II-55026/4

ID 38762767

NARODNA ENCIKLOPEDIJA
SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA

IV KNJIGA

ŠTAMPA: ZAKLADA TISKARE NARODNIH NOVINA (ZAGREB, FRANKOPANSKA ULICA 26)
ZA ŠTAMPARIJU ODGOVARA: VLADIMIR KIRIN (ZAGREB, ĐURE DEŽELIĆA PRILAZ BR. 2)

Prof. ST. STANOJEVIĆ

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 42757

II — 55026/4

NARODNA ENCIKLOPEDIJA

SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA

IV KNJIGA

S—Ž

IZDAVAČ:
BIBLIOGRAFSKI ZAVOD D. D. ZAGREB, GUNDULIĆEVA 29
ZASTUPA DR. ERIK MOSCHÉ, MIHANOVIĆEVA ULICA 1
1929

SVA PRAVA PRIDRŽANA

POSEBNA SU OTŠTAMPAVANJA IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE ZABRANJENA. LISTOVI I ČASOPISI MOGU PREŠTAMPAVATI IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE ČLANKE DO TRI STUPCA, ALI SA NAPOMENOM, DA JE TO UZETO IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE

Saradnici

Albrecht Fran (F. A.), urednik Ljubljanskog Zvona — Ljubljana.

Alimpić Dušan (D. A.), načelnik Ministarstva Unutrašnjih Dela — Beograd.

Anastasijević Dragutin Dr. (D. An.), prof. Univerziteta — Beograd.

Andrić Nikola Dr. (N. A.), pomoćnik ministra Prosvete — Zagreb.

Antula Milan (M. An.), sekretar Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.

Aranđelović Dragoljub Dr. (D. Ar.), prof. Uninerziteta — Beograd.

Avramović Mihajlo (M. A.), upravnik Glavnog Saveza Zemljoradničkih Zadruga — Beograd.

Avramović Ranislav (R. A.), pomoćnik ministra Saobraćaja — Beograd.

Barac Antun Dr. (A. B-c.), profesor — Zagreb.

Bazala Albert Dr. (A. Baz.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Belić Aleksandar Dr. (A. B.), prof. Univerziteta — Beograd.

Belić Vladimir (V. B.), divizijski đeneral — Valjevo.

Bosanac Stjepan Dr. (S. Bos.), rektor Više Pedagoške Škole — Zagreb.

Bošković Stevan (S. B-ć.), divizijski đeneral — Beograd.

Bučar Franjo Dr. (F. B.), profesor — Zagreb.

Bulat Petar Dr. (P. B.), profesor Vojne Akademije — Beograd.

Burmazović Stevan (S. B.), direktor Građevinske Direkcije — Novi Sad.

† Cvijić Jovan Dr. (J. C.), prof. Univerziteta — Beograd.

Čajkanović Veselin Dr. (V. Č.), prof. Univerziteta — Beograd.

Ćorović Vladimir Dr. (V. Ć.), prof. Univerziteta — Beograd.

Deroko Eugen (E. D.), načelnik Ministarstva Saobraćaja — Beograd.

Deželić Stanko Dr. (S. D.), profesor Zagreb.

Dimitrijević Dragutin (D. D.), generalni direktor Ministarstva Pošta i Telegrafa — Beograd.

Dobronić Antun (A. D.), profesor Muzičke Akademije — Zagreb.

Drobnjaković Borivoje Dr. (B. D.), kustos Etnografskog Muzeja — Beograd.

Džonić Uroš (U. Dž.), bibliotekar Univerzitske Biblioteke — Beograd.

Fancev Franjo Dr. (F. F.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Filipović Milenko Dr. (M. F.), profesor — Veles.

Frangeš Oton Dr. (O. F.), ministar Poljoprivrede i Voda — Beograd.

Gangl Engelbert (E. G.), savjetnik — Ljubljana.

Gavazzi Milovan Dr. (M. G.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Gavrilović Bogdan Dr. (B. G.), prof. Univerziteta — Beograd.

Glonar Jože Dr. (J. G.), bibliotekar — Ljubljana.

Grafenauer Ivan Dr. (I. G.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Grivec Fran Dr. (F. G.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Grujić Radoslav Dr. (R. G.), prof. Univerziteta — Skoplje.

Hadži Jovan Dr. (J. H.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Hadžić Osman (O. H.), načelnik Ministarstva Unutrašnjih Dela — Beograd.

Hauptman Ljudmil Dr. (Lj. H.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Häusler Antun (A. H.), šef Katastralne Reambulacije — Zagreb.

Ibrovac Miodrag Dr. (M. I.), prof. Univerziteta — Beograd.

Iveković Ćiril (Ć. I.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Ivić Aleksa Dr. (A. I.), prof. Univerziteta — Subotica.

Jelenić Julijan Dr. (J. J.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Joksimović Hranislav Dr. (H. J.), liječnik — Beograd.

Jorgović Aleksandar (A. J.), inspektor Ministarstva Prosvete — Beograd.

Jovanović Milan (M. J.), načelnik Ministarstva Poljoprivrede i Voda — Beograd.

Jovanović Slobodan Dr. (S. J.), prof. Univerziteta — Beograd.

Jovanović Vasilije Dr. (V. J.), — Beograd.

Jurić Stjepan (S. J-ć.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Kargačin Celestin (C. K.), inspektor Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.

Kidrič Fran Dr. (F. K.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Knežević Lazar (L. K.), direktor gimnazije — Beograd.

Kovačić Fran Dr. (F. K-ć.), prof. Univerziteta — Maribor.

Kos Milko Dr. (M. Kos), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Kosić Mirko Dr. (M. K-ć.), prof. Univerziteta — Subotica.

Kostrenčić Marko Dr. (M. K.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Košanin Nedeljko Dr. (N. K.), prof. Univerziteta — Beograd.

† Körbler Đuro Dr. (Đ. K.), prof Univerziteta — Zagreb.

† Kukić Sava (S. K.), generalni direktor Carinske Uprave — Beograd.

Kušević Rajko Dr. (R. K.), inženjer — Zagreb.

Lazarević Petar (P. L.), pukovnik — Beograd.

Laxa Vladimir (V. L.), general — Zagreb.

Manojlović Kosta (K. M.), profesor Muzičke Škole — Beograd.

Mantuani Josip Dr. (J. M.), direktor Muzeja — Ljubljana.

Marković Branimir (B. M-ć.), generalni konzul — Düsseldorf.

Matić Svetozar (S. M.), pomoćnik upravnika Narodne Biblioteke — Beograd.

Melik Anton Dr. (A. M.), docent Univerziteta — Ljubljana.

Milenović Miomir (M. M.), urednik Politike — Beograd.

Miljković Branislav (B. M.), profesor — Beograd.

Modestin Josip Dr. (J. M-n.), profesor — Zagreb.

Nedić Milan (M. N-ć.), profesor — Beograd.

Nenadić Đuro Dr. (Đ. N.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Nenadović Laza Dr. (L. N.), prof. Univerziteta — Beograd.

Novak Viktor Dr. (V. N.), prof. Univerziteta — Beograd.

Njegovan Vladimir Dr. (V. Nj.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Odavić Rista (R. O.), upravnik Državne Arhive — Beograd.

Olić Ljubiša Dr. (Lj. O.), sekretar Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.

Pantić Dušan Dr. (D. Pan.), inspektor Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.

Paulova Milada Dr. (M. P-a.), prof. Univerziteta — Prag.

Pavičić Slavko Dr. (S. P-ć.), advokat — Zagreb.

Perić Živojin (Ž. P.), prof. Univerziteta — Beograd.

Petković Vladimir Dr. (V. P-ć.), prof. Univerziteta — Beograd.

Petrović Mihajlo Dr. (M. P-ć.), prof. Univerziteta — Beograd.

Petrović Mihajlo Dr. (M. P.), sanitetski brigadni đeneral — Beograd.

Petrović Veljko (V. P.), načelnik Umjetničkog Odjeljenja — Beograd.

Pilar Martin (M. P-r.), prof. Visoke Tehničke Škole — Zagreb.

† Polić Ladislav Dr. (L. P.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Poljanac Leopold Dr. (L. P-c.), prosvjetni referent — Maribor.

Popović Dobrosav. Dr. (D. P-ć.), — Beograd.

Popović Dušan Dr. (D. P.), docent Univerziteta — Beograd.

Popović Đura (Đ. P.), član Glavnog Sekretarijata Lige Naroda — Ženeva.

Popović Milorad Dr. (M. Pop.), prof. Univerziteta — Beograd.

Popović Miloš Dr. (M. P-p-ć.), liječnik — Beograd.

Popović Relja Dr. (R. P.), prof. Univerziteta — Beograd.

Popović Vasilj Dr. (V-lj. P.), prof. Univerziteta — Beograd.

Popović Vladeta Dr. (Vl. P.), asistent Univerziteta — Beograd.

Predić Svetislav Dr. (S. P.), direktor konzularno - trgovinskog odjeljenja Ministarstva Inostranih Dela — Beograd.

Prelog Milan Dr. (M. P-g.), prof. Univerziteta — Skoplje.

Prestini Vladimir Dr. (V. Pr.), profesor — Zagreb.

Prijatelj Ivan Dr. (I. P.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Prodanović Jaša (J. P.), profesor — Beograd.

† **Protić Ljubomir (Lj. P.)**, direktor ženske učiteljske škole — Beograd.

Radivojević Todor (T. R.), pomoćnik Ministra Prosvjete — Beograd.

Radovanović Vojislav Dr. (V. R.), prof. Univerziteta — Skoplje.

Radojčić Nikola Dr. (N. R.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Ramovš Fran Dr. (F. R.), prof. Univerziteta Ljubljana.

Rešetar Milan Dr. (M. R.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Rittig Ivan (I. R.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Rittig Svetozar Dr. (S. R.), docent Univerziteta — Zagreb.

Rössler Ervin Dr. (E. R.), profesor — Zagreb.

Sagadin Stevan Dr. (S. S-n.), državni savjetnik — Beograd.

Saria Balduin Dr. (B. S.), prof. Univerziteta — Ljubljana.

Schneider Artur Dr. (A. Š.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Schumann Janko Dr. (J. Š.), predsednik Uprave za zaštitu industriske svojine — Beograd.

Selesković Momčilo Dr. (M. S-ć.), profesor Pomorske Akademije — Dubrovnik.

Signjar Rudolf Dr. (R. S.), ravnatelj Statističkog Ureda — Zagreb.

Sondermajer Tadija (T. S.), inženjer — Beograd.

Stanarević Nikola (N. S.), direktor osiguravajućeg društva »Šumadija« — Beograd.

Stanojević Vladimir Dr. (V. S.), sanitetski pukovnik — Beograd.

Stele Franjo Dr. (F. S.), profesor — Ljubljana.

Stojadinović Milan Dr. (M. St.), — Beograd.

Stražnicky Milorad Dr. (M. S.), izvanredni poslanik i opunomoćeni ministar — Buenos Aires.

Szabo Đuro Dr. (Đ. S.), direktor Obrtnog Muzeja — Zagreb.

Šević Milan Dr. (M. Š.), profesor — Beograd.

Šišić Ferdo Dr. (F. Š.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Šobajić Petar (P. Š.), profesor — Beograd.

Tkalčić Vladimir Dr. (V. T.), čuvar Etnografskog Muzeja — Zagreb.

Tomić Svetozar (S. T.), direktor gimnazije — Beograd.

Trojanović Sima Dr. (S. Tr.), prof. Univerziteta — Beograd.

Tućan Franjo Dr. (F. T.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Ulmansky Sava Dr. (S. U.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Vitezica Vinko Dr. (V. V.), docent Univerziteta — Beograd.

† **Vodnik Branko Dr. (B. V.)**, prof. Univerziteta — Zagreb.

Vujević Pavle Dr. (P. V.), prof. Univerziteta — Beograd.

Vulić Nikola Dr. (N. V.), prof. Univerziteta — Beograd.

Wester Josip Dr. (J. W.), inspektor srednjih škola Ljubljanske Oblasti — Ljubljana.

Zavrnik Fran Dr. (F. Z.), prof. Univerziteta — Zagreb.

Zega Nikola (N. Z.), direktor Etnografskog Muzeja — Zagreb.

Živanović Toma Dr. (T. Ž.), prof. Univerziteta — Beograd.

Žižek Ciril (C. Ž.), inspektor Ministarstva Trgovine i Industrije — Beograd.

Žujović Jovan (J. Ž.), prof. Univerziteta — Beograd.

Župančić Niko Dr. (N. Ž.), direktor Etgrafskog Muzeja — Ljubljana.

REDAKCIJA NARODNE ENCIKLOPEDIJE:

Direktor i urednik: **St. Stanojević,** prof. Univerziteta.
Tehnički urednik: **Emilo Belić,** divizijski đeneral.
Sekretar: **Vera Stojić.**

S

SAANSKA KOZA ima svoju domovinu u dolini rijeke Saane, u zapadnoj Švajcarskoj. S. K. je u uzgoju daleko dotjerana, naročito je u mliječnosti pretjerana, te je degenerirana. Ona predstavlja najmliječniji tip koza. Karakteristična joj je boja, bijela bez znakova, i bezrožnost. S. K. dosiže izrasla težinu do 100 kg, a daje 650—1.000 l mlijeka godišnje. S. K. je nježna, slabo otporna, traži dobru njegu, te je njezin odgoj težak. Osim toga vanredno naginje septičkoj pneumoniji. Zbog velike mliječnosti i zbog mode S. K. se vrlo raširila po cijelom svijetu, mada se u slabijim prilikama izrodi i dosta teško aklimatizira. — Krajem prošloga vijeka importirana je S. K. i u naše krajeve, naročito u zapadne i južne dijelove države, u svrhu oplemenjivanja domaćih pasmina i čistoga uzgoja, ali su mnogi uzgoji, zbog gore navedenih osobina, propali. Za naše prilike S. K. ne odgovara, odnosno nije prikladna, te nije u stanju, da nadomješćuje domaće pasmine.

S. U.

SABIĆ MARIN, pjesnik (10/3 1860, Stari Grad, Hvar — 12/6 1923, Vis). Osnovnu školu svršio je u rodnome mjestu. Tamošnji kapelan spremao ga je za prve razrede gimnazije, koju je svršio u splitskom sjemeništu. Pravne je nauke učio u Beču i Grazu. Živio je kao novinar u Zadru (Narodni List) i u Puli (Il diritto croato), zatim kao javni bilježnik u Budvi i Visu. — Već kao gimnazist S. je pisao talijanske pjesme, od kojih je nešto štampao u zadarskom literarnom listu Palestra. Na našem jeziku štampao je pjesme u Vijencu, Nadi, Hrvatskoj Prosvjeti, Savremeniku i dr. Zasebno je štampao samo jednu zbirku pjesama, Trenuci (1901), dok su mu najkarakterističnije pjesme rasute po revijama i u almanahu kapucina u Rijeci (iz zbirke San i java, 1912). Pored toga štampao je u knjizi svoj putopis Lourdes (1908). Literarno veoma obrazovan, S. je pisao priličan broj ocjena, referata, eseja, među njima: Realistična književnost i ruski roman, Mate Baštijan, Socijalno pitanje i umjetnost (u Vijencu). Najznačajniji je međutim S. pjesnički rad, po kome on zauzima izrazito mjesto u našoj lirici. Na njegovo stvaranje veoma je uticalo, što je, teško oboljevši od očiju, doživio unutarnji preokret, postavši od ateiste vatren katolik. Njegove su prve pjesme dosta beznačajne, no u svojim najkarakterističnijim pjesmama posljednjeg perioda rada, S. je postao najbolji mistički pjesnik naše literature. Njegovu liriku prožima iskreno traženje boga, borba protiv intelekta, utapanje i konačno radosno smirenje u religiji. Pisao je malo, ali u njegovim pjesmama ima snažnih i dubokih tonova.

L i t e r a t u r a: A. Petravić, Nove studije i portreti (1910), Treće studije i portreti (1917); Cvite Škarpa, Marin Sabić (Hrvatska Prosvjeta, 1925).

A. Barac.

SABLJAK MIJO, oficir i skupljač narodnih starina (5/5 1790, Dubica — 22/12 1865, Zagreb). Osnovnu školu učio je u Dubici. Vojničku školu svršio je u Wiener-Neustadtu (1799 do 1809). Kao oficir sudjelovao je u austrijskim bojevima protiv Napoleona (1809). Za Bečkog Mira potpao je pod francusku upravu, i stacionirao je na turskoj granici. Bio je vješt snimalac tvrđava i ratnih objekata. 1813 vratio se njegov bataljon pod austrijsku upravu. Ratovao je u Italiji (1813 postao je poručnikom). 1814—1816 stacionirao je u Dalmaciji. Tu je počeo, pored svog vojničkog zvanja, da sabira starine, diplomatičkog i arheološkog značaja, te se time odužio neobično mnogo historičkoj nauci. Kasnije je služio u Hrvatskoj (na Kordunu). 1819 obavljao je katastralna mjerenja u okolini Trsta. Od 1821 nalazio se u službi kod vojnog graditeljstva u Glini. 1827 postao je građevinski kapetan ličke pukovnije. Tada je sabrao divnu zbirku kamenja, ze-

mlje, pijeska, ruda, trava i drveća, sabirajući u isto vrijeme i narodna imena prirodninama. Numizmatičku zbirku (oko 3.000 komada) poklonio je Narodnom Muzeju u Zagrebu. 1840 umirovljen je kao major. Tad je počeo pravi rodoljubni i za nauku plodni rad S. On je sudjelovao s Dragutinom Rakovcem kod osnivanja Narodnog Muzeja i zbiraka, Ilirske Čitaonice i Gospodarskog Društva. 1845 preselio se S. na Trsat, grofu Nugentu, kod koga je bio čuvar znamenitosti i građevina. Tu je bio do 1849, pa je otišao u Split. S Trsata i iz Splita mnogo je putovao, uvijek sabirajući vrijednosti, starinske i prirodne, popunjujući svoje lijepe zbirke. 1850 vratio se S. u Zagreb. Tada je opisao najveći dio zbiraka Narodnog Muzeja. 1850 dobio je Narodni Muzej, na molbu S., prvih 600 forinata kao izvanrednu državnu potporu. S. je više radio badava; nagrade su bile rijetke i male. Dvaputa (1852 i 1852/53) je proputovao Dalmaciju, gdje je skupljao stare isprave, knjige i novce (opis toga puta je u Kukuljevićevom Arhivu, 3). S. je radio u Muzeju do 1855, a onda ga je ostavio zbog intriga. 1862 ponovo se vratio u Muzej, da ga čuva i uređuje. S. pripada velika zasluga, što je pomagao buditi svijest i volju za narodne zavode, napose za Muzej.

L i t e r a t u r a: V. Jagić, Mijo Sabljak (Nekrolog, Pozor, 1865, 34, 35, 37, 40). *V. Novak.*

SABLJAK SREĆKO, slikar i drvorezbar (19/11 1892, Zemun). Svršio je realnu gimnaziju u Zemunu, a učio je slikanje u Umjetničkim Akademijama u Zagrebu i Budimpešti. Tek kasnije, u vrijeme oporavka poslije bolesti, dobivene u ratu, počeo se baviti drvorezbarstvom. Po svršenom ratu otišao je na dalje studije u Pariz. 1921 imenovan je stručnim učiteljem u Umjetničkoj Akademiji u Zagrebu, sa naročitim zadatkom, da unaprijedi narodni drvorezbarski rad. 1916 priredio je S. u Zagrebu izložbu svojih slika, a 1923 izložbu drvorezbarskih radova. Izlagao je još u Parizu i u Zagrebu (u izložbama Lade i Djela). *A. Š.*

SABOLOVIĆ MARTIN, zagrebački Isusovac u drugoj polovini 18 vijeka, zatim svjetovni svećenik, profesor i kateheta u zagrebačkoj gimnaziji, prirodni latinski pjesnik. Štampao je više latinskih oda u pohvalu ili spomen uglednih tadašnjih ljudi: za Nikolu Skerlecza 1782, za bana Ivana Erdödy-a, 1790 i t. d. *Đ. K.*

SABOR ARHIJEREJSKI. V. Sveti arhijerejski Sabor.

SABOR CRKVENI, najviše crkveno samoupravno predstavništvo, pod predsjedništvom srpskog patrijarha, i uredbodavna vlast u poslovima spoljašnje crkvene uprave u srpskoj pravoslavnoj crkvi kraljevine SHS. Djelokrug njegov bit će određen crkvenim ustavom, koji još nije donešen. *R. G.*

SABORI CRKVENO-NARODNI. V. Srpski crkveno-narodni sabori.

SABORNI KAPTOLI, udruženja svjetskih svećenika u zajedničkom životu po stanovitim pravilima. Ova udružeenja su osobito podržavali salzburški nadbiskupi, naročito Eberhard II. Ovake kaptole nalazimo u Gospoj Sveti, u Brežama (dva), u Velikovcu, kod Sv. Andrije u Labudskoj Dolini, u Sekavi u Štajerskoj. Na čelu ovim udruženjima bio je prepošt. *F. K-ć.*

SACHS MILAN, dirigent i kompozitor (28/11, 1848, Lišov, Čehoslovačka). Realku je učio u Budjejovicama, a muzičke je nauke svršio u Pragu, na konzervatorijumu (1900—1906). 1906 do 1907 bio je solista Češke Filharmonije, 1908—1909 koncertni meštar Narodnog Pozorišta u Beogradu i muzičke škole pod upravom St. Mokranjca, i kao takav priredio je mnogo koncerata. 1910—1911, bio je profesor glazbene škole u Novom Sadu. 1911 došao je u zagrebačko Narodno Kazalište, gdje je radio najprije kao koncertni meštar i dirigent, a poslije i kao dirigent opere (1919—1921). Danas zauzima u Zagrebu mjesto prvog dirigenta u operi. Dirigent je i Lisinskoga. — Kao dirigent S. je osobitom aktivnošću i potpunom tehničkom spremom dao mnoge operske premijere, domaćih i stranih autora, i stekao je velike zasluge za razvoj zagrebačke filharmonije, s kojom je dao seriju od 50 uspjelih koncerata. Za razvoj zagrebačke opere S. pripada velik dio zasluga. Od značajnih premijera, odnosno nanovo studiranih opernih djela, dao je, uz mnoga druga reprizna dirigi-

ranja, ova djela domaćih autora: V. Lisinskoga Porin, Zajca Nikola Šubić Zrinski, Lhotke Minka, Berse Komedijaš, B. Novaka Bura, Vilhara Lopudska sirotica; stranih autora: Smetane Dalibor, Prodana nevjesta, Cjelov, Janačka Njena Pastorka, Dvořáka Rusalka, Charpentiera Lujza, Saint-Saëns-a Samson i Dalila, Mozarta Figarov pir i Čarobna frula, Wagnera Ukleti Holandez, Lohengrin, Walküra, Tristan i Izolda, Parsifal, Rikarda Straussa Saloma i Kavaljer s ružom. Osim toga, S. ima na svom repertoaru oko 70 opera, koje je dirigirao. Kao kompozitor komornomuzičkih i simfonijskih djela S. zastupa moderni impresionistički pravac, ali mu iz djela izbija duh narodne muzike. Velik broj pjesama uz pratnju klavira, ili komornog orkestra (Ašik, Svatovska, Majčina, Makedonac, Naša vina, Djevojčica ružu brala, Oj nevenak, Stara majka i t. d.), izrađen je po motivima narodnog folklora, logički izrađenog s modernim impresionističkim sredstvima. Simfonijske kompozicije S. su: Pjesma o sreći, Siluet, Dva koncerta za violinu i orkestar, gudački kvartet. Djela su mu izvođena, osim u Zagrebu i Beogradu, u Pragu i Beču.

V. Novak.

SADAŠNJOST, nedjeljni list za prosvjetu, privredu i zabavu naroda. Prvi vlasnik i odgovorni urednik bio je Paja Petrović. Izlazio je u Velikoj Kikindi 1884—1901, 1906.

U. Dž.

SAGADIN STEVAN DR., državni savjetnik (9/7 1878, Donja Kolskava, srez Maribor). Gimnaziju je učio u Mariboru, a prava u Grazu, gdje je položio i doktorat. Poslije je produžio studije iz javnog prava na univerzitetima u Heidelbergu, Leipzigu i Beču. Pošto je završio studije služio je kao sudski pripravnik, sudija i državni odvjetnik u Ptuju i Celju. 1919 pozvan je za referenta u ministarstvo za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona, a pri reorganizaciji državnog savjeta izabran je za člana državnog savjeta. Na univerzitetu u Beogradu predaje kao honorarni profesor administrativno pravo. Pored članaka i prikaza u Slovenskom Pravniku, Vedi, Mesečniku i Arhivu za pravne i društvene nauke napisao je: Naš sadašnji ustavni položaj i Volnilni (izborni) red za Ustavotvorno Skupščino.

D. P.

SAGRI SAGRINOVIĆ NIKOLA, pomorac i naučnik (prva polovica 16 vijeka, Dubrovnik — 1573, Manfredonija, Italija). Iz bogate je građanske kuće, bavio se matematikom i oceanografijom, te je i sam dugo putovao kao pomorski kapetan. Napisao je poveće djelo o plimi i oseki u Atlantskom oceanu za upotrebu pomorskih kapetana (Ragionamenti sopra le varietà dei flussi e riflussi del mare Oceano occidentale, 1574) i malu raspravicu o plimi i oseki u Mesinskom tjesnacu (Discorso dei flussi e riflussi del faro di Messina, 1580).

M. R.

SAHAT-KULE podizane su u srpskim oblastima već u 12 vijeku. Zna se, da je jedna takva kula bila u doba Nemanjino kod njegove zadužbine Studenice. Na toj S. K. postavljen je bio sat, po zapadnom običaju, da izbija časove. Ruski Nikonov ljetopis sačuvao je bilješku, pod 1404 godinom, da je tada postavljen u Moskvi prvi sat i to na dvoru velikoga kneza, blizu crkve Sv. Blagovještenja. Taj sat je načinio i postavio jedan Srbin, kaluđer Lazar, za koga se kaže, da je malo prije toga došao iz srpske zemlje. Turski geograf Hadži-Kalfa, zabilježio je oko polovine 17 vijeka, u svom putopisu, da je u Skoplju vidio kulu i na njoj sat iz vremena nevjernika, koji je ljepši od svih satova, što ih je on vidio po kršćanskim zemljama, da izbija sate i danju i noću, a glas da mu se razliježe na dva sata unaokolo. — Vjerojatno je, da je sličnih kula i satova bilo po svim srpskim zemljama. Turci su ih revno obnavljali i nove podizali, uzimajući često za njih zvona s kršćanskih crkava. Stoga i danas ima gotovo u svakoj varoši i varošici Južne Srbije naročita S. K.

R. G.

SAHIJE. Dok su Turci vladali Srbijom, nije bilo pošte. Tada su svu prepisku i ostale državne dokumente između beogradskog vezira i Porte u Carigradu nosili tatari (v.), a prepisku između pojedinih vlasti u zemlji surugdžije (v.). Ali su tatari, surugdžije, pa i sejizi (v.). vršili samo prijenos zvanične korespondencije. Privatna je korespondencija bila is-

*

ključena. Privatni svijet, naročito trgovački, bio je upućen samome sebi. Ako je netko htio poslati kome pismo, kakvu stvar ili novac, slao je to po prilici i putnicima, koji su za dotično mjesto putovali, pa i po nepoznatim ljudima, kojima je svoje pošiljke povjeravao »u amanet« (v. Amaneti). Ali je putnika bilo rijetko, a za dalja mjesta skoro nikako. Stoga je tada i u Srbiji, kao i u svim oblastima turskoga carstva, postojala jedna vrsta privatne pošte, koju su obavljali S., pismonoše po zanatu. Oni nisu bili državni, već javni privatni organi, koji su taj posao vršili kao neku javnu radnju, sa znanjem i pod zaštitom vlasti, i na njihovu je uslugu svaki mogao računati. S. su se poznavali po odijelu osobitog kroja, naročito po tome, što su na podvezi ispod koljena lijeve noge nosili zvono ili praporce, da bi im se hod čuo.

Od privatnih lica prikupljali su S. pisma, gdjekad i amanete, a kad ih prikupe toliko, da im se isplati put, polazili su pješice sve do krajnje točke svoje linije. Beogradske su S. išli do Skoplja, Velesa, Bitolja i Plovdiva. To su bili mahom Turci, i išli su mirno i slobodno po cijeloj Turskoj. Praporci na lijevoj nozi oglašavali su njihov prolazak. Štedjeli su ih i sami hajduci. Svako nasilje, učinjeno nad njima, turske su vlasti oštro kažnjavale kao veliko zločinstvo. Znalo se od prilike, koliko naplaćuju za prijenos pisama do izvjesnih mjesta, ali je svakojako bilo i pogodbe, naročito u slučajevima, kad je nekoliko trgovaca imalo važnih i hitnih pisama, pa im je bilo mnogo stalo, da S. što prije pođe. S. je tada polazio na put za naročitu nagradu, koja bi mu mogla naknaditi ono, što bi izgubio ranijim polaskom i s manjim brojem pisama. Na putu su se S. zadržavali u važnijim mjestima, radi odmora i predaje pisama za ta mjesta, prikupljali su nova pisma i pošiljke i išli su dalje. Tako su radili i u povratku.

U Beogradu je bilo S. sve do 1830, jer su austrijski tatari krišom i za svoj račun nosili i privatna pisma (v. Kuriri stranih država kroz Srbiju), te je zbog veće brzine i veće sigurnosti svijet radije povjeravao svoje pošiljke njima. *D. Dimitrijević.*

SAJEVIĆ IVANA (4/2 1846, Graz — 5/1 1914, Lovran). Stupila je prvi put na pozornicu 1862, kao naivka, pod kazališnim imenom Tomašević. 1866 su je poslali u Beč, na više nauke. Vratila se otuda kao heroina i salonska dama. Igrala je: Izabelu Orsini, Donu Dijanu, Agnezu Bernauer i Amaliju u Razbojnicima. Pet godina provela je s mužem Šandorom u Novosadskom Narodnom Pozorištu. Kad se vratila u Zagreb, igrala je dobrodušne, ozbiljne i komične starice. 16/11 1887 proslavljena je u Zagrebu 25-godišnjica njenog rada, Scribe-ovom Čašom vode. *N. A.*

SAJEVIĆ ŠANDOR, komičar zagrebačke pozornice (2/1 1843, Sisak — 30/12 1891, Zagreb). Prvi put je stupio na pozornicu 1865, kao Juranić u Körner-ovu Zrinskom. Godinu dana kasnije igrao prvog ljubavnika i pjevao je i u opereti. 1872 obolio je i ohromio u jednu nogu, te su mu oduzeli ljubavne uloge. Uvrijeđen, otišao je na novosadsku pozornicu, gdje je bio ljubimac bačke, banatske i srijemske publike punih pet godina. Kad se vratio u Zagreb, preuzeo je karakterne komične uloge. U toj struci uzdigao se do najvišeg stepena hrvatske kazališne umjetnosti, koja ga i danas slavi kao prvog svog realističkog glumca u doba, kada je na zagrebačkoj pozornici još uveliko vladala deklamacija i zastarjela patetičnost. Umro je na pozornici kao Molijer. *N. A.*

SAJMOVI, kao stjecišta za trgovinu i obrt, igrali su u našoj ekonomskoj i u pravnoj prošlosti značajnu ulogu. S. su se održavali u cijeloj oblasti jugoslavenske pravne historije, manje u primorskim stranama, gdje za S. nije bilo tolike potrebe, nego u unutrašnjosti. Pravo držanja S. bilo je u sredovječnoj Slavoniji legalno pravo, koje je kralj, odnosno njegov zamjenik ban, dodjeljivao. Naročito su S. bili važni za gradski život, te su oni bili važni i za samo postajanje grada i za razvoj njegove autonomije. S. su se držali u vezi s crkvenim svetkovinama. U Srbiji, gdje se zovu panađuri, a mjesto gdje se oni drže panadurište, bili su S. također vrlo dobro uvedena institucija. Na S. su se razvili i posebni pravni običaji, koji su regulirali odnose između stranaka, napose i s obzirom na veliki broj stranaca, koji je dolazio na S. S. su stajali pod

naročitom zaštitom sajamskog mira, čije bi se narušenje stroga kaznilo. *M. K.*

SAJOVIC GVIDON DR. (14/8 1883, Kranj, — 24/7 1920, Kranj). Učio je gimnaziju u Kranju, filozofiju (prirodne nauke) u Beču (1902—1906). Poslije je bio srednjoškolski nastavnik, a od 1907 radio je i na ljubljanskom Deželnom Muzeju. U početku se S. bavio i beletristikom, a i poslije je predavao i pisao popularne stvari: Iz Darvinove knjige (Slovenski Narod, 1904), Nekoliko črtic o človeškem pokoljenju (Naši Zapiski, 3, 1905), Žival in rastlina (Naši Zapiski, 5, 1907) i t. d. Disertacija mu je: Anat., Hist. u. Ersatz d. Borstenorg. bei Lumbricus, Arb. d. Zool. Inst. Wien-Triest (1907). Napisao je preko 80 rasprava, članaka, bilježaka i ocjena. Originalni radovi tiču se najviše ptica i gmazavaca. U Carnioli je stalno izvještavao o pojavama, zapaženim u ptičjem svijetu. Ispitivao je sve za nagradu u Kranjskoj pobijene otrovne zmije. Znatniji su mu radovi: Kranjski mehkužci. Izvestja Muzeja za Kranjsko, 18, 1908, Beiträge z. Rept.-Kunde Krains (Verh. d. Zool.-Bot. Ges., Wien, 64, 1914), Ein Beitrag z. Geschichte d. Steiner Alpen (Carniola, II, 1909).

L i t e r a t u r a: J. Mantuani, Životopis i spisak napisa u Glasniku Muzeja Društva za Sloveniju 1921 i 1923. *J. H.*

SAKAŘ JAROSLAV, profesor na veterinarskom fakultetu u Zagrebu (31/3 1883, Budjejovice, Češka). Osnovnu školu svršio je u Sisku, gimnaziju u Zagrebu, veterinarske nauke u Beču (1906). Bio je u zemaljskoj službi do 1910, a u gradskoj u Zagrebu 1910—1919, kada je postao suplent za anatomiju na bivšoj veterinarskoj visokoj školi. 1920 imenovan je za redovnog profesora i izabran za rektora za 1924/25. Njegovi stručni članci štampani su u Veterinarskom Vjesniku i Wiener Tierärztl. Wochenschrift. *F. Z.*

SAKELARIJE, patrijaraški i episkopski dvoranin u srednjem vijeku. S. je vršio nadzor nad manastirima u eparhiji, a patrijaraški S., koji je zvan velikim S., bio je nadzornik stauropigijskih ili patrijaraških manastira po svim eparhijama. U grčkoj i rumunjskoj pravoslavnoj crkvi postoji i danas zvanje S. *R. G.*

SAKELIJ, episkopski i patrijaraški dvoranin u srednjem vijeku. S. je u carigradskoj patrijaršiji vodio brigu o ženskim manastirima, o parohijskim crkvama i svećenstvu i o patrijaraškoj tamnici. Kod nas su te dužnosti vršili, od 13 vijeka, episkopski i patrijaraški egzarsi. *R. G.*

SAKULEVA RIJEKA (JELAŠKA RIJEKA), desni pritok Crne Rijeke. Izvire na sjeveroistočnoj strani Neredske Planine, ispod Viča (2.065 m), u Grčkoj. S izvorišta teče vijugavim tokom uglavnom prema sjeveru-sjeveroistoku. U našu državu ulazi istočno od sela Kenali, a u Crnu Rijeku utiče na visini od 585 m. 1·5 km zapadno od sela Broda (na Crnoj Rijeci). Dužina toka S. R. je 38·0 km (kroz našu državu 7·9 km), a površina cijelog porječja je 634·6 km², od koje je na našoj teritoriji 11·6 km². *P. V.*

SALAKOVA PLANINA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Salakove-Vukadina, izvorišnih krakova Kaline Rijeke, oko 26 km južno-jugozapadno od Skoplja. Sastavljena je poglavito iz paleozojskih škriljevaca, koji su često toliko metamorfirani, da imaju izgled kristalastih škriljevaca. S. P. je ogranak Karadžice, koji se pruža od jugozapada prema sjeveroistoku i u istom se pravcu spušta, od 2.100 do 900 m. Na sjeveroistočnom kraju obrazuje glavicu, visoku 1.007 m. — Najveći dio S. P. je gol, a pod vegetacijom su samo niži krajevi na sjeveru, mjestimice i na istoku. Trup planine nije nimalo razgranat dolinama, jer s nje ne teče nijedan potok. Većih saobraćajnih puteva nema; podnožjem planine i preko nje vode mahom staze. *P. V.*

SALGHETTI - DRIOLI FRANJO, slikar (19/3 1811 — 15/7 1877, Zadar). Slikarstvo je učio najprije privatno u Trstu, a poslije u akademiji u Rimu i Mlecima, kopirajući, pored toga, slike starih talijanskih majstora u Bologni, Firenzi i Padovi. Izlagao je 1840 u Trstu, 1841 u Rimu, 1842 u Genovi. Posljednjih trideset godina svoga života radio je vrlo malo. Njegove se slike (kompozicije i portreti) nalaze u raznim crkvama i privatnim zbirkama u Dalmaciji, Genovi i Engleskoj. Strossmayerova galerija u Zagrebu ima od S. nekoliko slika, među kojima su najznat-

nije: Kristofor Kolumbo u lancima, San Faraonov, alegorijska slika Jugoslavije, Car Dušan i vila, a pored toga mnoštvo studija i skica.

Literatura: Kukuljević, Slovnik. *A. Sch.*

SALI, selo u splitskoj oblasti, u preko-biogradskom srezu; na jugoistočnoj obali Dugoga Otoka, s lukom, u parobrodskoj vezi sa Šibenikom i Prekim. Ima 1.117 stanovnika. Sjedište je općine, kojoj pripadaju sav Dugi Otok i susjedni manji otoci Iž, Rava i Zvirinac, s ukupno 8.019 stanovnika u 1.806 domova. U S. ima starinska župska crkva, pučka škola, pošta i telegraf, tvornica sardina. *J. M-n.*

SALIS-SEVIS FRANJO DR. (V. u dodatku).

SALIS-SEVIS IVAN, general pješačtva guverner Srbije za vrijeme okupacije (8/12 1862, Karlovac). Svršio je tehničku vojnu akademiju u Beču, pa je stupio 1883 kao poručnik u 2 inženjersku pukovniju. 1888 postao je natporučnik. 1888—1890 pohađao je ratnu školu u Beču. 1890—1893 služio je kod glavnog stožera u Beču. 1893 postao je kapetan glavnog stožera, 1893—1896 učitelj taktike na kadetskoj školi u Bratislavi. 1899 postao je major i šef glavnog stožera kod 27 pješačke divizije u Ljubljani. 1901 do 1903 dodijeljen je glavnom stožeru u Beču. 1903 postao je potpukovnik 1904—1906 vojni predstavnik Austro-Ugarske kod međunarodne reformne akcije u Makedoniji u Skoplju. 1906 postao je pukovnik, 1908—1911 bio je zapovjednik 79 hrvatske pješačke pukovnije, 1911—1914 brigadir 71 pješačke brigade na Rijeci, 1912 generalmajor, 1915 podmaršal, 1916 pravi tajni savjetnik, 1918 general pješačtva.

Za vrijeme Svjetskog Rata 1914 zapovijedao je 71 brigadom, a kasnije 42 hrvatskom domobranskom divizijom na Drini i u Srbiji, 1915 u istočnoj Galiciji, Bukovini i Besarabiji. 1916 postao je vojni vrhovni guverner okupirane Srbije u Beogradu, potpredsjednik vrhovnog vojnog suda u Beču, 1917 zapovjednik 92 divizije na rumunjskom ratištu. Poslije djelimičnog primirja bio je vrhovni zapovjednik u Rumuniji i ostao je tamo do prevrata. Poslije prevrata primljen je u narodnu vojsku i penzioniran 1/7 1919. *V. Laxa.*

SALONA (i Salonae), u grčko-rimsko doba grad blizu Splita, kod današnjeg Solina. S. je bila vrlo rano u trgovačkim odnosima s Korintom. U ratovima, koje su Rimljani vodili s Ilirima, igra S. važnu ulogu. 119 prije Is. proveo je tu zimu konzul Metel, koji je ratovao protiv domorodaca i koji je poslije dobio nadimak dalmatinski. 79 prije Is. zauzeo je S. Koskonije, koji je također tu ratovao. Vremenom se u S. nastanio veliki broj Rimljana. U ratu, koji se vodio između Cezara i Pompeja, stanovnici S. su bili uz Cezara i hrabro su branili varoš protiv pompejevaca. Kolonijom je S. postala još 27 prije Is.

U rimsko doba S. je bila jedan od najznatnijih gradova u našoj zemlji. Već u vrijeme oko Isusova rođenja ona je nadmašala sve primorske gradove. Nešto kasnije vezana je za unutrašnjost dobrim putevima. Ona je bila sudsko mjesto za jedan veliki dio rimske Dalmacije. U njoj je sjedio namjesnik provincije i drugi viši činovnici. Kasnije je tu bila tvornica oružja. Cvjetno doba S. pada za vlade cara Dioklecijana, koji je bio rodom iz Dalmacije. Konstantin Porfirogenet kaže, da je S. bila velika kao pola Carigrada. S. je igrala važnu ulogu i u historiji kršćanstva. Kršćanska vjera uhvatila je tu korijena već u početku 2 vijeka po Is. Čuveni su biskupi i mučenici salonski iz 2 i 3 vijeka. U 4 vijeku kršćani su u S. imali prevagu. S. je dolazila više puta u veliku opasnost. Tako na pr. u drugoj polovini 2 vijeka po Is., za vrijeme ratova između Rimljana i Markomana, kada su njeni gradski zidovi popravljeni. Isto tako na kraju 4 vijeka, kad je bila opasnost, da je ne napadnu Goti, pa oko sredine 5 vijeka, kada su je napadali razni barbari. U S. su veoma mnogobrojni stari spomenici. Osobito su važne ruševine: gradski zidovi, s kulama i gradskim vratima, kupatila, amfiteatar (65 : 47 m), kazalište, crkve, groblja (osobito Marusinac i Manastirine), gdje je otkopana također jedna ranokršćanska crkva i grobovi mučenika. Najznatnija je zgrada Dioklecijanova palača, koja se nalazi 5 km od S., u Splitu. *N. Vulić.*

SALTIKOV SERGIJE DR., profesor opće patologije i patološke anatomije medicinskog fakulteta u Zagrebu (1/4 1874, Višnji Voločok, Rusija). Gi-

mnaziju je svršio 1892, medicinu u Harkovu 1897. 1897—1900 bio je na usavršavanju u Zürichu, Marburgu, Pragu i Parizu. 1900—1902 bio je asistent na univerzitetu u Groningenu (Holandija), 1902—1905 asistent u Baselu, 1905 prosektor u bolnici za duševne bolesti u Baselu, 1906—1915 prosektor kantonalne bolnice St. Gallen (Švajcarska), 1915—1918 direktor patološkog instituta saveza gradova u Harkovu, 1918—1922 profesor patološke anatomije na medicinskom fakulteta u Jekaterinoslavu (Rusija). Od 1922 je na sadanjem položaju. Ima oko 70 štampanih radova na njemačkom i francuskom o transplantacijama, o patološkoj anatomiji, procesu zapaljenja i tuberkuloze *V. S.*

SAMAJILSKA RIJEKA, rječica u Srbiji, desni pritok Zapadne Morave. Izvire na sjeveroistočnoj strani planine Jelice, a izvorišni potoci su Brezovica i Premećska Rijeka. Od njihova stava rijeka teče na jugoistok, pod imenom Petničke Rijeke, a od Jankovića počinje teći prema sjeveroistoku, kao S. R. U Zapadnu Moravu utiče preko puta sela Obrve, oko 11 km sjeverozapadno od Kraljeva. Većih pritoka nema. Dužina toka S. R. je 20·1 km, a površina porječja 73·5 km². *P. V.*

SAMANJAC, planina u Srbiji, između rijeka: Čestobrodice-Grze-Mutnice-Krčeve-Suvaje, zapadno-sjeverozapadno od planine Rtnja, oko 20 km istočno-jugoistočno od grada Paraćina. Sastavljena je poglavito od kretacejskog vapnenca, raznog habitusa, a mjestimice se javljaju škriljevci, laporci i pješčari. Bilo S. pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku i na njemu su najviši vrhovi: Vrletnica (715 m), Jankov Vrh (785 m), Žuta Bara (915 m), Veliki Vrh (907 m), Jasenova Glava (885 m). Odatle se, preko Šopuračke Kose, nastavlja u Rtanj. Bilo S. procijepaju doline mnogih potoka, između kojih su kose i povijarci. Najvažniji od njih su Sorička Kosa (Osoj 615 m), koja se odvaja od Jankova Vrha i pruža na jugozapad, a s druge strane Planska Kosa. Ona se odvaja od Žute Bare, i pruža se prema istoku-sjeveroistoku, s vapnenačkim vrhovima: Ajdučki Kamen (747 m) i Klenjar (627 m). — Veći dio S. je gol, a pošumljene su niže partije na sjeveroistoku i istoku, dijelom i na jugozapadu. Sjevernim podnožjem S. prolazi cesta Ćuprija i Paraćin—Donji Mutnica—Krivivir—Boljevac—Zaječar i Knjaževac, a jugozapadnim podnožjem i preko planine vodi željeznička pruga Paraćin —Krivivir—Zaječar. *P. V.*

SAMARICA. V. Zrinjska Gora.

SAMARNICA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Šemnice-Stare Rijeke, istočni povijarac Bogle Planine, oko 19 km sjeverozapadno od Bitolja. Pruža se od zapada-jugozapada na istok-sjeveroistok, odgovarajući pravcu dviju spomenutih rijeka. Najviši visovi su: Dorez Grob (1.113 m), kota (1.122 m), Samarnica (1.100 m), kota (866 m). Jugoistočnim i južnim podnožjem prolazi industrijska željeznička pruga Prilep—Alince—Voćani—Murgaševo—Lera, istočnim podnožjem cesta Kičevo—Dolenci—Murgaševo—Bitolj, južnim kolni put Lopatnica—Crnovci—Strežev—Lera i Bitolj—Mečkarica—Streževo, a preko planine vodi nekoliko staza. Veći dio S. je pod vegetacijom, naročito na sjeverozapadu. *P. V.*

SAMEC JANKO, pjesnik (5/4 1886, Trst). Svršio je učiteljsku školu u Kopru, u Istri (1901—1905), i bio je učitelj u Barkovljama i Rojanu, kod Trsta, a 1926 je morao, zbog političkih prilika, ostaviti Italiju. Sada je učitelj u Mariboru. S. se pojavio kao pjesnik 1911 u Slovanu, gdje je bio suradnik do kraja (1917). Saradivao je u Domu in Svetu (1914), Ljubljanskom Zvonu (od 1916 do danas), u Njivi (Trst), u goričkoj i prevaljskoj Mladici, Ženskom Svetu, mariborskom Klopotcu i dr. U okrilju Zveze Slovenskih Učiteljskih Društava Julijske Krajine u Trstu S. je pokrenuo časopis Novi Rad (1921), i bio mu je prvu godinu urednik, a zatim do zabrane (1926) stalan suradnik, naročito omladinskim pjesmama. 1926 osnovao je i uređivao kod Edinosti (Trst) prilog Za našo deco, važan za čuvanje kulture slovenskog naroda u Italiji. Od 1927 javlja se dječjim pjesmama u ljubljanskom Vrtcu i Angelčku. Zasebno je izdao zbirku lirskih pjesama: Življenje (Splošna knjižnica, 16, 1923). U rukopisu ima zbirku dječjih pjesama: Črni Pajek, i zbirku lirike.

S. je izrastao iz Župančićeva impresionizma, a učio je kod talijanskih i

njemačkih pjesnika, starijih i mlađih. Kao liričar on impresivno izražava unutarnje događaje i osjećanja, koja su gdjegdje protkana i čistom refleksivnošću, često socijalno poantiranom, a bez tendencije. Kao pisac, pjesnik, književnik i kazališni kritičar, S. je sarađivao u dnevnicima Edinost, Novine, Delo i u književnoj reviji Naš Glas. Kao učiteljski organizator pokrenuo je 1920 Učiteljski List Zveze Slovenskih Učiteljskih Društava u Trstu, i uređivao ga je godinu dana. S. je vršio i poslove jezičnog urednika kod Odbora za sastavljanje udžbenika za slovenske osnovne škole u Italiji.

I. Grafenauer.

SAMEC MAKS, kemičar (7/6 1881, Ljubljana). Promovisan je 1904 na filozofskom fakultetu u Beču. Radio je naučno kod Liebena, Skraupa i Paulija. Služio je neko vrijeme na bečkim realkama, gdje je uveo novi način obuke kemije u srednjim školama. Od 1919 redovni je profesor za kemiju i direktor kemijskog instituta na univerzitetu u Ljubljani. Od njegovih naučnih radova najvažniji je niz rasprava, publiciranih u Kolloidchemische Beihefte pod zajedničkim naslovom Studien über Pflanzenkolloide, gdje je upozorio na ulogu, koju ima fosforna kiselina kod škroba (štirke) i sumporna kiselina kod agar-agara. U najnovije vrijeme izdao je veliku monografiju pod naslovom: Die Kolloidchemie der Stärke.

V. Nj.

SAMOBOR. 1. Trgovište u Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti, samoborskom srezu; u dolini (168 m) potoka Gradne, gdje se ona otvara u Posavinu (samoborski basen) prema sjeveru i istoku, dok je na jugu i zapadu ograđena gorama. Visinom se ističu: Japetić (871 m), Plješivica (786 m) i Oštrc (745 m), a Kozjak (302 m) svojim izbočenim položajem nad ravnicom. S. je krajna stanica vicinalne uskotračne željeznice (0·76 m) iz Zagreba i raskršće cesta u: Podsused—Zagreb, Sv. Nedjelju—Klinča Selo—Jastrebarsko, Molvice—Zdenčinu, Rude—Plješivicu—Jastrebarsko, Breganu—Sloveniju. Ima 2.756 stanovnika, Hrvata kajkavaca, u 555 domova. Središte S. je glavni trg, Trg Kralja Tomislava, s općinskom vijećnicom, gdje se sastaju: Donji kraj, Novi S., sa župskom crkvom Sv. Anastasije i s franjevačkim samostanom Blažene Djeve Marije i Gornji kraj, stari S., s razvalinama staroga grada i sa starom župskom crkvom Sv. Mihaila. Osim mjesnog općinskog poglavarstva, u S. se nalaze: poglavarstvo općine Podvrh (10.392 stanovnika), sreska oblast, kotarski sud, 2 pučke škole i ženska stručna škola, pošta, telegraf i telefon. S. ima, prema broju stanovnika, više plemićskih dvorova nego ikoje drugo mjesto u našoj državi. Naročito vrijede spomena: Giznik, Podolje, Vagnerova vila s krasnim parkom, sada oporavilište za školsku djecu, i negdašnji Livadićev dvorac, gdje je Gaj spjevao, a Ferdo Wiesner-Livadić komponirao (na Božić 1833) pjesmu Još Hrvatska nij' propala. Na tom je dvorcu postavljena muzičaru spomen-ploča 20/7 1924, kad je proslavljena i 50-godišnjica pjevačkoga društva Jeka. Livadićeva kurija bila je jedno od glavnih zborišta vrlih Ilira. Svojim ljepotama i historičkim uspomenama zanosio je S. pjesnike Preradovića i Arnolda, a Vraz je u njemu našao Ljubicu svojih Đulabija. Na mjesnom groblju počiva rodoljub Ivan Perkovac pod krasnim mramornim spomenikom od kipara I. Rendića.

Samoborci su ponajviše varošani: trgovci i obrtnici, naročito čizmari, kožari, mlinari i tkalci, manjinom ratari, što su poglavito stanovnici samoborskog sela Gradišta. Okolina S. rodi vinom, žitom i voćem. Na veliko se proizvodi čuvena samoborska gorušica. Čuveni su samoborski kruh, maslac, sir i pečenice. U S. ima nekoliko industrijskih preduzeća: Eksploatacija i fabrika sadre za umjetno gnojivo, »Samoborka«, Industrija finih kožnih proizvoda, Industrija umjetnoga kamena i cementne robe, »Chromos«, D. D. tvornica grafičkih boja, »Pavlica«, Industrija lanaca i željezne robe, pilana, mlin na valjke i nekoliko vodenica, 2 štamparije i knjigovežnice. Domaći je novčani zavod Samoborska štedionica.

Od kulturnih društava, pored Jeke, vrijede spomena: Hrvatska čitaonica (od 1861), Sokol i Vatrogasno dobrovoljno društvo. Negda glasovita samoborska glazba zamuknula je upravo na svoju 100-tu godišnjicu (1807—1907).

Krasna je samoborska okolina. Najmilije je zabavište Janin dol ili Anin

perivoj, desno od Gradne, koji se zove po kapelici Sv. Ane, s vidikom na Puškenoj gorici (251 m). Odatle vodi šumski put, Zavoj, do stare gradine, koja se nalazi na izbojku brda Tepca, nad Gradnom, uz koju se dalje vijuga Rudarska draga. Preko Gradne na brdu Stražniku je šumski park. S. je zdravo mjesto: ljetovalište, lječilište i mjesto zimskog sporta. U samom mjestu ima hidropatski zavod, a pô sata šetnje prema sjeveru, uz cestu u Breganu, u Sv. Jeleni, nalazi se Schmiedchenovo kupalište sa 20° C toplim sumporovitim izvorom.

S. je slobodno trgovište. Povelju o tome dao je njegovim mještanima slavonski vojvoda (ranije galički kralj) Koloman, a obnovio je 1242 ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. Povlastice su sastavljene »prema sadržaju slobode mještana petrinjskih«. Sami biraju starješinu mjesta (maior villae); on im je jedini sud, a priziva se samo na kralja. Ako bi im ban nanio štetu u vrijednosti od 1 marke, ima je stostruko naknaditi; slobodni su od njegove zalazine. Ako tko od njih ne bude imao djece, raspolaže slobodno po volji svojim imetkom, tako i ako se seli u koje drugo mjesto. Slobodno biraju svećenika za svoju crkvu. Kralju imaju plaćati godišnji porez 100 penza, a za trgovinu 30 penza. Osim tih pravica, točno su određene međe samoborskog područja. Povelju su više puta potvrdili potonji kraljevi, posljednji put (1675) kralj Leopold I. Izbor varoških činovnika vršio se na Blaževo (3/2). Varoški pečat imao je sliku grada. Marija Terezija darovala je trgovištu S. posebnu zastavu. U 16 i 17 vijeku varošani su mnogo trpjeli od silovite gospode grada S., ali su se znali i braniti i vraćali su nemilo za nedrago. Izmirili su se tek 1653.

Nad S., na rebru Tepca, stoje razvaline staroga grada S. Bio je zidan na dva kata. Prizemne su prostorije dobro sačuvane, samo su porušene. Do grada vode 4 puta, od kojih je osobito lijep i ugodan spomenuti Zavoj. Glavna gradska vrata bila su na istočnom pročelju. Izlazilo se na pokretni most, nad kojim je bio doksat za odbranu. Na toj su strani bile i dvije kule: jedna četverouglasta (gradski toranj), druga obla, s gradskom kapelicom Sv. Ane, od koje se sačuvao jedan gotički prozor sasvim, a drugi napola. Na zapadnoj strani imao je grad dvije oble kule, na sjevernoj, u dvorištu, jednu četverouglastu, osobito jaku. U gradu nije bilo zdenca, već se voda pila iz cisterne, a kad bi ova presušila, morala se nositi iz doline. Grad S. sagradili su (oko 1260/64) pristaše češkoga kralja Přemysla Otakara II., kada je on ratovao s ugarsko-hrvatskim kraljem Belom IV. za babenberšku baštinu. Otakaru je oduzeo S. Ivan Jarosavljević Okićski, kome ga je, za nagradu, 1274 darovao kralj Vladislav IV. Poslije Ivanove smrti S. je opet došao u kraljevske ruke i ostao je u njima do početka 15 vijeka, kada su ga dobili grofovi Celjski, pa ga založili svojim rođacima Albenima. Neko je vrijeme S. držala Katarina Brankovićeva, a kasnije ga je kupio od senjskoga kapetana Petra Tarnoka kralj Matija Korvin, te ga je dao Barbari Frankapanki za grad Ormož, a ona ga je 1492 prodala Ivanu Heningu Susedgradskom. 1495 došao je grad S. u ruke Jelisave rođ. Petheő, koja ga je uskoro prodala plemiću Jurju Turiju od Krškoga za 3.600 zlatnih forinata, da izbavi iz sužanjstva svoga muža, Nikolu Frankapana, koji je bio zarobljen u bitki na Krbavskom polju (11/9 1493). Kad se Nikola vratio iz sužanjstva, uveden je on u posjed grada S. 1513, ali ga je poslije nekoliko godina izgubio u parnici s udovicom Turijevom Jelenom rođ. Frankapan, koja ga je ostavila svome zetu Ivanu Ungnadu. Polovinu grada kupio je 1534 Leonard Gruber, vlasnik Ruda. Od tada su se samoborska vlastela brzo mijenjala. Nalazimo među njima poznata imena: Frankapan, Tahi, Ungnad, Bakač-Erdödy, Muskon (grof štajerski), Auersperg, Fiechi i Lomelini (Genovljani), Kulmer, Kiepach i Montecuccoli. Posljednji vlastelin, grof Makso Montecuccoli, prodao je 1902 grad samoborskoj općini za 5.400 forinata. Početkom 19 vijeka grad S. bio je, vele, još cio, no uskoro se pretvorio u razvaline.

L i t e r a t u r a: M. Lang, Samobor (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, 16, 17, 18 i 19); V. Noršić, Samobor (1912); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920). *J. Modestin.*

2. Razvaline staroga grada u Bosni na desnoj obali Drine, kod Goražde. Pominje se u srednjem vijeku spodgrađem Međurječjem. S. je bio ljetnje boravište vojvode Sandalja i hercega Stjepana. Krajem 15 vijeka zauzeli su ga Turci. Crkvu, koju je gradio herceg Stjepan, Turci su pretvorili u džamiju. Ona i sada stoji pored grada.

L i t e r a t u r a: St. Delić, Samobor kod Drine (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 1892). *M. F.*

SAMOBORSKA GORA, planina u Hrvatskoj između rijeka: Bregane-Rajića Potoka-Volavice na sjeveru i zapadu, a ravnice Pokuplja i Posavine na jugu i istoku. S. G. predstavlja neposredni nastavak Žumberačke gore, odnosno njen istočni dio, i leži zapadno od Zagrebačke gore. Pretežno je sastavljena od mezozojskih vapnenaca, dolomita i lapora, a oko Laove drage i sela Rude od karbonskih škriljevaca i kvarca. Velike dijelove uz Savsku dolinu, a naročito južne ogranke, od Sv. Nedjelje do Ozlja (na Kupi), pokrivaju tercijarne tvorevine: mioceni vapnenci i lapori, i plioceni kongerijski slojevi i šljunak. Na dosta mjesta izbile su eruptivne stijene. Zbog svoga sastava i S. G. ima dosta karakterističnih oblika krša, ali je ipak planinski izgled bolje razvijen nego u Žumberačkoj gori. Orografski se u S. G. jasno razlikuje zbijeni trup na sjeveru, od razuđenih ogranaka na jugu i istoku. Na prvom se doline potoka pružaju od jugozapada prema sjeveroistoku, a to je i orografski pravac S. G. Središna gora je ograničena dolinom Breganice i Bregane na sjeverozapadu, a dolinom Gradne potoka na jugoistoku. Najveći vis je Japetić (871 m), od koga su na sjeveru Veliki Lovnik (777 m) i Mali Lovnik (564 m), a dalje na sjeveroistoku se šire niža kraska zaravan Laove (ili Vlahove) drage (436 m) i Kožljak (377 m). Na jugu od njih, odvojeni dolinom Javorca, dižu se Bijeli Brijeg (686 m), Oštrc (753 m) i Veliki Črnec (608 m). Sjeverozapadni dio S. G. zauzima Plješivica (v. Plješivica 1), a jugoistočni kraj, Plješivica Okićska (v. Plješivica 2).

S. G. je većim dijelom pod šumom, u kojoj prevladuju bukve, hrast i grab, a manje je jele, smreke, mukovnice (Sorbus Aria) ili raznog grmlja. Na proplancima su manje livade, pune mirisnog bilja. Ogranci S. G. su obrađeni, dijelom su zasađeni vinovom lozom, dijelom žitima, kukuruzom, mahunastim i vrtnim biljkama. Od prirodnih ljepota mogu se spomenuti pećine, od kojih su poznatije: Vražja Pećina, pećine na Oštrcu, zarasle šikarom, i pećina u početku Rudarske drage. Od Stubičkih Toplica pruža se na jugozapad rasjed, preko Samobora i Rude, duž koga se zemljište spustilo. Tu se javljaju i mineralni sumporni izvori tople vode: u Sv. Jeleni, sjeverno od Samobora, i u selu Rude. Na sjeverozapadnom kraju S. G. u dolini Bregane, kod Osrednja, postojala je tvornica stakla. Važniji su saobraćajni putevi oko S. G.: željeznička pruga i cesta Zagreb—Karlovac—Ogulin, ceste Zagreb—Samobor—Bregana—Stojdraga, Samobor—Rude—Jaska (Jastrebarsko), Samobor—Rakov Potok—Jastrebarsko.

L i t e r a t u r a: H. Hranilović i D. Hirc, Zemljopisni i narodnosni opis kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; I. Lice naše domovine (1905). *P. Vujević.*

SAMODREŽA. 1. Rječica u južnoj Srbiji, desni pritok Sitnice. Izvire na jugozapadnoj strani Kopaonika, s Barelja (1.583 m), a na izvorištima S. su sela: Bajgora i Kovačica. S izvorišta teče prema jugu-jugoistoku i jugu, a od sela Samodreže prema jugozapadu. Ušće S. u Sitnicu je oko 2·3 km jugozapadno i nizvodno od Novog Sela, odnosno 6·5 km južno-jugoistočno od Vučitrna, na visini od 516 m. Na gornjem toku S. se zove i Slakovačka rijeka, prema selu Slakovcu. Većih pritoka nema. Inače je S. toliko bogata vodom, da na svome toku goni dvadesetak vodenica. Dužina S. toka je 24·1 km, površina poriječja 75·5 km^2, a pad 15·6 m/km. *P. V.*

2. Crkva na sjevernoj strani Kosova polja, prema ušću Laba u Sitnicu. Kod S. se po narodnoj pjesmi pričestila vojska kneza Lazara uoči kosovske bitke (1389). Crkva je pod Turcima porušena. Oblasna skupština raške oblasti preduzela je obnovljenje S. (1997). *V. R.*

3. Crkva na Labu, vrlo skromnih dimenzija. U ruševinama je. Prema

tradiciji, u njoj se nalazio grob Miloša Obilića. *V. P-ć.*

SAMOGRAD, pećina (špilja) u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti, u gori Grabovači (772 m), 2 km zapadno od Perušića. Pred pećinom je do 22 m široka, a 10—12 m duboka, golemim stijenama ograđena kotlina, vjerovatno negda prednja dvorana, čiji se svod srušio. Na dnu kotline u okomitoj litici su do 6 m široka, a do 8 m visoka vrata. Pećina ima danas 5 dvorana: prva do 18 m visoka, a 7—9 m široka, Frasova dvorana, puna je prekrasnih stalaktita i stalagmita u stotinu različitih slika i prilika. Druga, knezova Perušića, dvorana sigama još je obilnija od prve. Nadesno se od ulaza nalazi prilika šećer-klobuka, a nalijevo Orgulje. U trećoj, bana Ivana grofa Karlovića, dvorani tri su veće i tri manje kamenice, pune bistre vode, koje je siga batricama ogradila, te jednu od druge odijelila. Dno dvorane kao da je složeno od kristalnoga mozaika. Podalje se diže najveći samograd u S.: Oltar. To su dva sigasta stupa, od kojih je jedan do 6 m visok, a do 2 m debeo; stupovi nisu glatki, već se siga po njima nabrala u različnim oblicima. Manja je četvrta dvorana, Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. U petoj velikoj dvorani razlilo se jezero bistre i studene vode, Erjavčevo jezero. Samogradska je siga žućkasta ili zagasitocrvena, a iznutra je bijela poput svježega snijega. Pećina S. duga je oko 2.000 koraka. U S. se našlo ljudskih kostiju, opeka i ostataka uglja; valjda je tamo bio zbjeg ljudima u vrijeme turske opasnosti. Pećina je zanimljiva i za entomologe, jer se u njoj može naći i bezočnih kukaca, naročito rijetkoga Onophthalmus Kiesewetteri. S. je svakako jedna od najljepših pećina u kraljevini SHS.

L i t e r a t u r a: D. Hirc, Lika i Plitvička Jezera (1900).

J. Modestin.

SAMOKOVSKA EPARHIJA, crkvena oblast srpske pećske patrijaršije od 16 do kraja 17 vijeka. Samokov je danas sreski grad u Bugarskoj, jugoistočno od Sofije. Pominje se tek u 16 vijeku, kao znamenito rudarsko mjesto. Od putnika prvi Petančić pominje 1505 Samokovsko polje, Kuripešić 1531 govori o Samokovskom pazaru, a tek jedan mletački anonim, oko 1559 kaže, da je Samokov u to doba bio ugledan grad s gvozdenim rudnicima u polju kraj rijeke Iskra. Vrlo je vjerojatno, da su tada mnogi Srbi iz starih sprskih rudarskih mjesta naseljeni u Samokov i okolinu. Na to nas upućuju i nazivi današnjih mjesta u blizini Samokova: Srpsko Selo i Srpsko Samokovo. Poznato je, da je bizantinski car Manojlo Komnen (1143—1180) naselio mnoge zarobljene Srbe oko Sofije, pa možda i oko susjednog Samokova. Nije bez značaja i okolnost, što Dubrovčanin Gundulić u 17 vijeku spominje u svome Osmanu Srbe i Bugare oko Samokova i oko izvora Marice. Prema tome, nema sumnje, da je u samokovskom kraju u 16 i 17 vijeku moralo biti Srba, kada je prilikom obnavljanja srpske pećske patrijaršije 1557, osim ćustendilske, i cijela samokovska oblast došla pod vlast srpske crkve, dok je Sofija ostala pod carigradskom patrijaršijom.

S. E. je ostala pod pećskom patrijaršijom sve do njenog ukidanja 1766. Po njenim crkvama sačuvane su vrlo mnoge knjige srpske redakcije, zatim srpske, mletačke i druge štampane knjige iz 16 vijeka. A od S. episkopa poznato je samo nekoliko imena. Tako se, bez datuma, pominje Ananije, kao vladika Samokova i Dupnice, 1666 pominje se Visarion, 1706 i 1710 Nektarije, 1730 Jefrem, 1737 Simeon, koga su Turci objesili zbog ustanka patrijarha Arsenija IV. Jovanovića, a početkom 19 vijeka, u vrijeme ruskog pohoda na Jedrene, ubijen je u Samokovu mitropolit Neofit od turskih fanatika.

Samokov je, po bogatstvu i napretku, u tursko doba stajao znatno više ne samo od Ćustendila, nego i od Sofije. I dugo vremena u 19 vijeku on je bio prvi grad u Bugarskoj s probuđenom nacionalnom sviješću. Samokovci su znatno pomagali i manastir Rilski, i na t. zv. samokovskim vratima, na istočnoj strani manastirske ograde, nalazi se paraklis srpskim svetiteljima Simeonu i Savi. U Samokovu je od 17—19 vijeka bilo znatno razvijeno i crkveno slikarstvo, kao produženje svetogorske škole, kada je ona na Atosu već bila izumrla, a njegovano je i drvorezbarstvo, pod uticajem majstora od Debra. Početkom 19 vijeka u Samo-

kovu je postojala i halkotipija, štamparija za slike, koje su razdavane poklončima u Rilskom manastiru. 1847 N. Karastojanov donio je iz Beograda u Samokov malu štampariju, koja je starim crkvenim slovima štampala bukvare, časopise i molitvenike, žitija svetih i druge knjige. Napokon, u samokovskoj oblasti, kao i u lupničkoj i razloškoj, još i danas vlada druga nošnja i drugo narječje nego u drugim okolnim bugarskim oblastima.

Po egzarhijskom ustavu od 1871 riješeno je, da se S. E. ukine i sjedini sa sofijskom eparhijom, ali je to izvedeno tek poslije 1905, poslije smrti posljednjeg samokovskog episkopa Dositeja.

S. E. obuhvatala je cio samokovski srez, dio radomirskog sreza na zapadnoj strani Vitoša, sa selom Vladojem pred Sofijom, dupnički srez s Rilom, džumajsku oblast s desnom obalom Strume, Razlog, izvor Marice i Ihtimansko s Vasilicom, Muhovom i Vakarelom. Imala je (1905) 105 parohija, sa 109 crkava i 1 kapelom, 98 sveštenika, 3 muška manastira, bez kaluđera, i 2 ženska, s 80 kaluđerica.

R. Grujić

SAMOSTALCI U SRBIJI. V. Samostalna radikalna stranka.

SAMOSTALNA DEMOKRATSKA STRANKA. V. Demokratska stranka, 2.

SAMOSTALNA DEMOKRATSKA STRANKA U DRŽAVI SHS. V. Demokratska stranka, 2.

SAMOUPRAVA. 1. Organ radikalne stranke. Kao politički ekonomski i književni list, S. je osnovana 1881, i izlazi, s prekidima do danas u Beogradu, u vlasništvu narodne radikalne stranke. Za vrijeme Svjetskog Rata izlazila je do evakuacije u Nišu. Prvi urednik je bio Pera Todorović, kasnije Stojan Protić i drugi. U početku je izlazila tri puta nedjeljno, kasnije svakog dana.

2. Organ muslimanske demokratije u Bosni i Hercegovini. Izlazila je četvrtkom u Sarajevu 1910—1912. Vlasnik je bio Smail-aga Ćemalović, a urednik Osman A. Đikić. *U. Dž.*

SAMUILO, car bizantskih Slavena 976—1014. Otac S. nije bio tobožnji bugarski boljar Šišman od Vidina, kako se nekada vjerovalo, na osnovu lažnih i poznih izvora, nego Nikola, knez bugarskog cara Petra, gospodar, po svoj prilici, u jugozapadnoj Makedoniji, koja je onda potpadala pod bugarsku vlast. Nikola je imao još tri sina, starija od S.: Davida, Mojsija i Arona. Mati im se zvala Ripsima (kao i jedna stara svetiteljka kod Jermena). Ne samo po tom imenu, nego i po imenima nekolikih drugih članova S. roda, koja također liče na jermenska (Alusijan, Prusijac), a i po izrečnoj svjedodžbi jednog jermenskog historičara, S. savremenika, danas se sluti, da S. rod nije bio slovenski, nego poslovenjen jermenski, i da je valjda vodio porijeklo od jermenskih naseljenika, koje su raniji bizantinski carevi prebacivali iz Male Azije na Balkan. Drugi pak misle, da je S. bio porijeklom Slovenin.

S. se prvi spominje poslije smrti cara Petra (969). Zajedno sa svojom starijom braćom, on je tada digao u bugarskoj carevini bunu, radi otmice bugarskog prijestola u Velikom Preslavu od Petrovih sinova, Borisa II. i Romana. Ovi su se, još od kako ih je otac, prilikom jedne obnove mira s Bizantom (963), bio poslao kao taoce na bizatinski dvor, nalazili u Carigradu. No tadašnji silni bizantinski car Nikifor II. Foka, pustio ih je i potpomogao, da blagovremeno stignu u Bugarsku, gdje je Boris II. zavladao očevim velikopreslavskim prijestolom. Šta je bilo sa S. i s njegova tri starija brata, ne kaže se. Naskoro zatim, bugarsko je carstvo propalo. Uništili su ga najprije Rusi, navalivši po drugi put na njega, pod kijevskim knezom Svjatoslavom (969). Od Rusa ga je preoteo i prisajedinio Bizantu moćni bizantinski car Jovan II. Cimishija (972 ?), ubica i nasljednik Nikifora II. Foke. Boris II. opet je odveden u Carigrad, gdje ga je Cimishija degradirao od samostalnog bugarskog cara na bizantinskog velikodostojnika (magistra). U Carigradu je još jedanput interniran i Roman, koga su Bizantinci već ranije uškopili.

S. i njegova braća ponovno se javljaju na historičkoj pozornici tek po smrti silnog Cimishije (976). To je bilo u vezi s ustankom, koji su tada digli protiv svojeg gospodara, Bizanta, Sloveni iz bivše Simeonove Bugarske još za vrijeme Simeona i njegovih nasljednika, postepenim ne-

stankom starih turskih Bugara u pokorenoj slovenskoj većini. Cilj ustanku bio je zbacivanje tuđinskog, bizantinskog, jarma i obnova slovenskog carstva i patrijarhata Simeonova. Na glas o oslobodilačkom pokretu, Boras II. i Roman utekli su iz Carigrada, žureći u ustanički logor, gdje je Boris II. opet trebao metnuti na glavu bugarsku carsku krunu. No, on je slučajno poginuo uz put, a Roman, koji se srećno spasio u Vidin, nije se mogao zacariti, kao uškopljenik. Uopće iz loze cara Petra nije više bilo nikoga, da prihvati carsko žezlo. Ustanici su morali izabrati novu dinastiju. Izbor je pao na sinove silnog kneza Nikole, kneževiće (komitopule): Davida, Mojsija, Arona i S. Sva četvorica braće uzeta su za bugarske careve, a ujedno i za ustaničke vođe. David je, kao najstariji brat, bio vjerojatno prvi po rangu, a ostala trojica njegovi savladari. Borba ustanika pod ovom novom dinastijom, na život i na smrt protiv Bizantinaca, otpočela je odmah, a trajala je nekih 42 godine. Jer, Bizant, mada je tada bio na vrhuncu svoje moći, nalazio se, za više godina poslije smrti Cimishijine, u ozbiljnim krizama.

Od četiri okrunjena brata, najstarija trojica iščezla su još u prvim godinama ustanka. David i Mojsije poginuli su u Makedoniji, jedan negdje između Kostura i Presne od nekih vlaških hajduka, a drugi pri opsadi bizantinskog Sera. Davida je bugarska crkva proglasila za sveca. Arona je pak, bilo zbog njegovog vlastoljublja, bilo zbog naginjanja Bizantu, ubio u Razmetanici (na današnjoj istoimenoj bugarskoj rječici u dupničkom kraju) najmlađi brat S., istrijebivši ujedno i cijelu njegovu porodicu, osim sina mu Jovana Vladislava, koga je zaklonio S. sin, Radomir. Vodstvo i carstvo nad ustanicima i nad oslobođenim zemljama ostalo je tada jedino na S. Zahvaljujući zauzetosti carigradske vlade u opasnim unutrašnjim pretedentskim bunama i u spoljnim zapletima na azijskom frontu, S. je najprije u društvu sa starijom braćom, a poslije i bez njih, odnio nad Bizantincima mnoge pobjede: razbio je u balkanskim klancima i samoga cara Vasilija II., kada se ovaj s preduzetog protivnapada vraćao od Sofije kući (986), i otrgao je od Bizanta dunavsku Bugarsku, Makedoniju osim Soluna, Tesaliju, Epir, pa i Albaniju s tvrdim Dračem na Jadranu. S. je prodro i u srpsku Zetu, odakle je odveo u ropstvo pobožnoga srpskog kneza Vladimira. No poslije ga je pustio natrag na zetski prijesto, oženivši ga svojom kćerju Kosarom (Teodorom). Uopće je S. potčinio sve srpske zemlje, zajedno s Bosnom i Raškom. Ujedno je on neprestano pritješnjavao i Solun, upadao je i u Trakiju, a zagrozio se čak i Peloponezu.

Simeonova imperija bila je već gotovo sasvim obnovljena, a mjestimice i uvećana. Uspostavljena je i Simeonova patrijaršija. No glavna prijestolnica obnovljenog »bugarskog« carstva, koje se samo po tradiciji i radi legitimiteta nazivalo bugarskim, a koje je u stvari bilo slovensko, nije se više nalazila ni u Simeonovom Velikom Preslavu ni uopće u starim bugarskim ognjištima južno od Dunava, nego u makedonskom Ohridu, gradu Metodijevog učenika, Sv. Klimenta slovenskog. Tu je sada bila i patrijaraška stolica. Time je zasnovan veliki historički značaj Ohrida za budućnost. Jer, iako je taj grad, s padom S. carstva pod Bizantince, izgubio svoju političku važnost, on je i dalje vijekovima ostao sjedište jedne autokefalne crkve s prostranom dijecezom. Ta je dijeceza, pored podunavske Bugarske i zapadne Makedonije, za dugo (do 1219) obuhvatala i srpske pravoslavne zemlje.

Bugarski historičar M. Drinov iznio je hipotezu, primljenu poslije gotovo sasvim u nauci, da su S. i njegova braća bili carevi u Ohridu još prije smrti Cimishijine (976), ali da su vladali samo zapadnim dijelovima nekadašnje Simeonove države, poglavito u Makedoniji, oko ohridske i prespanske tvrđave. Po Drinovu, ovu zapadnu ili makedonsku Bugarsku, stvorio je još otac te četvorice braće, i to bunom, koju je podigao protiv cara Petra, da bi ga zbacio s prijestola (963). Ali pobunjeni knez nije u tome uspio. On je tobože odcijepio od Petra samo zapad bugarske države i proglasio se tu za samostalnog cara, osnovavši svoje novo carstvo i dinastiju, nasuprot zakonitom carstvu Simeonovića u Velikom Preslavu. S Drinovim se bio složio i K. Jireček, no poslije se domišljao, da je carstvo S. postalo, ne još za života njegovog oca,

nego tek onda, kada su S. i njegova braća, poslije smrti cara Petra, pokušala, da na velikopreslavskom prijestolu oni zamijene Petrove sinove, dok su se ovi još bavili kao taoci na carigradskom dvoru (969). Jer, iako je Boris II., zahvaljujući bizantinskoj pomoći, naslijedio oca u Velikom Preslavu, Jireček je pretpostavljao, da ni S. sa svojom braćom nisu iz ovog svog otmičarskog pokušaja izašli praznih ruku, već da su oni od Borisa II. otkinuli cijelu zapadnu polovinu Bugarske, i da su tu zagospodarili kao carevi. Toj zapadnoj ili makedonskoj Bugarskoj nisu tobože mogli ništa ni Petrovi sinovi, ni Rusi pod Svjatoslavom, koji su, po ovoj hipotezi, osvojili samo istočni (Borisov) dio bugarske državne cjeline, pa ni Cimishija, koji se tobože i sam ograničio samo na to, da zauzme od Rusa bugarski istok, ne dirajući S. i njegovu braću na bugarskom zapadu. Na taj način, kao što su Srbi imali nekoliko sredovječnih država, naročito Rašku i Zetu, i Bugari bi za izvjesno vrijeme (od 963 ili od 969, pa do razorenja bugarskog velikopreslavskog carstva od strane Cimishije oko 972) imali dvije Bugarske: istočnu ili podunavsku, pod Simeonovićima u Velikom Preslavu, i zapadnu ili makedonsku, pod uzurpatorskim carevima Nikolićima. Štaviše, kontinuitet bugarske države ne bi se prekinuo ni poslije toga, sve do uništenja S. carstva od strane bizantinskog cara Vasilija II. Bugaroubice (1018). Jer, Bugarska bi, pošto gornja hipoteza kaže, da je Cimishija srušio samo istočno carstvo Simeonovića, živjela još nekih 40 i više godina u tobožnjem zapadnom (makedonskom) carstvu Nikolića. Napokon, prema ovoj hipotezi o zapadnoj i istočnoj Bugarskoj, Sloveni iz bivše Simeonove imperije nisu poslije smrti Cimishijine (976) digli protiv Bizanta nikakav ustanak, koji bi potekao od njih samih. Mjesto toga desilo se tobože nešto drugo: objava rata Bizantu od strane zapadne (makedonske) Bugarske i njenih Nikolića, radi oslobođenja i ujedinjenja istočne (donjomezijske) Bugarske, koju je Cimishija bio osvojio prije nekoliko godina.

No cijela ova Drinovljeva hipoteza počiva gotovo samo na starinskoj svjedodžbi, da je, bar kroz godinu dana poslije pada velikopreslavske Bugarske pod Cimishiju, njemački car Oton I. Saksonski primio, pored drugih stranih poslanstava, i jedno bugarsko poslanstvo (973). Pristalice te hipoteze smatraju, da je, kad tada nije više postojala velikopreslavska Bugarska Borisa II., ovo bugarsko poslanstvo valjda došlo iz tobožnje zapadne (makedonske) Bugarske Nikolinih sinova. To je najglavniji dokaz za postojanje te Bugarske. No to bugarsko poslanstvo, koje je došlo Otonu I., moglo je biti i iz neke od bugarsko-slovenskih kneževina u krajevima sjeverno od donjeg Dunava, gdje Cimishija nije raširio bizantinsku vlast. Nema nikakvih jasnih svjedodžaba, da je Makedonija sama za sebe ikada bila pod Nikolićima, i da je ikada sama za sebe činila nekakvo bugarsko carstvo. Međutim, izvori izrično kažu, da je pokret, koji su Sloveni započeli protiv Bizanta poslije Cimishijine smrti, bio uopće ustanak za oslobođenje od bizantinskog gospodarstva, a ne rat nekakve makedonske bugarske države radi oslobođenja Donje Mezije. Isto tako, u izvorima izrično stoji, da su S. i njegova braća tek u tome ustanku (976) izabrani za bugarske careve, i to samo zato, što se zakonita carska loza Simeonovića, slučajnom pogibijom Borisa II., bila svela samo na uškopljenika Romana, koji, kao takav, nije mogao doći na prijestol.

Prema svemu tome, jedino mišljenje, koje ima opravdanja u izvorima, jeste, da se Simeonova velika Bugarska nikada nije pocijepala na istočnu (donjomezijsku) pod njegovom zakonitom lozom i na zapadnu (makedonsku), pod S. i njegovom braćom, da je Cimishija, zarobivši Borisa II., uzeo od njega cijelo bugarsko carstvo, zajedno s Makedonijom, da je poslije Cimishijine smrti cio slovenski živalj iz bivše Bugarske, t. j. i donjomezijski i makedonski, ustao za oslobođenje od Bizanta i za obnovu Simeonovog carstva i patrijarhata, da su S. i njegova braća tek tada prvi put postali bugarski carevi, i uopće vladaoci, i to ne samo u Makedoniji, nego i u Donjoj Meziji, i da su tek 976 otpočeli obnovu Simeonove carevine i patrijaršije.

Međutim, silni bizantinski car Vasilije II., savlađujući sa sve većim uspjehom i unutrašnje, pretendentske pobune i spoljne, muslimanske nepri-

jatelje na azijskoj granici, radio je sve jače i protiv S. na Balkanu (od 991), zadajući mu, čas on sam, a čas preko svojih sposobnih vojvoda, teške udarce. Pri povratku s peloponeskog pohoda, S. se jedva spasio živ iz strahovitog poraza, koji mu je priredio novi carev komandant Soluna, Nikifor Uran, iznenadivši ga noću na nabujaloj tesalskoj rijeci Sperhiju (996). Od tada je stvar S. pošla naglo nizbrdo. On je pretrpio nov poraz u bitki sa samim Vasilijem kod Skoplja (1002). Na to je gospodar Skoplja, uškopljeni carević Roman, koga je S. bio namjestio da tu vlada, predao Skoplje Vasiliju. Car ga je za to nagradio, uzeo ga je k sebi u Bizant i postavio, pod visokim dvorskim bizantinskim titulama, za komandanta jednog maloazijskog primorskog grada. Napokon, u bitki kod Bjelasice pod Strumicom, Vasilije je sasvim satro S. (1014). Ovaj je i sam tom prilikom jedva iznio glavu, utekavši u Prilep, ali je izgubio nekih 15.000 zarobljenika. Vasilije ih je sve dao oslijepiti, ostavivši na svaku stotinu po jednog s jednim okom za vođu, i ispratio ih je tako S., koji je pred tim jezivim prizorom sasvim klonuo, i duhovno i tjelesno, i završio život poslije dva dana.

Ubrzo za S. propalo je i njegovo carstvo, od koga je Vasilije bio preoteo mnoge gradove i oblasti. S. je naslijedio njegov sin Radomir (Gavrilo Roman). On je hrabro nastavio borbu s Bizantom. No njega je naskoro (1015) ubio njegov bratučed Jovan Vladislav, Aronov sin, osvetivši tim krvavim djelom očevu pogibiju od S. ruke. Zatim je on isto tako svršio i sa S. zetom, srpskim knezom u Zeti, Vladimirom: domamio ga je k sebi na vjeru i pogubio ga. Vladislav je bio posljednji car u S. carstvu, a vladao je, kao i Radomir, kratko i završio je nesrećno. Zaključivši najprije s Vasilijem mir, pa onda opet obnovivši rat, on je iznenada poginuo (— 1017) opsjedajući Drač, koji su Bizantinci već poodavno bili povratili. Njegovom pogibijom, ustanak bugarskih Slovena klonuo je sasvim. Kod boljara nije više došlo do izbora novog cara. Ratna stranka se sasvim smanjila, a većina je mislila na kapitulaciju. U tome je i Vasilije, čuvši za Vladislavljevu propast, pohitao da S. državi zada posljednji udar. On je sada rijetko gdje nailazio na otpor. Naprotiv, njega su uz put presretali mnogi boljari, predajući mu se sa svojim gradovima. Za to ih je on nagrađivao visokim bizantinskim titulama i zvanjima. U S. prijestolnici, Ohridu, njemu se, osim čitave povorke S. velikaša, predao i ohridski patrijarh Jovan, kao i Vladislavljeva udovica, carica Marija s djecom, Radomirova porodica, jedan S. vanbračni sin, u Devolu još dva Vladislavljeva sina, u Kosturu dvije S. kćeri i t. d.

Hrabri vojvoda Ivan, koji je očajnički branio slovensku slobodu u jednoj svojoj nepristupačnoj tvrđavi, oslijepljen je na prevaru od jednog bizantinskog vojvode, koga je primio kao gosta na dan svoga krsnog imena. Pokorivši cijelo S. carstvo, Vasilije II. se u zasluženom ponosu spustio u Atenu, da se u drevnom akropoljskom Partenonu, preobrađenom u Bogorodičinu crkvu, zahvali Sv. Bogorodici za pobjedu Bizanta nad Bugarima. Zatim se car vratio u Carigrad, gdje je proslavio triumf, tjerajući pred sobom zarobljene članove S. carske porodice, Radomirove i Vladislavljeve, razne druge dostojanstvenike ohridske države i zadobiveni ogromni plijen (1018). Zahvalni Bizant nagradio je Vasilija povodom ovog njegovog djela nadimkom Bugaroubica.

Koliko je Vasilije bio grozan prema bugarskim Slovenima za vrijeme ratovanja s njima, toliko je blago postupao prema njima, kad ih je svladao. Zarobljenike carske krvi i iz najviših plemićkih porodica, on je obdario najvišim bizantinskim titulama i zadržao ih je na bizantinskom dvoru, ili uopće u bizantinskoj službi. S njima su se poslije srodile mnoge bizantinske plemićke kuće, između ostalih i kasnije carske loze Duke i Komneni, koje su se ponosile svojim porijeklom od ohridske carske dinastije. Ohridsku bugarsku patrijaršiju, Vasilije je, doduše, degradirao, na arhiepiskopiju, ali je u njoj ostavio slovenskog arhiepiskopa Jovana, i potvrdio mu je zlatopečatnim poveljama, ne samo crkvenu autokefalnost, nego i cijelu njegovu ogromnu dijecezu (1019 i 1020). Tek kada je umro Jovan, došao je za arhiepiskopa Grk, po imenu Leon (Lav). Tako su isto i mnogi boljari ostavljeni u svojim položajima.

Pokorenjem S. države, toliko je porastao ugled Bizanta na Balkanu, da su se njemu svojevoljno potčinili i srpski kneževi. Jedan Vasilijev vojvoda zauzeo je čak Srijemsku Mitrovicu. Bizantinska vlast raširila se ponovno, kao u vrijeme Justinijana I., po cijelom Balkanu, sve do Dunava i Save, pa čak i u Srijem preko Save. Nad nekadašnjim bugarskim Slovenima Carigrad je, po padu S. carstva, vladao nekih 168 godina (do 1186). Za cijelo to vrijeme, u pravoj Bugarskoj, južno od donjeg Dunava, nije se javljao nikakav oslobodilački pokret za obnovu Simeonove i S. imperije i patrijaršije. Jer za vrijeme opadanja Bizanta, od smrti Vasilija II. (1025), pa do njegova ponovnog ojačanja, pod silnom Komnenskom dinastijom (krajem 11 vijeka), prava je Bugarska, zajedno sa svojim gospodarom, Bizantom, mnogo stradala od najezda prekodunavskih turskih plemena, Pečenjega i Kumana, a poslije je pravu Bugarsku pritegla čvrsta ruka Komnenskih careva.

Jedino su se Sloveni u Makedoniji, pa i to samo u doba pomenute slabosti Bizanta, dizali dvaput poslije S., da se otrgnu od bizantinskog jarma i da uspostave poslovenjenu bugarsku imperiju i patrijaršiju Simeonovu i S. To je bilo u ustanku Petra Deljana (— 1041) i Đorđa Vojtjeha (1073). No, mada su Vojhtjehov ustanak, pa možda i Deljanov, pomogli i zetski Srbi, ipak su to bili pokreti kudikamo slabijeg daha nego li ustanak S., tako da ih je Bizant, pored sveg tadašnjeg opadanja, lako i brzo ugušio. A potom, u periodi silnih Komnena, ne samo da se i makedonsko Slovenstvo ućutalo, nego je tada Bizant, pogrčivši sasvim tamošnju političku i crkvenu administraciju, nastojao, da u Makedoniji opet povrati pretežnost helenizma.

L i t e r a t u r a o S. je dosta velika. Osim općih historičkih djela o sredovječnoj historiji Srba i Bugara, o Nikiforu Foki, Cimishiji i Vasiliju II. Bugaroubica, valja spomenuti specijalne studije B. Prokića, Postanak jedne slovenske carevine u Makedoniji u 10 veku (Glas, 76, 1908), Postanak ohridskog patrijarhata (Glas, 90, 1912); D. Anastasijević, L'hypothèse de la Bulgarie occidentale Mélanges offerts à Ouspensky, 1928; isto i na srpskom u Glasniku Skopskog Naučnog Društva, III., 1928); O poreklu S.: V. R. Petkovitch, Une hypothèse sur le tsar Samuel (1919); I. Ivanov, Proizhod na car Samuilovija rod (Sbornik v čest na V. N. Zlatarski, 1925); N. P. Blagojev, Kritičeski pogled vrhu izvestijata na Ivan Skilica za proizhoda na car Samuilovata država (Makedonski Pregled, II./4, 1926).

D. Anastasijević.

SANA, rijeka u Bosni, desni pritok Une. Izvire na kraskoj visoravni Crnoj Gori, iz četiri jaka vrela, sjeverno od Oštrog Vrha (1.087 m), na visini oko 400 m, i odmah goni vodenice. S izvorišta teče pretežno prema sjeveru-sjeverozapadu, čineći nekoliko velikih okuka oko mjesta Ključa, Lužana, Sanskog Mosta, Usoraca, Čarakova, Prijedora i Cikota. Na gornjem se toku S. pojačava jakim potokom Kruševljakom, koji utiče u S. neposredno ispod vrela, i potokom Lučica. Do Vrhpolja S. teče uskom, klisurastom dolinom, koja se dalje proširuje, naročito oko Sanskog Mosta i Prijedora, a odatle se postepeno sužava. Kod Prijedora S. mijenja pravac toka prema sjeverozapadu, a od Cikote teče na zapad, kroz klisuru. Ušće S. u Unu je kod grada Bosanskog Novog, na visini od 119 m. Veći pritoci S. s lijeve strane su: vodom bogati Ribnik i Dabar, Sanica, Bliha, Majdanska Rijeka, Ljubija i Japra, s desne: Kozica, Trmošanski Potok i Gomjenica. Dužina S. toka je 146·2 km, a površina porječja 3.369·4 km^2. Pri srednjem najnižem vodostaju S. raspolaže hidrauličkom snagom od 22.200 HP. *P. V.*

»SANA« D. D. za industriju gipsa i umjetnog gnojiva, Zagreb. Kapital je 5.000.000 dinara. Ima tvornicu gipsa u Petrovcu (Bosna), koja izrađuje gips za sve potrebe. Pokretna snaga je 175 HP. *S. P.*

SAND GEORGE, francuska književnica (1804—1876). Od svojih mnogobrojnih romana, posvetila je jedan uskočkom životu s kraja 17 vijeka (L'Uscoque, 1838, srpski prijevod od Jovana Martinovića 1868), inspiriran romanom Charles-a Nodier-a Jean Sbogar. *M. I.*

SANDŽAK NOVOPAZARSKI. V. Ras (Paška) u Dodatku.

SANDIĆ ALEKSANDAR, pisac (14/5 1836, Veliki Bečkerek — 15/4 1908,

Novi Sad). Osnovnu i srednju školu učio je u mjestu rođenja i u Temišvaru, a 1857 otišao je, kao Matičin stipendista, u Beč, gdje je slušao prava i slovensku filologiju kod Miklošića, do 1861. Ujedno je Vuku Karadžiću služio kao čitač i pisar sedam godina. 1861 imenovan je za pomoćnog nastavnika u karlovačkoj gimnaziji, a 1862, pošto nije bio izabran za profesora, stupio je u bečku redakciju lista Ost und West, kao pomagač Imbri Tkalcu. Jedno je vrijeme htio da se pokaluđeri; bio je izvrstan crkveni pjevač. Do 1865 uređivao je, po Tkalčevu odstupanju, sam taj radikalni slovenofilski list, te je zbog toga bio gonjen i zatvaran. 1866 postao je profesor novosadske srpske gimnazije za srpski jezik i književnost. 1900 je umirovljen.

S. je počeo 1857 da piše književno-filološke i patriotsko-političke članke i podliske u Andrićevu Svetovidu, a radio je i u Miletićevom Srpskom Dnevniku. 1870 pomagao je pokret Srba zanatlija, a 1872 pokrenuo je stručni list Glas Zanatlije. Jedno vrijeme uređivao je religiozno-odgojne časopise Besedu i Duhovni Zbornik. Iako se cijelog vijeka bavio književnim radom, S. nije napisao ni jedan veći rad, niti je zasebno izdao zbirku svojih manjih spisa. On je pisao i prevodio udžbenike, a originalan je bio u vrsti feljtona, u kom je obliku 35 godina bilježio skoro svaki razmjerno znatniji datum našeg javnog i prosvjetnog života. U svoje vrijeme S. je u nekim krugovima imao glas originalnog stiliste, zbog osobenjačkog, arhaističkog, proizvoljno ispreturanog stila, u uzaludnoj, romantičnoj težnji za rapsodičnošću i monumentalnošću svečanih peana. Od S. većih prijevoda treba pomenuti: Goetheova Egmonta, Mosenthalovu Caricu Marinu, Kanitzove Vizantiske spomenike u Srbiji, Bartensteinov Izveštaj o Ilirskom Narodu, Istoriju Sveta od V. Pitza u tri sveske. S. je, naposljetku, pribirao građu za staru srpsku književnost, od koje je mnogo štampao u Letopisu, kao i građu o narodnom pokretu 1848, koja je, uz više dragocjenih starijih rukopisa, ostala u njegovoj rijetko bogatoj biblioteci.

L i t e r a t r a: Kalendar Orao za 1887, Brankovo Kolo, 1908. *V. P.*

SAINT-DENISKA KRONIKA, nazvana kronika kaluđera iz Saint-Denis-a, obuhvata vrijeme 1380—1422. U S.-D. K. ima važna savremena bilješka o kosovskoj bitki.

L i t e r a t u r a: Č. Mijatović (Spomenik, 10). *M. I.*

SAINT-GERMAINSKI UGOVOR O MIRU (10/9 1919) između Austrije s jedne, i glavnih saveznih i udruženih sila (Unije, Engleske, Francuske, Španije, Japana) i saveznih i udruženih sila (Belgije, Kine, Kube, Grčke, Nikarague, Paname, Poljske, Portugalske, Rumunije, države SHS, Sijama i Čehoslovačke) s druge strane. Sile su priznale ujedinjenje izvjesnih dijelova teritorije austro-ugarske monarhije s teritorijom kraljevine Srbije kao slobodne države, nezavisne i savezne pod imenom države srpsko-hrvatsko-slovenačke.

Austrija je priznala državu SHS (46) i odrekla se svih prava na teritoriju bivše austro-ugarske monarhije, koji je priznat kao dio države SHS (47). Određena je komisija od 7 članova, od kojih će petoricu imenovati glavne sile, a po jednog država SHS i Austrija, da fiksira granicu (48). Član 49 odredio je granice celovačkog kraja, koji će se plebiscitom odlučiti za Austriju ili državu SHS. Za organizaciju plebiscita celovački je kraj podijeljen na dvije zone: prvu, južnu, i drugu, sjevernu, i podvrgnut je kontroli komisije, koja je imala da pripravi plebiscit i osigura nepristranu upravu. Sastavljena je od po jednog člana Engleske, Francuske i Italije, po jednog od Austrije i države SHS. Ugovoreno je, da austrijski član učestvuje samo u vijećanjima o drugoj, a SHS o prvoj zoni. Komisija će odlučivati većinom glasova. Druga zona predata je Austriji, da upravlja njome, a prva državi SHS. Trupe su imale dužnost, da služe održanju reda pod kontrolom komisije u prvo vrijeme, a zatim da se što prije zamijene lokalnom policijom. Komisija je imala da organizira slobodno i tajno glasanje, i to u prvoj zoni za tri mjeseca od stupanja ovog ugovora na snagu. Ako plebiscit ispadne u korist Austrije, imala je Austrija da dobije i drugu zonu bez glasanja. U protivnom slučaju predviđeno je glasanje i u drugoj zoni za tri nedjelje po proglašenju rezultata plebiscita (50).

Država SHS primila je, da se unesu u jedan ugovor glavnih saveznih i udruženih sila odredbe o zaštiti interesa stanovnika, koji se razlikuju od većine stanovništva rasom, jezikom ili vjerom, a isto tako i odredbe o zaštiti slobode tranzita i pravednog režima za trgovinu drugih naroda (51). Za financijske terete Austrije, koja će imati da preuzme država SHS za teritoriju, stavljenu pod njezin suverenitet, utvrđeno je, saobrazno čl. 203 partije IX. (financijske klauzule) ovog ugovora (52), da svaka država, koja je dobila teritorija od bivše austro-ugarske monarhije, i svaka država, koja je nastala od raskomadanja te monarhije, podrazumijevajući tu i Austriju, preuzme jedan dio duga bivše austrijske vlade, koji je gažiran željeznicama, rudnicima soli ili drugim imanjem po stanju od 28/7 1914, srazmjerno prema tome, koliko je koja država dobila od tog imanja. Ostavljeno je, da tu sumu odredi reparaciona komisija. Isto je tako ugovoreno za negažirani rentovni dug po razmjeru, u kojem je stajala ta kategorija prihoda preduzetog teritorija prema odgovarajućim prihodima cjelokupne austrijske teritorije. Prihodi Bosne i Hercegovine nisu ulazili u račun pri toj kalkulaciji. Jedino je odgovorna austrijska vlada za sve obaveze predašnje austrijske vlade, preuzete poslije 28/7 1914. Odredbe ovog člana nisu se odnosile na pokriće novčanica austro-ugarske banke. Od negažiranog austrijskog duga treba odbiti dio, koji je otpadao na Ugarsku, i dodati ga ugarskom dijelu općeg duga Austro-Ugarske. Riješeno je, da države, koje su preuzele obaveze negažiranog duga, udare žig na sve obveznice toga duga, koje su na njihovu teritoriju. Posjednici tih obveznica imali su da postanu vjerovnici države, koja im je obveznicu žigosala. Manjak između sume žigosanih obveznica i dijela negažiranog duga, koji je odredila reparaciona komisija nekoj državi, ima ona da popuni novim obveznicama. Posjednici obveznica izvan bivšeg teritorija Austro-Ugarske imali su da dobiju od reparacione komisije certifikate na nove obveznice, a nove obveznice da se konventiraju u valutu emisione države, po razmjeru, po kome je svaka zamijenila papirne austro-ugarske krune (203). *V-lj. Popović.*

SAINT RENÉ TAILLANDIER (René Gaspard), nazvani »Saint René«, književnik, političar i historik (16/12 1817 — 22/2 1879). Učio je u Parizu i Heidelbergu, potom je bio u Münchenu, gdje je imao veza sa Schellingom. Postao je doktor literature 1843 i jedan od glavnih saradnika Revue des Deux Mondes. Već prije toga bio je zamjenik profesora za literaturu u Strasbourgu, a potom je postao profesor literature u Montpellier-u, pa onda na Sorboni. 1838 dobio je katedru francuske rječitosti. Bio je generalni sekretar ministarstva prosvjete, državni savjetnik, i od 1873, član francuske akademije. — S. R. je bio odličan posmatrač i pisac. Osobito se trudio oko toga, da upozna Francuze s Njemačkom i istočnom i južnom Evropom. Mnogo se zanimao za Slovene pod njemačkim pritiskom i turskom tiranijom. Njegova Revue des Deux Mondes je uopće postala tribina za obranu prava svih gonjenih. Svoje nazore je i filozofski osnivao, i duboko smišljenim obranama dobro zastupao. Tim njegovim oduševljenim obranama svih zapostavljenih ima se pripisati i postanak knjige La Serbie: Kara-George et Milosch (1872), koja je kao historijska studija dobra, a kao literarno djelo odlična. Korist što ju je Srbija imala od nje slična je uticaju Rankeove knjige o modernoj Srbiji. S. R. Srbija je prevedena na srpski pod natpisom: Srbija od ustanka na dahije 1804 do jedrenskog mira 1830 od Nikole S. Jovanovića (1887); S. R. studija o Srbiji je prvo (1869) izlazila u Revue des Deux Mondes. *N. Radojčić.*

SANICA, rječica u Bosni, lijevi pritok Sane. Izvire na sjeveroistočnom podnožju Grmeć-Planine, ispod Lasine (913 m), iz snažnog vrela više sela Donjeg Budelja. Već na izvorištu je toliko bogata vodom, da goni dvije vodenice i jednu pilanu. Na gornjem toku teče prema istoku-sjeveroistoku, dosta vijugavo, a od željezničke stanice Sanica Donja skreće sve više u pravac sjevera i teče kroz stjenovitu, klisurastu dolinu. U Sanu utiče oko 1 km sjeverno-sjeverozapadno od željezničke stanice Vrhpolja. Većih pritoka nema. Dužina toka je 21·9 km, a površina porječja 210·7 km^2. *P. V.*

SANITET U SRBIJI počeo je da se organizira pred kraj prve vlade

kneza Miloša, kada je, krajem 1838, Srbija dobila ustav. Čl. 19 ustava glasio je ovako: »Popečitelj vnuternjih djela ima da se brine za sve što se tiče vojske i da upravlja sanitetskim poslovima države«. Pod njim je bilo naročito karantensko i sanitetsko odjeljenje, kome je za prvog načelnika bio postavljen jedan od prvih diplomiranih liječnika u Srbiji, Dr. Pacek. Prema tome, ovo popečiteljstvo je bilo u stvari današnje ministarstvo unutrašnjih poslova i vojno ujedno, a Dr. Pacek je bio prvi šef spojena oba S., građanskog i vojnog. U ustavu je označen i detaljniji djelokrug rada ovog odjeljenja: »Ovo odjelenje ima da preduzme sve, što može poslužiti zaštiti života i zdravlja srpskog naroda, uklanjajući sve, što je tome protivno. Ovamo spada a) podizanje, organiziranje i nadzor zemaljskih karantena protivu kuge, da se ta opasna bolest ne uvuče u zemlju, ili, ako se to nije moglo spriječiti, da se ta bolest što skorije uguši i iskorijeni; b) da se, u sporazumu sa popečiteljstvom prosvješčenija, pod čijim nadzorom stoje bolnice, stara za spriječavanje i iskorjenjivanje dugih opasnih i priljepčivih bolesti, kao što su: trulež rana, ljudske boginje i druge kobne zaraze. Prema tome, odjelenje će se postarati: c) da podigne potrebne javne apoteke, da postavi učene liječnike i babice i da spriječi zloupotrebu lijekova od strane liječnika«.

Pod načelnikovanjem Dr. Paceka osnovani su 1839 fizikati u svim okruzima i popunjeni negdje liječnicima, negdje liječničkim pomoćnicima. Okružna načelstva su imala da stvaraju humanitarne zavode i da se staraju o javno-higijenskim poslovima. Općine su imale da nabavljaju sebi liječnike i diplomirane babice i da podižu bolnice. Za cijepljenje kravljih boginja propisan je naročiti zakon. Na granici su uređene karantene od od kuge. Dr. Pacek je, osim ovoga, radio i u svim drugim pravcima na unapređenju S. On je vojevao svim sredstvima protiv rada neliječnika, a radio je na usavršavanju liječnika; on je zaveo liječničko čitalište, čiji je svaki liječnik morao biti član, primati strana medicinska djela i časopise, čitati i davati dalje drugima na čitanje.

Kad je Vučić 1842 protjerao, iz političkih razloga, iz Srbije Dr. Paceka, na njegovo je mjesto postavljen Dr. Stejić. On je donio zakon o groblju i sahranjivanju, oduzeo staranje o bolnicama od popečiteljstva prosvješčenija, pa ga je prenio na svoje odjeljenje, naredio, da se po nastanjenim mjestima vrši stroga i radikalna asanacija (da se bare zasipaju, gnoj iznosi, mrcine zakopavaju, da se stoka kolje i čisti izvan nastanjenih mjesta i t. d.). On je, napokon, 1845 izdao i prvi pravilnik za apoteke, koje su se u to doba počele otvarati u većem broju.

1845 Dr. Stejić je smijenjen, a na njegovo je mjesto postavljen načelnik Dr. Lindenmeier, koji je unapredio sanitet još intenzivnije. On je regulirao službu kontraktualnih stranih liječnika, otvorio je pri beogradskoj vojnoj bolnici staciju za proučavanje sifilisa, podigao je državnu zgradu u Bukoviku, propisao je mjere za zaštitu stoke od ustrjela, postavio prvu diplomiranu babicu, propisao dezinfekciju odijela i stvari poslije zaraznih bolesti i pravila za borbu protiv šuge u narodu, 1846 zaveo je odašiljanje prvih državnih pitomaca na medicinu, preduzeo je energične mjere protiv raznih epidemija i epizootija, protiv golubačke mušice i sifilisa, u Gurgusovcu je otvorio okružnu bolnicu; pod njime su u Požarevcu i Šapcu postavljeni prvi općinski liječnici i diplomirane babice, otvarane su apoteke u sve većem broju, kupališta su za vrijeme sezone dobila liječnike, sam Dr. Lindenmeier je proučavao i opisao 40 srpskih kupališta i t. d.

Po povratku kneza Miloša (1859), Dr. Lindenmeier je, po želji kneza, penzioniran, a na njegovo je mjesto postavljen Dr. Stefan Milosavljević. U njegovo vrijeme je oduzet vojni sanitet od ministarstva unutrašnjih poslova. On je ukinuo državne apoteke u Beogradu i Kragujevcu, a mjesto njih zaveo tri odjeljenja za sudsko-hemijske analize, postavio je u 11 srezova sreske liječnike po želji samih srezova, osnovao je 1861 ludnicu u Beogradu, 1865 općinsku i okružnu bolnicu u Beogradu, ustanovio je, iste godine, na velikoj školi katedru za sudsku medicinu i javnu higijenu, slao je zastupnike na veterinarske kongrese u Beču (1864) i

*

Zürichu (1867), izdao je prvi zakon o vojnim apotekama s kratkom farmakopejom i taksom za lijekove (1865) i zakon o ustanovljavanju i organizaciji bolnica, radi čijeg su izdržanja zavedeni od prireza okružni bolnički fondovi, zaveo je tečaj predavanja iz niže hirurgije i o prvoj pomoći, koja je držao Dr. Aćim Medović; 1866 organizirao je energičnu borbu protiv kolere, koja je bila zahvatila 12 okruga.

Poslije smrti Dr. Milosavljevića (1879), došao je za načelnika sanitetskog odjeljenja Dr. Vladan Đorđević. Po dolasku za načelnika Dr. Đorđevića, u S. je počeo najintenzivniji rad. Taj rad je započet skupljanjem i štampanjem svih dotada izdatih zakona, pravila i propisa u jedan t. zv. Sanitetski Zbornik (dvije sveske). Zatim je 1879 donijet zakon o ustanovljenju t. zv. Narodnog sanitetskog fonda (mjesto dotadanjih okružnih bolničkih fondova) s kapitalom od 7½ milijuna dinara, koji će se povećavati od prireza (1·60 dinara na poresku glavu) i od koga će se izdržavati sanitet. 1881 donesena su tri zakona: Zakon o uređenju sanitetske struke i o čuvanju narodnog zdravlja, i zakoni o stalnim zarazama i goveđoj kuzi, koji su doneseni u stvari kao dopuna Prvoj veterinarskoj konvenciji s Austro-Ugarskom, zaključenoj iste godine. Po prvom zakonu, ustanovljeni su, pored načelnika saniteta, inspektor sanitetskog zavoda, dva državna hemičara, inspektor sanitetskih građevina, šef veterinarstva, glavni sanitetski savjet, čije je članove predlagalo Srpsko Ljekarsko Društvo i koji su u svom radu imali i pravo inicijative u podnošenju prijedloga, okružni fizikusi kao referenti okružnih načelnika, okružni marveni liječnici, sreski liječnici, i napokon, općinski liječnici po 3 na 20.000 stanovnika i 5 na 30.000, diplomirane babice (jedna na 5.000 stanovnika) i apoteke, također jedna na 5.000 stanovnika.

Ovaj sanitetski zakon je predviđao zavode za gluhonijeme, slijepe, nahočad, sirotinjsku djecu, neizlječive bogalje i t. d., zatim škole za babice, liječničke pomoćnike, napokon je regulirano i pitanje stvaranja liječničkih kadra, putem odašiljanja državnih pitomaca na strane fakultete. Beogradska bolnica je pretvorena u opću sa 5 stručnih odjeljenja, svaki srez je imao za 10 godina podići sresku bolnicu sa dvadeset kreveta. Ludnica je pretvorena u duševnu bolnicu i t. d. Veterinarska oba zakona bili su prevedeni gotovo u cjelini s austro-ugarskih. Pored ovog zakonodavno - organizatornog posla, u ovo je vrijeme angažirano i postavljeno, osim dotadanjih, još 22 liječnika, 6 liječničkih pomoćnika, 8 marvenih liječnika, 5 diplomiranih babica, poslato je o državnom trošku na medicinu 30 pitomaca, na veterinu 10. U ovo vrijeme je izrađen pravilnik za zidanje higijenskih školskih zgrada, za zidanje modernih paviljonskih bolnica (u Smederevu, Požarevcu i Valjevu su i podignute), vođena je energična borba za isušivanje baruština, uređena je tačna sanitetska statistika i t. d.

Sanitetski budžet za računsku 1882 i 1883 god. je izgledao ovako:

Prihodi:

a) interes na kapital sanitetskog fonda .	Din	348.537·—
b) sanitetski prirez .	„	584.000·—
c) državna pomoć . .	„	87.223·34
Svega . . .	Din	1,019.760·34

Rashodi:

1. Na sanitetsko odjeljenje ministarstva unutrašnjih poslova	Din	42.572 80
2. Na glavni sanitetski savjet . . .	„	4.000·—
3. Da državnu labolatoriju	„	11.318·72
4. Na 22 okružna liječnika	„	71.604·—
5. Na 17 okružnih marvenih liječnika .	„	32.000·—
6. Na 22 sreska liječnika	„	53.793·80
7. Na bolnicu za duševne bolesti . .	„	66.574 60
8. Na opću državnu bolnicu	„	88.189·—
9. Na 20 okružnih bolnica	„	280.000·—
10. Na 2 bolnice za sifilis	„	20.000·—
11. Na zidanje bolnica	„	80.000·—
12. Na karantene i sastanke	„	48.357·42
13. Na 30 pitomaca medicine i 10 veterine	„	101.250·—

	Prenos	Din	899.660·74
14.	Na dijurne sanitetskog osoblja .	„	25.000·—
15.	Na vakcinaciju u državi	„	30.000·—
16.	Na mineralne vode i t. d.	„	64.000·—
	Svega . . .	Din	1,019.760·34

Po odlasku Dr. Vladana Đorđevića s položaja (1884), načelnici su do ratova 1912—1918 bili: Dr. Mladen Janković, Dr. Đorđe Klinkovski, Dr. Laza Stevanović, Dr. Đorđe Dimitrijević, Dr. Radmilo Lazarević, Dr. Mita Milićević, Dr. Pavao Popović i Dr. Mita Nikolić. Za cijelo ovo vrijeme nije bilo osjetnih izmjena u S., ali se ipak napredovalo putevima i pravcima, kojima se dotle pošlo, t. j. uglavnom putevima kurativne medicine. Zbornik raspisa, propisa, uredaba i raznih pravila iznosi preko 800 strana štampanih. Narodni Sanitetski Fond se popeo na visinu od 11 milijuna dinara.

S razvijanjem i diferenciranjem društvenih i kulturnih prilika u Srbiji, sanitetski zakon od 1881 pokazivao se sve više kao zastario, te se otpočelo pokretati pitanje njegove revizije. Prvi je to pitanje pokrenuo načelnik Dr. Radmilo Lazarević 1897, kada je odredio komisiju od 20 članova pod predsjedništvom Dr. Milenka Vesnića, radi izrade projekta novog sanitetskog zakona. Komisija je široko shvatila zadatak, predložila je ponovno spajanje oba S., građanskog i vojnog, u ministarstvo zdravlja s glavnom sanitetskom upravom na čelu struke, ali cio komisijski rad ostao je nesvršen i bez ikakvih rezultata.

Na prijedlog ministra unutrašnjih poslova donijela je 1905 skupština zakon o izmjenama S. zakona, ali su te izmjene bile neznatne. Iste godine na godišnjem skupu Srpskog Ljekarskog Društva odlučeno je, da se od ministarstva unutrašnjih poslova traži revizija S. zakona od 1881 i da u izradi S. budžeta u buduće uzima učešće i glavni sanitetski savjet. Pošto je ovo usvojeno u načelu na nadležnom mjestu, 1907 je na godišnjem skupu referent o ovoj stvari, Dr. Teofilo Mirković, pročitao predavanje o temi: Kritički pogled na sadanji S. zakon. Poslije diskusije, skup je izabrao odbor za izradu novog S. zakona, koji je iduće godine (1908) na skupu podnio izvještaj odbora o izmjeni sanitetskog zakona (referent Dr. Đoka Nikolić). Odbor je predložio: 1. Autonomiju saniteta. 2. Decentralizaciju sanitetske vlasti. 3. Vlastiti sanitetski budžet, koji će izrađivati sanitetske vlasti. 4. Borbu protiv zaraznih bolesti na moderan način. 5. Obavezno liječenje zaraznih u bolnicama i 6. Širi i racionalniji djelokrug rada za okružne fizikuse. Skup je usvojio iznesena načela i ovlastio odbor, da izradi detaljan nacrt zakona. Na idućem skupu (1909) Dr. Đoka Nikolić je u ime odbora saopćio nacrt novog zakona, koji je bio izrađen uglavnom prema nacrtu Dr. Teofila Mirkovića. Dr. Genčić je tražio, da se stvar uzme radikalnije u razmatranje, pa da se razmisli o spajanju građanskog i vojnog saniteta u jedno ministarstvo zdravlja, ili u državni sekretarijat za narodno zdravlje. Izabran je nov odbor, koji je u toku godine tražio mišljenje od svih liječnika o prijedlogu spajanja S. Odgovori su bili negativni. Dr. Genčić je 1910 na godišnjem skupu ponovio još energičnije svoj prijedlog, i skup ga je tada usvojio. Iste godine iznio je isti prijedlog i Dr. Vladan Đorđević u svojoj knjizi: Ministarstvo Narodnog Zdravlja, te je, poslije duže diskusije, skup stao na gledište Dr. Genčića o spajanju oba S. u ministarstvo zdravlja, i odlučio, da se podneseni novi nacrt S. zakona preradi na toj osnovi. Za ovo je izabran nov odbor, u koji su ušli Dr. Đoka Nikolić, Dr. Mita Nikolić i Dr. Genčić. Na skupu 1911 ponovno je naglašena potreba spajanja i preporučeno odboru, da stupi u vezu s ministarstvom unutrašnjih poslova i požuri stvar. Iste godine na vanrednom skupu odbor je položio svoj mandat ne uspjevši u svojoj namjeri. Zbog toga je izabran nov širi odbor (Dr. Đoka Nikolić, Dr. Jevremović, Dr. Karanović, Dr. Teofilo Mirković i Dr. Momčilo Ivković) sa zadatkom, da izradi zakonski nacrt o ustanovljenju ministarstva narodnog zdravlja, a prema već usvojenim principima. 1912, zbog rata, o ovom pitanju se nije govorilo, a 1913 je na godišnjem skupu o njemu raspravljano, ali je arhiv u Svjetskom Ratu upropašćen, te su autentični zaključci nepoznati.

Poslije oslobođenja, kada je u novembru 1918 obrazovana prva nova vlada, u njoj je pored ostalih, bilo i

ministarstvo zdravlja, davno željeni cilj mnogih skupova Srpskog Ljekarskog Društva. S osnivanjem ovog ministarstva ponovno je pokrenuto staro pitanje revizije i izmjene sanitetskog zakona, i ono se ponovno povlači kao stalna točka dnevnog reda na godišnjim skupovima. *V. Stanojević.*

Zakoni, uredbe i raspisi. Među prvim raspisima o čuvanju narodnog zdravlja u Srbiji bila su Pravila o cijepljenju boginja na ljudima, izdana 8/7 1830. Primjenu cijepljenja protiv boginja Srbi su među prvima prihvatili i dalje je uspješno zakonom regulirali. U to vrijeme bilo je u Srbiji vrlo malo liječnika, većinom stranaca. Svaki je okrug imao jednog okružnog liječnika-fizikusa. Njihov rad bio je reguliran Nastavljenijem za okružne fizikuse od 21/8 1839. Najvišim rješenjem od 17/11 1859 određena su prava i dužnosti okružnog fizikusa pri odlasku u sela radi liječenja privatnih lica. Pitanje o groblju i sahranjivanju raspravljeno je još Visočajšim rješenjem od 5/10 1843, pa zatim zakonom od 1881. Mada je prva bolnica osnovana još 1826, ipak je zakon o osnivanju i ustrojenju bolnica donesen tek 27/3 1865. Podizanje bolnica je potpomognuto tek poslije osnivanja narodnog sanitetskog fonda, o čemu je donesen zakon 28/12 1872. Pitanje o apotekama i apotekarima rješeno je zakonom od 26/5 1865, a zatim zakonom od 1881.

Sve do 1881 radilo se o čuvanju zdravlja po najvišim rješenjima, pojedinim zakonima i najčešće po ličnoj uviđavnosti. I tek 30/3 1881 donesen je zakon o uređenju sanitetske struke i čuvanju narodnog zdravlja, koji i danas važi u predratnim granicama Srbije. U toku daljnjih godina činjene su u tome zakonu pojedine izmjene i dopune (1884, 1891 o apotekama; 1900 o liječnicima; 1905 o bolnicama i 1912 o pravu liječničke prakse) prema naprecima nauke i našim potrebama i prilikama.

Kao priručna knjiga izdan je Sanitetski zbornik uredaba, raspisa i prepisa u tri knjige, i to 1882, 1885, 1888, 1889 i 1903. Po ovom zakonu i raspisima upravljalo se u svemu do 1921, kada su izvjesnim novim zakonima u nekoliko izmijenjene i dopunjene odredbe zakona od 1881.

Radi zaštite mineralnih izvora i uređenja kupališta donesen je zakon o kupalištima, mineralnim i toplim vodama od 7/6 1914. Taj zakon dopunjen je jednim pravilnikom o kupalištima i mineralnim vodama od 14/6 1920, koji i danas važi.

Poslije Svjetskog Rata nastupile su potrebe za donošenje novog sanitetskog zakona, da bi se primijenili novi naučni pronalasci i zadovoljile društvene potrebe i, bar u nečem, izjednačili zakoni u svim pokrajinama. Zato su zakonom od 25/11 1921 donesene u zakonodavnom odboru, a na osnovu čl. 130 ustava, slijedeće zakonske odredbe: Zakon o ustrojstvu ministarstva narodnog zdravlja; to je korjenita izmjena u sanitetskom zakonodavstvu, koja zajamčuje obilan samostalan rad. Da bi taj rad bio što uspješniji, doneseni su i zakoni o ustrojstvu oblasnih, okružnih i sreskih sanitetskih uprava; time je sanitet i njegov rad odvojen od ministarstva unutrašnjih poslova. Ali to je izmijenjeno zakonom o općoj upravi, iako su ove ustanove pokazale odlične rezultate. Ta je izmjena morala biti primljena samo za sreske i okružne (oblasne) liječnike, a za sve sanitetske ustanove postavljeni su naročiti inspektori, koji su pod neposrednom vlašću ministarstva narodnog zdravlja. Tada je donesen i zakon o ustrojstvu sanitetskog savjeta. Njime je ustanovljen glavni sanitetski savjet za cijelu državu, i pokrajinski sanitetski savjeti. Zakon o specijalistima regulirao je, tko ima pravo da se nazove specijalistom. Da netko bude specijalista, treba da provede dvije godine u nekoj većoj bolnici na jednom odjeljenju. Specijalitet se može dobiti samo za jednu grupu. Zatim su doneseni zakoni o službi epidemičkih liječnika, o osnivanju posebnih sanitetskih ustanova za ispitivanje i suzbijanje zaraznih bolesti i besplatnom davanju liječničke pomoći, o osnivanju i uređenju glavnog apotekarskog i sanitetskog slagališta, o snabdjevanju anatomskih instituta lješinama, o stalnoj bolničkoj komisiji, o stalnoj epidemskoj komisiji, o olakšicama za apotekarske pomoćnike i pripravnike, o snabdjevanju krajeva oskudnih liječnicima, o besplatnoj liječničkoj pomoći u bolnicama, o nagradama za liječničke usluge, o otvaranju novih odjeljenja

u bolnicama, o obaveznom i prisilnom cijepljenju protiv boginja u Sloveniji i Dalmaciji, o izmjenama reda za liječnice u Bosni i Hercegovini, o uređenju apotekarstva (izmjena čl. 3 zakona od 18/12 1906) za Sloveniju i Dalmaciju, o pravu vršenja babičke prakse.

Na osnovu zakona o općoj upravi i o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda od 31/7 1923 i naredbom ministarstva narodnog zdravlja od 29/2 1924 ukinuti su zdravstveni odsjeci u pokrajinama i ustanovljeni su u nekim mjestima inspektori ministarstva narodnog zdravlja, pored oblasnih i sreskih sanitetskih referenata.

Uredba o liječničkim komorama prenesena na osnovi zakonskog ovlašćenja 27/3 1923.

Još nema jednog, općeg, sanitetskog zakona za cijelu kraljevinu SHS. Radi se o raznim sanitetskim zakonima, koji su vrijedili u pojedinim pokrajinama prije ujedinjenja, što znatno otežava sanitetsko uređenje u državi. *G. Popović.*

SANITETSKA VOJNA ŠKOLA je bila predviđena zakonom o ustrojstvu srpske vojske od 1901, ali je otvorena tek 1/11 1922. Tečaj traje dvije godine, u školu se primaju đaci sa 4 razreda srednje škole. Po svršetku tečaja, pitomci se, kao bolničarski narednici, raspoređuju po sanitetskim ustanovama u vojsci. Do kraja 1927 iz škole su izašle četiri klase svršenih pitomaca, ukupno 145. Škola se nalazi u Beogradu pri I. armijskoj bolnici. *V. S.*

SANITETSKE USTANOVE. Bolnice su u srednjem vijeku u Srbiji bile tek u zametku. Njih je bilo isključivo u manastirima. U hilandarsko-studeničkom tipiku, pisanom oko 1200, Sv. Sava je odredio, da se za bolesnike u manastiru izabere ćelija, da se u nju postave postelje, i da im se da rabotnik, koji će oko njih raditi. Ako se mnogo njih razboli, da im se dadu dva rabotnika i unese mangala, na kojoj će se voda grijati i gotoviti ostalo, što je za bolesnike potrebno. Arhiepiskop Danilo navodi, kako je kralj Milutin podigao jednu veliku B. u Carigradu, kako je za nju pronašao mnoge odlične liječnike, umjetnike, kako je u B. namjestio veliki broj postelja, i kako je bolnicu osigurao prihodima od mnogih sela, koje je kralj kupio. Car Dušan, u jednoj povelji iz 1348 kaže, da je u manastiru Hilandaru podigao B., kojoj će se davati iz carskog dvora 2000 mletačkih perpera godišnje, i uz to još gunjen i klašnje, i plašti, i postelje odrom. Knez Lazar je 1380 odredio, da se hilandarskoj B. daje svake godine 100 ongija iz prihoda od 11 sela i zaselaka, priloženih Hilandaru. Čelnik Radič je 1433 dao bolnici manastira Kastamonita u Sv. Gori po dvije litre srebra, i hrana bolesnicima da se daje iz manastira.

Mnogo ranije i bolje se radilo na podizanju B. u zapdnim zemljama SHS, naročito u Dalmaciji, i osobito u Dubrovniku. Ovdje je bila podignuta zgrada specijalno za bolnicu 1347, pod imenom Domus Christi, a 1432 osnovano je sklonište za nahočad. Dubrovčani su 1422 podigli dvije B., jednu za puk, drugu za vlastelu.

Za vrijeme Turaka narod nije imao nikakvih B. Tako je bilo i za vrijeme prvog i drugog ustanka. 1826 Jevrem Obrenović, poznat sa svoje kulturne inicijative, osnovao je prvu B. u Šumadiji, u Šapcu. Ta je B. imala svega jednu poveću sobu, u kojoj »obdržavaju se bolesnici« i jednu manju, u kojoj je stanovao doktor »hošpitateljski«. Kada je Hatišerifom 1830 dozvoljeno Srbiji, između ostalog, da može podizati i B., podignuta je 1832 druga B. u Gradištu, a treća u Svilajncu. Kasnije, 1836, ustanovljene su i prve vojne B., u Kragujevcu, Beogradu i Požarevcu. 1873 pominje se špitalj soldački u Savamali, u Beogradu. 1839 predložio je Sovjet Namjesničestvu, da se manastir Studenica opredijeli za mjesto za držanje »sumašedših« i da država daje pomoć pandurima, koji će ih čuvati.

Podizanje B. u Srbiji išlo je vrlo sporo sve do pedesetih i šezdesetih godina prošlog vijeka. Tada se osjetio u tome jači pokret, koji je trajao od prilike do sredine osamdesetih godina. U to vrijeme podignute su B. u Knjaževcu i u Čačku (1856). Dom za sumanute (1861, današnja državna bolnica u Beogradu na zapadnom Vračaru). B. u Gornjem Milanovcu (1864), Opća državna bolnica u Beogradu (1866, u Vidinskoj ulici), B. u Negotinu (1870), u Kragujevcu (1873), B. u Požarevcu (krajem sedamdesetih), u Nišu, Pirotu i Vranju (1878), u Va-

ljevu (1880—1882), u Smederevu (1882), u Prokuplju (1885), u Aleksincu (1893), u Boljevcu (1894), u Ćupriji (1894), u Užicama (1900), u Beogradu (novo ginekološko odjeljenje 1902, novo kirurško 1909), u Ivanjici, Leskovcu (1907), u Brusu (1908), u Ljuboviji Raškoj, Svilajincu (1900), u Nišu i Čačku nove (1910), u Svrljigu (1911), u Zaječaru (nova), u Loznici, Kuršumliji (1912), u Jagodini, Pirotu (nova, 1914), u Topoli (1915, zadužbina Kralja Petra).

1912 bilo je u Srbiji 33 B., 1919 radila je 41 B., 1920—1921 49, 1922 u Srbiji 55, u Crnoj Gori 7. U njima je bilo: 5.174 kreveta u Srbiji, 337 u Crnoj Gori. Na 1.000 stanovnika bilo je te godine u Srbiji 1·12 kreveta, u Crnoj Gori 1·8. U Beogradu je bilo 980 kreveta, na 1000 stanovnika po 8 kreveta. U Srbiji i Crnoj Gori nema ni jedan grad svoju gradsku B. Tu ima i čitavih okruga bez bolnice (Kumanovo, Bijelo Polje, Berani). U Srbiji i Crnoj Gori je većina B. smješteno u starim, trošnim i nepodesnim zgradama, koje ne odgovaraju higijenskim zahtjevima. U bolničkom inventaru, instrumentima i bolničkim instalacijama također se oskudijeva.

U cijeloj državi je 1923 bilo 163 B., s ukupno 18.648 kreveta.

Vojnih B. ima: 17 stalnih i 21 privremena.

Rješenjem ministarstva zdravlja od 14/1 1924 B. su razvrstane u 3 reda. U I. red ulaze: Opća državna B. u Beogradu, B. za duševne bolesti u Beogradu, B. u Novom Sadu, Sarajevu, Zakladna bolnica u Zagrebu i B. milosrdnih sestara u Zagrebu, Subotici, Splošna B. u Ljubljani, Mariboru, Osijeku, Šibeniku, B. za duševne bolesti u Stenjevcu. U II. red spadaju B.: u Skoplju, Nišu, Kragujevcu, Zaječaru, Čačku, Šapcu, Valjevu, Kruševcu, Užicama, Požarevcu, Ćupriji, Prizrenu, Novom Pazaru, Bitolju, Pirotu, Gornjem Milanovcu, Smederevu, Cetinju, Podgorici, Ohridu, Jagodini, Bijeloj Crkvi, Velikoj Kikindi, Velikom Bečkereku, Mostaru, Tuzli, Brežici, Zvorniku, Kudniji, Murskoj Suboti, zavod za umobolne u Ljubljani, Novom Mestu, Slovengracu, Studencu, Topolščici, Celju, Bjelovaru, Čakovcu, Karlovcu, Koprivnici, Mitrovici, Ogulinu, Pakracu, Petrinji, Sisku, Varaždinu, Vinkovcima, Virovitici, Zagrebačka kužna gradska B., Zemunska B. milosrdnih sestara, u Dubrovniku i Splitu. U III. red spadaju B.: u Knjaževcu, Svrljigu, Kraljevu, Negotinu na Dunavu, Negotinu na Vardaru, Tetovu, Mitrovici, Nikšiću, Kolašinu, Kuršumliji, Smederevskoj Palanci, Raškoj, Prijepolju, Loznici, Aleksincu, Soko-Banji, Brusu, Svilajincu, Topoli, Vranju, Lebanima, Vlasotincima, Leskovcu, Štipu, Prilepu, Velesu, Ivanjici, Petrovcu, Caribrodu, Bajinoj Bašti, Boljevcu, Prištini, Prokuplju, Sjenici, Vršcu, Novoj Kanjiži, Turskoj Kanjiži, Senti, Somboru, Bileći, Bihaću, Bos. Novom, Brezu, Varešu, Višegradu, Vlasenici, Gackom, Derventi, Drvaru, Zenici, Kakanju, Kladnju, Ključu, Kotorvaroši, Livnu, Prijedoru, Prnjavoru, Stocu, Travniku, Trebinju, Foči, Cazinu, Konjicu, Kočevju, Krškom, Dječja B. u Ljubljani, Ormožu, Ptuju, Trbovlju, Hrastiniku, Brodu, Dugoj Resi, Glini, Gospiću, Velikoj Gorici, Gračacu, Novoj Gradišci, Požezi, Prelogu, Rumi i Vukovaru.

U Srbiji i Crnoj Gori B. se izdržavaju o državnom trošku. Budžet za izdržavanje B. u Srbiji iznosio je 1914 i 1915 2,216.000. Toliki isti budžet je bio 1918/19. O državnom se trošku izdržavaju i državne B. u Novom Sadu i sve bolnice u Bosni-Hercegovini. Sve ostale B. u zemlji izdržavaju se iz bolničkih prihoda, od pomoći svojih županija i gradova i od države. Isključivo od bolničkih prihoda izdržava se B. u Ormožu, u Sloveniji, koja je ustanova jedne religiozne korporacije.

U toku 1922 naplaćeno je u svim B. od bolesnika bolničkih troškova dinara 750.094, oslobođeno je od naplate bolničkih troškova na osnovu zakona dinara 425.396; ostalo je neplaćenog bolničkog troška dinara 2,028.450.

Budžet B. za 1922/23 bio je:

Srbija	Din	48,250.936.—
Crna Gora . . .	„	5,523.376.60
Bosna-Hercegovina	„	8,658.100.—
Dalmacija . . .	„	3,125.675.50
Hrvatska-Slavonija	„	10,170.290.—
Slovenija	„	12,407.800.—
Banat-Bačka-Baranja	„	11,153.400.—
Svega	Din	98,306.641.30

Budžet B. za 1923/24:

Srbija	Din	35,067.180.—
Crna Gora . . .	„	4,502.445.60
Bosna-Hercegovina	„	12,273.000.—

Prenos	Din	51,842.625·60
Dalmacija	„	5,414.150.—
Hrvatska-Slavonija	„	17,258.200.—
Slovenija	„	19,825.400.—
Banat-Bačka-Baranja	„	11,824.650.—
Svega	Din	106,165.025.60
Naknada privremenim sekundarnim liječnicima na ime stana i hrane za cijelu državu .	Din	500.000.—
Unapređenje osoblja u sanitetskim ustanovama u cijeloj državi .	„	1,500.000.—
Popunjavanje glavnog apotekarskog i sanitetskog slagališta za cijelu državu	„	14,700.000.—
Svega	Din	16,700.000.—
Ukupno	Din	122,865.025.60

Budžet za godinu 1924/25:

Srbija	Din	32,630.247.80
Crna Gora . . .	„	4,161.845.60
Bosna-Hercegovina	„	16,275.500.—
Dalmacija . . .	„	6,316.400.—
Hrvatska-Slavonija	„	19,193.200.—
Slovenija	„	17,587.000.—
Banat-Bačka-Baranja	„	11,596.900.—
Svega	Din	107,861.093.40
Plate neukaznog osoblja za cijelu državu	Din	1,051.250.—
Stručni niži personal, administrativno osoblje, radnici i posluga u cijeloj državi .	„	6,474.000.—
Unapređenje osoblja u sanitetskim ustanovama u cijeloj državi .	„	150.000.—
Popunjavanje apotekarskog slagališta za cijelu državu	„	9,000.000.—
Svega	Din	17,206.960.—
Ukupno	Din	124,968.960.—

Literatura: Budžeti državnih rashoda i prihoda; Dobr. Ger. Popović, O Bolnicama (1923); Tih. Đorđević, Medicinske prilike u Srbiji u doba kneza Miloša (1920); Vlad. Stanojević, Istorija Srpskog Vojnog Saniteta (1925); Gojko Niketić, Novo Sanitetsko Zakonodavstvo (1924).

V. Stanojević.

U 1922 liječeno je u bolnicama 250.000 bolesnika, izvršeno je 35.000 operacija i preko 270.000 ambulantnih pregleda. Bolnice se mahom izdržavaju iz državnog budžeta ili od naplate bolničkih troškova i državne pomoći. U bolnicama se besplatno liječe bolesnici od svih zaraznih bolesti. U bolnicama je besplatan pregled za svakoga.

Sanatorijuma za tuberkulozu ima u Topolščici (150 kreveta) i Brestovcu (100 kreveta).

Dispanzera ima 25, od kojih su 22 za tuberkulozu i 2 za sitnu djecu.

Ambulanaca za venerične bolesti ima 38. U njima je 1923 liječeno preko 60.000 bolesnika.

Bakterioloških stanica ima 21 u raznim mjestima, pored bakterioloških laboratorija u bolnicama. U njima je izvršeno oko 100.000 raznih pregleda, od kojih su 12.000 Wassermanna.

Dezinfekcionih aparata ima oko 700. Njima je izvršeno oko 80.000 dezinfekcija.

Stanica za ispitivanje i liječnje malarije ima 47.

Stanica za suzbijanje trahoma ima 10.

Dječjih oporavilišta ima dva: na Lokrumu i u Kraljevici, pored manjih dječjih odmorišta. Pasterovih zavoda ima 5: u Nišu (1901), u Zagrebu (1918), u Novom Sadu (1922), u Sarajevu (1922) i Velikoj Gorici (1921). U njima je 1922 liječeno 5.733 lica, koja su ujedena od bolesnih životinja. Od toga broja umrlo je 9 lica.

Ostale su S. U.: Institut za tropske bolesti u Skoplju, za malariju u Trogiru, Epidemiološki zavod u Nišu, Osijeku i Zagrebu, Higijenski instituti u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, Institut za socijalnu medicinu u Beogradu i Zagrebu, Serobakteriološki zavod u Sarajevu, Hemijska laboratorija u Beogradu.

Privatnih sanatorija ima manjih (10 kreveta) i većih (50 kreveta), najviše za hirurške i ginekološke bolesnike. Njih ima u Beogradu 3, Zagrebu 2, Nišu 1, Skoplju 1, Novom Sadu 1, Pančevu 1, Splitu 1, Čačku 1, Vršcu 1 i dr.

Škola za babice ima u Beogradu (osnovana 1902), u Zagrebu i Ljubljani (osnovana 1922). Primaju se ženske sa 4 razreda gimnazije, a u nedostatku i s osnovnom školom. Tečaj

traje 1 godinu. — Za nudilje ima škola u Beogradu, Valjevu (Srpskog Crvenog Krsta) i Nišu. Nudiljska škola u Beogradu podignuta je sredstvima ministarstva narodnog zdravlja, Srpskog Crvenog Krsta i amerikanske misije. U školu se primaju učenice sa 4 razreda gimnazije. U Valjevu i Nišu tečajevi traju 6 mjeseci. U školu se primaju učenice, koje imaju osnovnu školu.

Apoteka u SHS ima 668. Apoteke se otvaraju prema broju stanovnika i daju se natječajem. Prodaja apoteke dozvoljava se pod naročitim uslovima. Dozvolu za otvaranje i zadobivanje prava držanja apoteke kao i kontrolu nad njihovim radom vrši ministarstvo narodnog zdravlja.

Drogerija ima 53. Drogerije mogu da drže samo kvalificirana lica, magistri farmacije. Kontrolu vrši ministarstvo narodnog zdravlja. Dozvolu za otvaranje daje ministarstvo trgovine. *D. G. Popović.*

SANITETSKI SAVJET (GLAVNI) ustanovljen je za Srbiju zakonom o uređenju sanitetske struke i čuvanju narodnog zdravlja od 30/3 1881. Tim zakonom je Srpsko Ljekarsko Društvo dobilo pravo, da kandidira redovne i vanredne članove i članove zamjenike G. S. S. Zadatak G. S. S. je, da bude najviši stručno-savjetodavni organ ministarstva unutrašnjih poslova, odnosno načelniku sanitetskog odjeljenja toga ministarstva. Prvi članovi G. S. S. 1881 su bili: Mladen Janković, Medović, Klinkovski, Dokić, Laza Petrović, Stejić, Danić, L. Lazarević i Milutin i Mita Popović. Po ujedinjenju, G. S. S. je ustanovljen i obrazovan prema Uredbi od 2/7 1919, koja je zamijenjena Zakonom o ustrojstvu Sanitetskog Savjeta SHS od 25/11 1921, koji i danas važi. *V. S.*

SANITETSKI VOJNI KOMITET ustanovljen je 1884 sa zadatkom, da radi na savremenom svestranom razvitku sanitetske struke u našoj vojsci, u specijalnom i tehničkom dijelu te struke. Organ je vojnog ministarstva i kao takav potčinjen je neposredno ovome, kome šalje sve svoje projekte i prijedloge. Uredba i poslovni red o S. V. K. od 1884 i danas su u važnosti za sadanji komitet, koji od 1924 nosi naziv: Sanitetsko-Veterinarski Komitet. Prvi članovi S. V. K. 1884 su bili: predsjednik, pukovnik Dr. Sava Petrović, članovi: pukovnik Dr. Jovan Mašin, pukovnik Dr. Josip Holec, major Dr. Radmilo Lazarević, kapetan I. klase Dr. Ljubiša Vesović i apotekar Alojz Helih. Sadanjeg S. V. K. predsjednik je đeneral Dr. Mih. Petrović, a djelovođa potpukovnik Dr. Vlad. Stanojević. *V. S.*

SANSKI MOST, varoš u Bosni na Sani, a na raskršću puteva za Prijedor, Ključ i Krupu. Ima 1.059 stanovnika. Sresko je i znatno trgovačko mjesto. U okolini ima ostataka iz prahistoričkog doba, razvalina sredovječnih gradova, jedan sumporni izvor i rudnik uglja. *M. F.*

SAN-STEFANSKI MIR (3/3 1878) između Rusije i Turske. Po S. S. M. »ispravljena« je granica između Turske i Crne Gore tako, da je trebala ići od Dobroštice do Korita, pa na Gacko—Metohiju, ostavljajući taj grad Crnoj Gori, odatle na sutok Pive i Tare, pa na sjever Drinom do sutoka s Limom. Istočna granica trebala je ići Limom do Prijepolja, zahvatiti Rožaj i Bihor, Suhu Planinu, Rugovo, Plav i Gusinje, do najvišeg vrha Prokletija za Crnu Goru, pa preko Skadarskog Jezera sići na Bojanu i njenim koritom do mora. Nikšić, Gacko, Spuž, Podgorica, Žabljak i Bar trebali su pripasti Crnoj Gori. Porta je priznala definitivno nezavisnost Crne Gore. Poravnavanja međusobnih sukoba trebale su Turska i Crna Gora ostaviti Rusiji i Austro-Ugarskoj (2).

Priznata je nezavisnost Srbiji, i dato joj je proširenje granica, osobito prema Novom Pazaru i Mitrovici, ali bez tih gradova; dat joj je Mali Zvornik, Sakar i sjeverni dio osvojenog Niškog Sandžaka (3). Turci, koji se isele iz oblasti pripojene Srbiji, mogli su zadržati svoja imanja (4). — Porta je priznala nezavisnost Rumunjske (5).

Bugarska je konstituirana kao autonomna, tributarna kneževina s kršćanskom vladom i narodnom vojskom. Ona je trebala obuhvatiti Bugarsku i Istočnu Rumeniju južno od Balkana, gotovo svu Makedoniju s Kavalom do pred vrata Soluna, do Ohridskog Jezera i do zapadnih granica kaza: Vranja, Kumanova, Kočana, Tetova i Ohrida, na istoku ići

na ušće Vardara, Strume i Meste, pred vrata Jedrena, i obuhvatiti oblast Lile-Burgasa, između Jedrena i Carigrada. Između Crnog Mora i Dunava granica je trebala ići od Mangalije do iznad Rašove na Dunavu (6). Kneza Bugarske trebao je slobodno birati narod, a potvrđivati ga Porta s pristankom sila. Nijedan član vladajućih dinastija velikih sila nije mogao biti biran. Uvođenje novog režima i nadzor nad njegovim radom trebali su biti povjereni za dvije godine jednom ruskom komesaru (7). Turska vojska nije mogla više biti u Bugarskoj, a ruska je trebala držati zaposjednutu zemlju dok se ne obrazuje domaća narodna vojska (8). Tribut Bugarske Porti imale su odrediti Rusija, Turska i drugi kabineti sporazumno (9). Porta je mogla određenim putevima transportirati preko Bugarske regularnu vojsku i municiju u svoje druge pokrajine, isto tako poštu, i održavati telegrafsku liniju (10). Muslimanski i drugi posjednici mogli su zadržati svoje posjede u Bugarskoj, iako bi se iselili (11).

Sve dunavske tvrđave trebale su se porušiti. Na Dunavu nije smjelo biti ni tvrđava ni ratnih brodova u vodama Rumunjske, Srbije i Bugarske osim policajnih i carinskih (12). Porta je preuzela dužnost, da uspostavi plovnost rukava Suline (13).

»Odmah će se uvesti u Bosni i Hercegovini evropske propozicije, saopćene otomanskim punomoćnicima u prvoj sjednici carigradske konferencije, s modifikacijama, koje će sporazumno odrediti visoka Porta, ruska i austro-ugarska vlada. Neće se tražiti zaostaci poreza, a tekući prihodi tih provincija do 1 marta 1880 bit će upotrijebljeni jedino za obeštećenje porodica izbjeglica i stanovnika, koji su bili žrtve posljednjih događaja, bez razlike na rasu i vjeru, kao i na lokalne potrebe zemlje. Suma, koja će ići centralnoj vladi godišnje poslije toga roka, utvrdit će se kasnije specijalnim sporazumom između Turske, Rusije i Austro-Ugarske« (14).

Porta se obavezala savjesno primjenjivati na Kreti organički pravilnik od 1868 i sličan uvesti u Epiru, Tesaliji i drugim krajevima (15). Porta se obavezala uvesti reforme u jermenskim provincijama i zaštititi ih od Kurda i Čerkeza (16). Porta je dala opću amnestiju (17).

Porta je osuđena na ratnu odštetu u svemu 1.410 milijuna rubalja, ali veći dio toga (1.100 milijuna) zamjenjivala je Rusija za teritorijalne ustupke: sandžak Tulču, koji Rusija može zamijeniti za dio Besarabije, koji joj je uzet 1856, do rukava Suline. Dalje, Ardahan, Kars, Batum i dr. (19).

Ruskim sveštenicima i hadžijama data su jednaka prava kao i drugima. Pređašnji sporazumi o trgovini, jurizdikciji i položaju ruskih podanika u Turskoj zadržali su svoju vrijednost (23). Bosfor i Dardaneli ostali su otvoreni u ratu i miru trgovačkim brodovima neutralnih država, koji saobraćaju s ruskim lukama (24).

Ostali članovi (25—29) određuju evakuaciju turskog teritorija, amnestiju komprimitiranih u ratu, oslobođenje ratnih zarobljenika svih zaraćenih država i ratifikaciju.

V-lj. Popović.

SANTOVO, mjesto u bačkoj županiji, u Madžarskoj. U S. je 28/2 1899 preko 1.000 rimokatoličkih šokaca prešlo u pravoslavlje, radi sukoba s madžarskim crkvenim predstavnicima, koji su nastojali, da ih pomadžare. Za pokrštene Santovčane podignuta je, prilozima Srba iz karlovačke mitropolije, crkva i škola, a prvi paroh novoorganizirane parohije bio je Nikola Midić. *R. G.*

SAOBRAĆAJ PUTNIKA I TURISTA. V. Turizam.

SAOBRAĆAJNA BANKA. Beograd. Osnovana je 1906, kao Duvandžijska Banka. Kapital (10.000 akcija po 100 Din) 1,000.000. Rezerve 298.966, ulozi 450.606, blagajna 230.705, mjenice 998.135, fabrika koža Čukarica 355.386, nepokretnine 306.770, vrijednosni papiri 411.140 Din. Predsjednik je Periša Stefanović, a direktor D. Stefanović. *N. S.*

SAPNA, rijeka u Bosni, lijevi pritok Drine. Izvire na Majevici, između Rožanjske Kose (887 m), Stolice (916 m) i Tomanića Kose (739 m). S izvorišta teče uglavnom prema sjeveroistoku, poslije toka od 5 km skrene na istok-jugoistok, a od sela Sapne na jugoistok, jako vijugajući. Od Kraljevića se dolina S. počinje proširavati, i prema ušću je sve šira, a rijeka sve više vijuga, i čini sve

veće okuke. Kod Petkovaca S. čini lakat, i upravlja tok na jug, a od Jadrana teče k istoku. Ušće S. u Drinu je oko 7 km nizvodno od Zvornika, a jugozapadno od sela Brasine, u Jadru. Veći pritok S. je Kremenaš. Dužina S. toka je 33·5 km, a površina poriječja 153·4 km². Na svome toku S. tjera desetak vodenica.

P. V.

SARAJEVO, grad u Bosni, s obje strane Miljacke, na istočnom kraju Sarajevskog Polja. Prvi put se spominje S. 1415, kao Vrhbosna. Još u prehistoričko i rimsko doba bilo je u Sarajevskom Polju većih naselja. Pred dolazak Turaka postojao je grad Vrhbosna u župi Vrhbosni, koja se spominje u 10 vijeku. Turci su bili u Vrhbosni već oko 1430, i tu su, još prije pada Bosne, stvorili veće naselje, koje su učinili glavnim mjestom u osvojenoj Bosni. Od početka 16 vijeka to se naselje naziva Bosna-Seraj, Sarajevo. S. je najviše podignuto u vremenu 1494—1591. Najviše su za to učinili: Isak-beg, prvi turski namjesnik u Bosni, i naročito Husref-beg u prvoj polovini 16 vijeka. 1457 Isak-beg je sazidao carsku džamiju, pa tekiju, mlinove, han Kolobaru. 1480 madžarska je vojska opljačkala Vrhbosnu. Husref-beg je sagradio lijepu Begovu džamiju i medresu s knjižnicom prema njoj, bezistan i tašlihan za mutavdžije, kupalište za muške i kupalište za ženske. Sredinom 16 vijeka sagrađen je i Brusa Bezistan. U drugoj polovini 16 vijeka naselili su se u S. mnogi Dubrovčani. Njihov se kraj zvao Latinluk. U isto vrijeme naselili su se i Jevreji, koji su stanovali u zasebnom dijelu grada, u Čifuthani.

Od kraja 16 vijeka do sredine 19 vijeka stolica bosanskog vezira često je prenošena u Banju Luku i Travnik. To je još povoljnije uticalo na razvitak S. U 17 vijeku u S. su se kovali i turski novci. 1687 prodro je do S. Eugen Savojski, zauzeo ga, popalio i oplijenio. U 17 i 18 vijeku često je S. stradalo od kuge i kolere, vatre, potresa i gladi.

Pošto je svladao otpor Bosanaca i Hercegovaca protiv reforama (1851), Omer-paša je prenio u S. stolicu bosanskog vezira i učinio S. političkim sjedištem bosanskog vilajeta. Veće slobode učinile su, da je S. počelo i kulturno napredovati: imalo je štampariju, biblioteku, čitaonicu, srpsku polugimnaziju, ruždiju; počele su se izdavati novine, osnovana je škola za umjetni obrt.

Poslije okupacije Bosne i Hercegovine, S. je postalo veliki grad, i dobivalo je sve više evropski izgled, naročito kad je spojeno željeznicom s morem i srednjom Evropom. Doselili su se mnogi stranci i donesen je strani kapital, otvorena su mnoga preduzeća. — 28/6 1914 izvršen je u S. atentat na austrijskog prijestolonasljednika, što je izazvalo Svjetski Rat.

U izgledu današnjega S. ima mnogo staroga. Po stranama brda su ulice s kućama za stanovanje, a u ravnici čaršija, koja se dijeli na staru i novu. U staroj čaršiji su male, kratke i tijesne ulice, koje se zovu po zanatima, koji se u njima rade, ili su se radili (Ćurčiluk, Kujundžiluk, Kazandžiluk). Niže od nje je moderni dio varoši, koji se produžio daleko niz Miljacku, koja je regulirana. U novije vrijeme S. se širi prema zapadu, u Sarajevsko Polje. Tako je postalo predgrađe Novo S. S. je gasno i električno osvjetljeno, ima tramvaj. Od starijih građevina, iz turskog doba, ističu se: Begova, Careva i Alipašina džamija, pravoslavna crkva Sv. Arhanđela, renoviran konak Topal Osman-paše, pravoslavna mitropolitska crkva, a od novijih: Šerijatska sudačka škola, gradska općina, oblasna uprava, sudska palača, narodno pozorište, glavna pošta, katolička katedrala, nova jevrejska sinagoga, dvije gimnazije, muzej, narodna banka, kasarna kralja Petra. Po brdima oko grada su brojna utvrđenja iz doba austrijske okupacije.

S. je bilo do skora politički centar cijele Bosne i Hercegovine, a sada je samo središte oblasti, ali je i dalje ostalo kulturni i ekonomski centar Bosne i Hercegovine, a poslije oslobođenja, privuklo je i jedan dio Srbije (užički kraj i Sandžak). S. je glavni saobraćajni čvor u Bosni. Odatle polaze mnogi putevi i željezničke pruge: dolinom Bosne za Bosanski Brod, preko Ivana i Mostara na more, preko Višegrada i Užica u Srbiju.

S. je najveće industrijsko mjesto u Bosni (jedan dio industrije je u predgrađu Alipašinom Mostu). Ima veliku željezničku radionicu, pivaru,

državnu tkaonicu ćilimova i vezionicu, velik parni mlin, tvornicu asfaltne i cementne robe, 14 ciglana, tvornice octa, ruma i likera, cigaretpapira, gajtana, sukna, čarapa, šamija i jemenija, konopa, dvije tvornice kapa, šubara i šešira, tri tvornice pokućstva, tvornicu duhana, fijakera i kola, dvije pilane, modernu krečanu, tvornicu sapuna i svijeća, tvornicu kićanki za fesove, kišobrana i suncobrana, kesa od papira, dvije radionice sita, radionicu zlatnih i srebrnih stvari i više proizvođača gajtana. Industrijom voća bave se »Pehar«, »Bosna« i »Miva«, industrijom mramora dvije firme. Osim toga u S. je i veći broj banaka.

Od kulturnih institucija S. ima: četiri gimnazije, mušku i žensku učiteljsku školu, zanatlijsku školu, školu i radionicu za umjetni obrt, školu za ćilimarstvo, šerijatsku sudačku školu, mušku i žensku građansku školu trgovačkog smjera, žensku stručnu školu, pravoslavnu i katoličku bogosloviju, trgovačku akademiju, više medresa, narodno pozorište, dobro uređen muzej. U S. je stolica muslimanskog reis-ul-uleme za Bosnu i Hercegovinu i muftije, katoličkog nadbiskupa i pravoslavnog mitropolita. Središte je velikih prosvjetnih društava Prosvjete, Gajreta, Napretka i Benevolencije.

L i t e r a t u r a: M. Hilmi, Prilog historiji Sarajeva (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1889); S. Čajkanović, Srpsko-pravoslavna crkva Sv. Arhangela u Sarajevu (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1889); M. Mandić, Sarajevo (1922); Kemura, Javne muslimanske građevine u Sarajevu (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1908); Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turskog doba (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1909, 1910 i 1911); Kemura, Stara hrišćanska crkva u Sarajevu (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1911).

M. Filipović.

U S. je crkva Sv. Arhistratiga Mihaila i Gavrila. Zna se, da je 1644, kada je S. gorjelo, ona mnogo stradala, kao i prilikom požara 1656, kada je izgorjela. 30/4 1658 počela se graditi nova crkva. Kada su 13/10 1697 Nijemci popalili i poplijenili S., crkva je ostala čitava, samo su je prvo Nijemci opljačkali, a poslije njih i Turci. 1730 sagrađena je nova crkva, koja je 1793 iz osnova restaurirana. Spominje se vrlo mnogo u 17 i 18 vijeku.

V. P-ć.

Plodna, šumom, vodama i poljima, bogata dolina oko S. bila je naseljena od najranijih vremena. U neposrednoj blizini S., u Butmiru, nalazilo se jedno od najbogatijih neolitskih naselja na Balkanskom Poluotoku, čuveno sa svoje keramijske industrije. U najbližoj okolini S. postojale su prehistoričke naseobine na planinskim kosama Trebevića, od kojih je Debelo Brdo ponajvažnije. Ono je imalo vanredni položaj za obranu i služilo je vjerovatno dugo kao zaklonište. To je naselje bilo duga kontinuiteta i trajalo je do iza rimskog vremena. U rimsko doba u Sarajevskom se Polju nalazila, krajem drugog ili početkom trećeg vijeka, VIII. legija Augustova. Za rimske uprave naročito se razvila Ilidža, iskorišćavana radi svojeg ljekovitog sumpornog kupališta, i vrlo rano je oglašena za koloniju. Nešto rimskih ostataka našlo se i na samom području današnjeg S.

U srednjem vijeku Sarajevsko je Polje činilo središte župe Vrhbosne. Na Ban-Brdu bilo je 1244 sjedište katoličkog biskupa s crkvom Sv. Petra, a spominje se i više drugih mjesta. Početkom 15 vijeka ova je župa bila djelimično u posjedu Pavlovića. U njoj je 1415 sahranjen vojvoda Pavao Radenović. Od 1379 u Vrhbosni se spominju dubrovački trgovci. Pored S. nalazio se grad Hodidjed, zvan danas Stari Grad, koji je 1435 prešao u turske ruke.

Grad S. ipak se najviše razvio za turskog vremena. On je bio njihova polazna baza za osvajanje Bosne i Dalmacije. Turci su gradu dali i ime. On se dugo zvao prosto Saraj, Seraj, Serraglio, a poslije je došao današnji pridjevski oblik S. Saraj je bio dvor prvih namjesnika, Nesuh-bega i Gazi Isa-bega. Isa-beg je podigao u gradu više zgrada i čuvenu Carevu Džamiju s mostom i kupalištem u njenoj blizini. Razvoju grada nije mnogo smetao napadaj Madžara i Srba pod vodstvom despota Vuka Brankovića i Petra Doczy-a (1480).

Najviše zasluga za podizanje S. ima dugogodišnji bosanski namjesnik Gazi Huzref-beg (namjesnik, s prekidima, 1521—1541). On je podigao lijepu Begovu Džamiju, najveličanstveniju

zgradu starog S. (1530). Pored džamije podigao je medresu i manastir (hanikah), han s imaretom (javnom kuhinjom), kupalište, zatim čuveni S. bezistan za trgovce i veliki Tašli-han, trgovački bazar dugog oblika (stradao 1879 od požara). Njegovi su i hanovi Đulov i Morićev, poznati iz lokalne historije i narodnih pjesama. Uz tolike građevine Huzref-begove došle su još mnoge druge, te je S. postalo u 16 vijeku razvijen grad sa 10.000 kuća.

Pravoslavnog elementa bilo je u S. odavno. Njihova crkva ima zajamčenu tradiciju od 16 vijeka. Katolika je bilo, isto tako, odavno. Krajem 16 vijeka u gradu je bilo na 200 katoličkih i isto toliko pravoslavnih kuća. 1616 dobili su pravoslavni dozvolu, da mjesto stare crkve, koja je izgorjela, podignu novu. Katolički kapelan u jednoj maloj crkvici početkom 17 vijeka bio je fra M. Divković, poznati bosanski pisac. Sredinom 16 vijeka došli su u S. španjolski Jevreji.

Od 15 vijeka S. se sve više dizalo i postalo je glavno trgovačko mjesto Bosne. U njemu je bilo trgovaca s raznih strana, osobito mnogo Primoraca i Mlečića. Bilo je dosta trgovaca i među muslimanima. Bogatstvo grada štetile su česte vatre (spominju se 1644, 1656, 1697). Posljednje godine upao je u S. princ Eugen Savojski, opljačkao ga i popalio, a velik dio svijeta, kršćanskog, muslimanskog i jevrejskog odveo u ropstvo. Spominju se strašne vatre 1788 i 1879, kad je naročito nastradao srpski kraj. U 17 vijeku postojala je u S. turska kovnica novca.

S. je bilo na rđavom glasu zbog svojih zdravstvenih prilika. Postoji poslovica: Ne izlazi kao kuga iz S. Nekoliko strašnih zaraza zabilježeno je više puta (1526/27, 1691, 1731, 1741, 1763, 1782, 1813—1816). Grad je često patio i od poplava.

Pravoslavna S. općina bila je jedna od najrazvijenijih u cijelom narodu, zahvaljujući bogatstvu njenih trgovaca, kožuharskog esnafa i njihovom kulturnom interesu, razvijenom na mnogim putovanjima. Održavala je veze s Trstom i zapadom, a pomagala je manastire Studenicu, Dečane, Hilandar. Sarajlije su bili ponajglavniji ktitori hercegovačkog manastira Dobrićeva. Bilo je čak i izvjesnog književnog interèsa. 1730 sagradili su Sarajlije novu kamenu crkvu, sada poznatu pod imenom stara. Današnja nova crkva pripada 19 vijeku, a rađena je šezdesetih godina.

Turci su pomjerali glavno mjesto Bosne prema svom širenju na zapad. S. je od 1582 prestalo biti glavno mjesto s vezirskim sjedištem. U S. je često dolazilo do buna protiv centralne vlasti (naročito 1750, 1814, 1826). 1826 S. se stavilo na čelo pokreta protiv ukidanja janičarskih odžaka, pa je istrajalo u stavu opozicije i kasnije, za vrijeme Husein-bega Gradašćevića. Poslije Huseinova poraza, Osmanlije su počeli pripreme, da S. smire na taj način, što će tu ponovno biti preneseno vezirsko sjedište. 1832 počelo je na Gorici zidanje seraja za pašu, ali to nije smirilo duhove. Borbe s vezirima ponavljale su se 1840 i 1848. Tek poslije Omer-pašine akcije (1850/51), S. je postajalo sve više vezirsko mjesto. Otporni duh njihovih građana pokazao se ponovno 1878, kada je Hadži-Loja organizirao borbu protiv Austrijanaca i njihove vojske.

Za austrijsko vrijeme (1878—1918), S. se znatno razvilo, kao glavni grad cijele Bosne i Hercegovine. Sagrađeno je mnogo novih zgrada, od kojih su od velike i stvarne vrijednosti: gradska općina, gdje su, od 1910, držane i saborske sjednice, i Zemaljski Muzej, sa svojim dragocjenim zbirkama. U S. su se sticale željezničke pruge s juga, sjevera i istoka. U gradu je bilo vrlo mnogo vojske i činovništva. Ono je u velikoj mjeri pomagalo strani elemenat.

Prirast stanovništva za 15 godina (1895—1910) bio je 36·3%, i to gotovo s trećinom novih doseljenika. Naročito je ojačao katolički elemenat. On je dobio svoga nadbiskupa, jezuitski i franjevački manastir, s lijepim crkvama, i nekoliko zavoda časnih sestara. Razvila se bila u izvjesnoj mjeri i industrija, a trgovina je znatno ojačala. Poslije 1918 S. je izgubilo svoj raniji značaj i postalo je samo glavno mjesto jedne oblasti. U historiji cijelog svijeta ostat će S. zapamćeno radi pogibije Franje Ferdinanda 28/5 1914, koja je dala povod za Svjetski Rat. *V. Ćorović.*

SARAJEVSKA BANKA A. D. Osnovana je 1923. Centrala Sarajevo. Kapital je 3,695.826. Fondovi 132.298, ulozi 1,029.114, povjerioci 4,184.000, go-

tovina 137.439, mjenice 1,376.750, dužnici i konzorcijski poslovi 1.669.295. Ima pilanu na Čajniču. Vrši bankarske poslove. Dobit je 146.998 Din. Predsjednik je Dr. Vojislav Marinković, direktor Šukrija Kurtović. *N. S.*

SARAJEVSKA MITROPOLIJA. V. Dabrobosanska eparhija.

SARAJEVSKA OBLAST zahvata dio srednje i jugoistočnu Bosnu s općim nagibom zemljišta k sjeveru. Graniči s oblastima: tuzlanskom na sjeveru, travničkom na zapadu, mostarskom na jugu i užičkom na istoku. Na površini od 8.405 km^2 živi 287.214 stanovnika. Od toga broja su 128.318 muslimani, 97.716 pravoslavni, 52.333 katolici, 7.980 mojsijevci, 549 protestanti, 271 grkokatolik i 18 bez konfesije. Po narodnosti bilo je 271.756 Srbohrvata i 1.590 Slovenaca, 3.596 drugih Slovena, 3.252 Nijemca, a ostatak dolazi na druge manje grupe. U upravnom pogledu S. O. se dijeli na srezove: Sarajevo, Visoko, Višegrad, Rogatica, Fojnica, Foča, Čajniče i grad Sarajevo, a u oblasti su ove manje predjelne cjeline: Sarajevsko Polje, Lepenica, Fojnička Nahija, Visoko, Glasinac, Drina, Zagorje i Đurevo.

Planine Zvijezda, Ozren, Romanija, Jahorina, Treskavica, Bjelašnica, Igman, Bitovnja, Vranica i mnoge druge manje zahvataju velike površine. Planinama Romanijom, Jahorinom i Treskavicom oblast je predvojena. Istočni dio je u porječju rijeke Drine; gornji kraj čini predjelnu cjelinu Drinu, a donji kraj, istočno od Jahorine i Romanije, čini geografsku i etničku cjelinu sa srbijanskim Starim Vlahom. Drina, koja postaje od Pive i Tare, prima u ovoj oblasti Sutjesku i Praču s lijeve, a Čehotinu, Lim i Rzav s desne strane. Zapadna polovica S. O. je u porječju rijeke Bosne, koja postaje od snažnog voklijskog vrela ispod Igman-Planine, a odmah ispod vrela prima nekoliko rijeka: Željeznicu i Miljacku s desne, a Zujevicu s lijeve strane, i protiče Sarajevskim Poljem. U daljem toku prima još Ljubinu, Misoču i Stavnju s desne, a Fojnicu s Lepenicom s lijeve strane. U dolinama Drine i Bosne klima je znatno župnija nego u ostalim krajevima. Stoga su u tim krajevima vrlo razvijena zemljoradnja i voćarstvo, a u dolini Drine uspijeva i duhan.

Planine S. O. su pod velikim šumama i prostranim suvatima. Stoga je stočarstvo u ovoj oblasti vrlo razvijeno, naročito gojenje sitne stoke, a to je opet izazvalo razvitak i napredak nekih grana domaće industrije kao što su: učinjanje koža i izrada opanaka (Visoko, Sarajevo, Foča) i izrađivanje ćilima i ćebeta (Visoko, Sarajevo i Foča), osim što se stoka u velikim količinama prodaje i izvozi. Veliki kompleksi šuma dali su poleta šumskoj industriji, naročito oni, što su pored željezničkih pruga. Najveća su preduzeća za industriju drva u Sarajevu, Sjeglinama, Srednjem, Ilijašu, Hadžićima i Tarčinu. U dolinama Bosne i Drine i njihovih pritoka razvijena je napredna zemljoradnja, a goji se mnogo i voće.

Rudno bogatstvo ove oblasti bilo je poznato i Rimljanima. U srednjem vijeku vrlo se živo radilo u svim rudnicima Srednje Bosne. U tadašnjim rudnicima Deževicama, Kreševu, Fojnici i dr. bili su zaposleni i mnogi stranci. Za vrijeme Turaka rudarstvo je zanemareno i rudarska je proizvodnja svedena na neznatnu mjeru. Poslije okupacije Bosne (1878) rudarstvo je obnovljeno. Bogate naslage uglja otvorene su za sada u Mesićima kod Rogatice, zatim u Brezi i Zgošći u visočkom srezu. Radi se još u rudniku gvožđa u Varešu i kopa se manganova rudača u Čevljanovićima. U S. O. ističu se od ljekovitih voda moderno uređeno sumporno kupalište u Ilidži kod Sarajeva, i kupalište u Fojnici, a od mnogih kiseljaka najvažniji je kiseljak između Visokog i Fojnice.

Saobraćaju služe mnogi dobro izrađeni putevi, naročito u istočnoj polovini oblasti, u blizini negdašnje austrijske državne granice, i željeznice. Sarajevo je glavni željeznički čvor u S. O. i u cijeloj Bosni. Iz Sarajeva polaze pruge prema Brodu, dolinom Bosne, zatim prema Dubrovniku, preko Hercegovine i za Srbiju preko Višegrada i Užica u Stalać. Od prve odvajaju se kraci Semizovac—Ivančići, Podlugovi—Vareš i krak Lašva—Travnik, koji je djelimično u ovoj oblasti. Od pruge Sarajevo—Stalać odvaja se krak Međeđa—Uvac. Sve su ove pruge uskog kolosjeka.

S. O. bila je vrlo dobro naseljena i u prehistorička vremena i u rimsko

doba. U srednjem vijeku S. O. bila je podijeljena: na istoku je bio kraj Podrinje, srednji dio je bio u sastavu župe Borča, a današnja zapadna polovina S. O. činila je dobro poznatu župu Vrhbosnu, u kojoj je postala i u kojoj je dugo vremena bilo središte bosanske države. Kroz Podrinje vodio je u srednjem vijeku put iz Dubrovnika u Srbiju, a kroz zapadni dio S. O. t. zv. madžarski put.

U srednjem vijeku bila su važna naselja u S. O.: Foča, Ustikolina, Fojnica, Visoko i Kreševo, a kad je, početkom 15 vijeka, prevladao turski uticaj u Srednjoj Bosni, ističe se Vrhbosna, kasnije Sarajevo, koje je pod Turcima silno podignuto. Danas je glavni grad u S. O. Sarajevo, istovremeno i najveći grad u Bosni i Hercegovini. Važna su još naselja u S. O.: Rogatica, Višegrad, Foča, Fojnica i Visoko. *M. Filipović.*

SARAJEVSKI CVJETNIK izlazio je u Sarajevu jedanput nedjeljno na našem i turskom jeziku 1869—1873, kao politički i književni list. *U. Dž.*

SARAJEVSKI LIST izlazio je u Sarajevu 1878—1914. Štampao se ćirilicom i latinicom. *U. Dž.*

SARAJEVSKO POLJE, oblast u Bosni, u izvornom kraju Bosne. Polje je u srednjem vijeku bilo sastavni dio župe Vrhbosne. Vrhbosnu su zauzeli Turci 1436 i učinili je bazom za prodiranje u ostale dijelove Bosne. Oni su mjesto starog grada Vrhbosne podigli Sarajevo u istočnom kraju polja, po kom se onda poslije i polje prozvalo. Prodiranje Turaka i njihova uprava izazvali su seobe kršćana iz S. P. u druge krajeve, koje su prestale krajem 17 vijeka velikom seobom s vojskom austrijskog vojvode Eugena Savojskog. Od tada počinje jako doseljavanje, naročito iz Hercegovine. U 18 vijeku stanovništvo je mnogo stradalo zbog čestih kuga.

U S. P. ima mnogo starina iz prehistoričkog i rimskog doba kao i iz srednjeg vijeka. U selu Kotorcu su ostaci staroga grada Kotora, koji se spominje u 10 vijeku, a selo Vruci se spominju 1244. Stanovništvo je izmiješano: muslimani, među kojima ima dosta starinaca, pravoslavni, većinom doseljeni iz Hercegovine, Crne Gore i Bosanske Krajine, i katolici, većinom doseljeni iz Dalmacije. Glavno zanimanje je zemljoradnja, manje stočarstvo. Prije podizanja željeznica mnogo su se bavili kiridžilukom. Od 1878, naročito od 1919 osjeća se, zbog rješenja agrarnog pitanja, veliki ekonomski napredak; polje se racionalnije obrađuje, grade se bolje kuće i zbog blizine Sarajeva razvijaju se vrtljarstvo, voćarstvo i mljekarstvo, a mnogi se odaju radovima na željeznici i zanatima.

L i t e r a t u r a: V. i S. Trifković: Sarajevsko Polje (Naselja, 5). *M. Filipović.*

Polje u Bosni, na proširenim dolinama Bosne, Miljacke, Dobrinja i Željeznice, sa svih je strana okruženo planinama. Na jugozapadu je Igman-Planina Igman (1248 m), Glavnatac (1.336 m), Obješenjak (1.208 m), na jugoistoku Kobilje Brdo (867 m), Bojišta (1.265 m), Trebević (1.629 m) i visoravan Gradište (1.088 m), a sa sjeveroistoka, sjevera i sjeverozapada zatvaraju ga Na Šanci (1.091 m), Gradina (1.273 m), Orlić (873 m), Simičina (909 m), Matjaševo (870 m) i Osoj (787 m). Cio jugozapadni, jugoistočni i istočni obod S. P. sastavljen je od verfenskih škriljevaca, na koje naliježu vapnenci donjeg trijasa, s izuzetkom nižih brežuljaka, sastavljenih od tercijarnih laporaca, pješčara i vapnenaca. Dno S. P. pokriveno je diluvijalnim i aluvijalnim materijalom, poglavito šljunkom. S. P. se pruža od Dvora na sjeveru do Vojkovića na jugu, i od Osijeka i Blažuja na zapadu do Sarajeva na istoku. Ali je zapadni dio S. P. mnogo prostraniji od istočnog, jer je ovdje Trebevićem, Paležom (1.084 m) i Bogoševicom (670 m) odijeljeno na dva dosta uzana rukava, od kojih u sjevernom leži Sarajevo. Zapadni dio S. P. ima lučan oblik, zasvođen k zapadu i dugačak oko 14 km, a širok do 6 km, dok mu je od Sarajeva do Blažuja širina oko 12 km.

S. P. leži na apsolutnoj visini od 484 m do 540 m, i zauzima površinu od 62·5 km². Zbog bogatstva rijekama, S. P. je veoma plodno. Na njemu uspijevaju sve vrste žita, od kojih se naročito goje ječam, ovas i pšenica, a pored njih kukuruz. Veliki prostor S. P. zasađen je krumpirom, dva i pô puta manji mahunastim biljem, naročito pasuljem, a još manji baštenskim i industrijskim biljem, od kojih se najviše

goji duhan i lan. Od voća najviše uspijeva šljiva i jabuka, a vrlo velika površina je pod livadama. Na zapadnom kraju polja, na podnožju Igmana, nalaze se vrela rijeke Bosne, a 3·3 km istočno-sjeveroistočno od njih izvire, na lijevoj obali Željeznice, sumporovita toplica znamenitog kupališta Ilidže. Kroz S. P. prolaze cesta i željeznička pruga Bosanski Brod—Sarajevo—Mostar, željeznička pruga Sarajevo—Međeđa—Stalać i Uvac, cesta Sarajevo—Tomići—Ulog—Plužine—Nevesinje i Gacko, i nekoliko drugih kolskih i pješačkih puteva.

S. P. je i dosta gusto naseljeno. Na njemu, u 8.200 domova, živi oko 60.400 stanovnika, što odgovara gustini od 966 na 1 km^2, ali od toga broja živi u samom Sarajevu, 51.920 stanovnika.

Literatura: Pop Stijepo i V. Trifković, Sarajevska okolina. 1. Sarajevsko Polje (Naselja Srpskih Zemalja, 5, 1908). *P. Vujević.*

SARAJLIJA IVO (Marunović Ivan, Vila Maruno, Nuribeg Elvirović, Mali Nenad, Čika Ivo), pjesnik (1876, Sarajevo — 1/6 1914, Zagreb). Svršio je trgovačku, tehničku i učiteljsku školu u Sarajevu, skoro uvijek radeći kao stolarski pomoćnik. Poslije svršenih nauka otišao je u Zadar, gdje je izučio štamparstvo, sarađujući u Hrvatskoj Kruni Don Ive Prodana i u Pučkom Glasu, što su ga za narod izdavali J. Andrović, P. S. Jakovljević i Đ. Marušić. Za rane mladosti počeo je sarađivati u raznim omladinskim, a kasnije i u drugim književnim listovima s uspjelim pjesmama, osobito bosanskim sevdalinkama. Njegove brojne sevdalinke i danas se čuju po raznim zborovima, a najviše od putujućih društava, a da se ne zna njihov autor. Smrt ga je zatekla u Zagrebu, kao poslovođu Hrvatske Straže. *V. N.*

SARAKOVIĆ (SARACA) ILIJA, crkveni dostojanstvenik (početak 14 vijeka — druga polovina 14 vijeka, Dubrovnik). Od stare je vlastelinske porodice. Postao je svećenikom pa dubrovačkim kanonikom, a zatim je došao na papinski dvor, tada u Avinjonu. Premda od dugog vremena Dubrovčanin, nije smio biti arcibiskup dubrovački, 1342 postavljen je od pape na to mjesto, na kome je igrao vidnu ulogu u tadašnjemu političkom životu Dubrovnika. S. je 1349 uhvatio vezu s ugarskim kraljem Ljudevitom Velikim, te je najviše doprinjeo, da je 1358 ugarski kralj tražio, da Mleci njemu ostave i Dubrovnik. S. je stekao i naklonost cara Dušana i učinio ga prijateljem Dubrovnika. Čini se da se 1360 odrekao arcibiskupske vlasti, zadržavši samu staru titulu, i da je umro poslije 1373. *M. R.*

SARANDAPOR. V. Osogovija.

SARANDAPORSKA MITROPOLIJA nazivana je neko vrijeme, u prvoj polovini 17 vijeka, ćustendilska eparhija, pošto je u sarandaporskom ili osogovskom manastiru Sv. Joakima stanovao ćustendilski mitropolit. 30/1 1641 izvijestio je vojvoda putivaljski u Moskvu, da je 1640 dolazio do Putivlja »iz serbskije zemlje serandapora manastira« mitropolit Josif s pratnjom, i pošto je dobio pomoć, vraćen je natrag. (V. Ćustendilska eparhija). *R. G.*

SARANDAPORSKI manastir kod Krive Palanke, ispod Osogovskih Planina. Saborna crkva posvećena je srpskom pustinjaku Joakimu Osogovskom, koji je živio u 11 vijeku. Nesumnjivo je na istom mjestu postojao manastir još u 11—12 vijeku. U Žitiju ovoga sveca veli se, da je za vlade cara Manojla Komnena (1143—1180) svećenik Teofan, postavši udovac, osnovao manastir u čast Sv. Joakima. Pošto je postao prvi iguman ovoga manastira, on je sazidao i crkvu svetome ocu, u koju je položio njegovo tijelo. Bugarski car Kalojovan (1196—1207) pohodio je ovaj manastir. Možda je on podigao crkvu, koja je posvećena Bogorodici. Kada je kralj Stefan Dečanski 1330 pošao k Ćustendilu, zadržao se u S., i tu se, na grobu Sv. Joakima, pomolio Bogu za pobjedu srpskog oružja.

Izgleda, da je sabornu crkvu obnovio srpski vlastelin Konstantin Dragaš. Kada se turski sultan Muhamed II. kretao s vojskom protiv Bosne 1463, posjetio je S. 1494 dao je consilium rogatorum u Dubrovniku 50 perpera milostinje S. 1585 stradao je S. jako od zemljotresa, i tada je pećska patrijaršija molila ruskog cara za milostinju ovome manastiru, čija je priprata sklona padu. 1586 dolazili su u Rusiju kolasijski mitro-

polit Visarion i iguman S. Gervasije po milostinju, radi obnavljanja zemljotresom razorenog manastira. 1656 spominje S. i njegove grobove hadži-Kalfa. 1686 dolazio je u S. patrijarh Arsenije, i našao je tu bogatu crkvenu opremu i srebrno posuđe. U polovini 18 vijeka S. je opustio; tada su se izgubile moći velikoga broja svetitelja, koje su se tu nalazile. Tek sredinom 19 vijeka S. se počeo podizati. Ktitor je bio Stefan Begmekčija iz Krive Palanke (1845).

Sadašnja saborna crkve u S. potpuno je nova; i ona je mnogo stradala od stijena, koje su se odvalile s visina planinskih kosa, ispod kojih se nalazi crkva. Crkva je velikih razmjera; ima otvoren trijem na zapadnoj i južnoj strani. U njoj su se, osim moći Sv. Joakima Osogovskog, nalazile i moći Isaije proroka, Sv. Kirila i Sv. Julite i Sv. Ilariona Meglenskog.

Pored saborne crkve nalazi se mala crkva, posvećena Rođenju Bogorodice. Ona je, kako izgleda, iz 14 vijeka, ali je u toku vijekova znatno izmijenjena. *V. Petković.*

SARDINA. Industrijsko konzerviranje S. početo je na našem Jadranu prije četrdeset godina. Karlo Varhanek otpočeo je u Komiži, na otoku Visu, a zatim i na Korčuli, u Trpinju na Pelješcu, Makarskoj i Postirama na Braču. Kasnije se on bavio i konzerviranjem jegulja u Čapljini, u Hercegovini. Ovo posljednje prešlo je u svojinu Iva Mrčica, trgovca. Oko polovine svih tvornica za konzerviranje S. sada je svojina Dioničkog Društva »Sardina« D. D. u Splitu, a ostalo je dijelom u rukama naših ljudi, a dijelom je svojina stranaca.

Sardina je specijalitet našeg Jadrana. Iako nešto sitnija od drugih takvih riba, ona je mnogo ukusnija i hranivija. Stoga je jako tražena, a izvozi se čak u Ameriku i Australiju.

Ljetnji ribolov S. traje od aprila do oktobra zaključno. Za ovih sedam mjeseca, svakoga je mjeseca prosječno dvadeset noći mraka, a deset mjesečine. Riba se lovi po mračnim noćima, pomoću umjetne svjetlosti. Ribarske barke, koje na kljunu imaju jake acetilenske lampe, traže ribu (sardele, skuše i lokarde), na daljini 2½ do 3½ kilometra od obale, i vode je kopnu do na 3—400 m. Tada je opašu mrežom, a zatim družine (svaka mreža dvadeset i pet drugova) izvlače mreže na obalu. Ima mjesta, gdje se mreža, zbog nezgodnog morskog dna, ne može izvući na kopno; stoga se mreže na tim mjestima izvlače na brodove. Ove mreže zovu se trate. One su izrađene s naročitim proširenjima, vrećama (gaje). Njima se riba lovi u velikoj količini. Postoji jedna vrsta mreža, zvane vojge, kojima se lovi bez umjetne svjetlosti po mjesečini. Ovim mrežama, koje nemaju vreća, ne mogu da se ulove velike količine ribe, ali je riba boljeg izgleda, jer se svaka zarije u zasebno oko mreže i vadi se nepovrijeđena.

Srednji ljetnji ribolov u Dalmaciji može se računati na 150.000 buradi od 50—55 kg. Iz toga se vidi, koliko je važna ova privreda na našem Jadranu.

Za jednu običnu kutiju S., t. zv. reduciranu četvrtinu, utroši se oko njene prerade oko 70 g ulja, za prženje, nalijevanje kutije i dr., tako da samo društvo »Sardina« D. D. utroši za godišnji rad oko 30 vagona ulja, što je značajno i za gojenje maslina.

Rad oko ribolova uređen je na pravilnoj socijalnoj osnovi: nema gospodara i najamnika, već su jednom vrstom ortačine svi saradnici zainteresirani, da uspjeh bude što bolji. Svaka mreža, t. zv. trata, dijeli se na 50 dijelova lovine. Od ovih pedeset dijelova vlasniku mreže i svjetlila pripada jedna polovina, a ostalih 25 dijelova dijeli se između družine, koja lovi ribu.

Družina se dijeli u tri kategorije: u prvu spada samo jedan drug, upravitelj lova (parun), u drugu dolaze dva svjećara i njihova četiri veslača, a u treću dolaze prosti ribari radnici, koji mrežu izvlače iz vode. Upravitelju lova pripadaju dva dvadesetipeta dijela iz zajednice, i još jedan dio od gospodara mreže i broda, više 1 do 2 kg ribe za ručak. Svjećarima pripadaju po 2 dijela, a njihovim veslačima po 1½ dio, i također po 1 kg ribe iz zajednice za ručak. Ribarima radnicima pripada ostatak na jednake dijelove. Osim toga njima pripada i sva ona riba, koja se uhvati van gaje (vreće) u krilima mreže.

Za lov S. potrebno je tri broda: jedan glavni brod (levut), koji nosi mrežu, i dva manja broda, gajete, koji nose svjetlila. Vlasnici ovih brodova dobivaju svoje dijelove iz zajednice, i to: levut dvije dvadesetipetine, a svaka gajeta jednu dvadesetipetinu. Upravitelj lova dužan je održavati čisto glavni brod i vršiti manje opravke na mreži, a svjećari su dužni držati čisto svjetlila, dok su veslači dužni održavati čisto gajete. Veće opravke, kao i sav materijal za osvjetljenje padaju na teret vlasnika mreža i brodova.

Ljetnji ribolov i njegov raspored vrše se još po Napoleonom zakonu, koji se u primjeni pokazao kao vrlo dobar, i svakojako će, s potrebnim sitnijim izmjenama, koje napredak tehnike i vrijeme sobom donosi, on biti usvojen kao naš zakon za uređenje ove tako važne privredne grane ovoga kraja.

Po rasporedu rada, ribari iz jedne općine ne mogu loviti u vodama druge političke općine. Ribari iz iste općine obavljaju ribolov prema programu, koji sastavlja lučki ured. Na pr. ako u jednoj općini ima deset mreža, opredijeli se deset tačaka (pošta), i u početku ribolova, pošte se kockom određuju za prvi raspored, a poslije se svake večeri smenjuju, idući jedan za drugima. Ako je neka mreža, ma s koga razloga, izostala jedne večeri, vlasnik mreže, koja za njom nastupa, može, ako hoće, loviti na toj pošti.

Zauzimanjem Dr. Nika Ljubića i inžinjera Petra Senjakovića Jugoslavenska Industrijska Banka u Splitu i Industrijska Zajednica u Omišu, otkupile su od firme K. Varhanek njezine tvornice u Dalmaciji, i u januaru 1921 osnovale zasebno dioničko društvo Jugoslavenska Ribarska Industrija »Sardina«.

M. Jovanović.

SARIA BALDUIN DR., profesor univerziteta (5/6 1893, Ptuj, Slovenija). Gimnaziju je svršio u Ptuju (1912). 1912—1921, s prekidom za vrijeme rata, učio je na univerzitetu u Beču, gdje je i 1921 doktorirao (klasična i prehistorička arheologija). Disertacija mu je bila: Zur Geschichte des Mithrischen Kultbildes. 1920—1921 bio je bibliotekar arheološko-epigrafskog seminara u Beču. Od 1922 bio je asistent na beogradskom univerzitetu. 1925 postavljen je za docenta stare historije na istom univerzitetu, a 1926 za vanrednog profesora za istu struku na ljubljanskom univerzitetu. 1922—1926 bio je dodijeljen na rad Narodnom Muzeju u Beogradu, gdje su mu bile povjerene prehistorijske, arheološke i numizmatičke zbirke. Radio je na arheološkim istraživanjima u raznim mjestima Slovenije i Južne Srbije i na polju antičke i starosrpske numizmatike. Rukovodio je iskopavanjem u Ptuju, u Modriču na Pohorju, a naročito u Stobima (kod Gradskog u Južnoj Srbiji). — S. je objavio veći broj arheoloških, historičkih i numizmatičkih rasprava i priloga u Starinaru, Časopisu za zgodovino in narodopisje, Skopskom Glasniku, Vulićevom Zborniku, Vjesniku Hrvatskog Arheološkog Društva, Numismatische Zeitschrift, Jahreshefte des Österr. archeologischen Instituts, Mitteilungen des Vereins klass. Philologen in Wien, Berichte der röm.-germ. Kommission i t. d. *M. Kos.*

SARKOTIĆ STJEPAN, generalni pukovnik, pravi tajni savjetnik, zapovijedajući general Bosne i Hercegovine (4/4 1858, Sinac, Hrvatska). Svršio je vojnu akademiju u Wiener-Neustadtu, te je 1879 stupio kao poručnik u 16 hrvatsku pješačku pukovniju. 1879—1882 učestvovao je u svim operacijama u Bosni i Hercegovini i 1882 u vojnoj ekspediciji u Krivošijama. 1/5 1884 postao je natporučnik i premješten je 74 pješačkoj pukovniji. 1882—1884 svršio je ratnu školu u Beču. 1885 dodijeljen je glavnom stožeru k 1 brdskoj brigadi u Mostaru, i onda 26 brigadi u Beču. 1889 postao je kapetan glavnog stožera u Beču. 1891/1892 bio je komandiran u Kasanu na Vilni, da nauči ruski jezik; poslije povratka dodijeljen je Evidenzbiro-u glavnog stožera u Beču. 1893/1894 napisao je Das russische Kriegstheater. 1894/1895 bio je dodijeljen 66 pješačkoj pukovniji, 1895 postao je major glavnog stožera i glavno-stožerni glavar 7 pješačke divizije u Osijeku. 1898 postao je potpukovnik, 1900 glavno-stožerni glavar ratne luke Pulja. 1901 pukovnik, 1903 glavno-stožerni glavar 12 vojnog zbora Sibinj, 1907 generalmajor i zapovjednik 5 pješačke brigade, 1910 zapovjednik 44 austrijske domobranske divizije, 1901 podmaršal i zapo-

vjednik 7 hrvatsko-slavonskog domobranskog okružja u Zagrebu, 1914 zapovijedajući general Bosne i Hercegovine. Za vrijeme Svjetskog Rata zapovijedao je 42 domobranskom divizijom protiv Srbije; 1915 zauzeo je Lovćen. *V. Laxa.*

SARRAIL, Maurice, Paul Emmanuel, divizijski general francuske vojske (6/4 1856, Carcassonne, Francuska). Stupio je u vojničku školu 23/10 1875, pa je proizveden za pješadijskog potporučnika 1/10 1877, za kapetana 30/11 1887, za pukovnika 1905, za brigadnog generala 25/3 1908, za divizijskog generala 27/3 1911. Svršio je ratnu akademiju (1883—1885). Zapovijedao je vodom, četom, bataljonom i pukom u pješadiji. Bio je vojni komandant burbonske palače, inspektor pješadije (Directeur de l'Infanterie) u ministarstvu vojnom. 1911 do 1913 zapovijedao je divizijom, 1913 do 1914 korpusom. Preveden je u rezervu 6/4 1918, reaktiviran je 2/8 1924. Od 29/11 1924 je visoki komesar Francuske u Siriji i glavni komandant armije u Levantu. Učestvovao je u kolonijalnim ratovima u Africi i Tunisu.

U Svjetskom Ratu je 2/9 1914—5/8 1915 zapovijedao armijom na francuskom frontu (3). 5/8 1915—21/12 1916 zapovijedao je francuskom istočnom armijom (na solunskom frontu), a 21/12 1916—14/12 1917 savezničkim armijama na istoku. Pod njegovom komandom utvrđen je solunski front i izvedena je prva ofenziva (1916) kojom je zauzet dio srpske teritorije s Bitoljem. *V. B.*

SARRAUT ALBERT, francuski političar, guverner Indo-Kine, ambasador i ministar (1872). Kao ministar prosvjete starao se o izbjegloj srpskoj omladini, i naredio je srpski dan po svim francuskim školama (26/3 1915) radi slavljenja srpskog otpora neprijatelju, i kupljenja priloga za postradale u ratu. *M. I.*

SARTID FABRIKA MAŠINA I GVOZDENIH KONSTRUKCIJA, Smederevo. Svojina je Srpskog Akcionarskog Rudarsko-Topioničko-Industrijskog Društva u Beogradu. *S. P.*

SARVAŠ, selo u Slavoniji, u osječkoj oblasti, u osječkom srezu. Leži u močvarnom kraju, nedaleko od Drave, gdje počinju Aljmaške Gorice. Stanica je na željezničkoj pruzi Osijek—Dalj, od Osijeka 9 km k jugoistoku. Ima 1.160 stanovnika u 250 domova, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, poštu, telegraf i telefon, ciglanu. Kod S. se našlo prehistoričkih predmeta iz neolitskog i željeznog (hallstadtskog) doba. *J. M-n.*

SASI. Saski rudari javljaju se u Srbiji za vlade kralja Uroša I. Oni su u Srbiju počeli dolaziti iz Ugarske, djelomično možda odmah poslije tatarske najezde (1241), kada je nastradao Erdelj, u kome su bile veće saske rudarske kolonije, a djelimično su ih dovodili dubrovački zakupnici rudnika. Postoji mišljenje, da ti saski rudari potiču najvjerojatnije iz oblasti sepeških S. Iz Srbije i Ugarske prešli su oni u Bosnu, a bilo ih je dosta i u Bugarskoj. Da bi ih zadržali u svojim zemljama, srpski su im vladari davali znatne povlastice. Oni su imali svoje posebne sudove, svoje notare i knjigovođe (urbare). Štovana je i njihova katolička vjera. Mnoga katolička središta u našim zemljama razvila su se iz tih rudarskih i dubrovačkih trgovačkih kolonija, kao Fojnica, Srebrnica, Kreševo, Olovo, Janjevo i dr. Za svoja naselja S. su imali pravo gorosječe i prihvatanja javnih, a čini se i privatnih zemljišta, koja su iskorišćavali ne samo za trgove nego i za obrađivanje. Zloupotrebe u tom pravcu nagnale su cara Dušana, da u čl. 123 svoga zakonika ograniči ta prava. U gradovima je sasko stanovništvo imalo njemački naziv, purgar; grad se zvao burg, radnici valturzi, a u rudarskoj terminologiji održao se kroz čitav srednji vijek čitav niz njihovih riječi: hutman, vark, kluhta, šlat, šlakna, šarafi, rošt i t. d. Sulejman Veliki izdao je posebnu naredbu, da se u rudnicima vrši i dalje saski zakon. Taj saski zakon, poštovan i od Turaka, našlo se da odgovara njemačkom rudarskom pravu u Šemnici i Kremnici. Od 17 vijeka Turci su napustili sistematsku eksploataciju rudnika, javna sigurnost je popustila, i stoga su se S. povukli na druge strane. Ali tragova njihovih naselja u našim zemljama ostalo je vrlo mnogo, na pr. u okolini Srebrenice i u višegradskom srezu naziv Sasa (sad s pretežno muslimanskim stanovništvom),

selo Sase u studeničkom srezu i kod Kratova, Sasin-Polje kod Pljevalja, Šaška rijeka kod Majdan-Peka i t. d. Ostalo je mnogo i imena; poznata je na pr. dubrovačka porodica Sasina.

Literatura: K. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien (1879); St. Noković, Rudarstvo u Srbiji (Godišnjica, 3); F. Spaho, Turski rudarski zakoni (Glasnik Zemaljskog Muzeja, XXV.); Jireček-Radović, Istorija Srba, II., 20—22. *V. Ćorović.*

SASI RUDARI SREDOVJEČNE SRBIJE. V. Janjevo, Kratovo. Kratovsko-Zletovska rudarska oblast. Novo Brdo. Novobrdsko-Kopaonička rudarska oblast. Rogozna. Trepča.

SASIN BRATOSALJIĆ ANTUN (Sassi), pjesnik (prije 1524 — poslije 1595, Dubrovnik). Iz građanske je kuće. Bio je pisar u državnoj službi, 1553—1577 u Stonu, gdje je i po svoj prilici započeo svoj književni rad, a nastavio ga do posljednjih godina života u Dubrovniku. Pisao je nešto lirskih pjesama (ali ni jedne ljubavne ni pobožne), među kojima je najljepša Mrnarica u slavu dubrovačkih pomoraca, a i dvije dosta duhovite, ali i prilično bezobrazne pjesme od maškarate. Okušao se je i u dramatici jednom dosta uspjelom »Malahnom Komedijom od pira« iz života prostoga naroda, i dvjema slabijim pastirskim igrama. Poslijednje mu je djelo: Razboji od Turaka, suhoparna kronika u stihovima o događajima austro-turskoga rata iz 1593—1595.

Literatura: Stari pisci hrvatski, knj. 16; P. Popović, Antun Sasin (Glas, 90). *M. R.*

SATESKA, rijeka u Južnoj Srbiji, desni pritok Crnoga Drima. Izvire na sjeveroistočnoj strani Lisca (1.757 m) i Miroslavice (1.462 m), i kao Vrbjanska Rijeka teče prema jugoistoku, a od željezničke stanice Sv. Nikola uglavnom prema jugu i jugo-jugozapadu, dosta vijugavim tokom. Kod Klimeštana S. počinje skretati sve više na jugozapad, i utiče u Crni Drim 1 km južno-jugoistočno od Vraništa, odnosno 3 km nizvodno i sjeverno-sjeverozapadno od Struge. Veći pritoci S. s desne strane su: Pesočanska Rijeka i Kučun, a s lijeve: Bezimeni Potok, koji teče kraj Turja, Mramoreca, Slatine i Izdeglavlja, i Golema Rijeka (Brežana). Dužina S. toka je 29·8 km, a površina porječja 368·5 km². *P. V.*

SATNIK, zapovjednik nad stotinom ljudi, u latinskim izvorima setnicus (odgovara latinskom centurio). Po porijeklu svakako je to bila vojnička služba. U kasnijem razvitku postao je djelokrug satnika vrlo različit. S. su bili pomoćnici župana u županijama, a naročito službenici u manjim gradskim općinama, gdje su im pripadali policijski poslovi. *M. K.*

SATTNER HUGOLIN, svećenik O. F. M., kompozitor (29/11 1851, Kandija, kod Novog Mesta). Učio je gimnaziju do šestog razreda u Novom Mestu, posljednja dva razreda u manastiru Kostanjevici, kod Gorice, a bogosloviju u Kostanjevici i Ljubljani. Postao je 1874 svećenik. Radio je kao učitelj osnovne škole u Novom Mestu, zatim kao svećenik i vođa crkvenog zbora u Ljubljani. Muziku je učio kod svog oca, u franjevačkoj školi, i sam po savjetu stručnjaka (Anton Hribar, A. Foerster, Hubad). S. ima velike zasluge za dobre pjevačke zborove i reformu crkvene muzike. Komponirao je 23 zbirke crkvenih pjesama, oratorijum Assumptio, i 14 svjetovnih pjesama, među njima 4 kantate, jednu operu (Tajda) i jedan klavirski komad. *J. M.*

SAVA, jedna od najvećih naših rijeka; ona cijelim tokom teče kroz državu. Njene sastavnice su: Gorenjska i Bohinjska Sava. Prva je lijeva sastavnica i izvire na sjeveroistočnoj strani Manharta (2.678 m), pod imenom Nadiže, na visini od 1.250 m. Poslije kratkog toka ponire, pa se ponova pojavlja, i dalje, uglavnom, teče prema istoku-jugoistoku. Druga je desna sastavnica. Ona izvire iz stjenovite pećine na južnom podnožju Triglava, ispod Peršice (1.761 m) i kote 1.663 m, na visini od 837 m. Odatle se, slapom od 60 m visine, stropoštava u korito, pa kao Savica teče prema Bohinjskom Jezeru, a dalje k istoku, sjeveru i ponova k istoku. Obje ove rijeke obrazuju kratke uzdužne doline alpinskog karaktera, sastavljaju se više Radovljice, na visini od 412 m, i odatle počinje tok S.

S. teče do Ljubljane pretežno prema jugoistoku, s prosječnim padom od 2·4 m/km; dolina joj se nekoliko puta

proširuje i sužava, a okolni bregovi sve su niži. Uzvodno od ušća Ljubljanice S. počne teći prema istoku, kroz planinski predio, gdje joj se dolina jako suzuje. Kod Litije čini veliku okuku, i upravlja tok na sjeveroistok, od zaseoka Save (5·5 km jugoistočno od Trbovlja) na jugoistok, i u tom pravcu teče sve do Zagreba, ali se od Krškog dolina jako proširuje, i obrazuje prostrano Krško Polje. Od željezničke stanice Zagorje do ušća Sutle S. čini granicu između Štajerske i Kranjske, a odatle protiče kroz Hrvatsku. Pad S. od Ljubljane do Zagreba je 1·01m/km, skoro 2½ puta manji no na njenom gornjem dijelu. Na svome toku kroz Slovenačku S. prima s desne strane od većih pritoka: Soru, čudnovatu krasku rijeku Ljubljanicu, koja nekoliko puta ponire i teče pod raznim imenima, Sapotu, Mirnu i Krku, a s lijeve: Tržišku Bistricu, Korku, Kamnišku Bistricu, Savinju i Sutlu.

Kod Zagreba S. ulazi u ogromnu panonsku nizinu i stalno se drži njenog južnog oboda. Odatle do ušća riječni pad znatno je manji, S. postaje sve divljija, počinje jako vijugati, čini sve veće okuke i teče vrlo nepravilnim tokom, ali pretežno prema istoku-jugoistoku. Od Zagreba do Jasenovca teče prema jugoistoku, između Zagrebačke i Moslavačke Gore s lijeve, a Vukomeričkih Gorica i Zrinjske Gore s desne strane. Dalje uglavnom teče na istok-jugoistok, od prilike do ušća Drine, i čini političku granicu između Bosne i Slavonije. Na tome toku teče tik uz bosanske planine Prosaru, Motajicu, Virjak, sjeverne ogranke srbijanskih planina, a daleko na sjeveru ostavlja Psunj, Požešku Goru, Dilj i Frušku Goru. Od Rače do Jarka tok S. je upravljen prema istoku, zatim teče prema jugu, u velikom zasvođenom luku, a u Dunav utiče kod Beograda, zapadno od grada. — Prosječni pad S. od Zagreba do Beograda je 0·073 m/km, t. j. 33 puta manji nego na gornjem toku kroz Slovenačku. Od Sutle S. prima ove veće pritoke: Kupu, Sunju, Unu, Vrbas, Ukrinu, Bosnu, Tinju, Drinu, Jerez i Kolubaru s desne strane, a s lijeve: Krapinu, Lonju, Strug, Crnac, Orljavu i Bosut.

Najviše stanje vode na S. je u aprilu, pri topljenju snijega, sporedni je maksimum u poznoj jeseni i odgovara maksimumu kiše na gornjem toku, dok je najniže stanje vode u augustu, kao najsušem i vrlo toplom mjesecu. Po mjerenjima nizvodno od ušća Drine, S. otiče pri najnižoj vodi 706 m³/sek., pri visokoj vodi do 4.078 m³/sek., kada se nivo riječni izdigne do 9·4 m, a prosječni otok je 1.119 m³/sek. Međutim, po drugim podacima S. pri običnoj visokoj vodi ne donosi u Dunav više od 570 m³/sek. vode, ali je u svakom slučaju njen otok dosta veći od Tisinog.

Za obične splavove S. je plovna skoro od Ljubljanice do Zagreba, ali je saobraćaj parnim brodovima omogućen tek od Siska, t. j. na dužini od 593 km. Pa i na tome dijelu, od Siska do Beograda, plovidba je često prekinuta, zbog mnogobrojnih pjeskovitih plićaka, koji mijenjaju svoje mjesto u koritu, i pri niskoj vodi su opasni. Pri visokoj vodi S. se izlije iz korita i preplavi vrlo velike prostore. Procijenjeno je, da je samo u Hrvatskoj inundacioni pojas S. veći od 410.000 hektara, a s desne strane, na bosanskoj obali, taj prostor je nesumnjivo još veći, zbog jako proširenih dolina oko ušća velikih rijeka: Une, Vrbasa, Bosne i Drine. Zato, na cijelom toku S. kroz Panonsku Nizinu ima do 10—20 km na lijevo i na desno od glavnog korita stalnih ili povremenih baruština, a zbog malog pada akumulacija je u S. toliko velika, da matica mijenja svoje mjesto i korito se pomjera na jednu i na drugu stranu. Regulacija S. korita od ušća Sutle do Rugvice (jugoistočno od Zagreba) izvršena je dijelom krajem prošloga vijeka, a sve ostalo za osiguranje od poplava potiče najviše iz rimskog doba i iz 15 i 16 vijeka.

Zbog neznatnog pada na toku kroz Panonsku Nizinu, S. nema onoliku hidrauličku snagu, koja bi odgovarala njenoj količini vode. Pri srednjem najnižem vodostaju raspolaže svega sa 265.350 HP, a sa svim pritocima hidraulička snaga se povećava na 1,159.770 HP, od koje najviše otpadne na Drinu, Bosnu i Unu. Prva, kao planinska rijeka, ima za 126 000 HP veću hidrauličku snagu od S., iako joj je dužina toka za polovinu manja. Ali i S. ima na gornjoj polovini toka, od izvorišta do ušća Lonje, na dužini od 399 km, preko dva puta veću hidrauličku snagu nego odatle do ušća u Dunav, na dužini od 545 km, t. j.

181.050 HP prema 84.320 HP. Od izvorišta Gorenjske Save dužina S. toka je 940 km, a površina porječja je 94.676·7 km². *P. Vujević.*

»SAVA«, Opće Osiguravajuće D. D. u Zagrebu. Osnovano je 1920. Filijale: Beograd, Ljubljana, Novi Sad, Sarajevo, Split, Subotica. Glavni osnivač S. je društvo Assicurazioni Generali u Trstu, čije je poslove i organizaciju na teritoriji SHS naslijedila S. U upravi su dva predsjednika velikog tršćanskog društva. 1926 nečisti prihod od premija požara i života bio je 28,574.369, provalne krađe 1,782.548, transport 1,638.861, nesrećni slučajevi 3,692.295. Čista dobit 662.200 Din, od koje je podijeljeno dioničarima 400.000 ili 10%, pošto je kapital uplaćen 4.000.000 Din, a predviđen 10,000.000. Ukupna suma isplaćenih šteta, po odbitku reosiguranja, iznosi 7,611.763 Din. *N. S.*

SAVA, umjetničko društvo, osnovano 1904, kao organizacija slovenskih impresionista. Ovo je društvo prednjačilo do Svjetskoga Rata. Posljednji put ono je učestvovalo na izložbama u Zagrebu 1921 i u Beogradu 1922, a zatim je prestalo. *F. S.*

SAVA II., treći srpski arhiepiskop 1263—1271. S. je bio četvrti sin kralja Stefana Prvovjenčanog. Kršteno ime bilo mu je Predislav. Po primjeru svoga strica Save I. zakaluđerio se u Sv. Gori. Kasnije je postao episkop u Zahumlju, sa sjedištem u Stonu, kod Dubrovnika, a od jeseni 1263 do 8/2 1271 bio je arhiepiskop. Putovao je u Svetu Zemlju i duže se vremena zadržavao u Jerusolimu. Srpska crkva proglasila ga je svetiteljem, i proslavlja ga na dan njegove smrti, 8/2. *R. G.*

SAVA III., srpski arhiepiskop, od jeseni 1309 do 26/7 1316. S. je bio iguman u Hilandaru, zatim episkop u Prizrenu. Kao arhiepiskop pomagao je kralju Milutinu, naročito pri njegovu radu na obnavljanju i podizanju crkava i manastira. Portret S. nalazi se u manastiru Gračanici. On je sahranio kraljicu Jelenu Anžujsku u njenoj zadužbini Gracu, i preporučio je kralju Milutinu potonjeg znamenitog historiografa i arhiepiskopa, Danila II., za državnog rizničara u manastiru Banjskoj, više Zvečana. *R. G.*

SAVA IV., drugi srpski patrijarh 29/11 1354—29/4 1375. Ranije je bio hilandarski iguman, a za patrijarha je izabran na državnom saboru u Serezu. Preživio je srpske careve Dušana i Uroša, te se, poslije dužeg ustezanja, složio s knezom Lazarom, da se izvrši izmirenje srpske i grčke, carigradske, crkve. Svečana objava toga izmirenja izvršena je u Prizrenu, poslije S. smrti, a prije nego što je novi patrijarh izabran između 29/4 i 3/10 1375. *R. G.*

SAVA INOK, pisac prvoga srpskog bukvara. Od prvoga srpskog bukvara zna se samo za jedan primjerak, koji je bio svojina ruskoga konzula u Skadru, I. Krilova. Krilov je dao izraditi faksimile i poslao ga u Beograd, po kojem je ovaj Bukvar saopćio Ljub. Stojanović u Glasu, 66 (1903). Bukvar je štampan u Mlecima 1597 na četiri lista; ne zna se, da li je bio zasebno izdan ili uz neku drugu knjigu. Pisan je srpsko-slovenskim jezikom. Prvo su saopćena slova, zatim suglasnici redom, spojeni sa samoglasnicima, pa onda imena pojedinih slova i naposljetku najvažnije molitve. Po datumu i mjestu štampanja na kraju, moglo bi se zaključiti, da je Bukvar štampan odvojeno. Gdje je primjerak Krilovljev, sada se ne zna. S. je štampao u Mlecima, također 1597, i s blagoslovom igumana Stefana, i Molitvoslov. *M. Š.*

SAVA (PETROVIĆ), crnogorski mitropolit (oko 1700, Njeguši — 26/2 1871, Stanjević). Bio je brat od strica vladike Danila Petrovića, i po njegovoj smrti (1735) njegov nasljednik u mitropoliji i na upravi Crne Gore. Bio je čovjek mudar, ali tih i povučen, kasnije se odao piću, i stoga je bio bez jačeg uticaja na Crnogorce. Od četrdesetih godina 18 vijeka, istakao se pored S. njegov mlađi brastvenik Vasilije, koji je 1750 postao vladika i u stvari je vodio crnogorsku politiku. Vasilije je, svojom agitacijom, da se ne plaća Turcima harač, izazvao 1756 turski napad na Crnu Goru. Poslije smrti Vasilijeve (1766) dočepao se vlasti u Crnoj Gori jedan avanturista, Šćepan Mali, koji je postao stvaran gospodar (1767—1773). S. je onda bio potisnut s uprave, i imao je samo duhovnu vlast. Ovu je on čuvao na sve načine. Kad je u Crnu Goru dobjegao Vasilije Brkić, posljednji

pećki patrijarh, S. mu je, sa crnogorskim kaluđerima, pravio jaku opoziciju. U svojoj politici S. se trudio, da očuva povjerenje kod Mlečića, i nalazio je kod njih izvjesne potpore. Pred kraj S. vlade znatno je ojačao ugled Jovana Radonjića, guvernadura, koji je išao za tim, da svjetovnu vlast u Crnoj Gori vrši uglavnom sam.

V. Ć.

SAVA SVETI, prvi srpski arhiepiskop (oko 1174—14/1 1235, Trnovo). S. je bio najmlađi sin velikog župana Stefana Nemanje i zvao se Rastko. U Nemanjinoj porodici se obraćala pažnja na odgajanje djece, naročito i u književnom pogledu. O tom daje najbolji dokaz lijepa i rijetka književna kultura dvojice Nemanjinih sinova, Stefana i Rastka. Kao mladić, negdje oko 1192. Rastko je, oduševljen životom svetogorskih monaha, otišao s jednim monahom, koji bješe došao na Nemanjin dvor po milostinju, u Svetu Goru, u ruski manastir. U Svetoj Gori S. se pokaluđerio i uzeo ime slavnog srpskog monaha Sv. Save. Iz ruskog manastira prešao je poslije u manastir Vatoped, gdje je bila lijepa zbirka svakovrsnih rukopisa. Kada se Nemanja, poslije abdikacije, zamonašio, pošao je i on, na S. pozive, u Svetu Goru (1197). U sporazumu sa S. on je podigao u Svetoj Gori za srpske kaluđere manastir Hilandar. Manastir je bio gotov 1199. S. je za nj napisao darovnu povelju u Nemanjino ime. U Hilandaru je Nemanja naskoro umro. 1200 S. je za taj manastir preveo i nešto preradio tipik Euergetidskog manastira u Carigradu, koji je poslije, s malim izmjenama, upotrijebio i za Studenicu. Hilandar se S. nastojanjem razvio ubrzo u jedan od najvećih svetogorskih manastira, i postao je glavno mjesto književnog i crkvenog odgajanja za srednjovjekovne srpske kaluđere. S. se poslije povukao u Kareju, u jednu malu ćeliju s crkvicom, gdje je provodio gotovo asketski život prema strogom ustavu, koji je sam propisao.

Poslije Nemanjine smrti u Srbiji je došlo do građanskog rata. Najstariji Nemanjin sin, Vukan, koji je 1195 bio dobio na upravu Zetu i još neke oblasti, ali je bio obiđen u naslijeđu prijestola, bio je ogorčen takom odlukom. On je stvorio bliske veze s papskom kurijom i madžarskim dvorom, dobio je pomoći od Madžara, pa je napao Stefana i jedno ga vrijeme potisnuo s vlasti. Stefan se međutim, iskorišćavajući madžarske borbe s Bugarima, već 1203 vratio na prijesto. Uskoro su na Balkanu nastale velike promjene. 1204 srušeno je bizantsko a osnovano latinsko carstvo. Snage se na Balkanu znatno pomjeriše. Grčka se država razbila u tri dijela. U Niceji, u Maloj Aziji, obrazovano je novo bizantsko carstvo, koje se smatralo kao nastavak carigradskog. U Niceju je bilo preneseno i sjedište patrijaršije. Druga je država nastala u Trapezuntu, pod Komnenima. Na Balkanu su se Grci održali u zasebnoj državi, pod Anđelima, u Epiru. U toj državi nalazio se i Ohrid, gdje je bilo sjedište arhiepiskopa, pod čiju je jurizdikciju potpadala srpska pravoslavna crkva. Ove promjene imale su znatan uticaj i na srpske prilike. Dubrovnik je priznao 1205, a Zeta 1208 vrhovnu vlast Mlečića. I sam Stefan Nemanjić je izveo promjenu svoje politike. Već ranije on je bio otpustio svoju ženu, bizantinsku princesu, a sada se je oženio s jednom unukom moćnog mletačkog dužda Henrika Dandola, jednog od glavnih tvoraca latinskog carstva. Pomoću novih prijatelja on je 1217 dobio iz Rima kraljevsku krunu i njome bio vjenčan za kralja.

Takav obrt srpske politike izazvao je S. reakciju. On se 1208 vratio iz Svete Gore u Srbiju, s očevim moćima, i živo je nastojao da izravna protivnosti među braćom. Iz Studenice, gdje je živio po povratku, on je u dva tri maha diplomatski pomagao Stefanu. Išao je da umiri prosječkog vladara Streza i učinio ga je bezopasnim. S bratom je odlično izveo, te je prošao bez potresa po Srbiju opasni savez između madžarskog kralja i latinskog cara (1216).

Poslije Stefanova primanja krune iz Rima S. je, nezadovoljan, napustio Srbiju, i otišao je u Svetu Goru. On je po svom odgoju bio strog pravoslavac i latinofob, a i kao državnik je htio, da se nastavi Nemanjina tradicija orijentacije u pravoslavskom pravcu. Po S. koncepciji Srbija je imala biti jedinstvena pravoslavna država, u kojoj će vjera, u oskudici još nerazvijene nacionalne ideje, biti kohezivni elemenat svih plemena i pokrajina. Stoga je S. odlučio, da organizuje samostalnu srpsko-pravoslavnu crkvu u državi i da toj organizaciji

povjeri rad na narodnoj konsolidaciji. Radi toga je on otišao u Niceju, izložio tamo svoje razloge za potrebu odobrenja srpske crkvene samostalnosti, naglašujući opasnost od latinskog uticaja u Srbiji. Car i patrijarh su primili te razloge, nadajući se, da će u Srbima dobiti saveznika za borbu protiv mrskih zapadnih vitezova, koji su još uvijek držali Carigrad u svojoj vlasti.

1219 patrijarh je odobrio samostalnost srpske crkve, a za prvog arhiepiskopa postavio je S., kao najzgodniju, njima od ranije dobro poznatu i pouzdanu ličnost. S. nastojanju išle su u prilog i nove prilike. Epirski despot Teodor dao je ubiti novog latinskog cara, Petra, kad je iz Italije prolazio za Carigrad, i izazvao je time zabunu u carigradskim latinskim krugovima. Madžarski kralj se s neuspjehom vratio sa svog križarskog pohoda na istok, i imao je mnogo nezgoda s ojačalom vlastelom kod kuće. On se, istina, spremao na Srbiju radi stvaranja kraljevstva, ali nije bio u mogućnosti, da organizuje ozbiljan pohod, i S. nije imao mnogo muke, kad je išao da ga odvrati od neprijateljstva. Stefan je primijetio nazadovanje Latina i bio je, stoga, i sam spreman, da sa svoje strane pomogne S. djelo. Naročito ga je veselio S. uspjeh s dobivanjem crkvene samostalnosti, iz čisto političkih razloga. Neposredan nadzor nad srpskom crkvom i jak uticaj na nju imao je dotle ohridski arhiepiskop, Grk, koji je bio podanik tuđe države.

Kao arhiepiskop S. je vrlo energično i dobro organizirao srpsku crkvu. Arhiepiskopsko sjedište određeno je u novom manastiru Žiči, koji su podigli Stefan i S. S. je, prije svega, srpskoj crkvi dao čist nacionalni karakter. Grka vladiku, koga je zatekao u Prizrenu, svrgnuo je, i mjesto njega postavio Srbina. Srbija je razdijeljena u 8 episkopija. Ta podjela je izvedena s naročitim planom. Prema Bosni, S. je postavio episkopsko sjedište na samoj granici, u Dabru na Limu, odakle se mogao budno pratiti rad bosanskih bogumila. Prema katolicima osnovana su episkopska sjedišta isto tako potpuno na periferiji, u Stonu za humskog episkopa i u Prevlaci, u Boki, za zetskog. S. sljedbenici u dotle pretežno katoličkoj Zeti osnivali su manastire na sve strane, čak i po primorskim romanskim gradovima. Značajno je, da je i samo arhiepiskopsko sjedište bilo stavljeno blizu sjeverne granice, prema Madžarima, i da su ga, poslije rđavih iskustava, kasniji arhiepiskopi prenijeli dublje u unutrašnjost zemlje, u Peć. U ranije vrijeme i pravoslavni su manastiri podvrgnuti bili nadzoru katoličkog barskog nadbiskupa. Poslije S. akcije taj se uticaj polagano mijenjao, dok u Dušanovo doba izvjesni katolički svećenici nisu postali podanici pravoslavnih manastira.

Srpsku državnu misao nemanjićske dinastije stvorio je fizički Nemanja, a intelektualno S. On je sistematski radio, da stvori pravoslavlje kao sintetički dio srpske državne kulture. U tom pravcu S. je odgajao svećenstvo, izvršio je podjelu eparhija, vezao dinastiju za Nemanjine tradicije. Treći srpski arhiepiskop, Sava II., nosio je njegovo ime i bio je također član dinastije. S. nasljednici shvatili su odlično njegove težnje, i uspjeli su, da usko vežu crkvu i državu, i to tako, da su poslije, pod Turcima, svećenici bili glavni nosioci i predstavnici svjetovne državne ideologije i da ih ni najobilatiji turski ustupci nisu mogli skrenuti od rada u tom pravcu.

Poslije smrti svoga brata Stefana (oko 1227), S. je okrunio za kralja njegova sina Radoslava, koji je bio zet epirskog despota i solunskog cara Teodora. Iza krunidbe S. je otišao na istok, u sveta mjesta, možda ne toliko, da ispuni svoje pobožne zavjete, koliko što nije bio zadovoljan prilikama u Srbiji, na koje je uticao moćni epirski tast. Kad je 1230 Teodor bio poražen od Bugara, nije se mogao održati ni Radoslav. On je, 1233, konačno zbačen s prijestola, a na vladu je još ranije doveden njegov mlađi brat Vladislav. S., koji se bio vratio s istoka, gledao je, da se ta promjena izvede sa što manje štete po Srbiju. Vladislav je oženjen kćerkom bugarskog cara Asana II., i veze su između Srbije i Bugarske postale vrlo srdačne.

Osiguravši na taj način zemlju, S. je 1233 predao arhiepiskopski položaj svom učeniku Arseniju, a sam se ponovo krenuo na istok. Ovoga puta S. je obišao Jerusolim, Sinaj, Antiohiju i Aleksandriju. Bio je, osim toga,

opet i u Niceji. Po svoj prilici, to obilaženje mjesta, gdje su se nalazila sva četiri vaseljenska patrijarha, bilo je u vezi sa željom cara Asana, da se prizna trnovska bugarska patrijaršija. To se da naslutiti još više po tome, što se S., na povratku s toga puta, navratio u Bugarsku, i tu je bio svečano dočekan. U Trnovu je i umro. Iste ove godine (1235), proglašena je u Galipolju bugarska patrijaršija s grčkim odobrenjem. Iz Trnova je S. 6/5 1237 prenesen u Srbiju, u Mileševu. Tu mu je tijelo ležalo sve do 1594, kada su ga Turci prenijeli u Beograd i spalili na Vračaru.

S. bio je i prvi srpski književnik. Pored pomenutih manastirskih ustava, karejskog, hilandarskog i studeničkog, sačuvana je, u posebnom prijepisu, i njegova biografija Stefana Nemanje, koja je u stvari bila sastavni dio Studeničkog Tipika. Tu je, uglavnom, prikazan Nemanjin monaški život, s nekoliko podataka iz njegova svjetovnog djelovanja. S mnogo topline opisan je S. rastanak s Nemanjom pred smrt. Po konciznosti, po lirizmu i po ukusu, ovo djelo ide među najbolje stvari naše stare književnosti; ono i danas još ostavlja jak utisak.

Po svom širokom učešću u narodnom životu i po velikom uticaju, koji je vršio, S. je postao jedna od najpopularnijih ličnosti u našoj crkvenoj tradiciji, i potom u narodnom predanju. Njegovu biografiju napisao je svetogorski kaluđer Domentijan 1253. Tu je biografiju preradio i okitio drugi jedan kaluđer, Teodosije, na početku 14 vijeka. Ova je biografija postala vrlo popularna i prepisivana je i izdavana do kraja 18 vijeka.

S. spisi nalaze se objavljeni na raznim stranama. Uskoro će biti svi objavljeni u cjelini, u izdanju Srpske Kraljevske Akademije.

L i t e r a t u r a: A. Gavrilović, Sveti Sava (1900); V. Ćorović (Brastvo, 16, 1921); P. Povović, O hronologiji u delima Sv. Save (Glas, 110, 1924) ; V. Ćorović, Sv. Sava u narodnom predanju (1927); St. Dimitrijević, Sv. Sava u narodnom verovanju i predanju (1926). Prijevod Savine biografije Nemanjine i Teodosijeve o Sv. Savi s napomenama i uvodom dao je M. Bašić, Stare srpske biografije (Srpska Književna Zadruga, 1924).

V. Ćorović.

SAVAMALA je dio Beograda duž Save, od savskog pristaništa do željezničkog savskog mosta. Do prije pola vijeka S. je bila zasebno selo, van Beograda, naseljeno seljacima iz beogradske okoline. Na uglu sadašnje Nemanjine i Sarajevske ulice, prema hotelu Bajloni, bio je veliki brijest, koji je bio »zapis« Savamalaca. 1834 knez Miloš je preselio Savamalce u Palilulu, da bi ih izvukao iz nizine i baruština. *M. M.*

SAVATIJE, pećski patrijarh do 1586 (manastir Ubožac). S. je bio bratanac patrijarha Makarija. Kao hercegovački mitropolit osnovao je 1573 Pivu na Sincu, pritoku rijeke Pive, u današnjoj Crnoj Gori. *R. G.*

SAVATIJE (MILIĆEVIĆ, MILOŠEVIĆ), četnički vojvoda i nacionalni radnik (1876, selo Pavlica, studenički srez, čačanski okrug — 25/5 1905, Velika Hoča, podrimski srez, prizrenski okrug). S malo škola, ali s pameću, koja je zastrašivala svojom neodoljivošću i željeznom logikom, S. je plijenio sve, s kojima je dolazio u dodir i ostavljao je silan utisak na svu svoju sredinu. Pravo prezime bilo mu je Milićević-Milošević, ali svijet ga je znao i zapamtio samo pod imenom S. Kao mladić otpočeo je karijeru kao zvaničnik studeničkog sreza. Optužen za ubistvo svoga starješine, sreskog načelnika Jasnića, S. je morao da se spasava bježeći u Arnautluk. Na Kosovu je našao utočišta kod čuvenoga u to vrijeme arnautskog prvaka Mula Zeke, i tamo je, s malim prekidima, ostao nekoliko godina. Za to vrijeme odlazio je u više mahova u Srbiju, gdje je, poslije svoga bježanja, bio oglašen za hajduka. Prelazio je u Crnu Goru; tamo je bio u tijesnim vezama s ondašnjim srbijanskim emigrantima Rankom Tajsićem, protom Milanom Đurićem i poručnikom Jašom Nenadovićem. Na drugoj strani bio je u dodiru s ljudima, koji su izveli zavjeru od 29/5 1903. S. se stavio zavjerenicima na raspoloženje, da on lično ubije kralja Aleksandra Obrenovića i kraljicu Dragu. Toga radi došao je iz Trsta u Zemun, i odatle je tajno prešao u Beograd. Odlučeno je bilo, da S. za vrijeme vožnje kraljevskoga para uskoči u kola, i da

i kralja i kraljicu ubije. Željeznih nerava i pouzdan, da će izvršiti sve što naumi, S. se počeo mirno spremati da izvede tu odluku, bez obzira na to što bi pri tome imao da i sam pogine. Zavjerenici su napokon ipak odlučili, da kralja i kraljicu ubiju u samom kraljevskom dvoru, što je i izvršeno. Rješenje, kojim je S. oglašen za hajduka, podvrgnuto je poslije toga reviziji i poništeno. S. je dobio službu u ministarstvu spoljnih poslova, a kada je otpočela četnička akcija S. je dobio jedan od najvažnijih položaja u njoj. Sa svojim četama pošao je u svoj rajon. Ali poslije velike borbe na Čelopeku (16/4 1905), u kojoj se istakao, S. je s drugovima morao da se pred snažnim turskim potjerama povuče u Srbiju, i da potraži novi put za odlazak u porečki i ohridski kraj. S vojvodom Lazarom Kujundžićem, potporučnikom Žikom Milovanovićem i još nekolicinom četnika S. je uspio da prijeđe granicu i da se probije do sela Velike Hoče u srezu podrinskom, okruga prizrenskog. Ali tu ih je jedan Arnautin, koji ih je bio primio na vjeru, izdao turskoj vojsci. Opkoljeni u kuli, S. i drugovi izginuli su u borbi s turskom vojskom i Arnautima. *M. Milenović.*

SAVČIĆ MILOŠ, inženjer, bivši ministar i narodni poslanik (26/7 1865, Svilajac). Svršio je politehniku u Münchenu (1889), služio je 3 godine na bavarskim državnim željeznicama, a zatim je, do 1903, bio inženjer beogradske općine. Te godine otvorio je svoju inženjersko-arhitektonsku kancelariju. Projektirao je i gradio najviše velike privatne zgrade: klaonicu u Beogradu, pilanu Prometne banke, jedan dio kanalizacije u Beogradu, a osnovao je preduzeće za građenje pruge Niš—Knjaževac, čiji je bio direktor. Predsjednik je Prometne Banke, Vračarske Štedionice, Beočinčinske Fabrike Cementa, Osiguravajućeg Društva »Srbija«, Fabrike Šećera na Čukarici, Društva za Zemaljske Izložbe u Beogradu, Društva za Eksploataciju Goriva; član je upravnog odbora Narodne Banke, Srpskog Brodarskog Društva, Brodarskog Sindikata i drugih društava. 1906—1924 bio je, s prekidima, narodni poslanik, a 1908 ministar građevina. Za vrijeme rata, u društvu s Milićem Radovanovićem i Dr. Đokom Jovanovićem, napisao je i izdao knjige: Bogatstvo Srbije, Ratna šteta i reparacije, Budući privredni program Srbije.

S. P.

SAVEZ HRVATSKIH PJEVAČKIH DRUŠTAVA U ZAGREBU. Poslije pada apsolutizma, počeo se u Hrvatskoj buditi interes za umjetničku muziku i pjesmu. Još 1858 osnovano je u Karlovcu pjevačko društvo Zora, četiri godine kasnije Kolo u Zagrebu, a zatim su osnivana mnoga druga pjevačka udruženja. Na poticaj Kola, prilikom otvaranja hrvatskog Sveučilišta, sastala su se, osim sazivača, pjevačka društva: Danica iz Siska, Lira iz Velike Gorice, Tamburica iz Đurđevca, Zora iz Karlovca i Zvono iz Križevaca, pa su, 20/10 1874 zaključili, da osnuju SHPD, koji je imao zadatak, da podupire pjevačka društva, da osniva nova, da se brine za zborne skladbe, i da nadzire rad pojedinih društava. Savez je morao da sudjeluje kod narodnih svečanosti, da priređuje pjevačke slave u pojedinim krajevima, da širi muzički osjećaj i da jača narodnu svijest. Osim toga, po namjeri osnivača, pjesma je imala da bude spona ili veza, koja će zbližavati ili spajati sve dijelove hrvatskog naroda i jednom ih ujediniti. Začetnik ideje S. i glavni organizator bio je tajnik Kola, Dr. Đuro Kontak. 16 i 17/5 1875, prilikom posvete Danice, bilo je u Sisku dvanaest pjevačkih društava, koja su prihvatila predložena pravila i osnovali SHPD. U odbor su izabrani: Dr. Ivan Zahar kao predsjednik, Milan Krešić kao tajnik i Hinko Javand kao blagajnik. Tom prilikom je bio na okupu zbor od 250 pjevača, koji je izveo Zajčevu kantatu: Istočna zora.

Do Svjetskoga Rata, kada je vlast obustavila rad i ove organizacije, SHPD morao se boriti s novčanim neprilikama, s nehajem u pjevačkim društvima i s općim političkim prilikama. Uprkos svima tim teškoćama, vodstvo S. je uvijek, kada s većim, a kada s manjim uspjehom, prilikom raznih narodnih proslava u Zagrebu i proslava pojedinih pjevačkih društava u provinciji, okupljalo naše pjevače. Tako je 1891, na gospodarskoj izložbi u Zagrebu, kod izvođenja nekih djela Ivana Zajca i Eisenhuta sudjelovalo do 600 pjevača.

Za to vrijeme S. je objavio zborske radove Ivana Zajca, Đure Eisenhuta, Franje Vilhara, Vilka Novaka, Fra-

nje Dugana, Srećka Albinija, Vjekoslava Rosenberga-Ružića, Ivana Muhvića i drugih ondašnjih autora, Hrvatsku misu od Nikole Fallera, Staroslovensku misu od Vilka Novaka i pjesmaricu Kolo.

Pravila SHPD bila su nekoliko puta mijenjana. 1902 S. je određen zadatak, da potpomaže rad svakog pojedinog saveznog društva i cijele zajednice, da promiče glazbenu umjetnost u opće, a napose hrvatske pjesme, da, kad nabavi dovoljno glavnice, pokrene svoj list, da nagrađuje kompozicije hrvatskih kompozitora, da te kompozicije objavljuje, da iz naročitog fonda pomaže svoje zborovođe, da članovima, koji deset ili dvadeset godina aktivno sarađuju u pjevačkim društvima, daje počasne znakove, da uvede pjevačke sastanke, da podupire zborska djela, koja se, uz apsolutnu umjetničku vrijednost, odlikuju i hrvatskim narodnim značajem. U cijelom dosadanjem radu S., a i pojedinih pjevačkih udruženja, glazba je zapravo služila samo društvenoj zabavi i političkim i nacionalnim manifestacijama, i zato je značajno, da je na sastanku u Karlovcu, povodom proslave pedesetgodišnjice Zore, konstatirano, da su te zadatke preuzela sokolska društva, i zato da pjevačka udruženja treba da goje pjesmu kao čistu umjetnost.

Do Svjetskog Rata bilo je u S. udruženo 66, a neudruženo 20 hrvatskih pjevačkih društava.

Svjetski je Rat zadržao rad svih pojedinih pjevačkih društava, pa i samoga S. 1922, prilikom proslave šezdesetgodišnjice Kola, SHPD je održao pjevačku utakmicu, koja je u pojedinim pjevačkim udruženjima pokazala tendenciju, da se približe umjetničkim težnjama naših novijih kompozitora. Dvije godine kasnije pristupio je muzičar Rudolf Matz reorganizaciji SHPD. Za to je izrađen pravilnik, kojim bi se ova organizacija imala da postavi na nov temelj, a osim toga, izrađeni su posebni pravilnici o kategorijama i natjecanju. Osim toga, uz upravu S. obrazovan je artistički odbor, koji bi imao da radu S. daje pravac. S. se podijelio u 13 župa, među kojima je župa Matija Gubec, složena od samih seljačkih pjevačkih društava. Oko sto i pedeset pjevačkih društava su članovi S. S. izdaje svoj organ: Pjevački Glasnik, i trudi se, da uredi pitanje redovnih izdanja zborskih partitura.

L i t e r a t u r a: A. Javand, Savez Hrvatskih Pjevačkih Društava (Pjevački Vjesnik, 1905—1908); B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike; R. Matz i A. Hainz, Almanah Saveza Hrvatskih Pjevačkih Društava u Zagrebu za 1923/24 i 1924/25.

A. Dobronić.

SAVEZ JUGOSLAVENSKIH PČELARSKIH DRUŠTAVA osnovan je u Beogradu 1921. Cilj mu je zajednička akcija svih pčelara u državi na širenju i jačanju racionalnog pčelarstva i na zaštiti pčelarskih interesa. Savez čine društva: Srpsko Pčelarsko Društvo (Beograd), Vukovarsko P. D. (Vukovar-Srijem), Centralno P. D. i Centralna Pčelarska Zadruga (Zagreb), Hrvatsko-Slavonsko P. D. (Osijek), Čebelarsko Društvo za Sloveniju (Ljubljana), Središnje P. D. za Bosnu i Hercegovinu (Sarajevo), Jugoslavenska Pčelarska Zadruga za Dalmaciju (Dubrovnik) i Srpska Pčelarska Zadruga (Ruma). Ostala P. D. i podružnice u državi (ima ih preko 100) ulaze u sustav jednog od ovih glavnih društava. Savez svake godine drži svoj kongres. Povremeno izdaje svoj organ: Pčelarski Pregled. *B. M.*

SAVEZ JUGOSLAVENSKIH PJEVAČKIH DRUŠTAVA U AMERICI (sjedište u Johnstown Pa). Naše naseobine u Sjedinjenim Državama raštrkane su i prilično malobrojne. Prvi korak njihovu organiziranju bilo je osnivanje lokalnih potpornih društava, koja su se kasnije okupila u Jednote, Zajednice i Saveze. U ovakvim mjesnim organizacijama brzo se osjetila potreba veće društvenosti, i u tu svrhu se, po uzoru Nijemaca, Čeha i Rusa, počele uz ta društva osnivati pjevačke i dramske sekcije. Od postojećih pjevačkih društava najstarije je hrvatsko pjevačko društvo Zora u Čikagu, osnovano 1902. Za njim su slijedila druga društva, od kojih su neka prestala postojati, a druga se još drže i nova se otvaraju. Od ovih je jedno udruženje (osnovano 1925) postavilo sebi čisto umjetnički zadatak. Sva druga pjevačka udruženja služe podizanju nacionalne svijesti, i utoliko su za naš narod u opće veoma korisna.

U Sjedinjenim Državama postoji 65 pjevačkih društava, i to 32 slovenska,

24 hrvatska, 8 srpskih i jugoslavenskih. U svemu je jedan ženski, 23 mješovita i 41 muški zbor, a ukupno ima 1.466 pjevača i pjevačica. Veći dio ovih udruženja organiziran je u S. J. P. D. u Americi, koji je osnovan 1915 u Johnstownu (Pensilvanija). Od 1921 glavni je predsjednik Saveza za naš kulturni život u Americi zaslužni, Ivan Mladineo, tajnik Yougoslav Circle-a u New-Yorku. *A. D.*

SAVEZ JUGOSLAV. SREDNJOŠKOLSKIH UDRUŽENJA osnovan je na kongresu srednjoškolaca u Celju 1919, a definitivno je organiziran na kongresu u Varaždinu 1920. Cilj mu je bio formuliran: »SJSU stoji na stanovištu potpunog kulturnog narodnog i državnog jedinstva Jugoslavena«, a najglavnija tačka programa mu je, da »sudjeluje u praktičnom radu oko podizanja i širenja prosvjete i jugoslavenske misli« (čl. 6a), i da »radi na uvođenju zajedničke azbuke, latinice, i jednog književnog narječja srbohrvatske ekavštine«. Cio program inače nije sadržao ničega konkretnog, osim općih fraza. Rad udruženja manifestirao se na kongresima, koji su se poslije držali svake godine u Beogradu. Od postanka SJSU izdavao je latinicom, časopis Preporod. 1923 udruženje se razdijelilo, zbog prepiranja oko azbuke. 1924 nije izlazio ni list niti se šta radilo. — U početku je bilo u savezu 26 raznih udruženja iz cijele zemlje. 1925 ima ih oko 30. Februara 1925 Savez je obnovljen, s novim pravilima, koja su konkretnija no u početku. Cilj je opet: rad na narodnom jedinstvu, ali su u pravilima istaknuti i izvjesni poslovi: otvaranje narodnih knjižnica i čitaonica, izdavanje listova za narod i omladinu, priređivanje sastanaka, držanje analfabetskih tečajeva i t. d. *B. M.*

SAVEZ JUGOSLAVENSKIH UDRUŽENJA GLAZBENIKA osnovan je 1921 na kongresu u Zagrebu, s glavnim tajništvom u Beogradu. Članovi Saveza su ona glazbenička udruženja, koja su osnovana po normativnim pravilima, od kongresa primljenim. Zadatak Saveza je, da radi na razvitku naše muzike i muzičkog života. *K. M.*

SAVEZ LOVAČKIH DRUŠTAVA ZA VOJVODINU (sa sjedištem u Novom Sadu) osnovao je Mr. Joca Divild iz Srbobrana 1922, i tada je izabran za prvog sekretara i urednika saveznog organa Lovačkog Glasnika. Prvi je predsjednik toga Saveza Jovan Lakić, zamjenik gradskog načelnika Novog Sada. S. je s vrlo lijepim uspjehom prikupio vojvođanske lovce u svoje kolo, te danas broji 5.000 članova iz 225 lovačkih udruženja. Cilj S. je što bolje organizirati i lovački odgajati lovce, podizati lovišta, suzbijati neovlašteni lov, uticati na razvoj lovačkog zakonodavstva i t. d. *E. R.*

SAVEZ NOVČANIH ZAVODA I OSIGURAVAJUĆIH DRUŠTAVA osnovan je 1919 u Zagrebu. Njemu pripadaju većina kreditnih ustanova iz Hrvatske, Slavonije, Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Slovenačke. Novčani zavodi iz Srbije osnovali su još 1921 svoje udruženje banaka, a od prije 2—3 godine postoji i udruženje vojvođanskih banaka. Cilj S. je, da štiti profesionalne interese kreditnih ustanova, da u ime cjeline, čini predstavke državnim vlastima, da svoje članove zastupa i u njihovo ime govori na privrednim kongresima, i u opće da daje mišljenja i izjave u ime banaka. Predsjednik S. je Dr. Ernest Miler, rektor univerziteta u Zagrebu. *N. S.*

SAVEZ SLAVENSKIH LIJEČNIKA je ideja, koja je ponikla u Parizu u augustu 1900. Tada je bio tamo XIII. međunarodni liječnički kongres, i liječnici-Slaveni su sazvali jednu posebnu konferenciju, na kojoj je bila pokrenuta ideja SSL. Srpski delegat je bio Dr. Vojislav Subotić. Pokušaj nije uspio. *V. S.*

SAVEZ TREĆEGA REDA SVETOG FRANJE ima zadatak, da sve trećorece i trećoredice Sv. Franje Asiškoga, što žive u svijetu, u državi SHS, okupi i pripravi na zajedničko vjersko i prosvjetno djelovanje kod katolika. S. je osnovan u Zagrebu 1912, ali mu je rad i razvitak zastao za vrijeme Svjetskog Rata. 1921 su stara pravila Saveza nanovo pregledana, ispravljena i odobrena od svih franjevačkih redodržavnika. Od tada je S. počeo življe djelovati, naročito na reorganiziranju pojedinih trećoredskih zadruga. 1922 S. je priredio u Zagrebu svečanu matineju, kao za-

ključak sedamstote godišnjice osnivanja Trećega Reda. Iste godine S. je organizirao u Varaždinu svoj I. euharistički kongres, kome je prisustvovalo preko 60.000 duša, i koji je dao povoda ostalim euharističkim kongresima (u Zagrebu 1923, u Osijeku 1924). 1924 S. je održao na Trsatu svoj II. euharistički kongres, s preko 70.000 duša. Danas se u S. nalazi preko 80.000 trećoredaca i trećoredica (u Hrvatskoj i Slavoniji 15.000, u Bosni i Hercegovini 58.000, u Dalmaciji 10.000). S. je izdao nekoliko knjiga, a mjesečno izdaje Glasnik Sv. Franje. U Zagrebu ima Narodnu Knjižaru a u Iloku podružnicu Narodne Knjižare. *J. J.*

SAVEZ ZANATLIJSKIH ZADRUGA osnovan je u 1921, a na osnovu zakona o zemljoradničkim i zanatskim zadrugama od 1898, a proteže se svojim radom pretežno na krajeve, za koje ovaj zakon u cijelosti važi. Sjedište S. je u Beogradu, a naziv mu je: Glavni Savez Zanatskih Zadruga. On stoji pod nadzorom ministra trgovine i industrije, koji mu i pravila odobrava. S. je za zanatlijske zadruge, koje se organiziraju po zakonu o zemljoradničkim i zanatskim zadrugama, prinudna organizacija, a za krajeve, za koje navedeni zakon ne važi u potpunosti, kao slobodna najviša zadružna ustanova, ali sa svim pravima zadruga, osnovanim na gornjem zakonu. Cilj S. je, da radi na unapređenju zanatlijskog zadrugarstva, u prvom redu davanjem uputa za osnivanje istih, a u drugom redu u zadruživanju istih kao članova S. S. pravila predviđaju ustanovu inspektorata za zanatlijsko zadrugarstvo, koji još nije ustanovljen, već se inspekcija zadruga vrši povremeno od slučaja do slučaja na traženje pojedinih članova zadruge. U S. su sve zanatlijske zadruge, bez obzira na njihov cilj i zadatak (proizvađačke, nabavljačke i kreditne). *Lj. O.*

SAVEZ ZANATSKIH UDRUŽENJA osnovan je od zanatskih udruženja cijele Kraljevine, a organizacija S. utvrđena je pravilima, zasnovanim na zakonu o radnjama. Konstituiranje S. izvršeno je na prvoj zanatskoj skupštini 6 i 7/5 1922 u Ćupriji, a tada su primljena i pravila S. Sjedište S. je u Beogradu, a naziv mu je: Savez Zanatlijskih Udruženja. Cilj je S. kulturni, a ima da radi na ekonomskom, moralnom i duševnom podizanju zanatlija, da razvija osjećaje solidarnosti među zanatlijama, da sprema zanatlijski podmladak i da radi za donošenje valjanog zakonodavstva, ukoliko se tiče zanatlija. Za članove se primaju sva zanatlijska udruženja u Kraljevini. S. izdaje svoj organ: Zanatliju, koji izlazi jedanput nedjeljno u Beogradu, a bavi se pretežno načelnim pitanjima, koja tangiraju zanatlijstvo kao stalež ili pojedine vrste zanata. Nadzor nad radom S. ima ministar trgovine i industrije, koji i pravila odobrava. *Lj. O.*

SAVEZ ZEMLJORADNIKA organiziran je 1920. Program je vrlo prostran. U spoljnoj politici traži održanje tijesnih veza prijateljstva sa slavenskim državama i odbranu časti i dostojanstva naše države i samoopredjeljenja našeg naroda. U unutrašnjem uređenju: jedno narodno predstavništvo i jedno zakonodavstvo po svima granama državnog života i uređenje države na načelu samouprave. Načiniti jake samoupravne općine. Stvarati seoske zadruge za sve privredne poslove. Okruzi da se urede na samoupravnoj osnovi. Uzakoniti slobodu udruživanja, kretanja, štampe, zbora i dogovora, nepovrednost štampe i tajne pisama, slobodu vjeroispovijesti. Uvesti opće i jednako pravo glasa za oba spola. Birač da ima 21 godinu, a poslanik 30. Narod da bude predstavljen u Narodnom Predstavništvu prema svojim zanimanjima u društvu (klasni parlamenat). Omogućiti pojedinačno opozivanje poslanika poslije svakog saziva. Uzakoniti, da poslanik ne može vršiti nikakve poslove s državom i samoupravnim tijelima, inače da ga može 30 poslanika tužiti sudu. Osuđenog poslanika da ne može nitko pomilovati. Činovnici poslanici zadržavaju sva prava osim plate i unapređenja. Ministri da se uzimaju iz skupštine. Inkompatibilitet kao i za narodne poslanike i još da ne mogu biti članovi odbora ni plaćeni službenici nikakvog kapitalističkog preduzeća. Odgovornost ministarska je krivična i materijalna. Narodno Predstavništvo optužuje ih redovnom sudu. Ne mogu biti pomilovani. Protiv ministarskog rada mogu se i pojedini

ljudi žaliti redovnom sudu. Pravne usluge i suđenje da budu besplatni. Zavesti porotno suđenje i sud dobrih ljudi. Naknada nevino optuženim i osuđenim. Ukidanje vojnih i duhovnih sudova i smrtne kazne. Policija da bude u rukama samoupravnih tijela. Sudska policija da istražuje prestupke i zločinstva. Uvesti narodnu vojsku, ako spoljne prilike dopuste. Kola i konje za prevažanje (komoru) da nabavlja za vojsku država iz svojih sredstava. Naknaditi zemljoradnicima štete, koje vojska počini (I. odjeljak).

U II. odjeljku S. Z. traži besplatno liječenje i lijekove, rad na narodnom prosvjećivanju: obaveznošću i besplatnošću osnovne nastave, školama za odrasle, nepismene i nedovoljno pismene i drugim sličnim sredstvima. Sve vjere izjednačiti pred zakonom i težiti ujedinjenju svih crkava.

U III. odjeljku Z. S. traži ostvarenje privredne demokracije: zamjenu privatnih kapitalističkih ustanova narodnim. Podizati zadrugarstvo i uvesti nastavu o njemu u sve škole. Svaki zemljoradnik mora imati dovoljno zemlje. Ukidaju se čifčijski, kmetovski, kolonatski i stalni nadničarski odnosi. Veće posjede da ne mogu imati oni, koji ne obrađuju zemlju. Naseljavanje (kolonizacija) da se vrši na zadružnoj osnovi. Da se unaprijedi zemljoradnja poboljšavanjem zemljišta, razvijanjem rudarskog rada i pribavljanjem kapitala. Poboljšati narodno zdravlje i stručnu spremu zemljoradnika. Širenje poljoprivrednog znanja raznovrsnim načinima. Raditi sistematski na podizanju zadružnog duha. Zemljoradnički kredit izvesti na najširoj osnovi. Zavesti poljsku policiju. Osigurati seljaka u nesreći na zadružnoj osnovi s pomoću države. Podizati šume, ali onemogućiti njihovu privatnu eksploataciju. Kontrola države nad rudnicima i njeno učešće u eksploataciji. Vodena snaga opće je dobro. Zaštititi seljačku imovinu od štete lovom. Ribolov na zadružnoj osnovi. Podizanje zanata i industrije, koji služe poljoprivredi, na zadružnoj osnovi. Radnik da prestane biti najamnik i da bude učesnik u dobiti. Higijensko uređenje radionica. Trgovinu na korist društva da vrše po mogućstvu zadruge, samoupravna tijela i država. Spoljna politika da osigura izvoz suvišnih sirovina i uvoz predmeta potrebnih širokim masama. Podizati agrarnu industriju. Hipotekarni kredit da organiziraju samoupravna tijela i država, a lični da se stvori na zadružnoj osnovi. Spriječiti lihvarenje. Država da izdaje novčanice. Saobraćaj da podiže država, a održavaju samoupravna tijela. Što bolji saobraćaj svih vrsta. Brodarstvo i željeznice u državnim rukama. Omogućiti i selima poštanski, telegrafski i telefonski saobraćaj. Zavesti progresivni porez i njim naročito opteretiti ratne i poratne bogataše. Ukinuti gradske trošarine.

U IV. odjeljku program S. Z. govori o ublažavanju ratnih nedaća obnovom postradalih privrednih grana i preduzeća, podmirenjem svih privrednih potreba, naknadom ratne štete, dobro odmjerenom potporom invalida i podizanjem i odgajanjem ratne siročadi.

U prvoj polovini marta 1921 slovenački zemljoradnici istupili su iz zajednice sa Z. S. i ušli 26/3 u drugu Pašićevu vladu, a početkom 1923 odvojila se, pod vodstvom Mihaila Avramovića, jedna grupa iz Z. S., izišla samostalno na izbore i pokrenula svoj organ Selo. Ali je ta grupa ubrzo obustavila rad.

Na izborima za Konstituantu Z. S. imao je 39 poslanika, na izborima od 18/3 1923 — 9. Na izborima 1925 — 4, a 1927 — 9. *J. Prodanović.*

SAVEZI SRBIJE I KRALJEVINE SHS. Veliki ratni uspjesi protiv turske vojske učinili su srpske ustanike važnim vojničkim faktorom i dobro došlim saveznikom na Balkanu. Na osnovu toga došlo je do prvog S. obnovljene Srbije, i to s Rusijom, u rusko-srpskoj konvenciji 10/7 1807. Tu je konvenciju sklopio izaslanik cara Aleksandra I., pukovnik Paulicci, s Karađorđem i Milenkom Stojkovićem. U njoj je srpski narod molio cara, da uzme protektorat nad Srbijom i postavi u njoj jednog zemaljskog upravitelja, koji bi dao zemlji red i zakone. U Srbiji nije smjelo biti spahija ni robova. Ruski car je trebao postaviti činovnike, koji nisu smjeli biti Grci, i dati u sve gradove po jedan garnizon ruske redovne vojske. Ruska vojna pomoć trebala je iznositi 3.000 pješaka, dva eskadrona konjice i puk kozaka. Srbi su trebali dati 20.000 ljudi, da zajedno s Rusima brane istočnu granicu. Ista

tolika vojna pomoć tražena je i za akciju prema Crnoj Gori i Dalmaciji, a Srbi su za to trebali dati 15.000 ljudi. Zemaljski upravitelj je trebao donijeti znatnu sumu novaca. Rusi su trebali poslati stručne radnike za opravku oružja i izradu municije, šest artiljerijskih i inženjerskih oficira, četu pionira i četu topdžija za obuku srpske vojske, liječnike i apotekare. U Beogradu se trebao podignuti magazin za municiju i u njemu čuvati 10.000 pušaka za naoružanje novih pristalica, zatim bolnica i apoteke.

Karađorđe nije bio zadovoljan s prvom tačkom o onolikoj podložnosti Srbije turskoj vrhovnoj vlasti, a ni car Aleksandar nije želio toliko, koliko je njegov suviše revnosni izaslanik htio da donese kao svoj uspjeh, pa ta tačka nije ni primijenjena.

Srbija je ostala pod ruskom zaštitom do pariskog kongresa, na kome je ruska zaštita zamijenjena zaštitom signatarnih sila toga kongresa. Poslije konvencije od 1807 nije Srbija imala prilike ni mogućnosti za kakve S.

Tek je knez Mihailo (1860—1868) otpočeo u velikom stilu politiku balkanskih S. On je uspio, da za Srbiju veže saveznim ugovorima balkanske kršćanske države i narode, ugovorom s Crnom Gorom 1866, s bugarskim revolucionarnim komitetima u Bukureštu početkom 1867, s Grčkom 14—26/8 1867, i s Rumunijom u januaru 1868.

Za saradnju na oslobođenju i za buduće uređenje srpsko-bugarske države sklopljen je program političkog odnošaja Srbo-Bugara (Bugaro-Srba), ili njihov srdačni sporazum, datiran u Bukureštu 14/1 1867. »Narod srpski i narod bugarski, koji su po suštastvu Slaveni od iste krvi i jednovjerni, koji proizlaze od istog stabla i obitavaju predjele dodirujući se, samim providenjem pozvani su da žive u buduće pod jednom istom upravom i pod jednom zastavom« (1). Ta dva naroda trebala su u buduće nositi ime Srbo-Bugara ili Bugaro-Srba, a njihova otadžbina Bugaro-Srbija ili Srbo-Bugarska (2). Knez Mihailo Obrenović proglašavao se za šefa Srbo-Bugara i komandanta njihove vojske (3). Zastava je trebala da bude sastavljena iz obje zastave (4), granice garantirane (5), zakonodavstvo isto, ali obnarodovanje i primjenjivanje zakona u dva dijalekta (6). Novac je trebao nositi lik vladaoca i natpis Kraljevstvo Srbo-Bugarsko (7). Patrijarh je trebao biti nezavisan, episkopije i uprava »odgovarati nadmoćnoj populaciji«; politička vlast trebala je postavljati episkope na prijedlog mješovitog sinoda, a s obzirom na dijalekt eparhije (10). Među ministrima trebalo je uvijek da bude Srba i Bugara (11). O prijestolnici trebala je riješiti skupština (12).

Ovaj sporazum dopunjen je protokolom 5/4 1867. U njemu je utvrđeno, da se Bugari, u predstojećoj borbi za oslobođenje, treba da oslone na susjedni srpski narod, »koji je narodnošću, vjerom i mjesnim položajem zbližen s nama prije vijekova«. Za bratsko približenje predlagalo se 12 tačaka: Bratsko sjedinjenje treba da se učini među Srbima i Bugarima pod imenom »Jugoslavensko carstvo« (1). Jugoslavensko carstvo sastavljaju Srbija i Bugarska (od Bugarske Trakija i Makedonija) (2). Za vladara je predviđen Mihailo Obrenović, s pravom nasljedstva (3). Ponovljene su odredbe o novcu i znamenjima novoga carstva (4), o gospodarećoj pravoslavnoj vjeri (7), Sinodu i episkopima (8), ministrima (9), prijestolnici (11), i o sjedištu crkvenog poglavice u njoj (12). Svaka je strana trebala sačuvati svoje narječje u zvaničnosti, a činovnici biti od narječja onoga naroda, gdje služe (5). Primljeni su srpski zakoni s tim, da se prevedu na bugarski i da se u buduće zakoni publiciraju na oba narječja (6). Izabran je odbor od 7 lica i određeno, da saglasnost ima važnost od dana, kada se potpiše od srpskog praviteljstva, a ono se trebalo obavezati na spomenuto saglasje, da će prinijeti svaku »veštastvenu i moralnu« pomoć radi postignuća općeg cilja.

Prvi pregovori s Grčkom o S. počeli su 1861 između novog grčkog poslanika na Porti Renierisa i srpskog poslanika Petronijevića i Garašanina, koji je bio došao u Carigrad zbog pregovora o iseljenju Turaka iz Srbije. Pregovori su te godine prekinuti s motivacijom od strane srpskog ministra inostranih poslova Hristića, da nije moguća nikakva ozbiljna spoljašnja akcija vlade, dok potpuno ne uspiju njezina unutrašnja nastojanja, da bi imala na raspoloženju sva sredstva, potrebna za veliko preduzeće.

Pregovori o S. obnovljeni su 1867, pomoću poslanika obiju država u Carigradu, Ristića i Delijanisa, a završili su ih u Vöslau-u, kod Beča, grčki narodni poslanik Zanos, povjerenik ministra inostranih poslova Trikupisa, i Ristić i Petronijević. Ugovor, datiran u Vöslau-u 14-26/8 1867, potpisali su M. A. Petronijević i P. A. Zanos. U uvodu se isticalo uvjerenje obojice vladara, da je »položenje hristjana na vostoku nesnosimo, da se hristjani ovi moraju osloboditi i riješiti svoju budućnost, radeći zajednički i nezavisno od svake strane intervencije...« U čl. 1 obje strane uzele su dužnost, da rade »neprestano na tome, da se ostvari cilj njihovog saveza«. Međutim, izuzevši slučaj napadaja od strane Turske, oglašenje rata Turskoj moglo se učiniti tek po zajedničkom dogovoru i saglasnosti. Srbija se obavezala spremiti 60.000 ljudi, osim rezerve, a Grčka 30.000 i što snažniju flotu, sve do marta 1862 (2). Ako bi Turska napala teritoriju jedne ugovarajuće strane prije toga roka, druga ugovarajuća strana trebala je pomagati prvu svim sredstvima, bez formalnog ulaska u rat, »ali čim rok zaključen dođe, obje se strane obavezuju ući u borbu, pa i u tom slučaju, ako bi Turska samo jednu od njih napala« (3). Po početku neprijateljstva obje su strane bile obvezane, da rade svom snagom za oslobođenje svih kršćana u evropskoj Turskoj i na otocima Arhipelaga. Ako se ne bi mogao potpuno postići cilj S., svaka od ugovarajućih strana mogla je odustati od borbe, ali samo onda, ako je mogla osigurati svome savezniku slijedeće rezultate: Grčkoj prisajedinjenje Epira i Tesalije, a Srbiji Bosne i Hercegovine (4). U slučaju ove posljednje okolnosti trebao je vrijediti i dalje savez, i čim bi okolnosti dozvolile, trebalo je produžiti rad za potpuno ostvarenje cilja S. (5). Mir i primirje, izuzev odlaganje borbe, nisu mogle ugovarajuće strane zaključivati, prije nego što bi se postigao cilj S. ili u razmjeru većem od predviđenog minimuma u čl. 4, zadržale su ugovarajuće strane pravo, da specijalnim ugovorom odrede granice i produže svoje odnose, da bi osigurale trajnim S. djelo svojega zajedničkog truda. Trebala se poštovati volja naroda, koji bi učestvovali u borbi i izjavili želju, da se prisajedine jednoj ili drugoj ugovarajućoj strani, ili da obrazuju odvojene i savezne države. Ustav, po kome bi bile upravljane savezne države, trebao je biti raspravljen i uređen sporazumno između Grčke i Srbije i zemalja, koje budu učestvovale u konfederaciji (7). Obje strane trebale su raditi, da velike prijateljske sile pripoznaju načelo »da hrišćani na vostoku prinadleže sebi«, i oprijeti se svom snagom raskomadanju evropske Turske, u kome bi ma koji dio njenog teritorija prešao pod vlast nekog stranog suverena (8). Obje strane trebale su nastojati privući sebi kršćane u Turskoj, pripraviti ih na borbu i u danom trenutku dati im oružje i municiju (9), uticati na Arnaute (10), privlačiti Rumuniju u S., a Srbija posebno privući Crnu Goru (11). Uzajamna pomoć ugovorena je i za rat i za pregovore o miru (12). Nijedna strana nije mogla, bez znanja druge strane, praviti S. s nekom stranom državom, koji bi se odnosio na predmet ovoga ugovora (13). Obje države trebale su se dogovoriti o zaključenju vojne konvencije prije marta 1868 (14). Ovaj ugovor trebao je ostati tajan (15) i biti punovažan od dana ratifikacija (16), koje su se trebale izmijeniti u Ateni u roku od šest nedjelja (17).

U separatnom aktu htjele su se predusresti sve teškoće, koje bi mogle proizići iz odredaba 4 člana. Ako bi vis maior spriječila, da se osigura aneksija spomenutih provincija kao minimum teritorijalnih dobitaka, pridržale su obje države pravo, da traže ekvivalent u susjednim otomanskim provincijama. O granicama tih aneksija trebale su se obje države sporazumjeti, uzimajući za osnovicu istovjetnost porijekla, koje spaja te oblasti s Grčkom ili Srbijom. Grčki punomoćnik izjavio je, da se te odredbe ne treba da odnose na Kretu, koja treba da ostane izvan sporazuma o teritorijalnim dobicima, jer je svojom borbom od godinu dana stekla iznimna i neosporna prava. Srpski punomoćnik priznao je tu izjavu, ne samo kao osnovanu na pravednosti, nego i kao saglasnu s osjećajima svoga vladara i simpatijama srpskog naroda za Kretu.

Ugovor je raficirao grčki kralj Đorđe 14/9, s rezervom, da se može zajedničkim sporazumom produžiti rok određen u čl. 2 za dovršenje vojne

spreme i da snaga toga člana ne može uvući nijednu stranu protiv njezine volje u preran rat s Turskom, pa da se obje vlade obavezuju, da brižljivo izbjegavaju, prije međusobnog savjetovanja i sporazuma, svako izazivanje, koje bi moglo dovesti do turskog napadaja. Knez Mihailo ratificirao je ugovor 23/9, bez ikakvih ograničenja. Ratifikacije su izmijenili 10/1 1868 M. G. Antonopolus, šef odsjeka grčkog ministarstva inostranih poslova, i srpski potpukovnik Franjo Zach, produživši prethodno rok za vojnu spremu (iz 2 člana) od 1/3 do 1/9 1868.

Do primjene ovog prvog srpsko-grčkog saveznog ugovora nije došlo. Prije nego što je protekao produžen rok za spremu, poginuo je knez Mihailo (29/5 1868). Poslije toga su, tokom te i početkom slijedeće godine, izmijenjena nekolika pisma između grčkog ministra spoljašnjih poslova, Petra Delyannis-a, i kneževsko-srpskog namjesnika Jovana Ristića, u kojima je Ristić (5-17/8 1868) uvjeravao, da će srpska vlada odgovoriti svojim obavezama na najuspješniji način u danom slučaju, a Delyannis (9-21/10 1868) se izražavao, da »sve ide dobro, što se tiče našeg zajedničkog sporazuma«, i tražio je obavještenje (10-22/1 1869) o svemu, što treba da sazna od srpske vlade s pogledom na zajedničku akciju, koja bi mogla biti blizu.

Prepisku o tom, prekinutu 1869, obnovio je Ristić kao ministar spoljašnjih poslova s grčkim ministrom predsjednikom Kumondurosom 1876, poslije poraza Srbije u prvom ratu s Turskom, pozivajući se na savezni ugovor i na obaveze Grčke. Kumonduros je izjavljivao, da je, zbog svog ličnog karaktera, ugovor trebao biti obnovljen poslije smrti jednoga od vladara ugovornika, pa i da je ugovor u punoj važnosti, rat je mogao biti Turskoj objavljen samo po zajedničkom sporazumu ugovornih strana, izuzev slučaj napadaja od strane Turske.

O sadržaju srpsko-rumunjskog ugovora o S. od 14-26/5 1866 saznao je grčki konzul u Bukureštu Gionis, da je S. bio defensivan i ofensivan protiv Turske, da bi se oslobodile Srbija i Rumunija od turske sizrenosti. Punomoćnici su bili N. Valanesko, ministar spoljašnjih poslova, i I. Garašanin. S. je bio sklopljen na 10 godina. Saveznici su trebali sporazumno odbiti da daju danak, koji proističe iz sizrenosti. Ako bi Turska napala jednu ugovornu stranu, druga joj je trebala priteći u pomoć, s najmanje 5.000 ljudi. U slučaju poraza, trebale su obje strane, po prethodnom sporazumu, zatražiti oružanu zaštitu Rusije. U slučaju ratnih operacija izvan vlaških i srpskih granica, obje su se vojske trebale tući udružene. Nije se moglo sklapati primirje ni obustava neprijateljstva ni mir bez pristanka obiju strana. Ako bi Srbija proširila granice na račun Turske, Moldo-Vlaška je trebala dobiti novčanu odštetu. Srpski knez trebao je saopćiti ovaj ugovor crnogorskom knezu i pozvati ga, da učestvuje u njegovu izvršenju.

Ovaj ugovor nije bio izvršen, nego je u januaru 1868 sklopljen drugi S., kako Ristić kaže »potpuno platonske vrijednosti«. Njime je Jovan Bratiano više smjerao da potkrijepi svoje pretenzije na Erdelj, a knez Mihailo, ograđujući se od pretenzija, koje bi ga mogle zavesti s istočnog zemljišta, izbjegavao je da primi na sebe ma kakvu pozitivnu obavezu.

U istočnoj krizi 1875—1878 sklopile su, poslije dužih pregovora, obje kneževine međusoban S. 4-16/6 1876.

Po svršetku ratova za oslobođenje razočarala se Srbija u Rusiji u Sanstefanskom miru i na berlinskom kongresu. Knez Milan je napustio rusofilsku politiku i sklopio s Austro-Ugarskom 1881 tajnu konvenciju (v.). 1889 produžio ju je do 1-13/1 1895.

Dolaskom na prijestol kralja Petra Karađorđevića (1903), počela je Srbija da radi na zbliženju balkanskih naroda, naročito na sporazumu s Bugarskom. Do S. s Bugarskom došlo je 1912, uz saradnju ruske diplomacije.

Srpsko-bugarski S. sklopljen je u ugovoru o prijateljstvu i S., datiranom u Sofiji 29/2 1912. Kralj Petar I. i Ferdinand I. sporazumjeli su se, da obje kraljevine garantiraju jedna drugoj političku nezavisnost i integritet teritorija, obavezujući se bez ikakva ograničenja, da će jedna drugu pomoći cijelom svojom silom, ako bi jednu od njih napala jedna ili više država (1), ili ako bi koja bilo velika sila pokušala da anektira, okupira ili samo privremeno posjedne jedan dio

teritorija Balkanskog Poluotoka, koji je tada bio pod turskom vlašću, ako bi taj čin smatrala jedna ugovarajuća strana kao protivan svojim životnim interesima ili kao casus belli (2). Obje su se ugovarajuće strane sporazumjele, da sklope mir samo zajednički i po prethodnom sporazumu (3). Da bi se osiguralo izvršenje ovog ugovora, potpuno i u skladu s ciljem, za kojim se težilo, trebala se sklopiti vojna konvencija. U njoj se imalo odrediti, šta će koja strana poduzeti u slučaju rata, i sve šta će se u miru preduzeti, što se tiče vojne organizacije, razmještaja i mobilizacije trupa i odnosa visokih komanda za pripravu i dobro vođenje rata. Vojna konvencija je trebala da bude sastavni dio ovog ugovora, da se počne izrađivati najdalje 15 dana po potpisu ugovora i da se dovrši u roku od 2 mjeseca (4). Ugovor i konvencija trebali su važiti do 31/12 1920 (5). Ugovor je trebao biti sastavljen u dva primjerka, na srpskom i bugarskom jeziku, i potpisan od obojice vladara i njihovih ministara inostranih poslova, a isto tako i vojna konvencija, koju su, osim toga, trebali potpisati još i specijalni vojni punomoćnici (6). Ni ugovor ni konvencija nisu se smjele objaviti niti saopćiti drugim državama, osim po prethodnom sporazumu obiju ugovarajućih strana (7).

U tajnom dodatku od istog datuma ugovoreno je za slučaj unutrašnjih nereda u Turskoj ili opasnosti za status quo na Balkanu, da jedna strana može predložiti drugoj vojnu akciju. Ako bi se postigao sporazum o akciji, trebalo ga je saopćiti Rusiji, pa ako mu ona ne bi bila protivna, akcija se mogla otpočeti. Ako se sporazum ne bi postigao, trebale su obje države apelirati na mišljenje Rusije, koje je bilo obavezno za obje strane. Ako Rusija ne bi htjela dati svoje mišljenje, a jedna bi se strana odlučila na akciju na svoj rizik, druga strana bila bi obvezana, da održi prijateljsku neutralnost, da odmah mobilizira i da pomogne svom savezniku, ako bi neka treća država stala na stranu Turske (1). Sva teritorijalna povećanja, koja bi se postigla zajedničkom akcijom, potpadala su pod zajedničku vlast (condominium) saveznika, a trebala su se likvidirati najdalje kroz tri mjeseca po uspostavljanju mira, na slijedećim osnovama: Srbija je priznavala Bugarskoj pravo na teritorij istočno od Rodope i Strume, a Bugarska Srbiji sjeverno i zapadno od Šar-Planine. Ako bi se obje strane uvjerile, da se teritorij između Šara, Rodope, Egejskog mora i Ohridskog Jezera ne može organizirati u posebnu autonomnu provinciju, o tome se teritoriju imalo odlučiti ovako: Srbija nije mogla tražiti teritorij preko linije, koja je dolazila s tursko-bugarske granice s Goleme Planine (sjeverno od Krive Planine) uglavnom jugozapadnim pravcem do Ohridskog Jezera. Bugarska se obavezala, da primi tu granicu, ako se za nju izjasni ruski car, koji je trebao biti pozvan, da bude vrhovni arbitar u tom pitanju. Utvrđeno je, kao samo po sebi razumljivo, da se obje strane obvezuju, da prime kao definitivnu granicu onu liniju, koju u spomenutim granicama bude našao ruski car, da najbolje odgovara pravima i interesima obiju strana (2). Ugovor i tajni dodatak trebalo je saopćiti ruskoj vladi i zamoliti je, da se ona i car prime dodijeljene im uloge (3). Svako razilaženje u tumačenju i izvršenju ugovorenih odredaba trebalo je iznijeti na definitivnu odluku Rusije, dok bi jedna strana izjavila, da smatra nemogućim sporazum pomoću direktnih pregovora (4).

U vojnoj konvenciji, datiranoj u Varni 19/6 1912, obvezale su se Srbija i Bugarska, da će, u slučaju predviđenom u ugovoru i u tajnom dodatku, jedna drugoj priteći u pomoć, i to Bugarska ne sa manje od 200.000 boraca, a Srbija sa 150.000 za borbu i na granici i izvan nacionalnog teritorija. Od toga su se broja izuzimali borci prekobrojnih formacija i trećepozivci. Taj kontingent boraca trebalo je poslati na granicu ili preko granice, prema cilju rata i razvitku vojnih operacija, najdalje dvadeset i prvog dana po objavi rata (1). Ako bi Rumunija napala Bugarsku, Srbija joj je morala objaviti rat, i poslati protiv nje najmanje 100.000 boraca. Ako bi Turska napala Bugarsku, Srbija je morala upasti u Tursku i odvojiti bar 100.000 boraca za vardarsko bojište (2). Ako bi Austro-Ugarska napala na Srbiju, Bugarska joj je morala odmah objaviti rat i poslati najmanje 200.000 boraca, da u zajednici operiraju protiv Austro-

*

Ugarske. Istu je obvezu imala Bugarska, ako bi Austro-Ugarska poslala čete u Novopazarski Sandžak, a Srbija joj zato oglasila rat ili poslala i sama čete u Sandžak, pa tim izazvala oružan sukob s Austro-Ugarskom. Ako bi Turska napala na Srbiju, Bugarska je bila dužna, da odmah prijeđe tursku granicu i da odvoji najmanje 100.000 boraca za ratište na Vardaru. Ako bi Rumunija napala na Srbiju, Bugarska je morala napasti rumunjske trupe (3). Ako bi Bugarska i Srbija, po prethodnom sporazumu, oglasile Turskoj rat, morale su obje poslati na vardarsko ratište najmanje 100.000 boraca (4). Ako bi jedna ugovarajuća strana oglasila rat nekoj trećoj državi, bez prethodnog sporazuma i pristanka druge ugovarajuće strane, ova posljednja bila je oslobođena od obaveza iz prvog člana konvencije, ali je trebala održati prijateljsku neutralnost i mobilizirati bar 50.000 boraca, da što bolje osigura slobodu kretanja svoga saveznika (5). U slučaju zajedničkog rata, moglo se sklopiti primirje (duže od 24 sata), povesti pregovori za mir i biti potpisan mir samo s pristankom obje strane (6). Postavljeno je, uglavnom, načelo, da će trupama zapovijedati vlastite komande. Glavna komanda na vardarskom ratištu pripadala je Srbiji, ako bi njezina glavna vojska operirala na njemu, i ako bi bila brojno jača od bugarskih četa na tom ratištu, u obrnutom slučaju pak Bugarskoj (7). U slučaju zajedničke komande, naredbe su se trebale izdavati na srpskom i bugarskom jeziku (8). Za prehranu, ukonačenje, prijenos ranjenika, ratnog materijala i za liječničku službu, trebala je uživati svaka vojska na savezničkom teritoriju ista prava kao i na svom, a plaćati poglavito gotovim novcem, izuzetno specijalnim bonovima. Transportni troškovi za čete i ratni materijal padali su na teret stranke, na čijem se teritoriju vrši transport (9). Šefovi generalnog štaba trebali su se sporazumjeti odmah po zaključenju ove konvencije o podjeli mobiliziranih četa i njihovoj grupaciji (13).

U sporazumu između generalnih štabova ugovoreno je za slučaj srpsko-bugarskog rata protiv Turske, u pretpostavci, ako bi glavna turska vojska bila koncentrirana u kraju: Skoplje, Kumanovo, Kratovo, Kočani, Veles, — da će savezničke čete na vardarskom ratištu biti ovako razdijeljene: 1. Jedna srpska armija od dvije divizije trebala je marširati preko skopske Crne Gore na Skoplje, čineći desno krilo savezničkih trupa. 2. Jedna srpska armija od pet divizija pješadije i jedne divizije konjice imala je da prodre dolinom Moravice i Pčinje na front Kumanovo—Kratovo, da čini centar i frontalno operira protiv neprijatelja. 3. Jedna bugarska armija od tri divizije imala je da čini lijevo krilo savezničkih trupa i da operira protiv turskog desnog krila u pravcu Ćustendil—Kriva Palanka—Skoplje i Ćustendil—Carevo Selo—Kočani (3). Ako bi situacija zahtijevala pojačanje bugarskih četa na ratištu Marice, a za vardarsko ratište ne bi bile sve nabrojane čete neophodno potrebne, prebacile bi se potrebne jedinice s Vardara na Maricu, i obrnuto u istom slučaju s Marice na Vardar (7).

Poslije prvog balkanskog rata nisu se mogle Srbija i Bugarska sporazumjeti o izvršenju saveznog ugovora. Prije iznenadnog bugarskog napadaja, kojim je otvoren drugi balkanski rat, sklopila je Srbija S. s Grčkom. Grčki ministar inostranih poslova Koromilas i srpski poslanik u Ateni Matija Bošković zaključili su 22/4 (5/5) 1913 u ime svojih vlada, da se one obvezuju, da u roku od 20 dana zaključe i potpišu ugovor o prijateljstvu i defensivnom S., za koji su utvrdili i osnovne točke.

Taj ugovor sklopljen je u Solunu 19/5 (1/6) 1913. U njemu su obje strane garantirale jedna drugoj svoje posjede i obećale oružanu pomoć, ako bi koja bila napadnuta, i obvezale se, da će mir sklopiti samo sporazumno (1). U podjeli teritorija evropske Turske nije mogla ni jedna strana ući u poseban sporazum s Bugarskom, i trebala je jedna drugu pomagati u traženju ugovorene granice (2), koja je zapadno od Vardara trebala da bude zajednička, da pođe od lanca Kamne, da obuhvati Ohridsko, presiječe Prespansko Jezero i dođe na Vardar oko 3 km južno od Đevđelije (3). Granica grčko-bugarska i srpsko-bugarska trebale su se utvrditi po načelu efektivne okupacije i ravnoteže među tri sile. Srpska je granica trebala da ide od Đevđelije

tokom Vardara, Krive Lakavice, Bregalnice i Zletovske do kote 2.225 na Osogovskoj Planini na staroj tursko-bugarskoj granici. Označena je detaljno i grčko-bugarska granica (4). U slučaju nesporazuma i nemogućnosti prijateljskog poravnanja s Bugarskom o navedenim granicama, trebale su predložiti obje strane Bugarskoj posredovanje ili arbitražu vladara sila trojnog sporazuma ili šefova drugih država. Ako bi to Bugarska odbila i pokušala silom nametnuti svoje zahtjeve, obje strane trebale su se međusobno pomoći cijelom svojom oružanom silom, i mir sklopiti samo zajednički i sporazumno (5). Trebala se što prije sklopiti vojna konvencija (6). Grčki kralj se obavezao, da će njegova vlada dati sve potrebne olakšice i garantirati za period od 50 godina punu slobodu srpske uvozne i izvozne trgovine preko solunskog pristaništa i željeznice iz Soluna prema Skoplju i Bitolju. Ta je sloboda trebala biti što šira, ali u saglasnosti s punim izvršivanjem grčke suverenosti. Za promjenu ovoga plana trebale su obje strane u roku od godine dana sklopiti konvenciju (7). Poslije definitivnog uređenja pitanja, koja su proizašla iz tadanašnjeg rata, oba glavna štaba trebala su se sporazumjeti o povećanju vojnih sila (8), i obje strane pristupiti proučavanju nacrta o carinskom sporazumu, da se što tješnje vežu trgovački i privredni interesi obje zemlje (9). Ovaj ugovor nije se mogao otkazati prije nego isteče 10 godina (10). Ugovor se trebao održati u tajnosti, a ratifikacije izmijeniti u Ateni.

U vojnoj konvenciji od istog datuma utvrđena je vojna saradnja u slučaju rata ili iznenadnog napada (1), grčka s 90.000 boraca i s flotom, a srpska sa 150.000 boraca. U slučaju napadaja neke druge sile, osim Bugarske, trebale su pomoći ugovarajuće sile jedna drugoj s onoliko vojske, koliko se sporazumiju prema danoj situaciji (4). Ako bi jedna ugovarajuća sila, bez prethodnog sporazuma s drugom, oglasila rat Bugarskoj, druga je trebala održati blagonaklonu neutralnost i mobilizirati: Grčka bar 40.000, a Srbija 50.000 boraca (5). Kako god se razvijale vojne operacije u slučaju rata s Bugarskom, utvrđena je definitivna okupacija krajeva, koji leže preko granice, predviđene u srpsko-grčkom saveznom ugovoru, i u njoj za Srbiju zona od 10 km na lijevoj obali Meste, sjeverno od Ksantija i istočno od Buru-Goli, a za grčki uticaj sav teritorij od te zone. Srbija se obavezala, da pusti slobodan prolaz Grčkoj preko te zone (7). Definitivan cilj vojnih operacija saveznih vojska bilo je uništenje vojnih sila Bugarske, pa su u tom cilju obje savezne vojske mogle i trebale operirati i izvan svog zemljišta operacija (8). Primirje duže od 24 sata moglo se sklopiti samo sporazumno (9). Savezne vojske trebale su recipročno uživati sva prava, osim rekvizicija, jedna na teritoriju druge, kao i narodna vojska te zemlje, a plaćati gotovim novcem (10).

U Svjetskom Ratu Srbija je bila saveznik sila antante, pa je Kraljevina SHS ušla u ugovore o miru uz glavne savezne i udružene sile (Američku Uniju, Veliku Britaniju, Francusku, Italiju i Japan), kao jedna od saveznih i udruženih sila, pored Belgije, Kine, Kube, Grčke, Nikarague, Paname, Poljske, Portugala, Rumunije, Sijama i Čehoslovačke.

Da bi likvidirala pitanje razgraničenja s Italijom i Riječkom Državom, sklopila je naša država s Italijom rapalski ugovor (v.) od 12/11 1920, u kome je ugovoreno, da se sazove jedna konferencija stručnjaka i da stavi prijedloge za ustanovljenje najsrdačnijih ekonomskih i financijskih i jačanje kulturnih odnosa između obje zemlje. Neratificirane netunske konvencije (v.) od 20/6 1925 trebale su da riješe sva neriješena pitanja. Prije njih sklopljen je 27/1 1924 s Italijom rimski pakt (v.) prijateljstva i srdačne saradnje. Prije isteka trogodišnjeg roka produžen je u januaru 1928 za daljih šest mjeseca.

Međutim je naša država sklopila S. s Čehoslovačkom i Rumunijom, poznat pod imenom mala antanta.

S. između naše države i Čehoslovačke sklopljen je u Beogradu 14/8 1920 u defenzivnoj konvenciji s ciljem, da se održi mir, predviđen paktom Društva Naroda, kao i red ustanovljen trijanonskim ugovorom (v.) od 4/6 1920 s Ugarskom. U slučaju neizazvanog napadaja Ugarske protiv jedne ugovarajuće strane, druga

je strana obvezana priskočiti u odbranu napadnute strane (1). Tehnički stručnjaci jedne i druge države trebali su se sporazumjeti o potrebnim mjerama za izvršenje ovog sporazuma (2). Nijedna strana ne može sklopiti savez s trećom silom, bez prethodnog obavještenja druge (3). Vrijednost konvencije utvrđena je na dvije godine. Poslije toga roka mogla je svaka strana otkazati za šest mjeseca unaprijed (4). Ova konvencija trebala je biti saopćena Društvu Naroda (5).

Sličan ugovor sklopila je naša Kraljevina s Rumunijom 7/6 1921 za osiguranje trijanonskog (v.) i nejiskog ugovora (v.) protiv Ugarske, odnosno Bugarske. U slučaju navale jedne ili obiju ovih država, saveznice su se obavezale stati sa svim silama jedna na stranu druge, da čuvaju odredbe trijanonskog i nejiskog ugovora (1). Obje ugovarajuće strane zadržale su slobodu, da sklapaju druge sporazume bez prethodnog međusobnog sporazumijevanja (3). Da podvuku svoje zajedničke miroljubive namjere, obje ugovarajuće strane obavezale su se, da se sporazumijevaju u svojoj spoljašnjoj politici s pogledom na Ugarsku i Bugarsku (4). Vrijednost ugovora određena je na dvije godine. U slučaju otkaza poslije toga roka, zadržava ugovor vrijednost 6 mjeseca po otkazu (5). Određeno je, da se ovaj sporazum saopći Društvu Naroda (6).

Najposlije je naša Kraljevina pojačala svoj međunarodni položaj potpisom S. s Francuskom, koji je duže vremena prije bio ugovoren i čekao na potpis. Ugovor su potpisali u Parizu 11/11 1927 ministri inostranih poslova Dr. V. Marinković i A. Briand.

U tom ugovoru utvrđeno je slijedeće: Njegovo Veličanstvo Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca i predsjednik Francuske Republike, starajući se podjednako, da se u Evropi održi stanje mira i politička stabilnost, potrebni socijalnom napretku kao i ekonomskom razvitku i Francuske i Kraljevine SHS, pridržavajući se odlučno načela poštovanja međunarodnih obaveza, svečano utvrđenog paktom Društva Naroda, u želji da, u opsegu toga pakta, unaprijede i utvrde istovjetnost gledišta na slučaj, da se nanese povreda poretku, ustanovljenom ugovorima, na koje su oni stavili svoje potpise, i svjesni dužnosti savremenih vlada za otklanjanje ratova u budućnosti i predviđajući mirno rješavanje sporova, koji mogu izbiti između njih, — odlučili su u tu svrhu, da uzajamno daju nove zaloge mira, sporazuma i prijateljstva.

Francuska i Kraljevina SHS uzajamno se obavezuju, da ni jedna ni druga ne započinju nikakav napad ili invaziju, i da ni jedna ni druga ni u kom slučaju ne pribjegavaju ratu.

Međutim, ta se odredba ne primjenjuje, ako se tiče 1. upotrebe pravedne nužne odbrane, t. j. protivljenja narušenju obaveze, uzete stavom prvim ovoga člana; 2. akcije, preduzete prilikom primjene člana 16 pakta Društva Naroda; 3. akcije, preduzete prema rješeju skupštine ili savjeta Društva Naroda, ili pri primjeni člana 15 stava 7 pakta Društva Naroda, ako se u tom posljednjem slučaju akcija upravlja protiv države, koja je prva otpočela napad (1). Imajući u vidu odnosne obaveze, koje su one uzele članom 1 ovog ugovora, Francuska i Kraljevina SHS obavezuju se, da mirnim putem rješavaju na slijedeći način sva pitanja, ma kakve vrste bila, u kojima bi se razilazile, a koja ne bi mogla biti riješena redovnim diplomatskim putem: Sva pitanja, po kojima bi strane jedna drugoj osporavale kakvo pravo, bit će podnijeta studijama, kojih su rješenju strane obvezane da se pokoravaju. Svako drugo pitanje bit će podnijeto komisiji za izmirenje, a ako aranžman, predložen od strane komisije, ne bude primljen od obiju strana, pitanje će se iznijeti pred skupštinu Društva Naroda, koja rješava saobrazno članu 13 pakta Društva. Način tih metoda rješavanja mirnim putem predmet su naročite konvencije, potpisane pod današnjim (2). Vlada Francuske Republike i kraljevska vlada države SHS obavezuju se, da zajedno proučavaju, pod rezervom eventualnih odluka savjeta ili skupštine Društva Naroda, pitanja, koja bi mogla dovesti u opasnost spoljnju sigurnost Francuske ili države SHS, ili narušiti poredak, uspostavljen ugovorima, na kojima su potpisnice i jedna i druga (3). Kad bi, i mimo iskrene pacifi-

stičke namjere francuske i SHS vlade, Francuska i Kraljevina SHS bile napadnute bez izazivanja s njihove strane, obje će se vlade, bez odlaganja sporazumjeti o svojoj odnosnoj akciji, koju bi preduzele u opsegu pakta Društva Naroda, radi zaštite svojih pravednih nacionalnih interesa i održanja poretka, uspostavljenog ugovorima, na kojima su potpisnice i jedna i druga (4). Visoke strane ugovornice složne su, da se međusobno sporazumijevaju na slučaj izmjene ili pokušaja izmjene političkog stanja zemalja u Evropi, i da se, pod rezervom odluka, koje bi u takvom slučaju bile donesene od strane savjeta ili skupštine Društva Naroda, sporazumiju o držanju, koje bi u takvom slučaju, napose svaka od njih zauzela (5). Visoke strane ugovornice izjavljuju, da ništa u ovom ugovoru ne može biti tumačeno kao protivrječno odredbama ugovora sada u važnosti, koje su potpisale Francuska i Kraljevina SHS, a koji se odnose na njihovu politiku u Evropi. One se obavezuju, da izmjenjuju svoja gledišta u pitanjima evropske politike u namjeri, da saobraze svoje pacifističke težnje i da u toj namjeri od sada jedna drugu obavještavaju o ugovorima i sporazumima, koje one budu zaključile s trećim silama o istom predmetu, a koji će imati pogodan cilj za održanje mira (6). Ništa u ovom ugovoru ne može biti tumačeno ili primijenjeno na način, koji bi povrijedio prava i obaveze visokih strana ugovornica iz pakta Društva Naroda (7). Ovaj ugovor bit će saopćen radi registriranja Društvu Naroda, saobrazno članu 18 pakta (8). Ovaj ugovor bit će ratificiran i instrumenti ratifikacije bit će izmijenjeni u Parizu, što je moguće prije (9). On će stupiti na snagu po izmjeni ratifikacije, i ostat će na snazi pet godina, a po isteku toga vremena može biti obnovljen saopćenjem uredno notificiranim na kraju četvrte godine za vrijeme, koje se ima odrediti.

Instrumenti ratifikacija ovog ugovora izmijenjeni su u Parizu 2/12 1927.

U isto vrijeme potpisana je i konvencija o arbitraži. U njoj je ugovoreno, da će svi sporovi između visokih strana ugovornica, ma kakve prirode bili, u kojima strane osporavaju jedna drugoj kakvo pravo, a koji ne bi mogli biti riješeni na prijateljski način običnim diplomatskim postupcima, biti podnijeti na suđenje bilo izbornom sucu bilo stalnom sudu međunarodne pravde, kao što je to niže predviđeno. Podrazumijeva se, da sporovi, na koje se gore cilja, obuhvaćaju i one, koje spominje član 13 pakta Društva Naroda.

Ova odredba ne primjenjuje se na sporove, koji su potekli iz činjenica ranijih od ove konvencije, a koji pripadaju prošlosti.

Ti sporovi, za kojih je rješenje predviđen poseban postupak ostalim konvencijama na snazi između visokih strana ugovornica, bit će riješeni saobrazno odredbama tih konvencija (1). Prije svakog izborno-sudskog postupka, ili prije svakog postupka stalnog suda međunarodne pravde, spor će moći biti, po sporazumu strana, podnesen stalnoj međunarodnoj komisiji, radi izmirenja, koja je nazvana Stalna Komisija za Izmirenje, konstituirana po ovoj konvenciji (2). Ako se tiče spora, čiji predmet, po unutrašnjem zakonodavstvu jedne od strana, spada u nadležnost domaćih sudova te strane, nadležna domaća sudska vlast upućuje spornu stvar na postupak, predviđen ovom konvencijom, samo pošto bude donesena presuda u potrebnom roku (3). Stalna komisija za izmirenje, predviđena članom 2, sastavljena je od 5 članova, koji će biti naimenovani kao što slijedi, i to: visoke strane ugovornice imenovat će svaka jednog komesara, izabranog od dotičnih domorodaca, i naznačit će, sporazumno, tri druga komesara među državljanima trećih sila. Ta tri komesara moraju biti različite narodnosti i jednog od njih visoke strane imenovat će za predsjednika komisije. Komesari se imenuju na tri godine. Njihov se mandat može obnoviti. Oni će ostati na dužnosti do njihove zamjene, i, u svim slučajevima, do završetka radova u toku za vrijeme isticanja njihova mandata. U najkraćem roku bit će popunjena mjesta, upražnjena smrtnim slučajevima, ostavkama ili kakvim drugim preprekama, prema načinu, određenom za imenovanje (4). Ako se imenovanje komesara, koji se imaju zajednički odrediti, ne izvrši

u roku ili, u slučaju zamjene, za tri mjeseca od dana upražnjenja mjesta, predsjednik Švajcarske Konfederacije bit će zamoljen, u nedostatku drukčijeg sporazuma, da pristupi potrebnim imenovanjima (5).

Stalna komisija za izmirenje imat će za dužnost, da rasvijetli sporna pitanja, da putem ankete ili na drugi način prikupi sva potrebna obavještenja i da se potrudi, da izmiri strane. Ona će moći po proučavanju afere, da izloži stranama sastav aranžmana, koji joj izgleda podesan, i da im odredi rok za izjašnjenje.

Na završetku svojih radova, komisija će sastaviti protokol i potvrditi, prema slučaju, da su se strane poravnale, ako se to dogodi i uslove poravnanja, ili da se strane nisu mogle izmiriti (8). Izuzev suprotne odredbe ovoj konvenciji, odluke stalne komisije za izmirenje donosit će se većinom glasova (13). Visoke strane ugovornice obavezuju se, da olakšavaju radove stalne komisije za izmirenje a, napose, da joj pružaju u najširoj mogućoj mjeri sve potrebne dokumente i obavještenja, a tako isto, da iskoriste sva sredstva, koja im stoje na raspoloženju, da bi mogle pristupiti na svojoj teritoriji i po svojim zakonodavstvima pozivanju i saslušanju svjedoka ili vještaka u vršenju izviđaja (14). U slučaju neizmirenja pred stalnom komisijom za izmirenje, spor će biti sporazumno iznesen, putem kompromisa, pred stalni sud međunarodne pravde, pod uslovima i po postupku, predviđenom njegovim statutom, ili izbornomu sudu, pod uslovima i po postupku, predviđenom haškom konvencijom od 18/10 1927 za mirno rješavanje međunarodnih sukoba. U slučaju, da strane ne postignu sporazum o kompromisu, a po isteku mjesec dana od saopćenja, jedna ili druga moći će, podnoseći tužbu, iznijeti spor pred stalni sud međunarodne pravde (16).

Sva pitanja, na kojima bi se vlade obiju visokih strana ugovornica razišle, ne mogavši ih riješiti na prijateljski način uobičajenim diplomatskim postupkom, za kojih se rješenje ne bi mogla tražiti presuda, kao što je to predviđeno članom 1 konvencije, a za koja nije već predviđen postupak za rješavanje nekim ugovorom na snazi između strana, bit će podnesena stalnoj komisiji za izmirenje, koja će imati da predloži stranama prihvatljivo rješenje a, u svakom slučaju, da podnese izvještaj (17). Ako se za mjesec dana po zaključenju radova stalne komisije za izmirenje, obje strane ne budu sporazumjele, pitanje će biti na tužbu jedne ili druge strane, izneseno pred savjet Društva Naroda (18).

U svim slučajevima, a naročito ako pitanje, na kome su se strane razišle, potiče iz akta već svršenih, ili su na putu da budu svršeni, komisija za izmirenje ili, ako joj stvar nije podnesena, izborni sud ili stalni sud međunarodne pravde, rješavajući po članu 41 ovoga statuta, naznačit će, u što moguće kraćem roku, privremene mjere, koje treba preduzeti. Savjet Društva Naroda, ako mu je stvar podnesena, imat će tako isto da se postara o shodnim privremenim mjerama. Svaka od visokih strana ugovornica obavezuje se, da se tome pokorava, da se uzdrži od svih mjera, koje mogu imati štetni posljedak na izvršenje rješenja ili poravnanja, predloženih od strane stalne komisije za izmirenje, i uopće, da ne učini nikakav korak ma kakve vrste, koji bi mogao otežati ili povećati nesporazum (19).

Ova konvencija ostaje u primjeni između visokih strana ugovornica, i ako bi i druge sile isto tako bile zainteresirane u nesporazumu (20).

L i t e r a t u r a: G. Jakšić, Evropa i Vaskrs Srbije (1927); K. Strupp, Documents pour servir à l'historie du droit des gens (1923); L. Th. Lascaris, La politique extérieure de la Grèce avant et après le Congrès de Berlin (1924); La première alliance entre la Grèce et la Serbie. Le Traité d'alliance de Voeslau du 14—26 août 1867 (Extrait du Monde Slave, 9, 1926); G. Jakšić, Prvi srpsko-grčki savez 1867 do 1868 (iz Arhiva za pravne i društvene nauke, juni - juli 1924); M. Lhéritier (Revue des études napoleoniennes, septembre-octobre 1924); M. Piroćanac, Knez Mihailo i zajednička radnja balkanskih naroda (1895); Mil R. Stepanović, Srbi i Bugari u prošlosti i sadašnjosti (1913, preštampano 1924); Sl. Jovanović, Druga vlada Miloša i Mihaila (1923); Balcanicus, La Bulgarie, ses ambitions, sa trahison (1917, srpski original, pod pseudonimom Veritas, 1915).

V-lj. Popović.

SAVEZNA BANKA Beograd, osnovana je u Nišu 1909. Poslije rata prenijela je sjedište u Beograd i promijenila naziv. Kapital je 7,438.000. Fondovi 1,060.000, ulog 8,095.000, mjenice 7,801.000, tekući račun 8,889.000, papiri od vrijednosti 505.000 Din. Dobiti za 1926 nema. Predsjednik upravnog odbora je Dimitrije Pavlović. *N. S.*

SAVEZNIK, omladinski list sa slikama. Izlazio je, kao prvi organ trezvene mladeži, pod uredništvom Dr. M. Đ. Popovića 1911 u Beogradu. *U. Dž.*

SAVIĆ ALEKSA, glumac (1832, Zemun — 1873, Beograd). Prvi put je stupio na pozornicu diletantskog društva u Zemunu. Bio je član nekolikih kazališnih družina. Istupivši iz članstva beogradskog pozorišta, prešao je 1869 na stalnu pozornicu narodnog pozorišta u Beogradu. Bio je naročito dobar kao komičar a i vrlo dobar pjevač. S. je član-osnivač narodnog pozorišta u Beogradu. *R. O.*

SAVIĆ ALEKSA DR., ministar narodnog zdravlja i narodni poslanik (19/3 1879, Užice — 27/1 1928, Niš). Gimnaziju je svršio u Užicama, medicinu u Grazu (1903). 1904—1914 bio je liječnik sreza prokupačkog. Učestvovao je u ratovima. 1916—1918 bio je član međusavezničke komisije za higijenu i na radu u centralnoj laboratoriji za bakteriologiju u Solunu. 1919—1921 bio je u Parizu na specijalizaciji u unutarnjim bolestima, po povratku iz Pariza upravnik oblasne bolnice u Nišu. Od 1927—1928 bio je ministar narodnog zdravlja. Znatniji su mu radovi: Tifus (1909), Influenca (1918), Letargično zapaljenje mozga (Srpski Arhiv, 1920), Bronchitis spirochaetosa (Srpski Arhiv, 1923), Kuga (1923, izdanje ministarstva narodnog zdravlja). *V. S.*

SAVIĆ BOŽA, novinar (27/12 1862 — 28/7 1927, Beograd). Svršio je gimnaziju i dvije godine filozofskog fakulteta u Beogradu, a učio je medicinu u Zürichu, Beču i Berlinu. Zbog nedostatka materijalnih sredstava nije dovršio posljednje ispite. Vratio se po tom u Šabac i sa starijim bratom, medicinarom, osnovao je knjižaru, koju je kasnije prenio u Beograd. 1914 pokrenuo je Mali Žurnal. Vodio je oštru borbu protiv svih reakcionarnih režima i t. zv. neutralnih vlada. Naročito su bili snažni njegovi članci protiv ličnog režima posljednjeg Obrenovića. Zbog svoga slobodoumlja morao je S. bježati iz zemlje, pošto je nekoliko puta zatvaran za političke krivice. Pisao je, osim političkih, socijalnih i literarnih članaka, i pripovijetke i romane. Posebno su mu štampana ova djela: politička rasprava Vladanovština (1901), i romani: Dve sestre (1902) i Delfa. Osim toga S. je prevodio s njemačkog zabavna i poučna djela. *J. P.*

SAVIĆ GAVRO, glumac zagrebačkog Narodnog Kazališta (13/3 1854, Novi Sad — 29/6 1919, Zagreb). Najprije je bio trgovac. Stupio je rano u Peleševu putničku družinu. 1874 do 1877 bio je član beogradskog narodnog pozorišta, i od 1877 do smrti zagrebačkog. Bio je vrlo savjestan i upotrebljiv glumac stare škole. Igrao je: Andriju u Graničarima, Kralja Klaudija u Hamletu, Antonija u Mletačkom trgovcu i Vanjušina u Najdenovljevim Vanjušina djeca. *N. A.*

SAVIĆ JOCA, glumac (10/5 1847, Novi Bečej — 7/5 1915, München). Odgajao se od rane mladosti u Beču, gdje se odao glumačkoj umjetnosti. Kao učenik čuvenog Sonnenthala igrao je na bečkim pozornicama nekoliko uloga. Ubrzo zatim otišao je u Švajcarsku, a 1866 u München. Kao već izrađen glumac vratio se u Beč, gdje je ostao do 1871. 1891 pozvan je u Mannheim, odakle je otišao za glavnog redatelja u München (1896), gdje je radio na pozornici i u društvu, sve do svoje smrti. — Svojim odličnim glumačkim radom S. je stvorio uglede, zbog kojih se govori o S. školi u njemačkoj glumi. Naročito je poznat sa svojih odličnih režija Shakespeareovih drama, a isto tako i zbog ostvarenja t. zv. Shakespeare-ovske pozornice u Münchenskom dvorskom kazalištu (1887). Kao književnik S. se odlikovao prijevodima s francuskog i engleskog jezika, a tako isto i svojim raspravama iz historije kazališta i dramaturgije. Osnovno, reformatorsko i epohalno mu je djelo: Shakespeare i dramska pozornica (1889). Pored ovoga poznata je i cijenjena i S. dramaturška studija: O smjeru drame, kao i njegove rasprave: Glumac i publika, Kazalište pod otvorenim nebom (Freilichtbühne), isto kao i

njegovi članci o Molière-u. Svi ovi radovi pokazuju S. značaj kao kazališnog radnika, njegovo veliko iskustvo i opsežnu načitanost. — S. je jedan od glavnih osnivača velike kazališne organizacije Die Genossenschaft deutscher Bühnen-Angehöriger. 1896 izabran je u ovom društvu, u znak priznanja i zahvalnosti, za počasnog člana. Za popravku glumačkog stanja u Njemačkoj bio je od velikog značaja S. opsežni referat: O rezultatima istraživanja bijednog stanje privatnih kazališnih preduzeća i njihovih članova (1890). S. je priznat kao jedan od najsavjesnijih, najvrjednijih i najduhovitijih njemačkih redatelja, jer je bio pun binskog iskustva, raskošne fantazije za inscenacije i klasičnih i modernih dramskih djela. Glavne su mu uloge bile: Mortimer, Don Karlos, Don Cezar, Ferdinand, Prinz Heinz, Rikard Drugi.

R. Odavić.

SAVIĆ MILAN DR., književnik (4/9 1845, Nova Kanjiža). Gimnaziju je učio u Novom Sadu. Poslije mature učio je prvo medicinu u Beču, a zatim filozofski fakultet u Leipzigu, gdje je i doktorirao. Po svršenim naukama bio je nastavnik srednjih škola u Gornjem Karlovcu, Novom Sadu i Zaječaru. 1895 izabran je za sekretara Matice Srpske, a 1912 stavljen je u penziju. Pred rat se preselio u Beč, a po ratu u Beograd, gdje i sad živi. S. je pisao veoma mnogo, i u stihu, i u prozi, pripovijetke, putopise, pozorišne igre, recenzije, oglede, biografije, feljtone. Do sada je S. štampao 22 knjige raznih sastava, a veoma je mnogo njegovih radova ostalo rastureno po novinama i časopisima: Letopisu, Javoru, Stražilovu, Braniku, Kolu, Otadžbini, Zastavi, Srpstvu, Jedinstvu, Misli, Reči i t. d., a i u rukopisu kod pisca. S. je pisao i na njemačkom jeziku, na kome je izdao dvije sveske: Blau-rot-gold i Froh und frei, mahom napisane o životu njemačkih đačkih buršovskih organizacija. 1904 izašao je S. članak o srpskoj književnosti u Österreichisch-ungarische Revue, a 1903 sličan pregled u madžarskom Müvészvilág. Od S. pripovijedaka izašle su: Razni putevi, Daša Đonić, Iz starog Dubrovnika; od dramskih radnja: Dobre volje, Car provodadžija, Dojčin Petar, Ksenije i Ksenija, Na dobrotvornu svrhu; rasprave: Uroš Predić, Laza Kostić (rukopis), Kosta Trifković, Mladi Miletić, Ličnosti (portreti), dvije sveske Iz srpske književnosti. S. je sistematski prevodio Goethea, preveo je cijelog Fausta, Ifigeniju, Lisa Rajneke. Prevodio je na njemačke stihove srpske pjesnike, najviše Zmaja.

V. Petrović.

SAVIĆ MILIVOJE, načelnik industrijsko-zanatskog odjeljenja ministarstva trgovine i industrije (9/2 1876, Užice). Osnovnu školu i realku svršio je u Užicama, a kemijsko-tehnički odsjek Tehničke velike škole u Grazu (1898). U Švajcarskoj je dvije godine učio bojenje svile, pa predenje i tkanje u tekstilnoj školi u Reutlingenu. 1902—1910 bio je carinski kemičar u Beogradu, zatim sekretar i inspektor ministarstva narodne privrede do kraja 1918, otkada je na današnjem položaju. — Radio je mnogo na razvitku privrede, naročito industrije u Srbiji i današnjoj našoj državi. Odlučan je borac za nacionalizaciju industrije i podizanje industrije za zemaljsku odbranu. Bio je član gotovo svih delegacija za trgovačke ugovore 1906 do 1926. U društvu s drugim stručnjacima izradio je: Zakon o carinskoj tarifi (1904), Imenik robe (1906), Komentar carinske tarife (1911). Sam je napisao mnogo članaka o našoj industriji i zanatima, a izdao je u zasebnim knjigama: Zanati i Industrija u prisajedinjenim oblastima (1914), Zanati u starim granicama Kraljevine Srbije (1914), Naša Industrija i Zanati, I—IV (1922—1923), Naša Industrija, Zanati i Trgovina, IV.—V. (1924—1925).

S. P.

SAVIĆ NIKODIM, novinar (1865, Peć — 6/4 1897, Carigrad). Radio je 1889 na Dnevnom Listu, a kad je 1891 pokrenut Trgovinski Glasnik, bio je njegov prvi urednik. 1894 pokrenuo je u Carigradu Carigradski Glasnik, koji je uređivao sve do smrti. Radio je na dječjem listu Srpče i na književnoj reviji Delo. Bavio se ekonomno-privrednim i političko-trgovačkim pitanjima i napisao je o njima nekoliko brošura.

J. P.

SAVIĆ-REBAC ANICA, književnik (1/10 1893, Novi Sad). Osnovnu školu i gimnaziju svršila je u Novom Sadu, zatim je učila klasičnu filologiju u Beču. 1919 diplomirala je u Beogradu.

— S. se javila u književnosti vrlo rano, 1907 u Brankovom Kolu, prevodeći prvi put kod nas Verarna, o kome je napisala i studiju. Poslije je objavila prijevode od Shelley-a, Keats-a i Pindara, a originalne stihove štampala je u Brankovu Kolu, Srpskom Književnom Glasniku, Letopisu Matice Srpske, Književnom Jugu, i u Bosanskoj Vili. S. je napisala i niz članaka o Nietzscheu, Whitmanu, Dučiću, Georgeu, Grčkoj tragediji i t. d. *V. P.*

SAVIĆ TONKA, komična starica zagrebačkog Narodnog Kazališta (9/10 1961, Zagreb). Iz ljubavi prema glumačkom zvanju istupila je iz osmog razreda više djevojačke škole, da se oda pozornici (1876). Od početka igra uloge dobroćudnih starica. 1880 udala se za Rikarda Flieder-Jorgovanića, hrvatskog pjesnika, a po smrti prvog muža (1890), za glumca Gavru Savića. 1902 proslavila je 25-godišnjicu svoga umjetničkog rada u ulozi Wolfovice u realističkoj drami Dabrov kožuh od Gerhardta Hauptmanna, a 11/4 1918 40-godišnjicu u ulozi Gospođe Dulske. Kao glumica, S. je personifikacija savjesnosti; njoj ni jedna uloga nije neznatna. Glavne su joj uloge: repertoar N. Gogolja, B. Nušića, Pecije Petrovića, u kojima pokazuje dobar humor. 3/6 1927 proslavljena je pedesetogodišnjica njenog umjetničkog rada. *N. A.*

SAVIĆEVIĆ MILORAD DR., liječnik (2/3 1877, Loznica — 20/2 1915, Mali Požarevac). Svršio je medicinski fakultet u Beču (1902). Specijalizirao se za kožne i venerične bolesti u Beču na klinici profesora Fingera. 1906 postavljen je za sekundarnog liječnika Opće državne bolnice. Napisao je više poučno-popularnih i naučnih članaka u raznim našim listovima i bečkim stručnim, kao i ove knjige: Venerične bolesti i njihov uticaj na bračni život i porod, Javne ženske, Ko se sme ženiti, Lepota tela, njegovanje i ulepšavanje, Polni život i njegove posledice, Lekari i publika. Držao je mnoga javna predavanja o zdravlju, preveo je knjige: Sifilis kao društveno zlo, Ima li leka sifilisu?, Ehrlichov lek 606. *V. S.*

SAVIN RISTO (Miroslav Širca), kompozitor (11/7 1859, Žalec, kod Celja). Učio je vojnu akademiju, postao oficir i dobio čin majora. Glazbu je učio kod Rob. Fuchsa u Beču i Knittela u Pragu. Kao kompozitor radi najviše u dramskom pravcu. Komponirao je 27 komada, među njima i tri opere (Lepa Vida, Gosposvetski sen, Matija Gubec), jedan balet (Čajna punčika) i jednu mimičku igru (Plesna legendica), zatim pjesme, balade, zborove i instrumentalne kompozicije za klavir, instrumente i orkestar. *J. M.*

SAVINA. 1. Manastir kod Herceg-Novog (Boka Kotorska). Ima tri crkve: dvije su posvećene Bogorodici (Uspenju), a treća je posvećena Sv. Savi. Od prvih dviju jedna, vrlo skromnih razmjera, sazidana je prema jednom zapisu iz 19 vijeka, 1030, što nije mnogo pouzdano, a druga je iz 17 vijeka. Ova je saborna crkva. Treća crkva se stavlja u 14 vijek, što, isto tako, nije pouzdano.

Kad su, u početku 1693, Turci zauzeli čuveni manastir Tvrdoš kod Trebinja, pobjegli su monasi toga manastira na mletačko zemljište kod Herceg-Novog u S. Tu u šumi nalazi se jedna napuštena stara crkva, zarasla korovom. Jedna pozlaćena petohljebnica, skovana za S. 1682 u Požarevcu, rukom majstora Neška, svjedoči, da je ovdje već bio u 17 vijeku manastir. Na molbu zahumskog arhiepiskopa Savatija, Mlečići su ustupili napuštenu crkvu prebjeglim monasima iz Tvrdoša, i oni su onda obnovili S. Monasi iz S. održavali su, sve do sredine 19 vijeka, veze s monasima manastira Duži kod Trebinja, koji je zamijenio porušeni Tvrdoš. Monasi iz S. i iz Duži smatrali su se kao monasi jednog istog manastira.

Na mjestu crkve, obnovljene 1693, podignuta je, po odobrenju crnogorskog mitropolita Save Petrovića, nova crkva. Ona se 1777 počela zidati za vrijeme arhimandrita Jovana Rajovića. Dovršena je 1799. Graditelj nove crkve bio je Nikola Forević (po svoj prilici s Korčule). Arhimandrit Inokentije Dabović prikupljao je više od 20 godina priloge za dovršenje ove crkve. Veli se, da je i umro u Istri, putujući po milostinju za manastir. Priložnici su bili, najvećim dijelom, Rusi. S Rusijom je S. održavala veze u 18 vijeku. Jeromonah Simeon iz S. išao je 1761—1772 u Rusiju po milostinju. 1791 izradio je u novoj crkvi u S. ikonostas pop Sima Bjelopoljac.

1831 obnovljena je najstarija crkva u S. trudom igumana Makarija. Mnogobrojni su spomeni o S. u 18 vijeku.

S. nije još ispitana. Saborna crkva ima kube, spolja osmostrano i na zapadnoj fasadi kulu, ispod koje se ide u crkvu. Crkva Sv. Save služi kao parohijska crkva sela S. Vrlo je siromašna i izdržava je manastir. Ima na zapadnoj fasadi trijem, koji je zidan u 19 vijeku. Na sredini crkve je toranj za zvono.

S. ima bogatu riznicu, u kojoj se, prije svega, nalaze mnogi objekti donijeti iz manastira Tvrdoša. U S. se nalazi poznata Savinska krmčija, koja je bila svojina hercegovačkog mitropolita Silvestra, a ovaj je poklonio manastiru Trebinju. Zatim su tu povelja despota Stefana, darovana manastiru Mileševi, povelja Jovana Matije Basarabe, vojvode ugro-vlaškoga, izdana manastiru Trebinju 1646, povelja Jovana Konstantina Basarabe, izdana manastiru Trebinju 1702, povelja kralja Milutina, darovana Sv. Nikoli u Hvosnu, povelja cara Uroša i carice Jelene iz 1358, pomenik manastira Trebinja iz 1760, čitulja S. iz 1758, četiri trebnika iz 16 vijeka i dr., evanđelje okovano i pozlaćeno, priloženo 1657 manastiru Trebinju, evanđelje okovano iz 1685, svojina beogradskog mitropolita Simeona, evanđelje u koži iz 1702, antimins saborne crkve iz 1770, antimins crkve Sv. Save iz 1743, veliki broj krstova, putira, diskosa, ikona, odjejanija, ripida, kadionica, kandila i dr.

V. Petković.

2. Selo u zetskoj oblasti, bokokotorskom srezu, herceg-novskoj općini; na sjevernoj obali Boke Kotorske u Meljinskoj Drazi; uz drum i željezničku prugu Herceg-Novi (3 km)—Zelenika (2 km). Ima 310 stanovnika, pravoslavnu parohiju i manastir. Manastir S. nalazi se usred bujne mediteranske vegetacije na jednoj od najljepših tačaka u Boci. Vele da je manastir sagrađen već 1030 i da je po razorenju manastira Tvrdoša u Trebinju (1095) neko vrijeme bio stolica trebinjskoga episkopa. Sada tamo ljetuje pravoslavni kotorski vladika. U manastiru se čuva desna ruka carice Jelene. U romanskom stilu građena crkva obnovljena je 1837. Hram slavi Veliku Gospođu.

J. M-n.

SAVINAČKA ŠTEDIONICA A. D., Beograd. Osnovana je 1901. Kapital je 1,000.000. Fondovi 36.459, ulozi 1,376.529, mjenice 2,610.614, zalozi 242.400, dobit 218.488 Din. Dividenda 15%. Predsjednik je Vladimir Nedeljković, a upravnik Sava Dubljević. *N. S.*

SAVINO JEZERO, jezero u Crnoj Gori, u Prokletijama, 12·5 km južno-jugoistočno od varošice Gusinja. Jezero je okrugljastog oblika, leži na visini oko 1.000 m, i iz njega izvire Vrulja, odnosno Skakavica, kao što se zove na gornjem dijelu toka. To je tipsko krasko vrelo, nekoliko metara u prečniku. Boja S. J. je zelena, a po njegovom dnu i stranama izbijaju ključevi vode.

Literatura: J. Cvijić, Ledeno doba u Prokletijama i okolnim planinama (Glas, 91, 1913). *P. V.*

SAVINJA, rijeka u Sloveniji, lijevi pritok Save. Izvire u Kamniškim Alpama, blizu granice Kranjske i Koruške, na istočnoj strani Rinke (2.429 m), na visini od 1.290 m. Poslije kratkog toka stropoštava se krasnim Rinkinim (ili Logarskim) slapom, visokim 120 m, i ponire u zemlju. Poslije podzemnog toka (oko 6 km) kroz Logarsku Dolinu, najljepšu u Kamniškim Alpama, ponovno izvire iz vrela na visini od 732 m. Odatle teče na sjever-sjeveroistok, zatim na istok-jugoistok, pokraj Solčave, prvog sela iza njenog gornjeg toka, a od ušća potoka Klobaša počinje teći prema jugoistoku, čineći nekoliko velikih okuka oko sela Luče, Grudnika, Radomirja, Zgornjeg i Spodnjeg Pobrežja, Mozirja i Savine. Od toga mjesta do Celja tok je mnogo pravilniji, jer teče kroz široku, vrlo kultiviranu i dosta jako nagnutu ravnicu, te joj je tok do Šešca uglavnom upravljen prema jugoistoku, a dalje, do Celja, prema istoku-jugoistoku. Kod Celja S. čini lakat, iznenada skreće na jug, probijajući se popriječno na pravac pružanja planine, i teče kroz klisurastu dolinu, čineći nekoliko velikih okuka. Od Lože Brestovnice S. počinje teći na jugozapad, i niže Zidanog Mosta utiče u Savu. — Važniji pritoci S. s desne strane su: Lučnica potok, Dreta, Voljska i Rečica, s lijeve: Ljubija, Paka, Ložnica, Voglanja, Lahomnica i Gračnica. Dužina S. toka je 98·7 km, od kojih je oko 6 km podzemno, a površina porječja 1.843·8 km^2.

P. Vujević.

SAVINJSKE ALPE. V. Kamniške Alpe.

SAVJET VETERINARSKI je sastavni dio odjeljenja za veterinarstvo u ministarstvu poljoprivrede i voda. Ima 17 redovnih, 8 vanrednih članova i 6 zamjenika. Redovni članovi i njihovi zamjenici moraju biti diplomirani veterinari s najmanje 8 godina državne službe ili rada u svojoj struci. S. daje mišljenja o pitanjima cjelokupne oblasti struke, u opće po svim pitanjima iz oblasti stočarstva koje se odnose na unutarnji i međunarodni promet stokom i stočnim proizvodima. Stručno njegovo mišljenje osobito je potrebno kad se izrađuju i pretresaju novi veterinarski i stočarski zakoni, uredbe i pravilnici, kad se osnivaju veterinarski fakulteti, zavodi, stočarske ustanove, kad se postavljaju šefovi odjeljenja za veterinarstvo i stočarstvo, i kad se biraju pitomci po struci i veterinari za specijalno izučavanje. S. saziva na sjednice njegov predsjednik, ili po naređenju ministra ili iz svoje inicijative. Poslovno doba traje za birane članove dvije godine. *F. Z.*

SAVJET ZA PROFESIONALNU NASTAVU je savjetodavno tijelo za sva pitanja stručne-profesionalne zanatsko-industrijske nastave. Postoji pri ministarstvu trgovine i industrije. S. je postojao već u kraljevini Srbiji u smislu odredbe čl. 138 zakona o radnjama, kao organ ministarstva narodne privrede. — Poslije ujedinjenja unijete su odredbe o ovom S. u čl. 6 zakona o zanatskim školama, a članom 13 istoga zakona, proširen je čl. 138 zakona o radnjama na cijelu kraljevinu. Zakon o ženskim zanatskim školama u čl. 35 predviđa isto tako ustanovu ovoga S.

Formiranje S. vrši ministar trgovine i industrije iz redova stručnih lica školskog i ostalih poziva, a uz to i iz redova predstavnika privrednih organizacija, trgovine, zanatstva i industrije. S. je savjetodavno tijelo ministarstva trgovine i industrije, a daje mišljenje po svim važnim pitanjima iz oblasti stručne nastave, predlažući potrebne mjere za unapređenje iste u cilju privrednog napretka zemlje.

U interesu što plodnijeg i zgodnijeg rada S. pristupilo se u ministarstvu trgovine i industrije izradi naročitog pravilnika za ovaj S., koji će stupiti na snagu u toku 1927/28. Inicijativom ovoga S. postignuta je koncentracija stručnih škola pod ministarstvom trgovine i industrije kao što predviđa čl. 265 financijskog zakona za 1827/28. *Lj. Olić.*

SAVKOVIĆ JOVAN DR., kasacioni sudija (16/10 1880, Novi Sad). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a prava u Budimpešti (1904). Poslije svršenih nauka slušao je 1904/05 u Berlinu predavanja iz kaznenog prava. 1912 otvorio je advokatsku kancelariju u Temišvaru. 1920 postavljen je za apelacionog, a 1927 za kasacionog sudiju u Novom Sadu. — S. je sarađivao u raznim političkim listovima: u Zastavi, Braniku, Trgovačkim Novinama, Srpstvu, Slozi (u Temištvaru) i Radikalu (u Novom Sadu), a i u književnim u Srpskom Književnom Glasniku i Letopisu Matice Srpske. S. se bavio naročito kulturnim i nacionalnim pitanjima Vojvodine, a u posljednje doba napisao je raspravu: Miletićeva narodna stranka i srpska novosadska gimnazija od 1866—1873, koju će izdati gimnazija u Novom Sadu. *D. P.*

SAVKOVIĆ SVETOZAR (10/10 1838, Zemun — 6/2 1913, Erdevik, Srijem). Gimnaziju je učio u Srijemskim Karlovcima, Vinkovcima i Pešti, a prava u Pešti (1860—1864). 1865 je postao nastavnik u novosadskoj srpskoj gimnaziji. Kasnije (1872) je položio profesorski ispit. Kao student živo je učestvovao u omladinskom pokretu, kao član peštanske Omladine i kao saradnik Preodnice. Kasnije je kao nastavnik bio uz Miletića, te je zbog toga nekoliko puta otpuštan iz službe. Sarađivao je na Zastavi, a kasnije na Braniku. Preveo je Castelarove spise O slobodi savjesti i Osnovna prava čovjekova, a od Oktava Feillet-a Roman siromašnog mladića. Bio je dobar znalac njemačkog jezika, te je preveo neke Zmajeve pjesme na njemački. *D. P.*

SAVOJSKI EUGEN, princ, vojskovođa (18/10 1663, Pariz — 21/4 1736, Beč). Uvrijeđen ponašanjem francuskog kralja Ljudevita XIV., S. je prešao 1683 u austrijsku službu i u brzo se istakao svojim velikim vojničkim sposobnostima. Već 1688 postao je podmaršal i uzeo je učešća pri zauzimanju Beograda od Turaka.

Naročito se proslavio pobjedom kod Sente (11/9 1697), kad je za jedno popodne skršio silnu tursku vojsku. Poslije te pobjede S. je, u jednom smijelom zamahu, dopro do Sarajeva i opljačkao ga, odvedavši u roblje velik dio, ne samo muslimanskog, nego i pravoslavnog i jevrejskog elementa, koji je naselio od Srijema do Budima. Jedan dio tih ljudi vratio se uskoro kući. S. je ratovao, osim toga, mnogo protiv Francuza, i to s uspjehom. Na Balkanu se S. istakao ponovo u ratu s Turcima 1716 do 1718. Njegova pobjeda kod Petrovaradina (5/8 1716) slomila je turski otpor i otvorila mu put u Srbiju. 1717 uzeo je S. Beograd, pošto je 16/8 porazio tursku vojsku, koja je hitala gradu u pomoć. Turska je 1718 bila prinuđena na mir u Požarevcu, po kome je odstupila Austriji Srbiju do zapadne Morave, jedan dio sjeverne Bosne i Malu Vlašku do Olte. S. nije doživio novi rat s Turcima, koji je naskoro lišio Austriju tih tekovina. *V. Ć.*

SAVREMENA BIBLIOTEKA počela je izlaziti u Beogradu 1913, s izdavanjem prijevoda iz klasične i moderne književnosti. Do sada je izdala 33 prijevoda. Između ostalih djela izašla je u S. B.: Salamba od Flaubert-a i Werter od Goethe-a, Onjegin od Puškina, Vaskrsenje od Tolstoja. Jadnici od Dostojevskog, Besmrtnik od Daudet-a i prijevod dijela Maupassant-a, Dickensa, Turgenjeva i dr. Urednik S. B. je Petar Petrović. *D. P.*

SAVREMENA PITANJA (Questions contemporaines), kolekcija brošura, koju je 1917—1918 izdavao Kulturni odbor u Parizu (Ligue des Universitaires serbo-croato-slovènes) i u kojoj su izašli: 1. E. Denis, Kautsky et la Serbie, 2. J. Radonić, Les Albanais et les Serbes, 3. A. Belić Ami Boué et la question macédonienne, 4. M. Ibrovac, La langue serbo-croate, 5. A. Belić, Les cartes ethnographiques et historiques au service de la propagande bulgare, 6. & 7. St. Stanojević, La Civilisation serbe au moyenâge, et Les Relations serbo-grecques, 8. A. Belić, L'avenir des langues dans la Péninsule Balkanique, 9. A. Arnautović Les Phares (E. Denis et J. Brunhes), 10. E. Denis, Du Vardar à l'Istrie, 11. J. Žujović, A. Belić, Ž. Đorđević, Le Rapprochement intellectuel franco-yougoslave, 12. & 13. A. Arnautović, Un poète de l'unité yougoslave (P. Preradović), et De la Serbie à la Yougoslavie, 14. I. Žolger, Les Slovènes, 15. V. Petković, L'Art dalmate, 16. M. Spalajković, Le Drame russe, 17. A. Chervin, Le Jugement de Salomon, 18. E. Marbeau et L. Vojnović, Un apôtre de l'Unité yougoslave (Mgr. Strossmayer), 19. J. Skerlić, Les Serbes et la Démocratie occidentale, 20. F. Šišić, Zrinski et Frankopan, 21. Branko Povović, L'Art moderne yougoslave. *M. I.*

SAVREMENI HRVATSKI PISCI naziv je kolekcije, koju je 1909 počelo izdavati Društvo Hrvatskih Književnika u Zagrebu. Izlazilo je godišnje 6 knjiga, a štampani su u prvom redu mlađi pisci, koji dotle nisu uspjeli da uđu u Maticu Hrvatsku. Tako su među SHP izišli prvi put pisci, koji su kasnije ušli u prve redove naših književnika (Šimunović, Domjanić, Nazor). Za vrijeme rata štampani su u toj kolekciji i neki srpski pisci (Pandurović, Crnjanski). Poslije rata ne izlazi. *A. B-c.*

SAVREMENIK. 1. List za zabavu, pouku i umjetnost. Izlazio je u Beogradu, pod uredništvom pjesnika Vladislava St. Kaćanskog 1895. *U. Dž.*

2. Književni mjesečnik. Počeo je izlaziti 1906, kao organ Društva Hrvatskih Književnika u Zagrebu. S. je bio organ mlađe književne generacije, koja je vodila borbu protiv starijih, okupljenih, uglavnom, oko Matice Hrvatske. Urednici su mu bili: Đuro Šurmin, Branko Vodnik, Branimir Livadić, Julije Benešić, Andrija Milčinović i Joza Ivakić. 1920 preuzeo je upravu i redakciju S. Milan Marjanović, koji je list počeo izdavati dvaput mjesečno, no nije izdržao do kraja godine. Poslije toga list je izlazio neredovno, mijenjajući i izdavače i urednike (Branimir Livadić, Milan Begović, A. Šišić, Ljubo Wiesner). *A. B-c.*

SAVSKA BANKA osnovana je 1896 u Beogradu. Kapital je 6,000.000. Fondova nema, ulog 1,995.000, tekući račun pasivni 12,591.000, mjenice 200.000, tekući račun aktivni 8,547.000, nepokretnosti 10,128.000, papiri od vrijednosti 999.000 Din. Dobiti u 1926 nije bilo. Dividenda nije dijeljena. Glavni direktor je Mih. Bajloni. *N. S.*

SAZLIJA, bara na Kosovu Polju, sjeverno-sjeveroistočno od Uroševca. S. je poznata po tome, što je umjetnim jazom ili vodeničkom vadom vezana s rijekom Nerodimkom. Time je izazvano račvanje Nerodimke na ivici Kosova Polja; ona glavnu masu vode odvodi na jugoistok, a jedan dio na sjeveroistok, prosjekom kroz kosu Kuku (667 m), prema Sazliji, a iz nje dalje na sjeverozapad. Odatle počinje tok Sitnice. *P. V.*

SAZONOV SERGEJ DMITRIJEVIĆ, ruski državnik (1861 — 1928). Bio je 1907 ruski poslanik u Rimu, 1910 do 1916 ministar spoljnih poslova. Kao ministar on je najviše učinio, da Rusija pomogne Srbiji pred početak Svjetskog Rata. 1917 imenovan je za ruskog ambasadora u Londonu, ali ga je revolucija spriječila da ode na novo opredjeljenje. 1918 bio je predstavnik ruske protiv-revolucionarne Denjikinove vlade u Parizu, 1919 ministar spoljnih poslova.

Literatura: D. Popović, Uspomena S. D. Sazonova (Srpski Književni Glasnik, 1928); Les années fatales, Souvenirs de S. Sazonov. *V-lj. P.*

SCARDONA, rimski grad, danas Skradin. S. je bio napredan trgovački grad. Tu je bio sud za Jader (današnji Zadar), za pleme Japode i za još 14 liburnskih gradova. S. je imala samoupravu i bila je uređena kao rimski gradovi od druge polovine 1 vijeka poslije Is. Spominje je još Prokopije u 6 vijeku poslije Is. 548 pala je S. u ruke Slovenima. *N. K.*

SCHIAVONE DA CARSO IVAN, slikar (možda iz Tabora na Krasu). Radio je, po Zacchiju, između 1950 do 1561. 1560 slikao je u palazzetto Belvedere u Rimu treću sobu s groteskama.

Literatura: I. Kukuljević, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih, 403. *F. S.*

SCODRA, u grčko-rimsko doba ime današnjeg Skadra. S. je bila glavno mjesto ilirske države, koja je stvorena u južnom dijelu našeg primorja u sredini 3 vijeka prije Is. U to doba bilo je u gradu i Grka. U ratu, koji su Rimljani vodili s ilirskim kraljem Gencijem (168 prije Is.), Gencije se zatvorio u S. Njegova vojska je pobijeđena pred gradom, i kralj se onda predao. Poslije toga je u S. rimski vojvoda, koji je pobijedio Gencija, s jednom senatskom komisijom na skupu domaćih knezova preuredio ilirsku državu. Ona je podijeljena na tri male države, od kojih je jedna obuhvatala labeatsko pleme sa S. Ova državica bila je zavisna od Rima, ali je Rimljanima plaćala samo polovinu onoga danka, što ga je plaćala ranije svom kralju. S. je dugo vremena kovala svoj novac. U rimsko carsko doba S. je imala gradsko pravo i bila je važan grad. U kasnije vrijeme, kad je osnovana provincija Prevalis, S. je bila u njoj glavno mjesto. *N. V.*

SCOPOLI JOANNES DR. (13/7 1723, Cavales, Tirol — 1788, Pavia). Svršio je medicinu u Innsbrucku. Bio je liječnik u Cavalesu i u Veneciji. Kasnije je na bečkom univerzitetu dobio po drugi put doktorsku diplomu, disertacijom: Poređenje Turnforovog i Linné-ovog sistema. Poslije toga bio je postavljen za fizikusa u rudarskom gradu Idriji, gdje je u isto vrijeme predavao na rudarskoj akademiji mineralogiju. Za to je vrijeme (1755—1764) proučavao floru Kranjske (Slovenije), i 1760 izdao Flora carniolica, koja je 1772 izišla u drugom izdanju u dvije knjige. Pisao je i mineraloške i zoološke rasprave, većinom na latinskom jeziku. 1766 je premješten u Ščavnicu, u sjevernoj Ugarskoj, za profesora kemije, mineralogije i metalurgije, s izričnim naređenjem, da se ne bavi ničim drugim, osim ovim predmetima. Ipak je S. u Ščavnici pripremio drugo izdanje Flore carniolice. 1779 dobio je S. profesuru kemije i botanike na univerzitetu u Paviji, gdje je ostao do smrti. I ovdje je napisao nekoliko rasprava. Bio je savremenik Linné-a, s kojim se dopisivao.

Literatura: V. Fos, Verhandl. Zoolog.-botan. Ges. (31, 1881). *N. K.*

SCOTUS VIATOR. V. Seton-Watson.

SCRISSI OPPIDUM. V. Podgorje, 1.

SCUPI, u rimsko doba grad, nedaleko od Skoplja, kod današnjeg sela Zlokućana i Bardovaca. Naselje je postojalo svakako već prije Rimljana. Jamačno su najprije tu živjeli Dardanci. S. je prvi rimski grad u Meziji. U njemu su Rimljani osnovali koloniju od legionarskih veterana.

Do 15 poslije Is. tu su bile po svoj prilici dvije legije, koje su poslije premještene na Dunav, da tu stalno ostanu kao rimska posada prema barbarima na sjeveru. S. je strahovito postradao od zemljotresa 518 poslije Is. Poslije je grad obnovio bizantinski car Justinijan i dao joj ime Justinijana Prva. Justinijan je bio rodom iz okoline Skoplja. Otuda toliki njegov interes za S. *N. V.*

SEBAR (SEBRI). Tako su se u srpskoj državi 14 i 15 vijeka označivali svi oni staleži naseljenja, koji nisu pripadali ni vlasteli ni kleru. Dalje su među S. naročito dolazili slobodni seljaci, meropsi, Vlasi i otroci. To je ime bilo poznato i kod Rusa, kod Litavaca, a i kod Grka. *M. K.*

SEBASTIJANOVIĆ FRANJO ALEKSIJE, prigodni latinski pjesnik (1/10 1741, Požega — 29/11 1799, Zagreb). Nauke je svršio u Zagrebu i u Bologni. Pjesmom, koju je 1780 spjevao povodom smrti Marije Terezije, stekao je članstvo rimske pjesničke akademije Arcadia s nazivom Corinaeus Lapixius. Lijepe su njegove ekloge. U svim se njegovim pjesmama vidi dobro poznavanje rimskih klasika. Cjelokupno izdanje njegovih pjesama izašlo je u Budimu 1805. *Đ. K.*

SEBIŠANOVIĆ ĐURA (19/9 1852, Vinkovci — 22/8 1890, Rakovac). Svršio je srpsku osnovnu školu i gimnaziju u Vinkovcima. 1875 svršio je univerzitet (prirodne nauke) u Beču. Poslije toga bio je nastavnik realke u Rakovcu (kraj Karlovca), a od 1879 profesor. Od 1880 bio je poslanik srpskog pravoslavnog crkvenog sabora u Karlovcima. 1882 postao je direktor realke u Zemunu. 1887 postavljen je u Varaždinu za profesora, a poslije kratke penzije 1890 opet u Rakovcu. Pisao je popularne spise (u izdanju Društva Sv. Jeronima u Zagrebu) i manje članke u novinama (Varaždinski Vjesnik i Narodne Novine). Naučne radove i vijesti (oko 15) publicirao je u školskim izvještajima, Glasniku Hrvatskog Prirodoslovnog Društva u Zagrebu i u Hrvatskom Učitelju. Jedan je prilog botanički (Osvrt na neke osobine varaždinskih konifera, Glasnik, 3), a ostali su zoološki, dobrim dijelom ihtiološki (narodna nomenklatura) i ornitološki.

Literatura: Nekrolog u Glasniku Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 7, 1892. *J. H.*

SEČUJAC ARSEN PL. HELDEDFELD, barun, generalmajor (— 13/1 1814, Beč). Započeo je služiti kao kadet 1741 u gradiškoj graničarskoj pukovniji, vojevao je u austrijskom nasljednom ratu i napredovao je do kapetana. Na početku sedmogodišnjeg rata bio je major. 1/10 1761 odlikovao se kod Schweidnitz-a uspješnim i hrabrim četovodstvom, za što je dobio viteški red Marije Terezije. 1765 postao je S. potpukovnik i zapovjednik banatsko-ilirske milicije, 1767 dobio je barunstvo, 1773 postao je zapovjednik 13 graničarske pukovnije, 1783 generalmajor, kasnije dvorski savjetnik kod ilirske dvorske kancelarije. *V. L.*

SEČUJSKA EPARHIJA. V. Mohačka eparhija.

SEDEJ FRANJA DR., nadbiskup u Gorici (10/10 1854, Cerkno, Gorička). Gimnaziju i bogoslovske nauke svršio je u Gorici. 26/8 1877 je zaređen za svećenika. Već kao đak vrlo se zanimao za glazbu i skupljanje narodnih pjesama. Čuveni Baudouin de Courtenay dobio je od S. mnogo građe za svoje jezične studije, a Dr. K. Štrekelj uzeo je u svoju zbirku slovenskih narodnih pjesama pjesme, koje je S. skupio. Kao svećenik služio je S. kratko vrijeme u duhovnoj pastvi u svom rodnom selu i na Šebreljama, a onda ga je nadbiskup Golmajer poslao na više nauke u Beč, gdje je 1873 postao doktor bogoslovije. Potom se vratio u Goricu i postao je profesor bogoslovije na goričkoj teološkoj školi. Krajem 1889 vratio se u Beč, gdje je postao ravnatelj instituta Augustineum za više svećeničko obrazovanje. 1898 pozvao ga je kardinal Missia opet u Goricu i imenovao ga kanonikom, a ujedno je bio gradski župnik i profesor bogoslovije. 1906 imenovan je S. za nadbiskupa u Gorici. — U početku Svjetskog Rata (1914) austrijska vlada htjela je S. internirati, jer nije prisustvovao svečanom odlasku vojske na ratište. S. je onda morao ostaviti Goricu, te je otišao u svoje rodno mjesto, gdje je vršio poslove običnog svećenika. Kad je počeo rat s Italijom, otišao je S. u samostan Stičnu u Kranjskoj. Poslije sloma monarhije vratio se u

Goricu, i tu je iskusio svu gorčinu novih gospodara nad goričkim Slovencima.

S. je marljivo radio i na književnom polju. U Crkvenom Glazbeniku objavio je niz članaka, među ostalim, o glazbi istočnjačkih zemalja i njezinom dodiru s koralom, zatim o glazbi zapadnoazijskih naroda. U mariborskom bogoslovskom listu Voditelju i u ljubljanskom beletrističnom listu Dom in Svet objavio je S. više studija o klinopisnim spomenicima i nekim staroazijskim pitanjima. U Mahničevom Rimskom Katoliku pisao je 1893—1894 o Straussu i Renanu. S. je proputovao Palestinu, Francusku i balkanske zemlje. Kao nadbiskup obnovio je dijecezu i ustanovio u Gorici dječačko sjemenište s gimnazijom.

F. Kovačić.

SEDLAČEK HUGO, književnik (22/3 1880, Vukovar). U Osijeku svršio je realnu gimnaziju, a univerzitet (matematičku grupu) u Zagrebu. Kao nastavnik služio je na srednjim školama u Zagrebu, Zemunu i Karlovcu, gdje je sada direktor državne realne gimnazije. — S. je pripovjedač i dramatičar. Njegove novele rasijane su u časopisima, najviše u Savremeniku i u feljtonu Narodnih Novina. Društvo Hrvatskih Književnika izdalo je zbirku njegovih novela, pod naslovom Oluje (1913). Napisao je aktovke: Posljednji čin, Con fuoco, Venus, Žive sablasti, i dvije drame: Krv (3 čina) i Grom (3 čina). Književni mu je pseudonim Adam Kostelić. S. je u Karlovcu predsjednik Prosvjetnoga odbora, koji je uredio čitaonicu, knjižnicu, analfabetske tečajeve, predavanja i diletantske kazališne predstave.

B. V.

SEDMICA, nedjeljni list za nauku i zabavu. Izlazio je u Novom Sadu 1852—1858, u vlasništvu Dr. Danila Medakovića.

U. Dž.

SEDMOČISLENICI se zovu slovenski apostoli Sv. Ćiril i Metodije i pet njihovih učenika, Klement, Naum, Gorazd, Angelar i Sava. Klement i Naum su propovijedali oko Ohridskog i Prespanskog Jezera, Angelar je radio prvo u Beogradu, a zatim u Preslavu, gdje je i umro u kući vlastelina Česlava. Gorazd i Sava vršili su misionarsku dužnost u centralnim i zapadnim srpskim oblastima, a uz Gorazda je propovijedao i Lavrentije, negdje u jugozapadnim srpskim i albanskim oblastima između Skadra i Ohrida. S. su bili i književni radnici i prosvjetitelji balkanskih Slovena. — Praznovanje S. na 17/7 ustanovio je Ohridski arhiepiskop Dimitrije Homatijan, u prvoj polovini 13 vijeka. Homotijan je pojačao naročito i kult Sv. Klementa i Nauma. Od toga doba počeli su dizati i hramove na njihovo ime i slikati ikone S. Tako su u crkvi manastira Sv. Nauma, na južnoj obali Ohridskog Jezera, fresko naslikani S. Među njimi je samo Sv. Naum u monaškom odijelu, a svi ostali su naslikani kao arhijereji. Napisana im je i zajednička služba. Ona je poznata u grčkom izdanju od 1741 u Moskopolju. Posebnu službu ima, osim Sv. Ćirila i Metodija, samo Sv. Klement.

R. G.

SEDRANIĆ, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez Knin, općina i pošta Drniš, od Drniša 8 km (pravac) k jugu. Ima 600 stanovnika. U okolini je ležaj prvoklasnog boksita (60% aluminijeva oksida, a samo 1% kremena).

J. M-n.

SEGESTIKA. V. Sisak.

SEGET, selo u Dalmaciji, oblast i srez Split, općina i pošta Trogir, uz morsku obalu, gdje se od primorske ceste odvaja zagorska cesta u Šibenik, vijugajući južnom i istočnom stranom gore Vlaške (443 m). Ima 1.992 stanovnika, rimokatoličku župu. Stanovnici se bave gojenjem badema. U okolini ima izvrsnoga građevnoga kamena i mramora.

J. M-n.

SEIDL FERDO, profesor državne realke u penziji (10/3 1856, Novo Mesto, Slovenačka). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u mjestu rođenja, univerzitet u Grazu. U državnoj službi S. je bio 1887—1915, kao profesor prirodnih nauka na državnoj realci u Gorici na Soči. 1915 penzionisan je, i od tada živi u Novom Mestu. — Pored školskog rada, S. se mnogo zauzimao za narodni, ekonomski i kulturni razvitak goričkih Slovenaca. Bio je član izvršnog odbora Glazbene Matice u Gorici i dr. S. je s interesom pratio i nauku, i na njoj je aktivno radio, proučavajući klimu, geologiju, seizmologiju i floru Slovenije. Glavni radovi u tim pravcima su: Klima von Krain (Mitteilungen des Musealvereines Laibach, 1891 do 1902), Kamniške ali Savinjske Alpe.

Geološki in krajinski opis (1908), Erdbeben von Krain und Görz-Gradiska (Erdbeben-Kommission der k. k. Akademie der Wissenschaften 1896 do 1915), Zemeljski potresi pri Črnomlju v zvezi z geološko zgodovino tal (Hrvatsko Prirodoslovno Društvo, 1925). *P. V.*

SEIZMOLOGIJA. Osim nekih bilježaka o pojedinim potresima i novinarskih opisa, kod nas se S. počela najprije razvijati u Hrvatskoj, poslije silnog potresa u Zagrebu 9/11 1880, zatim u Srbiji, poslije vrlo snažnog potresa u Moravskoj Dolini, oko Svilajinca 8/4 1893, a u Sloveniji poslije silnog potresa u Ljubljani 14-15/4 1895.

Poslije zagrebačkog zemljotresa sastavljen je 1882, pod okriljem Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, odbor za prikupljanje podataka i proučavanje potresa u Hrvatskoj i Slavoniji. Redakciju je preuzeo profesor M. Kišpatić. On je vršio cio posao i izdao je 24 potresna izvješća 1883—1906, u Radu, gdje ima podataka i o potresima u Bosni i Dalmaciji. Pored toga, Kišpatić je obradio i starije podatke o potresima, ukoliko ih je mogao pronaći, a odredio je trusne linije za Hrvatsku i Slavoniju. 1906 preuzeo je sistematsko prikupljanje podataka o potresima u Hrvatskoj i Slavoniji zagrebački meteorološki opservatorij, pod upravom A. Mohorovičića. On je izdao sakupljeni materijal za 1906—1909 u Godišnjim izvješćima toga zavoda.

U Beogradu je, povodom svilajnačkog potresa, obrazovan odbor za proučavanje i prikupljanje podataka o zemljotresima u Srbiji, na poziv J. Žujovića, upravnika geološkog zavoda velike škole. Odbor je bio sastavljen od članova Srpskog Geološkog Društva. Prikupljene podatke o potresima u Srbiji sredili su i objavili u Spomeniku P. S. Pavlović za 1893 i Vl. K. Petković za 1894 i 1895. Poslije potresa u Vranjskoj Kotlini 4/4 1904, proširena je organizacija za proučavanje i prikupljanje podataka o potresima u Srbiji na svako selo. Rad na toj organizaciji otpočeo je početkom 1906 u geološkom zavodu univerziteta, poslije odluke savjeta filozofskog fakulteta o ustanovljenju potpune seizmološke službe. Tada je ustanovljen i seizmološki odsjek, i rad u njemu povjeren je J. Mihajloviću. Prije toga 1904—1905 meteorološki opservatorij u Beogradu prikupljao je podatke o zemljotresima od svojih stanica, i imao je jedan seizmograf, koji je radio 1905—1907. Kada je 1909 podignuta na Tašmajdanu zgrada za seizmološku stanicu i ustanovljen seizmološki zavod za makroseizmičku i mikroseizmičku službu, pod upravom profesora J. Mihajlovića, sav rad je prenesen onamo. Do sada su objavljeni sistematski katalozi potresa u Srbiji, s kartama, za 1905—1908 i bulletini za 1921—1924.

Seizmološka proučavanja kod nas vrše se u geološkom i matematičko-fizičkom pravcu. Za oba pravca rada ustanovljene su i seizmološke stanice s instrumentima. A. Mohorovičić je uredio prvoklasnu seizmološku stanicu u meteorološkom opservatoriju u Zagrebu (1905), čija su registriranja bila u ono doba jedna od najboljih. Ta ustanova je 1923 pretvorena u Geofizički zavod, čiji je upravnik ranije bio B. Truhelka, a sada je St. Škreb.

U Ljubljani je postojala seizmološka stanica 1902—1919, pod upravom profesora A. Belara. Rad je kasnije obustavljen, do početka 1925, kada je obnovljen, staranjem profesora A. Gavazzija. U Gorju pod Triglavom postoji od 1924 privatna seizmološka stanica A. Belara, kao sastavni dio službene mreže seizmoloških stanica.

U Sarajevu postoji kod meteorološkog zavoda seizmološka stanica, čiji je šef J. Popović, profesor. Stanice II. reda postoje u Mostaru, Travniku i Sinju.

Seizmološka proučavanja na matematičko-fizičkoj osnovi prvi je kod nas otpočeo A. Mohorovičić. Naročite uspjehe postigao je u istraživanju bliskih zemljotresa. Kasnije je on sastavio najpouzdanije hodografe i za daleke potrese, koji se sada upotrebljavaju u međunarodnoj seizmološkoj službi. U tome je pravcu nastavio rad njegov sin, S. Mohorovičić. On je izračunao brzine elastičnih talasa u raznim dubinama zemlje i potvrdio je postojanje velike plase diskontinuiteta u dubini oko 60 km. Rezultate zagrebačke škole potvrdili su kasnije i strani naučnici, a kod nas u jednoj raspravici A. Gilić.

Proučavanje seizmičkih pojava na geološkoj i fizičkoj osnovi prvi je

otpočeo J. Mihajlović. U nekoliko rasprava odredio je seizmogene linije na obalama Mramornoga mora, u okolini Juhora, u Bačkoj i u okolini Mostara. Osim toga, uveo je i matematično obilježje zemljotresnih serija (aktivitet).

Donekle sistematski prikupljeni podaci o potresima u Sloveniji (Kranjskoj, Koruškoj, Štajerskoj) i u Dalmaciji objavljeni su 1897—1915 u Sitzungsberichte d. kais. Akademie der Wissenschaften, pod redakcijom Seizmičke komisije. Za Bosnu i Hercegovinu podaci o zemljotresima do 1903 publicirani su u Beču, a za 1904 do 1912 u izdanju meteorološkog zavoda u Sarajevu, dok su za Vojvodinu štampani u izdanju budimpeštanskog Magyar Kir. Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet za 1900 do 1907.

Dalje publiciranje definitivnih seizmoloških kataloga za cijelu teritoriju naše kraljevine podijeljeno je u dvije sekcije. Mikroseizmičke kataloge izdaje Geofizički zavod u Zagrebu, a makroseizmičke publikacije Seizmološki zavod u Beogradu.

P. Vujević.

SEJIZI. Menzulanske konje, kojima su nekada putovali tatari i kojima su surugdžije prenosili poštu, hranili su u menzulanama i za put spremali S. To su bili konjušari, koji su u prvo vrijeme bili sluge menzuldžija i kiridži-baša, a zatim, kad su menzulane organizirane kao državne ustanove, državni službenici. S. su putovali i s tatarima, vodeći rezervne konje za zamjenu onih, koji bi pod teretom pali na putu od umora, a prenosili su i poštu umjesto surugdžija, ili zajedno s njima. *D. D.*

SEKULIĆ ALEKSANDAR, slikar (2/2 1877, Veliki Bečkerek). Svršio je osnovnu i četiri razreda srednje škole u mjestu rođenja, zatim pet godina više umjetničko-zanatske škole u Budimpešti, i naposljetku, šest godina umjetničke akademije u Münchenu. I po svršenim naukama, cijelo je vrijeme, do 1918, živio u Münchenu. Kao đak uživao je potporu iz Ostojićeve zadužbine. S. je radio najviše aktove i kompozicije, nešto portreta i pejzaža. Učestvovao je na prvoj jugoslovenskoj izložbi i u Velikom Bečkereku 1904. Posljednje vrijeme do rata slikao je prethodne studije za velike kompozicije. Za vrijeme rata i u prvo vrijeme poslije toga S. su slike skoro sve propale, te se bavio restauriranjem preostalih. Sada živi u Velikom Bečkereku. *V. P.*

SEKULIĆ ISIDORA DR., književnik (16/2 1877, Mošorin, Bačka). Učila je višu žensku školu u Novom Sadu i srpsku učiteljsku školu u Somboru. Zatim je svršila viši pedagogijum u Budimpešti, pa je postavljena za nastavnicu srpske više ženske škole u Pančevu. 1909 prešla je u Srbiju, za učiteljicu više ženske škole u Šapcu. 1911 postavljena je za nastavnicu ženske gimnazije u Beogradu, a 1915 u Skoplju. Za vrijeme okupacije živjela je u Soko-Banji i u Beogradu, a 1919 je imenovana za nastavnicu u drugu žensku gimnaziju. S. je veoma mnogo provela na naukama na strani. 1922 je doktorirala u Njemačkoj, a 1926 bila je na radu pri našem poslanstvu u Londonu. Često je bila slana i kao predstavnica naših ženskih organizacija na međunarodnim ženskim kongresima.

S. je u književnost prvo ušla s prijevodima i člancima o stranim književnicima. Inače piše oglede, književne članke, prikaze i pripovijetke. Prije rata je surađivala u svim boljim srpsko-hrvatskim časopisima, i imala je vidnog učešća u jugoslovenskom pokretu, sarađujući u Slovenskom Jugu. Zasebno je štampala: Saputnici, zbirka pripovijedaka (1911), Pisma iz Norveške, putopisi (1913), Đakon Bogorodičine Crkve (1920) i Iz prošlosti, zbirka pripovijedaka (1920). S. je i mnogo prevodila, većinom s engleskog i sa skandinavskih jezika. *V. Petrović.*

SEKULIĆ LAZA DR. (5/9 1861, Crepaja, Banat). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a prava u Budimpešti. 1890 izabran je za podsekretara, a 1894 postavljen je za sekretara patrijaraškog i narodno-crkvenog u karlovačkoj mitropoliji. 1902 izabrao ga je na to mjesto narodno-crkveni sabor, ali je državna vlast ovaj izbor poništila. Na ovom mjestu ostao je do 1913, kada je penzioniran. Od tada je služio, prvo kao sreski, a zatim kao okružni sudija, i najposlije kao sekretar kasacionog suda u Novom Sadu (do 1927). Učestvovao je u politici, te je bio poslanik na srpskom narodno-crkvenom i na zemaljskom saboru u Zagrebu (1901—1906, 1910 do

1913, 1914—1920) i delegat ugarske i državne delegacije (1911—1913). Glavni rad S. bio je posvećen autonomiji srpsko-pravoslavne narodne crkve, te je kao sekretar narodno-crkveni i patrijaraški znatno uticao na poslove oko stvaranja autonomije Srba u Ugarskoj. Osim mnogih izvještaja, koje je štampao za vrijeme svoje službe, štampao je i znatan broj članaka po raznim političkim i književnim listovima. 1920—1924 bio je potpredsjednik književnog odjeljenja Matice Srpske. *D. P.*

SELA KOD SISKA, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Sisak, od Siska 6½ km k jugozapadu. Ima 447 stanovnika i 86 domova, poglavarstvo općine (5.200 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, poštu. Od S. na jugozapad, na lijevoj obali Kupe, prema Petrinji, selo je Brijest Pokupski (428 stanovnika i 91 dom), negda tvrđava protiv petrinjskih Turaka (v. Petrinja). *J. M-n.*

SELAK JOSIP, ravnatelj Hrvatske Eskomptne Banke (28/8 1868, Rečica od Savine, Slovenija). Svršio je trgovačku školu. Bio je činovnik odjeljenja vlastelinstva daruvarskoga. 20 godina je bio ravnatelj vlastelinstva kutjevačkoga, a od 1914 ravnatelj je šumskog odjeljenja Hrvatske Eskomptne Banke. Bavio se gospodarskim pitanjima, i poimence drvnom industrijom. Živio je u požeškoj županiji, gdje se kao naprednjak i protivnik Madžara bavio političkom organizacijom naroda od Khuenova doba pa do 1914. Napisao je nekoliko drama pod pseudonimom J. S. Savinski, političku satiru Minister, Savjetnik Strasnof, Rodoljub, i nekoliko novela. Sarađivao je u raznim novinama i stručnim gospodarskim listovima: Jugoslovenskom Lojdu, Šumarskom Listu, Zrnu, Bankarstvu i t. d. *S. D.*

SELASFORSKA EPARHIJA, slovenska sredovječna eparhija, jugozapadno od Ohridskog Jezera. Nazivala se i devolskom eparhijom. Spominje se kao S. E. već u zapisu iz Male Prespe u 9 vijeku među eparhijskim stolovima prespanske arhiepiskopije; a kasnije se naizmjence naziva s oba imena. Za vrijeme srpske vlasti nad ohridskom arhiepiskopijom, a i kasnije, nazivana je S. E. i devolskom. Prema povelji cara Vasilija II. od 1018 oba Devola, Veliki i Mali, pripadali su kosturskoj eparhiji. U jednom je od njih Sv. Klement osnovao episkopiju. U prvoj polovini 10 vijeka devolski episkop bio je Marko, Klementov učenik; on se u Klementovu žitiju naziva četvrtim episkopom slovenskog naroda. U oblasti Velikoga Devola ima i danas selo Zvezda, koje je, po svoj prilici, ostatak slovenskoga naziva za Selasfor. — S. E. je stalno ostala pod ohridskom arhiepiskopijom sve do njenog ukidanja 1767. Krajem 16 vijeka S. E. je spojena s korčanskom eparhijom, koja je osnovana u 15 vijeku. U 17 vijeku korčanska je eparhija postala mitropolijom s jednom S. ili devolskom eparhijom, a u 18 je vijeku S. E. ukinuta i ponovno stopljena u jednu korčansko-selaforsku eparhiju, s naslovom mitropolija. *R. G.*

SELEČKA PLANINA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Mrtvanke-Crne Rijeke-Lisičke-Kokrenske, istočno od Bitoljsko-Prilepske Kotline. S. P. ima kristalastu jezgru, najčešće sastavljenu od gnajsa s velikim kristalima turmalina, čiji se slojevi pružaju uglavnom pravcem sjever-jug i padaju vrlo strmo na zapad, gdjegdje okomito. Preko gnajsa leže tanki slojevi mikašista s cirkonom i mnogobrojnim kristalima granata. Od mikašista su najviši vrhovi S. P. — S. P. je nazvana po Selcu. 2·5 km jugoistočno od Prilepa. I S. P. ima pravac pružanja slojeva, ali je Makovskom presjedlinom podijeljena na dvoje: na sjeveru je Visoka, a na jugu su Čuke, sastavljene od čvršćeg kvarcevitog mikašista. Najviši visovi od sjevera k jugu su: Konjarnik (1.538 m), Dve Stene (1.468 m), Visoko (1.472 m), Bobište (1.267 m), Gramada (1.051 m), Gola Čuka (1.336 m), Garvan (1.358 m), Golem Kamen (1.052 m). Zemljište S. P. najvećim dijelom je nago, a malo hrastove gore ili druge šume ima južno od Makovske presjedline, između Garvana, Preslopa i Rajčeve Glave. Ljeti je sva planina opaljena, a voda je i u najdubljim jarugama ili presahnula ili teče u sasvim slabim mlazovima. Inače je S. P. prilično razuđena manjim riječnim dolinama, a razbijena je u nekoliko brda i planina s raznim imenima. Zapadno od S. P. prolaze željeznička pruga i cesta Prilep—Bitolj, a osim toga vode kraj

planine i preko nje veliki broj seljačkih puteva i staza.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911, 779—781).

P. Vujević.

SELESKOVIĆ MOMČILO DR., književnik (17/4 1890, Kragujevac). Učio je osnovnu školu u Beogradu, srednju u Stuttgartu, a filozofiju je svršio na univerzitetu u Münchenu, gdje je i doktorirao. Za vrijeme rata služio je kao dobrovoljac u 8 puku. 1919 postavljen je za suplenta u trećoj muškoj gimnaziji u Beogradu, 1921 izabran je za docenta filozofskog fakulteta u Skoplju, 1925 postao je redovan profesor pomorske vojne akademije u Dubrovniku, a od 1927 je lektor srpsko-hrvatskog jezika na berlinskom univerzitetu. — S. je pisao naučne i književne sastave: filološke, filozofske i književne članke i pjesme u prozi. Surađivao je u Letopisu Matice Srpske, Misli, Srpskom Književnom Glasniku, Prosvetnom Glasniku, Književnom Jugu, Savremeniku, Južnoj Srbiji, Raskrsnici, Brankovu Kolu, Delu, International Journal of Ethics i u Germanisch-romanische Monatsschrift. 1918 i 1919 izdavao je u Oxfordu, s Dr. Drag. Subotićem, časopis Misao. Zasebno je štampao dosada: La Serbie dans l' opinion allemande contemporaine (1919) i Snovi, poetično-misaonu prozu (1927). *V. P.*

SELESKOVIĆ TOŠA, mašinski inženjer i profesor (1856, Beograd — 1901, Kragujevac). Realku je svršio u Beogradu, a tehnički fakultet u Karlsruhe. 1881 vratio se u Srbiju, i stupio je u vojno-tehnički zavod. 1892—1895 bio je upravnik građevinskog odjeljenja beogradske općine. 1895 izabran je i postavljen za profesora na tehničkom fakultetu velike škole. S. je najviše radio u vojno-tehničkom zavodu u Kragujevcu, gdje je izvršio potpunu reorganizaciju. Izradio je vodovod i instalacije u Beogradu, organizirao je i ustanovio zanatlijsku školu u Kragujevcu pri vojno-tehničkim zavodima, projektirao je barutanu Obilićevo i sve mašine za nju izradio po svojim projektima, izradio je projekt za tvornicu malodimnog baruta, konstruirao je nekoliko mašina alatljika za izradu municije i t. d. S. je radio na mnogobrojnim tehničkim pitanjima, eksploatiranju vodene snage Dunava i Ibra, i tramvajima, konstruirao je i izradio prvu vodenu turbinu u Srbiji. On je bio pokretač i osnivač Srpskog Inžinjerskog Udruženja i prvi urednik Srpskog Tehničkog Lista. Bio je teoretičar, praktičar i konstruktor prvoga reda. *S. B.*

SELCA, selo u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, u bračkom srezu; u istočnom kraju otoka Brača. Ima 1.644 stanovnika, poglavarstvo općine (3.517 stanovnika), rimokatoličku župu, poštu, pučku školu, obrtnu klesarsku školu, Prvu dalmatinsku klesarsku zadrugu, Općinsku štedionicu.

J. M-n.

SELCE, selo u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti, u crikveničkom srezu; uz primorsku cestu Sušak—Senj, od Crikvenice 2 km k jugoistoku. Luka je na Jadranskom Moru u parobrodskoj vezi sa svim lukama od Sušaka do Obrovca. Ima 1.384 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu poštu i telegraf. S. je morsko kupalište i klimatsko mjesto. Tamo je dječje oporavilište (Dječji dom općine grada Zagreba i Američki dom za ratnu siročad kraljevine SHS). U S. se našlo rimskih starina.

J. M-n.

SELIČEVICA, planina u Srbiji, između rijeka: Južne Morave-Nišave-Kutine-Duboka Dola-Barbeške Rijeke, južno od Niša. Sastavljena je od kristalastih škriljevaca, kao i planine dalje na jugoistoku, te je bogata vodom, a doline mnogih potoka jako su je razudile. Bilo S. pruža se uglavnom od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku. Najviši visovi u tome pravcu su: Zborište (734 m), Crno Jezero (800 m), Cvetkovo Jablokovo (831 m), Tumba (872 m), Mala Ibrovica (902 m). S. je najvećim dijelom pod gorom, a južno i sjeverozapadno podnožje je obrađeno. Zapadnim podnožjem S. prolaze željeznička pruga i cesta Beograd—Niš—Vranje, sjevernim željeznička pruga i cesta Niš—Bijela Palanka—Pirot, a jugozapadnim, južnim i istočnim vodi kolni put Klisura—Barbeš—Eminova Kutina—cesta Niš—Bijela Palanka.

P. V.

SELIM III., turski sultan 1789—1807 (24/12 1761 — 28/7 1808). Stupio je na vladu 7/4 1789, usred rata, koji je Tur-

ska vodila s Rusijom i Austrijom, i uspio je, zahvaljujući više spoljašnjim uticajima nego snazi razrivene turske carevine, da iz te borbe iziđe bez težih gubitaka. Poučen iskustvom, S. se tvrdo riješio, da, po uzoru savremenih evropskih vladara-reformatora, izvrši izvjesne korjenite izmjene u turskoj upravi. U prvom redu htio je da reformira janjičarsku vojsku, koja je odavna postala elemenat nediscipline i nepouzdanosti. 1790 donesena je odluka, da se oduzmu imanja svim vlasnicima vojnih feuda, koji nisu ispunili svoje vojničke dužnosti. Tako su bili kažnjeni i janjičari beogradskog pašaluka, jedno stoga, što nisu dovoljno branili pašaluk za vrijeme rata 1788—1791, i što se nije želilo, da na granicama Austrije ostane taj elemenat nediscipline. Beogradski janjičari su se pokušali oduprijeti, ali su krajem 1792 bili savladani i protjerani. Oni su nastavili borbe iz susjednih oblasti, a najviše iz Vidina, gdje su našli zaštite kod sultanovog odmetnika Pazvan-Oglu.

S. je izvjesno vrijeme pokazivao dosta energije, da svoju volju naturi. 1793/94 izdao je Srbima u beogradskom pašaluku nekoliko znatnih povlastica, koje su bile slične povlasticama za Arhipelaške Otoke. Ali su ga u reformnom radu znatno omeli spoljašnji događaji (upad Napoleonov u Egipat, 1798), i nesolidnost lokalnih vlasti. Zbog rata s Francuskom, koji je trajao do 25/12 1802, Porta nije mogla obratiti dovoljno pažnje beogradskom pašaluku, u koji su se janjičari ne samo vratili, nego su uzeli svu vlast u svoje ruke. Njihov režim izazvao je ustanak u Srbiji 1804.

Protiv S. reforama izbili su pokreti i u drugim oblastima: Ali-paše u Janjini, Mehmed-Alije u Egiptu i dr. Sultan se nije uvijek znao opredijeliti za prave mjere. U njegovoj politici 1802—1806 osjeća se kolebanje između naslanjanja na Rusiju ili na Francusku, koja se trudila, da ga pridobije za svoje planove. Poslije Napoleonove pobjede kod Austerlitza (1805) S. se obrnuo Francuskoj i slušao je njene savjete, među ostalim i u srpskom pitanju. Po francuskom savjetu Porta je 1806 zbacila vlaškog i moldavskog kneza kao ruske eksponente. To je izazvalo Rusiju, da oružjem posreduje, i da 14/12 1806 zaposjedne Bukurešt. U ratu, koji je poslije toga izbio, Francuska je nudila Turcima, da preko Bosne pošalju svoju vojsku na Dunav, i da se Rusima zagroze s te strane, ali su Turci to odbili. Francusko miješanje izazvalo je Engleze, da u februaru 1807 pošalju svoju flotu pod Carigrad, koja, inače, nije ništa uradila. Iako je sultan tom prilikom postigao izvjestan uspjeh, nezadovoljstvo protiv njega raslo je svaki dan. U svoj carevini gledalo se s velikim nepovjerenjem na njegove francuske saveznike i vojne reforme. U Bosni je izbila pobuna janjičara, pa poslije i na drugim stranama, i napokon u samom Carigradu. 29/5 1807 janjičari, pomognuti od fanatizirane svjetine, provalili su u prijestolnicu i svrgli S. Poslije toga S. je bio zatvoren, a kad je poslije godinu dana učinjen pokušaj, da se ponovno vrati, ubijen je 28/8 1808. *V. Ćorović.*

SELIMBRIJE ŠIMUN (Selymbrius), Splićanin, humanist, latinski pjesnik (— 1496). U jednoj od svojih pjesama upleo je proroštvo, da će Mlečići zagospodariti svijetom. Bio je prijatelj Marka Marulića, koji ga spominje u svojim pjesmama. *Đ. K.*

SELIŠTE, je naziv za negdašnje, napušteno ili raseljeno selo. Kako je u toku vijekova, naročito za vrijeme turske vladavine na Balkanu, bilo mnogo seobi i pomjeranja, to svako starije selo ima svoje selište, na kome je ranije bilo. Uz mnoga sela nalaze se također S. iz mnogo ranijih vremena. U ponekim krajevima mjesto naziva S. upotrebljava se naziv: Staro Selo. *M. M.*

SELJAČKA BUNA 1573. U sredovječnoj Slavoniji (u dijelu Hrvatske između Gvozda, Drave, Une od Varaždina do Virovitice, pa od Bihaća do Jasenovca i dalje Savom) seljaci su još u doba Arpadovića, u 12 i 13 vijeku, bili slobodni ljudi. Oni su doduše živjeli na kraljevskoj, plemićskoj, gradskoj ili crkvenoj zemlji, ali su se mogli seliti i prodavati svoje vlasništvo. Ovo pravo priznao im je i posljednji Arpadović, Andrija III., na budimskom saboru (1298). Karlo I. Anžujac naredio je, da se kmetovi ne mogu bez dozvole vlastelina naseliti ni na kraljevskoj ni na plemićskoj, ni na gradskoj zemlji (1324). Ljudevit I. uveo je

t. zv. portalni porez, kojim je oporezovana svaka kmetovska zemlja, pa se tako stanovništvo razdvojilo u privilegirano (plemići, svećenstvo i gradovi) i u ono, koje plaća porez (kmetovi). 1351 počeo je Ljudevit da uzima devetinu od svakog roda i vina od kmetova na kraljevskim posjedima za erar, a ujedno je obvezao i vlastelu, da i oni za sebe uzimaju taj porez. Tada je bio uveden i vojni sistem, da bi velikaši i crkveni dostojanstvenici lakše mogli da snabdjevaju svoja banderija. Položaj kmetova postao je zbog svega toga teži i gori, jer su oni, osim crkvene desetine, plaćali još i devetinu, a ujedno je utvrđeno načelo, da je plaćanje desetine i devetine inkompatibilno s izvršivanjem aktivnih državnih prava. Između seljaka kmetova i plemstva, naročito visokog, postojao je sve dublji jaz.

Poslije velike seljačke bune u Ugarskoj, kojoj je stajao na čelu Juraj Doža (1514) i poslije ugušene bune u Kranjskoj (1515), pogoršalo se stanje kmetova, ne samo u tim zemljama, nego i u Hrvatskoj. Zaključkom ugarskog sabora 1514 zabranjeno je slobodno seljenje kmetova s posjeda jednoga gospodara na posjed drugoga, i kmetovi su postali pravi robovi svojih gospodara. Bijedno stanje kmetova povećale su još i stalne provale Turaka u Slavoniju i oni su bježali u susjedne austrijske zemlje, ili su se bez otpora predavali Turcima. Još prije polovine 15 vijeka dozvoljeno je bilo opet kmetovima seljenje od jednog vlastelina drugome, pa je tako uklonjena opasnost, da zemlja ne opusti ili da se dobrovoljnom predajom kmetova ne pretvori u turski pašaluk.

Povod S. B. bili su procesi, koji su nastupili zbog borbe oko nasljeđa jednog velikog posjeda vlastelina Ivana Heninga. 1553 svršio se taj proces tako, da je jedna polovina posjeda pripala trojici braće Báthory-ja, a druga polovina Teuffenbach-u i barunu Serbijaku. Serbijak je uskoro umro, pa je i njegov dio pripao Teuffenbachu. Teuffenbach je založio jedan dio svoga posjeda banovcu i gospodaru Medvedgrada, Ambrozu Gregorijancu, a jedan dio svojoj ženi, Uršuli Meknicer, dok je drugu polovinu dijela založio Andriji Báthory-ju. 1564 prodao je Báthory, bez znanja i pristanka ostalih suvlasnika, i onaj dio, što ga je dobio u zalog od Teuffenbacha, meštru kraljevskih konjušnika i kapetanu u Kanjiži, Franji Tahomu, koji je bio na zlu glasu kao nasilnik. Uršula Meknicer s banovcem Ambrozom Gregorijancem i s kmetovima napala je na Susedgrad i protjerala iz njega porodicu Tahoga. Tahi se tužio kralju, koji je izdao naređenje, da Uršula odmah vrati Tahomu njegov dio. Kad to Uršula nije htjela učiniti, dobio je ban Erdödy ovlaštenje od kralja, da Susedgrad zauzme silom. Uršula je dočekala banovu vojsku s dobro naoružanim seljacima, koji su bana potukli i zarobili. Ban je na to protiv Uršule podigao parnicu zbog uvrede Veličanstva, a ona je vratila Tahomu njegovu polovinu vlastelinstva. 1556 vratio se Tahi na Susedgrad, i počeo se svetiti kmetovima, naročito kad je dobio upravu i druge polovine posjeda (1569).

1571 započeli su seljaci neku vrstu pasivne rezistencije. Uskraćivali su svaki rad na poljima i obustavili svako davanje daća. Pokušaj Tahov, da dođe silom do svoga prava, odbili su seljaci silom. Seljaci su odbili i besplatno vršenje radova na pograničnim zemaljskim utvrđenjima. Poslije toga kraljevska je komora naredila, da se od Tahoga oduzme onaj dio vlastelinstva, što mu ga je komora dala u zakup. Međutim seljaci su se i dalje bunili. I hrvatski staleži i kmetovi slali su 1572 svoje izaslanike u Beč, da zamole kralja za intervenciju. Seljaci su počeli agitirati i među kmetovima susjednih vlastelinstva. Središte akcije bila je Stubica. Sa seljacima je stajao u vezi i velikaš Stjepan Gregorijanec, zet Uršule Meknicer.

Polovinom 1572 napali su seljaci na Susedgrad, istjerali su otuda sinove Tahoga, opljačkali mu kuriju u Brdovcu i istjerali iz kaštela Stubice jednog sina Tahoga i kćeri. Zatim su uputili drugu deputaciju kralju. Bila je određena naročita komisija, da umiri pobunjene seljake. Kmetovi nisu htjeli pristati, da se vrate pod vlast Tahoga. Kada su u toj stvari preuzeli akciju i hrvatski i ugarski sabor, kmetovi su poslali i treću deputaciju kralju, ali su se ujedno počeli spremati na energičan otpor.

Krajem 1572 dosudila je komora Heningovcima njihovu polovinu susedgradskog vlastelinstva. Kad Tahi ipak nije htio da je preda, napala je Uršula, u pratnji komesara, s kmetovima na Susedgrad i Stubicu i zauzela ih silom. Uršula se onda nastanila sa svojima u jednom dijelu Susedgrada, a Tahi je stanovao u drugom. Ovako rješenje nije zadovoljilo seljake, i oni su izjavili hrvatskom saboru, da ne će Tahoga i njegove potomke za gospodare, ali da će se pokoriti i služiti kralju i svakom drugom, koga on odredi. Sabor je na to, ne zna se po čijem prijedlogu, izrekao presudu, kojom je proglasio seljake za veleizdajnike, i sve ih proskribirao. Na to su se ogorčeni seljaci otvoreno pobunili.

Već u drugoj polovini 1572 organizirali su se seljaci za otpor. Obrazovali su savez, kome su bili na čelu Matija Gubec, Ivan Pasanec i Ivan Mogajić. Sva trojica bili su stubički kmetovi. Gupca su seljaci zvali begom, nadimak, što ga je po svoj prilici dobio već prije ustanka. Za vrhovnog kapetana vojske proglasili su Iliju Gregorića. Ilija je dva puta bio zarobljen od Turaka, ali oba je puta srećno utekao iz ropstva. Poslije bijega iz zarobljeništva nastanio se u Brdovcu, kao Tahoga kmet. Pošto je često služio kao vojnik u Hrvatskoj Krajini, bio je dobro upućen u vojne poslove, kako to dokazuje i njegov ratni plan. Određeno je i 12 kapetana, da vode čete iz pojedinih sela.

Gregorić nije uspio, da pridobije za sebe i uskoke. Glavna sila seljaka ostala je u Stubici, sjedištu vlade. Gregorićev plan bio je, da ode u Štajersku, da prikupi tamošnje seljake, zatim da jedan dio njegove vojske prijeđe Savu, da prikupi kranjske seljake, da pođe do Metlike, prijeđe Kupu i krene na Jasku, Okić i Samobor. Drugi dio trebalo je da ode do Celja, a zatim pojačan, da krene preko Rogaca u Zagorje, a odatle sva ujedinjena vojska da navali na Zagreb i diktira gospodi mir. Još je jedno posebno odjeljenje imalo da krene iz Celja preko Ljubljane k moru, da ukine putem svu plemićsku carinu i oslobodi trgovinu.

Seljaci, koji su pristali uz pobunjene kmetove, okitili su šešire zimzelenom. Cilj kmetova (poznat iz iskaza vođa na sudu) bio je: Opća jednakost i sloboda svih ljudi, dakle ukinuće feudalizma i demokracija, opće plaćanje poreza, opća vojna obaveza, ukidanje carine i plemićskih mitnica. Seljaci su izjavljivali, da će se pokoravati samo kralju Maksimilijanu i njegovom bratu nadvojvodi Karlu.

29/1 1573 planula je buna. Oko Brdovca, Stubice i Susedgrada skupilo se oko 20.000 ljudi. Ban i biskup Juraj Drašković imenovao je za svoga namjesnika Gašpara Alapića s nalogom, da napadne na seljake oko Jastrebarskog i Okića. Štajerska i koruška gospoda spremili su se također za obranu od seljaka. Ilija Gregorić pošao je u Štajersku, a poslao je jedan dio svoje vojske, pod Kupinićem, u Kranjsku. Kupinića je 5/2 potukao uskočki kapetan Turn, i rastjerao je njegove seljake. 6/2 svladao je seljake kod Kerestinca i Mokrica Gašpar Alapić. Gregorić je, saznavši za Kupinićev poraz, odlučio, da se vrati u Zagorje, ali su ga na povratku ispod grada Kunšperga potukla štajerska gospoda (8/2). Gregorić i drug mu Gušetić nekako su umakli, ali su ih kasnije uhvatili između Križevaca i Ivanića, i odveli u Beč.

Protiv Matije Gupca, koji je imao oko 10.000 ljudi, krenuo je Gašpar Alapić, na čelu plemićske vojske i banskih krajišnika. Između Stubičkih Toplica i Donje Stubice bila se 9/2 ogorčena i krvava borba, u kojoj su seljaci razbijeni. Od vođa pali su živi u ruke plemstvu Matija Gubec i Ivan Pasanec. Masa seljaka bilo je povješano na stablima, mnogima su odrezali nos i uši.

Dio seljaka odgovarao je pred ljubljanskim sudištem, a Ilija Gregorić i Gušetić u Beču (po svoj prilici obojica su pogubljeni). Gupcu i Pasancu sudili su kratkim putem. 15/2 obojica su dovedena u Zagreb, gdje su ih pogubili uz strahovite muke. Izmišljotina je, da je Gubec proglašen kraljem. Plemstvo je Gupca okrunilo vrućom željeznom krunom, pa su ga vukli po gradu, štipajući ga usijanim kliještima, dok ga nisu pogubili. 4/10 iste godine umro je na Susedgradu i krvnik seljaka Franjo Tahi. U S. B. je poginulo oko 6.000 seljaka.

L i t e r a t u r a: F. Rački, Građa za povijest hrvatsko-slovenske seljačke bune 1573 (Starine, 7, 8); I. Kukulje-

vić, Susjedgrad i Medvedgrad (Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, 3); R. Horvat, Seljačka buna godine 1573 (1897); J. Hartinger, Hrvatsko-slovenačka seljačka buna 1573 (1911); V. Klaić, Povjest Hrvata, V. (1911); F. Šišić, Seljačka buna od 1573 (Jugoslavenska Njiva, 1923, I.).

M. Prelog.

SELJAČKA SLOGA. V. Srpska Narodna Seljačka Sloga.

SELJAČKA STRANKA U SHS. V. Savez Zemljoradnika u SHS.

SELJAK, ilustrirani nedjeljni list za ekonomiju, umjetnost i obrt. Izlazio je pod uredništvom Đorđa Radića u Novom Sadu 1862—1869, 1872.

U. Dž.

SELJAN DRAGUTIN, književnik (16/1 1810, Topolovac, kod Siska — 14/6 1848, Zagreb). Svršivši humaniora stupio je 1829 u zagrebačko sjemenište. 1833 zaređen je za svećenika. 1837 primio je mjesto prefekta plemićskog konvikta u Zagrebu, ali je uklonjen radi nacionalnog rada kod povjerene mu omladine. Poslije toga je živio u Beču, gdje se branio radi optužbe, zbog koje je uklonjen s mjesta, i bavio se geografskim i kartografskim radovima. Tu ga je zatekla bečka revolucija 13/3 1848, pa se i on istakao u narodnom pokretu, ali je, vrativši se u Zagreb, iste godine umro. — S. je prvi preporodni literarni historik i geograf. 1840 izdao je djelce Početak, napredak i vrijednost literature ilirske. 1843 izdao je Zemljopis pokrajina ilirskih I. dio, a II. dio, u kome je obradio Crnu Goru i naše pokrajine pod turskom vlašću, čuva se kao rukopis u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Knjigu je cenzura zabranila, jer je 1843 ime ilirsko bilo zabranjeno. U Beču je izdao 1847 u narodnom jeziku Zemljovid Evrope i Zemljovid carevine austrijske.

L i t e r a t u r a: M. Grlović, Album zaslužnih Hrvata 19 vijeka (1898 do 1900).

B. V.

SELJAN MIRKO (5/4 1871, Karlovac — 1913, poginuo u prašumama Južne Amerike, u državi Peru). Svršio je osnovnu i kadetsku školu u Karlovcu. Pošto je napustio vojsku, radio je neko vrijeme kao građevinar u inostranstvu. Zatim je mnogo putovao po Africi, u Egiptu i Abesiniji, gdje je postao upravitelj jedne pokrajine na dvoru cara Menelika. Pisao je mnogo o svojim putovanjima na hrvatskom, njemačkom, francuskom, talijanskom i španjolskom jeziku, naročito poslije svojih putovanja i istraživanja po Južnoj Americi, u državi Braziliji i Peru. Izdao je (s bratom Stjepanom): Kroz prašume i pustinju (1912) i Salto del Guayra — La chute de Guayra, prijevod s hrvatskog, na španjolskom i francuskom jeziku (1905). Održao je u Americi i Evropi mnoga predavanja na raznim jezicima. Na svojim putovanjima uvijek je fotografirao, te je svoje originalne fotografije i mnogo predmeta poklonio zagrebačkom Etnografskom muzeju. *F. B.*

SEMBERIJA, knežina bijeljinskog sreza, u sjeveroistočnoj Bosni, između Save, Drine i linije Amajlija—Crnjelovo. Kuća semberskih knezova bila je u selu Popoviću. U 18 vijeku tu je bila porodica Kneževića kao kneževska. Iz te kuće istakao se 1806 svojom plemenitošću Ivo Knežević, knez od Semberije. Porijeklo naziva knežine, misli se, da je u vezi s onom vrstom turske vojske, koja se zvala zenbersember (strijelci).

L i t e r a t u r a: V. Skarić, Razvitak (1910); R. Jeremić, Glasnik Geografskog Društva (7—8, 1922). *V. Ć.*

SEMEĆ, planina u Bosni, sjeverozapadno od velike okuke Drine kod Višegrada. Pretežno je sastavljena od trijaskih vapnenaca i dolomita, a na istoku na njih naliježu jurski pješčari i kretacejski lapori i vapnenjaci. Oko Vlasinja i Vrhova javljaju se verfenski škriljevci, a uz Drinu izbile su eruptivne stijene, serpentin i peridotit, kojih ima od Donjeg Stitareva do Višegrada, a u mnogo većoj mjeri dalje na jugoistoku. S. je tipa kraske visoravni, nagnute prema istoku, s koje se izdižu pojedini istaknuti vrhovi: Vranj (1.386 m), Crni Vrh (1.288 m), Ivica (1.497 m), Stolac (1.435 m), Vračevica (1.361 m), Veliko Brdo (1.341 m), Smrčivo Točilo (1.151 m), Lijesko Brdo (999 m), Vlasinje (845 m) i Grabovica (817 m). U visoravan su usječene doline mnogih potočića, ali su neke od njih suhe, na pr. Suhi Dol. Najveći potok na S. je Osojnica, koji izvire na istočnoj strani Ivice i Vričevice, teče prema istoku i u Drinu utiče kod Višegrada. S. je naj-

većim dijelom pošumljen. Preko njega i zapadnim podnožjem vode ceste Rogatica—Perušići—Višegrad i Međeđa. Osim toga ima više pješačkih puteva i staza. *P. V.*

SEMELJCI, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Đakovo; od željezničke stanice S. Široko Polje, na pruzi Đakovo—Osijek, 5 km k jugoistoku. Imaju 1.228 stanovnika u 344 doma, poglavarstvo općine (3.857 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, poštu. *J. M-n.*

SEMINARIJE, internati pored pravoslavnih bogoslovija u srpskoj crkvi. U današnjoj kraljevini SHS ima pet S.: u Srijemskim Karlovcima, u Bitolju, u Prizrenu, na Cetinju i u Sarajevu. U S. svi slušaoci bogoslovija dobivaju potpuno besplatno izdržavanje: stan, hranu i odijelo. *R. G.*

SEMOLJ JEZERO, jezero u Crnoj Gori, između Lebršnika i Somine Planine, na 42° 54′ sjev. šir., 19° 16′ 9″ ist. od Gr. Površina mu je 0·0515 km², a apsolutna visina 1.683 m. Jezero je glacijalnog porijekla. *P. V.*

SENABIJE, vrste jabuka, koje se goje oko Arilja i izvoze se. *I. R.*

SENC STJEPAN, direktor gimnazije (28/7 1855, Vinkovci — 4/8 1925, Zagreb). Nauke je svršio na bečkom univerzitetu, gdje je 1877 položio učiteljski ispit iz grčkog, latinskog i hrvatsko-srpskog jezika. Učiteljovao je zatim u zavičaju, i objavio je u tamošnjim gimnazijskim programima prve svoje stručne radove: Kako valja u gimnaziji čitati pjesnika? (1878), Osvrt na stogodišnji osnutak gimnazije vinkovačke (1880). Duži je niz godina bio nastavnik u Karlovcu, odnosno u Rakovcu, u početku devedesetih godina prošloga vijeka došao je u gornjogradsku, a 1902 kao direktor u donjogradsku gimnaziju u Zagrebu, gdje je služio do penzioniranja 1910. Njegovi Primjeri iz grčke i rimske književnosti u hrvatskom prijevodu (u dvije sveske od 1894 pa do 1920) doživjeli su tri izdanja, a upotrebljavaju se u srednjim školama i danas. Po Schenklovom grčko-njemačkom rječniku izradio je grčko-hrvatski rječnik za škole (1910). Sastavio je i Latinsku vježbenicu za više razrede gimnazije u dva dijela (1899), koji su se, na žalost, kratko vrijeme upotrebljavali, jer se takovo prevođenje izbacilo iz škole. Za zbornik: Prijevodi grčkih i latinskih klasika, što ga izdaje Matica Hrvatska, spremio je S. i štampao Demostenove govore (1890) i Plutarhove izabrane životopise Grka i Rimljana (u dva sveska, 1892). *Đ. K.*

SENĆANSKA OKRUŽNA ŠTEDIONICA, Senta. Osnovana je 1882. Kapital je 1,000.000. Rezerve 350.000, ulozi 718.124, povjerioci 252.250, mjenice 2,599.704, dobit 253.809 Din. Dividenda 16%. Predsjednik je Dr. Dragutin Biro, a direktor Josip Frank. *N. S.*

SENĆANSKA OPŠTA ŠTEDIONICA, Senta. Osnovana je 1876. Kapital je 1,200.000. Rezerve 205.500, ulozi 1,927.998, vjerovnici 30.000, mjenice 3,179.500, dobitak 284.711 Din. Dividenda 15%. Predsjednik je Jovan Vujić, a upravitelj Ignjat Kohn mlađi. *N. S.*

SENĆANSKI MLIN NA VALJKE HESLER I DRUGOVI D. D., Senta. Osnovan je 1912. Kapital je 1,500.000 Din. Kapacitet je 5 vagona dnevno. Pokretna snaga je 340 HP. Zaposleno je 60 radnika. *S. P.*

SEN-ĐURAĐ, manastir u Banatu, u temišvarskoj oblasti, na rijeci Brzavi. Prema tradiciji S. je osnovao u 15 vijeku despot Jovan. Spominje se često u 17 vijeku (1623, 1631, 1643). 1800 bio je ovdje arhimandrit Pavle Kenđelac, S. nije proučen. *V. P-ć.*

SENIJA (Senia), rimski grad u hrvatskom primorju, danas Senj. Mjesto je bilo nastanjeno još u predrimsko doba. Možda ga spominje grčki putopisac Skilaks još oko sredine 4 vijeka prije Is. S. se nalazila u zemlji plemena Liburna, a na granici Japoda. Oktavijan je dao naselju rimsko gradsko pravo. S. je igrala znatnu ulogu u kasnije rimsko doba. Spominje se u njoj jedno kupalište. U vrijeme seobe naroda S. je propala, da se ponovno javi u srednjem vijeku. Rimske starine nađene u Senju nisu mnogobrojne. *N. V.*

SENTA, grad u Bačkoj, na Tisi. Ima 30.694 stanovnika (1921). 1910 bilo je u S. 2.857 Srba, 26.529 Madžara, 1.373 Jevreja; pravoslavnih 2.386, katolika 26.769. — S. se spominje prvi put 1216. 1516 postala je slobodan grad. Za vrijeme Turaka potpadala je pod segedinsku nahiju. 1697 pobijedio je

princ Eugen Savojski kod S. Turke. Poslije oslobođenja od Turaka S. je bila čisto srpsko mjesto, te je postala šanac u potiskoj granici. Kad je granica razvojačena (1751), pripala je S. potiskom okrugu. Namjesto Srba, koji su se, prilikom razvojačenja granice, odselili u Rusiju, počeli su se u S. naseljavati u velikim masama Slovaci i Madžari. 1848/49 stradali su u S. vrlo mnogo Srbi. — Stanovništvo se bavi pretežno ratarstvom. Vrlo je znatna trgovina i industrija, naročito ona, koja je u vezi s ratarskom produkcijom. Zanatlijstvo i kućna industrija također je znatna. S. je vrlo važna željeznička raskrsnica. Kod S. je vezana Bačka s Banatom gvozdenim mostom. Ima gimnaziju, vrlo lijepu općinsku kuću, i jedno od najbolje uređenih vatrogasnih društava u državi. U S. se nalazi i najveća privatna zbirka srpskih umjetničkih slika, knjiga i rukopisa Joce Vujića.
D. P.

SENTANDREJA, mjesto u Madžarskoj, na Dunavu, iznad Pešte. Ima 5.673 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 579, Madžara 2.971; pravoslavnih 631, katolika 4.317. S. je naseljena Srbima poslije velike seobe, te je u prvo vrijeme bila središte preseljenih Srba, i sjedište patrijarha. S. je bila dugo vremena znatno trgovačko mjesto i jedan od glavnijih centara našeg kulturnog i nacionalnog života. Radi mnogih, vrlo lijepih i punih starina crkava zvana je srpski Rim. S. je sjedište srpskog budimskog episkopa. *D. P.*

SENJ (latinski Senia, Segnia, talijanski Segna, njemački Zengg), grad u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti. Leži na istočnoj obali Jadranskog mora, gdje se otvara dolina Senjska Draga. Gotovo je na presjecištu paralele 45° sjev. šir., jednako daleko od ekvatora i pola, i meridijana 15° ist. duž. od Gr. Licem gleda u more, prema otoku Krku, a u zaleđu mu se diže grana Velebita, Senjsko Bilo, na koje se Senjskom Dragom vijugä vještački građena Josipova cesta do prevale Vratnika (698 m), odakle silazi u Ogulin i u Gacku (s krakom za Plitvička Jezera)—Liku. Od sjeverozapada dolazi u S. primorska cesta iz Rijeke—Sušaka, i nastavlja se dalje prema jugu u Karlobag. Prema zapadu u polukrugu otvorena, S. je luka dosta prostrana: na ulazu je 360 m široka, a duboka je 3—19 m. U sredinu luke pružio se sa obale 57 m dugi gat, te je dijeli u dva, gotovo jednaka, dijela. Do 70-ih godina prošloga vijeka S. je luka bila vrlo živa, puna brodova i trgovine, a grad S. bogato i znamenito trgovačko mjesto, tako da se sama Rijeka (Fiume) pobliže označavala kao Rijeka kod S. ili Senjska Rijeka. Žito, koža, vino, drvo i sol bili su glavni predmeti trgovine. Cvala je i brodogradnja, pa je S. brodogradilište bilo jedno od najznamenitijih u primorju. Od kako je na Rijeku izgrađena željeznica (1873) ostavilo čitavo hrvatsko primorje po strani, i drvene jedrenjače na moru potisnuli parobrodi, opustjeli su i S. luka i S. škver, na kome već odavno nije sagrađen nijedan veći brod. Trgovina je slaba, pridolazak stranaca neznatan. Danas je S. parobrodska stanica na linijama: Sušak—S., Sušak—S.—Rab, Sušak—S.—Baška—Pag—Obrovac, i stanica autobusne poštanske linije s osobnim prometom: S.—Otočac—Vrhovine (stanica ličke željeznice)—Plitvička Jezera.

S. ima krasno zidano kupalište sa betonskim terasama za sunčanje, ispod gradskog teritorija, gdje su dvije crkvice: mornarska rimokatolička Sv. Marije na Artu i pravoslavna Velike Gospode. Nedaleko je odatle, na 82 m visokoj glavici, biljega grada S., dobro očuvani stari Nehajgrad, što ga je 1588 sagradio general i senjski kapetan Ivan Lenković.

Uski prostor grada S., nalik na istokračni trokut s polukružnom hipotenuzom u luci, zaprema 2·86 km². Grad je nekada bio opasan zidovima, od kojih još ima ostataka: na istoku Velika vrata, kroz koja se dolazi na Knežićevo šetalište, 625 m dugački drvored, početak Josipove ceste, koju je gradio četnik Knežić, na sjeveru tri oble i jedna četvorouglasta kula, a na zapadnoj morskoj strani kula Sv. Save. Lukom se savila Berislavićeva obala sa biskupskom rezidencijom i s velikim magazinima za spremanje soli i druge trgovačke robe. Središte je grada Zvonimirov trg sa starim kaštelom, koji je sagrađen u prvoj polovini 14 vijeka, a popravljen 1760. Sada je Ožegovićev biskupski konvikt. Na tom je trgu i carinarnica (1559) s osobito krasnim pročeljem.

Izgleda, da je to iz narodne pjesme Smrt Senjanina Iva poznata crkva Sv. Ružica. Od crkava najznatnija je stolna crkva Sv. Marije, sagrađena oko 1200 u stilu romanske bazilike na tri lađe. Na glavnom oltaru, nad slikom Bogorodice, slika je Sv. Jurja, zaštitnika grada S. Za oltarom je kaptolski arkiv, koji ima glagoljskih listina 15 i 16 vijeka i čuva ključeve grada Klisa, donesene u S. poslije pada Klisa u turske ruke 1596. Pod oltarom je grobnica stolnoga kaptola, u kojoj počiva i senjski biskup Mirko barun Ožegović Barlabaševački (— 8/1 1869), osnivač S. gimnazije. Neugledni inače zvonik iza svetilišta potiče iz 1000. Druga je crkva Sv. Franja, sagrađena 1558 u istom stilu kao i stolna crkva, samo je od nje manja. Ona se odlikuje množinom nadgrobnih ploča, na uspomenu uskočkih vojvoda i senjskih plemića (Grgura Pavizevića, Vinka Smoljana, Uskoka Mikašina Petra Radivojevića, Jurja Hreljanovića, Jurja Daničića, Matije Gojčića od plemena Mogorojevića i dr.). Najstariji dio grada S. je Gorica. Jedino predgrađe, Varoš, diže se gradu na sjeveru, na pristanku 602 m visokog Strmca.

Bujica Potok, što je prije derala Senjskom Dragom i gradu kadšto nanosila štetu, danas je regulirana, i jedinstveno je hidrotehničko djelo u našoj državi: korito je popločeno, nasipima učvršćeno i branama ispregrađeno, pa je tako proveden u grad vodovod, s Kraljičina Vrela (10° C). Iz S. Drage, oko 2 km daleko od grada, desno od Josipove ceste, nalazi se krasno uređeno groblje.

S. se nalazi sred umjerenoga pojasa, i ima dosta blagu klimu. Srednja godišnja temperatura iznosi 14·16° C, a među najtoplijim i najstudenijim mjesecom mijenja se od 23·8° C do 5·8° C. Atmosferskog taloga ima na godinu prosječno 130·3 cm. Kad ne bi bilo »senjske bure«, koja katkada, naročito zimi, traje i po više nedjelja, S. bi imao 6 mjeseca proljeća, a 6 mjeseca ljeta. Negda bujna šumska okolina, kasnije ogolićena, sada se pomalo nanovo šumom prekriva. Od voća se odlikuju kajsije; one su osobito velike, ugodna mirisa, te se i izvoze. Ima ponešto i masline i lovorike.

S. ima 3.037 stanovnika, u 525 kuća. Oni govore hrvatski, čakavskim narječjem, ali u govor upleću mnoge talijanske riječi; govore brže nego na primjer Slavonci, često zamjenjuju glasove c, s i z glasovima č, š i ž.

S. je kraljevski i slobodni grad. Upravu vode gradsko poglavarstvo s načelnikom i zastupstvo od 16 članova. U S. je stolica senjsko-modruške ili krbavske biskupije sa stolnim kaptolom, rimokatolička župa i pravoslavna parohija, biskupsko sjemenište, realna gimnazija, uz nju biskupski konvikt Ožegovićianum i zavod Palestra, glazbena škola, 2 osnovne škole, stručna škola za mašinsku, bravarsku, mehaničku i elektrotehničku struku, sreska oblast, kotarski sud, porezni ured, sreska uprava financijske kontrole, carinarnica i solara, inspektorat za pošumljivanje krasa, kotarska šumarija imovne općine ogulinske, lučka kapetanija, pošta, telegraf i telefon, više prosvjetnih društava i staleških zadruga, bolnica. Industrijska preduzeća su: Tvornica duhana, »Art«, parni mlin i Tvornica tijesta, Mramorna industrija, štamparija. Razvijena je trgovina vina, drva i šumskih proizvoda. Od novčanih zavoda tu su Senjska Štedionica i filijala Prve Hrvatske Štedionice (Zagreb).

Prvi spomen S. je iz 4 vijeka prije Is. U Pseudoskilakovu Periplu krije se ime S. u obliku Senites među liburnskim gradovima. Po tome je S. svakako jedno od najstarijih mjesta u našoj državi. Rimljani su ga zvali Senia, pa se drži, da su ga osnovali Senonski Gali, koji su došli iz Italije. Italski trgovci naselili su se u S. još prije Rimljana, a u rimsko doba dobio je građansko pravo od Oktavijana, koji je 35 prije Is. iz S. krenuo u rat protiv Japoda. U carsko doba stanovali su u S. ljudi različnog porijekla, većinom slobodnjaci, udruženi u corpus Augustalium. Govorilo se latinski i grčki. Saobraćaj je bio znatan. Cesta je vodila u Tarsatiku i u unutrašnjost zemlje, a S. luka bila je najznamenitija u tome kraju Jadrana.

U S. se našlo, prema znamenitosti mjesta, malo rimskih spomenika. Pronađena su četiri rimska groblja, jedno kod Nehaja (amfore s mrtvačkim pepelom). Nađeni carski novci idu do vremena cara Honorija.

I u srednjem vijeku S. je zadržao svoje značenje. Za prvu polovinu

12 vijeka to svjedoči Idrizi. Romanski živalj brzo je ustuknuo pred slovenskim, hrvatskim, svakako već za vrijeme narodne dinastije. S. je bio glavno mjesto starohrvatske županije, koja se uz more prostirala od Vinodola (Ledenice) do Podgorja (Stinica), a na istoku je međašila sa županama brinjskom, gatačkom i buškom. Kasnije se južna međa pomicala tako, da se S. župi pribrajao ne samo Jablanac, već napokon i Cesarica. Osim grada S. u njoj se spominju: najprije u 12 vijeku, crkva i samostan Sv. Jurja, koji je pripadao viteškome redu templara ili božjaka; samostan i crkva Sv. Franja, što su franjevcima podigli u 13 vijeku knezovi Frankapani, u S. predgrađu blizu gradskih zidova; jamačno njihove su zadužbine bile i pavlinski samostani Sv. Spasa (Spasovac) i Sv. Jelena. S. župi pripadali su još: Stari Grad, nasuprot otoku Rabu, i Vratnik, gdje je bila carinarnica (1408). S. je bio kroz vijekove tvrdi branik našeg primorja od Istre do Zadra. Kako je S. teško pristupačan i s kopna i s mora, razbijala se o njega i mletačka i turska sila. Mlečićima, koji su dugo vladali dalmatinskim primorjem, samo je jedan put pošlo za rukom (1380), da se prikuče gradu i da ga spale; ali se u njemu nisu učvrstili ni za čas. Tako ni Turci, mada su mu okolinu, pošto su osvojili Liku, (1528), više puta pustošili i plijenili.

Autonomiju, što ju je poput drugih primorskih gradova, imao za vladanja narodnih kraljeva, izgubio je S. oko 1180, kada ga je Arpadovac Bela III. darovao redu templara ili božjaka. U vlasti toga reda ostao je S. do 1269, kada je prešao u kraljevsku upravu. Od tada je S., uz knezove, imao i svoje načelnike i podnačelnike, suce i vijećnike. Općinski su se poslovi rješavali u gradskoj skupštini, u koju su (obično pred crkvom Sv. Marije) dolazili svi građani, i u gradskom vijeću, u kome su sjedili: knez i podknežin, načelnik i podnačelnik, suci i vijećnici. U gradskoj skupštini, držanoj 20/6 1271, Senjani su izabrali krčkoga kneza Vida IV. (Frankapana) i njegove potomke za nasljedne načelnike svoje općine. To se nasljedno načelništvo Frankapana brzo prometnulo u pravo gospodstvo, tako da se knez Dujam II. već 1302 prozvao senjskim knezom. Knez Ivan (V.) dao je, sa svojim bratom Stjepanom, gradu S. 5/5 1388 zakon ili statut od 168 člana, po kome se upravljalo i sudilo. Grad S. bio je njihovo poglavito tržište na moru, odakle je vodila, možda najstarija, a svakako najkraća, cesta u krajeve Kupe, Save i Dunava. Tom su cestom prolazili kraljevi i kraljice naročito iz porodice Anžujske i Sigizmund Luksemburški, čiju su ženu Mariju (kćer Ljudevita I.) Senjani, pod svojim knezom Ivanom, pomogli osloboditi iz ruku hrvatskih ustanika. Oslobođena kraljica provela je onda u S. drugu polovinu juna 1387.

Koliko su Frankapani cijenili grad S., vidi se najbolje po tome, što prilikom diobe 1449 među braćom (9) S. nije pripao ni jednom pojedincu, već je ostao svima zajedno (condominium), a knez S. bio je obično najstariji od roda. U vlasti Frankapana ostao je S. do 1469, kada im ga je oteo kralj Matija Korvin i podvrgao ga pravo kraljevskoj vlasti, koju su u ime kraljevo vršili zasebni kapetani, ali tako, da je za unutrašnju upravu grada imao i dalje da vrijedi gradski statut. Poslije smrti kralja Matije (1490) S. je neko vrijeme držao njegov sin, vojvoda Ivaniš Korvin.

Poraz hrvatske vojske na Krbavskom Polju (1493) i osvojenje Like (1528) otvorili su Turcima put do pod sami S. Nastojanje knezova Frankapana (Bernardina, pa Krsta), da opet zadobiju S., ostalo je bez uspjeha. U borbi o ugarsko-hrvatsko primorje, što se poslije pogibije kralja Ljudevita II. na Mohačkom Polju (1526), vodila između Ivana Zapolje i Ferdinanda Habsburga, Senjani su pristali uz Ferdinanda. Zato im se obvezao, da će čuvati njihova prava i braniti ih od svih neprijatelja. 1528 podijelio im je pravo, da slobodno trguju po svim njegovim zemljama, i da im nitko ne smije suditi osim njihov gradski sudac, štaviše (1532), da mogu kupovati i prodavati meso sô i hljeb bez ikakve daće kraljevskoj tridesetnici.

16 i 17 vijek obilježen je u našem primorju borbom Uskoka. 1537 Turci su, poslije duge i ljute borbe, preko mrtvoga tijela junačkoga branitelja kapetana Petra Kružića, osvojili Klis. Ulogu Klisa, kao glavnog uskočkog branika, preuzeo je tada S. Iz S. su četovali Uskoci preko Vele-

bita na ličke Turke, a morem su polazili u Zrmanju ili u koju mletačku dalmatinsku luku, odakle su, preko mletačke teritorije, upadali u Tursku, da potraže plijen u Turaka, jer ugovorenu carsku plaću nisu redovno primali. Te uskočke pohode protiv Turaka Mleci su dopuštali, šta više i pomagali, kad su sami s Turcima bili zaraćeni. Ali, kada bi s njima sklopili mir, branili su Uskocima gusarenje, a Uskoci su onda okrenuli oružje i protiv njih, pa su napadali mletačke lađe i plijenili mletačke trgovce. Oštro postupanje Venecije protiv Uskoka, da se svi Uskoci, koji budu zarobljeni, upotrijebe za veslače (okovani galeoti) ili objese na galijske jarbole, učinilo je od Uskoka ljute neprijatelje. Istinitost poklika: Čuvaj se senjske ruke! iskusio je mnogi Turčin i mnogi Mlečić. Na mnoge tužbe i vapaje Venecije car je Rudolf izaslao generala Josipa Rabatu, da ukroti Uskoke. On je i odviše oštro vršio svoj zadatak. Na staru godinu 1601 stigla ga senjska osveta. Uskoci su provalili u kraljevski grad, sasjekli svu posadu, Rabatu smaknuli i glavu mu izložili na prozor nad gradskim vratima. Rabatinom smrću neprijateljstvo između Uskoka i Mlečića nije prestalo. Borba se nastavila, a poslije neuspjelih pregovora između Venecije i kralja Matije II., izvrgla se u uskočki rat (1615—1617), u kome su se Uskoci zalijetali do Venecije. Rat se svršio posredovanjem Španjolske, mirom u Madridu 26/9 1617: Uskoci su se morali preseliti iz primorja u unutrašnjost (u Gacku i Žumberak), njihove su lađe spaljene, a u S. je smještena njemačka posada. Ipak je u S. ostalo još dosta uskočkih porodica. Venecija je u tome ratu potrošila 12 milijuna dukata, a nije dobila ni pedlja zemlje. Još bi toliko dala, veli jedan savremenik, mletački senator, da nije nikada metnula ruke u uskočko gnijezdo.

Po odlasku Uskoka razmetala se u S. njemačka posada. S. kapetanima postajali su ponajviše Nijemci, koji su prezirali i gazili stara senjska prava. Na mnoge tužbe i molbe Senjana kralj Ferdinand III. potvrdio je 14/3 1640 sve stare senjske pravice i ujedno zapovijedio svim vojničkim i građanskim časnicima u S., da imaju, pod kaznom teške nemilosti, poštovati sva gradska prava. Posebnom listinom potvrdio je kralj 14/7 gradski statut, a 23/2 1652 proglasio je S. kraljevskim i slobodnim gradom. Taj su list slobode grada S. potvrđivali i potonji kraljevi. Ali nepoštovanju gradskih pravica od strane njemačkih časnika nije bilo kraja. Kao branitelja svojih prava slali su S. na kraljevski dvor, među ostalima, i svoga odličnog sugrađanina Pavla Rittera-Vitezovića (1682, 1697).

Međutim su S. i dalje četovali s Turcima i sudjelovali su pri oslobođenju Like i Krbave ispod njihova gospodstva.

Od 10/10 1719 do marta 1722 trajala je u S. buna, koju su izazvali vojnički časnici, vrijeđajući gradske privilegije. Tada je za umirenje razdraženih duhova najviše uradio biskup U. Pohmajević. Kraljica Marija Terezija potvrdila je 21/10 1741 opet Senjanima sve njihove pravice i sloboštine, a pošto se one i dalje nisu poštovale i sve su nove tužbe stizale, obećala je kraljica, da će se u S. prеđašnji red uspostaviti, ali i to se obećanje nije ispunilo.

Kad je 1752, pod upravom trgovačke intencije u Trstu, uređeno austrijsko primorje, njemu su pridijeljeni i gradovi: Senj Rijeka i Bag. Hrvatski je sabor 1764/65 protestirao protiv toga uređenja i tražio je, da se ti gradovi sjedine s Hrvaskom. Marija Terezija je tek 1776, i to jedino grad Rijeku sjedinila s građanskom Hrvatskom, dok je S. i Bag pridružila vojničkoj krajini. Tako je S., kao vojna općina, pripao otočkoj pukovniji u karlovačkom generalitetu. Na ugaskom saboru u Požunu (1790) opet su se S. žalili na vojničku upravu i molili, da se oslobode vojničke i podvrgnu građanskoj vlasti, ali opet bez ikakvog uspjeha. 1809—1813 S. je pripadao Francuskoj. 1848 hrvatski je sabor odlučio, da se grad S. uvede u starodavna svoja prava, i da se uvrsti među druge slobodne i kraljevske gradove. Već su bili imenovani i komesari za predaju grada iz vojničke u građansku upravu, kad je u Madžarskoj buknula revolucija i sasvim prekinula redovni tok događaja. Na hrvatskom saboru 1861 senjski su poslanici obnovili molbu, da se grad S. oduzme vojničkoj i podvrgne građanskoj upravi, ali je tek kra-

ljevskim proglasom i otpisom od 8/10 1871 određeno i napokon izvršeno, da se grad S. izluči iz vojničke krajine i sjedini s Hrvatskom pod banskom vlasti.

Poslije narodnog ujedinjenja 1/12 1918 pripada kraljevini SHS.

S. je već oko 1150 bio stolica biskupa, koji je preuzeo ne samo dio teritorije krčkog biskupa, već i njegove tradicije. Kao što je krčka biskupija u 11, tako je senjska biskupija u 12 vijeku, postala glavnim rasadnikom slovenske liturgije i slovenskih svetih knjiga među Hrvatima. Senjski biskup izmolio je 1248 u pape privilegiju, da službu božju smije vršiti na slovenskom jeziku i upotrebljavati crkvene knjige, pisane hrvatskom glagoljicom. To se pismo u S. upotrebljava i u svagdašnjim poslovima, što svjedoče natpisi, prvi poznati iz 14 vijeka (1307, 1330), a još više mnoge isprave iz 15 i 16 vijeka.

Književnog rada u senjskoj biskupiji bilo je dosta, dakako u duhu onoga vremena. Ima tu crkvenih pjesama, apokrifnih priča i legendi i mirakula, Prikazanje Abrahamovo, Život Isukrstov, većih djela za pouku svećeničkog podmatka, tako: Lucidarij, Dijalog pape Grgura Velikoga, knjiga mudroga Katona, Cvit svake mudrosti, za zabavu: Trojanska priča, a kao pomoćna knjiga: Zbirka propovijedi. Javni notari ili kancelari bili su lajici i svećenici, a pisari glagoljskih isprava ponajviše svećenici. Da je književni rad u S. bio dosta obilan, najbolje pokazuje to, što je tu 1494 osnovana prva hrvatska štamparija. Slova su donijeta iz Venecije (glagoljska), gdje su već ranije bile štampane neke knjige glagoljicom (misal 1483, brevijar 1493). Vlasnik štamparije bio je senjski arhiđakon Silvestar Bedričić, a kasnije senjski biskup Šimun Kozičić. Iz te štamparije sačuvalo se do danas 7 knjiga, koje su štampane između 1494 (Misal hrvatski) i 1508. Sve su duhovnoga sadržaja, a svjedočanstvo su, da je S. bio prvo kulturno središte hrvatskog naroda. Što to nije za dugo ostalo, krive su političke prilike.

Turske provale u Hrvatsku postajale su sve češće i žešće, pa je od njih više puta i grad S. bio u ozbiljnoj opasnosti. Oko 1530 biskup Kozičić preselio je svoju štampariju i sam se sklonio na Rijeku. Provale turske, pa seljenje hrvatskog naroda upravo najviše iz područja senjske biskupije u zaklonitije krajeve (jugozapadna Ugarska, Kranjska, Austrija i čak Moravska), bile su razlog, da je tamo znatno popustio književni rad i da je u 16 vijeku S. prestao biti kulturnim središtem hrvatskog naroda.

Na prorijeđena i pusta hrvatska ognjišta došli su ponajviše pravoslavni Srbi, koji su donijeli sa sobom štokavsko narječje i ćirilsko pismo. Ti doseljenici nisu bili pristupačni hrvatskoj glagoljskoj knjizi, što više i mnogi starosjedioci katolici u tim krajevima primili su štokavsko narječje.

S. je tada prestao biti hrvatsko književno središte, ali je ipak i kasnije dao više znatnih hrvatskih pjesnika i kulturnih radnika nego mnogi drugi veći gradovi (Pavao Ritter-Vitezović, Mateša Antun Kuhačević-Senjanin, Silvije Strahimir Kranjčević, Milan Ogrizović i Vjenceslav Novak).

S. je također grad starih plemića (izgleda da su izumrli do Hreljanovića i Domazetovića) i vrlih rodoljuba (Josip Gržanić, posjednik Srebrne Čizme).

L i t e r a t u r a: M. Magdić, Topografija i poviest grada Senja (1877); Vj. Klaić, Knezovi Frankapani (1901); D. Hirc, Hrvatsko Primorje (1891); I. Scherzer, Sa Vratnika u Senj (Pobratim, VI.); J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, 1898); K. Patsch, Die Lika in römischer Zeit (1900); Vj. Klaić, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku. Senjska župa (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, 1902); R. Strohal, Grad Senj, prvo kulturno središte hrvatskoga naroda (1918); G. Novak, Uskoci (Jadranska Straža, 1927); M. Magdić, Senj u 17 vijeku (Hrvatsko Kolo, 1910); M. Nehajev, Nekrolog Milanu Ogrizoviću (Savremenik).

J. Modestin.

SENJSKA I MODRUŠKA ILI KRBAVSKA BISKUPIJA. Nije poznato kad je osnovana ni tko ju je osnovao. Tek u 12 vijeku poznat je prvi senjski biskup, Mirej; međutim je izvjesno, da je u Senju i prije Mireja bilo nekoliko biskupa, koji su potpadali pod

solinsko-spljitske nadbiskupe. Krbavska biskupija osnovana je na saboru u Splitu 1185. Kada je Krbavi prijetila opasnost od Turaka, tada (1460) joj se biskup, dozvolom pape Pija II., preselio u Modruš (Modrussa, Modrussia), i tu je ostao više od jednoga vijeka. Napokon je papa Urban VIII. modrušku biskupiju ujedinio (1640) sa senjskom, koja je priznala mjesto splitskoga, ostrogonskog mitropolita. — 1852 senjski i modruški ili krbavski biskup potpao je pod zagrebačkog nadbiskupa. U senjsko-modruškoj biskupiji se sveti čini obavljaju na staroslavenskom jeziku, što je na molbu biskupa Filipa odobrio 1248 i papa Inoćentije IV. Biskupija je u najnovije vrijeme izgubila Rijeku, pa tako sada broji 14 dekanija, 138 župa i 171 svećenika. U njoj, uz svjetovni i redovni kler, djeluju takoder i razne časne sestre: milosrdnice, od 1895 (Senj, Praputnjak, Ogulin, Gračac, Kraljevica), sestre Sv. Križa, od 1906 (Sušak, Gospić), sestre kongregacije Malog Isusa, od 1920 (Senj) i služavke malenog Isusa, od 1923 (Crikvenica). Na Trsatu se mnogo posjećuje Milosna Majka Božja.

L i t e r a t u r a: Farlati, Illyricum Sacrum, IV.; Sladović, Poviesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske (1856); Crnčić, Najstarija poviest o krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji (1867).

J. J.

SENJSKA KAPITANIJA, 1469 oteo je kralj Matija Korvin knezovima Frankapanima grad Senj s kotarom, a poslije i knežiju Gatačku ili Gacku s gradom Otočcem i još nekim gradovima u okolini. Od čitavog tog područja uređena je zasebna upravna vojnička oblast: S. K. Glavar te oblasti, kapitan, imao je poglaviti zadatak, da s kraljevskom četom brani povjerene mu oblasti od turskih navala i od Mlečića. Pored toga imao je paziti i na susjedne hrvatske knezove. 1504 primao je kapitan za odbranu Senja i ostalih gradova svoje kapitanije 2.000 forinti u zlatu i za 500 forinti soli.

S. K. pripadao je 1479 i grad brinjski, a 1489 gradovi: Senj, Otočac, Stari Grad na moru i Novi Grad. Čitavom kapitanijom upravljao je kapitan i njegov zamjenik, vicekapitan. U pojedinim gradovima sjedili su kapitani ili porkulabi (Burggrafen). Već 1472 izdao je kralj Matija građanima Senja slobodno pismo, kojim je potvrdio njihove stare povlastice, te ih zaštitio od nasilja kraljevskih kapitana i kaštelana. — Po uzoru S. K. uređene su poslije, u 16 vijeku, i druge kapitanije uz tursku među, od kojih se razvila krajina.

Prvi po imenu poznati senjski kapitan bio je 1473 Volfgangus Frodnar. 1495 i 1496 bila su u jedan mah zajedno dva kapitana: Nikola Kolumić i Zagrepčanin Ivan Pastorija. 1506—1518 u Senju nije bilo posebnih kapitana, već su tu čast vršili tadašnji hrvatski banovi, koji su, uz svoju bansku platu, primali za kapitaniju 2.000 zlatnih forinti u gotovom i za 1.000 forinti soli. Od juna 1518 opet su bila dva kapitana: najprije Jeronim Petelinić i knez Ferenac Nelepeci (1518), zatim J. Petelenić i Grgur Orlovčić (1521), a od 1523 G. Orlovčić i Petar Kružić, kojima je bila povjerena i odbrana Klisa, pa su se zvali capitanei Segnae et castellani Klissiae. Kad je G. Orlović poginuo u boju na Mohaču, ostao je P. Kružić sam na braniku Senja i Klisa (capitaneus Segnensis et Clissiensis). Od 800 momaka, što ih je izborni sabor na Cetinu (1527) tražio od kralja Ferdinanda za odbranu Hrvatske, Senj je imao dobiti 60 strijelaca i, zajedno s Otočcem, Klisom i Starim Gradom, 50 konjanika. Među potonjim kapitanima nalazimo i grofa Petra Zrinjskog. S. kapitan bio je velik i ugledan gospodin. Od dva gradska suca u Senju, vlastelinskog ili gospodskog i građanskog ili pučkog, on je birao prvog, dok su drugoga birali plemići i građani. Tko se ne bi zadovoljio osudom sudova, mogao je učiniti priziv na kapitana. On je postavljao i jednoga od tri zaprisegnuta plemića, ispitivača javnih isprava i oporuka. On je imao nadzor nad gradskom kasom. Bez njegovog posebnog dopuštenja ni jedan Senjanin, ma koga staleža, nije smio, pod prijetnjom smrti, prenoćiti izvan grada. Samo kapitan je smio u gradskoj luci loviti ribu. Nitko drugi osim njega nije smio trgovati soljju, medom, tankim gredama, obručima i manjim veslima. On je stanovao u gradskom kaštelu (sada biskupski konvikt Ožegovićijanum).

Literatura: V. Klaić, Poviest Hrvata, III., 14; M. Magdić, Senj u 17 vijeku (Hrvatsko Kolo, VI., 1910).

J. Modestin.

SENJSKA VRATA, morski tjesnac, 1 km širok, između južnoga iskrajka otoka Krka (rt Skulica) i otoka Prvića (rt Stražice sa svjetionikom). S. V. vode iz Planinskoga Kanala u Kvarnerić, a zovu se S. V., jer su prema gradu Senju, od njega malo južnije, 12 km daleko. *J. M-n.*

SENJSKA ŽUPA. V. Senj.

SENJSKO BILO, planina u Hrvatskoj, zapadno od toka rijeke Gacke. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada prema jugoistoku, od Vratnika, 7·5 km istočno-jugoistočno od Senja, do Kutereva. U tome pravcu su najviši visovi: kota (1.139 m), Jadićeva Planina (1.417 m), Konačišta (1.494 m), Bijeli Kuk (1.333 m) i Kečina Greda (1.318 m). Sjeveroistočna strana S. B. vrlo je strma, dok se jugozapadna sasvim postepeno spušta i predstavlja izrazitu visoravan. Zbog vapnenjačkog sastava na S. B. nema nijednog potoka, vrlo je oskudno izvorima, ali je ipak najvećim dijelom pošumljeno. Na jugoistočnom kraju S. B. odvajaju se od njega Kuterevska Kosa i Rošmanov Krč, koji se dalje nastavlja u Veliku Kosu. Sjeveroistočno od S. B. prolazi cesta Senj i Ogulin—Žuta Lokva—Otočac—Priboj i Gospić, jugozapadno cesta Senj—Sveti Juraj—Samardžija—Kosinj i Bag, a jugoistočno od njega vodi cesta Samardžija—Švica—Otočac. *P. V.*

SEOBA SRBA I HRVATA NA BALKAN. O ovom događaju jedno uči današnja nauka preko većine učenjaka, a drugo o tome priča najstariji izvor za taj događaj, bizantinski car i pisac iz sredine 10 vijeka Konstantin Porfirogenet, u svome djelu, poznatom obično pod nazivom De administrando imperio (O upravljanju carevinom, t. j. bizantinskom carevinom). Po Porfirogenetu, Hrvati i Srbi došli su u današnje svoje zemlje u početku 7 vijeka, za vlade bizantinskog cara Heraklija (610—641) a te su zemlje onda spadale u bizantinsku provinciju Dalmaciju. Ali, kako Porfirogenet kaže, također za Heraklija i također u Dalmaciju spustili su se i prekodunavski Jugosloveni, pod vodstvom tadašnjih svojih gospodara, Avara. Riječ je tu svakako samo o onim Jugoslovenima, koji su već i dotle boravili blizu bizantinske Dalmacije, t. j. o avarskim Jugoslovenima u Panoniji, između Save i srednjega Dunava i na samom srednjem Dunavu. Međutim, ako je vjerovati Porfirogenetu, hrvatsko-srpska i jugoslovenska seoba u Dalmaciju bile su dvije razne seobe, i u dva razna trenutka pod Heraklijem, t. j. jugoslovenska je seoba prethodila hrvatskoj i srpskoj, a ni Srbo-Hrvati nisu tada bili istovjetni s avarskim Jugoslovenima u Panoniji i na srednjem Dunavu, već su oni dotle živjeli među sjeverozapadnim Slovenima, iza Karpata. Osim toga, avarski Jugosloveni i Avari upali su nasilno i protiv volje Heraklijeve u bizantinsku Dalmaciju, dok su Hrvati i Srbi tu sišli s odobrenjem Heraklijevim, kao prijatelji i saveznici Bizantije protiv Avara i avarskih Jugoslovena.

Po Porfirogenetu, Hrvati i Srbi, prije nego što su se za Heraklija nastanili u bizantinskoj Dalmaciji, činili su dio dvaju zakarpatskih slovenskih plemena, čiji su potomci, sve do u Porfirogenetovo vrijeme, stanovali, pod imenom Bijelih Hrvata u zakarpatskoj Bijeloj ili Velikoj Hrvatskoj, i pod imenom Bijelih Srba, u zakarpatskoj Bijeloj Srbiji ili Bojki. Za Bijelu ili Veliku Hrvatsku i za Bijele Hrvate svoga vremena Porfirogenet kaže, da se nalaze odonud Bavarske i Franačke (Njemačke), također odonud Turske (Madžarske, koja je tada držala i Moravsku), da odstoje 30 dana od Mračnog (Baltičkog) mora, i da se dodiruju čak, s istočnim susjedima Madžara, turskim Pečenjezima u Rumuniji i Južnoj Rusiji. Ovdje Porfirogenet očevidno misli na Hrvatsku i Hrvate oko gornje Visle i Krakova. Jer za tu Hrvatsku i za te Hrvate znaju i drugi izvori 9 i 10 vijeka. Po Porfirogenetu, to je čak do u njegovo vrijeme bila zasebna država, s naročitim knezom, koji je priznavao vlast kralja Franačke i Saksonske, Otona I. Velikog (936—973), kasnijeg (od 962) zapadnog cara. Za tog hrvatskog kneza iz doba Porfirogenetova ima mišljenje, da je istovjetan s tadanjim češkim hercegom Boleslavom I. (935—967). Jer Boleslav je također bio kletvenik. Otonov (od 950), a neznano od kad, vladao

je i zakarpatskom Hrvatskom. Međutim, on je morao držati Hrvatsku još u vrijeme kad je Porfirogenet sastavljao svoje djelo De administrando imperio (948—951). Jer, samo ako je Hrvatska još tada činila jednu državu s Češkom, mogao je Porfirogenet o njoj reći, da ona leži odonud Bavarske i Otonove Franačke i Saksonske. Inače, ako bi Hrvatska tada bila nezavisna od Boleslava i imala svoga zasebnog kneza, pa bi tek kasnije (poslije 951) potpala pod Boleslavljevu vlast, Porfirogenet bi svakako rekao, da se ona nalazi odonud Češke, kojom bi tada ona bila rastavljena od Bavarske i Otonove Franačke i Saksonske.

Bijelu Srbiju pak, ili Bojku, i Bijele Srbe Porfirogenet također meće odonud Madžarske i blizu Franačke, u neposrednom susjedstvu Bijele Hrvatske, i to opet na Visli, i to valjda na nekom Vislinom pritoku, za koji se veli, da se tada zvao Dicika. Ime Bojka podsjeća na Boihaemum, t. j. opet na Češku, iz čega bi izlazilo, da se i ta Bijela Srbija iz Porfirogenetova doba nalazila negdje u Češkoj, a ujedno i u izvjesnom dijelu Hrvatske, pružajući se čak do na Vislu. No danas se obično uzima, da je Porfirogenet ovdje pogrješno pomakao čak u Češku i čak na Vislu polapske Srbe, također podanike Otonove i pretke današnjih Lužičkih Srba.

Napokon, za Bijele Hrvate i za Bijele Srbe, Porfirogenet tvrdi, da su oni u njegovo doba još neprestano bili nekršteni. A za hrvatski kneževski dvor dodaje, da je živio u prijateljstvu i srodstvu s ugarskim dvorom, koji se također još nije bio pokrstio. I zaista, sjeverozapadni su se Sloveni još uvijek opirali kršćanstvu, jer im je ono dolazilo od Nijemaca, zajedno s njemačkim gospodstvom. A bez sumnje su se srođivali i s Ugrima protiv zajedničkog njemačkog neprijatelja.

Od Srba u zakarpatskoj Srbiji odvojila se, po Porfirogenetu, u doba seobe čitava polovina, pod jednim od dvojice braće, koji su naslijedili tadašnjeg umrlog srpskog kneza, podijelivši među sobom očinsku državu. To bi značilo, da su, prema nasljednom pravu srpske kneževine, iza vladaočeve smrti državu dijelila sva njegova djeca. Od Hrvata pak otkinula se iz zakarpatske domovine i krenula se u seobu samo jedna porodica od 7 vlastela s ljudstvom iz njihovih oblasti: 5 braće i dvije sestre, koje Porfirogenet sve nabraja poimence, a osim njih i jedan od sinova tadašnjeg hrvatskog kneza, neki Porga. Porfirogenet pri tom izrično ne kaže, ali se valjda podrazumijeva, da je i hrvatski knez, kao i srpski, bio umro pred ovu seobu, pa je njegov sin Porga, pri podjeli države s ostalom braćom, dobio u dio baš tu porodicu od sedmorice velmoža s njihovim oblastima. Porfirogenet ne kaže, koliki je to bio dio zakarpatskih Hrvata, jer on ne navodi broj Porgine braće, koja su s njime učestvovala u diobi državne cjeline. Za ovoga Porgu iz 7 vijeka danas se obično smatra, da nije ni postojao, već da ga je Porfirogenet izmislio, napravivši od kneza dalmatinskih Hrvata iz početka 9 vijeka Borne, koji se i na jednom mjestu kod Porfirogeneta spominje kao Porin, dvije ličnosti, pa metnuvši jednu u 7 vijek. Ovo se mišljenje zasniva na tome, što imena Porga i Porin liče jedno na drugo, i što Porfirogenet za oba ta hrvatska kneza kaže, da se u njihovo vrijeme izvršilo pokrštenje Hrvata iz Rima.

Dalje, Porfirogenet tvrdi, da je hrvatsko i srpsko doseljenje iz zakarpatske Hrvatske i Srbije u bizantinsku provinciju Dalmaciju izvedeno kronološki malo kasnije od seobe avarskih Jugoslovena i samih Avara iz Panonije u tu istu provinciju Dalmaciju, ali, da su ipak obje te seobe bile za vlade bizantinskog cara Heraklija (610—641). Porfirogenet to izrično kaže. Neki pogrješno pomišljaju, da on, što se tiče seobe avarskih Jugoslovena i Avara iz Panonije u Dalmaciju, daje na drugom mjestu, govoreći sam protiv sebe, sasvim drugi datum, t. j. vrijeme za čitavih 500 godina prije njegova pisanja, što bi odvelo čak u sredinu 5 vijeka, valjda u doba druge hunske najezde na Balkan (447). Porfirogenet tu kazuje samo za izvjesne Dubrovčane svoga vremena, da su se njihove porodice još u 5 vijeku doselile iz Salone u Epidavar, odakle su, poslije razorenja Epidavra od Avara i avarskih Jugoslovena, prešle, zajedno s ostalim Epidavranima u novoosnovanu Raguzu (Dubrovnik). Osim toga, po Porfirogenetu, hrvatska i srpska seoba u bizantinsku provinciju Dal-

maciju nije bila nasilna, kao malo ranije seoba avarskih Jugoslovena i njihovih gospodara Avara. Hrvate i Srbe primio je na bizantinsku teritoriju sam car Heraklije, kome su oni pribjegli s molbom za zemlju. Prvo su takom seobom stigli Hrvati, pa kroz neko vrijeme, zasebnom seobom i Srbi. Hrvate je, kako Porfirogenet priča, Heraklije odmah uputio, da se nastane u provinciji Dalmaciji, pošto tamo savladaju bizantinske neprijatelje Avare i avarske Jugoslovene. Hrvati su u tome i uspjeli. Oni su neke od Avara i avarskih Jugoslovena poklali u borbama, a neke su pokorili, pa su, kao bizantinski kletvenici, zasjeli u toj carskoj oblasti. No Porfirogenet veli, da se među dalmatinskim Hrvatima čak do u njegovo vrijeme moglo razlikovati nešto Avara (pa valjda i avarskih Jugoslovena). Hrvati, po Porfirogenetu, nisu ostali samo u Dalmaciji, nego su se proširili i dalje na sjever, i to dabogme opet na račun avarske države. Kroz neko vrijeme, tvrdi on, odvojila se od tih dalmatinskih Hrvata jedna gomila, pa se odselila u Panoniju i Ilirik, gdje je, pod zasebnim knezom, obrazovala još jednu hrvatsku državicu, prijateljsku onoj prvoj. Da li je i taj knez bio opet brat, koji je poslije smrti svoga oca, kneza svih dalmatinskih Hrvata, podijelio očeve podanike s nekim drugim bratom, pa se poslije sa svojim dijelom ljudstva odselio u rečene zemlje, — Porfirogenet o tome ništa ne piše.

I po drugim izvorima hrvatsko je pleme u svojoj novoj prijadranskoj postojbini, bar od kraja 8 pa sve do početka 10 vijeka, bilo podijeljeno najmanje na ove dvije države, koje nam spominje Porfirogenet: Dalmatinsku Hrvatsku, u sjeverozapadnom dijelu provincije Dalmacije, i panonsko-ilirsku Hrvatsku, između Save i Drave. Knez ove druge Hrvatske priznao je u 8 vijeku vlast prekodravskih Avara, ma da su Hrvati između Save i Drave, kad su se naselili u tu oblast, bar kako bi izlazilo iz Porfirogeneta, bili jači od Avara, i potisli ih odatle preko Drave.

Srbe pak, Heraklije je, po Porfirogenetu, najprije smjestio u Makedoniji, u solunskoj oblasti (temi) Porfirogenetova doba, oko mjesta Servija (turske Serfidže), koje je, kako veli Porfirogenet, od Srba i dobilo takvo ime. No kroz neko vrijeme, srpski doseljenici su zatražili i dobili od Heraklija odobrenje, da se vrate natrag u svoju zakarpatsku domovinu. Međutim, prešavši Dunav, oni su se pokajali, pa su, preko bizantinskog upravnika Beograda još jednom zamolili Heraklija za druga staništa. Na to car i njih konačno naseli, također kao bizantinske kletvenike, u provinciji Dalmaciji, opustošenoj od Avara i avarskih Jugoslovena.

Napokon, po Porfirogenetu, Hrvati i Srbi su još od početka naselili sve one dijelove provincije Dalmacije, nad kojima su i u Porfirogenetovo vrijeme vladale hrvatske kraljevine Tomislavljevih nasljednika i razne srpske kneževine. Za svoje doba Porfirogenet navodi kao srpsko-hrvatsku granicu rijeke Cetinu i Vrbas. Prema tome, Hrvati bi još od doseljenja živjeli u cijeloj jugozapadnoj polovini te provincije, od Cetine i Vrbasa k Jadranskom moru. Uostalom, Porfirogenet i izrijekom kaže, kako za dijelove provincije Dalmacije, koji su za njegovo doba bili pod hrvatskom kraljevinom, tako i za sve srpske kneževine njegova doba u onoj drugoj polovini Dalmacije, da onamo stanuju, još od doseljenja, Hrvati, a ovamo Srbi. Tako na pr. govoreći o svakoj od savremenih mu srpskih kneževina, on kod svake od njih neprestano ponavlja, da Srbi u njoj borave još od onog prvog srpskog kneza, koji je i doveo srpsko pleme u Heraklijevo Bizantinsko carstvo. On to prije svega tvrdi za Srbiju svoga vremena (Časlavovu).

Nauka prošloga pa i ovoga vijeka proglasila je u licu većine učenjaka, za legendu cijelo pričanje Porfirogenetovo o doseljavanju najprije avarskih Jugoslovena, pa onda Hrvata i Srba, u bizantinsku provinciju Dalmaciju. Učenjaci su do sada o tome napisali čitavu književnost. Prije svega što se tiče Porfirogenetovog tvrđenja, da su Hrvati i Srbi, sasvim suprotno avarskim Jugoslovenima, došli u Dalmaciju mirnim putem, t. j. s dopuštenjem cara Heraklija, još je Nijemac Dümmler pedesetih godina 19 vijeka dokazivao, da to nije istina. Po njemu i njegovim sljedbenicima, i Hrvati i Srbi prodrli su u Dalmaciju tako isto nasilno, kao i avarski

Jugosloveni, kao i tolika druga barbarska plemena u druge bizantinske oblasti. A što Porfirogenet kaže drukčije, to nije ništa drugo do uobičajena zvanična teorija bizantinskog carstva, po kojoj je svako barbarsko pleme na carskoj bizantinskoj zemlji, došlo ono tu silom ili milom, uživalo tu zemlju kao carski poklon, dobiven po carskoj dobroj volji. Dümmler je bar vjerovao Porfirogenetu u tome, da su bile dvije slovenske seobe u bizantinsku Dalmaciju: jedna ranije, t. j. seoba avarskih Jugoslovena iz Panonije savremena seobi ostalih Jugoslovena na Balkan, i druga, malo kasnija, t. j. hrvatska i srpska seoba iz zakarpatske Bijele Hrvatske i Bijele Srbije. Međutim, Jagić je ustao i protiv toga.

Po Jagiću, hrvatska i srpska seoba u Dalmaciju ne samo da je, isto onako kao i seoba avarskih Jugoslovena iz Panonije, imala nasilan karakter, kako to veli Dümmler, nego je to bila jedna ista i istovremena seoba sa seobom avarskih Jugoslovena iz Panonije. Drugim riječima, Srbo-Hrvati i nisu bili ništa drugo do Jugosloveni, i to baš ti avarski Jugosloveni iz Panonije. Jagić to osniva na faktu, da su srpsko-hrvatska narječja, od kako mi za njih znamo, stalno činila cjelinu s ostalim jugoslovenskim narječjima oko njih. A što Porfirogenet smatra Srbo-Hrvate za sjeverozapadne Slovene, t. j. za srodnike današnjih Poljaka, Čeha, Lužičkih Srba i t. d., i što ih dovodi u Dalmaciju iz sjeverozapadnih slovenskih zemalja, t. j. iz Bijele Hrvatske i Bijele Srbije, Jagić to objašnjava zbrkom imena kod Porfirogeneta. Naime, Porfirogenet je bio čuo, da je u njegovo vrijeme, osim dalmatinskih Hrvata i Srba, bilo i nekakvih Hrvata i Srba iza Karpata, čuo je za Hrvate oko Krakova i u Češkoj, i za polapske Srbe. Na osnovu te sličnosti imena, on je zaključio, da su dalmatinski Hrvati i Srbi porijeklom od tih sjeverozapadnih Hrvata i Srba, pa je ujedno izmislio i nekakve plemenske države Bijelu Hrvatsku i Bijelu Srbiju, iz kojih su se oni tobož doselili u Dalmaciju pod Heraklijem, a koje nikada nisu ni postojale.

Jagićevu teoriju, kombiniranu Dümmlerovom, usvojio je i K. Jireček. On dopušta, da su Hrvati i Srbi u vijekovima prije seobe mogli stanovati na Karpatima, t. j. u zajedničkoj slovenskoj pradomovini, ali i on drži, da su se oni u doba seobe nalazili pod Avarima u Panoniji i da su tada bili Jugosloveni.

Dalje, ova učenjačka škola, koja bi se mogla nazvati Dümmlerovom, ne slaže se s Porfirogenetom ni u tome, da su Srbi ikada stanovali u Makedoniji, i da makedonsko gradsko ime Servija dolazi od Srba. Jer je čudnovato kazivanje Porfirogenetovo, da je Heraklije najprije dao Srbima samo mali kraj oko Servije, a poslije čitavu polovinu velike provincije Dalmacije. Po tim učenjacima, Porfirogenet se i u tom slučaju pobrkao zbog sličnosti imena. On je mislio, da ime makedonskog grada Servija dolazi od Srba, pa je na osnovu toga izmislio, da su Srbi stanovali neko kratko vrijeme u Makedoniji. Od čega dolazi to ime, koje se tako spominje još u 10 vijeku, to nam ti učenjaci ne objašnjavaju.

Naposljetku, Dümmlerova škola spori i Porfirogenetov dodatak, da su Srbi još od doseljenja zaposjeli cijelu jugozapadnu polovinu dalmatinske provincije, od Cetine i Vrbasa pa na ovamo. Mjesto toga ona drži, da su se Srbi s početka nastanili samo u brdskoj Srbiji ili Raškoj, a da su se po onim drugim oblastima, koje Porfirogenet oko sredine 10 vijeka računa u srpske, najprije naselila sasvim druga jugoslovenska plemena, nad kojima je tek kasnije, raščenjem raške državice, rašireno srpsko ime. Porfirogenet pak, ne znajući to kasnije porijeklo srpskog imena u tim drugim oblastima, i videći samo da su se one u njegovo doba zvale srpskima, izmislio je, da su one bile srpske još od početka.

Ovo potpuno odbacivanje svih Porfirogenetovih podataka o seobi avarskih Jugoslavena i Srbo-Hrvata u bizantinsku provinciju Dalmaciju, kao i zamjenjivanje tih podataka sasvim drugim hipotezama, mada potiče od velikih naučnih autoriteta i mada se zasniva na jakim argumentima, ipak zahtijeva još jednu reviziju, koja ostaje u zadatak nauci našeg vijeka. Izgleda, da ne priča samo Porfirogenet, da su se Hrvati i Srbi doselili u bizantinsku provinciju Dalmaciju tek poslije panonskih Avara i njihovih tamošnjih Jugoslovena, i da su tu došli s rijeke Visle. Izgleda, da su

tako pričali i sami Hrvati i Srbi Porfirogenetovog vremena, t. j. iz sredine 10 vijeka. Kad na pr. Porfirogenet tvrdi, da su se Hrvati, došavši u provinciju Dalmaciju, borili tu izvjestan broj godina s Avarima i s avarskim Jugoslovenima, dok ih nisu savladali, da su se ostaci Avara, odnosno i avarskih Jugoslovena (koje on često brka s Avarima) sačuvali među dalmatinskim Hrvatima čak do u njegovo doba, — on to valjda ne govori iz svoje glave, nego su to morali govoriti njegovi savremenici Hrvati, pa je stvar došla i do njegovih ušiju. Kad on na pr. iznosi dolazak Hrvata u provinciju Dalmaciju pod petoricom braće i dvjema njihovim sestrama, koje nam i po imenu ređa, kroz njegove redove tu po svoj prilici odjekuje neka hrvatska legenda iz 10 vijeka o seobi. I broj 7 i ta imena i cijela ta pričica zvone sasvim legendarno. Kad on na pr. kazuje, da i njegov savremenik, humski knez Mihailo Višević, i raška srpska dinastija, vode porijeklo čak od onog prvog srpskog kneza, pod kojim su se Srbi krenuli s Visle na Balkan, da su otuda i sami Rašani i sami Humljani, pa osim njih i Trebinjani, Neretljanci, Bosanci i Duvljani, lako može biti, da nije samo on tako mislio, nego da su po svoj prilici i sami ti srpski dvorovi 10 vijeka, i sam tadašnji slovenski živalj po gore navedenim oblastima, smatrali, da su se njihovi preci doselili na Balkan kao Srbi, i to s Visle. Prema tome, Porfirogenet bi tu samo prepričao srpske legende o toj seobi. To se već odavno tvrdilo u nauci, a i u najnovije vrijeme neki to opet naglašavaju. Porfirogenetu, koji je inače pribrao tolike podatke o hrvatskim i srpskim državama do svog vremena, nije bilo teško doći i do tih legenađa. On ih je mogao skupiti ili lično, na pr. u razgovoru s kakvim Hrvatima i Srbima, svojim savremenicima, ili posredno, na pr. preko bizantinskih činovnika i izaslanika, koji su dolazili u hrvatske i srpske zemlje.

Nastaje pitanje, da li su Hrvati i Srbi Porfirogenetovoga doba, t. j. na 300, 350 ili najdalje 400 godina od kako su se oni, i po Porfirogenetu i po učenjacima, koji njemu ne vjeruju, doselili na Balkan, u svojim legendama bili sve pobrkali o toj seobi: i otkuda su pošli, i kad je to bilo, i kako je to teklo, i na koga su oni u novoj otadžbini naišli, i šta su s tim prethodnicima tu uradili, i u koje su se oblasti uselili Hrvati, i u koje Srbi? Oni pak učenjaci, koji priču Porfirogenetovu o stanovanju Srba i Hrvata na Visli odnose ne na doba seobe na Balkan, nego na ranije vijekove, kad su Hrvati i Srbi, zajedno s ostalim Slovenstvom, živjeli iza Karpata, mogli bi se još zapitati, zar je hrvatsko i srpsko predanje 10 vijeka, koje valjda zvoni i kroz tu priču, bolje zapamtilo praotadžbinu srpsku i hrvatsku, nego li njihovu tobožnju postojbinu iz doba seobe na Balkan, t. j. Panoniju?

Osim srpskih i hrvatskih predanja Porfirogenet je, izgleda, upotrijebio za svoje kazivanje o srpskom i hrvatskom dolasku u današnje krajeve, i starije pisane izvore. Odatle će valjda biti Porfirogenetova kronologija tog dolaska avarskih Jugoslovena u te iste zemlje, t. j. podatak, da se sve to desilo za cara Heraklija, i da je dolazak avarskih Jugoslovena prethodio dolasku Hrvata i Srba, a dolazak Hrvata dolasku Srba. Osim toga, iz pisanog je izvora kanda uzeta i Porfirogenetova svjedodžba, da su se Srbi, pošto ih je Heraklije najprije naselio u Makedoniji, htjeli vratiti svojoj kući, ali da su se, prešavši Dunav, pokajali, pa su, preko bizantinskog komandanta Beograda, molili cara za druge zemlje, na što je Heraklije i njih smjestio, pored Hrvata u provinciji Dalmaciji. Sve su to tako određene pojedinosti, da ih je Porfirogenet teško mogao naći u savremenim hrvatskim i srpskim predanjima, nego prije u kakvim starijim djelima, jer se on i inače služio starim knjigama i dokumentima.

Dakle, kako se čini, Porfirogenet je o doseljenju Hrvata i Srba na Balkanski Poluotok pisao ne iz svoje glave, već nešto po srpsko-hrvatskim legendama 10 vijeka, a nešto po pisanim izvorima. U ostalom, Porfirogenet nije ni inače lažljiv i nepouzdan pisac. Doduše, on je u svojoj građi mogao ponegdje naići i na zbrku, a ponešto je možda i sam zbrkao. Ili jedno ili drugo je valjda slučaj, kad on na pr. ne razlikuje Avare od avarskih Jugoslovena, kad za Srbe kaže, da im je Heraklije najprije dodijelio samo Serviju u solunskoj temi 10 vijeka, a zatim da im je dao veliku prostoriju, t. j. čitavu polovinu pro-

vincije Dalmacije i t. d. Ali Porfirogeneta ne treba hvatati za svaku riječ, kao što se to i inače ne radi ni s njim samim, ni s drugim starim historičarima. Zbog po neke bezmislice ne smije se olako odbaciti cijelo njegovo kazivanje.

Od toga Porfirogenetova kazivanja do sada se potvrdilo bar kronološki dio, t. j. da se slovenski živalj namjestio u provinciju Dalmaciju tek za Heraklija. I po natpisima dalmatinske Salone (Solin) izlazi, da ona nije zauzeta i razorena od Avara i avarskih Jugoslovena, ni od Srbo-Hrvata sve do početka Heraklijevog carovanja. A i po Heraklijevu savremeniku Izidoru, biskupu španjolske Sevilje, Sloveni su tek u početku Heraklijeve vlade oteli Bizantu Grčku, što je u ta vremena značilo ne samo pravu Grčku, nego uopće bizantski Balkan. Na taj način, rijetko tko još danas drži, kao Jagić, da su se Sloveni, pa s njima i Srbo-Hrvati spustili na Balkan pa i u današnje srpsko-hrvatske zemlje, još u 6 vijeku.

Doduše, mnogo veći dio Porfirogenetovih tvrđenja o hrvatsko-srpskoj seobi na Balkan ostaje za sada još neprovjeren. Amo na pr. spadaju Porfirogenetovi podaci, da su Hrvati i Srbi do te seobe živjeli na slovenskom sjeverozapadu, kao dio kasnijih vislanskih Bijelih Hrvata i Bijelih Srba iz Porfirogenetova doba, da su se i jedni i drugi doselili u provinciju Dalmaciju, ne zajedno s avarskim Jugoslovenima, žiteljima Panonije, nego zasebno i kasnije od njih, i to prvo Hrvati, pa onda Srbi, da je hrvatska i srpska seoba bila prijateljska prema Bizantu, nasuprot neprijateljskoj seobi Avara i avarskih Jugoslovena, da su i Hrvati i Srbi, još od doseljenja, zahvatili baš ove dijelove Dalmacije, koji su i u Porfirogenetovo doba važili kao hrvatski, ili kao srpski. Ali, ako su te Porfirogenetove svjedodžbe još nepotvrđene, isto se to može reći i za hipoteze Dümmlera, Jagića i Jirečeka, koje se danas usvajaju namjesto rečenih Porfirogenetovih tvrdnja. Nitko na pr. ne jamči, da su se Hrvati i Srbi, kao što je to htio Dümmler, nasilno probili na bizantinski Balkan. To ne mora biti točno, iako su Bizantinci po koji put imali običaj, da nasilna useljavanja tuđinaca na carsku zemlju prikazuju kao seobe, odobrene milošću samih bizantinskih careva. Sam Porfirogenet na pr. spominje zauzeće bizantinske Dalmacije od Avara i avarskih Jugoslovena kao nasilno. Isto je tako nedokazana i Jagićeva teorija, da su Hrvati i Srbi i u 6/7 vijeku, onako isto kao i danas, morali biti Jugosloveni, a ne sjeverozapadni Sloveni. Jagić je tu teoriju sazidao na dvjema svojim osnovnim postavkama iz oblasti lingvistike. Prva je postavka očigledni fakt, da je srpsko-hrvatski jezik, od kako mi počinjemo nazirati njegov karakter, a i drugih slovenskih jezika, t. j. najdalje od 10 vijeka pa na ovamo, najsrodniji baš jugoslovenskim jezicima: sa slovenačkim, s makedonskim, s bugarskim narječjima, s kojima svima on upravo čini jednu zasebnu cjelinu slovenskih narječja. Druga pak Jagićeva postavka je njegova opća hipoteza, da su osnovne jezičke osobine, po kojima se slovenski svijet, od druge polovine srednjega vijeka pa do danas, dijeli na tri velike jezičke grane: istočnu, sjeverozapadnu i južnu, postojale već u 6 vijeku, kad su se, po Jagiću, Hrvati i Srbi preselili na Balkan, i da su uglavnom još od onda svi današnji jezički pripadnici istočne grane stanovali na slovenskom istoku, a skoro svi današnji pripadnici sjeverozapadne grane da su još od onda obitavali na slovenskom sjeverozapadu, i napokon skoro svi današnji pripadnici južne grane da su se još od onda nalazili na slovenskom jugu. Samo je sobom očevidno, koliko je ova Jagićeva hipoteza nedokazana. Niti je lingvisti lako povjerovati, da se kod Slovena moglo još u 6 vijeku poznati po jeziku, ko je istočni, ko sjeverozapadni, ko južni Slovenin, niti je historiku lako usvojiti, da su slovenske mase, koje od druge polovine srednjeg vijeka pa do danas žive na slovenskom istoku, sjeverozapadu ili jugu, živjele još od 6 vijeka, ma i uglavnom prikovane za taj slovenski istok, sjeverozapad ili jug, i da su se, ma i uglavnom, samo istočne mase selile na istok, samo sjeverozapadne na sjeverozapad, a samo južne na jug. Uostalom, baš i da je sve to tako, nije isključeno, da su Srbi i Hrvati 6 vijeka činili od toga pravila izuzetak, t. j. oni su tada mogli i biti po jeziku Jugosloveni i ujedno stanovati usred sjeverozapadnih Slovena. Jer, i po samom Jagiću,

u tim ranim vremenima, isto onako kao i kasnije, dešavala su se po koji put i seljenja pojedinih slovenskih masa iz jedne jezičke grane u drugu, naročito zbog pritiska i nasilnog premještanja, koje su kod Slovena vršili njihovi susjedi i gospodari. Mogao je, dakle, neko baciti Hrvate i Srbe sa slovenskog juga na slovenski sjeverozapad.

Dok se ne raščisti pitanje, ko nam kaže istinu o hrvatskom i srpskom dolasku na Balkan, Porfirogenet ili današnji učenjaci, koji njegovo kazivanje odbacuju, dotle se ne mogu odrediti ni točne godine kada su Hrvati i Srbi izvršili taj dolazak, ni put, koji su oni pri tom imali do Balkana. Jer, ako su Srbo-Hrvati u doba tog dolaska bili isto što i panonski srednjodunavski Jugosloveni, onda se njihov dolazak na Balkan kronološki poklapa sa seobom tih avarskih Jugoslovena u zapadne balkanske zemlje, t. j. pada po svoj prilici u prvu polovinu Heraklijeva carovanja (610—626). A i put Hrvata i Srba do Balkana bio bi u tom slučaju sam sobom jasan, t. j. sveo bi se na prost prijelaz Save i srednjeg Dunava. No, ako su Hrvati i Srbi u to vrijeme nešto drugo od avarskih Jugoslovena, ako se t. j. nisu krenuli na Balkan iz Panonije i sa srednjeg Dunava, nego čak sa Visle, i to prvo Hrvati, pa poslije Srbi, a i jedni i drugi poslije avarskih Jugoslovena, onda su se oni preselili u svoju novu balkansku domovinu valjda tek u drugoj polovini Heraklijeve vlade (626—641). U ovom su slučaju sve do toga doba i u Dalmaciji, i uopće na Balkanu, pa i u zemljama sjeverno od Save i srednjeg Dunava, žarili i palili Avari i avarski Jugosloveni, tako da su se Hrvati i Srbi tada teško mogli probiti čak s Visle na Balkan i nastaniti se na njemu. Za njih bi to lakše išlo tek od kako su se Avari sa svojim Jugoslovenima, kao saveznici Perzijanaca, potpuno izmorili opsadom Carigrada (626), i od kako je avarska sila, pretrpjevši pri toj opsadi slom, za uvijek posrnula. Tek tada je i Heraklije mogao raspolagati bizantinskim balkanskim provincijama, pa dovesti u njih Hrvate i Srbe. Da bi pak hrvatski i srpski doseljenici doprli s Visle čak na Balkan, oni su valjda udarili kroz klance sjevernih Karpata i kroz Potisje. Jer tuda im je i geografski bio najpreči put od Visle do Balkana. A i Porfirogenet kaže, bar za Srbe, da su, pošavši iz Makedonije natrag kući na Vislu, prešli Dunav, i to negdje u blizini Beograda, što navodi na misao, da su se oni, i pri dolasku s Visle na bizantinski Balkan, prebacili preko Dunava, a ne preko Save, i to opet nedaleko Beograda, i da su prema tome putovali preko sjevernih Karpata, pa dalje između srednjeg Dunava i rumunjskih Karpata.

L i t e r a t u r a: Protivnici Porfirogeneta: E. Dümmler, Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien (1856); F. Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srpsku povijest srednjega vijeka (Književnik, I., 1864); Bijela Hrvatska i Bijela Srbija (Rad, 52, 1880); Grot i Florinski o K. Bagrenorodnom (Rad, 59, 1881); V. Jagić, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen (Archiv für slavische Philologie, 17, 1895); K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während d. Mittelalters I. (1902), 31 i d.; K. Jireček, Istorija Srba, preveo J. Radović, I. (1922), 77 i d.; J. B. Bury, The treatrise De administrando Imperio (Byzantinische Zeitschrift, 15, 1906, prevedeno od Holmera, Vjesnik Zemaljskog Arkiva, 10, 1908). Bury pripisuje tobožnje netačnosti Porfirogenetova kazivanja o seobi Hrvata i Srba na Balkan ne samom Porfirogenetu, već hrvatsko-srpskom predanju 10 vijeka.

Branioci Porfirogeneta: K. Grog, Izvestija K. Bagrjanorodnago o Serbah i Horvatah, 1880; T. Florinski, K. Porfirogenit kak pisatelj o južnih Slavjanah pered sudom novjejšej kritiki (Žurnal) Ministarstva Narodne Prosvjete, 213, 1881); F. Kos, Iz zgodovine Jugoslovanov v šestem stoletju po Kr. (Izvestija muz. dr., 8, 1893); V. Klaić, Povjest Hrvata, I. (1899); V. Klaić, Hrvatska plemena od 12—16 stoljeća (Rad, 130, 1897); N. Nodilo, Historija srednjega vijeka, III. (1905); F. Westberg, Ibrahim's Ybn-Jakubs Reisebericht über die Slavenlande aus dem Jahre 965 (Zapiski Imperatorske Akademije Nauka, 8, odjeljenje historičko-filološko, III, 4, 1898); J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge (1903); N. Županić, Bela Srbija (Primedbe Jagićevom shvatanju K. Por-

firogenita o dolasku Hrvata i Srba, Narodna Starina, I., 1922); Lj. Hauptmann, Prihod Hrvatov (Bulićev Zbornik, 1924). *D. Anastasijević.*

SEOSKI ILI ZEMLJORADNIČKI ZAKON (Nómos georgikós), bizantinski zakonik, objavljen za vlade Lava III. Izaurijskog i sina mu Konstantina V. Kopronima, i to istovremeno s Eklogom ili odmah poslije nje, dakle 739—740. Podijeljen je, prema najstarijoj recenziji u ambrozijanskom rukopisu, u 82 paragrafa. Donijet je poslije velikih seoba i premještanja seoskog stanovništva u 7 i 8 vijeku. Odredbe zakonika imaju većinom karakter propisa poljske policije, i odnose se najviše na krađe plodova i drva, krađe ili oštećenja plugova, kola, na prestupke čuvara stada, na štetu, koju nanese ili pretrpi stoka, na obrađivanje i zakup poljskih dobara. Zakon sadrži velikim dijelom potpuno novo pravo, i u najstarijoj recenziji sasvim je slobodan od uticaja Justinijanovog prava. Na osnovu nekih propisa u njemu o seoskoj zajednici neki su pisci mislili, da je tu uticaj slovenskog prava.

Seoski zakon je rano preveden na slovenski, po Zigelju za vlade cara Simeuna u Bugarskoj, i poslužio je kao glavni izvor za pravnu komplikaciju u sredovječnoj Srbiji, poznatu pod imenom: Blagovjernago i hristoljubivago cara Justinijana zakon o zapisaniji. *R. P.*

SER (SEREZ). V. u dodatku.

SERBIJAN, sinonim za mineral Milošin. *F. T.*

SERBSKA PČELA ili Novi Cvetnik, poučno-književni zabavnik. Izlazio je u Budimu 1830—1841, pod uredništvom Pavla Stamatovića. *U. Dž.*

SERBSKI NARODNI LIST izlazio je jedanput mjesečno, pod uredništvom Todora Pavlovića, u Budimu 1835—1847. *U. Dž.*

SERBSKIJA NOVINI, politički list. Izlazio je dva puta nedjeljno u Beču, 1791—1792, pod uredništvom Grka Markidesa Puljo. S. N. su bile prvi srpski politički list u 18 vijeku. *U. Dž.*

SERRÈS MARCEL DE, francuski prirodnjak (1782—1862). Napoleon je 1809 povjerio S. sudsko uređenje Ilirskih Provincija. Kasnije je S. bio profesor geologije i prirodnih nauka u Montpellier-u. Putovao je po Austro-Ugarskoj, i pisao je o vojnoj granici i Hrvatskoj, i o životu i običajima našeg naroda. *M. I.*

SERTA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Bregalnice - Krive Lakavice-Garvanske Rijeke-Vardara-Slatine-Hadži Dere, južno-jugozapadno od Štipa, a istočno-sjeveroistočno od Gradskog i Krivolaka. S. se pruža od sjeverozapada prema jugoistoku, a najviši visovi u tome pravcu su: Jeran (573 m), Tisa (Dodole) (674 m), Štirkaljevo (710 m), Strane (819 m), Gološac (895 m), Iljev Kamen (758 m) i Čačak Tepe (923 m). Od Štirkaljeva odvaja se prema jugu ogranak, koji je od glavnog bila odvojen dolinom rječice Drage ili, na donjem toku, Pepeliške Rijeke. Na njemu su istaknutije tačke: Korisorti (616 m) i Orla Bajir (535 m). S. je siromašna tekućim vodama i najvećim dijelom je gola. Širi pojas šume nalazi se na najvišim dijelovima sjeveroistočne padine Srane, Gološca i Čanka Tepe, a pruža se južno od sela Dragova do Garvana, i dalje na jug-jugoistok. Sjeveroistočnim podnožjem S. prolazi cesta Štip—Radovište—Strumica, a preko planine kolni put Štip—Kara Hodžali—Krivolak—Kavadarci. *P. V.*

SERUME proizvode kod nas po jedan zavod u Zagrebu i Subotici, Državni bakteriološki zavod u Križevcima i »Kamendin« D. D. za proizvodnju seruma u Novom Sadu. Državni je zavod 1923 producirao S. protiv bedrenice (prostrela) 31.948 obroka za velike i 2.200 obroka za male životinje, S. 412 l, S. protiv vrbanca za simultano cijepljenje 65.057 obroka, po Pasteuru 520 l, simultanog S. protiv vrbanca 588 l i ljekovitog (rapid) 230 l, S. protiv kolere peradi 25 l i t. d. Sve je to potrošeno u zemlji.

»Kamendin« je osnovan 1921/22 s akcijskim kapitalom 3,000.000 (akcije po 500 Din., sve u domaćim rukama). Produkcija godišnja iznosi: S. protiv prostrela oko 112.000 obroka, S. 800 kg, cjepiva protiv kolere peradi oko 400 kg i S. oko 200 kg, preko 200 kg virusa za imunizaciju svinja, koje služe kao liferanti za S.: protiv svinjske kuge do 2.000 l, po 100 kg protiv septikemije i paratifusa svinja, ždrjebe-

ćaka, koliparatifoza, 10 kg S. i 20.000 obroka limfe protiv ovčjih i 6.000 obroka limfe protiv svinjskih boginja. Od diagnostičkih sredstava producira kao i državni zavod tuberkulin, malein i bakterijske preparate za tamanenje parcova i miševa. U zavodu se vrše besplatno bakteriološka istraživanja. Zavod je izgrađen tako, da se može cijela produkcija povećati petostruko. Stoji pod državnom kontrolom. *F. Z.*

SERVIÈRES GEORGE, francuski muzikograf. Pored djela o Wagneru, Weberu, francuskoj modernoj muzici, o Njemačkoj pod Napoleonom, i više romana S. je napisao knjigu À travers l'Autriche-Hongrie, cités et sites (1908), u kojoj govori i o Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini. Svoje bavljenje u Beogradu opisao je u Revue politique et littéraire, 1899. *M. I.*

SERVIJSKA EPARHIJA, sredovječna slovenska crkvena oblast na granici jugozapadne Makedonije i Tesalije. Sjedište episkopa bilo je u Serviji (turski Serfidža), nedaleko od desne obale makedonske Bistrice, starog Alijakmona. Po objašnjenju cara Konstantina Porfirogeneta, Servija je dobila ime po jednom srpskom vlastelinu, koji je stupio u službu cara Heraklija, i od njega dobio to mjesto u solunskoj temi. Za makedonskog cara Samuila Servija je bila vrlo važna tvrđava pod upravom hrabrog vojvode Nikolice. — Do 1001 potpadala je S. E. pod prespansku, kasnije ohridsku arhiepiskopiju, a te je godine, pošto je i Servija zajedno s Berom ponovo došla pod bizantinsku vlast, ušla u sastav berske mitropolije, zajedno s kozilskom i petrskom eparhijom. Ponovo je vraćena pod vlast ohridske arhiepiskopije 1223 s osvajanjima Teodora Komnena. Imala je prava na 30 klerika i 30 parika. Zbog S. E. vođeni su česti sporovi između carigradske patrijaršije i ohridske arhiepiskopije. Slovenski elemenat u S. E. iščezavao je gotovo potpuno. *R. G.*

SERVITIUM. V. Stara Gradiška.

SESIJA, zemlja za obrađivanje, koju uživaju skoro svi srpski parohijski svećenici, kao dio svoje dotacije, u eparhijama bivše karlovačke mitropolije (bačkoj, vršačkoj, temišvarskoj i srijemskoj). Već u srednjem vijeku postojao je zakon u srpskoj državi, da svaki parohijski svećenik ima prava na 3 zakonite njive, koje su vlastela dužna bila davati za izdržavanje svećenicima po njihovim selima, bez ikakvih vlastelinskih i državnih tereta. Za vrijeme velikih migracija srpskog naroda pod austro-ugarsku vlast, crkveni i narodni predstavnici uspjeli su, početkom 18 vijeka, da taj običaj utvrde i u Srijemu i Vojvodini. Tako je ta zemlja, ranija zakonita njiva, nazvana S., prema nazivu osnovne količine zemlje jednoga potpunog posjednika po ugarskim zakonima. Po tim zakonima S. je u 18 i 19 vijeku sačinjavalo 8 kosa livada i 24 jutra dobre zemlje, ili 32 jutra slabije i 40 jutara loše oranice. Otuda ogromna većina i današnjih parohijskih S. u spomenute četiri eparhije karlovačke mitropolije iznosi između 32 i 44 jutra. S. ima u 102 parohije, i sve zajedno iznose 3.750 jutara i 476 četv. hvati. *R. G.*

SESTRE DRAGOCJENE KRVI ISUSOVE ustanovio je 1834 Gaspar de Bufalo (— 28/12 1837, Rim), a organizirala Marija di Mattia. Od crkve su dobile pohvalu 1855. Glavni im je cilj njegovati kršćansku ljubav i poučavati žensku mladež. Došle su 7/10 1879 u Bosnu, i nastanile su se u današnjem Nazaretu (u početku su sestre Nazaretom nazivale kućicu, u kojoj su se nastanile, kada su došle u Bosnu) kod Banje Luke. Danas ih ima u Bosni 151: u Nazaretu, Banjoj Luci, Bihaću, Zenici, Jajcu, Bosanskoj Gradiški, Aleksandrovcu, Mahovljanima, Gornjoj, Srednjoj i Donjoj Novoj Topoli. Od 1894 imaju u Nazaretu i svoju pokrajinsku upravu, dok su im raniji stanovi smatrani podružnicama matice u Rimu. U Nazaretu, Banjoj Luci i Bihaću drže više djevojačke škole s konviktima, u Zenici i Jajcu više djevojačke škole, a u ostalim mjestima osnovne škole. Osim toga poučavaju u muzici, ručnom radu i stranim jezicima.

L i t e r a t u r a: Buchberger, Kirchliches Handlexikon (I., 1907), i podaci pokrajinske uprave u Nazaretu. *J. J.*

SESTRE SVETOG KRIŽA osnovao je 1844 kapucin O. Teodozije Florentini (— Chur, 1865) u Menzingenu u Švajcarskoj. Glavna im je zadaća obučavati žensku mladež i njegovati

bolesnike. Ustav im se temelji na pravilima 3 reda Sv. Franja Asiškoga, a prvi ih je odobrio churski biskup Gašpar 1845. Kada se družba rasprostranila i proslavila djelovanjem, odobrio je 29/11 1878 i papa Lav XIII. Najstarija joj se matica nalazi u Ingenbohlu u schwyz-skom kantonu. Kada su se 1866 iz Đakova odselile milosrdnice, tada je biskup Strossmayer u njihov napušteni samostan pozvao iz Ingebohla S. S. K. Na ovaj poziv došlo je u Đakovo 1868 prvih 10 sestara, koje su odmah preuzele žensku osnovnu školu, zatim stručnu školu i zabavište, a 1907—1908 podigle su sebi nov samostan. Do 1883 djelovale su samo u Đakovu, a od tada su se postepeno širile na sve strane. Stoga se razvila posebna, južnoslovenska pokrajina, koja ima maticu u Đakovu. Južnoslovenska pokrajina broji oko 450 sestara. Ove u Đakovu i u Donjem Miholjcu obučavaju u državnoj ženskoj osnovnoj školi, a u Bosanskom Brodu i u Herceg-Novome u samostanskoj. Osim toga u Đakovu i u Herceg-Novome drže više djevojačke škole s pravom javnosti i odgojnim zavodima, u Đakovu, Suhopolju, Sušaku, Vukovaru, Bosanskom Brodu, Visu i Herceg-Novome zabavišta, na Sušaku penzionat za žensku školsku mladež, u Beltincima školu za kućanstvo i za ručni rad, a u Ljubljani školu za šivanje. One dvore bolesnike, nemoćnike i starce u Vukovaru, Vinkovcima, Slavonskom Brodu, Sisku, Virovitici, Gospiću, Pakracu, Čakovcu, Novome Sadu, Zagrebu i t. d. Izvan države SHS one djeluju i u Klementovoj bolnici u Sofiji, u ubožnicama u Velikome i u Malome Lošinju i u nadbiskupskom dječačkom konviktu u Bukureštu. *J. Jelenić.*

SESTRIĆ ŠTEFICA, operna subreta zagrebačke pozornice (3/11 1895, Beč). U Zagrebu je svršila višu djevojačku školu i Glazbeni zavod. Prvi put je pjevala 27/4 1918 u Zajčevoj Mjesečnici. Dvije godine provela je na osječkoj operi, a od 1920 stalan je član zagrebačkog Narodnog Kazališta. Pjeva Maricu u Prodanoj Nevjesti, Mizetu u Bohemi i Nedu u Bajacu. *N. A.*

SESTRUNJ, otok u Jadranskom Moru. Prostire se između 44° 7′—44° 12′ sjev. šir., a 14° 56′—15° 3′ ist. duž., od Gr., pravcem od jugoistoka (rt Mavrovica) k sjeverozapadu (rt Križa) 11 km u dužinu, a do 2 km je širok. Zaprema 14 km². S. je srednji lanac između otoka Rivnja i Ugljana na jugoistoku, a Tuna Velikoga i Mulata na sjeverozapadu. U produženju glavne osovine S. k jugoistoku nalazi se otok Iž. Otoke S. i Iž spominje već car Konstantin VII., oko 950, zajedno, i štaviše u jedno ih spaja. Na S. su najviši vrhovi: Obručar (186 m), pa kote (150 m), (122 m), (119 m) i Kablin (113 m). Jedino, istoimeno naselje S. ima 350 stanovnika. Parobrodarska je stanica na liniji Šibenik—Preko—S.—Sali. S. pripada splitskoj oblasti, prekobiogradskom srezu, općini Preko. *J. M-n.*

SESVETE. 1. Selo u Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti i u zagrebačkom srezu; uz cestu Zagreb—S.—Dugoselo (—Križevci), gdje se odvaja cesta S.—Sv. Ivan Zelina (—Varaždin); željeznička stanica na pruzi Zagreb—S.—Dugo Selo (Križevci), od Zagreba 13 km k istoku. Imaju 516 stanovnika, poglavarstvo općine (9.642 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf, tvornicu salame i suhomesnate robe (tvrtke K. Rabus i sin u Zagrebu). Župna crkva S. spominje se već 1334.

U općini S. najveće je selo Čučerje (Donje i Gornje), u dolini potoka Č., za Medvjedskim Brijegom (361 m), od S. 8 km (pravac) k sjeveru-sjeverozapadu. Ima 1.312 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. Župna crkva Blažene Djevice Marije spominje se već 1334. Današnja crkva, krasna barokna građevina, mnogo je štetovala od zemljotresa 1880. Spominje se prvi put 1201, kada je kralj Mirko, na molbu zagrebačkog biskupa Dominika, odredio granice posjedu zagrebačkoga kaptola, kome je i Č. pripadalo.

2. Požeške S., selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Požega, općina i pošta Kutjevo; od Kutjeva 7·5 km (pravac) k jugozapadu. Imaju 258 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. *J. M-n.*

SETINSKI VIKTOR, profesor univerziteta u Zagrebu (30/3 1878, Suhopolje). Gimnaziju je svršio u Požegi. Poslije toga pošao je na visoku tehničku školu u Beču, koju je svršio 1904, pa je stupio u službu kod hrvat-

ske vlade u Zagrebu. U toj službi izradio je više znatnih osnova za razne vodne građevine, i izveo je više takvih građevina. 1913 stupio je u službu grada Karlovca, jer je grad namjeravao izraditi nekoliko velikih građevina, no od njih je jedva dovršen vodovod, kad je S. morao stupiti u ratnu službu, gdje je sudjelovao kod gradnje utvrđenja i važnih sprava za riječno brodarstvo. U jesen 1918 imenovan je S. za profesora više šumarske akademije u Zagrebu. 1920 postao je generalni inspektor voda za Hrvatsku i Slavoniju, a uskoro je imenovan za profesora gospodarsko-šumarskoga fakulteta u Zagrebu za vodne građevine, gospodarske melioracije i regulaciju bujica.

Đ. N.

SETON-WATSON R. W., profesor historije na londonskom univerzitetu (20/8 1879). Srednju školu svršio je u Winchester-u, univerzitet u Oxfordu. Dalje je učio na univerzitetima u Berlinu, Parizu, Beču. Odao se proučavanju austro-ugarske i balkanske historije i politike, pišući neko vrijeme pod pseudonimom Scotus Viator. Saradnik je Spectator-a, Contemporary Review-a i drugih časopisa. Pisao je razne političke brošire na francuskom i njemačkom. Osnivač je i urednik Nove Evrope (New Europe). Bio je počasni sekretar Srpskog Pomoćnog Fonda i Srpskog Društva. Od 1922 profesor je srednjo-evropske historije u King's College-u, London. Saurednik je The Slavonic Review-a (London). S. W. je 1916 za proslavu Vidovdana u Engleskoj napisao brošuru, koja je čitana u 12.000 škola i na koju je engleska mladež odgovorila znatnom sumom dobrovoljnih priloga za Srpski Pomoćni Fond. S. W. je jedan od prvih inicijatora pomenutog fonda. Pored ostalih djela, napisao je: The Southern Slav Question (1911), Corruption and Reform in Hungary (1911), The Balkans, Italy and Adriatic (1915), German, Slav and Magyar (1916), The Rise of Nationality in the Balkans (1917), Europe in the Melting Pot (1919), The New Slovakia (1924), Sarajevo (1926). U posljednjem djelu daje rezultate svoga proučavanja o uzrocima Svjetskog Rata.

Vl. P.

SEVER ANTON, medaljer (14/6 1886, Šenčur kod Kranja). Učio je 1904 umjetno-obrtničku školu u Ljubljani, 1904—1905 državnu obrtničku školu u Grazu, 1905—1906 privatnu slikarsku školu profesora Streblova u Beču, 1907—1912 specijalnu školu za izradu medalja profesora Marschalla. Sada je profesor srednje tehničke škole u Ljubljani. Glavna su mu djela: Prešeren (1909), plaketa za treći svesokolski slet u Ljubljani (1914), plakete Proljeće, Ljeto, Jesen, Zima (1910), portret generala Majstera u obliku medalje (1919). S. je izlagao 1913 u Beču, a 1922 u Beogradu. *F. S.*

SEVER BOŽIDAR (1894, Hum, u Međumurju). Vrlo se rano istakao kao vatren nacionalista, te je kao takav odmah na početku Svjetskog Rata, optužen radi veleizdaje i špijunaže u korist Srbije, osuđen na smrt, a zatim na robiju. Poslije 15 mjeseci poslan je, kao politički sumnjiv, na front. Poslije sloma austro-ugarske monarhije poslan je od narodnog vijeća u Ljubljani u Prekomurje, da radi za našu nacionalnu stvar, ali je ubrzo od madžarskih vlasti uhapšen, te poslan u Đur, gdje je osuđen na smrt, ali je uspio da se spasi, pobjegavši u Čehoslovačku. Iste godine (1919) postavljen je za sreskog načelnika u Donjoj Lendavi, te je njegovom zaslugom dobilo ovo mjesto i kraj ubrzo naš nacionalni karakter. 1922 uhvatile su ga madžarske vlasti na samoj granici, te ga odvele u vojni zatvor u Budimpeštu, gdje je ostao skoro dvije godine, dok najposlije nije, na energično zauzimanje naše javnosti, diplomacije i Lige Naroda, oslobođen i pušten u domovinu. Sada je na službi u Prizrenu. *D. P.*

SEVERIN, selo u Hrvatskoj, oblast Osijek, srez Bjelovar. Ima 1.074 stanovnika u 230 domova, poglavarstvo općine (8.413 stanovnika), pravoslavnu parohiju, pučku školu, poštu i telefon. Željeznička je stanica na pruzi Bjelovar (15 km)—S.—Garešnica (40 km). U S. bila je 1734—1743 stolica hrvatsko-severinske pravoslavne eparhije. *J. M-n.*

SEVERIN NA KUPI, selo u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti, u vrbovskom srezu, od Vrbovskoga (željeznička stanica) 13½ km k sjeveroistoku; na desnoj obali rijeke Kupe, gdje do nje dolazi Lujzinska cesta. Ima 100 stanovnika, poglavarstvo općine (3.278 stanovnika),

pučku školu, poštu. Okolina S. je kraska, ali ima guste šume crnogorice, bjelogorice i obilno sitnogorice. Ima i krasnih egzemplara lipe, a nadaleko se razbujala paprat. Od kulturnih biljaka najvažnija je vinova loza. Ima puno malih ponikava, koje narod zove jezerinama. Ima i špilja, ali ni jedna nije znamenita.

S. je negda pripadao knezovima Frankapanima, sve do njihove propasti. 20/4 1682 kralj Leopold darovao ga je pukovniku Ivanu Franji Oršiću, za zasluge stečene pri gušenju bune »turskih saveznika« Petra Zrinskoga i Franja Frankapana. Porodica barona, kasnije grofova, Oršića držala je S. do 1823, kada ga je grof Karlo Oršić prodao plemiću Ambrozu Vranyczany-Dobrinoviću. Sadašnji dvor dovršio je Ivan Oršić 1803. Pored turskih upada, poglavito u 16 vijeku, znatan je događaj u historiji S. 1776, kad je Marija Terezija osnovala severinsku županiju, s područjem od Kupe do mora i s gradom Rijekom, ali već ju je car Josip II. 1786 ukinuo.

L i t e r a t u r a: D. Hirc, Okolica severinska (Vijenac, 1881, 37., 38., 39., 40); R. Lopašić, Oko Kupe i Korane (1895, 249—257). *J. Modestin.*

SEVERINSKA EPARHIJA. V. Hrvatsko-severinska eparhija.

SEVERINSKA ŽUPANIJA. V. Rijeka (Fiume), 1.

SEVNICA, varošica u Sloveniji, na Savi. Ima 1.017 stanovnika. S. ima tvornicu za izradu potkovica s industrijom drva. Sjedište je sreskog suda i željeznička je stanica *A. M.*

SEŽANA, selo u talijanskoj Sloveniji. Ima 1.176 stanovnika (1910). S. se spominje prvi put 1086, a postala je važnija u početku 18 vijeka, kada je kroz nju sagrađen glavni put iz Beča za Trst. Prije 1918 bila je sjedište okružnog poglavarstva i suda. Danas ima viceprefekturu, sud, porezni ured, željezničku stanicu, i predstavlja geografski i ekonomski centar goričkog Krasa. *A. M.*

SIBINJ. 1. Selo u Slavoniji, u osječkoj oblasti, u brodskom srezu. Leži podno Dilj-Gore, uz cestu Slavonski Brod—Nova Gradiška; željeznička je stanica od Slavonskoga Broda 9 km k zapadu. Ima 1.032 stanovnika, poglavarstvo općine (4.412 stanovnika), rimokatoličku i grko-katoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf, sredotočnu veliku pecaru rakije i šljivovice, Hrvatsku Vjeresijsku Udrugu.

2. Grad u Rumuniji, u južnom kraju Erdelja. Leži u lijepoj ravnici (430 m), kojom teče potok S. Ima 45.000 stanovnika različne narodnosti. Znatno je industrijsko i trgovačko mjesto, duhovno središte erdeljskih Nijemaca (Sasa). Negda je S. bio stolica erdeljskih velikih knezova, a 15—17 vijeka jaka tvrđava, Crveni Grad, od koje su Turci vrlo strahovali. Na jugu od S. dižu se Erdeljske Planine (Karpati), koje provaljuje rijeka Olt kroz klanac Crvena Vrata (t. zv. po historijskoj, crveno bojadisanoj kuli), kroz koja ide željeznica, što vodi iz S. u Vlašku. Po gradu S. naše narodne pjesme zovu proslavljenoga vojvodu Ivana Hunyadija, oca kralja Matijaša, Sibanjanin-Jankom ili Jankom od S. *J. M-n.*

SICHELBURG. V. Žumberak.

SICULE. V. Bihać, 2.

SIČ ALBERT, etnograf (22/2 1865, Ljubljana). Svršio je preparandiju u Ljubljani. Kasnije je radio na stručnom crtanju i trgovačkom knjigovodstvu na građanskim školama. Apsolvirao je tečaje za crtanje i slikanje u Beču, Grazu, Burghausenu i Brunecku. Bio je učitelj na osnovnoj školi u Št. Vidu, kod Ljubljane. 1899 došao je u Ljubljanu, i od tada radi kao profesor u višoj građanskoj školi, u građanskom djevojačkom liceju, ženskoj realnoj gimnaziji i trgovačkom tečaju istoga zavoda. Bavi se folklorom Slovenije i trgovinstvom. Napisao je više radova za Zvonček (pseudonim: Kramerjev), Učiteljski Tovariš, Ženski Svet i t. d. Glavna su mu djela: Narodne vezenine na Kranjskem (1918, 1919), Narodni okraski na pirhih in kožuhih (1922), Narodni okraski na orodju in pohištvu (1923), Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem (1924), Kmečka hiša na Gorenjskem i Kmečka soba na Gorenjskem (1923), O slovenskih narodnih nošah (1919). *N. Ž.*

SIČE, negda grad (oppidum) u Slavoniji, čije se ime sačuvalo u krčevini S., na jugozapad od Dalja. Spominje se u 15 vijeku kao posjed: Aršlana, Lackovića Sotinskih (1413), Talovaca (1437; s crkvicom Sv. Ladislava u arcidekanatu vukovskom, trgovište s carinom i 15 područnih

sela, što im je darovao kralj Sigismund); Borića Ladislavskih (1483).

Literatura: J. Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti (1907).

J. M-n.

SIGET (Szigetvár), grad u Madžarskoj, u šomoćskoj županiji. Leži u močvarnoj ravnici (113 m). Kroz S. teče potok Almaš (-Fekete Viz-Drava). Željeznička je stanica na pruzi Pécs —(Pečuh)—S.—Barcs, s krakom S.—Kaposvár (54 km). S. čine tri dijela: unutarnji dio s gradom (zamak), stari grad (glavni dio) i novi grad. Ima 6.000 stanovnika, ponajviše katoličkih Madžara, više crkava, od kojih je župna crkva, negda džamija, ukrašena slikama o borbi Zrinjskoga, i franjevački samostan. Turci su S. dvaput opsjedali: 1556 obranio ga je Hrvat Marko Stančić; 1566 branio ga je (1/8—7/9) i pod njim slavno poginuo Nikola Šubić-Zrinjski. Tada su ga zauzeli Turci. 1664 napao je na S. Nikola Zrinjski mlađi, ali ga nije osvojio. Tek 1688 Turcima ga je oteo markgrof Ljudevit Badenski. Kralj Karlo III. dao je obnoviti grad, čije se razvaline još vide. Na mjestu, gdje je Zrinjski poginuo, ima crkvica.

J. M-n.

SIGETSKA EPARHIJA. V. Mohačka eparhija.

SIGNJAR RUDOLF DR., statističar (29/7 1870, Zagreb). Svršio je gimnaziju i prava u Zagrebu. 1893 promoviran je za doktora prava. 1892 stupio je u sudsku službu i služio je kao pravni vježbenik u Zagrebu i Glini, a zatim kao sudija u Zagrebu (1893—1895). U zemaljski statistički ured stupio je 1895. Sarađivao je pri organizaciji hrvatske statistike. 2/9 1913 postavljen je za ravnatelja zemaljskog statističkog ureda. Od 1907 bio je glavni suradnik zemaljskog povjerenstva za ustanovljivanje naziva mjesta, a od 1913 njegov predsjednik. 1919 učestvovao je kao ekspert na konferenciji mira u Parizu. Od 1921 predaje na narodnom univerzitetu i drži češće javna predavanja iz oblasti statistike. Predaje statistiku na višoj pedagoškoj školi, kao honorarni docenat na ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi i na univerzitetu u Zagrebu. — Radovi su mu: Statistika građanskog pravosuđa 1883 do 1894, Poslovanje sudova u Hrvatskoj Slavoniji 1883—1894, Marvinski sajmovi (1898), Popis žiteljstva i demografske prilike (1910), Prethodni rezultati popisa žiteljstva u Hrvatskoj, Slavoniji, Međumurju i Krku 1920 (1921). Statistički godišnjak 1906—1910, Statistički atlas 1875—1915, i druge manje publikacije.

D. P.

SIJARINSKA BANJA, banja u vranjskom okrugu. Od željezničke stanice Ljeskovac 52 km. Izvor je alkalne kisele željezovite vode 71° C. Liječi najraznovrsnije bolesti pićem i kupanjem. Primitivno je uređena. Državna je.

L. N.

SIKOLJSKA RIJEKA, rječica u Srbiji, lijevi pritok Timoka. Izvire na istočnoj padini Deli-Jovana, ispod vrha Malog Deli-Jovana (1.058 m), i s izvorišta teče prema jugoistoku, pokraj sela Sikole i Metriša. Odatle do Rečke čini dvije velike okuke, i počinje teći na sjeveroistok, od Mokranja na jugoistok, a od ušća Čubarske Rijeke ponovno na sjeveroistok. U Timok utiče oko 2 km sjeverozapadno od Negotina, a 7·5 km uzvodno od ušća Timoka u Dunav. Veći pritoci S. R. su Čubarska i Mala Rijeka s desne strane, a s lijeve Savinac. Dužina toka S. R. je 40·9 km, a površina porječja je 193·2 km².

P. V.

SILBA, otok u Jadranskom moru, između 44° 21′ i 44° 25′ sjev. šir., a 14° 39′ i 14′ 44° ist. duž. od Gr. Pripada splitskoj oblasti, preko-biogradskom srezu. Leži pravcem od sjevera-sjeverozapada k jugu-jugoistoku 8 km u dužinu, a zaprema 15 km² površine. Razvedenost obale je neznatna; samo nasred istočne i zapadne strane ima po jedna draga tako, da se tu otok suzio u jedva 700 m široku prevlaku, koja vezuje sjeverni, širi dio otoka (3 km) s južnim, užim dijelom (1½ km). U sjevernom dijelu otoka je 80 m visoki brežuljak Perečnik, najviši uspon čitavog otoka. Od njega je na jugozapadu niži Šijakovac, 67 m visok. U južnom dijelu otoka je glavica Mahovi, samo 30 m visoka. Bilo udara sredinom otoka. Građeno je od vapnenaca, ali je prekrito zemljom sipnicom. Samo jedna dolina između Perečnika i Šijakovca proteže se prema jugoistoku i završuje se u drazi Poprečnici. Klima je sasvim mediteranska: vruće ljeto (20° C do 24° C), blaga zima (10° C do 13° C). Otok je pokriven bujnom vegetacijom. Gdješto se razvila prava »makija«. Najznatnija

raslina je vinova loza. Neka vrsta grožđa dozrijeva već polovinom jula. Ovca je na S. jedina veća životinja. Od njezinog se mlijeka pravi vrlo ukusan sir.

Stanovnika ima oko 1.400. Odrasli muškarci većim dijelom idu u svijet, da nešto zarade; kod kuće su samo žene, djeca i starci. Jedino naselje na S. je istoimeno selo, na prevlaci na dva mora, kad je bura, lađe pristaju u lučici na jugozapadu, a kad udari vjetar s juga, onda polaze u sjeveroistočnu luku, koja je obilježena malim crvenim svjetionikom. Kuće su raštrkane posred vrtova, koji su ograđeni običnim kamenim gromačama. Osim zvonika župne crkve, koji stoji za sebe, ističe se još toranj-vidikovac, koji ima zavojite stepenice do vrha sa spoljašnje strane. S. je sjedište rimokatoličke župe i poglavarstva općine, kojoj pripadaju i bliski otoci: Olib, Premuda i Mulat. Parobrodarska je stanica na liniji Rab—S.—Sali—Šibenik.

S. prvi put se spominje oko 950. Oko 1091 su je Zadrani darovali samostanu Sv. Marije u Zadru. Talijani zovu otok Selve, po čemu je načinjeno drugo hrvatsko ime Želva.

L i t e r a t u r a: M. Šenoa, Silba Priroda, 1915). *J. Modestin.*

SILOŽDER, dalmatinska vrsta vinove loze. Daje obično vino. *I. R.*

SILVANAC, vrsta vinove loze. Raširena je u Sloveniji i u Hrvatskoj. Daje fina kvalitetna vina. Uvezena je iz Njemačke. *I. R.*

SILVESTER RADOSLAV, pjesnik (3/12 1841, Vrhnika — 30/4 1923, Vipava). Svršio je osnovnu školu na Vrhnici, učio je pekarski zanat u Ljubljani, bio je kalfa u Planini kod Rakeka, a samostalan zanatlija u Idriji i Vipavi. Od 1863 bio je mnogo godina stalan suradnik različitih pobožnih listova, ponajviše Zgodnje Danice. U njima je objavljivao pobožne i prigodne pjesme, među njima i nekoliko vijenaca soneta, a i nekoliko legendarnih igara i iz svetoga pisma. U knjizi je objavio: Mali šopek domoljubnih cvetličic (1878), zbirku zabavnih pjesama i sastavaka: Slovenski šaljivec (1900), Šmarnice, glasi moje mladosti (1905), i nekoliko pripovijedaka u prijevodu. Kao pjesnik i kompozitor S. je izdao: Pesmi in kupleti.

L i t e r a t u r a: Kržič, Drobtinice (1888); Fr. Bevk, Mladika (1923). *I. G.*

SILJEVAC, kraška zaravan u Hercegovini, istočno od srednjeg dijela Popova Polja, između: Strujuća, Veličana i Dračeva. Sastavljena je od kretacejskih vapnenjaka. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a visoka je 1.296 m. Jugoistočno od vrha S. diže se grebenast vrh Kičin (975 m), a na zapadu su grebenasto Suho Brdo i zlobljena Sokolovica (787 m). S. je najvećim dijelom gol; samo mu je istočna strana pod vegetacijom. Zapadnim i južnim podnožjem S. prolazi cesta Mostar—Stolac—Dračevo—Trebinje. *P. V.*

SILJEVICA, planina u Crnoj Gori, između rijeka: Ljepešnjice-Bjelojevičke-gornjeg toka Bistrice (Suhi Do), sjeveroistočno od Kolašina. Pruža se od sjeverozapada na jugoistok, a najveći su visovi u tome pravcu: Marinkova Glavica (1.950 m), Bjelogrivac (1.850 m), Čadorište (1.900 m). S. je sjveroistočni dio planine Bjelasice. Planina je najvećim dijelom gola, ali je bogata pašnjacima. Na S. su naselja Klimenata; oko Ibra ima ljetnu ispašu, a i sada se stoka u to doba goni na ispaše. Oko S. nema građenih saobraćajnih puteva, nego sjevernim, zapadnim i jugozapadnim podnožjem vode jahaći putevi i staze. *P. V.*

SIMANDI LADISLAV, Hrvat, pavlin, glavar manastira u Sreticama i u Čakovcu (— 24/5 1715, lepoglavski manastir). Bio je okretan latinski pjesnik. 1712 štampao je pjesmu u slavu Sv. Pavla, prvog pustinjaka, pod natpisom Corvi albi nova musa i posvetio je Mirku grofu Esterházy-ju, generalu svoga reda, koji je tada bio zagrebački biskup (— Požun, 6/12 1745). *Đ. K.*

SIMENTALSKO GOVEDO. V. Govedarstvo.

SIMEON, raški mitropolit u prvoj polovini 16 vijeka. S. je 1550 uspio, da bude postavljen za ohridskog arhiepiskopa, ali su ga Grci već poslije pola godine uklonili s prijestola. Njegov epitrahilj čuva se u manastiru Rilu u Bugarskoj. *R. G.*

SIMEONOVIĆ-ČOKIĆ JOVAN, pisac (21/11 1851, Srijemski Karlovci — 2/6 1924, Srijemski Karlovci). Svršio je realku u Pančevu, a zatim je učio tehniku u Beču. Od 1880 radio je kao činovnik kod srpskih narodno-crkvenih fondova u Srijemskim Karlovcima. — S. je počeo da piše pjesme još kao đak, kao agilan član bečke Zore u almanahu Zora 1875. Kasnije je postao glavni suradnik ilustrirane Srpske Zore Stefanovića Vilovskog, a objavljivao je pjesme u Javoru i Stražilovu, čak i kasnije neki put u Brankovu Kolu, čiji je bio jedan od pokretača. Zbirku svojih pjesama nije izdao. Poslije 1880 S. je sve manje pisao, s književnošću je održavao vezu skoro jedino kao član književnog odjeljenja Matice Srpske, a bavio se inače filozofijom. S. je još u bečko vrijeme radio na slovenskoj uzajamnosti, prevodeći, većinom stihove, slovenačkih i ruskih pjesnika, kao Koneka, Pokornog, Masalickog, Homjakova, i naposljetku Puškina, iz čijeg je Onjegina objavio dobro prevedene partije u Javoru i Stražilovu. Od Slovenaca naročito je prevodio Stritara, i posredstvom A. Trstenjaka, održavao je veze s Ljubljanskim Zvonom. 1879 S. je bio jedan od izdavača Slavenskog Almanaha. S. je zatim dao nekoliko prijevoda na njemački od Zmaja, 1886 objavio je Poletarke Koste Trifkovića u Stražilovu i 1879 štampao je popularni, ilustrirani prijevod Hiljadu i jedne noći.

L i t e r a t u r a: Uspomene Stefanovića-Vilovskog; P. Marković Adamov, Prikaz Onjeginova prevoda (Stražilovo, 1886, 235); Ljubljanski Zvon (1877); Uroš Džonić (Srpski Književni Glasnik, 1923); Stefanović-Vilovski, O Slovenskom Almanahu (Književni Jug, 1919, 11—12); Vl. Ćorović, Istorija Zore. *V. Petrović.*

SIMEONOVIĆ MILAN (NIKOLA), glumac i redatelj Narodnog Kazališta u Zagrebu (6/12 1843, Budim). Već kao gimnazista stupio je u jednu njemačku kazališnu družinu, pa je kao glumac obišao sva manja i veća mjesta od Gmundena do Temišvara i Osijeka. 1875 postao je, na kratko vrijeme, član Beogradskog Pozorišta. Godinu dana kasnije otišao je u Zagreb, gdje je ostao sve do penzioniranja 1902. Još jedamput je 1917 izašao na pozornicu, kao Podkoljesin u Gogoljevoj Ženidbi, a 1923 proslavljena mu je 80-godišnjica predstavom, u kojoj je starac igrao glavnu ulogu. S. je igrao bonvivane u francuskim savremenim komedijama i komičare u njemačkim lakrdijama. S. je ostatak stare garde, pun plemenitog zanosa i umjetničkog ponosa. S. je napisao nekoliko manjih drama (Amanda, Bez brkova, Veteranac, Dva Leopoldovca, Tvrdoglavac), a Zajčevoj opereti Afroditi složio je libreto. *N. A.*

SIMIĆ ALEKSA, političar (18/3 1800, Boljevci, Srijem — 17/2 1872, Beograd). Svršio je školu u Đakovu, a potom je služio u trgovini. 1819 prešao je u Srbiju i postao pisar u kancelariji kneza Miloša. 1824 bio je bazrđan-baša u Beogradu, 1835 ministar financija neko kratko vrijeme, zatim prvi ađutant kneza Miloša. Pripadao je stranci Ustavobranitelja, koja se borila za ustav protiv kneza Miloša i kneza Mihaila (1838—1842). Bio je kapućehaja u Carigradu 1842, kneževski predstavnik i ministar inostranih poslova 1843—1844. Potom je proveo pet godina van politike, na svojim dobrima u Vlaškoj. 1849—1852 bio je ministar pravde i prosvjete. 1852—1853 ministar unutrašnjih poslova, 1853—1855 kneževski predstavnik i ministar inostranih poslova. U ovom posljednjem položaju imao je težak zadatak, da sačuva neutralnost Srbije za vrijeme krimskog rata. 1856—1857 bio je nanovo kneževski predstavnik. Poslije toga stavljen je u penziju. Bio je jedan od stupova ustavobraniteljskoga režima i jedan od najbogatijih ljudi svoga doba.

L i t e r a t u r a: M. Milićević, Pomenik, 637. *S. J.*

SIMIĆ DAVID, trgovac (17/7 1855, Paraćin — 1918, Nizza). Svršio je realku i trgovačke nauke na strani. Izabran je prvi put za narodnog poslanika 10/7 1905. Pripadao je samostalnoj radikalnoj stranci i bio je član njenog glavnog odbora do smrti, a neko vrijeme i predsjednik poslaničkog kluba. Kao dobar poznavalac privredno-trgovačkih i financijskih pitanja biran je i za člana financijskog odbora srpske narodne skupštine. Uživao je veliki ugled među beogradskim trgovcima. *J. P.*

SIMIĆ ĐORĐE, političar (16/2 1843, Beograd — 11/10 1921, Zemun). Bio je sin Stojana Simića. Učio je državne nauke u Berlinu, Heidelbergu i Pa-

rizu. 1867 oženio se kćerkom kneza Aleksandra Karađorđevića, koja je ubrzo umrla. 1867—1882 služio je u ministarstvu inostranih poslova, gdje je dospio do čina načelnika političkog odjeljenja. 1882 postavljen je za generalnog konzula u Sofiji, i ostao je na tome mjestu sve do prekida diplomatskih odnosa između Srbije i Bugarske zbog bregovske afere 1884. 1887—1890 bio je poslanik u Petrogradu, a 1890—1894 u Beču. 1894 bio je predsjednik ministarstva s portfeljom ministra inostranih poslova jedno kratko vrijeme, pa poslije toga, po drugi put, poslanik u Beču, sve do kraja 1896, kada je nanovo postao predsjednik ministarstva, opet s porfeljom ministra inostranih poslova. Za razliku od njegovoga prvoga ministarstva, koje je bilo nepartijsko, ovo drugo ministarstvo bilo je sastavljeno mahom od radikala i trajalo je do oktobra 1897, kada je odstupilo zbog povratka kralja Milana u zemlju. 1900 bio je S. poslanik u Rimu, 1901 predsjednik državnoga savjeta i senator, 1903—1906 poslanik u Carigradu, a 1906—1912 po treći put poslanik u Beču. 1912 stavljen je na raspoloženje. — S. je bio jedan od osnivača Srpskoga Crvenog Krsta (1876) i njegov dugogodišnji predsjednik. U mlađim godinama prevodio je dosta iz strane književnosti, između ostaloga i od Benjamina Constant-a, O načelima politike i O ministarskoj odgovornosti.

S. Jovanović.

SIMIĆ MILAN, upravnik Narodnog Pozorišta u Beogradu (17/3 1827, Beograd — 14/7 1880, Beograd). Gimnaziju je počeo u Kragujevcu, a svršio je u Beogradu, filozofiju je učio u Pešti, a prava u Parizu (1848), kada se vratio u Beograd kao zapadnjak i veliki slobodnjak. Bio je na službi u ministarstvu financija i ministarstvu prosvjete. 1858 dobio je službu za majora i počasnog adutanta, ali je augusta iste godine dao ostavku na službu i otišao u Rumuniju, gdje je trgovao hranom i radio bankarske poslove, 1862 ponovno je stupio u državnu službu (ispitač računa u Glavnoj Kontroli), a 1864 je, po molbi, razriješen od dužnosti, jer je bio slabog zdravlja. 11/12 1871 postavljen je za upravnika Narodnog Pozorišta u Beogradu; ukazom od 22/10 1875 premješten je za pomoćnika u upravi fondova, pa se 12/11 1877 opet vratio za upravnika pozorišta. Kada je 1862 osnovan odbor za stalno srpsko pozorište, S. je radio u njemu u početku kao odbornik, a kasnije kao predsjednik, blagajnik i knjigovođa. Za repertoar Narodnog Pozorišta S. je preveo nekoliko dramskih djela (od Ifflanda, V. Hugo-a, Kotzebua). Umjetnost i umjetnine S. je pomagao i moralno i materijalno. *R. O.*

SIMIĆ MILEVA, učiteljica građanske škole i književnik (2/2 1858, Novi Sad). S. je kći slikara Pavla Simića. Poslije svršene učiteljske škole u Somboru izabrana je 1874 za učiteljicu više djevojačke škole u Novom Sadu, koja je te godine otvorena. Radila je na njoj neprekidno preko trideset godina. Penzionirana je 1902, reaktivirana je poslije ujedinjenja 1921, kao nastavnica državne ženske građanske škole, i služila je do 1924. — Književni rad otpočela je S. u Javoru 1877, originalnim i prijevodnim lirskim pjesmama i drugim prijevodima (potpisi: Milka, Pavlovna, .*.). Pod prvu originalnu pripovijetku (Nada, Javor, 1881) prvi put se potpisala svojim imenom. Zatim je pisala dug niz pripovijedaka iz narodnog i društvenog života i članaka za pouku naroda, a držala je i više predavanja narodu (Javor, Stražilovo, Branik, Srpsko Kolo, Ženski Svet, Trgovačke Novine novosadske, Zora mostarska, Sloga somborska, Delo, Srpkinja, Cetinjsko, Dubrovnik; kalendari: Orao, Veliki Orao, Sloga, Novi Trebević i dr.). S. šaljivu igru Retka sreća, nagradila je Matica Srpska. Vrlo su lijepo primljene i po mnogim krajevima igrane njezine kazališne igre za djecu, koje je sastavila za svoje učenice (Polaženik, Drugarice, Sirotica, U laži je plitko dno, Gordana, Dobrovoljni prilozi, Crno na belo), a radila je i na dječjoj književnosti u Nevenu i Spomeniku. Za svoje učenice sastavila je udžbenik Kućanstvo (posljednje izdanje 1926). Odlična pjevačica, S. je pribirala narodne pjesme, naročito bačvanske, nazvane rojtanske, i sabrala je bogatu zbirku, koja leži u rukopisu. *M. Š.*

SIMIĆ MILIVOJE, rektor više pedagoške škole u Beogradu, botaničar (13-26/10 1861, Kragujevac). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Kragu-

jevcu, a prirodno-matematički odsjek filozofskog fakulteta velike škole u Beogradu (1885). Kao državni pitomac produžio je nauke na univerzitetu u Bonnu i Leipzigu (1889—1892), poslije čega je bio predavač, pa profesor gimnazije u Beogradu, a 1894 do 1919 direktor gimnazije, najprije u Vranju, zatim u Kragujevcu. Od kraja 1919 do maja 1922 bio je inspektor nastave prirodnih nauka u srednjim školama, po tom rektor više pedagoške škole do kraja oktobra 1927, kada je stavljen u penziju. — S. je bio jedan od najboljih nastavnika i direktora gimnazije u Srbiji, poznat kao odličan organizator nastave i kao čovjek s vanredno razvijenim smislom i sposobnostima za održanje reda i harmoničkoga rada u školi. S. je bio predsjednik Srpskog Profesorskog Društva 1908 do 1920, a zatim predsjednik Profesorskog Društva 1920—1923. — S. je pisao više naučnih i školskih članaka u Nastavniku i Prosvetnom Glasniku i priloge za botaničku sistematiku u godišnjim izvještajima vranjske, kragujevačke i druge beogradske gimnazije. Osim toga napisao je: Građa za floru gljiva u Srbiji (1895) i Botanička nastava u Srbiji (1904).

N. Košanin.

SIMIĆ PAVLE, slikar (1818, Novi Sad — 18/1 1876, Novi Sad). Ostao je rano bez oca, trgovca, odgajao ga je djed, paroh u Staroj Kanjiži, gdje je svršio osnovnu školu. Latinsku školu, gimnaziju, učio je u Subotici. Naklonost k crtanju i slikanju pokazao je rano, nju mu je podsticalo oduševljenje za ikonostas u Staroj Kanjiži, rad Todora Češljara iz 18 vijeka. Na posljetku, pristao je i djed, da se S. oda umjetnosti, poslao ga je u Novi Sad (1832), da, pored Talijanca Alojzija Castani, nauči elemente crtanja i bojadisanja. 1837 otišao je S. u Beč, u slikarsku akademiju, gdje je već poslije tri godine odlikovan nagradom barona Gundla. S. je u Beču proveo 5 godina, za sve to vrijeme pomagan od djeda i brata, Petra trgovca. Vrativši se u svoj kraj, prvi mu je veći posao bio ikonostas u Pirošu (sada Rumenci), koji je u buni 1848 propao, te ga je S. poslije ponovo morao da naslika. Do 1848 slikao je S. manje stvari. Iz toga doba potiče i Crnogorac Guslar, kompozicija s 22 lika, posvećena Todoru Pavloviću, slična kompoziciji Katarine Ivanovićeve. Ličnosti su u toj grupi idealizirani poznati narodni prvaci, knez Mihailo, Vuk, Branko i t. d., a kostimi su mahom ondašnji iz Srbije. Tu je kompoziciju litografirao Klaro u Beču. Znatna je S. kompozicija i Majski Sabor 1848, koju je radio godinama poslije narodnog pokreta, sastavljajući je od portreta učesnika, po pribiranim fotografijama. 1850—1853 radio je S. ikonostas manastira Kuveždina. Ovdje su, inicijativom arhimandrita Nikanora Grujića, kasnijeg episkopa, pjesnika Srb-Milutina, nastale četiri S. historičke kompozicije, od kojih postoje samo dvije: Birčanin Ilija i Hadži-Ruvim i Hadži-Džera u Matici Srpskoj. 1853 naslikao je S. ikonostas šabačke crkve, 1855 prijestolne ikone u starofutoškoj crkvi u Bačkoj, 1857 u Đurđevu u Šajkaškoj, 1859 u Senti, 1860 u bačkom Despot-Sv. Ivanu, 1863 Sv. Nikolajevsku crkvu u Novom Sadu kao Trandafilkinu zadužbinu, 1864 kapelu Platona Atanackovića na aljmaškom groblju u Novom Sadu, 1866 crkvu u Bašahidu, 1867 crkvu u manastiru Orahovici u Slavoniji, 1868 crkvu u Glini u hrvatskoj Baniji, zajedno s Jovanom Klajićem i 1869 do 1873 veliku Sv. Đurđevsku crkvu u Somboru. Posljednji mu je crkveno-ikonografski rad Hariševa grobljanska kapela u Zemunu 1875. Osim ovih S. je izradio i mnogo pojedinačnih ikona za porodice, i, naročito, veoma velik broj portreta.

S. je najtipičniji bidermajerovac u našem slikarstvu, uz Jeftimija Popovića i Nikolu Aleksića, i to naročito kao crkveni slikar. Njegove ikone su ne samo sasvim zapadnjačke, već su i suviše meke i sladunjave za pravoslavni crkveni živopis. Ali zato su mu izvjesne klasicističke kompozicije, osobito one u Senti iz Starog Zavjeta, vrlo dobre, uopće najbolje kompozicije u našem slikarstvu do pojave realista, a portreti isto tako idu u red naših najboljih potreta. Zanimljivo je, da S. u portretima postiže sočnost i snagu u liniji i koloritu, dakle baš ono, što nedostaje njegovoj crkvenoj ikonografiji. Narodni Muzej u Beogradu ima nekoliko dobrih S. portreta, među kojima je odličan prota Nikolajević, isto tako i Matica Srpska, porodica Ćirić u Novom Sadu, profesor Dr. Šević u

Beogradu i t. d. 1925 priredio je Narodni Muzej u Beogradu izložbu 25 S. slika, te se tom prilikom više pisalo o njegovoj umjetnosti.

Literatura: M. Milićević, Pomenik; Srpski Sion, 1900, 570; I. Ognjanović, Grobovi znamenitih Srba u Novom Sadu (Javor, 1876, 5 i 12); V. Petrović, O slikarskoj umetnosti Srba u Vojvodini (Album Matice Srpske, 1927); Lazar Nikolić, Srpski slikari (1895). *V. Petrović.*

SIMIĆ STEFAN, direktor gimnazije u Prizrenu (9/5 1882, Kratovo). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, a gimnaziju u Skoplju i Carigradu. Pošto je svršio gimnaziju bio je jednu godinu učitelj u Turaljevu, kod Kratova, a zatim je svršio univerzitetske nauke u Beogradu (1906). Kao nastavnik u srednjoj školi služio je prije oslobođenja u Bitolju, Plevljima, Solunu, Skoplju, a po oslobođenju u Velesu, Ohridu, Skoplju; sada je u Prizrenu. Još kao student učestvovao je u nacionalnoj i kulturnoj borbi našeg naroda u Južnoj Srbiji, naročito u vezi s četničkom akcijom, te je zbog svog rada bio od bugarske komitske organizacije dva puta osuđen na smrt. — Napisao je vrlo velik broj članaka i rasprava u raznim novinama i časopisima, od kojih su najznatnije: Bosna i Hercegovina (1909), Naši pisci i prepisivači od 14 do 18 vijeka (1911), Lesnovski manastir Sv. Gavrila (1913), Istorija Kratovske Oblasti (1914), Srbi i Bugari u prošlosti i sadašnjosti (1918), Veleški manastir Sv. Dimitrije (1923), Ohrid (1925). *D. P.*

SIMIĆ STOJAN, političar (25/3 1797, Boljevci, Srijem — 10/3 1852, Beograd). Prešao je u Srbiju 1806, kada mu je otac, koji se borio u prvom ustanku, postao starješina u Kruševcu. Poslije propasti Srbije 1813 vratio se u Srijem, i borio se u austrijskoj vojsci, kao dobrovoljac, protiv Francuza. Potom je tumarao po svijetu, i najmio se u Bukureštu kao pandur kod Miloševog agenta Mihajla Germana. Septembra 1820 donio je, kao kurir, s opasnošću života, poruku knezu Milošu iz Bukurešta, da ne prima ustupke, koje mu je tada Porta nudila. Knez Miloš ga je tada uzeo za svoga tatarina. 1821 bio je S. zatvoren u Carigradu, zajedno sa srpskim delegatima, kojima je bio donio upustva od kneza Miloša, ali je poslije nekoliko mjeseca našao načina, da pobjegne iz Carigrada. 1824 knez Miloš ga je uzeo u državnu službu; 1827 i 1831 slao ga je, kao člana deputacije, u Carigrad. 1835 S. je bio jedan od vođa t. zv. Miletine bune, i pod kratkovječnim sretenjskim ustavom član savjeta. 1835—1839 bio je nadzornik Miloševih dobara u Vlaškoj. 1839 je postao prvo član, pa onda potpredsjednik savjeta. Stojeći uz ustavobranitelje u njihovoj borbi protiv kneza Mihaila, S. se morao 1840 ukloniti iz zemlje. Do 1842 proveo je u Vlaškoj, gdje je trgovao solju. Poslije izbora kneza Aleksandra Karađorđevića, bio je predsjednik savjeta, ali je 1843 napustio službu i otišao opet u Vlašku. — S. je bio više poslovni čovjek nego političar. U ustavobraniteljskom pokretu odlikovao se svojom rječitošću i agitatorskim sposobnostima.

Literatura: M. Milićević, Pomenik, 643; Đorđe Simić, Šta je bio Stojan Simić, (1875). *S. Jovanović.*

SIMIĆ SVETISLAV, poslanik i punomoćni ministar, novinar, publicista i nacionalni radnik (4/3 1865, Užice — 8/3 1911, Lezen, Švajcarska). Osnovnu školu je učio u Užicama i Knjaževcu, prvi razred gimnazije u Požarevcu, a sve ostale razrede gimnazije i filozofski fakultet velike škole u Beogradu. Zatim je bio, radi učenja, godinu dana u Petrogradu. Cijelog svog života, i pored drugih poslova na položajima, koje je zauzimao, S. se bavio i aktivno novinarskim i publicističkim radom. Osnovao je i uređivao Ustavnu Srbiju, kada su lični režimi počeli da ubijaju ustavnost i parlamentarnost u Srbiji. U toj epohi svoga života i rada S. je učestvovao u osnivanju Srpskog Književnog Glasnika, čiji je bio prvi vlasnik i najaktivnije sarađivao na njemu. Pored toga bio je S. urednik Samouprave, osnivač i saradnik Dela, i dopisnik mnogih ruskih i francuskih, a tako isto saradnik listova: Odjeka, Dnevnog Lista, Javora, Zore, Nastavnika i Prosvetnog Glasnika. Učestvovao je u srpsko-bugarskom ratu 1885 kao aktivni borac, narednik, ali je uvijek i sve do smrti bio jedan od najubjeđenijih pristalica rada na srpsko-bugarskom zbliženju.

Kao publicista štampao je S. mnogo rasprava i brošura, pored ostalih: Makedonsko Pitanje, Radikali i naša nacionalna politika, Srbi i Arbanasi, Stara Srbija i Arbanasi. Pored rasprava, za koje se znalo da su njegove, mnogo je publikacija dao i pod pseudonimom (P. Balkanski i Orlović Pavle), a neke su njegove publikacije, objavljene na francuskom ili njemačkom, nosile potpise sasvim drugih lica. U martu 1894 S. je, poslije nekoliko godina nastavničke službe, postao sekretar ministarstva spoljnih poslova, zatim konzul u Prištini. U julu 1904 postao je diplomatski agent u Sofiji, a kasnije, pošto je u jesen 1908 proglašena nezavisnost Bugarske, S. je postao poslanik u Sofiji, gdje je ostao sve dok nije pošao na liječenje u Švajcarsku, gdje je i umro. Tijelo ovog velikog nacionalnog radnika prenijeto je iz Švajcarske i sahranjeno na beogradskom Novom Groblju.

Literatura: Jovan Dučić, Svetislav Simić (Srpski Književni Glasnik, 1/4 1911). *M. Milenović.*

SIMIĆ ŽIVOJIN, filolog i pisac o srpskoj književnosti (15/10 1848, Vrelo, valjevski okrug — 18/7 1926, Beograd). Svršio je u Beogradu gimnaziju i filozofski fakultet velike škole (srpski i staroslavenski jezik). 1874 stupio je u državnu službu. Bio je nastavnik u Negotinu, Valjevu, Knjaževcu i Zaječaru, pa 1883 sekretar ministarstva prosvjete, 1887 profesor učiteljske škole u Beogradu, 1889 realke, 1895 načelnik ministarstva prosvjete, 1897 opet profesor u realci, 1902 direktor gimnazije Josipa Pančića, a 1906 je penzioniran. — S je 1883 štampao Predavanja iz srpskog jezika, 1884 do 1887 Gramatiku za osnovne škole, 1897 Lekcije iz srpske književnosti. S. je napisao više članaka o srpskom jeziku u Prosvetnom Glasniku, čiji je bio urednik jedno vrijeme. 1885 pisao je u Videlu o preuređenju osnovnih škola, a pisao je i političke, i još više kulturne članke u Videlu, Dositeju i Domovini. S. je uzimao vidnog učešća u prosvjetnom životu starog Beograda; bio je utemeljitelj Društva Sv. Save, dugo godina predsjednik Društva Stanković, sekretar Čupićeva odbora, nadzornik škola, član komisije za profesorske ispite, član općinskog odbora grada Beograda, a bio je više puta i kraljev poslanik u narodnoj skupštini. *V. P.*

SIMONIČ FRAN DR., bibliograf (2/10 1847, Ivankovci, kod Ormoža — 14/7 1919, Gornja Radgona). Svršio je gimnaziju u Mariboru (1861—1869), a filozofiju (historiju i geografiju) u Grazu. Promoviran je 1875. Služio je od 1874 u zemaljskoj biblioteci u Joaneju u Grazu, 1879—1906 u biblioteci bečkog univerziteta. — Napisao je za Šumanovu knjigu Die Slovenen (1881) pregled slovenačke književnosti, a uz saradnju župnika Jakova Meška knjigu Dr. Gregor Plohel (1888) i slovenačku Bibliografiju (I. dio knjige 1550—1900) u izdanju Slovenske Matice (1903—1905). Sarađivao je kraćim člancima i izvještajima u Kresu (od 1881) i Ljubljanskom Zvonu (od 1882), i objavio je u Letopisu Matice Slovenske (1884): Prisege ljubljanskega mesta (1619—1637—1727, vlasništvo biblioteke bečkog univerziteta).

Literatura: Glaser (IV., 208); B. Flegerič u Geršakovoj knjizi Ormoški spomini (1902, 136); Slovenski Narod (1919, 164). *I. G.*

SIMONOVIĆ EVGENIJE, negotinski episkop (6/1 1815, Bijela Crkva Banat — 24/4 1880, Negotin). S. je svršio bogosloviju u Vršcu. 1839 prešao je u Srbiju. 26/10 1841 primio je monaški čin i postao je profesor, kasnije i rektor bogoslovije u Beogradu. 25/11 1854 proizveden je za arhimandrita, a 26/9 1865 posvećen je za krajinskog episkopa, sa sjedištem u Negotinu. Tu je S. uredio rezidenciju i podigao katedralnu crkvu. Štampao je nekoliko radova iz bogoslovske književnosti. Bio je počasni član Srpskog Učenog Društva u Beogradu. *R. G.*

SIMONOVIĆ RADIVOJ DR. (17/8 1858, Ledinci). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a medicinske nauke u Beču. Prvo je bio vojni liječnik, a zatim je prešao u civilnu službu, te je bio prvo liječnik u Milni, na otoku Braču, a od 1896 je u Somboru. Bavi se etnografijom, etnogenijom i društvenim pitanjima našega naroda. Proučavao je kras, njegove pojave i probleme. Napisao je veliki broj članaka iz ovih područja, od kojih su mu najznatniji: Opis Drežnice u Hercegovini (1890), Manastir Žitomislić (1891), Kuga u Sremu 1795, Dosi-

tej u Dalmaciji (1905), Opis planine Prenja u Hercegovini, Pogreške naših filologa (1907), Škrape u krasu, Đaci planinari (1923). *D. P.*

SIMUNIĆ BALTAZAR, podmaršal (25/4 1775, Novi Grad — 1861, Komoran). Stupio je kao kadet u varaždinsko-đurđevsku graničarsku pješačku pukovniju. 1801 je učestvovao u ratu, 1805 postao je poručnik u 48 pješačkoj pukovniji; iste se godine istakao u bitki kod Caldiera, 1809 odlikovao se je 15/5 kod napadaja na mosni branik kod Torunja, 14/7 kod Krakova, te postao izvan reda natporučnik. 26/8 1813 u bitki kod Dresdena vodio je veoma uspješno jedan bataljon, te je postao izvan reda kapetan. 1818—1831 bio je referent kod generalkomande u Zagrebu, 1831 postao je potpukovnik, potom pukovnik i zapovjednik jedne pješačke pukovnije, 1840 brigadir u Zagrebu i u Beču, 1848 podmaršal i zapovjednik jedne pješačke divizije u Tarnovu, i učestvovao je iste godine u ratu protiv Madžara, te se osobito istakao. Za uspješnu samostalnu navalu na Trnovu dobio je viteški red Marije Terezije. 1849 postao je divizioner u Beču i iste godine zapovjednik tvrđave Komoran. 1850 postao je baron, 1853 je penzioniran. *V. L.*

SIMUNIĆ IVAN KRST., Isusovac i učitelj filozofije i teologije u kolegiju svoga reda, u Zagrebu, u prvoj polovini 18 vijeka. Štampao je u Zagrebu, oko 1740, raspravu De orientalium et occidentalium conversione circa processionem S. Spiritus. *Đ. K.*

SINAC, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez Otočac, od Otočca 10 km k jugoistoku, na istočnom rubu Gackoga Polja pod Godačom (900 m). Ima 1.715 stanovnika, poglavarstvo općine (6.652 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, kotarsku šumariju imovne općine otočke. U S. se našlo rimskih starina; krstionica u crkvi Sv. Ilije je rimska ara ili baza od vapnenca.

L i t e r a t u r a: K. Patsch, Die Lika in römischer Zeit (1900, 88—89). *J. M-n.*

SINAJSKI MANASTIR sagradio je car Justinijan 527 na Sinajskoj Gori. Manastirska knjižnica ima mnogo dragocjenih i rijetkih rukopisa na grčkom, sirskom, arapskom, etiopskom, gruzinskom, kaldejskom i slovenskom jeziku. Tamo je nađen najstariji slovenski Psaltir, pisan glagolicom u 11 vijeku, negdje u južnim oblastima današnje kraljevine SHS. Sredovječni srpski vladaoci činili su znatne poklone S. M., a naročito kraljica Jelena i njeni sinovi, Dragutin i Milutin. Car Dušan je isticao za primjer život sinajskih monaha, a u biblioteci S. M. i danas se čuvaju stari srpski rukopisi, koje je 1360 darovao Srbima Sinajcima serski mitropolit Jakov, prvi iguman manastira Sv. Arhanđela kod Prizrena.

U 15 vijeku nekoliko strogih isposnika u Resavi i Podunavlju nazivali su se Sinajcima, kao na pr. Sv. Romil u Ravanici, Sv. Grigorije u Gornjaku i Sv. Zosim u Tumanu, kod Golupca. S. M. poslao je u polovini 15 vijeka bogate darove i bogomil herceg Stjepan Kosača, po mileševskom mitropolitu Davidu. I kasnije, za turskog ropstva, sve do 19 vijeka, S. M. je održao veze sa Srbima i slao svoje kaluđere po milostinju u mnoge srpske oblasti. *R. G.*

SINDIKATI RADNIČKI. V. Radnički Sindikati.

SINĐELIJA, episkopska diploma, kojom se utvrđivao svećenik na određenoj parohiji, ili mitropolitska i patrijaraška diploma, kojom se episkop ili mitropolit postavljao na izvjesnu eparhiju. *R. G.*

SINĐIRIĆI, vrsta đerdana od srebrnog lančića, na kome su u više redova alčicama prikvačeni srebrni taliri ili drugi srebrni novac. *N. Z.*

SINGIDUNSKA EPARHIJA, kasnija beogradska eparhija, u sjevernoj Srbiji. S. E. je 5—7 vijeka potpadala pod mitropolita u Viminacijumu, kod današnjeg Kostoca i Požarevca. Od episkopa S. E. poznat je samo Ursacije. On je 343, na saboru u Serdiki, današnjoj Sofiji, osuđen kao pristalica Arijeve jeresi, a 347, na saboru u Milanu, ponovo je primljen u crkvenu zajednicu (v. Beogradska eparhija). *R. G.*

SINGIDUNUM, u rimsko doba ime današnjeg Beograda. S. je keltsko ime, i to znači, da je S. prvobitno keltsko naselje. Pod Rimljanima je S. bio grad. Jedno je vrijeme bio

municipij, a poslije kolonija. U S. je stalno boravila, od druge polovine 1 vijeka po Kr. do propasti rimske države jedna legija (četvrta Flavijeva). 441 razrušili su S. Huni. Grad je obnovio Justinian. S. je bio vladičanska stolica u 4 vijeku po Kr. Jedan od najčuvenijih vladika toga doba, arijevac Ursacije, bio je vladika u S. Justinian je obnovio tu stolicu. Kad je 578 avarski kan obećao stanovnicima S., da ne će napadati njihov grad, on se zakleo prvo po svom neznabožačkom načinu, a poslije na svete knjige, koje mu je pružio vladika. S. je imao i svojih mučenika. Tako su, valjda u početku 4 vijeka, bačeni u Dunav Hermil i Stratonik zbog toga, što su ispovijedali novu vjeru. Njihove su lješine sahranjene nedaleko od Beograda. Isto tako iz S. je bio svećenik Montan, koji je zbog kršćanstva bačen u Savu u Sirmiumu (Srijemska Mitrovica), kuda je pobjegao ispred gonilaca. S njime je našla smrt i njegova žena, također kršćanka. — Rimske starine u Beogradu nisu česte. Vrijedi spomenuti, da su pri kopanju temelja za spomenik kneza Mihaila iskopani neki grobovi u obliku bunara. Osim toga nađeni su u Beogradu neki znatniji grčki i rimski natpisi.

N. Vulić.

SINOD ARHIJEREJSKI. V. Sveti Arhijerejski Sinod.

SINOPSA BASILIKA, kratak pregled ili pod potpunim naslovom: Izbor i pregled 60 knjiga Basilika azbučnim redom s navodima paralelnih mjesta, izvod iz Basilika po azbučnom redu, koji je sastavio nepoznat pisac oko polovine 10 vijeka. Djelo je podijeljeno po broju slova grčke azbuke na 24 odjeljka, a ovi na odsjeke, kojih ima 348 i idu azbučnim redom, osim prvoga, koji govori o pravoslavnoj vjeri. Navodi upućuju na paralelna mjesta iz Basilika i Sinopse. Uz S. idu, kao dodatak, između ostaloga i izvodi iz konstitucija Lava III., Romana I. i Nikifora Foke. S. je, zbog svoje upotrebljivosti za praksu, došla do velikog ugleda i popularnosti i pomogla je, da se Basilike istisnu iz prakse. Iz nje je crpljeno dosta za pravnu kormilaciju poznatu u našoj sredovječnoj književnosti pod imenom Zakon cara Justinijana.

Ova se S. zove veća, za razliku od drugog, kasnijeg djela, koje se zove Sinopsa manja, iz prve polovine 13 vijeka, također od nepoznatog pisca. Djelo je komplicirano poglavito iz jednog izvoda iz Basilika od Mihaila Atalijata (krajem 11 vijeka) i veće Sinopse. Ima 24 odsjeka po azbučnom redu.

R. P.

SINTAGMAT MATIJE VLASTARA. V. Vlastar Matija.

SINJ, varošica u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, u sinjskom srezu. Krajnja je stanica 58 km duge željezničke pruge S.—Split (uskoga kolosjeka 0·76 m) i raskrsnica cesta: Knin—Vrlika—S.—Trilj (most preko Cetine, Pons Tiluri)—Metković s krakom u Imotski, i Split—S.—prevala Prolog u Dinari Planini—Livno u Bosni. Osim toga, od S. polazi na zapad cesta, koja se kod Mućа cijepa u Split i Drniš—Šibenik. S. leži na zapadnom rubu Sinjskog Polja (326 m), podno 438 m visokog brijega, na kome su razvaline starog grada, a na njima crkvica Blažene Djevice Marije, posvećena 11/8 1887 na uspomenu znatnih događaja u historiji S. Odatle se otvara krasan pogled na S. i Sinjsko Polje, kojim teče, od sjevera prema jugu, rijeka Cetina, koja ga u proljeće poplavi, pa je nalik na jezero.

S. je lijepo, uredno i vrlo zdravo mjesto, ljetovalište, ima krasne šetnje po šumi i polju i dobru vodu. Ulice su široke i dosta ravne, kuće od tesana kamena 1—3 kata visoke. Nasred mjesta je četverokutni dosta veliki trg. Najznatnija je zgrada župna i zavjetna crkva Velike Gospe s vrlo čašćenom slikom Sinjske Gospe, koja je tamo prenesena iz Rame u Bosni. Uz crkvu je franjevački samostan, gdje je 12/12 1854 otvorena prva hrvatska gimnazija u Dalmaciji; ima sjemenište franjevaca, zbirku starina i arhiv.

S. ima 2.875 stanovnika u 578 domova, poglavarstvo općine, sresku oblast, kotarski sud, porezni ured, upravu financijske kontrole, zemljarinsko-katastralni ured, sporednu carinarnicu, ured za otkup duhana, sresku šumariju, poštu, telegraf i telefon, malu realnu gimnaziju, zanatlijsku školu, poljoprivrednu stanicu, 2 osnovne škole, okružnu državnu zaštitu invalida, djece i mladeži, Hrvatsku Seljačku Zadrugu, Čitaonicu,

Kolo Sinjskih Jahača, Alkarsko Društvo, Lovačko Društvo, Sokol.

Sinjani se, pored ratarstva, mnogo bave i trgovinom. Trguju poglavito konjima, govedima i ovcama, žitom, vinom i voćem, drvom i vunom. S. je znatno mjesto za trgovinu između Bosne i primorske Dalmacije. Sajmovi su vrlo živi i slikoviti. Seljaci iz okoline S. nose saruke (omote oko glave), a varošani crvenkape. Od industrije ima u S., osim zanatlija različne ruke (kovači, kolari, opančari i dr.). »Sadra«, tvornica sadre (na godinu 3.000 vagona), »Lučane«, mramorno društvo, 7 mramornika u okolišu, a u varoši mehanička pilana i laštionica, elektrana, tvornica likera, ciglana. »Ruda« D. D. u Splitu (osnovano 1918, sada kapital 1,750.000 Din.) eksploatira u okolini S. dva ugljenika u selu Rudi, 16 km sjeveroistočno od S., vadi bituminozni škriljevac, vrlo podesan za proizvođenje govorivoga plina, a u selu Ruduše, 1½ km od S., kopa vrstu mrkog ugljena 3.000—3.500 kalorija, vrlo podesan za građenje briketa. U S. su novčani zavodi: Cetinska pučka Štedionica i Filijala Pučke Trgovinske Banke (Split).

Bliža okolina S. ima dosta starorimskih ostataka. Neka mjesna imena potiču iz predrimskog (ilirskog) doba (Arduba-Gardun, Pons Tiluri-Trilj). Na mjestu samoga S. valjda je bila Setonija, ako to nije gradina Šutanj, na sjevernoj strani Mosora. — Grad S. spominje se prvi put 1402, dok cetinsku županiju, kojoj je on pripadao, navodi car Konstantin VII. već oko 950 među 11 županija (dalmatinske) Hrvatske. Kralj Zvonimir darovao je (1078) cijelu cetinsku županiju splitskoj crkvi sa svim pravima i dužnostima u reformističkom duhu onoga vremena. 1210 dobio je od kralja Andrije II. zemlju Cetinu s Triljem šibenski knez Domaldo, sin Saracinov, po kome su kasnije tim krajem zagospodovali knezovi Nelipići od plemena Svačića. Posljednji od roda Nelipića, Ivan III., imao je sestru Jelenu, udatu za splitskoga kneza Hrvoja Vukčića Hrvatinića, koji je, u ime bosanskoga kralja Stjepana Ostoje, potvrdio 13/5 1402 ispod grada S. Šibenčanima i Trogiranima njihove starinske povlastice. Povelju je potpisao i knez Ivan. To je prvi spomen S. u historiji. Poslije smrti Ivana III. Nelipića (1435) dobila je S. porodica Talovaca. 1442 gospodar S. i cetinske županije bio je dalmatinsko-hrvatski ban Petar Talovac.

Pošto su Turci 1463 osvojili Bosnu, zaprijetili su S. i svoj Cetini. Iz pečatnice pape Inocencija VIII. od 23/4 1492 vidi se, da su Turci već prije razrušili Sinjsku crkvu Sv. Marije izvan gradskoga zida. Oko S. bilo je više okršaja s Turcima, 1513 spasla ga je nabujala Cetina, dok ga nisu izdajom osvojili 1536, pa ga držali sve do 1686, kada ga je (25/9) predobio providur Jeronim Cornaro, pomoću narodnih junaka Stojana Jankovića i don Ivana Grčića. Odmah druge godine 15.000 Turaka je pod bosanskim pašom Aglagićem zaposjelo S., ali su suzbijeni, i u borbi sa Stojanom Jankovićem kod Hana izgubili su 2.000 ljudi. Iste godine (1687) krenuo je Cornaro u Boku Kotorsku pod Herceg-Novi, a Janković je provalio u Ramu, odakle je izveo narod i franjevce samostana Sv. Petra u Šćitu s čudotvornom slikom Bogorodice. Oni su se nastanili poglavito pod gradom S., gdje je podignuta crkva, shranište svete slike, i samostan, a oko njih je s vremenom osnovana nova varoš S. Turci su i opet provalili u Cetinu 1698, kad su odveli mnogo roblja (među sužnjima bio je i gvardijan Sinjskih fratara Pavao Vučković, koji je probavio 5 godina u sužanjstvu čak u Bagdadu) i 1700. No najstrahovitija navala bila je u Sinjskom Ratu 1715, kad je bosanski paša, serašćer Mehmed Ćelić, sa 60.000 ljudi opkolio S., u kome je bilo jedva 700 branilaca, pod providurom Jurjem Balbijem i fra P. Vučinovićem. Pucnjava topova i juriši na grad trajali su od 8—14/8. Noću na 15 povukla se turska vojska, ostavivši ispod S. 10.000 mrtvih. Na Veliku Gospojinu nije više bilo nijednoga Turčina u Cetini. Kažu da je u turskom taboru buknula kuga, a narod tvrdo vjeruje, da mu je pomogla Sinjska Gospa. Na uspomenu te pobjede Sinjana svake godine igraju vitešku igru alku (jašući gađaju u željezni kolut, alku). Požarevačkim mirom (21/7 1718) svršila se borba s Turcima. 1723 obnovljena je 1715 izgorjela crkva.

Pod Venecijom S. je ostao s ostalom Dalmacijom do njene propasti (1797), poslije toga je on pod Austrijom do 1805, pa pod Francuskom do 1814, opet pod Austrijom preko 100 godina do

njenoga sloma 1918, a od tada je u kraljevini SHS.

S. je dva puta mnogo pretrpio od zemljotresa (28/11 1769 i 2/7 1898). S. su svečano proslavili 14—16/8 1887 dvjestogodišnjicu dolaska svojih djedova iz Bosne i slike Blažene Djevice Marije iz Rame, prozvane Sinjska Gospa, kao i izbavljenja grada od Turaka i začetak novoga S.

S. se uvijek odlikovao budnom narodnom sviješću svojih stanovnika; njegov samostan bio je rasadnikom rodoljubnih učenih i odvažnih franjevaca: P. Vušković, ljetopisci samostana, J. Filipović i J. M. Glumčević, prvi ravnatelj gimnazije S. i borac za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom Matas, pisac i barski nadbiskup I. Marković i dr. Narodna pjesma zove S. »Bijeli S.«, »krilo labudovo«. A. Kačić, na više mjesta svoga Razgovora Ugodnoga slavi njegove junake.

L i t e r a t u r a: I. Marković, Sinj i njegove slavnje 1887 (1898); Gospa Sinjska (1899^2); Dalmacija, Spomen-knjiga Jugoslovenskih inžinjera i arhitekta 1923; Vj. Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati (1881, II., 151—159); J. Kempf, Od Spljeta do Sinja (Prosvjeta, 1906, 451 i dr.); G. Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije (Nastavni Vjesnik, 27, 83); Š. Milinović, Sinjska alka (Vienac, 1875, 257 i dr.).

J. Modestin.

SINJAJEVICA. V. Sinjavina.

SINJAVINA, prostrana kraška zaravan u Crnoj Gori, između rijeka: Tare-Otoke-Prijelca-Potoka-Bukovice-Tušine-Plašnice, jugozapadno od Durmitora, a sjeverozapadno od grada Kolašina. S. je poglavito sastavljena od paleozojskih i mezozojskih vapnenjaka, čiji se slojevi pružaju od sjeverozapada prema jugoistoku, a to je i orografski pravac planine. Mjestimice su kroz vapnenjake izbile mlađe eruptivne stijene, naročito na jugozapadnoj i sjeveroistočnoj strani. S. se pruža u dužinu oko 40 km, u širinu oko 15 km, i nagnuta je prema sjeverozapadu, te se u tome pravcu i vrhovi snižavaju, prolazeći i drobnjačku površ oko Jezera. Najviši od njih su: Gusar (1.905 m), Jablanov Vrh (2.203 m), Veliki Starac (2.034 m), Pečorac (2.084 m), Planinica (1.869 m), Penevo Brdo (Borovac) (2.005 m), Okruglica (oko 200 m), Orujica (1.750 m). Od doline Gornje Morave S. je odvojena nizom planina: Somine, Gradišta (2.216 m), Stona (2.258 m), Vučja (1.940 m), i dalje na jugoistoku Ostrvice (1.767 m). S. je tipska visoravan kraskog karaktera. Ona opada među oblasti najsiromašnije vodom i šumom, ali su pašišta na S. jedna od najboljih u Crnoj Gori.

S. je sva naseljena katunima, većinom drobnjačkim iz Jezera. Čobani tamo provode cijelu zimu, osiguravajući stoku sijenom, a sebe hranom. Zbog velike visine, zimi napada na S. vrlo veliki snijeg, koji se u nižim i zaklonitijim mjestima održi do polovine maja. Sjeveroistočna strana S. spušta se vrlo strmo k Tari, a na relativno uskim terasama podignuta su naselja plemena Šaranaca. Suprotna, jugozapadna strana, mnogo je blažijeg nagiba, te se postepeno spušta okolnim dolinama; na toj su strani naselja Drobnjaka. — Za vrijeme ledenog doba sa S. se kretala grupa manjih ledenjaka prema sjeverozapadu, a druga na jugoistok, u dolinu Lipava i Tare. Najveći od njih bio je ledenjak Plašnica, najveći od dolinskih ledenjaka u durmitorskoj grupi; on je polazio iz nekoliko cirkova, spuštao se do Tare, do apsolutne visine od 900 m, i staložio dvije grupe morena, od kojih su naročito dobro očuvane mlađe, mada leže preko starijih.

L i t e r a t u r a: P. Rovinski, Černogorija v jejo prošlom i nastojaščem I (1888); Ž. Dragović, Građa za đeografiju Crne Gore (Letopis, 153 1888); K. Hassert, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro (Pet. Mitt., Erg. Hf., 115, 1895); J. Cvijić, L'Epoque glaciaire dans la Péninsule Balkanique (Annal. de géogr. 26, 1917).

P. Vujević.

SINJSKA ALKA (ALKARI) postojala je i ranije kao viteška igra i vježbanje u gađanju kopljem. U spomen sjajne pobjede, koju su Sinjani zadobili nad Turcima (pod serašćerom Mehmed-pašom) odbivši veliku njihovu navalu na Sinj u augustu 1715, ustanovljena je posebnim statutom ova junačka igra.

Alka je utvrđena, u visini od deset stopa i po, konopcem između dva drvena stupa. Sastavljena je iz dva željezna prstena, spoljnjeg prečnika 13 cm, i unutrašnjeg prečnika 3·5 cm, spojenog sa spoljnjim trima vezama,

tako da postoje svega četiri otvora, u koje alkar gađa kopljem s konja u trku. Pogodak u mali prsten vrijedi tri boda, u gornji otvor vrijedi dva boda, a sa strana po jedan bod. Koplje je dugačko 2·80 m. Svaki alkar trči tri puta i uvijek se obredi cijela četa. — Divno je i bogato ukrašeno odijelo, oružje i oprema alkara, a također i njihovih momaka. Konji su odabrani i vanredno lijepo opremljeni. — Sinjani čuvaju ovu svoju vitešku ustanovu kao najveći nacionalni ponos i historijsku uspomenu.

Literatura: J. Voko, Alkari na Kraljevoj Svadbi (1922); Svijet, 13/8 1927. *M. J.*

SION, list za sveštenike, vaspitače i učitelje. Izlazio je jedanput nedjeljno u Beogradu 1874—1877. Uređivao ga je arhimandrit Nestor Popović. *R. G.*

SIR se u SHS proizvodi: 1. Kačkavalj, ovčji sir u Srbiji. Siri se po planinama za vrijeme ljetnje paše bez utvrđenog recepta. Tijesto (zgrušana sirina) se u toploj vodi dotjera, i onda metne u kalupe. Oblik sira je pljosnat (2—3 cm visine), okrugao (prečnik 27 cm). Zreo je za prodaju za tri nedjelje, za potrošak za 2—4 mjeseca. Tvrdi S. je dobar za mrvljenje. Poslije rata prave taj S. i po Bosni, i u drugim krajevima i iz kravljeg mlijeka. Godišnja produkcija u samoj Srbiji je sada do 100 vagona. Izvoz: u Egipat, Carigrad, Francusku i Ameriku, i to 20—25% u Ameriku i Francusku, 60—65% u Carigrad i Egipat. Za domaću potrebu u Južnoj Srbiji ostaje svega oko tri vagona. Izvozi se u jesen i zimi. — Najbolji je pravi planinski kačkavalj, pa se taj najviše i traži, i to iz krajeva: Kalin, Kamen, Kriva Palanka, Kumanovo i Galičnik. 1922 cijena je dostigla 60 D od oke (48 dinara kilogram). Izvozna su mjesta Caribrod (za Carigrad) i Solun. Srpski je kačkavalj bolji od bugarskog. Konkurenti u proizvodnji su: Rumunija, Bugarska i Grčka.

2. Somborski ovčji S. Siri se oko Sombora, u Bačkoj, te se meće u drvene kačice, do 15 kg težine. Prodaje se u Beogradu, Novom Sadu i Zagrebu. Proizvodnja na sezonu je od prilike 20 vagona.

3. Travnički S. siri se na planini Vlašiću, kod Travnika, u Bosni, iz ovčjeg mlijeka, pa se prodaje u drvenim kačicama, razne težine (20, 50, 60 i više kilograma). Prodaje se najviše u Sarajevo. Ukupna godišnja proizvodnja je do 30 vagona.

4. Paški S. s otoka Paga, tvrd je ovčji S., u pojedinim komadima okruglo pljosnat, razne veličine. Siri se godišnje do 3 vagona.

5. Kravlji S. trapist. Siri se kao originalni u samostanu trapista u Banjoj Luci, a imitacije njegove ima po cijeloj državi u velikoj mjeri. Originalno se usiri godišnje od prilike 12—15, a od imitacije do 40 vagona. Ovo je manji S., podjednake veličine, s jedno 25 cm u prečniku i do 5 cm debljine. Mnogo se traži u samoj državi. Izvoz je neznatan.

6. Ostali su S.: ementalac; pravi se u okolini Bohinjskog Jezera u Sloveniji; zatim nešto edamca u Sloveniji, onda grojer, kvarglice, sir iz mješine, velebitski i tvrdi sir, manur i t. d.

Ukupna proizvodnja S. u cijeloj državi je oko 600 vagona godišnje. (V. Mljekarstvo.) *S. Ulmansky.*

SIRAČ, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Daruvar; željeznička stanica na pruzi Pakrac—Daruvar, od Daruvara 11 km k jugu-jugoistoku; u dolini (163 m) vode Bijele (k Pakri-Ilovi). Ima 1282 stanovnika u 219 domova, općinsko poglavarstvo, pučku školu, poštu i telegraf. »Croatia« Dioničarsko Društvo za Industriju Drva (Zagreb) ima u S. parnu pilanu, mlin i vapnenicu. Parna pilana radi sa 4 jarma i s drugim pomoćnim strojevima uz pogon od 280 HP, izrađuje ponajviše bukovinu; ima parnu, 30 km dugu, šumsku željeznicu.

Dolinom S. vladao je negda grad, od koga su sačuvane neznatne razvaline. 1343 spominje se possessio Zirch u rukama plemića Tiboldovića-Svetačkih. 1389 kralj Sigizmund je oduzeo S. Svetačkima i dao ga Kaštelanovićima od Sv. Duha. Gašpar Kaštelanović dobio je 1430 dopuštenje, da sagradi u S. grad. 1542—1687 S. su gospodarili Turci, koji su tamo doveli najljuće i najgore Vlahe, martoloze i kalauze. Borba oko S., o kome kaže izvještaj Ibrahim-paše Merimbegovića 1624, da je ozidani grad srednje veličine, ali vrlo jak, trajala je neprestano. 1698 S. je imao 2.365 stanovnika u 208 kuća, od svih mjesta u Slavoniji, osim Osijeka (2.819 stanovnika), najviše. U popisu Male Vlaške od 1702 ima opis grada (oppidum)

S. s razorenom tvrđavom na brdašcu, od koje se računaju sve udaljenosti a diruta arce Szirach. Bečki dvor je 1696 veliki posjed S. darovao srpskom patrijarhu Arseniju Crnojeviću, ali mu ga je brzo oduzeo i zamijenio nekim imanjima u Madžarskoj. Kralj Leopold poklonio je S. 20/5 1702 Sabini udovici Keten, no već 1703 S. je postao komorsko dobro. 27/5 1748 Marija Terezija poklonila ga je svome mužu, Franji Lorenskome, odnosno njegovu mandatoru Fr. Toussaint. 1743 kupio je S., za 40.000 forinata, Antun Janković, u čijoj je porodici ostao do najnovijeg vremena.

Literatura: Đ. Szabo, Prilozi za povjesnu topografiju požeške županije (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. 11, 51—53).

J. Modestin.

SIRARSTVO je vrlo prošireno u našoj državi, i to po svim krajevima. Može se reći, da se 40% suviška mlijeka u državi prerađuje u razne vrste sira. U svakom seljačkom kućanstvu pravi se obični sir, bilo iz kravljeg bilo iz ovčjeg mlijeka. Proizvodnja sira može se podijeliti u tri oblika: u okviru alpinskog gospodarstva, kao kućevna industrija i kao industrija u pravom smislu riječi. S. u okviru običnog kućanstva razvijeno je u svim područjima naše države. S. u alpinskom gospodarstvu nalazimo u svim brdskim krajevima Slovenije, Dalmacije, Crne Gore, Bosne-Hercegovine, Srbije. S. kao industrija javlja se u dva oblika, na zadružnom temelju ili kao privatna.

Sve ove vrste proizvađaju i kvalitetnu robu, naročito posljednje dvije, te je sir dobar eksportni artikal. U posljednjim godinama proizvađano je prosječno oko 600 vagona sira, od kojih je 1926 izvezeno 190 vagona, a ostalo se potrošilo u zemlji. Ipak kvalitetne robe nedostaje za potrošnju (kod čega i ukus igra ulogu), te se još importira iz inostranstva, naročito iz Italije i Švajcarske (v. Mljekarska industrija. Mljekarstvo. Ovčje mlijeko i sir. Sir).

S. U.

SIRINIĆ, planinska župa u Južnoj Srbiji, u sjevernoj podgorici Šar-Planine, u izvorišnoj oblasti Lepenca, koji se poslije izlaza u Kosovo Polje probija kroz Kačaničku Klisuru i pritiče Vardaru. Uvrh uzdužne doline Lepenca župa S. komunicira preko prijevoja Prevalca (1.515 m) sa susjednom šarplaninskom župom, Sredskom, u dolini Prizrenske Bistrice. S. je i sa sjevera i s juga zatvoren visokim i šumovitim planinama. Iznad Prevalca je najviše bilo Šar-Planine (Bistra 2.640 m), a odatle se prema sjeveroistoku postupno snižava (Ljuboten 2.496 m). Na ovom visokom bilu ima velikih glacijalnih cirkova s jezerima, iz kojih su u diluviumu silazili ledenjaci i spuštali se prema gornjoj dolini Lepenca, i to: glacijalnim valovima Suhe Rijeke, Blatašnice i Muržnice, na čijim je stavama s Lepencem, ispod sela Jažinca, bio terminalni ledenjački basen. Sirinićski ledenjak bio je dug do 10 km, najveći u oblasti Šar-Planine.

S. je stara, sredovječna župa. U njoj danas ima 17 sela. Prvi put se S. spominje 1331, kada je kralj Dušan poklonio hilandarskom pirgu »planinu Mlečni ot više S.« Prilikom osnivanja svoje zadužbine Sv. Arhanđela kod Prizrena (1348—1353) car Dušan je njenu metohiju u Mušutištu omeđio prema župi S. planinama Grmovatom i Bolovanom (1.694 m). Zatim je car Dušan 1355 poklonio Hilandaru »Selce više S.«, koje i danas postoji, kao najviše selo u dolini Lepenca.

U S. u 10 sela živi mješovito srpsko-arnautsko stanovništvo, a u 7 sela su samo Arnauti. Srpska su sela veća od arnautskih, prva u Gornjem, druga u Donjem S. Glavna je privreda stočarstvo, ali ono je opalo, zbog širenja Arnauta i nesigurnosti na bačilima. Svi Srbi muškarci govore arnautski, čak su i njihovu nošnju primili (vrsta ljudske mimikrije), dok je ženskinje, povučeno i od ljudi branjeno, još sačuvalo staru, osobito interesantnu nošnju. Kod stanovništva vlada gušavost, naročito kod Arnauta.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911).

V. Radovanović.

SIRKU POLIHRONIJE, profesor petrogradskog univerziteta (1885 do 1905). Rodio se u Besarabiji i dobro je poznavao rumunjski jezik. Svršio je seminarij i univerzitet u Petrogradu. Putovao je po slovenskim zemljama i radio je u njihovim bibliotekama rukopisa. Obrađivao je naročito rumunjsko-slovenske kulturne veze i književnu reformu patrijarha Jeftimija u Bugarskoj, koja je u vezi

s reformom Konstantina Filozofa kod nas. — Glavniji su mu radovi: Istorija hrišćanstva u Bugarskoj do kneza Borisa (1901, ruski), Vizantijska priča o ubistvu Nikifora Foke u starom bugarskom prepričavanju (1883, ruski), Liturgijski radovi patrijarha Jeftimija Trnovskog (1890), K istoriji ispravljanja knjiga u Bugarskoj (1890), Monaha Grigorija žitije prepodobnog Romila (1890), Jeftimijeva služba carici Teofani (1900), O ispravljanju knjiga kod Srba (Izvjestija Petrogradske akademije, 1902), O književnim odnosima srpskobugarskim od 14 do 17 vijeka (Izvjestija, 1901), O srpskim i slovenskim rukopisima u Oxfordu (Letopis Matice Srpske 1906 do 1907, Izvjestija, 1902). *A. B.*

SIRMIUM, u rimsko doba mjesto, gdje je sada Srijemska Mitrovica. Prvobitno je S. keltsko naselje. Prvi put se spominje u velikom dalmatinsko-panonskom ustanku, u 1 vijeku poslije Is.: ustanici su došli na S., ali nisu uspjeli da ga zauzmu. S. je krajem 1 vijeka poslije Is. postao kolonija. Od kraja 3 vijeka poslije Is. S. je bio jedan od najnaprednijih i najpoznatijih gradova u cijelom rimskom carstvu. Nazivali su ga prijestolnicom Ilirika. Rimski carevi često su tu stanovali; više njihovih edikta tu su izdati. Car Prob se rodio u S., i tu je i umro. Tu je umro i car Klaudije II., a Gracijan je po svoj prilici u S. proglašen za cara. S. je bio ne samo sjedište namjesnika Donje Panonije, nego još, od 424 ili 437 poslije Is., i sjedište prefekta pretorije Ilirika. S. je oko sredine 4 vijeka poslije Is. bio i središte crkvene politike. Tu je držano više koncila (crkvenih sabora) 347 ili 348, 351, 357, 358, 378 (ovaj posljednji poznat pod imenom Ilirski koncil; na njemu je arijevska jeres pretrpjela potpun poraz).

S. je podlegao udarcima Huna 448 poslije Is., ali je car Teodosije, oko 500, obnovio grad. U 6 vijeku Bizantinci su vodili oko S. krvave borbe s Gepidima i Avarima. Ostaci starog S. mnogobrojni su. Treba naročito spomenuti rimsku crkvu u vrtu današnje bolnice. *N. Vulić.*

V. Srijem, Srijemska Mitrovica.

SIROVICA DINKO, pedagog i književnik (8/12 1872, Šibenik). Svršio je osnovnu i građansku školu u Šibeniku, a učiteljsku školu u Arbanasima (kraj Zadra). Služio je kao pučki učitelj u Rogoznici, Zloselima, Prološcu, Opuzenu i na građanskoj školi u rodnom mjestu. 1906—1923 bio je općinski tajnik u Šibeniku, a od 1923 živi u Zagrebu (kao suradnik Jugoslavenskog Lojda). Za vrijeme Svjetskog Rata bio je tri godine interniran. S. je pisao pjesme u raznim revijama, a zasebno je štampao zbirke: Prve pjesme s dalmatinskih žala (1895) i Nove pjesme (1901). S. se sa svojim pjesmama pojavio u doba borbe između Starih i Mladih, te je pobudio pažnju i doživio hvale od hrvatskih antimodernista (Tresić, Hranilović). Kasnije je S. gotovo sasvim prestao da piše, javljajući se tek ponekad kakvom patriotskom pjesmicom. Kao učitelj uređivao je u Šibeniku Učiteljski Glas i pisao je u njemu pedagoške članke. *A. B-c.*

SISAČKA BISKUPIJA. V. Zagrebačka nadbiskupija.

SISAK, grad u Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti. Leži u ravnici (99 m) uz rijeku Kupu, malo više njenoga utoka u Savu. Kupa ga dijeli na Stari i Novi S., koji se zvao i Vojni S., dok je pripadao Vojnoj Krajini. Oba gradska dijela spaja drveni most na Kupi, preko koje, nešto niže, željeznim mostom prelazi željeznica iz stanice S. na stanicu Caprag. Preko Save prelazi željeznim mostom cesta kod Galdova.

Stari S., na lijevoj obali Kupe, na poluotočiću, što ga s njom čini Sava, glavni je dio grada. Mada se zove Stari, modernog je izgleda, ima prostrane trgove, široke i ravne ulice i lijepe zgrade. Tu je župna crkva Sv. Križa i pred utokom Kupe u Savu stari (negda kaptolski) grad znamenite prošlosti.

Novi S. leži na desnoj obali Kupe uz cestu, koja vodi u Petrinju. Kod mosta na Kupi negda vrlo živa parobrodarska agencija sada je opustjela, pošto je sav osobni a i veliki dio teretnog prometa preuzela željeznica. 1860 sagrađen je krak južne željeznice (Beč—Trst)—Zidani Most—Zagreb—S., i tada je S. najljepše cvao, jer su ovdje putnici prelazili na parobrode, koji su plovili do Zemuna (—Beograda) i natrag se vraćali sa šlepovima, s kojih se roba pretovarivala na željeznicu. 1876 dovezene je

Savom u S. 69.000.000 kg različite robe (najviše žita i drva), a otpremljeno niz Savu 15.000.000 kg.

Danas je S. znatna tranzitna stanica posavske željezničke pruge Zagreb (50 km)—S.—Beograd (385 km), od koje se kod (S.)—Capraga odvaja pruga u Petrinju—Karlovac, a kod Sunje u Kostajnicu—Banja Luku. — S. je znatno trgovačko mjesto. Znatnije industrijske ustanove su: P. Teslića Tvornica i rafinerija špirita, likera, konjaka, ruma i ugljične kiseline, Velika pecara rakije (i u Kozarcu); Pecara D. D., proizvodnja svih šljivinih produkata i pečene rakije; Tvornica tanina; »Siscia«, tvornica finih koža; Drach, industrija drva D. D. kapital 10.000.000 Din (centrala u Capragu); Rafinerija petroleja i mineralnih ulja Anglo-Jugoslavensko D. D. (u Capragu); Mlin Posavina; više tvornica opeka i cementne robe; odlična gradnja tambura; nekoliko štamparija i knjigovežnica; gradske su institucije elektrana i klaonica; na obali Kupe velika su skladišta, etivaža šljiva, industrijski kolosjek, parna dizalica za terete i električni elevator za žito. Novčani su zavodi: Posavska Štedionica i podružnica Prve Hrvatske Štedionice.

S. ima 8.956 stanovnika, a sa selima Galdovo i Caprag 10.300. Upravu vodi gradsko poglavarstvo sa zastupništvom. Osim toga u S. su: sreska oblast, kotarski sud, porezni ured, sreska uprava financijske kontrole, carinarnica II. reda, kapetanija riječnoga saobraćaja na Savi do Bosanske Gradiške i na Kupi, hidrotehnički odjeljak, pošta, telegraf i telefon, rimokatolička župa, rabinat, realna gimnazija, ženska stručna škola, glazbena škola, tri osnovne škole, šegrtska škola, gradska bolnica u državnoj upravi.

Davna prije kršćanske ere javlja se na stavu Save i Kupe, na mjestu današnjeg S. grad Segestica. Osnovali su ga po svoj prilici u 4 vijeku prije Is. Skordisci, keltski narod. Dugo se opirao Rimljanima, dok ga nije 35 prije Is. osvojio Oktavijan, potonji car August. Geograf Strabon, koji je skoro poslije osvojenja Segestike pisao svoju Geografiju, razlikuje grad Segesticu od tvrđave Siscia, koje je ime kasnije sasvim prevladalo. Kako je grad bio prostran, vidi se po tome, što je Oktavijan, osvojivši ga, smjestio u njemu 25 kohorti vojske, oko 12.500 momaka. Već u prvom vijeku carstva ustrojena je Colonia Flavia Siscia od cara Vespazijana ili od koga njegovog sina, kasnije zvana i Colonia Septimia Siscia Augusta, po caru Septimiju Severu na početku 3 vijeka.

Za rimskoga carstva Siscia je postala znamenitim i glavnim gradom pokrajine Pannonia Savia. U S. su sjedili: predstojnik Savske Panonije, zapovjednik brodovlja, nadstojnik državne kase, upravitelj S. kovnice novca i drugi razni činovnici. Siscia je bila i vojničko i trgovačko mjesto, stjecište važnih cesta iz Akvileje, Emone i Petovija, iz Senije, iz Murse i Sirmija. Kod Siscije je 388 razbio car Teodosije Veliki vojsku uzurpatora Maksima. Siscia je bila sjajan rimski grad s tragovima i grčkoga uticaja.

U Sisciju je rano doprlo kršćanstvo. Već u 3 vijeku bila je tu stolica biskupije. U vrijeme Dioklecijanova gonjenja siscijski je biskup Kvirin pretrpio mučeničku smrt (303). Siscijska biskupija pripadala je isprva sirmijskoj mitropoliji, a kada su nju rasturili Huni, mitropoliji salonitanskoj, na čijim je saborima 530 i 533 bio i siscijski biskup. Od seobe naroda trpjela je i Siscia, ali je zadržala svoje ime, koje se do danas sačuvalo u obliku S. U mirnije doba poslije seobe naroda S. je bio glavni grad Panonske Hrvatske i stolica kneza Ljudevita, koji se proslavio u borbi s Francima (819—822). Sto godina kasnije zavladao je dalmatinsko-hrvatski knez Tomislav, odoljevši Madžarima, i Panonskom Hrvatskom, pa se prozvao kraljem Hrvata (925). Tada se na splitskom crkvenom saboru radilo, da se uspostavi S. biskupija, ali to se nije izvršilo. Kad je 1094 ugarski kralj Vladislav zadobio Panonsku Hrvatsku, nije obnovio staru sisačku, već je osnovao novu, zagrebačku biskupiju, kojoj je, među ostalim posjedima, darovao i S. Zagrebački biskup Stjepan ustupio je 1215 S. svomu kaptolu, što je 1217 potvrdio kralj Andrija II.

S. je rano dobio općinsko uređenje. Već 1244 spominje se općinski sudac Damaša, a među stanovnicima spominju se i hospites, strani ljudi,

primljeni u općinsku vezu po tada običajnom pravu gostinstva. S. je sa svojom okolinom već u 14 vijeku činio sisačku županiju ili španiju (comitatus, spanatus), kojom je upravljao jedan kanonik zagrebačkog kaptola. 1470 kaptol je izdao za sisačku županiju statut, kojim je dopustio stanovnicima, da sami sebi biraju vojvodu (suca za manje parnice) i tačno odredio sve njihove dužnosti prema kaptolu.

Za turskih provala u 16 vijeku, S. je postao znatno strateško mjesto na posljednjoj obranbenoj liniji Hrvatske, na rijeci Kupi. Općoj obrani zemlje mnogo je tada doprinjeo zagrebački kaptol, što je kod utoka Kupe u Savu sagradio 1544—1550 grad. Mnogo je građe za nj uzeto iz razvalina rimske Siscije. Grad je građen na osnovi trokuta sa tri čvrste kule (do danas je dobro očuvan, od skora je u privatnim rukama). Zapovjednik grada bio je obično po jedan zagrebački kanonik, kadšto po dva. Grad su morali izdržavati i popravljati kaptolski kmetovi. 1552 bila je u njemu posada od 40 redovnih vojnika (haramija) i 33 plaćenika. Najveća opasnost od Turaka zaprijetila je S. u posljednjoj desetini 16 vijeka, kad se digao bosanski paša Hasan, da osvoji posljednje ostatke Hrvatske. Koncem jula 1591 došao je Hasan s velikom vojskom pod grad S., u kome su zapovijedali čazmanski prepošt Nikola Mikac i zagrebački kanonik Stjepan Kovačić. Pošto je uzalud udarao na grad, Hasan je digao opsadu, poručivši, da će se s većom silom vratiti. I doista, Hasan je već druge godine 19/7 kod Brijesta (nasuprot Petrinji) s 15.000 turske vojske razbio znatno slabiju kršćansku vojsku (jedva 3.000) pod banom Tomom Bakačem Erdödy-jem, te je već 22/7 opet opkolio S., u kome su, pored Mikca, zapovijedali kanonici Blaž Đurak i Matija Fintić. Oni su se tako hrabro držali, da je Hasan morao opet ostaviti S. Turci su poplijenili i popalili Turopolje sve do pod Okić-Grad. 26 hrvatskih gradova su porušili i do 35.000 ljudi odveli u ropstvo. 1593 Hasan-paša je opremio novu veliku vojsku, 25.000 momaka, i doveo je pod S. 15/6 počela je opsada S., koji su branili kanonici Đurak i Fintić. Za vrijeme odbrane grada poginuo je Fintić, a Đurak se držao, dok nije stigla u pomoć kršćanska vojska od 4.000 momaka.

Vojske su se sukobile 22/6 pred S. na lijevoj obali Kupe, preko koje je Hasan bio prebacio 18.000 svoje izabrane vojske, u kutu između Odre i Save. Bitka je svršila potpunim porazom Turaka, koji su, natjerani u nabujale rijeke, većinom izginuli. Jedva ih se 2.500 spasilo. I sam se Hasan udavio u Kupi. Sisačkoj se pobjedi obradovala sva kršćanska Evropa. I narodna ju je pjesma proslavila. S. je ipak još iste godine pao u turske ruke. Sa 40.000 vojske uzeo ga je na juriš 24/8 beglerbeg Trakije i Grčke Hasan. Od zapovjednika S. kanonik Gašpar Grandje je poginuo u boju, a drug mu, kanonik Andrija Korečić, živ je pao u turske ruke. Turci su ga poslali u Carigrad, gdje su ga zašili u vreću i bacili u more. Zapovjednik S. postao je Ibrahim-beg.

Veliki je tada strah zavladao u cijeloj Hrvatskoj, osobito u Zagrebu, pa i u Kranjskoj. Kralj Rudolf imenovao je za namjesnika u Hrvatskoj svoga brata Maksimilijana, da dogovorno s banom radi na obrani zemlje. Pod jesen 1594 došao je nadvojvoda Maksimilijan s vojskom u Hrvatsku, pa je, združivši je s banovom (hrvatskom) vojskom, poveo 16.000 ljudi u S., Petrinju i druge gradove na pokupskoj liniji. Pred tom vojskom Turci su, bez otpora, napustili S. i Petrinju, dok ih je general Đuro Lenković još prije bio protjerao iz Hrastovice i Gore i bacio preko Une.

1653—1659 bila je sisačka buna. Poslije oslobođenja S. od Turaka morali su stanovnici S., kao kaptolski podanici, vršiti različne službe: popravljati grad, dovoziti potrebnu građu, stražariti, davati desetinu. U grad S. su Siščani morali stavljati 4 stražara i plaćati na godinu 80 forinta za trošak grada, a čitava sisačka krajina davala je 50 vojnika, đumlija, koji su morali uvijek biti spremni na obranu tvrđave i čuvati sigurnost u sisačkoj krajini, i još su bili izvrgnuti samovolji kaptolskih namjesnika. Stoga su se Siščani na Božić 1653 pobunili i odrekli kaptolu pokornost. Pozvali su u pomoć erdödovske posavske seljake, bili su pripravni, da se združe s petrinjskim krajišnicima i da prijeđu pod krajišku (vojničku) upravu. Kaptol je

nastojao, da spor mirno riješi, ali nije uspio, jer je ban Nikola Zrinjski oklijevao, da što poduzme protiv pobunjenih seljaka, dok nije dobio viši nalog, da ih ima ukrotiti i prisiliti na pokornost. 1658 zamolio je hrvatski sabor kralja, da S. ostavi u vlasti kaptola, a ujedno da zapovjedi Siščanima, da se umire. Kralj je na to pristao. Zagrebački biskup P. Petretić imao je da s prisjednicima banskoga stola izravna spor. Pošto Siščani nisu došli na ročište 13/3 1659, sud je izrekao kaznu. Ban je onda proglasio opći ustanak i utaborio se s vojskom kod Gornje Lomnice. Prije nego što će udariti na buntovnike, pozvao ih je, da se izmire s kaptolom. Oni su poslali 180 zastupnika, da se nagode s kaptolom. Nagodba je sklopljena 20/4 u banovom taboru kod Gornje Lomnice.

Već se u 16 vijeku radilo na tome, da S. zauzme krajinska posada. To je izvršio lukavi krajiški zapovjednik grof Ludovik Radvik de Souches, nazivan Žuža, iskrcavši 27/10 1672 u S. u bačvama mjesto brašna sakrivene vojnike petrinjske posade. 4/1 1682 dobio je kaptol, uz izvjesne uslove, natrag grad S.

U sedamdesetim godinama 19 vijeka kaptol je prodao grad i imanje S. porodici Pajanović, od koje je onda uskoro prešao u vlast trgovca Planera u S., a od ovoga u ruke trgovca Majera u Zagrebu. Međutim je mjesto napredovalo. 1822 kaptol je počeo regulaciju S., po kojoj se imalo graditi. 29/10 1838 proglasio je kaptol S. slobodnim trgovištem, a njegove stanovnike građanima; ujedno je podijelio novom trgovištu pečat: tri rijeke: Odra, Kupa i Sava, na jednoj rijeci plovi lađa, a do rijeke stoji grad sa tri kule. 1874 S. je postao kraljevski i slobodni grad, sa dvije porezne općine: Stari (negda kaptolski) S. s Galdovom i Novi (do 1871 vojni) S. s Capragom.

L i t e r a t u r a: Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva; I. Kukuljević-Sakcinski, Panonija rimska (Rad. 23); I. Tkalčić, Grad Sisak (Danica, 1883); E. Laszowski. Hrvatske povjesne građevine (1902, 181—196).

J. Modestin.

SISANIJSKA EPARHIJA, slovenska crkvena oblast u ohridskoj arhiepiskopiji. Postala je u 15 vijeku, odjeljenjem iz kosturske eparhije. U 16 i 17 vijeku nazivana je sisanijsko-anaseliškom eparhijom i potpadala je pod novoustanovljenu kostursku mitropoliju. Sisanija je selo južno od Kostura. Klasično mu je ime Aleifusa. U 18 vijeku, za mitropolita Zosima, sjedište episkopa S. E. postalo je Sjatište, koje je podignuto u 12 vijeku i leži nešto južnije od Sisanije.

R. G.

SISCIA. V. Sisak.

SISCIA SEGESTICA, u rimsko doba ime Siska. S. je osvojio car August 35 prije Is. u ratu, koji je vodio protiv Ilira (35—33). Kad se rimska vojska približila gradu, njegovi stanovnici iziđu pred Augusta i zapitaju ga, šta on želi od njih. On je tražio: izvjesnu sumu novaca i žita i da može ostaviti vojnu posadu u gradu. Starješine grada su pristale na to, ali narod nije htio. Onda August počne opsadivati grad. Stanovnici S. su činili više puta ispade iz grada, ali uvijek uzalud. Bilo je i nekoliko bojeva između njih i Rimljana na vodi, na Savi, s istim uspjehom. Opsjednutima su došla u pomoć susjedna panonska plemena, ali ih je August odbio. Poslije 30 dana S. je bila prinuđena da se preda. August, pun divljenja za hrabre branioce grada, nije ih kaznio. On je ostavio u S. jaku posadu i krenuo se dalje. Malo kasnije građani S. su se pobunili i mučke napali rimsku posadu, ali su brzo savladani. U doba rimskih careva S. je bila znatan grad. U 2 vijeku poslije Is. ona je postala kolonija. Kasnije je bila sjedište vladičanstva. U S. je bila i kovnica novca.

N. V.

»SISCIA«, TVORNICA FINIH KOŽA D. D., Sisak. Osnovana je 1920 s kapitalom od 1,500.000 dinara. Prerađuje sitnu kožu i izrađuje sve vrste finih koža. Pokretna snaga je 50 HP, a zaposleno je oko 60 radnika.

S. P.

SISOJEVAC, crkva u oblasti rijeke Crnice. Dobila je ime po duhovniku Sisoju, komu je kneginja Milica 1398 ustupila izvjesnu zemlju u Paraćinovu Brodu. Možda je to bio jedan od Sinajita, koji se javljaju kod nas u doba kneza Lazara i despota Stefana. 1509 bio je u S. iguman Teofil; tada je S., u kome leži prepodobni iguman Sisoje, dobio milostinju iz Rusije. Prije toga je u Rusiju dolazio po

milostinju iz S. starac Joanikije. Na austrijskoj karti požarevačkog mira (1718) obilježen je ovaj manastir kao S. Izgleda, da je S. pri kraju 17 vijeka opustio. Njegova crkva posvećena je Preobraženju. — Crkva u osnovi ima oblik trikonhosa, i ima kao u Kaleniću na zapadnoj strani narteks, zasveden kalotom. Ima jedno kube. Apside su spolja sedmostrane. Crkva je u ruševinama, i zbog toga je živopis mnogo stradao. Sačuvane freske skoro su sasvim iščezle. One liče na freske u Ravanici. *V. P-ć.*

SIT, otočić na Jadranskom Moru, u grupi zadarsko-šibenskih otoka, zapadno od otoka Pašmana, istočno od južnog kraja Dugog Otoka; opkoljen je školjima. Leži između $43^0 54{\cdot}8'$ do $43^0 56{\cdot}3'$ sjev. šir. i $15^0 17.2'$ do $15^0 19{\cdot}2'$ ist. duž. Gr. Izduženog je oblika i pruža se od sjeverozapada na jugoistok. S. je dugačak 3·6 km, širok 0·4—0·7 km, a površina mu je 2·0 km². Otok je stenovit, gô, bezvodan i nenaseljen. Visina mu se povećava prema jugoistoku, od 62 m do 84 m, samo je na sredini jako snižen. Obala S. je slabo razuđena, ima tri veća zaliva. *P. V.*

SITE, periodno jezero u Dalmaciji, oko 1 km sjeverno-sjeveroistočno od sela Zablaća, a 2·5 km jugozapadno od Šibenika. Dugačko je 450 m, široko do 150 m, a duboko 0·5 m. Za vrijeme kišne periode voda S. je slatka, početkom ljeta bočaga (slanasta). Kasnije jezero potpuno presuši, što traje do početka jeseni. *P. V.*

SITNICA. V. Kosovo Polje.

SITNICA. 1. Rijeka u Južnoj Srbiji, i desni pritok Ibra. S. tok počinje na Kosovu Polju, kao otokom bare Sazlije, na visini oko 560 m. Odatle teče krivudavim tokom na sjeverozapad, od Topličana na sjever-sjeverozapad, sjever i sjeverozapad, protičući kraj Lipljana, Radeva, Prilužja i Vučitrna. S. korito je plitko, usječeno u aluvijalnoj ravni, a zato rijeka jako meandrira. Ona se u posljednjim vijekovima znatno promijenila na lijevo, prema zapadu, naročito oko Vučitrna. Tu se staro korito S. i sada još raspoznaje. Preko te mrtvaje vodi Vojinovića Most, najveći most na Kosovu. S. utiče u Ibar oko 1·5 km sjeverno-sjeveroistočno od grada Mitrovice, na visini od 449 m. S. je glavna rijeka na Kosovu; ona cijelim tokom protiče kroz njega. S lijeve strane S. doline nižu se Crnoljeva i Čičevica Planina, s desne Žegovac, Korma, Propatnica i Kopaonik, pretežno sastavljeni od paleozojskih i kristalastih škriljevaca. Zato je S. veoma bogata pritocima, od kojih su najvažniji: Crnoljeva, Drenica, Brusnik i Ljušta, s lijeve strane, a s desne Gračanka, Prištevka, Lab i Samodreža. Dužina S. toka je 93·8 km, površina poriječja 3.128·8 km², a pad 0·65 m/km.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911, 1111—1121).

2. Rječica u Crnoj Gori, desni pritok Morače. Izvire jugoistočno od Kopitnikâ i Velikog Garača, a sastavnice su joj Matica i Trešanica. S izvorišta teče prema jugoistoku, a od sela Tološi upravlja tok na jug vijugajući, i držeći se stalno zapadnog oboda Lješkoga Polja. Ušće S. u Moraču je oko 1 km sjeverno i uzvodno od sela Botuna. Dužina S. toka je 12·2 km, a površina poriječja 161·2 km². *P. V.*

3. Kraška visoravan u Hercegovini, jugozapadno od Fatničkog Polja, sjeveroistočno od Ljubinskog i Popova Polja, a jugoistočno od Kubaš-Planine. Sastavljena je poglavito od kretacejskih vapnenjaka, čije se bore pružaju u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a to je i orografski pravac planine. S visoravni se izdižu kratki vapnenjački grebeni, od kojih su istaknutiji: Kovačevac (1.069 m), Jastrebica (1.269 m), Kobilja Glava (1.419 m), Orlovac (1.267 m). Dalje na istoku su Kukun (1.094 m) i Oblo Brdo (1.116 m), a na jugozapadu Drežnik (1.117 m), Gozdelak (1.115 m) i Podvornica (1.151 m). S. je većim dijelom pod vegetacijom. Puna je vrtača, uvala i dolova, ali je vrlo siromašna vodom. U blizini S. nema ni jednog građenog puta samo staza i pješačkih puteva, koji vode i preko visoravni. *P. V.*

SITNO, dva selca: Donje i Gornje, u Dalmaciji, oblast i srez Split, općina Poljica, pošta Žrnovnica, na zapadnoj strani Mosora. Donje S. ima 394 stanovnika u 63 doma, a Gornje S. 462 stanovnika u 71 domu, rimokatoličku župu. Tu je nalazište predmeta iz prethistoričkog, željeznog i brončanog doba. *J. M-n.*

SIVER, planina u Bosni, jugozapadno od Skrte-Zlanine, a sjeveroistočno od Vukovska Polja. Pretežno je sastavljena od paleozojskih i verfenskih škriljevaca, a dijelom i od vapnenjaka. Visoka je 1.562 m. Ima dosta izvora i pošumljena je. U njenoj blizini nema građenih saobraćajnih puteva. *P. V.*

SIVERIĆ, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez Knin, općina Drniš, od Drniša 3 km k sjeveroistoku; željeznička stanica na pruzi Knin—Perković—Slivno, gdje se račva u Split i u Šibenik. Ima 1.043 stanovnika u 237 domova, pučku školu, poštu. Rudarsko je mjesto u južnom kraju planine Promine. Monte Promina, Talijansko Ugljenokopno D. D. u Trstu (kapital 10,000.000 lira), ima u S. ugljenik, u kome se kopa mrki ugljen priličnog kvaliteta (4.500 kalorija), smolastoga sjaja, na godinu preko 100.000 t. U vlastitoj ciglani za snabdjevanje ugljenika, na električni pogon od 30 HP, proizvodi na godinu 600.000 cigalja. D. D. Dalmatia (s društvom Monte Promina) kopa ugljen kod sela Veluščića (410 stanovnika). Taj ugljen ima crni sjaj, 4.800 kalorija, i nešto više sumpora i pepela od siverićskog ugljena. Sa željezničkom stanicom u Drnišu veže Velušić industrijska 12 km duga željeznička pruga normalnog kolosjeka. Oba ugljenika dobivaju električnu energiju od 25 km udaljene hidrocentrale kod Roškoga Slapa na rijeci Krki. U toj centrali rade 2 Francis-turbine; iskorišćujući 3·5 m³/sek. vode s padom od 18·3 m proizvode 660 HP. U oba rudnika ima preko 800 radnika.

L i t e r a t u r a: Dalmacija (Spomen-knjiga izdana o kongresu Udruženja Jugoslovenskih Inženjera i Arhitekta 1923). *J. Modestin.*

SIVKOVIĆ ĐURO, biskup senjski u drugoj polovini 16 vijeka. Bio je rodom iz Dalmacije. Na tridentinskom saboru istakao se svojim mišljenjem o ugledu i nadležnosti crkvenog sabora. To mišljenje je i štampano među spisima rečenoga sabora. Sačuvala se i latinska poslanica, koju je S. 1575 upravio parosima svoje biskupije. *Đ. K.*

SIVKOVIĆ FILIP, podmaršal (28/6 1839, Trst). Svršio je vojnu akademiju u Wiener-Neustadtu, pa je stupio kao poručnik 28/6 1859 u 5 konjaničku dragunsku pukovniju. Učestvovao je iste godine u ratu protiv Italije. 1868 je postao natporučnik kod 17 pješačke pukovnije, te se istakao u ratu protiv Italije. 1874, premješten je domobranstvu i postao je kapetan. 1878 postao je zapovjednik Landesschützen-bataljona u Bozenu, 1882 major, 1888 potpukovnik i zapovjednik bataljuna u Linzu, 1889 zapovjednik domobranske pukovnije Salzburg br. 2. 1891 postao je pukovnik, 1896 zapovjednik 59 pješačke brigade u Beču i generalmajor, nadalje podmaršal i kao takav je penzioniran. *V. L.*

SJEČA KNEZOVA. 1801 sva turska vlast u beogradskom pašaluku bila je u rukama četvorice dahija (Aganlija, Kučuk-Alija, Mula Jusuf, Mehmed-aga Fičić). Odmetnuvši se od sultanove vlasti u Carigradu, dahije su smatrale, da će svoju vladavinu nad Šumadijom učvrstiti najbolje tako, ako obezglave narod u beogradskom pašaluku. Tako je došlo do dahijske odluke, da pogube sve najuglednije ljude, narodne knezove i prvake, kako bi onda nad obezglavljenim i zaplašenim narodom lakše i duže vladali. S. K. otpočela je početkom 1804. Među prvima uhvaćeni su i pogubljeni u Valjevu (23/2 1804) tamnavski knez Aleksa Nenadović i podgorski knez Ilija Birčanin, koji su bili neobično uvaženi i osobito popularni u narodu. Uhapšeni su pod optužbom, da su bili u prepisci s austrijskim majorom Mitezerom u Zemunu. Čuveni arhimandrit manastira Bogovade Hadži-Ruvim pogubljen je u isti mah u Beogradu na Kalimegdanu kraj bedema beogradskog grada. Karađorđe Petrović, koji je nepuna dva mjeseca kasnije postao vođa velikog narodnog ustanka protiv Turaka, bio je među prvima u spisku narodnih prvaka, koje je, po odluci dahija, valjalo pogubiti. U nekoliko mahova izaslanici dahija dolazili su u Topolu, da ubiju Karađorđa i da njegovu glavu odnesu dahijama u Beograd. Ali je on uvijek uspijevao da umakne ispred onih, koji su dolazili da ga ubiju.

S. K. trajala je tri nedjelje, a pogubljeni su samo oni, koje su Turci na prijevaru uhvatili. Ali je ona uskorila početak velikog ustanka. U S. K. ubijeno je za četrnaest dana 95 najuglednijih ljudi, koji su se između Srba najviše odlikovali pa-

meću, uvaženjem i čašću, kako veli jedna austrijska kronika iz toga doba. Kneza Marka Čarapića iz Bijelog Potoka Turci su također na prijevaru posjekli. Ali je njegov brat, Vasa Čarapić, s družinom stigao Turke, razbio ih i povratio Markovu glavu. Turci su pošli u selo Boleč, da uhvate i pogube Janka Gagića, a kada ga nisu mogli naći, povedu da ubiju njegovoga sina. Ali se na putu za Beograd, Gagić, vidjevši da će mu Turci ubiti dijete, zato što nisu našli njega, javi sam iz luga tražeći, da dijete puste, pošto im se on predaje. Tako Turci puste dijete, a Gagića pogube.

L i t e r a t u r a: A. Gavrilović, Seča Knezova (Godišnjica, 22); M. Milićević, Kneževina Srbija; Memoari prote Matije Nenadovića.

M. Milenović.

SJEDINJENE TVORNICE STAKLA NA DIONICE (PRIJE: VILIMA ABELA BAŠTINICI), Zagreb. Nekadašnje privatno preduzeće pretvoreno je u akcionarsko društvo s kapitalom od 2,500.000 dinara. Ima tvornice u Hrastniku, Zagorju, St. Straži i Sv. Križu. Tvornica u Hrastniku osnovana je još 1859, a u Zagorju 1860. Prva izrađuje godišnje 40 vagona, a druga 250 vagona šupljeg stakla. Zaposleno je u prvoj 320, a u drugoj 270 radnika. Tvornica u Straži osnovana je 1840. Ima 200 radnika, pokretnu snagu od 150 HP, a kapacitet joj je do 350 vagona zelenog šupljeg stakla. *S. P.*

SJEDINJENI PAROMLINI D. D., Bjelovar. Osnovano je 1899 i do 1915 se zvalo »Podravina« paromlin. Kapital je 2,000.000 dinara. Društvo ima jedan mlin u Bjelovaru (kapacitet 7 vagona dnevno) i jedan u Pitomači (kapacitet 2·5 vagona dnevno). Društvo je vlasnik tvornice strojeva »Smev« i drvarske industrije »Bilo« u Bjelovaru. *S. P.*

SJENICA, grad u Južnoj Srbiji, u užičkoj oblasti, s desne strane rijeke Ubca, više njegova izlaza iz Sjeničkog Polja. Ima 703 kuće sa 3.498 stanovnika. S. se nalazi na starom dubrovačkom putu, kojim je u srednjem vijeku išao živ karavanski saobraćaj između Dubrovnika i Niša. Na tom trgovačkom putu S. je bila jedno od najvažnijih tržišta za stoku i stočne proizvode. Značaj S. kao trgovačke karavanske stanice nije prestao ni u tursko doba. Onda se s dubrovačkim kod S. ukrstio i bosansko-carigradski i makedonski put. Na važnom prijelazu za primorje, a u bogatom pašnjačkom predjelu, u kome se livade triput godišnje kose. S. se još 1253 spominje kao trgovačko mjesto s carinarnicom, gdje su Dubrovčani imali povlastice u trgovini, koju su vodili najviše sa stokom i stočnim proizvodima. Kao i okolna župa u Sjeničkom Polju, grad S. se u srednjem vijeku zvala Sjenice, po bogatstvu sijena čitave oblasti. U ovako svježoj i živopisnoj planinskoj oblasti S. je bila i ljetnji dvorac Nemanjića, koji su se ovdje rado bavili. Car Uroš je 1360 »na Sjenicah« izdao Dubrovčanima povelju s povlasticama u trgovini.

Kao i srpski vladari srednjega vijeka tu su se bavili i turski sultani, kao Muhamed II., koji je 1463 ovdje izdao povelju Dubrovčanima. S. se spominje kao trgovačka karavanska stanica na dubrovačkom putu i kroz 16, 17 i 18 vijek. S Dubrovnikom su se ovdje održavale žive trgovačke veze sve do okupacije Bosne (1878). Od kraja 17 vijeka, kada je počelo opadanje Turske, S. je, kao važno strateško mjesto, postala i utvrđena palanka, koju kao takvu spominju i Dubrovčani (1706) i Austrijanci (1737 do 1739). Sve do kraja 18 i početka 19 vijeka, gradić je branila četvrtasta tvrđava, stara turska palanka. Tada je S. imala do 4.000 stanovnika, i bila je napredna. Karađorđe je 1809 zauzeo S., porušio je grad i izgnao Turke, pa se onda povukao.

Poslije toga je S. jako opala, te se i oko 1836 računala kao selo sa 150 kuća brvnara, s većinom muslimanskog stanovništva. Na važnoj cesti za Bosnu, S. je onda već imala 304 kuće, oko stare razvaljene tvrđavice, koja i sada stoji uvrh čaršije, do srpske mahale. Međutim ½ sata sjeverno od grada ima utvrđenje Lupoglav, a još bliže je utvrđenje na Radišića Brdu.

U S. ima čaršija, koja pazarnim danom jako oživi. Najviše se trguje stočnim proizvodima (sjenički sir, kajmak, maslo, vuna). Na pazar donose seljaci čabrice i kačice od četinara. Ispod grada je stočni trg (ovce, goveda, konji). Zbog bogatstva u vuni, u S. napreduje ćilimarstvo, sa specijalnom školom. Glavni su trgovci prizrenski Gorani i pećski Arnauti, koji

su ovamo došli od 1878. Onda se od Dubrovnika i Bosne trgovina skrenula Skoplju i Solunu, kuda je okrenut karavanski saobraćaj (izvožen je tamo naročito masni sir u mješinama), dok je još nešto ranije (1873) Kosovska Mitrovica postala glavna uvozna i izvozna stanica za cijelu oblast stare Raške. 1913 S. je imala 4.539 stanovnika, većinu muslimana. U S. su: poglavar sreza sjeničkog, žandarmerijski vod, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922); K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi (1900); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); B. Milojević, Pešter i Sjenica (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921).

V. Radovanović.

Boj na Sjenici 16 i 17/5 1809. Po ratnom planu srpskih ustanika za 1809 godinu, jedna kolona imala je zadatak, da operira na jugozapadnom bojištu i da dođe u vezu s Crnogorcima. Operacijski pravac te kolone bio je preko Sjenice k Beranima. Snaga, određena za tu operaciju, bila je do 10.000 ljudi, s nešto artiljerije. Koncentracija te kolone izvršena je u Užicama. Karađorđe se vjerojatno 15/4 krenuo k Sjenici, i 23/4 zauzeo je grad Sjenicu, a garnizon se povukao u grad. Grad je onda opsjednut, i kako se nije imalo topova (lumbarda) za napad na grad, pokušan je nasilni napad (kroz zapaljena vrata na gradu), ali on nije uspio. Tada su Srbi podigli četiri šanca oko grada i otpočeli pritješnjavati Turke u gradu. Turci su poslali vojsku da grad oslobodi, i tako se razvio boj.

Bojište je prostorija između Sjenice, Novog Pazara, Nove Varoši i visa Suhodola. Turci su učestvovali u ovom boju slabim garnizonom u Sjenici i trima kolonama: jednog od Peći, jačine 3—400 ljudi bez artiljerije, kolonom Skopljak-paše (bosanskog) jačine 15.000 ljudi s nešto artiljerije, i kolonom Numan-paše (pećskog), jačine 6.000 pješaka i konjanika bez artiljerije. Izvođenje ovog boja tipičan je primjer uspješnog rada po unutrašnjim pravcima. Slabi garnizon u Sjenici bio je opkoljen ustaničkom vojskom; jedan ustanički opservacioni kor (Pljakića) bio je prema Novoj Varoši sa zadatkom, da tamošnji garnizon drži prema sebi, da se ne bi uputio Sjenici; jedna turska kolona od 3—400 pješaka kretala se s juga u pomoć Sjenici; kolona Skopljak-paše bila je prešla Prijepolje i kretala se Sjenici; kolona Numan-paše oko Peći prijetila je svojim nastupanjem k Sjenici. Ove kolone imale su cilj, da Sjenicu oslobode opsade, no nisu djelovale pod jednom komandom, već svaka za sebe. Najveća opasnost prijetila je od Skopljak-paše, pa onda od Numan-paše, kome je trebalo prilično vremena da stigne pod Sjenicu.

Kad je, osiguran s istoka, Karađorđe pokušavao da prinudi Sjenicu na predaju, pojavila se ona kolona od 3—400 ljudi s juga; krećući se bez osiguranja, ona je zapala u postavljene zasjede i bila potpuno potučena. Adži-beg Čavić, komandant u Sjenici, čuvši za ovo, ponudio je, polovinom maja, kapitulaciju, i Karađorđe je primio, ali prilikom odlaska Turaka izrodila se kavga, koja je prešla u ubijanje, i Turci su se iznova zatvorili u grad. Karađorđu je međutim bilo potrebno da svrši s garnizonom, stoga mu je dao taoce i pratnju i ispratio iz Sjenice (24/5). Za to vrijeme Skopljak-paša bio je već podišao Sjenici, Karađorđe mu izađe nasusret i boj se razvije. 26/5 Karađorđe je do noge potukao Skopljak-pašu, i odmah poslao jednu kolonu od 2.000 ljudi i 2 topa k Novoj Varoši, da napadne tamošnji garnizon; dijelom snage je gonio razbijenu kolonu Skopljak-paše, a sa 3—4.000 pješaka i konjanika te sa 2 topa izvršio je noćni marš, i 27/5 pojavio se na Suhodolu pred Numan-pašom, koji je već stigao na Suhodol. Turci, odmoreni, dvaput jači i na boljem položaju, izvršili su pred večer napad na srpske umorne trupe. No Karađorđe je izveo veoma uspješan ispad, razbio Turke i poslao konjicu, da ih goni u pravcu Novog Pazara. Poslije boja Srbi su se opet vratili Sjenici.

Gubici Srba bili su oko 120 mrtvih na Suhodolu, a pred Skopljakom »neznatni«, Turaka 600 mrtvih iz Numan-pašine i 2.500 mrtvih iz Skopljakove kolone. Rezultat boja bio je: zauzeće Nove Varoši i sjedinjenje s Crnogorcima. Posljedice boja bile su: zauzeće grada Novog Pazara i opsada grada. *V. Belić.*

SJENIČAK, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez Pisarovina, općina Lasinja, od Lasinje k ju-

gozapadu. Ima 1.491 stanovnika u 304 doma, pravoslavnu parohiju i pučku školu. S. su nazvali pravoslavni doseljenici iz Bosne prije 230 godina, dok se ranije zvao Stjenjičnjak, po starom gradu, koji je također promijenio ime, te se sada zove Roknićeva Gradina. Razlikuje se Gornji i Donji S. Okolina je brežuljasta, zemlja rodna različnim žitom i (naročito crnim) vinom.

Razvaline staroga grada Stjenjičnjaka nalaze se na brdu (321 m) između dva kraka potoka Piršca (Tržac na Kupi). Oranice i vinogradi dopiru pod same gradske zidine. Grad je bio vrlo velik (najveći u Hrvatskoj) s više kula, ograđen platnom, s glavnim vratima prema gradu, gdje je bio valjda most. S podora grada vidik je ograničen, jer su okolne glavice više od gradskog zida. Grad je vrlo star, premda se spominje tek 1299; ljetopis fra I. Tomašića veli, da je sagrađen 1105. Prva poznata vlastela bili su Babonići (grofovi Blagajski), koji su ga držali sve do 1327. Gorička županija zvala se na početku 15 vijeka i stjeničkom županijom, pa se pod imenom S. po svoj prilici krije stari grad Gorica. 1380 kralj Ljudevit I. založio je S. za 10.000 dukata Stjepanu Frankapanu, po čijoj ga je kćeri Jelisavi 14/5 dobio njen muž, Fridrik Celjski. Kad je rod Celjskih izumro (1456), dobio je S. Martin Frankapan, no samo za života. Kasnije su tu bila vlastela: ban Ladislav Egervarski, Kanizsai, Tomo Nádasdy, kome ga je za neko vrijeme (1542 do 1553) preoteo Juraj Frankapan Slunjski (koga je na gradskim vratima S. ošinula strijela), Auerspergi (za kojih je, na početku 17 vijeka, grad opustio), Draškovići (koji su 1788 u zamjenu za S. dobili veliko imanje Banluk, u Banatu).

Imanje S. bilo je jedno od najvećih u Hrvatskoj. Prostiralo se na obje strane rijeke Kupe, zapremalo je sve Pokuplje, od Karlovca do Kupčine, na jugu do Gline, a na zapadu do Korane i Mrežnice, gdje je graničilo sa zemljama grada Dubovca i Ozlja. Glavno mjesto bilo je trg S., što se i danas zove Tržac. Još oko 1550 bilo je građana do 150 kuća; oni su imali svoga suca i starješinu. Sud i zbor sakupljao se kod oltara Sv. Filipa. U S. je držan i stjenički stol za čitavu gospoštinu. Na njemu su sjedili i odlučivali, uz kneza i vlastelina ili njegova zamjenika i poglavite službenike, također i obližnji plemići i suci plemena i općina u području vlastelinstva.

Znamenitost grada i varoši S. podigla se osobito na početku 16 vijeka, otkako je u S. držan zemaljski sud za cijelu prikupsku Hrvatsku, a kadšto se tu sastajao i sabor (1530 i 1558), posljednji sabor držan preko Kupe (na jugu). Poslije su Hrvatski sabori sazivani najviše u Zagreb i u druga mjesta na lijevoj obali Save. U 16 vijeku bila je tamo i rimokatolička župa (1501) i franjevački samostan. Stjenjičkim vlastelinstvom upravljao je gradski župan, kome bi vanjski župani podarili na godinu po 50 kopuna, mjeru vina i zobi, a kmetovi su išli na rabotu i plaćali od priroda desetinu i 10 sirova (svaki kmet). Gradu S. pripadala je sva Petrova Gora, tada Petrov Gvozd zvana. U njoj je bila Rudnica, gdje se vadilo i talilo željezo. Gradu je pripadalo i 12 ribnjaka, u kojima je bilo toliko ribe, da je ribarija nosila 1.000 forinata na godinu. Žitom s vlastelinstva S. hranila se u drugoj polovini 16 vijeka krajiška vojska. Na području S. bilo je slobodnih plemena, pa pojedinih vazala i predijalista sa svojim kmetovima.

Kraj S. bio je izložen čestim napadima Turaka, tako da je cijeli kraj na desnoj obali Kupe bio gotovo sasvim opustio. Taj kraj se naselio opet poslije 1683, pošto su Turci bačeni preko Une. Novi su naseljenici bili pravoslavni Vlasi iz Turske Hrvatske (u njih je prevladalo srpsko ime) i rimokatolički »Kranjci«, s međe Kranjske uz gornju Kupu (Delnice, Brod, Skrad).

L i t e r a t u r a: G. Lopašić, Oko Kupe i Korane (1895, 267—292).

J. Modestin.

SJENIČKA OVCA je soj pramenke u Južnoj Srbiji, a dobila je ime po mjestu Sjenici. S. O. nosi sva obilježja pramenke, ali se odlikuje većim rastom i boljim oblicima tijela, tako da ona spada među najveće sojeve pramenke i daje meso vrlo dobrog kvaliteta. (V. Ovčarstvo).

S. U.

SJENIČKO POLJE, oblast u Južnoj Srbiji, oko grada Sjenice, u izvorišnom predjelu Uvca, desnog pritoka Drine. S. P. je tektonska potolina u

prostranoj dinarskoj visoravni, između Peštera i planina Giljeva i Javora. Ono je za vrijeme pontijske jezerske periode spušteno duž rasjeda u trijaskim vapnenjacima, u škriljevcima i drugim starijim stijenama, preko kojih su, po dnu isušenog jezerskog basena, ostale jezerske naslage. S. P. je izduženo u pravcu sa sjeverozapada na jugoistok 25 km, a široko je 20 km. Dno polja je u apsolutnoj visini od 1.000 m, a po obodu potoline ima jezerskih terasa do 1.200 m visine.

S. P. je bogata i prava stočarska oblast, s livadama, koje triputa godišnje daju sijeno, s mnogobrojnim stadima ovaca i čoporima goveda. Čuveni su stočni proizvodi ovoga kraja, naročito sjenički sir. Ova se stočarska župa, kao i njeno glavno mjesto, u srednjem vijeku zvala Sjenice, po bogatstvu sijenom. Car Dušan je 1348 potvrdio u župi Sjenice neka sela i zaseoke manastiru Hilandaru. U srednjem vijeku i u tursko doba, sve do 1878, kroz S. P. vodio je iz unutrašnjosti naših zemalja karavanski saobraćaj za Dubrovnik i ostalo Primorje, a ovuda je vodio i glavni put iz Carigrada za Bosnu, sve do njene okupacije (1878).

U tursko se doba staro stanovništvo S. P. raselilo, a djelomično i izumrlo, tako da je današnje stanovništvo doseljeničko. Najstariji su doseljenici Arnauti Klimente, koji su osnovali selo Hrasno i druga sela. Za skadarskom arnautskom strujom, početkom 18 vijeka, nastala je dinarska srpska struja naseljavanja, koja je bila najjača krajem 18 i početkom 19 vijeka. Najnoviji su doseljenici bosanski muhadžiri, koji su u gradu Sjenici osnovali zasebnu mahalu. Sva ova doseljavanja vršila su se namjesto srpskih iseljavanja, koja su bila najjača za vrijeme velikih seoba pod pećskim patrijarsima krajem 17 i početkom 18 vijeka, i pod Karađorđem (1809). Posljednja iseljavanja Srba iz S. P. u masama išla su prema Toplici namjesto izgnatih Arnauta (1878). Osim toga, odavde je srpsko stanovništvo neprekidno strujalo u Šumadiju i u Pomoravlje, i zbog turskih nasilja i zbog nepovoljnih uslova za život.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Geomorfologija, I. (1924); B. Milojević, Pešter i Sjenica (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921). *V. Radovanović.*

SKADAR, grad (staro ilirsko ime Scodra). Bio je od starina značajno strateško mjesto. Nalazeći se u blizini mora, uz rijeku Bojanu, koja spaja more s njegovim jezerom, s jednom pogodnom glavicom, koja dominira cijelom ravnicom, S. je imao velik privredni značaj i bio je vrlo podesan za obranu. Ranije, kada je i Drač bio u vezi s Bojanom, strateški značaj S. bio je još veći. Ilirski kraljevi izabrali su S. za svoju prijestolnicu i držali su ga sve do 168 prije Is., kada ga je kralj Gencije predao Rimljanima. Grad je već tada bio dobro utvrđen, opasan bedemima, i snabdjeven kulama. I Rimljani su S. grad razvijali. Od 4 vijeka tu je bilo središte provincije Prevalitane i sjedište episkopije. U bizantinsko vrijeme S., koji je dao obnoviti Justinijan, pripadao je dračkomu tematu. 1043 S. su dobili srpski vladari iz Zete i prenijeli su tamo svoju prijestolnicu. U S. je kralj Bodin 1096 dočekao francuske križare i njihovog vođu Rajmunda od Tuluze. Poslije Bodinove smrti, za vrijeme srpskih međusobica, S. su ponovno uzeli Grci, ali ga je od njih ponovno osvojio Nemanja. U srpskoj vlasti S. je ostao, s malim prekidom 1215, sve do kraja 14 vijeka.

Kod S., u crkvi Sv. Srđa i Baka, bila je grobnica zetskih vladara, u kojoj su sahranjeni: Mihajlo, Bodin, Vladimir Vladimirović, Gradinja. Zanimljivo je, da se S. u izvjesnim spomenicima srednjega vijeka (na pr. u Nemanjinoj biografiji od Stefana Prvovjenčanog) naziva još i Rosaf, po srpskom gradu, gdje je stradao Sv. Srđ, koji je sa Sv. Bakom u ranom srednjem vijeku bio vrlo popularan u našem primorju. Inače, saborna crkva u S. bila je posvećena Sv. Stefanu. Ona postoji i sada, ali je pretvorena u džamiju.

Poslije propasti zetske srpske dinastije, S. je obično, sa Zetom zajedno, bio pod vlašću najbližih kraljevih srodnika i prijestolonasljednika. Kralj Vladislav je, za vlade svoga brata Uroša, živio vjerovatno u S., a po padu kralja Uroša kraj od Dubrovnika do S. držala je kraljica Jelena. Njena aktivnost na tom području, naročito u pomaganju i obnavljanju katoličkih crkava, ostala je zapamćena i u narodnoj legendi. U S., u crkvi Sv. Nikole, ona je primila kaluđerski čin. Za vrijeme kralja Milu-

tina u S. su živjela oba njegova sina, najprije Stefan, a poslije Konstantin. Kad se oko 1314 Stefan digao na oca, Milutin je s vojskom došao pred S. i nagnao je sina na pokornost. Poslije Stefanove nesreće u S. je došao Konstantin, koji je tu kovao i svoj novac. I Dušan se kao prijestolonasljednik bavio u S. i imao je tu svoj dvor na Drimu, koji mu je otac 1331 dao porušiti. Tragovi toga dvorca, koji je imao više zgrada, postojali su još 1416. Za vlade cara Uroša u ovom je kraju imao vlast neki vlastelin Žarko, komu je međutim brzo nestalo traga (oko 1357). Možda je on stradao u borbama s Dušanovim polubratom Simeonom, koji je 1358 prodro do u skadarsku oblast. Poslije Žarka bili su gospodari toga kraja braća Baošići. Kod S. se 1371 bio našao kralj Vukašin sa sinom Markom, da s Đurom Baošićem krenu na Nikolu Altomanića, ali je zbog Turaka morao da sve ostavi.

U turske ruke pao je S. prvi put 1392. Oni su ga tada držali samo tri godine, jer je Đurđu Stracimiroviću uspjelo, da ih odatle potisne (1395). Međutim, Đurđu je brzo postalo jasno, da on taj kraj ne će moći održati protiv turske sile, i stoga je 1396 ustupio skadarsko područje Mlečićima. Đurđevi nasljednici pokušavali su poslije, da taj kraj povrate, ali nisu imali sreće. I despot Stefan je, kad je 1421 primio Zetu pod svoju vlast, napadao S., da ga uzme od Mlečića, ali su ovi S. toliko utvrdili i tako uporno branili, da su svi njegovi napadaji ostali bez uspjeha. 12/8 1423 potpisan je najposlije mir, kojim je S. konačno ostao Mlečićima.

Mlečići su inače imali mnogo poteškoća da održe grad, braneći ga od domaćih gospodara, a naročito od Turaka, kojima su od 1430 bili prisiljeni plaćati danak za nj. 1450/53 vodile su se oko S. i po Zeti borbe između Mlečića i vojske despota Đurđa, koja nije imala sreće. Glavne borbe o S. između Turaka i Mlečića vođene su 1474 i 1478/79, i završile su se mletačkim porazom. Sam sultan Mehmed II. bio je došao pod S., da ga skrha i pokori. I uspio je: mirom od 1479 Mlečići su S. ustupili Turcima. U S. su Turci stvorili središte novog sandžaka za Arbaniju i Crnu Goru. 1592 taj skadarski sandžak podijeljen je privremeno na dvoje: na crnogorski, s Barom i Ulcinjem i područjem na desnoj obali Bojane, i na skadarski, s ostalim dijelovima dotadašnjeg sandžakata. Dragocjen opis tog sandžakata dao je 1614 Marijan Volica. U tom sandžakatu ističe se od početka 18 vijeka porodica Bušatlija, iz sela Bušata kod S., koja je za duži niz godina davala svoje članove kao paše za S. Oni su bili u čestim sukobima s Crnom Gorom. Paša Mustafa Bušatlija pokazao se oko 1830 nepouzdan sultanu. Imao je veza s odmetnicima u Bosni, i stoga je 1832 od sultanove vojske potučen i u S. natjeran na predaju. Godinu dana kasnije morale su se preduzimati slične mjere protiv novog Namik-paše.

Za vrijeme balkanskog rata Crnogorci su imali velikih žrtava na Tarabošu, pri jurišima na S., koji je hrabro branio Esad-paša. Tek kad je došla u pomoć srbijanska vojska, stegao se gvozdeni obruč oko grada. Ali ni tada S. nije mogao biti uzet na juriš. Tek kad je stanovništvo počelo da strada od gladi i kad je broj obrane znatno pao, pristao je Esad-paša, da preda grad (10/4 1913). Ali ga Crnogorci nisu mogli zadržati zbog Austrije, koja je htjela, i po cijenu rata, da S. očuva Albaniji. Austrija je čak izvela jednu vrstu mobilizacije u Bosni i Hercegovini, obustavila rad svih srpskih društava i bila spremna na najteže mjere. Crna Gora morala je onda popustiti, jer su velike sile proglasile blokadu njene obale. 18/4 crnogorska je vojska napustila S., a posjela su ga trupe velikih sila. Za vrijeme Svjetskog Rata Crnogorci su opet zauzeli S. i držali su ga sve do svoje kapitulacije. Za vrijeme povlačenja srpske vojske preko Albanije, u zimu 1915/16. S. je bio glavno zborno mjesto, u kome se nalazila duže vrijeme vlada i vrhovna komanda. Zauzimanjem Italije S. je 1919 dodijeljen Albaniji.

L i t e r a t u r a: Th. Ippen, Skutari und die nordalbanische Küstenebene (1907); S. Jireček, Skutari und sein Gebiet im Mittelalter (Illyrisch-albanische Forschungen, I.); M. Šufflay, Städte und Burgen Albaniens (1924, 28—30). *V. Ćorović.*

U S. su: 1. Crkva Sv. Stefana, u najstarijem dijelu S., Rosafu. Nije poznata njena historija. Kad je S. 1478 pao u turske ruke, Turci su ovu crkvu preobratili u džamiju i nazvali

je Aja Sofija. Još 1685 u njoj su stajale orgulje.

2. Crkva Sv. Nikole, koju je osnovala kraljica Jelena, supruga Uroša I. U njoj je ona postrižena za monahinju, dobivši ime Jelena.

3. Crkva Sv. Vlaha, u predgrađu S. Spominje se 1433.

4. Spominju se još crkve Sv. Petra, Sv. Marije, Sv. Ilije, Sv. Vračeva i Sv. Teodora, ali se o njima ništa ne zna. *V. P-ć.*

SKADARKA, vrsta vinove loze s crnim grožđem; potiče iz Skadra. Raširena je u Hercegovini, Slavoniji, Srijemu i Srbiji. U dobrim godinama daje vino izvrsne kakvoće. Sinonim je: kadarka, braničevka. *I. R.*

SKADARSKO BLATO (SKADARSKO JEZERO), jezero u Crnoj Gori, na granici naše države s Arbanijom. Po svome postanku S. B. je potopljeno krasko polje, zbog spuštanja zemljišta oko Medovskog Zaliva, čiji su znaci jasno očuvani i u skadarskoj oblasti. Tako je za Vranjinu utvrđeno, da je postala otok tek između 1200—1233, dok je prije toga bila dio kopna. Isto to vrijedi i za ostale otoke S. B.

Basen S. B. uokviren je najvećim dijelom planinama. Na jugozapadu se dižu Sozina Planina, Rumija, krajinske gore i Taraboš, na istoku gorostasni masiv Prokletija, na sjeverozapadu su vapnenačke zaravni, kao ogranci Lovćena, a prema sjeveru širi se prostrana ravnica Zete.

S. B. je dosta pravilnog, ovalnog oblika, i pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok. Dugačko je 43 km, široko do 14 km na srednjem dijelu, a prema jednom i drugom kraju se sužava. Površina S. B. je oko 356 km^2, a za vrijeme poplave preko 550 km^2. Apsolutna visina je oko 6 m, pri srednjem stanju vode. Dužina jezerskog bazena je nejednaka. Na plićacima ispod Zete dno S. B. nije dublje od 2 m, ali što dalje od obale, dubina je sve veća; na centralnoj ravni je 4—7 m. Jezero je najprostranije i najdublje na jugoistočnoj polovini, prema Skadru. Blizu jugozapadne obale, a pored nekolikih gorica, ima 9 sublakustrijskih vrtača, t. zv. oka, s prečnikom 20—80 m i dubinom 8—44 m. Od njih su najdublja Raduško Oko (44 m), Krnjičko i Gradačko (14 m), Tophansko (12 m). Pri toj je obali S. B. dosta razuđeno i ima nekoliko dubokih zaliva, a po dnu stjenovitih grebena, od kojih je najveći Petrova Ponta, na uzdužnoj sredini jezera, južno od ušća Morače.

Blizu sjeverne i jugozapadne obale nalaze se na S. B. oko 50 manjih i većih otoka, koje zovu goricama. Najveća od njih je Vranjina, visoki goli otok, sa dva piramidalna vrha, čija je najveća visina 330 m. Ostale gorice su niske, krševite i obrasle lovorikom. Važnije od njih su: Lipovnjak, Kamenik, Velja Čakovica, Lesendra, Grmokur, Starčevo Velje i Malo, Moračnik Velji i Mali, Tophane. Po goricama rastu smokve, šipkovi (nar), vinova loza, lovorika, bršljan i drugo šiblje.

S. B. navodnjavaju rijeke: Crmnica, Crnojevića Rijeka, Morača, Proni Milešit, Proni Sit, Rijoli, nekoliko malih potoka, kao i izvora, koji izbijaju po dnu i po stranama oka. Odvodnjavanje vrši samo Bojana. U S. B. se sliva i sva voda s okolnih planina, koja za vrijeme plahih i bujnih kiša dolazi u vrlo velikoj količini. Pošto su u okolini S. B. najkišovitiji mjeseci od oktobra do aprila, rijeke za vrijeme jeseni jako nabujaju, izliju se iz korita, a Bojana nije u stanju da svu tu vodu odnese. Zato se od jeseni do proljeća nivo S. B. povisi za 2·5—3 m, a u nekim godinama i više, te u okolnim ravnicama izazove ogromnu poplavu. Mnogo tome doprinosi i činjenica, što se Drim prije više desetina godina počeo račvati, te od tada jednim krakom odnaša vodu u Bojanu, donoseći s Prokletija velike količine mulja. Prilikom povodnja ogrezne u vodi cijela ravnica oko S. B., od Žabljaka pa do jadranske obale. Pri duvanju trajnog vjetra s mora, biva plavljen i trg u varošici Rijeci Crnojevića. Tada voda dolazi od jezera, odozdo, a nikada od vrela Rijeke. Početkom juna S. B. se vrati u normalno korito. Tada se počne obrađivati zemlja, koja daje najbolji rod. Najniži vodostaj je u julu i augustu. Dno jezera je, kod utoka rijeka i na jugoistoku, pokriveno šljunkom i pijeskom.

Voda S. B. je slatka, kao riječna, bez ikakva zadaha. Istina, u njoj nema mnogo više klorida od voda naših drugih jezera, ali je količina klora u S. B. (3—5 miligrama na litar) često ista, pa i manja, no kod mnogih al-

pinskih jezera. Temperatura na površini S. B. je u ljetnjim mjesecima visoka. U junu je oko 22·0°, ali se s dubinom vrlo naglo smanjuje. Po mjerenjima u Raduškom Oku, ona je u dubini od 5 m 20·3°, 10 m 12·6°, 15 m 10·9°, 25 m 10·7°. Tu dakle postoji sloj termičkog skoka između 3 i 15 m, ali je on toliko veliki, da se mjestimice na jedan metar dubine temperatura smanji za 2·2°. Ta velika razlika je izazvana time, što sa dna i bokova oka struji hladna vodena struja, vjerojatno izvorna voda, koja se miješa s toplijim površinskim slojem.

Po S. B. duvaju vjetrići s okolnih planina i s mora. Najjači je južnjak, koji uzmuti vodu i spriječi svaki saobraćaj na jezeru. Najhladniji je sjevernjak, koji ponekad duva desetak dana, i zimi toliko rashladi vodu, da se zamrznu svi plaćaci na jezeru, pa i tok Rijeke Crnojevića. Led može biti toliko debeo, da onemogući saobraćaj između Virpazara i Rijeke.

S. B. vrlo je bogato ribom. Osim sarage (ukljeve, Alburnas scoranza), koja se suši i izvozi u velikim količinama, ima u njemu puno šarana (krapova) jegulja, pastrve (Trutta deutex), klenova, skobalja, skakavice i kuble. Čuvena ukljeva i pastrva karakteristične su ribe S. B., jer ih u Evropi nema nigdje više. Najbolja se riba hvata u oktobru i novembru. Godišnje se ulovi na našem dijelu jezera preko 500.000 kg. Ulovljena riba troši se ili svježa, ili soljena. Osim toga na S. B. ima i veoma mnogo ptica, naročito barskih. Zimi dolete čitava jata divljih pataka i gusaka, noraca, uštaka, vrančeva, fendaka, bolješaka. Sve ove ptice se jedu, a lov na njih je dijelom zanimanje, dijelom zabava.

Mještani oko S. B. nazivaju to jezero Blatom. Ono se dijeli na Fučko Blato, rukav od ušća Rijeke Crnojevića do Vranjine i Lesendre, Malo Blato, odatle pa od prilike do linije Plavnica—Raduš, i Velje Blato, koje zauzima cijelu ostalu površinu S. B. (oko $^{9}/_{10}$). Od ovoga se, prema sjeveroistoku, odvaja Humsko Blato, poširok rukav, koji je dobio naziv po okolnom brdu Humu Hotskom.

Pri obali S. B. i u njegovoj okolini ima oko 60 manjih i većih naselja na teritoriji naše kraljevine. Najveća i najmnogobrojnija su naselja pri sjeveroistočnoj obali, u Zeti, mahom u ravnici, dok su s druge strane, na jugozapadu, na višim zaravnima, zbog vrlo strme obale. Tu živi, u približno 2.800 domova, oko 12.750 stanovnika. Najveća naselja su: Golubovci (985 stanovnika), Mojanovići (602), Balabani (493), Goričani (421), Matatuži (481), Bijelo Polje (427), Dodoši (421), Dupilo (439) i Trnovo (408 stanovnika). Na otoku Vranjini je istoimeno selo, sa 90 domova i 334 stanovnika, najveće ribarsko mjesto. Mnogo dalje su gradovi Rijeka Crnojevića (155 domova, 510 stanovnika) i Podgorica (1.827 domova, 10.000 stanovnika).

Literatura: P. Rovinski, Černogorija v jejo prošlom i nastojaščem, I. (1888); K. Hassert, Der Scutarisee (Globus, 1892); K. Hassert, Montenegro auf Grund eigener Reisen und Beobachtungen (Verh. d. Ges. für Erdkunde, XXI., 1894); V. Velimirović, Po Skadarskom Jezeru (Delo, 1884); K. Hassert, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro (Petermanns Mitt., Erg. Hf. 115, 1895); J Cvijić, Velika Jezera Balkanskog Poluostrva, Jezera Makedonije, Stare Srbije i Epira (10 karata, izdanje Akademije Nauka, 1902); J. Cvijić, Kriptodepresije u Evropi (Glas, 1906); A. Jovičević, Skadarsko Jezero i ribolov na njemu (Srpski Etnografski Zbornik, 13, 1909); S. Stanković, O hidrografskim osobinama Ohridskog, Prespanskog i Skadarskog Jezera (Glasnik Geografskog Društva 12, 1926); A. Jovićević, Ljepote i vrijednosti Skadarskog Jezera (Naša zemlja, III., Cetinje i Crna Gora, 1927); S. Stanković, Skadarsko Jezero (Naša zemlja, III., Cetinje i Crna Gora, 1927).

P. Vujević.

SKADARSKO JEZERO. V. Skadarsko Blato.

SKADARSKO-PRIZRENSKI PUT, vrlo stara jadransko-balkanska poprečna komunikacija, najzgodnija i najprirodnija veza između Zetskog primorja i srpskih zemalja u unutrašnjosti i središta Balkanskog Poluotoka. S. P. P. koristi dinarsko-šarski tektonski sutok, zbog koga je ovdje obala Jadranskoga mora najdublje ulubljena i uvučena prema istoku i prema središtu Balkanskog Poluotoka. Ovdje se u zaleđu Medovskog Zaliva, kao posljedica ovog tektonskog sutoka, javlja niz kopnenih tektonskih potolina i uvala: kotlina Skadarskog Jezera, nisko

pobrđe oko doline Crnoga Drima, velika Prizrensko-Metohijska Kotlina i Kosovo Polje. Ove su potoline duboko potonule između visokih planinskih vijenaca: Prokletija na sjeverozapadu i Šar-Planine na jugoistoku, a između njih su sasvim niske prečage, koje su lako prohodne na cijelom putu od Medovskog Zaliva i Skadra prema Prizrenu i Kosovu Polju.

Polazeći od Medovskog Zaliva, koji je Engleskinja geograf Newbigin dobro nazvala Skadarska Vrata, S. P. P. je još u rimsko doba izbijao u Prizren (Theranda) i u Lipljan (Ulpiana, Justiniana Secunda), odakle se razilazio na tri glavne strane u unutrašnjost Balkanskog Poluotoka: na jug za Skoplje (Scupi, Justiniana Prima), na sjever za Niš (Naissus) i na istok za Sofiju (Serdica). U srednjem vijeku ova se cesta zvala Zetski put (Via de Zenta), jer je vezivala Skadar, prijestolnicu Zete, sa Prizrenom i Kosovom, dopirući do Skoplja i drugih glavnih gradova na najvažnijim uzdužnim putevima u unutrašnjosti Balkanskog Poluotoka. Onda se ovim putem kretala živa trgovina između Mletaka i naših trgovačkih središta u oblasti stare Raške, Kosovske i Skopske Stare Srbije. U Dušanovo doba javlja se u našim spomenicima za S. P. P. naziv Velji Put, koje ime samo sobom dovoljno kaže o njegovom značaju. Ima spomena, da se tada njime kretao i kolni saobraćaj.

I danas stoje zapušteni ostaci starog S. P. P., koji od Skadra vodi uz Drim, desnom stranom, do klisure, gdje prelazi na lijevu obalu rijeke, u selo Mjet, nad kojim se dižu razvaline sredovječnog grada i čuvene carinarnice Danja (arbanaški sada Daln). Kod Danja S. P. P. ostavlja divlju, do Sv. Spasa (Vaspasa) 82 km dugačku klisuru Drima, pa kroz Dukadin i Miridite koristi niže planinsko zemljište preko sela Gomzića, Duša, Ćereta i Puke, gdje na planini Puki dostiže najveću visinu (964 m). Odatle preko Vasjata izbija u Vaspas, na lijevoj obali Drima, pred njegovim ulazom u veliku klisuru. To je sredovječni Sv. Spas, odakle sporedan krak puta ide za Đakovicu i Peć, a glavna cesta vodi preko Vezirovog Mosta za Prizren. Od Prizrena glavna cesta izbija preko presjedline Dulja na Kosovo Polje, dok sporedan karavanski put vodi uz Prizrensku Bistricu, kroz Sredsku, preko Prevalca, kroz Sirinić i Kačaničku Klisuru za Skoplje. Dužina S. P. P. ovako je podijeljena: Skadar—Danj 10 km, Danj—Sv. Spas 63 km, Sv. Spas—Prizren 56 km, svega Skadar—Prizren 129 km. Izbjegavajući kršovitu i vijugavu klisuru Drima od Danja do Sv. Spasa (82 km), S. P. P. je na pravcu kroz pobrđe od Danja do Sv. Spasa znatno kraći (za 19 km).

Ovako kratak put do jednog prirodnog izlaza na Jadransko More u starom Zetskom Primorju iz cijele oblasti Sjeverne i Južne Srbije sada je zatvoren, jer je skoro cio S. P. P. od Skadra preko Danja i Sv. Spasa, pa gotovo do pod sam Prizren, u granicama Arbanije. Kao što je u tursko doba dotadanji živ trgovački saobraćaj S. P. P. bio za vijekove skoro sasvim umrtvljen, a za posljednja dva-tri vijeka od arnautskih pljačkaša onemogućen, tako je i sada ova jedina prirodna i najbliža veza između najbogatijih srpskih zemalja i njihovoga primorja onemogućena. Čak se i glavna transversalna, dunavsko-jadranska željeznička pruga Prahovo — Niš—Prokuplje—Priština—Jadran, koja, osim naših zemalja, ima da veže s Jadranskim Morem na najkraćoj distanciji još i Rumuniju i Južnu Rusiju, mora podizati jednim zaobilaznim i neprirodnim putem, kroz najviše i najšire dijelove dinarskih planinskih vijenaca, duž arbanaške granice sjeverno od Prokletija. *V. Radovanović.*

SKALICKI BOHUSLAV, direktor poljoprivredne škole u Grmu, Novo Mesto (17/7 1872, Cerekvice u Češkoj — 8/12 1926, Grm). Svršio je građansku školu, pomološki institut Troja kod Praga, enološko i pomološko učilište u Klosterneuburgu i jedan semestar na Visokoj poljoprivrednoj školi u Beču, gdje je položio profesorski ispit za niže poljoprivredne škole. Prakticirao je u Češkoj i Njemačkoj (1892 do 1895). 1895 bio je vođa državnih radova protiv filoksere u Kranjskoj, 1902 vinogradarski nadzornik za Kranjsku, 1921 poljoprivredni savjetnik. 1923 do smrti direktor poljoprivredne škole u Grmu u Sloveniji. — S. je intenzivno radio na unapređenju vinogradarstva i vinarstva u južnoj

Sloveniji, držao je mnoga predavanja i praktične tečaje. Rad mu je bio pun inicijative, te je, među ostalim, pokrenuo osnivanje mnogih državnih loznih rasadnika u Kranjskoj i uzornu državnu pivnicu u Novom Mestu; priredio je naučno putovanje slovenačkih poljoprivrednika u Češku (1908), izložbu kranjskih vina u Pragu (1909). Glavna su mu djela Kletarstvo (1924), Vinarstvo (izdao u zajednici s Kajtnerom, 1924), putopis Kmetijske razmere na Českem (1908), Pridelovanje ter razpiečevenje namiznega grožđa (1912), Silenje ali kaljenje amer. ključev (1907), zatim oko 50 naputaka: Gospodarska navodila o različitim pitanjima, osobito iz vinogradarstva i vinarstva. *I. Rittig.*

SKALIĆ PAVAO DR., teolog (1534, Zagreb — 1575, Gdansko). Bio je dijete siromašnih roditelja, kome je rano umro otac, školnik zagrebački, pa kako je bio neobično talentiran, našao je moćnih zaštitnika, koji su ga dali na obrazovanje Isusovcima u Beču, te je sa 15 godina postao bakalaurom, t. j. svršio je srednju školu, a sa 17 godina magistrom i doktorom filozofije. Otišao je zatim u Bolognu, gdje je za godinu dana postao i doktor teologije; na ispitu je okretno odgovorio na 1.553 pitanja. Pošto se i u Rimu odlikovao u javnim raspravljanjima, otišao je u Beč, s preporukom pape Julija III., te ga je car Ferdinand imenovao dvorskim kapelanom, a papinski legat u Beču notarom i papinim kapelanom. Taj rani uspjeh kao da je pomeo pamet dvadesetogodišnjeg mladića, te se S. od tada pa do smrti samo brinuo, da uvjeri okolinu o svom prastarom plemićskom porijeklu, nazivajući se redovno comes Hunnorum, marchio Veronae, i pridajući s vremenom tima još i svakojake druge, časne doduše, ali izmišljene titule. Kad se u Beču stala razaznavati njegova prijevara, otišao je S. u Njemačku, u Tübingen, postao je tamo protestantom, poput Petra Pavla Vergerija, Matije (Vlašića) Frankovića, Dalmatina, Trubara, Konzula, i dobio je moćnoga zaštitnika u porodici Ungnada, te je neko vrijeme predavao u tamošnjem univerzitetu. Ipak je i dalje na sve načine nastojao, da se vrati u Beč, ali kad to nije mogao postići, prihvatio je poziv pruskoga vojvode Albrechta i otišao je u Königsberg, gdje je uskoro dobio visoke časti i lijep dohodak. Kako je i ondje njegova laž, napokon, izbila na javnost, pobjegao je u Pariz, oženio se Anom Fogenovom, kćerju nekog građanina iz Gdanska (Danzig), rodio s njom sina Ivana Henrika, i stao raditi, da se izmiri s rimskom crkvom. Stari mu je vojvoda Albrecht do smrti ostao naklonjen, no kad je, 1568, on umro i naslijedio ga sin, Albrecht Fridrich, počela je i S. zvijezda tamnjeti. Tek godinu dana pred smrt, kad je stalno boravio u Münsteru, dopustio mu je Henrik Valoisski, poljski kralj, da se vrati u Prusku, ali na povratku ga zateče smrt u Gdansku, maja ili juna 1575.

Od latinskih djela, napisanih biranim latinskim jezikom, najznatnija su ova: Conclusiones in omni genere scientiarum, divinae, angelicae, coelestes, elementares, humanae, physicae, morales, rationales, secretae et infernales (1553), Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon. Basileae ex officina Joannis Oporini anno MDLIX mense februario (najznatniji pokušaj opće enciklopedije 16 vijeka), Satyrae philosophicae sive miscellaneorum tomus I. (1563), Genealogia seu de antiquissima Scalichiorum sive a Scala etc. origine ab anno salutis LXXX usque ad annum MDLXI (1561), Loci communes theologici (1571), Miscellaneorum de rerum causis et successibus et de secretiore quadam methodo, qua eversiones omnium universi orbis et futurorum series erui possint libri VII. (1570, priručnik okultističkih nauka, kojima se mnogo bavio), Certissima methodus, qua homines palantes et erroribus turbulentis impliciti ad viam veritatis revocandi et ad beatitudinem consequendam promonendi veniant, Contra Centurias evangelicae veritatis Joh. Nasi minoritae (1570), Dialogus de lyra (1570), Vaticiniorum aut imaginum Joachimi abbatis florensis Calabriae et Anselmi episcopi Marsichani super statum summorum pontificum romanae ecclesiae contra falsam cuiusquam pseudomagi, quae super nomine Theophrasti Paracelsi in lucem prodiit, pseudomagicam expositionem indubitata explanatio (1570), Miscellaneorum tomus II. sive catholici Epistemonis contra quandam corruptam ac depravatam encyclopaediam l. XV., quibus versus orbis tam sacrarum

quam profanarum disciplinarum omnis omnium sectarum et philosophiae catholicae doctrina declaratur (1571).

Osim toga izdao je S. još nekoliko knjiga, većim dijelom napisanih njemačkim jezikom, u kojima govori o starosti i plemenitosti svoga roda, donoseći za to različne potvrde, razumije se, svoje falzifikate. U rukopisu je ostalo nekoliko njegovih spisa, među njima: Domini, Pauli Scalichii C. R. et dynastae Hunnorum, marchionis Veronae etc. suorumque mariorum et progenitorum testimonia et privilegia, koje je napisao 1564. — S. je bio, svakako, neobična pojava, a po bezbrojnim falzifikatima dostojan takmac Stjepana Zanovića Paštrovčanina (1751—1786).

L i t e r a t u r a: I. Kukuljević, Vienac, 1875. *Đ. Körbler.*

SKAUTIZAM (Savez izvidnika i planinki) uveden je kod Srba prvo kod Saveza Trezvene Mladeži, jer se uvidjelo, da od omladine nije dovoljno tražiti da pije samo vodu, već da je potrebno, da joj se pruži i zanimanje puno sadržine, i da se uputi novim načinom života. Ovo se moglo najbolje ostvariti organiziranjem skautskih četa. To je u prvo vrijeme učinjeno, istina, u dosta nepotpunom obliku, ali je ipak imalo dovoljno privlačnosti, da pridobije veliki broj članova. 1913 preveo je i izdao Dr. M. Đ. Popović knjigu i nazvao je Četnik.

U S. je odmah uvedena obveza potpune trijeznosti. 1912 »mali četnici« su već praktično sarađivali za vrijeme balkanskog rata kao mali dobrovoljci, pomažući u bolnicama, na pošti, telegrafu i drugim javnim ustanovama. Za vrijeme Svjetskog Rata morao je u Srbiji biti obustavljen svaki rad. Na solunskom frontu (1918) našao je S. praktične primjene. Sva izbjeglička djeca iz Bitolja i okoline, koju je skupilo i izdržavalo Društvo za zaštitu jugoslovenske djece, skupljeni su u logor malih četnika i odgajana po skautskom sistemu. Ovaj rad je potpuno uspio, i od napuštene, slabo nacionalno razvijene djece za dvije godine stvoreno je malo pokoljenje vrsnog podmlatka, koje je danas odlično zbrinuto i upućeno na dobar put u život.

Po povratku u otadžbinu (1918) pokušavalo se, da se S. uvede i za sokolski naraštaj. Ali, pošto zbog izvjesnih razloga to nije bilo moguće učiniti, osnovan je samostalan Savez izvidnika i planinki (1921), koji je počeo rad držeći se originalnog načina, koji se ipak pokazao kao najbolji.

Cijeli rad sastoji se iz praktične primjene zavjeta i zakona skautskih. Zavjet je: biti vjeran Bogu, otadžbini i državnom poglavaru, a zakoni potsjećaju, kakav izvidnik treba da bude u životu i na radu. Izvidnik uvijek govori istinu, on je koristan, voli bližnjeg, uljudan je i skroman, prijatelj životinja, raspoložen, radin i štedljiv, trijezan i ne puši, čist je u misli, riječi i djelu. Lozinka je: Budi spreman!

Razlika između skautskog načina odgajanja i drugih organizacija za fizičko i moralno odgajanje sastoji se u tome, što S. izbjegava sve zatvorene prostore, koji su često nehigijenski, i vodi djecu u prirodu, na čist zrak u svako doba godine. Fizičko odgajanje nasuprot drugim sistemima, ne izvodi u vježbaonicama sistematskim šablonskim vježbama ili na spravama, već praktičnim i zanimljivim ručnim radom, a uz to higijenskim načinom života, upravo vježbanjem higijenskih propisa: njegovanjem čistoće, lične i okoline, potpunom trijeznošću (uzdržavanjem od alkohola i duhana). Ručni rad treba u isto vrijeme i moralno da odgaja, da razvija tjelesno (svaki rad razvija) i da je koristan. Mjesto prostog okretanja, obrtanja, savijanja i rada na spravama, on daje u ruke djeci razno oruđe, da kopaju, tešu, stružu, da prave razne stvari i da svoju radnu snagu i naprezanje pretvaraju u koristan rad ili vježbanje za rad. Ovaj rad se najbolje kombinira s igrama i utakmicama.

Najvažnija S. ustanova je logorovanje u polju i šumi, gdje se ima prilike da se sve primjeni za što se preko godine spremalo. Logorovanje uvode i druge organizacije (Sokoli, Ferijalni savez, Podmladak crvenog križa i t d.). Naporedo s ručnim radom upućuju se izvidnici, da vrše službu općoj stvari, pomoć bližnjemu, državi, vlastima i t. d. Time se najbolje i nacionalno odgajaju i uče istinskom rodoljublju, i to ne praznim deklamacijama, već svestranim razvitkom, a naročito obrazovanjem karaktera.

Na taj način stavio je S. sebi u dužnost, da stvori nov, bolji tip čovjeka, i da pomoću njega preporodi današnje društvo, koje, naročito poslije rata, sve više gubi od svoje moralne visine.

S. počinje obuku s najmanjim vučićima i pčelicama (od 7—11 godina). Obuka se sastoji u podesnim igrama na polju, lakim ručnim radovima, za što su djeca obično podesna i sklona, i upućivanjem u higijenski način života. Stariji dječaci i djevojčice, izvidnici i planinke (od 11—17 godina), imaju širi program rada. Oni se dijele na vodove (7—10 članova), s jednim vodnikom. Svaki izvidnik je prvo pripravnik, dok ne nauči i ne uradi izvjesne lakše zadatke. Potom dalje napreduje (III., II. i I. red), i vježba se u raznim vještinama (amaterstvima). — Više vodova čini četu (kod planinki kolo), kojom upravlja vođa, a u obuci mu pomažu stručni nastavnici. Svaki rad i svako zanimanje ima svoje naročito obilježje. Sva ta raznolikost vrlo je privlačna za djecu, i daje im pobude za rad. Djeca su slabo pristupačna apstrakcijama, i zbog toga se one izbjegavaju. — Planinke imaju naročitu obuku u domaćinstvu, u njezi bolesnika i djece i u raznim ženskim radovima i higijeni. — Stariji od 17 godina zovu se brđani (stari skauti). Oni prelaze iz izvidnika ili stupaju kao pripravnici, sličnom obukom se usavršavaju i imaju naročiti zadatak, da se spremaju za vođe mladima. Bilo bi opasno, poslije 17 godine ostaviti mladiće same sebi u najkritičnije doba; zbog toga ustanova brđana ima veliku važnost, da završi građansko odgajanje omladine i da je zaštiti od svih štetnih uticaja okoline. — Starije djevojčice od 17 godina, stanarice, slično brđanima, upućuju se u spremu za socijalne poslove žene, matere i građanke, a naročito da se spreme za dobre odgojiteljice. — Veza s roditeljima održava se pomoću roditeljskog savjeta, koji uzima učešća u cjelokupnom radu s omladinom.

S. nije militaristička ustanova, iako je mnogo štošta dobro uzeo iz vojničkog uređenja. On je više čvrsta zadružna ustanova, gdje se svi osjećaju kao članovi jedne zajednice. S. se stara, da udesi svoj rad u svima slojevima omladine, kako kod školske, tako i kod privredne i seoske, i da svakoj pruži ono, u čemu ona najviše oskudjeva. S. goji sve dobre i lijepe narodne običaje, uvodi stare narodne nazive, narodne igre i predanja, održava veze sa slovenskim skautima, i time ojačava sveslovenske veze, i propovijeda ideju svjetskog mira i izbjegavanje novog krvoprolića, tražeći uzajamno poštovanje prava svakog naroda, gledajući u tome najbolji zalog za mir i napredak čovječanstva. Iako stranog porijekla, S. postaje u svakome narodu nacionalna i patriotska ustanova s čisto nacionalnim obilježjem.

Savezom S. upravlja Glavni Savjet (savjetodavno i nadzorno tijelo) i Glavni Stan, kao izvršni i tehnički organ. Savez se dijeli na župe, a svako mjesto ima svoj stijeg. Glavni stan je u Beogradu, a župe su u Sarajevu, Zagrebu, Ljubljani, Splitu i Skoplju.

Stijegova ima 80, četa i kola 182, izvidnika 2.805, brđana 117, vučića 354, nastavnika 152, planinki 506, stanarica 9, pčelica 2.500. Svega ima članova 6.503. Savez je član Slovenskog skautskog saveza i Svjetskog skautskog udruženja. Savez je izdao, osim knjige Izvidnika, nekoliko malih brošura o obuci (trebnik, knjige o vučićima, kazališni komadi i t. d.). Izlaze listovi Izvidnik (9 godina, organ Glavnog Stana, pod uredništvom starješine glavnog stana dr. M. Đ. Popovića, u Osijeku Skaut) (F. Panaci) i u Banjoj Luci Krin.

1924 priređen je prvi slet izvidnika i planinki u Sarajevu, na kome je uzelo učešća oko 800 članova.

M. Popović.

SKENDER-VAKUF, mjesto u Bosni u brdovitom šumskom kraju, sjeveroistočno od Jajca. Ima 468 stanovnika. Spominje se prvi put u 18 vijeku. Glavno je mjesto u Vrhovinama.

M. F.

SKERDA, otočić na Jadranskom moru, zapadno od otoka Paga, sjeverozapadno od Maona. Leži na 44° 29·7′ sjev. šir. i 14° 51·8′ ist. duž. Gr., a pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok S. je stjenovit i gol otok, visok 52 m, dugačak 3 km, širok do 1·1 km. Površina mu je 2·3 km². Na S. nema nijednog naselja.

P. V.

SKERLECZ IVAN, kraljevski komesar, pa onda ban hrvatsko-dalma-

tinsko-slavonski (30/7 1873, Oroszló, baranjska županija). Učio je gimnaziju u Zagrebu i Kaloči, a prava u Pečuhu i Budimpešti. 1896 stupio je u službu, kao pravni vježbenik u hrvatskom ministarstvu u Pešti. Zatim je bio sekretar u predsjedništvu madžarskog ministarstva. 1911 postao je ministarski savjetnik; 21/7 1913 kr. povjerenik za Hrvatsku i Slavoniju, kao nasljednik komesara Cuvaja. 18/8 1913 izvršio je protiv S., na izlazu iz zagrebačke stolne crkve, atentat Stjepan Dojčić i lako ga je ranio. 27/11 1913 postao je S. ban. Za vrijeme Svjetskoga Rata uspio je, da očuva bar prividnu ustavnost u Hrvatskoj. Poslije Tiszinog pada dao je S. ostavku, da napravi mjesto banu iz redova hrvatsko-srpske koalicije (u junu 1917). Poslije prevrata 1918 preselio se u Ugarsku. *M. P-g.*

SKERLECZ-LOMNIČKI NIKOLA, vrhovni inspektor nastave u Hrvatskoj i zagrebački veliki župan (—1799). Početne nauke svršio je u Zagrebu, humanističku školu u Beču, pravo je učio dijelom u Bologni, kao internist tamošnjeg ilirskog kolegija, dijelom u Ogru. Bio je poslije toga u raznim uglednim službama u domovini (veveliki župan varaždinske i, kasnije, zagrebačke županije), no najviše se odlikovao kao glavni inspektor nastave (superior director regius studiorum in regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae) i branič materinjeg jezika protiv uvođenja njemačkog jezika u škole. Kad je umro, veliki broj pjesama posmrtnica najbolje je pokazao, koliko su ga cijenili njegovi zemljaci. Više se njegovih latinskih pravničkih i historijskih radova sačuvalo u rukopisu, među njima: Notitia officii vicebanalis, protonotarialis, capitaneatus. U mladosti se bavio i latinskim pjesništvom, štampao je 1753 u Budimu panegirik Divo Ivoni dictus. S. brat Petar bio je odličan pravnik. *Đ. K.*

SKERLIĆ JOVAN DR., književni historičar i kritičar (8/8 1877, Beograd — 3/5 1914, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Beogradu. 1895 upisao se u veliku školu, a diplomirao je 1890 iz francuskog jezika i književnosti i iz teorije književnosti. 1899 do 1901 učio je u Lozani i u Parizu. 1901 doktorirao je u Parizu. 1899 postavljen je za suplenta u gimnaziji u Beogradu, a 1900 otpušten je iz političkih razloga, no iste godine ponovno je postavljen. Poslije kraćeg odsustva na strani, izabran je 1901 za docenta na velikoj školi za francuski jezik i književnost i za teoriju književnosti. 1902 otpušten je s velike škole i postavljen za suplenta u Zaječar, na što je dao ostavku na državnu službu. Uskoro zatim izabran je ponovno za docenta velike škole. 1903/04 proveo je na naukama u Münchenu i u Parizu. 1905 izabran je za vanrednog profesora teorije književnosti u velikoj školi, no nije bio potvrđen, a poslije nekoliko mjeseca je izabran i potvrđen za vanrednog profesora srpske književnosti na beogradskom univerzitetu. 1912 izabran je za narodnog poslanika u kragujevačkom okrugu.

S. je počeo da piše veoma rano, a skoro u isto vrijeme počeo je i svoje javno društveno djelovanje. Prvi su mu sastavi bili većinom satiričnog karaktera, u stihu i u prozi, a objavljivao ih je u Šaljivčini, Gedži, Zvezdi i u tadašnjim socijalističkim listovima. U to je vrijeme i preveo dosta iz francuske poezije, osobito Hugo-a. Zna se, da je S. pisao i ljubavne pjesme, ali ih nije nigdje štampao, a čini se, da je tu rukopisnu zbirku uništio. Osim toga, S. je napisao i nekoliko pripovijedaka iz beogradskog života, od kojih je dvije štampao u Srpskom Književnom Glasniku, s potpisom »Beograđanin«. No S. je ubrzo spoznao svoje sposobnosti, te je počeo svoj glavni književni rad, književnu kritiku i književnu historiju. Znatniji su mu radovi te vrste, iz prvoga doba: Jedan realistički roman (Delo, 1898), O Zmajevoj pedesetogodišnjici (Zvezda, 1899), O Ruskinu (Zvezda, 1900), doktorska teza na francuskom: Francusko javno mišljenje po političkoj i društvenoj poeziji od 1830 do 1848 (1901), O pesmama Jovana Dučića (Letopis Matice Srpske, 1902 i t. d.). Posebno je izdao ove knjige iz te oblasti: Pogled na današnju francusku književnost (1902), Uništenje estetike i demokratizacija umetnosti (1903), Jakov Ignjatović, književna studija (1904), Omladina i njena književnost, Izučavanje o nacionalnom i književnom romantizmu kod Srba (1906), Vojislav J. Ilić, književna studija (1907), Francuski romantičari i srpska narodna poe-

zija (1908), Srpska književnost u 18 veku (1909), Svetozar Marković, njegov život, rad i ideje (1909), Istorijski pregled srpske štampe (1911), Istorija nove srpske književnosti (skraćeno izdanje 1912), Današnji srpskohrvatski nacionalizam (I. Ante Starčević, Novi naraštaj, 1913), Istorija nove srpske književnosti (ilustrovano izdanje 1914), Pisci i knjige, prikazi i kritike (preštampano većinom iz Srpskog Književnog Glasnika, do sada u 10 knjiga, 2 izdanje poslije rata). 1911 priredio je državno izdanje djela Dositeja Obradovića (s Momčilom Ivkovićem i Mil. Dragutinovićem), a priredio je za Srpsku Književnu Zadrugu: Sanjala Milorada Popovića Šapčanina (1912) i Vasu Rešpekta Jaše Ignjatovića, (1913).

Osim ovih izdanja ostalo je toliko S. radova, recenzija, kritika i polemika, rasturenih po mnogim listovima, časopisima i godišnjacima, naročito u Odjeku, Dnevnom Listu i t. d., a samo uređivanje Srpskog Književnog Glasnika (1905—1907, s Pavlom Popovićem, a kasnije, do smrti, sam) prestavlja veliko djelo.

Uporedo s tim, strogo književnim, radom S. je bez prekida radio isto tako intenzivno i na socijalnom polju. Još đakom je ušao u tadašnji obnovljeni, moderniji srpski socijalistički pokret, i odmah je postao duhovni vođa školovane socijalističke omladine, pišući članke u Zanatlijskom Glasniku (1892), Socijaldemokratu (1895), Radničkim Novinama (1897) i u kasnijim partijskim organima: Napred, Radničkom Listu, u časopisu Novo Vreme i u obnovljenim Radničkim Novinama. Poslije obrazovanja samostalne radničke stranke pristupio je S. toj stranci i uređivao je list njene lijeve frakcije, radikalne demokracije, Dnevni List (1904—1912), zadržavši i stalnu kroniku u glavnom stranačkom glasilu, Odjeku. S. uloga u stranci bila je od početka vidna, a poslije izbora 1912, on je postao vođa lijeve grupe, obilježivši njeno radikalno stanovište svojim čuvenim govorom u Skupštini protiv bankokracije (februara 1914).

No sve veća politička aktivnost nije S. smetala, da ostane najizrazitiji apostol modernog jugoslovenskog nacionalizma. Ne samo sva omladina, već i mlađe političke grupe u jugoslovenskim krajevima pod Austro-Ugarskom gledale su u S. svog glavnog ideologa i vođu. On je neumorno pisao članke u mnogobrojne nacionalističko-revolucionarne novine i časopise, obilazio je prekosavske centre i u predavanjima propagirao ideju nacionalnog jedinstva. Njegovo predavanje u Pešti, i osobito ono na deset dana pred smrt, u Pragu, bilo je prava manifestacija naše narodne misli. Od svoga članka Plodovi šovinizma, u Zvezdi 1899, do ogleda o Anti Starčeviću i do hrabro povedene akcije u Srpskom Književnom Glasniku za primanje latinice mjesto ćirilice, a radi nerazlučnog i formalnog slivanja srpskohrvatske književnosti ujedno, S. je dosljedno i energično pripremao političko ujedinjenje.

S. je i kao pisac bio jedna od naših najvećih ličnosti i umjetnika. Učenik francuske škole, on je umio da u tipički, skladni, logički, jasni i ujednačeni stil unese poleta, snage i vatrene smjelosti, svojstvene njemu i našoj rasi. I kao kritičar bio je S. đak francuske škole, ali je od prve napustio njeno strogo artističko stanovište, tražeći od književnog djela više unutrašnje vrijednosti no savršenosti oblika i izraza. Taj odnos prema književnosti poveo je S., da svu pažnju obrati domaćoj literaturi, da u njoj traži idejne, osjećajne i etičke veze s vremenom i okolinom, i to ga je navelo, da i u svojim književno-historičkim studijama i pregledima zapazi i obilježi prisnu saradnju ličnosti i ambijenta, međusobni njihov uticaj, i da u isprepletenom tkivu društvenog života povuče crtu osnovnih, općih misli i osjećanja vremena i mase. Zbog tih svojih izuzetno jakih osobina, S. je često u svojim ocjenama zanemario umjetničke tankosti, previdio ih ili ih nije isticao, ali je u glavnim crtama, a on je bio čovjek više krupnih općih linija, nagonski i oštroumno osjetio skoro svaki put izvorne književne vrijednosti. Taj, uz Cvijića, naš najplodniji kulturni radnik, uskrsao je čitava razdoblja našeg života, kao 18 vijek, i mnoge već zaboravljene naše književne veličine, kao J. Ignjatovića, uključivši ih ponovno u tok našeg modernog stvaranja. S. je, nesumnjivo, bio nosilac naše književnosti, kroz čitave dvije decenije, na

kojima počiva današnja naša literatura, uprkos svih prividnih diferencijacija. Njegova prerana smrt bila je oplakana na cijeloj nacionalnoj jugoslovenskoj teritoriji, kao najbolniji narodni gubitak. Godišnjica S. smrti bila je u ratnom Nišu svečano obilježena inicijativom Jugoslovenskog Odbora, a desetogodišnjica u Beogradu, od svih, bez razlike stranaka i plemena.

Literatura: B. Popović, Jovan Skerlić kao književni kritičar (1921); Članci u Politici (5/5 1914) i u Srpskom Književnom Glasniku (1/6 1914); Jedan svetao grob (Srpski Književni Glasnik, 16/5 1914, gdje je izašla i opširna čitulja); Skerlićeva Godišnjica (svečana sjednica Jugoslovenskog Odbora i odzivi štampe, Niš, 1915, s govorima I. Ćipika, V. Petrovića, J. Milčića, D. Gustinčića, J. Dedijera i dr.); Spomenica Jovana Skerlića (Srpski Književni Glasnik, 16/5 i 1/6 1924); Vijenac, broj posvećen Jovanu Skerliću (1924); Godišnjak Srpske Kr. Akademije (1909 i 1912); U. Džonić, Bibliografija Jovana Skerlića (Prosvetni Glasnik, 1921, 9 i 10).

V. Petrović.

SKET JAKOB DR., pripovijedač i školski pisac (2/5 1852, Slatka Gora, mariborska oblast — 11/4 1912, Celovac). Svršio je osnovnu školu u Celju, a gimnaziju u Mariboru (1865 do 1873). Učio je u Grazu slavistiku i klasične jezike s uporednom filologijom. Promoviran je 1878 i služio je 1877—1908 u gimnaziji u Celovcu. S. je osnovao i 1881—1886 izdavao kod Mohorjeve Družbe u Celovcu književni i naučni list Kres, i uređivao ga je sa saradnicima D. Trstenjakom i G. Krekom. U njemu je S. produžio romantične tradicije mariborske Zore. Za Kres je napisao S. (Dr. Stojan), osim ostaloga (Biografija Einspiellerova, 1882, Prešernova Zarjavela devica, 1883 i dr.), roman Milko Vogrin (1883), u kome je opisao doživljaje pri okupaciji Bosne, i novele Žrtva ljudosumnosti (1884) i Slika in srce (1885). Za Mohorjevu Družbu napisao je, na osnovu jedne koruške narodne pripovijetke, svoje najbolje djelo Miklovu Zalu (Slovenske Večernice, 1884, i poslije više izdanja), popularnu pripovijetku iz doba turskih najezda. — Da produži tradicije A. Janežiča, S. je prihvatio i pisanje udžbenika na slovenačkom jeziku, i kasnije je gotovo isključivo radio to. Napisao je: Slovenisches Sprach- und Übungsbuch (1879, i više puta) i Grundriss der slovenischen Grammatik (1888 i više puta, preveden i na talijanski); priredio je 6—10 izdanje Janežičeve Slovenske slovnice (1889 do 1911), sastavio je Slovenske čitanke za srednje škole u šest dijelova (1889 do 1893, više izdanja) i Staroslovensku čitanku (1894). Sarađivao je kod Mohorjeve Družbe raznim sastavcima, biografijama i slično. Najdragocjenija mu je rasprava: Štirindesetletno književno djelovanje Društva in Družbe Sv. Mohorja (Slovenske Večernice, 46 sv., 1892) s detaljnijom bibliografijom. S. je bio od 1882 odbornikom Mohorjeve Družbe, a od 1911 direktor.

Literatura: Glaser (4 sv., 148, 189); Vester, Ljubljanski Zvon (1912) i Carniola (1912); Koder, Dom in Svet (1912); Scheinigg, Koledar Mohorjeve Družbe (1913). *I. G.*

SKEVOFILAKS, činovnik patrijaraških i episkopskih dvorova i manastira u srednjem vijeku i kasnije. S. je vodio brigu o svim predmetima, koji su pripadali katedralnom hramu: o dragocjenostima, knjigama, odeždama, sudovima, i vodio je i čuvao inventar svih ovih stvari.

R. G.

SKILICA JOVAN, bizantinski historiograf druge polovine 11 vijeka. Svoju historiju, koja počinje od 811, sastavio je, kako izgleda, u dvije redakcije, najprije do 1057, pa zatim do 1079. Dijelo S. je glavni izvor za historiju Samuilove države. U njemu ima dodataka i o Srbiji 11 vijeka. Prepisao ga je u cijelosti bizantinski kroničar Kerden. *D. An.*

SKITOVI, mali manastiri kaluđera pustinjaka. U srednjem su vijeku podizali, pored pećina i koliba čuvenih pustinjaka-asketa i anahoreta, njihovi učenici i slušaoci svoje kolibe ili ćelije. Te ćelije, grupirane pod onoga, oko koga su se okupile, često su obrazovale male manastire, koji su nazvani S. Ako su ti S. postali na terenu kog starijeg manastira, potpali su pod jurisdikciju toga manastira. Na Balkanu je bio običaj, da se S. osnivaju obično po teško pristupačnim planinama i strmim jezerskim obalama, daleko od manastira i sveta uopće, te su bivali samostalni,

a mnogi su se od njih tokom vremena razvili u prave manastire. Tako su na pr. ranije bili S.: današnji manastir Sv. Gavrila u Lesnovu, Sv. Joakima u Osogovu, Sv. Prohora na Pčinji, Sv. Petra Koriškog i Sv. Janićija Devićkog. Tragovi mnogobrojnih starih S. nalaze se još gotovo po svim srpskim oblastima, naročito oko Ohridskog i Prespanskog Jezera, po Tikvešu, oko Prizrena, Peći i Dečana. *R. G.*

SKOČIDJEVOJKA, stijena, što izbija u Jadransko more kod Petrovca (3). Pričaju, kako je djevojka kršćanka, progonjena od turskog paše, skočila sa stijene u more. Tu je priču obradio S. Ljubiša u jednoj od svojih najljepših pripovijedaka. *J. M-n.*

SKOK PETAR DR., profesor univerziteta (1/3 1881, Jurkovo Selo, kraj Žumberka). Osnovnu školu svršio je u Oštrcu (kraj Žumberka), gimnaziju u Rakovcu (Karlovac), a univerzitet u Beču. Služio je kao gimnazijski profesor u Banjoj Luci, a od 1919 profesor je romanske filologije na zagrebačkom univerzitetu. Kao mladić pisao je, pod pseudonimom P. S. Mikov, odlične kritike u karlovačkom Svijetlu. Kasnije se dao sasvim na filologiju, te je s tog područja objavio djela: Die mit Suffixen -acum etc. gebildeten südfranzösischen Ortsnamen (1906), Pojave vulgarnolatinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije (1915). Glavni mu je rad međutim rasut po našim i stranim časopisima (Archiv für slavische Philologie, Zeitschrift für romanische Philologie, Južnoslovenski Filolog, Zeitschrift für Ortsnamenforschung, Archivum romanicum, Romania, Časopis pro moderní filologii, Arhiv za arbanašku starinu, Časopis za slovenske jezike, Rad, Rasprave, Glasnik Zemaljskoga Muzeja, Archivio glottologico i dr.), s člancima iz romanske i slovenske lingvistike i toponomastike. Niz članaka o aktuelnim pojavama u romanskim literaturama i eseje općeg značaja napisao je u Jugoslovenskoj Njivi (1923—1926). *A. Barac.*

SKOPLJANČE ĐORĐE RISTIĆ, četnički vojvoda (Peć — 19/9 1911, Niš). Oca nije zapamtio, a kad mu je poginula i mati, prešao je sa sestrom u Skoplje. Kao i mnoge druge Srbe, Bugari su uzeli i njega u svoju školu, da ga pobugare. Odveli su ga u Kočane, gdje je svršio dva razreda gimnazije. Ali je onda izašao iz škole i prešao u Srbiju. U Nišu je stupio u vojsku i postao podnarednik. Kada je počelo četovanje u Makedoniji, S. je istupio iz vojske i otišao u Bugarsku, da stupi u komite i pođe u četu. Ali baš tada je čuo, da i kod Srba, napokon, počinje četnička akcija, te se vratio u Srbiju, u ljeto 1904, i stupio u četu Temeljka Barjaktarevića, kao četni barjaktar. Četiri mjeseca kasnije, o Božiću 1904, dobio je S. sam četu, dobivši za rajon krivopalanački kraj. I poslije Hurijeta (1908) trčao je S. od sela do sela, trudeći se, da očuva organizaciju, kojoj je sada prijetila nova, još veća opasnost od mladoturaka. Turci su ga zbog toga hapsili i pokušavali da ga ubiju. Ali je on uspio da se spase i prebjegne, već bolestan, u Srbiju. *M. M.*

SKOPLJANSKA IZVOZNA BANKA. Osnovana je 1920. Kapital je 5,000.000. Fondovi 107.636, ulog 918.767, reeskont 863.500, gotovina 410.936, mjenice 3,916.230, vrijednosni papiri 509.500, nepokretnine 957.589 Din. Preduzeća: Električna centrala i vodovod. Dividenda 10%. Predsjednik je Gavra Bogojević, direktor Isak Albahari. *N. S.*

SKOPLJE, glavni grad u Južnoj Srbiji, središte skopske oblasti, u sjeverozapadnom kraju Skopskog Polja, na obalama Vardara niže njegovih stava s Treskom i Lepencem. Ima 9.130 kuća sa 69.269 stanovnika. S. ima osobito značajan geografski položaj. Nalazi se u središnjoj oblasti i u samom jezgru Balkanskog Poluotoka, na glavnoj transbalkanskoj, moravsko-vardarskoj saobraćajnoj arteriji, s kojom se tu ukrštavaju i druge uzdužne i poprečne komunikacije. Leži u plodnom i prostranom polju, a ima bogato zaleđe i u okolnim oblastima. Stoga je S. od prirode određena uloga velikog kulturnog, privrednog i političkog središta.

S. se javlja u prvo historijsko doba Balkanskog Poluotoka kao glavni grad ilirskog plemena Dardanaca. Zvalo se Scupi, po čemu je postalo današnje slovenizirano ime; ali se i staro dardansko ime ovoga grada samo nešto izmijenilo. Škup, čuje se

još i danas kod Arbanasa. Krajem 1 vijeka prije Is. S. je postalo glavnim gradom rimske provincije Dardanije. Pored romaniziranih starosjedilaca, većina ondašnjih građana u S. bili su rimski vojni veterani. Dardansko i rimsko S. ležalo je malo više današnjeg grada, u polju između sela Bardovaca i Zlokućana, na samom ušću Lepenca u Vardar. Tako napredno rimsko S. do temelja je razoreno velikim zemljotresom 518 poslije Is. I sada još leže njegovi ostaci pokopani i malo ispitani u Bardovačkom Polju. Dosada je tamo otkopano svega nekoliko rimskih građevina i u Skopski muzej preneseno nekoliko sarkofaga i arhitektonskih kamenova.

Mjesto antičkog S. podigao je bizantinski car Justinijan I. (527—565) novo S. i postavio ga je na okomitom brežuljku lijeve obale Vardara više ušća Serave, gdje se i danas nalazi. Justinijan je podigao S. do veličine carskog grada nazvavši ga po sebi Justiniana Prima. U njemu je postavio stolicu istoimene samoupravne arhiepiskopije, koja je zahvatila veći dio Balkanskog Poluotoka.

Justinijanova je građevina i Skopski Grad, živopisnog i nekada zgodnog obranbenog položaja, a isto tako i veliki skopski vodovod, zidan na osobito lijep bizantinski način, od ukrasnih redova cigala i kamena, koji vodi preko jedne suhe dolinice, sjeverozapadno od grada, iza današnjih vojnih kasarna, a sastoji se iz 55 velikih lučnih svodova između visokih stupova, koji drže vodovodni kanal, koji je sve do skora dovodio u S. planinsku vodu čak iz Skopske Crne Gore. Justinijanovo S. opisao je savremeni historik kao veliki i sjajan carski grad, ali se pri kasnijim promjenama ime njegovo po novom osnivaču nije držalo.

Sloveni se javljaju pod zidinama S. još krajem 6 vijeka. Onda su ga oni opljačkali, a poslije upornih navala i borbi od jednoga vijeka, krajem 7 vijeka, osvojili su ga i u njemu se stalno naselili. Poslije burne periode od tri vijeka, S. se od početka 9 vijeka u miru razvijalo, kao obnovljeno glavno bizantinsko središte u Povardarju. Iz ove posljednje periode bizantinske uprave u slovenskom S. važan je spomenik manastir Sv. Pantelejmona u selu Nerezima, na brdu Vodnu nad S., podignut 1164 kao zadužbina jednog skopskog zapovjednika iz bizantinske carske porodice Komnena.

Mada je S. bilo za kratko vrijeme priključeno srpskoj raškoj državi još u doba Stefana Nemanje (1189), ono je tek poslije još jednog vijeka stalno prisajedinjeno Staroj Srbiji, početkom vlade kralja Milutina (1282 do 1321). S. je onda ubrzo postalo glavnim gradom srpske države. Kralj Milutin je u njemu sagradio više zadužbina: Sv. Bogorodicu Trojeručicu, Sv. Đorđa Skoropostižnog, Sv. Konstantina i Sv. Jovana Preteču. Naročito je znamenita Milutinova zadužbina manastir Sv. Đorđa Skoropostižnog, koji se nalazio na Seravi, na brdu Verpinu prema gradu. Bio je od kralja bogato obdaren imanjima u okolini S. i po susjednim oblastima. S. je onda postalo i živo trgovačko mjesto, a njegov sajam (vašar) su posjećivali, pored domaćih trgovaca Srba, još i Grci, Arnauti, Vlasi, Bugari i Latini (Dubrovčani, Dalmatinci, Mlečići). U S. se nalazio dvor kralja Stefana Dečanskog (1321—1331).

Ali je najveći napredak S. postiglo u doba cara Dušana (1331—1355). U svojoj prijestolnici, »u svijetlom i carstvujućem gradu S.«, o Uskrsu (16/4) 1346, okrunio se kralj Dušan za prvog srpskog cara, dok je malo prije toga, na Cvijeti iste godine, na državnom saboru u S., srpska arhiepiskopija proglašena za patrijaršiju. Te godine je Dušan u S. bogato obdarivao i manastire u Sv. Gori (Hilandar, Esfigmen, Vatoped i dr.). Godinu dana kasnije (1347) car Dušan je u S. ustanovio »prvoprijestolnu mitropoliju Sv. Trojeručice časnoga i slavnoga grada S.«, mjesto stare mitropolije. Tada su u S. kovani i srpski novci. Car Dušan je imao svoj dvor »pod S.«, i to u »skrsnoj strani grada S., na Čahri«, dakle na istočnoj strani od tvrđave, na brežuljku, na kome su Sultan-Muratova džamija i Sat-kula. Na državnom saboru u S. donesen je u maju 1349 Dušanov Zakonik, znamenito djelo državnog unutrašnjeg uređenja Srbije srednjeg vijeka. U S. je imao prijestolnicu i car Uroš (1355—1371), kao i kralj Vukašin (1366—1371), a poslije njih Vuk Branković (1377), i napokon Kraljević Marko.

Pored mnogobrojnih Nemanjićskih zadužbina u okolici S., a naročito u

Skopskoj Crnoj Gori, ovdje su značajne zadužbine i Mrnjavčevića: Markov Manastir Sv. Dimitrija u Sušici na Markovoj Rijeci i manastir Andreaš Sv. Andrije Prvozvanog više Matke na Tresci.

Turci su oteli S. od Kraljevića Marka 6/1 1392, i ubrzo zatim uspjeli su, da ovdje unište većinu mnogobrojnih tragova stare srpske kulture. Da bi u tome imali trajnijeg uspjeha, Turci su Srbe i raseljavali iz S., a mjesto njih dovodili svoje koloniste iz Male Azije. U prvo vrijeme, sve do pada Carigrada (1453), S. je bilo i povremena prijestolnica turskih sultana, a sve do kraja 15 vijeka i glavno tursko vojno središte za osvajanje po Balkanskom Poluotoku. Kao i u doba srpskih vladara, S. je i poslije bilo značajno trgovačko središte. Tu su i Dubrovčani vodili trgovinu. Podižući S. Turci su gradu davali izraziti tursko-istočnjački tip. Mjesto starih crkava i manastira, koji su rušeni i pustošeni, Turci su u S. podizali džamije. Najstarija i najveća turska bogomolja u S. je Sultan-Muratova džamija, sazidana 1430, na mjestu carskih srpskih dvorova. Nešto je poznija i manja, ali ljepša, Gazi-Isa-begova džamija, posmrtna zadužbina ovog velikog turskog vojskovođe (1476).

U 16 i 17 vijeku S. je dostiglo vrhunac napretka kao veliko trgovačko središte u unutrašnjosti evropske Turske. S. su još i u to doba strani pisci smatrali za metropolu Srbije. Skopljanci su, odlazeći u daleke zemlje, kazivali, da su došli iz srpske zemlje, iz grada S., kojim su se dičili. Stara srpska prijestolna mitropolija spominje se u prvo vrijeme pod Turcima kao eparhija u sastavu ohridske arhiepiskopije, a za vrijeme obnovljene pećske patrijaršije ona je bila ponovno njena prvoprijestolna mitropolija (1553—1690).

S. je tada uživalo dugotrajan i koristan mir, a Turci onoga doba nisu bili kao ranije, opasni i neumitni osvajači, niti obijesni zulumčari i pljačkaši, te se S., s preduzimljivim trgovačkim i zanatskim kršćanskim elementom u njemu, razvilo kao veliki i napredan grad. Kakva je onda sigurnost vladala u S. i okolini, i koliko je ono bilo daleko od područja ratnih zapleta onoga doba, pokazuje fakt, da je sredinom 17 vijeka vojna posada u S. iznosila svega 300 vojnika. U to vrijeme S. se dijelilo na 70 mahala sa 10.000 kuća, 2.150 dućana, 120 džamija i 110 česama. 1689, upravo pred svoju katastrofu, S. je imalo na 12.000 kuća sa 60.000 stanovnika. Pored raznovrsnih zanata i žive trgovine, u S. je onda bila razvijena i industrija, naročito kožarska. U S. se onda kovao i turski novac. Trgovalo se s Beogradom i Solunom, do koga su, niz Vardar, spuštani splavovi, šajke i lađe sa drvenom građom i žitom. Trgovina je išla i prema Jadranskom primorju, k Draču, Lješu i Dubrovniku, a odatle dalje preko mora. Među skopskim građanima bilo je i Dubrovčana, koji su tu imali svoju veliku trgovačku koloniju, a bilo je i Jevreja, Jermena, Grka i Cincara. Skopski grad bio je tada još u dobrom stanju, i imao je 70 kuća, svakako obuhvatajući i glavni dio staroga podgrađa. Onda se u njemu spominje i jedna pravoslavna crkva, možda stara crkva Sv. Dimitrija, gdje je kasnije nađena ploča s groba majke cara Dušana (sada u Skopskom muzeju), ili crkva Sv. Spasa, koja je početkom 19 vijeka obnovljena i ukrašena drvorezbarskim ikonostasom osobite umjetničke vrijednosti, dijelom naših narodnih majstora-kopaničara iz Galičnika i Gara (Mijaci).

Ovako napredno S. postigla je 27/10 1689 katastrofa, gotovo ravna onoj, koja je 518 razorila staro dardansko i rimsko S. Onda je austrijski vojskovođa Piccolomini, prodrijevši, uz pomoć Srba ustanika, u Povardarje, zapalio S. i potpuno ga uništio. Samo su neke kamene građevine preostale. Među ovima se naročito ističe Kuršumli - Han, sredovječni utvrđeni bazar, koji je do nedavno služio kao han za trgovce, njihovu robu i karavane. (Danas je to Lapidarium Skopskog muzeja.) S. je ponovno stradalo i iduće godine (1690), tada od turske vojske, kada je povratila zauzete krajeve. Tada je u S., na Dušanovom mostu, nabijen na kolac Karpoš, vođa srpskih ustanika u Kumanovu i Krivoj Palanci. Poslije ovih nedaća, S. je uskoro stradalo i od kuge (1706). Stoga je S. kroz cijeli 18 vijek ostalo neznatno mjesto, tako da je na međi 18 i 19 vijeka imalo svega do 6.000 stanovnika.

U 19 vijeku S. se ponovo naglo podiže. Dotle je glavni dio grada bio na lijevoj strani Vardara, u starom zaštićenom predgrađu pod Skopskim Gradom i oko Serave. Od početka 19 vijeka nastalo je širenje grada i po ravnici na desnoj obali Vardara, najprije oko Starog Dušanovog Mosta i Burmali-Džamije (palača oficirskog doma), a zatim prema Vodnu. Stanovništvo S. brzo je raslo: oko 1836 imalo je oko 2.000 kuća sa 10.000 stanovnika, među kojima sve više kršćana, naročito od doseljenika iz okolnih sela i gradova. 1858 imalo je S. 20.800 stanovnika, od kojih 13.000 muslimana, 7.000 kršćana i 800 Jevreja. Na kraju 19 vijeka imalo je 4.474 kuće sa 32.000 stanovnika, od od kojih 17.000 muslimana, 14.200 kršćana i 800 Jevreja. Jevreji su se zadržavali u središtu starog podgrađa, muslimani su se raširili po starom gradu na lijevoj obali Vardara, a novi grad na desnoj obali Vardara skoro je čisto kršćanski kraj, izuzevši doseljene muhadžire. Već sredinom 19 vijeka S. je bilo ponovo glavno trgovačko središte u Povardaru. Sprovođenjem vardarsko-kosovske željeznice Solun—Skoplje—Mitrovica (1873), S. je u trgovini podčinjeno Solunu. Postavši 1875 središtem kosovskog vilajeta, S. je i dalje napredovalo, a naročito od 1888, kada je, spajanjem moravsko-vardarske pruge Beograd—Skoplje—Solun, postalo željezničkom raskrsnicom i dobilo neposrednu vezu sa Srbijom i preko nje sa srednjom i zapadnom Evropom. Zbog postavljanja željezničke stanice u novome kraju na desnoj strani Vardara, ovaj je postepeno dobio značaj središta grada i razvio se u moderni evropski grad, dok se na lijevoj obali Vardara, mjesto starog Justinijanovog i Dušanovog S., bila formirala prava tursko-istočnjačka varoš, s čaršijom starobalkanskog cincarsko-grčkog izgleda.

S. je oslobođeno 1912 (konačno 1918), te je sada jedan od glavnih gradova u SHS. S. se brzo razvija u veliki i napredan grad. Potpadanjem Soluna pod Grčku, S. je postalo glavno privredno središte na cijeloj moravsko-vardarskoj komunikaciji u našoj državi. Veoma je nagao porast S. stanovništva: početkom 1921 imalo je 8.525 kuća sa 41.066 stanovnika, a sredinom 1926 imalo je 9.130 kuća sa 69.269 stanovnika, od kojih su 38.392 pravoslavni, 1.890 katolici, 26.270 muslimani, 2.567 Jevreja i 150 drugih vjera. Pored toga, ima u S. i oko 10.000 privremenih stanovnika, svakodnevno na prolazu i na radu. S. ima do 2.000 trgovačkih radnji i preko 40 industrijskih preduzeća, 67 zanatskih cehova (zastupanih s preko 2.000 zanatskih radnji). Budžet općine skopske iznosio je 1919 1,520.966 Din, a 1925 20,867.292·66 Din. S. dobiva električno osvjetljenje od hidroelektrične centrale u Tetovu.

U S. su: veliki župan skopske oblasti, oblasna skupština i oblasni odbor skopske oblasti, uprava grada, poglavar sreza skopskog, komanda treće armijske oblasti, glavna komanda mjesta, dva pješadijska puka, artiljerijska brigada, puk teške artiljerije, puk poljske artiljerije, konjički puk, inženjerski puk, vazduhoplovna eskadrila i aerodrom, vojni sud, artiljerijska radionica, vojna bolnica, vojna marvena bolnica, komanda granične trupe, apelacioni, prvostepeni i upravni sud, državno starateljstvo sekvestriranih imanja, monopol duhana i soli, glavna carinarnica, ured za osiguranje radnika, agrarna direkcija i okružno povjereništvo, savez agrarnih zajednica, okružna financijska uprava, žandarmerijski puk, trgovačko-industrijska komora, porezna uprava, mjesna kontrola, direkcija i uprava pošte, telegrafa i telefona, šumska direkcija i okružna uprava, željeznička inspekcija, glavna željeznička stanica S. i sporedne stanice: Vojvoda Putnik i ohridske pruge (Gornje Skoplje), željeznička ložionica i tri sekcije za održavanje pruge, građevinska direkcija i okružna sekcija, okružna bolnica, lozni i poljoprivredni rasadnik, pastuška stanica, kazneni zavod, financijska kontrola, kontrola mjera, filijale Narodne Banke, Državne Hipotekarne Banke i Prve Hrvatske Štedionice, stolica mitropolita skopskog i egzarha Donje Mezije, okružni protojerej i muftija, duhovni sud, stolica skopske biskupije, narodno pozorište kralja Aleksandra I., velika medresa kralja Aleksandra I., higijenski zavod (tropski institut), filozofski fakultet s bibliotekom, Muzej Južne Srbije s odjeljenjima: historijsko-arheolo-

ško, etnografsko-antropogeografsko, geološko, petrografsko i zoološko, Skopsko Naučno Društvo, potpune gimnazije muška i ženska, učiteljska škola, trgovačka akademija, državni arhiv, prosvjetni dom, oblasni školski nadzornik za grad S. i srez skopski, šesnaest osnovnih škola, zanatlijske škole kola srpskih sestara i udruženja južnih žena, večernja škola Društva Sv. Save, sokolska prednjačka škola i sokolski dom, jevrejska crkveno-školska općina, čehoslovačka kolonija, francusko-srpska škola i konzulati Engleske, Francuske, Čehoslovačke, Italije, Njemačke, Belgije, Grčke i Turske.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Dedijer, Nova Srbija (1913); St. Novaković, S Morave na Vardar (1894); V. Kičov, Grad Skopija (1898); R. Grujić, Skoplje u prošlosti (1922); M. Kostić, Spaljivanje Skoplja 26 i 27/10 1689 (1922); Gl. Elezović, Turski izvori za srpsku istoriju (1923); M. Pavlović, Skoplje i Južna Srbija (1925); V. S. Radovanović, Skoplje (1927); Glasnik Skopskog Naučnog Društva (od 1925); Južna Srbija (od 1922); Južni Pregled (od 1927); N. V. Kusanović, Po Skoplju (1914).

V. Radovanović.

1. Manastir Sv. Đorđa Gorga (Skoropostižnika) nalazio se na brdu Verginu, na rijeci Seravi, prema skopskom gradu. Osnovao ga je, po svoj prilici, bizantinski car Roman III. Argir (1028—1034), koji se naziva sveti, jer je obnovio razorenu crkvu Uskrsenja na Grobu Isusovu u Jerusolimu i donio iz Edese čuveni »nerukotvorni obraz« Isusov. Bizantinski carevi Roman IV. Diogen (1068 do 1071) i Nikifor Botanijat (1078 do 1081) podarili su ovom manastiru izvjesne priloge. Izgleda, da je manastir od invazije Kumana i Pečenjega mnogo postradao, pa mu je i crkva bila porušena, jer se car Aleksije I. Komnen (1081—1118) naziva drugim ktitorom manastira, koji je naziv mogao steći samo njegovim obnovljenjem. I car Manojlo Komnen (1143 do 1180) dao je manastiru povelju, a car Isak II. Anđel (1185—1195) potvrdio mu je ranije privilegije. Za vrijeme svoje kratke vlasti u S. i Nemanja je (1189—1190) ovomu manastiru potvrdio njegovu imovinu, a vjerojatno i kralj Stefan Prvovjenčani. Isto su učinili i bugarski car Kalojovan (1197 do 1207), car Teodor Anđel (1215 do 1230), nikejski car Jovan Vatac (1222 do 1254). Bugarski car Konstantin Tih (1258—1277), unuk Stefana Nemanja, držao je S. samo kratko vrijeme, ali je stigao, da manastiru izda hrisovulj, pošto su mu pokazane povelje svih ranijih ktitora. Izgleda, da je i srpski kralj Uroš I., u čijoj je vlasti S. bilo kratko vrijeme, izdao od svoje strane jednu povelju, a tako isto i bizantinski car Andronik II. (1282 do 1328) oko 1282. Kralj Milutin, koji je konačno osvojio S. 1283, našao je manastir Sv. Đorđa opustio i do temelja razoren. On ga je iznova podigao i potvrdio mu je hrisovulje ranijih ktitora. Pošto su raniji hrisovulji bili istruhli, ostarjeli i razderali se, kralj je odredio komisiju od tri lica (studeničkog igumana Savu, Nikolu Opareša i đaka Dabišu), da iz ovih hrisovulja sastave nov. Ovaj Milutinov hrisovulj je iz 1300, i dolazi u red hrisovulja od velike historijske vrijednosti. 1377 Vuk Branković, u čijoj se vlasti tada nalazilo S., dao je, na molbu svoga brata monaha Gerasima, Hilandaru ovaj manastir kao metoh. Kad je S. 1392 došlo u ruke Turaka, manastir je opustio, i od toga doba je ostao pust. Danas se ne može točno utvrditi mjesto, na kome je bio manastir Sv. Đorđa.

2. Sv. Bogorodica Trojeručica. Podigao je kralj Milutin. U njoj se nalazila čudotvorna ikona Bogorodice Trojeručica. Manastir je pouzdano postojao još za Bizantinaca. Tu je bilo pod Milutinom sjedište skopskoga episkopa; za vrijeme Dušanovo ta je episkopija dignuta na stepen »prvoprijestolne« mitropolije. Kao crkva mitropolije morala je imati veće dimenzije, i zbog toga je car Uroš proširio. Kad je S. palo u ruke Turaka 1392, ova je crkva do temelja razorena. Mitropolija se tada premjestila u crkvu Sv. Jovana. Danas se ne zna mjesto, gdje je bila ova crkva. U hrisovulju kralja Milutina 1300 manastiru Sv. Đorđa Gorga veli se, da su međe sela Vodna išle na ovu crkvu.

3. Sv. Jovan Preteča. Sazidao je kralj Milutin, prije 1308. Počinje se više spominjati, kad je crkva Bogorodice Trojeručice bila razorena, pa se, izgleda, stolica mitropolije tada premjestila u ovu crkvu. U 17 vijeku

crkva se naziva mitropolijom. 1641 mitropolit Simeon iz ovoga manastira došao je u Rusiju, u kojoj je ostao da živi, i iste je godine bio kandidat za patrijarha u Jerusolimu. 1687 mitropolit skopski Jeftimije molio je za milostinju ruske careve Jovana i Petra, radi podizanja zgrade mitropolije, koju su Turci bili razorili. 1688 došli su u Rusiju jeromonah Petronije i đakon Josif iz ovog manastira, da tu žive, pošto im je manastir ostao pust. Danas se ne zna, na kome je mjestu bio ovaj manastir.

4. Sv. Spas. Vjerojatno je podignut u 14 vijeku. Sadašnja crkva je novijeg porijekla. Nisu sačuvani nikakvi spomeni o njoj. Sudeći po temeljima jedne crkve, koja je 1912 u blizini otkopana, Sv. Spas je morao biti ugledna crkva. Danas je čuven s ikonostasa, izrađenog u drvorezu od ruke čuvenog majstora Petra Filipovića iz sela Osojnice (kod Debra) 1824.

5. Sv. Konstantin. Podigao je kralj Milutin. O njoj nisu sačuvani nikakvi spomeni. Danas se o njoj ništa ne zna.

6. Sv. Arhanđel Mihailo. Sazidan je prije Nemanje od Bizantinaca. Za vrijeme svoje kratkovremene vladavine S. Nemanja je obnovio i ovu crkvu, a manastiru je slao darove. O njoj se ne zna ništa.

7. U Milutinovom hrisovulju Sv. Đorđu Gorgu 1300 spominju se manastiri: Sv. Bogorodice Eleuse (Milostive) u Vodnu (više Skoplja), Sv. Teodora (nad Vodnom), Sv. Pantelejmona (v. Nerezi) i crkva Sv. Marine više grada S. *V. Petković.*

Današnja tvrđava u Skoplju, u stvari je široki prostor na vrhu kamene glavice, u kome su sazidane razne vojničke zgrade, a sve je skupa ograđeno dvostrukim, dijelom i trostrukim zidom od lomljenog kamena, koji odaje postanje u razna vremena. Do skora je postajala ulazna kula s grčkim natpisom, koga danas više nema. Evlija Čelebija dao je oduševljen opis te tvrđave u 17 vijeku, tvrdeći, da nijedna druga tvrđava nije sagrađena s tolikom umjetnošću. Od te umjetnosti nije danas ostalo ništa, do golemih kamenih greda i stupova, koji pokazuju egzistenciju neke znatne, možda još kasnoantične zgrade, ali njeni dijelovi su usađeni danas kao građevni materijal u zidine kasnijeg doba. *Đ. S.*

SKOPLJE ili **USKOPLJE**, oblast u Bosni oko gornjeg Vrbasa. Prvi put se spominje 1244. U srednjem vijeku S. je bilo župa s glavnim gradom Velesa Straža. 1464 kralj Matija Korvin darovao je S. Vladislavu, sinu hercega Stjepana. Pod Turcima S. je bio kadiluk s gradom Pruscem. Početkom 19 vijeka stanovnici su bili sami muslimani, a od tada se doseljavaju i mnogi katolici iz Dalmacije i Hercegovine. S. je žitarski i voćarski kraj; svoje proizvode izvozi u kraska polja zapadne Bosne. Glavno je mjesto Bugojno. *M. F.*

SKOPSKA BANJA. V. Katlanovska Banja.

SKOPSKA CRNA GORA, planinski kraj u Južnoj Srbiji, sjeverno od od Skoplja, a istočno od donjeg toka Lepenca. Mještani tim imenom zovu oblast, u kojoj su sela: Čuver, Gornjani, Banjani, Gluvo, Brazda, Mirkovci, Kučevište, Ljubance, Bobužje, Brodac i Ljuboten. Geografsku granicu S. C. G. čini na zapadu Lepenac, od mjesta Ormani do Đeneral Jankovića, zatim razvođe između Lepenca i Korbulićske Reke, preko Brlovca (986 m), Biljaka (1.282 m), Gradišta (943 m) i Belog Duba. Na sjeveru granica prolazi atarom sela: Gošice, Ljubižde, Debelog Dola, Šašara i Vrneca, odnosno oko sjevernog podnožja planine, a na istoku grebenom Latinske Planine i dalje na jug preko vrhova: Velikog Gumna (1.335 m), više sela Strime, Bajrak Kamena (1.600 m) i Crnog Kamena (1.469 m). Na jugu granica ide pravom crtom od mjesta Radišana do Ormana.

S. C. G. sastavljena je od raznobojnih kristalastih škriljevaca, koji se pružaju pretežno od sjeverozapada na jugoistok, a padaju prema sjeveroistoku Kroz njih se gdjegdje provlače žice kvarca, a na nekim mjestima probijaju eruptivne stijene, naročito eufotit, koga ima u Kačaničkoj Klisuri i oko Čučerskih Luka. Rudama je S. C. G. siromašna; ima ih malo i samo na dva mjesta. U Momčinom Dolu, sjeverno od Banjanja, nalaze se četiri okna željezne rude, a u rijeci Raštevici, ispod Bulačanskog Puta, sjeveroistočno od Skoplja, ima slabog i drvenastog treseta. Kristalasti škriljevci pružaju

se sve do planinskog podnožja, a južnije se javljaju kretacejske tvorevine; debeli slojevi pločastog pješčara, konglomerati, liskunoviti pješčar, žućkasti lapori i mramornasti vapnenjaci, razne jedrine i boje. Njih ima oko Pobužja, Kučeviništa i Bulačana i drugdje. Sjeverozapadno od Banjanja ima u toj seriji stijena serpentina sa kromitom, a u okolini toga mjesta javlja se i tuf, neke trahitoidne, možda andezitske stijene. Dalje na jug zemljište je pretežno sastavljeno od tercijarnih sedimenta i mahom je obrađeno. Ono se, po boji i po obradi, dijeli na dva pojasa. Uz kretacejske stijene, osobito uz mramornaste vapnenjake, pruža se pojas crvenice, kao proizvod raspadanja vapnenjaka kemijskim uticajima vode, i na njemu su pretežno vinogradi. Uporedo s njim proteže se pojas crnice od jednog do drugog kraja, koji je poglavito zasijan raznim vrstama žita i kukuruzom.

Orografski se S. C. G. može podijeliti na planinsku oblast i polje. Prva je na sjeveru i zauzima mnogo veći prostor od polja, koje se na jugu prostire do atara skopskih čiflika. Glavno bilo S. C. G. lučnoga je oblika, koji je zasvođen prema sjeveru. Na njemu su najistaknutiji vrhovi: Jelenina Glava (1.246 m), Zal (1.272 m), Banašnica (1.524 m), Ramno (1.651 m), Bilo (1.626 m), Pupoljak (1.625 m), Barjak Kamen (1.600 m), Beli Kamen (1.482 m), Muratica (1.316 m), Ćafa (1.068 m), Tajrugu. U S. C. G. je razvođe između Južne Morave i Vardara. Ono je glavnim bilom od Zala do Banašnice, a odatle vodi na sjeverozapad do kote 1.347 m, preko Kopiljače, Kolarnice (1.168 m), Tromeđe (1.065 m) i Šarenog Brda (955 m) na istok-sjeveroistok, prema Preševu. Njime je ova planinska oblast uglavnom podijeljena na veći, sjeverni dio prostranih visoravni, i manji, ali prisojni južni dio, sa strmim nagibima. Obje su strane ispresijecane mnogim rječicama i potocima, između kojih su obrazovane kose. Najsjeverniji kraj planinske oblasti je Kopiljača, vrlo prostrana zaravan između Stare Breze, izvorišta Tanuševske i Igriške Reke, visoka 1.490 m. Njegovo zemljište je golo, dosta divljačno, ali veoma potravljeno. Južnije je velika visoravan Ravno, najbogatiji kraj pašnjacima i vodom, i dosta pošumljen. Prilično je šume i oko karaule Studene, zapadno-jugozapadno od Ramne, odakle nekoliko sela uzimaju drva za građu i gorivo. Inače su sve sjeverne i južne kose većinom gole, ali se ipak prve odlikuju dobrim i prostranijim ispašama, dok na jugu ima nešto malo šume po rječnim dolinama.

Na južnom podnožju planinske oblasti počinje polje S. C. G., koje je nagnuto prema jugu. Najviše je kod sela Kučevišta, gdje mu je apsolutna visina oko 600 m, a na jugozapadu se spusti do 350—300 m. Ali polje nije ravno, nego je jako nabrazdano kosama i rječnim dolinama, pa ima zatalasanu površinu. Kose su oko 50 do 150 m više od okolnih dolina. Svaka kosa ima naročito ime: Kriva Njiva, Radiški Rid, Orlovac, Ljubotenjski Buzalak i t. d.

U suprotnosti sa relativnom nestašicom šume, S. C. G. znatno je bogatija vodom. Kraj ili kroz svako selo protiču male rječice, toliko bogate vodom, da gone po nekoliko seoskih mlinova. Sve one teku prema jugu. Isto su tako sela bogata izvorima, kao i česmama. Bunara je malo i služe gotovo isključivo za pranje i polivanje bašti.

Sela su podignuta na granici planine i polja. Poređana su po ivici obrađene zemlje, pa su sve njive ispod kuća, a planina više njih. Jedini su izuzetci: Gluho, Brazda i donja Mirkovačka mala, koja su malo poniže u polju, zatim Brodac, koji je dosta više na planini. Uzrok takvom rasporedu naselja je, što se stanovništvo, pored zemljoradnje, bavi i stočarstvom, te mu je lako i vršiti posao na njivi i nadgledati stoku. Sva sela su zbijenog tipa, a kuće su toliko nablizu, da izgleda kao da su im krovovi sastavljeni. Između kuća nema bašte ni njive, nego obično drveta, a dvorište je ograđeno visokim zidom. Isto tako ima oko većine sela prilično mnogo drveta, naročito kruške, jabuke, topole i vrbe. Ali, iako su sela zbijenog tipa, ona nemaju određen oblik. Kuće su zidane bez reda, a uličice su krivudave. Sela su razdijeljena na male četvrti, ma da ni one nisu jasno odvojene jedna od druge. U svakom selu podignut je hram, obično iz nemanjićskog doba.

Rastojanja od jednog do drugog sela najčešće su mala, 10—45 minuta hoda.

Najglavnije zanimanje stanovništva S. C. G. je zemljoradnja. Njoj obraćaju više pažnje nego stočarstvu. Od žita siju: pšenicu, raž, ovas i kukuruz, a urov i grahor služe kao stočna hrana. Naročito se rado siju žita, koja brzo dospijevaju. Stoga su vrlo rasprostranjeni pšenica šestoredica, ječam golać i sitni bijeli kukuruz. Pored toga goji se mnogo povrća u baštama oko sela: pasulj, krumpir, kupus, rajčice, bamlje, crveni i bijeli luk, arpadžik, salata, krastavci, paprika, a od bostana dinja i lubenica. Od voćarstva seljaci Crnogorci osobito se bave vinogradarstvom. Njihovi su vinogradi bili čuveni, a podignuti su na strmijem zemljištu crvenice ili gline. Manje goje drugo voće: jabuke, kruške, trešnje, kajsije, breskve, orahe i bademe. Od industrijskih biljaka žene obdjelavaju konoplju i lan, a nešto se goji i svilena čahura.

Stočarstvo je u S. C. G. na vrlo niskom stupnju. Rijetko tko od bogatijih drži 200—300 ovaca i toliko koza. Inače drže tek toliko stoke, da imaju vune i mrsa za kuću. Goveda naročito goje radi poljskih radova.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1906, 102—115); S. Tomić, Skopska Crna Gora (Naselja Srpskih Zemalja, 3, 1905).

P. Vujević.

Podgorska župa u oblasti istoimene planine, na sjevernoj strani Skopskog Polja. Ime župe je staro; spominje se u povelji kralja Milutina Sv. Đorđu Skoropostižnom u Skoplju, prilikom spomena Bogorodice »Crnogorske« (1300). Za vrijeme kralja Dušana kao da je gospodar župe bila vlastelinka Danica, čiji je stariji sin, Bojko, bio župan susjedne skopske župe Matke (1337), a mlađi sin u isto vrijeme bio gospodar grada Zvečana i župe Sitnice. Svakako je ovaj mlađi Daničin sin bio vlastelin i župan Radoslav, čijim je »hotjenijem« car Dušan poklonio svojoj zadužbini Sv. Arhanđelu Prizrenskomu selo Kučevište i još neka druga dobra u S. C. G. (1348 do 1353).

S. C. G. veoma je bogata starim srpskim crkvenim zadužbinama. Njeno srpsko stanovništvo ostalo je kroz sve vrijeme pod Turcima neocrnjene etničke čistote. Od Turaka je S. C. G. nazvana Kara-Dat. — Ženska nošnja S. C. G. ističe se otmenošću, a sa svojim vezom na košuljama skoro je egzotična prema nošnji svih ostalih susjednih župa. (V. Skopsko Polje.)

V. R.

SKOPSKA EPARHIJA, pravoslavna crkvena oblast u Južnoj Srbiji. Staro Skoplje, rimski i bizantinski Skupi, na ušću Lepenca u Vardar, bilo je sjedište dardanskih mitropolita već od 4 vijeka. Crkveni starješina skopskih mitropolita, kao i cijelog istočnog Ilirika, bio je solunski arhiepiskop, koji je do 732 bio podložen jurizdikciji rimskog pape. Prvi poznati skopski ili dardanski mitropolit bio je Parigorije. On se spominje 343 na crkvenom saboru u Serdiki (Sofiji). Po Hijeraklu Dardanija je imala tri grada: Scupi, Mirion (nepoznat) i Ulpijanu (kod Lipljana na Kosovu). Njene granice išle su na jug do druge Makedonije (oko Velesa i rijeke Radike), na istok do Ćustendila, na zapad do Bijeloga Drima i na sjever do Novog Pazara. Osim mitropolita Parigorija (343), poznata su još samo dva mitropolita staroga Skoplja: Ursenije 458 i Ivan iz 494.

Poslije propasti staroga Skoplja (518), poveljom cara Justiniana od 15/4 535, izdvojen je istočni Ilirik iz solunske arhiepiskopije, i za njega je osnovana nova arhiepiskopija sa sjedištem u tada osnovanom gradu Justiniana Prima. Da li je Justiniana Prima identična s današnjim Skopljem, nije još utvrđeno, ali je nesumnjivo, da je nova arhiepiskopija Justiniana Prima bila nasljednica crkvenih prava skopske mitropolije. Pod nju su potpali svi episkopi bivše skopske mitropolije u Dardaniji i Sredozemnoj Dakiji, a zatim i mitropoliti i episkopi u Podunavskoj Dakiji, Gornjoj Meziji, Prevalitani (Crnoj Gori i Albaniji) i u sjevernom dijelu Druge Makedonije (oko Velesa). Papskom odlukom od 545 Druga Makedonija je data solunskoj arhiepiskopiji, a Justiniani Primi dodata je Panonija (krajevi sjeverno od Save i Dunava). Car Lav III. Isavrjanin oduzeo je od pape 732 cijeli istočni Ilirik i arhiepiskopiju Justiniane Prime i podložio ih je carigradskoj patrijaršiji. Tada je cijela ta oblast bila gotovo upropašće-

na od Avara, Slovena i Bugara, te se uskoro i samo ime Justiniane Prime izgubilo i zaboravilo. Od njenih arhiepiskopa, koji su po svoj prilici stanovali u Skoplju, poznato je samo nekoliko (Katelijan 535, Venenat 553, Ivan I. 592 i 594, Lav i Ivan II. 692). Kako se za cijelo to vrijeme ne spominju više skopski mitropoliti, iako se spominju episkopi Ulpijane, Niša i Serdike, koji su ranije bili sufragani njihovi, vrlo je vjerojatno, da su arhiepiskopi Justiniane Prime ujedno bili i skopski mitropoliti.

Za vrijeme Samuilove vlade u zapadnom dijelu Balkanskog Poluotoka, u starom Iliriku, osnovano je za tu oblast, kao i za Makedoniju pod njegovom vlašću, novo crkveno središte, prvo u Prespi, a kasnije u Ohridu. Tada je S. E. postala sastavni dio prespanske patrijaršije, kasnije ohridske arhiepiskopije. Prvi put ime S. E. spominje se u katedralnoj crkvi u Prespi krajem 10 vijeka, na uglednom mjestu među 14 episkopskih stolica u Samuilovoj državi. Kada su Bizantinci 1002 oteli Skoplje od Samuila, vraćena je S. E. pod vlast carigradske patrijaršije, a kada je car Vasilije II. osvojio cijelu Samuilovu državu, S. E. je ušla u sastav ohridske arhiepiskopije, s pravom na 40 klirika i isto toliko paroha, kao jedna od najuglednijih eparhija. Povelja careva od 1018 spominje u S. E., osim Skoplja, još i 4 grada: Bineč (kod današnjeg sela Binač, blizu izvora Zapadne Morave), Preamor (nepoznat grad, možda negdje u Izmorniku između Vranje i Novog Brda), Lukovo (valjda kod Kratova) i Prinipos (oko Prištine blizu Giljana). 1204—1282 S. E. je u nekoliko mahova prelazila u ruke Bugara, Epirota, Srba i Bizantinaca, te je neko vrijeme bila i pod vlašću bugarskog arhiepiskopa u Trnovu. Iz toga vremena poznata su samo dva srpska episkopa: Marin (1204), koji je dobio palijum od pape Inocencija III. za vrijeme cara Kalojana, i Jovan (1222), koji je donio Sv. Savi protest Sinoda ohridske arhiepiskopije povodom osnivanja samostalne srpske arhiepiskopije.

S. E. došla je pod srpsku državnu i crkvenu vlast definitivno s osvajanjima kralja Milutina (1282). Kada je car Dušan na saboru u Skoplju 1346 uzvisio pećskog arhiepiskopa za patrijarha, skopski je episkop postao mitropolit, i pošto je bio u prijestonici, dobio je naslov provoprijestonog mitropolita. Iz toga doba poznat je samo mitropolit Jovan (1346), koji je darovao lijepu vezenu plaštanicu manastiru Hilandaru. 1366—1371 S. E. bila je pod vlašću kralja Vukašina. Vuk Branković je osvojio S. E. od kralja Marka, a 1392 ušli su u Skoplje Turci, te je uskoro crkveni život u S. E. počeo opadati, pošto su Turci gotovo sve crkve u Skoplju uništili i srpski narod raseljavali. Tokom vijekova zatro se i trag najuglednijim crkvama, kao što su bile mitropolijska katedrala Sv. Bogorodice Trojeručice i carski stavropigijalni manastir Sv. Đorđa-Gorgo, te im se danas ni mjesto, na kome su bile, ne zna.

U 16 i 17 vijeku sjedište skopskih mitropolita bilo je pri crkvi Sv. Jovana Preteče, koja je morala propasti krajem 1689, kada je austrijski general grof Piccolomini naredio, da se Skoplje spali. U 18 i prvoj polovini 19 vijeka sjedište skopskih mitropolita bilo je pri crkvi Sv. Dimitrija, a od tada je pri novoj crkvi Sv. Bogorodice na Vardaru.

S padom Skoplja pod Turke, S. E. je podvrgnuta vlasti ohridske arhiepiskopije, a kada je 1557 obnovljena pećska patrijaršija, ušla je i S. E. ponovo u njenu oblast i ostala je u njenom sastavu sve do ukidanja pećske patrijaršije (1766). Iz toga vremena poznati su episkopi, mitropoliti: Matija I. 1393—11/1 1428, Josif 1468 i 1473, German Matija II., Antonije (1497), Atanasije I., zatim Pahomije 1528, 1532, Nikanor I. 1577, 1600, Mihailo 1620 (18/4 1643), Simeon 1623 do 1641, Nikanor II. 1641, 1645 i 1646, Teodosije 1643, Filip 1647—1654, Silvestar 1663—1669, Teofan 1671—1687, Jeftimije 1687, Atanasije II. 1706 do 1710, Konstantin 1712, Kirilo 1725, 1733, Atanasije III. 1741, Filotej 1744, Anton 1759 i Konstantin 1766.

Neki skopski mitropiliti od 14 do kraja 19 vijeka imali su i svoje sufragane ili vikarne episkope u Nesnovu ili Nagoročinu, u Tetovu i u Vranju, a pod carigradskom patrijaršijom nosili su i naslov egzarha Donje Mezije.

S ukidanjem pećske patrijaršije (1766), došla je i S. E. pod vlast cari-

gradske patrijaršije i dobivala je mahom Grke za episkope. Poznati su ovi: Anton 1767 i Joasaf, Genadije, Sofronije, Zaharije, Antun 1775—1819, Ananije 1820—1828, Antim 1830, Gedeon, Genadije, Neofit, Gavrilo 1833, 1838, Sofronije 1840, Joakim 1842—25/2 1868, Pajsije 1868—29/11 1892, Metodije 1892—16/11 1896 i Amvrosije 1896—14/4 1897. Srbi su uspjeli da dobiju svoga episkopa arhimandrita Firmilijana tek 1897. Ali je on tek 1902 rukopoložen za episkopa i uskoro je umro 1903. Njegov nasljednik bio je Sevastijan Debeljković (1904—1905), a zatim Vićentije Krdžić (1905—1915), koji je spaljen od Bugara. Poslije oslobođenja 1918—1920 upravljao je S. E. kao i svim ostalim eparhijama u Južnoj Srbiji, tadašnji veleško-debarski episkop Varnava Rosić, koji je 14/11 1920 izabran za skopskog episkopa i nosi naslov mitropolita.

Kada je 1872 u slovenskim krajevima turske carevine osnovana bugarska egzarhijska crkva, koja je odijeljena od carigradske patrijaršije, ona je uspjela, da i u oblastima S. E. osnuje i izdvoji svoju eparhiju. Prvi egzarhijski episkop bio je Dorotej (1873—1874), a za njim Kiril (1875—1877). Rusko-turski rat onemogućio je opstanak egzarhijskog episkopa u Skoplju. Nov je postavljen tek 1885. To je bio Teodosije. Ali je on tek 1890 pušten u eparhiju, a upravljao je njome samo do 1891. Njega je zamijenio Maksim (1892 do 1895), a zatim Sinesije (1895—1910) i napokon Neofat (1910—1913 i za vrijeme okupacije 1915—1918). Egzarhijski episkopi imali su naslov skopskostoviski, a sjedište im je bilo u crkvi Sv. Bogorodice.

S. E. obuhvata, uglavnom, cijelu današnju skopsku oblast. Ima oko 230.000 pravoslavnih stanovnika, podijeljenih u tri protopresviterata (skopski, kumanovski i tetovski) i sedam namjesništva (veleško, krivopalanačko, kratovsko, preševsko, gornjo-pološko, galičko i porečko). Osim toga, S. E. ima 194 parohije sa 266 crkava i kapela (4) i 181 svećenika. Manastira ima 31: Sv. Ilija, Sv. Blagovještenje, Banjanski, Sv. Đorđe Beljakovački, Sv. Jovan Bigorski, Sv. Dimitrije Veleški, Sv. Atanasije Vojnički, Sv. Georgije Gradiški, Sv. Đorđe Demadrovski, Sv. Bogorodica Đuriška, Sv. Ilija Mirkovački (ženski), Sv. Bogorodica Zabelska, Sv. Arhanđel Mihailo Kučeviški, Sv. Bogorodica Kožljanska, Sv. Georgije Kučkovski, Sv. Bogorodica Karpinska, Sv. Atanasije Lepački, Sv. Arhanđel Gavrilo Lesnovski, Sv. Nikola Ljubanački, Sv. Dimitrije Markov, Sv. Bogorodica Martka, Sv. Bogorodica Matejička, Sv. Nikita Čučerski, Sv. Pantelejmon Nereški, Sv. Nikola Omarinski, Sv. Joakim Osogovski, Sv. Bogorodica Pobuška, Sv. Bogorodica Poreška, Sv. Paroh Pčinjski, Sv. Ilija Rakotinački, Sv. Bogorodica Sagmanska i Sv. Arhanđel Mihailo Kičevski. Kaluđera ima u njima 39, od kojih je jedan arhimandrit, 5 igumana, 17 jeromonaha, 15 monaha i dvije monahinje. *R. Grujić.*

SKOPSKA OBLAST, središnja i glavna oblasna samouprava u Južnoj Srbiji, uglavnom u oblasti gornjeg Povardarja, zalazeći i u porječje Radike, pritoka Crnoga Drima više Debra. S. O. se nalazi između vranjske i kosovske oblasti na sjeveru, i bregalničke i bitoljske oblasti na jugu, dopire na istoku u Osogoviji skoro do bugarske granice, dok se na zapadu na planini Korabu graniči s Albanijom. Glavno je središte S. O. Skoplje, po kome se ova oblast, skoro istoga rasprostranjenja kao i danas, i u srednjem vijeku zvala skopska oblast ili skopska strana. To je uglavnom Skopska Stara Srbija, čije se središte Skoplje još i poslije pod Turcima nazivalo metropolom Srbije.

S. O. zahvata površinu od 8.849 km^2. Ima svega 336.243 stanovnika. S ovolikim brojem stanovnika S. O. ima gustinu naseljenosti od 38 stanovnika na 1 km^2, te je znatno ispod prosječne gustine naseljenosti u našoj državi (48 stanovnika na 1 km^2). Najgušće je naseljeno plodno i ocjedito Tetovsko Polje, koje u Donjem Pologu ima 55—70 stanovnika na 1 km^2, zatim Skopsko Polje, kratovski i gostivarski srez (sa 40—55 stanovnika na 1 km^2), pa žetligovski, veleški i kačanički srez (sa 25—40 stanovnika na 1 km^2), a najređe su naseljeni krajevi: Rijeka na Radici (sa 15—25) i Poreče na Tresci (sa 0—15 stanovnika na 1 km^2).

Pored sve plodnosti i župnosti nekolikih kotlina S. O. je najvećim dijelom pravo planinsko zemljište, s krajnje ekstenzivnim gospodar-

stvom i s prosječno vrlo malo obrađene zemlje. Ostalo otpada na goleti, na planiske suhati i šume. S. O. zahvata svojim sjevernim i zapadnim graničnim pojasom i najveći planinski masiv Južne Srbije, a to je Šar-Planina s Rudokom i Korabom. Šar-Planina počinje iznad Kačaničke Klisure, vrlo istaknutim i nesrazmjerno velike relativne visine vrhom Ljubotenom (2.496 m), od koga, idući dalje k jugozapadu, nastaju sve viši vrhovi: Jezerska Čuka (2.604 m), Bistra (2.640 m), Crni Vrh (2.587 m) i Kobilica (2.526 m), zatim još viša Rudoka Planina s vrhovima: Pašina Planina (2.525 m), Lešnica (2.502 m), Turčin-Planina (2.702 m), Borislajec (2.662 m) i Vraca (2.582 m), i napokon nad Debrom se diže i najviša planina Južne Srbije: Korab (2.764 m). S mnogobrojnim ledenjačkim tragovima, a naročito cirkusnim jezerima alpinskog tipa, ove planine predstavljaju jednu od najljepših i najprivlačivijih turističkih oblasti naše države. U ovom smislu značajna je i Jakupica, južno od Skoplja, oko čijeg najvišeg vrha, Solunske Glave (2.540 m), koja se tako zove što se s nje otvara pogled i na Solun i Egejsko More, ima također alpinskih suhati i cirkusnih ledenjačkih jezeraca.

Drugi planinski krajevi S. O. predstavljaju bogate rudarske krajeve, također neiskorišćene i zapuštene. Tako je kratovsko-zletovska eruptivna oblast bogata rudama barita, mangana i željeza, zatim olova, cinka, bakra i sumpora, a uz pirite, halkopirite i galenite javljaju se i rude zlata i srebra, koje su nekada bogato iskorišćavane. (V. Kratovo, Kratovsko-Zletovska Rudarska Oblast.) U Poreču ima željeznih ruda magnetita i tragova od rude platine. Kod sela Raduše, kao i kod Oraša, Gračana, Krivenika, Goranaca i Svilara, na sjeverozapadu od Skoplja, ima bogatih rudnika hroma s prosječno preko 45% Cr_2O_3 rude. Bogato je rudište hroma i kod Lojana, sjeverozapadno od Kumanova. Kod stanice Karabuništa, sjeverno od Velesa, ima ruda magnezita. Ovdje u susjedstvu, duž Vardara u Taorskoj Klisuri, kao i na sjeveru od Skoplja u pobrđu između Lepenca i Vardara, ima željeznih rudišta pizomitične visokoprocentne željezne rude. U dolini Markove Rijeke ima zlatnog pijeska. U dolini Radike kod Kosovrasta ima mnogo gipsa. Kod Svilara i ispod Nereze ima lignita. Značajni su rudnici mramora kod Mojanaca i Pagoruše, građevinskog vapnenjaka kod Kisele Vode, i bazalta kod Nagoričina. Ima i nekoliko znatnijih banja: Kumanovska ili Projevska Banja, alkalna zemnoalkalna kisela homoterma (34° C), Katlanovska Banja, sumporovita alkalna zemnoalkalna kisela slabo murijatična hiperterma (40° C), i Kosovratska Banja, sumporovita hiperterma (42° C).

Stanovništvo S. O. najvećim je dijelom srpsko (193.926), zatim arnautsko i arnautaško (90.276), a ostatak čine Turci, s nešto Jevreja i Cincara. Po vjeri je bilo: 180.738 pravoslavnih, 1.162 katolika, 86 evangelika, 152.435 muslimana, 1.907 mojsijevaca i 35 drugih vjeroispovijesti. Arnauti i Arnautaši su naseljeni u predjelima zapadno od Skoplja, gdje su u tursko vrijeme, naročito za posljednja dva-tri vijeka, nasilno prodrli iz Arbanije, potiskujući srpski elemenat. Turci su poglavito gradsko stanovništvo, kao i Jevreji i Cincari, ali prvi najviše kao nekadanja turska povlašćena i gospodareća privredno neproduktivna klasa, dok su drugi u gradovima, pored kršćana, glavni trgovci i zanatlije.

Pored Skoplja, glavne su varoši u S. O.: Kumanovo, Veles, Tetovo, a varošice: Kratovo, Gostivar, Kačanik, Brod, Rostuše i Zletovo. Pored glavne pruge, koja iz Skoplja preko Velesa vodi za Štip i Solun preko Kumanova za Beograd, Prahovo i Caribrod, i preko Kačanika za Mitrovicu, od Skoplja preko Tetova i Gostivara vodi uzana pruga za Ohrid. Sada su u izgradnji i glavne pruge od Skoplja za Ohrid i od Velesa za Prilep i Bitolj.

U zapadnim više planiskim predjelima S. O., glavna je privreda stočarstvo, a u Tetovskom, Skopskom i Veleškom Polju, kao i u ostalim predjelima jugoistočnog dijela oblasti, glavno je zanimanje zemljoradnja. Najtipičniji su stočari Mijaci, pleme u oblasti Rijeke. Pored žita, najvažniji su zemljoradnički proizvodi: duhan, mak, suzam, a u dolini Topolke i Babune obrađuje se i oriz (pirinač). U krajevima na jugu, oko Velesa, gdje su osjetniji uticaji

sredozemne klime, uspijeva dobro i pamuk. Tetovsko Polje poznato je i s osobitih tetovskih jabuka. Skoplje je bogato industrijsko središte (ima preko 40 tvornica), a u tom se pravcu razvijaju i Kumanovo, Veles i Tetovo, posljednja varoš naročito s velikom hidroelektričnom centralom (3.000 HP).

S. O. vrlo je bogata srpskim sredovječnim crkvenim zadužbinama, kojih najviše ima u Skopskoj Crnoj Gori, u staroj župi Matki, zapadno od Skoplja, i po ostaloj bližoj okolini Skoplja (v. Skopsko Polje), u starim župama Žegligovu i Zletovu, i u predjelu Rijeka, gdje se među Mijacima i do danas sačuvala stara drvorezbarska i slikarska škola. Mijačkim kopaničarima i majstorima imaju da zahvale za svoje bogate ikonostase i živopise i neke najljepše crkve ove oblasti i ostale Južne Srbije. *V. Radovanović.*

SKOPSKO, administrativni i ekonomski predjel u bližoj vezi sa Skopljem, uglavnom sredovječna i današnja skopska oblast, Skopska Stara Srbija, ograničena najvećim dijelom na gornje Povardarje do Babune i Velesa na jugu. (V. Skopska Oblast.) *V. R.*

SKOPSKO NAUČNO DRUŠTVO osnovano je u Skoplju 26/3 1921. Organizirao ga je i bio mu je prvi predsjednik prof. Dr. Tihomir Ostojić. Cilj društvu je: naučno ispitivanje Južne Srbije, prikupljanje na naučnu saradnju cjelokupne inteligencije iz Južne Srbije, održavanje javnih predavanja. 21/3 1925 S. N. D. je reorganizirano; izmijenjena su pravila, preuređen je naučni rad, i proširena saradnja na sve naučnike iz zemlje, koji se bave izučavanjem Južne Srbije. Od tada je S. N. D. počelo izdavanje publikacija i pomaganje naučnika u ispitivačkom radu u Južnoj Srbiji. 1927 S. N. D. je imalo sto pedeset i šest članova, među kojima osamnaest redovnih; svakog mjeseca držalo je svoje sastanke s diskusijom o radovima članova. 26/10 svake godine drži se svečana sjednica. Do kraja 1927 S. N. D. izdalo je dvije knjige (u četiri sveska) Glasnika Skopskog Naučnog Društva, s velikim brojem rasprava, ocjena i bilježaka iz oblasti svih nauka. *B. M.*

SKOPSKO POLJE, prostrana kotlina u Južnoj Srbiji, zagrađena na sjeveru Skopskom Crnom Gorom, na zapadu Šar-Planinom, Žedenom i Suhom Gorom, a na jugu Vodnom i Jakupicom, na sjeveroistoku i jugoistoku široko otvorena prema kumanovsko-preševskoj udolini i Ovčjem Polju. Obodom S. P. probijaju se rijeke kroz nekoliko živopisnih klisura: Vardar kroz Derven (na izlazu iz Tetovskog Polja između Šar-Planine i Žedena), Treska kroz Šišavsku Klisuru (na izlazu iz Poreča između Suhe Rijeke i Vodna), Lepenac kroz Kačaničku Klisuru (na izlazu s Kosova Polja između Skopske Crne Gore i Šar-Planine), Vardar kroz Taorsku Klisuru (na izlazu iz S. P. pod ograncima Jakupice i na ivici Ovčjeg Polja) i Pčinja (kroz Badersku Klisuru, na ulazu u Taorsku Klisuru niže Katlanova). Pored Kumanovsko-Preševske udoline, Kačaničke i Taorske Klisure za komunikacije, koje se u S. P. ukrštaju, važna je i pregrabenska dolina Kaldrmi-Bogaz, između Žedena i Suhe Gore. Tako S. P., na prolazu glavne vardarsko-moravske komunikacije, s kojom se ovdje ukrštaju i glavni putevi preko Kosova, Tetovskog i Ovčjeg Polja, ima lakih saobraćajnih veza sa svim okolnim zemljama i s Egejskim i Jadranskim morem. Pored toga, S. P. se nalazi u središtu i u samom jezgru Balkanskog Poluotoka, te ima osobito veliki geografski i geopolitički značaj, više no ma koja druga oblast u unutrašnjosti Balkanskog Poluotoka.

Kotlinski okvir S. P. ima vrlo staru i kompliciranu geološku prošlost. Jezgra planine Jakupice na jugu, počevši od Kitke iznad Markove Rijeke, sastavljeno je od iskonskih kristalastih škriljevaca, koji su obrazovali prvobitno balkansko kopno. Glavna masa Vodna, Suhe Gore, Šar-Planine i Skopske Crne Gore, kao i zapadni dio Jakupice, sastavljeni su od paleozojskih kristalnih škriljevaca, koji su, zajedno s iskonskim, obuhvaćeni prepermskim nabiranjem, dok su strane Jakupice i Vodna prema Poreču, cijela masa Žedena, pa čak i najviši vrhovi Šar-Planine iznad S. P., sastavljeni od trijaskih vapnenjaka i dolomita, nataloženih za vrijeme kasnijeg dubokog marinskog stanja oko prastarog kopna Jakupice.

Prvi začeci stvaranja S. P., zajedno s vardarsko-kosovskom depresijom skoro dinarskoga pravca, nastali su još u Juri, čiji su trag eruptivne kupe, slivovi i žice serpentina duž rasjeda u vardarskoj klisuri Derven, u Kačaničkoj i Taorskoj Klisuri. Za ove su jurske erupcije, od kojih su one u oblasti današnje Taorske Klisure bile i podmorske, vezana i bogata rudišta S. P., na sjeveru kroma, na jugu željeza. U samoj ravnici S. P. i ove su eruptivne mase, kao i sve druge starije stijene, duboko potonule, i pokrivene su mlađim talozima mora, jezera i rijeka. I kasnije, za vrijeme gornje Krede, u istom je pravcu prolazila preko današnjeg S. P. morska depresija, čiji su talozi plitkoga mora zastupljeni flišnim pješčanim i laporovito-vapnenjačkim stijenama u Kačanačkoj i Taorskoj Klisuri, ali isto tako i na središnom pojasu Skopske Crne Gore iznad Kučevišta, i na istočnoj i južnoj strani Vodna, iznad Kisele Vode i Sopišta. Poslije trijasko-jurskog i gornjo-kretacejskog mora, u oblast današnjeg S. P., čiji se planinski okvir, izgleda, već bio uglavnom formirao, zašlo je, za vrijeme starijeg tercijera, more i posljednji put, ali sada samo kao dublji zaliv Sredozemnoga mora, i to dolazeći s pučine s jugoistočne strane, preko velike tikveško-ovčjepoljske depresije. Talozi ovoga starije-tercijernog mora otkriveni su samo pod najnižim obodom Skopske Crne Gore, u dolini Pčinje više Kotlanova, i u Taorskoj Klisuri niže ušća Pčinje u Vardar.

Kada se, zbog općeg izdizanja balkanskog kopna, ovo more povuklo, onda je u mlađem tercijeru nastalo u S. P. i u okolnim kotlinama visoko i dugotrajno jezersko stanje velikog Egejskog Jezera, čijim je talozima, pijeskom, linom i bigrom, ispunjeno dno cijele kotline, a preko ovog i dosta visoke strane kotlinskog oboda, dostižući na južnim stranama Vodna i preko 800 m apsolutne visine. Na kraju tercijera i u diluviumu jezero se povuklo, usekavši svuda po obodu kotline S. P. cijelu seriju jezerskih terasa, a posljednji trag nekadanjeg jezerskog stanja jeste današnje reliktno Katlanovsko Jezero, koje je još u diluviumu, kada je po ivici S. P. već bilo i prvih ljudskih naselja, dok su se sa susjednih masiva Jakupice i Šar-Planine povlačile i posljednje predstraže ledenjaka i vječitog snijega, ispunjavalo cijelu ravnicu S. P. niže današnjeg Skoplja.

Zajedno s isušivanjem starog Skopskog Jezera, iz S. P. obrazovao se današnji tok Vardara i njegovih pritoka u S. P.: Treske, Lepenca, Markove Rijeke i Pčinje. Na staroj rasjednoj liniji na istočnoj ivici S. P. kod sela Katlanova, a poprečke na tok Pčinje, javlja se zjajuća pukotina, i na njoj je sumporovita terma Katlanovska Banja. Na rasjednim linijama na južnoj i zapadnoj ivici S. P., kod Kisele Vode pod Vodnom i kod Vučidola pod Kamenim Brdom, javljaju se hladni izvori kisele vode, kao posljednji tragovi nekadanje vulkanske radljivosti i tektonskih pokreta. Mlade riječne probojnice u klisurama po obodu S. P. daju ogromnu vodenu snagu, koja se vrlo zgodno može iskoristiti za električnu energiju. Samo hidraulična snaga Treske više manastira Motke proizvodila bi energiju od 30.000 HP.

U kotlini S. P. izdvaja se njegova ravnica, koja počinje od Skoplja, pa se završava depresijom Katlanovskog Jezera. Ova ravnica ili upravo S. P. prostrano je 165 km², a ima srednju nadmorsku visinu 240 m. Ravnica S. P. mnogo je prostranija na lijevoj strani Vardara, oko Gornjeg i Donjeg Blata, gdje se ona i etnografski izdvaja kao zasebna župa S. P. i zove se Blacko. U njenom produženju niz Vardar, oko ušća Pčinje, bila je stara župa Kožlje oko istoimenog grada (sada sela). Iznad Blacke župe, sjeverno od Skoplja, još je izrazitija geografska i etnografska cjelina Crna Gora, u oblasti istoimene planine. Ona zauzima 227 km², a ima srednju nadmorsku visinu oko 500 m. Na desnoj strani Vardara izdvaja se također manja geografska oblast oko donjeg toka Markove Rijeke, koja se dijeli na Gornja i Donja Skopska Sela; iznad njih se, oko gornjeg toka Markove Rijeke prostire planinski arnautaški kraj Torbeši. Oko izlaza Treske iz Šiševske Klisure, nad njenim stavama s Vardarom i oko doline Suhodolice pod Kaldrmi-Bogazom, prostire se stara župa Matka, iznad koje je poviše manastira Andreaša a ispod oblasti Poreča na Tresci postojala manja župa Zagorica, posljednja dva-tri vijeka od arnautskih pljač-

kaša skoro sva raseljena. Izdvaja se u S. P. kao zaseban manji kraj i predio oko Kučkova, na površi između Vardara i Lepenca.

Ima razlika u stanovništvu ovih skopskih župa. Njihove se nošnje razlikuju; na jednoj strani stoji sasvim izdvojena crnogorska, a na drugoj blacka nošnja, kojoj su ostale približne, izuzev kučkovsku, koja stoji po sredini. U Crnoj Gori postoji način stanovanja, u vezi s izradom nošnje, koji podsjeća na stare dardanske kolibe ovoga kraja. A blacki tranjevi, s osobinama pravih nakolaca (sojenica), imaju veza s najstarijim načinom ljudskog stanovanja u jezerskim oblastima, kakvo je S. P. još i sada. Stanovništvo podplaninskih skopskih župa bavi se stočarstvom, na tercijernom zemljištu i zemljoradnjom, dok su sela u ravnici S. P. skoro sva zemljoradnička. Na Katlanovskom Jezeru je u srednjem vijeku postojalo i pravo ribarsko naselje Dubravice, čiji se ostaci, nekadanji nakolci, i sada vide, kada voda u jezeru opadne.

Kao što je S. P. s okolnim riječnim klisurama i visokim planinama veoma bogato prirodnim ljepotama, tako Skoplje i njegova neposredna okolina privlače i bogatstvom kulturnih spomenika iz bizantinskog i srpskog srednjovječnog doba.

Na brdu Vodnu nad Skopljem nalazi se manastir Nerezi, čija je crkva Sv. Pantelejmona zadužbina jednoga Komnena (1164). U Skopskoj Crnoj Gori mnogo je starih srpskih crkava. Kod Čučera je manastir Sv. Nikita, zadužbina kralja Milutina (1308). U Kučevištu je manastir Sv. Bogorodica, zadužbina kralja Dečanskog (1321 do 1331), i manastir Sv. Arhanđeo iz doba cara Uroša (1356—1371). Kod Ljubotena je manastir Sv. Nikola, zadužbina gospođe Danice, majke vlastelina Bojka, gospodara Matke (1337). Kod Matejića, na žegligovskoj strani Skopske Crne Gore, manastir je Sv. Bogorodice, zadužbina carice Jelene i cara Uroša (1356—1371). U staroj župi Matki, na izlazu Treske u S. P., ima nekoliko starih srpskih crkava: Šiševski manastir Sv. Nikola, iz doba kralja Dečanskog (1321—1331), manastir Andreaš Sv. Andrije Prvozvanog i nad njim crkva Sv. Nedjelje, zadužbine kraljevića Andreaša (1389), manastir Matka Sv. Bogorodice, podignut pod starim gradom Matkom za vlade kralja Vukašina (1366—1371), a obnovljen pod Turcima (1497), od vlastelinke Milice i njenih sinova, potomaka vlastelinke Danice iz doba kralja Dušana. Kod sela Sušice na Markovoj Rijeci nalazi se Markov manastir Sv. Dimitrija, zadužbina Kraljevića Marka (1371). Pod Kožljem, na ušću Pčinje u Vardar, nalazi se stari manastir Sv. Nikola, zadužbina kralja Milutina (1308), obnovljen od cara Dušana i carice Jelene (1353). Dok su stare srpske crkve i druge građevine u Skoplju od Turaka sve uništene, ove su srpske zadužbine iz doba Nemanjića ostale zaštićene u skrovitijim županama S. P. Zato su one našem narodu ovih krajeva sačuvale tradicije i nacionalni ponos kroz sve mučno doba pod Turcima do naših dana.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnovi za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1906); J. Dedijer, Nova Srbija (1903); Sv. Tomić, Skopska Crna Gora (Naselja, I.).

V. Radovanović.

SKOPSKO - TETOVSKI PUT. V. Kaldrmi Bogaz.

SKORDISCI (Scordisci), keltsko pleme, koje je u rimsko doba živjelo u našoj zemlji. Po geografu Ptolemeju ime im je došlo od Scordos (Šar-Planina), ali to nije vjerojatno. S. su dugo živjeli na obje obale Morave. Veliki Skordisci su se pružali od Save (ili Drave) do lijeve obale Morave, a Mali S. su stanovali na desnoj njenoj obali. Singidunum (danas Beograd) je keltsko ime. Oko 85 prije Is. Rimljani su izagnali S. iz ovih oblasti i prebacili ih na lijevu obalu Save. Od toga doba S. su živjeli u Panoniji, današnjem Srijemu. Dok su bili u starim granicama, oni su bili vrlo nemiran i ratoboran narod. Često su upadali u susjedne oblasti na jug i zadavali im mnogo jada. I Rimljani su imali da izdrže mnogo ratova s njima, dok ih nisu savladali. 292 prije Is. oni su pokorili veliko ilirsko pleme Autarijate, koje se pružalo od gornjeg toka Neretve na istok, jamačno do S. U borbama, koje su kasnije vodili Bastarni s Dardancima, S. su držali stranu Bastarnima. Rimljani su počeli s njima ratovati oko sredine 2 vijeka prije Is. 135 su S. u Trakiji, u koju su upali, potučeni. 118 oni su potukli Rimljane,

ali su zatim dvaput poraženi. I 114 pobijedili su oni rimskog konzula u Trakiji ili Makedoniji, pa su se onda spustili do čuvenog grčkog svetilišta Delfa i na drugoj strani izbili na Jadransko More. Naprotiv, iduće godine 113 odnijela je rimska vojska nad njima pobjedu u Makedoniji. Od tada ih je uglavnom ratna sreća ostavila. Nekoliko godina zatim oni su bili do nogu potučeni na Marici. Oko 100 su još jedanput poraženi, i za jedno 10 godina poslije toga bili su mirni. Ratovanje s njima bilo je svršeno oko 85, kada su, kao što je gore rečeno, prebačeni preko Dunava. Poslije toga spominje se još samo jedan njihov upad u Makedoniju, 16 prije Is. — Za S. se kaže, da su bili vrlo divlji i surovi, a u isto vrijeme i lukavi. *N. V.*

SKORNJE upotrebljavaju čobani, da ne bi odijelo po šumi derali. S. se pravi od kozje kože i privezuje se preko odijela, na svaku nogavicu po jedna. Mnogi nose S. i preko grudi. Upotrebljuju se u okolini Aleksinca i Knjaževca. *N. Z.*

SKOVIJA. V. Skuvija.

SKRAD. 1. Selo u Hrvatskoj, u primorsko- krajiškoj oblasti, u delničkom srezu, u Gorskom Kotaru; željeznička stanica na pruzi (Rijeka)—Sušak—Karlovac, od Delnica (kroz tunel Kupjak) 13 km k istoku-sjeveroistoku. Ima 335 stanovnika u 74 doma, poglavarstvo općine (2.336 stanovnika), šumariju Thurn-Taxis, osnovnu školu, poštu, telegraf i telefon, 2 mlina i 2 pilane, kolarsku radionicu Wood-Light. U divlje romantičnom kraju kod špilje Zeleni Vir i slapa potoka Curka, ½ sata ispod stanice, počela je na Novu Godinu 1922 raditi hidroelektrična centrala Zeleni Vir (D. D.), čija razdjelna mreža zaprema preko 300 km. Njom se koriste mjesta: Skrad, Ravna Gora, Kupjak, Delnice, Mrkopalj, Brod na Kupi, Srpske Moravice, Vrbovsko i Lokve. Električna struja služi za osvjetljenje, za mlinove i druge industrijske zavode. Zeleni Vir je znamenit činilac u industrijskom i gospodarskom razvitku Gorskoga Kotara.

S. je gorsko (650 m visoko) ljetovalište i klimatsko lječilište za nervno i grudno slabe. Prislonio se na pristranak Skadarskoga Vrha (Divjake 1.044 m), a ima divan pogled na kupsku dolinu prema Brodu i na kranjske gore.

2. Dva raštrkana sela u općini Krnjak (srez Vojnić, primorsko-krajiška oblast). Donji S. ima 444 stanovnika u 61 domu. Na sjevernoj je strani Skradske Gore (429 m), u zavoju rijeke Korane, gdje se najdalje k zapadu savila (45° 21′ sjev. šir.). Gornji S. ima 210 stanovnika u 34 doma. Na južnoj je strani Skradske Gore. Stanovnici su pravoslavne vjere; imaju parohijalnu crkvu i osnovnu školu u G. S.

U D. S. strše nad Koranom, na stjenovitom i šiljastom ogranku Skradske Gore, razvaline staroga grada. Vrijeme je tako razgradilo grad, da se jedva može raspoznati njegova prvobitna osnova i slika. Po jednom nacrtu (u državnom arhivu u Zagrebu) vidi se, da je S. bio velik grad, osnovan na podugački trokut, da je bio opasan zidom i utvrđen kulama, i da je trg kod grada branilo zidano platno. U gradski zid prema Korani udario je 1864 grom i oborio je dio grada u rijeku. Starinski taracani put do grada vidi se i danas, a poznaju se i zidine župske crkve Sv. Lovre (1558) na negdašnjem trgu ispod grada.

Među vlastelom S. bili su: Frankapani, Celjski, Bevenjudi, opet Frankapani i Zrinjski. Turci su više puta udarili na S., te je on već 1558 bio napušten. 1569 dobio je S. od Franje Frankapana Slunjskog Juraj Babonožić od plemena Mogorovića. 1585 popalili su S. Turci, i od tada on leži u razvalinama.

L i t e r a t u r a: R. Lopašić, Oko Kupe i Korane (1895, 257—267); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920, 160).

J. Modestin.

SKRADIN, varošica u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, u šibenskom srezu, od Šibenika 10 km k sjeveru-sjeveroistoku; na desnoj obali Krke (78 m), 5 km k sjeverozapadu niže njenoga posljednjeg i najznatnijeg slapa, Skradinskoga Buka. Leži na početku ceste u Kotare, koja čini njegovu jedinu široku ulicu. Ima 650 stanovnika u 240 domova, poglavarstvo općine (13.000 stanovnika), kotarski sud, porezni ured, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, 2 osnovne škole, parobrodsku stanicu lokalne

plovidbe u Šibenik, poštu, telegraf i telefon. Stanovnici žive poglavito od poljoprivrede. Glavni proizvodi mjesta i okoline su: žito, vino i ulje, a pređe i svila.

Gradić S. nosi ime negda znatnoga grada Scardona, kako se talijanski i sada zove. Grad se nalazio 1 km daleko od današnjega S., te se pružao u dužini 7 km, u lijepoj uvali, sve do brežuljka, na kome je danas selo Gračac. Scardona je bio glavni grad Liburnije i ujedno pogranični grad prema Dalmaciji. Za vrijeme Rimljana postala je municipium Flavium Scardona (tribus Sergia), te je bila središte konventa (sudskoga okruga), kome je pripadalo 14 liburnskih i japodskih gradova, od rijeke Raše (u Istri) do rijeke Krke (u Dalmaciji). Scardona je postala rano stolicom biskupije. 530 bio je njen biskup na solinskom saboru. 537 potukla je kod Scardone bizantinska vojska gotskog vojskovođu Vilegizela.

Oko 615 grad je propao od Avara ili Slovena, no na njegovim razvalinama podigli su Hrvati nov grad, koji se oko 950 zove Skordona. Na crkvenom saboru u Splitu 925 radilo se o tome, da se obnovi skradinska biskupija. Ali to je izvršeno tek u 12 vijeku, kada se, po padu Biograda (1125), biogradski biskup sa svećenstvom i nešto naroda preselio u S. Skradinska biskupija držala se sve do 1830, a tada je sjedinjena s biskupijom šibenskom.

Pod kraj 13 vijeka zavladali su S. bribirski knezovi od plemena Šubića. 7/4 1299 boravio je hrvatski ban Pavao Šubić in castro nostro Scardonae, i osnovao je franjevački samostan Sv. Ivana Krstitelja nasuprot grada S. (ex adverso civitatis Scardonae). S. je ostao u porodici Šubića sve do 1355, kada ga je udovica Mladina III. predala Veneciji. S. bio je Šubićima glavno pristanište i luka za njihova preduzeća po moru. Za nj se otimao pod kraj svoga života (1355) i srpski car Dušan Silni. Mirom u Zadru 8/2 1358 S. je pripao ugarsko-hrvatskome kralju Ljudevitu I., kome je ostao vjeran do njegove smrti. 6/10 1388 u stolnoj crkvi Sv. Marije u S. ugovarali su Šibenčani, Splićani i neki hrvatski velikaši savez za obranu od bosanskog kralja Tvrtka I. i Ivana Paližne, ali malo zatim S. je spao pod bosansku vlast.

Poslije Tvrtkove smrti (1391), S. je brzo mijenjao gospodare, dok ga nije 1407 Vladislav Napuljac podložio bosanskomu vojvodi Sandalju Hraniću, koji ga je 1411 prodao Mlečićima. Oni su gospodarili S. do 1522, kada su ga osvojili Turci. 1537 predobio je S. mletački admiral Posaro, te mu zidove razorio. Ali već iduće godine (1538) Turci su ponovno podigli zidine, i to u obliku trokuta sa 2.000 mletačkih stopa u opsegu. 13/8 1605 udarilo je na S. 500 uskoka, doplovivši na 14 barki; prodrli su u grad, opljačkali ga, zarobili preko 300 ljudi, i zapalili grad. Tek 1684 Mlečići su zauvijek izagnali Turke iz S., koji je od tada dijelio udes s ostalim dalmatinsko-mletačkim gradovima. Kada je 24/7 1809 odred Austrijanaca zauzeo S., pa krenuo na Šibenik, pošlo je s njima 500—600 dobrovoljaca iz S., te im pomogli oteti Šibenik iz francuskih ruku. Ogorčeni stoga, Francuzi su htjeli S. sasvim razoriti, ali je maršal Marmont promijenio prvobitnu kaznu i udario na nj globu od 100.000 franaka. S te se globe S. dugo nije mogao oporaviti.

Literatura: V. Klaić, Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati, II. (1881); V. Klaić, Bribirski knezovi (1897); G. Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije (Nastavni Vjesnik, 27); G. Novak, Uskoci (Jadranska Straža, 5, 1927).

J. Modestin.

SKRADINSKA BISKUPIJA. V. Skradin.

SKRADINSKI BUK, najdonji, moru najbliži slap rijeke Krke u Dalmaciji; 5 km više Skradina, ujedno je njen najveći i najljepši slap, širi nego li viši. Čitava kaskada rušeći se preko 6 batrica, visoka je 45·7 m na 450 m dužine. Podno slapa, poglavito na desnoj strani, ima na razgranjenim vodenim žilama mnogo mlinova. Žito se donosi, a brašno odnosi ponajviše po starinskom načinu na magarcima. Na lijevoj je strani, 1904 izgrađena, hidroelektrična centrala, čiji koncendirani slap iznosi 25·2 m. U centrali su postavljene dvije turbine, s ukupnim efektom od 7.000 HP. Ondje je i glavna zgrada šibenskoga vodovoda.

Glavni je pristup do slapa desnom obalom Krke, uz koju se vijuga cesta iz Skradina. Nova se cesta pravi duž

lijeve obale, do koje dolazi cesta iz Šibenika u dva kraka (raskršće kod Gulina). Jedan krak, prolazeći preko pontonskog mosta na desnu obalu Krke, vezuje se za skradinsku cestu, a drugi dovodi do same hidroelektrične centrale. Manji izletnički parobrodi plove do pod sami S. B., gdje je Krka samo još 4·3 m nad licem mora. Do njega još ima 24 km daleko (⅓ od sveukupne njene dužine). Teče kroz Prokljansko Jezero i krivuljaste kanjone, dok se, probivši posljednju, primorsku prečagu, ne izlije u Šibenski Kanal.

L i t e r a t u r a: K. Noe, Dalmatien und seine Inselwelt (1870); Dalmacija, spomen-knjiga izdana o kongresu udruženja jugoslovenskih inženjera i arhitekta (izdala 1923 sekcija Split).
J. Modestin.

SKRAPEŽ, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Đetinje. Izvire na jugoistočnoj strani Povlena, a izvorišnu čelenku čine nekoliko potoka. Na gornjem toku S. teče, pod imenom Dubočice, prema jugoistoku, dosta vijugavim tokom. Između Brezjaka i Podgore mijenja pravac, i teče prema jugu, čineći nekoliko većih okuka. Na tome se toku dolina S. širi, a naročito se proširuje ispred ušća Pužnice. Odatle S. upravlja tok na jugoistok, od Požege na istok, a nedaleko od ušća na sjeveroistok i sjever. U Đetinju utiče tek nešto uzvodno od njegova ušća u Moravicu, odnosno Zapadnu Moravu, na visini oko 300 m. Važniji lijevi pritoci S. su: Kladruba i Dobrinjska Rijeka, a od dionih pritoka najveći je Lužnica. Dužina S. toka je 47·7 km, a površina poriječja 649·8 km². *P. V.*

SKRTA, karsna visoravan u Bosni, između rječica: Buntara-Tulave-Dubokog Potoka, sjeveroistočno od Vukovskog Polja i Siver-Planine sjeverno-sjeverozapadno od Raduše, oko 11 km južno od grada Bugojna. S. je poglavito sastavljena od paleozojskih i trijaskih vapnenjaka. Orografski se pruža od jugozapada na sjeveroistok, i u istom je pravcu nagnuta. Najviši visovi su: kota 1.298 m, Učaklice (1.187 m), Tičja Glava (1.021 m). Planina je najvećim dijelom pod šumom. Preko nje vode samo pješački putevi i staze, a građenih puteva nema. *P. V.*

SKUTA, planinski vrh u Sloveniji, u Kamniškim Alpama, 1·8 km istočno-sjeveroistočno od Grintovca, visok 2.532 m. S. se diže za 1.600 m iznad gornjeg dijela kraske alpinske doline Kamniške Bistrice, a na sjevernoj strani S. nalazi se najveći ledenjak u Kamniškim Alpama. *P. V.*

SLADE SEBASTIJAN (Dolci), naučenjak (1698 — 1/6 1777, Dubrovnik). Od četrnaest godina stupio je u franjevački red, te se obrazovao u školama svoga reda u Italiji; zatim se vratio u dubrovački manastir, gdje se posvetio teologiji, filozofiji, a naročito historiji i pomalo poeziji. Od njegovih mnogih djela, što rukopisnih a što štampanih, najvažnija su: Maximus Hieronymus, vitae suae scriptor (Jakin, 1750), gdje je nastojao, da na temelju samih djela Sv. Jeronima prikaže njegov život i rad; De Illyricae linguae vetustate et amplitudine (Mleci, 1754), kojim je sasvim u smislu Mavra Orbini, htio dokazati, da su stari Iliri govorili našim jezikom, i da su još mnogi drugi narodi iz staroga i srednjega vijeka bili Sloveni; Fasti litterario-ragusini (Mleci, 1767) s preko 200 kratkih biografija odličnih Dubrovčana. S. je bio vrlo vrijedan, ali slabo kritičan historičar. *M. R.*

SLAKOVCI, selo u Srijemu, u vinkovačkom srezu; željeznička stanica na pruzi Vinkovci (14 km)—S.—Srijemska Mitrovica (60 km). Imaju 910 stanovnika u 227 domova, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, mlin. U S. je bio grad Gorjanskih, komu su pripadala 32 sela. Kada je ta porodica izumrla, kralj Matija Korvin darovao je S. Bánffy-ma, koji su ih, s malim prekidom (1491—1495), držali do provale Turaka. *J. M-n.*

SLANDOL, predio u Južnoj Srbiji, u četvorokutu između Bregalnice ispod ušća Lakavice i Vardara, od ušća Bregalnice pa do ušća Slanje, više Pepelišta. S. zahvata pješčarsko paleogeno zemljište, raščlanjeno u niže zaravnjene kose, vrlo oskudno čistom izvorskom vodom, dok su u dolini Slanje i po drugim dolinicama česte slatine i »solene vode«. Otuda i ime oblasti. Cijeli je S. naseljen Jurucima, koji žive u malim i bijednim selima, a samo su dva srpska sela očuvana, Pidinirci i Ulanci na Vardaru.

Nad Ulancima, ispod ušća Bregalnice, pruža se polje Srbinovo, najplodnije zemljište ovoga kraja. Južni dio S. pripada velikoj kotlini Tikveša, i u njoj čini, na lijevoj obali Vardara, zajedno sa sjusjednim Kučuk-Kolom preko Bregalnice, i Vučidolom preko puta Krivolak—Štip, pojas jaručkih sela, zvani Jurukluk. *V. R.*

SLANIČKA EPARHIJA, pravoslavna crkvena oblast pod ohridskom arhiepiskopijom. S. E. spominje se prvi put u 11 vijeku, za arhiepiskopa Teofilakta. Izdvojena je iz starije moglenske eparhije, čije je sjedište kasnije preneseno u Voden. Slanica se, po jednom starom svjedočanstvu, nalazila u blizini Pele, prijestonice starog makedonskog kraljevstva. Sada se do Stare Pele nalazi Jenidže—Vardar, istočno od Vodena, na desnoj obali Vardara. Kao samostalna eparhija S. E. se spominje i u 14 vijeku. Kasnije je spojena s vodenskom eparhijom, te se vodenski episkopi, 16—18 vijeka, nazivaju i slanički. *R. G.*

SLANI POTOK, voda i selo. V. Stubica 2.

SLANKAMEN. V. Novi Slankamen. Stari Slankamen.

SLANKAMENKA BIJELA je vrsta vinove loze s bijelim grožđem. Rodi obilno. Raširena je u sjevernoj Srbiji, Srijemu i Vojvodini. Suvrsta joj je crvena S. *I. R.*

SLANKAMENKA CRVENA, vrsta vinove loze (v. Slankamenka Bijela).

SLANO, gradić u Dalmaciji, oblast i srez Dubrovnik, od Dubrovnika 24 km (pravac) k sjeverozapadu. Leži navrh 2½ km duge, a do 1 km široke, od bure sigurne morske drage s lukom, u kojoj pristaju parobrodi linija: Split—Metković—Gruž (Dubrovnik)—Ulcinj, i Ston—Gruž (Dubrovnik). Nad S. se od ceste Dubrovnik—Metković odvaja krak u Popovo Polje (Hercegovina). Ima 479 stanovnika u 121 domu, poglavarstvo općine (1.175 stanovnika), rimokatoličku župu, osnovnu školu, seosku blagajnu, mlin za mlivenje buhača i uljarnicu, poštu i telegraf. Nekada je u S. bila znatna trgovina žitom, a sada trguje poglavito kaduljom. Kad su 1399 Dubrovčani zadobili primorje od Kurila do Stona, S. je postalo sjedište knežije onoga kraja. Ono je još pod kraj dubrovačke republike (1808) davalo dio njene trgovačke mornarice. *J. M-n.*

SLATINA. 1. Gradić u Slavoniji, u osječkoj oblasti. Leži uz cestu Virovitica—Našice na ivici Podravine (121 m) pod Brezićem (253 m); željeznička je stanica glavne podravske pruge Koprivnica—Virovitica—S.—Našice—Osijek i vicinalne željeznice S.—Noskovci. Ima 3.717 stanovnika u 872 doma, poglavarstvo općine (7.797 stanovnika), sresku oblast, kotarski sud, porezni ured, sresku upravu financijske kontrole, pravoslavnu parohiju, evangeličko-augzburški pastorat i židovski rabinat, pučku školu, poštu, telegraf i telefon. Okolina S. ima krasne šume. Slatinska industrija drva D. D. u Zagrebu, osnovana je 1920 s kapitalom od 3,700.000 Din. Iskorišćuje šume oko S., koje su pripadale vlastelinstvu kneza Schaumburg-Lippe. Ono je preuzelo i pilanu Kopstein & Klein. Šumska uprava grofa I. Draškovića ima 2 šumarije. U S. još rade dva mlina na valjke, dvije tvornice opeka, sredotočna pecara rakije, štamparija i knjigoveznica, tri novčana zavoda.

Po rimskim itinerarima i Peutingerovoj tabeli kod S. se nalazilo mjesto Marianis ili Mansio (konak) Marianis. S. se prvi put spominje 1460, s kaštelom 1474, s crkvom Svih Svetih 1501. U tursko vrijeme pripadala je S. požeškom sandžaku. U njoj su sjedili age. Imala je 70 kuća i 70 ljudi pod oružjem (1542). General Trautmannsdorf je sa 4.000 Hrvata i slavonskih dobrovoljaca razbio 1684 kod S. Turke i oslobodio mjesto od njihova gospodstva. *J. Modestin.*

2. Jezerce na otoku Cresu, oko 2 km južno-jugoistočno od mjesta Osora, pri zapadnoj obali. Jezero je, za kišne periode, dugačko 300 m, široko do 100 m, i služi za pojenje stoke. *P. V.*

SLATINA-ILIDŽA kod Banje Luke. Izvor zemno-alkalno-sulfatično-salinične vode, 40·7° C. Za piće je i za kupanje. Ljekovito blato. Liječi: reumatizam, neuralgije, ženske bolesti, bolesti bubrega, mokraćnog mjehura, neurasteniju. Primitivno je uređeno. Svojina je banjalučke općine. *L. N.*

SLATINSKA RIJEKA, rječica u Srbiji, desni pritok Dunava. Njena

lijeva sastavnica je Velika Rijeka, koja izvire na sjeveroistočnom kraju Velikog Grebena, jugoistočno od sela Miroča, i teče prema jugoistoku, a od ušća Birga k istoku i istoku-jugoistoku. Desna sastavnica S. R. je Vratna. Ona izvire na istočnoj strani Velikog Grebena, pod Hajdučkom Glavom (552 m) i Ponorom (555 m), i uglavnom teče na istok. Niže sela Vratne skreće na sjeveroistok, i sutiče s Velikom Rijekom jugoistočno od Urovice. Odatle počinje tok S. R., koji je pretežno upravljen k sjeveroistoku. Ušće S. R. u Dunav je oko 3 km nizvodno od sela Slatine, odnosno 5 km južno-jugoistočno od Brze Palanke. Većih pritoka S. R. nema. Dužina njezina toka je 27·7 km, a površina porječja 196 km².

P. V.

SLATKA VINA se prave pomalo svuda u našoj državi. U toplijim krajevima, naročito u južnoj i srednjoj Dalmaciji, prave se S. V. na taj način, što se ostavlja grožđe na trsovima do u poznu jesen, da se sasuši (v. Proseko) ili uvarivanjem mošta (varenika). U sjevernim krajevima prave se i umjetna S. V., kao imitacije južnjačkih S. V. (desertnih), i to ukuhanjem mošta u različitim dodacima, ili samo dodacima, uglavnom, alkohola i šećera. U krajevima, koji su prije potpadali pod Ugarsku, vinski zakon od 1908 nije dopuštao kuhati mošt za pravljenje S. V. Priređivanje S. V. dodavanjem alkohola i šećera dopušteno je u svim oblastima naše države, no u priređenom vinu broj alkohola i šećera, koji se preračuna u količinu prevrelog alkohola, ne smije preći 22½ volumna % alkohola. Ako je u tekućini više alkohola i šećera, piće se ne smatra vinom nego likerom. *I. R.*

SLATKI MARAVON je bolest vina u toplim zemljama, pa tako se nađe i kod nas u Dalmaciji, osobito u vinima, koja imaju premalo vinske kiseline i vru pretopla (30° C). Uzročnik S. M. su bakterije, koje šećer pretvaraju u manit, mliječnu kiselinu, ugljenu kiselinu, glicerin i jantarovu kiselinu. Bolesna vina se ne daju izliječiti, nego se trude da spriječe postanak bolesti dodatkom kiseline (150 g na 1 hl). Sigurno sredstvo je pasteriziranje mošta. No to se kod nas ne provodi već radi toga, što vinogradari nemaju aparata za pasteriziranje. U najnovije se doba mošt mnogo sterilizira bisulfitom i dodaje mu se čista vinska pjenica, te se tim smanjuje pojava S. M. *I. R.*

SLATKO VINO, poznato pod imenom proseko, prirodno je vino, i dobiva se od prosušenog grožđa ili iz ukuhana mošta. U srednjoj i južnoj Dalmaciji goje se zato podesne sorte (šibenska maraskina, omiški muškat ruža, komiška vugava, lumbardski grk), pa kako je tamo i klima povoljna, prošek je dosta raširen. U južnoj i srednjoj Dalmaciji priređuje se prošek od prosušenog grožđa, dok se u sjevernoj Dalmaciji dobiva S. V. više varenjem mošta, pa se dobiveno vino zove varenika. U sjevernim vinorodnim krajevima države klimatske prilike ne daju mogućnost za uzgoj S. V., a osim toga i vinski zakon, koji potiče još od bivše Ugarske, ne dopušta ukuhavanje mošta. Grožđe za priredbu prošeka ostavi se na trsovima, da prezri i da se prosuši, ili se, kad je dozrelo, pobere i pusti da se na terasama ili na tavanu osuši toliko, da dobiveni mošt ima 28 do 32% šećera. Kod sušenja se odstranjuju sve nagnjile bobice. Prosušeno grožđe gnječi se i tiješti. Mirisave se sorte ostavljaju, da po nekoliko dana vru na komini, dok se prošek kod običnih sorti odmah polako istiješti i ocijedi. Dobiveni mošt filtrira se prije vrenja na filter s vrećama. Prošek se prvi put pretače u proljeću, a zatim još dva do tri puta u prvoj godini. Kasnije se pretače svake godine jedanput. Do treće ili četvrte godine prošek dozri, te se pretače u boce (demižane) ili u male bačve, u kojima se i čuva. — Prošeka se dosta pravi, osobito u južnoj i srednjoj Dalmaciji, no redovno samo u malim količinama za kućnu potrebu. Malo se prodaje u državi, a gotovo se ništa ne izvozi. *I. Rittig.*

SLATKONJA JURIJ, biskup, muzičar i muzički organizator (21/3 1456, Ljubljana — 26/4 1522, Beč). Učio je prve škole u rodnom mjestu, a univerzitet u Ingolstadtu i u Beču. Postao je dvorski kantor-kapelan i ljubljanski kanonik, a kasnije prepošt u Novom Mestu i u Ljubljani. 1498 osnovao je car Maksimilijan I. dvorski pjevački zbor i postavio S. za dirigenta. S. je organizirao zbor i

popunio. Taj položaj S. je zadržao i kad je postao biskup 1506 u Pićnu i (1513) u Beču. S. je bio i kompozitor. Od njegovih kompozicija sačuvano je samo nekoliko napjeva.

J. M.

SLAVA (SVETI, KRSNO IME) je srpski narodno-crkveni običaj. S. je uglavnom, svetkovina sjećanja na pokojne pretke, prve kršćane u porodici ili bratstvu, zadruzi, na čija su nova »krsna«, ili jasnije svetiteljska imena, data tim precima na krštenju, bile podizane i prve male porodične, bratstvene ili zadružne crkvice. Stoga su u najstarija vremena S. održavane mahom kod crkava. Tek kasnije, kada je više zadruga i sela počelo dizati veće zajedničke crkve, crkvene su vlasti, kako to svjedoče penitencijalni zbornici iz 13 i 14 vijeka, počele zabranjivati održavanje S., ili, kako se tamo kaže, »pamet svetima«, kao i »za pokoj«, kod crkava, i odredile su, da se S. s gozbama imaju svetkovati samo po kućama.

Obredni predmeti S. jesu: krsna svijeća, krsni kolač, vino, tamjan i koljivo. Koljiva nema u krajevima, gdje je prevlađivao rimokatolički običaj. Kulminacija S. svetkovine sastoji se u lomljenju krsnoga kolača i u podizanju u slavu. Po tom »dizanju u slavu«, koje počinje s riječima »u slavu i čast«, dobila je S. svoje ime. Stariji su nazivi: Krsno ime i Sveti. Prvo je u običaju naročito kod Srba u Južnoj Srbiji. Naziv Krsno ime postao je od kršćanskog imena, dobivenog pri krštenju prvog porodičnog pretka, koji je primio kršćanstvo, dakle po njegovom »krsnom« imenu. Naziv Sveti dobiven je po svetitelju, čije je ime taj prvi predak kršćanin dobio, i na čije je ime obično bila posvećena prva porodična ili zadružna crkvica. Stara srpska crkva nazivala je i smatrala je ovaj narodno-crkveni običaj uvijek kao »pamet svetima« i »pamet za pokoj« predaka, te je u tom smislu sastavljena i njena najstarija molitva za blagosiljanje krsnog kolača i koljiva.

S. drže svi pravoslavni Srbi uopće i rimokatolici po Boki Kotorskoj, po Konavlima, južnoj Hercegovini, Makarskom primorju i bosanskom Grahovu, zatim pravoslavni Vlasi u Srbiji i djelomično u Maloj Vlaškoj (Rumunjiji) do Krajova, i rimokatolički Arbanasi u sjevernoj Albaniji.

L i t e r a t u r a: M. Milićević, Slava u Srba (Godišnjica, 1, 1877); S. Trifković, Krsno ime u okolini Sarajeva (Bosanska Vila, 1887); M. Vasić, Slava-Krsno ime (Prosvetni Glasnik, 1901); A. Mitrović, Krsno ime nije ni patarenskog, ni srpskog, ni pravoslavnog postanka (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1912); Lj. Peco, Das Sippenfest: Krsna slava, Krsno ime (Zeitschrift für österr. Volkskunde, 1913); V. Skarić, Postanak krsnoga imena (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1920).

R. Grujić.

Spomen, koji je u vezi s prinošenjem žrtve, specijalno spomen precima porodice (odnosno kuće), ili bratstva, ili plemena (odnosno lokalne zajednice). Prva (čisto domaća) svečanost poznatija je: to je »slava« (krsno ime, krsna slava, »sveti«, »praznik«), najpopularniji (pored Božića) praznik u srpskom narodnom kalendaru. To je u prvome redu »praznik«. Cilj mu je: spomen (i »žrtva u hljebu i vinu«) mitskom pretku porodice (upor. rimskog lara!), i, uzgred, svim domaćim precima uopće. Obred je sasvim prost, prinosi se (»lomi se«) kolač (kuhana pšenica, »koljivo«, je primitivnija forma kolača, ostatak iz vremena, kada se nije znalo za mlivenje žita i miješenje hljeba), »ustaje se u slavu« s vinom (vino i pšenica karakteristične žrtve pokojnicima, upor. činjenicu, da se ostavljaju na mjestu gdje je pokojnik izdahnuo i prinose i o daći), apostrofira (i zove na gozbu) svetac (pokršćanjeni mitski predak!) i svi preci (taj značaj ima čitanje imena u čitulji). Slavski su propisi: mir Božji (ne smije se »činiti krvca«, Vuk, Pjesme, 2, 67, 26), hranjenje i pojenje stranaca i prosjaka (Vuk, Pjesme, 2, 71, 87). Kult (koji je strogo domaći, i za strance propisuje naročiti poziv: »Nezvanom gostu mjesto iza vrata«, t. j. on nema prava da vidi domaće misterije) čini samo direktni muški potomak; žene su po pravilu isključene (ipak, po izuzetku, mogu ustati u slavu: Vuk, Pjesme, 2, 20, 98). Ako nema muških potomaka, slavu prima domazet ili posinak (hereditas cum sacris) inače se ona »gasi«. Ako kuća i imanje prijeđe u druge ruke, novi vlasnik treba da primi i S. te kuće (jer je božanski predak postao lokalnim, nepokretnim božanstvom; isti je slučaj i kod rimskih lara). Za S. znaju (ili su znali) i Srbi katolici. Pravoslavna

crkva označivala je (i pokršćanila) S. vjerovatno poslije 14 i 15 vijeka. Crkvena i plemenska S. su kult lokalnog heroja (ili lokalnog božanstva). Postanak je taman, i nije u svim slučajevima isti: negdje je svetac nekadašnji plemenski heroj, negdje lokalno (predsrpsko?) božanstvo, negdje kršćanski svetac i ništa više.

L i t e r a t u r a: M. Vasić, Slava-krsno ime (Prosvetni Glasnik, 1901); Vl. Skarić, Postanak krsnoga imena (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 32, 1920); V. Čajkanović, Glasnik Geografskog Društva, 336. *V. Čajkanović.*

SLAVA, poučno-zabavni list za narod i omladinu. Izlazio je u Nišu 1896, pod uredništvom Milivoja Bašića. *U. Dž.*

SLAVA SV. VINKA. U nekim krajevima je običaj na Sv. Vinka (22/1) otići u društvu u vinograd, i tamo, poslije obilne gozbe, otkopati trs i zaliti ga vinom uz molitvu, da vinograd donese obilan i dobar plod. *I. R.*

SLAVAC, hrvatski kralj 1074—1075, po svoj prilici iz plemena Kačića. Naslijedio je Petra IV. Kresimira kao vođa narodne stranke, koja je bila nezadovoljna s politikom njegovog prethodnika. Slavac nije bio opće priznat kraljem, i njegovi su protivnici, a na čelu im dalmatinski biskupi i gradski priori, našli potpore u pape Grgura VII. Papa je poslao u Dalmaciju svoga pristašu, normanskog kneza Amika iz Giovenazza, koji je u borbi, o kojoj nam pojedinosti nisu poznate, zarobio S. S. se iz ropstva nije više vratio kući.

L i t e r a t u r a: F. Šišić, O podrijetlu i zasužnjenju hrvatskog kralja Slavića (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. 7, 1904); F. Šišić, Priručnik izvora (1914). *M. P-g.*

SLAVENO-SERBSKI MAGAZIN, prvi srpski književno-poučni časopis. Izašla je samo prva sveska u Mlecima 1768, u kojoj su od osobitog značaja uvod i program lista od urednika Zaharija Stefanovića-Orfelina. *U. Dž.*

SLAVENO-SERBSKIJA VJEDOMOSTI, politički list. Počeo je izlaziti 1792 u Beču, pod uredništvom Stefana Novakovića, kao drugi srpski politički list 18 vijeka, a prestao je 1794. *U. Dž.*

SLAVENSKA BANKA, centrala Zagreb. Kapital je 200,000.000 Din. Od 1926 je pod stečajem. *N. S.*

SLAVENSKI (STOLZER) JOSIP, kompozitor (11/5 1896, Čakovac, Međumurje). Svršio je u Čakovcu osnovnu i građansku školu, zatim je apsolvirao kompoziciju na konservatoriju u Budimpešti, a majstorsko odjeljenje kompozicijske škole u Vit. Novaka na praškom konservatoriju. Neko vrijeme bio je nastavnik na glazbenoj akademiji u Zagrebu, a sada je na muzičkoj školi u Beogradu. — Komponirao je nekoliko omanjih djela i ovećih ciklusa, Jugoslovensku suitu, Sa Balkana, Iz Jugoslavije, i Sonatu za klavir, Slovensku sonatu, Jugoslovensku pjesmu i igru za klavir i violinu, Nabožnu sonatu za orgulje i violinu, dva gudalačka kvarteta, Sa sela za flautu, klarinet, violinu, violu i kontrabas i Nokturno za orkestar. Jedan njegov gudalački kvartet izveden na godišnjem muzičkom festivalu u Donaueschingen-u, a neki dio njegovih kompozicija štampan je u izdanju B. Schott & Söhne, Mainz. — Sva djela S. prožeta su duhom naše nacionalne muzike, ističu se jakom dinamikom, naprednom kompozicijskom tehnikom i pretežno rapsodičnom formom. *A. D.*

SLAVETIĆ, selo u Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti, jastrebarskom srezu, petrovinskoj općini; na gorskom proplanku (293 m), od Jastrebarskoga 9 km (pravac) k zapadu. Ima 329 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. S. je osobito poznat, što je kod njega 22/5 1868 palo 10 komada meteorita. Najveći je bio težak 1 kg i 583 g, drugi 125 g, a ostali se nisu našli.

S. je staro mjesto. Prvi put se spominje 1249, kada su se uređivale zemlje županijskoga grada Podgorja. 1293 kralj ga je Andrija III. darovao knezovima Babonićima, koji su ga podvrgli svome gradu Lipovcu; 1327 još je bio u njihovoj vlasti. Potonja su vlastela bili Martin Frankapan, poslije 1450, pa porodica Dragačića, koja je već 1487 izumrla. Zatim su ga dobili Oršići od Gorice u negdašnjoj županiji goričkoj na jugu od Kupe, koji su se prozvali Slavetićki i držali vlastelinstvo s gradom S. (zapadno od sela) do 1869, kada

ga je udovica grofa Josipa Oršića (— 1857) prodala baronu Levinu Rauchu.

Literatura: E. Laszowski, Slavetić (Hrvatske povjesne građevine, 1902); J. Torbar, O meteorih u opće i napose o slavetićkom (Rad, 8).

J. M-n.

»SLAVEX«, DIONIČARSKO DRUŠTVO ZA ŠUMSKU INDUSTRIJU, Zagreb. Osnovano je 1918. Kapital je 15,000.000 Din. Ima u Pakracu pilanu sa 7 gatera, velike šume sa 60 km željeznica, i pilanu u Brodu na Savi sa 11 gatera. Ukupan broj radnika je oko 1.200.

S. P.

SLAVIČ MATIJA DR., profesor univerziteta u Ljubljani (27/1 1877, Bučečovci, župa Sv. Križa, kod Ljutomera). Gimnazijske i bogoslovske nauke svršio je u Mariboru. 20/7 1900 zaređen je za svećenika. Kratko vrijeme 1901 bio je kapelan u Hočama, kod Maribora, a još iste godine otišao je u Beč na više nauke. 20/7 1905 promoviran je za doktora bogoslovije. 1905—1911 služio je kao kateheta i njemački propovjednik u Celju. U jesen 1911 postao je profesor biblijskih nauka starog zavjeta i orijentalnih jezika na bogoslovnoj školi u Mariboru. Kad je, poslije ujedinjenja, otvoren univerzitet u Ljubljani, prešao je S. u istom svojstvu na teološki fakultet u Ljubljani, gdje i sada služi. 1919/20 S. je kao ekspert bio dodijeljen našoj delegaciji za sklapanje mira i utanačenje državnih granica u Prekomurju. Kao član delegacije napisao je u Parizu spomenicu o Prekomurju. Isto je tako u Ljubljani 1921 izašla njegova knjiga Prekomurje. Osim toga, S. je napisao nekoliko članaka o biblijskim stvarima u mariborskom Voditelju i ljubljanskom Bogoslovnom Vestniku.

F. K-ć.

»SLAVIJA«, jugoslavenska osiguravajuća banka u Ljubljani. Osnovana je 26/5 1922. Centrala je u Ljubljani, a filijale u Zagrebu, Sarajevu, Osijeku, Beogradu, Novom Sadu, Splitu. Ima veze s bankom »Slavija« u Pragu. Kapital je 2,500.000. Premijske rezerve 5,583.991, potraživanje od banaka 3,314.291, premije elementarnog osiguranja 8,807.346 (reosigurano 6,373.369). Broj osiguranja života je 6.240, za sumu od 48,954.865 Din. Čista dobit je 162.677, dividenda 5%. Predsjednik je Dr. Karl Triller (Ljubljanska Kreditna Banka), direktor je Dr. Ivan Bole.

N. S.

SLAVISCHE BLÄTTER, naučno-književni časopis. Izdao ga je 1865 u Beču Abel Lukšić, u cilju, da strani svijet informira o Slovenima. Formalni redaktor bio je sam Lukšić, dok je stvarni redaktor bio August Šenoa.

A. B-c.

SLAVIŠKA KRIVA RIJEKA. V. Slavište.

SLAVIŠKA PALANKA. V. Kriva Palanka.

SLAVIŠTE, kotlina u Južnoj Srbiji, u izvorištu i srednjem toku Krive Rijeke, lijevog pritoka Pčinje. Na sjeveroistoku S. počinje razgranatom izvornom čelenkom Krive Rijeke više Krive Palanke, u čijem je zaleđu na bugarskoj granici prijevoj Deve-Bajir, na jugu je S. ograničeno Osogovijom, Lisac-Planinom i Kratovsko-Zletovskom eruptivnom oblašću, na zapadu Sredorekom i Sracinom, a na sjeverozapadu Kozjakom. Između ovih oblasti kotlina S. izdužena je sa sjeveroistoka na jugozapad, u pravcu toka Krive Rijeke, koja u kotlini protiče i kroz dvije klisure, Psačku i Kavaklijsku, i iz nje izlazi niže Trnovca. Kotlina S. ispunjena je neogenim jezerskim sedimentima, čija je centralna jezerska ravan između Psačke i Kavaklijske Klisure. Stoga je ovo najplodniji dio kotline, na čijem je dnu oko Krive Rijeke ovdje velika aluvijalna ravan, sva u plodnim i navodnjenim lukama.

S. se prvi put spominje u povelji kralja Milutina manastiru Gračanici (1321). U doba cara Dušana župom S. gospodovao je vlastelin Vlatko, kome je za vrijeme cara Uroša izdata povelja o njegovoj zadužbini manastiru Sv. Nikole u Psači, i o njenom poklonu s ostalim dobrima manastiru Hilandaru (1358). Tom je prilikom Vlatko, pored svoje baštinske crkve i sela Psače, poklonio Hilandaru i više drugih sela u S., od kojih i danas postoje: Grbočica, Moštanica, Rodobužda, Ogrštica, Vetunica, Trnovac i Krilatica. Među poklonima se spominje i crkva Sv. Petka iznad Trnovca. Krilatica se onda spominje samo kao zemlja, koja je pripadala Trnovcu, i tek naseljena rudarima preseljenim od Zletova. Sracin je

bila i planina na međi sela Ogrštice, svakako i župe. Glavna rijeka župe S. onda se nije zvala Kriva Rijeka već Lukavica, po mnogobrojnim lukama između Psačke i Kavakliske Klisure. Spominje se i njen desni pritok Moštanica, po istoimenom selu.

U Vlatkovoj zadužbini, manastiru Psači, skoro u središnom djelu stare župe S., očuvane su stare freske, koje su slikane nešto kasnije, za vrijeme cara Uroša, kada je Vlatko postao sevastokrator sve srpske zemlje. Pored Vlatka, u crkvi je naslikana njegova žena Vladislava, i njihov sin Uglješa, kasnije moćni ćesar i gospodar Vranja, Inogošta i Preševa. Interesantno je, da su u ovoj crkvi zajedno naslikani likovi cara Uroša i kralja Vukašina. Stoga manastir Psača predstavlja značajan historički i umjetnički spomenik.

U srednjem vijeku glavno središte župe S. bio je Gradec, pod istoimenom planinom, sjeverno od Globočice. U tursko doba mjesto starog župskog središta postala je Kriva Palanka, današnje središte krivopalanačkog sreza, tako nazvana po Krivoj Rijeci, glavnom izvornom kraku stare Lukavice ispod Kali-Kamena pod Osogovom.

Stanovništvo S. je šopsko, patrijarhalnih osobina, a nacionalno-vjerski vrlo otporno i energično. U S. je bila kolijevka srpskog ustanka pod vojvodom Karpošem kraljem od Kumanova, za vrijeme Piccolominijevog vojnog pohoda 1689—1690. Krivopalanačka kaza sva se digla na oružje i 1878, tražeći prisajedinjenje slobodnoj Srbiji. U selu Petraljici, do Psače, poginuo je vojvoda Brana Jovanović u borbi protiv Turaka (25/5 1905).

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnovi za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I. (1906); Jireček-Radonić, Istorija Srba, IV. (1923).

V. Radovanović.

SLAVNIĆ MARKO, glinski prota i nacionalni radnik (25/5 1805, Crno Vrelo, Hrvatska — 8/8 1881, Glina). Osnovnu školu svršio je u Vukmaniću, gimnaziju u Karlovcu (1823), a bogosloviju u Plaškom (1826). Zađakonjen je 6/8 1828, a 1/1 1829 postao je prezviter i kapelan u Vojniću. 1830—1832 bio je profesor bogoslovije u Karlovcu, zatim paroh u Vojniću i administrator kirilskog protoprezviterata. Od 1/1 1840 do smrti bio je paroh i prota u Glini. S. je bio veliki rodoljub i jedan od najobrazovanijih svećenika u Gornjoj Krajini. Njegovom zaslugom osnovana je srpska škola u Glini. 1837 bio je poslanik na srpskom narodno-crkvenom saboru u Karlovcima, a 1861 na hrvatskom zemaljskom saboru u Zagrebu.

R. G.

SLAVONAC, književni časopis. Izlazio je u Slavonskoj Požegi 1863 do 1865, a izdavao ga je i uređivao Miroslav Kraljević. List je nastojao, da goji specijalno slavonštinu, ali su, pored Slavonaca (J. Tomića, Ilije Okrugića, Ferde Filipovića), radili u njemu i pisci izvan Slavonije (Blaž Lorković, August Šenoa i dr.).

A. B-c.

SLAVONIJA. V. Hrvatska i Slavonija.

»SLAVONIJA«, DRUŠTVO NA DIONICE ZA INDUSTRIJU DRVA, Zagreb. Osnovano je 1904. Kapital je 60,000.000 Din. Ima u Brodu na Savi tvornicu za preradu tvrdog drveta i izradu fornira, parketa i namještaja. Zaposleno je oko 1.200 radnika. Društvo ima u Čakovcu veliko imanje, a učestvuje i u drugim preduzećima (Bothe i Ehrmann, »Arbor«, »Vaga« i t. d.).

S. P.

SLAVONSKA BANOVINA. V. Hrvati.

SLAVONSKA EPARHIJA. V. Pakračka eparhija.

SLAVONSKA POŽEGA, grad u Slavoniji, u osječkoj oblasti. Glavno je mjesto lijepe i rodne požeške kotline, 152 m je visoko nad morem, na $45^0 20' 2''$ sjev. šir i $17^0 40' 56''$ ist. duž. od Gr. Stanica je na željezničkoj pruzi Velika—S. P.—Pleternica, gdje se račva za Podravinu (preko Krndije) i u Posavinu (prodolju Orljave) i raskršće cesta: na zapad preko Brestovca u Cernik—Novu Gradišku i u Pakrac—Lipik, na sjever u Veliku i u Kaptol, na istok preko Bekteža u Našice, a preko Pleternice u Đakovo s krakom u Brod. S. P. se pruža 3 km u dužini na desnoj obali rijeke Orljave, gdje se u nju uliva potok Vučjak, koji teče zapadnim krajem grada. Taj zapadni gradski dio, Sv. Rok, prostire se pod brijegom Sokolovcem, istočni dio grada, Arslanovci, nalazi se podno brijega Grgina Dola, a među njima je, pod Kapavcem,

glavni gradski trg, Wilsonov trg. Od tih glavnih gradskih dijelova pružaju se ostale ulice i trg Sv. Terezije prema sjeveru k Orljavi, a Sokolova ulica klancem uz potok Vučjak prema jugu. U Arslanovcima se diže Gradski Brijeg.

Od starog grada je malo traga. Sada je tamo uređeno gradsko Strossmayerovo šetalište i podignut je milenijski spomenik hrvatskoga kraljestva. Na Wilsonovom trgu baročni je zavjetni spomenik od kuge Sv. Trojstvu (1749), a na trgu Sv. Terezije bronzani spomenik u borbi s Turcima proslavljenom narodnom junaku fra Luki Ibrišimoviću (1893). Od crkava je najznatnija župska crkva Sv. Terezije, sagrađena 1763 u baročnom stilu, u novije vrijeme preslikana od C. Medovića i O. Ivekovića; 1925 stradala je od oluje. Ranije (već 1535) bila je župska crkva crkvica Sv. Filipa i Jakoba. — Požeškom su župom upravljali Franjevci sve do 1753, kada su je preuzeli svjetovnici zagrebačke biskupije. Postanje samostana i franjevačke crkve Sv. Duha pada u 1285. U tursko vrijeme, i to 1573—1687, franjevačka je crkva bila džamija. 1842 crkva je izgorjela, ali je brzo obnovljena milostivim prilozima. Crkva Sv. Lovre valjda je prvo bila crkva uz samostan opatica Sv. Klare. Kasnije (oko 1700) prešla je u ruke Isusovaca, a kad je taj red ukinut, ostale su crkva i kolegija puste sve do 1835, kada ih je kupio zagrebački biskup Aleksandar Alagović, i uredio ondje orfanatrofiju (za 24 dječaka i 5 djevojčica).

Pravoslavni su svoju parohijsku crkvu Sv. Georgija posvetili 1840. Sjedište srpsko-pravoslavne požeške parohije bilo je 1749—1815 na Vrhovcima, uz crkvu Sv. Bogorodice. Tamošnje parohijsko zvanje preneseno je, na početku 19 vijeka, u S. P. — U S. P. imaju i Jevreji svoj hram, a evanđelici augsburške konfesije svoju bogomolju.

Gimnazija u S. P. je od najstarijih zavoda svoje vrste u našoj zemlji. Osnovali su je Isusovci već 1699, isprva samo sa 4, a kasnije sa šest razreda. 1754—1773 imala je, uvedavši više filozofske nauke, 10 razreda, te se zvala požeška akademija. S prestankom isusovačkog reda spala je najprije na 6, a poslije na 4 razreda. Poslije uprave Pavlina i Franjevaca prešla je 1852 u svjetovnu upravu. 1870 povišena je opet na veliku gimnaziju sa 8 razreda.

1884 osnovana dvogodišnja ratarnica pretvorena je 1920 u trogodišnju nižu poljoprivrednu školu, a 1926 u dvogodišnju nižu ratarsku i stočarsku školu, s nastavnicima, koji su svršili poljoprivredni fakultet. Učenici (seljački sinovi) dobivaju tu teoretičnu i praktičnu pouku i rade sami sve poslove, naročito u povrtnjaku za svoju hranu.

U državnoj višoj djevojačkoj školi podučavaju sestre milosrdnice. Još ima ženska stručna škola, šegrtska škola i 3 osnovne škole. Gradski prosvjetno-kulturni odbor, čiji je statut i poslovnik odobren 1925, živo razvija svoj prosvjetni rad (uređenje gradskoga arhiva, kulturno-historijske zbirke, gradske knjižnice, drže se javna predavanja i tečajevi za analfabete). U S. P. ima 4 ženska dobrotvorna društva, Vatrogasno društvo, Strjeljačko društvo, Hrvatska čitaonica, Hrvatsko pjevačko društvo Vijenac, Sokol, Šport.

S. P. je dala lijep broj radnika na prosvjetnom polju. Već u 18 vijeku istakli su se hrvatski pjesnik Isusovac Antun Kanižlić i latinski pjesnik, zagrebački kanonik Franjo Sebastijanović; u 19 vijeku i dalje do danas književnici: V. Babukić, J. Jurković, M. Kraljević (izdavač zabavno-poučnoga lista Slavonac poslije apsolutizma) i F. Ciraki, čije su rodne kuće urešene mramornim spomen-pločama, afrički putnik D. Lerman (1882—1896) i sadašnji načelnik grada S. P. Julije Kempf, vrijedni sabirač građe za historiju svoga zavičaja. Među požeške kulturne radnike mogu se donekle ubrojiti i pop I. Švear, pisac prve hrvatske historije (Ogledalo Ilirije) novim (Gajevim) pravopisom, i akademik A. Pavić.

S. P. je slobodni i kraljevski grad sa gradskim poglavarstvom i zastupstvom (24 zastupnika). Osim toga u P. javni su uredi: sresko poglavarstvo, sudbeni stol, kotarski sud, financijsko ravnateljstvo, porezni ured, sreska uprava financijske kontrole, komanda 43 pješadijskog puka, pošta, telegraf i telefon.

S. P. ima nešto trgovine, naročito zemaljskim proizvodima i drvima, i

industrije. Znatnija su industrijska preduzeća: Stock Cognac Médicinal D. D. (proizvodi konjak i čokoladu), električna (gradska) centrala (u selu Kuzmici, od S. P. niže na Orljavi), ljevaonica željeza i tvornica gospodarskih strojeva, moderna klaonica, tvornica leda i hladionica za meso, pecara žeste, nekoliko tvornica opeka i cementne robe, više mlinova (najveći, »Ema«, je izgorio) i pilana, 4 štamparije i knjigoveznice, Trgovačko, industrijsko i obrtno udruženje, 5 novčanih zavoda. Dva sata hoda na jug od S. P. ima rudnik uglja, od koga vodi šumska željeznica do stanice Ratkovice. U ugljeniku se sada ne radi.

S. P. zaprema 24 km^2 površine, a ima 7.203 stanovnika, i to po vjeri: 5.606 rimokatolika i 12 grkokatolika, 857 pravoslavnih, 109 evanđelika, 97 muslimana, 335 jevreja, po narodnosti: Hrvata i Srba 5.785, Slovenaca 68, drugih Slovena 316, Nijemaca 306, Madžara 422. Za posljednjeg popisa (1921) bilo je u S. P. 905 zgrada, 3 trga i 31 ulica. Stanovnici se bave zemljoradnjom, vinogradarstvom i voćarstvom, različitim zanatima i trgovinom.

Ime grada S. P. je staro, dopire u doba hrvatskih narodnih vladara. Mnogo je ranije, ako ne baš na mjestu današnje S. P., a ono u Požeškoj Kotlini, bila rimska naseobina ili grad Incerum, na cesti Siscia (Sisak)—Mursa (Osijek). U S. P. našlo se rimskih carskih novaca, a od sela Treštanovaca blizu P. iskopana je cijela rimska kuća. Drži se predanje, da su Rimljani Požešku Kotlinu zvali Zlatnom Dolinom (Vallis aurea). U vrijeme ugarsko-hrvatskih vladara iz Arpadova doma osnovana je požeška županija i sagrađen požeški grad, u kome su kadšto boravili slavonski hercezi ili vojvode, članovi kraljevske porodice.

Prvi spomen o požeškoj županiji nalazi se u povelji kralja Andrije II. 1210, kojom je darovao templarima mnoge zemlje, među ostalima Lesnisca de comitatu de Posega. Prvi po imenu poznati požeški župan, Vladislav, spominje se među svjedocima u povelji 1221, kojom je kralj Andrija II. dopustio zamjenu posjeda banu Ohuzu i vukovskom županu Tomi. U isto se vrijeme spominje u S. P. i kaptol Sv. Petra. 1227 grad S. P. kupio je kaločki nadbiskup Ugrin, da odande lakše progoni jeretike (bosanske krstjane). 29/1 1238 potvrdio je kralj Bela IV. križarskim redovima, među ostalim dobrima, i ona u požeškoj županiji, gdje su se tražile zlatne i srebrne rude, od kojih bi dio dohotka imao dobiti kraljev brat Koloman, kralj (Galicije) i vojvoda čitave Slavonije. Kralj Bela poklonio je grad S. P. kraljici Mariji, jer ga je ona za tatarske najezde znatno pomogla novcem. Ona je vršila vladarska prava u požeškoj županiji sve do 1273, a kasnije, do 1290, Kumanka Jelisaveta, mati kralja Vladislava IV., pa Tommasina Morosini, mati posljednjega Arpadovića, Andrije III., koji je svoga ujaka Albertina Morosinija 1/8 1299 učinio vojvodom čitave Slavonije i vječnim županom požeškim. Tada je gradom S. P. upravljao, kao kraljevski kastelan, sin bana Stjepana, Pavao Gorjanski, koji je odmah poslije smrti kralja Andrije (1301) pristao uz Karla (Roberta), ali je zato imao mnogo neprilika i natezanja s banom Henrikom Güssing-om. Od 14 vijeka pa nadalje, još čak i u 16 vijeku, neki su se Frankapani dičili titulom požeških župana.

Za velikoga pokreta, što se digao na slovenskom jugu poslije smrti kralja Ljudevita I. (1382), u S. P. i u njenu susjedstvu odigravali su se znatni događaji. Koncem aprila 1385 kraljica udovica Jelisaveta (Bosanka) desila se sa svojom kćerkom, kraljicom Marijom, u S. P., gdje je bio kraljičin dvor (curia reginalis), i tamo je pregovarala s nezadovoljnicima, kojima su na čelu bili: braća Horvati, zagrebački biskup Pavao i mačvanski razban Ivan, vranski prior Ivan Paližna i dr. Kada je 1387 Ivan Horvat potučen kod Cernika, sklonio se u S. P., ali ga je tu opkolila kraljevska vojska, pa se jedva spasao u Bosnu. Početkom septembra 1391 bio je u S. P. sam kralj Sigizmund, spremajući rat protiv bosanskoga kralja Dabiše i Turaka, zatim 2—9/6 1398, kretajući protiv kralja Stjepana Ostoje i vojvode Hrvoja Vukčića. Borba se završila 1408 pobjedom kralja Sigizmunda kod Dobora. S njim se zatim izmirio vojvoda Hrvoje, dobio je od njega časti i mnogo gradova, među ostalima i S. P., koju je držao sve do svoje

smrti (1416). Poslije 1423 pripadala je S. P. porodici Tomaši, a od 1445 Hédervåry-ma, koji su, izgleda, držali samo grad S. P., dok je varoš s okolinom došla u ruke porodici Dežefi. Pošto je Franjo Hédervåry 1521 izgubio Beograd, kralj je Ferdinand 1528 darovao S. P. Ivanu Hobardancu, ali je on dugo nije držao.

25/6 1529 u S. P. su držali sabor neki Zapoljinci. 1532, vraćajući se ispod Kiseka, sultan Sulejman popalio je grad S. P. 1535 osvojio ga je smederevski paša Muhamed Jahi-Oglu, i tu uredio sandžak, kome je pripadala sva istočna Slavonija (i Osijek). Glavno mjesto S. P. imalo je oko 1.000 kuća i 1.000 ljudi za oružje. Tu je sjedio paša (general) i kadija (sudac). Dok je S. P. bila turska, dosta je trpjela od kršćanskih navala; tako je 1599 narodni junak Luka Senčević, s četom od 500 ljudi, navalio na S. P., popalio je, ubio pašu i zarobio mnogo Turaka. Kad je 1687 carska vojska, pod generalom Dünewald-om, poduprta narodnim ustankom, navalila na S. P., Ibrahim-paša je izmakao u Bosnu, a za njim su pošli i ostali Turci. Kad su Turci iduće godine pokušali, da natrag osvoje S. P., potukao ih je 12/3 fra Luka Ibrišimović na brijegu, koji je po njemu, Sokolu, prozvan Sokolovcem. Dan Sv. Grgura (12/3) Požežani i danas slave kao narodnu slavu. Sokolu su zapisali (1878) pjesnički epigraf u franjevačkoj crkvi, a na trgu Sv. Terezije podigli mu (1893) krasan spomenik: Soko nakon sjajne pobjede meće mač u korice.

U oslobođenoj Slavoniji kralj Leopold I. imenovao je nove župane, tako Franja grofa Ivanovića za požešku i virovitičku županiju, a poslije njegove smrti sina mu Davida. Premda su župani bili imenovani, ipak nije tu bilo još govora o kakvoj županskoj oblasti u slavonskim županijama, već je bila vojnička uprava, kojoj je bio na čelu general u Osijeku, primajući zapovijesti od ratnoga vijeća u Beču. Tek je 1745 kraljica Marija Terezija, poslije mnogih molbi i tužbi hrvatskih staleža (sabora), izdala ukaz, kojim je proglasila sjedinjenje, ali ne u punom opsegu, triju slavonskih županija, požeške, virovitičke i srijemske s ostalim hrvatskim županijama pod banskom vlašću. Ona je odmah imenovala i nove župane. Od tada se neprekidno držala vlast požeških župana sve do likvidacije županija u Kraljevini SHS. Prema uredbi o podjeli države u oblasti od 26/4 1922, a na osnovu člana 135 vidovdanskog ustava, područje negdašnje P. županije (1010: 4.930·6 km², 265.272 stanovnika), pripada sada osječkoj oblasti.

Stari grad po odlasku Turaka sve je više gubio važnost i počeo je propadati. Isprva su njime upravljali carski zapovjednici i u njemu je bila mala posada, a 1750 je sasvim zapušten. Danas se od njega nalaze samo neznatni ostaci. Na podnožju staroga grada danas leži grad S. P. 1765 postala je ona slobodan kraljevski grad i dobila je (uglavnom iz 14 vijeka obnovljeni) gradski grb: tri kule, nad njima raskriljeni, na desno leteći orao, s jedne strane mjesec, a s druge zvijezda, nad njim petorozupčana kruna.

L i t e r a t u r a: J. Kempf, Požega; Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije (1910); Iz prošlosti Požege i požeške županije (1926); J. Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti (1919); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920); V. Klaić, Zemljopis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati (1880); E. Laszowski, Prilog hrvatskoj sfragistici (Požega; Vjesnik Hrvatskoga Arheološkog Društva, 1901); E. Kramberger, Požega (Vienac, 12, 435, 4.448); M. Kos, Požega (Danica, 1887); M. Šenoa, Srednjom Slavonijom (Danica, 1905); J. Brunšmid, Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva (5, 78, 11, 40). *J. Modestin.*

SLAVONSKI BROD, grad u Slavoniji, u osječkoj oblasti. Leži na lijevoj obali Save (18° ist. duž. od Gr.), gdje je, zbog otočića u rijeci, od vajkada prelaz na njenu desnu obalu, u ravnici (90 m) podno krajnjih izdanaka Dilj-Gore. Parobrodska je stanica (samo za teret) i željeznička stanica na pruzi Beograd (231 km)—S. B.—Zagreb (204 km), s krakom preko željeznoga mosta u Bosanski Brod (10 km), odakle se nastavlja željeznica uskog kolosjeka (0.76 m) u Sarajevo (279 km) i dalje na more, u Gruž—Dubrovnik (329 km). Željeznička pruga iz S. B. u Bosanski Brod otvorena je 1/11 1879, a do Sarajeva 4/10 1882; željeznička veza

do Zagreba dovršena je 18/9 1889, a do Beograda 7/10 1891. Po svom smještaju, na glavnoj rijeci, na željezničkom raskršću između istoka i zapada, sjevera i juga naše države, S. B. je znatno prometno, trgovačko i strateško mjesto (s tvrđavom).

S. B. je prilično pravilno građen. Od novih zgrada ističe se gradska bolnica i moderno uređeni baždarski ured, dok je gradska vijećnica starija i trošna zgrada. Na glavnom trgu, bana Jelačića, koji se prostire do savskog keja, ističe se palača Prve Hrvatske Štedionice i zgrada realne gimnazije (sa spomenpločama Matije Mesića i Branka Radičevića), a u Mesićevoj ulici ukusna zgrada Hrvatskog Doma, podignuta 1925 za spomen 1.000-godišnjice hrvatskog kraljevstva, središte brodskih kulturnih društava. Od starina vrijede spomena franjevački samostan s krasnim trijemovima, na savskom keju, i brodska tvrđava, u kojoj je lijepa kapela (1763) i sunčani sat na tornju, a oko nje glasija. S keja na Savi otvara se prema sjeveru pogled na brodske vinorodne gorice, a prema jugu na bosanske brežuljke. Veliki željeznički i kolni most vodi preko Save. U S. B. znatna je drvena (»Slaveks«, »Slavonija«) i mlinska industrija (»Zvijezda«), zatim proizvodnja alkoholnih pića. S. B. pivara, odskora je u posjedu sarajevske dioničke pivovare, najveća je ciglana Prve Hrvatske Štedionice. Najveće industrijsko postrojenje S. B. je Prva Jugoslavenska tvornica vagona i mostova D. D., osnovana 1921; ona zaprema 68 katastralnih jutara, s više tvorničkih zgrada i kolonijom radničkih kuća, ima i odjeljenje za konstrukciju i popravke lokomotiva, 15 km dugi industrijski kolosjek i električnu centralu, koja daje struju i samom gradu. Ima i domaćeg kožarskog i tkalačkog zanata.

Gradsko područje S. B. zaprema površinu od 12 km², a ima u 1.554 doma 10.621 stanovnika, koji su po narodnosti: Hrvati i Srbi 8.195, Slovenci 300, drugi Sloveni 360, Nijemci 1.128, Madžari 541, Arbanasi 42 i dr.; po vjeri: rimokatolici 8.100 i grkokatolici 79, pravoslavni 1.264, evangelici 350, jevreji 1.977, muslimani 418 i dr.; po zanimanju: trgovci i zanatlije, poljoprivrednici i čuveni vinogradari (lozni rasadnik 3·65 ha, veliki podrumi). Osim gradskog magistrata u S. B. su: sreska oblast, kotarski sud, porezni ured, uprava financijske kontrole, carinarnica, solarski ured, hidrotehnička odjeljenja, pošta, telegraf i telefon. Do 1754 rimokatoličkom su župom upravljali Franjevci, koji su bili i prvi učitelji u S. B. U njihovom je samostanu već 1712 osnovan franjevački novicijat, a 1720 uvedena je filozofija. Od 1787 samostan je bio zatvoren do 1806, kada su u njega uvedeni Franjevci i nastavili filozofsku školu. 1723 srušena je stara franjevačka crkva i samostan. Nova crkva građena je do 1728, a samostan je dovršen 1825. Pravoslavna crkva, Sv. Georgija, sagrađena je oko 1780; potpadala je isprva pod parohiju u Kločevcu, a 1802 spominje se prvi S. B. paroh. Do 1775 bili su S. B. učitelji jedino Franjevci. Zatim je došla era njemačkih graničarskih škola (isprva Trivialschule, pa 1820 Haupt- ili Oberschule). Nekoliko je decenija u S. B. bila i madžarska škola državnih željeznica; ukinuta je poslije 29/10 1918.

Danas ima u S. B. realna gimnazija, građanska škola i šegrtska škola.

Brodski su odlični građani Brlići, koji su se doselili iz Svinjara (sada Davor) i rod su pjesniku Matiji Reljkoviću. Brodski su sinovi i Matija Mesić, Branko Radičević, Dr. J. Stadler, Dr. Đuro Pilar i Hugo Badalić.

U S. B. (i u bliskim Beravcima) našlo se predmeta prehistoričkih, iz bronzanoga doba. U rimsko vrijeme tamo je bilo naselje Marsonia, koje se možda već od prije tako zvalo, a sačuvao mu se spomen do danas u imenu vode Mrsunje, na zapadu od S. B. Na otočiću, Adi, u Savi, preko koga danas vodi most iz S. u Bosanski Brod, iskopano je rimskog novca. Marsonijom je prolazila posavska cesta iz Siscije u Sirmium; kod nje se odvajala cesta, koja je preko Save vodila na jug, prema Derventi i dalje u Bosnu. Za seobe naroda propala je Marsonija. Hrvati, koji su se u tom kraju naselili oko 550, osnovali su novo naselje, koje je po svome položaju na prijelazu preko rijeke, dobilo ime Brod.

U srednjem vijeku bio je S. B. u požeškoj županiji. 1470 bio je S. B. vlastelin Đuro Bekefi. Kasnije je S. B. pripao hrvatskoj porodici Berislavića Grabarskih, potomaka bosanskog bana Borića. U njihovoj je vlasti

ostao sve do provale Turaka u ove krajeve. S. B. je zauzeo, sredinom augusta 1536, smederevski paša Mahmud Jahi-Oglu. Tada su Turci osvojili svu Posavinu od S. B. do Gradiške, pa u njoj i u požeškoj kotlini popalili 39 sela i odveli u ropstvo do 60.000 Hrvata. Turci su odmah stavili u S. B. tvrđavu posadu od 1.500 vojnika. Iduće godine je kršćanska vojska, 16.000 pješaka i 8.000 konjanika, pod carskim generalom Ivanom Kacijanerom, provalila u Slavoniju, sve do Osijeka, ali su je kod Gorjana Turci 9/10 1537 potukli, i potom za vijek i pol utvrdili svoju vlast u Slavoniji.

1687 veći je dio Slavonije oslobođen od Turaka, ali je slavonska Posavina ostala u njihovoj vlasti. 12/3 1688 razbio je na brdu Sokolovcu kod Požege fra Luka Ibrišimović 6.000 Turaka. Zatim je krenuo u Posavinu, »cvijet plemstva hrvatskoga«, na čelu mu grof Adam Zrinski, sin pokojnoga bana Nikole II. Njemu se pridružio grof Hochkirchen s austrijskim četama i grof Ivanović s požeškim Hrvatima. Adam Zrinski udario je prema S. B., gdje su ga dočekali Turci (2.000), potukao ih i osvojio brodsku tvrđavu, iz koje je pustio kući mnogobrojne sužnje. Iste je godine porazio pred S. B. i bosanskoga pašu Huršana, koji je s 8.000 Turaka pošao gradu, da ga natrag osvoji. U toj je bitki palo 2.000 Turaka. U jesen 1690 Turci su ponovno provalili u Slavoniju, i zauzeli sve gradove, osim Osijeka i Virovitice, pa ih je ponovno trebalo tjerati iz Slavonije. 1691 provalio je u slavonsku Posavinu ban Nikola Erdödy, a iz Osijeka je dopro pred S. B. vojvoda de Croy, te ga gotovo bez otpora i osvojio (12/10). Turci su uzmakli preko Save i tamo su se ušančili, ali su iz tamošnjih opkopa izbačeni već u noći 13/10, najviše hrabrošću kapetana »carskih« hajduka Perčinlije. Pošto su se Turci povukli, dao je de Croy još iste noći zauzeti Bosanski Brod.

Od sada je S. B. bio ne samo važan branik na Savi nego i glavno prolazište carskih vojska u Bosnu. Tako je i princ Eugen Savojski, krenuvši 6/10 1696 iz Osijeka, prešao kod S. B. Savu, prodro do Sarajeva, popalio grad i vratio se s nekoliko hiljada kršćana, koji su ostavili Bosnu i preselili se u Slavoniju. Mirom u Srijemskim Karlovcima 26/1 1699 Turska se odrekla cijele Slavonije i zapadnog dijela Srijema. Na mapi karlovačkog mira iz 1700 vidi se nacrt tadašnje S. B. tvrđave: nepravilan četverokut sa po jednom oblom kulom na sjeveroistočnom i jugozapadnom uglu tvrđave. Sa tri strane pasao je tvrđavu jarak pun vode iz Save, a s južne strane rijeka Sava. Ta se tvrđava nalazila upravo prema otočiću, Adi, u Savi. Istočno od tvrđave (odijeljen Mrsunjom) bio je grad, sa tri strane ograđen zidom, sa troja vrata, prema Savi otvoren.

Za rata 1716 bosanski su Turci zauzeli S. B., ali ga je još iste godine s hrvatskim četama preoteo grof I. Drašković. Poslije mira u Požarevcu (1718), kralj Karlo III. dao je, po prijedlogu princa Eugena Savojskog, sagraditi novu modernu tvrđavu u S. B. Nova je tvrđava građena 1722 do 1741, na povišem mjestu, 140 hvati istočnije od stare. Slavonska je Krajina 1735 podijeljena u tri kapetanije: gradišku, brodsku i petrovaradinsku, a spadala je pod generalkomandu u Osijeku. Ponovno je preustrojena 1747 i podijeljena je u tri istoimene pukovnije, od kojih se svaka dijelila u 16 decenija i 12 kompanija. Središtem S. B. pukovnije postali su Vinkovci, dok je u S. B. bilo samo središte kompanije. 1751 postao je S. B. slobodna vojnička općina, izuzeta ispod vlasti pukovnijske komande i neposredno podređena generalkomandi u Osijeku. Brođani su oslobođeni od vojničke dužnosti; slobodno su birali svoj magistrat (svake 3 godine), gradskoga suca i vijećnike; u ime otkupa od vojničkih dužnosti plaćali su na godinu 200 forinti u vojničku kasu. Po kantonalnom sastavu ukinuta je 1785 slobodna općina S. B., a 1787 predan je S. B. Vojnoj Krajini, no Brođani su ipak ostali izuzeti od obavezne vojne dužnosti.

Tada je S. B. imao 1.656 stanovnika: 792 muškarca i 864 žene; 1.567 rimokatolika i 89 pravoslavnih. 1800 spao je S. B. na obično krajiško selo kompanije u Podvinju. Tek 31/12 1819 dvorsko ratno vijeće ponovno je proglasilo S. B. slobodnom vojnom općinom. Za otkup od vojničkih dužnosti imao je plaćati na godinu 6.000 forinti, jedino u slučaju rata morao je o svom trošku staviti 6 momaka brodskoj pu-

kovniji. 1/5 1820 Brođani su opet birali svoj magistrat.

Savski otok, Ada, pred S. B. predan je 6/1 1828 turskoj Bosni. Čuveni Zmaj od Bosne Husejin-beg Gradaščević, vođa bosanske opozicije protiv reforama sultana Mahmuda II., sklonio se 20/6 1832 u S. B. Iz S. B. počeo je 29/7 1878 Josip barun Filipović okupaciju Bosne.

U proširenoj domovini S. B. je važno saobraćajno mjesto: sredina među vezama Posavlja i Podunavlja s Jadranskim morem.

Literatura: Brod na Savi kao kulturni i ekonomski centar (U počast kongresa Jugoslovenskog novinarskog udruženja 25/9 1927 u B. na S.). *J. Modestin.*

SLAVONSKI ŠAMAC, selo u Srijemu, u županjskom srezu, na Savi, prema Bosanskom Šamcu kod utoka Bosne; željeznička stanica na pruzi (Osijek) Vrpolje Striživojna—Š. (21 km). Ima 698 stanovnika u 156 domova, poglavarstvo općine (1.448 stanovnika), pučku školu, telegraf i telefon. Općini S. Š. pripada i selo Kruševica, sa 750 stanovnika u 160 domova. *J. M-n.*

SLEKOVEC MATEJ, historičar (6/8 1846, Kunova, kod Negove, Štajerska — 15/12 1903, Ljubljana). Učio je srednje škole i bogosloviju u Mariboru i postao je 23/7 1871 svećenik. Služio je kao kapelan, a zatim kao župnik u raznim mjestima u Štajerskoj, i bio je od 1887 župnik kod Sv. Marka, niže Ptuja. S. je, premda samouk, mnogo učinio za poznavanje slovenačke historije, osobito štajerske, i dao je vrlo mnogo građe za biografije pojedinih lica i genealoške studije. Svrha njegovog rada bila je više skupljanje građe i podataka nego sintetičko-historijsko prikazivanje. S. je bio prvi predsjednik Zgodovinskog Društva u Mariboru. — Glavna su mu djela: Župnija Sv. Lovrenca na Dravskem Polju (1885), Odlični Kranjci, Slovenec (1887, i preštampano), Škofija in nadduhovnija v Ptuji (Slovenski Gospodar, 1889, 1890, i preštampano), Sekelji, Rodoslovna in životopisna razprava (Slovenec, 1893, i preštampano), Die Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau (Südsteier. Post, 1894, i preštampano), Polidor pl. Montagnana, životopisna črtica (Slovenec, 1894, i u Zgodovinskom Zborniku, br. 28, i preštampano), Vurberg, krajepisno-zgodovinska črtica (Slovenski Gospodar, 1895, 1, 13, i preštampano, njemački prijevod u Südsteierische Post, 1895).

Literatura: F. Kovačič u Časopisu za zgodovino in narodopisje, I. 52—69. *M. Kos.*

SLEMEN, planina u Srbiji, između rijeka: Rujiške-Sesalske-Milušinačke-Gladne Rijeke-Bučijanske, jugoistočno od Rtnja, a jugozapadno od Lasovačke Planine (Tupižnice). S. je elipsoidnog oblika; visok je 1.098 m, i pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku. S. je sastavljen od stijena kretacejske starosti, i najvećim dijelom je pošumljen. Sjeveroistočno od njega prolazi kolski put Boljevac—Bučje—Knjaževac, a podnožjima i preko planine vode pješački putevi i staze. Južno od S. diže se Krstatac. *P. V.*

SLEPČE. 1. Manastir u oblasti Bitolja. Crkva je posvećena Sv. Jovanu Preteči. Ne zna se, kad je osnovan. Najraniji sačuvani spomen, iz 1543, spominje igumana Ignjatija sa 20 monaha i manastirske ktitore kneza Dimitrija, Nikolu i Đorđa Pepiće iz Kratova. Crkva je iznutra islikana 1627, a iz 1637 je slika Sv. Jovana iznad ulaznih vrata. U 19 vijeku postojala je pri ovom manastiru srpska škola. Izvan manastira postoji i jedna mala crkva, posvećena Sv. Nikoli. I ona je islikana u 17 vijeku. Naročito su čuvena dvoja vrata, izrađena u drvorezu. Ornamenti u obliku prepleta i rozeta opominju na slične ornamente na crkvama iz doba despota Stefana. Na jednim od tih vrata predstavljeni su, sasvim gore u sredini desne polovine, Raspeće, a u sredini lijeve Bogorodica u pozi molitve. Oko ovih se vide predstave svetitelja (po 28 na objema stranama) sa srpsko-slovenskim signaturama. Druga su vrata dvokrilna; ona pokazuju gore 8 likova svetitelja, a dalje predstave 10 fantastičnih figura životinja i ljudi.

2. Manastir kod Prilepa. Crkva je posvećena Sv. Nikoli. Nju je sazidao i popisao iguman Sertije sa svojim učenikom jeromonahom Mihailom 1672. Južno od ulaznih (zapadnih) vrata u crkvi sačuvani su likovi ovih ktitora. Crkva je skromnih dimenzija, a živopis je interesantan. *V. P-ć.*

3. Prostrana planina u Sloveniji, između rijeka: Cerknišce-Jezerskog Potoka, istočno-jugoistočno od trga Cerknice. Sastavljena je od dolomita i vapnenjaka gornjeg trijasa, i pruža se dinarskim pravcem, od sjeverozapada na jugoistok. Najviši vrhovi su: Gradišče (858 m) i Slivnica (1.114 m), a sjeveroistočno od nje su: Medvednica (1.022 m) i Hlebec (855 m). S. je veoma omiljena gora za sport, naročito ski. *P. V.*

SLIJEPAC JEREMIJA. V. Karadžić Obradović Jeremija.

SLIVNICA, selo u Bugarskoj, u sofijskom okrugu, nedaleko od Dragomana i Dragomanskog Klanca, gdje je srpska vojska 1885 pretrpjela poraz u sukobu s bugarskom vojskom. *M. M.*

S l i v n i č k a b i t k a (5, 6 i 7/11 1885). Po ratnom planu Srbije za rat protiv Bugarske, srpska vojska, koncentrirana oko Pirota, imala je glavnom snagom da nadire nišavsko-sofijskim ratištem, starajući se, da što prije zauzme Sofiju. Težište akcije imalo je biti na desnom krilu, a s pravca od Trna i Breznika djelovati u bok i pozadinu glavnih bugarskih snaga, ako bi one bile koncentrirane zapadno od Sofije. — Po bugarskom ratnom planu za rat protiv Srbije, zapadni bugarski korpus imao je cilj, da na utvrđenim položajima na samoj granici i pozadi njih zadrži srpsko nadiranje dokle god može, a zatim da se cijela snaga koncentrira na jako utvrđenim slivničkim položajima i na njima se drži do dolaska trupa s turske granice, a tada s koncentriranim snagama zapadnog i istočnog korpusa prijeći u nastupanje.

Prema ovom planu srpska je vojska 2/11 prešla u nastupanje, i protjeravši dijelove bugarske vojske u bojevima 2, 3 i 4/11 (v. Rat Srbije s Bugarskom 1885), 4/11 u veče bila je koncentrirana ovako: Konjička brigada (7 eskadrona, 19 kadrovski bataljon i 1 baterija, pukovnik Praporčetović) kod Malog Malova; Dunavska divizija (general Milutin Jovanović), 9 puk s 1 baterijom u prednjoj liniji od jugoistočnog visa Tri Uši (s osiguravajućim dijelovima istočno od Mekih Creva) do zapadnog visa Tri Uši. 3 voda konjičkog eskadrona u dolini Malova za vezu s konjičkom brigadom, a jedan vod na desnom krilu za vezu sa šumadijskom divizijom, 7 puk pozadi 9, do zapadnog visa Tri Uši, s frontom k Malovskoj Dolini; 15 puk južno od posljednjeg visa Tri Uši do ceste; pozadi ovog i u desno bile su tri baterije; štab divizije u Dragomanu. Drinska divizija (pukovnik Mišković) 6 puk pozadi Brełožnice, 5 puk u desno od 6 s jednim bataljonom kod Brusnika za vezu sa šumadijskom divizijom, 4 puk sjeverno od 6 kod visa Zabela. Kod 5 i 6 puka bile su 3 baterije, a među 6 i 4 pukom jedna. Šumadijski artiljerijski puk (3 baterije) zadržat je kod Dragotinca. Drinski divizijski konjički eskadron bio je kod Rakite, gdje je bio i šumadijski eskadron. Šumadijska divizija (pukovnik Binički) na putu od Vrapče u Krušu, moravska divizija (pukovnik Topalović) u nastupanju od Filipovaca i Jezdimiraca k Brezniku, gdje je imala stići do noći. Odred pukovnika Gajinovića utvrđivao je položaj kod Ravne Šibe. Lijevokrilni odred (major Milošević) zauzeo je Komšticu i Ropot sa dvije čete, a dvije čete je poslao na Razbojište, da smijeni eskadron i četu konjičke brigade.

Bugarski dijelovi na graničnom frontu, prema planu, zadržavali su srpsko nastupanje i postepeno su se povlačili k slivničkom položaju tako, da su 4/11 u večer bili ovako raspoređeni: Desni odsjek: na visu Lešta 1 bataljon s jednim eskadronom na krajnjem desnom krilu, prema Mekim Crevima 1 bataljon i 2 baterije i pozadi njih 2 čete, južno od ovih 1 baterija i 1 polubaterija s dva bataljona na položaju s obje strane ceste između ceste i Aldomirovaca 3 bataljona, 8 dobrovoljačkih četa i 2 baterije. Lijevi odsjek: od Aldomirovca do visa Višaja (sjeverno od Gurguljate) 3 bataljona s 1 baterijom i 2 eskadrona istočno od Radulovaca. U općoj rezervi pozadi centra (pored ceste sjeverozapadno od Slivnice) 2 bataljona i 1 baterija. No ovaj je raspored odmah izmijenjen, iz rezerve su upućena dva bataljona i 1 baterija na desno krilo, a kad su počele da pristižu trupe od Breznika, one su upućivane na desno krilo tako, da je postepeno tamo upućeno još 5 bataljona i dobrovoljci Kavalova, a na lijevo krilo upućeno je 3 bataljona,

2 žandarmerijska eskadrona, 1 konjički puk i 1 baterija, koji su odstupili k Gurguljati, Glubovci i Bratuškovu. Ova pojačanja poslana su dijelom 4/11 u večer, a dijelom u toku bitke.

Po planu srpske vrhovne komande, 5/11 imale su konjička brigada i dunavska divizija da drže bugarsko desno krilo u šahu, a ostale divizije da izvrše odsudan napad na lijevo krilo slivničkog položaja. Ali kako su patrole konjičke brigade 4/11 zauzele Malo Malovo, bugarski je konjički eskadron i bataljon Bahčevanova odstupio s krajnjeg desnog krila i otišao u Slivnicu, gdje je postavio ljude u bivak. Izlazeći iz ratnog savjeta, koji je 4/11 držan u Slivnici, načelnik štaba zapadnog bugarskog korpusa sreo je komandira desnokrilnog eskadrona, a kada je od njega čuo, šta je urađeno, naredio je kapetanu Bahčevanovu, da odmah s bataljonom i eskadronom krene i prije zore zauzme vis Leštu i Malo Malovo, bez obzira da li su Srbi zauzeli te točke. Uslijed magle, blata i snijega, kapetan Bahčevanov stigao je pred označene položaje tek 5/11 oko 9 sati, i tu se razvila borba, kojom je počela S. B.

Prostoriju bitke čini ispresijecan teren istočno od linije Dragoman—Pišten (Piščane) do visova zapadno od Slivnice. Ograničena je sa sjevera Čepnjem Planinom, a s juga Viskerom Planinom i njegovim ograncima Višajom i Vojvodinom Mogilom. Istočni dio prostorije čini slivnički položaj, posljednji prirodni zgodan položaj za odbranu Sofije. To je strateški važan položaj, jer presijeca glavnu cestu i zatvara sve ostale puteve, koji iz Srbije vode k Sofiji. Zemljište zapadno od položaja, do bugarsko-srpske granice, planinsko je i može se sa malo snage braniti, i time zadržavati nastupanje na istok. Sam položaj, po topografskom sklopu, dopušta dugu obranu s malom snagom protiv nadmoćnijeg neprijatelja. Sjeverno krilo položaja obrazuje vis Lešta, pred kojim je dolina Malovska, naslonjena na strmi greben Čepnja. Lijevo krilo prirodno se završava visovima Višaja i Vojvodina Mogila, tako da se lijevo krilo naslanja na prolaznu samo po putevima Viskar-Planinu. Od visa Lešta položaj ide grebenom do visa Centar (ranije se zvao Dubica) pa je kod Aldomirovca oko 3.000 koraka široka ravnica, na čijim su krajevima sela Aldomirovci i Bratuškovo, do koga odmah počinje vis Višaja i jugoistočno od nje Vojvodina Mogila. Dužina vatrene linije je oko 20 kilometara.

Zemljište pred položajem je pregledano, osim na desnom krilu, gdje se izdižu Meka Creva i Tri Uši, koji obrazuju uzak i kamenit greben, paralelan Čepnju, ali koji nadvišava desno krilo položaja. Južno od ovog grebena, visovi Zabel i Balinski daju također napadaču zgodne položaje za napad, a zemljište između Radulovca i Brložice kao i kod Bratuškova dominira položaj i zgodno je za napadača. Teren pozadi položaja strmo se spušta u široku dolinu rijeke Slivnice, tako da je vrlo zgodan za smještaj i manevriranje rezerva. Na istočnom kraju ove doline je vis Gradište, koji je mogao poslužiti kao vrlo zgodan prihvatni položaj. Najveći nedostatak položaja je, što se lako mogu obići i obuhvatiti oba krila.

Položaj je bio fortifikacijski dobro uređen pomoću vojske, okolnog naroda i čak talijanskih radnika, koji su radili željezničku prugu. U početku je centar bio utvrđen samo okopima za stojećeg i klečećeg strijelca s bonetama na grudobranu. Kasnije je dopunjeno utvrđivanje, i to pozadi strjeljačkih okopa na dvije terase centra izrađene su dvije baterije za po 8 topova, s pokrivenim zaklonima za poslugu. Pozadi lijevog krila centra bila je jedna baterija isto kao i dvije gornje. Pozadi baterija na samom vrhu bila je izrađena šesterostrana reduta (centralna reduta) za dvije čete (s grudobranom 2 metra debelim) i oko nje nekoliko okopa za topove, frontom na zapad. Na 750 metara sjeverno od ovog, na jednoj uzvišici, počela je druga reduta, frontom na sjeverozapad, ali je ostala nedovršena. Sjeverno od ovoga izrađena je jedna lineta, frontom na sjever, a istočno od ove nekoliko okopa za topove. Desnokrilni je odsjek, zbog kamenog terena, bio utvrđen samo sjeverno od ceste i željezničke pruge sa 2 linete i nekoliko strjeljačkih i topovskih okopa, ali ovi su bili plitki i s Mekih Creva snažno tučeni. Lijevokrilni odsjek bio je utvrđen samo donekle. Pred Aldomirovcima je bila reduta za dvije

čete i 4 topa (Preslavska), kod Bratuškova ostala je nedovršena reduta (Razgradska). Sjeveroistočno od Aldomirovaca bila je baterija za 4 topa, a među ovim redutama i baterijama strjeljački okopi, postavljeni tako, da tuku poglavito mrtve uglove. Na Lešti i Višaji nije bilo utvrđenja, te su tako prirodno slaba krila ostala neutvrđena. Preprečnih sredstava nije bilo.

Odnos snaga bio je: prvoga dana bitke: Srba 11.810 pušaka, 1.500 sabalja, 56 topova; Bugara 19.000 pušaka, 300 sabalja, 36 topova; posljednjeg dana bitke: Srba 21.700 pušaka, 1.700 sabalja, 68 topova; Bugara 23.000 pušaka, 800 sabalja, 40 topova. Koncentraciju snaga za bitku Bugari su izveli na samom slivničkom položaju na taj način, što su sve odrede zapadnog korpusa s graničnog fronta brzim manevrima povukli na položaj, a trupe istočnog korpusa prebacili forsiranim manevrima k Slivnici, i kako je koja jedinica stizala, upućivana je u borbu.

Srbi su s konjičkom brigadom i dunavskom divizijom došli pred položaj 4/11, drinskom, kojoj je bio pridat šumadijski artilerijski puk, 4/11 u večer; jednim pukom šumadijske divizije 5/11, kada je moravska divizija jednim pukom bila na jedan, a ostalima na dva dana marša od bojišta. U toku bitke cijela šumadijska i jedan puk moravske divizije prikupljeni su pred položajem.

Plan za bitku srpske vrhovne komande bio je: Konjičkom brigadom i dunavskom divizijom držati bugarsko desno krilo u šahu, a drinskom, šumadijskom i moravskom divizijom izvršiti napad na lijevo krilo slivničkog položaja. Plan bugarske vrhovne komande bio je: Upornom odbranom na utvrđenom slivničkom položaju zadržati Srbe, dok ne stigne istočni korpus. Za slučaj neuspjeha predviđeno je bilo odstupanje na utvrđeni položaj kod Ihtimana.

Bitka nije izvedena po planu, već se razvijala ovako: 5/11 naređeno je kapetanu Bahčevanovu, da po svaku cijenu posjedne vis Leštu i Malovo, koje je bio napustio noću 4—5/11. On je s bataljonom i eskadronom stigao pred Leštu 5/11 oko 9 sati. Međutim, kako srpske trupe nisu bile prikupljene, naređeno je, da konjička brigada i dunavska divizija imaju odmor, toga dana, dok se ne prikupe šumadijska i moravska divizija, a napad je odložen za 6/11. Tu zapovijest komandant konjičke brigade nije bio dobio, već je uputio prednje eskadrone od Malog Malova da izviđaju što dalje u pravcu Lešte, a sam se obratio komandantu dunavske divizije za sporazum, jer je 4/11 bilo naređeno, da konjička brigada sporazumno djeluje s dunavskom divizijom. Izvješten od komandanta dunavske divizije o odlaganju napada, komandant konjičke brigade obustavio je pokret brigade i pošao je na Tri Uši za sporazum s komandantom dunavske. Tada je na lijevom krilu čuo pješačku borbu i uputio tamo dva eskadrona i četu 19 puka. Lijevokrilni eskadron bio je naišao na četu kapetana Bahčevanova, koja se bila rasula u strijelce na krajnjem desnom krilu, dok je ostali dio bataljona posjedao Leštu. Bahčevanov je s Lešte pomagao svoju četu vatrom, i tu se razvila borba. Kapetan Benderev (komandant desnog krila), bojeći se obilaska desnog krila, došao je sa svim trupama, što ih je imao (prvo 1 bataljon, a zatim još 2 bataljona i baterija) pod rukom, ojačao je Bahčevanova i produžio njegovo krilo na sjever. Vidjevši, da pred sobom ima samo konjicu pješke, on se riješio, da zauzme Malovo i Meka Creva, a kad je oko podne dobio još 3 bataljona i 1 bateriju, prešao je u nastupanje k Malom Malovu i Mekim Crevima, na kojima je bio 1 bataljon 9 puka. Komandant 9 puka, čuvši borbu na lijevom krilu (kod Malova), krenuo je bataljon iz rezerve u pravcu Malova, ali kako je bila magla, nije vidio, da mu u desni bok nastupa jedan bugarski bataljon. Ovaj bugarski bataljon, došav na 200 koraka od srpskog bataljona, preduzme juriš, srpski bataljon, iznenađen, povukao se, poslije male borbe, u pravcu Tri Uši. Bataljon na Mekim Crevima vodio je borbu do poslije podne, i ostavljen usamljen, povukao se također k Tri Uši. Konjička brigada prešla je od Malova u nastupanje, ali videći da 9 puk odstupa, i sama se povukla na 1—1½ kilometar natrag i tu je posjela položaj. Bugari su zauzeli Meka Creva.

Tada je s desnog krila dunavske divizije upućen od Tri Uši 1 bata-

ljon 15 puka, sa 2 baterije južno od ceste u napad na lijevo krilo Bugara, a u isto je vrijeme kralj Milan (koji je tada bio kod drinske divizije) naredio, da cijela drinska divizija napadne bugarski centar. Drinska divizija razvila je sva tri puka pješadije i cijeli puk artiljerije i preduzela je demonstrativan napad na centar i lijevo krilo bugarskog položaja. Borba se vodila do noći, i drinska je divizija došla na 2—400 koraka do utvrđenja, ali juriš nije preduzimala. Bugarski prednji dijelovi povukli su se u utvrđenja, bacili su u borbu sve dijelove, koji su u toku dana stizali s turske granice, i na taj su se način održali na položaju. Pred večer se drinska divizija povukla na visinu dunavske (800 do 1.500 koraka od bugarskih rovova).

Za to su vrijeme bugarske jedinice na desnom krilu produžile da nastupaju, i skupile su se dijelom u Malom Malovu, a dijelom u dolini među Mekim Crevima i Tri Uši. Pred veče je ovu grupu napao bataljon 7 puka, i zajedno s bataljonom 15 puka uspio je, da je protjera i s Mekih Creva, ali, i sam napadnut rezervom, povukao se na Tri Uši, no potom je opet zauzeo i zaposjeo Meka Creva. Bugarski vojnici dijelom su odstupali k Slivnici, a dijelom su (2 čete) ostali za Mekim Crevima, bez veze s trupama u Malom Malovu, koje su, iako rastrojene, ipak postavile predstraže i prenoćile tamo, uhvativši vezu s odjeljenjima na Čepnju.

Konjička brigada povukla se k izlazu iz Dragomanskog Klanca, uputivši 19 bataljon, ojačan bataljonom 15 puka na Čepanj, radi osiguranja lijevog boka. Šumadijska divizija stigla je ovog dana u Povaliriš, a 1 puk (10) uputila je u toku noći na Dragoman (u sastav dunavske divizije). Moravska divizija zauzela je Breznik, i tu je prenoćila. Vlasinski odred ostao je na mjestu, gdje je i bio.

Za 6/11 naređeno je, da ojačana dunavska divizija ostane u istom rasporedu, da se utvrdi na položaju i da osigura lijevi bok, konjička brigada da ostane kod Dragomana na izlazu iz klanca; drinska divizija da produži napad, a šumadijska, u vezi s moravskom divizijom, da napadnu lijevi bok i pozadinu slivničkog položaja.

U toku noći u bugarskom štabu zapadnog korpusa održan je ratni savjet, na kome je riješeno, da se desno krilo, koje je bilo izmiješano i rastureno, povuče i dijelom posjedne Leštu, a dio da pošlje u opću rezervu, da se pojačanja, koja stižu iz istočnog korpusa, upute prvo na lijevo krilo, a zatim na centar u Slivnicu. Bilo je pitanje, da li da se ostane na slivničkom položaju, ili da se odstupi, i riješeno je, da se ostane na Slivnici. Knjaz je telegrafirao ministarskom savjetu, da državnu kasu evakuira u provinciju, a dvorski arhiv da skloni u njemačko poslanstvo. Na energično traženje ministarskog savjeta, riješeno je, da se ostane na slivničkom položaju.

Međutim je u istočnom korpusu bilo završeno formiranje vojske iz Rumelije (4 puka pješadijska, 1 pionirski, 2 eskadrona konjice i nekoliko baterija i dobrovoljačkih bataljona), i sve su trupe upućene k Slivnici, gdje su se očekivale od jutra 5/11, a stigle su u toku 5 i 6/11 do večeri.

Na bugarskom krajnjem desnom krilu koncentrirao se 5/11 noću u Bučicu odred kapetana Panice od 6 četa i dobrovoljaca; 6/11 u 3 sata izjutra preduzeo je nastupanje preko Ravna, i oko 7 sati naišao je na srpske trupe na grebenu kod Ropota (bataljon 15/II. majora Miloševića). Iznenađeni, Srbi su, poslije kratke neuređene vatre, odstupili k Slaviniu, a Bugari su zauzeli Ropot i Komšticu. Međutim je još 5/11 u veče komandant dunavske divizije (pukovnik Horstig) poslao 2 bataljona 9 puka (sa Tri Uši), 2 bataljona 15 puka i 19 bataljon, da zauzmu Čepanj i osiguraju lijevi bok i pozadinu, a na Tri Uši su ostali samo 7 puk i po 1 bataljon 9 i 15 puka sa 4 baterije. Pet bataljona, upućenih na Čepanj, ispeli su se, poslije teškog noćnog marša, na kameniti greben, i tek se tada vidjelo, da tamo nema prostora za više od 1½ bataljona. Stoga je komandant ostavio tamo 1 bataljon, a ostale je spustio u Dragoman u kantonman, što je učinjeno u večer 6/11. Konjička brigada dobila je u toku dana nekoliko protivrječnih naređenja, poglavito da izviđa dolinu Kalotinske Rijeke i da uputi 1 puk dunavskoj diviziji. Brigada je zanoćila kod Kalotine, ne učinivši cijelog dana ništa. Jedan puk (10) upućen je

bio dunavskoj diviziji na raspoloženje i bio je prikupljen kod Dragomana u rezervi, a jedan bataljon je produžio desno krilo dunavske divizije. Drinska je divizija ostala gdje se sinoć bila zadržala, šumadijska je divizija bila desno od nje, a uputila je 1 puk (10) dunavskoj diviziij. Moravska je divizija bila u Brezniku.

Prema rješenju ratnog savjeta, bugarske su se trupe na desnom krilu povukle u svanuće iz Malog Malova i iza Mekih Creva na dio položaja od ceste do Lešte zaključno. Kako su te trupe bile rasturene, upućene su dva svježa bataljona, koji su u zoru posjeli položaj prema Mekim Crevima, i pod njihovom se zaštitom izvršilo povlačenje desnog krila. Na taj način na desnom bugarskom krilu u jutro 6/11 bilo je 7¾ bataljona, 8 topova i 1½ eskadron, a osim toga jedan bataljon na Gradištu kao rezerva. Na centru bugarskog položaja ostao je raspored trupa kakav je bio prošlog dana. Lijevo krilo bilo je u toku noći ojačano sa 3 čete i 1 baterijom. U općoj rezervi kod Slivnice bila su 2 bataljona redovne vojske i 1 bataljon dobrovoljaca.

Kako je dunavska divizija vršila nov raspored, to ona nije vršila nikakav napad, te na tom krilu nije do podne bilo borbe. Drinska je divizija imala da demonstrira, te je bila prešla u napad na svom lijevom krilu, a kad je dobila vatru s bugarskog položaja, vratila se na polazne položaje. Poslije toga, u toku cijeloga dana, samo je podržavana vatra s obje strane. Šumadijska divizija, čim je stigla južno od drinske, razvila je dva puka i među njima dvije baterije prema lijevom krilu bugarskog rasporeda. Komandant lijevog bugarskog krila ocijenio je, da je djelovanje drinske divizije na front demonstracija, te je stoga pojačanjima, koja je dobio prekonoć 5/11, posio vis Gradište južno od Bratuškova s 1 bataljonom i 10 topova, a ostatkom greben između Gradišta i Višaja, gdje su već bile 2 čete dobrovoljaca, kasnije ojačane još jednim bataljonom dobrovoljaca. I tu se vodila samo vatrena borba.

Kako do podne Srbi nisu napadali na lijevom krilu, Bugari se riješe, da ponovno zauzmu Meka Creva, te upute 3½ bataljona i 1 bateriju u napad. Napad je jednom bio odbijen, no ponovljen, uspio je, i srpskih 6 četa povukle su se na istočni vrh Tri Uši, a Bugari su zauzeli Meka Creva.

Poslije odstupanja od Breznika (5/11), odred kapetana Kisova ojačan je i formiran tako, da je imao 3 bataljona (slaba), 6 četa opolčenjaca i dobrovoljaca i eskadron konjice (120 sabalja). Kako je moravska divizija, po zauzeću Breznika, stala i osigurala se, taj se odred vratio i zanoćio je među Jaržilovcima i Sopicom. 6/11 izjutra kapetan Kisov je dobio zapovijed, da napadne Srbe u Brezniku i po svaku cijenu tamo zadrži moravsku diviziju, a ako bude primoran, da odstupa na Vladaju, gdje je poslata jedna četa za prihvat. Međutim komandant moravske divizije, koji tri dana nije imao nikakve zapovijedi, dobio je 6/11 izjutra, preko šumadijske divizije, zapovijed, da u Brezniku ostavi 1 bataljon i brdsku bateriju, i s ostatkom da se što prije krene i dođe na desno krilo šumadijske divizije. U Brezniku je ostavljen 1 bataljon (2 puka) i baterija, a ostatak moravske divizije (4 bataljona i artiljerija) oko 10½ sati krenulo je sofijskom cestom.

Komandant moravske divizije ostao je u Brezniku, i oko 12 sati, kad je odred Kisova već nastupao k Brezniku, naredio je, da dvije čete posjednu vis Sv. Nikola nad Breznikom, a ostale dvije da budu u rezervi. Odred Kisova preduzeo je napad na Breznik, i već je bio skoro uspio da zauzme Sv. Nikolu, ali se moravska divizija, čije je čelo već bilo kod Arzana, povratila, i udarom u desni bok protjerala odred Kisova, goneći ga do Žužaljske Čuke, gdje je zapovješću zaustavljena. Već u mrak bataljoni su vraćeni u Breznik, i naređeno je, da dva bataljona i 2 baterije posjednu Breznik, a ostatku je naređeno, da se sutra zorom krene i produži front desno od šumadijske.

Za to vrijeme od uobražene opasnosti s lijevog krila, srpska je vrhovna komanda prešla iz Caribroda u Pirot. Međutim pod utiskom poraza kapetana Kisova u štabu bugarske vojske došlo se do zaključka, da će moravska divizija produžiti nastupanje u pozadinu slivničkog položaja ili k Sofiji. Kako je tamo bilo svega 3 bataljona, sazvan je ratni savjet, na kome je opet bilo postavljeno pitanje, da se odstupi na položaj pred

Sofijom, čime bi se dobilo 2 dana, a za to vrijeme je trebalo da stignu u Sofiju 12 bataljona i još 4 u toku slijedećeg dana. Tada bi korpus bio dovoljno jak, da prijeđe u nastupanje. Poslije dugog savjetovanja riješeno je, da je opasno odstupiti, jer je noć već prošla, pa se to mora vršiti pred neprijateljem, koji će odmah prijeći u nastupanje, već da se pošalje odred od 1 puka i 1 baterije k Rasniku, koji da izvidi, gdje je moravska divizija, pa da je napadne, ako nastupa k Sofiji.

7/11 moravska je divizija, ostaviv 2 bataljona i 2 baterije u Brezniku, preduzela nastupanje s ostatkom divizije na lijevo krilo i bok bugarskog položaja u pravcu Gurguljate i Glubovci, jer nije bila dobila zapovijed, da s divizijom dođe u rezervu kod sela Gabera i Čorula. U isto vrijeme krenuo je i bugarski odred kapetana Popova (3 bataljona, baterija i eskadron) od Aldomirovca u pravcu Rakovice sa zadatkom, da izvidi mjesto i namjere moravske divizije, da je napadne, ako nastupa k Sofiji, i da štiti bok, ako moravska divizija nastupa k Slivnici. Oko 8½ sati moravski eskadron sa 2 šumadijska eskadrona zauzeo je Gurguljatu i nastupao je k uzvišici između Glubovci i Gurguljate, a moravska se divizija razvila u lijevo od njih. Bugarska je kolona u to doba stigla i zauzela vis Višaja (istočno od Gurguljate), vis Đerman—Vojvodina Mogila. Moravska je divizija napredovala, a kad je došao na jurišno odstojanje prvi borbeni red (2 bataljona), u centru bude ranjen komandant bataljona, i centar se zaustavi. Bugarski komandant s lijevog krila poslao je, na pucanj topa, 1 bataljon i 1½ bateriju u pomoć, te je bugarska kolona izvršila oko 16 sati juriš na centar, koji se povukao i povukao je za sobom cijeli borbeni poredak. Moravska divizija povukla se na Krivi Kolnik, a bugarska kolona na svoje polazne položaje.

U isto se vrijeme vodio boj i na cijelom frontu. Na lijevom srpskom krilu, dunavska divizija posjela je Tri Uši sa 4 bataljona i 4 baterije, imajući u rezervi 2 bataljona 15 puka i 2 bataljona 10 puka. Pred njom, na Mekim Crevima, Bugari su koncentrirali 27 četa, 8 topova i ½ eskadrona i još od ranog jutra počela je borba vatrom. Bugari, gusto koncentrirani na Mekim Crevima, trpjeli su velike gubitke, zbog čega je komandant desnog bugarskog krila tražio pomoć, i oko podne dobio je još 2 bataljona. Tada je on preduzeo napad u tri kolone. Srednjom na istočni vis Tri Uši, a krajnjim u obuhvat oba krila. Istočni dio Tri Uši Bugari su brzo zauzeli, pa su produžili napad na srednji, oko koga se razvila ogorčena borba.

Poslije borbe od 4 sata, kada je sva rezerva dunavske divizije i cijeli 10 puk bio uvučen u borbu, dunavska je divizija, poslije velikih gubitaka, naročito u oficirima, pod jakim nadiranjem sve tri bugarske kolone, napustila srednji vis Tri Uši, i oko 1 svježeg bataljona 10 puka zadržala se na zapadnom visu. Bugari su se zaustavili na srednjem visu Tri Uši i preduzeli su vatrenu borbu. Poslije 2 sata vatre, Bugari, videći da njihov centar nastupa, prijeđu u napad na zapadni vrh Tri Uši, i poslije uporne borbe, uspiju da ga zauzmu i na njemu se zadrže. Dunavska je divizija odstupila na položaje: 9 puk nad Dragojlom, 10 puk iznad Dragomana istočno od ulaza u klanac; iza njega 2 dunavske baterije, 7 i 15 puk s ostalim baterijama na vis između Letnice i Prekrsja. Za to je vrijeme konjička brigada izviđala dolinu Kalotinske Rijeke, i ne naišav na odred Panice, nije učestvovala u ovoj borbi.

Drinska divizija bila je na svojim položajima. Dok se vodila borba kod dunavske divizije, ona nije preduzimala ništa do 11 sati, kada je uputila 2 bataljona na Dragomansku cestu, da tu prihvate dunavsku diviziju, no i oni su, povučeni ostalima, odstupili s dunavskom divizijom. Oko podne su tri bataljona lijevog krila drinske divizije s 2 baterije izvršili napad na bugarsku kolonu, koja je nastupala južnim padinama Tri Uši, i privremeno je zaustavili. Bugarska kolona je izvršila napad, a kad je sa svojih položaja prešao u napad i bugarski centar u desni bok kolone drinske divizije, ona nije izdržala napad, i počela se povlačiti na polazni položaj Jarlovački Vis, sjeveroistočno od Balina. Bugari su produžili napad, no dolaskom 11 puka (šumadijske divizije) zaustavljeni su. Šumadijska je divizija cijeloga dana premještala svoje pukove k Balinskom Visu, i

nije uzimala učešća u borbi, do 13½ sati, a kad je napad drinske divizije odbijen, komandant šumadijske divizije uputio je 11 puk (major Cincar-Marković) i 1 bataljon 12 puka sa šumadijskom divizijom i dvjema baterijama moravske divizije u napad na bok bugarske kolone, koja je napadala drinsku diviziju. Prvim naletom bugarski je front odbačen nazad, i šumadinci su produžili napad na lijevo krilo bugarskog utvrđenog centra. Napredovanje 11 puka bilo je tako brzo, da je on već bio došao na 4—500 koraka od utvrđenog položaja. Tada je komandant bugarskog lijevog krila krenuo 2 bataljona iz Razgradske redute i s linete kod Aldomirovaca, potpomognuta svima baterijama s lijevog odsjeka, u napad u bok 11 puka. Borba se vodila do 18 sati i ostala je neriješena: oba su protivnika ostala jedan prema drugome na bliskom odstojanju.

Na krajnjem lijevom srpskom krilu odred kapetana Panice, pošto je protjerao bataljon majora Miloševića iz Komštice, čuo je noću 6—7/11 od mještana, da se u Visokoj Ržani skupljaju rezervisti (to su bili obveznici II. poziva), te se riješio, da noćnim napadom omete prikupljanje i da uzme puške, za koje su mu javili špijuni, da su stigle u Ržanu i da su još u kolima. Sa slabim odredom kapetan Panica je onda napao Visočku Ržanu, potpuno iznenadio bataljon majora Miloševića, uzeo puške i poslao ih u Slavinju, rekvirirao ovce (160), volove (8) i 2 konja, i još prekonoć se vratio u Slavinju. Ovaj je napad izazvao kod Srba veliku pometnju. Smatralo se, da su Bugari znatnim snagama preduzeli obilazak tim pravcem i Srbi su uputili cijelu konjičku brigadu s jednim bataljonom na krajnje lijevo krilo, a stalno su se brinuli za lijevi bok.

Po svršetku bitke toga dana, Srbi su zanoćili u položaju, u kome su se bili zatekli, a sutradan su preduzeli odstupanje. Bugari su riješili u ratnom savjetu, da povuku svoje trupe na slavnički položaj, a da ostave samo osiguranje na Tri Uši. Srpska vrhovna komanda otišla je u Bijelu Palanku, bugarska u Sofiju. Gubici u ovoj bitki bili su: kod Srba oko 3.000, kod Bugara oko 2.500 izbačenih iz stroja.

Rezultati: Bitka je ostala neriješena, oba protivnika odstupila su s bojišta. Posljedice: Srbi su napustili zauzetu teritoriju, povukli se k Pirotu i prešli u defenzivu. Moral je kod njih znatno pao i rat je bio izgubljen. Bugari su brzo došli sebi, izvršili koncentraciju svih svojih snaga i prešli su u ofenzivu. Kod njih je bio znatan porast morala i dobitak rata.

Literatura: V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885 (I. i II. 1908); Istorija srpskog vojnog saniteta IV. 1886); Mih. Marković, Moje uspomene (1906); S. Grujić, Slivnica; Rat Srbije i Bugarske 1885; Operacije Šumadijske divizije (1887); Istorija na srbsko-bugarskata vojna 1885 (izdanje voeno-istoričeske komisije, 1925). *V. Belić.*

SLIVNICA, prostrana planina u Sloveniji, između rijeka: Cerknišce-Jezerskog Potoka, istočno-jugoistočno od trga Cerknice. Sastavljena je od dolomita i vapnenjaka gornjeg trijasa, i pruža se dinarskim pravcem, od sjeverozapada na jugoistok. Najviši vrhovi su: Gradišče (858 m) i Slivnica (1.114 m), a sjeveroistočno od nje su: Medvednica (1.022 m) i Hlebec (855 m). S. je veoma omiljena gora za šport, naročito ski. *P. V.*

SLIVNO. V. Perković—Slivno.

SLOBODA. 1. Politički list. Izlazio je jedanput nedjeljno u Ženevi 1865, pod uredništvom Vladimira Jovanovića.

2. List za politiku, privredu i književnost. Izlazio je tri puta nedjeljno u Nišu 1889—1894, pod uredništvom Ž. Radovanovića. Kao organ niških radikala obnovljena je 1908—1910, 1912.

3. Nedjeljni politički list. Izlazio je u Americi (Butte-Montana) 1906—1912.

4. Organ Srba socijal-demokrata u Ugarskoj. Izlazio je tri puta mjesečno u Novom Sadu 1910—1914, 1919 do 1926. *U. Dž.*

SLOBODNA RIJEČ, nedjeljni politički list. Izlazio je u Podgorici 1907 do 1908. *U. Dž.*

SLOBODNA TRIBUNA. Glasilo jugoslovenske misli u Americi. Izlazila je 1909—1912 u Settle-u. *U. Dž.*

SLOBODNI BALKAN (Les Libres Balkans), nedjeljni list, koji su u Beogradu pokrenuli francuski oficiri

novembra 1918, i koji je izlazio, na francuskom, do februara 1919. Urednik je bio E. Gascoin. *M. I.*

SLOBODNI DOM. V. Dom.

SLOBODOUMNA STRANKA U UGARSKOJ. V. Srpska narodna slobodoumna stranka. Liberalna stranka. Radikalna stranka u Ugarskoj.

SLOBOŠTINA, rječica u Slavoniji, lijevi pritok Velikog Struga. Izvire na zapadnoj strani Psunja, između Hajdučke Kose (641 m), kote 811 m i Poljane (722 m). S izvorišta teče, kao Rogoljica, prema zapadu, a poposlije kratkog toka skreće na jug, čineći dvije velike okuke, i u tom pravcu teče sve do Okučana. Odatle upravlja tok k zapadu-jugozapadu i utiče u Veliki Strug desetak kilometara nizvodno od Vrbovljana, odnosno 4 km sjeveroistočno od sela Jablanca (na Savi). Većih pritoka S. nema. Dužina njezina toka je 29·3 km, a površina poriječja 128·5 km². *P. V.*

SLOVACI žive u SHS poglavito u dijelovima srednje i južne Bačke; Najveće njihovo naselje je Petrovac. U Slavoniji ih ima poglavito u bjelovarskoj, virovitičkoj i požeškoj županiji, zatim u Srijemu. Zajedno s Česima ima ih u našoj državi oko 130.000. *B. D.*

SLOVENAČKA KNJIŽEVNOST. S. K. d o p o l o v i n e 19 v i j e k a. Primanje kršćanstva s latinskim liturgičkim i literarnim jezikom (u 8 vijeku) značilo je za Slovence ujedno i početak prelaska u njemački politički, socijalni i kulturni sistem. Stoga kršćanstvo kod njih nije donijelo klicu za takvo književno djelovanje, kao što je to bio slučaj tamo, gdje su bili politički samostalni narodi s vlastitom jezično homogenom državom. Području literarnog rada Ćirila i Metodija potpadali su direktno samo Slovenci između Dunava, Drave, donjeg Raba, i to samo 867—874. Iz godine u godinu slabili su uslovi, pod kojima bi slovenački mogao na svome teritoriju početi zauzimati pozicije latinskog jezika, a jačali su uzroci, koji su učinili, da je to vršio onda njemački, odnosno na jugozapadu talijanski (poslije 15 vijeka), a na istoku madžarski jezik.

Put, da slovenački jezik dopre do potpune književne važnosti, bio je složeniji i teži nego i kod jednog slovenačkog susjeda. Pisani slovenački literarni radovi sa znacima estetskih ciljeva i literarne ambicije, bili su nepotrebni generacijama, čiji su viši slojevi potpadali pod njemačku ili talijansku jezičko-kulturnu sferu, i smatrali importiranu njemačku ili talijansku literaturu za svoju. Rijetka je bila i potreba, da se u praktičke svrhe pismeno fiksira slovenački tekst. Svjetovnim vlastima i uredima nije bilo potrebno mnogo više slovenačkih tekstova od obrazaca za zakletve i prijevoda objava. Ustanova s izrazitom i širokom potrebom slovenačke pismenosti bila je crkva, a i ovdje su naročiti momenti imali za posljedicu, da kroz stoljeća nije došlo do fiksacije mnogih slovenačkih tekstova, koje je tražila vlastita crkvena, pravilno shvaćena korist. Među glavne naročite uzroke za oskudicu slovenačke crkvene pismenosti u srednjem vijeku treba brojiti: nedostatak jakog središta na slovenačkoj teritoriji za odgajanje svjetovnog klera, stranu narodnost crkvenih knezova i brojnu nadmoćnost stranog, neslovenačkog elementa u manastirima.

Doba, u kojima su potrebe crkve davale obilježje slovenačkoj pismenosti, razlikuju se veoma među sobom po svome shvaćanju odnosa prema slovenačkom jeziku u službi crkve. Radi posebnih kulturnih prilika Slovenaca sačuvao je taj odnos nešto svoje važnosti i u onim fazama slovenačkog pismenog razvoja, kada se već bilo pokušalo, da se dokaže podobnost slovenačkog jezika i za druge grane osim crkvenih.

U svom razvoju prošla je S. K. do polovine 19 vijeka kroz pet faza.

I. B i l j e š k e k r š ć a n s k o g s r e d n j e g v i j e k a. Predstavnici rimske crkve nisu se potrudili, da se toliko upute u slovenački, koliko bi bilo potrebno u interesu njihove vlastite institucije. Od njihovih privatnih slovenačkih tekstovnih fiksacija u latinskim rukopisima sačuvano ih je, od 6 ruku, jedva 12. Najstarija među njima sadrži opću ispovijest, iz vremena je oko 1000 i od ruke svećenika u službi biskupa u Freisingenu u Bavarskoj, koji je imao posjede među Slovencima. — Bilo je nekoliko pjesama (oko 15 prijevoda s latinskog i njemačkog), koje je kler dopuštao

da slovenački narod pjeva u crkvi prije, odnosno poslije propovijedi, ili da ih upotrebljava u liturgiji prilikom naročitih praznika i procesija, a po svoj prilici se u to doba nije nikomu činilo potrebno, da slovenačke tekstove zabilježi. Iz latinskih liturgičko-obrednih igara bila je na slovenačkom teritoriju poznata barem obredna igra Isukrstova uskrsnuća, a možda još i koja druga, no ona nije dovela do slovenačke aplikacije. Kako je malo uviđavnosti kler slovenačkog teritorija u to doba imao za svoje literarne potrebe, vidi se jasno iz fakta, da nije bio prevođen ni tako potreban tekst, kao što je zbirka komada iz evanđelja, koji se čitaju nedjeljom i praznicima na službi i tumače u propovijedima. Kroz cio srednji vijek su se lekcije prevodile na slovenački samo usmeno, iz latinske knjige odmah na propovijedaonici.

Samo pretpostavkom, da su bili veoma komotni i bezbrižni i članovi nove ljubljanske biskupije (1461), čije je područje bilo skoro sasvim slovenačko, daje se objasniti, što ni oni nisu obratili veću pažnju na potrebe slovenačke crkvene pismenosti. U 15 vijeku počele su se javljati među Slovencima glagoljaške crkvene knjige i hrvatski svećenici, koji su služili službu na crkvenoslovenskom jeziku. Bili su to prebjezi, koji su bježali pred Turcima. Među Slovencima ostao je taj importiran glagolizam sporadična pojava, bez uticaja na slovenački kulturni život. Osim za crkvene potrebe, rijetko je tkogod zabilježio nešto drugo na slovenačkom jeziku. Slovenačke književne tradicije ili škole, privatne pismene slovenačke bilješke od 10 do prve polovine 16 vijeka ne predstavljaju ništa. Polako se počelo sticati uvjerenje, da je slovenački jezik tako neotesan i barbarski, da se ne može ni čitati ni pisati.

II. Repertorij vjerskih reformatora u 16 vijeku. Pitanje literarnosti slovenačkog jezika učinili su aktuelnim tek slovenačke pristaše njemačke reformacije, čiji se književni značaj isticao u načelu, da svako treba da čita bibliju i da treba da se vrši liturgija na jeziku, koji narod razumije. Iz 1546—1548 prvi su poznati zapisi na grobljima, u kojima je po direktivi protestanata upotrijebljen slovenački jezik. 1551 štampali su slovenački protestanti svoju, uopće prvu, slovenačku knjigu, a zatim za vrijeme od 44 godine (1551 do 1595) oko 50 djela. Predstavnici književne aktivnosti slovenačkih protestanata nisu, istina, smjeli geniji, ali su glavni od njih ipak iznad prosječnih ličnosti (Primož Trubar, Juri Juričić, Janž Kisel, Sebastijan Krelj, Juri Dalmatin, Janž Tulščak, Adam Bohorič, Felicijan Trubar, Janž Znojlšek). Slovenačku, kao i ostalu južnoslovensku štampu je poduprlo više odličnih mecena (Krištof vojvoda Württemberški, P. P. Vergerije, baron Ivan Ungnad i dr.). Tuđinac među aktivnim piscima bio je samo leksikograf Megiser. Središta književnog rada slovenačkih protestantskih pisaca bila su dijelom u tuđini (Tübingen, 1561/64, Urach u Württemberg-u, 1584/85 i Leipzig), dijelom u Ljubljani, gdje su služili neko vrijeme skoro svi pisci-propovjednici, i gdje je Janž Mandelc 1575/80 imao i prvu štampariju na slovenačkom teritoriju.

Moćne ličnosti slovenačkih protestantskih pisaca zamislile su jezično-kulturnu aplikaciju protestantske ideologije na slovenački jezik u službi crkve, kakvu nije dala reformacija ni jednomu drugom narodu u sličnom političkom i kulturnom stanju: oni su našli u kranjskim slovenačkim dijalektima i u latinskoj azbuci (Trubar je samo 5551 upotrebljavao gotsku frakturu) zdravu osnovu za stvaranje nove literarne tradicije na slovenačkom području, gdje se do toga vremena slovenački uopće nije pisalo; proglasili su za ovu teritoriju, pored njemačkog i talijanskog, i slovenački za obredni jezik u svim granama crkvenog života; dali su prvi nacrt slovenačke župne škole i prvi pokušaj uvaženja slovenačkog jezika u njemačkim i latinskim školama, dakako još u neznatnoj mjeri; napisali su svojoj »slovenačkoj crkvi«, koja se formirala pored »njemačke«, na njenom jeziku postepeno sve tekstove, koji su se revnosnomu i dosljednom protestantskom agitatoru morali činiti potrebnim za prijevod ili preradu (biblijski tekstovi, simbolične knjige, crkvene pjesme); dodali su niz drugih tekstova, koji svjedoče o njihovom nastojanju za višim kulturnim uvaženjem slovenačkog jezika (opširne kategetične kompilacije i tumačenja, postile, molitvenike, obredne

knjige, pitanja za ordinande, kalendar i t. d.); pripremali su potrebna prva književna pomoćna sredstva za nastavu u slovenačkom čitanju i za prepariranje latinskih i njemačkih tekstova pomoću slovenačkog jezika; počeli su misliti na upustva za teorijsko poznavanje jezika i na sabiranje jezičnog blaga.

Slovenačka protestantska književnost 16 vijeka, koja je bila, kako to svjedoče nova izdanja pjesmarica, u organskoj vezi sa životom, bila je kranjska, jer su svi slovenački pisci bili iz te pokrajine. Ali je ona ujedno bila u širokom značenju slovenačka, jer je bila namijenjena svim Slovencima, i jer su je za domaću priznavali svi Slovenci austrijski, a tražili su je i mletački i ugarski protestanti. Knjige sa slovenačkim tekstovima i s njemačkim i latinskim predgovorima imale su mnogo stvari, koje su bile podesne, da probude svijest o jedinstvu Slovenaca, rasparčanih na razne »dežele«, i da prošire tu svijest u južnoslovensku, a djelimično čak i u sveslovensku orijentaciju.

Ipak, književni zamah slovenačkih protestanata nije doveo do svjesne borbe, da se jezik »slovenačke crkve« više uvažava i van crkve i da se promijeni na slovenačkom teritoriju jezična praksa, koja je bila posljedica 800-godišnjeg političkog života. I za slovenačke protestantske pisce bio je njemački jezik konverzacijski, korespondentski, uredovni i, osim u primitivnoj službi »slovenačke crkve«, literarni jezik, ukoliko to nije ostao latinski.

Ljubljanski protestantski školnici su među Slovencima prvi gajili humanističku školsku dramu, a jedva su i mislili na mogućnost, da bi u takvoj drami slovenački jezik mogao zamijeniti latinski. Do nastojanja za stvaranjem slovenačke pismenosti van crkvenih potreba uopće oni nisu došli. Ako se odbiju nastavna književna sredstva i filološka uputstva, koja spadaju također u okvir potreba crkvene književnosti, ostaje iz eruiranih fiksacija slovenačkih protestanata, koja nisu u vezi s crkvom, samo nekoliko poslovica. O tome, kako bi se bila razvijala slovenačka necrkvena pismenost, da nije protestantski pokret 1595 s posljednjom knjigom izgubio aktuelnu važnost za slovenačku pismenost i naskoro se zatro, mogu se praviti samo hipoteze.

III. N a s t o j a n j a z a k a t o l i č k i c r k v e n o k n j i ž e v n i r e p e r t o r i j u doba od sredine 16 do druge polovine 18 vijeka. Slovenački katolici, bez literarne aktivnosti slovenačkih protestanata, ostali bi možda još vijekovima pri shvaćanju o nepismenosti slovenačkog jezika. Među glavne zasluge slovenačkih protestanata spada, što su oni naučili reprezentante rimske crkve, da drukčije gledaju na ulogu slovenačke riječi u službi crkvene ideje nego do tada.

Za vrijeme velike protestantske opasnosti, poslije prve protestantske knjige 1551 do progona protestantskih pastora i školnika 1598, postali su katolici po svoj prilici brižljiviji u fiksiranju potrebnih slovenačkih crkvenih tekstova. Rukopisa bilježaka za potrebe svećenika nađeno je, istina, malo, i to takih, koje nisu u direktnoj literarnoj vezi s protestantskom književnošću (1551, 1558, 1573), ali ipak treba obratiti pažnju na dvoje: da se među tim tekstovima nalazi i slovenački zapis na groblju katolika (1572), i da je 1574 izašla iz štampe prva katolička katihetska slovenačka knjiga (v. Paherneker). Katolici, koji su upotrebljavali protestantske slovenačke knjige, naročito novi zavjet, bibliju i postile, nisu se žurili sa štampanjem.

U doba od progona pastora do progona protestantskih plemića (1598 do 1628) osjeća se najizrazitiji uticaj još aktualnog protestantskog, literarnog primjera na slovenačke katolike: 1599 pri proslavi Isusova rođenja deklamirali su ljubljanski jezuitski đaci, pored latinskih i njemačkih, i slovenačke pjesme; među sačuvanim rukopisima nalaze se, oko 1604 prvi put, osim njemačkog i slovenački prijevodi dekreta ljubljanskog biskupa (isto iz 1616, 1621, 1631, 1665, 1684); u štampi je izašla 32 godine poslije prve, 1607 druga katolička knjiga (v. Alazia), 1612 treća (v. Čandik, Hren), 1615 izašao je prvi prijevod malog Kanizijevog katehizma; priređivana je za štampu pjesmarica, prijevod velikog Kanizija; namjeravala se u Ljubljani opet osnovati štamparija; slovenački jezik se upotrebljavao u zapisima u crkvama (1619, 1621).

No što je više blijedjelo sjećanje na književne uspjehe slovenačkih

protestanata, tim se manje oficijalne pažnje obraćalo slovenačkim spisima. Iz doba 1628—1678 ostala su važna djela u rukopisu (pjesmarice, spis gorenjskog svjetskog svećenika Skalara, spis ljubljanskog jezuite Jankovića i t. d.). Četvrta katolička knjiga (1615) bila je ujedno za doba od 57 godina posljednja, jer je peta (drugo izdanje lekcionara) štampana tek 1672 (Schoenleben). Sigurno se mnogo radilo na priređivanju cerkveno-pesemskog repertorija. Međutim o slovenačkim deklamacijama na ljubljanskim jezuitskim crkvenim proslavama nema poslije 1599 više govora. Pasionska drama, koju su igrali jezuitski đaci u Ljubljani 1660, bila je samo njemačka, a Raj (refleks srednjovjekovnog misterija o Adamu i Evi), čija je slovenačka predstava dokumentirana 1657 do 1689, nije se predstavljao ni u crkvi ni u oficijalnom jezuitskom kazalištu, nego su »išli s njime« siromašni đaci po ljubljanskim ulicama i po okolnim selima.

Tek je 1678 (iste godine je opet došao u Ljubljanu štampar) počeo sistematski rad za katolički crkveni literarni program. U toku daljih 100 godina sarađivali su kod crkvenog književnog repertorija uglavnom opet kranjski Slovenci s Primorcima, i to svjetovni svećenici (Matija Kastelic, Steržinar, Klapše, Cuzani, Paglovic, Redeschini i dr.), od redovnika kapucini (oci Janez Krsnik od Sv. Križa kod Vipave, Hipolit, Rogerij, Romuald a S. Andrea, Bernard-Ivan Apostel), diskalceati (Vorenc, Pohlin), jezuiti (Basar, Lavrenčič, Inocenc i Franc Taufrer i dr.). Prvi laik pridružio se kranjskim crkvenim piscima sa štampanom knjigom tek 1757 (Repež). Međutim su u 18 vijeku crkveni slovenački repertorij počeli umnožavati i katolički predstavnici ostalih pokrajina, Prekomurci već u prvoj polovini 18 vijeka, ali samo u rukopisima, Korušci 1744 i u štampi (jezuiti u Celovcu, među kojima se bavio od 1752 do 1756 i Lavrenčič, a od 1760 i Gutsman), isto tako Slovenci iz mariborskog okružja 1758 (tu su radili župnik Plohel, kapucin o. Bernard-Ivan Apostel i dr.), Slovenci iz celjskog okružja 1761 (župnik Franc Gorjup i Gašpar Rupnik, dok je jezuit Hasl iz Celja bio 1760—1773 u Ljubljani, Trstu i Gorici i trudio se, da piše »kranjski«).

Za 190 godina literarne aktivnosti (1574—1764) katolici su izdali 90 štampanih djela i oko 50 očuvanih rukopisa, a tek u idućih 10 godina, kada je na porast katoličke pismenosti uticala već i nova preporoditeljska ideologija, taj se broj digao na približno 140 djela. U toku od 200 godina poslije prve katoličke slovenačke knjige, uspjeli su katolici da snabde svoju crkvu bar najpotrebnijim književnim pomoćnim sredstvima na slovenačkom jeziku. Poređenje s onim, što su dali slovenački protestanti u okolini Podkloštra u Koruškoj i u Prekomurju, za protestante nije baš nepovoljno, ako se uzima u obzir kulturna slabost malobrojnih i izoliranih grupa. Podklošterski protestanti su ostali kod tradicije kranjskih protestanata iz 16 vijeka, čuvali su stare knjige i prepisivali ih, a prekomurski su 1715—1779 s velikom revnošću i požrtvovanjem nastojali, da štampaju svoj novi crkveni i školski repertorij (Temlin, Mihael Sever, Štefan Kuzmič). Poređenje s protestantima 16 vijeka radnici za katolički slovenački repertorij u 17 i prvoj polovini 18 vijeka, u mnogom pogledu ne mogu izdržati. Jer je njihov prijevod biblije ostao u rukopisu (v. Kastelic), crkvene pjesme (1607 do 1777 štampana su 64 djela, koja donose i crkvene pjesme), crkvene drame iz Škofje Loke 1721 (rukopis), predike i lekcionar najviša su književna forma za crkvene potrebe toga doba. Među filološkim pomoćnim sredstvima za katoličku pismenost gramatika se, istina, do 1768 nije digla iznad formulacija protestanata, ali je važno katoličko skupljanje jezičnog blaga, mada su najznatnije leksikografske zbirke ostale u rukopisu.

Skoro sasvim je neplodan bio katolički rad u školskoj književnosti, jer slovenačka škola po ideologiji katolika nije bila tako potrebna kao po ideologiji protestanata. Jezik i pravopis su zanemareni kod svih, koji su gubili ispred očiju protestantski uzor. Jedinstvo književnog jezika počelo se kvariti, kada su počeli književni rad i Nekranjci, jer su koruški Slovenci i Slovenci celjskog okružja, i jedni i drugi više nesvjesno, imali želju, da se na »kranjskoj osnovi« dade važnosti i njiho-

vomu jezičnom blagu, a Slovenci mariborskog okružja i u Prekomurju želju, da se stvori nov »slovenački« jezični tip Ujedno se sve više osjećalo, da će »kranjski« pisci pisati samo za svoje političke zemljake, a da se za potrebe Slovenaca u drugim pokrajinama ne brinu. Tuđincima je slovenački narod opet postao »među najprezrenijim u takozvanom izobraženom svijetu«, a slovenački jezik »nekoristan, za gramatička pravila neprilično, tat«, koji živi na račun drugih i stoga »neka se ukloni sa zemlje i zaboravi«. Učeni ljudi slovenačkog porijekla počeli su se, pod pritiskom takvih shvaćanja, i sami smatrati Nijemcima, ili su se stidjeli govoriti slovenački. I kod samih slovenačkih pisaca i filologa toga doba bila je po svoj prilici svijest o zajednici sa slovenačkim narodom mnogo labavija nego kod protestanata. Ličnosti s jakom slovenačkom i slovenskom sviješću bile su i među njima veoma usamljene pojave (v. Hipolit, Paglovec), a prevladivale su ideologije, po kojima se neko mogao nazivati i Slovencem i Nijemcem (v. Vorenc, Žiga Popović). Povlašćeni društveni i zvanični položaj njemačkog i talijanskog jezika dobivao je bez protesta nova pojačanja.

U takim prilikama i s ljudima s takvom ideologijom bila je književnost van veze s crkvom i još manje potrebna nego u protestantsko doba. Rijetki slovenački jezični spomenici toga doba u vezi su s praktičnim životom, a odjek su samo slučajnih obzira, a ne narodne svijesti ili agresivnosti. Jedino poslanica Valvasoru (1688), sretni dijalog o prolaznosti svijeta u Paglovčevoj rukopisnoj pjesmarici (1733) i još nešto štampanih stihova u Pohlinovoj gramatici (1768) pokazuju, da je ponekad ipak već i po koji slovenački student, pod uticajem crkvene slovenačke pjesme, pokušavao da pravi i svjetovne slovenačke stihove. Podobnost slovenačkog jezika za druge potrebe i grane, osim crkvenih, potrebno je bilo tek dokazati, a to nastojanje je moglo biti posljedica tek novih prosvjetnih lozinki i sasvim izmijenjene ideologije o dužnostima inteligencije prema narodnom jeziku.

IV. P r v e   g e n e r a c i j e   s   t e ž n j a m a   z a   p r e p o r o d   j e z i k a   i   z a   s t v a r a n j e   n e c r k v e n i h   k n j i ž e v n i h   r e p e r t o r i j a: Preporoditeljske klice nalaze se u šestom i sedmom deceniju 18 vijeka u ideologiji više Slovenaca (v. Gutsman, Pohlin, Kumerdej, Volkmer, Japelj). Poticaji su bili različni: Paglovec sa svojim filološkim nastojanjima (Japelj); položaj narodnog jezika kod kajkavaca u Hrvatskoj (Volkmer); čitanje Bohoričevih i Hipolitovih patriotskih formulacija (Pohlin); veza s Česima i njihovom patriotskom filološkom i historičkom literaturom (Pohlin, Gutsman); srednjoškolska politika vlade iza 1735, a naročito poslije 1763, koja je u gimnazijama i na slovenačkoj teritoriji za njemački jezik uvodila ista prava, koja je prije imao latinski, zbog čega se polako počela buditi opozicija (Pohlin); prva njemačka čitanka za austrijske gimnazije od 1764, koja je donosila primjere iz Kleista, Gellerta, Hagedorna i dr. i time nehotice upozoravala na mogućnost slovenačke aplikacije; austrijski prosvijećeni apsolutizam u drugoj polovini 18 vijeka s tendencijom »biti razumljiv narodu«, koja je mogla aktualizirati potrebu slovenačkog prijevoda patenata, i s fiziokratskim načelima, koja su bila kadra da razviju misao o potrebi slovenačke popularno-stručne književnosti.

Prvi štampani refleks novih vidika S. K. bili su prvi slovenački prijevod patenta carice Marije Terezije od 16/7 1764 i Pohlinov abecedar iz 1765. Glavni motiv za izdanje abecedara kao samostalne knjige, kakve Slovenci od protestantskih vremena nisu više imali, bila je svakako želja, da Slovence usposobi za čitanje crkveno-pobožnih knjiga. Među umnožačima crkvenog repertorija 1765 do 1768 (Pohlin, Radeschini, i više anonima) bio je najplodniji Pohlin; on je uvadao nove grane, ali van crkvenih potreba nije još ništa štampao. Eventualni pokušaji u području nove svjetske poezije (Volkmer, Japelj) nisu bili u vezi s Pohlinom.

1768—1778, međutim, se Pohlinova preporoditeljska ideologija ipak neobično utvrdila. Ističući potrebu »kranjskog« pisanja, on je pripremio književni program, u kome su bili, osim crkvenog, i drugi repertoriji, a naročito je polagana važnost i na novu formulaciju gramatike i rječnika, kao normativa za regeneraciju

jezika. Lično je on agitirao za novu ideologiju sigurno već prije 1768, javno je obratio pažnju na novi program 1768, u njemački pisanoj gramatici slovenačkog jezika, a isticao je preporoditeljske parole možda iste godine i u Jannua linguae carniolicae, prvoj slovenačkoj čitanci, koja je ostala u rukopisu. Filološki pravac Pohlinovog rada bio je doduše od početka pogrešan, jer je bio osnovan na misli, da prvi gramatičar jednog naroda ima prava prvog jezičnog pronalazača, i da smije po svojoj volji stvarati nove riječi, bagatelizirati literarnu tradiciju i diktirati novi pravopis. Pa ipak ova gramatika predstavlja vidan korak u naprijed u prvoj etapi svjesnog nastojanja oko skupljanja slovenačkih pristaša (za koje se počeo sve češće upotrebljavati izraz »slavista«), za regeneraciju slovenačkog jezika i za proširenje slovenačke pismenosti van crkvenih i filoloških potreba, a naročito i za aktualiziranje problema slovenačke svjetske literature. U ovoj gramatici su, uz naglašivanje srodstva s drugim Slovenima, koje su isticali već i slovenački protestanti, prvi put javno podvučene preporoditeljske namjere: pitanje slovenačke prozodije i mogućnosti slovenačke svjetovne poezije, za čije potrebe je stvoren i slovenski Olimp; ogorčen protest protiv zapostavljanja slovenačkog jezika; žaljenje, što u Kranjskoj pored Slovenaca žive i Nijemci, koji šire svoj jezik na štetu slovenačkog; besmislenost zahtjeva, da Slovenci za ljubav svojih njemačkih gospodara i činovnika nauče njemački; poziv Kranjcima, da se ne stide svog materinjeg jezika.

Pohlinovu akciju podupirali su važni spoljašnji momenti: Denisov njemački prijevod Ossian-a 1768, koji je pozvao i slovenske narode na skupljanje narodnih pjesama; možda Fortisove knjige Saggio di osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Ossero (1771) i Viaggio in Dalmazia (1744, u francuskom prijevodu 1778), gdje je u hvali srpsko-hrvatske narodne pjesme bila i pobuda za drukčiji pogled na slovenačku pjesmu; Schlözer sa svojom Allgemeine Nordische Geschichte (1771), koji je točno obavijestio evropsku javnost o Slovenima i naglasio potrebu međusobnog uporedivanja slovenskih jezika (Kumerdej); nova državna narodna škola na osnovu zakona iz 1770, koja se među Slovencima počela osnivati 1774 i zvala se, istina, još »njemačka škola«, ali je imala u sebi izvjesne klice za stvaranje njemačko-slovenačke škole i širenje interesa za slovensku knjigu; bečki Musenalmanah iz 1777, koji je pružio mogućnost za nenjemačku primjenu i bio poznat naročito među Pohlinovom sabraćom. Jansenizam, koji se počeo širiti poslije 1770 (v. Herberstein), bio je Pohlinovu crkvenom pravcu protivan, a jačao je želju za obrazovanjem naroda. Važno je bilo također, da su u Ljubljanu došla dva čovjeka, koji su već imali svoju preporoditeljsku ideologiju i u punoj mjeri pomagali Pohlinovu akciju, iako su tražili drukčiju i bolju filološku osnovu (1774 Japelj, 1773 Kumerdej).

Pod uplivom Pohlinove gramatike i lične Pohlinove agitacije oduševio se, poslije 1768, za novo slavističko djelovanje niz ljubljanskih studenata i mladih monaha (Feliks, Dev, Martin Naglič, Janez Mihelič, Dizma Zakotnik, Valentin Vodnik i dr.). I od pisaca, koji su pored Pohlina produžili svoj rad za crkveni repertorij (Redeschini, Gorjup, Gutsman, Repež), ili ga sada otpočeli (Jožef Hasl, Franc Taufrer, Jožef Ambrožič, Inocenc Taufrer, Andrej Konti, Gašpar Rupnik), radilo je sigurno već više njih iz preporoditeljske ideologije. Još važniji su bili novi simpatizeri iz starije generacije, koji su se starali za grane necrkvene književnosti (Petar Pavel Glavar, grof Ivan Nepomuk Edling, Sigfrid pl. Kakus, Matej Leban), ili za filološku ulogu slovenačkog (Popovič, Matija Čep, Balt. Hake). Priznato središte slovenačke slavistike bila je već Ljubljana, a osim nje, isticali su se još Celovac, (Gutsman) i Beč (Pohlin, Popovič, Čep, Kapus).

O promjeni ideologije poslije objave Pohlinove gramatike svjedočila je već brzina, kojom su se počeli množiti stari crkveni i filološki repertoriji. Glavno obilježje novog vremena bili su novi jezično-kulturni fakti u korist slovenačkog jezika: početak sistematskog prevođenja vladinih dekreta (Pohlin); Kranjska Kronika, prvi pokušaj, da se na slovenačkom jeziku obrađuju necrkvene teme (ovdje djelomično nacionalna

nauka) 1770 (Pohlinov rukopis); prvi prijevod modernog pozorišnog komada, uskoro poslije 1770 (Japelj, Artakserks iz Metastasija, rukopis); prijedlog vladi 1773, da seljaci uče njemački pored materinjeg jezika i nekih najsrodnijih narječja, na pr. hrvatskog, dalmatinskog i poljskog (Kumerdej); prijevod odluke o nasljednom pravu iz 1737, 1775; pokušaji novog svjetskog pjesništva u smislu Pohlinovih pobuda, koji su se bar već 1775 pridružili Volkmerovom (Vodnik, Dev i dr. u rukopisu); aktualiziranje problema popularno-stručne S. K. 1776 (Glavar); ostvarenje problema zvanične osnovnoškolske S. K., iz koje su dobili Slovenci, na području ljubljanske školske komisije, glavne tekstove, izuzevši računicu u slovenačko-njemačkim izdanjima, predviđenim 1775, a štampanim poslije 1777 (Kumerdej, Edling, Kapus, Japelj); Slovenci goričke komisije abecedar (Matej Leban 1777 u rukopisu) i katekizam (1777 anonimno), Slovenci celovske komisije katekizam (Gutsman oko 1778), štajerski Slovenci možda abecedar, a samo kao privatno izdanje za privatnu upotrebu; slovenačka parola na čelu latinskog spisa o slovenačkim zemljama; dosljedna upotreba slovenačkog oblika geografskih imena ne samo za kompaktnu, nego i za pograničnu slovenačku teritoriju 1778 (Hacquet); možda i početak skupljanja narodnih pjesama (Zakotnik).

Veoma su značajne bile nove izrazito propagandističke preporoditeljske manifestacije (Gutsman, Pohlin, Vodnik i dr.). Najsilnija, slovenački pisana Pohlinova manifestacija iz 1770 o Kranjcima kao piscima njemačkih i latinskih knjiga ostala je doduše u rukopisu, a i u Gutsmanovoj njemačkoj, koja je štampana, naglašavano je, da Sloveni imaju većinu u Austriji, a jezik Slovenaca radi toga da ima domovinsko pravo, i drugo.

Vrijednost književnih repertorija bila je dakako u skladu s mladošću pokreta. Više literarne forme prvi preporoditelji nisu stavili u prvi red svoga programa. Prvi pokušaji pjesništva (Pohlin, Vodnik) i dramatike (Japelj) samo su nespretni i neiskreni ogledi ili prijevodi najbližih uzora (Denis, Metastasio), ali su interesantni kao dokazi, kako se brzo učvrstila u novoj preporoditeljskoj ideologiji želja, da se prenese na slovenački jezik nešto samo radi toga, što su to imali i drugi narodi. Školski repertorij nije bio ni originalan ni apliciran, ali je u Kranjskoj omogućio osnivanje njemačko-slovenačke škole, što su germanizatori dopuštali, u nadi, da se radi tek o provizornom uvađanju nenjemačkog jezika, dok se ne raširi njemački. Isto to vrijedi djelimično i za Primorje, jer su komisije u Gorici i Trstu poručivale knjige iz Ljubljane. Nova škola u Koruškoj i Štajerskoj bila je zbilja »njemačka škola«, ukoliko to nije sprečavao katekizam.

Popularnostručna S. K. počela je s pčelarstvom, prijevodom iz njemačkog spisa, čiji je autor bio Kranjac (Janša). Crkveni repertorij množio se još sasvim u starom pravcu, a vidio se u njemu naročiti interes za molitvenike, živote svetaca i pobožnu pjesmu (Pohlin, Repež, Ambrožić Redeschini i dr.). Za filološka nastojanja značajne su izjave protiv Pohlinovih jezikovnih i pravopisnih reforma (Čep, Gutsman, Hasl, Popovič). Provincijalizam nekranjskih pisaca, izuzevši istočni dio mariborskog okružja i Prekomurja, u stvaranju uslova za literarno-kulturnu slovenačku cjelinu nije bio opasan, jer je naglašavao više rječnik nego fonetiku i forme. I etnografska terminologija je dobivala već preporoditeljsku boju, iako je ovdje tradicija bila veoma jaka. Termin za jezik i narod ostao je uglavnom onaj izraz, koji se upotrebljavao u tom slučaju u dotičnoj kulturnoj okolini: za štajerske, koruške, i prekmurske pisce Slovenec-slovenski, odnosno, ako su govorili ili pisali njemački, izraz Winde-windisch, a za ostale pokrajinsko ime Kranjec-kranjski. Izuzetno je Slovenac celjskog okružja svoj jezik nazivao kranjski (Hasl, 1770). Prominentno preporoditeljsko je bilo shvatanje o neprikladnosti imena Kranjec i kranjski i upotreba izraza slavenski u tekstu kranjskog izvora, u vezama kao: »Slavenski krajnski« ili »Krajnci ali Slovenci« i t. d. (Pohlin, 1770, u rukopisu). Proređivanje redova kranjskih pisaca nije bilo osjetljivo (1772 je umro Klapše, 1773 Repež). Osjetljiviji je gubitak bila smrt najbolje slovenačke filološke glave toga doba, Popoviča (1774), i najrevnosnijeg pisca prote-

stantskih Prekomuraca, Stjepana Küzmiča (1779).

1779 je značajna godina za proces slovenačkog preporoda: početak preporoditeljskog rada barona Žige Zoisa; udruženje 15 ljubljanskih interesanata za reformu slovenačkog pravopisa i literarnog jezika u obnovljenom društvu Academia operosorum (v. Kumerdej); organizacija rada za svjetovnu poeziju (v. Dev).

Iako novi spoljašnji Momenti za formiranje preporoditeljskog sadržaja nisu bili više potrebni, mogli su oni ipak biti važni za popularizaciju pokreta. Na množenje književne produkcije za širenje prosvijećenosti uprkos germanizatorskih namjera, jako su uplivisale tendencije, koje su vladale, i to sa svojim »provizornim« obzirom na jezikovne kulturne osnovnoškolske potrebe nenjemačkog naroda, štamparskom slobodom, protežiranjem jansenizma, reformiranom crkvenom pjesmaricom (1778, 1782) i sa željom, da se činovništvo u interesu službe jezikovno usposobi za općenje s nenjemačkim masama, koje »još« nisu naučile njemački (1780 se zvanično vijećalo, ne bi li bilo dobro uvesti na liceju u Grazu lektorat za slovenački jezik).

Ideje velike revolucije imale su doduše rano pristaša i na slovenačkom teritoriju i među slovenačkim đacima. Rano su bili među prijateljima revolucije možda i pojedinci iz kruga preporoditelja (Linhardt, Grundtner), pa ipak pojmovi »poborništvo revolucionarnih načela« i »preporoditeljstvo« nisu nikada bili identični. Mnogo je važniji faktor bio Zoisov import slavističke literature poslije 1779. Mnoge od svojih 200 slavističkih knjiga, koje su izašle prije 1779, nabavio je Zois sada, a od novih bili su ljubljanskim slavistima u Zoisovoj biblioteci na raspoloženju na pr. Kačića Razgovor (1783), Anton, Erste Linien über der alten Slaven Ursprung (1783); Hanke, Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur (1783); Pelzel, Kronika česka (1791/96); Dobrovský, Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur (1792), i mnogo drugih. Ne smije se zaboraviti, da u Zoisovu biblioteku ni sada nije došlo ni Herderovo izdanje narodnih pjesama, ni Herderovo poglavlje o Slovenima u Ideen (1791).

Od prilike oko 1779—1781 postojala su u Ljubljani tri preporoditeljska kruga. Pored manastirskog (Pohlin, Dev, Zakotnik, Naglič, Vodnik) i jansenističkog (Japelj i dr.) još i Zoisovo (Kumerdej, Japelj, Linhardt). Manastirski krug sa sjedištem kod ljubljanskih diskalceata, oduševljavao se uglavnom za dopunjavanje crkvenog repertorija starog pravca (Pohlin), za Pohlinova filološka načela i za stvaranje dokaza, kako se slovenački jezik može upotrebljavati, pored crkvene, i u drugim granama, osobito u svjetovnoj poeziji i u nižoj i višoj školi (Pohlin). Zois se sve izrazitije razvijao u slavističkog mecenu i poznavaoca, i bio je 1785 već označavan kao »sva pokretna i djelotvorna sila u radu« svoga kruga. I program toga kruga obuhvatao je potrebu dokaza, da je slovenački jezik sposoban za poeziju, a njegova je formula bila: prosvjećivanje seljaka pomoću primjernih djela iz zemljopisa, prirodopisa, poezije i t. d. Pošto je sa svojim jednomišljenicima bio uvjeren, da se takva djela ne će moći stvoriti sve dotle, dok se ne napiše »filološki kritična pragmatika i rječnik, koji bi bio u skladu s tadašnjim stanjem umjetnosti i nauke«, morao je ostati u prednjoj liniji interesa filološki rad. Zois je imao veza i s Devom i s Japeljem, iako nije sasvim usvojio ni crkvenopolitičko stanovište manastirskog ni jansenističkog kruga.

Pridobivanje novih simpatizera i novih slovenačkih pisaca vršilo se sada dosta brzo. Među »slavistima« Kumerdejeve akademije poslije 1779 bili su sigurno i stari (Kumerdej, Pohlin, Japelj, Dev, Naglič) i novi (Anton Makovic, Franc Paradiso, Anton Ambšel, Jakov Sorčan, Juri Župan, Sebastijan Župan, Jordan Cerer, Anton Jevnikar). Zois sam pridobio je za slavistički rad u to doba (oko 1780) Linhardta. Ta je tekovina imala velikih posljedica, jer je Linhardt postao za Zoisovo kolo predstavnik nastojanja oko poezije, dramatike i narodne historije. U ljubljanskom društvu bilo bi 1789 bez Zoisa jedva toliko pristaša preporoda, da je bila moguća diletantska predstava sa slovenskim tekstom.

Novi množitelji raznih repertorija bili su manje pod Zoisovim uplivom (Makovic, Jozef Fanton de Brun, An-

ton Breznik, Sulak, Martin Krobat, Mihael Hofman, Janez Bastijančić, Janez Debevec, Juri Golmajer, Janez Stroj). I porast »slavista« van Kranjske imao je s ljubaljanskim krugovima malo veze (isticao se na Goričkom Andrej Lavrin, u Koruškoj, osim Gotsmana, Mihel Andreaš, u celjskom okružju Gašpar Rupnik, Kranjac Anton Breznik, Mihael Zagajšek, Janez Goličnik, u mariborskom okružju, pored Volkmera i Plohla, Andrej Kaučič, u Prekmurju katolik Miklavž Kuzmič i protestant Mihal Bakoš).

Užurbano su se, po inicijativi preporoditelja, pokušali aktualizirati novi problemi, koji su imali već preporoditeljsko obilježje, ili su mogli postati preporoditeljski kvasac: Almanah za svjetovnu poeziju, Pisanice 1779/81 (Dev), i početak rada za kritičnu gramatiku i rječnik u smislu Zoisovog programa i Schlözerovog naglašanja potrebe o upoređivanju slovenskih jezika, oko 1779 (Kumerdej); slovenački prijevodi pojedinih arija za talijanske operne predstave u Ljubljani, od prilike poslije 1779 (Zois, Linhardt); operni libreto 1780 (Dev); bilješke o slovenačkim narodnim pjesmama, 1780/81 (Zakotnik, Dev, Linhardt, bečki njemački profesor Herman) i dodiri s ruskom akademijom 1780/87 (Kumerdej, Japelj); prijevodi s grčkog i latinskog za upotrebu u višim školama, 1781 (Pohlin rukopis); prvi rječnik s preporoditeljskom tendencijom (1781, Pohlin); novi crkveni repertorij jansenističkog disciplinskog pravca, poslije 1783; nacionalna historija, 1788—1791 (Linhardt, njemački); reforma crkvene pjesmarice poslije 1783; popularno-zabavna proza 1788 (Pohlin, zabavne zagonetke); drugi rječnik s preporoditeljskom tendencijom, 1789 (Gutsman); slovenački tekst u njemačkim ljubljanskim novinama, 21/11 1789; slovenački diletanti sa slovenačkom komedijom u ljubljanskom staleškom pozorištu, 28/12 1789 i još nekoliko puta; prvi štampani slovenački repertorij za pozorište, 1790 (Linhardt); izvjesna pažnja prema slovenačkom jeziku na gimnaziji u Mariboru, gdje je 1791 o zaključku školske godine učenik Emenc govorio o prednostima i koristima slovenačkog jezika; pokušaj, da se slovenački jezik upotrebljava kao naučni, barem za rasprave o tom jeziku, 1791 (Zagajšek, gramatika); »filološko-kritična« gramatika u smislu Zoisovog programa, gdje se »kranjski« jezik upoređivao s drugim slovenskim jezicima, 1794 (Kumerdej, njemački rukopis); intenzivan rad na trećem preporoditeljskom rječniku, »kritičnom« u Zoisovom smislu (Kumerdej); prva reforma stare Pratike, koja je dobila mjesečne zagonetke u stihovima; razmišljanja o potrebi, da se reformira Pratika u publikaciju za široko prosvjećivanje naroda (Kumerdej, Japelj, Linhardt, Zois).

Propagandističke manifestacije za preporod veoma su se pojačale. Najintenzivnije, Kumerdejeve, ostale su u rukopisu, među ostalima i izjava, napisana 28/5 1779: »Došao je zgodan trenutak, kada nema više uzroka sramiti se, kad se govori kranjski. Upotrebljava se svakojaki napor, da se taj sakriti jezik promakne iz tmine u svjetlost. Mi Kranjci trebamo više od koga god komunikacije s drugim narodima. Naša pokrajina je tako malena, da ne može imponirati u svijetu. Narod iz koga proizlazimo, najprezreniji je u t. zv. izobraženom svijetu. Samo presjajna djela naše rođene braće Rusa mogu to preziranje donekle zadržavati«. Neke izjave širene su i štampom (Dev, Lavrin, Japelj, Linhardt i dr.).

Vrijednost svih repertorija se podigla. Značajna je mnogobrojnost pokušaja svjetovne poezije (u Pisanicama 1779—1781, dok je posljednja godina, za 1782, ostala u rukopisu, Dev, Vodnik, Pohlin, Mihelič, Nagličі Zois, izvan Pisanica, osim Zoisa, Japelj, Lavrin, Linhardt, Volkmer, Andrejaš). Preporoditeljsko dokazivanje, da i slovenački jezik može biti izražajno sredstvo za svjetovnu poeziju, uspjelo je, iako su saradnici Pisanica podlegli baroknomu ukusu odgajanja i bili uvjereni u uspjeh, ako odrede sebi kao uzor poeziju priznatog bečkog almanaha. Metričko načelo za slovenačku versifikaciju bilo je već u tim pokušajima riješeno, uglavnom na onoj zdravoj osnovi, koja se uvažavala i u crkvenoj pjesmarici (po naglasku). Od tekstova za pozorište (Dev, Linhardt), koji su se naslanjali na priznate uzore (Metastasio, Josip Richter, Beaumarchais), imale su Linhardtove komedije izvjesne osobine, po kojima bi one mogle biti uspio početak za razvijanje slovenačke ka-

zališne umjetnosti. U popularnoj formi su se štampali već prijevodi i aplikacije iz raznih struka (Makovic, Fanton de Brun, Pohlin, Breznik), i to i van Kranjske (Breznik, Goličnik i dr.). Kranjski osnovnoškolski repertorij se preštampavao i dopunio s katekizmom (Edling, Japelj), računicom (Pohlin), novim tipom početnice (Debevec) i reformiranom crkvenoškolskom pjesmaricom (Japelj); van Kranjske dobili su pjesmaricu i katekizam svi okruzi (Gutsman, Rupnik, Mikloš Küzmič), abecedar Koruška (Gutsman) i Prekmurje (Küzmič), Prekmurje i sumu svetoga pisma (Küzmič), koju ni Kranjci još nisu imali. Crkveni repertorij pređašnjeg monaško-rimskog tipa (Pohlin, Conti, Sulak, Repež, Krobat, Hofman i dr.) sa starom Pjesmaricom, dobio je u Kranjskoj konkurenta u predstavnicima borbe za jansenističku reformu crkvene discipline i crkvenog prava (Japelj, Bastijančič, Debevec, Golmajer i Stroj). Kranjski jansenisti su uspjeli za nekoliko godina da štampaju većinu potrebnih tekstova, da sarađuju kod školskog repertorija, da počnu, prilikom Dalmatinove dvjestogodišnjice, sa štampanjem novog izdanja biblije (Japelj, Kumerdej), a odlično su uticali i na proces regeneracije književnog jezika. Van Kranjske štampao se novi ritual sa slovenačkim tekstovima za salzburšku biskupiju, lekcionar i molitvenik za Korušku (Gutsman) i katoličko Prekmurje (Küzmič). I malobrojni protestanti dobili su u Koruškoj otisak starog molitvenika, u Prekmurju novu Pjesmaricu (Bakoš).

Naučni jezik Slovenaca, i za nacionalne nauke, ostao je ipak njemački, odnosno latinski, izuzev usamljene pokušaje s historijom (Pohlin) i gramatikom (Zagajšek). Međutim je prva historija Slovenaca, pisana po nacionalnim pogledima (Linhardt), mogla izdržati modernu kritiku. O literarnoj prošlosti počeo se voditi ozbiljan račun (Linhardt, Kumerdej, Zois). Filološki rad za reformu pravopisa (Kumerdej, Japelj), gramatike (Pohlin i Gutsman s potiskom, Zagajšek, Kumerdej) i rječnika (Pohlin, Gutsman, Kumerdej) predstavljao je ljutu borbu između Pohlinovog gledišta i gledišta njegovih protivnika u Zoisovom krugu, kojima je sekundirao i Gutsman. Leksikografi su podlegli Pohlinovomu uplivu više nego što su bili svijesni toga, ali su, i pored svih slabih strana, štampani rječnici toga doba ipak sadržavali prvu pomoć, da se omogući napredak raznih repertorija, a najobičnije tuđe riječi zamijene domaćim izrazima. Odnos Nekranjaca prema jeziku Kranjaca, ostao je uglavnom isti, a termin »Slavenc« upotrebljavali su gdjekada i Kranjci (Japelj, Lavrin).

Promjena mjesta boravka odstranila je više simpatizera direktnomu sudjelovanju kod preporoda (ostavili su Ljubljanu i Kranjsku Kurlat i Edling oko 1783, Sorčan 1783, Pohlin 1784, Zakotnik 1786, Hacquet 1787), a više njih je umuklo (umro je Glavar 1784, Apostel 1784, Dev 1786, Fr. Taufrer 1789, Gutsman i Rupnik 1790, Deselbruner 1792, Edling, Breznik i Zakotnik 1793, Inocenc Taufrer 1794, Linhardt, Fanton i Naglič 1795). Ukinućem diskalceatskog manastira (1786) izgubio je jedan važan krug svoj pređašnji značaj za preporod.

1794—1809: Obnova Vodnikovog interesa za literaturu, kojoj je inicijator bio Zois, značajna je kao uvod u novo doba slovenačkog preporoda, u kome je mnogostrani a skromni Vodnik bio najprominentniji vršilac Zoisovog regeneracionog programa. Pored pređašnjih spoljašnjih momenata uticali su idućih 15 godina na proces preporoda opet novi momenti: doticaji s Rusima, koji su 1799 prolazili kroz slovenačke krajeve; novo oficijelno priznanje slovenačkog jezika, učinjeno u nadi na ratni uspjeh, koje se izražavalo na pr. u oficijelnom traženju prevodilaca za patriotske pjesme (1809) ili u naglašavanju nadvojvode Ivana, pred slovenačkim domobrancima u Ptuju iste godine, da žali, što im ne može govoriti slovenački; import nove slavističke literature (u Zoisovu biblioteku došlo je preko 30 novih slavističkih radova, među kojima Durich, Bibliotheca Slavica (1795); Hacquet, Abbildung und Beschreibung der südw. und östl. Wenden (1801), s aluzijom, da car Josip nije radio u austrijskom interesu, kad je uveo njemački mjesto slovenački pravac; Schlözer, Nestor (1802 do 1809); Dobrovski, Slavin 1806—1808), gdje su preštampavane Herderove riječi o Slovenima; Möhn-ov lužičkosrpski prijevod Klopstockove Mesijade (1806). Za Herderovo izdanje na-

rodnih pjesama, ili original Ideen, Zois se ni sada nije brinuo.

U svim slovenačkim administrativnim okruzima porastao je opet broj aktivnih ili bar pasivnih interesanata za slovenačku produkciju (u Kranjskoj: Anton Traun, Jožef Škrinjar, Jozef Riher, Modest Šraj, Matevž Wolf, Anton Clementini, Paskal Skerbinc, Vincenc Keri, Pavel Knobel, Matevž Kračman, barun Jozef Kalasanc Erberg, Jernej Kopitar, Kašpar Harman, Matevž Ravnikar, Juri Alič, Jakob Župan, Janez Anton Zupančič, Janez Nepomuk Primic, Franc Bilc, Henrik Georg Hof i dr.; u Goričkoj: Valentin Stanič; u Koruškoj: Andrej Schuster, Franc Grundtner, Urban Jarnik, Simon Harniš i dr.; u celjskom okružju: Alič, Josef Lipold; i u mariborskom okružju: Mihael Jaklin, Štefan Modrinjak, Janez Narat, Harman, Franc Cvetko, Janez Gotvajs, Alojz Perger, Simon Povoden i dr.; u Prekomurju: Štefan Šiarto. Značaj za slovenačku slavistiku počeo je dobivati, osim Beča (Pohlin, Frančišek Herbinc, Erberg, Zupančič, Kopitar), i Gradac (kolo Narata i Primica), a neko vrijeme i Maribor (Kavčič, Narat). Među novim slovenačkim izjavama i činjenicama, koje svjedoče o napretku preporodnog mišljenja, ima ih veoma značajnih: pojačana pažnja za slovenački jezik na gimnaziji u Mariboru, gdje su 1794—1805 davane i stipendije za uspjelo privatno učenje slovenačkog; privatna predavanja o slovenačkom jeziku za ljubljanske bogoslove 1795 do 1797 (Debevec); reforma Pratike u Veliku Pratiku kao zabavni i popularno-poučni kalendar, 1795—1797 (Vodnik); proširenje praktičnog okvira i zamjena velike Pratike u Ljubljanskim Novicama, nepolitičkim časopisom, 1797—1800 (Vodnik, po Zoisovim direktivama); novi rad za leksikon 1800—1806 (Vodnik); slovenački zapis na javnom mostu, 1802 (Erberg); pokušaj organizacije devet svećenika u mariborskom okružju za izradu gramatike i rječnika, 1803/04 (Narat, Jaklin, Modrinjak, Harman i dr.); djeca diletanti sa slovenačkom predstavom Kotzebuevog Hahnenschlaga u ljubljanskom staleškom kazalištu, 1803 (Vodnik); pregledi kranjske literarne produkcije (Pohlin, Hof, Kopitar); dokumentacija interesa za slovenačku narodnu poeziju sa specijalnim člankom i objavom teksta (Župančič, Vodnik); zbirka svjetovnih pjesama, koja je dokazivala, da su slovenačke težnje u tome pravcu ozbiljne, 1806 (Vodnik); druga univerzalna slovenska gramatika, 1802 do 1807, i kranjska gramatika za specijalne potrebe celovačkih bogoslova, 1807 (Japelj, rukopis); novi obrednik za ljubljansku biskupiju s vanredno proširenim uvaženjem narodnog jezika, 1808; prvi pokušaji, da se u korespondenciji inteligenata zamijeni njemački, odnosno latinski jezik slovenačkim, poslije januara 1809 (Kopitar, Vodnik); nova deskriptivna gramatika, namijenjena svim Slovencima, marta 1809 (Kopitar). Propagandne preporoditeljske manifestacije bilježile su se već u raznim zvezama (Kumerdej, Vodnik, Župančič, Kopitar i t. d.), među njima i takve, koje su bile namijenjene širim slojevima (Vodnik u Novicama), kao o slovenskim narodima i jezicima (1797), o Rusima, našoj staroj braći (1798), o nepotrebnim njemačkim riječima u slovenačkom (1797) i t. d.

Na području svjetovne poezije vidjeli su se već razni literarni tipovi, od kojih je svaki imao za kulturno mlad narod, kakav su bili Slovenci, svoj značaj: literat s ambicijom i unutrašnjim doživljajem (Vodnik); literat s golom ambicijom (Japelj); spretan versifikator s prosvjetiteljskom ili moralizirajućom notom, a bez više ambicije (Volkmer, Stanič); školovani predstavnici tipa, koji se upinju za versifikaciju iz preporoditeljske ideologije (Alič, Grundtner, Lipold, Primic, Cvetko); grubi učiteljsko-crkvenjački tip (Knobel, Kračman); primitivni narodni versifikator (Andreaš, Schuster). Većina tih kriterija vrijedi i za prijevode domobranskih pjesama (Vodnik, Lipold, Alič, Grundtner, Primic, Cvetko). Poezija Vodnika, glavnog literarnog reprezentanta toga doba, ostala je sa slikanjem prirode u okviru lažnog klasicizma, a po Zoisovim nastojanjima dobila je tendenciju biti razumljiva narodu i postati prikladno sredstvo za prosvjećivanje širokih slovenačkih slojeva. Slovenci su dobili u tim godinama: prve uspjele basne; prvu odu u slavu veličanstvenosti prirode, prepunu unutrašnje radosti; prve iskrene lirske stihove, koji su dolazili iz bezbrižne duše, ma da su bili pozajmljeni

i od grčkih anakreontičara. Pohlinova poetika bila je već 1799 anakronizam. Nastojanja oko kazališnog repertoara u Kranjskoj ograničila su se na dva prijevoda iz Kotzebua (Vodnik), koji nisu štampani, dok se Malomeščani nisu ni predstavljali. Međutim je u Koruškoj priređena, po njemačkom uzoru, slovenačka pasijonska igra, koja je bila literarna osnova za početak slovenskih pasijonskih predstava u Koruškoj od diletanata iz prostog naroda. Slovenačka žurnalistika (Vodnik) u svojim počecima dosta je primitivna, ali je u njoj bilo stranica, koje su mogle, u vezi s prijevodima, kao historija Sv. Genovefe, služiti za klicu u razvitku pripovjedačko-zabavne proze. Ostali slovenački repertoriji normalno su se razvijali, preštampavali i popunjavali: popularno-stručni (Kern, Vodnik i dr.), osnovnoškolski (Vodnik Župančič, Debevec i dr.), monaško-crkveni (većinom patiski); jansenističkocrkveni (Traun, Škrinjar, Riher, Šraj, Wolf, Clementini i dr.); crkvena pjesma (Pohlin, Radeschini, Japelj, Volkmer).

Inventarizacija literarne prošlosti vršila se još samo na latinskom ili njemačkom, a znači u vezi s radom Württemberžana Schnurrera, u mnogom pogledu uspješan početak rada (Pohlin, Brekerfeld, Erberg, Zupančić, Hof, Kopitar), dok se rad oko nacionalne historije, također na njemačkom, nije mogao mjeriti s Linhardtovim (Hof, Vodnik i dr.). U radu za gramatiku (Debevec, rukopis, Japelj, rukopis, Kopitar) i rječnik (u rukopisu Kumerdej, Narat i njegovo kolo, Vodnik), bila je autoritativna slovnica (Kopitar), koja je, uprkos nepotrebnom propagiranju azbučnih reforama, značila odličan korak ka konsolidaciji literarnog jezika, na osnovu gorenjskog narječja i literarne tradicije.

Prva preporoditeljska generacija izgubila je međutim već mnoge saradnike (umrli su: Plohel 1800, Pohlin, 1801, Bakoš 1803, Hasel, Sorčan i Küzmič 1804, Kumerdej, Hacquet 1805, Narat 1806, Goličnik, Traun, Riher i Stroj 1807, Lavrn 1808, Hof 1810).

1809—1819: U proces preporoda, komu su davali glavno obilježje još uvijek Zois kao ideolog i Vodnik kao praktični radnik, donio je niz spoljašnjih momenata 1809—1819 novu notu: Napoleonova Ilirija 1809—1814, u kojoj se, istina, propagirao francuski jezik kao službeni visokoškolski i društveni jezik i tolerirali se također mnogi stari privilegiji njemačkog jezika, ali se, iz političkih razloga, rado gledao razmah slovenskog rodoljublja i proklamiralo se načelo, da se u osnovnim školama i gimnazijama nastava vrši na slovenačkom jeziku; teritorijalno približavanje njemačke romantike, koja se zacarila u Beču, gdje je Fridrich Schlegel 1810 počeo izdavati Österreichischer Beobachter, 1812 Deutsches Museum, i izrekao 1812 velike riječi o pravu svakoga naroda, da ima svoju posebnu književnost; djelimična izmjena u jezikovnoj politici vlade, koja se, pod uplivom ratnih potreba, po primjeru Ilirije i nastojanja preporoditelja, odlučila (oko 1810), da uvede na slovenačkom teritoriju u Štajerskoj i Koruškoj u osnovne škole njemačko-slovenačke udžbenike, 1810—1812 da osnuje lektorat za slovenački jezik na liceju u Grazu, 1815—1817 isto to u Ljubljani (tu obligatno za bogoslove, a pristupačno i za druge); listovi kao francuski Télégraphe Officiel 1810—1813 u Ljubljani, ili njemačka Carinthia poslije 1811 u Celovcu, ili Der Aufmerksame, poslije 1812 u Grazu, iz kojih je Télégraphe imao u programu čak i slovenačko izdanje, Carinthia i Der Aufmeksame davali su mjesta i slovenačkim pjesničkim prilozima, a svi su pokazivali interes za kulturne i etnografske prilike slovenačkog teritorija; glasovi o preporoditeljskim izjavama kod drugih austrijskih Slovena (v. Vrhovac, Mihanović i t. d.). Slavistički import Zoisov postao je radi njegovih teških ekonomskih prilika slabiji, ali su ipak dolazile u njegovu biblioteku još uvijek važne nove stvari (Linde; Dobrovski, Lehrgebäude 1809; Appendini, Stulli, Deutsches Museum 1812; Karadžić, Pismenica 1814, Pjesmarice 1814—1815 i dr.; Herdera i sada još nije bio nabavio).

Većina onih Slovenaca, koja je sada počela pokazivati svoju preporoditeljsku aktivnost, ili bar pasivan interes za slovenačku književnu produkciju, možda bi došla u preporoditeljsku interesnu sferu i bez označenih impulza, po agitacionoj sili, koja je već postojala u slovenačkom procesu. Starim preporoditeljskim sla-

vistima interesentima i praktičnim slovenačkim piscima bez specijalne preporoditeljske orijentacije pridružili su se u Kranjskoj: Ravnikar, Paskal Skerbinc, Franc Bili, Janez Nepomuk Kališter, Franc Metelko, Janez Vesel, Andrej Kančnik i dr.; u Trstu: Vincenc Franya de Weissenthurm; u beljačkom koruškom okružju, koje je bilo 1809—1814 u Iliriji: Andreašu i Šusteru, Matija Šnajder i bezimeni preporoditelj, koji je bio 1817 u selu Vrata; u celovačkom okružju: Urban Jarnik, Winter i dr.; u celjskom okružju: Janez Alvijan, Janez Jug, Tomaž Koren, učitelj Kuševič, i dr.; u mariborskom okružju: Vid Pen, Janez Leopold Šmitoc, Juri Verdinek, Peter Danjko, Koloman Kvas, Anton Krempl i dr.).

Na slovenačkoj teritoriji počelo se u preporodnom pravcu isticati Celje, gdje su na novoj gimnaziji bila dva profesora s preporoditeljskom orijentacijom (Zupančič 1809—1819, Elija Rebič 1812—1816), dok u Mariboru po odlasku Andreja Kavčiča (1808) nije bilo inteligenta sa sličnim interesima. Van slovenačke teritorije imao je te godine jake slovenačke slaviste Beč (Kopitar) i Gradac (Primic sa svojim kolom, Kavčič).

U pogledima na nove političke prilike preporoditelji nisu bili složni. Među njima je bilo izrazitih austrofila (Zois, Kopitar, Primic i dr.), izrazitih frankofila (Vodnik, Kuralt, Grundtner, nepoznati preporoditelj u Vratima, Alvijan i dr.), a i tipova, koji su se veselili Napoleonovom porazu u Rusiji iz čisto slovenske orijentacije (Schneider, Jarnik).

Jači nego na porast broja novih aktivnih pristaša preporoda bio je novi uticaj u dopunjavanju preporoditeljske ideologije, kako to dokazuju na pr. novi pisci slovenačkih pisama (Primic, Zupančič, Jarnik, Schneider, Alič, anonimus u Vratima, koji je označio za infamno, da mu je Dobrovský na slovensko pismo odgovorio njemački); slovenačko društvo s filološko-preporoditeljskim ciljevima u Grazu 1810—1813 (v. Primic); inicijativa za lektorat slovenačkog jezika u Grazu, 1910—1912 (Primic, Kopitar); naročita slovenačka knjiga za nagradu u osnovnoj školi, 1810 (Alvijan); slovenačka gramatika o tuđem jeziku, 1811 (Vodnik); nastojanja oko štampanja slovenačke svjetovne poezije u domaćim pokrajinskim njemačkim listovima (Jarnik); briga, da Herderove riječi o Slovenima preko domaćih njemačkih časopisa utiču na slovensku inteligenciju, 1812 (Jarnik, Primic); upotrebljavanje izraza »kranjska škola« mjesto »njemačka škola«; želja, da po kranjskim selima dobiju škole samo slovenačke mjesto njemačko-slovenskih knjiga, 1814 (Ravnikar, Kopitar, Zois); inicijativa za katedru slovenačkog jezika u Ljubljani, 1815 (Kopitar, Ravnikar, Zois). Propagandne izjave preporoditelja pokazuju razne stupnjeve: plahe aluzije (Primic, Zupančič), fantastične utopije (Kopitar), vatrenu narodnu himnu (Vodnik), borbenu indignaciju (Modrinjak, anonimus u Vratima).

I slovensko-etnografska terminologija je doživjela značajne izmjene. »Slovenec« je sve češće istiskivao »Kranjca« (Vodnik i dr.). Da bi se postigla diferencijacija od organske forme Sloven-Slovenec-slovenski, koja je za Slovence već bila samo vrsta, a ne više rod, počela se 1812—1813 za rod uvoditi, češka forma Slovan (Primic, Jarnik). Njemački izraz Windewindisch počeo se hvatati kao uvreda, a mjesto njega se stvorio novi izraz Slowene, slowenisch, nekako poslije 1810 (Kopitar, Primic, Vodnik i dr.). Upotrebljavan je i latinski geografski termin Slovenija, koji je, istina, označivao Iliriju ili zemlju svih Slovena (Vodnik, 1812), ali se dao lako ograničiti na teritoriju Slovenaca.

Da u literarnoj aplikaciji primjetno iskoristi povoljnu novu situaciju, slovenački preporod još nije bio dovoljno konsolidiran i populariziran. Van Ilirije se očekivalo, da će se u francuskoj Iliriji opet pokrenuti slovenački časopis (Primic). No do toga nije došlo, čak se preporoditelji u Iliriji nisu pobrinuli ni za to, da novi službeni list, Télégraphe, koji je imao u programu, pored francuskih, i članke na drugim jezicima Ilirije, imao bar toliko slovenačkih priloga, koliko celovačka njemačka Carinthia. Svjetovna poezija se množila (Vodnik, Vesel, Kračman, Stanič, Grundtner, Jarnik, Andreaš, Schuster, anonimus u Vratima, Modrinjak, Jaklin, Volkmer i dr.), no većina novih formulacija je ostala u rukopisu, a u umjetničkom pogledu produkcija nije pokazivala napredak. I Vodnikova hi-

mna Napoleonu »Ilirija oživljena« (1812), najznačajnija i najznatnija pjesma toga doba, koja je oduševljavala svojim patriotskim žarom sve Slovence i van Ilirije, nije umjetnički napredak. Za ljubljansko kazalište Zois je prestao prevoditi talijanske tekstove, a ni Vodnik se nije pobrinuo, da se predstavlja bar njegov prijevod Malomeščana ili Linhardtove komedije. Više su uvažavali slovenačko kazalište u Koruškoj, gdje se pasijonskoj drami pridružila još i prva svjetovna originalna drama, i to na osnovu teme iz narodne pjesme (anonimus u Vratima, 1817; Ulrih, grof celjski, rukopis). Prvi pokušaj specijalnog štiva za mladež, van oficijalnih školskih knjiga, učinjen je u Koruškoj (Jarnik). Inače je i to doba bilo gotovo besplodno za pripovjedačku zabavnu prozu. Iz ostalih slovenačkih repertorija poslije 1812 opet je rastao popularno-stručni (Primic, Jarnik, Vodnik); osnovnoškolski je apsorbirao, radi novih potreba u Iliriji i van nje, veoma mnogo energije (Vodnik, Ravnikar, Debevec, Alič, Kuševic, Primic, Danjko i dr.); crkvenomanastirski u prozi se razmahnuo (Škerbinc, Jarnik, Verdinek, Danjko); crkvenojansenistički se uglavnom preštampavao, dok je novi prijevod biblije (Ravnikar, Župan i dr.), za koji se interesirao i Zois, ostao u rukopisu; potrebe crkvene pjesme saturirale se uglavnom sa patiski, samo u Štajerskoj su razni tekstovi iznova priređivani (Verdinek, Krempl, Danjko). Dramatički radovi bili su pod Kopitarovim uplivom (Vodnik, Franul, Šmigoc). Sam rječnik ostao je u rukopisu (Vodnik), jer se generacija, zbog jedne slučajne napomene Dobrovskoga, odviše revnosno bavila reformom pravopisa (osobito Kopitar, Vodnik i Bilc). Uprkos velikog uticaja Kopitarove gramatike, u istočnoštajerskim krajevima je opasnost nove literarno-jezične separacije, koja je već bila u Volkmerovom radu, dobila u Danjku sistematskog i svjesnog borca.

Generacije, koje su se počele interesirati za preporod i za slovenačku knjigu 1768—1800, polagano su izumirale (umrli su: 1816 Volkmer, 1817 Franul, 1818 Schuster i t. d.; Primic je već 1813 poludio). S Vodnikom i Zoisom (1819) nestalo je one dvojice, koji su cijelomu tom dobu davali obilježje, a umuklo je i više drugih (Debevec i Andrejaš i Šraj 1821, Golmajer 1822, Bilc 1824, Grundtner 1827 i t. d.). Predstavnici preporoda su u toku od šezdeset godina ispunili svoju historijsku zadaću: fiksirali su važne devize preporoditeljske orijentacije; dokazali su Slovencima i njihovim susjedima sposobnost slovenačkog jezika za razne struke, mimo crkvenih; osigurali su s primetnom produkcijom dalji opstanak i razvoj novim granama na slovenačkom: u području literature u pjesništvu, u manjoj mjeri i u dramatici, u području pismenosti popularno-stručnom, osnovno-školskom i zakonskom (u prijevodima patenata i dekreta) repertoriju; utrli su, poslije izvjesnog kolebanja, put solidnomu shvatanju filološke težnje za regeneraciju jezika. Ali nova ideologija ostala je svojina tek pojedinaca, i nije bila popularizirana. Stoga su razne važne preporoditeljske akcije usahnule (zabavni kalendari, časopisi, diletantske predstave). Slovenačka literarna umjetnost bila je tim generacijama uglavnom ili preporoditeljska deviza ili prosvjetno-propagandno sredstvo. Radi toga su trajnih viših književnih vrijednosti ostavile te generacije vrlo malo (Linhardtove komedije i nešto Vodnikovih pjesama). Tako su nove generacije čekali važni zadaci.

V. R e a l i z a c i j a p r o g r a m a s a č a s o p i s o m i s a v i š i m l i t e r a r n i m f o r m a m a u s m i s l u s a v r e m e n e k r i t i k e: Poslije Vodnikove smrti izgledalo je neko vrijeme, da je generacija njegovih literarnih učenika ne samo bez voda, nego i bez programa. U eligiji, koju je 1819 posvetio sjeni Vodnikovoj u ime slavista Bilc (rukopis), naglašava se gubitak literarnog majstora u Kranjskoj, a program se ističe samo u novim atributima preporoditeljske ideologije; upotrebljavaju se termini kao Slovina-Slavenfreundin, Slavengöttin, Slovenja-Slavenland, Slovenčavc-Slavist. No uz širenje i jačanje preporoditeljske ideologije i uz dopunjavanje starih uvaženih grana književnosti polako se obrazovao program nove generacije, koja je težila u prvom redu za literaturom i literarnom periodičkom publikacijom za inteligenciju, u drugom redu za časopisom za narod.

Svjetovna versifikacija bila je 1819 do 1829 već veoma živahna (u Kranjskoj su pisali slovenačke pjesme, osim Kuralta, Bilca i Staniča, Juri Grabrijan, Juri Kosmač, Blaž Potočnik, Ignac Holzapfel, Janez Ziegler, Jožef Burgar, Miha Kastelic, France Prešeren, dok je Vesel opet umuknuo; u celjskom okružju, osim Korena, Juga i Lipolda, Jakov Strašek, Emanuel Podvinski, Anton Martin Slomšek, Matej Vodušek, Andrej Urek, narodni pjesnici Jurij Vodovnik, Marija Simoneti i dr.; u mariborskom okružju: Modrinjak i Danjko). Različni su bili motivi za te slovenačke pokušaje: pokatkad želja, da se moralizatorskim tekstom potisne narodna pjesma; ponegdje želja, da se za poznatu melodiju nađe slovenački tekst (naročito u Štajerskoj); obično pak romantična narodna revnost, po kojoj je svaki svjestan Slovenac smatrao nekako za dužnost, da i on obogati poeziju, kao jednu od atributa narodnosti. Velika većina pisaca bili su klerici, te je stvar svećeničkim krugovima izgledala tim manje opasna, što je samo izuzetno tek ponešto štampano, i to u njemačkim listovima. Skupljanje narodnih pjesama se produžilo (Andrej Smole i dr.). Novi literarni list, koji je izlazio u Ljubljani (Illyrisches Blatt), bio je njemački, ali je pisao u provincijalno-patriotskom pravcu i htio je da prima i slovenačku poeziju. Pokušaj 1824—1825, da se u Ljubljani osnuje slovenački časopis Slavinja (Ziegler, Andrijoli, Holzapfel, Grabrijan i dr.), nije uspio. Filološki rad bio je, poslije zbora slovenačkih filologa u Beču 1820, kod koga su sudjelovali i Dobrovský i Kopitar, dosta jak (Danjko, Metelko), ali skupljanju svih pokrajina pod okriljem jedne književnosti ne baš pogodan, jer je svaka nova gramatika donijela i novu azbuku. Na katedrama za slovenački jezik u Grazu (Kvas) i u Ljubljani (Metelko) bili su filolozi, koji na stil i smjer nove poezije nisu mogli uticati (značajno je, da Prešeren nije bio upisan kod Metelka).

1829—1830 počelo je novo grupiranje radnika za svjetovnu poeziju. U Celovcu je 1829 počeo među bogoslovima živo djelovati novi spiritual Slomšek, a od njegovih učenika više njih je pisalo i stihove (Janez Krumpak, Mihael Stojan, Josef Pirkmajer, Felicijan Globočnik, Jozef Hašnik, Valentin Orožen, Jozef Rozman, Lukež Sevšek, Matija Majar, Jozef Virk, Jernej Maroušnik i dr.). U Grazu je 1830 počeo djelovati Stanko Vraz, u čijem su društvu, pored njega, pjevali još i drugi (Jakob Košar, Franc Miklošič, Šamperl, Vogrin, Davorin Trstenjak i dr.). U Ljubljani je 1830 do 1834 izlazio almanah Čbelica, oko koje je urednik Kastelic uz pomoć Čopovu okupio niz literata (Prešeren, Potočnik, Holzapfel, Kosmač, Jakov Župan, Ziegler, Jarnik, Grabner, Jozef Evgen Kovačič, Jernej Levičnik, Jozef Žemlja, Miha Tušek), dok su pjesme drugih kranjskih autora ostale u rukopisu ili su objavljivane u njemačkim listovima, gdje su sudjelovali i nekoji iz Čbeličara. Čbelica je bila prva slovenačka odlučna manifestacija za slobodnu umjetnost i liriku s erotičnom sadržinom, a s Prešernom se u tom almanahu i u njemačkom ljubljanskom listu prvi put predstavio slovenački poet, koji je bio na evropskoj visini i imao apsolutnu vrijednost.

Upliv ljubljanskog događaja osjećao se i u drugim slovenačkim centrima. Slomšek je 1833 tiho demonstrirao zbirkom pjesama, poznatih po Koruškoj i Štajerskoj, koje je na njegovu inicijativu izdao Ahacel, uzimajući pri izboru u obzir sve generacije koruških i štajerskih pjesnika. Vrazov krug bi se svakako bio odazvao u drugom pravcu, ali nije mogao da stvori ili nađe sebi organ. Izdanje Volkmerovih Fabul in pesmi (1836) bilo je sada već anahronizam. Gojile su se razne vrste pjesništva, od lirske pjesme do historije u stihovima, a nove forme je, uz Čopovo mentorstvo, sistematski uvodio Prešeren. Dok su se dramatični radovi samo obećavali (Prešeren, Čopov brat Janez i dr.), počelo je slovenačkoj pripovjedačkoj prozi 1830, s prijevodima iz Kristofa Schmida, ozbiljno utiranje puta, a Zieglerova Sreča u nesreči iz 1836 prvi je njezin domaći predstavnik, primitivan, ali sposoban da zabavlja prosti narod.

Štajerski azbučni rat protiv dajnčice (1827—1838) nije imao naročitih posljedica za poeziju. Murko je 1832 u svojoj gramatici, poslije koje je došao konačno na red rječnik, odbio nove pravopise u korist stare bohoričice, ali su mladi preporoditelji

stali uvoditi novi češki pravopis (1833 u privatnim pismima, 1838 već u štampi). Međutim je u Kranjskoj azbučni rat protiv metelčice (1831—1834) doveo do sukoba između poezije i filologije. Slovenačko svećenstvo obiju struja, jansenističke kao i monaško-rimske, gledalo je poeziju Čbelice, a naročito Prešernovu, već i ranije s nepovjerenjem, jer je cijenilo, izuzevši nekoliko ambicioznih književnika, poeziju samo s moralnog gledišta, te je erotičnu sadržinu odbijalo. A kada su se sada glavni Čbeličari, među njima jansenist Župan, cenzor Čop, slobodoumni Prešeren, izjavili protiv pravopisa jansenista Metelka, a za staru bohoričicu, jansenisti su svoje nepovjerenje prema Čbelici pretvorili u pravi gnjev i time uplašili Kastelca, tako da je on 1834 prekinuo izdavanje jedine slovenačke periodičke literarne publikacije.

1837—1847 literarni je život protekao u znaku obračunavanja između slovenačkog programa, koji su sankcionirali obziri na prošlost i sadašnjost (v. Prešeren), i ilirske konvencije, koja je htjela, da slovenačkomu jeziku dozvoli najviše crkveni i popularnostručni repertorij (v. Vraz). Obračunavanje se vrtjelo prve godine uglavnom privatno i u pismima, i to stoga, što Slovenci nisu imali organa (Carniolia, časopis za umjetnost, literaturu, kazalište i društveni život, koja je počela izlaziti u Ljubljani 1838, bila je njemačka). Kada su Slovenci 1843, s Novicama, konačno dobili svoj časopis (v. Bleiweiss), borba je uskoro riješena u korist slovenačkog programa. Urednik je primio doduše uskoro češkoilirski pravopis, kao što je to učinila već ranije štajerska omladina, a u Ljubljani, osim »ilirske« omladine, i Smole, ali je odlučno odbio popuštanje u slovenačkom jeziku.

Ilirski pokret, koji je mnogo doprinio širenju narodne svijesti među Slovencima, naročito među omladinom (i u Ljubljani na pr. Malavašič, Kobe, Jeran, Krišna, Pinter i t. d.), na drugoj je strani slabio slovenačku literarnu stvaralačku energiju. Najosjetljiviji je bio za slovenačku literaturu gubitak Vraza, koji je 1837 s književnom Slovenijom obračunao iz ogorčenja, što svoje istočno-štajersko narječje i kranjski literarni jezik nije mogao spojiti u jednu struju, i iz želje, da se približi opsežnijemu književnom krugu.

Od literarnih vrsta gojilo se u prvom redu pjesništvo. Najviše je još uvijek stajao, stvarao i publicirao Prešeren, koji je u decembru 1846 izdao Poezije, prvi veliki tekst slovenačke literarne umjetnosti. Sva ostala versifikacija ne može se uporeďivati s Prešernovom (Franc Malavašić, Anton Žakelj, Luka Jeran, Jozef Žemlja, Janez Vesel, Franc Svetličič, Slomšek, Andreja Gutman, Anton Šerf i t. d.). I samo u teškoj atmosferi, kada se zbog panslavizma i ilirizma širila jezičnokulturna nejasnost, a moćan politički glasnik u istini bio potreban, moglo se dogoditi, da je Koseski (Janez Vesel), stihotvorac s bombastičnom retorikom, mogao izgurati Prešerna i prekonoć postati ljubimac publike.

Za kazališni repertoar radilo se novim izdanjem Linhardtovog »Matička« (Smole) i novim prijevodima (Smole, uz pomoć Prešernovu, Malavašič). Prešeren obećanu tragediju nije ni sada napisao. Predstavljane nisu ni štampane stvari. Na području pripovjedačke proze pridružila se prijevodima iz Schmida samo jedna originalna pučka Povijest (Malavašič), dok Prešeren obećanje o povijesti o ulozi Sternbergovih Die Zerrissenen, ni sada nije ispunio. Narodne pjesme skupljalo je sada više ljudi, a dvije zbirke su bile i štampane (Vraz 1838, Koritko 1839—1844). Od ostalih slovenačkih repertorija najvažnija je Historija Štajerske (Krempl), prvo slovenačko štampano djelo o nacionalnoj historiji. Ono nema velike naučne vrijednosti, ali je imalo veliki značaj za širenje preporoda u istočnoj Štajerskoj. U Novicama, koje su davale skroman prostor i lijepoj književnosti, imali su Slovenci prvi organ, koji je privukao na saradnju Slovence svih pokrajina, izuzevši Prekmurce, te je mnogo pomogao stvaranju jedinstvenog književnog jezika. Slomšekovu namjeru iz 1845, da se stvori društvo za izdavanje slovenačkih knjiga, vlada je, istina, spriječila, ali je Slomšek iduće godine ustanovio sa svojim časopisom Drobtinice (Mrvice), prvi slovenački religiozni organ, gdje su, u smislu njegovog vjerskog programa, sudjelovali sa svo-

jim člancima i pjesmama njegovi učenici.

Prešernova visoka umjetnost, proširenje narodne svijesti, Bleiweissov časopis i Koseskoga bombastično-patriotična retorika, bile su tekovine generacije poslije 1800, kojima se svaki slovenački preporoditelj mogao radovati. A slovenačko društvo, kao potrebna pozadina književnosti i uslov za razvoj pripovjedačke proze i dramatike, moglo se razviti samo s proširenjem političkih prava na šire slojeve naroda. U tome je za slovenačku književnost veliki značaj revolucije od 1848. *F. Kidrič.*

S. K. novijeg doba. I. Doba narodnog buđenja (1848—1868). Metternichov apsolutizam srušen je poslije prevrata u martu 1848. To je bio jedan od najvažnijih događaja u cijeloj slovenačkoj historiji. Sa ekonomskim snagama, koje su se razvile oslobođenjem seljačkog staleža, i sa političkim radom (zahtjev za Ujedinjenu Slovenačku), stale su se sada razvijati i duševne snage Slovenaca, koje više nije sprečavalo bečko tutorstvo. Sloboda udruživanja i sloboda štampe prouzrokovale su živo narodno kretanje u svima kulturnim središtima slovenstva. Razna narodna društva u Ljubljani, Trstu, Gorici, Celovcu, Grazu, Beču i drugde, skupljala su i stare i mlade na politička i kulturna dogovaranja, na društvena, pjevačka i dramska priređivanja. Pored Novica, koje su sada postale i politički list, pokrenuti su, sa odlučnim narodnim programom, novi politički listovi (najvažniji je Slovenija), omladinski, crkveni list (Vedež, Zgodnja Danica), po vrsti više književno-poučnih listova (Slovenska Bčela, Glasnik Slovenskega Slovstva) i dr. Tada je osnovano književno Društvo Sv. Mohorja (1851). Slovenački je jezik djelomično uveden u škole i kancelarije, čak je bio i zahtjev za osnivanjem slovenačkog univerziteta, bar za izvjesno vrijeme, djelomično ispunjen. Istina, uskoro je opet zavladao apsolutizam i centralizam, sada Bachov, i počeo je da guši kulturni i javni život. List za listom iščezavao je, drugi su se ipak, i ako teško, borili za život. Mohorjevo društvo malaksavalo je iz godine u godinu, ali je mladi naraštaj iz 1848 ipak živio; on se doduše privremeno morao kloniti neprijateljske državne vlasti, ali se pripravljao i sazrijevao je za uspješnije i zrelije djelo, koje je počelo poslije 10 godina.

1848 godina probudila je u književnosti mnoge velike želje i planove, za čije je ostvarenje trebalo djelomično više decenija, a djelomično oni nisu još ni do danas izvršeni. Prvi je plod bila politička lirika, koja je, ugledajući se u Koseskoga, slavila svoju slobodu, narodnost i slovensko bratstvo (L. Toman, R. Razlag). Među ostalim liričarima treba da se spomenu: Fr. Svetličič, koji je u Prešernovoj dikciji formulirao svoja životno-filozofska i narodno-historijska razmišljanja, M. Vilhar sa svojim ljupkim društvenim pjesmama, Fr. Jeriša sa omladinskim, L. Jeran sa pobožnim pjesmama, i prva slovenačka pjesnikinja, F. Hausmanova. Osim lirike, omladina je željela da svori i književnu kritiku, epsko pjesništvo, novelu i ep. Cijelo to doba radilo se na tome, a htjelo se uz to i prevodima iz evropske književnosti da pokaže ekvivalentnost slovenačkog jezika s drugim kulturnim jezicima. Novelu su gajili najviše na romantičnoj osnovi narodne historije i tradicionalne književnosti: L. Svetec i J. Trdina, koji su pokušavali da obrađuju i ep. Trdina je, osim toga, prvi među Slovencima, dosta srećno radio na književnoj kritici. Epsku je poeziju naročito gajio M. Valjavec, a velika djela iz svjetske književnosti prevodio pjesnik-liričar Fr. Cegnar.

Poslije prevrata pojavila se i idućih je godina sazrijevala i osrednja ličnost budućih decenija Fr. Levstik. Tek što je izašao iz gimnazije proslavio se on kao liričar. Njegove pjesme, pune vedrog i mladićskog humora, nasuprot Prešernovoj elegičnosti i patetičnosti Koseskoga, stvorile su nov tip u našoj književnosti. Kasnije je on sa svojim strogim, izvajanim vanjskim oblikom, zajedno sa Stritarom, osnovao svoju školu, koja se izgubila u formalizam. Levstik je stvorio i novu slovenačku prozu. Njegov Martin Krpan, klasična pripovijetka u pravcu prve slovenačke novele, koja je zasnovana po narodnim motivima, odlomak Deseti brat, jedna od prvih naših karakternih pripovijedaka, putopis Iz Litije do Čateža, rasprava Napake slovenskega pisanja i dr. — bili su pravi ugledi

za dobar slovenački stil. On je odlučno uticao na savremenike kao kritičar, filolog, oštar književni i politički satiričar, a i kao radnik na prosvjetnom i političkom polju.

Glavni književni organ ovoga doba, koji je i Levstik pomogao da se osnuje, bio je Slovenski Glasnik (1858 do 1868). Osnovao ga koruški književni organizator A. Janežič, koji je pokrenuo i knjižnicu Cvetje iz domačih in tujih logov, a pomagao je i da se obnovi i Mohorjeva Družba (1860), koja je počela jako napredovati. U tim književnim prilikama razvila se S. K., a naročito pripovijetka, koju je i omladina 1848 željela.

Sa Levstikom je, uz to, drugovala družina bivših ljubljanskih gimnazijsta, koja se 1854/55 okupljala oko rukopisnog lista Vaje. Najpoznatiji je među njima S. Jenko, koji je sa svojom melankoličnom poezijom i neusiljenim melodičnim stihom jedan od najomiljenijih slovenačkih liričara, a napisao je i nekoliko pripovijedaka, među njima prve karakterne novele u S. K. Među njegovim drugovima bio je i prirodopisac Fr. Erjavec, najbolji među starijim slovenačkim popularno-naučnim piscima, i vrlo znatan pripovijedač. Novele su pisali, tako isto »vajevci«: V. Mandeljc, V. Zarnik, mlađi Janez Mencinger, i kasniji prevodilac Ivan Vesel-Vesnin. U svima njihovim pripovijetkama prevlađuje narodna i historijska romantika. Ali je vrhunac dostigla »glasniška« novela sa prvim velikim slovenačkim pripovjedačem, Josipom Jurčičem. On je postepeno prešao iz Levstikove folklorne romantične pripovijetke i Skotove historijske romantičnosti na umjereni realizam (poetični realizam), i postao je pravi majstor u crtanju prostog naroda i ljudi, a naročito seoskih tipova. Osim mnogobrojnih pripovijedaka, historijskih i savremenih, on je napisao i niz prvih slovenačkih romana, i dvije tragedije isto tako prve kod Slovenaca. Jurčič je i danas u narodu najomiljeniji pripovijedač. Njegov je učenik iz toga doba narodni pripovijedač Jože Podmilšak.

Pripovijetci su težili i »glasniški« pjesnici. Oni su pokušali, da stvore slovenački ep, samo bez uspjeha (A. Umek, Gr. Krek, J. Bilc). Najbolje je uspio Valjavčev romantični ep Zora in sonca. U Glasniku su gajili kritiku, osim Levstika, naročito Jurčič i Stritar. Pored celovačkog književnog središta u »glasničko« doba, Ljubljana nije baš imala mnogo važnosti, ma da su tamo izlazile još uvijek Bleiweissove Novice i osnovana je Matica Slovenska (1863), koja je kasnije postala jedna od najvažnijih književnih slovenačkih zavoda.

Među vrstama proze najviše se gajila filologija. Miklošič nije bio samo majstor slavistike, nego je uticao i da se slovenački književni jezik u toku toga doba u svemu bitno sjedini. To je pomagao i Ilirac i panslavista Matija Majar-Ziljski. Njihove su glavne nauke doveli do vrijednosti, prije svega L. Svetec, M. Cigale i A. Janežič. Uostalom osim pobožne literature, najviše su gajene: historija (Hitzinger, Vrtovec), putopisi (Verne), etnografija (Kobe), ekonomija (Vrtovec). Osim toga, marljivo je skupljano narodno blago.

II. D o b a n o v e r o m a n t i k e i r e a l i z m a (1868—1895). 1866 udružili su se Levstik, Stritar i Jurčič, te su ponovo izdali Prešernove poezije. 1867 dobila je družina oko Stritara i Jurčiča u Beču odličan upliv na Slovenski Glasnik. 1868 opet su se udružili Jurčič, Levstik i Stritar radi izdavanja pjesničkog almanaha Mladike, upravo tada, kada je ubrzo morao da prestane izlaziti Glasnik zbog Stritarove kritike o Koseskom (1868), a pošao je za njim u toku godine i sam Janežič. 1870 Stritar je počeo u Beču da izdaje književni list Zvon. U S. K. počelo je novo doba, a istovremeno s tim preselilo se i vodstvo književnog rada za 10 godina u Beč. Tek 1881, sa osnivanjem Ljubljanskog Zvona, vratilo se vodstvo poslije dužeg vremena opet u Ljubljanu, i tada i za stalno. Nasuprot Beču i Ljubljani, Maribor sa Zorom i Celovac sa Kresom nisu se mogli istaći.

Značajni su potezi novoga doba: prodiranje slovenske knjige među više pismeni narod, brzo napredovanje svjetskog slovenačkog življa u građanstvo i inteligenciju, i s time u vezi diferencijacija političkog i socijalnog života i svjetskog nazora. To se javlja i u književnosti u većoj stručnoj, sadržajnoj i idejnoj diferencijaciji književnih djela. Uglavnom, održale su se dvije književne

struje, u početku jedna uz drugu, kasnije u tihoj borbi: novoromantični idealizam, koji je po obliku istovremeno formalizam, kome je bio vođa Stritar, i u nekoliko romantično nadahnuti Jurčičev realizam, koji je postepeno prešao u poetični realizam, te se na kraju ovoga doba počeo približavati naturalizmu. Uz novelu, koju je usvojila prošla generacija, sadanja je generacija dodala, prije svega, roman, lirsku novelu, prve dramske pokušaje, a i književna je kritika vrlo napredovala.

Prva ličnost u početku ovoga doba neosporno je bio tadanji bečki domaći učitelj, a kasnije profesor Josip Stritar, koji je sa svojim širokim književnim horizontom i sigurnim estetičkim sudom nadmašio sve savremenike i privremeno poveo za sobom čak i po prirodi sasvim suprotnog Jurčiča. Njegov je zvon (1870, 1876, do 1880) bio prvi književni list ovoga doba i u opće prvi strogo literarni slovenački list. Stritar kao pjesnik i pripovjedač nije baš originalan (upravo neznatan je kao dramatičar), prenosio je u evropskoj književnosti već odomaćene pravce u S. K., u lirici i estetici pesimizam, u pripovijetci osjećajnu novelu, Werterijadu (Zorin), Minjonijadu (Rosana), Vekfildijadu (Gospod Maridolski). Ali on je iznenadio svojom svjetskom obrazovanošću, sjajnim oblikom i duhovitim stilom. Te su vrline naročito krasile njegove spretne literarne, estetske i kulturne Pogovore, sa kojima je on učio mladi književni naraštaj, i njegove satirične pjesme, sa kojima je obračunavao sa književnim, kulturnim i političkim protivnicima, ili sa nekulturnošću evropske politike. Sa visokim mišljenjem o idealnim zadatcima književnog zvanja, on je pobudio, i kod pisaca i kod naroda, duboko poštovanje za pjesničko i književno stvaranje, a time je omogućio i književni napredak.

Za Stritarom se poveo iz glasniškog nacionalnog dilentatizma do pravog umjetničkog oblika, najveći liričar toga doba Simon Gregorčič. On je prvi dao Stritarevoj uglađenosti važnu estetsku i etičku sadržinu, i postao je pjesnik, koga narod još i danas najviše čita i pjeva. — Među romantičnim pripovjedačima najvidnije mjesto zauzima Ivan Tavčar, koji je izašao iz konvencionalne romantičke lirske novele, te je prešao na seoske i historijske pripovijetke, koje je rado obavijao u poetično ruho domaće pokrajine, kao i na društveni, historijski i tendenciozni roman. — Ženski karakteri i ženski životni problemi zanimali su književnicu Pavlinu Doljakovu-Pajkovu, dok su A. Koder i zaslužni školski pisac J. Sket, kao pripovjedači više epitonskog značaja, J. Ogrinec i Fr. Celestin još su zastupnici »glasniških« predanja.

Znameniti prozni pisac i izvrsni književni biograf Fr. Levec, bio je u početku u svemu pod Stritarovim uticajem, a kasnije je postao, kao urednik Ljubljanskog Zvona, jedan od prvih pokretača realizma. Nasuprot Stritaru, u Ljubljani je vodio realistički pravac Fr. Levstik, a s njim, Levcem, Kersnikom i Jurčič, koji je osnovao najprije u Ljubljani Slovensku Knjižnicu (1876—1880), a poslije (1881) i Ljubljanski Zvon, i u njima je izdao glavne spise svog zrelog doba. — Poslije njegove rane smrti priznat je kao najbolji pripovjedač Janko Kersnik, glavni zastupnik slovenačkog poetičnog realizma. On se iz Jenkovog pjesničkog podražavaoca i političkog feljtoniste razvio u pripovjedača. Bio je u 19 vijeku naš najbolji slikar palanačkog društva i seoske inteligencije, a i seljake gledao je mnogo realnije nego njegov prethodnik Jurčič. Prikazivao je već i njihove socijalne sukobe. Sa Kersnikom je dostigla slovenačka novela 19 vijeka svoj umjetnički vrhunac. Sadržajno mu je donekle srodan Fr. Detela. U njemu se pridružio pripovjedaču još kritičar društva, što daje njegovim djelima (i dramskim) lak satirično-humoristički značaj. Ali je Jan. Mencinger još izrazitiji satirični i filozofski pisac. Kod Jan. Trdine udružene su u zaista originalnu cjelinu romantika narodnih pripovijedaka i priča, realistično crtanje dolenjskih pokrajina i ljudi i slovenačko-hrvatska nacionalna tendencija. — Među ostalim mnogim pripovjedačima najviše se spominju: H. Dolenec, Fr. Maselj-Podlimbarski, J. Vošnjak (i dramatičar), Jos. Stare, Fr. Zbašnik, P. Bohinjec, Fr. Jaklič. Posljednja dvojica, u društvu sa ostalima, najviše su saradivali u novom književnom listu Domu in Svetu, koji je 1888 osnovao u Ljubljani Dr. Fr. Lampe, i to najprije kao list za »pouk

in zabavo«, prije svega, za đačku omladinu, a poslije je od njega stvorio ugledan književni časopis, koji je stajao izrično na pozitivno-vjerskom temelju. Što se tiče samih literarnih pravaca, on se u prvim godinama nije bitno odvajao od svog takmaca Ljubljanskog Zvona; razdor je izazvao tek naturalizam. Istina i ranije se osjećala suprotnost što se tiče svjetovnog pogleda, što je naročito naglašavao Mahničev filozofsko-kritični list Rimski Katolik (1889—1896).

Kao što se kod pripovjedača pokazalo vraćanje k realizmu, isto je tako bilo i kod pjesnika. Nasuprot lirici, epsko je pjesništvo stupilo napred i postiglo je mnogo veće uspjehe. Već mladi zemljak Gregorčičev i prijatelj Jos. Pagliruci-Krilan posvetio se prije svega epskim pjesmama, baladama i romansama. Skoro istovremeno s njim, dobili smo u Antonu Aškercu svog najvećeg pjesnika balada. Levec ga je kao urednik zbog nekih pjesama upozorio, da napusti lirske pokušaje i da se posveti baladama. Aškerc ga je poslušao, i tako našao svoj pravi poziv. Aškerčev smjeli, borbeni, realistički značaj, javlja se u izboru materijala, koji voli kritične socijalne i životne zaplete u historiji i u savremenom životu, i u obliku, u kome izbacuje Stritarovu uglađenost i Gregorčičevu glatkost, i radije uzima čak i oštro i tvrdo, samo ako je karakteristično. Za njega su naročito značajne parabole iz indijskih bajki i iz orijentalnog života sa slobodoumnim političkim i socijalnim mislima. I njegova lirika je, većim dijelom borbena.

Drugi su epski pjesnici manje-više zavisni od Aškerca. Najplodniji je bio A. Hribar. Među savremenim liričarima najdarovitiji je bio rano umrli Fr. Gestrin, koji, s obzirom na oblik, još nije samostalan, ali je osjećajno neposredan i istinit. Od epigona odlikovao se strogim od Levstika naslijeđenim oblikom Jos. Cimperman, a tako isto, i njegov učenik, pjesnik i prevodilac A. Funtek. Među ostalima najviše se spominju: M. Opeka, J. Freiensfeld, I. Trinko. Po obliku srodan, a po dubini misli i satiričnoj oštrini mnogo veći od osrednjih epigonskih pjesnika je, kao liričar, Anton Medved. Kao dramatičar pisao je jambske romantičke i historijske tragedije, drame u prozi i vesele igre.

Proza je u tom dobu silno napredovala, ne samo po obimu i raznovrsnosti djela, nego i po spretnosti u izražavanju. Teologiji, filologiji (Škrabec, Oblak, Štrekelj), historiji književnosti (Levec, Celestin, Murko), putopisu, zemljopisu i historiji (Rutar, F. Kos, Vrhovec, Apih), pridružila se filozofija (Tavčar, Majaron, Dr. Jan. Ev. Krek i dr.), pedagogika i t. d. Svaka vrsta od ovih nauka osnovala je još i svoje časopise, a po neka od njih i više.

III. D o b a n a t u r a l i z m a i s i m b o l i z m a (1895—1918). Novim socijalnim prilikama, koje su nastale pri kraju 19 vijeka i po slovenačkim krajevima, književnost po Stritarovim uzorima nije dala, a možda nije ni mogla dati izraza. Mlitava pesimistička ili pripovjedačka umjetnost, koju su gojili Stritarovi, Gregorčičevi, Jurčičevi i dr. nasljednici, nije omladinu više zadovoljavala, te je ona tražila druge uzore. U tome su se đaci u Beču, u početku devedesetih godina, upoznali sa njemačkim i francuskim naturalistima i sa ruskim realistima, te su se poduhvatili, da i kod nas odomaće te nove pravce. Najprije su otvorili naturalističkom pokretu svoje stupce listovi »naprednih« dnevnika i đački časopis Vesna, a 1895, pod uredništvom V. Bežka, i Ljubljanski Zvon. Glavni agitator za taj slovenački naturalizam bio je Fr. Govekar, koji je i sam bio više naturalista po smionoj erotici, koju je unosio u književnost, nego po svojoj pripovjedačkoj tehnici, koju je naslijedio od Kersnika. Naturalističku slavu stekao je on sa romanom U krvi, i polemikama, sa kojima je branio »novu struju« od njenih protivnika »idealista«. Kasnije se on posvetio dramatizaciji, drami i društvenoj pripovijetci. Za kratko vrijeme, po njegovom su se ugledu poveli za naturalizmom Kersnikov učenik Jos. Kostanjevec i epitonski liričar i kasniji omladinski pisac E. Gangl, unekoliko više svojim načinom dramatičar E. Kristan, i zastupnica ženske emancipacije Zofka Kvedrova (Demetrovićeva). Više po svome daru opažanja spada ovamo i humorist R. Murnik.

Ali u Slovenačkoj budućnost nije pripadala naturalizmu, i to još lažnom, nego novom, »modernom« impresionizmu i simbolizmu, koji se

ubrzo probio iz naturalističko-dekadentskih početaka, i preko imitiranja, do krepke samostalnosti. Ivan Cankar, u početku naturalista i dekadent, uskoro je svijesno napustio naturalizam, jer ga je spriječavao u izražavanju upravo onoga, što mu je bilo bitno, svojih ličnih unutrašnjih doživljaja u gledanju tuđe sudbine. Tako je postao senzacionalni, dekandentni pjesnik erotike, majstor moderne psihološke lirske novele, simbolične drame i najveći moderni slovenački satiričar i u dramskom obliku.

Skoro istovremeno sa Cankarom prešao je put od objektivnog naturalizma k subjektivizmu moderne slovenačke novele i njen saosnivalac Ks. Meško, umjetnik autobiografske ispovjedne i uspomenske novele. Tako isto i u lirici. Najveći živi slovenački pjesnik, Oton Župančič, zašao je sa prvim djelima bar djelomice među dekadente (Čaša opojnosti), a odatle ga je put odveo, preko traženja etičke i estetičke orijentacije (Čez plan), do jasnosti izražajne umjetnosti (Samogori), do proročkih nadahnuća (V zarje Vidove) i do simbolike ljubavi u tragediji (Veronika Desinička). Na vrhuncu svoje snage uzeo je on da prevodi najveće autore iz svjetske književnosti, tako Shakespeare-a, i da piše pjesme za djecu.

Još brže su se probili do jasnosti druga dva osnivača moderne naše lirike, skoro umrli Dragotin Kete i Josip Murn Aleksandrov. Kete je sa svojom mladom veselom prirodom u opće izbjegao dekadentstvo, a kasnije se sa Maeterlinkovim simbolizmom zadubio u ozbiljnost životnih i filozofskih problema. Murn je stvarao svoju novu seljačku liriku, u tijesnoj vezi sa slovenačkom pokrajinom i slovenačkim čovjekom. Obilnošću novih ljepota, ovi su pjesnici otkrili nove slike, nove poglede, novu ritmiku i muziku jezika, i nije čudo, što sva buduća pjesnička generacija ne može da sakrije, da je generacija Cankarova, Župančičeva, Ketejeva, Murnova.

U vremenu, kada se tako stvarao slovenački simbolizam, razvijao se polagano uz slovenačku tradiciju, i oslanjajući se obazrivo i na stariji i na mladi tudi realizam F. S. Finžgar u najomiljenijeg modernog slovenačkog pripovjedača, koji je napisao i više uspjelih drama. Ideja mu je bila, da je književno djelo istovremeno znak kulture i sredstvo za postizanje kulture.

Osim tih pjesnika i pisaca, koji su pokazali pravac slovenačkom književnom razvoju, treba spomenuti još čitav niz drugih, koji su više ili manje radili u istom dobu. Među liričarima treba da se spomenu: Silvin Sardenko (Alojzij Merhar) sa svojom nježnom svećeničkom poezijom i njemu srodna kaluđerica M. Elizabeta, dalje, pjesnik slovenačkog polja i seljaka Florijan Golar, koji je napisao i jednu vrstu seoskih novela, priča i pripovijedaka, Alojzij Gradnik, pjesnik primorskih pokrajina i njihovih žalosti, Vida Jerajeva, R. Peterlin-Petruška, V. Mole i dr. Osim tih Župančičevih vršnjaka pojavila se i vrsta mlađih pjesnika, koji su se razvijali samostalnije, tako: Fr. Bevk, Ant. Debeljak, Pavel Golia, Joža Lovrenčič, St. Majcen i dr.

Među pripovjedačima u novijem dobu, javilo se i nekoliko starijih, tako humorist, satiričar i naobrazbeni pisac Fr. Milčinski, Danteov prevodilac Jože Debevec, koji je napisao i naobrazbeni roman Vzori in boji, koji je istovremeno dragocjena slika iz ljubljanskog đačkog života iz 80-ih godina, i epski pjesnik i pisac romana iz polapske historije Mat. Prelesnik. — Među mlađim savremenicima plodni su: Milan Pugelj i Anton Novačan, ali se kao pisci novela, prema Cankarevoj veličini, nisu mogli naročito istaći. Više su imali sreće pripovjedači, koji su gojili i veće kompozicije (roman), tako: Ivan Šorli, koji je napisao niz problemskih crtica, novela, pripovijedaka i romana, Vladimir Levstik, koji se iz pjesnika balada i prevodioca razvio u romansijera i omladinskog pisca, Ivan Lah, koji se poduhvatio, prije svega, historičkog romana i historičar umjetnosti Iz. Cankar sa svojim psihološko-modernim umjetničkim romanom: S poti, i sa svojim književnim esejima. Važan je i kao urednik Doma in Sveta (1914/18), kome je dao sasvim umjetnički pravac.

Naročito mjesto zauzima Alojzij Krajger, koji između novijih pisaca najdosljednije naginje naturalizmu sa svojim dramama, romanima i novelama, a isto tako, samo u drugom pogledu, i Ivo Pregelj, koji spaja u svojim kulturno-historijskim roma-

nima, a i u drami, priznatu stvaralačku snagu sa finim psihološkim karakterisanjem.

Osim ranije spomenutih Fr. Albrechta, Iv. Albrechta i Bevka, među mlađima zaslužuju da se spomenu: A. Budal-Pastuškin, Marija Kmetova, St. Majcen, Narte Velikonja i dr. Sa dramom se bave, među mlađima, osim već spomenutih P. Golje i St. Majcena, još naročito: Al. Remec i J. Jalen.

Naučna proza razvila se za poslednjih 10 godina u tolikom obimu, naročito otkako je otvoren u Ljubljani univerzitet (1919), da skoro nema nauke, koja se ne bi obrađivala i na slovenačkom jeziku. Kao umjetnike stila treba naročito spomenuti književnog historika profesora Ivana Prijatelja, esejistu Ivana Preglja, filozofa profesora Aleša Ušeničnika, sociologa Dr. Jav. Ev. Kreka, profesora historije umjetnosti Iz. Cankara.

P o g l e d u s a d a š n j o s t (od 1918). Prirodni kulturni i književni napredak je rat malone zaustavio. Umanjio je opće blagostanje, a povećao moć kapitalizma i time potisnuo većinu izobraženog srednjeg staleža, najboljeg književnog konsumenta, među proletarijat, koji živi iz ruke u usta. Slijedila je kriza književnog izdavanja. Rasklimao je i etične temelje društva. Mir nam je, istina, donio do sada nepoznato, neprocjenljivo dobro, slobodnu narodnu državu, a ujedno je otrgnuo od nje skoro trećinu našega naroda, prepuštajući ga tuđem nasilju, te time onemogućio kulturno i književno sudjelovanje cijeloga naroda.

U tim teškim prilikama počeo se je rad za obnovu, nacionalnu i kulturnu, i ovoga rada prihvatila se i književnost.

Stvarna obnova narodnog, etičnog i duhovnog života mora prodrijeti u duše. To je upravilo književni razvoj na duhovnost.

Taj pravac pripravljali su već Iv. Cankar i O. Župančič, za njima St. Majcen, Fr. Bevk, N. Velikonja i J. Lovrenčič.

Među mlađima, koji su se počeli razvijati tek poslije rata, moraju se imenovati u prvom redu saradnici Doma in Sveta liričar Anton Vodnik i prilično svestran Miran Jarc, a pored njih još Tine Debeljak, Tone Seliškar, Jože Pogačnik i drugi. Prilično bučni nastup fantastično - vizionarnoga intelektualiste Antona Podbevška izgleda da nije uspio.

Od saradnika Ljubljanskoga Zvona stoje slični ciljevi pred očima misaonome liriku Franu Albrechtu, koji je i odličan prevodilac, te Stanu Kosovelu. Među raznim drugim pjesnicima su priznani naročito pjesnik Pohorja Janko Glaser i pjesnik primorskih pokrajina i erotičar Ito Gruden; ozbiljno hotenje pokazuju i Ivan Albrecht, Janko Samec, Mirko Pretnar, prerano umrli Srećko Kosovel i dr.

Među mnogobrojnim pripovjedačima (Ivan Albrecht, A. Cerkvenik, Ivan Dornik, Mat. Malečič, Ivan Zorec i drugi) mora se naročito imenovati Juš Kozak i njegov široko utemeljeni moderni kulturno-historijski roman Šentpeter.

Glavni književni organi naših dana su osim već davno poznatih časopisa Ljubljanskoga Zvona i Doma in Sveta, te književnih društava Mohorjeve Družbe, koja izdaje sada i porodični list Mladiku i Slovenske Matice još Tiskovna Zadruga i Nova Založba u Ljubljani, a u talijanskoj Slovenačkoj, svaki dan u opasnosti zbog fašističkog nasilja, Goriška Matica i Goriška Mohorjeva Družba sa Katoliškim Tiskovnim Društvom u Gorici i naša Založba u Trstu.

L i t e r a t u r a: Opšti pregledi: Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva (III.—IV., 1898—1900); I. Prijatelj, Slovenačka književnost, 1906 (1920); I. Grafenauer, Zgodovina povejšega slovenskega slovstva (II., 1911), Kratka zgodovina slovenskega slovstva (1922). Novija književnost, Slovenačka (S. K. Z., 1927), 115, gdje je iz tehničkih razloga izostavljen važan dio o novijoj književnosti.

I. Grafenauer.

SLOVENAČKE POKRAJINE. I. U rimsko doba postojale su na tlu kasnije Slovenije ove pokrajine: 1. N o r i c u m. Granice su mu bile: na sjeveru Dunav, na zapadu donji Inn, Ziller i izvor Drave, na jugu Karnski Alpi južno od Julium Carnicum (Zuglio), Julijski Alpi, Karavanke, Kamniške Planine i Sava, najmanje do Brestovca, na istoku crta, koja je išla od Save do Drave zapadno od Ptuja i dalje istočnom Štajerskom i Donjom Austrijom do Klosterneuburga. Ova je provincija dakle obuhvatala: cijelu Korušku, gotovo ci-

jelu Štajersku, Gornju i Donju Austriju južno od Dunava do Bečke Šume, cio Salzburg, jugoistočni kut Bavarske, istočni Tirol i veći dio Karnije. Glavni grad, Virunum, ležao je na Gosposvetskom Polju, nedaleko od starog središta Noričana, Noreje. — Istočno od Norika prostirala se 2. P a n o n i j a, od Dunava, ušća Save i do blizu Kragujevca. Odatle je granica išla preko donje Drine, Vrbasa, Une na Kranjski Snežnik i Hrušicu, tako da je provincija zauzimala osim štajersko-austrijskog pojasa, zapadnu Ugarsku, Mačvu, bosansku Posavinu, Srijem, Slavoniju, sjevernu Hrvatsku i Kranjsku do vrhova Krasa. — Tu je sa Panonijom graničila 3. V e n e t i a-I s t r i a, deseta oblast Italije, koja je na istoku dopirala do crte: Javornik—Raša.

Vojnički obziri potakli su cara Trojana, da podijeli Panoniju meridionalnom crtom, istočno od Blatnoga Jezera i donjega Vrbasa, na Gornju i Donju Panoniju. Iskustva u markomanskom ratu (166—180), koji je pokazao slabost italske granice na Krasu, dovela su do toga, da se Ljubljansko Polje sa Gorenjskom pripojilo Italiji (prije 238), te se italska granica pomakla do Trojane, na prelazu preko Kamniških Planina u Savinsku Dolinu. Reforme cara Dioklecijana (oko 300) proširile su i završile reorganizaciju srednjeg Podunavlja. Prije svega, on je velike provincije prepolovio: Donju Panoniju na Pannonia Valeria sa Pečujom (Sopianae) i Pannonia Secunda sa Sirmijem, Gornju Panoniju na Pannonia Prima sa Szombathely-em (Savaria) i Pannonia Savia sa Siskom, a Noricum na Obalni Norik i Sredozemni, koji su bili rastavljeni Sjevernim Vapnenjačkim Alpima. Pri tome je on oduzeo od Panonije Ptuj (Poetovio), i pridružio ga je Noriku, a s druge je strane opet po svoj prilici oduzeo od Norika Karniju, te je pridružio Veneciji-Istri, kojoj je ujedno pripojio i primorje stranih Japoda između Raše i Rečine. U vezi s tim, on je pretvorio sjeveroistočnu Italiju u veliku tvrđavu. Čelo joj je bilo kod Trojane, gdje je, još od markomanskih ratova, veliki vojnički logor Ločnica čuvao ulaz u Italiju. Lijevo krilo sačinjavali su Kamniški Alpi, Karavanke, Karnijski Alpi, ojačani utvrđenjima na prelazima, a desno krilo označuju još danas utvrđenja kod Beneta, sjeveroistočno od Loža, kod Prezida, Grobnika i Trsata, koja su sprječavala provale sa istoka. Iza te prve pregrade dizala se druga: grad Emona (Ljubljana), koja je zatvarala prolaz između Julijskih Alpa i Dolenjskih brda. Treća se linija sastojala iz niza utvrđenja na Krasu: 1. Kod Vrhnike (Nauportus), Lanišča, Hrušice, na glavnoj cesti Ljubljana—Vipava; 2. Kod Pokojišča i Rakitne, na cesti Ljubljana—Cernika; 3. Kod Sela i Roba, na cesti Ljubljana—Lož. Tko bi pak prevalio i tu liniju, toga bi zaustavili Castra (Ajdovščina i Tergeste (Trst), i najposlije glavna pogranična tvrđava Akvileja, gdje su se sve ceste iz Podunavlja sastajale.

II. S t a r a S l o v e n i j a. Seoba naroda srušila je rimsku organizaciju, a na njenim razvalinama naselili su se Slovenci. Ako se izostave slovenačka ostrva u starobavarskoj Gornjoj Austriji, istočno od rijeka Traun i Grosse Mühl, zapadna granica Stare Slovenije (600—800) bila je od prilike ovo: Aniža, Severni Vapnenjački Alpi (Pyrgass, Warscheneck, Totes Gebirge, Dachstein), Radstädter Tauern, Visoke Ture do Dreiherrnspitze, Regenspitze, potok Anras, koji utiče zapadno od Lienz-a u Gornju Dravu, Karnski Alpi, Ponteba, rijeka Bela (Fella), rub Brda sjeveroistočno od Tarčenta, Čedada i Krmina, Gradiška, Soča, Devin, Sestljan. Odavde je granica išla oko Trsta i rimskom cestom Trst—Trsat do Novigrada (Castelnuovo), jer je Ćićarija, koja se tu strmo penje iznad 1.000 m visine, Slovencima dugo branila ulaz u unutarnju Istru. Tek krajem 8 vijeka, za Karla Velikog, Slovenci su prodrli, rupom između Tršćanskog Zaliva i Slavnika (1.028 m), u zaleđe Kopra i Pirana, te počeli trajno naseljavati zemlju do njihove današnje etnografske granice (rijeka Dragonja-Rakitović-Podgorje). Od Novigrada do Save dijelile su Slovence i Hrvate prašume Snežnika, Kočevja i Goranaca; sjeverno od Save granica se uopće rasplinula u prelaznom pojasu kajkavskog dijalekta. Krajevi sjeverno od Drave, s obje strane Dunava, bili su pašnjaci avarskim hordama, gdje slovenačkim ratarima nije bilo mjesta. Ni za Pri-

bine i Kocelja slovenačka kolonizacija tu nije doprla do Dunava, jer su Karolinzi, po saksonskom primjeru, smatrali t. zv. »pustinje Panonaca i Avara« za najjaču prirodnu odbranu protiv Bugara. A kako i slovenačka imena sjeverno od Rabe po svoj prilici potiču tek od karantanske kolonizacije poslije avarskih ratova, to je prvobitna granica obuhvatala samo rimsku Gornju Panoniju između Drave i Rabe, pa onda išla šumama istočnoštajerskih brda, Wechsla i Semering-a u Donju Austriju, gdje se ponovo rasplinula. Jer ravnice uz Dunav, na cesti u Bavarsku, zadržali su Avari za sebe. Samo na pritocima Dunava, usred brda, živjelo je nekoliko razasutih slovenačkih rodova.

Naziv Panonija proširio se u to doba na Obalni Norik do Aniže, i na južnu Štajersku i Kranjsku do Hrušice. Pri tome se razlikovala Gornja Panonija od Donje, ali ne više u smislu Zapadne i Istočne, nego Sjeverne i Južne, koje je dijelila Raba. Naziv Noricum se povukao na bavarske krajeve, a slovenački Norik se raspao u Karantaniju (Korušku i Gornju Štajersku), i Duljepsku (Srednju Štajersku).

III. V e l i k a K a r a n t a n i j a. Karlo veliki je prepolovio Podunavlje na dva dijela: jedan, italski, prefekturu furlansku, koja se sastojala iz Furlanske Krajine sa tributarnim plemenima Donje Panonije, i drugi, bavarski dio, Istočnu Prefekturu, t. j. Istočnu Krajinu od Aniže do Bečke Šume sa avarskim kaganatom u Gornjoj Panoniji i sa Karantanijom, koja se po svoj prilici već oko 745 proširila sa bavarskom potporom i na Duljepsku. Provincijalizacija Podunavlja 828 ostavila je Italiji samo Furlansku i Istarsku Krajinu, a sve je ostalo združeno u Istočnoj Prefekturi, koja se počela nazivati Karantanijom, od kako je kraljević Karlman, koji je 862 postavljen za prefekta, prenio svoje sjedište u Korušku. Pošto je Istočna Krajina vjerojatno 870 podignuta na samostalnu prefekturu, jer joj je Ludovik Njemački, poslije Ratislavove katastrofe, pripojio Moravsku, Velikoj su Karantaniji pripadale ove krajine: 1. Karantanija u prvobitnom značenju sa glavnim prefektovim dvorcem, Krnskim gradom blizu Gospe Svete; 2. Gornja Panonija između »pustinja Panonaca«, Dunava, Bečke Šume, Wechsla i Rabe; 3. Donja Panonija između Rabe »pustinja Panonaca«, Drave i crte, koja je po svoj prilici već ispred Ptuja ostavljala Dravu, prekoračivala istočno od Gnasbaha Muru, a u blizini Gleisdorfa Rabu. Za pojačanje njene vojničke snage bila joj je na zapadu pridružena grofovija Duljepska. Posljednja je krajina bila 4. Kranjska između Konjičke Gore, sjeverno od Celja, do Hrušice na Krasu.

Za madžarskih navala krajine su propale, samo se Karantanija održala pod vlašću bavarskih vojvoda. Pobjeda na Leškom Polju (955) nije promijenila teritorijalno stanje na istoku. Kralja Otona I. zauzele su italske prilike, njegov brat, Henrik I. Bavarski, je umro, i tek je ofenziva mladog bavarskog vojvode Henrika II. oko 970 uspostavila krajine: Istočnu, Karantansku od Kalte Rinne južno od Brucka do Mure ispod Ehrenhausena, Podunavsku do Konjičke Gore, Savinjsku s porječjem Savinje i s Dolenjskom do Suhe Krajine, poslije Kranjsku, t. j. Gorenjsku sa Ljubljanskim Poljem i Krasom do Hrušice. Zbog ustanka Henrika II. otcijepio je car Oto II. 976 Karantaniju sa svima krajevima, osim Istočne, kao posebnu vojvodinu, pridružujući joj ujedno i Veronsku Krajinu, koja je već od 952 bila bavarska. Henrik II. je doduše 989 dobio cijelu veliku Karantaniju natrag, ali već njegov istoimeni sin, kad je 1002 izabran za kralja, ostavio je Karantaniju sa Veronom Otonu Wormškom, a ostale je krajine, po svoj prilici već onda, podčinio direktno kruni.

IV. U z m i c a n j e s l o v e n a č k i h g r a n i c a. Raskomadanje Velike Karantanije spada u doba, kada je germanizacija stare Slovenije bila već u punom jeku. Dvijesta godina njemačke kolonizacije i sto godina madžarskog plačkanja prorijedile su Slovence na austrijskom Dunavu tako, da im tu već u prvoj polovini 13 vijeka nestaju i posljednji tragovi. Ali je i na jugu slovenački jezik stalno uzmicao. Došavši naime bez jače političke organizacije, Slovenci se u novoj domovini nisu naselili kompaktno, nego u daleko ra-

sijanim rodovima. Njemačka je kolonizacija stoga našla svuda toliko nenaseljene zemlje, da nije trebalo potiskivati Slovence, već je mogla Nijemce smještati između njih. Prema tome, i moderno shvaćanje jezičnih granica kao nekih frontova, koji kao neka vojska napreduju ili odstupaju, za cijele vijekove slovenačko-njemačkih odnosa ne vrijedi. Jer njemačka kolonizacija nije prodirala kao široka plima, nego se naprotiv povlačila stotinama struja i strujica između slovenačkih sela. Oba naroda su se na taj način isprepleli tako gusto, da su na pr. 1232 živjeli u Krieglachu u gornještajerskom Mürztal-u jedan uz drugoga seljak Stojgoj i dva Nijemca Hirschmann i Meingoz, 1290 u Übelbachu, sjeverno od Graza, slovenački seljaci Ljube, Svobodin, Jelen pored njemačkog Paumeggera, Praunwarta, Ortolfa, ili da se 1321 kod Koruškoga Trebnja razlikovao jedan »slovenački Henrik« od »njemačkog Henrika«. U istom smislu govore i ona geografska imena, koja po dva i dva označuju susjedne objekte, a od kojih je drugo ime uvijek samo njemački prevod prvog slovenačkoga: na pr. Zirknitz (Cerknica) - Grosskirchheim, Görzberg (Gorica) - Bergl, Gschriet (Čret) - Mooswald, Flatach (Blate) - Gerlamoos, Pflausach (Pluže) - Pflugern, Ragnitz (Rakovnica) - Kroisbach i t. d.

Sudbina njemačkih kolonija bila je različita, prema njihovim odnosima sa domovinom. Gdje je domovina bila tako blizu, da se veza nije prekinula, Nijemci su apsorbirali Slovence. Gdje se, naprotiv, kolonizacija vršila samo na mahove, Slovenci su uspijevali, da svare došljake. Tako su nestale jake njemačke kolonije na Ptujskom Polju, njemačke kolonije Freisinških biskupa kod Škofje Loke i u Dolenjskoj, Švabe u Kosezama na Krasu, poslije i oni Nijemci, koje su akvilejski patrijarhi 1240, 1260 i 1285 doveli u Tolminsku. Mjesna imena popunjuju te primjere: u koruškoj Podjunskoj Dolini jedno je selo dobilo ime Slovenje, očigledno za to, što su mu bili susjedi Nijemci. Danas je taj kraj već davno slovenački (Globasnica, Podjuna). Drugi primjer je Činžat na štajerskom Pohorju. Kraj se zvao Senožet. Nijemci su napravili iz njega Cinsat, a kad su se oni poslovenili, iz Cinsata je postalo Činžat. Vilkom blizu Maribora pojavljuje se prvo u 13 vijeku u obliku Wolkoyn, t. j. Volkovo. Nijemci su ga preobrazili u Wilkom, i taj je oblik ostao, i kada se mjesto ponovo poslovenilo. O kakvim se množinama radilo u ovom procesu slovenizacije i germanizacije, daje se naslućivati po jednoj statistici iz 1891, koja ističe, da je od 449 mjesnih imena u njemačkom okrugu špitalskom (zapadno od Beljaka) 39% slovenačkog porijekla, dok je u velikovškom okrugu (istočno od Celovca), koji je 1891 brojio još od prilike šest puta toliko Slovenaca koliko Nijemaca, od oko 429 mjesnih imena 55% njemačkog porijekla.

Kompaktna narodna područja i jasna jezična granica nastali su dakle tek postepenim priraštajem domaćeg i stalnim apsorbiranjem tuđeg elementa. Kako još nema istraživanja o postanku slovenačko-njemačke granice, to se može za sada samo reći, da je stanovništvo sjeverne, a naročito zapadne Koruške već u prvoj polovini 13 vijeka bilo većinom njemačko. Gornja Štajerska je imala u 12 vijeku još priličnu slovenačku manjinu. Ali i ona je propala u 13 vijeku. U Mürztalu nailazimo doduše još u 14 vijeku često na plemićsku porodicu sa slovenačkim imenom u obliku Chreul i Chral, i čak u Aniškoj Dolini spominju se u 15 vijeku seljaci Osel i Jörg Kheses (Kasaz). No i kad bi se pretpostavilo, da su oni govorili još slovenački, baš rijetkost ovakvih primjera dovoljan je znak, da oni za nacionalno obilježje kraja ne dolaze više u obzir. Čak je i srednja Štajerska već oko 1450 morala biti najvećim dijelom germanizirana, jer samo ako su Slovenci onda već bili prilično potisnuti iz Gračko-lipničkog Polja (t. j. ako su uglavnom bili već ograničeni na Podravinu), može se razumijeti zabluda tajnika gračkoga dvora Enea Silvija, kasnijeg pape Pija II. (1458—1464), da se slovenačka zemlja počinje tek na Dravi. Svakako izlazi iz toga, da je, najkasnije na početku druge polovine 15 vijeka, jezična granica već postojala, i to ne mnogo sjevernije od današnje.

Nacionalne prilike alpskih zemalja su se time za vijekove ukočile. Dakako, procvat rudarstva krajem srednjega vijeka privlačio je njemačke

i talijanske rudare, sa reformacijom su dolazili njemački svećenici, kuga i turske navale decimirale su u mnogim krajevima Slovence tako, da su vlastela često zvala na opustošene zemlje Uskoke i Nijemce. Isto su tako zanati i trgovina dovodili strance iz najudaljenijih krajeva (puškarstvo u koruškim Borovljama osnovano je od Holandeza). Stranci, među njima Saksonci, Pomoranci, Danci, Holandezi, Francuzi, Talijani sačinjavali su, prema Valvasoru, u drugoj polovini 17 vijeka trećinu ljubljanskog stanovništva, i čak tako neznatna varošica kao što je štajerska Radgona brojila je 1600 40 protestanata iz Vogtlanda, Saksonske, Branibora i Hesena. U pojedinim granama zanata broj doseljenika nadmašio je domaći elemenat. Tako je između 168 remenarskih kalfa u Celovcu 1597—1715 bilo samo 47 iz Koruške, a 46 ostalih njemačkih krajeva Austrije, 58 iz Njemačke, 10 iz Kranjske. Ali ma koliko da je dolazilo tuđinaca na taj način u slovenačke zemlje, o njihovoj nacionalnoj sudbini odlučivala je gotovo zakonitom dosljednošću čvrsta homogenost socijalne sredine, u koju su ulazili: grad je germanizirao, selo je sloveniziralo. Stoga se jezična granica održala bez velikih promjena sve dotle, dok nije moderna država prodrla u tišinu seljačkog života i počela seljake izobrazivati školom, vojskom i administracijom.

Mnogo jednostavniji je bio razvitak slovenačke granice na jugu. Madžarske navale u 10 vijeku opustošile su Furlandsku tako, da su akvilejski patrijarh i vlastela dozvali slovenačke seljake i naselili ih duž ugarske ceste od Soče preko Codroip-a do okoline Pordenona, o čemu svjedoči već 1031 »slovenačko selo« (villa Sclavorum) Mereto sjeverno od Palmanove. Isto su se tako Slovenci doseljavali i u Trst, koji već u 13 vijeku pokazuje mnoga slovenačka imena. Za vrijeme njemačkih patrijarha u Akvileji, od Popona do Bertolda Andechs-Meranskoga (1019—1251), Furlanska je poplavljena njemačkim plemstvom, koje je dovelo i njemačke seljake. Ali premda je još u goričkom urbaru od 1507 bilo dosta njemačkih imena, Nijemci su se tu ipak s vremenom poslovenili kao kod Tolmina. Pošto Talijani nisu imali suvišak seljaštva, koji bi se mogao upotrebljavati za kolonizaciju, bili su nacionalni gubici Slovenaca na romanskoj granici mali: propala su uglavnom samo sela na ugarskoj cesti, u dolinama Bele Dunje (Dogna), Rekljanice (Raccolana) i u trokutu između donje Soče, Gradiške i Krasa.

V. Razvitak pojedinih pokrajina do 1918. Uz ogradu, koja se nameće s obzirom na uzmicanje slovenačkih granica, pod historijskim slovenačkim pokrajinama razumijemo: vojvodine Korušku, Štajersku, Kranjsku, pokneženu grofoviju Goričko-Gradiščansku, krajinu Istarsku i Trst. Van ovoga područja ostaju, prema tome: ostaci Karnskih slovenaca između Čedada i Dunje, Rezijanci, koji su od sloma akvilejskog patrijarhata (1420) dijelili sudbinu Mletaka, i ostatci panonskih Slovenaca, koji su na početku 10 vijeka potpali pod Madžare.

Razvitak historijskih pokrajina bio je ovaj:

1. Koruška od 1002 (Karantanija u užem smislu) prostire se grofovijom Lurnskom u istočni Tirol do Kristenbacha kod Mittenwalda. Grofovijom Podjunom ona se pruža preko Mute i Remšnika na lijevom brijegu Štajerske Drave do Sv. Ožbalta, južno od Drave pak preko Vuzenice, Vitanja, Slovenjega Gradca do potoka Velike, gore Stenice i Hude Luknje, a grofovijom Friesach obuhvata područje Murau—St.Lambrecht —Neumarkt do Teufenbacha u dolini gornje Mure. Osim toga, pripadaju joj gornjo-štajerske grofovije kod Judenburga, Leobena, u Mürztalu i Aniškoj Dolini, od kojih posljednja dopire čak do gornjo-austrijskoga Steyer-a. Samo je zemlja južno od Drave, oko Beljaka pa približno do Baćkoga Jezera, spadala, kako tvrde Jaksch i Wette, do 1077 pod grofoviju Furlansku.

Grofovijom Judenburškom i Aniškom upravljali su već prvi grofovi Karantanske Krajine Eppensteinci. Kad je 1012 drugi Eppensteinac Adalbero postao koruškim vojvodom, on je doduše morao ostaviti upravu gornjo-štajerskih komitata drugim grofovima, premda je zadržao Krajinu, ali se poslije njegovoga svrgnuća 1035 barem Aniška grofovija trajno svezala sa Karantanskom Krajinom. Najkasnije 1122, kada je Leopold Štajerski naslijedio ogromna

imanja posljednjeg Eppensteinca, od gornje Mure do Semmeringa, prisajedinili su joj se i ostale tri grofovije. Najposlije je 1180 ukinuta i državopravna zavisnost ovih grofovija od Koruške, uzvišenjem Otokara IV. u štajerskoga vojvodu.

Između 1147 i 1521 otcijepio se kotar Vuzenica—Muta—Remšnik i pridružio se Štajerskoj, oko 1440 pripojio joj se Slovenji Gradec, a između 1444—1526 i srez Murau—St. Lambrecht. Kad je nasljedstvo poslije posljednjeg goričkog grofa (1500) dalo caru Maksimilijanu priliku, da pridruži zapadni dio stare grofovije Lurnske, oblast Lienz, Tirolu, Koruška je dobila naposljetku i na zapadu svoju stalnu granicu, koja je ostala do Napoleonovog doba. Francuzi su naime Schönbrunn-skim mirom od 14/10 1809 otkinuli t. zv. beljački okrug, t. j. zapadnu Korušku do Vrpskog Jezera i Trga (Feldkirchena), te ga priključili Ilirskim pokrajinama. Kada je, poslije povratka Austrijanaca, osnovana 1816 Kraljevina Ilirija, podređen je beljački okrug guberniji u Ljubljani, dok je celovački okrug bio pod gubernijom u Grazu. 1825 došao je i on pod Ljubljanu, ali je ustav od 4/3 1849 obnovio vojvodinu Korušku i raskinuo vezu sa Ljubljanom. O upravnim promjenama 18 vijeka v. Štajerska.

2. Š t a j e r s k a. Karantanska Krajina, nasljednica Duljepske grofovije, dopirala je isprva na istoku jedva do Rabe. Gottfried, sin Adalberovog nasljednika u Krajini, grofa Arnolda od Wels-Lambach-a, potukao je 1042 Madžare kod Pitten-a, blizu Wiener-Neustadt-a, a i u vezi s tim osvojio je oblast Pitensku, i Pobarje, možda već onda do potoka Lafnitz. Poslije njegove nasilne smrti njegov se otac (oko 1055) povukao na svoja gornjo-austrijska imanja. Jedan dio posjeda u Pitten-u, Wechsel i Semmering, prešli su na grofa Eckberta I. Formbaškog, dok je Krajina pripala Otakaru I., koji se zvao, po svom gradu Steyr-u, štajerski krajišnik, a to je ime uskora obuhvatilo i Krajinu. Kako je epensteinska baština od 1122 osigurala trajnu vezu Krajine sa gornjo-štajerskim grofovijama, moć štajerskog krajišnika prostirala se od tada od srednje Mure bez prekida do Dunava, jer su Otakarovci spojili sa svojim južnim oblastima također i velike posjede i grofovska prava u Traungau-u. 1147 naslijedio je Otakar III. od Bernarda Spanheimskog Podravsku Krajinu i ogromno vlastelinstvo Laško sa Radečama s desne strane Save, a velika baština, koja mu je pripala 1158, poslije smrti grofa Eckberta III. Formbaškoga, pojačala je njegovu moć i u oblasti Pittenskoj. Car Friderik I. povisio je, na državnom saboru u Regensburgu 1180, Štajersku na vojvodinu, 1192 pak, poslije smrti prvog vojvode Otokara IV., ona je prešla na Babenbergovce. Ubrzo zatim, oko 1200, otela su gospoda ptujska i tranbečka Madžarima Ormož i Borel na desnoj obali Drave.

Ali Češko-ugarski mir od 1254 zaustavio je odjednom to stalno napredovanje. Traungau, Steyer i Pitten ujedinjeni su sa Austrijom, samo Pitten se vratio Štajerskoj, kad su Česi 1260 protjerali iz nje Madžare. Tek 1311 bio je gubitak na sjeveru nadoknađen prisajedinjenjem celjske oblasti na jugu. Samo su Habsburgovci oduzeli od nje (1335 ili malo kasnije) Svibno—Radeče, te ih pripojili Kranjskoj, tako da je granica postala Sava. Ali je novo jedinstvo uskoro pokolebano obrazovanjem Celjske grofovije. Car Ludovik Bavarski povisio je naime Frideriku Žovnečkome feud krčkih biskupa, vlastelinstvo Lemberg, između Celja i Rogatca, na grofoviju, te mu je dao naslov grofa od Celja. Karlo IV. obnavljajući 1372 to unapređenje, proširio je grofoviju i na posjed Celjana od donje Voglajne do izvora Savinje, a Žigmund je 1436 združio sve njihove oblasti u »pravu i istinsku kneževinu svetoga rimskog carstva«, izjednačujući ih time kao poknežene grofove sa njihovim tadanjim gospodarima, Habsburgovcima. Ali ubijstvo Ulrika II. (1456) riješilo je celjsko pitanje, i omogućilo je na taj način, da se uspostavi i jedinstvo Štajerske. Pošto se od nje 1523 odvojio Pitten, njene se granice nisu više mijenjale.

Dalji se razvitak ograničava na pokušaje ostvarenja neke uže zajednice južno-austrijskih zemalja. Već koruško i kranjsko zemaljsko pravo od 1338 upućuje za nepredviđene slučajeve na štajersko pravo kao dopunu. Pod uticajem ovakvog približavanja izdvojile su se, za diobe habzburških

zemalja u 14 i 15 vijeku, unutarnje-austrijske pokrajine, t. j. tri vojvodine sa posjedima na Jadranu, kao posebna upravna jedinica sa vlastitim dvorom u Grazu. Pošto su izumrle austrijska i tirolska loza, Maksimilijan I. je 1493 opet ujedinio sav posjed, ali njegov unuk, Ferdinand I., odredio je, kućnim redom od 1554, poslije svoje smrti novu diobu između svoja tri sina. Tako je 1564 ponovo uskrsla Unutarnja Austrija. Pojedine pokrajine su doduše zadržale svoje zemaljske kapetane i vicedome, ali je nadvojvoda Karlo 1565 osnovao centralnu vladu u Grazu sa tajnim savjetom, dvorskom kancelarijom i komorom, uz koje je još 1578 ustanovio dvorski vojni savjet. Kad je štajerska loza 1619 po drugi put ujedinila habzburške zemlje, Ferdinand II. je prenio unutarnje-austrijsku kancelariju u Beč, te je podredio austrijskom dvorskom kancelaru. Josip I. je 1709 podredio i gračku komoru i vojni savjet bečkoj centrali; samo je tajni savjet ostao nezavisan. U tom je obliku štajerski federalizam trajao sve dotle, dok Marija Terezija nije dala pojedinim zemljama, upravnom reformom od 1747 i dalje, samostalne vlade. No već odlukom od 3/9 1763 ona ih je podčinila novoosnovanom Unutarnje-austrijskom guberniju u Grazu, a Josip II. ukinuo je 1783 pokrajinske vlade uopće i združio Štajersku, Korušku i Kranjsku neposredno pod gračkim gubernijem, dok je dodijelio Goričko-Gradiščansku guberniju u Trstu. Leopold II. je doduše pokrajinske vlade opet uspostavio, no Franjo I. je stavio Korušku 1804 po drugi put pod guberniju u Grazu. (V. Koruška.)

3. Kranjska. 1036 pao je u boju sa bivšim vojvodom koruškim Adalberom, krajišnik Vilim II. Savinjski, a njegova je krajina prešla na kranskog krajišnika Eberharda ili (svakako još prije 1058) na njegovog nasljednika Ulrika II. Uspomena na to ujedinjenje je kasniji naslov: Kranjska i Slovenačka) Marka. Ovako proširena Kranjska povjerena je 1077 akvilejskomu patrijarhu Sighardu. Poslije njegove smrti car ju je oduzeo patrijarhatu, ali je opet vratio 1093. No protiv sile kranjskih dinasta patrijarh je bio nemoćan, tako da je morao faktičnu vlast ostaviti grofu Andechs-Meranskom kao podkrajišniku. Proširenje Kranjske prema istoku, u drugoj polovini 12 vijeka, bilo je stoga zasluga ne krajišnika-patrijarha, nego pojedinih dinasta. Spanheimovci su oteli Hrvatskoj kraj između Krke i Bregane, Višnjegorci Metliku do Kupe. Pokušaj patrijarha Wolfgera 1208, da upotrijebi presudu Henrika IV., pa da uzme vlast u svoje ruke, nije uspio. Patrijarhat je morao Henriku vratiti dostojanstvo, a poslije njegove smrti (1228) dati ga čak Frideriku Babenberškom u feud, a kad je on umro (1246), Ulriku III. Spanheimskom. Posljednje nade patrijarha sahranili su Pšemisl Otokar i Rudolf Habsburški, koji je 1282 predao Kranjsku, bez obzira na akvilejska prava, svojim sinovima kao državni feud.

Ali ni oni još nisu vršili faktičnu vlast u Kranjskoj, jer je zemlja bila po svoj prilici već od 1279 data u zalog grofu Meinhardu Goričko-Tirolskom. Tek 1311 Meinhardovci su ustupili celjski okrug »s one i ove strane Save«. Ili pošto se on sjedinio sa Štajerskom, bila je baš time Stara Kranjska za uvijek razbijena. Kad su Habsburgovci 1335 dobili ostatak, oni su mu vratili samo desni brijeg Save, Svibno-Radeče, a zato su počeli graditi Novu Kranjsku s obje strane Krasa. Oni su već 1342—1362 ugrabili Akvileji Vipavu, Postojnu, Lož, tako da je Rudolf IV. prihvatio 1364 titulu kranjskog vojvode. No poslije njegove smrti (1365), patrijarh se oporavio i ponovo se dokopao starih posjeda, osim Gornje Vipave, koju je Albrecht II. već 1357 bio dao u zalog Celjskim grofovima. Ali uspjeh je bio samo privremen, jer su Habzburgovci već 1371 kupili od nevjernog akvilejskog vazala Postojnu, dok je Lož, i ako još kao akvilejski feud, prešao u ruke koruških grofova od Ortenburga. Ili direktno ili indirektno bio je dakle Gornji Kras ipak opet habzburški, te se prema tome i politički pribrajao Kranjskoj.

U isto se doba habzburška vlast raširila do Jadrana: 1366 pokorio se Habsburzima akvilejski vazal Hugo Devinski sa cijelim svojim imanjem na Krasu (Devin, Senožeče, Prem, Gotnik) i na Kvarneru (Rijeka, Kastav, Veprinac, Moščenice). 1374 Habsburgovci su stekli, po nasljednom ugovoru sa Albertom IV. Goričkim od

1364, grofoviju Pazinsku i grofoviju »Metličku i u Slovenačkoj Marki«, t. j. osim Metlike Višnju Goru, Šumberk, Žužemberk, Sotesku, Hmeljnik i Mehovo, a 1382 poklonio im se čak i Trst.

Isprva je svaka od ovih zemalja ostala nezavisna pored starih habzburških kneževina. Tek oko 1440 Friderik je pridružio grofovije Pazin i Metliku Kranjskoj. Kad mu je 1466 i 1472 od gospode od Walsee-a, koji su 1399 bili naslijedili Devince, pripala grofovija »Devinska i na Krasu«, i kad mu je u to i trštanski Ustav od 8/8 1468 dao pravo vlasništva nad Trstom, on je i te posjede, zajedno sa staroaustrijskim Pordenovom u Furlanskoj, podredio Kranjskoj. Maksimilijan I. je doduše smanjio opet njen opseg, spojivši Vipavu, Postojnu i Devin sa Goricom, ali je u zamjenu za to podredio goričku grofoviju kranjskom vicedomu, tako da je zapravo sva južna Austrija, barem u financijskom pogledu, došla pod vodstvo Kranjske. No španjolski unuci Maksimilijanovi raskinuli su tu veliku jedinicu diobom od 28/4 1521, kojom je prilikom Ferdinand I. dobio samo Kranjsku u užem smislu, dok je Karlo V. zadržao Metliku, Istru, Kras, Goricu i Trst. Međutim novi ugovor od 7/2 1522 dodijelio je i to Ferdinandu, koji je na to, zbog protesta kranjskih staleža, ponovno uspostavio Kranjsku, i vratio joj čak i Postojnu, Devin, i po svoj prilici 1528 i Vipavu. Od ove Velike Kranjske pak odcijepio se, prije 1554, Trst, od prilike 1574 Rijeka, oko 1650 Prezid sjeverno od Rijeke, a Žumberak, naseljen 1526 Uskocima, odvojen je kao dio Vojne Granice. Naprotiv, prilikom podijele alpskih zemalja na okruge, pridružena je 1747 Gorica i Gradiška, no već 1754 oba su se ova okruga ujedinila pod posebnom pokrajinskom vladom. 1783 dobila je Kranjska Idriju. Francuzi su joj 1811 dali štajerski Motnik i Zasavje, a otkinuli iste godine Vipavu, Devin, Lupoglavu, Pazin i Kastav. Austrijanci su joj vratili 1814 Vipavu, prisajedinili goričke enklave: Razdrto, Ostrožno Brdo, a ostavili su kranjske enklave: Merče Goričkoj, Dolinu, Mateirju, Novigrad (Castelnuovo), Lipu Istri. (O upravnim promjenama 1783 do 1791 v. Štajerska, o Kraljevini Iliriji v. Koruška.)

4. Gorica. Pokněžena Goričko-Gradiščanska grofovija postala je na tlu italskih grofovija Furlanske i Istre, dijelova Krajine Veronske. Istarski je bio, osim poluotoka, Gornji Kras sa Postojnom do Hrušice i Vipavske Doline, i Donji Kras do Štivana na Timavu (sjeverozapadno od Divina). Ostalo, od Krasa do Hrušice, Julijskih i Kraskih Alpa, pripadalo je Furlanskoj. Za doba investiturskog boja patrijarh Sighard dobio je 1077 od cara grofovije Furlansku i Istarsku sa vojvodskom vlašću. Furlanska je ostala njegovoj crkvi, Istra je pak prešla u tuđe ruke, te je povraćena tek 1209.

Gorica se spominje prvi put 1001, kada je car Oto III. sa cijelom carskom zemljom između Soče, Vipave, Vrtovinskoga Potoka i Alpa u jednake dijelove podario patrijarhu Ivanu i furlanskom grofu Verigantu. Oko 1090 pojavljuje se Henrik od Gorice, koji je stekao, ne zna se kojim načinom, Verigantovu polovicu. Oko 1130 dodao je Meinhart II. svom predikatu od Gorice već grofovsku titulu, po koruškoj Lurnskoj grofoviji, kojom je upravljao. S njom počinje tipična politika goričkih grofova: kao zaštitnici (advokati) akvilejskog patrijarhata oni su bezobzirno pljačkali crkvu, koju su imali da brane. Pošto su se oni, kao nasljednici posljednjega tirolskog grofa (— 1253), služili istim metodom i prema biskupima u Brüxenu, Tridentu i Chur-u, sjedinili su najposlije u svojim rukama ogromne posjede, koji su se širili, i ako isprekidani, od gornje Adiže do Kupe, od Velikih Tura do blizu Trsta. 1271 oni su te posjede podijelili: Tirol, zapadno od Pusterthala, pripao je Meinhardu V., sav istok, t. j. oblasti u Pusterthalu, Koruškoj, Kranjskoj, Istri i Furlanskoj, sačinjavale su grofoviju Goričku i dodijeljene su Albertu II. Novom diobom od 1342 razbijena je i Gorička grofovija, a na njenim razvalinama pojavila se 1364 prvi put zvanično druga Gorička grofovija, jezgro kasnije austrijske. Ona je obuhvatala kompaktno samo oblast oko Gorice, između Vipave, Soče i Tolminske granice. Ostalo su bili posjedi razasuti u slovenačkim Brdima zapadno od Soče, u Furlanskoj Nizini do Tagliamenta (Krmin, Latisava, Belgrad, Kodroipo, Castelnuovo), na Krasu (Dornberg, Richen-

berg Završnik, Raspor, Novigrad) i Planina sa Hasbergom u Kranjskoj. Pomiješani s njima bili su posjedi patrijarhata i akvilejski feudi Devinaca (v. Kranjska).

U drugoj polovini 14 vijeka gorički su grofovi prisvojili sebi još donju Vipavu, a u prvoj polovini 15 vijeka Tolmin; otpao je pak Novigrad (1426, prodan Trstu) i Gradiška, koju su Mlečani 1471—1481 izgradili kao tvrđavu protiv Turaka. Mleci su naime 1420 zauzeli patrijarhat i nastojali, da proširе svoju vlast na račun Goričke. Nasljednik posljednjeg Goričkog grofa, Leonarda (— 1505), car Maksimilijan, zaratio se stoga s njima (1508—1516), a rezultat toga rata bilo je uglavnom teritorijalno stanje, kakvo se sačuvalo sve do Francuza: Maksimilijan je ili zadržao ili pridobio svu zemlju od izvora Soče do akvilejskih laguna, dok je cijela Furlanska, zapadno od Krmina, pripala Mlecima; ostali su samo kao mletačka enklava Tržič sa ušćem Soče, i kao austrijska Porpeto, Prečiniko i t. d. (O priključenju kranjskih krajeva v. Kranjska.)

Ferdinand I. dao je Goricu bez Vipave 1528 u zalog svom bivšem kancelaru, Gabrijelu Salamanka, ali ju je već 1542 iskupio. 1647 odvojio je Ferdinand III. od nje južni dio, te ga je dao, kao pokneženu grofoviju Gradišku, Ivanu Antonu knezu Eggenberškom. Kada je njegova porodica 1717 izumrla, grofovija je opet pripala caru. (O upravnim promjenama 1747 do 1791 v. Kranjska.) Mirom u Campoformiju (1797), koji je Austriji donio Mletke, Gorica je dobila Tržič. Ali 1803 ona je opet izgubila samostalnu vladu i došla je pod Kranjsku. Ugovor u Fontainebleau (1807) dao je desnu obalu Soče Kraljevini Italiji. Schönnbrunskim mirom (1809) Gorica je postala Francuska, i prema organizaciji Ilirskih pokrajina od 1811, sačinjavala je jedan distrikt intendance Istarske sa centrom u Trstu. Povratkom Austrijanaca uspostavljena je 1814 bivša granica prema Mlecima, a sve zemlje odande do Kvarnera spojene su u jednu upravnu općinu, Primorje, sa gubernijom u Trstu i tri okruga (Gorica, Trst, Rijeka), koja se pribrajala 1816 osnovanoj Kraljevini Iliriji. 1822 odcijepila se Rijeka. Ustavom od 4/3 1849 Kraljevina Ilirija je bila ukinuta, a poknežena grofovija Goričko-Gradiščanska, Krajina Istarska i Trst oživjeli su ponovno kao posebne pokrajine. Ali već carska odluka od 1/10 združila je Goricu i Istru u jednu pokrajinu. Zemaljski Ustav od 25/1 1850 dao joj je zajednički sabor, trštanski Ustav od 12/4 dao je gradskom vijeću u Trstu isto tako značaj zemaljskoga sabora, ujedno pak obje su se pokrajine podredile zajedničkom namjesniku u Trstu. Februarskim patentom (1861) Istra se opet odvojila od Gorice, ali je ostala i dalje pod namjesnikom u Trstu, za čije se cijelo upravno područje sada konačno obnovilo ime Primorje.

5. Trst. Kralj Italije Lotar II. dao je 948 biskupu grad i okolinu sa svim pravosuđem. Pošto je car Henrik IV. 1081 dao svoja prava nad biskupijom akvilejskom patrijarhu, smatrao se Trštanski grof, kako se kasnije biskup zvao, za akvilejskog feudnika. Ali oslonac na patrijarhat bio je preslab, te je 1202 morao Trst položiti zakletvu vijernosti Mlecima i obvezati se, da će plaćati tribut. Ipak borbe u drugoj polovini 13 vijeka i ugovori, kojima je Trst uspješno suzbijao konkurenciju Mletaka u trgovini žitom, stokom i kožama »s one strane šume« (t. j. kranjske granice), dokazuju, da ta veza nije bila stalna. Jače stješnjavanje trštanske trgovine sa strane Mletaka u idućem vijeku, potaklo je cara Karla IV. da vikarijat pod Trstom povjeri 1354 patrijarhu. No opet se Akvileja pokazala suviše slaba, tako da se Trst 30/9 1382 poklonio Leopoldu III. Austrijskom.

Grad je imao na svom teritoriju od Sestljana kod Dveina do Žavlja (Zaule) na Miljskom Zalivu potpunu samoupravu, od kako je 1253 i 1295 kupio od svoga biskupa svetovnu vlast. Priznanjem hapsburške državne vlasti to se promijenilo samo utoliko, što je biranog pedesetara zamijenio vojvodin kapetan. Tek Friderik III. postao je, Ustavom od 8/8 1408, »pravim, prirodnim nasljednim nesumnjivim gospodarem i vlasnikom« Trštana, te ih je podredio kranjskom kapetanu i vicedomu. Tršćani su to tumačili uglavnom samo kao pravo na vojničku potporu Kranjske, te nisu htjeli dolaziti na kranjske sabore ni plaćati kranjske poreze. Tek za vrijeme mletačkoga rata (1508—1516) oni su počeli slati svoje zastupnike, ali plaćati nisu

i dalje htjeli, tako da je, po svoj prilici već prije 1554, veza sa Kranjskom sama po sebi prestala. Pod uticajem merkantilizma i jače aktivnosti austrijske pomorske politike za vrijeme Karla IV. Trst je 1719 proglašen za slobodnu luku. Kad je Marija Terezija osnovala 1754 »dvorsko trgovačko vijeće« u Beču, ona mu je podredila t. zv. Austrijsko primorje sa Akvilejom, Trstom, Rijekom, Bakrom, Kraljevicom, Senjom i Bagom i ustanovila za nj »trgovačku intendancu« u Trstu. Ali 1776 Trst je postao opet samostalan pod vlastitim »guvernenerom«. Dalje v. Gorička i Rijeka.

6. Istra. V. Istra.

Literatura: Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, Wien, 1917—1928; Štajerska i Istra (Pirchegger), Koruška (Jaksch i Wutte), Gorica (Mell), Kranjska (Hauptmann).

Lj. Hauptmann.

SLOVENAČKI JEZIK razvio se iz praslovenskog dijalekta, koji su govorila slovenska plemena, o kojima priča historija, da su se u toku 6 vijeka poslije Is. naselila između Drave i Save, po panonskoj ravnici i po glavnim linijama t. j. uz Muru, Dravu i staru rimsku cestu Petovio-Aquilea, po istočnim Alpama i po Krasu do venecijanske ravnice, do tirolskih i salzburških brda, a na sjeveru uglavnom do Dunava. Ova prvobitna prostrana teritorija našeg praslovenskog dijalekta smanjila se za dobru polovinu. Germanizacija joj je oduzela istočni dio Tirola, Lungau, Gornju i Donju Austriju na desnoj obali Dunava, sjeverni dio Koruške i gornji i sjeverni dio srednje Štajerske. Ostavila je još njemačko ostrvo na Kočevskom (od 14 vijeka), dok su njemačka ostrva u Gorenjskoj i u Goričkoj slovenizirana. Madžarski jezik zauzeo je krajinu kod Blatnog Jezera i predjele Ugarske nizine na jugu i odatle na istok; u Venecijanskoj nizini romanski je jezik osvojio nekoliko slovenačkih naselja, koja su sporadično dopirala do Tagliamenta. Inače je tu prvobitna slovenska granica još ponajbolje sačuvana. Različne geografske prilike, koje su sprečavale življi zajednički život, zatim različne političke prilike, koje su stvarale nove točno odijeljene društvene jedinice, uzrok su što je u južnoistočnom predjelu spomenutog dijalekta polagano otpočelo prelaženje u zajednički život sa susjednim, dotada već više-manje razvijenim i diferenciranim južnoslovenskim dijalektom, t. j. sa srpskohrvatskim jezikom. S druge strane, srpskohrvatski je jezik oteo kajkavski i sjeverno-čakavski govor daljemu zajedničkom životu sa S. J. Tako se dogodilo, da se danas govori S. J. samo još u Kranjskoj, Goričkoj, po susjednim venecijanskim brdima, u Reziji, u donjoj Koruškoj, u donjoj, i djelomično, u srednjoj Štajerskoj i u Prekomurju.

Taj se jezik od prvih početaka zove S. prema imenu Slovena, kako su se nazivala slovenska plemena, koja su se naselila na Balkanu i u Alpama. Kod balkanskih Slovena ovo je ime kasnije istisnuto od imena državno-politički jakih (djelimice čak tuđih) plemena (Hrvati, Srbi, Bugari), pa se sačuvalo samo kod politički nesamostalnih Slovena u Alpama, dok se kod onih samo jezik zvao dugo vrijeme slovenski (gdjegdje na zapadu sačuvao se taj naziv čak i do danas). Staro neproduženo ime Sloveni mjesto sadašnjega Slovenci, čitamo rijetko još u 16 vijeku, a danas je ono u općoj upotrebi samo još kod venecijanskih Slovenaca. Gdje se ovo ime duže vremena sačuvalo, stvoren je i pridjevni oblik slovenji (u Koruškoj, u susjednoj Štajerskoj do Pohorja i po Goričkoj). Danas obično Slovenec, Slovenci postalo je od Sloven, Slovene uz Slovenka, prema odnosu sivec: sivka, kao gorjanec iz gorjan uz gorjanka i t. d. Već 860 spominje se in Slougenzin marcham. Nije jasno, da li ova bilješka donosi naše ime ili njemačko lično ime Slougenzo.

Za prvobitni alpsko-slovenački dijalekat može se utvrditi, da se nije bitno razlikovao od praslovenskog jezika. U ostalom moguće je, pa i vjerojatno, da su u njemu, prema drugim praslovenskim dijalektima, već vladale minimalne diferentne artikulacijske nijanse, koje su tek poslije dužeg vremena dovele do jasno formiranih različnih vokalnih i konsonantskih vrijednosti. Ali ova je razlika svakako bila tako neznatna, da je nije moguće točno odrediti. Glasovno stanje našeg praslovenskog dijalekta ne odvaja se ni u čemu od praslovenskog jezika: dijalekat ima još oba reducirana vokala, tamno ъ

i nepčano ь, i to u svakoj poziciji (u jakoj kao i u slaboj), oba nazalna vokala ǫ i ę sa širokim vokalnim kvalitetom, vokal y, široko artikulirani difrong ê s početnim elementom i široko kratko e i o. Praslovenske grupe tl i dl, bar u sjevernim govorima (oko Drave i Mure) nisu još bile asimilirane u l. Dijalekat je zatim imao trojako l (velarno, palatalno i srednje), dvojako n i r (obično i palatalno), konsonantske vokale i i u. Zatim su t' i d' kao zastupnici indoevropskih grupa ti (kt) i di, bili još čisti eksplozivi bez ikakvog spirantskog elementa. Pored glasova c, z, s, koji su postali od k, g, ch po t. zv. drugoj praslovenskoj palatalizaciji, postajali su u njemu još naročito meki ć, ź, ś, što su postali po analogičnoj t. zv. trećoj praslovenskoj palatalizaciji. Praslovenske grupe tort, tert, tolt i telt glasile su u ovom dijalektu tārt, tālt, tērt, tēlt, barem 200 godina poslije naseljenja u Alpama, pa su tek potkraj 8 vijeka prelazile u trāt, tlāt, trēt, tlēt (isp. grad, blato, breza, mleko).

Što nije bilo ni znatnijih morfoloških, sintaktičkih i leksikalnih razlika, potpuno je razumljivo, iako to nije moguće utvrditi iz bilježaka ličnih i geografskih imena, koja čine jedinu jezičnu građu za ovo doba. U pogledu akcenta ovaj je dijalekat predstavljao još konačnu praslovensku epohu, možda s jedinom razlikom, da je, kao i srpskohrvatski jezik, umjesto indoevropskog dugog akuta imao već kratki akut. Ali i ova kvantitativna razlika provedena je, izgleda, tek u prvo doba poslije naselja u novoj domovini.

Kako je ovo početno doba vanredno blizu praslovenskom, vidi se iz činjenice, da u njemu vladaju, što se razvitka tiče, još sve važnije praslovenske tendencije. Alpski S. J. zamjenjuje tuđu grupu vokal + n (m) svojim ǫ, ę (rom. Sontius > Soťa, Soča); starovisokonjemačko jungiro > jǫgъrъ, joger (»učenik Isusov«); tuđe ū i ō zamjenjuje svojim y (Glemona > glьmynъ, Gumin); tuđe tart, talt, tert, telt, razvija u trat i t. d. (Carnia > kārńь, Kranj; Karl > kārl'ь, kralj); tuđe kratke reducirane vokale zamjenjuje svojima ъ i ь (Aquileia — ăgulḗį̯ă > ogъlêjь, Oglej); tuđe ă svojim o (Oglej, Carantia > korǫťь, današnje Koroško); tuđe t' i d' (g') svojim t' i d' (Soča iz sot'a, Jurij < ďurьďь za romansko d'ord'o = latinsko Georgius); izbjegava zatvorene slogove na taj način, da umeće ъ i ь: oltar < olъtarь, ďurьďь) i t. d. Sve ove konstatacije jasno svjedoče, da imamo pred sobom još praslovenski dijalekat, koji se razlikovao od tadašnjega istočnog i zapadnog praslovenskog dijalekta (kasnijeg ruskog jezika, odnosno kasnijih zapadnih slovenskih jezika) valjda samo rijetkim nebitnim nijansama. Još neznatnija je bila razlika između našeg i onog, još uvijek praslovenskog dijalekta, iz koga se kasnije razvio srpskohrvatski jezik.

Više je nego vjerojatno, da u početku 6 vijeka imamo samo jedno prajužnoslovensko narječje, koje se tek tada počelo diferencirati u tri glavna pravca. To narječje predstavlja jezik onih slovenskih plemena, koja su se iz praslovenske domovine širila prema jugu. Nije nam doduše poznato, kada je počela slovenska ekspanzija na jug, ali ipak može se kazati, da se ona vršila polagano i da je od početka iseljavanja iz granica zajedničke domovine pa do konačnog naseljenja na Balkanu i u Alpama prošlo nekoliko vijekova. U to doba treba valjda postaviti obrazovanje jezičnih fakata, koji pripadaju svim trima sadašnjim južnoslovenskim jezicima, kao: prijelaz tort > tārt, i t. d.; utvrđenje nastavka ę u gen. sing. i u akuz. plur. nepčanih osnova na -a (prema istočno- i zapadnoslovenskom -ê), zvêzda (tako i u ruskom jeziku) prema zapadnoslovenskom gvêzda. Ali teško da ide u ovo doba asimilacija tl, dl u l (tako i u ruskom jeziku), pošto treba imati na umu, da neasimilirani oblik imamo ne samo u sjevernim praslovenskim dijalektima, već i u istočnim južnoslovenskim govorima, kako o tome svjedoči rumunski jezik sa svojim mocirlă (uzajmljeno iz močidlo). Za kasnije doba govori i starorusko ime Gъlêbъ iz gъdlêbъ, za germansko Godolef kao i činjenica, da se nalazi ime ostataka slovenskog plemena Dudlêba (ovo je pleme stanovalo u istočnim predjelima praslovenske domovine, pa je djelimice došlo u sferu južnih Slovena), kasnije u sjevernom praslovenačkom doduše još sa -dl- a drugdje već sa -l- (Dudleipin u 9 vijeku u Štajerskoj, Dulebzka u hrvat-

skom Zagorju, hrvatsko prezime Dulibić).

Naseljavanje slovenskih plemena na Balkanu vršilo se u tri geografska pravca, čime su dane i tri grupe sa zajedničkim jezičnim životom; 1. istočni balkanski Sloveni rastali su se valjda već prije dolaska do Dunava, sa zapadnima, te se njihovo naseljavanje po istočnom Balkanu vršilo nezavisno od naseljavanja zapadnih. Već u 7 vijeku potpali su oni pod vlast tursko-tatarskih Bugara. Poglavito su se širili od planine Balkana na jug. Od njih izlaze današnji slovenski Bugari. 2. Zapadni balkanski Sloveni sačuvali su zajednički jezični život duže vremena, možda do 9 vijeka. Isti, iz praslovenskog jezika naslijeđen način artikulacije i iste, na tom načinu osnovane tendencije preinačavanja, uzrok su, da su se neke jezične pojave razvile na čitavom njihovom području, pa djelimice, zbog paralelnog razvitka, i kod Bugara. Tek stalno naseljenje na Balkanu i u Alpama dovelo je, s vremenom, do preloma zajedničkog jezičnog života. Diferencijaciju nekada jedinstvenog zapadnog južnoslovenskog jezika u srpskohrvatski na jednoj, i slovenački sa sadašnjom srpskohrvatskom kajkavštinom na drugoj strani, podupirala je i uskoravala geografska rasprostranjenost, uz oskudicu zajedničkih centara, zatim postanak novih društvenih središta s određenim, ograničenim djelokrugom, i asimilacija s raznim tuđim elementima (Ilirima, Tračanima, Romanima, Germanima, Avarima i t. d.).

Gore spomenutim tendencijama treba pripisati ove pojave: Skraćenje indoevropskog dugog akuta (brāt), metatezu tārt u trāt i t. d.; sačuvanje kvaliteta glasa e u nazalnom vokalu ę; izobraženje vokalnih r i l; napuštanje palatalizajućeg uticaja nepčanih vokala na konsonante pred njima; približavanje vokala y vokalu i; razvitak ə iz ъ i ь kao i različite osobine tematologijske, morfološke (na pr. obrazovanje nastavka mo u I. plur. prez.; pronominalni nastavak u genitivu -ga za staro -go; gubitak t u III. sing. i plur. prez.) i sintaktičke. Iako su ove osobine prodrle kadšto vrlo kasno (dakle u paralelnom razvitku), one ipak izviru u toj prvobitnoj jezičnoj jednakosti.

Kajkavski govor, koji danas, s punim pravom, brojimo među srpskohrvatske dijalekte pa, bar dijelom i čakavština, nalazili su se od početka u oblasti sjevernozapadnog (kasnijeg slovenačkog) jezičnog razvitka, pa su se tek kasnije odmakli od ovog središta njihovog prvobitnog razvitka, pošto je njihova zemlja došla pod novu političku vlast, hrvatsko kraljevstvo. Time su promijenjene tadašnje socijalne, pa zbog toga i jezične komunikacije, te je počelo uže naslanjanje, u južnoistočnom pravcu, na štokavsku jezgru. Kajkavština je, po svojoj osnovi, slovenački dijalekat, koji je pod uticajem političkih i kulturnih prilika preuzeo i još preuzima štokavske crte. Od svog prvobitnog obima ona je podosta izgubila, jer su se Kajkavci gdjegdje naročito na istoku, potpuno asimilirali doseljenim Štokavcima, dok je drugdje, u južnozapadnom pravcu, gdje je sebi asimilirala čakavštinu, dobila na teritoriji. Tako postaje razumljivo, da ova dva srpskohrvatska dijalekta imaju sa S. J. mnogo starih zajedničkih crta, kojima se odvajaju od štokavštine. Sa štokavštinom ih, međutim, združuju mlađe, u kasnijim vremenima razvijene pojave.

O slaganju S. J. s kajkavštinom svjedoče ove pojave, koje su objema zajedničke: nazalni vokal ǫ prelazi u o (i kajkavski dijalekat je iz starijeg uskoga o); zdj i zgj dali su ovdje kao i ondje ždž, što je u nekojim kajkavskim dijalektima i u slovenačkom Prekomurju još očuvano, a inače se u S. J. i u kajkavštini uprostilo u ž (prema čakavskom žj i štokavskom žd); stvarna upitna zamjenica kaj (prema čakavskom ča i štokavskom što); nepčano ŕ raspalo se u poziciji pred vokalom u rj (prema čakavskom i štokavskom r); za otьcь nastupilo je u sing. oblik oča, u plur. očevi (u kajkavštini sada već izumrlo, u S. J. sačuvano samo djelomično); obrazovanje futura sa bǫdǫ, generalizacija nastavka ov u genit. plur. muških imena; leksikalne zajedničke crte (isp. Fancev, Archiv für slavische Philologie, 29, 379). Još više zajedničkih crta ima između slovenačkih dijalekata (u Štajerskoj) i kajkavskih: ъ i ь daju u jakoj poziciji e; -ł ispred suglasnika prelazi u o, vokalno l u u; kajkavski refleks za ê (različan u pojedinim dijalek-

tima) predstavlja produženje slovenačkog dijalekatskog pojasa sa ei < ê; isto tako imamo i ovdje i tamo j (ili još nazalno j) za ń; dugo u prelazi u ü, dugo a u o (tu valja uopće naglasiti, da u kajkavskom vokalizmu vlada jednaka tendencija razvitka kao u slovenačkom, t. j. u dugim slogovima napetost i sužavanje, a u kratkim širina i redukcija); krajno -m prelazi u n; izobraženje samo jednovrsnog silaznog akcenatskog kvaliteta; početno u dobiva protezu v; specijalno za prekomurski i kajkavski govor usporedi: ždž iz zdj i zgj; nastavak ov u instr. sing. fem. ženóuv, rìbof), koji je postao iz om kakav je još u kajkavskom dijalektu; -oga, -omu i t. d. u složenoj deklinaciji; što iz kъto, šteti iz chъtêti, vn iz mn; adverbi na -ečki, -ečke; jega, nega u III. sing. prez. za je odnosno ni i t. d.

S druge strane nalazimo uže veze između zapadnih slovenačkih i čakavskih (naročito zapadnih) dijalekata. Te su veze izobražene u razvitku, počevši od prvih vremena, a nisu nastale možda zbog doseljavanja čakavskog elementa; što se, u ostalom, događalo, samo da se taj čakavski elemenat potpuno slovenizirao, te je samo u govorima venecijanske Slovenije ostavio nešto traga. Za ove skupnosti uporedi: ć iz tj (kt) ostaje nepčano, isto tako šć iz stj, skj (drugdje u S. J. i djelomično također u kajkavskom govoru č, šč); krajno -m daje -n; nepčano l' prelazi u j; refleks glasa ê (staročakavsko ẹ) predstavlja produženje slovenačkog dijalekatskog pojasa sa e (ie, i) < ê; ъ i ь daju u svakoj poziciji a; sačuvanje nepčanog ń.

I veći dio poznatih čakavskih arhaizama približuje čakavštinu S. J. (pa i kajkavštini), te je u tom pogledu udaljuje od štokavštine, tako: čr (prema štokavskom cr); stari oblici bez nastavaka gen. plur. kod fem. i neutr.; dat. plur. na -om, -am; sažeti oblici ma za moja i t. d.; sačuvanje praslovenskog novog akuta na primarnim i sekundarnim dužinama; djelimično sačuvanje oblika stare deklinacije na vokal ū (u S. J. i u staroj kajkavštini samo još kri); sačuvanje prefiksa vy- pored iz-; široki kvalitet refleksa za ǫ i ę; mnogo leksikalnih skupnosti. Svima trima dijalektima, slovenačkom, kajkavskom i čakavskom, pripadaju od najstarijeg doba ove pojave: istovjetno postupanje s praslovenskim t' i d', koji daju najprije t' i j, zatim ć — j, djelimično još č — j; s time je u vezi šć (šč) prema štokavskom št; istovjetni razvitak u nastavku instr. sing. fem. rybojǫ > rybǫ (od čega slovenačko ribo; kajkavsko ribo ili ribu, pa tek zbog mlađeg naslova na mask. i neutr. također ribom, ribum; zapadnočakavski ribu, istočnočakavski ribun) prema štokavskom rybojǫ > riboju, ribou, ribōu̯ > ribōm; z mesto i pored iz. Sve ove stare i mlađe saglasnosti svjedoče, da spomenuti spoljašnji faktori nisu sprečavali ili čak onemogućili jezično inovacijsko kolebanje među ova tri dijalekta, ili su otvorili put novim valovima, što su dolazili iz južnoistočnih (štokavskih) epicentara.

Više se puta tvrdi, da neke osobine sjevernih i zapadnih slovenačkih dijalekata stvaraju most do zapadnoslovenskih jezika, naročito do češkog i slovačkog. Za tu tvrdnju navodile su se ove pojave: neasimilirano tl i dl u ziljskom narječju; vy u ziljskom, rezijanskom, venecijanskom i u sjevernim goričkim dijalektima; e za ъ i ь u koruškim, štajerskim (i kajkavskim) dijalektima; otvrdnuće vokala i i e; nastavak -m za I. sing. prez. kod sviju glagola, da i ne spominjemo pojave slovačkih dijalekata, koji, kako se tvrdi, ukazuju na vezu s južnim slovenskim jezicima. Ali sve ove pojave su ili tvrdokorni arhaizam iz praslovenskog doba, ili su postale u tako kasno doba, da nije moguće misliti ni na kakvu zajedničku novost. Jednaki rezultat s jedne i s druge strane treba u tom slučaju smatrati golim slučajem. Čak i opće južnoslovensko trat iz tort i t. d. nezavisno je izobraženo od češkog trat, s kojim može samo toliko biti u vezi, ukoliko češko i južnoslovensko prethodno tart izvire iz nekog praslovenskog dijalekta, koji je tort pretvorio u tart. Prvobitno tako opsežna snaga inovacijskih središta u gore spomenutom praslovenskom alpinskom dijalektu 6—9 vijeka naskoro se znatno smanjila zbog već iznijetih događaja i izmijenjenih prilika. Obuhvatala je od sada uglavnom samo prostor što ga danas zauzima S. J. Neki valovi su dobivali naravno još mnogo manji radium. Ondje se

radi o pojavama, koje pripadaju svim slovenačkim dijalektima, i koje pokazuju postanak individualnosti S. J., a ovdje o slovenačko-dijalekatskim crtama. Među prve treba ubrojiti naravno i one, koje se prostiru doduše preko granica slovenačke teritorije, ali koje su imale svoj epicentar na slovenačkom tlu.

O samostalnosti S. J. uglavnom svjedoče ove pojave: nazalno ǫ prelazi u široko o, nazalno ę u široko e (bez obzira na kasnije dijalekatsko sužavanje; valja napose naglasiti, da prelaz ǫ u o ne poznaje nijedno drugo slovensko narječje); kontrakcije aje u ā, oje u ē, oja u ā; d' prelazi u j, koje je starije od ć iz t'; zd' prešlo je u ždž, pa se uprostilo u ž; ŕ se raspada pred vokalom u rj; intervokalno ž prelazi u r; prijelaz pretkonsonantskog i krajnjeg ł u u̯ i vokalnoga l u ou̯; akcenatski tip zvêzda prelazi u zvézda; izobraženje novih dužina pod prvobitnim kratkim cirkumfleksom (mêd, bôg, bôga, čâst); prelaz cirkumfleksa na slijedeći slog (bogâ); produženje staroga i novoga kratkoga akuta u pretposljednjem slogu (brӓt prema bráta; s tim su u vezi pojave è u ę́, ò u ó i ǫ́ pa ə u á; rę́bra nom. plur.; ókna nom. plur.; vǫ́lja; žánjem prema štokavskom rȅbra, vȍlja, žȁńem; kvantitet jako utiče na kvalitet vokala: u drugim slogovima vlada tendencija za napetu, usku, artikulaciju (s tim su u vezi diftongizacije vokala tipa e i o), a u kratkim težnja za nenapetu, široku artikulaciju (isp. dijalekatske pojave e u a, o u a, i u e, u u o), ili pak uzrokuje vanredno jaka kvantitetna redukcija vanredno visoko artikulacijsko mjesto u ustima (zato prelazi o u u, e u i), što može da dovede do malaksavanja funkcije jezika (redukcija i, e, u, u ə i t. d.); gubitak formalnoga vokativa; nastojanje da se muška imena na -o produžuju elementom ov iz deklinacije na -u; sačuvanje nom, sing. kri; ime otьcь dobiva u singularu osnovu na -a, u pluralu na -u (oča, očeve); sačuvanje duala; gubitak aorista i imperfekta; obrazovanje futura sa bodem; I. sing. prez. tvori se nastavkom -m iz osnove, koju pokazuje II. sing.; sačuvanje supina; za stvarnu upitnu zamjenicu nastupa kaj; mnogo leksikalnih osebina (nocoj, obeden, ječa, vendar, življenje, sraga, kruh, prešuštvo i t. d.); bogaćenje leksikona opće slovenačkim, iz njemačkog i romanskih jezika pozajmljenim riječima; jak uticaj njemačkog jezika u pogledu sintakse i slično. Nekoje od tih pojava doduše nisu zajedničke svim slovenačkim dijalektima, jer je stanje gdjegdje više arhaično (sačuvanje kratkoće pod akutom u štajerskim govorima; sačuvanje imperfekta u Reziji i t. d.), i stoga što je razvitak drugdje išao preko starijeg zajedničkog stanja do novih, drukčijih rezultata (u za ǫ na Krasu; ou u u za vokalno l na zapadu; òko za okô u Koruškoj i na Poljanskom; krv za kri u istočnim štajerskim govorima; prelaženje duala u plural i t. d.). Ali svi spomenuti fakti nalaze se u svim centralnim dijalektima, pa zato i u književnom jeziku.

Važne rane inovacije, samo dijalekatskog značaja, iako su nastale u praslovenačko doba (t. j. do 10 vijeka), u glavnome su ove: ъ i ь daju isti glas (u jakoj poziciji), i to na sjeveroistoku S. J. srednjojezični vokal s bojom vokala e, a na jugozapadu srednjojezični vokal s bojom vokala a̱, koji prelazi zbog kasnijeg produženja i okrepljenja ondje u e, a ovdje u a; iz ê je na sjeverozapadu postalo usko ē, a na jugoistoku ono je ostalo široko; ondje nastupa kasnije diftongizacije ê u ie (asimilacijom i), ovdje u ei̯, ai̯; raznazalovanje glasova ę i ǫ u sjevernim dijalektima mlađe je nego drugdje; ć iz tj sačuvalo se samo u najzapadnijim govorima, drugdje prelazi u č, ždž iz źd' sačuvalo se samo u Prekomurju; produženje akutiranih nekrajnjih slogova izvršilo se u južnom dijelu (pod linijom Karavanaka) vrlo rano, a na sjeveru dosta kasno, tako da je ova kronološka razlika jasno vidna iz različitih vokalnih kvaliteta prvobitno jednakih vokala; ła istisnuto je na jugu i istoku analogičnim la, a na sjeveru (Gorenjska i Koruška) ono je dalo wa; na jugoistoku stari palatalni konsonanti jako su se izmijenili (ń u j, i̯n; l' u i̯l); zvučni konsonanti ispred pauze različito se pretvaraju; različne dijalekatske fleksijske novosti; sjeverozapad pokazuje u fonetici, fleksiji i u rječniku mnogo arhaizama.

Tako su se različno opsežni valovi već od ranih vremena ukrštali i prouzrokovali, da alpski slovenski jezik, t. j. slovenački, pokazuje od svih slo-

venskih jezika najveće dijalekatsko šarenilo, iako je broj Slovenaca, kao i njihova zemlja, vrlo malen. Dijalektizacija izvršila se dosta rano. Samo najstariji slovenački jezični spomenik, t. zv. frajzinški, iz 10 ili 11 vijeka, ne pokazuje još nikakvih izrazitih dijalekatskih crta; ali 400—500 godina mlađi spomenici pokazuju već gotovo potpuno obrazovane dijalekte, te je sadašnja slika dijalekata uglavnom stara najmanje 600 godina (Celovački Rukopis, iz sredine 15 vijeka, pokazuje gorenjsko, Stički Rukopis, iz prve polovine 15 vijeka, dolenjsko, Venecijanski Rukopis, iz kraja 15 vijeka, venecijanskoslovenačko, Kranjski Rukopis, iz prve polovine 15 vijeka, gorenjsko, Gorički rukopis, iz sredine 16 vijeka, goričko narječje i t. d.). Naravno, neke pojave razvile su se tek poslije toga doba, pa su ovo šarenilo samo umnožile, ali one su se već tada nalazile u zametku, mlađe je dakle samo postignuće ekstremnog procesnog rezultata. Već sam fakat, da je slovenačka dijalektizacija tako rana, otkriva nam faktore, koji su joj bili uzrok i podržavali je. Slovenski rod, kada se naselio u Alpama, bio je podijeljen na male društvene jedinice, koje je rodila i podupirala geografska struktura nove domovine. Zbog novih političkih granica (na sjeverozapadu Karantanija, na jugoistoku još uvijek avarska vlast) dalji opstanak uže zajednice i uzajamnijeg života nabrzo je postao labav. Ne mnogo zatim stvorene su, osnivanjem franačkih maraka, nove granice, koje su postojale dugo vremena i stvarale nove jedinice. Struktura zemlje i pripadanje različitim političkim i crkvenim središtima stvorilo je tako više-manje opsežne i samostalne jedinice. Pošto se življi saobraćaj vršio gotovo samo u njihovim granicama, u njima je i razvitak jezika jedinstveniji.

Zbog velikog šarenila S. J. razumljivo je, što slovenački dijalekti još nisu dovoljno poznati, što još nisu ocrtane granice pojedinih narječja, što još nije utvrđen broj glavnih dijalekata i njihovih govora, što nauka još nije utvrdila crte, koje su od važnosti za podjelu dijalekata. Ako uvažimo sve činjenice i imamo pred očima čitav razvitak, onda se mora reći, da se granice pojedinih dijalekata uopće ne daju odrediti, već samo granice pojedinih pojava. Sve se ukrštava, sve se nalazi u vanredno živom talasanju, tako da je izbor karakterističnih crta za pojedine dijalekte kadšto upravo nemoguć.

Imajući na umu gorespomenutu karakteristiku S. J., možemo za starije doba razlikovati dvije velike dijalekatske grupe: 1. sjevernu i zapadnu i 2. južnu. Prva se odlikuje naročitom starinom, koja se javlja u različitim crtama, a koja se vidi danas samo iz nekojih govora ove grupe, ali ipak svjedoči, da je ova grupa od samoga početka bila vrlo konzervativna. Inovacijski valovi južne grupe odbijali su se o Karavanke na sjeveru, o Julijske Alpe i o granicu furlansku na zapadu. Tu starinu pokazuju na pr. sačuvanje dl i vy, dugo čuvanje akutiranih kratkoća u nekrajnjem slogu, često čuvanje praslovenske oksitoneze, sačuvanje do danas (barem djelomično) nazalnog izgovora praslovenskog nazala ǫ i ę (ako imamo denazalizaciju, ona je ovdje mlađa nego u južnoj grupi, što pokazuje široki kvalitet refleksa za ǫ i ę); moderna vokalna redukcija javlja se tek u prvim počecima; sporadično sačuvanje aorista, imperfekta i kondicionala; leksikalne starine i t. d.; sačuvanje ła prema južnom la; sačuvanje glasova c, z, s, ispred fleksijskih nastavaka s vokalom i ili ê prema južnom k, g, h i t. d. Već te pojave, od kojih je svaka za sebe različno opsežna, pokazuju, da one nisu zgodne za klasifikaciju slovenačkih dijalekata, a još manje su zgodne pojedine pojave same po sebi (Miklošić je navodio reflekse za ê, Oblak je davao prvenstvo glasu a, odnosno e za ъ i ь). Različne mlađe pojave mogle su da zahvate opet drukčije krugove, koji vežu nekoliko govora ove grupe s nekojim govorima druge grupe: prijelaz ła u wa, palatalizacija k, g, h u č, j, š pred i i e veže Korušku s Gorenjskom preko Karavanaka; jednaka sudbina neakcentuiranih vokala u gorenjskom i ziljskom dijalektu; γ ili h iz g prostire se preko Goričke u Korušku i t. d. Pojedina naša narječja nisu nikakve točno ograničene jedinice. Da bismo dali što točniji nacrt dijalektizacije, bit će potrebno, da najprije odredimo granice svake pojedine jezične pojave, a zatim da utvrdimo, ukoliko se slažu granice jezičnih fakata.

Iznijet ćemo samo približnu sliku slovenačke dijalektizacije. Uvažit ćemo za taj opis, baš iznijetu konstataciju, a naročito još različan način čitave artikulacije, različan tempo i ritam izgovora, koji je bio uzrokom različnog razvitka u vokalizmu, u kvantitetu, intonaciji i t. d. Pošto imamo uvijek na umu činjenicu, da strogih granica nema, može se dogoditi, da bi gdjekoja osobina, koja pripada dvjema ili trima dijalektima, mogla predstavljati karakteristikon za svaki od ta tri dijalekta, ako nema dovoljno drugih zajedničkih crta, koje bi davale pravo, da govorimo o većoj jedinici, o dijalekatskoj grupi.

Koruška dijalekatska grupa obuhvata govore u Kanalskoj i Ziljskoj Dolini, na objema obalama Drave od Beljaka na istok, od prilike do zapadnog obronka Pohorja i Kozjaka; na jugu dopire do Karavanki, na sjeveru do jezične granice. Ovoj grupi pripadaju ovi znaci: refleksi za nazalne vokale su široko e i široko o; za ъ i ь u jakoj poziciji ima široko e, a u slaboj srednjojezično ᵊ; za ê ima svuda diftong ie; dugo o dalo je diftong uo; pozno produženje akutiranih neposljednjih kratkoća; tendencija, da se prenosi dugi cirkumfleks za jedan slog prema početku riječi; tendencija, da se prenosi dugi akut za jedan slog prema kraju riječi; velarno h prelazi svuda u grleni spirant h, sačuvano je samo na kraju sloga; sekundarna palatalizacija k, g, h u č, j, š; ła daje wa; za brojeve 40—90 upotrebljava se kao izraz dekade rędъ (štiri-redi, pet-red i t. d.); u lok., instr. sing. mask. i neutr. i u gen., dat., lok., instr. plur. i dat., instr. du. adjektivne deklinacije prodrli su pronominalni nastavci (-êm, -êh, -êmi); mnogo pojedinačkih osobina kao: duri za dvьri, brater, stezda, pozde, vedniti, vigred, nebozec, sretem i t. d.; vezivanje lokalnih adverba s oblicima pronominalnih osnova tъ i sъ (tovne, sovne iz tu-vъnê, sê-vъnê i t. d.); deminutivni sufiks -ej (dedej; uzet iz njemačkog jezika); vanredno mnoštvo njemačkih uzajmljenih riječi i isto takav artikulacioni način kao u susjednim koruško-njemačkim dijalektima.

U koruškoj grupi možemo razlikovati četiri dijalekta: 1. ziljski (prema istoku do linije Beljak—Baško Jezero na Karavanke); 2. rožanski (do linije Košuta—Obir—Velikovac); 3. podjunski (do gorskih kosa na lijevoj strani Meže i preko Drave do negdašnje koruško-štajerske zemaljske granice) i 4. mežički (uz Mežu i u okolini Slovenjega Graca). Najtipičnije njihove međusobne razliku jesu: 1. u ziljskom dijalektu: akcenatski tip ženä daje žêna; novo obrazovano kvantitetno načelo: dugi zatvoreni slogovi skraćuju se, otvoreni ostaju dugi (zvìəz-da prema sriə-da); intervokalni u̯ i i̯ iščezavaju (krava > kráa; meja > mèa), a hijat se ukida novima u̯ i i̯, kako to traži vokal pred njima (noge palatalizacijom daje noje, zatim noe i konačno nou̯e = gen. sing. od noga); za staro ę nalazimo ispred č grupu en (lenča, srenča); sačuvanje dl; novo obrazovanje kondicionala (bêsem) i t. d.; — 2. u rožanskom dijalektu (bez obzira na njegove lokalne osobine): ispuštanje jotacije kod početnog ja (jabolko > abou̯ko, a danas s novom protezom ɣaubəqə; jajce > ajcè); kratko e < a, u palatalnoj okolini ö; prijeglas a-i u ö-i (slišali — šlišölə; velarno k prelazi u grlenu okluzivu q; grupe zv i dv prelaze u zb, db (zbiezda, dba); -aha poslije zanijemljenja glasa h kontrahira se u ā (nagegā u najahà > najá); sačuvanje oksitoneze u tipu ženä, meglä; određeni oblik adjektiva u nom. sing. neutr. sačuvao je krajnje -ê iz oje (to dore iz dobroje); — 3. u podjunskom dijalektu: prvobitno e iz produženih ъ i ь prelazi u a (dan); nosni izgovor nazalnih vokala u akcentuiranom slogu još je sačuvan, a u neakcentuiranim slogovima mjesto nazala ima oralno o i e, ako se o i e nisu promijenili redukcijom (prijelaz o u u, e u a); postanak a iz e (za ъ i ь i za ę) pada u vrlo rano doba, tako da se prvobitno srednje l pred njim još velarizuje (ględati daje najprije gładati, danas guát); i prelazi u nazalno j; sekundarni rinezam u slogovima sa m i n (mati u mą'tı̨); šč u š; dugo a približuje se vokalu o; razlika između lêpo i lêpoje sačuvana je (lępu prema lępę); štekanje t. j. pronomini i adverbi iz pron. osnove to mogu dobivati na početku partikulu za podudaranje še (redukcijom danas š): tu »ovdje« može dakle glasiti i štə, a onda znači »baš ovdje«, tak > šták, štêti из še-tъ-tъjь i t. d.; — 4. u mežičkom dijalektu: ovo na-

riječje poznaje, kao i susjedna Štajerska, samo silaznu intonaciju; za prvobitno ə u kratkim slogovima nastupa a (päs), u dugima ostaje široko e; ń glasi kao nazalno j; razlika lōpə prema lōpę još živi; dugo ā ostaje; štekanje; šč u š; gubitak (analogijom) sekundarne palatalizacije; u instr. sing. fem. nastavak -i (z ribi) pored već štajerskog -oj kod oksitona; pored štiri-redi već i štirideset; kao u štajerskim dijalektima već dau̯č za daleč.

Rezijski dijalekat učestvovao je u svoje rano doba u razvitku koruške dijalekatske grupe. Kad je slovenački elemenat u dolini rijeke Bele (na liniji Moggio—Pontabelj) romanizovan, bila je prekinuta i komunikacija s Koruškom, tako da mogu od sada dopirati do Rezije eventualno samo još gorički inovacijski valovi. Stoga gledišta rezijski dijalekat, za koji određujem inače samostalno mjesto, predstavlja nekakvo prelazno narječje između koruške i goričke dijalekatske grupe. U vezi s koruškim narječjem ima ovo narječje ove pojave: nazalni vokali ǫ i ę sačuvali su široki vokalni kvalitet; ъ i ь daju u jakoj poziciji široko e, koje vlastitim razvitkom prelazi u usko e, a kratko e u slaboj poziciji daje a; ê prešlo je preko ie u i; dugo o preko uo dalo je u; pozno produženje akutiranih kratkoća; brojenje tipa štiri-redi; dugi cirkumfleks prelazi na prethodni slog; pojedinosti (nekoje pripadaju i koruškim i još najzapadnijim goričkim narječjima): bratar, pozdê, sretem, duri, nebozec; c, z, s u fleksijskim oblicima, veza adverba sa to i so i t. d. Zatim treba spomenuti njegove zajedničke crte s jedne strane sa ziljskim i rožanskim, a s druge strane s venecijanskim govorom, kao na pr.: sačuvanje nastavka -ê u dat., lok. sing., u nom., ak. dual. tvrdih osnova na -a i u lok. sing. mask. i neutr. osnova na -o; prefiks vy; pojava ubiti u ubuiti; specijalno sa ziljskim govorom još däš, dažńä (rez.) i dəžŋ, dəžńa (zilj.). Od goričke, jugoistočne strane dopirali su valovi: g > ɣ (u samostalnom daljem razvitku još h ili zanjemljenje); krajnje -m daje -n (dopire čak i u ziljsko narječje, dakle dosta stara pojava), ła prelazi u la; antekonsonantsko i krajnje -ł daje u samostalnom razvitku -l, a samo najistočniji govori imaju, kao i gorički, u̯ (može se dakle reći, da već u 16 vijeku nije bilo više kontakta s koruškim govorima); ć iz tj ostaje; nepčano l' daje j; gen. plur. prvobitno oksitoniranih osnova na -a svršava se na -í; črê prelazi u čere; reduplikacija prepozicije sъ (sъsъ u sis, ziz) i slično. Ali rezijski govor ima mnogo samostalnih pojava, kojih u drugim slovenačkim dijalektima gotovo nema, ili bar nisu tako dosljedno provedene. Tu treba naročito spomenuti poznatu vokalnu harmoniju, t. j. udešavanje vokalnog kvaliteta neakcentuiranih slogova prema vokalnom kvalitetu akcentuiranih. Razlog za ovu pojavu isti je kao i za modernu vokalnu redukciju centralnih dijalekata, samo što se ona ovdje razvijala u drugom pravcu. Ova pojava, pa i fakat, što su se dugi uski vokali zbog suviše nategnute artikulacije prelomili i postali, zbog voluminoznog vazdušnog toka, mukli, i nijemi, potpuno je promijenila čitav rezijski vokalizam. Zatim valja uporediti: mladu palatalizaciju sviju konsonanata ispred dugoga i; težnju za izobražanjem anaptiktičnih vokala; izobraženje prelaznoga p ili b ili f između u̯ i slijedećeg dentalnog (palatalnog) konsonanta (ovca > ou̯ca, ou̯pca danas öu̯pca ili öpca); sklonost zanjemljenju sviju krajnjih suglasnika; preobraženje infinitiva tipa reči u rečit; staro brojenje (isp. gore) prelazi u vigezimalno (štiriredi pored dvakrat-dvajset); futur sa ćon; sačuvanje imperfekta i t. d. Preko staroga sloja germanizama prevukao se vanredno gust sloj furlanizama, kako u leksikonu tako i u sintaksi.

U zapadnu dijalekatsku grupu ubrajam sve govore, koji su ograničeni na zapadu i jugu (u Istri) romansko-slovenačkom, odnosno čakavsko-slovenačkom jezičnom granicom, i dopiru na istoku do crte Snježnik—Javornik kod Postojne—Logatec—Polhov Gradec—Škofja Loka—Blegaš—Mangart — Predel—Kanin—Gemona. Naravno, ova grupa nije tako jasna jedinica, kao na pr. koruška grupa. Ali, iako je razlika između najzapadnijih i najistočnijih govora, koji se jako približuju s jedne strane gorenjskom, a s druge strane dolenjskom narječju (ono važi za polhogradsko okružje, ovo za notranjske govore uz Pivku i Vipavu) veoma velika, ipak ih vežem u jednu cjelinu, oslanjajući

se pri tome naročito na isti princip u razvitku čitavog vokalizma, na tempo i ritam izgovora, na skraćivanje kvantiteta (ovo je skraćivanje srušilo razlikovanje intonacija i rađa postepeno jedinstvenu uzlaznu-silaznu intonaciju s pretežno silaznim elementom), na sačuvano nepčano ć iz tj (u najistočnijim govorima tu ima, istina, već č ili bar mekano č), na prijelaz g u γ i slično. Čini se da su notranjski govori tek kasnije došli u taj sastav.

Inovacijski valovi veoma su različni po obimu i pravcu. Njihovi glavni pravci su: 1. od juga na sjever (Kras i uz Soču gore); 2. od zapada na istok (slovenska Venecija—Ilirska Bistrica); 3. od istoka na zapad (Logatec—Tolmin). Ali svaka pojava ima gotovo drukčiju veličinu radija. Na taj način i najistočniji govori, vezani ma kojom pojavom sa svojim zapadnim susjedom, postaju članom ove grupe. Zbog ovog živog ukrštavanja i odmicanja valova dijelim ja ovu grupu u južnu i u sjevernu. Granicu između obiju čini linija Gemona—Matajur — Ročinj — srednja Banjška Planota—osrednja kosa Trnovske Planote—Špik—Javornik kod Crnoga Vrha—Hrušica sa šumama kod Planine. U južnoj grupi imamo ove poglavite zajedničke crte: refleks za ъ i ь u neakcentuiranom položaju je srednjojezični vokal s bojom vokala a ili čak kratko a; palatalni ń i l' su sačuvani; krajnje -m prelazi u -n; ć i šć su sačuvani; uticaje prezentne osnove na infinitivnu (tip zapneti prema zapnem). U toj južnoj grupi razlikujem pet dijalekata: 1. terski, na južnom predgorju Mužaca do Čedada na istoku, 2. nadiški, u dolini Nadiže, 3. briški (brdski), u goričkim Brdima, 4. kraški, od Soče u južnoistočnom pravcu do Ćićarije i 5. notranjski, uz gornji tok rijeke Vipave, uz Pivku i Rijeku. Ograničit ću se, što je više moguće, na najkarakterističnije crte tih pojedinih dijalekata.

Terski dijalekat ima mnogo zajedničkog s rezijskim dijalektom i onim uz Soču, što se tiče arhaizama (vy-; bratar, ćòn, jitako; somò za smò; ja, jas i jast za azъ i t. d.) i nekojih drugih gore navedenih pojava, o kojima smo kazali, da su odavde doprle do Rezije. Ali vokalizam treskoga dijalekta razlikuje se sasvim od rezijskog. Tu imamo, kao uopće u našoj grupi, vanredno jako zastupljenu diftongizaciju dugih vokala. Zatim karakteriziraju ovaj dijalekat ove pojave: usko e za nazalno ę; sačuvanje ou̯ iz vokalnog l; početak vigezimalnoga brojenja (dwa redi pored običnog dvajset, zatim dvakrat dvajset = 40); gen. plur. fem. osnova na -a ima nastavak -e, što se javlja već i u gen. plur. mask. osnova na -o, kontrahirarni oblici ma iz moja, mega iz mojega još se upotrebljavaju (kao u Reziji); futur sa ću; III. plur. prez. kod glagola III. veste (naročito) svršava se na -ojo (spójo, bolójo za spé, bolé); slogovi tipa tan prelaze u tą nominativ singulara teleto za tele i t. d. Spomenuli smo već gore, da nailazimo tu na tragove nekada doseljenih Čakavaca; tako se na pr. pored o za nazalno ǫ čuje često u, ipak samo u neakcentuiranim slogovima, pa nije zbog toga ni nevjerojatno, da se radi o domaćoj redukciji o u u; četiri uz štiri; inst. sing. fem. na -on (sestron) i slično.

Za nadiški dijalekat važne su ove novosti: široko e za nazalno ę i široko o za ǫ; asimilacija ou̯ (iz vokalnoga l) u u; gen. plur. fem. na -i pored staroga genitiva bez nastavka; akcentiranje tipa bogâ ovdje ostaje, dok u terskom dijalektu ima još prijelaz bòga; futur s bodem; I. sing. prez. glagola III. 1 pokazuje oblik želejon, zatim želeješ i t. d. bez kontrakcije (tako često i u dijalektu uz Soču); III. plur. prez. sojo za so iz sǫtь prema bojo; oblik ogenj glasi matatezom γojìn.

Za briško (brdsko) narječje najznačajnije su ove pojave nazalno ę prešlo je u a, nazalno ǫ u široko o; kratko akcentuirano u daje o, o daje a, i daje e; početak akcenatskog tipa mègla prema meglä i čak ženä, nogä u predašnja dva narječja; oblik trpójo; ako je u dvosložnom tipu kratki akcenat ostao na krajnjem slogu, taj se slog produžuje (širök u šarǫk, svińä u sveńâ); moderna vokalna redukcija u istom je obliku kao na Krasu; vokalnoharmoničko udešavanje reduciranih vokala; kri ima u zavisnim padežima osnovu krves-a (tako i u govorima uz Soču); nom. plur. neutr. ima nastavak -e.

U kraškom dijalektu vidimo opadanje pojava predašnjih triju go-

vora, a javljanje novih, za čije talasanje važi gore spomenuti drugi pravac. Za njegovu oznaku navest ćemo ovo: u za nazalno ǫ; dugo u za negdašnje dugo o; l' (prema j iz l' u onim trima govorima); ovdje nema više oblika ubu̯iti, čere-; moderna vokalna redukcija kod svih kratkih vokala dosljedno je provedena; tipični reducirani vokal je ə̥, koji prelazi po vokalnim i konsonantskim asimilacijama iz susjedstva u l̥; akcenatski tip pijän da pȩjen pored pȩjān; II. i III. dual. i II. plur. prez. imaju nastavak -ste (govoriste); iterativi na -avati; dugo u prelazi u u, t. j. glas s oralnom artikulacijom vokala u i labijalnom artikulacijom vokala i; nk prelazi u ńk i t. d.

Notranjski dijalekat razlikuje se od kraškoga ovim pojavama: diftong uo za nazalno ǫ; diftong ei ei̯ (ai̯) za ê; ou̯ iz vokalnog l; mekano č za ć i asimilacija šč u š; akanje; mlado velariziranje glasa l ispred velarnih vokala (isp. mlêko preko mlei̯ko, mlai̯ko u młai̯ku); krajnje neakcentuirano o prelazi u u; prijeglas kratkoga a iza palatalnih konsonanata u ä i t. d. Sve to pokazuje prijelaz u dolenjske govore. Ali ima u notranjskom dijalektu znatnih lokalnih diferencija, te stoga kod potanjeg izučavanja možemo govoriti o vipavskom, košanskom i postojnskom govoru (isp. za Vipavu ă iz kratkoga ъ i ь prema ə uz Pivku; ondje u̯ō, ovdje ō za dugo o, isto tako iē prema ē; l' prema l; iterativi na -evati uz Pivku; baš tamo i sekundarna palatalizacija k, g u ć-k', (kupił u kupu, kūpu, k'ūpū, što u škedanjskom govoru — u južnom dijelu kraškoga dijalekta — daje ćūpū i t. d.).

U sjevernoj grupi zapadnih slovenačkih dijalekata razlikujem šest dijalekata: 1. dijalekat uz Soču, od Trente i Predela malone do Tolmina; 2. tolminski, od linije Rdeči Rob—Mrzli Vrh—Kolovrat na istok do rijeke Bače, pa na istočnoj obali Soče do Avča; 3. cerkljansko-crnovrški, odatle na istok do sadašnje talijansko-jugoslavenske državne granice; 4. poljanski, u dolini rijeke Poljančice; 5. škofjeločki, stvarajući nastavak poljanskoga u sjeveroistočnom pravcu i 6. logatačko-horjuljski ili, kako ga ukratko nazivam, rovtarski, južno od oba prijašnja, do gore označene granice prema dolenjskom i gorenjskom narječju.

Dijalekat uz Soču ima još više zajedničkih crta s nadiškim s jedne, a s rezijskim i koruškim narječjem s druge strane, iako nije to slučaj u svim njegovim govorima, a ono bar u dotičnim susjednim predjelima, tako: akcenatski tip nogä, meglä (u govoru a) i b) isp. dolje) asimilacija ou̯ (ł) u u; ć i šć (u govoru a) pored barem još nepčanih č, šč (u b) i c); prefiks vy-; nazalnost slogova sa m i n; upotreba nastavka -ê u gore pomenutim padežima; krajnje -m daje -n; leksikalne zajedničke crte (brater ili bar brat, bratra; upotreba partikule -k, -ka: dou̯-ka i t. d.). Za vezu s koruškim, a naročito sa ziljskim dijalektom, isporedi još: prijelaz v u b; krajnje medije ostaju, samo mjesto g nastupa tu h (tako još u čitavoj našoj grupi i u gorenjskom dijalektu; dakako iz ovog prvobitnog stanja moglo je nastati novo, preinačeno, no ipak ne tenues p, t, k za b, d, g); leksikalne zajedničke crte. U ovom dijalektu razlikujem tri govora, koje nazivam, prema najvećoj naseobini njihove oblasti: a) borjanski (krajnje medije nepromijenjene: -b, -d, -z i t. d.; ć iz tj; nazalnost slogova sa m i n; krajnje neakcentuirano -o daje -u); b) kobaridski (za -b, -d i t. d. ima napola medije: -bp, -dt i t. d.; nepčano č za tj; krajnje -o ostaje, ono je široko; gradič prelazi u γręč, Kobarîd u Kobȩrdt i t. d.); u a) i b) je još sačuvana oksitoneza tipa nogä; c) bovački (nöga; prelaženje dugoga akuta u kratki silazni akcenat; a to prouzrokuje razne promjene vokala, kao ȅ za ie, u̯ȅ za u, o i t. d.).

Za tolminski dijalekat treba posebno naglasiti, da se u njegovom južnom dijelu (kod Avča) jako ukrštavaju crte tolminskoga, nadiškoga i kraškoga dijalekta. Za nj su značajne ove pojave: dugo o daje uǫ, lokalno već u; za nazalno ǫ imamo obično u̯o (na jugu široko o), a za nazalno ę usko e (na jugu počinje već a); vokalno l javlja se još kao u; opće zamjenjivanje (nastalo analogijom) između v i b; za ń i l' u običaju je i̯n, i̯l gdje to dopušta konfiguracija sloga, inače n, l; krajnje b daje f, krajnje d interdentalno th, a gdjegdje aspirirano t (toga u južnom dijelu nema više); krajnje m

[library stamp]

ostaje; sekundarno epentetično l' (drevlje); dosljedno provedeno akanje u kratkim slogovima; prijeglas a u ä iza palatala; u akcenatskom tipu noga premješteni akcenat još je kratak (näγa); akcentuacija mègla. U sjevernom dijelu (Tolmin—Bača) imamo još sekundarnu palatalizaciju k u č, g u j, h u š (kao na Gorenjskom i u Koruškoj); često prelaženje h u f (kao u dijalektu uz Soču) i skraćivanje dugoga akuta. Važne nijanse u južnom dijelu pored gore pomenutih su još ove: upotreba dugoga infinitiva (-tę); nom. sing. teleto za tele; prelaženje krajnjeg neakcentuiranog -a u glas između a i o; oblik trko za toliko (jednako i u kraškom dijalektu); plúka (prema običnom tolminskom plüčä) kao u sjevernom dijelu kraškoga narječja (kod Kanala); nazalnost slogova sa m i n (kao u nadiškom); upotreba nastavaka -m i -n za prvobitno -m (kao u kraškom dijalektu).

Na cerkljansko-crnovrškoj teritoriji počinju, nasuprot tolminskom dijalektu, ove osobine: diftong iə za ê asimilira se u dugo i; za vokalno l imamo ovdje ou̯, vokalno r̥ prelazi u susjedstvu labijala i velara u or ili ro; neakcentuirano -vi u grupi -avi- (služi samo kao tip) prelazi u i̯ (na glavi > na γlái̯, človêk, zbog opće redukcije glasa ê u i, daje najprije oblik človik, koji glasi ovdje čläi̯k); šč asimilira se u š; tu počinju oblici gen. plur. fem. na -á; krajnje neakcentuirano o prelazi u u. Sjeverni (cerkljanski) govor je bliži tolminskomu, a južni (crnovrški) participira već u nekim crtama s poljanskim i rovtarskim; razlika je znatna naročito u vokalizmu: ondje još u̯o za ǫ, u za dugo o, ie za ę, ię i i za ê i t. d., a ovdje uə za ǫ i o, iə za ę, ê i e; ondje imamo za krajnje medije ili aspirirano p, t ili napola medije z, ž, a ovdje još prave medije (izuzevši dakako h za g); u južnom dijelu imamo sekundarno velariziranje ła; u sjevernom je tip bogâ, a u crnovrškom dijalektu mlađe bȍga; južni govor ne poznaje više sekundarnu palatalizaciju kao sjeverni, a za reducirani vokal ima već srednjojezični vokal s bojom vokala a (tamoə), za kratko akcentuirano u i i uvijek samo ạ̊ (cerkljanski govor još o, e).

Poljanski dijalekat (ovdje ne ću spomenuti one crte, koje ga vežu s ranija dva govora i s tolminskim dijalektom) pokazuje ove značajne oblike: za dugo o ima jasno, sasvim usko o; sekundarno akcentuirano ə daje o (məgla u mögla); akcentuacija bòja, zlàt iz bogâ, zlatô; nepoznato mu je akanje; početak izjednačivanja neutra s maskulinom; sekundarno ła; ne poznaje prijeglasa a u ä; pred grupom velara i palatalnoga vokala nastupa glas i̯ (otroki > otroi̯k; žage > žai̯ge); oblici kao kȍzjě u nom. ak. plur., otuda još kȍzjam, kȍzjah i t. d.

Škofjeločki dijalekat u svome vokalizmu već nema diftonga nego čiste vokale, kao susjedni gorenjski dijalekat. Ipak i ovi čisti vokali razvili su se iz negdašnjih diftonga takvoga tipa, kao što ga imaju još danas drugi govori naše grupe. Zato se kvalitetom (pa i kvantitetom) razlikuju od gorenjskih. Zatim, tu nema nikakve razlike u intonaciji (postoji samo silazna); tu vlada akcenatski tip mègla; glas g stoji u sredini između g i γ. Ali se u koječem jasno vidi približavanje gorenjskomu narječju (akanje samo u kratko akcentuiranim i krajnjim zatvorenim slogovima; o u slogu pred akutom prelazi u u; za ń i l' svuda ima n i l; upotrebljava se dugi infinitiv; neutra se izjednačuju s maskulinima; prijelaz tk u hk; akcentuacija zlatô; i slično).

Logatačko-horjuljski dijalekat razvio je ove samostalne pojave: za ê ima čisto, dugo e (približavanje gorenjskomu dijalektu); za ń ima nazalno j (ova pojava počinje već kod Hotedršice); palatalno l' je sačuvano; sekundarno velarizirano ła (kao u crnovrškom dijalektu); kratko e prelazi u blizini palatala u i; sekundarno i primarno ə kvalitativno je modificirano prema susjednim glasovima (i̥ kod palatala, u̥ i o̥ kod velara); razlikuje se točno između ´ i ˆ, poznaje ", koji ima istu vrijednost kao književnog jezika, ima još `, koji je nastao mlađim prenosom (məγla); akanje je provedeno; naklonost asimilaciji diftonga nije posvjedočena samo u primarnom vokalizmu, već se nalazi i u sekundarnim diftonzima (šeł u šȍu̯ i u šô i t. d.); sačuvanje tipa zlatô.

Dolenjski dijalekat prostire se na zemljištu, što ga okružuje linija Snježnik—Javornik—Unec—Ljubljanski Vrh—Golovec kod Ljubljane—Kucelj

—Sava od Litije do Brežice—Gorjanci—sjeverna granica kočevskog njemačkog ostrva—Debeli Vrh—Prezid—Sniježnik. Taj je dijalekat prilično jedinstven. Naravno, krajnji govori već pokazuju crte susjednih narječja, a nekoje su pojave dio ovoga dijalekta. Prema glavnim pravcima razvitka dolenjski se dijalekat dijeli u dva govora, u zapadni i u istočni, koji se govori u dolini Mirne i Donje Krke, pa uz Temenicu. Općim dolenjskim pojavama mogu se smatrati ove: dugo o prelazi u u; krajnje neakcentuirano -o glasi -u; za nazalno ǫ imamo diftong uǫ, a za nazalno ę imamo ie; ê u dugim slogovima daje ei; prijeglas a u ä; vokalno ṛ dalo je ar; grupa šč ostala je neizmijenjena; nepčano ń daje nazalno ȷ̃ ili j, a nepčano l' daje l; akcentuacija je ista kao i u književnom jeziku, tačno razlikovanje intonacija; govorni tempo je spor: dužine su vrlo izrazite, kratkoće pred naglaskom gotovo nešto duže nego obične kratkoće. Zbog jakoga otezanja, istočni je govor dobio ove osobine: dugo i postaje široko i počinje da se diftongira u ei, öi; tako i dugo u prelazi u diftong ou, ei (iz ê) u öi, što asimilacijom može da prelazi u ä; iz istih razloga prelazi i diftongijski elemenat ǫ u ạ (uǫ, u uạ) i ę u ä (isp. III. plur. prez. grędǫtь. dolenjski gredúǫ, a u istočnom govoru gredúa; zapadno souzīę; istočno såuzīä) Što se pojedinih pojava tiče, valja napomenuti ovo: 1. krajnje kratko u iz o često onijemi (uz Mirnu), što je posljedica morfološkog izjednačivanja neutra s maskulinom (čelo daje ovdje čáu; bez ovoga izjednačivanja očekivali bismo čal); 2. za sekularno akcentuirano o tipa nòga imamo u zapadnom pojasu (Lož—Cerknica—Borovnica) prvobitno opće dolenjsko uǫ̀ (s još akutiranom kratkoćom), odnosno zbog akanja ua, a ostali susjedni pojas zapadnog dolenjskog narječja asimilirao je uò u ó, što gdjegdje već počinje da se diftongira u uǫ̊; a istočni je govor razvio prvobitno uò u uä, ǫu, ua; 3. akanje ne poznaju svi dolenjski govori; ono nije poznato u okolini Loža, Bloka, Ribnice i u Menišiji, drugdje je različno rašireno, tako je ono u Suhoj Krajini poznato samo u poziciji pred akcentom; u Mirenskoj Dolini ono je inače opće rašireno, samo iza velara i labijala nastupila je već prije velarizacija, pa se zbog toga danas javlja glas u; u Loškoj Dolini nalazi se akanje samo u kratko akcentuiranim krajnjim zatvorenim slogovima; 4. sekularno akcentuirano e tipa žéna glasi, na zapadnoj ivici ié, u centru eá (iza palatala, djelomice i iza likvida samo á), a u istočnom govoru iä; 5. refleks za ê je na zapadu ei (s više-manje uskim e), u centru ei äi i čak ai (tako u Menišiji i u Ribnici), na istoku äi (s vanredno širokim ä) ili ä; 6. za dugo u imamo na teritoriji Menišije i odatle na istok do linije Rakitna—Turjak—Videm—Dobrepolje (lokalno ovdje i iu s visokim u)—Ribnica glas ü; 7. gotovo u istom opsegu nalazimo i pojavu já u jä (jeä), dakle prijeglas u dugom slogu; 8. pojava nęzáj iz nazáj nije poznata samo u najzapadnijim predjelima, i slično.

Govor u Selškoj Dolini u Gorenjskoj jako se približuje gorenjskomu narječju, a ipak pokazuje ove važne osobine: krajnje medije sačuvane su kao napola zvučni glasovi; za prvobitno ła tu se govori la; o pred akcentom sačuvano je; g je slab eksploziv; sačuvana je razlika između dugoga akuta i cirkumfleksa, a î, û počinju da se kvantitetno reduciraju (ĭ, ŭ). Što se tiče načina artikulacije, ritma i tempa govora, ovaj se govor najviše približuje bohinjskomu, dakle gorenjskomu dijalektu.

Gorenjsko narječje ističe se time, što njegov vokalizam ne poznaje diftonga; ipak su sve dužine samo napola dužine. Razlikovanje između akuta i cirkumfleksa je sasvim točno. U zapadnom dijelu (kod izvora Save) česta je i oksitoneza. Staro ła tu je prešlo u wa, palatalno l' i palatalno ń su postali tvrdi glasovi (l, n); krajnje medije b, d, g prešle su u f, th ili s i x; dk je prešlo u hk, pt u ft, pš u wš; tc u sc; sekundarna palatalizacija k, g, h u č, j, š i ng u nž (od linije Kranj—Kamnik na istok ovo nestaje, kao i u istočnom koruškom dijalektu); šč je prešlo u š; kod glagola III. i IV. vrste -i- u osnovi izmijenjeno je u vokal -e prema glagolima prve vrste (trpimo - trpemo); infinitiv na -íte, -ít; oblici duri, nisem - nimam, oč mjesto hočeš, i t. d. Moderna vokalna redukcija tangira vokale i, ê i u, lokalno (tu naročito zbog izvjesnih uticaja asimilacije) još e; o pred akcentom sužava se lo-

kalno do glasa u, koji također može da se podvrgava redukciji (a onda prelazi ili u ụ ili u ə prema tome, kako to traži konfiguracija sloga). Zanimljiv je prijelaz krajnjega -d u -h kod predloga od, nad, pod i t. d. (oh, nah), što je u vezi s gore spomenutim prelaženjem krajnjih medija.

Naravno, i u gorenjskom dijalektu ima lokalno bojadisanih govora. U Bohinjskoj kotlini prelazi oụ u ō, oksitoneza (vodä, pasë, phä za bolha i t. d.) tu je još vrlo obična, sačuvana je palatalna narav glasa l' i ń, ł je prešlo samo uz izvjesne uslove u wa, a u Bohinjskoj Bistrici i u Ravnima čuje se već samo la. Tu imamo i sekundarno epentetično l' (lesovlje), upotrebu partikule -ka, -k i oblike zda, tuka bez -j, dakle crte, koje se nalaze i u susjednim goričkim govorima. Na Jezerskom opaža se približavanje koruškomu dijalektu; sačuvano je ń (danas djelomično i̯ń), nom. plur. neutr. ima nastavak -e, upotreba oblika ušeta mjesto ušesa, i slično. Mnogo su veće razlike u istočnom gorenjskom govoru (od crte Ihan-Dol na istok): prema običnom gorenjskom ər za r̥ ima tu ar; za sekundarno akcentuirano o nalazi se diftong ụọ ili uä, a za sekundarno akcentuirano e diftong i̯ä; akanje u post-toničnim i kratko akcentuiranim slogovima; za ń imamo in; uz gornju Radomlju i u Moravškoj kotlini vlada samo još silazna intonacija; još istočnije gubi se i prelaženje tipa -b u f, prijelaz ła u wa i sekundarna palatalizacija velara. — Ovdje možemo da spomenemo još govor uz Medijski Potok i pod Čemšeničkom Gorom, koji, po svojoj osnovi, pripada istočnomu gorenjskom govoru, a ipak pokazuje i nekoliko pojava iz susjednih (štajerskih i dolenjskih) dijalekata: dugo o tu je dalo u; za ła ima la; za ń ima j; za ê diftong ei̯ prema gorenjskom tipu prišèl, nalazi se tu već štajerski tip päršu, žəpan iz župän; samo silazna intonacija.

Istočno od koruške grupe, gorenjskog i dolenjskog narječja prostire se štajerska dijalekatska grupa, na sjeveru do jezične granice slovenačko-njemačke, a na istoku do slovenačko-srpskohrvatske. I za ovu grupu valja napomenuti, da njeni zapadni govori imaju mnogo zajedničkoga s gorenjskim i koruškim dijalektom, a istočni da su protkani pojavama, koje su imale svoja inovacijska središta u srpskohrvatskoj kajkavštini, kako je već rečeno. U ovoj grupi možemo razlikovati, uglavnom, tri narječja: 1. savinsko, do istočne granice na liniji Zavodnje — Velenje — Žalec—Celje—Planina Mrzlica; 2. centralno, koje obuhvata čitavu Štajersku od navedene linije i pod Dravom do linije Ptuj—Majšperk—Sutla; 3. istočno, u Halozama i u Slovenskim Goricama. Istočnomu govoru možemo pridružiti i prekomursko narječje. Ne treba baš posebno naglasiti, da su, kao ostala, tako i ova narječja svojim lokalnim govorima još mnogo više razdvojena. Za sve štajerske dijalekte značajne su naročito ove crte (bez obzira na činjenicu, da se nekoje od tih crta gube prema granicama štajerske dijalekatske teritorije): za negdašnji poluglas ъ i ь ima u dugim slogovima usko e, ako je dužina primarno slovenačka; ali ako je dužina sekundarno dijalekatska, ima od početka široko e (mladim sužavanjem ono je, u nekojim govorima, opet moglo dati usko e); u kratkim slogovima za ъ i svuda široko e; ovdje ima samo silazna intonacija; tendencija, da dugi cirkumfleks tipa priprâva prelazi za jedan slog prema početku riječi (taj je prijelaz star; u njemu se javlja pojava praslovenske megatonije) tu je vanredno jako zastupljena (isp. môtika iz mòtika prema običnom slovenačkom motîka, prîprava, zâstava, ôprava, kôlena za nom. ak. plur. kolêna i t. d.); ako ostaje akcenatsko mjesto u tipu otròk nepromijenjeno, onda se krajnji zatvoreni slog rado produžuje (otrôk, kmetîč također pês za pès, pьsь nês za nès, dьnьsь i t. d.) : moderna vokalna redukcija je — osim u savinjskom dijalektu — provedena samo u susjedstvu sonornih konsonanata; nepčano ń daje svuda nazalno j (nazalnost ima različnu jakost, gdjegdje nje je već nestalo); za pokaznu zamjenicu tъ u upotrebi je oblik toti, tota, toto; adverb daleč razvio se u dałč, a otuda današnje dâuč, dôč (samo u Prekomurju ne); u I. dual. prez. nastupa zbog ukrštavanja s I. plur. nastavak -ma (osim u Prekomurju); grupe črê i žrê — čuvaju svoje -r-; u nom. akuz. sing. neutr. nepčanih pridjeva javlja se nastavak -o (tujo, mojo, našo za naše); u inst. sing. fem. gotovo je svuda u upotrebi nastavak -oj; -g pred pauzom

prelazi u -k; atematski glagoli imaju u II. i III. duala i u II. plur. oblike bez s (date, vete za veste, grete i t. d.); kao određeni artikul upotrebljava se oblik ti iz тъјь (ti dobri, naj ti lepši) i t. d.

Navest ćemo još poglavite osobine pojedinih narječja i njihovih govora. U Savinjskoj Dolini imamo modernu vokalnu redukciju još u potpunom opsegu u neakcentuiranim slogovima (rezultat je poluglasno ə), u kratkim akcentuiranim slogovima ovo se gdjegdje (uz Paku) počelo izgovarati kao široko e; o ispred naglasa reducira se u u; sekundarno akcentuirano o i e (u tipu žena) bili su široki glasovi (lokalno čak a za o, naročito iza labijala); dugi cirkumfleks prelazi s krajnoga sloga na početni slog riječi (ova se pojava nalazi i u susjednom koruškom dijalektu; isp. ljudjê u lę̂d, okô u wäk); dugo usko o ili je sačuvano, ili se počelo diftongirati u pravcu prema uo̧; za dugo ê ovo narječje ima ili dugo usko e ili diftong tipa iə; šč uprošteno je u š; na koruški dijalekat ukazuju oblici mesenc, modlit, fleksija pereta, upotreba adverba u vezi s partikulama iz osnova to- i si- (gorteį, douta, ta-gor), u Solčavskim Planinama već i štekanje; narječje poznaje svuda sekundarno dl tipa padla, -o, -i kao i njegovi zapadni susjedi; u instr. sing. fem. nastavak je -oj (odnosno u neakcentuiranoj poziciji -eį, -i, -ə, što je postalo asimilacijom ili redukcijom); oblik nom. akuz. kri još je sačuvan (gen. krvî, odnosno po gore navedenom prijenosu akcenata krëvə, krëu); dat. duala glasi namaj, vamaj, obemaj; oblik dons za dьnьsь; neutrum imenica formalno izjednačio se s maskulinom (mlek za mleko), naročito u celjskoj okolini i uz Paku (uz Gornju Savinju vlada oblik mlekə), i t. d.

Srednje-štajersko narječje ima velike lokalne razlike. Njegovo središte obrazuju govori uz Dravinju i Voglajnu, a nastavkom tih govora smatramo s jedne strane govore na Pohorju, a s druge govore uz Sutlu. U tom pojasu imamo još razvitak vokalnoga ł u ou, a u, što je postalo iz antekonsonantskog i krajnjeg -ł, sačuvano je kao u; tako se još izgovara i u iz etimološkoga v ispred bezvučnih suglasnika i pred pauzom, osim u krajevima uz Sutlu, gdje ima mjesto njega već -f; dugi su vokali artikulirani napeto, a to je dovelo do prelaženja ō u ou (lokalno, disimilacijom ou sa širokim o ili čak au; isto važi za ou iz ł i za primarno ou: sâuze, âufe za ovce), prelaženje dugoga a u široko o, gugoga u u ű (ipak se to javlja i u neakcentuiranim slogovima, dakle bezuslovno, ali se ű u neakcentuiranom slogu razokružava u i); i refleksi za sekundarno akcentuirano o i u uski su, pa tako i sekundarno produženi refleks za ь i ъ (kûo̧sa za kosa, čîelo za čelo; uz Sutlu: wütruk za otrok, rïe̜kla za rekla; isp. zatim pored pês još nïes za dьnьsь, dïeš za dъždь i t. d.); za ê, koje je ovdje ostalo duže vremena široko, imaju ovi govori ili ei ili disimilacijom äį (iz äį asimilacijom lokalno također ä) i äį; akcenatski tip okô je sačuvan (okô u wokâu); vokalno r̥ javlja se u akcentuiranom slogu kao är; nom. akuz. plur. neutr. ima nastavak -e; oblik kri dobiva prema ostalim padežima na kraju -v (krif, kr̥vi); ispred početnoga u- proteza w-, v- vrlo je česta i t. d. Glavne pohorske osobine još su ove: slogovi s konsonantima n i m nazalni su; o i u, naročito prvo, postaju uski u susjedstvu glasa n i m (za o već je u običaju u; ova se pojava prostire daleko prema jugoistoku; isp. u Šent-Petru na Medvedjem Selu: mûš, nûga, mûst i t. d.); različno postupanje sa ê pod starim akutom i sa ê pod drugim dugim akcentima (dîlu prema lâip) u skladu je s razvitkom novoakutiranog e i općeg slovenačkog dugog e (sîdən prema šaįst); lokalno diftongiranje dugoga i u eį sekundarno akcentuirano o prelazi u â, a e u êə (kâza za koza, sêastra); oblik modlit; izobraženje prelaznoga p, b, f između u (ili dugoga u) i slijedećeg dentalnog eksploziva (t i d, c, č); isp. ovca u oufca ili oupca, što je dalo aupca, a redukcijom glasa u također äpca; sirôta u sirau-p-ta, sr̊äpta; lúč u lu-p-č, lüpč, läpč i t. d.; u akc. tipu okô imamo istu dvojnost što ćemo je naći i u Slovenskim Goricama.

U istočnoj grupi možemo razlikovati uglavnom tri narječja: 1. goričansko, uz gornju Pesnicu do istočne linije Marija Snijezna—Šent Lenard —Vurberg; 2. t. zv. prleško, uz Ščavnicu s govorom uz donju Pesnicu i uz Dravu do Središča; i 3. prekomursko. O njihovim glavnim zajedničkim crtama već smo govorili i na-

veli smo pojave, koje vezuju ovu grupu sa srpskohrvatskom kajkavštinom. Pored njih možemo navesti još ove zajedničke pojave: o pred akcentom svuda je sačuvano, ono je široko; početno u- ima svuda protetično v-, ako nije već prije prešlo u suglasnik ṷ, koji je kasnije dao v ili f, ili se pak opet vokalizirao (vűpati prema vganka, vudriti, fčiti prema vučeni); u prelazi u ű, a zatim, u neakcentiranom slogu, i u kratko i; pored telô postoji têlo (što je uzeto iz veze s prijedlogom), koji se oblik sve više širi na štetu regularnoga telô; refleks za staroakutirano ê različan je od onoga za općeslovenačko dugo ê; često nailazimo na anal. -l mjesto -ł u tipu stoł, zreł, (kod nomina); oblik kupuvati u glagola VI. vrste; obrazovanje iterativa na -avati vlada gotovo isključivo; često prelaženje glagola V. vrste 1 razreda u V. vrstu 2 razred, i glagola VI. vrste u V. 2 (u prezentu), isp. stȍpljem za stopam, pluvljem, kupuvljem, plavljem i t. d.; kod glagola II. vrste -nǫ- je sačuvano kao -no- (samo u goričanskom narječju imamo i -na- i -ni-, zbog naslona na glagole V. i VI. vrste); često se upotrebljavaju kao adverbi participi na -eč, -oč, od čest i s partikulom -ki (klečêč, klečêčki, stojêčki); asimilirano -čki iz -čski ostaje, pa se širi na štetu grupe -ški i -ski (človečki, hrvački, gracki); prijelaz krajnjega -m u -n; nom. sing. prvobitnih osnova na -en- dobiva prema drugim padežima -n (bremen); prijelaz tl u kl (djelomice i dl u gl) gotovo opće raširen; v prelazi ispred pauze i ispred bezvučnih suglasnika u f; oblik dvьri dao je dveri; sufiksi -ec, -ek čuvaju svoje -e- u svim padežima (grozdek, grozdeka); vokalna redukcija nastupa isključivo samo u neposrednom susjedstvu glasova r, l, m, n; oblici nizek i visok ukrštavaju se (nisik, visik, visika, nisoka); prema običnom slovenačkom ni šel ovdje je u upotrebi ja ne šaṷ (šo); neodređeni oblik nom. sing. mask. adjektiva rijedak je, zamjenjuje ga određeni oblik (u tom slučaju bez artikula ti); oblik domov dao je domo i t. d. Nekoje pojave još uže vežu i spajaju goričansko i prleško ili prleško i prekomursko narječje.

Za goričansko narječje navest ću ove značajne pojave: sekundarno akcentuirani glasovi e i o dugi su, prvi se javlja kao eá, a drugi kao úo; dugo a ostaje neizmijenjeno; dugo o prelazi u diftong oṷ; nepčano ń dalo je nazalno j; grupa šč uproštena je u š; velarno l pred konsonantima i na kraju riječi javlja se kao ṷ, a u neakcentuiranom krajnjem slogu ono već prelazi u ǫ (kod vokalizacije u, odnosno o); vokalno r daje u akcentuiranom slogu ar, a u neakcentuiranome ono je sačuvano kao ṛ; instr. sing. fem. ima nastavak -o; ime krî još je sačuvano, gen. glasi krivi; ime sluga ima gen. slugeja i dalje osnovu slugej-; personalne zamjenice glase u dualu mija, vija, oneja; neutra su gotovo obično postala fem. (zbog unificiranja pluralnih nastavaka, pa zbog toga i ima fem. naročito ondje, gdje se pluralni oblik često upotrebljava: jabuka, kouła za kolo, brüna, oṷka za oko, jaĩca za jajce i t. d. pored proṷso, senoṷ, mesoṷ, okoṷ, poṷle, murje i t. d.); oblici brieska, rietka nemaju -v-, ali ga ima cirkva; prezent glagola esmь glasi sim, si i siš, je, smo, ste, so i sojo; oblici tipa ubiti prelaze u bṷit, buṷt (umijem u mujem i t. d.); vokalno-harmonične pojave blizu u bluzu, danas blűzi (tako i u prleškom i prekomurskom dijalektu.).

Prleški dijalekat (zove se tako prema adv. prle »prije«, što je nastalo iz prvlje, komparativa od prvo) ne poznaje diftongizacije vokala; dugo o ostaje i vrlo je usko, dugo a prelazi u glas između a i o, dugo e, ę i ê javlja se kao usko e; sekundarno akcentuirani glasovi e i o kratki su i široki; prvobitno akcentuirani vokali uopće su ostali kratki do danas (brȁta, dȅlo; tako i u prekomurskom dijalektu); antekons. i krajnje velarno l prešlo je u a (pepel u pepea); šč ostaje neizmijenjeno; ń daje nazalno j; u upotrebi je dual mija i t. d.; u instr. sing. fem. nastavak je -oj; analogično rodjen mjesto rojen (tako i u prekomurskom dijalektu); za kri ima tu već krf; žejen glasi žeden (tako i u prekomurskom i u kajkavskom dijalektu); akcentuacija spanjê ili u part. bralâ, bralî vrlo je česta (tako i u prekomurskom) i t. d. U južnom dijelu, na objema obalama Drave, od Ptuja do Središča, taj je govor još bliži kajkavštini. Njegove su osobine: dugo u ostaje; refleks za nazalno ę je širok; krajnje velarno l prešlo je u o,

koje se približuje glasu u; složena deklinacija ne poznaje nastavka -iga, -imu, kao goričansko, ili -ega, -emu kao pravo prleško narječje, već -oga, -omu i t. d. kao prekomurski dijalekat; ovdje nema razvitka bui̯ti, ali se on nalazi u prleškom dijalektu; kod glagola II. vrste već je utvrđeno -no- (tako i u prleškom i prekomurskom dijalektu); oblik dešč za dež (tako i u prekomurskom) i imp. ječ (kao i u međumurskom i u susjednim kajkavskim dijalektima). Na dosta čistom prleškom narječju pisao je svoja djela P. Danjko i uže društvo njegovih pristalica.

Za prekomurski dijalekat valja istaći ove zanimljivosti: diftongizacija dugoga o u ou̯; diftongizacija dugoga ê u ei̯; prelaz dugoga ir u er s uskim e; tako prelazi i ür u ör (širîna: šêroma; šürki i sörši, šürši, turek u törk i t. d.); vokali i i e prelaze po vokalnim i konsonantskim asimilacijama u ü, odnosno u ö (isp. blüzi-k, plačülo, tüji za ti(h)i; müva, vüva za miva = prleško mija, völki za velik); antekonsonantsko i krajnje l dalo je o, a iza u ostalo je u̯ (spao prema cüu̯ iz čul; zbog asimilacije i u ü prelazi i pil u püu̯, učil u fčüu̯; često je tu prvobitno nepčano l' dalo (analogijom) u̯, o t. j. velarno l (metüu̯ za metulj); tu imamo opet oblike tipa bui̯ti; j prelazi u akcentuiranom slogu i iza suglasnika u d', a za ovo d' ispred palatalnih vokala lokalno u g (iza bezvučnoga konsonanta asimilacijom je postalo t' mjesto d', a zatim zbog palatalizacije k) isp. jêtra u d'êtra, gêtra nom. plur. zobjê u zobd'ê, zobgê; nom. plur. vucjê u vuct'ê, vuckê; početno i intervokalno h se gubi, na njegovo mjesto dolazi, ako je ono bilo intervokalno, hijatično i̯ (mačiha i mačia, mačija; streha u strei̯ja); krajnje -h prešlo je u i̯ (grah u graj, leh-ki u lejki); zanijemljenje glasa -v- u oblicima slivovica (slivoi̯ca) i slično; zanijemljenje slaboga j u susjedstvu palatalnih vokala (tujinec u tûinec, a zatim, kad se uklonio hijat pomoću glasa h, današnje tihinec); staro ždž iz zdj, zgj je sačuvano; i nepčano ń je sačuvano; palatalizacija glasa g ispred palatalnoga vokala u d' (pogubî u pogûbî, pogibî u pod'ibî; ogen u od'eń); nastavci -va i -mo u I. dual. i plur. sačuvani su (tako i u prleškom dijalektu); nastavak -je u nom. plur. (iz mask. deklinacije na -i) vrlo je čest (sinovje, vetrovje i t. d.); u instr. sing. fem. preuzet je nastavak instr. sing. mask. i neutr. (-om) i njegovo krajnje -m u akcentuiranom slogu prešlo je, kad je nastupila diftongizacija o u ou̯ asimilacijom u -v (ispred pauze -f); taj se je -v odnosno -f generalizirao (žženòu̯v, rìbof i t. d.).

Književni proizvodi, pisani na prekomurskom dijalektu, stari su 200 godina. Njihov je broj vrlo znatan (knjige za crkvenu i školsku upotrebu, za narodnu prosvjetu, novine, rječnici i t. d.). Prekomurski književni dijalekat sačuvao se do danas, jer su Prekomurci do 1918 bili politički odijeljeni od ostalih Slovenaca, pa je ugarska granica odbijala sve valove, što su dolazili sa slovenačke strane.

Bjelokranjsko narječje predstavlja mješavinu slovenačkog i čakavskog govora. Do 16 vijeka bilo je slovenačko narječje u Bijeloj Krajini nastavak dolenjskog narječja, kako se to još vidi iz govora Šokaca, koji stanuju u sjevernom dijelu Bijele Krajine. Šokci su naime ostatak staroga slovenačkog stanovništva (dugo u ovdje prelazi u ű; neakcentuirani i kratko akcentuirani refleks za ъ i ь svuda je ə; vokalno l je dalo ou̯, a krajnje velarno l prelazi u u̯; za nazalno ǫ tu je još uvijek o, a za dugo ê diftong ei̯). Od početka 16 vijeka prebjegli su ispred Turaka u Bijelu Krajinu mnogi Srbohrvati, pa se u simbiozi s njima slovenački govor jako približio srpskohrvatskom. Tako pokazuje današnje bjelokranjsko narječje ove značajne crte: u akcentuaciji, djelomično i u kvantitetu javlja se jak uticaj čakavskog dijalekta; za nazalno ǫ nastupa pored o vrlo često i u; za dugo ê ima dugo usko e; novoakutirane kratkoće sačuvane su, ali sa silaznom intonacijom; sekundarno akcentuirani vokali o i e tipa noga, žena kratki su i silazni; refleks za ъ i ь većim dijelom je već svuda a (tkalac); v je labiodentalni spirant, također pred pauzom i na kraju sloga (ofca, rávnat); velarno l na kraju sloga i pred suglasnicima sačuvano je; vokalno velarno l je prešlo u u; i palatalni suglasnici ń i l' su sačuvani; sekundarne grupe tj i dj dale su ć, dž (təraće, grozdje > grodže); nastavak u dat. lok. sing. fem. je e (sestre),

a u gen. pored -e još često staro -i; obični komparativni sufiks je -eji; obični nastavak u III. plur. prez. je -do (znado, čedo); iz nom. dân stvorena je osnova i za ostale padeže (dan, -a, -u, -om); mjesto staroga kri u upotrebi je krv; adverbi tipa nosečke -i. I rječnik ima puno srpskohrvatskih riječi.

Govor u luku, što ga čini Kupa kod Kostela i Banjaloke pa uz Osilnicu, vrlo je sličan govorima na južnoj obali Kupe u pravcu Delnica i Lokve; (isp. prelaz krajnjega -m u -n ili oblike nison, kŭsti < kosti, mäno, näco, zêmen za vzamem, lı̏dje, vı̏hu < uho, hčera < včera i t. d.

L i t e r a t u r a: V. Kopitar, Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark (1808); Fr. Metelko, Lehrgebäude der slovenischen Sprache (1825); A. Janežič (Sket), Slovenska slovnica (11 izdanja od 1854—1912); Fr. Levec, Slovenski pravopis (1899); M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar (1894/95); A. Breznik, Slovenska slovnica (3 izdanja od 1916); A. Breznik, Slovenski pravopis (1922); J. Glonar, Naš jezik (1919). — Naučno je proučavao S. J. Fr. Miklosich, Neuslovenisch u njegovoj Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen; isp. zatim još K. Štrekelj, Historična slovnica slovenskega jezika (1922); Fr. Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika (dosada je izašla II. sveska, Konsonantizam, 1924). — Rasprava, članaka i t. d., koji imaju za predmet historiju S. J., ima mnogo. Glavna djela v. kod autora Valjavec, Škrabec, Oblak, Štrekelj, Pintar, Nachtigal, Breznik, Baudouin de Courtenay. — Prvu, i dosad jedinu, klasifikaciju slovenačkih dijalekata dao je Sreznjevski (Žurnal Ministarstva Narodne Prosvjete, 18, po njemu Florinski u svojim Lekcijama), ali je ona nepotpuna, netačna i zastarjela. — Literatura o monografijama, tekstovima i t. d. za slovenačke dijalekte najbolje je sakupljena u knjizi L. Tesnière, Les formes du duel en slovène (1925). Od 1918 izlazi kao središnji organ za proučavanje S. J. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino u Ljubljani (dosada 6 knjiga). *F. Ramovš.*

SLOVENAČKI KNJIŽEVNI JEZIK osniva se na centralno-dolenjskom dijalektu 16 vijeka, t. j. na govoru Primoža Trubara, osnivača slovenačke književnosti (rođen na Rašćici 1508). Od toga fakta zavisna je uglavnome i pravilnost u pismu i izgovoru današnjeg književnog govora. Ali S. K. J. uvažava još i druge činjenice, kao na pr. pojave, koje su razvijene tek poslije 16 vijeka, uvažava i razne druge dijalekte, naročito gorenjsko narječje i t. d. Sve je to u tijesnoj vezi s historijom S. K. J.

Već u toku 16 vijeka prvobitni S. K. J. je primio po gdjekoju osobinu iz drugih govora (na pr. iz notranjskoga posredovanjem Krelja, iz istočno-dolenjskoga posredovanjem Dalmatina, iz gorenjskoga preko govora u Ljubljani). Kasniji ugledniji pisci 17 i 18 vijeka bili su većinom iz krajeva, koji ne pripadaju dolenjskoj dijalekatskoj teritoriji, pa su samo uglavnom očuvali utvrđenu osnovu, unoseći u pismeni jezik osobine svoga domaćeg govora, bez ikakvog plana i bez ikakve dosljednosti. Mnogi od takvih dodataka s vremenom su se raširili, pa kad su se prevodioci Sv. Pisma, na kraju 18 vijeka, oslonili na Dalmatinov prijevod, oni su doduše zadržali dolenjsku osnovu, ali su, pod uticajem navike onoga doba, dosljedno unosili mnogo i gorenjskih oblika (na pr. o prema u: bog, okna; o za u: leto, e za ej: mesto; gorenjsko nisem, nimam, kje, brez, memo prema dolenjskom nejsem, nejmam, kej, prez, mimu i t. d.), ili su vratili negdašnje stare oblike, te time ugušili anarhiju, koja se, u prvoj polovini 18 vijeka, tako silno raširila (oni su dosljedno upotrebljavali slovo l za negdašnje ł i odredili za njegov izgovor glas *u̯*, a nisu uvažavali modernu vokalnu redukciju). Pisci u Koruškoj i u Štajerskoj nisu ni poslije toga ostavili svoja domaća književna narječja, u kojima je procenat centralnog S. K. J. bio vrlo malen. Tek je ilirski pokret indirektno naveo Korušce i Štajerce, koji su se isticali oduševljavanjem za sveslovenski jezik i za približivanje srpskohrvatskomu jeziku, da ostave svoje mješovite književne dijalekte, koje dakako nisu mogli da nadoknade svojim nerazumljivim umjetnim sveslovenskim jezikom, domaćom riječi, centralnim književnim jezikom, koji, od tada, pripada svim Slovencima. Ilirski je pokret uveo u književni jezik više opće poznatijih dijalekatskih oblika

mjesto dotadašnjih dolenjskih ili gorenjskih, ali i mnogo takvih, koji su poznati samo manjemu dijelu slovenačkih dijalekata, a koje imaju i drugi slovenski jezici, prije svega srpskohrvatski i stari crkvenoslovenski jezik (isp. da mjesto de; nom., akuz. plur. neutr. dobiva nastavak -a mjesto dotadašnjega -e; instr. sing. i dat. plur. mask. neutr. dobiva nastavak -om mjesto -am; dobrega, -emu mjesto -iga, -imu; videti mjesto viditi; konec, starec i t. d. mjesto konic; sem mjesto sim; tem, vsem, vsega mjesto tim, vsiga; oni mjesto uni; tuj mjesto ptuj; najlepši mjesto narlepši; smrt mjesto smert i t. d.).

Mnogi prijedlozi u godinama glavne reforme (1849—1868) nisu mogli prodrijeti, jer ih ugledni pisci i pjesnici nisu primili, jer su bili presađeni s tuđeg, etimološkog tla. Tako je S. K. J. postao u posljednjim decenijama 19 vijeka čist i očišćen od različnih nedosljednosti (neke su od njih ostale, istina, još i do danas, ali će ih, prije ili poslije, ukinuti sama upotreba).

Iz svega toga je jasno, da je S. K. J. produkt najrazličnijih sastavnih dijelova, i da se takav u narodu nikada i nigdje nije govorio. Samo točnim poznavanjem njegove historije i slovenačkih dijalekata može se određivati, kako treba da se njime piše i govori. Taj je posao obavio naročito Stanislav Škrabec. Na njegovim se rezultatima osnivaju sva djela, koja spadaju ovamo (Pleteršnikov Rječnik, Levčev Pravopis i Breznikova Gramatika i Pravopis).

F. Ramovš.

SLOVENAČKI PRAVOPIS. Slovenački se jezik uvijek pisao latinskim slovima. Samo prve dvije Trubarove knjige štampane su goticom. Ali kako latinica nije mogla da pruži za slovenačke glasove sve potrebne znake, bilo je potrebno, da se za neke glasove načine posebni kombinirani znaci. Ovo je kombiniranje otvaralo poglavitu, i možda jedinu teškoću slovenačkog pisma u prošlim vijekovima. Zgodno rješenje nađeno je tek s gajicom. Trubar je još nedosljedno upotrebljavao slovo z i c za glas s; s i ſ za glasove s i z; sh, ſh za glasove š i ž; y, i za glasove i i j; u, v za glasove u i v i t. d. Zaslugom Dalmatina i Bohoriča, koji su u koječem slijedili Krelju, utvrđena je 1581. u Dalmatinovoj Bibliji provedena i u Bohoričevoj Gramatici (1584) rastumačena dosljedna upotreba slova v za glas v; u za glas u; s za z; ſ za s; sh za ž; ſh za š; i za i; j za j. Ali neke dvostrukosti i netočnosti sačuvane su još i poslije toga (z i c za c; ſhzh i ſzh za šč; od česti u pored i, y; nisu se razlikovala velika slova s-z, odnosno š-ž; S i SH (ili Sh).

Ovo reformirano pismo (bohoričica) bilo je u upotrebi do sredine 19 vijeka. U nanovo utvrđenom obliku nailazimo na bohoričicu u katoličkom prijevodu Sv. Pisma (u 17 i 18 vijeku i pismo je, kao i jezik, postalo nedosljedno, djelomice čak i nedosljednije nego u Trubara). I Kopitar je ispravio nekoje nedosljednosti i nejasnosti. Misli i želje Dobrovskoga i Kopitara, — ne bi li se kombinirana slova izmijenila jedinstvenim, prema obrascu, što ga je nudila ćirilica, — pokušali su da ostvare već Jurij Japelj i Žiga Popovič (njihovi su pokušaji ostali u rukopisu), a naročito Danjko i Metelko. Ipak je i preko danjčice i metelčice, kojima se služilo samo najuže društvo njihovih autora, vladala bohoričica, dok je nije 1848 sasvim istisnula službeno priznata gajica. *F. Ramovš.*

SLOVENCI. A n t r o p o l o g i j a. A. Weisbach je proučio 2.481 slovenačkih vojnika u doba od 21 do 25 godina (Kranjaca 630, Koruščana 369, Istrana, Trštana i Goričana 177, Štajeraca 1.305). Prosječna visina uzrasta bila je 1.683 mm, jednaka je visini Nijemaca iz Štajerske, manja je nego kod Nijemaca iz Koruške (1.690 m), no veća no kod Nijemaca gornje Austrije (1.660 mm), donje Austrije (1.670 mm) i Salzburga (1.670 mm). Slovenci su višeg uzrasta nego na pr. Malorusi (1.640 mm) ili galički Poljaci (1.622 mm). Međusobno, regionalno upoređeni S. su najveći u Primorju s Trstom (1.695 mm), nešto manji u Štajerskoj (1.686 mm) i Koruškoj (1.687 mm), najmanji u Kranjskoj (1.673 mm). Kategorija velikih ljudi je 40%, srednjih 55%, malih 4%. Boja kože uglavnom je svijetla 80%, bijela 55%, žućkasta 22%, mrka 20%. Od svih južnih Slovena S. imaju najveći procenat svijetlih očiju 53% (modrih 31%, sivih 22%), mješovitih 15% i tamnih 31%. Korušci prednjače u pogledu modrih i sivih očiju (58·2%). Trštani s ostalim Primorcima u pogledu ta-

mnih (38·4%). Gotovo polovina S. (49%) ima tamnu kosu, manje od trećine (31%) svijetlu i jedna petina (20%) otvoreno kestenjavu kosu. Jedna četvrtina (25%) pripada svijetlomu kompleksionom tipu (svijetla kosa, svijetle oči, svijetla koža), nešto manje (23%) tamnom, a više od polovine (53%) mješovitim tipovima; tamni tip kod Štajerca (21·5%), kod Korušaca (18·8%), svijetli kod ovih (28·8%), kod Štajeraca (22·0%). Najveća dužina glave je 185 mm, najveća širina 156 mm, index cephalicus (84·3%), dakle viša brahikefalija nego kod njemačkih susjeda u Koruškoj (indeks 81) ili drugim alpinskim zemljama (indeks najviše 82), no od prilike ista kao kod Furlana (indeks 84—85). Najviše kratkoglavaca ima Kranjska (81·1%), a također najmanje dolihoida (6·9%). Koruška pak dolihoida (19%), brahikefalaca (62%), Primorje (Trst, Istra, Gorička) dolihoida (12·9%, a brahikefala (76·2%), Štajerska dolihoida (14·7%), brahikefala (70·9%). S. se razlikuju od Nijemaca Štajerske i Koruške većom procentažom tamnih očiju, dalje zagasitih tipova i uopće čistih tipova, na drugoj strani pak ređom pojavom sivih očiju i mješovitih tipova kao i višom brahikefalijom.

Na osnovu 60 proučenih i mjerenih slovenačkih lubanja iz recentnog doba, dao je A. Weisbach slijedeću karakteristiku: Moždani oklop ima gotovo malu sadržinu (1.406 cm^3), njegova dužina 175 mm, širina 146 mm, visina 134 mm, index cephalicus (83) brahikran i prema indeksu visine hipsikran. Brahikranija (77%), mezokranija (23%), lice je nisko, razmak iżesnih lukova velik (hameprozopija) i na gore manje suženo nego na dolje. Nepce je kratko i široko (mezostafilino). Gornja čeljust je duga i široka. Nosni otvor je leptorin. Hrvati i Srbi imajući veći mozak, lubanja i njezin svod nije toliko spljošten u sagitalnom i poprečnom pravcu kao kod Slovenaca. C. Toldt je utvrdio, na osnovi 93 lubanje, planokcipitalnost sa 40%, kurvokcipitalnost sa 40·09%, tako da planokcipitalne i neodređene lubanje iznose 59·1% cjelokupnog broja. Kod Čeha iznose planokcipitalne lubanje i lubanje s neodređenim oblikom potiljka 21·7%, kod Tirolaca 59·6% i u tom pogledu su S. sličniji Tirolcima nego Česima, kao što je to slučaj i s hiperbrahikranijom.

L i t e r a t u r a: A. Weisbach, Die Slovenen (S. A. aus Bd. XXXII d. Anthropol. G., 1903); A. Weisbach, Die Schädelform der Slovenen (S. A. aus Bd. XLII d. Mitt. d. Anthropol. G., 1912); C. Toldt, Die Schädelformen in den österreichischen Wohngebieten der Altslaven einst und jetzt (S. A. aus Bd. XLII d. Mitt. d. Anthropol. G., 1912); N. Županić, Etnogeneza Jugoslovena (Rad, 222, 1920).

N. Županić.

H i s t o r i j a I. A v a r s k o d o b a. Seoba slovenskih naroda iz pradomovine, između Dnjepra i Visle, dovela je S. u Srednje Podunavlje, odakle su oni, malo poslije sredine 6 vijeka, počeli prodirati dolinama Dunava, Raba, Mure, Drave, Save i preko Krasa prema zapadu i jugu. Napredovanje im je olakšao odlazak Langobarda (568), a naročito zapadna ofenziva njihovih avarskih gospodara, koji su zaratili u devedesetim godinama 6 vijeka na Franke, a malo kasnije i na Langobarde. Na početku 7 vijeka dopirali su krajnji ogranci Slovenaca već do istočnih predjela Gornje Austrije, Salzburga i Tirola, do Istre i duboko u Furlansku. Ustanak zapadnih Slovena pod vodstvom Franka Sama (oko 623) izbavio je Slovence od avarskog ropstva, te je stvorio veliki savez slovenskih naroda od Tirinške do langobardskih granica. Uzalud je franački kralj Dagobert (631) poveo protiv te nove velike sile svoju vojsku i podigao na nju i Langobarde. Sloveni su odbili sve te napadaje, osim što su, možda baš tada, Slovenci u Furlanskoj i Gornjoj Austriji potpali, jedni pod Langobarde, a drugi pod franačke podanike, Bavarce. Ali kad je umro kralj Samo (658), raspao se njegov savez. Avari su opet pokorili Slovence u Donjoj Austriji do Aniže, i u Srednjoj, Donjoj Štajerskoj, i Kranjskoj do Hrušice. Nezavisna je ostala samo Karantanija, t. j. Koruška i Gornja Štajerska, gdje je Slovencima vladalo pleme ratobornih Hrvata.

II. P r i k l j u č e n j e Z a p a d u. U 8 vijeku Avari su stali tako žestoko navaljivati na Karantaniju, da im vojvoda Borut nije mogao odoljeti, te je pozvao Bavarce u pomoć (oko 745). Ovi su zaista i došli i protjerali su Avare, ali su nametnuli Karan-

tancima svoju vlast. No kako su Bavarcima trebali saveznici protiv Franaka, postupali su oni s karantanskim Slovencima blago, ostavljajući im čak i domaće vojvode. U slično blagom obliku se Karantancima približilo tada i kršćanstvo. Jer u Salzburgu je sjedio u to doba Virgilije, sin irskoškotske crkve, koja nije širila vjeru, kao franačka, silom, tražeći prije svega materijalne koristi, već je htjela da djeluje snagom žive riječi i primjerom apostolskog života. U duhu tog irskoškotskog idealizma slao je Virgilije svoje svećenike u Karantaniju, i postigao je tolike uspjehe, da se nova vjera tamo brzo ukorijenila. Pogani su se doduše tri puta digli protiv njegovih izaslanika, ali je 772 došao bavarski vojvoda Tasilo sam i sasvim savladao ustanak. Odsudno pitanje o obliku političkoga vjerskoga priključenja zapadu bilo je time za Karantance riješeno.

Kad je Karlo Veliki skinuo Tasila i razbio njegovu vojvodinu (788), bavarska je katastrofa uticala stoga na njih samo utoliko, što se njihov vojvoda neposredno potčinio franačkomu kralju. Sve dublji pak bio je uticaj te katastrofe na avarske Slovence. Jer već malo zatim napao je Karlo Veliki Avare, i u dvanaestogodišnjem ratu (791—802) uništio je, uz pomoć Karantanaca, avarski kaganat. No osvojene zemlje nije on sjedinio sa svojom državom, već je samo u Donjoj Austriji osnovao posebnu Krajinu (Istočnu), a inače je ostavio vladu, po karantanskom primjeru, domaćim knezovima, misleći, da je za franačke interese dovoljno, ako prepusti nove krajeve duhovnoj brizi akvilejskog patrijarha i salzburškog metropolita, te je povjerio politički nadzor nad svim slovenačko-avarskim plemenskim kneževinama s one strane Bavarske prefektima, grofovima Istočne i Furlanske Krajine.

III. Ujedinjenje pod Nijemcima. Slabost franačke organizacije pobudila je poslije Karlove smrti u jednom dijelu Slovena misao na potpuno oslobođenje. 819 digao se Ljudevit Posavski i okupio je oko svojih panonskih Hrvata, osim bugarskih Timočana, i Slovence u zapadnoj Ugarskoj, Donjoj Štajerskoj i Kranjskoj. Ustanak je bio tako opasan, da su Franci morali slati protiv Ljudevita deset vojska, i tek im je 822 pošlo za rukom, da ga prisile, da pobjegne u Dalmaciju, gdje je bio ubijen.

No prije nego što se mogla franačka vlada ponovno utvrditi, došao je neočekivan napad s bugarske strane. Kan Omorgal naime, napustivši boj s Bizantom, okrenuo se oko 824 prema sjeveru, zauzeo Potisje i raširio svoju vlast čak na zapadne ugarske Slovence (827). Kako se Bugarima pokorio i Ljudevitov nasljednik Ratimir, nastala je u Srednjem Podunavlju, po hunskom i avarskom primjeru, nova velika sila, koja je prijetila, da potisne Franke natrag do bavarskih i italskih granica.

Pod utiskom te opasnosti izvedena je radikalna reforma u upravi istočnih zemalja (828). Franci su ukinuli furlansku prefekturu, satrli na cijelom području, od Italije do Dunava, plemenske države, i uredili na njihovim razvalinama pet novih krajina: Karantaniju, Gornju Panoniju između Bečke Šume i Rabe, Donju Panoniju oko Blatnog Jezera sa susjednom Štajerskom, i nekakvu Veliku Kranjsku, t. j. Kranjsku i celjski okrug. U isti mah su sjedinili sve te krajine u jednu prefekturu, kasniju Karantaniju u širem smislu, i počeli po njoj naseljavati Nijemce. Ujedinjenje Slovenaca bilo je tako kupljeno početkom zvanične germanizacije.

Ipak se nova struja franačke politike pokazala tako jakom, da je zahvatila i slovenačkog kneza Pribinu, izbjeglicu iz sjeverne Ugarske. Kad ga je kralj Ljudevit Njemački postavio za grofa Donjopanonske Krajine (847), podupirao je on usrdno salzburške misionare i zvao u svoju zemlju njemačke koloniste. Ali krajem šezdesetih godina 9 vijeka nastao je nagao preokret. Došao je Metod (867) i Pribinina je sina i nasljednika Kocela tako osvojio, da se on odmetnuo od Nijemaca. Bez obzira na to, što je bio činovnik franačkog kralja, što je taj sam dodijelio Donju Panoniju salzburškoj arcibiskupiji, otjerao je Kocelj njene svećenike, pa doveo slovenske, i kao da je nezavisan knez, sporazumio se s velikomoravskim Rastislavom. Mogućnost čvrste veze sjevernih Slovena s južnima zavisila je tako od toga, da li će Koceljevo preduzeće uspjeti ili ne. Ali 870 izdao je

Svatolik Rastislava, 874 je zaključio mir s Nijemcima, a istovremeno je nestalo Kocelja, i njegovom je zemljom opet zavladao njemački grof.

Odmah poslije toga (880) počeli su franačke krajine napadati Madžari, a već 907 završili su borbu oko njih bitkom kod Požuna, gdje su do nogu potukli bavarsko-kartansku vojsku. Zaštitni pojas krajina od Aniže do Krasa bio je time raskinut, pristup u Bavarsku i Kartaniju otvoren.

U toj nevolji obnovili su Bavarci svoju staru Vojvodinu, pridružili joj, kao 150 godina prije toga, Kartance, i zajedno s njima napokon spasli istočne Slovence. Jer, pošto je već pobjeda kralja Otona Velikoga na Leškom Polju (955) bila zaustavila madžarske navale, prešao je Henrik II., vojvoda bavarsko-kartanski, u napadaj, i prodro je u dvije ofenzive (oko 970 i 990), duž Dunava, Mure, Drave, Savinje i preko Ljubelja, na tlo propalih franačkih grofovija, te je na osvojenoj zemlji osnovao vojnu granicu, podijeljenu na Istočnu, Karantansku, Ptujsku, Savinjsku i Kranjsku krajinu. Pošto je od tih pripadala samo istočna Bavarskoj, a druge Kartaniji, s kojom je, osim toga, već Henrikov otac 952 spojio i veronsku krajinu, bili su na taj način gotovo svi Sloveni, potpunije nego ikada prije, sjedinjeni u Velikoj Karantaniji.

Ali Slovence nije spojila svijest plemenske zajednice, kao Bavarce, Švabe ili Sase, tim manje, što su pobjede nad Madžarima dale povoda novoj njemačkoj kolonizaciji, koja je Slovence više miješala sa strancima. Zato je mogao kralj Henrik II. bez i najmanjeg otpora 1002 otkinuti ne samo Karantaniju od Bavarske, nego, po svoj prilici već tada, i sve slovenske krajine do Veronske, od Karantanije. Zametak Velike Slovenije zamijenila je tako gomila među sobom nezavisnih kneževina.

IV. Postanak dinarskih država. Političkomu razvitku razbijene Slovenije odredila je pravac kriza upravnog sistema u Njemačkoj. Kraljevi su cjepkali vojvodine, poklanjajući pojedinim velikašima visokim imunitetom grofovsko pravosuđe. S druge strane darivali su knezovima (vojvodi, krajišniku, grofu) često tolika imanja, da se morao i nasljednik uzeti iz iste porodice, jer je pored nje drugi kao knez bio nemoguć. Osobito je ojačao kneževski položaj zbog toga, što se već u 10 vijeku državna služba obično davala u feud. Od činovnika, koga je kralj slobodno skidao, ako nije valjao, postao je tim putem vazal, čiji se odnos prema državi automatski sve više prilagođivao odredbama feudnog prava; pobjeda nasljednosti kod feuda donijela mu je nasljednost kneževske vlasti, a načelo neoskvrnjivosti feuda naposljetku oduzelo je kralju pravo cjepkanja kneževina. Na razvalinama službenih okruga razvijale su se tako dinastičke države, potomci nekadanjih činovnika su se pretvorili u »zemaljske gospodare« (domini terrae), trudeći se samo, da dinastičkim sredstvima (ženidbom, nasljedstvom, kupnjom) prošire i ujedine rasute dijelove svojih kneževina.

Bilans toga razvitka bio je oko 1200: Karantanska Krajina se raširila u Vojvodinu Štajersku, koja je otela Bavarskoj Traungau, Karantaniji Gornju Štajersku, progutala Ptujsku krajinu i 1192 svezala se pod Babenbergovcima s Austrijom. Naprotiv, Karantanija se tako smanjila, da je uglavnom obuhvatala samo još Korušku, a jug se rascjepkao sasvim. Iz Veronske krajine izdvojila se Furlanska pod akvilejskim patrijarsima, Istra pod Andechs-Merancima, a iz Furlanske grofija Gorička, iz Istre kasnije grofija Pazinska. Najveća se raskomadala Kranjska. U 11 vijeku se doduše, bila spojila s njom Savinjska krajina, tako da je obnovljena franačka Velika Kranjska. Ali patrijarh kao krajišnik mogao je to jedinstvo očuvati samo formalno, inače su vladali arcibiskup salzburški, Andechs-Meranci, Spanheimovci, Babenbergovci, grofovi Vovbrski, Višnjegorci, svojim teritorijama više manje samostalno, a ni ostalim dijelom Kranjske patrijarh nije upravljao sam, već u njegovo ime Andechs-Meranci. Kao krajišnici istarski, potkrajišnici i dinasti u Kranjskoj bili su oni najjači zastupnici novog ujedinjenja na jugu, i Henrik IV. je i uspio, da ženidbom pridobije veliku teritoriju grofa Višnjegorskog. Ali je on 1228 umro bez djece, a u nastalom vrtlogu ispoljile su se pomalo tri sile: austrijska, kojoj je Kranjska sprječavala put na more, Koruška, koja je tražila teritorijalne veze s posje-

dima koruških vojvoda na Savi i Krki, i Gorička, koja je mogla preko Kranjske čvršće spojiti Goricu i Pazin.

U početku je izgledalo, da će u toj utakmici pobijediti Babenbergovci. Fridrih II. se oženio 1229 Henrikovom nećakom Agnezom, njegovom nasljednicom, i nazvao se »gospodarem Kranjske«. Ali njegovom smrću (1246) izumro je i njegov rod, a Agneza se 1248 udala za Ulriha III. Spanheimskoga. Ovaj je poslije očeve smrti (1256) sjedinio s meranskim nasljeđem i staru Spanheimsku oblast u Kranjskoj i vojvodinu Korušku, a dočepao se također i vladalačkih prava, koja su u Kranjskoj još pripadala akvilejskomu patrijarhu. No 1269 umro je i on bez djece, a umjesto njega se pojavio Přemysl Otokar II., i našao svim sitnim teritorijalnim pitanjima na jugu veliko zajedničko rješenje.

V. S k u p l j a n j e d i n a s t i č k i h d r ž a v a u p e r s o n a l n o j u n i j i. Već 1251 zadobio je Otokar Austriju, peštanskim mirom 1254 oteo je Štajerskoj, koju su bili posjeli Madžari, wienerneustadtski okrug i Traungau, bitkom kod Kronnenbruissa 1260 dobio je Štajersku, 1270 osvojio je Kranjsku-Korušku, a uskoro zatim postao je generalni kapetan Furlanske. Ali izbor Rudolfa Habsburškoga za njemačkog kralja i njegova pobjeda kod Dürnkruta (1278) razbile su Otokarovu zgradu i izazvale austrijsko-koruško-gorički kompromis: 1282 dao je Rudolf svojim sinovima Austriju-Štajersku, 1286 Meinhardu goričko-tirolskomu Korušku, a Kranjska se povratila u kaos. Jer, iako je njome već 1282 obdario svoje sinove, ostala je ona ipak kao zalog Meinhardu, dok je njegov brat, Albrecht II. gorički, zadržao u svojim rukama Metliku i veliki dio »Slovenačke Marke« (Dolenjske). Širok lanac goričkih posjeda tvrdo je od tada zatvarao Austriji put do mora, ujedinjenje alpinskih zemalja moralo se otpočeti ponovno.

Habsburgovci su u tome djelomično uspjeli tek 1311, kada su oduzeli Henriku Koruškomu celjski okrug i prisajedinili ga Štajerskoj. Poslije njegove smrti (1335) pripala im je Kranjska-Koruška, 1366 potčinio im se Hugon Devinski, a 1374 dobili su, poslije Albrechta IV. Goričkog, još i pazinsku grofiju, Metliku i njegove posjede u »Slovenačkoj Marki«. Pošto je uporedo s tim uspjesima, Albrecht II. stekao privilegium de non evocando (1348), kojim se kralj odricao prava, da poziva habsburške podanike pred svoj sud, i Rudolf IV. uglavio naročitim ugovorom sa svojom braćom 1364 nerazdjeljivost habsburških zemalja i vladu najstarijeg brata, a falzifikatima od 1358—1359 (privilegium maius i dr.) sveo svoje dužnosti prema državi na sitnice, bilo je istočno-alpinsko pitanje sada po drugi put riješeno u smislu jedne velike, od Njemačke skoro nezavisne, političke cjeline.

Ipak to rješenje nije bilo više isto kao ono 100 godina prije toga. Bilo je, doduše, Habsburgovcima pošlo za rukom, da raskinu gorički lanac, ali kada su se preko njega širokim frontom približavali jadranskoj obali, nisu tamo više naišli samo na nemoćni patrijarhat, već i na silne Mlečiće, koji su baš u prošlom vijeku (1267 do 1332) trajno ugrabili Akvileju i najvažnije istarske gradove. U isto vrijeme promijenio se i unutrašnji položaj austrijskih zemalja, jer se podigla pored vladara, opasna suparnička sila, staleži.

Njihov je razvitak u vezi s njemačkom kolonizacijom. Seoba Nijemaca preplavila je naime jugoistočne zemlje, ne samo njemačkim seljacima, već i plemstvom, ali na različan način. Priliv seljaka bio je najjači na sjeveru; južno od Drave bila su njemačka ostrva sve rеđa, južno od Kranjske im skoro uopće i nema traga. Slovenci su se stoga germanizirali na sjeveru, Nijemci, iako sporije, slovenizirali su se na jugu, tako da je narodnim gubicima odgovarala, kod seljaštva, i narodna dobit. Kod plemstva nije bilo tako. Njemačko se plemstvo rasprostrlo preko cijele zemlje do Furlanske i Istre, prilično podjednako. Domaćemu plemstvu, i onako malobrojnom, u toj sredini nije bilo spasa. Slovenački je narod zato gubio svoje plemstvo bez naknade već od početka njemačke kolonizacije, dok ono nije u drugoj polovini srednjeg vijeka skoro sasvim iščezlo. Tako se teritorijalnim gubicima pridružio i nenaknadiv socijalni gubitak, i to baš u doba, kad bi Slovenci mogli dobiti priliku, da preko plemstva utiču na sudbinu svoje zemlje. Jer feudalizam, kojim se tako

izvrsno poslužio knez protiv kralja, razvio se u oružje i protiv kneza. Imanja i prava, koja je knez davao plemićima uz uslov vojničke službe u feud, izmicala su se naime razvitkom nasljednosti njemu upravo tako, kao kneževine kralju i učvršćivala su položaj plemstva. Već u 12 vijeku obraćali su se stoga barem štajerski knezovi u krupnijim pitanjima za savjet i odobrenje visokomu plemstvu; već 1186 dao mu je vojvoda Otokar I. georgenberškom privilegijom prvu pisanu potvrdu prava. Za ustanka posljednjeg Babenbergovca protiv cara Fridriha II. koristili su se štajerski velikaši odlukom državnog sabora u Wormsu od 1231, da knezovi ne smiju izdavati zakona ni nalagati novih dužnosti »bez ranijeg pristanka bolje i veće gospode«, i dobili su od cara 1237 povlasticu, koja je vezala kovanje novca za njihovo dopuštenje. Borba Rudolfa I. s Přemyslom Otokarom II. digla je plemićima ugled tako, da se Habsburgovac morao o »zemaljskom miru« za Štajersku, Korušku, Kranjsku i »Slovenačku Marku« 1276 s njima sporazumjeti, a 1277 priznati štajerskim velikašima čak pravo, da oni odluče, koga da im postavi za vojvodu, i da polažu u buduće svomu knezu zakletvu vjernosti tek onda, kad im, prije toga, potvrdi njihove privilegije. Prijelaz Koruške i Kranjske u austrijsku vlast 1335 bio je povod da su 1338 i njima potvrđena njihova prava, a 1365 postigli su isto to i plemići u Pazinskoj grofiji, Metlici, Slovenačkoj Marki i Gorici, jer im je grof Albrecht IV. Gorički htio, poslije nasljednog ugovora s Rudolfom IV. austrijskim, i pod novom vladom osigurati njihov položaj. Svuda su dakle ograničavale, već oko sredine 1 vijeka, uzakonjene staleške privilegije vladarevu moć.

Uporedo s tim razvitkom staleški pokret se širio još i na druge slojeve. Visokomu plemstvu pridružio se visoki kler, u vanrednim slučajevima čak vitezovi i gradovi. Time se pak jačalo plemstvo i građanstvo tako, da su oni već rano bili postavljeni kao jamci međunarodne pogodbe, nasljednog ugovora između Rudolfa IV. i Karla IV. Luksemburškog (1364), čak i kućnih uredaba vlastite dinastije (1355, 1364). Pošto je plemstvo uspjelo, da i svoju vojničku dužnost svede samo na obranu zemlje, i to o vlastitom trošku samo na mjesec dana, to su naposljetku samo još puke formalnosti sjećale na njegovo feudalno porijeklo.

VI. Uskrs staleške države. Bez obzira na kobni razvitak mletačke i staleške sile, oslabili su Habsburgovci u osudnom času svoj položaj sami diobom od 1379, kojom je Albrecht III. dobio Gornju i Donju Austriju, a Leopold III. Tirolsku i Unutrašnju Austriju (Štajersku, Korušku, Kranjsku, Istru). Ponovnim diobama raspala se još i Leopoldova baština, tako da je od 1411 jedna loza upravljala Unutarnjom Austrijom, a druga Tirolom. Dinastičke raspre o načinu dioba, o tutorstvu nad maloljetnim knezovima, napokon surevnjivost Luksemburgovaca pripomogle su, da je i jadransko i staleško pitanje riješeno protiv Habsburga.

Austrija nije ozbiljno učestvovala u velikom ratu Genove, Padove, Akvileje i Ugarske s Mlecima (1378—1381), a nije se digla ni onda, kada su Mlečići oteli patrijarhu i posljednje ostatke njegove države u Furlanskoj i Istri (1411—1420). Stoga je i pristajanje Trsta uz Leopolda III. (1382) ostalo bez dubljeg značaja. Sloboda jadranske plovidbe bila je proigrana. U unutrašnjoj se politici vladareva moć međutim tako smanjila, da su o dinastičkim raspramа napokon sudili staleži, i da su se celjski grofovi milošću cara Žigmunda Luksemburgovca 1436 popeli čak do stepena državnih knezova. Grofovija Celje, Ortenburg, Sternberg, s velikim posjedima u južnoj Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj, otele su se na taj način faktički habzburškoj vlasti i dovele su u opasnost sudbinu Unutarnje Austrije. Jer već prirodni je interes morao poticati Celjane, da spoje što prije svoje rasute zemlje u teritorijalnu cjelinu, i da joj nađu oslonca protiv Habsburgovaca na hrvatsko-srpskom tlu, kuda su ih i onako upućivala bogata imanja i srodstva s Frankopanima, bosanskim kraljem Stjepanom Tvrtkom II. i srpskim despotom Đurđem Brankovićem. No 1456 ubio je Ladislav Hunyadi posljednjeg Celjana, Ulrika II., u Beogradu. Opasnost, da će njemački Celjani ostvariti od jezgra slovenačkih zemalja i zapadne Hrvatske zasebnu državu,

bila je time odstranjena. Ali nije se dala više odstraniti moć staleža.

Uz visoko plemstvo i kler bili su napokon pristali, pri kraju 14 vijeka i vitezovi, a u 15 vijeku i predstavnici gradova; i te su četiri »stranke« od sada na zemaljskim saborima odlučivale o vojničkim i novčanim potrebama zemlje. Staleška država je bila time izgrađena: dualistička (s labavom ravnotežom vladarske i staleške moći), njemačka (s pregradom njemačkog plemstva između države i Slovenaca).

VII. D o b a k r i z a. Smrt Ulriha II. bacila je Fridriha Štajerskoga u rat za celjsko nasljedje (1456—1460). Smrt posljednjeg člana austrijske loze Ladislava 1457 nagnala ga je u boj za Austriju (1458—1463) i u krvave ratove s Ladislavljevim nasljednikom u Ugarskoj, Matijom Korvinom, a to je učinilo Madžare privremenim gospodarima velikog dijela Unutrašnje Austrije (1479—1490). Skoro svakogodišnje navale Turaka 1469—1491, pljačkanja neplaćenih plaćenika, koja su dostigla svoj vrhunac 1469/70 ustankom Andrije Baumkirchera, novčana kriza, kojom je 1457—1460 smanjena novcu vrijednost na jednu petnaestinu, i prvi veliki pokret očajnih seljaka (1478 u Koruškoj) umnožili su te nevolje tako, da druga polovina 16 vijeka pruža sliku potpunog rasula slovenačkih zemalja.

Bankrot staleške države izazvao je već za vrijeme Fridrihova sina, Maksimilijana I. (1493—1519) prvi pokušaj, da se, po primjeru zapadnih monarhija, ostvari moderna država, koja bi upravnom centralizacijom i plaćanim činovništvom svezala pojedine zemlje u jedinstveno političko tijelo. Pri tome je otkriven i dugo zaboravljeni narod. Jer na njegovoj poreznoj snazi počivala bi nova vlast, a stoga se i njegov privredni položaj nije više ticao samo njegove vlastele, već se za nj počeo zanimati, u ime novog pojma »opće koristi«, i vladar. Polazeći s toga stanovišta, osnovao je Maksimilijan za Podunavsku i Unutarnju Austriju, kojoj je, poslije smrti posljednjeg goričkog grofa Leonharda (1500), pripala i Gorica, osim zajedničke »komore«, gdje su se slivali kneževski prihodi, još zajedničku vladu, i dao joj pravo, da prima u višoj instanciji i žalbe prostoga svijeta. No na tome je i ostalo. Nacrti i ratovi, u koje je Maksimilijan ušao radi svjetske politike, iziskivali su toliko novaca, da se on morao opet približiti staležima. Uspio je tako samo, da udari temelje moderne države, a staleže nije mogao savladati. Naprotiv, shvatajući opasnost njegovih reforama, oni su se požurili, da izgrade baš protiv kneževske uprave svoju zemaljsku, i birali su u tu svrhu od sada iz saborske sredine stalan upravni odbor. Dualizam staleške države na taj se način još ojačao. O njemu je morala odlučiti borba, a za nju je bilo od presudne važnosti, kakav stav će zauzeti narod.

Narod se nalazio još od prošlog vijeka u najgoroj bijedi. Jer dok je zbog ratova, njegova privredna snaga sve više propadala, povećavali su mu njegovi gospodari, plemići, danke i robotu, svaljivali na njega glavni dio ratnih poreza i često uzimali dva puta više nego što su prije davali vladaru. Tako se napokon slovenački seljak digao u velikim bunama protiv svojih ugnjetača.

1515 buknuo je ustanak protiv nasilnog vlastelina, Đure Thurna u Kočevju, i odmah se raširio preko sve Kranjske na Korušku i Štajersku, do Beljaka i Graza, a 1573 izazvala su nedjela Franja Tahija u Susjedgradu i Statenbergu pobunu, u kojoj su se udružili, pod vodstvom Matije Gupca i Ilije Gregorića, seljaci u Hrvatskoj, Dolenjskoj i celjskom okrugu, da obore gospodu. Ali Đuro Herberstein i Žigmund Dietrichstein su u krvi ugušili prvi ustanak, a bitke kod Krškoga, Kunšperga i Stubičkih Toplica drugi: narod se vratio pod plemićki jaram. Baš u to doba stigla je Slovence, napunjene socijalnom mržnjom, reformacija.

Prve pristalice našao je protestantizam u Unutrašnjoj Austriji zbog moralnog propadanja crkve i tijesnih duhovnih veza s Njemačkom već u dvadesetim godinama 16 vijeka. Brzo ga je prihvatilo plemstvo, pa mu je počelo pristupati građanstvo, i u naglom poletu popela se slovenačka crkvena literatura od Trubarova katehizma (1551) do Dalmatinove biblije (1583). Vladari, iako su u dnu duše bili protivni novoj vjeri, nisu protiv nje mogli raditi svom svojom silom, jer su staleži davali novce za stalnu borbu s Turcima samo, ako im je knez

u vjerskim pitanjima izlazio ususret. Tako je morao Karlo II. »pacifikacijom« od 1572 priznati plemstvu i njegovim podanicima potpunu slobodu vjere i obvezati se svečanom izjavom od 1578, »da neće protjerati propovjednike i škole iz Graza, Ljubljane, Celovca i Judenburga«, ni građanima »smetati u slobodnoj savjesti«.

Ali pod uticajem Karlove supruge, bavarske Marije, njenih saveznika, jezuita, i samoga pape, nastao je nagao preokret, i već je 1579 na sastanku knezova u Münchenu zaključeno, da se dane koncesije postepeno ukidaju. Odmah se i pristupilo izvođenju protireformacije. Protjerivanjem predikanata namjeravalo se, da se smrvi duhovna snaga protestantizma; osnivanjem jezuitskog univerziteta u Grazu (1585) i zabranom polaženja univerziteta na strani zatvorila se Unutarnja Austrija vjerskim strujama iz Njemačke, a iste godine počele su se razašiljati i »reformacijske komisije«, da protestantske seljake i građane svim sredstvima, čak i nasiljem, ili obrate ili protjeraju iz zemlje. Smrt Karla II. (1590) prekinula je doduše za kratko vrijeme to proganjanje, ali kada je dorastao njegov sin, Ferdinand II., dovršile su reformacijske komisije ljubljanskog biskupa Tome Hrena i drugih, potpomognute vojnicima, bez ozbiljnijeg otpora, započeto djelo, i satrle su 1599—1604 protestantizam u narodu. Nada, da može narod novom vjerom privezati za sebe, prevarila je plemstvo. Široke mase slovenačkih seljaka bile su i suviše daleko od njega, tako daleko, da one, kada su se digle i formulirale svoj program (1573), nisu tražile, da im se dozvoli »Božja«, nego »stara« pravda, i zahtijevale, da se plemstvo istrijebi. U ujedinjenoj slovenačko-hrvatskoj državi feudalnim ugnjetačima nije bilo mjesta. Bez oslonca u narodu podlegli su stoga napokon i staleži protivreformaciji. 1/8 1628 izašla je Ferdinandova zapovijest protestantskim plemićima, da se vrate katoličkoj vjeri ili isele, a malo kasnije bilo je već 754 plemićska emigranta.

Vjerskom pobjedom vladarevom bila je odlučena i ustavna borba, jer su baš najponosniji zastupnici plemstva otišli u izgnanstvo, a ostali su mekši; na mjesta pak onih došle su, carskom milošću, nove, strane porodice, bez veze sa zemljom, ili čak članovi nižih slojeva, koji su stekli plemstvo tek državnom službom. Po svome porijeklu dakle dvorsko, službeno, novo plemstvo nije imalo više samostalnosti staroga; politički dualizam staleške države se srušio.

VIII. D o b a d v o r s k o g a a p s o l u t i z m a. Apsolutizam se poslije pobjede zadovoljio kompromisom u obliku patrimonijalne države. Staleži su očuvali svoju upravu sa staleškim činovnicima, odobravali su i dalje poreze (»kontribuciju«) i vojsku, i sami su skupljali jedne, snabdijevali i izdržavali druge. Ali je nestala suština njihovih političkih prava: takmičenje s vladarom. Jer, dok su prije mogli i uskratiti svoju dozvolu, mogli su sada samo uticati, da se zahtjevi smanje. No već je Leopold I. raspisivao poreze i bez staleža (1682, 1696, 1700, 1702, 1704). Karlo VI. dao je 1714 odobriti kontribuciju na 10 godina unaprijed, a stalna carska vojska, koja se počela razvijati u tridesetogodišnjem ratu, činila je do kraja 17 vijeka i staleške čete sve više izlišnim. Ali su skoro netaknuti ostali odnosi vlastelina prema podaniku. Veliki ratovi, koji su ispunjavali skoro sve vrijeme 1628—1740, odvraćali su poglede od seljaka; pokornost novoga plemstva smanjivala je volju, da se dira u njegove interese, a po španjolskom i francuskom primjeru tražio se smisao države u sjaju dvora. Iako se teoretski još uvijek naglašavalo, kao za Maksimilijana, da vladareva vlast dopire jednako do svakog stanovnika njegove države, u praktičnom životu vrijedio je seljak, samo kao privatna prinadležnost vlastele. Tek rijetko i uzgred izlazile su naredbe protiv zloupotrebe robote, oporezivanja, za uređenje desetine ili popravljanje seljačkih zakupnih prava, tako da seljaku nije ostajalo drugo nego da opet bunama odgovara na zvanični nemar. 1631 ustali su seljaci u Kočevju i Metliki, 1635 pobunila se sva južna Štajerska do Pohorja, manji nemiri su se pojavili u 1644, 1650), 1675, 1687, a 1713 digli su se Tolminci protiv grofa Antona Coroninija i povukli su sa sobom svu Goricu.

IX. R e f o r m e p r o s v i j e ć e n o g a a p s o l u t i z m a. Raspadanje austrijske monarhije poslije smrti Karla VI. (1740), jedva spriječeno na-

porima nasljedne vojne (1741—1748) i šleskih ratova. (1740—1742, 1744—1745), otkrilo je odjednom slabost vojne snage i nesposobnost mješovite staleško-kneževske uprave. Da se tomu pomogne, pristupilo se povećanju vojske i izgrađenju centralizma. Pošto je trebalo za oboje novih poreza, a njihovo je uvođenje zavisilo od privrednog stanja naroda, to se država sada postavila odlučno na stanovište, da se treba više obzirati na narod nego na plemstvo. Racionalistički duh vremena, već po svom individualizmu protivan privilegijama, isticao je, po svojoj moralnoj filozofiji, dužnost usrećavanja masa, i tako je postala za vrijeme Marije Terezije (1740—1780) zaštita seljaka, a za vrijeme Josipa II. (1780—1790) njihovo oslobođenje — jedna od glavnih programnih točaka austrijskog apsolutizma.

U skladu s vojničkim porijeklom novoga pravca došao je neposredni podsticaj na velike reforme Marije Terezije iz namjere, da se već u mirno doba poveća vojska na 108.000 vojnika.

1747 počela je opća »rektifikacija poreza«. Gospoda su morala podnijeti spiskove svojih prihoda s pojedinih posjeda; onda je, na osnovu njihovih izvještaja i saslušavanja podanika, sastavljen t. zv. terezijanski katastar, gdje se strogo razlikovalo između vlastelinskih (dominicale) i podaničkih (rusticale) zemalja. Dominikalno imanje, koje je bilo do toga doba skoro sasvim oslobođeno od poreza, podvrgnuto je sada redovnom oporezivanju, tako da se po novome plaćalo u Štajerskoj 1,248.000 for. kontribucije, u Koruškoj 637.000, u Kranjskoj 430.000, u Gorici i Gradišci 36.000.

No s tom financijskom reformom bio je u vezi i težak politički udarac staležima, jer su oni morali 1748 dozvoliti kontribuciju t. zv. recesima na tri godine unaprijed. Uzalud je koruški sabor odbijao vladin zahtjev. Carica je izvela reformu u Koruškoj iure regio, i kaznila je staleže time, što im je uzela na dvadeset godina i upravu vlastitih prihoda. Kad je prošlo prvo trogodište, drugi su sabori stoga pokorno obnovili recese. Novi porezi su se u buduće raspisivali i bez njih, ali su im se predlagali samo da ih prime. Sabori dakle nisu više imali uticaja na određivanje njihova iznosa. Najjače je pak uzdrman stari feudalni poredak caričinim nastojanjem, da centralizacijom prodre čak do seljaka. Tako je za svaku zemlju osnovana pokrajinska vlada »reprezentacija« (1747), kasnije zvana u Štajerskoj gubernium, u Koruškoj i Kranjskoj »zemaljsko kapetanstvo«. Pod nju su stavljeni »okružni uredi«, koji su se starali o zaštiti seljaka protiv vlastele. Okružni kapetan je vodio istragu protiv vlastelina, ako mu se podanik potužio, ili ako je on to sam smatrao zo potrebno, odobravao je i odbacivao ugovore između vlastele i seljaka, čak je i skidao nepravedne vlastelinske činovnike s njihova položaja, barem privremeno, dok je o tome konačno odlučivao Gubernium.

Plodovi tijesnog dodira, u koji je na taj način država došla s narodom, bili su uglavnome ovi: 1. Do tad se dešavalo, da su se rustikalna imanja samovoljno uzimala seljacima i prisajedinjavala dominikalnomu. Odredbe od 31/7 1750 i 23/1 1751 zabranile su tu zloupotrebu. 2. Seljaci su imali svoje zemlje ili privremeno (Freistift, Miet-, Pfenniggrund), ili nasljedno (Kaufrecht). Prvo je bio običaj najviše u slovenačkim krajevima, drugo u njemačkim. Prema tome ostajao je Slovenac doduše na svom imanju obično do smrti, no prava na to nije imao. Stoga je patentom od 21/10 1766 zabranjeno za Korušku davanje zemlje samo na vrijeme, a odredbama od 8/8 1767 i 6/2 1770 preporučeno je vlasteli, da dobrovoljno pretvore privremene zakupe u nasljedne. Isto se to tražilo dekretima od 31/8 1769 i 12/2 1774 za Štajersku i Kranjsku, dok se u Koruškoj odustalo od toga, te je naređeno patentima od 13/11 1772, 28/7 1774 i 14/4 1783, da se privremeni zakup mora ukinuti i dotadanjim posjednicima dati nasljedno pravo, ako plate za to $^1/_7$ vrijednosti cijelog imanja. 3. Rđavim pravnim položajem slovenačkog seljaka koristila se gospoda i preopterećivala su ga robotom. Dok je u njemačkim krajevima robota bila obično točno određena, prema vremenu ili poslu, koji je seljak morao obavljati, zahtijevali su u slovenačkim zemljama, osim toga, još i neodređenu robotu, tako da je seljak morao često i po šest dana u nedjelji raditi za gospodara. Patenti od 5/12 1778 za Štajersku-Korušku i od 16/8 1782 za Kranjsku spriječili

su to za budućnost, snižavajući robotu na najviše tri do četiri dana nedjeljno. 4. Po primjeru češkoga patenta od 1/11 1781 izašli su patenti od 11/6 1782 za Štajersku, 12/7 za Korušku i 3/9 za Kranjsku, kojima su ukinuta ograničenja lične seljačke slobode. Podanik se smio od tada slobodno ženiti, seliti, učiti zanate, i nije više morao davati vlastelinstvu svoju djecu u službu.

Sve te tekovine seljaka država je osigurala »kaznenim patentom« od 1/9 1781, kojim je strogo ograničila sudsko pravo vlastele, i »podaničkim patentom« od istog dana, gdje je točno propisala postupak u slučaju podaničke žalbe. Podanik, kao zakoniti predmet državne brige, bio je od tada, barem u pasivnom smislu, državljanin.

X. N a r o d n i p r e p o r o d. Narodno pitanje, koje je u patrimonijalno doba kod Slovenaca bilo socijalno, postalo je reformama prosvijećenog apsolutizma i jezično pitanje. Stara vlastela, živeći među narodom, govorili su s njim već iz praktičnih razloga iskvarenim, no ipak narodnim jezikom. Uvjerena sa svoga feudalnog gledišta, da učenje buni duhove i čini podanike »buntovnima«, »lakše sklonima na krivovjerstva«, vlastela nijesu željela, da seljak uopće išta uči, pa ni njemački. Međutim prosvijećenomu apsolutizmu je bilo stalo baš do toga, da narod uči. Stoga se miješao u sve njegove poslove, i od kolijevke do groba ga pratio sa svojim pobudama, osnivao mu čak i škole, no dolazeći iz njemačkog Beča općio je s njim na svom jeziku, njemački. Time je bio postavljen narodni problem u smislu jezične protivnosti između njemačke države i slovenačkih masa. Ali se on još nije osjećao. Nije ga bio svjestan prije svega prosvijećeni apsolutizam. Vidio je samo, da su se Francuska i Engleska narodno ujedinile tokom 15 i 16 vijeka, uporedivao je s njima Austriju, gdje se još uvijek država nije podudarala s narodom, i izvodio je iz toga zaključak, da treba, poslije trovjekovnog zakašnjenja, i ovdje što prije ostvariti narodnu državu, jer, kako kaže dekret od 18/5 1784, jedinstvenim jezikom »svi se dijelovi monarhije čvršće vežu između sebe i stanovnici sjedinjuju jačom vezom bratske ljubavi«. Razum, ne srce dakle zahtijevalo je germanizaciju; ona je bila državi samo praktičko sredstvo za postizavanje »općeg dobra«.

Slično gledište nametalo se i slovenačkomu narodu. Protivreformacija, paleći protestantske knjige, prekinula je prirodni razvitak slovenačkog jezika, i time ga osakatila tako, da je mogao Slovencu služiti samo za uske pojmove seljačkog života. Za šira razmišljanja nije imao slovenačkih izraza, i morao je pribjegavati njemačkomu jeziku. Posljedica je bila, da njemački jezik za Slovenca nije stajao u opreci s njegovim materinskim, nego ga je dopunjavao, i tako se narodni pokret već unaprijed lišavao najjačeg podsticaja. Još važnije je bilo to, što se, pod trostrukim uticajem racionalizma, klasicizma i romantike, narodni osjećaj probudio u Njemačkoj, naročito u ratu s Napoleonom. U Herderovom duhu smatrao se od tada tamo narod individualitetom s vlastitom dušom, narodni jezik njenim ogledalom, a saobrazno tomu, gubilo se staro shvatanje jezika kao prostog oruđa, pred novim uvjerenjem, da je jezik paladij narodnosti, vrijednost sama po sebi.

Tek u tom obliku bila je narodna misao zrela, da probudi i Slovence. Kad im je došla, neposredno i preko Čeha, oživjele su stoga i kod njih narodne nauke i pjesništvo. Linhardt se udubio u davnu prošlost svoga naroda, te je izdao prvu naučnu historiju starih Slovenaca (1788—1791). Kopitar je izradio 1808 prvu naučnu gramatiku, a Vodnik je 1811, s jakim narodnim osjećanjem, pjevao himnu »Ilirija oživljena«, oduševljen rodoljubivom zabludom, da su već stari Iliri bili Slovenci. Time je bio dodirnut i najveći problem slovenačkog preporoda, pitanje njegova etničkog prostranstva. Jer od Vodnikovog ilirskog zanosa i značajnih riječi, kojima je 15/8 1810 Ljubljana pozdravila Napoleonov imendan u ime »Iliraca od Beljaka do Budve«, bio je samo kratak korak do načelnog zahtjeva, da narodni preporod bude ne slovenački, već jugoslovenski.

U istini su stare veze spajale slovenačke zemlje s istočnim susjedima već od vremena celjskih grofova. Turski ratovi i seljačke bune zapečatile su tu zajednicu krvlju, slovenački pak protestanti čak i vjerskim idealizmom, sanjajući o vjerskom je-

dinstvu Južnih Slovena. Tijesna uzajamnost slovenačkih pokrajina i Hrvatske našla je stoga jakog izraza u organizaciji Vojne Krajine, koju su izdržavali staleži unutarnje Austrije, u savezu, koji su im Hrvati predlagali 1620, i u namjeri Zrinskog i Frankopana, da otkinu od Austrije, zajedno s Hrvatskom, i Štajersku, Kranjsku i Goricu. U skladu s tim izjavio je Hrvatski Sabor 9/3 1712, da će primiti, ako dinastija izumre u muškoj lozi, samo onu princezu, koja bi vladala, osim Austrije, i Štajerskom, Koruškom i Kranjskom. I sama crkva se prilagodila toj uzajamnosti, združujući do Josipove reforme (1783) manastire kranjskih, primorskih i hrvatskih franjevaca u »Provinciju L. Crucis Croatiae-Carniolae«. Kad je Napoleon sjedinio slovenačko-hrvatske zemlje do Save i zapadnu Korušku u jednu političku cjelinu, Ilirske pokrajine (1809—1813), dao je dakle samo starim historijskim težnjama vidljiv oblik. Austrija je doduše otcijepila od te cjeline opet Dalmaciju i vojničku Hrvatsku, i razdijelila ostatak na dvije samostalne gubernije, Ljubljanu i Trst, ali je formalno ipak združila obje oblasti (1816) u Kraljevinu Iliriju, koja je postojala do 1849, promijenjena samo utoliko, što je 1822 izdvojena iz nje građanska Hrvatska, a 1825 priključen cjelovački okrug. Sama austrijska vlada je dakle očuvala fikciju Velike Ilirije, prvo u obliku slovenačko-hrvatske zajednice, kasnije bar u obliku nekakve sjedinjene Slovenije, i već je samim imenom doprinijela tomu, da Vodnikovo Ilirstvo nije više zaspalo.

Kad je planuo Ilirizam u Hrvatskoj, zagrijala se zato i Slovenija. Već 1837 napustio je Stanko Vraz slovenačku literaturu, pristao je uz Gaja i počeo je, protiv Prešerna i Bleiweiss-a, potpomagan nekolicinom štajerskih i koruških rodoljuba, zvati Slovence u širi ilirski krug. Oba moguća gesla narodnog preporoda, slovenačko i jugoslovensko, bila su time programatično proglašena, trebalo ih je samo prenijeti s literarnog na političko polje. Ali na toj točki je razvitak i zastao. Jer prirodnog nosioca narodne ideje, građanstva, Slovenci nisu imali. Njegovu ulogu su preuzeli svećenici, a posljedica toga je bila, da je narodnoj politici kod Slovenaca nedostajalo uzbudljivih narodnih masa i politički probuđenih vođa.

XI. Revolucija i reakcija. 1848 zatekla je Slovence potpuno nespremne. Umjeli su doduše cijeniti vrijednost narodnih boja i primili su kranjske boje kao slovenačke, ali su u drugim pitanjima ostali neodlučni. Bleiweissove Novice, glavni slovenački list, nisu pojmile, da revolucija pokreće boj za narodnost i slobodu, već su u svom prvom »revolucionarnom« broju (22/3 1848) proglasile, da im je cilj doduše i »zaštita narodnosti«, ali na prvom i drugom mjestu »silna, samostalna Austrija, pod vlašću našeg dobrog cara, i nepovredivost naše katoličke vjere«. Anton Martin Slomšek, lavantinski biskup, i ljubljanski biskup Anton Wolf, potpisali su pastirsko pismo bečke biskupske konferencije od 17/6 1849, u kome se veli, da je »različitost jezika samo posljedica grijeha i odmetništva od Boga«, i gdje se u narodnosti vidi »zlatno tele«, a u narodnom pokretu onoga doba ne »zdrava ljubav« prema narodu, već »sramota pred Bogom i gad pred čovječanstvom«.

U takvim prilikama duhovno vodstvo slovenačke politike prešlo je na Slovence u kulturno svježijoj tuđini. Već 20/4 1848 objavila je bečka Slovenija, a malo kasnije i gradačka, svoj program, koji je spretno odredio slovenačko stanovište u glavnim narodnim pitanjima: protiv zahtjeva velikonijemaca, da austrijski car stupi na čelo sjedinjene Njemačke, tražili su Slovenci u Beču i Grazu samostalnost Austrije, da se Slovenci u Velikoj Njemačkoj ne bi ugušili; u sporu između prirodnog i historijskog prava odlučili su se, kao sinovi nehistorijskog naroda, za prirodno pravo, i zahtijevali su sjedinjenu Sloveniju, znajući, da bi čuvanje historijskih zemalja donijelo Slovencima vlast samo u Kranjskoj. U isto doba su se gradački Slovenci jasno opredijelili i prema jugoslovenskom pitanju, koje je ubrzo poslije početka revolucije pokrenuo celovački kapelan Matija Majar, zastupajući u svojoj spomenici savez sjedinjene Slovenije s Hrvatskom. Predsjednik gradačke Slovenije, Dr. Josip Muršec, Vrazov prijatelj, stao je već 26/4 1848 u Gratzer Zeitung na isto stanovište, i prema tome njegovo je društvo poslalo Dr. Stjepana Kočevara na Hr-

vatski Sabor, koji se sastao 5/4, da tamo predloži tješnju vezu između buduće Slovenije i Hrvatske. U istini točka VI. saborske adrese na kralja izražavala je već želja, »da se dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istra i Gorica u bližnji savez s ovimi kraljevinami metnu«.

Ali pobude sa strane nisu mogle izazvati jači narodni pokret kod Slovenaca. Seljak je malo mario za politiku, od kako je zakonom od 7/9 1848 postigao glavni cilj, da se spase svake zavisnosti od vlastelina, no ni priznati rodoljubi se nisu složno borili za narodnu ideju. Slovenačko društvo u Ljubljani, osnovano kao pobratim u gradačkoj i bečkoj Sloveniji, kolebalo je između političkog i literarnog programa. Ali i kada je domovina htjela politizirati, razilazili su se političari u svakoj točki narodnog programa. Tako je samo jedan dio od njih odbacivao Veliku Njemačku, a drugi je poslao predstavnike u zajednički parlamenat u Frankfurt. Slovenačko-hrvatska zajednica naišla je na otvoren otpor Slomšekov, na skriveni otpor Bleiweisov, i čak su o sjedinjenoj Sloveniji mišljenja bila podijeljena, tako da je usprkos § 1 novog zemaljskog ustava, kojim se proglasila Štajerska »jedinstvenom i nerazdruživom vojvodinom«, slovenački poslanik Vinko Gurnik mogao izjaviti, da »kad dobije novi nacrt zakonsku snagu, Slovenci će taj dan slaviti kao najslavniji dan, koji su mogli doživjeti tokom 1000 godina«. Uzrok toj općoj zabuni nije bila samo politička zaostalost Slovenaca, već i onaj porazni osjećaj, komu je ugledan član Slovenačkog društva dao izraza riječima, »da nam je vlada bila nametnula potpunu ravnopravnost, mi bismo se sami najvećma prepali, jer nije bilo rječnika i niko nije znao slovenački jezik«.

Ustavne su slobode stoga Slovencima morali donijeti drugi. Bečki revolucionari prisilili su 15/3 1848 cara Ferdinanda I. na manifest, kojim je obećao konstituciju. Prema tome, izišao je oktroirani Ustav od 25/4 i § 4 osigurao je »svim narodima nepovredivost njihove narodnosti i njihovog jezika«. Druga bečka revolucija primorala je 15/5 vladu, da pristane na ustavotvornu skupštinu, ali se Slovenci ni u njoj nisu narodno isticali, jer su njihovi zastupnici bili bez programa i jedinstva. Protivnost između njemačkog centralizma i slovenskog federalizma, koji se pojavljivao u dvojnom obliku, kao autonomija historičkih zemalja prema historičkome pravu, i kao narodna autonomija prema prirodnome, morali su, zbog toga, izgladiti historički narodi sami, u prvom redu Nijemci i Česi, a oni su riješili svoj zadatak Kroměřiškim ustavnim nacrtom.

Jedinstvo države bilo je u njemu zajamčeno »pučkom komorom«, koja se imala birati direktno, na osnovu jednakog izbornog prava. Historički pak federalizam se izražavao u autonomiji historičkih zemalja. Prema njoj su njihovi sabori imali bezuslovno zakonodavnu vlast, na polju pokrajinskih financija, privrede, socijalne politike, umjetnosti i nauke, a uslovnu (t. j. u granicama državnih zakona), naročito na odgoj i crkvenom području; carski namjesnici bili su im odgovorni za primjenu zemaljskih zakona. Osim toga, u mješovitim zemljama još je posebice zaštićena bila narodnost osnivanjem narodnih oblasti (za Štajersku dvije) s oblasnim skupštinama, i § 113, koji je pružao mogućnosti, da se u zemaljski Ustav primi točka o arbitraži u narodnim rasprama. Sve te snage zemaljske i narodne autonomije Kroměřiški Ustav je naposljetku još čvrsto svezao, postavljajući pored »pučke« i »zemaljsku« komoru, u koju bi svaki sabor slao po šest predstavnika, a svaka oblasna skupština po jednoga.

Politička žetva Kroměřiškog Ustava je bila prema tome za Slovence vanredno bogata. Pokrajinska autonomija bi im bila dala vladu u Kranjskoj, a time i vlast nad tamošnjim školama. Oblasna autonomija u Štajerskoj bi im dala priliku, da steku tamo, prema § 126, u granicama državnih i zemaljskih zakona, pravo samoodređenja i samouprave na polju narodne prosvjete; § 112/1, 2, o jednakom izbornom pravu za zemaljski sabor, mogao bi slovenačko-hrvatskoj većini donijeti u skorom vremenu prevlast u Primorju, a § 21 o narodnoj ravnopravnosti, § 112/3 o osnivanju izbornih okruga prema narodnosti, i § 113, o narodnoj arbitraži, opravdali

su nadu, da će Slovenci u Koruškoj barem očuvati svoju narodnost.

Ali prvi i posljednji sporazum austrijskih naroda dolazio je u vrijeme, kad se vlada, zbog pobjeda u Italiji i Ugarskoj, smatrala već dovoljno jakom, da riješi ustavno pitanje sama, i to, ne kao Kroměřiževci, samo za zapadni dio monarhije, već i za Ugarsku. Prije nego što je mogla Kroměřiška skupština izglasati svoj nacrt, bila je razjurena 7/3 1849. i vlada je proglasila Ustav od 4/3, čiji je duhovni otac bio liberalni centralist, ministar Franjo grof Stadion. No ni taj Ustav nije više stupio na snagu. Samo državni savjet, koji je bio u njemu predviđen, kao savjetodavni organ krune i vlade, ostvaren je statutom od 13/4 1851. U ostalom Ustav je ukinut, a »organska načela« od istog dana omogućila su ministru Aleksandru Bachu idućih godina, da zavede najstrožiji apsolutizam.

Iako je »Bachovim sistemom« ponovo oživjela misao Josipa II., da se Austrija centralizacijom i germanizacijom pretvori u narodnu državu, ipak su ga Slovenci primili mirno, jer je on znao u isti mah potkopati nacionalizmu temelje s tri strane: 1. Zakon ustavotvorne skupštine od 7/9 1848 bio je utoliko nepotpun, što je doduše proglasio ukidanje robote i danaka, ali, priznavajući veleposjednicima zato odštetu, nije odredio i njenu visinu. Tek carski patent od 4/3 1849 popravio je tu pogrešku, i apsolutizam se tako usrdno latio svoga posla, da je u staroaustrijskim zemljama oslobođenje seljaštva provedeno već 1854. Stoga narodne mase u državi nisu vidjele germanizatorku, već svoju spasiteljku, s kojom ih je spajala nova veza zahvalnosti. 2. Bachov centralizam je slovenačkoj inteligenciji davao državne službe u Hrvatskoj. Njih je zbog toga lični interes često otuđivao od narodne misli, i doveo je toliko Slovenaca među Hrvate, da su oni upravo činili tamo jezgru njemačke birokracije, »Bachovih husara«. 3. Carskim zakonima od 18/4 i 23/4 1850 počela je revizija odnosa između države i crkve u korist Rima, ministarskim uredbama od 28/6, 30/6, 15/7 ona je nastavljena, a konkordatom od 18/8 1855 uglavnom završena. U opreci sa sistemom Josipa II. država je time napustila nadzor nad općenjem biskupa s papom, njihovim svećenstvom i vjernicima, priznala im je sudsku vlast nad klerom za sve službene prestupe, isključivo pravo na njegovo odgajanje, i privezala je svećenika i materijalno najčvršće uz biskupa, pristavši na to, da nitko ne može vršiti dužnost katehete bez njegovog ovlaštenja, niti kao župnik ući u službu, dok nije pred njim položio ispit. Osim toga, prihvatila je država načelo konfesionalne škole, podredila je sve nastavnike osnovnih škola crkvenom nadzoru, obvezala se, da udesi uopće čitavu nastavu prema zahtjevima katoličke vjere, i dala je čak pravo biskupima, da cenzuriraju književnost. Bilo je sasvim prirodno, što je vodeći stalež slovenačkog naroda, svećenstvo, s malo izuzetaka, stupio u najuži savez s reakcijom, odmah upotrijebio svoju novu vlast, da suzbija i onako skromne početke slovenačke literature.

XII. Ustavno doba. Nesreće u talijanskom ratu 1859 primorali su Austriju, da se carskom diplomom od 20/10 1860 vrati konstitucionalizmu. Ali aristokratski i federalistički značaj oktroiranog Ustava odbijao je Nijemce, centralni parlamenat Madžare, a narodni pokret Slovena, komu je obnova ustavnog života dala nove snage, poplašio je dvorske krugove tako, da je car zamijenio nosioca federalističkog sistema, ministra grofa Goluhovskog, Schmerlingom, te je izdao patent od 26/2 1861, koji je trebao da pod ustavnim plaštom očuva njemački centralizam Josipa II.

Slovenci ovaj put nisu bili pod bečkim ili gradačkim vodstvom, već pod ljubljanskim. Jer biskupski apsolutizam, zaveden crkvenopolitičkim zakonima konkordatskog doba, pobijedio je u Kranjskoj, gdje je bilo najmanje protivnih kulturnih snaga, i prožeo je kranjsko svećenstvo jasno određenom voljom, tako, da mu je političko vodstvo moralo pripasti samo po sebi. Ali, budući da ta volja po svom odgoju nije mogla biti druga nego borbeno-ultramontanska, slovenački se nacionalizam potčinio konzervativnomu austrijskom plemstvu i crkvi, te je postao reakcionaran, nepokolebiv u borbi protiv liberalizma za konkordat, no popustljiv u pitanjima narodnog programa. Spomenica, koju je 1861 podnijelo 19.386

potpisnika Schmerlingu, govorila je stoga o sjedinjenoj Sloveniji samo utoliko, što je njega, njemačkog centralistu, molila, da razmisli, da li se ravnopravnost u školi i administraciji ne bi mogla lakše i jeftinije ostvariti, ako bi se slovenačke zemlje spojile u jedno upravno tijelo. A program od 25/9 1865, primljen na sastanku, slovenačkih političara u Mariboru, sjedinjenu Sloveniju u opće više nije ni spominjao, već se mučio, da dovede slovenačku politiku u sklad s historičkim pravom, i čak je pokušavao, da uskrsne u tu svrhu tri politička mrtvaca: staru Kranjsku staleškog doba, da prisajedini jezgri slovenačkog naroda Slovence u Istri i na Tršćanskom Krasu, Kraljevinu Iliriju, da pridobije goričke i koruške Slovence, a Unutarnju Austriju, da privuče i štajerske.

Kad se pak, kruna, poslije nesretnog pruskog rata (1866), pogodila s Madžarima, te pristala na njemačko-ugarski dualizam (1867), slovenački su poslanici u presudnom trenutku glasali za adresu, kojom se prihvatio dualizam. No u debati o novom centralističkom Ustavu od 21/12 1867, jedni su opet glasali za, drugi protiv, a jedan između njih razlagao je tu smušenost još ozbiljno kao okretan taktički potez, jer se na taj način tobože čuvala solidarnost federalista, a u isti mah ipak spasio § 19, kojim je decembarski Ustav priznavao narodnu ravnopravnost »u školi, uredu i javnom životu«.

Protiv ovakve politike ustao je pjesnik Fran Levstik, i pokrenuo je pitanje slovenačkog liberalizma, da izvojuje njegovom pomoću prvenstvo narodnoj misli. On je pri tome našao odziva u Mariboru, gdje je osnovan, nezavisno od oficijalnih političara, »Slovenski Narod« (1868), i kod univerzitetske omladine, koja se već na prvim đačkim skupštinama, 14/8 1868 i 4/9 1869, u Ljubljani glasno izjavila za »slobodu i narodnost«. Prema tome odbacila je nova struja »Mladoslovenaca« historijski federalizam, prigrlila je stari zahtjev sjedinjene Slovenije, sanjala o tome, da je osigura političkim prikupljenjem Hrvatskoj, i prenijela je svoje misli odmah u široke narodne mase, priređujući velike pučke tabore. Već 9/8 1868 skupio se prvi tabor u štajerskom Lutomeru, 18/10 iste godine održao se tabor u goričkom Šempasu, a vižmarskim taborom od 17/5 1869 progovorila je najposlije i Ljubljana.

Zbog naglog napredovanja nacionalnog pokreta morali su »Staroslovenci« promijeniti taktiku. Poslije dugog oklijevanja zahtijevali su i oni, adresom kranjskog sabora od 30/8 1870, sjedinjenu Sloveniju, prihvatili ideju tabora, i učestvovali čak u sastanku slovenačkih, hrvatskih i srpskih političara u Ljubljani, gdje je, svečanom izjavom od 1/12 1870, proglašeno narodno jedinstvo Slovenaca, Hrvata i Srba i obećana uzajamna pomoć za postizavanje i političkog jedinstva. Međutim su Staroslovenci uspjeli da obore Levstika, šireći glas, da je on primio mito od vlade. Kao protivnici ostali su stoga samo politički radnici oko »Naroda«, koji svojom labavošću nisu mogli spriječiti naglo opadanje narodnog pokreta. Već 1871 prestalo je taborovanje, iduće godine iščezla je opet iz adrese kranjskog sabora sjedinjena Slovenija, a poslije skromne kulturne borbe 1873/74, u koju su »Narod« gurnuli pjesnik Stritar i omladinci, zavladala je slovenačkom politikom sloga, na štetu liberalizma. Jer, iako je »Slovenec« 1875 otvoreno pisao, da klerikalizam naprednjacima može dozvoliti samo slobodu savjesti, a ne i ispovijedanja, prigovarali su liberali tim uslovima tek formalno, u istini su ih pak primili. »Narod« je sakrivao svoj liberalizam, sve brižnije, izbjegavajući načelna pitanja, a liberalni poslanici stupili su u Beču u konzervativni klub.

Narodna ideja, bez svoga prirodnog saveznika, liberalizma, malaksala je stoga kod Slovenaca tako, da se nije mogla koristiti ni jugoslovenskim pokretom, koji je poticao iz balkanske krize 1875/78. Jer, dakako, novine su se oduševljavale za balkansku braću, raspravljale o ujedinjenju austrijskih Jugoslovena, i 1878 su se složile čak u pogledima o načinu, kako da se to izvede, ističući potrebu, da se prvo sjedini Slovenija i nato priključi Hrvatskoj, a takva austrijska Ilirija bi onda već sama po sebi privukla i Srbiju. Ali iza ovih članaka nije stajala nikakva realna sila. Naprotiv, slogaški nacionalizam je bio tako slab, da je slao kao zastupnike slovenačkih narodnih zahtjeva u parlamenat Nijemce: kneza

Windischgrätz-a, grofa Hohenwarta, grofa Margherija, barona Gedla, viteza Schneida.

Najgore je uticalo moralno samoubijstvo slovenačkog liberalizma na sudbinu koruških i štajerskih gradova. Jer kulturna sredina, u kojoj su oni živjeli, bila je izrazito njemačka, t. j. liberalna, a u toj se sredini svećenik prezirao. Ostati Slovenac značilo je tamo društveno se kompromitirati, i tako se građanin radije odrođavao, tim prije, što ga nisu mogle privući ni slovenačka umjetnost i literatura, koje je, i pored ukidanja konkordata, još uvijek gušila crkva. Unatoč tome liberali nisu napustili slogu, već su se, gledajući samo Nijemce, zalagali za nju još žešće. Živjela bi ona dakle mirno i dalje, da se nije pojavio na protivnoj strani čovjek beskompromisnih načela, tadanji profesor bogoslovlja u Gorici i kasniji biskup na Krku, Dr. Antun Mahnič.

1882 iznenadio je Mahnič slovenačku javnost strasnim napadom na moralnu vrijednost Gregorčičevih pjesama, a 1884/85 je svoje zamjerke još pooštrio. Njemu se činilo nepojmljivo, kako mogu »katolički odgojitelji slovenačkoj omladini u ruke davati« pjesmu kao na pr. »Romaricu«, gdje se govori o djevojci, koja »se žuri pored manastira i crkve na humak neposvećen, na grob svoga vojnika, mladog ljubavnika«. Isto se tako Mahnič zgražao nad pjesmom »O nevihti«, pošto ruši tobože vjeru u božju milosrdnost, opisujući, kako je oluja uništila seljaku žetvu, iako se on samo časak prije toga pomolio Bogu, da mu se smiluje. Najviše ga je pak razljutila »prokleta« pjesma »Človeka nikar« jer je smatrao blasfemijom, što tu pjesnik moli tvorca, da iz njegove prašine načini cvijeće ili pticu ili što drugo, samo »čovjeka nikad«. Uzalud se preplašeni Gregorčič branio, da je ovakav »vapaj ne samo dozvoljen, već krajnje kršćanski«. Mjereći literaturu po katekizmu, Mahnič je ostao pri svom prvom mišljenju, da je »kod Slovenaca teško naći pjesama, koje bi bile našoj vjeri, istini i moralu opasnije nego nekoje Gregorčičeve«. U skladu s tim primijenio je Mahnič načela svoje pravovjernosti također i na pedagogiku, filozofiju i politiku, te je izradio Slovencima u svome časopisu Rimskom Katoliku (1888—1896) zaokružen sistem katoličkog svjetskog naziranja. Dakako za liberalnu slobodu i narodnost bilo je u njemu malo mjesta. Ali barem Kranjska se bunila protiv njih i prije; njoj dakle taj potez nije smetao, a privlačila ju je odvažna dosljednost Mahničevih vjerskih zahtjeva i iskrenost njegovog uvjerenja. Tako se javni život brzo počeo preobražavati u Mahničevom duhu ofenzivnog katolicizma.

Već 1884 obratio se Slovenec programatski protiv »prazne riječi« o slobodnoj nauci, te je zahtijevao katoličku, da bi imao »vatru, zatvorenu u peći«. Iduće godine stavio je ljubljanski biskup, Jakob Missia, crkvu prvi put otvoreno u službu dnevne politike, određujući javne molitve za klerikalnu pobjedu u parlamentskim izborima. 26/11 1887 izdao je on, zajedno s ostalim biskupima goričke nadbiskupije, pastirsko pismo, kojim se zabranjivalo svećenicima svako pomaganje, čak i naručivanje liberalnih listova, a 1892 održan je I. slovenački »Katoliški shod«, koji je proglasio u Mahničevom smislu katoličko načelo podlogom svakog djelovanja u javnom i privatnom životu, te s toga gledišta utvrdio, u odlučnim rezolucijama, odnošaje katolika prema školi, nauci, umjetnosti, štampi, narodnom i socijalnom pitanju. Načelni rascjep bio je gotov. Samo liberali ga još uvijek nisu htjeli priznati. Kao što su se već godinama Mahniču zaklinjali, da i onako nisu liberalni, nastavljali su oni svoje konzervativne ispovijesti još dalje, i tek su u novembru 1894 sazvali skupštinu pouzdanika, da najposlije odrede svojoj stranci program i taktiku. Ali skupština, koja se u šestoj tački svoje rezolucije zauzimala za »načela katoličke vjere, kao tvrdi temelj razvitka slovenačkog naroda«, nije naravski bila kadra, da oživi liberalizam. Bez organizacije i velikog načelnog programa, živjela je stranka i dalje od taktike.

Kod njenih protivnika pak razvijali su se u to vrijeme dva politička vođa odličnih sposobnosti: Dr. Ivan Šušteršič i Dr. Janez Ev. Krek, koji je na temelju kršćanskog socijalizma sve više okupljao oko svoje stranke sve staleže slovenačkog naroda. 1894 osnovao je on »Slovensko katoličko delavsko društvo« u Ljubljani, pro-

širio društvenu organizaciju »Katoliškim Društvom za Slovenske Delavke« na radnice, a »Mladinskim Društvom« na mladež, te je počeo, pod geslom »Kršćanski radnici, sjedinite se« izdavati list Glasnik, kojim ih je odgajao i vodio. Iduće godine održao je prvu skupštinu radničkih pouzdanika u Ljubljani, u kojoj su učestvovali i predstavnici seljaštva i zanatlija, te je iznio pred javnost već podrobno izrađen socijalni program (»Črne bukve kmetskega stanu« i »Socijalni načrt slovenskih delavskih stanov«). U isto vrijeme osnovali su, posredno ili neposredno pod njegovim uticajem, prvo društvo katoličkih akademičara Danica u Beču, Radničko Konzumno Društvo u Ljubljani, Savez Kranjskih Posojilnica i Gospodarska Zveza, kojoj je bio zadatak, da podupire i širi zadrugarstvo. Na taj način znače 1894/95 u slovenačkom razvitku početak nove epohe, jer je u ime socijalne harmonije od tada kršćanski socijalizam zvao pod svoj krov i seljaka i radnika i zanatlije, nastojavao je, da ih oslobodi stranog kapitala, i udario je trajne temelje svojoj vlasti, organizirajući omladinu.

Modernizacija klerikalizma u kršćansko-socijalnom duhu dovela je i do revizije narodnog programa. Demokratska osnova nove politike zabranjivala je klerikalcima, da i dalje zastupaju konzervativno načelo pokrajinske autonomije. Tako su se na skupštini slovenačkih političara u Ljubljani 1897 izjavili i oni za narodnu autonomiju sjedinjene Slovenije. Drugi Katolički shod 1900 usvojio je taj zahtjev, a političke promjene idućih godina odvele su stranku čak i preko slovenačkih granica.

1903 otišao je iz Zagreba Khuen-Héderváry, umro je dugogodišnji upravnik Bosne, austro-ugarski ministar financija Kállay, i pao je u Srbiji posljednji Obrenović, dok je prijedlog o povećanju vojske izazvao kod Madžara žestoku borbu protiv krune za osnivanje samostalne madžarske armije. Riječka i zadarska rezolucija 1905 iznenadile su svijet potporom, koju su Hrvati i Srbi odjednom pružali Madžarima, a madžarsko-hrvatsko-srpsko pobratimstvo 4/6 1906 u Smederevu, skrenulo je opću pažnju na veze rezolucionaša sa Srbijom. Kriza austro-ugarskog dualizma, koja je trajala otkako se 1897, zbog opstrukcije u austrijskom parlamentu, Nagodba s Ugarskom nije mogla obnoviti, pooštrila se tako još krizom posljednjeg stuba jedinstva, zajedničke vojske i preokretom jugoslovenskog pitanja u svjetsko. Usred tih zapleta pojavila se među ostalim nacrtima i ideja trijalizma. U vojsci joj je bio pobornik Conrad von Hötzendorf, koji je došao 1906 na položaj načelnika generalštaba, na dvoru se njome bavio prijestolonasljednik Franjo Ferdinand. Hrvatsko državno pravo, zastupano Hrvatskom strankom prava, činilo se, da bi moglo služiti podlogom za ostvarenje Velike Hrvatske, koja bi, kao treća država u monarhiji, svela madžarsku težinu na snošljivu mjeru, i u isto vrijeme otklonila opasnost sa srpske strane. 1907 bio je vođa Stranke prava, J. Frank, u doticaju s Conradom, no kada je došla aneksija Bosne (1908), preuzeli su vodstvo trijalističkog pokreta slovenački klerikalci.

16/12 1908 tražio je Šušteršič u parlamentu ujedinjenje austro-ugarskih Jugoslovena, 15/1 1909 naglasio je on u kranjskom saboru solidarnost dinastičkih i jugoslovenskih interesa, koji podjednako iziskuju ostvarenje »jugoslovenske države, pod žezlom naše habzburške dinastije«; prema tome stavio je Krek 16/1 prijedlog, da sabor »pozdravi aneksiju Bosne i Hercegovine, u čvrstoj nadi, da je time izvršen prvi korak ujedinjenju svih Južnih Slovena naše monarhije u državnopravno samostalan organizam, pod žezlom habzburške dinastije«. Osnivanje Slovenske Zajednice, u kojoj se iste godine, pod Šušteršičevim predsjedništvom, udružilo 120 jugoslovenskih, čeških i ruskih poslanika, podiglo je ugled slovenačkih klerikalaca tako, da je Šušteršič mogao predložiti prijestolonasljedniku trijalistički program (25/7 1909), kojim je tražio ujedinjenje slovenačkih, hrvatskih i srpskih zemalja monarhije kao »uspješnu protutežu protiv tri najopasnija protivnika dinastije: protiv madžarskog šovinizma, protiv talijanske i srpske iredente«. Kod kuće, pak, na sastanku klerikalnih političara s njihovim drugovima iz Hrvatske stranke prava u Ljubljani 20/10 1912, primljena je rezolucija, kojom se istaklo narodno jedinstvo

Slovenaca i Hrvata, te je utvrđena tijesna saradnja »u duhu i pravcu Stranke prava«. No, iako je u skladu s time četvrti Katoliški shod 1913 skupio Slovence i Hrvate, bilo je približavanje mladoslovenačkomu nacionalizmu ipak samo prividno, jer je oba gledišta još uvijek dijelilo strogo vjersko shvatanje narodne misli, koje je podbadalo klerikale, da napadaju čak na školsko društvo Sv. Cirila i Metoda.

To društvo, osnovano 1885, sa zadatkom, da podizanjem škola ustavi germanizaciju slovenačke djece, nije bilo nimalo liberalno. Naprotiv, već u prvom pozivu na narod (20/7 1885) ono je stavilo sebi u zadatak, da čuva »svetu vjeru i s njom (slovenački) jezik«. Prema tome primilo je ono u § 2 svojih pravila na sebe dužnost, da »svestrano« podupire »slovenačko školstvo na katoličkoj narodnoj podlozi«, i izabralo je sebi za predsjednika prelata Tomu Zupana. No i kad je njega, poslije 21 godine, zamijenio laik, ostao je duh društva nepromijenjen, o čemu svjedoči ne samo Uputa iz 1908, koja naglašava baš vjersku osnovu nastave, već i statistika, prema kojoj je 1910 u društvenim školama djelovalo, pored 32 svjetska nastavnika, 27 koludrica i kateheta. Društvo je dakle bilo politički, u najgorem slučaju, neutralno. No upravo to mu Mahničeva stranka nije mogla oprostiti. Počela ga je stoga već 1888 otvoreno napadati i agitirati protiv njega, dok mu nije Rimski Katolik 1892 javno zaprijetio, da mora prihvatiti »program prvog Katoličkog shoda«, ili će klarikalci osnovati svoje društvo, a prije toga još zamoliti svoje »vladike, prave nasljednike Sv. Cirila i Metoda, neka raspišu slovenačkom narodu dan pokore, da dostojno operemo obeščašćenje svetih blagovjesnika«. Do toga ovaj put doduše još nije došlo, ali su se napadaji nastavljali i dostigli su vrhunac Slovenčevim člankom od 7/2 1910, koji, pod podrugljivim natpisom Cirilmetodarija, ističe, da je »samo jedna narodna misao: kršćanska pučka misao«, da »tko daje za Cirilmetodariju ma samo i jednu paru, ne može više biti pristalica katoličkih i pučkih načela, već se pokazuje protivnikom vjernog Slovenstva«, i koji se svršuje kategoričkim pozivom: S Cirilmetodarijom napolje! Škofijski List (1910, br. 6) pokazao je u svom izvještaju o sastanku dekana 30/3 1910 slovenačkoj javnosti, da iza toga pokreta stoji sam ljubaljanski biskup Anton B. Jeglič, i da se u sporazumu s njime već sprema protivničko društvo, Slovenska Straža.

XIII. **Bilanca narodnog razvitka do 1910.**

A. Brojevi za Austriju bez Ugarske:

a) Apsolutni brojevi:

	1846	Od 1000 stanovnika	1880	Od 1000 stanovnika	1890	Od 1000 stanovnika	1900	Od 1000 stanovnika	1910	Od 1000 stanovnika
Austrija	17,754.128		21,794.231		23,473.056		25,632.805		27,961.496	
Nijemci	6,418.070	361·50	8,008.864	367·50	8,461.580	360·50	9,170.939	357·80	9,950.678	355·80
Talijani	512.260	28·85	668.653	30·70	675.305	28·80	727.102	28·40	768.592	27·50
Slovenci	1,054.765	59·41	1,140.304	52·30	1,176.672	50·10	1,192.780	46·50	1,253.148	44·80

b) Prirast:

	1846—1880	%	1880—1910	%
Austrija	+ 4,040.103	+ 22·76	+ 6,167.265	+ 28·29
Nijemci	+ 1,590.794	+ 24·79	+ 1,941.814	+ 24·25
Talijani	+ 156.393	+ 30·53	+ 99.939	+ 14·95
Slovenci	+ 85.539	+ 8·12	+ 112.844	+ 9·89

Slovenci su dakle nazadovali skoro tri puta brže od Nijemaca (— 14·61‰ : — 5·70‰), skoro jedanaest puta brže od Talijana (— 14·61‰ : 1·35‰), i zaostali su sa svojim priraštajem od prilike ⅔ ispod državnog prosječnog priraštaja. Ali razvitak se pokazuje

još nepovoljnijim, ako se uzmu u obzir

B. Brojevi za Unutarnju Austriju (Korušku, Štajersku, Kranjsku, Primorje):

a) Apsolutni brojevi:

	1846	‰	1880	‰	1890	‰	1900	‰	1910	‰
Unutarnja Austrija	2,287.961		2,618.752		2,760.868		2,890.834		3,129.367	
Nijemci	910.538	397·97	1,078.397	411·79	1,145.794	415·01	1,219.934	422·00	1,344.531	429·97
Talijani	165.429	72·30	277.462	105·95	295.408	106·99	334.962	115·87	357.304	114·18
Slovenci	1,054.765	461·01	1,137.161	434·24	1,174.942	425·57	1,188.806	411·06	1,249.488	399·28

b) Prirast:

	1846—1880	%	1880—1910	%
Unutarnja Austrija	+ 330.791	+ 14·46	+ 510.615	+ 19·49
Nijemci	+ 167.859	+ 18·44	+ 266.134	+ 24·68
Talijani	+ 112.033	+ 67·72	+ 79.842	+ 28·78
Slovenci	+ 82.396	+ 7·81	+ 112.327	+ 9·88

Nazadovanje Nijemaca i Talijana (A/a, b) ide prema B/a na račun sjevernih zemalja i Tirolske. U slovenačko-njemačko-talijanskim krajevima pak ostajali su i jedni i drugi stalno visoko nad zemaljskim prosjekom (B/b), a napredovali tako, da su Slovenci tamo spali s jake relativne većine u 1846 na ²/₅ 1910. Na koje pokrajine otpada najveći dio tih gubitaka, pokazuju opet

C. Brojevi za Korušku i Štajersku:

a) Apsolutni brojevi:

		1846	‰	1880	‰	1890	‰	1900	‰	1910	‰
Štajerska	Slovenci	362.742	360·60	388.419	327·40	400.480	320·39	409.531	311·83	409.684	293·74
	Nijemci	640.332	638·40	794.841	670·00	847.923	678·34	902.343	687·07	983.252	704·99
Koruška	Slovenci	95.544	299·90	102.252	297·20	101.030	283·84	90.495	250·82	82.212	212·39
	Nijemci	223.033	700·10	241.585	702·20	254.632	715·39	269.960	748·23	304.287	786·13

b) Prirast:

		1846—1880	%	1880—1890	%	1890—1900	%	1900—1910	%
Štajerska	Slovenci	+ 25.677	+ 7·08	+ 12.061	+ 3·11	+ 9.051	+ 2·26	+ 153	+ 0·04
	Nijemci	+ 154.509	+ 24·75	+ 53.082	+ 6·68	+ 54.420	+ 6·42	+ 80.909	+ 8·97
Koruška	Slovenci	+ 6.708	+ 7·02	− 1.222	− 1·19	− 10.535	− 10·43	− 8.283	− 9·15
	Nijemci	+ 18.552	+ 8·32	+ 13.047	+ 5·40	+ 15.328	+ 6·02	+ 34.327	+ 12·72

Od 1846 do 1910 pali su dakle Slovenci u Štajerskoj od 360·60‰ na 293·74‰, u Koruškoj od 299·90‰ na 212·39‰. Pri tome oni su nazadovali u Koruškoj od 1880/90 i apsolutno tako, da ih je 1910 bilo tamo za 13.332 duše manje nego 1846, a neznatni priraštaj štajerskih Slovenaca 1900—1910 (+ 153) nagovješćivao je početak iste krize

i u srednjem Podravlju. Uzrok toga nastojanja se vidi iz tablice

D. Podjela na pozive:

POZIV	Godina	Nijemci u cijeloj Austriji	‰	Slovenci u cijeloj Austriji	‰	Slovenci u Koruškoj i Štajerskoj	‰
Poljoprivreda	1900	3,068.123	335	896.080	754		
	1910	2,988.596	300	847.347	676	375.105	762
Industrija i zanat	1900	3,514.185	383	159.445	134		
	1910	3,621.335	364	187.380	150	55.419	113
Trgovina i promet	1900	1,282.871	134	42.059	35		
	1910	1,638.797	165	86.912	69	17.271	35
Javna služba, slobodni pozivi i t. d.	1900	1,356.435	148	90.722	77		
	1910	1,701.950	171	131.509	105	44.084	90

Iz tablice se vidi: a) da se prvi znak industrijalizacije, bježanja sa sela, pokazivao već i kod Slovenaca, i b) da su Slovenci, uprkos tome, još uvijek bili jedan od najagrarnijih austrijskih naroda, jer su nadmašivali Nijemce baš najplodnijim staležom, seljačkim, više nego dvostruko. Stoga su se oni množili mnogo brže nego Nijemci, tako da je na pr. u štajerskim seljačkim okruzima prirodni priraštaj iznosio:

	za 1880—1890	za 1890—1900
Kod Slovenaca	+ 32.869 (+ 8·22)	+ 39.535 (+ 9·54)
Kod Nijemaca	+ 29.071 (+ 4·22)	+ 39.407 (+ 5·43)

Slovenački višak bio je dakle relativno dva puta veći od njemačkoga, a u oba doba isto tako i apsolutno veći, iako su njemački okruzi imali skoro dva puta više stanovništva nego slovenački. Bježanje od seljaštva moralo bi u takvim okolnostima naglo stvoriti brojno slovenačko građanstvo ili barem jak slovenački građanski proletarijat, no umjesto toga građanstvo se razvijalo vanredno sporo, što pretpostavlja, da su Slovenci, prelazeći u građanske pozive, nacionalno hrpimice iščezavali. Ispoređivanje posljednjih stubaca tablice D upućuje pak u tom pogledu na razliku između slovenačkog sjevera i juga. Iz njih se naime vidi, da razvitak slovenačkog građanstva ide gotovo isključivo na račun krajeva od Save do mora. Koruška i Štajerska, iako su obuhvatale oko 40% svega naroda, nisu tome doprinijele skoro ništa, već su naprotiv još 1910 bile agrarnije nego cjelokupno slovenstvo krajem prošloga vijeka. Drugim riječima: gdje god su Slovenci bili u dodiru s Nijemcima, oni uopće nisu bili kadri da razviju svoje građanstvo. Šta se s njihovim prirodnim prirastom dešavalo, objašnjuju tablice

1. Određivanje u tuđini.

a) Korušci i Štajerci u Beču:

	Godina	Govorećih jezikom	Rodom iz okruga: narodno čistih	Rodom iz okruga: većinskih	Rodom iz okruga: ukupno	Nacionalni gubitak Slovenaca
Slovenački	1900	304	3.487	615	4.102	3.798 = 92·59%
Njemački	1900	27.370	18.783	5.118	23.901	
Slovenački	1910	278	3.396	2.815	6.211	5.933 = 95·52%
Njemački	1910	36.029	26.418	5.060	31.508	

Između 615 doseljenika iz okruga sa slovenačkom većinom bilo je dakako sigurno i nekoliko Nijemaca, što bi popravilo statistiku u prilog Slovenaca. Ali s druge strane treba pretpostaviti u broju od 5.118 iz krajeva s njemačkom većinom opet priličan broj Slovenaca. Stoga ostaje njihov nacionalni gubitak 92·59% do 95·52%.

b) Slovenački doseljenici u Njemačkoj Štajerskoj:

Godina	Govore slovenačkim jezikom	Rodom iz slovenačkih okruga	Razlika	
			apsolutna	%
1900	3.697	37.177	33.480	90·06

Od Njemačke Štajerske odvaja se ovdje južna Srednja Štajerska (okruzi Deutsch-Landsberg, Lipnica, Radgona), jer u posljednja dva sreza dopire s juga slovenačka manjina. Za ostali dio Njemačke Štajerske pak vrijede slični brojevi kao za Beč, naime 90·06% gubitaka prema 92·59%.

2. Odrođivanje kod kuće (u Mariboru, Ptuju, Celju):

dilo tamo, što je i njemački trgovac i zanatlija živio od slovenačkog kupca, što je njemački tvorničar svim svojim interesima bio vezan za jeftinog slovenačkog radnika. Uprkos ovoj zavisnosti od slovenačke okoline, ne samo da se oni nisu odnarođavali, već su naprotiv odnarođavali Slovence, potpomagani onim konfesionalizmom slovenačke kulture, koji je slovenačkog građanina odbijao i spremao za otpadništvo.

XIV. Ujedinjenje. Bezuspješnost oficijelne stranačke politike mobilizirala je oko 1900 naprednu omladinu. Slovenački visokoškolci u Pragu, Massarykovi đaci, vraćali su se već u drugoj polovini prošloga vijeka u domovinu s uvjerenjem, da se pouzdana narodna individualnost, koja bi Slovence očuvala, može razviti samo smotrenim prosvjećivanjem širokih masa u duhu slobodne nauke. Nova struja, narodno-radikalna, osilila se prvih godina ovog vijeka tako, da je počela u naprednim đačkim društvima otvorenu borbu o vlast. 1902 osvojila je Sloveniju u Beču, 1904 osnovala je Tabor u Grazu, a iduće godine Adriju u Pragu. S geslom: »Iz naroda za

Godina	Sa slovenačkim jezikom		Sa njemačkim jezikom		Rodom iz			
	u opšte	%	u opšte	%	ovih gradova	njemačkih okruga	slovenačkih okruga	
							u opšte	%
1900	6.052	18·23	27.154	81·77	9.352	5.440	17.776	52·63
1910	6.458	17·26	30.950	82·74				

Južna Srednja Štajerska pribraja se ovdje njemačkim okruzima, i rođeni građani uzeti su isključivo kao Nijemci. Ipak bi moralo biti u donještajerskim gradovima još uvijek barem 52·63% Slovenaca, dok ih je tamo nabrojeno u istini samo 18·23%, jer se od doseljenika najmanje 65·37% odrodilo.

Iako su se u narodnosnim bojevima 1861—1910 nekada svemogući njemački centralizam i državna vlast sve više rušili, iako je, uporedo s time, politička moć slovenačkog parlamentarnog zastupstva rasla i uprava, barem u nižim stepenima, sve se jače slovenizirala, ipak sve to nije moglo spriječiti stalno nazadovanje Slovenaca na njemačkom frontu. Malo je vrije-

narod« priređivali su predavanja, osnivali pučke knjižnice i publicistički širili svoje misli. Ali ovaj se pokret razvijao u doba, kada su stalne austrijske i balkanske krize sve više raspirivale nacionalnu strast. Tako su njemački napadaji na učesnike glavne skupštine društva Sv. Cirila i Metoda, koja je održana 14/9 1908 u Pragu, izazvali demonstracije u Ljubljani, a u toku tih izgreda došlo je (20/9) i do sukoba s vojskom, u kome su pala dva demonstranta, odmah slavljeni u javnosti kao prve krvave žrtve slovenačke narodne borbe. U novembru 1909 bacila je Jugoslovanska socijalno-demokratična stranka među raspaljene duhove tivolsku rezoluciju, kojom je, kao prva slovena-

čka partija, programatski proglasila svojim ciljem »potpuno narodno ujedinjenje svih Južnih Slovena«, a uskoro su počele izlaziti i novine odlučnog jugoslovenskog pravca: Jutro (1910/12), Dan (1912/14), koje su se oduševljavale uspjesima balkanskih ratova. Misao, da se stvori velika jugoslovenska nacija, pojavila se u to doba glasnije nego ikada prije, i to baš u vrijeme katastrofalnog propadanja Slovenstva na cijelom njemačkom frontu. U isti mah su očajanje i nada zavladali naprednom omladinom i gurnuli je u revoluciju.

Novi pokret izašao je iz ljubljanskih srednjoškolskih krugova. Oni su 1911 stupili u dodir s Narodnom Obranom u Beogradu, i na pobudu braće Franja i Vladislava Fabjančića osnovali 13/1 1912 tajnu Organizaciju jugoslovenskih naprednih srednjoškolaca, s kojom su se uskoro složili i narodnoradikalni đaci. Oni su počeli u novembru 1912 izdavati svoj list, Preporod, a u martu 1914 Glas Juga, i raširili su svoju organizaciju do krajnjih slovenačkih granica: Maribora, Ptuja, Trsta i Gorice. Njihov duhovni vođa, August Jenko, razvio im je međutim program do značajne načelnosti. Jer tražeći narodno jedinstvo, on je prihvatio i jezično, a tražeći slobodnu državu, odbacivao je slobodu, koja ne bi bila stečena krvlju. Agitacijom Ivana Endlichera, koji je 1913 došao sa Sušaka u Ljubljanu, ojačala je organizacija napokon tako, da je 18/3 1914 mogla otvoreno oprobati svoju moć, priređujući, u uspomenu posljednjeg ustoličenja koruškog vojvode po starodrevnom narodnom običaju na Gosposvetskom polju, štrajk ljubljanskih srednjoškolaca. Ali je time tajnost organizacije otkrivena. Pod očima policije njeni su se članovi od sada mogli sve teže sastajati, a poslije sarajevskog atentata bio je, odmah idućeg dana, u Ljubljani uapšen Endlicher i za njim redom nekoliko istaknutih drugova. Jenko je izbjegao istu sudbinu samo na taj način, što se s Vladislavom Fabjančićem još na vrijeme uklonio u Srbiju, gdje su obojica stupili kao dobrovoljci u srpsku vojsku. No već prvih dana augusta Jenko je pao u bitki na Ceru, a 6/9 1915 umro je u gradačkoj tamnici i Endlicher.

Međutim su počeli, već u martu iste godine, poslije pada Przemysla, slovenački omladinci prelaziti Rusima. Iz njihovih redova izašli su dobrovoljci, koji su se kasnije borili u srpskoj vojsci, osobito u Dobrudži i na Solunskom frontu. Na Tirolskom frontu organizirao je poručnik Dr. Ljudevit Pivko zavjeru, koja je dovela Talijane 18/9 1917 usred austrijskih pozicija u Carzano, i otvorila im put u leđa austrijske vojske. Akcija doduše zbog krupnih pogrješaka talijanskog vodstva, nije uspjela, čak su talijanski prvi odredi zarobljeni. Ali Pivku je pošlo za rukom, da prijeđe s nekoliko stotina Jugoslovena i Čeha, na talijansku stranu, te je tamo obrazovao jugoslovenski dobrovoljački bataljon, koji se isticao u borbama 1918.

No revolucionarni duh još nije dopirao duboko. U Pivkovom bataljonu bilo je svega 130 Slovenaca, s drugih frontova vratilo se u domovinu od prilike svega 350 dobrovoljaca. Koliko ih je palo, nije poznato. Svakako se iz tih brojeva vidi, da revolucionarni pokret nije našao odjeka u masama. Njihov je osjećaj bio naprotiv vezan mnogovjekovnim austrijskim tradicijama, a razum inteligencije strahom od posljedica geografskog položaja, koji je stavljao sitnu Sloveniju usred Madžara, Nijemaca i Talijana, te je davao samo malo nade, da bi je Jugoslovenstvo moglo cijelu spasiti iz šaka njenih susjeda. No geslo samoodređivanja, koje je bacila antanta u svijet, nervozna nepovjerljivost austrijske vlade, koja je svugdje vidjela izdajice, te Slovence stotinama hapsila i strijeljala, najposlije kratkovidnost austrijskih Nijemaca, koji su htjeli klevetanjem Slovenaca dokazati potrebu germanizacije, — sve je to naposljetku ipak uzdrmalo i sam narod. Tako je Krek 1916 mogao u Schriften zum Verständnis der Völker javno ukazati na neminovnost ujedinjenja austrijskih Jugoslovena, i u osmom broju revije Süddeutsche Monatsschrift 1917 glasno reći, da rješenje jugoslovenskog pitanja vidi samo u trijalizmu.

Kad je Krek u maju iste godine došao u Beč, da učestvuje u sjednicama parlamenta, koji se tada prvi put poslije augusta 1914 sastao, stali su svi jugoslovenski predstavnici uz njega. 29/5 osnovali su oni zajednički Jugoslovenski Klub, izabrali su Kre-

kovog druga, Dr. Antona Korošca, za predsjednika, i podnijeli idućeg dana, na prvoj sjednici parlamenta, t. zv. majsku deklaraciju, kojom su zahtijevali »ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakog gospodstva tuđih naroda slobodno, i na demokratskoj podlozi osnovano tijelo, pod žezlom Habsbuřško-lotarinške dinastije«. Habsburška Jugoslavija postala je time lozinka idućih mjeseca.

Općine su se redom izjavljivale za nju, Korošec ju je tražio u parlamentu 26/6, biskup Jeglič na čelu svoga klera; zastupnici klerikalne, napredne stranke i Katoličke radničke demokracije zauzeli su se za nju ljubljanskom deklaracijom od 15/9, a kad se, zbog Šušterčičevog istupa iz Jugoslovenskog Kluba, 15/11 pojavila bojazan, da se klerikalna stranka ne raspadne, pošto je 8/10 umro Krek, vodstvo je 27/11 izdalo poziv na slogu, koji se svršuje riječima: »Naši mladići i ljudi svjedoče na dalekim frontovima ne riječima, već krvlju svojih srdaca naše čisto domoljublje. Ispunimo njihovu volju, jer oni žele, da se Slovenska ljudska stranka krepko i složno bori za ostvarenje našeg velikog narodnog ideala, za samoosvojenje i ujedinjenje Jugoslovena pod Habsburgovcima«. Jeglič je istih dana pastirskim pismom od 24/11 još jače potvrdio to shvaćanje deklaracije razlažući, da ju je potpisao ne samo iz slovenačkog rodoljublja, već i iz austrijskog patriotizma. Jer, »uvjeren, da će biti zadovoljni Jugosloveni najsnažnija, najsigurnija i najvjernija zaštita protiv neprijatelja austrijske monarhije i habsburške dinastije, on je želio, da time »odlučno protestira protiv namjera onih vanaustrijskih slovenskih krugova, koji hoće da Jugoslovene odcijepe od Austrije. Zato neka sav svijet zna, da mi Slovenci te namjere od sebe odbijamo, jer hoćemo da ostanemo u austrijskoj monarhiji i pod žezlom naših vladara iz habsburške kuće«.

Ali je baš u to doba izbila kriza. Ofenziva centralnih sila protiv Italije, koja je počela 24/10, odnijela je strahote rata daleko od slovenačkih pokrajina; brzojav Trockoga od 28/11 narodima ratujućih zemalja proglasio je samoodređivanje naroda kao podlogu svjetskog mira, a austrijski ministar-predsjednik Seidler, dao je 30/11 izjavu, da prima to načelo, iako ne za Austriju, čiji se narodi mogu složiti i na parlamentarnom tlu bez tuđeg uplitanja.

Kad su se sastale austro-ugarske delegacije, ostavili su stoga Slovenci riječ već Česima, i tako je 3/12, kad je rusko izaslanstvo za sklapanje primirja prelazilo austrijske linije, predsjednik Češkog Svaza, Franjo Staněk, odbio, u ime Čeha i Jugoslovena, parlamentarne pregovore o ustavnoj reformi, tražeći neograničeno pravo samoodređivanja, uz garancije za njegovo hitno provođenje.

Jugoslovenski Klub pak, pod utiskom praške deklaracije od 6/1 1918, kojom su se Česi javno opredijelili za nezavisnu državu i za Wilsonovih 14 točaka od 8/1, uputio je 31 istoga mjeseca konferenciji mira u Brest-Litovskom spomenicu, gdje je i sam otvoreno stao na revolucionarno stanovište, ističući »potpuno pravo na samoopredjeljenje naroda osobito u pitanju, da li hoće slobodnu državu, i u kome obliku da je stvore«.

Zvanična politika Slovenaca bivala je od tada sve radikalnija. 17/8 osnovan je u Ljubljani Narodni Savjet, koji je sjedinio, pod Koroščevim predsjedništvom, sve stranke Slovenije i Istre, da zajednički priprave organizaciju slobodne države. U isto doba obrazovan je na ljubljanskim svečanostima 16—18/8, pod geslom: Od Gdanska do Trsta, savez sa zastupnicima češkog i poljskog naroda, a austrijski poziv na mirovne pregovore od 14/9 i slom bugarskog fronta (15—22/9) izazvali su zagrebačku deklaraciju od 24/9, koja je prijavila zahtjev, da »bude narodu Slovenaca, Hrvata i Srba osigurano sudjelovanje na budućem mirovnom kongresu preko njegovih, izrično u tu svrhu izabranih narodnih predstavnika«. Sam načelnik austrijskog generalnog štaba, Arz, tražio je, pod utiskom bugarske katastrofe, hitno rješenje jugoslovenskog pitanja, da osigura balkanskoj armiji leđa. Austro-ugarski ministar spoljnih poslova Burian i austrijski ministar-predsjednik Hussarek, slagali su se s njim, uvjereni, da se monarhija sa svojim narodima mora pogoditi prije nego što izađe na mirovnu konferenciju, a bugarsko primirje od 29/9 i položaj

na njemačkom frontu, koji je natjerao Ludendorffa, istoga dana, da zahtijeva od svoga cara zaključenje primirja u roku od 24 sata, potkrijepili su to uvjerenje tako, da se Hussarek 1/10 u bečkom parlamentu, bez obzira na Ugarsku, programatski izjavio za pretvaranje monarhije u saveznu državu.

Ali narodima nije bilo više stalo do toga, i tako je Korošec odgovorio idućeg dana time, što je pročitao u parlamentu zagrebačku deklaraciju. 4/10 morala je monarhija iako nije riješila unutarnji problem, moliti za mir na temelju Wilsonovih točaka, a već 6/10 bilo je u Zagrebu obrazovano Narodno Vijeće, kao vrhovni organ ujedinjenih austro-ugarskih Jugoslovena.

Car Karlo vidio je u takvim okolnostima jedini izlaz u tome, da narodima, koji sami nisu više htjeli sarađivati na federalizaciji, tu federalizaciju naturi. 15/10 sastao se Krunski Savjet i zaključio je, da se izda carski manifest, kojim bi se federalizam jednim mahom uveo u život. Ali je baš jugoslovensko pitanje pravilo tada nesavladive teškoće. Jer, ako se ono riješi za cijelu monarhiju, nestalo bi »integriteta« Ugarske, a ako se taj integritet u manifestu ne zaštiti, onda, zaprijetio je ugarski ministar-predsjednik Wekerle, Ugarska obustavlja smjesta uvoz životnih namirnica u Austriju. Manifest od 16/10 smio je dakle proglasiti carevu odluku, da pretvori Austriju »u savez slobodnih naroda«, smio ih je pozvati, »da sudjeluju kod ovog velikog djela preko Narodnih Vijeća, koja će imati da zastupaju interese naroda međusobno, kao i u saobraćaju s mojom vladom«, ali, poklanjajući ujedinjenje svima, morao ga je odmah uskratiti baš Jugoslovenima, za koje je važila madžarska ograda, da objavljene reforme »ni na koji način ne će dirati u cjelokupnost zemalja ugarske krune«. Uspjeh manifesta bio je zato samo to, da je njime car sam pozivao na komadanje svoje carevine.

Još 16 prekinuo je Wekerle državnopravnu zajednicu s Austrijom, proglašujući personalnu uniju, ali ugarski integritet nije bilo više moguće spasiti. Jer 18/10 potvrdio je Wilson, svojim odgovorom na austrijsku mirovnu ponudu, Česima i Jugoslovenima pravo, da urede države po svojoj vlastitoj volji, a prema tome proglasili su se češki Narodni Výbor i Narodno Vijeće u Zagrebu, manifestima od 19/10, jedinim zakonitim predstavnicima svojih naroda i u njihovo su ime raskinuli svaku vezu s monarhijom.

Dok je tako Austro-Ugarske nestajalo, držao se još uvijek njen front protiv Italije. 24/10 počela je stoga tu opća ofenziva saveznika. Talijani su napadali osobito u tirolskim brdima, Englezi na Piavi, u pravcu prema Vittorio, gdje je bila namjera da se prodre. 27/10 prešli su Piavu, 28/10 u nekoliko proširili zauzete položaje, ali front nigdje nije bio probijen. Naprotiv, maršal Borojević spremao je za idući dan ofenzivu, da otjera saveznike preko rijeke natrag. No kada je 29/10 trebalo napasti, tri češka puka otkazali su poslušnost. Već 25/10 napustile su na tirolskom frontu dvije ugarske divizije bojnu liniju, a odatle se buntovnički duh za nekoliko dana raširio i preko ostalih frontova. Borojevićeva ofenziva bila je nemoguća, front se raspadao. Dva dana prije toga (27/10) izjavila je monarhija Wilsonu svoju spremu, da odmah otpočne pregovore o općem primirju i o separatnom miru na podlozi njegovog odgovora od 18/10, i uputila je 29/10 Talijanima posebnu molbu za primirje.

Istoga je dana proglašena samostalna država Slovenaca, Hrvata i Srba, a 31/10 osnovana je prva narodna vlada za Sloveniju. Ali ta vlada je ubrzo mogla ostati bez podanika, jer su Nijemci na sjeveru proglasili dravsku dolinu s Mariborom za sastavni dio njemačke Austrije, a s juga su prodirali nesmetano Talijani u namjeri, da zauzmu Sloveniju čak preko Ljubljane. U toj nevolji skupio je major Rudolf Majster u Mariboru nešto vojnika i uzeo tamo 1/11 vlast u svoje ruke, a iz Ljubljane je srpski potpukovnik Štefan Švabić, komu je slom Austrije vratio slobodu, uputio talijanskomu generalu u Logacu notu, u kojoj je tvrdio, iako je imao samo šaku srpskih zarobljenika pod sobom, da »su čete kraljevine Srbije u sporazumu s vladom Narodnog Vijeća SHS u Zagrebu u ime antante preuzele svu vlast u Ljubljani«, i zaprijetio oružjem, ako se Talijani ne zaustave na

liniji: Rijeka-razvodnica Save i Soče. Pismo je poslano 14/11, a već 18/11 saopćavale su novine, da su Talijani ostavili Borovnicu i Vrhniku, te se povukli prema Logacu. Ali opasnost time još nije bila sasvim uklonjena. Opkoljenoj Sloveniji je mogao dati sigurnost tek oslonac na Srbiju. Već započeta prepirka o državnom obliku stoga se stišala, te je poslano izaslanstvo Narodnog Vijeća u Beograd, koje je 1/12 izvelo ujedinjenje i Slovenije sa Srbijom.

L i t e r a t u r a: Naučne historije Slovenaca nema. Popularni su pregledi: J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda (1911/16); Slovenska zemlja, izd. Matica Slovenska 1892—1926 (Rutar, Goriška, Trst i Istra, Beneška Slovenija; Orožen, Kranjska; Potočnik, Koruška; Kovačič, Štajerska i Prekmurje). Inače isp. D. Lončar, Socijalna zgodovina Slovencev (u Niederle, Slovanski Svet, preveo Glonar, 1911) i Politično življenje Slovencev, 1797—1919 (1921); F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, 4 t., 1902—1920 (u uvodima historija do 1200); J. Prijatelj, Janko Kersnik. Njega delo in doba 1910—1914. Njemačku literaturu isp. M. Uhlirg, Handbuch der Geschichte Österreichs, 1 (1927); J. Mačkovšek, Statistika Slovencev (Niederle-Glonar, Slovanski Svet, 1911); R. Pfaundler, Die nationalen Verhältnisse in Steiermark am Ausgange des 19. Jh. (Statistische Monatsschrift, N. S. 11) i Die Grundlagen der nationalen Bevölkerungsentwicklung Steiermarks (isto tamo N. S., 12); W. Hecke, Volksvermehrung, Binnenwanderung u. Umgangssprache (isto tamo N. S., 18); L. Waber, Die zahlenmässige Entwicklung der Völker Österreichs, 1846—1910 (isto tamo N. S., 20). *Lj. Hauptmann.*

SLOVENIJA. G e o g r a f i j a. Pod geografskim pojmom S. u širem značenju treba razumjeti čitavu teritoriju, u kojoj danas žive Slovenci, bez obzira na državne granice.

Naziv S. u tom značenju nije star. On se javio u doba narodnog preporoda oko 1848, kad su Slovenci, za vrijeme ustavnih borbi u Austriji, počeli zahtijevati od austrijskih vlasti ujedinjenje svih predjela, u kojima živi slovenački rod, u jednu upravnu, više-manje autonomnu jedinicu »zedinjenu Sloveniju«. No ujedinjenu S. Slovenci u Austriji nisu mogli da postignu. Etnografska slovenačka teritorija ostala je do 1918 podijeljena na više administrativno različitih dijelova: Kranjsku, gdje je 1910 bilo 490.954 Slovenca i 983.252 Nijemca, Korušku sa 82.213 Slovenaca i 304.315 Nijemaca, i na Primorje, koje se dijelilo na tri upravna dijela: a) na Goričku, sa 154.564 Slovenca, 4.480 Nijemaca i 90.156 Talijana, b) na Trst, 56.916 Slovenaca, 11.856 Nijemaca, 118.595 Talijana (i 38.597 stranaca), na Istru, sa 55.365 Slovenaca, 168.116 Srbohrvata, 13.279 Nijemaca, 147.416 Talijana i 17.135 inostranaca. Pored toga, pripadalo je Ugarskoj Prekmurje, kao dio dviju županija Zala i Vašvar) sa 72.287 Slovenaca. Podaci o narodnosnim prilikama iz austrijske su, odnosno madžarske statistike, zbog čega je u njima broj Nijemaca povećan, a broj Slovenaca smanjen. Osim toga, pripalo je područje venecijanskih Slovenaca, kao dio pokrajine Venecije, s ovom pokrajinom 1866 Italiji. Tu su talijanske vlasti 1910 nabrojile 52.003 Slovenca. S. bila je dakle podijeljena na osam upravnih teritorija.

Oslobođenje 1918 nije donijelo slobodu ni ujedinjenje čitavoj S. Italija je okupirala, a zatim je Rapalskim ugovorom od 12/11 1920 dobila u posjed čitav primorski predio, t. j. porječje rijeke Soče, zatim gornju dolinu Zilice s Trebižem i Rabljem, Kanalsku Dolinu kraj Bele, pritoke Tagliamenta, porječje kraske ponornice Pivke, koja čini gornji tok savskog pritoka Ljubljanice, kraski predio kraj ponornice Rijeke, i Istru, gdje slovenačko stanovništvo, u sjevernom dijelu, prelazi u Hrvate. Na cijeloj toj teritoriji stanuje, po austrijskoj statistici 1910, oko 330.000 Slovenaca, a prema talijanskoj zvaničnoj statistici 1921 258.949 (bez Rijeke). Tomu treba dodati još okruglo 52.000 venecijanskih Slovenaca, koji su u Italiji već od 1866. Tako bi sada bilo, po talijanskim zvaničnim podacima, Slovenaca u Italiji oko 311.000, a s Rijekom oko 313.000. Po slovenačkim izvorima iznosi broj sviju Slovenaca u Italiji 400.000.

Austrijskoj republici je na pariskoj konferenciji mira data slovenačka Zilska Dolina s Beljakom i njegovom, slovenačkim stanovništvom naseljenom okolinom. To je učinjeno zbog direktne željezničke veze između Ita-

lije i Austrije po Kanalskoj Dolini preko Trbiža i Beljaka. Poslije plebiscita 10/10 1920 ostala je u Austriji i čitava Celovačka Kotlina, i njen istočni i južni planinski obod, gdje stanuju Slovenci. U tom dijelu Koruške ostalo je, po zvaničnoj austrijskoj statistici 1910, 66.482 Slovenca, međutim je 1923 nabrojano samo 36.635 Slovenaca. Ali navedeni zvanični podaci ne predstavljaju istinitu sliku narodnosnih odnošaja.

Svih Slovenaca u austrijskoj Koruškoj, ako uzmemo za osnovu slovenački materinji jezik, bez obzira na političko opredjeljenje k slovenačkoj ili njemačkoj stranci, ima najmanje još 111.000. Tomu treba dodati još nekoliko sela na austrijskoj teritoriji, gore na visovima u graničnoj planini Kozjaku, a tako isto i u kutu s one strane Mure oko Radgone (Radkersburg), ukupno oko 5.000. Svega ima dakle u Austriij još do 116.000 Slovenaca. Kraj Prekmurja ostalo je u Madžarskoj još devet, potpuno slovenačkih, i tri mješovita sela, koja leže na brežuljkastom zemljištu preko razvođa između Mure i Rabe, i u dolini rijeke Rabe kod St. Gotharda (slov. Monošter). U njima ima, po madžarskom zvaničnom brojenju, još uvijek 6.087 Slovenaca, no njihov je broj nesumnjivo nešto veći i iznosi do 9.000 ljudi.

Ostali dio etnografske slovenačke teritorije postigao je oslobođenje i ujedinjenje. To je: veći dio Kranjske, slovenačka Štajerska, neznatni dijelovi Koruške (Mežička Dolina i Jezersko) i Prekmurje. Poslije oslobođenja sve su se zemlje udružile u jednu upravnu jedinicu — S. To je dakle S. u užem smislu. Tek od tada se počeo zvanično upotrebljavati taj teritorijalno-upravni pojam, a značio je slobodni, u kraljevini SHS sjedinjeni dio šire etnografske slovenačke zemlje.

S. u navedenom užem smislu imala je 31/1 1921 1,056.464 stanovnika na 16.197 kv. km površine. Od toga je bilo: 985.155 Slovenaca, 10.721 Srba i Hrvata, 4.196 ostalih Slovena, 680 Talijana, 39.631 Nijemac, 14.897 Madžara i 1.184 druga. Po vjeri je bilo u S. 1,020.287 katolika, 6.627 pravoslavnih, 27.253 protestanta, 946 Jevreja i 850 drugih. Sjedište uprave za S. je Ljubljana.

Po Vidovdanskom ustavu S. je podijeljena na dvije upravne jedinice, ljubljansku i mariborsku oblast, ali tako, da pripada prvoj i hrvatski Kastav, a drugoj Međumurje.

Iseljavanje Slovenaca zauzelo je u posljednjim decenijima velike dimenzije, pa je zbog toga mnogo Slovenaca raseljeno po svijetu. U Sjedinjenim Državama bilo je, po zvaničnom brojenju 1920, 252.202 Slovenca. U ostalim državama sjeverne Amerike, u prvom redu u Kanadi, računa se njihov broj okruglo na 10.000. U južno-američkim republikama, naročito u Argentini i Braziliji, naseljavaju se ponajviše Slovenci iz Italije. Njihov broj se cijeni danas okruglo na 10.000. U Egiptu, osobito u Aleksandriji, bilo je prije rata mnogo djevojaka iz slovenačkog Primorja, koje su odlazile onamo u službu, ukupno okruglo 4.000. Njihov broj danas nije utvrđen, ali je bez sumnje mnogo manji. U rudarsko-industrijskim predjelima u Westfalskoj naselilo se u predratno doba mnogo slovenačkih radnika. Broj Slovenaca tu iznosi sada okruglo 20.000. Od kada je gotovo sasvim prestalo iseljavanje u sjeveroameričku Uniju, počeli su Slovenci odlaziti osobito u Francusku, gdje ih ima sada oko 10.000, najviše u industrijskim središtima istočne i sjeverne Francuske.

Broj svih Slovenaca iznosi danas (1927), ako računamo i 12% prirodni prirast od 1921, ukupno oko 1,930.000. Od toga stanuje u slobodnoj S. 1,054..000, t. j. 56% od cjelokupnoga broja, u Italiji 400.000, t. j. 21%, u Austriji 116.000, t. j. 6% i u Madžarskoj 9.000. Van kompaktne etnografske teritorije stanuje a) po ostalim pokrajinama kraljevine SHS 40.000 Slovenaca, t. j. 2%, b) po drugim evropskim i vanevropskim državama 303.000, t. j. 16% cjelokupnog broja Slovenaca.

S. pokazuje neobično mnogo kompliciranih geopolitičkih problema koji su u vezi s njenim naročitim geografskim položajem. Na malom prostoru S. dodiruju se nekoliki veliki prirodno jedinstveni dijelovi Evrope; tu se ukrštavaju prirodni putevi i stiču glavne evropske rase. S. je kao cjelina izrazita granična i prijelazna pokrajina. Taj značaj se vidi u sadašnjoj njenoj političkoj i kulturnoj sudbini, a to pokazuje i do-

sadašnja historija slovenačkog područja.

S. leži sa svojim sjeverozapadnim dijelom u Alpama, ali već na njihovom rubu, te se znatnim dijelom svoje površine proteže izvan njih. Na istočnoj strani pripada dio S. ivičnim dijelovima Panonske Nizine, koja se ovamo uvlači ravnicama i niskim tercijarnim pohumljem kraj Mure, Drave i Save. Na jugozapadu zauzima slovenačka teritorija još širok predio dinarskog sistema s izrazito kraskom površinom, koja čini skoro četvrtinu njene površine. Na zapadu se ona naslanja na rub furlanske nizine i na Jadransko more, koje se prostire do slovenačke zemlje sa svojim, najviše prema sjeveru, u kontinent pomaknutim, i zato prometno vrlo važnim Tršćanskim Zalivom. Za to su tuda, u sva vremena, vodili važni prirodni putevi iz Gornje Italije, odnosno Tršćanskoga Zaliva između Alpa i Krasa, prema panonskoj unutrašnjosti, kako prema Beču i sudetskim zemljama, t. j. prema središtu nizine kod Budimpešte, tako i na jugoistok, prema beogradskom području.

S. leži na vrlo važnom etnografskom mjestu. Tu se sastaju sve tri glavne evropske rase: na zapadu romanska (Talijani i Furlani), na sjeveru germanska (Nijemci), i slovenska, koja baš sa Slovencima u obliku klina zalazi najdalje prema jugozapadu, tako da upravo odvaja Germane od Sredozemnog mora. Osim toga, na sjeveroistočnoj granici S. su Madžari, predstavnici mongolske rase. Takav položaj, na raskršću tri, odnosno četiri rase, imao je velik uticaj i važne posljedice za formiranje civilizacijske, kulturne, ekonomske i socijalne strukture slovenačkog naroda i, naravno, naročito za njegovu političku sudbinu.

Površina S. je u južnozapadnom dijelu kraska zemlja sa svim značajnim kraskim pojavama i oblicima. U sjeverozapadnom dijelu su visoke Alpe, u središnjem je živo raščlanjeno predalpinsko sredogorje, koje se u istočnom i jugoistočnom pravcu sve više snižava i prelazi, niskim tercijarnim pobrđem, u periferne dijelove Panonske Nizine kraj Mure i Drave, a u manjem obimu kraj Save.

U alpskom predjelu imamo kao najvišu planinsku grupu Julijske Alpe, koje se protežu od Radovljičko-Bledske Kotline do gornjeg Tagliamenta i od gornje Save i Bele (Kanalska Dolina) do nizine i do Bače i Selške Sore. Državna granica ide sada njihovom sredinom i rastavlja ovu jedinstvenu planinsku grupu, koja je gotovo u cijelom svom obimu naseljena Slovencima. Najviši vrh u njima je Triglav (2.863 m), a za njim Montaž ili Špik nad Policama (2.752 m), koji leži u talijanskom dijelu; treći vrh je Škrlatica (2.738 m), koji je s ove strane državne granice. Veći broj vrhova diže se nad 2.500 m, nekoji i nad 2.600 m. Državna granica ide od Peči u Karavankama na Jalovec (2.643 m), a zatim preko Triglava na Kanjavec, Bogatin, Rodicu, Crnu Prst i dalje na Predgorje.

Među veličanstvenim planinskim grebenima i kupastim vrhovima Julijskih Alpa, koji su skoro svi sastavljeni iz mezozojskih, ponajviše trijasnih vapnenjaka, izdubene su duboke i strme visogorske doline, koje dopiru sve do glavnih grebena. Današnje oblike vrhovima, grebenima i dolinama dali su u ledeno doba ledenjaci, koji su se spuštali izvan planina, do današnje varošice Radovljice, uz Soču do Tolmina, uz Tagliamento do preko Udina. Do visine 1.600—1.700 m Alpe su u S. pokrivene lijepim, gustim, djelomice bukovim, a najviše jelovim šumama. Ali su i Julijske Alpe, iako su iznad šumskog pojasa najviše puste goleti sa strmim stjenjacima i provalijama, prohodne skoro u svim pravcima, jer su svuda, u turističke svrhe, obilježene staze, po kojima je ljeti mnogo turista. I planinskih kuća ima mnogo, snabdjevenih i naseljenih preko ljeta. Najviše od svih leži kuća na Kredarici (2.515 m) pod Triglavom. To je najviša za stanovanje namijenjena zgrada u našoj kraljevini. U manjem obimu posjećuju turisti planine uz gornju Soču, jer su one suviše udaljene od željeznice, a imaju i manje turističkih kuća.

Slične su Julijskim Kamniške ili Savinjske Alpe, odijeljene od ovih širokom Ljubljanskom Kotlinom, ali su manjeg prostranstva i niže su od njih. Grintavec, najviši vrh u njima, visok je 2.559 m. Slično kao Julijske Alpe, i Kamniške su sastavljene iz mezozojskih, najviše trijasnih vapne-

njaka. Zato su se u njima jako razvile kraske pojave.

Sjeverno od Julijskih i Kamniških Alpa proteže se uži i niži, a zato ravniji i manje veličanstven, planinski niz Karavanki, kojim ide državna granica između naše kraljevine i Austrije. Najviši vrh u njima je Stol (2.239 m). Vrlo je omiljena, zbog vidika, planina Golica (1.835 m). Karavanke dijele porječje Save i Drave. Na istoku one dopiru do Mislinjske Doline. I one su sastavljene najviše od vapnenjaka.

Julijske Alpe, Kamniške Alpe i Karavanke su glavne tri planinske grupe u S. Pokrivene su šumama u ogromnom obimu. Ali se šume prostiru na njima samo do visine 1.660 do 1.700 m. Iznad šumske zone počinju krševite goleti, gdje travni planinski pašnjaci igraju vrlo neznatnu ulogu. Planine sa stočarstvom u S. skoro su sve u šumskoj zoni, samo se malogdje protežu iznad nje. Žito i druge poljske kulture dopiru prosječno do visine 1.000—1.100 m, samo gdjegdje do 1.200 m. Do iste visine dopiru i stalno naseljena sela i pojedina selišta. U suštini iste take odnose u pogledu gornje granice kultura i naseobina imamo i u srednjim planinama alpinskoga predgorja.

Južno i istočno od navedenih visokih alpinskih grupa imamo alpinsko predgorje, t. j. pobrđe i srednje planine, visoke 700—1.200 m. One se isto tako sastoje ponajviše iz vapnenjaka, a ipak znatnim dijelom, osobito istočno i zapadno od Ljubljane, također iz paleozojskih škriljevaca. To predgorje je tako raščlanjeno nebrojenim rječicama i potocima, da stvara gustu mrežu relativno dubokih dolina. Ali uzvišenja su većinom dovoljno zaravnjena, strme padine prelaze često u terase s dosta debelim slojem prulog materijala. Zbog toga ima i po uzvišenjima mnogo obrađene zemlje, livada i oranica, i srazmjerno mnogo naseobina. Starije padine su pokrivene šumama, najviše bukovim, a znatnim dijelom i smrekovim.

Julijsko se predgorje između Soče i Tagliamenta u južnom pravcu sve više snižava, i prelazi naposljetku u nisko tercijarno pobrđe, koje kao uzan pojas okružuje sjeverni rub Venecijanske Ravnice. Naseljeno je skoro u cijelom opsegu još Slovencima.

Predgorje između Soče i Save (Škofjeloški Brežuljci, Polhograjski Dolomiti i dr.) čini najdublje doline, koje su Bača i Idrijca na zapadu, a Selščica i Peljanščica, pritok Soče, na istoku, usjekle u mekim, slabo otpornim paleozojskim škriljevcima. Zato ovaj predio pati neobično mnogo zbog razornog djelovanja bujica, osobito stoga, što je ovo ujedno i predio vrlo obilnih vodenih taloga. Razvođem između Savskih i Sočinih pritoka ide sada državna granica između Italije i kraljevine SHS; ona razdvaja fizički i etnografski potpuno jedinstvenu oblast.

Od prilike na crti Tolmin—Vrhnika prelazi taj brdoviti predio u 700 do 800 m visoke visoravni dinarskog sistema.

Među gornjom Savom i Savinjom raščlanjeno je alpinsko predgorje uporednim dolinama. U njima se nalaze tercijarne doline, koje su nekada bile ivični dio panonskog mora. Zbog toga su tu bogati slojevi mrkog uglja i lignita, te se moglo razviti rudarstvo (na pr. Zagorje-Trbovlje-Hrastnik-Laško). Sava teče kroz to pobrđe u tijesnom, vrlo strmom, hridnom klancu između Litije i Zidanog Mosta. Tu se za željeznicu morao usjeći put u čvrstoj stijeni, a ceste kroz ovu klisuru još nema.

Među Savinjom i Dravom ima u južnom dijelu niz osrednjih grebena, koji predstavljaju nastavak Karavanki (Konjiška Gora i dr.) i čine uglavnom razvođe među navedenim rijekama. Sjeverno otuda je poseban predio slovenačkih Alpa. To je Pohorje, južno od Drave, visoko do 1.543 m i uporedo s njim, a sjeverno od Drave, nekoliko niži Kozjak, koji čini etnografsku i državnu granicu.

Ta dva pobrđa, a tako isto i zapadnija Strojna, zatim Korica, koja je svojim većim dijelom u Austriji, i Sviniška Planina, koja je čitava u Austriji, dijelovi su centralnih Alpa, koji se ne sastoje iz vapnenjaka, nego iz kristalastih škriljevaca, a Pohorje u svome središnjem dijelu čak iz granita. Tu su padine mnogo manje strme, nego u vapnenjačkim Alpama, vrhovi su manje zupčasti i zaoštreni, vode je u izobilju i po visinama, i zbog toga su tu i za vegetaciju povoljniji uslovi.

Sjeverno od Maribora Kozjak prelazi u niske tercijarne brežuljke Slo-

venskih Gorica, a Pohorje graniči na Ptujsko i Dravsko Polje, gornji dio ravne Podravine. U predio između Ptujskog Polja i Savinje dopiru u uporednim kotlinama tercijarne naslage.

Spomenute četiri rijeke, Soča, Sava, Savinja i Drava, najmarkantnije su žile za reljef cjelokupne S. Soča teče u svom gornjem toku, t. j. do Tolmina, dokle je dopirao u ledeno doba soški ledenjak, po dubokoj, ali dosta prostranoj dolini, koja pokazuje sasvim brdski karakter. Kraj nje su najveća mjesta: Bovec (pod Predilskim Prijelazom), Kobarid (Caporetto) i Tolmin. Poslije kraćeg toka tijesnom klisurom u Dinarskom Krasu, Soča prelazi u širu dolinu, koja je u vezi sa širokom Venecijanskom Ravnicom. Tu je Gorica, pored Trsta, najveće središte slovenačkog Primorja.

Sava ostavlja planinsku dolinu već kod Bleda, i teče otuda širokom Ljubljanskom Kotlinom. Ljubljanska Kotlina proteže se od podnožja Kamniških i Julijskih Alpa do ivice dinarskih visoravni. Najvećim dijelom je pokrivena pokrivačem od sedimentnog šljunka, koji je u gornjem dijelu, u Bledskoj Kotlini, glacijalnog porijekla. Oko Bleda ima vrlo razvijene morene, a drugdje većinom fluvijoglacijalnih nanosa, koji čine, između Radovljice i Kranja, čitav sistem terasa. Površina šljunka je, velikom većinom, samo neznatno raspadnuta. Zato ravnica nije osobito rodna, ali je ipak dobro obrađena i gusto naseljena (do 100 ljudi na kv. km). Usamljena brda, koja se dižu sredinom kotlina, dijele ravnicu u pojedine dijelove. Najbolje je odijeljeno od ostale kotline Ljubljansko Barje, koje je pokriveno vanredno debelim sedimentima jezera, koje je u diluvijalno doba pokrivalo kotlinu. Ljubljanska Kotlina je u alpinskom i predalpinskom dijelu najveća ravnica. Zato je postala središte pokrajine, prije Kranjske, sada Ljubljanske oblasti. U njenom južnom dijelu razlila se Ljubljana.

Ali su još mnoga druga znamenitija mjesta koncentrirana u Ljubljanskoj Kotlini. Gotovo u svima njima razvila se u novije doba industrija. Tu je, na zapadnom rubu Ljubljanskoga Barja, Vrhnika, na sjeveroistočnom rubu Kamnik, na zapadu Škofja Loka, na prijelazu preko Save Kranj. Kraj planinskih rijeka, koje imaju jaku vodenu snagu, cvjetao je tu nekada zanat za prerađivanje željeza. Tamo, gdje nije preuređen u modernu tvorničku proizvodnju, on je propao; tako na pr. u Železnicama, u Kamnoj Gorici i u Bohinju. Ali u pojedinim mjestima zanat je preuređen u modernu industriju. U manjem obimu dogodilo se to u Kropi i u Tržiču, a u velikom u Jesenicama, koje se nalaze već van prave kotline. Bled s jezerom pročuo se kao prijatno i zdravo ljetovalište i kupalište. Dolje uz Savu, isto tako već van prave kotline, leži Litija, koja je postala važnije mjesto zbog svoje industrije. U pobočnim su dolinama, još niže dolje, u blizini Save: Zagorje, Trbovlje i Hrastnik, najveći ugljenokopi S.

I Savinja teče, poslije kratkog planinskog toka, po prostranijoj ravnici, najprije po Gornjo-Savinjskoj Dolini (koja je siromašna zbog udaljenosti od željezničke veze, iako je vrlo bogata drvom), a zatim po široj i većoj Donjo-Savinjskoj Dolini ili Celjskoj Kotlini, koja se sredinom sastoji iz nanosa šljunaka, a na ivici je okružena tercijarnim brežuljcima. Tu je Celje, središte pokrajine, sada treći najveći grad S. Savinjska Dolina je na glasu zbog svoje kulture hmelja. Središte hmeljarske produkcije i trgovine je trg Žalec.

Drava, kad ostavi Celovačku Kotlinu, teče po dosta tijesnoj dolini. U nju ulazi s visokih alpinskih grebena duboko urezana Mežiška Dolina, kraj rječice Meže. Planine, koje je okružuju, imaju mnogo olovne rude, te se tu razvilo rudarstvo. Tu je u Črni i najveći olovni rudnik naše kraljevine. Kod Dravograda spaja se s Dravskom Mislinjska Dolina, kojom teče Mislinja. U tim dolinama su nekolika stara zanatska mjesta, koja i sada imaju neznatnije željezne rude: Guštanj u Mežiškoj, Slovenjgradec u Mislinjskoj i Mutu u Dravskoj Dolini. U tješnjem donjem dijelu Dravske Doline su na Fali moderne konstrukcije za iskorišćavanje vodene snage. To je najveće preduzeće za proizvodnju elektriciteta u S. Ono šalje električnu snagu vrlo daleko, čak do Trbovlja.

Nedaleko od Fale prelazi Dravska Dolina u široko Dravsko ili Ptujsko Polje, koje je također napunjeno na-

nosom šljunka, ali je u zapadnom i južnozapadnom dijelu dosta vlažno. Njegova površina nije naročito rodna. Nekada je tu bio Ptuj, a sada je Maribor najvažniji grad. Oba su grada nastala pokraj zgodnog prijelaza preko Drave.

Dravsko se Polje produžuje, u nešto užoj Dravskoj Ravnici, u Međumurje i Hrvatsko-Slavonsku Podravinu. U njoj je, zbog toga, panonski uticaj još dosta jak. Jedino znatnije mjesto u njoj je Ormož, polazna točka željeznice za Ljutomer i Prekmurje. Zbog pretežno panonskog podneblja s vrlo toplim i pretežno vedrim ljetom, svuda je tuda, pored voćarstva i živinarstva, jako razvijeno i vinogradarstvo, najbolje u Slovenskim Goricama (niskim tercijarnim brežuljcima između Mure i Drave, koji se pružaju i u Međumurje) i u Halozama, južno od Drave. Tu se, oko Ljutomera, proizvodi najbolje vino u S.

S one strane Slovenskih Gorica je kraj Mure široka ravnica, na desnoj strani Mure poznata pod imenom Mursko Polje, s Ljutomerom i Gornjom Radgonom, a na lijevoj široka Prekomurska Ravan, po kojoj teče rječica Lendava. To je već sasvim panonski predio. Glavna dva središta su: Donja Lendava i Murska Subota. Sjeverni dio Prekmurja je opet tercijarno pobrđe, slično Slovenskim Goricama, ali je manje vinorodno i siromašnije je.

Među Dravskim Poljem i Savom, čija se dolina od Radeča dalje opet širi, i među Celjskom Kotlinom i Sutlom, prostiru se opet brda s pojedinim prugama nižih tercijarnih kotlina. Po njima teku veće vode, i tu se javljaju slojevi mrkog uglja i lignita (ugljenokopi kod Reichenburga i Brežica). I taj je predio po visinama i blagim padinama dobro obrađen i srazmjerno dobro naseljen. Što je zemlja više otvorena prema panonskoj strani, to se sve više javljaju vinogradi. Većih mjesta tu nema. Spomenuti bi se moglo lječilište Rogaška Slatina.

Slično je i Dolenjsko Pohumlje između Save i gornje (i donje) Krke. Među višim vapnenjačkim brdima su tercijarne kotline s ugljenim slojevima, osobito u dolini Mirne (ugljenokop Krmel, kod Št. Janža). I tu je zemlja ne samo u nizini i ravnici, nego i po visinama obrađena i naseljena. Veća se mjesta (Radeče, Sevnica, Reichenburg, Krško) nalaze samo u dolini Save i donje Krke.

Kraj donje Krke je veća Brežičko-Krška Kotlina, koja je okružena tercijarnim brežuljcima, a u srednjem dijelu je dosta prostrana ravan, koja je naširoko u vezi s hrvatskom Posavinom, pa je zbog toga i toplija. Zato je brežuljasta ivica kotline dobra vinogradarska pokrajina, a najbolja je po brežuljcima oko Brežica i Krškoga, koji su veća središta kraj Save. Više gore uz Krku leži Novo Mesto, najvažniji grad Dolenjske, ali bez industrije.

Gorjanci (do 1.181 m), koji okružuju Kršku Kotlinu na jugu, čine granicu prema Hrvatskoj. Na njima su prve uskočke naseobine.

Uz gornju Krku, a osobito zapadno od nje, počinje slovenački Kras. U istočnom dijelu su samo manja kraska polja, na pr. Račensko ili Grosupeljsko i Dobrepolje, zatim Ribničko-kočevsko. Među njima su većinom malo rodna vapnenjačka brda i visoravni s kraskim pojavama. Ipak je ovdje zemlja dosta obrađena i nastanjena, a najpustiji je predio Suha Krajina (zapadno od gornje Krke). Prema zapadu i jugu zemlja se sve više diže. Na sjeveru se dižu na južnom rubu Ljubljanskog Barja veće visine s Krimom (1.106 m) u sredini, a na jugu na obje strane Kočevskog Polja: Rog (1.100 m) i Goteniški Snežnik (1.289 m). Sve su navedene planine pokrivene ogromnim, djelomice bukovim, a najviše jelovim šumama. U sredini se dižu široke visoravni 700—800 m visoke. Sve je to kraska zemlja, ali je ipak iskorišćen, obrađen i naseljen svaki dio rodnije grude. Gdje su ostale podzemne tekuće vode, one teku u tijesnim, gdjegdje na kanjonski način izdubenim, dolinama (Išna, Kupa). Zato je ovaj predio najmanje prohodan i najviše udaljen od željeznice.

Zapadno od gornje Kupe, koja teče kroz škriljevastu zemlju, preko Loža, Cerknice, Planine prema Idriji, nižu se kraska polja, s ponornicama i periodičnim jezerima (Cerkničko Jezero, Planinsko Polje i dr.). Taj niz kraskih polja predstavlja gornji tok Ljubljanice, koja je nekada u čitavoj svojoj dužini tekla nad zemljom, a kasnije joj je skaršćavanje premje-

stilo nekoje dijelove pod površinu. Na kraskim poljima su znatnija mjesta: Lož, Cerknica, Rakek, Planina, Logatec. Ali sva ona, osim lokalne trgovine drvom, zemljoradnje i stočarstva, nemaju ništa, što bi vrijedilo da se spomene.

Zapadno od navedenih kraskih polja diže se najviši dio slovenačkog Krasa: visoke grupe Sniježnik (1.796 m), Javornici (1.286 m) i Hrušica (1.300 m). Njihovim istočnim rubom ide državna granica između kraljevine SHS i Italije. Ogromne šume pokrivaju ova uzvišenja. Nastavak Hrušice prema sjeverozapadu je Trgovska Šuma (do 1.495 m), koja dopire do srednje Soče. Na njenoj sjevernoj strani pruža se do Soče i do donje Bače pojas visoravni, u visini od 700—800 m na objema stranama Idrije, koja za svoj razvitak ima da zahvali rudniku žive.

Jugozapadno od toga najvišeg pojasa slovenačkog Krasa su kotline starotercijarnoga pješčara, koje čine šire doline s normalnim površinskim tokovima. To su doline Rijeke, kotlina kraj Pivke, gdje leže Postojna, čuvena zbog svoje veličanstvene kraske pećine, već na rubu kranjskog terena. Najveća je Vipavska Dolina, koja je u vezi sa Soškom Dolinom, kojom prelazi u široku nizinu. U Vipavskoj se Dolini zbog toga javlja već jak uticaj mediteranskog podneblja, s ranim proljećem i vrlo toplim, vedrim ljetom. Zbog toga je tu razvijeno vinogradarstvo, čije je središte Vipava, dok je obližnja Ajdovščina, koja je s Goricom vezana željeznicom, važna kao industrijsko središte. Ipak bura čini teškoće u zimskoj polovini godine. Osjetljivije biljke (masline, smokva, bademi i t. d.) mogu da se održe tek u okolini Gorice.

Među navedenim pješčanim kotlinama, Tršćanskim Zalivom i donjom Sočom, leži najneplodniji dio slovenačke teritorije: Tršćanski i Komenski Kras. Površina je tu ponajviše kamenita, bez šume, s neznatnom količinom plodne zemlje. Tu su vinogradi, čuveni zbog jakih crnih vina, glavna osnova egzistencije. Svaki i najmanji dio plodne zemlje brižljivo je obrađen. Inače ne bi bilo moguće živjeti na tako oskudnoj zemlji, gdje, naravno, ne može biti većih naselja.

Na jugu prelazi ovaj predio u visoravni Ćećarije, gdje slovenački elemenat prelazi u hrvatsko stanovništvo. Na tršćansko-koparskoj obali javlja se ponovno uzan pojas pješčara, koji se, u sve širem pojasu, produžuje u srednju Istru. Tu slovenačko stanovništvo dopire od Istre do u blizinu donje Soče, do Štivana kod Devina i do Jadranskoga mora. Tu je Trst, koji je bio u starom dijelu grada talijanski, ali su sva okolna mjesta, neposredno uz stare gradske bedeme, uvijek bila slovenačka. Isto tako je Kopar ostao talijanski grad, a neposredno uz njega počinju slovenačka sela.

Austrijska S. obuhvata južni i centralni dio Celovačke Kotline, koja je na jugu okružena Karavankama, i donji dio Ziljske Doline. Narodnosna granica ide sada od ušća rijeke Labudnice (Lavant) bregovima između Drave i Labudnice na južne vrhove Sviniške Planine (Saualpe), a otuda preko Krke na Celovac, gdje su sela južno i istočno od grada još slovenačka, a sjeverno i sjeverozapadno su ponijemčena. Od Celovca ide narodnosna granica tik pokraj sjeveroistočnog kraja Vrpskog, na sjeverni kraj Osojskoga Jezera (Ossiacher See), pa po visinama istočno od jezera prema Beljaku (Villach), koji je još njemački, a ima na istoku i jugu uz samu gradsku teritoriju već slovenačka sela. Od Beljaka granica između Slovenaca i Nijemaca ide na glavni greben Dobrača, pa dalje po Ziljskim Alpama do blizu trga Šmohora (Hermagor). Tu se granica okreće prema jugu preko doline, tako da je Šmohor s gornjim dijelom Ziljske Doline još njemački, a sve, što je istočno od Šmohora, slovenačko. Od Šmohora ide granica pravo prema jugu u Italiju, te kod Pontebbe-Pontaflja prelazi u talijansko-slovenačku narodnosnu granicu. Tu je dakle trojna granica germanske, slovenske i romanske rase.

Koruška se S., po površini i prirodi zemlje, ne razlikuje mnogo od ostale S., od koje je dijele Karavanke, Peca i Strojna. Celovačka Kotlina je nisko, prostrano utolegnuće među alpskim planinskim vijencima. U ledeno doba bila je ona sva pokrivena golemim ledenjacima, koji su je ispunjavali, dolazeći od zapada Dravskom i Zelskom Dolinom, u srednjem pre-

djelu, kod Celovca, do visine 500 do 700 m, i dopirali do njenog istočnog ruba. Zato imaju brežuljci u njoj značajne oblike: okrugle kupe, oble oblike, i, na mnogim mjestima, morene, a za njima jezera. Zbog toga je Celovačka Kotlina zemlja bezbrojnih jezera, velikih i najmanjih. Neka su od njih djelomice otekla, pa su preobraćena u močvare ili bare. Najveće je Vrpsko Jezero, koje je srazmjerno plitko, i zbog toga zgodno za kupalište i ljetovalište (glavna su središta saobraćaja sa strancima na jezeru Poreče [Pörtschach], i Vrba).

Površina Celovačke kotline je raznolika. Ravnice ima kraj Drave, gdje u uskom pojasu uz Rijeku, od Beljaka do ušća Bele, leže Donji i Gornji Rož, dalje Podjuna, šira ravan među Dravom, Pecom i Obirom. Na lijevoj strani Drave je Celovačka Ravan s Gospsvetskim Poljem (Saalfeld), gdje je nekada bilo sjedište slovenačkih vojvoda stare Karantanije, i valovita Velikovska Ravnica, među Dravom i Svinškom Planinom. Celovačka Kotlina je naseljena od prilike isto onako gusto kao i ostala S. Njeno je stanovništvo zaposleno uglavnom ratarstvom i stočarstvom, a vrlo je važno i šumarstvo. Šume su velikim dijelom svojina njemačkih veleposjednika. Željezoindustrijsko mjesto su Borovlje s obližnjom Bistricom. Inače ova zemlja ima izrazito agrarni značaj, i gradovi i trgovi, kao na pr. Velikovec, Pliberk, i t. d., samo su trgovačka i administrativna središta. Nešto više industrije i trgovine ima u Celovcu, glavnom gradu Koruške pokrajine, i u Beljaku, koji se u posljednjim decenijama, zbog žive trgovine i saobraćaja s Italijom (drvo), veoma razvio.

U pogledu saobraćaja Celovačka je Kotlina prolazna zemlja. Ima tri dobra puta, sada automobilske ceste, koje vode preko Karavanki na Gornju Savu, i dvije željeznice, jedna ide glavnom dolinom preko talijanske teritorije kod Trbiža, a druga kroz karavanski tunel (preko 8 km) kod Jesenica. Osobito je važna željeznica, koja vodi kroz Beljak i Trbiž u Italiju, jer je to za istočnu Austriju jedina neposredna željeznica u Italiju.

Podneblje u S. je umjereno. Zime su u centralnom predjelu, osobito u Ljubljanskoj Kotlini i u zatvorenim dolinama i kraskim poljima (srednja januarska temperatura 1·0 do 1·5° C) hladne. Ipak zima ne dostiže visinu kao u Celovačkoj Kotlini. Zbog blizine Alpa i mnogih oblačnih dana, ljeto nije naročito toplo (srednja julska temperatura 19 do 20° C). Toplije je ljeto, s većim brojem vedrih dana, na nižim brežuljcima i ravnicama na jugoistoku i istoku; gdje je već znatan uticaj Panonske nizine.

Klimatski uticaj Jadranskoga mora ograničen je na talijanski dio S., gdje mediteranski uticaji dopiru u dolinu uz Soču, uglavnom do Kanala, i uz Donju Vipavu. Inače se ti uticaji osjećaju u uzanom pojasu na Krasu tek uz more, i naravno, u venecijansko-slovenačkoj teritoriji, koja se diže kraj prostrane ravni. Samo je ovdje zima zaista topla, ukoliko ne duva bura, koja je osobito u Trstu, veoma jaka. Ljeto je, naravno, veoma vruće.

Za podneblje S. karakteristično je izobilje vodenih taloga (1.000 do 3.000 mm na godinu). Njih ima najviše u pojasu od Julijskih Alpa do Snježnika (3.000 mm), a najmanje u niskom predjelu istočno od Maribora, a i tu ih je još uvijek oko 1.000 mm. Na jugozapadu talozi dostižu maksimum u jesen, a na sjeveru i sjeveroistoku ljeti. Inače nema u S. ni jednog godišnjeg doba, u kome ne bi bilo za vegetaciju prosječno dovoljno kiše. Značajna je vanredno velika vremenska promjenljivost, osobito zimi: rijetko kad traje jači mraz neprekidno duže vremena. Jesen je obično vrlo duga i jako topla, a prava zima počinje tek krajem decembra. U tome se pokazuje uticaj Jadranskog mora, koji inače, zbog visokih i širokih planina među Risnjakom i Triglavom, ne može da dođe do svoga punog izraza.

Celovačka Kotlina razlikuje se od ostale slovenačke teritorije u pogledu podneblja time, što ima oštrije podneblje. Zbog toplotne inverzije, koja se javlja u toj, sa svih strana sasvim zatvorenoj kotlini, u vanredno jakom obimu, zime su vrlo studene. Ali i ljeto je srazmjerno hladno, tipično alpinsko. Zato je karakteristično, da se tu ne goji kukuruz, a mjesto pšenice ima u izobilju raži, mnogo više nego u ostaloj S. Vinova loza ne može da uspijeva, osim sasvim usamljeno, na jednom mjestu kod Žigare Vasi, gdje je kraj otvoren toplomu južnom

vjetru, koji dolazi dolinom Bele preko Alpa.

S. se obično označuje kao industrijska zemlja. Ali ona je industrijska zemlja samo, ako je upoređujemo s ostalim pokrajinama naše kraljevine, koje imaju još manje tvornica i industrije nego S. Prema pravim industrijskim predjelima Evrope treba još uvijek označiti S. kao poljoprivrednu zemlju, jer od cjelokupnog stanovništva S. skoro dvije trećine (65%) su zaposlene u poljoprivredi, stočarstvu i šumarstvu.

U S. je po zvaničnoj statistici, 94·7% produktivne i 5·3% neproduktivne površine. Od produktivne površine, koja iznosi 1,533.790 ha, otpada na njive 20·73%, na voćnjake 16·95%, na pašnjake 13·59%, na šume 46·37%, i naposljetku, na bare i močvare 0·19%. Vidi se dakle, da njive i vrtovi čine u S. jedva nešto više od jedne petine cjelokupne produktivne površine. Uz taj srazmjerno sigurno vrlo mali procent treba još dodati, da kvalitet zemlje u S. nije prvoklasan, i da se po rodnosti nikako ne može upoređivati na pr. s Banatom ili Srijemom. Zemlja u S. se mora dobro gnojiti i racionalno obrađivati, pa tek onda daje priličan prinos.

Za slovenačku poljoprivredu je karakteristično, da se tu goje najraznovrsnije kulture, ali ni jedna u naročito velikoj množini. Sadi se prije svega vrlo mnogo krompira (13% njiva je zasađenih krompirom), relativno više nego u ma kojoj drugoj našoj pokrajini. Zatim dolaze kukuruz, pšenica, raž, ječam, zob, heljda, proso, pasulj, repa, kupus, korijenje. Gotovo svaka seoska kuća ima sve te kulture, ni jedna se od njih ne goji u tako pretežnoj množini, da bi to omogućilo specijalizaciju. Zato seljaci imaju kadšto samo po malo ovih ili onih produkata, prema tome kakva je ljetina, a pojedine od njih, osobito pšenično brašno, moraju skoro svuda kupovati.

Seljak u S. ne posvećuje stočarstvu manje pažnje nego poljoprivredi, možda čak i više. Ovce se goje u sasvim neznatnom obimu, a koze još manje. Poglavita domaća životinja je govedo. Gotovo svuda su uvedene dobre alpinske pasmine. U mnogim krajevima su uređene mljekare, koje izvoze mlijeko ili proizvode od mlijeka. U planinskim predjelima su uveđene sirnice, koje izvoze sir. Najbolji je bohinjski sir iz Julijskih Alpa. Jako je razvijeno gojenje svinja, samo svinje ne krme žirom i kukuruzom, već poljskim proizvodima i otpacima iz kuhinje. Konji se upotrebljavaju za kola. Ostale domaće životinje, na pr. magarci, ne goje se gotovo nigdje. Znatan dio prihoda donosi seljacima u S. prodaja stoke.

Šume u S. zauzimaju gotovo polovinu površine. Od toga ima 38—40% četinarske, 32—34% lisnate i 28—30% mješovite šume. Uopće je 94% visoke šume. Znatan dio šumske površine je u vlasteoskom posjedu. Veleposjedi, koji bi obuhvatali velike areale izorane zemlje i livada, u S. su, izuzevši Prekmurje, izuzetak. Veleposjedi, koji su većinom imanja negdašnjeg njemačkog feudalnog plemstva, imaju najviše šuma. Ipak je šuma uglavnom podijeljena još dosta ravnomjerno; skoro sve srednje i veće seoske kuće imaju pored njiva i šume. Šuma je rezerva, iz koje seljak u S. pokriva troškove. Inače bi mu ekonomija bila vrlo često pasivna.

Gustoća stanovništva u S. iznosi 65 ljudi na kv. km. S. je dakle, poslije Vojvodine, naša relativno najnaseljenija pokrajina. Ali pravu sliku o značenju tih brojeva dobivamo tek onda, ako uzmemo na um, da je S. alpinska, brdovita, djelomice čak kraska zemlja, i da je samo petina cjelokupne površine u njivama. Na svakoga seljaka u S. dolazi dakle vrlo malo izorane zemlje. Stoga, po zvaničnoj statistici, u S. prevlađuje mali posjed. S. je upravo klasična zemlja malog posjeda. Veliki dio seoskih gospodarstva je pasivan, ili bar tako blizu pasivnosti, da svaka izvanredost (grad, požar, veliki porezi i t. d.) povlači poremećaj ravnoteže u ekonomiji. Stoga se svaki, i najmanji prihod od šume i od stočarstva mora pažljivo upotrijebiti. Gdje to nije moguće, potrebna je zarada van poljoprivrede. Gdje nije bilo industrije, nastupilo je iseljavanje.

Sirovina za industriju S. nema u izobilju. Industrijske se biljke malo goje. U Savinjskoj Dolini goji se mnogo hmelj, i to gotovo sve za izvoz. Lan se goji u neznatnoj mjeri. Šećerne repe nema, ni duhana, ni svilene bube.

Ali zato S. ima dobro razvijeno rudarstvo. Osim uglja kopa se olovo u

Črni, u Mežiškoj Dolini. To je velik, moderno uređen rudnik, s velikom topionicom. Rastopljena ruda ponajviše se izvozi. Manji rudnik za olovo ima i u Litiji. Svi ostali rudnici olova, žive, mangana, željeza i t. d. napušteni su, jer nije bilo dovoljno rude za modernu proizvodnju. Veliki rudnik žive u Idriji, drugi u Evropi, ostao je pod talijanskom vlašću, a isto tako i rudnik cinka i olova kod Rablja, u zapadnim Julijskim Alpama.

S. ima mnogo uglja. Ugljeni rudnici su: u Trbovljama, Hrastniku, Zagorju i kod Laškoga, kod Velenja, u Reichenburgu, kod Kočevja, u Krmelju kod Št. Janža; ima još nekoliko manjih. Cjelokupna produkcija uglja u S. iznosi skoro polovinu cjelokupne produkcije u našoj državi. Ali sav ugalj u S. je iz tercijarnog doba, pa je ili mrki ugalj ili čak lignit. Najboljeg, t. j. crnog uglja, S. nema. Neznatni rudnik kod Orlja blizu Ljubljane je tako malen i primitivan, da ne dolazi u obzir.

S. ima mnogo vođene snage, što je razumljivo s obzirom na veliku raznolikost u terenu i obilje vodenih taloga, raspoređenih ravnomjerno na sva godišnja vremena. Elektrifikacija S. stalno napreduje. Najveća dva poduzeća za proizvodnju električne snage su: Fala na Dravi, iznad Maribora, i Završnica, blizu Bleda. Manjih ima po selima. Razvitak elektrifikacije sprečava oskudica kapitala.

Topli i mineralni izvori, ljetovališta i klimatična lječilišta su: Bled, Bohinj, Kranjska Gora, Rogaška Slatina, Dobrna, Topolšica, Laško, Rimske Toplice, Radenci. U Alpama je živ saobraćaj turista.

Industrija u S. primorana je dakle, da znatnim dijelom uvozi sirovine. Što se tiče geografskog položaja industrijskih poduzeća, treba naročito naglasiti, da imamo dva različna predjela. Skoro čitava industrija koncentrirana je na teritoriji uz željeznicu Maribor—Celje—Zidani Most—Ljubljana—Vrhnika, i na teritoriji sjeverozapadno odatle, dok je predio južnoistočno od navedene željezničke pruge skoro potpuno bez industrije. Uzrok intenzivnijoj industrijalizaciji na sjeverozapadu su veće vodene snage, koje su od vajkada pomagale, da se u alpinskim dolinama razvilo obrađivanje željeza, koje je naslijedila moderna industrija. Zatim je u tom predjelu veće bogatstvo ruda, osobito uglja. Tu su podignute i prve željezničke pruge, a tu se najviše javljao i uticaj susjedne austrijske industrijalizacije.

Među najrazvijenije industrijske grane u S. spada teška industrija željeza, koja ima svoja središta u Jesenicama, u Štorama kod Celja i u Ravnama kod Guštanja. Lakša industrija željeza je u Ljubljani, kod Kamnika u Tržiču, u Kropi, u Celju i Mariboru, a manja još u nekim alpinskim mjestima. Tekstilne industrije, koja proizvodi ponajviše pamučnu robu i platno, a u manjoj mjeri i vunenu robu, ima u Tržiču, Kranju, Litiji, Ljubljani, Št. Pavlu u Savinjskoj Dolini i Kočevju. Tekstilne kućne radinosti nema nigdje više, osim čipkarstva, koje cvjeta u predjelu između Škofje Loke i Idrije. U Domžalama je jako razvijena industrija proizvodnje slamnih šešira. Jako se razvila industrija kože (Tržič, Ljubljana, Šoštanj, Maribor i Ptuj). Industrija drva, s obzirom na bogate šume, nije dovoljno razvijena. Drvo se izvozi najviše kao drvo za građu i daske. Zato ima gotovo u svim predjelima mnogo velikih i manjih pilana, koje rade za izvoz. Većih tvornica za razne proizvode iz drva, za kemijsku preradu drva i t. d. ima u gornjoj Mislinjskoj Dolini, u Polzeli kod Celja, u Majšpergu kod Maribora, u Sevnici kraj Save. Tvornice za proizvodnju papira i kartona nalaze se u Vevčama-Medvodama, Tržiču, Radečama. Pokućstvo se proizvodi ponajviše u okolini Ljubljane, u Konjicama s okolinom i u Mariboru. Kemijska je industrija zastupana u Mostama kod Ljubljane, u Hrastniku, u Celju, u Rušama kod Maribora. Barutna tvornica ima u Kamniku. Staklane se nalaze u Zagorju, Hrastniku i u Straži kod Rogaca. Tvornice cementa su u Mojstrani blizu Jesenica, u Trbovljama i Zidanom Mostu. Srazmjerno malo ima tvornica za preradu agrarnih produkata. Parni mlinovi se napuštaju; ima ih još samo u Celju i Mariboru. Tvornice za preradu mesnih proizvoda ima samo u Mariboru, u Vrhnici i u Ljubljani. Velike pivare su u Ljubljani, u Mariboru i u Žalcu-Laškom; manje su napuštene. Velika tvornica duhana je u Ljubljani. Tvor-

nica primjesa za kavu ima u Ljubljani, Mariboru i kod Kamnika.

Velika su industrijska središta, gdje se stanovništvo većinom izdržava samo od industrije: Jesenice, Tržič, Ljubljana, Celje, Maribor i, naravno, veća rudarska središta. U industriji su zaposleni većinom domaći i okolni seljaci. Ne smije se, osim toga, izgubiti iz vida, da su najveća industrijska poduzeća u posjedu Nijemaca, domaćih ili stranih, privatnih lica ili dioničarskih društava.

Baš zato, što je industrijalizacija S. sporo napredovala, veliki je dio stanovništva tražio zarade u tuđini. Iseljavanje je dostiglo vrhunac 1890 do 1910. Tada se iselilo iz S. najviše, naročito muških. Samo manji dio tih iseljenika vratio se u domovinu.

Saobraćaj je u S. uglavnom dobar. Transport tovarnim životinjama nije više nigdje u običaju, pa ni u planinskim predjelima. Cesta ima gotovo svuda u velikom broju, i one su bile uvijek u srazmjerno vrlo dobrom stanju. Ceste su većinom državne i oblasne, zatim sreske; samo manje su općinske. I telegrafska i telefonska mreža je srazmjerno gusta. Rijeka za plovidbu u S. nema. Samo se drvo prevozi splavovima na pr. po Savi, Savinji i Dravi.

Željeznička mreža u S. srazmjerno je gusta. Austrija je upotrebljavala S. kao prijelaznu teritoriju za izlaz na more u Trst i Rijeku. Zato je S. dobila željeznicu vrlo rano. Pruga od Beča—Graza, preko Maribora do Celja sagrađena je već 1846. To je najstarija željeznica u kraljevini. Do 1849 produžena je ova pruga do Ljubljane, a 1857 do Trsta. Osim toga ova je željeznica dvostrukog kolosjeka. 1860 svršena je pruga Pragersko—Kanjiža, 1862 pruga Zidani Most—Zagreb, 1863 Maribor—Celovac, 1873 Št. Peter na Krasu—Rijeka i Ljubljana—Trbiž. Do 1894 sagrađena je željeznica iz Ljubljane do Kočevja i Novoga Mjesta. Ali sve glavne pruge upravljene su u pravcu prema moru, što danas, pošto je slovenačko Primorje s Rijekom i Istrom potpalo pod Italiju, ima svoje nezgodne posljedice. Neke pruge preko S. imaju danas za ovu teritoriju značaj mrtvih napuštenih riječnih korita (na pr. željeznica Jesenice—Bohinjska Bistrica, kao dio negdašnje 1908 sagrađene, glavne pruge Austrija—Gorica—Trst). S druge strane opet S. nema dovoljno željezničke veze s Hrvatskom, što je posljedica madžarske željezničke politike. Zato su S., iako ona ima srazmjerno gustu mrežu, neophodno potrebne pruge među Kočevjem i riječkom prugom. Pruga među Novim Mjestom i Karlovcem sagrađena je tek 1908. Veza s Prekmurjem i Murskim Poljem, koji su od 1918 imali potpuno izolirane željeznice, načinjena je već 1924, pomoću nove pruge Ormož—Ljutomer—Murska Sobota.

Za trgovinu je S. važna pokrajina, jer najveći dio saobraćaja za Austriju, Njemačku, Čehoslovačku i Italiju, i obratno, ide slovenačkim željeznicama. Iz S. ide u inozemstvo deset pruga, dok iz Srbije idu u inozemstvo samo tri. Zato je trgovina u S. postala vrlo živa (glavno središte joj je, dakako, Ljubljana), iako S. jako nedostaje neposredan izlaz na more.

Stanovništvo S. je u narodnom pogledu dosta jedinstveno. U S. stanuju kompaktno Slovenci, koji čine 93·2% cjelokupnog stanovništva. Srba i Hrvata je 1921 bilo 10.721, t. j. 1%, i to ponajviše u glavnim centrima, odnosno u mjestima, gdje su garnizoni i veća upravna središta. Narodne manjine u S. su srazmjerno malo zastupljene. Neznatno jezično ostrvo čine Nijemci oko Kočevja, doseljeni u 14 vijeku. Njihov broj iznosi samo 12.000, a i među njima je naseljenih 5.300 Slovenaca. Područje Kočevljana izgleda na kartama prostranije nego što bi se moglo zaključiti po statistici, jer je malorodno i slabo naseljeno. Nekoliko njemačkih sela sa seoskim stanovništvom ima u S. samo još oko Apača kraj Mure, iznad Radgone (oko 3.200 duša). Svi ostali Nijemci u S. (ukupno 39.631, t. j. 3·8%) su doseljen elemenat, i drže se samo u gradovima, trgovima i u većim industrijskim središtima, a najviše na sjeveru, u blizini narodne i državne granice, gdje ih je umjetno održavao austrijski režim. Ali ne smije se zanemariti činjenica, da su Nijemci u S. ekonomski još uvijek jak faktor, jer imaju u rukama znatan dio velikih poduzeća raznih struka.

U S. ima osim toga 14.897 (1·4%) Madžara, koji stanuju skoro svi u selima uz granicu kod Donje Lendave.

Po vjeri je S. skoro sasvim katolička pokrajina. Samo 27.252, t. j. 2·6% ima protestanata. Taj izuzetak čini samo Prekmurje, gdje je dobra četvrtina stanovništva protestanata evangeličke vjeroispovijesti, koji su po narodnosti Slovenci. Tu je i ono 700 protestanata kalvinske vjeroispovijesti, koji su Madžari. Jevreji su u S. samo neznatno zastupljeni, što je posljedica historijskog fakta, da su ih nekada austrijske vlasti satrle. Više ima Jevreja u Prekmurju. Od cjelokupnog broja Jevreja u S. (946) 642 ih je u Prekmurju.

Oblasti su u S. podijeljene u srezove, koji su se prije zvali »politični okrajn«, a srezovi u općine. Općine su u S. većinom male, iako obuhvataju često veći broj sela.

Literatura: Slovenska zemlja. Opis slovenskih pokrajin v prirodoznanskem, statistiškem, kulturnem in zgodovinskem obziru (Izdanje Matice Slovenske, 1892—1926); I. dio: S. Rutar, Goriška in Gradiščanska; II. dio: S. Rutar, Trst in Istra; III. dio: S. Rutar, Beneška Slovenija; IV. dio: Fr. Orožen, Kranjska; V. dio: Ferd. Sendil, Kamniške ali Savinjske Alpe; VI. dio: M. Potočnik, Koroška; VII. dio: Fr. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje; M. Slavić, Prekmurje (1921).

Veliki dio slovenačke teritorije obrađuje izvrsno djelo Norbert Krebs, Länderkunde der österreichischen Alpen (1913, drugo prerađeno izdanje, Die Ostalpen und das heutige Österreich, 1 i 2 dio, 1928). Ovo djelo ima iscrpan registar geografskih i srodnih studija i knjiga o Alpama i o pretežnom dijelu slovenske teritorije; J. Rus, Slovenska zemlja. Kratka analiza njene zgradnje in izoblike (1924); Fr. Erjavec, Slovenci. Zemljopisni, zgodovinski političi kulturni, gospodarski in socijalni pregled (1923); M. Brezigar, Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva (1922); Rud. Badiura, Jugoslovanske Alpe, I. dio, Slovenija (1922); A. Melik i M. Kos, Slovenačka (Srpska Književna Zadruga, 30, 202, 1927, osobito u ovoj knjizi članak: A Melik, Geografski pregled Slovenačke).

A. Melik.

Geologija. Zemlja, na kojoj žive Slovenci, zauzeta je sva svim granama Alpa, što ulaze u Jugoslaviju, ali ona ima nekoliko fizionomija; u njoj ima Alpa visokih, srednjih i niskih, ima lijepih dolina Drave, Save i njihovih pritoka, u njoj je početak monotone Panonske ravnice i pustoši kameniti, kršni Kras (karst).

Slovenačke Alpe mogu se grupirati na Podravske, Posavske i Dinarske.

Dravske planine sastoje se od Alpa Ziljskih (ali ove nisu u oblasti sadašnje Slovenije), Karnijskih i Karavanki s njihovim istočnim izdancima. Prve se sastoje iz pojasa kristalastih škriljevaca, paleozoika, trijasa, jure, a ponegdje i neogena. Karnijsko bilo, karakterizirano je terenima bilura i devona, koji su nabrani već u karbonskoj periodi, te su se na njima diskordantno naslagali marinski i terestrični slojevi karbona, pa zatim su se s njima složili slojevi perma i trijasa, u kojima ima eruptivnih stijena. Sličnoga su sastava i Karavanke, po kojima ide sadašnja naša granica. — Pohorje, krajni izdanak Dravskoga bila, ima jezgro od granita i kristalastih škriljevaca, a oblogu nešto od kretaceja, a naročito od oligocena. — U ovome terenu ima mnogo kamenog uglja (Socka, Trbovlje, Zagorje), stvorenog u zalivima i jezerima.

Posavske planine granaju se po gornjem porječju Save i po cijeloj Kranjskoj. One počinju s Triglavom, koji je najznačajniji vis Julijskih Alpa. Sastavljen je od jednolikih trijasnih vapnenjaka, s nešto porfiritskih tufova u podini i lijasnih vapnenjaka na podnožju, blizu Bleda. — Trijasni vapnenjaci su glavna građa svih bregova, što se nižu dalje u pravcu k istoku, u oblast Hrvatske. Ponegdje su ovi udruženi s kretacejskim vapnenjacima i pokriveni tercijarnim terenom. Kod Ljubljane izbijaju na površinu i karboniferski škriljevci.

Dinarske planine sastoje se najviše od katova trijaskih pa kretacejskih i eocenih. Na dva-tri mjesta ima i jurskih slojeva (titona, oolita i lijasa). — Istra je zauzeta vapnenjacima pola kretacejskim, a pola eocenim, između kojih sistema leži jedan osobeni, »liburnski«, kat mješovitog prijelaznog karaktera, gdje se zemlja kolebala, te su bili čas morski zalivi, čas jezero. — Sa zonama tarinskih vapnenjaka smjenjuju se zone pjeskovitoga i laporovitoga fliša.

Za Sloveniju su karakteristični i tragovi od ledenjaka, koji su se s istočnih Alpa spuštali u dolinu Save do Radoljice, šaljući svoj šljunak čak do Ljubljane. U dolini Drave ledenjaci su prelazili dalje i od Celovca.
J. Žujović.

SLOVENKA, književno-poučni časopis. Izlazio je, pod uredništvom Emila Čakre, u Novom Sadu 1860.
U. Dž.

SLOVENSKA BANKA. Osnovana je 1910. Centrala Šid. Kapital je 25.000. Fondovi 43.665, ulozi 295.331 Din. Predsjednik je Jan D. Vloček. *N. S.*

SLOVENSKA BISTRICA, grad u Sloveniji, na jugoistočnom podnožju Pohorja. Ima 1.240 stanovnika. Spominje se prvi put 1240, kad je već imala prava trgovanja. 1311 bila je u rukama Habsburgovaca, koji su je, da bi oštetili salzburški Ptuj, mnogo pomagali. U doba turskih upada S. B. je dosta stradala. Na zapadnom kraju grada stoji veliki, 1623 sagrađeni grad grofova Attems. — S. B. je sjedište sreskog suda, ima manju tvornicu za izradu puceta i dosta zanata. U okolini ima vrlo dobrog vina. Do glavne željezničke pruge vodi od 1909 3·8 km duga pruga. *A. M.*

SLOVENSKA KMETIJSKA STRANKA. V. u Dodatku.

SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA. V. u Dodatku.

SLOVENSKA REPUBLIKANSKA STRANKA. V. u Dodatku.

SLOVENSKE EPARHIJE, najstarije slovenske crkvene oblasti na Balkanskom Poluotoku. Za doseljene Slovene po Makedoniji i Epiru osnovane su u 6 i 7 vijeku naročite eparhije. Tako je pod filipskom mitropolijom osnovana eparhija Velika i eparhija za pleme Smolena. Pod solunskim mitropolitom bila je eparhija Servija (kasnije Serfidža) i eparhija za pleme Druguvita, a pod mitropolitom Larise osnovane su eparhija Jezero i Radovižd. Sve te S. E. kasnije su gotovo potpuno pogrčene. *R. G.*

SLOVENSKE GORICE, bregovi i brežuljci u Sloveniji, na granici SHS i Austrije, između rijeka: Gorenje Pesnice-Mure-Drave-Pesnice, sjeverno od Maribora, Ptuja i Ormoža. Sastavljene su od tercijarnih tvorevina, marinske gline, zatim pijeskova, pješčara, šljunaka, a manjim dijelom od vapnenjaka. S. G. pružaju se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, i u istom se pravcu spuštaju, gubeći se u Panonskoj Posavini. Najviši visovi su Križev Vrh (633 m) i Kremberg (853 m), a sve ostalo su niži bregovi. S. G. su jako ispresijecane dolinama rječica i potoka, te imaju vrlo valovit izgled. Jugozapadno od S. G., između Drave-gornjeg toka Pesnice-gornjeg toka Gorenje Pesnice, nalaze se bregovi kraj Kozjaka. Sjevernim i sjeveroistočnim podnožjem S. G. prolaze željeznička pruga Štras—Radgona—Ljutomer i cesta Štras—Radgona—Murska Sobota—Čakovac, južnim cesta Dravograd—Maribor—Čakovac i željeznička pruga Celje—Ptuj—Čakovac, a preko S. G. prolazi veći broj kolnih i pješačkih puteva. *P. V.*

SLOVENSKI INSTITUT U PARIZU. V. Institut Slovenskih Nauka.

SLOVENSKI JUG, politički nedjeljni list za propagandu jugoslovenskog jedinstva. Počeo je izlaziti 1904. Poslije prekida obnovljen je, pod uredništvom Dr. B. Markovića, 1908 i izlazio je do 1912 u Beogradu.
U. Dž.

SLOVENSKI KOMITET osnovan je 2/7 1924 u Parizu, sa zadatkom, da razvija djelatnost među Slovenima u korist rasne, kulturne i ekonomske solidarnosti, da izvede organizaciju svih slovenskih novinara u Francuskoj, da na francuskom izda antologiju slovenskih pjesnika, da u periodičnim sveskama objavljuje reprodukcije najčuvenijih djela slovenskih slikara i skulptora, da u Parizu priređuje slovenske koncerte i t. d.
B. M.

SLOVENSKO UMETNIŠKO DRUŠTVO osnovano je 1899 u Ljubljani. 1900 godine priredilo je u ljubljanskom Mjesnom Domu prvu slovenačku izložbu umjetnosti, gdje su prvi put izložili kasnije vođe slovenačkog impresionizma. Ovo je društvo živjelo samo nekoliko godina. Kad su na drugoj slovenačkoj izložbi prevladali impresioniste, ono je raspušteno.
F. S.

SLOVENSKO UMETNIŠKO DRUŠTVO, organizacija slovenačke najmlađe umjetnosti. Osnovano je 1926, iz članova prijašnjega Kluba mladih. Priredilo je izložbe moderne umjet-

nosti u Pragu, Berlinu, Beču i u Novom Sadu (1927). *F. S.*

SLOVENJ GRADEC, varoš u Sloveniji, u Mislinjskoj Dolini, na Mislinji, malom pritoku Drave. Ima 1.111 stanovnika. U rimsko doba nalazila se ovdje veća naseobina Colatio, koja je za vrijeme seobe naroda propala. U slovenačko doba postala je pod jakim gradom na brdu, od koga ima svoje ime, nova naseobina, koja se prvi put spominje 1091. Oko 1173 dobili su ovu zemlju grofovi Andechs-Meran, osnovali su, vjerovatno u sredini Mislinjske Doline, novu naseobinu, i dali joj ime susjednog, starijeg mjesta, koje se od toga doba zvalo Stari Trg. Novo mjesto dobilo je prava trgovanja vjerovatno još prije 1180. Nazvano je kasnije S. G. (Windisch Grätz), nasuprot Njemačkome Gracu (Bayrisch Grätz). 1251 dobili su Mislinjsku Dolinu akvilejski patrijarsi i okružili S. G., koji se 1267 spominje kao varoš, zidom. — S. G. je sjedište sreskog poglavarstva i suda. Ima nešto zanata, tvornicu koža i manju tvornicu kosa. 1903 uništila je vatra skoro polovinu varoši. Na gornjem kraju Mislinjske doline nalaze se dva poduzeća za preradu drva. *A. M.*

SLOVIĆ, visoravan u Bosni, južno od Hrbljine Planine i Vitoroga, oko 15 km istočno od grada Glamoča. Sastavljena je od jurskih vapnenjaka; visoka je 1.508 m, i pruža se od sjeverozapada na jugoistok. S. je dijelom pušumljen, dijelom gô i stjenovit; kraj njega vode seoski putevi, a građenih puteva nema. *P. V.*

SLOVIN, kraska visoravan u Bosni, jugozapadno od Hrbljine Planine, a istočno od srednjeg dijela Glamočkog Polja. Sastavljena je od trijaskih i jurskih vapnenjaka, čiji se slojevi pružaju u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a to je i orografski pravac S. Visoravan je nagnuta prema sjeverozapadu; na njoj su najviši vrhovi: kota 1.746 m, Veliki S. (1.669 m), Mali S. (1.586 m). Preko visoravni vode pješački putevi i staze, a građenih puteva nema. S. je tek mjestimice pod vegetacijom, sve ostalo je golo, stjenovito zemljište. *P. V.*

SLOVINAC, list za knjigu, umjetnost i obrtnost, izlazio je u Dubrovniku, ponajviše latinicom, ali nešto i ćirilicom, 1/5 1878—21/12 1884, 1878 do 1881 dvaput mjesečno, a 1882—1884 tri puta na mjesec. Glavni mu je urednik za cijelo to vrijeme bio prof. L. Zore, ali se on kao takav potpisao samo na prvih 7 brojeva, 8 broj potpisao je (brijač) Antun Selak, a od 9 broja prve godine, pa dokle god je S. izlazio, Vjekoslav Pretner, upravitelj štamparije, u kojoj se list štampao. S. je prestao izlaziti krajem 1884, zbog kampanje, što su je protiv njega podigli dalmatinski klerikalni krugovi, kad je Zore u 12 brozju 1883 počeo izdavati, pod pseudonimom Milivoj Strahinić, svoju imitaciju Danteove Komedije: Objavljenje. Političko-literarni program lista bio je, da pod imenom Slovinci okupi i Srbe i Hrvate. *M. R.*

SLOGA. 1. Književni zabavnik. Izdao ga i uredio Emil Čakra 1862 u Novom Sadu.

2. Političko-književni, dnevni list. Izlazio je, pod uredništvom Dragomira Brzaka, 1902 u Beogradu.

3. Politički, nedjeljni list. Izlazio je, pod uredništvom Dr. Koste Bugarskog, u Somboru 1905—1914.

4. Političko-nezavisan organ američkih Srba. Izlazio je u Pittsburgu 1910—1912, pod uredništvom M. St. Stanojevića. *U. Dž.*

SLOMŠEK ANTUN MARTIN, lavantinski biskup 1846—1862 (26/11 1800, Ponikve, kod Celja). Zaređen je 8/9 1824. Služio je kao kapelan na Bizeljskom, uz Sutlu, u Novoj Crkvi, i kao spiritual u sjemeništu u Celovcu. 1838 postao je nadžupnik u Vuzenici, 1844 kanonik, 1846 celjski opat, i još iste godine lavantinski biskup. Kao svećenik i biskup S. zauzima prvo mjesto u slovenačkoj historiji poslije Ćirila i Metoda. On je poznavao u dno duše svoj narod i shvatao je etičku vrijednost ljubavi i poštovanja svog jezika i naroda već onda, kada je svuda vladalo opće mrtvilo. S. nije bio samo reformator slovenačke škole, nego pravi pučki pedagog. S. je iz sve snage nastojao, da digne svoj narod i svećenstvo, intelektualno i moralno. Time, što je prenio biskupsku stolicu u Maribor, spasao je Slovence među Dravom i Murom. Zbog svoje duboke religioznosti S. se u slovenačkom narodu poštuje kao svetac i otac.

Literatura: Kosar, Anton Martin Slomšek (1863); A. Medved, A. M. Slomšek (1900); J. Brinar, Slomšek kao pedagog. *F. K.*

SLJUBLJIVANJE VINA je uobičajeno u vinarstvu u Kraljevini SHS. Vinogradi su zasađeni različitim vrstama grožđa, koja se zajedno beru i pomiješaju. Sljubljivanje je uobičajeno kod nas i u vinskoj trgovini; sastoji se u tome, da se dva ili više različitih vina pomiješaju. Vinskim zakonom je određeno, koja se vina smiju sljubljivati, i kako se sljubljena smiju u trgovini označivati. *I. R.*

SLUNJ, varošica u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti. Leži na obje strane vode Slunjčice ili Slušnice, koja ovdje krasnim rastokama (ima ih na donjem pragu 23) pada u 25 m niži kanjon Korane. Preko Korane i Slunjčice podignuti su mostovi, preko kojih prelazi cesta Karlovac—Plitvička Jezera. S tom se cestom kod S. vezuju: cesta iz Ogulina i ceste iz Vojnića (s krakom Cetin-grada) i iz Sturlića (bosanska granica). Na jug od S. diže se 518 m visoka Melnica. — S. ima 671 stanovnika u 109 domova, općinsko poglavarstvo, sresku oblast, kotarski sud, porezni ured, rimokatoličku župu, građansku i pučku školu, poštu i telegraf, Pučku Banku i Srpsku Štedionicu. Župna crkva Sv. Trojice bila je nekada samostanska franjevačka crkva. Za obranu od Turaka S. je bio obzidan. Tragovi se od zida vide i danas. Na rastokama Slunjčice ima do 40 vodenica, a više rastoka na Korani je kupalište.

S. se u staro vrijeme valjda zvao Slovin. Sav kraj oko S. darovao je, kažu, 1193 kralj Bela III. krčkim knezovima, Frankapanima. 1323 kralj Karlo podario je knezu Fridrihu III. drežničku župu s gradom S. 1390 založio ga je knez Ivan svomu rođaku knezu Pavlu Zrinjskome. Zbog toga se izrodila svađa, jer su Frankapani doskora grad oduzeli Zrinjskima, nenamirivši duga. Tek poslije smrti nasilnoga Nikole Ivanovića Frankapana došlo je do izmirenja. Kod diobe frankapanskih dobara (1449) dobio je S. Dujam Frankapan. Ta je slunjska loza izumrla 1572, s Franjom Frankapanom. Kad je nastala opasnost od Turaka, S. je bio znatan branik na Krajini. 1558 Hrvatski sabor u Stenjičnjaku zamolio je kralja Ferdinanda, da uzme pod svoju zaštitu, pored drugih nekih gradova, i Novi S., jer su hrvatska vlastela tako osiromašila, da ne mogu više braniti svojih gradova. I doista, kad su 1561 Turci prvi put napali na S., odbranila ga je kraljevska vojska. S. je postao kraljevskom tvrđavom. 1573 dao ga je opraviti nadvojvoda Ernest. 1578 Turci su osvojili i popalili mjesto S. i samostan. Sabor kranjskih i štajerskih staleža u Bruck-u (1579) odredio je 5.000 forinata za popravak S. 1581 popravljeni su zidovi grada i samostana, ali su Turci već druge godine jedne noći provalili u mjesto S. i zarobili 30 osoba, dok su se ostali stanovnici sklonili u grad. I u 17 vijeku Turci su se više puta zalijetali do S. 1700 i 1701 u njemu je radila komisija za razgraničenje, prema zaključcima mira u Srijemskim Karlovcima. Po preuređenju Krajine (1746) S. je bio do 1775 štapsko mjesto S. pukovnije, a 1788—1790 sjedio je u njemu baron de Vins, zapovijedajući general u Hrvatskoj. — S. je grad još jednom (1822) bio popravljen, ali je uskoro bio žrtva požara. Mnogo se njegova kamena upotrijebilo za gradnju žitnoga magazina nad Koranom, koji je danas također prazan. Grad S. stoji na brežuljku između Slunjčice i Korane. Građen je u obliku nepravilnoga šestokuta; visok je bio dva kata, a opasan je zidom s četiri polukugle. U grad se ulazilo ljestvicama, preko čardaka do ulazne kule. Nešto podalje bila je kula-stražara. Od grada S. sada još stoje donekle glavni zidovi, dok je unutra sve razvaljeno, zasuto i grmljem i dračom obraslo.

Literatura: Vj. Klaić, Zemljopis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati (1880, I., 129—130); R. Lopašić, Uspomena na put u Slunjsku krajinu 1865 (Vienac, 1883); D. Hirc, Lika i Plitvička Jezera (1900, 145—146); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920, 162—164). *J. Modestin.*

SLUNJČICA, ponornica u Hrvatskoj, lijevi pritok Korane. Izvire na sjeveroistočnoj strani Velike Kapele, ispod Velikog Javornika (1.141 m), Bijele Kose (905 m) i Konjaka (918 m), na visini oko 500 m. Teče, pod imenom Jesenice, poglavito prema sje-

veru, vrlo nepravilnim tokom i kroz dosta usku dolinu, a vrelo je toliko jako, da kreće vodenice. Sjeverno od sela Jesenice, a istočno od Potpolja, ponire, na visini oko 480 m. Odatle rječica teče podzemnim putevima u pravcu sjeveroistoka, čiji je tok u pravoj liniji dugačak 14 km. Ponovno se pojavi na zemljinoj površini kod mjesta Slunjčice, kao veliki i snažan izvor, i dalje teče pod imenom S. Tok joj je spočetka upravljen na sjeveroistok, ali nabrzo S. promijeni pravac, i teče prema sjeveru-sjeverozapadu, dosta krivudajući. Poslije toka od 6·5 km razgranjava se u 23 slapa, čija je visina 22—25 m, i tada utiče u Koranu, oko 1 km nizvodno i sjeverno od sela Slunja. Jedini pritok s desne strane je potok Pećina. Površina S. porječja je neodređena.

Literatura: M. Šenoa, Rijeka Kupa i njezino porječje (Rad, 122, 1895). *P. V.*

SLUŠNICA, selo i potok. Vidi Rakovica, Slunj.

SLUŽAVKE MALOGA ISUSA ustanovio je vrhbosanski nadbiskup Dr. J. Štadler 1891. Glavna im je svrha, da se brinu za zapuštene starice i siročad. Matica im je u Betlehemu u Sarajevu, gdje izdržavaju i Egipat, podignut za sirotinjsku mušku i žensku sitnu djecu. U Perastu dvore bolesnike i drže školu, u Splitu, u kući Sv. Ane, u Omišu i u Metkoviću drže zabavišta, a u Maksimiru, kod Zagreba, siromašnu djecu. U Vinkovcima imaju također ubožnicu za žensku djecu, školu i zabavišta, a u Moslavini dvore u sljepačkom zavodu. Osim toga, poslužuju u Katehetskomu Domu u Sarajevu, u franjevačkoj gimnaziji u Visokom, u biskupskom sjemeništu u Splitu i t. d. S. M. I. izdržavaju sebe i svoje zavode većinom ručnim radovima i poljodjelstvom. U tu svrhu imaju svoje gospodarske stanice u Mladicama, kod Sarajeva, u Han-Kumpaniji, kod Travnika, i u Dolorozi kod Gradačca. *J. J.*

SLUŽBENE NOVINE Kraljevine SHS izlaze u Beogradu od 1919. (V. Srpske Novine.) *U. Dž.*

SLUŽBENI VOJNI LIST, organ i izdanje Ministarstva Vojnog. Izlazio je jedanput nedjeljno, a po potrebi i više puta u Beogradu 1881—1914. *U. Dž.*

SLUŽBENIK, pravoslavna crkvena bogoslužbena knjiga. S. sadrži u sebi molitve i obrede za večernja, jutrenja i liturgijska bogosluženja. Preveli su ga na staroslovenski jezik Konstantin i Metodije. Najstariji datiran rukopis slovenskog S. je iz 1147. Čuva se u moskovskoj sinodalnoj biblioteci. Kod Srba se S. počeo štampati krajem 15. vijeka. Ali u 16 i 17 vijeku, a ponegdje i u polovini 18 vijeka, upotrebljavali su i stari rukopisni srbuljski S. Zatim su prevladali ruski štampani S., po kojima se i danas služi u srpskoj pravoslavnoj crkvi. *R. G.*

SLUŽBENI LIST poštansko-telegrafskog odjeljenja ministarstva unutrašnjih djela, Cetinje. Prvi broj S. L., koji se štampao u Državnoj štampariji na Cetinju, izašao je 30/4 1911 i izlazio je redovno u mjesečnim sveskama sve do kapitulacije Crne Gore. Posljednji broj izašao je 25/11 1915. S. L. sadrži obilate i vrlo dragocjene podatke za razvoj poštansko-telegrafske službe u Crnoj Gori i za historiju kulturno-saobraćajne institucije. Pored spiska svih zakona, koji se odnose na tu struku, S. L. sadrži i sve konvencije, sklopljene sa stranim državama. *M. M.*

SLUŽNOSTI (SERVITUTI) daju povlaštenom zemljištu prava prema služnosnom zemljištu, dakle su stvarna prava, vezana na objekte. Zemljišne S. daju na pr. vlasniku ovlaštenog zemljišta pravo, da prelazi preko služnosnog zemljišta stalnim putem, ili da nosi vodu iz nekog bunara, ili da, prema svojoj potrebi, vadi kamen iz kamenoloma, ili da siječe drva u šumi u označenoj mjeri i t. d. Mnoge ovakve S. su prestale ukidanjem kmetstva, a mnoge su, prilikom segregacija, trajno gruntovno osigurane, te se ne mogu jednostrano ukidati. *O. F.*

SLJEME, najviše brdo u Zagrebačkoj Gori, Medvednici, gotovo pravo k sjeveru od Zagreba. Visoko je 1.035 m nad morem, a 915 nad Posavinom. S. je lako pristupačno brdo. Najzgodniji, ali zbog mnogih serpentina najduži je kolski put preko Gračana. Na njemu će se uskoro (1928) otvoriti autobusni promet. Za pješake znatno je kraći put od Šestina uz potok Kraljevac preko Kraljičina zdenca dalje. Na samom vrhu S. podignuta je željezna piramida,

s koje se otvara krasan vidik na sve strane (Zagreb, Posavina, Plješivica, Zagorje). Niže piramide, u visini od 953 m, na maloj livadi, nalazi se kao hotel uređeni Tomislavljev dom, a nedaleko izbija vrelo dobre vode. Zida se Oporavilišni dom (zagrebačkih) gradskih činovnika i namještenika. Niže je sanatorijum Brestovac za grudobolne, idealno smješten na prisojnoj strani, 846 m visoko, usred prostranih šuma. Kraljičin zdenac, 529 m, od najjačih je izvora potoka Kraljevca Medvešćaka, u dolini između Velikoga Plazura i Brestovca; zove se po bajoslovnoj crnoj kraljici, historički vjerojatno Barbari Celjskoj, kćeri bana Hermana Celjskoga, drugoj ženi kralja Sigizmunda, koja je tamo dolazila s bliskog Medvedgrada (587 m).

Ne valja ime brda S. protezati na čitavu Zagrebačku Goru, Medvednicu. U povelji kralja Andrije II. od 1209, kojom je plemiću Bratislavu i njegovoj braći vratio njihovu baštinu, što su je izgubili u vrijeme rata između Andrije, dok je još bio hrvatski vojvoda, i njegovoga brata, kralja Mirka (Hemericus), nalazi se za Medvednicu latinski prijevod, Mons Ursi, a spominje se i narodno ime za njeno najviše brdo Sljeme; vertex montis, qui vulgo dicitur Zelemen. I u razvodu zagrebačkog kaptola (1/5 1323, potvrđen 17/2 1352) kaže se, da međa njegova udara versus septemtrionem ad cacumen directe magni montis Meduednicha, pa dalje per quod cacume, vulgariter Stelemen dictum, vadit versus orienten.

L i t e r a t u r a: J. Modestin, Über die Namen des Agramer Gebirges u. der Stadt Agram (Zeitschrift für Schulgeographie, 12); B. Gušić, Medvednica (1924). *J. Modestin.*

SMARA. V. Nodier Charles.

SMEDEREVAC PERA, inženjer i načelnik željezničke direkcije (1855, Bovanište — 1910, Beograd). Učio je realku u Beogradu, a tehnički fakultet u Münchenu. 1876 bio je dobrovoljac u ratu. Projektirao je i izvršio smederevski kej, i spremio je podatke za otkup željeznica od francuskog društva. *S. B.*

SMEDEREVKA je najplodnija domaća vrsta vinove loze, s krupnim bijelim grozdovima. Raširena je osobito u sjevernoj Srbiji, oko Smedereva. Na zagrebačkom trgu označuju imenom S. sve bijelo grožđe, koje dolazi iz Smedereva, dakle kao tržišnu oznaku, a ne ampelografsku. *I. R.*

SMEDEREVO, varoš u Srbiji, glavno mjesto podunavske oblasti. Ima 6.296 stanovnika. Leži na Dunavu, pri ušću Jezave. Oblast je bogata vinogradima (smederevsko vino). Važno je izvozno mjesto (žito). — U S. su zidine grada, koji je sazidao Đurađ Branković. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. Spominje se već u 9 vijeku kao neznatan grad, i kao takav je ostao sve do 15 vijeka. Tada je postao prijestonicom despotovine. Dubrovčani su ga često pohodili i imali su tu svoju koloniju. U S. se kovao i novac. Pod Turcima je S. bilo važan grad. U 17 vijeku počelo je S. opadati, početkom 18 vjeka, za austrijske okupacije, bilo je S. sjedište distrikta. Za vlade kneza Miloša S. se u trgovini izjednačilo s Beogradom; imalo je trgovačkih lađa koliko i Beograd. Pored S. je vodio i carigradski drum.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi; Erdeljanović i Nikolić, Trgovački centri i drumovi. *B. D.*

S m e d e r e v s k i g r a d je najveći grad u Srbiji, na Dunavu, od najvećih u Evropi. Grad je na sutoku Dunava i Jezave. Sagrađen je kao nepravilan trokut, šiljak trokuta ograđen je napose rovom i zidom sa četiri tornja: to je unutarnji grad. Od zida iskače sasvim na dunavsku stranu pet kula (dvije su spolja zaobljene), uz Jezavu 4, a prema varoškoj strani 11 kula. U visini drugoga sprata moglo se zidom kraj kruništa prolaziti kroz kule okolo, a sve su prema unutrašnjoj strani grada otvorene, te drvenim podovima razdijeljene u spratove. Kasnije su gore u polukrug kule zazidane. Oko cijelog utvrđenja ima drugi zid s kruništem, a na ćoškovima su poligonalne bastionske kule. Taka kula brani i glavni ulaz u sredini na varoškoj strani. Grad je sagrađen od kvadra (na varoškoj strani dolje od lomljenca) i cigle, s kojoj je majstor načinio na dunavskoj i varoškoj strani ornamente u zidu. Na križatoj kuli ima velik križ i dvoredni natpis, koji veli, da je Đorđe Branković sazidao grad 1430.

Način gradnje je bizantinski. Majstori Brankovićevi su radili i neka utvrđenja u Carigradu. Bastionske kule su načinjene malo kasnije za težu artiljeriju. Da budu zidovi elastičniji, ugrađene su uzdužne grede, od kojih su do danas ostale šupljine. Tu je moralo biti prije znatno antikno utvrđenje: kamenje s natpisima i kipovi ugrađeni su u zidove. Uopće cijela građevina podsjeća živo na Aurolijanov zid u Rimu, mada je postala očito već u vrijeme kad grad iščezava, a tvrđava nastaje. 1438 zauzeo je S. G. prvi put Sultan Murat, pa ga je opravio. Izdajom je pala ova posljednja srpska prijestolnica 1459 u turske ruke, a despotat je postao pašalukom. U kršćanskim je rukama S. G. bio 1688—1690, 1717 do 1738, pa opet 1789. Za srpskog ustanka S. se dično ponijelo. Turci su zadržali to, sada već bezvrijedno utvrđenje 1813—1862. Varoš do grada bila je također neko vrijeme utvrđena, a i sada se vide na brdima, koja dominiraju gradom, šančevi, koje svijet zove Laudonovim. *Đ. S.*

Počeo ga je 1429 zidati, radi zatvaranja doline Morave od najezde sa sjevera, despot Đurađ Branković, a dovršen je 1430. Plan grada izradili su bizantinski fortifikatori, pod rukovodstvom despotovog rođaka, Tome Kantakuzena. Po ugledu na Carigradski grad, i S. je dobilo oblik trokuta sa 24 kule, od kojih se jedna i danas zove Šainova.

U S. se za vrijeme despota Đurđa spominje mitropolija s crkvom, koja je bila posvećena Bogorodici, i u koju su 12/1 1453 smještene moći Sv. Luke, donijete iz Epira, iz mjesta Rogusa. Mitropolit u S. bio je tada Atanasije, onaj isti, koji je 1439 pratio despota u izgnanstvo. Danas je teško reći, da li je ova crkva identična s t. zv. starom crkvom u S., koja se nalazi izvan grada i koja se u 18 vijeku spominje kao manastir. I ova je crkva posvećena Bogorodici. Ona svojom arhitekturom podsjeća više na crkve iz posljednje četvrtine 14 vijeka nego na crkve iz 15 vijeka. Pri njoj su nesumnjivo rezidirali smederevski mitropoliti u 16 i 17 vijeku. U burnim danima 16 vijeka, kada je S. često pod svojim zidinama viđalo neprijateljske trupe, bez sumnje je i ovaj manastir dosta patio. Crkvu je 1680 posjetio patrijarh Arsenije Crnojević, a 1701 spominje se jedno evanđelje S. manastira. Jedan zapis iz 1703 veli, da je te godine manastir S. obnovljen (»siromasi dadoše, a ne bogati«).

Crkva u osnovi pokazuje formu trikonhosa. Ona ima jedan brod, nadvišen kubetom. Raščlanjenjem zidova spolja horizontalnim vijencima, upotrebom koloneta, koje markiraju uglove poligonalnih apsida i poligonalnog kubeta, primjenom lončića od terakote u svrsi dekorativnoj, crkva podsjeća na Ravanicu. Živopis je iz 17 vijeka; dosta je stradao, no njegova je ikonografija vrlo interesantna. *V. P-ć.*

SMEDEREVSKA EPARHIJA. V. Braničevska eparhija.

SMEDEREVSKA ZADRUGA A. D. Osnovana je 1887. Kapital je 1,000.000. Fondovi 620.932, ulozi 657.352, blagajna 30.190, kuća 30.000, mjenice 1,789.557, dužnici 936.857. Dobit je 206.900 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Jovan Ognjanović. *N. S.*

SMELIĆ PETAR, Srbin, arhiepiskop bjelgorodski (druga polovina 17 vijeka, Ugarska — 1744, Rusija). Početkom 18 vijeka živjeli su S. rođaci u Sent-Andriji. Otišavši u Rusiju, postao je arhimandrit, prvo samokovskog manastira u Moskvi, a zatim Aleksandro-Nevske lavre u Petrogradu. 1736—1742 bio je arhiepiskop Bjelgoroda. Na S. su se mnogo obraćali austro-ugarski Srbi za pomoć i posredovanje kod ruskih careva. Patrijarh Arsenije IV. Jovanović Šakabent obratio se na S. s molbom, da kod ruske carice isposluje, da se u ruske škole, naročito u petrogradsku duhovnu akademiju i kadetski korpus, primaju po 24 Srbina đaka i izdržavaju o državnom trošku. Za vrijeme upravljanja Aleksandro-Nevskom lavrom S. je držao kod sebe Srbe, koji su dolazili u Petrograd na nauke. *R. G.*

SMEREKAR HINKO, slikar (1883, Ljubljana). Po svršenoj gimnaziji učio je prava. Poslije petog semestra bio je godinu dana u školi za crtanje u Umjetničko-zanatlijskom Muzeju u Beču. Zatim je otišao u München. Kad je svršio nauke, živio je neko vrijeme u Kranju. Sada živi u Ljubljani. Za vrijeme rata bio je konfiniran, kao politički sumnjiv. — S.

je prije svega crtač, ilustrator i karikaturista. Ilustrirao je narodne pjesme i priče, karikirao je čitavu seriju slovenačkih pisaca (naročito su poznate karikature Ivana Cankara i O. Župančiča) i političara. Ilustrirao je Literarnu Prašiku za 1914 i Levstikova Martina Krpana. Humoristički je opisao i ilustrirao svoj život u internaciji. Njegov crtački rad zanimljiv je naročito kao izraz težnji generacije, koja je u krugu Cankara i Župančiča preporodila slovenačku književnost. Osim koloriranih i nekoloriranih crteža S. goji i akvarel i grafiku. U ulju je slikao naročito u posljednje vrijeme; tako 1925 Pokrajinu, a 1927 za lazariste u Ljubljani jednu ikonu.

F. S.

SMETINJAK (POSMETINJAK) je u našem narodnom vjerovanju zao i pakostan demon, koji uzima oblik magarca ili mazge, i kao takav namami čovjeka, da na nj uzjaše, nosi ga onda neko vrijeme, pa se odjednom uzjoguni i naglo zbaci čovjeka sa sebe, poprska ga svojim smradom, koji tako smrdi, da mu se nitko ne može da približi. Često S. tako odnese čovjeka do na vrh planine, i tamo ga ostavi. *P. B.*

SMIČIKLAS TADIJA, historik (1/10 1843, Reštovo, Žumberak — 8/6 1914, Zagreb). Osnovnu školu je svršio u Sošicama, a gimnaziju u Zagrebu, kao pitomac grkokatoličkog sjemeništa. 1863 položio je ispit zrelosti. Poslije je otišao na nauke u Beč, gdje se našao u kolu narodnih ljudi, i prigrlivši ideje Strossmayera i Račkoga, ostao im je vjeran cijeloga života. Kad se vratio u domovinu, S. je imenovan za suplenta osječke gimnazije. Uskoro je dobio stipendiju, da se spremi za profesora historije i geografije. U Beču je radio marljivo, i kao pravi član od Institut für österr. Geschichtsforschung. U Beču je S. slušao predavanja J. Aschbach-a, O. Lorenza, A. Jagera, F. Miklošića i T. Sickela. Poslije položenih ispita bio je S. učitelj na Rijeci. 1870 postao je pravi učitelj, a od 29/9 1873 bio je u Zagrebu u gimnaziji, u kojoj je radio sve do 1882. 19/3 1882 naimenovan je za javnog redovnog profesora na zagrebačkom univerzitetu za hrvatsku historiju, s osobitim obzirom na austrijsku i ugarsku historiju. S. je ostao na univerzitetu sve do 22/5 1905, kad je, po ličnoj molbi, dobio penziju. S. je najveći dio svoga života posvetio Jugoslavenskoj Akademiji. 1889 postao je njen tajnik, i bio je na čelu toga zavoda sve do svoje smrti. Pored rada u akademiji posvetio je S. mnogo svoga vremena radu u Matici Hrvatskoj, u kojoj je bio od 1876 stalni odbornik sve do 1896, a od 1889 i predsjednik.

Kao narodni poslanik (1884—1887, i od 1897), S. je bio odani pristalica Strossmayera i Račkoga. U saboru je održao mnoge govore, koji su uvijek izazivali veliku pažnju.

S. je stekao velike zasluge u Hrvatskoj historiografiji, jer je Hrvatima dao cijelu hrvatsku historiju, koja je za nekoliko decenija bila evanđelje hrvatske prošlosti, i znameniti lučonoša u buđenju hrvatske svijesti. Pisana je s naučne strane sa starijim, pragmatskim sistemom, no obilje podataka izrađenih po arhivskoj građi, još joj i danas, naročito u drugom dijelu, daju veliku cijenu. Političko-patriotska tendencija, koja probija kroz S. naučne rezultate, u vezi je bez sumnje s velikim idejama ujedinjenog hrvatskog plemena, raštrkanog u raznim oblastima i pod raznim vlastima, od najstarijih do njegovih dana. S. djela daju ideju vodilju hrvatskog naroda, ideju njegove cjelokupnosti i jedinstva, i ona je u naučnom pogledu historijski u općoj historiji data prvi put, jer S. su prethodnici obrađivali hrvatsku historiju partikularno, kao provincijalnu. U S. se historiji jasno ocrtava ideja kontinuiteta ustavnosti i državnosti od početaka samostalne hrvatske države do njezine personalne unije s Ugarskom. Osobit stil i estetski način prikazivanja stavlja S. i danas u red onih, koji vode, i ka kojima treba težiti.

Najvažnija S. djela su: Poviest hrvatska (I. 1882, II. 1879), Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790—1835 (Rad 80), Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije (1891 I., II. sv.). Od publiciranih izvora najvažniji je S. Zbornik isprava, od koga je do sada izašlo 13 sv. (II.—XIV.): Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae 1102—1373 (1904 do 1916), Život i djela Dr. Franje Račkoga (1895), Život i djela Ivana Ku-

kuljevića - Sakcinskoga (Rad, 110), Uspomena Radoslava Lopašića (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 9), Život i djela Šime Ljubića (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 12), Dr. Ivan Črnčić (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 12), O. Euzebije Fermendžin (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 12), Ilarion Ruvarac (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 21), Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi i govori, rasprave i okružnice (1906), Spomen-knjiga Matice Hrvatske (1892; biografije: J. Draškovića, Iv. Mažuranića, M. Mesića, I. Kukuljevića, I. Draškovića, D. Kotura i A. Mažuranića).

Literatura: F. Šišić, Dr. Tadija Smičiklas (Savremenik, 1914, 341 do 345). *V. Novak.*

SMILJAN, selo u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti, u gospićkom srezu, od Gospića 7 km (pravac) k sjeverozapadu. Leži u Ličkom Polju, pod brdom Krčmarom (774 m). Ima 50 stanovnika, poglavarstvo općine (5.256 stanovnika), rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, pučku školu, poštu. S. rodno je mjesto čuvenog elektrotehnika Nikole Tesle. Navrh brda Krčmara raspoznaju se temelji i ponešto zidova grada Krčmara, koji je propao valjda kad su Turci osvojili Liku (1528). S. je držao Rizvan-aga Zenković, a 1686 ga je osvojio knez Jerko Rukavina. Za krajiške uprave S. je bio sjedište kapetanije. 1 km daleko od S., s lijeve strane ceste u Gospić, u sredini između 620 m visoke Rasovače i nekoliko m niže Miljače, otkopano je prehistoričko groblje (22 groba) iz željeznoga doba.

Literatura: V. Klaić, Zemljopis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati, I. (1880); D. Hirc, Lika i Plitvička jezera (1900); V. Hoffiller, Prehistoričko groblje u Smiljanu, kraj Gospića (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s., 1905); B. Krčmarić, Smiljan s okolinom u Lici (Zbornik za život i običaje Južnih Slavena, 10). *J. M-n.*

SMILJANIĆ KRSTA, armijski general (17/12 1868, Ljubiš, Zlatiborski, Užički). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Užicu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1888. Za inženjerskog potporučnika proizveden je 15/9 1891, za kapetana 6/12 1899, za generalštabnog pukovnika 14/1 1913, za generala 21/10 1918, za armijskog generala 21/10 1923. — Do 1894 bio je vodnik u inženjeriji (pionirskoj i željezničkoj četi), 1894—1896 bio je na višoj školi vojne akademije, 1896—1899 komandir čete u inženjeriji (pontonirske), 1899—1901 pripravnik za generalštabnu struku, 1899—1902 ordonans-oficir Nj. V. Kralja, 1902—1904 komandant bataljona u pješadiji (1 puk), 1904—1907 načelnik generalštaba divizijske oblasti (šumadijske), 1907—1908 komandant pješadijskog puka (12 i 1), 1908—1909 na službi u glavnom generalštabu, 1909—1910 na stažu u Francuskoj (u 74 pješadijskom puku), 1910—1912 bio je šef saobraćajnog (mobilizacijskog) odsjeka operativnog odjeljenja glavnog generalštaba, 1913—1914 načelnik općevojnog odjeljenja ministarstva vojnog, 1/2 1919—2/5 1920 komandant divizijske oblasti (dravske), 2/5 1920 do 8/12 1921 pomoćnik komandanta armijske oblasti (III), 8/2 1921—30/9 1922 komandant armijske oblasti (III). Od 30/9 1922 je komandant II. armijske oblasti.

U ratu 1912—1913 bio je načelnik saobraćajnog odjeljenja vrhovne komande. U ratu 1914—1918 bio je do 25/8 1914 komandant obrenovačkog odreda, do 1916 komandant drinske divizije II. poziva, do 1918 komandant drinske divizije I. poziva, 8/12 1918 do 1/2 1919 šef vojne misije u Ljubljani. *V. Belić.*

SMILJANIĆ MANOJLO DR., profesor gimnazije (31/12 1869, Ljuboš, zlatiborski srez, užički okrug — 28/7 1906, Zlatibor). Osnovnu školu i realku svršio je u Užicama (1888), a prirodno-matematički odsjek na velikoj školi u Beogradu (1892). Poslije svršene škole bio je predavač u gimnaziji u Beogradu i u Šapcu. 1896/99 slušao je na univerzitetu u Leipzigu geologiju, geografiju, etnografiju i ekonomiju, pa je tamo položio i doktorski ispit. Po povratku u Srbiju, postavljen je za suplenta I. beogradske gimnazije, a 1902 za profesora u istoj školi, gdje je služio do kraja svoga života. Najvažniji su mu radovi: Die Hirten und Hirtennomaden Süd- und Südostserbiens Globus, 74, 1898), Razvitak porodice i njene faze (Godišnjica, 19, 1899), Geografsko-

privredni odnosi Crne Reke i Timočke Krajine (Godišnjica, 20, 1900), Beiträge zur Siedelungskunde Südserbiens (Abhandl. d. k. k. Geogr. Ges., 2, 1900, doktorska disertacija), Etnografija u Srbiji za posljednjih desetak godina (Zvezda, 3, 1901), Otmice, dobeglice i tragovi kupovine devojaka u srpskoga naroda (Glas, 64, 1902), Etnografska posmatranja. I. Običaj uziđivanja ljudi i životinja (Srđ, 1902), Einige geographische Elemente in der Ethnographie der Balkanvölker (Zu Fr. Ratzels Gedächtnis, 1904), Etnografsko grupiranje naroda Balkanskog Poluostrva (Godišnjica, 24, 1905). — S. je, pored toga, napisao znatan broj stručnih referata i mnogo sitnijih priloga, koji su štampani u Pregledu geografske literature Balkanskoga Poluostrva, Delu, Srpskom Književnom Glasniku, Iskri, Nastavniku i Prosvetnom Glasniku.

Literatura: T. R. Đ(orđević), Dr. Manojlo Smiljanić (Srpski Književni Glasnik, 17, 1906, 399).

P. Vujević.

SMILJANIĆ NIKOLA, prota i narodni vođa (— 1815, Belotić, Srbija). U bojevima za slobodu Srbije, 23/5 i 13—15/8 1806 S. se svojom četom odlikovao u borbama u Kitogu i Podrinju, a 1813 na Ravnju. 1815 došao je S. na poziv kneza Miloša na Drinu i pomogao da se 14/7 1815 održi pobjeda nad Turcima na Dublju. Umro je o božićnom postu 1815, otrovan u manastiru Kaoni, po naređenju Marka Štitarca. *R. G.*

SMILJEVAC, planina u Bosni, sjeveroistočno od sjevernog kraja Glamočkog Polja, odnosno sjeverno-sjeveroistočno od planine Vitoroga, a jugoistočno od Čardaka. Pretežno je sastavljena od trijaskih i jurskih vapnenjaka i dolomita, te se odlikuje nekim oblicima krasa. Na sjeveru je S. ograničen Vučjom Poljanom i Plivskim Podovima, na zapadu Ždrnjom Dolinom i Čardačkim Livadama, dok prema jugu i istoku nema određenije granice. Najveći vrhovi na njoj su: kota 1.650 m, Smiljevača (1.647 m), Jestrebnjak (1.567 m), Otava Kosa (1.497 m) i Đuled (1.347 m). Planina je veoma siromašna izvorima, osobito tekućom vodom, ali je ipak najvećim dijelom pod vegetacijom. Preko S. i njegovim podnožjima vode seoski putevi i staze, a sjevernim krajem prolazi privatna industrijska željeznička pruga Srnetica—Jajce. *P. V.*

SMILJEVAC, izobičajena mladina kapa, koja je nošena u Šumadiji, Levču, Temniču i Resavi. Šumadijski S. bio je nalik na ruski »kokošnik«. Pravljen je od raznih mirisavih trava, opšiven crvenim platnom, koje je sprijeda nanizano srebrnim novcem. Na gornjem dijelu kićen je smiljem i paunovim perjem. Levački S. bio je polukružnog oblika, iskićen raznim cvijećem i perjem, pored srebrnog novčanog nakita. S. su u nekom srezu bili viši ili niži, s više ili manje ukrasa. Mlade su nosile S. samo praznikom, dok ne zatrudne.

N. Z.

SMILJEVICA, planina u Crnoj Gori, između rijeka: Trpeške-Lima-Potoka Petnika-Makve-Gozinče-Županice, sjeverozapadno od Peći, a jugozapadno od Rožaja. Pruža se od sjeverozapada na jugoistoku i u istom se pravcu snižava. Najviši vrhovi na S. su: Skrivena (Krčin) oko 1.700 m i Javor 1.589 m. S. je najvećim dijelom gola i bez građenih saobraćajnih puteva. Preko S. i njenim podnožjima vode samo staze i pješački putevi. Južno-jugoistočno od S. je planina Koprivnik, a istočno Mokra Gora. *P. V.*

SMODEK MATIJA DR., profesor pravoslovne akademije (4/1 1808, Novaki, maruševačka župa, zagrebačka oblast — 24/9 1881, Bjelovar). Gimnaziju je svršio u Varaždinu i Šopronu, filozofiju u Zagrebu, i Pešti. Tu je 1831 postao doktor filozofije, a 1832 doktor prava. Iste godine imenovan je za suplenta na zagrebačkoj pravoslovnoj akademiji, a 1835 za redovnog profesora. Penzioniran je 1874. S. je stekao zasluga i simpatija svojim dugogodišnjim profesorskim radom, kao odgajač više činovničkih generacija. Jedino mu je pravničko djelo: Pravo gorsko, inače rudno države austrijske (1862). S. se najviše istakao za vrijeme ilirizma, kad je, u nacionalnom zanosu tadanjeg doba, 1832 stao prvi predavati na pravoslovnoj akademiji narodni jezik; on je vršio tu službu besplatno do 1840, kad je za taj predmet stvorena posebna stolica.

Literatura: Blaž Lorković, Dr. Matija Smodek (Vienac, 1881).

A. B-c.

SMODEK OSKAR, dirigent (15/11 1890, Križevci). Položio je ispit zrelosti u Zagrebu, gdje je dva semestra slušao prava. Poslije toga je u Beču apsolvirao abiturijentski tečaj na trgovačkoj akademiji; osim toga bio je upisan i na konzervatorijumu u Beču, a muzičke nauke, i specijalno dirigenstvo, svršio je na konzervatorijumu u Leipzigu. Od 1918 angažiran je u Narodnom kazalištu u Zagrebu, najprije kao korepetitor, a zatim kao dirigent. Sada je nastavnik za korepetiranje i kapelničke predmete u zagrebačkoj muzičkoj akademiji. Kao dirigent u Narodnom kazalištu S. ima pretežno talijanski, Mozartov i jedan dio slovenskog repertoara. Glavna je S. zasluga, da je kao dirigent hrvatskog pjevačkog društva Kolo ovo udruženje iz potpune reproduktivne zaostalosti probudio, i digao ga do stepena, da danas može da svlada i teže reproduktivne zadatke savremene zborske muzike. *A. D.*

SMOKVA je vrsta voća, koja uspijeva u toplim krajevima: u Dalmaciji, naročito na otoku Hvaru, u hrvatskom primorju, Crnoj Gori i u južnoj Srbiji (skopljanski i tikveški okrug). Broj stabala je 679.806. Rod iznosi 71.785 q. U sjevernim krajevima sade gdjegdje S. uz kuće, ali je moraju štititi od zime. S. se mnogo jedu svježe, ali se i suše i pletu u vijence, i tako prodaju. *I. R.*

SMOLA se dobiva iz bora i omorike. Ona se upotrebljava u razne svrhe, a osobito njeni proizvodi kolofonium i terpentinsko ulje. Iz pojedinog stabla crnoga bora može se dobiti 3—4 kg S., a računa se po ha 80 kg S. Panjevi od bora sadrže najviše S., 8% od mase. Iz jednog prostornog metra drva panjeva dobiva se oko 30 kg S. i 8 kg terpentinskog ulja. U nekim krajevima naše države vade seljaci iz borovih cjepanica na prost način čađ ili paklinu, koju prodaju za izradu štamparskog mastila i kolomaza. Taj način dobavljanja S. više je štetan nego koristan, jer se tako mnogo vrijednog drva upropasti za malu korist. *Đ. N.*

SMOTRA. 1. List za nauku, književnost i zabavu. Izlazio je dva puta mjesečno u Temišvaru 1880.

2. Nezavisan politički list. Počeo je izlaziti 5/1 1924 u Beogradu, u vlasništvu Mih. Rankovića.

3. Stručni list za pravnike. Izlazio je jedanput mjesečno u Beogradu 1909. *U. Dž.*

SMOTRICKI MELETIJE (1578 — 27/12 1633). Učio se kod jezuita u Vilnu. Radi daljeg usavršavanja putovao je po Njemačkoj, kao učitelj djece kneza Solomdockog. Od rane mladosti interesirao se ujedinjenjem kršćanskih crkava, i stalno ga je mučila njihova pocijepanost. Bio je kaluđer u pravoslavnom manastiru u Vilnu, i tu je postao arhimandrit, a kasnije polocki arhiepiskop. Početkom 1624 putovao je S. u Carigrad, otkuda se vratio 1626. Zbog nesuglasica i borbe s nekim pravoslavnim bratstvima S. se nije vraćao u Vilno, već je otišao u Dermanski manastir, gdje je, primivši uniju, postao iguman (1627). Učestvovao je u saborima, na kojima se radilo o izmirenju crkava, i katkada je morao na njima da se odriče pod pritiskom, svojih ranijih spisa. U posljednjim godinama života potpao je sasvim pod jezuitski uticaj, i sasvim se povukao u manastir. Pisao je o izmirenju crkava s teološke i moralne točke gledišta pod različnim nazivima (Apologia, 1628; Paraenesis, 1629; Exethesis, 1629). Za nas je naročito važna njegova gramatika (izdana 1618, za našu upotrebu preštampana 1755, u Rimniku). Nju su stavili u osnovicu svoje slovenske gramatike Stefan Bujanovski (1793) i Avram Mrazović (izdanja 1794, 1811 i 1821). Prema Mrazovićevoj preradi S. gramatike izradio je i Vuk Karadžić svoju Pismenicu (1814). Mrazovićeva je gramatika bila od značaja i za ispravljanje glagoljskih knjiga i unošenje u njih crkveno-slovenskih ruskih elemenata u 17 vijeku i kasnije. U 18 vijeku Savić ju je i preveo na latinski jezik.

L i t e r a t u r a: Nikifor Zasatkevič, Meletije Smotricki kao filolog (1883, na ruskom); Č. Makaruški, Gramatika M. Smotrickog (1908); M. Weingart, Dobrovskoga Institutiones (I. 1923, 24—61). *A. Belić.*

SMRDEŽ, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Krive Lakavice-Gabreške-Stare Reke-Vozanske-Makreša, južno od varošice Radovišta. Pruža

se pravcem toka glavnih rijeka, od sjeverozapada na jugoistok, i s juga zagrađuje Radovišku Kotlinu. S. je perjaste razgrane, niska i rasplo-štena masa, bez izrazitih vrhova. Visoka je 910 m (Zmijova Dupka). Između njenih kosa mahom su usječene suhe rovine. Šuma je vrlo rijetka, a što je ima većinom je hrastova. Najveći dio S. je gol, obrađen ili pod livadama. Zemljište se snižava prema sjeverozapadu i jugoistoku. Sjeveroistočnim podnožjem S. prolazi cesta Štip—Radovište—Strumica, a suprotnim podnožjem i preko planine vode seljački putevi i staze.

P. V.

SMREKAR MILAN (29/1 1856, Zagreb — 12/11 1908, Zagreb). Svršio je prava u Zagrebu, pa se posvetio upravnoj službi. Bio je odsječni savjetnik zemaljske vlade. Bio je izvrstan praktični stručnjak i odličan stručni pisac. Duže vrijeme bio je predsjednik Zajednice upravnih činovnika. Djela su mu: Ustavno zakonoslovlje, Zakon o zadrugama, Priručnik za političku upravnu službu, Ovršno izlučenje po § 31 zakona o zadrugama od 14/1 1881 (1882), Mnijenje o uređenju seljačkoga posjeda i njegovim pravnim odnošajima, Ustav i ustroj seoskih općina u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji s osobitim obzirom na Dalmaciju (1887), Repetitorij za kandidate općinsko-bilježničkih ispita (1890), Kratko zakonoslovlje i nauka o narodnom gospodarstvu (1891), Tumač ugarsko-hrvatskog obrtnog zakona (1892), Ustavno zakonoslovlje (1887). *S. D.*

SMRT je, prema shvaćanju našega naroda, nešto, što je Bog odredio i ostavio, čemu se izbjeći ne može, jedina pravedna stvar na svijetu, koja bez obzira siječe pravo i bez hatora lijevo i desno, izjednačuje maloga s velikim, moćnoga s nemoćnim, jakog s nejakim, bogatog sa siromašnim. — Uz sam čin i događaj S. vezani su mnogi običaji i različna vjerovanja. Tako na pr., kada bolesnik već toliko oslabi, da ukućani vide, da mu se približuje S., prva je njihova briga, da se sa svakim od svojih oprosti, s Bogom pomiri i ispovijedi, i da primi duševnu okrepu. Rodbina, prijatelji i susjedi posjećuju ga do posljednjeg časa i donose mu razne ponude. Kad ga počne hvatati hropac, upale mu samrtnu svijeću, a neko od kuražnijih i vještijih tomu poslu, koji se zateče u kući kod bolesnika, otpočne na glas molitvu i hrabri dušu, izlaganjem vjerskih istina, koje se odnose na Božju ljubav i milosrđe. Kad se drži, da je bolesnik već izdahnuo, otvore se svi prozori i kućna vrata, da bi duša bez smetnje mogla izaći napolje, a sva ogledala, koja se u kući nađu, okrenu se naopako, da se pokojnik ne bi ogledao i opet kući navraćao. Tijelo pokojnikovo se odmah opere vodom i sapunom, obriju ga, ako je odrasli muškarac, podbrade i obuku u čiste najnovije haljine, polože na odar glavom okrenutom prema istoku, a pored glave mu se zapale dvije svijeće. Muškarci stoje obično nešto dalje po strani, a ženska se kućna čeljad okupi bliže oko mrtvaca. Ako je umro kućni domaćin, žena mu stane podno nogu, ako je sin, majka stane kod glave. Još prije toga udare žene u naricanje i nabrajaju pokojnikova dobra djela i osobine. Potrebno je, da uvijek netko stoji uz mrtvaca i danju, a noću dođu i čuvaju ga obično susjedi i prijatelji. Za sve vrijeme, dok je mrtvac na odru, pazi se dobro, da ga ne bi mačka preskočila, jer bi se, vele, u tom slučaju povukodlačio. Dok je mrtvac u kući, ne smije se mesti kuća ni češljati kosa, jer se metlom goni sreća iz kuće, pa bi mogao još neko od ukućana umrijeti, a češljanje toga dana moglo bi učiniti, ili da kose ostanu mrtve, ili da otpadnu.

Oni, koji dolaze da pogledaju mrtvaca i reknu mu posljednji zbogom, pomole se za pokoj njegove duše, poškrope ga blagoslovljenom vodom, koja se nalazi do odra, pa odu, a oni, koji dođu na čuvanje, obično budu počašćeni jelom i pićem. U nekim krajevima je običaj, da dok je mrtvac u kući, spremaju se i kupuju stvari za podušje (karmine), kao riža, kaša, bijeli hljeb, slanina, govedina, negdje se zakolje ovan, a kod bogatijih i više brava, pa čak i govedo. Oni, koji mrtvaca čuvaju noću, obično se pri tome kartaju, ali nikada za novce, i razgovaraju o pokojniku i njegovim dobrim stranama. Gdje je običaj, da se drugi dan mrtvac položi u lijes, okade ga borovicom. Ako je bio šepav, polože kraj njega u lijes njegove štake; ako je bio velik duhan-

džija i strastan pušač, onda lulu s kesom duhana. Na nekim mjestima stavljaju pod noge, leđa i pod glavu u lijes po dvije male unakrst složene svijećice, da duša pokojnikova ne pođe na drugi svijet u tmini. Kad mrtvaca dignu da ga ponesu iz kuće, kucnu lijesom triput na pragu vrata, da ne bi još tko iz kuće te godine umro, a nekoji u istu svrhu zakolju pijetla ili razbiju makar kakav kućni sud. Iz staja se puštaju konji i krave, da ne bi poginuli za pokojnikom.

Negdje ženske prate mrtvaca samo do kućnih vrata, a negdje i muški i ženske sve do groblja. Negdje idu u pratnji za njim i nariču, obično iznoseći pohvale o njemu, najmljene i plaćene t. zv. narikače. Na nekim mjestima je običaj, da pošto se za pokojnikom izreče posljednji pozdrav i završi naricaljka iz kuće ili ispred kuće, jedna od žena, koje se tu nađu, uzme kabao vode i baci je za mrtvacem, da bi njom smrt oprala nož, kojim je zaklala mrtvaca. Negdje se bacaju za mrtvacem kamenčićem, da se više ne vrati, t. j. da ne plaši.

Prije nego što se mrtvac spusti u grobnicu, razriješe mu se vilice i noge, koje su mu pri stavljanju na odar bile svezane. Ako je grobnica jednostavna, ne zidana, pa se po ukopu mora ispuniti zemljom, onda svi prisutni pomognu motikom nagrtati na lijes zemlju. Pri tome motiku ne valja primiti direktno iz ruku drugoga, nego treba da motika bude spuštena na zemlju, pa da se onda sa zemlje uzme.

Oni, koji nose i sahranjuju mrtvaca, zovu se mrtvi težaci, i za njih, gdje je običaj da se karmine održavaju još istoga dana, jedna žena kod kuće spremi gozbu, t. j. karmine, podušje. U nekim krajevima je običaj, da se odmah poslije ukopa na groblju prisutni počaste rakijom i vinom, što se pije za dušu pokojnika, pri čemu se govori: Bog da ga prosti (pravoslavni), Pokoj mu duši! (katolici). — Na povratku s groblja ne valja svraćati nigdje, osim kući pokojnikovoj, a kad se pođe svojoj kući, treba oprati ruke. Ponegdje je običaj, da se sutradan po ukopu ide ponovno pokojnikovoj kući na žalovanje ili, kako se to kaže, na zdravu glavu, i da se pozdrave ukućani: Zdravo vam glava, Bog čuvao ostatak, a na izlasku iz kuće: Ostatku na veselje.

S obzirom na rastajanje duše od tijela, vjeruje se, da se grješna duša teže rastaje od tijela, a ako je pokojnik pošteno živio, duša se dijeli lako i ostavi ga u obliku goluba, a može je vidjeti samo onaj, koji nije grješan. Duša, čim izađe iz tijela, odleti ili k Sv. Arhanđelu, ili Sv. Jakovu, gdje čeka dok se tijelo pokopa, i onda ide Bogu na sud. Ako čovjek umre u tuđem svijetu, u onaj tren, kad ispusti dušu, nešto se dogodi u njegovoj kući: nešto padne ili zahuče, ili se komu od ukućana sanja na pr., da ih je pokojnik posjetio, da je bio lijepo odjeven, da je debeo ili mršav i slično, a to su uvijek znaci žalosti. Ako se već zna, da je umro, a dešavaju se ti znaci, onda pokojnikova duša nešto potrebuje, ili parastos (misu za mrtve), ispovijest, molitve, milostinju ili druga dobra djela. U takvom slučaju može i lično da navrati u kuću, uznemirujući ukućane pri spavanju, pa kad bi je tom prilikom netko u triput bez oduška zapitao: Šta potrebuješ, dušo Božja?, ona bi odgovorila i kazala što joj treba, ali se nitko ne usuđuje da tako pita, plašeći se, da bi od straha zapeo i time dušu pokojnikovu bacio u još veće muke.

U našem narodnom vjerovanju dolazi S. i kao personificirano demonsko biće u slici bijele žene, visoka stasa, s kosom u ruci. Ona uvijek plače, pa se i po tome znade, gdje se nalazi i gdje će biti mrtvac u kući. (V. Mrtvi. Duše mrtvih.)

P. Bulat.

SNIJEŽNICA. 1. Planina u Dalmaciji, sjeveroistočno od Konavala, 6·5 km sjeverno od mjesta Grude, odnosno 12 km istočno-jugoistočno od Cavtata. S. je sastavljena od kretacejskih vapnenjaka, najvećim dijelom je gola, a visoka je 1.234 m. Jugozapadnim podnožjem S. prolazi željeznička pruga: Mostar i Dubrovnik—Uskoplje—Zelenika, a vode i kolski putevi: Mostar i Dubrovnik—Cavcat—Kotor.

P. V.

2. Planina u Dalmaciji u dubrovačkoj oblasti. Visoka je 1.234 m i dominira od istoka nad Konavlima. Njenom zapadnom stranom ispinje se željeznica, što dolazi iz Dubrovnika, pa, čineći 8 km dugu serpentinu, silazi u dolinu Konavle, kojom

dalje teče, da Sutorinom izbije na Boku Kotorsku kod Herceg-Novoga. Na južnom pristranku S. je Pridvorje, gdje je za dubrovačkog gospodstva sjedio konavoski knez (dubrovački vlastelin); kasnije se on preselio u Grudu. Uspon na S. je od najljepših tura u čitavoj Dalmaciji.

Literatura: A. Petermann, Führer durch Dalmatien (1899).

J. M-n.

SNIJEŽNIK. 1. Planina u Sloveniji, na granici SHS s Italijom, oko 14 km južno-jugozapadno od Loškog Polja, odnosno 15·5 km zapadno od Čabra (na Čabranci, pritoku gornjeg toka Kupe). S. se pruža od zapada prema istoku, a najviši visovi su: Grčovec (1.451 m), Mali Sniježnik (1.888 m), i 1 km istočno od njega, Veliki Snježnik (1.796 m). Poznata je po svome krasnom vidiku, bujnoj alpinskoj flori i prostranim prašumama. Zove se i Notranjski S. Sjevernim i istočnim podnožjem S. prolazi cesta Knežak—lovačka kuća Mašun—Leskova Dolina—Polica Čabarska.

2. Kraska visoravan u Sloveniji, istočno od srednjeg toka rječice Čabranke, lijevog pritoka Kupe, 5 km sjeverozapadno od mjesta Kočevske Rijeke, odnosno 2·3 km južno-jugozapadno od Gotenice, a 7 km istočno od Čabra. S. je visok 1.291 m i pokriven je vegetacijom. Njegovim istočnim podnožjem prolazi cesta Ljubljana—Turjak—Dolenja Vas—Kočevska Rijeka—Kočevje i Rijeka.

3. Planina na sjeverozapadnoj hrvatskoj visoravni, oko 16 km sjeveroistočno od Sušaka, odnosno 18 km zapadno-sjeverozapadno od Delnica. U ovoj grupi vapnenjačkih bregova, najviši su visovi, od jugoistoka k sjeverozapadu: Snježnik ili Veliki Snježnik (1.506 m), Mali Snježnik (1.427 m) i Snježnička Glavica (1.490 m). Zbog vrlo strmih obronaka istočna i sjeverna strana V. S. su nepristupačne. Na najvišoj točki ima nekoliko pećina. Podnožje V. S. pokriveno je bukovom šumom, više nje ima crnogorice, a zaravnjena tjemena obrasla su planinskim biljkama, po kojima pasu primorske koze, kao i kod susjednih bregova. Pod Malim S. leže Srebrna Vrata, kao prirodna tvorevina, a ispod njih ima stalno snijega. Isto je tako zatrpana snijegom prostrana uvala Snježničko (1.094 m), ali u njoj može biti i vode, jer pri dnu ima izvora. Jugoistočno od S. je Risnjak. Pokraj S. prolazi cesta Cerknica—Prezid—Mrzla Vodica—Sušak i Crikvenica.

P. Vujević.

SOCIJAL - DEMOKRATSKA STRANKA BOSNE I HERCEGOVINE osnovana je 28/6 1909. Program joj je sličan programu Srpske socijal-demokratske partije. U programu socijal-demokrata u Bosni i Hercegovini izostale su ili su izmijenjene neke odredbe iz programa Srpske socijal-demokratske partije: Traži se proporcionalni izborni sistem, ali ne »za zemlju u njenoj ukupnosti«, a dok se to ne izvrši, da se zakonom ustanovi određivanje izbornih okruga poslije svakog popisa stanovništva (točka 1). U toč. 3 nema odredbe: »O odlučivanju o ratu i miru Narodnom Skupštinom. Izravnanje sviju internacionalnih razmirica putem izbornoga suda«. U toč. 7 ne traži se »Svjetovnost nastave«.

Ima nekoliko odredaba, koje sadrži program socijal-demokratske stranke u Bosni i Hercegovini, a nema ih u programu Srpske socijal-demokratske partije. U točki 1, kod prava biranja, dodaje se, da ga imaju samo oni »koji ga nemaju u kojoj drugoj zemlji«. U točki 3 traži se, osim opće, još i jednaka vojna obveza. U toč. 5 ima nov stav: »Vođenje brige za napuštenu djecu. Vezu ženidbe i rastave učiniti što jednostavnijom«. Kod pravosuđa (točka 9) traži se, da sudije, koje narod bira, budu »potpuno nezavisne«. U odjeljku o zaštiti radničke klase imaju ove odredbe, kojih nema u programu Srpske socijal-demokratske partije: Zabranjuje se noćni rad za žene i djecu; ukidaju se: rad na komad i kod kuće, radničke knjige i služinske iskaznice i zajamčuje se pravo koalicije. Djeci ispod 15 godina zabranjuje se zanatski rad. Specijalna točka ovog programa (12) govori o rješenju agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini i traži: »Ukidanje svih feudalnih ostataka, oslobođenje kmetova državnim otkupom zemlje i predavanjem kmetovima bez ikakve naknade«.

Predsjednik stranke bio je Savo Kapor, a organ Glas Slobode.

20/4 1919 stranka se ujedinila s nekim drugim socijalističkim stran-

kama u SHS u Socijalističku radničku partiju Jugoslavije (Komunisti).
J. Prodanović.

SOCIJAL - DEMOKRATSKA STRANKA U SRBIJI. V. Srpska socijal-demokratska stranka.

SOCIJALIST. 1. Politički list. Izlazio je u Beogradu 1920—1921.
2. Politički časopis. Izlazio je u Beogradu jedanput mjesečno, 1908.
U. Dž.

SOCIJALISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE postala je 18/12 1921, ujedinjenjem Socijalističke radničke partije Jugoslavije, Jugoslovenske socijal-demokratske stranke za Sloveniju i Socijal-demokratske stranke Jugoslavije. U aktu sjedinjenja, kojim se obraća proletarijatu Jugoslavije, SPJ izjavljuje, da stoji na temelju II. Amsterdamske internacionale, i da će se boriti za međunarodno razoružanje i mir, za opću reviziju ugovora o miru putem međunarodnoga sporazuma, radi osiguranja svakomu narodu punog nacionalnog jedinstva i samoopredjeljenja. Naročito će raditi za sporazum i savez među svim balkanskim narodima i plemenima.

U svom programu SPJ izjavljuje, da joj je cilj: Uništiti klase i klasnu borbu, i sredstva za proizvodnju i saobraćaj prenijeti iz privatne u državnu svojinu. Dok se to ne postigne, stranka će se starati, da organiziranom borbom ublaži oštrinu eksploatacije, koju kapitalizam vrši nad proletarijatom. Cilj, komu SPJ teži, ne može se postići, ako radnička klasa ne dobije politička prava. Kao aktualne opće političke zahtjeve SPJ ističe: Jedinstvo države, jedan parlamenat, jednu parlamentarnu vladu. Traži republikanski oblik vladavine, samoupravu u općini, srezu i oblasti: opće jednako, tajno, proporcionalno i neposredno izborno pravo za sve izbore za oba spola po navršetku 20 godina, ukidanje svakog ograničenja političkih prava, referendum i zakonodavnu inicijativu naroda za važnija ekonomska i politička pitanja, zaštitu nacionalnih manjina, godišnje odobravanje poreza, ukidanje militarizma, obuku naroda za odbranu svojih prava i slobode. Narod da odlučuje o ratu i miru, a međunarodne sporove da rješava međunarodni sud. Program još traži: slobodu udruživanja, izbora, dogovora i štampe, izjednačenje ženskih s muškarcima u pravnom, političkom i socijalnom pogledu, jednakost bračne i vanbračne djece, obavezan građanski brak, bračne sporove da rješavaju građanski sudovi. Vjera da bude privatna stvar, a crkvene i vjerske zajednice privatna udruženja. Dalje se traži nezavisnost škole od crkve, obavezna državna nastava za djecu ispod 14 godina, besplatna u osnovnim školama za sve, a u višim za učenike-ce sposobne za dalje obrazovanje; besplatno pravosuđe i pravna odbrana, plaćanje odštete nevino optuženim, zatvorenim ili osuđenim, pravo žalbe protiv kazne, ukidanje smrtne kazne i vojnih sudova.

Za radničku zaštitu i osiguranje traži se: Osam sati rada i za teže kategorije rada i manje, zabrana rada za djecu ispod 14 godina, a noćnog rada za ženske i mladiće ispod 20 godina, i za sve radnike, izuzev grane radinosti, za koje je neophodan noćni rad, neprekidni odmor od 44 sata u nedjelji, zabrana truk-sistema, šegrtima da se pohođenje škole računa u radno vrijeme. Urediti radničke komore, burze rada i inspekciju nad zdravstvenim i drugim uslovima rada. Zavesti državno osiguranje radnika za sve nesrećne slučajeve; dati pravo radničke koalicije i štrajka, uvesti radničke kontrole u sva industrijska poduzeća.

Kao socijalne i privredne reforme traži se: Progresivan porez na kapital, imanje i prihod, porez na nasljeđe, oslobođenje od poreza minimuma prihoda, potrebnog za život, ukidanje svih posrednih poreza, internacionaliziranje svih državnih ratnih zajmova, pretvaranje svih velikih prirodnih dobara u opće dobro, uticanje na reguliranje izvozne i uvozne trgovine u korist ekonomski slabe mase naroda, zabrana prodaje ili razdiobe svih javnih dobara, ukidanje svih feudalnih odnosa i davanje bez naknade dosadašnjim obrađivačima zemlje, oduzimanje vjerskim ustanovama svih prirodnih i zemljišnih dobara, i upotreba njihova za opće dobro, podjela velikih posjeda s najmanjom otkupnom cijenom seoskom življu bez zemlje, državno pomaganje zadrugarstva, nacionaliziranje velikih hipotekarnih zavoda, državna pomoć

za poboljšanje svih grana privrednih i saobraćajnih sredstava; zaštita poljoprivrednih radnika kao i industrijskih i zanatskih. Invalidski fond i fond siročadi da bude kao što je po programu SRPJ. Zatim se traži: Zaštita narodnoga zdravlja, besplatna liječnička, babička i bolnička pomoć i lijekovi, besplatno sahranjivanje mrtvaca, državno suzbijanje bolesti preventivnim mjerama, besplatna ili jeftinija narodna kupališta, javne i besplatne dezinfekcije po svim općinama.

Stranka je na izborima 18/3 1923 dobila dva poslanika. Predsjednik stranke je Vitomir Korać, a organ stranački Radničke Novine.

J. Prodanović.

SOCIJALISTIČKA RADNIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE počela se ponovo organizirati 19/12 1920 izborom akcionog odbora. 20/2 1921 izdala je izborni proglas za općinske izbore od 6/3, u kome su glavne točke njenog komunalnog programa. Na socijalističkoj zemaljskoj konferenciji od 27/3 iste godine u Beogradu izvršena je i formalna organizacija stranke i izabrani su glavni i izvršni odbor. Prvi predsjednik je bio Dragiša Lapčević.

Program strankin smatra privatnu svojinu sredstva za proizvodnju kao oruđe za eksploatiranje slabijih klasa društvenih. Da bi sredstva za proizvodnju prešla u društvenu svojinu, a kapitalistička proizvodnja se preobrazila u socijalističku produkciju, t. j. takvu, koju društvo vrši za svoje potrebe. SRPJ mora prvo zadobiti politička prava, bez kojih stranka ne može voditi svoju ekonomsku borbu i razvijati svoje ekonomske organizacije. Njen akcioni program traži u političkoj organizaciji: Apsolutnu slobodu štampe, zbora i udruživanja, najpotpuniju političku pravnu jednakost svih građana, bez razlike spola i državljanstva, aktivno i pasivno pravo izbora po navršenju 20 godina, slobodne izbore na osnovu općeg jednakog, tajnog i neposrednog prava glasa, republikanski oblik vladavine, izborno činovništvo, materijalnu i krivičnu odgovornost činovnika za povredu ili nevršenje zakona ili ograničenje prava građanina, zaštitu nacionalnih manjina, jednu nacionalnu državu s najširom samoupravom administrativnih jedinica, ukidanje stajaće vojske, međunarodno razoružanje. Sva privredna, saobraćajna i druga preduzeća, koja služe javnim potrebama, da budu državna ili samoupravna svojina. U poreznoj politici traži se: Ukidanje svih monopola, carina, taksa i posrednih poreza, opći progresivni porez na prihod, oslobođenje minimuma prihoda, potrebnih za život, svakog poreza (prema veličini porodice i skupoći), povećanje poreza na nasljeđe, uzimanje u državne ruke sve ratne dobiti, internacionaliziranje svih državnih zajmova, učinjenih za rat i u toku rata. U valutnoj politici traži se: Jedan novčani oblik za cijelu državu, centralna samoupravna banka za novčanice, čist prihod državi, poništenje novčanica nepotrebnih saobraćaju, osim minimuma za egzistenciju, obustavljanje štampanja banknota. Treba poništiti sav državni dug kod Narodne Banke i ne ustupiti joj nikakvo državno dobro. U socijalnoj politici: Brzo i potpuno oduzimanje feudalne svojine bez naknade, i ustupanje njeno dosadašnjim obrađivačima. Zaštitno zakonodavstvo: Osam sati rada dnevno, a šest za rudare, za radnike nezdravih profesija i za djecu ispod 16 godina, noćni rad od 6 sati s povećanom nadnicom samo za profesije, u kojima rad mora biti neprekidan, nedjeljni odmor od 44 sati u nedjelji (neprekidan), zakonsko pravo štrajka i bojkota i apsolutno pravo organiziranja svih radnika, zakonsko priznanje sindikalnih organizacija i njihovih ugovornih tarifa s poslodavcima, prosto i besplatno sudstvo, s učešćem radnika za sporove, koji se tiču odnosa rada i kapitala, nadzor radničke komore i njoj potčinjene privredne inspekcije nad industrijskim i zanatskim preduzećima, s pravom neposrednog kažnjavanja i izvršenja svojih odluka, održanje dobre higijene u preduzećima, izjednačenje poljoprivrednih radnika i slugu s industrijskim i zanatskim radnicima, obavezno državno osiguranje svih radnika pod upravom samih radnika, na račun viška vrijednosti. Stvoriti invalidski fond porezom na kapital i imanje; njim da rukuju invalidi. Od crkvenih, manastirskih i vakufskih imanja, preostalih od podjele, i od poreza na

imanje i kapital stvoriti fond siročadi za obavezno izdržavanje i školovanje djece do privrednog osposobljenja. U kulturnoj politici: Razdvajanje crkve od države, ukidanje svih javnih funkcija crkve, svjetovnost škole, obavezna i besplatna nastava za oba spola do navršene 14 godine, besplatna nastava za sve siromašne učenike viših i profesionalnih škola, obavezna i besplatna profesionalna nastava za sav privredni podmladak, besplatno pravosuđe i pravna pomoć za građane, oslobođene od poreza. Sudije da bira narod; da se omogući pravo žalbe protiv svake kazne i naknada štete nevino osuđenim, zatvorenim i optuženim; da se ukine smrtna kazna i da se osigura besplatna i obavezna liječnička i bolnička pomoć za sve građane.

Kao taktiku SRPJ ističe raspirivanje i zaoštravanje klasne borbe, a kao revolucionarna odbacuje svaku pomirljivu politiku prema buržoaziji, svaki kompromis, koaliciju ili kooperaciju i učešće u vladi u okviru kapitalističkog poretka, kao i pučizam i dezorganiziranje borbe. U predstavnička tijela ona će ulaziti kao kritičar, radi zaoštravanja klasne borbe i iznuđavanja ustupka, koji će proletarsku masu uzdizati moralno i materijalno i osposobljavati je za što brže i potpunije ispunjenje historičke misije.

Organ strankin bio je 24/8 1920 do 29/3 1921 Socijalist, a od tada do 20/12 1921 Socijalističke Radničke Novine.

J. Prodanović.

SOCIJALISTIČKA RADNIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE (KOMUNISTIČKA) organizirana je odmah po oslobođenju, a podloga za ujedinjenje jugoslavenskih socijal-demokratskih stranaka u SRPJ primljena je 21—23/4 1919 na kongresu u Beogradu. Kao glavni zadatak ističe se: Razbiti borbu radničke klase protiv kapitalističkog eksploatiranja, zadobiti politička prava, bez kojih se ne može ni voditi ekonomska borba ni razviti ekonomska organizacija, preobraziti kapitalističku svojinu i sredstva za proizvodnju (zemljište, rudnike, sirovine, oruđe, mašine, saobraćajna sredstva) u društvenu svojinu, a proizvodnju robe u socijalističku produkciju, koju društvo vrši samo za sebe. SRPJ ne bori se za nove povlastice i premućstva, već za ukidanje klasne vladavine, pa i samih klasa, a za jednaka prava i dužnosti svih, bez razlike spola i porijekla. Da se to postigne, treba da i proletarijat osvoji političku vlast i postavi svoju diktaturu, razoravajući stare organe vlasti, u cilju, da se staro društvo socijalnih nejednakosti uništi, i organizira društvo općega rada, opće jednakosti i općeg blagostanja.

SRPJ stupa u III. komunističku internacionalu, koja je za nepomirljivu i nekompromisnu klasnu borbu, i osuđuje socijal-patriote i ministerijaliste, koji cijepaju radnički pokret.

Akcioni program strankin primljen je na istom kongresu. On traži u političkoj organizaciji: apsolutnu slobodu štampe, zbora i udruživanja, najpotpuniju političku i pravnu jednakost svih građana, bez razlike spola i državljanstva, aktivno i pasivno izborno pravo za oba spola po navršetku 20 godina, potpuno slobodne izbore, s proporcijom, za cijelu zemlju i svako samoupravno tijelo, republikanski oblik vladavine, izborno sudstvo i činovništvo, odgovornost činovničku za nevršenje zakona, i za ograničavanje građanskih prava, zaštitu nacionalnih manjina, jednu nacionalnu državu s najširom samoupravom oblasti, okruga i općina. U poreznoj politici: Ukidanje monopola i svih vrsta posrednih poreza, opći progresivni porez na prihod, osloboditi od svakog poreza godišnji prihod od 7.500 dinara, uzeti u državne ruke željeznice, plovni park, rudnike i šume, uvesti progresivni porez na nasljeđe, odreći sve dugove, unutrašnje i spoljne. U socijalnoj politici svu svojinu feudalnog porijekla dati seljačkim vijećima, bez ikakve naknade za ranije vlasnike.

Zaštitnim radničkim zakonodavstvom zavesti: Osam sati dnevnog rada, a za djecu ispod 16 godina, rudare i radnike profesija štetnih po zdravlje šest sati, djeci ispod 14 godina zabraniti privredni rad, noćni rad ostaviti samo za one privredne industrijske grane, gdje ga mora biti, i to s povećanom nadnicom i radom od 6 sati, neprekidni nedjeljni odmor od 44 sati, minimalna nadnica prema skupoći određuje se sporazumno s predstavnicima radnika, besplatno sudstvo za spo-

rove radničke s poslodavcima, apsolutna sloboda radničkih organizacija i pravo štrajka i bojkota. Cjelokupnu kontrolu nad industrijskim i zanatskim preduzećima vrše: Radnički odbor i privredna inspekcija, kao organ radničke komore. Ishranu radnika zajamčiti stvaranjem javnih magazina i kooperativa, poljoprivredne radnike i sluge izjednačiti potpuno s industrijskim i zanatlijskim radnicima, viškom vrijednosti plaćati obavezno osiguranje radnika u svim slučajevima, porezom na kapital i imanje i manastirskim, crkvenim i vakufskim imanjem stvoriti invalidski fond i fond za siročad, stvoriti državnu ili komunalnu autonomnu organizaciju ishrane.

U kulturnoj politici: Razdvojiti crkvu od države, ukinuti sve javne funkcije crkve, zavesti svjetovnost nastave, besplatnu nastavu i izdržavanje sirotne djece, besplatno pravosuđe za sve građane oslobođene od poreza, sudije da bira narod, naknada štete nevino osuđenim, zatvorenim i optuženim, ukidanje smrtne kazne, besplatno liječenje svih građana.

Za likvidaciju ratnog stanja SRPJ predlaže: Isplatu iz javnih sredstava potpunih nadnica radnika i siromašnih sitnih vlasnika, poništavanje svih dugova, postalih iz ratnih bijeda, za porodice ispod poreznog minimuma i svih najmova i interesa na dug, propisati stroge kazne za propovijedanje među narodima i draženje na rat, ukinuti vojnu obavezu, dati pod sud organe, koji su krivi za žrtve u ratu.

Na kongresu strankinom u Vukovaru 21—23/6 1920 stranka se nazvala K o m u n i s t i č k a p a r t i j a J u g o s l a v i j e i usvojila je nov program. Njime se ističe potreba, da se revolucionarnom borbom ostvari diktatura proletarijata. Dok se to ne postigne, valja se i u lancima kapitalizma boriti za sve one slobode i prava radnika, koji su spomenuti u programu SRPJ. Kad se postigne diktatura proletarijata, Jugoslavija će se organizirati kao Sovjetska Republika, u kojoj će sve vlasti biti u rukama naroda, organizovanog u radničkim, vojničkim i seljačkim vijećima. Ona treba da stupi u bratski savez sa susjednim narodima i stvori sovjetsku federaciju balkansko-podunavskih zemalja, kao sastavni dio međunarodne federacije Sovjetskih Republika. Po tome se programu organizira narodna vojska i kao njen dio crvena vojska, da čuva revoluciju, i vojnici sami biraju svoje starješine. Proizvodnja i trgovina socijaliziraju se i uvodi se obavezan rad, socijalno zakonodavstvo izvesti na modernoj osnovi. KPJ ne će uništavati male posjede onih vlasnika, koji ne eksploatiraju tuđi rad, niti će ugnjetavati umne radnike, nego će ih iskorišćavati, radi što bolje socijalizacije svih vrsta proizvodnje. Iako je protivnik parlamentarizma, stranka će do konačne pobjede voditi borbu i u predstavničkim tijelima, uporedo s akcijom mase van parlamenta. Ona će stajati na braniku ideje o jednakosti i ravnopravnosti svih nacionalnosti u zemlji.

N e z a v i s n a r a d n i č k a p a r t i j a J u g o s l a v i j e organizirala se poslije zabrane komunističke partije vladinom Obznanom (29/12 1920) i Zakonom o zaštiti Države (3/8 1921). Na konferenciji u Beogradu 13—14/1 1923 partija je donijela svoj program. U njemu se propovijeda bratimljenje radnog naroda svih zemalja, u prvom redu na Balkanu i jugu Evrope, i borba protiv nasilnog i hegemonističkog centralizma, a za samoopredjeljenje radnog naroda s punim unutarnjim slobodama. Pitanje granica ima se riješiti narodnim plebiscitom. Zahtijeva se puna politička i kulturna sloboda nacionalnih manjina.

Program NRP traži apsolutnu slobodu ekonomske organizacije radničke klase, za koju je potrebno: najpotpunije pravo koalicije, sloboda štampe i zbora, potpuno pravo radničkog štrajka i u državnim poduzećima, jednaki radnički zakoni za svu državu. Ukinuti zakon o zaštiti države, poboljšati radničko zakonodavstvo, rad od 8 sati, osiguranje radnika u besposlici, da bude na teretu države i poslodavca, obezbijediti radničkoj klasi građanska i politička prava, izjednačiti poljoprivredne radnike sa zanatskim i industrijskim u pogledu osiguranja, stručno obavezno školovanje mladih radnika i šegrta da se uračuna u radno vrijeme od 8 sati, zakonsko osiguranje jednake minimalne nadnice prema stupnju skupoće, podizanje radničkih i sirotinjskih stanova od strane države i općine, pod kontrolom seoskih i radničkih vijeća izvršiti monopoliziranje

izvoza i uvoza, obezbijediti narodnu ishranu i suzbijati skupoću, uništiti feudalne odnose, a neeksploatirane i veleposjedničke zemlje dati, bez naknade, seljacima s malo ili nimalo zemlje, ostatak predati agrikulturnim kooperativama, podizati potrošačke zadruge i pomagati ih državnim novcem, izvršiti socijalizaciju rudnika, šuma, vode i saobraćaja, uvesti opće pravo glasa s jednom listom za svu zemlju, jednakost žena i ljudi u svim privatno-pravnim odnosima, ukidanje reakcionarnih odredaba u Ustavu, pravo azila za političke i vjerske krivce, organiziranje države na socijalističko-republikanskim načelima, neposredno narodno glasanje za sva pitanja, koja narod želi sam riješiti, o ratu i miru odlučuje narod tajnim glasanjem, mjesto stajaće vojske zavesti sistem oružanog naroda, boriti se protiv svakog imperijalizma, socijalizirati apoteke, bolnice, banje, kupatila i ustanoviti besplatno liječenje. Invalidi da dobiju naknadu u visini minimuma za egzistenciju. U kulturnoj politici uglavnom isti je program kao i SRPJ. Uspostaviti odnose s Rusijom i protjerati iz naše države sve ruske kontra-revolucionarne bande. Raditi na zbliženju balkanskih naroda i uravnati put za stvaranje federacije slobodnih socijalističkih republika balkanskih naroda.

Organ stranke je Radnik.

Na izborima za Konstituantu KPJ imala je 58 poslanika, na izborima od 18/3 1923, 8/2 1925 i 11/9 1927 HRPJ nijednog.

J. Prodanović.

SOCIJALISTIČKA ZORA, organ socijalista u Staroj Srbiji. Izlazio je dva puta mjesečno u Skoplju 1910 do 1912. *U. Dž.*

SOCIJALISTIČKE RADNIČKE NOVINE, dnevni politički list. Izlazio je u Beogradu, s prekidima, 1921 do 1925. *U. Dž.*

SOCIJALISTIČKI POKRET U SRBIJI. V. Političke stranke u Srbiji prije organizacije.

SOCIJALNI PREPOROĐAJ, službeni organ ministarstva socijalne politike. Počeo je izlaziti u Beogradu 1921, pod uredništvom St. J. Stefanovića. Štampao se ćirilicom i latinicom. *U. Dž.*

SOCIJALNO - DEMOKRATSKA STRANKA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI postala je pod uticajem stranih radnika, većinom Nijemaca, koji su u Zagrebu bili organizirali male, tajne socijalističke grupice. Prva demonstracija obavljena je u Zagrebu 1/5 1889. — 1890 i 1891 izlazio je u Zagrebu, maskirani socijalistički list Radnički Glasnik. 1/4 1892 pokrenut je prvi hrvatski otvoreno socijalistički list Sloboda, u Zagrebu. 8 i 9/11 1894 zaključio je prvi zemaljski satanak osnivanje stranke, 21/11 1894 izašao je manifest o stvaranju stranke. 3/11 1895 održan je prvi, a 25 do 27/12 1896 drugi partijski kongres, koji je prihvatio partijski program i organizacioni statut. Program je satavljen po ugledu na Hainfeldski program austrijske socijalističke stranke i Erfurtski program njemačke socijalno - demokratske stranke. U nj su uneseni opći socijalistički zahtjevi, predviđeni u programu Srpske socijalno-demokratske partije, i opći zahtjevi političke demokracije. Od programa Srpske socijal-demokratske stranke ovaj se program razlikuje samo u nekim točkama. U njemu se ne predviđa oglašenje religije za privatnu stvar, ni neposredno narodno zakonodavstvo pomoću prava predlaganja i odbacivanja. Tražila se međutim: državna penzija, jednaka za sve i dovoljna za izdržavanje, za radnike-državljane, kad navrše 50 godina ili se onesposobe za rad, zatim, da se odredi najmanja nadnica, dovoljna za život, da se sporovi između poslodavaca i radnika rješavaju izbornim sudom, sastavljenim iz jednakog broja poslodavaca i radnika, da se zajamče stručna radnička udruženja, da se zabrani prodavanje štetnih životnih namirnica i da se zabrane i kazne dogovori kapitalista, da određuju cijenu pojedinim stvarima po svojoj volji.

Program socijal-demokratske stranke u Hrvatskoj i Slavoniji tražio je najširu državopravnu autonomiju za ove dvije oblasti, i osudio je svaku prevlast, narodnosnu, vjersku ili društvenu, svako odnarođivanje i naturanje narodnosti, vjere ili imena. Za vrijeme izborne borbe, u proljeće 1897, zatvoren je cio glavni odbor partije, i radi »smetanja javnog mira« osuđen na višegodišnju robiju. 1900 stranka je ponovno osnovana, pod

vodstvom Vitomira Korača i Vilima Bukšega. — Sudjelovala je pri stvaranju srpsko-hrvatske koalicije, a poslije je iz nje istupila.

U oči Svjetskog Rata (1914) stranka je imala već jako razvijenu organizaciju i dnevni list (Slobodna Riječ). Početkom rata vlasti su svu socijalističku štampu obustavile, a organizacije rasturile »u interesu rata«. Poslije pobjede ruske revolucije stranka je nanovo organizirana i sudjelovala je u osnivanju Narodnog Vijeća. Po raspadu Austro-Ugarske V. Bukšeg je, u ime partije, ušao u vladu Narodnog Vijeća, a V. Korać u prvi jugoslovenski (koncentracioni) kabinet Stojana Protića. U proljeće 1919 došlo je do formalnog rascjepa stranke. Vođi su sačuvali manji dio stranke. Vođe su sačuvali manji dio venskim i vojvođanskim socijalistima i s jednim dijelom bosanskih socijalista.

Tako je došlo do nove stranke: Socijalno-demokratske stranke Jugoslavije, koja je u privremenom narodnom predstavništvu imala 13 poslanika. Zajednički program te stranke traži: Jednostavnu državnu organizaciju, jedan dom, jednu vladu i samoupravu okruga, sreza i općine, opće, jednako, tajno, neposredno i proporcionalno izborno pravo za oba spola, po navršenoj 20 godini, dvogodišnju skupštinsku periodu, referendum, pravo naroda, da bira činovnike i kažnjava ih, godišnje odobravanje budžeta, ukidanje stajaće vojske, sve političke slobode, jednakost žena i muškaraca i bračne i vanbračne djece. Bračne parnice prenijeti na građanske sudove, vjera da bude privatna stvar, škola nezavisna od crkve, da pravosuđe bude besplatno, da se čuva narodno zdravlje, da se uvede progresivni porez, da se oslobodi od poreza minimalni prihod, da se ukinu posredni porezi, da se izvrši socijaliziranje velikih prirodnih dobara i velikih poduzeća, cjelokupna izvozna trgovina da bude u rukama države, da se zabrani prodaja i podjela javnih dobara, da se donese zaštitno radničko zakonodavstvo kao što je i po programu Srpske socijal-demokratske partije, da se potpuno sprovede agrarna reforma ukidanjem svih feudalnih prava i oduzimanjem svih kapitalističkih velikih posjeda i zemljišta mrtve ruke (vjerskih ustanova), da se pomaže državno zadrugarstvo, oduzimanjem velikih privatnih šuma za državu, da se da pravo lova i ribolova, da se urede državna uzorna imanja, pomognu samoupravne jedinice za saobraćajna sredstva, da se izvrši racionalna kolonizacija uz državnu pomoć i izjednače poljoprivredni radnici s industrijskim.

SDS je sudjelovala u vladi Lj. Davidovića (16/8 1919—19/2 1920). Pri izborima za Ustavotvornu skupštinu 28/9 1920 dobila je ova stranka 10 poslanika. 18/12 1922 ujedinila se ona sa srbijanskim i bosanskim socijalistima, koji su se odijelili od komunističke stranke u posebnu Socijalističku radničku partiju Jugoslavije. Tako je postala sadanja Socijalistička partija Jugoslavije. Na izborima od 18/3 1923 dobila je ova stranka 3 poslanika; na izborima od 8/2 1925 nijednog, a na izborima od 11/9 1927 — jednog. *J. Prodanović.*

SOČICA LAZAR, vojvoda pivski (1838, selo Plužine, Piva — 1910, na Goransku). Bio je u svoje vrijeme jedan od najotresitijih i najviđenijih ljudi u hercegovačkom kraju Crne Gore. Odrastao u vremenu nemira i progona, naučio je čitati i pisati kod svoga strica, igumana Sočice u manastiru Pivi. S. je imao jak naslon na Drobnjak, odakle mu je bila majka, te se još u mladim godinama istakao između svojih drugova. U 22 godini je postao juzbaša u turskoj vojsci. Od mira između Turske i Crne Gore 1862, pa do 1868 Piva je bila pod Turskom, ali su njom upravljali narodni glavari, među kojima je vidno mjesto zauzimao S., po uputama s Cetinja. Od ovoga vremena pa do svršetka srpsko-turskog rata nije bilo boja ni sukoba s Turcima na hercegovačkoj strani Crne Gore, u kome S. nije učestvovao kao vojskovođa.

1868 Turska je izvršila neke reforme u administraciji u Bosni i Hercegovini. Tom prilikom je Pivu podijelila na dva dijela: planina sa svim naseljima na desnoj strani rijeke Pive potpala je pod Foču, a župa s naseljima na lijevoj strani rijeke pod Gacko. Na Goransku i na Bezuju, prema Drobnjaku, bila je i kršla (utvrđena kasarna) za vojsku, a karaule su bile svuda rasturene. U kršlama je bilo 100—150 nizama, a u karaulama 10 do 20. I kršle i karaule

Turci su podigli 1868—1875 kulukom. Raniji pivski ustaši napustili su onda Pivu, opet uskočili u Drobnjak i tamo ostali do Nevesinjske puške. Među ovim ustašima najglavniji su bili: S. i Vule Adžić iz Plužina, Miro Gagović s Bezuja, Šundo Bajagić iz Stubice, Luka Vojinović-Gološija, tako nazvan po golom vratu (šiji), što mu je načinio robijaški lanac (sindžir), koji je nosio za veleizdaju 10 godina u hapsu u Mostaru, i drugi. Turci su bili kivni Pivljanima, i držali su narod u strahu, kakav se nije zapamtio. Narod je hranio turske posade i vojsku, tjeran je na kuluk, nitko se iz svoga mjesta nije smio maknuti bez dozvole vlasti, narodu se prebacivalo, što su im rođaci uskoci, često su sela pretresana i traženi ajoši (ustaši). Tako je stanje narodu bilo vrlo teško i jedva je čekao zgodan trenutak, da zbaci jaram s vrata.

Nevesinjska puška dala mu je znak za to, i prvi ustanak, poslije Nevesinja, bio je u Pivi, u selu Seljkovcu 1/8 1875. Toga dana su turski nizami išli s Pišča za Bezuje. Njih su presreli ustaši u Dolinama u Seljkovcu i sve pobili. Istoga dana seljaci s Borkovića poubijali su svoje Turke, Maočani su zapalili turske čardake, a Cicimili, Bogdanovići i Kulići udarili su na Turke na Pišču. Ovi su se događaji odmah razglasili po cijeloj Pivi, te seljaci skoče i pobiju svaki svoje Turke. Gatački Turci nisu mogli ostaviti neosvećene svoje ljude, što ih je raja u Pivi pobila, te su natjerali vlasti i Turke u Nevesinju, da se dignu protiv Pive. Mali turski upadi iz Gacka u Pivu bili su češći, ali prava turska vojska, pod Šefket-pašom, pošla je na Pivu krajem listopada iste godine. Dočekali su ih Pivljani i Drobnjaci pod S. i Vulom Adžićem i Katunjani pod Pekom Pavlovićem na Ravnome. Boj je bio 30 i 31/10. Najposlije su se Turci povukli natrag s velikim gubicima. U tome su boju Drobnjaci oteli Turcima dva debanžova topa. Vule Adžić je poginuo, a S. je dobio od kneza Nikole vojvodski čin. U svim kasnijim sukobima s Turcima S. je predvodio Hercegovce i uvijek je imao uspjeha. Za dobar glas Pivljana, pored ostalih, S. je najviše učinio. Bio je hrabar, trijezan i veoma razborit čovjek. U početku je bio uz kneza Nikolu, a kasnije se počeo od njega odbijati. U tome je išao toliko daleko, da je bio s omladinom u borbi za ustav 1907, i bio je opozicija knezu Nikoli.

S. Tomić.

SOJČ IVAN, kipar (10/5 1879, Ljubnica, kod Vitanja, Štajerska). Učio je obrtničku školu u Celju i državno-obrtničke škole u Linzu i Grazu. Putovao je i radio u Salzburgu, u Ulmu kod kipara Karla Federlina (1904 do 1907), u Beču kod kipara L. Schallera. Prvu samostalnu radionicu imao je S. u Vitanjima. Od 1911 živi u Mariboru. S. je radio kiparske radove za crkve u Južnoj Štajerskoj (Cirkovce, Sv. Vid kod Ptuja, nadgrobni spomenici Dr. Stegenšeka i Dr. Verstovšeka u Mariboru). *F. S.*

SOK, lice, kome je dužnost da traga za zločinstvom i zločincem, odnosno za stvarju, koja dolazi od zločinstva, dakle neka vrsta privatnih detektiva, koji su poznati u našem starom pravu. S. su najviše radili u potaji, tako da ne bi zločinac doznao, tko ga je »sočio«. Nagradu (zove se sodžbina), koju je S. dobivao, imao je platiti krivac. *M. K.*

SOKAJ, ženska kapa, tkana i vezena, pri vrhu trokutnog oblika; straga se spušta do kukova. Kićena je školjkicama, sitnim šljokicama, sitnim raznobojnim đinđuhama i paricama. Velika je i teška. Izobičajava se. Nosi se u Makedoniji.

N. Z.

SOKIĆ MANOJLO, narodni poslanik i vlasnik-direktor Pravde (10/7 1887, Ivanjica, čačanski okrug). Svršio je gimnaziju u Čačku i Beogradu, a zatim pravni fakultet u Beogradu. Još kao student prava S. je izabrao novinarstvo za svoju profesiju. Otpočeo je da radi kao novinar 1904, kao saradnik Pravde. Poslije dvije godine u Pravdi postao je saradnik Štampe, i ostao je u njoj do 1911. 1911 je postao urednik Pijemonta, a 1913 vlasnik i direktor Pravde. 1911 i 1912 bio je na Handelshochschule u Berlinu kod Dr. Artura Hardena, profesora i urednika Berliner Tagblatt-a. Za narodnog poslanika izabran je prvi put 1920 na demokratskoj listi za čačanski okrug.

M. M.

SOKO, sportsko društvo. Osnovano je 23/4 1903 u Beogradu, sa zadatkom, da njeguje sportove. S. je najstarije

sportsko društvo u bivšoj Kraljevini Srbiji, njegova loptačka sekcija bila je do 1914 najbolja u Srbiji. 1919 S. je produžio svoj rad u Beogradu, i ima jedan od najboljih loptačkih klubova u Beogradskom Loptačkom Podsavezu. S. je 1926 imao oko 230 članova. Ima osim loptačke sekcije, i: lako-atletsku, tenisku, veslačko-plivačku i zimsku, koje s uspjehom učestvuju u raznim utakmicama. *B. M.*

SOKO (SOKOLAC), stari grad u Bosni, na rijeci Plivi. Prvi put se spominje u 14 vijeku. U srednjem vijeku S. je bio grad u župi Plivi. Osnivanjem Jajca izgubio je S. značaj. Turci su ga prvi put osvojili 1496, a sasvim 1518. U 17 vijeku pripadao je S. kliškomu sandžaku. S. još postoji.

Literatura: Truhelka, Kraljevski grad Jajce (1904). *M. F.*

SOKO-BANJA, varošica u Srbiji (niška oblast), na rijeci Moravici. Sresko je mjesto. Ima 2.060 stanovnika. *B. D.*

Izvor radio-aktivne vode 34—43·5° C. Za piće je i kupanje. Baseni i kade. Kupanje i u Moravici. Liječi: neurasteniju, histeriju, ishijas, horeu, reumatizam, podagru, bolesti bubrega, šećernu bolest, ženske bolesti, kožne bolesti, bolesti kostiju i zglobova. Željeznička stanica Aleksinac, od banje je 30 km automobilom. Svojina je akcionarskog društva. *L. N.*

SOKO-GRAD. 1. Grad u Srbiji, u Podrinju, jugoistočno od Krupnja, u klisuri, odvojenoj od Rožanj-Planine. Danas je razoren. Do 1862 bio je u turskim rukama. Ima predgrađe s četverostranom kulom. Sam grad ima tri dijela, s četiri manje kule i velikom branič-kulom na najvišoj točki. Mada sam grad nije nikakvo inženjersko remek-djelo, položaj mu je takav, da ga nije mogao uzeti ni pukovnik Grün 1737, ni Laudon 1789, a ni Karađorđe.

2. Grad u Srbiji, južno od Soko-Banje. Na antičnim temeljima srednjovjekovno utvrđenje. Ima tri dijela, dosta sačuvanog zida, ostataka četiri kule i najviše branič-kule. Svodovi su vanredno čvrsto građeni. 1690 osvojili su grad od Turaka Nijemci i Srbi, 1737 Austrijanci, 1808 Hajduk-Veljko. Od 1810 bio je opet srpski. *Đ. S.*

SOKOL, književni časopis. Izdavala ga je 1871 u Zagrebu knjižara Kugli, pod redakcijom Dimitrije Demetra. List je bio bez osobitog obilježja. Značajnije su u njemu Demetrove kazališne kritike. *A. B-c.*

SOKOLAC. 1. Grad u Bosni, uz Unu, na vrleti. Grad je odugačak trokut. Izvrsno je sačuvana braničkula s kruništem. U 14 vijeku bio je kraljevski, pa Frankopanski, kasnije je poklonjen Petru Knežiću, braniocu grada Klisa. Poslije je bio krajiški grad, pa turski 1592. *Đ. S.*

2. Selo na Glasincu, u ragatičkom srezu, u Bosni. Ima 161 stanovnika, gotovo samih pravoslavnih. Glavno je mjesto u polju Glasincu, poznatom zbog starina iz prehistoričkog doba. Glavno je zanimanje stanovništva na S. stočarstvo, a razvijena je i šumska industrija.

3. V. Branje. *M. F.*

SOKOLOV MATVEJ IVANOVIĆ (1854 do 1906). Svršio je univerzitet u Petrogradu (kao učenik Lamanskoga). 1881—1889 bio je profesor Nježinskog Instituta, a od toga vremena profesor historije ruske književnosti moskovskog univerziteta. Prvi mu je rad iz bugarske historije (Iz stare historije Bugara, 1879), vrlo ozbiljan i kritičan. Kasniji su mu radovi iz stare slovenske, naročito apokrifne književnosti. Tako je naštampao tri sveske Bilježaka i napomena o staroj slovenskoj književnosti (I. 1888, o Srećkovićevom Zborniku, II. 1891, o novopronađenom Križanićevom spisu, III. 1899, knjiga o Enohu, tekst). Pisao je još o amuletima (ruski Žurnal Ministarstva Prosvjete za 1889. Drevnosti za 1895), o apokrifima o Baruhu (Drevnosti, IV), o Enohu (Novi Zbornik Lamanskog, 1905) i dr. Njegova se ispitivanja odlikuju oštrinom suda i svestranim, gotovo mikroskopskim razmatranjem. *A. B.*

SOKOLOVAC. 1. Selo u Hrvatskoj, u osječkoj oblasti, u koprivničkom srezu, u dolini potoka Koprivnice, uz cestu i željeznicu (stanica Lepavina) Križevci—Koprivnica, od Koprivnice 12 km (pravac) k jugozapadu. Ima 556 stanovnika u 133 doma,

poglavarstvo općine (9.450 stanovnika), osnovnu školu, šumsku upravu.
J. M-n.

2. Brdo kod Slavonske Požege (u osječkoj oblasti) na jugozapadu. Zove se S. po fra Luci Ibrišimoviću, poznatom Sokolu, koji je tu potukao Turke 12/3 1688. *J. M-n.*

SOKOLOVIĆ GLIGOR, četnički vojvoda, vođa srpskog revolucionarnog pokreta u Staroj Srbiji (oko 1866, Nebregovo, prilepski srez — 20/7 1911, na putu Prilep—Nebregovo). S. je, kao i sav njegov rodni kraj, u mladosti bio pod uticajem komitske akcije, koja je rukovođena iz Sofije. Poslije katastrofe s ilindanskim ustankom (1903), i S. je, kao i ostale vojvode, potražio utočište u Srbiji i prezimio je u Beogradu. Ovdje se upoznao s dr. Gođevcem, zainteresirao se za srpski četnički pokret, koji se tada rađao, i nije se više vraćao u Bugarsku. Kada su naše čete pošle u Staru Srbiju i Makedoniju, i S. je izjavio želju, da i on povede jednu četu u svoj rodni prilepski kraj. Data mu je četa i pridat mu je kao pomoćnik poručnik Sreten Rajković. S. je svojom četom prešao Vardar i stigao je u svoj rodni kraj. Već prvi sukobi s bugarskim četama pokazali su S. punu odanost srpskoj narodnoj stvari, njegovo junaštvo i sposobnost za borbu. Bugari su prvi mah bili zabezeknuti, ne vjerujući, da S. ustaje protiv njih. Počeli su ga zatim klevetati i napokon, tučeni u svim borbama i svim sukobima s njim, očistili su cijeli prilepski, veleški, kičevski i porečki kraj. U borbama na Mukosu, Krapi, Nebregovu, Drenovu i svim drugim, vojvoda S. pokazao je rijetko junaštvo i osobitu mudrost, kako u borbama tako i u organizacionom radu. Njegovi drugovi, vojvode, priznali su mu, bez pogovora, prvenstvo, a narod je u njemu poznao i priznao svoga vođu. Mladoturci su u ljeto 1908, dolaskom na vlast i proglasom ustavnosti u Turskoj, presjekli komitsku akciju i svečano dočekivali čete, koje su se vraćale iz planine. Naročito su obasuli počastima vojvodu S. Ali kada su počeli izvršivati svoju, unaprijed smišljenu odluku, da obezglave kršćanske narodnosti i da smaknu njihove vođe i prvake, morao je pasti i vojvoda S. 7/7 1911, kada se S. na konju vraćao iz Prilepa u svoje selo, njegovi pratioci, Turci, koje su mu turske vlasti dale, da tobože bude sigurniji u putu, ubili su ga u trenutku, kada se, kraj jedne česme, skidao s konja, da pije vode. Njegov najstariji sin, Andon, poginuo je kao srpski dobrovoljac podnarednik u bitki na Kumanovu.
M. Milenović.

SOKOLOVIĆ MEHMED-PAŠA, veliki vezir (1505 ili 1506, Sokolovići, višegradski srez — 11/10 1579, Carigrad). S. je bio porijeklom iz srpske porodice, a ima vijesti, da mu je kršteno ime bilo Bajica. Iz rodnog kraja on je, po ustanovi danka i krvi, odveden u Tursku, gdje je poturčen i u Jedrenu izobražen. Poslije je preveden u Carigrad, u viši janjičarski tečaj. Svojim držanjem stekao je povjerenje i preveden je u dvorsku riznicu, odakle je brzo dobivao nove činove, dok nije postao silahtar, t. j. čuvar oružja. To je bio vrlo visok čin u dvoru, i doveo ga je u bliži i češći dodir sa sultanom. Njegova lična hrabrost, pokazana u više borba od rane mladosti (učestvovao je u bitki na Muhaču 1526, kod Beča 1529), donijela mu je 1546 čin kapudan-paše, t. j. ministra mornarice. Poslije tripolitanskog i perzijskog rata S. je 1549 postao rumelijski beglerbeg. Kao takav on je imao da prati prilike u Srednjoj Evropi. Borba za madžarski posjed između austrijskog habsburškog dvora, kome je na čelu bio car Ferdinand, i madžarskog nacionalnog plemstva, koje je vodio Ivan Zapolja, izazvala je tursko posredovanje za Zapolju. Po Zapoljinoj smrti, poslije dugih pregovora, njegova se udovica Izabela 19/7 1551 odlučila, da preda Erdelj, oblast svoga muža, u kojoj se on održao kao turski štićenik, austrijskom caru. To je izazvalo objavu rata Turske Austriji.

Glavni zapovjednik turske vojske bio je S. On je stupio u veze sa srpskim četama u Ugarskoj i uspio je, da ih pokoleba u njihovoj dotadašnjoj vjernosti austrijskom domu. Srbi su onda predali Turcima čitav niz gradova u Banatu, među njima Čanad, Lipovo i Bečkerek. Da ometu veze Srba sa Turcima pozvali su erdeljski zapovjednici i austrijski car Petra Bakića, koji se bio jedno vrijeme povukao, da se ponovo stavi na čelo Srba u carskoj službi. Bakić se bio u istinu krenuo, ali je kod

Segedina pretrpio poraz i naskoro je umro. Prve dvije godine rata (1551 do 1552) napadali su Turci energično, i imali su uspjeha. Njihov pritisak prisilio je cara Ferdinanda, da se, poslije izvjesnog ustezanja, morao odreći Erdelja. 1554 proveo je S. sa sultanom Sulejmanom u ratu protiv Perzije, gdje je bio upućen ranije sa evropskih bojišta. Zbog vojničkih zasluga u tim ratovima, S. je 1555 dobio čin trećeg vezira.

U to su vrijeme u Turskoj tri vezirska mjesta zauzimali Srbi poturčenjaci: veliki vezir Rustem-paša iz Bosne, i dva vezira: S. i Ali-paša Semiz, rodom iz okoline Sarajeva. Njihovim uticajem znatno se popravila turska državna politika prema Srbima. Želeći, da imaju Srbe zadovoljne i pouzdane, koji će biti elemenat rada, turske su vlasti dale Srbima dosta povlastica: dozvoljavali su im podizanje manastira (mnogi manastiri u Bosni i Hercegovini podignuti su tokom 16 vijeka), otvaranje štamparija, i što je najvažnije, obnovili su 1557 pećsku patrijaršiju. To je pitanje, koje je naročito poticao S. Za prvog patrijarha obnovljene patrijaršije postavio je on svog rođaka, Makarija.

Kao povjerenik sultanov, S. je ugušio bunu njegovoga sina Bajazita. 1561 imenovan je S. za drugog vezira, a 1562 postao je sultanov zet, dobivši jednu njegovu unuku, kćer princa Selima, za ženu. 1565 postao je S. veliki vezir. U tom svojstvu on je 1566 pratio sultana Sulejmana Velikog u njegovom pohodu protiv Austrije. Na tom pohodu Turcima se opro, sa rijetkom energijom, u tvrdom Sigetu Nikola Zrinjski sa svojim junacima. Za vrijeme opsade umro je sultan Sulejman. Da ne bi vijest o smrti unijela zabunu u vojničke redove, S. je krio sultanovu smrt dok nije bila potpuno obezbijeđena pobjeda i dok novi sultan, Selim, nije stigao u blizinu vojske, u Beograd.

Za vrijeme vlade svoga tasta, koji je važio kao slab čovjek, S. je bio gotovo neograničen gospodar u državi. Uspjeha je imao dosta. 1568 Austrija je morala da sklopi mir s Turcima, koji su se učvrstili u Ugarskoj, i držali u njoj najplodnije krajeve; 1570 pokorio je S. Arabiju, a 1571 izjalovio je kršćansku pobjedu kod Lepanta. I smrt sultana Selima (1574) S. je krio, sve dok nije stigao njegov nasljednik Murat III.

Za vlade ovog sultana, trećeg, kome je služio, protiv S. se javila moćna opozicija. I sam ga sultan nije volio. Premještani su njegovi bliži prijatelji, vršeni su atentati na njegove srodnike i saradnike, pa je najzad i on sam postao žrtva atentata u svom velikovezirskom uredu. Ubio ga je jedan derviš, predajući mu neku molbu.

S. vezirstvo bilo je u vrijeme, kada je Turska bila na vrhuncu svoje moći. On je jedna od glavnih ličnosti uz Sulejmana Velikog. Dosta je samo podsjetiti na njegovu opreznost i snagu autoriteta, kad je u tuđoj zemlji, u ratu, održao potpun red prilikom sultanove smrti. Njegov značaj nije još potpuno ispitan i ocijenjen. Hrabar kao vojnik, S. je imao i mnogo vještine kao državnik. Njegova politika pomaganja srpskog elementa u Turskoj bila je ne samo izraz izvjesnih sentimentalnih obzira, nego, sa turskog gledišta, i vrlo praktična mudrost, koja je u isto vrijeme i dokaz širih shvaćanja o državnom problemu otomanske vlade na Balkanu. Da je volio svoju otadžbinu i da je za nju imao interesa ima više dokaza. Možda je čak i pretjerivao, a svakako je pojačavao opoziciju time, što je proturao svoje zemljake, muslimane i pravoslavne, na mnoge ugledne položaje. Kao vidan spomenik njegova interesa za uži rodni kraj postoji još i sad veliki kameni most u Višegradu na Drini, podignut 1571, a oštećen znatno za vrijeme Svjetskog Rata.

L i t e r a t u r a: M. Vukićević, Znameniti Srbi muslimani (1906); Ahmed Refik-M. Delić, Sokolović (1927).

V. Ćorović.

SOKOLOVIĆ P. P. DE (P. P. de Sokolovitch), pseudonim Milenka R. Vesnića, poslanika Srbije u Parizu, u izvjesnim spisima, koje je objavljivao na francuskom jeziku.

M. I.

SOKOLOVIĆ PAVAO, kapetan (1758, Vršac — 19/3 1789, Selesnik, na bojnom polju). Stupio je 1775, kao kadet, u 9 graničarsku pukovniju, te je za kratko vrijeme postao poručnik. 1778 je, kao kapetan, dodijeljen novoformiranomu srpskom dobrovoljačkom zboru. Za veoma uspješnu

navalu na Šabac 24/4 1788, koju je on, po nalogu cara Josipa II., s nekoliko dobrovoljaca hrabro izveo, dobio je viteški red Marije Terezije. *V. L.*

SOKOLSKA PLANINA, planina u Srbiji, između rijeka Bogoštice-Postenjske-Kozlovca-izvorišta Carinske Rijeke (lijevog pritoka Pecke), jugoistočno od Jagodnje, a sjeverozapadno od Medvednika. Od ove planine i Jablanika, S. P. je odvojena dubokom presjedlinom Proslopa. Sastavljena je od modrih škriljevaca, kroz koje su probile trahitoidne stijene, debelih slojeva kvarcevitih i liskunovitih pješčara, kao i vapnenjaka, poglavito paleozojske i trijaske starosti. Slojevi tih stijena pružaju se od sjeverozapada prema jugoistoku, a to je orografski pravac S. P. Ona ima poširoko bilo gotovo zaravnjeno, s koga se izdižu kao oštri vapnenjački grebeni: Gorica (924 m), Petkovo Brdo (978 m), Rožanj (976 m) i Petrina Stijena (Petrac) (832 m). Na jugozapadnoj strani S. P., više sela Gornjeg Postenja, nalazi se rudnik olova. Planina je najvećim dijelom pošumljena. Jugozapadno od S. P. prolazi cesta: Loznica i Zavlaka—Krupanj—Gračanica—Ljubovija—Rogačica i Pecka, a preko planine i drugim podnožjima vode pješački putevi. *P. V.*

SOKOLSKI GLASNIK, zvaničan organ Jugoslavenskog Sokolskog Saveza. Štampa se ćirilicom i latinicom. Izlazi u Ljubljani od 1921, pod uredništvom Miroslava Ambrožića. *U. Dž.*

SOKOLSKI GLASNIK DUŠANA SILNOG, organ saveza sokolskih društava. Izlazio je mjesečno u Beogradu 1910 do 1912, pod uredništvom Momira Korunovića. *U. Dž.*

SOKOLSKI ORKESTAR U ZAGREBU zvalo se orkestralno odjeljenje Hrvatskog Sokola u Zagrebu (1882—1890). Bio je sastavljen od glazbenih amatera iz boljih građanskih krugova, te je brojio trideset do šezdeset članova. Osim simfonija Haydna i Mozarta S. O. je propagirao djela slovenskih autora, Glinke, Dargomiškoga, Antuna Rubinsteina, Čajkovskoga, Moniuszka i Dvořáka. Od naših autora imao je na repertoaru djela Lisinskoga, Zajca, Pokornoga, Tolingera, Halvasa i Šebeka. Dirigent S. O. bio je cijelo vrijeme profesor Vjekoslav Klaić. *A. D.*

SOKOLSKI SAVEZ HRVATSKI. Pošto je 1862 osnovano češko sokolstvo u Pragu, raširila se sokolska ideja u cijelom češkom narodu. Češko sokolstvo stavilo je sebi za zadatak i širenje slovenske ideje, a uz tu su ideju uskoro pristali i ostali Sloveni. Od južnih Slovena primili su sokolsku ideju najprije Slovenci, gdje je u Ljubljani osnovan 1863 prvi Južni Sokol. 1866 bili su ljubljanski sokoli prvi put u Zagrebu, prilikom 300-godišnje proslave Zrinskoga, a 1874 prilikom otvaranja hrvatskog sveučilišta. Tom prilikom se Zagreb upoznao sa sokolstvom, te su se još iste godine (1874) složili hrvatski rodoljubi, da osnuju Hrvatski Sokol u Zagrebu. Među osnivačima bili su najglavniji: liječnik Dr. Josip Fon, direktor realke Josip Torbar, trgovac Stiasni, gradski inženjer Milan Lenuci, prof. Ivan Stožir, liječnik Dr. Kosirnik, činovnik Mladen Živojnović, a za njima i drugi Hrvati, Slovenci i Srbi, koji su se okupili oko Hrvatskog Sokola i za kratko vrijeme (1883) zajedničkim trudom podigli mu i lijepu zgradu usred Zagreba.

Tehnički je podigao Hrvatski Sokol poslije njegovog prvog učitelja, Nijemca Fr. Singera, češki sokol Fr. Hochman, koji mu je bio dugo godina na čelu kao vođa, a uz njega i brat Josip Hanuš, koji je do svoje smrti (1927) radio u hrvatskom sokolstvu.

Hrvatski Sokol stao je djelovati u pravom nacionalnom smislu u Zagrebu, koji je bio još zaražen nijemštinom, poslije pada apsolutizma, te je u tom smislu, zajedno s pjevačkim društvom Kolo, pravio veliku narodnu propagandu. S ljubljanskim slovenskim sokolom podržavao je on od svoga postanka najintimnije veze, a 1882 i s češkim sokolstvom, kada je prvi put delegacija Hrvatskog Sokola prisustvovala u Pragu proslavi 20-godišnjice Praškog Sokola i njegovog vođe Dr. Tyrša.

Zagrebački je Sokol putovao po Hrvatskoj i po ostalim hrvatskim pokrajinama na izlete, pa su tako nastala prva hrvatska sokolska društva, i to najprije u Varaždinu, Bjelovaru i Karlovcu. Hrvatski Sokol osnovan je ubrzo i u Dalmaciji (1885)

u Zadru, na odbranu protiv talijanske najezde, a u zaštitu hrvatskog jezika. U Slavoniji je osnovan Hrvatski Sokol najprije u Vukovaru, u Istri najprije u Pulju 1897, u Hercegovini u Mostaru 1896, a u Bosni u Sarajevu 1900.

Kada je već bilo mnogo hrvatskih sokolskih društava (27), osnovan je 1904 Savez Hrvatskih Sokolskih Društava.

Međutim je broj članova rastao sve više i više, te se uskoro prešlo na organizaciju sokolskih župa. Kada je i to provedeno, stvoren je 1912 HSS. On je prije rata 1914 imao 19 župa, sa 172 sokolska društva, i preko 15.000 članova u bivšoj trojednici, Bosni, Hercegovini i Sjevernoj Americi.

Među Hrvatima u Sjevernoj i Južnoj Americi raširila se također sokolska ideja, pa su i ondje počeli stvarati hrvatska sokolska društva. Prvo hrvatsko sokolsko društvo osnovano je u Chicagu 1908. I u Americi su obrazovane župe, a kasnije i HSS (1912), koji je bio u vezi s HSS u domovini. U Južnoj Americi, u Argentini, također je osnovan Hrvatski Sokol u Achbalu, u Čile, u Punta Arenas i u Sv. Paulu u Braziliji. No za vrijeme rata su prestala sva ta društva da rade.

Hrvatsko sokolstvo organiziralo se po uzoru češkog sokolstva, pa je stalo raditi i na književnom sokolskom polju. Prvi hrvatski sokolski časopis, Sokol, izlazio je 1878, pod redakcijom Andrije Hajdenaka i Fr. Hochmana, a ponovo je počeo izlaziti 1903, pod redakcijom Dr. Franja Bučara; poslije je izlazio pod raznim imenima i redaktorima, s prekidima do danas. Osim ovog časopisa, niklo je još nekoliko drugih sokolskih časopisa i sokolskih kalendara, čak i u Americi, a razvila se i znatna hrvatska sokolska literatura, koja odgovara svim potrebama naših tehničkih organizatornih prilika u hrvatskom sokolstvu.

HSS bio je do rata član Slovenskog Sokolskog Saveza i Internacionalne Gimnastičke Federacije, a sudjelovao je u sokolskom radu u domovini i izvan nje, naročito u Pragu, gdje je imao prilike da na licu mjesta, na velikim sveslovenskim sletovima, upozna pravu slovensku sokolsku ideju. Osim toga, Savez je sudjelovao i kod Slovenaca, kod Poljaka u Krakovu i Lavovu, kod Srba u Beogradu, i kod bugarskih junaka u Sofiji. Od internacionalnih gimnastičkih udruženja bio je HSS u vezi s Unijom francuskih gimnasta u Parizu, i u Turinu 1911 na turniru međunarodne gimnastičke federacije.

Vrhunac rada i organizacije pokazalo je hrvatsko sokolstvo na I. i II. hrvatskom svesokolskom sletu, 1906 i 1911 u Zagrebu, kojom je prilikom imalo prilike pozdraviti kod sebe i sve slovensko sokolstvo i francuskog delegata Unije gimnasta.

Međutim je nastao Svjetski Rat, i sav rad hrvatskog sokolstva do preokreta bio je obustavljen. Poslije je ponovo uspostavljeno hrvatsko sokolstvo, i sokolski život nastavio je svoj lijepi predratni rad. No kako su se financijske i druge socijalne prilike znatno promijenile, nastalo je vrlo teško doba i za hrvatsko sokolstvo, koje se ipak pomalo počelo razvijati.

1918 pojavila se ideja ujedinjenja svih sokolskih društvava SHS u jedan zajednički Sokolski Savez SHS, u koji su i Hrvati s velikim entuzijazmom pristupili. U tom savezu, koji se poslije 1919 prozvao Jugoslovenski Sokolski Savez, s jugoslovenskom ideologijom, nastale su međutim trzavice zbog kojih je većina hrvatskog sokolstva smatrala uputnim ponovo organizirati predašnji HSS, što je i učinjeno 28/6· 1922.

1926 organiziran je III. hrvatski svesokolski slet u Zagrebu. Tom je prilikom ·utemeljena u Maksimiru sokolska mogila, na uspomenu 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva.

HSS ima danas oko 25.000 članova i članica, u 211 društava i 9 župa. Osim toga ima nekoliko društava u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, koja još nisu užupljena, i nekoliko hrvatskih sokolskih društava u Americi, koja sačinjavaju posebnu Jugoslovensku sokolsku župu u Chicagu.

Sjedište HSS je u Zagrebu. Savezni organ je Hrvatski Sokol, koji izlazi već 8 godina. *F. Bučar.*

SOKOLSTVO. Početak S. je u Pragu, gdje je 16/2 1862 osnovano prvo sokolsko društvo, čiji je starješina bio Jindřich Figner i načelnik Dr. Miroslav Tyrš. Cilj je društvu bio: podizanje nacionalne svijesti, oplemenjivanje duševne i fizičke snage

češkog naroda, putem fizičkog i moralnog odgajanja.

Sokolska se ideja brzo raširila i na Slovenskom Jugu. 1/10 1863 osnovano je u Ljubljani prvo sokolsko društvo (Južni Sokol). Prvi starješina bio je Dr. Costa, a vježbe je vodio Števo Mandič. 1/8 1867 vlada je raspustila društvo, ali je ono 20/2 1868 ponovo osnovano, pod imenom: gimnastičko društvo Sokol u Ljubljani. 1867 izašla je prva gimnastička knjiga: Nauka o gimnastici I. dio, izdao ju je Južni Sokol (II. dio je izašao 1869, a izdala ga je Matica Slovenska). 1864 imalo je društvo 200 članova. Južni Sokol osnovao je filijalu u Kranju, a i po ostalim gradovima osnivana su društva i filijale, ali one nisu dugo postojale. Od 1880 su se počela po Sloveniji osnivati nova sokolska društva. Prvi sokolski slet bio je u Ljubljani 1888 (češki sokoli bili su tada prvi put u Ljubljani). Pravu sokolsku ideju i pravilno vježbanje po Tirševom sistemu zaveo je u slovenačkom S. Dr. Viktor Murnik, koji je 1893 stupio u ljubljanski Sokol, a 1896 osnovao prvi prednjački zbor. 1904 počeo je on izdavati prvi sokolski list, Slovenski Sokol, koji je izlazio do Svjetskog Rata. — 1904 bio je drugi slet slovenačkog S. u Ljubljani. Na sletu je bila i utakmica. 1905 osnovan je Slovenački Savez (starješina Dr. Ravnikar). 1906 izašao je prvi slovenački Sokolski Kalendar u Kranju. Broj sokolskih društava od tada stalno raste. 1907 slovenačko je S. prvi put učestvovalo u međunarodnoj gimnastičkoj utakmici u Pragu, prilikom petog svesokolskog sleta. 1908 otvoren je prvi sokolski dom u Žirama. Dr. Ivan Oražen izabran je za starješinu Slovenačkog Sokolskog Saveza. 2/2 1908 osnovan je Slovenski Sokolski Savez, sa sjedištem u Pragu. Slovenački Sokolski Savez ušao je odmah u taj Savez. 1909 osnovane su prve sokolske župe. Na međunarodnim gimnastičkim utakmicama postigao je te godine slovenački sokolski red peto mjesto. 1910 počeo je izlaziti Vaditeljski (vježbački) List u Kranju. Župa Kranj, župa Ljubljana I. i Idrija počele su izdavati svoja župna glasila. Kasnije su i ostale župe izdavale svoje župne Vjesnike. Prvi slet Slovenačkog Sokolskog Saveza u Celju bio je i međusletna utakmica. 1911 održavani su prvi župni sletovi. Slovenački sokolski red učestvovao je u međunarodnoj gimnastičkoj utakmici u Turinu i postigao je četvrto mjesto. 1912 slovenački su sokoli učestvovali u velikom broju na svesokolskom sletu u Pragu, koji je bio prvi slet Slovenskog Sokolskog Saveza. Kod utakmice se takmičilo osam takmaca za prvenstvo Slovenskog Sokolskog Saveza: prvo i treće mjesto dobili su Vidmar i Fuchs iz Ljubljane. U višem i nižem redu takmičilo se još 29 i 46 slovenačkih sokola. 1913 zakazan je treći svesokolski slet u Ljubljani, ali ga je vlada zabranila, i on je odgođen za 1914. Slovenački sokolski red učestvovao je na međunarodnoj gimnastičkoj utakmici u Parizu i postigao je peto mjesto. 1914 svršene su sve pripreme za treći svesokolski slet, koji je trebalo da se održi 13—17 augusta. Ali je opet 20/6 1914 zabranjen.

1/10 1913 Slovenački Sokolski Savez imao je 8 župa, sa 115 društava i odsjeka, 6.613 članova, 1.040 članica, 1.761 gimnastičara, 537 gimnastičarki, 321 prednjakom, 51 prednjakinjom, 551 članom muškog naraštaja, 1.664 muške djece i 521 ženske djece. 1913 bilo je 78 predavanja. Starješina je bio Dr. Ivan Oražen, načelnik Dr. Viktor Murnik. Za vrijeme rata sokolski rad je potpuno prestao.

Južni Sokol priredio je 1866 svoj slet u Zagrebu, i pobudio je veliki interes za S., ali je prvo hrvatsko sokolsko društvo osnovano tek 1874 u Zagrebu. Prvi je starješina bio Ivan Vončina, a učitelj gimnastike Singer (Nijemac). Veći razvitak S. počeo je 1876, kada je za starješinu izabran Dr. Josip Fon, koji je pozvao u Zagreb češkog prednjaka Fr. Hochmana iz Praga. Onda su osnovana društva i u većim mjestima u Hrvatskoj i Dalmaciji. Namjeravali su osnovati slovenačko-hrvatski savez, ali to nije dozvolila vlada. Hochman je počeo 1878 izdavati list Sokol, koji je brzo prestao. 1884 bio je u Zagrebu otvoren prvi sokolski dom. Ali interes je opadao, i osim Sokola u Zagrebu prestala su sva društva s radom. 1891 počeo je Hochman izdavati list Gimnastika. Poslije smrti Hochmana (1894) preuzeo je list Dr. F. Bučar, koji ga je ponovno obustavio, pošto nije bilo interesa.

Življi polet dobilo je S. početkom 20 vijeka. 1903 počeo je izlaziti list

Hrvatski Sokol, i izlazio je sve do rata. 1904 osnovan je Hrvatski Sokolski Savez. Prvi starješina bio je Dr. St. Miletić, a načelnik Dragutin Schulze. 1908 izabran je za starješinu Dr. Lazar Car, koji je vršio ovu funkciju sve do rata. Od 1906 izlazio je Hrvatski sokolski kalendar, pod uredništvom Dr. F. Bučara. 1904 učestvovao je Hrvatski Sokol u lijepom broju na slovenačkom svesokolskom sletu u Ljubljani. 1906 održan je u Zagrebu prvi hrvatski Svesokolski Slet, na kome je učestvovalo preko 1.000 gimnastičara. Poslije prvog sleta povećao se broj sokolskih društava i osnovane su sokolske župe. Savez je počeo izdavati i Sokolsku knjižnicu. 1911 održan je u Zagrebu drugi hrvatski Svesokolski Slet, na koji je izašlo 1.456 gimnastičara: Hrvata, Slovenaca, Srba, Čeha i Bugara. 1912 učestvovali su Hrvatski Sokoli na sveslavenskom sletu i u utakmici u Pragu. Hrvatski Sokolski Savez bio je član Slovenskog Sokolskog Saveza i Međunarodnog Gimnastičarskog Saveza. 1913 imao je Hrvatski Sokolski Savez 19 župa (od ovih dvije u Americi), 169 društava, 15.000 članova, 4.500 gimnastičara, 500 članica, 1.600 članova muškog, 120 ženskog naraštaja, 500 prethodnika. Za vrijeme rata morao je rad hrvatskog S. prestati.

U Srbiji je osnovao 1857 Prvo Srpsko Društvo za Gimnastiku i Borenje u Beogradu Stefan Todorović. 1865 prestalo je ovo raditi, pošto je Todorović otputovao na nauke u Italiju. 1882 osnovano je Beogradsko Društvo za Gimnastiku i Borenje, koje je 1891 pretvoreno u Beogradsko Gimnastičko Društvo Soko. Osobito živ rad razvilo je srpsko S. poslije petog sveslovenskog sleta u Pragu 1907. Organizirano je u pet župa. Uporedo sa Sokolom djelovala je u Srbiji (od 1892) i gimnastička organizacija Dušan Silni, koja je imala svoj savez sa sjedištem u Beogradu. Kasnije su se obadvije organizacije spojile, pod imenom Savez Srpskih Sokolskih Društava Dušan Silni (1910). Starješina bio je Steva Todorović, načelnik Fr. Hofman (Miroslav Vojinović) iz Češke. Savezni organ, Sokolski Glasnik, izlazio je mjesečno u Beogradu. 1910 održan je u Beogradu prvi Sokolski Slet, na kome su prisustvovali Česi, Hrvati i Slovenci.

Van Srbije postojale su srpske sokolske župe u Srijemskim Karlovcima, Zagrebu, Sarajevu za Bosnu i Hercegovinu i u Herceg-Novom za Primorje. Neko vrijeme izdavao je Dr. Laza Popović, starješina fruškogorske župe i glavni propagator srpskog S., list Srpski Soko u Srijemskim Karlovcima. Kasnije je on uređivao list Sokolski Glasnik, koji je izlazio u Beogradu. 1913 izašao je Srpski sokolski kalendar pod uredništvom Milana Petikoše. 1913 imao je Srpski Sokolski Savez 122 društva, 7.940 članova, 3.093 gimnastičara, 465 članica, 329 gimnastičara (ženskih), 2.338 muškog, 610 ženskog naraštaja, 391 prednjaka i 18 prednjakinja.

Za vrijeme balkanskog i Svjetskog Rata srpska sokolska društva nisu radila.

O jedinstvu jugoslovenskog S. raspravljalo se prvi put na šestom svesokolskom sletu u Pragu 1912. Zastupnici srpskog, hrvatskog i slovenačkog S. bili su principski saglasni, da treba ujediniti sve jugoslovensko S. 18/6 1914 održana je u Zagrebu, u prostorijama Hrvatskog Sokolskog Saveza sjednica, na kojoj su se zastupnici slovenačkog (Dr. Oražen, Bukovnik), hrvatskog (Dr. Car, Hanuš i dr.) i srpskog (Đ. Paunković, Dr. S. Budisavljević) S. odlučno izjavili za ujedinjeno S., t. j. za zajednički rad, terminologiju, zastave, naređenja i t. d. U tom pogledu bila su primljena i zajednička pravila; sitnije odredbe ostavljene su za svesokolski slet u Ljubljani. Austrijska vlada je međutim taj slet zabranila, zbog učestvovanja S. iz kraljevine Srbije.

Svjetski Rat je cio ovaj rad S. prekinuo. Poslije prevrata opet su se javili glasovi za jedinstveno jugoslovensko S. Mnoga sokolska društva spontano su se promijenila u jugoslovenska. Glavni propagator za to bio je Dr. Laza Popović. 26/1 1919 položen je temelj Jugoslovenskomu S. Na sjednici toga dana formalno je zaključeno ujedinjenje, župe i društva dobili su poziv, da zauzmu svoje stanovište prema ujedinjenju. Ujedinjena jugoslovenska sokolska organizacija zove se Sokolski Savez Srba, Hrvata i Slovenaca. Zajednički organ, Sokolski Glasnik, pod uredništvom Dr. L. Popovića, počeo je izlaziti 1919 u Zagrebu. Sve župe se izjave za idejno ujedinjenje, samo je župa Za-

greb predložila zajedničku reprezentativnu organizaciju; kasnije se i ona izjavila za jedinstvenu organizaciju. Plemenski sokolski savezi su se imali likvidirati.

Prvi Sokolski Sabor držan je u Novom Sadu 28, 29 i 30/6 1919. Sokolska reorganizacija na temelju državnog i narodnog ujedinjenja sprovedena je u devet odsjeka. Predsjedništvo sabora sačinjavali su: Dr. Oražen (Ljubljana), Đuro Paunković (Beograd), Dr. Lazar Car (Zagreb). Osnovni princip prvog sokolskog sabora bio je: Jedna država, jedan narod, jedno S. Bilo je prisutnih 440 Hrvata, 289 Slovenaca i 161 Srbin. Na saboru je primljen i Sokolski Ustav. Zaključeno je, da sjedište saveznomu starješinstvu bude u Ljubljani do idućeg sabora, koji će se održati poslije pet godina u Zagrebu. Za saveznog starješinu izabran je Dr. Ivan Oražen, za načelnika Stane Vidmar. Prilikom sabora bilo je i javno vježbanje u Novom Sadu. Jugoslovensko S. brojalo je u vrijeme prvog sabora: 16 župa, 254 društva, 40.000 članova.

Sedmomu Svesokolskom Sletu prisustvovalo je jugoslovensko S. samo s većom deputacijom. Ovom prilikom prenijeta su tijela sarajevskih atentatora iz Terezina (Češka) u Sarajevo. U Pragu je za vrijeme sleta zaključen savez čehoslovačkog i jugoslovenskog S.

29 i 30/7 održan je u Mariboru prvi pokrajinski slet Sokolskog Saveza SHS. U isto vrijeme održana je i glavna skupština, koja je zaključila, da se Savez od sada zove Jugoslovenski Sokolski Savez. Za saveznog načelnika izabran je Dr. Viktor Murnik. 11/3 1921 umro je u Ljubljani prvi starješina Jugoslovenskog Sokolskog Saveza, Dr. Ivan Oražen.

1921 izbio je spor između sokolskog društva u Zagrebu i Jugoslovenskog Sokolskog Saveza, te društvo istupi iz župe i Saveza i osnuje Hrvatski Sokol.

Deputacija saveznog starješinstva učestvovala je na sletu francuskih gimnastičara u Lille-u. 28 i 29/6 držan je drugi pokrajinski slet u Osijeku, a 30/6 glavna skupština JSS, koja je ponovno odlučno naglasila jedinstvo jugoslovenskog S. Savezni starješina bio je Dr. Vladimir Ravnikar.

1922 održan je prvi Jugoslovenski Svesokolski Slet u Ljubljani i međunarodna gimnastička utakmica. 23/6 bio je dan sokolskog naraštaja, 6/8 dan đaštva i vojske, 11 i 12/8 dani međunarodne utakmice, a 13, 14 i 15/8 sletni dani. Sletu su prisustvovali i češki sokoli i češki sokolski naraštaj. U međunarodnoj utakmici prvi je red bio češki, drugi jugoslovenski. Bila je i utakmica naraštaja i članstva. 29/10 održana je treća glavna skupština Jugoslovenskog Sokolskog Saveza u Zagrebu. Skupština je zaključila obvezno vježbanje za članove do 26 godina starosti. Članovi nevježbači imaju pravo glasanja tek kad navrše pet godina redovnog članstva. Za sokolsko članstvo traži se skraćeni rok vojne službe. Skupština je dalje zaključila, da se izdaje Sokolski Glasnik u sjedištu starješinstva. Od 1923 izlazi Sokolski Glasnik u Ljubljani; urednik mu je Miroslav Ambrožič.

Prosvjetnom radu posvećuje se u S. veća pažnja. 27/1 osnovana je Jugoslovenska Sokolska Matica u Ljubljani, s ciljem, da se brine za sokolsku literaturu. Osnovan je i fond za potpomaganje povrijeđenih u sokolskim vježbama.

25/3 1923 bila je četvrta glavna skupština JSS u Beogradu. Od 1924 izlazi Sokolski Glasnik dvaput mjesečno s mjesečnim prilogom Jugoslovenski Soko. 23/3 1924 održana je peta glavna skupština JSS u Ljubljani. Za starješinu je izabran Engelbert Gangl, a za načelnika Miroslav Ambrožič. 27—29/6 1924 bio je u Sarajevu treći Pokrajinski Slet i utakmica članstva i naraštaja. Jula 1924 učestvovao je jugoslovenski sokolski red na međunarodnoj gimnastičkoj utakmici, Olimpijadi, u Parizu. Red je postigao četvrto mjesto. Leon Štukelj, član sokolskog društva Novo Mesto, takmičio se u redu i dobio je svjetsko prvenstvo. 15—17/8 bio je u Zagrebu Pokrajinski Slet JSS i utakmice članstva. 18/7 1924 bio je drugi jugoslovenski sokolski sabor u Zagrebu. Pet odsjeka pripremilo je i preradilo za sabor materijal, koji je bio jednoglasno primljen. Sabor je primio i novi sokolski ustav, koji sadrži glavne propise jugoslovenske sokolske organizacije. Za vrijeme sabora i pokrajinskog sleta održana je konferencija zastupnika: češkog, poljskog, ruskog i jugoslovenskog S. Konferencija je riješila, da se osnuje Svesloveński Sokolski Savez i stavila je

starješini poljskog Sokolskog Saveza, Adamu Zamojskom, u dužnost, da svrši sve pripreme.

Jugoslovensko S. organizirano je u sokolskim društvima, koja su udružena u sokolske župe, a ove u Jugoslovenski Sokolski Savez (JSS). Veće se župe mogu dijeliti u okružja. Administrativne, organizatorne i reprezentativne poslove svršavaju upravni odbor, skupština i sabor; kod saveza i župe izvršni su organi i starješinstva.

Vježbe i strogo tehničke poslove vode samostalni u društvima prednjački zborovi, u župama i Savezu tehnički odbori i zborovi društvenih načelnika i zbor župnih načelnika. Tehničkom vodstvu dodijeljeni su u pomoć liječnički odsjeci, kojima je zadatak brinuti se, da se poprave higijenske prilike i da se uklone svi higijenski nedostaci. Prosvjetni rad vrše prosvjetni odbori društava, župa i Saveza. Njima je zadatak, da predavanjima i štampom učvršćuju sokolsku svijest, da tumače i šire sokolsku ideju i da se brinu za usavršenje općeg obrazovanja članstva.

Muški i ženski članovi međusobno su jednopravni. Osim članova sokolskoj organizaciji pripadaju još i muška i ženska djeca 6—14 godina starosti i muški i ženski naraštaji 14—18 godina. Sve pristalice imaju naročitu uniformu i gimnastičko odijelo. Članstvo ima i člansku značku, koju nosi u civilnom odijelu.

Jugoslovenski Sokolski Savez imao je početkom 1924 26 župa: (Banja Luka, Beograd, Bjelovar, Celje, Kragujevac, Kranj, Ljubljana, Ljubljana I., Maribor, Mostar, Niš, Novi Sad, Novo Mjesto, Osijek, Pacifik, Rijeka, Sarajevo, Skoplje, Split, Šabac, Šibenik, Tuzla, Užice, Vel. Bečkerek, Zagreb, Zaječar), 427 aktivnih društava, sa 37.342 člana i 9.968 članica, svega 47.310 članova. Naraštaja je bilo: muškog 6.427, ženskog 4.252, muške djece 9.156 i ženske djece 7.328, svega 27.163 lica podmlatka. Broj pristalica JSS iznosi 74.473 ili 6·2% svega stanovništva SHS. Svoj sokolski dom imalo je 38 društava, školske gimnastičke sale upotrebljava preko 100 društava. Ostala društva imaju manje prostorije, 40 društava zimi, zbog nestašice gimnastičkih sala, ne radi. Ljetnja vježbališta imaju 30 društava, a 185 ih uzimaju u najam. Broj sprava za gimnastiku nije dovoljan. Pored toga, mnoge gimnastičke sale nisu dosta higijenske, ali se primjećuje iz godine u godinu povoljan napredak. Za vodstvo gimnastike bilo je na raspoloženju 1.365 prednjaka, 472 prednjakinje. 1923 vježbalo je u cjelokupnom sokolu:

	6.538·8,	gimnastičkih	dana	25 800,	zajedničkih	posjeta	386.629,	na	sat	4.040·8
članica	2 942·5	"	"	15 103	"	"	165.299	"	"	2.036·2
m. naraštaja	4.810·5	"	"	13.383	"	"	259 353	"	"	3.165·5
ž. naraštaja	3.574·5	"	"	10.480	"	"	191.097	"	"	2.583·8
m. djece	7.108·8	"	"	15.779	"	"	365 580	"	"	4.881·2
ž. djece	5.739 6	"	"	13.609	"	"	292.658	"	"	4·059·1

Svega: prosječno upisanih 30.714·7, gimnastičkih dana 94.152, zajednička posjeta 1,660.536, prosječno na sat 20.756 6. Od sviju pristalica vježbalo je 46·6%.

Sokolski prosvjetni rad lijepo napreduje. Predavanja sa sokolskim idejnim sadržajem držano je 1923 svega 733, kratkih govora članovima 1.085, naraštaju 819 i 772 djeci. U okviru saveza radilo je 135 knjižnica, sa 51.510 knjiga. Stručne knjižnice brojile su 7.250 knjiga. Sokolska se štampa polako usavršava i širi. Savez izdaje svoj zvanični organ Sokolski Glasnik s prilogom Jugoslovenski Soko. Za naraštaj izlazi Sokolić. Župne Vjesnike izdaju župe Ljubljana I., Maribor i Zagreb. Sokolskih čitaonica bilo je svega 66, knjižnica za naraštaj 17, sa 1.348 knjiga. Javnih vježbanja bilo je 482 gimnastička, 952 zabavna, 719 ekskurzija pješke, sa 8.891 prevaljenih kilometara. Sokolskih muzika bilo je 18, fanfara 27.

JSS ima članski katastar i osiguranje članstva protiv nezgoda. Osigurano je preko 36.000 članova. Ova će se institucija još proširiti u osiguranje naraštaja i djece.

E. Gangl.

SOKOLUŠA, državni lozni i voćni rasadnik kod Vrane u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Benkovac.

Osnovan je 1924. Površina za voćke od 36 ha ima da daje na godinu 30 do 50.000 dudovih stabalaca.

J. M-n.

SOLAD (od talijanskog oblika soldo latinske riječi solidus) zvao se novi zlatnik, koji je uveo car Konstantin Veliki. S. je bio dubrovački bakreni novac u vrijednosti od 5 minca. Počeo se kovati možda 1678, a kovao se, s prekidima, do 1797. Najstariji S. imaju prosječnu težinu od 2.731, a najmlađi od 1.446 g. Na averzu je bilo poprsje Sv. Vlaha nad gradskim zidovima, a na reverzu Isus, koji stoji.

B. S.

SOLARIĆ PAVLE. V. u Dodatku.

SOLAROVIĆ LEONID, đeneral (1854, Beograd). Po svršetku 6 razreda realke u Beogradu stupio je 1869 u vojnu akademiju. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 20/9 1874, za kapetana 1/1 1885, za pukovnika 1/5 1898. Stavljen je u penziju 12/7 1900, reaktiviran je 29/5 1903. Za đenerala je proizveden 29/6 1907. U penziju je opet stavljen po molbi 28/10 1910. — Do 1875 bio je na službi u barutani u Stragarima, do 1876 bio je na službi u čahurnici vojno-tehničkog zavoda, u 1876 bio je vodnik 4 poljske baterije južno-moravskog artiljerijskog puka, u 1877 bio je komandir baterije u poljskoj artiljeriji, u 1879 bio je ađutant komandanta stajaće vojske, a zatim komandir baterije dunavskog artiljerijskog puka. 1881 do 1883 bio je u komisiji za prijem pušaka u Oberndorfu, 1883—1884 na službi u opće-vojnom odjeljenju ministarstva vojnog, 1884—1885 komandant gradskog artiljerijskog bataljona (u Beogradu), 1886—1887 komandant gradskog artiljerijskog bataljona (u Nišu), 1887—1890 komandant brdskog arteljerijskog puka, 1890 do 1894 šef štaba artiljerijske inspekcije, 1894—1895 komandant artiljerijske podoficirske škole, 1895—1900 ađutant i prvi ađutant Nj. V. Kralja. 29/5 do 2/8 1903 bio je komandant dunavske divizijske oblasti, 2/8—21/9 1903 bio je ministar vojni, 5/3 1904—9/7 1907 bio je upravitelj vojne akademije, 9/7 1907—28/10 1910 komandant divizijske oblasti (moravske i dunavske).

U ratu 1876 bio je vodnik 4 baterije moravskog artiljerijskog puka. U ratu 1877—1878 bio je komandir 4 baterije moravskog artiljerijskog puka. U ratu 1885 bio je komandant gradskog artiljerijskog polubataljona (pod Vidinom). U ratu 1912—1913 nije učestvovao. U ratu 1914—1918 bio je komandant drinske divizijske oblasti do 1918, komandant svih trupa na Krfu 5/7 1918—12/11 1918, kada je u Beogradu demobiliziran.

Napisao je i štampao nekoliko članaka u Ratniku, poglavito iz oblasti artiljerije, i knjigu: U prilog jačanja srpske oružane sile (1911).

V. Belić.

SOLČAVSKE PLANINE. V. Kamniške Alpe.

SOLENTIJA. V. Šolta.

SOLFATARA KOD KOSELJA. V. Koseljska Solfatara.

SOLIN, selo splitske općine, 7 km od grada Splita k sjeveroistoku. Leži u Solinskom Polju, koje od sjevera ograđuje gora Kozjak (Sv. Jure 677 m), a kratkim tokom, od izvora u Mosoru do izliva u Kaštelanski Zaliv (4·3 km), protiče Solinski Potok, Jadar. S. je na njegovoj desnoj obali, gdje se od ceste Split—Trogir odvaja cesta u Klis (—Sinj). S. je prva stanica na željezničkoj pruzi (Vranjic—S.) uskotračne željeznice u Sinj. Ima 2.396 stanovnika, u 429 domova, rimo-katoličku župu, pučku školu, carinarnicu, poštu.

Tragovi od ljudskog života u S. dopiru u bronzano doba. U rimsko vrijeme cvao je tamo grad Salona, ilirskog postanja, kao što su čisto ilirska i druga mjesta s nastavkom -ona (Narona, Scardona, Promona, Albona, Enona, Flamona, koja u hrvatsko doba, promjenom nastavka u -in, glase: Norin, Skradin, Promina, Labin, Nin, Plomin). Oblik u množini Salonae (u kasnije doba, poslije Cezara) kao da upućuje na dva gradska dijela: raniji, ilirsko-grčki, i pozniji, rimski. Grčki kolonisti s otoka Visa došli su u ilirsko-dalmatinsko mjesto Salonu u početku 3 vijeka prije Is. Poslije pada Delminija (Dlmno, Dumno, Duvno) u rimske ruke (155 prije Is.), Salona je bila glavno mjesto Delmata ili Dalmata, ilirskog plemena između Krke i Cetine, po kome se prozvala Dalmacija. Prvi se put spominje Salona 119, kada se u njoj sklonio i s cijelom svojom vojskom prezimio konzul L. Cecilije Metel. Rimljani su je kasnije morali ponovno otimati od hrabrih i rato-

bornih Dalmata (78 prokonzul L. Kaskonije i 39 Azinije Polion). Od 78 Salona je bila conventus civium Romanorum, zborište po cijeloj srednjoj Dalmaciji raštrkanih rimskih građana, s vlastitom upravom pod dva magistra i dva kvestora. 59 postala je Salona, kao oppidum civium Romanorum (grad), glavnim gradom pokrajine Ilirika, čiji je prvi prokonzul bio Julije Cezar. U građanskom ratu, koji je 49 buknuo s Pompejem, Salona je pristajala uz Cezara. Od njegova baštinika Oktavijana Salona je (između 33 i 31) proglašena Colonia Martia Julia Salonae. Ona je bila ne samo sjedište okružnog suda (conventus iuridicus) za srednju Dalmaciju, između Krke i Neretve, već i glavni grad cijele pokrajine Dalmacije, od Raše (u Istri) do Mata (u Albaniji), stolica namjesnika. Taj namjesnik je do 287 poslije Is. bio legatus Augusti pro praetore, građanski i vojnički poglavar, a po reformi cara Septimija Severa praeses, građanski namjesnik, dok je vojnički zapovjednik ilirske granice (dux limitis) boravio najviše na Dunavu.

Po Dioklecijanovoj diobi Dalmacije (297) u Dalmatia Salonitana i Praevalitana, Salona je ostala glavni grad prve pokrajine, pošto se već podigla do prve trgovačke emporije na zapadnoj strani Balkanskog Poluotoka. Trgovačkomu i strateškom značenju Salone, pored geografskog položaja nasred obilno razvedene dalmatinske obale, mnogo je doprinijela razgranata mreža izvrsnih cesta, koje su je spajale s Italijom i Panonijom, i s istočnim i južnim pokrajinama na Balkanu. Preko svojih luka u Kaštelanskom Zalivu (Sinus Salonitanus) bila je S. u neprekidnom saobraćaju s prekomorskim zemljama. Na natpisu se jednom spominje lučka služba i svjetionik, koji je noću osvjetljavao S. gradsku luku.

S. je osobito cvala, kad je najveći Solinjanin, u Kučinama nad Solinskim Poljem rođeni car Dioklecijan, nedaleko na morskoj obali, na mjestu Aspalathos, sagradio veliku sjajnu palaču, u kojoj je proveo posljednje godine svoga života (305—313). Poslije diobe rimskoga carstva (395), Dalmacija je, sa svojim glavnim gradom S., pripala zapadnomu carstvu, prefekturi italskoj. Oko 400 pregazio je i plijenio Dalmaciju Alarih, vođa Vizigota. Kada je zapadno carstvo 476 propalo, održao se u S. još kratko vrijeme Julije Nepot, kao vladar rimske države Dalmacije. Poslije njegove smrti (480) zauzeo je Dalmaciju kralj Germana u Italiji Odoakar, a kada je njega nadvladao, pridružio ju je državi Ostrogota kralj Teoderik (493 do 526). Njegov namjesnik za Dalmaciju, Epifanije, sjedio je u S. Oko S. se vodila borba o posjed Dalmacije u dugom ratu (535—555) između Ostrogota i bizantinskog cara Justinijana. Pod S. je poginuo odmah na početku rata carski vojvoda Mundo. 545 u S. je prezimio slavni Belizar, a vojvoda Narzes učinio je S. bazom svojih operacija, skršio je otpor Gota i osigurao Dalmaciju i S. carstvu. Ali to nije bilo dugo.

Pod kraj 6 vijeka učestale su navale Avara i Slovena u Dalmaciju, prijeteći i Italiji. Zabrinuo se zbog toga i sam papa Grgur Veliki. Posljednji je natpis iz S. nađen među razvalinama bazilike u Manastirinama opatice Ivane Srijemkinje 612, koja se tamo sklonila valjda po razorenju svoga rodnoga grada Sirmija (582). Uskoro je ista sudbina zadesila i S.: oko 615 su barbari razorili i S. Nešto se njenih stanovnika spasilo u Dioklecijanovu palaču i na otoke Brač i Šoltu. U hrvatsko doba mjesto je opet naseljeno, i, kako je tradicija bila jaka, staro se ime Salona sačuvalo u obliku Solin.

U 2 vijeku poslije Is., kad je bila u najvećem jeku, Salona je obuhvaćala 4.080 m. Oblika je bila nepravilnog, donekle nalik na elipsu, čija je velika osovina od zapada k istoku, od Porta Occidentalis do Porta Andetriana, gdje je polazila cesta u Andetrium (Muć), bila duga 1.578 m, a mala od sjevera k jugu 700 m. Zapremala je površinu od 516.800 m^2, sa 40—60.000 stanovnika. Stariji ilirsko-grčki gradić bio je isprva opasan jednostavnim zidom, bez osobitih utvrđenja, čiji se ostaci, iz doba republike, vide nedaleko od vrata Porta Caesarea (Ilinac). Tek u doba cara Marka Aurelija (oko 170), kad su carstvu zaprijetili Markomani, opasani su stara akropola i novi istočni dio grada zajedničkim zidom s mnogo (88) četverokutnih kula i jamom

ispred njih. Gradski zidovi kasnije su učvršćeni i popravljani: oko 400 za provale Vizigota, pa u doba cara Justinijana u 6 vijeku, za borbe s Ostrogotima, kad su kulama prizidani masivni trokutni bridnjaci, poput bastiona.

Već u Augustovo doba dobila je S. vodovod, od izvora rječice Jadra (3 km daleko), koji je davao 12.000 m^3 vode na dan za 40.000 stanovnika. Prvomu vijeku pripadaju: amfiteatar, u krajnjem sjeverozapadnom kraju grada, valjda na tri kata, za 18 do 20.000 gledalaca, unutra dug 65 m, a širok 47 m, manji od amfiteatra u Pulju (Poli), a veći od onoga u Pompejima (67 m × 35 m), i teatar na mjesto Glavičine, tik uz cestu u Trogir. Nedaleko odatle pronađeni su temelji male četverokutne zgrade, po svoj prilici hrama, više arkada, možda ostaci keja, i zidine, ostaci mola (pristaništa). Nešto sjevernije 5 lukova na pilonima, što narod zove pet mostova, kanal, mnogo crijepa i kolosječina u kamenu označuju kvartir male industrije (naročito lončarske) i radničke kolonije. Kod sjevernog gradskog zida otkrivene terme (kupke) najbolje su sačuvana starorimska zgrada u S., dobro se razabiraju svi dijelovi rimskih terma: palaestra, tepidarium, caldarium laconicum sa zanimljivim hypocaust-om (centralnim grijanjem). Na njivi Zubanovcu pronađeno je do pet naslaga krasnih mozaika (lovorom ovjenčana glava Apolonova, bista Tritonova) neke javne ili bogate privatne zgrade. Veliki dio stare S. još nije otkriven (forum, curia); pokrivaju ga pašnjaci i vinogradi solinskog seljaka na 2 do 3 m debelom nanosu s Kozjaka i Mosora.

Ali slavu S. razglasili su po naučnom svijetu naročito kršćanski spomenici, iskopine kršćanskih bazilika i groblja, važni za historiju umjetnosti i Isusove crkve u prvim vijekovima kršćanstva. Kršćane je skupio i crkvenu općinu (ecclesia) u drugoj polovini 3 vijeka uredio prvi dalmatinski biskup i mučenik Sv. Venancije. Za vrijeme gonjenja kršćana pod carem Dioklecijanom mučeničkom ju je smrću (304) posvetio biskup Sv. Dujam s više drugova. Poslije milanskog tolerantnog edikta (313) S. biskupija se brzo razvijala i napredovala, te je pod biskupom Hezihijem podignuta (414) na mitropoliju, a 530 i 533 održani su u S. pokrajnski sinodi, na kojima su bili svi dalmatinski biskupi s metropolitom Honorijem II. na čelu. Matica kršćanskog života u S. bila je u sjeverozapadnom kraju novoga grada. Ondje leže razvaline gradske petobrodne bazilike, koju su na početku 5 vijeka podigli biskupi Simferije i Hezihije. Ta je stolna crkva bila 58·20 m duga, a 28·50 m široka; pod joj je bio od krasnog mozaika. Do nje su na lijevo ostaci osmokutne krstionice s kamenicom u obliku križa za krštenje imerzijom, pravokutne krizmaonice s krasnim (propalim) mozaikom: dva jelena napajaju se iz zajedničke vaze (simbolička aluzija na sv. krizmu), i pravokutne katehumenije, škole za pripravnike, koji, još nekršteni, nisu smjeli u crkvu. Na desno su ostaci bazilike građene, u obliku križa, od metropolita Honorija II. u početku 6 vijeka. Ispod te bazilike pronađeni su tragovi od starije trobrodne bazilike iz vremena Konstantina Velikog, a još dublje ostaci valjda najstarije kršćanske bogomolje u S.

Izvan gradskih zidova nalaze se groblja, jer je zakopanje i spaljivanje mrtvaca u gradu bilo zabranjeno. Najprije poznato groblje in horto Metrodori, iz 1—4 vijeka poslije Is., imalo je spomenike uz cestu u Trogir. Ta je cesta, prolazeći kroz močvarno tlo, bila učvršćena (via munita) velikim četverokutnim kamenim gredama, što je dalo maha različnom fantastičnom nagađanju o gradnji kiklopa, o gradu Heraklova sina Hila i dr. U zidinama na zapadnoj strani S. nađeni su i izvađeni komadi lijepog grobnog spomenika Pomponije Vere iz 2 vijeka.

Starokršćanskomu doba pripadaju tri znatna groblja, na kojima su bile podignute cemeterijalne bazilike u čast tamo sahranjenim svetim mučenicima. Najznatnije je groblje u Manastirinama (coemeterium legis sanctae christianiae) 120 m sjeverno od grada. Zauzima preko 13.000 m^2, pa je, ako ne najveće, spomenicima i natpisima najbogatije, znamenitošću jamačno jedno od prvih starokršćanskih groblja. To je groblje nastalo oko trobrodne bazilike Sv. Dujma, koju je, namjesto prvotne vile, u kojoj je svetac bio sahranjen, po-

digao oko 400 biskup Gajan. Bazilika je propala na početku 7 vijeka od barbara, koji su groblje opljačkali. Dva sarkofaga s lijepim reljefima (jedan Dobri pastir, drugi Ferda i Hipolit) preneseni su u splitski Arheološki Muzej, gdje se nalaze i drugi sarkofazi s reljefima. Današnja kapelica Sv. Duje u Manastirinama iz 17 je vijeka. Groblje u Marušincu, od Manastirina k zapadu-sjeverozapadu, imalo je baziliku s moćima Sv. Anastazija, popločenu osobito lijepim mozaikom. Treće groblje pronađeno je 1922 u Kapljuču, nedaleko od 16 u jami kraj ceste poređanih, već od prije poznatih sarkofaga.

641 dao je papa Ivan IV. Dalmatinac moći svih solinskih mučenika otkupiti od još tada nekrštenih Slovena i sahraniti ih u oratoriju Sv. Venancija u crkvi Sv. Ivana u Lateranu (Rim), gdje još danas ima mozaik s njihovim slikama.

S. su razvaline od vajkada budile u gledaoca čuđenje i divljenje. Car Konstantin VII., oko polovine 10 vijeka, poredio je S. (svakako pretjerano) s pola Carigrada. Iz razvalina S. vađena je otesana građa za nove građevine. 1647 mletačka je vlada zapovjedila, da se svi vidljivi spomenici stare S. poruše, da se u njima Turci ne ugnijezde. Tek dvadesetih godina 19 vijeka započelo se sistematsko otkopavanje razvalina, što je dovelo do znamenitih rezultata. S. je zaslužila epitet kršćanskih Pompeja. Na njenim razvalinama, u Manastirinama, započeo je 20/8 1894 svoj rad prvi međunarodni kongres kršćanskih arheologa. Jedan od prvaka među njima, don Frane Bulić, upravnik splitskog Arheološkog Muzeja, već od 1883 nadzire sistematsko naučno otkopavanje S. Njegov Tusculum u Manastirinama, vila sagrađena od starih spomenika, poznat je naučnom svijetu kao i Ciceronov Tusculum kod Rima, po kome je onaj dobio ime. Značajan je S. vodovod, kojim je car Dioklecijan svoju palaču na moru snabdio vrlo zdravom vodom s izvora Jadra (9 km daleko); aquamque saluberrimam in urbem deduxit, kako spominje natpis na popravljenim svodovima vodovoda u Dujmovači, ili, kako je hvali već 950 car Konstantin VII.: najukusnija od svih voda, kako kažu oni, koji su je okusili.

S. je sa svojim poljem pripadala u vrijeme hrvatskih narodnih kraljeva Paratalasiji, primorskoj županiji, koja se od 11 vijeka zvala kliškom županijom, po tvrdom gradu Klisu, što vlada nad njom i prevalom između Kozjaka i Mosora iz Primorja u (dalmatinsko) Zagorje. U tome se kraju nalaze starohrvatski spomenici. U Rižinicama, na solinsko-kliškoj međi, kuda teče pitka voda Rupotina, društvo Bihać otkrilo je dvorac uz malu crkvicu, u kojoj se našao natpis Pro duce Trepime(ro), drugi po strani natpis (oko 850) iz doba narodnih vladalaca. U Kliškom (Solinskom) Polju bio je samostan Sv. Stjepana s grobnicom nekih hrvatskih kraljeva (kralja Stjepana, oca Petra Kresimira), zadužbina kraljice Jelene, što je bila i crkva Sv. Marije Solinske ili Sv. Marije od Otoka, na otočiću potoka Jadra. Tamo se među razvalinama stare crkve (pokraj nove, 1880) našla (1898) grobna ploča, razlupana u 90 komada. U cjelinu ju je sastavio F. Bulić, te se latinski natpis na njoj može čitati. Iz natpisa doznajemo, da ploča pripada grobnici kraljice Jelene (976), žene kralja Mihaila (Kresimira), a majke kralja Stjepana (Držislava). Malo više od otoka na desnoj obali Jadra je Gradina, u kojoj su otkriveni temeljni zidovi krunidbene bazilike kralja Zvonimira (salonitana basilica sancti Petri). Uz crkvu je bio samostan i kraljev dvor.

L i t e r a t u r a: F. Bulić, Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij (Zbornik Matice Hrvatske o tisućoj godišnjici hrvatskoga kraljevstva, 1925, 93—246, sa slikama; tu je navedena i cijela literatura); F. Bulić, Po ruševinama staroga Solina (Spomen-Cvijeće, Matica Hrvatska, 1900, 322 do 383); Lj. Karaman, Stara Salona (Dalmacija, Spomen-knjiga, 1923, 69 do 82). *J. Modestin.*

SOLIOSKO POLJE. V. Prevlaka.

SOLNI RUDNICI. Ležišta kamene soli poznata su kod nas u Bosni, kod Tuzle. Tamo se nalaze u dubini od preko 250 m u laporastim glincima i pješčenjacima dolnjega miocena uloženi slojevi kamene soli, u debljini od 100 do 160 m. Slojevi imaju oblik sočivice. J. Lakatoš i A. Despić (Industrija Bosne i Hercegovine, str. 81)

ovako govore uglavnom o tuzlanskom solnom rudniku: Nešto poradi dubine, a najviše zbog silnih pritoka vode u gornjim slojevima, kamena sol se ne vadi kopanjem, nego crpenjem slane vode, iz koje se isparivanjem dobiva kamena sol. Pomoću sisaljki na električni pogon crpe se slana voda iz bunara, koji su duboki 350—450 m. Otvor bunara, koji su načinjeni bušenjem, širok je 30—50 cm, a prema dnu se sužava do 20 cm. Da se ne bi, zbog jakog bočnoga tlaka, zidovi bunara polomili, i tako zasuli, obloženi su oni višestrukim metalnim cijevima. Bunara ima 16. Oni daju dnevno 2.000—2.500 hl slane vode. Ali je to tek trećina količine, što bi se mogla crpljenjem dobiti. Pa i od te trećine tek se jedna trećina prerađuje u sol. Druge dvije trećine troši tamošnja kemijska fabrika za proizvodnju sode u Lukavcu. Voda je iz slanih bunara gotovo zasićena. U jednom hektolitru ima 32 kg soli. Slana voda, što se crpenjem vadi iz bunara, odvodi se u rezervoare, gdje se isparivanjem još više koncentrira, a onda, pomoću cijevi na tlak, odvodi opet u t. zv. solane, t. j. odjeljenja s kotlovima. Tu se djelovanjem temperature voda ispari, a ostane sol.

U Simin-Hanu, koji je oko 6 km udaljen od solnih bunara, podignuta je još 1884 solana. U nju se dovodi slana voda pomoću 5½ km duge željezne cijevi, i to najprije u rezervoar (138 m^3 sadržine), a iz njega u solanu, koja ima 6 kotlova (ili tava) za varenje soli, s ukupnom površinom od 796 m^2, i dva kotla za sušenje, s površinom od 176 m^2. Ova solana producira godišnje 65—70.000 q soli.

1892 podignuta je u Kreki druga solana, znatno veća i modernija od one u Simin-Hanu. U početku je ova imala 4 kotla, s 567 m^2 površine, ali je postepeno povećavana tako, da danas ima 9 kotlova s 1.536 m^2 površine. Ona može da proizvede godišnje 300.000 q sitne soli. U solani su dva rezervoara, sa 6.500 hl sadržine, u koje se dovodi slana voda pomoću 3 km duge i 12·5 cm debele cijevi. Slana se voda pusti u kade do visine od 30—35 cm, zagrijevanjem, pomoću temperature iz rešetkastih peći ispod kotlova, voda se isparuje, dok ne ostane sama sol, koja se onda odvodi u posebna sušila, da izgubi suvišnu vlagu. Pri tom isparivanju uhvati se na kotlovima dosta slane kore, koja se upotrebljuje pri priređivanju marvene soli.

Iz slanih bunara kod Tuzle iscrpeno je 1905—1918 26, 391.006 hl slane vode (najviše 1917, kad je iscrpeno 2,353.910 hl, najmanje 1915, kad je iscrpeno 1,465.354 hl). Od toga je upotrijebljeno za produkciju sode u Lukavcu 13,855.386 hl (najviše 1905, kad je upotrebljeno 1,220.046 hl, najmanje 1915, kad je upotrebljeno 635.572 hl). Od te količine izvareno je slane vode 10,962.420 hl (najviše 1917, kad je izvareno 1,361.253 hl, najmanje 1918, kada je izvareno 637.545 hl), što je dalo 3,693.914 q soli (najviše 1917, kad se dobilo 431.415 q, najmanje 1908, kad se dobilo 193.819 q). 1919—1923 iscrpeno je slane vode 8,044.994 hl (najviše 1922, kad je iscrpeno 2.495 hl, najmanje 1920 kad je iscrpeno 943.759 hl). U to doba producirano je soli 1,733.497 q (najviše 1922, kada je producirano 450.430 q, najmanje 1920, kad je producirano 242.327 q).

Tuzlanska sol odavno je poznata. Gornja i Dolnja Tuzla zvala se prije turske invazije Soli. Turski sô znači tuz, pa je tako od Soli postala Tuzla. Do okupacije Bosne dobivanje soli kod Tuzle bila je privilegija nekolicine muslimanskih porodica, koje su je producirale sasvim primitivno. Poslije okupacije prešli su rudnici u ruke austrijskog monopola soli, koji je zaveo u rudnicima moderna uređenja za iscrpljivanje slane vode i za dobivanje soli iz vode.

Za dobivanje soli iz morske vode služe solane u Stonu i Pagu. Solana u Stonu osnovana je od dubrovačke republike po tipu francuskih solana. Nalazi se kod grada Stona, na mjestu, gdje se poluotok Pelješac veže s kopnom. U njoj se nalaze uglavnom 4 rezervna basena, 35 polja za koncentraciju morske vode, s površinom od 125.446 m^2, 8 solnih gumna s 12.380 m^2. Ukupna površina isparivanja iznosi 460.000 m^2. Svojina je državna. Uređena je za godišnju proizvodnju od 2,500.000 kg soli. Postavljanjem nabavljenoga motora od 14 HP s novom centrifugalnom pumpom produkcija će se znatno povećati. Za dizanje morske vode i salamure nalazi se na solani jedna turbopumpa, koju goni motor na petrolej sa snagom od 4 HP. Ljeti je zapo-

sleno na solani oko 80 radnika, a zimi manje.

Solana na otoku Pagu, kod grada Paga, osnovana je 1850. Sastavljena je od 4 polja za morske vode, isparivanje od 176 solnih lijeha za kristalizaciju i 13 za koncentraciju soli. Površina solane iznosi 1,128.000 m². Morska voda diže se posebnim motorom na petrolej od 14 HP i pušta u polja. Radnika je zaposleno oko 120. Mogla bi da producira godišnje 60.000 q soli. Svojina je državna. *F. Tućan.*

SOLTA. V. Šolta.

SOLUNSKA PLANINA, planina u Južnoj Srbiji, između Markove i Kadine Rijeke, južno od Skoplja. S. P. je jedno od bila, koja se na sve strane razilaze od čvora Jakupice. Pruža se od jugozapada na sjeveroistok, a dalje se sve više povija na istok, i završuje se kod Tavarske Klisure. Njen vijenac se odlikuje glavičastim vrhovima, s mnogim povijama i prevalama. Glavni vrhovi su: Salakova Planina, Prazna Torba (1.527 m), Kitka (1.569 m), Koritinje (1.075 m), Žeden (989 m). S. P. je obrasla gustom lisnatom šumom, naročito iznad sela Tisovice (na Kadinoj Rijeci). U okolini S. P. nema građenih puteva, nego vode samo staze ili seoski putevi.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1906). *P. V.*

SOLUNSKI PROCES zove se poznata solunska afera, koja je u junu 1917 završena osudom pukovnika Dragutina Dimitrijevića-Apisa na smrt. Pored njega strijeljani su 14/6 1917 još: artiljerijski major Ljubomir Vulović i Rade Malobabić, Srbin iz Vrginmosta u Hrvatskoj, bivši osuđenik u zagrebačkoj veleizdajničkoj aferi 1908. Pored njih trojice stavljeni su pod sud i osuđeni, pa pomilovani: Bogdan Radenković, vicekonzul u Korči i bivši šef Srpsko-prosvjetne organizacije u Turskoj (umro je uskoro poslije izrečene presude u Aleksandrovoj bolnici u Solunu), đeneral Damjan Popović, Milan Gr. Milovanović, generalštabni pukovnik, Čeda A. Popović, pješadijski pukovnik, Vladimir Tucović, pješadijski pukovnik. Optuženi potpukovnik Vitomir Cvetković nije doživio, da se i nad njim izrekne presuda; dok je bio u pritvoru pod istragom naprasno je umro (15/3 1917) od kapi u srcu. Naknadno je suđeno, po istoj aferi, pred višim sudom u Solunu, u oktobru 1917, đeneralštabnomu pukovniku Milutinu Lazareviću i višemu vojnom veterinaru Dr. Dimitriji Markoviću.

L i t e r a t u r a: Tajna prevratna organizacija. *M. M.*

SOLVEJGS CHRISTIANE, pseudonim gđe Charles Loiseau, sestre pjesnika Iva Vojnovića, od koga je ona prevela na francuski više djela, La Résurrection de Lazare (Le Monde Slave, 1917), Le Crépuscule (Revue Yougoslave, 1920). *M. I.*

SOMBOR, grad u zapadnoj Bačkoj, nedaleko od Dunava. Ima 31.342 stanovnika (31/1 1921), od kojih je: 22.397 Srba, 5.275 Madžara, 2.996 Nijemaca, 1.126 Jevreja; pravoslavnih 13.529, katolika 15.989. S. se spominje prvi put 1543. Za tursko doba bio je sjedište nahije. 1590/1 imao je 13 domova. Poslije oslobođenja od Turaka S. je postao šanac u podunavskoj granici. 1747 postao je slobodan grad. 1848/49 je stradao. 13/11 1918 ušla je u S. srpska vojska.

Stanovništvo se pretežno bavi ratarstvom i stočarstvom. Znatna je produkcija čuvenog somborskog sira. Trgovina je uglavnom ograničena na potrebe najbliže okoline. Industrija je ograničena na preradu poljoprivrednih proizvoda. — S. je sjedište bačke oblasti. U S. se nalazi: gimnazija, trgovačka akademija, muška i ženska učiteljska i građanska škola, arhiv i lijepo uređena biblioteka bačke oblasti. Od zgrada se naročito ističe monumentalna zgrada bačke oblasti. *D. P.*

SOMINA PLANINA, planina u Crnoj Gori, južno-jugoistočno od Gatačkog Polja, oko 22 km sjeveroistočno od Bileće, a sjeverozapadno od Njegoša, blizu granice s Hercegovinom. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, između Troglava i Planinice. Najveći visovi na S. P. su: Sominsko Katunište (1.529 m), Vardar (1.538 m), Lisac (1.575 m), Ričice (1.604 m) i Utes (1.502 m). Na jugoistoku se S. P. nastavlja u Planinici i Njegošu. S. P. je najvećim dijelom gola, bez šume, siromašna vodom, odgovarajući svome vapnenjačkom sastavu. Na sjevernoj strani S. P. imaju dvije pe-

ćine, na visini oko 1.265 m. U blizini S. P. nema građenih puteva, nego vode jedino staze. *P. V.*

SOMMIÈRES. V. Vialla de Sommières.

SONDERMAJER ROMAN FRANTIŠEK DR., sanitetski pukovnik (28/2 1861, Černovci, Bukovina — 31/1 1923, Beograd). Gimnaziju je svršio u Lavovu, a medicinu u Krakovu. Do 1889 bio je asistent kirurške klinike u Krakovu, a tada je stupio u srpsku vojsku kao kapetan I. klase. U čin majora proizveden je 1894, za potpukovnika 1898, za pukovnika 1905. Bio je najprije liječnik spoljnog odjeljenja vojne bolnice u Beogradu, zatim upravnik iste bolnice, referent saniteta dunavske divizijske oblasti, načelnik saniteta (1905—1909), upravnik bolnice (1909—1912), ponovno načelnik saniteta (1912—1913), pa ponovno upravnik bolnice (1913—1914), kirurg-konzultant pri vrhovnoj komandi (1914), inspektor saniteta u operativnoj vojsci i pozadini (1915), načelnik saniteta vrhovne komande (1916—1917), na raspoloženju vrhovne komande (1917—1919), upravnik vojne bolnice u Beogradu (1919), načelnik saniteta I. armijske oblasti (1920) i predsjednik vojno-sanitetskog komiteta (1920—1923). S. ima zasluge za organiziranje srpskog vojnog saniteta. *V. S.*

SONDERMAJER TADIJA, aeronautički inžinjer (19/2 1892, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a tehniku je počeo u Berlinu, a dovršio 1923 aeronautički fakultet u Parizu. 1912 prekinuo je studije i stupio je, kao dobrovoljac, u vojsku. Po svršetku ratova 1918 godine prešao je u vojsku i bio aktivni oficir do 1923, kada je dao ostavku i prešao u rezervu. Za vrijeme rata 1916 bio je avijatičar-šaser u francuskoj vojsci i u bitci na Somi oborio dva njemačka aeroplana. 1922 osnovao je Aeroklub. Pokrenuo je list za unapređenje zrakoplovstva, Naša Krila, i osnovao je i organizirao Društvo za zrakoplovni saobraćaj. 1927, sa poručnikom Bajdakom, preletio je liniju Pariz—Bombaj—Beograd (25.000 km). *D. P.*

SOPOĆANI, manastir na izvoru Raške, u oblasti Novog Pazara. Crkva je posvećena Silasku Sv. Duha na apostole (Sv. Trojica). Podigao ga je kralj Uroš I. oko 1265. Crkvu u ovom manastiru namijenio je kralj Uroš za svoju grobnu crkvu. Izgleda, da je Uroš shvatio crkvu kao neku vrstu porodičnog mauzoleja, pa je, još za života, po svoj prilici 1266, prenio ovamo iz Studenice moći svoga oca Stefana Prvovjenčanog, koje su imale tu da počivaju pored tijela njegove majke, kraljice Ane, unuke čuvenog dužda Henrika Dandola, koja je bila umrla, vjerojatno, 1265, pa je sahranjena ovdje u crkvi. Kada je kasnije, ne mnogo poslije 1276, umro i Uroš I., negdje u Humu, i njegovo je tijelo preneseno ovamo i položeno u kraljevoj crkvi. I Urošu vjerni arhiepiskop Joanikije I. (1272—1276) sahranjen je (1279) pored svoga kralja. Prema nekim ljetopisima u ovoj je crkvi sahranjen i Vukanov sin, veliki župan Đorđe, koji je mlad umro.

Kao kraljevski manastir S. su po rangu dolazili na treće mjesto (odmah poslije Studenice i Mileševa). Kada se, prilikom obilaženja crkava u svojoj državi, kralj Milutin bavio u S., pobjegao je iz kraljeve svite, u kojoj se nalazio kao paž, kasniji arhiepiskop Danilo u Končulski manastir, i tu se zamonašio. S. su preživjeli propast srpske države. 1526 u S. je prepisao pop Dmitar Živote srpskih arhiepiskopa po naređenju igumana Germana. O S. ima dosta spomena iz 17 vijeka. 1689 S. su razoreni. Tada je crkva mnogo postradala. 1690 iguman S. Maksim nalazio se u Austriji. Kada je 1724 raški mitropolit Arsenije posjetio S., izlio je u zapisu na zidu crkve bol svoga srca zbog razorenja manastira. I neki pop Milovan (?) gledao je s plačem i uzdisanjem krasni i razrušeni manastir 1759. Iz ovoga se vidi, da je manastir ostao pust. On se nije obnavljao sve do naših dana. 1926 počelo se s restauracijom S.

S. dolaze u red naših najljepših i najznačajnijih starih crkava. Crkva pripada svojom arhitekturom t. zv. raškoj školi. Ona ima jedan brod, koji je na zapadnoj strani produžen jednim narteksom sa dva bočna paraklisa, a na istočnoj strani prostranom oltarskom apsidom, koja dostiže skoro visinu naosa. Jedan poprečan, niži od naosa, brod umetnut je između oltara i naosa. Uz zapadnu fasadu prizidana je, u širini crkve i oba paraklisa, t. zv. klobučina, jedan

otvoren trijem s visokom i masivnom kulom. Za vrijeme Dušanovo otvoreni prostori između poprečnog broda i oba paraklisa zatvoreni su zidom i pretvoreni u paraklise. Tom prilikom je i solidnost kule osigurana naziđavanjem i sužavanjem velikih otvora u njenom prizemlju. Izgleda, da je dužinom cijele crkve, čije zidne površine spolja ne pokazuju nikakvo raščlanjenje, išao podstrešni lučni fris. Portali su romanski. Interesantna je ornamentika, izrađena u stuku na kapitelima u prostoru kubeta (akantus i »Eierstab«), duž luka vrata između naosa i narteksa i lijevo i desno od njih na zidu, kao i u oltarskoj apsidi.

Živopis u S. čini snažan efekt prostranim kompozicijama i figurama natprirodnih dimenzija, koje se izdvajaju sa zlatne pozadine. Podražavani su mozaici i monumentalno slikarstvo ranijih vijekova. U tretiranju predmeta i figura zapaža se izvjesno realističko shvaćanje, koje će se u Italiji javiti tek nešto kasnije. Pada u oči ogromna kompozicija Uznesenja Bogorodice, s vrlo velikim brojem figura natprirodne veličine. Na zapadnome zidu narteksa razvijala se u pet zona Historija o prekrasnom Josipu, dok u oltarskoj apsidi čini snažan efekat Pričešćenje apostola.

No od najvećeg su interesa historičke slike, kojih ima dosta veliki broj. Kralj Uroš I. naslikan je nekoliko puta, a tako isto i kraljica Jelena, njegova žena. Sinovi kraljevi, Dragutin i Milutin, naslikani su kao dječaci, a izgleda da je naslikana i kći kraljeva Prnjača. U klobučini nalaze se likovi Dušana, Jelene i sina im Uroša. Od svih je slika najvažnija ona, koja je naslikana na sjevernom zidu narteksa i zauzima cijelu zapadnu polovinu zida, a u kojoj je izrađena smrt kraljice Ane, majke Uroša I. Na njoj se vide Uroš i kraljica Jelena, njihova djeca Dragutin i Milutin i Prnjača, a vjerojatno i kralj Vladislav, vjerojatno neka lica iz Vukanove porodice i potonji arhiepiskop Sava II., brat kraljev, kao episkop humski. *V. Petković.*

SOPOT. V. Krivošije. Risan.

SOPRON IGNJAT (Soppron), novinar (1820, Novi Sad — 1894, Zemun). Izučio je štamparski zanat u Novom Sadu, zatim je radio u Pešti i u državnoj štampariji u Beču. U Beču je u slobodno vrijeme slušao predavanja na univerzitetu, naročito iz filozofije i književnosti. Sarađivao je na Fremdenblattu. 1848 vratio se kući u Novi Sad, odakle je otišao u Beograd, gdje je ostao do 1851, kada se preselio u Zemun, gdje je osnovao štampariju, u kojoj se štampale knjige na srpskom, njemačkom, bugarskom i grčkom jeziku. 1865 odazvao se S. pozivu turske vlade, da prenese svoju štampariju u Sarajevo, da štampa potrebne stvari za kršćane i da uređuje list Bosnu. 1866/67 štampao je S. Bosanski Vjesnik. 1868 vratio se u Zemun. U Zemunu je izdavao kratko vrijeme Zemunski Glasnik, a ubrzo zatim Semliner Grenzbote (1871/76). 1880—1894 izdavao je Semliner Wochenblatt. Napisao je na njemačkom jeziku odličnu monografiju o Zemunu (Monographie von Semlin und Umgebung 1890). *D. P.*

SORA, rijeka u Sloveniji, desni pritok Save. Njene sastavnice su: Poljanšćica i Selšćicka S. Prva je desna sastavnica i izvire oko 8 km sjeverozapadno od Logateca, a s izvorišta pretežno teče prema sjeveru-sjeverozapadu. Od Sela upravlja svoj tok prema sjeveru, čineći veće okuke, a niže Hotavlja skreće pod pravim uglom, i počne teći na istok, zatim na istok-sjeveroistok, stalno vijugajući. Kod Škofje Loke sastaje se s lijevom sastavnicom, Selišćickom S., koja izvire u Julijskim Alpama, na istočnoj padini Slatnika (1.500 m) i Hoča (1.514 m), i do sela Češnjice teče uglavnom na istok, a odatle do stava na jugoistok. Odatle počinje tok S., koja i dalje teče istim pravcem, k jugoistoku, sve do ušća u Savu, kod sela Medvode, odnosno 3·5 km sjeverozapadno od Šmarne Gore. S desne i lijeve strane S. prima nekoliko manjih pritoka. Od izvorišta Poljanšćice do Medvode dužina S. toka je 46·6 km, a površina cijelog porječja je 643·4 km^2. *P. V.*

SORETIĆ TOŠO, podmaršal (23/7 1858, Sarajevo). Svršio je vojnu akademiju u Wiener-Neustadtu, a stupio je 18/8 1880, kao poručnik, u 29 pješačku pukovniju. 1883—1885 pohađao je ratnu školu u Beču, 1885 postao je natporučnik, 1886—1891 bio je dodijeljen glavnom stožeru u Banjoj Luci. 1892 postao je kapetan kod 86

pukovnije, 1901—1904 bio je major u 34 pukovniji, 1904—1907 zapovjednik kadetske škole u Košicama. 1/6 1909 postao je potpukovnik, 1/5 1912 pukovnik. 1912—1914 bio je zamjenik komandanta žandarmerije u Sarajevu, 1914/15 komandant 12 gorske brigade, 18/8 1915 postao je generalmajor, 1915/16 bio je komandant žandarmerije Bosne i Hercegovine u Sarajevu, 1/4 1918 postao je podmaršal i komandant 42 hrvatske domobranske divizije. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je 1914/15 komandant 12 gorske brigade na Drini i u Srbiji, 1916/17 komandant 1 ustaške brigade u Galiciji i na Soči, 1917/18 komandant 63 pješačke divizije na Soči, na rumunjskoj fronti u prostoru Bračul—Širilu, na tirolskoj fronti kod Asiaga, kao komandant sila. Kao divizionar istakao se tak-
sila. Kao divizionar istakao se tak-
tičnim vođenjem svoje divizije. 1/1 1919 je penzioniran. *V. L.*

SORGO. V. Sorkočević.

SORKOČEVIĆ ANTONIO (Sorgo), senator i poslanik dubrovačke republike u Parizu (24/12 1775, Dubrovnik — 14/2 1841, Pariz). Potomak stare vlasteoske porodice, S. je najprije učio u dubrovačkom kolegiumu, zatim na univerzitetu u Rimu, gdje je bio pod nadzorom Benedikta Staja. Poslije putovanja po Italiji, živio je u Parizu, gdje je stekao veza. Postavši član keltske akademije (potonjeg Antikvarskog Društva), on joj je podnosio izvještaje o Slovenima (Mémoires de l' Académie Celtizue). Krajem 1806 dubrovački senat odredio je S. za poslanika republike kod francuske vlade. Jedva primljen, i to neslužbeno, od Talleyranda, tek u septembru 1867, zatim i od Napoleona. S. nije uspio u svojoj misiji, jer je 31/1 1808 Marmont objavio dekret o ukidanju dubrovačke republike. Zbog svoga frankofilstva S. je postavljen za prvog mera podčinjenog Dubrovnika, ali je ubrzo napustio tu dužnost i vratio se u Pariz. Tom pirilikom posjetio je gđu Stall u Kopeu, kod Ženeve. Poslije austrijske okupacije, S. je rasprodao svoja imanja i nastanio se stalno u Parizu, gdje se kretao u najvišem društvu. Objavio je 1838 u Revue du Nord tri informativna članka: O političkoj i književnoj prošlosti Dubrovnika, o Gundulićevom Osmanu (sa prijevodom epizode o Sunčanici), o postanku i propasti dubrovačke republike. Sve svoje spise skupio je 1838 u knjizi: Fragments sur l'histoire politique et littéraire de l'ancienne république de Raguse et sur la langue slave. S. je Prosperu Merime ustupio, za drugo izdanje njegove Guzla, prevod Kačićeve Pjesme od Miloša Obilića i Vuka Brankovića.

L i t e r a t u r a: Božidar Kovačević, Knez Antun Sorgo (Srpski Književni Glasnik, i. s. 16, 184—196).

M. Ibrovac.

SORKOČEVIĆ IVAN FRANATICA (FRANJO) (Sorgo), pravnik i pjesnik (1706—1771, Dubrovnik). S velikom marljivošću izučio je pravo, osobito dubrovačko, pa je u tu svrhu u deset tomova sakupio, uredio i protumačio domaće zakone i naredbe, što su mu mogle trebati pri vršenju advokatskog zvanja. Preveo je na talijanski Duh zakona od Montesquieu-a. S. se mnogo bavio i poezijom, ali je gotovo samo prevodio, osobito razne talijanske drame od Metastasija i Maffeja i francuske od Molière-a.

M. R.

SORKOČEVIĆ LUKA DIDAK (12/11 1776, Dubrovnik — 1/12 1865, Dubrovnik). S. je jedan od posljednjih prigodnih latinskih pjesnika Dubrovčana. Pjevao je o svemu i svačemu. Kad se takvih pjesama nakupio priličan broj, htio ih je štampati u zborniku, ali je austrijska cenzura zabranila štampanje nekih patriotskih pjesama, a u dužim pjesmama precrtala je pojedine stihove. Zato ih pjesnik nije ni štampao. S. su pjesme slabe, i po jeziku i po sadržini.

L i t e r a t u r a: Đ. Körbler, Rad, 201. *Đ. K.*

SORKOČEVIĆ MIHO (Sorgo), sin Antuna S., Dubrovčanin, latinski pjesnik (1739 — 1796, Pariz). Štampao je u Dubrovniku spis De origine et incremento urbis Rhacusiane (1790), a nekoliko godina poslije toga izdao je, isto tako u Dubrovniku, neke pjesme Franja Staja (1793) i Rajmunda Kunića (1795). *Đ. K.*

SOŠICE, selo u Hrvatskoj u zagrebačkoj oblasti, u jastrebarskom srezu. Glavno je naselje u Žumberku, gorsko (568 m) gnijezdo u dolini Kupčine (k Kupi), nedaleko od njena izvora, među brdima, od kojih se ističe razvalinama staroga grada okrunjeni Hum (737 m). Ima 424 stanovnika u

104 doma, poglavarstvo općine (3.963 stanovnika), grčko-katoličku župu, osnovnu školu i poštu. *J. M-n.*

SOT, selo u Srijemu, u iločkom srezu; u zapadnom kraju Fruške Gore, uz cestu Ilok—Šid, od Šida (pošta i željeznička stanica) 8½ km k sjeveroistoku. Ima 1.169 stanovnika u 242 doma, poglavarstvo općine (1.993 stanovnika), rimokatoličku župu i pučku školu. Neolitski nalaz Grad (castrum, castellum S. Pauli) u S. spominje se u 15 vijeku (1416—1493). Pripadao je Gorjanskim, a kasnije kaločkoj nadbiskupiji. *J. M-n.*

SOTIN, selo u Srijemu, u vukovarskom srezu; na Dunavu (116 m), parobrodska stanica, od Vukovara 12 km (pravac) k jugoistoku, od željezničke stanice Grabovo (na pruzi Vukovar—Šid—Rača) 5 km k sjeveroistoku. Ima 1.479 stanovnika u 431 domu, poglavarstvo općine (1878 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu. — Mjesto je bilo naseljeno već u neolitsko i u metalno doba. Ono je starije od 3.000 godina. U rimsko vrijeme tamo je bio grad Cornacum, koji se prvi put spominje u rimskoj vojničkoj diplomi iz doba carstva. U njemu je bila konjička i pješadijska posada, da brani skelu na Dunavu u barbarsku zemlju. Oko 220 tu je bila nastanjena Cohors Prima Aurelia Dardanorum Antoniniana, čiji je pečat nađen na jednoj cigli, a možda i druga (II.) kohorta istoga imena. Osim drugih prehistoričkih i rimskih starina, u S. je nađen i žrtvenik, posvećen ocu Liberu od Gaja Antonija Sabina, konzularskoga beneficijarija. Ondje se valjda od glavne dunavske ceste, uz koju su se donekle nalazili gradovi, odvajao krak u Cibaliju (Vinkovce). Već 1289 bio je S. znatno mjesto. U kasnijem srednjem vijeku pripadao je vukovskoj županiji, i to njenoj najmoćnijoj porodici Gorjanskih, zatim Korođa pa Banića (Bánffy). Carina i dunavska skela kod S. spominje se više puta.

L i t e r a t u r a: J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, 1901, 139—143); J. Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti (1910). *J. Modestin.*

SOTLA. V. Sutla.

SOTOŠEK FRANJO, član zagrebačke drame (6/2 1881, Zagreb). Prvi put je nastupio 1899 u jednoj putničkoj družini u Zemunu, a 1904 je angažiran u Zagrebu, gdje se podigao do prvih uloga. Poslije Dimitrijevićeve smrti preuzeo je S. mnoge njegove uloge, a među prvima: župnika Hope u Halbeovoj Mladosti i Milera u Schillerovoj Spletki i ljubavi. Najbolji je kao Vitig u Hauptmannovim Tkalcima i pastor Manders u Ibsenovim Sablastima. *N. A.*

SOUTHDOWN OVCA je engleska pasmina iz južnog dijela grofovije Sussex. Ona se odlikuje vanredno razvijenom tovnošću i ranodozrelošću, te je karakteristični tip visoko uzgojene ovce u pravcu ovih dviju osebina. Zbog pretjeranog uzgoja S. O. je degenerirana, što se pokazuje u slaboj otpornosti i slaboj plodnosti. S. O. ima vunu srednjeg kvaliteta. Uvedena je u manjem broju i u naše krajeve, zbog oplemenjivanja domaćih pasmina na veću gojaznost, ali nije zadovoljavala zbog znakova degeneracije i zbog nepodesnih prilika za nju kod nas. *S. U.*

SOVINJON, vrsta vinove loze, uvezena iz Francuske. Rijetko se nalazi, i to samo u vlastelinskim vinogradima. Kvalitet vina je odličan. Na glasu je požeški S. *I. R.*

SOVRE ANTON, prevodilac (4/12 1885, Šavna Peč, kod Zidanog Mosta). Svršio je gimnaziju u Celju i u Ljubljani (1898—1906), a filozofski fakultet (klasičnu filologiju) u Beču i Grazu. Kao suplent služio je 1912 do 1914 u Ljubljani i Gorici, a poslije rata kao profesor u Ptuju. Od 1926 je u Ljubljani. — S. je najbolji slovenački prevodilac, sa staroklasičkih jezika. Sarađivao je s prijevodima, raspravama i ocjenama u Ljubljanskom Zvonu, Kritici, Domu in Svetu, Mladici, Profesorskom Glasniku i drugdje. Zasebno su mu izašli prijevodi: Sofokles, Kralj Oidipus, Platon, Sokratov zagovor; Euripides, Bratski spor (Phoinissai); Apuleius, Amor i Psihe. Preveo je komad u jednome činu Mož usode (The man of destiny) od B. Shaw-a, a prema njemačkom originalu Abramićevom priredio je knjigu: Vodnik po Petovioni. *I. G.*

SOZINA PLANINA, planina u Crnoj Gori, južno od izvorišnih krakova rijeke Crmnice, sjeverno od Spičkog Zaliva, a sjeverozapadno od

Sutormana. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a najviši visovi na njoj su: kota 874 m, Planinik (915 m), Presjeka (934 m), kota 832 m. Istočnim krajem S. P. prolazi cesta Cetinje i Podgorica—Rijeka Crnojevića—Virpazar—Stari Bar—Ulcinj—Zogaji Šenkol, a preko nje vode staze. Jedan dio S. P. je pod vegetacijom, a ostalo je golo, stjenovito zemljište.

P. V.

SPAČVA, rječica u Slavoniji, desni pritok Bosuta. Izvire u barovitom kraju oko Krivačina Boka 8 km istočno-sjeveroistočno od Županje (na Savi). S. protiče kroz prostranu dolinu Save i veoma jako vijuga. Spočetka teče prema sjeveroistoku, na srednjem toku prema jugoistoku, a pri kraju uglavnom na istok. U Bosut utiče sjeverno od sela Lipovca. Na cijelom toku S. je barovita, a u sušnom dobu djelomično presuši. Jedini veći pritok S. je potok Breznica. Dužina S. toka je 40·2 km, a površina porječja je neodređena, oko 275 km^2.

P. V.

SPAHO MEHMED DR., ministar trgovine (13/3 1883, Sarajevo). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Sarajevu, pravne nauke u Beču, gdje je i promoviran za doktora prava. Po svršenim naukama bio je kao auskultant, kod okružnog suda u Sarajevu (15/7 1906) i tu je ostao do 1/6 1908. 1/6 1908—1/1 1910 bio je advokatski pripravnik. 1/1 1910 izabran je za tajnika trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu, na kome se položaju i danas nalazi. 1917 priključio se Jugoslavenskomu Pokretu. 1918 izabran je za člana Narodnog vijeća, kada je obrazovan odbor narodnog vijeća u Sarajevu, a 1/11 1918 postao je u narodnoj vladi za Bosnu i Hercegovinu povjerenik za trgovinu, obrt, pošte i brzojave, na kome je položaju ostao do 20/12 1918. U prvom koncentracionom kabinetu Stojana Protića postao je S. ministar šuma i rudnika, a krajem februara 1919 demisionirao je. Na izborima za ustavotvornu skupštinu izabran je S. za narodnog poslanika u sarajevskom i banjalučkom okrugu. U martu 1921 postao je u koalicionoj vladi Nikole Pašića ministar trgovine i industrije. Poslije zemaljske konferencije J. M. O., u oktobru 1921, izabrao ga je centralni odbor za predsjednika i šefa stranke. U februaru 1922 istupio je iz Pašićevog kabineta. U aprilu, odnosno junu, iste godine odvojio se Maglajić sa svojom grupom iz J. M. O., dok je S. i dalje ostao na čelu stranke. Na izborima 18/3 1923 izvojevao je S. potpunu pobjedu i ušao je u parlamenat sa 18 poslanika. Poslije ovih izbora sklopile su HRSS i SDS načelni sporazum i S. je surađivao na t. zv. Markovom protokolu. Za vrijeme homogene radikalne vlade radio je S. na sporazumu Srba, Hrvat i Slovenaca, što je dovelo do dolaska poslanika HRSS u narodnu skupštinu, u maju 1924. U julu 1924 postao je S. ministar financija u kabinetu Ljube Davidovića i na tom je položaju ostao do 6/11 1924. 17/4 1927 postao je ministar trgovine i industrije u kabinetu V. Vukićevića.

S. se bavio i književnošću. Napisao je u Beharu monografiju o Gazi-Husrev-begu, a na njemačkom jeziku napisao i posebno štampao raspravu o agrarnom pitanju pod naslovom: Die Agrarfrage in Bosnien und in der Hercegovina. Preveo je s francuskog i u Sarajevu posebno izdao: Posljednja riječ islama Evropi od Abdul-Haka.

O. Hadžić.

SPALAJKOVIĆ MIROSLAV DR., diplomata, poslanik, bivši ministar i narodni poslanik (6/4 1869, Kragujevac). Svršio je gimnaziju u Kragujevcu, pa je učio pravne nauke u Parizu, gdje je i doktorirao 1898. S. doktorska disertacija, Bosna i Hercegovina, naročito je zapažena i nagrađena (krunisana) od pravnog fakulteta pariškog univerziteta. Diplomatsku karijeru počeo je S. kao sekretar poslanstva u Petrogradu u proljeće 1900. U ljeto 1904 postavljen je za konzula u Prištini. Tamo je odmah palo u oči njegovo hrabro i neustrašivo držanje, osobito prema Arnautima, od čije su ruke tamo bila pala dva konzula, srpski i ruski. Tri godine konzulskog službovanja u Prištini utvrdile su S. glas, koji je stekao odmah po dolasku na Kosovo. U ljeto 1907 postao je S. načelnik ministarstva inostranih poslova. Poslije smrti Svet. Simića, S. je (16/4 1911) postao poslanik Srbije u Sofiji. Tu je imao živog učešća u radu na obrazovanju balkanskog saveza. U jesen 1913 postavljen je za poslanika prve klase i premješten je u Petrograd, pošto je u septembru te godine zastupao ministra inostranih poslova

za vrijeme Pašićevog puta u Beč. U Petrogradu je S. igrao vrlo važnu ulogu za vrijeme Svjetskog Rata i ruske revolucije. U junu 1917 S. je premješten iz Petrograda u Rim, ali je ostao u Petrogradu. Po svršetku Svjetskog Rata S. je bio ministar bez portfelja i zastupnik ministra inostranih poslova u kabinetu St. Protića, a zatim je postao poslanik i opunomoćeni ministar kraljevine SHS u Rimu. 1924 je, kao narodni poslanik i bivši opunomoćeni ministar, postavljen za poslanika u Parizu, na kome je položaju i danas.

M. M.

SPALATUM (SPALATO) zvalo se naselje, kraj koga ili u kome je oko 300 po Is. car Dioklecijan sagradio veličanstvenu palaču. Ime se nalazi najranije na Tabuli Peutingerijani u obliku Spalato. Ime Spalato zabilježeno je, prema današnjoj topografiji, u najstarijem splitskom predgrađu Manušu, na mjestu Draga Voda, gdje se od ceste Epetio (Stobreč)—Spalato-Ad Dianam (Dijanin hram, danas crkvica Sv. Jure, na zapadnom rtu Marjana) odvajala cesta Spalato—Salonae. Kod te raskrsnice pronađeni su 1874, kada je pravljena željeznica, grobovi, u kojima se našlo nakita i natpis s groba Vasplide, koja je umrla u drugoj godini života. Rimskih starina, poganskih i kršćanskih, i s neizbrisanim još znamenjima grčkog uticaja, iz 1—4 vijeka, kad još Dioklecijanove palače nije bilo, našlo se i na drugim mjestima splitskoga područja: na Spalaćunima u istočnom kraju (Lučac, Bačvice) i na Spalaćunima u zapadnom kraju grada (Veli Varoš, podno Marjana). Zanimljivo je i samo ime Spalaćuni, Spalazzulo (1096), što je bez sumnje deminutiv od Spalat(um). Uz ime Spalato na Tabuli Peutingerijani nema nikakvog znaka (uz Salonu su 2 kule, uz Epetio vinjeta emporije), valjda je to bilo neznatno seoce, mala stanica. Ali na Peutingerovoj Tabuli nije naznačena ni Dioklecijanova palača. Iz toga se može zaključiti, da je Tabula sastavljena prije, ili svakako po ranijim izvorima, nego što je podignuta palača, a po tome, da je i ime Spalato, što se na njoj nalazi, ranije od palatium (Diocletiani), te da nije u vezi s njime. Otkuda caru Konstantinu VII. (oko 950) tumačenje, da Split znači malena palača, nije jasno, ali vrijedi da se uporedi sa spomenutim Spalazzulo. Arhiđakonu Tomi (oko 1250) ime njegovog rodnog grada znači prostrana palača. M. Rešetar drži, da se već Dioklecijanova palača zvala S., pa da je novomu gradu ostalo ime, a S. da je postalo time, što se u narodnom izgovoru svršetak riječi okrnjio, a sprijeda joj bilo pridodano parasitsko s. Jelićevo izvođenje imena Aspalathos, što drže najstarijim i najpravilnijim oblikom, od riječi ilirskoga korijena, ali pogrčene, a po Pliniju i sredovječnim glosatorima značila bi: kraj smokvorodan ili bogat aspalatom, nije prošlo bez prigovora. Pa i Jirečekovo poređenje sa Spolet(i)um u Umbriji, tek samo je nabačeno. Tumačenje, kako se odnosi hrvatski oblik Split ili Spljet prema romanskome S., također nailazi na poteškoće, koje dojakošnjim istraživanjem još nisu uklonjene. Po P. Skoku hrvatski oblik pretpostavlja romanski izgovor Speletu S. (S.) dolaze kadšto i oblici Spalatrum i Spalatro.

L i t e r a t u r a: P. Skok, Spljet (Nastavni Vjesnik, 26, 17—29); G. Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije (Nastavni Vjesnik, 27, 88); L. Jelić, Vođa po Spljetu i Solinu (1894, 44—45); M. Rešetar, Ime grada Spljeta (Program gimnazije splitske, 1886/87, 163—170); F. Šišić Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925, 282 i 283).

J. Modestin.

SPALMADORI. V. Pakleni otoci.

SPAS SVETI. 1. Crkva, poznata pod imenom Spasovica, kod Ćustendila. Podigao je Stefan Dečanski na mjestu, na kome mu se u bitki na Velbuždu nalazio šator (na jednom platou između Strume i pritoka joj Sovaoštice), a u znak zahvalnosti za pobjedu nad Bugarima. Ne zna se, kada je zapustjela. Izgleda, da je u početku 16 vijeka bila još čitava i da je radila. Sada je u ruševinama. Struktura zidova pokazuje naizmjenične redove tesanika od sige i od opeka. Opeka je na zidovima upotrijebljena i u dekorativnom smislu; poređana u obliku meandra, šahovske table, križa i dr., ona oživljava površine zidova. Crkva je u obliku križa s kubetom. Na zapadu ima uzan narteks, koji se ocrtava kao zatvoren portikus s dva kubeta.

Oltarska apsida je izvana prostrana s nišama izvana kao u Matejiću i u Kučevištu.

L i t e r a t u r a: J. Ivanov, Starinski crkvi v Jugozapadna Blgarija (1912).

2. Crkva u selu Krupa Vlasi (oblast Poreča). Priložio je kralj Milutin 1300 manastiru Sv. Đorđa Gorga.

3. Crkva u selu Pravedniku (Tikveš). Izgleda da je podignuta 1625.

V. Žiča, Mileševo, Skoplje, Hvosno, Štip, Prizren. *V. P-ć.*

SPASIĆ DIMITRIJE, glumac (6/8 1861, Beograd). Prvi put je stupio na pozornicu 1883 u Nišu, ali je tu radio svega dva mjeseca, jer se trupa rasturila. Sa glumcem Guberevcem osnovao je poslije toga u Negotinu trupu od 11 članova. Radili su tri mjeseca. Zatim je otišao u trupu Laze Popovića, koja se poslije kratkog vremena rasturila u Kragujevcu. Odatle je S. otišao u Sisak, u trupu Fotije Iličića, s kojom je proputovao mnoga mjesta. Zatim je bio u Beogradu i Zagrebu. 1890 došao je u Novi Sad. Od toga vremena stalno je član Srpskog narodnog pozorišta. Prekid je bio samo za vrijeme rata, kad je bio interniran u Jaczbereny-u i Aschach-u. Za 40 godina proputovao je sve srpske krajeve, izuzimajući jedino one, koji su bili pod Turcima. Glavne su mu uloge karakteri iz našeg i stranog repertoara. *R. O.*

SPASIĆ NIKOLA (2/11 1838, Beograd — 1916, Beograd). S. je iz stare ugledne trgovačke kuće u Beogradu. Trgovinu je izučio kod oca. Kao trgovac uživao je vrlo lijep ugled, te je bio predsjednik Burze, član upravnog odbora Narodne Banke, predsjednik Prometne Banke i član raznih nacionalnih i humanih institucija. Već za života poklonio je invalidima veliku kuću u Beogradu i sazidao dječje obdanište kod Palilulske osnovne škole. Sve ostalo veliko imanje ostavio je srpskom narodu. *D. P.*

SPASIĆKA DRAGA, glumica i pjevačica (1876, Valjevo). Položila je učiteljski ispit i bila je dvije godine učiteljica. Pjevački kurs svršila je kod profesora Forstena u Beču. Angažirana je za člana Narodnog pozorišta u Beogradu januara 1896 i odmah je pjevala veće partije. 1897 prešla je u Srpsko narodno pozorište (Novi Sad) kao soliskinja. U toj trupi radila je 11 godina, putujući po cijeloj Vojvodini, Srijemu, Slavoniji i Bosni. 1908 ponovo je angažirana u beogradskom Narodnom pozorištu. 1919 je u Beogradu (u Kasinu) nastavila svoj rad, kao Koštana, Mam'selle Nitouche, Santuzza (Cavalleria Rusticana), Eleonora (Trubadur). 1923 proslavila je svoju dvadesetipetogodišnjicu rada. Glavne su joj pjevačke uloge: Rosalinda (Šišmiš), Jela (Seoski lola), Mam'selle Nitouche, Agata (Strijelac vilenjak), Neda (Pagliacci), Santuzza (Cavalleria Rusticana), Marženka (Prodana Nevjesta), Đamile, Toska, Mimi (Bohème) Koštana, Lota (Werther) i dr. *R. O.*

SPASOJEVIĆ JANKO, član državnog savjeta i bivši ministar pravde i zastupnik ministra prosvjete u Crnoj Gori (1871, Andželat, andrijevački srez, zetska oblast). Osnovnu školu učio je na Andrijevici, bogoslovsko-učiteljsku školu u Prizrenu, teološki fakultet (duhovnu akademiju) u Moskvi, a pravni u Petrogradu. Po svršenom školovanju S. je otpočeo karijeru kao ekonom u manastiru Dečanima, a zatim je služio kao nastavnik i odgajač u gimnazijama u Prizrenu, Skoplju i Solunu. Izvjesno vrijeme bio je sekretar u ruskoj glavnoj kontroli u Petrogradu. Po povratku iz Rusije u Crnu Goru bio je načelnik ministarstva financija i ministarstva građevina, upravitelj oblasti pećsko-đakovačke, kolašinske, zetske. Bio je član velikoga suda (kasacije), predsjednik glavne kontrole, ministar pravde i zastupnik unutrašnjih poslova i, pored toga, godinama i narodni poslanik.

S. je bio i jedan od glavnih sazivača velike narodne skupštine u Podgorici, koja je izglasala ujedinjenje Srbije s Crnom Gorom i ulazak Crne Gore u kraljevinu SHS. Pored toga, S. je bio član crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje, a zatim član naše delegacije na konferenciji mira u Parizu. Pri izboru državnih savjetnika, kojima se imao popuniti državni savjet, S. je postao član državnog savjeta, na kome je položaju i danas. — S. je napisao rasprave: Vostočni Vopros i Makedonski Vopros (na ruskom), Le Roi Nicolas et l'union du Monténégro avec la Serbie (na francuskom 1918), Crna Gora i Srbija (na srpskom 1918), a pored toga izdavao

je u Parizu narodni list Narodna Volja (La Volonté du Peuple).

M. Milenović.

SPASOJEVIĆ ZDRAVKO, knjižar-izdavač u Beogradu (27/1 1894, Bačevci, Podrinje). Protokolirao je svoju knjižarsku radnju 1919. Otpočeo je rad s neznatnim materijalnim sredstvima, a za 5 godina izdao je 50 knjiga (40 iz lijepe književnosti i 10 školskih udžbenika).

U. Dž.

SPASOJEVIĆ ŽIVAN DR., pravnik civilista (9/2 1876, Beograd). U Beogradu je svršio gimnaziju 1894 i pravni fakultet 1898. Služio je u sudskoj struci kao pisar 1898—1899, zatim je poslan na pravne nauke u Pariz, gdje je svršio lisans prava 1902 i položio doktorat prava 1911. Za docenta građanskog prava izabran je 1912, za vanrednog profesora 1919, za redovnog 1924. Bio je član komisije za izradu zakona o naknadi štete i član komisije za likvidaciju moratornog stanja, a sada je član stalnog zakonodavnog odbora u ministarstvu pravde (za privatno-pravnu sekciju), član stalnog pravnog odbora u ministarstvu financija, pravni savjetnik Narodne Banke od 1923. Napisao je: L'Analogie, contribution à l'étude des méthodes (1911), zatim u Arhivu za pravne i društvene nauke, Prenos nepokretne imovine putem potvrđenog ugovora (1912), O jurisprudenciji (1912), O nagodbi pre stečaja (1924) i Ugovor o koncesiji (1924).

R. P.

SPASOVAC V. Senj.

SPERANSKI MIH. NESTOROVIĆ, historik slovenske i ruske književnosti (1863, Moskva). 1885 svršio je moskovski univerzitet (kao učenik Tihonravova, Storoženka, Ključevskog i dr.). 1890—1892 putovao je po slovenskim zemljama i radio je u njihovim bibliotekama, i u Mletcima, Rimu, Napulju, Fiorenci, Parizu i Münchenu. 1895 postao je profesor Nježinskog Instituta, a 1906 profesor moskovskog univerziteta. S. je rad vrlo obilan. Opisivao je stare rukopise (praške 1890, tverskog muzeja 1904, Šafaříkove 1893. A. S. Uvarova 1894, beogradskih i sofijskih biblioteka 1898, zagrebački Vladislava Gramatika 1900, Nježinskog Instituta 1900, Bosansko Srećkovićevo Evanđelje 1903, Mostarsko Evanđelje I.—II., 1906), posvećivao je naročitu pažnju Paleji i Minejama (Spomenik, 16, 1892; Izvjestija, 2, 1896, 6, 1901, 9, 1905), zatim različnim apokrifima, predmetima ruske stare i novije književnosti: Pisma Šafaříka Kukuljeviću (Časopis Českog Muzeja, 1892, 1), Bodjanskomu i Grigoroviču (Čtenija, 1895), Srpski hronografi i ruski prve redakcije (Ruski Filološki Vjesnik, 1896, 1), Srpska crkvena biblioteka 17 veka (Zbornik u čast Drinova, 1904), Srpski izvor ruske istorije 18 vijeka (Moskovska Čtenija, 1905). Veliki je broj S. manjih i većih rasprava o prijevodu i redakcijama psaltira, evanđelja i različnih drugih južnoslovenskih prijevoda grčkih bogoslovsko-zabavnih tekstova (Bibliografija tih i drugih radova S. do 1907 u Godišnjaku, 20, 1907, 302—310).

A. Belić.

SPEVEC FRANJO DR. (27/3 1855, Hrvatski Vukanci, općina Lobor, Hrvatsko Zagorje — 1/4 1918, Zagreb). Bio je docent opće pravne historije na univerzitetu u Zagrebu od 1883. Predavao je kao profesor opću pravnu historiju i enciklopediju do 1892, kad je preuzeo predavanje iz civilnog prava. Pored obilnog literarnog rada u civilistici radio je i na polju pravne historije. Glavna su mu u tom djela: Pravo bliže rodbine glede odsvoja nekretnina (Mjesečnik, 9, 1883). Oporuka po statutu korčulanskom i spljetskom (Mjesečnik, 15, 1889). Odlikovao se oštrinom zapažanja i lijepim načinom prikazivanja. *M. K.*

SPEVEC STJEPAN DR., predsjednik stola sedmorice (14/6 1839, Vukanci, Hrvatsko Zagorje — 28/1 1905, Zagreb). Učio je gimnaziju u Zagrebu, a prava u Zagrebu i Beču, gdje je 1868 promoviran za doktora prava. Iste godine imenovan je za pristava u Zagrebu i predavao je na pravoslovnoj akademiji upravno i kanonsko pravo. Ubrzo je bio imenovan za javnog vanrednog profesora, a 1871 za redovnog profesora rimskoga prava na akademiji. 1872 predavao je državno i međunarodno pravo. 1874 prešao je, kao redovan profesor, na novootvoreno sveučilište u Zagrebu. Bio je prvi dekan pravnog fakulteta, a drugi rektor (1875/76) hrvatskog sveučilišta, za čiju je izgradnju i organizaciju stekao naročitih zasluga. 1875—1891 bio je član hrvatskog sabora, pripadajući madžaronskoj stranci. 1884 izabran je za potpredsjednika hrvatskog sabora.

U saboru se istakao kao vanredno agilan referent pravosudnog i nastavnog odjeljenja. 17/1 1886 imenovan za odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu. Za vrijeme njegovog upravljanja nastavnim odjeljenjem bio je sankcioniran zakon o reorganizaciji osnovne škole, kojim je omogućeno u Hrvatskoj i Slavoniji podizanje madžarskih osnovnih škola. 1891 imenovan je za predsjednika stola sedmorice, i u tom je položaju ostao do smrti. *M. Prelog.*

SPIČ. V. Sutomore.

SPINDLER VJEKOSLAV, pjesnik i novinar (16/7 1881, Moravci, kod Ljutomera). Svršio je gimnaziju u Mariboru, a maturu u Celju (1901). Učio je dvije godine medicinu u Beču i Grazu, jednu godinu prava u Grazu. Zatim se odao novinarstvu, najprije u Celju, a od 1922 u Mariboru, gdje je od 1925 i glavni sekretar Samostalne demokratske stranke za mariborsku oblast.

S. je objavio prve pjesme i crtice u đačkoj Novoj Nadi u Zagrebu (Vek. pl. Paleški, Vek. Turjaški, V. S. Fedorov), kasnije u Ljubljanskom Zvonu, Govekarovu Slovanu, u Domačem Prijatelju i dr. U knjizi je objavio zbirku pjesama: Zapihal je jug (1904), a s Fr. Cvetkom posmrtnu zbirku Freudensfeldovih pjesama, Zvezde ugašajo (1905), napisavši joj uvod. Otkad se dao na politiku, njegov je književni rad prestao. Kao novinar uređivao je najprije celjsku Domovinu (1905/06) i pomagao je kod osnivanja narodne (napredne) stranke za Štajersku i nedjeljnog Narodnog Lista u Celju, postao mu je urednikom i uređivao ga je do ukidanja, u početku Svjetskog Rata. Pri slomu Austrije postao je sekretar Narodnog vijeća u Celju i uređivao je njegov Glasnik. 1919 postao je urednik Nove Dobe u Celju, a 1/2 1922 glavni urednik mariborskoga Tabora (od 1/5 1927 Večernik). *I. G.*

SPIRITISTI, organ svih spiritista kraljevine Srbije. Izlazio je u Beogradu 1912, pod uredništvom Petra J. Novakovića. *U. Dž.*

SPIŠIĆ BOŽIDAR DR., profesor univerziteta, i direktor ortopedske bolnice u Zagrebu (6/9 1879, Sisak). Gimnaziju je svršio u Zagrebu, medicinu u Grazu (1904). Specijalizirao se u ortopediji u Grazu, Beču, Berlinu, Münchenu i Breslavi. Osnovao je 1908 privatni ortopedski zavod, 1915 državnu ortopedsku bolnicu, radionicu i školu u Zagrebu. Učestvovao je dobrovoljno u prvom balkanskom ratu, kao liječnik u Beogradu i Nišu. 1922 izabran je za docenta, a 1927 za profesora za ortopediju na medicinskom fakultetu u Zagrebu. Glavniji su mu radovi: Kako pomažemo ratnim invalidima (1917), Bijedni i prezreni (1921), Spomenica ortopedskog zavoda 1915 do 1925 (1926). *V. S.*

SPLIT, najveći i najznatniji grad u našem primorju. S. je otvoren uticaju južnih morskih i zračnih toplih struja, a od hladnih vjetrova sjevernog i istočnog kvadranta donekle je zaklonjen planinama Kozjakom i Mosorom. Srednja godišnja temperatura u S. je 15·7° C, januara 7° C, jula 25·6°C; amplituda 18·6° C. Atmosferska oborina kroz godinu iznosi 877 mm, najviše u oktobru (112 mm), a najmanje u julu (30 mm). S. ima prosječno u godini samo 5 studenih dana, a samo dva prava zimska dana (kad živa ostane cijeli dan pod 0° C). S. ima meteorološku stanicu, a radi se da dobije oceanografski institut. S. je morsko kupalište i klimatsko mjesto-lječilište. Ima više morskih kupališta. Najznatnija su: Bačvice, Polo, Firule, Sustjepanska obala, Splitske toplice, 22° C, sumporne s izvjesnom količinom broma i joda, uzimaju za piće, kuhanje i inhalaciju; oblaganje blatom; liječi se katar organa za disanje, nervne bolesti, reumatizam, anemija, kloroza, metalna trovanja. Sanatorium Dra J. Račića, s modernim institutom za kuru i istraživanje Röntgenovim zrakama, sagrađen je posred perivoja tropskih mirisnih nasada i ruža.

S. je gotovo nasred naše, u pravcu od Sušaka do ušća Bojane 550 km duge, razvijene jadranske obale. Za S. dalmatinsko je kopno najprostranije, a pred njim su se nanizali najveći i najznatniji dalmatinski otoci: Brač, Hvar i Korčula, i nešto dalje k zapadu stražar Jadrana otok Vis. Splitski Zaliv i luku brane od morske pučine otoci: Drvenik, Šolta i Brač. Morem S. ima stalne veze sa svim domaćim lukama. Osim toga, S. je vezan redovnim putničkim lađama (iseljenici) s Južnom Amerikom, a doskora se ima vezati i sa Sjevernom

Amerikom (pregovori s Cunard Lineom), a robne linije ima s cijelim svijetom.

S. je naša najveća internacionalna luka, a poslije Trsta i Mletaka treća luka na cijelom Jadranskom moru. Promet robe s tuzemstvom i inozemstvom bio je u S. 1913 nešto manje od 4,500.000 t brutto, 1925 narastao je na preko 8,000.000 t, što je zamalo toliko, koliko promet svih ostalih četiriju naših najvećih luka (Sušaka, Dubrovnika, Šibenika i Metkovića) zajedno. Cjelokupni saobraćaj otputovalih i doputovalih brodova bio je 1913 oko 13.700 brodova s oko 3,640.000 t netto, a 1925 preko 15.000 brodova sa 3,950.000 t netto. Kako je promet sve više rastao, trebalo je luku proširiti. To se sada izvodi. Na već izgrađenim pristaništima mogu pristajati brodovi ne veći od 2.500 R. T. brutto sadržine, 90 m dužine i 6 m gaza, i to na gatu Sv. Dujma, a uza gat majora Stojana, (ranije Sv. Petra) ne veći od 2.000 t. Uz ostalu zidanu obalu mogu pristati samo manji brodovi. S proširenim lukobranom kapacitet luke povećava se za parobrode do 7.000 R. T. brutto sadržine, 130 m dužine i 8 m gaza. S. gradska luka ima danas oko 1·8 km izgrađenog pristaništa.

Kao sve naše luke, i S. je pretežno izvozna luka. Uvoz je neznatan, te se nešto jače ispoljava jedino po svojoj vrijednosti. Glavni predmeti izvoza iz S. su: tupina i cement, stoka (iza Sušaka), kalcium, cijanamid i karbid (iza Šibenika i Dugog Rata), bauksit (iza Šibenika i Obrovca), vino (uz Šibenik), buhač (iza Dubrovnika). Glavni predmeti uvoza u S. su: ugalj (iz Velike Britanije), fosfati, željezo, strojevi, tekstilna i kolonijalna roba. S. je sjedište parobrodarskih društava ili agencija: Atlantska Plovidba Ivo Račić, Dubrovačka Plovidba, Jadranska Plovidba, Jugoslavensko-Amerikanska Plovidba, Oceanija, Kaštelanska Plovidba Braća Urukalo, G. Dešković, Rusko i Banac, Beton, Cosulich Line, Transoceanik, Royal Mail i dr.

S. leži na južnoj obali poluotoka, što se otisnuo od Mosora između Splitskog i Kaštelanskog Zaliva prema zapadu 10 km daleko. Taj je poluotok, na korijenu, između solinske i stobrečke luke, 5 km širok, prema zapadu biva sve uži; između S. gradske i poljudske luke sužava se na 1·2 km. Iza te uzine diže se 178 m visoki, znatnim dijelom pošumljeni i parkirani Marjan, s koga se otvara krasan vidik na grad i njegovu okolinu. Sam grad S. prostire se u polukrugu sjevernim krajem gradske luke, koja se otvara prema jugu. Pogled najviše privlači palača cara Dioklecijana, usred koje se diže zvonik stolne crkve. S. se odlikuje među našim primorski mjestima osobito time, što ima za sobom prostrano splitsko-solinsko polje, kamo se grad može širiti i odista se širi. Splitski je kraj vinorodan, obilan tupinom i na dohvatu vodene snage za proizvođenje elektrike.

S. ima normalnu željezničku vezu preko Hrvatske (Lika) s Posavinom (S.—Zagreb 434 km) i sa srednjim Podunavljem (S.—Beograd 870 km), i lokalnu željeznicu uskog kolosjeka do Sinja (58 km). Redovna autobuska vožnja ide iz S. preko Imotskoga na Vrgorac—Metković.

S. je prvo industrijsko, trgovačko i bankarsko mjesto u čitavom našem primorju, a jedno od prvih mjesta u cijeloj kraljevini.

Zbog obilja tupine u okolini S. fabrikacija cementa je najvažnija industrijska grana. Znatne su tvornice te vrste: najstarija, Prva Dalmatinska Tvornica portland-cementa Gilardi i Betica, osnovana 1870, u samoj gradskoj luci, najveća, tvornica društva »Split« u Majdanu, s kojom je u vezi društvo »Salonit«, čija se tvornica azbesnog škriljevca nalazi u Vranjicu, tvornica »Titan« (Dalmatia) u Sućurcu (izvan teritorije S.). Najviše se cementa izvozi u zemlje oko Sredozemnog mora, naročito u Italiju (cementni laporac, tupina), Egipat, Siriju, Malu Aziju, zatim u Južnu Ameriku, Indiju, istočnu Aziju i u Australiju. Izvoženjem tupine bave se poglavito firme Kampos i Bulić, »Jadran«, »Tupina«.

Kovinska industrija nije znatna. Ograničena je na mali obrt (među ostalim od starine zlatarski), neke veće mehaničke radionice i lijevaonicu zvona. Brodogradilište »Jug«, Pomorsko-industrijsko i Tehničko Poduzeće Braća Matijević i Drug, ima plutajući dock za lađe do 2.000 t., u svojim radionicama može da izvrši sve i najznatnije popravke parobroda, njihovih kotlova i strojeva. Tjesteninu proizvode tvornice: »Cetina«,

»Vlasta« i »Aster«. G. Vidović ima mlin i tvornicu leda. Proizvodnjom likera bave se: Prva Jugoslovenska Odlikovana Tvornica Maraskina i Likera Buzolić i Drug, Prva Odlikovana Parna Destilerija V. Morpurgo. »Sardina« D. D. za Konzerviranje Morske Ribe; »Sardina« ima pet tvornica: u Veloj Luci, Trpnju, Makarskoj, Postirama i Komiži. Tvornica boja »Duga« proizvodi različne vrste boja, lakove, kitove, laštila i pečatni vosak; ima odjeljak za proizvođenje eteričnih ulja. »Iris« proizvodi sapun i svijeće. J. Pijević, Tvornica Pokućstva. Braća Buj, Dalmatinska Tvornica Kože, 6 štamparija. Tvornica Ogledala i Brusionica Stakla. Pilana i Laštionica Mramora (u Solinu). Gradska plinara. Oko razvijanja trgovine i industrije nastoji trgovačka i obrtnička komora. Za zaštitu svojih trgovačkih interesa na S. trgu imaju svoje konzulate: Argentina, Belgija, Čehoslovačka, Velika Britanija, Italija, Austrija. Trgovinu i industriju pomažu različni novčani zavodi: Građanska Štedionica, Bosanska Industrijska i Trgovačka Banka, Bračko-Amerikanska Banka, Gospodarska Štedionica, Jadransko-Podunavska Banka, Jugoslavenska Industrijska Banka, Ljubljanska Kreditna Banka, Narodna Banka Kraljevine SHS, Prva Hrvatska Štedionica, Prva Pučka Dalmatinska Banka, Pučka Trgovinska Banka, Srpska Banka, Zadružna Banka, Zadružna Gospodarska Banka i dr.

Granice S. teritorije često su se mijenjale. Najprostranije su bile početkom 13 vijeka, kada se S. prostirao na otoke: Čiovo, Šoltu, Svetac i neke točke otoka Brača, a na kopnu od rijeke Žrnovnice do Ostroga i Bihaća u Podmorju (Kaštelansko Polje). Zahvatala je onda današnje političke općine: Split, Sućurac i Šoltu s površinom od 170·19 km². Kralj Bela IV. darovao je 1242 Trogiranima Ostrog i Bihać, te se S. teritorija suzila na 158·56 km² površine. Pošto su Turci 1537 osvojili Klis, a malo zatim zauzeli i polje pod njim do Vranjica, S. se teritorija još smanjila na 110·83 km². Turci su se i dalje zalijetali i pljenili sve do gradskih zidina, a i Kaštela na moru. Tek po miru 3/11 1669, poslije kandijskog rata između Mletaka i Turske, prestale su turske najezde, i ustanovile su se prеđašnje granice.

1807 francuska je uprava izvela novu administrativnu podjelu. Na S. teritoriji osnovane su nove općine: Kambelovac i Šolta, a S. općini pridružena su sela tada raspačane poljičke knežije: Jesenice, Postrana, Sitno i Srinjine. Tada je S. općina zapremala 130·87 km². Pošto su 1912 novoosnovanoj općini Poljica vraćena njena sela, S. je općini (zajedno s njenih 8 sela) ostala današnja teritorija od 82·36 km² površine (71·50 km² na kopnu, a 10·77 km² na otoku Čiovu).

S. polje je rodno i od davnih vremena dobro obrađivana. Po katastralnim podacima (1923) su: pašnjaci 3.067, vinogradi 2.746, oranice 698, šume 603, prosto od poreza (putevi, rijeke i dr.) 248, vrtovi 150, gradilišta 65, neplodno 57, livade 53, jezera, močvare, ribnjaci 34; ukupno 8.236 ha, podijeljeno na 43.938 zemljišnih čestica među 10.253 vlasnika i suvlasnika. S. poljem teče s Mosora u Solinski Zaton 4·1 km dugi, na 700 m za manje lađe plovni potok Jadro. Njegova se vodena snaga donekle iskorišćuje za industrijske svrhe: električna centrala cementnog društva »Split«, osnovanog 1908, od čega je i grad S. dobio svoje osvjetljenje (1920), i još ranije gradski, 1880 popravljeni Dioklecijanov vodovod. Donekle međom prema općini Poljica teče u Stobrečku Dragu 4·8 km dugi potok Žrnovnica, koji tjera samo nekoliko vodenica za mljevenje žita i stupa (trlica) za stupanje sukna.

31/1 1921 S. općina imala je 31.681 stanovnika (15.836 muških i 15.945 ženskih), od kojih je bilo: 30.529 podanika SHS, 451 stranac, 804 još neodlučena; po vjeri: 30.547 rimokatolika i 9 grkokatolika, 934 pravoslavna, 5 evangelika, 92 muslimana, 178 jevreja, 3 inovjerca, 11 bezvjernika; po jeziku: 29.770 Hrvata i Srba, 283 Slovenca, 93 ostalih Slovena, 1.295 Talijana, 53 Rumunja, 108 Nijemaca, 10 Madžara, 37 Arbanasa, 132 ostala. Kuća je bilo 3.420. Sam S. imao je 25.037 stanovnika u 2.335 kuća, podijeljenih u 10 gradskih okružja. Gradsko jezgro čini Grad, i to: Stari Grad, u Dioklecijanovoj palači i do njega zapadno Novi Grad. Oko Grada su 4 starija pregrađa (Lučac, Manuš, Dobri i Varoš), oko njih su noviji gradski kotari: Bačvice i Pojišan na jugoistoku,

Polje na sjeveru, Marjan i Primorje na jugozapadu. S. općini pripada nadalje osam sela: Kamen, Kučine, Mravince, Slatina, Solin, Stobreč, Vranjic i Žrnovnica, s ukupno 6.744 stanovnika u 1.085 kuća. Po podacima općinskog statističkog anagrafskog ureda prirast je stanovnika u S. godišnje oko 1.000. Tako S. općina ima danas (1/1 1928) preko 40.000 stanovnika, od kojih je 94% Hrvata ili Srba.

Domaći dijalekat u S. je čakavsko-ikavski, koji pomalo ustupa pred štokavsko-jekavskim (i ekavskim). Znameniti putopisac Giustiniani izvještava 1553 o stanovnicima S.: »Odijelo Splićana je kroja slovenskog, a njihov materinji (hrvatski) jezik vrlo je sladak i gibak. Istina je doduše, da svi građani govore i jezik Franački (Talijanski), a neki se nose po talijanski, ali gospođe ne govore nego svojim materinskim jezikom, premda se neke odličnije odijevaju talijanski«. Tako sam Mlečić svjedoči, da je S. već u 16 vijeku bio hrvatski grad. Još je bolji svjedok Splićanin Marko Marulić, koji je na početku 16 vijeka (1501) u »verzih hrvatski složio Historiju Svete Udovice Judit«.

Kao i drugi stari gradovi u Jadranskom primorju, i S. ima ponajviše kratke, niske i krivudaste ulice. Šire i ravnije ulice iviče grad prema predgrađima: Marmonova zapadnu i Zagrebačka ulica sjevernu stranu Novoga Grada, Beogradska sjevernu i Hrvojeva ulica istočnu stranu Staroga Grada (Dioklecijanova palača). Dalje istočno od željezničke pruge Vojvode Mišića Prilaz je put do tvrđave Gripe. Tu je tvrđavu sagradio oko 1656 general Gonzaga i za odbranu S. s kopnene strane (protiv Turaka), dok su blizu morske obale, u jugoistočnom kraju Novoga Grada (Trg Zeleni), već ranije (1450/81) Mlečići podigli kulu, koja se obično zove, po bosanskom velikom vojvodi i S. knezu Hrvoju (— 1416), Hrvojevom Kulom. To su ostaci negdašnjeg utvrđenja S., koji je danas sasvim otvoreno i sa svih strana pristupačno mjesto. Zapadnim krajem predgrađa Lučca udara Zvonimirova ulica, koju kroz Bačvice nastavlja Radovanova, pa Jadranska ulica (na kupalište). Prema istoku u Pojišan vode Smodlakina i Matije Gupca ulica. U predgrađu Dobrom na Bulatovoj Poljani novo je narodno kazalište. Predgrađu Varošu centar je župna crkva Sv. Križa.

Na Marjan vode krasna Marjanska skala i Marjanska cesta. Na Marjanu se nalaze prirodoslovni muzej, zoološki vrt, metereološka stanica, spomenik pjesnika L. Botića i bista prirodoslovca J. Kolombatovića (V. Marjan).

Najživlje buja život u S. na obali gradske luke, naročito na njenoj istočnoj strani, gdje su parobrodarski pristani i željeznička stanica na Wilsonovoj obali, i na sjevernoj strani, gdje se na zakretanju sa Strossmayerove na Mletačku obalu nalaze pomorsko-lučki uredi i glavna carinarnica. Uza sjevernu Dioklecijanovu Francusku-Trumbićevu obalu pristaju manje, ponajviše lađe jedrenjače. Tu je Mačdrač, pun lučkog živopisnog života. Alejom palma zasađena Francuska obala glavna je S. promenada; završuje se Poljanom Regenta Aleksandra, koju krasi monumentalna česma, spomenik (1880) na otvorenje opravljenog vodovoda. Iza česme se dižu: crvena sudska palača i samostan Franjevaca s crkvom Sv. Feliksa, u kojoj su sahranjeni S. ljetopisac arhiđakon Toma (1201 do 1268) i hrvatski pjesnici M. Marulić (1450—1524) i Jerolim Kavanjin (1641 do 1714).

Zapadnom, još neizgrađenom obalom vodi put do Sustjepana, S. starog groblja, koje ima više lijepih spomenika. Od starog samostana Sv. Stjepana pod borovima, po kome je groblje dobilo ime, ima tek neznatnih tragova. Ekscentričan položaj u Novome Gradu, nalazeći se u njegovom istočnom kraju, ima glavni Narodni trg, na čijoj sjevernoj strani svojim gotičko-mletačkim stilom pada u oči Narodni Dom, ranije gradska vijećnica, sada Etnografski Muzej. Prvobitna zgrada, od koje se još vide lukovi na fasadi, građena je 1432, a sasvim je opravljena 1891. U desnom kutu fasade izidan je S. gradski grb: četiri kule s kruništima, u sredini viši toranj nad glavnim vratima.

Stari Grad uzidan je i prizidan na Dioklecijanovu palaču, koju bi pravilnije bilo zvati Dioklecijanov grad, jer to nije samo jedna palača, već skup različitih zgrada, koje čine jedan sjajni trg, Plokatu Sv. Dujma (peristil), dvije glavne i više spo-

rednih ulica. Gradnja Dioklecijanove palače trajala je deset godina (295 do 305). Glavna je građa, tesani kamen vapnenac, s otoka Brača, gdje je pronađen, u Splitskoj, kamenolom s golemim u živcu kamenu izdjelanim reljef-kipom Herkulovim. Skupocjene vrste kamena dovezene su ponajviše iz Egipta, odakle su i dvije sfinge u S.: jedna dobro sačuvana kralja Totmesa I. (14 vijek prije Is.), još je i danas ispružena ispod arkade peristila, dok je druga kralja Amonhotepa III., znatno oštećena i prenesena u Arheološki Muzej.

Glavnu ideju i za vanjski izgled palače i za njeno unutarnje uređenje dao je jamačno sam car Dioklecijan. U svojoj je palači Dioklecijan proživio osam godina (305—313), a naredio je, da ga sahrane u krasnom mauzoleju, koji je kasnije (oko 800) pretvoren u S. stolnu crkvu. Poslije careve smrti palača je pripala rimskoj državi, koja je u njoj smjestila različne državne urede. Pošto je pod udarcima Avara i Slovena propala Salona (615), dio njenih stanovnika sklonio se u čvrste zidove Dioklecijanove palače, te je ona postala jezgrom grada, koji je od starijeg mjesta preuzeo ime Spalatum(o) ili Aspalatos, sada Split. U 10 vijeku Dioklecijanovu palaču površno je opisao car Konstantin VII. U 13 vijeku govori o njoj arhiđakon Toma, koji je u njenom opisu historiju prepleo legendom. U doba renesanse i ranoga baroka proučavali su je talijanski graditelji. I naš pjesnik Marko Marulić obratio je pažnju na zgrade Dioklecijanove palače, te je prvi opazio, da je kube vestibula palače (t. zv. Rotonda), koje je u njegovo doba već bilo palo, bilo iznutra obloženo mozaikom. Kad se kasnije razvilo i u Francuskoj i Engleskoj proučavanje starine, dolazili su u S. njihovi arheolozi i arhitekti. Dosta rano su činjene rekonstrukcije palače, od kojih su spomena vrijedne osobito dvije: zaslužnoga Isusovca Mlečića D. Farlatija (Illyricum sacrum, 1753) i Engleza Adama (Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia, 1764). Dioklecijanovom palačom zanimao se francuski general A. F. L. Marmont, Napoleonov komandant Dalmacije (1806/09), te je snivao o njenoj restauraciji prema tadašnjim nazorima. Novija su dva monumentalna djela: G. Niemann, Der Palast de Kaisers Diocletian in Spalato (1910) i E. Hébrard et J. Zeiller, Le palais de Dioclétien à Spalato (1912).

Dioklecijanova palača, na granici zapadnog i istočnog kulturnog svijeta, pokazuje u svojoj arhitektonici to prelazno mjesto: ima odlika i romanskih i bizantinskih, po nekima čak i sirskih.

Kako je Dioklecijan bio vojnik, tako je i svojoj palači dao izgled vojničke zgrade. Ona pokazuje veliku sličnost s osnovom rimskog tabora. Palača ima oblik ne sasvim pravilnog četverokuta: sjeverna je strana duga 175·30 m, južna, k moru okrenuta, 179·18 m, zapadna 215 m, istočna 215·10 m. Ona zaprema površinu od 38.175 m². Zidovi su dvostruki (po 0·40 m), a prostor među njima (1·20 m) ispunjen je kamenjem. Zidovi su dakle 2 m debeli. Kako se teren diže od mora u kopno, a zidovi su dopirali svuda do iste apsolutne visine, bili su oni na južnoj morskoj strani viši (do 24 m) nego na sjevernoj (do 17 m visoki). Tako je u južnom dijelu zgrade mogao biti jedan kat više nego u sjevernom. Sjeverni je dio imao uglavnom samo prizemne prostorije, dok je južni imao prizemlje i prvi kat, koji je bio tek nekoliko stepenica više od prizemlja sjevernog dijela. Nad sjevernim dijelom palače možda je bila mansarda, koja međutim nije dostizala onu visinu, što su je imale neke velike dvorane južnoga dijela. Na svakom uglu palače bila je četvorokutna kula, koja je nadvišivala zidove za 4 m. Tri se od tih kula još drže, dok je četvrta (jugozapadna) porušena u 16 vijeku, kako vele, pod udarcima mora, koje je prije dopiralo do južnog podnožja palače. U palaču su vodila četvora vrata: sa sjevera Zlatna Vrata (Porta Aurea, ranije, do 16 vijeka, Porta Romae), najveća i najotmenija, jer je do njih dolazila cesta iz Salone; s istoka Srebrna Vrata (Porta Argentea), gdje je danas crkvica Dušica; sa zapada Željezna Vrata (Porta Ferrea), kroz koja se dolazi na Narodni Trg Novog Grada; na južnoj strani palače bila su Bakrena Vrata (Porta Aenea), upravo samo nadsvođeni prolaz (grotta) na more, s pločom za pristajanje lađa. Uz svaka vrata (osim

prolaza) bile su dvije osmorokutne kule, a među njima i glavnim kulama još po jedna manja kula. Ukupno je bilo 16 kula. Južna strana palače (s mora), osim dviju ugaonih, nije imala kula. Čitavom njenom dužinom išao je 8 m širok pokriven hodnik s izgledom na more kroz arkade od 52 kamena polustupa (danas ih ima 38), koje su se mogle zastrti zastorima protiv vjetra i sunca. To je bilo carsko šetalište, dok je gore na zidovima svuda unaokolo bio hodnik za stražu. Dvije glavne ulice unakrst presijecale su se nasred palače, u pravom kutu. Prijeka ulica, od zapadnih do istočnih vrata dijeli palaču na dva dijela. Prostorije u južnom mnogo su otmenije od onih u sjevernom dijelu, pa su prve jamačno bile određene za cara, a druge za njegovu pratnju i poslugu.

Dioklecijanova palača nije se sačuvala u prvobitnom obliku, već se znatno izmijenila. Palača je preturila i seobu naroda i opasnost od Turaka, protiv kojih je u 16 i 17 vijeku služila kao tvrđava. Oni su je gdješto izvana oštetili, a domaći su ljudi u njoj štošta novo sagradili i prigradili, staro pregradili ili porušili, a neke su glavne zgrade u drugu službu stavljene. Car Dioklecijan je progonio kršćane, ali je i nehotice za njih gradio: njegov osmorokutni mauzolej pretvoren je, negdje u prvoj polovini 9 vijeka, u stolnu crkvu; dvorski hram boga Jupitera spominje se od 12 vijeka (1144) kao kapela Sv. Ivana de fonte, danas krstionica. Za stolnu crkvu, isprva posvećenu Bogorodici, s vremenom je prevladalo ime Sv. Dujma, po legendi, da je svetac u njoj sahranjen.

Crkva je popravljena 1880/85: izmijenjeni su svi kapiteli prvoga i drugoga reda stupovlja i svi kornižuni naokolo. Zatim su popravljeni krasna propovijedaonica 13 vijeka i kanonički kor, prenesen amo u 17 vijeku iz negdašnje benediktovske opatije Sv. Stjepana pod borovima. 1908 popravljena su krasna dvokrilna drvena vrata, koja je 1214 izradio prizorima (28) iz Isusova života Andrija Buvina. Kube vestibula rekonstruirano je donekle 1911/12. Veličanstveni romanski zvonik, podignut pred crkvom preko ulaznih stepenica na jednom jedinom svodu, a na 6 katova, građen je 13—18 vijeka (Nikola Tvrdoj, Juraj Matejević Šibenčanin, i dr.) i napokon je popravljen 1898 do 1908. Peristil ili Plokata Sv. Dujma, dug je do 30, a širok 13 m. Južnu stranu ivići vestibul, do koga vode kamene stepenice. Ulazi se na dvoja, a izlazi na treća obla vrata. Njegovo je kube donekle rekonstruirano. Na lijevoj strani peristila, a do same crkve, uzdiže se 6 korintskih stupova od egipatskog granita, koji nisu zazidani, dok su među desne stupove, koji su još 1802 bili otvoreni, uzidani novi stanovi i jedna dvokatnica s gotskim prozorima. U kapelici Sv. Ivana na krstionici ima bareljef, koji prikazuje kralja na prijestolu ovjenčanog krunom sa tri križa, možda Tomislava. U krstionici je i sarkofag nadbiskupa Ivana, po svoj prilici savremenika kralja Tomislava, a u peripteru stolne crkve sličan sarkofag S. priora Petra. U stolnoj crkvi i u krstionici ima pleternog ornamenta, tako karakterističnog na starohrvatskim kiparskim spomenicima; ima ga i u crkvici Sv. Martina, koju je, u hodniku nad Zlatnim Vratima Dioklecijanove palače (po svoj prilici) sagradio oko 850 Dominik, tajnik kneza Trpimira. Starohrvatskog su stila i nedavno opravljena crkvica Sv. Trojice, iz 10 vijeka, na putu u Poljud, i crkvica Sv. Nikole, u Belom Varošu (iz 11 vijeka). U ulicama Staroga Grada svraća na sebe pažnju, svojom skladnošću i lijepom vanjštinom, i po gdjekoja zgrada iz kasnijega vremena. Nekoliko patricijskih palača (među njima pjesnika Marka Marulića i njegovog prijatelja D. Papalića) imaju odista krasne prozore, mnoga dvorišta, lijepe arkade i stepenice. Po popisu 1925 Dioklecijanova palača (grad) ima 224 kuće, 538 stanova, 3.161 stanovnika.

Upravu S. općine vode općinsko upraviteljstvo s načelnikom i vijeće od 24 člana. Glavni su državni uredi u S.: veliki župan S. oblasti, sresko poglavarstvo, glavni odsjek državnoga redarstva, hidrotehnički odjeljak (na čelu inspektor voda za Dalmaciju i Crnu Goru), inspektorat ministarstva narodnog zdravlja, oblasna i sreska sanitetska uprava, zemaljska bolnica, državni dispanzer za grudne bolesti, državna ambulanta za trahomu, delegacija ministarstva financija, financijska direkcija, sreska porezna vlast i porezni ured, direk-

cija pomorskog saobraćaja, lučka kapetanija I. reda, oblasna monopolska direkcija, glavna carinarnica I. reda, nadzorništvo za održavanje katastra u Dalmaciji, inspekcija rada za oblast splitsku, dubrovačku i zetsku i inspekcija rada morske plovidbe, željeznička prometna uprava, oblasna direkcija pošta i telegrafa, zemaljsko gospodarsko vijeće, okružni ured za osiguranje radnika, konzervatorijski ured za Dalmaciju. Vojni su uredi: komanda mjesta, S. se nalazi u II. armijskoj oblasti (Sarajevo), u jadranskoj diviziji (Mostar), u sinjskom vojnom okrugu, u S. je nastanjen XI. pješadijski puk Karađorđe i IV. žandarmerijski puk. Oblasni inspektorat financijske kontrole. Sudski uredi: Viši zemaljski sud i državno nadodvjetništvo, okružni sud i državno odvjetništvo, kotarski sud. Crkveni su uredi: biskupski ordinarijat i kaptol, 9 župnih ureda u gradu i u područnim selima, 8 samostana, 6 muških (1 dominikovački, 1 isusovački, 3 franjevačka i 1 kapucinski) i 2 ženska (koludrički i trećoretki Sv. Dominika), pravoslavna crkvena općina, izraelitska crkvena općina.

Škole i zavodi su: centralni bogoslovni ured, velika državna gimnazija, ženska reformna realna gimnazija, unutrašnja privatna gimnazija u sjemeništu, velika državna realka, trgovačka akademija (i neke niže trgovačke škole), srednja tehnička škola i strojarsko-mašinska škola, ženska građanska škola, privatna djevojačka škola, poljodjelska i kućanska, ženska zanatska škola, tkaonica narodnih ćilima i praktična aplikacija narodnog veziva, 20 osnovnih škola, 4 dječja obdaništa. Vrijedni su Muzeji arheološki, etnografski i prirodoslovni. Narodno Kazalište u novoj zgradi, »Bihać«, Hrvatsko Društvo za Istraživanje Domaće Povijesti, »Jadranska Straža«, kulturno i patriotsko društvo, Gradska biblioteka, Gradska galerija slika. Na napretku umjetnosti radi društvo »Medulić«. Ima četiri komore: Trgovačka i obrtnička, Advokatska, Kr. Bilježnička, Radnička i više drugih staleških, kulturnih, dobrotvornih i političkih udruženja. Sport ima prvoklasne klubove, tako JPSK »Gusar«, s lijepim novim domom u gradskoj luci, JHSK »Hajduk«, s igralištem na Poljani Kralja Petra i dr., više Sokola u gradu i u selima. Turizmu služe: »Putnik«, Primorski Savez za Unapređenje Turizma, Društvo za Saobraćaj Putnika.

H i s t o r i j a. Prvi znatni događaj u historiji S. je gradnja palače cara Dioklecijana (295—305). U njoj je Dioklecijan, odrekavši se prijestola, proveo posljednje godine svoga života (— 313). U njoj je ubijen car Julije Nepot (480). Palača je za provale Avara, u 5 i 6 vijeku, bila oštećena, ali nije propala, štaviše, pošto su Avari i Sloveni razorili (615) glavni grad rimske Dalmacije, Salonu, carska je zgrada postala zbjeg mnogih solunskih beskućnika. S. historik, arciđakon Toma, spominje prvoga upravnika grada S., Severa, koga naziva velikim, zbog njegovih zasluga u praskozorje gradske historije.

Kada su Hrvati doselili u Jadransko primorje, oni su stali pred zidovima čvrste palače, kao i pred zidovima drugih primorskih gradova, koji su, s nekoliko susjednih otoka, u to doba činili bizantsku pokrajinu (temu) Dalmaciju. Borba između bizantske i franačke države, na početku 9 vijeka, za gospodstvo nad Jadranskim morem, završila se mirom u Aachenu (812), po kome je Dalmacija (primorski gradovi, a među njima i S.) ostala Bizantiji, a njeno zaleđe, Hrvatska, franačkoj vrhovnoj vlasti. Međutim je rastao broj S. stanovnika. Perimetarni zidovi palače postajali su tijesni, da ih sve obuhvate; trebalo je nadograđivati i sa izvanjske strane zida, naročito sa zapadne. Tako je postalo prvo predgrađe, Novi Grad. Kako se vidi iz povelje, koju je 4/3 852 splitskoj crkvi izdao knez Trpimir, Hrvati su, dopirući u splitsko polje, sa Splićanima živjeli u prijateljskim vezama. Knez dariva S. crkvu, a nadbiskup Petar zove kneza gospodinom i kumom.

Petar je prvi po imenu poznati prelat S. crkve poslije razorenja Salone. S. je naslijedio od Salone prava dalmatinske metropolije, a bio je i inače prvi među dalmatinskim gradovima, kako se vidi po veličini danka, što su ga plaćali bizantinskom dvoru po odredbi cara Vasilija I., između 882 i 886, hrvatskomu vladaru u ime mira i naknade za zemljišta, što su ih imali van gradskih zidova.

Po carskoj odredbi plaćali su: Split 200 zlatnika, Zadar 110, Trogir i tri otočka grada Osor, Rab i Krk svaki po 100. Dubrovnik je plaćao za svoje vinograde 72 zlatnika (po 36 knezu zahumskomu i knezu travunjskomu).

U vrijeme kralja Tomislava držana su u S. dva pokrajinska crkvena sabora (925 i 958), na kojima je rješavano o jurisdikciji S. nadbiskupije i o ukinuću slovenske liturgije. Sabor je proglasio S. nadbiskupiju mitropolijom za svu Dalmaciju (gradove), cijelo hrvatsko kraljevstvo (pošto je riješeno, da se ukine hrvatska biskupija u Ninu), i za Hum, što je i papa potvrdio; ali se slovenska služba u narodu nije dala iskorijeniti. Kralj Tomislav je kao (carski) prokonzul vodio vrhovnu upravu nad S. i ostalom Dalmacijom. Tako je bilo i za kralja Stjepana I. Držislava, koji je dobio i iz Carigrada, gdje je vladao moćni car Vasilije II., priznanje kraljevske časti i kraljevske insignije (988), naslov Eparh (za Dalmaciju) i Patricij. U vrijeme razdora između kralja Svetoslava i braće mu Kresimira Surinje i Gojislava, Venecija je prvi put zavladala S. i ostalom Dalmacijom. Na Spasov-dan (9/5) 1000 otplovio je dužd Petar II. Orseolo s jakim brodovljem u dalmatinske vode, gdje je sve bilo spremljeno za njegov doček. U Trogiru se dužd sastao s Kresimirom, bratom kralja Svetoslava, sklopio je s njim savez i prijateljstvo, a za taoca primio njegovoga sina Stjepana, koji je kasnije postao zetom mletačkog dvora, dobivši za ženu duždevnu Hicelu. Dužd je među ostalim došao i u S. nobilissimam et validam urbem, quae totius Dalmatiae metropolis constat, gdje mu se poklonilo svećenstvo, s nadbiskupom na čelu, i građanstvo, i svi su prisegli na vjernost mletačkoj republici. Završivši pohod pokorenjem neretljanskih otoka Korčule i Lastova i poklonskih grada Dubrovnika, dužd se vratio u trijumfu u Veneciju i nazvao se dux Dalmatiae. Poslije nastojanja kralja Kresimira III. (1000—1030) i Stjepana II. (1030—1058), da S. i ostale dalmatinske gradove preotmu Veneciji, uspio je kralj Petar Kresimir IV. (1058—1074), da (oko 1069) sjedini s Hrvatskom svu Dalmaciju, što se vidi po njegovoj tituli: kralj Hrvata i Dalmatinaca. Na početku njegove vlade došao je na stolicu S. nadbiskupa prijašnji osorski biskup Lovro (1060—1099), koji je za sve vrijeme kraljeva Petra Kresimira IV., Dimitra Zvonimira (1076—1089) i Stjepana III. (1089—1090) bio valjda najodličnija ličnost ne samo u S., nego i u cijeloj hrvatskoj državi. Kralja Slavca (poslije smrti Petra Kresimira) zarobili su i u sužanjstvo odveli južnoitalski Normani (1075). Oni su na kratko vrijeme zavladali i primorskim gradovima, naročito S., Trogirom, Biogradom, Zadrom i Ninom, dok ih nije otjerao mletački dužd Dominik Silvio, te obnovio titulu dužda Dalmacije. Dalmatinci su mu se morali 8/2 1076 obvezati, kao svomu gospodaru (seniori nostro), da od toga dana nitko od građana, ni sam niti na čije podbadanje, ne će zvati Normane ni druge strance u Dalmaciju. U ime S. na taj su se ugovor obvezali prior Stjepan Valiza, tribun Gaudin s desetoricom građana, a odobrio i potpisao ga je nadbiskup Lovro.

Za vrijeme hrvatskih narodnih vladara S. je, kao i ostali dalmatinski gradovi, uživao potpunu autonomiju, kakvu su je imali još od vremena rimskog. Na čelu grada bio je prior, koga su između sebe birali gradski plemići (patriciji), a potvrđivao ga je ranije bizantinski car, a kasnije hrvatski kralj. Prior je vodio upravu grada, uz pomoć sudaca i tribuna, starješina gradskih kotara. Stanovnici grada su bili: plemići ili patriciji, čiji su ocevi i djedovi sjedili u gradskom vijeću i odlučivali o sudbini rodnoga grada. Gradsko je vijeće vijećalo u (nad)biskupskoj palači ili u gradskoj kući (vijećnici). Bilježnik je bio obično koji svećenik. Drugo su bili pučani, građani u užem smislu, trgovci, zanatlije i ribari. Oni su dolazili u gradsku skupštinu, koja se sastajala na gradskom trgu, kad se radilo o važnim odlukama, obično po prethodnom zaključku gradskoga vijeća. Osim građana bilo je u S. i stanovnika (habitantes), koji su dobili dopuštenje, da stanuju u gradu, ali građanskih prava nisu imali. U gradu je bilo dosta i neslobodnih kmetova ili robova. Trgovina robljem je cvjetala, premda ju je crkva zabranjivala. Još se kralj Zvonimir za svoje krunidbe morao zakleti, da će raditi protiv trgovine ljudima. Vrlo su

ugledan stalež bili svećenici, na čelu s nadbiskupom, metropolitom Dalmacije i Hrvatske, koji se brojao među velikaše kraljevstva, i to prvi od prelata. U S. je već od prije 1000 bio znameniti benediktinski samostan Sv. Stjepana Prvomučenika pod borovima.

Stanovnici S. su se zvali Latini, jer su živjeli u gradu pod rimskim zakonom. Ali je među gradskim žiteljima bilo i Hrvata, što svjedoče i njihova imena.

Po nekim se vijestima može izvoditi, da je madžarska stranka imala, odmah po izumrću hrvatske narodne dinastije (1090), i u S. svojih privrženika, koji su vlast ponudili madžarskomu kralju Vladislavu, šurjaku pokojnog kralja Zvonimira, no najprije je bizantinskomu caru Aleksiju pošlo za rukom, da krajem 1091 obnovi carsku oblast u negdašnjoj dalmatinskoj pokrajini, koje se Bizantija nikada nije odrekla. Kad je, poslije pogibije posljednjeg hrvatskog kralja Petra, u rano proljeće 1097, zaprijetila opasnost od Madžara i Dalmaciji, gradovi su se, naročito S. i Trogir, u maju 1097 sklonili pod zaštitu moćne Venecije, obvezavši se na poslušnost i vršenje vojne službe. Ali je, uprkos malo zatim učinjenog ugovora o prijateljstvu između kralja Madžara i dužda Mlečana, kojim su oni sebi zajamčili nedavno stečeni posjed: duždu Dalmacija, a kralju Hrvatska, — kralj Koloman, utvrdiv sporazum sa 12 hrvatskih župana i krunidbom u Biogradu na moru i pravni naslov hrvatskog kralja, stao je izvoditi prava svojih prethodnika (hrvatsko-dalmatinskih kraljeva) na Dalmaciju. Pristankom cara Aleksija, s kojim je bio u tijesnim rodbinskim i političkim vezama, kralj je Koloman, sve uz nevoljno pristajanje Venecije, 1107 izvršio svoju namjeru. Poslije Zadra, Šibenika i Trogira, otvorio mu je vrata, posredovanjem nadbiskupa Krescencija, i S. Kralj je Koloman tim gradovima na saboru pod Zadrom potvrdio njihovu staru autonomiju. Privilegije su bile vrlo znatne, kakvih gradovi po ostaloj Evropi, pa ni sam London, u to vrijeme nisu imali. Za usluge, što mu ih je učinio nadbiskup Krescencije, kralj Koloman je potvrdio S. nadbiskupiji svu njenu dotadašnju teritoriju i posjed, a ujedno desetak u hrvatskim župama: hlivanjskoj, cetinskoj, kliškoj, mosorskoj ili poljičkoj, i u Primorju od Omiša do Makarske. Ujedno je odredio, da se S. crkvi pokoravaju svi biskupi po Dalmaciji i Hrvatskoj. Poslije smrti nadbiskupa Krescencija postao je S. nadbiskupom Manase, ljubimac kralja Kolomana. On se zapleo s vojvodom ugarske posade u S. u zavjeru protiv slobode S., ali su Splićani otkrili zavjeru, i Manase je morao pobjeći iz grada.

Potkraj života kralja Kolomana Venecija je, u sporazumu s Bizantijom, poduzela vojnu, da predobije Dalmaciju. 1115 dužd Ordelafo Faledro osvojio je pored otoka gradove Zadar, Trogir i S., a poslije pobjede pod Zadrom (29/6 1116) i hrvatske gradove Šibenik i Biograd. 1117 dužd Faledro je do noge potučen i od zadobivenih rana je ubrzo umro. Novi dužd, Dominik Michieli, izmolio je od Kolomanova nasljednika, kralja Stjepana III., petogodišnje primirje, a kad je ono isteklo, kralj je u novom ratu (1124) zauzeo Biograd, Šibenik, Trogir i S., dok otoke i Zadar nije mogao osvojiti. Došavši u Primorje, potvrdio je Trogiru i S. privilegiju kralja Kolomana. Ali već iduće godine u maju dužd Dominik Michieli opet je zauzeo S., Šibenik i Trogir, a Biograd je dao do temelja razoriti.

Oko 1133 S. se poklonio Stjepanovu nasljedniku, slijepom kralju Beli II. Na njegovom se dvoru bavio S. nadbiskup Gandije Splićanin. On se dao posvetiti od madžarskog primasa, ostrogonskog nadbiskupa, čemu je prigovarao rimski papa, te mu je tek 1138 poslao nadbiskupski plašt, napominjući, da je nasljednik Sv. Dujma metropolit cijele Dalmacije, komu ima dati posvetu sam nasljednik Sv. Petra. Belin najstariji sin i nasljednik, Gejza II., odmah je na početku svoga vladanja (1142) sišao u Primorje, gdje je gradu S. i S. nadbiskupiji obnovio povelje kralja Kolomana. To je učinio u jesen 1163 i Gejzin sin, Stjepan IV.

U ratu, što ga je S. s promjenljivom srećom vodio protiv Bizantije, kralj je Stjepan, najposlije 1168 savladan, te je morao ustupiti caru Manojlu I. Komnenu Srijem, Bosnu, Hrvatsku na jug od Krke i Dalmaciju, osim Zadra i otoka, koji su bili u mletačkoj vlasti. Te su zemlje ostale Bizantiji do 1180, kada je (24/9) umro

car Manojlo, a s njim se srušila i moć bizantinske carevine. Kako je Zadar bio u mletačkim rukama, stolicom je carskih namjesnika za bizantinske vlasti bio S. Odmah po smrti cara Manojla, još 1180, prešao je S. pod zaštitu ugarsko-hrvatskog kralja Bele III. U vrijeme njegova vladanja sazvao je 1/5 1185 S. nadbiskup Ugrin Petar crkveni sabor u S., na kome su ustanovljene župe i crkve nadbiskupa S. i njegovih biskupa sufragana. Sin kralja Bele III., hrvatski vojvoda Andrija, odlučio je 1198, da upražnjena hrvatska biskupija pripada nadbiskupiji S., a 1199 potvrdio je gradu S. privilegiju Kolomanovu, što je kasnije kao kralj ponovio 1207. Polazeći na križarsku vojnu, kralj je Andrija krajem augusta 1217 u S. ukrcao svoje čete na lađe i krenuo u Svetu Zemlju.

S. su zatim pritisnule i o njega su se otimale moćne hrvatske porodice: Bribirski knezovi od plemena Šubića, s knezom Grgurom na čelu, cetinski župani Svačići, s knezom Domaldom, i gospodari Omiša i čitavoga Primorja od Žrnovnice do Neretve, Kačići, s knezom Maldučem. U borbi između Grgura i Domalda za prvenstvo u S. isprva je podlegao Domaldo, dok su Omišani pod Maldučem tako dodijavali primorskim gradovima, naročito S., da su, posredovanjem papinskog poslanika Akoncija, S., Trogir i Šibenik sklopili među sobom savez i prinudili omiške gusare na mir.

1221 i 1223 na čelu grada S. bio je knez Višen, gospodar Zvonigrada u Zrmanji, »zaštitnik krivovjeraca« (fautor haereticorum, bosanskih »krstjana«), što je bio i njegov nasljednik u kneštvu S., humski gospodar Petar, komu su S. svećenici zatvorili crkvena vrata, ali su ih svjetovnjaci silom otvorili i doveli kneza u crkvu. Kada je to čuo Akoncije, bacio je na S. anatemu, od koje se S. oslobodio tek poslije godine dana.

Građanski rat između dvije partije (Vitali i Draste) urodio je anarhijom. Da se povrati stari red u gradu, Splićani su pozvali 1239 za načelnika (podestà) Talijana Gargana de Arsignis iz Jakina (Ancona). On je stekao velikih zasluga za S.: dao je popisati sve zakone i običaje, po kojima se S. općina do tada upravljala. Na tu su knjigu (capitularium) položili svečanu zakletvu 2.000 plemića i građana. Kako je S. u to vrijeme mogao da podigne 3.000 vojnika, broj stanovnika na njegovom teritoriju mogao je biti u ono vrijeme na 15—20.000. Kapitularij je popunio 1312 načelnik Prencevalo di Giovanni iz Ferma, te je proglasio Statut (izdan latinski u Zagrebu 1878, a talijanski u S. 1879/87).

Malo prije poziva Gargana za načelnika, grad se S., u savezu s Trogirom, bio podigao na Omišane, Kačiće i Poljičane, te ih je prinudio na mir, po kome su Omišani, ako pogaze mir, imali platiti globu od 1.000 perpera. Razmiricu, što je s nepoznatog uzroka malo zatim planula između S. i Trogira, izravnao je načelnik Gargan, pa je 1240 obnovio rat s Omišanima i Kočićima, jer su sinovi kneza Malduča, Pribislav i Osor, i sinovac Toljen zauzeli otoke Brač i Hvar, i tako pogazili ugovoreni mir. Splićani su onda osvojili Brač i zarobili ranjenoga Osora. Po pogodbama mira, koji je poslije toga utvrđen, Omišani i Kačići morali su predati S. šest velikih i više manjih lađa, okaniti se gusarenja, obećati, da će biti S. prijatelji, a ako bi opet mir pogazili, platiti 2.000 dukata globe.

U to se vrijeme radilo na sjedinjenju osiromašile S. nadbiskupije, pošto su od nje otpale zadarska i druge biskupije mletačke Dalmacije, s biskupijom zagrebačkom. Ali do toga nije došlo, jer su u to zaprijetili Ugarskoj i Hrvatskoj Mongoli (Tatari). Njihove su čete, goneći kralja Belu IV., u proljeće 1242 doprle i do S. Tatari nisu pokušali da osvoje S., jer su odbijeni od tvrdoga Klisa. Oni su pošli za kraljem Belom pod Trogir, pa u Velebitsko Podgorje, gdje je još sačuvana tradicija, kako je kralj pasoglava progonio kršćanskog kralja. Tek što je prošla opasnost od Tatara, S. se sukobio s Trogirom. Kralj je Bela 18/3 1242 bio izdao Trogiru povelju, kojom mu je za učinjene usluge potvrdio sva njegova stara prava i gradski kotar od stupa ispod Ostroga do sela Smokvice. Tom su se poveljom Splićani osjećali oštećeni, držeći, da je selo Ostrog njihovo, pa su zapodjeli s Trogiranima borbu, koja se, posredovanjem Franjevaca Girarda iz Mutine, 11/9 1243 privremeno smirila. Selo Ostrog ostalo je onda S. No uskoro je planuo ponovno rat, te se izvrgao u borbu izmedu kraljevske, trogirske, i protiv-kraljevske, split-

ske, stranke. Na trogirskoj strani bili su hrvatski knezovi i župani. Pritješnjeni S. pozvao je u pomoć sve one, koji su smatrani protivnicima kralja Bele. Bosanskog bana Matiju Ninoslava izabrali su za svoga kneza, i dali mu novaca iz gradske kase. On je skupio vojsku, te je, zajedno sa Splićanima, provalio u trogirsko polje, gdje je robio i pljačkao (1244) gotovo dvije nedjelje, posjekao sve vinograde, pogazio polja i satro usjeve, a zatim se, ostavivši u S. nekoga svoga rođaka Rikarda i povjerivši obranu grada jednomu od svojih sinova s jakim konjičkim odredom, vratio u Bosnu. Onda je kralj Bela skupio dvije vojske: jednu je poveo sam na bana Ninoslava, a drugu je pod banom čitave Slavonije i Dalmacije, Dionizijem, poslao protiv S. i Poljičana. Dionizije je došao s vojskom pod S., pa je, pošto mu građani nisu htjeli dati taoce i znatnu svotu novaca u znak vjernosti, udario, uz pomoć Trogirana i hrvatskih knezova, na grad 12/7 1244 i još istoga dana predveče prisilio ga na predaju. Mir je utvrđen 19/7 uz teške pogodbe po S. Splićani su se morali zakleti na vjernost kralju i njegovom sinu, dati šest odličnih mladića za taoce, platiti 600 maraka srebra, obećati, da ne će u svoj grad primati neprijatelje ni odmetnike kraljeve, da će za svoje načelnike birati samo domaće i kralju vjerne plemiće, a izabranog načelnika sam će kralj potvrditi. Selo Ostrog ima pripasti Trogiru. Koja stranka prekrši mir, platit će, osim sudske globe, kraljevskoj kasi 1.000 maraka srebra. Da bi ponovno stekli kraljevsku milost, Splićani su tada izabrali za svoga kneza i nadbiskupa čazmanskog prepošta i ugarskog plemića Ugrina. Na saboru u Vrani (1245) kralj je dopustio, da se S. taoci vrate kući. Potpuno izmirenje S. s kraljem Belom manifestiralo se pri kraljevu dolasku u Primorje. U novembru 1251 kralj je odsio u samostanu Sv. Petra od Klobuka, te je pohodio grad S., gdje su ga svečano primili. Od tada su Splićani više puta birali knezove iz kralju vjerne porodice Bribirskih Šubića.

19/3 1259 Splićani i Trogirani načinili su s primorskim banom Butkom savez za rat protiv Poljičana, koji su se opet bili iznevjerili kralju. Dobri odnosi između grada S. i kraljevskog dvora opet su se poremetili 1263, kada je kraljica Marija, u zavadi sa S., dala na Klisu S. poslanike isprebijati, a gradskog načelnika baciti u tamnicu. Poslije dvije godine (1265), kada su se kralj Bela i kraljica Marija desili u Bihaću kod Trogira, razmiricu je izgledio ban Roland, koji je bio ujedno knez grada S.

Pošto su Omišani opet stali gusariti, Splićani i Šibenčani ugovorili su 4/9 1274 protiv njih savez s napuljskim kraljem Karlom II., koji ih je još 1275 i 1276 gonio. U to je vrijeme (1275) ugarsko-hrvatski kralj Vladislav IV. vratio S. Ostrog i druge zemlje, što ih je (1244) kralj Bela IV. bio dao Trogiranima. Do mira između S. i Trogirana došlo je juna 1277, ali je kasnije opet poremećen (1283).

Velika opasnost zaprijetila je slobodi dalmatinskih gradova od Bribirskih knezova Šubića, čija je moć silno porasla u vrijeme borbe za ugarsko-hrvatski prijestol u posljednjoj desetini 13 i prvoj desetini 14 vijeka. S. se tada, kao i ostali dalmatinski gradovi, stao približavati mletačkoj republici, tražeći od nje zaštitu i pomoć protiv Šubića. Splićani su radili u Veneciji protiv Mladena I. Šubića, svoga vlastitog kneza (1278/84, 1300), pa kako su u prvoj četvrti 14 vijeka dolazili na načelničku stolicu većinom Mlečići, utro se put mletačkoj vlasti, te se S. 1327 predao u zaštitu Venecije, i pod njom je ostao do 1357: primao je mletačke plemiće za knezove, a inače je uživao svoju staru autonomiju, vladajući se po ustanovama svoga statuta od 1312. Još dok je trajao rat između Venecije i Ugarske (1356—1358), S. se bio odmetnuo od republike i poklonio se kralju Ljudevitu I., kome je ostao vjeran, a isto tako i njegovoj kćeri, kraljici Mariji i njenom mužu, Sigizmundu. Gradski se načelnici sada zovu rektori (rettori). Zbog vjernosti i odanosti kraljevskoj kući S. je u to doba mnogo trpio od hrvatskih ustanika, naročito od Ivana Paližne, a još više od bosanskog kralja Stjepana Tvrtka I., pogotovo kada je on, u ljeto 1388, ovladao Klisom, odakle su bosanske čete neprestance uznemirivale S. kotar i sam grad S. Splićani su onda više puta tražili pomoći u kralja Sigizmunda. Pošto se Sigizmund tomu vapaju nije odazvao s dovoljnom silom, Splićani su se pokorili

bosanskomu kralju Tvrtku. 12/6 1390 S. poslanici predali su na kraljevom dvoru na Sutjesci svoj rodni grad vlasti i zaštiti kralja Tvrtka. On je potvrdio sve privilegije, što ih je S. dobio od prеđašnjih vladara, dao mu je poljičko primorje do vrha planine Mosora, a zatim je, posebnom poveljom 30/8, primio u svoju zaštitu S. nadbiskupiju.

Krajem 1402 nadjačala je u S. stranačka moć (estrinseci) kralja Vladislava Napuljca. Krajem oktobra 1403 kralj Vladislav imenovao je bosanskog vojvodu Hrvoja Vukčića za hercega ili duku S., i darovao mu otoke Brač, Hvar i Korčulu. To mu je potvrdio 1408 i kralj Sigizmund. Hrvoje je ostao Herceg sve do 1413, a pošto se u to vrijeme opet odmetnuo od kralja Sigizmunda, kralj je svojim pismom od 28/4 objavio Splićanima, da je Hrvoja zbacio s časti S. vojvode, a grad da je uzeo pod kraljevsku zaštitu. 8/7 općinsko vijeće je zaključilo, da se, u slavu oslobođenja od faraonova (Hrvojeva) ropstva, sagradi crkva Sv. Vitala. Splićani nisu imali razloga, da se vesele, što je Hrvoje pao u kraljevu nemilost. Oni su s njime izgubili jakog branioca, što su uskoro osjetili, kada su im Poljičani preoteli svoje primorje pod Mosorom. U to je i Venecija počela ostvarivati svoja prava na Dalmaciju, koju joj je 19/7 1409 za 100.000 dukata prodao ugarsko-hrvatski kralj Vladislav Napuljac. Šest dana poslije predaje Trogira sastalo se, u petak 28/6 1420, S. veliko vijeće, da raspravi i odluči o sudbini grada. Velikom većinom glasova (44 protiv 4) prihvaćen je prijedlog Tome Nikolina de Lucharis, da se grad podvrgne Veneciji. Gradska su vrata otvorena mletačkomu kapetanu Petru Lauredanu, i mletačkoj je općini položena zakletva vjernosti. S kapetanovim pismom pošli su onda S. poslanici u Veneciju, gdje im je 9/7 izdana posebna isprava o ugovorenim pogodbama.

Pod okriljem Venecije S. se obranio od Turaka, koji su gradu prijetili kroz sav 16 i 17 vijek, pogotovu kad su zauzeli Klis. Uz Veneciju je S. ostao sve do njene propasti kao slobodne republike (1797). U splitskoj gradskoj upravi vladali su mletački knezovi (conte). Pod posljednjim, Nikolom Barozijem, sastala se 17/6 1797 u S. gradskoj vijećnici (nel palazzo pretorio) vanredna sjednica velikog vijeća, te je jednoglasno zaključeno, da se grad S. i njegovo područje stavi pod zaštitu cara Franja II., kralja Ugarske. Taj je odnos, prva austrijska vlada, trajao od 13/7 1797 do 20/2 1806; zatim je došla francuska vlada, Napoleonova Ilirija, 20/2 1806—2/11 1813, a iza nje stogodišnja druga austrijska vlada 2/11 1813—1918, isprva s talijanskim (načelnici podestà), a od 9/11 1882 dalje, pošto je na izborima hrvatska narodna stranka pobijedila talijansku autonomašku stranku, s hrvatskim službenim jezikom. U hrvatskom saboru u Zagrebu 29/10 1918 proglašeno je oslobođenje od Austro-Ugarske, a u Beogradu 1/12 1918 ujedinjenje u kraljevini SHS.

L i t e r a t u r a: F. Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia (1877); T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II.—XIV. (1904—1916); F. Rački, Thomas archidiaconus, Historia Salonitana (1894); J. J. Hanël, Statuta et leges civitatis Spalati (Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium, II., 1878); Splitski Almanah (1925); O. Sirišćević, Naše morske luke (1927); M. Martinis, Radovi u splitskoj luci (Tehnički List, 1927, 276—280); Dalmacija, Spomen-knjiga izdana o kongresu udruženja jugoslavenskih inžinjera i arhitekta u Splitu (1923); Vj. Klaić, Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati, II. (1918); Vj. Klaić, Povjest Hrvata, I.—V. (1899—1911); F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925); F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, I. (1920); L. Jelić, Crtice o najstarijoj povijesti Splita (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. II., 26—41); F. Bulić, Car Dioklecijan (1918); F. Bulić, Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij (Zbornik Matice Hrvatske, 1925); F. Iveković, Split-Spalato (1924); M. Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka 9 do početka 15 vijeka. Crkve (1922); M. D. Glavinić, Estetika gradova u Dalmaciji (Jadranska Straža, 1927, 11); D. Hirtz, Između Krke i Cetine (Prosvjeta, 1906); Hoffiller, Palača cara Dioklecijana (Omladina, 1908); Split, Izdanje putničkog ureda Split i Balkan Mentora (1926). *J. Modestin.*

U S. ima izvor slane sumporovite saliničke vode 22° C. Za piće je i za kupanje. Ljekovito je blato. Zračno je kupalište i sunčanje. Dobra je i plaža. Ima inhalatorijum. Ima sanatorijum privatnih liječnika s röntgenovim institutom i morsko kupanje. Liječi: katare organa za disanje, rekonvalescente, malokrvnost, živčane bolesti, reumatizam, podragu, ženske bolesti, trovanje metalima. *L. N.*

»SPLIT«, ANONIMNO DRUŠTVO ZA CEMENT PORTLAND u Splitu. Osnovano je 1908. Direkcija i tvornica nalaze se u Solinu. Kapital je 30,000.000 Din. Tvornica u Solinu izrađuje cement i pločice za krov od cementa i azbesta, a u Vranjicu društvo ima fabriku umjetnog mramora. Kapacitet je 200.000 tona godišnje. Pokretna snaga je 2.000 HP, a radnika je zaposleno 1.000. Društvo učestvuje u kapitalu raljske tvornice cementa. *S. P.*

SPLITSKA OBLAST ustanovljena je uredbom o podjeli države SHS u oblasti od 26/4 1922, a na osnovu člana 35 vidovdanskog ustava. S. O. ima 10.619 km² površine sa 511.163 stanovnika. Po prostoru S. O. je peta među oblastima u državi, a po broju stanovništva, osma. Relativni broj stanovnika (gustina naseljenosti) jednak je prosječnomu relativnom broju stanovnika u cijeloj državi (48 na km²).

S. O. prostire se sjevernim širim dijelom Dalmacije, na jugu od primorsko-krajiške, na zapadu od travničke i donekle mostarske i na sjeverozapadu od dubrovačke oblasti. U njoj se presijecaju, kod Kistanja, najduža dalmatinska paralela (44°) i najduži dalmatinski meridijan (16° od Gr.). Od zapada zapljuskuje S. O. Jadransko More, po kome su se prosuli naši (u S. O.) najznatniji otoci, od Krka (45°) na sjeveru do Visa (43°) i Hvara na jugu. Dok Jadransko more otvara puteve u široki svijet, planine Velebit (1.798 m), na sjeveru, i Dinara (1.913 m), na istoku, čine oštre prirodne međe S. O. prema primorsko-krajiškoj oblasti (Hrvatskoj), odnosno prema oblasti travanjskoj (Bosni). Tek u najnovije vrijeme lička je željeznica obišla Velebit jugoistočnim krajem, te se kod Knina privezala na dalmatinsku željezničku mrežu (Knin—Split 132 km s krakom Perković—Slivno—Šibenik 27 km), dok se pred Dinarom zaustavila pruga uskoga kolosjeka Split—Sinj (58 km), a obišla ju je sjevernim krajem, dolinom Butišnice, šumska uskotračna željeznica Knin — Drvar — Prijedor. Kako je željeznička mreža u S. O. (kao uopće u Dalmaciji) rijetka, još su uvijek važnije ceste, šta više njihova je važnost porasla, otkako su uvedeni autobusi. Ceste u S. O. idu uglavnom pravcem starih rimskih cesta, koje su u srednjem vijeku i za mletačkoga gospodstva (1420—1797) bile zanemarene, a služile su za karavanski promet. Stare su ceste popravljali i nove gradili naročito Francuzi za svoga kratkog vladanja na početku 19 vijeka. Tada je građena i znamenita Sredozemska ili Marmonova cesta, koja u S O. vodi od Knina preko Vrlike, Sinja, Trilja, gdje je premoštena Cetina, Zagvozda i Turije, pa pred Kozicom prelazi u dubrovačku oblast.

Zapadno od Dinare razgranalo se raznoimeno prigorje, koje ide najviše paralelno s njom u pravcu od sjeverozapada k jugoistoku. Tim prigorjem protiču rijeke: Zrmanja, Krka i Cetina, često krčeći sebi korito sutjeskama (kanjonima) i slapovima. Kanjonska je rijeka naročito Zrmanja (56 km), dok Krka (75 km) i Cetina (102 km) obiluju slapovima, čija je snaga donekle iskorišćena za dobivanje elektrike. Osim jezeru sličnoga Novigradskog Mora, u koje se izliva do Obrovca plovna Zrmanja, i Prokljanskog Jezera, kroz koje teče do pod Skradinski Buk (slap) plovna Krka, S. O. pripada i najveće dalmatinsko slatkovodno (zatvoreno) Vransko Jezero (30 km²).

U krilu Mosora leže čuvena Poljica, negda slobodna knežija, a podno Kozjaka vazda zelena Kaštela, zajedno Parathalassia (Podmorje) cara Konstantina VII. (oko 950).

Čitav kraj od Trogira do iza Omiša obiluje tupinom (cementnim laporcem), na čemu se osniva znamenita dalmatinska industrija cementa sa središtem u okolini Splita. Mosor, kraj Seget (kod Trogira), otoci Brač (kamenolomi cara Dioklecijana i Hvar (škriljevac za krovove) daju izvrstan građevni materijal, zatim ugljena i asfalta, a na otoku Pagu nalaze se naše najznatnije morske solane.

Među gorskim vijencima prostiru se visoke ravnice ili polja, tako u porječju Krke: Kninsko Kosovo i Petrovo Polje, a u porječju Cetine: Vrličko i Sinjsko Polje. Zatvoreno je Imotsko Polje, u jugoistočnom kraju S O. Kao drugdje u krasu, tako su i ovdje polja najzgodniji krajevi za obrađivanje zemlje. »Ravni« Kotari u sjeverozapadnom kraju S. O. ponajviše su brežuljasti.

Klima S. O., prema njenom položaju nasred umjerenoga pojasa i u blizini mora, uopće je blaga. Ipak se u tom pogledu razlikuju otoci i primorje od zagorja, gdje se nalaze termijske prilike, koje podsjećaju na kontinentalnu klimu: Split, na moru, ima temperaturu u januaru 7·0° C, a Sinj samo 27 km (pravac) od mora, gotovo u jednakoj geografskoj širini (11′ sjevernije), samo 2·8°; pa i na raz mora svedena temperatura iznosi samo 4·4°, za 2·6° manje nego u Splitu; u julu je u Splitu 25·6°, u Sinju 21·6°, srednja godišnja temperatura 15·7° : 12·3°; amplituda 18·6° : 18·8°. Količina atmosferskog taloga iznosi na godinu u Splitu 877 mm, u Sinju 1.192 mm. Snijeg je u primorju rijetka pojava (u Hvaru ga obično ima samo jedan dan u godini), dok je u zagorju dosta čest i obilan. Od vjetrova drži u ljeto ponajviše maistral (S-Z), u jesen i zimi šilok (J), dok se bura (S-I) javlja u svako doba godine, i traje pokadšto po više dana. Znatna je razlika između primorja i zagorja u broju dana studeni, u kojima temperatura pada ispod 0°, i zimskih dana, kad temperatura ostaje čitav dan ispod 0°. U Splitu ima takvih dana 5·1 i 2, u Sinju 44·2 i 4·6. Srednji godišnji ekstremi su u Hvaru (na 43° 10′ geograf. šir.) 1·8 i 33·0 manji, t. j. klima je uopće umjerenija, nego što je u Napulju (na 40° 37′ geogr. šir.) s ekstremima 4·5° i 37·3°, ili u Nici (na 43° 42′ geogr. šir.) s ekstremia 3·6° i 32·8°.

Stanovnici S. O. su ponajviše težaci (ratari). Agrarne prilike još nisu sasvim uređene, ali se sada na tome radi. Tlo je većim dijelom krševito. Žitni rod, ponajviše kukuruz, pšenica i ječam, ne podmiruju domaće potrebe, već ga treba uvoziti. Za prehranu mnogo vrijedi krumpir i različna zelen. Najznatniji su proizvod, naročito primorja i otoka, vino i ulje. Osim običnog srednjoevropskog voća (šljive, jabuke, kruške i dunje, breskve i kajsije, orasi i kesten), rodi obilno južno voće, osobito smokve (najbolje su na Hvaru sultanske smokve), bademi, višnje (znatne za proizvodnju likera maraskina) i trešnje, rogači. Gdješto dozrijevaju narančе i limuni, pa i po gdjekoja datulja (Hvar i Vis). Mnogo se goji buhač, zatim duhan i ružmarin. — Stočarstvo je slabo napredovalo, jer nema dobrih travnika. Goveda više služe kao tegleća marva nego za meso i mlijeko. Znatnija je sitna stoka: ovca i koza. Konji domaće pasmine su maleni, ali ustrajni. Za prenošenje robe mnogo još služe magarci i mazge. Gojenje svilene bube ne napreduje kako bi trebalo. Znatnije je pčelarstvo, osobito na otocima. Ribarstvo i mornarstvo daje prehrane i zarade primorcima. Sve privredne grane zajedno ipak nisu dosta jake, da sasvim zadovolje životne potrebe iako rijetkog stanovništva, te se i ovo raseljava.

Stanovnici S. O. po narodnosti su gotovo sami Hrvati i Srbi; od stranaca ima najviše Talijana, a i njih samo 0·7% (bez Zadra, koji sada pripada Italiji). Po vjeri su u velikoj većini rimokatolici, pa pravoslavni, koji čine većinu u benkovačkom (75·7%) i u kninskom srezu (53·8%). Za političku administraciju, kojoj je na čelu veliki župan, S. O. je razdijeljena na 10 srezova: benkovački, brački (Supetar), hvarski, imotski, kninski, krčki (s ispostavom u Rabu), preko-biogradski (Biograd na moru s ispostavom u Prekom), sinjski, splitski i šibenski srez, a srezovi na 60 općina U S. O. ima 672 naselja sa 511.163 stanovnika u 94.580 domova.

U historiji pripada teritoriji S. O. odlično mjesto. Ona je bila jezgra rimske pokrajine Dalmacije s glavnim gradom Salonom (Solin), gdje je, uz carskog namjesnika, sjedio metropolit za Dalmaciju, čija su prava kasnije (923) prešla na nadbiskupa splitskog, komu je malo zatim (928) u crkvenom pogledu podvrgnuta i čitava Hrvatska. Osim Salone u rimsko su vrijeme cvala u primorju ova mjesta: Tragurium (Trogir, isprva grčka naseobina s otoka Visa), Scardona (Skradin), Jadera (Zadar), Aenona (Nona, Nin), a podalje od mora: Promona (na

obronku gore Promine, Tepljuh), Asseria (Podgrađe, kod Benkovca), Varvaria (Bribir) i dr.

U vrijeme hrvatskih narodnih vladara (od 7 do 12 vijeka) teritorija današnje S. O. bila je jezgro hrvatske države. Tamo su bile prijestolnice: Solin, Bihać kod Trogira, Biograd na moru, Nin i Knin. Dalmatinski gradovi: Split, Trogir i Zadar, i otoci: Osor, Rab i Krk, plaćali su hrvatskim vladarima 822/86 do 1000, mira radi, godišnji danak. Kraljevi Tomislav i Stjepan I. Držislav upravljali su tim gradovima kao carski namjesnici. Pravim njihovim vladarom postao je oko 1069 Petar Kresimir IV., čemu je put utro već njegov otac kralj Stjepan II. Pošto je izumrla narodna dinastija, područje S. O., naročito dalmatinski gradovi, bilo je često predmet otimanja i uzrok ratova između ugarsko-hrvatskih kraljeva i mletačkih duždeva. Tek kratko vrijeme u 12 vijeku (1167 do 1180) pripadalo je ono Bizantiji, a još kraće u 14 vijeku (1390—1394) Bosni. Najposlije je pobijedila Venecija, koja je od 1420 sve do svoje propasti (1797) vladala Dalmacijom, braneći je u 16 i 17 vijeku srčanom pomoću samoga naroda, s više ili manje uspjeha, od Turaka. Otada dalje, izuzevši kratko francusko vladanje (1806—1813), područje S. O. bilo je, s ostalom Dalmacijom, u vlasti Austrije sve do njenoga sloma 1918. Po Saint-Germainskom ugovoru (10/9 1923) priznata je Dalmacija Kraljevini SHS.

L i t e r a t u r a: Dalmacija. Spomen-knjiga (1923); Almanah Kraljevine (1927/28). *J. Modestin.*

SPLITSKI SAMOSTAN SVETOG FRANJA. Po predanju Franjevci minoriti (Conventuales) doselili su se u Split 1912, i to kraj crkvice Sv. Feliksa. Od te crkvice i samostana nema danas ni traga. Stari samostan, jako trošan, porušen je 1907, a sagrađen je novi. On je na najljepšem mjestu grada. Samostanci su brižljivo čuvali rijetke starinske spomenike, ali kada ih je 1606 sve satrla kuga, samostan je ostao za neko vrijeme pust, pa su tom prilikom s dragocjenim arhivom propali i mnogi crkveni predmeti. Crkva je jednostavna. U njoj su sahranjeni: historičar Toma Arciđakon, književnik Marko Marulić i hrvatski pjesnik Jeronim Kavanjin. Iz toga samostana mnogi su redovnici bili odlikovani časnim službama crkve i reda. Tu je živio O. Bernardin Splićanin, izdavač Evanđelistara (1495), a neki su se istakli u borbi protiv Turaka

J. J.

SPLITSKO-MAKARSKA BISKUPIJA. U Saloni (Salona, danas Solin kod Splita), nekadanjoj metropoliji rimske Dalmacije, postojala je biskupija, poslije nadbiskupija prije nego što je osnovan današnji Split. Po predanju osnovao je S. biskupiju Sv. Dujam, učenik Sv. Petra apostola. Prema tom predanju, Dujam bi bio u Saloni mučen u vrijeme cara Trojana (107). To predanje je prvi osporio Antun Caramaneo-Matijašević, svećenik s otoka Visa (1658 do 1721). Ali Farlati je suzbio mišljenje Caramanea-Matijaševića. U novije vrijeme opet je to predanje pobijao Bulić. Prema Buliću i Bervaldiju tu se radi o zamjeni Dujma, učenika Sv. Petra, s Dujmom, salonskim biskupom, mučenim u vrijeme cara Dioklecijana. I doista, u Dioklecijanovo je vrijeme (304) u Saloni mučeno više kršćana, a među njima i salonski biskup Dujam. Moći ovih mučenika dao je papa Ivan IV., rodom Dalmatinac (640—642), prenijeti u Rim i sahraniti pod oltarom kapelice Sv. Venancija, što je tada u tu svrhu bila podignuta uz lateranski baptisterij. U isto je vrijeme u apsidi Sv. Venancija napravljen velik mozaik s njihovim slikama. Zeiler, Bulić i Bervaldi drže, da je prvi salonski biskup mogao biti Sv. Venancije, mučen u Duvnu. Harnach je mislio, da je i Venancije mučen u vrijeme Dioklecijanova progonstva (304—312), dok Zeiler drži, da je on u vrijeme cara Aurelijana (270 ili 271) bio žrtva protiv cara Septimija. No najvjerojatnije je, da je to bilo u vrijeme cara Valerijana (oko 257), kao što misle Bulić i Bervaldi.

Od 6 vijeka salonski se biskupi (prvi Stjepan) nazivaju nadbiskupima, mjesto metropolitima. Ameli, montekasinski Benediktovac držao je, da im je taj naslov morao dati neki papa, a po Buliću i Bervaldiju carigradski patrijarh. No najvjerojatnije je, da su se oni tako počeli sami nazivati. Činjenica je, da su salonski biskupi i prema općem halkedonskom saboru (451) bili metropoliti, i da su

se metropoliti uopće od 6 vijeka počeli nazivati nadbiskupima.

Ispočetka je salonska metropolija obuhvatala samo Dalmaciju. Ali već u vrijeme Gota pod njome je bila i gotska Panonija. Nadbiskup Honorije održao je u Saloni dva pokrajinska sabora (530 i 533). Na prvom su se saboru, uz svoga nadbiskupa, nalazili biskupi: zadarski, rapski, sisački, epidaurski, skradinski, naronski, bestoenski i martaritanski. Na drugom su saboru na području salonske nadbiskupije osnovane još tri biskupije: Sarsenterum (po svoj prilici današnji Aržano), Muccurum (današnja Makarska) i Ludrum (po svoj prilici u blizini današnjega Knina). U vrijeme spora o Tri Glave i salonski se nadbiskup Frontinijan opirao caru Justinijanu I. Stoga ga je Justinijan prognao, a za nadbiskupa je postavljen Petar, ali pošto Petra nisu htjeli svi priznati, došlo je u Saloni do raskola.

Kada su Obri i Hrvati oko 614 porušili Salonu, uništena je i salonska nadbiskupija, a Salonci su pobjegli na otoke. Kasnije su se Salonci vratili, ali ne u porušenu Salonu, nego u obližnju Dioklecijanovu palaču, oko koje se onda tokom vremena razvio današnji Split.

Poslije toga je papa poslao u Dalmaciju (područje, u kome su stanovali Latini) i Hrvatsku nekog Ivana Ravenjanina. Kada je Ivan došao u Split, počeo je nagovarati Splićane, da obnove salonsku nadbiskupiju. Splićani su onda izabrali njega za nadbiskupa, i on se nastanio u Splitu, u domu, što mu ga je ustupio neki Sever. Zatim je on Dioklecijanov mauzolej pretvorio u stolnu crkvu, putovao je po Dalmaciji i Hrvatskoj, obraćao je Hrvate na kršćanstvo, obnavljao crkve i t. d. Nekada se držalo, da je Ivan u Splitu nadbiskupovao u drugoj polovini 7 vijeka. Prema Buliću i Bervaldiju, Ivan je u Dalmaciju došao krajem 8 vijeka. 852 splitski je nadbiskup Petar pisao, da je njegova crkva metropola sve do Dunava i gotovo po cijeloj hrvatskoj državi. Ali Petar je tada mislio samo na svoja virtualna prava, na granice nekadašnje salonske biskupije, jer su se krajem 8 i početkom 9 vijeka pokrstili, dobili posebnog biskupa, koji je stanovao u Ninu i bio je do 878 pod jurizdikcijom oglajskog, 878 pod jurizdikcijom carigradskog patrijarha, a od 879 pod jurizdikcijom pape. 879 papa Ivan VIII. pozvao je i latinske biskupe u Dalmaciji, da se vrate pod njegovu jurizdikciju. Kada su upravo latinski biskupi potpali pod jurizdikciju carigradskog patrijarha, ne može se dokazati. U najnovije vrijeme profesor Šišić je dokazivao, da je to bilo de iure već 732, a de facto 803 do 817. Međutim je profesor Viktor Novak branio staro mišljenje, prema kome bi to bilo 863 do 867. Latinski biskupi u Dalmaciji povratili su se pod papsku jurisdikciju tek 923, kada je i bizantinska Dalmacija s otocima potpala pod upravu hrvatskog vladara Tomislava. Poslije toga su u Splitu održani sabori (925 i 927—928), na kojima je provedena crkvena reorganizacija: Ninska biskupija je ukinuta, latinska proširena, a splitski nadbiskup proglašen primasom Dalmacije i cijele Hrvatske U to su vrijeme splitski nadbiskupi imali pod svojom jurisdikcijom deset biskupija: Osor, Krk, Rab, Zadar, Ston, Dubrovnik, Kotor, Skradin, Sisak i Duvno. Skradin je u to vrijeme bio pod Grgurom, biskupom ukinute ninske biskupije, dok su Sisak i Duvno ostali i dalje nepopunjeni.

Kada je 533 osnovana biskupija u Makarskoj, prvim makarskim biskupom imenovan je Stjepan. Poslije Stjepana historija ne zna ni za jednog makarskog biskupa sve do 14 vijeka. Makarska je biskupija svakako obnovljena oko 1040, kada je i Knin dobio posebnog biskupa. Međutim je i Trogir 950—1000 podignut na biskupsko dostojanstvo.

1828 izvedena je u Dalmaciji nova crkvena reorganizacija. Tom prilikom trogirska biskupija je podijeljena na splitsku i šibensku; makarska je ujedinjena sa splitskom; Split je dobio biskupa, namjesto primasa, koji je potpao pod jurizdikciju zadarskog nadbiskupa; trogirska stolna crkva pretvorena je u zbornu, a 1880 u opatijsku; u Makarskoj se nastanio splitski pomoćni biskup i t. d.

Danas S. M. B. broji 214.?63 katolika, 7 dekanija (Split, Trogir, Makarska, Omiš, Trilj, Imotski, Metković), 147 župa, oko 160 svjetovnih svećenika, uz koje po nekim župama djeluju i 55 Franjevaca. Glavno je sjedište S. M. B. Sinj, u koji dolaze

hodočasnici sa svih strana svakog 15/8 i tu ukazuju počast slici Majke Božje, koja je tamo u tursko doba prenesena iz Rame u Bosni.

Literatura: Farlati, Illyricum Sacrum (I.—IV, 1751—1769); Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana (Rački, Monumenta Slavorum Meridionalium, Scriptores, III., 1894); Bulić-Bervaldi, Kronotaksa solinskih biskupa i t. d. (1913; preštampano iz Bogomoljske Smotre 1912—1913); V. Novak, Pitanje pripadnosti splitske biskupije u vrijeme organizacije (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 1923); Šišić, Hrvatska Povijest, I. (1925); Jelenić, Povijest Hristove crkve (I.—III., 1921—1928).

J. Jelenić.

SPLOŠNA STAVBENA DRUŽBA, Maribor. Osnovana je 1921. Kapital je 10,000.000 Din. Ima tvornicu gvozdenih konstrukcija u Teznom, pilanu u Fali. Glavno polje rada je izvođenje hidrotehničkih radova, bagerovanje i t. d. *S. P.*

SPLJET. Tako glasi ime Split po pravilima jekavskog književnog narječja u Hrvata. Ali mještani (ikavci), Splićani, vole ikavski oblik Split, koji je službeno osnažen.

J. M-n.

SPOMENAK, list za zabavu i pouku srpskoj djeci. Izlazio je u Pančevu jedanput mjesečno 1893—1912.

U. Dž.

SPOMENICA SRPSKO-BUGARSKOGA RATA 1885/86 ustanovljena je 19/2 1886, i dodijeljena svima onima, koji su, ma na koji način, uzeli učešća u ratu protiv Bugara 1885/86. Medalja je oblika crnoga križa, čiji se kraci sužavaju k mjestu ukrštanja, na kome su u jednome krugu ispisane s jedne strane godine ratovanja, a s druge inicijal kralja Milana Obrenovića.

P. L.

SPOMENICA SRPSKO-BUGARSKOGA RATA 1913 ustanovljena je 25/11 1913 i dodijeljena svima, koji su, ma na koji način, uzeli učešća u ratu protiv Bugara 1913. Medalja je u obliku pozlaćenoga križa, čije se strane sužavaju na mjestu ukrštanja, na kome se u jednom krugu nalazi na prednjoj strani inicijal kralja Petra ispod kraljevske krune, a na stražnjoj strani zapisana je godina 1913.

P. L.

SPOMENICA SRPSKO-TURSKOGA RATA 1876—1878 ustanovljena je 15/2 1878, i dodijeljena je svima onima, koji su, ma na koji način, uzeli učešća u ratu za oslobođenje 1876—1878. Medalja je oblika pozlaćene okrugle pločice; na prednjoj strani ima alegoriju Srbije sa šljemom i oklopom, koja sjedi držeći štit, na kome je ocilo i amblem: Samo sloga Srbina spasava. Sve je to uhvaćeno vjenčićem od lovorove i hrastove grančice. Na stražnjoj strani je godina ratovanja. *P. L.*

SPOMENICA SVJETSKOGA RATA 1914—1918 ustanovljena je 1/12 1920. Dobila su je sva lica, koja su, ma na koji način, uzela učešća na strani Srba u Svjetskome Ratu 1914—1918. Medalja je u obliku brončanog križa u krugu. Između krakova križa ukršteni su mačevi. U sredini je lovorov vijenac, koji obuhvata reljef glave kralja Petra, oko koga je natpis: Petar I. Kralj Srbije. Na gornjem kraku zapisano je: 1914, a na donjem: 1918. Na prednjoj strani je dvoglavi orao raširenih krila, kao znak slobode i poleta. Na lijevome kraku križa je napisano: 1916, a na desnom: 1917.

P. L.

SPOMENICA ZA SRPSKO-TURSKI RAT 1912 ustanovljena je 31/10 1913, a dodijeljena je svima onima, koji su učestvovali, ma na koji način, u ratu protiv Turaka 1912. — Medalja je okrugla pozlaćena pločica. Na sredini prednje strane je sunce, u kome je napisano: 1912. Sunčani zraci obasjavaju natpis: Osvećeno Kosovo, koji je iznad sunca, pod gornjom ivicom medalje. Ispod sunca su top i kola, iza kojih se u daljini vidi crkva Gračanica. Sve ovo obuhvaćeno je vijencem od lovorike i hrastove grančice. Na stražnjoj strani je dvoglavi orao, oko koga je lovorov vijenac, na čijim su listovima ispisana mjesta, za koja su vezane srpske pobjede u ratu 1912. *P. L.*

SPOMENIK Srpske Kraljevske Akademije, naučni zbornik. Izlazi periodično u Beogradu od 1888.

U. Dž.

SPOMENIK OMLADINI NA CETINJU. Braneći Cetinje i djelo ujedinjenja u cetinjskoj božićnoj pobuni 1918, poginuli su kapetan Radojica Damjanović i još 32 omladinca. Oni su svečano sahranjeni na Novu go-

dinu 1919, a u septembru 1924 podignut im je spomenik. Taj spomenik nalazi se nad njihovom zajedničkom grobnicom, pred dvorom bivšeg kralja Nikole, a na mjestu, gdje je nekada bio čuveni Brijest. *M. M.*

SPOMENIŠKI URAD U LJUBLJANI vodi brigu za očuvanje spomenika u ljubljanskoj i mariborskoj oblasti. Osnovan je 1913, kao Deželni konservatorijski urad za Kranjsko, koji je radio pod nadzorom centralne komisije za čuvanje spomenika u Beču. 1919 ponovno je organiziran, kao S. U. Poslove konservatora vodi od početka do danas Dr. Franc Stele. Štampani izvještaji o radu S. U. izlazili su 1913—1918 u Mitteilungen der k. k. Zentralkommision für Denkmalpflege u Beču, a od 1921 u Zborniku za umetnosno zgodovino u Ljubljani. Pored redovnog nadziranja spomenika u Sloveniji, S. U. sistematski istražuje naročito freske iz srednjega vijeka. On je u tom pogledu postigao lijepe uspjehe i spasao domaćoj nauci tako važne spomenike kao što su tri, 1925 i 1926 otkrivena, sloja fresaka u crkvi na Vrzdencu, i freske od 1526 u crkvi Marija Gradec, kod Laškoga. *F. S.*

SPON JAKOV, francuski arheolog i liječnik (1647 — 1685). S. je proputovao 1675 i 1676 Iliriju, Dalmaciju, Grčku i Istok, s engleskim plemićem George Wheler, i o tome je putu izdao 1678 značajno ilustrirano djelo u 3 knjige. To je 1682 učinio i njegov saputnik (francuski prijevod 1723). *M. I.*

SPOROGELIT, koloidna modifikacija minerala diaspora. Glavna je supstancija naših boksita, no kako je koloid, nema stalnog kemijskog sastava. Uglavnom je to aluminijski hidroksid, koji je apsorbirao neku količinu kremičke kiseline, željeznoga oksida i hidrooksida, od čega je crvene boje. Kemijski ga je proučio F. Tućan, a M. Kišpatić ga je nazvao S., da tako istakne koloidnu prirodu te mineralne supstancije (v. Kljakit). *F. T.*

SPORT U JUGOSLAVIJI. Najstariji organizirani sport kod nas je strijeljanje. Građansko strjeljačko društvo u Osijeku staro je preko 100 godina. Strjeljačka društva su se raširila po cijeloj Jugoslaviji, ali do danas se još nisu spojila u zajednički strjeljački savez. Strjeljačke družine u Srbiji imaju međutim svoj posebni Strjeljački Savez.

Zimski sportovi su se počeli razvijati u raznim sklizalačkim klubovima. Klub u Zagrebu postoji već 50 godina, a ima ih po cijeloj državi. Zimski sportovi se najviše njeguju po Sloveniji i Hrvatskoj, gdje ima podesnog terena i jače zime. Osim sklizanja njeguje se kod nas i ski-sport. U Hrvatskoj i Sloveniji ima nekoliko ski-klubova. Svi ovi klubovi, kojih danas ima 15, udruženi su u Jugoslovenski Zimsko-sportski Savez, koji je osnovan 1922, sa sjedištem u Ljubljani.

Konjanički sportovi razvijaju se po cijeloj državi, osobito potporom državne vlasti, te su svuda osnovana razna udruženja za konjaničke sportove i za kasačke utrke. U Srbiji se takva društva nazivaju Kola Jahača, a najjače i najstarije je u Beogradu. Savez za konjaničke sportove još ne postoji.

Automobilski sport razvio se osobito u najnovije vrijeme. U Zagrebu postoji Hrvatski Automobilski Klub, a u Beogradu Automobilni Klub Kraljevine SHS. Automobilski savez još ne postoji.

Mačevanje se njegovalo u Hrvatskoj i u Srbiji, uz gimnastiku, u školama i u gimnastičkim društvima. U Zagrebu je osnovan 1906 I. Hrvatski Mačevalački Klub, u Sarajevu Hrvatski Mačevalački Klub, u Beogradu Srpski Mač. Mačevalački savez osnovan je 1927 u Zagrebu.

Biciklistički sport se naročito razvio u Zagrebu, Ljubljani i Beogradu osamdesetih i devedesetih godina prošloga vijeka, dok nije pomalo sasvim prestao kao sport, a održava se samo još kao saobraćajno sredstvo. U Zagrebu je postojao prije rata Savez Hrvatskih Biciklista, ali je on za vrijeme rata prestao raditi. Sada se ponovno počeo razvijati koturaški sport, koji je 1923 obnovljen, kao Jugoslovenski Koturaški Savez, sa sjedištem u Zagrebu i sa 15 klubova. Od 1927 zove se: Koturaški Savez SHS.

Najviše se kod nas raširio nogomet (football), a svi klubovi spojeni su u Jugoslovenski Nogometni Savez, s podsavezima u Zagrebu, Beogradu, Osijeku, Splitu, Sarajevu, Subotici i Ljubljani. Sjedište saveza je u Zagrebu od 1920. Savez ima preko 300

klubova. Prije rata njegovali su nogometni sport Hrvatski Sportski Savez u Zagrebu i Slovenska Sportska Zveza u Ljubljani. Za vrijeme rata upravljao je nogometom u Zagrebu zasebni odbor za priređivanje sportskih utakmica u korist Crvenog Križa.

Aeronautika je kod nas još vrlo slabo razvijena i njeguje se poglavito samo u vojničkim krugovima. U cijeloj državi postoji poslije rata samo u Beogradu posebni Aeroklub.

Laka atletika njegovala se kod nas u raznim sportskim krugovima kao uzgredna disciplina u posebnim lakoatletskim sekcijama. Kasnije su se svi ovi klubovi spojili u Lakoatletski Savez (1921), sa sjedištem u Zagrebu. Danas ima u Savezu oko 40 klubova, ali ih je samo nekoliko, koji se bave jedino lakoatletskim vježbama. — Isto tako je osnovan i Teško-Atletski Savez sa sjedištem u Zagrebu (1924). On danas ima 15 klubova. Neki od tih klubova njeguju još i boks.

Veslanje se davno njegovalo, osobito na Jadranskom moru i na velikim rijekama (Dunavu, Savi i Dravi). U Zagrebu je još prije 50 godina postojao veslački klub Sava. Veslačkih klubova ima sada svega do 20. Oni su se udružili 1922 u Jugoslovenski Veslački Savez, sa sjedištem u Beogradu.

Lawn-tennis se kod nas mnogo njegovao u raznim sportskim klubovima u posebnim sekcijama. Sada ima 32 tenis-kluba, koji su se udružili u Jugoslavenski Tenis-Savez, sa sjedištem u Zagrebu (1922).

Plivanje se ranije njegovalo u raznim klubovima. Sada ima posebnih plivačkih klubova, i to poglavito na Jadranskom moru i na našim velikim rijekama (Dunavu, Savi i Dravi). Svi ovi klubovi su se ujedinili 1923 u Jugoslovenski Plivački Savez, sa sjedištem u Splitu.

Jugoslovenski narodni olimpijski odbor osnovan je 1919, sa sjedištem u Zagrebu, a od 1927 je u Beogradu. Delegati svih sportskih saveza sačinjavaju izvršni odbor, koji ima zadatak, da pripremi odlazak naših sportista na olimpijske igre. JOO ima dva svoja delegata u internacionalnom olimpijskom komitetu, koji ima svoje sjedište u Lausani, i komu pripadaju narodi cijelog kulturnog svijeta. Naši delegati su: pukovnik Svetomir Đukić, koji je bio zastupnik kraljevine Srbije u I. OS još 1912 za olimpijske igre u Stockholmu, i prof. Dr. Franjo Bučar, koji je delegat za Jugoslaviju od 1920 za olimpijske igre u Anversu. Naši sportisti su prvi put sudjelovali na olimpijskim igrama u Anversu, i to samo u nogometu, a 1924 su se javili na olimpijskim igrama u Parizu s gimnastikom i u hrvanju, plivanju, lakoj atletici, teškoj atletici, biciklu, nogometu i jahanju. Pobijedili su jedino u gimnastici, u kojoj su zadobili jugoslovenski Sokoli jednu prvu nagradu.

Ima više sportskih časopisa, koji se bave svim granama sporta, najviše nogometom. Sportskih listova ima u Zagrebu, Beogradu, Ljubljani, Splitu, Sarajevu, Osijeku i Subotici; ta su mjesta i centri sporta u našoj državi.

Kako se ranije njegovao biciklistički sport, to su se prve sportske novine bavile poglavito biciklistikom, a tek kasnije počele su se javljati sporske novine i časopisi, koji su se bavili i ostalim granama sporta. Sportska književnost se znatno razvila; u Zagrebu postoji čitava mala sportska biblioteka. Dr. Fr. Bučar izdao je: Plivanje (1896), Plivanje (1901), Floretovanje (1901), Mačevanje (1911) i Olimpijske igre u Stockholmu (1913), posebnu Bibliografiju za tjelesno vježbanje do 1922, gdje se nalazi sva hrvatska sportska literatura. Drag. Schulze preveo je s češkog: Očenasek, Hrvanje (1907), Mario Rieger i Pavao Kauders izdali su Sportski Kalendar (1921), gdje se nalazi popis svih sportskih organizacija u cijeloj državi. Zvonimir Klobučar izdao je knjigu Nogomet (1922), a Pavao Kauders i Ante Schneller izdali su zajedno: Nogometna pravila (1923). U Zagrebu je počela izlaziti, u izdanju knjižare Stjepana Kugli-a, Sportska biblioteka, od koje je već izašla Lahka atletika, Ski i Djiu-Djiu, a nastavlja se s ostalim granama sportova. Od srpske sportske literature najvažnija je zbirka Milana Arsovića: Viteške igre i sportovi (1911). *F. Bučar.*

SPORTSKI LIST, izlazio je 1923 do 1924 u Beogradu. *U. Dž.*

SPREČA. 1. Rijeka u Bosni, desni pritok Bosne. Izvire na sjevernoj padini Veljave Glave (624 m) i južne padine Snagova (580 m), 7·5 km zapadno-jugozapadno od Zvornika (na

Drini). Sa izvorišta teče u vijugavom toku, pravcem zapad-sjeverozapad, a tek od utoka Turjanskog Potoka skrene pod pravim uglom, probija se kroz kratku klisuru između Glavice (326 m) i Kručice (294 m), tekući na sjever, a po izlasku iz nje ponovo teče k sjeverozapadu. Na tome toku, od Bokavića do Karanovca i Gračanice, čini nekoliko velikih meandara i okuka, a isto tako i na donjem toku, gdje uglavnom teče prema zapadu-sjeverozapadu. Ušće S. u Bosnu je preko puta Doboja, oko 1 km istočno-jugoistočno od željezničke stanice. — S. ima vrlo mnogo pritoka. Glavnije od njih su: Krivaja, Jala, Gračanica sa desne strane, a sa lijeve: Mala Spreča, Oskova, Turjanski Potok i Jadrina. Dužina S. toka je 137·5 km, a površina porječja 1.947·7 km^2, a prosječni pad 1·4 m/km. Pri srednjem najnižem vodostaju S. raspolaže sa hidrauličkom snagom od 7.400 HP. *P. V.*

2. Oblast u Bosni. To je ravnica oko rijeke Spreče. Dijeli se na zvorničku, tuzlansku i gračaničku S. U S. rađa mnogo žito i voće, koje se izvozi preko Zvornika, Tuzle i Gračanice. Veliki kompleksi su pod lugovima; u novije vrijeme razvija se šumska industrija. Ima mnogo ugljena.

Literatura: J. Jeremić: O. poreklu stanovništva tuzlanske oblasti (Glasnik Geografskog Društva, 7 i 8, 1922). *M. F.*

»SPREČA«, etivaža bosanskih šljiva, javna skladišta i trgovačko industrijsko društvo, Doboj. Osnovano je 1922. Kapital je 1,000.000 Din. *S. P.*

SPREGA (SPREŽA) je narodni običaj, donekle sličan mobi, a sastoji se u tome, da se dvije ili više zadruga usmeno dogovore, da će jedna drugoj naizmjence pomagati pri poljskim poslovima, naročito pri oranju, kroz cijelu godinu. S. se obično ugovara na svečan način, i u tu se svrhu priredi gozba, obično kod one zadruge, koja ima veći broj članova. Običaj je, da se ta gozba počne ili u subotu uveče ili u nedjelju ujutru. Gozbi prisustvuju svi članovi dotičnih zadruga, a pozovu se i drugi ugledniji ljudi iz sela i susjedstva. Gozba traje do kasno u noć, a za to vrijeme, naročito mladi muški i ženski svijet pjeva, igra i izvodi svakojake šale. *P. B.*

SQUADRI VLAHO, pjesnik (1643, otok Koločep — 1691, Dubrovnik). Bio je isprva svećenik na otoku Koločepu, a poslije (1667) arcibiskupov tajnik u Dubrovniku. Svojom pjesmom Mačuš i Čavalica dao je vrlo romantičnu, ali i vrlo naivnu priču u stihovima o ljubavi dvoje djece na otoku Koločepu, od koje su dobili ime selo Mačuš i gora Čavalica, pri čemu slavi i svoj rodni Koločep. *M. R.*

SRABLJE JEZERO, jezerce u Crnoj Gori, na masivu Durmitora, između planina: Ranisave (2.086 m), Sedla (2.226 m), Lomnih Dolova (oko 2.200 m) i Stožine (oko 2.000 m). Leži iznad Modrog Jezera, na apsolutnoj visini od 1.667 m. Zagaćeno je velikim bedemom, koji je sastavljen od manjih i većih ćoškastih stijena, a predstavlja urvine od urnisa. Dno S. J. pokriveno je sličnim stijenama, a udolina, u kojoj je, sastavljena je od glinaca i lapora. S. J. je dugačko 45 m, široko 35 m, a prosječna dubina mu je 1·5 m. Održavaju ga mnogi izvori po ivicama, naročito ispod odsjeka Ranisave. Voda S. J. je bjeličasto-zelena. U njemu se kupa okolno stanovništvo, vjerujući da je ljekovito za kožne bolesti, po čemu je i dobilo ime. Jezero je glacijalnog porijekla i spada među cirkusna jezera.

Literatura: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899). *P. V.*

SRAKANE, otočići na Jadranskom Moru, zapadno od otoka Lošinja, sjeverno od Sušaka. Sastavljeni su od kretacejskih vapnenjaka, i pružaju se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, kao prirodni nastavak južnog dijela otoka Unije. — Sjeverno je S. Vele, južno S. Malo. Oba otoka su jako izdužena oblika i leže između 44° 33·6′ do 44° 35·8′ sjev. šir. i 14° 18′ do 14° 20·9′ ist. duž. Gr. Prvi je otok 3·4 km, visok 6 m; drugi je kraći i niži. Dužina mu je 1·6 km, a visina 46 m. Oba su otoka gola, ali su pri obalama po obroncima i zaravanima pokrivena pijeskom, na kome raste naročito vinova loza. Vrlo su malo razuđeni, te nemaju većih zaliva. Na zaravni prvog otoka nalazi se na-

selje S. Vele, na drugom je naselje S. Malo. *P. V.*

SRAMNIK, poveći zlatan ili srebrn novac, koji mlade nose na čelu, kad ubrade glavu raznim nakitom. S. nosi mlada od dana vjenčanja pa za godinu dana. Nosi se u Prizrenu. *N. Z.*

SRB (Donji i Gornji), selo u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti, u donjolapačkom srezu. Leži uz kordunsku cestu u dolini (450 m) vode Srebrnice, podno brda Orlove Grede (1.051 m), južno od izvora rijeke Une. Ima 968 stanovnika u 185 domova, poglavarstvo općine (7.800 stanovnika), pravoslavnu parohiju, pučku školu, poštu i telegraf. U okolini S. ima jakih naslaga sadre (gipsa).

S. je u srednjem vijeku bio glavno mjesto, »stol«, unske župe, koja se prostirala oko vrela rijeke Une, pa niz vodu do utoka Unca, te je zapremala od prilike današnju upravnu općinu S. U tome se kraju nalaze razvaline starih gradova, kao što su Netečka gradina s rimskim ostacima, i Rađenovića gradina, kod samoga S., i Kunovac, kod sela istoga imena, južno od S. Za pokolj kršćanski, koji su učinili (1242) Tatari ad quandam aquam que dicitur Sirbium, drži se, da je izvršen kod S., na vodi Srebrnici. 1345 morao je knez Ivan Nelipić sa svojom majkom Vladislavom ustupiti kralju Ljudevitu I., osim Knina, i gradove: Unac, Počitelj, Srb i Osik. 1422 spominje se vila Serbi, a 1451 naročito stol Srpski, gdje se sudilo, šta je pravo i zakonu hrvatskomu ugodno. Od stola S., što je bio plemenski sud porodica Dejaniševića, Henčića, Korača, Matijaševića i Anića, prizivalo se na banski stol u Kninu.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. VII., 138). *J. Modestin.*

SRBADIJA. 1. Ilustrovani list za zabavu i pouku. Izlazio je jedanput mjesečno u Beču 1874—1877, u vlasništvu J. Stefanovića Vilovskog i St. Ćurčića.

2. Časopis za zabavu i pouku. Izlazio je jedanput mjesečno u Beogradu 1881—1883, pod uredništvom Stefana Ćurčića.

3. List za narodne javne potrebe. Izlazio je u Velikoj Kikindi 1898 do 1900.

4. Vanpartijski list za novosti, šalu i zabavu. Izlazio je dvaput nedjeljno u Nišu 1909—1912.

5. Organ Srnao. Izlazio je jedanput mjesečno u Novom Sadu 1924—1925. *U. Dž.*

SRBI. P o r i j e k l o i i m e. O imenu S. i njegovu značenju mnogo se raspravljalo kao i o imenu Hrvat. Sve te hipoteze još su uvijek samo hipoteze. Konstantin Porfirogenet, u prvoj polovini 10 vijeka, kaže, da ime Srbi znači one, »koji su postali robovi rimskomu caru«, i očevidno izvodi to od latinske riječi servus. To je netačno, jer se sam car Konstantin pobija, kad kaže, da su Srbi došli s tim imenom na jug, pošto su se odijelili od ostalih Bijelih Srba oko Visle. (A ima i lužičkih i ruskih Srba, koji nisu nikojemu rimskom caru robovali). Šafařík je (poslije Dobrovskoga) nalazio u imenu Srb, Srbad-ija indentičnost s imenom Sarmati, no u svojim Slovanskim Starožitnostima promijenio je to mišljenje, i imenu Srbi tražio je porijeklo u korijenu ser- roditi (sanskrtski: su), i to u značenju rođaci, srodnici, ili narod. Pozivao se na rusku (i malorusku) riječ pa-serb i poljsku pasierb = momak, pastorak. Osim toga tvrdio je, da je ime Srb bilo uopće zajedničko ime za sve Slovene (ili za najveći dio Slovena) u najstarije doba, i da je prema tome ono najstarije. Prokopijevi Spori njemu je iskvareno za Serbloi. Danas je ta hipoteza o zajedničkom imenu sasvim napuštena. Prokopijeve Spore Niederle je tumačio kao kraći oblik za Βοσπόροι. Ceus je nalazio srodnosti imenu Srb u njemačkim imenima Suevus ili Vandalus. Daničić je izvodio ime S. od istog korijena Sar (kao ime Hrvat), s determinacijom sarbh (branitelj ili borac). Protiv toga mišljenja ustao je odlučno Krek.

Iz svega se vidi, da postanje i značenje te riječi, kao i imena Hrvat, ostaje, pored svih hipoteza, tajnom i zagonetkom, i daljim hipotezama ostaju vrata otvorena.

L i t e r a t u r a: F. Šišić, Ime Hrvat i Srbin (Godišnjica, 1922). *V. Novak.*

Mnoge okolnosti govore za to, da kod porijekla S. treba razlikovati dvoje, naime: ljudsku masu slovenskog porijekla iz evropske Sarmatije, s one strane Karpata, i prvobitne nosioce srpskog imena, koji su došli izdaleka, i koji su, od potčinjenog dijela slovenskog ljudstva, obrazovali S.

Mjerodavni predstavnici slovenske arheologije i paleoetnologije tvrde, da je domovina prvobitnih S. bila u zakarpatskoj Samatriji, između Dnjepra, Visle i Karpata i da su se S. neposredno odavde doselili na Balkanski Poluotok. N. Županić pak misli, da su nosioci imena S. došli u Ilirik iz Bijele Srbije, t. j. iz Saksonije, gdje njihovi ostaci žive još i danas. U Polablje su oni došli iz slovenske pradomovine, koja se prostirala između Visle i Dnjepra. N. Županić ide još i dalje, i dokazuje, da historija bilježi prve nosioce imena S. u prvom vijeku poslije Isusa (Plinije), ali ne na teritoriji između Dnjepra i Visle, već u azijskoj Sarmatiji, koja se prostirala istočno od Dona (Tanais), tamo do grebena Kavkaza na jugu. Plinijevi S. živjeli su negdje u uglu između istočne obalne linije Azovskog Mora i sjeverozapadnog grebena Kavkaza (Koraks), uz liniju rijeke Kubana, gdje se spominju i Kisti, Zilski, Harimati i Anti. U drugom i trećem vijeku prije Isusa udubeno je na kamenovima u Tanaisu u azijskoj Samartiji i hrvatsko ime (Horuatos). Kisi i Zilhi su vjerojatno prvobitni nosioci imena Čeh i Zličan.

Prva poznata velika seoba plemena i naroda iz azijske Sarmatije u evropsku Sarmatiju, dakle u zapadnom pravcu, počela je u vrijeme, kada je na Kimerijskom Bosporu vladao kralj Farnakes (36—47 prije Is.). Tada je naime hunski vojvoda Čiči, došavši iz istočnog Turkestana, udario na državu Aorza (Antsai) između Aralskog Jezera i sjeverne obale Kaspijskog Mora, te su Aorzi uzmakli na teritoriju između donje Volge i Kavkaza. Od Aorza preplašeni i pritisnuti Sarmati napustili su zbog toga svoj zavičaj u Ciskavkaziji i uputili se preko Dona prema zapadu. Njima su slijedila razna transmeotska plemena, kao Roksolani, Jaziti, Kostoboki, Alani i t. d. Je li ova migracija povukla sobom i S. na zapad među Slovene, to se ne zna. Važnije je utvrditi, da su Anti u 4 vijeku po Is. imali neku vrstu državne organizacije između Dnjestra i Dnjepra, a u obimu antske organizacije trebalo bi pretpostaviti i S. i Hrvate, koje V. Tomaschek drži za antska plemena. Svakako su kasnije Huni i Avari, svojim ratnim pohodima, ubrzali ekspanziju i migracije slovenskih i poslovenskih plemena iz evropske Sarmatije na zapad i jug.

Srpsko ime (Cerveti) spominje se prvi put u srednjoj Evropi kod geografa Vibija Sekvestra u 6 vijeku po Is., i to na desnoj strani Labe, na teritoriji između Magdeburga i Lužice, u današnjem vojvodstvu Anhalt. Ime varoši Zierbist-Zerbst (slovenski Serbište) podsjeća još danas na život S. u zalapskoj oblasti. Franački kronist Fredegar potvrđuje za vrijeme 623—631 po Is. postojanje srpske kneževine između Labe i Sale, i spominje kneza Drvana, koji je, poslije bitke kod Vogastizburga, oslobodio svoje S. od franačke vlasti i pridružio se Samu, pobjedonosnomu vođi zapadnih Slovena.

Kao što se piše bizantinski car Konstantin VII. Porfirogenet, S. su došli iz Bijele Srbije u Ilirik za vrijeme cara Herakleja, vjerojatno oko 626, kada se Carigrad nalazio u velikoj opasnosti zbog opsade sa strane Avara i Persijanaca. Na Balkanskom Poluotoku pouzdano se srpsko ime spominje prvi put 822, kod Einharta, povodom bježanja panonskog kneza Ljutovida Posavskog u Bosnu. Pošto se prvobitni nosioci imena S. prvi put spominju u Kavkaziji na istočnoj strani Azovskog Mora, a zatim na Labi, izlazi, da su S. napustili svoj stari zavičaj i načinili dugi put od Kubana do Labe u doba između 1 i 6 vijeka po Is.

Nastaje pitanje, koje su narodnosti bili prvobitni S. sjeverne Kavkazije, koja leži u obimu nekadašnje azijske Sarmatije. Prvobitni S. svakako nisu bili slovenske narodnosti, jer ni u 10 vijeku po Is. nije bilo Slovena na teritoriju između Donjeg Dnjepra i Donjeg Dona, a kako bi ih mogli očekivati za 1 vijek i to još istočnije od Dona, na Kubanu. Najprirodnije je misliti, da su prvobitni S., S. Plinija i Ptolemeja, pripadali kavkaskim aborigenima poput njihovih

susjeda Anta, koji žive još danas u području istočnog Kavkaza i govore lezginsko narječje. Kavkaski aborigeni pak spadaju u alarodijsku rodbinu, čiji su članovi bili, između ostalih, na pr. Sumerci, Pelazgi, Etruščani i t. d.

Alarodi nisu bili ni Semiti ni Mongoli ni Indoevropljani, već etnička porodica svoje vrste.

Prema svemu tome najbliže je tražiti etimološko tumačenje imena S. iz kavkaskih jezika. N. Županić misli, da je ime Serbi satavljeno iz ser (sar, sir, sor, sur) i pluralnog kavkaskog sufiksa -bi. Sur ili ser znači u lezginskom jeziku čovjek, i prema tome ser-bi ili sur-bi množina ljudi ili narod. Pošto pak većina starih etničkih imena imaju isto značenje, to ovo tumačenje imena S. dobiva u vjerojatnosti.

Organizam srpskog naroda nastao je dakle na taj način, što su se Sloveni, krenuvši iz slovenske pradomovine i prešavši Karpate, polagano u masi pomicali preko Dakije i panonske nizine prema Savi i Dunavu, t. j. prema granici bizantinske imperije, i ovdje čekali zgodne prilike za naseljenje u Iliriku. Ta prilika im se dala u prve dvije decenije 7 vijeka, za vrijeme cara Foke i prvih godina cara Herakleja. U to doba Balkanski Poluotok napunio se u masi južnim Slovenima, koji su živjeli plemenskim životom, bez državne organizacije, ili pod nadvlašću Avara. Među tim južnim Slovenima tada još nije bilo nosilaca srpskog i hrvatskog imena. S.-Hrvati su došli od Labe oko 626, pobijedili su Avare, oslobodili Slovene u Iliriku, ustanovili svaki svoju narodnu organizaciju i dali joj ime. Jezik pak S. i Hrvata, koji su bili malobrojni ratnici, iščezao je i gospodari su ga zamijenili jezikom svoga ljudstva, a to je jezikom današnjih S. i Hrvata.

L i t e r a t u r a: N. Županić, Srbi Plinija i Ptolemeja (Zbornik radova, posvećen Jovanu Cvijiću, povodom tridesetipetogodišnjice naučnog rada od prijatelja i saradnika 1924); M. Šufflay, Hrvatska krv i zemlja (Starohrvatska Prosvjeta, n. s. I., 118—123, 1927). *N. Županić.*

H i s t o r i j a. Zahvaćeni bujicom seobe naroda, Sloveni, čija su stara naselja bila u današnjoj jugozapadnoj Rusiji do obala rijeke Dnjepra, krenuli su u povećim masama prema zapadu, možda već tokom 4, a svakako tokom 5 vijeka, kao podložnici i pomoćne čete raznih hunskih plemena. U prvoj polovini 6 vijeka Sloveni su u velikom broju stanovali na lijevoj obali Dunava, naročito u predjelu današnje Vlaške. Odatle su se oni polako pomicali prema zapadu, naročito poslije avarske najezde, koja ih je povukla za sobom; a odatle su pravili i vrlo česte upade u bizantinske oblasti, ponajviše radi plačke. Iskorišćavajući unutrašnje krize bizantinske carevine i njene borbe po Italiji, Africi, a naročito u Maloj Aziji s Persijancima i s mladim islamskim pokretom, Sloveni su počeli da, u sve većim masama, plave sjeverne i zapadne dijelove Balkanskog Poluotoka i da se tamo zadržavaju, ne samo radi pljačke, nego i s namjerom, da tu stalno ostanu. U prvim godinama 7 vijeka kolonizacija Slovena na Balkanu uzela je širok obim, a bila je vršena, kao mnoge barbarske najezde, uglavnom s nasiljem. Pred slovenskim osvajačima bježalo je mnogo stanovništva iz starih gradova sjeverne Srbije čak do Soluna, a stanovnici dalmatinskih gradova spasavali su se na obližnje otoke. Čitav niz lijepo razvijenih gradova, osnovanih od Rimljana ili još prije njih, propao je ovom prilikom, kao Singidunum (današnji Beograd), Viminacium (Kostolac), Skupi (kod Skoplja), Doklea (Duklja), Narona, Salona (Solin), Epidaur (Cavtat) i druga mjesta.

Za te stare Slovene, naše pretke, govore savremeni tuđi pisci, da stanuju u bijednim kolibama, udaljeni znatno jedni od drugih, i da često mijenjaju naselja. Drugi govore, da Sloveni stanuju u šumama oko rijeka, po močvarima i pri jezerima, gdje se teško dolazi; stoga da su vrlo vješti za sve poslove na vodi i oko vode. Imaju svoje čamce, izdubene od jednog panja, male i spretne, na kojima se vrlo daleko otiskuju. Svojom flotom napadali su čak i gradove, kao Carigrad i Solun. Svoje lađe Sloveni su pokrivali daskama, da bi bili zaštićeni od strijela i kamenja, kad se približe bedemima neprijateljskih gradova.

Slovenske mase, koje su u 6 vijeku prvi put postale predmet historičkog interesa, bile su osjećane od tuđih

plemena, odnosno od grčkih, latinskih, jermenskih i arapskih pisaca, kao jedna velika etnička cjelina, uglavnom jednog jezika i jedne opće kulture. Zvali su se sami imenom Slovena. Tuđinci su ih ponekad, po hrđavoj etimološkoj analogiji, nazivali Sklavima ili Slavima. U stvari, to je bio čitav jedan niz slovenskih plemena, doista vrlo srodnih, ali ipak među sobom nedovoljno složnih i povezanih. Njihova demokratska plemenska organizacija brinula se samo za svoje uže plemenske jedinice, a nije imala dublje svijesti o cjelini. Stoga je ponekad njihov život ličio na anarhiju i davao povoda vještim intrigama carigradske diplomacije. To je bio i jedan od razloga, radi kojih su Sloveni za dugo nisu mogli da organiziraju svoje države, a i one, koje su bile organizirane među Slovenima, poticale su od tuđinaca: u Rusiji od Varjaga, u istočnom dijelu Balkana od Bugara, a među Slovencima i Česima od jednog trgovca Sama, koji je bio franačkog porijekla.

Prve čisto slovenske države na Balkanskom Poluotoku postale su tek u 9 vijeku, i to kao reakcija na tuđa osvajanja. Hrvatska država u sjeverozapadnom dijelu Balkana javila se kao otporna jedinica protiv franačkog osvajanja, a srpska u južnoj Bosni i od Neretve do Lima, kao otporno grupiranje protiv Bugara. Vrlo je kratkog vijeka, ali zanimljiv kao važna historička pojava, prvi pokušaj jedne zajedničke države južnih Slovena (819—822), koji su se, u odnosu prema tuđincima, osjetili kao bliska cjelina. Ta država, sa središtem u Sisku, imala je horizontalan geografski položaj, stvorila se duž rijeka Save i Dunava, i obuhvatila je jedan dio današnjih slovenačkih plemena, Hrvate i srpska plemena Timočana.

Srpska država obrazovana je u gorskim klancima jugoistočne Bosne i sjeveroistočne Hercegovine. Današnja Srbija pripadala je toj prvoj državi samo svojim zapadnim dijelom, od prilike do zapadne Morave. Važnu vojničku cestu, koja je spajala bizantsku prijestolnicu sa srednjom Evropom preko Niša i Beograda, držali su Bizantinci, s izvjesnim prekidima, sve do 13 vijeka. Beograd, koji se digao mjesto starog Singidunuma, javlja se prvi put sa svojim slovenskim imenom krajem 9 vijeka. Jedno vrijeme bio je u vlasti Bugara (9 vijeka), koji su inače dugo vremena, u dva maha (9—10, 12—13 vijeka) držali sjeveroistočni dio Srbije, odnosno staru braničevsku oblast. Srpsko nadiranje u moravsku dolinu počelo je tek u 12 vijeku. Inače, u prvo vrijeme, S. su najviše težili, da se iz svojih dinarskih klanaca spuste u dolinu Kosova i niz Metohiju. Srpsko prodiranje u tome pravcu da se lijepo pratiti. Sredinom 9 vijeka srpska je istočna granica bila kod Rasa, t. j. kod današnjeg Novog Pazara; krajem 11 vijeka S. su se već pomakli do Zvečana, a u 12 vijeku prodrli su do Lipljana. Težište te države bilo je, od 12 vijeka, uglavnom oko rijeke Raške. Po toj rijeci i oblasti i čitava je ta rana srednjovječna država dobila naziv Raške.

Prema toj bitno brđanskoj i teško pristupačnoj Raškoj, s izvjesnim patrijarhalnim tradicijama i dubljim rasnim osjećajima, istakla se jedno vrijeme, kao takmac, primorska Zeta. Kao primorska oblast, sa starim vezama u Italiji, s dosta romanskog elementa, oslobodivši se jednim ustankom, sredinom 11 vijeka, bizantinske vrhovne vlasti, Zeta je tražila veze sa zapadom, na papinskoj kuriji i s tada vrlo aktivnim normanskim avanturistima iz Južne Italije. Moćni papa Grgur VII. stvorio je od Zete kraljevinu (prvi kralj Mihailo, 1077), a od grada Bara crkveno i kulturno središte (katolička nadbiskupija osnovana je tu oko 1076).

U Makedoniji, između Ohrida i Prespe, bješe se oko 976 obrazovala jedna moćna slovenska država, čiji je gospodar, car Samuilo, poslije više pobjeda nad Bizantijom, obuhvatio pod svoju vlast gotovo sve srpske zemlje: Bosnu, Rašku, Zetu; na sjeveru je dopro do Save i pokorio Srijem, a na istoku je zavladao Bugarskom. Njegov zet postao je legendarni zetski knez i svetitelj Vladimir. Dvije slovenske države na Balkanu, Makedonija i Zeta, spojene su tako neposrednim srodničkim vezama dinastija, da zajednicu održe čvršćom. Poslije su, kada je Samuilova tvorevina propala, makedonski Sloveni od Zećana tražili novog gospodara i dobili su ga u licu Bodina, sina kralja Mihaila. Iz makedonskih slovenskih krajeva, u kojima su, od kraja 9 vi-

jeka, neposredno i s uspjehom, djelovali učenici slovenskih apostola Ćirila i Metodija, kao Kliment, Naum i dr., dobili su S. i u Zeti i u Raškoj slovensko pismo, kršćansku vjeru i prve osnove slovenske pismenosti. Nekoliko starih srpskih spomenika, još iz 12 i početka 13 vijeka, kao Miroslavljevo Evanđelje i Hilandarski Tipik, imaju jasnih tragova toga uticaja slovenske Makedonije.

Glavno pribiranje srpskih snaga za stvaranje jače državne zajednice izveo je Stefan Nemanja (1114—1195—1200) u drugoj polovini 12 vijeka. Ishodište njegove akcije bila je Toplica, odnosno oblast oko Kuršumlije, gdje i danas postoje crkveni spomenici njegova doba. Odatle se on postepeno, borbom i vještinom, s početka pomagan od Bizantije, dočepao vrhovne vlasti u Raškoj. Poslije je iskoristio bizantinske krize iza smrti cara Manojla (1180), pa je pokorio Zetu, i, najposlije, proširio međe Srbije u svima pravcima. On je prvi uputio srpska osvajanja i niz Vardarsku Dolinu i prema Timoku. Za njegovo je vrijeme Morava postala pretežno srpskom rijekom. Neposredni dokazi njegove težnje, da stvori svuda stabilne temelje svom djelu, jesu njegove sjajne crkvene zadužbine u Srbiji i van nje, a u prvom redu još i danas impozantna Studenica i Hilandar u Svetoj Gori. Njegov rad u crkvenom i državničkom pravcu nastavio je njegov sin, s pravom mnogo slavljeni Sveti Sava (1174—1235), prvi srpski književnik, energičan državnik i organizator samostalne srpske crkve. Organizirajući crkvu, on je od njenih eparhija pravio prosto krajiške marke. S bratom Stefanom, s majstorima dovedenim s istoka, iz Carigrada, on je podigao manastir Žiču, krunidbenu crkvu srpskih kraljeva i prvo sjedište srpske arhiepiskopije.

Nemanjina dinastija vladala je u Srbiji 200 godina, i u njoj je bilo nekoliko vladalaca veće vrijednosti. Već Nemanjin sin Stefan dobio je 1217 od pape kraljevsku krunu i postao je, kao prvovjenčani srpski kralj, ozbiljni politički činilac na Balkanu, u doba puno kriza, kad se na Balkanu, mjesto Bizantije, stvorilo Latinsko Carstvo. Za vlade njegovih sinova, Radoslava, Vladislava i Uroša, Srbija se polako razvijala i jačala, oslanjajući se u svojoj politici čas na Grke u Epiru, čas na Bugare, čas na Madžare. Teritorijalno Srbija se u prvoj polovini 13 vijeka nije mnogo razvila, ali se iznutra sređivala.

Tada se javlja i prvi spomen narodnog naziva Srbije (1237), kao jedničkog imena za ovu općiju državnu zajednicu srpskih plemena. U našim starim poveljama vladar se potpisivao kao »kralj sve srpske zemlje«, ali tu je često naziv srpski bio identičan i zamjenjivao se nazivom raški, odnosno naziv kralj »sve srpske zemlje« obuhvatao je kralja svih raških zemalja. Ta jednina srpske prema množini raških najbolji je dokaz za tvrdnju, da je pod srpskim imenom, kao plemenskim, izvršeno spajanje manjih geografskih jedinica. U prvo vrijeme, ime srpske zemlje nije obuhvatalo Duklju, Travuniju i Zahumlje, ali od druge polovine 13 vijeka kraljevska titula počinje da glasi s ovom diferencijacijom: »kralj sve srpske zemlje i pomorske«. Od sredine 14 vijeka car Dušan je po svojoj tituli car svim Srbima. Pod Nemanjićima Bosna nije ulazila u sastav srpskih zemalja.

Od druge polovine 13 vijeka napredak Srbije bio je brz, svestran i stalan. Tomu su mnogo doprinijele opće političke prilike na Balkanu s jedne, i razvitak domaće industrije s druge strane. 1261 srušeno je latinsko carstvo u Carigradu, ali time nisu prestale borbe Grka i Latina na Balkanu. Anžujska dinastija iz južne Italije gledala je na sve načine, da učvrsti svoj položaj i na istočnoj obali Jadranskog mora i da, po mogućnosti, otuda počne novo potiskavanje grčkog elementa. S. su u to vrijeme, udruženi sa zapadom, djelovali protiv Bizantije. Oni u toj politici nisu istrajali do kraja i, prema vlastitim interesima, išli su čas s Anžujcima protiv Bizantije, čas s Bizantijom protiv Anžujaca. Uglavnom, naročito za vrijeme kralja Milutina (1282—1321), Srbi su u prvom redu gledali, da iz svega izvuku koristi za sebe, i u tome su pokazali i mnogo diplomatske vještine i mnogo uspjeha.

Razvijanje domaće industrije, naročito eksploatacija srebrnih rudnika, dala je srpskim vladarima dovoljno materijalnih sredstava za veće političke podvige. Srpsku rudarsku proizvodnju organizirali su saski radnici, koji su vjerovatno prebjegli u

Srbiju iz Erdelja za vrijeme opake tatarske najezde (1241). Prvi kapitali za taj rad došli su iz Dubrovnika i Mletaka. Čitav niz srpskih rudnika počeo je rad već u drugoj polovini 13 vijeka (Brskovo na Tari, Brvenik na Ibru, Rudnik u Srbiji, Rogozno, Trepča i Janjevo u kosovskoj oblasti). Poslije je stvoren čitav niz drugih rudnika (Plana, Koporići, Kučevo, Braničevo), a mimo sve važno Novo Brdo, »grad srebrni u istinu i zlatni«, kako piše jedan naš stari biograf iz 15 vijeka, grad čiji su se prihodi cijenili na 200.000 dukata godišnje.

Zahvaljujući tomu svom privrednom bogatstvu i vještoj državnoj politici, Srbija je, od početka 14 vijeka, postala prva sila na Balkanu. Njeno prijateljstvo bilo je veoma cijenjeno, i, savez s njom tražio se pod svim uslovima. S političkim ugledom dizao se i ekonomski značaj zemlje. Trgovina se osjetno razvila. Od 1275, od prilike, Srbija je dobila i svoj novac, srebrne dinare, rađene po uzoru na mletačke matapane. S tim novcem kralj Milutin je dizao veličanstvene crkvene građevine, ne samo u Srbiji, gdje je, uz mnoge druge manastire podigao Banjsku i Gračanicu, nego i u Svetoj Gori (obnova Hilandara), u Carigradu, pa i u Jerusolimu. Granice Srbije proširile su se na istok sve do Timoka. Pred kraj 13 vijeka u sastav srpskih zemalja ušlo je i Braničevo. Na jugu je srpska međa doprla na domak Velesa i Ohrida. Skoplje je postalo jedno od najvažnijih mjesta srpske države, čak i prijestolnica. Od 1285, od prilike, Srbija je potpuno upućena niz Vardarsku Dolinu i željela je, da izbije na dva mora, pored Jadranskog i na Egejsko. Milutinov brat, kralj Dragutin, madžarski zet, zvan »srijemski kralj«, vladao je u Beogradu, imajući pod sobom Mačvu i istočni dio današnje Bosne sa Soli i Usorom, t. j. od prilike današnji tuzlanski okrug. On je tamo vladao, istina, kao madžarski vazal, ali je u svoje zemlje, gdje je bio pretežno srpski elemenat ali tuđa vlast, uvodio srpsku kulturu. Za Dragutinova vremena Mačva i Beograd dobili su prvi put srpskog vladara.

Iz prve polovine 14 vijeka ima nekoliko opisa, koji daju zanimljivu sliku materijalnih prilika u tadašnjoj Srbiji. Gradova, u današnjem smislu, u unutrašnjosti zemlje nije bilo, nego su postojali trgovi za izmjenu robe, velika sela i naselja oko kraljevskih dvorova. Zgrade i dvorovi, veli jedan opis, kako kraljevski tako i ostalih plemića, bili su sagrađeni od brvana i od drva, »niti ja tamo gdje vidjeh dvora ili kuća od kamena ili od zemlje, osim u latinskim gradovima na primorju«. Time se da objasniti zanimljiva činjenica, da nije očuvan ni jedan stari vladarski dvor, nego samo manastiri, čijoj je gradnji i trajnosti obraćena velika pažnja, a tvrdi gradovi, koji su imali služiti kao skloništa za vrijeme napasti i borbe.

Čudnovato je, da se pri podizanju vladarskog doma nije pokazivalo više pažnje za trajnost, tim prije, što radne snage nije nedostajalo. Po Dušanovom Zakoniku pri zidanju kraljevskih stanova bila je dužnost, »da svaki pomaže, mali i veliki«. Istina, ti stanovi podizani su, po riječima samog Zakonika, »kad gospodin car ima sina ženiti ili krštenje«. Iz te odredbe izlazi vjerovatan zaključak, da su stari dvorovi vladarski podizani, kao i kod naših seoskih zadruga, s prvobitno nevelikim obimom, pa da su poslije, zbog prirasta u porodici, proširivani ili razvijani na drugom mjestu po istom načinu. Zanimljivo je, da je u narodnoj poeziji ostalo spomena na vladarske dvorove u okolini stare prijestolnice Rasa. Jedna pjesma spominje Đurđeve Stubove »kod Deževe starijih dvorova«. Ali, ako je srpski kraljevski dvor spolja bio običan, u unutrašnjosti je imao mnogo raskoši. Jedan grčki poslanik, koji je vidio sjaj Bizantije i koji je, prema tome, bio u položaju, da s visine cijeni srpske prilike, spominje u jednom svom izvještaju (ne spominjući na žalost, mjesto, u kome je to bilo) Milutinov dvor, koji »blistaše svilenim i zlatom ukrašenim namještajem«, gdje je bilo svega u izobilju, i gdje su se ponude donosile na zlatnim i srebrnim tanjurima i posudu. Ta raskoš i bogatstvo dolazili su, prirodno, kao posljedice privrednog, političkog i kulturnog jačanja sredovječne Srbije.

Od početka do sredine 14 vijeka Srbija je bila, nesumnjivo, glavna i najjača sila na Balkanu. Grci su imali svoje carstvo, ali su u više prilika tražili od S. pomoć, da ga održe u staroj tradiciji. Bugari su, poslije bitke na Velbuždu (1330), konačno

istisnuti iz vardarske doline, i svedeni na područje između Marice i Dunava. S Dušanom taj vidni napredak srpske države biva okrunjen carskim dostojanstvom (1346). U srpskim krugovima osvaja smjela misao, da Dušanova Srbija zamijeni istrošenu Bizantiju. Pod srpskom je vlašću bio i onako najveći dio grčkih oblasti, duboko do Tesalije, i cijela Albanija. Ali u tom brzom osnovu bila je i klica propasti. Car Dušan je umro nenadno, mlad i u punom jeku svoje aktivnosti (1355). Iza njegove smrti silna carevina počela je opadati. Suviše raširena, i to naglim osvajanjima, još nedovoljno organizirana, puna tuđeg, naročito grčkog elementa, sa sredovječnom feudalnom vlastelom, koji su gledali svoje uže interese, Srbija nije mogla da se drži u Dušanovim granicama. Dušanova jaka ličnost držala je još na okupu sve, što je imalo centrifugalnih tendencija, ali njegov slabi nasljednik, car Uroš, lišen te lične vrijednosti, nije mogao da spriječi katastrofu. Pojedini vlastelini obrazovali su onda svoje posebne upravne i državne jedinice, često protiv volje središnje vlasti. Na jugu su se odijelile grčke oblasti; u Makedoniji, sa Skopljem i Prilepom kao središtima, obrazovana je država kralja Vukašina; na lijevoj obali Vardara gospodovali su braća Dejanovići; u Primorju, u Zeti, digli su se Balšići; u Podrinju, od Rudnika do Konavala, Nikola Altomanović je vodio svoju politiku; u moravskoj dolini pribirao se knez Lazar. Pored njih je postojao čitav niz drugih velikaša, manjih po oblasti i sili, ali ne i po prohtjevima. Pri podjeli, kao obično, susjedi su dolazili u opreku; svijest o zajednici interesa iščezavala je sve više; i pokrajinski i lični antagonizmi postali su svakodnevne pojave.

U takim prilikama nije čudno, što su Turci, počinjući tada svoja osvajanja na Balkanu, imali relativno lak posao. Oni nisu naišli na jedan jak srpski front, koji bi im mogao dati otpor, dostojan još uvijek snažne države, nego na niz osamljenih i zavađenih dinasta. Na Marici (1371) pretrpjeli su S. iz Makedonije, pod kraljem Vukašinom i njegovim bratom despotom Uglješom, prvi katastrofalni poraz od Turaka. Pobjeda na Marici otvorila je Turcima put u srce Balkana. Već Vukašinov sin, epski proslavljeni Kraljević Marko, morao je postati turski vazal, isto kao i Dejanovići.

Osamnaest godina poslije Marice došlo je još i danas nezaboravljeno Kosovo (1389), koje je za S. značilo jedan nov i još teži udarac. Marica i Kosovo su ne samo borbe, u kojima padaju vladarske glave, nego i borbe, u kojima pada i državna nezavisnost. Jer od 1389 i sjeverna Srbija dolazi u teški položaj turskog vazala.

Bilo je nade, da će državnu ideju Nemanjića prihvatiti energični vladar Bosne, Tvrtko I. Kotromanić. On je po ženskoj liniji bio potomak Nemanjića, i kada je izumrla srpska linija te loze s carem Urošem (1371), Tvrtko se javio kao pretendent na srpski prijestol. Nad grobom Sv. Save, u manastiru Mileševu, okrunio se on 1377 za kralja Bosne i Srbije. Njegova politička ideja bila je, da od Bosne stvori središte nove države, koja bi obuhvatila S. na istoku i Hrvate na zapadu. I, doista, on je uspio da pod svojom vlašću ujedini dobar dio S. i Hrvata i da 1390 postane prvi naš kralj oba plemena. Na žalost, poslije njegove nagle smrti (1391), i njegovo je djelo brzo propalo. Turski osvajač je rušio s juga jednu po jednu balkansku državu. Madžari, sa sjevera, gledali su, da za svoje interese iskoriste krize slovenskih država na Balkanu. Među ta dva žrvnja, posljednji naši vladari stalno su se kolebali između Budima i Jedrena, bez poteza jedne veće samostalne politike.

Pod pritiskom Turaka s juga, srpska su se državna središta sve više izmicala prema sjeveru. Za vrijeme Nemanjića, do Milutina, S. su se, s državnom ekspanzijom, pomicali od zapada prema istoku, od Neretve na Vardar; od Milutina do Dušana oni okreću na jug, i srpska granica dopire do blizu Soluna; od maričke bitke počinje povlačenje prema sjeveru. Od 1392 Skoplje je u turskim rukama i domalo glavno središte turskih akcija u Srbiji, Bugarskoj, Bosni i Zeti. Dok je knez Lazar imao prijestolnicu u Kruševcu, njegov sin, despot Stefan, bio je od 1403 u Beogradu, da bi imao neposredni dodir s Madžarima. U 14 vijeku glavna je srpska rijeka bila Vardar, u 15 Morava. Kad je 1427 Beograd, poslije smrti despota Stefana, morao biti

predan Madžarima, Stefanov nasljednik, despot Đurađ, podigao je smederevski grad, opet na dunavskoj liniji. Svoja privatna dobra despoti 15 vijeka sve više nabavljaju u južnoj Ugarskoj, jer im Srbija nije više dovoljno sigurna. Od početka 15 vijeka pa sve do propasti Srbije, 1459, jedva je prošla koja desetina godina, a da turske vojske i čete nisu gazile preko te zemlje. Sva historička obračunavanja između Turaka i Madžara vođena su dobrim dijelom na srpskom području. Srbija je bila najkraći i stari historički put, kojim su se turske vojske iz Trakije kretale u srednju Evropu. To je bio jedan od glavnih razloga i velikim preseljavanjima srpskog življa iz Srbije u južnu Ugarsku. Članovi velikih vojvodskih porodica, pa čak i vladarskih, kao Dmitar Mrnjavčević, Brankovići iz Smedereva, Bakići iz Šumadije, Jakšići iz Jagodine i dr., prelazili su u službu madžarskog kralja, prevodeći sa sobom mnogo ratnika i njihovih porodica. Madžarski kralj Matija kazuje, da je 1478 do 1483 prešlo u njegove zemlje na 200.000 S. Dobar dio tih prebjega, oko polovine, bio je iz moravske doline, dovlačen u Madžarsku ponekad i silom, kada su njihove čete, goneći Turke, prodirale duboko u Srbiju, sve do Kruševca.

Dolaskom na turski prijestol energičnog i dosljednog sultana Muhameda II. (1451), počela je velika ofenziva Osmanlija na Balkanu i brzi i svestrani uspon turske carevine. Brzo, jedna za drugom, padaju balkanske kršćanske države. Niz je počela Bizantija (1453), a završila Zeta (1499). Srpska despotovina pretvorena je u turski pašaluk (1459). Pokušaj, da se Srbija, u posljednjem hropcu, sjedini s Bosnom, pa da udružene zaustave neprijatelja, nije uspio. Taj simpatični plan javio se prekasno, poslije mnogo uzaludnog prolijevanja krvi, i nije donio ništa više osim ženidbu posljednjeg bosanskog kralja s kćerju posljednjeg srpskog despota. Od oblasti despotove stvorili su Turci smederevski sandžak, koji je obuhvatio sjevernu Srbiju. U skopskom sandžaku bio je obuhvaćen veći dio današnje južne Srbije. U 15 vijeku oblast Srbije shvaćana je vrlo široko. Ima izvora, koji u Srbiju stavljaju čak i Sofiju i Ćustendil, ili govore da od Sofije počinje Srbija.

Život S. pod Turcima nije bio spočetka vrlo težak. Turci su bili vojnička kasta, i kao takvi oni su željeli, da u kršćanima dobiju odan elemenat, koji im ne bi iza leđa, kad budu napredovali u Ugarskoj, pravio neprilike. Osim toga, kršćani su im trebali i kao elemenat privrede. Turci su malo ili nimalo ulazili u sela, nego su se držali gradova, važnijih raskrsnica i prijelaza. Dobar dio naših varoši oni su osnovali ili razvili do većeg značaja. U Bosni su oni digli Sarajevo i Travnik, u Hercegovini Mostar, u Staroj Srbiji i Makedoniji razvili su Jenidže Pazar—Novi Pazar, Taslidžu—Pljevlja, Skender-pašinu Palanku—Novu Varoš, Kalkandelen—Tetovo, Dojran, Ćuprili—Veles, Egri Palanku—Krivu Palanku, Kačanik. U sjevernoj Srbiji njihovim se zauzimanjem dižu ili još više razvijaju: Šarkej—Pirot, Aladža—Hisar —Kruševac, Hasan-pašina Palanka, Bagrdan, Hisardžik—Grocka, Šabac, Žrnov—Avala, Fetislam i dr. U tim gradovima varoško stanovništvo većinom su Turci, odnosno muslimani. Oni gradovima daju opći tip, i u načinu života i u općem izgledu, s orijentalskim čaršijama, džamijama, haremima i tipom kućevne arhitekture. Srpski elemenat u gradovima Turci spočetka nisu rado trpjeli. 1467 preselili su Turci iz Skoplja 15 kršćanskih kuća silom u novi arbanaški grad Konjuh, a 1466, bilježi jedan zapis, »preseli car Mehmed Ohriđane«, a po padu Beograda (1521), velik dio gradskih stanovnika preseljen je u Carigrad, gdje je stvorena Beligrad-mahala.

U prvim vijekovima Srbija je bila pretežno stočarska zemlja. Kasnije, kad su pod srpsku vlast došla polja Metohije, Kosova i Morave, razvila se i zemljoradnja. Od 13 vijeka bilo je dosta i rudarske industrije, kojoj su, po uvjeravanjima savremenika, srpski vladari imali da zahvale, što su se uopće mogli održati u 15 vijeku.

Od turskog vremena počelo je ponovo povlačenje S. u planine. Prvobitni naziv Vlaha za stočare romanskog porijekla prenesen je, zbog stočarskog i planinskog života na sve S. kršćane uopće. Povlačenje u teško pristupačne planine bila je stara srpska navika u časovima opasnosti.

Pored glavnih gradova, preko carskih cesta, prolazile su silne ordije, koje su ugrožavale posjed, blagostanje i mir stanovnika, i izlagale ga neprilikama raznih vrsta. Vječito ratovanje donosilo je razne terete, koji su stanovništvo ogorčavali i odgonili od agrikulture. U zapisu iz 1537 tuži se pisar, kako je narodu velika nevolja od Turaka »što imasmo imanja, sve nam uzimahu, jedan nam dolazeći, a drugi odlazeći«.

Naročit protivnik Turaka i njihove vlasti bilo je naše svećenstvo. Ono je živjelo u tradicijama stare nemanjićske države, kada je uz carstvo, u svoj slavi, postojala i patrijaršija. Obnoviti državu značilo je dići i značaj crkve. Razlika vjere i zakonodavstva između Turaka, zavojevača, i raje, kršćana, zatim teški danak u krvi, pa agitacije i borbe S. pod tuđim zastavama protiv Turaka, činili su mnogo, da nikad nije došlo do izmirenja između turskih gospodara i srpske raje. Bilo je, istina, s turske strane mnogo pokušaja, da se S. zadovolje, i da se iskoriste protiv madžarskih, hrvatskih i mletačkih susjeda. Obnova pećske patrijaršije (1557) izvršena je od turske strane s ciljem, da se S. zadovolje i smire. Srpska naselja, u masama, dovođena su u Bosansku Krajinu, na granicu. Ali sve to nije uspjelo, da zadovolji srpsko slobodoljubivo svećenstvo. Ono je svakom prilikom rado ulazilo u sve kombinacije, koje su išle za tim, da se ruši tursko carstvo i da se dođe do slobode.

Kada je, krajem 16 vijeka, stvorena kršćanska koalicija, s papom Klementom VIII. na čelu, glavni radnici na ustanku kod S. bili su svećenici, i to obično viši i obrazovaniji. To je, naravno, izazivalo kod Turaka izvjesne mjere reakcije, i stvaralo je nove krize. U 16 vijeku Turci su doista pokazivali u mnogim pitanjima prema S. predusretljivost. Dozvoljavali su im podizanje ne samo starih, nego i novih crkva i manastira, srpski je jezik služio kao neka vrsta diplomatskog jezika u prepisci sa susjednim državama, srpski patrijarsi su imali pravo, da nadziru katolike i njihove crkve. Od 17 vijeka to se promijenilo, osim onog perioda, kad je na čelu srpske crkve bio patrijarh Pajsije (1614 do 1647), jedan samo kulturni radnik i crkveni čovjek, a protivnik svake opasne političke veze. Turci su poslije 16 vijeka prestali da vjeruju S., poučeni iskustvom, i činili su pritisak. Osim toga, Turska je od sredine 17 vijeka počela opadati, i, kao svi narodi u opadanju, Turci su pokazivali sve više tipova uskih sebičnih prohtjeva, ne prezajući od sredstava i kvareći se uživanjem stečenog.

Kad je tursku vojsku pod Bečom 1683 zadesio poraz, i Austrija, sa svojim saveznicima, počela ofenzivu protiv Osmanlija, uz nju se digao i velik dio kršćanskog elementa. S. su im se, u masama, pridružili, naročito onda, kad je austrijska vojska prodrla duboko u Južnu Srbiju, do Tikveša, Peći i Prizrena. Navala Ljudevita XIV. na Austriju i opasna kuga u austrijskoj vojsci nagnali su bečku vladu, da naredi povlačenje svoje vojske. Kompromitirani svojim otvorenim pomaganjem turskih neprijatelja, srpske poglavice s mnogo naroda nisu smjeli da sačekaju turski povratak, nego su počeli (1689) da se povlače i sami, zajedno s Austrijancima. Sam patrijarh Arsenije III. Crnojević vodio je žalosne mase u novu otadžbinu, u slabo naseljene predjele južne Ugarske. Ta seoba imala je, na izvjesnim mjestima, potpuno karakter bijega i njegove neminovne materijalne žrtve. Tom prilikom opustjelo je i stradalo vrlo mnogo naših manastira, a među njima i Mileševo, Ravanica, Rača, Sopoćani, Đurđevi Stubovi, oplijenjeni su i sama patrijaršija u Peći i Dečani, mnogo naših domova je raskućeno. »Razagnati smo od bezbožnih čeda«, piše izbjeglica na Cetinju, ne želeći da podrobno opisuje cijelu bijedu, koju »svaki mudri može znati šta se čini kada se carstvo izmjenjuje«. Pri svom povlačenju Austrijanci su 26/10 1689 zapalili Skoplje, ne želeći ga ostaviti Turcima kao pogodnu operacionu bazu. Skoplje je tada bilo napredna varoš, »gotovo tako velika kao Prag« pisao je sam vrhovni zapovjednik austrijske vojske. »Bilo mi je žao da zgrade, kakvih u ovom ratu još nisam vidio, džamije od najfinijeg mramora i porfira s hiljadama svjetiljaka i pozlaćenih alkorana ukrašene, kojima bi čovjek i u Rimu poklonio pažnje, lijepe starine, vrtove i zabavišta, iako po barbarskom ukusu, velike

zalihe životnih namirnica, moram plamenu predati«.

Odlazak patrijarha iz Južne Srbije bio je od teških posljedica za srpski živalj u tim krajevima. S patrijarhom je otišao dobar dio uglednih domaćina i aktivnih ljudi, a ono svijeta što je ostalo, a ostalo ga je vrlo mnogo, bilo je zastrašeno i kompromitirano. Opći List Pećske Patrijaršije sa zgražanjem bilježi vijesti o turskoj osveti, koja je zahvatila nahije od Prizrena i Plava sve do Novog Pazara i Morave. Naročito je bilo teško, što su u Austriju prešli patrijarh i mnogo svećenstvo, pa je narod ostao bez glavnih vođa i učitelja. Stoga je proces islamizacije S. u Južnoj Srbiji, dotle vrlo spor, od početka 18 vijeka uzeo brži tempo i veće razmjere. Prestravljenošću i klonulošću S. naročito su se koristili Arnauti muslimani, ratoborni brđani, koji su sa svojih planina, sve agresivniji, silazili prema dolinama Metohije i Kosova. Oni pritiskuju zemlje, ugrožavaju srpske posjede i nagone svijet ne samo na islamizaciju nego i na arnaućenje.

Njihovomu napredovanju došla je u prilog i druga veća seoba S. pod Arsenijem IV. Šakabentom, i opet poslije jednog nesrećnog rata Austrije s Turcima (1736—1739). Turci i Arnauti su, da se osvete za ponovne veze srpskih plemena sa sultanovim neprijateljima, vršili ovoga puta čak i nasilna preseljavanja. Jedan dio Vasojevića preseljen je tom prilikom u Metohiju, dok se drugi, a među njima i Karađorđevi preci, sklanjao u planine Šumadije. Tih vremena je Ljuma postala potpuno arnautska, a srpska kulturna središta, kao Peć i Đakovica, prešli su u arnautske ruke.

Taj proces prevjeravanja i odnarođavanja srpskog življa ubrzalo je još i to, što je 1766 ukinuta pećska patrijaršija, i što su interesi srpske crkve povjereni grabljivim grčkim fanariotama, koji su svojim ružnim ponašanjem mogli narod prije otuđiti nego ga privući. Ostavljen sam sebi, bez duhovnih vođa, bez prosvjetnih zavoda, bez državne zaštite, naš svijet u južnim krajevima naglo je padao, ekonomski iscrpljivan, a fizički zlostavljan, i trebalo je duboke, do u dno duše uvriježene vjere i ljubavi za svoju narodnu i vjersku zajednicu, da se uzdrži na teškom mjestu.

Sjeverna Srbija bila je nešto bolje sreće, bar od 18 vijeka. Poslije uspješnog rata Austrije s Turskom, po miru u Požarevcu, Srbija je 1718 došla pod upravu bečke vlade, i ostala je pod njom do novog rata i austrijskog neuspjeha u njemu (1739). U Srbiji je za vrijeme austrijske okupacije bilo 11 okruga (Beograd, Smederevo, Grocka, Požarevac, Jagodina, Rudnik, Šabac, Valjevo, Požega, Gradište, Paraćin). Austrijska administracija nije ostavila u zemlji dobra traga; bila je puna samovoljne bezobzirnosti i manje više otvorene otimačine. Vjerski netrpljive, austrijske vlasti su pravile mnogo smetnja srpskoj crkvi, nisu na pr. za dugo pristajale, da se ujedine karlovačka i beogradska mitropolija, i to je stvaralo još više nezadovoljstva protiv njih. Da bi se što uspješnije provela propaganda za uniju, austrijske su vlasti izdale naredbu, da se u Srbiji smije naseljavati samo katolički elemenat. Jedna katolička biskupija osnovana je 1726 u Smederevu, a u Beogradu jedna vrsta jezuitske gimnazije. Jedna umjetnička pjesma spjevana oko 1740 spominje u Beogradu »plemenite dvore principove«, po kojima je i dosad ostalo ime »Pirinčane« na Dorćolu, ukrašene mnogobrojnim prozorima i lijepo malane. Najveći dio beogradske tvrđave opravljen je i prerađen tih vremena. Trgovina je bila naročito razvijena. Spominju se izrično mnogi dućani svakojakog blaga ispunjeni.

Kada je Austrija, po beogradskom miru (1739), morala napustiti Srbiju, ostala je Sava i Dunav granica između dvije carevine. Srbija je tako postala važna pogranična oblast. Turci tamo nisu mogli da vrše onakva nasilja, kakva su činili u unutrašnjosti države na Balkanu, a ukoliko su ih činili, S. su ovdje, na granici, u dodiru sa svojim sunarodnjacima u Austriji, bili otporniji, imali su gdje da se sklone, i imali su odakle da se snabdijevaju oružjem i municijom.

U to vrijeme naročito se ističe Šumadija. Njena široka oblast, kao i sva moravska dolina, bila je prekrivena gustom šumom. Moravske šume spominju još križari 12 vijeka, a u 15 vi-

jeku, s obilja voda zbog ogromnih šuma, Morava je kod Stalaća bila tolika, da su Turci tu držali čitavu malu flotu od 80 do 100 lađica. Putnici 16—18 vijeka često spominju srbijanske šume. »Prešli smo polja Srbije, piše jedna dama 1717, koja su prekrivena šumom i gotovo pretvorena u pustinju.« Zbog čestih ratova i opće nesigurnosti stanovništvo se bilo prorijedilo. 1721 čitav beogradski pašaluk imao je 446 naseljenih sela. Zemljoradnje je bilo malo; ona je zanimanje svijeta u sređenijim prilikama. Mjesto zemljoradnje svijet se bavio stočarstvom. Stoka se u žirom bogatim šumama lako hranila, a bila je i dosta lako pokretna, što je u ono nesigurno vrijeme mnogo značilo. Sva obrasla u gustu bukovu i hrastovu šumu, koja joj je dala opću oznaku, teško pristupačna za vojničke kaznene ekspedicije beogradskog paše, daleko od središta loše upravljanog turskog carstva, malo, i to samo u gradovima, naseljena muslimanskim stanovništvom, s ne mnogo rasprostranjenim čitlučkim režimom, Šumadija je bila gotovo stvorena za hajdučke zbjegove i za skloništa.

Njeno stanovništvo bilo je vrlo šareno po svom porijeklu. Tu se sticalo sve što je htjelo borbe i što nije klecalo pred svakim agom. Po ispitivanjima stanovništva, u Gruži je, na primjer, samo 58 porodica starinaca, a ostalo je sve doseljenik. »Naročito je znatan broj doseljenika iz druge polovine 18 vijeka. Sve su to doseljavanja od Sjenice, Kolašina, Crnogorskih Brda, manje iz jugozapadnih dijelova dosadašnje kraljevine Srbije.« U Jasenici starinačkih porodica ima svega 49, 2·33% od cjelokupnog broja stanovništva te oblasti. A od doseljenika polovina je iz dinarskih krajeva. U smederevskom podunavlju i Jesenici starinaca ima svega 4·1%. Zanimljive su za naselja u Srbiji konstatacije, kao što je primjera radi ova za Rađevinu: starinačkih porodica ima gotovo redovno u selima oko Jadrove Ravni i Rađeva Polja, a nema ih u vrlo mnogim potplaninskim selima. To očevidno pokazuje karakter ovih novih planinskih naselja, koja ne žele da su u nizini i na lakom domaku Turaka. Sličan je, kao u Šumadiji, mali broj starinaca i u Kolubari i Podgorici. Tamo se našlo 78 starih porodica prema 1.074 nove. Doseljenih porodica u 17 vijeku i ranije ima 243, a doseljenika iz 18 vijeka ima u obje oblasti 259 porodica. Ipak, prema tvrdnji Jovana Cvijića, nigdje se doseljenici nisu tako brzo prilagođivali novoj geografskoj i društvenoj sredini i nigdje se nisu toliko ukrštavali kao u Šumadiji. Jedna od tako ukrštenih porodica bila je i Karađorđeva. Njegovi stari, muške linije, došli su odnekud s vasojevićskih strana, dok je Karađorđeva majka bila iz Šumadije iz Masloševa.

Srbi, koji su prešli pod vlast austrijskog cara, naselili su se, najvećim dijelom, u opustjelim predjelima južne Ugarske, ali su, u dosta gustim naseljima, dopirali čak do Dunava. Sent-Andrija je postala jedno od njihovih središta, održano sve do danas. A i sam Budim je imao, u prvoj polovini 18 vijeka, pretežno srpski elemenat. U novoj postojbini Srbi su imali više neprilika. Domaći elemenat, naročito madžarske spahije, gledao je u Srbima došljake, za koje su držali, da se ojačavaju na njihov račun. Politički, madžarski su se staleži bojali, da Srbi ne postanu opasno oruđe Beča protiv njihovih interesa. Stoga su im pravili neprilike na svim stranama. Vrlo je težak bio pritisak i katoličke crkve, koja nije birala sredstava, da Srbe prevede u uniju. U strahu za svoju vjeru, Srbi su se obraćali pravoslavnoj Rusiji, tražeći otuda učitelje i crkvene knjige i potrebe. Te veze s Rusima izazvale su podozrenje kod austrijskih vlasti i davale su povoda progonima. Sukobi su se jedno vrijeme zaoštrili toliko, da se sredinom 18 vijeka (1751/53) javio jak pokret za seobu Srba iz Austrije u Rusiju.

Promjene na bolje došle su tek za vlade prosvijećenog cara Josipa II., koji je 1781 objavio svoj patent vjerske tolerancije. U kulturnom pogledu Srbi su, pored svih tih neprilika, osjetno napredovali, živeći u sredini, koja je imala neposrednog dodira sa savremenom civilizacijom. Oni su tokom 18 vijeka, pomoću ruskih učitelja, otvorili nekoliko škola, osnovnih i srednjih, a dobar dio srpskih ljudi školovao se na velikim školama u Pešti, Beču i po Njemačkoj. Iz njihova kruga razvila se naša nova književnost, s Dositejem Obradovićem na

čelu, stvorena u idejama racionalističkog 18 vijeka. Među tim Srbima njegovala se s ljubavlju narodna tradicija i kult prošlosti (Đorđe Branković, Jovan Rajić), a oko metropolita Stefana Stratimirovića u Karlovcima stvorila se krajem 18 i početkom 19 vijeka čitava grupa nacionalnih radnika s većim ambicijama.

U 18 vijeku činilo se, da Austrija uzima na sebe neku vrstu blagodarne misije, da istjera Turke iz Evrope. Ona je vodila tri velika rata s Turskom (1716—1718, 1736—1739, 1787—1791), ali nije imala prave i trajne sreće, iako je gotovo uvijek bila pomagana od srpskog življa, komu se obraćala. Kao austrijski takmac na Balkanu javila se odpočetka 18 vijeka Rusija, koja je težila, da zavlada Carigradom i da dobije u svoje ruke dardanelski tjesnac. Kao pravoslavna i čisto slovenska država, Rusija je brzo stekla mnogo simpatija kod svih balkanskih kršćanskih naroda, a naročito kod S. Rusija, iz početka, nije uzimala Srbiju u svoje političke kombinacije, i kada su između Katarine II. i Josipa II. dijeljene interesne sfere na Balkanu, Rusija je Srbiju prepustila Austriji. Međutim se srpski narod, osjećajući da u Austriji nema pravog prijatelja i da bečki krugovi bezobzirno iskorišćavaju i njih, kao i njihove sunarodnike u Ugarskoj, instiktivno sve više približavao Rusiji, i uspio je najposlije, raznim načinima, da se petrogradski dvor življe zainteresira za njegovu sudbinu. U antagonizmu, koji je od sredine 18 vijeka sve više jačao između Rusije i Austrije u balkanskoj politici, Srbija je postajala svakim danom sve vidniji činilac, da u 19 vijeku postane jedna od glavnih jabuka razdora između te dvije sile.

Za vrijeme ratovanja Sveto Saveza, krajem 17 vijeka, javili su se u Crnoj Gori pokreti za oslobođenje od Turaka. Narodno predanje spominje početkom 18 vijeka krvavo badnje veče s istragom domaćih poturica. Na čelo crnogorskih plemena, nedovoljno discipliniranih, ali borbenih i nacionalnih, stavile su se cetinjske vladike iz porodice njeguških Petrovića. Tokom 18 vijeka vladike su se, radi vjerskih i slovenskih veza, sve više približavali Rusiji, primali su od nje pomoć i upravljali se prema ruskim uputama. Od kako su, na poziv Petra Velikog, 1711 ušli u rat s Turcima, oni su bili spremni, da to ponove i svakom drugom prilikom. Ugled ruskog cara bio je kod Crnogoraca vrlo velik. Znajući i iskorišćavajući to, mogao je jedan avanturista, Šćepan Mali, da sedam godina bude gospodar Crne Gore, izdajući se za nestalog ruskog cara Petra III. Od crnogorskih vladika najviše se istakao, kao oslobodilac od Turaka, Danilo (1700—1735), a poslije, svojim političkim i državničkim radom, Petar I. (1781—1830), i intelektualno Petar II. (1830—1851), slavni pjesnik Gorskog Vijenca.

Rezultat rusko-austrijskog saveza i ratovanja protiv Turaka 1787—1791 donio je Srbima u beogradskom pašaluku izvjesne olakšice. Sultanovi fermani 1793/94 objavljivali su, da je Srbija dobila slobodnije ispovijedanje vjere, slobodu podizanja hramova i neke olakšice u plaćanju poreza. Naročit je uspjeh bio, što su iz pašaluka bili silom uklonjeni nedisciplinovani i nasrtljivi janjičari. Turske reforme nikad nisu imale pravog uspjeha, i to stoga, što njihovo izvršenje nije zavisilo od same volje carigradskog zakonodavca, nego i od izvršnih lokalnih organa. A turska administracija ovih vremena bila je rđava, nesavjesna i često bez ugleda. Politički zapleti u Evropi Napoleonova vremena doprinosili su znatno, da se Porta koleba u svojim manje više iskrenim odlukama i da, zbog toga, upravna pometnja prijeđe u kaos. Tako se dogodilo i u beogradskom pašaluku. Janjičari su poslije izvjesnog vremena, uzurpacijom vlasti, došli natrag u Beograd, i stoga postali silniji nego ikada. Želeći da se ponajprije odštete, a poslije da obezbijede svoj stalan opstanak u zemlji i da spriječe sve akcije S. za povratak autonomnih povlastica, oni su vršili silan teror u zemlji. »Mnogi su tada u Biograd došli goli i bosi«, piše Vuk Karadžić, savremenik događaja, »pak se onđe odmah okovali u srebro i u zlato, i obukli u svilu i u kadifu, i uzjali na atove s ratovima. Sad već ni sudija drugi nije bilo u zemlji osim daija i njiovi kabadaija i subaša«. Kad su se među Srbima počeli javljati znaci otpora, hajdučija i spremanje za borbe, beogradske janjičarske vođe, dahije, donijele su odluku, da sve uglednije S., koji su imali uticaja u narodu, prosto po-

biju. I, doista, u drugoj polovini januara 1804 došlo je do sječe srpskih knezova, uglednih svećenih lica i domaćina. Naročito je tom prilikom stradao valjevski kraj. Do početka februara donesene su u Beograd 72 posječene srpske glave, sve najboljih ljudi.

Kao reakcija na taj turski teror izbio je, krajem januara 1804, već ranije pripremani šumadijski ustanak protiv Turaka. Na čelo ustanka postavljen je, izborom u Orašcu, Karađorđe Petrović, čovjek iz naroda, prost i nepismen, ali hrabar i pregalac. On je brzo, za dvije tri nedjelje, uspio, da šumadijski ustanak uhvati šire razmjere. Do ljeta 1804 sav je beogradski pašaluk bio u plamenu, sa 50.000 ustanika i s odlučnom voljom, da se postigne uspjeh. Ustanici su odmah tražili veze s Austrijom i poslije s Rusijom, i nisu popuštali od zahtjeva, da jedna od tih sila garantira reforme, koje su radi izmirenja predlagali predstavnici Visoke Porte. Kod je Porta odbila te zahtjeve, nalazeći, da tuđa garancija znači miješanje u njene unutrašnje poslove, S. su na Ivankovcu (1805) primili borbu i sa sultanovom vojskom, te tako došli u sukob sa samom carigradskom vladom. Niz slavnih pobjeda tokom 1806, u Poreču, na Mišaru, na Deligradu i nadasve zauzimanje Beograda, dao je srpskomu ustanku visok politički značaj. Velika ruska carevina sklopila je 1807 neku vrstu saveza s dojučerašnjom turskom pokrajinom i skrenula time pažnju Evrope na nju. 19/3 1807 izgovorio je knez Sima Marković, predsjednik srpskog Praviteljstvujuščeg Sovjeta, značajne historičke riječi: »Srbija smatra sebe kao nezavisnu državu«. Srpska državna misao oživjela je potpuno; njen predstavnik bila je od tada buntovna i oslobodilačka Šumadija.

Kada je Rusija 1812 bila pritisnuta od Napoleona, te Turska dobila slobodne ruke, ova je 1813 s velikom vojskom udarila na Srbiju i slomila devetogodišnjom borbom iznurene ustanike. Karađorđe i velik dio vojvoda prešli su u Austriju, i odatle poslije u Rusiju, da sačekaju bolje dane za obnovu akcije. Tursko nasilje i osveta u pokorenom pašaluku bili su ovoga puta, čini se, još gori nego ranije. U zemlji je stoga stalno vrelo. 1814 izbili su mali lokalni ustanci, a 1815 je buknuo nov veliki ustanak. Na čelu tog pokreta bio je rudnički vojvoda, Miloš Obrenović, koji je ostao u otadžbini. I ovaj drugi ustanak krenula je Šumadija. Prvi je bio u Topoli, a drugi u Takovu. Miloš Obrenović je bio manje hrabar od Karađorđa, ali vještiji i domišljatiji. Istina, Srbiji u korist promijenio se i opći politički položaj. Moćni Napoleon bio je 1815 definitivno poražen, a na bečkom je kongresu Rusija, glavni pobjednik Francuza, imala velik ugled i uticaj. O ruskom raspoloženju na Porti se od 1815 vodilo mnogo obzira, i ponašanje njenih paša postalo je stoga i prema S. znatno predusretljivije. U Carigradu se sva diplomatska vještina upotrebljavala na to, da se knez Miloš ne bi vezao uz Rusiju, a on, pronicav i jasne glave, iskorišćavao je te težnje, ali nije prekidao veze s Rusima. Njegovi su pregovori tekli stoga sporo i nisu imali uvijek uspjeha, ali je Srbija za to vrijeme pošteđena od potresa i mogla se razvijati. Konačno rješenje srpskog pitanja donijelo je tek energično posredovanje novog ruskog cara, Nikole I. On je uspješnim ratom (1828/29) natjerao Turke, da likvidiraju mnoga od balkanskih pitanja, koja su bila zrela za odluku i za koja je Turska prema Rusiji bila primila ugovorima utvrđene obaveze. Za S. je naročito važan bio Bukureški Ugovor od 1812, u kome je Porta pristala, da se Srbiji, da izvjesna samouprava. Pod ruskim pritiskom priznala je Porta 1830 Srbiju za autonomnu kneževinu pod sultavom vrhovnom vlašću, a pod zaštitom ruskog dvora. U isto vrijeme postao je Miloš Obrenović nasljedni knez Srbije.

Za vrijeme kneza Miloša Srbija se osjetno pridizala od teških vremena turske uprave. Seljak je bio oslobođen od turskih zemljoposjednika i dočepao se svoje zemlje, koju je krčio i nevješto obrađivao, ali volio. Iako trgovina nije bila slobodna, ona se ipak naglo razvijala. Izvoz svinja popeo se na 225.000 komada godišnje. Knez je i sam trgovao, ali je dugo vremena živio u vrlo skromnim prilikama. 1824, na primjer, molio je on prijatelja, da mu pozajmi jedan od njegovih jorgana za goste, koji će skoro iz Zemuna prispjeti. Čak 1834 fanjuri su mu bili od bakra i od kalaja, a viljuške od kalaja i željeza.

Saobraćajne prilike za dugo su bile vrlo nepovoljne. Kolskih puteva bilo je vrlo malo, prvi od Beograda na Šabac i Loznicu, drugi od Beograda na Grocku, Jagodinu i Niš ili na Smederevo do Golupca i Brze Palanke, treći od Beograda do Valjeva uz Kolubaru. Ostali putevi bili su tako rđavi ili tako strmeniti, ili su vodili preko velikih brda i potoka, da je njima bilo teško i konja prevesti, a kamoli s kolima proći. Da popravi to nepovoljno stanje, knez Miloš je često naređivao kuluk. Već 1823 bio je stari carigradski drum toliko doveden u red, da ga je austrijska pošta mogla upotrebljavati mjesto tadašnjeg puta preko Erdelja i Vlaške. Prosvjeta se dizala postepeno, ali stalno. Prije ustanka, u unutrašnjosti, može se mirno reći, nije ni bilo škola, a od oslobođenja one su otvarane na više strana. 1836 bilo ih je već 60. 1838 osnovan je čak i licej u Beogradu, koji je u to vrijeme imao znatan procenat grčkog i cincarskog elementa. Knez Miloš nije želio, da živi u Beogradu, gdje se još uvijek nalazio turski vezir, nego je kao svoje prebivalište uzeo Kragujevac, glavno mjesto svoje Šumadije, gdje se osjećao potpuno siguran. Međutim nastojao je na sve načine, da od Beograda stvori srpski grad.

Režim kneza Miloša nailazio je u narodu na veliku opoziciju. Knez je bio prijek, sebičan i svojevoljan i u stvari se ponašao kao paša. Da dođe do svog cilja i da osigura svoju vlast, on nije mnogo birao sredstva. Čitav niz uglednih ljudi iz naroda, njemu opasnih ili nepoćudnih, pali su kao njegove žrtve. Nije bio pošteđen čak ni Karađorđe, kada se 1817 vratio u otadžbinu. Stoga je opozicija željela, da ograniči kneževu vlast. U tom nastojanju ona je izazivala u zemlji bune i nailazila na potporu i kod Porte i kod Rusije. Kad je knezu 1838 nametnut od Porte i Rusije Ustav s državnim savjetom, koji je imao da mu bude kontrola i regulativ, a čije članove on nije mogao smjenjivati, knez je, nezadovoljan, napustio Srbiju. Mržnja je s njega prenesena i na njegovu porodicu, i 1842 dinastija Obrenovića zamijenjena je Karađorđevićima.

Za vrijeme kneza Aleksandra Karađorđevića (1842—1858) Srbija se kulturno znatno razvila. 1844 uveden je građanski zakonik, a 1846 vrhovni sud. Broj škola popeo se na 343; osim osnovnih bilo je i nekoliko srednjih i stručnih škola, 1844 licej je pretvoren donekle u veliku školu. 1844 obnovljeno je Društvo Srpske Slovesnosti, 1853 je otvorena Narodna biblioteka. Pri ministarstvu unutrašnjih poslova stvorena je 1848 jedna inženjerska škola. 1843 uzela je država poštu u svoje ruke, a 1855 otvoren je telegrafski saobraćaj.

U odnosu prema velikim silama Srbija je dobila od pariskog kongresa nov značaj. Do 1856 Srbija je bila pod turskom vrhovnom vlašću, a pod protektoratom Rusije. Od te godine, ruski protektorat zamijenjen je garancijom velikih sila, koje su željele, da Rusiju istisnu s Balkana i da joj oduzmu dotadašnji moralni i politički prestiž.

Za vrijeme mađžarske bune i srpskog pokreta u Vovjodini (1848), Srbija je živo pomagala svoje sunarodnjake s lijeve strane Save i Dunava. Stefan Knićanin, s dosta ljudi i sredstva, upućen je bio iz Srbije u pomoć Vovjodini. To je bio prvi javni akt, kojim je mlada srpska kneževina pokazala, da želi uticati na daljnju sudbu svoje braće, ne samo pod Turcima nego i onih pod Austrijancima.

Pored svega toga, knez Aleksandar Karađorđević nije mogao da održi narodne simpatije. Prevlast činovništva, režim ličnih ćudi, velik uticaj Austrije, loše ekonomsko stanje seljaka, izazvali su negodovanje kod mlade inteligencije, i doveli 1858 do saziva Svetoandrejske skupštine i do pada dinastije Karađorđevića.

Na srpski prijesto vraćeni su ponovo Obrenovići, stari knez Miloš, koji je ubrzo umro (1860), i njegov nacionalističke politike Napoleona I sin Mihailo. Ovo doba je u znaku nacionalističke politike Napoleona III., ujedinjavanja Italije i njemačkih pokreta za narodnim ujedinjenjem. I sve srpsko društvo ovog vremena imalo je iste ideje. Organizirana je (1866) Ujedinjena Omladina Srpska, sva u idejama nacionalne romantike. U Vojvodini, gdje je bilo središte književnosti i nacionalne retorike, glavnu je riječ vodio Svetozar Miletić. Srbija Mihailova vremena uzela je na sebe ulogu jugoslovenskog Pijemonta. Stvarane su srdačne veze s ratobornom Crnom Gorom, organi-

zirane bugarske legije, slati povjerenici kroz Bosnu, održane veze s Hrvatima. S. Grcima i Rumunjima sklapani su savezi i sporazumi. Sva je atmosfera bila puna napetosti, i jedan veliki balkanski pokret iščekivan je s nestrpljenjem Ali do njega nije došlo.

1867 predala je Porta gradove u Srbiji knezu »na čuvanje« i turski nizam, koji je dotle držao prijestolničku tvrđavu i još neka mjesta, napustio je Srbiju za uvijek. Poslije toga knez se nadao, da će na sličan način dobiti i Bosnu. Ali je njegova pogibija (1868) presjekla sve planove za izvjestan niz godina.

Oslobođenje od Turaka, koje je željela ogromna većina naroda, krenuto je tek 1875. Ustanak u Hercegovini i Bosni, izazvan turskim zulumima i agitacijom izvana, povukao je u rat protiv Turske Srbiju i Crnu Goru, pa poslije i Rusiju (1876—1878). Male srpske kneževine ušle su u borbu u vrlo nezgodan čas. Diplomacija Engleske bila je u to vrijeme izrazito antislovenska, pa prema tome i antisrpska. Austrija, gurana od Njemačke na istok, bila je vojnički spremna i nije krila svojih osvajalačkih težnja na Balkanu, a posebno u Bosni i Hercegovini. Ruska Diplomacija morala je da čini krupne ustupke bečkoj vladi, da bi dobila slobodne ruke u svojoj akciji prema Turcima. Kao što rat nije bio dovoljno diplomatski spremljen, tako nije bio spremljen ni vojnički. Srpskoj vojsci nedostajalo je dovoljno spremnih oficira, oružanje je bilo oskudno, intendantura nerazvijena, a disciplina u seljačkoj narodnoj vojsci vrlo mlitava. Turska je bila mnogo žilavija i s više vojničke snage nego što se računalo. U svakom slučaju, njena sila daleko je nadmašila Srbiju i Crnu Goru. Stoga nije čudo, da je srpska vojska, poslije dužeg otpora, morala na Đunisu popustiti pred turskim navalama i tražiti preko Rusije mir.

Kad su Rusi počeli svoj rat s Turcima 1877, S. su im se, poslije izvjesnog vremena, pridružili uspjevši toga puta, da izbiju do Kosova. Rezultat rata bolno je razočarao S. Svetostefanski mir, koji je diktirala Rusija, predviđao je Veliku Bugarsku, na štetu Srbije, a na berlinskom kongresu, koji je revidirao Svetostefanski mir, Srbija i Crna Gora su dobile, istina, nezavisnost, Srbija još četiri okruga (niški, pirotski, vranjski i toplički), a Crna Gora podgoričku i nikšičku oblast i poslije izlaz na more, ali su za to Bosna i Hercegovina, one pokrajine, zbog kojih je upravo i počeo rat, došle pod vlast Austro-Ugarske.

Kao nezavisna i proširena, Srbija se 22/2 1882 proglasila za kraljevinu, ali je u svojoj državnoj i ekonomskoj politici dugo vremena bila pod nepovoljnim uticajem berlinskog kongresa. Susjedna dunavska monarhija htjela je da veže Srbiju za sebe jakim, za svoje interese podesnim trgovačkim vezama, a politički joj je sputala ruke tajnom konvencijom (1881), nastojeći svim sredstvima, da Srbiju odbije od nacionalne politike Mihailovih koncepcija. Po odredbama berlinskog kongresa počelo je i građenje srpskih državnih željeznica, ali i to nije išlo bez potresa. Jedno društvo, koje je dalo zajam i bilo dobilo koncesiju za gradnju, generalna unija, s predsjednikom L. Bontuom, zapalo je u financijske teškoće i povuklo je sa sobom dobar dio srpskog državnog kapitala. Prva srpska pruga je Beograd—Niš i predata je saobraćaju u septembru 1884.

Vladavina kralja Milana nije bila popularna. Nepovoljan ishod ratova, financijske krize, suviše veliko oslanjanje na Austriju s jedne, a njegova plahovita ćud s druge strane, stvorili su u zemlji veliko nezadovoljstvo. Izraz tog nezadovoljstva bila je timočka buna (1883). Radikalna opozicija protiv kralja Milana ojačala je naročito poslije njegova nesrećnog rata s Bugarima (1885) i poraza srpske vojske na Slivnici. Pod pritiskom tog nezadovoljstva i kriza u porodici kralj je 1888 dao zemlji nov, vrlo napredan ustav, s potpunom vlašću narodne skupštine, a poslije toga se odrekao prijestola u korist svoga maloljetnog sina Aleksandra (1889).

Vladavina posljednjeg Obrenovića bila je bez imalo sreće. Dok je kralj Milan imao ipak izvjesnih uspjeha, i to vidnih, kao što su nezavisnost i proširenje Srbije, dotle je vlada njegovog sina bila niz državnih udara i raznih dvorskih skandala. Neprijatelji srpske narodne stvari bili su ozbiljno uzeli maha. Naročito se koristila srpskim unutrašnjim krizama

bugarska propaganda po Makedoniji, pomagana od Austrije, a dobrim dijelom i od turskih vlasti. Kraj čitavomu režimu, punom neuspjeha i samovolje, učinila je oficirska zavjera. U zoru 29/5 1903 velik broj oficira, većinom mlađih, ubili su kralja Aleksandra i njegovu ženu, i tako iskorijenili dinastiju Obrenovića.

Izborom Petra Karađorđevića za kralja Srbije počinje nova epoha srpske historije. Provedavši veliki dio života u emigraciji, pun iskustva, skupo stečenog, kralj Petar je bio čovjek, koji nije želio da sprečava izraze prave narodne volje. Kao strogo ustavan vladalac, on je pustio slobodan mah narodnim težnjama. Ove su se manifestirale odmah u naglašavanju širokog jugoslovenskog programa. Između Srba, Hrvata i Slovenaca počele su življe uzajamne veze, u prvi mah na književnim, umjetničkim, omladinskim i drugim kongresima. Austro-Ugarska je osjetila novi duh, i nalazeći, da je jedini izlaz iz situacije ne promijeniti svoj režim nego satrti Srbiju, ona je počela čitav niz šikanacija protiv nje. Carinski rat, kojim je bečka diplomacija htjela da ekonomski slomi Srbiju, završio se njenim neuspjehom. Srbija je uspjela, da s naporom i izvjesnim gubicima, ali na kraju ipak s povoljnim rezultatima, nađe za svoj izvoz nova, a djelomično i povoljnija tržišta.

Proglas aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske (1908) protiv želje stanovništva tih oblasti, i progoni srpskoga elementa u Austro-Ugarskoj sa zatvaranjem srpskih škola, ukidanjem crkvene autonomije, zabranom ćirilice, rasturivanjem srpskih društava i t. d., izazvali su u Srbiji ne samo ogorčene proteste nego i žurno pribiranje svih narodnih energija za velika djela, koja su se predosjećala. Napetost između Srbije i Austro-Ugarske došla je jedno vrijeme dotle, da je u martu 1909 rat izgledao kao neizbježan obračun. Aneksija je elektrizirala cijelo srpsko društvo i dala mu puno pobude, da nacionalni problem sagleda dublje, i da se na njegovo rješenje spremi sa svom ozbiljnošću.

Događaji su se poslije toga razvijali neobičnom brzinom. Promjena režima u Turskoj dovela je na vlast mladoturke (1908) i izazvala čitav preokret u turskoj državnoj politici. Mjesto ranije tromosti javila se izvjesna užurbanost, da se Turska zadahne novim duhom. Državi punoj tuđeg elementa, po narodnosti, vjeri i rasi, mladoturci su htjeli da dadu nešto zajedničko. To zajedničko bila bi obnova starog osmanskog duha, odnosno otomanizacija cijele države. Izvođena prijeko, nasilno, bez imalo obzira na tradicije, ta je otomanizacija izazvala uzbune na sve strane, među Arapima, Grcima, S. i Bugarima. Krajnji rezultat te akcije bilo je stvaranje jednog balkanskog saveza, u koji su ušli: Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka, s ciljem, da se oslobode balkanski kršćani od Turaka i da se provede načelo: Balkan balkanskim narodima.

4/10 1912 objavljen je rat Turskoj i počelo veliko djelo. Za malo dana srpska je vojska, poslije sjajnih pobjeda na Kumanovu, Bakarnom Gumnu, Bitolju i drugim mjestima, prodrla s jedne strane na domak Soluna, a s druge izbila na obale Jadranskog mora. Gradovi Stare Srbije i Makedonije, danas Južne Srbije, prelazili su u srpske ruke kao u kakvoj epskoj pjesmi. Skoplje, Priština, Prilep, Prizren, Peć, Ohrid, Štip, Bitolj i tolika druga mjesta srpske historije, s najljepšim spomenicima stare srpske kulture, ušla su ponovo u sastav srpske države.

Ali pitanje oko podjele Makedonije dovelo je S. do sukoba s Bugarima, koji su našli potpore kod austrijske diplomacije. Ponovila se opet historija S. i Bugara 14 vijeka. U veoma krvavim borbama na Bregalnici (juna 1913) S. su ostali pobjednici i nad Bugarima, i obezbijedili su potpuno svoj posjed Makedonije do iza Krive Palanke i Kočana. Jedino je Strumica, po bukareškom miru od te godine, ostala Bugarima.

Srbiji je poslije velikih napora u dva rata bio mir prijeko potreban. Trebalo je odahnuti, zacijeliti mnoge rane i uvesti red u novim oblastima. Međutim, to se nije dalo. Neobični i veliki uspjesi Srbije razdragali su i uzbudili njene sunarodnjake i druge južne Slovene u Austro-Ugarskoj, a s druge strane ozlovoljena Austro-Ugarska preduzela je više mjera, da naškodi Srbiji i da stegne svoje podanike. Jedna od mjera bilo je i zastrašivanje. Glavni generalštab dunavske

monarhije riješio je, da u ljeto 1914. održi velike vojničke manevre usred Bosne, a tim manevrima da rukovodi sam austrijski nasljednik prijestola, Franjo Ferdinand. Da efekt te mjere bude što jači, udešeno je čak i to, da se Franjo Ferdinand, licem na Vidov-dan, demonstrativno proveze sarajevskim ulicama. On je taj pohod platio glavom. Ubio ga je jedan bosanski student, Gavrilo Princip. Ta pogibija dala je davno traženi povod bečkoj diplomaciji, da Srbiji objavi rat.

Događaji poslije toga još su u svježoj pameti. Mala Srbija, iako izmorena i bez dovoljno ratnog materijala, herojski se opirala austrougarskoj vojsci, i uspjela je u dvije velike bitke, na Ceru i Rudniku, da je do noge potuče. Ali kada su, u jesen 1915, počeli udruženi napadaji sa tri strane austrijskih, njemačkih i bugarskih divizija, Srbija nije mogla odoljeti. Ipak, njena vojska nije postala plijen neprijatelja. U strahovitim naporima kroz albanske klance ona se spasila, ma i prepolovljena. Godinu dana kasnije, obnovljena i oporavljena, ona se s čašću javila na Kajmakčalanu, a u septembru 1918, u divnom zaletu, probijala neprijateljske redove na Dobrom Polju i, okrunjena pobjedom, za par nedjelja izbila na Dunav i Savu.

Još za vrijeme rata, od 1915, jugoslovenski odbor, obrazovan većinom od emigranata iz Austro-Ugarske, izražavao je, zajedno sa srpskom vladom, želju, da se na ruševinama dunavske monarhije izvede jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. U istom smislu radila su i u samoj Austro-Ugarskoj Narodna Vijeća, kada je proces unutrašnjeg raspadanja počeo da se primjećava. Poslije solunske ofenzive čitav rad znatno je ubrzan, i 1/12 1918 u Beogradu je svečano objavljeno, da su Srbi, Hrvati i Slovenci obrazovali svoju zajedničku državu.

L i t e r a t u r a: K. Jireček-J. Radonić, Istorija Srba I.—IV., 1922/23 (samo do 1540); St. Stanojević, Istorija srpskoga naroda, 3 (1926).

V. Ćorović.

H i s t o r i j a S r b a u U g a r s k o j. Slovenske su mase pri seobi na Balkanski Poluotok preplavile u 6 vijeku i cijelu Ugarsku. Poslije uništenja Avara, početkom 7 vijeka, činili su Sloveni jezgru ugarskog stanovništva, ali dolaskom Madžara, krajem 9 vijeka, nastalo je potiskivanje Slovena od centruma prema jugu i sjeveru Ugarske, te je tako raskinuta teritorijalna veza između južnih i sjevernih Slovena. Moć Madžara prema jugu širila se sve većma, te je katkada prelazila i preko Save i obuhvaćala Mačvu, ali se i pod njihovom vlašću u Srijemu i u južnim dijelovima Bačke i Banata zadržalo i nešto Slovena.

Najezda Turaka, u drugoj polovini 14 vijeka, izazvala je pomicanje Srba od juga i istoka prema sjeveru i zapadu, te je zbog toga slovensko stanovništvo u južnim krajevima Ugarske znatno pojačano srpskim doseljenicima s Balkana, osobito poslije pada despotovine (1459). Središte Srba u Banatu bilo je na Morišu, u okolini Nađlaka i Arada (braća Jakšići, vojvoda Miloš Belmužević), a u Srijemu oko Kupinova pod srpskim titularnim despotima (pod despotom Vukom, Đorđem i Jovanom iz loze Brankovića, zatim pod Ivanišem i Stefanom Berislavom). I u Banatu i u Srijemu obavljali su Srbi pograničnu vojnu službu, suzbijajući turske plačkaške čete, koje su prelazile Dunav i Savu i robile kršćansko stanovništvo. Srpski su graničari prelazili i u Tursku i napadali Turke u njihovoj državi. Jak faktor postali su ovi ugarski Srbi za vlade kralja Matije (1458—1490). Oni su tada uzimali učešća ne samo u borbama s Turcima nego i u ratovima protiv sjevernih i zapadnih kraljevih neprijatelja. Od svršetka 15 vijeka zauzimaju Srbi ugledno mjesto i kao ugarski podunavski i potiski šajkaši.

Poslije pada Beograda pod Turke (1521) i još više poslije bitke na Mohačkom Polju (1526), počeli su Turci širiti svoju vlast i na južne krajeve Ugarske. Najprije su zavladali Srijemom (1521, 1526—1529), zatim Bačkom (1528 i 1540), a kasnije su zaposjeli i Banat (1551 i 1552). Kršćani su pokušavali, da spriječe prodiranje Turaka, i u toj je borbi glavna uloga pripala Srbima, jer su Madžari poslije bitke na Muhaču trošili svu svoju snagu u zadjevicama oko prijestola. U borbama pri suzbijanju Turaka i u ugarskom građanskom ratu izbili su na površinu ugledni srpski prvaci: despot Radič Božić (—

1528), Stefan Balentić (— 1534), despot Stefan Berislav (— 1535) i naročito Pavle Bakić (— 1537), posljednji popularni srpski despot.

Posebnu ulogu u ovim burnim vremenima odigrao je car Jovan Nenad, nazvani Crni Čovjek, sa svojim pomoćnicima, palatinom Subotom Vrlićem i Radosavom Čelnikom, ali njegovo gospodstvo nad Bačkom i dijelovima Srijema i Banata nije trajalo ni punu godinu dana (— kraja jula 1527). U borbama između Erdelja i habsburškog dijela Ugarske istakle su se srpske čete na čelu s Petrom Petrovićem, gubernatorom Ugarske poslije smrti kralja Zapolje, s Nikolom Crepovićem i s Petrom i Dimitrijem Ovčarevićem.

Ova dugotrajna borba donijela je kao rezultat podjelu Ugarske na tri dijela, na Tursku Ugarsku, koja je obuhvaćala Banat, Bačku, Baranju, Budim s cijelom srednjom Ugarskom i dijelovima Erdelja, na habsburšku Ugarsku, koja je zahvaćala zapadne i sjevero-zapadne dijelove kraljevine i na kneževinu Erdelj sa sjevero-istočnom Ugarskom. U sva tri dijela Ugarske stanovali su i Srbi. Najviše ih je bilo u turskom dijelu, gdje su oni vršili vojnu službu u svim pograničnim turskim posadama. Vojnu službu su obavljali Srbi i u erdeljskom i habsburškom dijelu Ugarske, a tako isto su se u sva tri dijela istakli i kao okretni trgovci. Kraj svih usluga, koje su Srbi činili, njihov je položaj bio vrlo težak, pod svim ovim upravnim oblastima Ugarske. Najteži je bio život pod Turcima; stoga su, kad su se krajem 16 vijeka zaratile Austrija i Turska, podigli Srbi u Banatu ustanak protiv svojih gospodara Turaka (1594). Za kratko vrijeme osvojili su oni cio Banat, osim Temišvara, ali kad nisu dobili pomoći ni od austrijskog cara ni od erdeljskog kneza, podlegli su u nejednakoj borbi.

U krvavo kolo uvučen je poslije toga i Erdelj, a zatim i Vlaška i Moldavska. Srpske čete su gotovo u svim sukobima po Erdelju krajem 16 i početkom 17 vijeka imale vidnu, pogdjekad i odlučnu ulogu. Na čelu tih četa stajali su: Deli-Marko, Sava Temišvarac i Đorđe-Rac-Slankamenac.

Zatišje, koje je nastalo poslije mira zaključenog 1606, vratilo je Srbe trgovini i zemljoradnji. Tek u ratu za oslobođenje Ugarske od Turaka, poslije 1683, započelo je življe kretanje među Srbima u Ugarskoj. Pri prodiranju austrijske vojske u turske krajeve pristajali su Srbi u masama uz kršćane, obrazovali su svoje čete i pod austrijskom komandom uzimali su učešća u bojevima.

Pokušaj grofa Đorđa Brankovića, da pomoć, koju su Srbi davali austrijskoj državi, upotrijebi u korist srpskog samostalnog političkog položaja, završio se tragično. Branković je, po nalogu austrijske vlade, 1689 lišen slobode i preveden najprije u Beč, a zatim u Heb, u Češku, gdje je 1711 umro.

Krajem 1689 pretrpjela je austrijska vojska u Južnoj Srbiji poraz, koji je izazvao povlačenje kršćanske vojske iz Srbije i seobu velikih srpskih masa, kompromitiranih pred Turcima svojim pristankom uz kršćane. Na čelu ovih Srba bio je pećski patrijarh Arsenije III. Čarnojević, koji se onda nastanio u Sent-Andriji, više Budima, i odmah, čim se vidjelo, da se srpski doseljenici neće moći vratiti u svoju otadžbinu, počeo sprovoditi organizaciju srpske pravoslavne crkve, osnovavši čitav niz episkopija po Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji.

Da bi pojačali revnost Srba u borbi protiv Turaka i drugih neprijatelja, austrijski su vladari izdavali diplome, kojima su garantirali srpskomu narodu razne povlastice, slobodu vjeroispovijesti i posebnu oblast, s unutrašnjom autonomijom. Nasljednici Čarnojevićevi nosili su titulu arhiepiskopa, i prenijeli su svoje sjedište najprije u manastir Krušedol, zatim u Karlovce. Ugarski Srbi su i pod Austrijom vršili vojnu graničarsku službu i učestvovali su u svim ratovima, koje su Habsburgovci vodili. Naročitih zasluga stekli su oni pri ugušivanju Rakocijevog ustanka, početkom 18 stoljeća, i u borbama Eugena Savojskog (1716 i 1717), kojom su prilikom konačno očišćeni Banat i Srijem od Turaka.

Ali ni ove srpske žrtve nisu mogle da otklone gaženje privilegija, progone i nasilja, što su nad Srbima vršili i Austrijanci i Madžari, čim je mir nastao i čim su srpske mišice postale nepotrebne. Ogorčenje Srba zbog takvog postupka izbilo je 1735

u otvorenu bunu, pod vodstvom Pere Jovanovića-Segedinca, koji je htio da zbliži Srbe i Madžare, te da zajednički stresu sa sebe austrijski jaram, ali je svoju namjeru platio glavom.

I Austrijanci i Madžari upoznali su u Srbima žilav i otporan elemenat, te su, da bi ih oslabili, stvorili plan, da krajeve, u kojima Srbi stanuju, nasele strancima. Već od početka 18 vijeka počele su nicati, jedna za drugom, kolonije Nijemaca, Madžara, Slovaka, Bugara, Rumunja i Rusina po Bačkoj i Banatu. Ovi kolonisti dobili su od državne uprave razne povlastice, te su se brzo podigli, i kulturno i ekonomski, dok je progres Srba državna vlast sprečavala i otežavala. Na temišvarskom saboru (1790) pokušali su neki Srbi, na čelu sa Savom Tekelijom, da se sporazumiju s Madžarima, ali pokušaj je ovaj ostao bez uspjeha. Karađorđev ustanak u Srbiji (1804) imao je velikog uticaja i na Srbe u Ugarskoj, koji su, u bezuspješnoj borbi za svoja politička prava, obećana carskim privilegijama, počeli već da malaksavaju.

U neobično velikoj mjeri pokazali su ugarski Srbi otpornu snagu prilikom madžarske revolucije 1848 i 1849. Na karlovačkom majskom saboru 1848 proglasili su Srbi arhiepiskopa Stefana Rajačića za srpskog patrijarha, a pukovnika Stefana Šupljikca za srpskog vojvodu, obrazovali su svoju vojsku i otvorili borbu protiv Madžara. Borba se vodila s promjenljivom srećom punih 14 mjeseca. Krvavi bojevi odigrali su se pod šančevima Sentomaša (Srbobrana), koje su Srbi uporno branili od Madžara. Vojvoda Šupljikac je ubrzo umro, ali baš u to vrijeme došlo je u pomoć ugarskim Srbima jako vojno odjeljenje Srbijanaca, pod vodstvom vojvode Stefana Knićanina. Tokom 1848 vođene su borbe srećno za Srbe, koji su napredovali i početkom 1849, te su imali u svome posjedu Kulu, Topolu, Sombor i Sentu u Bačkoj. Ali je u martu 1849 napustila bojna sreća Srbe, te su pretrpjeli nekoliko poraza i izgubili sav svoj posjed u Bačkoj i Banatu. Krajem aprila preuzeo je zapovjedništvo nad razbijenom srpskom vojskom general Đorđe Stratimirović, i nanio je kod Titela jak poraz madžarskom generalu Perczelu. Početkom juna prispjela je na južno-ugarsko bojno polje i redovna austrijska vojska, te je preuzela vodstvo borbe u svoje ruke. Odlučne pobjede austrijskih saveznika Rusa nad madžarskom pobunjeničkom vojskom završile su 13/8 1849 madžarsku bunu kapitulacijom pobunjenika kod Vilagoša.

U novembru 1849 obrazovana je srpska oblast Vojvodina (bačka županija, Banat i jedan dio Srijema), kao nagrada za srpske usluge u borbi protiv Madžara. Ova oblast nosila je samo ime srpsko, a u stvari je bila reakcionarna pokrajina s njemačkim jezikom i austrijskom vojnom administracijom. 1860 ukinuo je austrijski car Vojvodinu i prisajedinio je njeno područje Ugarskoj, te je tako i formalno nestalo srpske samoupravne oblasti. Da bi Srbe zavarali, sazvan je, carskom odlukom, na Blagovijesti 1861 politički sabor u Karlovce. Na ovom je saboru Svetozar Miletić s drugovima predlagao madžarsku orijentaciju, ali je bečka struja, na čelu sa Đorđem Stojačkovićem odnijela pobjedu, te je stvoren projekt nove Vojvodine, sa slobodnim izborom vojvode, sa zakonodavstvom, unutrašnjom samoupravom i financijama. Ali je ovaj projekt ostao na papiru.

Kad je 1867 načinjena nagodba austro-ugarska, dobili su Madžari odriješene ruke u Ugarskoj, te su odmah počeli sprovoditi madžarizaciju. Miletić na čelu srpske omladine, razočaran držanjem Madžara, otpočeo je onda energičnu parlamentarnu akciju protiv režima, ali su ga Madžari sredinom 1876 zatvorili i poslije godinu i po dana istražnog zatvora osudili na pet godina tamnice. Za vrijeme Miletićevog zatvora počeo je otporni duh kod Srba da popušta. Izašavši iz zatvora, pokušao je Miletić da oživi borbenost i da suzbije kompromisnu politiku, ali je uskoro shrvan dugim tamnovanjem, duševno obolio, te se povukao iz političkog života.

Politika sporazuma s Madžarima našla je, poslije Miletićevog povlačenja, protivnike u socijalističko-radikalnoj stranci na čelu s Jašom Tomićem i u liberalnoj stranci pod vodstvom Mihaila Polita. Svaka ova stranka smatrala je sebe nasljednicom Miletićeve stranke. One su u političkom pogledu imale slične težnje, ali su se razlikovale u pogledima na crkvenu autonomiju i na socijalna pitanja, te su vodile ogorčenu i stra-

snu borbu jedna protiv druge. Na crkvenom saboru od 1902 dobili su radikali većinu, ali su 1910 odnijeli pobjedu samostalci.

U Svjetskom Ratu (1914) postradali su svi srpski krajevi. I ugarski su Srbi morali podnijeti velikih žrtava. Nastupili su progoni, internacije i zatvori, ali je završetak rata ostvario vjekovni san srpskog naroda, ujedinio je Srbe, Hrvate i Slovence u jednu državnu cjelinu. Ugarski Srbi proglasili u 25/11 1918, na Velikoj Narodnoj Skupštini u Novom Sadu, svoje sjedinjenje s kraljevinom Srbijom.

Literatura: Schwicker, Politische Geschichte der Serben in Ungarn (1880); A. Ivić, Istorija Srba u Ugarskoj (1914); V. Stajić, Svetozar Miletić, život i rad (1926). *A. Ivić.*

SRBI DEMOKRATI U UGARSKOJ. V. Demokratska Stranka u Ugarskoj.

SRBI U UGARSKOJ (Études historiques des Serbes de Hongrie), niz knjiga, koje je 1919 izdavao u Parizu Kulturni Odbor (Ligue des universitaires serbo-croato-slovènes). Izašle su ove knjige: 1. St. Stanojević, Le Rôle des Serbes de Hongrie; 2. J. Radonić, Histoire des Serbes de Hongrie; 3. St. Stanojević, Histoire nationale succincte des Serbes, des Croates et des Slovènes; 4. i 5. J. Radonić, La Batchka, Le Banat. *M. I.*

SRBICA, varošica u Južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, na rijeci Klini, desnom pritoku Bijeloga Drima, u Metohiji. S. je sjedište poglavara drenićkog sreza i nalazi se u dnu Klinskoga Polja, južno od prolaza Pećsko-Mitrovačkog Puta kroz selo Gornju Klinu. S. je podignuta 1924 radi sreskog središta u Drenici. To je kolonija sa oko 30 kuća naseljena iz Crne Gore i Toplice, i sa sreskim činovništvom. Nalazi se u području sela Lauše, koje ima 32 kuće sa 220 stanovnika (1921). Niže S. u dolini Kline stari je srpski manastir Devič, u oblasti baštine Brankovića, koju su u tursko doba pritisli Arnauti i Arnautaši. U posljednje tursko doba, nešto pred oslobođenje (1912), u S. je bilo počelo podizanje varošice Lauše. Ali su to omeli Arnauti iz okolnih sela. Oni su, potpomognuti kačacima, jednoga dana rastjerali sve preduzimače i graditelje, pa su primorali radnike, da sav građevinski kamen ponovo odnesu u kamenolome u okolini, odakle je bio donesen za zidanje. U S. su: poglavar drenićkog sreza, poštansko-telegrafska i telefonska stanica. *V. R.*

SRBIJA. Geologija. S geološkoga gledišta Srbija se može podijeliti na četiri oblasti: I. Moravsko-vardarska oblast zauzeta je poglavito centralnom starom masom Balkanskoga Poluotoka, koja se, pošav od sjevera k jugu, sve više širi, tako da južna Srbija sva na njoj leži. — II. Istočna Srbija ispunjena je okrajcima južnih Karpata (iz Banata) i zapadnoga Balkana (iz Bugarske). — III. Zapadna Srbija, s planinama, koje se razvijaju iz sistema Dinarskih Alpa. — IV. Sjeverna Srbija, u kojoj je jedan dio okvira Panonskog Basena.

Prirodno je dakle što su u geološkom sastavu Srbije izražene osobine tih raznih planinskih sistema južne Evrope, i što se, kadšto, na vrlo bliskom razmaku nađu nejednake pojedinosti, što su, na pr. u spletu Karpatskih vijenaca s Balkanskim, pojedine formacije drukčije razvijene no što su u zapadnoj Srbiji i t. d. Uopće se može reći: sve formacije, sedimentne i eruptivne, i sve osnovne crte tektonike, koje karakteriziraju spomenute orografske sisteme, postoje i u Srbiji. (Za bitne karakteristike v. Geologija Jugoslavije.)

A. I. Sedimentni tereni. 1. Najstariji teren u Srbiji sagrađen je od najstarijih kristalastih škriljevaca (gnajsa, leptinita, mikašista i amfibolita i t. d.), s gromadama i žicama granita, diorita i t. d. 2. Filiti (talkšist, kloritošist, argilošist) i mramori, možda paleozojske starosti. — II. Filiti, argilošisti, vapnenjaci i pješčari prekarbonski, možda devonski (Užičko, Jagodnja). — III. Karbonski marinski vapnenjaci (zapadna Srbija) i ugljenosni slojevi (između Mlave i Peka). — IV. Permski konglomerati i brečje. Permo-trijasni crveni pješčar. — V. Trijasni katovi, donji, srednji i gornji. — VI. Jurski katovi: 1. Retski dolomiti (Užičko). 2. Hetanški s kamenim ugljem (Vrška Čuka). 3. Lijas donji (Rgotina, Dobra), srednji (Rgotina, Dobra, Basara), gornji (Basara). 4. Bajonski (Vrška Čuka, Basara). 5. Batski (Greben, Crnajka). 6. Kelovejski (Greben, Vrška Čuka). 7. Titonski batijalni (Greben). — VII. Kretacejski katovi: Valen-

dijski, otrivski, baremski i aptski, razvijeni su na Grebenu kao batijalna formacija (s amonitima). Inače su predstavljeni neritskom facijom (s brahiopodama i kaprotinama). Golt s cefalopodama (okolina Beograda, Tupižnica). Cenoman je sumnjiv. Turon i selon karakterizirani su najviše hipuritskim vapnenjacima. Facija fliša i gosavska također su česte u gornjoj kredi. — VIII. Eoceni fliš i eoceni marinski vašnaci (s numulitima) javljaju se sporadno. Oligocen ima mnogo lignita u sjevernoj i srednjoj Srbiji, a više je marinski u južnoj Srbiji. Neogen u sjevernoj Srbiji sadrži katove: akvitanski (s tigninom), oba mediteranska, samartski, prepontijski, pontijski, meotski i levantski. U korutinama u unutrašnjosti on je stvoren najviše od jezerskih slojeva. — IX. Kvaternerna perioda ostavila je neke riječi i jezerske nanose, les, pećinski mulj, živi pijesak. — X. Aluvioni.

B Eruptivne formacije. U Srbiji su eruptivne formacije obilnije i raznovrsnije no u ikojoj drugoj oblasti u SHS. Na preglednoj geološkoj karti one su podijeljene u tri kategorije: 1. Granitoidne stijene. 2. Serpentinske stijene, peridotiti, eufotiti i t. d. 3. Vulkanske.

Granitoidne stijene najviše su rasprostranjene po južnoj i istočnoj Srbiji. U sjevernoj i zapadnoj pojavljuju se kao gromade samo u osovini pojedinih brijegova (Bukulja, Vagan, Cer, Boranja, Košutna Stopa), a kao intruzivni slojevi u podnožju Avale i Rudnika. — Serpentinske gromade ogromne su u južnoj i srednjoj Srbiji, male su u istočnoj, a najveće u zapadnoj Srbiji. Gromade u užičkoj i čačanskoj oblasti spadaju u najveće mase serpentina u Evropi. U njima se nalaze i čisto vulkanske stijene (peridotiti, pikriti), a naročito ofitske stijene (dijabazi, dioriti, eufotiti). Vulkanskih stijena nema samo u Mačvi. Mogu se grupirati u pet oblasti, odvojenih ne samo geografski, već s nekim petrografskim osobinama (šumadijska, crnoriječna, podrimska, kopaonička i južna).

Plemena eruptivnih stijena u Srbiji jesu: graniti, granuliti, pegmatiti, mikrogranuliti, mikropegmatiti, porfiri, rioliti, daciti, propiliti, lamprofiri, dioriti, dijabazi, euforiti, porfiriti, andeziti, labradoriti, bazalti, fonoliti, leuciti, peridotiti, lerzoliti, verniti.

Kronološki red erupcija. 1. Palezojske: graniti, granuliti, porfiri, neki porfiriti, euforiti i dioriti. 2. Mezozojske: porfiriti, neki dioriti, dijabazi, euforiti, peridotiti, lamprofiri, možda i neki andeziti. 3. Tercijarne: intruzije nekih peridotita, lerzolita, možda i lamprofira; veliki izlivi andezita, labradorita, trahita i dacita, riolita; erupcije fonolita, bazalta i leucitita, s kojima se završuje eruptivna serija u Srbiji.

Rudovitost eruptivnih stijena u Srbiji tako je česta i očevidna, da se rudne oblasti skoro podudaraju s vulkanskim oblastima. Rudišta su obično u vezi s trahitoidnim i propilitnim stijenama, ali ih ima dosta i u oblasti granitoidnih žica, i gromada. Eufoditi i peridotiti sadrže rude hroma (Deli-Jovan, Goli Vrh), zlata (Deli-Jovan), grafita (Stolovi). Serpentinizirani perioditi imaju bakra (Planinica) i cinobera (Avala, Bare, Ba) i t. d.

Mineralne vode također su često u društvu s vulkanskim stijenama, na pr. Brestovačka Banja, Vranjska Banja, Topla Banja kod Sviraca i t. d.

Reljef tla ponegdje je očevidno uslovljen eruptivnom podlogom. To se zapaža na masama granita (Kopaonik), serpentina (Zlatibor, Divčibare, Ibarska Klisura), trahitoidnih stijena (u Crnoj Rijeci, Vranjskom Pomoravlju).

Rudina, koja je ostala na mjestu svoga postanka, različna je prema tome, da li je na podlozi granitnih, serpentinskih ili andezitskih masa.

J. Žujović.

G e o g r a f i j a. S. zauzima središnji dio u istočnoj polovini naše države, i većim dijelom ima dobre prirodne granice: na sjeveru je ograničena Dunavom i Savom, na zapadu dijelovima toka Drine i Uvca, na jugu tokovima Raške i Ibra, na istoku Dunavom i Starom Planinom, a ostalu granicu predstavljaju pretežno planine, često niže od spomenute. Između njih su doline Morave, Ibra i Raške, i nekoliko, relativno niskih, prijevoja. Politički je S. na sjeveru ograničena Vojvodinom i Srijemom, na zapadu Bosnom, na jugozapadu i jugu Raškom, Skopskom, i Kosovskom Starom Srbijom, na istoku Bu-

garskom, a na sjeveroistoku Rumunijom.

Na površini od 49.950 km^2 živi 2,655.078 stanovnika (1921), što odgovara gustini od 53·2 na 1 km^2. Od S. su znatno gušće nastanjeni: Vojvodina, Slovenija, Hrvatska sa Slavonijom, a nešto je rjeđe nastanjena Dalmacija. Prema popisu od 1910, broj stanovništva u S. smanjen je za 11·8%. Tu još nije uzeta u obzir druga važna činjenica: normalan priraštaj stanovništva rađanjem. On je u predratnoj S. bio 1·7% godišnje, te je stvarni gubitak u stanovništvu veći od 800.000. Zbog ratova je naročito smanjen broj muškog stanovništva: na 1.000 je 480 muških, prema 520 ženskih, dok je 1910 bilo 516 prema 484. Poslije Slovenije, S. ima relativno najmanje muškog stanovništva. Poslije beogradskog okruga, gdje je, zajedno s prijestolnicom, gustina stanovništva 123·1, najgušće su nastanjeni smederevski (100·4), niški (73·5), kragujevački (72·2) i moravski okrug (65·3). Od srezova su najstanjeniji oraški (126·0), jasenački (116·2), kragujevački s općinom Kragujevac (111·8), niški s općinom Niš (103·1), požarevački s općinom Požarevac (103·1), resavski (86·2), vraćarski (85·1), pčinjski s općinom Vranje (81·9), moravski, okrug niški (81·1). Po vjeroispovijesti je u S. 98·4% stanovništva pravoslavnih, a 92·3% imaju državni jezik kao materinji.

Morfološki je S. bregovita i planinska zemlja. Ona je cijelim orografskim izgledom nagnuta od juga prema sjeveru. Najviše planine su Javor (1.812 m), Golija (1.931 m), Kopaonik (2.140 m), Doganica (Patarica, 1.705 m), Bijesna Kobila (1.922 m), Vardenik (1.875 m), Miljevska Planina (1.732 m), Ruj (1.706 m) i Stara Planina (2.169 m). One se nalaze oko jugozapadne, južne i jugoistočne granice. Unutrašnjost S., iako je vrlo neravna i planinska oblast, nigdje nema znatnu visinu, ni vrhova, koji mnogo premašuju 1.800 m. Doline su obično uske, dugačke i duboke, a češće prelaze u živopisne klisure. Gdjegdje se proširuju u manja ili veća polja i kotline, što su većinom povezani sutjeskama, te među sobom komuniciraju. Kroz ove doline protiču brzi potoci i rječice u pravcu Morave i pograničnih rijeka Drine i Timoka, koje imaju velike i široke doline.

Za S. je karakteristično, što se u njoj sastaju, dolaze u dodir, a kadšto i prepleću, nekoliko raznih planinskih sistema: stara Rodopska Masa i mlađi, nabrani vijenci dinarskog, karpatskog i balkanskog spleta. Razlike u tektonici i petrografskom sastavu tih planinskih sistema uzrok su njihovom raznolikomu morfološkom razvitku, a posljedica toga je velika raznovrsnost reljefa. Osim toga, na sudaru raznih planinskih sistema izbile su velike mase eruptivnih stijena: u dolini Ibra između dinarskog i rodopskog, a u basenu Crne Rijeke između karpatskog i balkanskog spleta. Time su ti krajevi S. postali najbogatiji rudama, a s druge strane reljef postao još više raznolik, naročito u pomenutom basenu. S. je, zbog raznih planinskih i dolinskih pravaca, plastički vrlo raskomadana, a zbog toga je najotvorenija i najprohodnija zemlja na cijelom Balkanskom Poluotoku. Pogodna je za građenje komunikacija u svim pravcima. Kroz nju prolaze ili se ukrštaju većina glavnih uzdužnih i poprečnih puteva.

Od centralnog dijela rodopske mase: Rodopa, Karadaga, Pirina, Rile i Belasice, odvaja se veliki ogranak i pruža prema sjeveru, preko Vardara i Moravske Doline, k Dunavu. To je najstariji dio Balkanskog Poluotoka. Sastavljen je poglavito od kristalastih škriljevaca, naboran u paleozojskoj periodi. On je kasnije, uticajem atmosferskih pojava i rijeka, razoravan i snašan, pa je postepeno gubio izrazitost prvobitnih oblika. Zato Vardenik, Lisac (1.407 m), Kopaonik, Seličevica (902 m), Pasjača (1.130 m), Jastrebac (1.566 m), Željin (1.836 m), Juhor (807 m), Gledićske Planine (959 m), Crni Vrh (789 m), istočno od Kragujevca, i neke druge planine, koje pripadaju rodopskoj masi, predstavljaju mahom prostrane plećate masive dosta blagih oblika i manje više zaobljenih tjemena. Istaknuti visoki vrhovi na njima posljedica su jako otpornih stijena prema zubu vremena, kao što je kornit, od koga su sastavljeni najviši vrhovi Kopaonika: Suho Rudište (2.140 m), Vučji Krš (2.086 m), Nebeske Stolice (2.017 m), a slično je i kod Željina. Zbog petrografskog sastava, te planine su bogate vodom, vrlo razgranate mnogobrojnim dolinama rijeka i po-

toka, većinom gusto pošumljene, ali ipak prohodne.

Dalje na sjeveru planine gube bitne osobine rodopske mase i pripadaju prelaznoj zoni. Jezgra su im od granita i metamorfiranih kristalastih škriljevaca, a rasuta su kao otoci. Takvog su sastava: Cer (706 m) i Iverak (442 m), sjeverno i južno od rijeke Lješnice, Vagan (490 m), Orlovica (511 m), Bukulja (720 m) i Vjenčac (675 m), između Topole, Aranđelovca i Kruševice. Zemljište između njih sastavljeno je od raznih pješčara, laporaca, vapnenjaka, konglomerata i škriljevaca, kroz koje su gdjegdje probile mlađe trahitoidne stijene i velike mase serpentina, a boranje je nastalo u drugoj mediteranskoj etaži, odnosno u srednjem miocenu. Istog su sastava, kao spomenuto zemljište, i planine: Rudnik, Kosmaj (624 m) i Avala (511 m). Rudnik je najveća planina u Šumadiji; ona ima u njoj centralan položaj. To je izvorište velikih šumadijskih rijeka Gruže, Lepenice, Jasenice, Ljiga i Despotovine, koje su usjekle duboke, uske i vrlo strme doline i razilaze se na sve strane. Zato se od vrhova Rudnika, Velikog (1.169 m) i Malog Šturca (1.159 m), zvjezdasto rasprostiru dugačke kose ipovijarci, osobito prema sjeveru i istoku.

Zapadni dio S., od prilike do doline Ibra, gornjeg toka Kolubare i doline Jadra, zauzimaju mlađe vjenačke planine dinarskog sistema čistih dinarskih osobina. One su po pravcu bora i vijenaca, mada ovi prema istoku skreću mjestimice u pravac zapad-istok, ali su po geološkom sastavu dosta različite. Naime, u njima učestvuju paleozojski i verfenski škriljevci, trijaski vapnenjaci sa serpentinom, jurske stijene, a malo je gornjokretacejskih vapnenjaka. Zato u ovim krajevima više prevlađuje mehaničko raspadanje stijena, a krasko zemljište je plitko, jako ograničeno i nema tipski razvijenih oblika, kao u Crnoj Gori, Hercegovini, Dalmaciji i zapadnoj Bosni. Gdjegdje je zapadna S. ispresijecana rasjedima. Duž njih se zemljište spustilo i obrazovalo kotline i kotlinice, koje su u pliocenu i diluvijumu bile preobraćene u jezera. Po reljefu zemljišta može se ovaj kraj S. podijeliti na starovlaške i podrinjsko-valjevske, odnosno južne i sjeverne planine. One su odvojene prostranim kotlinama Lužnice, Kosjerićske i Požeške, a dalje na zapadu rječicom Pilicom, desnim pritokom Drine. Južno od Đetinje i Pilice, između Užica i Bajine Bašte, javljaju se visoki kršni odsjeci, a od njihove gornje ivice nastaju površi različite visine, koje se preko Drine i Rzava nastavljaju u Bosni. S njih se dižu, kao otpornije stijene, pojedini visoki vrhovi, sastavljeni od serpentina, jednog vapnenjaka ili vapnovitog škriljevca: Tara (1.397 m), Ponikve (1.009 m), Zlatibor (1.246 m), a dalje na jugoistok nastavljaju se planine: Čigota (1.507 m), Murtenica (1.465 m), Mučanj (1.547 m), Javor (1.812 m). Ove su planine razvođe između Crnog Rzava i Uvca na jugozapadu, a Moravice i njenih pritoka, Velikog i Malog Rzava, na sjeveroistoku. Između ovih visoravni i planina nalaze se duboke doline. Cijela je ova oblast zelena, pod livadama, poljima, lisnatim, pa i četinjastim šumama, te se znatno razlikuju od tipski razvijenog krasa.

Kod podrinsko-valjevskih planina je pružanje slojeva mahom dinarsko, od sjeverozapada na jugoistok, ali orografski pravac, s izuzetkom Gučeva, pokazuje manja ili veća skretanja, koja su erozionog porijekla. Drina je mnogo veća i brža rijeka od Jadra, zato je erozija na jugozapadu, sa strane Drine, znatno energičnija nego na sjeveroistoku. Poremećaji u pravcu pružanja slojeva, kao posljedica tektonskog djelovanja, javljaju se između Suvobora i Rudnika. Sjeveroistočno od prostranih površi uzdiže se Povlen, trpezasta oblika, čije je široko pleće blago nagnuto, pušumljeno i ulivađeno. Od njega se prema sjeverozapadu pruža oštri greben, na kome je najviši vrh Veliki Povlen (1.480 m). Taj planinski vijenac produžuje se i dalje na sjeverozapad, sve do Banje Koviljače na Drini, ali se u istom pravcu snižava. Povlen se, preko presjedline Debela Brda, vezuje s Jablanikom (1.306 m), ovaj, preko Paleža i Stolica s Medvjednikom (1.246 m). Na istom vijencu je, sjeverozapadno od duboke presjedline Proslopa, Sokolska Planina (987 m), a do nje Jagodnja (944 m), pa Boranja (890 m). Ova se, preko presjedline Biljega, na kojoj je izvorište rječice Štire, Borinske i Korenite,

nastavlja u strmu, ispresijecanu i šumovitu planinu Gučevo (769 m). Povlen se od Stubice račva; jedan vijenac ide k zapadu-sjeverozapadu, na kome su Borovnjak (1.177 m), Ramne (1.192 m) i Orovička Planina (1.303 m); između ta dva vijenca usječena je dolina Ljubovide. S druge se strane vijenac Povlena nastavlja i prema istoku, ali se u tome pravcu naglo snižava: preko Malog Povlena prelazi u Bukovsku Planinu (Čiker 1.147 m), a ova, preko prijevoja između Bukove i Ražanske Rijeke, u Maljen (1.110 m), planinu izvijenog, lučnog oblika. Dalje na istok pružaju se Šiljak (856 m) i Prostruga (740 m), koja se sučeljava s ograncima Rudnika. Između Moravice-Zapadne Morave-Ibra nalaze se također planine dinarskog sistema, od kojih su važnije: Jelica (998 m), Troglav (2.221 m), Čemerno (1.649 m). One se preko Velikih Livada (1.332 m) i Klekovice spajaju s planinom Golijom.

Spomenuto je, da je u oblasti zapadne S. kras naročitih odlika, drukčiji no u pravim dinarskim krajevima Tako je južno od Valjeva oko ceste za Užice, razvijen kras do Kraljeva Brda, Lastre i Bačevačkog Visa, odnosno do Vukove Rijeke, koji je nazvan lelićkim krasom, po selu Leliću. On je vezan za razne vrste trijaskog vapnenjaka, ali se krš, t. j. gol vapnenjak rijetko gdje javlja. Kako je vododržljivi sloj u velikoj dubini, vapnenjak je potpuno bezvodan, ali u njemu ima žica porfirita, pa su na tim mjestima jedini, vrlo slabi izvori. Skaršćene doline imaju mahom strme strane, i izgleda da su mlade, a riječna se voda gubi u izduhama, pa tek dalje ponovo izbija na površinu zemlje. Ipak je, pored sve veličine, dubine i strmine vrtača, dosta rijetkih, kras prilično blag i pitom. Osim toga, lelićka površ i vrtače pokrivene su debelim slojem gline, te je vapnjenjak rijetko ogoličen. Neke su vrtače glinom potpuno začepljene. U njima se skuplja kišnica i obrazuje jako cijenjena jezera. Pored toga, cijelo je zemljište lelićkog krasa obrađeno i veoma plodno, dok kod dinarskog krasa to nije slučaj. Čak su i vrtače većinom obrađene, a rijetko su pod livadama. Njihovo vlažno dno često je pretvoreno u vrt, gdje se goje krumpir, kupus, kudjelja, lan i dr. Gdjegdje se u vrtačama izvan sela nalaze pastirske staje i trla. Mjestimice se u krasu zapadno S. javljaju i pećine. Tako su u Petnjici, jugoistočno od Valjeva, obrazovane dvije pećine: Velika i Mala Pećina, čiji su kanali dugački oko 420 m. Pećina i Potpeći, jugoistočno od Užica, izdubena je znatnim dijelom riječnom erozijom, dok se Stopića Pećina u području sela Rožanstva, južno od Užica, račva u dva kraka, koji su dugački oko 200 m, a predisponirana je omanjim dijaklazama, t. j. pukotinama tektonskog porijekla. Hadži-Prodanova Pećina kod sela Rašćića, sjeverno od Ivanjice, obrazovala se duž pukotine, i zato je velike visine.

U istočnu S. prelaze preko Đerdana planine karpatskog sistema, t. zv. Transilvanske Alpe i Banatske Planine, a s jugoistoka, preko bugarske granice, planine balkanskog spleta. U njihovom slobodnom kretanju isprijeće im se eruptivne mase andezita oko crnoriječke kotline, gdje se dogode veći poremećaji. Pri prijelazu južnih Karpata u istočnu S. visina im se naglo smanjuje, i javljaju se mahom srednje i niske planine. Njihove bore i grebeni pružaju se od sjevera na jug, južnije od sjeverozapada na jugoistok, dok se bore istočne partije sve više povijaju u pravac istoka-jugoistoka i potonu u crnoriječkoj kotlini, ili postepeno izumiru prema ploči donjeg Dunava u Bugarskoj. Na zapadu se one približno prostiru do doline Morave, i od prelazne zone Rodopske Mase, odnosno od Panonskog Basena, odvojene su nizom rasjeda, poglavito meridijanskog pravca, a isto tako na istoku od Rumunjsko-Crnomorske Nizine.

Morfološki je osobito značajna uzdužna dislokacija, rasjed, koji se pruža pravcem Bijela Rijeka-Crnojka-Porečka Rijeka-Kazan i prelazi u Rumuniju. To je najdublja udolina, dugačka preko 80 km, i dijeli ove planine u dvije grupe: istočnu i zapadnu. U prvoj prevlađuju zaravni, nezavisne od geološke građe, dok druga predstavlja gomilu uporednih planinskih vijenaca i grebena. S miročke površi, visoke 500—560 m, dižu se oštrim prelomom neposredno uz Kazan, Mali (600 m) i Veliki Štrbac (800 m), a dalje na istok Jeniće

(795 m), Kamenički Čukar (740 m) i Visoki Čukar (666 m). Ta je površ jako zaravnjena, presijeca kristalaste škriljevce jursko-kretacejske vapnenjake, lapore i pješčare, bore i pukotine, te je nezavisna i od petrografskog sastava i od tektonike. Južno od sela Miroča pruža se od sjevera na jug šumoviti i zaravnjeni Veliki Greben (706 m), koji postepeno svija na jugoistok, a dalje se nastavlja u vijencu Deli-Jovana (1.201 m), istočno od Crnajke i Bijele Rijeke. Jedino ova planina ima pravi vijenac, simetričan i perjaste strukture, s najvišim vrhom u sredini. Na istoku on prelazi u zaravni, koje se stepenasto spuštaju prema dunavskoj i timočkoj ravnici. Njegov južni dio vrlo je ispresijecan meridijanskim rasjedima, za koje su vezane žice kvarca i pirita sa zlatom oko Glogovnice, Sikola i nekih drugih mjesta.

Zapadno od navedene dislokacije nalaze se t. zv. Majdanlečke Planine: Mali i Veliki Krš, Sto i Homoljske Planine. Prve imaju dva glavna vijenca, odvojena izvorištem Malog Peka i Majdanpečkom Kotlinom. Istočni se vijenac pruža od sjevera na jug, od Klisure do stava Šaške i Crnajke, kao planina Liškovac (837 m), talasasta i cijela pod šumom, a u zapadnom je najviši dio Starica (801 m), sastavljena iz sedam ostjenaka. Južno od ovih planina dižu se Garvan (973 m), Mali (963 m) i Veliki Krš (1.195 m), koji su odijeljeni prolazom Vrata, a imaju oblik krševitog i dugačkog grebena, jako zupčastog i sastavljenog od vapnjenjaka. Istočno od Velikog Krša diže se izdužena, gola vapnenjačka tabla Stola (1.189 m), koja je nagnuta prema zapadu i jugu i gubi se u Crnoriječkoj Kotlini, a na istoku i sjeveru završuje se odsjecima. Na sjeverozapadnom kraju Stola ističu se njegova dva najviša vrha. I ova planina je ispresijecana uzdužnim rasjedima, pravca sjeverozapad-jugoistok, za koje su vezane rude bakra oko Krivelja i Bora.

Između Peka i Mlave leže Homoljske Planine. Njihovi se slojevi i bore povijaju i postepeno prelaze iz više meridijanskog pravca sjevernijih planina u pravac sjeverozapad-jugoistok, a ovo je i orografski pravac Homoljskih Planina. One se prema jugoistoku dižu, a najviši su vrhovi: Štubik (956 m), Kupinova Glava (994 m), i Šjoši (1.004 m). Homoljske Planine su šumovit, pretežno stočarski kraj. One predstavljaju oblast salaša po planinama, iznad susjednih sela. S morfološkog gledišta, Homoljska Kotlina jasno odvaja planine karpatskog od planina balkanskog sistema, ali u tektonskom pogledu Homoljske Planine, kao predstavnik najjužnijeg dijela Banatskih Planina, srastu s Beljanicom, najsjeveroistočnijim predstavnikom balkanskog planinskog spleta.

Planine ovog spleta ulaze u S. s jugoistoka. Njihovi vijenci, prema sjeveru, okreću postepeno iz pravca jugoistok-sjeverozapad u pravac jug-sjever, i u istom se pravcu snižavaju. Na zapadnom obodu osjeća se uticaj Rodopske Mase, jer tu bore i vijenci prelaze uglavnom u pravac istok-zapad. Planine zapadno od Timoka znatno se razlikuju od onih na istoku, po geološkom sastavu i reljefu. Prve se u narodu zovu Stara Planina, koja je dio zapadnog Balkana. Ona je sastavljena od paleozojskih stijena, i metamorfiranih kristalastih škriljevaca, s jezgrima granitoidnih stijena, eufotita, diorita, zatim od crvena pješčara, trijaskih stijena i konglomerata, a njen glavni vijenac je sastavljen od nekoliko lučnih vijenaca, zasvođenih prema jugozapadu. Svi se oni pružaju duž granice naše države s Bugarskom. Prvi je vijenac Midžora (2.186 m); on se prostire od razvoda između Jelovičke Rijeke i Mislenice na jugoistoku do presjedline Sv. Nikole na sjeverozapadu. Od vrha Midžora odvaja se prema jugozapadu i jugu prostran i šumovit povijarac Babin Zub (1.827 m), koji se na jugu nastavlja preko Brezovičke Čuke (1.352 m) do doline rijeke Temštice. Od Sv. Nikole počinje vijenac Orlova Kamena (1.814 m). On se od Strežine Čuke pruža pretežno u pravcu sjevera, i završava se u Rasovatom Kamenu (1.471 m), a od najsjevernijeg vijenca odvojen je dubokim prijevojem Kadibogaza, kojim je najlakši saobraćaj između Timočkog Basena i sjevernog Zagorja u Bugarskoj. Treći je vijenac Babina Nosa (1.150 m), koji se proteže prema sjeverozapadu. On završava na sjeveru brijegom Crnoglavom, južno od razvoda između potoka Velike Šaške i Kičara. Stara

Planina je većim dijelom pošumljena, velika je oblast stočarskog života, osobito krajevi Zaglavak, oko Knjaževca i Korenatac, zapadno od presjedline Sv. Nikole.

Zapadno od Timoka počinju prevlađivati vapnjenjačke planine, ali se po plastici dosta razlikuju planine južno i sjeverno od Niša. Planine između rijeka Nišave-Kutine-Lužnice-Murgovice sastavljene su poglavito od kretacejskih vapnjenjaka, i pružaju se od jugoistoka na sjeverozapad, u obliku grebena, čije su padine nage, kršne, često s karakterističnim kraskim pojavama. Među njih spadaju Greben (1.221 m), planina u porječju Jerme, Sto (1.357 m) i Debela Bucada (1.096 m), u Lužnici, Belava (946 m), između Pirota i Bijele Palanke, i najveća od njih Suha Planina. Ona se pruža od jugoistoka na sjeverozapad. Njen je greben poglavito sastavljen od kretacejskih vapnjenjaka, te su dosta česte pojave krša. Sure, skoro svugdje nage, strme padine Suhe Planine izgledaju još više, zbog dubokih dolina, koje ih uokviruju, i dozvoljavaju, da se planina vidi od vrhova do podnožja. U sjeverni dio Suhe Planine duboko je usjekla živopisnu dolinu Crvena Rijeka sa svojim pritocima, a regresivnom erozijom je uspjela, da obrazuje karakterističan potkovičasti greben, čiji se kraci sve više razilaze prema dolini Nišave. Najviši dijelovi grebena imaju oštre vrhove, koji podsjećaju na alpinske, a među njima se naročito ističu Golemi (1.822 m) i Sokolov Kamen (1.673 m) na zapadu, a Golaš (1.485 m) na istoku. Južna polovina Suhe Planine ima više oblik prostrane zaravni, nagnute prema jugu, koja se zove Valožje.

Planine sjeverno od Niša više imaju izgled velikih površi. One su također sastavljene od kretacejskih vapnenjaka, ali se gdjegdje ispod njih nalaze starije stijene, pa i paleozojski škriljevci i crveni pješčar. Odlikuju se najizrazitijim pojavama krasa u istočnoj Srbiji, jer pored vrtača i uvala tu ima mnogo ponornica, slijepih dolina, pećina i preko deset ledenica. U tu grupu spadaju: Tresibaba (809 m), Bogdanica (706 m), oko Svrljiškog Timoka, Ozren (1.211 m), Leskovik (1.276 m) i Devica (1.118 m), južno od Sokobanjske Kotline, i Kučaj, oblast najljućeg krša u ovim krajevima (v. Kučaj). Sjeverno od Niša ima i nekoliko vapnjenjačkih grebena, sličnih osebina. Od njih su važniji: Svrljiške Planine (1.334 m), Lasovačka Planina (1.210 m), Rtanj (1.566 m), Samanjac (915 m), istočno od Paraćina, Beljanica (1.360 m) i Lisac (1.458 m), južno od Homoljske Kotline.

Na stvaranje raznolikosti reljefa dosta su uticali i rasjedi, obrazovani tektonskim kretanjima u oligomiocenom dobu, gdjegdje i kasnije. Duž njih su se dijelovi zemljišta opustili, te su tu nastale kotline. Takve su u zapadnoj S. potoline Jadra, Lužnica, Požeška Kotlina, Župska, oko Brusa i Aleksandrovca, a u istočnoj i južnoj Zviška Kotlina, oko Kučeva, Homoljska, Crnoriječka, Sokobanjska, Knjaževačka, Svrljiška, Niška, Pirotska, Leskovačka, Vranjska. Dno Crnoriječke Kotline većinom je sastavljeno od eruptivnih stijena, poglavito andezita, i skoro je cijelo pokriveno debelim slojem prilično crne zemlje, kao proizvod raspadanja spomenutih stijena. Sjeverni kraj je brdovit, s vulkanskim vrhovima kupastih oblika, koji su poređani duž rasjeda, pravca sjever-jug.

Po obrazovanju kotlina dogodila se u nekima od njih nova promjena. Početkom pliocena nivo Panonskog Jezera, na mjestu sadašnje Panonske Nizine, počeo se postepeno podizati, zbog velikog tonjenja zemljišta duž rasjeda, zbog koga su Bosforska dolina i donji tokovi tadanjih rijeka u južnoj Evropi potopljeni, a Sredozemno more se spojilo s Crnim morem i Panonskim Jezerom. Zato je voda iz njega prvo ulazila u doline, a zatim je poplavila razvođa između ovih i napunila neke kotline vodom. Na jugu su zalivi Panonskog Jezera dopirala do Leskovačke Kotline, na jugozapadu do Kopaonika, Željina, Stolova i Zlatibora, a na istoku do odsjeka i strmih strana planina istočne S., od prilike do linije Golubac—Paraćin—Niš. Tada su iz ovog ogromnog jezera virili samo vrhovi najviših šumadijskih planina (Rudnik, Povlen i dr.), dok su Avala, Kosmaj s Košuticom i t. d. bili potpuno pod vodom. Od najvišeg jezerskog stanja nastala je regresija, t. j. postepeno spuštanje nivoa, i voda je iz Panonskog Jezera i njegovih daljnjih zaliva počela oticati u suprotnom pravcu: kroz Đerdap i Crno i Sredozemno

More. Ali u tome procesu splašnjavanja i povlačenja jezera prema sjeveru bilo je i perioda mirovanja. Za vrijeme mirovanja voda je udarnom snagom valova stvarala u pribrežnim partijama obalâ manje ili veće zaravni, te je na većini sadanjih šumadijskih planina i po stranama okolnih kotlina očuvano sedam užih i širih terasa, kao prirodno izgrađenih stepenica. Zato nije čudo što su šumadijska pobrđa često pokrivena pjeskovima, laporima i glinama lakustrijskog ili marinskog porijekla, preko kojih se staložio često vrlo debeo sloj humusa. Spomenutim procesima dobili su Šumadija i okolni krajevi izrazitu jezersku plastiku.

U vezi s geološkim i petrografskim sklopom i reljefom planina, odnosno u zavisnosti od njih je i hidrografija S. Zbog opće nagnutosti zemljišta prema sjeveru, sve velike rijeke imaju tok u tome pravcu, i pripadaju porječju Dunava, odnosno Crnoga Mora, s izuzetkom kraskih oblasti u zapadnoj i istočnoj S., gdje ima ponornica i manjih krajeva bez otoka i gdje prevlađuje podzemna cirkulacija vode. Od cijele teritorije S., porječju Crnoga Mora pripada oko 47.535 km² ili 95·2%, a oblastima bez otoka 2.415 km², odnosno 4·8% Od ove površine dolazi na krasku hidrografiju 1.082 km², a ostatak na jezera, bare, živi pijesak i otoke.

Najveća rijeka u S. je Morava. Ona protiče skoro centralni dio S. Njena dolina odlikuje se širokim dnom, blagim stranama, bez velikih i dubokih klisura. Morava ima vrlo razvijenu mrežu pobočnih dolina, kroz koje teku od većih rijeka: Resava, Moravica, Nišava i Vlasina s desne strane, a s lijeve: Jasenica, Lepenica, Zapadna Morava, Toplica, Jablanica i Veternica. Od njih su neke pritoci Južne Morave, desne sastavnice Morave. Pored toga su, zapadno od Morave, prostrane riječne doline izdubene i proširene na dnu nekadanjeg jezera Kolubarom i Drinom, a na istoku Mlavom i Pekom. Na donjem toku su njihove doline odvojene niskim zaravnima, koje su gdjegdje sastavljene od jezerskih sedimenata, ili su njima pokrivene.

Poslije Morave su Drina i Timok najveće rijeke u S., ali su one oko njene granice. Na porječje Morave dolazi od prilike 29.563 km² ili 59·2% od cijele teritorije, porječju Timoka pripada 4.113 km², porječju Drine 3.329 km², a porječjima Kolubare, Mlave, Peka, Porečke Rijeke i ostalih neposrednih savskih i dunavskih pritoka 10.530 km². Tip kraskih rijeka imaju: Pek na svom gornjem toku, Resava na srednjem toku, Crna Rijeka oko izvorišta i Radovanska Rijeka, pritok Crne Rijeke, koja poslije kratkog toka ponire, teče kroz pećinu, pa se ponovno pojavi u Vrelu i Vrelcu, ali mnogo bogatija vodom. Od izrazitih ponornica na Kučaju važnije su: Klencuš, Mikoljska Rijeka i Otrnjak, sve tri sa slijepom dolinom i dužinom korita od 10—13·5 km. Dužina svih rijeka u S., s izuzetkom tipskih ponornica kratkoga toka, iznosi oko 8.270 km, a to odgovara gustoći riječne mreže od 165 m/km². I po tome se vidi, koliko je S. bogata tekućom vodom. Velikih jezera, kao u Makedoniji, S. nema. Najveće je jezero, južno od planine Mušnja, a sjeverno od Tomića Krševa, oko granice s Južnom Srbijom, čija je površina 1·17 km², a ostale vode bez otoka su poglavito bare.

Klima je u S. prilično oštra, jer je većim dijelom otvorena uticaju hladnih vjetrova sa sjevera. Sjeverozapadna S. sa Šumadijom do Pomoravlja ima u januaru nešto višu temperaturu od —1·0° C. U ostaloj je oblasti ona niža, naročito u jugozapadnim krajevima: Kruševac —2·6°, Užice —2·8°, Vranje —2·0° C. Toliko niska temperatura u južnim mjestima posljedica je dijelom njihove visine, dijelom geografske sredine. Ti isti krajevi, i iz istih razloga, imaju i prilično prohladna ljeta, jer je u julu temperatura većinom niža od 21·5°: Užice 18·8°, Kuršumlija 21·1°, Kraljevo 21·5°, Vrnjačka Banja 21·4°, Bukovička Banja 21·3°. Prema istoku i sjevero-istoku ljeta su sve toplija, pa svi krajevi s desne strane Morave imaju u julu većinom višu temperaturu od 21·5°. Ali u oblasti balkanskog planinskog spleta juli nije topliji od 22°, dok Posavina, Podunavlje s gornjim Pomoravljem do crnoriječke kotline imaju u julu veću temperaturu od 22°: Smederevo 22·9°, a Bukovo kod Negotina, čak 23·6°. Po ovakvoj podjeli temperature u dva ekstremna mjeseca, godišnje kolebanje se povećava od zapada prema sjeveroistoku, istoku i jugoistoku, od prilike od 21° do 24°. Ono je u Koviljačkoj Banji

21·2°, Užicama 21·6°, Kragujevcu 22·5°, Beogradu 23·1°, Velikom Gradištu 23·6°, Bukovu 24·8°, Zaječaru 24·1°, Leskovcu i Vranju 24·0°. Najoštriju klimu ima oblast visoravni u jugozapadnoj S., izmedu Drine i Uvca. To dosta utiče naljude i na način njihova života i rada.

Mnogo su veća od prosječnih godišnjih kolebanja apsolutna kolebanja temperature; ona su većinom nešto veća od 60° C. Tako je najniža zabilježena temperatura u Kragujevcu —25·0°, najviša 41·0°, s kolebanjem od 66·0°, dok je u Beogradu najniža temperatura bila 26·2°, najviša 41·8°, a to odgovara razlici od 68·0° C. U tolikim se granicama mijenja temperatura u S. U S., kao cjelini, temperatura niža od 0° vlada prosječno 26/12—5/2, svega 37 dana, temperatura viša od 0° 5/2—26/12 (328 dana), viša od 5° 11/3—19/11 (292 dana), viša od 10° 10/4—24/10 (197 dana), viša od 15° 9/5—25/9 (139 dana), a viša temperatura od 20° traje 26/6—23/8, t. j. 59 dana. Najranije se temperatura poveća preko 0° u Smederevu (25/1), a najkasnije se snizi ispod 0°, te svega ima 18 dana s nižom temperaturom od 0°. Sasvim je drukčije u jugozapadnom planinskom kraju, jer u Užicama traje perioda mraza 68 dana (12/12—18/2). Trajanje tople periode, s višom temperaturom od 20°, jako se mijenja prema položaju i visini mjesta, ali je veoma značajno za uslove vegetacije. Naročito upada u oči vinogradarski kraj oko Bukova, gdje je temperatura ispod nule 51 dan, za vrijeme vegetacionog mirovanja, dok za vrijeme ljeta 82 dana imaju višu temperaturu od 20°. Znatno južniji Niš ima medutim samo 70 dana s temperaturom preko 20°, a Vranje 50 dana, iako je na mnogo većoj visini.

Kiše su u S. dosta obilne, a kod go dišnje količine pokazuje se također neka pravilnost, jer zapadni krajevi S. imaju 100 do 70 cm kiše, Šumadija 70—60 cm, a istočna S. manje od 60 cm. S promjenama u godišnjoj količini kiše mijenja se i njena podjela po mjesecima. Uopće u S. najviše kiše padne u kasnom proljeću, od aprila do juna, oko trećina cijele godišnje količine, s maksimumom u junu (13%). Sporedni maksimum je u oktobru, kad prosječno padne 9·5% od godišnje količine, a najsuši je januar sa 6% kiše. Po tome se vidi, da je kiša u S. dosta srazmjerno raspodijeljena i da nema ekstremno suhih i ekstremno kišovitih mjeseca. Pravo sušno doba, kao na pr. u najsjevernijim krajevima Slovenije (Dravograd), gdje u zimskim mjesecima padne po 2—4% atmosferskog taloga, u S. ne postoji. Ipak se u podjeli kiše po mjesecima poka zuju neke razlike izmedu zapadnih i istočnih krajeva. Naime, od zapada prema istoku količina proljetnih kiša, od aprila do juna, dosta se pravilno smanjuje, dok se u istom pravcu količina jesenjih kiša povećava. Na zapadu padne od aprila do juna 35% od godišnje količine, u centralnim krajevima S. i na sjeveru 33%, na istoku 31%, dok za vrijeme jeseni zapadna S. ima 23% kiše, srednja i sjeverna 24%, a istočna 27%. Od decembra do marta padne u cijeloj S. 26% od godišnje količine, a u julu i augustu 16—17%. Isto se tako smanjuje prema istoku i kolebanje u procentualnoj podjeli kiše po mjesecima, od 9% na zapadu do 6% na istoku. Naravno da ima godina, u kojima padne znatno više ili mnogo manje kiše od normalne godišnje količine. Tako je u Vranju najkišovitija godina bila 1910 (sa 898 mm), najsuša 1923 (sa 397 mm atmosferskog taloga). U Kragujevcu je najviše kiše palo 1901 (sa 833 mm), najmanje 1907 (sa 445 mm), dok su u Beogradu najkišovitije godine bile: 1860 (877 mm), 1864 (927 mm), 1876 (984 mm), 1877 (860 mm), 1878 (974 mm), 1881 (923 mm), 1887 (881 mm), 1900 (853 mm), 1912 (859 mm), dok su najsuše godine bile 1861 (440 mm), 1863 (336 mm), 1894 (473 mm), 1898 (472 mm), 1907 (326 mm), 1911 (436 mm), 1917 (546 mm), 1923 (422 mm). Normalna godišnja količina kiše u Beogradu je 616 mm.

Na klimu S. znatno utiče košava, jugoistočni vjetar, koja naročito bjesni u Podunavlju, od Velikog Gradišta do Beograda, a prema sjeverozapadu i jugoistoku smanjuje joj se i snaga i žestina. Na jugu se košava osjeća do Niša i Pirota, samo što u Nišu pretežno duva s istoka, odgovarajući pravcu Nišavine doline. Košava najčešće duva u hladnijem dijelu godine, u početku i pri kraju zime, češće i u jesen. Njena prosječna brzina mijenja se 18—40 km na sat, odnosno 5—11 m/sek., ali su pojedini udari mnogo jači: pri najjačoj košavi odgovaraju brzini 25—28 m/sek.,

odnosno 90—100 km/sat. Za nju je karakteristično, da može duvati po nekoliko dana, kadikad duže od dvije nedjelje, a donosi hladnoću, suhoću i vedrinu neba. Tako je u Beogradu košava duvala, s vrlo kratkim prekidom, od 10—28/3 1828, t. j. 19 dana, s jačinom od 2—25 m/sek. Pri izrazitoj košavi, njenoj snazi mogu odoljeti samo odrasli, a vrlo je opasna ako je istovremeno i poledica. Na Dunavu ona znatno ometa plovidbu.

Odgovarajući petrografskomu sastavu zemljišta i klimatskim prilikama, S. ima vrlo povoljne uvjete za bujnu vegetaciju i uspješnu zemljoradnju. Do polovine prošlog vijeka veliki dio S. bio je pokriven šumama, naročito Šumadija, u kojoj je prevlađivao hrast. Gdjegdje je šumska vegetacija bila toliko gusta, čak i neprohodna, da se pretvorila u lugove. Kasnije je počelo krčenje velikih kompleksa šuma, a zemljište je preobraćeno u njive i livade, u oblast intenzivne zemljoradnje i voćarstva. Pri svemu tome su visoke planine u S. još i danas prilično pošumljene. Sada je pokriveno šumama oko 800.000 ha, t. j. 15·6% cijele teritorije. Pod visokim šumama je znatno veća polovina spomenute oblasti (57·5%), pod srednjom 10·0%, pod niskom šumom 27·4%, a na šikare otpada 5·1%.

U privrednom pogledu S. je još i danas izrazito poljoprivredna zemlja. Obrađeno zemljište zauzima oko 1,890.000 ha (37·8% od cijele teritorije). Od obrađene površine najveći dio otpada na ziratnu zemlju, 1,202.800 ha ili 63·6%. Od ove je zasijano kukuruzom oko 518.500 ha (43·1%), pšenicom 392.700 ha (32·6%), zobi 79.300 ha (6·6%), ječmom 65.800 ha (5·5%), ražju 34.900 ha (2·9%), ostalim zrnastim biljem: napolicom , krupnikom, heljdom i prosom 9.100 ha (0·8%), mahunastim biljem 14.500 ha (1·2%), krtolastim i korjenastim biljem 18.800 ha (1·6%), vrtlarskim biljem 21.000 ha (1·7%), industrijskim biljem 17.100 ha (1·4%), stočnim biljem 13.900 ha (1·2%), dok je pod ugarom 17.200 ha (1·4%). Na livade dolazi oko 300.000 ha (15·9% cijele ziratne zemlje), na pašnjake 199.800 ha (10·6%), na voćnjake 123.000 ha (6·5%), bašte i vrtove 35.800 ha (1·9%), i na vinograde 27.800 ha (1·5%). Prosječni prinos raznih poljoprivrednih proizvoda bio je u 1922 i 1923 ovoliki: kukuruz 3,609.000 mc, pšenica 2,015.500 mc, ječam 423.200 mc, zob 416.200 mc, raž 197.900 mc, ostalo zrnasto bilje 42.500 mc, vrtlarsko 659.800 mc, krtolasto i korjenasto 483.500 mc, mahunasto 76.400 mc, stočno 231.200 mc, i industrijsko 317.700 mc. Od vrtlarskog bilja najviše se goji i daju najveći prinos kupus 306.800 mc, bostan (dinje i lubenice) 198.000 mc, luk crveni i bijeli 77.500 mc, rajčice 41.800 mc, paprika 35.500 mc. Od mahunastog bilja (variva) naročito se goji pasulj, koji je davao prinos od 63.700 mc, od krtolastog i korjenastog bilja: krumpir 442.600 mc i stočna repa 38.000 mc, od stočnog bilja: lucerna 160.900 mc i djetelina 70.800 mc, a od industrijskog bilja: šećerna repa 247.000 mc, konoplja 50.400 mc, lan 10.000 mc i duhan 10.300 mc. Livade u S. daju prinos od 3,000.000 mc sijena. Poslije Vojvodine, S. ima, relativno, najviše ziratne zemlje, a na njoj se pretežno goje žita i kukuruz, naročito u požarevačkom, podrinskom, beogradskom i vranjskom okrugu.

Voćnjaci imaju u privrednom životu S. također veliku ulogu. Najvažniji voćarski proizvod su šljive, a poslije njih: jabuke, kruške i orasi. U S. ima oko 32,777.000 stabala šljive, 1,770.000 stabala jabuke, 1,160.000 stabala kruške, 626.000 stabala oraha i 1,832.000 stabala ostalog blagorodnog voća. Prosječni prinos od njih bio je 1922/23 ovoliki: šljive 5,081.600 mc, jabuke 351.600 mc, kruške 195.200 mc, orasi 126.200 mc. Šljive se najviše goje u podrinskom, valjevskom, kragujevačkom i rudničkom okrugu, jabuke u podrinskom, kragujevačkom, čačanskom i kruševačkom okrugu, kruške u kragujevačkom, vranjskom, podrinskom i čačanskom okrugu, a orasi u podrinskom, rudničkom, kragujevačkom i timočkom okrugu. Od voća se u S. prave i razne vrste rakije: šljivovica, jabučara i kruškara; vrlo je poznata i cijenjena klekovača, koja se pravi od ploda četinara kleke (smreke, venje).

Pored zemljoradnje, u S. se velika pažnja obraća i stočarstvu, koje je posljednjih ratova jako stradalo. Po popisu od 1921 u S. ima oko 1,060.700 goveda, 6.600 bivola, 70.000 konja, 3.900 mazgi, mula i magaraca, 746.300 svinja, 2,291.500 ovaca i 285.500 koza. Prema predratnom stanju najviše se smanjio broj konja i koza, za 56%, ovaca za 42%, dok je svinja manje

za 15%, a bivola za 10%. S druge se strane nesravnjeno povećao broj mazgi, mula i magaraca (zaostalih prilikom povlačenja neprijateljske vojske), prvih za 534%, posljednjih za 65%. Broj goveda se povećao za 7·5%, samo je njihova rasa lošijeg kvaliteta od prijeratne. U tome se jasno ogleda veliko naprezanje srpskih seljaka za kupovinom rogate stoke sa strane i iz drugih pokrajina, koja im je neophodno potrebna za poljske radove. Inače ekstenzivno gojenje sitne stoke, kojim se prije ratova bavilo u svim krajevima S., je svedeno na pojedine usamljene planine i visoke planinske krajeve: Staru Planinu, Suhu Planinu, Kopaonik, Zlatibor. Goveda ima najviše u Šumadiji, gdje ih je na površini kvadratnog kilometra više od 25 grla. Konja je najviše u ravnijim krajevima, u Posavini, Podunavlju i u pirotskom okrugu (2—5 na 1 km^2), a mazgi i magaraca u jugoistočnom kraju S., južno od Jastrepca i Rtnja, i u okolini Rudnika (1—5 na 5 km^2). Ovaca je najviše u Šumadiji i u krajevima istočno od Morave (preko 40 na 1 km^2), a najmanje oko zapadne Morave, u kruševačkom, čačanskom i topličkom okrugu (20—25 na 1 km^2), dok je koza najviše u planinskoj oblasti istočne S., naročito u porječju Nišave i Moravice (preko 7 na 1 km^2). Svinjama su najbogatije Šumadija i sjeverozapadna S. (20—30 na 1 km^3); u smederevskom okrugu ima ih više od 40 na 1 km^2. — Pored toga se u S. vrlo mnogo goji perad, koje je po popisu 1921 bilo 4,036.600 (za 41% manje no 1910), kao i pčele. Ali je sadašnji broj košnica (oko 176.200) za skoro 37% manji od predratnog. Najviše je peradi u porječju Velike Morave (preko 100 na 1 km^2), a naročito u Šumadiji, gdje je ima više od 140 na površini kvadratnog kilometra.

Rudarstvo u S. nije dovoljno razvijeno, iako ona obiluje rudama. U njoj ima uglja karbonifere, jurske, kretacejske i tercijarne starosti, kao i bogatih žica bakra (u istočnoj S., naročito u porječju Timoka). Na sjevernom dijelu Crnoriječke Kotline ima slabih nalazišta zlata, a u pijesku Timoka i Peka ima također zlata, koje se odavno ispiralo. Osim toga, u S. su vrlo rasprostranjene rude antimona i srebronosnog galenita. Kameni ugalj eksploatira se u Dobranjskom rudniku (na Dunavu, srez golubački), zatim u timočkoj oblasti, u rudnicima kod sela Orešca (srez zaječarski), Prlite (oko Zaječara), na Vrškoj čuki i Rtnju, kod sela Više i Rgošta (blizu Knjaževca). Državni rudnik mrkoga uglja je Senjski rudnik na Kučaju, sjeveroistočno od Ćuprije, a nekoliko privatnih rudnika ima u moravskom, timočkom i požarevačkom okrugu, kao i rudišta, od kojih je jedan u Americu (smederevski okrug). Olovo se izrađuje u podrinskim rudnicima, sa sjedištem u Krupnju, i kod Aranđelovca, dok se olovna ruda vadi i izvozi u strane topionice blizu Avale i na zapadu i jugozapadu planine Rudnika. Kosmajski rudnik, južno-jugozapadno od Ralje, ima u zgurama malo olova sa srebrom. Bakar se eksploatira u Borskom rudniku, a u Majdan-Peku su prije balkanskog rata preduzeti radovi za otvaranje bakrene rude. Zlata ima u malim količinama u rudniku Sv. Ana, Deli-Jovan, a u selu Neresnici se ispiraju zlatonosni nanosi rijeke Peka. Rudišta antimona ima u okolici Krupnja i kod Zajače južno od Loznice. 1898—1908 bio je prosječni prinos kamena uglja 426.680 mc, mrka uglja 1,076.830 mc,

U S. postoje i dvije tvornice cementa, tri tvornice cementnih izrađevina i jedna tvornica asfalta. Pored toga je na Venčacu rudnik mramora, ima više rudnika granita, trahita, vapnjenjaka i drugih građevinskih stijena, kao i 5 industrijskih preduzeća za proizvodnju mlinskog i vodeničkog kamenja. Druge grane industrije u S. također su prilično zastupane. Od tekstilne industrije ima 9 tvornica pamučnih i lanenih tkanina, šest tvornica trikotaže, šest preduzeća za preradu vune i sukna, četiri tvornice vate, po tri tvornice kišobrana, vreća, mreža i užarije, po dvije tvornice gajtana i pletiva, svile, konfekcije, šešira, šamija, i po jedna tvornica kudjelje, zavjesa, ćilima, čarapa, ogrlica. U industriji drveta ima 42 pilane, 12 tvornica namještaja i građevinskih radova, 5 tvornica za preradu drva, 3 tvornice za kola i karoserije, po jedna tvornica četaka, pletarske izrade, čepova od pluta. Metalurgija je zastupana sa 19 ljevaonica i mašinskih radionica, 7 tvornica poljoprivrednih sprava i drugih mašina, 5 tvornica za izradu želje-

zničkih mašina, vagona i željeznih konstrukcija, 4 tvornice elektrotehničkih mašina i telefonskog materijala, 4 tvornice metalnog namještaja, po 1 tvornica za kanalizacije i bušenje bunara, lijevanje i preradu metala, higijenskih postrojenja, željeznih peći, kuhinjskog posuđa, čeličnih roleta, limenih izrađevina, sita. U kožarskoj industriji ima 9 tvornica koža, 4 tvornice obuće i 1 tvornica kožnih kovčega, a u kemijskoj industriji: 5 tvornica sapuna, 4 tvornice leda, po 2 tvornice kozmetičkih proizvoda, kemijskih proizvoda pokosta, boja, laka), prerađivanje mineralnog ulja i plinova, po 1 tvornica masti za obuću i parket, asfalta i katranskih proizvoda.

Najprostranija i najveća je u S. industrija proizvoda za ishranu: ima 209 parnih mlinova, od kojih je 19 eksportnih, pivara, 7 tvornica mesnatih proizvoda, 3 tvornice konzerva, 5 tvornica čokolade, bonbona i ratluka, po dvije tvornice hljeba i peciva, šećera, octa, po 1 tvornica mliječnih proizvoda, ulja, pržene kave, špirita i likera. Osim toga ima 84 ciglane, i crijepana, 21 gradska električna centrala, 6 grafičkih preduzeća, 4 tvornice stakla i ogledala, 3 tvornice guma, 3 auto-garaže i preduzeća za opravku automobila, 4 tvornice kesa, po 2 tvornice aeroplana, umjetnog cvijeća, po 1 tvornica papira, knjigovezačka radionica, tvornica tapeta i konfekcionog papira, školskih tablica i krede, dječjih igračaka, domina.

Svega u S. ima 616 raznih industrijskih preduzeća. Mjesta s najvećom industrijom su Beograd (119 preduzeća), Niš (27), Leskovac (23), Zaječar (15), Kragujevac (12), zatim Kruševac, Jagodina, Mladenovac, Valjevo, Užice, Požarevac, Smederevo, Šabac, Vranje, Negotin, Kraljevo, Paraćin i Pirot.

Produkcija zemljoradničkih, stočarskih peradarskih i ostalih proizvoda znatno nadmašuje potrebe stanovništva u S., te ostaje dovoljno za izvoz. Najvažniji izvozni predmeti su: razna žita, osobito pšenica, kukuruz, suhe šljive, meso i slanina, svinje, sirove kože, perad, jaja, voće pekmez od šljiva, pšenično brašno, mast, salame i šunke, duhan u listu, kudelja i lan, užarske izrade, čahure od svilenih buba, zaklana perad, sir, rafiniran šećer, a od rudarskih proizvoda bakar.

U vezi s ranijim tektonskim pokretima i obrazovanjem rasjeda je bogatstvo S. u mineralnim i ljekovitim vodama. U njoj se nalaze preko 120 ljekovitih voda, od kojih se neke odlikuju naročitim kemijskim i fizičkim osobinama, kao i količinom vode. Tako mineralna voda u Miroševcu (srez lepenički) ima među svim svjetskim ljekovitim vodama najveću količinu mangan-iona, dok je Krčmar-voda na Kopaoniku, ispod samog Rudišta (Milanova Vrha) najradioaktivnija od svih ispitanih voda u S.; ima 74 mahovih jedinica. S druge strane, izvori Vranjske Banje imaju temperaturu 72°—90° C, te su najtoplija ljekovita voda u Evropi, a Niška Banja je toliko bogata vodom, da daje oko 8 milijuna litara u toku jednog dana. Među ljekovitim vodama ima nekoliko indiferentnih, ugljeno-kiselih, željeznih s karbonatima i sulfatima, sumporovitih, kao i mnogo voda nepoznatog kemijskog sastava. Pored toga, u Brđanima (srez ljubićski), Koviljači, Mataruškoj Banji i Stublinama (južno, jugozapadno od Obrenovca) ima ljekovitog blata.

L i t e r a t u r a: V. Karić, Srbija (1887); J. Cvijić, Balkansko Poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije (I., 1922); J. Cvijić, Geomorfologija, I. (1924); J. Cvijić, Geografska ispitivanja u oblasti Kučaja u istočnoj Srbiji (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva, 5, 1893); J. Cvijić, Entwicklungsgeschichte des Eisernen Tores (Pet. Mitt., Ergänzhf., 160, 1908); J. Cvijić, Jezerska plastika Šumadije (Glas, 79, 1909); J. Cvijić, Lelićski karst (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 1, 1912); V. Conrad, Beiträge zu einer Klimatographie v. Serbien (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss., 125, 1916); P. Vujević, Klima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Zbornik radova posvećenih Jovanu Cvijiću, 1924); P. Vujević, O geografskoj podeli i režimu kiša u našoj državi (Glasnik Ministarstva Poljoprivrede i Voda, V., 20, 1927); D. Popović, Industrija Srbije (Dodatak Trgovinskom Glasniku); M. Leko, Ščerbakov i H. Joksimović, Lekovite vode i klimasta mesta u Kraljevini Srba, Hrvata i Slo-

venaca sa balneološkom kartom (Ministarstvo Narodnog Zdravlja 1922).

P. Vujević.

SRBIJA. 1. Političko-ekonomski list. Izlazio je u Beogradu 1867—1870 jedanput nedjeljno, pod uredništvom Ljubomira Kaljevića.

2. Nezavisan politički list. Izlazio je u Beogradu 1908—1909, pod uredništvom Drag. J. Ilića.

3. Politički list. Izlazio je triput nedjeljno u Srijemskoj Mitrovici, 1919 do 1925.

4. List za politiku, privredu i književnost. Izlazio je u Beogradu, kao dnevni list 1892—1893, pod uredništvom Živ. M. Protića. *U. Dž.*

SRBIJANCI (Antropologija). Plemenske osobine stanovništva Srbije proučavali su: Lazarević, knez Vjazemski, E. Pittard, A. Z. Nosov, A. Wrzosek i V. Lebzelter. Vjazemski je prikupio u prvom redu podatke za kompleksiju i našao je: zagasitog tipa 56%, mješovitog 25% i plavog 17%, dok Rusi pokazuju samo 28% zagasitog, ali 42% plavog i 29% mješovitog tipa, te prema tome S. stoje bliže Bugarima (63% zagasitog, 37% plavog i mješovitog tipa) nego Rusima. Kod ženskih zagasiti je tip slabije zastupan (51%) nego kod muških, a plavi jače (21%). U doba puberteta počinju otvoreni tonovi boje kose prelaziti u zagasite, što se kod S. Dešava u doba 15½—16½ godina života.

Svijetli kompleksioni tipovi najviše su zastupani u smederevskom, požarevačkom i šabačkom okrugu, tamni u ćuprijskom i timočkom. S. svijetle kompleksije visoki su prosječno 1.725 mm, tamne 1.715 mm. E. Pittard je izračunao prosječnu visinu uzrasta na 1.700 mm index cephalicus (kod 117 muškaraca) 80·42, t. j. na granici kratkih i izduženih oblika lubanje. Apsolutno dolihoidnu (mezokefalnu) moždansku posudu imaju stanovnici pirotskog okruga (60 osoba) s prosječnim indeksom 78·1 kod varijacijske širine 70·59—86·34. U Srbiji je dolihokefalna grupa 40%, brahikefalna 30%, mezokefalna 30%. A. Z. Nosov proučio je 195 osoba, najviše u doba 21—40 godina. Tjelesni sastav (konstitucija) kod 68·3% je srednji, kod 22% slab, kod 9·7% jak. Boja kose: plava 3·8%, kestenjava 33·5%, tamna 62·7%. Tamna kosa najviše je zastupana u kruševačkom (100%), podrinskom (85·7%) i beogradskom (76·2%) okrugu, a najmanje u vranjskom (50·6%), kragujevačkom (55·5% i užičkom (59·3%). Čisti plavi kompleksioni tip (svijetle oči, svijetla kosa) 3·5%, čisti tamni tip 23·8%, mješoviti 72·4%. Prosječna visina uzrasta je 1·713 mm. Mali uzrast (do 1.599 mm) 3·2%, donji srednji (1.600 do 1.649 mm) 14·5%, gornji srednji (1.650 do 1.699 mm) 26·9%, visoki (1.700 mm i više 55·37%. Najviši su S. vranjskog okruga (1.750 mm), zatim čačanskog (1.740 mm), za razliku od Bugara u sjevernoj Bugarskoj (1.664 mm). Prosječno su Bosanci i Hercegovci (1.726 mm) nešto viši od S., a ovi opet viši od Srbo-Hrvata Hrvatske i Slavonije (1.692 mm) ili Istrana (1.672 milimetra).

Glavni oblik lubanje prosječni index cephalicus 84; prava brahikefalija 65·77%, subbrahikefalija 23·53%, dolihokefalija 10%. Odskače vranjski okrug, s najnižim indeksom 80·7 (srednje izdužen oblik), s druge strane zapadni okruzi s visokim indeksima: podrinski (87·3), čačanski (86·9), kruševački (86·1), a to podsjeća na naše ekstremno kratkoglave Dinarce. Visoka Brahikefalija se drži i visokog uzrasta (prosječno 1.733 mm). Indeks anatomije lica (index facialis) pokazuje uopće širok oblik (101·53). Fiziognomska visina lica (od ruba kose na čelu do podbratka prosječno 185·5 mm; indeks fizionomske visine lica prosječno 77·4; leptoprozopija (do 70·0)—1·2%, mezoprozopija (indeks 70·01—80·00—71·8%, hameprozopija (80·01 i više)—27·0%. Hercegovci imaju nešto malo šire lice (indeks 78·94%). Nos je prosječno visok 52 mm, širok 35·74 mm; većina (64·2%) leptorina, uzanog nosa. Dužina gornjih ekstremiteta 74·75 cm, i dosta je duga razmjerno s dužinom trupa (88·38 cm). Srednje duga je u razmjeru s visinom uzrasta. Kod ženskih je prosječna visina uzrasta 1.593 mm, index cephalicus 82·81, dakle niži nego kod muških.

A. Wrzosek proučio je 170 osoba u doba života od 24—50 godina. Vrlo niski uzrast (do 1.499 mm) 0%, niski (1.500—1.599 mm) 8·06%, srednji (1.600 do 1.699 mm) 49·19%, visoki (1.700 do 1.799 mm) 37·90%, vrlo visoki (1.800 do 1.999 mm) 4·84%, prosječni 1.685 mm. Dužina glave prosječno je 181·8 mm, širina 155·2 mm, obim 542·6 mm, index

cephalicus 85·47, dok su Šumadinci prosječno hiperbrahikefalni. Dugoglavci (X—75·9)—2·35%, srednjoglavci (76·0—80·9)—8·24%, kratkoglavci (81·0 do 85·4)—38·23%, hiperbrahikefalci (85·5 i više)—51·18%. Nos: dugi 20·59%, srednji 73·53%, mali 5·88%. Uši: male 17·65%, srednje 75·88%, duge 6·47%, obrve slabo razvijene 7·69%, srednje razvijene 41·42%, moćno razvijene 43·20%, silno razvijene 7·69%. Usni prorez (rima oris) prosječno 51·92 mm.

V. Lebzelter izračunao je kod 196 osoba slijedeće prosječne mjere na glavi: dužina 182 mm, širina 154 mm, index cephalicus 84·6, visina iznad uha 127 mm, najmanja širina 190 mm. Mjere na licu i indeksi: razmak iženih lukova prosječno 141 mm, širina iznad kondila 134 mm, fiziognomska visina lica 180 mm, fiziognomski index lica 78·52, morfološka visina gornjeg lica 67 mm; indeks visine lica (visina donjeg lica 100) morfološka visina gornjeg lica (varira od 55·07 do 112·96) i iznosi prosječno 80·5, te pokazuje najuži varijacijski koeficijent kod prosječne vrijednosti. Odnos između gornje i donje visine lica znači, pored različitih oblika nosa, jedan od glavnih uzroka za velike razlike fiziognomija.

S. imaju, prema dosadanjem proučavanju na srazmjerno malom broju predstavnika, gotovo iste rasne osobine kao Bosanci i Hercegovci. Izvjesna razlika zapažena je na jugoistoku (vranjski i pirotski okrug), koja se odnosi i na dijelove bivšeg kosovskog vilajeta (kumanovski okrug, Kosovo Polje), gdje su se prilično očuvale plemenske osobine prvobitnih Slovena.

L i t e r a t u r a: Lazarević, Higijenske okolnosti (1890); Le prince Wiazemsky, La coloration des cheveux, des yeux et de la peau chez les Serbes de la Serbie. (L' Anthropologie, tome XX, 3—4, referat od M. Mašića u Dodatku Starinara N. R. IV, 99—101, Beogr., 1909); E. Pittard, Contribution à l'étude anthropologique des Serbes du royaume de Serbie (Revue de l'École d' Anthropologie, Paris, 1910); E. Pittard, Les peuples des Balkans, 39, Paris-Neuchâtel, 1916 (?); A. Z. Nosovъ, Kъ antropologii Serbovъ Korolestva (1913); A. Wrzosek, Serbowie (1922); V. Lebzelter, Beiträge zur physischen Anthropologie der Balkanhalbinsel, I. Teil; Zur physischen Anthropologie der Südslaven (1923).

N. Županić.

SRBIN. 1. Mjesečni časopis za ekonomiju i politiku (program radikalni). Izlazio je u Beogradu 1887, u vlasništvu Dr. Dragiše Stanojevića.

2. Zabavno-politički list. Izlazio je dva puta mjesečno u Gospiću, 1898 do 1914.

3. Politički list. Izlazio je u Beogradu 1900—1902, pod uredništvom Jovana Stojanovića.

4. List za srpskog radnika i zaštitu radničkih prilika u Americi. Izlazio je jedanput nedjeljno u Pueblu, 1901 do 1912. *U. Dž.*

SRBIN-AMERIKANAC, izlazio je u San-Francisku 1893, pod uredništvom B. M. Gopčevića. *U. Dž.*

SRBLJAK, crkvena knjiga, u kojoj su skupljene službe, a donekle i kratka žitija srpskih svetitelja. Sačuvano je nekoliko takovih rukopisa iz 16—18 vijeka. Prvi S. spremio je za štampu, s bakrorezima srpskih svetiteljskih likova, aradski episkop Sinesije Živanović i štampao ga je 1761 u Rimniku (Vlaška), pod naslovom: Pravila molebnaja svjatih srbskih. Drugo, gotovo nepromijenjeno izdanje S. izašlo je u Moskvi 1765, a treće, ispravljeno i dopunjeno, izdao je beogradski mitropolit Mihailo u Beogradu 1861. *R. G.*

SRBOBRAN, sresko mjesto u Bačkoj. Leži sjeverozapadno od Novoga Sada. Ima 14.355 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 7.808, Madžara 6.031, Jevreja 106; pravoslavnih 7.828, katolika 5.836. S. se prvi put spominje između 1338 i 1342. Za tursko doba pripadao je bačkoj nahiji. 1590 bio je čisto srpsko naselje i imao je 23 poreska doma. Od 1702 nalazio se u potiskoj granici kao šanac. Od 1751 bio je S. u potiskom kameralnom, odnosno kasnije krunskom okrugu. 1848/49 oko S. su se vodile borbe između Madžara i Srba, i S. je tom prilikom mnogo stradao. — Stanovništvo se bavi naročito ratarstvom; vrlo je znatna trgovina poljoprivrednim proizvodima i konjima. S. je jedno od najbogatijih i najljepših naselja u Vojvodini. Ima gimnaziju. *D. P.*

SRBOBRAN. 1. Političke novine. Izlazile su dva puta nedjeljno u Novom Sadu, pod uredništvom P. Ninkovića i E. Čakre 1861—1867.

2. List za politiku, narodnu prosvjetu i privredu. Izlazio je u Zagrebu 1884—1914. U posljednje vrijeme bio je organ samostalne stranke u Trojednici.

3. Srpski narodni list i organ saveza Srba Sloga. Izlazio je u New-Yorku 1909—1914. *U. Dž.*

SRBOHRVATI (LUBANJA). Ne upuštajući se u antropološku analizu Srba i Hrvata, od koliko rasnih elemenata je sastavljen ovaj dvoimeni narod i koje osobine ispunjavaju tipičnog predstavnika u cjelini, mi ćemo ovdje predstaviti samo nekoliko tipičnih lubanjskih osobina S. H. s Jadrana.

Odozgo pogledana, S. H. lubanja obično je okruglasta, a u normi lateralis visoka i kratka, tako da se splošteni potiljak malo vidi. Iako je ovaj dosta gladak, processi mastoidei jako su razvijeni. Čeoni šav je vrlo rijetko otvoren (1·05%), dok se međutim on nalazi češće kod Turaka (7·3%) i Grka (8·9%). Lice je veliko i ortognatno s jakim arci zygomatici, četvrtastim velikim očnim dupljama i s velikim nosnim kostima, koje prave kod sastava oštar hrbat. Kod S. H. je teško primijeniti male, zavrnute nosove i nosiće, kao što ih češće možemo vidjeti kod Čeha i Poljaka.

U pogledu sadržaja moždanog sklopa konstatirano je: 8·86% ispod 1.400 cm^3, 70·88% sa 1.400—1.500 cm^3 i 6·32% sa 1.700 i 1.800 cm^3. Prosječni sadržaj šupljine lubanje iznosi: 1.542·55 cm^3. Tako se S. H. odlikuju neobično velikim mozgom, koji je veći nego na pr. kod austrijskih Nijemaca (1.521 cm^3), Čeha (1.507 cm^3), Rumunja (1.478 cm^3), Madžara (1.437 cm^3), Venecijanaca (1.501 cm^3), Grka (1.489 cm^3), Turaka (1.461 cm^3) i Rusa (1.471 cm^3).

Težina lubanje bez donje čeljusti mjeri 645 g i nadilazi lubanjsku težinu spomenutih naroda. Premjer lubanje od glabele do najudaljenije tačke na potiljku iznosi 175 mm, najveća širina je 147 mm, a to daje kranijski indeks 84 i, prema tome, kod živih kefalni indeks 86 mm. S. H. imaju dakle okruglastu lubanju, kao na pr. Overnjati (84) ili Savojardi (85·4), dok je međutim lubanjski oblik kod Poljaka, Rusina, Venecijanaca i Grka nešto više izdužen.

Lice je ortognatno i hameprozopno, u gornjem dijelu još uvijek leptoprozopno, a široko je između izbočenih arci zygomatici, ali se prilično sužava na gore, manje pak na dole, u pravcu k uglovima donje vilice. Gornji dio lica, posmatran sam za sebe, daje leptoprozopan oblik. Gornja vilica je kratka i niska. Očne duplje su mezokoilne i plitke, nos je leptorin, na korijenu umjereno širok i ima oštar hrbat. Donja vilica je dosta malena, slabo ulučena i nosi visoke, ne široke grane.

Ako posmatramo brahikefalne S. H. samo za sebe bez dolihoidnih, vidimo razliku od prosječnog tipa u tome, što se pokazuje lubanja u anteroposteriornom dijametru kraća, a povećava se širina, dok međutim ostaje visina ista, zbog čega lubanjska zgrada postaje još više hipsibrahikefalna. Baza postaje veća, lubanjski pokrov u poprijećnom pravcu jače sveden, i njegov obim u sigitalnoj ravnini manji.

Lice se pokazuje više hameprozopno i dobiva širu i nižu gornju vilicu. Kod S. H. se vezuje brahikefalija za proširenje svih dijelova lubanje, obično i za sploštenje u sagitalnoj ravnini, kao i za skraćenje visine lica.

S. H. lubanja, upoređena s češkom, pokazuje se kao prostranija, teža, kraća, od masivnih kostiju, više hipsibrahikefalna, u oba glavna pravca više svedena, a s dužom i širom bazom. Prednji dio S. H. lubanje je duži i viši, jače je sveden i tubera frontalia jače su razmaknuta, srednji dio lubanje jače je sveden i uži iza ušiju, tubera parietalia stoje više i više su udaljena od tubera frontalia. S. H. lice je između arci zygomatici i između uglova donje vilice šire nego češko, u gornjem dijelu manje leptoprozopno, i ima šire, ali zato niže, gornje čeljusti, više plitke očne duplje i manju, ali više sploštenu, donju vilicu s većim granama.

Upoređena s poljskom, S. H. lubanja je dosta prostranija, teža, masivnijih kostiju, kraća, šira i viša, mnogo jače hipsibrahikefalna, na bazi mnogo šira i duža, u sagitalnom pravcu nešto više sploštena, u poprijećnom jače svedena. Kod S. H. je prednja lubanja duža i viša, ali uža i u svakom pravcu svedena, a razmak između tubera frontalia nešto je manji. Kod S. H. je srednji dio lubanje u sagitalnom pravcu jače ulučen, tubera parietalia stoje više i s većim razmakom. Okcipitalna plo-

skva ima kod S. H. kraću interparijentalnu kost kod dužeg receptaculuma i jačeg razmaka processi mastoidei. Foramen occipitale magnum mnogo je širi i okrugliji. Lice je kod S. H. veće i dosta šire nego kod Poljaka, samo se u donjem i gornjem dijelu primjećuje izvjesno sužavanje. Gornji dio poljskih lica više je leptoprozopan, dok su međutim kod S. H. arci zygomatici jače ulučeni, gornje čeljusti kraće i niže, a očne duplje više.

Moderna kraniometrija i kranioskopija morat će uzeti drukčiji način proučavanja S. H., naime ustanoviti odnos između zastupljenih rasnih elemenata u narodu. Prikazivanje prosječnog reprezentanta u kraniološkom pogledu suviše je jednostrano i teoretično, jer bazira suviše na matematici i udaljuje se od stvarnosti.

N. Županić.

SRČIKA je vrsta jabuka, koja sazrijeva veoma kasno u zimu i drži se dugo, skoro do novih. Postojbina joj je Slavonija, Požeška Kotlina i sjeverno od Papuka (Voćin). Ona je u degeneraciji, jer joj stablo boluje od raka. Ta se jabuka još u osamdesetim godinama prošloga vijeka mnogo izvozila u južnu Francusku.

I. R.

SRĐ. 1. Brdo (412 m) nad Dubrovnikom, k sjeveru. Na vrhuncu je Fort Imperijal, malo niže (davno razvaljena) crkvica Svetog Srđa, a na podnožju brda, uz cestu iz Gruža, pred vratima od Pila, ugledni Hotel Imperijal. Sjevernom i zapadnom stranom S. podzemno je proveden dubrovački, 8 km dugački vodovod, iz kraja gdje izbija Rijeka (Ombla). Još 1420 bio je S. pošumljen. U gaju od dubova ili dubara bilo je slovensko predgrađe grada Ragusium-a, Dubrovnik, po kome se i sam grad tako prozvao. Sa S. se otvara krasan vidik na grad i na njegovu okolinu.

Sv. Srđ, po kome se brdo zove, i Sv. Bak (Sanctus Sergius et Sanctus Bacchus) bili su prvi zaštitnici grada Dubrovnika. Kasnije ih je zamijenio Sv. Vlaho. Osim one crkvice na brdu S. i u samom je gradu Dubrovniku, ispod crkve Velike Gospe, bila bogomolja posvećena Sv. Srđu. U Dubrovniku još ima stara molitva, da se odvrati grde od zloga: »Sv. Srđu, ne daj grdu«, a u Konavlima se javlja Sv. Srđ i kao krsno ime. *J. M-n.*

2. List za književnost i nauku. Izlazio je (što latinicom a što ćirilicom) u Dubrovniku dvaput na mjesec 15/1 1902 do 15/6 1908. Vlasnik i odgovorni urednik bio mu je od početka do svoje smrti (14/10 1904) Antun Fabris, pa do kraja 1904 Miho Vacchetti, 1905 Kristo Dominiković, a 1906—1908 prof. A. Vučetić. Uglavnom je S. bio organ srpskih i nacionalističkih krugova u Dalmaciji, pa kako je tek u drugoj polovini 1908 izbacio prvih 5 brojeva te godine kao Spomenicu o padu dubrovačke republike 31/1 1808, to se poslije aneksije Bosne i Hercegovine (7/10 1908) nije moglo više ni pomišljati na to, da se dalje izdaje.

M. R.

SREBRNICA, varoš u Bosni, jugoistočno od Zvornika. Ima 1.242 stanovnika. Prvi put se spominje 1376. Za vrijeme Rimljana bila je središte srebrnih i olovnih rudnika za zapadni dio Balkanskog Poluotoka varoš Domavia, u čijoj blizini je u srednjem vijeku podignuta znamenita varoš S. Pored saske rudarske općine, tada je u S. bilo i bogatih dubrovačkih porodica. Kopalo se srebro i olovo. Vođena je i velika trgovina. U 15 vijeku držani su tu godišnji sajmovi. U S. je bila dubrovačka kolonija i carina. Zbog njene važnosti mnogi su se o S. otimali. 1411 zauzeo ju je madžarski kralj Sigizmund i poklonio srpskomu despotu Stefanu, nije utvrđeno kada, jer se S. kao despotov grad spominje tek 1413. Od 1411—1463, kada je sasvim i stalno pala pod Turke, S. je bila jedanput u ugarskim, pet puta u srbijanskim, četiri puta u bosanskim i tri puta u turskim rukama. Despoti Stefan i Đurađ često su u njoj boravili. Despot Stefan držao je u S. državni sabor, na kome je proglasio za svoga nasljednika Đurđa. Srebrnička carina donosila je despotima znatne prihode, a u S. su kovani i despotski novci. Rudnici su eksploatirani i pod Turcima. 1476 napao je S. despot Vuk Branković i zaplijenio silno blago u novcu i srebrnim šipkama. Rudarstvo je propalo pod Turcima, a obnovljeno je 1881.

Još za prvih vijekova turske uprave S. je bila katoličko naselje i imala je jedan franjevački manastir. U toku 17 vijeka broj katolika se postepeno smanjivao, a u S. i okolini su se naseljavali pravoslavni. Srebr-

nička tvrđava, koja je popravljena 1776, sada je u ruševinama. Manastir je razoren 1686.

S. trguje mnogo stokom i kožom. Sresko je mjesto. Ima državnu kancelariju za otkup duhana. U okolini su mnoga mineralna vrela, naročito Crni Guber.

Literatura: V. Ćorović, Srebrenica za vlade despota Stevana (1413 do 1427) (Prilozi, 2). *M. Filipović.*

U S. (561 m visine) ima izvor arzen-željezovite vode (sličan izvoru u Leviku). Samo je za piće. Liječi: anemiju, sklerozu, rahitis, skrofulozu, ženske bolesti i kožne bolesti.

L. N.

SREBRNI RUDNICI. Srebro se kod nas od uvijek dobivalo iz srebronosnih galenita, dakle upravo iz olovnih ruda. Za vrijeme Rimljana i u srednjem vijeku mnoga su naša galenitna ležišta i žile kopane za dobivanje srebra. Danas se dobiva srebro iz nekih srebronosnih galenita (i pirita), u kojima su otvoreni rudnici (v. Bakarni i Olovni rudnici).

F. T.

SREBRNIĆ JOSIP DR., krčki biskup (2/2 1876, Solkan, kod Gorice). Gimnaziju je svršio u Gorici, filozofski fakultet, s doktoratom iz filozofije i državnim ispitom iz geografije i opće historije, na univerzitetu u Beču, a teološki fakultet, s doktoratom, u Rimu, na Gregorijanskom univerzitetu. 1907 postao je profesor na teološkoj školi u Gorici, a 1920 je imenovan redovitim profesorom na teološkom fakultetu novog ljubljanskog univerziteta. — Svoje crkveno-povjesne rasprave objavio je S. u mariborskom teološkom listu Voditelju i u ljubaljanskom Bogoslovnom Vestniku. Bavio se historijom vjerskog života Slovena na Balkanu i njihovih odnosa s Rimom u prvoj polovini srednjega vijeka. U tom pogledu zauzima prvo mjesto S. rasprava: Papa Ivan X. u svojim odnosima s Bizantijom i Slovenima na Balkanu (Bogoslovni Vestnik, 1922). U septembru 1923 S. je imenovan biskupom krčkim. *F. K-č.*

SREBRNIK, selo s razvalinama grada S. u Bosni, istočno od Gračanice. Ima 1.143 stanovnika. Spominje se prvi put 1333. 1463 Turci su zauzeli S. zajedno s ostalom Bosnom, ali ugarski kralj Matija Korvin zauzeo je 1464 sjeverne krajeve Bosne sa S., i osnovao jajačku i srebrničku banovinu. Srebrnička banovina održala se do 1512, kada su je zauzeli Turci.

M. F.

Mostom se ide preko provalije do ulazne kule u donji dio grada sa dvije kule spojene zidom. Odavde se ide stepenicama do gornjeg grada, na vrhu pećine, gdje je kula s palačom opasana zidom. S. je bio vanredna građevina 14 vijeka. *Đ. S.*

SREĆKOVIĆ BOŽIDAR, đeneral (25/12 1868, Šabac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1888. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 15/9 1891, za kapetana 12/12 1900, za pukovnika 6/4 1913, za đenerala 21/10 1918. Do 1896 bio je vodnik u poljskoj artiljeriji, 1896—1898 bio je na višoj školi vojne akademije, 1898—1901 komandir baterije u poljskoj artiljeriji, 1901—1905 komandant diviziona u poljskoj artiljeriji, 1905—1907 bio je ađutant Nj. V. Kralja. 1907—1908 bio je komandant diviziona u poljskoj artiljeriji, 1908—1912 i 1913—1914 komandant puka u poljskoj artiljeriji, 1919—1920 komandant divizijske oblasti (drinske i jadranske) 1920 do 1921 inspektor artiljerije, 26/7—15/11 1921 komandant divizijske oblasti (savske). Od 8/12 1921 je pomoćnik komandanta armijske oblasti (IV). — U ratu 1912—1913 bio je komandant puka poljske artiljerije. U ratu 1914 do 1918 bio je do 1916 načelnik artiljerije I. armije, 1916—1918 komandant artiljerije I. armije. *V. Belić.*

SREĆKOVIĆ MIHAILO, đeneral (1/10 1843, Kragujevac — 13/9 1920, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u artiljerijsku školu 9/10 1861. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 17/11 1866, za kapetana, 2/8 1876, za pukovnika 6/12 1888, za đenerala 6/12 1894. Penzioniran je 24/12 1899, reaktiviran 5/8 1900, ponovo penzioniran 16/8 1902, ponovo reaktiviran 17/5 1906, penzioniran 7/9 1906. — Do 1/2 1868 bio je vodnik u poljskoj artiljeriji, do 10/6 1868 komandir potkivačke škole, do 1/5 1872 komandir baterije narodne vojske (beogradske). 1/5 1872 do 9/10 1873 bio je državni pitomac u pruskoj poljskoj artiljeriji, do 24/5 1874 djelovođa artiljerijske inspekcije i komandir ekvitacione škole, do 3/4 1876 komandir baterije u poljskoj

artiljeriji, 8/11 1876 do rata komandant beogradske okružne vojske, u 1877 pomoćnik komandanta šumadijske brigade i komandant smederevske okružne vojske. 6/10 1878—1882 bio je komandant artiljerijskog puka. Školske godine 1873/74, 1875/76, 1879 do 1882 bio je profesor vojne akademije (jahanje, voženje, artiljerijska pravila i disciplinska uredba). Bio je komandant divizijske oblasti (dunavske), u komandi aktivne vojske, i vršilac dužnosti komandanta aktivne vojske. — U ratu 1876 bio je komandir II. šumadijske baterije, komandant letećeg odreda, koji je zauzeo Sv. Nikolski prijevoj, i komandant knjaževačke pozicije. U ratu 1877 do 1878 bio je komandant smederevske brigade I. klase. U ratu 1885 bio je komandant pješadijskog puka (XV.). U ratu 1912—1913 i 1914—1918 nije učestvovao. *V. Belić.*

SREĆKOVIĆ PANTELIJA, historik (3/11 1834, Krčmari, kragujevački okrug — 8/7 1903, Beograd). Osnovnu školu je učio u mjestu rođenja i u Drači. 1848 stupio je u beogradsku bogosloviju. Poslije dvije godine poslan je u Kijev, gdje je prvo učio bogosloviju, onda duhovnu akademiju i naposljetku univerzitet. Postigao je stepen kandidata. 1859 postavljen je za profesora opće historije na liceju u Beogradu, a kad je licej pretvoren u veliku školu, ostao je na istom mjestu. Kad je na velikoj školi 1872 odijeljena opća historija od srpske, zauzeo je S. katedru srpske historije i držao je do 1894. Zato je S. veliki dio rada ispočetka iz opće historije, a kasnije sasvim prevladuje narodna. Kao početnik laćao se S. krupnih zadataka, koje nije mogao riješiti. Prvo mu je predavanje Razvitak svijesti istorijske (Danica, II. 1861, 501), maglovito retorsko vježbanje. I kasnije je S. zadržao tu naviku, na pr. u članku O zakonima društvenog razvića u Srba (Otadžbina, 21, 1889, 165). Radovi s određenijim zadacima bili su mu kao bolji, ali su uvijek slabe kritike, rasplinute kompozicije i teško je odijeliti u njima ono, što je nešto važnije, od množine retorskog balasta. To je posljedica i S. neredovnog školovanja i slabog znanja jezika historičke metode, a najviše njegove tendencije. S. je htio historijom nacionalno odgajati, i prema tome ju je udešavao, da mu bude pomagačica u njegovom patriotskom radu. Stoga je on branio narodnu tradiciju kao historički izvor, ali uvijek nesrećno. Dao se veoma lako mistificirati. U borbi između patriotskog i kritičkog shvaćanja historije bio je S. predmet najžešćih napadaja. Najviše od strane I. Ruvarca, koji je S. kao čovjeka i patriotu mnogo cijenio, ali se borio protiv njega kao protiv predstavnika mišljenja, da u istraživanju historičke istine treba imati i drugih svrha, osim naučnih. S. način shvaćanja historije primili su samo neki književnici, koji stoje na sredini između beletristike ili politike i historije. U nauci se prešlo preko S. radova. U historiji nacionalnog rada ima S. lijepo mjesto.

Glavniji S. radovi su: Istorija srpskog naroda, I. (600—1159), 1884 II. (1159—1367), 1888; Stefan Nemanja; Car Siniša Paleolog Nemanjić i Janjinski despot Toma; Nejaki Uroš, drugi srpski car; Vukašin (Glasnik, 27); Stanje i odnosi srpskih arhontija prema Ugarskoj i prema Vizantiji, u polovini 12 vijeka (Glasnik, 54); Rasprava o caru Urošu (Glasnik, 64, dodatak ib. 65); Tvorenija Domentijana i Teodosija (Spomenik, 33); Pregled istorijskih izvora o knezu Lazaru i Kraljeviću Marku (Spomenik, 36). *N. Radojčić.*

SREDINA, povremeni književni časopis. Pokrenut je 1925 u Tuzli. Urednik je Radovan Jovanović, profesor gimnazije. *U. Dž.*

SREDNJA DOBRINJA, selo u užičkoj oblasti. Mjesto rođenja kneza Miloša Obrenovića. *B. D.*

SREDNJE, selo na potoku Ljubici i željezničkoj pruzi Semizovac—Ivančići, u sarajevskom srezu. Ima 420 stanovnika (1910). Selo je u šumskom kraju, i stoga je u njemu državna šumska uprava. U selu je pilana »Ozren« s kapacitetom od 10.000 m³ oblog drva godišnje. *M. F.*

SREDNJEŠKOLSKA MATICA, humano društvo, osnovano u Solunu 1917 inicijativom Henrika Lilera, sa zadatkom, da pomaže srpske đake uopće. Tada se zvala Srpska Školska Matica. Ona je 1919 u Beogradu pretvorena u S. M. sa zadatkom, da odgaja i školuje specijalno djecu palih i siromašnih ratnika. Do 1927 kroz dom ove ustanove prošlo je oko 500

đaka. 1927 ima ona u svom domu na izdržavanju 40 pitomaca. U domu pitomci dobivaju stan, hranu i odijelo, i fizički i moralni odgoj. Izdržava se od priloga članarine članova i pomoći ministarstva prosjete. *B. M.*

SREDOZEMNA PERAD. Sve vrste domaćih životinja imaju posebne oblike u zemljama oko Sredozemnog mora. To važi i za kokoši. Ovaj tip vodi svoje porijeklo, kao i druge kokoši, od divlje kokoši (Gallus ferrugineus), a nastao je iz pasmina, koje su u rano historičko doba došle u krajeve oko Sredozemnog mora. Iz ovih krajeva došle su razne pasmine toga tipa u srednju i sjevernu Evropu, gdje su se, prema prilikama, manje ili više promijenile. Sve pasmine, koje pripadaju ovomu tipu, odlikuju se vanrednom sposobnošću za produkciju jaja. Ovomu tipu pripadaju u prvom redu: talijanska kokoš, minorka, španjolska, Babézieux, a i naša domaća kokoš. Od ovih pasmina talijanska je kokoš vrlo raširena u našim krajevima, naročito u zapadnijim. *S. U.*

SREDOZEMNA SVINJA (Sus mediterraneus). Prije se držalo, da kao izvorni oblici domaćih svinja vrijede samo evropska i azijska divlja svinja (sus scrofa ferus i sus vittatus), ali je sada utvrđen još jedan posebni oblik svinje u zemljama oko Sredozemnog mora, koji je ovdje bio raširen već u doba sojenica. Najljepše je to dokazano za teramare u Italiji (Strobel) i za sojenice ljubljanskog barja (Ulmansky). Ima i danas još svinjskih pasmina, koje nam prikazuju čist sredozemni oblik, tako na pr. krškodolska svinja.

S. S. je učestvovala kod stvaranja mnogih pasmina svinja, te su naše domaće pasmine (mangalica i turopoljska svinja) nastale ukrštavanjem svinja evropskog i sredozemnog tipa. S. S. je učestvovala i kod stvaranja kulturnih pasmina svinja, kao što su engleske. Svinje sredozemnog tipa dokazane su na Balkanu, u Maloj Aziji, Italiji, Španiji, a valjda postoje i u ostalim zemljama oko Sredozemnog mora.

L i t e r a t u r a: S. Ulmansky, Untersuchungen über das Wild- und Hausschwein des Phalbaues im Laibacher Moor und einige von diesen Schweinen abstammende rezente Rassen (1912). *S. U.*

SREDOREK, predjel u Južnoj Srbiji, među stavama Krive Rijeke i Pčinje. Na jugu je ograničen Krivom Rijekom, na zapadu Pčinjom, na sjeveru Kozjakom, na istoku Stracinom. S. je prostrano međuvođe između spomenutih dviju rijeka, sastavljeno, kao i susjedni Stracin, od andezita i andezitskih tufova. Među ovima se razaznaju i nizovi starih vulkanskih kupa, kakve se još jasnije, zajedno sa starim kraterima, mogu pratiti u kratovsko-zletovskoj eruptivnoj oblasti na jugu. U andezitu potoci ispiraju magnetit. Oko Pčinje je nisko neogeno zemljište od rastresitih jezerskih sedimenata. U S. je zemljište jako ogoljeno. U tursko vrijeme S. je činio zaseban kol u Kumanovskoj Kazi, zahvatajući i neka sela van pravog Krivorečko-Pčinskog Sredoreka. Na samim stavama između Pčinje i Krive Rijeke postojali su u tursko vrijeme Sredorečki hanovi, na starom putu iz Kratova za Kumanovo, a drugi su hanovi bili na cesti Kumanovo—Kriva Palanka, koja prolazi sjevernije. *V. R.*

SREDSKA, planinska župa u Južnoj Srbiji, u porječju Prizrenske Bistrice i njenih lijevih pritoka: Ljubinske i Struške Rijeke. I ova dva veća, kao i ostali manji lijevi pritoci Bistrice, imaju izvorne čelenke i obluke u mnogobrojnim glacijalnim cirkovima na bilu Šar-Planine, koje čini južnu prečagu ove planinske korutine, počevši od Kara-Nikole (2.473 m) na zapadu, pa preko Carevog Gumna (2.502 m), Kobilice (2.526 m) i Crnog Vrha (2.587 m), do Bistre (2.640 m) na istoku. Pod Bistrom je i izvorište same Bistrice, a u zaleđu S. na istoku, nalazi se dubok prijevoj Prevalac (1.515 m) prema susjednoj šarplaninskoj župi Siriniću. Odatle nastaje sjeverni, niži obod korutine S., koji gradi planina Ošljak (2.212 m). Na zapadu je S., tokom Bistrice, otvorena prema Prizrenu i Prizrenskom Polju. Ovamo S. drži upravo do Klisure iznad Prizrenskog Gornjeg Grada ili Višegrada. Nad izlazom Bistrice iz S. najniže je selo ove župe Rečani (620 m), najviše je gornje Selo (do 1.200 m), a središno je naselje cijele župe selo istoga imena kao i župa, koje glasi još i Stredska ili Srecka.

S. se u srednjem vijeku spominje u povelji cara Dušana manastiru Sv. Arhanđela pod Višegradom (1348 do 1353). Nekoliko kilometara poviše, na lijevoj strani Bistrice, na samom ulazu u župu S., nalaze se razvaline Drven-grad, gdje je bilo sredovječno župsko središte. Car Dušan je Sv. Arhanđelu darovao u S. istoimeno selo, a pored njega nabraja još i ova: Rečani, Lokvica, Stružje, Nebregošte, Ljubinja (sada Gornja i Donja) i »selo na Sredskoj po imenu Selo« (sada Gornje Selo). U selu S. spominje se i crkva Sv. Petka, sada u razvalinama. U darovanim selima župe S. naročito se ističu njezine planine. Pored toga, selima u S. car Dušan je bio odredio, da daju luč Sv. Arhanđelu. Vidi se, kako su se Srečani i onda bavili poglavito, ako ne i skoro isključivo, stočarstvom, kao i sada, a pored toga i šumarstvom.

Sva sela župe S. podižu ljeti bačila na Šar-Planini, gdje su bogati alpinski pašnjaci, a samo neka sela bačuju na ošljaku. — Kroz S. vodio je još stari karavanski put kao krak Skadarskog Puta, koji je od Prizrena, uz Bistricu, prema Prevalcu i niz Lepenac prečicom silazio za Skoplje.

Stanovništvo S. je pola pravoslavno, a pola muslimansko. Islamiziranje S. izvršeno je u 16 i 17 vijeku, i to radi oslobođenja od harača i radi slobodnog života pod Turcima.

U ovako izoliranoj župi stanovništvo je sačuvalo mnogo starih etničkih osobina i mnogo tradicija. Priča se i pamti se o Dušanovoj zadužbini Sv. Arhanđela, kako je to bila divna i bogato ukrašena građevina. Na križu, na vrh kubeta crkvenog, bio je alemkamen, koji je toliko i noću sijao, da se čak i na Švanjskom Mostu moglo vesti kao i po danu. — Osobito je karakteristična sredska ženska nošnja. Kod nje se naročito ističe prevjes i nakit u vidu šljema za glavu mlaneste (mlade nevjeste). I to je tradicija iz starog doba.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III (1911); S. Trojanović, Sretečka župa i njena izumrla nošnja (Zbornik radova Jovanu Cvijiću, 1924). *V. Radovanović.*

SREMAC STEVAN, književnik, pripovjedač (11/11 1855, Senta — 12/8 1906, Soko Banja). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, a gimnaziju u Beogradu, kamo je došao 1868. Učestvovao je u srpsko-turskim ratovima 1876 do 1878 kao dobrovoljac. 1878 svršio je historičko-filološki odsjek velike škole, pa je postavljen za predavača u gimnaziju u tek oslobođenom Nišu. Odakle je 1898 premješten u Beograd, u drugu gimnaziju. Na S. obrazovanje presudno je uticao njegov ujak, Jovan Đorđević, koji ga je prihvatio po prijelazu u Beograd. U domu tog uglednog književnika, oca moderne srpske pozornice i velikog nacionalista, S. je zavolio knjigu, kazalište i srpsku prošlost. S. je srazmjerno kasno počeo da piše. Tek 1888 objavio je prvi svoj rad, i to jednu sliku iz historije, a prva njegova šaljiva priča ugledala je svijeta 1889, u niškoj Staroj Srbiji. U prve redove naših pripovjedača izbio je S. 1895 s Ivkovom Slavom u Nedićevom Srpskom Pregledu. Zatim je S. zasebno objavio (1896) Limunaciju na selu, Pop-Ćiru i Pop-Spiru (1898), Vukadina (1903), Zonu Zamfirovu (1907), i manje pripovijetke: Božićna pečenica (1908), Čiča Jordan (1903), Jeksik-Adžija (1904), Tri pripovetke (1904), Skice (1905), Čovekova tragedija ili bol u Elemiru, šaljivi spjev sa vlastitim crtežima (1907), Kir-Geras (1908). Pesnička pripovedanja iz srpske istorije izašla su u šest svezaka, u Matičinim knjigama za narod (1903 do 1909). S. je ostavio veliki broj priča i po raznim časopisima, a zna se, da je pisao i političke članke, satire, kozerije i podliske u organima liberalne stranke. Uopće, S. je za svoga osamnaestogodišnjeg književnog rada, a naročito za posljednjih deset godina, napisao veoma mnogo, izuzetno prema našim prilikama, a imao je i kao nastavnik glas odličnog predavača i savjesnog pedagoga.

S. je, kao čovjek i po svome stanovištu prema društvu, bio konzervativac i tradicionalist. Stoga je on naročito njegovao narodnu historiju, i mnogo je držao do tih svojih radnja, a one, međutim, nemaju osobitu književnu vrijednost. No kao pripovjedač-humorist S. zauzima, bez pogovora, najvidnije mjesto u našoj književnosti. U stvari sve su njegove priče humoristično satirične, samo što su jedan znatan njihov dio isključivo šaljive stvari, anegdote, dosjetke i zgode, udešene samo radi zasmijavanja, a manji dio ima i vrline istin-

ske umjetničke humoristike. Takvi su u prvom redu Vukadin i Zona Zamfirova, u kojima je anegdota proširena i dignuta do prvoredne slike, sredine i vremena, s markantno datim tipovima i događajima simboličkog značenja. Pop-Ćira i Pop-Spira je već manje sliven, udara u oči mozaični sastav poznatih komičnih anegdota i dosjetaka. S. je pisac našeg malog, banalnog čovjeka s velikim apetitima i s mnogo sitne taštine, a bez nekih osobitih duševnih ambicija i problema, te je zaista trebalo imati mnogo pripovjedačkog dara, da se ne podlegne takvom materijalu. Koliko je S. bio snažan realist, vidi se iz toga, što je stvorio ne samo čitvu galeriju živih tipova, što je ukazao na pojedine zaostatke starog i minulog vremena i tako ih spasao za budućnost, nego što je u gomilu oštro zapaženih sitnih fakata umio koji put da unese takav red, da njihova cjelina, iako neodoljivo komičan banalitet palanačke svakodnevice, pokazuje i jedno značajnije i ozbiljnije lice: o bitno ljudskoj naravi našega svijeta, s vanredno vješto podvučenim pokrajinskim osobinama i razlikama.

Od S. pripovijedaka dramatizirane su: Ivkova Slava (dvaput) i Zona Zamfirova, te i danas čine možda najreprezentativniji dio, naročito Zona, našeg nacionalnog repertoara.

L i t e r a t u r a: Simo Matavulj, Stevan Sremac (Letopis, 1906, 239); Brankovo Kolo (1906, 35—36, s prigodnim člancima i bilješkama o Sremčevoj smrti iz novina i časopisa); Bosanska Vila, 1906, br. 12 i 16; J. Skerlić, Stevan Sremac, književna studija, pisci i knjige, 4 knjige; U. Džonić, Bibliografija o Sremcu (Srpski Književni Glasnik, 1909, knj. 22).

V. Petrović.

SRESKE ISPOSTAVE. V. Ispostave sreske.

SRESKI POGLAVAR je za srez ono, što je veliki župan za oblast. Zakon o općoj upravi definira ga kao neposrednog vršioca opće upravne vlasti u srezu. S. P. stoji pod nadzorom velikog župana; u njegovu nadležnost spadaju svi poslovi opće uprave. S obzirom na nejednakost zakonodavstva u državi, i ova vlast nije ista, jednaka, u svima pokrajinama, već varira prema njihovom lokalnom zakonodavstvu. S ovih razloga ona se može odrediti samo u općim potezima. S. P. u glavnome su nadležni za poslove opće uprave, koje su, do uvođenja u život zakona o ovoj upravi u srezovima (kotarima, okrajima), vršili sreski načelnici (kotarski predstojnici, okrajni glavari) i posebne vlasti ili odjeljci pri srezovima onih ministarstva, koja sačinjavaju opću upravu, ukoliko pojedini od ovih poslova nisu preneseni u nadležnost oblasne i sreske samouprave; zatim nadzor nad sreskom samoupravom u smislu čl. 125 zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi, i poslovi, koji su im izrično u dužnost stavljeni posebnim zakonima poslije donošenja zakona o općoj upravi.

Protiv odluka S. P., koje on donosi o predmetima opće uprave i u svojstvu upravne vlasti, žalbe se podnose velikomu županu (čl. 9 zakona o općoj upravi), a protiv njihovih odluka u policijsko-kaznenim stvarima okružnomu načelniku (čl. 15). U oblastima, u kojima ne postoje okružni načelnici, i ove se žalbe podnose velikomu županu. Samo po izuzetku, gdje je to u zakonu izrično rečeno, žalbe protiv posljednjih odluka podnose se neposredno ministru unutrašnjih poslova. Po izričnim zakonskim naređenjima sreski načelnici u Srbiji vrše i izvjesne sudske funkcije (istragu zločina i prestupa, izviđanje i presuđenje istupa iz III. dijela kaznenog zakonika i t. d.), ali njihove odluke u ovoj materiji ne podleže razmatranju pretpostavljenih upravnih vlasti, zato što ih policijska vlast ne donosi u svojstvu upravne vlasti, već u svojstvu pomoćnog organa sudske vlasti, te stoga ne spadaju u upravne akte. Za sporove upravne (administrativne) prirode važe propisi zakona o državnom savjetu i upravnim sudovima.

Po čl. 19 zakona o općoj upravi S. P. dodjeljuju se pravni i posebni stručni referenti: sanitetski, tehnički, prosvjetni, veterinarski, ekonomski, šumarski i drugi, kao i potrebno pomoćno osoblje, a po čl. 20 stručni referenti mogu se, prema posebnim prilikama, postaviti i za dva ili više srezova, u kome im slučaju sjedište određuje ministar unutrašnjih poslova, po predlogu velikog župana, a u sporazumu s ministrom odnosne struke.

Za S. P. mogu biti postavljeni samo diplomirani pravnici, koji su u drža-

vnoj službi proveli najmanje osam godina, razumije se uz ostale uslove, koji se traže zakonom o činovnicima građanskog reda. Po izuzetku, i to samo do 26/8 1925, mogla su se na ove položaje postaviti i lica, koja su se na njima zatekla u vremenu uvođenja u život zakona o općoj upravi ili su ih ranije zauzimala, kao i lica s navršenih 30 godina života, koja su imala potrebne kvalifikacije po ovom zakonu i najmanje 4 godine državne službe (čl. 28). (V. Veliki župan. Policija. Srezovi.) *D. Alimpić.*

SRETENOVIĆ MIHAILO, pisac pripovijedaka za narod (16/2 1866, Ub). Osnovnu školu svršio je u Lipolistu, nižu gimnaziju u Šapcu, a učiteljsku školu u Beogradu. 1886 postavljen je za učitelja u Donjoj Badanji, zatim u Lazarevcu, Ohridu, Crnoj Bari, Lešnici, Brankovini, Sječoj Rijeci, Kneževcu, Vajugi i napokon u Beogradu, gdje je služio oko 30 godina. Penzioniran je 1926, kao oblasni školski nadzornik u Beogradu.

S. je rano počeo da piše za djecu i za narod priče, pjesmice i kazališne komade. Dugo godina uređivao je dječje listove: Malu Srbadiju i Zoricu, u izdanju učiteljskog udruženja. Sarađivao je, osim mnogih političkih novina, u Učitelju, Bosanskoj Vili, Zori, Kolu, Delu i Zvezdi, a u posljednje vrijeme radi za Kriminalnu Biblioteku. S. piše priče i romane sa sela za seosku publiku. Većinu njegovih pripovijedaka izdaje knjižara Tome Jovanovića i Vujića u Beogradu. Najčitanija mu je pripovijetka Jelisavka, koja je doživjela mnoga izdanja, u Beogradu 13, a poslije i u Novom Sadu, Velikom Bečkereku, Rumi i Sarajevu. Zatim dolaze: Radetića Mara, Biserka, Smilja, Devojački grob, Milićev grob, Jetrve, Sinovac, Svet, Roditeljski greh, Stojadin, Krvave priče i t. d. S. je napisao osam udžbenika za osnovne škole, a za djecu je štampao: Svetli dani, Crni dani, Moje radovanje, Đerdan i t. d. S. uređuje biblioteku Malog Pozorišta, od čijih su dosadašnjih 40 svezaka 30 njegovi radovi, na pr. Pepeljuga, Car Ćira i t. d., sve iz oblasti bajki, dječjeg života i srpske historije. Od kazališnih stvari S. je napisao: Prvi Srpski Ustanak u dva čina, koji se prikazivao prilikom stogodišnjice 1904 u beogradskom Narodnom Pozorištu, gdje su se davali još i drama Đakon Avakum i šaljivi komad M. M. I. U kazalištima u unutrašnjosti još mu se prikazuju narodni komadi u jednom činu: Moravka i Čarlama, a dramatizirao je Galebovu Stenu u tri čina za Narodno Pozorište. Na konkursu skopskog kazališta 1923 S. je dobio prvu nagradu s dramom u četiri čina Kraj Vardara. *V. Petrović.*

SRETENJE (Sretenje Gospodnje) je doba u godini, kada, prema narodnom vjerovanju, pada točno pola zime i kada se sreta ljeto i zima. Od S. pa dalje, vjeruje se, da dani ne mogu biti više tako hladni, kako su do tada bili. I ljudi, a naročito žene, paze, koga će toga jutra sresti na putu. Naročito na to paze djevojke, jer kakvog čovjeka sretnu toga jutra, za takvoga će se momka udati. Djevojke, kad na S. vide momka koga vole, navlaš mu ispadaju u susret, a vraćaju se natrag kući kad vide, da bi morale sresti onoga, koga ne vole. Ako je toga dana vedro i suho vrijeme, znači da će kraj zime biti vjetrovit, ako li je snijеžno ili oblačno, kraj zime će biti lijep. *P. B.*

SRETENJE. 1. Manastir u Ovčaru (rudnički okrug). Prvobitna crkva nije sačuvana. Spomene o S. imamo tek iz 17 vijeka. 1623 S. je mnogo stradalo od Turaka. 1650 dolazio je u S. patrijarh Gavrilo, i tada je dao crkvi jedan tipik u zamjenu za tipik S., koji je po zapustjelosti Arilja, čija je svojina bio, dospio u S. 1818 sazidana je sadašnja S. crkva trudom jeromonaha Nikifora, koji je 1827 podigao i trapezariju. S. je, kao negda vrlo zaklonjen manastir, bilo sklonište starih rukopisnih i štampanih knjiga i raznih crkvenih dragocjenosti. No to je sve razgrabljeno.

2. Crkva kod Ušća, na rijeci Studenici. Prema tradiciji sazidana je na mjestu na kome su Vukan i Stefan Prvovjenčani izašli na susret moćima Nemanjinim, koje je Sava nosio u Studenicu. Danas je savim razrušena Iznad ulaznih vrata na zapadnoj fasadi drži se još mramorna bifora, a na dovratnicama se nalaze urezani natpisi, iz kojih se vidi, da je ovdje 1662 dolazio neki jerej Stjepan, a 1730 patrijarh Arsenije.

3. Crkvica kod manastira Krušedola, koja je živopisana 1634, pri patrijarhu Pajsiju i pri igumanu Krušedola Mihailu. *V. P-ć.*

SREZNJEVSKI IZMAIL IVANOVIČ DR., ruski slavista (1/7 1812, Jaroslavlj — 20/2 1880, Petrograd). Svršio je škole, gimnaziju i pravni fakultet u Harkovu. Poslije neuspjeha s pravnom disertacijom, odlučio je 1830, da se posveti slovenskoj etnografiji i filologiji, i primio je ponudu, da za spremanje za katedru slovenske filologije proputuje slovenske zemlje. Na putovanje pošao je 1839 u jesen, a vratio se u Harkov 1842. On je obišao sve slovenske zemlje, i Zapadnih, i Južnih Slovena. Bavio se u Beču u više mahova, gdje se veoma približio Vuku (1846 štampao je svoje zanimljive uspomene o njemu). S. se vrlo živo interesirao za život, kulturu, geografiju i predstavnike naročito nacionalnih nauka kod svih Slovena. Njegova pisma, pisana materi, drugovima i poznanicima, zatim njegovi članci o Slovenima, koje je štampao po povratku, predstavljaju vrlo dragocjen materijal o kulturnom stanju kod svih slovenskih naroda, a naročito kod SHS.

Poslije svoga povratka otpočeo je S. predavanja u harkovskom univerzitetu. 1846 postao je profesor. Za ovo vrijeme njegovo je interesiranje, uglavnom, etnografsko (doktorska mu je disertacija: Hramovi i obredi neznaboške službe starih Slovena prema tvrđenjima savremenika i prema tradicijama). 1847 pozvan je S. za profesora u Petrograd. Tu se iz osnova izmijenilo njegovo interesiranje; on je postao slavista. To se izvršilo vjerovatno pod uticajem filoloških radova tada već čuvenog Vostokova. S. se tada sav posvetio slovenskoj filologiji, postao je jedan od najvrednijih izdavača slovenskih tekstova svih vremena. Istina, njegovo je interesiranje bilo usko filološko, starinarsko i paleografsko, ali je bilo ipak sasvim drukčije nego dotle. Na prvom mjestu stoje S. izdanja. On je pisao mnogo o glagoljici. Ove su njegove zbirke za nas najznatnije: Stari glagoljski spomenici, uporedo s ćirilskim (1866), sa snimcima; Stari Slovenski spomenici s jusovima, 1868 (Zbornik Petrogradske Akademije, 3). Zatim veliki rad Obavještenja i bilježaka o nepoznatim ili malopoznatim rukopisima (od 1—91 u Zapiskama i Zbornicima Petrogradske Akademije od 1864 do 1881). Jedan je članak te vrste izašao i u Starinama, 3. Zatim je S. štampao članke o staročeškom jeziku (Mater verborum), kašupskom, o staroruskoj književnosti, o staroj historiji ruskoj, o geografiji i etnografiji (Obavještenja o savremenoj Srbiji, 1874), arheologiji i t. d. Ali treba naročito spomenuti njegovu Slovensko-rusku Paleografiju (1881) i njegov veliki i vrlo značajni Rječnik staroruskog jezika, koji je njegova kći (Olga Izmailovna) izdala, u svojoj redakciji, dokraja. — Značaj S. vrlo je veliki za cjelokupni razvitak slovenske filologije. On je bio vrlo obilan i mnogostruk naučnik.

L i t e r a t u r a: A. T. Bičkov, Izvještaj Odjeljenja za ruski jezik i književnost za 1880 (Zbornik, 22, 6, 19—129). Tu je i potpuna bibliografija radova S.; V. Jagić, Historija slovenske filologije (1910, 319—330, 466—477 i tu citirana literatura). *A. Belić.*

SRIJANI. V. Poljica.

SRIJEDA je dan, koji ženskinje smatraju za nesrećan, a muškarci za srećan, pa prema tome ženskinje toga dana ne će da počinju nikakav posao, dočim muškarci gledaju da u S. otpočnu svaki važniji rad, naročito oranje. Ako ne mogu da oru cio dan, onda istjeraju bar jednu brazdu, tek da počnu. Uoči S. se ne radi. S. se skoro najviše i najstrožije posti, nju je najveća grehota premrsiti, u mnogim se našim krajevima smatra, da je S. teža od petka. *P. B.*

SRIJEM. G e o l o g i j a. Kako geografski tako i geološki Srijem ima dva sasvim različna pojasa: Frušku Goru na sjeveru, i ravnicu u njenom podnožju.

Ravni Srijem počinje od dunavo-savskog Ključa, i proteže se Posavinom do u Slavoniju. Ravan je ta od dva stepena: Prvi i najveći prostire se od podnožja Fruške Gore k jugu, a drugi, niži i uži, pravi korito Save. Ovaj je od aluvijalnih nanosa, a prvi od diluvijalnih, među kojima je najviše rasprostranjen les (prpor). On pokriva skoro sve terene, a penje se i na brda do 100 m visine.

Fruška Gora ima osovinu od kristalastih škriljevaca mlađe grupe (filiti, kalkšisti, amfibolit, glaukofalit s dioritom i serpentinom). Oko ovog jezgra pružaju se sjeverno i južno pojasi od sedimentnih terena, i to poveći na sjevernoj strani, a neznatni na južnoj. Paleozoika nema.

zonata s raznim petrefaktima. Nema jure ni donje krede. Gornja kreda počinje iznad Ležimira, penje se na Sljeme više Vrdnika i širi k istoku do Stražilova. U njoj ima više horizonata s raznim petrefaktima. Nema eocena ni donjeg oligocena. — Gornji oligocen s lignitom jako je razvijen u zalivu Vrdnika. Neogeni katovi (mediteranski, sarmatski i prepontijski, pontijski, levantinski) nalaze se, gdje više gdje manje, po objema padinama Fruške Gore.

Od vulkanskih stijena poznat je kvarctrahit, koji je prošao kroz oligocene slojeve kod Jaska.

J. Žujović.

Historija. S. obuhvata prostor ograničen Dunavom i Savom, a na zapadu granicom osječke oblasti ili crtom od točke iznad Vukovara do iznad ušća Bosne. Ovaj prostor od 6.865·80 km² činio je u novije doba srijemsku županiju, a danas čini srijemsku oblast. S. je 31/1 1921 imao 407.626 stanovnika, od kojih je bilo Srba i Hrvata 288.313, Nijemaca 58.133, Madžara 19.829, Slovaka 14.425, Malorusa 4.352, Jevreja 2.503; po vjeri pravoslavnih 182.635, rimokatolika 165.212, grkokatolika 5.635, evangelika 31.921.

Položen između Dunva i Save, svjetskih puteva prvog reda, a naslonjen na Balkanski Poluotok, prirodnog mosta između Azije i Evrope, i pri tom pretežno ravan, S. je tokom vijekova, djelomično ili potpuno, mijenjao svoje gospodare i stanovništvo. Koje su etničke grupe stanovale u prehistoričko doba u S., teško je reći. Najstarija prehistorička nalazišta u S. pripadaju mlađem kamenom dobu. Stanovništvo ovoga doba bavilo se uglavnom lovom, ribolovom i ratarstvom. Keramika iz toga doba naročito je ukusna i odlikuje se lijepim ornamentima. Naročito su važna nalazišta iz ovoga doba u Jakovu, Zemunu, Karlovcima, Vinkovcima, Iloku i Vukovaru. Rеda su nalazišta iz bakrenog doba. Iz toga doba znatna su nalazišta u Vukovaru, Bečmenu, a u manjoj mjeri i u Rumi i Surčinu. Nalazišta iz bronzanog doba zastupana su u većoj mjeri; od njih su neka vrlo interesantna po množini stvari. Osobito je interesantno nalazište u Binguli, a u manjoj mjera u Vinkovcima i u Vukovaru. Nalazišta iz željeznog doba ima u S. dosta, u većoj mjeri onih, koja pripadaju halštatskoj, a u manjoj mjeri, koja pripadaju latenskoj kulturi. Halštatskoj kulturi pripadaju nalazišta u Šarengradu, Vukovaru, Hrtkovcima, a latenskoj u Sotinu, Surčinu, Jakovu, Boljevcima. O etničkoj pripadnosti stanovnika u to doba teško je nešto pozitivno reći. S nekom sigurnošću može se tvrditi samo o stanovništvu, koje se služilo željezom, da je bilo ilirskog, a zatim keltskog porijekla.

Prije provale Kelta stanovalo je u S. ilirsko pleme Amantita. Poslije provale Kelta, u prvoj polovini 4 vijeka, nastanilo se u S. i keltsko pleme Skordiska.

U prvom vijeku prije Is. potpao je pod rimsku upravu, a prilikom kasnije podjele pripao je Drugoj (Donjoj) Panoniji. Za vrijeme rimskog gospodstva, naročito u 2 vijeku po Is. cvala je u S. rimska kultura. Tada su osnovani mnogi gradovi, izgrađeni su putevi, mostovi i kanali, iskrčene su zemlje i osvojene za korisne biljke. Najvažniji grad Sirmij (današnja Mitrovica), po kojem je i cijela pokrajina kasnije dobila ime, bio je vrlo lijep i znatan rimski grad, s velikim i lijepim zgradama, državnim i privatnim. Za vrijeme Rimljana počelo se u S. širiti kršćanstvo, koje se naročito raširilo poslije proglasa milanskog edikta, kada je u Sirmiju osnovana i arcibiskupija, s više podređenih biskupija. Pri podjeli rimske imperije 395, S. je pripao Bizantiji.

S. je od toga doba bio pogranična oblast, te je stalno bio u opasnosti od provale barbarskih naroda. S. je vrlo stradao od Huna, a poslije smrti Atiline od Gepida i Gota, koji su se borili za S. Kada su 473 Goti otišli u Trakiju, zauzeli su S. Gepidi. Ali tim borba o posjed S. nije bila završena. Pri svom prolazu za Italiju (488/89) Goti su potukli Gepide i kasnije (505) su ih i istjerali iz S. Gepidi su kasnije ponovno osvojili S. (535), ali su imali da se bore s Langobardima, koji su ih, udruženi s Avarima, potukli i uništili (567). Premda je po ugovoru s Langobardima gepidska država, pa i S., imala da pripadne Avarima, uspjela je Bizantija da zauzme S. Avari su se smatrali nasljednicima gepidske države, te su odmah provalili u S. i opkolili Sirmij.

Poslije duge opsade pošlo je Bizantiji za rukom, da Avari dignu opsadu, uz godišnju odštetu od 80.000 zlatnika. Ipak mir nije dugo trajao. 580 Avari su ponovno opkolili Sirmij, i poslije opsade od dvije godine prisilili su ga na predaju.

S dolaskom Avara u ove krajeve usko je vezano i naseljavanje Slovena, koji su, naročito u to doba, prelazili i stalno se počeli naseljavati na Balkanskom Poluotoku, pa i u S. Od toga doba S. je kroz vijekove imao južnoslovenski etnički karakter.

S. je bio pod avarskom vlašću sve do uništenja avarske države (796), a tada je potpao pod Franke. Ubrzo su opet nastale borbe za S., ovom prilikom između Franaka i Bugara. 832 pripao je S. Bugarima, pod kojima je ostao sve do smrti cara Simeona (927), kada su ga zauzeli Madžari. Car Samuilo uspio je da otme od Madžara S., ali kada je Bizantija srušila Samuilovu državu, zauzela je i S. Poslije bitke kod Manzikerta (1071), za vrijeme meteža, koji su nastali u borbi oko prijestola, uspjeli su Madžari da zauzmu S. Madžari su tom prilikom utvrdili Zemun kao obranu S. prema bizantinskom Beogradu. Za vrijeme cara Manojla potpao je S. još jednom, ali na vrlo kratko vrijeme (1167—1180), pod Bizantiju, a zatim je pripao opet Madžarima.

Pod Madžarima je S., kao dio Slavonije, podijeljen u županije, a u crkvenom je pogledu, kao dio katoličke države, bio podređen katoličkomu nadbiskupu. Plemstvo, gotovo isključivo madžarsko, imalo je u svojim rukama sav imetak i svu vlast. Kao vrlo ugledne i moćne porodice isticali su se u S. Maroti, Gare (Gorjanski), Ujlaki (Iločki), a u kasnije doba srpski despoti i Hunyadi. Široke mase naroda bile su južnoslovenske, naročito uz Savu. Seobe Srba iz Srbije u S. pojačane su naročito od vremena, kada je S. upravljao Dragutin »srijemski kralj« i od bitke na Kosovu. Poslije bitke kod Nikopolja (1396), kada su Turci provalili u S. i oplačkali ga, osjetili su ugarski velikaši i kralj svu opasnost od Turaka, te su počeli pozivati srpsko plemstvo i narod u Ugarsku i davati im velike povlastice, da bi na taj način dobili dobru vojsku za obranu južnih zemalja od Turaka. Kako je od opasnosti pred Turcima ubrzo nestalo ugarskog plemstva i Madžara iz S., S. je, u prvoj polovini 15 vijeka, bio gotovo čisto srpska pokrajina, i po plemstvu i po širokim narodnim masama. U to doba dobio je despot Đurađ od ugarskog kralja gotovo sve važnije gradove u S.

Za srpski narod i po S. nastali su još teži dani poslije pada Smedereva (1459), kada su Turci počeli još češće provaljivati u S. Kralj Matija je mudro iskoristio teški položaj srpskoga naroda, 1471 postavio je za srpskog despota Vuka, zvanog Zmaj-Ognjeni, unuka despota Đurđa, i dao mu je gradove, koje je ranije držao despot Đurađ. Vuk se s velikim uspjehom borio protiv Turaka sve do svoje smrti. Poslije njegove smrti postavio je kralj Matija za despota Vukovog sinovca Đorđa, koji se 1499 odrekao svoga položaja i pokaluđerio se, a na njegovo je mjesto postavljen njegov brat Jovan, koji je ubrzo umro (1502). Padom Beograda 1521, bila je riješena i sudbina S. Neki su gradovi dali otpor, ali se S. nije mogao održati, te je iste godine pao pod Turke.

Pod Turcima je S. potpadao pod budimski pašaluk, i bio je podijeljen u nahije. Izložen kretanjima i pljačkanjima velikih vojski, koje su prelazile preko S., S. je u to doba propadao i na putnike sa zapada činio tešku sliku. I pored svega teškog stanja, u kome se nalazio u S., podigao je naš narod u Fruškoj Gori znatan broj manastira, od kojih su najznatniji Krušedol, Hopovo, Jazak, Grgetek, Vrdnik, Šišatovac, Beočin i dr. Stanje naroda u S. bilo je vrlo teško, i naš je narod želio da se oslobodi Turaka. Veliki tursko-austrijski rat, koji je počeo kod Beča (1683), završio se, poslije bitke kod Slankamena i Sente, na zemljištu S. u Karlovcima (1699). Mirom u Karlovcima oslobođen je, između ostaloga, i dio S., zapadno od crte Slankamen—Bosut; jugoistočni dio S. ostao je pod Turcima, sve do bitke kod Petrovaradina 1716.

Mirom u Požarevcu austro-turska granica pomaknuta je daleko od granice S. na jug. S. je tada pripao pod komoru, koja ga je prodala stranomu plemstvu. Poslije mira u Beogradu (1739), S. je ponovno postao pogra-

nično područje na austro-turskoj granici. Da bi se Austrija što bolje osigurala od Turaka, órganizirana je tada Vojna Krajina uz Dunav i Savu, te je i dio S. uz Savu i jedan dio uz Dunav pripao Vojnoj Krajini. U vojno-administrativnom pogledu činio je taj dio petrovaradinski puk.

Od druge polovine 18 vijeka počinje u S. u većoj mjeri naseljavanje stranog, naročito njemačkog elementa. Naseljavani su u gradove, a osnivana su i nova naselja. Srpski elemenat se u to doba malo pojačao. Nešto više prešlo je Srba iz Srbije u S. 1788—1790, i to pretežno u mjesta pored Save. — Za vrijeme prvog ustanka u Srbiji pomagani su ustanici od našeg naroda u S., a naročito iz Zemuna i Mitrovice, oružjem, ratnim materijalom i dobrovoljcima. Ustanak u Srbiji izgleda da je upalio i široke mase naroda u S., gdje je u Vognju digao bunu Vican (1807).

1848/49 odjeknula je u S. 1/5 1848 izvikan je u Karlovcima Josif Rajačić za patrijarha, a Stefan Šupljikac za vojvodu. Za vrijeme borbe s Madžarima znatne mase naroda iz Bačke i Banata sklonile su se u S. Za vrijeme trajanja Vojvodine pripadao je t. zv. provincijalni dio S. Vojvodini. Pošto je ukinuta Vojvodina, obnovljena je S. županija, kojoj je kasnije dodan i onaj dio S., koji je pripadao Vojnoj Krajini.

1883 sagrađena je kroz S. pruga, koja je vezivala Zemun sa Zagrebom, što je vrlo povoljno uticalo na ekonomski razvitak S. U drugoj polovini 19 vijeka naseljeni su u S. u znatnoj mjeri Madžari, a u gradovima su se naselili Jevreji.

S., naročito njegov centralni dio, spada među najplodnije krajeve naše zemlje. Stanovništvo u planinskom dijelu S. bavi se pretežno vinogradarstvom i voćarstvom, a u nizinskom pretežno ratarstvom i stočarstvom. Od žita se naročito producira kukuruz i pšenica, a u znatnoj, ali manjoj mjeri ostala žita. U posljednje vrijeme znatno je porasla produkcija šećerne repe, hmelja i lana. Vinova loza napreduje osobito u Fruškoj Gori i pored Dunava, a u novije doba sadi se gotovo po svim pogodnijim mjestima. Na glasu je od davnine karlovačko vino. Vrtlarstvo je razvijeno, naročito oko gradova. Šumom je pokrivena Fruška Gora i krajevi pored Save. Stočarstvo, koje je sve doskora bilo glavno zanimanje stanovnika, uglavnom je svedeno na gojenje u stajama. Od stočarstva najrazvijenije je gojenje svinja, u manjoj mjeri ovaca, konja i rogate marve krupnog zuba. Kod rogate marve krupnog zuba više je zastupljena marva bijele boje, t. zv. podolska rasa, koja se naročito drži u ritovima, dok se u stajama drže plemenitije rase, naročito švajcarska. Znatno je i gojenje peradi, ribarstvo i lov. Zanatstvo, trgovina i industrija su dosta razvijene. Zanatstvo je uglavnom ograničeno na domaće potrebe. Industrija je u tijesnoj vezi s preradom poljoprivrednih proizvoda. Vrlo je znatna mlinska industrija, zatim industrija cigle, drva, piva i dr.

U prošlosti našeg naroda imao je S. poseban položaj. U velikim kretanjima našeg naroda u svim pravcima malo je iole znatnijih kretica, koje nisu prošle kroz S., te srpsko stanovništvo u S. po svom krvnom sastavu predstavlja u malom gotovo sve dijelove srpskog naroda. Naslonjeno na Srbiju, srpsko stanovništvo u S. nastavilo je historičku misiju srpskog naroda i na ovom području. U Fruškoj Gori osnovani su mnogi manastiri, u kojima se nalaze grobovi i moći velikih ljudi. U Karlovcima, prijestolnici srpskih patrijaraha i mitropolita, u kojima su držani srpski crkveni i narodni sabori, osnovana je prva srpska gimnazija i bogoslovija, koja je pomagala i tvorce moderne srpske države. I danas S. čini, svojim vrlo važnim geografskim položajem, svojom plodnom zemljom i prirodnim bogatstvom, znatnom željezničkom mrežom i stanovništvom znatnog kulturnog stanja, vrlo važan dio naše domovine.

L i t e r a t u r a: Mih. Miladinović, Istorija Srema (1903); K. Jireček, Istorija Srba; A. Ivić, Istorija Srba u Ugarskoj; F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925).

D. Popović.

Na zapadu je S. morfološki ograničen tokovima Biča i Vuke, a administrativno osječkom oblašću. Najveća dužina od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, t. j. od Mikanovaca do Zemuna, iznosi oko 160 km, dok se širina mijenja, od prilike od 70 km na zapadu i istoku do 25 km

na sredini, između Banoštora i Lačarka. S. zauzima površinu od 6.866 km^2, na kojoj živi 407.025 stanovnika (1921), što odgovara gustoći od 59·3 na 1 km^2. Muških je manje od ženskih (490 na hiljadu stanovnika prema 510, od prilike kao što je razmjer za cijelu državu). Od cijelog stanovništva imaju državni kao materinji jezik 73·7%. 15·8% imaju za materinji jezik njemački, 4·9% madžarski, a 5·0% druge slovenske jezike. Istočna polovina S. mnogo je gušće nastanjena od zapadne. Najveću gustoću stanovništva imaju staropazovački srez, s gradom Srijemskim Karlovcima i Petrovaradinom (82·2), iriški (65·4) i rumski srez (64·6), a najmanju županjski (40·6) i šidski (47·3).

Po plastici zemljišta S. predstavlja prostranu ravnicu međuriječja, kroz čiji se sjeverni kraj provlači vijenac Fruške Gore, pravac zapad-istok. Jezgro Fruške Gore sastavljeno je od vrlo starih, vjerovatno paleozojskih stenofilita i kristalastog vapnenjaka, zatim od trijaskih škriljevaca i vapnenjaka, gornjokretacejskih slojeva, s umecima serpentina, koji je mjestimice pokriven amfibolitom. Po obodu ove gore ima paleogenih slojeva, litavskog i armatskog vapnenjaka i lapora, pontijskih i paludinskih slojeva. Naposljetku u Fruškoj Gori ima bazaltnih, odnosno obalskih konglomerata od raznolikih kristalnih stijena i jako rastrošenog serpentina, koji je, po svome postanku, svakako stariji od kretacejskih sedimenata. Zbog tektonskih procesa, koji su se zbili krajem miocena i kasnije, Fruška je Gora oivičena rasjedima. Duž njih se okolno zemljište spustilo, u uzročnoj vezi sa spuštanjem cijelog Panonskog Basena, a tu su probili do zemljine površine trahiti.

Za vrijeme pliocena bio je cio Panonski Basen preobraćen u veliko jezero, pa je i S. bio pokriven vodom, iz koje je virila Fruška Gora kao usamljen otok. Kasnije, kada je nastalo ledeno doba, i kada su se s naših najviših planina spuštali u doline ledenjaci, počelo je na teritoriji cijelog S. postepeno taloženje žućkaste prašine, t. zv. lesa, koju su donosili hladni i suhi vjetrovi. Prilikom interglacijacija, t. j. povlačenja ledenjaka i ublažavanja klime, nastalo je luženje i trošenje lesa pretvaranjem u žilaviju i glinastiju smeđu masu. Pošto je ledeno doba imalo više glacijacija i interglacijacija, bilo je u nanošenju lesa prekida, te se između naslaga normalnog lesa žućkaste boje javljaju tanji pojasi trošnoga lesa, više mrke boje. Tako su plići dijelovi ranijeg jezera bili ispunjeni prašinom, a više njih se obrazovala lesna zaravan, dok nad dubljim dijelovima nije došlo do potpunog ispunjavanja i isušenja, te su i danas mjestimice očuvani kao bare. Les okružuje cijelu Frušku Goru, približno do 400 m apsolutne visine, dopirući na sjeveru i istoku do Dunava, na jugu do Vinkovaca, Šida, Rume, Inđije, a na jugoistoku do Save kod Zemuna. Naravno, da je debljina lesa vrlo različita. Jednoličnija je samo na zaravnima, a na pristrancima Fruške Gore vrlo je nejednaka, jer je kiša najviše lesa sprala s viših dijelova. Osim toga je prašina prvo ispunjavala najviša udubljenja u zemljištu, te je sloj lesa na raznim mjestima, i iz tog razloga, nejednake debljine. Na Dunavu, kod Vukovara, les je debeo do 22·6 m, između Čortanovca i Krčedina 50—60 m, kod Zemuna 40 m, a kod Vinkovaca tek 2—3 m. Naposljetku je i areal nekadašnjeg lesa znatno smanjen Savom, Dunavom, Bosutom, Vukom, Karašicom i drugim većim potocima, zbog njihove dubinske i bočne erozije. Tim procesima je veći dio S. dobio neravan, više zatalasan reljef, s izuzetkom južne polovine, južno od linije Vinkovci—Ruma—Zemun, koja je skoro potpuno ravna i češće barovita.

Fruška se Gora pruža od Tovarnika do Čortanovaca. Dugačka je oko 60 km, široka 12 km. Najviši visovi su: Dugačko Polje (291 m), Manđeloska šuma (451 m), Letenka (454 m), Crveni Čot (539 m), Tatarica (465 m), Kraljeva Stolica (502 m). Na istoku od Čortanovaca, Fruška se Gora nastavlja u Kalakalu (213 m), vrlo uskom bilu, priljubljenom Dunavu, i Koševcu (268 m), koji se pruža od sjeverozapada na jugoistok, do Starog Slankamena. Fruška je Gora na sjeveru, s dunavske strane, pokrivena gustom šumom, i strmo se izdiže, dok se na jugu, prema dolini Save, zemljište spušta s manjim nagibom, u dugačkim, zaobljenim, nižim povijarcima i kosama, koji su podijeljeni širokim dolinama. Tu je vegetacija

ređa i slabija. Uzrok, što je sjeverna padina Fruške Gore kraća i strmija od južne, i što su doline u njoj dublje usječene, leži u činjenici, što je sjeverni kraj ove gore dijelom mlađim odlomima, dijelom erozijom Dunava toliko podlokan, da su mjestimice ogoljene tercijarne i starije naslage.

U pogledu hidrografije, svuda se na padinama Fruške Gore vidi djelovanje riječne erozije, u nizu manje više uporednih potoka, od kojih je većina postojala još prije taloženja lesa. Doline su na sjevernoj strani kratke, ali je riječna mreža gušća no na južnoj, gdje su doline znatno duže. Pored ovih potoka ima na južnim padinama i drugih dolina, čije je izvorište u samom lesnom pokrivaču. Oni su često pritoke većih potoka, koji izviru na trupu Fruške Gore. Ali je glavna razlika između sjevernih i južnih potoka u tome, što se prvi mahom ulivaju u Dunav, dok drugi donekle teku normalno, pa dalje često presuše, i ostavljaju suhu dolinu, osobito u istočnijim krajevima, od Rume do Slankamena. Tu je izgled dolina naročito interesantan. One su usječene u lesu, imaju široko dno i prilično strme strane, ali sve to prema jugu postepeno iščezava, i naposljetku ostaje tek slabo zatalasano ili potpuno ravno zemljište, što se vidi južno od Kraljevaca i Stare Pazove. Slično je i u zapadnom S., ali je tamo zemljište mnogo nemirnije i neravnije. Na sjevernoj strani Fruške Gore nema predgorja, pa ni jednog pritoka Dunava vrijedna spomena, s izuzetkom Vuke.

Vuka ima vrlo spor tok, često presuši, izvire na sjevernoj strani Dilj-Gore, a u Dunav utiče kod Vukovara. Na južnoj strani su veći pritoci: Šidiža, Manđeloški, Kudoš i Jarčina. Najveća je rijeka u S. Bosut, koja ima dosta podivljao, dijelom i barovit tok, jer stalno protiče kroz ravnicu. Ona nema određeno izvorište, i izgleda da je prvobitno bila rukav Save, koji se odvojio između Štitara i Županje. Bosut teče pored Vinkovaca, i u Savu utiče kod istoimenog sela. Veliko odstupanje u općem pravcu dolina pokazuje Mlinski Potok, na zapadnom okrajku Fruške Gore, koja se pruža od istoka na zapad. To je izazvano rasjedom između Ljube i Berkasova, koji je vrlo mladog porijekla, vjerovatno nastao u donjem diluvijumu, kada se dogodilo i izdizanje unutrašnjeg lesa kod Starog Slankamena. Time je uslovljena dugodolina, kroz koju sada protiče Kapela, odnosno Mlinski Potok. U južnom dijelu S., blizu Save, zemljište je barovito: bare i ritovi zauzimaju više od 2.000 ha.

Klima je u S. prilično oštra i odgovara srednjoevropskomu tipu. U najhladnijim mjesecima temperatura se kadikad spusti do —25°, dok se u najtoplijim može podići do 40°, što odgovara apsolutnomu kolebanju od 65° C. Jesen je prilično blaga, prosječno za 0·7° toplija od proljeća. Na sjeveru je klima nešto ekstremnija no na jugu, naročito je ljeto toplije, pa je i godišnje kolebanje temperature veće. U Mitrovici je prosječna temperatura januara —1·1°, jula 22·2°, a kolebanje je 23·3°, dok je na sjeveru oko 24° C. S druge strane, južni krajevi S. imaju manju godišnju količinu kiše od sjevernih. U Mitrovici je prosječno 623 mm kiše, a na sjevernom podnožju Fruške Gore je za 44 mm više, odnosno za 7·1%. Inače su najkišovitiji mjeseci u S. u ranom ljetu, maj i juni, a sporedni maksimum je u oktobru.

Zbog pogodne klime i petrografskog sastava tla, S. je veoma plodan, a zemljište je dobro kultivirano. Obrađena površina zauzima prostor od 505.820 ha, oko tri četvrtine cijele teritorije S. Od obrađene površine najviše otpada na ziratnu zemlju, 367.033 ha ili 72·5% od ziratne zemlje, odnosno 53·5% od teritorije cijelog S. Pod pašnjacima je 68.698 ha (13·6% ziratne zemlje), a pod livadam 37.470 ha (7·4%). Vrtovi i bašte zauzimaju 16.680 ha (3·3%), vinogradi 9.993 ha (2·0%), a ostatak od 5.902 ha (1·2%) voćnjaci.

Najveći dio ziratne površine zasijan je zrnastim biljem, t. j. raznim žitima i kukuruzom, zatim pićnjim biljem za ishranu stoke. Osobito se u S. goje kukuruz, kojim je zasijano 136.503 ha, pšenica (116.640 ha), zob (22.440 ha) i ječam (12.368 ha). Pored toga, S. ima u cijeloj državi najveće površine zasijane mohunastim biljem, s izuzetkom grahorice, kojom je još više zemljišta zasijano u Bačkoj. U S. se poglavito goje pasulj (3.255 ha) i grahorica (2.604 ha), manje sočivo (952 ha), grašak (923 ha) i zob (588 ha).

Od krtoljastog i korjenastog bilja najviše ima krompira (6.485 ha) i stočne repe (2.073 ha), od industrijskog bilja šećerne repe (5.080 ha) i konoplje (887 ha), a od povrća kupusa (1.183 ha), crvena i bijela luka (1.020 ha). Prosječan prinos raznih poljoprivrednih proizvoda u S. bio je, po podacima 1922/23, ovoliki: kukuruz oko 2,170.400 mc, pšenica 1,176.700 mc, zob 189.100 mc, ječam 120.100 mc, pasulj 23.800 mc, grahorica 30.000 mc, krompir 235.000 mc, stočna repa 197.000 mc, šećerna repa 234.500 mc, kupus 45.500 mc, luk 21.000 mc, bostan, dinje i lubenice 19.000 mc, djetelina 216.600 mc, lucerna 109.000 mc, sijeno 1,000.000 mc. Vinogradi u S., naročito fruškogorski, daleko su poznati, jer daju odlične vrste vina, kao što su: bermet, sanaksija, samotok i dr. Prosječno vinogradi daju 320.000 hl vina. I voćarstvo je u S. dosta razvijeno, a poglavito se goji šljiva (oko 1,420.000 stabala). Pored toga ima oko 250.500 stabala jabuka, 129.100 stabala kruške, 85.000 stabala oraha i 583.000 stabala ostalih vrsta voća. Šljivaci u S. služe za spravljanje jake i vrlo dobre šljivovice, koja je također na glasu.

Pored poljoprivrede, stanovništvo se u S. bavi i stočarstvom, koje je prilično razvijeno, odgovarajući reljefu zemljišta. Najviše se goje (1921): svinje (339.636), ovce (160.442), goveda (109.915) i konji (95.710). Koza je u S. malo (oko 6.500), a još manje magaraca (458), mula i mazgi (105). Sitna i krupna stoka je dobre pasmine. Ima dosta punokrvnih pastuha. U S. se naročito goji perad (preko 935.000), a osobito je mnogo kokoši (755.000) i gusaka (105.000). Isto se tako mnogo goji i svilena buba, kao i pčela. U S. ima oko 28.200 košnica, i zato je produkcija meda vrlo velika. Naposljetku se u S. eksploatira lignit i kaja (cement).

S. je nazvan po gradu Sirmiumu, koji je u rimsko doba bio na mjestu Srijemske Mitrovice. Najveća mjesta u S. su: Zemun (18.530 stanovnika), Ruma (12.465), Srijemska Mitrovica (11.840), Vukovar (10.240) i Vinkovci (10.160). Sela u S. također su dosta velika. Dosta od njih imaju više od 1.000 stanovnika, a preko 30 imaju više od 2.000 stanovnika.

L i t e r a t u r a: A. Popović, O geologiskim odnosima Fruške Gore (Letopis, 115, 1873); S. Nedeljković, O sremskom sanidin-trahitu (Letopis, 116, 1874); M. Krečarević, O geološkim odnosima Fruške Gore (Letopis, 126, 1881); M. Petrović, Fruškogorski izvori i pomeni o njima u starijoj književnosti (Letopis, 151, 1887); A. Koch, Geologie der Fruška Gora (Math. u. Naturw. Berichte aus Ungarn, 13, 1896); H. Hranilović i D. Hirtz, Zemljopisni i narodopisni opis Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. I. Lice naše domovine (1905, 329—335); D. Gorjanović, Morfološke i hidrografske prilike srijemskog lesa (Glasnik Geografskog Društva, 5, 1921).

P. Vujević.

SRIJEMSKA BISKUPIJA. V. bosanska ili đakovačka i srijemska biskupija.

SRIJEMSKA ELEKTRANA D. D., Mitrovica. Osnovana je 1921. Kopital je 2,250.000 dinara. Društvo je preuzelo električne centrale u Mitrovici i Rumi. *S. P.*

SRIJEMSKA EPARHIJA, pravoslavna crkvena oblast. Od vremena doseljenja Slovena na Balkanski Poluotok, pa do osnivanja Samuilove države, Srijem je bio u sastavu panonske eparhije. Kada je krajem 10 vijeka Srijem ušao u sastav Samuilove države, osnovana je posebna S. E. i pridružena je prespanskoj, kasnijoj ohridskoj arhiepiskopiji. Po hrisovulju bizantinskog cara Vasilija II. od 1018 za ohridsku arhiepiskopiju, S. E. je bila dosta mala eparhija, i imala je prava samo na 15 klirika i isto toliko parika. Ne zna se, šta je bilo sa S. E. za vlade Madžara i kralja Dragutina u Srijemu. Poznato je samo toliko, da je ugarski palatin Rado osnovao u Mitrovici na Savi veliki manastir Sv. Dimitrija, i darovao ga 1057 episkopskoj crkvi u Pečuhu (u Baranji). Taj manastir spominje i papa Klement 1341 u svom pismu njitranskom episkopu. Po tom pismu iguman manastira Sv. Dimitrija u Srijemu potpadao je još i tada pod carigradskog patrijarha, a monasi su mu bili Grci, Madžari i Sloveni, koji su odijeljeno stanovali. Papa je naredio, da se manastir obnovi i da se preda na upravu rimokatoličkim kaluđerima Benediktovog reda.

Srijem je u 14 i 15 vijeku bio pozorište borbe između pravoslavnih, rimokatolika i bogomila. Pravoslavlje je u Srijemu počelo ponovno oži-

vljavati krajem 15 vijeka, kada je gotovo cijela ta oblast došla pod vlast srpskih despota i služila za obranu protiv turskih provala. Tada je obnovljena i S. E. Obnovio ju je despot Đorđe Stefanović-Branković između 1496 i 1502, kada se zakaluđerio, pod imenom Maksim, i postao prvi njen episkop. Sjedište obnovljene S. E. postao je manastir Krušedol u Fruškoj Gori. Kada su Turci, poslije 1521, definitivno zavladali Srijemom, S. E. je, kao vikarna eparhija, pridružena beogradskoj mitropoliji, te su se beogradski mitropoliti kroz cio 16 i 17 vijek nazivali i srijemskim. Njihovi vikarni srijemski episkopi stanovali su u manastiru Hopovu, pa se radi toga S. E. nazivala i hopovskom eparhijom (v. Hopovska eparhija). U doba prijelaza pećskog patrijarha Arsenija III. Crnojevića u Ugarsku, u Srijemu je bio episkop Longin Rajić, koji je 1688, pod pritiskom austrijskih državnih vlasti, primio uniju s rimskom crkvom. Njega je naslijedio Petronije Ljubibratić, raniji protosinđel beogradskog mitropolita, koji je također primio uniju, i 31/3 1694 postavljen od austrijskog dvora za episkopa Srijema sa sjedištem u Hopovu. No već poslije godinu dana patrijarh Arsenije III. uspio je, da odlukom cara Leopolda I. od 4/3 1695 Srijem i Slavoniju dobije kao patrijarašku eparhiju ili arhidijecezu. Kako je patrijarh tada ponajviše stanovao u Sent-Andreji, za srijemskog je episkopa postavio Stefana Metohijca.

Prvi izborni srpski narodno-crkveni sabor pod austro-ugarskom vlašću, u manastiru Krušedolu 1708, odredio je, da sjedište vrhovnih mitropolita pravoslavnih Srba u Ugarskoj ima biti manastir Krušedol, a Srijem da se ima smatrati kao njihova eparhija. Na saboru 1713 premještena je stolica srpskih mitropolita pod austro-ugarskom vlašću u Karlovce, te se od to doba mitropolija zove karlovačka, a eparhija srijemsko-karlovačka, za razliku od nešto kasnije osnovane gornjo-karlovačke eparhije (v. Srijemsko-Karlovačka eparhija).

R. Grujić.

SRIJEMSKA MITROVICA, grad u Srijemu na Savi. Ima 12.909 stanovnika (1910), od kojih je Srbohrvata 8.793, Nijemaca 2.341; po vjeri 4.997 pravoslavnih, 4.742 katolika. S. M. je keltsko naselje, a od vremena Rimljana ona je čuveni rimski grad Sirmium. Pod ovim imenom spominje se prvi put u prvom vijeku po Is., a od 3 vijeka je znamenito rimsko naselje, za koje su vezani mnogi vrlo znatni događaji iz rimske prošlosti. 448 su S. M. zauzeli Huni, a zatim Gepidi. Bizantija je uspjela da je opet povrati, ali su je 582 osvojili Avari, pod kojima je ostala sve do pada avarske države. Od pada avarske države izmijenila je S. M. razne gospodare: Madžare, Bugare, Bizantince, dok nije najposlije ostala pod Madžarima do pada pod Turke. Od 12 vijeka zove se S. M. po crkvi Sv. Dimitrija Dimitrovce. U to se doba spominje pored S. M. jedan pravoslavni, svakako srpski manastir, koji je prešao u ruke Benediktinaca. U 14 vijeku S. M. je bila znatno trgovačko mjesto. Turci su je prvi put opustošili 1391. 1521 pala je S. M. pod Turke. Za vrijeme Turaka bila je sjedište nahije. — Stanovništvo se bavi pretežno zemljoradnjom, a znatna je i trgovina s krajevima preko Save. Sada se u S. M. nalazi sudbeni stol, gimnazija, protoprezvirat i vrlo uređen kazneni zavod. U gradskom vrtu nalazi se mnogo ostataka iz rimskog doba.

D. P.

SRIJEMSKA RAČA. V. Rača, 2.

SRIJEMSKO - KARLOVAČKA EPARHIJA, pravoslavna crkvena oblast, koja obuhvata cio Srijem i Osijek. Ranija srijemska eparhija, kao vikarna episkopija beogradskih mitropolita, došla je svojim glavnim dijelom pod austro-ugarsku vlast već karlovačkim mirom 1699, a potpuno, i Donji Srijem od Slankamena i Mitrovice do Zemuna, tek požarevačkim mirom 1718. Odlukom cara Leopolda I. od 4/3 1695 Srijem i Slavonija imali su da sačinjavaju patrijaršijsku ili mitropolitsku eparhiju, sa sjedištem u manastiru Vrdniku u Fruškoj Gori, ili u Orahovici u Slavoniji. Patrijarh Arsenije III. postavio je 1705 za Slavoniju posebnog episkopa, sa sjedištem u Pakracu, a Srijem je, odlukom narodno-crkvenog sabora 1708, postao arhidijeceza sa sjedištem vrhovnog mitropolita u manastiru Krušedolu, od 1713 u Karlovcima. Tako su svi srpski arhiepiskopi-patrijarsi i karlovački mitropoliti ujedno bili i episkopi S. K. E. (V. Karlovačka

mitropolija.) Neki mitropoliti držali su posebne vikarne episkope, kao što je bio Stefan Metohijac, za patrijarha Arsenija III. (1690—1706), Jovan Đorđević za patrijarha Arsenija IV. (1737—1748), Partenije Pavlović za mitropolita Pavla Nenadovića (1749—1768) i Ilarion Zeremski za patrijarha Lukijana Bogdanovića (1907—1913). S ujedinjenjem svih oblasnih srpskih crkvi u jednu srpsku patrijaršiju 1920 došla je S. K. E. pod direktnu vlast srpskog patrijarha, koji je ujedno i beogradski mitropolit. Beogradskom eparhijom upravlja patrijarh lično, a za upravu S. K. E. postavio je vikarnog episkopa, s naslovom episkop Srijemske Mitrovice. Prvi vikarni episkop patrijarhov je Dr. Maksimilijan Hajdin (posvećen za episkopa 20/12 1920).

Po statistici iz 1924 S. K. E. ima 208.000 pravoslavnih duša u četiri protoprezviterata (karlovački, mitrovački, zemunski i vukovarski), sa 145 parohija, 164 crkve i kapele i 142 parohijska svećenika. Manastira ima 15 (od kojih su 2 ženska): Beočin, Velika, Remeta, Bešenovo, Vrdnik-Ravanicu, Gergetek, Jazak, Krušedol, Kuveždin (ženski), Đipša, Privina Glava, Rakovac, Mala Remeta, Fenek, Šišatovac i Hopovo (privremeni ruski ženski manastir). Kaluđera ima 107, od kojih 8 arhimandrita, 6 igumana, 2 igumanije, 31 jeromonah, 4 jerođakona i 56 monahinja. *R. Grujić.*

SRINJINE. V. Poljica.

SRKULJ STJEPAN DR., profesor (3/12 1869, Varaždin). Filozofski fakultet apsolvirao je u Beču. 1895—1917 služio je na različitim srednjoškolskim zavodima. Od 1910 bio je član gradskog zastupstva, 1917 izabran je za načelnika grada Zagreba, gdje je bio do 24/11 1919. Za vrijeme rata mnogo je doprinio snabdijevanju stanovništva životnim namirnicama. 1918 izabran je kao načelnik u Narodno Vijeće, a poslije u Privremeno Narodno Predstavništvo. U politici se priključio struji disidenata hrvatsko-srpske koalicije Dra. Lorkovića i Dra. Šurmina, a sada je član hrvatske federalističke seljačke stranke. — U archiv für slavische Philologie napisao je S. raspravu: Krštenje Sv. Vladimira, sastavio je historički zemljovid Hrvatske, izdao je Izvore za povijest, u četiri sveske, Povijest staroga, srednjega i novoga vijeka, za više razrede srednjih škola, Povijest novoga vijeka, Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca. Saradivao je u mnogobrojnim člancima pedagoškog sadržaja, napisao je mnogo objava i kritika, naročito u Nastavnom Vjesniku, komu je bio urednik 1906—1917. Bio je potpredsjednik, a 1912—1918 predsjednik Društva Hrvatskih Srednjoškolskih Profesora. *S. D.*

SRNAO. V. Srpska Nacionalna Organizacija.

SRNETICA, planina u Bosni, sjeveroistočno od Lom-Planine i Klokovače, a južno i jugoistočno od Grmeča. Sastavljena je od trijaskih tvorevina, poglavito vapnenjaka. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, odnosno od Bosanskog Petrovca do Gornjeg Ribnika. U tome pravcu su najviši visovi: Banjački Vrh (1.153 m), Crmušar (1.336 m), Srnetica (1.304 m), Borik (1.341 m), Opaljenica (1.271 m), Miljakuša (1.375 m), Lisina (1.296 m) i Kik (1.058 m). Ovi se visovi dižu s površi, visoke 800—900 m. Zbog vapnenjačkog sastava S. je vrlo siromašna vodom; na njoj ima tek 2—3 izvora, ali ih je nešto više oko podnožja. Ipak je najveći dio planine pod vegetacijom. Vijenac S. vrlo je jednostavan, jer nema ni jednog potoka, koji bi izazvao malo veću razgranu. Na sjeverozapadu se S. produžuje u Stražbenicu. Jugozapadnim podnožjem S. i preko nje prolazi željeznička pruga Knin i Jajce—Srnetica—Sanski Most—Prijedor, sjevernim podnožjem cesta Bosanski Petrovac—Bravsko—Velagići—Prijedor i Jajce, a drugim podnožjima i preko S. vode seoski putevi i staze. *P. V.*

SRPČE, ilustrovani list za malu Srpčad. Izlazio je u Beogradu jedanput mjesečno 1881—1886, pod uredništvom Miloša Popovića. *U. Dž.*

SRPKINJA, poučno-zabavni list za žene. Izlazio je u Pančevu 1882—1886 dva puta mjesečno. *U. Dž.*

SRPSKA BANKA, Bosanski Petrovac. Osnovana je 1920. Kapital je 1,000.000. Rezerve 200.000, ulozi 546.031, vjerovnici 217.263, reeskont 1.577.838, gotovina 27.598, dužnici 1,309.841, mjenice 991.520, dužnici 161.913 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je Jovo Novaković, a direktor B. Jovanović. *N. S.*

SRPSKA BANKA, Bugojno. Osnovana je 1920. Postala je iz Srpske Štedionice Z. S. O. J. (1907). Kapital je 1,000.000. Rezerve 29.408, ulozi 319.354, mjenice 1,066.635, dužnici 1,013.550, dobit 97.510 Din. Dividenda 8%. Predsjednik je I. Marinković, a direktor Bogdan Varenika. *N. S.*

SRPSKA BANKA, Bihać. Osnovana je 1922. Kapital je 600 000. Ulozi 1,647.261, mjenice 1,386.480 Din. Dividenda 8%. Predsjednik je Luka Beronja, a upravnik Mihajlo Matić. *N. S.*

SRPSKA BANKA, Vlasenica. Osnovana je 1923. Kapital je 200.000. Ulozi 100.357, mjenice 241.680, dobit 35.230 Din. 1925 povišen je kapital. Predsjednik je Vojin Sunarić, a upravnik Dušan Stunić. *N. S.*

SRPSKA BANKA, Zavidovići. Osnovana je 1923. Kapital je 500.000. Rezerve 161.792, ulozi 358.220, dužnici 552.194, dobit 110.000 Din, koja je sva unesena u rezervni fond. *N. S.*

SRPSKA BANKA D. D. Osnovana je 1895. Centrala je Zagreb, a filijale: Novi Sad, Sombor, Subotica, Dubrovnik, Mitrovica, Split, Šibenik, Knin. Kapital je 40,500.000. Rezerve 18,925.000, ulozi na štednju 179,128.542, vjerovnici 83,274.013, gotovina 33,476.609, mjenice 117,427.583, vrijednosni papiri 48,043.717, dužnici 112,305.553, nekretnine 9,247.468, dobitak 10,034.295 Din. Dividenda 14%. Afilijacija Podunavsko Trgovačko A. D. spojena s Jadranskom Bankom. Predsjednik je Vladimir Matijević, a direktor Đor. Velisavljević. *N. S.*

SRPSKA BANKA D. D., Ljubinje. Osnovana je 1923. Kapital je 500.000. Ulozi 956.630, mjenice 748.736, dužnici 912.631, dobit 119.599 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Meho Serdarević. *N. S.*

SRPSKA BANKA I ŠTEDIONICA D. D., Bosanska Krupa. Osnovana je 1912. Postala je iz Srpske Štedionice Z. S. O. J. (1908). Kapital (10.000 akcija po 100 Din) 1,000.000. Rezerve 280.221, ulozi 3,345.557, mjenice 2,265.680, dužnici 2,263.270, vrijednosni papiri 428.496, nekretnine 398.352, dobit 254.145 Din. Dividenda 14%. Predsjednik je Ilija V. Studen. *N. S.*

SRPSKA BANKA I ŠTEDIONICA, Visoko. Osnovana je 1923. Kapital je 250.000. Ulozi 290.173, mjenice 658.950, dobit 77.410 Din. Predsjednik je Dionisije Plavšić, a direktor Rade Mandić. *N. S.*

SRPSKA BANKA I ŠTEDIONICA D. D., Trebinje. Osnovana je 1910. Ranije Z. S. O. J. (1906). Kapital je 2,000.000. Rezerve 130.050, ulozi 4,938.464, vjerovnici 5,920.049, mjenice 1,431.402, efekti 814.381, dužnici 1,686.374, dobit 481.001 Din. Dividenda 16%. Predsjednik je Jovo Tupanjanin, a direktor Dr. Dušan Jovović. *N. S.*

SRPSKA CENTRALNA BANKA D. D. Osnovana je 1910. Centrala Osijek. Kapital je 300.000. Fondovi 516.648, ulozi 3,992.180, vjerovnici 1,955.173, gotovina 130.604, mjenice 2,604.921, vrijednosni papiri 1,682.833, dužnici i konsorcijski poslovi 4,694.307, nepokretnine 2,424.945, dobit 221.737 Din. Dividenda 6%. Predsjednik je Dr. Jovan Božić, a direktor Milivoj Cvetković. *N. S.*

SRPSKA CENTRALNA PRIVREDNA BANKA A. D. Osnovana je 1911. Centrala Sarajevo. Filijale: Mostar, Banja Luka, Zvornik, Derventa, Čapljina, Tuzla. Spojene 1922 Srpska Privredna i Srpska Centralna Banka (1911). Kapital je 16,000.000. Fondovi 4,600.000, ulozi 20,703.324, vjerovnici 72,788.463, gotovina 3,266.560, mjenice 33,905.432, efekti 32,654.941, dužnici i konsorcijski poslovi 47,288.931, nepokretnine 686.419, dobit 3,300.930 Din. Dividenda 14%. Bankarski koncerni: Zemaljska Banka za Bosnu i Hercegovinu. Srpska Štedionica u Osijeku. Predsjednik je Vojislav Šola, a direktor Vaso Ristić. *N. S.*

SRPSKA CRKVA. 1. Mjesečni časopis za crkveni život. Sarajevo 1919 do 1921. Urednik je bio Dr. Petar Markičević.

2. Zvanični list srpske pravoslavne eparhije u Americi. Izlazio je u Gari-Indiana od 1923, a od 1926 u Chicagu. Urednik je M. Stijačić. *R. G.*

V. Srpska Patrijaršija.

SRPSKA DEMOKRATSKA LIGA U OTOMANSKOJ CAREVINI. V. Srpska narodna organizacija u Otomanskoj Carevini.

SRPSKA DOMAJA, list za zabavu i pouku. Izlazio je u Rumi 1903—1905, pod uredništvom Dr. Žarka Miladinovića. *U. Dž.*

SRPSKA FABRIKA STAKLA A. D., Beograd. Osnovana je 1907. Kapital

je 1,000.000 Din. Ima u Paraćinu fabriku stakla i električnu centralu.
S. P.

SRPSKA FABRIKA TEPIHA LAZAR DUNĐERSKI D. D. u Velikom Bečkereku. Osnovana je 1891. Ima 110 HP, a 200 radnika. Pripada grupi preduzeća Koste Ilića Sinova u Beogradu. *S. P.*

SRPSKA KNJIŽEVNA ZADRUGA. V. u Dodatku.

SRPSKA KNJIŽEVNA ZADRUGA, službeni list S. K. Z. Izlazi od 1908, s prekidima. *U. Dž.*

SRPSKA KREDITNA BANKA. Osnovana je 1904. Centrala Brod na Savi. Kapital je 500.000. Rezervni fondovi 185.144, ulozi 707.037, vjerovnici 1,001.741, mjenice 844.764, dužnici 1,974.653, dobit 93.107 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Oton Popović.
N. S.

SRPSKA KREDITNA BANKA, Mostar. Osnovana je 1923. Kapital je 500.000, ulozi 436.464, vjerovnici 670.204, gotovina 399.515, mjenice 543.305, dužnici 1,034.360, dobit 100.809 Din. Dividenda 15%. Predsjednik je Ibrahim Hadžialiagić. *N. S.*

SRPSKA KREDITNA BANKA A. D. Osnovana je 1898. Centrala je Vukovar, filijala Šid. Kapital je 2.000.000. Fondovi 1,065.578, ulozi 6,329.061, vjerovnici 900.755, gotovina 666.064, mjenice 5,947.781, vrijednosni papiri 92.906, dužnici 3,959.117, nepokretnine 500.000, dobit 650.253 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Dr. Vasa Stojanović, a direktor Milan Jelovac. *N. S.*

SRPSKA KREDITNA BANKA I ŠTEDIONICA D. D., Bijela Crkva. Osnovana je 1902. Kapital je 1,100.000. Rezerve 115.472, ulozi 5,246.912, gotovina 578.411, mjenice 2,689.195, dužnici 3,493.584, nekretnine 170.000, dobit 243.107 Din. Dividenda 14%. Predsjednik je Dr. Bogdan Radosavljević, a direktor Živa Jankulov. *N. S.*

SRPSKA MAJKA, humano društvo. Osnovano je 16/4 1911 u Beogradu, inicijativom Dr. Jovana Jovanovića, sa zadatkom, da pomaže sirotne porodice. Društvo ima svoj dispanser, u kome se svakodnevno vrši pregled sirotnih porodilja i sitne djece. Za djecu se šije potrebno rublje, a porodilje redovno primaju pakete s potrebama. 1925 S. M. raspolagala je gotovinom od 100.000 Din. Prva predsjednica društva bila je Mica Dr. D. Nikolajevića, a 1925 Mila Dr. J. Jovanovića. *B. M.*

SRPSKA MISAO, organ srpske narodne samostalne stranke. Izlazio je dvaput nedjeljno u Srijemskim Karlovcima 1906—1908, pod uredništvom Dr. St. Simeonovića-Čokića.
U. Dž.

SRPSKA NACIONALNA OMLADINA (SRNAO), organizacija, kojoj je cilj buditi i razvijati u srpskom narodu nacionalnu svijest i nastojati, da se istinski nacionalizam očuva, raditi energično, da se očuva čast i poštovanje Kralja i Dinastije, nastojati, da srpska nacionalna omladina naziva našu Kraljevinu Srbijom sve dotle, dok budu postojale organizacije i u javnosti, koje je nazivaju drugim imenom nego što je to državni Ustav propisao. Pojedine mjesne organizacije pored općeg imena Srpska nacionalna omladina uzimaju naziv po svom nahođenju jedne znamenite historičke ličnosti (vladalac, junak, pjesnik, kulturni ili nacionalni radnik, naučnik i patriota). Svaka organizacija SNO ima svoju srpsku zastavu (crveno-plavo-bijelu). Na zastavi se nalazi s jedne strane dvoglavi bijeli orao (srpski grb sa SSSS = Samo sloga Srbina spasava). Iznad grba stoji ispisano Srpska nacionalna organizacija, a ispod grba naziv, koji uzme organizacija. S druge strane zastave nalazi se slika Sv. Save, iznad nje natpis: Srbi na okup, a ispod slike riječi: Za kralja i otadžbinu. Sve organizacije svake godine slave svoju slavu Sv. Savu po narodno-religioznim običajima.

Redovni član SNO može postati svaki ispravni građanin ili građanka, koje mjesni odbor primi, na jamstvo dva člana organizacije ili jednog člana uprave, a koji potpiše izjavu, da će se bezuslovno pokoravati disciplini i naredbama organizacije. Organizaciju sačinjavaju: Vrhovna uprava, sa sjedištem u prijestolnici, okružni (oblasni), sreski i mjesni odbori s članovima. Vrhovnu upravu sačinjavaju dvadeset članova, koji stanuju u prijestolnici i u gradu Zemunu, deset zamjenika, koje bira kongres, po jedan delegat svakog okružnog (oblasnog) odbora, koga oblasni odbor bira iz svoje sredine, i jedan delegat mjesnog beogradskog odbora,

Predsjednika vrhovne uprave bira kongres, iz svoje sredine. Užu vrhovnu upravu sačinjavaju samo dvadeset izabranih članova iz Beograda i grada Zemuna, a širu vrhovnu upravu i ostali delegati ostalih okružnih (oblasnih) odbora. Svaki okrug (oblast) ima svoj okružni (oblasni) odbor sa sjedištem u okružnoj varoši ili mjestu, koje odredi vrhovna uprava. Beograd sa Zemunom čini oblast. Okružni odbori su odgovorni za svoj rad samo vrhovnoj upravi.

Najviše tijelo organizacije je kongres, koji se održava u oktobru svake godine. Kongres rješava s onoliko delegata, koliko ih na kongres dođe. Glavni organ organizacije može izdavati samo vrhovna uprava, svi organi (listovi) organizacije moraju pisati samo u duhu srpske ideologije, a po uputstvima i sporazumu s vrhovnom upravom. Pravila SNO ne može mijenjati ni dopunjavati nitko, osim kongresa, a po tim pravilima postoje i akcione čete (četnički odredi) SNO.

Počeci SNO padaju u proljeće 1923. U junu je organizirana novosadska organizacija SNO, a ubrzo je došlo do prvih sukoba s orjunašima u Indiji, Tovariševu i drugim mjestima. Poslije je došlo do nesporazuma i razdora i u samoj organizaciji, tako da se SNO održava danas još ponajbolje u nekim krajevima Bosne i Južne Srbije. SNO imala je početkom 1926 497 organizacija, sa 200.000 članova. 1924 do februara 1925 izdavala je list Otadžbinu. a od jula 1925 Srpsku Otadžbinu. *M. Milenović.*

SRPSKA NARODNA ORGANIZACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI. Srpski narod u Bosni i Hercegovini starao se poslije austrijske okupacije ovih oblasti da dobije izvjesna prava i slobode. Ali se tamo, zbog izuzetnog položaja i naročitih zakona, nije mogla izvršiti nikakva javna politička organizacija. 1907 postojale su tri srpske grupe, oko tri organa javnosti: Srpske Riječi (Sarajevo), Naroda (Mostar) i Otadžbine (Banja Luka). Prva grupa je najveću pažnju poklanjala crkvenoj autonomiji, druga je težila i k političkim reformama u Bosni i Hercegovini, treća je željela radikalno rješenje agrarnog pitanja, bez obzira što će se time odbiti od nje muslimanski elementi. Kasnije su se sve te tri grupe spojile radi zajedničkog rada. Tako je izvršena prva organizacija srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (11/5 1907).

Privremeni odbor, sastavljen iz svih grupa, zaključio je: da je srpskomu narodu prijeko potrebna politička i privredna organizacija na najširoj i čisto demokratskoj osnovi. Toj bi organizaciji bio cilj: potpuna autonomija Bosne i Hercegovine, koja se jedino može izvojevati posredstvom građanskih sloboda i ustavnog života. Odbor nalazi, da je složan i zajednički rad sa svim domaćim elementima, naročito sa braćom muslimanima, najbolji zalog za zajedničku ljepšu budućnost.

Na sarajevskoj skupštini srpskih narodnih predstavnika iz Bosne i Hercegovine (27—31/10 1907) utvrđen je program Srpske Narodne Organizacije. On se sastoji iz 4 djela: 1. Osnovna načela. 2. Državopravni položaj. 3. Državno uređenje i 4. Reforme u državnom i društvenom životu. — U prvom dijelu ističe se: da svaki narod ima pravo samoopredjeljenja i da se u državi narodna volja mora smatrati kao izvor vlasti. Cilj je države: zaštita nacionalnih, ekonomskih i kulturnih interesa svojih državljana; njena osnovica: ravnopravnost svih građana pred zakonom; glavni uslov državnog napretka: svestrano podizanje svih staleža. Vjerska razlika ne smeta ništa zajednici narodnih interesa. Kulturno i ekonomsko jak čovjek uslov je za slobodnog čovjeka, a slobodan čovjek jedini je čvrst temelj slobodne države. Sloboda ličnosti, imovine, izražavanja misli, zbora i udruživanja, zaštita svetinje kućnjeg praga i tajne pisama preteče su i garancija svake slobode.

U drugom se dijelu ističe, da su Bosna i Hercegovina sastavni dio turske carevine, kojima Austro-Ugarska upravlja na osnovu mandata evropskih sila.

U trećem se dijelu traži: potpuna autonomija Bosne i Hercegovine, Narodno Predstavništvo izabrano općim, neposrednim, jednakim i tajnim pravom glasa, koje bi imalo zakonodavnu i kontrolnu vlast, parlamentarna vlada, jednostavnost državne administracije, potpuna samouprava gradskih i seoskih općina, potpuna nezavisnost sudova i odgovornost države za njihove pogriješke, stvaranje upravnog suda, besplatna i obavezna osnovna školska nastava i izmjena školskog

sistema u nacionalnom i slobodoumnom duhu, samostalno carinsko područje, izmjena poreznog sistema s olakšanjem plaćanja slabima i oslobođenjem minimuma egzistencije.

U četvrtom se dijelu traži: da službeni jezik, i u unutrašnjem i u spoljašnjem poslovanju, bude srpski; agrarno pitanje riješiti pravedno, s obzirom na nacionalne interese, održanje ravnoteže društvenih staleža i napredak zemljoradnika, koji treba da imaju prvenstvo u pravu prvokupa, minimum egzistencije da je slobodan od prodaje egzekucijom za račun i države i privatnih, promjenom nasljednog prava spriječiti komadanje seoskog posjeda, a unutrašnjom kolonizacijom stati na put raseljavanju naroda, ukinuti kuluk, racionalno eksploatirati državnu imovinu, ukinuti kazne, globe i dacije neosnovane zakonom, isključivo pravo na državnu zemlju imaju samo domaći zemljoradnici, domaći sinovi imaju prvenstvena prava na državnu službu i u državnim poslovima i u preduzećima, zaštititi domaću proizvodnju i promet, zaštititi i obezbijediti radnike, zakonom urediti odnos između njih i poslodavaca u smislu dovoljne nagrade i utvrđenog radnog vremena, praviti komunikacije u isključivo privrednom interesu, zakonom povećati činovničku odgovornost i zaštititi narod od njihove samovolje, smanjiti žandarmeriju, ograničiti joj vlast i podvrgnuti je građanskim sudovima, širiti pismenost otvaranjem novih škola i davati stipendije domaćim sinovima, smanjiti i olakšati vojnu službu, koja se ima vršiti u Bosni i Hercegovini, brinuti se za narodno zdravlje, uvesti porotu, stvoriti općinske i trgovačke sudove, suzbiti prozelitizam i stvarati interkonfesionalne zakone.

Poslije proglašenja Ustava za Bosnu i Hercegovinu, 39 predstavnika srpskog naroda izašli su 13/4 1910 pred narod s proglasom i programom. Ovaj program obuhavata 7 točaka. U njemu se traži: da Bosna i Hercegovina postanu samostalne upravne oblasti sa svim obilježjima države, čuvajući svoju jedinstvenost i historičko-političku individualnost, i da vlada, odgovorna saboru, bude izvršilac sporazumnih odluka krune i naroda, bez posredovanja i kontrole drugih vlada. Svi poslovi, koji se tiču isključivo Bosne i Hercegovine, treba da se isključivo rješavaju zakonima stvorenim u bosansko-hercegovačkom saboru. U pragmatički zajedničkim poslovima treba osigurati Bosni i Hercegovini paritet u odlučivanju, a u ugovornim zajedničkim poslovima treba osigurati pravo na sklapanje ugovora (I.).

U pogledu unutrašnjeg uređenja stoji se na stanovištu ustavne, parlamentarne, demokratske i pravne države. Zakonodavnu i nadzornu vlast treba da vrši Narodno Predstavništvo, izabrano općim, neposrednim, jednakim i tajnim pravom glasa, bez konfesionalnih granica. Traži se: proporcionalni izborni sistem, odgovorna vlada, jednostavna administracija, potpuna nezavisnost sudova, stvaranje upravnog suda i odgovornost države za štetu nanesenu pojedincima od njenih organa (II.).

Izvršiti obavezni otkup kmetova od strane države, starajući se postići sporazum interesiranih faktora, ostavljajući težaku stečeno vlasništvo, čuvajući ga od opasnosti raskomadanja i od kasnijeg eksploatiranja. Državna zaštita domaćeg rada. Upotreba šume i erarskog zemljišta da se riješi u korist težaka. Osloboditi od poreza i ovrhe minimum egzistencije. Radnicima osigurati uslove mirnog rada i kulturnog života (III.).

Prosvjetu širiti u sve slojeve naroda, školsku nastavu izmijeniti u nacionalnom i slobodoumnom duhu, srpski jezik uvesti kao isključivi u sva državna zvanja, osiguravajući prvenstvo ćirilici. Ravnopravnost vjera treba u svakom pogledu osigurati (IV.).

Unapređenje zdravstvenog stanja i i higijensko odgajanje naroda (V.).

Pomaganje svih nacionalnih institucija, koje rade u pravcu ovog programa (VI.). Kao posljednja točka ističe se postupnost u ostvarenju ovog programa i vjerska tolerancija.

Sloga srpskih predstavnika nije dugo trajala. Iako su poslanici za zemaljski sabor birani sporazumno, osjećalo se neslaganje i pojavljivali su se pojedinačni sukobi. Krajem jula 1911 odvojila se grupa oko Otadžbine, s Petrom Kočićem na čelu. 16/4 1912 odstupio je dotadašnji glavni urednik Srpske Riječi, Šćepan Grdić. List je prestao biti organ S. H. O. i kluba srpskih poslanika.

Tako su opet postale tri grupe: Jeftanović-Šolina, Stojanovićeva i Kočićeva. Prva je grupa pravila u dva maha sporazum s katolicima i muslimanima radi rješenja željezničkog pitanja i drugih kulturnih ustanova u Bosni i Hercegovini (10/11 1912 radni program, 22/6 1912 prigodni program). U oba programa samo se spominje proširenje ustavnih prava, pa se prelazi na kulturno-ekonomska pitanja. 6/9 1913 izradio je poslanik Srškić, u ime ove grupe, nacrt programa, kao osnovu za zajednički rad sa muslimanima.

Postojala je i četvrta grupa, kojoj je šef bio Dr. Danilo Dimović. Ona je bila oportunistička i željela je, da u sporazumnom radu s bosansko-hercegovačkom vladom isposluje Srbima dobivanje izvjesnih prava.

Sve ove četiri grupe spojile su se 15—16/2 1919 sa srpsko-hrvatskom koalicijom i slovenačkom demokratskom strankom u demokratsko-državotvornu stranku. Ali kad je stvorena demokratska zajednica, u koju su ušle još tri srbijanske stranke: samostalna radikalna, napredna i narodna stranka, grupa Jeftanovićeva se odvojila i prišla je radikalima.

J. Prodanović.

SRPSKA NARODNA ORGANIZACIJA U OTOMANSKOJ CAREVINI (Srpska demokratska liga) osnovana je na konferenciji 26 najuglednijih Srba 10—12/8 1908 u Skoplju, poslije mladoturske revolucije. Izabran je centralni odbor od 10 lica, pod predsjedništvom Bogdana Radenkovića. Izdat je manifest Srbima Osmanlijama, u kome se izjavljuje, da se napušta dosadašnja revolucionarna organizacija, priznaje se održanje cjelokupnosti otomanskog carstva i stvara se SDL, koja će težiti političkomu, prosvjetnomu i privrednomu napretku Srba i cijelog naroda. Prihvaća se iskren sporazumni rad sa svim domaćim elementima. Traži se u državi: sloboda, jednakost, bratstvo i ostvarenje općih demokratskih načela prilagođenih prilikama u otomanskoj carevini.

Prva skupština otomanskih Srba održana je u Skoplju 2—11/2 1909. Donesene su tri rezolucije: o političkim, crkvenoškolskim i ekonomskim prilikama. U njima se tražilo: u prvoj: učvršćenje ustavnog stanja u otomanskoj carevini i sprečavanje nezakonitosti i nasrtaja na slobodu i ravnopravnost građana, revizija ustava u smislu demokratskih zahtjeva, priznanje srpske narodnosti i slobodne upotrebe naziva Srbin, osuda aneksije Bosne i Hrcegovine i prisvajanja Istočne Rumelije, jer je to poremitilo cjelokupnost otadžbine, utvrđenje prijateljstva s balkanskim narodima. — U drugoj: da se patriršijske privilegije, priznate grčkim mitropolitima, rasprostru i na srpske mitropolite i na Srbe u eparhijama gdje nema Srba mitropolita, da se u raško-prizrenskoj eparhiji prestanu goniti učitelji zbog potvrde svjedodžaba, da se u veleško-debarskoj eparhiji postavi Srbin za mitropolita, da se ukine uredba od 1903, i da se ostavi selima pravo, da prime srpskog ili bugarskog svećenika. Dalje se traži: stavljanje cjelokupne nastave na solidnu osnovu, uređenje svećeničkog i učiteljskog stanja i osnivanje općeg crkveno-školskog fonda. — U trećoj: da se dosadašnji desetak zamijeni utvrđivanjem srednje količine žita za posljednjih 10 godina, da se od Srba oteta imanja, utrine i krčevine, vrate pojedincima i selima poslije komisijskog pregleda, da se omogući seljacima otkup imanja od velikih posjednika i da se time stvori nezavisan seoski stalež, da se ojačaju sredstva, data Zemljoradničkoj Banci, i time da se pomogne oslobođenje seoskog življa od teškog materijalnog položaja, da se točno izvršuje bosansko-saferski zakon, da se pravičnije, u korist zemljoradnika, reguliraju odnosi između aga i čivčija, i pravo age da otjera čivčiju ograniči samo na slučajeve, kad seljak ne obrađuje zemlju i ne plaća im četvrtinu, i da se donese moderni trgovački zakon.

Izrađen je i ustav SNO u otomanskoj carevini u četiri odjeljka i 51 članu. — Organ SDL bio je Vardar. Šef Lige bio je Bogdan Radenković. Na izborima od 1909 SNO dobila je 3 poslanika i 1 senatora, a toliko isto i na izborima od 1911.

J. Prodanović.

SRPSKA NARODNA RADIKALNA STRANKA U UGARSKOJ. V. Radikalna stranka u Ugarskoj.

SRPSKA NARODNA SAMOSTALNA STRANKA U HRVATSKOJ organizirana je 1887. I prije ove or-

ganizacije bilo je srpskih poslanika i političara, koji su se borili za prava srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji. Januara 1884 srpski samostalni klub na saboru kraljevine Hrvatske, pod predsjedništvom Dr. Jovana Subotića, istakao je kao svoju dužnost, da svojim radom obezbijedi slobodan razvitak srpskog naroda u Hrvaskoj i Slavoniji. Radeći na sporazumu s Hrvatima, srpski poslanici imali su dužnost da rade, da se srpskomu narodu prizna ime, da mu se nedotaknuto očuva narodno-crkvena autonomija, da se zakon o pučkim školama (od 1874) tako izmijeni, da se omogući opstanak autonomnih škola zajamčenih carskim reskriptom, da se prizna ravnopravnost ćirilice s latinicom, jer je to već izrečeno u zaključku sabora od 1867, i da se u zemaljskom proračunu određuje razmjerna svota na srpske crkvene i prosvjetne ustanove. Poslanici su izjavili, da stoje na Nagodbi, sklopljenoj između kraljevine Hrvatske i Slavonije i kraljevine Ugarske, kao državopravnom temelju ovih kraljevina.

Kad se pristupilo organiziranju SNSS u Hrvatskoj, izrađen je najprije politički program pred konferenciju u Srijemskim Karlovcima, određenu za 9/6 1887. Ali je vlast rasturila ovu konferenciju, te je program objavljen preko Srbobrana, koji je tada oglašen za organ SNSS.

Program se sastojao iz dva dijela (Odluke), a svaki od njih po 6 točaka. U I. se ističe ravnopravnost srpske narodnosti s hrvatskom i stavlja u dužnost SNSS, da brani srpsku narodnu individualnost i autonomno pravo srpske pravoslavne crkve i škole pod vrhovnim nadzorom krune (točka 1). Stranka je tražila, da se po načelu ravnopravnosti dostojno uvaži ime i jezik srpskoga naroda u svim zakonitim naredbama i drugim važnim službenim činovima (2), da se Srbi oslobode dužnosti prilaganja na komunalne škole, te da mogu izdržavati svoje autonomne škole (3), da se zakonom zajamči ravnopravnost pravoslavne vjeroispovijesti s rimokatoličkom i uklone sve ustanove, koje tomu stoje na putu (4), da se, prema broju stanovništva, daje srazmjeran prinos iz zemaljskih izvora za autonomne škole i druge prosvjetne ustanove i pravoslavnoj crkvi i njenomu svećenstvu, posredstvom organa narodno-crkvene autonomije (5), i, najposlije, da se zakonom izjednače ćirilica i latinica u zvaničnom radu svih vlasti (6).

U II. dijelu SNSS izjavila je, da u odnosima Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj u društvenim, prosvjetnim i humanitarnim pitanjima smatra interese Srba i Hrvata kao sasvim istovjetne (1). Priznajući nagodbu s Ugarskom 1868 (revidiranu 1873), SNSS branit će samostalnost Hrvatske i Slavonije, i težit će njenom proširenju revizijom nagodbe (2). Zastupat će u demokratskom duhu sve ustanove, koje osiguravaju prava građana, nezavisnost sudova, porotu, potpunu slobodu štampe, tajno glasanje za izbor saborskih poslanika i t. d. (3). U društveno-ekonomskim pitanjima tražit će, da država svim silama radi na zaustavljanju ekonomskog propadanja u zemlji, da se nameti smanje i pravednije razrežu, da se veća važnost polaže na podizanje zanatlijstva i trgovine, da se zakonom odredi najmanji dio seljačkog posjeda, koji se ne može prodati ni egzekucijom ni dobrovoljno (4). Tražit će potpuno ravnopravnost nemadžarskih naroda, a posebice srpskog, u Ugarskoj i unapređenje njihovog prosvjetnog i ekonomskog razvitka (5). Radit će na tome, da se izvanjska politika monarhije, prema brojnoj nadmoći Slovena, ne vodi u protivslovenskom duhu, i da se ne teži za kakvim osvajanjima, priznajući načelo: istok istočnim narodima. (6).

Ovaj program je bio dopunjem 25/3 1902 na velikoj strankinoj konferenciji u Zagrebu. U I. dijelu točka 4 traženo je još: da se naša vjeroispovijest zove istočno-pravoslavna, a crkva srpsko-pravoslavna. U točki 5 izraz naša (pravoslavna crkva) zamijenjen je izrazom srpska. Unesena je nova 6 točka: da se zakonom zajamči, uredi i zaštiti neograničeno i slobodno upotrebljavanje srpske narodne zastave, kao obilježja srpske narodnosti. U II. dijelu u tački 2. na kraju, dodato je: da će SNSS težiti za financijskom samostalnošću Hrvatske i Slavonije i priznanju srpskog naroda i jezika i potpunoj ravnopravnosti ćirilice s latinicom u svim zajedničkim zvanjima na teritoriji Hrvatske i Slavonije. U točki

3 traži se, uz ranije spomenuta prava, i potpuna sloboda zbora i dogovora, reforma izbornog reda u duhu izborne slobode i općeg biračkog prava, tajno glasanje i za općinu, i pravedna podjela izbornih kotara. Unesena je nova, 4 točka: da se radi za autonomiju općine, kotara i županije. Točka 4 ranijeg programa postala je 5, i njoj se dodao zahtjev: da se općine oslobode kupljenja državnog poreza, da svi općinari, po jednom ključu, plaćaju sve općinske i školske namete, da se pored zanatlijstva i trgovine obrati više pažnje i na zemljoradnju, da se iz zajedničkih prihoda odredi srazmjerna svota na investicije u Hrvaskoj i Slavoniji, da se otklone uzroci narodnog iseljavanja, da se narod sačuva od lihvara, da se država stara o zaposlivanju siromašnog naroda, da se ekonomskim ustanovama srpskog naroda pruži ista zakonska pogodnost kao i državnim. Unesene su još dvije točke: da se zakon o imovnim općinama promijeni, da bi pravoužitnici, kao faktični vlasnici imovnih općina, imali od njih koristi, koje sad nemaju (6) i da će SNSS raditi na osnivanju čisto srpskih privrednih, prosvjetnih i društvenih ustanova i pomagati svaki smišljen rad u tome pravcu.

Na istoj konferenciji (25/3 1902) izrađen je i autonomni program u 9 odjeljaka. U I. se traži: da se očuva neokrnjeno pravo srpskog naroda na narodno-crkvenu autonomiju u karlovačkoj mitropoliji, prema priznatim privilegijama i osnovnim crkvenim i zemaljskim zakonima, te da se otklone sve dosadašnje povrede te autonomije i onemoguće nove povrede i svaki nezakoniti uticaj državne vlasti, kojom bi ona prisvajala sebi pravo raspolaganja u našoj autonomnoj upravi. U II. se ističe potreba, da se očuva pravo slobodnog narodnog učešća u vanjskoj upravi crkve, škole i narodnih fondova, donošenjem naročitih uredaba o izboru patrijarha i episkopa, o uređenju eparhija i o crkveno-sudskom postupku eparhijskih konsistorija i mitropolitskog savjeta, sve u duhu što potpunije narodno-crkvene autonomije. U daljim odjeljcima traži se: izjednačenje pravoslavlja s katolicizmom (III.), povratak oduzetih narodno-autonomnih škola i školskih imanja, podizanje novih srpskih autonomnih škola i otklanjanje smetnja za uspostavljanje školske autonomije (IV.), da država daje srazmjeran prinos srpskim pravoslavnim školama i drugim prosvjetnim ustanovama (V.). Dalje se traži: popravak moralnog i materijalnog položaja svećenstva i učiteljstva i donošenje uredaba o dotaciji i njihovim penzijama, da se disciplinarnim pravilima ne diraju građanska i autonomna prava svećenika (VI.). Patrijarhu i episkopima odrediti dotaciju, a suvišak dobra da se upotrijebi na srpske crkvene i narodne potrebe (VII.). Narodno-crkvena dobra da dođu pod stalnu stručnu upravu i da se obezbijede od nezakonitog potraživanja i otuđivanja (VIII.). Najposlije SNSS traži, da se ne povređuje narodno-crkvenomu saboru pravo potpuno samostalnog rada i da se sabor bez ikakve smetnje sastaje uvijek u vrijeme zakonom određeno, a vanredno po potrebi (IX.).

17/10 1905 izaslanici središnjeg odbora SNSS, u sporazumu sa srpskim zastupnicima u carevinskom vijeću i dalmatinskom saboru, s upravnim odborom srpske narodne stranke na Primorju i izaslanicima središnjeg odbora srpske narodne radikalne stranke u Hrvatskoj i Slavoniji, donijeli su na konferenciji u Zadru odluku: da, s obzirom na zamašnost sadašnjeg općeg političkog položaja u austro-ugarskoj monarhiji i s pogledom na odluke riječke konferencije (4/10 1905) hrvatskih zastupnika, podupru pokret madžarskog naroda za samostalnost Ugarske, i da mu ponude i faktičnu potporu, ako madžarske koalirane stranke pruže realne garancije u pogledu kraljevine Hrvatske i Slavonije i nemadžarskih naroda u Ugarskoj. Srpski poslanici i izaslanici traže proširenje državnopravnog položaja kraljevine Hrvatske i Slavonije i njen što samostalniji politički, kulturni i financijski opstanak i razvitak, kao i postavljanje odnosa madžarskih koaliranih stranaka prema nemadžarskim narodima u Ugarskoj na pravedne osnove, kako bi se ovima obezbijedio narodno-kulturni opstanak i razvitak. Što se tiče prisajedinjenja (utjelovljenja) Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji, srpske stranke pomoći će taj zahtjev Hrvata, ako se sa strane

Hrvata obavezno prizna ravnopravnost srpskog naroda s hrvatskim. — Izabran je odbor od tri lica i tri zamjenika, da sa izvršnim odborom riječke konferencije vodi pregovore u smislu ove odluke.

SNSS stupila je, zajedno sa srpskom narodnom radikalnom strankom, 11/12 1905 u koaliciju s Hrvatskom strankom prava, hrvatskom narodnom strankom i sa socijaldemokratskom strankom. Koaliciji je pristupio i Dr. Franko Potočnjak, koji je bio izvan stranaka. U proglasu na narod predstavnici koaliranih stranaka, pošto su izložili kritičnoj ocjeni državni sklop Austro-Ugarske i sve rđave strane režima, iznijeli su u 9 točaka program svoga rada. Tražili su: Opće, jednako i tajno pravo glasa sa zastupstvom manjina, glasanje po općinama i pravednu podjelu izbornih kotara, potpunu slobodu zbora i dogovora, potpunu slobodu štampe, porotu i slobodu i nezavisnost sudstva, slobodu savjesti i ravnopravnost narodnosti i vjeroispovijesti, zaštitu svetinje kućnjega praga, tajnu pisama i zabranu svake upotrebe patentnih i naredbenih odredaba iz apsolutizma, uvođenje upravnog sudišta kao zaštite protiv samovolje upravnog činovništva, zatim, da se općine, kotari i županije postave na princip potpune autonomije, i da se oslobode državnih poslova, da se svim silama radi na zaustavljanju gospodarskoga propadanja, da se zakonom zaštiti seljački posjed, da se pravednije razrežu porezi na zemlje i uvede progresivni porez na imanje i zaradu, da se oslobode poreza sitna imanja i prihodi neophodni za uzdržavanje porodica, da se jedan minimum seljačkog posjeda zaštiti i od egzekutivne i od dobrovoljne prodaje, da se promjenom nasljednog prava spriječi komadanje seoskog posjeda, da se narod sačuva od lihvarstva, da se suzbija besposlica i nađe siromašnomu narodu zarada, da se bolje podiže zemljoradnja, pomorstvo, zanatlijstvo i trgovina, i da se srazmjerna svota državnih prihoda određuje na investicije Hrvatske i Slavonije, da se stvori radničko zaštitno zakonodavstvo, da se zavedu ustanove za pravu narodnu prosvjetu i društvenost, da se ukloni nesrazmjera u plaćama viših činovnika, i da se osigura materijalno stanje učitelja iz državnih prihoda, da se otklone povrede, nanesene državnoj samostalnosti Hrvatske i da se obezbijedi njena financijska samostalnost i gospodarska nezavisnost, da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom, da se otklone sve zapreke solidarnomu i zajedničkomu radu u narodu hrvatskoga i srpskoga imena, zajamčujući ravnopravnost i slobodu srpskomu narodu.

1908 SNSS proširila je svoj rad i među Srbe u Ugarskoj.

J. Prodanović.

SRPSKA NARODNA SLOBODOUMNA STRANKA U UGARSKOJ organizirana je 1869. Program joj je izrađen 28/1 iste godine. On se sastoji iz deset točaka: 1. Traži se od srpskih poslanika na ugarskom saboru solidaran rad s Romanima, Slovacima i Rusinima u zastupanju načela ravnopravnosti svih naroda u Ugarskoj. Srpskim poslanicima stavilo se u dužnost, da se zauzmu za stavljanje na dnevni red na saboru zaključaka srpskog kongresa od 1861, s potrebnim izmjenama. O tome bi rješavao nov srpski kongres, sazvan radi sporazumijevanja srpskog naroda s ugarskim saborom. Srpski poslanici su dužni, da zastupaju što srpski narod na kongresu nađe za pravo i shodno. 2. Treba zastupati državno-pravnu samostalnost i zemljišnu cjelokupnost Trojedne Kraljevine, po načelima, usvojenim od srpsko-hrvatske stranke u toj kraljevini. 3. Pomagati Romane, da Erdelj dobije autonomiju s ravnopravnošću svih naroda u njemu. 4. Potpomoći ugarsku opozicionu stranku, koja traži ukidanje delegacija i zajedničkog ministarstva. Tražiti preustrojstvo zakonodavnog tijela i općina u demokratskom duhu, općinsku autonomiju, jamstva za ostvarenje lične, društvene i političke slobode po načelima ustavnih demokratskih država. 5. Ne vrijeđajući ustavnost i samostalnost i cjelokupnost ugarske krune, potpomagati prekolitavske Slovene u svemu, što vodi njihovoj državnoj samostalnosti i narodnoj ravnopravnosti. 6. Priječiti svaku politiku, koja ide na održanje Turske, i zauzimati se za oslobođenje kršćanskih naroda u njoj, tražeći da se strane sile ne miješaju u korist Turske. 7. Ako Srbi sami ili s Romanima i Slovenima ne mogu dobiti

poslanika u nekom kraju, da pomognu kandidate opozicione stranke. 8. Činovnik naimenovan od vlade ne može biti poslanik SNSS. 9. Poslanici ove stranke da sačinjavaju, s opozicionim poslanicima Slovena i Romana, osobitu političko-narodnu stranku na saboru, a političko-narodni klub izvan sabora. 10. Da svaki kandidat SNSS riječju i potpisom potvrdi, da će raditi po ovom programu.

Ovaj je program malo izmijenjen na velikoj konferenciji u Velikom Bečkereku 21/4 1872. U I. toč. drugi odjeljak, koji govori isključivo o srpskom pitanju, stavljen je ispred prvog, a prvi je odjeljak postao drugi. U III. toč. na završetku je došlo: očekivajući, da će i braća Romani potpomagati Srbe u zastupanju srpskog historičkog prava i prava Trojedne Kraljevine. Iz IV. točke izbačen je stav: »U interesu potpune samostalnosti i ustavnosti u zemljama ugarske krune, kao i u interesu narodnosne ravnopravnosti pobijati 12 zakonski članak od 1867 o poravnanju s Austrijom kao povod neprijateljskog duha spram Slovena«. Taj se izbačeni stav spominje kao dio velikobečkerečkog programa od 1869 pri promjeni programa 1872 a i kasnije, ali se on ne nalazi u programu od 1869, štampanom u Zastavi.

Vođa SNSS bio je Dr. Svetozar Miletić, a organ Zastava. Poslije osude Miletićeve, njegovog ležanja u tamnici (4/6 1876—15/11 1879) i njegove duševne bolesti, stranka je prestala aktivno raditi, a kasnije su se iz nje razvile tri druge grupe: Narodna stranka, liberalna stranka i radikalna stranka. *J. Prodanović.*

SRPSKA NARODNA SLOBODOUMNA STRANKA U UGARSKOJ OD 1885. V. Liberalna stranka u Ugarskoj.

SRPSKA NARODNA STRANKA NA PRIMORJU. Od 1814, kada je Dalmacija potpala pod Austriju, na Primorju je bila najjača talijanska struja, potpomagana od državne vlasti. Od 1860 Srbi i Hrvati stvaraju narodnu stranku, da se bore protiv talijanskog uticaja i prevlasti. Ta stranka dobila je većinu u dalmatinskom saboru 1870. Talijani na Primorju bili su autonomisti, a Hrvati i Srbi tražili su sjedinjenje Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji. Prvi srpski vođi bili su najprije Božidar Petranović, potom Stjepan Ljubiša, pa Sava Bjelanović.

1879 počelo je odvajanje Srba od Hrvata. 14/1 1880 pokrenut je Srpski List. Njegov program u isto je vrijeme i program Srba na Primorju. Od 6/6 1888 postao je organ srpske stranke i nazvao se Srpski Glas. U njemu se najprije daju razlozi, zašto se Srbi u političkom radu odvajaju od Hrvata i zašto ne žele ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (»zbog nebratskog i uprav neprijateljskog postupanja Hrvata i s ovu i s onu stranu Velebita«). Zatim se traži, da se na srpski narod na Primorju primijene načela slobode i pravice i izriče se načelo, po kome i srpski narod ima prava, da odlučuje o svojoj sudbini i da se brine za svoj opstanak. Traži se sloboda u narodnom i državnom pogledu i sloboda savjesti i vjeroispovijesti, kako bi se izgladile vjerske opreke i mržnje, koje kidaju narodnost na vjerske stranke. List će odbijati napade na srpsko ime i narodnost i budit će svijest srpskog naroda, kako bi mu stekli narodnu i političku važnost. Obazirat će se i na srpski narod i na druge Slovene u Austro-Ugarskoj i zastupat će pravac, koji najviše godi slovenskim interesima. Naročito će pažnju obratiti na srpski narod u Bosni i Hercegovini, pomažući da se tamo uvedu korisne po narod reforme, i da se podigne duševno i stvarno blagostanje u tim srpskim pokrajinama. List ističe kao svoju važnu zadaću, staranje o narodnoj privredi i ukazivanje na izvore bogatstva i uzroke siromaštva seljačkog življa.

Ulaskom S. Bjelanovića u zemaljski sabor (1883), raskida se zajednica između Srba i Hrvata i u poslaničkom klubu narodne stranke. Bjelanović i još 5 Srba izašli su iz toga kluba, nezadovoljni držanjem Hrvata prema Srbima. Poslije ih je bilo 9 u zasebnom, srpskom klubu. Formalno se Srpska stranka nije još bila organizirala. Ali je 9/5 1886 obrazovano u Splitu Dalmatinsko političko društvo s programom: da radi, nezavisno od ma čijeg stranog upliva, na napretku moralnom, ekonomnom i političkom naroda u Dalmaciji, i da brani srpski jezik i narodnost. Da to postigne, društvo će se baviti o odgajanju i moralnom unapređenju naroda uopće, a osobito s građanskog i političkog

gledišta. Starat će se zatim o uvođenju srpskoga jezika i srpskih slova u škole i javnu upravu, o pitanjima općinskim i zemaljskim, privrednim, trgovačko-obrtnim i pitanjima narodnih interesa, koja bi se raspravljala od odnosnih ustavnih predstavnika, o ekonomnim potrebama narodnim i o načinima, da im se doskoči, o kandidatima za samoupravna i zakonodavna predstavništva.

Na skupštini srpskog naroda na Primorju (4/8 1897) organizirana je srpska stranka, pod imenom Srpsko bratstvo, s ovim ciljem: Razvijati i širiti napredak i prosvjetu među srpskim narodom, a osobito na Primorju u liberalnom duhu, braniti srpsku narodnost u duhu i smislu zakonom zajamčene ravnopravnosti i njegovati vjekovna predanja, običaje i osobine, koje karakteriziraju srpski narod, njegovati narodnu duševnu zajednicu na temelju narodnog prava i slobodne narodne volje, isključujući historička prava, ukoliko se ne slažu s narodnim pravom. Društvo će se, radi postizavanja ovoga cilja, baviti moralnim i umnim odgajanjem srpskog naroda, a osobito o odgajanju njegovu s građanskog i političkog gledišta. Ono će se starati o uvođenju srpskog jezika i ćirilice u škole i javnu upravu, o osnivanju škola, o pitanjima općinskim, zemaljskim (privrednim, trgovačko-obrtnim), o ekonomskim potrebama narodnim, o predlaganju kandidata za Carevinsko vijeće, zemaljski sabor, općinske uprave i trgovačko-obrtničke komore. Predsjednik odbora bio je Dr. Ignjat Bakotić. Koncem jula 1899 vlast je raspustila ovu organizaciju.

Na izmirenju Srba i Hrvata radilo se 1888 od predstavnika oba plemena, ali se nije uspjelo. Od smrti Bjelanovićeve (2/5 1897) nastali su nesporazumi i u samoj Srpskoj stranci. Početkom 1903 izbio je u njoj otvoren rascjep. Većina upravnog odbora osnovala je nov partijski organ, Primorski Srpski List, a Srpski Glas nazivao se (od 26/3 iste godine) organom srpskog naroda. Primorski Srpski List prestao je izlaziti 17/5 iste godine.

Na srpskoj skupštini u Splitu (14 do 16/8 1903) izvršeno je izmirenje, i organizirana je Srpska narodna stranka. Prema svom programu (u 6 točaka) ova stranka stoji na stanovištu narodnoga načela, po kome srpski narod ima pravo na prirodni razvitak i biće, protivna je svakomu političkom stanju i nastojanju u monarhiji, koje se kosi s tim prirodnim razvitkom, te će prema tome pomagati i Slovene u monarhiji u njihovoj pravednoj borbi. Protivna je sada sjedinjenju s Hrvatskom i Slavonijom iz političkih razloga, a ne iz narodnog načela, jer ona, kao narodna stranka, ne može da bude autonomna ni braniteljica današnjeg sustava. Što se tiče balkanskog, a u prvom redu bosansko-hercegovačkog pitanja, drži se načela: Balkan balkanskim narodima. Priznaje Srpstvo triju vjera i u njezinom radu rukovode je narodnosna i vjerska snošljivost i pravičnost. Prema tome će ona raditi, da javna uprava, škole i ostale ustanove budu prožete naprednim mislima i na njima osnovane. Smatra jednim od glavnijih svojih zadataka rad na prosvjetnom i privrednom polju. Za predsjednika odbora izabran je Antun Pugliesi.

Srpski poslanici iz Dalmacije sudjelovali su u izradi Zadarske Rezolucije, kojom se uslovljava pristanak Srba na sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom priznanjem od strane Hrvata ravnopravnosti srpskog i hrvatskog naroda. Poslije Zadarske Rezolucije srpskih stranaka sastali su se u Zadru (14/11 1905) klubovi hrvatske stranke i Srpske narodne stranke u Dalmaciji i sporazumjeli se, da utvrde ravnopravnost Hrvata i Srba, koji su jedan narod, i da rade na sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Službeni jezik da se zove hrvatski ili srpski, a tako i u vanparlamentarnim zajedničkim manifestacijama svaka stranka može nazivati narodni jezik ili samo hrvatskim ili samo srpskim. U školama da se uče i latinica i ćirilica, da se predaje i hrvatska i srpska historija i da imenu i hrvatskomu i srpskomu bude određeno dostojno mjesto. Gdje je stanovništvo izmiješano da se upotrebljuju i hrvatska i srpska zastava, i svuda, gdje manjina općinskog časništva iznosi bar jednu trećinu od svih časnika, da uz zastavu većine bude istaknuta i zastava manjine. Radit će se na tome, da se rješenja svih autonomnih vlasti donose onim pravopisom, kojim su napisane predstavke tim vlastima. *J. Prodanović.*

SRPSKA NARODNA STRANKA U UGARSKOJ (NOTABILITETI). 1884 javio se među prvacima Srpske narodne slobodoumne stranke pokret za promjenom veliko-bečkerečkog programa. Te godine (25/3) donesen je u Budimpešti drugi program, nazvan Budimpeštanskim. On se sastojao iz četiri točke: 1. Stojeći na zemljištu 12 zakonskog članka od 1867, a zadahnuti patriotskim duhom kao ustavni ugarski državljani, radit će Srbi zajednički s ostalim građanima ove zemlje na slobodoumnim suvremenim načelima na tome, da se ugarska država u svakom pogledu razvija i jača, da time do općeg blagostanja dospije. 2. Težit će za strogim izvršenjem postojećeg 44 zakonskog članka od 1868 o ravnopravnosti narodnosti. 3. Tražit će potpuno uživanje Srbima ujamčene i 9 zakonskim člankom od 1868 uzakonjene narodno-crkvene autonomije. 4. U tome okviru podnijet će se kao prijedlog na odobrenje velikoj skupštini srpskih birača. Ova skupština ima se sastati u Velikoj Kikindi.

Ovaj je program usvojen skoro jednoglasno na konferenciji Srba birača u Velikoj Kikindi 13/4 1884, s ovom dopunom u drugoj točki: Ujedno težit će, da se ravnopravnost, kako u pogledu jezika tako i u pogledu državne potpore i zaštite kulturnih interesa, postigne i obezbijedi. Riješeno je, da se Srpska narodna stranka može priključiti onoj parlamentarnoj stranci, koja primi ovaj program. Izabran je i središnji odbor za rukovođenje izborima. Predsjednik je odbora bio Dr. Nika Maksimović. Ova stranka se ubrzo ugasila i prestala postojati kao organizarana stranka. *J. Prodanović.*

SRPSKA NARODNA STRANKA U UGARSKOJ. V. Narodna stranka u Ugarskoj.

SRPSKA NARODNA ŠKOLA, list za vaspitanje i nastavu. Izlazio je prvo u Pešti, zatim u Novom Sadu 1870—1872. Vlasnik je bio Stefan V. Popović, a urednik D. Josip. *U. Dž.*

SRPSKA NARODNA ŠTEDIONICA A. D. Osnovana je 1905. Centrala Zemun. Kapital je 1,500.000. Fondovi 157.000, ulozi 3,713.438, vjerovnici 3,451.404, gotovina 436.471, mjenice 3,331.814, vrijednosni papiri 220.838, dužnici 5,425.532, dobit 257.362 dinara. Dividenda 20% samo na 1,000.000. Predsjednik je Stefan J. Kapamadžija, a direktor Nastas Andić. *N. S.*

SRPSKA NARODNOST, političke novine. Izlazile su dvaput nedjeljno u Beogradu 1862—1863, pod uredništvom Stefana Kaćanskog. *U. Dž.*

SRPSKA NEZAVISNOST, organ narodno-liberalne stranke. Izlazio je u Beogradu 1881—1890. *U. Dž.*

SRPSKA OBRTNA BANKA, Beograd. Osnovana je 1922. Kapital je 1.000.000. Rezerve 609.000, ulozi 806.628, vjerovnici 340.927, mjenice 487.295, nekretnine 1,630.773, roba 552.233 (trgovački poslovi), dobit 279.868 Din. Dividenda —. Predsjednik i direktor je Dimitrije Hadži-Minić. *N. S.*

SRPSKA PATRIJARŠIJA, pravoslavna crkvena oblast, koja obuhvata cijelu kraljevinu SHS i ima duhovnu jurizdikciju i nad srpskim pravoslavnim stanovništvom u nekim susjednim državama i u Americi. Nju sačinjavaju sedam, ranije potpuno samostalnih ili od stranih crkava zavisnih, srpskih crkvenih oblasti: 1. Karlovačka mitropolija (sa 7 eparhija), koja je obuhvatala sve pravoslavne Srbe u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji. Ona se izdvojila iz pećske patrijaršije, kada je Austrija otela od Turaka spomenute oblasti (1699 i 1718), ali je, i pored svih zabrana državnih vlasti, podržavala s njom duhovno jedinstvo sve do konačnog ukidanja patrijaršije (1766). — 2. Crnogorsko-primorska mitropolija (sa 3 eparhije), koja je obuhvatala kraljevinu Crnu Goru. Ona je također postala nezavisnom srpskom crkvenom oblašću uskoro poslije ukidanja pećske patrijaršije. — 3. Srpska crkva u Dalmaciji i Boki Kotorskoj (sa 2 eparhije). Ova je oblast u doba ukidanja pećske patrijaršije bila pod vlašću Mletačke Republike i potčinjena grčkom filadelfijskom episkopu u Mlecima. Francuzi su, osvojivši Dalmaciju i Boku, dali tamošnjim pravoslavnim Srbima posebnog episkopa (1810). Za austrijske vlade (od 1814) taj je episkop bio potčinjen prvo duhovnoj vlasti karlovačkog mitropolita, a od 1873, kada je postavljen poseban episkop i za Boku, srpska dalmatinska crkva sačinjavala je nezavisnu mitropoliju s rusinsko-rumunjskom crkvom u Bukovini. — 4. Beo-

gradska arhiepiskopija (sa 5 eparhija). Ona se otrgla od Fanariota-Grka 1830, kada je Srbija postala samoupravnom kneževinom, a potpunu nezavisnost od carigradske patrijaršije dobila je 1879, poslije proglašenja potpune nezavisnosti srpske kneževine od Turaka. — 5. Srpska crkva u Bosni i Hercegovini (sa 4 eparhije). Ona je potpadala pod carigradsku patrijaršiju do austrijske okupacije tih oblasti 1878. Od tada su dolazili Srbi za episkope na njene eparhije i u svom unutrašnjem životu ona je bila samoupravna, ali joj je vrhovni duhovni poglavica formalno i dalje ostao carigradski patrijarh. — 6. Srpska crkva u Staroj Srbiji i Makedoniji (sa 6 eparhija). Ona je, od ukidanja pećske patrijaršije (1766) pa do oslobođenja (1912), bila u zavisnosti od carigradske patrijaršije, a od 1872, znatnim dijelom, i od bugarske egzarhije. Pošto su 1912 i 1913, odnosno 1919, grčki i bugarski episkopi napustili svoje eparhije, srpska pravoslavna crkva u Staroj Srbiji i Makedoniji, današnjoj Južnoj Srbiji, došla je u sastav beogradske arhiepiskopije. — 7. Srpska crkva u Americi. Ona se počela stvarati 1894, kada je tamo bio podignut prvi srpski hram. Priznavala je kao svoju vrhovnu crkvenu vlast američkog ruskog arhiepiskopa u New-York-u. 1923 osnovana je posebna srpska eparhija u Chicagu, koja je potčinjena crkvenoj jurisdikciji srpskog patrijarha u Beogradu. Od 1926 ima ona svoga episkopa.

Stvaranjem kraljevine SHS (1918) data je mogućnost, da se sprovede ujedinjenje svih dotadašnjih oblasnih srpskih pravoslavnih crkvi u jednu. Pošto je udovoljeno svim kanonskim zahtjevima, to je učinjeno ukazom od 17/6 1920, a 12/9 iste godine, na dan proslave svih srpskih svetitelja, objavljeno je ujedinjenje svih srpskih crkvi u jednu srpsku pravoslavnu patrijaršiju. — Poglavica crkve je patrijarh, kojemu se kaže: Vaša Svetost, a naslov mu je: arhiepiskop pećski, mitropolit beogradsko-karlovački i patrijarh srpski.

Kanonski proces ujedinjenja tekao je ovako: 31/12 1918 sastala se u Srijemskim Karlovcima prva konferencija svih pravoslavnih episkopa oblasnih crkvi, pod predsjedništvom beogradskog arhiepiskopa i mitropolita kraljevine Srbije Dimitrija. Na toj konferenciji objavljena je odluka bosansko-hercegovačkih episkopa od 14/12 iste godine i Arhijerejskog Sinoda karlovačke mitropolije od 31/12 iste godine, da oni žele sjedinjenje s mitropolijom kraljevine Srbije. Arhiepiskop beogradski Dimitrije izjavio je, da pristaje na sjedinjenje, i da će o tome naknadno pribaviti odluku svoga Arhijerejskog Sabora. Zatim se izrazila želja, da se i crnogorska crkva pridruži ovom ujedinjenju, a povodom izjave budimskog episkopa, čiji je teritorij ostao van kraljevine SHS, odlučeno je, da se umoli državna vlada, da prilikom sklapanja međunarodnih ugovora obezbijedi jerarhijsko jedinstvo, materijalno stanje i prosvjetni razvitak i onih dijelova srpske pravoslavne crkve, koji su ostali pod stranom državnom vlašću. Pošto se početkom 1919 i crnogorski mitropolit izjasnio za ujedinjenje, a Arhijerejski Sabor kraljevine Srbije svojim zaključkom od 11/3 iste godine pristao na sve te izjave, sastala se 24/5 1919 u Beogradu, pod predsjedništvom cetinjskog mitropolita Mitrofana, druga konferencija svih pravoslavnih episkopa u kraljevini SHS. Na toj konferenciji donesena je 26/5 1919 odluka, da se objavi duhovno, moralno i administrativno jedinstvo svih srpskih pravoslavnih crkvenih oblasti. Za izvođenje te odluke izabran je odbor od 5 episkopa, pod predsjedništvom crnogorskog mitropolita Mitrofana Bana, sa sjedištem u Beogradu. Odbor je dobio ime Središnji Arhijerejski Sabor, a zadatak, da predstavlja i zastupa cijelu ujedinjenu pravoslavnu crkvu iz svih pokrajina, da bude izvršni organ svih odluka arhijerejskih konferencija, da priprema potrebni materijal za organizaciju ujedinjene srpske pravoslavne crkve, koja će se zvati S. P., i da spremi sve za izbor patrijarha; zatim da otklanja sve smetnje u tekućim poslovima svih crkvenih oblasti i da, prema potrebi, sazove konferenciju svih srpskih pravoslavnih episkopa. Mandat mu je imao da traje do izbora patrijarha. Uredba o tom središnom Arhijerejskom Saboru potvrđena je 28/8 1919.

Prvi posao, što ga je središnji arhijerejski sabor izveo, bio je: kanonski otpust srpskih dalmatinskih eparhija iz sveze bukovinsko-dalmatinske

mitropoliję. To je obavila naročita deputacija, poslata u Bukurešt, kojoj je predsjednik sinoda bukovinsko-dalmatinske mitropolije, bukovinski mitropolit Vladimir Repta, poslije dužeg pregovaranja, 22/11 1919 dao pravilnu kanonsku otpusnu gramatu. Na osnovu toga akta, i izjavljene, početkom decembra 1918, želje za sjedinjenjem zadarskog episkopa Dimitrija Brankovića, kao predstavnika dalmatinske crkve, Arhijerejski Sinod karlovačke mitropolije primio je, 20/12 iste godine, u kanonsku vezu svoje mitropolije obje pravoslavne dalmatinske eparhije.

U isto doba poslata je deputacija u Carigrad, da od carigradske patrijaršije traži tomos o uspostavljanju srpske patrijaršije i prisajedinjenju njoj svih srpskih crkvenih oblasti, koje su dotle bile još pod vrhovnom crkvenom upravom carigradske patrijaršije. Sporazum između delegata kraljevine SHS i delegata carigradske patrijaršije postignut je 18/3 1920, a odmah sutra dan (19/3) Arhijerejski Sinod vaseljenske patrijaršije donio je odluku, da se usvaja, odobrava i blagosilja ujedinjenje svih srpskih pravoslavnih crkvenih oblasti u jednu pravoslavnu crkvu pod imenom: Autokefalna ujedinjena pravoslavna srpska crkva kraljevine SHS, kao i prisajedinjenje njoj svih eparhija, koje su, po ugovorima u Bukureštu 1913, Neilly-u i Saint-Germain-u 1919, teritorijalno pripale kraljevini SHS, a dotle su bile pod vrhovnom duhovnom vlašću carigradske patrijaršije. Tu su eparhije: skopska, raško-prizrenska, veleško-debarska, pelagonijska (bitoljska), prespansko-ohridska, poleanska (dojranska) i strumička, kao i dio vodenske u granicama Južne Srbije, zatim: dabro-bosanska, zvorničko-tuzlanska, banjalučko-bihaćska i zahumsko-hercegovačka. O tom je izdan i naročiti sinodalni akt pod br. 2.056, a za patrijarški akt (tomos) srpskoj crkvi odlučeno je, da ga, u smislu crkvenih tradicija i kanonske prakse, izda carigradski patrijarh, čim bude izabran, pošto je prijestol carigradske patrijaršije u to doba bio upražnjen. To je kasnije i učinio novoizabrani patrijarh Melentije IV. 19/2 1922 (br. 1.148).

Na osnovu ovih sporazuma konačno je izvedeno i kanonsko ujedinjenje svih pravoslavnih crkvenih oblasti u kraljevini SHS u jednu crkvu — S. P. Tom činu dana je sankcija ukazom od 17/6 1920. Svečano proglašenje crkvenog ujedinjenja obavljeno je iste godine u sabornoj dvorani patrijarškog dvora u Srijemskim Karlovcima, u prisustvu prijestolonasljednika Aleksandra, predstavnika vlade i narodne skupštine, svih srpskih i izbjeglih ruskih arhijereja, administratora eparhija, rektora bogoslovija, izaslanika glavnih starih manastira: Studenice, Žiče, Peći i Dečana, članova glavnih odbora svećeničkog i monaškog udruženja, i mnogih drugih.

Uskoro poslije ovog svečanog čina sastao se arhijerejski sabor srpske patrijaršije i donio je na sjednici 28/9 1920 prijedlog, da se arhiepiskop beogradski i mitropolit Srbije Dimitrije, kao arhiepiskop prvoprijestolnog grada, u duhu kanona, ipso iure proglasi prvim srpskim patrijarhom obnovljene patrijaršije. Državna vlast nije usvojila taj prijedlog, nego je 23/10 1920 izašao ukaz, kojim je propisana uredba o izboru prvog srpskog patrijarha ustanovljene patrijaršije. Po toj uredbi sastao se izborni sabor u beogradskoj sabornoj crkvi 12/11 1920, i izabrao je mitropolita Srbije Dimitrija Pavlovića za srpskog patrijarha. Kralj je izbor potvrdio već istoga dana, te je patrijarh Dimitrije odmah (13/11 1920) na svečanoj arhijerejskoj liturgiji u sabornoj crkvi u Beogradu ustoličen, po naročito propisanom ceremonijalu. Svečano ustoličenje u Peći obavljeno je 28/8 1924.

Patrijarh Dimitrije je, u smislu crkvene tradicije, prijavio carigradskomu i ostalim istočnim patrijarsima proglašenje ustanovljenja S. P. i svoj izbor za prvog srpskog patrijarha. Carigradski patrijarh Melentije IV. odgovorio je, po svojim naročitim izaslanicima, 24/2 1922, da priznaje oba čina. To je svečano objavio 2/4 iste godine u beogradskoj sabornoj crkvi patrijarhov izaslanik amasijski mitropolit German, koji je došao u Beograd u pratnji sekretara carigradske patrijaršije, đakona Germana. Isto priznanje kasnije su dali i ruski patrijarh Tihon i ostali istočni patrijarsi, a prvi među njima antiohijski patrijarh Grigorije.

S. P., po crkvenoj statistici iz 1924, ima pod svojom duhovnom vlašću 5,715.178 duša, razdijeljenih administrativno u 29 eparhija, od kojih su 27 u kraljevini SHS (beogradska, šabačka, žička, niška, timočka i braničevska u Srbiji; raško-prizrenska, skopska, zletovsko-strumička, bitoljska, ohridska i pećska u Južnoj Srbiji; cetinjska i zahumsko-raška u Crnoj Gori; dabro-bosanska, zvorničko-tuzlanska, banjalučka, bihaćska i zahumsko-hercegovačka u Bosni i Hercegovini; boko-kotorska i dalmatinsko-istarska u Dalmaciji i Boki; srijemsko-karlovačka, bačka, vršačka, temišvarska, pakračka i gornjo-karlovačka u Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji), a 2 van kraljevine (budimska u Madžarskoj i američko-kanadska u Americi). Patrijarhu pripadaju 2 eparhije: beogradska i srijemsko-karlovačka. Prvom upravlja patrijarh direktno, a za drugu je postavljen 1920 vikarni episkop. Osim vikarnog episkopa u Karlovcima, postoji od 1926 vikarni episkop i u Skadru, pod imenom skenderijski, s duhovnom jurisdikcijom nad pravoslavnim Srbima na teritoriji Albanske Republike. Srpske crkvene općine u Banatu, koje su pripale kraljevini Rumunjskoj (51 parohija), potpadaju pod duhovnu jurisdikciju srpske temišvarske eparhije, čije je sjedište preneseno u Veliku Kikindu, a u Temišvaru je ostao episkopski vikar. Pod duhovnom upravom dalmatinsko-istarske eparhije stoje dvije srpske parohije u kraljevini Italiji (Zadar u Dalmaciji i Peroj u Istri), a treća srpska pravoslavna parohija u kraljevini Italiji, Rijeka, potpada pod duhovnu jurisdikciju gornjo-karlovačke eparhije. Pod neposrednom upravom srpskog patrijarha stoje još i ove srpske crkvene općine i manastiri na teritoriji stranih država: srpske crkveno-školske općine u Beču (Austrija), Carigradu (Turska) i Solinu (Grčka), manastir Hilandar u Sv. Gori (Grčka), jedan njegov metoh u Smirni (Turska) i srpsko-pravoslavno Podvorje u Moskvi (Rusija).

S. P. podijeljena je, po eparhijama, na 98 protoprezviterata i 96 namjesništva, sa 286 parohija i 3.693 crkve i kapele, u kojima služi 2.539 parohijskih svećenika. Od njih je 298 protopresvitera, 2.253 presvitera, a samo 6 dakona. Manastira u S. P. ima 210 (4 ženska) sa 369 kaluđera i 73 kaluđerice, od kojih 43 arhimandrita, 2 protosinđela, 39 igumana, 3 igumanije, 229 jeromonaha, 2 protođakona, 17 jerođakona, 37 monaha i 70 monahinja.

S. P. nije još uspjela da potpuno izjednači zakonodavstvo u svim svojim oblastima, čije se ustrojstvo istina osniva na općim kanonskim principima pravoslavne crkve, ali se u oblicima i pojedinostima uprave razlikuje. Stvorena je samo privremena centralna organizacija, koja rukovodi poslovima oko pripremanja konačne reorganizacije crkve, čiji su dijelovi, živeći vijekovima odvojeno pod raznim političkim, socijalnim i kulturnim prilikama, stvorili naročite svoje crkveno-upravne i sudske odnose. Privremena uredba o centralizaciji upravne i sudske vlasti u S. P., potvrđena ukazom od 13/12 1920, uređuje samo najviše središnje upravne i sudske vlasti (čl. 9 i 12) u S. P., dok ne bude donesen zakon o srpskoj pravoslavnoj crkvi i crkveni ustav, a sva ostala eparhijska i crkveno-općinska organizacija ostala je netaknuta, kao i svi raniji zakonski propisi i uredbe pojedinih oblasti.

Najviša je crkvena vlast Sveti Arhijerejski Sabor. Njega sačinjavaju svi episkopi (29), od kojih pet imaju naslov mitropolita (dabro-bosanski, banjalučko-bihaćski, vršački, crnogorsko-primorski i skopljanski). Predsjednik je patrijarh. Patrijaršijsku upravu sačinjavaju: 1. Sveti Arhijerejski Sinod, od 4, na 2 godine izabrana, episkopa, pod patrijarhovim predsjedništvom. 2. Veliki duhovni sud, od 2 episkopa, 1 arhimandrita i 7 protopresvitera, pod predsjedništvom jednog od episkopa, i 3. Veliki upravni savjet, od 4 episkopa, 1 arhimandrita, 3 protopresvitera i 5 svjetovnih lica iz svih oblasti S. P., pod predsjedništvom patrijarhovim. Ova zadnja institucija najviša je instancija za izvjesne administrativne poslove samo karlovačke mitropolije i eparhija Bosne i Hercegovine, koji su ranije spadali u kompetenciju saborskog odbora u Karlovcima i velikog upravnog i prosvjetnog savjeta u Sarajevu.

Za rješavanje i suđenje crkvenih i bračnih poslova postoje u svakoj eparhiji naročiti duhovni sudovi ili

konsistorije, pod predsjedništvom nadležnog episkopa, osim u Srbiji i Južnoj Srbiji, gdje je uvijek posebni protojerej predsjednik. Prizivna vlast protiv odluka duhovnog suda je veliki duhovni sud. O imovinskim crkvenim poslovima brinu se u crkvenim općinama ili parohijama naročiti odbori svjetovnih lica sa svećenstvom. Za njih je viša instancija u eparhiji duhovni sud. Samo u bivšoj karlovačkoj mitropoliji i u eparhijama Bosne i Hercegovine postoje posebne institucije za te odnose: administrativni odbori i eparhijski savjeti, koji se sastoje iz ⅔ svjetovnih lica i ⅓ svećenika. Protiv njihovih odluka prizivna je vlast privremeni veliki upravni savjet, sa sjedištem u Srijemskim Karlovcima. U bivšoj karlovačkoj mitropoliji i po eparhijama Bosne i Hercegovine postoje još i naročito organizirane crkvene općine, sa svojim odborima i skupštinama, koje upravljaju crkvenom imovinom i biraju parohijske svećenike (ranije su one birale i učitelje svojih narodnih ili vjeroispovjednih škola pod stranom državnom vlašću).

Za više bogoslovsko obrazovanje postoji u S. P. (od 1920) bogoslovski fakultet na beogradskom univerzitetu, a za spremanje parohijskih svećenika ima 5 pravoslavnih bogoslovija (Sv. Save u Srijemskim Karlovcima, Sv. Petra na Cetinju, Sv. Jovana u Bitolju i bogoslovije u Prizrenu i u Sarajevu). Za obrazovanje monaha postoji naročita monaška škola u manastiru Rakovici, kod Beograda. Bogoslovsku književnost i prosvjetu zastupa i pomaže i nekoliko crkvenih časopisa: Bogoslovlje (od 1926), organ pravoslavnog bogoslovskog fakulteta u Beogradu; Hrišćanski Život (od 1923), organ nastavnika karlovačke bogoslovije; Vesnik Srpske Crkve (od 1890), organ svećeničkog udruženja, Beograd; Glasnik, službeni list srpske pravoslavne patrijaršije (od 1920), Srijemski Karlovci; Crkva i Život (od 1922), organ skopske eparhije, Skoplje; Pregled Žičke Eparhije, Čačak; Pregled Timočke Eparhije, Zaječar; Pravoslavni Hrišćanin (od 1922), list za narod, Beograd; Bratsvo, list za vjersko i narodno prosvjećivanje (od 1925), Sarajevo.

Najvišu nadzornu i upravnu vlast u svim vjersko-političkim poslovima S. P. vrši ministar vjera, kao organ centralne državne uprave. Uredba o ustrojstvu ministarstva izdata je 31/7 1919. Za S. P. izdati su ovi crkveni zakoni i uredbe: 1. Uredba o izboru prvog patrijarha uspostavljene S. P. (23/10 1920). 2. Privremena uredba o S. P. (23/10 1920). 3. Uredba o centralizaciji upravne i sudske vlasti u S. P. (13/12 1920, s izmjenama i dopunama od 12/6 1921). 4. Uredba o Sv. arhijerejskom saboru i Sv. arhijerejskom sinodu srpske pravoslavne crkve, 24/12 1920). 5. Zakon o uređenju naših vojničkih groblja (28/2 1922). 6. Zakon o plaćama predsjednika, članova, sekretara i ostalih činovnika duhovnih sudova (12/4 1922). 7. Zakon o reguliranju položaja vojnih svećenika (1922). 8. Uredba o dodacima na skupoću svećenstvu svih ustavom usvojenih konfesija (28/6 1925) i 9. Uredba o nagradama, koje pripadaju parohijskomu svećenstvu pravoslavne crkve za izvršenje svećenoradnja (11/12 1925, s izmjenama i dopunama od 20/5 1926). Svi ovi zakoni i uredbe štampani su zajedno u knjizi: Crkveno zakonodavstvo srpske pravoslavne crkve (I., 1926).

Krajem 1927 spremljena je nova redakcija Zakona o srpskoj pravoslavnoj crkvi, te se očekuje njegovo uzakonjenje u narodnoj skupštini. Zatim će donijeti crkveni ustav S. P. u zakonodavnoj nadležnosti Sv. arhijerejskog sabora S. P., kako to određuje 12 član državnog ustava kraljevine SHS. *R. Grujić.*

SRPSKA PČELA. 1. List za književnost, zabavu i satiru. Izlazio je u Beogradu 1870, pod uredništvom M. Jov. Đorđevića, tri puta mjesečno.

2. Ilustrovani list za racionalno pčelarstvo. Izlazio je jedanput mjesečno u Beogradu 1906—1912. *U. Dž.*

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA. V. Srpska patrijaršija.

SRPSKA PRIVREDNA BANKA A. D. Osnovana je 1922. Centrala Zagreb. Kapital je 3,000.000. Fondovi 161.062, ulozi 1,884.803, vjerovnici 2,338.975, gotovina 354.421, mjenice 1,744.422, vrijednosni papiri 25.784, dužnici 5,827.656, dobit 287.354 Din. Dividenda 8%. Predsjednik je Jovan Maksimović. *N. S.*

SRPSKA PRIVREDNA ZADRUGA. Osnovana je 1907. Centrala je

Irig. Kapital je 1,111.875. Fondovi 155.000, ulozi 3,069.950, vjerovnici 949.245, gotovina 375.320, mjenice 3,728.005, vrijednosni papiri 78.700, dužnici i konzorcijski poslovi 1,321.400, dobit 177.500 Din. Dividenda 15%. Predsjednik je Damjan Pušić, a direktor Branko Davidović.

N. S.

SRPSKA PROMETNA BANKA A. D. Osnovana je 1921. Centrala je Sarajevo, Filijala Gruž. Kapital je 7,000.000. Fondovi 1,262.800, ulozi 8,903.184, vjerovnici 4,891.989, gotovina 480.682, mjenice 3,723.900, efekti 734.206, dužnici i konzorcijski poslovi 18,170.341, dobit 536.075 Din. Dividenda 10%. Vrši bankarske poslove i ima veza u Americi. Predsjednik je Atanasije Šola, a direktor Dušan J. Kovačević. *N. S.*

SRPSKA REČ, narodni list za politiku i društveni život. Izlazio je u Beogradu 1889, u vlasništvu Manojla Lazarevića, Prizrenca. *U. Dž.*

SRPSKA RIJEČ, dnevni politički list, organ srpske narodne organizacije u Bosni. Izlazio je u Sarajevu 1904—1914, pod uredništvom Stjepana Grđića. *U. Dž.*

SRPSKA SLOBODA, list za politiku i književnost. Izlazio je jedanput nedjeljno u Ženevi 1865—1866, pod uredništvom Vladimira Jovanovića.

U. Dž.

SRPSKA STRANKA osnovana je u prvoj polovini 1921. Prvi kongres bio je na Vidovdan (15/6) 1921 u Beogradu. Program je definitivno izrađen 17/8 1922 i ima 43 člana. Njime se traži, da se naša država zove Velika Srbija ili kraljevina Srbija, da ima srpski grb i zastavu i da ćirilica bude službeno pismo. SS će raditi, da zaštiti srpski narod od koalicije Hrvata, Madžara, Jevreja, Nijemaca, Muslimana, Kačaka, Bugaraša i Turaka. Traži slogu i ujedinjenje svih Srba. Radit će dalje na kulturnom i ekonomskom podizanju zapuštenih krajeva, na snaženju i prosvjećivanju svih Srba i usavršenju narodne privrede, zanatstva i industrije. Činovnici da budu bolje plaćeni i najbolji da služe u krajevima, gdje je srpstvo ugroženo. Austro-ugarski činovnici i oficiri, koji su neprijatelji srpskog naroda, da se otpuste. Srpskim oficirima dati bolje nagrade, penzionirane vratiti u službu. U vojnu akademiju primati samo Srbe, a od Hrvata i Slovenaca jedino sinove odanih patriota. Rok službe u kadru da bude 6 i 12 mjeseca. Ministarstva da bude 8. Najvažnije da bude ministarstvo zdravlja i da su u njemu samo stručnjaci. Njegove naredbe da se moraju izvršivati. Da se suzbijaju zarazne bolesti i siromasi liječe besplatno. Da se zavede specijalna sanitetska policija i veliki nadzor nad javnim ženskinjem. Zavesti opće pravo glasa, slobodu štampe, zbora i dogovora. Obezbijediti narod lično i imovno. Povećati kazne protiv lopova, razbojnika i jataka. Zavesti najsavršeniju poljsku žandarmeriju. Budžet dovesti u ravnotežu. Zavesti svuda štednju. Suzbijati i oštro kazniti kriomčarenje. Zavesti veliki porez na ratne bogataše i luksuzne stvari, stroge mjere i velike kazne protiv korupcionaša. Donijeti zakon protiv zelenaša, strog zakon o ministarskoj odgovornosti i najveću kontrolu ministarskog rada. Zavesti potpunu nezavisnost sudova, brže i jeftinije suđenje, istrage da prijeđu u sudske ruke. Preustrojiti policiju, da ne može pakovati krivice građanima. Učenje da bude besplatno i da se otvori što više osnovnih škola. Da se zemlja pravilno podijeli i da se 5 hektara obezbijede od prodaje, kao i poljoprivredne sprave i pokućstvo. Da se ratna odšteta pravedno podijeli s naročitom brigom za invalide, porodice izginulih i sirotinju. Invalidsko i dobrovoljačko pitanje da se riješi povoljno, te da ljudi ne gladuju. Da se preustroji narodna privreda i pošlje svake godine nekoliko hiljada pitomaca na praktičan rad u Banat, Bačku, Srijem, Češku, Francusku i Švicarsku. Da se zavedu putni poljoprivredni učitelji. Da se uveća privredna, industrijska i zanatska proizvodnja i da izvoz bude ravan uvozu. Da se stvore dobri putevi i pojeftini željeznički i brodarski saobraćaj i popravi stanje njihova osoblja. Zavesti tehničke i zanatlijske, industrijske i privredne škole. Da se povede istraga o ratnom plijenu. Da se dođe do jeftinijih stanova i suzbija skupoća. Da se urede odnosi između poslodavaca i radnika i zaštite radnici, naročito žene i djeca. Osiguranje radnika da bude potpuno. Svećenici da se mogu ženiti.

toliko puta koliko i građani. Narodni poslanici da ne špekuliraju i da ne protežiraju partizane. Beograd da dobije vredniju i sposobniju upravu, a stranci da ne kupuju imanja u našoj zemlji. Održavati snažne saveze s Čehoslovačkom, Francuskom, Rumunjskom, pa i Albanijom, s Rusijom kad prestane sovjetski režim.

Predsjednici glavnog odbora bili su najprije Radivoje Novaković, advokat, zatim Boža Savić, novinar. Poslije njegove ostavke predsjedničko mjesto nije popunjeno. Organ strankin bio je Velika Srbija. Stranka je na izborima od 18/3 1923 dobila jednog poslanika, a na izborima 1925 i 1927 nijednog. *J. Prodanović.*

SRPSKA STRANKA U UGARSKOJ (prije formalne organizacije). Od naseljenja u oblastima na lijevoj obali Save i Dunava srpski je narod preko svojih vođa tražio izvjesna prava i privilegije, koji su mu naizmjenično davani i oduzimani. Prva politička organizacija srpskoga naroda u Ugarskoj izražena je na temišvarskom saboru (1790). Na njemu su se pokazale dvije struje: austrijska, koja je bila u većini, i madžarska, kojoj je na čelu stajao Sava Tekelija. Poslije toga sabora nisu Srbima dopuštane nikakve narodnosne skupštine sve do 1848. Kada je te godine buknula madžarska buna, Srbi su na t. zv. majskoj skupštini u Karlovcima (1—3/5) tražili uglavnom ova prava: Da narod bira patrijarha i vojvodu, da su Srbi politički slobodni i nezavisni, pod domom austrijskim i općom krunom ugarskom, da imaju svoju oblast kao srpsko vojvodstvo, koje bi stupilo u politički savez s Trojednom Kraljevinom na temelju slobode i jednakosti. Radi opredjeljenja ovih političkih odnošaja postojao bi odbor, koji bi s patrijarhom imao prava trošiti iz narodnog fonda za narodne potrebe. Uz to su tražili i da se vlaška narodna samostalnost izradi i obezbijedi u duhu narodne slobode i narodnosti.

Na t. zv. blagovještenskom saboru 1861 doneseni su izvjesni zaključci, u kojima se uglavnom, tražilo: da se stvori srpska vojvodina s unutrašnjom administracijom, koja će zavisiti jedino od centralne uprave. Ta administracija ima da dobije i zadrži srpsku narodnu organizaciju. Opći sabor Srba u Ugarskoj, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji i u cijeloj vojnoj granici bira vojvodu iz reda pravoslavnih Srba, a potvrđuje ga car. Vojvoda se može smijeniti samo zbog dokazane krivice, ili nemoći (što utvrđuje izborni sabor) ili po svom zahtjevu. Vojvoda je član ugarskog gornjeg doma i hrvaskog sabora. Postoji i vojvodski savjet i autonomna oblasna skupština. Zvanični je jezik u Vojvodini srpski s ćirilicom i u unutrašnjem odnosu i u općenju s višim vlastima. Dostojanstvo srpskog patrijarha ne može se ukidati. Uprava srpskom crkvom da bude u rukama srpskog naroda, bez uticaja državnih vlasti, osim vrhovnog nadzora. Vojvodina da ima svoj grb i svoju zastavu. — Ove odluke saborske podnesene su caru, ali nisu potvrđene. *J. Prodanović.*

SRPSKA ŠKOLA, pedagoško-književni list. Izlazio je jedanput mjesečno u Sarajevu 1907—1914. *U. Dž.*

SRPSKA ŠTEDIONICA, Bijeljina. Osnovana je 1906. Kapital je 1 000.000. Rezerve 185.000, ulozi 885.493, mjenice 1,689.490, dužnici 1,254.177, nekretnine 28.600, dobit 215.960 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Rista Jovičić. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA, Bosanska Dubica. Osnovana je 1908. Kapital je 750.000. Rezerve 183.370, ulozi 1,286.595, dobit 199.365 Din. Dividenda 14% (samo za 5.000 akcija od 100 Din). Predsjednik je N. Cikota, a upravnik M. Kosović. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA, Bosanski Novi. Osnovana je 1911. Ranije je postojala kao zadruga S. O. J. (1906). Kapital je 1,000.000. Rezerve 353.000, ulozi 2,120.803, mjenice 1,471.943, dužnici 1,978.303, dobit 201.481. Dividenda 14%. Predsjednik je Lazar Oljava, a upravnik Vasilije J. Janković. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA, Lijevno. Osnovana je 1905. Kapital je 250.000. Ulozi 695.301, mjenice 906.670, dobit 60.247 Din. Dividenda 12% (5.000 akcija po 50 Din). Predsjednik je Mirko M. Samardžić, a upravnik Ljubo Tomović. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA, Gacko. Osnovana je 1911 (prije Z. S. O. J. 1906). Kapital je 1,500.000. Ulozi 2,234.460, vjerovnici 1,580.044, mjenice 2,566 631,

dužnici 2,941.933, nekretnine 200.000, dobit 240.172 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Spasoje Bukvić, a upravnik Risto Grđić. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA, Gračanica. Osnovana je 1917. Kapital je 66 250. Ulozi 202.298, dobit 30.479 Din. Dividenda 16%. Predsjednik je Stefan Hadži-Stević. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA A. D., Vinkovci. Osnovana je 1911. Kapital je 270.000. Rezerve 77.764, ulozi 992.780, mjenice 1,013.787, dobit 115.569 Din. Predsjednik je Nikola Janković. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA A. D., Glina. Osnovana je 1908. Kapital je 275.000. Rezerve 406.785, ulozi 2,753.132, blagajna 229.526, mjenice 2,341.645, dužnici 1,023.482, dobit 102.850 Din. Dividenda 30%. Predsjednik je Dr. Milan Metikoš, a upravnik Živko Radojčević. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA A. D., Dvor. Osnovana je 1907. Kapital je 400.000. Rezerve 55.000, ulozi 1,489.102, mjenice 1,576.780 Din. Predsjednik je Dr. Branko Barać. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA A. D., Erdevik. Osnovana je 1895. Kapital je 50.000 (1925 odlučeno je povećanje glavnice na 200.000). Rezerve 34.000, ulozi 596.208, mjenice 716.350, dobit 31.329 Din. Upravnik je Stefan Mojić. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA A. D., Nova Gradiška. Osnovana je 1900. Kapital je 1,000.000 (10.000 akcija po 100 dinara), povećan u 1924. Rezerve 161.843, ulozi 5,752.065, gotovina 1,558.761, mjenice 3,370.890, dužnici 2,136.843, dobit 145.826 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Konst. Ostojić, a upravnik Mihajlo Packović. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA A. D., Okučani. Osnovana je 1898. Kapital je 50.000. Rezerve 48.327, ulozi 923.696, mjenice 417.993, dužnici 511.000, dobit 12.446 dinara. Predsjednik je Stevo Janjetović, a upravnik Savo Popović. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA A. D., Pakrac. Osnovana je 1905. Kapital je 200.000. Rezerve 107.519, ulozi 2,000.265, mjenice 1,494.814, dužnici 1,117.326 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Đorđe Jagnić. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA A. D., Petrinja. Osnovana je 1901. Kapital je 50.000. Rezerve 39.658, ulozi 722.890, dobit 27.851 Din. Predsjednik je Jovo Vorkapić. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA A. D., Slunj. Kapital je 60.000. Rezerve 60.000, ulozi 681.083, mjenice 742.218 Din. Predsjednik je Ilija Dragaš, a upravnik Mih. Novaković. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA A. D., Čalma. Osnovana je 1910. Kapital je 100.000. Rezerve 26.000, ulozi 663.437, mjenice 1,113.631, dobit 32.444 Din. Predsjednik je Ladislav Janković. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA A. D., Veliki Bečkerek. Osnovana je 1906. Kapital je 1,075.000. Uplata IV. emisije 111.509, ulozi 1,828.006, dužnici 519.813, mjenice 2 868.777, dobit 177.000 Din. Predsjednik je Dr. Andrija Vasić, a upravitelj Radivoj Cvetkov. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA D. D., Prijedor. Osnovana je 1905. Kapital je 3,250.000. Rezerve 606.054, ulozi 2,784.901, vjerovnici 1,656.432, mjenice 5,798.542, dužnici 4,657.676, dobitak 911.956 Din. Dividenda 18%. Od 1/1 1924 spojila se sa Srpskom Zanatlijskom Bankom, Prijedor, te kapital iznosi ukupno 3,250.000 (inače ranije 2,000.000). Predsjednik je Jovo P. Radešić, a upravnik Branko Milošević. *N. S.*

SRPSKA ŠTEDIONICA D. D., Sanski Most. Osnovana je 1911. Kapital je 2,000.000. Rezerve 298.660, ulozi 1,633.809, vjerovnici 595.651, gotovina 127.607, mjenice 2,056.665, dužnici 2,654.771, dobit 426.918 Din. Dividenda 14%. Predsjednik je Simo Zurunić, a upravnik Ćiril Dopuđa. *N. S.*

SRPSKA ŠVAJCARSKA BANKA. Osnovana je 1920 u Beogradu. Kapital je 10,000.000. Fondovi 1,312.000, tekući račun pasivni 31,633.000, blagajna 5,052.000, mjenice 4,297.000, tekući račun aktivni 31,230.000, nepokretnine 359.000, papiri od vrijednosti 1,890.000. Ukupan prihod za 1926 Din 2,869.000, rashod 1,813.000. Dividende nema. Direktori su Aron Bencion i Isak Mošijah. *N. S.*

SRPSKA TRGOVAČKA BANKA, Novi Sad. Osnovana je 1919. Filijala Stari Futog. Kapital je 5,000.000 u 100.000 akcija po 50. U 1924 povećan je kapital sa 40.000 akcija na 5,000.000. Fondovi 1,396.247, reeskont 2,032.200,

ulozi 14,812.517, gotovina 1,032.590, nekretnine 685.321, mjenice 9,353.700, dužnici 12,834.442, dobit 714.056 Din. Dividenda 20% na 60.000 akcija. Predsjednik je Živko Bajazet, a upravitelj Slepčević. *N. S.*

SRPSKA TRGOVAČKA BANKA. Osnovana je u Skoplju 1921. Filijala u Beogradu. Kapital je 6,000.000. Nalazi se u financijskim teškoćama i bilanca nije publicirana. Direktor je Ljuba Janković. *N. S.*

SRPSKA TRGOVINSKA BANKA D. D., Brčko. Osnovana je 1905. Kapital je 1,000.000. Rezerve 388.718, ulozi 1,964.484, vjerovnici 2,997.297, mjenice 2,118.206, dužnici 4,348.019, dobit 286.545 Din. Dividenda 16%. Predsjednik je Savo Ćelović, a direktor Tomo Pantić. *N. S.*

SRPSKA VLADA, prva srpska đačka družina. Postojala je u Grazu 1829—1831, kao društvo srpskih i hrvatskih đaka. Na čelu joj je bio despot, zatim su kao članovi bili ministri, koji su bili pravnici, i praktikanti, koji su bili filozofi. Istaknutiji članovi su bili: Mojsije Baltić, Jovan Šupljikac, Božidar Petranović. Među praktikantima bili su Ljudevit Gaj i Dimitar Demetar. S. V. bilo je društvo i za provodnju i za sastanke s raznolikim raspravljanjima. Izgleda da je ono imalo jačeg uticaja na zbližavanje Srba i Hrvata u to vrijeme.

Literatura: L. Zrnić, Srpske Đačke Družine (1912); Đ. Popović, Danica za 1870. *B. M.*

SRPSKA VOJSKA, nezavisan vojni list. Izlazio je jedanput nedjeljno u Beogradu 1908—1912. Vlasnik je bio Svet. Isaković, a urednik Živ. Mišić. *U. Dž.*

SRPSKA ZADRUŽNA BANKA A. D. Osnovana je 1923. Centrala je Sarajevo. Kapital je 2,500.000. Fondovi 443.835, ulozi 561.678, vjerovnici 1,705.556, gotovina 438.851, mjenice 1,885.551, efekti 352.500, dužnici i konzorcijski poslovi 2,730.338, dobitak 202.665 Din. Dividenda 8%. Predsjednik je Šćepan Grđić. *N. S.*

SRPSKA ZASTAVA, organ narodne liberalne stranke. Izlazio je 1891—1901. *U. Dž.*

SRPSKA ZORA. 1. Zabavno-poučni list. Izlazila je jedanput mjesečno u Beču 1876—1881.

2. List za prosvjetu i privredu. Izlazila je dvaput mjesečno u Dubrovniku 1907—1912. *U. Dž.*

3. Prosvjetno-privredno društvo. Osnovano je u Dubrovniku 9/5 1902, sa zadatkom, da se udari zdrav temelj sređenomu i smišljenom radu na privrednom i prosvjetnom napretku Srba na Primorju. Do osnivanja S. Z. kulturni i privredni rad Srba u Primorju bio je u vezi s političkim, i zato nije imao većeg uspjeha. Kninska Skupština Srba na Primorju (1901) odvojila je kulturni i privredni rad od političkog. Pod njenim uticajem osnovana je i S. Z., koja je imala velikog idejnog uticaja i uspjeha među Srbima. 1923 S. Z. stopila se s Prosvjetom. S. Z. je izdavala listove: Srpska Zora i Dubrovnik, pod upravom Antonija Fabrisa, i kalendar Dubrovnik. *B. M.*

SRPSKE ILUSTROVANE NOVINE za zabavu, pouku, umjetnost i književnost. Izlazile su u Novom Sadu 1881—1882, pod uredništvom Stefana V. Popovića. *U. Dž.*

SRPSKE MORAVICE, selo u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti,, u vrbovskom srezu; željeznička stanica na pruzi (Zagreb) Karlovac—Sušak (—Rijeka), od Vrbovskoga 9 km k sjeverozapadu; na Lujzinskoj cesti. Imaju 832 stanovnika u 76 domova, poglavarstvo općine (3.049 stanovnika), pravoslavnu parohiju (sjedište Dragovići), pučku i građansku školu, 2 parne pilane, Srpsku Štedionicu, poštu, telegraf i telefon. Ranije su se zvale Komorske Moravice. *J. M-n.*

SRPSKE NARODNE NOVINE, politički list. Izlazio je u Pešti 1838 do 1847, pod uredništvom T. Pavlovića. *U. Dž.*

SRPSKE NARODNE PRIVILEGIJE, povlastice, koje su austrijski carevi dali srpskoj crkvi i narodu u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji krajem 17 i potvrđivali tokom 18 vijeka. Patrijarh Arsenije III. Crnojević, kao austrijski saveznik u ratu za oslobođenje svoga naroda, morao se, poslije neuspjele borbe u Južnoj Srbiji, s mnogim kompromitiranim predstavnicima srpskoga naroda, povući, zajedno s austrijskom vojskom i ustanicima, ispred turske osvete. Početkom ljeta 1690 bio je on u Beogradu. Tu ga je našao poziv cara Leopolda I.

od 6/4 iste godine. U tom pozivu obećavano je svim balkanskim narodima, a u prvom redu Srbima, da će, pored slobode vjeroispovijedanja i izbora svojih vojvoda, imati još i mnoge druge povlastice, ako pristanu uz Austriju i ponovno se dignu protiv Turaka. Stoga je patrijarh sazvao zbor crkvenih i narodnih prvaka u Beograd, i tu 18/6 1690 bi odlučeno, da Srbi priznadu cara Leopolda za svoga gospodara i obećaju mu, da će uz njega i dalje vjerno istrajati u borbi protiv Turaka. O toj odluci izvijestio je cara narodni punomoćnik, jenopoljsko-aradski vladika, Isaija Đaković. On je ujedno podnio caru i molbu, da Srbima, koji stupaju pod njegovu vlast, osigura, u smislu gornjeg poziva i obećanja, u prvom redu crkveno-narodnu samoupravu, po dotadašnjem narodnom običaju, na čelu s patrijarhom-arhiepiskopom. Car Leopold I., cijeneći velike usluge srpskih ustanika austrijskoj vojsci u borbama protiv Turaka od Beča i Budima do Skoplja, Štipa i Prizrena, i očekujući od njihovog naseljavanja u svojoj državi velike političke i ekonomske koristi, primio je u Beču vladiku Isaiju vrlo rado, i već je 21/8 1690, po želji narodnih predstavnika u Beogradu, potpisao prvu t. zv. privilegiju ili povlasticu za pravoslavne Srbe pod austrijskom vlašću.

Tom privilegijom data je Srbima: sloboda vršenja bogosluženja po pravoslavnom srpskom načinu i upotreba starog kalendara u Austriji, gdje se već oko 100 godina služilo novim kalendarom. Patrijarhu i ostalomu srpskom svećenstvu data su uglavnom, ista prava, koja su oni imali i pod Turcima. Tako je na pr. određeno, da arhiepiskopom može postati samo pravoslavni Srbin, koga srpski narodno-crkveni sabor izabere, a on, kao vrhovni crkveni starješina, može slobodno, po starim običajima, upravljati crkveno-narodnim životom, postavljati mitropolite i episkope, igumane i svećenike, podizati crkve, škole i manastire i t. d. Ova prva privilegija postala je glavni osnov srpskoj pravoslavnoj narodno-crkvenoj samoupravi pod austro-ugarskom vlašću. Patrijarh je međutim pod turskom vlašću imao i neka svjetovno-politička prava nad pravoslavnim Srbima, a narod je opet imao svoju seosku, donekle i gradsku samoupravu. Stoga je car Leopold umoljen, da i ta prava osigura pravoslavnim Srbima u svojoj državi. Car se odazvao i toj srpskoj molbi, te je 20/8 1691, potvrđujući prvu privilegiju, dodao joj još i nove povlastice, a naročito: da pravoslavni Srbi zavise od svoga arhiepiskopa ne samo u čisto crkvenim, nego i u svjetovnim odnosima, i da arhiepiskop nasljeđuje ne samo episkope, nego i sve druge pravoslavne Srbe, koji umru bez nasljednika i testamenta (t. zv. kaducitet), a srpski narod po gradovima i selima da može slobodno živjeti po svojim običajima i pod upravom svojih narodnih vlasti (magistrata), kneževa i drugih starješina, koje sam izabere. Napokon, privilegijom od 4/3 1695 car je oslobodio Srbe i od plaćanja desetka, pozivajući se pri tome na dekrete ugarskih kraljeva Vladislava i Matije iz 16 vijeka, koji su, već onda, po Ugarskoj naseljene pravoslavne Srbe oslobodili od plaćanja desetka predstavnicima rimokatoličke crkve.

Na osnovu tih povlastica organizirana je srpska pravoslavna crkva u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji (1708 krušedolska, a od 1713 karlovačka mitropolija). Na osnovu tih povlastica zavedena je bila prvih godina poslije seobe jedna vrsta teokratske vladavine, te je patrijarh postavljao i narodne oficire, sudio i u građanskim sporovima, potvrđivao statute trgovačkih i zanatlijskih cehova i t. d.

Austro-ugarski Srbi nisu bili oružjem pokoreni i osvojeni, nego su mahom dobrovoljno priznali vlast austrijskih careva, ustajali protiv Turaka, i prognali ih, zajedno s austrijskom vojskom, iz Ugarske, Hrvatske i Slavonije. Stoga su austrijski carevi cijenili Srbe, i davali im posebne povlastice. Ali te povlastice vlastela u Ugarskoj i djelomice u Hrvatskoj mnogo puta nijesu htjeli da priznaju, te su gotovo kroz cio 18 vijek na državnim saborima ustajali protiv srpskih prava, i proglašavali ih štetnim po državu i vjerske interese. Stoga su pravoslavni Srbi u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, pored svih povlastica na papiru, imali mnoge nevolje, braneći se od nasilja habsburških vlasti, jer su one, ponajviše u težnji za unijaćenjem i pokatoličenjem Srba, svakom prilikom nastojale, da što više ograniče i na svoj

način protumače prava srpske pravoslavne crkve i naroda. Radi toga su gotovo svi srpski mitropoliti u 18 vijeku i razne narodne i saborne deputacije provodili često čitave mjesece u Beču, zauzimajući se kod carskoga dvora za potvrdu stečenih prava i za interese svoje crkve i naroda. Kako su austrijski carevi u to doba često trebali Srbe, kao odlične ratnike, oni su im potvrđivali izdane privilegije. Tako je povlastice cara Leopolda I. od 21/8 1690, 20/8 1691 i 4/3 1695 potvrdio car Josip I. 7/8 1706, car Karlo VI. 2/8 1713, 10/4 1715, 10/9 1718 (da vrijede i za nove osvojene krajeve sjeverne Srbije) i 16/1 1720 (da vrijede i za temišvarski Banat). Zatim je car Karlo VI. 31/3 1727 i 1/1 1729 izdao dvije deklaracije, koje su tumačile srpske privilegije na štetu stečenih prava srpskoga naroda i crkve; a kada je narod na svojim saborima te deklaracije energično odbio, car je 7/5 1735 izdao novu potvrdu svih srpskih privilegija. Posljednju potvrdu S. N. P. izdala je carica Marija Terezija 24/4 1743, ali s klauzulom: u koliko one ne vrijeđaju tuđa prava.

Pošto su do tada već bila zbrisana gotovo sva ranije darovana politička prava srpskog naroda, državne su vlasti sve odlučnije nastojale, da se i crkvene povlastice što više ograniče i izmijene. Pokušaje carice Marije Terezije, da to učini t. zv. Regulamentima (27/9 1770 i 2/1 1777), uspio je srpski narod da odbije. Ali je Deklaratorijom od 16/7 1779 državna vlast, protivno povlasticama, dobila izvjesnu prevlast u upravi srpskom pravoslavnom crkvom karlovačke mitropolije. Time su S. N. P. tako potisnute, da se o njima samo još u vanrednim prilikama govorilo, kada je to išlo u korist Austrije, za vrijeme njenih borba s Ugarskom, na pr. na srpskom narodnom saboru u Temišvaru (1790), na Majskoj Skupštini u Srijemskim Karlovcima (1848) i na Blagovještenskom Saboru u Srijemskim Karlovcima (1861).

Originali S. N. P., kao i sve njihove potvrde, čuvaju se u naročitom odjeljenju mitropolijsko-patrijaraškog arhiva u Srijemskim Karlovcima.

L i t e r a t u r a: J. Jireček, Die serbischen Privilegien, Verhandlungs-Congresse und Synoden (1857); H. Žefarović, Privilegiji narodu iliirsko-rasijanskomu darovanija (1743); J. Adamović, Privilegije srpskoga naroda u Ugarskoj (1902); K. Subotić, Ugovori Leopolda I. i srpskog naroda (Letopis, 184); M. Jakšić, Priroda prelaza Srba u Ugarsku (1690) i privilegije (Letopis, 206); D. R., Srpske privilegije i pravice 1690—1743 (Srpski Sion, 1907). *R. Grujić.*

SRPSKE NOVINE, službeni dnevnik kraljevine Srbije. Izlazio je u Beogradu 1835—1919 (kasnije Službene Novine). *U. Dž.*

SRPSKE STRANKE PRIJE ORGANIZACIJE. V. Političke stranke u Srbiji prije organizacije.

SRPSKI ARHIV za cjelokupno lječništvo osnovao je Dr. Vladan Đorđević, i bio je urednik prvog broja, koji je izašao 1874. U početku je bilo riješeno, da S. A. ima dva dijela: prvi dio da sadrži samostalni srpski rad na liječničkim naukama i njenim pomoćnicima, drugi povremenu izradu cjelokupnog sistema liječništva, i da se štampa, kada se skupi dovoljno građe. 3/12 1874 izašao je ukaz, da se S. A. »besplatno štampati može u državnoj štampariji«. Taj ukaz važi i danas. — Od 1874 S. A. je izlazio neredovno i neprekidno u prvobitnom svom obliku, sve do 1895 (izuzev tri ratne godine 1876—1878). 1895 do 1914 on je izlazio redovno svakog mjeseca. Poslije prekida za vrijeme ratova S. A. je ponovno pokrenut u augustu 1919 i izlazi redovno svakog mjeseca. Od početka 1896 pa do 1914 izlazio je kao dodatak S. A. popularno-poučni zdravstveni list Narodno Zdravlje. Urednici S. A. bili su: Vladan Đorđević, Lazar Dokić, Milan Radovanović, Milan Jovanović-Batut, Jovan Danić, Vojislav Mihailović, Milan Petrović, Miloš Ćorić. *V. S.*

SRPSKI CRVENI KRST U VELIKOJ BRITANIJI osnovan je za vrijeme Svjetskog Rata. Društvo je organiziralo mnoga predavanja, izložbe i t. d. u korist Srbije. Treba naročito pomenuti odsjek za pomoć ratnim zarobljenicima, koji je stvoren inicijativom i energijom gđe R. Frank i gđe Dž. Vails. G. Robert Frank je, kad je postao predsjednik društva, s mnogim drugima pomagao, da se skupi jedna količina novca za potrebe Srpskog Crvenog Krsta u

kraljevini SHS. Od ove sume hiljadu funti sterlinga dolazi svake godine u blagajnu Srpskog Crvenog Krsta u Beogradu. *Vl. P.*

SRPSKI DNEVNIK. 1. Politički list. Izlazio je dvaput nedjeljno u Novom Sadu 1852—1864, pod uredništvom Dan. Medakovića.

2. List za politiku, prosvjetu, privredu, radinost i trgovinu. Izlazio je u Budimpešti 1888—1889, pod uredništvom A. Stojačkovića. *U. Dž.*

SRPSKI EKONOMIST, list za ekonomsku i finansijsku politiku i statistiku. Izlazio je dva puta mjesečno u Beogradu 1905. *U. Dž.*

SRPSKI ESPERANTIST, propagandni i službeni mjesečni list društva srpskih esperantista. Izlazio je u Beogradu 1910—1912, pod uredništvom Siniše Buđenca. *U. Dž.*

SRPSKI GLAS, organ srpske narodne stranke u Primorju. Izlazio je u Zadru jedanput nedjeljno 1888—1905. *U. Dž.*

SRPSKI GLASNIK, 1. List za prosvjetu, zabavu, privredu i trgovinu. Izlazio je u Somboru jedanput nedjeljno 1892—1896, pod uredništvom Đure Maširevića.

2. Nedeljni politički list. Izlazio je u San-Francisku 1909—1912. *U. Dž.*

SRPSKI GRAĐANIN, list za prosvjetu, privredu i književnost. Izlazio je dvaput nedjeljno u Požarevcu 1894 do 1912. *U. Dž.*

SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, književni časopis. Počeo je izlaziti 1901, pod uredništvom Bogdana Popovića. 1905—1906 urednici su bili: Pavle Popović i Dr. Jovan Skerlić; 1907—1914 J. Skerlić. Poslije rata (prestao je bio izlaziti jula 1914) list je obnovljen krajem 1920, pod uredništvom Bogdana Popovića i Slobodana Jovanovića, a urednici su još bili: Dr. Vojislav Jovanović (1921) i Svetislav Petrović 1922—1927. S. K. G. je najpoznatiji list i vršio je snažan uticaj na razvoj naše književnosti. *U. Dž.*

SRPSKI KREDITNI ZAVOD. Osnovan je 1903. Centrala je Bjelovar. Kapital je 346.467 (3 emisija plaćena do 1923). Rezerve 135.207, ulozi 2,032.516, mjenice 1,124.757, dužnici 807.834, robno odjeljenje 736.000, nepokretnine 25.000, dobit 115.279 Din. Dividenda 16%. Predsjednik je Petar Bosanac, a upravnik Nikola Balota. *N. S.*

SRPSKI KREDITNI ZAVOD, Banja Luka. Osnovan je 1905. Kapital (25.000 akcija po 100 Din) je 2,500.000 (1925 kapital je povećan na 3,000.000). Rezerve 348.000, ulozi 3,439.145, vjerovnici 961.139, reeskont 587.150, gotovina 307.700, mjenice 5,406.045, dužnici 2,693.114, dobit 508.639 dirara. Dividenda 16%. Predsjednik je Spasoje Babić, direktor Sava N. Samardžija. *N. S.*

SRPSKI KREDITNI ZAVOD D. D., Bosanska Gradiška. Osnovan je 1907. Kapital je 1,500.000. Rezerve 360.000, ulozi 3,626.836, povjerioci 2,160.000, gotovina 513.247, mjenice 4,758.126, dužnici 2,880.692, dobitak 333.986. Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Đorđe R. Đurić. *N. S.*

SRPSKI KRSTUR, selo u Banatu, na Tisi. Ima 3.053 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 2.511. Prvi put se spominje u 14 vijeku. Postajao je i za vrijeme Turaka. Kasnije je opustjeo. Ponovo je naseljen Srbima, potiskim i pomoriškim graničarima (1752). Od 1774 pripadao je kikindskomu okrugu, a od 1876 pripada torontalskoj županiji. Stanovništvo se bavi ratarstvom. S. K. je krajnje mjesto do koga plove brodovi na Tisi. *D. P.*

SRPSKI LIST, glasilo za srpske interese na Primorju. Izlazio je u Zadru jedanput nedjeljno 1880—1888 u vlasništvu i pod uredništvom Save Bjelanovića. *U. Dž.*

SRPSKI MITROPOLIJSKI GLASNIK. Zvanični list bivšeg saborskog odbora u karlovačkoj mitropoliji za narodno-crkvene autonomne poslove. Izlazio je u Srijemskim Karlovcima 1902—1914, pod redakcijom pristava crkveno-narodnog tajnika, dva puta mjesečno. Osim odluka saborskog odbora i arhijerejskog sinoda, donosio je zvanične stečajeve i oglase, izvještaje o stanju zaklada i fondova, referate o radu eparhijskih vlasti i slično. (V. Mitropolijski Glasnik). *R. G.*

SPRSKI NAROD, list za politiku i narodnu prosvjetu. Izlazio je dvaput nedjeljno u Novom Sadu 1869 do 1884. *U. Dž.*

SRPSKI NARODNI VESNIK, političke novine. Izlazile su dvaput nedjeljno u Zemunu 1852—1853 pod uredništvom Miloša Lazarevića.

U. Dž.

SRPSKI NARODNI ŽENSKI SAVEZ, udruženje ženskih društava. Osnovan je 1906 u Beogradu. Zadatak mu je bio: Saglasan rad ženskih udruženja u zemlji i veza sa ženskim savezima u inostranstvu. — U početku je u savezu bilo 12 raznih društava, a 1924 32. Uprava saveza bila je podijeljena u tri sekcije: humanu, kulturnu i feminističku. Humana sekcija imala je za cilj staranje o radničkoj, a kasnije i o ratničkoj sirotoj djeci. Kulturna sekcija otvarala je analfabetske tečajeve i domaćinske škole. Za vrijeme rata otvarala je radionice za šivanje rublja i odijela. U vrijeme okupacije Srbije nastojala je, da se otvaraju u zemlji više ženske škole. Feministička sekcija radila je na poboljšanju položaja žena i njihovih prava, da se žene, kao javni radnici, izjednače s muškarcima, da se zakon o nasljeđu izmijeni u korist žena, i da žene dobiju pravo glasa.

B. M.

SRPSKI NARODNO - CRKVENI FONDOVI, financijska institucija Srba u bivšoj karlovačkoj mitropoliji za pomaganje srpskih prosvjetnih ustanova i podmirivanje raznih drugih crkvenih i prosvjetnih potreba. Postali su u 18 vijeku. Uskoro poslije prijelaza (1690) i stabiliziranja pravoslavnih Srba pod austro-ugarskom vlašću, osjetili su predstavnici srpske crkve, koliko je velika potreba za nacionalnim nižim i višim školama u novoj sredini, koja je bila znatno prosvjećenija od ranije tursko-balkanske sredine i vlasti. Stoga su već prvi mitropoliti, a naročito Mojsije Petrović (1726—1730) i Vićentije Jovanović (1731—1737), energično nastojali, da podignu u svom narodu što više nižih i, bar po jednu, srednju i višu školu. Oni su u tom radu imali i uspjeha. Ali se brzo osjetilo, da je jedna od najvećih smetnji napretku tih škola, što nema dovoljno stalnih sredstava za podmirivanje njihovih potreba. O tome se raspravljalo i na narodno-crkvenim saborima, naročito 1730, 1732, 1735, 1744 i 1748, ali bez pozitivnih rezultata.

Prvu uspjelu akciju u tom pravcu izveo je mitropolit Pavle Nenadović (1749—1768). On se, odmah po svome izboru za mitropolita, obratio (10/8 1749) narodu i svećenstvu svoje arhidijeceze s pozivom za podizanje narodnih škola i stvaranje fonda za njihovo uzdržavanje. Sam je odmah priložio 50 dukata, i obećao je svake godine davati za to po 10 dukata. Zatim je razrezao koliko će plaćati pojedini fruškogorski manastiri, prote, svećenici i crkve, odredio je, da se iz crkvi uklone kutije za skupljanje milostinje stranim manastirima, a da se postave školske kutije i da svećenici po svim mjestima nastoje, da se u školsku kasu priložе svakom zgodom, pri vjenčanju, slavi, pri pogrebima, i u drugim prilikama. Tako je iste godine (1749) osnovan prvi fond, t. zv. klirikalni ili školski fond, a njegovo osnovno pismo, osim mitropolita Nenadovića, potpisali su i dva viša oficira: M. Prodanović i S. Vitković, s upravnikom državne pošte A. Andrejevićem, uz obećanje, da će svaki od njih svake godine prilagati u taj fond po šest dukata. Kasnije su gotovo svi episkopi dali tomu fondu svoje priloge. Sredstvima toga fonda otvorena je pored osnovnih škola, i gimnazija u Srijemskim Karlovcima, koja je za mitropolita Nenadovića vrlo lijepo napredovala. Fondom je upravljao mitropolit, preko naročitog školskog ekonoma.

Poslije Nenadovićeve smrti, na izbornom i raspravnom narodno-crkvenom saboru 1769, donijeta je 25/6 odluka, da se, pored klirikalnog fonda, iz ostavine svakog mitropolita i iz interkalarnih prihoda njegove dijeceze do izbora novog mitropolita osnuje nov, t. zv. narodni ili neprikosnoveni fond, za podmirivanje najvažnijih crkveno-upravnih potreba. Zatim je određeno, da se oba fonda imaju popunjavati i polovinom čiste ostavine, razdijeljene na ravne dijelove, mitropolita i svih episkopa karlovačke mitropolije (22/12 1769, i u Deklaratoriji od 16/7 1779). Za upravu tim fondovima dodijeljena su mitropolitu 3 asistenta, po jedan od svećeničkog, vojničkog i građanskog staleža.

Fondovi su poslije toga stalno rasli. U 8 čl. Deklaratorije određeno je, da se njihova glavnica ne smije trošiti, već samo prihodi od kamata, a novac će se na kamate davati samo uz najsigurniju garanciju, uz pret-

hodno odobrenje austrijskog cara. Gotov novac, kao i obligacije i zadužbine, imaju se, po čl. 13, čuvati dobro u okovanoj gvozdenoj kasi sa 5 ključeva, od kojih će mitropolit, narodni sekretar i svaki asistent imati po jedan. Prilikom devalvacije (sa 1 : 5) austrijskog novca 1811, ovi su fondovi znatno izgubili, ali su ipak, tokom skoro poldrug vijeka, opet toliko narasli, da je svaki od njih pred Svjetski Rat 1914 iznosio preko 5 milijuna kruna, a svi zajedno blizu 11 milijuna.

Fondovi, osim prihoda od svoje aktive, imaju još i druge stalne prihode. Tako klirikalni fond prima mitropolijski prirez, koji iznosi po 10 para za svaku pravoslavnu dušu u bivšoj karlovačkoj mitropoliji, a neprikosnoveni fond prima prihode od episkopskih dobara i vjerozakonski prirez, koji iznosi od 4—8 para po duši. Izdaci prvoga fonda upotrebljavani su na karlovačku bogosloviju, na srpske učitelje i djevojačke škole u Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji, na pomoć srpskim gimnazijama i narodnim osnovnim školama; za uzdržavanje školskog savjeta i anketa, za štampanje školskih knjiga i dr. Drugi je fond podmirivao čisto crkvene potrebe, kao što su: dotacija šestorici episkopa karlovačke mitropolije, pomoć svećenstvu siromašne gornjo-karlovačke eparhije, opravke siromašnih crkvi i episkopskih rezidencija, zatim potrebe mitropolijskog crkvenog savjeta, eparhijskih vlasti i dr.

Osim ova dva glavna fonda, krajem 18 i tokom 19 vijeka osnovano je još 10 manjih i sasvim malih fondova. Među njima je najveći jerarhijski fond (osnovan carskim reskriptom 1868) za pomaganje siromašnog i duševno ili tjelesno nemoćnog svećenstva. Izvori su mu prihodi od t. zv. zališnih parohijskih sesija. Pred Svjetski Rat iznosio je taj fond oko 2½ milijuna kruna. Za njim dolaze: Svećeničko-udovički penzioni fond i činovničko - profesorsko - učiteljski fond, osnovani saborskim zaključkom 30/11 1892; Fond mitropolita Stefana Stratimirovića (1797) za alumneum, današnji Stefaneum; Školski fond (1811) i fond Sv. Save (1894) za pomoć osnovnim školama; fond mitropolita Stef. Stratimirovića za mitropolitsku rezidenciju u Karlovcima (1822, ostatak poslije podignutog patrijaraškog dvora u Karlovcima); Manastirski fond (1809) i fond patrijarha Josifa Rajačića (1847) za manastir Gomirje; i napokon dva vrlo mala fonda: fond arhimandrita Jovana Rajića, iz njegove ostavine (1801) za podizanje spomenika njemu, i fond Branka Radičevića (1894) za održavanje njegovog spomenika na Stražilovu. Svih ovih 10 malih fondova iznosili su pred Svjetski Rat svega oko 2,000.000 kruna. Svi fondovi zajedno iznosili su oko 15½ milijuna kruna.

Pod istom upravom S. N. C. F. nalaze se i 52 stipendijske i druge zaklade. Među njima najveće su ove: Save Tekelije (1842), Jovana i Marije Trandafil (1860), Nestora Dimitrijevića (1856), Đorđa pl. Servijskog (1854), Gavre Adamovića (1868) i Kuzmana Munčića (1905), zatim: Marije Petrović-Hariš (1871), Mihaila Pajića (1844), Danila i Julke Banjanin (1891), Petra Božića (1799), Gerasima Zelića (1825), Atanasija Bale (1872), Save Popovića (1905), Mojsija Putnika (1789) i Vasilija Teofanovića (1890). Osim toga, ima mnogo malih stipendijskih fundacija, većinom za učenike srednjih, učiteljskih i bogoslovskih škola: Mojsija i Hristine Molović (1860), Tome Vidaka (1883), Dr. Živka i Mileve Gojković (1896), Petra Vojnovića i drugova (1870), Prokopija i Miloja Miladinovića (1889), Petra i Julijane Jovanović (1896), Tome Zekovića (1892), Gligorija Živkovića (1900), Todora i drugih Bajića od Varadije (1876), Aleksandra Stojšića (1889), Atanasija i Ane Mejić (18[illegible]6), Josifa Rajačića (1847), Ljubice Radišić (1902), Gligorija Mikovića (1814), Gavre Višoševića (1870), Vićentija Kostića (1868) i Emilijana Marge (1880).

Napokon, tu su i razne male zaklade mitropolita St. Stratimirovića (1836) za crkvu i paroha u Kulpinu; episkopa Emilijana Kengelca (18[illegible]6) za svećeničke udovice i siročad u vršačkoj eparhiji; patrijarha Georgija Brankovića (1905) za nagrade propovjednicima; patrijarha Josifa Rajačića za manastir Zlaticu, za crkvu u Lučanima i za srijemsko-karlovačku bolnicu (1847); Kuzmana Rackovića (1863) za poboljšanje plate profesorima somborske preparandije; patrijarha Lukijana Bogdanovića (1907) za poboljšanje dotacije pravoslavnog

parohijskog svećenstva karlovačke mitropolije; Jelene Nestorović za srpsku višu djevojačku školu u Novom Sadu; Petra Kulića za žensku radničku školu u Srijemskoj Mitrovici i dr.

Sve ove stipendijske i ostale zaklade iznosile su pred Svjetski Rat oko 3½ milijuna kruna, ali je među njima sama Tekelijina zaklada imala blizu 1 milijun, Trandafilovih preko ½ milijuna i Nestora Dimitrijevića preko ¼ milijuna.

Svi dakle S. N. C. F. i zaklade zajedno iznosili su pred Svjetski Rat 19 milijuna kruna.

Kakav je efekt imala stipendijska pomoć S. N. C. F. za prosvjetni i kulturni život pravoslavnih Srba karlovačke mitropolije, vidi se po tome, što je iz tih stipendijskih zaklada na pr. samo za 8 školskih godina (1901 do 1909) bilo 1.213 pitomaca, i to: 2 na konzularnoj akademiji, 13 učenika lijepih umjetnosti, 41 tehničar, 69 filozofa, 61 medicinar, 142 pravnika, 250 gimnazista i realca, 8 preparandista, 40 učenika trgovačkih, obrtnih i ekonomskih škola i 3 učenika građanskih škola. Prvu stipendijsku zakladu za školovanje djece, među Srbima uopće, osnovao je karlovački mitropolit Mojsije Putnik 6/12 1789.

Po čl. 30 saborskog ustrojstva od 14/5 1875 ukinuta je stara Uprava S. N. C. F. od 3 asistenta s mitropolitom na čelu, i prešla je u nadležnost saborskog odbora. Po privremenoj uredbi, koja je tada propisana, jedan dio kapitala S. N. C. F. imao se uložiti u austro-ugarske državne efekte, drugi je dat kao ulog novčanim zavodima, a treći je plasiran u hipotekarne zajmove. Ali je ugarska vlada, pri davanju hipotekarnih zajmova, počela odmah činiti tolike smetnje, da se saborski odbor već 1876 morao potužiti na takav postupak. Kada je 11/7 1912 madžarska vlada suspendirala srpsku narodno-crkvenu autonomiju, ona je oduzela upravu S. N. C. F. od saborskog odbora i predala je patrijarhu i trojici asistenata, koje je sama imenovala. Poslije oslobođenja i ujedinjenja ukazom Kralja Aleksandra, onda još regenta, od 9/4 1919, uprava S. N. C. F. povjerena je naročitomu vrhovnom upravnom odboru, a po čl. 9 Uredbe o centralizaciji upravne i sudske vlasti u srpskoj patrijaršiji od 20/12 1920, osnovan je Veliki Upravni Savjet Srpske Patrijaršije, koja sada upravlja i S. N. C. F.

Prema bilansu uprave S. N. C. F. od 31/12 1922, kapitali fondova i fundacija iznosili su toga dana 5.662.468·37 Din, od kojih je 2.285.177·82 Din bilo u štedioničkim ulozima 1.578.203·53 Din u efektima (austrijske i ugarske rente u zlatu, ujedinjenog državnog duga u srebru i dr.), 1,205.952·07 Din u ugarskom državnom ratnom zajmu, 203.608·65 Din u hipotekarnim zajmovima, 175.090 Din u 7% obveznicama investicionog zajma, a ostalo u gotovom novcu u blagajni.

Osim ovih fondova i zaklada pod centralnom autonomnom upravom u Srijemskim Karlovcima, ima gotovo po svim eparhijama karlovačke mitropolije naročitih manjih fondova za eparhijske upravne i druge potrebe. Među njima je najaktivnija u tome pravcu bila pakračka eparhija, koja, osim svoga eparhijskog fonda, ima 4 stipendijske zaklade i školsko-bogoslovski preparandijski internatski fond. I mnoge crkvene općine po gradovima, pa čak i po nekim većim selima bivše karlovačke mitropolije imaju znatne stipendijske i druge zaklade. Među njima su se naročito istakle: crkvena općina u Budimpešti, koja je pred Svjetski Rat sama imala oko 1,000.000 kruna fondovskog kapitala, zatim Pančevo, Stari Bečej, Novi Sad, Sombor, Subotica, Senta, Temišvar, Zemun i drugi manji gradovi, u kojima je ranije bilo mnogo uglednih trgovaca i zanatlija.

Sličan pokret, samo u mnogo manjoj mjeri, bio je i po eparhijama i gradovima dalmatinskim i bosansko-hercegovačkim. I pod upravom bivšeg Arhijerejskog Sabora bilo je također nekoliko crkveno-prosvjetnih fondova, koji su po stanju od 1/1 1910 iznosili 822.730·10 Din. Među njima je najveći bio crkveni fond za razne crkveno-prosvjetne ciljeve, sa 609.344·50 Din. Osim toga, imaju tri stipendijske zaklade sa 97.652·70 Din (jedna užičkog episkopa Janićija Neškovića, i dvije mitropolita Mihaila), većinom za više obrazovanje monaha, i svećenstva, dvije zaklade za pomaganje crkvene književnosti (od oba ista fundatora), sa sumom od 83.624·30 Din, i šest raznih malih zaklada (jeromonaha Martirija, Evgenija Simonovića, arhimandrita Save i manastira Mileševe), u svemu sa 35.233·70 Din.

Literatura: D. Rajić, Srpski narodni fondovi (1864); S. Vidaković, Postanak i razvitak srpskih narodno-crkvenih fondova i funkcija u Sremskim Karlovcima (1923).

R. Grujić.

SRPSKI NARODNO-CRKVENI SABORI, najviše narodno i crkveno predstavništvo pravoslavnih Srba u bivšoj karlovačkoj mitropoliji pod austro-ugarskom vlašću. S. N. C. S. razvili su se iz običaja pećskih patrijaršija pod Turcima, da se u svim važnijim momentima crkveno-narodnog života savjetuju s najuglednijim predstavnicima crkve i naroda. Takovi su sabori obično birali i patrijarhe, zamjenjujući u tome ranije državne sabore. To običajno pravo prenijeli su Srbi, izbjegli s patrijarhom Arsenijom III. Crnojevićem, i pod austro-ugarsku vlast. Na zboru u Beogradu (18/6 1690), prije nego što će prijeći Dunav i Savu, tražili su Srbi preko svoga izaslanika, jenopoljskog vladike Isaije Đakovića, da im austrijski car Leopold I. između ostaloga zajamči, da će i pod njegovom vlašću, kao i ranije, slobodno moći imati svog pravoslavnog arhiepiskopa srpske narodnosti, koga izabere duhovni i svjetovni sabor. Car je usvojio molbu narodnih predstavnika, i u prvoj svojoj privilegiji, danoj Srbima 21/8 1690, naglašeno je, da Srbi pod austrijskom vlašću mogu slobodno živjeti po svojim običajima, i da mogu iz svoga naroda postavljati sebi arhiepiskopa, koga crkveni i svjetovni staleži izaberu. Na tom su osnovu S. N. C. S. u karlovačkoj mitropoliji više od 2 vijeka (1708 do 1911) vršili ne samo izbore arhiepiskopa, kasnije patrijarha, nego su i rješavali o mnogim drugim narodno-crkvenim, prosvjetnim, pa i o čisto političkim potrebama Srba pod austro-ugarskom vlašću.

U S. N. C. S. prevlađivao je isprva broj crkvenih predstavnika, na čelu s episkopima i s arhiepiskopovim pridvornim svećenstvom, ali je kasnije postepeno ušlo u običaj i uzakonjeno je, da, pored arhiepiskopa i episkopa, može biti još jedna trećina predstavnika monaškog i parohijskog svećenstva, a ostale dvije trećine da moraju biti svjetovnjaci. Tada je određen i stalan broj saborskih poslanika. Prvi put je to učinjeno prilikom saziva sabora 1749, kada je određeno, da na sabor može doći samo 75 izabranih poslanika, i to: 25 svećenika, osim episkopa, 25 oficira krajišnika i 25 predstavnika građana i seljaka provincijalaca. Deklaratorija od 1779 definitivno je uzakonila taj razmjer, te je tako ostalo do oslobođenja (1918), samo što je od ukidanja Vojničke Krajine (1871) određeno, da se mjesto 25 oficira ukinutih krajina bira još 25 svjetovnjaka, bez obzira na njihov stalež. Za prvih decenija 18 vijeka poslanike za S. N. C. S. obično su imenovali i pozivali sami mitropoliti i episkopi po svojim eparhijama, pa su to bili mahom najugledniji i najuticajniji ljudi (boljari). Kasnije je pravo izbora poslanika preneseno na ondašnja tri glavna staleža u srpskom narodu pod austro-ugarskom vlašću. Tako su onda svećenici, vojnici i građani sa seljacima birali, svaki za sebe, po eparhijama kao izbornim okruzima, po 25 svojih predstavnika u S. N. C. S. Izborni red za S. N. C. S. od 1871 izmijenio je taj način izbora utoliko, što je ustanovio, da oba staleža, svećenički i svjetovnjački, po naročito određenim izbornim srezovima i po točno utvrđenom broju, po srazmjeru duša u eparhijama zajednički biraju svih 75 poslanika, od kojih 25 moraju biti svećenici, a ostalih 50 mogu biti svjetovnjaci.

Za nešto više od dva vijeka održano je 47 S. N. C. S. Najveći dio tih sabora održan je u Srijemskim Karlovcima, kao sjedištu mitropolita i arhiepiskopa austro-ugarskih Srba, a mali je dio držan po raznim drugim mjestima. Tako je po jedan S. N. C. S. održan u Baji (1694), Dalju (1718), Novom Sadu (1722) i Temišvaru (1790), a po dva u Krušedolu (1708 i 1710) i u Beogradu (1730, 1732).

Djelokrug S. N. C. S. dugo vremena nije bio točno određen. Prvi put je to učinjeno tek u Deklaratoriji od 1779, a zatim u saborskom ustrojstvu od 1875. Devetnaest od svih S. N. C. S. imalo je glavni zadatak, da izabere arhiepiskopa i mitropolita karlovačkog, kasnije patrijarha. Svi ostali bavili su se rješavanjem raznih drugih crkveno-narodnih pitanja i potreba u smislu naročitih, privilegijama dobivenih, autonomnih prava, pa i čisto političke prirode. Stoga se S. N. C. S. obično dijele na izborne i privilegijalno-raspravne.

Od t. zv. raspravnih sabora najvažniji je bio onaj, koji je držan 1769. Njegovi zaključci poslužili su za osnov Deklaratoriji od 1779, prvomu crkveno-narodnom ustavu austro-ugarskih Srba. Deklaratorija je izvela znatnu reformu crkveno-narodnog života u karlovačkoj mitropoliji i gotovo 90 godina regulirala sve njegove odnose. Zatim je znamenit bio i sabor od 1864/65, čiji su zaključci ušli u t. zv. kraljevski reskript od 10/8 1868. On je izveo reorganizaciju karlovačke mitropolije, te se po njemu, uglavnom, još i danas upravlja crkveno-narodni život u toj oblasti srpske patrijaršije. Značajan je bio i sabor od 1790, koji je držan u Temišvaru. Ali njegovi zaključci nisu nikada privedeni u život, iako su djelomično dobili carsku potvrdu. On je imao više politički nego crkveni karakter, i trebao je da posluži Austriji u diplomatskoj borbi s Ugarskom. Stoga je na tom saboru bio zastupan i četvrti srpski stalež toga vremena, 25 Srba vlastelina iz Ugarske, te je on imao 100 članova, osim episkopa. Među postulatima toga sabora nalazio se i zahtjev, da se, u smislu darovanih povlastica, odredi posebna teritorija u južnoj Ugarskoj za srpski narod. Sličnim političkim pitanjima bavio se i sabor održan u Baji 1694. Njega je sazvao patrijarh Arsenije III. Crnojević u sporazumu sa srpskim podvojvodom Jovanom Monastirlijom. Pored ostaloga, na njemu se naročito radilo o sabiranju rasijanih Srba po Ugarskoj, i o njihovom naseljavanju po Srijemu, Slavoniji, Baranji i Bačkoj. Politički sabor bila je i t. zv. Majska skupština, održana u Srijemskim Karlovcima 1848. Na njoj je zaključena borba s Madžarima u odbranu narodnih i crkvenih prava. Pukovnik Stefan Šupljikac je tom prilikom izabran za srpskog vojvodu, a karlovačkomu mitropolitu Josifu Rajačiću dan je naslov srpskog patrijarha. Napokon, čisto politički sabor bio je Blagovještenski Sabor 1861, također u Srijemskim Karlovcima. Na njemu je donijeto ustrojstvo za Srpsku Vojvodinu. Ali je Austrija, sporazumjevši se uskoro s Ugarskom, Vojvodinu definitivno ukinula i predala je Madžarima.

Od prvog izbornog sabora u manastiru Krušedolu 1708, gotovo su na svima S. N. C. S. učestvovali izaslanici austrijskih careva, kasnije ugarske vlade, kao komesari. Samo nekoliko raspravnih sabora održano je bez komesara. Sabori držani u sjedištu mitropolitovu većinom su, isprva, držani u katedralnoj crkvi Sv. Nikole, a kasnije u raznim većim prostorijama, naročito u sali karlovačke političke općine. Krajem 19 vijeka sagrađen je u Karlovcima Narodni Dom s naročitom saborskom dvoranom. U njemu je održano nekoliko posljednjih sabora.

Posljednji S. N. C. S. otvoren je 29/5 1910. Otvorio ga je, čitanjem kraljevskog reskripta na madžarskom jeziku, komesar Julije Rohonyi, ugarski državni sekretar. Njegov zamjenik bio je Srbin Pavle Jovanović, činovnik madžarskog ministarstva iz Budimpešte. Tomu saboru je bio zadatak, da obnovi središnje narodno-crkvene autonomne vlasti, da izabere nov saborski odbor, mitropolijski i crkveni savjet i narodni školski savjet, da izvrši izbor glavnog školskog referenta, da popuni neke autonomne uredbe, a naročito uredbe o srpskim vjeroispovijednim školama i o svećeničkoj dotaciji. Prva sjednica 1910 bila je 1/6, a posljednja 29/6. Održano je svega 17 sjednica. 1911 sabor je nastavio rad 15/5, a konačno ga je završio 25/6, održavši još 31, dakle svega 47 sjednica. Većina saborskih poslanika pripadala je samostalnoj, a manjina radikalnoj stranci. Zaključci ovog zadnjeg S. N. C. S. nisu dobili praktičnu primjenu, jer je madžarska vlada 11/7 1912 suspendirala sve glavne autonomne uredbe donijete na S. N. C. S. počevši od 1871, pa i uredbu o ustrojstvu pravoslavnog S. N. C. S. od 14/5 1875, motivirajući to time, »što su S. N. C. S. poslije 9 zakonskog člana od 1868 donijeli neke uredbe, koje su štetne po najviši kraljevski nadzor i krnje majestetska prava«.

U prvoj polovini 18 vijeka, a nešto i kasnije, S. N. C. S. služili su arhiepiskopima i mitropolitima karlovačkim kao snažan oslonac u odbrani od državnih vlasti vrlo često krnjenih i poništavanih narodnih i crkvenih povlastica. Sa sabora su slane mnogobrojne tužbe i narodne deputacije caru u Beč, da traže zaštitu protiv mnogih nasilja i zloupotreba raznih predstavnika ugarskih i hr-

vatskih državnih vlasti. Stoga su prvi mitropoliti mnogo držali do S. N. C. S., i najviše su doprinijeli njihovomu razvitku. Ali su državne vlasti stalno ometale rad S. N. C. S., i napokon su uspjele, da među Srbima raspire borbu između više jerarhije i svjetovnog elementa o prevlast. Od tada su mnogi S. N. C. S. više bili na štetu nego na korist srpskoj crkvi i narodu pod ugarskom vlašću.

Organi S. N. C. S. bili su: 1. Saborski odbor, kao viša instancija za crkveno-administrativne poslove. Osim toga njegova je dužnost bila, da priprema prijedloge za saborske rasprave, da objavljuje i izvršuje saborske zaključke i dr. Birao ga je sabor. Mitropolit-patrijarh bio mu je predsjednik, a članovi: jedan episkop, 2 svećenika i 5 svjetovnjaka. Sastajao se četiri puta na godinu. Njegove funkcije vrši danas privremeni veliki upravni savjet. 2. Mitropolijski crkveni savjet. Njega su sačinjavali: mitropolit-patrijarh kao predsjednik, 2 episkopa, 3 svećenika i 3 svjetovnjaka, koje izabere sabor. Sastajao se dva puta godišnje. Njegove funkcije vrši danas veliki duhovni sud. 3. Narodno-školski savjet. On je bio vrhovna upravna i nadzorna vlast svih srpskih vjeroispovjednih narodnih osnovnih škola, kao i drugih prosvjetnih institucija. Na njega se prizivalo protiv odluka eparhijskih školskih odbora. Sastojao se od glavnog školskog referenta i 6 drugih, od sabora izabranih članova. I njemu je predsjedao mitropolit. Njegove funkcije danas vrši ministarstvo prosvjete.

L i t e r a t u r a: J. Jireček, Die serbischen Privilegien, Verhandlungs-Congresse und Synoden (1857); Đ. Vukićević, Kongresi ovostranih Srba (1861—1863); D. Ruvarac, Srpski narodni i crkveno-narodni sabori u Ugarskoj (1889); J. Schwicker, Politische Geschichte der Serben in Ungarn (1880); R. Grujić, Gde je osnov našim narodno-crkvenim saborima? (1908); R. Grujić, Prvi privilegijalni narodno-crkveni sabor 1708 (1908); Đ. Rajković, Srpski narodni sabor meseca maja 1730 (1871); D. Ruvarac, Narodni sabor od 1744 (1903); M. Jakšić, Dva srpska sabora 1748 i 1749 (1902); Đ. Rajković, Srpski narodno-crkveni sabor 1769 (1872); Anonim, Akta sabora srpskog u Temišvaru 1790 (1861); K. Đ. P., Srbskij narodnij sabor 1839 (1840); J. Đorđević, Radnja Blagoveštenskog sabora 1861 (1861); St. Pavlović, Srpski narodni sabor 1861 (1870); P. Nikolić, Narodni sabor 1864 (1864); St. Pavlović, Raspust preobraženskog narodno-crkvenog sabora 1872 (1872). *R. Grujić.*

SRPSKI PČELAR, ilustrovani organ za srpske pčelare. Izlazio je u Srijemskim Karlovcima jedanput mjesečno 1897—1914, pod uredništvom Jovana Živanovića. *U. Dž.*

SRPSKI POMOĆNI FOND (Serbian Relief Fund) osnovan je od Britanaca u Londonu u jesen 1914, sa zadatkom, da olakša teškoće, kojima je bio izložen srpski narod za vrijeme Svjetskog Rata. Zaključio je svoj rad 1921. Stvoren dobrovoljnim prilozima, koji su dostigli cifru od 790.000 funti sterlinga, ne računajući u to vrijednost poklonjenog materijala, u iznosu od 250.000 funti sterlinga, S. P. F. je do kraja sačuvao karakter privatne ustanove. Prvi apel za pomoć Srbiji uputili su, nezavisno jedan od drugog, preko Londonskog Times-a: V. Chirol, Seton-Watson i J. Trevellian. Odmah potom obrazovan je odbor. Predsjednik S. P. F. bio je najprije B. Kristijan, pa Lord Henri Bontnik. Među pokroviteljima bili su članovi vlade: Asquit, Bonar Law, Chamberlain, Lloyd George, Churchill i kraljica Marija.

Rad fonda bio je mnogostruk. Od novembra 1914 do kraja ljeta 1915 poslano je u Srbiju pet bolničkih grupa: dvije u Skoplje, i po jedna u Kragujevac, Beograd i Požarevac. Prilikom neprijateljske ofenzive, požarevačka grupa pala je u ruke Austrijancima, a skopljanska, s Lady Paget na čelu, Bugarima. Kragujevačka, s gđom. Stobart na čelu, prošla je kroz Albaniju. Lady Paget opisala je rad svoje grupe u knjizi: S našim srpskim saveznicima, a gđa. Stobart svoje doživljaje u knjizi: Plameni mač Srbije.

Predstavnici S. P. F., Rig i Tallok, ukazivali su pomoć našim izbjeglicama u Skadru i Draču. Na Krfu se o ishrani naših trupa i izbjeglica starao profesor Bozanke. Sir Edward Boyl organizovao je sa svojom majkom pomoć izbjeglicama u Solunu. Ustanovljene su kolonije naših izbjeglica na Korzici, gdje su Francuzi

vodili brigu o stanu i hrani, a S. P. F. o odijelu i liječničkoj pomoći. Fond je imao svoje predstavnike u karantinskoj stanici u Marsilju, i zanatske škole za naše invalide u Bizerti.

Odgojni odbor, osnovan u proljeće 1916, brinuo se o školovanju 350 naše djece, dječaka i mladića, koji su bili razmješteni po raznim prosvjetnim središtima Velike Britanije. Od toga je broja 48 svršilo engleske univerzitete, mnogi od njih s odlikom. S. P. F. je pomagao školovanje i naših studenata u Švajcarskoj.

S. P. F. je od juna 1916 do oktobra 1917 utrošio 1,750.000 franaka na odašiljanje hljeba srpskim zarobljenicima, većinom u Njemačkoj i Austriji. U 1917 utrošio je 500.000 franaka za odijelo za 50.000 srpskih zarobljenika.

Fond je nastavio pomaganje našeg naroda i poslije proboja solunskog fronta. Dr. Haym otvorio je u Niškoj Banji sanatorijum za tuberkulozne; major Hovi organizirao je na Avali radionicu za onesposobljene vojnike; ukazana je velika pomoć u novcu i materijalu Domu za slijepe u Zemunu i sanatorijumu u Surdulici; ustanovljena su središta za ukazivanje liječničke pomoći i njegovanje djece u Kragujevcu, Mitrovici, Novom Pazaru i drugim mjestima.

Vl. Popović.

SRPSKI PRAVNIK, list za pravo i pravosuđe. Izlazio je u Beogradu triput mjesečno 1882—1883, pod uredništvom Jovana Aćemovića.

U. Dž.

SRPSKI PREGLED, časopis za književnost, nauku i društveni život. Izlazio je u Beogradu 1895, pod uredništvom Dr. Ljub. Nedića.

U. Dž.

SRPSKI SION, zvanični list arhijerejskog sinoda karlovačke mitropolije, za duhovne, crkvene i jerarhijske stvari. Izlazio je u Novom Sadu 1891—1894, i Srijemskim Karlovcima 1895—1907. Uređivali su ga: Sava Petrović (1891), Sergije Šakrak Ninić i Sava Petrović (1892—1893), Sava Petrović (1894), Jovan Jeremić (1895 do 1902) i Dimitrije Ruvarac (1903—1907). Uz zvaničan dio u S. S. štampane su božićnje i druge poslanice karlovačkih patrijarha i episkopa, rasprave o dnevnim pitanjima iz života srpske crkve u karlovačkoj mitropoliji, propovijedi i prigodni govori, duže i kraće rasprave o raznim potrebama crkve, kritike, bilješke i bibliografija. Za uredništva D. Ruvarca štampani su u S. S. i vrlo mnogi historički članci, naročito građa za historiju karlovačke mitropolije. S. S. je izlazio nedjeljno. *R. G.*

SRPSKI SOKO, organ srpske sokolske fruškogorske župe. Izlazio je jedanput mjesečno u Srijemskim Karlovcima 1907—1911, pod uredništvom Laze Popovića. *U. Dž.*

SRPSKI SVEŠTENIK, list udruženja srpskog pravoslavnog sveštenstva u Bosni i Hercegovini. Izlazio je u Sarajevu 1912—1914. Urednik je bio prota Kosta Božić. *R. G.*

SRPSKI SVETITELJI su Srbi, koje je pravoslavna crkva proglasila za svece. Najstariji su pustinjaci ili isposnici iz 10—12 vijeka, iz okoline Kumanova i Kratova. To su: Gavrilo Lesnovski (15/1), Prohor Pčinjski (19/10), Joakim Osogovski ili Sarandaporski (16/8) i prvi poznati isposnik u našim krajevima, Jovan Rilski (18/8). Iz 13 i 14 vijeka su: Petar Koriški kod Prizrena (5/6), Janićije Devički u Drenici, ili Crnorečki, po manastiru u Starom Kolašinu, gdje mu danas moći počivaju (26/4), Romil Ravnički u Resavi (16/1). Iz 15—16 vijeka je Nektarije Bitoljski-Mirotočac (5/12), a iz 17—18 vijeka Stefan Piperski u Crnoj Gori (20/5). Osim ovih, spominju se kao svetitelji još i pustinjaci: Grigorije Sinait iz manastira Gornjaka i Zosim iz manastira Tumana u podunavskoj Srbiji, iz 15 vijeka. Ali u crkvenim kalendarima nisu zabilježeni dani njihovog praznovanja.

Od vremena samostalnosti Srpske Pravoslavne Crkve s osnivanjem žičke (1219), kasnije pećske arhiepiskopije i patrijaršije (1346), razvio se običaj, da se pojedini srpski arhiepiskopi i patrijarsi, koji su svojim životom i radom naročito zadužili crkvu i narod, slave na dan njihove smrti kao svetitelji. To proslavljanje bilo je isprva obično samo nad njihovim grobovima i u katedralnim hramovima, a kasnije i po drugim većinom manastirskim crkvama. Takovih svetitelja broji srpska crkva također 11. Od njih je 6 arhiepiskopa: Sava I. (14/1, i prijenos moći 27/4), Arsenije I. (28/10), Sava II. (8/2), Jevstatije I. (4/1), Nikodin (12/5) i Danilo II. (19/12) iz 13 i 14 vijeka. Petorica

su patrijarsi: Janićije (3/9), Jefrem (15/6), i Spiridon iz 14 vijeka, Makarije iz 16 i Gavrilo iz 17 vijeka. U ovu kategoriju ulazi i pet mitropolita i episkopa iz raznih oblasti: Grigorije (8/1), episkop pelatonijsko-prilepski iz 11 vijeka, Ilarion, episkop meglenski iz 12 vijeka (21/10), Maksim (18/1), raniji despot Đorđe Stefanović, arhiepiskop i mitropolit srijemski iz 15 do 16 vijeka, Vasilije Ostroški (29/4), episkop zahumski iz 17 vijeka, i Petar I. Cetinjski (18/10), mitropolit crnogorski iz 19 vijeka. Ovamo se mogu ubrojiti i 2 svetogorska svetitelja: Jevtimije (9/11), osnivač manastira Dohijara iz 10 vijeka, i Grigorije (7/12), osnivač manastira Grigorijata iz 14 vijeka. Za ova oba svetitelja zabilježena je u svetoj Gori tradicija, da su bili Srbi.

I deset srpskih vladalaca srednjega vijeka, za crkvu i narod naročito zaslužnih, ubrojila je srpska crkva među svoje svetitelje. Osim mučeništva za vjeru dvojice od njih, svi su oni bili i veliki crkveni dobrotvori: davali joj velika prava i imunitete, podigli i bogato ukrasili mnoge crkve i manastire, obdarili ih velikim vlasteoskim dobrima i pomagali ih u prosvjećivanju naroda. Među tim svetiteljima dva su bila velika kneza, mučenici: Vladimir Zetski (25/5) iz 11 vijeka i Lazar Kosovski (15/6) iz 14 vijeka; jedan je bio veliki župan: Stefan Nemanja-Simeon monah (13/2) iz 12 vijeka; trojica su bili kraljevi: Stefan Prvovjenčani-Simon monah (24/9), Milutin (30/10) i Stefan Dečanski (11/11) iz 13—14 vijeka; jedan je bio car: Uroš (2/12) iz 14 vijeka; a trojica su bili despoti: Stefan Lazarević (19/7), Stefan Slijepi Đurđević (9/10) i Jovan Stefanović (10/12) iz 15—16 vijeka. Ovomu nizu svetitelja pripada i despotica Angelina (30/7), majka despota Jovana i arhiepiskopa Maksima, a supruga despota Stefana Slijepog iz 15—16 vijeka, kao i vojvoda slavonskih Srba, Stefan Štiljanović (4/10) iz 16 vijeka. Po nekim crkvenim knjigama ubrajani su među svetitelje i unuk Nemanjin župan Dimitrije, monah David, zatim žena Nemanjina Ana, monahinja Anastasija, pa kralj Vladislav, sin Stefana Prvovjenčanog, kraljica Jelena, žena Uroša I., i njihov sin, kralj Dragutin, monah Teokstit. Ali dani njihova praznovanja nisu zabilježeni u crkvenim kalendarima, i nema potvrde, da su oni zaista i priznati za svetitelje.

Za vrijeme robovanja srpskoga naroda Turcima izginulo je mnogo hrabrih mučenika za vjeru, ali je u crkvenim kalendarima samo za osam od njih, mahom iz južnih, makedonskih i albanskih krajeva, zabilježen dan njihovog svetiteljskog kulta. Među tim mučenicima najstariji i najugledniji je Đorđe Kratovac, zlatar u Sofiji (11/2, i prijenos moći 26/5), poginuo 1515; zatim Teofilo iz Zihne (8/7), poginuo 1584, pa Zlata Meglenka (18/10), Nikita albanski Sloven u Serezu (4/4), Nikodim Sloven u albanskom Beogradu (11/7), Atanasije Radoviški, puškar u Solunu (29/8), Hrista albanski Sloven, vrtar u Carigradu (28/11) i Angel Lerinac u Bitolju (5/12) — svi iz 18 vijeka.

Osim slovenskih apostola Ćirila (14/2) i Metodija (6/4), koji se zajedno slave 11/5, i njihovih učenika, prosvjetitelja makedonskih i albanskih Slovena, Klimenta (25/11), Nauma (23/12), Gorazda, Angelara i Save, koji se kao sedmočislenici zajedno slave 27/7, treba spomenuti i svetitelje i mučenike na terenu današnje kraljevine SHS iz prvih kršćanskih vremena, čiji su dani kulta zabilježeni u općim crkvenim kalendarima. Tako se iz 2—4 vijeka spominju kao mučenici za kršćanstvo u Makedoniji: Tavrion i Tesalonikija (7/11), 15 tiveriopoljskih ili strumničkih mučenika (28/11) i 40 makedonskih djevojaka isposnica mučenica (1/9); u Iliriji: Irina (5/5), Agapija, Lidija i Makedon (23/3), Elevterije, episkop (15/12) i Hionije (16/4); u Beogradu: Ermil i Stratonik (13/1); u Panoniji: Irinej, srijemski episkop, Evsenije vinkovački (Cibalis) episkop i njegov čatac Pulija (26/3), Kirin sisački episkop (12/10) i Viktorin, episkop u Ptuju (2/11); u Norikumu: Maksimijan episkop iz Celja (12/10). Osim njih, kao zaslužan predstavnik crkve i svetitelj, spominje se Nikita, episkop remezijanski (današnje Bijele Palanke u istočnoj Srbiji) iz prvih decenija 5 vijeka (24/6).

Od svih svetitelja srpske narodnosti u cijelom srpskom narodu naročito se slave samo Sv. Sava (14/1) i Knez Lazar (15/6). Sv. Sava kao najugledniji i najzaslužniji srpski prosvetitelj, smatran je već odmah poslije smrti svoje velikim zaštitnikom srp-

skoga naroda i bio je mnogo poštovan. Ali tek od 19 vijeka, kada je u srpstvu pod austro-ugarskom vlašću i u Srbiji, prosvjeta dobila novog poleta, otpočelo je naročito svečano proslavljanje Sv. Save po svim srpskim školama i drugim srpskim prosvjetnim ustanovama. Knez Lazar se slavi, u vezi s kultom Vidovdana, također vrlo svečano, po cijelom narodu tek od 19 vijeka. Njegove moći prenijete su 1690 iz manastira Ravanice u Srbiji u fruškogorski manastir Vrdnik, koji se zato naziva i Ravanicom. Na Vidovdan skuplja se tu veliki narodni zbor.

Ostali S. S. naročito se slave po mjestima i krajevima, gdje im je grob, ili gdje su im moći prenesene. Tako se na južnoj obali Ohridskog Jezera, u manastiru Sv. Nauma, slave Sv. Kliment i Sv. Naum, i ostala petorica slovenskih prosvjetitelja; u Peći Sv. Arsenije I. i ostali posvećeni srpski arhiepiskopi i patrijarsi; u Drenici, u manastiru Deviču i u Kolašinu, u manastiru Crnoj Rijeci, naročito slave Sv. Janićija Devičkog, koga poštuju i okolni Arnauti rimokatoličke i muslimanske vjere. U Šopluku i na Ovčjem Polju između Vranje i Štipa, slave se Sv. Gavrilo Lesnovski, Sv. Prohor Pčinjski i Sv. Janićije Osogovski. U manastiru Studenici i okolini naročito se proslavljaju Sv. Simeon Mirotočivi (Stefan Nemanja) i sin mu Sv. Simon monah (Stefan Prvovjenčani Kralj). U Albaniji slave Sv. Jovana Vladimira, zetskog velikog kneza, čije su moći u manastiru Sv. Jovana (Šin-Đon) kod Elbasana. Njega slave i kao zaštitnika grada Drača u grčkoj službi. U Crnoj Gori, Boki Kotorskoj i Hercegovini osobito se proslavljaju Sv. Vasilije Ostroški, episkop trebinjski i nikšićski, i Petar I., cetinjski mitropolit. U Srijemu slave, pored kneza Lazara, i cara Uroša u manastiru Jasku, gdje mu se nalaze moći od seobe poslije 1690, zatim despoticu majku Angelinu (30/7) s mužem Stefanom Slijepim i sinovima: arhiepiskopom Maksimom i despotom Jovanom. Ostaci njihovih moći nalaze se u njihovoj obnovljenoj zadužbini, manastiru Krušedolu, koga su Turci 1716, napuštajući Srijem, zajedno s njihovim moćima spalili.

Osim toga, Rusi slave kao svoga svetitelja Sv. Kiprijana, kijevskog mitropolita, koji je iz Srbije otišao u Rusiju ((1406), a Rumunji Sv. Nikodina, Srbina od Prilepa, kaluđera-pustinjaka i osnivača prvih rumunjskih manastira (1406). Napokon u Sofiji u Bugarskoj čuvaju se i poštuju moći srpskog kralja Sv. Milutina, pa se po njemu i hram, u kome počivaju njegove moći, popularno naziva Sv. Kralj.

Objava i kanonizacija S. S. vršena je na razne načine. Najobičnije je bilo, da se nad grobom dogodilo kakvo čudno iscjeljenje (Sv. Sava I., Sv. Arsenije I., Sv. Jevstatije I., Sv. Milutin), ili se vidjela kakva neobična svjetlost (Sv. Vladimir, Sv. Stefan Štiljanović), ili se svetitelj javio u snu nekomu kaluđeru ili kojemu višem crkvenom predstavniku, i t. d., pa je grobna raka svečano otvorena, i u njoj je nađeno cijelo, sasušeno i mirisavo pokojnikovo tijelo. Okolina je obično onda odmah sama proglasila takog pokojnika za svetitelja, a predstavnik crkve toga kraja (episkop, mitroplit, ili patrijarh) potvrdio je taj opći glas, pošto je prvo ispitao pokojnikova pobožna i dobra djela, cjelokupnost njegovog tijela i druge znake čudotvornosti. Tako je na pr. Stefana Nemanju, kao Simeona Mirotočivoga, proglasio za svetitelja sabor hilandarskih i svetogorskih kaluđera; cara Uroša pećski patrijarh Pajsije Janjevac; vojvodu Stefana Štiljanovića našli su Turci cjelokupna i objavili su, a kaluđeri fruškogorskog manastira Šišatovca su to prihvatili i proglasili ga svetiteljem, pribavivši kasnije i potvrdu o tom od carigradskog patrijarha, kad se pojavila sumnja u Stefanovo svetiteljstvo. Napokon u naše dane, na dan petstogodišnjice od smrti despota Stefana Lazarevića, 19/7 1927, srpski patrijarh Dimitrije proglasio je despota Stefana Lazarevića svetiteljem.

Svakomu objavljenom svetitelju ima se po pravilu napisati služba i opisati život. Ali su mnogi S. S. ostali bez žitija i bez službe (v. Biografije-žitija), samo s troparom i kondakom. Većinu službi i nekoliko žitija S. S. sabrao je aradski episkop Sinesije Živanović i štampao 1761 u Rimniku (Vlaška). Srpski narodno-crkveni sabor u Srijemskim Karlovcima odredio je 1769, da se po toj knjizi (v. Srbljak) imaju služiti službe svim

S. S., koji imaju svoju službu, a za sve ostale S. S. je odredio, da se slave zajedno u jednoj službi (30/8), pod imenom: Sabor S. S. Austrijske su vlasti uskoro to zabranile, a dopustile su, da se samo Sv. Sava slavi kao zaštitnik Srba. *R. Grujić.*

SRPSKI TEHNIČKI LIST, organ udruženja srpskih inžinjera. Izlazio je u Beogradu 1890—1912, pod uredništvom Milana J. Andonovića. *U. Dž.*

SRPSKI ULAK, političko-zabavni list. Izlazio je na srpskom i njemačkom 1843—1844. *U. Dž.*

SRPSKI VITEZ, organ saveza srpskih vitezova, zajednice sviju udruženih viteških društava gimnastičkih, boračkih, loptačkih i dr. u Srbiji. Izlazio je u Beogradu jedanput mjesečno 1909—1912, pod uredništvom Dr. V. Rašića. *U. Dž.*

SRPSKI VJESNIK, list za politiku, prosvjetu i privredu. Izlazio je jedanput nedjeljno u Mostaru 1897 do 1900. *U. Dž.*

SRPSKI ZANATLIJA, organ zanatskog udruženja. Izlazio je jedanput nedjeljno u Beogradu 1887—1894. *U. Dž.*

SRPSKI ZAVET, list za politiku, književnost i privredu. Izlazio je u Beogradu triput nedjeljno 1897—1899, pod uredništvom L. Komarčevića i Ž. Simića. *U. Dž.*

SRPSKI ŽELEZNIČAR, organ udruženja železničara kraljevine Srbije. Izlazio je dvaput mjesečno u Beogradu 1906—1912. *U. Dž.*

SRPSKO AKCIONARSKO DRUŠTVO ZA INDUSTRIJU PIVA, SLADA I LEDA, Beograd. Kapital je 1,800.000 dinara. Ima pivaru u Valjevu. *S. P.*

SRPSKO AKCIONARSKO DRUŠTVO ZA IZRADU MAŠINA I VAGONA, Beograd. Osnovano je 1923. Kapital je 5,000.000 dinara. Ima u Kruševcu tvornicu mašina, vagona i lokomotiva. Pokretna snaga je 250 HP. Zaposleno je do 1.000 radnika. Ima i svoju električnu centralu i parno kupatilo. *S. P.*

SRPSKO AKCIONARSKO RUDARSKO TOPIONIČKO INDUSTRIJSKO DRUŠTVO, Beograd. Osnovano je 1923. Kapital je 50,000.000 dinara. Ima u Smederevu tvornicu »Sartid« (po početnim slovima imena) za izradu i opravku lokomotiva, vagona, mašina i željeznih konstrukcija, i brodogradilište. Pokretna snaga je 750 HP, a radnika je zaposleno do 1.000. *S. P.*

SRPSKO-ARBANSKA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala je Cetinje. Kapital je 10,000.000. Fondovi 750.000, ulozi 228.539, vjerovnici 3,776.377, mjenice 1,287.085, dužnici 5,736.996, nekretine 5,725.000, vrijednosni papiri 1,212.691, dobit 515.451 Din. Predsjednik je Lale N. Zuber. *N. S.*

SRPSKO-HRVATSKA KNJIŽEVNOST. Stara srpska književnost počela je tek s pokrštenjem južnih Slovena i s izrađivanjem slovenskog crkvenog jezika i pismenosti uopće, dakle tek iza 9 vijeka. Prvi poticaj za taj rad došao je iz Makedonije, od učenika i nasljednika slovenskih apostola Ćirila i Metodija, koji su razvili vrlo živu aktivnost od kraja 9 vijeka, a u 10 vijeku stvorili značajne začetke književnog rada. Najstariji srpski spomenici imaju vidnih tragova južnog, makedonskog uticaja, koji traje sve do 13 vijeka. Prvi očuvani spomenici srpske književnosti jesu knjige bogoslužnog karaktera, određene za crkvenu upotrebu i svećenstvo. One su i dalje, kroz čitav srednji vijek, bile glavni fond cijele naše književne produkcije, jer su crkvene potrebe bile stalno velike i uvijek najpreče. Književnost je nastala kao potreba crkve i potkrepljenja u vjeri, i za sve vrijeme, od 10 do 16 vijeka, ta se njena namjena osjećala kao najbitnija, i po karakteru produkcije i po licima, koja su u njoj učestvovala. Najstariji srpski pisani spomenici datiraju s kraja 12 vijeka. To su 4 natpisa u kamenu, dvije povelje i veliko, krasnim minijaturama ukrašeno Miroslavljevo Evanđelje (fotolitografski izdano od kralja Aleksandra Obrenovića s uvodom Lj. Stojanovića, 1897). Dok jezik tog važnog našeg spomenika, pisanog humskomu knezu Miroslavu, pokazuje mnogo osobina istočnog uticaja, dotle su njegove minijature nesumnjivo zapadnog porijekla. To je do danas najljepši i najskupocjeniji spomenik naše stare pismenosti. O tome spomeniku objavio je svoja

vrlo važna paleografska i jezična ispitivanja S. Kuljbakin (Posebna izdanja S. K. Akademije, 52, 1925).

Crkvenih knjiga ima u kasnijim vijekovima vrlo mnogo. Iz 13 vijeka je Vukanovo Evanđelje, pisano Nemanjinomu sinu Vukanu, i Svrljiško, očuvano u odlomcima. U odlomcima je očuvan Apostol đakona Teodora iz 1277, i podrobno ispitani Apostol Matice Srpske. (V. Jagić, Zum altkirchenslavischen Apostolus I.—III. Sitzungsberichte bečke akademije, sv. 191, 193, 197). Šišatovački Apostol iz 1324 izdao je posebno F. Miklošić 1853. Dva srpska prijepisa psaltira, u odlomcima, s kraja 13 vijeka, spominju se u ruskim bibliotekama. Münchenski psaltir, ranije svojina despota Đurđa Brankovića, važan je više kao umjetnički spomenik. Sam tekst je iz 15 vijeka (Denkschriften bečke akademije, knj. 52). Nomokanon ili Krmčija knjiga javlja se u nas u prijepisima 13 vijeka, a inicijativa za prijevod takvih spisa pripisuje se sv. Savi. Najstariji tekst je iz 1252, budimljanskog episkopa Teofila, poznat po kasnijem prijepisu u manastiru Morači (N. Dučić, Glasnik Srpskog Učenog Društva, II. odjelj., knj. 8). Drugi je Krmčija ilovička iz 1262 (Jagić, Starine, 6). Treći je Mileševski, pisan po naredbi kraljice Jelene 1295. Od drugih crkvenih knjiga važan je jedan, za vrijeme Svjetskog Rata izgubljeni minej, pisan od presvitera Vratka, u prvoj polovini 13 vijeka; dalje jedan prolog iz 1264, pisan za kralja Vladislava. Iz kasnijih vijekova tih je starih rukopisa sve više. Njih danas ima više od 2.000.

Krajem 15 i u 16 vijeku srpske su štamparije, osnivane najviše oko manastira i crkava, imale gotovo isključivo dužnost, da snabdijevaju naše crkve bogoslužbenim knjigama. One su donekle zamijenile rukopisna djela, koja su kod nas bila u upotrebi sve do 18, a negdje i do 19 vijeka. Od 18 vijeka osjetno ih potiskuju štampane obredne knjige donesene iz Rusije.

Pored tih obrednih djela javila su se, dosta rano, i djela o uređenju manastira. To su tipici. Oni su, u stvari, samo jedna vrsta manastirskog ustava ili pravilnika, i nemaju nikakve književne namjene. Prve naše tipike dao je Sv. Sava: 1. Karejski (1199), za život u Kareji (izdao ga Lj. Stojanović, Spomenik, 3). 2. Hilandarski (1200—1208, pisan za manastir Hilandar); izdao ga patrijarh Dimitrije (Spomenik, 31). Taj je tipik izrađen prema tipiku Evergetidskog manastira u Carigradu (studija o tom V Jagića, Spomenik, 34). 3. Studenički (1208—1216), malo prerađeni Hilandarski (izdao ga K. Jireček, Glasnik, 40). Ovi tipici bili su često prepisivani i održavani i po drugim našim manastirima. Sve ih je prikupio, s originalima i prijevodima i s opisom rukopisa, V. Ćorović u Skupljenim spisima Sv. Save (Izdanje S. K. Akademije, 1928).

U kršćanskoj crkvi rano se razvio kult mučenika za vjeru i istrajnih revnovatelja za Isusovu crkvu. Njihovi primjeri služili su kao svjetao obrazac za druge. Crkva je sa pijetetom čuvala njihov spomen, posvećujući im po jedan ili više dana u godini za uspomenu. Za svetkovine toga dana i za potrebe trajnog kulta počeli su da se daju opisi mučeništva, djela i naročito bogougodnog života pojedinih svetaca. Tako je postala hagiografska književnost. Ona je kod nas spočetka bila čisto prevodilačka, t. j. slovenska crkva primila je, sa vjerom zajedno, i sav kult bizantinskog svetiteljstva. Najstariji skup takvih prijevoda sadrži t. zv. Supraslјski Zbornik (izdanje F. Miklošića 1851 i S. Severjanova 1904). Neke od prevedenih svetačkih i mučeničkih legenada postale su vrlo popularne kod nas, i imale su uticaja na narodne umotvorine, kao Žitije Sv. Đorđa, Žitije Aleksija, božjeg čovjeka, Žitije i čudesa Sv. Dimitrija, Žitije Marije Egipćanke, Sv. Atanasija Atonskog.

Od 9 vijeka javljaju se u staroj slovenskoj književnosti i žitija slovenskih lica. U prvom redu to su biografije slovenskih apostola Ćirila i Metodija, izdavane dosada više puta. Metodijeva je očuvana u starijim rukopisima, a Ćirilova je češća. Obje se nalaze i u srpskim prepisima. Poslije dolaze žitija prvih domaćih isposnika: Jovana Rilskog, Joakima Sarandaporskog i život propovjednika Ilariona Meglenskog. Kod Srba se ta vrsta književnosti razvila vrlo lijepo, i u 13—14 vijeku imala je period svog cvata. (V. Biografija.)

Za svetkovine Isukrstovih i Bogorodičinih praznika i za kult svetitelja

bile su naročito potrebne crkvene pjesme, t. zv. tropari, kondaci, irmosi i sl. Njih je naša crkva dobila od Grka, naravno u prijevodu, i održala ih je sve do danas. Po uzoru na te pjesme nastale su od 13 vijeka i pjesme srpskim svetiteljima, sa ponekad doslovnim pozajmicama, iz popularnih obrazaca. I taj posao započeo je Sv. Sava napisavši Službu Sv. Simeonu, svome ocu. Iako je najveći dio tih pjesama očuvan danas u proznom obliku i tako, vjerovatno, bio dobrim dijelom i prevođen, ipak se čini, da je tom prevođenju bila obraćena naročita pažnja, i da se pokušavalo održavati, iz metričkih i melodijskih razloga, i broj slogova grčkog originala i njegove rime.

Necrkvene poezije ima u staroj književnosti vrlo malo. Ukoliko je bila prenesena iz grčkog, ona je izgubila svoj oblik, kao Menandrove sentencije ili popularna Dioptra, te se javila kao prozna stvar. Najstarija pjesma jugoslovenske književnosti jeste Prolog Evanđelja Konstantina Presvitera iz 10 vijeka. Prve stihove na srpskom području nalazi P. Kolendić u jednom natpisu iz 12 vijeka, u Povljima na Braču. Ispjevani su u bizantinskom dvanaestercu (Južna Srbija, 46—47, 1924). Rimovani i potpuno metrički su stihovi o strašnom sudu kneza Novaka iz 1368 (Đ. Šurmin, Hrvatski spomenici, br. 22). U Srba su još poznati stihovi u jednom zapisu iz 1422, a prave »Stihe« donosi jedan zapis iz 1475 (Lj. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi, br. 218, 337—339). »Pesma smrti«, u stihu i sa rimom, pjevana je krajem 16 vijeka. Nisu napisani kao pjesme i nisu stihovani, ali su u stvari puni pjesničkog osjećanja, zlatom vezeni redovi pohvale monahinje Jefimije knezu Lazaru i dirljiva Tužbalica nad Đurđem Brankovićem. (Izdao je Lj. Stojanović u Spomeniku, 3.) Jednog, dosad nepoznatog, pisca starih stihova i pohvala, našao je nedavno V. Ćorović u jednom pljevaljskom rukopisu. To je Siluan, ugledno crkveno lice 15 vijeka.

Za jačanje vjerske revnosti i tumačenje kršćanskih shvaćanja razvilo se kod nas vrlo rano crkveno besjedništvo. Najslavnija imena kršćanske crkve zahvaljuju svoj uspjeh toj vrsti svoga rada. Naročito su bili popularni: Jovan Zlatoust, Vasilije Veliki, Grigorije Nazijanski i Andrija Kritski. Njihova su djela bila među prvima prevedena na stari slovenski jezik, i postala su obrazac prvim našim propovjednicima vjere, kao Sv. Klimentu, Konstantinu Presviteru, Kozmi i dr. Kod Srba ima tragova crkvenog besjedništva u spisima Domentijanovim i Teodosijevim, kad govore o naukama Sv. Save. Čistog crkvenog besjedništva, inače, kao ni crkvene dogmatike u staroj književnosti nije bilo. Za tu vrstu crkvenog djelovanja, kad im je trebala, služili su se gotovim grčkim klišejima.

Zabavne književnosti bilo je u srednjovjekovnoj Srbiji relativno malo. Književnost se najviše njegovala radi crkve. Glavna središta bili su manastiri, a glavni radnici svećena lica. Njezin krug, prema tome, bio je vrlo ograničen. Profanim osjećanjima nije bilo mjesta u atmosferi tamjana i jektenija. Ukoliko se i javljaju zabavne stvari, one su dobrim dijelom u vezi s crkvenim licima i shvaćanjima, i potiču iz grčkog. Od tih stvari kod nas je bila najpopularnija priča o Aleksandru Velikom, koja je ostavila vrlo mnogo tragova u narodnim umotvorinama (St. Novaković, Glasnik, II. odjelj., 9). Trojanska priča manje je bila čitana. Najslavniji roman srednjega vijeka, Varlaam i Joasaf, preveden je u 15 vijeku (St. Novaković, Glasnik Srpskog Učenog Društva, II. odjelj., 1), a indijski roman, Stefanit i Ihnilat, možda još u 13 (Đ. Daničić, Starine, 2). Fiziolog je fantastičan prirodopis srednjeg vijeka, poznat u nas od 15 vijeka (St. Novaković, Starine, 11; G. Polívka, Archiv für slav. Philologie, 14—18). Ezopov život poznat je u nas samo po jednom izvodu 17 vijeka (N. Načov, bugarski Sbornik, 9). Lijepa je pripovijetka, s historičkom osnovom, o carici Teofani (N. Načov, bugarski Sbornik, 8), očuvana u prijevodu 14 vijeka. Šaljiva je i s izvjesnom parodijom svetačkih žitija mala priča o Muci blaženog Grozdija (Đ. Daničić, Starine, 2). Svi ti spisi došli su u našu književnost iz bizantinske. Iz zapadnih književnosti potiču romani o Tristanu i Lancelotu i o Bovu od Ancone (A. Veselovski, Iz historije romana i povijesti, 1888). Prevedeni su negdje u Primorju. — Za nekoliko srednjevjekovnih priča naše

književnosti još nisu utvrđeni izvori. To su, na pr. Premudri Akir (V. Jagić, Byzantinische Zeitschrift, I.), Solomun, car Šakiš, car Asa, Eladije i dr.

Kao zabavna lektira služili su u srednjem vijeku vrlo mnogo i apokrifi (v. Apokrifi).

U srpskoj književnosti 14—18 vijeka bili su veoma popularni spisi historičkog sadržaja: Hronike (v.), Hronografi (v.), Ljetopisi (v.) i Rodoslovi (v.).

Od 14 vijeka javio se u Sv. Gori jak pokret za reformu crkvenih knjiga, koje su se u prijepisima i slabim prijevodima bile znatno iskvarile. Taj pokret prihvatio je naročito bugarski patrijarh Jeftimije, a u Srba ga je prenio i razvio njegov učenik, Konstantin Kostenački. Njega je despot Stevan Lazarević primio u Srbiji, i omogućio mu slobodni i širok rad. U despotovoj Manasiji stvorilo se književno središte, t. zv. resavska škola. Konstantin je, kao putokaz za reformu, izradio jedan pravopisno-gramatički program (V. Jgaić), Rasuždenija starini o cerkovno-slavjanskom jazike, 1895), koji je prepisivan i čitan, i koji je vršio znatan uticaj ne samo u srpskoj književnosti 15—16 vijeka, nego i u bugarskoj i ruskoj. U resavskoj školi početa je, pored te reformne akcije, i vrlo živa prevodilačka aktivnost. Tada su radili Vladislav Gramatik, Danilac Ljevooki, Dositej Manasijski, David, Stefan Domestik i mnogi drugi pisari i pisci, čija vrijednost prelazi obične dotadašnje radnike. Ali čitav polet srpske književnosti spriječila je od 15 vijeka najezda Turaka. Ona nije ugušila srpsku književnost, ali je lišila jakih pomoćnika s dvora i visoke gospode, i uputila je još više na manastirski krug.

Nov pokušaj procvata književnosti javio se u 17 vijeku za vrijeme aktivnog patrijarha Pajsija, koji je i sam bio književnik i druge poticao na taj rad, a naročito njegovao slikarsku crkvenu umjetnost. Ali za rad u većim razmjerima, u potištenoj raji pod Turcima nije bilo pravih uvjeta. Književnost je sve više opadala, i svodila se na prosto prepisivanje starih uzoraka. Upada u oči vrlo živ interes u 16—18 vijeka za hronografsku književnost.

Ogledi mnogih starih tekstova ove književnosti nalaze se u Primerima književnosti i jezika staroga i srpsko-slovenskoga St. Novakovića (1889) u originalu, a u prijevodu kod M. Bašića, Iz stare srpske književnosti (1922).

L i t e r a t u r a: M. Murko, Geschichte der älteren südsl. Litteraturen (1908); P. Popović, Pregled srpske književnosti (1920 s bibliografijom); V. Ćorović, Proučavanje stare srpske književnosti (Prosvetni Glasnik, sv. 3—6, 1922). *V. Ćorović.*

Zajednički izvor S. H. K. je u djelovanju Ćirila i Metodija u 9 vijeku. Tragovi srpsko-hrvatskog jezika mogu se u pisanim spomenicima konstantovati već u 10 vijeku, no prvi su potpuni spomenici iz 11 i 12 vijeka (Baščanska ploča 1100, Miroslavljevo evanđelje iz 2 polovine 12 vijeka). Političke i vjerske prilike, zatim različiti uticaji učiniše već u najranije doba hrvatske narodne dinastije, da nije pošla jedinstvenim smjerom. Na istoku, u srednjevjekovnoj Srbiji, razvila se, u nacionalnoj državi, uz punu političku i vjersku slobodu, bujnija književnost, koja je bila počela da ostavlja svoj uski crkveni okvir, dobivajući opće nacionalno i kulturno značenje. Na zapadu pak, među Hrvatima, nisu se zametci nacionalne književnosti mogli slobodno razvijati ni u doba hrvatske narodne dinastije (u 10 i 11 vijeku), a pogotovu kasnije kada su hrvatske zemlje potpale pod različite političke formacije (Ugarska, Habsburgovci, Venecija, Turska). Tako se S. H. K. već u najranije doba stala razvijati u više grupa, koje su živjele sa svojim posebnim životom, ili su veze među njima vrlo neznatne. Ta dioba književnosti izvedena je već u 11 vijeku u formalnom pogledu: kod Srba je prevladavalo ćirilovsko pismo, a Hrvati su zadržali glagoljicu. Taj rascijep, isprva samo formalan, postao je dublji, kad su se Srbi orijentirali prema pravoslavlju, a Hrvati prema katolicizmu. Kako se glagoljsko pismo kod Hrvata, za razliku od ćirilskoga kod Srba, čuvalo samo na uskom teritoriju kvarnerskog otočja i primorja, javili su se kasnije na hrvatskom području u knjizi, pored njega, i latinica i ćirilica. Pošto su uz to pisci različitih krajeva pisali i različitim dijalektima i služili se

različitim pravopisima, živio je svaki naš kraj odvojenim životom, i kulturna nastojanja u jednom kraju slabo su nailazila na odziv u drugom.

U svome razvoju prošla je S. H. K. uglavnom kroz ove tri faze: 1. Doba provincijalnih književnosti, koje imaju u prvom redu vjersko ili staleško obilježje. 2. Doba koncentracije književnih napora, kad književnici naročito ističu opće nacionalne ili socijalne tendencije (nacionalni preporod). 3. Doba kad se književnost odvaja od filologije, idući u prvom redu za umjetničkom vrijednošću (moderna književnost).

I. Doba provicijalnih književnosti. Iako je S. H. K. stara blizu 10 vijekova, njoj sve do 19 vijeka nedostaju tri glavna obilježja svake jake i istinske književnosti; ona nema općeg nacionalnog značenja niti kontinuiteta u svome razvoju, a njezina je književna vrijednost minimalna. Različite i promjenljive državne tvorevine, u kojima je naš narod živio, vjerski i duhovni pokreti, koji su iz tuđih zemalja dopirali u različite naše krajeve različitom snagom, bijahu uzrokom, da su pojedini krajevi našeg naroda stajali na veoma različitom stupnju duhovnog razvitka; dok je jedan kraj stupao paralelno sa zapadom, u drugome se, kroz vijekove, produžavao primitivni život.

Historici naše književnosti navode obično ove grupe provincijalnih naših literatura:

1. Svetosavska književnost, koja se počela razvijati u 11 vijeku, a u krajnjim se izdancima produžuje do u 18 vijek (v. Stara srpska književnost).

2. Hrvatska glagoljska književnost, čiji početci padaju u 10 vijek, a koja živi do u 19 vijek (v. Glagoljsko bogosluženje).

3. Dubrovačka književnost 15—18 vijeka (v. Dubrovnik).

4. Dalmatinska književnost 16—18 vijeka, koja se razvijala u gradovima mletačke Dalmacije (Split, Hvar, Zadar, Korčula, Vis i dr.), i kojoj su u ranije doba znatniji reprezentanti: Marko Marulić, Hanibal Lucić, Petar Hektorović, Petar Zoranić, Brno Krnarutić, Martin Benetević i mlađi Juraj Baraković, Šime Budinić, Bartol Kašić, Ivan Tomko Mrnavić, Ivan Ivanišević, Andrija Vitaljić, Petar Kanavelić, Jakov Mikalja, Jerolim Kavanjin i dr.

5. Hrvatska protestantska književnost 16 vijeka. Nosioci su joj hrvatski protestanti, koji su emigrirali u Njemačku i tamo štampali knjige, pomoću kojih su širili u našim krajevima novi vjerski pokret (Antun Dalmatin, Stepan Konzul Istranin, Juraj Juričić, Juraj Cvečić).

6. Kajkavska književnost 16—18 vijeka. Nastala je na teritoriju sjeverne Hrvatske (Zagreb, Varaždin). U svome najvećem dijelu ona ima vjerski i poučni karakter, a nosioci su joj uglavnom svećenici i redovnici (Antun Vramec, Juraj Habdelić, Nikola Krajačević, Ivan Belostenec, Juraj Ratkaj, Andrija Jambrešić, Juraj Mulih, Ivan Mulih, Grgur Malevac), uz nekoliko svjetovnjaka (Ivan Pergošić, Gabrijel Jurjević, Matija Magdalenić).

7. Književnost hrvatskih feudalaca 17 vijeka (Petar Zrinski, Katarina Zrinska, Frano Krsto Frankapan), sa više svjetovnim obilježjem.

8. Bosanska književnost 17 i 18 vijeka. Postala je u vezi sa radom katoličke crkve protiv reformacije a sa težnjom, da se vjerski prosvjetli narod i raširi uticaj katolicizma. Tvorci su joj bosanski franjevci (Matija Divković, Stepan Matijević, Pavao Posilović, Pavao Papić, Ivan Bandulavić, Ivan Ančić, Stjepan Marković-Margitić, Lovro Sitović-Ljubuški, Filip Laštrić i dr.).

9. Slavonska književnost 18 vijeka. Razvijala se u Slavoniji poslije oslobođenja od Turaka, a sadržaj joj je ili vjerski ili prosvjetno-ekonomski ili prigodni, uz neke čisto književne pokušaje. Predstavnici su joj: Matija Antun Reljković, Antun Kanižlić, Matija Petar Katančić, Vid Došen, Đuro Rapić, Emerik Pavić, Adam Filipović-Heldentalski i dr.

Izuzev Dubrovnik i Dalmaciju, sve su grupe provincijalnih S. H. K. u svome najvećem dijelu po svome nivou dokumenat pismenosti, a ne književnosti, a po svome sadržaju one nose pretežno crkveno obilježje. Proizišavši iz crkvenih potreba, naša stara književnost zadržala je svoj crkveni karakter sve do u 18 vijek. U njoj su se odražavali pokreti u katoličkoj crkvi ili izvan nje. Reformacija je izazvala protestantsku književnost i početke kajkavske književnosti, protivreformacija kajkavsku književnost 17 vijeka i bosansku

književnost, a ujedno je dala obilježje cijeloj dalmatinskoj književnosti 17 vijeka. Tek pojedini književnici, koji su se, ili socijalnim položajem ili obrazovanošću, uzdigli nad opći prosvjetni nivo svoga vremena, uspjeli su donekle da se otresu srednjevjekovnog duha.

Književna djela ovih provincijalnih književnosti ili su vjerskog ili pedagoškog ili moralističkog sadržaja. Njihova je jezgra kroz vijekove bila ista: da se zadovolje crkvene potrebe, da se crkvene pouke raširе u narod ili da se raširi kakav religiozni pokret. Ta se srednjevjekovna književnost iscrpljuje ponajviše u molitvenicima, zbirkama propovijedi, životima svetaca, moralnim poukama, katehizmima i t. d. Taj rad u većini nije ni originalan, nego se sastoji od prerada tuđih djela, prijevoda crkvenih knjiga, tumačenja i slično. Tek pojedini pisci uspijevaju, da kulturno-historičkim napomenama svojim radovima dadu veće značenje (Habdelić) ili onaj monotoni religiozni materijal učine ljupkijim, unoseći u njega različite pričice (Divković).

U drugom redu pisale su se knjige sa više pedagoškim karakterom. U trećem redu javlja se nastojanje, da se ovim religioznim ili pedagoškim motivima da pjesnički oblik. Tek izuzetno javljaju se pisci s nekim umjetničkim aspiracijama. Čitava uža Hrvatska daje do 17 vijeka tek dva dijela svjetovnog sadržaja (Vramčeva Kronika i Pergošićev Decretum), a do 18 vijeka samo 4 pisca, koji su izdavali stihove (Petar Zrinski, Pavao Ritter-Vitezović, Gabrijel Jurjević, Matija Magdalenić) bez naročite vrijednosti, a i od ovoga samo djela prve dvojice imaju svjetovan sadržaj. Interesantna književna pojava Frana Krsta Frankapana, sa svojim iskrenijim stihovima u ovo vrijeme protivreformatorskih tendencija (17 vijek), ne može se smatrati karakteristikom literature, jer njegove pjesme nisu bile štampane.

Izuzetak od ovoga čini dalmatinska književnost 16 vijeka. Razvijajući se pod talijanskim uticajima i pod mletačkom vlašću, a u blizini Dubrovnika, ona je već u svome početku imala veće umjetničke ambicije, stvarajući ljubavnu liriku, ep, dramu, ribarsku eklogu, pa čak i neke vrste romana. I po svom sadržaju ona je šarenija. U njoj ima i patriotskih i religioznih i erotičkih elemenata. Međutim ta je književnost poslije prvih uspjelih početaka u 16 vijeku u daljem razvoju pod uticajem crkve pošla putem ostalih trupa, pa je i u njoj u svemu nadvladao vjerski momenat. Pa ako se uz prijevode psalama, molitvenike i slično u njoj javljaju i djela u stihovima (Mrnavić, Kavaljin i dr.), u njima se redovno ističu religiozni momenti, bez obzira na to, da li su autori svećenici ili svjetovnjaci. To vrijedi uostalom i za pjesnička djela sjeverne Hrvatske, koliko su se sporadički javljala (Magdalenić, Jurjević).

Izuzevši srpsku srednjovjekovnu književnost, sve ostale grupe S. H. K. razvijale su se među katolicima, i u najvećem dijelu književne produkcije radilo se uglavnom o tome, da se uticaj katoličke crkve u našem narodu učvrsti ili pokoleba. Rimska crkva, sa svojom težnjom za univerzalnošću i nivelacijom nacionalnih osobina, nije bila sklona razvijanju narodnih literatura. Tek poslije uspjeha protestantskih pisaca pomoću knjiga, dala je i ona svome svećenstvu upustva, kako će na isti način u narodu učvrstiti njezin duh. Najveći dio naše stare književne produkcije u vezi je s tim nastojanjem katoličkih redova (Jezuiti, Franjevci, Pavlini, Dominikanci), da učvrste katolicizam, i zato je duh te književnosti svuda isti, a razlika je samo u načinu, kako se ova težnja htjela provesti. Jednom je ta težnja bila blaga, proniknuta iskrenim naporom za podizanjem zanemarenog puka (bosanski Franjevci), a drugi put njeni nosioci, i uza sve svoje prosvjetne težnje, ne mogu da prikriju svoj ofenzivni i ekskluzivno-moralistički karatker, po kome crkva ima da dominira nad cijelim javnim i privatnim životom. U jezgri taj je duh naše stare književnosti ostao kroz vijekove isti: s istom onom vatrenošću, s kojom je rimska crkva u ranom srednjem vijeku progonila ostatke stare vjere, progonili su i hrvatski protiv-reformatori 17 vijeka iz naroda sve ono, što nije odgovaralo načelima borbene crkve (Krajačević, Habdelić). Još su u 18 vijeku, i među katolicima i među pravo-

slavnima, najpopularniji bili životi svetaca, puni praznovjerja iz srednjega vijeka.

U književnosti s takvim duhom rijetkost su čisto književne ambicije, a pogotovu književne vrijednosti. Od beletrističkih pokušaja najviše uspjelih strana imaju dalmatinski pisci (Hektorović, Zoranić, Lucić). U sjevernoj Hrvatskoj činili su pjesničke napore neki svjetovnjaci (Petar Zrinski, Frano Krsto Frankapan, Pavao Ritter-Vitezović), nastojeći, da uhvate veze s dalmatinskom književnošću, ispunjavajući svoja djela heroičko-patriotskim elementima. Značenje ovih napora je u sadržaju, a ne u književnoj vrijednosti. Više beletrističkih pokušaja pokazuje Slavonija u 18 vijeku (Katančić, Kanižlić), ali ni tu nema izrazitog pjesničkog talenta.

Cijela stara S. H. K. ima ekskluzivno staleški značaj. Književna djela s pjesničkim aspiracijama stvorena su ili od plemića ili od svećenika, te su, već po svome duhu i formi, bila nepristupna neškolovanim ljudima. Iz naše starije beletristike izbija prema puku ili preziranje ili ravnodušnost, a tek u izuzetnim slučajevima govori se o pučanima sa simpatijom (Hektorović, donekle P. Zrinski). Književnost pak s religioznim tendencijama već je sama po sebi takva, da ona sama ne vodi puk do samostalnog mišljenja, već hoće da ga učvrsti u nauci crkve. Izuzetak od toga čine hrvatski protestantski pisci 16 vijeka. Rekrutirajući se iz redova hrvatkih glagoljaša, na koje je službena crkva gledala neprijateljski, oni u protestantizmu nisu gledali toliko vjerski pokret, koliko su u njegovoj nacionalnoj strani vidjeli mogućnost, da se duhovno pridignu zapuštene narodne mase. Oni su u protestantizmu našli način, kako da dadu štivo narodu, koji još nije vidio knjiga na svom jeziku. U ovom socijalnom osjećanju bliski su im bosanski Franjevci 17 vijeka.

Od ovih pojedinih grupa književnosti najviše je kontinuiteta u svome razvitku i najviše nacionalnog karaktera s vremenom dobivala srpska srednjovjekovna književnost. Dubrovačka je književnost u svome razvitku pokazala najviše kontinuiteta, iako radi svoga lokalnog obilježja nije mogla imati šireg zamaha. Glagoljska je pak književnost pokazala u svome životu najviše žilavosti no nije imala snage, da prodre na širu narodnu teritoriju. Inače su se ove književnosti razlikovale već i formalnim svojim elementima. Svetosavska književnost i bosanska književnost 17 i 18 vijeka pisane su ćirilicom. No dok je prva pravoslavna, sa srpsko-slavenskim jezikom, bosanska je književnost katolička, na narodnom jeziku; mlađi pisci u njoj pišu latinicom. Dalmatinska je književnost štampana ponajviše čakavštinom i latinicom, pravopisom udešenim prema talijanskom pravopisu, ali se u doba protivreformacije upotrebljava i ćirilica, uz štokavštinu. Kajkavska je književnost štampana latinicom i pravopisom udešenim prema madžarskom. Protestanti su svoje knjige štampali nekom mješavinom dijalekata, latinskim, ćirilskim i glagoljskim slovima. Knjige slavonskih pisaca štampane su štokavski, latinicom, s posebnim slavonskim pravopisom.

Izuzevši svetosavsku književnost, pisci stare S. H. K. ne slažu se ni u nazivu, kojim zovu svoj jezik i književnost. U Dubrovniku sve do 18 vijeka prevlađivao je naziv slovinski; u ostaloj Dalmaciji uz naziv hrvatski javlja se i slovenski, u užoj Hrvatskoj (Habdelić) slovenski, u Slavoniji slavonski, dok u Bosni Franjevci ćirilicu zovu srpskim pismom, a jezik slovinskim. Sve je to bilo uzrok, da su naše stare književnosti, u svom velikom dijelu bile više produkt pojedinačnih nastojanja nego skupnog književnog rada. Stoga ni pojedine provincijalne književnosti nemaju određenih centara. O književnim centrima može se možda govoriti s obzirom na Hvar 16 vijeka i Zagreb 17 vijeka (Habdelić). Nisu uspjeli ni pokušaji, da se književni život potpomogne osnivanjem štamparija (Crna Gora, Rijeka, Zagreb). Najveći dio naših knjiga štampan je u stranim zemljama (Italija, Njemačka).

Nekih veza između pojedinih provincijalnih književnosti je ipak bilo. Književnici iz dalmatinskih gradova poznavali su dubrovački književni rad. Petar Zrinski, pisac uže Hrvatske, imao je veza s drubrovačkim književnicima. Dalmatinski pisci (Brno Krnarutić) obradivali su mo-

tive uže Hrvatske. Slavonac Kanižlić nalazio je poticaja u Dubrovniku, a cijela slavonska književnost imala je veza s Bosnom, jer su joj nosioci bili u velikom dijelu Franjevci. Hrvatski protestanti rekrutirali su se iz glagoljaških redova. U dubrovačkoj književnosti ima motiva iz srednjovjekovne Srbije. No te su veze samo sporadične. Književnosti pojedinih provincija zbog formalnih momenata (jezika i pravopisa) ostale su ograničene na uzak teritorij, ne mogući zbog toga da se intenzivnije razviju. Kroz vijekove su se ponavljale tužbe naših književnika na usamljenost i na nerazumijevanje sa strane publike (Zoranić, Baraković, Habdelić, Vitezović).

S obzirom na rascjepkanost književnosti i nemogućnost jače akcije, u njoj se već rano javljaju pokušaji, da se stvori jedan književni jezik i jedan pravopis, ili za sve Srbohrvate, ili bar za katolike. Praktički su to pitanje htjeli najprije riješiti hrvatski protestanti. Oni su imali pred očima cio naš narod, podijeljen slovima, vjerom, dijalektima; nastojali su, da svojim knjigama prodru u sve naše krajeve, štampajući svoje knjige glagoljicom, ćirilicom i latinicom i nekom mješavinom dijalekta. U istom smislu, imajući pred očima cijelo srpsko-hrvatko jezično područje, radili su i protivreformatori (Šime Budinić i Bartol Kašić), s tendencijom, da uvedu štokavštinu kao književni dijalekt. Drugi pak pisci (Habdelić, P. Zrinski) htjeli su ta pitanja riješiti praktično. Svi stariji gramatičari i leksikografi trudili su se, da ma kako uklone taj problem, no bez uspjeha, jer se nitko za njima nije poveo.

Na izlasku iz našeg srednjeg vijeka četiri su jača pisca, koji svjesno i konzekventno hoće, da probiju uski provincijalni ili staleški i vjerski okvir S. H. K., spremajući teren za pobjedu općih nacionalnih tendencija: Pavao Ritter-Vitezović, Andrija Kačić-Miošić, Matija Antun Reljković i Dositije Obradović.

Pavao Vitezović prvi je u S. H. K. (u 17 vijeku) jasno i svjesno naglasio nacionalnu stranu književnog rada, i ujedno istakao šire pojmove. Kao austrijski dvorski historik on je pokretač veliko-hrvatske ideje, izvodeći na osnovi hrvatskog državnog prava, da austrijski vladari treba da zauzmu od Turaka Srbiju, Bosnu i Hercegovinu. Kad se uzme u ozbir, da je on ujedno propagator štokavštine kao književnog narječja i reformator pravopisa, njegov je zahtjev u svojoj jezgri prvi svjesno izrečeni plan o ostvarenju jedinstva našeg naroda. Ujedno je Vitezović izdavač i književni organizator u Hrvatskoj; on je u Zagrebu bacio na tržište više knjiga nego inače mnoge decenije.

Andrija Kačić-Miošić je sa svojim Razgovorom ugodnim naroda slovinskoga (u 18 vijeku) prvi pučki pisac, koji svjesno i konzekventno radi za široke slojeve naroda s tendencijom, da mu u zgodnoj formi (narodni deseterac) dâ historičku istinu o svim granama južnih Slovena, bez obzira na pleme i vjeru.

Matija Antun Reljković i Dositije Obradović djeca su 18 vijeka, vijeka prosvjetiteljstva, i oni zapravo čine prijelaz od stare srednjovjekovne provincijalne književnosti k općoj nacionalnoj književnosti, i prvi i drugi rade za široke slojeve na ekonomskom i prosvjetnom području, s glavnom težnjom, da podignu opći niveau naroda. Iako je Reljković naglasio više ekonomsku, a Dositije Obradović više etičku i prosvjetnu stranu, i jedan i drugi dolaze u sukob s našim srednjim vijekom i srednjovjekovnim duhom starije S. H. K., s težnjama i nazorima crkvenih ljudi. Dositije to čini otvoreno, upućujući na praznovjerice i ludosti svetinjičenja i različitih žitija, kao na uzrok opće narodne zaostalosti, a Reljković je izazvao otpor nekih crkvenih elemenata već samom činjenicom, što se upuštao u poslove narodnog prosvjećivanja.

U ova četiri pisca istaknuti su elementi za stvaranje jače nacionalne književnosti: njezin opći socijalni karakter, misao nacionalnog jedinstva i prevladavanja sredovječnog duha. Pavle Vitezović nije našao nikakva odziva; Kačić je, kao i Reljković, uspio, da se raširi u najšire slojeve i udaljene krajeve našeg naroda, među Srbe i među Hrvate, dok je Dositije (Reljković manje) zapravo ne samo preteča, nego i jedan od tvoraca novije S. H. K., kad ona izlazi iz srednjeg vijeka i razbija provincijalne okvire.

II. Koncentracija književnih težnja i nacionalni preporod. Ranije provincijalne književnosti, koje su u pojedinim srpskohrvatskim krajevima nastajale kao produkt zasebnih prilika tih krajeva, tokom 18 vijeka ili su zakržljavile ili ih je nestalo sasvim. U 18 vijeku razvija se doduše slavonska književnost sa spomenutim piscima. Po nekim svojim reprezentantima ona je sasvim moderna, u duhu prosvjetiteljstva 18 vijeka (Reljković, Adam Filipović Heldentalski, Vid Došen), no po raširenosti ostala je i ona provincijalna.

S. H. K., specijalno u drugoj polovini 18 vijeka, razvijala se uglavnom u dvije grane, koje s vremenom i po svome duhu ljube srednjovjekovni karakter, prodiru tokom decenija sve dublje u narod i postaju sadržajno sve bogatije. To je s jedne strane kajkavska književnost, s centrumom u Zagrebu, a s druge strane srpska književnost slavenske i ruske redakcije, s centrima najprije u Beču a zatim u Pešti i konačno u Novom Sadu.

Iako se kajkavska književnost razvijala od 16 vijeka veoma mršavo, ipak se kroz dva stoljeća razvila neka književna tradicija, izgradio se književni jezik i stvorila sredina, koja je s vremenom postala sposobna da, pored molitvenika i života svetaca, prima i djela višeg kvaliteta. Kajkavska Hrvatska postala je, tokom historičkih procesa, jezgra državopravne Hrvatske, a tako i centar kulturnih narodnih težnja. Vrhunac svoga razvitka postigla je kajkavska kulturna sredina krajem 18 i početkom 19 vijeka.

Paralelno s okupljanjem Hrvata kajkavaca oko Zagreba i produbljivanjem kajkavske književnosti, razvija se kod ugarskih Srba u 18 vijeku nova srpska književnost, čije su veze sa starom srednjovjekovnom književnošću sasvim neznatne. Ta književnost u svome početku (krajem 17 vijeka i u 18 vijeku) ima da u prvom redu zadovolji crkvene potrebe. Ona se, što se jezika i tendencija tiče, nastavlja na tendencije srednjovjekovne srpske književnosti: pišu se knjige za obrazovanje klera, spisi za odbranu ugroženog pravoslavlja u Austriji, pa se postepeno prelazi na historiju, putopis, biografiju, prijevode pa i stihove. Sva se ta književnost razvila na teritoriji Ugarske i Slavonije, među emigrantima iz Srbije, a začetnici su joj kaluđeri (Kiprijan Račanin, Jerotej Račanin, Gavrilo Stefanović Venclović i dr.), uz neke svjetovnjake (Đorđe Branković). Što je položaj srpsko-pravoslavne crkve u Austriji bio teži, toliko je i karakter ove književnosti bivao više crkven, a koliko se taj položaj popravlja, specijalno za Josipa II., postajala je i ona obimnija i sadržajem bogatija. Srpsko se građanstvo u Ugarskoj ugledom sve više dizalo. Pomoću Rusa otvarane su u Slavoniji srpske škole, i broj intelektualaca je rastao; ruskim uticajima ušli su u jezik elementi ruskog jezika, a time se književnost odmakla od naroda. No među inteligencijom ona je živjela i napredovala. U ovoj slavenosrpskoj književnosti javljaju se stihovi, prigodne pjesme, historička djela o prošlosti Srba, prevode se romani, drame, nastaju originalni romani, originalne pjesme. Nosioci ove književnosti (Zaharija Orfelin, Hristifor Žefarović, Pavle Đulinac, Jovan Rajić, Jovan Muškatirović, Manojlo Janković, Gligorije Trlajić, Atanasije Stojković, Pavle Solari i dr.) rekrutirani su već iz različitih staleža. Ova slavenosrpska književnost stvara prvi srpsko-hrvatski književni almanah (Slavenosrpski Magazin, 1768), novine (Serpskija povsodnevnija novini, 1791). Jovan Rajić piše 1768 historiju, u kojoj prikazuje Srbe, Hrvate i Bugare.

Sličan je razvoj bio i u kajkavskoj književnosti. Ona je postepeno napuštala raniji crkveni i pedagoški karakter, a primila je više svjetovno obilježje. Poslije perioda crkvenih i školskih drama javili su se u njoj pokušaji originalne svjetovne drame (Tito Brezovački), prevodilo se (Matija Jandrić), stvarana je humoreska (J. Lovrenčić), izdavale su se poučne knjige, kalendari. I ovdje se javila neke vrste novina (Grgur Malevac), pa čak i neka vrsta historije literature (Toma Mikloušić). Kajkavska književnost je stvorila i početke novele (I. Nađ), a T. Mikloušić je razvio i priličan izdavački rad. Ova kajkavska književnost ima relativno veliku vrijednost. Tita Brezovačkoga Diogeneš dobivao je na pozornici i

poslije sto godina aplauze, a Petrica Kerempuh J. Movrenčića u narodu je i danas popularan.

I slavenosrpska i kajkavska književnost 18 vijeka i prve polovine 19 vijeka uspjele su da uđu u šire slojeve naroda nego dotadanje provincijalne književnosti. Ako one i nisu postale općom svojinom naroda, postale su bar vezom između narodnih inteligenata. Hrvatska kajkavština 18 i prve polovine 19 vijeka reprezentira izgrađen književni jezik, a slavenosrpski jezik, iako je umjetna tvorevina bez određenih pravila, tokom decenija je postao doista jezikom inteligencije i svećenstva. Ove su književnosti imale naglašenu nacionalnu notu. One su u nekim svojim pojavama imale i šire socijalne tendencije i umjetničke pretenzije. Slavenosrpski jezik je zbog defenzivnog položaja Srba u Austriji bio postao i borbenim oružjem. Postavši jezikom cijele narodne inteligencije, on je književnosti omogućivao jači razmah nego kajkavsko narječje svojim piscima, te se slavenosrpska književnost razvijala bujnije nego kajkavska. Obje su književnosti doživjele svoje najljepše dane za vrijeme prosvjetiteljstva (krajem 18 vijeka i početkom 19 vijeka). No i jedna i druga su imale u svojoj unutrašnjosti nešto negativno. Slavenosrpski jezik bio je sa zastarjelim i ruskim formama teško razumljiv neškolovanim ljudima, kajkavsko pak narječje, iako narodno, bilo je ograničeno na razmjerno uzak teritorij (zagrebačka, varaždinska i bjelovarsko-križevačka županija), te je stoga bilo nerazumljivo čakavcima i štokavcima. Iako jedna i druga znače napredak prema pređašnjoj rascjepkanosti u književnosti i prikupljavanje književnih snaga u dva smjera, one ipak ne mogu da stvore jake i bujne nacionalne književnosti. U vrijeme, kada kod evropskih naroda počinje da se naglašuje nacionalna misao, kad se, zbog općih nacionalnih interesa, napuštaju s jedne strane interesi pojedinih krajeva, a s druge smanjuje razmak između inteligencije i naroda, postale su i jedna i druga književnost nesavremenima.

Slavenosrpski jezik stao je napuštati već Zaharija Orfelin, no bez naročitog uspjeha. Radikalniji je bio Dositije Obradović, koji je svoja djela pisao narodnim jezikom. Iako je on po svojim prosvjetnim tendencijama imao posljednika (Pavle Solarić, Jovan Muškatirović), ipak je slavenosrpski jezik i dalje ostao jezik književnosti.

Paralelno s borbom protiv umjetnog slavenosrpskog jezika u Srba, javila se kod Hrvata pravopisna borba (Maksimilijan Vrhovac). Ali tek prva polovina 19 vijeka postavila je sebi za princip: narodni jezik sa svojim najraširenijim narječjem, štokavskim, ima biti književni jezik, a zastarjeli pravopisi imaju se udesiti prema potrebama živog jezika.

Za pobjedu toga principa uložio je cijelo svoje životno djelo Vuk Stefanović Karadžić na srpskoj strani, a na hrvatskoj strani digao se za nju ilirski pokret.

Cijela S. H. K. u prvoj polovini 19 vijeka ima glavno obilježje: naglašavanje nacionalne ideje s težnjom, da se stvori jedna literatura za cio narod, na jednom dijalektu i na jednom pismu. Ipak, u radu oko toga cilja ima bitnih razlika između prilika među Srbima i među Hrvatima.

Srbija prve polovine 19 vijeka postajala je sve slobodnijom državom, dok su u Hrvaskoj prilike radi ofenzivnog madžarskog nacionalizma bivale sve gore. Među Srbima je slavenosrpski jezik, zaslugom crkve, postao bio ipak nekim općim govorom bar inteligencije; književnost na njemu davala je, i poslije Dositeja, pisaca, koje je narod zavolio (Milovan Vidaković, Lukijan Mušicki, Joakim Vujić, Sima Milutinović i dr.). U Hrvatskoj su naprotiv nacionalne prilike postajale takve, da su i sami mlađi reprezentanti kajkavske književnosti (Štoos, Kundek) očajavali nad budućnošću naroda. Među Srbima je borba bila uperena protiv zastarjelog i umjetnog jezika, koji je u svojim osnovama ipak bio narodni, u Hrvatskoj se prema prezrenom jeziku naroda dizahu jezici latinski, njemački, madžarski, jezici tuđi, no u isto doba i s tradicijom i s državnom vlasti uza se. U Hrvatskoj je borba za narodni jezik značila ujedno borbu za nacionalno održanje; u Srbiji je ona imala pretežno filološki, a tek u drugoj liniji socijalni karakter. To je sve odredilo i granice pokreta i njegovo trajanje, i odlučivalo je

žestinu borbe. Vuk Karadžić, iako je s vremenom upoznao cio srpsko-hrvatski narod, ostao je uglavnom srpski pisac, čiji je sav rad bio posvećen prilikama kod Srba. Ilirski je pokret naprotiv kao svoje osnovno obilježje isticao nacionalno jedinstvo Jugoslovena, a književnost je za stvaranje toga jedinstva bila samo sredstvo. Za poznavanje toga vremena karakteristično je, što su nosioci ilirskog pokreta u prvom redu kajkavci-Hrvati iz onog kraja, koji je imao najviše književnih tradicija. Vuk je pak sa svojim idejama došao iz Srbije, a protiv njega su se borili ogorčeno baš oni krajevi, gdje su literarne tradicije bile jake. S obzirom na sve ovo, bilo je i trajanje jezičnih borba različito. Ilirski pokret, razvijajući se kao nacionalni pokret elementarnom snagom u četvrtom deceniju 19 vijeka, došao je u svojoj jezičnoj strani u istom deceniju do pobjede; Vuk Karadžić je tek pod kraj svoga života gledao plodove svoga rada.

U svojoj jezgri i Vuk i ilirski pokret htjeli su isto: štokavsko narječje južnog govora kao književno narječje. U pogledu pisma Vuk je imao trajno na pameti samo ćirilicu i reformu ćirilovskog pravopisa, dok je glavni dio Iliraca mislio samo na latinicu. Od znatnijih Iliraca samo bi A. T. Brlić bio volio ćirilicu, a i Gaj kao da se 1838 bavio mišlju, da Danicu izdaje ćirilicom, no do ostvarenja te misli nije došlo. Protiv Vuka diglo se gotovo listom svećenstvo i najveći dio starijih i uglednih književnika, a mlađe pokoljenje stalo je uz njega. Uz ilirizam je stala većina kajkavskih književnika već i u početku. 1835 počele su izlaziti Narodne Novine i Danica u kajkavskom narječju, a već 1836 uvedena je štokavština s Gajevim pravopisom. Protiv toga je ostao u trajnoj opoziciji samo jedan kajkavski književnik, Ignjat Kristijanović. Opozicija ostalih kajkavskih elemenata protiv bacanja njihova dijalekta iz književnosti, koliko je u političkom pogledu i bila jaka, nije u književnosti došla jače do izražaja, jer su je vodili kulturno inferiorniji elementi. Međutim, bez obzira na različito trajanje jezičnih borba u pojedinim krajevima, u prvoj polovini 19 vijeka formirao se u S. H. K. jedan književni jezik, štokavsko narječje, samo s tom razlikom, što su Srbi uzeli istočni govor i ćirilicu, a Hrvati južni govor i latinicu. 1851 imali su glavniji srpsko-hrvatski književnici dogovor, na kome se viječalo, kako da se jedinstvo provede do kraja, jer jedan narod treba da ima jednu književnost, no to nije donijelo praktičnih posljedica. Može se reći, da su jezične borbe definitivno završene polovinom 19 vijeka, kada je Vukov pravopis uveden u Srbiju, i kada je posljednji branič kajkavštine, Ignjat Kristijanović, napustio borbu.

Kroz cijelu prvu polovinu 19 vijeka S. H. K. pokazuje veliko šarenilo u jeziku, govorima, pravopisu. Među Srbima, gdje su književne borbe bile oštre, i gdje je Vuk stajao isprva gotovo osamljen protiv velikog dijela narodne inteligencije i svećenstva, pisci su ili svjesno ostali kod slavenosrpskog jezika, ili su naročito isticali svoje pristajanje uz Vuka. Tek po koji skeptičniji čovjek ostao je po strani. U Hrvatskoj nije bilo prave opozicije, no zato su se propagatori štokavštine borili s nepoznavanjem jezika.

Bez obzira na prevlađivanje filološkog interesa nad čisto književnim, bez obzira na jezik i pravopis pojedinih pisaca, prva polovina 19 vijeka znači bujan polet S. H. K. u svim pravcima. To je doba, kada se, pod vodstvom nacionalne ideje, stvaraju solidne osnove našeg kulturnog života, i kada se javlja velik niz pisaca, koji žele taj život produbiti u svim pravcima. Ovo je doba dalo velikog reformatora pravopisa, borca za pobjedu narodnog jezika u književnosti i skupljača narodnih umotvorina, Vuka Karadžića, velikog organizatora Ljudevita Gaja, jednog od najvećih genija našeg naroda P. P. Njegoša.

U prvoj polovini 19 vijeka razvijala se lirika u više pravaca. (Lukijan Mušicki, Antun Mihanović, Stanko Vraz, Branko Radičević, Petar Preradović i dr.), stvarala se drama (Jovan St. Popović, Dimitrije Demeter, Ivan Kukuljević), ep (Ivan Mažuranić, Sima Milutinović, P. P. Njegoš i dr.), njegovao se putopis (Joakim Vujić, Antun Nemčić), novela i roman (Milovan Vidaković, J. St. Popović, Dragojla Jarnevićeva, Antun Nemčić), stvarani su zameci ka-

zališnog života (Joakim Vujić, Dimitrije Demeter), pa se od diletantskih družina došlo i do stalnih kazališta (Novi Sad, Zagreb), nacionalne opere (Vatroslav Lisinski). U to se doba pokreću književni listovi (Srpski Letopis 1825, Danica 1835, Podunavka 1843), almanasi (Zabavnik 1815, Karadžićeva Danica 1826, Vrazovo Kolo 1842, Demetrova Iskra 1844 i dr.), osnivaju se književna društva za izdavanje i raspačavanje knjiga (Matica Srpska, Matica Ilirska). U Hrvatskoj su za vrijeme ilirizma naročito značajne bile čitaonice, koje su, među ostalim, imale zadatak, da populariziraju književnost. O književnosti se diskutira, o njoj se drže predavanja, počinje se javljati kritika, isprva filološka, no kasnije sve više s književnim kriterijima (Stanko Vraz), javljaju se pokušaji estetike i poetike (Đorđe Maletić, Jovan Subotić), stvaraju se jače književne veze. Iako su se književnosti Srba i Hrvata, zbog različitih političkih interesa, razvijale dosta odvojeno, njihovi su glavni nosioci bili u trajnim vezama. Vraz je bio saradnik Letopisa Matice Srpske, knez Miloš je novčano podupirao nastojanje Iliraca, a Vuk je bio u prepisci s istaknutijim vođama ilirskog pokreta. Književnost postaje opće nacionalnom, pa u književnome radu u centralnim književnim organima sarađivahu ljudi i iz krajeva, koji su nekada živjeli odvojenim kulturnim životom (Bosna, Dalmacija, Slavonija).

U ovo vrijeme specijalno nacionalnih interesa glavni sadržaj S. H. K. sačinjavali su nacionalni motivi. Među Srbima su opjevani ili nedavni veliki događaji ustanka (Karađorđe, Miloš, Hajduk Veljko) ili su se iznosili dokumenti prošle veličine (Kosovo). U cijeloj S. H. K. uživala je u to doba naročito poštovanje Crna Gora, kao kraj, koji nije nikada potpuno priznao tursku vlast. Među Hrvatima, koji su živjeli u ogorčenoj borbi za nacionalno održanje, pogled je bio više uperen u samostalnost i budućnost. To je bilo doba, kada je pjesnik pjesmom htio da zanosi na požrtvovanje za domovinu, kad su uznošeni veliki ideali jugoslovenstva i slovenstva. I tu se katkada zalazilo u prošlost (Teuta, Juran i Sofija, epske pjesme Branka Radičevića, historički romani M. Vidakovića). To je doba nacionalnih davorija, budilica, napitnica, doba lirike, u kojoj se u isto vrijeme uznosi i draga i domovina. Dok je u prošlim vijekovima književnik bio rijetkost, u ovo doba nacionalnog zanosa htio je da bude pjesnik svatko, tkogod zna pisati, i smatrao je to nacionalnom dužnošću. Književni interes nije bio ograničen samo na originalno stvaranje nego i na književnu prošlost, specijalno je u to doba došlo do izdavanja starih dubrovačkih pisaca (Gundulić, Đorđić).

U ovo vrijeme, kada je prevlađivala nacionalna nota, ipak je cjelokupna S. H. K. imala dublji socijalni značaj nego što je to bilo prije. Već sama borba za narodni jezik kao književni jezik značajna je sa socijalnog gledišta. No taj se socijalni interes i produbljuje. U ovo doba, kad se život u Evropi nalazio na prekretnici od feudalizma k demokratizmu, naročito je značenje dobivao narod i sve ono, što je s njime u vezi. Kao i u Evropi, u prvoj polovini 19 vijeka vladao je i u S. H. K. naročiti interes za narodnu poeziju. Pored genijalnog sabirača Vuka, gotovo se svaki drugi književnik više ili manje bavio skupljanjem narodnog blaga. U to se doba stvaraju počeci nacionalnih nauka: etnografije, filologije, nacionalne historije, literarne historije i dr. Taj socijalni interes ne iscrpljuje se samo u skupljanju narodnih umotvorina, već se i u književnim djelima naročito ističu socijalni momenti. Te su činjenice doprinijele, da je S. H. K. prve polovine 19 vijeka sve više ulazila u šire slojeve, gubeći svoj uski, staleški značaj. Dok su u prošlim vijekovima tek neki književnici uspjeli, da steku popularnost (Kačić, Reljković, Obradović), a knjige su štampali samo imućniji književnici na svoj trošak, bez obzira na književno tržište, u ovo doba počinju i širi slojevi osjećati potrebu lektire. Književnik dobiva naročit ugled; pa ako se još ne može govoriti o stalnoj književnoj publici, knjige se ipak rasprodaju.

Kao što je u prvoj polovini 19 vijeka vladalo vrenje u pitanju jezika i pravopisa, tako je to bilo i doba vrenja u pitanju književnih pravaca. Književne tradicije su u nas bile malene. Stara dubrovačko-dalmatin-

ska književnost bila je poznata samo u zapadnim krajevima, a na istoku nikako. U vrijeme, kada su se stvarali osnovi naše moderne književnosti, kada se imao stvoriti pjesnički jezik i književne forme, među našim književnicima vladala je pometenost, kojim putovima treba ići. U prvo vrijeme 19 vijeka prevlađivale su forme stare klasične metrike (Mušicki, Mažuranić, Hadžić, donekle i Preradović). Među književnicima ilirizma vladale su naročite simpatije za dubrovačku književnost i njezin način izražavanja. Tek uticaju Vuka Karadžića i ugledu, što ga je postigla narodna poezija, treba zahvaliti, što je naša književnost pošla njezinim tragovima (Radičević, Mažuranić, Vraz, J. Nović i P. P. Njegoš). I inače su kroz S. H. K. toga vremena strujali različiti uticaji: s jedne strane vidimo u njoj staroklasičnu frazeologiju, a s druge jak uticaj savremene njemačke romantike; s jedne strane slijepo povođenje za dubrovačkim pjesnicima, a s druge za narodnom pjesmom. Ti su uticaji često bili samo spoljašnji; pisac nije prodro u duh literature, za kojom se povodio. Nije se gledalo čak mnogo ni na originalnost; mnoga, inače popularna djela, u velikom su dijelu bila imitacija stranih uzora ili smjesa tuđeg i vlastitog (romani Milovana Vidakovića, Juran i Sofija od Iv. Kukuljevića, putopis Antuna Nemčića, komedije J. St. Popovića i dr.).

Nastajući kao oruđe u nacionalnoj borbi i pridizanju, a razvijajući se pod utiskom oštrih filoloških borbi, S. H. K. prve polovine 19 vijeka nije išla za naročito umjetničkim ciljevima, niti su u njezinom životu odlučivali čisto književni momenti. Pisce su cijenili u prvom redu s gledišta, da li pišu dobrim narodnim jezikom, da li je neko Vukov protivnik ili pristaša. Dubok inače pisac, J. St. Popović, nije dugo vremena bio cijenjen samo radi toga, što nije pisao Vukovim jezikom; na najboljeg srpskog liričara prve polovine 19 vijeka, Branka Radičevića, napala je starija generacija, jer je stao da piše narodnim jezikom, dok je, obrnuto, Jovan Hadžić, inače inteligentan čovjek, ostao radi svojih polemika s Vukom kroz generacije i generacije u omrazi. Specijalno je Ilircima kajkavcima, koji su slabo znali štokavski, mnogo imponirao svaki onaj, koji je to znao. U ovo doba specijalno filoloških interesa jedini je Stanko Vraz kušao kod Hrvata, da naglasi specijalno umjetničke, literarne interese pored filoloških i nacionalnih, no bez uspjeha. Pokušaj književne kritike na spisima patriotskih pjesnika smatrao se gotovo nacionalnom izdajom. Kao što je Milovan Vidaković pisao svoje romane zbog moralne i patriotske tendencije, kao što je moralizirao i pedagogizirao Joakim Vujić, a J. St. Popović u svojim komedijama poučavao, tako je najveći dio srpsko-hrvatskih književnika ovoga doba htio da svojim radom vrši patriotsku misiju. U ovo vrijeme pisane su ljubavne pjesme zato, da se za nacionalnu ideju predobije ženski spol, drama zato, da se možemo iskazati nacionalnim komadima s patriotskom tendencijom, a komedija, da se publika može nasmijati.

U mnoštvu ljudi, koji su u ovo vrijeme radili književno i uživali ugled književnika, najveći dio ima samo literarno-historičku važnost. U nekoliko decenija književnosti ustao je samo St. Vraz u obranu književnih interesa, a J. St. Popović je u svojim djelima nekoliko puta karikirao savremenog pisca i pjesnika. U mnoštvu književnih imena samo je nekoliko istinskih umjetnika znalo, da ovomu monotonom patriotskom materijalu da svoju notu, da ga istinski osjeti i dade mu trajnu pjesničku formu. Ponajviše su to pisci, koji su stajali nešto dalje od čisto filoloških i političkih borbi. To je Njegoš, koji je jednomu patriotskom motivu u Gorskom Vijencu dao duboku filološku podlogu, Mažuranić, najkonstruktivniji pjesnik ilirizma, Preradović, sa svojom istinskom lirskom notom i melankoličnim tonom, Vraz, sa svojom sjetnom lirikom i kritičkim sastavcima, J. St. Popović, sa svojim prodirnim pogledom u unutrašnjost ljudi, A. Nemčić, sa svojom iskrenom lirikom mladenačke obijesti i tugom zbog slutnje rane smrti. No u borbama i polemikama, koje su se vodile, književni momenti su igrali sasvim uzgrednu ulogu. Ipak, i ovakva literatura, kad su ljudi uživali već u samom kvantitetu stvaranja, bez obzira na kvalitet, ima silno značenje. Ona je stvorila atmosferu za stvaranje jače književnosti, naba-

cila je književne forme, načela je probleme i prorešetala mogućnosti, kojima može da disponira naš književni jezik. Time su stvorene nužne predispozicije, da se u književnom životu pođe dalje, s naglašavanjem njezinih umjetničkih elemenata.

III. Moderna književnost. Oko polovine 19 vijeka S. H. K. imala je jedan književni jezik, štokavsko narječje, s tom razlikom, što je kod Srba prevladao istočni govor s ćirilicom, a kod Hrvata južni govor s latinicom. Hrvatskim književnim centrom ostaje Zagreb, a kod srpskog dijela naroda pomiče se on iz Austro-Ugarske, iz Novoga Sada, u Srbiju, u Beograd, filološka su natezanja doduše trajala još neko vrijeme i kod Hrvata (zagrebačka i riječka škola, Veber i Kurelac), i kod Srba, gdje su se konzervativci teško privikivali na Vukov pravopis, no uglavnom je pitanje književnog jezika bilo riješeno. Poslije toga književnost je gubila svoj pretežno filološki značaj i isključivo nacionalističko obilježje, i postajala je sposobnom za dublje i književnije probleme. Polemike i borbe generacija u drugoj polovini 19 vijeka i u 20 vijeku vode se sve više o čisto književnim pitanjima. Tako književnost postaje sadržajno sve bogatija i formalno savršenija; stvara se sve šira čitalačka publika, koja prima djela ne iz patriotske dužnosti, već iz istinskog interesa; osnivaju se književni listovi s različitim pravcima; njeguje se kritika s različitim pogledima, osvjetljujući književne produkte s različitih strana, stvara se literarna historija, koja opet sa svoje strane od čisto filoloških metoda dolazi do estetskih, socioloških, kulturno-historičkih i dr. Uopće, književnost sve više staje na svoje noge, i pokazuje u svojim vrhuncima već trajnih i lijepih rezultata.

Prilike u Srbiji u drugoj polovini 19 vijeka nisu bile iste kao prilike u Hrvatskoj. Srbija je živjela sve slobodnijim političkim životom, dok je Hrvatska, poslije ilirskog zanosa, morala da proživi devet teških godina Bach-ovog apsolutizma. Tako se i nacionalni život razvijao na različit način. U Hrvatskoj je inteligencija kroz cio vijek isključivo nacionalistički disponirana, dok je u Srbiji, uz nacionalnu slobodu, bilo mjesto i za šire nacionalne koncesije. Hrvatska je, sve do stvaranja kraljevine SHS 1918, vodila žilavu borbu za svoj nacionalni posjed, protiv madžarizacije, dok su se u Srbiji mogle da vode režimske i dinastičke borbe, u kojima se nije radilo o nacionalnim momentima. U Srba je već šezdesetih godina, nakon pobjede Vukovih principa o jeziku i pravopisu, prevladala ideja srpstva; među Hrvatima je, sve do osamdesetih godina, prevlađivala ideja jugoslovenstva, ali i ideja pravaškog Starčevićevog hrvatstva, koja je zamjenjuje, sadrži u sebi misao jedinstva. Svi su ti momenti odlučno uticali na književni život. S. H. K. razvijala se doduše prema istim principima i s identičnim pojavama i na jednoj i na drugoj strani, no pojave na jednoj strani ne javljaju se uvijek istom snagom na drugoj.

Proces, koji je S. H. K. u drugoj polovini 19 vijeka imala da prođe, jest: od diletantizma do umjetnosti. Već je u prvoj polovini 19 vijeka bilo u njoj ljudi, koji su na nju htjeli da primjenjuju viša mjerila. Sada se taj proces nastavlja. U Hrvatskoj su već četrdesetih godina otpali od književnosti mnogi inače vrijedni Ilirci, kojih na pisanje stihova nije poticala unutarnja potreba, već patriotski zanos (Rakovac, Vukotinović, Kukuljević). I u pedesetim i u šezdesetim godinama vladao je u S. H. K. još uvijek dilentatizam, no taj je dilentatizam bio već druge vrste. Književni diletanti starijeg doba bili su ljudi, koji su pisali stihove i bez dara i bez poznavanja književnosti. Književni diletanti četrdesetih i pedesetih godina bili su ljudi, koji su voljeli književnost, koji su bili lijepo književno obrazovani, imali teorijsku spremu, čak su i pisali prema nekim estetskim pravilima, no bez istinskih stvaralačkih sposobnosti (Đorđe Maletić, Ivan Trnski, Jovan Sundečić, Jovan Subotić, Adolf Veber, Ivan Dežman i dr.). Neki su od njih bili pravi polihistori, pisali su i pjesme i novele i romane i drame i kritike i gramatičke i stilističke rasprave i dr., bez naročitog ličnog elementa u svojoj produkciji (Subotić, Veber, Maletić, Trnski), dok su drugi svojom plodnošću ipak ispunjavali praznine u književnosti, dajući publici bar neki materijal za čitanje. Svojom pismenošću ovi književnici ipak nad-

višuju svoje prethodnike diletante; književna se mjerila ipak dižu.

Pedesete i šezdesete godine prošlog vijeka stoje kod nas još uvijek u znaku nacionalnog romantizma. U Hrvata su to, za vrijeme apsolutizma i jednu deceniju poslije toga, odjeci Vukovih načela, gdje je tek sada odlučno kod mlađeg svijeta prihvaćena misao nacionalnog ekskluzivizma, sa svim onim pojavama, što su nešto ranije u sličnoj jakosti dolazile do izražaja u Hrvatskoj. Kao što su nekada Ilirci sve gledali kroz naočali svog ilirizma, tako se sada sve srbizira; pjevaju se napitnice, ljubavne pjesme, davorije — sve puno oduševljenja, velikih riječi, zanosa i vina. U Hrvatskoj, gdje to nije bilo slobodno, gdje su pedesetih godina, u jeku germanizacije, vlasti kažnjavale svaki jači izražaj nacionalnih osjećaja, nacionalne se tendencije vješto utiskuju u na oko historičke ili hajdučke novele i drame. Poslije apsolutizma je i ovdje sve bilo puno slobodarskih tendencija. U Hrvatskoj je u ovim decenijima, s obzirom na teškoće prilika, broj književnika relativno malen. U Srbiji, pored književne generacije, koja je stupila u život četrdesetih godina i radila aktivno dalje, u pedesetim i šezdesetim godinama ulazi u književnost mnoštvo novih pjesničkih imena, kao u Hrvatskoj na početku ilirizma. Ipak, konture su književnosti uglavnom jednake.

Domena književnosti se proširuje. Umjesto golog stihotvorstva i pored njega, udaraju se jači osnovi narodne novele (Đura Jakšić, Janko Jurković, Bogoboj Atanacković, Janko Tombor, Adolfo Veber, Stjepan Mitrov Ljubiša, Mirko Bogović, Jaša Ignjatović, Milorad P. Šapčanin, Milan Đ. Milićević i dr.), proširuje se nacionalna drama (Mirko Bogović, Janko Jurković, Laza Kostić, Đura Jakšić, Matija Ban, Jovan Subotić, Đorđe Maletić, Kosta Trifković i dr.), više se njeguje putopis (Ljubomir Nenadović, Adolfo Veber-Tkalčević), češće se javlja kritika, uz estetske pokušaje (Janko Jurković, Jovan Subotić, Mirko Bogović, Đorđe Maletić, Kosta Ruvarac, Adolfo Veber i dr.). Kod Srba se, pored mnoštva stihotvoraca bez vrijednosti, javlja nekoliko jačih lirskih talenata (Đura Jakšić, Zmaj Jovan Jovanović, Laza Kostić). Književnost se obogaćuje i formalno. Zahvaljujući uticaju narodne poezije i duhu ovoga doba ima uspjelih formalnih eksperimenata u Zmaja, Jakšića, Luke Botića, koji u duhu Branka Radičevića piše ep u narodnom desetercu. Po svome sadržaju književnost ovih decenija ili je hladna, didaktična (kod onih književnika, koji su počeli raditi četrdesetih godina: Maletić, Subotić, Veber, Trnski, Pucić, Nenadović), ili romantična. U njoj se iznose motivi srednjega vijeka, život nacionalnih feudalaca, hajduci, stari dvorovi, sukobi s Turcima ili teškoće našeg naroda u Austriji. Drama iznosi također isključivo motive iz nacionalne prošlosti, glorificira narodne heroje iz različitih krajeva. I lirika i novela i drama pune su retoričkog patriotizma, sentimentalnih ljubavi i maglovitih pjesničkih zanosa. Književnost se demokratizira: u nju ulazi pučanin, i u njoj se uznose i prava malog čovjeka.

Po svojoj vrijednosti, književnost se u ove dvije decenije sastoji iz istinskih čustava i lažnog patosa. U njoj može čovjek naći iskreno napisanih strana, i knjiga punih izvještačenosti. Specijalno su novele i drame iz stare naše prošlosti, osim imena ličnosti, većinom sasvim izmišljene, bez poznavanja ljudi i doba. Ono, što književno vrijedi i danas, moglo bi se štampati u jednoj ne odviše debeloj knjizi. U ovoj romantički pretjeranoj i sentimentalnošću punoj literaturi odvajaju se naročito kasnije pjesme P. Preradovića, s notom religioznosti i filozofske usamljenosti, i jaki stihovi Đure Jakšića, puni individualizma, intimna lirika Zmajeva, putopisi Lj. Nenadovića, drame L. Kostića. Ipak i ova književnost u svojoj cjelini znači dublje izgrađivanje nacionalne kulture: obogatio se nacionalni repertoar, stvoreni su elementi proze, obogatio se stih. S ovim tekovinama moći će književnici u novome razdoblju lakše operirati.

Reakcija na književni diletantizam ovakve više vrste stala se osjećati već u polovini šezdesetih godina, a pod kraj šezdesetih i u sedamdesetim godinama ona je izbila oštro. Ona je pripravljena s jedne strane općim podizanjem kulturnog života i stvaranjem solidne nacionalne nauke (Vatroslav Jagić, Ilarion Ruvarac, Franjo Rački, Đura Daničić, Stojan No-

vaković, Armin Pavić, osnivanje Jugoslavenske Akademije i Univerziteta u Zagrebu, studije mladih Srbijanaca u inostranstvu), a s druge strane socijalnim pokretom u Srbiji, na čelu sa Svetozarom Markovićem. U Hrvatskoj je taj princip nove književne borbe, krajem šezdesetih godina, izrekao sasvim jasno August Šenoa: borba protiv književnog dilentatizma, a potpomagao ga je, na svoj način, Franjo Marković, uvodeći u svojim kritikama naučne estetske kriterije. U Srbiji je novi racionalistički i socijalistički pokret doveo do obračuna s književnim dilentatizmom time, što je ustao protiv sladonjavog romantizma, frazerstva i lažnog historizma uopće, a napose u književnosti, tražeći literaturu, koja će voditi računa o realnim potrebama naroda. Socijalni momenat kao najglavniji momenat u književnosti naglašavali su i Svetozar Marković i August Šenoa. Od književnika se ne traži samo zanos, sposobnost za pravljenje stihova, već istinski stvaralački dar, književna erudicija i promatranje realnog života. Ove su ideje došle u književnom životu do izražaja u sedamdesetim godinama. Najjači su reprezentanti ovog pravca: August Šenoa, Laza Lazarević, Franjo Marković, Jaša Ignjatović, Milovan Glišić. Svaki od njih na svoj način ostvaruje ove principe, te se borba s književnim dilentatizmom mora u ovoj deceniji smatrati završenom.

Šenoa daje obrasce dokumentiranog i dobro komponiranog historičkog romana, te se time razlikuje od historičkih novela i drama svojih prethodnika, koji su sve isfantazirali. Lazarević daje savršeno komponiranu i sadržajno punu seosku novelu. Glišić iznosi u svojim novelama, na humorističan način, seoske predrasude. Jaša Ignjatović se u ovoj deceniji razvija u realistu, koji u svojim, inače rđavo komponiranim romanima i novelama izvodi mnoštvo živih i dobrih slika iz malograđanskog života ugarskih Srba. Franjo Marković je u ovo doba najizgrađeniji književni teoretik, koji je u svome originalnom radu — epske pjesme i drame — kušao dati uzorke za književna djela ove vrste. Najplodniji je od svih Šenoa, koji se za isti princip (borba protiv književnog dilentatizma) zalagao na svim područjima umjetničkoga života, i samostalnim stvaranjem i kritikom i redaktorskim radom. Pored ovih reprezentativnih književnika ove decenije, javlja se niz mlađih književnika, koji su radili u istom smislu (Svetolik Ranković, Vladimir Jovanović, Andrija Palmotić, J. Tomić i dr.), a pored toga se i neki jači književnici iz starijeg razdoblja orijentiraju ponešto prema duhu novoga vremena (Zmaj J. Jovanović, Lj. Nenadović, I. Trnski i dr.). Tako S. H. K. u sedamdesetim godinama zadire u sve šira područja života; stvara se i seoska i građanska novela, tretiraju se donekle političke i socijalne prilike, iznosi se problem zadružnog života, udara se na narodne praznovjerice i t. d. I u formalnom pogledu ona je bogatija. U ovoj deceniji stvaraju se prvi obrasci historičkog i socijalnog romana i novele, pišu se komedije, javlja se feljton i razvija kritika, koja nije više profesorska i filološka, već je pišu ljudi, koji osjećaju umjetnički (F. Marković, S. Vulović, A. Šenoa).

Ideje, prema kojima se razvijala u ovoj deceniji književnost, znače sve više udaljivanje od nacionalnog romantizma. U S. H. K. propale su u to doba različite književno-umjetničke i socijalne ideje, i sa zapada i s istoka, poimence iz Francuske i Rusije. Sve se više širi prijevodna beletristika (Turgenjev, Daudet). Ipak S. H. K. u sedamdesetim godinama, uza sav kvalitativni napredak, stoji sva pod utiskom nacionalne ideje. Svi teorijski pogledi njenih autora nisu im mogli oduzeti neku vrstu romantičkih naočali, kroz koje su gledali na svijet i ljude. Uz sve pokušaje analize vlastitog nacionalnog i socijalnog života, kroz tu književnost proniče misao o našoj dobroti i tuđoj zloći, o našem moralu i tuđoj pokvarenosti. Oštrija analiza, s konzekventno-realističkim pogledima, došla je s književnošću osamdesetih godina.

Nova književna generacija, koja se počela javljati pod kraj sedme decenije, a aktivno je stala da radi u osmoj deceniji 19 vijeka, tražila je u književnosti, po uzorima francuskog naturalizma, talijanskog verizma i ruskog realizma, više iskrenosti, oštrine i smjelosti u iznošenju i negativnih crta života. Iako u svojim nazorima nacionalna, ona na

narod nije htjela više da gleda s romantičnom sentimentalnošću, već je činila i pokušaje analize. U doba, kada je politički život i u Srbiji (vlada Milana Obrenovića) i u Hrvatskoj (režim bana Khuena Héderváryja) razrovao narodni moral, uništujući sve protivnike, a korumpirajući svoje prijatelje, u ovoj općoj depresiji svih boljih duhova, bila je književnost naročito pogodna, da obuhvati što više takvih pojava i da slobodnije kaže ono, što se nije moglo reći na otvoren način. Po bujnosti književnog života, po množini književnih radnika i po njihovoj plodnosti, osma i deveta decenija prošloga vijeka najplodnije su decenije u S. H. K. Javlja se cio niz dobrih i plodnih pisaca, koji toj književnosti daju dubinu i širinu, kakve do sada nije imala. To su: Ranković, Kumičić, Veselinović, Kovačić, Đalski, Matavulj, Leskovar, Sremac, Kozarac (roman i novela), Kranjčević, Vojislav Ilić, Milorad Mitrović (lirika), Vojnović, Tresić-Pavičić (drama) uz veći broj manje znatnih pisaca, koji rade u istom smjeru (Draženović, Turić) ili produžuju starije književne tendencije (Zmaj, Badalić, Arnold, Hranilović), pored većeg broja znatnijih kritičara, koji, i s ideološke i s estetske strane, osvjetljuju pravce u literaturi (Sv. Nikolajević, Ljubomir Nedić, J. Pasarić, J. Hranilović, M. Šrepel). Književnost ovoga doba obuhvata sve naše slojeve, i seoski i građanski život, i sve krajeve, a njeguje, iako u ponešto promijenjenom pravcu, i historički roman. Prvi put je u S. H. K. u ovim decenijama svaki naš kraj iznio po koga svog reprezentanta: Mačva (Veselinović), Hrvatsko Zagorje (Đalski, Kovačić, Leskovar), Dalmatinsko i Hrvatsko primorje (Matavulj, Novak), istočna Srbija (Sremac), Slavonija (Kozarac), uz neke manje istaknute pisce, koji su iznijeli Liku (Turić), Bosnu (Ćorović) i dr. U neku ruku književnost ovog doba nosi čak i regionalistički karakter, iako jači pisci ovog doba (Matavulj, Đalski, Novak, Veselinović, Leskovar, Ranković) dodiruju i opće nacionalne i čovječanske probleme. Ta regionalistička književnost kod nekih ima više idilički karakter (Veselinović), a kod drugih ima zadaću oštre analize, razbija iluzije o nepokvarenom selu (Kovačić, Ranković, Kozarac), ili iznosi pojedini kraj pretežno sa socijalnog stanovišta (Kozarac, Novak, Kovačić).

Prema specijalnim prilikama u životu pojedinih krajeva, dobila je i književnost ovoga vremena specijalne karakteristike. U Srbiji, gdje gradova s građanskom tradicijom nije zapravo ni bilo, pretežu seoski motivi (Veselinović, Sremac), a tek u drugome redu građanski i malograđanski (Matavulj, donekle i Veselinović). U Hrvatskoj pak, gdje je bilo gradova sa starom građanskom tradicijom, razvija se jak roman iz građanskog života (Đalski, Kumičić, Novak). U vezi s tim ima bitnih razlika između književnika pojedinih krajeva. Dok Srbijanci daju pretežno seosku idilu ili humoresku, ulazeći sa simpatijom u unutrašnjost svojih lica, dotle pisci izvan Srbije pokazuju više analizatorskih sklonosti. Javlja se roman o književniku, muzičaru, političaru, ekonomu, iznosi se propadanje feudalizma, stare buržoazije, degeneracija starih porodica i dr., javlja se uspio psihološki roman, s crtanjem intimnih ganuća ljudskih duša, bez obzira na sve nacionalne, ekonomske i kulturne probleme. U doba, kada nestaje jačih ostataka feudalizma, a u prve redove javnog života dolaze djeca seljaka, dobiva naročito značenje u književnosti ovaj lom između dva svijeta, i pogospođivanje seljaka (Đalski, Matavulj, Vojnović, Kovačić, Leskovar, Novak). Dok je u pređašnjim periodama u S. H. K. dominirao nacionalni momenat, u osamdesetim godinama postaje najvažniji socijalni. Drugačiji socijalni karakter dobiva ona već time, što se u njoj, umjesto feudalaca starijeg razdoblja, pokazuju staleži, koji do tada u nju nisu imali mnogo pristupa (seljaci, malograđani), a naročito u tome, što se neki pisci izrazito obaraju na novo vrijeme demokracije, koje ruši sve više vrijednosti (Vojnović, Đalski), ili pak u prvom redu traže socijalnu pravdu, ulazeći u život najbjednijih (Kranjčević, Novak).

Slika, što je S. H. K. u periodi svog realizma iznosi o narodu, u najvećem je dijelu crna. Ekonomsko propadanje seljaka, građanina i feudalaca moralno rušenje pod uticajem teških političkih prilika, stradanje svih boljih pojedinaca u sredini, koja ih ne-

shvaća i t. d. — to su slike, koje ona iznosi i u novelama i u romanima i u dramama. Nešto vedrine nalazi se tek u Veselinovićevim slikama sa sela, a nešto nacionalnog optimizma i pouzdanja ima u nastavljača nacionalne romantike, Kumičića i Harambašića. Najizrazitije je duh ovoga vremena došao do izražaja u lirskim reprezentantima njegovim, u prvom redu u Kranjčeviću, a zatim u Iliću i donekle u Mitroviću. Kranjčević je u svojim reskim i snažnim stihovima izlio sav jad i ogorčenje superiornog čovjeka nad grabljivošću i nepravdom, što ispunjava i nacionalni i socijalni život; Ilić i Mitrović, iako u prvom redu artisti s romantičkom crtom, izricali su u svojim satiričkim i političkim pjesmama ono, što inače nije dolazilo do izražaja u noveli i romanu.

S. H. K. realizma pretežno je tendenciozna. Iznoseći crne slike o narodnom životu, ona njima hoće da djeluje u pravcu popravka onoga, što ne valja. U ovom smislu tumače je i njeni reprezentativni kritičari, a ova nota izbija čak i kod onih pisaca, koji hoće da budu u prvom redu umjetnici (Vojislav Ilić, Janko Leskovar, Ivo Vojnović, Milorad Mitrović). Umjetnička je vrijednost ove književnosti srazmjerno znatna. U ozbiljnim književnim institucijama dominiraju književnici širokih koncepcija, dok književni početnici i diletanti moraju da zasnivaju svoje listove. Paralelno s književnošću javlja se i kritika. Ona je i svestranija — i filološka i socijalna i estetska, a njezini su nosioci literarno obrazovaniji nego njihovi prethodnici. U ovo doba nastaju i prve opsežnije studije o pojedinim našim piscima i književnim periodama (Milivoj Šrepel, Svetislav Vulović, Ljubomir Nedić, Jakov Čuka), a izlaze i prikazi o znatnijim književnim ličnostima velikih naroda. Nastaju prve ozbiljnije književne revizije sudova o istaknutim piscima (Nedić, Čuka). Književna je publika sve mnogobrojnija, a književni listovi nisu više magazini za produkte različite vrste, već se diferenciraju prema pogledima na književnost, narod i život.

Perioda realizma izvršuje svoju ulogu polovinom devedesetih godina. Nova struja u S. H. K. dolazi do izražaja u drugoj polovini devedesetih godina i na početku dvadesetoga vijeka. Put, kojim se S. H. K razvijala dosada, daje se označiti: od isključivo nacionalnih do općeljudskih tendencija, od književnosti, koja je u službi patriotizma, do slobodnog umjetničkog stradanja. Perioda realizma znači u ovom pogledu neki kompromis: težnja za slobodnijom književnošću i većom umjetničkom vrijednošću, no u nacionalnom okviru. Međutim, i u doba realizma veći je broj književnika nastavljao tradicije nacionalnog romantizma, volio je zvučnu patriotsku frazu, verbalno revolucionarstvo, pedagoški i moralistički karakter književnosti. Dok su reprezentanti srpsko-hrvatskog realizma ostajali u nacionalnom okviru, nije bilo razloga za oštrije sukobe između književnih generacija; književnici s različitim pogledima radili su jedni uz druge: Zmaj uz Vojislava, Arnold i Harambašić uz Kranjčevića, Vojnović uz Hranilovića i dr. Polovinom devedesetih godina mlađa književna generacija razbija nacionalni okvir književnosti. Ona naglašuje prije svega, kao svoj princip, slobodu umjetničkog stvaranja, bez obzira na sve nacionalne, političke, socijalne, religiozne i moralne obzire. U pogledu književnih pravaca ona hoće da ide paralelno sa zapadom, a što se tiče psihologije stvaranja, ističe individualizam. Srpsko-hrvatski modernizam javlja se u isto doba na čitavom narodnom teritoriju, a i izvori su mu donekle isti. Samo je odnošaj između generacija bio drugačiji u Srbiji nego u Hrvatskoj.

Srbijanci su se u drugoj polovini 19 vijeka u većem broju školovali na zapadu, pa su donosili kući postepeno i tekovine zapadnih literatura. Koliko je broj studenata na strani rastao, toliko je književnost u Srbiji mogla bržim tempom koračati za književnostima zapada. Đaci Francuza, Engleza, Nijemaca i Rusa, uvodili su postepeno nove poglede, i oštar sukob sa starijima nije bio potreban; on se izvršio, uglavnom, za Vuka Karadžića i Svetozara Markovića.

U Hrvatskoj je bilo drugačije. Na zagrebačkom se univerzitetu već od sedamdesetih godina omladina odgajala više za činovnike nego za slobodan intelektualan rad. Kad je međutim

polovinom devedesetih godina jedan dio omladine, silom prilika, morao poći na strane univerzitete (Beč, Prag), i kad su ojačali uticaji Romana (Francuza i Talijana), otvorio im se jedan novi svijet, koji je u svojoj živosti bio drugačiji od uvelога života Khuenove Hrvatske. U dušama omladinaca našao je odjeka i Masarykov realizam i bečka secesija i francuski impresionizam, simbolizam, i talijanski neoklasicizam i t. d. Mada su to bili različiti pogledi, ipak se u mlađoj generaciji intelektualaca razvio jedan zajednički stav prema starijima i prema problemima života. Taj je stav bio jednak u cijeloj S. H. K., samo što se u Hrvatskoj razvijala oštra borba generacija, dok su u Srbiji noviji pogledi pobijedili bez mnogo trzavica.

Ti su pogledi ovi: Naša književnost ima da se razvija paralelno s književnostima zapada. Prema starim patriotskim motivima proglašuje se opozicija; književnik treba da ima punu slobodu stvaranja, gledajući samo na umjetničku vrijednost svoga djela, a ne na moralne i religiozne prodike. U vezi s tim prevode se, čitaju i prikazuju reprezentanti evropske kritike (Brandes, Taine, Sainte-Beuve), pjesništva (Verlaine, Baudelaire, Héredia, Dehmel), romana i drama (Zola, Knut Hamsun, Wedekind i dr.). U Srbiji je taj duh već bio pripravljen od ljudi, koji su te stvari znali (Nedić, Bogdan Popović), i umjetnošću pjesnika, koji su ga donekle ostvarili (Vojislav). Zato mlada pjesnička generacija u Hrvatskoj toliko cijeni Vojislava (M. Begović). Osnivanjem Srpskog Književnog Glasnika (1901) ušao je taj duh književnosti bez naročitih potresa u svoju konstruktivnu fazu, dajući poimence u Rakiću i Dučiću svoje reprezentativne pjesnike, a u B. Stankoviću, P. Kočiću, M. Uskokoviću, I. Ćiniku, Sv. Ćoroviću i dr. svoje pripovjedače.

U Hrvatskoj, gdje je on bio slabo pripravljen, i gdje je najveći dio čitalačke publike bio odgojen u idejama romantičnog nacionalizma, ove su misli naišle na oštru opoziciju. Razvila se borba poznata pod imenom borbe između Starih i Mladih, između modernista i antimodernista. Ta je borba trajala cio jedan decenij. Reprezentanti mladih bili su: I. Dežman, M. Marjanović, B. Livadić i dr., a starijih: Đ. Arnold, Jovan Hranilović i dr. Borba se zaoštrila naročito time, što su Stari imali u rukama sve književne institucije (Matica Hrvatska, Vijenac), ne dajući u njima mlađima da dođu do riječi. Mlađi su izdavali mnogo listova kratkog vijeka (Nada, Nova Nada, Hrvatski Salon, Život, Mladost, Novo Svjetlo), u kojima su htjeli slobodno da govore. U toj borbi podlegao je Vijenac (1903), poslije 34 godine života. Polemike su se razvijale do žučnosti, pogotovu kada se radilo o shvaćanju moralnih problema. Ipak je u toj borbi odlučio značajan momenat, da su se u njoj najveći književnici srednjih godina, s već utvrđenim glasom, postavili na stranu Mladih, ili direktno (Đalski, Kranjčević, Vojnović, Leskovar) ili su simpatizirali s njima (Novak, Kozarac). Od književnih institucija, Mladi su već od njegova osnivanja imali u svojim rukama Društvo Hrvatskih Književnika (1900). Osnivanjem Savremenika (1906) oni su dobili jedini ozbiljan književni list u Hrvatskoj, a pokretanjem kolekcije Savremeni Hrvatski Pisci oni su stvorili opasnu konkurenciju Matici Hrvatskoj, koja je, pod vodstvom Starih, izdavala sve slabije knjige. Borba je svršena 1909, ulaskom Mladih u Maticu. Najkonzervativniji od Starih osnovali su onda Kolo Hrvatskih Književnika, koje je sa svojim organom, Hrvatska Prosvjeta, postalo udruženje specijalno katoličke književne struje s moralističkim tendencijama. — Modernizam u oštroj formi javlja se u Srbiji nešto kasnije, polovinom prve decenije 20 vijeka (Pandurović, Vladislav Petrović-Dis), no on nije bio toliko svestran, nego je samo prihvatio dekadentsku notu iz zapadnjačke lirike i izazvao time oštru opoziciju sa strane autoritativne kulture (Skerlić).

Dok u doba realizma u S. H. K. dominiraju roman i novela širokog opsega, dok književnik hoće da dade što snažniju sintezu cjelokupnog života, dotle u doba moderne S. H. K. dominira lirika i sitna proza. Javlja se veći broj dobrih lirskih pjesnika, koji uz nešto starije (Šantića, Kranjčevića, Mitrovića) čine našu liriku bogatijom nego što je ona bila ikada (Dučić, Rakić, Domja-

nić, Vidrić, Nazor, Nikolić, Begović, Mileta Jakšić). Ta lirika ili ide za razbijanjem forme (Ćurčin, Jelovšek, kasnije Janko Polić-Kamov), ili, u tradicijama Vojislava Ilića, brižljivo njeguje formu, idući u tome katkad do tjesnogrudoga formalizma (Dučić, Rakić, Matoš). Pjesnici hoće s jedne strane da pronađu svoj stih, kojim će najbolje izreći ritam svoga duševnog života (Nazor, Domjanić, Vidrić, Mileta Jakšić), dok s druge strane sljedbenici Romana (A. Tresić-Pavičić, donekle Vojislav Ilić) nastoje unijeti staroklasičke forme. One redovno pišu malo, ali se trude da pišu dobro. U ovom nastojanju oko forme slijede ih i oni, koji po svome duhu pristaju više uz Stare nego uz Mlade (Šantić, M. Nikolić). U svojoj jezgri sva ta književnost izbjegava verbalni patriotizam starije lirike, iznosi intimne duševne momente i nastoji ih izreći sa što više muzike. Koliko se u lirici i javlja patriotska nota, ona je izrečena diskretno, iznoseći više socijalne nego političke momente. Najindividualniji književnici izriču otvoreno svoju nebrigu za sva opća pitanja. Po svojim inspiracijama ta je lirika raznovrsna. U njoj ima i pejsaža i erotike i religioznosti i motiva iz klasične starine i slovenske mitologije, u veoma različitim formama. I u noveli, kao i u romanu, naglašen je prije svega umjetnički momenat. U njoj prevlađuje subjektivni, stvaralački momenat nad narativnim. U nizu pripovjedača, pored spomenutih, tu su još: Radoje Domanović, Dinko Šimunović, Josip Kosor, Vladimir Treščec, Pecija Petrović, Živan Bertić, Petar Kočić, Svetozar Ćorović, Ivan Kozarac i dr. Nema pripovjedača šireg zamaha, koji bi, kao prije toga Đalski ili Veselinović, u više djela dali svoju impresiju o cjelokupnom narodnom životu, već je u njihovim stvarima naglašen prije svega umjetnički momenat. Lozinka: borba protiv tendencioznosti — dolazi i u noveli do izražaja. Koliko god je srpsko-hrvatska novela, po svojoj građi, i u ovo doba samo nastavak ranije novele — regionalistički motivi —, u kojoj je bitno nastojanje, da se uhvati duša nekoga kraja, unutrašnjost ljudi i njihova veza sa zemljom, a ne narativni ili folkloristički momenat. Po svome duhu ona je bliže na pr. Janku Veselinoviću nego Josipu Kozarcu; u svojim najboljim produktima, u Borisava Stankovića i Dinka Šimunovića, ona već gubi taj regionalistički karakter, nego je u njoj dubokom intuicijom umjetnika uhvaćeno ono duboko ljudsko, krvavo i vječno. Specijalno je novelistika, iznoseći slobodnije seksualne momete, izazivala napadaje konzervativnih književnika. Kao novela i lirika, i drama (Vojnović, Nušić, Ogrizović, Hrčić, Tucić, Kosor) napuštaju svoj patriotski okvir, iznoseći više psihološke i socijalne momente i prelazeći katkad u simbolizam (Vojnović, Kosor, Ogrizović).

Bez obzira na književnu vrstu, u ovo se doba naročito njeguje stih. Prema romantičarskoj razbarušenosti u jeziku i stilu, sada se rečenica naročito teše, izražaji se biraju, kompozicija se dotjeruje. Stvorena je čak i lozinka, koja u neku ruku negira sam stvaralački dar kod pisma: Pjesnik je kabinetski radnik na poslu rima i ritma (Dučić). To njegovanje stila prelazilo je katkad u afektaciju, iščezavanje piščeve ličnosti, a u stihu u pusti formalizam i dvanaesteračku monotoniju.

Paralelno s ovim pojavama u književnosti, i književna se kritika razvija kao nikada dosad. Kritičari pređašnjih perioda bili su ili filolozi ili literarni historici, ili sami pjesnici, koji su u isto doba ocjenjivali tuđa djela. Jakov Ćuka i Ljubomir Nedić su izuzetak. U ovo doba kritika se njeguje kao samostalna književna vrsta: socijalna (Skerlić, Marjanović), estetska (Bogdan Popović), impresionistička (A. G. Matoš), eklektička (Marko Car). Uticaj kritike i njezina književna vrijednost je tolika, da je čak bilo tužbe, da publika više voli čitati kritičare nego same pisce.

U čitavoj ovoj književnoj generaciji zajednički je samo stav prema starijima, i težnja, da naša književnost ide paralelno s književnostima zapada. Inače se, što kasnije to više, daju razabrati dvije oštro različite grupe. S jedne su strane čisti artisti, kojima je stalo samo do umjetničkog momenta u djelu. Iz njihovih produkata izbija individualizam, kozmopolitizam, aristrokratizam i pobijanje svakog socijalnog značenja književnosti. Drugi dio

smatra književnost djelom općeg nacionalnog života, i nije mu svejedno, kakvo će stanovište književnik zauzeti u određenim pitanjima općeg interesa. U artista vlada nebriga za te interese. Njihova je literatura uglavnom pesimistička. To je doba, kada mladići pjevaju o besmislenosti života, kada u književnosti prevladuju motivi sutona, splina, grobova, smrti. Kao odjek specijalno francuskih pjesnika dekadenata, ova je lirika davala obilježje gotovo cijeloj generaciji u prvo doba, kada se još osjećala potreba reakcije na produžavanje stare patriotske i moralističke lirike. Takav je duh književnosti vladao nekih desetak godina, dok nije u cijeloj generaciji prevladao onaj pozitivni i realistički dio, koji je od literature također tražio prije svega umjetničke kvalitete, no u isto je doba gledao u njoj jedan od faktora općeg nacionalnog života. Taj je preokret došao do izražaja i u kritici i u samoj beletristici, pred balkanske ratove.

Srpsko-hrvatski modernizam bio je svojim krajnostima oko 1910 doveo u formi do monotonije i afektiranosti, u sadržaju do blaziranosti i pozerstva, a u svom traženom kozmopolitizmu do beskrvnosti. Preokret, koji je nastao u književnosti uoči balkanskih ratova, ne odnosi se toliko na formalne, koliko na sadržajne njezine elemente. Umjesto modernističkog kozmopolitizma dolazi opet do izražaja nacionalni osjećaj, a umjesto ekskluzivnog individualizma briga za socijalne interese. No za razliku od verbalističkog nacionalnog romantizma šezdesetih godina i njegovih mlađih izdanaka, nacionalizam ovoga vremena traži stvarne elemente za svoju afirmaciju u realnoj snazi naroda, u zemlji, u pravo shvaćenoj historiji. Glorificira se fizička snaga, upire se pogled u budućnost, a ne plače se za slavnom prošlošću. Poslije modernističkog pesimizma ili ravnodušnosti prema životu u literaturi se u ovo doba ističe optimizam, fizičko zdravlje, veliča se snaga mladosti, radost života. Književnost ovoga doba traži opet užu vezu onoga, s potrebama narodnog života, i kloni se onoga, što može narodu da škodi. Teoretičari i idejni reprezentanti ovoga doba su Jovan Skerlić i Milan Marjanović, prvi kao ideolog novog zdravog jugoslovenskog nacionalizma, a drugi uz to i kao opozicionar praznomu artizmu, tražeći od književnosti što uži dodir s aktualnim životom.

Reprezentativni su pjesnici ovoga doba Milan Rakić, Vladimir Nazor i Veljko Petrović. Rakić je sa svojim kosovskim motivima diskretno istakao nacionalni osjećaj svoga pokoljenja. Nazor je čitavom svojom poezijom raznovrsnom i po motivima i po formi, dao pjesnički izražaj ovomu novom strujanju u duhovima, koje je tražilo nešto novo, zdravo i jako. Veljko Petrović je obnovio patriotsku poeziju nekada perhoresciranu, približujući je shvaćanju svoje generacije.

Balkanski ratovi sa svojim sretnim završetkom dali su ovoj struji novoga nacionalizma još više pobude. Dobivši u balkanskim ratovima potvrdu za ispravnost svoga nacionalnog optimizma, S. H. K. se poslije njih još više revolucionirala i nacionalizirala. U spremanju velikih događaja, u književnosti dominiraju nacionalni motivi, s jasno istaknutim aluzijama na oslobođenje od Austrije. Cio niz već priznatih pjesnika i prozaista (Nazor, Rakić Vojnović, Šimunović, Uskokoković, Kočić i dr.) radi izrazito u ovome pravcu (Nazorove Nove pjesme, 1914; Vojnovićevo Lazarevo vaskrsenje, 1913), nacionalnomu se optimizmu okreću i neki od onih pjesnika, koji su ušli u književnost kao dekadenti (Pandurović, Dis). Pored ovih, najmlađa književna generacija još potencira ove nacionalne i revolucionarne ideje (Milutin Bojić, Ivo Andrić, Miloš Vidaković i dr.). Stvara se, naročito među omladinom, pokret, koji prodire i u srpske i u hrvatske i u slovenačke krajeve, i koji misli pjesnika hoće i stvarno da sprovedu. Ovo je doba, kada se u umjetnoj književnosti opet obrađuju motivi, narodne pjesme, s naročitim isticanjem fizičke snage njenih junaka, glorificiraju se buntovnici naše historije, hajduci i seljaci, kao reprezentanti narodne neistrošenosti i izdržljivosti. Prema nemoćnoj modernističkoj erotici, u ljubavnoj se erotici ove periode naročito ističe zdrava seksualna ljubav; prema starijim motivima pregaranja, sada se naročito ističe pravo fizičke snage.

Prema ovoj dominantnoj crti S. H. K. uoči Svjetskoga Rata, produžuju se u njoj, s druge strane, i dalje čisto artističke tendencije. Prema širokom socijalnom i nacionalnom shvaćanju literature, po kome ona mora da bude jedan od glavnih faktora u misli jugoslovenskog oslobođenja, kako je književnost shvatio Jovan Skerlić sa svojim sljedbenicima iz Srbije i iz Hrvatske, veliki dio književnika ističe i dalje konzekventno svoje čisto estetske nazore na književnost. Čuvajući princip slobode stvaranja, oni nisu dopuštali nikakve tendencioznosti ni pedagogiranja, makar s koje strane ono dolazilo. Ovu liniju drži u Hrvatskoj Savremenik (B. Livadić), uz A. G. Matoša i njegove sljedbenike, a u Srbiji joj je do balkanskog rata pripadao Pandurović (Književna Nedelja), uz svoje simpatizere. Prema optimističkoj i nacionalizmom prožetoj poeziji V. Nazora, prema utilitarističkim načelima M. Marjanovića ustaje u Hrvatskoj aktivno škola A. G. Matoša (Ljubo Wiesner, Fran Galović, Zvonko Milković, Karlo Hajzler). U vrijeme, dok se s jedne strane već ruši formalna stega stiha, nastavljaju oni, sa zahtjevom o rigoroznosti forme, da pišu najvećim dijelom sonete, po vrlo strogim shemama. Obrađuju se motivi tihe domaće sreće, seoska idila, pejsaž, bez brige za općije probleme, kojima se književnost na drugoj strani bavi. Protivnosti postaju i oštre. Protiv Savremenika, koji je branio stanovište artista, izlaze u Zagrebu 1914 Književne Novosti, s tendencijom, da okupe i Srbe i Hrvate i Slovence, a u Beogradu protiv Srpskog Književnog Glasnika ustaje Nušićeva Zvezda. Poslije uspjeha balkanskih ratova protivnosti su u Srbiji postale manje, iako je nezadovoljstvo u izvjesnom dijelu književnika protiv Skerlićeva mentorstva bilo jako. U Hrvatskoj su se protivnosti potencirale time, što su nosioci literarnog artizma najvećim dijelom bili protivnici Skerlićevog jugoslovenstva, a branići čisto hrvatske misli.

Tako književni život ovoga doba pokazuje veliku bujnost, jer se dešavalo, da se književnici, koji se slažu u nacionalnim pitanjima, ne slažu u književnima, i obrnuto. U vezi s ovim osnovnim pokretalima književnog života postaje sve obilnija saradnja hrvatskih pisaca u srpskim književnim listovima, i obrnuto. Ćurčinov Almanah srpskih i hrvatskih pjesnika i pripovjedača (1911, 1912) značajna je manifestacija u ovom pogledu. U ovo vrijeme, kada misao srpsko-hrvatskog narodnog jedinstva postaje jača nego što je ikada bila, Skerlić, u anketi istaknutih javnih radnika Hrvata i Srba, teži, da se riješe i posljednje razlike između srpske i hrvatske književnosti u jeziku i pismu, izjavljujući se sam u principu za ekavštinu kao zajednički govor, a latinicu kao zajedničko pismo.

Uoči Svjetskog Rata S. H. K. ima nekoliko velikih odlika. Njezini liričari (Rakić, Nazor, Dučić, Domjanić, Pandurović) u naponu su snage. Njezini pripovjedači pokušavaju, poslije periode kratke novele, dati veće sinteze (Milutin Uskoković, Dinko Šimunović, Borisav Stanković). Aktivni su dramatičari (Vojnović, Milutin Bojić, Srđan Tucić, Milan Ogrizović, Nušić), kritika i literarna historija produbljuje se i usavršuje. S jedne strane daju književni historici (Jovan Skerlić, Branko Vodnik, Pavle Popović, Dragutin Prohaska) djela s modernijim pogledima, uvažujući u prvom redu estetske, socijalne i kulturno-historičke momente, napuštajući sve više isključivo filološki metod, a s druge strane daju kritičari (Bogdan Popović, Jaša Prodanović, Branko Lazarević) sjajnih ogleda iz starije i novije domaće i strane književnosti. Javlja se i mlađa generacija s nekoliko jakih lirskih, dramatskih, propovijedalačkih i kritičkih talenata (Isidora Sekulić, Milutin Bojić, Ivo Andrić, Miroslav Krleža, Vladimir Čerina, Nikola Polić, Milica Janković, Fran Galović, Ljubo Wiezner i dr.), koji unose u književnost više pokretljivosti, boja, ustalasanosti.

Sav ovaj razvitak književnog života prekinuo je odjednom Svjetski Rat. I u Srbiji i u krajevima pod Austrijom S. H. K. je odjednom zamrla. Književne revije isprva su sasvim prestale da izlaze. U prve dvije godine rata Savremenik je izlazio od zgode do zgode, s prilično bezbojnim sadržajem, zbog prilika u Austriji, koja je sprečavala slobodniju manifestaciju naših nacionalnih te-

žnja. Što ima štampanih edicija, to su prigodne vojničke pjesme od nepoznatih imena, bez ikakve književne vrijednosti.

U drugoj polovini rata počinje književni život iznova da se budi. U tome treba oštro dijeliti dva momenta: emigrantsku S. H. K. izvan Austro-Ugarske i okupirane Srbije, i književnost u ovim krajevima. Emigrantska književnost više je produkt pojedinačnih nastojanja (Krfski Zabavnik, različite edicije starijih djela, u različitim mjestima). U njoj se produžuju starije tendencije književnosti, uglavnom preko istih ljudi, koji su reprezentirali i predratnu književnost (Branko Lazarević, Josip Kosor, Jovan Dučić, Milutin Bojić, Vladimir Petković-Dis i dr.). I ona je prožeta nacionalnom notom. U emigraciji izlazi i prva historija naše književnosti, u kojoj je obuhvaćena književnost SHS kao cjelina (Pavle Popović, Jugoslavenska književnost, 1917). Inače ova književnost obuhvaća u prvom redu informativne i propagandističke spise, s jedne strane za naše zemljake u Americi, a s druge strane za strani svijet (M. Marjanović, M. Bartulica, Br. Lazarević i dr.).

Književnost pak u zemljama Austro-Ugarske i u okupiranoj Srbiji počinje da se budi i osmjeljuje s više razloga. S jedne je strane tomu doprinio momenat, što je vjera u raspadanje Austro-Ugarske postajala sve jača, a s druge strane, što je u teškim ratnim prilikama knjiga postajala jedinom razonodom. Razmah književnosti započinje time, što je ubrzo nestalo zaliha starih knjiga, a u nestašici originalne produkcije razvila se prijevodna književnost (Zabavna Knjižnica i Moderna Knjižnica u Zagrebu). Kako su okupatorske vlasti u Srbiji uništile gotovo sve zalihe knjiga i onemogućile štampu, knjige s latinskog područja širile su se na čitavom teritoriju srpsko-hrvatskog jezika. Postepeno se počela javljati i originalna književna produkcija. U prvi mah, ova je književnost sasvim subjektivne prigode (na pr. Nazorova Intima), i ne dodiruje nikako nacionalne prilike.

Međutim u trećoj godini rata, u vezi s pomenutim prilikama, književnost je postajala sve očajnija. U to se doba okupljaju svi srpsko-hrvatski književnici, koje su prilike zatekle pod austro-ugarskim vlastima. Zagreb postaje centar konspiratorskih elemenata iz svih srpsko-hrvatskih krajeva, a ujedno i srpsko-hrvatski književni centar. Savremenik postaje centralnom espsko-hrvatskom revijom, i u njemu sarađuju, među ostalima, Bora Stanković, Isidora Sekulić, Sima Pandurović, Milica Janković i dr. Tu se javlja i interesantni lirski talenat M. Crnjanskoga. U prvi mah ta je zajednička književnost izražaj nacionalnih nada i strahovanja, izražaj intimnih ispovijesti i bolova. Koliko ona dodiruje rat, ta je književnost izražaj patnja i bolova (Domjanić, Đalski). Nju pokreće otpor i vjera u izdržljivost naše rase.

U četvrtoj godini rata postaje S. H. K. sve smjelijom. Oslobodilačke misli izriču se sve otvorenije. 1917 osniva se u Zagrebu Hrvatska Njiva, s tendencijom, da okuplja sve nacionalne snage u cilju oslobođenja. Ona priređuje Vojnovićevu proslavu s izrazitim protivaustrijskim karakterom. Kao književni list ni Savremenik, zbog premale nacionalne izrazitosti, ne odgovara više dispoziciji ljudi, koji svoje prevratne težnje hoće otvorenije da izriču. Zato se 1918 osniva Književni Jug, koji doista prikuplja oko sebe sve izrazitije duhove (V. Ćorović, Br. Mašić, Ivo Andrić, Isidora Sekulić, M. Crnjanski), i postaje centralni srpsko-hrvatski književni organ. No paralelno sa sve slobodnijim izražavanjem protivaustrijskih osjećaja i nada, da dolazi nacionalna sloboda, u književnosti postaje sve jačom socijalna nota: misao o užasu rata, o okrutnosti usko nacionalnih koncepcija, o bratstvu svih ljudi. U ovom pogledu dolazi specijalno do izražaja talenat M. Krleže, a paralelno s njime udubljuju ovu crtu I. Andrić, I. Sekulićeva i dr. Najpopularniji i najčitaniji od svih pisaca postaje u ovo doba Dostojevski, koji svojom idejom sveopćeg praštanja snažno djeluje na književnike i na čitaoce. Što se više približavao kraj rata, misao ljudskog bratstva dolazila je sve više do izražaja, a nacionalna je misao sve više uzmicala.

Svršetak Svjetskog Rata donio je sa stvaranjem Kraljevine SHS uglavnom likvidaciju naših nacio-

nalnih problema. Mjesto nacionalnih problema iskrsnuli su u osiromašenoj i iskrvavljenoj Evropi svom žestinom novi problemi. Oni su, uz naše domaće državne i nacionalne prilike, odredili u prvom redu i razvitak poratne S. H. K

Za razvitak poratne S. H. K. odlučila su tri momenta: pogled na nacionalni momenat, pogled na socijalni momenat i ulazak različitih književnih struja iz svjetskih književnosti. U prvo doba poslije rata, poslije ostvarenih nacionalnih aspiracija, dominira književnošću motiv nacionalnog zanosa, a nosioci su mu bili poznati reprezentanti nacionalne note u književnosti (Šantić, Vojnović, Nazor). Taj nacionalni zanos trajao je kratko vrijeme, i ustupio je mjesto socijalnomu momentu, koji se nariva sve više u vezi s ekonomskim teškoćama poratnog života i uticajem ruske revolucije. U književnosti nastaje reakcija na nacionalizam, koja se pojačava i međuplemenskim našim trzavicama. Nastaje preokret vrijednosti. Obescjenjuju se nosioci nacionalne ideologije u književnosti (Preradović, Rakić, Vojnović, Nazor, Šantić), a izdižu stariji pisci, u kojih je socijalni momenat bio jače istaknut (Kranjčević). U isticanju sveljudskog bratstva razbijaju se uski nacionalni okviri, a širi se ideologija internacionalizma i otvaraju se kozmički vidici. U beletristici se iznose utisci rata, no taj pobjednički rat ne pokazuje se s njegove nacionalne strane, nego s općečovječanske: patnja čovjekova za rezultate, koji su ništavni (Miroslav Krleža, Dragiša Vasić).

U vezi s obaranjem starih književnih vrijednosti javljaju se i uticaji različitih kniževnih struja sa zapada, koje spremno prihvaća i širi najmlađa književna generacija, odrasla za vrijeme rata i poslije rata, a koja je imala malo unutarnjih veza s predratnim prilikama. S poljuljanim materijalnim i moralnim vrijednostima dolazi do rušenja ne samo tradicije, već i samog načina pisanja. Predratna rigoroznost forme i uglađenost stila zabacuje se sasvim. U pjesmi je napušten vezani stih, a u prozi vlada apsolutna bezbriga za sva ustaljena pravila gramatike i pravopisa. Poplava stranih struja, ekspresionizam, dadaizam, naprealizam, primitivizam, simultanizam, dovodi do epigonskoga imitiranja i kod nas, a niču po njihovu uzoru i nove domaće struje, s više ili manje ozbiljnosti (sumatraizam, zenitizam), koje sa svoje strane aspiriraju na to, da utiču na zapad. Uticaji dolaze međutim i s istoka: proučava se japanska i kineska lirika, a vlada interes za Indiju. Traže se nova sredstva izražaja, ruši se katkada i psihologija i logika, a sve u cilju, da pisac jače naglasi svoju originalnost. U pisaca s iskreno naglašenom socijalnom notom, prevlađuje goli naturalizam, uz sirovost proze, dok kod onih, koji hoće da se istaknu naročitom novošću, udara u oči hotimična nejasnoća u pisanju. Ruše se u prvom redu kritičarski autoriteti (B. Popović, J. Skerlić, M. Marjanović). Kritika je uopće zanemarena, i iscrpljuje se u referatima. Niče mnoštvo novih listova, koji imaju svi zajednički stav protiv tradicija, ali se inače u pravcu razlikuju (u Beogradu: Putovi, Misao, Raskrsnica, Svedočanstva i dr., u Zagrebu: Plamen, Juriš, Vijavica, Orkan, Literarni Piedestal, Vedrina, Kritika, Književna Republika i dr.), i s ozbiljnim značenjem, i pozerski. U književnosti nastaje opća pometnja vrijednosti. U navali sve novih imena i velikih riječi ima srazmjerno malo pozitivnih vrijednosti, iako njihovi nosioci izlaze s uvjerenjem, da tek od njih počinje prava književnost. Pisci starijih i srednjih godina gotovo se sasvim povlače iz književnosti. Stariji književni listovi u Hrvatskoj (Savremenik, Književni Jug) ili prestaju izlaziti ili izlaze neuredno. U Srbiji se pokušava u književnosti obnoviti red ponovnim pokretanjem Srpskog Književnog Glasnika (1920), na koji su, zbog konzervativnosti, ponajviše i uperene navale najmlađih. Paralelno s njim radi Misao, u redakciji Sime Pandurovića. On, uz obnovljenu Srpsku Književnu Zadrugu, za neko vrijeme uspijeva, da obnovi poljuljane autoritete u književnosti i da vrati vjeru u njenu ozbiljnost.

U Hrvatskoj su se neprilike književnog života komplicirale time, što su se u borbu oko književnih listova i institucija (Kritika, Savremenik, Vijenac, Jugoslavenska Njiva, Matica Hrvatska) uplele borbe oko različitih

pogleda na nacionalno pitanje (Jugoslovenstvo i Hrvatstvo). Taj kaos u književnosti trajao je dok je trajala poljuljanost u društvenim odnosima. Čim se buržoazija učvrstila, čim je nestalo inflacije na novčanom tržištu, pa se ekonomski život počeo sređivati, nastalo je sređivanje i u kulturnom životu. Iz književnosti su iščezli pisci, koji su u nju ulazili s toliko halabuke. Sa stišavanjem u književnosti dolaze opet do priznanja i glasa stariji književni autoriteti i kritičari (Bogdan Popović, Rakić, Nazor, Domjanić, Pandurović, Vojnović, Dučić, Veljko Petrović, Branko Lazarević i dr.). Od mnoštva novih imena, što su u doba književne inflacije ušla u literaturu, sačuvali su se za nju oni, koji su došli s manje pretenzija, no s više solidnosti. Od književnih listova uspjeli su da se održe oni, koji su imali stalan pravac, makar taj i ne bio u skladu s težnjama najmodernijih (Misao, Srpski Književni Glasnik, Hrvatska Prosvjeta, a donekle i Vijenac i Savremenik).

Poslije 1923 nastala je, u vezi s ekonomskim teškoćama, sve veća književna kriza, kao posljedica sve većeg nemara širokih slojeva za knjigu. Poslije toliko velikih programa i obećanja u prvim poratnim godinama, nova S. H. K. u toj krizi knjige počinje da se skromno daje na stvaralački rad, nastavljajući ponajviše tradicije predratnih vremena.

U poratnoj S. H. K. kvantitativno je najobilatija lirika. Svi književni eksperimenti u prvom su se redu ticali nje. Apstrahirajući od mnoštva imena, kojih je nestalo isto onako brzo, kako su došla, ova je lirika dala nekoliko jačih imena (M. Crnjanski, G. Krkljec, V. Massuka, A. Ujević, F. Alfirević, A. B. Šimić, Desanka Maksimovićeva). Lirika, i kod starijih i kod mlađih reprezentanata, pokazuje jednu zajedničku crtu: povlačenje u unutrašnjost, diskretnu religioznu notu, muzikalnog stiha, u čemu se katkad seže natrag i za tekovinama predratnih vremena. U romanu i noveli, pored nekoliko pisaca jačega zamaha (M. Krleža, B. Mašić), prevlađuje kratka pripovijest, s težnjom, da se, solidnom izgradnjom i fabulom, ponovo steče povjerenje publike (Veljko Petrović, St. V. Živadinović, M. Kašanin, Sibe Miličić, Ahmed Muradbegović, Đuro Vilović, Br. Ćosić), uz neke pokušaje, da se i ovdje pođe samotnim putevima duše (A. Cesarec, M. Nastasijević). Poratnu dramu reprezentiraju stariji pisci (M. Begović, Br. Nušić, Petar Petrović) s osnovnom težnjom, da se osvoji publika, dok mlađi (M. Krleža, J. Kulundžić, Dušan Nikolajević) polaze s uspjehom svojim ličnim putevima za analizom društva i pojedinaca. Paralelno sa skretanjem cijelog književnog života na solidnije osnove postaju aktivniji i stariji kritičarski autoriteti (B. Popović, Br. Lazarević). To vrijedi i za književnu historiju, koja, poslije žučnih napada na nju, polazi putem solidnog sabiranja detalja, analize, ne upuštajući se u veće sinteze.

U cjelini savremena S. H. K. daje sliku skromnosti. Ona ne čini velikih zamaha, ona ne teži više za kozmičkim vidicima i ne će više da bude ujedno i filozofija. Katkada je zgodno ispripovijedana fabula ujedno sve, čime se pripovijedač zadovoljava. Po tim svojim karakteristikama podudara se ona s drugim granama nacionalnog života; i tu se, poslije velikih obećanja, razmaha i razočaranja pošlo putem skromnog i solidnog izgrađivanja.

L i t e r a t u r a: P. J. Šafařik, Geschichte des Serbischen Schrifttums (1865), Geschichte der südslavischen Literatur (1864—1865); M. Murko, Geschichte der älteren südslavischen Literaturen (1908); Fr. Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti (1910); St. Novaković, Istorija srpske književnosti (1867, 1871); Š. Ljubić, Ogledalo književne povijesti jugoslavenske, 2 (1864, 1869); J. Bošković, Pisma o književnosti srpskoj i hrvatskoj (Letopis, 1892, 1895); T. Ostojić, Srpska književnost od Velike Seobe do Dositeja Obradovića (1905); T. Ostojić, Istorija srpske književnosti (1923); N. Andrić, Pod apsolutizmom (1906); Đ. Šurmin, Povijest književnosti hrvatske i srpske (1898); D. Bogdanović, Pogled književnosti hrvatske i srpske; Br. Vodnik i V. Jagić, Povijest hrvatske književnosti (1913)); Br. Drechsler, Slavonska književnost u 18 vijeku (1907); J. Skerlić, Istorija nove srpske književnosti (1914); J. Skerlić, Srpska književnost u 18 veku (1909); J. Skerlić, Omladina i njena književnost

(1906); D. Prohaska, Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Hercegovina (1911); D. Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (1921); P. Popović, Pregled srpske književnosti (1909 i d.); P. Popović, Jugoslavenska književnost (1917, 1919, 1923). *A. Barac.*

SRPSKOHRVATSKI JEZIK. 1. P r o š l o s t. SH. J. pripada grupi slovenskih jezika, koja čini sastavni dio porodice indoevropskih jezika. On ulazi, kao sastavni dio u slovensku jezičku grupu. Postao je od zajedničkog jezika svih Slovena, koji je postojao, kada su se Sloveni nahodili u zajednici. Kada se slovenska zajednica rasturila, onda je svaki dio Slovena ponio sa sobom praslovenski ili zajedničkoslovenski jezik, koji je kasnije u svome zasebnom životu mijenjao. Praslovenski jezik u ranijim epohama činio je zajednicu s baltijskom jezičkom grupom (koju su činili starije epohe razvitka današnjeg litavskog jezika, letskog i izumrlog pruskog, kada su ti jezici činili jednu jezičnu cjelinu), tako da ima dosta pojava praslovenskog jezika (među glasovima, u akcetuaciji i naročito u promjeni imena), koji su se tada razvili.

Praslovenska je zajednica vjerovatno postojala u prvim vijekovima naše ere. Njeni predstavnici nahodili su se na zemljištu sjeverno od Karpata, istočno od Visle ili Labe, do vodopađe srednjeg Dnjestra, na sjeveru do mnogobrojnih jezera između Pruske i pritoka Nareva i Pripeta, dakle u istočnom dijelu današnje Poljske, južnom dijelu Bjelorusije i sjevernom Malorusije, shvaćenih u etnografskom smislu.

Od praslovenskog jezika SH. J. je dobio cijelu svoju glasovnu sistemu: vokale i konsonante. Vokali su bili: e, a, o, u, i, ѣ, ѫ, ѧ, ь, ъ, ꙑ; konsonanti: t, d; k, g, h; p, b, v; č, ž, š, j, c, s(dz), koji su bili meki; s, z; m, n, r i l.

Vokali praslovenskog jezika dijelili su se na meke i tvrde e, i, ѣ, ѧ, ь i a, o, u, ѫ, ъ i ꙑ. Pred mekim samoglasnicima svi su suglasnici bili malo umekšavani (palatalizirani), a pred tvrdim su dobivali katkada u izvjesnoj mjeri karakter labijaliziranih suglasnika. Iza mekih suglasnika o je davalo e, ꙑ — i, ѣ — a (kada je postalo od ē) ili i (kada je postalo od kavog diftonga), ꙑ nosno — ѧ, ъ — ь. Vokali a, u i ѫ mogli su stajati iza tvrdih i mekih suglasnika. Od ovoga se mnogo štošta sačuvalo u SH. J. samo tradicionalno.

Suglasnici su se mijenjali pred mekim vokalima i u vezi sa j. To su t. zv. praslovenska jotiranja. Kj davalo je č (meko), gj — ž (meko), hj — š (meko), sj — š (meko), zj — ž; tj — t' (t meko), dj — d', lj — l', nj — n', rj — r'; mj, vj, pj, bj — ml', vl', pl' i bl'. Iako su se tragovi od ovoga sačuvali u SH. J., mnogi su od ovih suglasnika očvrsnuli.

Suglasnici k, g i h ispred e, ь, i (od staroga i, ei) prelazili su u č, ž i š (prva palatalizacija). Ti se procesi i danas vrše u SH. J. u promjeni riječi, samo su glasovi č, ž, i š danas obično tvrdi. Suglasnici k, g i h ispred i ili ispred ѣ (od diftonga oi ili ai) prelazili su u c, z (dz) i s, koji su svakako bili do izvjesne mjere meki, ali su već u praslovenskom očvrsnuli (druga praslovenska palatalizacija). U promjeni riječi i danas se ti procesi vrše u SH. J. Ima i treća praslovenska palatalizacija, po kojoj su od k, g i h dobivani iza i, ь i ѧ potpuno meki glasovi c, s (z) i s. Ali i ti su se glasovi danas sačuvali u našem jeziku kao tvrdi.

Mnogobrojne su izmjene suglasničke u praslovenskom jeziku (ispadanje suglasnika, jednačenje i t. d.). Njih je i naš jezik dobio, ponekad zadržao, a ponekad izmijenio.

Na kraju riječi u praslovenskom jeziku nije mogao stajati suglasnik; ali u našem jeziku, kada su se poluglasnici na kraju riječi prestali izgovarati, suglasnici su mogli stajati i u tom položaju. O ostalim osobinama praslovenskog jezika (obrazovanju, promjeni riječi i sintaksi) ovdje ne ću govoriti, jer su se te osobine u općim crtama sačuvale u prvo vrijeme razvitka našega jezika. O odstupanjima od toga govori se dalje.

Koliko je trajala praslovenska zajednica, ne može se točno reći, ali je nesumnjivo bila duga, a zemljište, koje je gore obilježeno, samo je posljednje prebivalište te zajednice, u vrijeme neposredno pred razilaženje njenih predstavnika u tri različna pravca. Jedan dio krenuo se na istok i jugoistok (kasniji ruski jezik), drugi dio se krenuo na zapad i jugozapad i sjever, zahvatajući također i dijelove zemljišta zajedničke postojbine

(kasniji zapadnoslovenski jezici), treća grupa krenula se na jug i jugozapad. Ona je obrazovala osnovicu južnoslovenskih jezika, a među njima i našeg, SH. J.

Kako je praslovenski jezik imao dugi razvitak, mora se pretpostaviti, da je u njemu bilo dijalekatskih crta, koje su na različne načine vezivale različne dijelove praslovenske jezične teritorije, koja se, poslije te zajednice, razbila na tri dijela. Otuda je došlo da ima crta, koje su zajedničke zapadnoslovenskim jezicima i ruskim dijalektima (ѣ mjesto ѧ u genit. jednine i nom. akuz. množine mekih imenica ženskog roda na a i t. d.), ili takvih, koje su zajedničke južnoslovenskim jezicima i ruskim dijalektima (prijelaz tl i dl u l u njima ili kvѣ, gvѣ u cvѣ, zvѣ).

Kretanja spomenutih grupa trajala su nekoliko vijekova. Kada su se predci Južnih Slovena spustili preko Karpata u madžarske ravni, oni su morali jedno vrijeme biti u bliskim međusobnim jezičnim vezama, jer ima nesumnjivih osobina, koje vrijede za sve južnoslovenske jezike, i koje su se samo tada ili od vremena odlaženja iz zajednice slovenske do toga vremena, razvile. Ovamo dolazi nesumnjivo podjednako uopćavanje izvjesnih oblika praslovenskog jezika, nastavaka za obrazovanje riječi i mnogih leksičkih osobina, prema čemu svi južnoslovenski jezici, upoređeni s drugim slovenskim jezicima, predstavljaju isti pravac razvitka (zato se Južni Sloveni uzajamno najbolje i najlakše razumiju). Osim toga ima i jezičnih procesa, koji su se tada u svima njima počeli razvijati. Takvo je premještanje (metateza) suglasnika r i l, kada su se nahodili iza o i e u sredini riječi, i duljenje tih suglasnika u ō — ā i ē (korva — kōrva — krava, merti — mērti — mrѣti i t. d.). Kada se r i l nahodilo iza ъ i ь, a pred suglasnikom, ono se preštampalo i postajalo vokalno (dakle sъmьrtь — sъmrьtь — sъmr̥tь, vьlkъ — vlьkъ — vl̥kъ).

I kasnije, kada su se Južni Sloveni naselili na Balkanskom Poluotoku, ti su se procesi u njihovom jeziku još izvjesno vrijeme vršili.

Ali i pored nesumnjivih znakova bliskih jezičnih veza, oličenih u tom zajedničkom jeziku svih kasnijih Balkanskih Slovena, mora se konstatirati, da se među različnim dijelovima toga zajedničkog jezika već vrlo rano počela vršiti izvjesna diferencija. Istočni dijelovi južnoslovenskog prajezika počeli su se razvijati u jednom pravcu, a zapadni u drugom. Tako se može utvrditi, da su u zapadnom dijelu praslovenski suglasnici t' i d' (dobiveni u praslovenskom od tj i dj) ostajali neizmijenjeni, a u istočnom da su se počeli mijenjati u št' (šč) i žd' (ždž). Istočni dio toga prajezika dao je kasnije, na Balkanskom Poluotoku, staroslovenski i bugarski jezik, a zapadni je dio dao kasnije, opet na Balkanskom Poluotoku, SH. J. i slovenački jezik, pošto je prethodno svaki od njih dao pomenutim jezicima i obilježje njihove nekadašnje neposredne zajednice.

Za ova dva dijalekta južnoslovenskog prajezika, istočno južnoslovenski i zapadno južnoslovenski, još uvijek izvan Balkanskog Poluotoka, možda bi se mogla odrediti kao granica srednji Dunav, tamo negdje oko današnje Pešte: na istoku od Dunava bili bi predstavnici istočno-južnoslovenskog dijalekta, a zapadno — zapadnojužnoslovenskog. Prvi su se, znatno kasnije, spustili prema Dunavu na Balkanski Poluotok, a drugi su, u toku kasnijeg vremena, naselili zemlje na sjeverozapadu od Balkanskog Poluotoka i zapadnu polovinu samog Balkanskog Poluotoka. Historici vele, sasvim određeno, da su još za vrijeme Avara, sjeverno od Save i Dunava, u granicama doskorašnje političke Ugarske (a vlada Avara trajala je od 567 do kraja 8 vijeka), na sjevernim granicama Balkanskog Poluotoka bile dvije grupe Slovena: jedna se još krajem 5 vijeka spustila na donji Dunav i došla u dodir s Bizantijom (to su slobodni Sloveni na lijevoj obali donjeg Dunava), a druga je, vjerovatno poslije propasti gepidske države, došla do sjevernih granica Balkanskog Poluotoka i bila je potčinjena Avarima. U ovim se dvjema grupama slovenskih naselja mogu vidjeti predstavnici spomenutih dviju balkanskih grupa na kasnijem putu njihovih predstavnika za Balkanski Poluotok.

U razvitku zapadnog dijela južnoslovenskog prajezika utvrđujemo i prve zametke SH. J. i slovenačkog jezika. Prije nego što su se ti zameci razvili, predstavnici oba kasnija južnoslovenska jezika, i SH. J. i slove-

načkog, živjeli su zajedničkim životom i zajednički su razvili mnoge crte svoga jezičnog sklopa.

U vrijeme te zajednice čuvali su se nesumnjivo stari zvuci t' i d', dobiveni iz praslovenskog, i št' i žd', dobiveni, prva grupa od stj i skj i sk pred umekšanim samoglasnicima, a druga od zdj i zgj ili zg pred istim samoglasnicima. Tada su se čuvala i oba poluglasnika, ь i ъ. To se može zaključiti ne samo iz fakta, što u staroštokavskom (u Makedoniji) imamo potpuno razlikovanje tih glasova i kasniju zamjenu njihovu u jakom položaju vokalima e i o, nego i iz toga, što se u kasnijim dijalektima srpsko-hrvatskim i slovenačkim izjednačeni poluglasnik zamjenjuje ili vokalom e (ili poluglasnikom toga reda) ili vokalom a ili poluglasnikom toga reda (vrlo rijetko vokalom o). Ja u prvome zvuku vidim tragove glasovnog karaktera ranijega ь, a u drugom ъ. Stara akcentuacija dobila je također u ovoj epohi izvjesne modifikacije, koje su se kasnije ogledale na cijelom prostoru svih jezika. Dugi praslovenski uzlazni akcenat (´) tada je skraćen, a možda je tada izvršeno i glasovno ujednačenje silaznih dugih akcenata (praslovenskog silaznog i praslovenskog metatonijskog silaznog akcenta); dugi uzlazni metatonijski akcenat u ovo se vrijeme čuvao i, napokon, čuvala se razlika između oba kratka akcenta (praslovenskog kratkog i praslovenskog metatonijskog kratkog akcenta). Kod imenica ženskog roda u instrumentalu jednine imali smo dva nastavka ѫ i оѭ, koji su tek kasnije po dijalektima raspoređeni. Kod zamjenica u genitivu jednine muškog roda dobiveno je već tada krajnje ga mjesto praslovenskog go, naslanjanjem na genitiv jednine promjene imenica. Kod glagola su također ujednačeni praslovenski nastavci u određenom pravcu; za drugo lice jedn. -šь, za prvo lice množine -mo; za treće lice jednine i treće lice množine oblici bez nastavka (-tь ili tъ) i t. d. Tako isto i u sintaksi i rječniku ima nesumnjivih crta, koje dokazuju ovo jedinstvo.

O vremenu trajanja ovog zajedničkog razvitka SH. J. i slovenačkog jezika teško je išta pouzdanije reći, ali je nesumnjivo, da je toga zajedničkog razvitka bilo, i da je on morao biti negdje na putu od stare postojbine k naseljima naših predaka na Balkanskom Poluotoku. Pored znakova jedinstva mogu se konstatirati u ovo vrijeme i neke razlike među dijelovima toga zajedničkog jezika, koje će se kasnije, na Balkanskom Poluotoku, razviti u prave dijalekatske razlike, a sada su još bile prijelazne jezične crte iz jednog govora u drugi. Mislim da se već za to vrijeme, koje je bilo prije dolaska predstavnika zapadne polovine južnoslovenskog prajezika na Balkanski Poluotok, mogu konstatirati prve razlike među kajkavskim govorima, čakavskim i štokavskim. Ovi su nazivi dobiveni od upitne (i zavisno-upitne i neodređene) zamjenice kaj, čь (ča) i čьto (što). Već se na prvi pogled može vidjeti i prema sličnosti ovih zamjenica veće srodstvo čakavskih i štokavskih govora u ovo vrijeme nego li čakavskih ili štokavskih s kajkavskim. Otuda se, po mome mišljenju, može izvući zaključak, da je čakavski govor geografski bio bliži, u neko vrijeme, štokavskomu nego kajkavskom (štokavski na istoku, čakavski (štokavski na istoku, čakavski od njega zapadno, a kajkavski najzapadnije). To centralno mjesto čakavskog govora između kajkavskog i štokavskog može se utvrditi i po drugim crtama vrlo starog datuma. Jedan dio današnjeg čakavskog dijalekta, zapadnočakavski (na kopnu, u Istri i Hrvatskom primorju, i na otocima), ima starih crta, koje ga vezuju s kajkavskim dijalektima kao u = ѫ u instrumentalu jednine imenica ženskog roda, prefiksi z i vi (vън-) i slično, dok u istočnočakavskom (danas do otoka Lastova) imamo ov = оѭ i iz u glavnome na otocima prema Dalmaciji (s ređim z), kao u štokavskom i slično. Ali na osnovu značajnih jezičnih procesa može se zaključiti, da ovakav odnos među našim govorima nije stalno ostao. Kako su se ti procesi izvršili i u kajkavskom i u čakavskom dijalektu bez izuzetka, mora se pretpostaviti, da su oni izvršeni u vrijeme, kada su ti govori geografski bili vrlo bliski, i kada još nisu zauzimali ovu veliku liniju, koju danas zauzimaju, od Rezije do Lastova. To je prijelaz dj u j. Tako smo u svim kajkavskim i čakavskim govorima dobili (ono što danas u njima nije takvo, treba tumačiti kasnijim uticajima štokavskog

govora) t' i j mjesto praslovenskog t' i d' i štokavskog t' i d', koje se već tada počelo razvijati u pravcu današnjih ć i đ. Paralelno s ovom izmjenom jezičnih odnosa među našim najstarijim dijalektima mogla se izvršiti i promjena geografskoga mjesta među njihovim predstavnicima. Vjerovatno je, da su se u ono vrijeme čakavci nahodili niže kajkavaca, a da su se štokavci nahodili istočno od jednih i drugih, tako da su sada štokavci došli u neposredni dodir i s jednim i drugim. Ja mislim, da su se u takom geografskom razmještaju i uputili predstavnici tih govora na Balkanski Poluotok, i da su na njemu, manje ili više, i zauzeli takav geografski položaj.

Iz ovoga vremena, dakle u vrijeme seljenja tih govora na Balkanski Poluotok, pada i kolonizacija Albanije, Tesalije, Epira i dijelova južne Grčke predstavnicima štokavskog govora, pod imenom Srba i Hrvata (v. Štokavski dijalekat), koji će u kasnijim vijekovima dati jezični materijal staroštokavskog govora u Makedoniji (oni su imali u svom jeziku tada, pored ostalih crta, ć, đ, šć i žđ).

U vrijeme do početka 7 vijeka predstavnici ovih govora. kajkavci i čakavci sa t' i j (št' i žj) u osnovici svoga govora, a štokavci sa ć i đ (šć i žđ) naselili su jugozapadne i zapadne dijelove Balkanskog Poluotoka.

Kajkavci su zauzeli zemlje današnje Slovenije, u znatno većem obimu i Korušku i Štajersku i sjeverozapadni dio Hrvatske. Istočno od njih su zauzeli štokavci Slavoniju i južne pokrajine, koje se pružaju istočno od tih rijeka. Južno od kajkavaca i zapadno od štokavaca naselili su se čakavci. Obalom Jadranskog mora čakavci su se protezali sve do Rijeke, a u Istri do Raše i preko nje. Zatim su oni ispunjavali cijelu sjevernu Istru, opkoljavajući po morskoj obali kajkavski dijalekat do Soče i preko nje.

Historija ovih dijalekata data je na zasebnim mjestima (v. Kajkavski, čakavski, štokavski dijalekat). Ovdje će biti navedeno samo onoliko, koliko je potrebno, da se razumije dalje izlaganje. U isto vrijeme ovdje ću navesti i glavne dijalekte, po kojima ja određujem širenje jezičnih osobina, da ne bih navodio svaki put geografske nazive, koji ne bi pokazivali odnos obima jezičnih crta po dijalektima, što je u svakom izlaganju osobito važno. Vremenska određivanja data su, naravno, prema javljanju jezičnih osobina u spomenicima s određenim datumom.

Kajkavski se dijalekat razvio u kajkavski slovenački, koji je u najzapadnijim krajevima (u Reziji, Gorici, na Soči) sačuvao t' i j (št' i žj), a u istočnijim govorima razvio je t' u č, tako da smo u tome njegovu dijelu dobili č i j.

Dio istočnokajkavskog dijalekta ušao je i u kajkavski hrvatski dijalekat. Ali u kajkavski hrvatski dijalekat ušao je s istoka štokavski dijalekat s vrlo starim crtama, i s jugozapada (između Kupe i Save) čakavski dijalekat, tako da je u toku vremena dobiven kajkavski hrvatski dijalekat, koji ima veza s kajkavskim slovenačkim, ali kojega glavni dio čine osobine čakavsko-štokavske. Prema tome on ulazi, u potpunosti, u SH. J. Nema nikakve sumnje, da su čakavski i štokavski dijalekti, sa svoje strane, uticali u znatnoj mjeri i na obližnje govore slovenačkog kajkavskog dijalekta, koji se kasnije razvio u slovenački jezik.

Štokavski dijalekat na novim sjedištima na Balkanskom Poluotoku dao je također dva dijalekta: najstariji štokavski, koji je, pored ć i đ, sačuvao šć i žđ (od stj i zdj) i neke druge stare osobine. On se nahodio nekad u Slavoniji, zapadnoj Bosni i Dalmaciji, istočno od čakavskog dijalekta (ovakvog je tipa i štokavski govor Albanije, Epira i Grčke); zatim mlađi štokavski, koji je, iako je čuvao ć i đ, izmijenio šć u št, a žđ u žd. Najstariji štokavski govor iščezao je u kajkavskom hrvatskom, u različnim kasnijim štokavskim ikavskim govorima i u staroštokavskom u Makedoniji.

Čakavski dijalekat u prvo vrijeme svoga razvitka na Balkanskom Poluotoku, ostao je sa svojim starim crtama, t. j. sa t' i j (št' i žj).

Za cjelokupni razvitak našeg jezika, pored stvaranja na spomenuti način kajkavskog hrvatskog dijalekta, od velikog je značaja opći dalji razvitak štokavskog i čakavskog dijelekta. Odmah po dolasku na Balkanski Poluotok predstavnici naših dijalekata, čakavskog i štokavskog, nalazili su se u tako bliskim jezičnim

vezama, njihove su se jezične crte razvijale na tako sličan, gotovo identičan način, da se može reći, da su oni živjeli zajedničkim ili općim jezičnim životom. Te su bliske veze tek poslije kraja 14 vijeka postale labavije.

To bi bili osnovni elementi razvitka našeg jezika u najstarija vremena. Po sebi se razumije, za trinaest vijekova, što se naš jezik na Balkanskom Poluotoku razvijao, pod vrlo burnim i teškim prilikama, mirni razvitak našega jezika bio je stalno remećen. Historijske (političke) i socijalne prilike imaju veliki značaj za stvaranje dijalekata i upućivanje jezika i njegovih govora u izvjesnom pravcu razvitka. Stalna seljenja, u najrazličnijim pravcima, uticala su, da se stanovništvo iz najudaljenijih krajeva stalno miješa i da se stalno niveliraju razlike u jeziku. Na taj su način mnogi stari govori potpuno izgubljeni i stvoreni su novi jezični pokreti, koji su se vrlo nejednako rasprostrli po teritoriji našeg jezika. Ali i pored svega toga, crte osnovnih govora naših ogledaju se na izvjestan način u svim novim dijalektima.

Iako je ime Slovѣnin, Slovѣne, bilo vjerovatno, ime svih Slovena u zajednici, već je i tada bilo i podređenih plemenskih naziva. Plemena s nazivom Srbi i Hrvati već su se istakla među ostalim plemenima prije dolaska na Balkanski Poluotok i počela su se zvati svojim imenima. Ali je kod mnogih od predstavnika naših starih dijalekata bilo u upotrebi i ime Slovѣnin. Kada su se naša plemena doselila na Balkanski Poluotok, najsnažnije je opet bilo hrvatsko i srpsko pleme, koja su svoja plemenska imena dala i svojim političkim oblastima, šireći ga sve više na račun imena Slovѣnin, koje se kod nekih plemena još čuvalo, a koje je postalo na krajnjem zapadu, kod kajkavaca, i političkim i nacionalnim imenom. Ono je bilo u upotrebi i u Dalmaciji i u Slavoniji i kod hrvatskih kajkavaca. Tek od kraja 17 vijeka kod hrvatskih kajkavaca ono se počelo zamjenjivati hrvatskim imenom.

Kako se naši dijalekti nisu poklapali s granicama starih naših država, na koje je preneseno prvobitno plemensko ime Srbin i Hrvat, to se i ta imena ne mogu poklapati s našim dijalektima. Istina, Srbi govore samo štokavskim govorom, ali Hrvati govore i štokavskim i čakavskim i kajkavskim hrvatskim dijalektom, Slovenci (t. j. Sloveni) pak govore samo slovenačkim kajkavskim dijalektom. Pošto Srbi i Hrvati govore istim dijalektima, njihov se jezik naziva H. ili S. ili SH., a pošto samo Slovenci govore slovenačkim kajkavskim dijalektom, njihov se jezik danas naziva slovenačkim (slovenskim). Ali iz ovoga što je ovdje izneseno vidi se, kako su mnogobrojne njihove veze u prošlosti, i koliko je nesumnjivo njihovo zajedničko porijeklo.

Historija SH. J. pokazuje, kako su se razvile i pojedinačne osobine, i kako su se razvijali odnosi među našim govorima, dok nije dobiveno današnje njihovo stanje. O razvitku govora raspravljano je na zasebnim mjestima, a ovdje će se iznijeti, u najopćijim crtama, glavnije izmjene jezičnih osobina našeg jezika i geografsko-dijalekatske njihove granice. Da bi se moglo to izlaganje pratiti, potrebno je znati, da hrvatski kajkavski dijalekat obuhvaća danas: istočnokajkavski (istočno od pruge, koja sastavlja mjesta istočno od Varaždina i Zagreba, i u svome produženju prisijeca Savu i Kupu), sjeverozapadni kajkavski dijalekat ili zagorski (sjeverno od Zagrebačke Gore), i jugozapadni kajkavski dijalekat (ili prigorski, u Prigorju, jugozapadno od Zagreba). Čakavski dijalekat ima danas tri dijalekta: zapadni (ekavski ili ekavsko-čakavski, t. j. sa zamjenom jata glasovima »e« i »e« i »i«) u Hrvatskom primorju, Istri i na Kvarnerskim otocima, istočni (u Dalmaciji, na obali i otocima, sve do poluotoka Pelješca i otoka Korčule), i najistočniji ili lastovski (jekavski, na otoku Lastovu). U štokavskom dijalektu razlikujemo danas: staroštokavski (u Makedoniji, južno od pruge, koja ide ispod Tetova, Skoplja i Kratova), sa dva dijalekta: mijačkim (najzapadnijim, galičko-debarskim) i brsjačkim (dijalektom srednjih i istočnih krajeva Makedonije). Srednještokavski zauzima istočni dio naše zemlje od pruge Timok—Tupižnica—Sljeme—Jastrebac —Prokuplje—Kačanik—do iznad Prizrena i graniči se na jugu linijom ispod Tetova—Skoplja i Kratova, i

pruža se preko naše granice u Bugarsku, do pruge Bregovo—Kula—Belogračik — Berkovica — Iskrec—Bosilj - Grad — istočno od Ćustendila. Srednjoštokavski ima više tipova: a) tetovsko-kratovski, b) prizrensko-južnomoravski (u uzanom pojasu od Prizrena preko Kačanika u dolinu Južne Morave), c) zapljanski i d) timočki. Novoštokavski obuhvaća sve ostale štokavske govore na zapad od srednjoštokavskoga sve do granice kajkavskog i čakavskog dijalekta (v. Čakavski, Kajkavski dijalekat). Prema zamjeni jata tu razlikujemo: istočni novoštokavski dijalekat (ekavski, sa zvukom e mjesto starog ѣ), koji ima dva govora, stariji (ili kosovsko-resavski), koji zauzima Metohiju, Kosovo, Župu kruševačku, Levač, Temnić, Moravu i Resavu i cio kraj Srbije sjeverno od srednjoštokavskog govora, i mlađi ekavski (ili šumadijsko-srijemski), koji zauzima Šumadiju, sjeverozapadnu Srbiju i Vojvodinu. Južni novoštokavski dijalekat (ili jekavski, sa zamjenom jata glasovima je ili ije) ima također dvojake govore: starije (zetsko-sjeničke: arhaični govori stare Crne Gore i jednog dijela Sandžaka, do pruge Sjenica—Brskovo—Nikšić—Kotor) i mlađe (zapadno od starijih: hercegovački govor, dubrovački i uopće južni govor po zapadnim krajevima, u zapadnoj Bosni, Lici Krbavi i t. d.). Zapadni novoštokavski dijalekat (ili ikavski, sa zamjenom jata glasom i) ima trojakih dijalekata: najstarijih (slavonskih ili posavskih), starijih (zapadnobosanskih) i novih govora (u Hercegovini, Dalmaciji, bunjevačkih po Hrvatskoj, po Bačkoj, u Baranji).

Nema sumnje da su se nekada u SH. J. upotrebljavala dva poluglasnika. Do danas se razlika između dva poluglasnika sačuvala jedino u staroštokavskom (mijačkom i brsjačkom dijalektu), i to tako, što je ъ zamijenjeno glasom o (uvijek u jakom položaju), a ь glasom e. U drugim dijalektima dobili smo jedan poluglasnik različne kakvoće: bilo poluglasnik reda a ili poluglasnik reda e. Poluglasnik reda a sačuvao se do danas u srednjoštokavskim dijalektima. Poluglasnik reda e sačuvao se u zetskim govorima. Kasnije, od kraja 13 vijeka samoglasnik reda a prelazi u svim novoštokavskim dijalektima i u većini čakavskih u vokal a. U svim kajkavskim dijalektima poluglasnik prelazi u e, a u jednom dijelu čakavskih dijalekata (na Cresu i Krku) u e u kratkim slogovima ili u o (u Dobrinju na Krku).

Nosno ѫ i ѧ u prvo se vrijeme svugdje čuvaju, ali, vjerojatno od 9 do 10 vijeka, prelaze u čiste vokale, i to ѫ u u, ѧ u e, samo u kajkavskom dijalektu, pored toga, prelazi i u otvorenije u, pa i u o. U mijačkom staroštokavskom govoru prelazi ѫ obično u o, a u brsjačkom u a, u čakavskim dalmatinskim govorima, ne svima, prelazilo je iza nepčanih umekšanih suglasnika u a (u staroštokavskom ѧ prelazi u takom položaju u ѫ iza j u početnim slogovima). Samoglasnik ꙑ držao se, vjerojatno do 11 vijeka. Tada, vjerojatno, prvo iza grlenih suglasnika (k, g i h), a poslije i u svim drugim položajima, prelazi u i. Ovo se izvršilo na cijelom prostoru našeg jezika.

Glas ѣ drži se do kraja 13 vijeka (vjerojatno kao zatvoreno e). Tada u istočnijim krajevima (na teritoriji staroštokavskog dijalekta, srednjoštokavskog i istočnog novoštokavskog), u sjeverozapadnim dijelovima čakavskog dijalekta (Istra, Kvarnerski Otoci, Hrvatsko Primorje) i u kajkavskom dijalektu prelazi u e (ali u njemu ima i drukčijih zamjena za ѣ), u zapadnom novoštokavskom dijalektu i u istočnom (dalmatinskom) čakavskom prelazi u i, a u južnom novoštokavskom u diftong ie, koji se kasnije na različne načine razvija (obično u kratkim slogovima kao je, u dugim kao ije); u čakavskom lastavskom daje je.

Glas l vokalno (dobiveno od praslovenskog ꙑl, ъl, ľь, lъ u sredini riječi između suglasnika) čuva se tako u staroštokavskom mijačkom dijalektu, timočkom srednjoštokavskom i vrlo rijetko u čakavskom (u Risici na Krku). Već u 12 vijeku prelazi u nekim govorima (kasnijim prizrensko-južnomoravskom) u lu, u drugim, u 13—14 vijeku, u u (kako štokavskim, tako čakavskim i kajkavskim). Ali se u ponekim dijalektima nahode i druge lokalne zamjene (u čakavskom, u bosanskim govorima, u kajkavskom dijalektu, u lužičkom timočkom govoru, zapljanskom, u staroštokavskom brsjačkom).

Poluglasnici (nekadašnje ъ i ь, a u većini govora jedan poluglasnik srpsko-hrvatski, bilo ъ ili ь) su se, svakako već do kraja 11 vijeka, izgubili na kraju riječi i u otvorenim slogovima. Kako su oni rastavljali ranije mnoge suglasnike, to su sada, poslije njihova nestanka, mnogi suglasnici došli u neposredni dodir, i mnogi suglasnici našli su se na kraju sloga ili na kraju riječi. Kao neposredne posljedice ovoga spomenut ću, da je v u početku riječi, iza koga je nestalo poluglasnika, davalo, već u 12 vijeku, u srednjoštokavskim i svim novoštokavskim govorima u. Kada se u našim govorima ispred takvog poluglasnika nahodilo v, m, n, r, l (nj i lj), pa je poslije gubljenja poluglasnika, koji od tih suglasnika stajao na kraju sloga ili riječi, onda su se ti suglasnici duljili, pa su u toku vremena svoju dužinu predavali samoglasniku, koji je pred njima (stärьc, star̃ca, stárca u čakavskim govorima, a stârca u štokavskim). Samo u jednom slučaju, kada se duljilo l, ono je u novoštokavskim govorima u ovom položaju krajem 14 vijeka prešlo u o. Ispadanjem poluglasnika na kraju riječi i u otvorenim slogovima došli su u međusobni dodir najrazličniji suglasnici, koji su ranije bili rastavljeni poluglasnikom, tako da su se između njih počela vršiti jednačenja najrazličnije vrste: po zvučnosti (nokta od nogta), po načinu obrazovanja (iščistiti od isčistiti, a ovo opet poslije jednačenja po zvučnosti od izčistiti), po mjestu obrazovanja (kći od tći, a ovo poslije jednačenja po zvučnosti od dći) i t. d. Kada su se slični suglasnici nalazili jedno do drugoga, oni su se jednačili, pa se jedan dugi suglasnik skraćivao (raširiti od rasširiti, rašširiti). Kada se nagomilavalo više suglasnika, onda su neki gubili eksploziju, i tako se reducirali (prazno od prazdno, prazdьno) i t. d. Napokon, iako je poluglasnika nestalo u otvorenom slogu i na kraju riječi, svakako prije kraja 11 vijeka, ipak se još dugo vrijeme čuvala tradicionalna granica između suglasnika na mjestu, gdje se upotrebljavao poluglasnik. To je bilo u slučajevima, kada se poluglasnik nahodio između suglasnika i j (na pr.: tj od tьj, dj od d j, nj od nьj, lj od lьj i t. d.). Sve do početka 16 vijeka nije se vršilo jotovanje u grupama te vrste. I u većini govora počelo je tada, u koliko se može utvrditi, lj i nj davati i ń, tj, dj, stj, ždj-ć, đ, šć, žđ, tako u staroštokavskim, srednjoštokavskim, od novoštokavskih u istočnim i južnim gotovo uvijek, a u zapadnim novoštokavskim samo u dalmatinskim i još ponekim; u čakavskim i kajkavskim to se nije vršilo. U nekim novoštokavskim (južnog tipa, samo ne uvijek) davalo je i sj i zj umekšano s i z. Sve to se zove novim jotovanjem srpsko-hrvatskim.

Karakteristična je crta SH. J. upotreba t' i d' mjesto praslovenskog tj i dj i upotreba št' i žd' mjesto praslovenskog stj i skj (ili sk ispred palatalnih vokala) i mjesto praslovenskog zdj i zgj (ili zg ispred palatalnih vokala). Od najstarijih vremena možemo konstatirati trojaku zamjenu ovih glasovnih grupa: 1. t' i j, št' i žj u svim današnjim čakavskim dijalektima; 2. ć i đ, št i žd u većini štokavskih dijalekata; 3. ć i đ i šć i žđ u najstarijim štokavskim govorima, od kojih su se tragovi sačuvali u staroštokavskom (u makedonskim govorima), u nekim slavonskim ikavskim govorima i ponegdje i u štokavskim ikavskim govorima Bosne i Dalmacije. Sve se ovo troje sačuvalo u kajkavskom dijalektu: a) u istočnokajkavskom imamo đ i ć i žđ i šć, koji u njemu daju, u daljem razvitku, dž, i č i žđž i šč; b) u sjeverozapadnom (zagorskom) imamo mjesto t' i j i št' i žj — č i j i šč i žj; c) u prigorskom imamo t' i j i, u daljem razvitku, ś = š́ od šť (preko š́š́ od šć) i ź = ž́ od žj. U različnim štokavskim dijalektima, izvršilo se u toku vremena, jednačenje u izgovoru ć i č i đ i dž, i to na dva načina: tamo, gdje je č, dž ostalo meko (u Slavoniji, Bosni i dijelu Dalmacije), obje se grupe izgovaraju kao ć i đ, a tamo, gdje su č i dž tvrdi glasovi (u nekim vojvođanskim govorima, u timočkom srednjoštokavskom govoru) obje se grupe izgovaraju kao č i dž.

Rečeno je, da su stari meki suglasnici š, č, ž, dž, c očvrsnuli u našim dijalektima: tako je isto i dz, koje se upotrebljava u nekim srednjoštokavskim dijalektima, tvrdo. Staro umekšano r (morje i slično) očvrsnulo je u čakavskom i štokavskom od najstarijih vremena; sačuvalo se sa-

mo još u kajkavskom dijalektu (svakako pod uticajem slovenačkog jezika). Čak i r, iza kojega je stajalo je od jata u južnome novoštokavskom dijalektu (na pr. vrijeme: vremena — od vrjemena), postalo je tvrdo. Suglasnici s i z bili su i u praslovenskom tvrdi ili samo polumeki, tako da je njihova potpuna tvrdoća u SH. J. sasvim prirodna. Suglasničko l ispred mekih vokala (e, i) postalo je polumeko u staroštokavskom i labijalno (kao tvrdo rusko l) ispred labijalnih i tvrdih samoglasnika (u, o i a). Takvo labijalno l nahodi se u nekim drugim štokavskim dijalektima (zetskim, kosovskom, tetovsko-kratovskim), tako da ponegdje na kraju riječi i sloga prelazi u u i o (koji su vrlo kratki vokali), na pr. u kratovskom govoru, u govoru Skopske Crne Gore, nezavisno i pod drugim uvjetima, nego što je na kraju riječi i sloga prešlo u o u svim novoštokavskim dijalektima.

Suglasničko staro lj prelazi u polumeko l u staroštokavskom i u kajkavskom dijalektu (katkada i u slavonskom). U čakavskom primorskom prelazi od 16 vijeka katkada u j, a katkada i u novoštokavskom ikavskom. Suglasničko staro nj prelazi u n u staroštokavskom i katkada u kajkavskom, razvijajući u posljednjem i j ispred n. Suglasnik m prelazi od 15 vijeka na kraju riječi uvijek i katkada na kraju sloga ispred drugog suglasnika u n, dajući često nosni karakter vokalu, koji je pred njim. To zahvaća cio čakavski dijalekat i štokavski (dubrovački, bokokotorski, dalmatinski) u Dalmaciji na obali. Oko početka 16 vijeka počinje se h gubiti u štokavskim dijalektima, ostavljajući iza sebe različite tragove. Taj pojav zahvaća cio štokavski dijalekat, osim zetskog novoštokavskog i dubrovačkog govora; gubi se u izvjesnim razmjerama i u kajkavskom dijalektu, a u čakavskom se čuva u potpunosti. To stvara pogodne uvjete za razvijanje, — u zavisnosti od različnih vokala, koji su se zbog toga našli u neposrednoj vezi, — različnih prijelaznih glasova, koji daju j ili v. Katkada nepotpuno izgubljeno h daje i druge glasove: f (u makedonskom), g ili k (u jekavskom novoštokavskom u Crnoj Gori i Boci).

Akcenat se nije bilježio u starim rukopisima ili se bilježio vrlo nesavršeno. Zato ga mi možemo odrediti samo poređenjem dijalekata. Iz zajedničkoslovenskog jezika naš je jezik naslijedio šest akcenata: tri osnovna i tri metatonijskog karaktera (t. j. takvih, koji su se pod naročitim prilikama razvijali iz osnovnih), i dužinu nenaglašenih slogova. Od tri osnovna akcenta naš je jezik sačuvao samo dva. To se svođenje razvilo u našem prajeziku, t. j. u srpskohrvatsko-slovenačkoj zajednici dobili smo ⌒ i ″ , t. j. dugi silazni i kratki silazni. Treći praslovenski akcenat ˜ (dugi uzlazni) skraćen je. Od tri metatonijska akcenta (dugog uzlaznog, dugog silaznog i kratkog akcenta) prva su se dva sačuvala, samo što se dugi silazni izjednačio po svojoj prirodi, ali ne i po svim svojim osobinama, s osnovnim dugim silaznim akcentom. Kratki metatonijski akcenat izjednačio se po svojoj prirodi s kratkim silaznim akcentom, ali ne i po svim svojim osobinama. Na taj način dobili smo u starom našem jezaku tri akcenta: dugi silazni ⌒ (različnost porijekla), dugi uzlazni (metatonijskog porijekla) i jedan kratki akcenat (stari i metatonijskog porijekla). To je najstarija akcentuacija SH. J. Ona se sačuvala u čakavskom i posavskom ili slavonskom štokavskom dijalektu (s izvjesnim odstupanjima). Ta akcentuacija je pretrpjela u većini štokavskih govora izvjesne izmjene. U svim novoštokavskim govorima, osim slavonskoga, stari metatonijski (čakavski) uzlazni akcenat dao je dugi silazni, tako da smo u svim arhaičnijim govorima novoštokavskog tipa (osim slavonskog) dobili svega dva akcenta: ⌒ i ″ . Primjer za stariju akcentuaciju: mlátīš (čakavski i posavski), mlâtīš (štokavski); zlâto (čakavski) zlâto (štokavski); pȍļe (čakavski), pȍļe (štokavski).

Ovo su sve vrste starije akcentuacije. Ali u svim novoštokavskim govorima novijega tipa (u šumadijsko-vojvođanskom, u hercegovačkom južnom i u zapadnom novoštokavskom u Hercegovini i Dalmaciji), gdje god su spomenuta dva akcenta mogla da se pomjere za jedan slog k početku riječi, to je izvršeno, t. j. uvijek kada ″ i ⌒ nisu stajali u jednosložnim riječima ili kad se nisu

nahođili na prvom slogu u riječima, oni su pomaknuti za jedan slog k početku riječi. Ako je slog, koji im je prethodio, bio kratak, dobiven je kratki uzlazni (ˋ), ako je taj slog bio dug, dobiven je dugi uzlazni akcenat (ˊ). Tako je od devȏjka, lopȁta dobiveno dèvōjka, lòpata, od pīsȁti, vūkȗ — písati, vúkū. Na taj je način, u pomenutim govorima (i to prvobitno u hercegovačkom) dobivena moderna ili najmlađa akcentuacija od četiri akcenta, dva stara silazna (̏ i ̑) samo na prvom slogu riječi i u jednosložnim riječima, i dva nova uzlazna (ˋ i ˊ) na svim slogovima, osim posljednjih.

U staroštokavskom dijalektu akcentuacija se razvila sasvim po drugim principima, u zajednici s ostalim makedonskim govorima (akcenat stoji najobičnije na trećem slogu od kraja u mijačkom i u zapadnijim dijelovima brsjačkog, ali ima i drugih akcenatskih sistema u istočnijim dijelovima brsjačkog govora). U srednjoštokavskom smo vjerojatno imali dva akcenta, od kojih je dugi silazni (isto onako kao i nenaglašena dužina) skraćen. U kajkavskom dijalektu ima posebnih akcenatskih pravila (v. Kajakvski dijalekat).

Kod imenica, pridjeva i glagola, dakle uopće u promjeni riječi, izvršile su se znatne promjene vrlo rano, u nekim dijalektima prije pisanih spomenika na našem jeziku. Što se tiče različnih osnova i s njima vezanih različitih nastavaka, to se sve osnove muškog roda svode na jednu promjenu, u kojoj se upotrebljavaju nastavci različitih osnova, svedeni sada na jednu sistemu. Kod imenica srednjeg roda imamo dvojaku promjenu: imenica srednjeg roda, čija je promjena identična s promjenom imenica muškoga roda, osim u nominativu i akuzativu jednine i množine, i promjenu imenica srednjeg roda s proširenjem vokalske osnove suglasnicima t i n (dijete: djete-t-a, vrijeme: vreme-n-a). Kod imenica ženskog roda imamo dvije potpuno različne promjene: imenica ženskog roda s nastavkom a u nominativu jednine, i imenica ženskog roda danas s konsonantskom osnovom (žena, stvar). U štokavskim govorima te se dvije promjene i dalje čuvaju u potpunosti, a u čakavskom se i one sve više svode na jednu promjenu imenica na a.

Odavde je jasno, da su se i nastavci starih različnih osnova, pri ovom svođenju različnih osnova, morali prenositi s jednih osnova na druge. Još prije pisanih spomenika, dakle prije 11—12 vijeka, počele su meke osnove prenositi svoje nastavke na tvrde osnove. To se izvršilo u srednjoštokavskom govoru, u novoštokavskom i u kajkavskom dijalektu. U čakavskom ima toga u manjoj mjeri, ali ima također. Ali se u Istri, na Kvarnerskim Otocima i u Hrvatskom Primorju sačuvalo i starih nastavaka tvrdih osnova (na pr. u acc. plur. imenica muškog roda, gen. sing. imenica ženskog roda i u nom. i acc. plur. imenica ženskog roda). U staroštokavskom dijalektu, naprotiv, tvrde osnove prenose svoje nastavke na meke. Imenice muškog roda na staro ъ daju ostalim osnovama muškog roda svoje u u loc. sing., -ovi (-ove) u nom. plur. i -ov- u drugim padežima množine. To se vrši na cijelom prostoru štokavskog dijalekta (-ov- se dodaje, uglavnom, jednosložnim osnovama), u kajkavskom dijalektu i do izvjesne mjere, ali znatno manje, u čakavskom, počevši od kraja 13 vijeka. Ima također i drugih sličnih pojava. Kod imenica ženskog roda u instrum. sing. ima u novoštokavskim dijalektima -ov (do polovine 13 vijeka), koje se zamjenjuje nastavkom -om. Međutim u nekim istočnim čakavskim govorima ponegdje se još čuva taj nastavak. Sličan razvitak imamo i u čakavskom i kajkavskom, gdje također, već od 14 vijeka, nastavak u (= ѫ) ili o (prema govorima u kajkavskom) dobiva na kraju i m, mada ima još govora i bez krajnjeg m.

Ali jedan od najvažnijih jezičnih pokreta kod svih imena jeste odnos nastavaka stare množine i stare dvojine. Tu opet kajkavski i čakavski dijalekti idu paralelno, dok štokavski, i to naročito novoštokavski, govori idu drugim putem.

U praslovenskom jeziku bio je, pored jednine i množine, još jedan broj, dvojina. Karakterna crta dvojine je bila, da su u njoj genitiv i lokativ, dativ i instrumental, nominativ i akuzativ bili jednaki. Stvarno ona je imala samo tri nastavka za sve padeže.

U našem jeziku, i u štokavskom i čakavskom dijalektu, a po svoj vjerojatnosti i u kajkavskom, nastavci dvojine upotrebljavali su se do kraja 15 vijeka, a ponegdje i nešto kasnije. Ali već od kraja 13 vijeka ti nastavci, nejednako u različnim govorima dobivaju i značenje množine. Na taj način smo na cijelom prostoru našeg jezika dobili za množinu dvojake nastavke: stare množine i stare dvojine. Prema tome stanju naši su se govori nejednako ponašali: novoštokavski dijalekti su primili nastavke dvojine i njima su, u različnim govorima različno, zamijenili stare nastavke množine (ispor. upotrebu nastavka -ma u dativu i instrumentalu množine i jednačenje tih padeža u različnim novoštokavskim govorima, jednačenje genitiva i lokativa množine u kosovsko-resavskom i zetskom govoru i slično). Međutim čakavski i kajkavski dijalekti odbacili su te nove nastavke, dobivene od dvojine, i ostali su sa starim nastavcima. Kao posljedica različitih procesa, koji su se vršili u novoštokavskim govorima, počelo se u njima od kraja 14 vijeka upotrebljavati u genitivu množine -a (a dugo), koje još nije svugdje prodrlo, a od kraja 17 vijeka razvija se -ma i u lokativu množine, ili se samo vrši jednačenje lokativa množine s dativom i instrumentalom množine. Srednjoštokavski i staroštokavski govori, pod stranim (romanskim) uticajem, izgubili su promjenu imena u nejednakom stepenu. Ali ostataka od stare promjene ima u njima obilno.

Pridjevi, iako imaju u jednini kod imenica muškog roda razliku među neodređenim i određenim vidom, ipak sve više svode tu razliku na razliku u akcentu kod izvjesnih pridjevskih tipova. Kod mnogih je ta razlika danas svedena na minimalni broj oblika. U množini su se u svim našim dijalektima počeli od najstarijih vremena u neodređenom vidu upotrebljavati zamjenični nastavci (sa ѣ ili i), koje je u izvjesnim slučajevima (kad su ti nastavci mekih osnova, sa i), bilo teško raspoznavati od pridjevskih nastavaka (ы daje i, a iza mekih osnova, i dobiveno je i meko), tako da se i ovdje razlika katkada svodi jedino na razliku akcenata ili na dužinu i kratkoću. Značajno je, da su se od različnih načina poredenja pridjeva rasprostrli podjednako u štokavskom i čakavskom dijalektu nastavak -eji, -eja, -eje (ili prema govorima i -iji i sl.); a u kajkavskom dijalektu najčešće nastavak -eši (staro ejši), a rjeđe -eji i drugi načini. U nekim govorima srodnjoštokavskog dijalekta, isto onako kao i u cijelom staroštokavskom dijalektu, pod istim tuđinskim uticajem kao i u bugarskom jeziku, razvila se, pored upotrebe predloga po s pozitivom, i postpozitivna upotreba različnih demonstrativnih zamjenica. U nekim slučajevima one imaju i značenje člana.

Na cijelom prostoru našeg jezika zamjenični sistem se paralelno ili gotovo identično razvio. Zamjenice jaz (= ja) ima u maloj mjeri (u čakavskom govoru na Silbi i u Istri); zamjenice pokazne taj ili t (ta), ononaj, ov- ovaj i slične podjednako se upotrebljavaju svugdje samo u različnom glasovnom obliku (t, ta, taj i t. d.). Od zamjenice sьj (saj) ima ostataka u čakavskom, kajkavskom govoru i staroštokavskom. Kod zamjeničkih nastavaka može se obilježiti jedino odstupanje u staroštokavskom makedonskom dijalektu, koji je razvio go mjesto ga, zajednički s ostalim makedonskim dijalektima.

Brojevi su u našem jeziku, i u štokavskom i čakavskom dijalektu, postali, osim brojeva 1—4 zaključno, nepromjenljivi (brojni prilozi); samo se u kajkavskom još mijenjaju brojevi i više od 4, i to kao osnove na -i (dobivajući nastavke množine). U starom jeziku bilo je toga i u drugim govorima, a naročito u čakavskom, u kome se to još i sada po katkad nalazi (u Istri, u Hrvatskom Primorju).

Kod glagola se čuvaju mahom stare osobine, a ono, što predstavlja odstupanje od starine, vrlo se rano razvilo, ponajčešće prije pisanih spomenika, i obično se rasprostrlo po cijelom prostoru našeg jezika. Među glagolskim osnovama čuvaju se, uglavnom, stari odnosi. Samo je staroštokavski dijalekat znatno uprostio različne glagolske kategorije. U ostalim dijalektima najviše je sažimanje vokala (ae, ѣe i slično) učinilo da se izmijeni prvobitni sastav osnova. Staroštokavski dijalekat razvio je osobinu, da se od svakog prezenatskog oblika perfektivnih glagola kao

od osnove može obrazovati imperfektivna (iterativna) osnova (na pr. od dojdeš, dojduvaš i slično). — U našem se jeziku vrlo rano izgubila dvojina kod glagola, u štokavskom dijalektu ranije nego u čakavskom i kajkavskom, u kojima se u spomenicima oblici dvojine nalaze još do kraja 15 vijeka, a ponegdje i kasnije, što svakako nije bilo bez uticaja slovenačkog jezika i književne tradicije. — Prezent je dobio u našem jeziku, od najstarijih vremena, zajedničke nastavke, koje vode porijeklo, vjerojatno, od praslovenskog jezika, a današnje uopćavanje nastavaka dobili su naši govori djelimice u jezičnoj zajednici srpsko-hrvatskoj i slovenačkoj. Ovamo dolaze: nastavak za drugo lice š (šь), za treće jednine i treće množine odsustvo svakog nastavka (tu je bilo u praslovenskom -t historičkih vremena, pa se izgubilo kao suglasnik na kraju riječi); u prvom licu množine -mo (u svim osnovnim dijalektima). Samo jedan naš dijalekat, staroštokavski, ima obično u trećem licu jednine i trećem licu množine -t, što se razvilo u zajednici s ostalim makedonskim (južnomakedonskim) dijalektima. Tako isto jedino staroštokavski ima u prvom licu množine -me, zajednički s ostalim makedonskim dijalektima. U prvom licu sadašnjeg vremena, osim male grupe glagola bez tematskog vokala (jesam, dam, vѣm i slično), bio je u upotrebi nastavak -ѫ (-ǫ), koji se sačuvao donekle u staroštokavskom dijalektu, u jednom dijelu srednjoštokavskih govora, a u drugim govorima samo u nekoliko glagola (hoću, mogu i u još ponekom). Inače se, već od 13 vijeka, a i ranije, počeo proširivati nastavak -m, prvo kod jednih glagola (s vokalskom osnovom, t. j. sa -aš, iš, -ѣš u drugom licu jednine), pa zatim i kod ostalih, tako da ima do 17 vijeka još dosta oblika u različnim dijalektima i spomenicima sa -ѫ = u. Tako isto su i glagoli bez tematskog glagola (dam, vѣm, jѣm) izgubili svoje oblike, zadržavajući ih kod glagola jesam (jesi, jest), i imajući poneki ostatak od njih u čakavskim i kajkavskim govorima (isp. daste, poviste i slično u drugom licu množine i slično).

Zapovjedni način izgubio je upotrebu trećeg lica u značenju optativnom, koja je nekad bila dosta obična u čakavskom dijalektu. Što se tiče imperativnih nastavaka, najveću je starinu sačuvao kajkavski, srednjoštokavski i jedan dio staroštokavskog dijalekta, u kojima u jednini zapovjednog načina imamo nastavak -i, a u množini -e (= -ѣ-). Ali su oni uopćili te nastavke za sve osnove, pa i za one, u kojima je trebalo da stoji -i u množini. U svim drugim govorima, i štokavskim (a među njima i u staroštokavskom mijačkom dijalektu) i čakavskim, imamo od najranijih vremena uopćavanje nastavka -i i u množini svugdje. — Imperfekat je razvio u našem jeziku od najstarijih vremena, pored imperfekta s vokalom a ili ѣ u osnovi, imperfekte na -ѣja- koji su kasnije dali nastavak -ija- u južnom govoru, pa i u istočnim (kao što je u istočnom i -iji mjesto -ѣji u komparativu). Među nastavcima, pored staroga nastavka -homo, prema kome se razvilo -hote u čakavskom dijalektu, i koji su se u njemu u vrlo ograničenoj upotrebi sačuvali do danas, dobili smo nastavak -hmo u prvom licu množine u staroštokavskom, srednjoštokavskom, u arhaičnijim govorima novoštokavskog istočnog tipa i u drugima u ranija vremena, prema kome se razvio nastavak -hte u staroštokavskom. U drugim našim govorima, naročito štokavskim, prema -ste u drugom licu množine, dobiven je od 14 vijeka nastavak -smo u prvom licu množine. Za nastavke ovo vrijedi i za aorist, samo s primjedbom, da je u staroštokavskom dijalektu -hѫ iz trećeg lica množine imperfekta ušlo i u treće lice množine aorista (-oa = -oha, -oe = -ohe). Imperfekat i aorist se ne upotrebljavaju danas podjednako u svim našim dijalektima. U čakavskom i kajkavskom oni su u toku vremena gotovo sasvim iščezli, gube se i u dalmatinskim govorima. U dubrovačkom književnom jeziku njihova je sintaktička upotreba pokazivala gubljenje razlike u njihovu značenju već od kraja 16 vijeka. U šumadijsko-vojvođanskom dijalektu, i to u govorima sjeverno od Save i Dunava, oni se također gube.

Buduće se vrijeme, prvo u štokavskim govorima, i to od najranijih vremena, gradi od sadašnjeg vremena glagola htjeti i infitiva glagola.

Kasnije taj način obrazovanja potiskuje druge načine obrazovanja futura: upotrebu prezenta perfektivnih glagola za futur od perfektivnih glagola, imam ili budem s infinitivom za ostale. Ostaci od upotrebe prezenta perfektivnih glagola u značenju futura mogu se naći u čakavskim govorima, u ograničenim razmjerima, a u kajkavskim u većim. U čakavske dijalekte prodire već od 14 vijeka i futur sa hoću, ću, dok se u kajkavskim dijalektima, pored upotrebe prezenta perfektivnih glagola za futur perfektivnih glagola, upotrebljava, pod uticajem kajkavskog slovenačkog, budem s participom radnim prošastim, konstrukcija, koja se u štokavskom i čakavskom upotrebljava za svršeni futur (futurum exactum). Supin se, uz glagole za kretanje, upotrebljava još jedino u kajkavskim dijalektima. U štokavskim govorima upotrebljava se supinski oblik od najranijih vremena naporedo s infinitivom.

Participi su svi, osim prošastog trpnog participa (na -n ili -t), izgubili promjenljivost od najranijih vremena, a jedan se od njih, trpni sadašnji particip (na -m), i potpuno izgubio. Particip sadašnjeg vremena ima nastavak -e, -ći, -će ili -ć u različnim vremenima (ostaci od stare promjene). Danas se upotrebljavaju s nastavkom -ći i -ć. Particip prošasti radni ima -vši ili -v, ali u spomenicima ima ostataka i od drugih načina obrazovanja. On se gotovo sasvim izgubio u čakavskom, kajkavskom, pa i u nekim štokavskim govorima (dubrovačkom, staroštokavskom i dr.). Particip prošasti radni II. (na -l) ima ograničenu promjenu: u nominativu jednine i množine svih rodova. Inače se ne mijenja, a kad se mijenja dobiva pridjevsko značenje. Za pogodbeni način upotrebljava se još uvijek uz particip radni prošasti II. u čakavskom dijalektu stari oblik bim, u štokavskom aorist bih (s upotrebom podjednakom i u čakavskom i štokavskom u trećem licu množine bi). U kajkavskom se upotrebljavaju prerađeni oblici prema trećem licu množine (t. j. prema starom bѫ od bimь: ja bum, buš i slično).

Iz ove opće slike razvitka glasova i oblika u našem jeziku vidi se, kako su mnogobrojnim novim vezama povezani najrazličniji naši dijalekti i u prošlosti i u sadašnjosti, i kako različne izoglose (t. j. pružanje istih jezičnih osobina) obuhvataju podjednako osnovne grupe naših govora: čakavske, kajkavske i štokavske. Došavši na Balkanski Poluotok i smjestivši se na različnim točkama njegovim, njihovi predstavnici su došli nanovo u dodir, bilo neposrednim kontaktom, bilo velikim premještanjima stanovništva pod uticajem stranih osvajačkih najezda, bilo iseljavanjem i prinudnim popunjavanjem prorijeđenih mjesta, bilo pod uticajem drugih prilika. Jezične crte, koje se šire uzajamnim miješanjem, dobivale su tako, u toku vremena, sve nove uslove za raznoliko ujednačavanje.

2. **Opća karakteristika govornog ili kulturnog književnog jezika.** To je jezik inteligencije, govorni jezik školski i književno obrazovanih krugova. Njemu su u osnovici novoštokavski dijalekti istočnog, južnog i zapadnog tipa, ali se u književnosti dopuštaju samo prva dva izgovora. Naravno, taj književni govorni jezik nije svugdje isti. U raznim krajevima on se nalazi pod uticajem lokalnih dijalekata; ali ipak, i pored svih razlika, može se o njemu govoriti kao o jednom.

Među slovenskim jezicima naš se jezik odlikuje svojom blagozvučnošću, koja dolazi od obilja vokala, koji su obično bez redukcije i bez mnogo preliva, od različnih akcenata i dužina, koje se nejednako čuvaju.

SH. J. je znatno uprostio stari sistem glasova, i svi se vokali izgovaraju (osim vokalnog r) u njemu čisto, onako kao na pr. u talijanskom jeziku. U današnjem glasu a i staro je a i oba poluglasnika; u glasu o — i staro o i o od l na kraju sloga k riječi; u glasu u — i staro u i vь-vъ u početnim otvorenim slogovima i l vokalno; u glasu i — i staro i i ꙑ; u glasu e — i staro e, i ѧ, a u istočnom govoru ѣ. Na taj način, od znatno većeg broja vokala nekadašnjeg našeg jezika i mnogih današnjih slovenskih jezika, SH. J. ima samo a, o, i, e, u i samoglasničko r. Svi su se drugi samoglasnici u njemu izgubili.

Među suglasnicima, osim ć i đ, nema naročitih glasova, kojima bi se naš jezik odlikovao od drugih slovenskih

jezika. Kao i u njima, većina nekada mekih suglasnika postali su tvrdi (takvo je obično č, c, ž, š, dž, s i z). Meki su danas samo suglasnici lj, nj, ć, đ i j. Pred mekim (ili zatvorenim) samoglasnicima nema u srpskohrvatskom izgovoru naročite umekšanosti (palatalizacija), isto tako kao što nema ispred o i u labijalizacije (t. j. izgovora s učešćem pri obrazovanju suglasnika usana onako, kako one učestvuju pri obrazovanju o ili u). On je u tom pravcu neutralan.

SH. J. ne trpi nagomilavanje suglasnika: on ih ili uprošćava (spajanjem suglasnika pri jotovanju ili izbacivanjem suglasnika), ili na kraju riječi rastavlja vokalom a (osim kad oni obrazuju grupe st, zd, št i žd). Kada se nahode nejednaki suglasnici u grupama (bilo po zvučnosti, po mjestu ili po načinu obrazovanja), oni se jednače u različnim pravcima.

Zvučni suglasnici na kraju riječi izgovaraju se zvučno-muklo (sa zvučnom implozijom).

Naročitu osobinu našeg jezika čini njegov akcenat. Današnji književni jezik ima četiri akcenta, dva kratka i dva duga: kratki silazni (slȁva, brȁt, tjȅrati) i kratki uzlazni (sèlo, dȑžava, planìna), dugi silazni (dȃr, krȋvda, prȃvdati se) i dugi uzlazni (rúka, písati). Osim toga, naš jezik zna i za duge i kratke slogove izvan akcenata. U književnom jeziku dugi neakcentovani slogovi (vokali) nalaze se samo iza akcenata: slȁvē, slȁvīm, dèvōjka i slično. U naučnim djelima dužina se obilježava danas horizontalnom crtom; nekada su je Vuk i Daničić, a za njima i mnogi drugi, obilježavali znakom ^, koji se, u isto vrijeme, upotrebljavao i za silazni dugi akcenat.

Današnje je pravilo književnoga jezika, da se silazni akcenti mogu nahoditi samo: ili u jednosložnim riječima ili na početnim slogovima višesložnih riječi (ùčenīk, gȉnuti, pȍlje, brȁt, sȁn). Ostala dva uzlazna akcenta mogu stajati na svima slogovima osim posljednjih.

Pri pisanju akcenti se ne bilježe. Samo u drugom padežu množine može se staviti naročiti znak na kraju (^ jezik-â za razliku od jezika, kao drugog padeža jednine). Isto tako, kad se hoće naročito da obilježi, na koju se riječ misli od dviju, koje se na isti način pišu (sȁd i sâd, jàrica i jȁrica), stavlja se njihov akcenat.

Oblici promjene riječi neobično su uprošćeni. Od mnogih promjena imenica imamo danas samo četiri: jednu za muški i srednji rod, jednu samo za srednji i dvije za ženski rod. Dvojina je potpuno izgubljena. Od imeničkih mekih i tvrdih osnova mahom su se održali nastavci mekih osnova. Tri padeža množine (treći, šesti i sedmi) jednaki su u promjeni. Brojevi su izgubili promjenljivost, osim malih ostataka (kod brojeva od 1 do 4). Zamjenice su razvile veliki broj zamjeničkih osnova naročito za kvalitet i kvantitet. Neodređeni pridjevski oblici sve se više gube, i ako u našem jeziku ima od njih više ostataka, nego i u jednom drugom živom slovenskom jeziku. Među glagolskim oblicima sve se manje upotrebljava imperfekat i aorist, ali oba oblika žive još u upotrebi. Od starih participa, koji su svi imali pridjevsku promjenu, sačuvala se potpuna pridjevska promjena samo u trpnog prošastog pridjeva. Od ostalih, sadašnji trpni pridjev potpuno je izgubljen. Od radnih glagolskih pridjeva imamo danas samo glagolske priloge, sadašnji i prošasti I. Prošasti II. sačuvao je malo više oblika, ali se i on danas ne upotrebljava kao pridjev (ima, uglavnom samo oblike prvog padeža svih rodova). Pokušaj, da se ponovno uspostavi pridjevska promjena ovih glagolskih priloga, nije imao uspjeha.

Po upotrebi riječi u rečenici, po starim značenjima oblika i po ljepoti i slobodi sintaktičkih konstrukcija, SH. J. zauzima naročito mjesto među slovenskim jezicima. Ima u tome nečeg neposrednog, još nedovoljno ukalupljenog i šabloniranog. To je došlo otuda, što je naš književni jezik još narodni, sa svima osobinama slobodnog razvitka, bez velikih književnih tradicija.

Obrazovanje novih riječi ide u savremenom narodnom, pa prema tome i u književnom jeziku, nastavcima prostih riječi. Iako u našem narodnom jeziku ima dosta složenih riječi, one su mahom jedne vrste, i nema ih mnogo sasvim novih.

Rječnik našeg narodnog jezika vrlo je bogat i vrlo je gibak. Naš književni rječnik, koji još nema veliku književnu prošlost, nije se mnogo udaljio od narodnog jezika. Pozajmi-

cama iz savremenih velikih kulturnih jezika on je znatno prošarao svoje riječi, među kojima je također u različnim krajevima u različnoj mjeri, pozajmica iz okolnih jezika (turskog, madžarskog, njemačkog, talijanskog, rumunjskog, albanskog).

3. Razvitak proučavanja SH. J. Prošlost nam je davala samo materijal za proučavanje našeg jezika (v. Gramatike, Rječnici), a pravo proučavanja SH. J. počelo je od stvaranja slovenske filologije, početkom 10 vijeka, sa J. Dobrovskim i J. Kopitarem na čelu. Učenik i štićenik Kopitarov, V. Karadžić, pružio je tadašnjoj nauci, svojim rječnikom i gramatičkim djelima, mogućnost, da pozna jedan dio našeg narodnog jezika. U kasnijem svome radu Vuk je dao i dosta dijalekatskog materijala iz svih krajeva našeg naroda.

U prvo vrijeme razvitka slovenske filologije bilo je potrebno odrediti mjesto i porijeklo staroslovenskog jezika, da bi se znala i vrijednost njegove redakcije u srpsko-hrvatskoj književnosti. Valjalo je jasno staviti granicu između našega narodnog jezika i staroslovenskog, koja u djelima osnivača slovenske filologije J. Dobrovskog i u njegovom kapitalnom djelu o staroslovenskom jeziku (Institutiones, 1822) nije bila jasna. To je učinio J. Šafařik u svojoj Čitanci (1833, Lesekörner), pokazujući, da je SH. J. od najranijih vremena, otkada možemo pratiti njegove osobine (u zabilježenim riječima u stranim izvorima, latinskim i grčkim 9—10 vijeka), imao svoje karakteristične crte, koje pokazuju, da je on, prema staroslovenskom, zaseban jezik. To je bio prvi zadatak naše nauke o jeziku, i on je bio srećno svršen.

Drugi zadatak, tako isto važan, bio je, da se odredi, šta sve ulazi u obim SH. J., da bi se znalo, šta ima da obuhvati naša nauka o jeziku kao svoj predmet, da li sva tri dijalekta, i štokavski, i čakavski, i kajkavski, ili samo neke od njih. Naravno, odmah su davana različna mišljenja: Kopitar je smatrao, da je kajkavski dijalekt slovenački, Miklošić je već 1852 dijelio čakavski od štokavskoga nazivajući prvi hrvatskim, a drugi srpskim i t. d. Da bi se moglo od toga poći kao od pozitivne osnovice, trebalo je da prođe još dosta vremena. Tek oko šezdesetih i sedamdesetih godina V. Jagić i za njim Đ. Daničić, a poslije i cjelokupna naša nauka, počeli su smatrati čakavski i štokavski dijalekat za dva osnovna govora SH. J. Ali pitanje o kajkavskom govoru ostalo je ipak još otvoreno, i ako je bilo dosta naučnika, koji su ga smatrali za srpskohrvatski. Tek za posljednjih 15—20 godina iščezle su sumnje, da se na kajkavski dijalekat može ikako drukčije gledati, a ne kao na SH. dijalekat, sa izvjesnim primjesama slovenačkog jezika.

Treći zadatak naše nauke bio je, da pruži dobru gramatiku savremenog književnog jezika u duhu nove reforme Vuka Karadžića. Za izvršenje toga zadatka najdragocjeniju je građu pružio Vuk Karadžić, svojim rječnikom narodnog jezika (1818, 1852), izdanjem narodnih umotvorina i napokon svojim jezikom, kako u prijevodu Novog Zavjeta (1847), tako i u drugim djelima. Istina, Karadžić je dao i gramatiku našeg jezika (u dva izdanja, 1814 i 1818, uz rječnik), ali je ona bila nepotpuna. Taj je zadatak uzeo na sebe Daničić. On je već Malom srpskom gramatikom (1850) dobro dao oblike našeg jezika (kasnije je ta gramatika i dobila naziv Oblici). Istina, prije njega je dao na njemačkom jeziku I. Brlić (1833) svoju gramatiku, ali se ona osnivala na lokalnom slavonskom narječju, a V. Babukićeva Slovnica (1854) sastavljena je bila u duhu ilirskog pokreta i na osnovu zastarjelog djela J. Dobrovskoga (Institutiones). Daničić je jasno osjećao, koliko je njegova Mala gramatika nedovoljna za poznavanje savremenog i narodnog i književnog jezika. On je u kasnijem svome radu počeo izdavati sintaksu (1858), ali je tu dao, u vrlo prostranom obliku, samo odjeljak o padežima. Zatim je dio Osnove (1876), koje, na žalost, predstavljaju samo klasifikaciju materijala, bez dubljeg ispitivanja, i Korijene (1877), koji ipak nisu dali etimologiju naših riječi, nego sistematiku korijena po spoljašnjim znacima. I Osnove i Korijeni predstavljaju vrlo korisna djela, ali ne daju obradu tih dijelova naše gramatike. Od značaja je bila i gramatika na talijanskom jeziku H. Budmanija (1867), ali se ona osniva uglavnom na dubrovačkom govornom jeziku, i drugo, i ona kao i Daničićevi Oblici,

daje samo opću sliku našeg jezika. U različnim gramatikama, koje su kasnije pisane za školsku upotrebu, bilo je knjiga različne vrijednosti (odlikovale su se naročito preglednošću i jasnoćom gramatike Novakovićeve, Divkovićeve, Stojanovićeve). Potpuno nov materijal, nanovo sakupljen, proučen i sistematski izložen predstavlja velika Maretićeva Gramatika (1899), ograničena samo na narodni jezik i jezik Daničićev i Vukov. Ali i u toj knjizi nahodimo, uglavnom, materijal, popis onoga, čega u našem jeziku ima. Definitivnu naučnu gramatiku naš jezik još očekuje. Nju ne ćemo naći ni u naučnoj gramatici o našem jeziku na njemačkom jeziku profesora A. Leskiena (1914), iako u njoj ima više preglednosti i napomena o historiji našeg jezika, nego kod Maretića.

Za našu gramatiku ima dosta prethodnih radova. Pored onoga što je navedeno, za nauku o glasovima ima i pravopisnih knjiga (Broza, Boranića, Belića), koje znatno olakšavaju obradu toga djela naše gramatike. Akcenti su dovoljno obrađeni u djelima Daničićevim, Rešetarovim, Leskienovim i dr. Za sintaksu, pored radova P. Đorđevića (o padežima, redu riječi), Divkovića (o rečenicama i dr.), ima i cio niz sintaktičkih studija A. Musića. Ako se i ne možemo složiti s načinom obrade i tumačenjima u nekim od njih, materijal je tu uvijek znalački sakupljen. Leksičku obradu narodnog jezika nalazimo u spomenutom Vukovom rječniku, a proširenje te građe u Broz-Ivekovićevu rječniku. Ali ovaj posljednji rječnik (od 1901) trebalo je da vodi više računa o djelima književnika poslije Vuka i Gaja, a ne da se ograniči uglavnom na narodni jezik, koji je Vuk iznio i na jezik Vukov i Daničićev.

Velik dio naučnog rada posvećen je bio proučavanju historije našeg jezika. O Šafařiku već je govoreno. Miklošić je 1852 uveo naš jezik u svoju Uporednu Gramatiku, ali je tu njegova obrada bila suviše opće prirode. Ni Majkovljeva historija našeg jezika (1857) nije mogla dati pravi poticaj za historičke studije, pošto je bila zasnovana na vrlo prolaznim teorijama jednoga vremena, i materijal joj je bio ograničen (uglavnom Karanotvrtkovićevim poveljama). Tek s izdanjem naših povelja kod Miklošića (1858) i Pucića (1858, 1862), Daničićevim Rječnikom iz književnih starina (1863—1864), mogle su takve studije biti zasnovane na širem osnovu. Ali, i prema tadašnjem stanju evropske lingvistike i prema stanju prethodnih radova kod nas, mogla su se tada vršiti ispitivanja jedino ili zasebnih književnih djela ili književnih jezika. Jer za cjelokupno historičko-lingvističko proučavanje našeg jezika, pored dobro ispitanih književnih spomenika, bilo je potrebno svestrano proučavanje naših dijalekata, da bi se građa naših spomenika mogla i kao što treba protumačiti i geografski vezati za stare dijalekte. Zato i sva ispitivanja, i toga i kasnijeg vremena, nose fragmentarni karakter. Iz ovoga su vremena Daničićevi radovi: Istorija oblika (1872), sa bogatim materijalom književnih spomenika, ali jednostranim (bez dovoljno čakavskih spomenika i drugih) i bez pravog proučavanja historičkih procesa. Ovamo idu i prve Jagićeve studije (Podmlađena vokalizacija, Rad, 9, 1869, i slično). Zatim je došlo izdavanje starih pisaca u većem broju (u izdanjima Jagića, Budmanija, Valjavca, Pavića, Maretića, Rešetara i dr.), sa studijama u vezi s njima: Daničić, Hvalov rukopis (Starine, 3, 1871), Maretić, Istorija hrvatskog pravopisa (1889), Rešetar, Dubrovačke povelje (Arhiv, 16—17), Primorski Lekcionari (Rad, 134, 136), Đ. Đorđević, Matija Divković (1896) i dr.

Za historiju našeg jezika od velikog je značaja Daničićev historički rječnik (Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika), koji su poslije njegove smrti obrađivali Budmani i Maretić, i od kojega je dosada izašla polovina, devet velikih knjiga, kao izdanje Jugoslavenske Akademije.

Ali se vidjelo, a u tome se znaku nahodila cjelokupna tadašnja nauka, da se bez proučavanja, i to svestranog, naših dijalekata, ne može sa pravom korišću upotrijebiti jezički materijal spomenika. Tako se počela razvijati naša dijalektologija. Poslije Karadžića, koji je dao prvi materijal u tome pravcu, došli su radovi drugih: A. Mažuranića (1843), P. Budmanija (1883), Rešetara, Belića, Brocha, Ivšića, Strohala, Veselinovića, Tentora, Kušara, Aranze, Zgrablića, Šurmina, Milasa, Nemanića, Leskiena,

Fanceva, Žepića, Lukjanjenka, P. Đorđevića, Rožića, Oblaka, Lj. Stojanovića, M. Stanojevića, Ivkovića i mnogih drugih, naravno sa vrlo nejednakom vrijednošću. Radovi Rešetara, Ivšića, Belića i Fanceva omogućili su, da se utvrde glavne crte naših savremenih dijalekata (isp. Dijalektološke karte i grupiranje dijalekata A. Belića, 1905, 1908—1909 i kasnije). I za historičku dijalektologiju (isp. Rešetarov rad o čakavskom dijalektu u Jagićevom Arhivu XIII. i mnoge druge sitnije priloge) ima već prilično materijala, ali se on često ne odvaja od osobina izvjesnih književnih spomenika. Tek kada se sve ovo spoji u potpunosti, kada se dijalekatski materijal utvrdi za sve naše oblasti i u toku cijele njihove prošlosti, ukoliko za nju ima spomenika, koji taj materijal mogu dati, i kada se materijalom naših dijalekata i materijal pisanih spomenika osvjetli i popuni, dobit ćemo historiju našeg jezika u prošlosti.

U novije vrijeme sve se više razvijaju fonetičke studije, koje se vrše različnim metodama. Naročito se posvećuje pažnja fonetičko-fiziološkim proučavanjima naših akcenata, koji predstavljaju veliki značaj, ne samo za proučavanje historije našeg akcenta i našeg jezika, nego i za proučavanje cjelokupne historije akcenata svih indoevropskih jezika. Pored čisto akcenatskih radova Daničićevih, koji su, u izvjesnom pravcu, postali klasični, imamo dragocjenih priloga i od drugih ispitivača: Pavića, Budmanija, Rešetara, Belića, Ivšića, Moskovljevića, Ružičića, Nemanjića, Toljenovića i drugih. A za fiziološko-fonetička proučavanja, i našeg akcenta [illegible]gih glasovnih osobina, od značaja su radovi: Masinga, Gautiot-a, Šajkovića, Broch-a, Egbloma, B. Miletića i dr. Po sebi se razumije, da će i taj rad dati prave rezultate tek onda, kada se bude vršio u našoj zemlji, gdje će biti prilike, da se nađe dovoljan broj dobrih objekata i da se eventualne griješke svedu na minimum.

Nema sumnje, da se u našoj nauci u mnogim pravcima napredovalo i da je sakupljen bogat materijal, ali treba još mnogo novih napora i mnogo dubokog poznavanja savremene nauke, da se glavni rezultati cjelokupnog tog rada izvedu, da se utvrde sve osobine našeg savremenog narodnog i književnog jezika, i da se njegova prošlost predstavi u potpunoj slici.

Literatura: Dijalektološki materijal je naveden uz članke o dijalektima (v. Kajkavski, Čakavski i Štokavski dijalekat). Za književne spomenike bibliografija je u historijama književnosti, bibliografijama, opisima rukopisa, Paleografiji, Pravopisu, u biografijama pojedinih naučnih radnika. Glavnija djela iz historije SH. J. navedena su gore. V. Književni jezik srpskohrvatski. — Najstariji ćiriliski spomenik, Temnički natpis (Južnoslovenski Filolog, I.) ne daje ništa za narodni jezik, jer je pisan staroslovenskim jezikom. Najstariji glagoljski spomenici, Baščanska ploča, s kraja 11 vijeka, toliko je oštećena, da i ona malo daje. Tek od druge polovine 12 vijeka (Miroslavljevo evanđelje, povelja Kulina bana 1189 i dr.) imamo spomenika sa znatnim osobinama narodnih dijalekata. — Ima dosta zbiraka povelja, dokumenata i drugih spomenika u njima u pravom smislu riječi. Najzad, ima riječi, naziva mjesta i sličnog materijala u historijskim zbirkama dokumenata grčkih, latinskih i drugih za vrijeme prepisanih naših spomenika. Za historiju naše nauke imaju vrijednosti odnosni dijelovi u Jagićevoj Historiji slovenske filologije (1910). Osim u publikacijama Srpske Kraljevske Akademije i ranijeg Srpskog Učenog Društva, Jugoslavenske Akademije, Naučnog Društva za Humanistične Nauke u Ljubljani, ima dosta materijala u općim slavističkim časopisima, kao što su Jagićev Archiv für slavische Philologie (od 1876) i sadašnje njegovo produženje (od 1924), Ruski Filološki Vesnik (od 1879), Izvestija Ruske Akademije Nauka (od 1896), Godišnjak slavistički (Krakovo, od 1908), Časopis za modernu filologiju i literaturu (u Pragu, od 1911), Južnoslovenski Filolog (Beograd, od 1913), Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (Ljubljana, od 1818), Prilozi za književnost, istoriju i folklor (Beograd, od 1921), Revue des études slaves (Pariz, od 1921), Slavia (Prag, od 1922), Zeitschrift für slavische Philologie (od 1923) i dr. Osim toga, ima korisnih priloga u Nastavnom Vjesniku, u Glasnicima i Vjesnicima različnih Muzeja i Arhi-

va, u Starinaru, u Glasniku Skopskog Naučnog Društva i drugim povremenim časopisima. *A. Belić.*

SRPSKO KOLO. 1. List za narodno-javne, privredne, prosvjetne i zabavne stvari. Izlazio je dvaput nedjeljno u Novom Sadu 1881—1885.
2. Narodni list. Počeo je izlaziti u Zagrebu 1903, u izdanju društva Srpsko Kolo, a pod uredništvom Bude Budisavljevića. *U. Dž.*

SRPSKO KOSOVO, list za srpsku omladinu i narodno prosvjećivanje. Izlazio je u Kosovskoj Mitrovici i Skoplju 1920—1927, pod uredništvom S. Dimitrijevića. *U. Dž.*

SRPSKO LJEKARSKO DRUŠTVO osnovano je po inicijativi Dr. Vladana Đorđevića u Beogradu 22/4 1872. Osnivača je bilo petnaest beogradskih liječnika (5 Srba, 3 Čeha, 3 Nijemca, 2 Poljaka i 1 Grk): Vladan Đorđević, Aćim Medović, Sava Petrović, Jovan Valenta, Đorđe Klinkovski, Bernhard Bril, Josip Holec, Josip Pančić, Jovan Mašin, Petar Ostojić, Panajot Papakostopulos, Marko Polak, Mladen Janković, J. Lenk i zubni liječnik Ilija Ranimir. Zadatak društva je bio: 1. Da prati svojim radom suvremeno razvijanje cjelokupne medincinske nauke i onih strana prirodnih nauka, koje su joj pomoćnice, da napreduje s početnim razvitkom ljekarstva, da se usavršava svagdašnjim njegovim iskustvom, da rasprostire to iskustvo pismenim i usmenim saopćenjima, a ujedno da se stara i o razvitku srpske naučne terminologije u medicinskoj nauci i njenim prirodnjačkim pomoćnicama. 2. Da naročito radi na statistici bolesti u zemljama, u kojima srpski narod živi, da traži uzroke tim bolestima, u koliko su oni u narodnim i geografskim osobinama, i da proučava sredstva, kojim bi se ti uzroci najpouzdanije uklanjali.

Prva društvena pravila (ustav) od 1872 mijenjana su neznatno 1882, a temeljnije 1905, na prijedlog Dr. Đoke Nikolića. Te izmjene su ove: 1. Da S. L. D. skupi sve liječnike u Srbiji u jednu organiziranu cjelinu. 2. Da S. L. D. bira članove glavnog saniteskog savjeta, da predlaže kandidate za članove glavnog prosvjetnog savjeta, za centralnu sanitetsku upravu, izaslanike za kongrese i t. d., da uzima učešća i inicijativu u izradi sanitetskog zakona i svih pitanja, koja se tiču sanitetske struke. 3. Da se osnuje fond za potpomaganje siromašnih liječnika, njihovih udovica i siročadi, da se stoga povisi članarina od 24 na 36 dinara. 4. Da se ustanovi upravni odbor. 5. Da se ustanovi sud časti. Na godišnjem skupu 1907 riješeno je: 1. Da predsjednika bira glavni godišnji skup, a ne sam upravni odbor. 2. Da izbor 3 kandidata za načelnika saniteta vrši godišnji skup, a ne upravni odbor. 3. Da se prijedlozi za izmjenu pravila imaju podnositi na mjesec dana prije godišnjeg skupa. 1911 usvojen je prijedlog, da se u okružnim mjestima obrazuju podobori S. L. D.

1872—1922 bilo je u S. L. D.: referata usmenih i pismenih 753, prikaza bolesnika i preparata 1.056, diskusija 224, predavanja 379, godišnjih skupova 43, naučnih sastanaka 820, svečanih sjednica 3. Društvo je imalo kapitala: 1872 608·40 Din, 1880 2.564 dinara, 1890 7.333 Din, 1900 19.820 Din, 1910 29.566 Din i 1921 56.445 Din. Biblioteka društvena u ranije vrijeme marljivo je popunjavana knjigama i časopisima medicinske književnosti. Veliki dio su poklanjale porodice umrlih liječnika ili su od njih otkupljivane. Posljednjih godina pred ratove nabavljani su i po neki stručni medicinski časopisi. Rat je gotovo uništio biblioteku, a poslije rata nije gotovo ništa prinovljeno. Predsjednici S. L. D., kronološkim redom, bili su: Aćim Medović, Panajot Papokostopulos, Mladen Janković, Đorđe Klinkovski, Vladan Đorđević, Lazar Dokić, Mika Marković, Jovan Danić, Đoka Nikolić, Vojislav Subotić, Vojislav M. Subotić, Momčilo Ivković, Mihailo Petrović, Đorđe Joanović, Mihailo Petrović.
V. Stanojević.

SRPSKO PAROHIJSKO SVEĆENSTVO, crkveni stalež, koji je u srpskom narodu, sve do 18 vijeka, bio glavni rasadnik pismenosti i crkvene prosvjete, a u južnim balkanskim oblastima vršilo je ono tu misiju i do 20 vijeka. Već je Sv. Sava, u radu na organizaciji srpske crkve, obratio znatnu pažnju na protopope i P. S. Njihov je ugled bio tada tako velik, da je Dušanov Zakonik u 95 čl. većom kaznom kaznio isti zločin uči-

njen prema svećeniku nego prema vlastelinu, a Grbaljski ustav 1427 tražio je 6 glava za glavu jednog svećenika.

Za vrijeme robovanja Turcima, Mlečićima, Austrijancima i Madžarima, S. P. S. vršilo je također vrlo važnu misiju, i uglavnom ima to svećenstvo, koje je bilo u najbližoj vezi s masama narodnim, zaslugu, što se u srpskom narodu, i kroz vijekove nevolja i gonjenja, očuvala pravoslavna vjera, a s njom i srpska nacionalna svijest. S. P. S. je naime, i u najtežim danima robovanja, često i samo vrlo siromašno i neuko, uz rodoljubive kaluđere, bilo jedini prosvjetitelj naroda i njegov vođ. I u ustancima za oslobođenje S. P. S. često je igralo vrlo vidnu ulogu. Da spomenemo samo protu Matiju Nenadovića, pop-Luku Lazarevića, pop-Bogdana Zimovića, između mnogo drugih u ustaničkim borbama za slobodu tokom 19 vijeka.

Po statistici iz 1924 u srpskoj pravoslavnoj crkvi ima 2.539 parohijskih svećenika, od kojih su: 78 okružni protopresviteri, 77 namjesnici, 1.941 parosi, 392 administratori, 33 sistematizirani parohijski pomoćnici, 39 kapelani i 6 đakoni.

S. P. S. imalo je prije Svjetskog Rata (1918) nekoliko svojih oblasnih udruženja. Poslije rata ta udruženja stopila su se u jedno Srpsko pravoslavno svećeničko udruženje (1919). Udruženje je primilo za svoj književni mjesečni časopis Vesnik Srpske Crkve, koji je bio organ svećeničkog udruženja kraljevine Srbije i izlazi u Beogradu već od 1890. Osim toga, udruženje izdaje i svoj crkveno-politički nedjeljni list Vesnik, koji izlazi također u Beogradu, od 1919.

L i t e r a t u r a: R. Grujić, Srednjevekovno srpsko parohijsko sveštenstvo (1923). *R. Grujić.*

SRPSKO PČELARSKO DRUŠTVO osnovano je u Beogradu 1897, sa zadatkom, da radi na širenju i jačanju racionalnog pčelarstva i na zaštiti pčelarskih proizvoda. Do rata 1914 rad društva bio je centraliziran u Beogradu. Od početka je društvo izdavalo list Pčelar. 1911 priredilo je prvu pčelarsku izložbu, prilikom sveslovenskog pčelarskog kongresa. — Poslije rata S. P. D. obnovilo je svoje djelovanje 1920. Po novim pravilima (17/4 1921) rad je decentraliziran, a teritorija društvenog rada je Srbija, Crna Gora i Vojvodina. Osnovane su podružnice kao lokalni centri. S. P. D. nabavilo je u Sloveniji mnoge košnice sa pčelama i rasturilo po svoj teritoriji. U Topčideru je osnovalo ogledni pčelinjak, i tu je organiziralo praktične tečajeve iz pčelarstva. 1925 prošlo je kroz te tečajeve 400 slušalaca. Od 1921 ponovo je pokrenulo svoj list Pčelar. Društvo ima radionicu za izradu modernih košnica, kojih prosječno rastura godišnje 500 po narodu. Ima i valjak za izradu umjetnog saća. Društvo je štampalo nekoliko praktičnih knjiga o pčelarstvu. 1925 priredilo je prvu izložbu meda u Beogradu. U 1925 imalo je preko 1.000 članova.

B. M.

SRPSKO KEMIJSKO DRUŠTVO je osnovano u Beogradu 15/11 1897, sa zadatkom, da saopćava članovima rezultate svojih i tuđih radova, da radi na pitanjima kemijske nastave i na razvitku kemijske struke. Sjednice su držane svakog 15 u mjesecu. Do 1907 društvo je aktivno radilo na svom zadatku. Zapisnike sa svojih sjednica štampalo je u Prosvetnom Glasniku.

B. M.

SRPSKO PODVORJE U MOSKVI, manastirić, koji je 1873 dobila beogradska mitropolija u Moskvi od Ruskog Svetog Sinoda. Ranije je S. P. bilo parohijska crkva Sv. Kira i Joana; 1763 ju je obnovila carica Katarina II. Kada su Srbi dobili tu crkvu, opravili su je i posvetili Blagovještenju. Uz crkvu je uređen i manastirić. Nastojatelj S. P. u Moskvi bio je uvijek jedan arhimandrit Srbin, koga je, kao i njegovo bratstvo, birao i postavljao beogradski mitropolit, u sporazumu s ruskim Svetim Sinodom. Sv. Sinod je potvrđivao i izbor staratelja, tutora S. P. Puna četiri decenija u S. P. u Moskvi spreman je podmladak za višu jerarhiju u Srbiji, a arhimandrit, nastojatelj S. P., bio je dužan da pomaže i druge Srbe đake u Moskvi i da se brine za njihov uspjeh. Osim ovog manastira, Srbi su i ranije imali u Moskvi jedan manastirić. To je bilo Hilandarsko Podvorje, koje su Hilandarci dobili 1556.

L i t e r a t u r a: N. Popović, Kratki opis Krsto-Blagoveštenske crkve, Srpskog Podvorja u Moskvi (Sion, 1875). *R. G.*

SRPSKO POJANJE. Vokalnu crkvenu muziku dobili su pravoslavni Srbi iz Bizantije, zajedno s crkvenim pjesmama. U prvo se vrijeme S. P. po svoj prilici malo razlikovalo od grčkog. Ali tokom vijekova sve su više otimali maha narodni motivi i na harmonijskoj osnovi bizantinske muzike razvili S. P. Iz manastira i episkopskih dvorova, gdje je crkvena pjesma već dobila ponešto od narodnih melodija, prešla je ona parohijskomu svećenstvu, gdje se još više srbizirala i postala narodnom svojinom. Već u 15 vijeku bilo je S. P. toliko na glasu, da su Rusini iz sjeverne Ugarske i Lavova šiljali svoje najbolje pojce u Rumuniju, da tamo nauče pojati po srpskom načinu. U kijevsku mitropoliju uveo je S. P. početkom 15 vijeka mitropolit Grigorije Camblak, raniji dečanski kaluđer i iguman. U Moskvi je bilo poznato S. P. naročito u 17 vijeku. Tamo su ga donijeli srpski kaluđeri, mitropoliti i patrijarsi, koji su tada često išli u Rusiju po milostinju. U notama iz 1652 sačuvano je jedno naročito pričasno po starom srpskom načinu pojanja. (V. Karlovačko pojanje). *R. G.*

SRPSKO POLJOPRIVREDNO DRUŠTVO, humano i odgojno društvo. Osnovano je 13/1 1869. Osnivači su bili: Dr. Milovan Spasić, Dr. J. Pančić, Čedomir Mijatović i dr. Zadatak društva bio je, da u odgojno-propagandističkom pravcu širi u narod savremenija korisna znanja i metode rada, predavanjima, tečajevima, izložbama i t. d., da radi na uvođenju u narod savremenijih sprava, boljih rasa stoke, sjemena i drugog poljoprivrednog materijala, da radi na osnivanju poljoprivrednih podružnica, da djeluje na drugim poslovima u sličnom cilju.

Prve podružnice S. P. D. osnovane su u Čačku i Šapcu 1872, i zatim su se stalno dalje osnivale. Na kraju 1925 S. P. D. imalo je 123 podružnice sa 6.000 članova. Pored praktičnog djelovanja kroz podružnice S. P. D. izdavalo je razne knjige u smislu svog zadatka. Od 1869 do sada izdaje nedjeljni časopis Težak (s prekidima 1876—1878, i 1914—1919 zbog ratova). Poljoprivredni Kalendar otpočeo je izdavati 1883 (prvi mu je urednik bio Pavle Todorović). Od 1871 izdaje razne poučne popularne knjige. Svake godine društvo ima redovni godišnji zbor. — Na kraju 1925 S. P. D. imalo je redovnih članova 840, pored dobrotvora, utemeljitelja, počasnih i redovnih. Redovni članovi podijeljeni su u sekcije: za zemljoradnju, za stočarstvo i veterinarstvo, za šumarstvo i lov, za poljoprivredne ustanove, organizacije i zakonodavstvo, inženjersko-tehničku. Budžet prihoda i rashoda S. P. D. za 1925 iznosio je 5,109.128 dinara. *B. M.*

SRPSTVO. 1. Književni list. Izlazio je u Beogradu 1880—1882 i 1886, pod uredništvom Milivoja Veselinovića.

2. List za materijalne i prosvetne interese narodne. Izlazio je u Vršcu jedanput nedjeljno 1883—1884, pod uredništvom Laze Nančića. *U. Dž.*

STAËL HOLSTEIN DE GERMEINE, francuska književnica (1766 — 1817). U svome romanu Corinne (1807, knjiga 15, glava 9), spominje S. kao jedna od prvih u Francuskoj naše narodne pjesme. *M. I.*

STAFILEO IVAN (Staphileus), šibenski biskup, teolog i historik (1472, Šibenik — 22/8 1928, Rim). Bio je najprije arhiđakon u zavičaju, zatim (1502) pomoćnik splitskog nadbiskupa, a 1512 je postao biskup u Šibeniku. Bio je odličan diplomat i okretan govornik. Više njegovih latinskih spisa sačuvalo se u rukopisu, među njima: De bello et pace ad Vladislavum Pannoniae et Bohemiae regem. *Đ. K.*

STAJIĆ JORDAN DR., brigadni sanitetski đeneral (25/1 1868, Vranje). Gimnaziju je svršio u Vranju i Kragujevcu, a medicinu u Grazu i Beču (1890—1897). Specijalizirao se u kirurgiji, u Beču 1898—1899. Po svršetku nauka bio je šef kirurškog odjeljenja građanske i vojne bolnice u Valjevu, referent saniteta i kirurg konzultant vrhovne komande, načelnik saniteta užičke vojske (1915), načelnik sanitetskog odjeljenja vrhovne komande (1917—1918), upravnik bolnice Prijestolonasljednika Aleksandra u Solunu (1918—1919). Sada je načelnik saniteta III. armije (u Skoplju) i šef kirurškog odjeljenja armijske bolnice. — Štampao je: Tri slučaja akromegalije, Dva slučaja haernia diaphragmatica congenita. Nova radikalna operacija ingvinalnih kila. Pred-

sjednik je Ljekarskog Društva u Skoplju. *V. S.*

STAJIĆ MILAN DR., šef akušerskog odjeljenja Državne bolnice u Beogradu i upravnik škole za babice (22/4 1876, Vranje). Gimnaziju je svršio u Vranju i Nišu, a medicinu u Beču 1903. Specijalizirao se u Beču (1904—1907) u kirurgiji i ginekologiji. 1903—1904 bio je sreski liječnik, 1907 do 1909 na radu u kirurškom odjeljenju okružne bolnice u Nišu, 1909 do 1923 šef kirurškog odjeljenja okružne bolnice u Čačku, 1923—1924 u Kragujevcu. Od 1924 je na sadanjem položaju. *V. S.*

STAJIĆ MITA, knjižar-izdavač u Beogradu (25/5 1862, Ruma — 1912, Beograd). Školovao se u Leipzigu. Knjižaru je otvorio 1896, koja je dobila ime »Dvorske Knjižare«. Broj S. izdanja je oko 100 (razne knjige i muzikalije). 1900 knjižara je odlikovana srebrnom medaljom na francuskoj izložbi u Parizu. 1905 knjižara je izdala Katalog Knjiga, koji ima dosta građe za bibliografiju srpske književnosti. *U. Dž.*

STAJIĆ-TOŠKOVIĆ JOVAN, slikar (1798, Srijemska Mitrovica — 6/7 1824, Beč). Počeo je da uči slikati pored oca slikara-zanatlije Todora. Poslije je otišao u Beč, i kao pitomac S. Miokovića i generala Červenke bio je do smrti đak tamošnje slikarske akademije. 1833 kupio je knez Miloš od zemunskog trgovca Nauma Dimitrijevića sedam S. slika, koje originala koje kopija, koje su se do Svjetskog Rata čuvale u topčiderskom konaku. Sada se ne zna, gdje su. Među ovima su se nalazile: Autoportret (kupljen za 20 dukata), dva raspeća (za 41 dukat zajedno) portret Rubensove žene (za 10 dukata) i t. d. Isto tako do rata se nalazila u zemunskoj srpskoj crkvenoj općini jedna S. Venera iz 1823, vjerojatno kopija. N. Popović u Srijemskoj Mitrovici ima veliku kompoziciju: Polaganje Hrista u grob od S. iz 1823. Ova je objavljena u bojadisanom snimku u dijelu: Srpska Umetnost u Vojvodini od V. Petrovića (1927). Kukuljević-Sakcinski vidio je pedesetih godina u manastiru Gomirju veću kompoziciju: Mojsija u trenutku kad prima od Boga tablice s deset zapovijesti od S., i veoma hvali taj rad. Sudeći po svemu S. je bio izuzetno darovit i tehnički već gotovo zreo umjetnik. Čini se, da je on bio najizrazitiji predstavnik klasicističke slikarske škole u nas.

Literatura: I Kukuljević-Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih (1858); V. Petrović, Srpska umetnost u Vojvodini u 18 i 19 veku (1927). *V. Petrović.*

STAJIĆ UROŠ DR., novinar (6/1 1880, Vranje). Gimnaziju je učio u Vranju i Nišu, a poljoprivredne nauke na filozofskom fakultetu univerziteta u Hale na Sali, gdje je i doktorirao. Poslije svršenih nauka bio je činovnik ministarstva narodne privrede na državnim imanjima u Ljubičevu i Dobričevu, nastavnik u vinodjelskoj školi u Bukovu, okružni ekonom u Valjevu i, najposlije, načelnik odjeljenja za kulturu i fermentaciju. 1919 stupio je u politiku, te je bio među osnivačima zemljoradničke stranke. 1921 je izabran za narodnog poslanika. Od 1919 je urednik Sela, a od 1923 glavni sekretar zemljoradničke stranke. Važniji su mu radovi: Die Keimung der Samen bei verschiedenen Feuchtigkeits- und Temperaturverhältnissen, O kolubarskom govečetu. Osim toga sarađivao je na raznim stručnim, našim i stranim časopisima i novinama. *D. P.*

STAJIĆ VASA, nacionalni i kulturni radnik (10/2 1878, Mokrin, Banat). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja, sedam razreda gimnazije u Srijemskim Karlovcima, a osmi i maturu je položio u Senju, pošto je, kao socijalista, bio odstranjen iz karlovačke konfesionalne gimnazije. Studirao je romanistiku i germanistiku u Budimpešti, Parizu i Leipzigu. Diplomirao je 1902 u Pešti. Počeo je, kao socijalist, učiteljevati u osnovnoj školi u Rudni u Banatu, zatim je radio kao privatni učitelj, dok nije dobio nastavničku službu u srpskoj učiteljskoj školi u Pakracu, ali je ovu uskoro izgubio zbog antiklerikalnog držanja, pa je postao nastavnik gimnazije u Pljevljima. 1906 napustio je i to mjesto, zbog političkog i kulturnog razilaženja s upravom u školi, pa je ponovo prešao u autonomnu službu karlovačke mitropolije za profesora učiteljske škole u Somboru. 1912 počeo je organizirati srpsku nacionalističku, revolucionar-

nu omladinu u Vojvodini, te je pokrenuo časopis Novi Srbin, koji je izlazio do 1914, kada je izdavao i Srpsku Prosvjetu za šire slojeve, a zbog koje je akcije otpušten iz službe. 1913 S. se preselio u Pančevo, predavši se potpuno nacionalnoj propagandi. Pored uređivanja, bavio se raspačavanjem knjiga i držanjem popularnih predavanja po selima i gradovima. Zbog toga rada pao je pod optužbu ugarskih sudova, te ga je Svjetski Rat zatekao u zatvoru. Bio je osuđen na 10 godina robije, te je cijelo vrijeme do 1918 u jesen proveo u tamnicama u Segedinu i u Ilavi. 1918—1919 učestvovao je u radu Narodnog Vijeća u Zagrebu i narodne uprave u Novom Sadu. Bio je i član delegacije za pripremanje materijala za sklapanje mira u Parizu. Zatim je postavljen za referenta pri odsjeku ministarstva prosvjete za Bačku, Banat i Baranju u Novom Sadu, a 1920 izabran je za sekretara Matice Srpske. 1921 vratio se nastavničkoj službi. Od toga doba radio je kao profesor muške gimnazije u Novom Sadu. Poslije rata S. je naročito radio na narodnom prosvjećivanju. 1922—1923 izdavao je Novu Vojvodinu i organizirao srednjoškolsku omladinu na kulturnim i etičkim temeljima. Počeo je da goji kult Goethea, te je osnovao istoimeno udruženje, i začeo je i organizirao fruškogorsku turistiku. — S. je u toku svoga rada stalno gojio i lijepu književnost. Njegova predavanja iz njene oblasti dobro su poznata, a po časopisima, u Letopisu, Brankovu Kolu i t. d., objavio je više književnih članaka i recenzija. S. je dao i nekoliko prijevoda s francuskog i njemačkog. Zasebno je objavio: Između života i književnosti, članci i beleške (1922), Samoobrazovanje (1922), Antologija rodoljubive poezije (kao dodatak Novom Srbinu, 1913), Svetozar Miletić, Život i rad, 1926; Svetozar Miletić i Novi Sad, 1926, prevod Obrazovanje volje od Peyoa, 1904 i t. d. *V. Petrović.*

STAJNIČKO POLJE, malo krasko polje u Hrvaskoj, zapadno od planine Male Kapele. Oivičeno je planinama. Na sjeveroistoku se dižu: Kapela (1.092 m), Ploškova (964 m) i Oštri Vrh (1.156 m), a na jugozapadu: Maljen (684 m), Vršak (631 m) i Kalun (735 m). S. P. se pruža u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, i u istom se pravcu uzdiže. Dugačko je oko 6 km, široko 1 km; leži na apsolutnoj visini 505 do 490 m. Dno polja je ravno, i kroz njega protiče ponornica Stajnica (Jaruga), koja izvire pod brdom Kalunom, a gubi se na sjeverozapadnom kraju S. P. Polje je prilično plodno; na njemu živi oko 1.900 stanovnika u 186 domova. Najveća naselja su: Stajnica (sa zaseocima ima 55 domova i 643 stanovnika), Jezerana (26 domova, 270 stanovnika) i Čarani (18 domova, 280 stanovnika). Sva su naselja na obodu S. P. Kroz njega prolazi cesta Ogulin—Jezerana—Brinje —Prokike—Senj i Otočac, kolski put Jezerana—Stajnica—Lipica—Glibodol, a po obodu polja vode seoski putevi. *P. V.*

STALNI SUD MEĐUNARODNE PRAVDE ustanovljen je na osnovu člana 14 liginog pakta. Prvo je zasjedanje suda počelo 15/2 1922. Osnivanjem liginog suda nije ukinut stalni arbitražni sud, ustanovljen Haaškom konvencijom 1899, i koji postoji više kao lista čuvenih pravnika i državnika (koji mogu da posluže kao arbitri u međunarodnim sporovima) nego kao stalan sud.

S. S. je sastavljen od jedanaest narodnih sudaca i četiri zamjenika. Njih biraju skupština i savjet na devet godina. Broj se sudaca može povećati na dvadeset i jedan. Sud ima svoj zasebni budžet od dva miliona zlatnih franaka godišnje. Budžet votira svake godine četvrta komisija ligine skupštine. Sjedište se suda nalazi u Haagu. Sud zasjeda u palači mira Carnegijevog fonda. Sud ima jedno odjeljenje za kratki postupak i dva tehnička, prvo za pitanja rada, drugo za pitanja prometa i saobraćaja, predviđena XII. i XIII. dijelom Versaillskog ugovora, kao i odgovarajućim dijelovima ostalih ugovora o miru (1919—1920). Odjeljenje za kratki postupak sastavljeno je od tri sudaca, a nadležno je samo, kada su obje stranke saglasne, da se njemu obrate. Tehnička odjeljenja su sastavljena od pet sudaca i izvjesnog broja pomoćnika, izabranih za tri godine. I ova su odjeljenja nadležna samo za slučajeve, kad su parnične strane saglasne, da se spor pred njih iznese. U protivnom slučaju spor izlazi pred sudski plenum. Ako koja

od država u sporu nema među sucima svoga državljanina, ona može da odredi ad hoc jednog nacionalnog suca, koji ulazi u sastav suda s pravima redovnog suca.

Sud ima dvije vrste funkcija: 1. da donosi presude i 2. da daje savjetodavna mišljenja (avis consultatifs) na zahtjev savjeta ili skupštine. Nadležnost suda je obavezna samo za one države, koje su potpisale takozvani fakultativni protokol obavezne jurisdikcije. Za države, koje nisu pristale na obaveznu jurisdikciju, sud je nadležan da se bavi sporom samo, ako sve države u sporu dadu svoj pristanak. U ovome leži glavna slabost liginog pravosuđa. Mnoge međunarodne konvecije i ugovori, sklopljeni poslije rata, predviđaju nadležnost liginog suda, a poglavito u slučajevima tumačenja i primjene njihovih odredaba. Sudu se može obratiti svaka država, bila ona ili ne član Lige Naroda, i svaki Ligin član. Sud sam rješava pitanja svoje vlastite nadležnosti. Sud drži redovna (15/6 svake godine) i vanredna zasjedanja (kad to okolnosti zahtijevaju). Sud se služi pismenim i usmenim postupkom. Sjednice se drže javno. Svaka strana ima svoga zastupnika. Presude i savjetodavna mišljenja se štampaju u naročitom izdanju suda. Presude su definitivne i bez prava na žalbu. Revizija spora je moguća, kao i u nacionalnim zakonodavstvima, samo u slučaju otkrivanja novih činjenica. Sud se služi zvaničnim jezicima Lige Naroda, francuskim i engleskim.

Do sada je sud imao da rješava veliki broj sporova oko tumačenja međunarodnih tekstova, tako na pr. i spor oko Sv. Nauma između Albanije i naše države. U ovome pitanju sud nije imao da donosi presudu, već samo da, na zahtjev savjeta, da svoje savjetodavno mišlenje na pitanje: da li je ambasadorska konferencija završila svoj zadatak, donesavši rješenje o granici između Albanije i kraljevine SHS. Sud je bio mišljenja, da jeste. Našu je državu zastupao naš poslanik u Parizu, Dr. Miroslav Spalajković. *Đ. Popović.*

STAMATOVIĆ PAVLE, književnik, historik i političar (11/4 1805, Kupinovo, Srijem — 14/9 1864, Novi Sad). Škole je učio u mjestu rođenja, u Karlovcima, Segedinu i Pešti. Još 1830 počeo je izdavati almanah Serbska Pčela, koji je izdavao dvanaest godina, a od Letopisa Matice Srpske uredio je dvadeset sedmu i osmu knjigu. Zađakonio se u Pešti 1832. Bio je svećenik u Jergi i Segedinu, a prota u Karlovcima i Novom Sadu. Svuda se pokazao dobar patriota, osobito u Segedinu, odakle je popularizirao svečano proslavljanje Sv. Save. Od početka bune 1848 u Novom Sadu S. je stajao u prvim redovima pokreta. Izašao je osobito na glas sa svojim radom na Slovenskom Kongresu u Pragu. Bio je povjerenik patrijarha Rajačića kod bana Jelačića i kod ruske vojske u Vlaškoj. Nisu ga slomile ni porodične, ni narodne nesreće, koje su ga redom stizale. Ostavio je za sobom memoare, koji još nisu objavljeni. S. je pisao najviše historičke članke, s patriotskom svrhom. Prema tome im je udešavao i sadržinu i ton. Naučne vrijednosti oni nemaju, ali im je historiografska vrijednost velika, jer su mnogo uticali na razvitak srpske historiografije, a još više na formiranje političkog shvaćanja i na buđenje nacionalnih političkih energija. Najvažniji S. članci su: Serblji i njihove zasluge i sudbe u Mađarskoj od 1428 do 1832 god. (Serbska Pčela, 1833, 1836—1841), Serblji, starodrevni žitelji evropejski, i najstariji sedeoci u Mađarskoj (Serbska Pčela, 1833), Pamjatnici serbski po povlašenoj časti Banata i po Erdelju (Srbska Pčela, 1835), Srblji Jegarski i njihove sudbe (Srbska Pčela, 1835), Ungar u državi (Serbska Pčela, 1837), Cerna Gora u 18 veku (Srbska Pčela, 1838 do 1841), Slaveni na jugu u 6 i 7 veku, iz Cinkajsena (Skoroteča, 1843). *N. Radojčić.*

STAMBOL-KAPIJA je bila najglavnija gradska kapija u Beogradu, kada su Turci njime vladali. Ona se nalazila na izlasku današnje Vasine ulice, između uprave fondova i Narodnog Pozorišta. Na S. K. su vješani o čengele Srbi, koje su Turci osuđivali na smrt. Od S. K. je nastajalo polje prema sadašnjem Kolarcu i Terazijama, a iza toga su bili šumarci i trnjaci. *M. M.*

STAMBOLISKI ALEKSANDAR, bugarski državnik, predsjednik vlade i vođa bugarske zemljoradničke stranke (1/3 1878, Slavkovica, Bugar-

ska — 14/6 1923, Slavkovica). Svršio je učiteljsku školu u Bugarskoj, pa je onda otišao da uči poljoprivredne škole u Češkoj. Vrijeme, koje je proveo u Češkoj, imalo je odlučnog uticaja na formiranje njegovog duha. Gorka iskustva, koja je Bugarska imala sa svojim vladaocima, doprinijela su još više, da se taj duh izradi izrazito u smislu »narodovlasti«, narodne demokratske vlasti, koja je, nasuprot interesima dinastije tuđinskog porijekla, osnivana na interesima i potrebama samoga naroda. Cio politički rad, kao i cio život S., predstavlja tu borbu. Uhapšen još u samom početku Svjetskog Rata, zbog svoga držanja prema kralju Ferdinandu, komu je rekao, da čini sudbonosnu pogrešku, što stavlja Bugarsku uz Centralne sile protiv sila Sporazuma, S. je ostao u tamnici sve do sloma Bugarske i Centralnih sila, u septembru 1918. Pušten je na slobodu u času, kada je abdikacija kralja Ferdinanda bila neminovna, a kada je kralj Ferdinand morao izvoditi njemačke vojnike da brane Sofiju od bugarskih pobunjenih pukova, koji su se vraćali s fronta. Vlada Malinova, obrazovana u augustu 1918, radi spasavanja Bugarske, morala je ubrzo poslije oslobođenja S. da ustupi mjesto zemljoradničkoj vladi, koju je obrazovala stranka S.

Na konferenciji mira u Parizu, na kojoj je učestvovao kao prvi delegat Bugarske, S. je živo i uspješno radio, da olakša svojoj otadžbini uslove, pod kojima je morala da potpiše mir. U odnosima sa susjedima, naročito s kraljevinom SHS, S. je gledao da ukloni nepovjerenje, s kojim su susjedi gledali na Bugarsku. Niški sporazum, zaključen izmedu vlade S. i vlade kraljevine SHS, bio je probni kamen, koji će pokazati, misli li Bugarska odista ozbiljno i iskreno na prijateljske i srdačne odnose s kraljevinom SHS. Vlada S. potpisala je Niški sporazum, kojim se Bugarska odricala rovarenja u Južnoj Srbiji i potpomaganja akcije »Makedonstvujuščih«. U oktobru 1921 ubijen je ministar vojni u S. kabinetu, Aleksandar Dimitrov, koji je, u ime bugarske vlade, potpisao taj sporazum. Već sutradan cijela je Sofija znala, da su taj atentat, pri kome su pored ministra Dimitrova poginula i tri njegova suputnika, izvršili vojvoda Brlo i njegovi ljudi. »Makedonstvujušči« nisu krili, da su osudili na smrt i samoga S. Građanske stranke načinile su zavjeru protiv vlade S., i bilo je samo pitanje vremena, kada će pasti glave na smrt osuđenog S. i njegovih drugova.

U noći 9 i 10/6 1923 izvršen je u Sofiji prevrat, koji su izveli »makedonstvujušči« i vojna liga, kojoj je bio na čelu general Lazarov. Za novog predsjednika vlade kralj Boris je uzeo profesora sofijskog univerziteta A. Cankova. Karakteristično je, da su u novu, Cankovljevu vladu ušli i dvojica od neposrednih ubica S. S. je uspio, da se u noći prevrata povuče iz Sofije u svoje rodno mjesto Slavkovicu, s namjerom, da tamo organizira narodni otpor i borbu protiv nove vlade. Ali su ga u tome stigle potjere Cankovljeve vlade i »makedonstvujuščih«. S. je ubijen zajedno sa svećenikom iz Slavkovice, pa su onda njihova masakrirana tijela odnijeta tajno noću automobilom u planinu i tamo sahranjena. U roku od tri mjeseca poslije smrti S., ubijena su još tri člana njegove vlade.

M. Milenović.

STAMENKOVIĆ ANDRIJA, državni savjetnik (1822, Kragujevac — 14/1 1861, Beograd). Svršio je osnovnu školu i gimnaziju u Kragujevcu, pa je učio vojnu akademiju u Požarevcu (1833), a kad je ona zatvorena, svršio je prvi licej u Kragujevcu (1838 do 1841). Po svršetku liceja dobio je službu u načelstvu podrinskog okruga. 3/4 1842 postao je kancelist u ministarstvu pravde. 2/2—20/9 1843 bio je sudski pisar, 20/9 1843—13/11 1846 sudski sekretar u Beogradu, pa drugi stolonačelnik u apelaciji. 12/11 1847 postao je stolonačelnik, ali je, po sudskoj kazni, vraćen 7/2 1849 za sekretara suda u Beogradu, jer je sa beogradskim građanima ustao protiv turskog nasilja na srpskim građanima. 8/1 1851 postao je opet stolonačelnik u apelaciji. 3/8 1851 dobio je mjesto za sudiju u Čačku, pa je 3/8 1852 premješten u Kragujevac. 24/11 1856 unapriježen je za predsjednika suda u Knjaževcu (tada Gurgusovac), odakle je 6/12 1857 premješten u Ćupriju. 2/2 1859, poslije promjene dinastije, postao je državni savjetnik.

S. je po svom položaju postao član Sv. Andrejske narodne skupštine. On je bio u deputaciji, koja je određena,

*

da traži ostavku od kneza Aleksandra Karađorđevića. Ali S. nije želio samo promjenu ličnosti i dinastije, nego i promjenu cijelog sistema. Zato je predložio u skupštini vrlo slobodouman zakon o skupštini; njegov je projekat primljen, ali sa poviše ograničenja. Kad je, zbog držanja skupštine, nastala opasnost od oružane sile, poslanici su odlučili, da se sklone od domašaja topovske vatre. Ali S. pođe odvažno u staru zgradu, rekavši veliku i neustrašivu riječ: Ja volim biti i pod strahom od srpskih, nego pod zaštitom od turskih topova. Poslanici se ohrabre i nastave rad, gdje su ga i započeli. 17/12 1858 S. je izabran u skupštinski odbor, koji je imao da prouči sve tegobe i potrebe narodne, i da nađe načina, da se narodu pomogne. Kao državni savjetnik S. je jedini glasao protiv kredita za namještaj kneževa dvora, protiv povišenja kneževe civilne liste, protiv izdataka za opravku prijestolonasljednikove kuće, protiv građenja novog dvorca u Topčideru i protiv raznih državnih izdataka na potrebe dvora, jer je nalazio, da je knez dovoljno imućan. Glasao je na skupštini u Kragujevcu i protiv savjetničkih i ministarskih dnevnica, a tako isto i protiv svih savjetskih odluka, kojima se gazio ma kakav zakon. 3/1 1895 S. je izabran za člana i predsjednika odbora, koji će proučiti sve prijedloge neriješene u Sv. Andrejskoj skupštini. U augustu iste godine izabran je za poslanika Malogospođinske skupštine, ali mu je vlada poništila izbor. Izabran ponovo, nije se primio, jer je smatrao drugi izbor nezakonitim, pošto je prvi bio pravilan. Zbog nejgovog čvrstog načelnog i slobodoumnog držanja, S. je pao u nemilost, i određen je od strane kneževe, da nadgleda pravljenje novoga puta od Kragujevca do Beograda. Kad je S. umro, policija je poslala žandarme, da paze na pogreb, a svećenik, koji mu je držao posmrtni govor (Nikanor Zisić), premješten je iz Beograda.

S. je bio veoma darežljiv. Još od prve plaće počeo je da odvaja 12% za školski fond; pomagao je siromašne đake i pomogao izdanje nekolikih knjiga. Bio je član Društva Srpske Slovesnosti (književnosti). Pisao je članke u novinama pod svojim inicijalima (A. S.). Odlikovao se neobično jakim karakterom, rijetkom smjelošću i jedinstvenom načelnošću.

L i t e r a t u r a: Glasnik, I.; J. Grujić, Život Andrije Stamenkovića i Zapisi, I.—III.; Drag. Posniković, Život i dela vrsnih Srba; M. Alimpić, Život i rad đenerala Ranka Alimpića; S. Jovanović, Ustavobranitelji i Druga vlada Miloša i Mihaila; Ž. Živanović, Politička istorija Srbije, I.; J. Skerlić, Omladina i njena književnost; Srpske Novine, 1853, 1855, 1859 i 1861. *J. Prodanović.*

STAMENKOVIĆ NIKOLA, inženjer, profesor univerziteta (1858, Beograd — 1910, Beograd). Realku je svršio u Beogradu (1874) i tehnički fakultet (1879), zatim tehnički fakultet u Münchenu. Kao inženjer je radio u ministarstvu građevina, a 1887 je izabran za profesora na velikoj školi. 1903 bio je predsjednik beogradske općine. Mnogo je radio na vodovodu i kanalizaciji u Beogradu i kao stručnjak hidrotehničar. Pisao je vrlo mnogo o mnogobrojnim tehničkim i drugim pitanjima u brošurama, Tehničkom Listu i mnogim drugim časopisima. Najveće mu je djelo: Osnovi hidrotehnike, prijevod od Tolkmita. Dugo je bio urednik Tehničkog Lista i jedan od vrijednih tehničkih radnika. *S. B.*

STANAK (u latinskim dokumentima parlamentum) je na neutralnom tlu urečeni sastanak između punomoćnika dviju općina, na kome se ima riješiti kakav njihov spor. S. je poznat u Primorju. Naročito se mnogo upotrebljavao u Dubrovniku, pa mu je dubrovački statut od 1272 posvetio osobitu pažnju. Ako bi među dvima općinama, ili među članovima dviju općina, nastao kakav spor ili sukob, imenovale bi obje stranke svoje punomoćnike i urekao bi se S. na neutralnom tlu, da se spor izgladi. S. se najčešće upotrebljavao za rješavanje sporova između Dubrovnika s jedne i pojedinih općina Srbije, Humske zemlje i Zetske oblasti s druge strane. Razlikuje se puni S. (stanicum plenarium) od S. privatnog (stanicum proprium). Na prvom su se rješavali sporovi između samih općina, a na drugom privatni sporovi općinara tih općina. Inače dolazi riječ S. još i u značenju sabora uopće.

Literatura: V. Bogišić, Stanak (stanicum) nach dem Rechtsstatut der Republik Ragusa v. J. 1272 (Archiv für slav. Philologie, II., 1877); K. Jireček-Radonić, Istorija Srba (III. 162). *M. K.*

STANAREVIĆ NIKOLA, ekonomski pisac i publicista (1/8 1882, Pirot). Gimnaziju je svršio u Beogradu i Nišu, prava u Beogradu, a visoku trgovačku školu u Berlinu, s tezom: Die Beziehungen der Notenbanken zum Staate (1910). 1905 bio je urednik Zemljoradničke Zadruge, a od 1904 do balkanskih ratova i poslije njih do Svjetskog Rata urednik rubrike Ekonomija i Politika u Politici. Bio je 1910—1914 sekretar ministarstva narodne privrede, 1914—1924 direktor Mesarske Banke, a sada je direktor osiguravajućeg društva Šumadija. Osnivač je, urednik i glavni saradnik Ekonomista. Sarađivao je još na Srpskom Književnom Glasniku i Bankarstvu. Zasebno je izdao: Izveštaj Beogradske Banke u 1911 (1912), i: Izveštaji o kreditnoj sposobnosti trgovaca (1911). *S. P.*

STANČIĆ. V. Ergele državne.

STANČIĆ MARKO HORVAT, sigetski kapetan, slavni branitelj Sigeta pri turskoj opsadi 1556. Juraj Drašković zvao ga je zbog uspjele i junačke odbrane Sigeta »cvijetom našega naroda«. S. je branio Siget do svoje smrti 1561, a tada ga je u toj dužnosti naslijedio Nikola Zrinjski.

Literatura: Klaić, Povjest Hrvata, V. (1911). *M. P-g.*

STANČIĆ SVETISLAV, pijanista i kompozitor (2/7 1895, Zagreb). Muzičku školu svršio je u Zagrebu. Specijalizirao se u klaviru i u kompoziciji. 1914—1918 bio je nastavnik klavira na glazbenom zavodu u Zagrebu. 1918—1922 boravio je u Berlinu na majstorskoj školi akademije umjetnosti radi usavršavanja studija klavira i kompozicije (klavir kod F. Busonija). Od 1922 je u Zagrebu na muzičkoj akademiji kao profesor visoke škole za klavir. Pored nastavničkog i kompozitorskog rada S. je i dirigent zagrebačkog Srpskog Pjevačkog Društva.

Kao pijanista S. je virtuoz osobitih tehničikh kvaliteta združenih s velikom muzičkom erudicijom. On je s brojnim ozbiljnim koncertima utvrdio ime i kod kuće i na strani. Repertoar koncerta S. je uvijek stilski i bogat, a pored moderne literature, domaće i strane, on njeguje osobito klasičare. Kao kompozitor dao je S. znatan broj odličnih djela, kamermuzičkih (ponajviše klavirskih, jedan gudalački kvartet i Dvije Pjesme), korskih i simfonijskih u modernom impresionističkom pravcu. S. je tehnički i harmonički uvijek logičan, i modulatorno jasan; u mnogim kompozicijama srodan je narodnomu duhu. Simfonijske su mu kompozicije: sjani i temperamentni Scherzo, Rapsodija, Simfonijski preludij, a korske: Sv. Časi i Spasi Hriste Bože, i drugi manji zborovi. S. osobito majstorski piše za klavir, bilo originalno, bilo transkripcije (Sonata, Varijacije, Fantazija za klavir i orkestar), Četiri predigre crkvenim kantatama (J. S. Bacha), Toccata (F. Dugana), tri karakteristike iz Šume Striborove (B. Širole), Dvije Narodne (P. Konjovića). Veći dio S. kompozicija izveden je u Zagrebu. *V. N.*

STANIĆ ANDRA, političar (30/11 1876, Užice). Osnovnu školu i realku svršio je u Užicama, a tehnički fakultet velike škole u Beogradu (1898). 9/1 1900 je postavljen za podinženjera ministarstva građevina. Na prijedlog građevinskog savjeta izabran je za državnog pitomca. Poslije završenih studija i inženjerskog diplomskog ispita na visokoj tehničkoj školi u Berlinu bio je inženjer u ministarstvu građevina, u željezničkoj direkciji za građenje novih željeznica. Prvi put je izabran za narodnog poslanika 1/4 1912, i od tada je stalno poslanik na radikalnoj listi za užički okrug. Bio je član Privremenog Narodnog Predstavništva, a 1919 bio je tehnički delegat u našoj delegaciji na konferenciji mira u Parizu. Prvi put je postao ministar građevina 1914, zatim 1922 i ministar saobraćaja 8/11 1924—30/4 1925. Pored toga član je glavnog odbora radikalne stranke. S. je zaslužan za podizanje i unapređenje naših željeznica i za unapređenje svog rodnog kraja. *M. M.*

STANIMIROVIĆ VLADIMIR, pjesnik (25/11 1882, Šabac). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u mjestu rođenja, maturirao je i svršio fakultet u Beogradu. Kao đak je pripadao

nacionalističkomu jugoslavenskom pokretu. Bio je jedan od osnivača i glavnih saradnika Slovenskoga Juga. Za vrijeme rata bio je suradnik Srpskih Novina na Krfu. Do oslobođenja se bavio novinarstvom, kao suradnik Tribune, Straže i drugih dnevnih listova, i književnošću, objavljujući pjesme i stihovane prijevode u Iskri, Srpskom Književnom Glasniku, Delu, Misli, Brankovu Kolu, Bosanskoj Vili i t. d. Poslije rata postavljen je za činovnika ministarstva financija. — S. je pisao skoro isključivo u stihu, i to većinom originalne i prevedene lirske pjesme. Naročito je prevodio sa slovenačkog i bugarskog, te mu je Kolarčeva Zadužbina 1905 štampala knjigu: Iz Jugoslavenske Lirike. Zasebno je izdao Knjigu stihova, lirske i ratne pesme (1920), a Srpska Književna Zadruga izdala je 1925 S. dramatiziranu pjesmu: Izgnanici, albansku odiseju u tri dijela, u kojoj je opjevan srpski prelaz kroz Albaniju. 1920 je prikazan u Narodnom Pozorištu u Beogradu S. komad u stihu iz rata: Poljska Bolnica (štampana u Misli). S. je preveo i stihovanu dramu Teodora Banvilja: Ezop.

V. P.

STANISAVLJEVIĆ JOVAN, slikar (1816, Novi Sad — 24/1 1842, Rim). Do 1835 živio je kod strica u Pešti, i počeo je učiti slikati kod slikara Peškija. U njegovom atelјeu proveo je S. tri godine. Spočetka je slikao i crtao za prodaju na ulici. 1837 proveo je kratko vrijeme u Beču, zatim je otišao u Osijek, gdje je izradio nekoliko portreta za podžupanovu porodicu. Još iste godine, zaštedivši nešto, otišao je u Rim. Ovdje se družio s ruskim slikarima stipendistima; tako ga je 1839, posredstvom Žukovskoga, upoznao veliki knez Aleksandar, potonji car, i kupio je jednu njegovu kopiju, po Rafaelovoj slici u Vatikanu, Izbavljanje apostola Petra iz tamnice, poručivši još trinaest Rafaelovih kopija za 5.000 rubalja. S. je stigao da dovrši samo sedam. S. slika je bilo i u Pešti, te mora da se još tamo negdje nalaze, jer je on već 1834 učestvovao na izložbi peštanske evangeličke općine, a zna se, da je mnogo radio za tamošnje trgovce. Jednu sliku rimskoga Panteona poslao je iz Rima u Peštu na izložbu. S. je bio rijedak srpski umjetnik, koji je mnogo crtao i slikao i pejzaže. Madžarski umjetnički historik Karlo Lika cijeni S. po pismenim dokumentima samo kao vrijednog zanatliju-kopistu. No o S. umjetnosti moći će se suditi tek, kada se pronađu njegovi radovi.

L i t e r a t u r a: I. Kukuljević-Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih (1858); K. Lika, Umjetnost u Ugarskoj 1800—1850 (1924); V. Petrović, Srpska umetnost u Vojvodini u 18 i 19 veku (1927). *V. Petrović.*

STANISAVLJEVIĆ JULIJE, inženjer (1847, Karlovac — 30/12 1921, Zagreb). Visoku tehničku školu apsolvirao je u Beču. Služio je u državnoj službi, od 1892 kod građevnog odsjeka u Zagrebu. Za vrijeme njegove uprave izvedene su mnoge gradnje cesta, vodovodi, škole, željeznica Križevci—Virovitica, obalski zid na Sušaku. Bio je aktivni član Hrvatskog Društva Inženjera i Arhitekata, i neko vrijeme njegov predsjednik. 1903 napisao je o tome društvu Spomen-knjigu. *S. D.*

STANISAVLJEVIĆ MATA, inženjer (1843, Okučani, Slavonija — 1911, Beograd). Politehniku je učio u Beču, a radio je na željeznicama u Rumuniji, Austriji i Madžarskoj. 1887 prešao je u Srbiju i služio je u ministarstvu građevina i u železničkoj direkciji. U doba početka građenja železnica u Srbiji domaćom snagom S. je radio na železnicama. Bio je veliki patriota i imao je temeljnu inženjersku spremu. *S. B.*

STANISAVLJEVIĆ ŽIVKO, đeneralštabni brigadni đeneral (2/2 1883, Valjevo). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Valjevu i Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1899. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1901, za kapetana 1 kl. 1/1 1912, za đeneralštabnog potpukovnika 1/12 1918, za đenerala 1/9 1925. Bio je vodnik i komandir čete (5 i 7 pješadijskog puka), načelnik štaba divizije (bosanske, dunavske, vrbaske), šef nastavnog odsjeka operativnog odjeljenja glavnog đeneralštaba i načelnik obavještajnog odjeljenja glavnog đeneralštaba.

U ratu 1912—1913 bio je na službi u štabu vrhovne komande, načelnik štaba brigade (1 moravske divizije), komandant bataljona (1/14 pješadijskog puka). U ratu 1914—1918 bio je pomoćnik načelnika štaba divizije (ti-

močke), načelnik štaba divizije (šumadijske).

Osim mnogih članaka u Ratniku, napisao je i posebno štampao: Cerska bitka (1927), Gonjenje nakon Cerske bitke (1928), i prijevod: Sprema pješadije (1911). *V. B.*

STANIŠIĆ ALEKSA DR., državni savjetnik (15/12 1877, Prijepolje). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja, gimnaziju i učiteljsku školu u Valjevu, Beogradu i Aleksincu, a pedagoške i filozofske nauke u Leipzigu, Jeni i Bayonnu. 1799 postavljen je za učitelja u Skoplju, a radio je i u gimnaziji i u učiteljskoj školi. Bio je nastavnik u bogoslovsko-učiteljskoj školi u Prizrenu. Poslije svršenog univerziteta premješten je u Skoplje, i tu je radio na nacionalnim poslovima. 1911 postavljen je za vršioca dužnosti direktora srednjih škola u Skoplju. Poslije oslobođenja postao je upravitelj učiteljske škole. Za vrijeme izbjeglištva upravljao je srpskim učiteljskim tečajevima u Francuskoj. 1918 vršio je dužnost prosvjetnog inspektora za skopsku i kosovsku oblast. U aprilu 1919 izabran je za poslanika u Privremenom Narodnom Predstavništvu. Bio je ministar ishrane i obnove zemlje 19/2—17/5 1920, a 1922 postao je državni savjetnik. *J. P.*

STANIŠIĆ MARKO, glumac (1835, Pančevo — 10/11 1898, Beograd). Počeo je glumiti 1/2 1865 u Srpskom Narodnom Pozorištu (Novi Sad). Jedno vrijeme bio je i član Hrvatskog Kazališta u Zagrebu i Beogradskog Pozorišta. Od osnivanja stalnog Narodnog Pozorišta u Beogradu bio je njegov član sve do smrti. Najradije je prikazivao uloge gospodstva i kavalirstva. *R. O.*

STANIŠIĆ PAVLE, političar (10/3 1802, Smederevo — 21/9 1863, Beograd). Pod knezom Milošem služio je u državnoj blagajnici, a 1836 je postao direktor kaznačejstva. 1841—1847 bio je bez prestanka ministar financija. Kao član savjeta zatvoren je 1857 zbog učešća u Tenkinoj zavjeri, pa je upućen na vječito zatočenje u Gurgusovačku kulu, a 1895 je oslobođen tamnice, na zahtjev Porte. Do povratka knez Miloša živio je u Rušćuku. 1860 postavljen je prvo za predsjednika glavne kontrole, pa onda, za upravnika javnih građevina.

Literatura: Milićević, Pomenik, V., 666. *S. J.*

STANKOVIĆ DANE, podban i predsjednik hrvatskoga sabora (14/3 1834, Kirin — 14/12 1898, Zagreb). Svršio je pravo u Zagrebu, pa je stupio u upravnu službu kod tadašnjeg hrvatsko-slavonskog namjesništva (1857). Zatim je bio u dvorskom dikasteriju u Beču, a odatle je premješten u hrvatsko ministarstvo u Pešti (1869). 1872 došao je k pravosudnom odjeljenju u Zagrebu, a 1875—1877 upravljao je ovim odjeljenjem. 1881 imenovan je za vijećnika stola sedmorice, 1884 za predstojnika za unutrašnje poslove. U tom je položaju, kao desna ruka bana Khuena, ostao do 1897. Od 1884 pa do smrti birali su ga Karlovci za poslanika na hrvatski sabor. 2/8 1897 izabrao ga je hrvatski sabor za predsjednika, i u tom je položaju i umro. *M. P-g.*

STANKOVIĆ KORNELIJE, kompozitor (18/8 1831, Budim — 5/4 1865, Budim). Osnovnu školu i prva dva razreda gimnazije svršio je u Aradu, treći u Segedinu, a tri ostala u Budimu. Poslije svršene gimnazije otišao je u Beč, na muzičke studije. Studirao je kompoziciju kod Sechtera, a i klavir, koji je vježbao po osam sati dnevno, tako, da je dotjerao do virtuozne tehnike. Pod uticajem tadašnjeg bečkog stila komponirao je i sam valcere i kadrile. Pod uticajem Vuka Karadžića i Prote Rajevskog odlučio se da se posveti narodnoj muzici, i već je 1852 na Uskrs pjevana, pod njegovim dirigiranjem, u ruskoj crkvi liturgija, koju je on izradio, po crkvenom srpskom napjevu, za mješoviti zbor. Savjetovan od svih, koji su propovijedali nacionalni stil u to doba, S. je juna 1855 otišao u Karlovce, gdje ga je patrijarh Rajačić usrdno primio. Tu je ostao dvije godine, i zabilježio cjelokupno srpsko crkveno pjevanje po karlovačkom napjevu, koje je, kasnije, u Beču harmonizirao za mješoviti zbor. Od svega ovoga štampao je S. 1862 u Beču dvije knjige, koje sadrže liturgiju, trepare i neke druge pjesme. Kada se 1863 razbolio u Beogradu, predao je cio svoj rad ministarstvu prosvjete, koje ga je poslije njegove smrti predalo Učenom Društvu, od koga ga je naslijedila Akademija Nauka. Ona je

štampala od 18 knjiga svega jednu, i to Blažena, svih osam glasova (1922).

Harmonijska obrada S. je korektna i ne ide dalje od dogmatskog tretiranja melodijske linije, što znači, da mu psihološki izraz nije bio glavno. Dalje je cjelokupno crkveno pjevanje S. podijelio u taktove, što ide protiv prave melodijske muzikalnosti, jer je kod crkvenog pjevanja najprirodnija razdioba na taktove tek na kraju jedne melodijske linije.

Osim na crkvenoj, S. je radio i na svjetovnoj muzici, i 1862 su u Beču izišle Srpske Narodne Pjesme knj. I., koje je S. skupio i napisao u note za pjevanje i klavir. Sve su pjesme harmonizirane za muški zbor, a u drugom dijelu sve su napisane naročito za klavir, neke su od njih slobodno parafrazirane. Ima i njegovih originalnih kompozicija, koje su manje-više šablonske i bez velike originalnosti.

S. je sa svojim drugom Stevom Todorovićem koncertirao u mjestima s ove i s one strane Dunava i Save, a proputovao je i unutrašnjost Srbije. Knez Mihailo, s kojim se upoznao u Beču u kući trgovca Mojsilovića i koji mu je lično pjevao: Što se bore misli moje, pomagao mu je u mnogo prilika. S. dolazak u Srbiju nije ostao bez rezultata; jer je pod njegovim uticajem u Beogradskom Pjevačkom Društvu pobijedila nacionalna struja, čiji je pobornik poslije u društvu bio Steva Todorović. Kad se S., poslije puta po Srbiji, 1863 nastanio u Beogradu, njegov je pravac prodro, i on je izabran, namjesto M. Milovuka, za zborovođu Beogradskog Pjevačkog Društva. Tada je u društvu, na njegov prijedlog, osnovan t. zv. priugotovni zbor, iz koga su članovi, po svršenom kursu, morali biti primljeni za redovne članove društva. Ovo je, u stvari, prva muzička škola. Marta 1864 S. se razbolio; u maju je otišao iz Beograda u Budim, gdje je i umro.

Povodom duhovnog koncerta, što ga je S. 20/3 1861 priredio u Beču, komu su prisustvovali mnogi muzičari, koji se tada desiše u Beču zbog izvođenja jedne nove mise, vrlo su se pohvalno izrazili kritičari Safir i Zerner (Srbadija, 6, 1882, 376—379).

K. Manojlović.

STANKOVIĆ SINIŠA DR., profesor univerziteta u Beogradu (26/8 1892, Zaječar). U Beogradu je učio osnovnu i srednju školu, a univerzitet u Beogradu i Grenoblu, gdje je doktorirao s temom: Étude sur la morph. et la nutrition des alevins de poissons cypridines (1921). Izradio je neke parasitološke radove, a poslije prešao na limnološki rad (ispitivanje faune slatkih voda, naročito južnosrpskih jezera), na pr. Systematique et répartition des Coccies des poissons d'eau douce. U zajednici sa Léger-om napisao je: Sur la coccidiose des alevins de la carpe (R. Ac. Paris, 173). Samostalno je radio: Alimentation naturelle de la truite dans les cours d'eau alpine (Ann. univ. Grenoble), Rasprostranjenje i biologija anofelasa u dunavskoj dolini (Glasnik ministarstva narodnog zdravlja, 1924), dvije rasprave u Glasu (O turbelarijama srpskih planinskih potoka i o pećinskoj fauni) a u zajednici s J. Komarskim: Die Süsswassertricladen des Westbalkans und die zoogeogr. Probleme dieser Gegend. Zool. Jahrb. 53 (1927). Referirao je na kongresu slovenskih geografa u Varšavi i na 4 sastanku limnologa u Rimu.

J. H.

STANKOVIĆ STEFAN, karlovački mitropolit (24/6 1788, Srijemski Karlovci — 31/7 1841, Srijemski Karlovci). Svršio je gimnaziju i bogosloviju u Srijemskim Karlovcima, a filozofiju u Pešti. 1806/7 bio je nastavnik na karlovačkoj gimnaziji, a 1808—1819 pridvorni kaluđer pakračkog episkopa. 1819—1829 S. je bio arhimandrit manastira Orahovice u Slavoniji, 12/1 1829 postao je episkop budimski, 30/9 1831 premješten je u Novi Sad za bačkog episkopa, a 11/11 1837 izabran je jednoglasno za karlovačkog mitropolita. S. je bio odličan govornik, ali je od njegovih govora posebno štampano samo Slovo nadgrobno pri pogrebu Stefana ot Stratimirović.

R. G.

STANKOVIĆ SVETOZAR, inženjer (1/5 1882, Obilićevo, Banat). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a politehniku u Budimpešti. Poslije svršenih studija prešao je u Srbiju, gdje je učestvovao pri građenju pruga Paraćin—Zaječar, Zaječar—Knjaževac, Dubravica—Požarevac—Petrovac i Knjaževac—Niš. 1912—1923 bio je inženjer srpskih narodnih crkvenih dobara u Srijemskim Karlovcima. 1919 bio je sekretar u delegaciji na konfe-

renciji mira. 1923 izabran je prvi put za narodnog poslanika. Od augusta 1923—1924 bio je državni podsekretar u ministarstvu agrarne reforme. Aprila 1927 postavljen je za ministra poljoprivrede i voda. Sarađivao je na stručnim listovima. *D. P.*

STANKOVIĆ TODOR, nacionalni radnik (13/2 1852, Niš — 15/7 1925, Beograd). Proveo je najveći dio svoga službovanja u policiji, poglavito u novim krajevima predratne Srbije, kao sreski i okružni načelnik. 1890 postao je konzul u Prištini, zatim u Skoplju. Bio je postavljen za generalnog konzula u Prizrenu, ali turska vlada nije dopustila otvaranje srpskog konzulata u tom mjestu. S. je tada vraćen za okružnog načelnika u Niš. Pripadao je liberalnoj, a potom nacionalnoj stranci, i bio je član njenog glavnog odbora. Nije ulazio u demokratsku stranku, kad je većina nacionalne stranke to učinila. — S. je izabran za poslanika nacionalne stranke u Narodnoj Skupštini 8/9 1903 i 1/4 1912. Kao rezervni oficir učestvovao je u svim našim ratovima s Turcima, u oba rata s Bugarima i u Svjetskom Ratu. — Osim pojedinih članaka u političkim i književnim listovima S. je napisao dvije knjige: Putne Beleške po Staroj Srbiji (1910) i Beleške o Staroj Srbiji i Maćedoniji (1915). Bio je član glavnog odbora Narodne Obrane, predsjednik Gajreta i član društva Svetog Save. *J. P.*

STANOJEVIĆ ACA (29/9 1852, Knjaževac). Izabran je za narodnog poslanika prvi put 30/11 1880, i poslije je biran dugi niz godina. Član je glavnog odbora Narodne radikalne stranke od njenog postanka (1881). Bio je sekretar I. glavne skupštine te stranke (1882). Za I. potpredsjednika Narodne Skupštine izabran je 5/10 1901, a za predsjednika 11/7 1902, pa je to bio u više skupština. Zbog timočke bune bio je u jesen 1883 osuđen na smrt, ali je još ranije uspio da prijeđe granicu. U Čebinčevoj aferi osuđen je 24/8 1894 na 3 godine zatvora i 2 godine policijskog nadzora. Apelacioni sud mu je smanjio zatvor na 2 godine, što je i kasacioni sud odobrio (18/3 1895). Pomilovan je s ostalim osuđenicima iz te afere 25/6 1895. Poslije Ivanjdanjskog atentata na kralja Milana zatvoren je i okovan, ali je na sudu pušten kao nevin. S. je nuđen više puta za ministra, ali se nije htio primiti. U radikalnoj stranci uživao je uvijek veoma veliki ugled, a i protivnici ga uvažavaju zbog odmjerenog i taktičnog držanja. Iako nije svršavao više škole. S. je vrlo trijezan i uman političar. Šef radikalne stranke N. Pašić u svim ozbiljnim slučajevima i teškim situacijama uvijek je pitao S. za savjet i mišljenje. A poslije smrti Pašićeve sve radikalne grupe zovu ga na savjetovanje. *J. P.*

STANOJEVIĆ ALEKSA (ACA), inspektor ministarstva prosvjete (30/3 1865, Čačak). Gimnaziju je svršio u Čačku i Kragujevcu, a filozofske nauke na velikoj školi u Beogradu (1887). Poslije svršenih nauka bio je nastavnik u Čačku, 1891 poslan je u Pariz, radi proučavanja uređenja srednjih škola u Francuskoj. 1893 premješten je u Beograd, zatim u Zaječar. 1898 je, iz političkih razloga, penzioniran. 1900 ponovo je postavljen za profesora na drugoj gimnaziji u Beogradu. 1909 postavljen je za direktora na gimnaziju u Leskovac, a 1919 je, po svojoj molbi, vraćen za profesora u Beograd. 1914—1915 bio je inspektor ministarstva prosvjete i crkvenih poslova za bregalničku oblast. 1915 organizirao je prevoz nekoliko stotina učenika, njihovih roditelja i nastavnika, iz Soluna u Francusku. 1918 postao je direktor srpske trgovačke škole u Aix-en-Provence. 1919 postavljen je za inspektora srednjih i stručnih škola za Banat, Bačku i Baranju. 1921 postavljen je za nastavnog inspektora, 1924 je penzioniran.

S. je napisao veći broj stručnih rasprava, od kojih su najvažnije: O jeličkom meteoritu i meteorima uopće (1891), Pijaća voda u Soko Banji (1908), Naša hemijska nomenklatura (1908). S. je napisao nekoliko udžbenika i rasprava o našim nacionalnim i školskim pitanjima, a prevodio je i sa francuskog. *D. Popović.*

STANOJEVIĆ BRANISLAV DR., advokat (12/9 1870, Novi Sad). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a pravne nauke u Budimpešti. Poslije svršenih nauka otvorio je advokatsku kancelariju u Pančevu. Na početku Svjetskog Rata uhapšen je od ugarskih vlasti, osumnjičen radi veleiz-

daje i osuđen na tri godine robije, koju izdržao. Sada je advokat u Vršcu. — Bavio se novinarstvom i politikom. Sarađivao je na nekim književnim listovima i mnogim dnevnim političkim, a jedno vrijeme bio je urednik Branika. Bio je poslanik na srpskom narodnom i crkvenom saboru. Napisao je nekoliko članaka: O Elodiji Č. Mijatovića, A. Fabrisu, Il. Ruvarcu, L. Kostiću, J. M. Veselinoviću, Sv. Kasapinoviću i kozeriju: Kralj Dragojlo i njegova bradavica. *D. P.*

STANOJEVIĆ ĐORĐE, profesor univerziteta (oko 1858, Negotin — 11/12 1921, Pariz). Svršio je gimnaziju i prirodno-matematički odsjek velike škole u Beogradu. Izučavao je astronomiju, meteorologiju i fiziku u Berlinu i Parizu. Radio je dvije godine na astrofizičkom opservatoriju u Medonu, kod Pariza. 1887 postao je profesor vojne akademije. Od 1893 bio je profesor fizike na velikoj školi, a kasnije, do smrti, na univerzitetu u Beogradu. — Pored publikacija iz astrofizike, kojima je S. počeo svoj naučni rad, publicirao je iz oblasti fizike ove glavnije radove: Les lignes de forces et les surfaces equipotentielles dans la nature (1898), Les lignes de forces dans les plantes (1900), Photomètre physiologique (C. R. I. 1901 i II. 1902), Méthode électrosonore pour combattre la grêle (1901), Les forces centrales dans la nature (1905), Paratonnerre à cornes dentellées, Nikola Tesla i njegova otkrića (1894), Iz nauke o svetlosti (Srpska Književna Zadruga, 1895), Eksperimentalna fizika (I. 1897, II. 1904). Napisao je mnogobrojne popularne članke iz fizike, kozmografije, meteorografije i elektrotehnike. Radio je s uspjehom na podizanju i eksploataciji hidroelektričnih postrojenja u Srbiji. *M. Pop.*

STANOJEVIĆ ILIJA (ČIČA ILIJA), glumac (7/8 1859, Beograd). Stupio je na beogradsku pozornicu 20/8 1879. Bio je honorarni član i pjevač do 1/9 1881, a zatim je otišao u Novi Sad, gdje je bio član Narodnog Pozorišta do 30/7 1885. Za člana Narodnog Pozorišta u Beogradu angažiran je 8/11 1886. S neznatnim prekidima, S. je stalno član Narodnog Pozorišta u Beogradu. Uvijek je bio prirodom određeni prikazivač karakternih, a naročito komičnih uloga. Komični tipovi srpskog repertoara imaju u njemu nenadmašnog predstavnika. Glavne su mu uloge: Čizmar Sreta (Zla žena), Ćir Tasa (Četiri miliona rubalja), Kir Janja, Štancika (Izbiračica), Vule Ruvarac (Podvala), Kalča (Ivkova Slava), Papa Nacko (Dorćolska posla), Jovanče (Put oko sveta), Mitke (Koštana); u prevedenim komadima: Stupcov (Nov posao), Plantroz (Pariska sirotinja), Goden (Godenove kćeri), Ciganin (od Sigligentia), Polonije (Hamlet), Džip (Čika-Samuilo), Roldan (Hristofor Kolumb) Pop Kosta (od Halevija), Kasio (Julije Cezar).

U doba svog najintenzivnijeg rada, S. je bio i omiljen pjevač u narodnim komadima i u opereti. Pored tako plodnog rada na pozornici, S. je vrlo dobro poznat i kao feljtonist (naročito u uskršnjim i božićnjim brojevima dnevne štampe). U ovoj vrsti rada ističe se kao posmatrač komičnih događaja i situacija u društvu ili, naročito, u životinjskom svijetu. U društvu s J. Veselinovićem napisao je S. narodni komad Potera, a sam je izradio komad Dorćolska posla, šaljivi komad iz beogradskog života. S. je, iznad svega živa anegdotska kronika beogradskog društva, gledan i slušan s istim interesom kao i u svojim najuspjelijim ulogama.

R. Odavić.

STANOJEVIĆ LAZA DR., (11/11 1834, Sviloš — 30/10 1915, Beograd). Gimnaziju je učio u Temišvaru (1860), a medicinske nauke je svršio u Beču (1866). Poslije svršenih nauka bio je jedno vrijeme liječnik u Irigu i Rumi (do 1870), a zatim je prešao u Novi Sad, gdje je ostao do 1905. U mlađim godinama bavio se lijepom književnošću, te je od njega ostala, u svoje doba, popularna pjesma Bojak biju Hercegovci. Kasnije je više učestvovao u javnom životu našeg naroda, a osobito u kulturnom podizanju našeg naroda u Vojvodini. Bio je predsjednik društva za srpsko Narodno Pozorište, pjevačkog društva Srpske čitaonice i upravitelj srpskih narodnih osnovnih škola u Novom Sadu. Izbor S. za predsjednika Matice Srpske ugarski ministar prosvjete nije htio potvrditi s motivacijom, da je S. velikosrpski agitator.

D. P.

STANOJEVIĆ LAZA DR., profesor univerziteta i šef klinike za duševne i nervne bolesti (7/3 1883, Sombor). Gimnaziju je svršio u Somboru, a medicinu u Pešti 1909. Specijalizirao se u Beču (1912 i 1913) na klinici za duševne i nervne bolesti. 1909—1919 bio je aktivni vojni liječnik u Beču, 1923 upravnik bolnice za duševne i nervne bolesti u Stenjevcu, od 1923 je vanredan profesor na medicinskom fakultetu u Beogradu. — Na srpsko-hrvatskom, njemačkom i madžarskom štampao je oko 36 stručnih radova. Naznatniji su: O uplivu oboljenja gastrointestinalnog aparata na raspoloženje umobolnih (Liječnički Vjesnik, 1922), Über die Wirkung der Massage auf die psychische Erregtheit (Wiener klinische Wochenschrift, 1923), Über die Wirkung der Fiebertherapie auf die Assoziationen der Paralytiker (Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten, 1925). Koliko se možemo koristiti dosadanjim metodama za ispitivanje inteligencije u svrhu ustanovljenja intelektualne sposobnosti u forenzičkim slučajevima (Liječnički Vjesnik 1925).
V. S.

STANOJEVIĆ LJUBA glumac i redatelj (1862, Stragari, kragujevački okrug). Učio je pet razreda gimnazije. Glumac je postao 1882 u Beogradskom Narodnom Pozorištu. Tu je proveo godinu dana, pa je otišao u Novi Sad i ostao je tamo tri godine, zatim je bio u Zagrebu godinu dana. Poslije je bio u trupi Đ. Protića, gdje je igrao najbolje uloge. Bio je i u Beču, u glumačkoj školi; tamo je imao i privatne satove kod profesora Birdea. Iz Beča je došao u beogradsko Narodno Pozorište (1888). Glavne su mu uloge: Stanoje Glavaš, Ramo (Narcis), Uriel Acosta, Molier (Mazaren), Hamlet, Ruy Blas, Kean, Richard III., Ivanov (Fedora), Egmond, Manuko (U dolini), Otelo, Quasimodo (Zvonar notredamske crkve), Pera Segedinac, Heinrich (Utopljeno zvono), Herkul (Alkesta), Kralj Edip, Miloš Obilić i dr. 6/10 1924 proslavio je četrdesetogodišnjicu svoga rada.
R. O.

STANOJEVIĆ MILUTIN, izvoznik, trgovac i dugogodišnji narodni poslanik (25/6 1865, Zaječar). Svršio je samo dva razreda gimnazije, ali se kasnije trudio da nadoknadi ono, što mu se kao dječaku i mladiću nije dalo. Zato je još kao vrlo mlad čovjek postao vrlo viđen u Zaječaru i cijeloj okolini. Prvi put je izabran za narodnog poslanika 1901 za grad Zaječar i okrug timočki, pa je zatim neprekidno, sve do 1920, narodni poslanik za taj okrug. S. je potpredsjednik beogradske Trgovačke Komore (izabran 1920, 1924 i 1928), predsjednik je Zaječarskog Industrijskog Udruženja, Zaječarske Zadruge, Žitarsko-Šljivarskog A. D., potpredsjednik Srpsko-Amerikanske Banke. S. je bio član izaslanstva srpske narodne skupštine, koje je, poslije 29/5 1903, išlo u Ženevu, da saopći princu Petru Karađorđeviću o njegovom izboru na srpski prijestol, i koje je dopratilo novoga kralja u Beograd.
M. M.

STANOJEVIĆ RADISAV, đeneral (14/2 1873, Vukasovci, Jasenički, Kragujevački). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je 16/9 1892 u vojnu akademiju. Za inženjerskog potporučnika proizveden je 2/8 1895, za kapetana 29/6 1904, za pukovnika 1/10 1915, za generala 21/10 1923. Do 1898 bio je vodnik u inženjeriji (2 pontonirske čete) i ađutant pontonirskog polubataljona, 1898—1900 bio je na višoj školi vojne akademije, 1900—1902 komandir čete u inženjeriji (minerske), 1902—1905 pripravnik za generalštabnu struku i na službi u glavnom đeneralštabu, 1905—1906 na službi u štabu divizijske oblasti za generalštabne poslove (dunavskoj). 1906 bio je na službi u generalštabnom odsjeku opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, 1907 do 1908 na službi u glavnom đeneralštabu, 1908 komandir čete (minerske), 1908 na službi u glavnom đeneralštamande i upravnik inženjerskog arsenala, 1910—1912 komandant inženjerskog bataljona (I.), 1913—1914 načelnik štaba komande inženjerije. 1923 bio je komandant divizijske oblasti (potiske), 1919—24/8 1923 načelnik inženjerskog odjeljenja armijske oblasti (I.), 24/8 1923—29/11 1926 načelnik odjeljenja za vazduhoplovstvo ministarstva vojske i mornarice, 29/9 1926—22/4 1927 predsjednik stalne ispitne komisije za čin majora. Od 22/4 1927 je vršilac dužnosti komandanta komande vazduhoplovstva.

U ratu 1912—1913 bio je komandant divizijske inženjerije (timočke I.). U ratu 1914—1918 bio je komandant di-

vizijske inženjerije (dunavske II.), 10/10—3/11 1914 bio je na službi u I. armiji, a od 3/11 1914 komandant armijske inženjerije i načelnik saobraćaja I. armije. *V. Belić.*

STANOJEVIĆ STANOJE DR., historik, profesor univerziteta, urednik Narodne Enciklopedije (12/8 1874, Novi Sad). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Novom Sadu, a univerzitetske nauke je slušao u Beču, gdje je 1896 promoviran za doktora filozofije; 1895 bio je jedno vrijeme radi studija u Leipzigu. 1897/98 bio je u Petrogradu i Moskvi radi nauka. 1/9 1898—30/10 1899 bio je profesor srpske gimnazije u Carigradu. 1900 bavio se neko vrijeme radi nauka u Münchenu. Iste godine izabran je za docenta srpske historije u velikoj školi u Beogradu. Za redovnog profesora velike škole izabran je 1903, 1905 stavljen je na raspoloženje; iste je godine izabran za vanrednog profesora univerziteta. Učestvovao je u balkanskom (u štabu dunavske divizije I. poz.) i Svjetskom Ratu (u štabu moravske divizije I. poz.). Poslije okupacije Srbije izbjegao je preko Albanije u Italiju, odakle je otišao u Petrograd, gdje je, izabran za profesora univerziteta, držao dva semestra predavanja. 1917 došao je u Pariz i držao je predavanja na Sorboni, a 1918 predavao je u ljetnjem semestru na univerzitetu u Londonu. Na konferenciji mira u Parizu bio je član historičko-etnografske sekcije srpske delegacije. Za redovnog profesora univerziteta imenovan je 1919. Bavi se i žurnalistikom. Napisao je mnogo rasprava, članaka, kritika i prikaza u raznim naučnim i stručnim časopisima i književnim listovima i mnogo članaka i feljtona u raznim dnevnim listovima.

Važniji S. radovi: O sklopu Nemanjine biografije od Stevana Prvovenčanog (Glas, 49, 1895), Izvori Nemanjinih biografa (Letopis, 182, 1895), Beleške o sklopu Danilova Rodoslova (Letopis, 183, 1895), Hronologija srpskih arhiepiskopa po Danilovu Rodoslovu (Letopis, 184, 1895). Die Biographie Stefan Lazarević's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle (Archiv für slavische Philologie, 18, 1896), Nešto o Jakšićima (Nova Iskra, 1901), Pipo Spano (Prosvetni Glasnik, 1901), Borba za nasledstvo Baošino 1421—1426 (1902), Vizantija i Srbi, I.: Balkansko Poluostrvo do 7 veka (1903), II.: Kolonizacija Slovena na Balkanskom Poluostrvu (1906), Knjige i drugo u starim srpskim zapisima (Letopis, 233—235, 1905—1906), Istorija Srpskoga Naroda, prvo izdanje 1908, drugo 1910 (češki), 1920 i treće, sa ilustracijama, a bez bibliografije na kraju i registra, 1926, Istorija Srpskog Naroda za srednje škole, I.—II. (1908, više izdanja), O Južnim Slovenima u 6, 7 i 8 veku (Glas, 80, 1909), Istorija Bosne i Hercegovine (1909), Borba za samostalnost katoličke crkve u Nemanjićskoj državi (1912), Studije o srpskoj diplomaciji, I.—XIV. (Glas, 90 i dalje, 1912 i dalje). Šta hoće Srbija? (1915), Borba za duhovnoje i političeskoje objedinjenje Serbov, Horvatov i Slovincev (1917), Le problème yougoslave (1918), Les relations serbo-grecques (1918), La civilisation du peuple serbe au moyen-âge (1918), Le rôle des Serbes de Hongrie dans la vie nationale du peuple serbe (1919), Histoire nationale succincte des Serbes, Croates et Slovènes (1919), Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca (1920, više izdanja), Vojvodina na Konferenciji Mira (Letopis, 300, 1921), Car Dušan (Bratstvo, 16, 1921), Istorijski rad Stojana Novakovića (Spomenica St. Novakovića, 1921), Iz srpske prošlosti (1923), Ubistvo austrijskog prijestolonasljednika Ferdinanda, (1923, nemački 1923, češki 1923), Istorijski atlas (1925), Naši vladari (1927), O prvim glavama Dukljanskog Letopisa, Tri priloga istorijskoj geografiji i Kad je Prvovenčani završio Nemanjino Žitije (Glas, 126, 1927), Srpsko-Turski rat 1912 godine (1928). *N. Radojčić.*

STANOJEVIĆ VELJKO, slikar (10/2 1892, Beograd). Osnovnu školu, nižu gimnaziju i umjetničko-zanatsku školu svršio je u Beogradu (1914). 1920/21/22 pohađao je slikarsku školu de la Grande Chaumière u Parizu. U više mahova putovao je radi nauka po Francuskoj, Italiji, Njemačkoj i Austriji. — S. radi portrete, pejsaže i figurativne kompozicije, a bavi se i grafikom. Izlagao je 1920 u Beogradu kao gost Lade, 1921 u Somboru i u Nezavisnom salonu u Parizu. 1922 izlagao je u Prosvjetnom salonu i sa L'art en France u Parizu. Učestvovao je na 5 i 6 Jugoslavenskoj izložbi, 1923 u prosvjetnom salonu u Zagrebu, a 1922 priredio je u Beogradu prvu

svoju kolektivnu izložbu. 1927 svršio je nekoliko većih kompozicija i portreta za Gardijski dom u Topčideru. *V. P.*

STANOJEVIĆ VLADIMIR DR., sanitetski potpukovnik (19/2 1886, Breznik, Bugarska). Gimnaziju je svršio u Pirotu, Nišu i Beogradu (1905), a medicinu u Petrogradu (1911). Po svršetku nauka proizveden je u čin sanitetskog poručnika (1912). Učestvovao je, kao trupni liječnik, u ratovima 1912/13, a poslije toga je bio na službi u garnizonima u Bitolju i Ohridu. Učestvovao je u Svjetskom Ratu kao trupni liječnik, komandir poljske bolnice i upravnik rezervnih bolnica. Poslije ratova bio je liječnik i nastavnik higijene u pješadijskoj podoficirskoj školi u Beogradu, a od 1920 šef je statističkog odsjeka u sanitetskom odjeljenju ministarstva vojske i mornarice.

Pisao je popularne i stručne medicinske članke i rasprave u raznim dnevnim i povremenim listovima. Glavniji radovi su mu: Eugenika (1921), Insekti i zaraze (1921), Higijena (1921, udžbenik za srednje škole). Bukvar vojničkog zdravlja (1921), Istorija ratnih zaraza (1925), Ludilo i kultura (1924), Istorija Srpskog Vojnog Saniteta i Naše ratno sanitetsko iskustvo (I.—II., 1925). — S. je učestvovao aktivno u radu Društva za Čuvanje Narodnog Zdravlja i Društva za Školsku Higijenu. Izdaje popularno-medicinsku biblioteku Zdravlje, u kojoj je do 1926 izašlo 19 raznih knjiga. *D. P.*

STANOVI. Do 1914 u Srbiji nisu postojala nikakva zakonska ograničenja u pogledu izdavanja pod zakup S. i lokala uopće, a sve sporove o zakupima ovih raspravljale su policijske vlasti na osnovu § 356 c kaznenog zakona i sudovi na osnovu XV. glave građanskog sudskog postupka. 1914 donijet je zakon o pomoći nevoljnima u ratu, koji je ovlašćavao mjesne odbore, da za smještaj izbjeglica mogu rekvirirati i privatne S.

Za vrijeme prošlih ratova porušene su u Srbiji mnoge zgrade, zbog čega je, po oslobođenju zemlje, nastala velika oskudica u S. i lokalima. Da bi se spriječilo eksploatiranje, donijet je aprila 1919 zakon o izmjenama i dopunama u zakonu o obustavi izvršenju i obezbjeđenja, koji se, uglavnom, odnosio na predratne zakupe lokala za obavljanje radnji. Ovaj je zakon u praksi uspješno dopunjavan zakonom o pomoći nevoljnima u ratu, ali, kako je on prestao važiti s objavom demobilizacije, 27/5 1920 donijeta je uredba o S., a ova je zamijenjena zakonom od 30/12 1921. Ovaj je zakon zamijenjen zakonom o S. od 15/5 1925, koji s izmjenama i dopunama od 25/10 1926 i 29/10 1927 i danas važi za cijelu zemlju.

Osnovna ideja , koja je u većoj ili manjoj mjeri sprovedena kroz sve ove zakone, sastoji se u ograničenju vlasnika starih zgrada, da S. u ovim zgradama izdaju pod zakup po svojoj volji i po svome nahođenju. Ovo ograničenje uglavnom se odnosi: 1. na nekretnost zakupaca S., 2. na određivanje visine zakupne cijene i 3. na slobodno raspolaganje s ispražnjenim stanovima.

Pravo na nekretnost iz S., u kome se nalaze, ne pripada svim zakupcima S. u starim zgradama, već samo onima, koji su izrično pobrojani u čl. 6 zakona od 1926, a to su: a) aktivni državni činovnici, oficiri, podoficiri, služitelji i njihove udove i porodice, izuzimajući činovnike i oficire, koji su liječnici, inženjeri, zubni liječnici, veterinari i arhitekti, ako vrše privatnu praksu; b) penzioneri, penzionerke, udove penzionera i njihove porodice, s izuzetkom penzionera, koji su advokati, liječnici, zubni liječnici i arhitekti, ako vrše praksu: c) umni radnici (književnici, umjetnici, slikari, pjesnici, glumci, novinari i drugi), ako ukupna mjesečna zarada svih članova porodice, koji stanuju u istom S., ne prelazi 3.000 Din.; d) aktivni svećenici i svećenici u penziji priznatih vjera, i udove i porodice svećenika; e) ratni invalidi i njihove porodice, ako su slabog materijalnog stanja; f) ratne udovice i porodice poginulih, pomrlih i onesposobljenih u ratu, koji su slabog ekonomskog stanja; g) svi fizički radnici (kao i one zanatlije, koji žive od mjesečne plate i dnevnice), radnici svih poslova i preduzeća i udove radnika i njihove porodice, ako ukupna mjesečna zarada svih članova dotične porodice, koji stanuju u istom stanu, ne prelazi 3.000 Din; h) pomoćnici i namještenici trgovačkih i sitnijih industrijskih preduzeća, ako ukupna

mjesečna zarada svih članova dotične porodice, koji stanuju u istom S., ne prelazi 3.000 Din; i) činovnici, službenici i služitelji samoupravnih vlasti u gradovima, i činovnici i namještenici Središnjeg Ureda za Osiguranje Radnika, njegovih okružnih ureda i ekspozitura, ako nemaju uzgrednih privatnih zarada, ukoliko mjesečni ukupni dohodak svih članova porodice, koji stanuju u istom S., ne prelazi 3.000 Din.

U čl. 1 i 6 zakona od 1926 bilo je određeno, da će pravo ovih lica na nekretnost iz S. važiti do 1/11 1927, i da će im vlasnici, ako se s njima ne sporazumiju o zakupnoj cijeni, moći otkazati S. počev od 1/10 1927, ali je ovo poništeno čl. 1 zakona od 1927, koji naređuje, da se prinudno iseljavanje zakupaca, zaštićenih zakonom o S. od 15/5 1925, odnosno zakonom od 23/10 1926, na koje se odnose ograničenja navedenih zakona, odlaže, bez razlike, da li je zakupac pristao na otkaz ili nije, dok zakupac ne nađe drugi S., a najdalje do 1/5 1928.

Ovim zakonskim propisom u stvari je produženo, samo u drugoj formi, pravo povlašćenih zakupaca na nekretnost iz S. do 1/5 1928, a za S., koji ne odgovaraju općim građevinskim i najvažnijim higijenskim uslovima, i poslije ovoga datuma. Ipak postoji znatna razlika između ovog prava prije i poslije donošenja zakona od 1927. Dok su po zakonu od 1926 vlasnici, odnosno zakupodavci, mogli otkazivati S. povlašćenim zakupcima samo u slučajevima, koji su zakonom bili točno predviđeni, dotle im čl. 3 zakona od 1927 daje pravo, da u vremenu od 1/11 1927 do 1/5 1928 mogu S. otkazivati i slobodno izdavati zakupcima, koji već stanuju u takvim S. Iz ovoga izlazi, da zakupodavci imaju pravo izbora između povlašćenih zakupaca, odnosno mogućnost, da se oslobode neželjenih zakupaca. Prema čl. 3 pravilnika ministra socijalne politike za izvršenja zakona o S. od 11/11 1927, ovo otkazivanje vrši se: u Srbiji i Crnoj Gori kod sreskih poglavara, u većim mjestima kod članova kotara, a u ostalim krajevima države kod kotarskih, odnosno sreskih sudova.

Povlašćenim zakupcima može se otkazivati S. još i u ovim slučajevima: a) ako zakupac ne plati dužnu zakupnu cijenu za dva mjeseca; b) ako zakupac iskorišćava zakupno dobro protivno njegovoj namjeni, ili ako ga namjerno kvari na štetu vlasnika; c) ako zakupac ili njegovi ukućani, ili pazakupac vode u S. nemoralan ili sablažnjiv život, ili dopuštaju, da to drugi čine, ili svojim ponašanjem u S. ili u dvorištu otežavaju stanovanje vlasniku ili drugim zakupcima u istoj zgradi, i d) u slučaju povrede vlasnika ili njegovih ukućana, od strane zakupca ili njegovih odraslih ukućana, osim ako je vlasnik to izazvao (čl. 8 zakona od 1926).

Za ocjenu umjesnosti ovih uzroka, odnosno za donošenje odluke po traženju zakupodavaca, nadležni su redovni prvostepeni, odnosno kotarski, sreski ili općinski sudovi, na koje je po čl. 2 zakona od 1927 prešla nadležnost predašnjih sudova za S. U slučaju, da sud donese odluku o iseljenju, zakupac se mora iseliti u roku od 15 dana, kad ova odluka postane izvršna.

Nadležnost redovnih sudova za sporove po zakonu o S. kao i upotreba pravnih sredstava određuje se po odredbama građanskog sudskog postupka, koje važe u dotičnim pokrajinama. Članom 8 zakona od 1927 zadržani su i dalje u važnosti članovi 4 i 5 zakona od 15/5 1925. Član 4 zabranjuje pretvaranje S. u poslovne prostorije, izuzevši slučaja, da vlasnik s odobrenjem prvostepenog suda za S. preuredi dio svoga S. u vlastitoj kući u poslovne prostorije. Lica, koja to učine bez odobrenja napred spomenutog suda, bit će dužna vratiti S. u prvobitno stanje, i pored toga, kaznit će se novčano od 5.000 do 50.000 Din. Ne vrati li se S. u određenom roku u prvobitno stanje, vlast će to izvršiti na trošak vlasnika i on će se kazniti za to sa 20.000 Din. Nitko ne može, imati jednovremeno dva S. u jednom mjestu. Ukoliko ma i jedan od takvih S. potpada pod odredbe ovog zakona, postupat će se s njim kao s praznim S.

Visina zakupne cijene određuje se pogodbom između zakupodavca i zakupca, a ako se oni ne saglase u cijeni, onda ovu, za povlašćene zakupce, utvrđuju sudovi prema t. zv. osnovnoj cijeni, koja se za dotični S. plaćala ili bi se plaćala u mjesecu julu 1914. Za S. do 3 sobe zakupa cijena je ravna šestostrukoj, a za S. od 4 sobe osmostrukoj osnovnoj ci-

jeni. Više od 4 sobe nikome se ne može dodijeliti.

Ako je S. djelomično neupotrebljiv, ili podložan kvaru, tako da ga zakupac ne može u cjelini da iskoristi, ili mu je putem kvara ugroženo stanovanje, a vlasnik ne će da izvrši najnužnije opravke, visina zakupne cijene bit će manja u razmjeru neupotrebljivosti S., ukoliko ugovorom nije drukčije predviđeno.

Važnost odredaba čl. 11 zakona o S. od 15/5 1925, odnosno čl. 6 zakona od 23/10 1926, o dozvoljenoj visini zakupne cijene za S., na koje su do 31/10 1927 primjenjivana ograničenja navedenih zakona, a za lica navedena u čl. 6 zakona od 23/10 1926, produžena je do 1/5 1928. Za S., koji ne odgovaraju općim građevinskim i najvažnijim higijenskim uslovima, odredbe stava 1 ovoga člana ostaju na snazi i poslije 1/5 1928, dok se ne dovedu u ispravno stanje. Izuzetno od ovih odredaba, zakupodavac ima pravo na povišenje zakupne cijene u slučajevima, koje predviđa čl. 7 zakona od 1927, koji određuje, da zakupcima S., koji potpadaju pod ograničenja napred označenih zakona, koji poslije otkaza S. u roku od 3 mjeseca ne bi našli drugi S., zakupodavci mogu od toga roka pa nadalje povisiti cijenu i preko visine, koju predviđa čl. 11 zakona o S. od 15/5 1925 i čl. 6 zakona od 23/10 1926, i to najviše za ¼ dosadašnje cijene. Zakupcima, kojima je S. bio otkazan prije 1/11 1927, mogu zakupodavci u navedenom slučaju povisiti cijenu prema stavu 1 ovoga člana od 1/2 1928 pa nadalje.

Iako je čl. 2 zakona od 1927 ukinuo ranije dodijeljivanje ispražnjenih S. povlašćenim zakupcima, ipak su zakupodavci čl. 4 istog zakona u pogledu raspolaganja s ovim S. dvojako ograničeni: a) mogu ih izdavati samo povlašćenim zakupcima, i b) moraju ih izdati u roku od mjesec dana poslije ispražnjenja, ako ih koji od ovih zakupaca bude tražio. Za protivno postupanje podleže kazni od 1.000 do 5.000 Din, koju izriču nadležni sudovi. Istoj kazni podleže zakupodavci i u slučajevima, kad ispražnjen S. za sebe zadrže. Neizdati ili za sebe lično zadržani S. dodjeluje se sudskom odlukom jednomu od povlašćenih zakupaca. Žalba protiv sudske odluke ne zadržava izvršenje odluke (čl. 4 zakona od 1927). Članom 5 istog zakona propisano je, ako se zakupac, komu je zakupodavac izdao S. protivno odredbama čl. 3, uselio, mora S. u roku od 8 dana, poslije saopćenja presude o kazni iz čl. 4 nadležnog suda, isprazniti, inače će ga izvršna vlast, u roku od 24 sata, iseliti. Isto to važi i za zakupodavca, koji se, protivno propisima čl. 3, sam uselio u ispražnjeni S.

Izuzetno od navedenih zakonskih odredaba, zakupodavci mogu potpuno slobodno raspolagati s ispražnjenim S. u ovim slučajevima: a) ako se povlašćeni zakupodavac iselio u istom mjestu u S., koji ne potpada pod odredbe zakona o S. i b) ako ispražnjeni S. ne bi mogao, u roku od mjesec dana po ispražnjenju, izdati komu od povlašćenih zakupaca (čl. 3 zakona od 1927).

Prema čl. 1 zakona od 1927 u vezi s čl. 2 i 3 zakona od 1925 pod odredbe zakona o S. odnosno pod navedena ograničenja u pogledu slobodnog raspolaganja sa S. za izdavanje, ne potpadaju: a) lokali i poslovne prostorije; b) državne i samoupravne zgrade, u koliko imaju da služe za zvanične potrebe ili za S. državnih i samoupravnih službenika; c) zgrade vjerskih ustanova, koje su potrebne za obavljanje vjerskog kulta priznatih vjera, i za stanovanje njihovih službenika; d) zgrade, koje se smatraju umjetničko-historičkim spomenicima, koje sadrže i čuvaju takve stvari, ukoliko one već ne služe za stanovanje; e) zgrade opće korisnih ustanova, koje ne rade za dobit, ukoliko su im one stvarno potrebne za vlastitu upotrebu; f) zadužbinske zgrade, ukoliko nisu već zauzete licima, koja uživaju pokretnost u S. (čl. 12); g) zgrade invalida i udovica, čiji su muževi poginuli ili umrli zbog rata, odnosno sinovi i kćeri, čiji su roditelji poginuli ili umrli zbog rata, a međutim nemaju drugog prihoda osim invalidske potpore ili penzije; h) jedan S. u kući malog vlasnika, koja osim vlasnikovog S. ima najviše još dva S., ako vlasnik osim te kuće nema drugog imanja. Penzija i plata ne smatraju se u smislu ovog propisa kao imanje. Ako ovaj vlasnik dokaže, da nema ukupnog mjesečnog prihoda više od 200 dinara, oslobađa mu se i drugi S.; i) nove zgrade i podignuti novi spratovi na staroj kući.

Kao nove zgrade smatraju se: A. Na teritoriji Srbije i Crne Gore: a)

zgrade, čije je građenje otpočelo prije stupanja na snagu zakona od 17/4 1919 (o izmjenama i dopunama u zakonu o obustavi izvršenja i obezbjeđenja i t. d.), a koje su nedovršene ostale neiskorišćene i poslije obnarodovanja ovoga zakona; b) zgrade, čije je građenje otpočelo poslije stupanja na snagu ovog zakona; c) zgrade, koje su zbog rata jače oštećene i opravljene tek poslije stupanja na snagu zakona od 17/4 1919 (u Beogradu ova odredba važi za one zgrade, koje odgovaraju propisima građevinskog zakona); d) sve one zgrade, za čiju se gradnju vlasnik poslužio pozajmicama iz odbora za obnovu Beograda, a koje pozajmice ne iznose više od ¼ sadanje vrijednosti novo podignute zgrade, pod uslovom, da su pozajmice isplaćene odboru do dana stupanja na snagu zakona o izmjenama i dopunama u zakonu o S. (23/10 1926). B. U ostalim pokrajinama: a) zgrade, podignute poslije 1/11 1918; b) prostorije za stanovanje u starim zgradama temeljito opravljenim, čime su dobivene nove prostorije za stanovanje.

D. Alimpić.

STANOVNIŠTVO U SHS. Na osnovu uredbe ministarskog savjeta od 31/3 1920 (Službene Novine br. 94 od 31/4 1920, Zakon od 31/12 1921 o popisu S. i domaće stoke; Službene Novine br. 136 od 23/6 1922) proveden je, u januaru i februaru 1921, u području naše države prvi opći popis S. Na površini od 248.987 km², što je naša država zaprema, popisana su u času popisa (o ponoći 31/1 na 1/2 1921) ukupno 12,017.323 prisutna (građanska i vojna) stanovnika. (Prethodni rezultati.) U okviru državne granice, koja je duga 4.323 km (2.752 km kopnena i 1.571 km morske obale s otocima) ovo je S. popisano u 2.122.353 doma (kuće, nastaništa) sa 2,356.138 domaćinstava. Broj naseljenih mjesta (prebivališta) iznosi 27.306 u 6.575 upravnih općina (386 srezova; 33 oblasti).

Pojedini dijelovi (pokrajine) države imaju: Bosna i Hercegovina 51.199 km² (20·6% cijele državne površine). Sjeverna Srbija 49.950 km² (20·1%). Južna Srbija 45.717 km² (18·3%). Hrvatska (Slavonija, Međumurje, Krk, Kastav) 43.822 km² (17·6%). Međumurje 775 km² (0·3), a Krk 513 km² (0·2). Vojvodina (Banat, Bačka i Baranja) 19.702 km² (7·9) — Banat 9.776 km² (4·0), a Bačka i Baranja 9.926 km² (3·9), Slovenija (i Prekmurje) 16.197 km² (6·5). Dalmacija 42.732 km² (5·1) i Crna Gora 9.668 km² (3·9).

Po broju S. ima: Hrvatska 2,739.593 (22·8% sveukupnog broja prisutnog S.), od toga Međumurje 96.945 (0·8), Krk 20.919 (0·2), Kastav 7.791 (0·1); Sjeverna Srbija 2,655.078 (22·1); Bosna i Hercegovina 1,889.929 (15·7); Južna Srbija 1,474.560 (12·3); Vojvodina 1,380.413 (11·5) — od toga Banat 582.540 (4·9), Bačka 748.454 (6·1), Baranja 49.419 (0·5), Slovenija 1,056.464 (8·8); Dalmacija 621.429 (5·1) i Crna Gora 199.857 (1·7).

S obzirom na razmjer S. prema cijeloj površini naše države (gustoća) dolazi 48·3 stanovnika na 1 km². Najgušće je naseljena Vojvodina, sa 70·1 stanovnika, a zatim slijede: Slovenija 65·2, Hrvatska 62·5, Sjeverna Srbija 53·2, Dalmacija 48·8, Bosna i Hercegovina 36·9, Južna Srbija 32·3 i Crna Gora 20·7.

Pojedine pokrajine razlikuju se po svojoj naseljenosti ne samo zbog geografskih, nego i zbog socijalnih, a naročito ekonomskih prilika. Broj stanovnika prema površini oranica, vrtova, voćnjaka, vinograda i livada (bez obzira na šume, pašnjake i neplodno tlo) ima na 1 km² (1923) obradive površine: Crna Gora 448, Dalmacija 302, Južna Srbija 232, Slovenija 187, Sjeverna Srbija 157, Hrvatska 132, Bosna 105 i Vojvodina 94, a cijela država 142 stanovnika.

Od cijeloga S. u državi ima muških 5,893.547 ili 49·04%, a ženskih 6,123.776 ili 50·96% i to: Bosna i Hercegovina muških 965.894 (51·11), ženskih 924.035 (48·89), Crna Gora muških 99.622 (49·85), ženskih 100.235 (50·15), Južna Srbija muških 734.164 (49·79), ženskih 740.396 (50·21), Dalmacija muških 309.012 (49·73), ženskih 312.417 (50·27), Vojvodina muških 673.500 (48·79), ženskih 706.913 (51·21), Hrvatska muških 1,334.543 (48·71), ženskih 1,405.050 (51·29), Sjeverna Srbija muških 1,273.167 (47·95), ženskih 1,381.911 (52·05), Slovenija muških 503.645 (47·67), ženskih 552.819 (52·33).

Tri su vjeroispovijesti, kojima, uglavnom, pripada S. naše države: pravoslavna, rimokatolička i muslimanska. Pravoslavni se živalj nalazi u tri grupe. Istočna, koja je najjača i kojoj je srž u Sjevernoj Srbiji; ona graniči prema sjeveru desnom obalom Dunava, pa, miješajući se sa lijeve strane Dunava sa katolicima i

protestantima, prelazi u Banat i Srijem, a niže u istočni dio Bosne, gdje je kao i u Južnoj Srbiji imamo izmiješanu sa muslimanima (naročito istočni i južni krajevi Južne Srbije). Drugu grupu pravoslavnog življa čini crnogorska srž, koja, sa zapadne strane opet izmiješana prelazi u Hercegovinu, a s istočne u Južnu Srbiju. Treću grupu, koja nije tako kompaktna kao prve dvije, nalazimo u sjeverozapadnoj Bosni. Ovoj pripada zapadna Lika i sjeveroistočni dio Dalmacije, a dijeli je od prve i druge vjerski veoma izmiješano S. istočne Bosne i Hercegovine.

Rimokatolički živalj nalazimo u dvije jake glavne grupe. On se gusto okupio u Sloveniji i zapadnoj Hrvatskoj, do Grubišnog Polja, Pakraca i Nove Gradiške, pa zalazi, razređen, kao jedan ogranak, preko Virovitice u Slavoniju i zapadni Srijem, i ide preko Baranje i Bačke do Subotice i Stare Palanke (sa pravoslavnim i protestantskim življem); na istoku je sve rjeđi i ide do u jugozapadni Banat. Drugi ogranak slovenačko-hrvatske grupe katolika prelazi pomiješan (sa pravoslavnima), preko Karlovca, Vrbovskog i Delnica, primorskim krajevima, i spaja se po dalmatinskim otocima sa drugom glavnom grupom rimokatolika, kojoj je jezgra u Dalmaciji i zapadnoj Hercegovini. Po Bosni se miješa sa pravoslavnima, a još više sa muslimanima.

Trećoj glavnoj konfesiji, muslimanima, srž je u Južnoj Srbiji, i to u njezinom sjeverozapadnom dijelu. Inače su oni izmiješani sa katolicima i pravoslavnima, pa im se takvo područje prostire sredinom države od jugoistoka na sjeverozapad do na vrh sjeverozapadne Bosne.

Po vjeri su u SHS: pravoslavni 5,602.227 (46·62%), rimokatolici 4,735.154 (39·40), muslimani 1,337.187 (11·13), protestanti 216.847 (1·80), izraelićani 64.159 (0·53), grkokatolici 41.597 (0·35), druge vjeroispovijesti 17.636 (0·15), osobe bez konfesije 2.016 (0·02). Od glavnih konfesija ima: Sjeverna Srbija pravoslavnih 2,612.889 (98·41%), rimokatolika 18.666 (0·70), muslimana 15.533 (0·59), Južna Srbija pravoslavnih 743.872 (50·44), muslimana 705.554 (47·85), rimokatolika 17.699 (1·20), Crna Gora pravoslavnih 168.398 (84·25), muslimana 22.856 (11·44), rimokatolika 8.507 (4·26), Bosna i Hercegovina pravoslavnih 829.162 (43·87), muslimana 588.247 (31·13), rimokatolika 443.914 (23·49), izraelićana 12.082 (0·64), grkokatolika 9.297 (0·49), protestanata 6.649 (0·35), Dalmacija rimokatolika 514.607 (82·81), pravoslavnih 105.560 (16·99), Hrvatska rimokatolika 1,991.168 (72·68), pravoslavnih 660.234 (24·10), protestanata 46.677 (1·70), izraelićana 20.338 (0·74), grkokatolika 16.537 (0·61), Slovenija rimokatolika 1,020.287 (96·58), protestanata 27.253 (2·58), pravoslavnih 6.627 (0·63), Vojvodina rimokatolika 720.306 (52·18), pravoslavnih 475.485 (34·44), protestanata 133.886 (9·70), izraelićana 18.777 (1·36), grkokatolika 14.169 (1·03).

S obzirom na materni jezik (narodnost) S. srpskog ili hrvatskog jezika čine skoro četiri petine cjelokupnog S. u državi, a sa stanovnicima slovenskog maternjeg jezika više od pet šestina (85·97%).

U teritorijalnoj podjeli S. po maternjem jeziku tri su područja, u kojima se, uz ove jezike (srpski ili hrvatski, slovenački), ističu drugi materni jezici i to: Vojvođansko (naročito madžarski, njemački i rumunjski), sjeverostočni dio Sjeverne Srbije (naročito rumunjski) i Južna Srbija (naročito arnautski). Prema maternjem jeziku ima u SHS stanovnika, kojima je: materni jezik srpski ili hrvatski 8,946.884 (74·44%), slovenački 1,024.761 (8·53), drugi koji slavenski jezik 174.466 (1·45), njemački 513.472 (4·27), madžarski 472.409 (3·93), arnautski 441.740 (3·68), rumunjski 229.398 (1·91), talijanski 12.825 (0·11), drugi koji jezik 201.368 (1·68).

Od glavnih maternjih jezika ima po pojedinim dijelovima države: Sjeverna Srbija stanovnika, kojima je materni jezik: srpski ili hrvatski 2,475.478 (93·23%), rumunjski 142.773 (5·38), Južna Srbija: srpski ili hrvatski 879.784 (59·67), arnautski 418.937 (28·41), Crna Gora: srpski ili hrvatski 182.682 (91·41), arnautski 16.826 (8·42), Bosna i Hercegovina: srpski ili hrvatski 1,826.173 (96·63), slovenački 4.682 (0·25), drugi slavenski 27.875 (1·48), njemački 16.461 (0·87), madžarski 2.638 (0·14), Dalmacija: srpski ili hrvatski 612.493 (98·56), talijanski 4.586 (0·74), Hrvatska: srpski ili hrvatski 2,445.429 (89·26), slovenački 21.847 (0·80), drugi slavenski 67.051 (2·46), njemački 122.836 (4·48), madžarski 70.555 (2·58), Slovenija: slovenački 985.155 (98·25), srp-

ski ili hrvatski 10·721 (1·02), njemački 39.631 (3·75), madžarski 14.897 (1·41). Vojvodina: srpski ili hrvatski 514.124 (37·24), drugi slavenski 75.835 (5·50), madžarski 382.070 (27·68), njemački 328.173 (23·77), rumunjski 74.099 (5·37). U gradovima sa preko 25.000 stanovnika sastav je S. po vjeroispovijesti i maternjem jeziku ovaj: Beograd (111.740 stanovnika): pravoslavnih 95.205 (85·20), rimokatolika 9.203 (8·24), izraelićana 4.800 (4·29), muslimana 1.316 (1·18); srpski ili hrvatski 97.929 (87·64), slovenački 1.230 (1·10), drugi slavenski 3.103 (2·78), njemački 3.677 (3·29), madžarski 1.346 (1·20); Zagreb (108.338 stanovnika): rimokatolika 91.339 (84·31), pravoslavnih 9.183 (8·48), izraelićana 5.890 (5·44); srpski ili hrvatski 91.927 (84·85), slovenački 8.364 (7·72), drugi slavenski 2.514 (2·32), njemački 3.378 (3·12), madžarski 1.156 (1·07); Subotica (101.857 stanovnika): rimokatolika 89.194 (87·57), pravoslavnih 6.818 (6·69), izraelićana 3.881 (3·81), protestanata 1.403 (1·38); srpski ili hrvatski 70.671 (69·38), madžarski 27.730 (27·23), njemački 2.424 (2·38); Sarajevo (66.317 stanovnika): muslimana 22.474 (33·89), rimokatolika 19.242 (29·02), pravoslavnih 16.468 (24·83), izraelićana 7.458 (11·25); srpski ili hrvatski 53.246 (80·29), slovenački 1.185 (1·79), drugi slavenski 2.842 (4·29), njemački 2.700 (4·0); Ljubljana (53.306 stanovnika); rimokatolika 50.550 (94·83), pravoslavnih (2.049 (3·84); slovenački 47·286 (88·71), srpski ili hrvatski 3.128 (5·87), njemački 1.709 (3·20); Skoplje (41.066 stanovnika): pravoslavnih 22.412 (54·58), muslimana 15.713 (38·26), izraelićana 1.886 (4·59), rimokatolika 947 (2·31); srpski ili hrvatski 22.310 (54·33); Novi Sad (39.147 stanovnika): pravoslavnih 14.976 (38·26), rimokatolika 14.961 (38·22), protestanata 5.628 (14·38), izraelićana 2.594 (6·62); srpski ili hrvatski 16.288 (41·61), slovenački 923 (2·36), drugi slavenski 1.916 (4·89), madžarski 12.937 (33·05), njemački 6.479 (16·55); Osijek (34.412 stanovnika): rimokatolika 26.084 (75·80), pravoslavnih 4.581 (13·31), izraelićana 2.683 (7·80); srpski ili hrvatski 20.650 (60·01), slovenački 654 (1·90), drugi slavenski 962 (2·80), njemački 9.870 (28·68), madžarski 2.101 (6·10); Sombor (31.332 stanovnika): rimokatolika 15.892 (50·72), pravoslavnih 13.602 (43·41), izraelićana 1.155 (3·69); srpski ili hrvatski 22.614 (72·18), madžarski 5.195 (16·58), njemački 2.901 (9·26); Senta (30.967 stanovnika): rimokatolika 26.218 (85·41), pravoslavnih 3.014 (9·82), izraelićana 1.318 (4·29); madžarski 26.626 (86·74), srpski ili hrvatski 2.859 (9·31); Maribor (30.641 stanovnika); rimokatolika 28.039 (91·51), pravoslavnih 1.525 (4·98), protestanata 812 (2·65); slovenački 20.916 (68·26), srpski ili hrvatski 2.471 (8·07), drugi slavenski 443 (1·45), njemački 6.497 (21·20); Bitolj (28·418 stanovnika): pravoslavnih 17.572 (61·83), muslimana 7.917 (27·86), izraelićana 2.679 (9·43); srpski ili hrvatski 16·010 (56·34), arnautski 1.841 (6·48), rumunjski 1.079 (3·80); Veliki Bečkerek (27.511 stanovnika): rimokatolika 14.081 (51·18), pravoslavnih 10.753 (39·09, izraelićana 1.328 (4·83), protestanata 961 (3·49); srpski ili hrvatski 10.809 (39·29), njemački 7.852 (28·54), madžarski 7.482 (27·20); Vršac (26.975 stanovnika): rimokatolika 15.532 (57·58), pravoslavnih 10.280 (38·11), izraelićana 567 (2·10); srpski ili hrvatski 10.050 (37·26), njemački 13.245 (49·10), madžarski 2.402 (8·90); Velika Kikinda (25.809 stanovnika): pravoslavnih 15.406 (59·70), rimokatolika 9.361 (36·27), izraelićana 524 (2·03); srpski ili hrvatski 15.140 (58·66), njemački 5.813 (22·52), madžarski 4.084 (15.69); Niš (25.096 stanovnika): pravoslavnih 21.434 (85·41), muslimana 1.705 (6·79), rimokatolika 1.286 (5·13), izraelićana 537 (2·14); srpski ili hrvatski 22.201 (88·46); Split (25.042 stanovnika).

L i t e r a t u r a: Prethodni rezultati stanovništva u kraljevini SHS (Izdanje Direkcije Državne Statistike, I., 1924). *R. Signjar.*

STANJEVIĆ. 1. Manastir u Crnoj Gori. Crkva mu je posvećena Sv. Trojici. Podigao ga je 1736 mitropolit skenderijski Sava Petrović-Njegoš. Spominje se dosta u 18 vijeku. Nije ispitan. *V. P-ć.*

2. Zgrada u zetskoj oblasti, bokokotorskom srezu, budljanskoj općini (Budva), u kraju Pobori, od Budve 6 km k sjeveru, oko 400 m visoko. Zgradu (kasarnu) su podigli Mlečići. Tu je neko vrijeme sjedio vladika Danilo I. Petrović, pošto su Turci 1714 bili razorili cetinjski manastir. Kad je vladičin stan na Cetinju popravljen, vratio se vladika tamo, a u S. je ostalo nekoliko kaluđera. *J. M-n.*

STAPARSKA PRIVREDNA ŠTEDIONICA D. D. Osnovana je 1908. Glavnica je 100.000. Ulozi 1,084.468, mjenice 1,247.474, dobit 24.637 dinara. Predsjednik je Stefan Volić.

N. S.

STARA GRADIŠKA, mjesto u Slavoniji u osječkoj oblasti, u starogradiškom srezu. Jezgro mjesta je tvrđava na Savi, prema Bosanskoj Gradiški, od željezničke stanice Okučani 14 km k jugu. Uz cestu od tvrđave u Okučane pružilo se 5 km u dužinu selo Novi Varoš, k zapadu pokraj Save selo Uskoke, sjedište općine S. G., a dalje, uz Mali Strug, selo Gornji Varoš, a na istoku, uz Savu, selo Donji Varoš. Općina S. G. ima 2.550 stanovnika, rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, 2 pučke škole, poštu, telegraf i telefon. Tvrđava je sada kaznionica. Kod gradskih vrata (Savska vrata) grobnica je turskog proroka Gajbije, iz 17 vijeka. Prije nego što je sagrađena posavska željeznica, S. G. je bila živa parobrodarska postaja i ishodište kolnog prometa u Lipik, Pakrac i Požegu.

S. G., tako zvana za razliku od Nove Gradiške, spominje se 6/7 1528 u izvještaju bana Franje Batthyány-a o križevačkom saboru, pod imenom vadum Gradysche. Turci su držali S. G. 1537—1688. U to je vrijeme dvaput bila popaljena: 1558 od Petra Erdödy-a i 1600 od braće Marka i Mata Lapsanovića, ali Turci su je svaki put obnovili. 1762 počela se namjesto stare tvrđave graditi nova, sadašnja tvrđava.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Zemljopis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati, I. (1880). *J. M-n.*

STARA KANJIŽA grad u Bačkoj, na Tisi. Ima 18.074 stanovnika (31/1 1921), od kojih je bilo Srba 705, Madžara 17.124, Jevreja 256; pravoslavnih 659, katolika 17.105. Prvi put se spominje u prvoj polovini 14 vijeka. Iz vremena pod Turcima nemamo podataka o S. K. Poslije osvojenja od Turaka bila je S. K. trgovište u komorskom i kasnije krunskom okrugu. 1848 pripala je bačkoj županiji. 1908 postala je grad s uređenim senatom. 18/2 1918 ušla je srpska vojska u S. K. Stanovništvo se bavi ratarstvom, a znatna je i produkcija duhana.

D. P.

Izvor alkalno-kisele vode 27° C. Kupalište s basenima i kadama. Liječi: reumatizam, išijas, neurasteniju. — Željeznička stanica. Svojina A. D.

L. N.

STARA LEPENICA. V. Rača.

STARA PAZOVA, selo u istočnom kraju Srijema, 10 km od Dunava. Leži u lijepoj, žitom i kukuruzom rodnoj ravnici (86 m). Stanica je na željezničkoj pruzi Beograd—S. P.—Inđija (dalje u Novi Sad i u Zagreb) i raskrsnica 7 cesta. Ima 8.070 stanovnika u 1.595 domova, poglavarstvo općine, sresku oblast, kotarski sud, pravoslavnu parohiju i evangeličko-augzburšku pastoriju, 2 osnovne škole, poštu, telegraf i telefon. S. P. privredno je središte svoje okoline. Ima električnu centralu, dva parna mlina, ciglarske radnje, štedionicu. Od S. P. 7 km k jugozapadu je Nova Pazova (4.488 stanovnika). *J. M-n.*

STARA PLANINA, veliki planinski vijenac u Srbiji, na granici s Bugarskom, zapadni dio Balkana. Na zapadu je S. P. ograničena rijekama: Šaškom-Bijelim Timokom-Trgoviškim Timokom-Stanjanskom Rijekom-Ceroвačkom Rijekom-Temšticom-Visočicom. S. P. je sastavljena od paleozojskih stijena i metamorfiranih kristalastih škriljevaca, s jezgrima granitoidnih stijena, euforita, diorita, zatim od raznih vrsta crvenog pješčara, koji prelazi u konglomerate i brečiju. S. P. se pruža uglavnom od sjeverozapada prema jugoistoku, i u istom se pravcu povišava, ali na sjeveru sve više skreće u pravac sjevera, na jugu u pravac istoka. Glavni vijenac S. P. predstavlja nekoliko lučnih vijenaca, dosta različitog geološkog sastava. Najsjeverniji je luk Babina Nosa, koji se pruža od sjevera na jug, pa na jugoistok. On je od Vrške Čuke odvojen presjedlinom Zatvoreničke Poljane (439 m), odnosno dolinom rijeke Šaške. Najviši vrhovi na tome vijencu su: Crnoglav (844 m), Babin Nos (1.107 m), Tresak (1.001 m) i Koritska Glama (928 m). — Od bila se odvaja na zapad nekoliko okraćih kosa, koje se dosta strmo spuštaju prema dolini Bijeloga Timoka, dok su sa suprotne strane nagibi blaži. — Razvođen između Koritske Rijeke i Akčara, ili dubokim prijevojem Kadibogaza (631 m), odvojen je ovaj vijenac od

lučnog vijenca Orlova Kamena, koji se zove i Sv. Nikola. I taj se vijenac spočetka pruža od sjevera na jug, ali pri kraju prelazi u pravac jugoistoka. Na njemu su najistaknutiji visovi: Rasovati Kamen (1.374 m), Kruška (1.346 m), kota 1.435 m, Orlov Kamen (1.744 m). Od glavnog grebena odvaja se k zapadu nekoliko kosa, visokih do 1.300 m, koje su pod vegetacijom, kao i ostali dio vijenca, s izuzetkom jugozapadne padine Orlova i Ajdučkog Kamena. Neposredno iza vijenca Orlova Kamena i u istom pravcu od sjeverozapada na jugoistok, nastavlja se treći, i najveći luk S. P., koji je, po najvišem vrhu, nazvan vijencem Midžora.

Midžor je na sjeverozapadu ograničen prijevojem Sv. Nikole (1.444 m), a na jugoistoku razvodem između Jelovičke Rijeke i Mislenice, odakle počinje luk Koma i Srebrene, u Bugarskoj. Vijenac Midžora pretežno je sastavljen od sitnozrnog crvenog pješčara i konglomerata, zbog čega su mu oblici prilično blagi, a samo su mjestimice oštri i krševiti. Perjaste je strukture, ali nesimetrično razvijen: na našoj strani pružaju se dugački povijarci, dok su na bugarskoj kratke kose; zato su jugozapadne strane mnogo blažijih nagiba od sjeveroistočnih. Vijenac Midžora je vrlo vijugav, zbog mnogih izvorišnih čelenki, koje u njega zalaze, a najviši vrhovi su: Midžor (2.186 m), Golema Čuka (2.014 m), Tri Čuke (2.032 m), Dabišin Vrh (2.118 m). Na krajnjem jugoistoku, na granici s Bugarskom, diže se Srebrna Glava (1.933 m). Od glavnog vijenca odvajaju se prema zapadu i jugu nekolike kose i povijarci, koji se pružaju do dolina Strme Rijeke, Rudinjske, Temštice i Visočice, kao što su Babin Zub, Bratkova Strana, Kopren, Tupanac i dr. Midžor je najviše uzvišenje S. P.; predstavlja glomaznu masu odvojenu od ostalih dijelova prijevojima. Njegova sjeveroistočna padina dosta je strma, dok suprotna ima više oblik blago nagnute zaravni.

Babin Zub, Vražja Glava, Tri Čuke i Dabišin Vrh sastavljeni su od kvarcevitog, krupnozrnog crvenog pješčara ili od jako kvarcevitog konglomerata velike otporne moći; otuda zubi, a na Vražjoj Glavi oštar šiljat vrh, oko koga je puno manjih ostjenjaka nepravilna oblika. Od Tri Čuke do Dabišina Vrha pruža se uzan, veoma oštar greben, najkrševitiji dio u vijencu S. P. Pored Midžora i Babina Zuba, izgleda da ima glacijalnih tragova i na jugozapadnoj strani S. P. pod Žarkovom Čukom, u Vojvodinoj Dolini. Sada je najveći dio planinskog vijenca pošumljen, a snježaničkih uloka, odnosno utoleglica, ima jedino na Midžoru.

Zbog petrografskog sastava, S. P. je dosta bogata tekućim vodama. S njenih zapadnih i jugozapadnih padina slivaju se neposredni i posredni pritoci Bijeloga Timoka i Nišave, od kojih su važnije: Koritska Rijeka, Jelašnica, Žukovska Rijeka, Papratska, Brezova, Crnovrška Rijeka, Toplodolska, Dojkinačka, Rosomačka i Vodenička Rijeka.

S. P. je velika oblast stočarska života, osobito krajevi Zaglavak, oko Knjaževca i Korenatac, zapadno od presjedline Sv. Nikole. — Zapadnim i jugozapadnim podnožjem S. P. prolazi cesta Zaječar—Knjaževac—Kalna —Pirog—Komštica, željeznička pruga Zaječar—Knjaževac, a dijelom i pruga Beograd—Niš—Sofija, dok preko planine vodi cesta Kalna—Čuprenje—Vidin i Lom Palanka.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Geomorfologija (I. 1924, II. 1926); R. Nikolić, Sumnjivi glacijalni tragovi na Staroj Planini (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 3/4, 1914).

P. Vujević.

STARA RAČA. V. Rača, 1.

STARA SRBIJA. V. Makedonija i Stara Srbija.

STARA SRBIJA, politički list. Izlazio je u Nišu, dva puta nedljeljno 1891—1894, kao organ niških liberala.

U. Dž.

STARČEVIĆ ANTE DR., političar (23/5 1823, Žitnik, blizu Gospića — 28/2 1896, Zagreb). Prema tradiciji doselila se porodica S. iz Hercegovine u Liku. Mati S. bila je Srpkinja. Osnovnu školu je učio u Klancu. U jesen 1839 došao je u Zagreb, gdje je, položivši ispit, prešao odmah u treći razred gimnazije. Školskih godina 1843/44 i 1844/45 svršio je filozofiju na zagrebačkoj akademiji. U to se doba upoznao s Eugenom Kvaternikom, komu je bio instruktor. Za vrijeme dakovanja u Zagrebu proživio je S. najburnije dane ilirizma i oduševio se za ilirstvo. On se nalazio u svim su-

kobima između narodnjaka (Ilira) i madžarona u prvim redovima ilirske borbene omladine. 1845 obišao je s Kvaternikom najprije senjsko sjemenište, a odatle ih je biskup Ožegović obojicu poslao u centralnu peštansku teologiju. U Pešti se S. nije zanimao samo teologijom, nego i historijom. 1846 postao je doktor filozofije. 1848 je sjemenište raspušteno, a S. onda ode u Hrvatsku. U Zagrebu je pokušao, da dobije profesuru filozofije na zagrebačkoj akademiji, ali nije uspio. Zato je otišao u advokatsku kancelariju svoga prijatelja i druga Lavoslava Šrama, u kojoj je proveo čitavo doba apsolutizma.

Već u doba đakovanja S. je počeo svoj književni rad. Kao svi Iliri, tako je i on propjevao u Gajevoj Danici (1845), pod pseudonimom A. V. Rastevčić. U svojim pjesničkim prvijencima (San ili istina, Dva sunca i Tužba) povodio se S. za dubrovačkim pjesnicima i narodnom poezijom. 1846 štampao je u Zori Dalmatinskoj pjesmu: Ličanin Zori Dalmatinskoj i elegiju Podrtini Solina. Najveća i posljednja pjesma iz ovog perioda S. stvaranja je: Odziv od Velebita, u slavu bana Jelačića (1848), u kojoj je slavio bana kao ujedinitelja hrvatskih zemalja. Od proznih radova štampala mu je Danica (1845), Nešto o pirnih običajih u Lici, na čistom narodnom jeziku i stilu.

U doba apsolutizma S. nije bio politički aktivan, ali je radio mnogo na književnosti, kao kritik, feljtonist, historik, pjesnik, prevodilac, dramatik, filozof, gramatik. Najznatniji radovi S. iz ovoga doba ostali su u rukopisu. 1850 štampao je S. u Općem zagrebačkom koledaru dvije kulturno-psihološke studije, a u Nevenu 1852 nekoliko filozofskih pisama, u obliku putopisne humoreske, pod naslovom: Poslanica pobratimu D. M. U. B. Ova je prva filozofska kozerija u našoj književnosti.

U oblasti filozofije radio je S. i kasnije. 1858 saopćio je u Hrvatskom Kalendaru oko 400 aforizama, kao plod svog razmišljanja i svoje etike. 1851—1852 S. je bio stalan saradnik Gajevih Narodnih Novina. Od rada u Narodnim Novinama naročito je značajna S. ocjena Matičina Kola (knj. VIII.). Prvaci hrvatskog preporoda, radeći stalno na narodnom jedinstvu, pristali su 1850 uz Vukova načela pisanja, koji je napisao Glavna pravila za južno narječje. Protiv toga ustao je S. kao prvi otvoren Vukov protivnik u Hrvatskoj, i borio se protiv fonetike a za etimologiju. On je to shvaćao kao uticaj srpstva protiv hrvatstva i grdio Vukovu »govedarštinu«. Sve »Matičare«, tada najodličnije hrvatske književnike, smatrao je S. radi vokalnoga »r« Vukovim oruđem, odnosno oruđem srpske propagande. Zbog te ocjene razvila se žestoka polemika, koju je ućutkao Gaj, kao odlučan protivnik S. stanovišta prema Srbima. Radi toga se S. raskrstio s Gajem.

Potaknut općim interesom za narodno kazalište, S. je napisao četiri drame (1851—1852), od kojih nijedna nije predstavljana, a sačuvan je samo koncept Proroka, koji je štampan tek 1924 (Selski prorok).

1853 izabran je S. u književni odbor Matice, primio je i redakciju Nevena, a veoma je agilno radio i u Društvu za povjesnicu jugoslavjansku. U Nevenu je naročito mnogo radio na feljtonu. Radio je i na gramatici, i pokazao je mnogo shvaćanja. Prvi mu je rad na tome polju prijepis i komentar Istarskog razvoda, glagoljskog rukopisa iz 1625 (Arkiv, 1852). 1855 štampao je u Narodnim Novinama ocjenu: Ignacija Đorđića Razlike pjesni, prvi naš književni esej iz stare dubrovačke književnosti. U svemu je S. pokazao svoj jak i samonikao književni talenat.

1860 došlo je do ustavne promjene u habsburškoj monarhiji. S. se odmah javio u novoosnovanom Pozoru. 1861 izabrala ga je riječka županija za velikog bilježnika, i on se tu istakao kao narodni čovjek, i u okviru županijskih poslova počeo je voditi višu politiku. Županijska skupština raspravljala je o njegovim predstavkama povodom oktobarske diplome i februarskog patenta. S. je Hrvatsku smatrao kao nezavisnu zemlju, koja je u prošlosti od svoje volje prihvatila personalnu uniju sa Austrijom. Dokazivao je, da austrijski car treba da se u Zagrebu kruniše za hrvatskog kralja i da položi zakletvu na hrvatski ustav. U predstavkama riječke županije uglavnom je bio sadržan kasniji pravaški program.

1861 izabran je S. za poslanika u Hrvatski Sabor. Onda je on, u zajednici sa Kvaternikom, stvorio svojim

političkim istupanjem (niti Beču, niti Pešti) kasniju stranku prava (govor od 26/6 1861). Kad je Sabor raspušten, sav se politički život povukao u županijske skupštine, i S. je opet bio duša riječke županije. 1862 stavljen je S. pod istragu, zbog jednog govora u županijskoj skupštini i bio je suspendiran od službe. S. se onda vratio u Zagreb, u kancelariju Dr. Šrama, a 1863 ga je sudbeni stol osudio na mjesec dana tamnice. Poslije izdržanog zatvora, S. se opet vratio u Šramovu kancelariju, u kojoj je ostao do 1871. 1865 biran je ponovno u Sabor, u kome se borio i protiv narodnjaka i protiv unionista.

1866 istupio je S. protiv slavljenja tristogodišnjice smrti Nikole Zrinjskoga Sigetskoga, »jer je Zrinjski pao braneći neprijatelje svoje domovine«. Isto tako se protivio, da Sabor učestvuje pri otkriću spomenika bana Jelačića. Bio je odlučan protivnik i osnivanja Jugoslavenske akademije. 1867 u raspravi: Bi li k Slavstvu ili Hrvatstvu?, S. ne negira samo slovensku misao kao političku ideju, nego upravo grubo prezire Slovenstvo uopće. 1868 štampao je raspravu Ime Serb. Srbi za nj prosto ne postoje. Ime Srbin on je izvodio od riječi »svrabež« ili od servus (rob). Raspravu Ime Serb popunio je sa drugom, pod naslovom: Pasmina Slavoserpska u Hervatskoj. 1870 izdao je Nekolike uspomene, u kojima je najviše napao svoje protivnike, a ponajvećma Strossmayera, sa kojim je prekinuo veze već 1866, i Mažuranića.

13/10 1871, poslije rakovičke bune, bio je uhapšen, ali je pušten. Poslije toga nalazio se u velikoj bijedi, i povukao se u Jastrebarsko, svom sinovcu Davidu, koji je tamo otvorio advokatsku kancelariju. 1878 opet je stranka prava počela da se diže i stala je izdavati na Sušaku Slobodu. Tada se S. preselio na Sušak, i bio je biran za poslanika. Na Sušaku je ostao do kraja 1883, kada se Sloboda preselila u Zagreb, i tu izlazila kao dnevnik.

Od 1878 do svoje smrti bio je S. stalno poslanik u Hrvatskom Saboru. Cijelo to vrijeme bio je publicistički aktivan, ali nije pisao mnogo o unutrašnjoj politici, već više o spoljašnjoj. On je uopće bio više državopravni teoretičar i ideolog stranke, nego njen vođa i upravljač. Vremenom je postao jedna dekorativna ličnost. »Stari«, patrijarh, legendarni heroj stranke, kome je podignut kult.

U njegove posljednje publicističke radove spadaju Jubileji, u kojima raspravlja o jubilarcima, koje su slavili 1888—1890. Tu je naročito oštro napao Strossmayera, zatim Najnovija davorija, u kojoj je napao Srbe u ratu s Bugarima. 1892 17/8 držao je svoj posljednji govor u Saboru o adresi. 1895 26/3 bio mu je predan narodnim prilozima sagrađen Starčevićev Dom. Nekoliko mjeseca pred smrt istupio je iz kluba svoje stranke i osnovao »Klub čiste stranke prava«.

L i t e r a t u r a: M. Šarić, Život i rad Antuna Starčevića (nedovršeno; Hrvatska Misao, 1902); B. Drechsler, Dr. Ante Starčević, književna studija iz doba apsolutizma Bachova (Hrvatsko Kolo, 7, 355—408); K. Šegvić, Dr. Ante Starčević (1911); J. Skerlić, Ante Starčević (u Eseji o srpsko-hrvatskom pitanju, 1918, 49—72); Djela Dr. Ante Starčevića, Izdaje odbor kluba Stranke prava (I.—III., 1893—1896).

M. Prelog.

STARČEVIĆ DAVID DR., političar (1840, Žitnik — 18/11 1908, Jaska). Sinovac je Ante Starčevića. Učio je osnovnu školu u Smiljanu i Klancu. 1851 radio je u graničarskom računarskom uredu. Od 1857 učio je gimnaziju i poslije prava u Zagrebu. Prava je dovršio i doktorat položio u Grazu. Poslije toga bio je suplent u zagrebačkoj gimnaziji. 1871 bio je otpušten, zbog jake usmene i pismene agitacije protiv slavljenja bana Jelačića. Poslije toga je bio advokatski koncipijent u Jaski, ali je još iste godine bio zatvoren, zbog Kvaternikovog ustanka u Rakovici. Pušten na slobodu, postao je koncipijent u Bjelovaru, a 1873 otvorio je advokatsku kancelariju u Jaski. 1881 izabran je prvi put za poslanika u Hrvatski Sabor, i to kao član stranke prava. Kao vatren agitator S. je bio veoma popularan, pa je na izborima 1884 biran u tri kotara. U saboru se naročito borio protiv bana Khuena. Zbog svoje temperamentne borbe protiv bana Khuena bio je nepravedno proganjan. 1887 bio je optužen radi prevare i pronevjere, što je tobože počinio kao advokat. Sud ga je osudio na 6 godina tamnice i gubitak građanskih prava. Viši sud snizio mu je tamnicu na 2 godine. 1889 izašao je S. slomljen iz lepoglavske kaznione. Kad je pro-

šao petogodišnji rok gubitka građanskih prava izabran je opet za poslanika (1897). 1902—1907 nije bio poslanik. 1908 bio je ponovno izabran za poslanika. *M. Prelog.*

STARČEVIĆ MILE DR., političar (28/9 1862, Žitnik, Lika — 10/3 1917, Zagreb). Učio je šest razreda gimnazije u Zagrebu, a zatim je ušao u zagrebačko sjemenište, iz koga je bio isključen poslije osude brata Davida (1885). Poslije toga je učio prava, pa je otvorio u Zagrebu advokatsku kancelariju (1897). 1892 izabran je prvi put za poslanika u Hrvatski Sabor, čiji je član bio do smrti, a 1906/07 i potpredsjednik. Posljednjih deset godina života njegova strica Ante Starčevića bio mu je S. glavni pomagač. 1895 odijelio se sa stricem od matice stranke prava, pristavši uz »Čistu stranku prava«, ali se 1908 odijelio od Čiste stranke prava (Frankovaca), i osnovao Starčevićevu hrvatsku stranku prava i novi list, Hrvatsku Slobodu. Posljednje godine života njegova stranka je doživjela značajnu evoluciju u pitanju hrvatsko-srpskih odnosa, promjenivši iz osnova svoje dotadašnje protivsrpsko stanovište. *M. P-g.*

STARČEVIĆ ŠIME, književnik (18/4 1784, Žitnik, Lika — 14/5 1859, Karlobag, Hrvatsko Primorje). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Varaždinu, a filozofiju u Grazu. Poslije svršene bogoslovije u Senju, zaređen je za svećenika (1808). Kratko vrijeme je bio kapelan u Gospiću, zatim je bio župnik Pod Novim, u Lici (1810), na Udbini, u Krbavi (1812) i u Karlobagu (1814), gdje je ostao punih 45 godina, postigavši čast počasnog kanonika stolne senjske crkve. — S. rad pada u doba Napoleonove Ilirije. Maršal Marmont pozvao je S. u Ljubljanu za prevodioca službenog lista Télégraphe officiel, ali do izdanja na hrvatsko-srpskom jeziku nije došlo. S. se onda vratio u Pod Novi i napisao je dva školska udžbenika po nalogu francuske državne vlasti: Nova ričoslovica iliričko-franceska (1812) i Nova ričoslovica ilirička (1812). — Za vrijeme Ilirizma S. je mnogo sarađivao u zadarskoj Zori Dalmatinskoj (1844 do 1846). U doba Bach-ovog apsolutizma, u dubokoj starosti, S. je izdao nekoliko pobožno-poučnih knjiga.

S. Nova ričoslovica ilirička ima veće značenje od školskog udžbenika. To je izvorno naučno djelo, kojim je on htio da riješi pitanje jedinstvenog književnog jezika i jedne ortografije za južne Slovene, ujedinjene u Napoleonovoj Iliriji. On je prihvatio i znatno dotjerao t. zv. slavonsku ortografiju, koja je od svih hrvatskih ortografija bila najracionalnija, pa je tako stvorio za latinicu najsavršeniju našu ortografiju do Gajeve reforme. S. je u svojoj gramatici istakao svu važnost narodnog govora na širokom području štokavštine, i po tome je preteča Vuka Karadžića. Narodni jezik je poznavao i osjećao odlično. S. je prvi iznio nauku o naša četiri akcenta. Njegove pobožno-poučne knjige, a naročito njegovi polemički članci u Zori Dalmatinskoj, u pogledu čistoće jezika i stila, živog i izvornog, najbolji su primjeri tadašnje hrvatske proze. I ako S. gramatika u dopreporodno doba znači veliki napredak, u doba Ilirizma S. je bio tip krajnjeg reakcionarca, boreći se protiv svih naprednih kulturnih tekovina preporoda.

L i t e r a t u r a: B. Vodnik, Pop Šime Starčević (Veda, 2, 1912, 436). *B. Vodnik.*

STARČEVO, manastir na otočiću u Skadarskom Jezeru. Osnovan je za vrijeme Baošića, prije 1378. U zapisu iz doba osnivanja zove se i Gorica Sv. starca Makarija. Izgleda, da je 1485 bio zapustio. Tada je imanje S. Ivan Crnojević pridao svomu novoosnovanom manastiru na Cetinju. 1540 ukopan je u S. poznati štampar Božidar Vuković. 1579 spominje se, da je S. bilo poplavljeno. — Crkva je u ruševinama. U osnovi ima oblik trikonhosa. Kube je okruglo i spolja i iznutra. Na zapadu je dozidana prigrada, sa jednom kapelicom na sjevernoj i jednim sporednim prostorom na južnoj strani. *V. P-ć.*

STARĖ JOSIP, pripovjedač i historičar (16/10 1842 — 13/5 1907, Ljubljana). Svršio je gimnaziju na Rijeci (1862), a filozofiju (historiju i geografiju) u Pragu (1866). Služio je 1867 do 1870 kao suplent u Osijeku. 1870 došao je kao profesor u Požegu, 1872 u Varaždin, 1878 u realku u Zagrebu. 1881—1882 bio je privremeni direktor niže realne gimnazije u Bjelovaru, ali se zbog bolesti vratio u zagreba-

čku realku, kojoj je bio 1892—1894 privremeni upravnik. 1894—1897 dodijeljen je, kao referent, odjeljenju za bogoštovlje i nastavu kod zemaljske vlade u Zagrebu. 1/12 1897 postao je upravitelj realne gimnazije i više trgovačke škole u Zagrebu. 1904 je penzioniran. Od aprila 1905 do smrti živio je u Ljubljani i na Bledu.

S. je počeo književni rad kao prevodilac. Prevodio je i priređivao za Dramatično Društvo u Ljubljani razne kazališne komade po češkim i poljskim originalima: Neruda, Ženin od gladi (1868), Pfleger-Moravski, Telegram (1870), Til, Požigalčeva hči (1871), Ljubljanski postopač (rukopis), Šamberk, Blaznica v prvem nadstropju (1880), Al. Fredro, Gospod Čanek (1868), Korženiovski, Stara mesto mlade (1878) i dr. Kasnije se S. latio pripovijetke. Napisao je za Ljubljanski Zvon više porodičnih pripovijedaka i manjih novela iz građanskog života u stilu Jurčičeva i Kersnikova romantičkog realizma (Vinko 1884, Prvi sneg 1886, Vanda 1888, Zadruga 1890, Koline 1891, Stari naslonjač 1892, Lisjakova hči 1892). Pisao je i zanimljive izvještaje o Zagrebu i njegovom životu, o književnom, umjetničkom, naučnom i opće kulturnom radu u Hrvata (Pisma iz Zagreba, Ljubljanski Zvon, 1881—1897). Sarađivao je i u Hribarovu Slovanu, Slovenskom Narodu (Trdina na Reki, 1906, 15—19) i dr. Ali glavno S. djelo je opširna Občna zgodovina, napisana za slovenski narod. Izašla je u 5 debelih svezaka u izdanju Mohorjeve Družbe u Celovcu (1874—1891). To je prva, i dosada jedina, svjetska historija na slovenačkom jeziku. Napisana je u popularnom stilu. U njoj je dosta obrađena historija slovenskih naroda, naročito Jugoslovena. Za Mohorjevu Družbu napisao je S. i knjigu: Kitajci in Japonci (1893), a na njemačkom je objavio, u zbirci Die Völker Österreich-Ungarns (X. knj., 2 polovina), opširan spis Die Kroaten im Königreiche Kroatien und Slavonien (1882). Knjigu o Hrvatima za Mohorjevo Društvo nije svršio.

L i t e r a t u r a: Glaser, IV., 117; M. Pajk, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko (1907, 117); Slovenski Narod (1907, 109, 127); Slovan (1907, 222).
I. Grafenauer.

STARETINA, planina u Bosni, između Glamočkog i Livanjskog Polja. Sastavljena je poglavito od jurskih i kretacejskih vapnenjaka, čiji se slojevi pružaju u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a to je i orografski pravac planine. Najviši visovi na njoj su: Međugorje (1.487 m), Veliko Brdo (1.481 m), Sevendunt (1.457 m), Brona (1.449 m), Čatornja (1.634 m), Jančac (1.534 m). Na svome srednjem dijelu S. je jako snižena (do 1.200 m) i tuda vodi put iz Livanjskog u Glamočko Polje. Na sjeveroistočnoj strani S. nalaze se uzdužne uvale: Borovo Polje i Dugi Dol, a iza ovih se pružaju: Javorova Kosa (1.591 m), Bukova Kosa (1.634 m), Bukovina Kosa (1.675 m) i Mala Kosa (1.482 m). Na sjeverozapadu se S. vezuje s planinom Šator. — Zbog vapnenjačkog sastava na S. su razvijeni kraski oblici, naročito vrtače i uvale. Površina je jako oskudna vodom, kao i izvorima. Inače su najviše partije S. gole, dok su strane i niži krajevi većim dijelom pod vegetacijom. Podnožjima S. i preko nje vodi veći broj seoskih puteva i staza, a građenih puteva nema. *P. V.*

STARI BEČEJ, sresko mjesto u Bačkoj, na Tisi. Ima 19.372 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 6.582, Madžara 12.488, Jevreja 594; pravoslavnih 6.624, katolika 11.870. S. B. se prvi put spominje 1238. 1419—1441 bio je u posjedu despota Đurđa Brankovića. 1702 postao je šanac u potiskoj vojnoj granici. 1720 imao je 63 stanovnika i bio je čisto srpsko naselje. Od 1751 S. B. je glavno mjesto slobodnog komorskog, a kasnije krunskog okruga. Po razvojačenju potiske granice, srpski se elemenat uglavnom raselio i u S. B. je stalno u opadanju, dok je stran, naročito madžarski, elemenat u velikim razmjerima naseljavan. — Ima gimnaziju i građansku školu. U S. B. se nalazi grob velike narodne dobrotvorke barunice Eufimije Jovićke. *D. P.*

Varoš. Izvor alkalno-murijatično kisele vode 21° C i izvor sumporovite kisele vode 31° C. Kupalište, basen i kade, tuševi, masaža, sunčanje. Kupanje u rijeci Tisi. Liječi: skrofulozu, tuberkulozu kostiju, rahitis, reumatizam, podagru, paralizu. Željeznička i parobrodarska stanica. *L. N.*

STARI GRAD. 1. Grad u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, u hvarskom srezu. Leži u sjeverozapadnom kraju otoka

Hvara, na vrh prostrane morske drage s lukom, u kojoj pristaju parobrodi linija: Sušak—Split—Dubrovnik—Kotor, Split—Jelša—Metković, Vela Luka (na Korčuli)—Hvar—Šolta—Split. U zaleđu grada, iza brežuljaka, koji su obrasli grmljem, naročito mirisavim ružmarinom i vinovom lozom, širi se k istoku do Vrboske i Jelše, 10 km dugo, a 2 do 3 km široko, rodno polje. Ima 2.468 stanovnika u 799 domova, poglavarstvo općine (3.763 stanovnika), kotarski sud, lučku kapetaniju 2 reda, poreski, carinski i baždarski ured, rimokatoličku župu i samostan Dominikanaca, osnovnu i građansku školu, poštu i telegraf. Kod ulaza u luku, na sjevernoj strani, nalaze se razvaline samostana i crkvice Sv. Jeronima. Nasuprot na južnoj strani luke palata je i mauzolej akademika don Šime Ljubića (1822 do 1876), a dalje na obali Kralja Petra, nova općinska kuća i Jugoslavenski Dom. Navrh luke je park, borova šumica Vrba. Pred njom je ribarnica, a od nje nedaleko velika i lijepa zgrada pučke škole. Nešto podalje nanizale su se kuće predgrađa Malo Selo.

Čitav je grad u ravnici; ima ravne ulice i nekoliko trgova. Nasred grada ističe se stolna crkva Sv. Stjepana, spolja lijepa renesanska, unutra više gotička građevina. Do crkve je zvonik, na mjestu, gdje je bio ulaz u stari grad Faros (Pharos). Nedaleko od obale, na Tvrdalju, diže se palata pjesnika Petra Hektorovića (1487 do 1572). 20/8 1922 proslavljena je u S. G. 300-godišnjica njegove smrti i na Tvrdalju namještena mramorna spomen-ploča.

Stanovnici se bave poglavito poljoprivredom, naročito vinogradarstvom; proizvode na godinu oko 50.000 hl vina; bave se i kulturom buhača i ružmarina. Pomorstvo nije znatno, kao što je negda bilo, kad se plovilo na jedra. Od riba najviše se lovi srdelja, koja je znatna i u domaćoj ishrani, a soljena se u bačvicama i izvozi. Vrijednost izvoza iz S. G. luke je oko 7,000.000 dinara (od toga je vina 50%) na godinu, a sa onim, što druga mjesta šalju kroz nju, vrijednost je dvostruka.

Na mjestu S. G. je u vrijeme grčke kolonizacije cvala kolonija Pharos, koju su osnovali, na početku 4 vijeka prije Is., doseljenici sa otoka Parosa u grčkom arhipelagu. To potvrđuju ostatci golemih zidova, grčki natpisi i nađeni novci, što ih je kovao grad Faros. Od grčkih natpisa naročito je znatan onaj na spomen-ploči iz 4 vijeka prije Is., koji spominje oružje, koje su Farani oteli Jadastinima (Zadranima) i njihovim saveznicima. To je valjda u vezi sa pobjedom, koju je 384 prije Is. u hvarskoj (S. G.) luci odnio sirakuski tiranin Dionisije Stariji. To je najraniji historički datirani događaj u našoj državi. U toj je bitci, kako kazuje Diodor, poginulo 5.000 Liburna, a 2.000 je zarobljeno. Sačuvao se i znatan odlomak steb sa zaključcima hrvatskoga vijeća o čašćenju poslanika nekog grada i o poslanstvu Apolonu delfskom sa pitanjem, kome bogu ili boginji treba da žrtvuju Farani, da svoj grad sačuvaju od svake štete, a spolja da postignu povoljan uspjeh. U vrijeme čuvene ilirske kraljice Teute (oko 230 prije Is.) imao je Faros vrsnog vojskovođu i državnika Dimitrija Faranina. On je poslije Teutinog pada (u ratu sa Rimljanima, 229/228) nastojao, da se oslobodi Rimljana i da sam zavlada ilirskom državom. Ali mu je plan pokvario konzul Emilije Paulo, napavši ga 219 u gradu Farosu s mora i s leđa. Dimitrije se jedva spasao bjegom kralju makedonskom, u čijoj je službi i umro. Tada razoreni Faros (S. G.) pod rimskim se gospodstvom opet pridigao. To svjedoče spomenici iz toga doba, sarkofazi, oruđe, natpisi i dva dobro sačuvana mozaika: jedan, koji je pripadao termama pod stepenicama crkvice Sv. Roka, i drugi, u Srednjoj ulici, iz 2 vijeka prije Is.

Od provale barbara, oko 600 po Is., do 10 vijeka oskudne su vijesti o otoku Hvaru. Jedna kasnija vijest (u arhiđakona Tome, 1261—1268) kazuje, da se tu sklonio dio stanovnika oko 615 razorene Salone. Najznatniji događaj je naseljenje Slovena. Car Konstantin VII., oko 950, navodi Hvar, uz Mljet, Korčulu i Brač, među neretljanskim otocima. Prvenstvo je na otoku vremenom prešlo od S. G. na grad Hvar, gdje je i danas stolica biskupije i sjedište sreske oblasti. Za vrijeme ustanka protiv vlastele u 15 i 16 vijeku (u vrijeme mletačkog gospodstva) trpio je S. G., koji su dvaput poharali i Turci (1539 i 1671). Kad su na početku 19 vijeka (1806—1813) Francuzi sa ostalom Dalmacijom zau-

zeli i otok Hvar, braća su Vrany-czany-Pančonovi digla protiv njih ustanak, ali su se morali ukloniti u Senj. Poslije sloma Austro-Ugarske (1918), Talijani su držali otok Hvar do 28/4 1921, kad su ga, po Rapalskom ugovoru, predali predstavnicima kraljevine SHS.

Literatura: G. Novak, Hvar (1924); P. Kuničić, P. Hektorović, njegov rad i Tvrdalj, starogradske i hvarske uspomene (1924); F. Maroević, Stari Grad (Jadranska Straža, 1924, 142—145); J. Brunšmid, Kameni spomenici Hrvatskoga Narodnoga Muzeja u Zagrebu (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, 1905, 91—94).

2. Selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez Senj, općina Jablanac. Čine ga 2 zaselka: Donji S. G. je na moru, parobrodarska stanica linije Sušak—Obrovac. Ima 159 stanovnika u 20 domova, rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. Gornji S. G. je nad Donjim S. G., na pristranku Velebita, uz cestu Senj—Jablanac (—Karlobag). Ima 160 stanovnika u 21 domu.

Pod kraj srednjega vijeka S. G. se spominje među mjestima, koja su pripadala senjskoj župi. Pri diobi braće Frankapana (1449) S. G. je dobio knez Martin, koji ga je držao i 1455. Između 1469 i 1480 došao je S. G. u kraljevsku vlast. Njime su tada upravljali kraljevski kastelani.

Literatura: Vj. Klaić, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku. Senjska župa (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva n. s. VI.).

3. (Starigrad.) Selo u Dalmaciji, oblast Split, srez Benkovac, općina Novi Grad. Leži podno Velebita, nedaleko od planinskog kanala, gdje se k njemu otvara sutjeska Velika Paklenica. Ima sa okolinom 1.157 stanovnika u 168 domova, rimokatoličku župu. U rimsko je doba na mjestu današnjeg S. G. bilo naselje Argyruntum. Tu je otkrivena nekropola iz prvih vijekova po Is. Grobni nalazi od bronze, opeke i stakla čuvaju se u općinskom muzeju u Obrovcu. Nedaleko od S. G. na jugu leže kraj mora razvaline Večka kula (v. Podgorje, 1). *J. Modestin.*

STARI KOLAŠIN, oblast u Južnoj Srbiji, u dolini Ibra, više Kosovske Mitrovice. Oblast se zove i Ibarski Kolašin, za razliku od Kolašina na Tari u Crnoj Gori. Više S. K. u izvornoj oblasti Ibra, prostire se predio Rožaj, koji je od S. K. odvojen Mojstirskom Klisurom Ibra. Na jugu je S. K. zagrađen Mokrom Gorom, na sjeveru Rogoznom, dok je na istoku naširoko spojen sa Kosovim Poljem više Mitrovice. U S. K. ima oko 40 sela, koja su skoro sva srpska pravoslavna, dok su u susjednom Rožaju Srbi muslimani, a prema oazi srpskih sela oko Mitrovice, u sjevernom rukavcu Kosova Polja, ima umetnuti pojas od arbanaških sela. Kolašinci su davnašnji doseljenici iz Crnogorskog Kolašina, koji se još zove Crni ili Stari Kolašin, a naročito je bilo otuda velikog doseljavanja početkom 19 vijeka. Došli su radi zemlje. Preko S. K. ovi su se dinarski doseljenici širili po Kosovu Polju, a prelazili su i u Metohiju.

U S. K. nalazio se u srednjem vijeku dvorac Brnjaci, u kome je stanovala kraljica Jelena, udovica Uroša I., a mati kralja Milutina. U dvorcu Brnjacima kraljica Jelena je i umrla (8/2 1314). Po narodnoj tradiciji dvorac Brnjaci nalazio se između sela Brnjaka i Prosjeke, gdje postoje razvaline nekog starog naselja, kao i crkve i groblja. Tu je, po narodnom predanju, sjedila srpska carica. U Zubinom Potoku ima razvalina od grada, a još su bolje očuvane razvaline grada Klopotnika. U ovoj dosta skrivenoj planinskoj župi, s osobito energičnim i otpornim srpskim stanovništvom, sačuvane su moći Sv. Petra Koriškog, koje se čuvaju u manastiru Sv. Arhanđela u Crnoj Rijeci.

Literatura: J. Cvijić, Osnove, III. (1911). *V. R.*

STARI MAJDAN, mjesto u Bosni, sjeverozapadno od Sanskog Mosta, u kraju, u kom ima ruda. Ima 942 stanovnika. Spominje se u 17 vijeku. Ispostava je sreza Sanski Most. *M. F.*

STARI MIKANOVCI, selo u Srijemu, u vinkovačkom srezu; željeznička stanica na pruzi Slavonski Brod—Vinkovci, od Vinkovaca 22 km k zapadu. Imaju 1.781 stanovnika u 412 domova, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. 2½ km istočno od St. M. uz cestu u

Vinkovce selo je Novi Mikanovci (u općini Voćinci).

U rimsko carsko doba kod M. je vjerojatno bilo naselje Cirtisa. U srednjem vijeku okolina se S. M. zvala Horvati, što se prvi put spominje 1238. Tada su vlastela bila vitezovi Sv. Ivana, krstonoše Ivanovci, kojima je te godine kralj Bela IV., u dogovoru sa svojim bratom, slavonskim hercegom Kolomanom, potvrdio sva njihova imanja i »zemlju od 10 jutara, zvanu Croac, izuzetu ispod grada Vukova, a međaši sa zemljom istog doma (vitezova), koja se zove Veliko Selo, sa šumom, koja joj pripada«. Iz opisa đakovačkih međa, u povelji kralja Bele, kojom je 1244 potvrdio bosanskomu biskupu darovnicu svoga brata Kolomana za Đakovo i Bliznu, razabire se, da je Veliko Selo bilo negdje kod današnjih Kešinaca (u općini Semeljci), a Horvati kod S. M. 1333—1335 u oba su sela bile crkve.

Malo zatim vlastela su u Horvatima bila plemićka porodica, koja se po tom posjedu prozvala Horvati, čiji su članovi ubrzo stali živo uticati na historiju ne samo Hrvatske nego i Ugarske. Oko polovine 14 vijeka ističe se u vukovskoj županiji nobilis vir magister Petrus, filius Pauli filii Thome dicti Aranyas de Horvati. Njegovi sinovi: Pavao Horvat, zagrebački biskup, Ivan Horvat, mačvanski ban, i Ladislav Horvat, bili su u osobitoj milosti kralja Ljudevita I., a poslije njegove smrti među prvim kolovođama ustanka protiv njegove žene Jelisave, njegove kćeri kraljice Marije i njenog muža, kralja Sigizmunda (v. Horvat Ivan (Ivaniš), Horvat Pavao). Pošto je Sigizmund njihov pokret svladao, lišio ih je svih njihovih imanja (1387). Posjed Horvate dobio je tada rod Gorjanskih, što im je, pored ostaloga, potvrdio 1408 kralj Sigizmund. To su imanje držali Gorjanski sve do 1481. Izvještaj Petra Nikolića od 1660 kaže, da je u selu Mikanovcima crkva Sv. Bartola apostola, a u popisu đakovštine od 1702 se kaže: (Selo M.) »crkvu imaju zidanu, dobro stojeću, koja je na slavu Sv. Bartula ugrađenu. U staro vrijeme ovdje bilo je mjesto taborsko, kod sela od zemlje ugrađeno, Mikanovački šanac zvani, od kojega temelji, do sada se nahode.«

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Horvati i njihovi gospodari (Spomen-cvijeće, Matica Hrvatska, 1900, 142—145).

J. Modestin.

STARI SLANKAMEN, selo u Srijemu, u staropazovskom srezu; parobrodarska stanica na Dunavu (101 m), nasuprot utoku Tise; od željezničke stanice Inđije 17 km k sjeveroistoku. Ima, sa Zagradom, 1.019 stanovnika u 224 doma, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, 2 osnovne škole. Ima uređeno kupalište i lječilište: mlaki (19° C) slani izvori. Liječi reumatizam, nervne i kožne bolesti, englesku bolest, škrofulozu, kronično oboljenje ženskih organa, katar organa za izlučivanje mokraće, katar organa za disanje, zastarjele rane. S. S. ima krasan položaj, na terasama posljednjih fruškogorskih izdanaka s pogledom na Dunav i Tisu. Zrak je svjež i čist.

Mjesto je zacijelo bilo naseljeno već u predrimsko doba, a u rimsko je doba tamo bilo naselje Acunum ili Acimincum. Od slanih izvora potiče slovensko ime S., koje se prvi put spominje 1072, pa 1280 i dalje. U gradu S. crkva je Blažene Djeve Marije. U 15 vijeku grad (castrum) S. pripao je srpskomu despotu Đurđu Brankoviću i njegovim nasljednicima (Zmaju Ognjenomu Vuku), pa Hunyadima, Janku i Ivanišu Korvinu. 1502 bio je u kraljevskoj vlasti (civitas regis Zalenkemen). 1521 turske su čete opustošile i S. 1528 Ferdinandovi poslanici tražili su od sultana, da vrati Beograd, Šabac, S., Petrovaradin i Ilok. A. Vrančić opisuje 1553 slab i starim zidovima ograđen grad na brdu i tankim zidovima obzidani grad u nizini. 19/8 1691 potukao je kod S. Ljudevit Badenski tursku vojsku pod vezirom Mustafom Ćuprilićem (tu je podignut granitni spomenik 1892). Po karlovačkom miru (1699) udarala je turska granica od S. prema Moroviću (Marsilijeva linija). U tursko vrijeme stanovnici S. bili su pod vlašću karlovačkog carskog emira. Po opisu S. od 1702 stanovnici su bili pravoslavni, katolika je bilo samo 4 kuće, koji su tamo došli prije tri godine. U tome se opisu spominju: »dobro građena turska banja... i vrelo, iz koga ključa slana voda«, razvaljena džamija i tri crkve: jedna pravoslavna, čiji zidovi stoje, ali nema krova, i dvije kato-

ličke, sasvim razvaljene; jako razvaljena tvrđava bila je duga 131, i široka 67 hvata, a crkva u njoj 13½ duga i 4½ hvata široka.

Literatura: I. Ruvarac, Stari Slankamen (1892); J. Bösendorfer, Crtice iz Slavonske povijesti (1910); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920).

J. Modestin.

STARI VLAH, planinski predio u graničnoj oblasti Južne i Sjeverne Srbije, velika visina dinarskih površi i vijenaca između izvornih krakova Raške i Studenice na istoku i doline Lima i Drine na zapadu, uglavnom u oblasti oko Uvca, sjeverno od Sjenice i u porječju Ariljske Moravice. S. V. je predio suhatskog dinarskog pojasa, u kome se javljaju i šumovite planine. Klima ovakvog predjela predstavlja svježe alpinsko podneblje, čiji su stanovnici zdravi i snažni planinci. Stanovnici S. V. bave se stočarstvom, upućeni na ovu vrstu ekonomije samom prirodom. U ovoj povučenoj planinskoj i stočarskoj oblasti ima mnogo tragova romanizovanog ilirsko-tračkog stanovništva, a naročito u toponomastici. I samo ime S. V. ukazuje na staro poromanjeno preslovensko stanovništvo, koje je kasnije asimilovano od doseljenih Srba.

S. V. se prvi put spominje u povelji Stefana Nemanje manastiru Studenici (oko 1169), gdje se određuje, kako manastiru ima od S. V. »blagota da dohodi o Dmitrovu dne«. Iz ove oblasti starog stočarskog plemena javljaju se u 15 vijeku porodična prezimena Starovlah, Starovlahović.

Prvobitna oblast S. V. kao da je bila ograničena oko Nove Varoši. U tursko se doba njeno prostranstvo, zajedno sa raseljenim Starovlasima, jako raširilo, za posljednja dva vijeka naročito na sjeveru, gdje je ona zahvatila skoro do Užica, dok iseljenih Starovlaha ima i po mnogim oblastima Šumadije. U tursko je doba S. V. služio i kao etapna oblast za iseljenike dinarske struje u Šumadiju, poglavito iz oblasti Crnogorskih Brda i Hercegovine. Međutim, u prvo doba turske najezde Starovlasi su kao uskoci uskakali u Katunsku Nahiju, gdje su, u najkrševitijem dijelu Crne Gore, bili prirodom još više zaštićeni.

S. V. je kao jedna planinska oblast imao svoje nasljedne gospodare. U tursko doba su u S. V. upravljali starinski srpski knezovi Raškovići, koji su svoje porijeklo dovodili od porodice Nemanjića. Kao gospodari S. V. Raškovići su zadržali stare privilegije kod turskih sultana sve do Velike Seobe pod patrijarhom Arsenijem III. (1690). Od onda su neki Raškovići bili plemići u Vojvodini, a oni, koji su ostali u S. V., i dalje su bili narodni glavari, pa su se neki kao takvi istakli i za vrijeme Karađorđevog ustanka (1804).

S. V. spada u one oblasti, koje čine etnografsko jezgro našeg naroda. Zajedno sa susjednim plemenima u Crnogorskim Brdima i Visokoj Hercegovini, Starovlasi nose najpregnantnija naša narodna obilježja, a pored toga su, kao pravi brđani, veoma izdržljivi, plodni i ekspanzivni. Stoga su se oni raširili niz Ariljsku Moravicu i daleko po Šumadiji. Naselja S. V. nalaze se sva na velikim visinama, tamo skoro redovno zasnovana u krčevinama. U ovome predjelu stočarske ekonomije, kojoj je radi ekstenzivnog gospodarstva potrebno što šireg prostora, sela su najizrazitijeg razbijenog tipa, razbijenija no igdje drugdje na Balkanskom Poluotoku. Oko razdalekih starovlaških kuća, koje se nalaze po pravilu na samim brdima ili njihovim stranama, nalazi se sve njihovo imanje. To su obično veće zadruge. Po tome je ustanovljen starovlaški tip razbijenih sela, i on je najbolje izražen oko Nove Varoši. Starovlaškog tipa su ne samo sela po S. V., već su takva bila i skoro sva sela u Šumadiji. Tek su od Karađorđevog ustanka tamo nastali novi varijeteti. Prvobitne kuće S. V., koje su se i sada donekle održale, bile su tipične brvnare. Od njih su se razvile polubrvnare-polupleternice. Oko starovlaške kuće su mnoge sporedne zgradice, u vezi sa zadružnim životom i stočarskom ekonomijom.

Starovlasi su poznati kao stočari. Do prije nekoliko decenija bavili su se isključivo stočarstvom. U srednjem vijeku starovlaška stoka gonjena je, a njihovi mliječni proizvodi, naročito maslo i sir, vuna i kože, izvoženi su za Dubrovnik i ostalo Jadransko primorje. U tursko je doba, pored veza sa Dubrovnikom, bilo trgovačkih karavanskih veza i sa Skopljem i Solunom. Glavna ekonomska središta S.

V. su: Nova Varoš i Sjenica u Južnoj i Ivanjica u Sjevernoj Srbiji.

Sjenica je bila važan put za stoku i stočne proizvode još sredinom 13 vijeka, kada se ovdje javljaju dubrovački trgovci. — Nova Varoš je kao karavanska stanica i stočarsko tržište postala u prvo doba pod Turcima. Spominje se prvi put u 16 vijeku, i to kao utvrđena turska palanka. — Ivanjica je sasvim skorašnjeg postanka. Osnovana je oko 1830 po naređenju kneza Miloša, kao sjedište starovlaškog kapetana u onda slobodnoj Srbiji. Prvi osnivači ove varošice bili su porijeklom iz Nove Varoši. Sva su ova središta bez modernih komunikacija, i S. V. je, kao na najbliže željezničke stanice, upućen na Uvac kod Priboja i na Užice i Požegu.

Starovlasi ili Starovlašani se od ostalog stanovništva izdvajaju svojom nošnjom. Naročito se ističe muška nošnja, od crnih pelengira, crnog džemadana, kratkog crnog gunja i crvenog šala oko glave. Osobito su poznate njihove psihičke odlike. Dok se stara nošnja gubi i nestaje je, dotle su Starovlašani za uvijek vedri, okretni i dovitljivi, sposobni i istrajni planinci za surovu borbu u životu.

L i t e r a t u r a: J. Dedijer, Nova Srbija (1913); Rad. Uskoković, Narodna nošnja po starovlaškim selima oko Ivanjice (Glasnik Etnografskog Muzeja u Beogradu, 1926).

V. Radovanović.

V. Užačka Oblast.

STARICA, planina u istočnoj Srbiji, zapadno od izvorišta Maloga Peka, a sjeverno od kolonije Majdan Peka. Sastavljena je od kvarcevitih, žućkastih stijena i zelenkastih škriljevaca, preko kojih leže bjeličasti kristalasti vapnenjaci, čiji se slojevi pružaju od sjevera na jug, a to je i orografski pravac S. Ovi slojevi padaju k zapadu, te je istočna strana vrlo strma, a zapadna je dosta blago nagnuta, i pretrpana stijenama s vrtačama. S. je visoka 801 m. Na granici škriljevaca i vapnenjaka nalazi se andezit sa zlatonosnim piritima, kojima su gdjegdje ispunjene i pukotine u vapnenjaku. S. je sva šumovita, s izuzetkom strmeni. Jugoistočnim podnožjem S. prolazi cesta Kučevo—Neresnica—Majdan Pek—Donji Milanovac, a ostalim podnožjima vode seoski putevi.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Geomorfologija (I., 1924). *P. V.*

STARINAR, organ Srpskog Arheološkog Društva. Izlazio je u Beogradu od 1884—1925 s prekidima. Prvi mu je urednik bio M. Baltrović.

U. Dž.

STARINE U KRALJEVINI SHS. Kraljevina SHS je kontinentalna veza između oba, za kulturni razvoj Evrope najvažnija poluotoka, apeninskog i balkanskog, te je stoga već rano igrala znatnu ulogu u historiji kao prolazna oblast od istoka zapadu i od sjevera jugu. Tu su se sretale obje najvažnije kulturne struje prehistoričke Evrope: zapadna i južno-evropska, predindogermanska i sjeveroevropska i istočnoevropska, indogermanska. Na sjeveru Balkana stvorene su osnove za novu Evropu, tu je bila kolijevka grčke kulture. Pošto je teritorija naše države još u starom vijeku igrala važnu ulogu, to je naša zemlja veoma bogata S.

Još iz starijeg kamenog doba, iz periode neizglađenog kamena, paleolitika, ima kod nas tragova čovjeka, iako za sada samo sporadično. Pored neznatnih tragova kod Vršca, ima jedno važno paleolitsko nalazište u Krapini, u Hrvatskoj, koje je istraživao K. Gorjanović-Kramberger (v. Krapinski čovjek). On je tamo utvrdio 9 kulturnih slojeva, koji pripadaju starijemu paleolitiku, i to t. zv. musterijenu. Od naročitog je interesa na ovom nalazištu, da su se, pored životinjskih ostataka, našli i ostaci ljudskih kostura, i to u tako velikom broju, kao ni u jednom drugom staropaleolitskom nalazištu. Nađeno je oko 500 dijelova kostura, od najmanje 11 osoba neandertalskog tipa. Glavno zanimanje tih ljudi bilo je lov. Po katkada su oni bili i ljudožderi. Vjerovatno je u našim krajevima zbog toga malo paleolitskih nalazišta, što se, zbog geoloških promjena između starijeg i mlađeg kamenog doba, teško ili samo slučajno nalaze stariji slojevi. Za jedan veći broj nalazišta u pećinama u Srbiji, naročito u okolini Beograda, misli se, da su iz mlađeg paleolitika (Aurignacijen). Ali za sve ove vijesti treba još naučne kontrole (v. Paleolitsko ljudstvo. Prehistorija).

Na našoj teritoriji ima međutim mnogo više neolitskih nalazišta, dakle

iz mlađeg kamenog doba, iz perioda izglađenog kamena, koje već pripada našoj geološkoj sadašnjosti. To je period, koji je i u kulturnom pogledu mnogo napredniji nego starije kameno doba. U to su doba poznati poljoprivreda, stočarstvo i lončarstvo, prave se kuće, odnosno kolibe. O starijem neolitiku u SHS nema još pouzdanih podataka, ali o mlađem smo neolitiku bolje obaviješteni. Najstarija neolitska stanica kod nas izgleda da je Donji Klahor (Lanište) kod Bosanskog Broda. Forme tamo pronađenih predmeta odgovaraju potpuno kulturnom krugu, koji je poznat u nauci kao Bandkeramischer Formenkreis, ali keramika iz Donjeg Klahora pokazuje naročito primitivni karakter. Najvažnija neolitska naseobina u SHS je u Butmiru (kod Sarajeva). To je uopće jedna od najvažnijih neolitskih stanica u Evropi.

Od naročitog je značaja butmirska keramika. Ima dvije glavne grupe: jedna prosta, neukrašena, domaća keramika, i, bogato ukrašena keramika, koja je vjerovatno služila sakralnim svrhama. Ornamentalni elementi ove bogato razvijene, monohromne grupe su u glavnome trokuti i rombi, a osobito meander i spirala, koja je glavna karakteristika butmirske keramike i u izvjesnom pogledu podsjeća na mikensku keramiku. Interesantni su i glineni idoli i kipovi. Skoro svi idoli, a nađeno ih je toliko kao ni u jednom drugom evropskom nalazištu ove periode, predstavljaju ženske figure, po svoj prilici boginje.

Broj ostalih neolitskih stanica u SHS je vrlo velik. Najviše ih ima u Slavoniji, na pr. Jakovo-Kormadin (kod Zemuna), Rapska-Novak (u srezu šidskom), Zemun-Gardoš, Srijemski Karlovci, Vinkovci, Ilok, Vukovar-Vučedol (s naročitom keramikom), Lovas (kod Vukovara), Sarvaš (kod Osijeka), Dalj (kod Osijeka, gdje je nađen jedan interesantan idol od ilovače), Samotovci (kod Vizovca, nedaleko od Osijeka) i još dosta manjih stanica. Srijemska je keramika naročito važna zbog toga, što je ona veza između srednjo-evropske i jugoistočne keramike. No i inače ima u Jugoslaviji dosta neolitskih nalazišta, u Bosni: pored Donjeg Klakara i Budmiru još i Novi Šeher (kod Žepča) i nekoliko manjih mjesta: u Dalmaciji: Ražanac (na moru između Novigrada i Nina). Grabovac (u imotskom srezu) i u nekim pećinama; u Vojvodini: Aradac (kod Velikog Bečkereka), Čoha (na istočnoj obali Tise), Botoš (kod Velikog Bečkereka), Perlez. Sva ova vojvođanska nalazišta čine jedan naročiti, potiski kulturni krug. Nešto sasvim novo je nedavno nađena slikana keramika u Starčevu, kod Pančeva; ona ima porijeklo u Erdelju, odakle se raširila sve do naših krajeva. U Srbiji ima neolitskih nalazišta: u Jablanici i u Gracu, kod Zlokuše. U južnoj Srbiji su za sada samo skromna neolitska nalazišta (Rudnik, kod Velesa, Demirkapija, okolina Markova Manastira), ali ovi krajevi nisu još dovoljno ispitani. Da su i ovdje bile znatnije stanice, vidi se po tome, što imamo još dalje na jugu, kod Soluna, butmirsku keramiku. U Sloveniji nema velikih neolitskih nalazišta. Za sada su se našli samo pojedini predmeti (kamene sjekire i t. d.), kao na pr. kod Ljutomera, dalje na ivici donjeg ptujskog polja i t. d.

Još u posljednjim fazama mlađeg neolitika sretamo se mjestimično s bakrom, najprije kao materijalom za ukras, a uskoro i kao oruđem. Ovaj prijelaz od kamenog bronzanomu dobu pokazao se tek u posljednjem vremenu sasvim jasno kao jedna zasebna perioda, kao kamenobakreno doba (Aeneolithicum). Ova perioda je kod nas također dobro zastupana. Prije svega imamo u Slavoniji i u Bosni mnogobrojna nalazišta, na pr. Sarvaš, kod Osijeka. Slična naselja javljaju se i u kasnijim vremenima. U ovo doba spada po svoj prilici i važna stanica Vinča, istočno od Beograda, čije datiranje još nije potpuno sigurno. Počeci ovog naselja vjerojatno padaju još u neolitik, dok su najmlađi slojevi iz željeznog doba. Vinča je bila naseobina, opkoljena nasipom i jarkom. Na strmoj obali Dunava ističu se još vrlo jasno profili ovog jarka. Iskopavanja beogradskog Narodnog Muzeja, pod vodstvom prof. M. Vasića, otkrila su veći broj pravokutnih kuća. Najvažnije su međutim statuete od pečene zemlje, koje su se čuvale po kućama kao likovi božanstva. Poznat nam je čitav niz tipova, većinom ženskih figura, ali i pojedinih muških idola. Najinteresantnije su predstave žrtvujućih lica: muškarac

pred jednim malim žrtvenikom, koji kleči, a ima oko pojasa samo jednu kratku pregaču.

Prijelazu od kamenog k bronzanomu dobu pripadaju i ostaci naselja na sojama, koja su se našla na ljubljanskom barju. Prilikom isušenja barja 1875 naišlo se na južnom dijelu na čitavu šumu kolja, na kojima su nekada bili ljudski stanovi. Koci su bili 2 m duboko u tresetu, a među njima su veoma bogati ostaci iz posljednjeg neolitika i starijeg bronzanog doba. Među drugim stvarima tu su bila i dva čamca (jedan 4·5 m dugačak, a drugi, nađen 1927, najljepši je dosada pronađeni primjerak, ima 9·30 m dužine). I keramika, koja je ovdje nađena i koja ima kao dekoraciju bijelu inkrustaciju na tamnoj pozadini, poznata je u nauci kao ljubljanska barska keramika.

Od prilike istomu periodu pripadaju i razna pojedinačna nalazišta ili čitava skladišta (dépôt), ostave putujućih trgovaca ili domaćih ljevaonica. Karakteristični su u njima oni predmeti, koji su veoma srodni onima, što su nađeni u Madžarskoj, gdje je ovaj period bio mnogo bolje razvijen (pored prostih plosnatih sjekira tipične madžarske forme i dvostruke sjekire). Tu treba spomenuti: Lotrinja, srez Gračanica, Bečmen u Srijemu, Kozarak i Griča u Bosni, Brekinska, srez Pakrac, Golubac, na Dunavu, ušće Kolubare i t. d.

Relativno malo smo obaviješteni o starijem bronzanom dobu u SHS. Iz ovoga vremena imamo, istina, čitav niz znatnijih nalazišta iz Hrvatske, Slavonije i Bosne, ali ona još nisu sistematski ispitana. Na sjeveru imamo sada bijelo inkrustiranu, t. zv. panonsku keramiku, koja nam je najbolje poznata iz Vučedola, kod Vukovara, iz južnog kanala (Vatin i Dubovac), sa Žutog Brda, kod Golupca i iz mnogobrojnih drugih srpskih nalazišta. Najvažniji komad ove epohe je čuveni idol iz Kličevca, koji je propao za vrijeme Svjetskog Rata. Predstavljao je jednu ženu s bogatim ukrasom i u bogatom odijelu. Zajedno s tom figurom našlo se i nekoliko krasnih zemljanih posuda, od kojih danas ima samo još neznatnih ostataka. Jedan pandan kličevačkomu idolu ima u Vršačkom Muzeju. Vršački idol je potpuno sačuvan. U Vatinu je otkopano naselje i groblje iz toga doba, a sličnu keramiku pokazuje i naseobina kod Omoljice, u južnom Banatu.

Iz mlađeg bronzanog doba su naročito važna bosanska nalazišta: Debelo Brdo, kod Sarajeva i sojenice u Ripči, kod Bihaća i u Donjoj Dolini, kod Bosanske Gradiške na Savi. Naselje u Ripču, koje je otkrio 1892 V. Radimski, prikazuje tip naseobine, koja je sagrađena u samom riječnom koritu. Iako je do sada otkriven samo jedan mali dio ove naseobine, ipak možemo dobiti njenu dobru sliku. Kolibe imaju četverokutnu osnovu, po pravilu su podijeljene u dva prostora s malim predsobljem, u kome se nalazilo ognjište. Nekoliko idola od ilovače upućuju na zajedničko svetište. Mlađe je veliko i bogato naselje Donja Dolina na Savi, naseobina na samoj obali, na podnožju niskog brežuljka. Naselje su ispitivali Ć. Truhelka i V. Ćurčić. I ovdje smo dobro obaviješteni o kućama, od kojih je otkriveno 17. Zgrade su bile od drveta, ali su pod i zidovi bili olijepljeni zemljom. Treba spomenuti, da su u Donjoj Dolini nađena dva dobro očuvana čamca (jedan 5 m dugačak, drugi 12·50 m). I ovi su, kao i oni s ljubljanskog barja, načinjeni iz jednog panja (t. zv. Einbaum, Monoksilon). Pored naselja bilo je groblje. Tu je nađeno preko 170 grobova. Mrtve su većinom sahranjivali, rjeđe spaljivali. Iz posljednjeg stadiuma bronzanog doba ima još i drugih nalazišta kod nas: Tešanj, Kulen Vakuf, Tasovčici, Gmojnica i Krehin Gradac, kod Mostara, Gradina, kod Varvare (srez Prozor) i t. d. Nađena su i bronzana skladišta. U Sloveniji imamo samo pojedinačne nalaske, najznatniji je onaj iz Črmožišča, kod Rogaca.

Starije željezno doba, t. zv. halštatski period, ima najvažnijeg zastupnika u poznatoj Glasinačkoj nekropoli, istočno od Sarajeva. Ova neobično bogata i raširena nekropola spada u najznačajnije, što uopće prehistorija u Evropi poznaje. Tu je preko 20.000 tumula (mogila, gromila), od kojih je jedva 900 otkopano. Mrtvi su sahranjivani, rjeđe spaljivani. Pored mnogobrojnih nalaza oružja i nakita, ova se nekropola odlikuje jedinstvenošću kulture, koja se ovdje pokazuje, i koja se ograni-

čava samo na halštatski period, ali o njoj dobivamo jasnu sliku.

Glasinačko Polje bilo je u halštatskom periodu gusto naseljeno i sa svih strana zaštićeno utvrđenjima, koja su bila smještena na važnijim točkama. Iz ovog vremena imamo i iz Kranjske dragocjena nalazišta (Vače, Magdalenska Gora pri Šmarju, Vinkov Vrh pri Dvoru, Cirknica, Mohronog i t. d.). U Glasincu bude naš naročiti interes prije svega bezbrojni tumuli, s divnim oružjem i nakitom, a u Kranjskoj bronzane situle s reljefnim ukrasima. Kranjska nalazišta pokazuju i predmete iz kasnijih vremena. Pored toga, imamo još razna druga nalazišta, na pr. u Bosni kod Sanskog Mosta i u Jezerinama (kod Bihaća), gdje je nađen lijep nakit, ili u Velikoj Gorici kod Zagreba, čija se nekropola odlikuje naročitom vrstom urna. U Hrvatskoj i Slavoniji međutim nema izrično halštatskih nalazišta. Veći dio tamošnjih stanica pokazuje već više ili manje uplive t. zv. latenske kulture, mlađeg željeznog doba. Taka su najvažnija hrvatska nalazišta u Prozoru, Kompolju i u Srpskom Polju. U Slovenačkoj Štajerskoj ima halštatsko groblje u Rušama, zapadno od Maribora, čija se upotreba produživala sve do rimskog vremena, i nekropola u Hajdini kod Ptuja. Ruška nekropola je imala 190 grobova, od kojih je jedan dio još iz bronzanog doba. Iz kasnijeg vremena halštatskog perioda imamo u Štajerskoj nekropolu u Rifniku kod Št. Jurija na južnoj željeznici (ravni grobovi sa spaljenim lešinama, urne, u kojima je bio pepeo, od crne su ilovače, trbušaste sa 4 drške). Ali najbogatiji je pozno-halštatski period tamo zastupan u velikoj nekropoli na obroncima Liba kod Videna, s mnogobrojnim mogilama. Svaki tumulus ima više grobova, dakle su to bile porodične grobnice, i u svakom su se grobu našli mnogobrojni predmeti. Uz ova ima još dosta i drugih nalazišta u Štajerskoj. U Južnoj Srbiji halštatska epoha nije još dovoljno poznata. Grobovi, koji pripadaju ovomu vremenu, nađeni su u okolini Dedelija i Đevđelije. Predmeti, koji su tu nađeni, odgovaraju glasinačkoj kulturi. Iz ovoga vremena je vjerojatno i važna arhaična nekropola iz Trebeništa, sjeverno od Ohridskog Jezera, koja je otkrivena za vrijeme Svjetskog Rata, a čiji je inventar sada u Sofiji. Ova nekropola ima jasne analogije s mikenskim grobovima. Otkriveno je 7 grobova s jedinstvenim arhaičnim bronzanim posuđem.

Bogato su zastupani kod nas i razni stepeni latenske kulture, koja je dolazila od zapada, a čiji su nosioci bili Kelti. Nju imamo i u nekim mogilama na Glasincu, u Tosučjama i u drugim bosanskim nekropolama. Pored sahrane u tumulima imamo sada i ravna groblja, većinom sa spaljivanim leševima. Najinteresantnije su sada naročite tvrđave na brdima (Wallburgen). Najvažnija tvrđava te vrste je Poštela, na istočnom obronku Pohorja u južnoj Štajerskoj iznad Maribora. Tu je bila naseobina sa svetištem, opkoljena nasipom. Slična tvrđava je i Ajdovski Gradec kod Bohinja.

Halštatski i latenski period ulaze već u historiju. Nosioci ovih kultura već su nam poznati. To su bili Iliri, čiji su potomci vjerojatno današnji Albanci. Nad njim se, u drugoj polovini prvog milenija prije Is., staložio keltski sloj s latenskom kulturom. Ali Iliri su i dalje ostali tu. To se vidi iz toga, što se halštatska kultura i dalje održala, iako je djelimice pomiješana s latenskom. O stanovništvu prije Ilira može se samo slutiti. Razna tračka imena mjesta utvrđena su i na istočnoj jadranskoj obali, pa se pretpostavlja, da su Tračani nekada stanovali i u zapadnoj polovini Balkanskog Poluotoka, dok su kasnije ostali samo na istočnoj. Tračani bi onda bili u 3 mileniju prije Isusa potisnuti od Ilira, koji su dolazili s panonske ravnice. Ali prehistorija sjevernog Balkana još je premalo ispitana. Prije svega su još premalo poznati odnosi između egejske kulture i sjevera. Za ove odnose je sada važna spomenuta arhaična nekropola u Trebeništama s jasnim analogijama s mikenskom kulturom.

Kao što su se na jugu i na istoku današnje Jugoslavije na kraju 2 milenija prije Isusa odigravale borbe prilikom promjene stanovništva, moralo je slično biti i u drugoj polovini prvog milenija na zapadu, kada su keltska plemena zauzela planinske doline istočnih Alpa. Ovaj zapadni

dio SHS rano je dospio pod upliv italske i, kasnije, i rimske kulture. Dokazi zato su prije svega mnogobrojni tragovi eksporta i materijalnog upliva iz Venecije na Sloveniju i zapadnu Hrvatsku. Karakterističan je naročito refleks t. zv. estenske kulture (III. stepen), sa svojom upadljivom crno-crvenom keramikom, koja pokazuje klince, utisnute u ilovaču kao dekoraciju. Uticaj Venecije je naročito jak u dolini Soče i u Kranjskoj, kroz koju je išao važan prehistorički trgovački put. Ali je ovaj uticaj išao još dalje, preko Kranjske, iako je tamo znatno slabiji. Tu treba spomenuti kacige iz Negove (kod Ljutomera) s venetskim i etrurskim natpisima. Za vrijeme keltskih upada u gornju Italiju prestala je ova trgovina. U kasnijem vremenu ima na zapadu samo pojedinačnih tragova trgovine s Italijom. Na pr. interesantne su dvije velike ostave novca u Mazinu i u Gračacu u Lici. U obje ostave su italski aes rude i aes signatum, i velike količine kartaških, numidskih i ptolemejskih novaca. Vjerojatno su to ostave trgovaca. Janodski upad u Kranjsku također nije bio koristan za ovu trgovinu. Latenska nekropola u Mikovu u donjoj Kranjskoj, čiji se sadržaj nalazi u bečkom muzeju, pokazuje prve znake jače trgovine s Italijom, kao italsko blago ili bar kao italske uzore. Ovdje na zapadu prelazi onda predrimska, halštatska i latenska postepeno u provincijalnu rimsku kulturu. U spomenutim kranjskim nalazištima ima i rimskih starina.

U ono vrijeme su južni dijelovi SHS već bili u punoj svjetlosti historije, naročito Dalmacija. Na otocima Visu i Hvaru i na drugim točkama jadranske obale Grci su u sredini prvog milenija prije Isusa osnovali svoje kolonije. Interesantna su grčka utvrđenja na otoku Hvaru. Natpis, koji govori o osnivanju kolonije Korkyra Melaina (Korčula) sačuvan je. Ove kolonije su kovale i srebrn i bakren novac pod uticajem sirakuškog novca.

Dotle su na kopnu Iliri, kojima pripada na pr. i glasinačka nekropola, osnivali dobro organizirane države, ali pošto su se oni odavali gusarstvu, došli su uskoro u sukob s Rimljanima (prvi put pod kraljicom Teutom 229—228). Borbe s Rimljanima dovele su na kraju krajeva do osvajanja, najprije Dalmacije i onda postepeno i ostale teritorije. Dalmatinsko-panonski ustanak 6 do 9 po Is. bio je posljednji čin krvave drame.

Mnogobrojni su ostaci rimske kulture u SHS, jer je poslije vojnog osvajanja došlo intenzivno širenje rimske kulture. Djelimice, naročito po gradovima, bilo je i jake kolonizacije rimskih veterana i t. d. Skoro cijela današnja kraljevina SHS pripadala je tada rimskoj imperiji. Samo jedan neznatan dio, današnja Bačka, bio je izvan nje. U ove močvarne krajeve Rimljani su dolazili samo izuzetno na pojedinim ekspedicijama. Rimske starine, koje su tu nađene, možda su i slučajno dospjele ovamo, trgovinom s barbarskim narodima. Porijeklo velikih zemljinih nasipa, koji su ovdje poznati pod imenom rimski šančevi, još nije utvrđeno.

Od tadašnjih rimskih provincija Dalmacija je skoro potpuno bila na tlu današnje SHS. Ona je obuhvaćala: Hrvatsko primorje, djelimice Istru, današnju Dalmaciju, Hercegovinu skoro cijelu Bosnu, od koje je jedan dio duž Save bio u Panoniji, dalje Crnu Goru i jedan dio zapadne Srbije. Prijestolnica je bila Salona, u blizini današnjega Splita. Od drugih mjesta treba spomenuti: Epidaurum (Cavtat kod Dubrovnika), Narona (kod Metkovića), Scardona (Skradin), Burnum (kod Kistanja), Doclea (Duklja, kod Podgorice).

Na sjeveru je granica Dalmacije bila Panonija. Ona se dijelila u dva dijela, na Gornju i Donju Panoniju. Obuhvaćala je današnju Sloveniju, čiji je sjeverozapadni dio s Celejom (Celje), spadao u Noricum, Hrvatsku i Slavoniju (ukoliko ona nije spadala u provinciju Dalmaciju), Baranju i sjevernu Bosnu. Najglavniji gradovi gornje Panonije na našoj teritoriji bili su: Siscia (Sisak), Emona (Ljubljana), Neviodunum (Drnovo kod Krškog) i Poetovio (Ptuj). U donjoj Panoniji je bila prijestolnica Sirmium (Srijemska Mitrovica), Murska (Osijek), Cibalae (Vinkovci) i t. d.

Istočno od ovih provincija je bila Gornja Mezija, koja je obuhvaćala najveći dio Srbije, sve do krajeva

južno od Scupi (Skoplje) i zapadnu Bugarsku. Možda je ovamo spadao i Banat, ali nije isključeno, da je ovaj kraj pripadao provinciji Dakiji. Prijestolnica Gornje Mezije bio je Viminacium (kod današnjeg Kostoca), gdje je za provinciju kovan lokalni bakreni novac, dalje Singidunum (Beograd), Naissus (Niš), Remesiana (Bijela Palanka), Scupis (Skoplje) i t. d. Sasvim na jugu prostirala se stara provincija Makedonije u oblasti današnje SHS. Tri znatna mjesta bila su na našoj teritoriji: Stobi (kod Gradskog), glavno mjesto unutrašnje Makedonije, Heraclea Lyncestis (Bitolj) i Lychnidus (Ohrid).

Cijela ova prostrana teritorija bila je međusobno vezana sistemom odličnih puteva. Najvažnija linija polazila je iz Akvileje, pa je išla preko Emone, Siscije, Sirmiuma u Singidunum. U Emoni se odvajao put u sjeveroistočnom pravcu, preko Celeje i Petovija k Dunavu. Od Petovija je dravski put išao duž rijeke preko Murse u Singidunum. Odavde je veliki vojni put išao prvo niz Dunav do Viminaciuma, onda duž Morave do Naisusa. Od Naisusa je jedan ogranak išao u istočnom pravcu preko Remesijane u Carigrad, a drugi preko Prokuplja i Ulcijane (Lipljan) u Skupi, Stobi i dalje do Tesalonike (Solun). I kroz Dalmaciju i Bosnu išli su razni putevi. Čuvena Via Egnatia, balkanski tranzversalni put od Dyrrhachium-a (Drač) do Soluna, djelimice je išla preko naše države. U Bitolju se odvajao ogranak, koji je išao preko Stobija u sjeveroistočnom pravcu. Ovi odlično izrađeni putevi još se djelimično poznaju. Ima i tragova od rimskih mostova, na pr. kod Ljubljane na Savi, kod Ptuja na Dravi i u Vitaljini (na rijeci Trebižatu). Najčuveniji most u našoj zemlji bio je Trajanov most preko Dunava kod Tekije.

Najvažnije polazne točke za romanizaciju naših zemalja bile su ove: Akvileja, glavni grad u sjevernom Jadranu, i Salona (Solin), prijestolnica Dalmacije. Na jugu je mnogo u tome pravcu uticao Solun, odakle se poznogrčka, odnosno helenistička kultura širila na našu teritoriju. Salona je jedno od najvažnijih nalazišta rimskih starina u našoj zemlji. Od građevina treba spomenuti veliki amfiteatar, nekoliko terma (kupatila), kazalište i t. d. Mnogobrojni i dragocjeni nalazi iz Salone danas su u splitskom arheološkom muzeju. Čuvena je palača cara Dioklecijana (284—304 po Is.), koja i danas stoji, i u koju je uzidan jedan dio današnjeg Splita sa oko 400 kuća. Palača ima oblik rimske tvrđave. Dimenzije su 191 m × 157·6 m. Salona je interesantna i zbog starokršćanskih starina. Tu je nekoliko starokršćanskih crkava. Najvažnija je čuvena nadgrobna bazilika u Manastirinama, s nekoliko divnih sarkofaga (sarkofag sa slikom Hipolita i Fedre, i sarkofag s dobrim pastirom). I u unutrašnjosti Dalmacije ima interesantnih nalazišta: Aeguum (Čitluk, s divnom mramornom glavom boga Herkula), Burnum (gdje je nađen vojnički logor) i t. d.

Akvileja (Oglej) je uticala najprije na zapadne dijelove naše zemlje. Tu je prije svega Nauportus (Vrhnika kod Ljubljane), koji je u prvo carsko doba igrao izvjesnu ulogu, i Emona (Ljubljana). Ovaj je grad bio pravilno zidan, s ulicama, koje su se u pravim uglovima ukrštavale. Bio je opkoljen zidom, od koga se sačuvao veliki dio s kulama i vratima. 1826 je tu nađena brončana pozlaćena statua mladića, a u blizini Emone, u Polhovom Gracu, nađeno je dragocjeno italsko posuđe od bronce i stakla. U Celeji je nađena zanimljiva mramorna statua poznorimskog vojnika, brončana maska boga Bacha i ostaci starokršćanske bazilike s mozajicima. U blizini Celja je i rimski vojnički logor iz 2 vijeka po Is. (u Ločici). Petovio je poznat po svojim mitrejima.

Mnogobrojne starine iz Hrvatske nalaze se u hrvatskom Narodnom muzeju u Zagrebu, tako na pr. divne brončane statuete iz Siska i predmeti iz Sirmiuma. Zagrebački Narodni muzej ima i najskupocjeniju i najveću numizmatičku zbirku u našoj državi. Na tlu Hrvatske i Slavonije bile su obje najznatnije kovnice novca kod nas, Siscija i Sirmium.

Bosna je dala nekoliko lijepih spomenika provincijalno-rimske kulture i umjetnosti. Najpoznatiji je reljef iz Konjica s prikazima Mitrinog kulta. Svi ovi predmeti su u sarajevskom Zemaljskom muzeju. Beogradski Narodni muzej, koji je za

vrijeme Svjetskog Rata pretrpio velike gubitke, ima još uvijek vrlo bogatu zbirku starina nađenih u Srbiji. Tu je čuvena velika gema iz Kusatka, koja predstavlja rimskog cara na konju, dvije brončane glave u prirodnoj veličini, jedna, iz Niša, koja predstavlja cara Konstantina, a druga rimskog velikaša iz vremena cara Trajana, nađena u Kladovu. Ovdje je i divno posuđe od srebra, nađeno u valjevskom okrugu u Kostocu. Najljepši komad, zdjela s predstavom boga Bacha i Arijadne, nestao je za vrijeme rata. Beogradski muzej ima i velik lapidarium s lijepim sarkofazima (jedan starokršćanski s reljefom, koji predstavlja Joninu legendu).

Južna Srbija u arheološkom pogledu još nije dovoljno ispitana. U Stobima, gdje su vršena velika iskopavanja, ima dobro očuvano kazalište iz 3 vijeka po Is. Ono je naročito važno po tome, što nema uzvišenu pozornicu. Dalje ima tu tri starokršćanske bazilike sa skulpturama, važnim za historiju umjetnosti. Ostala mjesta u Makedoniji nisu još dala mnogo starina, iako se one tamo nalaze svuda. Treba spomenuti poprsje atenskog govornika Eshina, koje se nalazi u Engleskoj, i nekoliko reljefa iz Ohrida, koji predstavljaju muze i bahantkinje. U skopskom muzeju skuplja se sada lijepa kolekcija nadgrobnih spomenika, koji pokazuju u Makedoniji naročit tip, koji je u vezi s grčkom nadgrobnom stelom.

Doba seobe naroda nije kod nas u arheološkom pogledu još dovoljno ispitano. Na zapadu ima nekoliko staroslovenskih groblja s lijepim nalazima: u Kranjskoj Bohinjska Srednja Vas, Črnomelj, Menges, Bled, u Kranju je nađena langobardska nekropola. U južnoj Štajerskoj ima takoder priličan broj ovakvih staroslovenskih groblja. U Laškoj Vasi kod Celja su se našli u staroslovenskim grobovima, pored tipično slovenskih starina, još i ostaci poznorimske kulture (od terra sigillata, s kojima su bile posute lešine). Druga Staroslovenska groblja u Štajerskoj su na Ptujskom gradu, u Hajdinu kod Ptuja, u središtu, na Starom Trgu kod Slovengraca i t. d. I u Hrvatskoj i Dalmaciji ima dosta staroslovenskih starina. No, njihovo istraživanje spada već u narodnu historiju. U Srbiji ovakvih starina nije do sada mnogo nađeno.

L i t e r a t u r a: N. Vulić, Starine u našoj zemlji (Brastvo, 27); Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte (članak Jugoslavija); Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu (26, 1914); F. Šišić, Povijest Hrvata, I.; W. Schmidt, Südsteiermark im Altertum (kod Hausmann-a); B. Saria, Vor- und frühgeschichtliche Forschungen in Südslavien (16, Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1925/26).

B. Saria.

STARMALI, satirički list. Urednik mu je bio Zmaj Jovan Jovanović, uz saradnju Ilije Ognjanovića-Abukazema. Izlazio je u Novom Sadu 1878—1890, i bio je vrlo poznat kao političko-šaljivi list. *U. Dž.*

STAROKATOLIČKA CRKVA U KRALJEVINI SHS je prvih godina jedva tolerirana. Tek 18/12 1923, rješenjem ministarstva vjera, proglašeno je, da je i S. K. C. po Ustavu zakonito priznata, pošto je u doba donošenja Vidovdanskog ustava kao takova priznata u Dalmaciji i Sloveniji, na osnovu čl. 1 i 2 austrijskog zakona od 20/5 1874. Poslije toga priznanja, S. K. C. u kraljevini SHS pristupila je svojoj organizaciji. Ona je provedena na prvom starokatoličkom crkvenom sinodu ili saboru u Zagrebu 21—22/1 1924. Za prvog biskupa, sa sjedištem u Zagrebu, izabran je Marko Kalođera, bivši kanonik stolnog kaptola u Splitu. Izabrano je prvo sinodsko vijeće, koje će, uz biskupa, rukovoditi poslovima na daljoj organizaciji, i potvrđen je narodni izbor trojice župnika za tri prve, tada osnovane starokatoličke župe (parohije) u Zagrebu, Karlovcu i Koprivnici. Krajem 1927 S. K. C. u SHS imala je preko 30 župa i organizacija po Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini i u Beogradu, sa 50 svećenika.

S. K. C. razlikuje se od rimokatoličke crkve time, što ona vrši cijelu službu božju samo na živim narodnim jezicima; svećenike i biskupe bira sam narod na parohijskim (župskim) skupštinama i crkvenim saborima; crkvenim imanjem upravlja narod, pod nadzorom crkvene uprave; svećenici primaju stalnu mjesečnu plaću, i dužni su vršiti sve crkvene funkcije narodu besplatno; svećenici i

biskupi mogu se ženiti, iako već imaju čin; brakovi se mogu razvoditi, a crkveni zakoni nemaju obaveze smrtnog grijeha u slučaju prestupa. Osim toga, organizacija S. K. C. izvedena je po primjeru starih kršćanskih crkava. Svaki narod ima svoju autonomnu crkvenu organizaciju, svoju narodnu crkvu. Vrhovna je vlast u crkvi crkveni sabor sa zakonodavnom upravom, i sudskom kompetencijom. Sabor čine: biskup, svećenici i narod preko svojih izaslanika. Sastaje se svake godine i bira upravno vijeće, kao vrhovnu izvršnu crkvenu vlast. U svakoj župi (parohiji) postoji pored svećenika i župno vijeće, koje bira župska skupština. Ono rukovodi svim poslovima u župi i o svom radu polaže račun skupštini. Radi jedinstvenog rada i postupanja u svim S. K. C. uopće sastaju se svi starokatolički biskupi, svake druge godine, na zbor, pod predsjedništvom starokatoličkog nadbiskupa u Utrechtu u Holandiji.

S. K. C. u kraljevini SHS provela je 1927 i organizaciju duhovnih sudova. Pored duhovnog suda u Zagrebu postoji i duhovni sud u Sarajevu. Veliki duhovni sud s apelacijom i kasacionom jurisdikcijom ima sjedište u Zagrebu. 1926 osnovana je centralna starokatolička bogoslovska škola u Zagrebu. Više teološko obrazovanje dobivaju starokatolički mladići na teološkom fakultetu u Bernu (Švicarska). Od 1925 izlazi u Zagrebu mjesečni zvanični list Hrvatske S. K. C. (Starokatolik). 1926 osnovano je Hrvatsko Starokatoličko Dobrotvorno Društvo, a 1927 Hrvatska Starokatolička Zadruga za štednju i predujam u Zagrebu.

L i t e r a t u r a: M. Kalođera, Hrvatska Starokatolička Crkva (1925); St. Zagorac, Starokatolička Crkva (1926); Kršćansko-katolički katekizam po nauci Starokatoličke crkve (1924); Naputak o starokatoličkoj crkvi (1927).

R. Grujić.

STAROPAZOVSKA BANKA A. D. Osnovana je 1908. Centrala je Stara Pazova. Kapital je 300.000. Rezerve 144.702, ulozi 1,241.871, blagajna 133.159, mjenice 1,265.286, dobitak 79.174 Din. Upravnik je Josip Šipicki.

N. S.

STARO SELO. V. Selište.

STAROSLOVENSKA AKADEMIJA osnovana je 1902 u gradu Krku, Cilj joj je: pomagati učenje staroslovenskog liturgijskog jezika, gojenje pravilnog i dostojnog pjevanja u staroslovenskim crkvama, pomaganje štampanja staroslovenskih liturgijskih knjiga i čuvanje glagoljskih spomenika. Vodstvo i uprava sastoje se od sedam članova. Pokrovitelj joj je krčki biskup. Akademija je do sada objavila 27 djela (Recensio croatico-glagolitici fragmenti verbenicensis, Toni Missae a celebrante et ss. ministris comendi, Tri mise glagolske, Abecedarium Palaeoslavicum i t. d.), ponajviše trudom Dr. Josipa Vajsa, profesora bogoslovskog fakulteta u Pragu.

J. J.

STAROSLOVENSKI JEZIK. Jezik crkvenih knjiga, koje su s grčkoga preveli Braća Prosvjetitelji i njihovi učenici i kojim nam je ostao u najstarijim staroslovenskim spomenicima (v. niže). Potiče iz druge polovine 9 vijeka. Naziva se »jezik slovenski«. Vjerojatno je, da se u njemu ogleda narodni govor Slovena oko Soluna (jugoistočni ili južni makedonski dijalekat). Po svojoj osnovnoj osobini, glasovima št i žd mjesto praslovenskoga tj dj (svѣšta, mežda = praslovenski svѣtja i medja) pripada istoj grupi istočnih južnoslovenskih dijalekata, kojoj i bugarski jezik (v. Južnoslovenski jezici).

Njegova je struktura vrlo stara, tako da S. J. predstavlja najstarije stanje slovenskih jezika, iako je on samo jedan slovenski dijalekat. On čuva dobro poluglasnike, nosne vokale, glas ꙑ, ѣ i t. d.; čuva razliku među različnim osnovama kod imenica; ima dvojinu; čuva razliku među neodređenim i određenim vidom pridjevskim u potpunosti; ima zamjenicu iže (i) i sь, pored ostalih; ima promjenljivost brojeva; glagoli pored starih nastavaka (u prvom licu ѫ, drugom ši i t. d.), čuvaju odlično vremena (aorist i imperfekat) i njihova stara značenja, zatim punu promjenu svih participa, supin.

Mislilo se (Kopitar, Miklošić, Šafařik, u kasnije vrijeme svoga rada), da je S. J. jezik izumrlih panonskih Slovena (panonska teorija), kojima su najbliži Slovenci (na osnovu S. pozajmica njemačko-latinskog porijekla: oltarь, cѣsar, ocьtъ — acetum, postъ — gornjonjemačko fasta, popъ

— gornjonjemačko pfaffo i slično; zatim na osnovu slovenskih riječi u madžarskom kao: galamb — S. golѫbь, rend — ıѧdъ, Pest — peštь i slično; napokon, na osnovu S· riječi kao: otъlěkъ, ostatak, rěsnota, istina, i sličnih, koje se nahode djelimice u zapadnoslovenskim jezicima i dijelom u slovenačkom). Ta je teorija pala, i nju je zamijenila teorija o makedonskom porijeklu S. J., koju su razvijali naročito Jagić i njegov učenik Oblak (stariji predstavnik te teorije bio je i J. Dobrovski). Oni su je osnivali na slaganju osobina (žd, št, dva poluglasnika, nosni glasovi i t. d.) S. J. i južnomakedonskih govora oko Soluna, a Braća su Prosvjetitelji bili rodom iz Soluna. Makedonsko porijeklo S. J. smatra se danas kao nesumnjivo.

S. J. ima najstarijih spomenika prema svim drugim slovenskim jezicima. Oni su pisani dvojakom azbukom — glagoljicom i ćirilicom. Ali se ni za jedan S. spomenik ne može reći, da nam je ostao neposredno od Braće Prosvjetitelja, već ih imamo u kasnijim vremenima.

Ovdje će biti navedeni samo najstariji spomenici S. koji služe za poznavanje S. J.

Glogoljski: Kijevski Misal 10 vijeka, sedam listića liturgijskog teksta po rimskom obredu. U njemu se upotrebljavaju dosljedno dvije češke osobine: z mjesto žd i c mjesto št, tako da je napisan negdje u Češkoj. Najbolje je izdanje Jagićevo (Glagolitica, Denkschriften bečke Akademije, 1900). — Zografsko Evanđelje, 11 vijeka, koje se nekad nahodilo u Zografskom manastiru na Atosu. Najveći i najvažniji S. spomenik po čuvanju glasovnih osobina. Izdao ga je Jagić 1879. — Marijino Evanđelje, 11 vijeka, koje se nahodilo nekad u Marijinu manastiru opet na Atosu, čuva vrlo vjerno stare osobine rječnika i oblika. Izdao ga je Jagić 1883. Vjerovatno ga je prepisao Srbin. — Kločev Glagoljaš, 11 vijeka, nazvan tako po grofu Klocu, kojemu je pripadao. Njega je prepisao vjerovatno Hrvat ili Srbin. Izdao ga je po drugi put V. Vondrák 1893. — Asemanovo Evanđelje, 11 vijeka, nazvano tako po orijentalisti Assemani, koji ga je donio u Rim s Istoka. Drugo izdanje (latinicom) priredio Črčić 1878. Sada ga izdaju ponovno J. Vajs i Kurc. Jezik mu je manje ispravan od Zografskog i Marijinog Evanđelja. — Sinajski Psaltir, noviji S. spomenik 11 vijeka; II. izdanje S. Severjanova 1922. — Sinajski Molitvenik, nazvan tako po brdu Sinaju, gdje je zajedno sa Sinajskim Psaltirom nađen u manastiru Sv. Katarine. Mlađi S. spomenik 11 vijeka. Izdanje Geitlerovo 1882 vrlo nesavršeno. — Ćirilski: Savina Knjiga, spomenik 11 vijeka, nazvan tako po bilješci u njemu (»pop Sava pisao«); sadrži evanđelje po danima. Drugo izdanje V. N. Ščepkina (1903). — Suprasalski Zbornik, nazvan tako po manastiru Supraslu (kod Bjelostoka), sadrži žitija svetaca (Mineju za mjesec mart), poučenja Ivana Zlatousta, slova patrijarha Fotija, arhiepiskopa Epifanija. Drugo izdanje S. Severjanova (1904).

To su najveći i najznatiji S. spomenici, iz kojih se crpe građa za jezični sastav S. J.; ali ima u kasnijim prijepisima različnih tekstova, koji daju dragocjenu rječničku građu S. J. Ovi spomenici nisu datirani; većinom su iz prve polovine 11 vijeka, ali se u njima nejednako sačuvao stari jezik. Međutim imamo i jedan datirani spomenik S. To je Samuilov nadgrobni natpis od 993 (isp. Jagićev Arhiv, XXI., 543 i dalje).

S. J. je ne samo od velikog značaja za teorijsko proučavanje svih slovenskih jezika, nego je njegov značaj bio vrlo veliki za razvijanje prvog književnog jezika kod Srba i Hrvata, Bugara i Rusa, jer je S. J. postao njihov prvi književni jezik (v. Književni jezik srpskohrvatski). U toku vremena on je zamijenjen kod njih narodnim jezikom, ali je u crkvi ostao do danas u upotrebi i kod Rusa, i kod Srba, i Bugara (u izgovoru ruskocrkvenom), a donekle i kod Hrvata. Njegovi uticaji neobično su jaki u ruskom književnom jeziku, bugarskom, a znatno slabiji u srpskohrvatskom.

L i t e r a t u r a: v. kod V. Jagića, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache (1913). Najvažnije gramatike: A. Leskien, Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache (5 izdanje 1910), Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache (1909); V. Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik (2 izdanje 1912); S. Kuljbakin, Starocrkveni slovenski jezik (3 izdanje 1917).

Rječnik: Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum (1862—1865).
A. Belić.

STAŠKA EPARHIJA, slovenska crkvena oblast u Tesaliji. Neko vrijeme bila je u sastavu ohridske arhiepiskopije. Stag je mjesto u srednjoj Tesaliji, na rijeci Salamvriji (stari Penej), sjeverozapadno od Trikala, na podnožju meteorskih planina. Sada se zove Stag-Kalabak. Po povelji cara Vasilija II. od 1018 bila je to mala eparhija s pravom na 12 klirika i isto toliko parika. Ona je uskoro spojena sa susjednom tesalskom eparhijom pod mitropolitom Larise. *R. G.*

STATISTIKA. Za teritoriju, iz koje je danas, na osnovu međunarodnih ugovora o miru, sastavljena kraljevina SHS, postojala su prije svršetka Svjetskog Rata (1918) ova statistička nadleštva: Za sjevernu Srbiju Uprava državne statistike kraljevine Srbije u Beogradu, za Hrvatsku i Slavoniju Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, za Bosnu i Hercegovinu Statistički odsjek zemaljske vlade u Sarajevu, dakle u trima statističkim središtima, koja su i danas u našoj državi. Ostale pokrajine imale su svoja statistička središta izvan današnje države ili ih uopće nisu imala. U području nekadašnje Madžarske, a sada, po Trijanonskom ugovoru, u Prekmurju, Međumurju i Vojvodini, vršio je statističke poslove Kraljevski ugarski središnji statistički ured u Budimpešti, a u području nekadanje Austrije, čiji su dijelovi po St. Germainskom i Rapalskom ugovoru pripali našoj državi, zatim u Sloveniji, Dalmaciji, otoku Krku i općini Kastvu, vodila je brigu o S. Carsko kraljevska statistička centralna komisija u Beču. U Makedoniji i Crnoj Gori zvanična se S. nije sistematski ili se nije nikako vodila.

Svaki pojedini od gore istaknutih 5 dijelova imao je svoj razvitak, kako na polju zvanične, tako i na polju naučne S.

U kraljevini Srbiji, kao u svim drugim državama, prvi se znakovi S. nalaze u popisivanju naroda, koje je trebalo da služi čisto poreznim i vojničkim svrhama. Koliko se zna, narod je u Srbiji popisivan već 1820, a u kasnijim godinama dosta često, ako i ne redovno (1834, 1841, 1843, 1846, 1850, 1854, 1859, 1863, 1866 i t. d.). Dalje tragove S., već s nekim ekonomsko-upravnim ciljevima, nalazimo 1845, kada je naređeno pojedinim carinarnicama, da ministarstvu financija podnose tromjesečne izvještaje o uvozu i izvozu žive i zaklane stoke. No ti su se podaci prikupljali isključivo za administrativne svrhe, te jednostrano i bez shvaćanja pravih statističkih ciljeva.

Pravilniji i življi statistički rad počeo je 18/4 1862, kada je ekonomsko odjeljenje u ministarstvu financija (ministar Kosta Đukić) pod upravom Vladimira Jakšića počelo izrađivati zasebne statističke preglede. Za ove su se preglede prikupljali podaci s raznih polja, a naročito o poljoprivredi. Time je Jakšić udario srpskoj S. prve temelje, kakvi se traže od države, koja želi i treba da ima istinske poglede na stanje i razvitak naroda. Ovo nastojavanje tadašnje srpske vlade radosno su pozdravili ne samo srpski, nego i strani učenjaci.

Na samostalnije stanovište stavljena je S. u Srbiji 31/8 1864, kad je kod istog ministarstva osnovano zasebno odjeljenje, isključivo i samo za statističke radove. Ovo odjeljenje rukovodilo je S. kroz više od 16 godina, a zakonom od 8/4 1881 postalo je ono Upravom zvanične statistike, koja je 21/12 1882 potpala pod novo ustanovljeno ministarstvo narodne privrede. Na čelo srpske S. došao je (1888) njezin vođa i učitelj Bogoljub Jovanović. Za njegovo je ime vezan preporod srpske S. i njezin procvat. U prvim godinama Jovanovićeve uprave, a njegovom incijativom, donesen je novi zakon od 15/1 1891, kojim je u Beogradu ustanovljeno sasvim zasebno statističko nadleštvo: Uprava državne S. za kraljevinu Srbiju, sa svojim statističkim osobljem i stalnim centralnim statističkim odborom. Uz taj odbor postojali su po tom zakonu u Srbiji, naročito za petogodišnje popise stanovništva i domaće stoke, još i privremeni okružni statistički odbori. Srpska se S. u velikoj mjeri odijelila od čiste uprave i išla je određenijim naučnim smjerom, tako da je za vrijeme Jovanovićeve uprave dostigla svoj vrhunac i ušla (1893) u redove modernih S. Imajući jake veze s drugim statističarima, a naročito s predstavnicima hrvatske S., Dr. F. Vrbanićem i M. Zoričićem, Jo-

vanović je nastojao održati srpsku S. na visini. Najbolji statistički radovi spadaju u to doba, a srpska S. priznata je i od međunarodnog statističkog instituta. Ali teške prilike u Srbiji, sprečavale su dalji razvitak srpske S., i njezin je rad silom prilika sustao (1912). Mnogogodišnji trud na polju S. uništen je. Pa kako se valjana S. izrađuje sitnim, a dugotrajnim naporom, tako se i njezina obnova može provesti tek u izvjesnom vremenu.

Prvo vrijeme poslije ujedinjenja uprava srpske S. povjerena je privremenomu upravitelju Dr. Radoju M. Jovanoviću. Upravi današnjeg statističkog nadleštva u Beogradu, kojoj je na čelu Dr. Dragiša Đurić do 1924, glavna je zadaća sređivanje i iscrpljivanje statističke građe, sabrane posljednjim popisom stanovništva i stoke (1921) u Srbiji, Vojvodini, Crnoj Gori, Dalmaciji i Sloveniji. Uz još neke pripremne radove na polju upravne S. direkcija državne S. vodi još i račun oko reorganizacije državne S., jer već od ranije postoje u Srbiji kod pojedinih ministarstva zasebna statistička odjeljenja, koja služe potrebama u upravi dotičnih ministarstva (poljoprivrede i voda, financija i narodnog zdravlja, pošta i telegrafa, prosvjete i t. d.). Ova statistička odjeljenja prikupljaju podatke neposredno preko svojih organa ili dobivaju statističke podatke posredno, na pr. za Hrvatsku i Slavoniju putem statističkog ureda u Zagrebu.

Od šezdesetih godina prošlog stoljeća pa do početka drugog decenija ovog (1912), publikacije S. su se u Srbiji izdavale marljivo, i nalazile su sve veće priznanje. One se dijele u 5 grupa, prema svom sadržaju i vremenu, iz koga potiču podaci.

1. Državopis Srbije, izdan je 1860 do 1894 (20 sv.). U njemu su publicirani rezultati prvih popisa ljudstva u Srbiji i kretanje stanovništva, dok se osobita pažnja pridavala unutrašnjoj i vanjskoj trgovini i mjesečnim cjenovnicima zemaljskih proizvoda. Ove bi se publikacije mogle s pravom i bolje nazvati: Statistički zbornik ili vjesnik, jer uz statističke preglede sadrže i monografije, koje je tadanji načelnik statističkog odjeljenja kao svoje izvještaje podnosio ministru financija. — 2. Od 1890 izdavana je statistika kraljevine Srbije, u kojoj su publicirani ovi podaci: Popisi stanovništva 1890—1900 (5 sv.), Kretanje stanovništva 1888 do 1908 (6 sv.), Javna nastava 1889—1890. Krivično suđenje 1888—1895 (2 sv.), Građansko suđenje 1888—1900 (2 sv.), Općinski prihodi i izdaci 1888—1895 (2 sv.), Popis domaće stoke 1890—1900 (3 sv.), Statistika zemljoradnje 1889—1903 (7 sv.). — 3. Istovremeno su izlazile i publikacije, koje ne idu u red ovih pod 2., a pod naslovom: Prilozi za S. kraljevine Srbije. To su: Crkvena i manastirska imovina 1895; S. panađura 1889—1900 (2 sv.), S. štete od grada 1889—1905 (2 sv.), S. javnih gradnja 1891—1895, Požari i paljevine 1889 do 1895. — 4. Statistički Godišnjak kraljevine Srbije za 1893—1905 (9 sv.). Godišnjak nije postigao željenog cilja, ali je potpuno odgovorio potrebama svoga vremena i stajao je na visini tadanje opće statističke literature. Ovamo spada i Godišnjak rudarskog odjeljenja ministarstva narodne privrede 1892. — 5. Druge statističke publikacije su: Prethodni rezultati popisa stanovništva i stoke 1890—1910 (7 sv.), S. cijena poljoprivrednih proizvoda 1890—1910 (4 sv.).

Mnoge od ovih publikacija imaju predgovore i naročite stručne rasprave, a neke od njih iznose i statističke dijagrame i kartograme, za što sve pripada zasluga Jakšiću i Jovanoviću. Glavna djela srpske statističke literature su: M. Veselinović, S. srpskih škola u turskom carsvu, i S. bugarskih škola u Turskoj (1893); St. Grujić, S. država Balkanskog Poluostrva; Z. Popović, S. nastave 1891/92 do 1894; Bogoljub Milošević, Kretanje izvanjske trgovine Srbije 1894 do 1903 i 1906—1912, O razvoju naše trgovine 1842—1903, i Naša trgovinska S.

U području Hrvatske i Slavonije vezan je onaj prvi čisto administrativno-statistički rad sve do polovine 19 vijeka za stranu upravu. To je t. zv. predstatističko doba u Hrvatskoj i Slavoniji, iz koga nema nikakvih zasebnih radova, koji bi sadržavali naročite podatke za to područje. Podaci, prikupljeni u Hrvatskoj i Slavoniji, publicirani su zajedno s austrijskim podacima. To su popisi žiteljstva od od 1785, 1805, sve do 1850.

Od polovine 19 vijeka dalje vođena je službena S. u Hrvatskoj i Slavo-

niji nešto modernije, osobito otkad je osnovano ravnateljstvo za administrativnu S. u Beču. Kao u drugim državama, S. je u to vrijeme i kod nas dobivala sve više naučni smjer. U tom je smjeru osnovana statistička komisija u Beču (1863), koja je publicirala i veliki dio hrvatskih podataka, dok takvo publiciranje nije 1868 prešlo na ugarski statistički ured u Budimpešti.

No već od 1864 počela se hrvatska S. emancipirati. Rad njezinih osnivača, profesora Dr. Petra Matkovića, a kasnije Dr. Frana Vrbanića, otvorio je za nju novu epohu.

U općem kulturnom poletu (1870 do 1875), a pod jakim uticajem ovih statističkih prvaka, stvorio je sabor, autonomnim zakonom od 18/2 1875 o ustroju ureda i vijeća za zemaljsku S., samostalno statističko nadleštvo za Hrvatsku i Slavoniju (1/8 1875). Vijeće za zemaljsku S., u kome su bili zastupani ugledni stručnjaci, isprva je uvelike pomagalo rad statističkog ureda i uprave, ali s vremenom mu je rad prestao. S početka u ponešto skromnijim granicama, ali odmah stručnjački i na naučnoj podlozi, statistički se ured razvijao postepeno, a pod stalnom i trajnom upravom (1875—1912) prvog svog ravnatelja Milovana Zoričića, koji za hrvatsku S. znači ono, što Bogoljub Jovanović za srpsku. Statistički su se podaci redovno prikupljali i sređivali, a publikacije ureda nizale su se redom. Zakonom 16/2 1895 reorganiziran u svojoj upravi kao kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, dobio je on svoje stalno činovništvo i potrebno statističko-tehničko osoblje, a napokon i posebnu zgradu (1914), dakle sve uslove za samostalan i valjan statistički rad. Na osnovu moderne statističke tehnike (sistem individualnih lista, strojevi i dr.), razvija taj ured živ rad na gotovo svim poljima statističkog istraživanja i socijalnih i ekonomskih prilika. Zoričića su pomagali njegovi zamjenici Dr. Adolfo Mihalić (1887—1892) i Dr. Krunoslav Bobinac (1893—1908) tako, da je hrvatska statistika stekla priznanje u stranom svijetu.

Za njezin napredak od osobitog su značaja bile 1896—1901 sprovedene reforme, koje su hrvatskoj S. dale potpuno naučni smjer. U tome je razdoblju izmijenjen u mnogim granama stari način statističkog snimanja novim metodama (individualni izvidni obrasci) i usavršeno je sređivanje podataka u sasvim modernom pravcu. Temelji sadašnjeg rada osnovani su uglavnom upravo u tom razdoblju, a koliko prilike dopuštaju, on se nastavlja.

Tako se tu danas prikupljaju i sređuju uglavnom svi redovni podaci o stanovništvu, zdravlju, zgradama, poljoprivredi, rudarstvu, industriji, vjeresijstvu, požarima, prosvjeti, pravosuđu i mnogi drugi. Rad hrvatskog statističkog ureda ogleda se u njegovim publikacijama. U jednima od njih saopćavaju se zasebna statistička snimanja, dok druge iznose podatke s raznih područja. U prve spadaju: Popisi žiteljstva 1880—1910 (8 sv.), Mijena žiteljstva 1875—1883 (3 sv.), Rudarska produkcjia 1874 do 1881, Mijena u posjedu i teretima na nekretninama 1865—1879, Ratarska produkcija 1885—1895 (3 sv.), Popis gospodarstva i stoke 1895, Popis stoke 1911, Vjeresijski zavodi 1847—1877, Financijalno gospodarstvo 1872—1876, Kazneno pravosuđe 1863—1876, Građansko pravosuđe 1883—1894. Gotovo sve ove publikacije imaju dosta opsežne rasprave, a gdjekoje iznose također i statističke grafičke slike. U ovu vrstu spada još i periodična publikacija: Glavni izvještaj o stanju usjeva i o gospodarskim prilikama uopće, koji su mjesečno izdavani 1893 do 1917 (15 sv.).

Druga su vrsta publikacije s podacima iz raznih statističkih područja: 1. Statistički ljetopis 1874, Vijesnik 1892 i 1900, koji sadrži isključivo statističke rasprave, Statistički godišnjak (2 sv.: do 1905, 1906—1910). Svakako su najveće statističko djelo ovi Godišnjaci, u kojima se, u tabelarnim pregledima, iskazuju svi iole važniji statistički rezultati, i to tako, da se u prvoj svesci saopćavaju rezultati i retrospektivni pregledi sa starijim podacima. Rat je spriječio dalje izdavanje tog zamašnog statističkog djela. 2. Statistički atlas 1875 do 1895. To je čisto statističko-grafički rad, sa 135 kartograma i dijagrama, spremljen povodom četrdesetogodišnjice statističkog ureda. 3. Političko i sudbeno razdjeljenje i repertorij prebivališta kraljevine Hrvatske i Slavonije (6 sv.: 1877—1913),

a 1922 isto i za Međumurje, Krk i Kastav.

Po zakonu od 29/4 1907 ured vodi stalnu službenu maticu o nazivu općina i prebivališta, u čemu ga kod ustanovljivanja ovog nazivlja pomaže naročito povjerenstvo stručnjaka.

U Literaturi, osim onog, što je posebno pisao Zoričić, Vrbanić i Matković v. Balaško: Razvitak kulture pšenice ozime i kukuruza 1886—1898; K. Bobinac, Vjenčanja, porod i pomor po narodnostima 1897—1898; M. Kreser, Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini, Prilog teoriji statističkih zakona, Gustoća žiteljstva u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, Statistika ratarske produkcije i pitanje naše prehrane i Pravni temelji upravne statistike; R. Signjar: Statistika građanskoga pravosuđa 1883 do 1894, Poslovanje sudova u Hrvatskoj i Slavoniji 1883—1894, Marvinski sajmovi 1898, Konačni rezultati popisa žiteljstva 1910, i Kongres međunarodnog statističkog instituta u Beču 1913.

U Bosni i Hercegovini pod turskom upravom proveden je popis stanovništva 1875. Austrijska vlast nastavila je popisivanje stanovnika 1879 i 1885. Početkom 1894 osnovan je kod zemaljske vlade u Sarajevu poseban statistički odsjek, koji nije samo provodio popis stanovništva (1895 i 1910), nego je i izvodio, po uzoru drugih državnih statistika, statistička snimanja u raznim granama državne uprave, naročito trgovačku statistiku. Bosansku je S. osnovao poznati stručnjak Dr. Ferdinand Schmid (kasnije profesor u Innsbrucku i Leipzigu), a naslijedio ga je Ivan Strauss, do 1913). Sadanja uprava (Dr. M. Birković) produžuje u započetom pravcu.

Statističke publikacije za Bosnu i Hercegovinu su: Rezultati popisa žiteljstva 1895 do 1910 (4 sv.), Javno zdravstvo 1878—1901, Poljoprivreda 1899, Popis stoke 1895 i 1910 (2 sv.), Veterinarstvo 1879—1898, Glavni rezultati izvanjskog prometa 1899—1914 (17 sv.), Izvještaj o upravi 1896—1916 (10 sv.), M. Birković, Popis žiteljstva u Bosni i Hercegovini 1910 i Popis stoke u Bosni i Hercegovini 1910.

Podaci iz područja Prekomurja, Međumurja i Vojvodine za doba do 1918 nalaze se poglavito u Magyar statisztikai Közlemények 1891—1918 (82 sveske) i u Magyar statisztikai évkönyv 1893—1918 (25 svezaka), a iz područja Slovenije, Krka i Kastva naročito u Österreichische Statistik 1880 do 1915 (111 svezaka). Iako u geografskom pogledu nepotpune, ove publikacije su glavni izvori za te krajeve u predratno doba, a sadrže vrlo opsežan predmetni detalj.

Prije Svjetskoga Rata uprava zvanične statistike u Beogradu potpadala je pod ministarstvo narodne privrede, uprava zagrebačke S. pod predsjedništvo hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade u Zagrebu, a ona u Sarajevu neposredno pod zemaljskog poglavara. Sada sva ova nadleštva spadaju u resor ministarstva socijalne politike.

Direkcija državne statistike u Beogradu ima da prema zamišljenoj osnovi izvodi koncentraciju statističkog rada u državi, naročito onoga, koji je sada podijeljen po ministarskim statističkim odsjecima. Statistička nadleštva u Zagrebu i Sarajevu, osobito ono prvo, provode veliki dio S. još i za ove odsjeke, a sva tri rade u cilju potreba opće državne S. Ona su, s novo ustanovljenim (1920) Statističkim odjelkom za Sloveniju u Ljubljani, provela prvu veliku statističku operaciju u našoj državi, a to je Popis stanovništva i stoke od 31/1 1921. Prvi radovi sređivanja ove građe dovršeni su 1923, a dalji se nastavljaju na njenom detaljnom iscrpljivanju.

Iz naše najnovije S. važnije su publikacije: Prethodni rezultati popisa stanovništva i stoke od 31/1 1921 u kraljevini SHS, Prethodni rezultati popisa žiteljstva i stoke od 31/1 1921 u Hrvatskoj i Slavoniji, Obrađena zemlja i žetveni prinos 1920—1922 (2 sv.), Glasnik ministarstva narodnog zdravlja, Godišnjak o radu ministarstva socijalne politike 1918—1921 (2 sv.), Statistika spoljne trgovine 1920—1925 (6 sv.), Izvještaj inspekcije rada 1920.

R. Signjar.

STATISTIKA MEDICINSKA se u našoj zemlji prikuplja i sređuje u Centralnom Higijenskom Institutu ministarstva zdravlja i u sanitetskom odjeljenju ministarstva vojske i mornarice. Ministarstvo zdravlja nije još publikovalo svoje sređene podatke u potpunosti, već djelimično. Po podacima za 1922 u pojedinim našim pokrajinama i većim gradovima rađanje i

umiranje izgleda ovako (v. prvu tabelu na sledećoj strani).

Priraštaj stanovništva kod naše rase, mahom zemljoradničke, znatan je, i veći nego u zapadnoj Evropi. Taj priraštaj ne dolazi zbog smanjenog umiranja, kao u Evropi, već zbog većeg rađanja. Ovo se najbolje vidi iz uporednih brojeva. 1904 na 100.000 stanovnika bilo je:

	Rođeno	Umrlo	Priraštaja
U Holandiji	314	159	154
„ Danskoj	292	196	150
„ Njemačkoj	280	163	145
„ Engleskoj	280	190	117
„ Francuskoj	209	211	15
„ Srbiji	398	211	187

U bivšoj kraljevini Srbiji na 1.000 stanovnika bilo je:

Umrlih od zaraznih bolesti	Od ukupnog broja sviju umrlih za godinu
1892	33·6
1893	29·7
1894	28·0
1895	26·9
1896	27·0
1897	26·5
1898	22·9
1899	24·3
1900	23·3
1901	21·0
1902	22·3
1903	23·5
1904	21·1
1905	24·3
1906	24·1

Ukupan broj umrlih od zaraznih bolesti, prema broju svih umrlih u tim istim godinama, bio je: 35.592 : 74.135, 31.388 : 66.568, 30.916 : 63.766, 30.011 : 62.184, 30.793 : 63.399, 26.078 : 63.237, 21.688 : 55.300, 26.417 : 59.548, 23.236 : 58.034, 19.132 : 53.274, 22.656 : 57.439, 25.822 : 60.494, 20.766 : 56.330, 25.388 : 65.276, 28.283 : 65.851.

U SHS kretanje osam najvažnijih zaraznih bolesti, prema publikovanim zvaničnim podacima vidi se iz ovog pregleda (v. drugu tabelu na sledećoj strani).

Morbiditet, mortalitet i letalitet od ovih istih zaraznih bolesti vidi se iz ovog pregleda:

Godine	Oboljelo	Umrlo	Morbiditet od 100.000	Mortalitet na 100.000	Letalitet na 100 oboljelih
1919	55.686	7.339	461·17	62·52	12·44
1920	44.913	3.795	373·65	42·88	11·24
1921	64.291	7.335	528·72	60·35	11·30
1922	32.832	5.591	267·82	44·45	15·01
1923	40.503	5.578	318·23	45·05	13·76
1924	46.218	3.795	369·56	30·34	8·21
1925	31.808	2.995	251·74	23·25	9·56
1926	22.513	1.220	176·51	16·61	6·41

S. M. u vojsci je publikovana 1926 za doba 1920—1926 u knjizi pod naslovom: Vojno-Sanitetski Statistički Godišnjak. Po tim podacima u našoj vojsci bolovalo je i umrlo ukupno od svih zaraznih bolesti, i to:

1926 bolovalo ukupno 20.349, od njih umrlo 371
1927 „ „ 18.641, „ „ „ 390

Mortalitet u našoj vojsci na 1.000 vojnika, uporeden sa stranim vojskama, izgleda ovako:

	U francuskoj vojsci	U čehoslov. vojsci	U grčkoj vojsci	U našoj vojsci
1922	2·3	4·1	50·6	6·9
1923	2·9	3·4	20·6	9·8
1924	3·6	3·0	10·7	5·7
1925			6·0	

Sposobnost za vojničku službu našeg naroda je:

Godine	Rekrutovano po spiskovima	Pregledano od rekrutne komisije	Nepregledano	Rezultat: sposobnih	Rezultat: ograničeno sposobnih	Rezultat: privremeno nesposobnih	Rezultat: stalno nesposobnih	Rezultat: za superrevizionu komis.	Procenat na %: sposobnih	Procenat na %: ograničeno sposobnih	Procenat na %: privremeno nesposobnih	Procenat na %: stalno nesposobnih	Procenat na %: za superrevizionu komis.	Procenat na %: smrtnost za 21 godinu
1921	129.028	113.083	15.945	85.581	3.366	18.725	5.411	—	75·68	2·97	16·56	4·79	—	32·94
1922	138.710	125.083	13.627	85.437	4.730	29.080	5.836	—	68·30	3·79	23·24	4·67	—	34·68
1923	134.760	119.484	15.276	83.633	4.041	26.524	5.105	181	70·00	3·38	22·19	4·26	0·15	37·45
1924	141.981	127.159	14.822	85.105	4.894	32.047	4.946	167	66·93	3·85	25·20	3·88	0·13	33·54
1925	141.068	126.744	14.324	81.718	3.073	36.484	5.243	226	64·47	2·41	28·78	4·13	0·17	32·60
1926	149.088	131.256	17.832	79.345	3.199	42.083	6.324	305	60·45	2·44	32·06	4·82	0·23	32·76
1927	147.619	128.914	18.705	77.487	3.320	42.165	5.739	203	60·11	2·57	32·70	4·45	0·16	31·50

Redni broj	Naziv mjesta	Broj stanovnika u 1921 g. M.	Ž.	Svega	Umrlo M.	Mort.	Ž.	Mort.	Svega	Mort.	Rođeno M.	Natal.	Ž.	Natal.	Svega	Natal.	Umrlo do 1 godine M.	Mort.	Ž.	Mort.	Svega	Mor. na 100 rod.
1	Sjeverna Srbija	1,273.167	1,381.911	2,655.078	25.519	20·-	25.232	18·3	50.751	19·1	51.059	40·1	47.380	34·3	98.439	37·1	6.071	11·9	4.692	9·9	10.763	10·9
2	Južna Srbija	734.164	740.396	1,474.560	9.860	13·6	9.387	12·7	19.247	13·7	18.120	24·7	16.454	22·2	34.574	23·4	2.219	12·2	1.787	10·9	4.006	11·6
3	Crna Gora	99.622	100.235	199.857	1.210	12·1	1.047	10·4	2.257	11·3	2.953	29·6	2.664	22·6	5.617	28·1	327	11·1	251	9·4	578	10·3
4	Bosna i Herceg.	965.894	924.035	1,889.929	25.157	26·-	20.364	22·-	45.521	24·1	39.632	41·-	35.331	38·2	74.963	39·7	5.688	14·4	4.573	12·9	10.261	13·7
5	Dalmacija	309.012	312.417	621.429																		
6	Hrvat. i Slavonija	1,334.543	1,405.050	2,739.593	34.790	26·1	31.619	22·6	66·409	24·2	45.706	34·2	42.566	30·3	88.272	32·2	11.102	24·3	8.546	20·1	19.648	22·3
7	Slovenija	503.645	552.819	1,056.464	—	—	—	—	20.437	19·3	—	—	—	—	32.303	30·6	—	—	—	—	6.275	19·6
8	Banat i Bačka	673.500	706.913	1,380.413	16.458	24·4	15.107	21·4	31.565	22·9	20.216	30·-	18.956	26·8	39.172	28·4	5.201	25·7	4.271	22·5	9.472	24·2
1	Beograd	61.393	50.347	111.740	1.457	23·7	1.113	22·1	2.570	23·-	1.526	24·9	1.466	29·1	2.992	26·8	258	16·9	224	15·-	482	16·1
2	Zagreb	54.699	53.639	108.338	1.507	27·6	1.134	21·1	2.641	24·4	1.151	21·-	1.088	20·3	2.239	20·7	325	28·2	245	22·5	570	25·5
3	Ljubljana	26.412	26.894	53.306	—	—	—	—	1.213	22·8	—	—	—	—	1.555	29·2	—	—	—	—	176	11·3
4	Sarajevo	35.823	30.494	66.317	922	25·7	717	23·5	1.639	24·7	1.007	28·1	982	32·2	1.989	30·-	180	17·9	140	14·3	320	16·1
5	Novi Sad	19.216	19.931	39.147	444	23·1	348	17·5	792	20·2	479	24·9	453	22·7	932	23·8	93	19·4	72	15·9	165	17·7
6	Subotica	50.102	51.755	101.857	1.107	22·1	975	18·8	2.082	20·4	1.124	22·4	1·131	21·9	2.255	22·1	391	34·8	328	29·-	719	31·9
7	Skoplje	21.555	19.511	41.066	264	12·2	217	11·1	481	11·7	433	20·1	418	21·4	851	20·7	86	19·9	83	19·9	169	19·9
8	Sombor	15.107	16.225	31.332	383	25·4	324	20·-	707	2·6	393	26·-	366	22·6	759	24·2	113	28·8	72	19·7	185	24·4

Godina	1919		1920		1921		1922		1923		1924		1925		1926		Ukupno	
Broj stanovnika	11,897.150		12,017 323		12,137.496		12,258.870		12,381.458		12,505.272		12,630.324		12,750.627			
	Bolovalo	Umrlo	Bolovalo	Umrlo	Bolovalo	Umrlo	Bolovalo	Umrlo	Bolovalo	Umrlo	Bolovalo	Umrlo	Bolovalo	Umrlo	Bolovalo	Umrlo	Bolovalo	Umrlo
Variola vera	5.728	1.100	4.156	941	2.119	483	728	165	1.042	198	330	64	14	3	4	2	13.971	2.956
Ty. exanthemat.	12.198	1.499	1.582	188	1.054	133	232	26	351	49	319	22	388	53	199	15	16.323	1.985
Ty. recurrens	1.008	62	23	—	69	4	21	6	13	—	15	—	15	—	1	—	1.165	72
Ty. abd. Paratyphus	3.969	579	3.851	444	4.617	614	3.906	504	3.549	493	6.403	714	4.209	498	3.977	450	34.350	4.296
Dysenteria	17.532	3.100	11.118	1.906	13.279	2.392	2.878	371	3.977	637	3.084	344	1.311	153	1.280	135	54.450	9.141
Scarlatina	1.521	224	4.940	882	15.221	2.771	18.048	3.997	16.521	3.669	9.777	2.027	8.743	1.788	5.927	1.054	80.698	16.412
Morbilli	12.774	649	17.331	495	25.265	589	5.084	203	13.087	219	24.655	342	15.668	263	9.249	112	123.013	2.872
Diphtheria	1.406	126	1.912	298	2.667	349	1.932	290	1.963	313	1.635	282	1.560	237	1.876	333	14.953	2.228
Svega . . .	55.686	7.339	44.913	5.154	64.291	7.335	32.832	5.562	40.503	5.578	46.218	3.795	31.808	2.995	22.512	2.120	316.251	37.758

Iz vojske je otpušteno kućama:

1924 kao privr. nesposobno	6.812	vojnika
1925 „ „ „	8.940	„
1926 „ „ „	11.654	„
1927 „ „ „	13.715	„
1924 kao stalno nespos.	2.657	vojnika
1925 „ „ „	2.926	„
1926 „ „ „	3.882	„
1927 „ „ „	3.863	„

Statističke podatke o tuberkulozi i trahomu vidi pod tim riječima.

Literatura: Glasnici Ministarstva Narodnog Zdravlja; Vojno-Sanitetski Godišnjak za 1926.

V. Stanojevć.

STAVANJ, planina u Crnoj Gori, između rijeka Morače-Sjevernice-Trebješice-Kruševačkog Potoka, oko 17 km južno-jugozapadno od Kolašina. S ima oblik kraske visoravni, čiji se visovi dižu do 1.200 m. Cio ovaj kraj vrlo je siromašan vodom, i gotovo je potpuno gol i stjenovit. S. pripada srednjemu dijelu Moračkog Gradišta. Njegovim istočnim krajem prolazi cesta Kolašin i Andrijevica—Mateševo—Bioče—Podgorica.

P. V.

STAVNICA. V. Stavnja.

STAVNJA (STAVNJICA), rječica u Bosni, desni pritok Bosne. Izvire iz vrela na južnoj strani Oble Glave (1.209 m), jugozapadno od sela Javornika, 2 km sjeverno-sjeveroistočno od Vareša. Odmah na izvorištu pojača se pritokom Ponikvom. Na cijelom toku teče prema jugu-jugozapadu, kroz stjenovitu, klisurastu dolinu, a u Bosnu utiče sjeverozapadno od željezničke stanice Podlugovi. Zbog okolnih visokih brijegova i duboko usječene a uske doline, S. nema ni jedan veliki pritok. Važniji su: Žalja, Mali Potok i Ponikva s lijeve strane, a s desne potok Labukvić. Dužina S. toka je 32·4 km, površina poriječja 176·8 km², a pad oko 13·6 m/km. Na svome toku S. goni preko 20 mlinova. *P. V.*

STAVOR, kraska visoravan u Crnoj Gori, oko 11 km sjeverno-sjeveroistočno od Cetinja, a jugozapadno od Danilovgrada. Na njoj su najistaknutiji visovi: Stavor (1.239 m), Planinik (1.252 m) i Pješevac (1.212 m). S. je vrlo siromašan vodom, te nema vegetacije, nego je potpuno gol. U okolini nema većih naselja, ni građenih puteva. *P. V.*

STAVROPIGIJA, manastir ili parohijska crkva, izuzeta ispod jurisdikcije nadležnog eparhijskog episkopa, i potčinjena direktno patrijarhu ili arhiepiskopu, na osnovu naročitog običajnog stavropigijskog prava pravoslavne crkve. Po Justinijanovom zakonodavstvu manastir, crkva ili molitveni dom uopće, mogli su biti podignuti samo s odobrenjem nadležnog episkopa, koji je obično izlazio na lice mjesta, očitao molitvu i ukopao križ tamo gdje se imala podići crkva. Kasnije se tokom vijekova razvio u bizantinskoj, pa i u ostalim pravoslavnim crkvama, običaj, da pojedini crkveni ktitori, a naročito vladaoci i bogata vlastela, obiđu mjesnog episkopa i pozovu patrijarha, da im blagoslovi temelj i da postavi križ na mjestu, gdje će se podići njihova zadužbina. Patrijarh je za tu uslugu dobio direktno sva prava, koja bi imao na toj crkvi mjesni episkop: mjesto episkopa spominjano je njegovo ime pri bogosluženju, on je proizvodio izabrane igumane i rukopolagao svećenike i đakone, pa je primao i sve prihode ne samo od te crkve, nego i od svih sela, koja su pripadala njenomu vlastelinstvu.

Patrijarsi i arhiepiskopi nisu uvijek sami izlazili, da blagoslove polaganje temelja, već su slali svoj križ (stavros), da se zabode i već su time sticali sva Stavropigijska prava. Nad Stavropigijskim crkvama i manastirima vodio je nadzor naročiti patrijarhov činovnik, veliki sakelarije, a kasnije posebni egzarsi.

U srpskoj su pravoslavnoj crkvi srednjega vijeka gotovo svi veliki manastiri, vladalačke zadužbine, bili izuzeti ispod vlasti eparhijskih episkopa i direktno potčinjeni duhovnoj jurisdikciji arhiepiskopa, kasnije patrijarha. Danas je u tom položaju samo pećski manastir, koji je izuzet ispod vlasti episkopa u Peći i potčinjen direktno patrijarhu u Beogradu. Ima podataka, da su u srpskoj crkvi i parohijski hramovi bili S. Takav je na pr. bio parohijski hram u Budimu kod Pešte za vrijeme t. zv. velike seobe Srba pod patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem, krajem 17 i početkom 18 vijeka.

R. Grujić.

STEAD ALFRED, engleski pisac i političar (1877). Privatno se školovao,

do odlaska na univerzitetski Koledž, u Oxfordu. Radio je sa W. T. Steed-om na Review of Reviews. Mnogo je putovao, naročito po dalekom i bliskom Istoku. Radio je na priznanju modernog Japana, i na utvrđivanju englesko-japanskog saveza. Pomagao je u uspostavljanju diplomatskih odnosa između Velike Britanije i Srbije. Sarađivao je u glavnim listovima. Štampao je knjige o Južnoj Africi, Kini, Japanu, Srbiji. 1907—1911 bio je rumunjski konzul u Londonu. 1912—1913 uređivao je The Review of Reviews. 1909 izdao je knjigu: Servia by the Servians. *Vl. P.*

STEED HENRY WICKHAM, britanski novinar. Učio je ekonomiju, filozofiju i historiju u Jeni, Berlinu i Parizu. 1896 je stupio u uredništvo Times-a, i odmah je postao dopisnik Times-a u Berlinu. Kasnije je bio dopisnik Times-a iz Rima, a 1902—1913 glavni dopisnik za Austro-Ugarsku, sa sjedištem u Beču. 1913 S. je napisao knjigu Habsburška Monarhija, u kojoj je kritički dao sliku austro-ugarske monarhije i njenu politiku prema narodnostima. Za vrijeme Svjetskog Rata S. je bio direktor spoljne politike u Times-u i šef savezničke propagande u Austro-Ugarskoj. S. je bio jedan od pokretača kongresa potlačenih naroda Austro-Ugarske u Rimu 1918. Postavši glavni urednik Times-a, S. je ostao na tome položaju do 1922, kada je istupio iz Times-a i stao na čelo poznatog mjesečnog časopisa The Review of Reviews. Svoje memoare S. je objavio pod naslovom Through thirty years (Kroz trideset godina). Našemu narodu S. je uvijek bio iskren i odan prijatelj. *M. M.*

STEFANEUM je crkveni institut u Srijemskim Karlovcima, u kome oko 40 siromašnih odličnih gimnazista dobivaju besplatno izdržavanje. Temelj S. položio je karlovački mitropolit Stefan Stratimirović, kada je 1797 osnovao Blagodejanije, a patrijarh Lukijan Bogdanović je (— 1913), reorganizirajući tu ustanovu, dao zavodu ime njegovog osnivača. Blagodejanije je bio fond, iz koga se davala besplatno hrana siromašnim gimnazistima i bogoslovima u Srijemskim Karlovcima, sve do osnivanja bogoslovskog seminara (1903). Pošto su tada svi bogoslovi potpuno opskrbljeni, Blagodejanije je ostalo samo za gimnaziste. Patrijarh Lukijan, kada je 1908 stupio na patrijaraški prijesto, odredio je, da u ime blagodejanija, u buduće, siromašni karlovački gimnazisti dobivaju ne samo hranu, nego potpuno izdržavanje u zgradi manastirskog sjemeništa, koja je na taj način pretvorena u S. *R. G.*

STEFANOVIĆ DIMITRIJE DR., profesor univerziteta (31/7 1882, Pašićevo, Bačka). Gimnaziju je svršio u Novom Vrbasu i Novom Sadu, a bogosloviju u Srijemskim Karlovcima i na bogoslovskom fakultetu u Černovcima. Ima čin protoprezvitera stavrofora. 1907—1920 bio je nastavnik karlovačke bogoslovije, 1920—1922 profesor pravoslavnog bogoslovskog fakulteta na univerzitetu u Zagrebu, a 1922 izabran je za redovnog profesora pravoslavnog bogoslovskog fakulteta u Beogradu. Katedra mu je Sveto Pismo Novoga Zavjeta. Glavni su mu radovi: Četiri kanonska jevanđelja (1910), Iz novozavetne isagogike (1912), Uvod u Sv. Pismo Novoga Zaveta (1913), Jevanđelije po Mateju, prevod i tumačenje (1917, 1924²), Sv. Apostola Pavla dve poslanice Solunjanima (1919). Od 1926 uređuje časopis Bogoslovlje, organ pravoslavnog bogoslovskog fakulteta u Beogradu. Pisao je rasprave, članke i kritike u Bogoslovskom Glasniku. *R. G.*

STEFANOVIĆ DUŠAN, divizijski đeneral (16/11 1870, Beograd). Po svršetku 6 razreda realke u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 15/10 1887. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 15/9 1890, za đeneralštabnog kapetana 22/8 1899, za pješadijskog pukovnika 13/1 1913, za đenerala 21/10 1918. — Do 1/10 1892 bio je vodnik u poljskoj artiljeriji, 1892—1894 na višoj školi vojne akademije, 1/7—1/11 1894 vodnik u poljskoj artiljeriji, 1894 do 1896 nastavnik artiljerijske podoficirske škole, 1896—1898 pripravnik za đeneralštabnu struku. 1/11 1898—1/3 1900 bio je pomoćnik načelnika đeneralštaba divizijske oblasti (šumadijske), 1/3—16/7 1900 ordonans oficir komande aktivne vojske i pomoćnik profesora vojne akademije (geografija), 16/7 1900—5/3 1901 načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (dunavske), 5/3 1901 do 19/4 1902 komandant bataljona u pješadiji (17, 2 i 6 puka). 19/4—11/10 1902 bio je načelnik štaba konjičke divi-

zije, 11/10 1902—31/3 1905 šef izvještajnog odsjeka komande aktivne vojske. 18/3 1904—31/3 1905 bio je, pored redovne dužnosti, ađutant Nj. V. Kralja, 31/3 1905—30/9 1906 komandant pješadijskog puka (12 i 11), 30/9 1906—24/3 1907 šef unutrašnjeg odsjeka glavnog đeneralštaba. 29/3 1907—1/10 1908 bio je u 83 pješadijskom puku francuske vojske (u Tuluzi), 8/10 1908 do rata komandant puka u pješadiji (8), 15/8 do 30/12 1913 predsjednik komisije za razgraničenje s Grčkom, 4/1—20/12 1914 ministar vojni, 1/1—1/12 1921 pomoćnik komandanta armije (III. i II.), 1/12 1921—17/1 1924 vojni izaslanik u Grčkoj. Od 17/1 1924 je kancelar kraljevih ordena. — U ratu 1912—1913 bio je komandant pješadijskog puka (8/I.). U ratu 1914—1918 bio je 1914 ministar vojni, 1915—1918 vojni izaslanik i šef vojne misije u Francuskoj. — Osim članaka i rasprava u Ratniku i drugim časopisima napisao je i štampao: Ustrojstvo vojsaka naših suseda (18[illegible]0).
V. Belić.

STEFANOVIĆ JOVAN, knjižar-izdavač (2/10 1868, Požarevac). Osnovao je 1910 u Beogradu knjižaru pod imenom Sveslovenska Knjižarnica. Za vrijeme rata neprijatelji su mu uništili knjižaru kao slovenofilsku. Knjižara je obnovljena 1919. Sadanji su vlasnici M. Stefanović i N. Živković (20/6 1890, Baranda). Knjižara izdaje poglavito djela iz slovenske književnosti (specijalno ruske pisce) i udžbenike za srednje i osnovne škole. Najvažnija su izdanja: Celokupna dela Vojislava J. Ilića, Quo vadis i Biblioteka Albatros. *U. Dž.*

STEFANOVIĆ JOVO DR. (15/2 1855, Kotor — 12/12 1916, Perast). Gimnaziju je učio u Kotoru i Dubrovniku, a pravne nauke u Beču i Grazu (1882). Poslije svršenih nauka stupio je prvo u sudsku struku, a zatim je, iz političkih razloga, istupio iz sudske struke, i postao je bilježnik, prvo u Budvi, a zatim u Kotoru, gdje je od tada stalno boravio. Bio je jedan od osnivača Srpske Bokeške Štedionice u Kotoru. Igrao je vidnu ulogu u političkom i kulturnom životu Srba u Južnoj Dalmaciji. *D. P.*

STEFANOVIĆ MILOŠ, profesor univerziteta (16/10) 1876, Beograd). Gimnaziju i tehničke nauke svršio je u Beogradu, a za vrijeme Svjetskog Rata slušao je 1917/18 na Reale scuola di applicazione per Ingegneri u Rimu predavanja o putevima, mostovima i željeznicama. 1899 stupio je u državnu službu, i od 1/4 1928 je radio u direkciji državnih željeznica, na održavanju, trasiranju i građenju željezničkih pruga. Radio je na trasiranju pruge, Paraćin—Zaječar, trasirao je, a potom i upravljao građenjem pruge Stalać — Kruševac—Kraljevo—Čačak. Učestvovao je, kao ekspert za pitanja željezničkog saobraćaja, na konferenciji u Gènovi (1922). Za vrijeme rata bio je prvo pomoćnik, a zatim šef održavanja željezničkih pruga na vojničkom dijelu u Skoplju i Jagodini, a zatim u saobraćajnom odjeljenju pri vrhovnoj komandi. 1924—1928 bio je na univerzitetu honorarni profesor tehničke matematike i nauke o transportnim sredstvima. Od stručnih radova najvažniji su mu: Ogled o jednoj teškoj šinji kod nas, Veličina pritisaka na planum donjeg stroja. Sarađivao je na raznim stručnim, književnim i političkim listovima.
D. P.

STEFANOVIĆ STEFAN, dramatičar (1807 — 1828). Napisao je, uz pripomoć Jovana Rajića (mlađeg) i L. Lazarevića, dramu o caru Urošu V., koja je štampana u Budimu 1840, a koju je 1864 preštampao u Beogradu Đorđe Stojić, pod natpisom: Smrt Uroša petog. Štampana je i u Srpskom Letopisu 1841. Ovo je djelo predstavljano s velikim uspjehom u Novom Sadu 1825. Predstavljači su bili učenici normalnih škola i gimnazija.
R. O.

STEFANOVIĆ STEFAN - TENKA (maja 1797, Poreč — 2/9 1865, Beograd). 1817 postao je pisar u Poreču, i bio je to do 23/4 1825. Potom je bio starješina Poreča do 23/4 1834, kada je postavljen za savjetnika financija, da pomaže ministru financija Koci Markoviću. 29/3 1835 postavljen je za potpredsjednika, a 28/9 1837 za predsjednika državnog savjeta. 10/5 1838 postao je ministar prosvjete i vrhovni nadzornik karantina, a 14/2 1839 postavljen je za ministra pravde i prosvjete. Imao je titulu general-majora, najvišu koja je tada postojala u Srbiji. U tome zvanju ostao je S. do 14/6 1840. Narodna skupština od 22/7 1840 optužila ga je, da je, s Vučićem, Avramom Petronijevićem, Ilijom Garašaninom, protom Matejom Nenadovićem i dr. velikašima, radio protiv

kneza Mihaila, te je morao napustiti Srbiju i otići u Carigrad. Knez Aleksandar Karađorđević postavio ga je 26/10 1842 za državnog savjetnika. 1844 postao je potpredsjednik, a 1848 predsjednik državnog savjeta. 6/10 1857 zatvoren je, pod optužbom, da je spremao zavjeru za ubijstvo kneza Aleksandra Karađorđevića. U zatvoru je mučen. Osuđen je na smrt, pa pomilovan, i smrtna kazna zamijenjena mu je vječitom robijom. U teškom okovu, lakom odijelu, bez obuće, po hladnom vremenu otjeran je, zajedno s ostalim osuđenicima, u Gurgusovačku kulu (Knjaževac). I tamo su osuđenici bili izloženi mučenju. Pomilovan je na Uskrs 1858, ali je morao živjeti u Turskoj do promjene dinastije, kada se vratio u Srbiju.

L i t e r a t u r a: Milićević, Pomenik; M. Petrović, Finansije i ustanove Obnovljene Srbije; J. Grujić, Zapisi; Kunibert, Drugi Srpski Ustanak; Srpske Novine. *J. Prodanović.*

STEFANOVIĆ SVETISLAV DR., književnik (1/11 1874, Novi Sad). Svršio je gimnaziju u Novom Sadu, a medicinu u Beču, pošto je neko vrijeme u početku učio u Pragu. 1903 postavljen je za općinskog liječnika u Jagodini, a poslije dvije godine u Ćupriji. 1907 do 1908 proveo je u Beču, na usavršavanju na klinikama, a u isto vrijeme učio je englesku i uporednu književnost. Zatim je postavljen u Obrenovcu za sreskog liječnika. 1911 dao je ostavku na državnu službu. Za vrijeme svih ratova bio je vojni liječnik. 1919 došao je za općinskog liječnika u Beograd. Jedno vrijeme u ratu na solunskome frontu, bio je dodijeljen vrhovnoj komandi, radi održavanja veze s engleskim i amerikanskim misijama.

S. je počeo pisati stihove još kao đak u Stražilovu i Delu, zatim u skoro svim književnim časopisima, a sarađivao je i po novinama. Od početka se naročito bavio engleskom književnošću, prevodeći pjesme. Shakespearove drame, i pišući oglede o engleskim piscima. U svoje vrijeme istakao se kao tumač i branilac poslije Laze Kostića. Dosada je zasebno štampao: šest knjiga stihova: Pesme (I. 1903, II. 1904 i III. 1905); iz ovih je sastavio izbor: Sunca i Senke (1912), Strofe i Ritmovi (1919) i Granice (1928). Radovi u Prozi su mu: Skice (1904), Pogledi i pokušaji (1919), Sukobi, drama (1911), Kuća tamnih senki, drama (1927), dvije sveske prijevoda iz engleskih pjesnika (1908 i 1921), prijevod Venčanje neba i pakla od Vilima Bleka (1928). Od Shakespeareovih tragedija preveo je dosad i izdao: Macbeta, Otela, Julija Cezara, Kralja Leara, Hamleta. *V. Petrović.*

STEFANUS (Stephanus; A Stephanis, De Stephanis), teolog (prva polovina 16 vijeka, otok Lopud, kod Dubrovnika — 1582, Temišvar). Njegovo je prezime bilo možda Drakolica ili Drkolica, a možda je Stephanus samo polatinjeno Stjepović. Stupio je u franjevački red i učio je u Parizu, a 1564 je postao stonjski biskup, i kao takav je učestvovao u tridetinskom koncilu, te je neko vrijeme upravljao katoličkim svetinjama u Svetoj Zemlji. Od 1580 obilazio je, kao apostolski vizitator, katoličke krajeve u Turskoj. Na tome je putu i umro. Izdao je 1573 u Mlecima opis Svete Zemlje i svih svečanosti, što se u njoj vrše (Liber de perenni cultu Terrae Sanctae), koji još ima svoju vrijednost, te je po drugi put izdan 1875 u Mlecima. *M. R.*

STEGENŠEK AUGUSTIN DR., historičar umjetnosti (7/7 1875, Sv. Lenart nad Laškim — 26/3 1920, Maribor). Učio je gimnaziju u Celju i Mariboru, gdje je maturirao 1895. Ordiniran je 25/7 1898. 1899—1902 učio je arheologiju u Rimu. 1906 promoviran je u Grazu za doktora filozofije. Bio je profesor crkvene historije, patrologije i historije kršćanske umjetnosti u mariborskoj bogosloviji. 1913 putovao je, zbog svojih arheologijskih studija, u Jerusolim i Palestinu, Ovo je putovanje postalo sudbonosno za njegov budući rad. Bavio se najprije historičkom topografijom Jerusolima. Otuda je prešao preko simbolike nacrta jerusolimskog hrama na biblijsku eksetezu i u mistički alegorizam tumačenja Sv. Pisma. Te, dijelom fantastične studije, potpuno su ga otuđile od njegove prvobitne nauke. Bio je saradnik revija Oriens Christianus, Theologische Revue, Stromateion archaiologikon, Römische Quartalschrift, Kirchenschmuck, Voditelj v bogoslovnih vedah, Časopis za zgodovino in narodopisje i Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege. 1914 osnovao je prvi slove-

načk, samo umjetnosti posvećeni list: Ljubitelj Krščanske Umetnosti, koji je izlazio godinu dana. Njegova su samostalna djela, pored mnogo manjih: Dekanija Gornjegrajska (1905), Konjiška dekanija (1909), Zgodovina križevega pota na Štajerskem (1912, preštampano iz Voditelja). U rukopisu je ostavio Topografiju staroga Jerusolima, gdje je uglavio novo načelo za upotrebu starokršćanskih interesa, i opsežan spis o biblijskoj eksegezi. Taj je spis obilježen već spomenutom nenaučnom fantastikom, koja se javila kod S. krajem njegova života. *F. Stelè.*

STEHARNIK, planina u Sloveniji, između rijeka: Drave-Meže, oko 6·5 km istočno-jugoistočno od Strojne, a 2 km jugozapadno od Spodnjeg Dravograda (na Dravi). S. je visok 1.020 m (Lagoja) i cio je pošumljen. Poglavito je sastavljen od gnajsa, mikašista, a mjestimice se javlja kornit. Južnim i jugoistočnim podnožjem S. prolaze: cesta i željeznička pruga Celovec — Pliberk —Dravograd—Maribor, a sjeveroistočnim: cesta i željeznička pruga Volfsberg—Dravograd. *P. V.*

STEJIĆ JOVAN DR., književnik (1803, Arad — 23/11 1853, Beograd). Osnovnu školu je svršio, a gimnaziju je počeo u mjestu rođenja, pa je nastavio kao Tekelijin pitomac u Segedinu. Potom je učio medicinu, prvo u Pešti, pa u Beču, gdje je 1829 doktorirao. Posljednjih godina njegovih studija pomagao ga je Jevrem Obrenović. 1829 otišao je S. za domaćeg liječnika Jevrema Obrenovića u Šabac. Uskora ga je knez Miloš pozvao k sebi u Kragujevac. 1830 vratio se S. prvo u Valjevo, pa opet u Šabac. Od kraja 1831 S. je bio ponovo u kneževoj službi. S. je u početku uživao, pored Davidovića, knez-Miloševo puno povjerenje, ali je 1832 došlo među njima do sukoba, formalno zbog toga, što su mu zabranili štampanje Sabora istine i pouke — bez jerova. S. je morao da prebjegne u Zemun, gdje je nastavio liječničku praksu. Iz Zemuna je često prelazio u Beograd po liječničkoj dužnosti, čak i u kneževu porodicu, ali se vratio u Srbiju tek 1840, pošto su se prilike bile znatno poboljšale. Tada je S. stupio u službu popečiteljstva vnutrenih djela, kao načelnik saniteta, i on je uopće počeo taj rad u Srbiji. 1845 postavljen je za glavnog sekretara državnog savjeta, na kome je položaju ostao do smrti.

S. prvi pismeni sastav je: Savje od Tjukjuli privjetstvije tezoimenstva (1823), no 1826 je već izdao znatnije djelo: Makroviotika ili nauka o produženiju života čovečeskog. Iste godine štampao je u Beču prvu knjigu svojih Zabava za razum i srce, od kojih je drugi dio izašao 1831, treći, pod naslovom: Sabor istine i nauke, 1832, četvrti, kao Ogledi umne nauke, 1836, i peti: Novi prilog za duševnu zabavu, 1839. 1850 štampao je S., posrbljenu za mladež, Antropologiju ili nauku o čovjeku. S. je napisao još 22 sastava, koje nije zasebno izdao, u Letopisu, Srpskom Narodnom Listu, Magazinu za Hudožestvo i Modu, Golubici i u Glasniku Društva Srpske Slovesnosti.

S. kao književnik nije bio originalan pisac, a još manje umjetnik. On je kao dosljedan Dositejevac nastojao samo da pišući oplemenjuje svoj u kulturi zaostali narod, i da mu pruži nauke za moralnu i tjelesnu higijenu. Stoga je obično prevodio ili posrbljavao. I ono nekoliko priča, što ih je napisao, tendenciozne su, i didaktične, a vjerojatno i po drugim uzorima. Razumije se, da je i S. morao zagaziti u tada najaktualnije pitanje, o jeziku i pravopisu. 1849 napisao je u Glasniku: Jezikoslovne primedbe na predgovor Vuka Stef. Karadžića k prevodu Novog Zavjeta, 1852: Društveni pravopis, sačinio i po zaključenjima Društva Srpske Slovesnosti uredio sadašnji njegov potpredseditelj J. S., a 1853: Predlog za Srbski Rječnik i Srbsku Gramatiku. S. je samo donekle usvojio Vukovu reformu, već kao prosvjetitelj, koji hoće da ga narod razumije, ali je, naročito u pravopisu, stao napola puta.

S. je bio uman, vrijedan i koristan radnik. Osim što je osnovao sanitet u Srbiji, bio je i jedan od osnivača Društva Srpske Slovesnosti, a začeo je i dječju književnost u Beogradu. Njegova ličnost ističe se među prvima, koji su radili na uvođenju srpskog naroda u evropsku civiliziranu zajednicu.

L i t e r a t u r a: Kat. Bogdanović, Jovan Stejić (46 knjiga Matice Srpske, Članci i rasprave, 1914); Pisma

J. Stejića Vuku Karadžiću, s primedbama Đorđa Rajkovića (Javor, 1877, 11); Đorđe Popović, Jovan Stejić, životopis (Skupljeni spisi Jovana Stejića); Dim. Ruvarac, P. Matić i J. Stejić (Brankovo Kolo, 1914).

V. Petrović.

STEKLASA IVAN, historičar (10/10 1846, Prelesje, ljublanska oblast — 25/8 1921, Prelesje). Učio je gimnaziju u Novom Mestu (do 1867), a univerzitet u Grazu, gdje je slušao historičke, geografske i slavističke nauke. Služio je u gimnazijama u Karlovcu, Požegi, Rakovcu i od 1880 u Zagrebu (1895—1907 u realnoj gimnaziji). Pred kraj svoga života živio je u svom rodnom mjestu. — S. je napisao, uglavnom na osnovu građe, koju je skupio Lopašić, monografije o krajiškim zapovjednicima i generalima u Letopisima i Zbornicima Slovenske Matice (Herbart Turjaški, 1889, Andrej Turjaški, 1890, Jošt Josip Turn, 1892, Ivan Lenković 1893, Jurij Lenković, 1895, Ivan Vajkard Turjaški, 1897, Ivan Turjaški, 1898, Herbard H. Turjaški, 1901, Franc Karol Turjaški, 1902, Vid Kisel, 1904, Ivan Josip Herberstein 1907). Napisao je monografije o austrijskim poslanicima na turskom dvoru Žigi Višnjagorskom (1887) i Jožefu Lambertu (1888), Pavlu Ritteru-Vitezoviću (1904), rasprave Druga vojska z Benečani (Zbornik, 1899) i Protestantizem v Istri, v metliški in hrvatski Krajini (Zbornik, 1908). Više rasprava iz hrvatske historije napisao je za Ljubljanski Zvon od 1891 dalje. — S. radovi imaju uglavnom karakter kompilacija, ali su mnogo doprinijeli poznavanju hrvatske historije među Slovencima. Kao knjigu izdao je: Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem (1913).

Literatura: J. Barlè u Nastavnom Vjesniku, 29 (1921), 179.

M. Kos.

STELÈ FRANJO DR., konzervator i historičar umjetnosti (21/2 1886, Tunjice, kod Kamnika). Učio je gimnaziju u Kranju, a univerzitet u Beču, gdje je svršio 1911 institut za austrijsko historičko istraživanje i 1912 postao doktor historije umjetnosti. 1912 stupio je u službu centralne komisije za čuvanje spomenika u Beču. 1913 povjereno mu je vodstvo deželnega konzervatorskega urada za Kranjsko u Ljubljani. Od 1919 S. je konzervator Spomeniškega urada u Ljubljani. 1914—1919 živio je S. kao zarobljenik i dobrovoljac u Sibiru. 1908 do 1911 bio je urednik Zore, lista slovenačkih katoličkih studenata u Beču. U to je doba izdao tri godine Koledarčeka slovenskega katoliškega dijaštva. 1918—1919 bio je član uredništva Jugoslavjanina u Jekaterinburgu na Uralu. 1920 i 1921 bio je urednik književno-umjetničke revije Dom in Svet u Ljubljani, a od 1922 član je uredništva ove revije. Od 1925 S. je i član redakcije naučne revije Čas. S. je pisao mnogo članaka iz historije umjetnosti u Domu in Svetu, u Starinaru, u Zborniku za Umetnostno Zgodovino i drugdje. Samostalne su mu publikacije: Opis zgodovine umetnosti pri Slovencih (1924), Politični okraj Kamnik, umetnosno-topografski opis (1922 do 1928), Ljubljana (1926, zajedno s Drom Krisperom). Uz to je S. pisao i eseje o umjetnosti i ocjene pojava iz područja umjetnosti u spomenutim listovima i u listu Slovenec.

M. Kos.

STENAR, planinski vrh u Sloveniji, blizu granice sa Italijom, oko 4 km sjeverno-sjeverozapadno od Triglava, a 2 km istočno od Razora. Visok je 2.501 m. S. je lijepa i lako pristupačna planina, sjeverno od Aljaževa Doma, sa lijepim izgledom na Triglav i divnu romantičnu alpinsku dolinu Vrata, koja se pruža na sjeveroistok.

P. V.

STENIČNJAK. V. Sjeničak.

STENJEVEC, selo u Hrvatskoj, u oblasti i srezu zagrebačkom, od Zagreba 7 km k zapadu, uz cestu u Podsused; stanica lokalne željeznice Zagreb—Samobor i zajednička postaja zagorske željeznice Zagreb—Čakovec i željeznice Zagreb—Ljubljana. Donji S. leži u ravnici, a Gornji po brežuljcima. S. ima 919 stanovnika u 149 domova, poglavarstvo općine (4.489 stanovnika), rimokatoličku i hrvatsku starokatoličku župu, pučku školu i poštu, državni zavod za umobolne i vlastelinstvo Jankomir. Općini S. pripada i selo Podsused s tvornicom cementa Croatia i sa starim Sused-gradom.

Nedaleko od županske crkve Djeve Marije otkriveno je rimsko groblje, a do same crkve rimski bunar. Sava je negda tekla više lijevo, podno sa-

mih stenjevačkih brežuljaka, tako da je rimska naseobina bila na desnoj obali Save, vjerovatno uz rimsku cestu, što je vodila iz Emone (Ljubljane) u Sisciu (Sisak). Prekopani dio rimskoga groblja (129 grobova s garištima spaljenih mrtvaca), kako se vidi po nađenim predmetima i novcima cara Klaudija I. (42—54) i Hadrijana (117—138), bio je u upotrebi u 1 i u prvoj polovini 2 vijeka po Is. Jedan nađeni novac cara Valentinijana I. (364—375) svjedoči, da se rimsko naselje u S. još i tada držalo, ali grobovi kasnijih stanovnika nisu otkriveni. Još u srednjem vijeku spominje se u S. savska luka, preostala jamačno iz rimskog vremena. Ime rimskog mjesta u S. nije poznato.

Današnje ime dobio je S. po potoku S., što se razvilo od imena Studenec. To se ime (Studencz) prvi put spominje 1209 u povelji kralja Andrije II., kojom je županu Vratislavu i njegovoj braći vratio djedovinu, što su je bili izgubili ratujući za Andriju, dok je još bio hrvatski vojvoda, protiv njegova brata kralja Mirka. Naziv S. (rivulus Stenouch) dolazi prvi put u razvodu, kojim je 1367 zagrebački kaptol odredio međaše susedskog i stenjevačkog posjeda. Stara župna crkva Svih Svetih nalazila se na brežuljku Cirkvišće (215 m), gdje još ima tragova od nje. Od njenih razvalina sagrađena je u 18 vijeku na glavici Pogledu crkvica Sv. Antuna, dok je župa još prije 1334 prenesena u ravnicu. Povelja 1342 jednostavno veli: in campo prope Zagrabiam ecclesia in honore B. Virginis exstitit constituta. Tek u 16 vijeku selo kod crkve počelo se zvati S. (Donji, za razliku od starijeg, Gornjeg S.).

L i t e r a t u r a: Ljud. Ivančan, Iskapanja u rimskom groblju u Stenjevcu (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. III., 1898, 207 do 214); J. Purić, Iskapanja u rimskom groblju u Stenjevcu (Vjesnik, IV., 1900, 172—176); V. Hoffiller, Predmeti iz rimskoga groblja u Stenjevcu (Vjesnik, VII., 163—178); L. Ivančan, Crkva Svih Svetih u Stenjevcu (Vjesnik, VI., 1902, 178—191); B. Gušić, Medvednica (1924, 60).

J. Modestin.

STEPANOVIĆ STEPA, vojvoda (28/2 1856, Kumodraž, Vračarski, Beogradski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u artiljerijsku školu 12/9 1874. Unapređen je za pješadijskog potporučnika 10/12 1876, za đeneralštabnog kapetana 1/1 1891, za pukovnika 6/4 1901, za đenerala 29/6 1907, za vojvodu 20/8 1914. Do 1883 bio je vodnik u pješadiji, s prekidom od 31/9—1/11 1882, kada je bio ađutant bataljona. 1883—1884 bio je ađutant puka u pješadiji, 1884—1886 komandir čete u pješadiji, 1886—1888 pripravnik za đeneralštabnu struku, 1888—1889 ađutant načelnika glavnog đeneralštaba, 1889—1892 vršilac dužnosti načelnika đeneralštaba divizijske oblasti, 1892—1893 komandant bataljona u pješadiji, 1893—1895 načelnik štaba divizijske oblasti, 1895—1896 šef đeneralštabnog odsjeka opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, 1897 do 1898 komandant pješadijskog puka, 1898—1899 vršilac dužnosti načelnika đeneralštabnog odjeljenja komande aktivne vojske, 1899—1900 vršilac dužnosti načelnika opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, 1900—1902 komandant brigade u pješadiji (drinske i timočke). 1902 bio je pomoćnik načelnika štaba komande aktivne vojske, 1902—1903 pomoćnik načelnika glavnog đeneralštaba, 1903 načelnik opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, 1903—1908 komandant divizijske oblasti (šumadijske), 1908 i 1912 ministar vojni, 1909—1912 komandant divizijske oblasti (moravske i dunavske), 1919 komandant armijske oblasti (II.), a od tada je na raspoloženju. 1883—1884 bio je nastavnik vojnog vježbanja u kragujevačkoj gimnaziji. 1897, 1902 i 1903 bio je profesor vojne akademije (Historija ratne vještine).

U ratu 1876 učestvovao je kao pitomac, a od 10/12 kao potporučnik, komandir čete. U ratu 1877—1878 bio je komandant bataljona narodne vojske. U ratu 1885 bio je komandant čete (šumadijska divizija), u ratu 1912 do 1913 bio je komandant II. armije. U ratu 1914—1918 rukovodio je mobilizacijom i koncentracijom cjelokupne srpske vojske, pa je potom bio komandant II. armije, koja je 1914 potukla austro-ugarsku vojsku na Ceru i 1918 probila neprijateljski front na balkanskom bojištu.

Kao urednik službenog Vojnog Lista i Ratnika, napisao je nekoliko članaka. *V. Belić.*

STERIJA-POPOVIĆ JOVAN, književnik (1/1 1806, Vršac — 26/2 1856,

Vršac). S. su tako prozvali po ocu, Grku-Cincarinu, trgovcu. Po materi je bio unuk uglednog srpskog slikara, i pomalo pjesnika, Nikole Neškovića. S. se počeo školovati u mjestu rođenja, tu je svršio nižu gimnaziju, no s prekidanjem, pošto ga je otac silom htio da uvede u trgovinu. Višu gimnaziju učio je u Temišvaru i Pešti, a prava u Kežmarku. Poslije svršenih nauka i položene cenzure, vratio se u Vršac, gdje je prvo predavao latinski jezik u privatnoj gimnaziji, a 1836 je započeo advokatsku praksu. 1840 pozvan je S. u Srbiju, za profesora pravoslovnih nauka pri novoosnovanom liceju u Kragujevcu. Poslije dvije godine postavljen je za načelnika ministarstva prosvjete. Svoj vrijedni, reformatorski rad na tome položaju prekinuo je ostavkom 9/3 1848. Neposredni povod te ostavke i napuštanja Srbije bio je u tadašnjoj žestokoj povici Vučićeve stranke na prekosavske Srbe u Srbiji i u ostavci ministra Alekse Jankovića, a postavljanju novoga, u ličnosti Tenke. S. se poslije toga do smrti zadržao u Vršcu, u potpunoj povučenosti, baveći se isključivo književnošću.

S. je bio vrlo raznovrstan i plodan književnik, izuzetno vrijedan i savjestan javni radnik. Počeo je pisati još đakom, razumije se stihove. 1823 štampao je u Temišvaru spjev: Slezi imiže Bolgarija, naščastie ljeta 1374 zbivšeesja oplakivat, a 1825 objavio je zbirku prevedenih pjesama: Sedmoručni cvjetak, borećim se Grcima, ali ova je ostala u rukopisu. Skoro u isto vrijeme počeo je S. da radi i u prozi, romane i drame. 1828 izdao je, pod uticajem Vidakovićevih romana, historički roman: Boj na Kosovu ili Milan Toplica i Zoraida, a 1827 (odnosno 1828) žalosno pozorište, Nevinost ili Svetislav i Mileva, i junačko pozorište, Miloš Obilić.

No već poslije tridesetih godina, pošto je još 1830 objavio drugi historički roman, Dejan i Damjanka ili padenije bosanskog kraljevstva, i žalosnu igru Naod Simeon ili nesretno supružanstvo, S. je napustio sentimentalnu romantiku, i, pod uticajem stranih satiričara i humorista, stao je na svoje predodređeno tlo, na komediografiju u strogom smislu. Prvo djelo te vrste bilo je: Laža i paralaža, iz 1830, pa 1832 šaljivi roman: Roman bez romana, u kome je ismijevao svoj prvašnji uzor, neobuzdani romantični i sentimentalni roman; zatim su se ređale njegove čuvene lakrdije: Tvrdica ili Kir-Janja (1837), Zla žena (1838), Pokondirena tikva (1838).

Prešavši u Srbiju na visok položaj, a i svijestan svoje misije i odgovornosti, S. je, iako nije prestao pisati i komedije, ostavljao ove u rukopisu (Prevaru za prevaru, Volšebnog magarca, Džandrljivog muža, Sudbinu jednog razuma, Simpatiju i antipatiju ili čudnovata bolest, koja je izgubljena kao i Terancija), a ponovo je počeo da piše tragedije, u smjeru da, s Atanasijem Nikolićem, sastavi nacionalni repertoar za kazališne predstave u Kragujevcu i u Beogradu. Tako su tada napisane: Smrt Stefana Dečanskog, u definitivnoj obradi, Ajduci (1842), Vladislav (1842), Lahan i Skenderbeg. Po odlasku iz Srbije napisao je još: Rodoljupce (1849), Beograd nekad i sad (1853) i još 1847 dva prigodna patriotska komada: Toržestvo Srbije i San Kraljevića Marka. — Književnu karijeru završio je S. u svojoj povučenosti pjesmama, kojima je i počeo. Te svoje lirske, didaktične i epske stihove izdao je 1854, u zbirci Davorije pjesnoslovni proizvodi u izboru. Do pred smrt štampao je S. po savremenim časopisima satirične poučne članke i feljtone pod imenom Milobruke.

Osim beletristike, S. se bavio i pisanjem udžbenika: Kratko matematičko zemljopisanije, Nemačka jezikovka, Latinska etimologija. U Glasniku je objavio članke iz filologije: Razlozi o nazivoslovnim rečma, O srpskim rečma predelnim, Pokušenije smislosrodnog (sinonimnog) rečnika, Reči srpsko-slovenske u vlaškom jeziku, Primedbe pri čitanju srpskih knjiga. — S. je od početka jako volio historiju, crpeći iz Rajića materijal za svoje drame i romane, pa je i sam sastavio nekoliko ogleda iz srpske historije u Sedmici. — Šteta što je svoju autobiografiju izradio samo do 1848.

Pored ovog obilatog književnog rada S. je mnogo i plodonosno radio i kao državni činovnik i društveni pregalac. Još prije prelaska u Srbiju, on je mnogo unaprijedio organiziranje kazališnih družina i njihovoga repertoara. Ali u Srbiji je vršio u istini epohalnu historičku ulogu. Svojom činovničkom spremom, vrijedno-

ćom i savjesnošću, zapravo pedantnošću, S. je služio za ugled prvomu činovničkom kadru mlade kneživine. No i pored administrativnog posla, on je stigao da reformira srpsku nastavu, odnosno da udari temelje momodernomu srpskom školstvu. Prvi srpski zakon o nastavi, Ustrojenije javnog učilištnog ustrojenija (1844), njegovo je lično djelo, kao i sve naredbe o njegovu izvršenju. Zatim, njegov je prijedlog 28/9 1841 za osnivanje Srpske Akademije Nauka, koji je zakonodavac potvrdio izmijenivši samo naziv u Društvo Srpske Slovesnosti. Potreba jedinstvene terminologije, inspirirala je S. da začne to društvo. Isto je tako S. inicijator i ideje o osnivanju Narodnog Muzeja. Pri svim tim zasnivanjima kao i na stvaranju nacionalnog repertoara vrijedan i vjeran saradnik mu je bio do kraja A. Nikolić.

Kao beletrista S. nije bio izvorno originalan. On je bio uglavnom propovjednik srpske prosvijećenosti, te je, i kao pjesnik i kao dramatičar, većim dijelom prenosio strane uzore i, primjenjivajući ih, po njima stvarao srpska književna djela. On je mnogo čitao, naročito latinske klasike, Nijemce i Talijane, a i Shakespearea i Molièra, u početku bar u njemačkim prijevodima, te je prema njihovim tipovima tražio tipove i u našoj historiji i društvu. To ugledanje često je išlo kod S. predaleko, jer je koji put preuzimao čitave fabule i predmete. Ali, u komedijama su mu strani ugledi služili samo kao materijal, kao povod nadahnuća, jer su ga navodili, da zamisli, zapazi i stvori nekoliko neumrlih, živih srpskih tipova, kao što su Kir-Janja, ličnosti u Rodoljupcima i t. d. S. je zato i ostao do danas prvi srpski, klasični komediograf, jer njegove komedije ne žive od duhovitosti, niti od oštroumno nađenih i izvijenih situacija, već se one logično razvijaju iz psihologije onih tipova i karaktera, koje je S. umio sigurno i reljefno da svori. S. je i na bini htio da podučava. Stoga je njegova šala zapravo satira. A stoga je i njegov jedini šaljivi roman više satiričan no humorističan, što vrijedi i za Milobruke.

Po svome prisnom biću racionalist i klasik, S. nije toliko uspio na polju historičke drame. Do shakespearske koncepcije i dikcije nije mogao da se digne, a tadanja pomodna romantika zavela ga je na neprirodnu i lažnu fantastiku i sladunjavu sentimentalnost. Za sve to nedostajalo mu je i vizionarske mašte i zanosnoga lirizma. Međutim, iako nije bio strasne, čak ni dublje ili tanje osječajne prirode, S. je baš u poeziji dao, pored nekoliko komedija, najbolje srpskoj književnosti. On je bio u suštini melankolik i dobro književno obrazovan i, srazmjerno, s izrađenim ukusom, pa je ispjevao nekoliko elegija i pjesama, u prvom redu Spomen na Vidovdan, koje su, ne samo najljepši primjerci srpske, takozvane, objektivne lirike, nego su, u toj vrsti, u svoj jugoslavenskoj poeziji na visokom mjestu. S. je lična nedaća, što je preživio svoje vrijeme, što je svoje fine, intelektualne, odmjerene Davorije pjevao u dane, kada je već mlada romantičarska plejada, na čelu s Brankom, udarila u drukčije žice i osvojila svu omladinu. On je bio zaostao za vremenom i u pogledu jezika i pravopisa, noseći s čašću, ·iako u svoje doba već komičan, nasljedstvo Dositeja i Mušickog. No, poslije pola vijeka, što se romantizam i kod Srba istutnjao i izrodio, dobio je S. u neku ruku direktnog nasljednika u Vojislavu, čiji svečani valovi uzdržane dikcije i one gotovo nesubjektivne lirike nastavljaju i f(r)malno ton S. pseudohegzametara. S. ostaje stožer srpske nacionalne bine, a čini se, da će to biti sve više i više.

L i t e r a t u r a: J. Ristić, Otvoreno pismo g. J. S. Popoviću (Sedmica, 1855, 4); Đorđe Maletić, Jov. Sterija Popović (Podunavka, 1856, 15—16); Jov. Bošković, Spisak neštampanih dela pok. Jov. Sterića Popovića (Vila, 1868, 18); Milan Savić, Iz srpske književnosti, slike i rasprave, Jov. St. Popović (1898); Pavle Popović, Nacionalni repertoar Kraljevskog Srpskog Narodnog Pozorišta (1899); Srpska drama u 19 vijeku (Srpski Književni Glasnik, 1902); Jeremija Živanović, Jov. St. Popović kao dramski pisac. Predgovor Dramatskim Spisima Jov. St. Popovića (Srpska Književna Zadruga, 1902); Slobodan Jovanović, Ocena o prvoj knjizi Dramatskih spisa Jov. St. Popovića (Nova Iskra, 1903, 6), ocena o drugoj knjizi (Nova Iskra, 1904, 10); Drag. Kostić, Rable i Sterija (Delo, 1904, 30); A. Gavrilović, Jov. St. Popović (Godišnjica N.

Čupića, 1905, 24); J. Skerlić, O Rodoljupcima (Odjek, 1905, 30, 36, 42); St. Novaković, Jov. St. Popović (Glas, 1907, 74); Tih. Ostojić, O Jov. St. Popoviću (Letopis, 1907, 26); Prilog biografiji Jov. St. Popovića (Brankovo Kolo, 1907, 44); Drag. Kostić, Književne prvine Jov. St. Popovića (Delo, 1907, 42—43); Jov. St. Popović, O patrijarhu Josifu Rajačiću (Srpski Književni Glasnik, 1911, 27).

V. Petrović.

STERLÈ FRANC, slikar (7/5 1889, Ceknica). Učio je akademiju u Beču. Živi u Ljubljani. S. radi u prvom redu portrete. Glavna su mu djela: Portreti biskupa A. Jeglića, generala R. Meistera, pjesnika J. Stritara, kompozitora Förstera i t. d.

F. S.

STERNEN MATEJ, slikar (20/9 1870, Verd, kod Vrhnike). Učio je obrtničku školu u Gracu (1888—1891), akademiju u Beču (1891—1897), u Münchenu (1898 do 1906) i u Parizu (1908). Radi freske, slike uljem, vješt je restaurator i odličan poznavalac slikarske tehnike. Od 1911 živi u Ljubljani. Od 1911 je restaurator centralne komisije za čuvanje spomenika (poslije ujedinjenja spomeniškog urada). Od 1921 je učitelj crtanja na tehničkom fakultetu u Ljubljani. S. je jedan od glavnih zastupnika slovenačkog impresionizma. Glavna su mu djela: Pokrajine (u Hanovru, Beogradu, Ljubljani), Dama na divanu i Kod toalete (Narodna Galerija u Ljubljani), Japanka, Magdalena, Djevojka pri čitanju (Beograd), portreti, akti, crkvene slike u fresko-tehnici (na pr. u Koroškoj Beli). S. je otkrio i restaurirao stare freske u Žirovnici, kod Sv. Primoža nad Kamnikom, u Muljavi, u Keblju i t. d. Restaurirao je mnogo slika uljem u Sloveniji i Dalmaciji. *F. S.*

STERŽAJ FRANČIŠEK KSAVER, pisac (9/12 1879, Rakek — 7/11 1922, Koprivnik, u Bohinju). Svršio je gimnaziju i teologiju u Ljubljani. Svećenik je od 1903. Služio je kao kapelan u Šentjanžu, Škofjoj Loki, Bohinjskoj Srednjoj Vasi, a od 1908 kao upravnik i župnik na Koprivniku. S. je počeo 1900 objavljivati sitne crtice u Vrtcu, Angelčku i Zori; saradivao je poslije u Dom in Svetu (1901—1906), Mohorjevoj Družbi, Slovencu, i dr. S. je liričar u prozi. U svojim silhuetama pokušao je iscrpsti osjećajnu sadržinu pojedinih prizora iz života i prirode. Štampao je: Konture (11 crtica, Dom in Svet, 1901), Akvareli (6 slièica, Dom in Svet, 1902) i dr. Za Mohorjevu Družbu je napisao pripovijetku: Po njeni krivdi (Slovenske Večernice, 1903, za Gorenjca crticu: Moj Koprivnik in drugo (1911). Pisao je i religiozne spise.

L i t e r a t u r a: Slovenec, 8/11 1922.

I. G.

STESKA VIKTOR, historičar (1/1 1868, Ljubljana). Po svršenoj gimnaziji učio je bogosloviju u Ljubljani. Ordiniran je 23/7 1891. Više godina bio je direktor biskupske kancelarije u Ljubljani, a poslije rata referent za bogoštovlje kod pokrajinske uprave u Ljubljani. Od 1926 je u penziji. S. ima mnogo zasluga kao prosvjetni radnik i marljiv predavač. Za domaću nauku od velike su važnosti njegove rasprave iz domaće historije, naročito iz historije umjetnosti, koje je objavio u Izvjestjima Muzejskega Društva za Kranjsko, u Carnioli, Domu in Svetu, Mladici i drugdje. Kao samostalna publikacija izašla je njegova knjiga: Slovenska umetnost. I. Slikarstvo (1907). *F. S.*

STEVANOVIĆ BORIVOJE, slikar (14/10 1879, Niš). Svršio je nižu gimnaziju i slikarsku školu u Beogradu, a slikarsku akademiju u Münchenu. 1904 postavljen je za nastavnika umjetnosti u Beogradu. Danas je nastavnik u trećoj muškoj gimnaziji. — S. slika najviše pejsaže. On je poznat naročito po svojim manjim slikama iz okoline Beograda. Počeo je kao impresionista, ali se prije nekoliko godina vratio umjetnomu naturalizmu. S. je učestvovao na svim jugoslovenskim izložbama, na Ladinim izložbama kao njen član, a priredio je dosada i nekoliko puta svoje kolektivne izložbe. *V. P.*

STEVANOVIĆ DANILO, političar (7/5 1815, Temišvar — 20/11 1886, Beograd). Bio je isprva na terzijskom zanatu i bavio se trgovinom. 1838 postao je pod knezom Milošem starješina sreza porečko-riječkoga. Od tada pa sve do 1859 služio je u policijskoj struci, u kojoj je 1852 dobio čin okružnoga načelnika. Poslije povratka kneza Miloša postavljen je za člana državnog savjeta, i u tome je položaju ostao do 1875. Tada je postao

predsjednik ministarstva, s portfeljem ministra unutrašnjih poslova. Njegovo ministarstvo, nazvano ministarstvo »pomirljivosti i dobre volje«, bilo je od samoga početka obilježeno kao prelazno, i imalo je zadatak, da stiša duhove, koji su bili suviše razdraženi partijskom borbom između konzervativaca i liberala. To ministarstvo, koje je ostalo na vladi samo nekoliko mjeseca, bilo je znatno po tome, što je ispod ruke počelo potpomagati hercegovački ustanak, i tako učinilo prvi korak na putu, koji je Srbiju doveo do rata s Turskom. Poslije svoga silaska s vlasti, S. je bio na raspoloženju do 1879, kada je stavljen u penziju.

L i t e r a t u r a: Milićević, Pomenik, V., 670. *S. J.*

STEVANOVIĆ DRAGOMIR, izvanredni poslanik i punomoćni ministar u penziji (3/3 1874, Majdan-Pek — 15/12 1927, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Beogradu, a lisans prava u Parizu. 12/2 1900 postavljen je za pisara ministarstva inostranih poslova, i proveo je u njemu sve vrijeme svoga službovanja, osim četiri godine, kad je bio pisar maršalata. Bio je šef političkog odjeljenja, a potom šef presbiroa. 1912 postao je načelnik ministarstva. Početkom 1914 zaključio je u Carigradu, kao punomoćnik srpske vlade, ugovor o miru s Turskom, i stupio je u pregovore s vaseljenskom patrijaršijom. U početku Svjetskog Rata bio je na vojnoj službi u obavještajnom odjeljenju, ali je 1915 vraćen u ministarstvo inostranih djela, a zatim je, u oktobru iste godine, upućen u Pariz, kao savjetnik poslanstva. Potom je bio neko vrijeme komesar za izbjeglice. Bio je više puta otpravnik poslova u Parizu, 1/7 1918 postavljen je za poslanika II. klase u Lisabonu. Kad je poslanstvo ukinuto, S. se vratio u Beograd i vršio je dužnost šefa odjeljenja za štampu. 27/2 1920 dobio je I. klasu, pa je 22/3 iste godine po molbi penzioniran.

S. je radio na književnim i političkim listovima: La Patrie Serbe, Odjeku, Pravdi, Dnevnom Listu, Vardaru. U Trgovinskom Glasniku bio je stalni saradnik za spoljnu politiku. Za vrijeme aneksione krize uređivao je godinu dana nedjeljni list La question serbe. Bio je neko vrijeme dopisnik Novog Vremena, Journal-a, Echo de Paris, Journal de Débats, Courrier d'Orient i dr. Bio je stalni dopisnik Temps-a i Agence des Balkans 1914 i 1915. Napisao je knjigu: Reorganizacija naše diplomatske struke. Preveo je na francuski La Bosnie et l'Herzégovine od D. Vasiljevića, État économique de la Serbie od K. Stojanovića, Pro Macedonia polemiku Rizov-Wendel, Réponse à l'exposé de F. Dudan sur quelques points fondamentaux du droit de l'Italie sur Fiume et l'Adriatique. Na sprski je preveo dramska djela: Admiral, Dva dedeta, Tri musketira, Gospodin Alfons, Silom lekar, zatim: Maćedonsko pitanje od Engélèr, Jedan život od Maupassena, Pier et Tereza od Prevauxa, Uvođenje u finansije od R. Ž. Levia i od Fagea: Uvođenje u filosofiju, Uvođenje u književnost i Veština čitanja. Osim toga preveo je razne kraće pripovijetke i novele. *J. Prodanović.*

STEVANOVIĆ MILOŠ DR., sanitetski potpukovnik (30/11 1873, Vladimirci — 11/2 1915, Niš). Gimnaziju je svršio u Šapcu, a medicinu u Beču 1901. Kao sanitetski oficir služio je u Pasteurovom Zavodu u Nišu. 1904/05 bio je, radi specijaliziranja u bakteriologiji, u Njemačkoj i Francuskoj. Po povratku bio je upravnik Pasteurovog Zavoda u Nišu sve do smrti. Učestvovao je u ratu 1912, kao komandir zavojišta moravske divizije, pa je iz Bitolja vraćen na svoju redovnu dužnost. Početkom 1915 određen je, pored redovne dužnosti, i za upravnika zarazne niške vojne bolnice kod Ćele-Kule. *V. S.*

STEVANOVIĆ PAVLE, sekretar univerziteta (16/9 1886, Rabrovica). Gimnaziju i univerzitet svršio je u Beogradu. 1910 postavljen je za profesora gimnazije u Beogradu. Učestvovao je u ratovima 1912—1917 kao artiljerijski oficir. 1917 postavljen je za šefa Presbiroa u ministarstvu vojnom, a 1918 bio je na radu u jugoslovenskom odsjeku ministarstva inostranih poslova. Od septembra 1918 do januara 1919 vršio je dužnost šefa presbiroa ministarstva inostranih poslova i bio je urednik Srpskih Novina, a u delegaciji za mir član sekcije za štampu. 1919—1926 bio je profesor gimnazije i asistent univerziteta. 1926 postavljen je za srekretara univerziteta. — S. je saradnik

mnogih dnevnih, kulturnih i stručnih časopisa; napisao je velik broj članaka, prikaza i bilježaka, naročito u Slovenskom Jugu, Delu, Srpskom Književnom Glasniku, Srpskim Novinama (na Krfu), Novom Životu i dr. Bio je urednik Novog Života 1920 do 1926. *D. P.*

STIČNA (pogrešno Zatična) selo u Dolenjskoj u Sloveniji. Ima 461 stanovnika. S. je poznato zbog 1136 tu osnovanog cistercitskog samostana, koji je imao mnogo župa u Sloveniji. Taj je samostan bio dugo vremena crkveno središte Kranjske i jedna od najbogatijih i najznatnijih opatija u Sloveniji i imao je velike zasluge za materijalni i duševni napredak zemlje. Josip II. ukinuo je samostan 1784, a 1896 on je opet obnovljen.

Literatura: J. Srebrnič, Stična (1919). *A. M.*

STIH. V. Metrika.

STINICA. V. Jablanac.

STIPAC IVAN, književnik (22/3 1857, Počitelj). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, nižu gimnaziju u Gospiću, a preparandiju u Petrinji. Služio je kao učitelj u raznim mjestima. 1911 postao je školski nadzornik u Gospiću. Pisao je, najviše pod pseudonimom Bogdan Krčmarić, pripovijesti u Vijencu, Balkanu i Hrvatskoj Vili. Zasebno je štampao pripovijetku: Ljubav i zloba (1889), i pučke pjesme: Hrvatski guslar. *A. B-c.*

STIPETIĆ ĐURO, inženjer (9/7 1876, Zagreb). Visoku tehničku školu apsolvirao je u Beču. 1900—1911 služio je kod ratne mornarice, kao brodograđevinski inženjer. Kasnije je postao šef odjeljenja za ratne brodove brodogradilišta u Tržiču (Monfalcone kod Trsta), a 1914—1920 bio tehnički direktor. Izveo je opsežno proširenje i rekonstrukciju brodogradilišta u Tržiču. Poslije rata (1920) postao je profesor za brodogradnju na tehničkom fakultetu univerziteta u Zagrebu. *S. D.*

STIPLOVŠEK FRANC, slikar (12/5 1898, Malinska, na otoku Krku). Svršio je 1917 učiteljsku školu u Gorici i Trstu, i postao je učitelj u okolini Trsta, 1919 u građanskoj školi u Velikovcu u Koruškoj. Tu se počeo baviti slikarstvom. Sada je učitelj u Sloveniji. Na S. je uticao njemački ekspresionizam i umjetnost braće Kralja. Ističe se naročito kao portretista u u tehnici s uljem. Voli primitivizam u boji i kubičnu jasnu formu. S. je i grafičar. Izdao je dvije mape originalnih drvoreza: Stari Maribor. *F. S.*

STIPSIĆ DE TRNOVA (Stipsicz), baron, tajni savjetnik, general konjice (15/8 1755, Šopronj — 16/9 1831, Beč). 1774 stupio je kao kadet u konjičku pukovniju, 1783 postao je pobočnik pukovničkog zapovjednika, te se iste godine osobito istakao kod Beograda. 1789 bio je major. Kao potpukovnik istakao se je u hrabrom i taktičnom vođenju četa u bitci Nerviden 1793, te je dobio viteški red Marije Terezije. 1794 postao je pukovnik, 1797 generalmajor. Učestvovao je u bitci Stockach, te je za uspješno djelovanje postao 1800 podmaršal. 1803 postao je generalni inspektor opskrbe. 1806 dobio je baronstvo. 1807 bio je vojni zapovjednik u Linzu, a 1809 u ratu protiv Francuza u generalštabu nadvojvode Karla. 1810 postao je tajni savjetnik, 1811 zapovjednik u Erdelju, 1813 general konjice i potpredsjednik dvorskog ratnog savjeta, 1830 šef vojne sekcije državnog savjeta u Beču. *V. L.*

STIVAN. V. Sutivan.

STJEPAN I., kralj hrvatski, oko 1030—1058. Mladost je proveo kao talac na dvoru mletačkoga dužda Petra II. Orseola, koji je upotrijebio borbe između sinova Stjepana Držislava: Svetislava, Kresimira i Gojslava, te zavladao dalmatinskim gradovima i otocima (1000). Kresimir III. ugovorio je s mletačkim duždem savez i prijateljstvo, i dao mu sina S. za taoca. S. se u Mlecima oženio duždevom kćeri Hicelom (prije 1008). Vratio se kući poslije izgnanstva porodice Orseola iz Mletaka, da bude očev suregenat (1026). S. je uspio, da zavlada dalmatinskim gradovima s pristajanjem Bizantije, osim Zadra, koji je ostao u mletačkim rukama. *M. P-g.*

STJEPAN II., posljednji hrvatski kralj iz porodice Trpimirovića (1089 do 1091). Petar Kresimir IV., S. stric, bio je ga je odredio za svoga nasljednika, i S. se spominje za njegova života kao hrvatski herceg. Za vrijeme nereda, koji su nastali poslije smrti Petra Kresimira IV., kada se popeo na prijestol Slavac, povukao se S. u

manastir benediktinaca. Poslije smrti Dmitra Zvonimira izabrali su hrvatski velikaši, u sporazumu s dalmatinskim visokim klerom, S. za kralja. S. je bio priznat u cijeloj hrvatskoj državi veoma kratko vrijeme. Umro je u početku 1901. *M. P-g.*

STJEPAN DRŽISLAV, hrvatski kralj 969 — oko 997. Sin je i nasljednik Mihaila Kresimira II. Odbranio je svoju državu od bugarskog cara Samuila i stupio je u tijesne veze s Bizantijom protiv Samuila. Bizantija je predala Držislavu gradove i otoke dalmatinske na čuvanje, priznala mu je kraljevsku titulu i poslala mu kraljevske znake. On je poslije toga po svoj prilici okrunjen od splitskoga nadbiskupa, kao prvi od hrvatskih vladara, za kralja Dalmacije i Hrvatske. Car Vasilije II. imenovao ga je ovom prilikom eparhom, t. j. namjesnikom bizantinskih gradova Dalmacije, i dao mu je naslov patricija. *M. P-g.*

STJEPANEK LADISLAV DR., profesor teorijske fizike na univerzitetu u Zagrebu (7/11 1874, Novi Sad). Svršio je gimnaziju u Slavonskoj Požegi, a slušao je matematiku i fiziku na univerzitetima u Zagrebu, Göttingenu i Berlinu. Položio je doktorat filozofije 1900. 1902 postao je docent, a 1912—1919 bio je univerzitetski učitelj u Zagrebu. Pored toga, bio je učitelj fizike na šumarskoj akademiji i višoj pedagoškoj školi u Zagrebu. Od 1919 je profesor teorijske fizike na univerzitetu u Zagrebu. Radovi, koji se odnose na interpolaciju funkcija, kinematiku i elektricitet, objavljeni su u Radu (knj. 128), Nastavnom Vjesniku (knj. 9 i 10) i Časopisu pro pěstování mathematiky a fiziky (ročn. 37 i 38). Napisao je: Magnet. Schirmwirk. u. elektromagn. Induktion in Eisenamalgam, 1910 (Phys. Zeitschr.). *M. Pop.*

STJEPKO, knez od Bribira i Trogira iz plemena Šubića (1239 — 6/8 1274). Kad je Bela III. (IV.) bježao ispred Tatara na jug, S. mu je naročito pomagao. On je kralja naročito lijepo dočekao i primio u gradu Trogiru, gdje je bio knez. Bela je nazvao Trogir svojim najvjernijim gradom. 1251 izdao je Bela III. S. i njegovim rodacima povelju, kojom im je iznova potvrdio bribirsku župu. Ali zato je S. izgubio kneževsku vlast u Trogiru, jer su je od tada vršili hrvatski banovi. Time su bribirski knezovi opet potisnuti od mora.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubić do 1347 (1897). *M. P-g.*

STO. 1. Planina u istočnoj Srbiji, oko izvorišta Crnajke-Ispasa-Bijele Rijeke, zapadno od planine Deli-Jovana, istočno od Velikog Krša, oko 6 km sjeverno-sjeveroistočno od mjesta Krivelja. Sastavljena je od granita, mjestimice tabličastih škriljevaca i liskunovitih pješčara, na koje stijene naliježe jedar, bjeličast i polukristalast vapnenjak. Od ovoga je sastavljen cio greben S., koji je zupčastog oblika, a oko njega su krševi. Najviši vrh je na sjeverozapadnom kraju (1.189 m). Greben predstavlja ivicu vapnenjačke table, blago nagnute prema jugozapadu, a na suprotnoj strani su odsjeci, često okomiti, naročito prema sjeveru. S. je isproisjecan uzdužnim rasjedima pravca sjeverozapad-jugoistok, za koje su vezane rude bakra oko Krivelja i Bora, dalje na jugu. Pravcem pružanja rasjeda S. se nastavlja u Kosi (804 m), koja se gubi u eruptivnoj oblasti Crnoriječke Kotline. Zbog petrografskog sastava, viši dijelovi S. su potpuno nagi, dok su, na podnožju planine, kupe od nanosa i sipari obrasli šumom. Istočnim krajem S. prolazi cesta Donji Milanovac i Bijela Palanka—Mosna—Crnajka—Zaječar, a drugim stranama i preko planine vode seoski putevi i staze.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Geomorfologija (I., 1924).

2. Planina u istočnoj Srbiji oko izvorišta Rasničke Rijeke (pritoka Nišave) i Murgovice (pritoka Lužnice), 8·5 km jugoistočno od Babušnice, a 17 km južno-jugozapadno od Pirota. Greben mu je sastavljen poglavito od kretacejskih vapnenjaka, ali predstavlja ivicu table, koja je blago nagnuta prema jugoistoku, dok su na zapadnoj i sjevernoj strani odsjeci, češće okomiti, naročito na posljednjoj. Zato se najviši vrh, Kitak, nalazi na sjevernom kraju S., koji je visok 1.357 m. Veći dio S. je nag, stjenovit, krševit, i odlikuje se kraskim pojavama. Pošto je ova planina u Lužnici, zove se i Lužnički S. U njegovoj blizini nema građenih puteva, nego samo seoskih puteva i staza.

3. Planina u Crnoj Gori, jugoistočno od Somine Planine, oko 13 km zapadno-sjeverozapadno od Kolašina, u Gornjoj Morači. Pruža se od sjeverozapada na jugoistok, zaravnjenog je tjemena, po čemu je dobila i ime: visoka je 2.258 m. Na sjeverozapadu od S. diže se slična zaravan Gradište (2.216 m), a na jugoistoku Vučje (1.940 m). S. je sastavljen od trijaskih vapnenjaka, te je vrlo siromašan vodom, stjenovit i potpuno nag. U blizini nema građenih puteva.

P. Vujević.

STOBI (STOBOI), antički grad u Peoniji. Etimologija imena je nesigurna. Beloh misli, da je ime čisto grčko, a Kacarov, da je ilirsko. Protiv oba tumačenja je N. Vulić. K. Oštir objašnjava ime S. kao predindoevropsko, i dovodi ga u vezu s albanskom riječi štep = kuća. S. leže 5 km jugoistočno od željezničke stanice Gradsko, na ušću Crne Rijeke (antičkog Erigona) u Vardar (antički Aksius). Mjesto je danas napušteno i zove se Pustogradsko.

S. su imali odličan komercijalni, a naročiti strateški položaj. Tu su se ukrštala dva važna i stara saobraćajna puta, put kroz Vardarsku Dolinu, koji je išao u pravcu sjever jug, i put, koji se odvajao od Vije Egnacije kod Bitolja i koji je vodio, preko Pletvara, kroz donju dolinu Crne Rijeke, preko S., Bregalnice, Pautalije (Ćustendil) i Sofije k Dunavu. Pored ovog udobnog saobraćajnog položaja dolazi još jedinstveni strateški položaj S. Smješten na niskom, pješčanom hrptu, pada prema sjeveru, unutrašnjosti zemlje, a na jugoistok, prema Crnoj Rijeci, blago se spušta i nadaleko dominira Vardarskom Dolinom. Ovaj odlični strateški položaj S. osjetili su za vrijeme Svjetskog Rata i Francuzi, pa su po antičkim bedemima povukli svoje rovove. Prostor, koji je opkoljen bizantinskim gradskim zidovima, relativno je malen (najveća je dužina 500 m, najveća širina oko 400 m). Pitanje je, da li antički grad nije bio veći, i nije li tu samo bizantinski Castrum. Po najnovijim istraživanjima bio je jedan dio grada i na lijevoj obali Vardara, gdje su konstatirane velike rimske građevine. Na zapadu je bila jedna od starokršćanskih nekropola, na jugoistoku ima još ostataka staroga mosta preko Crne Rijeke.

Zbog važnog položaja S. je rano naseljeno. Prehistorička nalazišta u S. još nisu nađena, pošto iskopavanja još nijesu došla do zdravice. Da je međutim Vardarska Dolina još u neolitsko doba bila naseljena, dokazuju kamene sjekire, keramični ostaci i t. d. iz Rudnika kod Velesa i iz Demirkapije. U historiji se S. javlja tek u makedonsko doba. Filip II. je po svoj prilici bio prvi, koji je (359) na svome pohodu protiv Peonaca prodro do krajeva oko S., ali samo privremeno. Promjenljive borbe Makedonaca s njihovim sjevernim susjedima bile su presudne i za sudbinu S. Oko 270, pod kraljem Antigonom Gonatom, koji je jugozapadno od S. osnovao grad Antigoneju, dospjeli su S. pod Makedoniju. 229 su bili opet izgubljeni, poslije poraza, koji je Dimitrije II. pretrpio od Dardanaca. Definitivno su S. osvojeni tek 217 od Filipa V.; on je potčinio svu zemlju do današnjeg Velesa (Bylazora), koji je on jako utvrdio. Makedonci su primijetili važan položaj S. U borbama s Dardancima S. su igrali važnu ulogu, kao oslonac i etapna stanica. Kada su se Dardanci koristili teškim porazom, koji je Filip pretrpio kod Kinoskefale, te su upali u sjevernu Makedoniju (197) i pokušali, da opet dobiju krajeve, koje su 217 izgubili, Filip je na brzu ruku pokupio 6.000 pješaka i 500 konjanika, iznenada kod S. napao i potukao Dardance. 183 spominju se S. prilikom osnivanja grada Persejis-a u Peoniji. 181 S. su bili vojni logor, kada je Filip pošao protiv Meda u Rodope-Planini. Kada je 168 makedonska kraljevina propala, tražili su Dardanci u Amfipolisu cijelu Peoniju i s njom S. s okolinom za sebe, ali su bili odbijeni. Prilikom podjele Makedonije na četiri samostalne upravne oblasti pod rimskim protektoratom, dospjeli su S., s ostalim dijelovima Peonije, koji su bili zapadno od Axius-a, u treću provinciju, čija je prijestolnica bila Pella. Samo je Pelagonija odvojena od Peonije i dodijeljena 4 provinciji. Dardanci su kao odštetu dobili samo pravo, da kupuju sol u S. Treća provincija im je morala sol tamo dovoziti za određenu, svakako nisku cijenu, što je naravno značilo financijski teret za Makedoniju. Dalja sudbina S. u ono doba nije nam poznata.

Kao i ostali gradovi tako su i S. uživali autonomiju. Očuvali su po svoj prilici i timokratski ustav, koji je Emilije Paulo uveo. Kada je Makedonija (146), poslije uzbune Pseudofilipa-Andriska, kažnjena i pretvorena u rimsku provinciju, to nije za S. bila nikakva važnija promjena. Po činjenici, da je grad pripadao tribusu Emiliji, vidi se, da je ona rano dobila municipalna prava. I pod Rimljanima su se S. razvijali u važan prometni i trgovački centar. Literarne vijesti i natpisi, istina, rijetki su, ali iz fakta, da pod Flavijevcima počinje niz bakrenog lokalnog novca, koji je u S. bio kovan sve do Elagabala, može se zaključiti, da su oni ipak igrali znatnu ulogu u trgovačkom prometu. Iz 119/20 potiče veliki počasni natpis cara Hadrijana, koji se danas nalazi u Sirkovu (8 km od S.). Na kraju principata grad je dobio kolonijalno pravo. Od gradskih kotara (phylai) poznati su nam tri po natpisima u kazalištu: phyle Valeria, phyle Martia i phyle Mercuria. Po imenu Valerije moglo bi se slutiti, da ova podjela potiče tek iz Dioklecijanovog doba. Prilikom podjele Makedonije (386) S. su dodijeljeni drugoj makedonskoj provinciji (Salutaris), čija su prijestolnica oni kasnije postali. Na kraju staroga vijeka u S. je bila vojna posada (lanciarii). Strahote seobe naroda nisu poštedjele ni grad S., koji leži na raskrsnici najkraće veze između Dunava i Soluna. Teoderih Veliki opljačkao je 479 i S., na svome pohodu za Solin sa svojim gotskim četama. Posada je tom prilikom bila pobijena. Veliku štetu nanio je gradu veliki makedonski zemljotres 518. Vjerojatno malo ranije nego što su Goti opljačkali S. živio je tamo Johanes, po svojoj postojbini prozvan Stobaois, pisac jedne zbirke ekscerpta.

Kršćanstvo se rano počelo širiti u S., jer se biskup S. Budius javlja već na nikejskom saboru (325). Car Teodosije I. izdao je 15/6 388, prilikom svoga pohoda protiv Maksima, u S. jedan nov zakon protiv jerezi, a dva dana kasnije drugi, u kome je zabranio svako javno prepiranje o religiji. Iz kraja 5 vijeka potiče velika biskupska bazilika u S., koju je gradio biskup Filip. On se spominjao u velikom natpisu na arhitravu iznad glavnih vrata. U Justinijanovo vrijeme bio je biskup S. pod jurizdikcijom nadbiskupa Justinijane Prime (osnovane 535). Na petom ekumenskom saboru u Carigradu (553), koji je raspravljao o sporu o tri poglavlja, bio je S. biskup Fokas zastupnik biskupa Benenata iz Justinijane Prime.

U srednjem vijeku S. nisu igrali znatnu ulogu. U borbama između Bizantinaca i makedonskih Slovena grad je po svoj prilici često stradao. To se jasno vidi prilikom iskopavanja, naročito kod biskupske bazilike, koja je na kraju krajeva reducirana na jednu bijednu crkvu za nevolju. Profane zgrade iz ove periode sasvim su bijedne građevine, čiji su jedini ukras odlomci antičkih zgrada i veoma primitivna podržavanja antičkih arhitektonskih dijelova. Gradski bedemi, koji su podignuti vjerojatno tek u bizantinsko doba, i koji su jedva 2·40 m široki, još su pružali nešto zaštite, ali do nekog značaja S. nisu više dolazili. 1014 grad se još jednom spominje kao Stypeion. Car Vasilije II., u borbi protiv cara Samuila, zarobio je posadu grada S., i tu je prešao Crnu Rijeku na putu za Solun. To je posljednji sigurni spomen imena S.

U 12—14 vijeku nalazimo kod bizantinskih autora i u srpskim izvorima nekoliko puta mjesto Stobъ, Stumpion, Stobos i t. d., ali se ova mjesta odnose vjerojatno na Stob na Rilu. Grad S. je vjerojatno posljednji put i za svagda porušen i napušten za vrijeme prvih vladalaca iz porodice Nemanjića.

Uspomena na S. nije međutim nikada potpuno iščezla; mjesto se zvalo Pustogradsko. Tek u drugoj polovini 19 vijeka latila se nauka S., i to su, skoro u isto vrijeme, učinili francuski arheolog Léon Heuzey i bečki naučenjak, poznati I. G. von Hahn. Na iskopavanja se za vrijeme Turaka nije moglo misliti. Tek za vrijeme Svjetskog Rata izvršena su prva sistematska iskopavanja na ovome mjestu. Prvo je, bez stručnog vođenja, pronađena i iskopana jedna, vjerojatno manastirska crkva u blizini čifluka Palikure, a poslije su bila otkrivena velika nadgrobna i, djelimice, biskupska bazilika. 1924 počeo je Narodni Muzej u Beogradu s iskopavanjima u S., koja su bila povjerena sadašnjemu profesoru ljubljan-

skog univerziteta, B. Sariji. Iskopavanja su produžena 1925, 1926 i 1927. 1927 je na njima učestvovao i upravnik Narodnog Muzeja, Vlad. R. Petković. Otkriveno je dosada: antičko kazalište (djelimično), jedna komplicirana zgrada (možda thermae, otkopana od Vlad. R. Petkovića), biskupska i nadgrobna bazilika i crkva na mjestu t. zv. Manastirište.

U kazalištu je do sada otkrivena pozornica i jedan veći dio prostora za gledaoce. Odlično je sačuvano. Dimenzije su: cjelokupni prečnik 85 m, prečnik orkestra 30 m. Materijal je bijeli mramor. Zgrada potiče iz 3 vijeka poslije Is.; prema tome je najkasnije poznato antičko kazalište uopće. Pulpituma, mjesta, gdje se igralo, nema. Kazalište je služilo samo za cirkuske igre. Na sjedištima se nalaze imena ljudi, kojima su sjedišta pripadala. Važni su natpisi pojedinih gradskih kotara i svetište Ultrix Augustae. Kad je građena biskupska bazilika, moralo je kazalište biti već u rasulu, jer su pojedini dijelovi iz njega uzidani u crkvi.

Biskupska bazilika, s pripratom i apsidom, dugačka je 53 m, trobridni i dvospratni glavni dio je iznutra 38·80 m dugačak i 29 m širok. U apsidi je grob nepoznatog sveca. Dosada pronađene skulpture veoma su važne s umjetničko-historičkog gledišta. U priprati i u desnom bočnom brodu su mozajici. Crkva je sagrađena u 5 vijeku od biskupa Filipa; kasnije je reducirana samo na srednji brod. Nadgrobna bazilika se nalazi zapadno od grada, na nekropoli. Za vrijeme Svjetskog Rata otkrivena je tu trobrodna, jednospratna bazilika elenističkog tipa. Dužina s pripratom je 29 m, širina 17·20 m. Potiče vjerojatno također iz 5 vijeka. Crkva na mjestu t. zv. Manastirište je trobrodna, s osmokutnim baptisterijem i s mnogobrojnim aneksima. Tip je elenističkih bazilika. Cjelokupna dužina je 18·40 m, a širina 15 m.

L i t e r a t u r a: I. G. von Hahn (Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, 1867); Léon Heuzey (Revue Archéologique, 1873); L. Heuzey, Mission archéologique en Macédoine; A. v. Premerstein u. Nik. Vulić (Jahreshefte d. österr. arch. Institutes); V. Hald, Auf dem Trümmern Stobis; Clemen, Kunstschutz im Kriege; B. Saria (Glasnik Skopskog Naučnog Društva, I.) i Berichte der Röm.-germ. Kommission XVI. (Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 33, 34, 35).

B. Saria.

STOBIJSKA MITROPOLIJA, crkvena oblast ranog srednjeg vijeka, u granicama provincije druge Makedonije. Obuhvaćala je sve krajeve od Ohridskog i Prespanskog Jezera na istok do srednjeg toka rijeke Meste i njenih izvora, na sjever do Osogovskih Planina, i, presijecajući Ovčje Polje, pružala se na zapad do izvora rijeke Radike, sjeveroistočno od Debra. Sjedište stobijskih biskupa, s pravima mitropolita, bilo je, do 8 vijeka, u gradu Stobi, čuvenom centru druge Makedonije, od koga su ostale samo impozantne razvaline kod današnjeg Gradskog, na ušću Crne u Vardar.

S. M. je bila u istočnom Iliriku, i stoga je do 732 priznavala vrhovnu vlast rimskoga pape. Poznato je samo šest imena njenih biskupa-metropolita: Vudije, koji je prisustvovao prvomu vaseljenskom saboru u Carigradu (325), Nikola, na četvrtom saboru u Halkedonu (451), Foka na petom saboru u Carigradu (553), Jovan, na šestom saboru u Carigradu (680), Margarit, na trulskom saboru (692) i napokon Filiš, osnivalac katedralne crkve, u 5 vijeku, čije je ime nađeno 1927 na jednom kamenu, prilikom iskopavanja u Stobima. S. M. imala je u četvrtom vijeku 3 biskupije: stobijsku, bargalsku i zaparsku. Gdje su bile bargalska i zaparska eparhija, nije poznato.

Za grad Bargal jedni drže, da je bio negdje na Bregalnici, a drugi u jugozapadnom kraju S. M., na granici druge Makedonije i Epira, dakle iznad Ohrida. Od njegovih biskupa poznat je samo Dardanije, koji je bio na halkedonskom saboru (451). Grad Zapar bio je, kako neki misle, negdje na granici Dardanije, u okolini Velesa, ali je vjerojatnije, da je bio kod današnjeg sela Papari, između Resna i Bitolja, gdje se nalazi i stari manastir Sv. Petka. Od zaparskih biskupa poznat je samo Sabinijan, koji je prisustvovao na petom ekumenskom saboru (553), ali tada on nije bio pod S. M. nego pod novo-osnovanom nadbiskupijom Justinijane Prime. Nešto kasnije zaparska biskupija vraćena je S. M., koja je bila pod solunskom

nadbiskupijom. U 8 vijeku gubi se trag S. M. *R. Grujić.*

STOBREČ, selo u Dalmaciji, u oblasti, srezu i općini splitskoj, od Splita 7 km k istoku. Leži na poluotočiću, na lijevo od ulaza u morsku dražicu, u koju se izliva Žrnovnica. Ima 362 stanovnika u 69 domova. — Na mjestu S. bila je možda već u 4 vijeku prije Is. grčka kolonija Epetion, osnovana od doseljenika s otoka Isa (Issos, Vis). Na Tabuli Peutingerijani Epetio ima oznaku emporije. Trgovački magazini prvobitno su stajali na morskoj obali u luci (portus), a sada se zidine nalaze 1 km daleko od mora; tamo ima mnogo naplave od rječice, koja je pri ušću svoje staro korito znatno promijenila. Više uz vodu bilo je u rimsko doba naselje Epetium, čije stanovnike Plinije zove cives epetinos. Ono je propalo 615. Kraj su zatim naselili Hrvati, i mjesto se nazvalo S.

Literatura: L. Jelić, Crtice o najstarijoj povijesti Splita (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. II., 36). *J. M-n.*

STOČARSKO ZADRUGARSTVO. V. Zadrugarstvo stočarsko.

STOČARSTVO. Poljoprivreda stoji na prvom mjestu u narodnoj privredi naše države, a na prvom mjestu u poljoprivredi stoji stočarstvo. Prostrani krajevi (Slovenija, zapadna Hrvatska, Bosna-Hercegovina, Dalmacija, Crna Gora i veći dio Srbije) određeni su po svojim prirodnim i ekonomskim prilikama, predominantno za držanje domaćih životinja, t. j. za proizvodnju hranjivog bilja, prema produktivnoj mogućnosti za jednu ili drugu vrstu životinja. Zbog toga se naš narod od uvijek u prvom redu bavio S. Relativno slaba naseljenost bila je također povoljna za ekstenzivno iskorišćavanje zemlje u obliku paše i brojni prirast grla. Iako su ratovi povremeno smanjivali broj grla, ipak je brzo nastupio prirast i porast broja, jer su to opće prilike dozvoljavale.

U SHS ima: goveda 6,088 000, bivola 50.880, konja 1.550.000, mazgi i mula 18.000, magaraca 85.000, svinja 5,500.000, ovaca 12,700.000, koza 3.520.000, peradi 17,000 000 ili okruglo 3·6 grla na jednog stanovnika. Od ovih ukupnih brojeva ima od važnijih životinja u pojedinim predjelima:

	konja	goveda	ovaca	svinja
Slovenija	75.000	906.000	270.000	715.000
Vojvodina	598.000	371.000	730.000	1,654.000
Hrv.-Slavonija	378.000	1,586.000	640.000	1,250.000
Bosna-Hercegovina	231.000	1,950.000	4,460.000	737.000
Srbija	183.000	1,095.000	5,600.000	1,035.000
Dalmacija	80.000	100.000	570.000	95.000
Crna Gora	5.000	80.000	430.000	14.000

Konja ima najviše u Vojvodini, goveda u Bosni-Hercegovini, ovaca u Srbiji, svinja u Vojvodini. Gojenje životinja je uopće još slabo; faktično ono postoji u Sloveniji, Vojvodini i Hrvatskoj-Slavoniji, dok se u drugim krajevima životinje drže po starom običaju. Zbog toga se nalaze ponajviše još primitivne autohtone pasmine, koje se ekstenzivno drže. Po stepenu gojenja najdotjeraniji su: konji i svinje u Vojvodini, goveda u Sloveniji i Hrvatskoj-Slavoniji, ovce u Slavoniji. U južnim predjelima prevlađuju domaće neoplemenjene pasmine, dok su u sjevernim krajevima dijelom oplemenjene ili većinom zamijenjene boljim stranim pasminama.

Unapređenje S. osniva se na: a) privatnoj inicijativi, b) državnoj, direktnoj ili indirektnoj pomoći. Privatna inicijativa (rad pojedinaca, zadruga i korporacija) najjače je razvijena u Sloveniji, Hrvatskoj i Vojvodini. U njima su naročito vlastelinski posjedi od druge polovine 19 vijeka intenzivno radili. Državna direktna pomoć, nabavkom i razmještanjem dobrih rasplodnih grla, bila je najjača u Sloveniji, Hrvatskoj-Slavoniji (gdje je Ivo Malin stekao osobite zasluge) i u Bosni-Hercegovini. Indirektna pomoć, olakšavanjem kod stvaranja zadruga, išla je naporedo s tim. Današnje stanje i napredak S. brojno je dobro, dok međutim još nema sistematskog odgajačkog rada, jer nedostaje, u velikom dijelu države, izdašna materijalna i moralna pomoć od strane države. (V. Govedarstvo. Konjarstvo. Kozarstvo. Ovčarstvo. Peradarstvo. Svinjarstvo i pojedine pasmine).

Književnost o S. kod nas je malo razvijena, zbog malog broja specijalista i nedostatka programatičkog rada, odnosno niskog stepena u razvitku S. Uglavnom postoje za sada na našem jeziku samo knjige, u kojima su obrađena neka specijalna pitanja, naročito opisi pasmina domaćih životinja. U posljednje je vrijeme nastao u tom pogledu preokret,

te je književna djelatnost na polju S., i pored teških štamparskih prilika, življa. 1924 izašlo je odlično djelo L. Adametza: Živinogojstvo (opći dio), prvo djelo ove vrste na našem jeziku.

Na stranim jezicima, naročito na njemačkom, obrađena su mnoga pitanja našeg S., bilo od pojedinih, već priznatih naučenjaka specijalista, bilo od mladih sunarodnjaka, koji su na stranim školama pisali doktorske disertacije iz S. (Freitag, Kaltenegger, Adametz, Frangeš, Ulmansky, Sedlmayer, Prohaska, Staffe, Ogrizek, Jovanović, Mitrović, Blaževac i dr.) Literaturu v. kod pojedinih članaka.

S. Ulmansky.

STOG, planina u Bosni, između izvorišta Bjelave (pritoka Drine), Jabučnice i Hrčave (pritoka Sutjeske), južno od Zelene Gore, a sjeverno-sjeverozapadno od Volujaka. Sastavljena je od trijaskih vapnenjaka i nagnuta je prema sjeverozapadu. Najviši visovi su: Stog (2.014 m), Orlovača (1.960 m). Na istočnoj strani S. su strmeni, gdjegdje okomite. U blizini S. nema građenih puteva, nego samo staze. *P. V.*

STOGOVO, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Valovice-Gacke-Male Rijeke-Radike-Crnog Drima-izvorišta Radomira, jugozapadno od Bistre Planine, a sjeverno od grada Struga, odnosno Ohridskog Jezera. Pruža se od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, i u tom su pravcu najviši visovi: Golemi Vrh (što ga tamošnje stanovništvo kadikad naziva i Stogovom, 2.219 m), Čaušnica (2.120 m), Golemi Rid (2.273 m), Kaneš (2.248 m), Babin Srt (2.242 m) i Aržanski Rid (2.121 m). Dolinom gornjeg toka Garske Rijeke odvojen je od glavnog vijenca veliki povijarac, pravca prema sjeveru-sjeveroistoku, s istaknutim vrhovima: Golema Megdanica (2.089 m), Brazda (1.952 m) i visoravan Ostri Kamen (1.857 m). Najviši dijelovi S. su stjenoviti i goli, a pošumljene su niže partije na istoku, sjeveru i jugozapadu. Na S. se nalazi dosta tragova nekadašnjeg ledenog doba. Dolina Garske Rijeke, čiji je izvor u najvećem cirku S., ima sve osobine glacijalnih dolina. Penjući se na cirk, najniže morene se nalaze na visini od 1.575 m. Zapadni obod cirka obrazovan je vapnenjačkim odsjecima, u kojima je izduben manji cirk na visini od 1.880 m. On je pokriven morenama, a na kraju je zatvoren poprečnim morenskim bedemom. Isto se tako nailazi na dva druga cirka, s jasnim glacijalnim tragovima, i ispod Golemog Vrha. Na jugu se S. nastavlja nižom planinom Karaormana, dok je na sjeveroistoku taj masiv odvojen od Bistre Planine visokim prijevojima, a na sjeverozapadu je, dolinom Radike, odvojen od Dešata i Koraba. Sjeverozapadnim i zapadnim podnožjem S. prolazi cesta Gostivar—Rostuša—Deber—Struga, sjeveroistočnim i istočnim, cesta Rostuša—Izvor—Arbinovo —Ohrid i Struga, a preko planine vode pješački putevi i staze.

Literatura: J. Dedijer, Traces glaciaires en Albanie et en Nouvelle Serbie (La Géographie, 31, 1916/17).

P. V.

STOJAČKOVIĆ ALEKSANDAR, historik i političar (25/5 1822, Sombor — 21/6 1893, Budim). Poslije svršenih pravnih studija u Pešti stupio je u bogosloviju u Karlovcima, s namjerom da se pokaluđeri. Buna 1848 izmijenila je njegove namjere. S. je tada postao prvo član Glavnog Narodnog Odbora, zatim ga je vojvoda Stefan Šupljikac uzeo za svog sekretara. Tako je S. ostao u upravnoj službi i svršio je svoju činovničku karijeru kao ministerijalni savjetnik u Budimpešti (1883), kada je penzioniran. Služba ga je odvela i u politiku, te je bivao poslanik na srpskom narodno-crkvenom saboru u Karlovcima i na državnom saboru u Budimpešti. Politička načela su mu bila konzervativna, a u politici Srba u Ugarskoj zastupao je misao sporazumnog i složnog rada između naroda, episkopata i države. Te je ideje isticao naročito u svom Srpskom Dnevniku i branio je politiku sporazuma s crkvom i državom, bez štete za srpski patriotizam.

S. je započeo svoj književni rad 1841, i to na veoma širokoj osnovi. Kasnije ga je sve više sužavao na narodnu historiju. S. je prvi od Srba stao pisati oštroumne historičke rasprave na osnovu izvora. Svrha studija mu je bila jedno vrijeme samo naučna, ali je, zbog burna vremena i velike praktične potrebe, još od 1845 počeo sastavljati svoje historičke radove i s političkom svrhom. S. se od tada trudio, da pomoću historije dokaže opravdanost srpskih političkih zahtjeva i uspio je, da su njegovi na-

zori potpuno prešli u političku ideologiju Srba u Ugarskoj, kojom su čitave decenije dominirali, dok god su Srbi insistirali, da izvojuju privilegiran položaj u Ugarskoj na osnovu historičkog prava i svojih zasluga za dinastiju i državu, osobito u borbi s Turcima.

Glavniji radovi S. su: Usluge naroda serpskog Presvetlom domu Austrijskom (Serpski Narodni List, 1845), Istorija vostočno-slavenskog bogosluženja i kirilskog književstva kod Slavena zapadne crkve (1847), Čerte života naroda srpskog u ungarskim oblastima (1849), Über die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina und überhaupt in den Ländern der ungarischen Krone (1860, 2 izd. iste godine), O našoj narodno-crkvenoj avtonomiji (Srpski Dnevnik, 1888, br. 72 do 95), O našim narodno-crkvenim i avtonomskim poslovima (Srpski Dnevnik, 1889, br. 67—70).

L i t e r a t u r a: N. Radojčić, Al. Stojačković kao istorik (1911).

N. Radojčić.

STOJADINOVIĆ BOŽIDAR, pjesnik (1895, Svilajnac — 10/10 1923, Beograd). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, a realku u Beogradu 1914. 1915 stupio je u đačku četu u Skoplju. Poslije je kao podnarednik učestvovao u ratu kao borac sve do 1918. Tada je, pošto je na Kajmakčalanu teško kontuziran, u Francuskoj učio filozofiju, koju je nastavio u Beogradu. 1921 postavljen je za nastavnika u Gornjem Milanovcu. — S. je počeo da piše stihove još prije rata (u štampi). 1914 recitirao je u Narodnom Pozorištu prolog Jazavca pred sudom. Za vrijeme rata surađivao je u Krfskom Zabavniku. 1919 je izdao svesku pjesama: Sam m Sebi, a ostavio je u rukopisu Kosovsku Epopeju (1916) i Kajmakčalanske sonete. U posljednje vrijeme objavio je dosta pjesama u Misli i u Savremeniku.

V. P.

STOJADINOVIĆ DRAGIŠA, inspektor ministarstva trgovine i industrije (12/5 1886, Jasenica, okrug i srez krajinski). Osnovnu školu je učio u svom rodnom mjestu, gimnaziju u Zaječaru, a pravni fakultet u Beogradu. Još kao maturant pristupio je omladinskomu pokretu, i kad je otpočela četnička akcija svesrdno joj se predao. 1905, 1906 i 1907 S. je četovao u palačkoj, kumanovskoj, prěševskoj, veleškoj i prilepskoj kazi s vojvodama Savatijem, Bacetom, Doksimom, Gligorom Sokolovićem, Jovanom Babunskim i Vasilijem Trbićem. Pet puta je odlazio preko granice u četu. Učestvovao je u sedam komitskih borba. Ranjen je lako u borbama kod Bajlovca 1906. Učestvovao je u balkanskom ratu 1912, u srpsko-bugarskom 1913 i u Svjetskom Ratu 1914—1918. Kao poručnik-vodnik i komandir čete učestvovao je u opsadi i padu Drinopolja; kao komandir mitraljeskog odjeljenja 1914 u bitci na Ceru i u borbama oko Beograda. Prilikom katastrofe na Čevrntiji, kada je trinaesti pješački puk stradao, S. se spasio preplivavši Savu. S. je učestvovao i u borbama na Solunskom frontu, i iz rata je izašao kao rezervni potpukovnik. — Činovničku karijeru počeo je S. 1908, kao bibliotekar Narodne Skupštine. 1912 prešao je u ministarstvo narodne privrede, a poslije rata u ministarstvo trgovine i industrije. — Od 1907 S. je pisao u Malom Žurnalu, Novom Vremenu, Tribuni, a poslije rata u Politici, Vremenu, Smotri, Novostima i Narodnom Glasu. Interesantne su njegove četničke uspomene Oko Prilepa i Velesa, koje je objavio u Delu 1909. Poslije rata naročito je značajna njegova novinarska kampanja, koju je poveo početkom 1924, a koja je izazvala više ministarskih kriza i krupnih potresa u radikalnoj stranci.

M. Milenović.

STOJADINOVIĆ MILICA-SRPKINJA, pjesnik (1830, Vukovac, Srijem 25/7 1878, Beograd). Veći dio života, od djetinjstva, proživjela je u Vrdniku, gdje joj je otac bio paroh. Osnovnu školu učila je u Banovcima, a 1842 dali su je u Petrovaradin, da nauči njemački. Tu je i propjevala. Ona se kao pjesnik rano pročula i kod nas i na strani, no i pored književnosti i održavanja mnogobrojnih književnih veza, morala je da radi i kućevni posao. Njen život se naročito pogoršao, kada je ostala u kući sama sa bolesnim ocem. Kraj života provela je u Beogradu u krajnjoj bijedi.

S. je prve svoje stihove objavila u Srpskom Narodnom Listu 1843. Zasebno je odštampala tri sveske Pjesama (1850, 1855 i 1868). Izdala je u tri dijela svoj dnevnik: U Fruškoj Gori (1861, 1862 i 1866). S. su pjesme patriotske i idile. One su većinom

neznatne, naivne, a po obliku početnički nevješte. Tek po nekom toplijem, neposrednijem stavu u idilističkim opisima, naslućuje se, da bi S. više pridonijela poeziji, da je smjela dati izraza ličnim osjećajima. Mnogo veću, i književnu, vrijednost ima njen dnevnik, koji je pisan toplo i koji je odličan vremenski dokument. S. je dijete svoga vremena, romantično shvaćenog nacionalizma i liberalizma. Ona je najozbiljnije uzela na sebe svetu misiju narodne pjesnikinje. Kao mlada i izuzetno lijepa djevojka, prva Srpkinja originalan pjesnik i pisac, S. se odrekla zemaljske sreće, samo da bi odgovarala idealnoj Vrdničkoj Vili, kako su je savremenici prozvali. Nije bilo slavnijeg čovjeka, koji se nije s njom dopisivao i njoj posvećivao radove; čak i poznati njemački pisci, Seidl i Frankl, klanjali su se pred njom u svojim pjesmama. U njenoj mladosti opsežnija je bila skoro literatura o njoj od njene sopstvene književnosti. Kasnije su je drugovi napustili, neki obožavaoci prevarili, a ona i njena poezija pali su u potpun zaborav. Tek početkom ovoga vijeka osvježena je njena uspomena toliko, da je odbor beogradskih gospođica izdao 1907 Spomenicu o njoj i digao joj poprsje, od kipara Pešića, u Vrdniku.

L i t e r a t u r a: Spomenica Milice Stojadinović-Srpkinje (1907), sa ogledom od Jovana Skerlića i prevedenim posmrtnim člankom od L. A. Frankla: Jedna austro-srpska pesnikinja; M. Savić, Iz Srpske Književnosti (1893); Đ. Rajković, Milica Stojadinović, pesmotvorka i spisateljica, srpsko-životopisna slika (Putnik, 1862); St. V. Popović, Naša novija lirika (Letopis, 115); M. Sekulić, Milica Stojadinovićeva-Srpkinja u književnosti i u životu (Novi Srbobran, 1905).

V. Petrović.

STOJADINOVIĆ MILOSLAV DR., publicista (14/9 1885, Kruševac). Srednju školu svršio je u Kragujevcu, a politehniku u Berlinu (1911). Poslije svršenih nauka postavljen je za arhitekta beogradske općine, te se već tada istakao svojim člancima iz urbanizma. Za vrijeme Svjetskog Rata svršio je pravne nauke i položio doktorat u Lausanni (1919). Poslije Svjetskog Rata postavljen je za načelnika u ministarstvu socijalne politike, gdje je uspio, da izvjesne grane socijalnog staranja u ovom ministarstvu organizira, kao i da se krenu i unesu neki vrlo važni zakoni (stanbeni i dr.). 1923 napustio je ovaj položaj, i primio se za glavnog urednika Trgovinskog Glasnika. Od 1926 krenuo je i uređuje Savremenu Opštinu, prvi naš stručni list za privredno, socijalno i kulturno unapređenje gradova i sela, u kome se, naročito njegovom zaslugom, postavila i raspravljala sva pitanja iz oblasti komunalno-samoupravnog života. Od 1927 S. je glavni sekretar Zanatske Komore, urednik Zanatlije. Sarađuje na mnogim časopisima i listovima. *D. P.*

STOJADINOVIĆ ŽIVOJIN DR., sanitetski major (28/10 1880, Knjaževac — 9/2 1915, Kragujevac). Gimnaziju je svršio u Beogradu (1898), medicinu u Beču (1904). Služio je u vojnoj bolnici u Beogradu i Ćupriji. Bio je 1909 na klinici profesora Neussera i Nordena u Beču i profesora Krausa u Berlinu. 1910—1911 bio je u Parizu u Pasteurovom Institutu. U ratovima je bio djelovođa u sanitetskom odjeljenju vrhovne komande. Kao medicinar preveo je Higijenu pluća od Schröttera, zatim knjigu Bolničarska služba u ratu i kirurški rad na bojnom polju. 1911 napisao i štampao je opširno djelo: Primena laboratorijuma u bolnici. *V. S.*

STOJANOVIĆ ANTE DR., političar (24/10 1822, Osijek — 16/1 1896, Zagreb). Učio je gimnaziju u Osijeku, zatim je primljen u đakovačko sjemenište, odakle su ga poslali u centralno sjemenište u Peštu. Tu je položio doktorat filozofije, a poslije toga istupio je iz sjemeništa. 1848 izabran je za velikog bilježnika virovitičke županije. 11/12 1850 postao je banski perovođa, i ostao je to i za vrijeme apsolutizma, a kao namjesnički perovođa u upravnoj službi do 1854. Razriješen od službe, otvorio je advokatsku kancelariju u Osijeku. U februaru 1861, prilikom obnove virovitičke županije, izabran je opet za velikog bilježnika, a malo poslije za podžupana. Iste godine biran je i za poslanika na Hrvatskom Saboru i bio je njegov član do 1870. U Sabor je ušao kao član narodne stranke. Povodom rasprave o odnosima Hrvatske prema Austriji, u Hrvatskom Saboru, sabor je stao na S. gledište, i većinom glasova je izjavio, da ne priznaje nikakvih zajedničkih

odnosa s Austrijom. Radi tog svog prijedloga, S. je bio najpopularniji čovjek u Hrvatskoj. Poslije 1861 prešao je među unioniste; 1868 izabrao ga je Sabor u regnikolarnu deputaciju za sklapanje Nagodbe. 1869 imenovan je za savjetnika kod autonomne vlade za Hrvatsku i Slavoniju. 1893 je penzioniran. *M. P-g.*

STOJANOVIĆ DRAGOMIR, divizijski đeneral (5/8 1878, Knjaževac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Nišu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1895. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1898, za kapetana 27/8 1908, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1901 bio je vodnik u artiljeriji (poljskoj). 1901—1903 na višoj školi vojne akademije, 1903—1904 vodnik u artiljeriji (brdskoj) i nastavnik u artiljerijskoj podoficirskoj školi u Kragujevcu, 1904—1907 komandir baterije u artiljerijskoj podoficirskoj školi, 1907 do 1908 na stažu u francuskoj artiljeriji, 1908—1911 komandir baterije (poljske), 1911—1912 komandir baterije u artiljerijskoj podoficirskoj školi, 1913 do 1914 komandant diviziona (poljskog). 1918 bio je nastavnik taktike artiljerije u oficirskoj artiljerijskoj školi gađanja na Solunskoj fronti, 1920—1921 komandant 1 puka teške artiljerije, 1921—1923 nastavnik u artiljerijskoj i honorarni nastavnik u pješadijskoj školi gađanja, 17/4—17/9 1923 komandant artiljerijske brigade (bosanske), 17/9 1923—30/12 1925 komandant divizijske oblasti (dravske). Od 30/12 1925 je inspektor artiljerije. — U ratu 1912—1913 bio je komandir poljske baterije (šumadijskog artiljerijskog puka II.). U ratu 1914—1918, do 1916 komandant diviziona (poljskog), u 1916 na službi kod delegata u štabu istočne vojske, 1916—1917 načelnik štaba komande artiljerije II. armije, u 1917 na službi u artiljerijskom odjeljenju vrhovne komande, 1917—1918 kao stažijer na francuskoj fronti (Verdunu), 1918 na službi u artiljerijskom odsjeku vrhovne komande, 1919—1920 zastupnik i vršilac dužnosti načelnika artiljerijskog odjeljenja vrhovne komande. — Napisao je nekoliko članaka u Ratniku. *V. Belić.*

STOJANOVIĆ DRAGOSLAV, dekorativni slikar i karikaturista (27/1 1891, Aranđelovac). Učio je realku i umjetničku školu u Beogradu, a polazio je akademije u Münchenu i Parizu. Do rata je upravljao ateljeom Leinug u Magdeburgu. Od 1916 primila su ga pariska kinomatografska poduzeća Pathé et Frères i Gaumon za svog slikara. S. je izradio velik broj plakata za te firme, a karikature za francuske listove Fantasio, La Vie au grand air, Le Rive, L'automobile, L'Architecture, Je sais tout. Poslije rata postao je S. karikaturista beogradskog dnevnog lista Vreme i nastavnik beogradske umjetničko-zanatske škole za dekorativno crtanje. S. je radio mnoge plakate, ilustracije za knjige i časopise i dekorativne panoe. Učestvovao je na dvjema izložbama karikaturista u Beogradu (1925—1926). *V. P.*

STOJANOVIĆ KOSTA, državnik, naučnik i političar (2/10 1867, Aleksinac — 4/1 1921, Beograd). Svršio je prirodno-matematički odsjek na filozofskom fakultetu u Beogradu (1889), i bio je, od 1890, profesor gimnazije u Nišu. Za narodnog poslanika izabran je prvi put 1900. Prvi put je bio ministar narodne privrede u Pašićevom kabinetu 1906—1908. U ovo doba pada borba za ekonomsku nezavisnost i samostalnost i carinski rat s Austro-Ugarskom. S. je energično radio na pronalaženju novih tržišta za izvoz (Grčka, Egipat, Italija). Od toga doba S. je učestvovao u svim važnijim ekonomsko - političkim događajima. 1909, poslije aneksije Bosne i Hercegovine, S. je slat kao delegat u Rumuniju. 1911 išao je u Sofiju radi ekonomskog zbliženja i eventualnog carinskog saveza s Bugarskom. 1912 izabran je za predsjednika komisije za zbliženje dviju slovenskih zemalja. Za vrijeme balkanskog rata (1912 do 1913) bio je S. ponovno ministar narodne privrede. Za vrijeme Svjetskog Rata proveo je najviše u Francuskoj, gdje je objavio nekoliko članaka i brošura o ekonomskom položaju i privrednoj nezavisnosti Srbije. Na konferenciji mira u Parizu bio je predsjednik i glavni delegat ekonomsko-financijske sekcije naše delegacije za mir. Tu je razvio veliku djelatnost, i učinio je mnogo za zaštitu jugoslovenskih interesa, naročito za reguliranje pitanja naknade štete, počinjene ratom. Smrt ga je zatekla na položaju ministra financija, u jeku rada i velike akcije na sređivanju naših financija.

S. je bio ne samo ekonomski političar, nego i naučni radnik u oblasti matematike, fizike i filozofije. Iz ove struke objavio je mnoge rasprave i studije u vidu članaka po raznim časopisima, i kao zasebne knjige. Zasebno su odštampane u dvije sveske govori i političko-ekonomske rasprave, kao i niz članaka po raznim stručnim i dnevnim listovima, našim i stranim. — S. je bio rijetko pošten javni radnik, legendarno stvoren i iskren. Javnu službu shvatio je kao dug narodu.

N. Stanarević.

STOJANOVIĆ LJUBA DR., liječnik (1/2 1865, Smederevo). Gimnaziju je učio u Smederevu i Beogradu, a medicinu je svršio u Parizu (18 6—1893). Učio je bakteriologiju u Pasteurovom Institutu u Parizu (1895) i tuberkulozu u Koch-ovom Institutu u Berlinu (1905). Osnovao je i bio je upravnik Pasteurovog Zavoda u Nišu 1898 do 1901. Od 1903 bio je liječnik državne bolnice u Beogradu, od 1910 šef tuberkuloznog odjeljenja iste bolnice, od 1920 predsjednik Lige protiv tuberkuloze. Napisao je više stručnih i popularnih članaka i rasprava. Najznatniji su: Rapports du Tabes et de la Paralysie progressive (1893), Proizvodnja maje u Pasterovom Zavodu u Nišu (Srpski Arhiv, 1902). O tuberkulozi (1908), Saopštenje o tuberkulozi na međunarodnom kongresu protiv tuberkuloze (1911), Lečenje malarije u srpskoj vojsci na solunskom frontu (Istorija Srpskog Vojnog Saniteta Dr. Vlad. Stanojevića), Tuberkuloza u 10 razgovora (1926). *V. S.*

STOJANOVIĆ LJUBOMIR, političar i filolog (19/8 1860, Užice). Svršio je gimnaziju u Užicama i Šapcu, a veliku školu u Beogradu 1883. Poslije toga bio je na naukama po dva semestra u Beču, Petrogradu i Berlinu, jedan u Leipzigu, a jedan po raznim bibliotekama (1884—1888). 1888 postavljen je za profesora II. beogradske gimnazije. 1891 za docenta, a 1893 za profesora velike škole. 1899, poslije Ivanj-danskog atentata penzioniran je (18/6). Poslije toga se odao politici, kojom se počeo baviti od 1897 (od dolaska na vladu kabineta Dra. Vladana Đorđevića). 1901 postao je prvi put narodni poslanik. 29/5 1903 bio je ministar prosvjete (2/8 podnio je ostavku), zatim je postao to ponovno (26/1 1904 podnio je ostavku). 19/5 1905 postao je ministar predsjednik i ministar unutrašnjih poslova, a kasnije ministar prosvjete. 1906 postao je nanovo ministar prosvjete (u Grujićevom kabinetu), ali je već 17/4 zajedno s cijelim kabinetom, dao ostavku. 11/2 1909 postao je ministar prosvjete u Novakovićevu kabinetu (11/10 je otišao u penziju). 18/11 1910 postavljen je za državnog savjetnika. Bio je od 1904 do jula 1911 predsjednik stranke samostalnih radikala, a tada je dao ostavku i na taj položaj i na državnu službu. Poslije oslobođenja postao je predsjednik glavnog odbora novostvorene republikanske stranke. Od 1913 do 1/9 1923 bio je sekretar Srpske Kraljevske Akademije, pa je i tu dao ostavku na službu zbog novog zakona o činovnicima.

Izdavao je veliki broj starih spomenika (Starine, 13, 18; Glasnik Učenog Društva, 53, 58, 63; Spomenik, 3, 10, 20, 30, 56; Starinar, 1893 i dr.), neobično izdanje fotolitografsko Miroslavljeva Evanđelja (1898, sa studijom o jeziku i tekstu), narodne pjesme Vuka Karadžića (devet knjiga, 1891 do 1902), III. izdanje rječnika V. Karadžića (1898, u društvu sa S. Tomićem i P. Đorđevićem), zbirku Vukove Prepiske (I.—VII., 1907—1913), vrlo važnu zbirku za historiju i jezik Starih Srpskih Natpisa i Zapisa (I.—VI., od 1902), koja predstavlja sistematski sakupljene sve izdate i nove zapise-natpise; vrlo korisna dva kataloga (opisa) rukopisa: Srpske Kraljevske Akademije (1901) i Narodne Biblioteke u Beogradu (1903). Izdao je srpsku gramatiku za srednje škole, I.—IV. (I. i II. 1891, III. 1892 i IV. 1922) u velikom broju izdanja, i staroslovensku gramatiku po A. Leskienu (1892). Napisao je veliki broj studija o jeziku: O Vuku Karadžiću i njegovoj reformi, o vrnjačkom govoru, o značenju i upotrebi glagola i slično (v.: Glas, 52, 1896, 55, 1898, 66, Srpski Književni Glasnik, 1902, 1922, Južnoslovenski Filolog, I.—III., Jagićev Archiv, 33, 25, Prilozi 2, 3, Glasnik Geografskog Društva, 1923 i t. d.). Najznatnija su mu djela: iscrpno izrađen, na osnovu neposredne građe, Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića (1924) i Stari Srpski Rodoslovi i Letopisi (1927) s iscrpnom studijom o postanku Letopisa u predgovoru. Napisao je veliki broj članaka i brošura političke i kulturne sadržine.

Rad S. raznovrstan je, vrlo koristan i obilat. Veliki njegov dio posvećen je iznošenju građe. Tek u posljednjim velikim djelima svojim S. je uzeo da obradi ili cijele epohe našeg kulturnog razvitka (Karadžić) ili krupna književno-historička pitanja (Rodoslovi).

Literatura: Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 32 (1923).

A. Belić.

STOJANOVIĆ MIJAT, književnik i pedagog (26/9 1818, Babina Greda, Slavonija — 18/9 1881, Zagreb). U rodnom mjestu svršio je krajišku njemačku osnovnu školu. 1834 došao je u Vinkovce u učiteljski tečaj, i položio je ispit za učitelja. Učiteljovao je u raznim mjestima, najduže u Babinoj Gredi (1844—1850) i Zemunu (1850 do 1871). Pošto je preuređeno krajiško školstvo, postao je S. 1871 okružni nadzornik, te je služio u tom položaju u Karlovcu, Ogulinu i napokon u Gospiću. 1877 je penzioniran. Poslije toga je živio u Zagrebu, gdje je izabran za predsjednika Hrvatskog Pedagoško-Književnog Zbora.

S. je pjevao pjesme, pisao pripovijetke iz narodnog života, skupljao narodno blago i proučavao folklor, ali se najviše istakao kao odgajač naroda i pedagoški pisac. Velik dio njegovog rada objavljen je u mnogim časopisima kroz više decenija. Posebno je izdao mnogo knjiga za narod upućujući ga o moralnom životu, higijeni i gospodarstvu. Od ostalih, posebno izašlih knjiga najvažnije su: Slike iz domaćega života slavonskog naroda (1857), Zbirka narodnih poslovica i izraza (1866), Pučke pripovijetke i pjesme (1867), Zablude uzgoja (1873) i Slike iz života hrvatskoga naroda po Slavoniji i Srijemu (1881). Ostavio je više neizdanih rukopisa, od kojih je najvažniji njegov dnevnik: Zgode i nezgode moga života, u kome je bilježio doživljaje svoga vremena od 1847 do smrti.

Literatura: M. Grlović, Album zaslužnih Hrvata u 19 stoljeću (1898 do 1900). *B. Vodnik.*

STOJANOVIĆ NIKOLA (11/1 1800 — 20/3 1874, Velika Kikinda). Bio je osnivač i zaštitnik diletantskog kazališta u Velikoj Kikindi, koje je počelo svoj rad 1848. S. je bio senator i upravitelj srpskih narodnih škola u Velikoj Kikindi. Kao imućan rodoljub pomagao je srpsku umjetnost i umjetnike. Pored srpskog diletantskog kazališta, osnovao je i srpsku čitaonicu u Velikoj Kikindi. *R. O.*

STOJANOVIĆ NIKOLA DR., novinar i političar (3/1 1880, Mostar). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Mostaru, a pravne nauke u Beču, gdje je promoviran za doktora prava. Po svršetku nauka uređivao je u Dubrovniku srpski opozicioni list Dubrovnik. 1905 osnovao je srpsku narodnu organizaciju. Jedan je od glavnih osnivača Naroda, jedinog pravog opozicionog lista za vrijeme Austrije u Bosni, i bio mu je dugo urednik i saradnik. 1910 izabran je S. u banjolučkom okrugu za poslanika za Bosanski Sabor. Svjetski Rat ga je zatekao u Srbiji, kuda je bio otišao, da na Kosovu prisustvuje proslavi Vidovdana. U novembru 1914 sastao se je s Dr. Trumbićem u Rimu, i počeo je raditi na osnivanju Jugoslavenskog Odbora, koji je konstituiran u maju 1915. Na Konferenciji Mira 1918 do 1919 bio je ekspert za Bosnu. Za vrijeme aneksione krize bio je u Zürich-u, i tu je štampao knjigu: Die Autonomie Bosniens und der Hercegovina. Osim toga, napisao je na francuskom i štampao brošuru: La Bosnie d'hier et de demain (1917), s predgovorom H. Tardieu-a. U Ženevi je štampao na francuskom: Bosnie et Herzégovine (1918), a u Sarajevu dvije brošure: Nova stranka i Seljačka demokratija (1923). *O. H.*

STOJANOVIĆ SRETEN, kipar (2/2 1898, Prijedor). Počeo je da uči srednju školu u Banjoj Luci, ali je, kao nacionalistički revolucionar, istjeran iz gimnazije. Za vrijeme rata bio je zatvoren. Počeo je da uči crtanje i kiparstvo 1917 u Beču, gdje je ostao do 1919, a 1919—1923 radio je u privatnoj akademiji pariskog kipara Emila Burdela. Izlagao je na izložbama Nezavisnih Umjetnika u Parizu 1921, u Jesenjem Salonu 1922, u Nacionalnom Udruženju Lijepih Umjetnosti 1921 i 1922, iste godine u Beogradu, sa slikarima Milunovićem i V. Stanojevićem. 1923 bio je gost Proljetnog Salona u Zagrebu, a učestvovao je sa svojim radovima i na 5 Jugoslovenskoj izložbi. 1927 dobio je na izradu spomenik nevesinjskim ustašama i Petru Mrkonjiću u Nevesinju. Te go-

dine je završio u mramoru veliku Pietà za katoličku crkvu u Perastu. *V. P.*

STOJČEVIĆ ANDRIJA, podmaršal (1753, Neštin, Slavonija — 6/10 1810, Gospić). Stupio je kao kadet 1/6 1770 u petrovaradinsku graničarsku pukovniju, 23/3 1773 postao je poručnik, 21/3 1778 natporučnik, 15/11 1788 kapetan, i iste je godine premješten u slavonski graničarski dobrovoljački zbor. 1790 postao je major i zapovjednik dobrovoljačkog zbora, 1793 zapovjednik bataljona brodske graničarske pukovnije, 1797 potpukovnik i zapovjednik 1 graničarskog nišandžijskog bataljona na Rajni, te je s istim učestvovao u ratovima u Njemačkoj, Švajcarskoj i Tirolskoj protiv Francuza, u kojima se osobito istakao. 5/12 1799 postao je pukovnik i zapovjednik petrovaradinske graničarske pukovnije, 1805 generalmajor. Učestvovao je u ratu protiv Francuza u Italiji, zatim je bio, do 1809, brigadir u Gospiću. Iste godine je kao zapovjednik opservacionog kora protiv Francuza u Lici zarobljen. 1809 postao je podmaršal, 1810 je stupio u penziju. *V. L.*

STOJDRAGA, selo u Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti, u općini Kalje jastrebarskog sreza. Leži u sjevernom kraju Žumberka, 520 m visoko, na glavnoj cesti, što uz potok Breganu dolazi iz Posavine (Samobor), odmah iza S. prolazi šumom Grandevicom, pa dalje gorskim krajem vodi u Pokuplje (Kupčina). S. je čuvena s ljepote svoje okoline. Ponikve, jame i slapovi već odaju kraski karakter kraja. Niže S., u Osretku (252 m) na Bregani, bila je negda staklana. S. ima 184 stanovnika u 35 domova, grkokatoličku župu i pučku školu. *J. M-n.*

STOJE su stalci za sušenje smokava u primorju i Dalmaciji. Na S. se u nekim krajevima suši grožđe za priređivanje proseka. *I. R.*

STOJIĆ IVAN, teozof (16/3 1866, Temišvar — 9/8 1922, Budimpešta). Služio je u ugarskom ministarstvu unutrašnjih poslova, i umro je kao načelnik toga ministarstva. Početkom 20 vijeka S. se odao teozofiji i smatra se osnivačem teozofskog pokreta kod Madžara. Iako se osjećao do smrti Srbinom, djelovao je u Budimpešti, pišući na madžarskom jeziku. Uređivao je na madžarskom jeziku časopis: Teozofija i napisao je dvije stručne knjige: Osnove teozofije (1902) i Životna filozofija Laotseova (1905). *V. P.*

STOJIĆEVIĆ ALEKSANDAR DR., profesor univerziteta u Ljubljani (15/3 1879, Vladimirci, podrinski okrug). Učio je gimnaziju u Šapcu, a univerzitet u Beogradu. Bio je nastavnik gimnazije u Zaječaru, Skoplju, Beogradu. Produžio je slavističke studije u Leipzigu, a doktorirao je u Freiburgu (u Švicarskoj). Od 1922 profesor je srpsko-hrvatskog jezika i književnosti na univerzitetu u Ljubljani. Bavi se proučavanjem historije našega jezika, naročito u dalmatinskim spomenicima (Marulić, Ranjina i dr.). Radovi su mu: Zamene za ѣ u Dinka Ranjine (Zbornik Belićev, 1921), Leskin o Daničiću (Daničićev Zbornik, 124—154), Referat o izdanju Gundulićevih dela (Južnoslovenski Filolog, 2, 1921). Serbo-kroatisches Lesebuch (Akzentuierte Texte mit vollständigem Wörterverzeichnis) (zajedno sa K. H. Meyerom, 1922). Pisao je prikaze i referate o našim gramatikama i izdanjima pisaca. *A. B.*

STOJIĆEVIĆ DUŠAN, zoolog (30/11 1866, Šabac). Gimnaziju je učio u Šapcu i Beogradu, a veliku školu u Beogradu (do 1888). Usavršavao se u Beču. Bio je nastavnik u Beogradu, Carigradu (1894—1902) i Nišu. Osnovao je 1904 i uređuje zoološko odjeljenje Muzeja Srpske Zemlje, komu je od 1926 upravnik. Odredio je veoma veliki broj životinjskih vrsta srpske faune (naročito ptice i pauke). Pored Spiska ptica u Muzeju Srpske Zemlje (1904 i Dodatak 1905), napisao je: Građu za faunu Stare Srbije i Makedonije (1907), Narodna imena riba u Srbiji (1927). *J. H.*

STOJIŠIĆ ALEKSANDAR, divizijski đeneral (12/12 1874, Valjevo). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Valjevu, stupio je u vojnu akademiju 12/9 1892. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1895, za kapetana 1904, za pukovnika 1915, za divizijskog đenerala 30/11 1923. Do 1898 bio je vodnik u pješadiji, 1898—1899 ađutant puka u pješadiji, 1899—1900 komandir čete u pješadiji, 1900—1902 na višoj školi vojne akademije, 1902—1905 komandir čete u pješadiji, 1905—1907 ađutant divizijske oblasti (drinske), 1907—1910 komandant bataljona u pje-

šadiji, 1910—1912 šef ađutantskog odsjeka opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog. 1/2 1919—31/7 1919 bio je na službi za pomoćničke poslove u vardarskoj divizijskoj oblasti, 1919 do 1920 komandant vojnog okruga (ljubljanskog), 10/6 1920—15/11 1921 komandant pješadijske brigade (vardarske). 15/9 1921—20/3 1925 bio je komandant divizijske oblasti (zetske), 20/3—30/5 1925 na službi u štabu armijske oblasti (II.). Od 30/5 1925 je pomoćnik komandanta armijske oblasti (II.). — U ratu 1912—1913 bio je na službi u ađutantskom odjeljenju vrhovne komande. U ratu 1914—1918 bio je do 1916 komandant puka u pješadiji (17/I.), 1916 do 1918 komandant pješadijske brigade (1 i 2 drinske i vardarske). *V. B.*

STOJKOVIĆ ALEKSA DR., inspektor ministarstva zdravlja za rašku i užičku oblast (1863, Obrenovac). Gimnaziju je svršio u Beogradu (1881), a medicinu u Beču (1893) kao državni pitomac. 1893—1900 bio je sreski liječnik, 1900—1921 okružni fizikus, 1921 do 1923 upravnik državne bolnice u Beogradu, 1923—1924 oblasni sanitetski inspektor u Novom Pazaru. Od tada je na sadanjoj dužnosti. Aktivno je sarađivao na sanitetskom zakonodavstvu 1908—1912. Pokrenuo je pitanje o ustanovi teritorijalnih inspektorata ministarstva narodnog zdravlja (1921), i izradio je o tome uredbu, koja je 1922 postala zakon. Izradio je prvi pravilnik o socijalno-higijenskom i epidemiološkom radu okružnih i sreskih liječnika, koji je 1921 usvojen od ministarstva narodnog zdravlja. Pokretao je rad u Srpskom Ljekarskom Društvu na pitanju o ishrani sitne djece u Srbiji i t. d. Znatniji su mu radovi: Narodno zdravlje u okrugu užičkom (1903), Jedna higijenska ekskurzija (1904), O uzrocima penjanja i opadanja smrtnosti u Srbiji (Srpski Arhiv, 1911). O smrtnosti dojenčadi (Srpski Arhiv, 1914). *V. S.*

STOJKOVIĆ ARSENIJE, budimski episkop (28/10 1804, Mokrin, Bačka — 29/3 1892, Sent-Andreja). Svršio je madžarsku gimnaziju u Segedinu (1821), srpsku učiteljsku školu u Somboru (1823), bogosloviju u Vršcu (1825), a filozofiju (1827) i prava (1829) u Pešti. Pokaluđerio se 1830 u fruškogorskom manastiru Rakovcu, i postao je pridvorni đakon mitropolita Stratimirovića. Za to vrijeme bio je konsistorijalni bilježnik (1830—1835) i ujedno profesor bogoslovije (1830—1842). 1839 postao je arhimandrit manastira Rakovca, a 1845 manastira Gergeteka. 1843—1853 bio je prvo mandator, a poslije administrator bačke eparhije. 1853 izabran je za budimskog episkopa. Poslije smrti patrijarha S. Maširevića postavljen je za administratora karlovačke mitropolije. Vodio je tešku borbu s madžarskim vlastima za srpska narodno-crkvena prava, te je 1872 uklonjen s toga mjesta. S. je bio vanredno savjestan, vrijedan i ispravan čovjek. Braneći narodna prava toliko je omilio narodu, da ga je srpski narodno-crkveni sabor, protiv volje državnih vlasti, 1874 jednoglasno, a 1881 velikom većinom glasova izabrao za patrijarha, ali ga austrijski car i ugarski kralj ni prvi ni drugi put nije htio potvrditi. *R. G.*

STOJKOVIĆ ATANASIJE DR. (20/9 1773, Ruma — 2/6 1832, Harkov, Rusija). U mjestu rođenja svršio je gramatikalne latinske škole, i postao je učitelj. Zatim je produžio školu u Pešti, Šopronju, Segedinu i Požunu, baveći se poglavito filozofijom i pravima. Doktorat filozofije položio je u Göttingenu. Bio je profesor fizike na univerzitetu u Harkovu. Publicirao je prvu zasebnu, sistemski izrađenu knjigu o fizici na srpskom jeziku, pod imenom: Fisika, prostim jezikom spisana za rod slavjano-serpski (1801, II. dio 1802 i III. dio 1803). Na ruskom jeziku publicirao je: O vazdušnom kamenju (meteorima, 1807) i Osnove teorijske i eksperimentalne fizike (1809). *M. Pop.*

STOJKOVIĆ BENEDIKT (Stay), naučnik i pjesnik (1714, Dubrovnik — 25/2 1801, Rim). S. je bio iz stare ugledne trgovačke kuće. Svršio je isusovačku kolegiju u Dubrovniku, i već se u mladosti, uz filozofiju i matematiku, bavio latinskom poezijom. Prije svoje 24 godine dovršio je veliku pjesmu, u kojoj je, u vrlo lijepom obliku, iznio sistem Descartes-ove filozofije (Philosophiae versibus traditae libri sex, 1744). Prešavši 1742 u Rim, izašao je brzo na glas kao filozof i pjesnik, te je imao da dođe za profesora filozofije na univerzitet u Turinu, ali je zadržan u Rimu kao profesor elokvencije u papinskoj velikoj školi. Po nagovoru pape Benedikta XIV. izradio je, opet u latinskim stihovima,

Newton-ovu filozofiju, pri čemu je dikcijom i stilom imitirao Lukrecija; stručne priloge i komentare prvoj i drugoj knjizi pjesme dao je slavni Bošković. Ovo, glavno djelo S. izašlo je u Rimu, pod natpisom Philosophiae recentioris versibus traditae X. u tri debele knjige (1755, 1760, 1792). Bošković, koji je priredio cijelo izdanje, nije stigao da svoj posao svrši, a kad se spremao da izda treću knjigu, zatekla ga je smrt. S. je uz profesuru vršio i razne visoke službe u papinskoj kancelariji.

L i t e r a t u r a: Šrepel M., Stay prema Lukreciju (Rad, 124). *M. R.*

STOJKOVIĆ ĐOKA, direktor gimnazije i narodni poslanik (3/2 1861, Negotin — 21/5 1913, Bitolj). Svršio je prirodno-matematički odsjek velike škole u Beogradu, pa je služio kao predavač, a zatim kao profesor u gimnazijama u Negotinu, Loznici, Smederevu i Jagodini. Od 1900 pa do smrti bio je direktor gimnazije u Negotinu. S. je pripadao mlađemu kolu radikalskih intelektualaca, koji su ušli u politički život devedesetih godina prošloga vijeka. Prvi put je izabran za narodnog poslanika u krajinskom okrugu 1893, i od toga je doba sve do smrti biran stalno u tom okrugu. 1898, poslije Ivanjdanskog atentata, uhapšen je i stavljen pod prijeki sud, ali ga je sud oslobodio kao nevinog. 1901 bio je sekretar Narodne Skupštine, a poslije 29/5 1903 član deputacije Narodnog Predstavništva, koje je išlo u Ženevu, da pozove na prijestol dotadašnjeg princa Petra Karađorđevića. 1908, 1909 i 1910 S. je bio predsjednik Narodne Skupštine. *M. M.*

STOJKOVIĆ GERASIM, timočki episkop (1811, Arad — 11/7 1865, Negotin). Svršio je filozofiju u Pešti, a bogosloviju u Srijemskim Karlovcima. 1839 prešao je u Srbiju i postao je profesor bogoslovije. 27/8 1839 primio je čin monaški, a 6/1 1840 rukopoložen je za jeromonaha. 9/5 1853 postavljen je za arhimandrita manastira Manasije, a 10/10 1854 posvećen je za timočkog vladiku, sa sjedištem u Negotinu. S. je važio kao vrlo dobar propovjednik, ali ni jedna njegova propovijed nije štampana. *R. G.*

STOJKOVIĆ IVAN (Stoicus), teolog (kraj 14 vijeka, Dubrovnik — 1441, Basel). Stupivši u dominikanski red, poslat je od dubrovačke republike u Pariz, da uči teologiju, gdje je neko vrijeme bio i učitelj. Zbog svoje učenosti S. je od pape Martina V. poslan (1431) kao jedan od njegovih teologa na crkveni sabor u Baselu, gdje je živo radio protiv Husita. Poslije je S. pristajao uz antipapu Feliksa V., koji ga je 1440 imenovao kardinalom. Mnogo se je zalagao za sjedinjenje istočne i zapadne crkve, te je u tu svrhu od 1435 tri puta išao u Carigrad. Pisao je mnogo teoloških djela na latinskom jeziku, od kojih su neka protiv Husita. *M. P.*

STOJKOVIĆ TOŠO, član narodnog kazališta u Osijeku (23/3 1872, Beograd). Prvi put je stupio na pozornicu 1893 u Dalju, u družini Nikole (Bate) Simića. Bio je neko vrijeme član narodnih kazališta u Novom Sadu, Varaždinu i u putničkoj družini Petra Ćirića. Najbolje su mu uloge: Grga u Graničarima, Toma Melentijević u Nušićevom Svetu i Argan u Molierovom Silom bolesnik. *N. A.*

STOJKOVIĆ VELIMIR DR., inženjer agronomije (4/3 1879, Kragujevac). Učio je kemiju na univerzitetu u Beogradu, a poljoprivredu na višoj poljoprivrednoj školi u Montpellier-u i Nancy-u, gdje je promoviran za doktora filozofije (1910). Proučavao je prilike privrede, naročito vinogradarstva i voćarstva, u sjevernoj Americi (Kalifornija) i drugim zemljama. Od 1905 radi u ministarstvu poljoprivrede, gdje je prošao činovničku karijeru do načelnika. Njegov je rad vrlo plodan. Od naučnih radova se ističu: Studija o nekim promenama u šljivi (u saradnji sa Broque-Rousseau-om; Revue de Botanique, 1910), Fiziološka istraživanja na šljivi (nagrađeno po poljoprivrednoj akademiji u Parizu), Izvješća sa putovanja po Zlatnoj kosi (Côtê d'or). S. je uspio da izradi jednu pušnicu za šljive, da uredi po amerikanskom načinu dječje klubove kao odgojne ustanove. Studije o poljoprivredi, komorama, o putnoj poljoprivrednoj nastavi u Italiji bile su podloga za dalji rad. U zadrugarstvu se istakao saradnjom u poljoprivrednim zadrugama i Srpskom Poljoprivrednom Društvu, u kome je urednik lista Težak. *O. F.*

STOJŠIĆ MILIVOJ DR. (6/5 1888, Karlovac). Učio je romansku i slovensku filologiju na filozofskom fakultetu u Beču i Grazu. Bio je od 1912 nastavnik gimnazije u Zemunu, kasnije u Požegi i na Sušaku, a od 1921 je nastavnik Trgovačke Akademije u Zagrebu. Na univerzitetu je propagirao jugoslovensku nacionalnu ideologiju, držao je literarna predavanja u Hrvatskoj i u Srbadiji u Grazu. Disertacija mu je: Gjono Palmotić's Alčina und ihre Vorlage, napisao je još: Francusko trgovačko dopisivanje (1923), Francuska čitanka za trgovačke akademije (1924). *S. D.*

STOL u staroj našoj pravnoj terminologiji znači mjesto, gdje se vrši pravda i suđenje (banski stol, lički stol, modruški stol i t. d.). *M. K.*

STOLAC. 1. Varoš u Hercegovini na Bregavi. Ima 2.677 stanovnika. Na starom je putu iz Dubrovnika u Srbiju. U okolini je znatno vinogradarstvo i kultura duhana. Ima više vinarskih radnji, koje proizvode vino na veliko i izvoze ga. Kao domaća industrija izrađuje se platno i ćilimi. S. je bio stolica čuvenih kapetana Rizvanbegovića. Ima stari grad, a u okolini mnogo rimskih starina i grobova iz srednjeg vijeka. Varoš je balkanskog tipa s čaršijom. Sresko je mjesto. Ima nižu gimnaziju. *M. F.*

2. Planina u Bosni, na granici sa Srbijom, između rijeka: Drine-Brusnice-Bijelog Rzaka-Kuke, zapadno od planine Tare, oko 14 km sjeverno od Višegrada (na Drini). Sastavljena je većim dijelom od trijaskih vapnenjaka, jurskih pješčara, kretacejskih lapora i vapnenjaka, kroz koje na jugu i jugozapadu probijaju serpentine, mjestimice dijabas i gabro. Slojevi se pružaju od sjeverozapada na jugoistok, a to je i orografski pravac S. Na njemu su najviši visovi: Rudina (1.330 m) Veliki Stolac (sa dva vrha 1.670 m i 1.673 m), Vlasinita Glava (1.514 m) i Janjač (1.473 m). Zapadno od ovog vijenca pruža se drugi, na kome su istaknutiji visovi: Stolovac (1.039 m), Babina Gora, s vrhom Rogopek (1.341 m), i kota 789 m. Na mjestima, gdje je površina S. sastavljena od vapnenjaka, javljaju se oblici krasa, među ostalima pećina na sjeveroistočnoj strani Velikog Stolca. Inače je najveći dio S. pošumljen. U blizini S. nema građenih puteva; saobraćaj se vrši pješačkim putevima i stazama.

3. Planina u Bosni, između rijeka: Osanice-Drine-Kosove, oko 18 km zapadno-jugozapadno od Goražda (na Drini). Najveći dio planine sastavljen je od permskih pješčara i škriljevaca, a samo na nekim vrhovima ovi su pokriveni verfenskim škriljevcima i trijaskim vapnenjacima. Najviši vrh je Stolac (1.519 m), a od njega se zrakasto odvajaju povijarci i kose. Prema sjeveru se pruža povijarac, na kome je istaknut vis Ravna Vrata (1.354 m) i kosa s kotom 1.346 m. Na jugoistoku je veliki povijarac Velika Ravan (1.022 m), k jugu se prostire kosa sa Sešinim Vrhom (1.091 m), a k jugozapadu povijarac s istaknutom točkom Vrhovi (1.147 m). S. je bogat izvorima i tekućim vodama, te je većim dijelom pošumljen. Građenih puteva u blizini S. nema, nego vode samo pješački putevi i staze.

P. Vujević.

STOLAČKO POLJE, krasko polje u Hercegovini, sjeverno-sjeverozapadno od Popova Polja. Oivičeno je bregovima: Gorica (3?5 m), Ilina Glava (323 m), Bačinska Gomila (510 m), Komanj (416 m). Polje je nepravilnog oblika, na apsolutnoj visini od 65 do 45 m, i zauzima površinu oko 3·2 km². S. P. je rijekama izlijebljeno u flišnim laporima i glincima. Obod mu je sastavljen od jedrog kretacejskog vapnenjaka, a dno od vapnenjačkih oblutaka, koji su slijepljeni u konglomerat. Niskom prečagom podijeljeno je na dvoje. Sjeverni dio, oko rječice Radimlje, zove se Vidovo Polje, a južni, oko rijeke Bregave, Humačko Polje. Na istočnom kraju S. P. diže se s vapnenjačkog brda stolački grad, a pod njim je varoš Stolac, po kojoj je polje i nazvano. Kroz njega protiču: Bregava i Radimlja, koje ga snabdijevaju vodom, kao i kiša. Prema većini drugih kraskih polja S. P. se razlikuje utoliko, što ne podleži periodskim povodnjima. Pored toga, odlikuje se blagim podnebljem, što je posljedica dosta male geografske širine i relativne blizine mora. U Stocu je prosječna temperatura najhladnijeg mjeseca 4·8° (1899—1913), najtoplijeg 24·3°, što odgovara kolebanju od 19·5° C. Oktobar je za 1·8° topliji od aprila (13·4°), a jesen za 1·0° toplija od proljeća, dok je srednja godišnja tempe-

ratura 14·6° C. Ova je oko 3·5° viša, nego što je u Zagrebu ili Beogradu, a za 5·5° je viša od srednje godišnje temperature u Sarajevu i Ljubljani. Kiše su vrlo obilne, jer godišnje padne u srednju ruku oko 1.140 mm. Najkišovitija je jesen, kada padne oko 35% od godišnje količine, s maksimumom u oktobru (13·1%), ali polje ipak ne biva plavljeno. Najsuše je ljeto, s minimumom kiše u julu.

Zbog ovih uslova, i zbog toga što je veći dio S. P. pokriven debljim ili tanjim slojem humusa, ono je prilično plodno. Na njemu uspijevaju sve vrste žita i kukuruz, ali je pretežno zasađeno duhanom i vinovom lozom. Od drveta znatno prevladuje smokva. Naselja su mahom po obodu S. P. Najveća su: Stolac (754 doma i 3.250 stanovnika), Donji Poplat (130 domova, 675 stanovnika) i Ošanići (97 domova, 358 stanovnika). Na cijelom S. P. stanuje u 1.130 domova oko 4.850 stanovnika. Preko polja prolaze ceste Mostar i Metković—Počitelj—Dračevo—Tordoši—Trebinje i Dubrovnik, Stolac—Berkovići—Nevesinje i Bileća, Stolac—Slano—Neum i Dubrovnik.

L i t e r a t u r a: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina. I. (1896); J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900); J. Moscheles, Das Klima v. Bosnien und der Hercegovina (Zur Kunde der Balkanhalbinsel. I. Reisen und Beobachtungen, 20, 1918).

P. Vujević.

STOLIV, varošica u Dalmaciji, u zetskoj oblasti, u bokokotarskom srezu. Leži na sjevernoj strani poluotoka Vrmca. Donji S. je na obali kotorskog zaliva, čijim krajem vodi cesta u Kotor, a Gornji S. po sredini zelenog, kestenima okićenog brijega. S. je sjedište male općine (317 stanovnika) i rimokatoličke župe. Ima osnovnu školu i poštu. *J. M-n.*

STOLNI BIOGRAD (Székesfehérvár), grad u Madžarskoj. Ima 36.625 (1910) stanovnika, od kojih je 222 Srba. U S. B. je bilo Srba već u doba Turaka; naročito je bilo Srba trgovaca i zanatlija. Od 1690 imaju Srbi u S. B. svoju crkvu, crkvenu općinu i školu.

D. P.

STOLOVI, planina u Srbiji između rijeka Ibra-Brezanske-Ribnice, južno-jugozapadno od Kraljeva. Sastavljena je poglavito od eruptivnih stijena, serpentina i eufotita. S. su okruglastog obima, a najviši vrhovi se dižu oko središnjeg dijela. Tu je izvorište mnogih potoka, koji teku u svim pravcima, a između njihovih dolina obrazovani su povijarci i kose. Time je ova planina dobila zvjezdast reljef. Najviši visovi su: Ravni Sto (Kamarište, 1.443 m) i Čiker (Usovica, 1.381 m). Odatle se jedan povijarac pruža pretežno k sjeveru, s istaknutim vrhovima Lokvanj (868 m) i Oštra Čuka (740 m), a drugi k zapadu-sjeverozapadu, na kome je Prevoj (885 m). Od Ravnog Stola orografsko bilo planine postepeno skreće u pravac istoka, s vrhovima: kota 1.268 m, kota 1.196 m i Orlovac (1.209 m), dok se od Lokvanja odvaja kosa u pravcu jugoistoka, na kojoj je najistaknutiji vrh Ozren (1.003 m). S. su većim dijelom pošumljen, ali su ipak dosta prohodni. Zapadnim podnožjem S. prolazi cesta Kraljevo—Raška—Novi Pazar i Mitrovica, a ostalim podnožjima i preko planine vode mahom seoski putevi i staze. Na sjevernom podnožju S., ispod Oštre Čuke, leži manastir Žiča, a na sjeverozapadnom je Mataruška Banja, čija voda ima stalnu temperaturu od 41°, a po kemijskom sastavu spada u red sumporovitih alkalnih kiselih hipertermi.

P. V.

STON (VELIKI), gradić u Dalmaciji, u oblasti i srezu dubrovačkom; 22 km k sjeverozapadu od Dubrovnika, s kojim je u parobrodskoj vezi. Leži na S. prevlaci (17° 42′ od Gr.), na južnom obronku brda Pozvizda, a na sjeverozapadnom kraju 10 km dugog, na vratlu kod Punte Grbljave 1·5, a pred samim S. samo 9·4 km širokog, Velikostonskog Kanala. Sasvim pravilno građeni gradić S. ima 469 stanovnika u 111 domova, upraviteljstvo općine (6.653 stanovnika), sreski sud, porezni, carinski, lučki i poštansko-telegrafski ured, skladište soli i duhanskih prerađevina, rimokatoličku župu (dekaniju), osnovnu mješovitu školu, Hrvatsku Čitaonicu i Pučku Štedionicu.

S. je glavno trgovačko mjesto za sjeverni kraj dubrovačkog primorja. Državni rasadnik od 2¼ ha, osnovan 1920, najviše goji maslinu. Znamenita su starinska solila, koja je uredila još dubrovačka republika i silan novac na njima dobivala (1575 15.000 dukata).

Danas ona zapremaju 4.500 km² površine, a mogla bi proizvoditi do 200 vagona soli. 1921 proizvela su 1,607.560 kg. U S. polju rodi žito, buhač, duhan, vino i ulje.

Od Velikog S. na sjeveru, preko 1·2 km široke S. prevlake, leži Mali S. Ima 254 stanovnika u 47 domova i luku u parobrodskoj vezi s Trpnjem. Pred Malim S. uvalila se u kopno draga Bistrina, gdje se goje stonske kamenice, poznate još u 14 vijeku, i danas na dobrom glasu. Malostonjski Kanal obiluje ribom, naročito tunjem. Stonjani su vrsni ribari na daleko poznati i cijenjeni.

Selo Boljenović, zapadno od Velikog S., sjedište je župe Ponikve, čiji stanovnici (183) još nose narodnu nošnju: Ponikovci nose crven-kapu (kao fes) s velikom modrom kitom, crvenu đečermu, bijelu izvezenu košulju, modre gaće dokoljenice, bijele bječve i crvene papuče; Ponikovke nose više modro odijelo sa starinskim šeširom, na kome se lepršaju šarolike perjanice. U Ponikvama ima stara crkva Sv. Jurja iz vremena oko 1100. Tamo rode dobre trešnje.

S. je staro i znamenito mjesto. Ima rimskih ploča, natpisa, oružja i drugih ostataka. Već Tabula Peutingeriana bilježi Turris Stagno, a Cosmographia Anonymi Ravennati (iz druge polovine 7 vijeka) Pardua id est Stamnes. Car Konstantin VII. spominje 950 Stagnon na prvom mjestu među naseljenim gradovima u zemlji Zahumljana. U 13 i 14 vijeku spominje se Stamnum, u 13 vijeku Stamum i 1245 Stanu. Obični su oblici Stagnum i Stagno. Oblik S. ima prve potvrde u 14 vijeku. Ime Stagnum, Stagno, Ston znači bara, što podsjeća na plosno barovito zemljište, na kome su solila. Na drugom splitskom crkvenom saboru (928), u vrijeme hrvatskog kralja Tomislava i zahumskog kneza Mihaila, spominje se, pored drugih sufraganih biskupija splitske metropolije, i biskupija S., osnovana valjda u 9 vijeku, kad je sagrađena i crkva Blažene Gospe u Lužinama. Biskupija se držala do 13 vijeka, kada je S. biskup prešao u Korčulu, ali se kasnije vratio u S. I S. i korčulanska biskupija pridružene su 1828 dubrovačkoj biskupiji.

Pošto je Sv. Sava podigao u S. pravoslavnu episkopsku katedru za Zahumlje, crkva Blažene Gospe služila je 1220—1333 pravoslavnima, a poslije toga opet katolicima. Kada je dubrovačka republika 15/2 1333 dobila, za 500 perpera na godinu, od bosanskog bana Stjepana Stonjski Rat, ona ga je odmah utvrdila, sagradila je Mali S. sa dva kaštela i podigla grebenom brda Pozvizda, od Velikog do Malog S., zid s kulama. Na jugoistočnoj strani Velikog S. sagradili su Dubrovčani tvrđavu Sv. Jerolima, a na brdu Pozvizdu Sv. Bartola. Za vrijeme republike sjedio je u S. knez, dubrovački vlastelin (1333—1808). 1850 stradao je S. od potresa, koji je razorio 1541 podignutu biskupsku palaču.

L i t e r a t u r a: N. Bjelovučić, Poluotok Rat ili Pelješac (1907); P. Skok, Prilozi ispitivanju hrvatskih imena mjesta Ston (Nastavni Vjesnik, 30, 129—130); M. Vasić, Arhitektura i Skulptura u Dalmaciji od početka 9 do početka 15 veka. Crkve (1922); H. Hranilović i D. Hirtz, Zemljopis Hrvatske (1901, 61). *J. Modestin.*

STONJSKA BISKUPIJA. V. Ston.

STONJSKA EPARHIJA. V. Ston.

STONJSKI RAT. V. Pelješac.

STORŽIČ, planina u Sloveniji, između rijeka Bistrice (Tržičke)-Save-Kokre, južno od Karavanka, zapadno od Kamniških Alpa, oko 13 km sjeverno-sjeveroistočno od mjesta Kranja. Greben S. pruža se od zapada prema istoku i jugoistoku. Na njemu su najviši vrhovi: Križka Gora (1.582 m), Tovšni Vrh (1.715 m), Storžič (2.132 m), koji se diže u obliku piramide, Vaneš-Vrh (1.812 m), Srednji Vrh (1.854 m), Javerko (1.435 m). Između Storžiča i Vaneš-Vrha je presjedlina Bašeljsko Sedlo (1.629 m), a od vrha S. odvaja se k sjeveru drugi greben, koji ovu planinu vezuje s Karavankama, odnosno s Košutom Planinom. Na njemu su istaknuti visovi: Javornik (1.716 m), Stegovnik (1.691 m) i Ruš (1.614 m). Cijela je ova planina pod šumom i ima alpinski izgled. Istočnim podnožjem S. prolazi cesta Velikovec—Železna Kapla—Kranj—Ljubljana i Škofja Loka, zapadnim i jugozapadnim cesta Borovlje—Tržič—Kranj, a sjeverozapadnim krajem vodi kolski put Kranj—Medvode. *P. V.*

STOŠIĆ ADOLF (Stossich), malakolog, profesor realke u Trstu 16/1 1824, Rijeka — 24/6 1900, Trst). Mnogo

je putovao po našem Primorju i mnogo je doprinio poznavanju jadranske i kopnene primorske faune. Publicirao je na talijanskom jeziku u trštanskim stručnim časopisima, a nešto u školskom izvještaju. Znatniji su mu radovi: I molluschi del Velebit (1893), Viaggio lungo il primorje in Dalmazia, Contrib. alla f. malac. terrestre e fluv. del territ. di Trieste (1899). Faunu palagruškog otoka opisao je u radu: Sulla geol. e zool. dell' isola di Pelagosa (Boll. Soc. Adr., 1877). *J. H.*

STOŠIĆ MIHAILO, helmintolog, profesor realke u Trstu (12/8 1857, Trst — 7/3 1906, Trst). Publicirao je više radova u Glasniku Hrvatskog Prirodoslovnog Društva (sve na talijanskom jeziku), među ostalim: Elminti della Croazia (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, V., 1890). Znatna je njegova monografija: I Distomi degli Uccelli Soc. Adriat. Trieste, 1892), Il gener Heterakis (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, II.), Vermi parassiti in anim. della Croazia i veliki broj monografija. Faunu Jadrana popisao je u seriji radova: Prospetto della fauna nel mare Adriatico (Boll. Soc. Adr., 1879—1885). *J. H.*

STOŽER, Planina u Crnoj Gori, u Donjem Kolašinu, na izvorištu rijeke Ćotine i Ljubovide, 25 km jugo-jugoistočno od Pljevalja. Visoka je 1.650 m. *P. V.*

STRACIN, selo i kraj u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, u kratovskom srezu, u eruptivnom predjelu oko doline Crvenske Rijeke, desnog pritoka Krive Rijeke, između župe Slavišta, Sredoreka i Kozjaka. Selo S. ima 140 kuća sa 1.040 stanovnika (1921). S. se spominje u jednoj povelji cara Dušana vlastelinu Vlaku, gospodaru susjednog Slavišta (datirana kasnije, 1358). Onda se S. zvao Sragin. U 17 vijeku S. se spominje kao jedan od konaka i karavanskih stanica na Carigradskom drumu, koji je iz Bosne, preko Novog Pazara i Prištine, vodio za Carigrad. Tada se S. prvi put bilježi kako se i danas naziva. S. je i danas jedno od glavnih mjesta i odmorišta na putu od Kumanova za Krivu Palanku, ujedno je raskrsnica ceste za Kratovo. *V. R.*

STRAGARI, selo u Jasenici (šumadijska oblast). Mjesto rođenja Tanaska Rajića. U S. su bile za vrijeme Karađorđa prve barutane. *B. D.*

STRAHINČICA, planina u Hrvatskoj, dio Hrvatskog Zagorja, zapadno od Ivančice, istočno od Kostељjskog Gorja, oko 4 km sjeveroistočno od gradića Krapine. Glavno bilo S. nešto je vijugavo, ali se pretežno prostire od zapada na istok, a najviši vrh mu je u sredini. Istaknuti visovi na bilu su: Gorjak (684 m), Strahinčica (ili Goleš, 847 m), Prevaja Sakola (740 m). Uporedo s njim produžuju se još dva manja izrazita bila, jedno na sjeveru, od sela Donjeg Jesenja do Muričevca i Očure (zapadno od Lepoglave), drugo na jugu, od Krapine do željezničke stanice Golubovca. Na sjevernom su najviši vrhovi: kota 425 m), kota 519 m, Brdo (543 m) i kota 456 m, a na južnom Čuk (446 m), Vrban (410 m), Sv. Jakovsko Brdo (544 m), Veternica (511 m). Glavno je bilo S. veoma strmo, jer se na uspravnom udaljenju od 1 km izdiže do 370 m, ali se od podnožja sjevernog i južnog bila zemljište veoma blago spušta, naročito prema jugu. S. je najvećim dijelom pošumljena i ima prilično pitom izgled. Samo se mjestimice javljaju gole stijene, koje strše kao visoki stupovi i daju utisak divljine. Trup S. je sastavljen od trijaskih tvorevina, kroz koje su na više mjesta probile trahitoidne stijene. S. se odlikuje obiljem korisnih ruda, osobito naslagama sumpora u okolini Radoboja, oko 4 km istočno od Krapine. Sjevernim i zapadnim podnožjem S. prolazi cesta Varaždin — Lepoglava—Bednja—Gornje Jesenje—Krapina—Zagreb, južnim i jugoistočnim cesta Krapina—Radoboj—željeznička stanica Golubovec—Lepoglava, a preko planine vode pješački putevi i staze.

L i t e r a t u r a: H. Hranilović i D. Hirtz, Zemljopisni i narodnopisni opis Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. I. Lice naše domovine (1905, 175 do 178). *P. Vujević.*

STRAJNIĆ KOSTA, umjetnički kritičar (29/5 1887, Križevci, Hrvatska). Svršio je gimnaziju u Zagrebu, zatim je učio slikarstvo u Zagrebu, u Beču i u Münchenu, i studirao je historiju umjetnost i estetiku u Beču. Jedno vrijeme bio je nastavnik gimnazije u Zagrebu (1911), pa u Beogradu (1913). Zatim je proveo godinu

dana u Parizu na odsustvu. 1918—1920 bio je u Pragu, a tada je otišao u Pariz na studije. U toku 1922 i 1923 držao je S. niz predavanja o umjetnosti Slovena po našim većim gradovima. Od 1923 živi u Pragu. S. je još kao đak umjetničke škole u Zagrebu počeo da piše umjetničke kritike i članke, zalažući se za jugoslavensku nacionalnu umjetnost i za njenog glavnog predstavnika Meštrovića, a protiv tadašnjeg akademizma. Držao je kod kuće i na strani mnoga predavanja radi upoznavanja šire publike i inostranstva s jugoslovenskom i slovenskom umjetnošću uopće. Zasebno je publicirao: Umjetnost i žena (1916), Tomislav Krizman (1916), Pera Pallavicini (1920), Studije (1918), Srpske Zadužbine (1919), Ivan Meštrović (1919), Josip Plečnik (1920).

V. P.

STRANKA NIJEMACA organizirana je 1906, pod imenom Ungarländische Volkspartei (Ugarsko-zemaljska pučka stranka), a krajem januara 1922 pretvorena je, odnosno reorganizirana, u stranku Nijemaca kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Partei der Deutschen des Königreiches SHS). Pravila i program utvrđeni su na skupštini u Žombolju 17/12 1922. Pod Ugarskom je stvaranje stranke bilo skopčano s velikim teškoćama: rađala se »u suzama i bolovima«, jer je Ugarska u njoj gledala pangermansku propagandu. Tadašnji program pretrpio je, poslije rata, u novoj državi, neznatne izmjene, s obzirom na zahtjeve novog vremena i potrebe nove zemlje.

U općem dijelu program S. N. traži: ličnu slobodu, neprikosnovenost doma, slobodu savjesti i vjeroispovijesti, slobodu štampe, zbora i udruživanja, nepovrednost tajne pisama, pravo žalbe i molbe. Uzakoniti ravnopravnost crkava i dopustiti njihovo organiziranje na nacionalnoj autonomnoj osnovi, s pravom, da svojim imanjima mogu rukovati samostalno. Uprostiti državnu administraciju i smanjiti broj činovnika. Obezbijediti im nezavisnost, a propisati bezuslovno pune kvalifikacije za svako mjesto državne službe. Što brže ustanovljenje administrativnog sudstva za sve grane upravnih vlasti. U socijalnom pogledu: težiti, da se u ustav unesu sve ekonomsko-socijalne odredbe, naročito one, kojima bi se zaštitilo i pomoglo blagostanje zemljoradničkih, industrijskih i intelektualnih radnika, manjih posjednika i zanatlija. Obezbjeđenje radnika u slučaju nesreće, bolesti i starosti. Osobitu pažnju pokloniti javnoj higijeni. Što brže riješiti pitanje stanova podizanjem novih zgrada, koje bi trebalo osloboditi od poreza za duže vrijeme. Zdravu financijsku politiku. Temeljnu reformu poreznog sistema, koja bi važila za cijelu zemlju. Oslobođenje od poreza minimuma, potrebnog za opstanak, s naročitim obzirom na porodice opterećene djecom. Ukidanje poreznih prireza i akontacija. Smanjivanje posrednih poreza. Pravo žalbe u slučaju nepravedno određenog poreza. Država mora primiti na sebe obaveze prema invalidima, siročadi, udovicama, penzionim i radničkim klasama. Da se smanje carine na životne namirnice, a ukinu na sve materije za gorivo, kao drvo, ugalj, benzin i t. d. Ukidanje izvozne carine. Podizanje državnog kredita isplatom svih upisanih ratnih zajmova u zemlji, stvaranjem poštanske štedionice i isplatom državnih dugova narodnoj banci. Omogućiti, da vojska služi u rodnom kraju. Kasarne da budu zdrave, a postupanje s vojnicima humano. Točnu i nezavisnu statistiku naroda. U spoljnoj politici: prijateljstvo sa svim državama. Uspostavljanje trgovačkih veza i zaključenje trgovačkih ugovora. Uprostiti i olakšati granični saobraćaj sa svim susjednim državama. Na kraju se traži: uprošćenje i izjednačenje zakona. Obezbijediti učešće Nijemaca u donošenju zakona po pravu, koje je ustav zajamčio.

U posebnom dijelu stranka traži: da se Nijemcima na području države SHS zajamči zakonom pravo, jednom za svagda, da se mogu slobodno organizirati. Dopustiti svakomu pravo, da može slobodno podizati škole i zavode za obrazovanje svake vrste i svakog sistema i sam spremati, obrazovati i namještati nastavno osoblje. Izdržavanje njemačkih škola i zavoda da padne jednim dijelom na račun države, prema porezu što Nijemci plaćaju. Obezbijediti pravo roditeljima, da svoju djecu mogu slati u školu, koju oni izberu. Materijalna potpora države za sve konfesije, koje je zakon priznao, i to u odnosu prema njihovom broju duša. Religijska na-

stava da bude na njemačkom jeziku, a nastavnik da pripada njemačkoj narodnosti. Da se Ustavom i zakonom zajamči pravo Nijemcima, da se svojim materinjim jezikom mogu služiti slobodno, usmeno i pismeno, u općini, srezu i ostalim nadleštvima. Samouprava općine, gradova i srezova. Slobodan izbor njihovih predstavnika. Prijam činovnika njemačke narodnosti u upravna nadleštva. Opće, neposredno, jednako, tajno općinsko pravo glasa, po proporcionalnom sistemu. Zakonske izbore. Izvođenje agrarne reforme po načelu jednakosti bez obzira na vjeru i narodnost, pomažući male posjednike. Naročito imati u vidu ratne invalide, udove, siročad i Nijemce, koji su ranije radili kod veleposjednika, kao zakupci i prosti zemljoradnici. Isušivanje podvodnih krajeva i zaštitu od poplava. Priznanje ugovora o kupovini velikih posjeda. Naknadu za sve nezakonitosti protiv njemačkih udruženja i zavoda. Ustanoviti zemaljski kulturni savjet i njemački državni sekretarijat za zaštitu ekonomskih i kulturnih interesa Nijemaca. Zadržati njemačke nazive mjestima, ulicama i dopustiti slobodnu upotrebu nacionalnih znakova.

Predsjednik stranke je Dr. Ludwig Kremling, advokat iz Bijele Crkve, sada u Novom Sadu, a u Narodnoj Skupštini vođa je Dr. Stjepan Krafft.

Stranka nije imala ni jednog poslanika ni u Madžarskoj, ni u Ustavotvornoj Skupštini Kraljevine SHS. Na izborima od 18/3 1923 dobila je 8, na izborima od 8/2 1925 5 poslanika a na izborima od 14/9 1927 — 6.

Stranka ima svoj organ, Deutsches Volksblatt, dnevni list, koji izlazi u Novom Sadu. Za vrijeme Madžarske bio je organ Generalanzeiger, koji je izlazio dva puta nedjeljno u Vršcu.

J. Prodanović.

STRANKE POLITIČKE. V. Demokratska stranka. Demokratska stranka Bosne i Hercegovine. Demokratska stranka u Ugarskoj. Liberalna stranka u Ugarskoj. Političke stranke u Srbiji. Radikalna stranka. Radikalna stranka u Ugarskoj. Slobodoumna stranka u Ugarskoj. Savez zemljoradnika. Socijaldemokratska stranka u Srbiji. Socijalistička partija Jugoslavije. Socijalistička radnička partija Jugoslavije. Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunistička). Socijalno-demokratska stranka u Hrvatskoj i Slavoniji. Srbi demokrati u Ugarskoj. Stranka Nijemaca. Stranke političke u Sloveniji, Stranke u Crnoj Gori. Džemijet.

STRANKE POLITIČKE U HRVATSKOJ. V. Dodatak.

STRANKE POLITIČKE U SLOVENIJI. I. Od 1848 do oko 1890. Politički život donijela je Slovencima tek 1848. Onda su se pojavili i prvi slovenački politički programi. Ali politička zrelost nije bila još tako jaka, da bi pomogla stvaranju izrazitog i jedinstvenog slovenačkog nacionalnog programa. U političkom pogledu najzrelija je bila omladina, koja je učila u Beču i Grazu. Bečka je preko svoga političkog društva Slovenija izradila i prvi slovenački politički program na osnovu prirodnog prava, tražeći: 1. Ujedinjenu Sloveniju, t. j. ujedinjenje svih slovenačkih zemalja u jednu administrativnu jedinicu pod imenom Slovenija. 2. Ravnopravnost slovenačkog jezika u školama i kancelarijama. 3. Nezavisnost Austrije od Frankfurta; Slovenija da bude dio austrijskog, a ne njemačkog carstva. Za bečki program Ujedinjene Slovenije zauzimalo se u domovini od društava prvo slovenačko političko društvo Slovensko Društvo u Ljubljani, pojedinci u organu toga društva, prvim slovenačkim samo političkim novinama, Sloveniji (1848—1850), a donekle i Bleiweiss u svojim Novicama, ali pravog odziva u domovini taj pokret nije našao. Koruška i štajerski zemaljski sabor izjavili su se, čak s pristankom Slovenaca, za nedjeljivost svojih pokrajina. Nesaglasnost je vladala i u pogledu izbora za Narodnu Skupštinu u Frankfurtu. Za bečki politički program Slovenaca bio je uglavnom i slovenski kongres u Pragu 1848.

Uz bečki, uži slovenački program pojavio se 1848 među Slovencima i širi, ili ilirski, koji je tražio ujedinjenje s Hrvatima i Srbima u jednu političku zajednicu. Ali i u pogledu ovoga programa vladala je, zbog nedostatka političkog odgoja, velika razlika u mišljenju. Za ilirski program bili su naročito pojedinci u Koruškoj i u Štajerskoj (Majar, Muršec).

Slovenci su se 1848—1849 zauzimali uglavnom za ova dva politička programa, u cjelini ili s modifikacijama. O kakvim slovenačkim S. 1848—1849

uopće ne može biti govora, eventualno samo o grupama ili o pojedinim ličnostima s različitom političkom orijentacijom. Slovenačka politička organizacija uopće nije još postojala. Slovenačkom S. mogli bismo nazvati samo grupe političkih i kulturnih radnika, koji su se kao Slovenci (za razliku od Nijemaca i Talijana) skupljali oko ondašnjih slovenačkih vođa (J. Bleiweiss, M. Majar, A. Einspieler, J. Muršec), zatim društava (Slovenija u Beču i Grazu, Slovensko Društvo u Ljubljani) i novina (Novice, Slovenija). Široke mase naroda nisu učestvovale u političkom životu, a ni slovenački poslanici nisu uvijek postupali kao pripadnici jedne nacionalne cjeline, ni po jednom političkom programu. 1848—1849 nisu donijele Slovencima ispunjenje političkih programa, ali je ipak tada data osnova za dalji politički život i za stvaranje S. među Slovencima.

Poslije 1848—1849 apsolutizam je (1849—1859) pokušao da poništi političke i nacionalno-kulturne tekovine revolucionarnog doba, pa i početke jedne slovenačke S. 1849—1850 nema ni govora o slovenačkom političkom životu, a još manje o slovenačkim S. Tek s početkom ustavnih borbi u Austriji (1859) počeo je ponovno i među Slovencima politički život: prve slovenačke političke novine u ustavno doba (Naprej) 1863, i političko društvo (Slovenija) 1868. Ali i u to doba (1859—1867) ne može se još govoriti o jačoj slovenačkoj političkoj diferencijaciji. Još uvijek imamo samo jednu, t. j. slovenačku S., uz koju stoje Slovenci protiv Nijemaca i Talijana. Što se njenog programa tiče, doba poslije 1859 znači odstupanje od programa Ujedinjene Slovenije od 1848, a još više od južnoslovenskog ili ilirskog programa. Znaci toga odstupanja i popuštanja u nacionalnim pitanjima jesu kompromisni programi, koji su težili, da dovedu donekle u sklad historičke provincije, u kojima žive Slovenci, s etnografskim slovenačkim područjem, dakle historičko s prirodnim pravom (Mariborski program, 1865).

Oportunistički, nesiguran i, naročito u pogledu dualističke podjele monarhije (1867), veoma čudnovat postupak slovenačkih političara u bečkom parlamentu izazvao je veliko negodovanje protiv slovenačke oficijalne politike, koju je vodio J. Bleiweiss (S. starih ili Staroslovenaca). Protiv konzervativnih »starih« stvarala se opozicija »mladih«, nazvanih kasnije i Mladoslovenci. Kao organ »mladih« počeo je 1868 izlaziti u Mariboru politički list Slovenski Narod (1872 preselio se u Ljubljanu, 1873 postao je prvi slovenački dnevnik). »Mladi« su tražili ujedinjenje Slovenaca u jednu administrativnu jedinicu i uže veze s ostalim Slovenima, osobito s Hrvatima i Srbima. Zauzimali su se za nacionalni program i za prirodno pravo, protiv njemačkog državnog i protiv historičkog prava. Protiv Bleiweiss-a i njegove konzervativne okoline zastupali su oni liberalnija načela, naročito u vjerskim i crkvenim pitanjima. Iz konzervativne okoline Bleiweiss-ove i »starih« pokrenut je 1873, uz Novice, nov politički list Slovenec (od 1883 dnevnik).

S pojavom »mladih« obilježene su među Slovencima konture dviju političkih partija: radikalno-slobodoumne i konzervativne. Principska borba između »starih« i »mladih« bila je u sedamdesetim godinama prilično jaka i vodila se, osim politike, i u književnosti (»Mladi« Levstik, Stritar, Jurčič). Tada su i jedni i drugi postavili svoje kandidate (1873 za izbore u bečki parlamenat), te su Slovenci, pocijepani na dvije S., često podlijegali u korist Nijemaca. Česti izborni porazi i jaka germanizacija u sedamdesetim godinama sjedinili su donekle obadvije slovenačke političke grupe (Staroslovenci, Mladoslovenci), koje su zadržale svoje listove i organizaciju, ali su u politici počele raditi sporazumno (politička »sloga«). Slovenci u bečkom parlamentu, da utvrde svoj politički položaj i izvuku bar neke koristi, skupili su se čak oko austrijske državopravne S. i stupili u federalistički klub grofa Hohenwarta, koji je u samoj Kranjskoj izabran za narodnog poslanika (1873).

Popravljanje nacionalnog položaja Slovenaca donijela je tek vlada grofa Taffea (1879—1893). Uz ovu su stajali vjerno slovenački poslanici u Beču, i zato su dobili od vlade nešto nacionalnih ustupaka. Tek u to doba (1879) izvojevali su Slovenci većinu poslanika Slovenaca iz Kranjske za bečki parlamenat, 1882 većinu na izborima za ljubljansku gradsku općinu, a 1883 na izborima za kranjski

zemaljski sabor. Složni i sporazumni rad jedne opće slovenačke S. donio je Slovencima ove uspjehe. Taffe je onda dao Kranjskoj i prvog i jedinog Slovenca za pokrajinskog namjesnika (Winklera). Uz njega je stajala naročita slovenačka vladina frakcija, sa Šuklje-om kao vođom i Ljubljanskim Listom kao organom (1884—1885).

Protiv Winklera, Šuklje-a i slovenačke oportunističke politike, koja je išla s vladom, digla se s jedne strane opozicija »radikala«, na čelu sa V. Zarnikom, I. Tavčarom i I. Hribarom, koja je naglašavala sveslovenačko i slovensko gledište, i tražila radikalnu taktiku i narodni radikalizam protiv oportuniteta i nacionalne umjerenosti. List slovenačkih radikala bio je Slovan (1884—1887). — S druge strane počeo je ondašnji profesor goričke bogoslovije A. Mahnič boj protiv beznačelne političke »sloge« i t. zv. katoličkog liberalizma, tražeći strogo katoličko stanovište u kulturi i politici, pa je podredio nacionalno stanovište vjerskomu. Tavčar i Hribar našli su pristalica naročito među inteligencijom, Mahnič osobito među mlađim svećenstvom. Onda je počeo, pored sporazuma u oficijalnoj politici, ljut boj između pristalica jedne i druge struje, pristalica slobodoumnog i katoličkog pogleda na svijet. Sistem ovog posljednjeg dao je Mahnič u svom časopisu Rimski Katolik (1888—1896). Oko jednog i drugog tabora počele su se formirati grupe, a iz ovih su postale dvije S., koje stoje po svojim programima i pogledima na svijet oštro jedna prema drugoj. Stare sporazumaške generacije polako nestaje. (Samo neke zajedničke epizode možemo spomenuti još u devedesetim godinama: sveslovenački sastanak 1897, »Sprava-izmirenje« 1898). Na jednoj strani stoji Katoličko-narodna stranka, a na drugoj organiziraju slobodoumni ili liberalni Slovenci Narodnu (naprednu) S. Svaka od njih stvara svoju organizaciju, društvo, organe. Veliki uspjeh Mahničevog rada bio je prvi slovenački katolički zbor u Ljubljani 1892, koji je utvrdio načelni rascjep među Slovencima.

II. Od oko 1890 do 1918. Katolička-narodna S. istupa, pod uticajem Mahničeve akcije, krajem osamdesetih i u početku devedesetih godina sve aktivnije u slovenačkom političkom životu. Njen glavni organ je Slovenec (od 1873, od 1883 dnevnik), uz koji izlazi kao list za seljački narod Domoljub (od 1888). 1890 osnovano je katoličko političko društvo. U kranjskom zemaljskom saboru skupljeni su poslanici Katoličke narodne S. u konzervativnom klubu, u bečkom parlamentu čine svi slovenački poslanici jedinstveni klub. Glavnu masu pristalica ima ova S. među seljačkim narodom, gdje i pobjeđuje kod izbora (na pr. za kranjski zemaljski sabor 1895 u t. zv. seljačkoj kuriji prošla je sa svim kandidatima).

Oko 1895 nastala je, pojavom odličnih političara i organizatora, Franca Povšeta, Janeza Kreka, Ig. Žitnika i Ivana Šušteršiča, nova faza u historiji Katoličke-narodne stranke. Krajem 19 i početkom 20 vijeka počinje ona odlučno tražiti opće i jednako izborno pravo, i time izbornu reformu u Austriji. Krek je umio da okupi u okviru kršćanskog socijalizma u svoju stranku naročito radnike i zanatlije; on je i izgradio stranci podroban prosvjetni, socijalni i ekonomski program, koji je počeo i ostvarivati osnivanjem prosvjetnih društava, štedionica, konzumnih društava, zadruga i t. d. u čitavoj Sloveniji. Regeneracija stranke vidjela se na drugom katoličkom zboru 1900 u Ljubljani, na kome su se pojavili kao najistaknutiji političari stranke Šušteršič i Krek. Drugi katolički zbor prihvatio je, idući modernim pravcem, podroban socijalni program za slovenačkog seljaka i radnika. U nacionalnom pogledu znače njegove rezolucije odstupanje od nazora prvog katoličkog zbora 1892, koji je stajao još pod uticajem Mahničevih nazora. Prihvaćena je i rezolucija slovenačkog zbora iz 1897: ujedinjenje čitavog slovenačkog teritorija u jednu autonomnu pokrajinu sa središtem u Ljubljani, dakako u okviru monarhije.

Poslije političkog rascjepa u Kranjskoj, došao je 1899 rascjep u Goričkoj, gdje je A. Gregorčič osnovao goričku Slovensku ljudsku S. (s listovima: Gorica 1899—1914 i Primorski List 1893—1914) a H. Tuma i A. Gabršček su 1900 osnovali Narodnu-naprednu S. (s organima: Soča 1871—1915 i Primorec 1893—1914). U goričkoj Slovenačkoj ljudskoj stranci istupila je

1909 protiv oficijalne Gregorčičeve politike struja, koja je zastupala načelnu politiku u smislu kršćanskog socijalizma (list: Novi Čas 1909—1915). U Štajerskoj je došlo do rascjepa 1906, kad je osnovana Narodna stranka (organi: Narodni List 1906—1914 i Narodni Dnevnik 1909—1910; vođa Vjekoslav Kukovec), i protiv nje 1907 Slovenska kmečka zveza, koju je predvodio Anton Korošec (Slovenski Gospodar od 1867, Straža od 1909).

Protiv Slovenaca organizirali su Nijemci u Štajerskoj t. zv. »nemškutare« Slovence, koji su prema Nijemcima bili prijateljski raspoloženi, i izdavali su za njih list Štajerc (1900 do 1918).

Katolička-narodna S. promijenila je 1905 svoje ime u Slovenska ljudska stranka. Promjenom tom proširen je i djelokrug njen na cijelu Sloveniju. Odlična organizacija i spretni političari (Šušteršič, Krek, Žitnik, Lampe), velika radinost na socijalnom, ekonomskom i prosvjetnom polju i izborne reforme, pomogle su joj do velikih političkih uspjeha i uticaja u Sloveniji, i u bečkom parlamentu. Iz prvih izbora na bazi općeg i jednakog izbornog prava za bečki parlamenat 1907, izašla je ona kao najjača stranka u Sloveniji, a još je pojačala svoj položaj kod drugih i posljednjih izbora po općem i jednakom izbornom pravu, koji su vršeni u Austriji prije Svjetskog Rata, 1911 (1907: 17 poslanika od 23; 1911: 19 od 23). U kranjskom zemaljskom saboru dobila je ona na izborima 1908 od 49 poslanika 27.

1912 postao je Šušteršič zemaljski poglavar u Kranjskoj. On je bio, uz Kreka, vođa stranke i njene politike u kranjskom zemaljskom saboru i u bečkom parlamentu. Pod Šušteršičevim uticajem nastupila je stranka aktivnije i u vanslovenačkoj politici. Zauzimala se poslije aneksije Bosne i Hercegovine (1908) za ujedinjenje austro-ugarskih Jugoslovena u smislu trijalističke podjele monarhije, i zbog toga je stupila u uske veze s Hrvatskom strankom prava, priznala je njen državo-pravni program za svoj, i izjavila je, rezolucijom 1912, da Hrvati i Slovenci čine jednu narodnu cjelinu, naravno u okviru monarhije. Istim pravcem išla je oficijalna politika stranke i za vrijeme Svjetskoga Rata pod Šušteršičem kao vođom.

Protiv Šušteršiča pojavila se u drugoj polovini rata opozicija, s Krekom, a poslije njegove smrti (8/10 1917), s Korošcem na čelu, zbog načina kako je Šušteršič vodio politiku, ali još više zbog razlike pogleda na rješenje jugoslovenskog pitanja. Dok je Šušteršič do kraja rata bio za rješenje u austrijskom smislu, tražile su pristalice Kreka i Korošca potpuno političko oslobođenje i ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba. U novembru 1917 došlo je do rascjepa: Šušteršič je osnovao svoju političku organizaciju, a njegovi protivnici su u decembru obnovili Slovensku ljudsku stranku. Ogromna većina pristalica bila je za Krek-Koroščevu politiku protiv Šušteršičeve. Korošec je augusta 1918 postao predsjednik u Ljubljani osnovanog Narodnog Sveta i oktobra 1918 Narodnog Vijeća u Zagrebu, a decembra 1918 ušla je stranka s Korošcem kao ministrom predsjednikom u prvu (Protićevu) vladu kraljevine SHS.

Narodna (napredna) S. počela se jače isticati s političkim društvom (Slovensko Društvo 1891) i s organom za široke mase naroda (Rodoljub 1891—1903) tek početkom devedesetih godina, a formalno su se slovenački naprednjaci ili liberali organizirali u političku S. tek 1894 na skupštini pouzdanika u Ljubljani. Tu je onda formuliran i program Narodne S. za Kranjsku, kako se stranka onda počela zvati. Pri izborima za zemaljske sabore dobila je ona većinu glasova među građanstvom, trgovcima i zanatlijama. U kranjskom zemaljskom saboru imala je ona svoj klub, a u bečkom parlamentu radili su svi Slovenci još zajedno. 1899 došlo je do političkog rascjepa u Gorici (1900 osnovana je gorička narodno-napredna S.), 1906 u Štajerskoj (osnovana narodna S.; v. gore). Istaknuti politički vođi u Kranjskoj bili su: Ivan Tavčar i Ivan Hribar, u Goričkoj: H. Tuma (samo do 1908, kada je prišao socijalističkoj stranci) i A. Gabršček, u Štajerskoj: V. Kukovec. 1901 promijenila je Narodno-napredna S. program, tražeći, između ostalog, narodnu školu, koja počiva na kulturnim načelima kršćanstva, ali sasvim nezavisnu od svake crkvene uprave. Ona je bila protiv zloupotrebe crkvene

vlasti u političke svrhe i tražila je neke socijalne reforme, a 1906 prihvaćen je novi program, koji je tražio dijeljenje crkve od države i škole i opće i jednako izborno pravo za sva parlamentarna zastupstva. Glavne pristalice imala je stranka među intelektualcima, građanstvom i u trgovačkim i zanatlijskim krugovima. Slaba organizacija i nedostatak pravog socijalno-ekonomskog programa nisu joj donijeli pravih političkih uspjeha, što se vidjelo na izborima za bečki parlamenat 1907 (4 od 23 slovenačka poslanika) i 1911 (2 od 23 slovenačka poslanika) i za kranjski sabor 1908 (11 od 49 poslanika).

Protiv sterilnosti oficijalne narodno-napredne S. počele su se od početka 20 vijeka pojavljivati među omladinom struje, koje su svojim publicističkim i prosvjetnim radom mnogo učinile za prosvjećivanje širokih narodnih masa (narodno-radikalna omladina, izašla iz visokoškolskih krugova u Beču i Pragu početkom 20 vijeka, list Omladina 1904—1914, revija Veda 1911—1915). Protiv oficijalne stranke narodno-radikalna struja, kao S., politički nije istupila. Van oficijalne Narodno-napredne S. stoji i nacionalistički pokret, koji se, s ciljem za potpunim političkim oslobođenjem Jugoslovena, počeo širiti sve jače poslije aneksije Bosne i Hercegovine i balkanskih ratova za oslobođenje (1912 Organizacija jugoslovenskih srednjoškolaca, organi: Preporod 1912—1913, Glas Juga 1914; dnevni listovi Jutro 1910 do 1912 i Dan 1912—1914). Oficijalna Narodno-napredna S., koja je bila i Ljudska S., osuđena u prvoj polovini rata na politički nerad, priključila se 1917 pokretu za ispunjenje Majske deklaracije u svim njegovim fazama, a 1918 izvela je reorganizaciju S. Do onda provincijalske Narodno-napredne stranke S. u Sloveniji ujedinjene su u junu 1918 u jednu Jugoslovensku demokratsku stranku s I. Tavčarom kao predsjednikom i G. Žerjavom, A Kramerom i A. Ribnikarom, kao najistaknutijim političarima. Ova je S. ušla u Narodno Vijeće i u decembru 1918 u prvu vladu SHS (ministar za izjednačenje zakona A. Kramer).

Jugoslovenska socijalno-demokratska S. Socijalistički pokret širio se u Sloveniji već u osamdesetim godinama. Kao politička S. organizirali su se socijalisti tek 1896, i to na bazi austrijskog hainfeldskog socijalističkog programa s Etbinom Kristanom kao načelnikom (listovi: Delavec i Rdeči Prapor 1898—1911, Naprej 1903 do 1911 i od 1917). Pragmatičke izjave dala je S. u tivolskoj rezoluciji 1919, tražeći za svaki narod u Austro-Ugarskoj, bez obzira na historičke granice, jedinstvo, samostalnost i autonomiju u svim narodno-kulturnim pitanjima, i stavljajući kao konačni cilj austro-ugarskih južnih Slovena potpuno nacionalno ujedinjenje. Najviše pristalica imala je S., koja se stvarno ograničavala samo na Kranjsku, među industrijskim radništvom, ali pri izborima za zemaljske sabore i bečki parlamenat nije nikada dobila za mandat dovoljan broj glasova. 1917/18 učestvovala je i ona u pokretu za majsku deklaraciju i oslobođenje i ujedinjenje. Tada su se pojavile u S. dvije struje: »mladi«, koje je predvodio Abditus-A. Prepeluh (autonomija Slovenaca u Jugoslaviji) i »stari«, koji su išli pravcem, određenim od H. Tume i E. Kristana.

Jedinstvena slovenačka S. postojala je, ako izuzmemo neke manje struje i S., koje nisu postigle većih političkih uspjeha, samo još u Trstu i u Koruškoj. U Trstu su Slovenci odgojeni u političkom pogledu odlično, i postigli su velike uspjehe prema Talijanima, a predvodili su ih: Nabergoj, O. Ribarž, A. Slavik, G. Gregorin i J. Vilfan. Političko društvo je Edinost, koje izdaje kao svoj organ i istoimeni list (od 1876, od 1895 dnevnik).

U Koruškoj postoji isto tako uglavnom samo jedna slovenačka S. Postoji i političko društvo za koruške Slovence. Glavni organ je Mir (od 1882), sada Koruški Slovenec, a istaknutiji političari su: A. Einspieler, Fr. Grafenauer i J. Brejc.

Od slovenačkih S. dobile su na izborima za bečki parlamenat poslanika:

	1907	1911
Slovenska ljudska stranka	17	19
Narodna napredna stranka	4	2
Slovenci u Trstu	1	2
Slovenci u Koruškoj	1	1
Svega	23	23

III. Stranke i izborni rezultati u Sloveniji od 1920 do 1927.

Od S. u Sloveniji dobile su na izborima za												
Stranka	Konstituantu 28 11 1920			Nar. Skupštinu 18/3 1923			Nar. Skupštinu 8/2 1925			Nar. Skupštinu 11/9 1927		
	glasova	%	poslanika	glasova	%	poslanika	glasova	%	poslanika	glasova	%	poslanika
Slovenska ljudska stranka	57.174	36·1	14	107.976	60·4	21	105.303	56·3	20	106.247	59·9	20
Jugosl. demokratska stranka	12.328	7·7	3	14.660	8·2	1	23.669	12·6	2	27.460	15·4	4
Samostoj. kmetijska stranka	33.577	21·2	8	11.023	6·2	1	12.332	6·5	1	14.476	8·1	1
Socijal. str Jugoslavije	30.695	19·3	6	5.723	3·2	—	5.470	2·8	—	8.886	5	1
Komunist. i radik. socijal. str.	16.376	10·3	5	—	—	—	5.323	2·8	—	9.102	5·1	—
Socijal. str. delavnega ljudstva	—	—	—	13.308	7·4	—	—	—	—	—	—	—
Nar. socijal. str.	6.187	3·9	2	3.901	2·1	—	—	—	—	—	—	—
Nar. radik. stran.	—	—	—	3.491	1·9	—	1.087	0·5	—	4.877	2·7	—
Radićeva stranka	—	—	—	10.186	5·7	2	20 543	10·9	3	V. Samostal. kmet. stranku		
Narod. Zajednica	—	—	—	—	—	—	3.834	2	—	—	—	—
Njemačka stranka	—	—	—	5.981	3·3	1	4.362	2·3	—	5.790	3·2	—
Manje stranke i grupe	1.960	1·2	—	2.336	1·3	—	5.044	2·6	—	417	0·2	—
Svega . . .	158.297	—	38	178.585	—	26	186.981	—	26	177.256	—	26
Broj upisanih glasača	215.272	—	—	248.447	—	—	262.405	—	—	270.464	—	—
Glasalo u %	73·5	—	—	71·8	—	—	71 2	—	—	65·5	—	—

Poratno doba uticalo je u znatnoj mjeri na grupaciju S. u Sloveniji. Pogledi na uređenje SHS, duboke psihičke perturbacije, a još više ekonomske i socijalne prilike prvih godina poslije Svjetskog Rata, ogledaju se naročito u rezultatima, koje su pokazali izbori za konstituantu 28/11 1920. Prije rata najjača slovenačka S., Slovenska ljudska S., opala je znatno, i dobila je samo nešto preko trećine glasova u Sloveniji (36%). Opala je i nasljednica predratne Narodno-napredne S. (liberali), Jugoslovenska demokratska S., a porasle su S. s izričitim socijalnim i klasnim programom: Socijalističke i Komunistička i nova Samostojna kmetijska S. Ova se s jedne strane rekrutirala iz seljačkog dijela nekadašnje narodno-napredne S., a s druge strane oduzela je i Slovenskoj ljudskoj S. veliki broj glasača.

Socijalističke S. su Socijalistična S. Jugoslavije i Narodna socijalistična S. Prva koja u Austriji nije mogla dobiti za mandat dovoljan broj glasova, skupila je skoro jednu petinu svih glasova u Sloveniji, druga se rekrutirala naročito iz intelektualnog proletarijata starih liberala.

Izbori za narodnu skupštinu 1923, 1925 i 1927 pokazali su znatne preokrete. Slovenska ljudska S. skupila je u svojim redovima opet 55—60% glasača u Sloveniji i zauzela je time od prilike svoje predratne pozicije. Uspjela je u tome osobito s propagiranjem popularnog gesla: autonomne Slovenije. Veliki broj svojih glasača-seljaka morala joj je ustupiti Samostojna kmetijska S., koja je također znatno opala. Poslije izbora 1925 stupila je Samostojna kmetijska S. u usku saradnju i konačnu fuziju s Radićevom strankom, ali i ovo joj nije donijelo većih uspjeha. Jugoslavenska demokratska S. polako raste, preuzimajući veliki broj glasača od Narodne socijalistične S., koja se s njom fuzionirala. Socijalistička S. opada, najviše zbog cijepanja u frak-

cije. U radikalniju od socijalističkih frakcija ulaze i nekadašnji komuniste. Neke manje i regionalne S. nisu mogle doći do većih uspjeha. Nijemci su dobili samo pri izborima 1923 jedan mandat. Većih uspjeha nije mogla postići u Sloveniji ni Narodna radikalna S. Samo je efemeran bio i uspjeh Radićeve S., koja je 1923 i 1925 pokupila veliki broj s ostalim S. nezadovoljnih glasača u predjelima, koji graniče s Hrvatskom, naročito u Prekomurju. Ali s preokretom svoje politike prema državi izgubio je Radić i u Sloveniji veći broj glasača, i poslije izbora 1925 fuzionirao se sa Slovenskom kmetijskom S.

Raspored S. i izborne rezultate u Sloveniji 1920—1927 pokazuje tabela na prediducój stranici.

L i t e r a t u r a: J. Apih, Slovenci in 1848 leto (1888); D. Lončar, Dr. Janez Bleiweiss in njegova doba; postanek in razvoj narodno-političnega programa Slovencev do razcepljenja v konservativno in liberalno stranko (Zbornik Matice Slovenske, 11, 1909); D. Lončar, Politično življenje Slovencev (2 izd., 1921); F. Erjavec, Slovenci (1923, češko izdanje Slovinci, 1924); Slovenačka, Srpska Književna Zadruga (1927, 30, 202, članak M. Kos, Istorija). *M. Kos.*

STRANKE U CRNOJ GORI. Prije Ustava od 15/12 1905 nije u Crnoj Gori bilo nikakve političke organizacije. Bile su ipak dvije političke struje: stari i mladi. U stare su se ubrajali ministri i predstavnici velikih crnogorskih porodica, koji su bili na važnijim državnim položajima. U mlade su računati mahom školovani ljudi s liberalnijim težnjama. Njihov se broj jako povećao, kada su počela progonstva Crnogoraca iz Srbije, naročito poslije Ivanjdanskog atentata na bivšeg kralja Milana (1899).

Poslije oktroisanja Ustava došla je prva ustavna vlada, čiji je šef bio Lazar Mijušković. Ona je pala 5/11 1906. Druga vlada, pod predsjedništvom Marka Radulovića, pala je 19/1 1907. Treća vlada, pod predsjedništvom Andrije Radovića, uspjela je da stvori narodni klub, koji je imao biti začetak narodne stranke, ali se do njegovog formalnog organiziranja nije došlo. U taj klub ušli su poslanici, koji su ranije pripadali i staroj i mladoj političkoj struji. Kao protivnost tomu klubu stvoren je, opet iz starih i mladih, Pravi narodni klub kao začetak Prave narodne stranke, koja također nije bila formalno organizirana. A van oba kluba ostala je jedna grupa mlađih ljudi, koji se također nisu organizirali.

4/4 1907 pala je i Radovićeva vlada, a na upravu su došli članovi Pravog narodnog kluba, pod predsjedništvom Dr. Lazara Tomanovića. Tek poslije te promjene narodni klub je štampao program Narodne stranke, i to je prvi i jedini politički program u Crnoj Gori prije Svjetskog Rata. Stranka priznaje monarhiju, s dinastijom Petrovića na prijestolju. Traži, da se obezbijede građanska prava i slobode, i da se izvrši radikalni preobražaj države u svim pravcima. Privrženici te stranke obilježili su se kao borci za oslobođenje braće pod tuđinom.

27/11 1907 obrazovan je naročiti sud zbog bombaške afere. Izvjesni prvaci Narodnog kluba osuđeni su onda na zatočenje. Na izborima poslije te afere nije izabran ni jedan član Narodnog kluba. Iz grupe neutralnih izabrano je oko deset poslanika, i oni su vodili opoziciju vladi iz Pravog narodnog kluba. Oni su sebe nazivali samostalcima, ali ih je narod zvao opozicijom, kao što je privrženike Narodne stranke zvao klubašima, a pristalice Pravog narodnog kluba pravašima. Klubaši i opozicija obilježili su se kao slobodoumni elementi, s naprednim radikalnim načelima o uređenju države, a pravaši su predstavljali konzervativnu struju.

Poslije balkanskog rata pao je režim pravaša, a klubaši i opozicija stvorili su koalicionu vladu. Ona je amnestirala osuđene klubaše i stupila sa Srbijom u pregovore o stvaranju realne unije između Srbije i Crne Gore.

Poslije Svjetskog Rata stvorene su u Crnoj Gori ove struje: bjelaši i zelenaši, nazvani tako po boji lista za posláničke izbore za podgoričku skupštinu u novembru 1918. Bjelaši su imali kao glavnu programnu točku: ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom, a zelenaši su željeli, da Crna Gora nezavisno od Srbije uđe u Jugoslaviju, kao i Srbija.

Poslije ujedinjenja, u Crnoj Gori postojale su iste stranke kao i u Srbiji: radikalna, demokratska, republikansko-demokratska i komunisti-

čka, pa su kao takve one izašle i na izbore za konstituantu kao sastavni dijelovi stranaka, kojima su glavni odbori bili u Beogradu. Komunisti su dobili četiri poslanika, republikanci dva, radikali jednog, a tri demokratske liste svaka po jednog. Na izborima od 18/3 1923, radikali su dobili tri mandata, demokrati dva, komunisti i republikanci ni jedan, a zelenaši su sudjelovali u ovim izborima kao izvanjska federalistička stranka (crnogorska nezavisna stranka) i dobili su dva mandata. Oni se nisu izjasnili ni za monarhiju ni za republiku; ali su po simpatijama bliži ovomu drugom obliku vladavine.

Na izborima od 8/2 1925 radikali i demokrati dobili su po dva poslanika, i federalisti tri. Ovih izbora, osim ranijih stranaka, istakla je svoju listu u Crnoj Gori i zemljoradnička stranka, ali nije dobila ni jedan mandat. Na izborima od 14/9 1927 radikali su dobili tri poslanika, demokrati dva, federalisti jednog i zemljoradnici jednog. *J. Prodanović.*

STRAŠNI SUD, list za šalu, satiru i zabavu. Izlazio je tri puta mjesečno u Beogradu 1873, i bio je jedan od uglednih satiričkih listova svoga doba. *U. Dž.*

STRATIMIROVIĆ ĐORĐE, general (7/2 1822, Novi Sad — 15/12 1908, Beč). S. je bio potomak stare i vrlo ugledne kuće. Prvu pouku primio je u očinskoj kući od luteranskog popa kulpinskih Slovaka. Nižu gimnaziju svršio je u Novom Vrbasu, a kadetsku školu u Titelu. Više vojno obrazovanje (1837—1841) dobio je u inženjerskoj vojnoj akademiji. Pošto je svršio ovu školu, postao je potporučnik, te je služio u raznim mjestima u Italiji (Milanu, Paviji i dr.). 1843 odrekao se vojne službe, te se vratio kući, gdje se bavio ekonomijom. 1848 zatekla ga je u Novom Sadu, te je i on bio u onoj deputaciji, koja je išla u Požun, da preda ugarskom saboru žalbe i želje Srba. Izgleda da je S. svojim držanjem izazvao Kossuthovu riječ, da će mač odlučiti stvar. Kada je poslije toga došlo do borbe, S. je u njoj igrao vidnu ulogu. Na majskoj skupštini, gdje je S. zastupao Kulpin, S. je izabran za predsjednika glavnog odbora. U prvo vrijeme S. je bio glavna ličnost pokreta, naročito u vojnim stvarima, dok ih nije preuzeo Šupljikac. Kasnije je S. uloga bila znatno manja, uslijed prihvatanja vlasti od patrijarha i vojvode. 1849 stupio je S. u austrijsku vojsku, gdje je dobio čin konjaničkog potpukovnika. 1850 posjetio je S. Petra II. i Crnu Goru. 1853 je poslan u Crnu Goru u povjerljivoj misiji, političkoj i vojnoj. 1854 bio je u Kotoru, odakle je proučavao situaciju u Crnoj Gori i pokušao, da osnaži uticaj Austrije u Crnoj Gori. Iste godine bio je na Krfu i u Epiru, gdje se za račun Austrije trebao da obavijesti o grčko-turskim odnosima u tim krajevima. Iste godine postao je pukovnik. Povodom carigradskog mira napisao je S. raspravu Die Reformen in der Türkei (1856). Dvije godie kasnije poslala ga je Austrija u Beograd, da je obavijesti o prilikama u Srbiji. 1859 postao je S. generalmajor, i dodijeljen je na službu guverneru Dalmacije. 1859 je penzioniran i poslan je za generalnog konzula u Palermo. Iduće godine vratio se u Vojvodinu, i radio je na održanju Vojvodine. 1863 istupio je iz austrijske vojske. 1865 i 1869 izabran je u Velikom Bečkereku za poslanika na državni sabor. Isto tako bio je nekoliko puta poslanik i na Srpskim narodnim i crkvenim saborima u Karlovcima. Od 1873 stanovao je u Novom Sadu, i bavio se novinarstvom. 1875 stavio se na raspoloženje srpskoj vladi, ali je ubrzo morao napustiti Srbiju. 1877 se preselio u Beč, gdje je do smrti živio povučeno. Napisao je autobiografiju, koja je izašla na njemačkom i srpskom jeziku. *D. Popović.*

STRATIMIROVIĆ ĐORĐE, arheolog i književnik (22/2 1858, Graz, Štajerska). Srednju školu je učio u Novom Sadu, Pragu, Beogradu i Osijeku, a tehničke nauke u Beču. 1884 do 1887 je služio kod generalne direkcije državnih železnica u Beču, a 1887—1891 u Zadru i Splitu, gdje je bio inspicijent nad radnjama oko opravke stolne crkve i splitskog zvonika. Tu ga je u arheološke radove uputio Don Frane Bulić. On je taj rad nastavio u Bosni i u Boci Kotorskoj, gdje je bio sa službom 1892. 1893—1919 služio je u komisiji za reguliranje Dunava u Beču. S. se bavi i lijepom književnošću, a naučni su mu radovi najviše arheološki. Rađeni su savjesno. Važniji su među njima:

Palata cara Dioklecijana u Spljetu (Bullettino di archeologia e storia dalmata 1890, u suplementu), Grad Visoki, Kraljevski dvori Sutjeska i Trstivnica, Grad Bobovac (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1891), Natpis na crkvi Sv. Luke u Kotoru, O crkvi Sv. Nikole u Kotoru, Osnovanje manastira Praskvice (Šematizam pravoslavne eparhije Bokokotorske, 1893), O Balšićima (Godišnjica, 15, 1895), O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske (Spomenik, 28, 1895), Bogić Stratimirović (Letopis, 184, 1895), Sv. Stefan Štiljanović (Šematizam pravoslavne eparhije Bokokotorske, 1900), O Bogiću, Vučkoviću Stratimiroviću (1901). S. je uredio i izdao Uspomene generala Stratimirovića (1913), svoga oca, i dodao im mnogo važnih izvora za 1848 godinu. *N. Radojčić.*

STRATIMIROVIĆ STEFAN, karlovački mitropolit (27/12 1757, Kulpin, Bačka — 23/9 1836, Srijemski Karlovci). Stratimirovići su porijeklom iz Hercegovine. 17/7 1745 dobili su imanje Kulpin i plemstvo za vojničke zasluge od carice Marije Terezije. S. je svršio osnovnu školu u Kulpinu i Begeču, gimnaziju u Novom Sadu, Segedinu i Vacu (do 1775), filozofiju i prava u Budimu i Beču, gdje se družio sa učenim slavistom Adamom Kollárom. Bogosloviju je S. učio privatno u Srijemskim Karlovcima (1783), pod rukovodstvom čuvenog arhimandrita Jovana Rajića, jer srpskih bogoslovskih škola tada nije bilo. Mitropolit Mojsije Putnik primio je S. u monaški čin. Zađakonjen je 25/3 1784, a ubrzo je zatim primio i sve ostale činove, te je već 15/8 iste godine proizveden za krušedolskog arhimandrita. Živio je na dvoru mitropolitovu. 15/5 1786 izabran je za vršačkog episkopa, ali je potvrđen za budimskog, pošto je dotadašnji budimski episkop, Josif Jovanović-Šakabenta, premješten za episkopa u Vršac. Na narodno-crkvenom saboru u Temišvaru S. je 29/10 1790 izabran za karlovačkog mitropolita.

Kao karlovački mitropolit S. je naročitu pažnju obratio na podizanje prosvjetnih institucija. Njegovom inicijativom, a bogatim prilozima karlovačkog krojača Dimitrija Anastasijevića-Sabova i drugih, 1791 je osnovana, a 1792 je otvorena današnja karlovačka gimnazija. 1794 S. je osnovao u Karlovcima bogosloviju, 1797 blagodjejanije i konvikt za ishranu i stan siromašnih bogoslova i gimnazista. Iz toga je 1908 osnovan Stefaneum za gimnaziste u Karlovcima. Osim toga, S. je uredio i s dragocjenim djelima popunio mitropolijsku knjižnicu u Srijemskim Karlovcima. Osnovao je fond za podizanje mitropolijske rezidencije. Iz toga fonda podignut je 1892 današnji patrijarški dvor u Karlovcima. S. je zaveo primjeran red u crkvi i svećenstvo naučio disciplini. S. je imao uvjerenje, da narodno-crkveni sabori obično donose više štete nego koristi crkvi i narodu, pa zato za svih 46 godina njegova mitropolitovanja nije održan nijedan sabor. Crkvenim životom Srba u karlovačkoj mitropoliji upravljao je, uglavnom, S. sam, razumno i energično. S. je umio odlučno da se odupre i željama austro-ugarskih vladalaca, kad je bio uvjeren, da su one štetne po interese njegove crkve i naroda. Tako je na pr. odbio, da ćirilicu zamijeni latinicom i julijanski kalendar s gregorijanskim, a 1798 je energično tražio od austrijskog cara, da se stane na put unijatskoj propagandi i prekine davanje novčane pomoći onima, koji prime uniju s rimskom crkvom. Kada je car Franjo I. (1792—1835) priznao S., da država nastoji, da pounijati ili porimokatoliči Srbe najviše stoga, što zazire od srpskih veza s pravoslavnom Rusijom, S. je odgovorio caru: Ne treba se bojati tih veza, ako nam je ovdje dobro. Ali, ako nam ovdje ne bi dobro bilo, mi bi, i da smo rimokatolici, potražili inovjerne saveznike. U doba francuske revolucije i srpskog ustanka, S. se bavio mišlju o oslobođenju svega srpskog naroda, pa je u tom smislu podnio 1804 prijedlog ruskomu caru Aleksandru I.

S. je mnogo volio nauku i književnost, te se i sam njima bavio. Bio je u vezi i živo se dopisivao s mnogim najodličnijim predstavnicima slovenske nauke i književnosti svoga doba, a 1817 izabralo ga je Učeno Društvo u Göttingenu za svoga člana. Nastojao je, dalje, da i oko sebe, u karlovačkim prosvjetnim institucijama, skupi što veći broj spremnih i učenih ljudi. Pomagao je darovite mladiće i šiljao ih na nauke po čuvenim univerzitetima. Stoga je već početkom 19 vijeka u Karlovcima bila tako povoljna prosvjetna atmos-

fera, da je veliki slavista Kopitar pomišljao, da se tu otvori prvi Srpski univerzitet, koji bi se izdržavao iz prihoda od srpskih manastirskih dobara.

Međutim, pod snažnim uticajem borbe za očuvanje pravoslavlja među Srbima, S. je postajao sve više konzervativan, pa je uskoro došao u sukob s mnogim naprednim duhovima svoga vremena, koji su u akciji oko socijalnih reforama zahvatili i crkvena pitanja. Stoga je S. bio glavni protivnik i Dositijevih i Vukovih reforama, pa je u tome pravcu uticao i na prosvjetne radnike oko sebe u Karlovcima, gdje se stvorio izvjestan centar otpora novim idejama i reformama u srpskom društvu, ne samo na crkveno-prosvjetnom nego i na kulturnom polju uopće.

S. je ostavio za sobom priličan broj naučnih i književnih sastava u rukopisima, koji se čuvaju u mitropolijskoj biblioteci u Srijemskim Karlovcima. Za njegova života štampana su samo dva njegova sastava: Ljubosava i Radovan ili pjesni naravoučitelnija, po načinu prosto narodnih srbskih pjesnej (1800), i Opit proizvedenija sih. Knjaz i Knjiga (1805). Poslije njegove smrti štampani su njegovi radovi: Sudbi na ćirilskih pismena u austrijskoj državi (prijevod s latinskoga od Đ. Mušickog u Glasniku, 1, 1847). O neščasnom sraženiju Serbov s Turci bliz grada Niša pri selje Kamenica zovomom 1809 (Glasnik, 2, 1849), Rodoslov familije Stratimirovića (Letopis Matice Srpske, 143), O Valahah (Letopis, 228), Jedna pjesma u dijalogu o Karađorđevom ustanku (Delo, 21), Može l' episkop na jednoj liturgiji rukopoložiti više od jednog đakona ili sveštenika? (Srpski Sion, 1904), Mnjenje S. o drugom braku svešteničkom (Arhiv za crkvenu istoriju karlovačke mitropolije, 1911) i Geografske beleške o Turskoj iz 1803 i 1804 (Spomenik, 29).

Na latinskom jeziku sačuvani su u rukopisima ovi S. sastavi: O srpskom patrijarhatu, O godinama klirika, O razvodu braka zbog preljube, Do koga su stepena srodstva zabranjeni brakovi?, O povratku monaha u svijet, O monasima, koji se ožene, O izboru episkopa, Šta se ima činiti, ako svjetovnjak bude izabran za episkopa?, O suđenju u braku između pravoslavnih i protestanata, O sudbini ćirilskih pismena i O Skitima i o Gotima.

Na njemačkom jeziku sačuvana su samo 3 rukopisa S.: O stepenima srodstva, O razlici između grčko-katoličke i pravoslavne crkve i odbijanja, da Rusi potpiruju mržnju protiv katolika, i O papi, kao najvažnijoj smetnji za jedinstvo zapadne i istočne crkve.

Napokon, na srpsko-slovenskom jeziku nalaze se ovi S. rukopisi: O vinah razvoda braka, Čto mogut ili čto nemogut presviteri uprazdnenoj suščej stolicje?, O ženjaščihsja po proizvedeniji svjaščenicjeh (jedan dio štampan u Besedi 1870), Enciklopedija svjaščenaja vostočnija cerkve, Razsuždenije o njekih mjestah Strabona, drevnago grečeskago geografa iz VII. knj., O privilegijah Valahov v Slavoniji i Horvatskoj, Sokraščenaja povjest političeskaja o imperatorjeh grečeskih ot Iraklija do vzjatija Konstantinopola Latinami (630—1204) po Edvardu Žibonu, Iz knigi cara Konstantina Porfirorodnago o tematjeh, Vo otvjet g. baronu Rozenhampfu za obozrjenije Kormčej knigi, Privjestvije novagoljeta serpskim djevicam (24 stiha).

S. korespondencija štampana je znatnim dijelom, ali na nekoliko mjesta: V. Jagić, Novija pisma (1879), R. Grujić, Književna pisma mitropolita Stefana Stratimirovića (Bogoslovski Glasnik, 13, 1908), a zatim pojedinačno u Letopisu Matice Srpske knj. 42, 50, 88, 106, 202, u Besedi 1868 i 1869, u Glasu Istine 1885, u Večernjači 1881, u Javoru 1880, u Vukovoj Prepisci knj. III., u Srpskom Sionu 1903, 1905 i 1906, u Arhivu za istoriju karlovačke mitropolije 1911, 1913 i 1914.

S. nema još biografije. II. je Nikolić 1858 u Sedmici objavio poziv na pretplatu za knjigu: Život mitropolita Stratimirovića i njegova korespondencija, ali ta knjiga nije štampana. D. Ruvarac štampao je samo Nacrt života i spisak književnih radova mitropolita Stefana Stratimirovića (Prilozi, I., 1921), a St. Dimitrijević izdao je Stevana Stratimirovića mitropolita karlovačkog plan za oslobođenje srpskog naroda (Bogoslovlje, I., 1926). *R. Grujić.*

STRATONIK. V. Ermil i S.

STRAVA je bolest predstavljena u narodnoj fantaziji kao personificira-

ni zloduh, koji se, u obliku crva ili koje druge životinje, zavuče u dijete, pa ga troši, dok ne umre. Narod nagađa pod oblikom koje životinje se zavukla S. u dijete, lijući rastopljeno olovo u vodu; čemu to olovo najviše naliči, takva je S. Prema narodnom vjerovanju S., kao i svi drugi zlodusi, najuspješnije se razgone bijelim lukom. U nekim krajevima liječe od S. korijenom Bogorodičine trave (simpatično liječenje): Bogorodica mati Isusova štiti djecu! Ako je korijen slučajno od crva nagrizen, valja ga izjesti, pa iščupati drugi i eventualno opet izjesti, sve dok se ne nađe zdrav korijen, koji će onda sigurno djetetu pomoći. *P. B.*

STRAŽA. 1. Časopis za nauku, književnost i društveni život. Izlazio je u Novom Sadu 1878—1879, pod uredništvom L. Pačua.

2. List za potrebe srpske narodne crkveno-školske autonomije, za prosvjetu, privredu, trgovinu i zabavu. Izlazio je u Novom Sadu 1893 dva puta nedjeljno. *U. Dž.*

STRAŽBENICA. 1. Planina u Hrvatskoj, između rijeka Srebrenice (pritoka Une)-izvorišta Une-Suvaje (pritoka Une), istočno od Velebita, sjeverozapadno od Ilice Planine, oko 18 km sjeveroistočno od sreskog mjesta Gračaca. Sastavljena je od trijaskih tvorevina, poglavito vapnenjaka, a pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok. Na tome vijencu su najviši vrhovi: kota (1.190 m), Stražbenica (1.253 m), Mala Stražbenica (1.185 m), Orlova Greda (1.052 m). Od vijenca se prema sjeveroistoku odvajaju kraće kose, na kojima su istaknutiji visovi: Golo Brdo (832 m), Gega Brdo (778 m), Nad Unskim Vrelom (665 m), Senj (747 m). Vijenac S. je nag, kao i jugozapadna strana, dok su kose na sjeveroistoku većim dijelom pošumljene. Istočnim podnožjem planine prolazi cesta Bihać—Lapac—Srb—Knin, i preko nje vode pješački putevi i staze.

2. Vis u Hrvatskoj, oko 14 km zapadno od Koreničkog Polja, a 17 km južno-jugozapadno od mjesta Plitvice. S. leži u Hrvatskom Sredogorju, nizu kosa, koje se pružaju između ličke visoravni i krbavske ravnice. Visoka je 1.039 m i dijelom je pod vegetacijom. Zove se i Ninković. Jugozapadno od S. prolazi cesta Otočac—Bunić—Udbina i Gospić, a oko nje vode staze.

3. Brijeg u Hrvatskoj, na sjeverozapadnoj hrvatskoj visočini, oko 1·5 km sjeverno-sjeverozapadno od sela Srpske Moravice, na željezničkoj pruzi Zagreb—Sušak. S. je visoka 799 m i pokrivena je vegetacijom. Sjeverozapadno od nje dižu se: Grič (793 m), Golubnjak (767 m) i Jasenov Vrh (703 m), i čine jedan vijenac. Jugozapadnim podnožjem S. prolazi cesta Karlovac i Ogulin—Stubica—Lokve—Sušak i Crikvenica, a preko nje vode ceste.

4. Vis u Hrvatskoj, oko 3·5 km jugozapadno od mjesta Fužine, na željezničkoj pruzi Zagreb—Sušak. Visok je 923 m. S. je pod vegetacijom. Jugozapadno od S. prolazi kolski put Zlobin—Lič, a sjevernom stranom vodi staza.

5. Planina u Bosni, sjeverozapadno od planine Srnetice, sjeveroistočno od Osječenice, a sjeverno od varoši Bosanskog Petrovca. Sastavljena je od trijaskih tvorevina, poglavito vapnenjaka. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, a najviši vrhovi su: Oblaj Glavica (909 m), kota (974 m), Stražbenica (1.195 m), Jelovac (1.131 m), Matijevača (1.028 m) i Smoljanski Vrh (1.023 m). — S. je, zbog vapnenjačkog sastava, vrlo siromašna izvorima i tekućim vodama, ali je ipak najvećim dijelom pod vegetacijom. Jugozapadnim podnožjem S. prolazi cesta Bosanska Krupa—Bosanski Petrovac—Drvar i Jajce, a drugim podnožjima i preko planine vode seoski putevi i staze.

6. Planina u Bosni, sjeveroistočno od sjevernog kraja Kupreškog Polja. Sastavljena je od trijaskih vapnenjaka, a pruža se u dinarskom pravcu od sjeverozapada na jugoistok. Na njoj su najviši visovi: kota (1.496 m), Stražbenica (ili Vučkovac, 1.504 m), Ševino Brdo (1.441 m). — S. je vrlo siromašna vodom; nema ni jednog izvora, nego se oko podnožja nalaze tri lokve. Planina je gotovo cijela pod vegetacijom. Građenih puteva u njenoj blizini nema. Podnožjima i preko S. vode samo seoski putevi i staze. *P. Vujević.*

STRAŽEMAN, selo u Slavoniji, u osječkoj oblasti, u požeškom srezu, u prigorju Papuka, od Požege 14 km (pravac) k sjeveru-sjeverozapadu, od željezničke stanice Velike 4 km k za-

padu. Ima 406 stanovnika u 70 domova, rimokatoličku župu, pučku školu. Kraj S. teče voda Stražemanka, na kojoj su okolni seljaci namjestili više vodenica kašičara; u bliskom selu Biskupcima veliki je mlin. U Biskupcima (372 stanovnika) je poglavarstvo općine S. (2.587 stanovnika), krasan perivoj, a nasred perivoja vlastelinski dvorac, koji je pripadao porodici grofova Jankovića.

S. se spominje još prije turskih provala u požeški kraj. Nad S. u gori bila je tvrđava, od koje je ostalo tek nešto kamenja. Grad je ležao u razvalinama već 1700. U 14 vijeku spominje se u S. crkva Sv. Mihaila, komu je posvećena i sadašnja obnovljena župna crkva. 1503 spominje se castrum (grad) porodice S. Turska vlastela (spahije) S. bili su Ćirkin Ahmedagić i Husejin-aga, koji su stanovali u Požegi.

L i t e r a t u r a: J. Kempf, Iz požeške kotline (1904). *J. M-n.*

STRAŽILOVO. 1. Brdo (316 m) u Fruškoj Gori, od Srijemskih Karlovaca 3½ km (pravac) k jugozapadu. Do njega se dolazi idući dolinom prema manastiru Velikoj Remeti. S. je proslavio Branko Radičević, pa su na nj prenesene pjesnikove kosti jula 1883 iz Beča, gdje je umro 18/6 1853. Nad njegovim grobom je, na Brankovu visu, podignut spomenik od kamenja iz svih krajeva, u kojima žive Srbi. *J. M-n.*

2. List za zabavu, pouku i književnost. Izlazio je 1885—1894 u Novom Sadu. Urednik mu je bio Jovan Grčić. U svoje vrijeme S. je bilo vrlo poznat časopis. *U. Dž.*

»STRAŽILOVO« A. D., Srijemski Karlovci. Osnovano je 1923. Kapital je 2,000.000 Din. Ima ciglanu u Karlovcima i rudnik uglja, u kome je zaposleno oko 60 radnika. Pokretna snaga je 180 HP. *S. P.*

STRAŽNICKI MILORAD DR., profesor univerziteta, počasni konzul republike Uruguay (19/9 1876, Križevci). Apsolvirao je univerzitet u Zagrebu 1903. Bio je sudski pristav sudbenog stola u Zagrebu. 1906 i 1907 bio je na studijama u Beču, Berlinu i Leipzigu. 1908 bio je perovođa zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu. 1909 postao je privatni docent za građansko pravo. Od 1909 profesor je univerziteta za trgovačko, mjenično i pomorsko pravo. Bio je delegat na međunarodnim konferencijama i u ligi naroda.

Glavna su mu djela iz područja prava: Predavanja o trgovačkom pravu (1920, II. 1926), Predavanja iz mjeničnoga prava (1925), Krivično izdanje trgovačkoga zakona (I. 1918 i II. 1926), O unifikaciji mjeničnoga prava (Mjesečnik, 1910), O vozarskom poslu (Mjesečnik, 1912), i t. d. Iz beletristike je napisao roman: Modri brijeg, i drame: Dvije komedije, Nešto se zbilo (prikazana je 1912 u Narodnom Kazalištu). Napisao je mnogo novela, crtica. Pseudonim mu je Mistra. *S. D.*

STREIT, arhitekta. V. Jurko.

STRELJAČKI GLASNIK, organ saveza streljačkih udruženja u kraljevini Srbiji. Izlazio je u Beogradu 1889—1912. *U. Dž.*

STRIDON. Različno se misli i nagađa, gdje treba tražiti S., rodno mjesto crkvenoga učitelja Sv. Jeronima (druga četvrt 4 vijeka — 30/9 420), koje je propalo za provale Gota u sjeverne krajeve rimske Dalmacije. Pošto se međa rimskih pokrajina Dalmacije i Panonije nadaleko protezala, a više se puta i pomicala, to riječi Sv. Jeronima: oppidum Stridonis, quod a Gothis eversum, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit, dopuštaju različito tumačenje. Najvjerojatnija je pretpostavka Florschütz-a, koji ga je postavio na mjesto Zrinja (u Hrvatskoj, srež Dvor), u raspravi Stridion i Zrin (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. 6, 1902). Sva je mišljenja o tome pitanju sabrao F. Bulić i iznio svoje, da je rodno mjesto Sv. Jeronima Grahovo Polje u Bosni (Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, 1920). Glavni Bulićev dokaz malo vrijedi To je, vrlo vjerojatno, lažni natpis, kako je to pokazao N. Vulić (Stridon, Bulićev Zbornik, 1921).

L i t e r a t u r a: Osim spomenutih rasprava, v. G. Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije (Nastavni Vjesnik, 27); F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925). *J. M-n.*

STRITAR JOSIP, pjesnik (6/3 1836, Podsmreka, kod Vel. Lašča — 25/11 1923, Rogaška Slatina). Svršio je

osnovnu školu u Laščama, normalnu školu u Ljubljani i počeo je učiti (1847) ljubljansku gimnaziju, 1848 do 1854 bio je pitomac čuvenog Alojzijevišča, a svršio je s odličnim uspjehom 1855. Učio je zatim u Beču klasičnu filologiju. Poslije svršenih nauka ostao je u Beču kao dobro situirani domaći učitelj u imućnim bečkim porodicama, a o ferijama proputovao je Austriju, Njemačku, Švicarsku, Francusku i Italiju. 1873 stupio je kao suplent u Beču u državnu službu, položio je ispite i postao (1875) profesor gimnazije. 1901 dobio je penziju, i živio je u Gersthofu, u Beču, i u Aspangu u Donjoj Austriji. U proljeće 1923 preselio se u Rogašku Slatinu.

Prve pjesme objavio je S. kao đak četvrtoga razreda u domaćem alojzniškom rukopisnom časopisu Daničici (1851), dvije godine kasnije izašla su u Zgodnjoj Danici 4 soneta, a 1854 u Novicama posmrtnica pjesniniji Josipini Tunograjskoj. Zatim je S. za 12 godina ćutao. On nije sarađivao s drugovima Erjavcem, Jenkom i drugim ni u Vajama ni u prvim godinama Slovenskoga Glasnika. Čitavo vrijeme S. se dao na umjetničko i estetsko izobražavanje i uživanje: upoznao se sa slovenačkom, zatim naročito s njemačkom, francuskom i talijanskom, engleskom i antičkom književnošću. Zbog svoga ukusa i zrelog estetskog suda S. je uživao kod univerzitetskih nastavnika i kod svojih drugova velik ugled.

Zasluga, što je S. opet počeo produktivno raditi, pripada mladomu Jos. Jurčiču, koji je umio da ga pridobije za saradnju kod novog izdanja Prešernovih Pjesama (Slasje z domačega polja, 1866; prva i jedina sveska). S. je napisao za ovo izdanje, kao uvod, svoju epohalnu raspravu o Prešernu. Sa svojim literarnim društvom S. je 1867 dobio odsudan uticaj na uredništvo Slovenskog Glasnika. Tu je, pored drugoga, objavio i svoja Kritična pisma. Mladika je donijela 1868 priloge iz njegove lirike, novelistike (Svetinova Metka), dramatske scene (Prešern v Eliziju) i dr. 1869 izašle su njegove Pesmi Borisa Mirana, koje su doživjele velik uspjeh. 1870 S. je pokrenuo, mjesto Slovenskog Glasnika, koji je 1868 prestao, nov književni list: Zvon, prvi strogo literarni list slovenački.

Prva godina ovog lista znači i vrhunac S. književnog rada. On mu nije određivao pravac samo kao urednik i kao vođa svojih saradnika, već i svojim člancima, naročito Literarnim pogovorima, namijenjenim mladomu pjesničkom naraštaju, i raznovrsnim kozerijama, polemikama i satirama, a i svojom lirikom, svojim baladama, dramatskim prizorima, dijalozima i romanom (Zorin). Kada je S., zbog različnih polemika, krajem godine prestao izdavati list, obračunao je sa svojim protivnicima temperamentnim satirama (Prešernova pisma iz Elizija, Dunajski soneti, 1872). 1876 S. je opet počeo izdavati Zvon, ali ne kao čisto literarni list, već kao beletristički list za izobražene porodice. Izgledalo je kao da se u listu ništa nije promijenilo, jer je donosio iste književne vrste kao ranije, ali u Pogovorima i sličnim člancima zastupana su pretežno opća kulturna pitanja, i to ne samo književna. U romanima, pripovijetkama i dramskim prizorima javlja se veći obzir na socijalno, nacionalno i etičko obrazovanje, što prelazi i u didaktiku i tendenciju. Tako je S. sa svojim romantičarsko bojadisanim idealizmom polagano prešao u jednolikost. Uz protivljenje ljubljanskih književnika, koji su išli realističnijim pravcem (Levstik, Jurčič, Levec), S. je ostao sam, i 1881 njegov je list ustupio mjesto Ljubljanskomu Zvonu. S. nije baš marljivo sarađivao u njemu. S vremena na vrijeme nastavljao je on svoje Pogovore, dijelom pod novim naslovima (Nova pota, Dunajska pisma), objavio je nekoliko pjesama, idiličku novelu u stihovima (Olga, 1893) i topli lični sastav o Levstiku (1894), a zasebno je izdao didaktički Drobiž (1891). S. je sakupio i izdao u to doba i svoja djela (Zbrani spisi, 1—6 sv., 1887 do 1888; 7 sv. 1899) i posvetio se omladinskoj knjizi (Pod lipo 1895, Jagode 1899, Zimski večeri 1902, Lešniki 1906). Neke je pjesme preveo i na njemački jezik (Boris Mirans Gedichte, 1877, Etwas von Peter Einsam, 1894).

S. je bio u sedamdesetim godinama 19 vijeka vodeća ličnost u slovenačkoj književnosti. On je tada, prvi u Slovenaca, stvorio trajnu i usku vezu između pisaca i čitalaca, držeći u svojim rukama sve konce, koji obvijaju najrazličnije grane lijepe knji-

ževnosti, lirike, epike, dramatike, književne, umjetničke, socijalne i političke kritike; pridružio je narodnoj kulturi književnost kao neophodni njen sastavni dio (Prijatelj). U to doba S. je smatran za najvećeg živog slovenačkog pjesnika. U mladim godinama, on je bio pjesnik. Tada je njegova duša zabrujala na zvuke poezije Levstika i Goethea, tada je nastala njegova mladenačka ljubavna pjesma, zvučna i zanosna, katkada i nešto frivolna, a u kontrastu s njom, već se tada javlja njegov teorijski »svjetski bol«, sve razjedajuća disharmonija između ideala i svijeta. Svojim književnim studijama S. je konstruirao taj svjetski bol kao poglaviti, ako ne jedini, izvor velike poezije, a dodao mu je još socijalno-sentimentalni elemenat saučešća u patnjama ljudi. Ali taj unutarnji bol on je doživio samo razumom, ne istinitim čuvstvom, koje pronikne sav život. Bio je poeta, kad je njegov temperamenat usplamtio u ogorčenju nad književnim, kulturnim i političkim protivnicima. On se obračunao s njima u sjajnim satirama, najboljim u našoj književnosti (Dunajski soneti). Kasnije se S. sve više nametala odgojna, etička i domoljubna didaktika, vezana za deklamatorsku rječitost. Po savršenosti svoje forme, jezične, stilske i metričke, S. su pjesme djelovale upravo reformatorski.

I kao pripovjedač S. je započeo svoj rad pod stranim uticajima: Goetheov Werther rodio mu je Zorina (1870), Goldsmith-ov The Vicar of Wakefield Gospoda Mirodolskoga (1876), Minjonin epizod u Goetheovom romanu Wilhelm Meisters Lehrjahre Rosanu (1877), Jurčičeva djela Sodnikove (1878). Ipak ima u tim S. djelima mnogo individualnog, najviše u Zorinu, gdje je dao sliku svoga djetinjstva i svoj ideal junaka, koji boluje od »svjetskog bola«. Sa svjetskom građom S. nam je donio i svjetski oblik, uglađen jezik i okretno izražavanje, sposobno za konverzaciju i za izražaj finih osjećajnih doživljaja i razmišljanja o filozofiji života. Isto tako dobre i slabe strane imaju i S. kraća pripovjedna djela, od kojih se ističe naročito osjećajna novela Svetinova Metka, i njegovi kazališni spisi, većinom slike iz socijalnog života, s očevidnom odgojnom tendencijom. Svima nedostaje pravi dramatski život (Logarjevi, u 5 činova).

Još važniji od pjesničkih i pripovjednih spisa je S. kritički rad. Najprije je pokazao, u opreci s Bleiweissovim krugom, koji je obožavao Jovana Vesela Koseskoga, vječitu vrijednost Prešernove poezije, analizirajući njegove pjesme; zatim je zahtijevao, u svojim kritičnim pismima, strogu, a na sve strane pravičnu kritiku, ako hoćemo ozbiljnu književnost, po primjeru kulturnih naroda; naposljetku je obračunao s diletantskom Marnovom poukom o slovenačkoj književnosti, naročito o Prešernu, i s pjesničkim diletantstvom Koseskoga. Time je S. doveo do pobjede Levstikov princip kritike, i raširio je polje kritike preko jezika na estetiku. Nastavio je taj rad u Zvonu i u Ljubljanskom Zvonu, i raširio je vidik kritike na sav kulturni život. Slično je postupao i u svojim raznovrsnim kozerijama, polemikama, memoarima i dr. Njima je uveo kod nas duhoviti stil francuskog feljtona, a svojim odabranim, okretnim jezikom izvojevao je slovenačkomu jeziku pristup u izobražene slojeve. Baš tu se najbolje pokazala širina S. kulture, koja je mnogo nadvisila dubinu njegovog talenta, ali je ipak, u vezi s njegovim vanrednim odgajačkim darom, omogućila njegovu kulturnu misiju. Svojim visokim shvaćanjem o idejnim zadacima poezije, S. je uzdigao poštovanje prema književnom pozivu i kod publike i kod pisaca, pa je time krčio put književnomu i kulturnomu napretku. Njegova slaba strana, jednostranost njegovog svjetskog bola, uticala je samo u početku, buduća generacija brzo ju je savladala.

L i t e r a t u r a: Tominšek, Jos. Stritar (Ljubljanski Zvon, 1906 i zasebno); Prijatelj, Stritarjeva antologija (Uvod 1919); I. Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva (2, 218). *I. Grafenauer.*

STRIŽIVOJNA-VRPOLJE, dva susjedna sela u Slavoniji, županija Virovitica (Osijek), kotar Đakovo. Udaljena su od Đakova 10 km k jugu. S. ima 1.386, a V. 1.384 stanovnika. U oba sela ima općinsko poglavarstvo i osnovna škola, u S. telegraf i telefon, u V. rimokatolička župa i paromlin. Tu je željeznička stanica na pruzi Slavonski Brod—Vinkovci s dva

kraka S. V.—Đakovo—Osijek (48 km) i S. V.—Šamac (20 km). Oba se sela spominju u popisu đakovštine biskupa P. Bakića 1702. *J. M-n.*

STRMAC ZVONIMIR, hrvatski operni tenor (28/7 1888, Zagreb — 28/9 1915, Drezden). Imao je sve odlike dobrog opernog pjevača. U Zagrebu je svršio 5 razreda gimnazije. Poslije toga je stupio u domobransku kadetsku školu u Pečuhu, iz koje su ga, zbog neke pobune, isključili. Prve glumačke osnove dao mu je redatelj i komičar zagrebačke pozornice, Vaclav Anton. Prvi put je stupio na pozornicu u maju 1908, kao dramski glumac u Shakespeare-ovom Romeu i Juliji. Poslije nekoliko mjeseca pjevao je partiju Rosiljona u Leharovoj Veseloj udovici, i postigao je veliki uspjeh. Od toga vremena bio je ljubimac zagrebačke kazališne publike. Pred smrt (1915) je otišao u Dresden, gdje je bio angažiran u Residenztheater-u. *N. A.*

STRNAD-CIZERLJ MARICA, pjesnik (9/9 1872, Šmarje, pri Jelšah). Svršila je učiteljsku školu u Ljubljani (1891). Bila je učiteljica u Šent-Jurju ob Južni železnici, u Sv. Ani i u Sv. Jakovu u Slovenskim Goricama. 1899 je otišla u Rusiju, gdje se, na univerzitetu u Harkovu, usposobila za srednjoškolsku nastavnicu njemačkog jezika. 1900—1918 služila je u gimnaziji u Kišenjevu. Poslije povratka u domovinu, služila je 1920—1923 kao učiteljica u Sv. Barbari u Halozama. — Prve pjesme objavila je (Alenka) 1892 u Ljubljanskom Zvonu, i bila mu je saradnica. Kasnije se javljala i crticama, do 1901 (najviše kao Marica II.). Pjesme, crtice i dr. objavila je i u Đačkoj Vesni, u Podgornikovu Slovenskom Svetu, u Slovenskom Narodu i u Slovencu. Zasebno je izašla njena zbirka: Rdeči nageljčki (1927). Kao pjesnikinja S. je učila kod Gregorčiča i Aškerca. U nekim pjesmama dobro je pogodila prosti stil narodne pjesme.

Literatura: Glaser, IV., 51; Minka Govekar, Slovenska žena (1926, 113). *I. G.*

STRNIŠA GUSTAV, pjesnik i novinar (6/8 1887, Kranj). Svršio je u Kranju jedan razred gimnazije, a 1902 istupio je iz drugog razreda, otišao Salezijancima u Ljubljanu, kasnije trapistima u Rajhenburg, pa je radio u različitim kancelarijama, najposlije kod suda u Kranju. Od 1918 bio je glumac u Ljubljani i Mariboru, 1922—1925 činovnik u trgovini drvetom u Kranju, od 1926 je reporter kod Jutra i Slovenskog Naroda u Ljubljani. S. je sarađivao feljtonima u nedjeljnom listu Gorenjcu u Kranju, kasnije u Slovencu, Slovenskom Narodu i Jutru, a pjesme je objavljivao u raznim beletrističkim i zabavnim časopisima (u Domačem Prijatelju, Domu in Svetu, Ljubljanskom Zvonu, Mladici i t. d.), i u omladinskim listovima. Zasebno je izašla S. zbirka pjesama: Za soncem (1916), koja nije uspjela, a za štampu je spremljena dječja zbirka: Škrjančki. *I. G.*

STROHAL IVAN DR., vijećnik banskog stola, docent za rimsko pravo na univerzitetu u Zagrebu (29/7 1871, Orehovica, Sušak — 8/12 1917, Zagreb). Vrlo je mnogo radio, naročito iz oblasti pravne filozofije, opće teorije prava, običajnog prava, pravne historije, naročito hrvatske, agrarnih odnosa, poimence zadruga. Jači i uspješniji je bio u analizi i kritici tuđih mišljenja, nego li u izradbi svojih.

Literatura: M. Maurović, Dr. Ivan Strohal (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 33, 1919). *M. K.*

STROHAL RUDOLF, filolog i profesor (5/4 1856, Lokve). Osnovnu školu svršio je u rodnome mjestu, gimnaziju na Rijeci, a univerzitet (klasičnu filologiju) u Zagrebu. Služio je kao nastavnik na srednjim školama u Osijeku, Rijeci i Karlovcu. 1892 postao je direktor u Bjelovaru, odakle je premješten u Rakovac (Karlovac). Penzioniran je 1908. 1920 je pozvan opet na službovanje u Zagrebu, a 1925 je ponovno penzioniran. Kao sveučilišni đak prevodio je, među ostalim, litavske narodne pripovijetke (u Bršljanu i Pučkim Novinama). Sabrao je zbirku narodnih pjesama i predao je Matici Hrvatskoj, a sam je izdao tri knjige narodnih pripovijedaka. Bavio se istraživanjem naših dijalekata, i napisao je o tome više rasprava u Izvješćima gimnazije riječke i karlovačke, u Radu i Nastavnom Vjesniku. U Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena izašlo je više njegovih

folklorističkih rasprava. S. se bavio i proučavanjem glagoljskih spomenika, te je na tom području izdao knjige: Hrvatska glagoljska knjiga i Čitanka iz književnih djela starih bugarskih, hrvatskih, srpskih i slovenačkih. Pored toga izdao je niz starih glagoljskih spomenika, u Vjesniku Arheološkoga Muzeja, Mjesečniku Pravničkoga Društva (Vinodolski zakon, Veprinački statut), Slavische Revue (Mošćenički zakon), u Starinama i dr. Sam je izdao Cvet mudrosti vsake, Zbirku starih hrvatskih crkvenih pjesama, Mirakuli ili čudesa, Stare hrvatske apokrifne priče i legende i dr. Velika mu je radnja: Svećenici hrvatski književnici u 17 i 18 vijeku (u Katoličkom Listu). Bavio se i beletristikom, pišući pripovijetke u omladinske listove Pobratim, Vjerni Drug i dr. S. je svojim filološkim i literarno-historičkim radom često izazivao različite komentare i vodio oštre polemike (I. Milčetić, J. Gršković, M. Strašek, i dr.). 1928 je izdao Gramatiku hrvatskoga književnoga jezika (I.).
A. Barac.

»STROJILKA«, KEMIČKA IN LESNA INDUSTRIJA D. D. u Polzeli. Osnovano je kao privatno poduzeće 1915, a 1922 je pretvoreno u akcionarsko društvo. Kapital je 1,250.000 dinara, pokretna snaga je 550 konjskih snaga, a zaposleno je oko 300 radnika. Proizvodi kestenov i hrastov ekstrakt. Godišnji kapacitet je 600 vagona. *S. P.*

STROJNA, planina u Sloveniji, na granici s Austrijom, između Drave i Meže, oko 7 km zapadno od Spodnjeg Dravograda (na Dravi), a 9 km istočno-sjeveroistočno od Pliberka. Pretežno je sastavljena od glinovitih škriljevaca, djelimično i od filita. S. je visoka 1.054 m i najvećim dijelom je pošumljena. Oko 6·5 km istočno-jugoistočno od nje je planinica Steharnik. *P. V.*

STROJNE TOVARNE IN LIVARNE D. D. Ljubljana. Osnovano je 1919. Kapital je 5,000.000 Din. Pokretna snaga je 200 HP, a zaposleno je 600 radnika. Tvornica izrađuje: vodene turbine, mašine za obradu drveta, limene konstrukcije, transmisije, livene predmete i t. d. *S. P.*

STROZZI-OBLAK LJUBICA, operna primadona (1897, Sarajevo). Nauke je počela učiti u Beču, a svršila ih je u Berlinu. Četiri sezone je pjevala u Zagrebu, a dvije u Breslavi (do 1924). Od 1/9 1924 angažirana je za državnu operu u Berlinu. Glavne je uspjehe postigla kao Aida, Carmen, Santuzza, Saloma, Tatjana (u Onjeginu), Tosca, Arijadna (Straussova) i Elizabeta u Wagnerovu Tannhäuser-u. *N. A.*

STROZZI-PEČIĆ MAJA, operna pjevačica (19/12 1882, Zagreb). Izučila je pjevanje u Zagrebu i Beču. Neko vrijeme bila je angažirana u Grazu i Wiesbadenu, gdje se prvi put udala za ruskog baruna Papadopulosa, sina nekadašnjeg Guvernera na Kavkazu. Od 1912 je na zagrebačkoj pozornici, gdje joj je glavni repertoar lirsko-dramski i koloraturni: Rusalka, Mimi, Rozina, Lakmèe i Melisanda. Sa svojim drugim mužem, B. Pečićem, priređuje koncerte. Naročito tumači domaće kompozitore: Konjovića, Dobronića, Širolu, Milojevića, Grgoševića, Gotovca, Tajčevića i t. d., zatim Ruse: Grečaninova, Čerepnina, Muzorgskoga, i Čehe: Novaka i Kričku. Svojim koncertima popularizirala je Kloda Debussy-ja i Igora Stravinskog. Za vrijeme rata priredila je u Zürich-u Concert slave s velikim uspjehom.
N. A.

STROZZI TITO, dramatičar, dramski glumac i redatelj u Zagrebu (14/10 1892, Zagreb). Sin je Marije Ružičke-Strozzi. Svršavao je filozofski fakultet (historiju umjetnosti) na univerzitetu u Beču i Zagrebu. Stupio je u kazalište 10/1 1919, u naslovnoj ulozi Banove tragedije Marojica Kaboga. Od izvornih njegovih drama davale su se u zagrebačkom kazalištu: Alanka, Istočni grijeh (1922), Zrinski (1924), i uspjela tragedija Ecce homo. S uspjehom je igrao Shakespeare-ova Rikarda, Ogrizovićevog Smail-agu i Rosinova Hipolita. Režirao je Ibsenova Peer Gynt-a, Claudelovo Blagovještenje i Hauptmannovu Rozu Bernd. *N. A.*

STRUČNE ŠKOLE. V. Škole stručne.

STRUČNI LISTOVI. V. u Dodatku.

STRUG. 1. Veliki rukav Save, u Slavoniji. Odvaja se od Save na njenoj lijevoj obali, neposredno kod ušća Trebeša, lijevog kraka Lonje. Teče sjeverno od Save, i gotovo uporedo s njom, od sjeverozapada na ju-

goistok, i dosta vijuga. Kod mjesta Prevlake, na visini od 93 m, a 6 km istočno-jugoistočno od sela Jablanca (na Savi), razgranjava se u dva kraka. Lijevi je Mali S., koji teče prema istoku-jugoistoku, i u Savu utiče kod sela Uskoke, zapadno od Stare i Bosanske Gradiške; desni je Veliki S., koji teče na jugoistok, a u Savu se uliva oko 6 km uzvodno od Malog S., 2·5 km sjeverno od brijega Bistrice (155 m), na istočnom kraju planine Prosare. S. je djelomično reguliran, i dobio je pravilniji pravac toka. On je na cijelom toku poznat i pod imenom Velikog S. Dužina toka je, do ušća Malog S., 57·5 km.

2. Rječica u Slavoniji, desni pritok Drave. Izvire u barovitom kraju, na prostranoj dolini Drave, oko Male Gušće (111 m) i Velikog Polja, 2·5 km istočno od sela Gornjeg Bazja, a 11 km sjeverno-sjeveroistočno od Virovitice. Zbog veoma malog pada S. ima nepravilan, podivljao tok, pretežno prema istoku-jugoistoku. S. većim dijelom teče kroz napuštene dijelove nekadašnjeg toka Drave. Korito S. je na više mjesta znatno prošireno i obrazuje izdužena barovita jezera: Netečn, Černac i dr., a na donjem toku je kanalizirano. Ušće S. u Dravu je oko 3·5 km nizvodno i sjeveroistočno od mjesta Kapinci. Za vrijeme ljeta i duže suše S. djelomično presuši. Dužina S. toka je 31·8 km, a površina poriječja je neodređena, oko 540 km^2.

3. Barovit potok u Slavoniji, desni pritok Drave. U nju utiče 5 km sjeveroistočno od sela Gradca, a oko 14 km sjeverno-sjeverozapadno od Virovitice. Dužina S. toka je oko 20 km, a površina poriječja neodređena, oko 75 km^2. *P. Vujević.*

STRUGA. 1. Varoš u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na izlazu Crnog Drima iz Ohridskog Jezera. S. ima 914 kuća sa 3.547 stanovnika (1921). Otoka Crnog Drima na samom izlazu iz jezera zove se Usta, ispod kojih s obiju strana rijeke nastaje varoš, sve do otoka Daljana, gdje se rijeka račva u dva rukavca, u kojima se voda propušta kroz ljese od pruća radi ribolova. Po ovoj otoci Crnog Drima, i njegovim prolazima kroz lovišta u rukavcima, dobilo je mjesto slovenski naziv S., isto onako kao što se u Južnoj Srbiji prolaz za mužu ovaca naziva struga (straga ili stronga). Pod ovim se imenom S. spominje već u 11 vijeku. Međutim, nesumnjivo je staro ribarsko naselje postojalo na ovom mjestu još u antičko doba. Jer ispod S. je u koritu Crnoga Drima nalaženo antičko oružje. Preko današnje S. prolazio je rimski put Via Egnatia, koji je, silazeći od Ćafa-Sane (931 m), obilazio oko jezera preko njegove otoke i dostizao Ohrid.

U 14 vijeku S. se spominje u jednoj povelji kralja Dušana kao ribarsko lovište među poklonima Sv. Bogorodici Perivlepti u Ohridu. Onda se S. dijelila na dva dijela: Struga Vraniska i Struga Mala, svakako tako nazvana preka dva rukavca oko Daljana. Poslije toga, pod Turcima, S. se prvi put spominje krajem 16 vijeka, tada i kao žitarski trg, s karavanskom stanicom i karavanserajem na starom putu za Arbanaško Primorje. U 17 vijeku S. se spominje kao polazno mjesto puteva za Elbasan i Skadar. Krajem 18 vijeka S. se ubrajala u varošice. Početkom 19 vijeka S. je imala oko 3.000 stanovnika.

Dalje napredovanje S. u 19 vijeku ometali su arnautski pljačkaši, nasrćući na karavane, koje su se kretali iz ovog živog ribarskog i trgovačkog mjesta. S. se naročito bila obogatila trgujući s Arbanijom duž staroga Egnacijskog Puta. Stoga u Elbasanu ima kolonija Stružana. Sredinom 19 vijeka bilo je u S. 611 kuća, od kojih na lijevoj obali rijeke 361 kršćanska, a na desnoj obali 220 muslimanskih i 30 kršćanskih. Onda je čaršija S. brojila 180 dućana. Varoš je bila dosta živa, naročito za vrijeme februarskog i septembarskog sajma, koji su trajali po dvije nedjelje. Ali je i onda, kao i sada, glavno zanimanje Stružana bio ribolov na lovištu Daljanu, gdje se najviše lovi jegulja, pa usoljena izvozi i na daleka tržišta. Pored čaršijskog života i ribolova, Stružani su poznati i kao gurbedžije.

S. je krajem 19 vijeka imala 4.570 stanovnika, od kojih 3.000 Srba, 1.000 Turaka, 350 Arnauta i 220 Cigana. Poslije oslobođenja S. je imala svega 4.120 stanovnika (1913). Opadanje stanovništva u S. nastavilo se i poslije Svjetskoga Rata, iseljavanjem Turaka i Arnauta, a i zbog prekinutih veza s trgovačkim središtima u Arbaniji. — S. ima sada željezničku vezu s Ohridom i Skopljem, te joj je

ekonomski napredak, kao lokalnomu trgovinskom središtu i važnom ribarskom trgu, dovoljno osiguran.

U S. su: poglavar struškog sreza, sreska financijska uprava, žandarmerijski vod, vojno intendantsko slagalište, željeznička stanica, carinarnica, pošta, telegraf i telefon.

Literatura: K. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Dedijer, Nova Srbija (1913)); St. Simić, Ohrid (1925). *V. Radovanović.*

2. Ponornica u Bosni, u polju Grahovu, sjeverozapadno od Livanjskog Polja. Izvire iz Sretnog Vrela na sjeveroistočnoj strani planine Ilice, ispod kote 1.420 m i Gozda (1.135 m), a jugozapadno od naselja Peći. Vrelo S. je u dolomitu i toliko je bogato vodom, da goni nekoliko vodenica iznad pomenutog sela. S. teče k istoku, a po ulazu u polje skreće na lijevo i upravlja tok k sjeveru, bliže zapadnomu obodu Grahova Polja. Na sjeveroistočnom kraju polja ponire u pećini prostranog otvora, čiji je kanal nezakrčen i može primiti velike količine vode. Stoga Grahovo ne biva plavljeno. Ljeti voda iz S. ne dopire do pećine, već se gubi u izduhama, daleko ispred ponora. Dužina toka S. je 11·4 km.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900). *P. V.*

STRUKA, vrsta šala (ogrtača) od vunene tkanine, mahom crno obojen, kojim se ogrću Crnogorci i Hercegovci. S. postoje za muške i ženske. *N. Z.*

STRUMICA. 1. Varoš u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na jugozapadnoj ivici Strumičkog Polja. Ima 1.235 kuća sa 6.453 stanovnika (1921). Varoš leži ispod visoke kristalaste glavice Careve Kule na obodu kotline, na kojoj stoje razvaline staroga grada. Na ovako zgodnom obranbenom položaju, ovdje se u antičko doba nalazio grad Astraeum. Po predanju u S. se bavio rimski car Tiberije, početkom 1 vijeka po Is., i tu se nalazi i grob njegove kćeri Strume. Po Tiberiju je ovaj grad nazvan Tiberiopolis, pa je pod tim imenom poznat i kasnije, kroz cio bizantinski srednji vijek, mada je još od doseljenja Južnih Slovena i ovaj grad, kao i rijeka s oblašću, nazvan današnjim imenom, koje je deminutiv antičkog imena Strume (Strymon).

Prema legendi iz prve polovine 18 vijeka (1741), u starom Tiberiopolisu našli su preko Soluna utočište petnaestorica propovjednika kršćanstva, koji su ovamo došli iz Nikeje s episkopom Teodorom na čelu. Oni su ovdje, za vlade cara Julijana Apostate, 28/11 362 osuđeni i pogubljeni. Smrt Tiberiopolskih Mučenika učinila je, da je stara S. postala središte za širenje kršćanstva. Onda je u S. osnovana episkopija, pri crkvi posvećenoj Svetoj Petnaestorici. Početkom 7 vijeka udario je preko S. talas avarske najezde, pa je onda grad opustošen, a crkva Svete Petnaestorice porušena. S podizanjem grada S. poslije slovenskog doseljavanja, obnovljena je i crkva Svete Petnaestorice. Poslije Avara, S. su, sredinom 9 vijeka, opustošili i Bugari. Ponovno podizanje i unapređenje S. nastalo je tek za vrijeme cara Samuila (976—1014), u čije je ime u S. zapovijedao, kao granični carski vojvoda, Dragomuž.

Zbog svoga zgodnog položaja na važnom putu, kojim se, obilazeći tjesnace u dolini Vardara, moglo lako saobraćati od Soluna i Sereza preko S., Štipa i Ovčjeg Polja sa Skopljem, S. je predstavljala jednu od najvažnijih točaka Makedonije. Stoga je bizantinski car Vasilije II. izabrao baš S. da odatle izvrši prodiranje u Povardarje. I zbilja, u tjesnacu Ključu, na današnjoj bugarskoj granici, između Belasice i Ograždana, car Vasilije II. je potukao Samuilovu vojsku (29/7 1014). Ali se vojvoda Dragomuž u S. i dalje održao, sve do konačne propasti Samuilovog carstva (1018). Onda se među eparhijama ohridske arhiepiskopije spominje i stara strumička episkopija, pod koju su spadale susjedne oblasti Radovišta (Radoviško Polje) i Konča (Kriva Lakavica). Preko S. je u ono doba vodio i najkraći put iz Carigrada za srednje Povardarje i središnje dijelove Balkanskog Poluotoka.

U S. je bizantinski car Aleksije, dolazeći iz Carigrada, primio taoca raškog župana Vukana (1106). Tom je prilikom car Aleksije obdario obližnji manastir Veljusu (Eleusa).

Na tromeđi bizantinskih, bugarskih i srpskih političkih težnji i sudara, S. je u 13 vijeku imala osobiti geopolitički položaj i značaj. Stoga je

S. za izvjesno vrijeme, pored značaja kao bizantinska sjeverna obranbena točka, naročito za vrijeme srpskog prodiranja u Postrumlje, bila postala i leglo i utočište samostalnih oblasnih gospodara i odmetnika. S. je od Bizantije dobio na upravu bugarski odmetnik vojvoda Dobromir Strez, ali je on ubrzo zatim postao srpski vazal, pod Stefanom Prvovjenčanim. Kad se i od njega odmetnuo, poginuo je u Proseku na Vardaru (1215). Kada je kralj Milutin 1283 granice srpske države pomakao i učvrstio do same S., onda je S. postala glavna i posljednja bizantinska obrana Sereza i donje Strume. S. je onda zavladao kralj Stefan Dečanski. S. je još onda bila skoro potpuno slovenska varoš. 1329 kralj Dečanski je izdao povelju, kojom potvrđuje Hilandaru darove svoga vojskovođe protosevasta Hrelje u Strumičkom Polju i u njegovoj graničnoj župi Ključu prema Petričkom Polju i Strumi. Onda je nastao period napredovanja S., o kome iz cjelokupne prošlosti ovoga grada imamo najviše historičkih dokumenata.

Kralj Dušan je oko 1332 ponovno potvrdio Hilandaru ranije Hreljine darove u okolini S., i u samome gradu. S. je u to doba, kao živo i prometno mjesto na vardarsko-strumičkoj komunikaciji, imala dosta razvijenu trgovinu. No u gradu vjekovnih grčkih uticaja, Srbima nije bilo lako učvrstiti se. Oko 1340 odmetnuo se od kralja Dušana protosevast Hrelja, zajedno sa svojim gradom S., ali se već 1342 ponovno pokorio srpskoj vlasti, a iduće je godine umro. Kralj Dušan je tada (1343) lično krenuo na S. i ponovno je osvojio. Onda se kralj Dušan duže vrijeme bavio u S. S. je do 1345, kada je kralj Dušan napokon zauzeo Serez, i u njemu se proglasio za cara Srba i Grka, bila glavna operaciona baza srpske vojske za prodiranje u »Postrumske Predjele«. Već onda se car Dušan pobrinuo za bezbjednost karavanskog i trgovačkog saobraćaja preko S. Kasnije je car Dušan svojoj zadužbini Sv. Arhanđelu u Prizrenu (1348—1353) darovao u S. crkvu Svete Petnaestorice. Crkva Svete Petnaestorice je kasnije, u tursko doba, ponovno porušena, a na njenim su razvalinama srpski vojnici 1920 podigli spomen-kapelu, u kojoj sada domaće stanovništvo o hramovnom prazniku (28/11) pali svijeće i moli se Bogu.

Poslije smrti cara Dušana (1355) i cara Uroša (1371), posljednji srpski gospodari S. i okolnih oblasti, sve do njihovog potpadanja pod tursku vlast, bili su Dejanovići. S. je bila njihova prijestolnica. Tu su oni izdali više povelja. Dejanovići su držali i nastavili tradicije srpskih kraljeva i careva. U narodu se o gospodinu Kostandinu Dejanoviću i do danas održala tradicija u cijeloj njegovoj nekadanjoj državi od S., Velbužda i Žegligova, pa do Velesa, Tikveša, Marijova, da je on bio posljednji srpski car.

Smrću gospodara Kostandina (10/10 1394) S. je, zajedno s ostalim njegovim zemljama, potpala pod Turke. S. je kroz sve tursko doba zadržala i dalje značaj većeg oblasnog središta. U 17 vijeku bila je kadiluk u Ćustendilskom Sandžaku, a bila je znamenita sa svoga dvonedjeljnog sajma u augustu, kada se ovdje okupljalo mnogo trgovačkog svijeta s raznih strana. Stara tvrđava je onda opustjela. I pored turskog doseljavanja u S. se, i u 17 vijeku, kao i kasnije, održao kršćanski elemenat, koji je od sredine 19 vijeka čak i nadvladao nad turskim. U S. je u posljednje tursko doba bio pod uticajem grčkih episkopa prevladao grčki način mišljenja, a većina slovenskog stanovništva počela se smatrati Grkomanima. S. je u posljednje tursko doba bila divizijsko mjesto, središte Strumičke Kaze, koja je pripadala Solunskomu Vilajetu. S. je bila čuveno trgovačko središte. Trgovala je najviše sa Solunom, i iz nje su se redovno kretale velike karavane kamila (po 150—200 grla). U ovako bogatom i živom mjestu namnožilo se bilo i Jevreja trgovaca.

Krajem 19 vijeka S. je imala 10.160 stanovnika, od kojih 6.200 Srba kršćana, 3.100 Turaka, 700 Jevreja i 160 Cigana. U S. je 1912 prvo ušla srpska vojska, a zatim bugarska i grčka. Onda su mnogi Turci izbjegli. Kada je S. 1913 pripala Bugarskoj, onda su mnogi Grkomani spalili svoje kuće, pa čak i crkve i škole, i izbjegli su u Grčku.

Poslije Svjetskog Rata S. je, zajedno sa Strumičkim Poljem, pripala našoj državi i prisajedinjena je teritoriji Južne Srbije (decembra 1920),

kao strumički srez, najprije tikveškog okruga, zatim bitoljske oblasti, mada S. nema ekonomskih ni kulturnih veza s Bitoljem, već je sva upućena Solunu. Željeznička stanica S. je Udovo, udaljeno 42 km.

U S. je subotom pazarni dan, a na njenim su trgovima glavni poljoprivredni proizvodi: razne vrste žita, riža (pirinač), ofijon (opijum), pamuk, kokoni (svilene čahure), susam, makovo sjeme, duhan, stoka i stočni proizvodi, od kojih je najpoznatija vuna. U S. su: poglavar strumičkog sreza, prvostepeni sud, komanda mjesta, komanda granične trupe, žandarmerijski vod, monopolsko stovarište, carinarnica, mješovita četvororazredna gimnazija, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

L i t e r a t u r a: A. Andrijević, Strumica (1923); Milovan Ristić, Strumica (Bratstvo, 1925). *V. Radovanović.*

S. se spominje kao episkopski grad u povelji cara Vasilija II., što bi značilo, da je i u doba Samuilovo bila to isto. U S. se spominju:

1. Crkva petnaest mučenika, koji se spominju u sinaksaru Asemanovog jevanđelja (11 vijek) i čije su moći, prije nego što su prenesene u Bregalnicu, ležale u ovoj crkvi, a Strumičani nisu davali, da se iz ove crkve iznesu. U povelji cara Dušana 1348 do 1353, darovanoj njegovom manastiru Sv. Arhanđela kod Prizrena, spominje se i ova crkva.

2. Crkva Sv. Stefana kneza Kirijaka, koju su oko 1380 Jovan i Konstantin Dragaš priložili Pantelejmonu.

3. Crkva Bogorodice Odigitrije vlastelina Rudla, koju je 1343, zajedno s Rudlom, Dušan priložio Hilandaru.

4. Crkva u selu Vodoči, 5 km sjeverozapadno od S., posvećena Sv. Leontiju. Osnova joj je u obliku križa i nadvišena je kubetom. Na zapadu je imala prostor nadvišen kubetom, a ovomu se prostoru na zapadu prisajedinjavao portikus; flankiran dvjema visokim kulama. Crkva je velikih srazmjera. Njeni masivni zidovi i široki pilastri čine svojim prostranim površinama snažan efekat. Od živopisa se sačuvalo vrlo malo. Crkva je, po svoj prilici iz 10—12 vijeka, a živopis je iz 13—14 vijeka. Pri njoj je bila episkopija vodočka (strumička). 1376 spominje se episkop vodočki Danil.

L i t e r a t u r a: Kr. Miятевъ, Сърквата pri selo Vodoča (1926).

5. Manastir Sv. Bogorodice u selu Veljusi kod S. Crkvu, posvećenu Sv. Bogorodici Milostivoj (»Eleusa«, po njoj je selo dobilo ime Veljusa), sazidao je 1080 strumički episkop Manuil. Car Aleksije Komnen izdao je tri povelje ovomu manastiru (1085, 1106 i 1118). I Mihailo Komnen mu je dao četiri povelje (1152, 1160, 1156, 1149). Manastir je bio metoh Ivirona na Atosu, a car Dušan je 1346 potvrdio njegovu pripadnost Ivironu. Prava crkva, koja se nalazi na velikoj stijeni, nadvišena je kubetom, koje sa svih strana podupiru četiri konhe. I nad unutrašnjim narteksom svodi se kube, kao i nad paraklisom, kojim je crkva produžena na južnoj strani. Spoljašnji narteks je u obliku pravokutnika. Uz sjevernu konhu prave crkve dodan je izdužen niski prostor s apsidom, koji izvijenim koridorom stoji u vezi s oltarom. Manastir je dobio naročiti tipik. *V. Petković.*

2. Rijeka u Južnoj Srbiji i u Bugarskoj, desni pritok Strume. Izvire na južnoj strani planine Plačkovice, a izvorišni vijenac čine: Radoviška Rijeka s nekoliko potoka, koji izviru pod Džamijom (1.569 m) i Araplijom (1.525 m). S. teče prema jugu kroz usku, stjenovitu dolinu, a kod Radovišta ulazi u kotlinu, gdje u toplim mjesecima presahne. Od ušća Orahovačke Rijeke, u Radoviškoj Kotlini, teče dalje na jugoistok, pod imenom Stare Rijeke, i sve više skreće u pravac juga. Po ulasku u Strumičku Kotlinu počne teći kao S. Tu postepeno skreće na jug-jugoistok i jugoistok, a od sela Borijova teče poglavito na istok. Ispred Zlatareva ostavlja našu državu i dalje teče kroz Bugarsku. Na cijelom toku od Radovišća, S. dosta vijuga, a u Strumičkoj Kotlini čini poviše okuka. Važniji pritoci s lijeve strane su: Orahovačka Rijeka, Plavija (Smiljaniška), Turija, a s desne: Vozanska i Vodočnica. Dužina S. toka na teritoriju naše države je 73·0 km, a površina poriječja 1.681 km^2. *P. V.*

STRUMIČKA BANJA leži jugozapadno od Strumice, oko 10 km udaljena od varoši, na južnoj ivici Strumičkog Polja. Nalazi se u selu Banjskom, koje se spominje još u srpskim sredovječnim spomenicima, a za vri-

jeme cara Dušana se po ovome mjestu strumički vladika zvao »jepiskup banjski« (1350), svakako zbog rezidencije, koju je ovdje imao. — Kod sela Banjskog je toplo kupalište Banja, na izvoru vrele mineralne vode, koja se nalazi na sjevernom belasičkom rasadu. Izbija iz amfibolita, a u blizini (na brdu Teće-Baši) ima aplitska žica. S. B. je sumporovita hiperterma, topla 75° C. vrlo jaka, tako da se samo jedan dio vode iz vrela sprovodi u kupalište, a ostatak se razliva po polju, gdje se ljeti upotrebljava za navodnjavanje ranog povrća. S. B. hvali turski geograf 17 vijeka Hadži-Kalfa. Po njegovom opisu ona je i onda izgledala kao i danas. S. B. je, zbog malarije, slabo posjećena. Dolaze bolesnici iz okoline. *V. R.*

STRUMIČKA EPARHIJA, pravoslavna crkvena oblast u Južnoj Srbiji, koja se od 1920 zvanično naziva zletovsko-strumička eparhija. Prvi pouzdani podaci o S. E. nalaze se u povelji bizantinskog cara Vasilija II. od 1018 za ohridsku arhiepiskopiju. Među eparhijama, potčinjenim toj arhiepiskopiji, na šestom se mjestu spominje S. E., s pravom na 12 klirika i isto toliko parika. S. E. je dakle bila jedna od najmanjih eparhija. Obuhvatala je prostor između srednjeg Vardara i Strume, te je, osim Strumice, imala pod svojom duhovnom vlašću još i gradove Radovište i Konču.

S. E. nazivala se je tiveriopoljskom eparhijom u kancelarijama ohridske arhiepiskopije i carigradske patrijaršije, nesumnjivo po legendi o 15 tiveriopoljskih mučenika, koja identificira Tiveriopolis sa Strumicom (v. Tiveriopoljski mučenici).

Oblast S. E. bila je pod bizantinskom vlašću sve do 9 vijeka, kada ju je osvojio bugarski knez Boris-Mihailo (852—893). Pod Samuila došla je S. E. 976, a od njega je osvojio bizantinski car Vasilije II. poslije pobjede kod Belasice 1014. Od Bizantinaca osvojili su je Srbi definitivno za vrijeme Dušana 1334, ali je već ranije njom upravljao gotovo autonomno protosevast, kasnije ćesar Hrelja. Posljednji Srbin gospodar njen iz srednjeg vijeka bio je Konstantin Dejanović. Od njega su Turci osvojili oblast S. E. (1394). Za sve vrijeme Samuilove, bizantinske, srpske i turske vladavine, S. E. je potpadala pod ohridsku arhiepiskopiju, sve do njena ukidanja 1767, a od tada je bila pod carigradskom patrijaršijom. Kada je osnovana bugarska egzarhija za Slovene pod turskom vlašću, uspjeli su Bugari (1897), da pored Grka, patrijaršijskog episkopa u Strumici, dobiju i svoga egzarhijskog episkopa.

Grčki episkop napustio je Strumicu poslije njenog prvog oslobođenja 1913, a bugarski egzarhijski episkop poslije konačnog oslobođenja 1919. Tada je cijela S. E. ušla u sastav srpske crkve i 1920, udružena s dijelovima raznih ranije zasebnih eparhija, obrazovala novu zletovsko-strumičku eparhiju (v.).

Od strumičkih episkopa iz bizantinskog vremena ostavio je naročiti spomen samo episkop Manojlo, porijeklom iz Bitinije, koji je 1080 podigao nedaleko od Strumice lijepu crkvu Bogorodice Milostive-Eleuze. Ta crkva je kasnije data u metoh manastiru Iviru na Sv. Gori, u čijoj je vlasti i danas. U njoj se služi. Poznata je pod imenom Veljusa, kao i selo ispod nje. Iz bizantinskog vremena je i stara episkopska crkva Sv. Leontija u selu Vodoči, kod Strumice. Ona je već davno u razvalinama. U srednjem je vijeku u njoj bilo sjedište strumičkih episkopa, koji su, radi toga, nazivani i vodočkim episkopima. Tako se za vlade Konstantina Dejanovića 1396 strumički episkop Danilo, u istom aktu, naziva i vodočkim. Iz vremena turske vlade poznati su ovi strumički episkopi, do ukidanja ohridske arhiepiskopije (1767): Joakim (1532), Ananije (1565), Simeon (1668), Jevtimije (1671), Maksim (1876), Mitrofan (1683), Nikodim (1688), Leontije (1695), (1706), Nikifor (1714), Kalinik (1718—1746), Teodosije (1746), Teofan (1752—1756), Serafin (1759) i Ananije (1767). Jedan od posljednjih grčkih episkopa u Strumici bio je Agatangel, koji je krajem 19 vijeka stekao glavnu zaslugu za strumički vodovod, koji se po njemu zove Vladikova voda. Posljednji bugarski egzarhijski episkopi bili su Pajsije (do 1908) i Gerasim (do 1919). (V. Zletovsko-strumička episkopija).

R. Grujić.

STRUMIČKA EVANGELIJSKO-METODISTIČKA CRKVA, najjača metodistička organizacija u Južnoj Srbiji. Postala je posljednjih dece-

nija 19 vijeka, u doba najživlje borbe između carigradske patrijaršije i bugarske egzarhije, kada su amerikanski i engleski misionari osnovali svoje misije u Samokovu, Solunu i Bitolju. U radu im je mnogo pomogao i Robert-College u Carigradu, koji je besplatno školovao mnoge makedonske mladiće, zatim njihova gimnazija sa seminarom u Samokovu i niža ženska gimnazija s penzionatom i zabavištem za malu djecu u Bitolju (od 1878). Pomoć su dobivali od raznih engleskih i američkih društava, a naročito od American Board u Bostonu. Ipak je uspjeh, naročito u Bitolju, bio vrlo slab. Po zvaničnoj turskoj statistici 1896, u cijelom bitoljskom vilajetu bilo je tada samo 34 metodista, iako je u gimnaziji bilo 29 djevojčica iz Bitolja, 1 iz Kruševa, 2 iz Korče i 2 iz Prištine, a u zabavištu 14 djece. U školi je prevlađivao grčki jezik, ali se obraćala znatna pažnja i na engleski i bugarski.

Mnogo veći uspjeh imali su metodisti krajem 19 vijeka u oblasti strumičke eparhije. Tu je u samom Radovištu (oko 1900) bilo: 30 metodističkih kuća, s crkvom i školom, a u obližnjem selu Raklešu 20 kuća sa školom, u Đevđeliji je bilo 10 kuća, a u selu Pirave 14 kuća. Strumica je imala 10 kuća, a njena sela: Monospitovo 8, Murtino 10 i Varvarica 6.

Poslije rata Strumica je, sa svojim selima, postala jedna od najuglednijih metodističkih crkvenih organizacija. Po statistici 1922 u samom strumičkom srezu ima pet metodističkih hramova sa 785 duša: u Strumici 150, u Murtinu 265, u Monospitovu 165, u Kolešinu 182 i u Veljusi 23. Osim toga, u oblasti strumičke eparhije ima metodista još i u Radovištu, Štipu, Kavadaru i Udovu. Pastor strumičkog hrama je Tenković, rodom iz Kavadara. Misionarke su 1922 bile 2 ženske, jedna Engleskinja (Ervin), a druga Nijemica (Schneider), koje su, na vrlo dobro posjećivanim večernjim vjerskim sastancima, držale predavanja u vezi s praktičnim životom, pjevale u istom smislu, i svoje lekcije ilustrirale filmom. *R. Grujić.*

STRUMIČKI MUČENICI. V. Tiveriopoljski mučenici.

STRUMIČKO, oblast, administrativno i ekonomski vezana za grad Strumicu, u prošlosti kao i sada. To je uglavnom Strumičko Polje, s kojim su u bližoj vezi još Popčevsko Polje, Radoviško Polje i Kriva Lakavica. *V. R.*

STRUMIČKO POLJE, kotlina u Južnoj Srbiji, u srednjem toku rijeke Strumice, od Dervenske Sutjeske na izlazu iz Radoviškog Polja, pa do njenog tjesnaca u srpskoj sredovječnoj župi Ključu, na današnjoj bugarskoj granici prema Petričkom Polju. Dno kotline S. P. je prostrana ravnica, eliptičnog oblika. Ona se pruža, u pravcu toka Strumice, sa sjeverozapada na jugoistok, oko 35 km, a najšira je u središnom dijelu (oko 12 km). S. P. je nisko i sasvim zaravnjenog dna. U Dervenskoj Sutjesci je visoko 216 m, a u Ključu 186 nad morem. Njegovo je prostranstvo 257 km^2. Na jugu je S. P. kao zidom zagrađeno planinom Belasicom, čijim grebenom ide granica prema Grčkoj.

Belasica je sastavljena od iskonskog gnajsa i drugih kristalastih škriljevaca, sve do njenih najviših vrhova (Polje na tromedi prema Grčkoj i Bugarskoj, 1.818 m), dok je zapadni, niži, dio Belasice od granita, čija je masa umetnuta u iskonske kristalaste škriljevce (Visoka Čuka 1.473 m). Prema Belasici, na sjeveroistočnom obodu S. P., diže se Ograždeni (1.744 m), glomazna planinska masa, također od iskonskih kristalastih škriljevaca. Međutim, jugozapadni obod kotline S. P. čini niska i razbijena planinska masa Plauš-Planine, od iskonskih i staropaleozojskih kristalastih škriljevaca. U njoj je umetnuta neznatna planinska kotlinica Popčevskog Polja, na dvoje raščlanjena od Vodočnice na sjeveru i Trnajke na jugu, koje se prema kotlini S. P. probijaju oko grada Strumice dvjema kratkim klisurama. Južni dio izolirane kotlinice Popčevskog Polja, u poriječju Tunajke, koristi cesta Udovo—Strumica, a sjeverni dio kotlinice, u izvorištu Vodočnice, otvoren je prema kotlini Krive Lakavice (povija Čučarke 570 m).

Kotlina S. P. je jedna od najmlađih potolina u oblasti rodopske mase. Kotlinica Popčevskog Polja, utolegnuta u plauškoj zoni najahivanja slojeva, u kojoj su duž rasjeda probili i serpentini (zapadno od Ko-

sturina), ispunjena je diluvijalnim sedimentima, koji se javljaju isto tako i u dnu S. P. u Ključu, između jako primaknutih masa Belasice i Ograždena. Na sjevernoj strani Belasice, u njenom velikom Podgoru spuštaju se duboki rasjedni odsjeci, pod kojima je kod Banjskog terma Banja (75° C). Supodinom Belasice, u Podgoru, pruža se neprekidan niz diluvijalnih i recentnih plavina, koje su planinski potoci staložili na prijelazu u ravnicu S. P., čije je dno pokriveno aluvijalnim nanosima. I sjeveroistočnim obodom S. P., pod Ograždenom oko Štuke, pruža se rasjed. Između ovih rasjeda S. P. je spušteno kao potolina, izgleda tek u diluvijumu. U donjem dijelu S. P., ispod rasjednih odsjeka Belasice, a oko ušća Vodočnice u Strumicu, nalazi se Monospitovsko Blato (205 m) i Zubovski Karađol (203 m), gdje su rijeke uzjezerene, koliko zbog mladog spuštanja dna kotline, toliko još više zbog njenog zagaćivanja plavinama s Belasice i Ograždena, na ulazu Strumice u tjesnac Ključa pod Novim Selom. Ove su močvare leglo komaraca, koji raznose malariju; stoga se radi na njihovom isušivanju.

S. P. je pitomije, plodnije i bolje obrađeno no ijedna kotlina Južne Srbije. Otvoreno niz Strumicu prema dolini Strume, a isto tako donekle i preko niske i razbijene Plauš-Planine prema dolini Vardara južno od Demir-Kapije, dok je prema surovom sjeveroistoku zagrađeno masivom Ograždena, — S. P. predstavlja pravi zaliv mediteranske klime. Ravno i mnogobrojnim pritocima Strumice dobro navodnjeno, S. P. je najvećim dijelom pod vlažnom kulturom. Pomoću voda navodnjavaju se naročito rižna (pirinčana) polja, od kojih su najveća ispod sela Angelaca, Gradošoraca i Dobrejaca na zapadnoj, a Kukliša, Svidovice, Banjskog, Gabrova, Kolešina, Borisova i Mokrijeva na južnoj strani kotline. Ovo je jedna od najboga i-jih agrikulturnih oblasti u našoj državi. Tu se, pored sve primitivnosti u obradi zemljišta, dobivaju bogati žetveni prinosi, godišnje prosječno oko 2½ milijuna kilograma kukuruza, 1¼ milijuna kilograma pšenice, 1 milijun kilograma ječma, raži i zobi, ½ milijuna kilograma riže (pirinča), ¼ milijuna kilograma duhana, 100.000 kilograma pamuka, 12.000 kilograma afijona (opijuma od maka), 100.000 kg makovog sjemena, 15.000 kg susama, 50.000 kg koštana (pitomog kestena), 20.000 kg bajama (badema) i t. d. Od južnog voća naročito još uspijevaju: kalinka (nar) i smokva. Na crnicima (dudinjacima) ishrani se godišnje po 150.000 kg kokona (svilenih čahura). — Pored osobito uspješne zemljoradnje, znatno je i stočarstvo po planinskim prečagama kotline, naročito na Ograždenu, gdje imaju ljetnje kolibe i vlaški stočari.

S ovako zgodnim prirodnim uslovima, S. P. predstavlja vrlo staru i značajnu kulturnu oblast. Na sjevernoj obali Monospitovskog Blata i Zubovskog Karađola ima prehistoričkih tumulusa (Mogila, Velika Tumba i dr.). U antičko doba poriječje Strumice, koja se zvala Pontus, zahvaćalo je oblast Paraorbelia, u kojoj je namjesto današnjeg grada Strumice bio grad Astraeum, kasnije rimski grad Tiberiopolis, a od doseljenja Slovena grad Strumica, po istoimenoj rijeci i oblasti. Bližih podataka o S. P. ima tek od srednjega vijeka. U ondašnjim srpskim spomenicima ova se oblast zvala isto kao i danas, S. P. Kralj Stefan Dečanski spominje ovdje 1328 planine Belasicu, Ogražđeno i Draguljevo (1.294 m), Ogražđensko Potplaninje i u njemu sela Sekirnik i Štuku, a u župi Ključu selo Kunarane. Spominju se onda planinska pasišta i zimovišta ispod njih. Kralj Dušan spominje oko 1332 ista mjesta, a pored njih na Ograždenu pasište Crvena Poljana (1.230 m) i ispod Zubova, kraj rijeke Strumice, ostatke od pograničnog utvrđenja (»Srpski Trap«). Kralj Dušan spominje 1343 i sela Borisovo i Robovo. Kasnije (1348) car Dušan ponovo spominje neka ovdašnja sela, a 1350 i novopodignutu crkvu Sv. Arhanđela u krčevini više Gabrova, a ispod ovoga sela njive na vadama i vodenice na vodovađama. Car Uroš je 1361 omedio planinu Kunaru više Sekirnika (Ograždensko Potplaninje), koju su bezvlasno zahvatili vlastela, vlastelićići i vlaški katuni. Posljednji srpski gospodari u S. P., Dejanovići, spominju 1377 ova mjesta: sela Mokrane, Mokrijevo, Zubovce, Borisovo i Gabrovo s crkvama Majke Božje

i Sv. Arhanđela, a 1378 još i ova: selo Napodu (Na-Podu do Gabrova), Sušicu, Tornijevo (Turnovo), Robovo, Zleševo (Izlešovo), crkvu Sv. Vračeve kod Banje, Prečistu više Banjske, Sv. Nikolu u Kolešinu, Sv. Arhangela i Sv. Georgija u Gabrovu i dr. Od zemljišnih i imovinskih oblika i od biljnih kultura Dejanovići spominju u S. P., uz napred spomenuta sela: sinor, planinu, brda, vinograde, ovoće, vodeničije, kipurije, polje, lug, lovišta, brodove, rijeke, zemlju i otese. Sva spomenuta sela i crkve darovali su srpski vladari vlastelinstvima svojih zadužbina. Ima spomena, da su prije srpskog osvojenja ovdašnja sela držali grčki pronijari. S. P. je bilo onda naseljeno slovenskim stanovništvom, ali je imalo dosta ostataka i od Grka. Pa i sada se još u topografskoj nomenklaturi nalaze tragovi od grčkog, pa još i od starijeg, tračko-romanskog stanovništva (Monospitovo, Gradošorci, Kosturino, Plauš, Veljusa, Grkovica i dr.).

U doba turske najezde, poslije smrti Kostadina Dejanovića (1394), nastale su u S. P. velike etnografske promjene. Početkom 16 vijeka naselili su se po obodu S. P. turski nomadski stočari Juruci, gdje ih i sada ima dosta.

Cijelo S. P., zajedno s njegovim planinskim okvirom, čini strumički srez, koji je prisajedinjen Južnoj Srbiji poslije Svjetskog Rata (1919). U strumičkom srezu, čije je glavno administrativno i ekonomsko središte grad Strumica, ima ukupno 65 naselja sa 31.177 stanovnika, od kojih 24.768 pravoslavnih Srba, 637 protestanata i 7 muslimana, 5.764 Turaka i 1 Jevrejin (1920). Broj Turaka (Juruka) sve je manji, jer se oni od oslobođenja ove oblasti stalno iseljavaju u Malu Aziju. Dosta se stanovništva iz S. P. iselilo i u Grčku i Bugarsku.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1906); A. Andrijević, Strumica, zemlja i narod (1923); Milovan Ristić, Strumica (Bratstvo, 19, 1925). *V. Radovanović.*

STRUPPI VIKTOR DR., liječnik (1844, Zagreb — 1899, Mali Lošinj). Gimnaziju je svršio u Zagrebu, a medicinu u Beču (1867), gdje je ostao, radi specijaliziranja, još dvije godine na raznim odjeljenjima opće javne bolnice. 1869 bio je fizik križevačke županije, 1875 podžupanski liječnik u Varaždinu. 1885 je penzioniran i nastanio se u štajerskom Grazu, gdje je radio kao privatni liječnik. 1893 reaktiviran je i postavljen za vrhovnog liječnika pri zemaljskoj vladi u Zagrebu. Njegovom zaslugom i inicijativom je donesen zakon o uređenju zdravstvene službe u Hrvatskoj-Slavoniji (1894), zakon o apotekama i cijela serija modernih uputa, pravilnika i uredaba, kojima se unapređuje narodno zdravlje, osnovan je cjepilišni zavod u Zagrebu, zakladna bolnica prešla je u državne ruke, sagrađene su bolnice u Pakracu, Varaždinu, Sisku i Velikoj Gorici, i preuređene su stare u Koprivnici, Brodu, Ogulinu i t. d. Pisao je više stručnih radova. Najznatniji su: Primjedbe k liječenju difterije (1875), Pokušana laparatomija kod Cystoma proliferum papillare (1879), Hyperemesis gravidarum (1886). *V. S.*

STRUPPI-WOLKENSPERG JELKA, slikarica (13/6 1875, Križevci). Svršila je slikarsku akademiju u Münchenu. 1912 udala se za barona A. Wolkensperga. U Zagrebu je priređivala mnoge kolektivne izložbe svojih slika i izlagala je, pored toga, u izložbama raznih udruženja. Slika naročito portrete i cvijeće.

A. Sch.

STRUŠKO POLJE, ravnica u sjevernom produženju kotline Ohridskog Jezera, oko Crnog Drima, od isteka iz jezera kod Struge pa do ulaza u Tašmorunišku Klisuru. Od niske i žalovite sjeverne obale Ohridskog Jezera pa na sjever S. P. se pruža oko 10—12 km, a u pravcu sa zapada na istok zahvata 10—15 km. Po sredini S. P. prima Crni Drim desni pritok Satesku, koja dolazi sa sjeveroistoka, iz kotline Debrce, koja je od ravnice S. P. odvojena Botunskom Sutjeskom. Na jugoistočnoj strani S. P. je, duž jezerske obale, nisko i pjeskovito žalo ispod starih obalnih odsjeka oko Podmolja, koje ovo polje spaja sa susjednim manjim Ohridskim Poljem. S. P. je najniže na ulazu Crnog Drima u Tašmorunišku Klisuru (685 m) i oko njegovog isteka iz Ohridskog Jezera (695 m). Ka kotlinskom obodu visina polja

neznatno raste, tako da je po ivici uzdignuto iznad jezerskog nivoa oko 20 m (obično 715 m). Zapadni obod S. P. sastavljen je od trijaskih vapnenjaka Krstaca (2.257 m), sjeverni od karbonskih škriljevaca Poumske Planine (1.618 m), a istočni od karbonskih škriljevaca Viševskog Brda (1.204 m i trijaskih vapnenjaka Podmoljskog Brda (1.053 m). Ispod ovako visokog planinskog okvira S. P. je ispunjeno jezerskim naslagama, od kojih su najstarije neogene starosti, otkrivene pod zapadnim obodom, kao trag ranijih visokih jezerskih stanja. A diluvijalnim jezerskim i aluvijalnim riječnim sedimentima pokrivena je sva niska ravnica S. P., koje je još za vrijeme jezerske terase od 20 m iznad današnjeg nivoa Ohridskog Jezera, u diluvijumu, predstavljalo njegov veliki zaliv na sjeveru. Od tada je, sve debljim usijecanjem Crnoga Drima kroz Tašmorunišku Klisuru, nivo Ohridskog Jezera spao oko 20 m, do današnjeg stanja (695 m). Tako je S. P. postalo upravo isušivanjem ovog velikog jezerskog zaliva.

S. P. je veoma plodna i dosta dobro naseljena ravnica. Naselja su najviše raspoređena ivicom polja, ali ih ima i u samoj ravnici. Ravnica S. P. je oko Struge, na samom isteku Crnog Drima iz Jezera, sva podvodna. Stoga je nezdrava, naročito zbog malarije. Ali je ovaj dio S. P., zbog ribolova na jezerskoj otoci, najvažniji. Tu je i glavno naselje S. P., varoš Struga, koja je prvobitno bila ribarsko naselje. U tursko vrijeme, sve do početka 19 vijeka, pijesak su iz korita jezerske otoke čistili seljaci iz Misleševa, Bivolarnice i Livade, i to na taj način, što su svake jeseni po jedan put protjerivali od Struge do Dobovjana čopore bivola. Za to su ova sela bila oslobođena od danka. A onda im je ta dužnost, odnosno povlastica, ukinuta, i od tada je nivo jezerski narastao nekoliko metara (do 5 m). Sada se vrši moderno bagerovanje korita Crnog Drima, i na taj će način biti isušene močvare oko Struge.

S. P. predstavlja vrlo staru kulturnu oblast. Osobito je značajno prehistoričko nalazište kod Trebeništa. Oko 2 km južno od Trebeništa, ispod Gorenaca, na mjestu Grobot pokraj puta Kičevo—Ohrid (na 53 km, oko 70 m istočno od puta), otkriveno je za vrijeme Svjetskog Rata (u ljeto 1918) sedam grobova grčkih ratnika, veoma bogato opremljenih, s oružjem, spremom i drugim predmetima od zlata, srebra, bronza, željeza, stakla, gline i jantara. Trebeniško prehistoričko groblje smatra se da pripada grčkim najamnicima, koji su ovdje bili u službi kakvog kneza ilirskog plemena Dasareta, gdje su u borbi izginuli i ovdje sahranjeni. Prema ostacima to je bilo vjerojatno krajem 6 vijeka prije Is. Bugari su ovo arheološko blago odnijeli u svoj Narodni Muzej i tamo ga, protivno odredbama Nejiskog ugovora, krišom zadržali.

Ima i drugih tragova staroga života u ovome kraju. Prilikom bagerovanja korita Crnog Drima nailazi se u pijesku niže Struge na antičko oružje. Kod sela Oktesa otkriveni su temelji stare građevine s lijepo očuvanim mozaikom. Kroz S. P. prolazio je, duž obale Ohridskog Jezera i preko Crnog Drima kod Struge, rimski put Via Egnatia. Kao i u Ohridu, tako i u S. P., u blizini ovog slavnog slovenskog crkvenog središta, ima starih crkava, kao na pr. manastir Sv. Bogorodice kod Kališta. U sredovječnim srpskim spomenicima spominje se više naselja S. P.: Struga (onda zvana: Vraniska i Mala), Frngovo (Frugovi Vlasi), Radolište (Radovlište), Zagračani (Zagradčani), Vehčane (Veščane), Moruište (Morovište), Misleševo, Gorenci i Podmolje. Neka su ovih naselja vrlo stara ribarska mjesta, postala radi bogatog ribolova Ohridskog Jezera i njegove otoke.

U okolini Struge interesantno je navodnjavanje vrtova pomoću skrinja, koje crpu vodu iz jezera (kolca). Okreću ih sami vrtlari na taj način, što ozgo trče po točku, koji im ispod nogu bježi.

U S. P. dovodi uskotračna željeznička pruga od Skoplja, i to kroz Debrcu. Kod Podmolja jedan željeznički krak vodi za Ohrid, a drugi preko Struge za Tašmorunište, a dalje vodi cesta za Debar. Administrativno i uže ekonomsko središte S. P. je Struga, sjedište struškog sreza, u kome ima 43 sela sa 23.268 stanovnika.

*

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911).
V. Radovanović.

STUBICA. 1. Donja S., selo u Hrvatskoj, u zagrebačkog oblasti, u stubičkom srezu. Leži u zapadnom prigorju Medvjednice (Zagrebačke Gore), u dolini (177 m) potoka Toplice (ka Krapini). Stanica je na pobočnici zagorske željeznice Zabok—Gornja S. Ima 440 stanovnika u 78 domova, poglavarstvo općine (8.371 stanovnika), sresku oblast, kotarski sud, rimokatoličku župu, osnovnu školu, poštu, telegraf i telefon, 2 novčana zavoda, proizvođenje farmaceutskih preparata (Feller).

Donja S. bila je naseljena već u neolitsko doba. U srednjem vijeku bila je dio posjeda porodice Ača, a spominje se prvi put 1209 u povelji, kojom je kralj Andrija II. vratio dedovinu Vratislavu i njegovoj braći. Na brežuljku nedaleko od župne crkve stajao je grad porodice Ača. Taj su grad razorili seljaci za vrijeme seljačke bune. Gradina je stala još koncem 18 vijeka. Kasnije je građa upotrebljena za građenje dvorca S. Golubovca, negda svojine zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca, koji je oko 1820 prvi uredio dotada primitivne toplice 2 km zapadno od D. S. Još ranije (1757) sagradio je u S. D. svoj dvorac grof Krsto Oršić.

Između D. S. i Stubičkih Toplica prostire se Stubičko Polje, gdje je 9/2 1573 plemićska vojska savladala seljačku vojsku pod Matijom Gupcem. — Župna crkva Sv. Trojstva spominje se već u 14 vijeku. U njoj je sahranjen, uz svoju ženu Jelenu kneginju Zrinsku iz seljačke bune poznati nasilnik Franjo Tahi. Tahi je bio haereticus (protestant). Tada su u toj crkvi propovijedali protestantski propovjednici. Ona je stoga i radi Tahijevog groba još 1622 smatrana oskvrnjenom.

2. Gornja S., selo od Donje S. uz potok Toplicu 3 km k istoku. Ima 66 stanovnika u 50 domova. Sjedište je općine (8.122 stanovnika) i rimokatoličke župe i krajna stanica željezničke pruge Zabok—G. S. (11 km). Ima osnovnu školu i poštu. Staru župnu crkvu Sv. Jurja sagradio je na početku 13 vijeka Vratislav od plemena Ača. Kod crkve je velika lipa, koju je, vele, zasadio vođa seljačke bune Matija Gubec.

Nedaleko od G. S. prema jugu, je selo Slani Potok, sa 673 stanovnika u 133 doma. Kroz selo teče Slani Potok, čija voda ima 2% soli. Negda se tamo dobila sol. Još se i danas vide rupe od bunara (škota), iz kojih se vadila sol. 1347 dao je ban Nikola gričkim građanima u Zagrebu pravo, da tamo vade sol, a još u 18 vijeku pokušao je grof Krsto Oršić, da obnovi te slanike. U obnovljenoj kapelici Sv. Fabijana i Sebastijana sačuvan je stari drveni oltar, lijep domaći rad iz 1661.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Povjest Hrvata, V. (1911); B. Gušić, Medvednica (1924). *J. Modestin.*

STUBIČKE TOPLICE, mineralno kupalište i lječilište u Hrvatskom Zagorju. Leže u zapadnom prigorju Medvjednice (Zagrebačke Gore), Sljemenu (1.035 m) na sjeveru, u prodoli potoka Toplice (ka Krapini), gdje se u nju izliva Vidak, između brijega Kamenjaka (270 m) i Kapelščaka (247 m), oko 162 m visoko, od željezničke stanice S. T. na pruzi Zabok—Gornja Stubica, 2 km daleko, od Zagreba 2¾ sata vožnje. Ima više 44°—63° C toplih vrela. Voda S. T. spada u red indiferentnih radioaktivnih akroterma, s karakterom slabo zemno-alkalne sulfatne vode. Po analizi slična je vodi u Gasteinu, a po toplini vodi u Karlovim Varima. Liječi, kupanjem u vodi i blatu, masažom i elektricitetom: reumatizam, upalu kostiju, zglobova, kožne, nervne, ženske bolesti, kronični katar organa za disanje (grgljanjem vode, inhalacijom plinova), kronične eksudate, bolesti bubrega, kamen u mjehuru, katarozne bolesti želuca i crijeva, hemeroide. S. T. zgodne su za rekonvalescente. Lijepa je okolina, a samo kupalište se nalazi u lijepom parku od 30 jutara. Klima je blaga; zrak je zdrav i čist.

S. T. odavno su poznate. Spominju se već 1209 u povelji, kojom je kralj Andrija II. vratio županu Vratislavu i njegovoj braći djedovinu, koju im je bio zaplijenio kralj Mirko. Ali S. T. nisu bile uređene sve do početka 19 vijeka. Tek 1820, kada je postao njihovim gospodarom biskup Maksimilijan Vrhovac, podignute su današnje glavne zgrade. Po njemu se zove najjače vrelo Maksimilijanov

basen. Vlastela baruni Rauch proširili su uređenje 1895.

Literatura: Gorjanović, Steeb, Melkus, Die geologischen und hydrographischen Verhältnisse der Therme Stubičke Toplice in Kroatien (Separat-Abdruck aus dem Jahrbuche der k. k. Geologischen Reichsanstalt, 1910, 60, 1); Vouk, Biološka istraživanja termalnih voda u Hrvatskom Zagorju (Prirodoslovna istraživanja u Hrvatskoj i Slavoniji. Izdaje Jugoslavenska Akademija, 8, 1916, 1—5); Stubičke Toplice (Jutarnji List 5/8 1926).

J. Modestin.

STUBIČKO POLJE. V. Stubica, 1.

STUDBA, kraska rječica u Bosni, sastavnica Plouče. Izvire iz jakog vrela, sjeverozapadno od Tušnice (1.700 m) i Ošljara (1.477 m), na sjeverozapadnom podnožju Gramile (913 m), niže sela Vidoši. Od izvorišta S. teče prema sjeverozapadu, pa ponovo na sjeverozapad, stalno vijugajući. Na tome toku je dolina S. ižlijebljena u poremećenim slojevima lapora i teče kroz laporovitu i vapnenjačku humu. Kod sela Malog Gubera S. ulazi u Livanjsko Polje i pretežno teče k sjeverozapadu, a blizu sela Prisapa sutiče s vodama Bistrice i Žabljaka. Prilikom male vode S. nosi 1·9 m^3 u sekundi, a pri visokoj vodi 63 m^3 vode, t. j. oko 32 puta više. Sredinom ljeta na donjem toku presuši, a za kišne periode preplavi jugoistočni kraj Livanjskog Polja, zajedno s drugim rječicama. Na svome toku S. goni oko desetak vodenica. Dužina S. toka je 18 km, a površina poriječja je neodređena.

Literatura: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien u. der Herzegovina (I., 1896); J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900); A. Gavazzi, Die Seen d. Karstes (I. Abhandl. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/04). *P. V.*

STUDBA, rječica u Slavoniji, desni pritok Bosuta. Izvire u barovitom kraju, oko Tikara i Boka, 10 km zapadno od sela Litovca (na ušću Spačve u Bosut), protiče kroz prostranu dolinu Save i na ovome toku nešto vijuga. S izvorišta teče na jugoistok, zatim na istok, pa na sjeveroistok. U Bosut utiče kod sela Morovića. U odnosu dužine, korito S. je veoma široko. Na gornjem toku S. je barovita, a u sušno doba djelimično presuši. Jedini veći pritok S. je potok Smogva. Dužina S. toka je 36·6 km, a površina poriječja je neodređena, oko 355 km^2. *P. V.*

STUDENA PLANINA. 1. Planina u Srbiji, između rijeka: Brezanske (pritoka Ibra)-Ibra-Popove Reke-Rudnjačke ili Čokčanice (pritoka Ibra), južno-jugoistočno od Stolova, istočno od Đakovačke Planine, oko 22 km južno-jugozapadno od Kraljeva. Pretežno je sastavljena od eruptivnih stijena, serpentina i euforita, a na zapadu su izbile i trahitoidne stijene. Orografski se S. P. pruža od sjevera prema jugu, ali joj je tjeme prilično zaravnjeno i nagnuto prema jugozapadu. Najviši visovi su: Kavgalija (1.415 m), Karaula (1.386 m), Katunište (1.356 m), a između njih se širi Grmčića Polje. Od spomenute centralne zaravni teku na sve strane potoci, kojima je S. P. prilično razuđena. Planina je na sjevernoj polovini većim dijelom pošumljena, dok je na južnoj većinom gola. Južno od Karaule, a više sela Rudnjaka, nalazi se rudnik željezne rude. Zapadnim podnožjem S. P. prolazi cesta Kraljevo—Ušće—Raška, a drugim podnožjima i preko planine vode pješački putevi i staze.

2. Visoravan u Crnoj Gori, u Drobnjacima, zapadno od izvorišta Komarnice, desnog pritoka Pive. Visoka je 1.700 m. S. P. je najvećim dijelom stjenovita i gola, s izuzetkom okrajka na sjeveru, koji su djelimično pod vegetacijom. U okolini S. P. nema građenih puteva, nego vode mahom staze.

P. V.

STUDENCI, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez i općina Perušić, od Perušića 6 km (pravac) k sjeveru, uz cestu u Kosinj. Ima 436 stanovnika, pravoslavnu parohiju i pučku školu. Kod S. ima Budina pećina (zvana po Budi Budisavljeviću), od vrste ledenica, koja se odlikuje kraskim skupovima. Pod i donekle stijene obložene su ledenom korom. U ledu ima i kamenica, koje su pune ledene i bistre vode. *J. M-n.*

STUDENEC, selo u Ljubljanskom Polju, 5 km istočno od Ljubljane. Ima 243 stanovnika. U S. se nalazi veliki državni zavod za umobolne.

A. M.

STUDENICA. 1. Manastir na rijeci Studenici, u oblasti Ibra. Sazidao ga je Stefan Nemanja poslije 1183; crkvu u njemu, koju je namijenio za svoju grobnicu, posvetio je Sv. Bogorodici (Uspenju). Pošto se Nemanja zamonašio, proveo je kao monah u S. oko godinu i po dana. Izgleda, da su se i Nemanja i žena mu Ana postrigli u S. Prvi iguman S. bio je Dionisije. 1208 prenio je Sv. Sava u S. tijelo svoga oca, i smjestio ga u grobnicu, koju je Nemanja još za života bio pripremio u crkvi. Sv. Sava je ostao u S. kao arhimandrit lavre Sv. Simeona (1208—1215), i tada je izradio za S. tipik, kojim je regulirana spoljašnja i unutrašnja služba u manastiru.

S. se uvijek stavljala na prvo mjesto među starim srpskim manastirima, i njen iguman je imao prvo mjesto među ostalim igumanima u Srbiji. U S. je sahranjen stariji sin Nemanjin, Vukan, a u S. je umro i bio sahranjen i mlađi sin Stefan Prvovjenčani, čije je tijelo kasnije Sv. Sava prenio u Žiču. Za vlade kralja Vladislava, moći Sv. Kralja vraćene su u S., iz koje se opet u nju vratile. Tako su 1701 prenesene u S. iz manastira Crne Rijeke, 1792 iz Rajinovca, 1839 iz Kalenića, a 1919 iz manastira Ostroga. Kralj Radoslav primio je u S. monaški čin, a prema nekima je i sahranjen u S. U S. je bio iguman potonji arhiepiskop Joanikije (1371). Kralj Milutin je podigao u S. 1313/14 crkvu, posvećenu Bogorodičinim roditeljima, Sv. Joakimu i Sv. Ani. I patrijarh Nikodim bio je iguman u S. Izgleda, da propast srpske države 1459 nije izazvala velike potrese u S.

Izgleda, da su 1608/09 vršeni značajni popravci u S. 1619 u isposnici Sv. Save prepisan je tipik Sv. Save, pri igumanu Teofilu. U S. je bila i radionica za izradu crkvenih stvari. Tako je u S. 1628, pri igumanu Atanasiju, iskovan jedan križ. Ovaj iguman dolazio je 1629 u Rusiju po milostinju za S., čije su ćelije bile propale, a crkva ostala bez pokrova. 1632 restaurirana je spoljašnja priprata saborne crkve u S. 1644 ugrovlaški vojvoda, Mateja Basaraba, dao je S. povelju, po kojoj se imalo S. izdavati godišnje po 6.000 pjeneza. 1655 dolazio je u Rusiju arhimandrit S. Neofit s bratstvom, i dobili su knjige za svoju obitelj. 1662 potvrdio je ugrovlaški vojvoda, Gligorije Gika, godišnju pomoć S. u 6.000 pjeneza (50 groša). 1663 izdao je ruski car Aleksije Mihajlović arhimandritu S. Neofitu gramatu, da monasi iz S. svake pete godine mogu dolazti u Rusiju po milostinju.

U burnim danima pri kraju 17 vijeka stradala je i S. 1690 potpisao se iguman S. Vasilje na kredencionalitu Isaije Đakovića. Iste godine je arhimandrit S. Neofit išao u Rusiju po milostinju. 1693 bio je u S. iguman Pahomije, koji je kao arhimandrit išao 1703 u Rusiju. Spominje se i 1713.

Mnogobrojni su spomeni S. u 18 vijeku. 1706 vlaški vojvoda Kostadin potvrdio je poveljom pomoć, koju su darovali S. ranije ugrovlaške vojvode. Ovo je isto potvrdio 1715 ugrovlaški vojvoda Stefan Kantakuzen. Oko 1712—1718 bavio se u S. nekadašnji episkop jegarski Jefrem Banjanin. 1717 jula 25 izdao je princ Eugen Savojski, u beogradskom logoru, pismo, kojim se zabranjuje rekvizicija imovine manastira S. 1737 do 1739 S. je došla u težak položaj. Njen arhimandrit Vasilije bio se sklonio pod okrilje Austrije (u Varadin) i ponio sa sobom sve manastirske dragocjenosti. 1740 namjesnik u S., jeromonah Joanikije piše, da je S. bila osirotjela i da potrebuje pomoći. 1744 spominje se bivši iguman S. Konstantin, koji je 1742 počeo prepisivati Brankovićeve Kronike u Pešti, a dovršio ih u S. 1748, pri arhimandritu S. Vasiliju. Ovaj Konstantin je pisao i Rodoslov srpske gospode. Zlatotkani pokrov za kivot Sv. Kralja priložio je S. 1753 patrijarh Arsenije IV.

Oko 1750 arhimandrit S. Konstantin tražio je od mitropolita Pavla Nenadovića, da mu pošalje slikare, pošto je tada rađen u S. nov ikonostas. Ovaj Konstantin se 1758 obraćao i ruskomu Sv. Sinodu za pomoć, i dolazio je u Rusiju, da primii novac, na koji je prema gramati ruskog cara, S. imala prava od 1633. Tada je on od ovog novca opravio S. Saborna crkva je obnovljena i prepokrivena 1759—1765. Graditelj je bio Sava iz Hercegovine. 1766 zapisao se na zidu crkve Georgije »moler«. 1789 do 1790 S. je postradala. Arhimandrit

njen Vasilije Radosavljević s bratstvom i s moćima Sv. Kralja morao je napustiti S. i pobjeći Austrijancima. Tada su i »Stemata« Žefarovića odnesena iz S. 1791 neki monasi iz S. obnovili su zapustjeli manastir Blagovještenje kod sela Stragara (ispod Rudnika). 1794 dolazio je u Petrograd arhimandrit S. Aksentije Radonić. 1798—1799 obnavljan je manastir. 1799 umro je u Sarajevu iguman S. Kostantin, koji je tamo bio došao radi prikupljanja priloga, da bi se isplatili veliki troškovi oko opravke manastira.

Za vrijeme Karađorđeva ratovanja s Turcima bili su neki duhovnici iz S. starješine u Karađorđevoj vojsci (pozniji arhimandriti Melentije, Samuil i dr.). Zbog toga su Turci 1805 popalili S. 1811 bio je u S. arhimandrit Melentije Nikšić, koji je te godine išao u Rusiju. 1813 darovala je Sv. Kralju pokrov Jelena, supruga Karađorđeva, za spomen kćeri Poleksiji i ostaloj djeci. Poslije katastrofe Srbije 1813 arhimandrit Melentije pobjegao je u Austriju, i dobio je pod svoju upravu manastir Fenek (u Srijemu). 1815 dopušteno je monasima S., da se vrate u Srbiju. Te godine obnovljena je isposnica Sv. Save. 1816 je, na mjesto umrlog igumana Maksima, postavljen sultanovim fermanom za igumana Samuil, a iste godine ga je beogradski mitropolit Agatangel rukopoložio za arhimandrita. 1846, pri arhimandritu Gavrilu Miljkoviću, obnovljen je živopis Bogorodičine crkve u S. 1849 knez Aleksandar Karađorđević utvrdio je ukazom imanje S.

U S. danas su tri crkve: Saborna crkva, posvećena Bogorodici, Kraljeva crkva, posvećena Sv. Joakimu i Ani, i Sv. Nikola. Na bakrorezu, izrađenom 1733, a »prepečatanom« 1839, koji predstavlja S., vide se još i ove crkve, kojih sada nema: Sv. Jovana Preteče, Sv. Dimitrija, Sv. Đorđa, Bogorodice Odigitrije, Vavedenja, Sv. Arhanđela Mihaila, Vaznesenja, Preobraženja, Blagovještenja, Svih Svetih (kosturnica izvan manastirskih zidova), Sv. apostola Petra i Pavla (izvan manastirskih zidova), a 1758 spominje se i crkva Sv. Simeona srpskog.

Bogorodičina crkva, koju je podigao Stefan Nemanja, ima u osnovi jedan brod s kubetom, produžen na zapadu narteksom, na istoku tročlanim oltarom, na sjeveru i jugu vestibilima u obliku transepta. Struktura zidova je od sige. Spolja su zidovi obloženi pločama od mramora. Ploče su uglačane. I iznutra do visine 1·40—1·50 m zidovi crkve pokazuju inkrustaciju od mramornih ploča. Spolja su površine zidova raščlanjene tankim pilastrima (lizenama). Raspored ovako raščlanjenih dijelova spolja ne odgovara potpuno unutrašnjemu rasporedu prostora, te prozori, koji su spolja centralno postavljeni, iznutra su od centra pomaknuti u stranu. Duž cijele crkve ide podstrešni lučni fris, formiran od arkatura na konsolama u obliku glave čovjeka, žene, lava, ovna i dr. Naročito se kao remek-djelo rezbarije u mramoru ističu: glavni oltarski prozor, glavni zapadni portal i južni portal. Kod tročlanog oltarskog prozora bila je spolja kao zaštitni vijenac arkada, koja je ispadala i uokviravala cio prozor. Arkada se naslanjala na dvije konsole u obliku dva monaha (s nimbima) u klečećem stavu, koji na koljenima drže otvorenu knjigu. Prvi okvir prozora čini mramorna traka, izrezana ornamentima u obliku razvriježale lozice, koja izniče iz čeljusti grifona (južno) i iz usta zmije (sjeverno), a u kojoj se nalaze upletene figure ptice, medvjeda, sirene i dr.

Portali se stepenasto uvlače. Glavni zapadni portal pokazuje u vidu okvira dvije kolonete (kojih sada nema), s arkadom, zaobljenom i ukrašenom reljefima. Kolonete su počivale na lavovima. Ornamenat na arkadi pokazuje najvećim dijelom zoomorfne motive. U timpanonu ovoga portala predstavljena je u visokom reljefu Bogorodica između oba arhanđela, a na unutrašnjoj strani dovratnika predstavljeno je po šest figura u reljefima. Sličan je i južni portal. Ostala dva portala (sjeverni i onaj između unutrašnjeg narteksa i crkve) mnogo su skromniji. Portali, čisto romanski, s njihovom ornamentikom, lučni podstrešni fris, mramorna inkrustacija upućuju na uticaje zapada (Italije i Madžarske). Osnova i prozori crkve upućuju na Bizantiju. Kube na masivnom kvadratnom postolju i visoki vestibili nisu ni bizantinski ni zapadni. Ukoliko nisu originalni upućuju na Istok. Tako se u

ovoj crkvi ispoljio konstruktivan duh srpskog majstora, koji se nije poveo za slijepim kopiranjem niti za uticajima samo s jedne strane, već je umio dovesti u sklad motive raznih uticajnih sfera, i s neobičnim darom invencije kombinirati ih u jednu cjelinu.

Živopis, za koji jedan pozni neprovjereni natpis veli, da je rađen 1205, po inicijativi velikog župana Vukana, sina Nemanjina, sačuvao je samo mali broj prvobitnih kompozicija, koje u toku vijekova nisu bile osvježene i restaurirane. Tako je Raspeće Isusovo na zapadnom zidu, sveti arhijereji u oltarskoj apsidi, zatim Sv. Ivan Krstitelj i Sv. Sava Jerusolimski u crkvi. Sve ostale slike su poznije osvježavane u 14 i u 16—17 vijeku, no uglavnom su sačuvale karakter starih slika. U priprati crkve naslikan je i lik monahinje Anastasije (Nemanjine supruge), a tu se nalazi i lik Sv. Đorđa Kratovca (u nacionalnoj nošnji), koji upućuje na restauraciju živopisa iz 16 do 17 vijeka. U crkvi su naslikani Stefan Nemanja, Sv. Sava i Stefan Dečanski (koji je, kako izgleda, zamijenio raniji Vukanov lik).

Kraljeva crkva, koju je podigao kralj Milutin 1313/14, predstavlja kvadratno polje, nadvišeno kubetom, produženo na istoku oltarskom apsidom. Naročito je lijep živopis, koji se u prvobitnom obliku još prilično sačuvao. Padaju uoči slike kralja Milutina i kraljice Simonide, kao i likovi Sv. Simeuna srpskog i Sv. Save. Od ređih kmopozicija valja spomenuti ciklus slika, koje ilustriraju apokrifnu priču djetinjstva Bogorodičina. Ovaj ciklus počinje u oltarskom prostoru u gornjoj zoni, a produžavao se na zidovima duž cijele crkve. Vrlo su dobro očuvane slike Rođenja i Vavedenja Bogorodičina. Pada uoči i obilna primjena živopisane ornamentike u crkvi.

Crkvica Sv. Nikole je skromna, niska i neugledna. Ima jedan brod, zasveden poluobličastim svodom i polukružnu apsidu na istoku. I kod ove crkvice, kao i kod Sv. Bogorodice, čeoni i pročeoni zabat znatno nadvišuju krov. *V. Petković.*

2. Planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Sušičkog Potoka (pritoka Lepenca)-Lepenca-Koštanjevskog Potoka (pritoka Lepenca)-izvorišta Male, Goleme Rijeke, Bužanske, Vranićske Rijeke, oko 13 km jugozapadno od Uroševca. Bilo S. dosta je vijugavo, ali se uglavnom pruža od sjeverozapada na jugoistok. Na njemu su najviši vrhovi: Bukova Glava (1.673 m), Maja S. (1.721 m), kota 1.584 m, kota 1.631 m, Gradojica (1.534 m). Na jugozapadu od S. je Šar-Planina. S. je većim dijelom pošumljena. Goli su većinom vrhovi i neki krajevi na jugozapadnoj padini. Preko planine vode samo pješački putovi i staze, a građenih puteva na daleko od nje nema.

3. Rijeka u Srbiji, lijevi pritok Ibra. Izvire na sjevernoj strani planine Golije, između Radulovca (1.842 m) i Grmička (1.820 m), i kroz usku, duboku i stjenovitu dolinu teče pretežno prema sjeveru. Od ušća Jastrebačke Rijeke, kod Pridvorice, počinje teći na sjeveroistok, između zaselaka Ralenovića i Kaludre skrene pod laktom i upravlja tok na jugoistok, protičući kraj manastira Studenice. Dalje S. teče kroz klisurastu dolinu, a kod ušća Gospođinskog Potoka ponovno mijenja pravac, i počinje teći na sjeveroistok. Ušće S. u Ibar je kod sela Ušća, između Đakovačke i Žaračke Planine, na visini 365 m. Važniji pritoci S. s lijeve strane su: Srednja Rijeka, Jastrebačka i Grajićska, a s desne: Samokovska, Izubra, Rijeka (Brevina) i Raduša. Dužina S. toka je 51·7 km, površina porječja 589·2 km², a pad od Mačužića (utok Srednje Rijeke) do ušća je 13·2 m/km.

P. Vujević.

STUDENIČKA EPISKOPIJA. V. Hvostanska eparhija.

STUDENIČKO POLJE, malo krasko polje u Hercegovini, jugoistočno od Ljubuškog Polja. Oivičeno je niskim bregovima: Ligat (210 m), Milotina (234 m), Debela Greda (458 m), Osoj (305 m), Zagorje (150 m). Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, i u istom je pravcu nagnuto. Dugačko je oko 3·3 km. Zauzima površinu od 1·3 km², a leži na apsolutnoj visini oko 30 m. Kroz polje protiče potok Studenci, pritok Trebižata, a sa sjeveroistoka mu pritiče viloviti potok Likoć. S. P. se navodnjava i nekolikim nepresušivim izvorima. Za vrijeme kišne periode potoci jako nabujaju i preplave veću polovinu polja, a povodanj traje

od novembra do kraja marta. Dno polja je sastavljeno od plodnog, humusom bogatog zemljišta. Na njemu uspijevaju sva žita i kukuruz, a osim toga se goje duhan i vinova loza. Klima je u S. P. ista kao što je u Ljubuškom Polju, prema kome je prilično otvoreno. Naseljenost S. P. je velika: u 150 domova stanuje oko 785 stanovnika (604 na 1 km²). Kuće su podignute na obodu polja, da bi se očuvale od poplave, i da bi ostalo više zemljišta za obdjelavanje. Kroz S. P. prolazi cesta Imotski—Ljubuški—Čapljina—Mostar i Metković.

Literatura: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina (I., 1896). *P. V.*

STUDIN MARIN, kipar (28/11 1895, Novi u Kaštelima, Dalmacija). Svršio je obrtničku školu u Splitu, a kiparstvo je učio u umjetničkim akademijama u Zagrebu, Beču i u Académie de la Grande Chaumière u Parizu, kod A. Bourdelle-a. Mnogo je putovao po Italiji, Njemačkoj, Francuskoj, Engleskoj, Čehoslovačkoj. Priredio je kolektivne izložbe svojih radova u Zagrebu (1919) i Splitu (1921), a izlagao i u izložbama u Beogradu, Ljubljani, Osijeku i nekim manjim pokrajinskim gradovima. Glavna su mu djela: Fragmenti za Gospu od Kaštela, Kula bola, Kula radosti, Umiranje prorokovo. Izradio je nadgrobni spomenik Dr. Voje Stojanovića u Nišu. Živi u Splitu. *A. Sch.*

STUHE su, u našem narodnom vjerovanju, zla demonska bića, koja prate vihor. S. plaše majke i djecu, i tjeraju ih kući kad nastane vihor. *P. B.*

STULIĆ JOAKIM (Stulli), leksikograf (1729, Dubrovnik — 1817, Dubrovnik). Dobio je obrazovanje u Dubrovniku i stupio je u red Franjevaca (Male Braće). Skupljanjem građe za svoj veliki rječnik bavio se 50 godina. Po preporuci gradskog vijeća putovao je po našim zemljama radi pribiranja građe. Kada je završio sa skupljanjem materijala, išao je u Rim, Mletke i Beč, da nađe izdavača za svoj rječnik. Dobio je napokon pomoć od Josipa II., koju su mu davali i Leopold II. i Franjo I. Sklopljen je odbor (od Mandića, Lanosovića i Krmpotića), da se brine o izdanju (otuda je u rječniku pravopis u slovanskom duhu). Njegov je rječnik izašao u tri dijela a šest knjiga. 1801 I. dio: latinsko-talijansko-ilirski; 1806 II. dio: ilirsko-latinsko-talijanski (Rjeczoslòvje), i 1810 III. dio: talijansko-ilirsko-latinski (štampan o trošku Marmonta i njemu posvećen).

Od starijih rječnika najveći je i najbogatiji sadržinom, ali se i on mora danas upotrebljavati s obazrivošću i kritikom, jer sve što je u njemu, nije narodno, već je katkada i naročito građeno (v. Rječnici srpskohrvatski). *A. B.*

STUPNIK. 1. Selo u Hrvatskoj, oblast i srez Zagreb, od Zagreba (Savski most) 8 km k jugozapadu uz cestu u Karlovac. Ima 1·627 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, 2 parna mlina i 1 parnu pilanu. Željeznička je stanica (Hrvatski Ljeskovac), pošta i telegraf, 2·5 km k jugoistoku od S. *J. M-n.*

2. Ugljeni rudnik Stupničkog Ugljenokopnog Društva, osnovanog 1919, s kapitalom od 750.000 dinara. Ugalj je lignitski sa 3.200 kalorija. Zaposleno je oko 80 radnika. Proizvodnja je oko 15.000 tona godišnje. *S. P.*

STURANY RUDOLF DR., malakolog (1867, Beč). Od 1889 radi na dvorskom zoološkom muzeju u Beču. Mnogo je uradio za poznavanje naše malakološke faune. Važniji su mu radovi: Zur Moll. Fauna d. europ. Türkei (An. Hofmus., Wien, 1894), Sammelreise nach d. Plitvicer Seen in Kroatien (1895), Zur Moll. Fauna Bosniens u. d. Hercegovina (1898), Berricht über die im J. 1905 durchgef. zool. Reise nach Nordalbanien (11. Jahresbericht des Naturwiss. Orient-Ver., Wien, 1905.) *J. H.*

SUBOCKA, rijeka u Slavoniji, lijevi pritok Velikog Struga, odnosno Save. Izvire na zapadnim ograncima Psunja, s Čaglića (442 m) i Rogolje (346 m), a izvorišni potoci su: Vrbovac i Kamenec, koji teku prema zapadu-sjeverozapadu i sjeverozapadu. Od njihova stava kod Donjeg Čaglića počinje tok S., koji je uglavnom upravljen prema zapadu. S. teče sredinom između sjevernih i južnih brežuljaka zapadnih ogranaka Psunja, na cijelom toku vijuga i čini nekoliko velikih okuka. Jugoistočno od sela Lipovljana S. čini lakat, i kroz dolinu Save teče poglavito na jug. U Veliki Strug utiče 4·5 km sjeverozapadno od Jasenovca (na Savi).

Znatnijih pritoka S. nema. Dužina njenog toka je 40·8 km, a površina porječja 136·4 km². *P. V.*

SUBOTA se u našem narodu smatra za mrtvački dan, određen, da se mrtvima daje za dušu. I u S. se slabo počinje nov posao, ali zato ništa ne škodi, ako se ranije započeti poslovi nastave. Dijete, rođeno u S., smatra se za nesretno. Od njegova rada ne će biti koristi, ni za njega samog ni za ikoga drugoga; šutljivo je, mijenja često zanimanje, mjesto stanovanja, haljine, žene i dr. *P. B.*

SUBOTARI, vjerska sekta adventista u kraljevini SHS. S. je počeo prvi da širi po Vojvodini putnik mehaničar Jovan Surdović iz Erdelja, propovijedajući bliskost drugog dolaska Isusovog i liječeći besplatno elektriziranjem. On je napisao i štampao knjigu: Razjašnjenja Svetoga Pisma (1904). Osim toga, agenti Biblijskog Međunarodnog Društva uspjeli su u to vrijeme, po Srijemu i Banatu, da raspačaju preko 200 komada adventističkih knjiga, štampanih na srpskom jeziku u Halburgu: Blaženo ufanje i Tvrda vera (1894). Ispitivanje sedam razloga glede svetkovanja nedelje (1903), Novozavetni dan odmora (1909), Subota i nedjelja, Da li se približujemo kraju sveta? (1909). Već 1903 bile su osnovane adventističke općine S. u Boljevcima (Srijem), Titelu, Kumanima i Mokrinu (Banat). 1906 prihvatio je adventizam Slovenac Albin Močnik iz Trbovlja, koji je sada na čelu S. u kraljevini SHS sa sjedištem u Beogradu, gdje je još 15/12 1909 organizirana prva adventistička općina s desetak članova. 1911 proširila se adventistička organizacija S. na sve oblasti sadašnje kraljevine SHS, osim Slovenije i Južne Srbije, pod imenom Jadransko Polje. Ono je 1914 počelo izdavati i svoj list: Sionska Straža, a imalo je 135 članova. Poslije rata Jadransko je Polje prošireno u Jugoslovensko Misionsko Polje, koje se zvanično zove Misionska Zajednica Adventista s(edmog) d(ana)u kraljevini SHS, te po statistici 1925 ima 53 skupštine, sa 860 članova. 21/4 1921 ministarstvo vjera bilo je zabranilo ovu sektu, ali ju je 30/9 1922 ponovno priznalo.

S. u Vojvodini i Srijemu postali su većinom od nazarena, pa su neko vrijeme davali desetinu svih svojih prihoda adventističkoj centrali u Hamburgu. Protiv toga iskorišćavanja siromašnih ljudi ustao je bivši adventista-subotar Lazar Eremić iz Kumana u Banatu. On je 1913 u Velikoj Kikindi štampao knjigu: Šest godina među hamburškim adventističkim društvom, gdje vođe adventista naziva varalicama i lažnim prorocima, koji, pod firmom širenja evanđelja i propovijedanja, da je blizu drugi dolazak Isusov, uzimaju od siromašnih članova novac, da bi sami lakše i ugodnije mogli živjeti (v. Adventisti). *R. Grujić.*

SUBOTICA, grad u Bačkoj, najsjeverniji grad u našoj državi. Ima 90.961 stanovnika (31/1 1921), od kojih: Srbo-Hrvata 60.699, Madžara 26.749, Nijemaca 2.475, Jevreja 3.905; pravoslavnih 6.746, katolika 78.494, evangelika 1.378. S. se prvi put spominje 1391. »Car« Jovan vodio je borbu oko S. Poslije pada pod Turke postala je S. sjedište subotičke nahije. 1570 imala je S. 49, a 1590 63 popisana porezna doma. Po oslobođenju od Turaka postala je S. vojnički šanac. Poslije razvojačenja potiske i pomoriške granice najveći dio Srba iz S. odselio se, a na njihovo mjesto počeli su se u masama naseljavati Madžari. 1779 postala je S. kraljevski slobodni grad. 13/11 1918 ušla je srpska vojska u S.

Stanovništvo S. se bavi naročito ratarstvom. Isto tako znatno je zanimanje stanovništva i gojenje stoke, svinja, a osobito konja, za koje je S. glavno tržište, ali ne u onoj mjeri kao u ranije doba, kada je stočarstvo bilo glavno zanimanje stanovništva. Znatno je i peradarstvo, vinogradarstvo i voćarstvo. Od zanata su znatni naročito krojački i obućarski. S. je vrlo znatno trgovačko i industrijsko mjesto. Industrija je vrlo znatna i raznovrsna. Naročito je znatna mlinska industrija, a znatne su i industrija cigle, cementa, namještaja, šećera, špiritusa, zatim kemijska industrija, štamparska, drvena, željezna, kožna, poljoprivrednih sprava, seruma i dr. Kod našeg naroda, i pravoslavnih i katolika, vrlo je razvijena kućna industrija kao vez, izrada lana, vune, a naročito ćilimarstvo. S. ima električno osvjetljenje i tramvaj. S. je jedna od najznatnijih željezničkih raskrsnica.

Od oslobođenja je S. znatno kulturno napredovala. Ima pravni fakultet, gimnaziju, učiteljsku školu, trgovačku akademiju, mušku i žensku građansku školu. Od zgrada se ističe općinska kuća. S. je sjedište apostolskog administratora katoličke crkve kao i brojnih vlasti. U području S. nalazi se jezero i vrlo lijepo uređeno kupalište Palić. *D. Popović.*

SUBOTIČKA GRADSKA MUZIČKA ŠKOLA osnovana je 1860. Prvi njeni direktori i nastavnici su bili kapelnici vojnih muzika. Najprije se predavao samo klavir i pjevanje. Od 1867 uvedena je i violina i čelo. Među direktorima su se isticali Franjo Gal, rodom Slovak (on se vrlo interesirao za slovensku muziku, te je napisao muziku za kazališno djelo Kraljević Marko, koje se po Vojvodini s uspjehom igralo), a poslije njega je došao u Madžarskoj uvaženi muzički kompozitor Ernest Lang. Sada je direktor Cvjetko Manojlović.

Poslije ujedinjenja broj učenika u ovoj školi znatno je napredovao (do 350). Sada se predaje pjevanje, klavir, violina, viola, violončelo, kontrabas, solo i korno pjevanje, nauka o harmoniji i historija muzike. Škola priređuje godišnje šest koncerata, a od 1925 uvedena je i komorna muzika. Nastavnika je petnaest, i svi su gradski činovnici. *A. D.*

SUBOTIĆ DEJAN, đeneral (1852 Beč — 1922, Zagreb). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a vojnu i đeneralštabnu akademiju u Rusiji. Kao ruski oficir učestvovao je kao dobrovoljac u srpskoj vojsci 1876. Bio je guverner Kvantunga. Za vrijeme bokserskog ustanka zauzeo je Mugden. Upravljao je priamurskim krajevima i Turkestanom kao generalni guverner. 1920 postao je počasni srpski generalni konzul na Krimu. Pisao je članke iz vojne struke i o Dalekom Istoku. *D. P.*

SUBOTIĆ DRAGUTIN DR., vanredni profesor srpskohrvatskog jezika i književnosti na londonskom univerzitetu, King's College (11/10 1887, Ramaća, kragujevački okrug). Gimnaziju je učio u Šapcu i Beogradu. Diplomirao je na filozofskom fakultetu u Beogradu 1910, iz njemačkog jezika i književnosti. Doktorat filozofije položio je u Münchenu 1914, na osnovu teze Rabel Levin und das Junge Deutschland. Postavljen je za suplenta u niškoj gimnaziji 1910. Profesorski ispit položio je 1914. Za lektora srpskohrvatskog jezika u King's College-u, London, postavljen je 1919, a 1920 je pridodat kraljevskomu poslanstvu u Londonu. 1927 dobio je titulu B. Litt. (Oxon). U saradnji s profesorom N. Forbesom napisao je: Serbian Grammar (1918) i Englesku gramatiku (1920). Bio je saurednik časopisa Misao (Oxford 1918/19). Napisao je nekoliko članaka u The Slavonic Review i Near East. *Vl. P.*

SUBOTIĆ DUŠAN DR., ministar privrede (29/12 1877, Ramaća, Gruža). Svršio je prava u Beogradu (1900), a doktorat prava je položio u Leipzigu (1904). Služio je od 1904 neprekidno u sudskoj struci. 1913 postao je predsjednik trgovačkog suda u Beogradu, 1920 kasacioni sudija, oktobra 1925 predsjednik kasacionog suda u Beogradu, ministar pravde 17/4 1927—23/2 1928, potom vraćen za predsjednika kasacionog suda. Kao pravnik S. je kriminalist, i to pristalica klasične škole u krivičnom pravu. Učestvovao je u raznim zakonodavnim komisijama, naročito za izradu krivičnog zakonika i krivičnog srpskog postupka. Bio je vladin povjerenik u narodnoj skupštini za nov krivični zakonik. Glavni su mu radovi: O krivokletstvu i lažnom svedočenju (1907), Zločini i prestupci zbog lažnog novca (1907), O smrtnoj kazni (1908), VII. Međunarodni kongres za kriminalistiku (1912), Otpust bez kazne (1919), Zločinstvo kao socijalna pojava, Ideje odmazde, Krivično delo i krivaca i dr. Preveo je udžbenik kaznenog prava od Bernera (1906). *R. P.*

SUBOTIĆ JOVAN DR., književnik i političar (30/1 1817, Dobrinci, Srijem — 16/1 1886, Zemun). Otac S. bio je svećenik. S. je učio osnovnu školu u mjestu rođenja, gimnaziju u Srijemskim Karlovcima i Segedinu, a prava u Pešti. 1836 dobio je doktorat iz filozofije, a 1840 iz pravnih nauka u Pešti. Od 1841 vršio je advokatsku praksu u Pešti, a 1842 je, uz to, postao i cenzor za srpske i rumunjske knjige. Tu je ostao do 1848, uređujući 1842—1847 i Letopis Matice Srpske. S jeseni 1847 zamjenjivao je, na poziv pravnog fakulteta u Pešti, profesora rimskog prava, cio zimski semestar. Za vrijeme narodnog pokreta 1848, i

S. je bio zauzet narodnim poslovima. U martu te godine sazvao je skupštinu Srba u Pešti, gdje su, pod njegovim predsjedništvom, formulirani srpski zahtjevi. Na majskoj skupštini u Srijemskim Karlovcima S. je izabran za člana glavnog upravnog odbora. Kao takav bio je izaslan na sveslavenski kongres u Prag, gdje je radio kao sekretar srpske sekcije. Patrijarh Rajačić, pomišljajući da organizira srpsku narodnu vladu, pozvao je S., da upravlja prosvjetom, ali ga je poslao kao svog povjerenika u Zagreb, da zastupa srpsku narodnu vladu pri banskoj vladi. U istom svojstvu išao je S. i pregovarao je i u Beču, Olomucu i Kromjerižu sa austrijskim ministarstvom. Tako je S. predao carskoj vladi 1848 memoar o srpskim zahtjevima.

Poslije bune S. se preselio u Beč, gdje mu je ministar grof Thun povjerio, da sastavi srpske čitanke za niže i više razrede gimnazije, koje je vlada izdala. 1853 prešao je S. u Novi Sad. 1861 bio je među prvima, koji je pozdravio početak ustavnog vladanja. Te godine izabran je za prvog podžupana srijemske županije, u isto vrijeme i za poslanika na blagovještenskom saboru. 1862 imenovan je za vijećnika stola sedmorice u Zagrebu, t. j. za člana vrhovnog suda. 1865 izabran je u hrvatski sabor, gdje je zauzeo predsjedništvo Narodne samostalne stranke i potpredsjedništvo sabora. S. je izveo fuziju Samostalne i Narodne stranke u Hrvatskoj, a 1867 on je podnio predlog o ravnopravnosti srpskog imena i ćirilice u Hrvatskoj, što je dovelo do manifestacija hrvatsko-srpskog bratstva. 1867 S. je otpušten iz službe, jer je pohodio etnografsku sveslavensku izložbu u Moskvi. Iste godine, opet izabran za poslanika, protestirao je u hrvatskom saboru protiv nasilne politike bana Raucha.

1868 S. se ponovo preselio u Novi Sad i otpočeo je advokaturu. Tada je izabran za predsjednika Matice Srpske i za pročelnika Društva za Srpsko Narodno Pozorište. Predsjednikovao je 4 godine i mnogo je uradio, da te ustanove prebrode krizu, prva zbog navala od madžarske vlade, a druga uslijed prelaska skoro svih glumaca u novo osnovano beogradsko Narodno Pozorište. S. je ranije stekao naročite zasluge i za zagrebačko Hrvatsko Kazalište. 1863 naime, on je postavljen za predsjednika upravnom odboru kazališnog društva, pa je 4 godine zapravo upravljao novom hrvatskom pozornicom. 1869—1871, u znamenitim zasjedanjima srpskog narodnog-crkvenog sabora u Srijemskim Karlovcima, S. je bio jedan od vođa Narodne stranke, te je svojim govorom, da se uz prirodnog predsjednika, patrijarha, bira i jedan svjetovni predsjednik, počeo borbu protiv prevlasti jerarhije. 1870 do 1872 uređivao je S. politički list Narod, koji je izlazio u one dane, kada nije izlazila Zastava. S. je do smrti bio biran u Rumi i Iloku za poslanika u hrvatskom saboru i u njegovu delegaciju za ugarski parlamenat. Pri osnivanju srpskog kluba saborske većine, S. je biran i ostao je njegov predsjednik. 1873 preselio je S. svoju advokatsku kancelariju u Osijek, a 1884 prešao je u Zemun.

S. je bio, vjerojatno, najvrijedniji naš javni radnik uopće. Na svim narodnim, javnim poljima on je ozbiljno i plodno djelovao: i kao pravnik i kao političar i kao publicista i kao prosvjetitelj i kao književnik. Kao političar on je bio umjereni narodnjak-liberalac. Borio se uz Miletića, ali se odvajao svojim temperamentom, obrazovanjem i taktikom od Miletićevog radikalizma. Po svemu je bio više sklon kompromisnom realizmu. Tako je 1874 uticao, uzalud, da dođe do izmirenja između narodne stranke s jedne, i jerarhije i ugarske vlade s druge strane. No S. se naročito istakao kao nepomirljivi pobornik srpsko-hrvatskog bratstva, te ide u red Srba, koji su dobar dio svoje aktivnosti uložili za hrvatsku državnost i prosvjetu. On je toj misli služio i kada je branio srpsko ime i srpske škole od starčevićanskih veleiteta.

I kao književnik S. je bio svestran. On je uredio 32 sveska Letopisa, i gotovo sve ih ispunjavao svojim, svakovrsnim, prilozima. On je pisao i pjesme, didaktičke lirske i epske, i drame i pripovijetke i romane i kritike, a i filološke i estetičke priloge. U potonje spadaju: Gramatika srpskog jezika, kojom je 1874 dobio nagradu Matice Srpske, no koja je ostala u rukopisu, zatim: Glavne čerte sravnenija jezika srbskog sa

crkveno-slovenskim. 1852 izašle su u Beču dvije njegove Srpske Čitanke, 1853 dvije knjige Cvjetnika Srpske Slovesnosti, kao čitanke za više razrede, a 1855 treći i četvrti dio Srpske Čitanke. Svoj poznati govor o stogodišnjici Tekelijinoj, izdao je 1861 pod naslovom: Život Save Tekelije, besmrtnog blagodjetelja naroda srpskog. Još 1845 štampao je: Nauku o srpskom stihotvoreniju, a 1847: Teoriju Eposa, kao odgovor na Maletićevu kritiku njegovog eposa: Dečanski.

S. je počeo sa stihovima 1834 u Letopisu. 1837 je već izdao, o Matičinom trošku, Liru Jovana Subotića, sa 36 originalnih i 5 prevedenih pjesama. 1838 štampao je spjev: Potopljena Pešta, u korist nastradalih Srba sa Čepeljskog otoka. Iste je godine objavio dramatizovanu alegoriju: Uvjenčana nadežda, a 1843 zbirku stihova: Bosilje, u kojoj ima i lirskih pjesama, i balade: Sablja momče cvjet djevojče i Vrdnička Kula. 1844 izašla mu je stihovana priča: Dabrac, a 1846 ep u 8 dijelova: Kralj Dečanski, koga je 1860 proširio sa još 4 pjesme. 1858—1873 izdao je S. sam osam knjiga svojih skupljenih spisa, u koje su ušle pjesme, drame i jedna sveska pripovijedaka.

U svoje doba S. je bio, uz Steriju, naš glavni dramski pisac. Štampane su, a većinom i predstavljane su mu: tragedija Herceg Vladislav (1862), drama Nemanja (1863); drama Zvonimir (1868, nagrađena od zagrebačkog kazališta), tragedija Prehvala (1868), tragedija Miloš Obilić (prerađena 1869), drama Bodin (1860), tragedija Kraljica Jakinta, slike iz prošlosti San i java (1869), Krst i kruna, i prigodni dramoleti: Epilog (1864), Prilog (1864), Domovina u saboru (1865), Prilog u slikama (1866). Apoteoza Jelačića bana (1866), Epilog (1869).

Pripovijedaka je napisao 18, i to osobito za Letopis, da bi privukao i ženski svijet čitanju naših knjiga. 1874 počeo je roman Kaluđer, istina i poezija, a dovršio ga je i izdao 1881. Srpska Književna Zadruga izdala je 9 S. spjevova. Osobitog značaja ima S. autobiografija, koju je Matica Srpska izdala u pet knjiga. U pogledu jezika i pravopisa S. se držao uglavnom Vuka, ali je upotrebljavao ѣ.

S. je pisao, uopće, po klasičnim i njemačkim uzorima, a stihove i pod uticajem narodne poezije. On je tip dobronamjernog, prosvjetiteljskog, starinskog pisca, koji niti je imao izvorne pjesničke žice niti se povodio za umjetničkim ciljevima. Odmah po pojavi Brankovoj S. je poezija pala u zasjenak; jedino su do danas ostale žive na usnama naših građana neke njegove kraće pjesme, kao što su: Ljubio se beo golub s golubicom, Ja sam Srbin, srpski sin, i t. d. Isto tako se ni njegove drame nisu održale, pored Sterijinih i poslije Kostićevih. Još najviše proživljenog ima u njegovom jedinom romanu. Ali njegova pojava, u cjelini, ostaje neumanjena, kao jedna od osnovnih poluga naše nedavne prošlosti.

L i t e r a t u r a: Kosta Ruvarac, Skupljeni Spisi (2, 1869); Stevan V. Popović, O književnom radu Dr. Jovana Subotića (Stražilovo, 1886, 50 do 52); Govor A. Hadžića o proslavi pedesetogodišnjice Jovana Subotića (Letopis Matice Srpske, 1887, 150) i, U slavu Jovana Subotića (Letopis Matice Srpske, 1888, 153); Ljub. Stojanović, Predgovor Epskim pesmama Jovana Subotića (izdanje Srpske Književne Zadruge, 1898); Đorđe Magarašević, Rad Dr. Jovana Subotića na našoj knjizi (Rad, 1902, 148); Đ. Miletić. kritičeski pregled nagradom uvjenčanog dela Kralj Dečanski (1848); A Nikolić, Kaluđer od J. Subotića (Otadžbina, 7); Drag. J. Ilić, Roman u Srba (Vienac, 1898); Savka J. Subotića, O. Jovanu Subotiću (Brankovo Kolo, 1904).

V. Petrović.

S. su historički radovi male vrijednosti. Najviše ih je publicirao kao urednik Letopisa (56—79 i 81—88), ali to su većinom izvori, i to sasvim slučajno zahvaćeni. Prva S. prava historička rasprava je: Rod Joana Hunjadskog drugče Sibinjanina Janka (Letopis 77—78). Dobro je izrađena, a bila bi i bolja, da S. nisu zbunili Marnjavićevi falsifikati. Čistih historičkih studija S. nema više, nego historičko-političkih. Takva je i njegova recenzija Medakovićeve Povesnice, jer su joj motivi u politici (Letopis, 87). Ona je dosta kriva oštrini kasnije srpske historičke kritike. S. je mnogo naglašavao važnost izdavanja izvora i lijep ih je broj izdao u Letopisu, no sa malo spreme,

zato je među njima priličan broj falsifikata. Stav S. prema historiji bio je loš. On je gledao u njoj sredstvo za naobrazbu, oružje za političiranje i, najviše, riznicu za novelistiku. Njegova Avtobiografija (Knjige Matice Srpske, 1, 5, 13, 31, 33—34) ima još manje historičke vrijednosti nego druga djela te vrste, pošto je pisana sa mnogo ponositosti i sa pretjeranim literarnim ambicijama. *N. R.*

SUBOTIĆ KAMENKO DR., književnik (9/9 1870, Vukovar). Gimnaziju je svršio u Srijemskim Karlovcima, a filozofski fakultet na univerzitetima u Zagrebu, Grazu i Pragu. Doktorirao je u Grazu. Bio je činovnik u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, suplent gimnazije u Srijemskoj Mitrovici, u presbirou ministarstva inostranih poslova u Beogradu, u Narodnoj Biblioteci u Beogradu, dramaturg Narodnog Pozorišta u Novom Sadu, 1918/19, sekretar društva za Srpsko Narodno Pozorište u Novom Sadu, a od 1922 je bibliotekar Matice Srpske u Novom Sadu. — S. je uređivao ove časopise i novine: Omladinu u Zagrebu, Ilustrovani Glasnik u Novom Sadu i u Pragu, Srpsko Cveće u Pragu, Proleće u Beogradu, Novosadske Novine, Ilustrovanu Ratnu Kroniku, Svet i Dunav u Novom Sadu. S. je pisao političke i književne sastave u Beogradskim Novinama, novosadskom Srpstvu, Braniku, zagrebačkom Srbobranu, Trgovinskom Glasniku, Zastavi, u Letopisu Matice Srpske i u Brankovu Kolu, a jedno vrijeme bio je beogradski dopisnik praške Národní Politika, brnske Lidovy Noviny, bečkoga Zeit-a i Vossische Zeitung-a. — Zasebno je štampao: O glavnoj seobi Srba pod Arsenijem Čarnojevićem (1897), Crtice iz lepe književnosti, nauke i umetnosti (1898), Politička istorija bune (1902), O uređenju (beogradske) Narodne Biblioteke (1903), O pozorišnom jeziku (1919), Bogovi bez vaselene, pozorišni komad (1920), Jovan Cvijić, ogled (1924) i Morski galeb, roman (1927). *V. P.*

SUBOTIĆ MARKO, glumac (2/3 1833, Pančevo — 8/2 1885). Osnovnu školu i realku svršio je u Pančevu, a trgovačku akademiju u Pešti. Prvi put je stupio na pozornicu 1862 u Čekićevoj družini. 1863 prešao je u Beograd, gdje je, pod Mandrovićevom upravom, ostao do 1865. Zatim je otišao u društvo Jovana Popovića Bečkerečanina, odatle u Zagreb, a 1867 u Srpsko Narodno Pozorište (Novi Sad). 1874 prešao je u Beograd. 1882 je stvorio svoju družinu, koju je ubrzo raspustio, a 1883 ponovno otišao u Novi Sad. — Istakao se u ulogama dramskih intriganata. Glavne su mu uloge bile: Cromwell (Sirotinjski advokat), Franjo Moor (Razbojnici), Vilbrun (Pariska sirotinja), Borli (Marija Stuart), Vuja (Jelisaveta), Đurađ Branković. *R. O.*

SUBOTIĆ NIKOLA DR., advokat (7/1 1873, Skradin, Dalmacija). Gimnaziju je učio u Zadru, a prava u Grazu. Poslije svršenih nauka bio je tri godine sudija, a zatim se počeo baviti advokatskim poslovima. Bavio se i politikom i novinarstvom. Sarađivao je na raznim novinarskim listovima, a 1902—1905 bio je urednik Srpskog Glasa u Zadru. Na početku Svjetskog Rata S. je zatvoren i bio je talac. Po svršetku Svjetskog Rata S. je bio član Predsjedništva Narodnog Vijeća u Šibeniku. Izabran je u Privremeno Predstavništvo, u koje je došao tek 1919, pošto je uspio da preko Afrike pobjegne iz Sardenje, gdje ga je internirala talijanska vlast. 1923 i 1925 bio je izabran za poslanika u Narodnu Skupštinu. U Narodnoj Skupštini bio je privremeni predsjednik, a zatim stalno prvi potpredsjednik. *D. P.*

SUBOTIĆ OZREN (1873, Novi Sad). Srednju školu učio je u Zemunu i Srijemskim Karlovcima. Poslije je učio prava u Beču i Zagrebu, a zatim je otišao u Odesu, na vojnu školu. Učestvovao je u rusko-japanskom ratu (1904/05). Pošto je podnio ostavku, vratio se u Ugarsku, te je bio privatni docent na trgovačkoj akademiji u Pešti. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je interniran. Sarađivao je na mnogim vojvođanskim političkim listovima i bio je nekoliko godina urednik Zastave. Izdao je zbirku svojih podlistaka u knjizi: Iz žutog carstva. *D. P.*

SUBOTIĆ SAVKA (25/10 1834, Novi Sad — 25/11 1918, Novi Sad). Osnovnu školu svršila je u Novom Sadu, a zatim je bila u institutu. 1851 udala se za Dr. Jovana Subotića, koji joj je skrenuo pažnju na ljepotu i vrijednost srpskih vezova i tkanina. S. je bila glavna pobornica ženskog po-

kreta kod Srba u Ugarskoj. Ona je prva pokrenula misao o osnivanju srpskih ženskih zadruga (1864), te je dosta i njena zasluga, što su kasnije osnovane više djevojačke škole u Novom Sadu i Pančevu. Putujući po srpskim krajevima, a naročito po Vojvodini, radi proučavanja srpskog narodnog veza i tkanina, S. je održala mnogo predavanja o domazluku i higijenskom životu. Propagirala je kult narodne tekstilne industrije za domaću potrebu pa i za izvoz. Napisala je i raspravu u tome pravcu: O našim narodnim tkaninama i rukotvorinama (Letopis, 226—228).

D. P.

SUBOTIĆ VOJISLAV DR., profesor za specijalnu kirurgiju na medicinskom fakultetu u Beogradu (6/1 1859, Novi Sad — 4/12 1924, Beograd). Sin je Jovana Subotića, pjesnika. Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Novom Sadu i Karlovcima, a medicinu (osim jednog semestra u Parizu) svršio je u Beču. Po svršenom doktoratu primljen je na kiruršku kliniku prof. Alberta u Beču. Već kao medicinar dolazio je (1876) u Srbiju kao dobrovoljni bolničar. 1885/86 prelazio je kao zemunski fizikus, svakog dana iz Zemuna u Beograd, gdje je liječio ranjenike. 1889 postao je kirurg u općoj državnoj bolnici. Glavne karakteristike njegovog kirurškog rada su točna dijagnoza i stroga indikacija za kirurški rad.

Energičnim i uspješnim radom S. je u toku od blizu 30 godina stvorio školu, iz koje su izašli mladi liječnici-kirurgi. Osim rada u bolnici, S. je bio vrlo aktivan i u svojim demonstracijama na sjednicama Srpskog Ljekarskog Društva, a u srpskim i stranim stručnim listovima tretirao je pojedina pitanja i iznosio svoje radove, od kojih su važniji: Prilog poznavanju rasprostranjenosti aktinomikoze (Peštanski Medicinski List, 1886), O dejstvu rektalnih injekcija glicerina (1888), Kritika za ratnu sanitetsku službu od Dr. Mike Markovića (Srpski Arhiv, 1894), Zur Kenntnis der perisplenischen Blutcysten (Bečki Medicinski Žurnal, 1894), Prilozi hirurgije slezine (Srpski Arhiv, 1894), O morfologiji i razmnožavanju ehinokoka (Bečki Medicinski Žurnal, 1899), Prilozi za patologiju i hiruršku terapiju nekolikih bolesti slezine (Deutsche Zeitschrift für Chirurgie, 1900), Sur un cas opéré de cyste hematique du pancréas (na kongresu u Parizu, 1900), Hirurški prilozi (u Bečkom Medicinskom Žurnalu, 1901), Ileus als Spätfolge von Appendicitis (Centralbl. f. Chirurgie, 1905), Prilog luksacijama u Lisfranc-ovom zglavku (Zeitschrift für Chirurgie, 1908), O retrogradnoj inkarceraciji creva kod kilavih (Srpski Arhiv, 1908), Quelques considérations sur la perforation de l'ulcère peptique (Presse médicale d'Egypte, 1909), Pancreatitis acuta (predavanje na kongresu u Bruxelles-u, 1911), O subkutanim rupturama i perforacijama intraabdominalnih organa (predavanje u Srp. Lekarskom Društvu, 1911), La chirurgie de Guerre dans les hôpitaux de Belgrade (Bulletin pariskog hirurškog društva, 1914), Ratno-hirurška iskustva (Liječnički Vjesnik, 1914), Ratna iskustva kod traumatičnih aneurizama (Srpski Arhiv, 1914).

S. je osnivač stručne kirurške literature u Srba. Za vrijeme mira organizirao je skupove južnoslovenskih liječnika, skupove srpskih hirurga, jugoslovenskih kirurga, a za vrijeme rata je sazivao skupove ne samo srpskog malog broja zaostalih ljekara, no i stranih misija, na zajednički stručni rad.

Kad je otvoren medicinski fakultet u Beogradu (1919), S. je izabran za redovnog profesora.

Učestvovao je u svim ratovima, prešao je Albaniju s vojskom, i kao sanitetski delegat u Francuskoj i Engleskoj bio je od velike koristi srpskom sanitetu. *Mih. Petrović.*

SUBOTIĆ VOJISLAV DR., liječnik za duševne i živčane bolesti (24/12 1866, Ramaća, Gruža — 3/9 1922, Beč). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu, medicinu u Beču, a specijalizirao se u Parizu. Bio je 30 godina na službi u duševnoj bolnici u Beogradu, kao liječnik i upravnik. Učestvovao je aktivno u radu Srpskog Ljekarskog Društva i u Crvenom Križu. Napisao je niz stručnih radova pod naslovom: Građa za sudsku psihijatriju. Zadužbina. *V. S.*

SUĆESKA. V. Sutjeska.

SUĆURAJ, gradić u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, u hrvatskom srezu. Leži na istočnom iskrajku otoka Hvara. Ima 800 stanovnika u 250 domova, poglavarstvo općine, rimokato-

ličku župu, pučku školu poštu i telegraf. Okolina ima vinograda i maslinika. U luci S. pristaju parobrodi linije Split—Brač—Metković.

J. M-n.

SUĆURAC. V. Kaštel-Sućurac.

SUDETA ĐURO, književnik (10/4 1903, Stara Ploščica, kraj Bjelovara — 30/4 1927, Koprivnica). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, nižu gimnaziju i preparandiju u Zagrebu. Učiteljovao je u Virju i Koprivnici. Pisao je, u Luči, Hrvatskoj Prosvjeti, Vijencu i dr., pjesme, članke, političke rasprave i dr. Zasebno je izdao zbirke pjesama: Osamljenim stazama (1924), Kućice u dolu (1926). *A. B-c.*

SUDSTVO. U kraljevini SHS nije još jednostavno uređeno, jer zakonski projekat o uređenju sudova u državi još nije usvojen od zakonodavnog tijela, pred kojim se nalazi. Kako u državi postoje, i postojat će do izjednačenja zakona, šest područja, u kojima vrijede razni zakoni, to su i sudovi za građansko i krivično pravosuđe različni.

U Srbiji postoje ovi državni sudovi: Prosvjetni sudovi, Apelacioni sudovi i Kasacioni sud. Prvostepeni sudovi postoje u ovim mjestima: Aleksinac, Aranđelovac, Berane, Bitolj, Veliko Gradište, Valjevo, Vranje, Veles, Gornji Milanovac, Giljane, Zaječar, Jagodina, Kragujevac, Kraljevo, Knjaževac, Kumanovo, Kavadar, Kičevo, Kosovska Mitrovica, Leskovac, Loznica, Novi Pazar, Niš, Negotin, Ohrid, Palanka, Peć, Prijepolje, Plevlje, Prizren, Prilep, Priština, Petrovac, Pirot, Požarevac, Prokuplje, Skoplje, Smederevo, Strumica, Tetovo, Šabac, Štip, Užice, Ćuprija, Čačak. U Beogradu su: Prvostepeni sud za grad Beograd, prvostepeni okružni sud i prvostepeni trgovački sud. Apelacioni sudovi nalaze se u Beogradu i Skoplju, a Kasacioni sud za Srbiju u Beogradu.

Na teritoriji Hrvatske, Slavonije i Međumurja postoje kotarski (sreski) sudovi u ovim mjestima: Bakar, Bjelovar, Brinje, Brod, Crikvenica, Čabar, Čakovac, Čazma, Daruvar, Delnice, Dugo Selo, Dvor, Đakovo, Đurđevac, Garešnica, Glina, Velika Gorica, Gospić, Gračac, Grubišno Polje, Ilok, Irig, Jastrebarsko Karlovac, Karlovci, Klanjec, Koprivnica, Korenica, Kostajnica, Križevci, Krnjač, Ivanec, Sveti Ivan Zelina, Krapina, Kutina, Donji Lapac, Ludbreg, Miholjac, Mitrovica, Našice, Novi, Novi Marof, Nova Gradiška, Novska, Ogulin, Osijek donji grad, Osijek gornji grad, Otočac, Paprac, Stara Pazova, Perušić, Ličko Petrovo Selo, Petrinja, Pisarovina, Požega, Pregrada, Prelog, Ruma, Samobor, Senj, Sisak, Slatina, Slunj, Stubica, Sušak, Šid, Udbina, Varaždin, ispostava varaždinskog kotarskog suda u Vinici, Vinkovci, Vrgin Most, Virovitica, Vrbovsko, Vukovar, Zagreb I., Zagreb II., Zemun, Zlatar, Županja. Sudbeni stol (okružni sud) postoji u: Varaždinu, Bjelovaru, Gospiću, Zagrebu, Mitrovici, Osijeku, Ogulinu, Petrinji, Požegi. Banski stol (apelacioni sud) u Zagrebu. Stol sedmorice (kasacioni sud) u Zagrebu.

Za Vojvodinu postoje sreski sudovi u Kovinu, Kovačici, Novom Sadu, Titelu, Bačkoj Palanci, Žablju, Starom Bečeju, Dardi Somboru, Odžacima, Apatinu, Kuli, Subotici, Bačkoj Topoli, Senti, Novoj Kanjiži, Velikoj Kikindi, Velikom Bečkereku, Novom Bečeju, Jaši Tomiću, Perlezu, Alibunaru, Pančevu, Vršcu, Bijeloj Crkvi, Banatskom Karlovcu. Okružni sudovi su u: Bijeloj Crkvi, Pančevu, Velikom Bečkereku, Subotici, Somboru, Novom Sadu, Velikoj Kikindi, ekspozitura okružnog suda u Čakovcu. Apelacioni sud u Novom Sadu. Kasacioni sud (odjeljenje B) u Novom Sadu.

Za Slovenačku i Dalmaciju postoje sreski sudovi (okrajno sodišče). Za Slovenačku u Marsinu, B. Logatecu, Šmarju, Mariboru, Marnbergu, Metlici, Slovenskoj Bistrici, Novom Mestu, Prevalju, Ormožu, Mokronogu, Murskoj Soboti, Rogatecu, Sevnici, Ljubljani, Ljutomeru, Slovenjgradcu, Gornoj Radgoni, Kranju, Kranjskoj Gori, Laškom, Krškom, Litiji, Šoštanju, Trebnju, Gornjem Gradu, Radeču, Ložu, Konjicu, Velikom Lašču, Tržiču, Žužembergu, Vranskom, Kostanjevici, Kozju, Vrhnici, Višnjoj Gori, Kočevju, Ribnici, Radovljici, Sv. Lenartu, Donjoj Lendavi, Celju, Brežicama, Kamniku, Cerknici, Brdu, Črnomelju, Ptuju, Škofjoj Loci. U Dalmaciji su sreski (kotarski) sudovi u Visu, Vrljici, Korčuli, Kistanju, Vrgorcu, Kotoru, Orebiću, Kninu, Omišu, Krku, Obrovcu, Makarskoj, Metkoviću, Benkovcu, Dubrovniku,

Preku, Stonu, Supetru, Šibeniku, Tijesnom, Trogiru, Perastu, Pagu, Splitu, Skradinu, Sinju, Rabu, Kastvu, Imotskom, Herceg Novom, Hvaru, Budvi, Starom Gradu, Biogradu, Cavcatu, Drnišu.

Okružni sudovi postoje u Sloveniji u Celju, Mariboru, Novom Mestu, Ljubljani. U Dalmaciji u Dubrovniku, Kotoru, Splitu, Šibeniku. Više deželno sodišče (apelacioni sud) u Ljubljani. Viši zemaljski sud (apelacioni sud) u Splitu. Odjeljenje B. Stola sedmorice (kasacioni sud) u Zagrebu za Sloveniju i Dalmaciju.

U Bosni i Hercegovini postoje kotarski (sreski) sudovi u ovim mjestima: Banja Luka, Derventa, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Bosanski Novi, Kotor Varoš, Prijedor, Prnjavor, Tešanj, Doboj, Bihać, Cazin, Ključ, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Sanski Most, Mostar, Bileće, Gacko, Konjic, Ljubinje, Ljubuški, Nevesinje, Stolac, Trebinje, Sarajevo, Čajniče, Fojnica, Rogatica, Visoko, Višegrad, Travnik, Bugojno, Duvno, Glamoč, Jajce, Livno, Prozor, Mrkonjić Grad, Zenica, Žepče, Tuzla, Bijeljina, Brčko, Gračanica, Gradačac, Kladanj, Maglaj, Srebrnica, Vlasenica, Zvornik, Bosanski Brod, Čapljina, Bosanski Šamac. Okružni su sudovi u: Banja Luci, Sarajevu, Bihaću, Travniku, Mostaru, Tuzli. Vrhovni sud (apelacioni i kasacioni) u Sarajevu.

U Crnoj Gori postoje okružni sudovi u: Andrijevici, Baru, Kolašinu, Nikšiću, Podgorici, Cetinju. Veliki sud (apelacioni i kasacioni) u Podgorici.

Vojnosudske ustanove su: Prvostepeni vojni sudovi (divizijski vojni sudovi i vojni sud za oficire sa sjedištem u Beogradu) i veliki vojni sud u Beogradu (pretvoren 1922 u apelacioni vojni sud). Kasacioni sud u Beogradu nadležan je i za razmatranje presuda apelacionog vojnog suda.

S. u Srbiji. Još u prvim počecima nove srpske države mislile su narodne starešine na uređenje S. Prota Mateja Nenadović priča u svojim Memoarima, da je skupština pobunjenika valjevske nahije 5/5 1804 donijela nekoliko odredaba za kažnjavanje najtežih krivičnih djela (ubistva, nasilja, krađe, otmice djevojaka) i odredila sastav suda, koji će ih suditi. Izabrana su dva poštena čovjeka, Petar Čitak i Jovan Rabas, koji su imali da sude u Kličevcu, njemačkom šancu više Valjeva, u kolibama »a šta ne mogu presuditi da nama (vojskovođama ustanka) na Vračar u logor šalju«. Kada je 1805 ustanovljen Sovjet, on je, pored ostalih poslova, imao da vrši i sudsku vlast: da sudi sve veće rasprave. Bio je sastavljen od po jednog čovjeka iz svake nahije, a zasjedavao je najprije u manastiru Voljavči, a zatim u manastiru Bogovađi, Smederevu i Beogradu. Zatim su izdane kratke uredbe, kako treba suditi, pa je 1807 Sovjet naredio, da se u svakoj nahiji postavi pravi sud od tri sudije. Ovome sudu (magistratu) mogao je svaki tužiti i vojvodu, i on je morao doći na sud da odgovara. Žalbe protiv odluka nahijskih sudova upućivane su Sovjetu. Uredbom od 1811 sastavljen je od sovjetnika narodni ili veliki sud u Begradu, kome je bio predsjednik popečitelj (ministar) pravosuđa ili veliki sudija (vilajetski), a žalba protiv odluka magistrata izjavljivala se velikom sudu.

Naravno da je u državi, koja se tek stvarala i koja je neprestano vodila ratove, šef vojne vlasti, Karađorđe, često, i pored sudova, vršio i sudsku vlast. Sa propašću Srbije 1813 propali su i srpski sudovi i uvedeni su opet turski. Ali 1815 vođa drugog narodnog ustanka, knez Miloš Obrenović, utvrdio je sa Marašli Ali-pašom, da pri suđenju Srbima prisustvuje i nahiski knez (Srbin), i da bez ovoga kneza muselim predstavnik turske vlasti) Srbima ne sudi. Dalje je utvrđeno, da od svake od 12 nahija sjedi po jedan knez u narodnoj kancelariji, da sude Srbima za veće krivice, pa koga nađu za smrt, da ga predadu beogradskom veziru, da ga pogubi ili pomiluje.

Za Miloševe vlade Srbija je u početku bila podijeljena na 12 nahija (okruga). U svakoj nahiji bio je jedan glavni, (nahijski knez), i svaka je nahija bila podijeljena na kneževine (srezove), koje su imale svoje knezove. Ovi nahijski i knežinski knezovi, postavljeni od kneza Miloša, vršili su i sudsku vlast u građanskim i krivičnim predmetima, a što nisu mogli da presude, slali su knezu Milošu u Kragujevac ili narodnoj kancelariji u Beogradu.

Zatim su postepeno zavođeni sudovi po zemlji: 1820 u Kragujevcu, 1821 u Požarevcu, 1823 u Šapcu, Valjevu, Jagodini, pa zatim po nahijama. 1823 kragujevački sud postao je apelacioni sud, sa nazivom opće-narodni. 1825 ustanovljen je narodni (veliki) sud u Kragujevcu, koji je bio nad svim sudovima i izdana je uredba o suđenju u magistratu. Knez Miloš je bio kasaciona vlast u svim sporovima, a po katkada je i sam sudio. Ova uredba o organizaciji sudske vlasti potvrđena je i dopunjena uredbama od 1827, 1828, 1829 i 1833. Po ustrojstvo Državnog savjeta od 29/6 1835 savjet je imao dva odjeljenja: uredbeno i sudbeno. Članovi oba odjeljenja sastavljali su opću sjednicu. Sudbeno odjeljenje pregledalo je presude nižih sudova. Protiv njegove presude podnosila se žalba općoj sjednici Državnog savjeta, a ovaj je izvjesne krivične parnice slao knezu na rješenje.

Po uredbi od 11/11 1836 sudsku vlast vršili su sreske starješine sa dva izabrana kmeta (ispravničestva). U svakom okrugu bilo je jedno ispravničestvo, koje je sudilo ako koja parnična strana ne bi pristala na sud sreskog starješine. 1837 ispravničestva su nazvana magistratima. 1837 osnovan je veliki sud. Uredbom od 1840 magistrati su postali okružni sudovi sa isključivom sudskom vlašću. Tako je tada bilo tri stepena sudske vlasti: magistrat, veliki sud, savjet.

Po ustavu Srbije od 1838 ustanovljeni su u Srbiji ovi sudovi: u selima primiriteljni sud, u svakom okrugu po jedan sud prvoga stepena, a u glavnom mjestu praviteljstva apelacioni sud. Na osnovu ustavnog naređenja izdano je 1840 ustrojstvo okružnih sudova i apelacionog suda i propisan je postupak za izviđanje i suđenje. Uredbom od 1846 ustanovljen je vrhovni sud, kao sud posljednjeg stepena. 1851 uvedeno je u kneževoj kancelariji sudbeno odjeljenje, tako da je knez postao kasaciona vlast, a 1852 kneževska sudska vlast je prenesena na kasacioni sud i propisano je njegovo ustrojstvo. Osnova današnjeg S. u Srbiji za građansko i krivično pravosuđe je zakon o ustrojstvu sudova prvostepenih (okružnih), apelacionog i kasacionog suda, od 20/2 1865, sa mnogobrojnim izmjenama i dopunama.

L i t e r a t u r a: St. Maksimović, Suđenja u kneževini Srbiji pre pisanih zakona (1898); Ž. Perić i D. Aranđelović, Građanski Sudski Postupak (prvi deo, O suđenju, 1921).

D. Aranđelović.

SUĐENICE su, prema narodnom vjerovanju, ženska demonska bića, koja je Bog zbog zla jezika otjerao od sebe i osudio ih, da jednako tumaraju po svijetu. Da ne bi bile besposlene, dao im je da sude ženama, a Sv. Petru je preporučio, da pazi da pravo sude. Zato S. i napadaju na žene, jer ih je đavolska mati opala kod Boga. Ima samo jedan dan u godini kad one ne tumaraju, i to je Ognjena Marija. Toga se dana iskupe i pred Ognjenom Marijom kazuju, šta je koja učinila kroz onu godinu dana.

S. se zove i neka vrsta bolesti, koja napada na žene, koje rađaju, a ne praznuju suđenički dan (na Ognjenu Mariju). Da je netko obolio od S., poznaje se po tome, što se osjeća klonuo, i što ga istovremeno na raznim mjestima žiga i probada. *P. B.*

SUĐURAĐ. V. Šipan.

SUHA GORA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka Vardara-Fuš-Rijeke (pritoka Treske)-Paničarske-Treske-Volčice (pritoka Crnešnice)-Srbinovo istočno od Pologa, odnosno Tetovske Kotline, a jugozapadno od Skoplja. Sastavljena je od filita, vapnovitih pješčara, zelenkastih kristalastih škriljevaca, u koje je mjestimice umetnut škriljast plavičasti vapnenjak, i od kristalastog vapnenjaka, vjerojatno mezozojske starosti. U škriljevcima se kod sela Čelopeka javljaju žice i navlake bakrenih ruda, osobito malahita i azurita. Bilo S. G. vrlo je dugačko i široko. Predstavlja prostranu zaravan, koja siječe jako nabrane metamorfne stijene, a nagnuta je prema sjeverozapadu. Na njoj su istaknutiji visovi, od sjevera prema jugu: Tabahon (1.748 m), Čardak (1.494 m), Kodra Kaljt (1.523 m), Kriva Osejnica (1.682 m) Buka Veligoječka (1.793 m), Kodra Taurli (1.852 m), Dupen Kamen (1.830 m) i Šipkovac (1.740 m). Površ S. G. ograničena je oštrim prijelomom, od koga se vrlo strmo spušta prema Treski na istoku, Pologu na zapadu, kao i prema sje-

veru, za 1.200—600 m. Zbog vapnenjačkog sastava je bilo S. G. bezvodno i golo, a pošumljene su padine na sjeveru, dijelom na istoku i jugoistoku. Inače je S. G. izrazita stočarska planina. Sjevernim podnožjem S. G. prolaze cesta i željeznička pruga uskog kolosjeka Skoplje—Tetovo, zapadnim cesta i ista željeznička pruga Tetovo—Gostivar, a preko planine vodi velik broj seljačkih puteva i staza.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (III., 1911, 1060—1068).

P. Vujević.

SUHA LOKVA, periodsko jezero u Crnoj Gori, na masivu Durmitora, na sjevernom podnožju planine Ranisave, jugoistočno od Srabljeg Jezera. S. L. je na apsolutnoj visini od 1.588 m. Duguljastog je oblika, pravca jugozapad-sjeveroistok. Leži u velikoj eliptičnoj vrtači, koja je u kasno ljeto suha, a inače je pod vodom.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899). *P. V.*

SUHA PLANINA. 1. Planina u Srbiji, između rijeka Nišave-Kutine (Kutinske Rijeke)-Puste Rijeke-Lužnice (pritoka Vlasine)-Vrela Rijeke (pritoka Nišave), jugoistočno od Niša. Morfološki je S. P. na jugozapadu ograničena prostranom depresijom Zaplanja, na sjeveroistoku Bjelopalanačkom i uskom Koritničkom Kotlinom, na jugoistoku dolinom Lužnice, dok je na sjeveru vezana za Svrljiške Planine, odnosno za Kunovičku površ, u koju je usječena Sićevačka Klisura. Planina je sastavljena od paleozojskih škriljevaca, crvenih pješčara, lijaskih škriljevaca i pješčara, kretacejskih vapnenjaka raznovrsnog petrografskog sklopa. Od posljednjih je sastavljen cio greben S. P. i zalеđe na jugoistoku. Greben je gotovo savim gol, stjenovit i krševit, često s kraskim pojavama. Sure, većinom gole i strme padine izgledaju još više zbog dubokih dolina, koje ih uokviruju i dozvoljavaju, da se planina vidi od vrhova do podnožja. U sjeverni dio S. P. duboko je usjekla živopisnu dolinu Crvena Rijeka s pritocima, a regresivnom erozijom uspjela je, da na njemu obrazuje karakterističan potkovičasti greben, čiji se kraci sve više razilaze od juga prema sjeveru, odnosno prema dolini Nišave.

Greben S. P. dugačak je 25 km, a presjedlinama i prolokama razbijen je u 6 vapnenjačkih masa: Mosor, Sokolov Kamen, Golemi Kamen, Kostadinovicu s Ržancem, Golaš, i Srednji Rid s Bogovim Vrhom. Osobito su duboki preslapi: Grob (1.408 m) između Sokolova i Golema Kamena i Preslap ili Prevalac (1.230 m) između Ržanca i Golaša. Preko prvog vodi najkraći put iz Zaglanja u obluk Crvene Rijeke, a drugim iz ovoga u Bijelu Palanku i Gornju i Donju Koritnicu. Najviši dijelovi grebena imaju oštre vrhove, koji često potsjećaju na alpinske. Na zapadnom kraku grebena naročito se ističu: Mosor (985 m) Kolov Kamen (1.361 m), Sokolov Kamen (1.552 m), Golemi Kamen (Trem, 1.808 m) i Kostadinovica (1.734 m), a na istočnom su najviši vrhovi: Ržanac (1.463 m), Golaš (Divna Gorica, 1.588 m) i Srednji Rid (1.103 m visine po karti Vojnogeografskog Instituta 1 : 100.000).

Južna polovina S. P. ima više oblik prostrane kraske zaravni, visoke 1.500 do 1.400 m, i nagnute prema jugu, koja se zove Valožje. Na njoj su istaknutiji visovi: Debelac (1.675 m), Golemo Stražište (1.715 m), Litica (1.683 m), Rubovica (1.519 m). Površ Valožja je mrežaste kraske plastike: splet manjih, duguljastih i uskih uvala, po pravilu ravnoga dna, i bezbrojnih vrtača i škrapa, između kojih su kršni i goli vapnenjački rtovi. Vjerovatno je karakterističnim imenom Valožja nazvana zbog mnogobrojnih udubljenja u vapnenjačkim stijenama. Zbog petrografskog sastava je površina Valožja skoro bezvodna i bez pravih dolina. Samo se među škrapama javljaju dublja koritanca, t. zv. ivorci, u kojima se zadržava kišnica, a za vrijeme ljeta služe za pojenje sitne stoke i pastira, jer je Valožje travna visoravan bez izvora. Da bi se očuvali od isparivanja, čobani ih pokrivaju kamenim pločama, te se voda u ivorcima održi do 3—4 nedjelje poslije kiše. Inače je na Valožje teško uzlaziti i iznijeti vodu ili druge namirnice, jer je sa svih strana ograničeno liticama, a iznad okolnih sela izdiže se oko 900 m.

Sasvim je drukčija sjeverna podgorina S. P. ili obluk Crvene Rijeke,

koja ima skoro perjastu riječnu čelenku, budući na granici vapnenjaka i vododržljivih stijena, ispod potkovičastog grebena, izbijaju vrlo mnogobrojni izvori. Od njih potiču potoci i rječice, koji se skupljaju u Toponičku Rijeku, t. j. gornji tok Crvene Rijeke. Cio ovaj obluk pokriven je šumama, pašama ili kulturnim biljem.

Pećina je u S. P. malo. Malih, kratkih pećina ima na sjevernim odsjecima potkovičastog grebena, na pr. na Golešu i Ržancu, dok Valoje ima samo podzemne pećine, dosta velikih dimenzija, koje sa spoljašnošću komuniciraju sasvim uskim otvorima. S druge strane, na sjevernoj strani Sokolova Kamena ima nekih oblika sličnih glacijalnim cirkovima, u kojima se sniježni smetovi održe za dugo vrijeme. A u Golemom Vrhu, najvišem ostjenjku Golemog Kamena, obrasli su travom i zakržljalim smrekama i jelama. Sjevernim krajem S. P. prolaze željeznička pruga i cesta Niš—Bijela Palanka—Pirot, zapadnim krajem cesta Niš—Gadžin Han—Ravna Dubrava—Bonjince, južnim cesta Leskovac i Vranje—Vlasotince—Bonjince — Babušnica — Pirot, istočnim cesta Bijela Palanka—Babušnica, a preko planine vode pješački, dijelom i kolni putevi.

U srednjem vijeku je S. P. nazivana Kunovicom, a danas se tim imenom zovu samo selo Kunovica i Kunovički Vrh (747 m), 5 km južno-jugoistočno od Sićeva.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Suva Planina i kras Valožja (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 1, 1912); J. Cvijić, Pećine i podzemna hidrografija u istočnoj Srbiji (Glas, 46, 1895); R. Nikolić, Sumnjivi glečarski tragovi na Suvoj Planini (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 2, 1913).

2. Planina u Južnoj Srbiji, zapadno od gornjeg i srednjeg toka Patiške Rijeke, pritoka Markove Rijeke. Pretežno je sastavljena od debelih masa dolomita i dolomitičnog vapnenjaka, vjerojatno trijaskog, koje leže neposredno preko paleozojskih škriljevaca. S. P. je ogranak Karadžice, koji se od Mirske Vode (2.180 m) pruža prema sjeveru i u istom se pravcu snižava, Istaknuti visovi na S. P. su: kota 1.748 m i Žitim (1.497 m). S. P. je potpuno bezvodna, po čemu je i nazvana, a na većem dijelu ima kraski izgled. Prema dolini Patiške Rijeke strane se spuštaju veoma strmo, dok su na zapadu, prema dolini Treske, mnogo blažih nagiba. Ovaj, više zaravnjen dio S. P. potpuno je gol, dok su istočni obronci i sjeverni kraj pod vegetacijom. Okrajcima S. P. i preko nje vode nekoliko pješačkih puteva i staza.

3. Planina u Južnoj Srbiji između rijeka Ibra-Ljušte-Čubere-Jošanice (pritoka Kline), zapadno-jugozapadno od Kosovske Mitrovice. Sastavljena od glinastih škriljevaca, s umetnutim slojevima kvarcevitog konglomerata i žućkastog pješčara, iznad kojih su vapnenjaci. S. P. je istočni dio Mokre Gore i predstavlja grupu brda i bregova prilično ujednačene visine, koji se pružaju prema istoku-jugoistoku i u istom se pravcu spuštaju. Istaknuti vrhovi na njoj su: Čečevo Brdo (1.510 m i Perin (1.350 m). Zbog svog petrografskog sastava S. P. je dosta siromašna vodom, po čemu je dobila ime, i većim dijelom je gola. Južnim i jugoistočnim podnožjem S. P. prolazi cesta Peć—Rudnik—Mitrovica, a preko planine vode seoski putevi i staze.

P. Vujević.

SUHA RIJEKA, varošica u Južnoj Srbiji, u kosovskoj oblasti, u predjelu Prizrenskog Podgorja, na desnoj obali Suhe Rijeke, više njenih stava s Topluhom, lijevim pritokom Bijeloga Drima. Ima 156 kuća sa 945 stanovnika (1921). S. R. se nalazi na prolazu starog Kosovsko-Prizrenskog Puta, u središtu sredovječne župe Prizrenskog Podgorja. Stoga je ona u tursko doba postala kadiluk Prizrenskog Sandžaka, a danas je administrativno središte podgorskog sreza. U doba anarhije u Turskoj, kada su se arnautski pljačkaši čvrsto držali svojih fisnih organizacija, S. R. je bila središte suhoriječnog barjaka arnautskog bašibozuka, komu su prolaznici na ovome važnome drumu bili ostavljeni na milost i nemilost. Stoga se S. R. nije mogla razviti u neko ekonomsko središte, a i zbog blizine Prizrena, kuda se ide na pazar. Danas ovuda, drumom Uroševac—Prizren, vodi živ automobilski saobraćaj. U S. R. su: poglavar sreza podgorskog, poštansko-telegrafska i telefonska stanica. *V. R.*

SUHODOLSKA RIJEKA. V. Borovština.

SUHOMESNATA I MLINSKA INDUSTRIJA D. D., sa sjedištem u Šidu. Osnovana je 1920. Kapital je 6,000.000 Din. Ima tvornicu salame, suhog mesa i masti, mlin, tvornicu leda i električnu centralu. *S. P.*

SUHO POLJE (prije Terezovac), varošica u Slavoniji, u osječkoj oblasti, u virovitičkom srezu. Leži u Podravini (118 m). Raskrsnica je od pet cesta i željeznička stanica na pruzi Koprivnica—Virovitica—S. P.—Slatina—Našice—Osijek, od Virovitice 8 km k istoku-jugoistoku. Ima 1675 stanovnika u 207 domova, poglavarstvo općine (5.665 stanovnika), rimokatoličku župu i evangeličko-helvetsku pastoriju, osnovnu školu, poštu, telegraf i telefon, državni komesarijat nad vlastelinstvom grofa A. Jankovića, tri novčana zavoda, šumsku industriju, stovarište duhana, stanicu za suzbijanje malarije, trahoma i tuberkuloze.

Suhopoljska Borova, selo od S. P., čijoj općini pripada 3½ km k jugozapadu, na podnožju Bilo-Gore (vrh Borova 252 m). Ima 1.283 stanovnika u 251 domu, pravoslavnu parohiju i osnovnu školu. *J. M-n.*

SUKOVSKA RIJEKA, rijeka u Srbiji i Bugarskoj, lijevi pritok Nišave. Ova se rijeka zove tim imenom samo na donjem toku, a inače je poznata kao Jerma. Njeno izvorište je istočno od Vlasinskog Blata, na sjevernoj strani Koluničkog Rida, ispod Cvjetkova Groba (1.479 m) i Dinine Čuke (1.593 m). Odatle teče prema sjeveru, pa na sjeveroistok i na sjever. Našu državu ostavlja niže sela Strezimirovaca, pa dalje teče kroz Bugarsku, poglavito pravcem sjeveroistoka, a ponovo ulazi na našu teritoriju od ušća Jablančice (ili Sekirice). Dalje S. R. teče k sjeverozapadu, stalno vijugajući, skreće prema sjeveroistoku, probijajući se kroz klisuru između Vlaške Planine (1.440 m) i Grebena (1.337 m), a po izlasku iz nje upravlja tok prema sjeveru-sjeveroistoku. Ušće S. R. u Nišavu je 1 km sjeverozapadno od sela Gradišta (na Nišavi), a 1·5 km jugoistočno od željezničke stanice Sukovo. Veći pritoci S. R., odnosno Jerme, na teritoriji naše Kraljevine su: Kusovranska Rijeka, Rakitska i Crvena Rijeka s lijeve strane, a s desne: Rita i Paljavica. Dužina toka S. R. kroz našu državu je 42·3 km, a površina porječja je oko 320 km². *P. V.*

SUKOŠAN, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez preko-biogradski, općina Zemunik; uz cestu Zadar—Biograd, od Zadra 11 km k jugoistoku, s prostranom i krasnom lukom (Portus Aureus, Zlatna Luka), gdje pristaju parobrodi linija Šibenik—Olib—Krk i Šibenik—Pag—Obrovac. Ima 1.240 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. *J. M-n.*

SULET. V. Šolta.

SUMPORNI RUDNICI. Elementarni sumpor poznat je kod nas u nešto većoj količini u Radoboju (u Hrvatskoj), oko Kratova i na Dudici (u Južnoj Srbiji). U Radoboju se sumpor razvio u formi omanjeg i ovećeg grumenja, od kojeg neki teže i 15 kg. Sumporno grumenje uloženo je u sivu laporu. 1874—1882 izvađeno je iz radobojskih sumpornih rudnika 97.070 kg sumpora; najviše 1878 (40.000 kg), namjanje 1879 (1.200 kg). U početku je država to radila u svojoj režiji, no kasnije je rudnik prešao u privatne ruke. Radi nedovoljnog sumpornog materijala prestao je rad u rudnicima krajem prošloga vijeka. Radobojski je sumpor vrlo dobar materijal, jer ne sadrži arsena, a sumpora ima 75—90%. Sumporna ležišta u Južnoj Srbiji čekaju na eksploataciju, koja će početi, čim se urede komunikacione prilike.

F. T.

SUNDEČIĆ JOVAN, pjesnik (24/6 1825, Golinjevo, kod Lijevna — 6/7 1900, Kotor). Odrastao je u Imotskom, u Dalmaciji. Čitati i pisati učio je u manastiru Glavini. 1843 ušao je u zadarsku bogosloviju, i svršio je 1848. Neko je vrijeme učio i slikati kod zadarskog umjetnika Salgettia. Kao svećenik služio je do 1853 u Peroju u Istri, pa u Žegaru i u Skradinu. 1854 do 1863 bio je i profesor zadarske bogoslovije. 1863 proputovao je većinu jugoslovenskih krajeva. 1864 uzeo ga je crnogorski knez Nikola za ličnog sekretara. Na tom položaju je ostao sve do 1874, osim 1867/68 provedene u Beogradu. Od 1874 živio je S. na Kotoru od penzije kneza Nikole i ruskoga cara. No i za to vrijeme S. je vršio državne poslove, kao kne-

žev povjerenik. 1869 je pregovarao u Beču sa ruskim punomoćnikom o osnivanju cetinske bogoslovije, a kad se nije složio sa Rusima, ustrojio ju je sam. 1871 opet je bio u Beču radi sklapanja raznih konvencija, a 1872 u Moksvi na politehničkoj izložbi, 1886 je išao u Rim, radi sklapanja konkordata sa Vatikanom.

Pored službe, S. je uređivao ove časopise: 1855 Glasnik Dalmatinski (od koga se odvojio iz nacionalnih razloga), Zvezdu 1862, Narodni Kalendar za Maticu Dalmatinsku 1863 i 1864, cetinjski godišnjak, Orlić 1856 do 1884, politički list Crnogorac (sa književnim prilogom Crnogorka) 1871, i cetinjsku Prosvjetu 1892—1894.

S. je 1848 objavio religiozni spjev: Ananija i Sapfira ili Laž Kaznjena. Zatim su se nizale zbirke: Crne ili Različne pjesme za obštu korist jugoslovenstva spjevane (1850), Niz dragocjenih bisera, duhovne i moralne pjesme za djecu (1856), Cvjeće ili pokušenja u narodnolirskoj pjevaniji (1858), Vršidba, pesma (1861, izašla u tri izdanja), Krvava Košulja (1864), Vijenčić domoljubnih pjesama (1863), spev Petrovdan na Cetinju (1865), Sjetva kao dopuna Vršidbe (1888), Ljubav i Cvijeće (1886), Odisaji roditeljskog srca i Srce i Ljubav, Milje i Omilje ili Milica i Nevenka (1893). Neke od S. većih pripovijedaka u stihu preštampavane su i zasebno (Anđelija Kosorića, Kula Baje Pivljanina i Car Mehmed i Skenderbegova sablja). Osim toga, S. je pisao i u prozi, članke i priče.

S. je bio, za svoje vrijeme, dosta vješt stihotvorac, inače je bio neoriginalan eklektičar, moralista, didaktičar, bez pjesničke i umjetničke snage. U svoje doba bio je visoko cijenjen, osobito kao pisac Vršidbe, refleksivne poeme, strogo po uzoru Šilerovog Zvona. U jugoslovenskoj književnosti S. ime ostaje samo kao pohvalan primjer najizratijeg srpskohrvatskog pisca, koji nikad nije dijelio srpsku od hrvatske književnosti. Većina njegovih radova štampani su i latinicom, mnogi samo latinicom, mnoge je prvi put i objavljivao u hrvatskim časopisima, a Matica Hrvatska mu je izdala: Izabrane pesme (1889).

Literatura: M. Car, Jovan Sundečić, kritičko-biografska studija (Letopis, 215); J. Ilić, Jovan Sundečić (Kalendar Dubrovnik, 1899); H. Badalić, Uvod i beleške uz Izabrane Pjesme (Matica Hrvatska, 1889).

V. Petrović.

SUNJA. 1. Selo u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti, u petrinjskom srezu. Leži u ravnici (100 m), kojom voda S. teče k Savi. Stanica je na glavnoj željeznici Zagreb—Beograd, od Zagreba 73, a od Siska 23 km k jugoistoku. Kod S. se odvaja 138 km duga pruga u Kostajnicu—Banju Luku. Ima 1.275 stanovnika u 249 domova, poglavarstvo općine (5.593 stanovnika), rimokatoličku župu, osnovnu školu, poštu, telegraf i telefon. Ima i nešto industrije: parni mlin i parnu pilanu, tvornicu pokućtva i štapova, tvornicu biljnoga ulja, sredotočnu pecaru. Tu je i Hrvatska Štedionica.

Od S. k sjeverozapadu, uz cestu u Gradusu na Savi, leži selo Slunjska Greda sa 839 stanovnika u 117 domova, a na jugoistoku Sunjski Krivaj, selo sa 235 stanovnika u 52 doma.

J. M-n.

2. Rijeka u Hrvatskoj, desni pritok Save. Izvire u Zrinjskoj Gori, sa zapadne strane Priseke (615 m), i s izvorišta teče prema sjeveru-sjeveroistoku. Kod Gradine (431 m) čini lakat, i počinje teći na jugoistok, između Kukuruzara i Majura skrene pod pravim uglom i upravlja tok na sjever-sjeveroistok, a kod mjesta Sunje ponovo mijenja pravac, i teče k istoku-jugoistoku. Od izvorišta do Sunje rijeka jako vijuga, a odatle do ušća tok joj je većim dijelom kanaliziran. S. utiče u Savu preko puta sela Puske, odnosno 5 km jugoistočno od mjesta Lonje, a 12 km sjeverozapadno od Jasenovca (na Savi). Velikih pritoka S. nema. Dužina njenog toka je 69·4 km, površina porječja 462·2 km^2. *P. V.*

SUPETAR, gradić u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, u bračkom srezu. Leži na sjevernoj obali otoka Brača. Parobrodska je stanica na linijama: Split—Brač—Metković, Split—Metković—Dubrovnik—Ulcinj, Sumartin—Split, Vrbovska—Split. Ima 1.534 stanovnika u 470 domova, poglavarstvo općine S. (2.639 stanovnika) i sreza Brač, kotarski sud, stresku upravu financijske kontrole, porezni, zemljarinsko-katastralni, lučki i carinski ured, rimokatoličku župu, osnovnu

školu, okružnu državnu zaštitu invalida, djece i mladeži, poštu i telegraf, Bračko-Amerikansku Banku, Mlinarsku i Uljarsku Zadrugu, motorni mlin, hrvatsku sokolsku glazbu, Sokol. Morsko je kupalište s dosta zelenom okolinom. Ima maslinika i vinograda. U S. rodio se kipar Ivan Rendić. Na mjesnom groblju, uz samu morsku obalu i uz šumicu borova i čempresa, diže se veličanstven mauzolej porodice Petrinović. divno djelo Tome Rosandića.

Općini S. pripada selo Škrip (369 stanovnika u 106 domova) s kamenolomima izvrsne građe, koje su poznavali već Rimljani.

Literatura: Brajević, Mauzolej porodice Petrinovića u Supetru (Almanah Jadranska Straža za 1927, 590 do 594). *J. M-n.*

SUPILO FRANO, političar i publicista (30/11 1870, Cavcat — 23/9 1917, London). S. se veoma rano posvetio žurnalistici, radeći najprije u Dubrovniku. 1900 počeo je izdavati na Rijeci Novi List, koji je ubrzo postao jednim od najvažnijih organa u političkom životu Hrvatske. 1905 S. je, uz Trumbića, igrao glavnu ulogu kod sastava riječke rezolucije, koja je stavila hrvatsku politiku na nove osnove, i omogućila oboriti nepodnošljivi madžarski režim u Hrvatskoj. Kao poslanik na hrvatskom i ugarskom saboru S. je bio stup hrvatsko-srpske koalicije. Naročito se istakao za vrijeme borbe protiv željezničarske pragmatike u madžarskom parlamentu. Friedjungov proces (1909) odijelio ga je od hrvatsko-sprske koalicije, ali je S. nastavio svoj publicistički rad na Rijeci na širokoj nacionalističkoj bazi. U početku Svjetskoga Rata prebjegao je S. u Italiju, gdje se uskoro našao u društvu nekolicine jugoslovenskih emigranata s kojima je obrazovao Jugoslovenski odbor. Do svoje smrti u Londonu obavljao je S. različite važne misije i putovanja u stvari akcije Jugoslavenskoga odbora. S. je uspjelo, da je prvi otkrio tajne pregovore s Italijom, koji su kulminirali u londonskom paktu od 26/4 1915 i ozbiljno upozorio Sazonova na nepravde, učinjene ovim paktom Jugoslovenima. 1916 istupio je S. iz Jugoslovenskog odbora, jer se nije slagao s pogledima ruske vlade, ni s jugoslovenskim odborom na buduće uređenje Jugoslavije. Kad je prihvaćena krfska deklaracija (1917), S. je srdačno prihvatio ovo »granitno-historičko djelo i ideje vodilje sadašnjosti i budućnosti čitavog našeg naroda, ma kakav ga težak i trnast put još čekao«. Umro je u Londonu, gdje mu je tijelo spaljeno, a pepeo njegov prenesen je 1927, uz narodne počasti, u rodno mjesto Cavcat. *M. P-g.*

SURČIN, selo u Srijemu, u zemunskom srezu. Leži u ravnici (80 m), od Zemuna 14 km k zapadu-jugozapadu. Željeznička je stanica (S.—Dobanovci) na pruzi Batajnica—Boljevci—Savska obala. Ima 3.550 stanovnika u 720 domova, poglavarstvo općine, pravoslavnu parohiju, evangelično-augsburšku pastoriju, jednu višu i tri pučke škole, kotarsku šumariju petrovaradinske imovne općine, poštu, telegraf i telefon, ciglanu. — Kod S. je nađeno prehistoričkih predmeta bronzanog i željeznog doba. Isto tako i u bliskom Bečmenu i Jakovu. Kroz čitavi 14 i na početku 15 vijeka S. su držali Morovići. *J. M-n.*

SURDUK, selo u Srijemu, u srezu staropazovskom. Leži na Dunavu (112 m), od željezničke stanice Stare Pazove 17·5 km k sjeveroistoku. Ima 2.060 stanovnika u 386 domova, poglavarstvo općine, pravoslavnu parohiju, 3 osnovne škole (pošta Novi Slankamen). S. je rimski Rittium, s tragovima od kulta boga Mitre. S. se prvi put spominje 1451. *J. M-n.*

SURDULICA. V. u Dodatku.

SURDULIČKA PROMETNA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala je Surdulica. Kapital je 1,000.000. Fondovi 110.165, ulozi 1,262.000, mjenice 2,372.000, dužnici 304.434, dobit 59.788 dinara. Dividenda 4·5%. Predsjednik je Aleksa Pešić. *N. S.*

SURKA (KUKUVIJA) stekla je, prema narodnom vjerovanju, svoje suro perje na taj način, što je u početku bila gola i tražila je od svake ptice po jedno pero, i svaka joj ga je dala. Ta pera ona kasnije i nije vraćala, i zato izlazi samo noću, a preko dana ne smije u polje, jer bi sve ptice nagrnule na nju, da svaka uzme svoje pero. *P. B.*

SURUGDŽIJE. Dok su Turci vladali Srbijom, pa i u prvo vrijeme

obnovljene Srbije, nije bilo pošte. Tada su zvanična pisma i drugi državni dokumenti, koji su vlasti u zemlji jedna drugoj slale, nosili S. To su bili vjesnici-konjanici, od prilike ono, što su danas poštonoše, tamo gdje se pošta prenosi kolima ili konjanikom. S. su putovali menzulanskim konjima, i to samo do prve najbliže menzulane, pa su se vraćali natrag, a dalji su prenos vršile druge menzulane, svaka sa svojim S. Dok su menzulane držali menzuldžije i kiridži-baše kao zakupnici S. su bili u njihovoj službi; od njih su, pored plaće, dobivali još i po jedan groš od konja dnevno, a kad su menzulane organizirane kao državne ustanove, postali su državni služitelji. Na carigradskom drumu putovali su S. i s tatarima, vodeći konje, koji su nosili poštu. Kasnije, kad se pošta počela prenositi kolima, taj su posao vršili s čezama i bili su kočijaši kola, koja su prenosila amanetnu poštu i putnike. *D. D.*

SUSAK, otočić na Jadranskom moru, zapadno od otoka Lošinja, južno od Srakane Vele i Srakane Male. Leži na 44^0 30·8′ sjev. šir., 14^0 18·4′ ist. duž. Gr., i duguljastog je oblika. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, dugačak je 3·6 km, širok do 2·2 km, a površina mu je 4·1 km^2. S. se izdiže s podloge hipuritskog vapnenjaka, a sagrađen je poglavito od vezanog pijeska. Zato je dosta blagih oblika, zatvorene boje, i izdaleka izgleda dosta turobno. Zemljište S. diže se stepenasto, a na gornjem dijelu završava u zaravni, na kojoj je podignuto istoimeno naselje, sa župnom crkvom. Sa zaravni se izdiže brdo Garba, visoko 98 m. Nagibi na S. jako su strmi i nagi, dok su položita mjesta zasađena bujnom vinovom lozom. Otok je prilično razuđen, naročito pri sjeveroistočnoj obali.

Literatura: H. Hranilović i D. Hirtz, Zemljopisni i narodopisni opis kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, I. Lice naše domovine (1905). *P. V.*

SUSED-GRAD. V. Podsused.

SUSTJEPAN. V. Rijeka, 2.

SUŠAC, otok na pučini Jadrankog mora, oko 24 km zapadno od otoka Lastova, a 27 km jugoistočno od Visa. Leži na 42^0 46·2′ sjev. šir. i 16^0 30·9′ ist. duž. Gr. Pruža se od jugozapada prema sjeveroistoku i istoku-sjeveroistoku, od Rta Gradišća i Bijelog Rata do Rta Valje. S. je dugačak 5 km, širok 0·4—1·3 km a zauzima površinu od 4·6 km^2. Izdiže se iz dubokog mora do apsolutne visine od 243 m (Brdo Sušac), i ima dosta osoben oblik. S. je stjenovit otok, i samo je na sjeveru pod vegetacijom. Veći zalivi su: Luka Kalač i Luka Bobalonika. Na njemu nema ni jednog naselja, jedino jedna usamljena kapela i svjetionik. *P. V.*

SUŠAK, najzapadniji grad Hrvatske. Leži u sjeverozapadnom kraju primorsko-krajiške oblasti, na samoj granici s Italijom, koju ovdje čini Rječina (svojim starim koritom). S. je ujedno najsjeverniji grad našeg Primorja, važno stjecište kontinentsko-pomorske trgovine, naša najznatnija luka na gornjem Jadranu. Sa zaleđem ga vezuje željeznica S.—Zagreb, kojom na more teže sjeverni krajevi naše države, od Beograda do Ljubljane. Druga željeznička pruga, što preko talijanskog područja vodi na sjeverozapad u Trst — (s krakom Sv. Petar—Ljubljana—), nije za S. tako važna, jer i inače slabim prometom na njoj vlada sada talijanska Rijeka (Fiume). S. vezuju s Rijekom dva željeznička i jedan most za kola i pješake.

Pred tim mostom prostire se ekscentrički, u zapadnom kraju grada, glavni trg bana Jelačića, s uglednim palačama Hotel-Kontinentala i Prve Hrvatske Štedionice. Nasuprot mostu visoka su obla kamena vrata, i nad njima u izdupku kip Bogorodice s djetetom, odakle se kamenim stepenicama (412) uspinje na S. akropolu, Trsat. Lijevo od tih vrata počinje čuvena Lujzinska cesta (ovdje ulica Račkoga). Visoko nad njom i Rječinom podignut je željeznički most sa S. na riječku stranu. Prošavši ispod željezničkog vijadukta cesta se račva: donji krak vodi uz Rječinu do tvornice papira, a gornji, glavni krak ceste vijuga se nešto poviše, probija stijenu trsatskoga brijega Banska Vrata (s natpisom: Na uspomenu Jelačića bana MDCCCL), i vodi dalje u Grobništinu i Gorski Kotar. Kod Banskih Vrata dva su dimnjaka tvornice papira, i tu prestaju S. kuće. Od Jelačićeva trga razilaze se prema jugoistoku-istoku: Kačićevo šetalište, koje

pokraj Rječine vodi do gradskog kupališta i do sadašnjeg kolodvora, Strossmayerova ulica (početak ceste u Bakar), i nad njom palačama izgrađena Zvonimirova ulica, od koje se uz brijeg, između krasnih zgrada i vila, savija bulvar na Trsat. Na početku bulvara nalazila se, 1894 porušena crkvica Sv. Lovrijenca, jamačno najstarija zgrada na S., koju je 1478 sagradio Martin Frankapan, i, zajedno s Brajdicom, poklonio trsatskim Franjevcima. Na završetku prve serpentine je parkirana zaravan, na kojoj se diže trokatna zgrada realne gimnazije, s krasnim vidikom na S., Rijeku i cijeli Riječki Zaliv. Zvonimirova ulica silazi u Strossmayerovu ulicu, koja se produžuje do Piramide, gdje se od gornje ceste u Bakar cijepa donja cesta, Šetalište prijestolonasljednika Petra, u Martinšćicu.

S. je mlado naselje. Razvilo se neobično brzo. Na Brajdici, gdje je sada izgrađeno nekoliko gradskih ulica, bilo je još prije pola vijeka tek po koje stovarište drva, jedna kućica, i ništa više. Kako je zemljište bilo močvarno, Brajdicu je zapremao veliki žabljak. Prema moru na pješčanom žalu bilo je otvoreno besplatno kupalište, a u novom, poslije poplave 1852 izdubenom koritu Rječine, ljuljala se po koja barčica. Kako se, naročito pošto je 1873 sagrađena željeznica Rijeka—Zagreb, razvijao promet i trgovina na Rijeci, napredovao je, kao njeno predgrađe, i S., a tako se, vele, prozvao, što su Riječani tamo imali svoja sušila rublja. Madžari su gradili željeznicu radi Rijeke, ali je od toga imao, a i sada ima koristi i S. Naročito mnogo vrijedi, što se pred samim S. od glavne pruge odvaja kolosjek, koji kružnim tunelom od 1.800 m dužine, silazi na našu Brajdicu, pa tako S. željeznicom ne zavisi od otuđene Rijeke. Vještački izvedeni tunel jedini je svoje vrste u Evropi. Izišavši iz tunela, blizu mora, željeznički se kolosjek na S. kolodvoru razgranjuje u 20 kolosjeka, koji se opet koncentrički sastaju pred donjim mostom na Rječini. Kolosjek prelazi na Deltu, razgranjuje se, vodi do mrtvoga kanala Rječine, a preko njega pokretnim mostom na riječku (talijansku) teritoriju.

Veći se dio vode Rječine izliva u more novim koritom, a znatno manji pada ispod kapelice Sv. Ivana »preko mosta« u mrtvi kanal, čija lijeva obala s čitavom Deltom pripada našoj državi. Mrtvi je kanal 500 m dug, 43 m širok, 5 m dubok. U njega ulaze gotovo samo lađe jedrenjače. Veliki parobrodi pristaju pred kanalom, u luci kralja Aleksandra (prije Baross) samo uz unutarnju stranu lukobrana. Da prošire riječku luku, Madžari i Talijani su na različne načine gledali, da dobiju tu S. luku i Deltu, među utočnim rukavima Rječine. Rimskim paktom (27/1 1924) to je, od starine hrvatsko područje priznato našoj kraljevini. — Međa između kraljevine SHS i Italije ide do srednjeg mosta na Rječini kroz kapelicu Sv. Ivana sredinom mrtvoga kanala i luke kralja Aleksandra pred njim.

Na Brajdici, gdje sada pristaju parobrodi Jadranske Obalne Plovidbe uz drven pristan, gradi se kej od 200 m dužine s nekoliko pravokutno položenih gatova na nimalo zaštićenom žalu. Trošak za izgradnju S. (izvozne) i Martinšćice (manje uvozne) luke, po jednoj osnovi od 1921, iznosio bi 250,000.000 dinara. Po dužini već do sada izidane obale, pristana i gatova, S. ima naše najveće izgrađeno pristanište. Zidana obala u S. luci duga je 1.800 m. Od toga je za pristajanje lađa 1.500 m : 1.000 m za velike, a 500 m za male lađe. Dubina luke uz samu obalu iznosi 8 m, a po sredini oko 15 m, što je dovoljno, da mogu i vrlo velike lađe pristati uz sam kej. S. je luka isprekrštana sa mnogo željezničkih kolosjeka, tako da ima 4 mjesta, gdje se roba direktno pretovaruje iz vagona u lađu i obratno. Ima 12 električnih dizala. Svako diže 1·5 tone robe najedanput. U izvozu S. luke prvo mjesto zauzima drvo, a u uvozu vino, grožđe, kolonijalna roba, cement i kameni ugalj (iz Engleske). Po zastavi dolaze u prvom redu brodovi SHS, za njima talijanski, pa holandski i dr. Osobni promet naročito je živ ljeti, kada na S. dolaze domaći i stranci, osobito Česi i Nijemci, u naša kupališta na gornjem Jadranu. Od domaćih parobrodarskih društava najznatnija su: »Jadranska Plovidba« D. D., čiji parobrodi podržavaju vezu sa svim našim lukama, pa s Albanijom i Grčkom; »Oceania«, čiji parobrodi vrše mjesečnu trgovačku prugu Jadransko more—Marseille—Španija—Maroko—Kanarski Otoci i 15-dnevnu trgovačku prugu za Egejsko more;

»Prekomorska Plovidba« D. D., Agencija »Vesna« i dr. Države, koje su jače zainteresirane našim eksportom drva (Francuska, Holandija, Njemačka, Italija, Španjolska), imaju u S. svoje konzularne agencije. Pitanje, da li bi S. luku trebalo proglasiti slobodnom zonom i u kolikom opsegu, tek je pokrenuto. Prednost najpovoljnije veze, što je od svih naših luka ima S. sa svojim zaleđem, donekle je paralizirana zonskom lučkom tarifom.

Domaća trgovina S. nije znatna, jer, i pokraj carinskih poteškoća, Rijeka još uvijek privlači naš svijet. Na S. ima nekoliko novčanih zavoda: Banka za Pomorstvo, filijale Prve Hrvatske Štedionice, Jugoslavenske Eskomptne i Hipotekarne Banke, Jugoslavenske Banke, Hrvatske Sveopće Kreditne Banke, Poljodjelske Banke, sve u Zagrebu, i Banke Slavije u Beogradu. Velika trgovačka i industrijska društva imaju u S. svoja zastupstva. Zagrebačka Trgovačka i Obrtnička Komora ima na S. svoj pomorski ured. — Na S. prilično se razvila industrija. Znatnija su tvornička poduzeća: Tvornica papira Smith & Meynier (osnovana 1827), pala je poslije Svjetskog Rata pod sekvestar, koji je dignut u septembru 1921, a rukovanje je predano D. D. Industrija Papira »Jela« u Zagrebu, (koje je međutim prekupilo sve dionice ranijeg poduzeća), zatim »Plumbum«, Tvornica za topljenje olova i kemičku industriju (podignuta je nad ulazom u luku Martinšćicu i s njom vezana vlastitom žičanom, 150 m dugom željeznicom; može da se bavi topljenjem rudača uopće, pogon 950 HP dobiva od vlastite električne centrale), Jugoslovenska Brodogradilišta D. D. (osnovano je 1922, s temeljnim dioničkim kapitalom od 5,000.000 Din, koji je kasnije povišen na 7 000 000 Din; ima brodogradilište u Kraljevici za lađe do 800 tona zapremine, a u Žurkovu kod Martinšćice za male lađe do 150 tona). Manje popravke lađa opravlja i radionica Lazarus na Karađorđevom pristaništu. U S. su: Bakarčić i Šimunić, Tvornica koža, Jadranska Industrija Pluga, »Miris«, Tvornica Sapuna i Svijeća, više tvornica alkoholnih pića, S. Turina, Mlin na Valjke, Tvornica Tjestenina, Tvornica Leda gradske općine, klaonica, »Mekton« D. D. za Ribarenje i Iskorištenje Riba, znatna industrija drva, Tvornica Metala i Kefa, Tvornica Turpija i dr. S. ima vodovod i električno osvjetljenje. — Turizmu i prometu stranaca služe: »Putnik«, Savez Kupališta i Ljetovališta na Gornjem Jadranu, Planinarsko Društvo »Velebit«. U S. je zatim: Pjevačko Društvo »Jeka s Jadrana«, Plivački Sportski Klub »Viktoria«, Sokol. S. je morsko kupalište i zimsko klimatsko mjesto. Ima novo gradsko kupalište i kupališta uz hotele »Jadran«, Park Hotel »Pećine« i Pension Reš, putem u Martinšćicu, gdje je »Jadranska Straža« uredila oporavilište za mladež, i kupalište u Žurkovu. Sanitetske su ustanove: Bolnica i moderno uređeni Narodni Dom Zdravlja (otvoren 1926).

Politički je značaj dobio S. 1878, kada je tamo počela izlaziti Sloboda, list za politiku i narodne interese, u kome je Ante Starčević izlagao ideje stranke prava. Oko »Staroga« bila se okupila tada čitava plejada vrlih narodnih boraca i pisaca (Barčić, Kumičić, Harambašić i dr.), koji su sarađivali u Slobodi i u sjajno opremljenoj Hrvatskoj Vili (beletristički list od 1882). Dok je politika A. Starčevića bila ekskluzivno hrvatska, zbog čega je on kasnije izgubio neke ranije pristaše (Barčića, Potočnjaka), stala je napredovati politika, osnovana na široj narodnoj bazi, koju je u Hrvatskom primorju propagirao naročito F. Supilo u svom Narodnom Listu, i koja je dovela do pobjede hrvatsko-srpske koalicije na izborima 1906 (Sušačani na biralištu u Bakru za E. Barčića).

Poslije Svjetskoga Rata S. je 20/11 1918 do 3/3 1924 bio okupiran od interaliiranih (većim dijelom talijanskih) trupa.

S. je isprva bio selo trsatske općine, a 1877 postao je sjedištem te općine. 25/11 1919 proglašen je gradom, čijoj su općini, osim samog S., pripale porezne općine: Trsat, Podvežica, Draga, Kostrena Sv. Lucija i Kostrena Sv. Barbara, u svemu 20 km² sa 16.057 stanovnika (92% Hrvata, Srba i Slovenaca), gotovo samih rimokatolika, u 1.405 kuća. U crkvenom pogledu S. spada pod župu Sv. Jurja na Trsatu, gdje ima, uz zavjetnu crkvu Bogorodice Djeve Marije, samostan Franjevaca. Na S. je samostan časnih sestara Sv. Križa. Župske su crkve u

Drazi (Orlići), u Kostreni Sv. Luciji i u Kostreni Sv. Barbari.

Upravu gradske općine S. vodi gradsko poglavarstvo, s načelnikom na čelu, i gradsko vijeće od 24 lica. Državna su nadleštva: Sresko poglavarstvo, sudbeni stol, kotarski sud, direkcija šuma, carinarnica, baždarnica, porezni ured, sreska kopnena i pomorska financijska kontrola, monopolno stovarište soli, I. obalna komanda, lučka kapetanija, vojna komanda mjesta, komanda 37 pješadijskog puka, žandarmerijska komanda, kr. pogranično redarstvo, pošta, telegraf i telefon. Više staleških udruženja (industrijalaca, obrtnika, trgovaca, brodovlasnika, pomoraca), Inspekcija rada, Radnička komora, Ured za osiguranje radnika.

S. je kulturno središte za cijelo naše sjeverno primorje. Sušačka gimnazija, nasljednica i baštinica tradicija hrvatske (ranije isusovačke latinske) gimnazije na Rijeci, proslavila je 6/5 1928 tristotu obljetnicu svoga kulturnog rada. Tom je prilikom odlikovana ordenom Karađorđeve Zvijezde. Hrvatsku gimnaziju maknuo je s Rijeke po želji Madžara ban Khuen-Héderváry. Ona je premještena 1/4 1896 na S. u novosagrađenu palaču, gdje je 1910 pod svoj krov primila novoosnovanu S. trgovačku akademiju i žensku realnu gimnaziju, a 1913 također realku, s kojom se spojila u realnu gimnaziju, te sada broji 588 učenika. Osim toga ima na S. viša djevojačka škola, šegrtska škola i više osnovnih škola, Primorski štamparski zavod.

L i t e r a t u r a: Pomorska luka Sušak (1921); S. Sirišćević, Naše morske luke (1927); M. Škarica, Niz našu obalu (Jadranska Straža, II., 180); M., Sušak (Vijenac, 1888, 346—348); V. Dobrić, Sušak (Jadranska Straža, III., 62—64); I. Petrović, Sušak i okolina pod talijanskom okupacijom (Obzor, 1927); A. Rački, Iz prošlosti sušačke gimnazije (1928). *J. Modestin.*

SUŠICA. 1. Rječica u Srbiji, lijevi pritok Veternice. Izvire na istočnoj strani povijarca planine Oruglice, ispod Popovskog Rida (524 m) i Bratanovca (576 m). S izvorišta teče prema sjeveru-sjeveruistoku, a dalje k sjeveroistoku, dosta vijugavim tokom. Ušće S. u Veternicu je između sela Gornje Jaine i Kovanluka, 1·3 km istočno-sjeveroistočno od brijega Sušice (315 m), oko 4 km južno od Ljeskovca. Dužina S. toka je 20·9 km, a površina porječja 39·8 km². Većih pritoka nema.

2. Rječica u Srbiji, desni pritok Đetinje. Izvire na istočnoj strani Zlatibora, s Velikog Visa (1.175 m) i Leske Gore. Ima dosta razgranatu izvorišnu čelenku. S izvorišta teče na jugoistok, pa na istok, vijugajući i čineći nekoliko manjih okuka. Od ušća Grabovice, a sjeverno od brda Cerića (765 m), skreće pod laktom, probija se kroz stjenovitu klisuru između Rajeva Gaja (839 m) i Cerova (930 m) i dalje teče k sjeveru. Na cijelom toku protiče kroz duboku i mjestimice strmu dolinu. Ušće S. u Đetinju je između sela Kačera i Stapara, oko 7 km zapadno od Užica. Veći su pritoci: s desne strane Surdup i Grabovica, a s lijeve Čalovac. Dužina S. toka je 21·6 km, a površina porječja 161·8 km².

3. Rječica u Sloveniji, lijevi pritok Kupe. Izvire na jugoistočnoj strani Žumberačke Gore, ispod Svetog Gere (1.181 m) i teče poglavito k jugu, čineći oveću okuku. Od Bojane Vasi počinje teći na jug-jugozapad, a nedaleko od ušća skrene pod pravim kutom i upravlja tok k istoku-jugoistoku. U Kupu utiče oko 0·5 km južno-jugoistočno i nizvodno od Križevske Vasi, preko puta sela Broda, a 2 km južno od Metlike. S. nema većih pritoka. Dužina njenog toka je 17·8 km, a površina porječja 100·8 km². *P. V.*

4. V. Zeta, 2.

SUŠNIK FRANJO. V. Jambrešić Andrija.

SUTINSKO, SUTINSKE TOPLICE, toplice u Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti, u zlatarskom srezu, u mihovljanskoj općini; u Zagorju, od Zlatara 4 km (pravac) k jugu-jugozapadu, od stanice S. T., na zagorskoj željeznici 10 minuta daleko. Kupalište se nalazi u S. tjesnacu, između gore Strugače i Komorskih brežuljaka, kojim teče S. potok u Krapinu. Ima samo jedno jako vrelo, u samoj kupališnoj zgradi. 34°—37° C topla voda spada u indiferentne terme s karakterom slabo zemljano-alkalne vode. Upotrebljava se za kupanje i kao piće. Liječi: reumatizam, neurasteniju, neuralgiju, histeriju, katar pluća, želuca, crijeva i mjehura, ane-

miju i malaksalost, a naročito ženske bolesti.

Posjed S. spominje se u 16 vijeku, a grad (castellum) 1654, ali kao već razoren.

Literatura: Gorjanović, Strugača i njen zapadni nastavak (Rad, 131, 30—40); Vouk, Biološka istraživanja termalnih voda u Hrvatskom Zagorju (Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije. Izdaje Jugoslavenska Akademija, 8). *J. M-n.*

SUTIVAN (u narodu se čuje i Stivan), Sveti Ivan (talijanski San Giovanni), gradić u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, u bračkom srezu, na otoku Braču, u njegovu sjeverozapadnom kraju, Splitu najbliže bračko naselje (14 km). U ispravama pred imenom dolazi gotovo uvijek naziv kastel, valjda po mletačkoj tvrđavi, koja i danas postoji u luci. — S. leži u dragi i po obroncima manjih brežuljaka. Luka je mala, a zaštićena je sa dva lukobrana. U parobrodskoj je vezi sa Splitom. Ima 1.116 stanovnika u 392 doma, poglavarstvo općine (1.619 stanovnika), rimokatoličku župu, osnovnu školu, carinarnicu s lučkom službom, poštu i telegraf. Općini S. pripada i selo Donji Humac sa 503 stanovnika. Ima stariju župu, od koje se S. 1579 odcijepio i dobio svoju župu. *J. M-n.*

SUTJESKA. 1. Rijeka u Bosni, lijevi pritok Drine. Izvire na granici s Crnom Gorom, između Lebršnika i Volujaka, iz nekoliko vrela oko Kremena Ždrijela (1.861 m), Kuka (1.817 m) i kota 1.973 m i 1.922 m. S izvorišta teče k sjeverozapadu i sjeveru, a od ušća potoka Jabučice upravlja tok na sjeveroistok, probijajući se kroz klisuru između Tovarnice i Volujaka, t. zv. Prosječnice Vrata. Niže Tjentišta počinje teći prema sjeveru, prilično vijugavim tokom, od ušća Bukovika prema istoku-jugoistoku, a od sela Čureva na istok i sjeveroistok. Ušće S. u Drinu je nešto nizvodno od sela Bastasa, na visini od 437 m, 4·5 km sjeveroistočno od stava Pive i Tare. Dužina S. toka je 34·6 km, a površina porječja 322·3 km². Većih pritoka nema.

2. Rječica u Južnoj Srbiji, desna sastavnica Ustibarske Rijeke. Izvire na sjevernoj strani visoravni Čemerna, oko 9 km sjeverno od Pljevalja. Izvorišna čelenka S. dosta je razgranata, a s izvorišta poglavito teče prema sjeveru, probijajući se spočetka kroz sutjesku između visoravni Proića (1.224 m) i Ožlja (1.216 m), a i dalje teče kroz duboko usječenu dolinu. Sutok S. s Poblaćnicom, lijevom sastavnicom Ustibarske Rijeke, u blizini je naselja Međuriječja, na visini od 398 m. Na svome toku nema većih pritoka. Dužina S. toka je 19·8 km, a površina porječja 241·4 km².

3. Rječica u Bosni, lijevi pritok Radohinje. Izvire na sjeverozapadnoj strani Vučevice Planine. S. izvorišta teče na sjeverozapad, pa na sjever, a zatim poglavito na sjeveroistok. Protiče kroz stjenovitu i duboko užlijebljenu dolinu, a u Radohinju utiče oko 0·5 km južno i uzvodno od njenog ušća u Lim. Na svom toku S. tjera desetak mlinova. Većih pritoka nema. Dužina S. toka je 14·2 km, a površina porječja je 38·8 km². *P. V.*

4. V. Sateska.

SUTLA, rijeka na granici Hrvatske i Slovenije, lijevi pritok Save. Izvire na južnoj strani Maceljske Gore, ispod Prevoja (715 m), s izvorišta teče na jug. Poslije kratkog toka čini veliku okuku, i upravlja tok na zapad, stalno vijugajući, a kod Sv. Križa i Vučje Gorice skreće pod pravim kutom, i dalje pretežno teče na jug. Između Podčeterteka i Sedlarjeva dolina S. jako se proširuje, a od posljednjeg mjesta rijeka počinje teći prema jugoistoku, probijajući se dvaput kroz kratke klisure. Od Klanjca S. teče u pravcu juga, dolina joj se sve više proširuje, što je bliža ušću, a u Savu utiče 3·5 km istočno-sjeveroistočno od sela Bregane, odnosno 6 km sjeverno-sjeveroistočno od Samobora. Blizu ušća, u dolini Save, S. ima jako podivljao tok. Uz dolinu S. podignuto je nekoliko većih naselja: Rogatac, Podčetertek, Polje, Brežje, Klanjec, Kraljevec. Glavniji pritoci S. su: Mostica, Bistrica i Bizel s desne strane, a s lijeve su svi pritoci neznatni. Dužina S. toka je 92·4 km, a površina porječja 581·6 km². Slovenci S. zovu Sotla. *P. V.*

SUTOMIŠĆINA. V. Ugljan.

SUTOMORE, varošica s lukom u zetskoj oblasti, u barskom srezu, na Jadranskom moru 42° 8′. S. ima 94

stanovnika u 29 domova, poglavarstvo spičanske općine (1.238 stanovnika), carinarnicu, pučku školu, poštu i telegraf. Morsko je kupalište i klimatsko mjesto. U parobrodskoj je vezi s Dubrovnikom, Kotorom i Ulcinjem. Na sjeveru od S. na glavici stoji tvrđava Nehaj, s crkvom Sv. Dimitrija iz doba Nemanjića. Na zapadu, kod Crnoga Rrta, je Boškovićeva kula, koja je 1750 služila evropskoj stupanjskoj izmjeri. Na jugu, na Rcu (Rotac, Rtac), nalaze se razvaline manastira Sv. Bogorodice Rtačke (S. Maria de Rotez), koji su pomagali i srpski vladaoci, osobito kralj Milutin i njegova majka Jelena. Kraj S. poznat je pod imenom Spič. Tu se izliva u more rječica Željeznica, koja je 1878—1918 činila granicu između Austro-Ugarske i Crne Gore.

U okolici S. ima nešto manganove rudače, kod Mišića, i rumenice (žive), kod Peroča.

L i t e r a t u r a: P. Šerović, Boka Kotorska (Jadranska Straža, 1925, 124); F. Tućan, Naše narodno blago (1919, 93, 162). *J. M-n.*

SUTORINA, cijepac hercegovačke (negda turske) zemlje, kojim se po požarevačkom miru (1718) dubrovačka republika bila odijelila na jugu, u Boci, od mletačke Albanije, kao što se na sjeveru, kod Kleka, blizu ušća Neretve, odijelila od mletačke Dalmacije, jer je radije imala za susjeda Tursku nego Veneciju. Obično se kaže Dolina S. Ona je 7 km duga, 1½ do 3 km široka. Dosta je rodna. Rodi: kukuruz, vinova loza, maslina. Njome teče potok S., po kome je i ime dobila. Ta se voda izlijeva u zaton Tople, zapadno od Herceg-Novoga. Sa sobom donosi mulj i pijesak, koji se kod ušća talože u prudove. U dolini se nalaze neka slana vrela, a kod ušća leži starinska Hasan-begova gradina. Dolinom ide cesta i željeznica iz Dubrovnika kroz Konavle u Boku. Od glavne ceste odvaja se krak, koji pravcem jugoistočnim udara još 5 km daleko do rta Kobile, gdje se približuje poluotoku Luštici na 1½ km. *J. M-n.*

SUTORMAN, presjedlina u Crnoj Gori, između Rumije i Sozine Planine, odnosno Vršute, 8 km sjeverno od Bara (na Jadranskom moru). S. je visok 844 m. Zapadno od njega diže se stjenovita Vršuta (1.183 m), a istočno Kosa (1.160 m), vrh na oštrom grebenu planine Rumije. Preko S. prolazi cesta i željeznička pruga Vir-Pazar—Bar, koji vezuju unutrašnjost Crne Gore i Skadarsko Blato s Jadranskim morem. *P. V.*

SUTVID (SVETI VID), najviše brdo (778 m) na otoku Braču, nasred južnoga primorja. *J. M-n.*

SVAČ, varoš južno od Bara. U srednjem vijeku bilo je u S. sjedište biskupa. Danas su ostale samo veličanstvene ruševine S., u jednom potpuno pustom i nenaseljenom predjelu. Tu se u ruševinama nalazi i vrlo veliki broj crkava, od kojih se po svojim dimenzijama naročito izdvajaju dvije, 22 m dugačke i oko 7·50 m široke. Crkve se odlikuju svojom osnovom, koja ima oblik dugačkog pravokutnika s apsidom, prostranom i spolja i iznutra. Unutrašnji prostor ne pokazuje nikakvo raščlanjenje, a kod jedne od njih nalazi se zvonik iznad oltarske apside. U timpanonu ulaznog portala jedne od ovih crkava, koji podsjeća na crkvu kraljice Jelene u Gracu, sačuvani su fragmenti slike Bogorodice s malim Isusom, što pokazuje, da je crkva bila posvećena Bogorodici. Na žalost, barbarski su i namjerno uništeni svi natpisi, kojih je bilo na glavnoj fasadi. Od njih se sačuvalo samo po koje latinsko slovo. Crkve su bile katoličke. Mjesto, na kome je bio S., sada se zove Šas.

Grad je već u 15 vijeku počeo pustjeti i uticajem političkih prilika brzo je potpuno opustio. Već 1406 molio je biskup iz S. Mletke, da se utvrdi i zidovima opaše njegovo mjesto, kao što je to bilo ranije. *V. P-ć.*

SVEPRAVOSLAVNI KONGRES, sazvan od carigradskog patrijarha Meletija IV., održan je u Carigradu 3/5—5/6 1923 i raspravljao je ove predmete: O dobu za rukopoloženje đakona, sveštenika i episkopa, o duhovnoj i tjelesnoj sposobnosti crkvenih pastira, o šišanju kose, o kroju odijela, o bračnim smetnjama, o razvodu braka, o kalendaru, o postovima, o dozvoljenosti braka sveštenicima i đakonima poslije rukopoloženja, o zauzimanju stanovištva povodom svrgnuća ruskoga patrijarha Tihona. U radu S. K. učestvovale su sve pravoslavne autokefalne crkve po svojim delegatima, a one, koje nisu

poslale svoje zastupnike, mahom su izjavile pristanak na rješenja S. K. Delegaciju srpske pravoslavne crkve sačinjavali su: mitropolit crnogorsko-primorski Dr. Gavrilo Dožić i Dr. Milutin Milanković, profesor univerziteta u Beogradu. Zaključci S. K. ostali su do danas mahom neizvedeni, jer su naišli na protivljenja u crkvama. *R. G.*

SVESLOVENSKA KNJIŽARA u Beogradu osnovana je 1910, a obnovljena 1919. Vlasnici su: M. J. Stefanović i drug (N. Živković). Za vrijeme rata i okupacije Beograda knjižara je uništena, a neprijateljske vlasti su osudile osnivača Stefanovića na smrt, i jedva se uspjelo, da se smrtna presuda ne izvrši. S. K. je izdavala srpske i ruske knjige i srednjoškolske udžbenike. Ukupan broj izdanja je 149. S. K. ima veliko stovarište, poglavito srpsko-hrvatskih i ruskih knjiga. *U. Dž.*

SVETA ANA. 1. Crkva u Kutima (Boka Kotorska), kod koje su sahranjeni junaci, izginuli 1687 na Kamenome. — 2. Manastir u Slavoniji. Spominje se u 18 vijeku. Ukinut je 1775 i sjedinjen s Pakrom. — 3. Crkva u S. Širdži (na Bojani). Sada je u ruševinama. Vjerojatno je sazidana 1265 (zadužbina kraljice Jelene?). — 4. Skit manastira Sv. Pavla u Svetoj Gori. *V. P-ć.*

SVETA BOGORODICA TROJERUČICA u Skoplju, zadužbina je srpskog kralja Milutina (1282—1321). Srušena je još u prvim decenijama turske vladavine, poglavito radi zidanja turskih građevina, u prvom redu džamija. Postoji predanje, da je na temeljima S. B. T. Jaja-paša, veliki turski vojskovođa, osvajač Smedereva, podigao svoju poznatu Jaja-pašinu džamiju.

L i t e r a t u r a: Vlad. R. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji; P. S. Jovanović, Znamenitosti u Skoplju. *M. M.*

SVETA CECILIJA, smotra za propromicanje crkvene glazbe. Pokrenuta je u Zagrebu 1907. S njezinim izlaženjem koincidira pokret za što ljepšim i boljim pjevanjem u katoličkim crkvama. Uz stručne članke unose se u S. C. i prilozi crkvenih kompozicija. Urednici su bili Milan Zjalić i Mirko Novak, a od 1915 je Janko Barlè, koji je podigao list na primjernu visinu. Urednik muzičkog priloga je muzičar Franjo Dugan. List izlazi u sveskama, sada dvomjesečno jednom. Do sada je izašlo dvadeset godišnjaka. *V. N.*

SVETA GORA. V. Sveta Planina, 1.

SVETA GORA (ATONSKA), pored Kasandre na zapadu, i Longosa u sredini, treći i najistočniji kopneni jezik, koji se iz makedonskog poluotoka Halkidike pruža u Egejsko More. Dužina mu je skoro 50 km, a širina mu se mijenja do 10 km. U staro se doba zvao Athos, kao i gorostasna, skoro 2.000 m visoka, na vrhu gola, jednom crkvicom okrunjena Atonska kupa, koja se tamo diže na krajnjem jugu, i vidi se iz daleka, naročito s mora.Ređe je bilo drugo ime Ate (morski brijeg, obala). Svoje sadašnje ime dobila je S. G. u srednjem vijeku po tome, što je krševita, i što je još od 10 vijeka postala jednim od velikih središta pravoslavnog monaštva. Od Halkidike je ona odvojena uzanom prevlakom, koja se baš i zove Prevlaka. Kroz Prevlaku je stari perzijski kralj Kserkse pred svoj veliki pohod protiv Grka (483 prije Kr.) prokopao široki kanal, kroz koji je proveo svoju flotu, bojeći se, da mu je na pučini ne polupaju bure, tako česte u onim vodama. U unutrašnjosti S. G., uz mnogobrojne kuke i brda, koja su sva mnogo niža od Atonskog Vrha, miješaju se provalije i klisure, ali i pitomije doline. Vode ima dosta, u planinskim potocima i izvorima. Najveći dio površine je obrastao zelenilom, bukovim, kestenovim čempresovim i dr. šumama, džbunjem, a i maslinjacima, vinogradima i voćnjacima tamošnjih manastira. U primorju se smjenjuju grdne gole stijene, koje zapljuskuju morski valovi, i šljunkovita ili pjeskovita obala u zalivčićima. Klima je tamo sredozemna, sa žarkim i suhim ljetima, s dosadno vjetrovitim jesenima. Zimi biva tamo i snijega, osim u primorju. Najprijatnije je proljetnje vrijeme.

Prvi poznati stanovnici S. G. bili su Tračani, a zatim, već na nekoliko vijekova prije Krista, spominju se grčki naseljenici u pojedinim tamošnjim gradićima. Kad je grčku i makedonsku vlast tamo zamjenila rimska, i kad je nastalo kršćansko

doba, S. G. se i sama pokrstila. Po kasnijem mjesnom predanju, tamo je došla sama Bogorodica, proglasivši S. G. za svoju zemlju. Ogromni Zeusov kip i drugi mnogobrojni idoli, kojima se tamošnje stanovništvo dotle klanjalo, srušili su se tobož tada sami od sebe, a ponikle su prve kršćanske bogomolje. Predanje pripisuje već prvim kršćanskim rimskim carevima građenje zadužbina na S. G.: Konstatinu Velikom osnivanje Protatske crkve u Kareji, Konstatinovu sinu Konstantu osnivanje manastira Kastamonita, caru Teodoziju I. (— 395) zidanje manastira Vatopeda, njegovoj kćeri Pulheriji postanak manastira Ksiropotama i Esfigmena. Sve su to, dabogme, legende.

Od 5 pa do 7 vijeka, za vrijeme burnih hunskih, gotskih, slovenskih i drugih barbarskih provala na Balkan, S. G. je nečujno zapustjela. Posljednji spomeni o njenim starim grčkim gradićima su iz 5 vijeka. Zatim se ne zna ništa o tome kraju sve do 9 vijeka, kada najedanput iskrsava pravoslavna monaška S. G., mjesto ranije građanske.

Historija monaške S. G. dijeli se, prema promjenama u sastavu te monaške cjeline i u njenom manastirskom i općinskom uređenju, na tri periode: 1. Od početka pa do druge polovine 10 vijeka. 2. Od tada pa do kraja 14 vijeka, i 3. Od tada pa do danas.

Kroz cijelu prvu periodu, S. G. je bila pod grčko-bizantinskim carstvom. Kad je počela ta perioda, t. j. monaški život na S. G., ne zna se tačno. Po jednom mišljenju, to bi bilo još u drugoj polovini 7 vijeka. No za monaška naselja S. G. iz toga vremena ne znaju ni predanja ni historijski spomenici. Po svoj prilici, prvi su se monasi nastanili na S. G. u 8 i u početku 9 vijeka, t. j. u doba bizantinskih careva ikonoboraca. Ti su carevi gonili bizantinske monahe i zatvarali im manastire, jer su se za ikone najviše zauzimali monaški krugovi. Od te hajke, monasi su bježali u daleke ili puste kutove bizantinskog carstva, pa valjada i na S. G. U prvoj polovini 9 vijeka morala je na S. G. već postojati dosta jaka monaška naseobina, s kojom je počela računati i zvanična bizantinska crkva. Za to su carigradskom saboru za ukidanje ikonoborstva prisustvovali i predstavnici S. G. monaštva.

Zbog arapskih gusarskih napada, od kojih je u ovoj periodi užasno patilo bizantinsko sredozemno primorje, pa i S. G., na njoj su, bar u početku ove periode, živjeli po svoj prilici samo osamljeni monasi, po zabačenim ćelijama, pećinama i drugim pustim mjestima. Prvi takav pustinjak, koji se tada spominje, i to samo u predanju, bio je Sv. Petar Atonski (svetkuje se 12/6), najprije vojvoda bizantinskog cara ikonoborca Teofila (829—842), a poslije bjegunac od careve nemilosti zbog neke izgubljene bitke. No odmah zatim navode se, u predanjima ili u spomenicima, i prvi poznati ktitori (osnivači) S. G. manastira, kao i prvi poznati tamošnji manastiri na pr. manastir Jovana Kolova (Krnje), ne doduše na samoj S. G., nego nedaleko od Prevlake kod grada Jerisa, pa Vasilijev manastir, t. j. Vasilija, učenika i životopisca solunskog mitropolita Jeftimija, možda sadašnji Hilandarov poluporušeni manastir, istog imena, malo dalje od Hilandara, na obali morskoj, pa Klimentov manastir, nekog nepoznatog Klimenta i t. d. S. pogledom na opasnost od arapskih, naročito kretskih gusara, to su bili samo maleni manastiri od po nekoliko monaha, a ne bogate i mnogoljudne lavre. U ovoj periodi, na S. G. su se nastanjivali, i kao osamljeni i kao manastirski monasi, samo Grci. Jer bizantinsko pravoslavlje je tada tek počelo prodirati među slovenska i druga plemena u bližem i daljem susjedstvu S. G. Još od ovih vremena, kao i danas, ženska lica nisu mogla pristupiti na S. G., a kamo li živjeti tamo i graditi ženske manastire.

U ovoj prvoj periodi, pa poslije i u drugoj, na S. G. je postojalo samo opštežiteljno manastirsko uređenje, sa zajedničkom isposničkom trpezom za sve kaluđere u manastiru, i uopće sa zajedničkim izdržavanjem iz manastirskih sredstava. Oblik manastirske uprave bio je u objema tim periodama samo monarhičan, t. j. sa po jednim, gotovo diktatorskim, igumanom na čelu svakoga manastira. Uz igumana je postojao i savjet manastirskih staraca, koji je igumanu pomagao u poslovima. Opću upravu cijele S. G. monaške

zajednice činio je, još od ovoga doba, jedan starješina, koji se, kao i u nekim drugim monaškim zajednicama na grčkom istoku, nazivao prota, a koji je u ovoj prvoj periodi imao gotovo isto tako neograničenu vlast u općinskim kao igumani u manastirskim poslovima. Prota je najprije stolovao neznano gdje, a od prilike od kraja 9 vijeka u Mesi (Sredini). To je Kareja (Orahovica u starim srpskim spomencima, t. j. Ljeskovac). Tu se, na istom mjestu gdje i danas, nalazila protina ćelija i općinska crkva, tako zvani Protat, kome su pripadale i mnoge druge karejske ćelije. Prota je još od početka, pa dok god je postojao na S. G., bio biran na cio život. U ovoj prvoj periodi, pa donekle i u drugoj, birao ga je valjda sabor S. G. otaca, a poslije bizantinski car između nekoliko kandidata, koje bi rečeni sabor iz svoje sredine uputio u Carigrad. Prota je neposredno zapovijedao nad mnogobrojnim ćelijama Protata u Kareji, koje su, zajedno s protatom, činile t. zv. protinu Karejsku Lavru. Osim toga, prota je u ovoj periodi raspolagao i svim S. G. mjestima bez gospodara, pa i svim tamošnjim zapustjelim manastirićima. Ujedno je on bio i nadvornik nad upravom i nad monaškim životom u svim manastirićima. Osim prote, za opće poslove S. G. sastajao se u protatu, s vremena na vrijeme, sabor tamošnjih staraca (svih manastirskih igumana i drugih viđenih isposnika). No i tu je prota, koga su saborske sjednice pratili njegovi mnogobrojni karejski ćelijaši, imao u ovoj periodi presudan uticaj.

Krajem 9 vijeka (malo prije 881), S. G. je bila toliko skroz monaška zemlja, da ju je bizantinski car Vasilije I. Makedonac i zvanično poklonio njenim monasima, ukinuvši na njoj svaku drugu vlast, i uzevši je pod neposrednu carsku zaštitu. On joj je, dakle, dao samoupravu, koju su poslije potvrdivali i njegovi nasljednici, i koja traje sve do danas.

I u drugoj periodi S. G. se još za dugo nalazila pod grčko-bizantinskom vlašću. Zatim je (1204) potpala pod katoličku križarsku solunsku kraljevinu, koju su stvorili vitezi četvrtog križarskom rata, od kako su zajedno s Mlečićima osvojili i podijelili bizantsko carstvo. Od solunskih križara preoteli su S. G. opet Grci, i to prvo epirski, kad su srušili i zauzeli križarsku solunsku kraljevinu (1223), a zatim nikejski Grci, kad su od epirskih Grka oteli Solun (1242). Kada je, vlaskom nikejskih Grka u križarsko-mletački Carigrad (1261), obnovljeno staro bizantinsko carstvo na Bosporu, i S. G. je prešla u sastav uspostavljenog bizantinskog carstva. Od obnovljenog bizantinskog carstva uzeli su S. G. Srbi pod kraljem Dušanom (1345/46). Srpska je vlast tamo trajala sve do pogibije Dušanovog despota Uglješe u maričkoj bitki (1371). Poslije su na S. G. opet zagospodarili Bizantinci, imajući da je brane od Turaka Osmanlija.

Najvažnije je prvo doba ove periode, t. j. do prijelaza S. G. iz bizantinske pod križarsku vlast (do 1204). Monaštvo je tada tamo dostiglo vrhunac svoga napredovanja: S. G. je postala ne samo grčki nego i općepravoslavni Jerusolim. Ovoliki nagli polet bio je prije svega omogućen tadašnjim sjajnim obnovama bizantinske moći na suhu i na moru, a ujedno i raširenjem bizantinskog pravoslavlja kod mnogih okolnih plemena, naročito kod balkanskih Slovena i kod Rusa. Monasi i manastiri umnožili su se tada na S. G. više nego ikada. Tamo su dolazili, radi ispaštanja ili radi podizanja manastira, najviđeniji ljudi, čak i od vladalačkog roda. Pored sve većeg broja omanjih manastirića, sagrađene su tada i prostrane, mnogoljudne, bogate i čuvene lavre, koje su, kao zadužbine velemožnih isposnika, dobivale velika imanja i darove od vladalaca. Znameniti ktitori tih lavri izradili su im oslobođenje od svake protine vlasti, samoupravu i neposrednu zavisnost od bizantinskih samodržaca, vrhovnih zaštitnika S. G. To su, pored manastirića i protinih karejskih ćelija, t. zv. carski manastiri ili carske lavre. U vezi s njihovim postankom i s borbom, koju su njihovi igumani poveli s protom oko prvenstva i prevlasti u manastirskom savezu S. G., ograničena je u ovo doba i protina moć. Ujedno su riješena i pitanja o raznim novim potrebama, kao i o novim iskušenjima, poniklim u tadašnjoj mnogoljudnoj i složenijoj sredini S. G. Sve je to učinjeno pomoću dva carska i jednog patrijaraškog ustava S. G., koji su doneseni

po prijedlogu sabora otaca S. G., a poslije carskih i patrijaršijskih posredovanja i izviđaja u rečenim zadjevicama S. G. Prvi od tih ustava, t. zv. tragos (jarac, t. j. pisan na jarećoj koži) dao je S. G. bizantinski car Jovan Cimishija (972), a ostala su dva od cara Konstantina Monomaha (1046) i od carigradskog patrijarha Antonija (1394).

Prvi veliki i samoupravni manastir na S. G., današnju lavru Sv. Atanasija pod samom Atonskom Planinom, osnovao je, još u početku ove periode, ugledni grčki monah Atanasije sredstvima, koja mu je za to darovao njegov prijatelj, bizantinski vojvoda, kasniji car, Nikifor II. Foka, i to iz ogromnog plijena, koji je zadobio osvojenjem arapskog gusarskog gnijezda na Kreti (961). Vojvoda je i sam namjeravao povući se kao monah u Atanasijev manastir, čim on bude gotov. No kada se vojnom bunom popeo na carski prijestol (963), odustao je od te namjere, pa se štaviše oženio caricom udovom Teofanijom. Međutim, Atanasije je dovršio svoju lavru, izmolio je za nju od Foke, pa poslije i od Cimishije, nezavisnost od S. G. prote, samoupravu i neposrednu carsku zaštitu, kao i nove velike poklone, u dragocjenostima i imanju, postao joj je prvi iguman i napunio ju je monasima (oko 100, u kasnije doba čak do 700).

Slava Atanasijeva i njegove lavre pokrenula je ubrzo i druge isposnike, ne samo Grke, nego i od drugih pravoslavnih naroda, da na S. G. podignu slične samostalne carske manastire, svaki za kaluđere svoga naroda. A i Bizantu se sviđalo, da na S. G. ponikne jedno opće-pravoslavno monaško svetilište. Još za Atanasijeva života podigao je tamo njegov prijatelj, velikaš Jovan Iberac (Gruzinac), za monahe svoga plemena čuvenu Ibersku lavru. No ona se od 14 vijeka pogrčila, pa je i danas grčka. Do kraja 10 vijeka sazidane su na S. G. još: današnja velika grčka lavra Vatoped, manastir Amalfitanski za Grke iz talijanskog trgovačkog grada Amalfi (danas ruševina S. G. Marfino) i t. d. Atonska se Gora još od tada pročula po cijelom pravoslavlju kao S. G.

Već od 11 vijeka počeli su se na S. G. ispaštati i Sloveni, kao na pr. veliki ruski isposnik, Sv. Antonije Kijevopešterski, osnivalac kijevske lavre. Naskoro su Rusi na S. G. dobili mali grčki manastir Drvodjeljin, na mjestu, gdje je danas Bogorodičin skit. Od 1169 prešao je u njihove ruke i veći grčki manastir Sv. Pantelejmona, ili Solunčev, t. j. današnji ruski stari manastir u brdima, od prilike na sat daleko od velelijepnog ruskog manastira na moru, koji je u skromnijem obliku osnovan od Grka u 18 vijeku. Rusi su se tamo održali bar do kraja ove periode. Zatim ih je, ne zna se kad i kako, nestalo na S. G., a njihov stari Sv. Pantelejmon, kome je pripadao i Drvodjeljin manastirić, pao je najprije u srpske, pa onda u grčke ruke, sve dok u prošlom vijeku (1870) nije opet postao ruski. Još od 11 vijeka zadobili su i Bugari svoj manastir Zograf (Slikarov).

No od svih pravoslavnih Slovena, pa i od drugih narodnosti, osim Grka, najviše su se na S. G., još u ovoj periodi, raširili Srbi. Kod Rusa, u Sv. Pantelejmonu, zamonašio se, naskoro pošto su tu ušli Rusi, Nemanjin najmlađi sin Rastko, Sv. Sava, a zatim se nastanio u grčkom Vatopedu. Tu je njemu došao i Nemanja, koji je dotle postao monah Simeon. Iz Vatopeda su oni dobili od svog rođaka, bizantinskog cara Aleksija III., zapustjeli grčki manastir Hilandarov (Lađarevićev), pa su ga, po carevu odobrenju, pretvorili u srpsku lavru Hilandar (1198). Osim toga, Sava je podigao i u Kareji malu hilandarsku tipikarnicu, da bi se u njoj, i on sam i kasniji strogi hilandarski isposnici, ispaštali u pustinjačkoj samoći. Pod krovom ovih zadužbina Sv. Simeona i Sv. Save monahovali su poslije i mnogi drugi Srbi. Hilandar se, darežljivošću Nemanjića i srpske vlastele, pa i samih bizantinskih careva, s vremenom razrastao u jednu od najvelelijepnijih, najmnogoljudnijih i najbogatijih lavri S. G. On je ujedno postao jednom od najuvaženijih srpskih svetinja. Položaj Srba na S. G. još je više ojačao pred kraj ove periode, kad je Bizant pokleknuo pod udarcima turske i srpske sile, i kad je S. G. jedno vrijeme pripadala Srbiji (1346—1371), a dostigao je vrhunac početkom iduće periode. U to se vrijeme čitav niz grčkih manastira S. G. nalazio u rukama srpskih monaha, pa je i sam prota S. G. bivao Srbin.

Moralna kriza, koja je zahvatila grčko-bizantinsko monaštvo od kraja 11 vijeka pa nadalje, nije poštedjela ni S. G. Na raskršću 11 i 12 vijeka pokolebane su tamo isposničke vrline dolaskom i podužim bavljenjem 300 pastirskih vlaških porodica. Tek poslije nekoliko godina uspjela je stranka pravih isposnika S. G., da istjera te Vlahe. Ali je ona pri tom morala upotrijebiti i smicalice, tako da su se svađe zbog vlaškog pitanja produžile na S. G. još nekoliko decenija.

Pod dvadesetogodišnjom vlašću katoličkih solunskih križara (1204—1223), S. G. je pretrpjela od grabljivih i fanatičnih križarskih vitezova svakojaka zla i prisiljavanja na pounijaćenje. Nova gonjenja pravoslavlja priredio je osvojilac Carigrada od križara i Mlečića, obnovilac Bizanta (1261), car Mihailo VIII. Paleolog. On je silom tjerao S. G. manastire na unijaćenje, da sprovede u Bizantu lionsku uniju, koju je sklopio s papstvom, da bi pomoću papstva branio obnovljeni Bizant od južnotalijanskih Anžujaca. Mihailov teror trajao je sve do njegove smrti (1282). S. G. je u ovoj periodi postradala i za vlade Mihailova sina, cara Andronika II. Nju je tada ojadila i za uvijek oštetila bijesna katalonska družina, koju je Andronik bio najmio protiv Turaka u Maloj Aziji, ali koja se okrenula protiv Bizanta. Opljačkavši vandalski bizantinsku Trakiju, pa zatim južnu Makedoniju. Katalonci su iz svog logora na poluotoku Kasandri upadali skoro tri godine i na S. G., žudni bogatstva njenih manastira (1307—1309). Oni su razorili mnoge tamošnje manastire. Jedva se od njih obranio Hilandar, zahvaljujući vještini i hrabrosti svoga igumana Danila, kasnijeg srpskog arhiepiskopa.

Oko sredine 14 vijeka veoma je potresao S. G., a poslije i cijelu bizantinsku crkvu, bogoslovski spor oko vjerovanja S. G. kaluđera hezihasta (ćutalica), da se postom, misaonom molitvom i dugim gledanjem u svoj pupak može vidjeti nestvorena božanska svijetlost, koja se pokazala Isusovim učenicima na gori Taboru.

Pod jednovjernom srpskom vlašću (1346—1371), S. G. je, čim se stavila pod Dušana, stekla njegovu blagonaklonost, poslavši svoje izaslanike na vjenčanje njegovog arhiepiskopa za patrijarha Srba i Grka, i samoga Dušana za srpskog i grčkog cara (1346). Dušan se za ovo odužio S. G.: posjetio ju je, zajedno sa svojom ženom, caricom Jelenom, potvrdio je tamošnjoj monaškoj općini i manastirima njihove stare povlastice i obdario ih je bogatim darovima. To je ujedno bio jedan od rijetkih slučajeva (poslije primjera s vlaškim pastirima), da je u monašku S. G. zagazila ženska noga. Dušanov despot od Sera, Uglješa, na kome je po Dušanovoj smrti (1356) ostala vlast nad S. G., obnovio je tamo i posrbio grčki manastir Simopetru (Simonov Kamen), a učinio je dobra i drugim tamošnjim manastirima. U ova su vremena Srbi stekli na S. G. i Pavlov manastir (Sv. Pavla).

S. G. je i u ovoj periodi, mada su na njoj tada nikli i negrčki manastiri, zadržala svoju staru grčku spoljašnost. Zvanični jezik, njenog prote i sabora staraca bio je grčki. To nisu tamo mijenjale ni tuđe vlasti, pa ni srpska, čiji se car Dušan nazvao ne samo srpskim, nego i grčkim carem.

U trećoj periodi, S. G. su od Bizantinaca preoteli Turci Osmanlije, najprije privremeno (od prilike 1387 do 1403), pa onda i stalno (od prilike od 1430). S. G. je, kao i ostalo pravoslavno kršćanstvo, provela pod turskim jarmom skoro pet vijekova. Tek u ratu svih balkanskih država protiv turske carevine, istjerali su otuda Grci Turke (1912). Londonskim mirom S. G. je priznata Grčkoj (1913).

U turskom ropstvu, S. G. je za uvijek posrnula. Doduše, Osmanlije su joj poštedjele samoupravu, ali su joj ispile krv u materijalnom pogledu. Oni su odmah odredili tamošnjoj monaškoj opštini težak godišnji danak, i udarili su joj i druge namete. Međutim, još pri svom prodiranju u Bizant i u države balkanskih Slovena, i pri uništenju tamošnjih pravoslavnih dvorova, t. j. još krajem 14 i u toku 15 vijeka, osmanlijski osvajači presjekli su glavne izvore, iz kojih je S. G. prije obasipana poklonima u imanju i dragocjenostima, a ujedno su joj opljačkali i zauzeli sva manastirska imanja van njenih najužih granica. Pod takvim materijalnim udarcima, zapustjeli su ubrzo mnogi manastiri. Tek krajem 16 vijeka dopušteno je onima, koji su se održali, da bar jedan dio otetih imanja otkupe od turskih vlasnika.

Ali, zbog turske vladavine, obrada tih dalekih dobara, t. zv. metoha, bila je jedva moguća. U tom su između još živih tamošnjih manastira nastale duge parnice oko imovine zapustjelih manastira. Zalud su od druge polovine 15, a naročito od 16 vijeka, pomagali S. G. darovima u novcu i imanju vlaško-moldavski, a katkad i ruski vladari. Zalud su se i sami kaluđeri S. G., od 17 vijeka pa nadalje, razmiljeli po pravoslavnim krajevima Turske i po Rusiji, da skupljaju milostinju. Sve je to bilo nedovoljno, a u novije vrijeme došli su i novi udari. Rumunija je konfiscirala imanja S. G. manastira u Vlaškoj i Moldavskoj (1863), a tako isto i Rusija u Rusiji (1873).

Da bi plaćali Turcima danke i namete, i da bi mogli živjeti, protat i S. G. manastiri morali su se, još od kraja 16 vijeka, zaduživati. Dug protata isplaćen je jedanput prodajom protatskih karejskih ćelija manastirima S. G. Tom je prilikom najviše tih ćelija kupio Hilandar (1661), tako da on i danas ima u Kareji mnogobrojne ćelije. No već u 18 vijeku i protat i manastiri opet su grcali u dugu. Tek što su se ponovo malo razdužili, a Turci su ih još jednom materijalno upropastili, za kaznu što su se neki tamošnji grčki manastiri pomiješali u grčki ustanak (1821). Između ostalih nesreća, koje je tada pretrpjela S. G., ona je 9 godina morala izdržavati jedno tursko odjeljenje vojske kao posadu.

Tek od kraja prošlog vijeka nastalo je tamo neko materijalno oporavljenje. Ali u najnovije vrijeme S. G. je opet zaprijetila bijeda. Grčka vlada je na imanjima S. G. manastira u Halkidici, s izuzetkom hilandarskih imanja, izvela agrarnu reformu u korist maloazijskih grčkih izbjeglica, a boljševička Rusija uzaptila je manastirske kapitale u Rusiji i digla je sasvim ruke od mnogobrojnih ruskih monaha u S. G. Budućnost monaštva na S. G. ne izgleda ni malo ružičasta.

Treća perioda obilježena je u drugim dubokim promjenama u ranijem stanju S. G. Njihov glavni uzrok bio je gore opisani teški materijalni položaj S. G., a osim toga, donekle, slobodniji duh novih vremena.

Od kako su stari zaštitnici i staraoci S. G., bizantinski i srpski pravoslavni vladaoci, propali u borbi s Turcima, samoupravna općina S. G., pa čak i njene samostalne carske lavre, povjerile su se brizi i vrhovnom nadzoru carigradske patrijaršije. Jer, to je sad bila najviša i najviđenija predstavnica pravoslavlja i helenizma. Time je na S. G. prestalo doba carskog tutorstva i nastalo je doba tutorstva carigradskih patrijarha.

U manastirima S. G., mjesto starog opštežića, stalo je još od početka ove periode otimati maha osobno žiće, t. j. oblik manastirskog života bez zajedničke kuhinje i trpeze za svu manastirsku bratiju, i bez doživotnog igumana. Mjesto toga, svaki je manastirski brat kuhao, jeo i pio u svojim odajama (ćelijama), samo sa svojim učenicima, s kojima je zajedno i stanovao. Namirnice je dijelom dobivao od manastira, a dijelom ih je sam proizvodio ili kupovao. To je isto važilo i za ostale monaške potrebe, osim za bogosluženje i za pohađanje crkve, koje je i u osobnom žiću ostalo zajedničko za svu manastirsku bratiju. Prema tome, manastirska bratija mogla su imati i svoga ličnog kapitala, pa su ga čak i pozajmljivali manastiru i vukli od njega doživotni interes. Mjesto doživotnog igumana, sabor staraca svakog osobnožiteljnog manastira birao je periodično iz svoje sredine tutore (epitrope), te je preko njih upravljao manastirom. Osobno žiće rasterećivalo je znatno budžete osirotjelih manastira, ali je, još iz početka, uzdrmalo isposničke i ostale monaške vrline. Zalud su ne samo bizantinski carevi, dok su postojali, nego i poslije njih carigradski patrijarsi pokušavali, da sve novim i novijim ustavima povrate staro opštežiće, a ujedno i da ukinu razne grijehe, koji su se rodili u slobodnjačkom osobnom žiću (na pr. ustav bizantinskog cara Manojla II. od 1406, ustav carigradskog patrijarha Jeremije od 1574). Zalud su po neki S. G. manastiri, od onih, koji su bili postali osobnožiteljni, obnavljali s vremena na vrijeme i sami po svojoj inicijativi staro blagosloveno opštežiće. Pri svem tom i do danas je S. G. ostala podijeljena na opštežiteljne i na osobnožiteljne manastire.

U trećoj periodi izmijenilo se na S. G. i uređenje općinske uprave. Od kraja 16 vijeka nestalo je starog prote, jer su i njegove karejske ćelije osirotjele i opustjele od plaćanja sve većeg i većeg protatskog duga. Kao jedina općinska uprava ostao je, od tada pa za neko vrijeme, sabor svih manastirskih uglednih staraca. No, on se nije mogao sastajati svaki čas, a općini S. G. je sada trebala više nego ikada, zbog teških prilika, stalna središnja vlast. Pri njegovom uređenju bilo je više puta reforama, koje su izvođene nekolikim ustavima, a naročito ustavom carigradskog patrijarha Gavrila IV. (1783). Uglavnom od tada pa do danas na S. G. postoji općinska uprava, sastavljena iz dva tijela: 1. Sabor općine (Ćinotis), koji čine 20 godišnjih predstavnika (antiprosopa) svih 20 S. G. manastira, na koliki se tamo broj manastira sveo još od 16 vijeka; i 2. Nastojništvo (Epistasija), koje se sastoji iz jednog Prvonastojnika (Protepistata) i iz 4 nastojnika (epistata), biranih također na godinu dana (po jedan nastojnik iz svake od 5 stalnih grupa od po 4 tamošnja manastira tih grupa, u koje čeone manastire spada i Hilandar). Sabor općine rješava o poslovima i svim monasima u prvom stepenu (u drugom stepenu carigradski patrijarh), a nastojništvo je izvršna vlast. Većina u upravi je grčka, kao i većina manastira S. G.

U ovoj su se periodi razvili na S. G. t. zv. skitovi, t. j. monaške zajednice, nastanjene na po nekom zabačenom manastirskom imanju. I skitovi su se, kao i manastiri, podvojili na opštežiteljne i na osobnožiteljne.

Na S. G. je i u ovoj periodi bilo dosta bogoslovskih borba, kao na pr. oko florentinske unije, koju je zaključio bizantinski car Jovan VIII. Paleolog, u nadi, da će papstvo pokrenuti nov križarski rat protiv Osmanlija (1439), oko dana pomena mrtvih, oko čestog pričešćivanja i t. d. (18 i 19 vijek).

U 18 vijeku zapljusnuo je S. G. i zapadno-evropski val prosvjećenja. Pred sredinu toga vijeka podigao je tamo manastir Vatoped, inicijativom jednog svog monaha, nedaleko od samog manastira atonsku bogoslovsku akademiju. Na njoj je kao profesor predavao i učeni Grk Eugen Vulgaris. No zbog toga, što su se njeni nastavnici pomiješali u ondašnje bogoslovske svađe, ta je akademija naskoro zatvorena, tako da danas od nje postoje samo ruševine.

Zlu sudbinu grčkog monaštva S. G. dijelilo je u ovoj periodi i tamošnje negrčko monaštvo. Ali je ono, pored toga, prolazilo i kroz druge, čisto svoje, peripetije i primjene. U 15 i 16 vijeku, Srbi su se na S. G. još više raširili nego prije. Pri propadanju srpskih država mnogi srpski monasi sklanjali su se u S. G. Srbi su tada činili većinu osim ranije spomenutih u još nekoliko grčkih manastira S. G. (u Grigorijevu, Ksenofontovu, Ksiropotamskom, Karakalovu manastiru), a manjinu u čitavom nizu tamošnjih manastira. I prota S. G. bivao je u to vrijeme često Srbin. No u 17 vijeku, najtežem za S. G., zajedno s grčkim prorijedili su se tamo i srpski monasi. Krajem 18 vijeka, Srbi su, izgleda, prevlađivali još samo u Hilandaru i Sv. Pavlu. A zatim, zbog srpskih ustanaka, Srbi su morali pobjeći i odatle. Na mjesto njih naselili su se opet grčki monasi, a u Hilandaru Bugari, kojih je, valjda, pored Srba, od uvijek bilo u njemu. Pobugareni Hilandar dao je Bugarskoj više znamenitih crkvenih ljudi, ne samo prosvjetitelja, nego i boraca za bugarsku misao. Tek krajem prošlog vijeka počeo se Hilandar opet posrbljavati. Pod teretom velikih dugova i drugih nevolja, obratilo se tada hilandarsko bratstvo za pomoć srpskom kralju Milanu. Pod kraljem Aleksandrom Obrenovićem došlo je do kraljeve posjete hilandarskoj lavri (1896), a malo zatim i do sporazuma, po kome je srpskim novcem plaćen ogromni hilandarski dug i zajamčena godišnja pomoć manastiru, poslije čega se Hilandar stavio pod srpsku zaštitu i ustupio u svom saboru nekoliko mjesta srpskim monasima. U daljem toku vremea, bugarski monasi su u Hilandaru dijelom izumrli, a dijelom su napustili manastir u vrijeme posljednjeg srpsko-bugarskog rata (1913), tako da je danas Hilandar sasvim srpski.

Od druge polovine 18 vijeka pa na ovamo pojavila su se na S. G. i rumunjska monaška naselja, ali ne manastiri, nego skitovi i to najprije skit Sv. Dimitrija (Lakos), na jednom

imanju manastira Sv. Pavla, a oko sredine prošlog vijeka i skit Pretečin, na jednom imanju lavre Sv. Atanasija.

U prvoj polovini 19 vijeka osnovali su i Bugari još jedno monaško naselje na S. G., osim svoga starog manastira Zografa. To je skit Bogorodičin, na mjestu starog ruskog Drvodjeljinog manastirića. Taj je manastirić tada još pripadao nekadašnjem ruskom manastiru Sv. Pantelejmona, koji je dotle bio prešao u grčke ruke.

Od prve polovine prošloga vijeka pa sve do Svjetskog Rata, veoma su se na S. G. raširili Rusi. Oni su tamo zadobili od Grka prije svega skit proroka Ilije, na jednom imanju manastira Pandokratora (1839), pa skit Sv. Andrije (ili Serajski), blizu Kareje, na jednom imanju manastira Vatopeda (1849), pa stari ruski manastir Sv. Pantelejmona ili Rusik (1870), u kome su se stali neosjetno nagomilavati još od prve polovine 19 vijeka, a osim toga i preko 30 ćelija raznih S. G. manastira, među njima i desetak hilandarskih. Gdje god bi tako prevladali, Rusi su podizali nove velike višespratne zgrade, smještajući čak i u ćelije po nekoliko desetina, pa i po koju stotinu monaha (mada su se ćelije prije davale na doživotni zakup samo dvojici-trojici isposnika), u skitove po nekoliko stotina, a u manastir Rusik nekoliko hiljada monaha. Ovaj nagli porast Rusa na S. G. bio je napokon uplašio ne samo pretežno grčku S. G. općinsku upravu, nego i samu carigradsku patrijaršiju, te su Grci počeli preduzimati mjere, da obrane tradicionalno grčko obilježje S. G. No i ruskom širenju na S. G., pa i grčkom strahu, učinila je kraj boljševička revolucija u Rusiji. Izgubivši poslije toga svaku pomoć iz Rusije, mnogobrojno rusko monaštvo na S. G. zapalo je u bijedu i stalo se raseljavati, naročito odlaskom mlađih i za rad sposobnih monaha. Danas ruski monasi na S. G. provode težak život.

U novije doba (od 1860) ima na S. G. opet i nešto Iberskih (gruzinskih) monaha u ćeliji Sv. Jovana Bogoslova, svojini stare iberske lavre.

S. G. je i danas jedno od najvećih pravoslavnih monaških središta. No današnji njen značaj naročito je velik u naučnom pogledu. S. G. je danas jedan ogroman muzej svakovrsnih pravoslavnih hrišćanskih starina, arheoloških, umjetničkih, arhivskih, književnih i t. d. Za nauku su najvažniji protat u Kareji, a pored toga 20 manastira, koji ovako idu po rangu: 1. Lavra Sv. Atanasija. 2. Vatoped. 3. Iberska Lavra. 4. Hilandar (svi osobnožiteljni). 5. Manastir Dionisijev ili Dionisijat. 6. Kaltumuš (oba opštežiteljna). 7. Pandokrator. 8. Ksiropotam (oba osobnožiteljna). 9. Zograf (opštežiteljni). 10. Dohijar (osobnožiteljni). 11. Karakal (opštežiteljni). 12. Filotej (osobnožiteljni). 13. Simopetra. 14. Sv. Pavao (oba opštežiteljna). 15. Stauronikita (osobnožiteljni). 16. Ksenofontov ili Ksenof. 17. Grigorijev ili Prigorijat. 18. Esfigmen ili Šimen. 19. Sv. Pantelejmon ili Rusik ili Ruško, i 20. Kastamonit (svih pet opštežiteljni). Osim srpskog Hilandara, bugarskog Zografa i ruskog Sv. Pantelejmona, svi su drugi u grčkim rukama. U karejskom protatu se još i danas drži stara protatska crkvica iz 10 vijeka, bazilika bez kubeta, valjda najstarija građevina na S. G.

Manastiri S. G. obično izgledaju kao kakvi utvrđeni zamkovi. Prostrano dvorište ograđeno je svud unaokolo višespratnom zgradom, čiji je najstariji dio mahom jedna ili više tvrđih kula (pirg), i visokim debelim zidom. Gore u zgradi su stanovi manastirskih kaluđera (ćelije), odjeljenje za goste (arhondarik), crkvice (paraklisi) i t. d. Na donjem spratu su razne ostave, a pod zemljom je podrum. U unutrašnjost manastira vode ispod zgrade široka vrata, na kojim se spolja, i katkad i unutra, otvaraju i zatvaraju teške vratnice. U dvorištu je manastirska saborna crkva, najvažniji dio svakog tamošnjeg manastira, mahom lijepa sredovječna građevina u bizantinskom stilu s kubetima, zatim sporednije, također stare, crkve, ako ih ima, stara zgrada opštežiteljne trpeze (napuštena u osobnožiteljnim manastirima), pokrivena mramorna vodosvetnica (fijala), kosturnica, cisterna i t. d. Ne samo protatska nego i manastirske crkve većinom su pune živopisa, starinskih ikona (često u zlatnom i srebrnom okovu) i svakojakih drugih crkvenih utvari. Najdragocjenije takve svetinje čuvaju

se u naročitim skrivnicama protatske i manastirskih zgrada.

I protat i manastiri imaju svaki svoju, često vrlo bogatu, biblioteku starih bizantinskih, slovenskih (naročito srpskih) i drugih rukopisa i starih knjiga, a tako isto i svoj više ili manje bogat, arhiv zlatopečatnih povelja, bizantinskih, slovenskih (osobito srpskih), turskih i drugih vladalaca, kao i drugih starih isprava. U prvim decenijama prošlog vijeka, kad su tamošnji kaluđeri još bili naivni i neoprezni, učeni putnici, koji su posjećivali S. G., raznijeli su jedan dio tog njenog ogromnog rukopisnog i arhivskog blaga u razne evropske biblioteke. Pa ipak je tamo i do sada ostalo više hiljada starih rukopisa, i hiljadama starih arhivskih spomenika. Među ovima ima i takvih, za koje se još ne zna da postoje, naročito u arhivu protata i grčkih manastira, jer tamošnji grčki kaluđeri kriju svoje arhive od naučničkih očiju.

Po kamenitim i vrletnim stazama S. G. putuje se samo na kiridžijskim i manastirskim mazgama, ili pješke, a ljeti se, bar u primorske manastire, najlakše ide iz jednog manastira u drugi morem na manastirskim barkama.

L i t e r a t u r a: D. Avramović, Opisanije drevnosti srpskih u Svetoj (Antonskoj) Gori (1847); D. Avramović, Sveta Gora (1848); V. Grigorovič, Kratki očerk odnogo putešestvija v evropejskuju Turciju (1848); P. Uspenski, Hristijanski Vostok-Aton. Pervoje putešetvije (1845—1846), Vtoroje putešestvije (1858—1859 i 1861). Istorija Atona. Atonskoje monašestvo (historija od 911—1861 i historijski spomenici), u 11 svezaka 1877 do 1892; V. Langlois, Le Mont Athos (1867); H. Brockhaus, Die Kunst in den Athosklöstern (1891); Ph. Meyer, Die Hauptarkunden für d. Geschichte der Athosklöster (1894); N. P. Kondakov, Pamjatniki hristijanskago iskustva na Atone (1902); D. Anastasijević, Sveta Gora u prošlosti i sadašnosti (Srpski Književni Glasnik, 18, 1907). — Katalog grčkih rukopisa S. G. manastirskih biblioteka izdao je Sp. Lampros (I.—II. 1895, Cambridge), osim za Lavru Sv. Atanasija i za Vatoped, za čije su grčke rukopise skoro izašli katalozi, izdani od tamošnjih učenih grčkih monaha. S. G. arhivski akti, grčki, srpski i t. d., izdani su od mnogih naučnika djelimice, a u posljednjim predratnim godinama bio je započeo ruski naučni časopis Vizantijski Vremenik objavljivati u cjelini, u zasebnim prilozima k pojedinim sveskama, arhive pojedinih S. G. manastira. (V. i literaturu pod Hilandar).

D. Anastasijević.

SVETA JANA, selo u Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti, jastrebarskom srezu, od Jastrebarskoga 7 km (pravac) k sjeverozapadu. Ima 165 stanovnika, poglavarstvo općine (2.962 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu i poštu. S. J. se prvi put spominje u popisu župa zagrebačke biskupije 1501 s oznakom »u Podgorju«. Više S. J., uz put u Žumberak, razvaline su staroga županijskog grada Podgorja, potonjeg Turnja, odakle S. J. pod Turnjem.

J. M-n.

SVETA JELENA, selo s pavlinskim samostanom kod Čakovca. (V. Međumurje).

SVETA JELENA KOD ČAKOVCA. V. Međumurje.

SV. JELENA KOD SAMOBORA. V. Samobor.

SVETA JELENA KOD SENJA. V. Senj.

SVETA LUCIJA, crkvica u Juran-Dvoru kod (Nove) Baške, na otoku Krku. U njoj se nalazi čuvena baščanska ploča. Samostan Benediktinaca, čiji je opat Dobrovit (spomenut na baščanskoj ploči) sagradio sa 9 braće redovnika crkvicu S. L., ukinut je u 15 ili 16 vijeku. Njegove prihode prima danas krčki biskup, koji ima i titulu opat Svete Lucije od Baške.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Krčki knezovi Frankapani (1901).

J. M-n.

SVETA MARIJA na Muri. V. Međumurje.

SVETA PLANINA. 1. Planina u Sloveniji, između rijeka Save-Medije, istočno-sjeveroistočno od sela Vače, a 9·5 km južno od trga Motnika, odnosno 9·0 km zapadno-sjeverozapadno od željezničke stanice Zagorja. Pretežno je sastavljena od trijaskog vapnenjaka i dolomita, čiji se slojevi pružaju od zapada na istok, a to je

i orografski pravac S. P. Na njoj su najviši visovi: kota (748 m), kota (788 m), Sveta Gora (849 m), na čijem je vrhu podignuta crkva, i kota (932 m). S. P. je najvećim dijelom pokrivena šumom. Južno od nje prolaze željeznička pruga i cesta Ljubljana—Litija—Zidani Most, a sjeverno kolski put Ljubljana—Brezje—Vače—Zagorje.

2. Brijeg u Sloveniji, na izvorištima Rijeke (desni pritok Savinje) Trbovljice (lijevi pritok Save)-Ostrovice (desnog pritoka Voljske), 3 km sjeverozapadno od Velike Planine. S. P. je visoka 985 m. Cijela je pod vegetacijom. Sjeverozapadno od nje je brdo Javor. *P. V.*

SVETA STOLICA I SHS imaju četiri konkordata, od kojih se dva odnose samo na katolički dio našega naroda, koji se do 1918 nalazio pod austro-ugarskom monarhijom.

1. Konkordat od 18/8 1855 između pape Pija IX. i austrijskog cara Franje Josipa. Ovaj je konkordat važio za cijelu Austriju. Austrijska ga je vlada raskinula 1870. 2. Konkordat od 8/7 1881 između pape Leona XIII. i cara Franje Josipa s ciljem, da u Bosni i Hercegovini uspostavi katoličku hijerarhiju. 3. Konkordat od 18/8 1886 između pape Leona XIII. i crnogorskog kneza Nikole. 4. Konkordat od 24/6 1914 između pape Pija X. i kralja Petra I.

Crnogorski konkordat određuje statut katoličke crkve u kneževini Crnoj Gori. Po njemu je vršenje katoličke vjeroispovijesti slobodno. Barskog nadbiskupa postavlja papa, bez miješanja državnih vlasti, ali pod uslovom, da njegova ličnost bude po volji crnogorskoj vladi, koja mu ima plaćati iz državne kase 5.000 franaka godišnje. Pravo upotrebe staroslavenske liturgije, dato 1248 od pape Inocencija IV., ponovljeno od strane Benedikta XIV. i Pija VI., potvrđeno je ovim konkordatom.

Odmah poslije ratova 1912 i 1913 pristupila je srpska vlada reguliranju vjerskih pitanja i zaključila je s Vatikanom 24/6 1914 konkordat u namjeri, da se zaštite vjerski interesi katolika u Srbiji. U ime Srbije konkordat je potpisao Dr. Milenko Vesnić, a u ime S. S. kardinal Meri del Val. Član 1 izjavljuje, da će se u Srbiji rimokatolička vjeroispovijest moći vršiti slobodno i javno. Član 2 dijeli teritoriju Srbije na beogradsku nadbiskupiju i na sufragansku skopsku biskupiju. Prva obuhvaća granice Srbije prije londonskog i bukureškog mira 1913, a druga novo-oslobođene krajeve. Beogradski nadbiskup i skopski biskup zavisit će po članu 3, i u crkvenim poslovima neposredno i isključivo od S. S. Oba ova visoka prelata imenovat će papa, po prethodnom saopćenju kandidatskih imena srpskoj vladi, da ova vidi, da li ima razloga, političke ili privatne prirode, koji bi tomu naimenovanju stajali na putu. Član 5 određuje pravo na penziju i i godišnje plate, koje će iz državne blagajne primati oba biskupa. Tekst zakletve, koju imaju polagati na vjernost kralju nadbiskup i biskup nalazi se u članu 7. Biskupi će uživati punu slobodu u vršenju crkvene službe i u upravi biskupije, a bit će im podložni svi članovi katoličkog svećenstva u svemu, što spada u vršenje svećeničke službe. Oni će postavljati, u sporazumu s vladom, župnike i obrazovati župe. Po čl. 10 vjerska će nastava katoličke omladine u svim državnim školama biti pod nadzorom nadbiskupa. Nastavu imaju vršiti vjeroučitelji, koje će sporazumno imenovati nadležni biskup i ministar prosvjete i crkvenih poslova. Vjeroučitelji će biti plaćeni iz državne kase. Na osnovu člana 11 u Beogradu će se ustanoviti, o državnom trošku, seminar za spremanje mladića za rimokatoličke svećenike. Član 12 priznaje važnost braka između katolika i mješovitih brakova, zaključenih pred katoličkim svećenstvom po propisima katoličke crkve. Bračne sporove takvih brakova rješavat će katolički duhovni sudovi, s izuzetkom čisto civilnih odnosa, za koje su nadležni građanski sudovi. Članom 16 država priznaje katoličkoj crkvi pravnu ličnost i sposobnost, da vrši sva prava, koja joj kao takvoj pripadaju po državnim zakonima, naime pravo sticanja pokretne i nepokretne imovine. Crkvena je svojina podložna javnim nametima, osim seminara, domova i zgrada, namijenjenih službi božjoj. Član 19 oslobađa posvećena lica javne službe, protivne njihovom pozivu. Posljednja 3 člana (20 do 22) posvećena su tumačenju ovog konkordata, njegovom stupanju na snagu i izmjeni ra-

tifikacija. Tekst je obnarodovan 3/9 1914.

Kao dodatak konkordatu nalazi se pismo od istog datuma kardinala Meri del Val, kojim S. S. priznaje pravo upotrebe u liturgiji staroslovenskog jezika i glagoljice.

Prema mišljenju pisaca od ova četiri konkordata tri još i danas važe kao pozitivni državni zakoni, i to: konkordat iz 1855 za Hrvatsku i Slavoniju, konkordat iz 1886 za Crnu Goru i konkordat od 1914 za Srbiju.

Početkom 1925 naša je država povela u Rimu pregovore za zaključenje novog konkordata za cijelu kraljevinu SHS. Od strane naše države pregovore je vodio Dr. V. Janjić, bivši ministar vjera, a od strane Vatikana monsignori Borgonazzi i Duce. Pregovori su vođeni na osnovu postojeće religiozne podjele (naša je država podijeljena na 6 katoličkih crkvenih oblasti: hrvatsko-slavonsku, slovenačku, dalmatinsku, bosansko-hercegovačku, srbijansku i crnogorsku), samo što bi se beogradskoj biskupiji dodale Vojvodina i jedan dio Srijema, a biskupija na otoku Krku bila bi ukinuta, odnosno pridodata Senju. Postavljanje biskupa pripadalo bi papi i vršilo bi se u saglasnosti s našom vladom. Materijalan položaj katoličkog svećenstva bio bi osiguran od države. Zbog teškoća u pitanju uvođenja glagoljice u sve župe, čemu se protive i neki naši biskupi, i u pitanju škola, pregovori su prekinuti u augustu iste godine i do sada nisu zvanično obnavljani.

Položaj katoličke crkve u našoj državi određen je i članom 12 Vidovdanskog ustava (28/6 1921), koji zajamčava slobodu vjere i proklamira ravnopravnost svih vjeroispovijesti pred zakonom. Usvojene i priznate vjere mogu, prema ustavu, održavati veze sa svojim vrhovnim vjerskim poglavarima na zakonom reguliran način. Vjerski predstavnici ne smiju upotrebljavati svoju duhovnu vlast u političke svrhe. Stav 5 člana 16 ustava govori o vjerskoj snošljivosti, a stav 7 istog člana veli, da se u našoj državi vjerska nastava daje po želji roditelja i staratelja.

Mada naš ustav ne priznaje nikakvu državnu vjeru, on ipak ne zavodi sistem separacije države od crkve, nego samo proglašava sve vjeroispovijesti ravnopravnim pred državom, i osigurava im materijalan položaj, srazmjerno njihovom brojnom stanju.

Diplomatske odnose naše države sa S. S. održavaju naše poslanstvo pri Vatikanu i papinski nuncij u Beogradu.

L i t e r a t u r a: B. Adžija, članak u Novoj Evropi (11/3 1923); Lanović, Konkordat Jugoslavije sa Vatikanom; J. Hristić, Antivari (Katolička Enciklopedija, na engleskom jeziku); V. Janjić, izjava u Obzoru (10/8 1925).

Đ. Popović.

SVEĆENSKI LUJO (Louis), violinist i muzički pedagog (1862, Osijek — 18/6 1926, New-York). Položio je ispit zrelosti na realci u Osijeku. Muzikom se počeo baviti već u ranim godinama, a poslije ispita zrelosti pohađao je, uz Univerzitet, i muzičku školu Glazbenog Zavoda u Zagrebu. U isti mah je bio član orkestra opere Narodnog Kazališta, te je kao violinist sudjelovao na koncertima i kao solista. Muzičke je nauke svršio 1885 na Konzervatoriji u Beču, i odmah je angažovan za prvog violinista u Boston Symphony Orchestre, kojim je upravljao Gehricke. Bio je član (violinist) znamenitog gudalačkog kvarteta Franza Kreisela trideset i tri godine; za to je vrijeme nekoliko puta proputovao cijelu Ameriku, i stekao velike zasluge za propagiranje tada u tom kraju malo poznate evropske komorne muzike. Istim kvartetom je nekoliko puta gostovao u Engleskoj i na evropskom kontinentu. Posljednjih deset godina života posvetio se muzičkoj nastavi: bio je direktor violinskog odjeljenja na Institute of Musical Art u New-Yorku, a potom direktor ansambla u novoosnovanom Curtiss Institute of Music u Filadelfiji. S. je bio jedan od osnivača ugledne muzičke organizacije The Bohemians, i osnivač organizacije međunarodnih muzičara Beethoven Association. U američkom muzičkom svijetu je kao izvađač, pedagog i organizator bio pionir apsolutne muzičke umjetnosti.

L i t e r a t u r a: Iv. Mladineo, Smrt profesora Luja Svećenskoga (Jugoslovenski Muzičar, 1926).

A. Dobronić.

SVEČARSTVO. V. Slava.

SVEŠTENSTVO. V. Srpsko-pravoslavno sveštenstvo.

SVEŠTENIČKO UDRUŽENJE. V. Srpsko pravoslavno sveštenstvo.

SVETEC LUKA, pisac (8/10 1826, Podgorje, kod Kamnika — 21/1 1921, Litija, ljubljanska oblast). Svršio je gimnaziju i licej u Ljubljani, a prava u Beču (1853). Služio je kao praktikant kod zemaljskog suda u Ljubljani. 1854 postao je auskultant kod banske stolice u Hrvatskoj, a kasnije pristav i sudac u ondašnjim mješovitim kotarskim uredima. 1860 bio je pristav u Mokronogu, 1861 u Kočevju, 1864 na Brdu, a 1866 činovnik uprave grada u Ljubljani. Kad su 1869 za neko vrijeme dobili Nijemci 6 općina u svoju vlast, S. je penzioniran. 1870 je S. postao notar u Idriji, a 1873 u Litiji.

S. je 1849 počeo objavljivati pjesme u Sloveniji i Vedežu, kasnije i u Slovenskoj Bčeli, a u Novicama, da bi zadovoljio želju ondašnjeg doba za slovenačkim eposom, opširnu epsku pjesmu: Petar Klepec (1853), po narodnim motivima. Prevodio je srpske narodne pjesme, a sa ruskog, češkog i poljskog jezika stihove i prozu. Surađivao je i kod stvaranja slovenačke novelistike. Kazen radovednosti (Slovenija, 1848) je žanrska slika Badnjega večera u selu, u vezi s narodnim motivom: Nesrećna božićna večera, što ga je našao kod Valvazora. Time je S. naznačio narodopisno-romantički pravac, kojim se kretala prva slovenačka novelistika od 1848. Dodao je još historičku novelu: Vladimir i Kosara (Slovenačka Bčela, 1851), sa građom iz historije Duklje, propletenu romantičnim motivima.

Mladome S. pripada zasluga, da je Majarova Pravila kako izobraževati ilirsko narječje i uopće slovenski jezik (1848) primjenio na slovenački pismeni jezik i sa drugovima uveo mnogo starijih koruško-štajerskih, odnosno staroslovenskih oblika, koje je i teorijski obrazložio. (Nove oblike, Slovenija, 1850, 2—4). Vrlo su važni i neki S. kasniji jezikoslovni članci u Novicama (1862/3), tako na pr.: O izgovoru i o akcentu u slovenačkom jeziku, O slovenačkom parlamentarnom jeziku i dr. S. je pomogao i Cigaletu kod izrade općeg državnog zakonika, Janežiču pri preradi gramatike, Bleiweisu za čitanke za niže gimnazije i dr.

U kasnijim godinama dao se S. na politiku; 1863 je izabran u kranjski zemaljski sabor, a 1867 ga je taj sabor poslao, kao državnog poslanika, u Beč, gdje je 3/6 1867 držao govor protiv dualizma, ali je ipak sa drugovima glasao za nj. Zatim se S. borio za federativno uređenje Austrije. Kad nije uspio, ostavio je, sa Tomanom i drugovima, sabor (zajednički jugoslovenski program, 1870). 1871 opet je bio izabran, ali se, poslije raspusta Hohenwartove vlade i kranjskoga zemaljskog sabora (1872), nije više vratio u sabor, a 1872 se odrekao i mandata za zemaljski sabor, ali je 1877 do 1895 bio opet u tom saboru. S. je radio i kao odbornik Slovenske Matice i stekao je mnogo zasluga za narodnu obranu kao višegodišnji potpredsjednik slovenačkog školskog društva Sv. Ćirila i Metodija u Ljubljani.

L i t e r a t u r a: Vrhovnik, Ljubljanski Zvon (1896, 725); I. P., Koledar šolske družbe Sv. Cirila in Metoda (1907, 51); Broznik, Razvoj novejše slovenske pisave pa Levčev pravopis (Dom in Svet, 1913, 67); I. Grafenauer, Zgodovina novejšeg slov. slovstva (II., 236); F. Ilešić, Vladimir in Kosara (Ljubljanski Zvon, 1915, 561).

I. Grafenauer.

SVETI ANDREJA, crkva u Prapratni (Crna Gora, vjerovatno u Krajini) s grobovima kraljeva i kneževa iz primorske dinastije (11 vijek). U njoj je sahranjen kralj Vojislav. Neispitana je. — 2. Andrijaš, crkva na rijeci Treski (kod Skoplja). Sazidao je 1369 Andrija, drugi sin kralja Vukašina. Sačuvala je prvobitnu arhitekturu i prvobitni živopis. Sada je napuštena. *V. P-ć.*

SVETI ANDRIJA (Svetac). 1. Otok na Jadranskom moru, daleko na pučini, oko 24 km zapadno od Visa. Leži između 44° 1·1′ do 44° 2·3′ sjev. šir. i 15° 43·6′ do 15° 46·3′ ist. duž. Gr. Otok je izduženog eliptičkog oblika. Dugačak je 3·7 km, širok do 1·5 km, i zauzima površinu od 4·6 km². S. A. je stjenovit, visok otok, a pruža se od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku, od Rta Krisače do Rta Žorboda. Sastavljen je od kretacejskog vapnenjaka. Na njemu ima lijepa bijela mramora, mramoraste brečije i pelagozita. Najviši visovi na S. A. su: Bimbul (231 m), Stara Glavica (224 m), Serti Kuk (311 m) i Niaša (303 m). Strane otoka su strme, a

obala je prilično razuđena mnogim malim zalivima. Na jugoistočnoj strani uz pristanište Slatine, podignuta je crkva S. A. Na otoku ima 2 doma s 34 stanovnika. Administrativno S. A. pripada općini Komiža. Zapadno od S. A. je školj Kamik, a 4·5 km istočno-jugoistočno školj Brusnik. Zbog strmih padina more je uz obale duboko 50—80 m, i dalje na pučini do 115 m. *P. V.*

2. Do 58 m visok otočić pred Dubrovnikom, 13 km na zapadu. Ima svjetionik (42° 39′ sjev. šir., 17° 57′ ist. duž.) i razvaline benediktinskog samostana, koji je stradao od zemljotresa 1667. *J. M-n.*

SVETI APOSTOLI. 1. Crkva u Rasu, sada Petrova crkva kod Novoga Pazara. Sazidana je u 11 vijeku. Bila je sjedište episkopa. Prvo je zavisila od bugarske patrijaršije (u 11 vijeku), 1020 stavljena je pod ohridsku arhiepiskopiju, a neko je vrijeme bila zavisna od barske arhiepiskopije. Sv. Sava je zadržao episkopiju u Rasu. U 15 vijeku uzdignuta je na stepen mitropolije. Mitropolit raški Simeon (1560) postao je ohridski arhiepiskop. Patrijarh Mojsej (1712) i patrijarh Arsenije IV. (1725) bili su raški mitropoliti. Za vrijeme raškog mitropolita Janićija (1784) raška je episkopija prisajedinjena prizrenskoj. U crkvi se po drugi put krstio Nemanja, a kasnije ga je tu i zamonašio raški episkop Kalinik. — 2. Crkva u Bijelom Polju (na Limu), sada Petrova crkva. Sazidao je humski knez Miroslav (brat Nemanjin?), sin Zavidin, pri kraju 12 vijeka (?). Bilo je sjedište humskog episkopa. U 15 vijeku postala je mitropolija. U 14 vijeku se zove Mitropolija Petrovska. *V. P-ć.*

SVETI ARHANĐEO. 1. Manastir, koji je podigao car Dušan. (V. Prizren.) — 2. Manastir u Jerusolimu. Sazidao ga je kralj Milutin 1315. — 3. V. Gabrovo, Veles, Beograd, Štip, Sarajevo. — 4. Crkva kod Skoplja. Sazidao je Stefan Nemanja. — 5. Crkve: u Zletovu (spomenuta 1347—1350); kod sela Kučevišta (Skopska Crna Gora), po svoj prilici je iz doba cara Uroša; u Štipu (Sv. Arhanđeo Glavatov), spominje se oko 1378; u Vataši (Tikveš), oko 1378; u Lisolaju (kod Bitolja), sazidao R. Hlapen(?); u Brezovcu (kragujevački), podignuta 1452; Rašinska crkva (kod Knjaževca), podignuta 1518; u Janjevu, 1548; u Birču, 1553; Bilinski manastir (između Breznika i Trna) 1586; više sela Trpeze, 1621; u selu Čučevu, 1626; u Požarevcu 1678; u Tresijama (pod Kosmajem), obnovljena 1709; Sevolnička crkva 1712; na Raškoj 1743—1755; u Vršcu, 1760; u Brankovini i u Jabučju (valjevski) izgorjele 1787/88; u Zemunu, 1788; u Velikim Radincima (Srijem), 1788; u Guči (Rudnički), podignuta 1794; u Poblači (kod Pljevalja), vrlo stara. — 6. Manastiri: Kumanica (na Limu, ispod Bijelog Polja), 13—14 vijek (razoren); Radovašnica (pod Cerom) spominje se 1550; Krka (kod Knina), spominje se 1557; Tušimlje (u Drobnjacima), spominje se 1694; Stupa, Stuplje, spominje se krajem 15 vijeka; izgorio i opustio 1696, a monasi mu prešli u manastir Orahovicu (Slavonija); Ćelije (Valjevski, na Rijeci Gracu), spominje se 1733. *V. Petković.*

7. Pravoslavni manastir u Dalmaciji, na desnoj obali rijeke Krke, od Kistanja 3 km k jugoistoku. Crkva je bizantinskog stila. U manastiru ima trpezarija sa slikama manastirskih arhimandrita. *J. M-n.*

SVETI ARHIJEREJSKI SABOR, najviša konstitutivna i zakonodavna vlast u srpskoj patrijaršiji. U privremenoj uredbi o srpskoj patrijaršiji od 23/10 1920, u članu 5, određeno je, da srpskom crkvom u kraljevini SHS, na čelu s patrijarhom, upravlja S. A. S., kao najviše jerarhijsko predstavništvo u poslovima poretka i unutrašnjeg crkvenog života. Sastav, krug rada i poslovnik odredit će se posebnom uredbom. Ta je uredba potvrđena 24/12 1920, a poslovnik S. A. S. donesen je 14/5 1923.

Po uredbi i poslovniku S. A. S. sačinjavaju svi eparhijski episkopi, pod predsjedništvom patrijarha ili njegovog zakonitog zamjenika. S. A. S. sastaje se najmanje jedanput godišnje. Saziva ga patrijarh ili njegov zamjenik, po sporazumu sa Svetim Arhijerejskim Sinodom, i obavještava o tome ministra vjera. Episkopi na saboru sjedaju po redu jerarhijskog starješinstva. Za pravovaljane zaključke potrebna je prisutnost dvije trećine eparhijskih arhijereja. Sjednice su tajne. Za proučavanje predmeta i sastavljanje prijedloga S. A., S. bira naročite odbore

Dnevni red utvrđuje sam S. A. S. na kraju svake sjednice. Sjednički zapisnik vodi patrijaršijski kancelar ili njegov zamjenik. Odluke S. A. S. izvršuje Sveti Arhijerejski Sinod, a na pečatu je natpis: Sveti Arhijerej ski Sabor Srpske Pravoslavne Crkve.
R. Grujić.

SVETI ARHIJEREJSKI SINOD, najviša izvršna, nadzorna i upravna jerarhijska vlast u srpskoj patrijaršiji. Po uredbi o Svetom Arhijerejskom Saboru i S. A. S. od 24/12 1920 S. A. S. sastoji se od 4 eparhijska arhijereja, kao redovna člana, i 2 člana zamjenika, pod patrijarhovim predsjedništvom. Njih bira Sveti Arhijerejski Sabor na 2 godine.
R. G.

SVETI ATANASIJE ALEKSANDRIJSKI. Crkve: 1. U starom Prilepu, 15 vijek (u ruševinama). — 2. U selu Vedrištu (kod Vodene). Spominje se 1659. *V. P-ć.*

SVETI ĐURAĐ LUDBREŠKI. V. Ludbreg.

SVETI GRGUR, otok na Jadranskom moru; sjeverno od Raba, a jugozapadno od Prvića. Leži između 44° 51·8′ do 44° 53·7′ sjev. šir. i 14° 44·2′ do 14° 47·1′ ist. duž. Gr. Otok je stjenovit i nag. Dugačak je 4·2 km, širok do 2·2 km, a površina mu je 7·0 km². S. G. je sastavljen od rudističkih vapnenjaka, a na jugozapadnom kraju naleže na njih eoceni alveolinski i numulitski vapnenjak i vrlo malo fliša. Pruža se od sjeverozapada prema jugoistoku, a najviši visovi su: Glavica Gaj (232 m) i Plitovac (202 m). Otok je slabo razuđen, strmih je obala i siromašan je tekućom vodom. Na sjeverozapadu se duboko uvlači u kopno veliko pristanište S. G., a na jugoistočnom kraju su dva mala zaliva, od kojih se istočni zove Zaton Badnja. Od nekoliko vilovitih potoka najveći su Travica i Smokova, koji teku u suprotnim pravcima, prema sjeverozapadu i jugoistoku, ali vodu nose samo za kišne periode; inače im je korito suho. Na S. G. nema ni jednog naselja. *P. V.*

SVETI ILIJA, najviše brdo (961 m) na poluotoku Pelejšcu (Stonjskom Ratu), u njegovu sjeverozapadnom kraju (43° sjev. šir.). Tamo još ima čagalja, a talijansko mu ime Monte Vipera potiče valjda po ljutici poskoku (Vipera ammodytes).
J. M-n.

SVETI IVAN ZELINA, selo u Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti, u srezu S. I. Z.; na cesti Zagreb—Varaždin, od željezničke stanice Sesvete 19·5 km k sjeveru-sjeveroistoku; na brežuljku (204 m) nad potokom Zelinom, koji ga opasuje sa zapada. Ima 986 stanovnika u 217 domova, dva općinska poglavarstva (Nutarnji S. I. Z., 1.627 stanovnika, i Vanjska S. I. Z., 8.458 stanovnika), sresku oblast, kotarski sud, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, telegraf i telefon. Parni Mlin, Tvornicu crijepa i opeka, Zelinsku Dioničku Štedionicu. Trguje zemaljskim proizvodima, vinom i drvom.

Kod izvora potoka Zeline, na strmoj glavici, strče razvaline Zelingrada. Grad je imao veliku kulu za stanovanje i zidom opasano dvorište. Na južnoj strani bilo je niže drugo dvorište, također opasano zidom, koji je bio pojačan sa dvije kule. Gradska su vrata bila na istočnoj strani, kroz veliku oblu kulu. Još 1222 spominju se samo međaši zemlje Zeline, a grad je podignut između 1222 i 1265, po svoj prilici poslije tatarske najezde (1242). 1265 spominje se kaštelan Pavao Đurkan, koji je bio comes, župan ili knez, pa je vjerovatno Zelin-grad bio sjedište žup(anij)e moravečke, od koje se kasnije razvila plemenita općina moravečka. Oko 1320—1353 ili 1361 Zelin-grad je bio u vlasti magistra Nikole, sina Petrova od Ludbrega, a sinovca moravečkoga župana i, kasnije (1271), bana čitave Slavonije, Dionizija, od koga je Nikola jamačno i naslijedio gradove Zelinu i Bistricu. 1434—1481 Zelin-grad je pripao porodici Bičkele. Izgubio ga je Ladislav Bičkele, koga je kralj Matija 2/2 1481 osudio, na općem kraljevskom sudu u Zagrebu, zbog različnih zločina i krivotvorenja, na progonstvo i gubitak svega imetka. Za vrijeme borbe između kraljeva Ferdinanda Habsburga i Ivana Zapolje (1527—1537), grad su preotimali jedni drugima njihovi privrženici. Tako ga je neko vrijeme držao i vojvoda Ivan, potonji kralj. Među Ferdinandovcima isticao se Ivan Kaštelanović, gospodar Bisaga, a među Zapoljincima zagrebački biskup Šimun Erdödy, koji je kao hr-

vatski ban izradio kod kralja Ivana Zapolje, da je 1531 Zelin-grad darovao biskupovu sestriću Petru Pálffy-ju od Erdöda. U prvoj polovini 1535 biskup Šimun Erdödy, iznevjerivši Ivana Zapolju, prešao je Ferdinandu i od njega je dobio 1/6 u Beču povelju, kojom je biskupovim rođacima, za iskazanu vjernu službu, potvrdio grad Z. i čitavo njegovo veliko područje. Tome se darivanju opro Ferdinandov službenik Ivan Kaštelanović, te je najposlije izradio, da je Ferdinand sva dotadašnja darovanja za Zelin-grad opozvao, i poveljom, izdanom 4/1 1536 u Beču, jedino njemu darovao. Ipak Zelin-grad nije dugo ostao u rukama Kaštelanovića; već 1543 Petar Ivanović Kaštelanović držao je samo susjedni Bisag, dok je u Zelin-gradu gospodarila porodica Kerecsenyi kroz čitavo jedno stoljeće. 1642 spominje se Zelin-grad kao razvalina. Izgleda da je stradao od požara.

Literatura: Vj. Klaić, Prilozi za povjest grada Zeline (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. XI., 13—17); B. Gušić, Medvednica (1924, 268). *J. Modestin.*

SVETI IVAN ŽABNO, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, srezu križevačkom; željeznička stanica na pruzi Križevci—Bjelovar, od Križevaca 13 km k jugoistoku. Ima 980 stanovnika, poglavarstvo općine (7.743 stanovnika), rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, pučku školu, kotarsku šumariju imovne općine križevačke, poštu, telegraf i telefon. *J. M-n.*

SVETI JAKOB OD VIŠNJICE, benediktinski samostan (osnovan 1234, sada pust) u Dalmaciji, udaljen od Dubrovnika 2 km k jugoistoku, usred obilne suptropske flore (agave, agrumi, čempresi, palme), na morskoj litici, u kojoj su valovi izdubli 64 m dugu, 38 m široku i 24 m visoku pećinu; u toj pećini je pravio eksperimente matematičar Marin Getaldić, pa se po njemu (imao je nadimak Bete) i zove spila Betina. *J. M-n.*

SVETI JURAJ, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez Senj, od Senja 7 km k jugu-jugoistoku. Leži u drazi Jadranskoga mora (44° 56′ sjev. šir.), koja je sa tri strane ograđena kraskom vrleti. Ima 611 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, telegraf i telefon. S. J. je morsko kupalište i parobrodarska stanica na linijama: Sušak—Pag i Sušak—Obrovac. Izvozi nešto drva iz planine kod Krasna, odakle dolazi cesta u S. J., gdje se vezuje na primorsku cestu Senj—Karlobag. Pred lukom je otočić s tunjarom. Uz obalu prema Senju ima vrtova, u kojima rastu bademi, smokve, breskve i vinova loza. Svetojursko vino zove se Dračevac, valjda zato, što loza raste među dračjem. Južno od S. J. Velebit strmo silazi u more i čini mnoge jaruge s ponajviše strmim i golim stijenama.

U S. J. našlo se predmeta iz prehistoričkog (latenskog) i rimskog doba. Rimsko groblje, sudeći po nađenim novcima i spomenicima, upotrebljavalo se 1½ vijeka, od vremena cara Karakale (211—217). Pripadalo je naseobini Lopsici, čiji se stanovnici, Alopsoi, spominju u Pseudoskilakovu Periplu u 4 vijeku prije Is. U Plinija i Ptolemeja mjesto se zove Lopsika, a ušće potoka Tedanija (u Ptolemeja), po svoj je prilici spomenuta draga Žrnovnica.

U srednjem vijeku pripadalo je S. J. žup(anij)i senjskoj. Ondje se već 1184 spominje crkva S. J., koju su, zajedno s gradom, darovali redu božjaka ili templara kralj Bela III. i splitski nadbiskup Petar. Uz crkvu je bio samostan, iz koga su, za vrijeme tatarske najezde (1242), redovnici bježali preko mora u Bašku, na otoku Krku. Iz 1650 ima vijest, da je samostan bio pust. Još nedavno vidjeli su se tragovi gotske crkvice i komad gradskoga zida. Vijesti 1184 i 1242 po svoj se prilici tiču po generalu J. Lenkoviću 1558 razorenog samostana S. J. u uvali Abatovo, blizu Senja, pokraj Nehaja, ispod brda Trbušnjaka.

Literatura: J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. III., 171—172; IV., 181—184); Vj. Klaić, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. VI., 14); Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920, 212); D. Hirtz, Hrvatsko Primorje (1891, 244—245). J. Frančešković, Gdje je bila opatija Sv. Jurja? (Bogoslovska Smotra, 1927). *J. Modestin.*

SVETI KLEME, otočić na Jadranskom moru, jugozapadno od Hvara, najveći od Paklenih Otoka. Poglavito je sastavljen od kretacejskih vapnenjaka, i pruža se od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku. Leži između 43° 9·2′ do 43° 10·7′ sjev. šir. i 16° 20·1′ do 16° 24·4′ ist. duž. Gr. Otok je dugačak 6 km, širok 0·27—2·0 km, a obala mu je jako razuđena pod uticajem morskih valova. Sa sjevera i juga uvlače se duboko u trup S. K. mnogobrojni zalivi, od kojih su važniji pristanište Klemena, zaliv Toršće, Perna, Stara Palila, Zaglav i Vlaka. Otok je većim dijelom pod vegetacijom. Visok je do 96 m i vrlo je oskudan pitkom vodom. Na S. K. živi oko 20 duša.

P. V.

SVETI KRIŽ ZAČRETJE, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Krapina; u Zagorju, u dolini Krapinice; željeznička stanica na pruzi Zabok (7 km)—S. K. Z.—Krapina (10 km). Ima 147 stanovnika, poglavarstvo općine (7.524 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf. Na istočnom kraju sela leži na brežuljku vlastelinski dvor, koji je 1743 pripadao Keglevićima. Kasniji njegov vlasnik, grof Schlippenbach, prodao ga je 1832 baronu Janku Vranyczany-u, čija ga porodica i sada drži. Župna crkva (spominju je popisi 1334 i 1501) gotska je građevina, ali se s vremenom toliko promijenila, da se tragovi gotike jedva još zapažaju.

Literatura: Đ. Szabo, Spomenici kotara Krapina i Zlatar (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. XIII., 121 i 187).

J. M-n.

SVETI KUZMAN (I DAMJAN). V. Pašman.

SVETI LORAN (Laurent), vrsta grožđa, uvezena iz Francuske. Ima je kod nas samo ponegdje, najviše u Srijemu, gdje se raširila iz vinograda erdutskog vlastelinstva.

I. R.

SVETI MARTIN. V. Poljica.

SVETI MARTIN POLJIČKI. V. Poljica.

SVETI MIHOVIL, zaselak u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez Senj, općina Sv. Juraj, na posljednjem zavoju kod prevale Vratnika (698 m) nad Senjom. Ovdje je crkvica S. M. i pokraj nje grob majora Kajetana Knežića, koji se odlikovao građenjem Josipove ceste iz Senja preko Vratnika u Munjavu (—Ogulin) i ceste iz (Gospića)| Sv. Roka preko Maloga Halana (1045 m) u Zadar. Ima 63 stanovnika. Rasadnik je za pošumljivanje krasa.

J. M-n.

SVETI NAUM. V. Naum Sv.

SVETI NIKOLA. 1. Varošica u Južnoj Srbiji, u bregalničkoj oblasti, u središnjem dijelu prostranog Ovčeg Polja, na Svetonikoljskoj Rijeci (Azmaku), desnom pritoku Bregalnice. Ima 500 kuća sa 2.344 stanovnika (1921). Naselje je staro; ovako je nazvano prvobitno kao metoh crkve Sv. Nikole, kod koje je, po tradicijama iz ljetopisa, lišen vida kralj Štefan Dečanski. Po ovoj crkvi Turci su mjesto nazvali Kliseli, a Jerotije Račanin je još 1704, na prolazu Velikim Putem, od susjednog sela Gorobinca nabrojio u okolini S. N. četrnaest opustošenih srpskih crkava.

S. N. se razvio skorije u varošicu, kao administrativno i uže privredno središte Ovčeg Polja. U S. N. se održava nedjeljni sajam, ima mali pazar, gdje se prodaje žito iz sjevernih dijelova Ovčeg Polja. Željeznička stanica S. N., na pruzi Štip—Veles, zove se Ovče Polje, i od varošice je udaljena 9 km. U S. N. su: poglavar sreza ovčepoljskog, žandarmerijski vod, poštansko-telegrafska i telefonska stanica.

Literatura: J. Cvijić, Osnovi za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1916). *V. R.*

2. Samostan Sveti Nikola na Gvozdu. V. Modruš.

SVETI NIKOLA KOŽELJSKI. V. Kožlje, 2.

SVETI PETAR. V. Mali Bukovec.

SVETI PETAR GRLIŠKI je starinski manastir, danas parohijska crkva sela Grlišta, zaječarski srez, timočki okrug, pola sata daleko od sela, u uvali između kamenitog brijega Kičara, visokog i prostranog brda Popovca i visoravni Osenje. Po mjestu, na kome je manastir podignut, očigledno je, da mu porijeklo treba tražiti u srednjem vijeku, ali kada je osnovan, ne zna se. Po predanju i ovaj je manastir iz grupe

devet manastira, koje je neki hajduk sagradio, da pokaje svoj grijeh, što je ubio jednoga vladiku. Od tih devet manastira do danas su se održali, i još postoje kao crkve, Lozica kod Krivog Vira, Krapičevac kod Jablanice i S. P. G. U njihovim osnovama i veličini odista ima izvjesne sličnosti. O Uskrsu 1805. u manastiru S. P. G. je bio sastanak crnoriječkog kneza Milisava Đorđevića iz Lasova, popa Radosava iz Planinice, Ivka bimbaše iz Krivog Vira i ostalih viđenih ljudi, koji su na tome sastanku odlučili, da se pobune protiv Turaka i da se pridruže braći u Šumadiji. Turci su više puta palili manastir S. P. G., posljednji put u ratu 1876, kada su poubijali i silan svijet, koji se bio sklonio u zbijeg po lugovima više manastira. Kraj samog manastira ima i groblje sa tridesetak grobova svećenika, koji su služili u S. P. G. *M. M.*

SVETI PETAR MREŽNICA, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez Karlovac, općina Duga Resa, nad potokom Mrežnicom (na Korani), ¼ sata od D. R. Ima 73 stanovnika, ali je znatno po svojoj staroj župi Sv. Petra (u Mlaci ili na Otoku), koja se spominje već 1334 u goričkom arcidijakonatu. Tamo su služili popovi glagoljaši sve do pod kraj 17 vijeka. Pored sve nevolje turske, mrežnička župa nikada nije prestala. Sadašnja župna crkva građena je 1711.

Već u rano rimsko carsko doba kod Sv. Petra stajalo je naselje (nepoznatog imena), uz cestu iz Senije (Senj) u Sisciu (Sisak), od koga ima mnogo spomenika: tragovi zida i mosta preko Mrežnice, rimsko groblje, skup rimskih carskih novaca, veliki reljef Frižanina Atisa, dva rimska natpisa i dr.

L i t e r a t u r a: Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva (n. s. IV., VI.); R. Lopašić, Oko Kupe i Korane (1895). *J. M-n.*

SVETI PETAR OD KLOBUKA. V. Klobuk.

SVETI PETER, brijeg u Sloveniji, 4·5 km zapadno od ušća rječice Radeče (Čumašnjice) u Krku, odnosno 8 km južno-jugoistočno od trga Žužemberka. Visok je 889 m. Sjeverozapadno od S. P. je Delen Vrh 691 m, sjeveroistočno Selski Vrh 710 m, a jugoistočno kraska visoravan Bečka, visoka 912—947 m. *P. V.*

SVETI ROK, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez Gospić, općina Lovinac, od Lovinca 5 km k jugozapadu, na cesti (Gospić)—S. R.—Mali Halan (1.045 m)—Obrovac. Obično polazište na Sveto Brdo (1.735 m). Ima 560 stanovnika, čistih Bunjevaca (štokavci i ikavci), rimokatoličku župu, pučku školu, državnu šumsku upravu i sporednu carinarnicu. Iz S. R. sačuvalo se prehistoričkih bronzanih prstenova i rimskih novaca. *J. M-n.*

SV. SRĐ. V. Srđ.

SVETI SERGIJE I VAKH. 1. Manastir na lijevoj obali Bojane, 7—8 km sjeverno od Skadra. Kako je za vrijeme cara Justinijana bio jako raširen kult ova dva mučenika, čija se crkva nalazila iznad njihova groba na Eufratu kod grada Rosafa, prema kome je i Skadar nosio isto ime, postoji tradicija, da je manastir S. i B. na Bojani podigao car Justinijan. Izgleda, da su Benediktinci iz skadarske dijeceze podigli ovu crkvu. Ona se smatra kao grobna crkva srpskih kneževa i kraljeva iz Primorja (Mihaila 1081, Bodina 1101, Vladimira Dobrosava i Gradinje). Srpska kraljica Jelena obnovila je, sa sinovima Dragutinom i Milutinom, 1290 crkvu, prema jednome latinskome natpisu, dok drugi latinski natpis, urezan u nadvratniku ulaznih vrata, veli, da je crkvu iz temelja sazidao kralj Milutin 1293.

13—15 vijeka S. i B. su bili poznati kao riječno pristanište Skadra, koje je predstavljalo veliki trg s čuvenim trgovinama. Pri manastiru su bile carinarnice i magazini raznih gradova (Drivast je tu imao svoje dućane). Ovdje je roba iz lađa, koje su dopirale dovde Bojanom, pretovarivana na konje (naročito sol). Za vrijeme despota Stefana podignuti su ovdje snažni bastioni za odbranu od Mlečića; oni su, ugovorom od 12/8 1423, porušeni. Još u 16 vijeku ovdje su se nalazila stovarišta i magazini. Manastir je osirotio kada je ostao u potpunoj vlasti Mlečića i zapustio je. Danas se nalazi u ruševinama. Bojana potkopava njegove temelje i polako ih ruši i uništava. Srednja oltarska apsida je već odnešena rijekom.

Crkva u osnovi predstavlja trobrodnu baziliku, sa tri apside. Struktura zidova je od naizmjeničnih slojeva opeke i kamena. Na glavnoj fasadi nalaze se, iznad ulaznih vrata, dva visoka zasvedena prozora. Pri crkvi je bila i zvonara, koja se vidjela iz daleka, i koja je stajala još 1685. Sada je bez krova. Na zidovima se vide dva sloja fresaka sa srpskim natpisima. Nije još proučena.

2. Crkva u selu Podima, 3 km sjeverno od Herceg-Novog. Ne zna se, kad je sazidana. Prema arhitekturi mogla bi pripadati 14 vijeku. Neki je pripisuju kralju Tvrtku I. Predstavlja tip crkve u obliku križa s kubetom, okruglim i spolja i iznutra i izvođenim na pandantifima. Ima polukružnu oltarsku apsidu i poprečni brod, koji čini te osnova crkve ima oblik križa. Podstrešni lučni fris ide svuda oko crkve. Ima na zapadnoj fasadi otvoren zvonik, postavljen 1769. *V. Petković.*

SVETI STEFAN. 1. Crkva u selu Drijeva (sada Kastel Gabela, na Neretvi), za koju se veli, da je zidana od Nemanjinog oca. 1694 spominje se u Kastelu Gabeli jedna kula, koja je podignuta namjesto ove crkve.

2. Manastir Konče u oblasti Krive Lakavice (u Bregalnici). Spominje se još 1019. Podigao ga je (ili obnovio) veliki vojvoda Nikola Stanjević, kako izgleda, za vrijeme Dušanovo. Dušan je potvrdio prava ovoga manastira, koji je vojvoda Nikola podigao na svojoj baštini. Već je sam ktitor jednim pismom bio ustupio Hilandaru od crkve u Konči ljude, njive i voće, a 1366 car Uroš je, po želji svoga brata, velikog vojvode Nikole, izdao hrisovulj, kojim je ovu crkvu, sa svim selima, priložio Hilandaru. U ovom manastiru je provela svoje posljednje dane kći despota Đurđa, Kantakuzena. — Crkva svojom arhitekturom podsjeća na Lesnovo i crkvu Sv. Arhanđela u Štipu. Kube se opire na izolirane stupove. Od prvobitnog živopisa sačuvalo se vrlo malo. On se, kao i u Lesnovu, vraća na akademsko shvaćanje klasične škole. Naročito pada u oči Bogorodica strasti, koja je obilježena kao Mati Božija Hilandarini. Interesantni su ornamenti na žutoj pozadini, koji podsjećaju na ornamentiku 12 do 13 vijeka.

3. Manastir kod Aleksinca, poznat pod imenom Lipovac. Podigao ga je 1399 monah German i tu ustanovio opštežiće, a Stefan i Vuk, sinovi kneza Lazara, priložili su mu imanja. Nije ispitan.

4. Crkva u Novom Brdu. Pouzdano je iz 14 i 15 vijeka. 1571 pri njoj je pisan jedan sinaksar. Nije ispitana.

5. Crkva u Mojsinju, poznata pod imenom Stefanac. Po svoj prilici je iz 14 vijeka. Nalazi se u ruševinama.

6. Crkva hilandarskog metoha na Kalamariji. Ne zna se vrijeme njenog postanka. Spominje se u 17 vijeku.

7. Crkva u selu Dobrodolane, čiji je antimins posvećen 1564, pri mitropolitu Metodiju.

8. Manastir Duljevo, u Boci Kotorskoj. Ne zna se kad je osnovan. Za vrijeme turske okupacije bio je dugo pust. Izgleda, da je u 17 vijeku radio. 1706 mitropolit primorski Danil, priložio mu je jedan zbornik pri igumanu Simeonu. 1786 je opravljan.

9. Crkva u selu Malom Pogancu (oblast Bjelovara). Spominje se 1768.

10. Crkva u selu Plavnica (Crna Gora). Moderna je.

V. Banjska. Kruševac. Strumica. Morača. *V. Petković.*

SVETI STJEPAN PAŠTROVSKI. V. Paštrovići.

SVETI STJEPAN POD BOROVIMA, benediktinski samostan u Splitu, lijevo od ulaza u gradsku luku, na jednom poluotočiću, ispod Marjana (178 m), gdje je sada splitsko groblje. Samostan je sagrađen oko 1000, a znamenit je, što je u njemu boravio posljednji Trpimirović, Stjepan III., sinovac kralja Petra Krešimira IV., za čitave vlade kralja Slavca i Zvonimira, prije nego što je stupio na hrvatski prijestol (1089 do 1090). *J. M-n.*

SVETI VLAHO (BLAŽ). V. Republika Sv. Vlaha.

SVETICA NEDJELJA je, prema kazivanju našeg naroda, najveća patnica i mučenica, sva izranjena i krvlju oblivena. Svi alati i zanati, što ih je Bog stvorio, svi su u njeno tijelo zabodeni, od čega ona trpi neizmjerne muke. Sa svih strana vide se na njoj pozabadane igle, nožice, kliješta, bradve, pile i dr., a to dolazi otuda, što razne zanatlije na

njen dan, mjesto da idu u crkvu i mole se Bogu, rade i tjeraju svaki svoj zanat, pa joj tako uvijek pripravljaju nove muke i bolove. Sv. N. ne ukazuje se nikada sama, nego uvijek u društvu s Bogorodicom.

P. B.

SVETICE, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez Karlovac, općina i pošta Jaškovo; u brežuljastom kraju, što rastavlja Kupu od njenog pritoka Dobre, lijevo od ceste Karlovac—Ozalj, od Ozlja 3 km k jugu. Na Smolčevu Vrhu negda su stajale tri kapelice: Bl. Djeve Marije, Sv. Margarite i Sv. Katarine, po čemu je mjesto i nazvano S. Ima samo 72 stanovnika u 20 domova, ali je znatno zbog negdašnjeg samostana redovnika Sv. Pavla, bijelih fratara, u kome su sada župni ured i pučka škola. Samostan je osnovan 1627. Prvi prior bio je poznati leksikograf Ivan Belostenec, koji je do 1660 svršio gradnju crkve i samostana. Samostanska Gospina crkva dugačka je, ali uska, te nema nikakve građene znamenitosti. Kapela Sv. Antuna, prva desno do velikog oltara, bila je grobnica ugledne porodice Šubića Peranskih. Tu je sahranjena i posljednja gospođa toga roda Sidonija Peranska († 1713), udata grofica Delišimunovićka. U crkvi je negdje zakopan i posljednji potomak Frankapana Ozaljskih, knez Stjepan († 1577). Ploča s njegova groba, odavna prag glavnih crkvenih vrata, tako je izlizana, da se natpis gotovo ne da čitati. I samostanu i crkvi nanio je štete zemljotres 2/2 1699, no kasnije su oni obnovljeni i lijepo napredovali, dok nije car Josip II. ukinuo samostan (1786). Poslije su tu zatvarali zarobljene Turke.

L i t e r a t u r a: E. Laszowski, Svetice (Hrvatske povjesne građevine, I., 159—164). *J. M-n.*

SVETIĆ MILOŠ. V. Hadžić Jovan.

SVETITELJI. V. Srpski svetitelji.

SVETITELJSKE MOĆI. V. Relikvije.

SVETLIČIČ FRANC, pjesnik (2/4 1814, Idrija — 22/2 1881, Ljubljana). Svršio je gimnaziju (1833), licej (1835) i bogosloviju u Ljubljani, a svećenik je postao 1839. Služio je zatim 17 godina kao kapelan u Rovtama, nad Vrhnikom, u Cerknici i na Vrhniki. 1856 postao je župnik u Sorici, 1863 u Godoviču. Od 1879 živio je kao penzionar u Razdrtom i u Ljubljani.

S. je sarađivao od 1846 lirskim i pripovjednim pjesmama u Novicama, pa je bio u prvo doba poslije Prešerna najbolji njihov pjesnik. Kasnije je sarađivao i u Slovenskom Glasniku, a Janežič je htio da izda njegove pjesme u Cvetju iz domačih in tujih logov. U S. lirici prevlađuje refleksija, nastala zbog ličnih unutarnjih borbi pjesnika. Najviše je volio oblik soneta. U ritmici, dikciji i figurama poznaje se jak uticaj Prešerna, naročito u literarno-satiričkim sonetima. Ličniji je u pjesmama, u kojima razmišlja o životu i njegovoj prolaznosti, o izgubljenoj mladenačkoj sreći i o ljepoti i veličanstvu prirode. Rado se vraća u prošlost, te razmišlja o historiji Slovenaca i njihove domovine. U pripovjednim pjesmama služi se S., po ugledu na Uhlanda, sredovječnim historičkim i romantičkim motivima u t. zv. nibelunškoj (hildebrandskoj) strofi (Turski križ, Cerkniško jezero, Ukleti graščak).

L i t e r a t u r a: Marn, Jezničnik 19, 52; Lokar, Dom in Svet (1903); Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, 2, 163.

I. Grafenauer.

SVETLOST, ilustrovani mjesečni časopis, organ društva za školsku higijenu i narodno prosvjećivanje. Izlazio je u Beogradu 1908—1912, pod uredništvom Dr. Sv. M. Markovića.

U. Dž.

SVETOG SAVE JEZERO, jezero u Crnoj Gori, na Durmitoru, 1·4 km južno-jugoistočno od Ćirove Pećine (2.534 m). Leži pod vrhom Savina Kuka, na apsolutnoj visini od 2.060 m, s prečnikom oko 110 m. Jezero je glacijalnog porijekla. O njemu ima narodno predanje u vezi s prosvetiteljem Sv. Savom. *P. V.*

SVETO-NIKOLSKA RIJEKA. V. Azmak.

SVETOVID, zabavno-naučni list. Izlazio je dva puta nedjeljno, prvo u Temišvaru, zatim u Beču, 1852—1870. Urednik i izdavač bio je Aleksandar Andrić. 1856 imao je kao nedjeljni dodatak: Svetozar. *U. Dž.*

SVEUČILIŠTE V. Univerzitet.

SVICI. 1. Sredovječni dokumenti, koji su pisani na dugačkom listu

pergamenta ili papira i onda savijeni u rolnu.

2. Naročite uredbe o dotaciji pravoslavnih srpskih episkopa i svećenstva u 18 vijeku, za obavljanje crkvenih funkcija narodu, donašane na srpskim crkveno-narodnim saborima 1713, 1722, 1726, 1735, 1744, 1769 i inače, ili od samih mitropolita i episkopa, kao i od državnih vlasti.

3. Čitave knjige pisane na dugačkom listu, savijene u rolnu i obično čuvane u naročitim futeralima.

R. G.

SVILAJA, planina u Dalmaciji, između rijeka Cetine i Česme na sjevero-istoku, a gornjeg toka Čikole i potoka Vrbe na jugozapadu. Njen visok glavni vijenac obrazuju vapnenjaci gornje krede, ispod koje su vapnenjaci i dolomiti donje krede i jure, čije se bare pružaju od sjeverozapada na jugoistok, a to je i orografski pravac. S. se prostire od sela Štikova na sjeverozapadu do Hrvaca na jugoistoku, sjeverno od Sinjskoga Polja. Najviši visovi su: Sovro (1.301 m), Turjac (1.342 m), Jančak (1.483 m), Svilaja (1.509 m) i Veliki Turjak (1.328 m). Na sjeveroistoku, između sela Otišića i Maljkova i doline Cetine, nalazi se vapnenjačka zaravan Tavan, visoka oko 440 m i sva isprobušena vrtačama. Duž jugozapadnog podnožja S. prolazi rasjed pravca sjeverozapad-jugoistok; istočno od njega zbilo se izdizanje, a na zapadu spuštanje zemljišta. — S. je najveća planina srednje Dalmacije. Odlikuje se svim pojavama krša. Vrlo je siromašna vodom, pa stoga s njenih padina ne teče ni jedan potok, niti je dolinama razgranata u povijarce i kose. — S. ima sedam većih pećina, nekoliko uvala, puno vrtača, dvadesetak lokvi, a izvora je najviše na podnožju S., u dolini Cetine, Čikole i Vrbe. Šume je na S. veoma malo, naročito na jugozapadnoj strani, koja je najvećim dijelom naga, dok je cio Tavan pod vegetacijom kao i veći dio sjeveroistočnih padina. — Sjeveroistočnim podnožjem S. prolazi cesta Knin—Vrlika—Sinj, sjeverozapadnim cesta Knin—Drniš—Šibenik, jugozapadnim cesta Drniš—Umljanović—Muć—Split, jugoistočnim cesta Sinj—Muć, a preko planine vodi veći broj staza. *P. Vujević.*

SVILAJNAC, gradić u Srbiji (Moravska Oblast). Ima 4.393 stanovnika. Leži na rijeci Resavi. Važan je trg za okolinu (žito i svinje). U okolini se goji svilena buba. Sresko je mjesto. Ima gimnaziju, sreski sud. — U novije vrijeme postao je S. trgovački centar za Resavu. Knez Miloš je dozvolio, da u S. može biti 7 trgovaca i 3 kalauza. *B. D.*

SVILAJNAČKA IZVOZNA I UVOZNA BANKA. Osnovana je 1920. Centrala je Svilajnac. Kapital je 1,000.000. Fondovi 156.478, ulozi 1,202.761, mjenice 1,738.380, zajmovi na zaloge 13.900, dužnici 633.740, papiri od vrijednosti 62.000, nepokretnine 200 000, dobit 50.000 Din. Dividenda 5%. Predsjednik i direktor je Boga Donić.

N. S.

SVILARSTVO. Veći dio naše države pogodan je za gojenje svilene bube. Pri svem tom, svilarstvo je intenzivnije samo u ovim krajevima: Južnoj Srbiji (srezovi: đevđelijski, dojranski i strumički), Vojvodini Srijemu i Slavoniji, sjevernoj Srbiji (srezovi: smederevski, moravski, požarevački, kruševački, jagodinski i ćuprijski).

Od svih grana poljoprivrede S. je u ratu najviše stradalo: dudinjaci Južne Srbije bili su u vatrenoj zoni, a u drugim krajevima upotrijebljeni za ogrjev i zapušteni; uništene su i oštećene instalacije i domovi odgajivača. Međutim se S. najsporije može regenerirati, jer je zavisno od sporog podizanja dudova. Tako poslije rata produkcija ne dostiže ni jedan milion kg živih čahura, dok su isti krajevi davali prije rata ukupno blizu 3 miliona kg. Ipak je već danas Kraljevina SHS treća država u Evropi u produkciji svile. Prva je Italija s maksimalnom produkcijom od preko 50 miliona, a druga Francuska s maksimalnom produkcijom od 10 miliona (1894).

Kvalitet naše svile stoji odlično i na glasu je (svjetska prva nagrada u Lionu 1897). Po prof. Quaiati-ju naši su »bozzoli bellissimi«, na 1 kg suhih čahura ide 439 g svile, elasticitet svilene niti (ne konca) dostiže 210 mm.

Na obnovi našeg S. radi se veoma živo, u prvom redu uređivanjem velikih državnih rasadnika (4 u Južnoj Srbiji, 11 u Vojvodini), iz kojih se

stotine hiljada dudovih sadnica besplatno dijeli narodu. I za proizvodnju jajašaca (sjemena ili grena) preduzete su mjere: u Južnoj Srbiji se pomaže i stručno nadzirava odlična domaća proizvodnja, a u Vojvodini je ustanovljen državni zavod u Novom Sadu; u sjevernoj Srbiji radi na tome Srpsko Svilarsko Društvo. Na razviće S. pogodno djeluje visoka tržna cijena (1923 do 150 Din. po kg) i slobodna trgovina. U ostalim svilarskim krajevima zadržava napredak S. monopolski otkup po nesrazmjerno niskoj cijeni (1923 u Vojvodini 35 Din po kg).

Osim u planinskim krajevima države SHS, kao na pr. u Sloveniji, koja je izgubila svoje svilarske krajeve s Goricom u centru, gdje je bila skoro prva stanica za produkciju bubinih jajašaca po Pasteurovoj metodi, zatim u Gorskom Kotaru u Hrvatskoj, u jugozapadnoj Bosni i t. d. — svuda su i klima i tlo pogodni za dud (paralelno sa šljivom i lozom) i S., a u narodu ima i vještine i ljubavi za svilenu bubu.

U naše je zemlje S. došlo jamačno prvo u jugoistočne krajeve iz Bizanta, kuda je S. preneseno s istoka još polovinom 6 vijeka, a tek je kasnije, izgleda u 16 vijeku, kad je preneseno u slovenački krš, došlo i sa zapada, iz Italije. Grci nisu imali znatniji svilarski centar, Turci su ga stvorili u Brusi, i to kasnije na sasvim moderan način. U Južnoj Srbiji gojila se svilena buba u 14 vijeku, a sigurno i prije, kako se vidi iz naređenja kralja Stefana Dečanskog 1330 i cara Dušana 1348. Za vrijeme turske vladavine gojenje je nastavljeno (Muhamed II. zabranio je 1456 izvoz svile u Dubrovnik, koji je bio znatan trg za svilu; 1379 je općina prodavala bombice). Sama evropska Turska producirala je preko 2·5 miliona kg živih čahura na godinu, a iz Soluna je izvoženo devedesetih godina 19 vijeka prosječno po 200.000 kg sirove svile.

U zapadnim krajevima (Slovenački Krš) unijeli su svilu Talijanci. 1570 tražio je Melchior Rosetti iz Trenta povlasticu za uvođenje S. U 17 vijeku S. je življe napredovalo, i predionice su podizane (u Gorici), ali do 1684 opet je propalo. U 18 vijeku vlast je podupirala širenje S. davanjem koncesija i opraštanjem od poreza (1726). Marija Terezija i njen sin Josip II. mnogo su pomagali S.: davali su nagrade, štampali uputstva, a u nekim krajevima je uvođeno i silom S. (sađenje dudova bilo je kao uslov za dozvolu ženidbe). 1784 zabranjen je uvoz svile sa strane. 1782 bilo je u Gorici 462 tkalačka stana. U to doba je stanovništvo čitavog slovenačkog krša (od Soče do Rijeke) živjelo uglavnom od S. Za vrijeme francuske okupacije S. je bilo napušteno.

S nejednakim uspjehom uvođeno je S. u sve naše zapadne krajeve i napredovalo je, dok nije velika zaraza sredinom 19 vijeka sve uništila. Regeneriranje je opet došlo od Talijanaca. Prva institucija za produkciju sjemena po Pasteurovoj metodi bila je osnovana sedamdesetih godina 19 vijeka u Gorici.

U sjevernoj Srbiji izgleda da je S. kasno uvedeno. Tek u četrdesetim godinama 19 vijeka bijeli je dud intenzivnije sađen, oko čega se brinula vlast.

U Južnoj Srbiji je S. za turskog režima stajalo odlično. Poslije pjegavice (1865) S. je naglo napredovalo. Svilarska centrala u Brusi organizirala je modernu produkciju sjemena, poučavanjem samih odgajača i vršenjem nadzora (monopolne državne vrpce na kutijama sa sjemenom).

Poslije oslobođenja bila je dosegnuta produkcija od preko 1 milijuna kg svježih čahura. S. je ovdje bila gotovo najrentabilnija poljoprivredna grana. Uz posao od 40 dana nosio je hektar dudare do 1200 dinara (tadanje vrijednosti) čistog prihoda. Po Hahnu bilo je u samoj Đevđeliji 1863 9 velikih predionica svile.

Poslije balkanskih ratova podiglo je Srpsko Svilarsko Društvo veliku Pellegrinovu peć za gušenje mjehuraka, dok je prije bilo 4 veća i 10 malih zavoda za ubijanje kokona (neki su sačuvani, odnosno obnovljeni). Poslije 1918 u svrhu obnove, koja lijepo napreduje, postavljena su 4 državna nadzornika (Đevđelija, Strumica, Valandovo i Skoplje), i uređena su 4 državna rasadnika za dudove. Produkcija grena pretiče domaće potrebe, te se izvozi u sjeverne krajeve (država je otkupila 1922 1.500 uncija, a 1923 već 6.500 uncija). 1923 proizvedeno je 14.600 uncija sjemena (Francuska varska i Talijanska rasa

Ascoli Piceno). Predionica, prenesena u Đevđeliju iz Mohača, još nije instalirana. Poratna produkcija u 21 općini triju srezova je:

God.	Broj odgajača	Količina jaja	Proizvodnja mjehuraka	Cijena po kg Din
1919	1.791	64·2 kg	110.835 kg	
1920	2.443	95·9 „	143.377 „	25
1921	1.697	120·25 „	199.630 „	25
1922	3.762	139·25 „	227.300 „	85
1923	3.766	175·7 „	338.716 „	100—120

Samo 1923 donijeli su kokoni narodu 34 miliona Din. Na primitivan se način odmotava svila i prerađuje u kućnoj industriji (svileno platno i gajtan).

U Vojvodini je polovinom 19 vijeka (od 1840) postojala privatna povlastica. Najprije zbog niske cijene, zatim zbog pjegavice, propadalo je S., i pored državne pomoći. 1880 uvedena je državna uprava (monopol otkupa), a 1893 je ona reorganizirana. Skoro na vojnički način proveo je organizaciju bivši oficir Bezeredi, s centralom u Seksardu pomoću države. Svilarski su krajevi bili razdijeljeni u nadzorništva. Bile su postavljene mnoge instalacije i provedena živa propaganda. Produkcija se digla toliko, da su Banat i Bačka (i onda glavni svilarski krajevi) proizveli 1911 skoro 1 milion kg čahura (čitava Ugarska skoro 1·9 miliona). Narod je dobivao prividno sve potrebe besplatno, ali su zato otkupne cijene daleko zaostajale za tržnim (1914 prva klasa čahura 2·2 krune). Mnogo se radilo na podizanju dudinjaka (državni i općinski rasadnici). Za vrijeme rata S. je propadalo i naposljetku je prestalo, a i mnogo dudova je stradalo. Poslije 1919 nije se gojilo; zadržan je u glavnom stari sistem. Izrađena je uredba o svilarskoj službi i unapređivanju S. od 30/7 1920, koja je novembra 1921 proglašena za zakon. Po ovome je osnovana centralna svilarska uprava u Novom Sadu, kojoj je potčinjeno i S. u cijeloj kraljevini, osim pokrajina, gdje su bile već od prije na snazi povlastice. U Vojvodini je proizvodnja sjemena, otkup i otpredanje čahura u državnoj režiji. Predionicama rukuje Ministarstvo Trgovine i Industrije. Vojvodina je razdijeljena u 12 svilarskih nadzorništva, sa po 20—40 svilarskih općina. U svakoj općini nalazi se povjerenik. Postoje 22 otkupne stanice i 11 kokonijera (Novi Sad, Žabalj, Stari Bečej, Stari Vrbas, Palanka, Pančevo, Vršac, Bijela Crkva, Kovin, Subotica, Titel) ili sušnica. To su velike i lijepe građevine s Pellegrinovim pećima za ubijanje i sušenje čahura suhom toplotom i s magazinima (za po 150 do 200.000 kg suhih čahura). Vojvodina ima tri predionice (filature) u Novom Sadu (sa 150 lavora, a prerađuje dnevno 35—45 kg sirove svile), u Pančevu (sa 120 lavora) i u Velikoj Kanjiži (sa 80 lavora, ali ne radi već više godina). Ove fabrike ne mogu preraditi ni polovinu naše produkcije. U cilju spremanja svilarskog podmlatka priređuju se u Novom Sadu svilarski tečajevi (1921 bilo je 14 kurzista, a svega do sada 36). Za proizvodnju dudovih sadnica postoji 11 državnih rasadnika (sa 200.000 zrelih sadnica) s prostorom od 140.000 m². Produkcija sjemena napreduje. 1923 radilo se na 9 mjesta (520.000 pari leptirova), a u centrali na 10 mikroskopa. Proizvedeno je 4.568 uncija (1922 8.183).

Statistika produkcije:

God.	Br. općina	Br. odgajača	Razdata jaja	Proizvod živih čahura	Zarada	Rendita kg iz jaja	Otk. cijena Din
1906	325	52.235	787·5 kg	919.712 kg			
1920	193	5.281	89·5 „	58.354 „	800.000		14·25
1921	200	9.518	162·5 „	153.202 „	2 milijuna	25·23	15·—
1922	240	16.803	330·5 „	292.208 „	5 „	22·1	18·—
1923	259	13.655	297·1 „	223.179 „	7·4 „	18·77	35·—

Valjanih javnih dudova ima 384.000 komada (slabih 270.000).

U Sjevernoj Srbiji osamdesetih godina 19 vijeka država je sama dije-

lila po 8—10 kg po Pasteurovoj metodi priređenog sjemena. 1891 data je povlastica Erazmu Mari-ju na 15 godina (razdavao je po 50 kg sjemena). 1893 napustio je on posao, i S. je propadalo. Od 1896 radio je, s nekim uspjehom, A. Tajtacaković, a od 26/7 1899 data je povlastica (1900 produžena za 10 godina) firmi Farkić i Anđelković, da besplatno razdaju jaja i da imaju isključivo pravo otkupa čahura po utvrđenoj cijeni (oslobođeno od poreza). Razdjelivano je do 500 kg sjemena godišnje i produkcija je dignuta (1906, 265.400 kg). Lapovo je postalo centar uprave. Tu je 1903 osnovano Prvo Srpsko Akcionarsko Svilarsko Društvo. Zakonom od 3/4 1909 data je povlastica Srpskom Svilarskom Društvu u Beogradu s filijalom u Lapovu na 20 godina.

Prije rata se produkcija dizala. 1909 je postignut maksimum od 394.122 kg živih čahura, ali je poslije toga postepeno opadala (1914, 161.592 kg). Za vrijeme okupacije (od 1916) počelo se ponovo s gojenjem (1918, 105.000 kg). Poslije oslobođenja (1918) S. je slabo uspijevalo. Gojenje je neracionalno (prinos po unciji sjemena malen), a cijene su i suviše niske. Evo statistike:

God.	Br. općina	Br. odgajača	Razdato jaja	Proizvedeno čahura
1920	68	610	157·5 kg	9·823 kg
1921	62	620	22·5 „	9·376 „
1922	55	550	23·0 „	6·317 „
1923	110	1.568	20·0 „	20·464 „

192 proizvelo je društvo 2.528 kutija sjemena (po 15 g). Izgleda da je proizvedeno stvarno mnogo više čahura, ali narod zadržava čahure i sam prireduje konac. — U Lapovu ima i mala predionica sa desetak lavora.

U Hrvatskoj i Slavoniji je za vrijeme slobodnog gojenja i trgovanja dostigla produkcija 300.000 kg. Pjegavica je učinila tome kraj. Obnova je teško uspijevala. Poslije nekoliko neuspjelih pokušaja s talijanskim ovlaštenicima (Persoglia, Mari), predata je briga oko S. madžarskoj svilarskoj upravi (1880, odnosno 1883) sve do 1908. Za to vrijeme išla je naša svila u svijet pod madžarskom etiketom, i kao takva dobila je prvu svjetsku nagradu (Lyon 1897). Prosječna produkcija je tada bila od 250.000 kg živih čahura. Rendita je bila slaba (22 kg čahura na 25 g sjemena), otkupna cijena veoma niska (svaki odgajač dobio je prosječno samo 25 kruna). Maksimum produkcije bio je 1896, sa 324.596 kg. Pored većeg broja otkupnih stanica bilo je u sjedištima nadzorništva lijepo zidanih kokonijera s pećima za gušenje (Zagreb, Osijek, Virovitica, Mitrovica, Zemun, Vinkovci), ali ni jedna predionica. 1908, a definitivno 1912 predata je koncesija za S. na 20 godina Upravi zemaljskog svilogojstva u Zagrebu, koju su sačinjavale: Hrvatska Poljodjelska Banka (I. uprava) i Savez Srpskih Zemljoradničkih Zadruga u Zagrebu (II. uprava), ali potonji samo do rata, kad je od vlasti obustavljen.

Poslije rata vodi upravu u smanjenom obimu samo Hrvatska Poljodjelska Banka. 1908 osnovan je u Zagrebu Bakološki Opservatorij, prva naučna institucija za S. u nas (upravnik Dr. Jovan Hadži do 1920), u kojoj su ispitivana jaja, kvalitet čahura i svile, i činjeni naučni pokusi.

Do rata je S. lijepo napredovalo, a u ratu je skoro sasvim propalo, naročito u Srijemu, glavnoj svilarskoj teritoriji, gdje je propalo i mnogo dudova. Poslije rata je regenerirano, i ono, i ako sporo, ipak napreduje. Rade samo kokonijere u Osijeku i Mitrovici. Statistički podaci:

God.	Br. općina	Br. odgajača	Razdato jaja	Proizvodnja čahura
1920	102	847	12·3 kg	7·031 kg
1921	126	1.013	12·8 „	13·046 „
1922	298	3.311	44·6 „	51·762 „
1923	358	4.745	92·1 „	91·340 „

Valjanih dudova ima oko 50.000.

U Bosni i Hercegovini se prije austrijske okupacije narod (naročito muslimanski dio) dosta bavio S. (hercegovački dudinjaci i bubarnica na ljetnjikovcu uz Bunu i Neretvu 1859; Fortis spominje 1774 S. na donjoj Neretvi). Poslije okupacije se uprava madžarskog svilarstva nešto malo bavila S., dijeleći sjeme i dudiće (do 1898 razdijeljeno je 425.000 dudića). Ipak produkcija nije prešla 40.000 kg čahura na godinu. Za vrijeme rata i poslije rata S. nema. Osniva se državno svilarsko nadzorništvo za Bosnu i Hercegovinu.

Fortis spominje 1774 S. na Rabu i Braču. Ali, iako su u Dalmaciji svi uslovi pogodni za S., ono nije rašireno. Stari dudovi svjedoče o boljoj svilarskoj prošlosti. Po Küsteru (1842)

u Boki je bilo intenzivnije S., a u Prčanju (Boka) postojala je sve do 1894 mala privatna filatura. Prije rata dostigla je produkcija (1912) 26.000 kg (cijena 2·58 kruna). Naročito su povoljni kotari: kotorski, dubrovački i imotski.

Poslije rata počela je življa akcija. Osniva se nadzorništvo. Na imanju u Vrani ustanovljen je rasadnik dudova. Produkcija je bila:

God.	Br. općina	Br. odgajača	Razdato jaja	Proizvodnja živih čahura
1919	1	3	1.125 kg	180 kg
1920	2	223	„ „	1.520 „
1921	3	369	„ „	1.787 „
1922	13	631	4·07 „	8.651·7 „
1923	23	1.230	5·7 „	16.519 „

U Crnoj Gori odavno se odgajala svilena buba, ali nikad u većem opsegu, iako su svi uslovi pogodni. Sprema se i tu življa akcija, i osniva se državno nadzorništvo za Crnu Goru.

Na više mjesta (u Sloveniji 1867 u Novom Mestu, u Retfali kod Osijeka i t. d.) pokušavano je gojenje t. zv. divljih sviloprejki Antherea jamamai i Philosamia cynthia. Na Dolenjskom u Sloveniji taj se veliki leptir u hrastovim šumama udomaćio.

L i t e r a t u r a: J. Hadži, Svilarstvo u Hrvatskoj (Narodne Novine, 1908); A. Jovanović, Svilarstvo u Kraljevini SHS (Težak, 1922).

J. Hadži.

SVINJA DOMAĆA. Pod tim nazivom razumijemo sve one pasmine, koje su u našim krajevima ili od pamtivijeka ili su kod nas nastale. Tu imamo u prvom redu primitivnu svinju evropskoga tipa (sus europaeus, na pr. šiška), pa onda primitivnu svinju sredozemnog tipa (sus mediterraneus, na pr. krškodolska svinja), pa primitivne pasmine, koje su nastale ukrštavanjem oba tipa (na pr. mangalica, turopoljska svinja). (V. Svinjske pasmine, Svinjarstvo.) *S. U.*

SVINJAR. V. Davor.

SVINJARSTVO je u predjelima SHS odavno već zauzimalo važno mjesto u poljoprivredi. Naročito je bilo na glasu u jugoistočnim krajevima. Danas ima u našoj državi preko 5,000.000 komada svinja. Od toga broja najviše ima Vojvodina (oko 1,654.000), pa onda Hrvatska-Slavonija (1.260.000), Srbija (935.000), Slovenija (oko 615.000), Bosna-Hercegovina (oko 537.000), Dalmacija (oko 95.000), a najmanje ima Crna Gora (oko 14.000).

Kada su Južni Sloveni došli u ove krajeve, naišli su na svinju sredozemnog tipa, koja je ovdje postojala već u doba sojenica. Kasnije se taj tip izmiješao s evropskim, koji je došao sa sjevera. Ukrštavanjem tih tipova, ne zna se kada, nastale su pasmine, koje važe kao naše domaće. Osim toga, sačuvale su se i čiste pasmine i jednog i drugog tipa (šiška i krškodolska svinja). Prirodne prilike, naročito ogromne šumske paše, bile su pogodne S., te se stanovništvo počelo intenzivnije baviti tom granom, naročito kršćanski elemenat.

Najraširenija domaća pasmina je mangalica, koja je nastala u Srbiji, odakle je onda prešla u Madžarsku, a iz ove u Slavoniju. Vanredna šumska paša bila je pogodna za razvitak osobina mangalice, produkcije masti, a isto je tako kultura kukuruza bila pogodna tovljenju mangalice. Tako je mangalica brzo došla do svjetskog glasa, kao svinja za produkciju masti. Naročito su glasovite bile Miloševe svinje. U sjeverno-zapadnim krajevima SHS bila je stara domaća svinja evropskog tipa, koja je imala sva obilježja primitivne pasmine toga tipa. Glavni reprezentant istih bila je šiška. U Sloveniji je bio čisti potomak sredozemnog tipa, a u Turopolju je postala posebna pasmina, turopoljska svinja.

Ove pasmine nisu mogle zadovoljavati, zbog slabog kvaliteta mesa, što vrijedi i za mangalicu. Meso je njihovo bilo u prvom redu podesno za pravljenje pršuta, ali se na svjetskim tržištima tražila kvalitetna roba. Zbog toga, a što je izvoz svinja iz naših krajeva uvijek bio važan faktor, išlo se na oplemenjivanje tuđim pasminama, naročito u zapadnim krajevima. U tu svrhu su, u drugoj polovini prošlog vijeka, u velikom broju importirane engleske svinje, koje su po svom uzgoju na glasu. Naročito je to bila jorkširska pasmina, koja je kod ukrštavanja ekonomski zadovoljavala, ali zbog prefinjenosti nije podesna za naše ekstenzivne prilike. Mangalica se ukrštavala s berkširskom pasminom, a obje i s turopoljskom. Iz ukrštavanja s Polandelima i berkširskom

pasminom proizašla je i Pfeifferova svinja (u okolini Osijeka), koja danas predstavlja samostalnu pasminu. Vrlo povoljne rezultate dalo je ukrštavanje njemačke oplemenjene svinje s našim pasminama evropskog tipa, te je ona prikladna i za čisti uzgoj u našim krajevima. Na bivšim velikim posjedima ukrštavali su domaće pasmine s još drugim tuđim pasminama, kao Essex, Sussex, Lincoln i t. d., ali ova ukrštavanja nisu od većeg značaja.

Držanje svinja u nas je većinom još vrlo ekstenzivno, te već zbog toga trebamo otpornije pasmine. Ovaj način držanja još će dugo vremena da ostane, zbog izdašnih paša.

Kako potrošnja masti u korist potrošnje maslaca pada, i kako je sve veća tražnja kvalitetnog mesa na svjetskim tržištima, morat će i u našem S. nastati preokret u smjeru uzgoja. Dakako taj će se proces dosta sporo razvijati. (V. Mangalica, Šiška, Turopoljska svinja, Krškodolska, Jorkšir, Berkšir svinja).

Literatura: S. Ulmansky, Die Fleisch- und Milchproduktion im Königreiche der Serben, Kroaten u. Slovenen (1927). *S. Ulmansky.*

SVINJSKE PASMINE. V. Bakonjska, Berkšir, Engleska, Jorkširska, Krškodolska, Mangalica, Miloševa, Turopoljska svinja, Šiška, Šumadijska.

SVIRALA, glazbeni instrument. Gradi se od tvrdeg drva: izdubi se pravo drvo, ureže urez kod glave (s donje strane), na gornjoj strani probuši šest rupa i na vrhu se ureže pisak. Na S. se dobiva skala na slijedeći način:

Kad se pokriju sve rupe i puhne dobije se **c**

otvori li se najdonja rupa dobije se **d**

otvore li se dvije donje rupe dobije se **e**

otvore li se tri donje rupe dobije se **f**

otvore li se četiri donje rupe dobije se **g**

otvori li se pet donjih rupa dobije se **a**

otvori li se svih šest rupa dobije se **h**

Kad se puhne tiho čuje se od svakog glasa donja oktava; puhne li se jako, gornja kvinta; ostavi li se 1, 2 i 3 rupa otvorena, 4 i 5 zatvorena, pa opet zatim 6 rupa otvorena, čuje se **b**; pokriju li se sve osim dvije, daje glas **es**; pokriju li se sve osim pete, **as**; pokrije li se 1, 2, 4, 5, a 3 i 6 ostavi, **cis**.

Pregled tonova, koji je moguć na svirali, slijedeći je:

c, d, es, e, f, ges, g, as, a, b, h, c, cis, d, e, f, g, a, h, g, a, h, c, d, e, fis.

K. M.

SVIŠTOVSKI MIR (4/8 1791) između Austrije i Turske. Opunomoćenici: von Herbert Rathkeal, Franjo Esterházy de Galántha. Posrednici engleski, pruski, holandski: Rob. Murray Keith, de Lucchesini, R. de Haeften. Ratifikaciju je potpisao car Leopold, premapotpisao Kaunitz Rietberg. Sadržao je 14 čl.: Proglašena je puna amnestija, naročito za Crnu Goru, Bosnu, Srbiju, Vlašku i Moldavsku (1), status quo od 9/2 1788. Potvrđen je beogradski mir od 1739 i dopunske konvencije (5/11 1739, 25/5 1747), konvencija od 7/5 1775 o ustupanju Bukovine (2). Obnovljen je senet od 8/8 1783 o obavezi Porte, da pribavi sigurnost njemačkim trgovačkim brodovima protiv barbarskih i drugih otomanskih gusara, senet od 24/2 1784 o slobodnoj trgovini i plovidbi carskih i kraljevskih podanika u područje Turske i svi drugi fermani i sporazumi (3). Austrija se obvezala, da evakuira sva turska područja u određenom roku (6), poimence Vlašku i okupirani dio Moldavske (4), a tvrđavu Hotim, pošto Porta sklopi mir s Rusijom (5). Zarobljenici su izmijenjeni bez otkupa (7). Dragovoljni iseljenici ostavljeni su na miru, dvovlasnicima je dozvoljeno optiranje po volji (8). Trgovački poslovi i obaveze nastavljeni su ondje, gdje ih je rat zatekao (9). Obavezno je obostrano čuvanje mira na granici (10). Utvrđena je zaštita podanika i trgovaca (11). Porta se obvezala, da obnovi i potvrdi sve ranije privilegije, koje se odnose na ispovijedanje katoličke vjere u otomanskom carstvu, slobode njezinih svećenika i redovnika, i izdržavanja i opravljanja crkava, slobode vjerske i lične, pohađanja i zaštite svetih mjesta u Jerusolimu i na drugim mjestima (12). Povodom ovog mira i zbog notifikacije stupa-

nja na prijestol novih vladara ugovoreno je, da se pošlju s jedne i druge strane poslanici drugog ranga.

V-lj. Popović.

SVITAVSKO JEZERO, jezero u Hercegovini, na Svitavskom Blatu, oko 4·5 km istočno od mjesta Sjekose, odnosno 8·5 km jugoistočno od Gabele. Ovalnog je oblika. Dugačko je 850 m, a široko 550 m. Dno S. J. je ravno, maksimalne dubine od 4 m, ali u njemu ima oka i virova, dubokih 4—9 m. Ljeti je temperatura na površini S. J. 17°—18° C, pri dnu 13°—13·5° C, dok je temperatura okolnih vrela 10·5—11·5° C.

L i t e r a t u r a: J. V. Daneš u. K. Thon, Die westhercegovinische Kryptodepression (Pet. Mitt., 51, 1905). *P. V.*

SVJETLJENJE. Najprostija i najstarija prepala je kresanje dva bjelutka jedan o drugi, da iskre iskoče i što potpale. To i sada čine mnogi pastiri, na pr. na Medvedniku. Za praktičnu potrebu dosta se našeg svijeta i sada služi kremenom, koji se prije najviše uvozio u sjevernije naše zemlje iz Debra i Metohije, jer je ljut i zgodan za kresanje za prepalu truda. Za puške kremenjače više im se sviđao kremen sa strane dovoženi, osobito iz Silistrije. Ognjilo (ocilo, čakmak) uvijek je od kaljenog čelika, o koji se kreše kremen, a iskre hvata lijevom rukom pridržavani trud (usjeka, samokres u Crnoj Gori, trat u Makedoniji). Ognjilo, kremen i trud, sve troje zajedno, zovu se kresivo, i ono se drži u tehari (batiforu), kožnoj kesici, zadjenutoj u silav ili metnuto na koje drugo mjesto. Ukresati kaže se i usjeknuti.

Truda ima kod nas još dosta, jer stari grmovi oko sela još nisu svuda iskrčeni. Nalazi se uopće na starim drvetima, koja su počela trunuti prćeti (Dragačevo). Valjanost mu se računa ovako: najbolji je cerov, koji se u čvoru nađe. On je crven i može se odmah upotrijebiti, pošto se osuši, zimi u sobi, a ljeti više vatre. U sredini debla trud je prladovit i nije mek. Iz bukova čvora trud je priličan i žut, a u sredini bukve je dugačak kao podveza i bio. On nije sasvim dobar. Oljušte spoljnu tvrdu, sivu koru, pa sredinu istuku i kuhaju u lugu. Drugi se trud zove jelova guba, jer raste na deblu, granama i po kvrgama starih jela. Izraste kao pesnica, a ima ih i kao djetinja glava. Ova guba dok je mlađa, bijela je, poslije bude žućkasta i smeđa, a rub joj je crven kao cinober. S vremenom otvrdne. Kad se skine s drveta, oljušti se s nje gornja smeđa kožica, a srce se na suncu suši, gdje pobijeli, pa se onda drvenim maljem izlupa i nosi na prodaju. Čim je ova guba bjelja i lakša, a lakše se lomi, tim je bolja i čisto miriše na pšenično brašno. Od ove gljive slab je trud. U Plavu i Gusinju trud se s bukve zove gubovina, ima pepeljast klobuk i tamo je cijene za najbolju. Bukov se trud po pravilu, pošto se očisti od kore, prihvaćene s drveta, a i svojih tvrdih spoljnih slojeva, kakvim maljićem ili prakljačom meko istuca, pa se onda kuha u cijeđu, osuši i opet izgruha. Rđav se složi u zemlju, poslije pospe pepelom redom po slojevima, potom se prelije vrelom vodom i ostavi tri nedjelje da prevri, i onda se tek s njim postupa kao s onim odabranim. Sva Šumadija ne kuha cerov trud, nego ga odmah upotrebljava, čim se osuši, a trud s drugog drveća mora da se kuha, prvo u lugu 2—3 sata, poslije se zaluži pepelom jedan sat. Kad se osuši, istuca se, da iz njega ispadne pepeo, isitni se i naniže na konac. Kuhan i lužen trud uvijek je bolji od živog truda, kako zovu cerov nelužen trud. U Staroj Srbiji i Makedoniji umotaju trud u slamu i zakopaju u zemlju, da prestoji 6 nedjelja, i onda omekša i bolje gori. Najbolje se seljacima sviđa trud od višnje i oraha, ali i njega kuhaju. Najslabiji je trud sa šljive, trešnje, trna, vrbe i jasena. U Lici, kad je trulo srce od oborene bukve, koje tamošnji katolici zovu i trula osrčanica, onda je prnjac ili prlad, i kroz nju se provlače žile (podveze) od jedne naročite vrste gljive, pa i te podvezice narod uzima za trud i zove ih žeg. Ova riječ žeg, za trud uopće, čuje se i u Sloveniji, a po dalmatinskim otocima i na kopnu govori se često za trud i talijansko ime eska, i još će se reći nakresat esku. Ličani također slično vele leška. Žuta je, meka poput gume. Nose je u pašnjači. U visokim selima Jošanice, kao uopće gdje četinari prevlađuju, uzima se trud s breze ili s jasena, jer su ova drveta najčešća.

Za prihvaćanje uskresanih iskara najviše se uzima trud, a kad ga nema pri ruci, uzmu suhu travu, trlomet, pa je trljaju između šaka da se utrinji, pa je što jače mogu zbiju u valjušak, jer će se onda prije ukresati (Podrinje). Kad se trud ili trlomet zažeže, prinesu mu vrlo suhu travu, u Hercegovini mašinu (mahovinu), po gradovima pamučni konac ili krpicu, natopljenu sumporom, pa jako duvaju na njih i mašu kroz vazduh da planu. Kad je to gotovo počnu pridavati suhadi, da se vatra naloži. Mahovina se u planinama često upotrebljava. Ami Boué navodi, da se za njegova putovanja po Turskoj u trud utrlja malo baruta da plane.

Ognjilo čak nije još nestalo ni svuda u Konavlima. Ima ga na pr. u selima: Stravci, Dubu i na Kunoj. U Sloveniji je završilo svoju historičku ulogu i sasvim je izobičajeno.

Ni za prve vlade kneza Miloša još se nije znalo u Srbiji za šibice (žižice), koje su zvate, kad se pojaviše, po pokvareno njemačkom izgovoru cinkelce. Vrijedi istaći, da je i kod nas, čak prost narod, pravio šibice. Od minerala, koji Turci zovu altanbaš (auripigment), u kome ima 39 procenata sumpora i 61 procenat sičana (arsena). I užički su muslimani pravili negda ćibrit (šibice), što se spominje 1858. Zabilježeno je, da se auripigment uvozio u Srbiju pod imenom hrmza, koja se u Srijemu zvala sali-zrno ili guma, a po Srbiji i Turskoj altanbaši i t. d. Zanimljivo je, što se do 1852 bosanska hrmza smatrala za najbolju, a odmah po tom perzijska, koja je i u Srbiju uvožena. U ranije se vrijeme pod imenom ćibrit ili ćibret podrazumijevala koliko šibica toliko i pamučna krpica, umočena u sumpor; inače se ona zvala i sumporača, u Dubrovniku sumforin, cumforin, u Konavlima furmin, u Crnoj Gori vurmin.

U mnogim srpsko-hrvatskim krajevima, po selima, gdje je kuća s ognjištem, nije potrebno kako stalno jače osvjetljavanje unutrašnjih prostorija, a spolja da i ne govorimo. Zamoreni dnevnim radom seljaci odmah po sunčevu zalasku večeraju i umorni legnu, a dotle im je dovoljno svjetljucanje s ognjišta, ljeti manje zimi više. Pošto su svi naši krajevi do skora bili bogati i prebogati šumom, drva se nisu štedjela, pa i dugo poslije toga seljaci su morali krčevinom pripremati njive, pa je na svakom ognjištu dan i noć tinjao ogroman panj, tako da se zorom nije morala iznova vatra ložiti, nego samo na zapretani žar pridodati što suharaka.

U staro vrijeme svi su stariji spavali pored ognjišta, soba nije bilo. A od 50 godina na ovamo, kako se ognjište napušta, a sobe su zidali s pećima, lojane svijeće i još više petrolej postali su stalna potreba većine stanovništva. U srijemskim kolibama svinjari i čobani imaju ognjište u sredini, a okolo ognjišta po zemlji postelju od slame, koja se ogradi kakvom okresanom granom ili još bolje u četvrt otesanom, na kojoj sjede uveče prema ognjištu, neprestano domećujući jasenovine, jer se njen plamen najbolje svijetli od svih drva.

U kuće i kolibe se često po južnim krajevima unosi mangal sa žeravom. Taj mangal može biti od željeza, rijetko po selima od bakra. Najčešće ture žeravu u crepulju, pa kad se dobro napolju razgori, spuste u nju konop, da se ne otruju gasovima koji iz nesagorjele žerave odilaze. Svjetlost je od ovih pokretnih svjetiljki samo žmirucanje. Makedonci i Starosrbijanci čak se u Beogradu još služe mangalima za dućane, amurluke, pa i sobe njima griju. Inače je mangal svud po centralnim i sjevernim krajevima nepoznat.

U Srbiji su siromašni đaci čak do 1845, među njima i Jovan Ristić, kasniji namjesnik, skupljali sijeno, pa ga pomalo uveče bacali na ognjište, da im se svijetli dok uče i pišu. Za mnoge je tada luč i svijeća bila nedostižna želja.

Prije nego što će domaći sjesti za postavljenu trpezu, sofru, siniju ili kako se gdje taj stolčić zove, pred njih će stati, rijeđe sjesti, djevojka ili mlada, držeći u ruci luč, da se vidi večerati. U jugozapadnim krajevima doskora su sobe osvjetljavane također lučem. U kući je uveče redovno gorjela vatra na ognjištu, te se prema plamenu vidjelo pokatkad dobro, ali većinom se tek naziralo. Iz kuće se išlo u zlatiborskom srezu kroz vrata u sobu. U sobi je, odmah pored vrata za jedan metar od zemlje, stajala neka naprava uz

sam zid, nalik na dimnjak od ukovanih dasaka. Jedna dašćica bila je horizontalno prikovana za brvno od zida, a s obje strane bokove su zatvarale daske, do prosječenih tavanica za odilaženje dima. Na horizontalnu dasku položila se kamena ploča, a na njoj zapalio luč, po južnim krajevima zvan borina. Ta se svjetiljka zove lučara. Kad je u dvorištu bio kakav skup, slava, svadba ili kad se ukopnici s pogreba vrate domaćinovoj kući i t. d., onda bi napravili kao skele, ozgo metnuli kamenu ploču, i na njoj bi zapalili luč, da se vidi večerati i pijuckati. U tipskim kiridžijskim krajevima ovo je doskora bila redovna slika, i drukčije nitko nije činio.

Gdje su god veliki pašnjaci, uvijek ih prati četinjarska šuma, a u njoj ima borovine, iz čijeg prizemnog debla sijeku luč. Lim, Tara, Piva, Moravica predjeli su, gdje se sijeku borovi trupci za luč. Kučke žene tovare luč na bremena i prodaju na riječkom pazaru. U Hrvatskoj borova cjepčica, kojom se svijetli, zove se lučka, a drvo od koga se lučka teše tešnjak, u Crnoj Gori pak podebela cjepanica ili valjak luča kaže se poljeno, a trupac luča često nosi ime krlja. Vasojevićka lučara ima drukčije vlastito ime, duca. Kod suhe jele ima također malo smole, ali ona se najviše sgusne u čvorovima; njih Ličani također cijepaju u cjepčice, kojima isto tako, za nevolju, svijetle kao i smolovitim borovim lučem. Ovaj jelov luč zovu smogor, a i za borinu se rekne smogor. U Bosni je lučara bila pokretna, ličeći na svijećnjak i zvala se svjetlaja. U zapadnim zemljama to su bili drveni svijećnjaci, kadšto visine čovječjeg rasta, na nogama ili na jednom krutu ozdo pritvrđeni, pa ozgo na njima stoji kamena ploča s oniskom ogradom, kod sirotinje od kamena, a kod drugih od željeza. Zapaljeni luč prisloni se na ogradicu, da što upravnije stoji, a kad se razbukti, gar se širi do mile volje od čega im i jesu kuće crne kao dimnjak.

U Dubrovniku su još u 15 vijeku vladike (gospode) i služavke silazile i penjale se noću po stepenicama s lučem u ruci. Tako se lučem osvjetljavalo i po manastirima. Izvjesno nije tada bilo drukčije ni u vladalačkim dvorovima. Po putopisima za prve vlade kneza Miloša i mehane su osvjetljavane lučem, jer svijeće još bjehu skup materijal, a za južne krajeve, na pr. Ohrid, ima spomena, da je po ulicama na željeznom svijetnjaku gorjela borina.

Iz historijske uspomene na luč navest ćemo samo dva primjera, kako su ga seljaci morali u dažbini davati. Kralj Vladislav je naredio, da meropsi donose po breme luča Sv. Bogorodici Bistričkoj. Kralj Milutin opet, da meropski donose luča manastiru Gračanici o Božiću i o Sv. Bogorodici.

Po ličkim katoličkim selima mjesto luča borova spremali su pod istim imenom luč od bukovih planjki (dasaka). Na dugačkoj klupi uglavi se planjka duga kao ruka i strugom izradi u tanke cjevčice, koje se za osvjetljavanje ture u željezne raklje, pa svjetljaju.

Zublja se pravi u Hercegovini i Crnoj Gori, i po okolinama sličnog terena, gdje je kamenjar i neprohodno. Kad nađu hrastov, cerov, uopće dudov ili ljeskov prav omladak, obično debeo kao ruka, a može biti i nešto deblji ili tanji. Dužina varira između jednog do jednog metra i pol, rijetko s čovječjeg rasta. Jak čovjek uhvati omladak za grane i toliko snažno uvija, da isprska uzduž. Onda mu grane skrene i odsječe ga do korijena, zatim ga položi na stijenu, pa ušicama od sjekire dotle tuca, dok se vlakna ne raspredu. Potom tu palicu podigne u kući više vatre, da se valjano isuši, i to je zublja, koja se u Dalmaciji zove palja. Kad se noću hoće kuda po kamenu na put da pođe, pripale je negde na ognjišnoj vatri i drže uprijeko od sebe. Može pola sata da svijetli, a kad dogori, uzmu drugu i o nju pripale. Zubljom se svijetli samo izvan kuće, i kad pođu do obora, a u kući nikad.

Voštane svijeće su u sakralnoj i profanoj upotrebi još iz neznaboških vremena; kao i mnogi drugi neznabožački običaji, tako isto su se i voštane svijeće sklonile u crkvu, i tu se lijepo prilagodile, kao da su od uvijek bile bitni i sastavni dio vjere, uporno prkoseći kasnijim lojanim i i drugim svijećama, pa i ljepšem i jačem drugom osvjetljavanju. Tako se isto po općem obredu odomaćilo i kandilo u kršćana, pa i u jevrejskoj

ranijoj i u kasnijoj muslimanskoj vjeri. Voštana svijeća nalazi mjesto u mnogim običajima i praznovjericima: u crkvi, u kući, o slavi, na groblju, negdje kod procesija o rezanju zapisa, u sudu o zakletvi i t. d. Svetinja voštane svijeće ogleda se čak i onda, kad se ugasi, jer se gleda, kuda će se dim upraviti, a to je čista mantika. Za mnogo vijekova ljudi su se služili za sve domaće potrebe samo voštanim svijećama, a sada se još jedino od voska pravi svitac, koji se pripali katkad u kući, češće na putu, a u bogomolji mu je sporedno mjesto. Iz toga izlazi, da u svicu treba gledati dvogubo svojstvo.

Doskora su ogromni prostori u našim zemljama bili zarasli u lipe, a po proplancima se zelenila bujna trava, kao i po visokim pašnjacima i po rosnim livadama u nizinama. S tog izobilja u cvijeću pčele su skupljale meda i voska na pretek, pa je lako bilo ogromne količine voska izvoziti, osobito u Italiju, gdje je katolička pobožnost tražila, da se pale voštanice po crkvama i inače, kudikamo više nego sada.

Da se poslužimo Vukovim lijepim opisom, kako se za njegova vremena na najprostiji način gradila voštana svijeća. »Kad hoće da se gradi voštana svijeća, onda se mera vosak, t. j. komadić voska grije se prema vatri, pa se prstima rastanjuje, te se načini kao tanak kolačić, koji se po tom čitav (ili najprije jedna pola, pa onda druga) obavije oko svještila, koje jedno zategnuto drži za obadva kraja, pa se među dlanovima obrće vrvca, oko koje se salije vosak.« Za svijeću zove se voštilo, svještilo, fitilj; a u žiška, lučerde i kandila govori se stijenje. Lijepo izlivena voštana svijeća, namijenjena crkvi ili manastiru, zove se u Jadru salivorka. Dubrovački su svjećari bili negda na glasu. Tako je njihov poklisar Rastić 1572 obdario sultanije u Carigradu sa 12 bijelih voštanih svijeća, dubrovačka republika poslala je 1678 na dar bosanskom veziru 10 svežanja svijeća, a 1658 sultanu 28 duplira (velikih voštanih svijeća). Srbi Budimci plaćali su 1709 učiteljima za rad godišnje 70 forinata i 75 funata voska, a u školama još su se viđale tablice za pisanje prelivene tankim slojem voska, po kome se pisalo. Do 1859 bilo je u Srbiji, naročito papučara i jemendžija, koji su držali na panju bokasto staklo, napunjeno vodom, a s protivne strane gorjela je voštana svijeća, čiji su se zraci skupljali u žiži pred majstorom i padali na ono mjesto, na kome je šio da bolje vidi.

Lojanica ili lojana svijeća kod nas je počela da istiskuje voštane svijeće tek od 16 vijeka. Ovome preokretu pomogle su ogromne količine loja na kozarama ili salanama, osobito s jeseni, kad se sa stokom prečišćavalo, jer je i goveđi i ovčji loj odličan materijal za pravljenje svijeća. Čak se i iz kostiju cijedila mast kuhanjem i pridodavala. Važan predmet za srpski izvoz sačinjavao je i loj, spremljen u ovčje i kozje burage. 1837 izvezeno je po Hodgésu iz Srbije 500 centi loja. U Boci se kaže lojar, koji loj tuče i topi, a lojarica je zgrada, gdje se on tuče i topi. Za svjećare se najviše govori po turskom mumdžije ili mundžije, jer se turski svijeća kaže mum, a mumakaze znače usjeçak, štipaljku. Mumtahta je stolčić, na kome se drži svijeća, za koju Mostarci reknu i povijela. U narodnim pjesmama za pojačavanje vrijednosti služe se i s obadvije riječi ujedno (muma-svijeću udunula), ili svijeća i videlica (a zaždila mume-viđelice). Sve doskora i po našim i turskim osrednjim, a da ne kažemo i siromašnim kućama, lojanice su značile raskoš.

Od bravljeg loja prave se svijeće i ostavljaju za zimu. Otprije, dok se petrolej nije udomaćio, gotovo svaka kuća u Hercegovini pravila je svijeće. Kada se prave svijeće, isuču se najprije fitilji od pamuka, pa se objese na željezne šipke. Šipke su od željeza, potanke, skovane u dužini od prilike 70 do 80 cm. Ove se šipke, osim za ovaj posao, upotrebljavaju još i za snovanje tare, i zovu se šipke snovaće. Osim ovih imade i drvenih šipaka, dosta sličnih ovima, i one se upotrebljavaju jedino za pravljenje svijeća. Koja domaćica hoće da joj svijeća lijepo gori, popriga fitilje na loju, prije nego ih makne na šipke. Šipke se poređaju po serđenu, za to priređenom. Serđen se napravi tako, da se dvije ojače motke postave paralelno jedna pored druge u razmaku od 50—60 cm, a podignu od zemlje za jedan aršin ili više. Pored serđena postavi se oveća tepsija, a na sred nje mumara. Mumara je posuda u

obliku elipse, duboka od prilike 40 do 50 cm. Malo podalje od mumare se postavi u kakvu pogolemu sudu loja, da se rastopi. Kada se loj rastopi, lijeva se u mumaru. Kada se umaču fitilji prvi i drugi put, pošto se izvade, svaki se podigne za dno, da se dobro stegne. Na jednoj ovakvoj šipci ima 7—9 fitilja, kako je već koja mumara široka. Pošto se koja šipka umoči, podrži se nekoliko nad mumarom, da dobro okaplje, pa se onda vraća na svoje mjesto. Kada se sve šipke tako izrade, počinje se nanovo. Pošto su prvi i drugi put sve šipke umočene i fitilji otegnuti, uzima se odjednom u svaku ruku po dvije šipke, te se zajedno umaču, da posao ide brže. Mumara treba da je uvijek podukrajna loja, da se svijeće svaki put mogu do vrha zamočiti. Stoga se uvijek pridolijeva loja. Kada se loj sav prelije u mumaru, onda se mumara dolijeva mlakom vodom. Voda tada padne na dno, a loj skoči na vrh, te tako svijeće, koje se umaču, primaju na se loj s vrha. Na taj način potroši se sav loj iz mamura. Kada su svijeće već dovoljno odebljale, da ih treba brzo snimati, onda se osunete, t. j. podreže se ozgo onaj loj, koji se cijeđenjem skupio mimo fitilja. Poslije toga se još dva tri puta umoče, dok se potroši i ono loja, što je prilikom sunećenja odrezato, pa se ostave da se dobro ishlape. Potom se sažimaju sa šipkom, slažu u kakvu posudu, i ostavljaju, ili se nanižu na tvrd konac, pa se objese.

Turska riječ čirak za svijeću prevladala je, i većinom izagnala stariju našu riječ svijetnjik, svijetnjak, u Janjevu svetnik (čuje se i šandan), i još starija imena sviještnik, sviječnjak, svijećnik i t. d. U vlastelinskim, i uopće uglednim kućama gorjele su voštane svijeće u srebrnim svijećnjacima, a prost svijet ih je imao od željeza, bakra, od pečene zemlje, pa čak i drvenih. Osim provrćenog mjesta za umetanje svijeće, koje je bilo kakvim metalom obloženo. Crkveni čiraci mahom su sa šiljcima i na njih se natakne voštanica.

I poslije 1860 viđalo se, osobito po dorćolskim kafanama, kako i danju gore lojane svijeće na nezastrvenim stolovima. U zarezima njihovih bokastih zemljanih čiraka, stajale su okolo zabodene precijepljene masne igraće karte, koje pušači pripale na svijeći i nadnesu nad lulu ili cigaretu. U mehanama se pripaljivalo samo žiškama iz dimnjaka, jer je to bilo još jeftinije. Kod pravoslavnih u zapadnim stranama »Sav dan o krsnom imenu gori na stolu u kruhu svijeća, a druga od ulja (lućerna-lućijerna, lukijerna, lukijernica) o čavlu baška gori noć i dan, namijenjena mrtvim te kuće. Kad živi slavu imaju, nek imaju i oni svjetlosti na onom svijetu, jer kažu, da je svijeća duši oko«. Lućerna se u Lici kaže lućerda, a u Dubrovniku i većem dijelu Dalmacije lukjernar. Lukjernar, kao i druga mu slična imena, u stvari je željezni ili bakreni žižak u obliku zatvorene lampe, s jednom, dvije, tri (ili rijeđe, samo za bogatije kuće sa četiri) šuplje razmaknute cjevčice (nosca). Napuni se najčešće uljem u primorskim krajevima, u unutrašnjosti maslom, a stijenje se uvuče kroz cjevčice, zapali i gori. Svaki lukjernar treba da ima, bilo gore bilo s boka, dršku za nošenje, i o metalnim veržicama stalno pričvršćene štipaljke, toliko, koliko je cjevčica za brisanje stijenja od gara.

U ponekim vojvođanskim i hrvatskim kućama i sada se još pali običan žižak, da se po sobama bolje vidi. U kakav sudić ili čašu nalije se masti i turi stijenj od razderane uvrćene krpe. I kad se mast skruti, oko zataljena stijena topi se i gori. Prostiji je žižak, kad se u rastopljen loj turi stijenje, koje se poslije brzo skruti. »Morlaci« pak imaju žiške maslom punjene. Male svjetiljke u Bosanskoj Krajini napunjene su maslom i zovu se također lućerde.

Kandilo se zove, kad se u čašicu nalije prvo do pola vina (rakije), ili vode, pa ulja ili, kao u Vojvodini, olaja (od repice), i unutra spusti metalni plovak, na čijim su šiljcima zadjenuti komadići pluta, da plovi, a u sredinu se uvuče stenj, ranije trud. Negdje se kandilo zove i žižak, osobito kad je napunjeno uljem.

Lampić je u Banatu poznata lampa, koja je bez stakla (cilindra) za sprovođenje dima, pa kad se zapali, plamen se lelija i na sve strane leti gar. Kad idu u konjušnicu, njome se služe, a u kući rijetko.

Fenjeri su uvijek od lima, koji je ranije bio izbušen, da se svjetlost od umetnute svijeće dalje širi, a kasnije sa staklenim oknima, koja mnogo

jače rasiplju svjetlost. Fenjerima se služe svuda po Staroj Srbiji i Makedoniji, i dalje gdje su Turci kasnije vladali. Po hodnicima i dvorištima fenjer se uvijek pali, a kad se ljudi krenu u usamljene ulice, čak i sada po Skoplju, ne idu bez fenjera. Za tursko vrijeme gradske ulice nisu bile osvjetljavane. Čim sunce zađe, ćepenci se spuste i dućani zaključaju, kao i kućna dvorišta, i nitko bez velike nevolje ne izlazi do zore. Ami Boué i za Beograd navodi, da nema po ulicama osvjetljenja, te se ide s fenjerima u ruci. Ali pod drugom vladom kneza Miloša uvedeni su fenjeri, da svijetle i po ulicama, samo što su lampice u njima punili dugo vremena uljem, pa tek kasnije petrolejem. I u Dubrovniku negda nije nitko smio ići noću po ulicama bez fenjera, koji su zvali i feralom, feralićem. U selu su kadšto mjesto luča držali u ruci upaljen svežnjić sijena.

U svježoj je uspomeni iz Hrvatske, negda na turskoj granici, tako zvana vitiljača, fitiljača ili smolenica. Na visokoj motki vidi se kao košnica, iznutra od stvari, koje mogu gorjeti, pa kad bi udarili Turci, ono se zapali, da ljudi iz daleka mogu vidjeti i da trče u pomoć.

Po Lici, svakojako i svuda po planinskim stočarskim krajevima, čobani kad pođu od kuće, nemajući kresiva, uzmu žerave i metnu na suhu kravlju balegu, pa nose do određenog odmorišta, gdje obično imaju prikrivene trapiće s krumpirima. Kad stignu do željenog mjesta, balega se užari, onda oni na nju pomeću suhe mahovine, izdjeljanih iverčica i suhadi, pa vatru lako nalože i peku krumpire; nekad usijaju bjelukte, pa kad pomuzu ovcu ili kozu u savijenu krbulju, spuste u mlijeko vreo kamen, da se uzvari. A na balezi pripaljuju trud i duhan.

Danju hoće naš svijet s ognjišta da pozajmi malo vatre, a noću ni po što, zbog pčela i stoke, jer to »ne valja«.

S. Trojanović.

SVJETSKI RAT. Nacionalno načelo ostvareno je u drugoj polovini 19 vijeka u talijanskom i njemačkom narodu, i time je gotovo dovršena njegova primjena među germanskim i romanskim narodima Evrope. Još su ostali slovenski narodi, osim Rusa, da očekuju primjenu toga načela i kod njih. Protivno tom načelu ostala su u Evropi dva anahronizma: otomanska i austro-ugarska carevina, s gospodstvom nacionalnih manjina nad drugim, poglavito slovenskim narodima, na osnovu preživjelog dinastičkog i historičkog prava legitimiteta. Protivno načelu, po kome je i sama postala, Njemačka je, zanesena privrednim poletom i ogromnom snagom i savršenošću svoje vojne organizacije, težila u imperijalističkom duhu za kontinentalnom ekspanzijom preko Austro-Ugarske i Turske prema Istoku, za jačom pomorskom afirmacijom i ekspanzijom u oblasti Sredozemnoga mora. Time je ona udarila i na savremeno nacionalno načelo i na ustaljenu ravnotežu, na kojoj su se razvijali mirni odnosi među velikim silama, i tako je unijela u te odnose najvažniji elemenat disharmonije, iz koje je nikao S. R.

Odmah poslije pobjedonosnog rata 1870—1871 počela je Njemačka da radi na tome, da pojača, pomoću saveza, i preko svoje vlastite snage, svoj uticaj u velikoj politici sila. Najprije je ona to htjela postići poglavito pomoću saveza s Rusijom i Austro-Ugarskom. Austro-Ugarska se posve okrenula prema Balkanu, gdje ju je Njemačka mogla pomagati. Rusija je očekivala također, da će, pomoću Njemačke i u sporazumu s Austro-Ugarskom, moći ostvariti svoje stare težnje za tjesnacima. Na sastanku careva 1872 pripravljen je, a 1873 je utvrđen t. zv. trojecarski sporazum, između Rusije, Njemačke i Austro-Ugarske, za održanje i zajedničku obranu mira.

Rusija je imala u istočnoj krizi i na Berlinskom Kongresu 1878 rđavo iskustvo s prijateljstvom Njemačke i Austro-Ugarske. Okupacijom Bosne i Hercegovine Austro-Ugarska se, pomoću Njemačke, ponovno obratila svojoj osvajačkoj politici na Balkanu.

Njemačka i Austro-Ugarska sklopile su dvojni savez 1879. Zbog suparništva s Francuskom u sjevernoj Africi pristupila je tom savezu 1882 i Italija, te je tako postao trojni savez s defenzivnim karakterom. Naskoro poslije sklapanja tih, tada još tajnih, saveza, sklopila je Njemačka (1884) s Rusijom i Austro-Ugarskom ugovor o neutralnosti za slučaj, ako bi neka od njih bila napadnuta (Ugovor o reosiguranju). Čak je Bismarck

obnovio taj ugovor s Rusijom bez Austro-Ugarske 1887. Iskustvo prošlosti i aktuelni interesi upućivali su Francusku i Rusiju jednu na drugu, i među njima je, poslije dužeg rada na približenju, došlo 1894 do saveza. Tako je prema trojnom savezu nastao dvojni savez.

Na poticaj Rusije sastala se 1899 međunarodna konferencija država u Haagu, da vijeća o ograničenju oružanja, koje je sve više opterećivalo privredu svih država i otežavalo socijalnu akciju i socijalni napredak. Konferencija se nije mogla ni približiti cilju, jer je njemački predstavnik izjavio, da Njemačka ne osjeća teret oružanja i da ne pristaje ni na kakva ograničenja. Zaključak, da se ustanovi jedan stalni međunarodni izborni sud za sporove među državama, proveden je tek poslije jake opozicije njemačkog predstavnika. Kasnije je Engleska predlagala Njemačkoj, da ograniči oružanje na moru, ali je Njemačka i to odbila. U svim državama počelo se stvarati raspoloženje protiv Njemačke, kao krivca za sve teže vojne izdatke i terete. Engleska se bojala, da zbog sve jače izgradnje njemačke mornarice ne izgubi svoju dotadašnju sigurnost na moru. Ona je pokušala, da privuče Njemačku u savez i da je učini bezopasnom (1898 do 1901), ali Njemačka nije htjela da bude engleski mač na evropskom kopnu.

Zbog opasnosti od njemačke sile na moru i njemačkih kolonijalnih težnji počela je Engleska izlaziti iz svoje »sjajne izolacije«. Kralj Eduard VII. započeo je svoju politiku zaokruživanja Njemačke. On se sporazumio s Francuskom o Sredozemnom moru 1904 (srdačni sporazum — entente cordiale). Po tom sporazumu dezinteresirala se Francuska za Egipat, Engleska za Maroko.

Poslije poraza u ratu s Japanom postala je Rusija bezopasna za engleske interese u Aziji. Engleska se sporazumjela tada s njom o Perziji, Afganistanu i Tibetu (1907). Time je stvorila uslove za sporazuman rad i s drugim članom dvojnog saveza, dakle za antantu Engleske, Francuske i Rusije. — Pomoću antante s Engleskom uspjela je onda Francuska da suzbije sve aspiracije Njemačke na Maroko (1904—1911), koje su prijetile da dovedu do rata.

U isto su vrijeme postale Njemačka i Austro-Ugarska opasne za interese svih drugih velikih sila na bliskom istoku. Germansko prodiranje na istok (Drang nach Osten) zbližio je i Italiju silama antante. Engleskoj je osobito bilo opasno njemačko približavanje Indiji, njenom najvažnijem kolonijalnom carstvu. Nijemci su, naime, dobili od Turske koncesiju za izgradnju anatolske željeznice, a zatim i za njeno produženje do Bagdada (bagdadska željeznica). Ali Englezi su dobili od Porte koncesiju za izgradnju krajnjeg kraka željeznice od Basre do Perzijskog zaliva, i proširili su svoj protektorat nad primorjem, gdje je trebalo da ta željeznica iziđe na more.

Zbog sporazuma s Rusijom u Aziji, i zbog privrednog i političkog približenja Turske Njemačkoj, napustila je Engleska svoju tradicionalnu politiku u istočnom pitanju, ona je prestala da bude zaštitnica Turske i protivnica Rusije.

U istom smislu kao njemačka prema Perzijskom zalivu, djelovala je austro-ugarska ekspanzija u pravcu prema Solunu, iz koga se može zaprijetiti Suečkom kanalu, žili kucavici britanske imperije. Poslije nekoliko neuspjelih pokušaja, Austro-Ugarska je, napokon, 1908 uspjela, da od Porte dobije koncesiju, da izgradi željeznički spoj između Bosne i Mitrovice, koja je već bila vezana željeznicom preko Skoplja sa Solunom. Ali događaji su spriječili Austro-Ugarsku, da iskoristi tu koncesiju.

Austro-Ugarske aspiracije na Balkanu i njemačke na Sredozemnom moru odbijale su njihovog saveznika Italiju. Italija je uvidjela, da ne može ostvariti svoje težnje za Tripolisom bez sporazuma s Francuskom i Engleskom. Ona je postigla taj sporazum. Italija je ustala i protiv austro-ugarskog plana o novopazarskoj željeznici, i zauzela se za antantin plan o dunavsko-jadranskoj željeznici. Italija se sporazumjela s Rusijom na sastanku vladara u Racconigiu (1909). Tu je dobila i od Rusije priznanje svojih pretenzija na Tripolis, a obavezala se pomagati rusko nastojanje oko otvaranja Dardanela. Obje sile obavezale su se održavati integritet Turske, a pri eventualnim promjenama na Balkanu primijeniti načelo narodnosti.

Rusija je 1907 počela pripremati teren za rješenje pitanja tjesnaca u ruskom smislu. U ljeto 1908 pošao je njezin ministar inostranih poslova, Isvoljski, u prijestolnice velikih sila, da zadobije sile za ruski plan. Na sastanku u Buchlowitzu obećao mu je austrijski ministar inostranih poslova, Aehrenthal, da će prihvatiti diskusiju o otvaranju tjesnaca za ruske ratne brodove, ali ga je obavijestio, da će Austro-Ugarska anektirati Bosnu i Hercegovinu.

Proglašenje aneksije Bosne i Hercegovine izazvalo je proteste srpske države, Turske i antante, i tešku krizu, koja je prijetila ratom. Austro-Ugarska je odbila svaku meritornu raspravu o tome pitanju. Rusija nije bila vojnički spremna, pa je morala popustiti, kad joj je Njemačka uputila notu sa smislom ultimatuma. Rusija i Srbija priznale su aneksiju kao svršeni čin. Srbija je morala izjaviti, da time nisu tangirana njezina prava, i obvezati se, da će prestati s protestima.

Kad je Srbija izašla kao pobjednica iz dva balkanska rata, uplašila se Austro-Ugarska od njezine pijemontske uloge, i odlučila je onesposobiti je za duže vremena preventivnim ratom. Tu su politiku forsirali vojni i feudalni krugovi, pomognuti Njemačkom. Dva puta je Italija (zimi 1912/13 povodom Crne Gore, i ljeti 1913 povodom Srbije) ustala protiv namjera Austro-Ugarske. Treći je put zaratila Austro-Ugarska na Srbiju 1914, ne osvrćući se na raspoloženje Italije.

U junu 1914 održalo je austrijsko vojno vodstvo velike manevre u Bosni, istočno od Sarajeva. Ti manevri prema Srbiji i posjeta austro-ugarskog prijestolonasljednika Ferdinanda Sarajevu baš na Vidovdan, dali su povod »Mladoj Bosni«, revolucionarnoj omladini, da skuje zavjeru, te je G. Princip smrtno pogodio revolverskim hicima prijestonasljednika Ferdinanda i ženu mu Sofiju, u Sarajevu na Vidovdan 28/6 1914.

Pored sveg nastojanja, istraga nije mogla pokazati kakvu vezu između atentatora i službene Srbije. Mada je i specijalni izaslanik iz Beča, von Wiesner, depeširao iz Sarajeva (14/7 1914), da se nije mogla ustanoviti veza službene Srbije s atentatom, nego da ima čak suprotnih dokaza, predala je Austro-Ugarska Srbiji 23/7 ultimatum.

U ultimatumu se navodi deklaracija srpske vlade o aneksiji Bosne i Hercegovine 18—31/3 1909, i konstatira, da historija posljednjih godina, osobiti žalosni događaji od 28/6, pokazuju, da u Srbiji postoji cilj, da otkine od austro-ugarske monarhije izvjesne dijelove njezine teritorije. Srpska vlada, protivno obavezi iz deklaracije, nije ništa poduzela, da uguši taj pokret, nego je tolerirala kažnjivu djelatnost raznih društava, neobuzdani ton štampe, slavljenje atentatora, učestvovanje oficira i činovnika u subverzivnoj agitaciji, propagandi u javnoj nastavi i sve druge manifestacije protiv monarhije i njezinih ustanova. Iz priznanja i iz iskaza atentatora izlazi, da je sarajevsko umorstvo skovano u Beogradu, da su atentatorima dali oružje oficiri i činovnici, članovi Narodne Odbrane, i da su im prelazak u Bosnu omogućili šefovi srpske pogranične službe. Da učini kraj toj agitaciji, koja neprestano prijeti miru monarhije, traži vlada carsko-kraljevska od srpske vlade službenu izjavu, da osuđuje propagandu upravljenu protiv Austro-Ugarske i da će je spriječiti. Srpska vlada treba da na prvoj strani Službenih Novina 26-13 jula da izjavu, kojoj se daje tekst u ultimatumu, i u kojoj srpska vlada osuđuje svaku propagandu protiv Austro-Ugarske, izjavljuje, da će je spriječiti svim silama i najstrožije je kazniti. Ta izjava treba da se saopći i vojsci u kraljevoj dnevnoj zapovijesti i u službenom vojnom listu.

Traženo je dalje, da se srpska vlada obaveže: 1. da će spriječiti svaku publikaciju, koja podstiče na mržnju i prezir monarhije, i koja ima opću tendenciju protiv njezinog teritorijalnog integriteta. 2. Da će odmah raspustiti Narodnu Odbranu i druga društva, koja vrše propagandu protiv Austro-Ugarske, i da ne će dopustiti, da se ona obnove pod drugim imenom. 3. Da će iz javne nastave, kako iz nastavnog personala, tako i iz učila, ukloniti sve, što može služiti za propagandu protiv Austro-Ugarske. 4. Da će ukloniti iz vojne službe i iz administracije sve oficire i činovnike, koji su se ogriješili propagandom protiv monarhije, i čija će ime-

na i djela saopćiti carsko-kraljevska vlada. 5. Da će primiti u Srbiji saradnju organa carsko-kraljevske vlade za ugušenje subverzivnog pokreta protiv teritorijalnog integriteta monarhije. 6. Da će povesti sudsku istragu protiv učesnika zavjere od 28/6, koji se nalaze na srpskoj teritoriji, i da će u istrazi učestvovati delegirani organ carsko-kraljevske vlade. 7. Da odmah zatvori Voju Tankosića i Milana Ciganovića, koji su kompromitirani rezultatima sarajevske istrage. 8. Da spriječi pomoć srpskih vlasti u zabranjenoj trgovini oružjem i eksplozivima preko granice; da otpusti i strogo kazni pogranične organe iz Šapca i Loznice, koji su pomagali atentatorima pri prijelazu. 9. Da dade carsko-kraljevskoj vladi objašnjenja o neprijateljskim izjavama srpskih visokih funkcionara protiv Austro-Ugarske poslije 28/6. 10. Da neodložno obavijesti carsko-kraljevsku vladu o mjerama, poduzetim po prednjim točkama.

Rok za odgovor na ultimatum ostavljen je do subote 25/7 u 5 sati poslije podne. — Poslaniku je naređeno, da usmeno doda, da će poslije roka od 48 sati po predaji note, otići iz Beograda, ako ne dobije odgovor srpske vlade o pristanku bez rezerve.

Srpska vlada prihvatila je sve uslove, osim učestvovanja austro-ugarskih povjerenika u istrazi po atentatu i u ugušivanju subverzivnog pokreta, jer bi time bio povrijeđen ustav. Ovu posljednju saradnju htjela je dopustiti onakvu, kakva bi odgovarala načelima međunarodnog prava, i kaznenom postupku kao i dobrim susjednim odnosima. Na kraju je izjavljivala srpska vlada, ako Austro-Ugarska ne bude zadovoljna ovim odgovorom, da Srbija pristaje na odluku međunarodnog suda u Haagu ili velikih sila, koje su učestvovale u izradi deklaracije srpske vlade od 18-31/3 1909.

Odgovor srpske vlade zadovoljavao je zahtjeve austro-ugarskog ultimatuma, koliko je god to uopće mogla učiniti vlada jedne nezavisne države. Čak i car Vilim II., koji je stalno podsticao Austro-Ugarsku na rat, smatrao je, da taj odgovor zadovoljava. Ipak je Austro-Ugarska objavila Srbiji rat 28/7 1914.

Sile Antante posredovale su iskreno i energično za mirno rješenje spora, ali uzalud, Njemačka je činila pritisak na Rusiju, da se ne miješa u borbu između Austro-Ugarske i Srbije. Rusija nije mogla mirno gledati ovu zavojevačku politiku Austro-Ugarske na Balkanu, kojom bi bio uništen s toliko žrtava stečeni ruski prestiž na bližem istoku. Rusija je mobilizirala, Njemačka joj je na to objavila 1/8 rat, a dva dana kasnije (3/8) i njezinoj saveznici Francuskoj. Isti dan nastalo je ratno stanje i između Njemačke i Belgije, jer ova nije htjela propustiti preko svoga teritorija njemačku vojsku. Zbog povrede međunarodno priznate neutralnosti belgijskog teritorija, oglasila je onda Engleska Njemačkoj 4/8 rat.

Početkom augusta slijedile su ratne objave zaraćenih sila, te je tako nastalo ubrzo ratno stanje između Rusije, Francuske, Engleske, Srbije, Crne Gore, Belgije, Egipta s jedne, i Centralnih Sila: Njemačke i Austro-Ugarske s druge strane.

Njemačka se nadala, da će brzim zamahom uništiti Francusku vojsku, kao 1870, pa da će zatim isto to učiniti i s ruskom vojskom, i time stvoriti povoljne uslove za brz pobjednički mir. Ali se prevarila u računu. Novi rat je dobio dosad neviđeni oblik i opseg. Konačna pobjeda nije se mogla više dobiti jednim velikim naporom, nego trajnim napinjanjem svih moralnih i materijalnih sila naroda. U ratu je učestvovalo tokom vremena oko 60 milijuna vojnika. Pobjedu je mogla dobiti samo ona strana, koja je mogla najduže izdržati. Rat se vodio ogromnim tehničkim i kemijskim sredstvima na zemlji i pod zemljom, na moru i pod morem i u zraku. Nijemci su bili suviše oholi na svoju vojnu spremu, i suviše uvjereni u svoju pobjedu. Nisu mnogo vodili računa o moralnom shvaćanju svijeta. Ratnim ciljem i potrebom opravdavali su mnoga barbarska sredstva uništavanja.

Antanta je organizirala borbu ne samo oružjem nego i štampom. Dok su se Centralne Sile spočetka pokazale moćne u oružju, zaostale su daleko za Antantom u borbi štampom. Prije pobjede antantinih vojskovođa nad Njemačkom na bojnom polju, izvojevane su pobjede kralja novina Lorda Northcliffe-a i Antantine štampe (novine Times i dr., rusko Novoje Vremja, dalje Reuterova telegrafska

agencija, pariski Temps i mnogi francuski, američki i drugi listovi).

Metode Centralnih Sila, da interniraju i uzimlju taoce od sumnjivih narodnosti iz svoje države i iz osvojenog područja, da sumarno i egzemplarno kažnjavaju bombardiranjem i uništavanjem gradova i naselja, gdje bi se pojavili franktireri (kao u Belgiji) ili komite (kao na Balkanu), da ne štede ni stare umjetnine, svojinu cijelog kulturnog svijeta (kao čuvenu katedralu u Rheimsu), da se služi ratnim sredstvima, koja su internacionalno zabranjena, rasprskavajućim dum-dum kuglama, otrovnim i upaljivim plinovima, a osobito objavljeni rat podmornica, koje su potapale i ratne i putničke brodove, iskoristila je propaganda Antante, da uzbuni cio svijet protiv Centralnih Sila.

Preko očekivanja Njemačke, Japan se pridružio Antanti (u augustu 1914). Centralnim Silama pristupila je Turska (u novembru 1914) i objavila je sveti rat.

Italija je izjavila, da je ne veže savezni ugovor na rat, jer Austro-Ugarska nije bila napadnuta. Engleska je prijetila pomorskim vezama Italije, pa se Italija odlučila protiv Centralnih Sila, sklopila je s Engleskom i Francuskom 20/4 1915 Londonski Sporazum i oglasila Austro-Ugarskoj rat (23/5 1915).

Bugarska je odbila sve ponude Antante, koja joj je nudila veliki dio Makedonije, sporazumjela se s Turskom i Austro-Ugarskom i zaratila na Srbiju (14/10 1915). Pristupanjem Bugarske na stranu Centralnih Sila omogućen je napad na Srbiju, a po potrebi i na Rumuniju, s dva fronta, omogućeno je uništenje Srbije, oslobođenje austro-ugarskog fronta na Balkanu i poslije okupacije Srbije, stvorena je veza cjelokupnog teritorija Centralnih Sila.

Engleska i Francuska poslale su nešto vojske u grčki Solun, ali ne na vrijeme, da bi mogla spriječiti propast Srbije.

Portugalska je pristupila Antanti 1916. Ujedinjene Sjeveroameričke Države proglasile su u početku rata neutralnost. Tokom rata angažirani su međutim ogromni američki kapitali u zemljama Antante: u municiji, u oružju i u zajmovima. Kad je Njemačka počela bezobzirno s podmornicama potapati i neutralne trgovačke brodove, ovlastio je kongres predsjednika Wilsona, te on objavi Njemačkoj rat (5/4 1917). U Rumuniji je kralj Karol otkrio, da ima već 30 godina savez s Austro-Ugarskom i Njemačkom. Poslije njegove smrti (oktobra 1914), odlučio se njegov nasljednik Ferdinand († 1927) za Antantu, i ušao u rat (u augustu 1916). Diplomaciji Antante pošlo je za rukom, da uvuče još mnoge države u rat na svojoj strani: Kinu, Kubu Braziliju, Boliviju, male srednjoameričke države Uruguay, Grčku (juna 1917), Sijam i Peruansku. Tako su najvažnija područja došla pod privrednu kontrolu Antante. Tokom rata ispale su iz Antantine grupe: Rusija i Rumunija, i sklopile su separatan mir.

Kako pred objavu rata tako i za vrijeme rata carska je Rusija branila interese Srbije i Jugoslovena. U Rusiji je vladalo veliko nezadovoljstvo zbog korupcije, zbog odsustva građanskih sloboda, zbog zapuštene vojne spreme i ratnih neuspjeha. Vojnici su često slati na front bez oružja. Ministru rata Suhomlinovu predbacivala se izdaja. Na cara Nikolu II. bio je koban uticaj mistične carice Aleksandre (Alise), reakcionarne kamarile i varalice kaluđera Rasputina, dok ovoga ne ubi knez Jusupov (u decembru 1916). Opozicija je tražila, da se, po načelu samouprave, organiziraju svi redovi naroda, i da te samoupravne organizacije pomognu snabdjevanje vojske. Car Nikola nije poslušao savjete predsjednika dume Rozdjanka (umro 1924 u našoj državi) i drugih pristaša reforme, i nije htio dovesti vladu, koja bi bila odgovorna Dumi i imala njezino povjerenje. Plemićska i građanska opozicija sprovela je državni udar. Izgladnjela, ogoljela i zimom mučena petrogradska sirotinja i vojnici podigli su u Petrogradu bunu. Revolucionari su brzo postali gospodari prijestolnice. Careva naredba da se s vojskom s fronta pobuna uguši, nije se mogla izvršiti. Caru je stiglo izaslanstvo Dume, kome je on potpisao ostavku na prijestol, za sebe i za svoga 14-godišnjeg sina Aleksija u korist svoga jedinog brata Mihaila (15/3 1917). Mihailo međutim nije htio primiti krunu, dok o tome ne odluči ustavotvorna skupština. Vlast je onda preuzeo jedan izvršni odbor Dume.

Na čelo provizorne vlade došao je knez Lvov, s konstitucionalnim demokratima i s vođom socijalista Kerenskim. Socijalističke struje su međutim sve više jačale, osobito krajnji ljevičari, boljševici, pod vodstvom Lenjina i Trockog. Ova socijalna opozicija istisnula je s vlasti, u novom ustanku radnika i vojnika, liberalnu građansku opoziciju, koja je htjela nastaviti rat. Izvršni odbor (sovjet) radnika i vojnika prigrabio je, pored vlade, veliki uticaj. Kongres radnika i vojnika ustanovi, da su ciljevi rata: mir bez aneksija i ratne odštete, i samoodređenje naroda. Kerenski postade ministar rata, i s reorganiziranom vojskom poduze krajem juna 1917 uspješnu ofenzivu u Galiciji, ali je ruska vojska kasnije potisnuta.

Ovaj ruski poraz ojačao je još više boljševičke revolucionare. Predstavnik građanske demokracije morao je ustupiti i predsjedništvo ministarstva Kerenskom, koji je u isto vrijeme bio i ministar vojni. Glavna komanda vojske oduzeta je Brusilovu i predata Kornilovu. Kornilov je bezuspješno pokušao, da uvede svoju diktaturu.

Boljševička, krajnje komunistička stranka, sve je više dobivala za sebe mase radnika, vojnika i sirotinje, obećavajući uspostavljanje mira i podjelu imanja. Dajući pravo vijećima (sovjetima) vojnika, seljaka i radnika, i u vojsci da odlučuju o svemu, boljševici su nastojali, da dezorganiziraju sve dotadašnje državno i vojno uređenje, pa da na ruševinama starog i državnog i socijalnog poretka, osnuju sasvim novo društvo i novu državu. Oni nisu htjeli nikakva kompromisa sa starim uređenjem. Odbacivali su svaki patriotizam i nacionalizam, i davali su puno pravo samoodređenja narodima i plemenima Rusije. Oni su htjeli završiti svjetski buržoaski rat između naroda i država, da bi otvorili komunističku borbu proletarijata cijeloga svijeta. Mjesto S. R. trebala je da bude svjetska revolucija.

Pokret za potpuno kulturno i političko otcjepljenje Malorusa (Ukrajinaca), koji je osobito Austrija pomagala i prije i tada u Galiciji i iz nje u Ukrajini, razmahnuo se tako jako, da je, nastojanjem lavovskog profesora Gruševskog, osnovano u Kijevu posebno ukrajinsko Narodno Vijeće (Rada), koje je tražilo samostalnost Ukrajine.

Akciju boljševika poveo je energično i bezobzirno agitator Lenjin, koji se u ljeto 1917 vratio iz emigracije iz Švajcarske, i Trocki, koji se istakao u revoluciji 1905. Boljševici su onda pobunili petrogradske vojnike i radnike, podigli barikade i zarobili članove vlade osim Kerenskoga, koji je pobjegao (6/11 1917).

Privremena vlada Kerenskoga internirala je cara i porodicu mu u Carskom Selu (od marta do augusta 1917). Zatim su oni prevedeni u Tobolsk, u Sibiriji, a kasnije u Jekaterinburg, gdje su ih boljševici pobili (jula 1918), kad je grad bio blizu pred padom u ruke proturevolucionarnih čeških četa.

Nova vlada sazvala je konstituantu. U konstituanti su imali većinu socijalni revolucionari, koji su bili predstavnici seljaka, i brinuli se za radikalno rješenje agrarnog pitanja i podjelu zemlje seljacima. Ostavši u manjini u konstituanti Lenjin ju je rastjerao silom (18/1 1918), i uveo diktaturu radnika i vojnika.

Već u decembru 1917 sklopljeno je primirje na ruskom frontu, i otpočeli su u Brest-Litovsku pregovori za mir.

Poslije uspjeha na rumunskom ratištu, krajem 1916, pokušale su Centralne Sile, da izazovu pregovore o miru i debatu o ciljevima rata, dok su one još u položaju pobjednika. Centralne Sile učinile su i formalan prijedlog za mir 12/12 1916. Ta ponuda trebala je da pokaže dobru volju vlada Centralnih Sila za mir pred svjetskom javnošću i pred njihovim vlastitim građanima, koji su već željno očekivali kraj sve većih ratnih nevolja i oskudica. To je trebalo da pokoleba i istrajnost naroda Antante i da unese zabunu i podvojenost u njezine redove. Ali su Lloyd-George (engleski ministar predsjednik od 6/12 1916) i francuski ministar Briand odbili svaki razgovor o miru s pobjedničkim Centralnim Silama, i Briand je označio taj prijedlog kao ratni manevar.

Već u jesen 1914 obavezale su se Engleska i Francuska, da ne će sklapati separatni mir. Tom ugovoru pristupili su i ostali glavni saveznici (Srbija 30/11 1915).

Wilson je međutim svojom notom 18/12 1916 također predložio, da zara-

ćene strane izmijene misli o uslovima mira. — Socijalisti ljevičari održali su konferenciju kod Berna u Švajcarskoj, i to u Zimmerwaldu u septembru 1915 i u Kientalu u aprilu 1916, s kojih su izdali proglase na radništvo, postavljajući u njima program: Samoodređenje naroda i borbu protiv rata svim sredstvima, pa i revolucijom. S ovim je pokretom bio u vezi i Lenjin. Kada je u Rusiji došla na vlast revolucionarna vlada, sovjeti su tražili, da se u Stockholmu povedu pregovori za sporazum, te je tamo održana socijalistička konferencija u ljeto 1917, ali bez uspjeha.

Njemački kancelar Bethmann Hollweg istakao je službeno kao ratni cilj Njemačke: Dobivanje realnih garancija, da nijedan neprijatelj ne će više nikada moći zaratiti protiv nje. On je izjavio, da Njemačka ne će vratiti status-quo u Belgiji i Poljskoj. Ali njemački parlamenat prihvati većinom glasova 19/7 1917 rezoluciju, kojom se izjasni za sporazum i trajan mir, bez nasilnog zauzimanja teritorija. Neposredno prije toga demisionirao je Bethmann Hollweg. Ipak se njemačka vlada nije htjela izjasniti protiv osvajanja.

Međutim su Lenjin i Trocki razaslali 28/11 1917 bežični telegram vladama i narodima svijeta, pozivajući ih na sklapanje općega mira. Boljševička vlada stupila je 22/12 1917 u pregovore s Centralnim Silama u Brest-Litovsku, predlažući, da se sklopi opći mir, bez aneksija i ratne odštete. Boljševici su očekivali, da će izazvati i među Nijemcima revoluciju, ali je tamo došlo samo do neznatnijih štrajkova. Protivno staroj tajnoj diplomaciji, boljševici su vodili pregovore javno i idejama, tu iznesenim, htjeli su revolucionirati i ostale zemlje.

U isto vrijeme (8/1 1918) formulirao je američki predsjednik Wilson konstruktivne ciljeve rata u 14 točaka, u kojima je tražena evakuacija i uspostavljanje svih osvojenih evropskih teritorija i država, vraćanje Elzasa i Lotaringije Francuskoj, siguran izlaz Srbije na more, autonomija naroda Austro-Ugarske i Turske, ustanovljenje slobodne poljske države s prilazom na more, sloboda trgovačke plovidbe kroz Dardanele, opće udruženje naroda za obranu nezavisnosti svih naroda, ukidanje tajne diplomacije i tajnih ugovora.

Centralne Sile uspjele su, da sklope separatni mir s Ukrajinom, kojoj boljševici nisu priznavali pravo, da samostalno sklapa međunarodne ugovore (9/2 1918). Po tom miru nije bilo ni aneksija ni ratne odštete.

Trocki je međutim 10/2 1918 izjavio, da ne će da formalno sklapa mir, a smatra rat završenim i naređuje demobilizaciju. Na to su Nijemci prodrli u nebranjenu zemlju i zaplijenili ogromne mase ratnog i željezničkog materijala. Tada je Trocki pristao na obnovu pregovora za mir, i u Brest-Litovsku je prihvatio, uglavnom, njemačke uslove (3/3 1918). U 14 članaka toga ugovora odrekla se Rusija svih prava na nove države: Poljsku, Litvu, Kurlandsku, Estonsku, Livonsku i Finsku i na otok Aland. Turskoj je povratila istočnu Anatoliju i ustupila Batum i Kars. Obje su se strane odrekle ratne odštete.

Međutim je u Ukrajini izbio građanski rat velikih razmjera između boljševika i umjerenih socijalista. Velikoruski boljševici poslali su svojim jednomišljenicima vojsku u pomoć, i osvojili su Kijev. Centralne Sile pošle su prividno u pomoć centralnoj Radi (vladi) i zaposjele su Ukrajinu s Kijevom, Odesu i Harkov. — Centralne Sile su obećale i zagarantirale novim državama, Poljskoj i baltičkim zemljama, samostalnost, ali je Njemačka pripravila sve, da ove države veže za sebe vojnički, ekonomski, a negdje i personalnom unijom.

To zaokruženje i onog malog još slobodnog dijela Rumunije primoralo je ovu, poslije nekog ustezanja, da pristane na mir s Centralnim Silama u Bukureštu (7/5 1918). Tim mirom završen je rat Centralnih Sila na istočnom frontu.

Rumunija se do 28/2 1918 bila uplela u rat s boljševičkom Rusijom zbog Besarabije, koju je otrgla od Rusije i uspjela, da je održi. Rumunija je poslije rata dobila od velikih sila formalno priznanje aneksije Besarabije.

Kada su Centralne Sile pobijeđene, sastali su se u Versailles-u predstavnici saveznih i udruženih glavnih sila (Ujedinjenih Država, Engleske, Francuske, Italije i Japana) i saveznih i udruženih sila, t. j. svih ostalih

država, koje su ratovale na strani Antante. U Versailles-u je sastavljen ugovor o miru s Njemačkom i potpisan baš na godišnjicu Vidovdanskog atentata u istoj onoj dvorani ogledala, u kojoj je proglašeno njemačko carstvo 1871.

U prvom dijelu ugovora stoje odredbe o osnivanju Društva Naroda. Društvo Naroda treba da čuva mir, da ograniči oružanje i da sve sporove među državama rješava mirnim putem, da se uspostavi Izborni Sud i da se ustanovi međunarodno pravo o radu. Članovi Društva Naroda jesu savezne sile i one države, koje oni pozovu da pristupe.

Francuska je dobila Elzas i Lotaringiju, Poljska gotovo cijele provincije Poznanjsku i Zapadnu Prusku i jedan dio Pomeranske (Pommerna). Delta Visle i Gdansko (Danzig) došli su kao slobodna država pod Društvo Naroda. Sve njemačke kolonije potpale su pod Društvo Naroda, koje vodi nad njima tutorstvo i daje ih na upravu. Kijaučau je dobio Japan. Područje Saare stavljeno je pod vlast Društva Naroda. Poslije 15 godina stanovništvo će glasati, kojoj će državi pripasti. Saarski ugljenici su pripali Francuskoj. U Gornjoj Šleskoj odlučili su se glasanjem pojedini krajevi za Njemačku ili Poljsku. Za Schleswig je određeno, da se narodnim glasanjem ustanovi granica između Njemačke i Danske. Tim glasanjima dobila je Poljska oko ⅓ gornje Šleske, a Danska područje sjeverno od Flensburga. Njemačka je priznala nove države: (Njemačku) Austriju, Čehoslovačku, Poljsku, Estonsku, Letonsku i Litvu, Finsku i Ukrajinu. Brestlitovski Ugovor je poništen.

Njemačka vojska nije smjela u buduće imati više od 100.000 ljudi. Ratna mornarica može držati samo do 15.000 ljudi. Ratna zrakoplovna flota i gradnja podmornica zabranjena je Njemačkoj sasvim. Zabranjena je u Njemačkoj i opća vojna obaveza. U vojsku se uzimaju samo plaćeni dobrovoljci. Zabranjuje se vojna obuka preko udruženja ili škola. Ratni materijal i mašine za njegovu fabrikaciju morala je Njemačka predati ili uništiti. Sva utvrđenja na lijevoj i u zoni do 50 km na desnoj obali Rajne morala je uništiti. Razoružanje Njemačke nadzire međusaveznička komisija. Toj komisiji predala je Njemačka, između ostaloga, blizu pet milijuna pušaka, pedeset hiljada topova, trinaest hiljada aeroplana, dvjesta hiljada željezničkih vagona.

Saveznici su trebali optužiti pred jednim specijalnim sudom bivšeg njemačkog cara, zbog povrede međunarodnog morala i svetinje ugovora, i zamoliti holandesku vladu, da ga izda. Njemačka je bila obvezana izdati ratne zločince, koji su se ogriješili o ratne zakone i običaje, da im sude strani vojni sudovi.

Saveznici su izjavili i Njemačka je priznala, da je ona uzrok ratu i da zato mora nadoknaditi svu štetu. Ustanovljena je Reparaciona Komisija, u kojoj su zastupljene: Ujedinjene Države, Engleska, Francuska, Italija, Japan, Belgija i SHS. Ona ustanovljava mogućnost i visinu njemačkih plaćanja i nadzire ih. Davanja su u novcu i prirodi. Visina reparacione sume ustanovljena je 1921 na 132 milijarde zlatnih maraka, da se plate u 30 godina. Od davanja u prirodi određeno je 2 milijuna tona uglja mjesečno. Njemačka mora dati svim saveznim i udruženim silama u svojim carinama pravo najvišeg povlašćenja. Privatna imanja njemačkih podanika u saveznim i udruženim državama pala su pod sekvestar u korist države, u kojoj su. Laba, Odra, Memel, Dunav i Rajna proglašene su kao internacionalne rijeke, i stavljene su pod upravu međunarodnih komisija. Za sigurnost, da će Njemačka izvršiti ugovor, određeno je, da njemačko područje na lijevoj obali Rajne bude 15 godina vojnički zaposjednuto. Način njemačkog otplaćivanja uređen je kasnije prema planu američkog stručnjaka Dawesa (Dawesov plan).

S Austrijom je sklopljen Saint-Germainski mir, s Madžarskom Trianonski, s Bugarskom Neilly-ski, a s Turskom Lauseunski.

V.-lj. Popović.

Kad su prekinuti diplomatski odnosi između Srbije i Austro-Ugarske, Srbija je (26/7) naredila mobilizaciju cjelokupne svoje vojske, a Austro-Ugarska je već ranije (23/7 1914) bila naredila djelomičnu mobilizaciju, računajući, da će sukob biti lokaliziran i da će ratovati samo protiv Srbije. Tada je mobiliziran 4, 7, 8, 9, 13, 14 i 15 korpus, a kad je Njemačka ogla-

sila Rusiji rat (31/7 1914), mobilizirana je i cijela austro-ugarska vojska.

Srbija je mobilizirala 10 pješadijskih divizija I. i II. poziva i jednu konjičku diviziju, ukupno 180.000 ljudi s 500 oruđa, i trupe III. poziva s oko 100 do 150.000 ljudi. Sa svim sposobnim borcima učestvovalo je u ratu svega oko 350—400.000 ljudi. Austro-Ugarska je mobilizirala 16 korpusa, od kojih prema Srbiji 7 korpusa, ukupno oko 250.000 ljudi s oko 1.200 oruđa.

Mobilizacija srpske vojske bila je još u miru razrađena do detalja, ali je, zbog dislokacije trupa poslije balkanskih ratova, i zbog nepotpune materijalne opreme, bila veoma otežana. Ipak je izvedena po proračunu, t. j. svi borački dijelovi mobilizirani su za 4—6 dana, a neborački dijelovi i štabovi za 6—12 dana. Mobilizacija austro-ugarske vojske izvršena je po planu, razrađenom do detalja; blagodareći dobro razvijenoj željezničkoj mreži, mogle su se već 30/7 početi da prevoze kadrovske trupe na mobilizacijska mjesta.

Odmah po završetku mobilizacije početa je koncentracija vojske, i u Srbiji je završena 10/8, dijelom prijevozom trupa željeznicom, dijelom pješke. Austro-ugarska vojska završila je koncentraciju 14/8, isključivo prijevozom željeznicom.

Raspored srpske vojske po završetku koncentracije bio je: Vrhovna komanda — Vrhovni komandant Nj. Kr. V. Prijestolonasljednik Aleksandar, načelnik štaba vojvoda Radomir Putnik, pomoćnik načelnika štaba đeneral Živojin Mišić — u Kragujevcu. I. armija (đeneral P. Bojović) glavnom snagom od 3 divizije na prostoru Ralja—Palanka—Topola i detašmanima od 1 pješadijske divizije kod Požarevca i jedne, pješadijom ojačane, konjičke divizije kod Smedereva. II. armija (đeneral St. Stepanović) glavnom snagom od 3 divizije na prostoru Aranđelovac—Lazarevac i detašmanima od 1 divizije kod Beograda. III. armija (đeneral P. Jurišić-Sturm) glavnom snagom od 1 divizije kod Valjeva i detašmanima, združenim odredima, kod Obrenovca, Šapca, Lješnice i Loznice. Užička vojska (đeneral M. Božanović), glavnom snagom od 1 divizije kod Užica i detašmanima, združenim odredima, kod Bajine Bašte, Mokre Gore i Priboja.

Raspored austro-ugarske vojske po završetku koncentracije trebao je da bude: II. armija (general Böhm-Ermolli) sa 7 korpusom na Dunavu od Bazjaša do Pančeva, sa 4 i 9 korpusom na Savi, od Zemuna do Mitrovice. V. armija (general Frank) sa 8 i 13 korpusom i 1 brdskom brigadom na Drini od Bijeljine do Zvornika. VI. armije (Feldzeugmeister Potiorek) sa 15 korpusom na fronti Vlasenica—Višegrad, a sa 16 korpusom na fronti Goražda—Foča i prema Crnoj Gori. Strategijska rezerva od 1 pješadijske divizije, u Sarajevu.

Ali 4/8 ušla je u rat protiv Austro-Ugarske Rusija, a 5/8 i Crna Gora. Zbog toga je austro-ugarska vojska morala biti drugačije upotrebljena, te je naređeno, da se formira Balkanska vojska (Feldzeugmeister Potiorek), u koju su ušle V. VI. armija; II. armija je ostala na fronti prema Srbiji do 18/8, kada se imala prevesti na front prema Rusiji, a VI. je armija dijelom svojim zaštićivala monarhiju prema Crnoj Gori. Raspored snaga do 18/8 nije mijenjan, a poslije toga je u sastavu Balkanske vojske ostalo, osim V. i VI. armije, ½ 7 divizije (14 pješadijska brigada), dunavska flotila, petrovaradinska posada (6 ugarskih landšturmskih bataljuna), teška artiljerija (na Bežanijskoj kosi), a tako isto i landšturmska odjeljenja u Banatu, 3 i 14 brdska brigada u Hercegovini i Boki Kotorskoj i jadranska flota.

Početni operacijski plan srpske vojske bio je: I. armija ima da brani dolinu Velike Morave; III. armija ima da štiti pravce sa Save i Drine k Valjevu; II. armija, kao manevarska, ima da djeluje u bok glavne austro-ugarske snage, koja bi s Dunava preduzela nastupanje protiv I. srpske armije, odnosno sa Save protiv III. srpske armije; užička vojska ima da priveže što veće austro-ugarske snage na gornjoj Drini, i da brani dolinu zapadne Morave, ako bi bila prinuđena na odstupanje.

Početni operacijski plan austro-ugarske vojske bio je: II. i V. armija imaju obuhvatno da nastupaju k Valjevu, a zatim ka Kragujevcu; VI. armija ima da nastupa preko Užica ka Kragujevcu. Ali zbog ulaska u rat Rusije, ovaj plan je izmijenjen: II. armija imala je da demonstrira na Dunavu i Savi do 18/8, a tada da se

prebaci na ruski front; Balkanska vojska (V. i VI. armija) dobila je zadatak, da preduzme ofenzivu, i to: V. armija k Valjevu, a VI. armija k Užicama, zaštićivajući se prema Crnoj Gori.

Prema početnom operacijskom planu, a da bi se iskoristilo i demonstrativno djelovanje II. armije prije njenog odlaska na ruski front, austro-ugarska balkanska vojska poduzela je 12/8 1914 ofenzivu, i to: V. armija, iako još nije bila potpuno završila koncentraciju prešla je Drinu prema Loznici i Lješnici; II. armija preduzela je bombardiranje Beograda, Obrenovca i Šapca, i prebacila je 1 pješadijski puk preko Save kod Šapca, a VI. armija je produžila koncentraciju na fronti Višegrad—Foča, prema kome su se već bili pojavili dijelovi srpske užičke vojske, i Crnogorske trupe. Glavna snaga srpske vojske, pod zaštitom III. armije, poduzela je odmah marš-manevar u sjevero-zapadnom pravcu, i to: II. armija, ostavljajući detašman kod Beograda, krenula je svoje tri divizije s fronta Aranđelovac—Lazarevac u pravcu Šapca; I. armija, ostavljajući detašmane kod Požarevca i Smedereva (osim konjičke divizije), krenula je svoje tri divizije na front Aranđelovac—Lazarevac, i uputila je konjičku diviziju k Ubu u sastav II. armije; užička vojska poduzela je ofenzivu k Višegradu.

Pošto se uvidjelo, da austro-ugarska vojska (II. armija) na Dunavu i Savi vrši samo demonstraciju, i da se njen odred, koji je prešao Savu i zauzeo Šabac, ne kreće dalje, a V. armija da s Drine nadire k Valjevu, srpska je vrhovna komanda riješila, da primi bitku, i poduzela je grupiranje glavne snage za bitku s planom, da jedna divizija II. armije priveže austrijske snage kod Šapca, da se konjička divizija uputi u Mačvu u cilju rasvjetljavanja situacije i osiguranja boka glavne snage, a da 2 divizije II. armije preduzmu pokret od Uba, preko Velikog Bošnjaka k Tekerišu, u cilju udara u lijevi bok V. austrijske armije; I. armija da se uputi k Valjevu, kao strategijska rezerva, a detašmani kod Obrenovca, Beograda i Požarevca da ostanu na svojim mjestima, radi zaštite sjevernog fronta.

Noću 15/16 augusta, prethodnica 1 divizije iz II. srpske armije napala je iznenada na prenoćištu kod Tekeriša (na Ceru) I. diviziju V. austro-ugarske armije tako, da se ona u cjelini nije više pojavljivala u toku ove bitke. U toku 16, 17, 18 i 19/8 vođena je znamenita cerska bitka (V.) prvo na liniji Šabac—Tekeriš—Jarebice—Krupanj), a zatim na liniji Šabac—Tekeriš—Zavlaka. Najjače nadiranje V. austro-ugarske armije bilo je na pravcu od Krupnja na lijevi bok III. srpske armije, koja je davala snažan otpor na fronti, prvo kod Loznice, zatim kod Jarebice, i najzad kod Zavlake, kuda je bila primorana na povlačenje zbog ugroženosti svog lijevog boka, dok napokon nije stigla 1 divizija iz I. srpske armije od Valjeva preko Pecke, i uspjela da parira ovu opasnost po III. armiju.

Raspored obostranih snaga 19 augusta u rješavajućoj fazi cerske bitke bio je ovakav: Kod Šapca 1½ pješadijska divizija II. austrijske armije protiv jedne pješadijske i konjičke divizije II. srpske armije; kod Tekeriša (na Ceru) 1½ divizije V. austrijske armije protiv 2 divizije II. srpske armije; kod Zavlake 3 divizije V. austrijske armije protiv 2 slabe divizije III. i 1 svježe divizije I. srpske armije.

U ovoj veoma krvavoj bitki V. austro-ugarska armija pretrpjela je poraz zbog bočnih udara kod Tekeriša i Zavlake, i povukla se hitno na lijevu obalu Drine, iako još 2 divizije I. srpske armije nisu bile upotrijebljene. Djelovi II. austro-ugarske armije preduzeli su jaču ofenzivu sa 2 divizije kod Šapca, tek poslije propasti V. austro-ugarske armije. Blagovremenim pojačanjem srpskih trupa kod Šapca, s 1 divizijom I. srpske armije, austro-ugarski dijelovi su i ovdje potučeni i prebačeni na lijevu obalu Save.

VI. austro-ugarska armija uspjela je bila da potisne srpsku užičku vojsku od Višegrada, ali nije mogla iskoristiti svoj uspjeh zbog propasti V. armije, kojoj je morala pohitati u pomoć, u cilju zaštite sjeverne Bosne.

24/8 nije bilo ni jedne organizirane jedinice austro-ugarske vojske na srpskoj teritoriji. Pored mnogobrojnih zarobljenika u ruke pobjedonosne srpske vojske palo je 50 topova raz-

nog kalibra sa 86 municijskih kola i dosta drugog ratnog materijala.

Poslije cerske bitke II. austro-ugarska armija prebačena je sa srpske na rusku frontu, ostavivši samo 1 diviziju na Savi pod komandom generala Krausa; V. armija uređivala se na lijevoj obali Drine, na fronti Bijeljina—Batar, a VI. armija, ostavivši 1 brdsku brigadu na gornjoj Drini, prebačena je bliže V. armiji, na prostor Zvornik—Srebrnica—Vlasenica, gdje je dovedena i strategijska rezerva (1 divizija) iz Sarajeva. Saveznici Srbije, a naročito Rusija, zahtijevali su, da srpska vojska produži ofenzivu, i onemogući austro-ugarskoj vojsci odlazak na rusku frontu. Iako je srpska vojska bila veoma oskudna u ratnom materijalu, koji je u mnogome bio utrošen još u balkanskom ratu, srpska je vrhovna komanda na ovaj saveznički zahtjev riješila, da produži ofenzivu, i stvorila ovakav plan: I. armija sa 2 pješadijske i 1 konjičkom divizijom da prijeđe Savu prema Kupinovu i nastupa u Srijem; ovu operaciju da potpomaže II. armija s 1 pješadijskom divizijom demonstrativnim djelovanjem kod Mitrovice. Užička vojska da prijeđe Drinu kod Višegrada i da nastupa u Bosnu. Za ovo vrijeme II. armija da brani donju, a III. armija srednju Drinu sa po tri svoje pješadijske divizije. Detašmani kod Beograda i Požarevca, svedeni većinom na trupe III. poziva, da ostanu na svojim mjestima.

Ofenziva je otpočela 6/9. Po cijenu poraza 6 bataljona i gubitaka 3 topa, koji su iz I. divizije II. srpske armije u cilju demonstracije bili prebačeni na lijevu obalu Save istočno od Mitrovice, i tamo izginuli ili zarobljeni, I. srpska armija uspjela je da prijeđe Savu prema Kupinovu i da poduzme uspješnu ofenzivu u Srijemu. Ali austro-ugarska balkanska vojska poduzela je 8/9, u cilju pariranja ofenzive srpske vojske u Srijemu, snažnu ofenzivu na Drini, V. armijom protiv II. srpske armije, a VI. armijom protiv III. srpske armije. Zbog ovoga je srpska vrhovna komanda obustavila uspješnu ofenzivu I. armije u Srijemu, i prebacila je obe njene divizije preko Valjeva k Krupnju na ugroženo lijevo krilo III. armije, a konjičku diviziju uputila je na pojačanje II. armije, iako je ova bila uspjela da V. austro-ugarsku armiju zaustavi na obalama Drine.

Ofenziva austro-ugarske balkanske vojske zaustavljena je ne samo upornim i krvavim borbama na fronti pojačane III. i II. armije, već i nastupanjem srpske užičke vojske, uz sudjelovanje s Crnogorcima, k Vlasenici i Sarajevu, u pozadinu VI. austro-ugarske armije. Videći opasno djelovanje u desni bok i pozadinu VI. armije, a nemajući snage, da Srbe potisne na glavnom frontu, komandant balkanske vojske tražio je hitnu pomoć od vrhovne komande cjelokupne austro-ugarske vojske. Brzo upućenim pojačanjima iz unutrašnjosti monarhije, organizirana je ne samo zaštita boka VI. armije, već je srpska užička vojska potisnuta k Višegradu. U ovom vremenu od trupa u Srijemu poslije odstupanja I. srpske armije, komanda balkanske vojske formirala je kombinirani korpus pod komandom generala Krausa, i prebacila ga je preko Save sjeverno od Šapca, u cilju udara u desni bok i pozadinu II. srpske armije.

Nastale su ogorčene borbe na dugačkom frontu Šabac—Mitrovica—Lješnica — Loznica—Krupanj—Ljubovija—Bajina Bašta—Višegrad, koje su prešle u dugotrajnu pozicijsku bitku. Kod srpske je vojske za vrijeme ove bitke nastala velika iscrpenost u ljudstvu (rekruti još nisu mogli biti uvedeni u stroj), a još više u materijalu svake vrste, naročito u artiljerijskoj municiji, koja se očekivala, da preko Soluna stigne iz Francuske. Videći, da će pod ovakvim okolnostima izgubiti bitku, srpska je vrhovna komanda naredila postepeno povlačenje I., II. i III. armije za obranu Valjeva, nadajući se, da će u tome vremenu moći popuniti redove novim ljudstvom, i da će dotle stići očekivana municija iz Francuske.

Opće povlačenje k Valjevu preduzeto je 8/11, ali pod vrlo teškim okolnostima, jer se s vojskom kretalo i sve stanovništvo, koje nije htjelo čekati po drugi put austro-ugarsku invaziju. Do 14/11 sve tri srpske armije bile su prikupljene za obranu Valjeva i djelomično popunjene rekrutima, ali očekivana municija još nije bila dobivena. Zbog toga je srpska vrhovna komanda naredila povlače-

nje sve tri armije na desnu obalu Kolubare, Ljiga i planinu Suhobor.

Po završenom povlačenju, srpska vojska uzela je ovakav raspored: II. armija (3 pješadijske i 1 konjička divizija) na fronti Konatica—Lazarevac; III. armija (3 pješadijske divizije) na fronti Lazarevac—Gukoši; I. armija (đeneral Ž. Mišić, koji je zamijenio đenerala P. Bojovića, oboljelog od ozlijeđene rane, zadobivene u boju kod Šapca — 4 divizije) na fronti Gukoši—Suhobor—Maljen. Do dolaska na ovaj front vođene su uporne zaštitničke borbe. S vojskom je odstupala i masa stanovništva, koja je u znatnoj mjeri ometala povlačenje vojske.

Na desnom krilu II. armije, na fronti Konatica—Obrenovac, bio je obrenovački odred. Trupe obrane Beograda bile su na fronti Ostružnica—Beograd—Grocka; braničevski odred na fronti Smederevo—Golubac, a užička vojska kod Užica.

Austro-ugarska vojska, goneći oprezno glavnu snagu srpske vojske, izbila je 24/11, i to: V. armija (kombinirani 8 i 13 korpus) na front Obrenovac—Lazarevac; VI. armija (15 i 16 korpus) na front Gukoši—zapadne padine Suhobora—Maljen.

24/11 otpočele su ogorčene borbe na cijeloj fronti. Najjači pritisak vršila je VI. austro-ugarska armija na I. srpsku armiju. Situacija je bila veoma kritična. Stoga je srpska vrhovna komanda odlučila, da napusti Beograd, da bi pojačala I. armiju i da skrati frontu. U ovom cilju trupe obrane Beograda povučene su na položaje: Kosmaj—Varovnica; desno krilo II. armije s obrenovačkim odredom povijeno je k položajima kod Sibnice; III. armija zauzela je položaje na zapadnim ograncima Rudnika; I. armija po prijedlogu komandanta armije, povučena je sa Suhobora na položaje zapadno od Gornjeg Milanovca; užička vojska povučena je na položaje kod Ovčarsko-Kablarske klisure. 30/11 lijevo krilo V. austro-ugarske armije, ne naišav ni na kakav otpor, poduzelo je prijelaz preko Kolubare. Saznavši, da su 2/12 austro-ugarske trupe iz Zemuna ušle u napušteni Beograd, komandant V. austro-ugarske armije otišao je k Beogradu, za svečan doček svojih pobjedonosnih trupa u srpsku prijestolnicu.

Lako zauzeće Beograda stvorilo je kod komandanta austro-ugarske balkanske vojske ideju o promjeni osnovice i o naslonu na Savu, na koju izbijaju željezničke pruge iz monarhije, jer je, zbog daljine osnovice na Drini i provaljenih u jesenjem vremenu puteva, vojska vrlo rđavo snabdijevana, te je nastupilo veoma kritično stanje. U ovom cilju naredio je, da V. armija, s kombiniranim i 8 korpusom, izbije na položaje južno od Beograda, te da ne samo osigura držanje ove važne točke, već i da ofenzivom u pravcu Aranđelovca snažno napadne bok srpske vojske; 13 korpus ove armije da se pomakne sjeverno od Lazarevca; VI. armija da rokira 15 korpus k Lazarevcu, a 16 korpus da se sa zauzetog Suhobora, koga su Srbi napustili, krene k Gornjem Milanovcu.

Situacija srpske vojske u ovom vremenu bila je znatno poboljšana; municija iz Francuske stigla je i već je bila razdata divizijama; trupe su popunjene rekrutima, a izbjeglo stanovništvo upućeno je u dalju pozadinu. Međutim saznalo se o veoma teškom stanju austrijske vojske. Stoga se srpska vrhovna komanda odlučila, da poduzme opću ofenzivu na cijeloj fronti, što je i naređeno za 3/12 (V. Kolubarska bitka). Sve tri srpske armije i užička vojska 3/12 u jutro preduzele su energičan napad, neočekivan od strane austro-ugarske vojske, koja je u to vrijeme proslavljala zauzeće Beograda i hitno vršila rokadu svojih trupa k sjeveru. Odlučan napad I. srpske armije na 16 austro-ugarski korpus uspješno je napredovao. U toku 4/12 zauzet je Suhobor. Time je izvršen odlučan proboj, koji je dao sjajne rezultate; 16 korpus je u paničnom bježanju odstupio k Valjevu, što je povuklo odstupanje i susjednog 15 korpusa na lijevu obalu Kolubare. Snažno gonjenje oba ova korpusa od strane I. srpske armije k Valjevu, ubrzo ih je natjeralo, da se spasavaju preko Save kod Šapca. 13 korpus preduzeo je povlačenje k sjeveru, da bi došao u tješnju vezu s 8 i kombiniranim korpusom, koji su vršili napad od Beograda k Sopotu protiv slabih srpskih trupa. Videći poraz VI. austro-ugarske armije, vrhovna komanda srpske vojske naredila je promjenu fronte II. i III. armije k sjeveru, te

da uz sudjelovanje trupa obrane Beograda, koje su držale položaje prema 8 i kombiniranom korpusu V. austro-ugarske armije, preduzme snažnu ofenzivu. 11/12 poduzet je energičan napad na V. austro-ugarsku armiju, koja je poslije upornih borbi, prebačena preko Save i Dunava. 15/12 pobjedonosna srpska vojska oslobodila je svoju prijestolnicu Beograd.

Poslije ovoga perioda rata srpska je vojska, po direktivi vrhovne komande, izvršila novo grupiranje, u cilju udobnijeg razmještaja, odmora, ishrane i snabdijevanja svim potrebama, kao i radi priprema za dalje operacije. Prema toj direktivi I. armija (moravska II., drinska I., dunavska I. i II.) imala je da se rasporedi oko Valjeva i da osigura pravce od Šapca, Loznice i Ljubovije; II. armija (moravska I., šumadijska I. i timočka I.), da se razmjesti istočno od glavne željezničke pruge za potrebnu širinu; III. armija (kombinirana I., timočka II. i drinska II.) da se razmjesti zapadno od glavne pruge za potrebnu širinu i da obezbjeđuje granični front od Ostružnice do Ušća; užička vojska (ranijeg sastava) u Užicama i dijelom u Višegradu, Bajinoj Bašti i Rogačici, osiguravajući pravce k Užicama; Obrana Beograda, braničevski (pojačan 1 pukom I.) i krajinski odred imali su stare svoje uloge; konjička divizija bila je u Palanci. U toku decembra ovo je izvršeno, i trupe su ugodno razmještene po selima, a one na položaju po zemunicama na određenim prostorima.

Trupe novih oblasti bile su pod ministarstvom vojnim; one su ovako raspoređene: podrimski odred (18 kadrovski puk sa 2.949 rekruta, 3 kadrovski puk, tetovski i debarski bataljon — svega 8 bataljona, 3 granične čete i 16 topova de Bange) na zaštiti granice prema Albaniji; kosovska divizijska oblast (11 kadrovski puk sa 5.066 rekruta, 2 bataljona 12/III., 3 granične čete, prištinski i prizrenski bataljon i 8 topova de Bange) na zaštiti granice prema Albaniji i posada Skoplja; vardarska divizijska oblast (1 bataljon 12/III., 1¼ bataljona, 2/III., 1 bataljon kruševačkih rezervnih trupa, đački bataljon, skopski, kumanovski i prijepoljski bataljon, 8 topova de Bange i 4 haubice 12 cm bez municije) na osiguranju pruge u Južnoj Srbiji do Zelenikova; bitoljska divizijska oblast (16 kadrovski puk s 873 i 1 kadrovski puk sa 5.318 rekruta, bitoljski, prilepski, kičevski, ibarski bataljon, 6 topova de Bange) na zaštiti granice prema Albaniji; bregalnička divizijska oblast (14 i 20 kadrovski pukovi, 1 bataljon 1/II., 2 granične čete, štipski, kavadarski, veleški, sjenički i giljanski bataljon) na osiguranju granice prema Grčkoj i Bugarskoj i osiguranju pruge od Zelenikova do grčke granice. Ove su trupe bile naoružane zaplijenjenim puškama, a kadrovski pukovi vježbali su rekrute.

Poslije poraza austro-ugarska balkanska vojska odstupila je na lijevu obalu Dunava, Save i Drine (za komandanta je određen nadvojvoda Eugen, a za načelnika štaba Feldmarschalleutnant Alfred Kraus). Pod njenu komandu stavljene su sve trupne jedinice dotadanje balkanske vojske i teritorijalne komande Srijema, Slavonije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Dalmacije, koje graniče sa Srbijom i Crnom Gorom, zatim riječna flotila i dio mornarice u Boci Kotorskoj. Trupe su bile koncentrirane u Srijemu. 23/12 vrhovna komanda stavila je balkanskoj vojsci kao minimalni zadatak: sprječavanje upada srpskih snaga u oblast austro-ugarske monarhije, i to prije svega u pravcu Beča i Budimpešte. Kako su trupe bile izmorene i rastrojene, nadvojvoda Eugen je izvijestio vrhovnu komandu, da je balkanska vojska za duže vrijeme nesposobna, da počne ofenzivu prema Srbiji.

Austro-ugarske trupe, ne uznemirivane sa srpske strane, postepeno su popunjavane, i već početkom februara 1915 bile su popunjene do pune formacije i dobro odmorene. Kako je na ruskoj fronti situacija austro-ugarske vojske bila teška, a vidjelo se, da srpska vojska nema ofenzivne namjere, odaslati su na ruski front kombinirani (tada nazvat 19) korpus, pa zatim (15/1 1915) i 13 i 8.

Srpske trupe, iako su bile popunjene ljudstvom i materijalnom spremom, počele su da stradaju od epidemije pjegavog tifusa, koji je stao velikih žrtava (135.000 građana i vojske). Za vrijeme odmaranja i popunjavanja obje vojske, diplomacija je vodila pregovore s Bugarskom o njenom stupanju u rat. I pored svih usiljavanja i žrtava, Sile Sporazuma

nisu uspjele, da Bugarsku privuku na svoju stranu, jer je ona već u ovo doba bila stala na stranu Centralnih Sila (o čemu je dosta pozitivno izvijestio srpski vojni izaslanik u Bugarskoj), iako se još ništa točno nije znalo i pregovori su produživani.

U to vrijeme (30/3 1915) pokušano je, da se proturi jedna lađa s municijom niz Dunav do Lom-Palanke, ali je ta lađa (Belgrad) kod Grocke, pogođena srpskom artiljerijom, potonula, pošto je 400 tona municije eksplodiralo. Od daljeg proturanja Dunavom se onda odustalo, i pristupilo se stvaranju jedne snage za izvršenje manevra, pored snaga za osiguranje granica. Tada je formirana 14 brdska brigada od 4 novoformirana bosansko-hercegovačka bataljona, a od mobilnih snaga u Bosni formirane su 58 i 59 divizija. Na taj način Balkanska vojska imala je 31/3 u svom sastavu: 15 korpus (30 bataljona, 3½ eskadrona, 100 oruđa, 2 saperske, 1 pionirska četa i 4 mostova trena) 16 korpus (iste jačine kao i 15), trupe u Bosni i Hercegovini (58 i 59 divizija — 20 bataljona, 1 eskadron i 16 baterija); zaštita Drine (27 bataljona, 1 eskadron i 9 baterija; 1 i 2 rezervni puk i osiguranje pruga u Bosni i Hercegovini), zaštita Save (20 bataljona, 3 eskadrona i 12 baterija); Banatski rajon (17½ bataljona, 5½ eskadrona i 11½ baterija); posada utvrđenih mjesta, ratna luka Boka Kotorska, tvrđava Petrovaradin, mostobran Titel (47 bataljona, 825 topova), dunavska flotila i odjeljenje mornarice u Boki Kotorskoj.

18/4 austro-ugarska vrhovna komanda izdala je naređenje komandantu Balkanske vojske, da prouči buduću ofenzivu protiv Srbije po planu, po kome će djelovati: sadašnja V. armija i jedna armija od 4—5 divizija austro-ugarskih ili njemačkih preko Save i Dunava, jedna turska armija (100.000 ljudi), pojačana bugarskom armijom od 6 divizija po 24 bataljona svaka, glavnom snagom pravcem Sofija—Niš, a sporednom preko Zaječara. Komandant Balkanske vojske podnio je 19/4 svoj plan, približno onaj, koji je kasnije i usvojen, samo bez turske armije.

U ovom vremenu (2 i 3/4 1915) bugarske komite (oko 3.000) napali su na Strumicu i Valandovo s ciljem, da poruše most na Vardaru i tako prekinu vezu sa Solunom. U dvodnevnom boju (2 i 3/4) komite su prebačeni preko granice, ne uspjev da dođu do cilja.

Njemački glavni generalštab, želeći da dođe u neposrednu vezu s Turskom, nosio se mišlju, da pokori Srbiju, i u tom cilju poslao je pukovnika Hentscha, da se orijentira o srpskoj vojsci i o prilikama za izvođenje ofenzive protiv Srbije. On je u prvoj polovini maja počeo rekognosciranje, no 4/5 Italija je otkazala ugovor o trojnom savezu, i austro-ugarska vrhovna komanda je počela da sumnja, da će Bugari sudjelovati u ofenzivi, a bila je sigurna, da će Italija izvršiti napad na monarhiju. Stoga je odustala od namjeravane ofenzive protiv Srbije do povoljnijih prilika za to, a V. armiju (od 15 i 16 korpusa, 59 i 58 divizije) uputila je protiv Italije, s tim, da na tom dijelu fronte zapovijeda nadvojvoda Eugen. Na srpskom frontu ostala su samo granična osiguranja, a kako je Italija 23/5 objavila Austro-Ugarskoj rat, to su, zbog opasnosti srpskog napada, ova osiguranja 25/5—1/6 pojačana dolaskom 3 njemačke divizije (101, 103 i 105). Za komandanta austro-ugarskih trupa određen je general Terstyanski, a za komandanta svih trupa na srpskom frontu njemački general Mackensen. Zadatak ovih trupa bio je: spriječavanje prijelaza Srba preko Dunava i Save i njihovog nastupanja k Budimpešti.

Međutim je Njemačka preduzela veliku ofenzivu prema Rusiji, gdje je za komandanta određen general Mackensen, a 14/6 odaslate su dvije njemačke divizije (101 i 105) u sastav južne njemačke armije u Stryj, a 103 divizija prevezena je u rajon Ruma —Inđija.

Srpska vojska za to vrijeme ostala je, s malim izmjenama, na svojim mjestima, oporavljajući se od dosadašnjih napora i pretrpljene epidemije. Ruska vrhovna komanda, potpisujući konvenciju s Italijom, pozvala je tada srpsku vojsku, da nastupanjem preko Save i Dunava, posluži kao veza između ruske i talijanske vojske, koje će jednovremeno poduzeti ofenzivu, prva k Budimpešti, a druga k Ljubljani. Srpska vrhovna komanda poduzela je pripreme za ofenzivu, no kako su Dunav, a naročito Sava, bili jako nadošli i izlili se,

[library stamp]

odloženo je nastupanje dok voda ne opadne.

Za to vrijeme Nijemci su koncentrirali znatnu snagu na lijevom krilu ruske armije (kuda su 9/7 odaslali i posljednju diviziju sa srpskog fronta), i preduzeli su veoma uspješnu ofenzivu u Galiciji, a austro-ugarska vojska uspjela je, da talijansku vojsku prikuje za granični front. Stoga je srpska ofenziva odložena do boljih prilika, jer bi ovako izolirana mogla imati samo rđave posljedice. U toku ovih događaja, austro-ugarski agenti, skadarski konzul i bugarski makedonski komitet, organizirali su česte upade i stalno uznemirivanje iz Albanije, što su predvodili mladoturski i austro-ugarski oficiri. Da bi se to spriječilo, zauzeta je linija, koja je bila držana iz 1912 godine na granici Albanije: Ćafa Prušit—Spas—Ćafa Kumulus—Oroši—Mali Dejse—Bulćiza, i na njoj su postavljene trupe (iz novih oblasti) za zaštitu granice s te strane. U isto vrijeme uspostavljena je vlast Esad-paše, gdje je jedan odred srpske vojske zauzeo 11/6 Tiranu, pa se, po predaji Tirane Esad-paši, vratio u Bitolj.

Međutim su pregovori s Bugarskom produženi, i sile sporazuma su se trudile, da izravnaju suprotne težnje Srbije i Bugarske. Ali je Bugarska 21/6 izjavila, da je voljna da pregovara sa Silama Sporazuma (Rusijom, Francuskom, Engleskom i Italijom) pod uslovom, da joj se odmah preda srpski dio Makedonije. Centralne Sile koristile su ovu tešku situaciju Srbije, koju je jako uznemirila ova ponuda Bugarske, i ponudili su Srbiji separatni mir (nudile su joj Albaniju, ispravku granica u Bosni i Hercegovini i garantirale joj teritorijalni integritet). Srpska vlada odbila je ovu ponudu. Sile Sporazuma su također odbile, da na osnovi bugarskog prijedloga vode pregovore, te je Bugarska definitivno prešla na stranu Centralnih Sila.

Kad je Italija stupila na stranu Sila Sporazuma, Rumunija je dostavila ruskoj vladi notu (maja 1915), koja je postavila uslove za stupanje na stranu Sila Sporazuma: da joj se dodijeli cijeli Banat do Tise i Dunava i Bukovina do Pruta. Rusija je pristala na granice u Bukovini, ali za Banat je postavila druge granice, nalazeći, da Srbija ima prava na zapadni Banat. U isto vrijeme Rumunija je vodila pregovore i s Centralnim Silama, no iako je Njemačka radila na tome, da joj se dadu teritorijalne kompenzacije u Banatu, Austro-Ugarska je kategorički odbila, da čini Rumuniji ma kakve teritorijalne ustupke. Stoga je Rumunija obnovila pregovore sa Silama Sporazuma.

Na konferenciji u Chantilly (7/7) donijeto je rješenje, da svi saveznici rade složno, kako bi prinudili Centralne Sile, da razdvoje što više svoje snage, naročito sada, kada su Rusi bili u teškoj situaciji. Stoga je francuska vrhovna komanda tražila, da Italija i Srbija preduzmu odmah što energičniju ofenzivu, kako bi privukle što više austro-ugarskih snaga, a ako Nijemci i Austrijanci dovedu velike snage, mogu Italija i Srbija prijeći u defenzivu. No Srbiji je bilo nemoguće izvršiti to, jer su Dunav i Sava bili izliveni, a kako su Rusi stalno odstupali, čekalo se, da se oni zaustave i prijeđu također u ofenzivu. 7/8 izvršena je u Bugarskoj promjena vlade; na vladu su došli germanofili, što je bio jasan znak, da je Bugarska riješila, da uđe u rat na strani Centralnih Sila. 22/8 objavila je Italija rat Turskoj. 23/8 njemačka vrhovna komanda, završiv operacije na ruskom frontu, počela je izvlačenjem trupa s ruske i talijanske fronte, pošto je donijela odluku da napadne Srbiju, da je pokori i na taj način ostvari suhozemnu vezu s Turskom.

U toku septembra vršena je koncentracija snaga protiv Srbije. U isto vrijeme izvođene su sve pripreme, kako političke tako i vojne. Pregovori s Bugarskom su završeni, i 4/9 potpisan je između Centralnih Sila i Bugarske ugovor o savezu i tajna konvencija, po kojima se ove uzajamno potpomažu, a Bugarska će dobiti istočnu Srbiju, srpsku Makedoniju i pomoć od 200 milijuna franaka. 6/9 potpisana je u Plessu vojna konvencija između Austro-Ugarske, Njemačke i Bugarske, po kojoj vrhovnu komandu nad svim snagama protiv Srbije ima primiti General-Feldmarschall von Mackensen, čiji je zadatak, da potuče srpsku vojsku i što prije otvori i osigura suhozemnu vezu između Madžarske i Bugarske. U roku od 30 dana imale su Nje-

mačka i Austro-Ugarska da koncentriraju na srpsku granicu po 6 divizija, a Bugarska, u roku od 35 dana, najmanje 4 divizije.

Prema ovoj konvenciji austro-ugarska vrhovna komanda formirala je III. armiju od dva austro-ugarska i jednog njemačkog korpusa, Njemačka XI. armiju od 3 korpusa, a Bugarska je 22/9 naredila opću mobilizaciju svoje vojske.

Koncentracija snaga, određena za napad na Srbiju, počela je odmah, i 5/10 završena je ovako: XI. njemačka armija (general Gallwitz: 3, 4 i 10 korpus) na Dunavu od Bazjaša do Pančeva; III. austro-njemačka armija (general Kövess: 8 i 19 austro-ugarski i 22 njemački korpus) na Savi od Zemuna do Boljevca s odredima kod Mitrovice na Savi i kod Bijeljine i Višegrada na Drini. Obje ove armije snabdjevene su najmodernijim sredstvima za borbu, naročito mnogobrojnom artiljerijom svih kalibara zaključno sa 42 cm. Bugarska vojska imala se koncentrirati I. armijom (general Bojadžijev, 4 divizije) na fronti Vidin—Belogradžik—Caribrod i II. armijom (general Todorov, 2 pješačke i 1 konjička divizija) na fronti Ćustendil—Džumaja. Za održavanje veze između ovih dviju armija postavljeni su odredi kod Trna, Klisure i Bosiljgrada. Sva ostala bugarska vojska je rezervirana za držanje u šahu Rumunije i Grčke, odnosno za pojačanje I i II. armije.

Plan armijske grupe generala von Mackensena bio je, da izvrši upad 7/9 u Srbiju, glavnom snagom sa sjevera preko Save i Dunava, i to njemačka XI. armija da prijeđe Dunav kod Smedereva, Kostolca i Rama, III. austro-njemačka armija da prebaci svoju glavnu snagu preko Save i Dunava kod Beograda, a jedan korpus da uputi preko Save kod Kupinova i Boljevca, da priveže za sebe trupe zapadno od Kolubare; jedna austrijska divizija da prijeđe Drinu kod Višegrada i operira k Užicu, a jedna kod Bijeljine k Valjevu. Za bugarsku vojsku nije bilo ništa predviđeno.

U srpskoj vrhovnoj komandi imali su se podaci o pripremama Austro-Nijemaca i Bugara. Ona je spremila ovaj plan. Čim bugarska naredi mobilizaciju, da se dio srpske vojske prebaci na istočnu frontu, a kad Bugarska preduzmê koncentraciju svoje vojske protiv Srbije, da srpska vojska prijeđe u ofenzivu k Sofiji, razbije bugarsku vojsku na tom pravcu i odbaci je što dalje na istok, u cilju osiguranja komunikacije Niš—Skoplje—Solun.

Međutim je predsjednik grčke vlade, Venizelos, na osnovu srpsko-grčkog ugovora 1913, naredio 23/9 mobilizaciju grčke vojske i obratio se francuskoj i engleskoj vladi s molbom, da se iskrca u Solunu 150.000 francusko-engleske vojske. Savezničke vlade prihvatile su ovu molbu, i naredile upućivanje s Galipoljskog poluotoka 156 francuske (general Baillu) i 10 engleske divizije (general Mehano). 28/9 francuska je vlada donijela rješenje, da se istočna armija (general Sarail) uputi preko Soluna u Grčku Makedoniju, ali su pregovori o veličini te armije produženi, a 5/10 otpočelo je u Solunu iskrcavanje 156 francuske i 10 engleske divizije.

Kad je Bugarska objavila mobilizaciju, srpska vojska bila je grupirana ovako: Sjeverna i zapadna fronta: I. armija (vojvoda Mišić, 3½ divizije) na fronti: Ostružnica—ušće Drine—Višegrad; obrana Beograda (đeneral Živković, 20 bataljona, 75 topova i 2 eskadrona) na fronti: Ostružnica—Grocka; III. armija (đeneral Jurišić, 2 divizije i braničevski odred od 12 bataljona, 44 topa i 1 eskadron) na fronti: Grocka—Golubac; krajinski odred (pukovnik Dimitrijević, 13 bataljona, 47 topova) na fronti: Golubac—Sip. Na raspoloženju vrhovne komande: timočka II., oko Sopota. Istočni front: timočka vojska (đeneral Gojković, 2 divizije i negotinski odred od 6 bataljona i 10 topova) na fronti: ušće Timoka—Midžor; II. armija (vojvoda Stepanović, 3 pješadijske, 1 konjička divizija i odredi na Tumbi i Vlasini od 11½ bataljona, 18 topova) na fronti: Midžor—Patarica. Trupe novih oblasti (đeneral Popović, 44 bataljona, 78 topova) na fronti prema Bugarskoj (31 bataljon, 54 topa) od Krive Palanka—Dojrana i na fronti prema Albaniji (13 bataljona, 24 topa) duž cijele granice.

Iako je bilo jasno, da mobilizacija bugarske vojske nije značila samo prijelaz u oružanu neutralnost, kao

što je Bugarska objavila, ipak saveznici nisu Srbiji odobrili, da izvrši plan vrhovne komande i napadne Bugare za vrijeme koncentracije, navodeći, da će se time izazvati Bugarska i uvjeravali su srpsku vrhovnu komandu, da Bugarske ne smije napasti Srbiju. Stoga je naređeno trupama na istočnom frontu, da se drže najstrožije defenzive i da se kazni smrću svaki, tko prijeđe bugarsku granicu ili gađa na bugarsku stranu. Na taj način bugarska je vojska nesmetano vršila koncentraciju na srpskoj granici.

Međutim je 5/10 austro-njemačka vojska na sjevernoj fronti preduzela odlučnu ofenzivu prema planu armijske grupe generala Mackensena, s izuzetkom, što je komandant 19 korpusa riješio, da prijeđe Savu 7/9 kod Progara i Boljevca, a ne kod Kupinova, i što je 62 divizija, zbog slabog kvaliteta, odustala od napada na Višegrad i dalje k Užicu, već je izvršila samo demonstraciju preko Drine kod Višegrada.

5/10 točno u podne otpočela je artiljerija 19 i 8 austrijskog i 22 njemačkog korpusa gađanje prema planu, i vršila ga je do noći. Isto tako i artiljerija XI. njemačke armije vršila je korekturno gađanje na svojoj fronti. Na Savi kod Jarka austrougarske trupe uspjele su, pod prikrićem vatre s monitora, da prebace u toku dana jedan puk pješadije, i njime da nadiru k Drenovcu. Na Donjoj Drini uspjelo je slabim austrougarskim dijelovima, da zauzmu otočiće i da podignu most od lijeve obale Drine do otočića Mala Okna.

Srpska artiljerija na cijeloj fronti nije odgovarala, već je tukla samo aeroplane, koji su letjeli nad Beogradom, Smederevom i Požarevcem. Drinskoj I. naređeno je, da se približi i da dođe na prostor Skobalj —Saraorci.

6/10 demonstracija kod Jarka izvršena je s obje brigade; prešav Savu one su zadržane kod Drenovca. Kod Višegrada napad (62 divizije) nije vršen, već je samo jačom vatrom djelovano s lijeve obale Drine. III. i XI. armija privukle su materijal za prevoženje i trupe k mjestima prijelaza, i cijeloga su dana tukle artiljerijskom vatrom položaje na desnoj obali Save i Dunava, poglavito oko Obrenovca, Beograda, Smedereva, Rama, ušća Morave i Zatonje. Srpska artiljerija odgovarala je slabo ili nikako. Na srpskoj strani vršen je raspored posjedanja, neznatna pomjeranja kod III. armije. Ovoga dana prekinuti su diplomatski odnosi s Bugarskom.

7/10 nije 62 divizija, osim artiljerijske vatre, mogla ništa preduzeti. Na Drini je odred uspio, da prebaci 1 bataljon, no zadržan je na samoj obali. 19 korpus je prebacio dvije brigade preko Save, jednu kod Progara, drugu kod Boljevca, uz pomoć 2 monitora i znatnim žrtvama. Preduzetih šest napada na Zabrež odbijeni su, ali se pod užim mostobranom uspjelo, da se podignu pontonski mostovi, jedan kod Progara, drugi kod Boljevca. U toku noći 7/8 produženo je prebacivanje. Drinjska II. držala je na ovome odsjeku položaj na ivici Zabrežja—selo Krtinska, i svih 6 napada u toku noći odbila. 22 njemački korpus uspio je, da sa 6 četa zauzme Veliku Ciganliju i da se na njoj utvrdi. Protivnapad nije uspio, i trupe odbrane Beograda ostale su na desnoj obali Save, ne porušiv mostić s Velikom Ciganlijom. Kod karaule Jarca (u Makišu) prebačena su 3 bataljona, te je tamo upućeno pojačanje od 2 bataljona, no i ono se povuklo k Čukarici. 8 korpus prebacio je do svanuća 7/10 14 četa na desnu obalu Dunava kod Nebojše kule, i tu je cijeloga dana vođena ogorčena borba između dijelova obrane Beograda i tih 14 četa. Kad su u sumrak došla pojačanja, ušla su u borbu i 2 monitora, koji su ukočili napad srpskih trupa, tukući ih uzdužnom vatrom. Prekonoć je produženo prebacivanje, no s još većim teškoćama. Onda je upućena timočka II. od Sopota k Beogradu. 10 i 4 rezervni korpus iz XI. njemačke armije izvršili su prebacivanje kod Rama, Zatonje i Kostoca; poslije kratke ali žestoke borbe 10 korpus je uspio da zauzme Goricu kod Rama, a na Zatonju i Kostocu nije mogao napredovati. U toku dana cijeli korpus bio je na desnoj obali Dunava. Dunavska I. pokušala je protivnapad na Goricu, ali nije uspjela. Kod Zatonja i kod Kostoca protivnapadi su uspjeli da prikuju njemačke trupe za samu obalu, no ipak je 4 rezervni korpus produžio prebacivanje.

8/10 produženo je cijeloga dana prebacivanje na svim mjestima prijelaza. Srbi su svuda preduzimali protivnapade, neke s uspjehom, no tučeni nesrazmjerno jakom, i brojno i po kalibru artiljerijom, morali su se zaustaviti, a ponegdje i povlačiti. Na kraju dana situacija je bila ova: Na Drini kod Višegrada 2 su bataljona protivnapadom prebačena natrag preko Drine, a dijelom uništena, kod otočića je protivnapad Srba uspio, da zadrži prijelaz i nastupanje k Badovincima i Crnobarskom Salašu. Na Savi 19 korpus nije uspio da se krene naprijed, ali protivnapad nije uspio. 22 rezervni korpus uspio je, poslije ogorčene borbe, da se učvrsti na Velikoj Ciganliji i da, uz pripomoć prebačenih trupa u Makišu, potisne Srbe k Banovom Brdu, zauzevši Čukaricu i Topčidersko Brdo. 8 je korpus, poslije silnih gubitaka (pored ostalog i 3 monitora), uspio, da se pomjeri do Dušanove ulice (u Beogradu), gdje se zabarikadirao. Prekonoć su se Srbi povukli na Veliki Vračar. XI. njemačka armija produžila je prebacivanje, i poslije teških borba zadržana je na liniji Dubravica—Petka—Leštar—Rječica—Zatonje.

Srpske trupe, iako tučene jakom artiljerijskom vatrom, stalno su vršile protivnapade na već prebačene trupe. Na objema stranam bili su vrlo veliki gubici. Na bugarskoj granici osjetila se jača živahnost; jedna patrola, koja je prešla granicu, protjerana je vatrom. Obrana Beograda ojačana je sa dvije haubičke baterije, uzete s istočnog fronta.

9/10 austrijske trupe kod Višegrada nisu pokušale prijelaz preko Drine, a kod Starog Broda i Gučeva prijelazi su bili osujećeni vatrom. Kod Drenovca se cijelog dana vodila borba, bez znatnih rezultata. Napad austro-ugarskih trupa u pravcu Badovinaca bio je odbijen s velikim žrtvama. Kod Krtinske su austrijske trupe bile toliko demoralizirane, da je, po traženju komandanta, ta brigada smijenjena drugom. Kod Zabrežja je jak ponovni napad 53 divizije odbijen, tako da ona ovoga dana nije više pokušavala napad. III. austro-njemačka armija produžila je prebacivanje ostalih dijelova 22 njemačkog i 8 austro-ugarskog korpusa, i preduzela je prebačenim dijelovima napad na Dedinje i Veliki Vračar. Obje su točke i zauzete, ali su odmah protivnapadom povraćene. Srpski napad na Žarkovo i Krečane zaustavljen je bez rezultata. Tako je III. armija ovoga dana dostigla liniju: Žarkovo—Banovo Brdo—Topčidersko Brdo—Vojna bolnica—Trkalište—Novo groblje—Klaonica. Srpske trupe ostale su na svojim položajima: Ostružnica—Železnik—Pijetlovo Brdo—Majur—Dedinje—Veliki Vračar.

XI. njemačka armija je, poslije 65 sati neprekidnog bombardiranja Smedereva, ovoga dana prebacila jedno odjeljenje zapadno i jedno odjeljenje istočno od Smedereva. Odjeljenje zapadno od Smedereva uništeno je protivnapadom, a istočno je jedan puk protivnapadom potisnut i održao se na nasipu na samoj obali u Godominu. Kod Požarevca su ogorčene borbe završene time, što su se srpske trupe povukle na liniju Brežani—Ćirikovac, a kod Rama su se srpske trupe tek pred noć, tučene užasnom artiljerijskom vatrom, povukle na drugu liniju utvrđenih položaja: Lipovača—Beranje. U toku dana Nijemci su jednim topom od 42 cm srušili jednu kulu smederevskog grada. Srpska vrhovna komanda uputila je šumadijsku I. i po jedan puk moravske I. i timočke I. s istočne na sjevernu frontu. Na istočnoj fronti Bugari su se otvoreno utvrđivali; patrola, koja je prešla na srpsku stranu, odmah se vratila natrag.

10/10 Srbi su uspjeli, da na Gornjoj i Donjoj Drini prikuju austro-ugarske trupe na lijevoj obali i u otočićima Drine, protjeravši i zarobivši dijelove, prebačene na Donjoj Drini. Na Savi, kod Jarka, Krtinske i Zabrežja, austro-ugarske trupe nisu mogle da se krenu naprijed, a dijelom su protivnapadima prinuđene, da se povlače, čak i preko mosta kod Progara; blagodareći samo nadmoćnoj artiljeriji s lijeve obale Save, koja je tukla zagušljivim plinovima, nisu bile protjerane s desne obale. III. austro-njemačka armija produžila je u toku noći napad na Veliki Vračar, Pašinu Česmu i Dedinje, ali su Srbi sve napade odbili. Izjutra 10/10 koncentrirana je najjača artiljerijska vatra na Dedinje, i poslije 2 sata taj je položaj, napušten od srpskih trupa, zauzeo 22 njemački korpus, no dalje nije mogao napredovati. Zbog toga

je naređeno srpskim trupama s Velikog Vračara, da se povuku. Zbog silne artiljerijske vatre naređeno je srpskim trupama kod Beograda, da se povuku na liniju: Jajince—Torlak —Dolovi— Kaluđerica—Herino Brdo— Klupe—Čolin Grob—Vinča. III. austro-njemačka armija zauzela je liniju: Dedinje—Veliki Vračar—padine Zelenog Brda—Dunav. Tek tada, kad su već gotovo sve trupe bile na lijevoj obali Save i Dunava, poduzeto je podizanje mostova; ovoga dana dva su mosta dovršena. XI. njemačka armija produžila je prijevoz trupa, a sa već prevezenim uspjela je, da izađe 10 rezervnim korpusom na Anatemu (kod Rama), 4 rezervnim korpusom na liniju: Dubravica—Batovac—Petka—Bradarci, a 3 korpusom na liniju: Šalinac—Lipe.

Srpske trupe zadržale su se na liniji: Majilovac—Beranje—Ćirikovac —Brežani—Smederevo. Gdje god su bile van domašaja teške artiljerije, srpske su trupe ne samo odbijale napade njemačkih i austro-ugarskih trupa, nego su ih protunapadima protjeravale, ponekad do same obale. Na istočnom frontu Bugari su se nesmetano koncentrirali i utvrđivali su granični front.

11/10 Srbi su na Gornjoj i Donjoj Drini i na Savi do Obrenovca uspjeli da spriječe dalje nadiranje austro-ugarskim trupama. III. armija zauzela je napušteno Zeleno Brdo i Majur, ali dalje k Ekmekluku i Stražari nije mogla nastupati. XI. njemačka armija prebacila je i posljednju diviziju preko Dunava, i upornom borbom s mnogim žrtvama uspjela je da zauzme Smederevo—Lipe—Brežane i teren ispred Ćirikovca. Zbog ovako teškog i sporog napredovanja riješeno je, da se prebaci teška artiljerija, i tek pod njenom pripremom da se produži nastupanje. Za ovo je upotrijebljen 12 i 13/10. Na istočnom frontu Bugari su žurno vršili posljednje pripreme za napad, i na dva mjesta (kod Kitke i Koritske Glave i Ivanovih Livada) izvršili su napad i zašli na srpsku teritoriju za 1½ do 2 kilometra.

12/10 vodile su se na cijeloj fronti borbe manjeg obima. Austro-njemačke armije prevlačile su tešku artiljeriju i tek pred mrak početi su napadi, koji su svuda odbijeni, osim kod Pijetlovog Brda i Straževice, koje su srpske trupe napustile i povukle se Rušnju i na Carini (kod Smedereva), koju su Nijemci zauzeli. Na istočnoj fronti Bugari su prepadom zauzeli Crveni Grad—Pisanu Bukvu—Veselinovu Čuku, i odmah se na njima utvrdili. Komandanti srpskih trupa pitali su vrhovnu komandu, da li će tući Bugare, pošto još nije bilo ratno stanje; odgovoreno im je, da najenergičnije odbiju bugarske napade, no da sami ne prelaze u napad.

Kod Srba je primljeno izvješće, da su francuske trupe krenule preko Soluna u pomoć Srbima i da bi ih trebalo upotrijebiti protiv Bugara, poglavito za osiguranje pruge Niš—Skoplje—Solun i zazaštitu srpskog desnog krila. Javljeno je svim saveznicima, a naročito Rusiji o situaciji i predovačalo, da se pomoć brzo šalje, jer će po svemu sudeći ta pomoć zakasniti.

13/10 su na cijeloj fronti Drine i Save vršene pripreme za dalje napade. 19 korpus ostavio je 3 brigade zapadno od Kolubare, a s ostalim snagama prebacio se k Beogradu i pojačao III. armiju. III. armija napadala je Stražaru, ali je nije mogla zauzeti. Srbi su izdržali sve napade i odbili juriše, ali tučeni jakom vatrom teške artiljerije, prekonoć su se povukli na liniju: Mostine—Lipovica—Uvala—Petrov Grob—Velika Moštanica, držeći prednjim dijelovima položaj: Orlovac—Rušanj—Sremčica. XI. armija vršila je napad, a poslije uporne borbe zauzela je položaje: Trnjani—Smoljinac—M. Gradište—Ćirikovac—Brežane. Srpski braničevski odred povukao se na liniju: Makce—Rabrovo—Dušmanići, zbog povlačenja dunavske I. na liniju: Salakovac—Zabrega—Šćubej sa zaštitnicom sjeverno od Požarevca, u koji su Nijemci ušli oko 13 sati. Drinska I. povukla se, poslije uporne borbe, na Bulino Brdo sa zaštitnicom na Čačalici. Šumadijska I. ostala je na svojim položajima. Bugari su ovoga dana vršili manje napade u cilju zauzimanja važnih točaka na graničnoj fronti. Srbi su se povukli za 100 metara od granice. Komandanti srpskih divizija na istočnoj fronti energično su tražili dozvolu, da smiju voditi operacije prema situaciji, a ne da se samo drže obrane.

14/10 Bugari su sa cijelom svojom snagom, koncentriranom prema Srbiji, poduzeli, bez objave rata, napad i u toku dana uspjeli su da zauzmu granični front od Zatvoreničke Poljane do Sv. Nikole. Na ostalim točkama njihov je napad odbijen. Srbi su na cijeloj fronti od Višegrada duž Save i Dunava i duž istočnog fronta davali snažan otpor. Kako saveznici još nisu bili ni pošli iz Soluna, Srpska vrhovna komanda došla je do zaključka, da se protiv ovako nadmoćne snage ne će moći dugo boriti, naročito da ne će moći izvoditi kakve operacije, već da se imaju voditi borbe za dobitak vremena, kako bi se dalo saveznicima vremena, da stignu i pojačaju srpske snage. Stoga je vrhovna komanda izdala instrukciju, da se trupe pod pritiskom nadmoćne snage povlače pravcima: III. armija: Požarevac—Popović—Ćuprija i Smederevo—Rača—Bagrdan; obrana Beograda: Mladenovac, Batočina i Jagodina; I. armija: Obrenovac—Aranđelovac—Kragujevac, označujući, koje su utvrđene linije na tim pravcima, na kojima je trebalo davati uporan otpor. Za trupe na istočnoj fronti nije u ovoj instrukciji predviđeno odstupanje, već je naređen otpor na graničnoj fronti. Na svim točkama davan je očajan otpor, i samo u krajnjoj nuždi srpske su trupe povlačene na slijedeći položaj, na kome su opet davale otpor. Na taj način Srbi su, pod pritiskom sa svih strana, postepeno odstupali na predviđene linije. Ali dok su one bile još na prvoj liniji obrane, bugarska je vojska (16/10) izbila u dolinu Morave i presjekla željezničku prugu kod Vranja. Kako je ova željeznička pruga bila jedini put za dovoz, Srbija je došla još u teži položaj. Tada je na brzu ruku organizirana pomoćna osnovica na Kosovu, kuda je evakuirana hrana iz pojedinih slagališta sjeverne Srbije, ukoliko je to bilo moguće, da bi se osigurala municija i hrana bar za vojsku.

Saveznička pomoć nije se mogla očekivati u kratkom vremenu, jer su tek tada prebacivane trupe s Dardanela u Solun. Ono trupa, što se već nalazilo u Solunu, bilo je i suviše slabo za ozbiljniju akciju protiv Bugarske. Grčka kao saveznica Srbije, ne samo da nije bila voljna da pribjegne Srbiji u pomoć, već je kralj Konstantin činio velike smetnje iskrcavanju francuskih i engleskih trupa na teritoriji Grčke (u Solunu).

Međutim je bugarska vojska potiskivala slabe srpske snage na istočnoj fronti, i dok je do 20/10 na sjevernom dijelu ratišta tek uspjela, da se spusti s graničnih visova u dolinu Timoka i da izvede na Drenovu Glavu tešku artiljeriju radi napada na pirotski utvrđeni logor, dotle je na južnom dijelu ratišta zauzela Štip, Kumanovo, Vranje, i konjičkom divizijom vodila borbu istočno od Velesa, uspjevši da poruši most južno od Velesa. Slabe srpske snage (2 slabe divizije) povlačile su se pod borbom u pravcu Kosova, dajući otpor na svakoj stopi zemljišta. Na sjevernoj fronti austro-njemačke armije izbile su na liniju: sjeverna obala Ralje—Selevac—Dobri Dol— Saraoci—Rašanac—Znamanj, 21/10 srpske su trupe držale liniju na sjeveru: desna obala Kolubare—Kosmaj—Azanja—Golobok—Aleksandrovac—Rašanac i na istoku Zaječar—Knjaževac—Pirot—Vlasina.

22/10 Feldmarschall Mackensen izdao je instrukciju, po kojoj je imala III. armija da nastupa k liniji: Rudnik—Šatornja—Božurnja—Natalinci; XI. armija k liniji: Sarajevo—Svilajinac—Subotica, 19 korpus k Gornjem Milanovcu, snage zapadno k Valjevu, 62 divizija k Užicama. XI. armija imala je da produži nadiranje objema obalama Morave, težeći, da nastupajući lijevim krilom k Ćupriji, što prije uđe u vezu s desnim krilom bugarske I. armije. Toga dana bugarska I. armija još se borila oko Zaječara, Knjaževca i Pirota, dok je II. armija bila zauzela (bez borbe) Preševo i Skoplje. Srbi su se povukli na Končulski i Kačanički klanac, i tamo su davali očajni otpor, prelazeći često u protunavale, naročito u pravcu Bujanovca. Komandant trupa novih oblasti fomirao je od trupa u Južnoj Srbiji 2 slabe divizije, s kojima je, pojačavajući ih postepeno odstupajućim trupama iz Sjeverne Srbije, davao snažan otpor Bugarima, štiteći Kosovo.

Jedno zbog toga, drugo zbog sve jačeg pritiska sa sjevera, srpske trupe nisu dale ni jedne odsudne bitke, već su, poslije izvjesnog otpora, napuštale i najbolje položaje, prije no što su iscrple posljednju otpornu

snagu. Isto tako srpske trupe nisu mogle da iskoriste uspješne protunapade i da produže ofenzivnu akciju, da ne bi bile odsječene od Kosova i od posljednje odstupnice preko Albanije.

2/11 srpska je vrhovna komanda otišla u Rašku. Toga dana njemačko-austrijske trupe bile su zauzele Čačak i Knić, nastupajući Zapadnom Moravom, a one sa sjevera zauzele su Bagrdanski položaj. Bugarske trupe zauzele su Boljevac—izlaz iz Skrobničke Klisure—Pirot, a u Južnoj Srbiji napadale su na Končulski i Kačanički klanac i Babunu, no bez uspjeha. 5/11 uspostavljena je veza (kod Krivog Vira) između glavnina njemačke XI. i bugarske I. armije, tako da je od toga dana srpska vojska bila opasana nadmoćnim austro-njemačko-bugarskim snagama od Čačka preko Gornjeg Milanovca—Kragujevca—Jagodine—Ćuprije—Boljevca—Svrljita—Bijele Palanke—Surdulice—Preševa—Kačanika—Skoplja i Kavadara, imajući na krajnjem lijevom krilu crnogorsku brigadu na fronti Priboj—Požega, a na krajnjem desnom krilu francuske trupe.

Toga dana (5/11) srpske su trupe prešle na desnu obalu Zapadne Morave, desnu obalu Kalenićske Rijeke, Ražanjske položaje, lijevu obalu Južne Morave, lijevu obalu Vjeternice; na Končulskom, Kačaničkom i Babunskom klancu ostale su uglavnom na svojim mjestima.

Njemačko-austrijske trupe dobile su kao pojačanje alpinski korpus, koji je 7/11 stigao u Kragujevac. Međutim, kako se fronta bojišta sužavala, riješeno je, da se 3 i 4 njemački korpusi povuku, što je i učinjeno 8 i 9/11.

Dajući snažnog otpora na svim pravcima, srpska je vojska postepeno odstupala, koncentrično ka Kosovu, a kad je na kome pravcu brže potiskivana, upućivani su, iako izmoreni, dijelovi, da situaciju na tome mjestu poprave protunapadom, da ne bi kojoj drugoj grupi bio odsječen put odstupanja i ona dovedena u bezizlazan položaj. Tako su u početku pojačani dijelovi na Končulskom i Kačaničkom klancu, zatim na Babuni; 9/11 pojačana je timočka I. šumadijskom II., a zatim i moravskom II., na pravcu Ljeskovac. Kako je bugarska snaga na tome pravcu bila relativno slaba, komandant II. armije naredio je, da se 11/11 poduzme napad sa te tri divizije u pravcu Ljeskovca i na taj način omogući II. armiji i timočkoj vojsci, da odstupe preko Prokuplja i Kuršumlije k Prištini. Napad je i poduzet 11/11; 4 bugarska puka razbijena su i gonjena k Ljeskovcu.

Srpske su trupe toga dana bile ovako raspoređene: Sandžačka vojska na desnoj obali Drine od Foče, sjeverno od Priboja, u vezi s Javorskim odredom sjeveroistočno od Nove Varoši; I. armija s obje strane Ibra od Mlačana do Nerađe, zapadno od Aleksandrovca; obrana Beograda brani Jankovu Klisuru na južnom izlasku od kote 694 (jugoistočno od Glavne Karaule) do Javorca (kota 900); III. armija na Jastrepcu od Đulice do Drenovca u vezi s II. armijom na lijevoj obali Južne Morave do zapadno od Lebana. Južno moravske trupe do sela Binče, s njima u vezi vardarska, moravska, I. na Končulskom Klancu; bregalnička na Kačaničkom Klancu; tetovski odred zapadno od Tetova; porečki i vardarski odred na Babuni; mrzenski je odred kod Fariša podržavao vezu s francuskim trupama (122, 156 i 57 divizija i kao rezerva 10 engleska divizija) od Krivolaka do Valandova.

Prema ovim srpskim i savezničkim trupama stajale su njemačko-austrijsko-bugarske trupe: III. austro-njemačka armija od Drine do istočno od Kraljeva; XI. njemačka armija od Kraljeva do Jastrepca zaključno; I. bugarska armija na desnoj obali Južne Morave od Ražnja do južno od Ljeskovca i na lijevoj do Lebana; II. bugarska armija od zapadno od Vladičina Hana do Tetova; odredi Bogdanova, Burnova i strumički prema Francuzima.

Srpska vrhovna komanda držala je, da će se na toj glavnoj obranbenoj liniji moći duže držati i time dati vremena saveznicima, da znatnijim snagama priteku u pomoć, ali jedno stoga, što savezničke snage nisu brzo pristizale, a drugo što se obrana Beograda povukla na liniju: kota 694—Prebreza—Javorac, riješila je, da koncentrira sve srpske trupe na Kosovo. 12/11 je naredila, da se obrana Beograda drži na toj liniji, dok III. armija ne izbije na pravac Blace—Belonjin, te da s njom spriječi Ni-

jemcima debuširanje iz klisure, a zatim da se, kad bude primorana, postepeno povlači pravcem: Kuršumlija—Prijepolac na Prištinu. III. armija, kad bude stigla na novi pravac, i bude primorana, da se povlači pravcem Belonjin—Kuršumlija—Merdare k Prištini. Timočka vojska, da kod Prokuplja zauzme položaj i brani pravce od Niša i Grepca, dok III. armija ne izbije na određeni joj pravac, a poslije toga, kad bude primorana, da se povlači pravcem: Kuršumlija—Merdare k Prištini. II. armija, da se borbom prebaci na pravac Lebane—Medvjeđa—Priština, a kad bude primorana, da se postepeno povlači pravcem: Medvjeđa—Prapaštica—Priština. Armijama je naređeno, da odmah evakuiraju vozove, municiju i svu hranu, koju mogu ponijeti k Prištini. Trupama novih oblasti naređeno je, da osiguravaju Kosovo s juga, držeći se na Končulskom i Kačaničkom klancu.

Zbog ovog naređenja II. armija nije produžila nastupe operacije k Ljeskovcu i mogla je bez uznemirivanja da se prebaci na novi pravac. Na svim pravcima srpska je vojska davala znatan otpor i postepeno se povlačila tako, da su 20/11 i posljednje trupe iz sjeverne Srbije odstupile na Kosovo. Tada su odstupile i 3 divizije s Končulskog i Kačaničkog klanca, jer su 22/11 austro-njemačke trupe ušle u Prištinu.

Pod ovakvim okolnostima dalja borba bila je apsolutno nemoguća, te se srpska vrhovna komanda odlučila na jedinu sudbonosnu, ali u isto vrijeme časnu i spasonosnu operaciju — na povlačenje trupa iz rajona Kosova preko besputne i potpuno siromašne Crne Gore i Albanije k Jadranskom moru, u nadi, da će tamo biti prihvaćena saveznicima, da će tamo moći reorganizirati vojsku i spremiti je za nove operacije. U ovom cilju naređeno je 25/11 opće povlačenje, i to: I., II. i II. armija da se povuku pravcem Peć—Andrijevica—Podgorica—Skadar. Ovo povlačenje da štiti I. armija na položajima kod Rožaja; II. armija da uzme put Peć—Rugovo —Andrijevica; III. armija s trupama obrane Beograda da uzme put Peć—Rožaj—Berane—Andrijevica, kojim će zatim odstupiti I. armija. Trupe novih oblasti da se povuku preko Prizrena i Đakovice k Vezirovom Mostu, a zatim preko Oroša i Puki k Lješu i Skadru. Ove trupe imaju prvenstveno štititi povlačenje timočke vojske. Timočka vojska s konjičkom divizijom da se povuče pravcem Prizren—Ljum Kula—Piškopeja—Debar sa zadatkom, da u vezi s trupama u rajonu Bitolja organizira što duže vezu Bitolj—Solun, a u slučaju nemogućnosti izvršenja ovog zadatka, da se povlači k Elbasanu. Pošto od Ljum-Kule i Đakovice k Skadru i od Peći k Andrijevici vode samo pješačke i konjičke staze, naređeno je, da se sve trupe, koje odstupaju ovim pravcima, preformiraju prvenstveno na brdsku formaciju, a da unište sva komorska kola, kao i svu artiljeriju, koja se ne bi mogla dalje kretati, odnosno da zakopaju sve što je moguće.

Austro-bugarsko-njemačka vojska već je nadirala s Kosova, naročito u pravcu Prizrena, te je trebalo davati i otpor i vršiti preformiranje jedinica na brdsku formaciju, sakrivati, odnosno uništavati materijal, koji se ne može prenijeti preko Albanije i Crne Gore.

Prizren, Ljum-Kula, Đakovica i Peć predstavljaju krematorijum onog srpskog slavnog oružja, koje se nije moglo preko besputne Albanije i Crne Gore nositi, a koje bi bilo oskvrnjeno padom u ruke neprijatelju. Od 28/11 počelo je napuštanje posljednje stope teritorije kraljevine Srbije: srpska vojska s masom izbjeglog naroda prelazila je u Albaniju.

Šta je sve pretrpljeno u prijelazu preko krševite i siromašne Albanije i Crne Gore do Jadranskog mora, na kome srpska vojska nije mogla biti prihvaćena od saveznika onako, kako se to očekivalo, a šta opet pri marširanju duž nevjerojatno barovitog jadranskog primorja do Drača i Valone, teško je u nekoliko riječi opisati. Srpska vojska ginula je na ovom putu od umora i gladi; srpski vojnik davao je i košulju sa sebe Albancu za komad tvrde kore kukuruznog hljeba, jer se za papirni novac ništa nije moglo kupiti, a drugog novca nije bilo.

Zbog nagomilanosti srpske vojske i izbjeglog stanovništva u okolini Skadra i Lješa, nastala je vrlo kritična situacija u pogledu ishrane, jer su brodovi s hranom, koja se imala iskrcavati u Meduanskom pristaništu,

bili jako ugroženi podmornicama i hidroplanima iz austro-ugarske ratne luke Boke Kotorske. Stoga je srpska vojska, iako veoma izmorena, morala produžiti marš duž besputnog i podvodnog jadranskog primorja k Draču, gdje je jedan dio ukrcan u brodove i prevezen na Krf, a drugi dio je produžio marš k Valoni, odakle je brodovima prebačen također na Krf.

Marširanje trupa duž primorja k Draču i Valoni bilo je skopčano s nevjerojatnim teškoćama, kako u pogledu ishrane, tako i još više, u pogledu savlađivanja podvodnog terena i rijeka, na kojima nije bilo mostova. U toku mjeseca januara 1916 cjelokupna srpska vojska, koja je uspjela da preživi prijelaz preko Albanije, prikupljena je na Krfu, gdje je prihvaćena, ukoliko je to bilo moguće, od strane saveznika. Ali, umiranje izmorenih vojnika nije odmah prestalo. Otok Vid kod Krfa, na kome su vojnici sumnjivog zdravlja izdržavali karantene, nazvan je Otok Smrti zbog strahovite smrtnosti, koja je na njemu dugo vladala.

Dobivši od saveznika, većinom Francuza, hranu, odijelo, obuću i logorsku spremu, počelo je, poslije veoma kratkog odmora, da se vrši preformiranje dotadanjih jedinica. To preformiranje, početo 19/2 1906, završeno je 26/4 1916. Sastav preformirane vojske bio je ovakav: vrhovni komandant Nj. Kr. Vis. Prijestolonasljednik Aleksandar, načelnik štaba, general P. Bojović, koji je još u Skadru zamijenio oboljelog vojvodu R. Putnika; I. armija (vojvoda Ž. Mišić): moravska i vardarska divizija; II. armija (vojvoda S. Stepanović): šumadijska i timočka divizija; III. armija (đeneral M. Vasić): drinska i dunavska divizija. Osim toga, formirana je i konjička divizija. Ukupna jačina srpske vojske bila je oko 147.000 ljudi. Dobivši izvještaj iz Rusije, da srpski vojni izaslanik, pukovnik B. Lontkijević, formira dobrovoljačke jedinice u Odesi, od zarobljenih na ruskom frontu Južnih Slovena austro-ugarske vojske, srpska je vrhovna komanda uputila 16/3 1916 pukovnika S. Hadžića sa stotinu oficira i podoficira, da se preko Italije, Francuske i Engleske prebaci u Rusiju, i da u Odesi formira I. srpsku dobrovoljačku diviziju.

Pojedine savezničke trupe, pod komandantom francuskog generala Sarail-a, već su se nalazile na Solunskom frontu i smjenjivale su postepeno sumnjive grčke trupe, koje su bile na srpsko-grčkoj granici. 12/4 1916 preduzeto je prebacivanje srpske vojske s Krfa u Solun. Srpska vrhovna komanda stigla je 16/5, a sve su trupe već krajem maja bile u logorima istočno od Soluna, gdje su izvodile vježbe. Krajem istog mjeseca upućen je srpski dobrovoljački odred od 1.700 ljudi, da zatvori put Korča—Lerin, u cilju spriječavanja špijunaže i kontrabande iz Grčke. Između 21/6 i 1/8 1916 sve tri srpske armije izašle su na front, a 15/8 došla je i konjička divizija s jednom brigadom na konjima, a jednom bez konja. Na solunskoj fronti srpska vojska zauzela je ovakav raspored: I. armija (desno krilo) od Vardarca, preko Bohemice, Izvora do Fuštana; II. armija (centar), preko Kožuha i Veternika do Dobrog Polja i III. armija s konjičkom divizijom (lijevo krilo), od Dobrog Polja, preko Kajmakčalana do puta Banjica—Lerin.

Saveznička vojska bila je u produženju I. srpske Armije u dolini Vardara i prema Dojranu. — Glavni komandant svih srpsko-savezničkih trupa na solunskoj fronti bio je francuski general Sarail.

Bugarsko-njemačka vojska, u jačini oko 160.000 ljudi, držala je glavne točke na srpsko-grčkoj granici od Vardara, preko Dudice, Kožuha, Veternika, Dobrog Polja, Kajmakčalana, pa između Kenali i Lerina na Prespansko i Ohridsko Jezero.

Već 23/7 srpsko-saveznička vojska pripremila je plan demonstrativnog napada, u cilju saznanja jačine neprijateljske vojske, ali je ovaj napad nekoliko puta odlagan u očekivanju Rumunije, da stupi u rat na strani Sporazumnih Sila. Međutim bugarsko-njemačka vojska preduzela je 17/8 ofenzivu protiv III. srpske armije na pravcu Kenali—Banjica. Iako je III. armija bila potisnuta, ipak bugarsko-njemačka vojska nije mogla postići odlučan uspjeh, jer se, pretrpjevši ogromne gubitke, zaustavila na liniji: Kostur—Vlahoklisura—Novi Grad—Gorničevo—Malko Nidže—Čeganska Planina.

19/8 Rumunija je objavila rat Austro-Ugarskoj.

28/8—11/9 na solunskoj fronti vladalo je zatišje. Za ovo vrijeme srpsko-saveznička vojska pripremala je ofenzivu. U ovome cilju I. srpska armija prebačena je na frontu Ostrvo—Valandovo, obrazujući lijevo krilo; III. armija obrazovala je centar, a II. armija desno krilo srpske fronte, ostavši na svojim frontovima. Francuskim jedinicama pojačene su I. i III. srpska armija i konjička divizija.

12/9 preduzeta je ofenziva s ovakvim planom: II. armija da napada na frontu Kozjak—Nidže; III. armija, pošto ovlada grebenom Malko Nidže, da djeluje u bok bugarsko-njemačkih trupa kod Gorničeva i Banjice; I. armija da napada sjeverno od Gorničeva. Zapadno od I. srpske armije grupirana je francusko-ruska armija sa zadatkom, da djeluje pravcem Lerin—Kenali—Bitolj.

12/9—16/9 srpske trupe razbile su bugarsko-njemačke trupe na položajima kod Ostrovskog i Petrskog Jezera, a od 18/9, odbijajući mnogobrojne protivnapade, u najogorčenijoj borbi izbile su na Kajmakčalan (v. Kajmakčalan). 3/10 srpske su trupe zauzele Starkov Grob, prešle Crnu Rijeku i uspjele, uz sudjelovanje francuskih trupa, da zauzmu jake položaje u luku Crne Rijeke (ključ obrane Bitolja)—kota 1.212 i 1.378. 19/11 1 srpski konjički puk prešao je Crnu Rijeku zapadno od Novaka i ušao u Bitolj, u koji su već bile ušle savezničke trupe. Za vrijeme ove ofenzive zarobljeno je na srpskoj fronti 64 oficira i 5.474 vojnika, a zaplijenjeno 50 poljskih i 32 brdska topa, 10 haubica, 51 municijska kola, 76 topovskih prednjaka, 4 bacača mina, 42 mitraljeze, jedan bugarski i jedan njemački pionirski park, mnogo municije i ostalog materijala. Od 6/12 nastalo je zatišje na solunskoj fronti.

Pod komandom pukovnika Hadžića, koji je u maju 1916 stigao s Krfa u Odesu, formirana je, krajem juna 1916, I. srpska dobrovoljačka divizija, u jačini oko 18.000 ljudi, u čijem je sastavu bilo oko 90% Srba. Ostalo su bili Hrvati i Slovenci i nešto Čeho-Slovaka. Kada je Rumunija stupila u rat (19/8 1916), formiran je kombinirani rusko-srpski korpus, pod komandom ruskog generala Zajinčkovskog. U sastavu ovog korpusa bila je i I. srpska dobrovoljačka divizija. Korpus je dobio zadatak, da operira u Dobrudži protiv Bugarske. Operacije ovog korpusa u početku bile su veoma uspješne, ali kada je rumunjska vojska bila razbijena na Karpatima, a rusko-srpski korpus bio pritisnut kod Dobriča jakim njemačko-bugarskim silama, nastalo je povlačenje iz Dobrudže, a zatim i njeno definitivno napuštanje. U ovoj operaciji I. srpska dobrovoljačka divizija pokazala je jedinstvenu hrabrost, iako je zapala u vrlo kritičnu situaciju zbog naglog povlačenja jedne rumunjske divizije, koja je operirala na njenom desnom krilu. Rumunjska vojska, izgubivši i Bukurešt, povlačila se k ruskoj granici, gdje je prihvaćena ruskim trupama, a I. srpska dobrovoljačka divizija, koja je imala oko 6.000 gubitaka, koje mrtvih koje ranjenih, povučena je u pozadinu sjeverno od Odese radi odmora. Jednovremeno s popunjavanjem ove divizije preduzeto je i formiranje II. srpske dobrovoljačke divizije u Rusiji i stvaranje srpskog dobrovoljačkog korpusa.

Na solunskom frontu do 8/5 1917 držale su se obje zaraćene strane defenzive. Zbog velikih gubitaka kod srpske vojske i neimanja nikakvih izvora za popunjenje, ukinuti su četvrti pukovi u divizijama, koje su formirane u dvije armije ovako: I. armija (vojvoda Ž. Mišić): moravska, drinska, dunavska i konjička divizija, na lijevom krilu od Crne Rijeke do Sokola; II. armija (vojvoda S. Stepanović): šumadijska, timočka i vardarska divizija, na desnom krilu od Sokola do Fuštaka. Obje armije snabdjevene su teškom artiljerijom, municijom i ostalim potrebama za ofenzivu.

U martu 1917, kada je buknula u Rusiji revolucija, ruski vojnik nije htio više da se bori, već je odlazio kući. Nastala je opasnost, da se srpske dobrovoljačke divizije ne upletu u ovu revoluciju i ne rasture. U cilju spasavanja dobrovoljačkih jedinica kao i zbog besciljnosti daljeg ostanka u Rusiji, otpočeto je 30/8 prebacivanje dobrovoljačkih jedinica na solunsku frontu, gdje su one bile veoma potrebne za popunu prorijeđenih redova srpske vojske.

Transportiranje dobrovoljaca iz Rusije u Solun izvedeno je preko Arhanđelska u Englesku, a zatim željeznicom i brodovima preko Francuske, Italije i Grčke, i preko Sibira na Daljni željeznicom, a zatim brodovima do Sueca, pa željeznicom do Aleksandrije i napokon brodovima u Solun. Od prvog transporta dobrovoljaca, koji je preko Arhanđelska prispio, formirano je 16 četa, koje su u decembru 1917 pojačale divizije srpske vojske, a od dobrovoljaca iz ostalih transporta i vardarske divizije formirana je 14/1 1918 jugoslovenska divizija.

Krajem decembra 1917 na mjesto generala Sarail-a, postavljen je za komandanta savezničkih vojski na solunskoj fronti francuski general Guillaumat. Uskoro po prijemu dužnosti komandanta savezničkih vojski na solunskoj fronti, general Guillaumat tražio je od sprske vrhovne komande, da proširi frontu svoje vojske. Međutim načelnik štaba srpske vrhovne komande (đeneral P. Bojović) tražio je naprotiv, da se srpska fronta još više skrati. Zbog toga nastale su ove promjene: na mjesto generala Guillaumat-a došao je general Franchet d'Eperey, a na mjesto đenerala P. Bojovića došao je vojvoda Ž. Mišić, čiju je I. armiju primio đeneral P. Bojović.

1/1—13/9 1918 bio je zastoj na solunskoj fronti. Ovo vrijeme upotrijebljeno je na pojačanje fronte i na pripremu odlučne ofenzive. U ovom cilju komandant savezničkih vojski na solunskoj fronti (general Franchet d'Eperey) sazvao je 3/7 konferenciju, kojoj je prisustvovao i načelnik štaba srpske vrhovne komande (vojvoda Ž. Mišić). Na ovoj konferenciji utvrđen je plan za odlučnu ofenzivu, i 6/7 1918 počete su pripreme za to na cijeloj fronti, koje su trajale do 13/9.

Osnovna ideja plana za ofenzivu bila je: Napadom na frontu srpskih armija u planinskom predjelu između Sušice i Lješnice izvršiti prolom neprijateljske fronte na širini od 30 km, a zatim brzom eksploatacijom uspjeha proširiti frontu proloma i energičnim gonjenjem doći do linije Demir-Kapija—Kavadar.

Raspored trupa na fronti srpske vojske bio je: II. armija na fronti Sušica—Soko (17 km). U prvoj liniji šumadijska divizija (desno krilo), 17 francuska kolonijalna (centar) i 122 francuska divizija (lijevo krilo). U drugoj liniji timočka divizija, iza 17 francuske divizije i jugoslovenska divizija iza 122 francuske divizije. Na fronti ove armije smješteno je ukupno 351 oruđe. Prema fronti ove armije bila je cijela 3 i dio 2 bugarske divizije. I. armija na fronti Soko—Lješnica (16·5 km). U prvoj liniji drinska divizija (desno krilo), dunavska divizija (lijevo krilo). U drugoj liniji moravska divizija, iza sredine fronte. Na fronti ove smješteno je svega 203 oruđa. Prema fronti ove armije bio je dio 2 i cijela 4 bugarska divizija.

Na raspoloženju srpske vrhovne komande bila je konjička divizija, koja je stajala iza moravske divizije i 12 teških oruđa na Floci.

Plan napada bio je: izvršiti proboj na djelu fronte II. armije, između Kamena i Sokola (9·5 km), a zatim širiti frontu proboja u desno i lijevo. Eksploataciju uspjeha da vrši jugoslovenska i timočka divizija energičnim gonjenjem u pravcu Demir-Kapije i Kavadara. I. armija da potpomaže napad II. armije i energično da goni u pravcu Crne Rijeke. Trećeg dana po preduzetom napadu na frontu srpskih armija izvršiti napad savezničkim trupama kod Dojrana, a devetog dana kod Bitolja, te da se fronta proboja proširi na obje strane.

Izvršenje proboja početo je 14/9 u 8 sati artiljerijskom pripremom na cijeloj fronti. Na odsjeku II. armije artiljerijsko je djelovanje izvedeno vrlo dobro, a na odsjeku I. armije bilo je zadovoljavajuće (v. Dobropoljska bitka). 15/9 II. armija vršila je napad s ovim uspjehom: šumadijska divizija zauzela je Slonovo Uho, Vjeternik i Golu Rudinu; 17 francuska divizija osvojila je rovove oko Kravice. Bugari, pojačani jednim pukom, vršili su tri protiv-napada na ovu diviziju, ali su odbijeni, sudjelovanjem šumadijske divizije, napadom na Borovu Čuku, koja je i zauzeta, i napadom timočke divizije na Oblu Čuku, koja je također zauzeta. Pri kraju dana 17 francuska divizija potpuno je zauzela Kravicu, 122 francuska divizija zauzela je Dobro Polje i došla u podnožje Sokola, I. armija s desnom kolonom drinske divizije, uz

sudjelovanje 122 francuske divizije, napadala je na Soko, ali u toku dana bez uspjeha. Kada je lijeva kolona drinske divizije podišla bugarskim rovovima na fronti Soko—Gradešnica, tada je, u toku noći 15—16/9, drinska divizija sa 122 francuskom divizijom izvršila zauzeće Sokola.

Na taj način, za prvih 24 sata napada, zauzeta je cijela prva linija bugarskih rovova na sprskoj fronti, osim malog dijela na krajnjem lijevom krilu I. armije. Pred veče 15/9 obje divizije iz druge linije II. armije (jugoslovenska i timočka) izašle su ispred divizija prve linije.

16/9 II. armija zauzela je jugoslovenskom divizijom Kozjak (kota 1.810), najvažniju tačku druge bugarske linije. Bugari su preduzeli protiv-napad i uspjeli su, da povrate Kozjak, ali je ubrzo slijedio snažan juriš jugoslovenke divizije, koja je definitivno zauzela ovu važnu točku. Ostale divizije ove armije utvrđivale su zauzete položaje.

I. armija, iako je operirala po izvanredno teškom terenu, osvojila je i drugu bugarsku utvrđenu liniju rovova i prodrla je za 15 km. Moravska divizija izbila je iz druge linije I. armije na Kozjačku Kosu, i uhvatila je vezu s jugoslovenskom divizijom II. armije. Konjička divizija, koja je bila iza moravske divizije, izbila je u toku noći 16—17/9 kod Labinice iza sredine drinske i dunavske divizije.

17/9 II. armija, savlađujući ogorčen bugarski otpor, izbila je s jugoslovenskom divizijom, uz sudjelovanje moravske divizije iz I. armije, na Kučkov Kamen i produžila je nastupanje k Đurovom Kamenu. Timočka divizija osvojila je Topolac i podišla je Studenoj Vodi, 17 francuska divizija kretala se iza jugoslovenske, a šumadijska iza timočke divizije. 122 francuska divizija zadržata je u rajonu Dobrog Polja, na raspoloženju komandanta savezničke vojske. I. armija, goneći energično neprijatelja, izbila je na liniju Kučkov Kamen—Melnica—Bešište. Konjička divizija stigla je do Polčišta. II. armija zauzela je timočkom divizijom Blatac i produžila je da nadire Golupcu. Jugoslovenska divizija doprla je do linije Mrežinče—Konopište. 17 francuska divizija došla je na Kozjak, a šumadijska na Topolac. I. armija izbila je prednjim dijelovima na Crnu Rijeku od Položka do mosta Razim-beja. Drinska divizija došla je većim dijelom u armijsku rezervu kod Vitališta. Konjička divizija produžila je gonjenje jednom brigadom ispred lijeve kolone jugoslovenske divizije, a drugom brigadom ispred drinske divizije u pravcu Bešište—Razim-bej. Ovog dana, cijela konjička divizija stavljena je na raspoloženje komandantu II. armije.

19/9 II. armija izbila je na liniju Radnja—Bohul—Moklište. I. armija zauzela je prijelaze na Crnoj Rijeci, od Razim-beja do Položka. Protiv ove armije Bugari su doveli znatna pojačanja, ali nisu bili u stanju da poprave po njih kritičnu situaciju. 20—21/9 ove srpske armije preduzele su snažno gonjenje, i to: II. armija k Vardaru, uspjevši da presiječe komunikacije Đevđelija—Skoplje i Prilep—Gradsko; I. armija lijevom obalom Crne Rijeke i dalje na zapad. Na taj način napravljen je u centru bugarske fronte tako dubok proboj, da su i krila počela da popuštaju. Bugaro-Nijemci, koji su se u masi nalazili u rajonu sjeverno od Bitolja, naglo su odstupali, da bi se dohvatili komunikacije Prilep—Veles. Isto tako počeli su Bugari popuštati i u rajonu Dojranskog Jezera.

22/9 II. armija je zauzela Krivolak i uputila je konjičku diviziju u gonjenje k Štipu. I. armija energično je napala na bugarsko-njemačku komunikaciju Prilep—Drenovo—Gradsko. — Bugarsko-njemačke trupe, u hitnom povlačenju, palile su svoja slagališta, pa ipak su neka od njih u dobrom stanju pala u ruke I. armije.

23/9 II. armija osvojila je Gradsko na pruzi Skoplje—Solun (glavno slagalište bugarsko-njemačke vojske), a iz Krivolaka je produžila da nadire k Štipu. I. armija zauzela je klanac sjeverno od Drenova i presjekla je bugarsko - njemačku komunikaciju Prilep—Gradsko, a s prednjim dijelovima izbila je na komunikaciju Prilep—Veles. 24/9 II. armija je podišla Štipu, a I. armija izbila je na greben planine Babune, i produžila je da nadire k Velesu. 25/9 konjička divizija je zauzela Štip, i produžila je da nastupa ka Kočanima. II. armija je izbila na Ovče Polje, a I. armija je nadirala k Velesu. 26/9 konjička divizija je osvojila Kočane, i produžila je da goni bugarsko-njemačke trupe

k Carevom Selu. II. armija je ostala na Ovčem Polju, a s jednim odredom iz timočke divizije zaposjela je planinu Gradec, u cilju osiguranja desnog boka, jer savezničke trupe još nisu bile tamo stigle. I. armija zauzela je Veles, i produžila je k Ovčem Polju, radi tješnje veze s II. armijom. Ovoga dana došao je jedan bugarski major, upućen od strane Todorova, da moli komandanta savezničke vojske, da obustavi operacije u toku 48 sati. General Franchet d'Eperey vratio je parlamentara s odgovorom, da se operacije ne mogu prekidati, a Bugari, ako žele, mogu poslati svoje delegate s ponudama za mir. 27/9 konjička divizija vodila je borbu kod Carevog Sela, a s jednom patrolom izbila je na srpsko-bugarsku granicu, II. armija i dalje je držala Ovče Polje, a I. armija liniju Veles—Sv. Nikola.

28, 29 i 30/9 obje srpske armije produžile su nastupanje k srpsko-bugarskoj granici na komunikaciju Kumanovo—Kriva Palanka—Ćustendil. Bugari, bojeći se invazije srpske vojske na svoju teritoriju zbog počinjenih strahovitih divljaštva u Srbiji za vrijeme trogodišnje okupacije, poslali su molbu za mir, pretpostavljajući sramnu kapitulaciju ulasku srpske vojske u Bugarsku.

Bugarska je 29/9 u 23 sata potpisala konvenciju primirja, te su 30/9 u podne, prema njoj, obustavljena neprijateljstva. Poslije potpunog poraza Bugarske, I. srpska armija dobila je zadatak, da goni austro-njemačke trupe, koje su odstupale k Nišu, ali ovaj zadatak nije mogao biti odmah preduzet, jer je u Kumanovu trebalo razoružati bugarske trupe, koje su kapitulirale, i u masi stizale sa pravca Tetovo—Skoplje. Iz istih razloga zadržata je II. armija na srpsko-bugarskoj granici na fronti Carevo Selo—Kriva Palanka do dolaska savezničkih trupa. Na taj način izgubljen je 1 i 2/10 za gonjenje.

3/10 I. srpska armija s francuskom konjičkom brigadom generala Gambette preduzela je nastupanje k Vranji, goneći 9 austro-ugar. diviziju i 5 njemačkih bataljona, koji su u odstupanju sistematski rušili željezničku prugu k Nišu. 4/10 I. armija zauzela je Vranje, zadobivši veliki ratni plijen i nekoliko stotina zarobljenika. Stanovništvo je uzimalo zaplijenjeno oružje i borilo se protiv austro-njemačke vojske. I. armija s francuskom konjičkom brigadom produžila je gonjenje dolinom Južne Morave, a srpska konjička divizija dobila je zadatak, da djeluje dolinom Veternice u obilazak Grdeličke Klisure, k Ljeskovcu. 5/10 I. armija zauzela je Vladičin Han. 6/10 I. armija probila se, pod borbom, kroz Grdeničku Klisuru i osvojila Grdelicu, gdje je zadobila 10 mitraljeza, dosta ratnog plijena i nekoliko stotina zarobljenika. Od Grdelice francuska konjička brigada dobila je samostalan zadatak, da goni neprijatelja preko Svođa k Pirotu i da presiječe željezničku prugu Niš—Pirot—Sofija.

7/10 I. armija zauzela je Ljeskovac, kuda je izbila i srpska konjička divizija iz doline Veternice. II. armija, predavši saveznicima bugarsku granicu, krenula je sa 2 divizije k Velesu, a s 1 divizijom k Skoplju. 8/10 I. armija zauzela je Brestovac i Žitni Potok, i uputila je jedan eskadron na Kuršumliji; francuska konjička brigada osvojila je Svođ. 9/10 I. armija pripremala se za napad na položaje južno od Niša, gdje su bile prikupljene i zaposjele položaje: 9 aust.-ugar. divizija s tri njemačka puka, koji su odstupali ispred I. srpske armije, 217 njemačka divizija, koja je iz Sofije prebačena željeznicom, i 219 njemačka divizija, koja je s ruske fronte dovezena u Niš. 10/10 I. armija izvršila je napad na planinu Seličevicu, koja je bila vrlo jako zaposjednuta. Francuska konjička brigada produžila je da nadire k Babušnici, a eskadron srpske konjice ka Kuršumliji. Poslije vrlo jake borbe kod Niša, u kojoj su Austro-Nijemci nekoliko puta preduzimali bezuspješne protivnapade, srpske su trupe zauzele Seličevicu. Francuska konjička brigada osvojila je Babušnicu, a eskadron srpske konjice Kuršumliju.

11/10 u I. armija natjerala je obuhvatnim manevrom austro-njemačke trupe, koje su bacale iz aeroplana bombe na grad, u koji još nisu bile ušle srpske trupe, da napuste Niš. 12/10 I. armija izbila je kroz Niš na visove sjeverno od grada, u kojemu je zadobiven veliki ratni materijal. Francuska konjička brigada zauzela je Bijelu Palanku, a 1 konjički puk, upućen iz srpske konjičke divizije, zauzeo je Prokuplje.

Združeni saveznički odred (2 francuska i 2 grčka pješadijska puka s 1 francuskim konjičkim pukom) izbio je u isti mah na Kosovo i tu je čekao dolazak II. srpske armije, da ga smijeni.

Porušena željeznička pruga, isprovaljivani putevi u vezi s brzim napredovanjem I. armije, jako su otežavali snabdijevanje trupa. Hrana i municija dovlačena je volovskim kolima, te su trupe većinom nabavljale hranu na terenu. Patriotsko srpsko stanovništvo sudjelovalo je vojsci, ne samo s oružjem u ruci, već i iznošenjem pred vojsku hrane, koja je u toku trogodišnje okupacije brižljivo prikrivana.

13—14/10 I. armija produžila je da nastupa k Aleksincu, u cilju, da se prikupi za napad na položaje kod Ražnja, koje su austro-njemačke trupe bile jako zaposjele. 15/10 I. armija zauzela je Aleksinac i rasporedila se za napad. Francuska konjička brigada zauzela je Pirot, a II. srpska armija prikupila se kod Skoplja.

16—21/10 I. armija vršila je neprestano napade na položaje kod Ražnja. Austro-njemačke trupe, dobivši pojačanje u artiljeriji, branile su se uporno i to više radi spasa časti svoga oružja nego iz operativnih razloga. Francuska konjička brigada za ovo vrijeme zauzela je Knjaževac i Carevo Selo, a srpski konjički puk zauzeo je Trstenik i Kruševac. II. armija izbila je na Kosovo, smijenila savezničke trupe i zaposjela Mitrovicu, Prizren, Đakovicu i Peć.

Noću 21—22/10 austro-njemačke trupe napustile su obranu Stalaćske Klisure (položaje kod Ražnja), i hitno su se povlačile dolinom Velike Morave k Dunavu, kvareći sistematski željezničku prugu. Od 22/10 I. armija energično je gonila neprijatelja dolinom Morave, oslobođavajući jednu po jednu varoš, a 1/11 u 10·30 sati ušla je u Beograd.

Austro-Nijemci su bili definitivno prebačeni preko Save i Dunava, a u ovom vremenu i Turska je kapitulirala i potpisala konvenciju o primirju.

II. armija je međutim izbila sa timočkom divizijom na bosansku granicu kod Višegrada, ostavivši šumadijsku diviziju u Čačku, a jugoslovensku na Kosovu. Od 1 pješadijskog puka i 1 brdskog diviziona jugoslovenske divizije formirane su onda jadranske trupe, sa zadatkom, da izbiju na Jadransko more kod Skadra i Bara. Poslije uporne borbe zauzet je 30/10 Skadar, a 31/10 Podgorica.

Do 3/11 cijela Kraljevina Srbija bila je oslobođena.

3/11 prva srpska četa prešla je Dunav kod Velikog Gradišta, i napala je kod Divči-Bare na dvije njemačke čete, koje su odstupile k Bijeloj Crkvi. Ovo je bio početak prijelaza I. srpske Armije u Srijem i Banat. Oduševljeni mještani presretali su srpsku vojsku, moleći pojedine komandante, da dođu i u njihovo mjesto, te da uspostave red, jer se austro-ugarska carevina raspala, i bilo je opasnosti, da će ovladati anarhija. Dijelovi II. armije ušli su ovog dana u Višegrad.

4/11 Bosansko Narodno Vijeće proklamiralo je ujedinjenje sa Srbijom, i molilo je, da srpska vojska što prije dođe u Sarajevo. Jadranske trupe ušle su u Cetinje, gdje ih je stanovništvo oduševljeno dočekalo.

5/11, oko 16 sati, došli su lađom do Donjeg Beogradskog Grada madžarski delegati (grof Károlyi i Bakon), da vode pregovore o zaključenju mira.

6—13/11 I. armija je produžila nastupanje na pravcima Vršac—Temišvar i Novi Sad—Subotica. 13/11 u 20 sati ušao je jedan bataljon srpske vojske u Suboticu, a u 23·30 sata potpisana je konvencija o primirju s Madžarskom.

14—22/11 trupe srpske vojske bile su u stalnom pokretu u cilju zaposjedanja određene demarkacione linije na sjeveru do Maroša i Novog Arada. Na zapadu srpske trupe su izbile na Jadransko more, i zaposjele su sva pristaništa od Bakra do Skadra, izuzev Zadar, koji su zauzeli Talijanci.

1/12 opunomoćeni delegati Narodnih Vijeća iz oslobođenih oblasti došli su u Beograd i izjavili su srpskoj kraljevskoj vladi narodnu želju za teritorijalno i nacionalno ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom pod dinastijom Kralja Petra I. Karađorđevića. Prijestolonasljednik Aleksandar primio je ovu želju, i tako je 1/12 1918 proglašeno oslobođenje i ujedinjenje, i stvorena je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Međutim se pred kraj aprila 1919 počela osjećati jača živost kod Austri-

janaca na dijelu demarkacione linije u Koruškoj, gdje je obrazovan Koruški front, na kome su bila tek formirana 4 puka (Slovenci) dravske divizijske oblasti. Komešanje kod Austrijanaca naročito se osjećalo oko velikovačkog mostobrana. 29/4 su jugoslovenske trupe, da bi preduhitrile austrijski napad i oslobodile pritiska velikovački most, preduzele napad. U početku je napad uspijevao, ali pred noć su se jugoslovenske trupe povukle u mostobran. U toku 30/4, 1 i 2/5 austrijske su trupe (prema Dravogradu oko 2.000 ljudi, a prema Železnoj Kaplji oko 400; u nekim bataljonima bili su samo oficiri) izvršile napad, uspjele su da razbiju jugoslovenske trupe kod Velikovca i da ih prebace preko Drave. Kad je jedna austrijska kolona od Apače zagrozila i pravac Velikovac—Jezersko, jugoslovenske su trupe odstupile na liniju: Buchtenstein—Bardnik—Sv. Petar—Sv. Janež—granicom Koruške do Černe. Austrijske trupe zauzele su Donji Dravograd, Guštanj i Černu i zaustavile su se na štajersko-koruškoj granici.

Zbog ovoga je vrhovna komanda poslala od 3 do 8/5 dva puka (7 i 8) s nešto artiljerije, i naredila dravskoj diviziji, da pozove još 4 klase rezervista za svoja 4 puka i da traži od koruške vlade, da pozove svoje trupe na mjesta prije napada, pa da se tek onda pristupi pregovorima za mir. Međutim je 10/5 počela u Celovcu konferencija za obustavljanje neprijateljstva. 16/5 su ti pregovori prekinuti, a kako jugoslovenska vlada nije htjela da se obraća Antanti za rješenje ovoga spora, naredila je vrhovna komanda 18/5, da se, čim stignu pukovi (7 i 8), preduzme ofenziva i austrijske trupe prebace preko demarkacione linije.

Pripreme za ovu ofenzivu izvršene su relativno brzo. 24/5 stanje je na fronti bilo ovako: austrijske trupe na koruškoj fronti, ravnomjerno raspoređenje, imale su oko 5.000 regularnih vojnika i oko 10.000 naoružanih mještana s oko 60 topova; na štajerskoj fronti 8 Volkswehr-bataljona i 3—4.000 naoružanih mještana s oko 30 topova (kasnije se vidjelo, da su ove cifre bile pretjerane). Jugoslovenske trupe, koncentrirane na pojedinim pravcima, dobile su zapovijest, da pređu u ofenzivu, i to labudski odred (general Majster, 4 bataljona i 14 topova) da zauzme Donji Dravograd, i da nadire pravcem: Labud—Sv. Pavel, koga kad zauzme, da obezbjeđuje u pravcu Wolfsberga i Velikovca; Koruški odred (pukovnik Lj. Marić, 6½ bataljona, 26 topova i 1 eskadron) da napada u Pravcu Gutensteina i Schwarzenbach-a, preko Pliberka na Velikovac; Jezerski odred (pukovnik Milenković, 7 bataljona, 31 top, 2 eskadrona) da napada i prodire pravcem: Železna Kaplja—Eberndorf—Velikovac; ljubeljski odred (potpukovnik Tripković, 1 bataljon, 4 topa), da preko Borovlja ovlada mostom preko Drave kod Hohlenburga; jasenički odred (kapetan Kujundžić, 2 čete, 15 mitraljeza i 2 topa), da vrši pritisak na odsjecima Podrožnica i Podkoren. U Ljubljani je bilo 2½ bataljona i 2 pukovska mitraljeska odjeljenja kao divizijska rezerva.

Kad su u toku 27—28/5 i posljednje pripreme završene, preduzeta je ofenziva, prema izdanoj zapovijesti, 28/5 u 3.30 sata. Težak teren i snažan otpor u početku učinili su, da je napad napredovao sporo, ali je ipak dao u toku dana odsudne rezultate. Labudski je odred izbio na liniju: Hühnerkogel—kota 981—Dravograd; koruški je odred zauzeo Donji Dravograd (i most kod njega sačuvao neporušen) i kotu 511—kota 1.189—Jankovec—Šumah—Pecen; jezerski je odred izbio na liniju: Globosnic—Kristendorf—Bukovnik. Austrijske trupe odstupile su k Velikovcu.

29/5 preduzeto je gonjenje austrijskih trupa, i labudski je odred zanoćio na liniji: Sv. Vincenc—Magdalenenberg—Labud; koruški odred na liniji: Labud—Drava između Pirka i Litice—most kod Velikovca; jezerski je odred izbio također na Dravu na cijeloj dužini svoga odsjeka. U toku 30/5 labudski je odred, uz pripomoć dijela koruškog, zauzeo Labud, i izbio je na liniju: kota 1.331—Lambrechtsberg—Etendorf—Hart; koruški i jezerski odred vršili su pripreme za forsiranje Drave.

Međutim je 31/5 privučen i cijeli koruški odred k Labudu, a jezerskom je odredu povjereno osmatranje Drave do Donjeg Dravograda. Cilj je ovog rokiranja bio, da koruški i la-

budski odred protjeraju austrijske trupe sa Sv. Pavela, a odatle da odred operira k Velikovcu. Ova je akcija i preduzeta 2/6, i oba su odreda, poslije uporne borbe, na kraju dana uspjela, da zauzmu liniju: Sv. Juraj —Reinkogel—Sv. Martin—Sv. Pavel, i da labudski odred očisti prostoriju sjeverno do linije: Lindhof—Schönweg, a koruški da prikupi cijeli odred oko Lipe. Austrijske trupe, razbijene na grebenu, odstupile su u neredu većim dijelom k sjeveru, a slabijim k Velikovcu.

3/6 produženo je gonjenje. Nije se došlo u dodir s austrijskim trupama, a oko podne prednji dijelovi koruškog odreda ušli su u Velikovac i produžili dalje, tako da je desna kolona zanoćila na liniji: kota 537—658 —697, a lijeva na liniji: kota 678—659 Penk. 4/6 koruški je odred produžio akciju u pravcu Celovca, i uspio je desnom kolonom, da raščisti lijevu obalu Krke, držeći odsjek od Malog Sv. Vida do Windisch St. Michaela, a lijevom da izbije na liniju: Windisch St. Michael—most kod Reina. Jezerski odred također je izbio na Krku.

U toku 5/6 vršeno je razoružanje stanovništva, a predveče je naređeno, da još u toku toga dana jezerski i koruški odred prijeđu Krku, jezerski da zauzme sela na 2 km istočno od Celovca; ako dođe parlamentar iz grada, da se zauzme grad jednom četom, koruški odred da izbije na liniju: Brückl—kota 1.079—1.074—977— St. Michael—Ulrichsberg—Karnburg, a da ne prelazi Glan. U toku noći postignuti su svi postavljeni ciljevi.

Za 6/6 bilo je naređeno, da labudski odred svrši razoružanje labudske okoline i ostane oko Sv. Pavla; koruški odred da produži do Glana; jezerski odred da produži na liniju: Marija Saalberg—St. Jakob—Ebental—Satnica; ljubeljski odred da ne prijeđe kanal Glanfurt. U Celovac da ne ulaze trupe. Ako tko od antantinih oficira bude tražio, da se obustavi kretanje, to učiniti i uzeti pismeno izvješće od njega, da se to čini u ime Antante. Do mraka je uglavnom bilo izvršeno ovo naređenje, a tada je dobiveno izvješće, da je zaključeno primirje s Austrijom i da se ova linija ne prelazi.

Po ugovoru o primirju potvrđena je demarkaciona linija.

L i t e r a t u r a: Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca I.—XII. (Izdanje Glavnog Đeneralštaba); Ž. Pavlović, Bitka na Jadru; Ž. Pavlović, Beogradska operacija (Glas, 59); Kolubarska bitka, članci u Ratniku, Srpskom Književnom Glasniku i Politici; Ž. Stanisavljević, Cerska bitka; N. Jorgovinović, Tetovski odred i preotimanje Tetova od Bugara 1915; Dobr. Milenković, Uloga i rad 19 pešadiskog puka I. poziva u 1914 godini; V. Maksimović, Spomenica I. srpske dobrovoljačke divizije 1916 do 1926; P. Pešić, O proboju Solunskog fronta (Ratnik, 1922); P. Pešić, Solunski front (Ratnik 1921); G. Fotijades, Proboj nemačko-bugarskog fronta (prevod đenerala M. Nikolajevića); D. Kalafatović, Ludendorf i saveznička ofansiva u Makedoniji (Ratnik, 1923); Huncinger, Ofansiva savezničke istočne vojske u 1918 (prevod pukovnika M. Đorđevića, Ratnik, 1921); Lepetit, Postanak Makedonske ofansive (prevod Đ. Ćirila, Ratnik, 1922); Ć. Daskalović, O proboju Solunskog fronta (Ratnik, 1923); V. Tomić, Uloga, značaj i rad Šumadske divizije pri proboju Solunskog fronta 1 i 2 septembra (Ratnik, 1923); Major Jankov, Dobro Polje (1921); O. Landfrid, Završna bitka u Makedoniji (prevod kapetana Vauhnika, Ratnik, 1925/I.); Lj. Marić, Iz moga komandovanja koruškim odredom (Ratnik, 1927); Arhiva Glavnog Đeneralštaba. *V. Belić.*

SVOBODA JOSIP, muzičar (14/6 1856, Nimburk, Češka — 6/2 1892, Beograd). Konzervatorij je svršio u Pragu, a 7/2 1883 postavljen je za učitelja muzike u Beogradu. S. je imao svoju muzičku školu, u kojoj je odgajao omladinu. Bio je član beogradskog gudačkog kvarteta, koji je osnovan 26/9 1889, i čiji su članovi bili Ferdinand J. Melher, Stefan Šram, Stefan St. Mokranjac i J. Svoboda. Bio je kapelnik akademskog orkestra, a napisao je Teoriju muzike, Školu za violinu. Radio je za orkestar, zbor i klavir.

K. M.

SVRČIN. 1. Grad blizu Pauna, na Kosovu, negdje oko Lipljana. U S. je bio dvor Dušanov i crkva Sv. Jovana Krstitelja. U ovoj crkvi je držano svemoćno bdenje, kada je na saboru u S. Dušan proglašen za kra-

lja, i tada je arhiepiskop Danilo na Dušanovu glavu stavio kraljevsku krunu. *V. P-ć.*

2. Selo u južnom kraju Kosova Polja, sjeveroistočno od Uroševca, gdje je u srednjem vijeku bio istoimeni grad i dvorac Nemanjića, nedaleko od dvorca Pauni. U dvorcu S., na državnom saboru, arhiepiskop Danilo II. svečano je 8/9 1331 okrunio za kralja Stefana Dušana. U S. je bila crkva Sv. Jovana Krstitelja. Pod Turcima je S. toliko razoren, da mu je mjesto nemoguće točno odrediti, a pod njegovim se imenom održalo bijedno arnautsko selo, koje ima 79 stanovnika (1921). Misli se, da sama prijestolnica S. nije bila u istoimenom današnjem selu, već u selu Sarajištu, na zapadnoj strani Paun-Polja, čije ime upućuje na dvorove. *V. R.*

SVRLJIG. 1. Varošica u Srbiji (u Svrljigu, niška oblast). Ranije se zvao Derven, i činio je jednu općinu sa selima Žaljevom i Šljivovikom. S. je na vrlo zgodnom položaju, na putu, koji iz Knjaževca preko Gramade vodi u Niš, i zbog toga je i postao varošicom. Sresko je mjesto za svrljiški srez. *B. D.*

2. Grad u dolini Timoka, južno od Knjaževca. Spominje se 1187, kada ga je porušio Stefan Nemanja. 1279, za vlade bugarskog cara Ivaila, pisao je u njemu evanđelje čatac Konstantin. Za vlade despota Stefana u S. je sultan Musa pobijedio Hamzu-bega. 1597 Ugri su zapalili i opljačkali S. Grad nije porušen. *V. P-ć.*

3. Grad u Srbiji, smješten je na s tri strane nepristupnoj klisuri u gornjem klancu Svrljiškog Timoka. Hrbat klisure je opasan zidom. Na najvišoj točki je okrugla kula, a u sredini četvorna konak-kula. K jugu se nalaze slabi tragovi predgrađa. S. je tipičan sredovječan gradić na mjestu rimskog utvrđenja. *Đ. S.*

SVRLJIŠKA KOTLINA, prostrana kotlina u istočnoj Srbiji, u poriječju Svrljiškog Timoka. Ona je sa sjevera, istoka i juga okružena planinama, a prema zapadu je prilično otvorena. S. K. je pravilnog eliptičnog oblika, i pretežno se prostire od zapada na istok, dužinom od 40 km. Najveća je širina oko 14 km. Na jugu je S. K. ograničena Svrljiškim Planinama (Modra Stijena 1.161 m, Zeleni Vrh 1.334 m, Pleš 1.267 m) i njihovim produženjem Kurilovom (Kalafat 837 m), na zapadu niskim i zaravnjenim razvođem Timokovih i Moravnih pritoka, na kome su istaknutiji visovi: Ljuti Vrh (763 m) i Šuplji Korun (699 m). Sjeverozapadni, sjeverni i istočni okvir sačinjavaju Vlajkovica (647 m), Ropalj ili Mali Vrh (607 m), Bogdanica (809 m) i prostrana zaravan Tresibaba (787 m), kao razvođe Svrljiškog i Trgoviškog Timoka, a dalje ka istoku: Sedlarica (745 m), Sekino Gramađe (827 m), Tumba (994 m) i Paješki ili Ravni Kamen (1.163 m). Obod S. K. je sastavljen u nižim partijama od liskunovitih škriljevaca, u višima od pješčara, preko kojih leže debele naslage vapnenjaka. Morfološki je važnije, što je obod S. K. na nekoliko mjesta prekinut usjecima i dubokim presjedlinama, od kojih se naročito ističu Gramada i Babina Glava, prva na zapadu, između Raila i Bajtarice, druga na istoku, između Sulegata i Golemog Vrha s jedne, a Paješkog Kamena s druge strane. Dno S. K. leži na apsolutnoj visini 340—570 m, a površina mu je oko 110 km². Na cijelom ovom prostoru zemljište je sastavljeno pretežno od slatkovodnih sedimenata, čiju glavnu masu čine raznobojni pijeskovi, koji se smjenjuju s tankim slojevima pjeskovitih glina i trošnih pješčara, zatim šljunak i obluci. Prvobitna jezerska ravan dna S. K. najbolje je održana u centralnim dijelovima, dok je na sjeverozapadnom i zapadnom kraju, gdje je imala najveće rasprostranjenje, jako preinačena dolinama mnogobrojnih potoka i rijeka, koji su se od toga doba u nju usijecali.

Glavna rijeka S. K. je Svrljiški Timok, čiji su izvorišni pritoci Kozjanska i Paješka Rijeka. Sa sjevernih i južnih strana S. K. prima oko 40 potoka i potočića, od kojih su važniji: Manojlička Rijeka, Tresija, Prekonoška Rijeka, Kalnica i Bijela Rijeka. Zbog hidrografskih i petrografskih uslova S. K. je prilično plodna. Od žita najviše je zasijano pšenice i ječma, a još više kukuruza. Mohnasto bilje goji se manje, najviše pasulj i bob, a nešto manje zemljišta je zasijano krumpirom. Od povrtnog bilja naročito uspijeva kupus, paprika, luk i dinja. Veliki su

prostori pod livadama i pašnjacima, a od voća najviše se goji šljiva, jabuka i kruška. — Kroz S. K. prolaze željeznička pruga i cesta Niš—Svrljig—Knjaževac—Zaječar, ceste Niš—Svrljig—Tresibaba—Knjaževac, Tresibaba—Duga Poljana, Svrljig—Duga Poljana—Babina Glava—Pirot i Bijela Palanka, osim toga vodi više kolskih i pješačkih puteva.

S. K. dosta je gusto naseljena: u 3.210 domova živi oko 22.950 stanovnika, što odgovara gustini 208 na površinu 1 km^2. Pored varošice Svrljiga (69 domova, 352 stanovnika), najveća naselja su Izvor (210 domova, 1.961 stanovnik), Drajinac (148 domova, 1.344 stanovnika), Lalinac (186 domova, 1.153 stanovnika), Grbovče (165 domova, 1.150 stanovnika), zatim Niševac, Burdimo, Lukovo, Plužica, Prekonoga, Guševac i Periš sa 1.060 do 960 stanovnika.

L i t e r a t u r a: M. J. Bogićević, Svrljiška Kotlina (Glasnik Srp kog Geografskog Društva, 3/4, 1914).

P. Vujević.

SVRLJIŠKE PLANINE, planine u istočnoj Srbiji, između rijeka Nišave-Malčanske Rijeke-Pravačke-gornjeg toka Svrljiškog Timoka-Turije-Osmakovske Rijeke, južno od Svrljiške Kotline. Geološki sastav S. P. je dosta jednostavan. U nižim partijama prevlađuju tabličasti, modri, nešto liskupoviti škriljevci; više njih leže sivi pješčari, a odozgo je debela serija kretacejskih koralskih i kaprotinskih vapnenjaka. Ovi se uglavnom pružaju od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku, a to je i opći pravac planinskog vijenca. Slojevi mahom padaju vrlo strmo prema sjeveroistoku, glave su im okrenute k Svrljiškoj Kotlini, obrazujući gorostasne odsjeke, gdjegdje nekoliko kilometara u dužinu. Morfološki se u S. P. mogu razlikovati dvije uporedne grupe vapnenjačkih vijenaca, od kojih je sjevernija znatno niža, uža i ispresijecana klisurastim dolinama Timokovih pritoka, dok je južna znatno kompaktnija i predstavlja pravi, neprekinut planinski masiv. Između njih je prilično prostrana uzdužna udolina, čije je dno izdubeno mahom u glinovitim škriljevcima. U sjevernoj grupi su: Prekonoška Planina (Kostolov Kamen 895 m, Ulj 942 m), Beloinjski Vrh (883 m), Golemi Vrh (714 m) i Srednji Vrh (782 m). Na glavnom vijencu su najistaknutiji visovi, od zapada na istok: Višegrad (1.024 m), Gradac (1.070 m) i Ljeskov Vrh (1.064 m), a ovaj se preko presjedline Kolarnice nastavlja u visoki Pleš (1.267 m). On je prijevojem, istočno od Pernatice (1.179 m), odvojen od Guljanske Planine, na kojoj su najviši vrhovi S. P.: kota (1.273 m), Zeleni Vrh (1.334 m) i kota (1.277 m). Istočno od nje je prostrana karsna visoravan Rinjske Planine (1.121 do 1.244 m), koja se na sjevernoj strani završava Crnim Vrhom (1.270 m), Ulancem (1.191 m), Jelovim Vrhom ili Pijetlovom Glavom (1.040 m), a na istočnoj Modrom Stijenom (1.161 m). Na jugoistoku od spomenute visoravni ističu se Sulegat (1.152 m), Trabužac (985 m) i Golemi Vrh (1.022 m).

Kod presjedline Gromade vijenac S. P. se ne prekida, nego se produžuje kao niz brda i dalje na zapad, sve do Popove Glave (554 m), odnosno do doline Južne Morave. On se preko Gromade nastavlja u Bojtaricu (724 m), Ciganske Dijelove (786 m), Kalafat (837 m) i Kameničku Karaulu (781 m).

S. P. su najvećim dijelom gole. Pod bujnom vegetacijom je udolina između glavnog i sjevernog vijenca, koja je sva navodnjena i zelena, i predstavlja pojas livada i ispaša za okolna svrljiška sela, dalje, sjeverna strana Guljanske Planine, kraj jugozapadno od Rinjske Planine, a sjeverno od sela Krupca, i veći dio podnožja. — Važniji saobraćajni putevi oko S. P. su cesta i željeznička pruga Beograd—Niš—Skoplje, Niš—Svrljig—Zaječar—Negotin, željeznička pruga Niš—Bijela Palanka—Sofija, cesta Svrljig—Periš—Bijela Palanka, a preko S. P. vodi veliki broj pješačkih puteva i staza.

L i t e r a t u r a: M. Bogićević, Svrljiška Kotlina (Glasnik Geografskog Društva, 3/4, 1914). *P. Vujević.*

SVRLJIŠKI TIMOK, rijeka u Srbiji, lijeva sastavnica Bijelog Timoka. Izvire na istočnom kraju Svrljiških Planina, između Sulegata (1.152 m), presjedline Babine Glave (817 m) i Paješkog Kamena (1.163 m i kota 988 m). Izvorišni su mu potoci: Paješka i Kozjanska Rijeka, koje teku prema sjeverozapadu, i sutiču oko 1·5 km uzvodno i jugo-

istočno od sela Vitanovca. Odatle rijeka teče pod imenom Turije, čija je dolina upravljena prema sjeverozapadu i slijepa sve do ponora Dupke. Tu se voda S. T. gubi u 4—5 m širokoj i 8 m visokoj pećini, a poslije podzemnog toka od 800 m, iznova izbija, više sela Periša, iz omanje pećine, odnosno iz prostranog vira, koji zovu Vrelom. Poslije bujnih kiša ili naglog topljenja snijega, bujica snosi sijeno iz Vitanovačkog Polja u Dupku, i začepi je, te na tome močvarnom polju nastane povodanj, koji traje sve dok voda ne provali začepljenu pećinu. Od Periša počinje normalna dolina, kojom rijeka teče, vijugavim tokom, pretežno na zapad, od Okruglice na zapad-sjeverozapad, a od Svrljiga na sjever-sjeverozapad i sjever. Imenom S. T. naziva se od ušća Manojličke Rijeke, oko 1·5 km jugozapadno od Guševca. Gornji dio doline S. T., od prilike do Okruglice, izduben je u kretacejskom terenu, pretežno vapnenjaku, a srednji dio, do Niševaca, u lakustriskim sedimentima. Kod Niševaca S. T. izlazi iz Svrljiške Kotline i probija se kroz stjenovitu, 15 km dugačku i kanjonu sličnu klisuru, sve do ulaza u Knjaževački Basen. Ali već od sjeverozapadnog kraja Bogdanice počinje u svome toku skretati prema sjeveroistoku, u dosta velikim okukama, a u Knjaževačkom Basenu teče prema istoku, najposlije prema sjeveroistoku. Stav S. T. s Trgoviškim Timokom je nešto niže od Knjaževca, 0·5 km sjeveroistočno od željezničke stanice. S. T. je vrlo bogat pritocima: ima ih preko 50. U Svrljiškoj Kotlini izviru iz mnogobrojnih izvora, koji se javljaju na dodiru vapnenjaka s nepropustljivim glincima i pješčarima. Od njih su važniji: Grezinska, Bijela Rijeka, s lijeve strane, a s desne: Žlnska, Mamutica, Izvorska, Payševska i Manojlička Rijeka. Znatnije rječice kraskog tipa su: Prekonoška, Ribarska, Crnjoljevička i Guljanska, koje su mnogo kraće i s manjom količinom vode od prvih. Dužina toka S. T. je 63·7 km, a površina porječja 719·9 km.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Karst, geografska monografija (1895); J. Cvijić, Pećine i podzemna hidrografija u Istočnoj Srbiji (Glas, 46, 1895); M. J. Bogićević, Svrljiška Kotlina (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 3/4, 1914). *P. Vujević.*

SZABO ĐURO DR. (4/2 1875, Novska). Gimnaziju je učio u Zagrebu (1884—1892), a Univerzitet u Beču (1892—1896), gdje je položio ispit za srednjoškolskog nastavnika. Kao profesor služio je na gimnazijama u Senju, Osijeku, Bjelovaru i Zagrebu (1896—1901). 1910 specijalizirao se u Beču, Pragu i Nürnbergu za srednjevjekovnu arheologiju, te je postao sekretar zemaljskog povjereništva za čuvanje spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji (1911—1920). Tu je mnogo privrijedio u poslovima, koje je to povjereništvo radilo. 1920—1926 bio je upravitelj Muzeja za Umjetnost i Umjetnički Obrt u Zagrebu i iste godine umirovljen. Sarađivao je u mnogim stručnim i literarnim časopisima. Najviše je učinio za ispitivanje srednjovjekovnih gradova u Hrvatskoj, i pokazao je zdravi i kritički smisao za zanemarenu srednjovjekovnu arheologiju. Njegov rad dao je pozitivnih, dobrih rezultata. Rasprave su mu: Tri benediktinske opatije u županiji požeškoj (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 9). Dobra kuća (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 10), Prilozi za povijest požeške županije (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 10), Terra Dobouch (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 12), Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1917), Monstrance i kadionice u našim crkvama (1922), Kaleži u našim crkvama (1922), O oltarima u našim crkvama (1923), Zagrebačke građevine 17 stoljeća (1925). *V. N.*

SZABO JOZSEF, profesor mineralogije i geologije na Univerzitetu u Pešti. Putovao je tri puta kroz Srbiju (1873, 1874, 1875), radi skupljanja trahitoidnih stijena, s kojima se naročito bavio, i od kojih je neke prikazao u bilješci: Magyarorszag és Serbia nehány jolleges vulkani kőzelenek mikroskopi tanulmányzasa (Zapisnici Madžarskog Geološkog Društva, 1876). *J. Ž.*

SZÉKÁCS JOSIP, madžarski književnik, prevodilac srpskih narodnih pjesama (2/2 1809, Oroszháza, Madžarska — 29/7 1876, Budimpešta). Bio je, vjerovatno, slovačkog porijekla. Svršio je filozofiju i protestantsku teologiju, pa je stupio kao

odgojitelj u kuću bogate srpske plemićske porodice Nikolića, kasnijih baruna od Rudne, po ženidbi rođaka knezu Milošu. Sa svojim pitomcima proveo je S. dvije godine u Srijemskim Karlovcima, dvije u Pešti i jednu u Eperjesu. U Karlovcima je, na trošak mitropolita Stratimirovića, učio srpski, a u isto vrijeme učio je i starogrčki od karlovačkog Grka Nikosa. Već u Srijemskim Karlovcima zavolio je srpske narodne pjesme, počeo ih prevoditi i objavljivati u časopisu Kassai Muzeum, a 1836 izdao je knjigu prevedenih srpskih junačkih i ženskih pjesama. 1835 pošao je u Njemačku na nauke, pa se, proputovavši skoro cijelu zapadnu Evropu, vratio opet Nikolićima. Zatim je postao luteranski pastor u Pešti za Nijemce i Slovake, a poslije osnivanja i madžarske luteranske općine, njen svećenik. Pred kraj života izabran je za superintendanta. S. je uživao velik ugled kod Madžara. Svojim savjesnim prijevodima stekao je među njima mnogo prijatelja srpskoj narodnoj poeziji. Srpska narodna poezija je uticala na Madžare, da još intenzivnije prionu prikupljanju svoga narodnog blaga. *V. Petrović.*

SZÉKELY IVAN, Banović Sekula hrvatskih narodnih pjesama. Bio je ban Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1446—1448. Janko Hunyadi (Sibinjanin Janko), čiji je bio sestrić, imenovao ga je banom hrvatskog kraljevstva, u neku ruku kao svoga zamjenika. Hunyadi mu je podvrgao slavonske banove Fridriha i Ulriha Celjskoga i dalmatinsko-hrvatskog bana Petra Talovca. Ali je zbog toga došlo do opreka između S. i Celjskih, tako da je kratko njegovo banovanje ispunjeno neprestanim borbama za vlast. 1448 pošao je S. s Hunyadijem protiv Turaka i poginuo je u bitki na Kosovu (18—20/10 1448). *M. P-g.*

SZENTMARTONY IGNJAT, Isusovac (— 1806, Murska Subotica). Bio je rodom iz Međumurja. Poslije ukidanja svoga reda bio je učitelj zagrebačke gimnazije i objavljivao je u raznim prilikama latinske ili njemačke prigodne pjesme, tako, na pr. 1782: Carmen honoribus Nicolai Skerlecz nomine archigymnasii zagrabiensis, dum supremi comitis zagrabiensis dignitatem adiret, a 1876: Klage eines Seelenhirten beim Tode Josephs Gallyuff, Bischofs von Agram. *Đ. K.*

Š

ŠABAC, grad u Srbiji. Glavno je mjesto podrinske oblasti. Ima 11.541 stanovnika. Leži na rijeci Savi. Privredno je i trgovačko središte za Mačvu, najbogatiji i najplodniji kraj sjeverne Srbije. Izvozno je mjesto za cijelu podrinsku oblast. Izvozi: žito, svinje, suhe šljive. Razvijeni su zanati. Sjedište je župana i komandanta vojnog okruga. Eparhijsko je sjedište. Ima gimnaziju, prvostepeni i gradski sud, poštu. U srpskim ljetopisima zove se i Zaslon. Ovo je vjerojatno iščezlo u 17 vijeku.

Literatura: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi; Erdeljanović i Nikolić, Trgovački centri i putovi.

B. D.

Utvrđenje je na Savi. Sagrađeno je od Turaka 1470. Evlija Čelebija naziva ga: Bururdelen. Četvorokut je za 4 okrugle kule na uglovima, na antičkom tlu. Korvin ga je oteo 1475; 1717—1739 bio je austrijski; car Josip ga je opsjedao 1788. Važnost ovoga mjesta za prijelaz u Srbiju dokazao je i Svjetski Rat. *Đ. S.*

V. i Krapina.

ŠABAČKA EPARHIJA, pravoslavna crkvena oblast u sjeverozapadnoj Srbiji. Obuhvata krajeve stare mačvanske i valjevske eparhije. Mačva je od 1284 do 1316, zajedno sa Srijemom i dijelom Bosne oko Tuzle i Zvornika, bila pod vlašću kralja Dragutina. Čini se, da je tada za tu oblast osnovana mačvanska eparhija, koja se spominje i kasnije za vrijeme kralja Milutina. Nije poznato, gdje je tada bilo sjedište episkopa. Vrlo je vjerojatno, da je ona uskoro izgubila episkopa, te su susjedni episkopi, moravički ili ariljski; a možda i beogradski, vršili duhovnu jurisdikciju u tim krajevima. Kada je, krajem 15 ili početkom 16 vijeka, u oblasti Zvornika u Bosni postala posebna zvornička eparhija, pošto su Turci, osvojivši definitivno Mačvu i Šabac (18/7 1521), cijelu tu oblast pridružili zvorničkom sandžakatu, raširena je i vlast zvorničkog episkopa nad Mačvom.

Tako je bilo sve do Velike Seobe pod patrijarhom Arsenijem III. (1690). U to vrijeme ukinuta je zvornička eparhija, a sva njena oblast između Drine i Save podčinjena je staroj moravičkoj ili ariljsko-užičkoj eparhiji. Prvi poznati episkop tako udruženih eparhija bio je Gligorije (1714). Za njegovo vrijeme preneseno je sjedište episkopije iz Užica, na južnoj periferiji, u centralni dio oblasti, u Valjevo. Stoga se već 1715 u popisu episkopskih katedara, jerusalimskog patrijarha Hrisanta, cijela ta eparhija naziva prosto valjevskom. Za vrijeme austrijske okupacije sjeverne Srbije (1717—1738), valjevska je eparhija bila pod Austrijom, a njeni dijelovi užičko-ariljske eparhije sa Zvornikom, koji su ostali pod Turcima, dobili su novog episkopa, sa sjedištem u Užicu. Naziv toga episkopa bio je užičko-ariljski i zvornički mitropolit. Takav je na pr. bio Aleksije Andrejević, koji je 1737 s patrijarhom Arsenijem IV. prešao pod Austriju.

Poslije beogradskog mira 1739 obje su eparhije opet spojene u jednu, sa sjedištem u Valjevu. Tako je ostalo sve do oslobođenja Srbije i stvaranja nove srpske crkvene organizacije (1831). Tada je užičko-valjevsko-zvornička eparhija razdijeljena na tri eparhije: na užičku, sa sjedištem u Čačku (V. Žička eparhija), na valjevsku, koja je prozvana šabačkom, pošto je sjedište episkopa definitivno premješteno u Šabac, i zvorničku, čija je oblast ostala pod Turcima, i dobila posebnog episkopa (V. Zvornička eparhija). Kasnije je neko vrijeme, naročito 1886—1898, stara valjevska ili nova Š. E. bila bez episkopa i pridružena beogradskoj eparhiji.

Sjedište valjevsko-užičkih episkopa i mitropolita prvi put je preneseno u Šabac poslije austrijsko-turskog rata 1788—1790, te se kao prvi šabački

episkop smatra Grk Danilo (1793 do 1802). Za njim su se ređali ovi episkopi: Grk Antin (1802—1804), Srbin, izabrani ali neposvećeni episkop Hadži Melentije Stefanović (1804 do 1813, 27/3 1824), Grk Danilo II. (1814 do 1815), Srbin Melentije Simeonović-Nikšić (1815—16/6 1816) i Grk Gerasim Domnin (1817—1831). Poslije Gerasima dolaze sami Srbi za šabačke episkope: Gerasim Đorđević (1831—29/3 1839), Maksim Savić (1840—1842, 5/1 1844), Sava (1844—1847), Melentije 1848—1854) Mihailo Jovanović (1854 do 1859), Gavrilo Popović (13/11 1860 do 27/10 1866, 2/7 1871), Jeronim Jovanović (1877—1884, 10/6 1894), Samuilo Pantelić (6/5 1884—25/3 1886), Dimitrije Pavlović (1898—19/8 1905), Sergije Taušanović (1905—1919), Jefrem Bojović (8/3 1920—17/11 1920) i Mihailo Urošević od 1/1 1922.

Š. E. ima (1924) 325.014 duša, dva protopresviterata (šabački i valjevski), šest namjesništva (mačvansko, jadarsko, azbukovačko, kolubarsko, tamnavsko i posavsko), 110 parohija sa 106 svećenika i 80 crkvi. Manastira u Š. E. ima pet: Sv. Georgije u Bogovadi, Sv. Paraskeva u Petkovici, Sv. Arhanđel Mihailo u Radovašnici, Sv. Bogorodica (Vavedenje) u Tronoši i Sv. Bogorodica (Mala Gospođa) u Čokešini, sa 9 kaluđera, od kojih su dva arhimandriti, 2 igumani, 3 jeromonasi, 1 jerođakon i 1 monah. *R. Grujić.*

ŠABAČKA ZADRUGA. Osnovana je 1888. Centrala je Šabac. Kapital je 1 000.000. Fondovi 327.189, ulozi 2,317.511, vjerovnici 480.288, mjenice 3,848.860, zajmovi na zaloge 94 600, dužnici 113.433, nepokretnine 113 280, vrijednosni papiri 197.450, dobit 203.864 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Lazar P. Samrović. *N. S.*

ŠABAČKA OKRUŽNA BANKA, Šabac. Osnovana je 1912. Kapital je 500.000 Din. *N. S.*

ŠABAČKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1880. Centrala je Šabac. Kapital je 1,000.000 (10.000 akcija po 100 Din). Fondovi 86 550, ulozi 1,315.241, mjenice 2,499.230, zajmovi na zaloge 35.312, dužnici 244.725, nepokretnine otpisane, vrijednosni papiri 41 435, dobit 133.844 Din. Dividenda 10%. Predsjednik je Stipa I. Popović, a direktor Lj. Milovanović. *N. S.*

ŠABAČKI GLASNIK, list za trgovinu, domaće i strane novosti, ekonomiju i književnost. Izlazio je u Šapcu dva puta nedjeljno 1883—1898. Obnovljen je 1911. *U. Dž.*

ŠABAČKI ZANATLIJA, stručni list, organ podrinskih zanatlija. Izlazio je u Šapcu dvaput nedjeljno 1905—1912. *U. Dž.*

ŠAFARIK JANKO DR., historik (14/11 1814, Kis-Köres, peštanska županija — 18/7 1876, Beograd). Osnovnu školu je učio u mjestu rođenja, a njemačku školu i gimnaziju u Novom Sadu. Filozofiju i prava je učio u Požunu (Bratislavi), a medicinu u Pešti i Beču. Pošto je 1838 postao liječnik, proveo je neko vrijeme u Pragu, Pešti i Kis-Köresu. 1840 je došao u Novi Sad, gdje je bio gradski liječnik, i mnogo se bavio književnošću, naročito je upoznavao Srbe s ostalim slovenskim književnostima. 1843 je prešao u Beograd, i postavljen je za profesora fizike na liceju, ali se najviše bavio historijom, arheologijom i numizmatikom. Bio je glavni osnivač muzeja i jedan od glavnih radnika u Društvu Srbske Slovesnosti. Kada je 1849 umro Isidor Stojanović, preuzeo je Š. njegovu katedru historije na liceju i držao je do 1861, kada je na nju postavljen Panta Srećković. Š. je od tada radio samo oko muzeja, osobito oko njegove numizmatičke zbirke. 1869 je postao član državnog savjeta.

Š. je u historijskim poslovima samouk. Najviše se bavio izdavanjem historijskih spomenika i srpskom numizmatikom, koju nije sam definitivno obradio, nego je svoj bogati materijal ustupio Šimi Ljubiću za njegov Opis. Prema spremi, koju je imao, i prilikama, u kojima je radio, učinio je Š. dosta. Najvažniji dio njegova rada je sabiranje rukopisa i starih novaca. Važniji Š. radovi su: Opisanije sviju dosad poznatih srbskih novaca (Glasnik, 3, 5, 6, 7, 8, 9), O priloženim grbovima srbskih zemalja i vladatelja i Građa za srbsku sfragistiku (Glasnik, 9), Srbski spomenici mletačkog arhiva (Glasnik, 11—15 i zasebno u dve knjige), Hrisovulja cara Stefana Dušana, kojom osniva manastir Sv. Arhangela Mihaila i Gavrila u Prizrenu (Glasnik, 15), Žitije Stefana Uroša III., spisano Grigorijem Mnihom (Glasnik, 11), Život despota Stefana Lazarevića

(Glasnik, 27), Mijaila Konstantinovića, Srbina iz Ostrovice, istorija ili letopisi turski, pisani oko 1490 (Glasnik, 18).

Literatura: S. Novaković, Dr. Janko Šafarik (Rad, 41, 1877, sa potpunim bibliografskim pregledom svih Š. radova). *N. Radojčić.*

ŠAFARIK PAVLE JOSIF (15/5 1795, Kobeljarovo, Ugarska — 22/4 1861, Prag). Obrazovanje je dobio u protestantskom liceju u Kezsmarku, produžio je školovanje u Jeni, gdje je znao Kolara i Palackog. Poslije svršenih studija (literarno-jezičko-historijskih), primio je mjesto profesora i direktora gimnazije u Novom Sadu. Tu je ostao do 1833, kada se preselio u Prag, gdje je postao bibliotekar Češkog muzeja, i tu je ostao do kraja života.

Rad Š. je vrlo obilan i predstavlja cijelu epohu. Osim naučnoga rada, Š. je utjecao (zajedno s Kolarom, Štu-rom i dr.) na buđenje slavenskog nacionalizma i slavenske uzajamnosti kod svih slavenskih naroda. On je pokrenuo znatno književne studije, historijsko-arheološke i jezičke. Najvažniji su mu arheološko-etnografski radovi, tako da je on tvorac nauke o slavenskim starinama i slavenskoj etnografiji.

Već 1826 izdao je Š. Historiju slavenskih književnosti, još dosta nesavršenu i po negdje naivnu, s historijskim uvodom. Kasnije se ona proširila (1833) u Illyrische Literaturgeschichte, koja je ostala u rukopisu, dok je J. Jireček nije izdao 1864 pod nazivom Geschichte der südslavischen Literatur. Ovo je djelo biografsko i bibliografsko (dotjerano je do 1832), ali vrlo korisno.

Za nas je vrlo važno djelce Š. Srpska čitanka, Serbische Lesekörner (1833), gdje je prvi put dat pravilan pogled na postanje srpskog jezika i pokušaj njegove kratke historije. 1851 Š. je izdao Spomenici stare književnosti Jugoslavena (II. izd. 1873), gdje su, osim žitija Ćirila i Metodija, naštampana i žitije Stjepana Nemanje od Prvovjenčanoga i Sv. Save, zatim nekoliko povelja i Dušanov Zakonik. 1853 naštampao je Š. Spomenike glagolske književnosti, a 1857, zajedno sa Heflerom, Praške glagolske odlomke. 1858 pisao je o postanju glagoljice. Š. se držao pogleda, da je staro-slovenski jezik bugarski (od toga je kasnije odstupio), i da je glagoljicu sastavio Ćirilo.

Najslavnije svoje djelo »Slavenske starine« (preko hiljade strana) izdao je Š. 1857. To je samo prvi dio (historijski) u velikom obliku zamišljenog djela. Drugi, etnografsko-arheološki, i treći, kulturno-literarni i lingvistički dio, izostali su, ali je o njima Š. imao mnogo materijala, publikovanog u zasebnim raspravama. Š. je u svojim Starožitnostima raspravljao o Slavenima od prvih spomena o njima do pokrštavanja. Š. rasprave su od velikog značaja za razvitak osnovnih pitanja o porijeklu, dolasku, srodnosti Slavena i o prvim počecima njihova historijskog razvitka. 1842 izdao je Š. svoj Slavenski Narodopis (II. izd. 1845), s etnografskom kartom, u kome je, pored dosta tačnih podataka, bilo i vrlo nesigurnih, kao što su nesigurna mjerila, na osnovu kojih je izradio i svoju etnografsku kartu. Inače je Š. u svojim etnografskim pogledima često bio daleko ispred svoga pokoljenja.

A. Belić.

ŠAFRANEK-KAVIĆ LJUDEVIT (12/10 1882, Zagreb). Učio je školu Glazbenog zavoda u Zagrebu, a nastavio privatno kod Honze. U Trstu je svršio kadetsku a u Beču gjeneralštabnu školu. Kao oficir bio je u Kotoru, Zagrebu, Bjelovaru, Grazu, Beču i Beogradu. U vojsci je dostigao položaj generalštabnog potpukovnika. Godine 1920 napustio je vojničku službu, i postao je privatni činovnik i muzički referent Obzora u Zagrebu. — Komponovao je nekoliko pjesama za glas i klavir, simfonijske pjesme Sljeme, Soča, Proštenje, Guslar i opere Hasanaginica (libreto Milana Ogrizovića), Medvedgradska kraljica (riječi Slavka Batušića), balet Figurine.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike. *A. D.*

ŠAHINOVIĆ HAMID DR., sudija (24/12 1881, Hum, srez Foča). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Sarajevu, a pravne nauke u Beču i Zagrebu, gdje je promoviran za doktora prava. — Š. je pisao u našim književnim listovima pod pseudonimom Ekrem. U Beharu je objavio deset pozorišnih komada; od toga je zasebno štampao: Punica, šala u 1

činu (1904), Anđelija, dramatski spjev u 3 čina (1905), Hirzi-beg, dramski spjev u 5 činova (1906), Dva načelnika, komedija u 3 čina (1907).
O. H.

ŠAHMATOV ALEKSEJ ALEKSANDROVIČ, lingvist (5/6 1864 — 15/8 1920). Gimnaziju je učio u Moskvi, a univerzitet (kod Fortunatova, Korša i Milera) u Odesi. 1890 postao je docent moskovskog univerziteta. 1891—1894 služio je u saratovskoj guberniji. 1894 bio je adjunkt petrogradske akademije, a 1899 je postao redovan akademik. Bavio se specijalno ruskim jezikom i ruskom starom literaturom, ali također i praslavenskim jezikom, a naročito slavenskom akcentuacijom. Njegovi radovi znače epohu u ruskoj i slavenskoj nauci. Najvažniji su: Ispitivanja u oblasti ruske fonetike (1893/94), Ispitivanja o jeziku novgorodskih povelja 13 i 14 vijeka (1884), Ispitivanja o dvinskim poveljama 15 vijeka (1903), Ispitivanja o najstarijim ruskim ljetopisnim tekstovima (1908), Nacrt najstarijega perioda historije ruskog jezika (1915) i dr. O našem jeziku je napisao: Prilozi historiji srpsko-hrvatskih akcenata (1888, 1890), Juraj Križanić, o srpskohrvatskom akcentu (1895). — Š. je uvijek imao novog materijala i novih, oštroumnih pogleda.
A. B.

ŠAIN PETAR SINAN, slikar (1885, Mostar). Svršio je osnovnu školu i četiri razreda gimnazije u Mostaru. Učio je slikarstvo 1902—1903 u Beču, 1903—1904 u Münchenu, kraće vrijeme u Berlinu, pa 1905—1906 u Parizu. Svršio je 1912 u Münchenu. 1912—1914 bio je učitelj crtanja u sarajevskoj realci. 1918—1921 živio je u Firenci i Veneciji. Pored slikarstva kod profesora Seitza, učio je u Münchenu i kiparstvo. Š. slika većinom kompozicije i pejsaže. Izlagao je 1909 u Münchenu, 1918 u Amsterdamu, 1922 i 1923 u Sarajevu, a u Beogradu na 4 i 5 Jugoslavenskoj izložbi (1914 i 1922).
V. P.

ŠAJ FERDO, advokat i političar (25/10 1839, Zagreb — 24/4 1917, Zagreb). U Zagrebu je učio gimnaziju i pravnu akademiju. Poslije apsolviranih pravnih nauka stupio je u kancelariju poznatog advokata i istaknutog unionista Krestića kao koncipijent. U mlađim godinama pripadao je radikalnoj struji u tadašnjim hrvatskim političkim prilikama, ali se kasnije definitivno pridružio unionistima. 1889—1906 bio je i delegat na hrvatsko-ugarskom saboru u Budimpešti. — Naročiti interes posvetio je Š. komunalnoj zagrebačkoj politici, kao gradski zastupnik i duže vremena podnačelnik grada Zagreba. Od oca je naslijedio smisao za muziku, te je posvetio veliku pažnju nacionaliziranju hrvatske muzike. Zato je i aktivno učestvovao kod osnivanja hrvatskog pjevačkog društva Kola, kome je više godina bio i predsjednik.
M. P-g.

ŠALJIVČINA, list za šalu. Izlazio je jedanput nedjeljno u Beogradu 1891 do 1892. Obnovljen je 1890.
U. Dž.

ŠAMAC. V. Bosanski Šamac. Slavonski Šamac.

ŠAMPANJAC. U našim krajevima proizvode Š. slično vino u okolini Bakra (bakarska vodica) i u Dalmaciji pod raznim nazivima. Na više mjesta se proizvode, umjetnim dodavanjem ugljične kiseline, pjenušava vina pod raznim nazivima.
O. F.

ŠANAC se zove dio Beograda od Varoš-Kapije pored Palace hotela pa Obilićevim Vijencem do iza kavane Ruski Car. Naziv potječe otuda, što je tom linijom išao gradski, varoški zid od Varoš-Kapije do iza Ruskog Cara, pa je preko zemljišta, na kome je danas Uprava Fondova (Državna Hipotekarna Banka) dolazio do Stambol-Kapije. *M. M.*

ŠANDA DRAGOTIN DR., pjesnik i esejista (29/10 1881, Rogatec). Svršio je gimnaziju u Mariboru (1893 do 1901), a filozofske nauke (francuski i latinski) u Beču. Služio je kao suplent i profesor u Beču (1907—31/12 1918), a od 1/2 1919 u Ljubljani. — Š. je izdao zbirku klasicističkih pjesama Poezije (1907) i romantičko-klasicističku tragediju po motivu narodne pjesme Lepa Vida (1915), koje je kritika nepovoljno ocijenila. Od veće su vrijednosti Š. književni članci: Slovar slovenskih krajevnih imen (Dom in Svet, 1902), Jurčič-Skot (Dom in Svet 1905), Moderna francuska lirika, Osnovne misli k bodoči zgodovini slovenskega slovstva (Ljubljanski Zvon, 1908).

Literatura: Dom in Svet (1905, 378, 1915, 267, Debevec; Slovan (1907, 350, Vl. Levstik, 1915, 355, Vl. Knaflič); J. Glonar, Ljubljanski Zvon (1915, 426). *I. G.*

ŠANTEL SAŠA, slikar (15/3 1883, Gorica). Učio je gimnaziju u Gorici, umjetno-obrtničku školu u Beču, a privatnu grafičku školu Brockhofovu u Münchenu. 1905—1906 bio je učitelj crtanja III. gimnazije u Beču, 1906 do 1907 učiteljske škole u Kopru, 1907—1918 gimnazije u Parizu, 1918 do 1920 gimnazije u Sušaku, a od 1920 je nastavnik srednje tehničke škole u Ljubljani. — Š. radi figuralne i pokrajinske slike, grafike u raznoj tehnici, ilustracije, plakate, freske, a bavi se kao kompozitor i muzikom. Glavna su mu djela: Ilustracije za Vl. Nazora pripovijetku Veli Jože (1907), za Srpske narodne pjesme u izdanju Srpske Akademije (1914), Meškove Pravljice u izdanju Družbe Sv. Mohorja (1911) i t. d.

F. S.

ŠANTIĆ ALEKSA, pjesnik (25/5 1868, Mostar — 2/2 1924, Mostar). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, zatim je radio u trgovini svoga oca, uglednog trgovca, a poslije je učio trgovačku školu u Ljubljani i u Trstu, gdje je na njega povoljno utjecao Ljudevit Vuličević, koji ga je privatno poučavao. Ne svršivši škole 1883 Š. se vratio u očevu radnju, a kad je već stekao priznanje kao pjesnik, odao se isključivo nacionalnom radu i književnosti. U Š. mladosti, na početku njegove književne karijere, stekao se u Mostaru čitav krug mladih, nacionalno i književno ambicioznih i poduzetnih ljudi. Š. je aktivnosti pogodovala i ta okolnost, što je u to doba i srpska javnost naročito obratila pažnju Bosni i Hercegovini i njenoj borbi protiv okupatorske politike. U tome krugu Š. je bio jedan od vođa. On je bio jedan od urednika književnog časopisa Zore (1896—1901), osnivač i aktivan član diletantske kazališne družine, osnivač, a jedno vrijeme i zborovođa pjevačkog društva Gusle, jedan od osnivača Male Biblioteke, predsjednik mostarskog pododbora Prosvjete, član redakcije Naroda. Kada mu je popustilo zdravlje, morao je napustiti sve društvene dužnosti. Na početku Svjetskog Rata Š. je uzet za taoca, pa je zbog bolesti pušten, ali je dvaput optuživan zbog rodoljubnih pjesama. 1920 proslavljena je Š. dvadesetpetogodišnjica; tada je obasut priznanjima i odlikovanjima.

Prvi Š. stihovi objavljeni su 1887 u somborskom dječjem listu Golubu, a zatim je on uskoro postao suradnik Bosanske Vile i ostalih književnih časopisa. Za života je izdao šest svezaka Pjesama: 1891, 1895, 1900, 1908, pa u Srpskoj Književnoj Zadruzi, u knjizi 135, 1911 izbor iz Pjesama, i 1913 Na starim ognjištima. 1919 odštampao je Književni Jug, o Š. pedesetogodišnjici, Pjesme latinicom. Poslije smrti (1925) izdat je u Beogradu ponovno izbor Š. pjesama. Š. je napisao i četiri dramoleta u stihu: Pod maglom (1907, 1908 i 1920), Hasanaginica (nagrađena od Matice Srpske, 1911, 1919), Anđelija (u podlisku Naroda, 1912), i Sunce (ostalo u rukopisu). Prve dvije su prikazivane. U izdanju Srpski pisci izaći će cjelokupna Š. djela. Š. je i prevodio u stihu, naročito Heinea (Lirski Intermezzo, 1907 i 1908), 1910 štampao je čitavu zbirku: Iz nemačke lirike, a 1919 Pjesme Roba od češkog pjesnika Svjatopluka Čeha.

Š. je bio i ostao poslije Vojislava najpopularniji pjesnik moderne srpske poezije. On je bio u punom smislu samouk, koji se vrlo polako i teško razvijao. Bio je, uopće, meke i prijemčive naravi, povijao se, osobito u početku, po raznim utjecajima drugih pjesnika i kritičara. Jedno vrijeme pisao je u duhu i obliku Zmajevu, zatim Vojislavovu, dok nije savladao frazeologiju srpske moderne, realistično-plastične i simbolističke poezije. Ali Š. je i u tom obliku očuvao svoju romantičku sentimentalnost, u dobrom smislu, kao što se u osnovi i te njegove umjetničke, zrele, poezije osjeća inspiracija narodnih pjesama. Š. je od svih znatnijih predstavnika naše moderne poezije najbezličniji, ali ta njegova slabost, s jedne tačke gledišta, postaje njegova vrlina i razlog, što je mogao da bude primljen i u širim slojevima našeg društva kao istinski nacionalni pjesnik, pozvani izrazivač općih osjećaja i misli.

Literatura: Bogdan Popović u Srpskom Književnom Glasniku (1901, 3—4); Jovan Skerlić, Pesme i knjige (4—6); Vl. Ćorović, Uvod u izdanje

latinicom (1918); U. Donadini i I. Sekulić, A. Šantić (Književni Jug, 1918); V. Stajić, Pesme A. Šantića (Letopis Matice Srpske, 1912); P. Popović i P. Slijepčević, O pedesetogodišnjici A. Šantića (Prosvetna Biblioteka, 1920); Drag. Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (1921); Milan Grol, Pod maglom (Srpski Književni Glasnik, 1907, 19); Branko Madžarević, O Hasanaginici (Pozorišni Život, 1).

V. Petrović.

ŠAPČANIN POPOVIĆ MILORAD, književnik (7/7 1847, Šabac — 14/2 1895, Beograd). Osnovnu školu svršio je u Šapcu i Irigu, a gimnaziju u Novom Sadu i Srijemskim Karlovcima. Zatim je svršio bogosloviju u Beogradu. Po svršenom školovanju poslala ga je vlada, da prouči ustrojstvo osnovnih i učiteljskih škola u Austriji i Njemačkoj. 1861 postavljen je za bilježnika šabačke konsistorije, a 1862 za pisara šabačke eparhije. 1865 imenovan je za učitelja crtanja u nižoj šabačkoj gimnaziji, a 1866 premješten je u Beograd za pisara Ministarstva Prosvjete. 1870 postavljen je za sekretara, 1880 za upravnika Narodnog Pozorišta. 1893 postao je administrator kraljeve civilne liste i kruninih dobara.

Š. je počeo da piše pjesme, pisao je poslije i drame i pripovijetke, a radio je i na stručnoj, pedagoškoj književnosti, pišući članke, recepcije i sastavljajući udžbenike. Od stihovanih radova izašlo je od njega pet svezaka, tri zbirke lirskih pjesama. Pesme (1863 i 1866) i Žubori i Vihori, i epski spjevovi: Nevesta Ljutice Bogdana (1886), Monah (1887), i prijepjev po Epodaru Kraljevo Zvono. Za pozorište je Š. napisao: Miloš u Latinima (1886), dramatizaciju Puškinove pripovijetke Gospođica kao seljanka (1888), historijske drame: Bogumili (1889), Dušan Silni (1890), Zadužbina (1891), po narodnoj pjesmi Zidanje Ravanice. Svi su ti komadi prikazani u Narodnom Pozorištu. Nisu prikazani niti su igdje štampani: Trnova kruna i Hipatija.

Prvu svoju pripovijetku, Ranjenik, objavio je Š. u Danici 1862. Izdao je za života šest svezaka, a poslije smrti (1902) štampane su mu Posljednje pripovetke. Napisao je svega 26 kraćih i dvije veće novele, Sanjalo i Hasan-aga, zatim jedan duži putopis: S Drine na Nišavu 1877—1878. Naposljetku 1883 objavio je Š. svoja Javna predavanja, a 1888 članke: Pozorište i drama.

Š. kao pjesnik spada u naše romantičare drugoga reda. Njegova lirika nije originalna, duboka i osobena, ali joj se mora priznati mek i skladan izraz i izuzetna vještina. Isto se može reći i za njegove spjevove. Većina njegovih pripovijedaka ne diže se iznad dobrog, sentimentalnog novinarskog prikazivanja, izuzevši Sanjala, koji je jedna od najboljih srpskih starijih novela. Ona je umjereno realistička, sa svojom pozadinom; ona je ujedno i izvrstan vremenski dokumenat omladinskog pokreta. Š. drame su nekada bile veoma omiljele, no, više retorske, bez dramskog akcenta, izostale su iz našeg modernog repertoara.

L i t e r a t u r a: Milan Savić, Iz srpske književnosti (1898); Ljubomir Nedić, Noviji srpski pisci; Jovan Skerlić, Milorad P. Šapčanin (uvodni ogled pred Sanjalom u izdanju Srpske Književne Zadruge 1912); Pisci i knjige (6); J. Miodragović, M. P. Šapčanin kao pedagog (Godišnjica Čupićeva, 24). *V. Petrović.*

ŠAR-PLANINA, planina u Južnoj Srbiji, zapadno-sjeverozapadno od Pologa, a jugoistočno od Metohije. Na jugoistoku je ograničena Tetovskom Kotlinom, na istoku i sjeveru Lepencem. Sa zapadne strane nema jasne granice, ali se morfološki može odijeliti od drugih planina župama Srecka i Opolje na sjeverozapadu, izvorištem Čajlske Rijeke i dolinom rijeke Crni Kamen na zapadu, a gornjim tokom Radike i izvorištem Vardara na jugu. Te granice su na jugoistoku, istoku i sjeverozapadu uslovljene tektonikom ove oblasti, jer zapadnim obodom Tetovske Kotline prolazi rasjed pravca jugozapad-sjeveroistok, zapadno od Kačaničke Klisure prolazi drugi rasjed od juga-jugoistoka na sjever-sjeverozapad, uporedo s dolinom Lepenca, a treći se pruža kroz župe: Sirinić, Goru i Opolje, pravcem sjeveroistok-jugozapad. U geološkom sastavu Š. P. najviše su zastupljene paleozojske stijene: kloritni škriljci, amfiboliti, metamorfozirani škriljci i sericitni filiti s umecima mramora neodređene starosti. Na nekim je mjestima ogolićen granitoidni gnajs sa liskunovi-

tim škriljcem. Viši dijelovi Š. P. sastavljeni su od trijaskih vapnenaca i dolomita, koji su gdjegdje debeli do 1.000 m, dok se na istočnom podnožju, jugozapadno od Kačanika, pruža pojas serpentina od Globočnice, preko Rogačeva, do Starog Sela i dalje na jugoistok.

Š. P. ima vrlo široko bilo. Ono se pruža od Kačaničke Klisure na sjeveroistoku do izvorišta Vardara i gornjeg toka Radike na jugu, dužinom 80—85 km. Bilo je blago svedeno i uravnjeno; predstavlja visoku erozionu površ od 2.000 do 2.200 m, s koje se dižu najviši vrhovi, sastavljeni od modrog i bjeličastog vapnenca i od kvarcevitih škriljevaca. Iz tog razloga, gledan iz Donjeg Pologa, Š. P. izgleda kao da je planina srednje visine, na kojoj prevlađuju blagi oblici, a vrlo se rijetko ukaže po koji zupčast vrh. U vezi s pružanjem slojeva, Š. P. ima dva orografska pravca. Na sjevernom dijelu bilo je uglavnom upravljeno od sjeveroistoka prema jugozapadu, a na južnom, od prilike od Kara Nikole, odnosno od presedline između Kobilice i spomenutog vrha, visoke oko 2.050 m, bilo se pretežno pruža u meridijanskom pravcu, od sjevera na jug. Na sjeveroistoku, iznad Kačaničke Klisure i Sirinića, izdiže se Ljubotin sa dva istaknuta vrha, Malim i Velikim Ljubotinom, koji je visok 2.496 m. Oba su sastavljena od mramorastog vapnenca, vezana uskim grebenom, i imaju zašiljen oblik. Tjeme Velikog Ljubotina ima 9 m u dužini, a 5 m širine. Najstrmije su mu zapadne i sjeverne strane. Ljubotin je odvojen od prave Š. P. dubokom presedlinom (oko 2.125 m) između Kaluđerske Reke (pritoke Lepenca) i Ljubotinske Reke (pritoke Vardara). Od nje počinje Baš Šar, t. j. glavna ili prava Š. P. Na tome bilu dižu se vrhovi: Livadica (Šotarica, 2.491 m), s istoimenim jezercem na sjeveroistočnoj padini, Jezerska Čuka (2.604 m), Bistra (2.640 m), Crni Vrh (2.587 m), Kobilica (2.526 m) i Carevo Gumno (2.502 m). Dio šarske površi od Tetovske do Tearačke Bistrice zove se Ploča. Ona je blago nagnuta k jugoistoku, ali se u Donji Polog spušta strmo, mjestimice i u odsjecima. Pojas između nje i Tetovske Kotline, koji se proteže do podgorine Ljubotina, zove se Podgor. Ovaj je većim dijelom pod vegetacijom, a gdjegdje je pokriven plavinama šarskih rijeka.

Južno od Kobilice i Careva Gumna nastaje najviši dio Š. P. Tu se s bila podižu visoki vrhovi, koji se odlikuju vrlo strmim padinama i oštrim oblicima. Ali su tamošnje planinske mase toliko različitog reljefa, da se rijetko nazivaju Š. P., već lokalnim imenima: Karin ili Karanikolica, Turčin, Rudoka, Babašnica ili Brodska Planina, Vraca, dok se jugoistočni kraj, od Vraca do Vardarovih izvora, zove Dedelj Bek i Zendelbegova Planina, koji predstavlja najviši šumoviti dio bila. Na južnoj su polovini Š. P. najviši vrhovi: Kara Nikola (2.408 m), kota 2.494 m, Turčin Planina (2.702 m), Čubričevo (Babašnica 2.533 m), Borislajec (2.662 m), kota 2.623 m, Crni Kamen (2.452 m), Rasangul (2.385 m).

Pored Tetovske Kotline, odnosno Gornjeg i Donjeg Pologa, kojom je Š. P. ograničena na jugoistoku, ima nekoliko manjih kotlinica na sjeverozapadu, t. zv. šarskih župa. Na sjeveru od Ljubotina i Baš Šare, a jugoistočno od Šar-Planine, širi se prostrana župa Sirinić, duž gornjeg toka Lepenca i Suhe Reke. Pruža se od istoka-sjeveroistoka na jugozapad, gdje je od Sredske ili Sredačke Župe odvojena prijevojem Prevalca (1.515 m). Ova je na jugu uokvirena Bistrom, Crnim Vrhom i Kobilicom, na sjeveru Ošljakom i Kodža-Balkanom. Nalazi se oko gornjeg toka Prizrenske Bistrice, koja teče od istoka prema zapadu, a u istom se pravcu pruža Sredska, u obliku izdužene kotlinice. Jugozapadno od Sredske, između Karina na istoku, Koritnika na zapadu i Cviljena na sjeveru, nastaje prostrana župa oko gornjeg toka Ljume, koja se na tome dijelu zove Plava ili Plavska Reka. Ta župa ima dva imena: na lijevoj strani Plave je Gora, a na desnoj Opolje. Naposljetku se na južnom kraju Š. P., oko izvorišta Radike, nalazi prostrano polje, koje nosi tri imena: Leunovo, Nićiforsko i Mavrovsko Polje.

Odgovarajući petrografskom sastavu, Š. P. je vrlo bogata rijekama i potocima. Oni teku u svim pravcima, ali naročito na jugoistok i sjeverozapad, odnosno prema Vardaru i Bijelom i Crnom Drimu. Važnije od njih su, kao pritoke Vardara: Ka-

šlinska, Ljubotinska, Gabrovica, Bistrica (tearačka), Šarska ili Tetovska Bistrica, Uleverična, Novoselska, Mazdrača i Jelovljanska, kao pritoke Crnoga Drima: Crni Kamen i Čajlska, a kao pritoke Bijeloga Drima: Globočica, Brodska Reka, Plava i Prizrenska Bistrica.

Sasvim je drukčije sa šumama, kojih je na Š. P. dosta malo. Šume su najbrže propale duž građenih i lako prohodnih putova, a u prvom redu su stradali četinjari, zbog potrebe za drvenom građom. Na Š. P. se jasno izdvajaju kulturni i vegetacioni pojasi, koji su jedan iznad drugog. Tako su dolinske strane Tetovske Bistrice većim dijelom obrađene i pod voćem, osobito kestenom i orahom, dok je u županama Sirinićskoj i Sredskoj, najbolje obrađen pojas oko dna riječnih dolina i na terasama. Iznad posljednjih javlja se po padinama Š. P. po neka njiva i livada, a između njih su žbunje i voće. Više gore počinje jako iskidan šumski pojas, u kome ima najviše žbunja, a u manjim kompleksima bukve i hrasta. Od šumskih četinara tu su: jela, smrča, molika, crni i bijeli bor; pored toga obična, crvena i niska kleka, a četvrtu vrstu njenu stanovnici toga kraja zovu smrdeljikom (Juniperus sabina). Nekoliko posljednjih vrsta održalo se samo u zaklonjenim i skrivenim mjestima. Od svih četinjara najbolje se održala jela, koja na više mjesta obrazuje samostalne i omanje šume, dok se ostali najčešće nalaze kao usamljena i rasturena drveta među drugim formacijama. Ali, dok se jela miješa s bukvom, ostale vrste četinjara većinom se javljaju nad gornjom granicom bukove šume, naročito smreča, čije je poneko drvo doprlo i do visine od 2.000 m, ali jako zakržljalo. Šume je više na jugoistočnoj strani, no na suprotnoj, a najviše je ima na sjeveroistoku, prema dolini Lepenca, gdje prestaje na visini oko 1.500 m. Na tetovskoj strani se šuma penje do 1.800 m. Iznad ove linije počinje suhatski pojas, na kome, osim trava i saksofraga, biljaka, koje rastu među stijenjem, uspijeva i borovica. Suhatski pojas je širok 4—5 km, dugačak oko 80 km, kao i bilo Š. P., i spada među najprostranije na Balkanskom Poluotoku. Poglavito za njega je vezano stočarstvo i čobanski život na Š. P.

Imajući malo zemlje za obrađivanje, stanovnici ove planinske oblasti bili su od vajkada stočari. Stočarstvom se bave mnoga sela na tetovskoj strani, naročito u gornjem dijelu doline Tetovske Bistrice, kao Bozovca, Vešala, Brodca i Vejca, koja su na visini 1.050—1.300 m, zatim sela na sjeveroistočnoj strani Ljubotina, kao i sela u županama Sirinića, Sredske i Gore, i na gornjem toku Brodske Reke i Globočice. Ljeti drže stoku oko bačevina (ljetnih stanova sa stočarskim zgradama), gdje se muze stoka, bućka mlijeko i odvaja maslo, sir i skorup. Šarski stočari rijetko idu na zimovnik u oblasti oko Egejskog mora. Većinom i zimi ostaju na pojatama, oko svojih sela ili silaze na zimovnik u najbliže kotline. Od stočarskih proizvoda najpoznatije je šarsko sirenje, t. j. mastan sir, koji se dugo održi.

Na najvišim vrhovima Š. P. očuvani su jasni tragovi ledenog doba, koji su osobito izraziti u početku dolina, gdje su cirkovi. Njima počinju skoro sve doline na Š. P., koje su stupnjevite. Zbog mnogobrojnih cirkova, gornji dio bila ima izgled mrežastog grebena. Tipski su cirkovi očuvani, a naročito morene u njima, samo na onim dijelovima Š. P., koji su sastavljeni od vapnenca, ali ih ima i u granitoidnim stijenama, kao i u kristalastim škriljcima i filitima jače otpornosti prema vremenu. Sada se u njima nalazi vrlo mnogo većih i manjih snježanika, koji se održe i u najtoplijim mjesecima. Pored toga ima na Š. P. 16 cirkusnih jezera. Mnoga su od njih skrivena položaja, na početku dolina, gdje su sa svih strana okomiti odsjeci i vrhovi. Obično su jezera osamljena, modrozelenkaste vode, koju dobivaju neposredno od snježanika, a češće su zagaćena morenskim bedemima. Takva su: Divadica (2.280 m), sjeverno od istoimena vrha, Jažinačko Jezero (2.170 m), sjeverozapadno od Jezerske Čuke, dva jezerca južno-jugozapadno od Kara Nikole (2.290 m i 2.175 m, s temperaturom od 15°), Belo Jezero (1.960 m), istočno od Čubrileva, i Crno Jezero (2.122 m), južno od Borislajeca. U doline su se spuštali mnogi kratki lednički jezici, a utvrđen je i jedan lednik 6—7 km dužine. On je

bio razvijen u gornjem dijelu doline Lepenca, u župi Sirinića. Staložio je dvije grupe morena: starije na visini od 1.800 m, s jako raspadnutim materijalom, a mlađe na visini cko 1.370 m.

Za saobraćaj preko Š. P. najvažniji je kobilički prijelaz, između Kobilice i Karina, jer njime vodi od Tetova ne samo put u župe Sredačku i Goru, nego i jedini bolji put u Prizren. Gotovo istog značaja je i povija Vraca, na kojoj se sastaju putovi iz Debra i Ljume i vode u Polog, dok je nešto manje važnosti turčinski prijelaz, kojim se ide iz Ljume uglavnom u Gornji Polog. Građenih putova ima samo s istočne strane. Sjeveroistočnim podnožjem prolaze cesta i željeznička pruga Skoplje—Kačanik—Mitrovica, jugoistočnim, kolni put i cesta Vratnica—Tetovo—Gostivar—Kičevo i uska željeznička pruga Skoplje—Tetovo—Gostivar—Ohrid, a kroz župe na sjeverozapadu i zapadu vode kolni putovi.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (III., 1911, 1074—1110); F. Kossmat, Geologie der zentralen Balkanhalbinsel (Die Kriegsschauplätze 1914 bis 1918 geologisch dargestellt, 12, 1924); N. Košanin, Šumski četinari na Šarplanini i Korabu (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, I., 1912); R. Nikolić, Penjanje na Šar Planinu (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, I., 1912); R. Nikolić, Glacijacija Šar Planine i Koraba (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, I., 1912); J. Cvijić, L'Epoque glaciaire dans la Péninsule Balkanique (Annales de Géographie, 26, 1917).

P. Vujević.

ŠARABON VINKO DR., profesor gimnazije (5/12 1880, Tržič, Slovenija). Učio je gimnaziju u Ljubljani (1892 do 1900), a univerzitet u Beču (1900 do 1905), gdje je položio profesorski ispit (1906) iz zemljopisa i historije. Iste je godine i doktorirao. Služio je zatim u gimnazijama u Novom Mestu, Celovcu, Mariboru i Ljubljani. Š. se istakao u prvom redu kao geograf. Napisao je više rasprava iz područja demografije u naučnim revijama, zatim prvi slovenački geografski udžbenik za osmi razred gimnazije, i knjigu o geografiji Čehoslovačke republike; izdao je zbirku historijskih anegdota. Surađuje člancima iz ekonomske struke, vanjske politike i sporta u dnevnim listovima. Veoma je istaknut predavač i prosvjetni radnik. Njegovo je najveće djelo: Gospodarska geografija (1922).

L i t e r a t u r a: Dr. V. Bohinec, Razvoj geografije u Slovenačkoj (Geografski Vesnik, 1925, 1).

D. M.

ŠARAC (rjeđe Šarin) zvao se konj Kraljevića Marka, jer je bio šarene dlake »kako i goveče«. Marko ga je dobio još kao momče od svoje posestrime, vile podgorkinje, ili kao dječak od dvanaest godina od svoga oca kralja Vukašina, ili ga je kupio od nekih kiridžija: konjče gubavo, ali inače Marku baš po volji. Marko ga je od gube očistio i više se s njime nije rastajao. Š. je bio konj osobite vrste: čudan, šaren, debeo, brz, hitar, vilovit, pomaman i bijesan. Jednom je dostigao u Miroč-planini vilu Ravijojlu. Pjesma uspoređuje brzinu Š. s planinskim vjetrom i s brzinom gorske vile. Š. su tako stravičnim učinile Markove posestrime, vile, »ništa manje njih devedeset«. Š. je i istrajan. Noseći jednom Marka na mejdan iz Prilepa do Budima grada, sedamdeset i sedam konaka, Šarac je to prešao bez odmora, a s malo krme. Skeledžije Marko na Dunavu ne čeka, već ga prepliva na Š. Š. je pametna životinja. Marko s njime razgovara kao sa čovjekom; Š. ga razumije i lijepo odgovara; naročito razumije i odgovara turski. Nema znatnijeg čina, kojim se proslavio Marko, a da nije uz njega bio Š. i dobre mu usluge činio. Zato narodna pjesma i zove Š. »konjem vitezom«, »konjem od mejdana«, a Marko veli: »Davor Šaro, davor dobro moje«, i zove ga svojim desnim krilom. Od trista godina, što je Marko po svijetu hodao, sto je i šezdeset sa Š. proveo. A kad je i Marku zeman došao, da promijeni svijetom, prvi je to prislutio u Urvini Planini njegov vjerni Š. Kad je Marko (kako mu je vila kazala) u bunaru ogledao lice i vidio, da mora umrijeti, on je, nerado, ali da ne dopadne Turcima, odsjekao Š. glavu, pa ga je ukopao, a zatim i sebe spremio na smrt. Narod priča, da nije Marko umro, već da spava u nekoj pećini, u kojoj se sklonio, ranivši se pištoljem u prst, kad ga je prvi put ogledao. Kraj njega pase Š., a kad popase svu travu, iskočit će u zemlju

zabodena sablja, o koju je privezan Š.; Marko će se probuditi i vratiti se u narod na svom vilovitom Š.

J. Modestin.

ŠARE (ORNAMENTI). Prema geografskom položaju naše zemlje imao je naš narod utjecaja od Bizanta i Orijenta s jedne, a s druge strane od zapada, od germanskog, romanskog i madžarskog naroda. Nije dakle čudnovato, što ćemo i u vezu naći, pored starinskih, čisto naših Š., strane ornamente, bizantinske, bizantinsko-orijentalske, bizantinsko-romanske, čisto orijentalske, ornamente izmišljene, i od novijeg doba ornamente sa zapada.

Nemamo podataka o Š. naših vezilja u srednjem vijeku, kao što nemamo podataka ni o našoj narodnoj nošnji iz onog doba. Naše starinske Š. nisu šarene; one su većim dijelom u tamnijim bojama, one su na košuljama punim pljosnatim vezom zvanim Teppichstickerei, kao što su košulje u Skopskoj Crnoj Gori, u okolini Peći, Prizrena, Bitolja i t. d. Reljefan vez ima na zubunima, ćurdijama, pregačama i t. d. Na tim haljecima možemo određivati starinske narodne Š., naročito na zubunima, koji su se nosili prije 70—80 godina i više. Na njima nema nikakvog stranog utjecaja, dok na makedonskim i starosrbijanskim košuljama nalazimo puno bizantinskih ornamenata, kao: romb, kvadrat, poligoni, krst u raznim oblicima, cik-cak Š. i dr. Naše su vezilje u mnogom izmijenile te bizantinske Š., prvo što su upotrijebile tamnije i manje boja, i što su dodavale ponešto svoga. Za tursko vrijeme uvuklo se u narod orijentalsko šarenilo, te su se postepeno počele primjenjivati orijentalske Š., složene s bizantinskim Š., kao što je slučaj s kosovskim košuljama, na kojima nalazimo puno bizantinskih Š., puno orijentalskog šarenila, i Š., koje su seljanke same izmislile.

Po kazivanju žena na Kosovu, neka Zota, žena iz Lipljana, prva je takove košulje na sebi imala; one su se svima jako svidjele, i kada je Zota dolazila na sabor u Gračanicu, prostirale su žene ćilimove gdje će ona proći. Zota ih je poučavala, kako da vezu košulje, kao što ih ona ima, te tako od nje naučiše, i do pred rat su nosile bogato vezene košulje, bošče, marame za otoz, čarape, sve po obrascu, koji su od Zote dobile. Ovo je bilo prije pedeset godina. Ranije su im košulje bile kao pećanske i prizrenske. Š., koje nalazimo na kosovskim košuljama, maramama, boščama i pojasima, veoma su mnoge i raznovrsne.

U centru Šumadije nosili su zubune do prije 40—50 godina. Ti zubuni bili su od bijelog sukna, a izvezeni nesimetričnim grančicama od srmajli žice; da bi praznine popunili, prišivali su puno šljokica i svilene kićanke s parom. Cjelokupan zubun davao je samo jedan spoljašnji blijesak, dok njegove Š. nisu bile ni malo lijepe. Još prostije su bile Š. na zubunima čačanskim i užičkim. Te su Š. same seljanke uvezle, i takve su zubune zvali granalije. U užičkom okrugu, naročito u Zlatiboru, Š. su bile samo izvezene crnom rudicom, nesimetrične grančice, reljefne kao i na šumadijskim zubunima, a zvale su se gujaši. Ovdje nije bilo lijepih ornamenata, dok je kod zubuna iz župe kruševačke, Levča, Beljice, Resave, bilo ljepših Š., čisto narodnih, bez ičijeg utjecaja. Š. su kod tih zubuna mahom krupne, veliki cvjetovi, krilati listovi, mahom u jednoj boji (crvenoj trula višnja i alevoj). Na zubunima valjevskim i niškim, koji su duži od ostalih zubuna i imaju Š. samo na plećima i nešto po grudima, Š. su narodne. Timočki i krajinski zubuni također imaju sličnost s moravskim zubunima, samo su kod timočkih zubuna Š. u crnoj dominirajućoj boji, i manjih su cvjetova. Šare na košuljama su različite. U boji su se izrađivale Š. na košuljama šumadijskim, braničevskim, mačvanskim i krajinskim. Kod krajinskih i timočkih košulja nalazimo mnogo stranih bizantinsko-romanskih Š. Na šumadijskim i braničevskim košuljama vez je razan, mahom nekoliko cvjetova po ramenjači, po otvoru rukava i po dnu skuti.

Kao što su se na ćilimovima odomaćile orijentalske Š., tako su se isto odomaćile i u vezu. Starinske Š. u našem narodu valja tražiti u tkaninama, jer su naše ženske vještije tkalje no vezilje.

Nisu samo u vezu izvedene razne Š., već i na oružju, nakitu i drvorezu. Na haljecima, muškim i ženskim, poglavito varoškim, bilo je u

ranije doba puno veza. Libadeta, jeleci, đečerme, dolame, anterije, džubeta, tozluci, — sve je to bilo puno veza. Taj vez izrađivali su terzije, izučene zanatlije, a ne prost narod. Š., koje tu viđamo, ima također dvojakih, pljosnatih i reljefnih, mahom zlatnom ili srmajli žicom izvezenih. Kod tih haljetaka ima ponajviše orijentalskih Š. I ako su mnoge haljetke izrađivali Srbi majstori, oni su se pridržavali onih Š., koje su izučili, a izvodili su ih po dužini konca-srmene žice. I kod tih haljetaka ima Š., koje je vješt terzija umjetnički izveo po svome ukusu. Terzijski zanat bio je vještina, a lijep vez na odijelu se u ono doba mnogo cijenio i dobro plaćao. Kujundžije su izvodili također razne Š. na oružju, na paftama, cigarlucima, duhanjarama i t. d. Oni su cijevi ili kundak puške inkrustirali ili tauširali na pištoljima; izvodili su pored filigranskih Š. i granulirane. Pafte, koje su se ranije mnogo nosile, također su vješto izrađivali od srebra izbijenim Š. I na tim kujundžijskim izrađevinama nalazimo puno orijentalskih Š.

Drvorez je manje rađen u našem narodu. Poznati su debarski majstori, koji su nekoliko crkava drvorezom ukrasili. Oni su izmišljali ne samo Š. od raznog lišća i cvjetova, već su lijepo rezali i razne figure. Prost narod rezao je po koju preslicu. Preslice nam najbolje pokazuju, šta je mašta prostog seljaka u stanju stvoriti. Tu ćemo naći raznovrsnih Š., koje nikakve veze nemaju sa Š. Istoka ili Bizantije.

Najposlije spomenut ćemo i Š. na uskršnjim jajima. Seljanke, koje nisu učile crtanje, uzimaju jedared u godini šarajicu u ruke, te izvode po jajetu raznovrsne Š., pravo i krivo-linijske. Među tim uskršnjim jajima ima vanredno lijepih i duhovito izvedenih Š. *N. Zega.*

ŠARENGRAD, gradić u Srijemu, u iločkom srezu, od Iloka 10 km na zapad. Leži kraj Dunava u drazi (86 m) između dva brijega. Parobrodska je stanica. Ima 1·391 stanovnika u 348 domova, poglavarstvo općine, rimokatoličku župu i franjevački samostan, pravoslavnu parohiju, osnovnu školu, poštu, ciglanu i krečanu, lijepih vinograda i voćnjaka.

Mjesto je bilo već u predrimsko doba naseljeno, kako svjedoči znatan nahod iz ranijeg željeznog doba. Po svoj prilici iz Š. potiče i jedan mač latenskog karaktera. Ime Š. zabilježeno je prvi put 1726, dok se mjesto ranije zvalo Athya, Athin, Voćin. Kao posjed spominje se Athya 1275. kao mjesto 1481, a kao grad (castellum) na početku 15 vijeka. U tom je vijeku pripadao Morovićima. Po svoj prilici Ivan Morovićki, mačvanski ban, sagradio je grad, i pod njim je osnovao samostan za bosanske Franjevce, obnovivši valjda raniji benediktinski samostan. Kad su Morovići izumrli, dobili su grad 1481 Gerebi Vingardski, koji su ga zadržali do upada Turaka. 1553, kada je tuda Dunavom prolazio A. Vrančić, grad je već bio u razvalinama. Mjesto Voćin i samostan poharali su Turci 1686. Na zgarište došli su kasnije (1697) Franjevci iz Bosne, iz tuzlanskoga samostana, i obnovili su tu život.

L i t e r a t u r a: J. Brunšmid, Prethistorijski predmeti željeznoga doba iz Šarengrada (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. IV., 59 do 70); O. Barbarić, Crtice iz prošlosti Šarengrada; Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920). *J. Modestin.*

ŠARENIK, selo istočno od Prizrena, između grada Petriča i Nerodimlja, sa crkvom posvećenom Uspenju Bogorodice. U ovoj crkvi (o vremenu njenog postanka ništa se ne zna) bilo je ukopano tijelo cara Uroša. Crkva je konačno zapustjela 1394. Kada je jedan pastir iz Ovčeg Polja slučajno otkrio Urošev grob, crkvu su, oko 1584, počeli obnavljati, osobito trudom nekoga Jovana Živkovića iz Janjeva. 11/5 1705 preneseno je tijelo cara Uroša u manastir Jazak, u Fruškoj Gori. Crkva je još stajala sedamdesetih godina prošloga vijeka. Danas je zamijenjena novom građevinom. *V. P-ć.*

ŠARIĆ IVAN DR., vrhbosanski nadbiskup (27/9 1871, Travnik). Osnovnu školu učio je kod milosrdnica u Docu, a gimnaziju kod Isusovaca u Travniku. U Travniku je učio i bogosloviju, prve tri godine, a četvrtu u Sarajevu. Za svećenika je zaređen 22/7 1894. Ispite je položio u Zagrebu, i tu je 1898 promo-

viran za doktora bogoslovlja. 1896 imenovan je kanonikom, 27/4 1908 cesarolskim i pomoćnim vrhbosanskim biskupom, 2/5 1922 vrhbosanskim nadbiskupom. 1896 do 1908 uređivao je Vrhbosnu. Š. je izdao: Ben Hura (1898), Spomen-knjigu iz Bosne (1900), Rajski vijenac (1900), Fabioline Sestre (1904), Papa Pijo X. (1908), Pjesme (1911), Sunce i oblaci (1914), Salve Regina (1920), Juditu (1920), Gloria in excelsis Deo (1924), Zdravo Tijelo Isusovo (1913; drugo izdanje 1914), Katolik na djelu (1916), Crkveni molitvenik (1921). Od 1922 Š. izdaje Vrhbosanske savremene knjižice. Dosada ih je štampano 15 svezaka.

J. J.

ŠARIĆ MATE, generalni direktor Jadranske Plovidbe D. D. na Sušaku (1859, Opuzen, Dalmacija — 13/1 1926, Zagreb). Realku je apsolvirao u Splitu, pa se posvetio pomorstvu. Bio je Lloyd-ov agent u Metkoviću. Bio je više godina narodni poslanik na dalmatinskom saboru i pripadao je klubu šestorice. 1908 postao je generalni direktor parobrodarskog društva Dalmatia, koju je funkciju vršio sve do 1921, kad je radio na tom, da se Dalmatia i Ungaro-Croata fuzioniraju. Kao generalni direktor Dalmatie posvetio je sve svoje sile, da ovo parobrodarsko društvo podigne što više moguće. Kad je sprovedena fuzija s Ungaro-Croatom i novo društvo prozvano Jadranska Plovidba, Š. je preuzeo u njemu najvidnije mjesto. U pomorskom svijetu Š. je važio i uživao ugled jednog od najiskusnijih pomorskih radnika. 1921 postao je predsjednik Federacije jugoslovenskih brodovlasnika.

S. D.

ŠARIĆ MILAN, književnik (1881, Požega — 1913, Osijek). Gimnaziju je dovršio u rodnome mjestu, a univerzitet u Zagrebu i Pragu. Živio je kao novinar u Zagrebu (Obzor) i Osijeku (Narodna Obrana). Istakao se kao kritičar u Hrvatskoj Misli, iznoseći realističke poglede na literaturu. Pored toga, prevodio je s ruskog i češkog. Znatnija mu je rasprava: Mladost Dra. Antuna Starčevića (1903).

A. B-c.

ŠAŠELJ IVAN, župnik, folklorist (13/5 1859, Mokronog, ljubljanska oblast). Osnovnu školu je svršio u Mokronogu, gimnaziju u Novom Mestu, a bogosloviju u Ljubljani. 1883 do 1885 bio je kapelan u Št. Petru, kod Novog Mesta, 1888—1889 upravnik, a 1889—1922 župnik u Adlešičama, u Beloj Krajini. 1922 je penzioniran. Živi u Št. Lovrencu, u Dolenjskoj. Radio je u mnogim listovima i časopisima. Glavna su mu djela: Zgodovina šempeterske fare na Dolenjskem (1886), Zgodovina adlešičke fare na Belokranjskem (1887), Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada (I. 1906, II. 1909).

N. Ž.

ŠATOR, planina u Bosni, sjeverno od sjevernog kraja Livanjskog Polja, odnosno 7·5 km jeverno-sjeveroistočno od mjesta Grkovci. Najviši visovi su: Veliki Šator (1.872 m), Babina Greda (1.862 m), Mali Šator (1.768 m), Velika Lisna (1.701 m). Na najvišim dijelovima Š. očuvani su tragovi ranijih glacijacija. Padine Š. su većim dijelom pošumljene, dok su vrhovi i najviše partije goli. Podnožjima Š. i preko planine vode mahom seoski putevi i staze, a građenih putova nema ni u donjoj okolini.

L i t e r a t u r a: B. Milojević, Beleške o glečerskim tragovima na Raduši, Cinceru, Šatoru, Triglavu i Velebitu (Glasnik Geografskog Društva, 7 i 8, 1922).

P. V.

ŠATORSKO JEZERO, jezerce u Bosni, na sjeverozapadnoj strani planine Šatora. Leži u cirku, sastavljenom od dolomita, na apsolutnoj visini od 1.488 m. Pruža se od sjeveroistoka na jugozapad, dužinom oko 200 m, a u istom se pravcu i širi. Na sjeveroistočnom kraju široko je do 50 m, na jugozapadnom do 100 m. Tu je i najveća dubina, oko 7 m. Korito Š. J. je glacijalnog postanja.

L i t e r a t u r a: B. Milojević, Beleške o glečerskim tragovima na Raduši, Cinceru, Šatoru, Triglavu i Velebitu (Glasnik Geografskog Društva, 7/8, 1922).

P. V.

ŠAVNIK, mali gradić, sresko mjesto u Drobnjaku. Podignut je šezdesetih godina prošloga vijeka. Leži na utoku rijeke Šavnika u Bukovicu. Rijeka izvire ispod sela Previša u Drobnjaku. To je krasko vrelo s tokom od nepuna 2 km. Ima dosta vode, temperatura je 8° C, i »vata ga mukavica«. U vrijeme ljetnih suša, naročito uz Međudnevicu,

po nekoliko puta dnevno vode u Šavniku nestane, a poslije 20—30 minuta opet pođe. Tu pojavu narod zove mukavica. *S. T.*

ŠČAVNICA, rijeka u Sloveniji, desni pritok Mure. Izvire u Slovenskim Goricama, ispod kote 402 m, sjeveroistočno od Marije Snežnice, a oko 18 km sjeverno-sjeveroistočno od Maribora. S izvorišta teče na jugoistok, stalno vijugajući i čineći okuke, a od Bolehnačice počne teći prema istoku-jugoistoku. U Muru utječe nešto niže od Šafarskog, odnosno 4 km istočno od sela Pristove. Tok Š. je uglavnom uporedan s tokom Mure. Većih pritoka nema. Na donjem toku protječe u blizini Ljutomera. Dužina Š. toka je 56·3 km, a površina sliva 296 km^2. *P. V.*

ŠČEPKIN V. N., ruski slavist i profesor moskovskog univerziteta, čuvar historijskog muzeja u Moskvi (1863 — 1921). Dobio je obrazovanje u Moskvi. Bio je učenik Fortunatova. Najvažnija su mu djela: Razmišljanje o jeziku Savine Knjige (1899; izdao je isti spomenik 1903), Bolonjski psaltir (1906). Š. je bio dobar poznavalac ornamenata, paleografije i, naročito, ikonopisa i miniatura. Izdao je Udžbenik paleografije (1920), zatim ilustrovano Žitije Sv. Nifonta i dř. *A. B.*

ŠĆEDRO, ostrvo na Jadranskom moru, oko 3 km južno od srednjeg dijela ostrva Hvara, a sjeverno od Korčule. Leži između 43° 4·9′ do 43° 6·1′ sjev. šir. i 14° 39·6′ do 14° 44·4′ ist. duž. Gr., a pruža se od zapada na istok, uporedo s pravcem pružanja Hvara. Š. je izduženog oblika. Dužina mu je 6·6 km, širina 0·4—2·1 km, a površina 9·2 km^2. Ostrvo je pretežno sastavljeno od vapnenaca, zato je stjenovito i bezvodno. Najviši vis je Šćedro (113 m), blizu zapadnog kraja. Obala Š. dosta je razuđena mnogobrojnim malim zatonima, naročito sa sjeverne strane, gdje se duboko uvlači u kopno zaliv Vela Luka. Na zapadu i istoku su dva karakteristična rta, nazvana po prevlađujućim vjetrovima: Rt Maestro i Rt Široko. Najveći dio Š. je pokriven vegetacijom. Pri sjevernoj obali, istočno od Vele Luke, nalaze se ruševine Šćedrovskog samostana. *P. V.*

ŠĆITARJEVO, selo u Hrvatskoj, zagrebačka oblast, srez Velika Gorica, općina i pošta Novo Čiče. Leži na desnoj obali Save, od Velike Gorice 7½ km (pravac) k sjeveru-sjeveroistoku. Ima 267 stanovnika u 54 doma, rimokatoličku župu i pučku školu. — Na mjestu Š. bilo je rimsko naselje Andautonia uz cestu Poetovio (Ptuj) — Andautonia—Siscia (Sisak). Gradsko uređenje Andautonije posvjedočavaju tri napisa (Zagreb): jedan ga naziva municipium, a dva, na bazi za spomenik Cara Decija (49—251) i na bazi za spomenik njegove žene Herenije Etruscile, respublica. Dva spomenika spominju decuriones (gradske vijećnike), a jedan kao patrona grada L. Funisulana Vitonijana, namjesnika Panonije. Ima i žrtvenik, posvećen božanstvu rijeke Save Savo Augusto.

L i t e r a t u r a: J. Brunšmid, Kameni spomenik hrvatskoga narodnoga Muzeja u Zagrebu. (Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, N. s. IX., 120, 143/4). *J. M-n.*

ŠEĆER. U kraljevini SHS ima osam tvornica šećera (Beograd, Ćuprija, Osijek, Crvenka, Vrbas, Veliki Bečkerek, Usora i Belje). Njihova proizvodnja mogla bi dostići do 13,000.000 mc šećerne repe, odnosno oko 1,300·000 mc (13.000 vagona) Š., ali tu proizvodnju još nikad nisu tvornice dostigle, već je ona iznosila u dosada najboljoj godini (1924/25) oko 12.000 vagona. Od toga se troši u SHS oko 4.000—6.000 vagona, dok se ostatak izvozi, ali je to u današnje vrijeme, od kako je porasla proizvodnja šećera iz šećerne trske, vrlo teško. Za proizvodnju šećerne repe, koja se kod nas jedina upotrebljava za proizvodnju šećera, zasijana je bila 1922 površina od 19.231 ha, sa rodom od 3,126.855 mc repe, 1923: 28.653 ha, sa rodom od 3.732.734 mc repe. Potrošnja Š. veća je kod nas u krajevima, u kojima se troši mnogo kave (istočnim). *S. P.*

ŠEĆEROV SLAVKO DR., biolog, ekonomist i narodni poslanik (4/4 1888, Srpski Krstur, Vojvodina). Osnovnu školu učio je u Krsturu, gimnaziju u Senti, Segedinu, Srijemskim Karlovcima i Novom Sadu, prirodne nauke u Beču (1906—1910), ekonomski fakultet u Londonu (1916 do 1918), gdje je dobio M. Sc. Econ. (Master of Science in Economies). 1918 izdavao je list The Yougoslaw

Labour Notes. 1920 imenovan je za šefa odjelka u generalnoj direkciji državnih dobara u ministarstvu financija. 26/7—22/10 1914 bio je u zatvoru u Novom Sadu, Segedinu, Petrovaradinu, zatim u vojsci, a od 22/12 1914—1915 u ropstvu u Rusiji (Omsk). Zatim je prešao u Srbiju, a poslije povlačenja 1915 bio je u Švajcarskoj, Francuskoj, Engleskoj. 1919 bio je glavni povjerenik za agrarnu reformu za Banat i Bačku. 1920 bio je poslanik u Ustavotvornoj Skupštini, 1923, 1925 i 1927 ponovno je izabran za narodnog poslanika. — Osim disertacije (Diplospondylie d. Selachier, Arb. d. zool. Inst. Wien-Triest, 1911), svi njegovi radovi su iz oblasti eksperimentalne zoologije, dva su rada, iz oblasti nauka o regeneraciji, publikovana u Glasu. Čitava serija radova bavi se eksperimentalnim ispitivanjem obojenosti nižih vertebrata (poslije i sisara). Kao zasebna knjižica izašla je: Licht, Farbe u. Pigmente (1913). Teoretsku biologiju tretiraju radovi: Vitalizam u sadašnjoj biologiji (1922), Svrhovitost života i regulacija organizma (1913), Zur Kritik d. Entelechilehre v. H. Griesch (1911). Š. je preveo Č. S. Minota: Moderni problemi u biologiji (1919). Iz oblasti narodne ekonomije napisao je: Economic Phenomena before and after War (1919), Statistika Jugoslovenskih Zemalja (1919), Veliki posjedi i agrarna reforma (1920), Ekonomski motivi ratova (1923), Problemi agrarne reforme (1925). Agrarna reforma u kraljevini SHS (1927), Deficit, leteći dugovi i javni krediti (1925), Pitanje opiuma na interparlamentarnoj konferenciji u Washingtonu (1925), Naše financije 1918—1925 (1926), Državne financije za 1925 do 1926 i Vojvodina (1926), Čekonjićev spahiluk u Narodnoj Skupštini (1924), Izveštaj o međunarodnoj ekonomskoj konferenciji u Ženevi (1927). Kao posebna knjiga, O engleskom vaspitanju i školama (1919).

J. Hadži.

ŠEFEROV (ŠEFER) VICKO, slikar (21/2 1895, Mostar). Osnovnu školu i šest razreda realke svršio je u Sarajevu. 1912 upisao se u beogradsku Umjetničku Školu, ali kad je ova zatvorena zbog balkanskog rata, prešao je u budimpeštansku Akademiju Umjetnosti. Prekidajući studije nekoliko puta zbog rata dovršio ih je 1918, kao đak profesora Zempliny-a i Rety-a 1924. 1924 išao je radi studija u Italiju. Š. je počeo izlagati još u Budimpešti. 1921 priredio je kolektivnu izložbu u Zagrebu. Nekoliko je puta izlagao sa sarajevskim drugovima u Sarajevu i Somboru. Učestvovao je jednom na izložbi Lade i na 5 jugoslovenskoj u Beogradu. Š. radi većinom bosansku prirodu.

V. P.

ŠEGVIĆ KERUBIN, književnik i političar (23/2 1867, Split). Svršio je osnovnu školu u Splitu, gimnaziju i teologiju u Zadru, a slavistiku u Zagrebu. Živio je kao gimnazijski profesor u Kotoru i Splitu, zatim kao gimnazijski profesor u Sarajevu, Zagrebu i dr. Bavio se i politikom: u Austriji je bio pravaš, a u kraljevini SHS je pristaša ekskluzivnih hrvatskih struja. Pisao je novele, romane, ocjene, literarno-historijske radnje, polemike i dr. Velik dio toga rasut je po književnim i političkim listovima (Vijenac, Kolo Matice Hrvatske, Nada, Novi Vijek, Hrvatska Sloboda, Hrvatska Riječ i dr.). Zasebno su mu štampana beletristička djela: Boj na Grahovu, Posljednji Kotromanići, Jača od smrti, Lopudska sirotica. Beletrističke je sastavke potpisavao i pseudonimom Pierre Lucki. Kao literarni historik izdao je Š.: Kratku povijest hrvatske (srpske) književnosti (1911), i napisao je više rasprava, među ostalim o Mažuraniću, Preradoviću, Njegošu i dr. Knjiga literarno-historijskih rasprava izdana mu je pod natpisom: Književne studije. Pored toga Š. je napisao opsežnu radnju o Kumičiću (Jelkin bosiljak, 1905), izdao je izbor iz Gundulićevog Osmana i Dnevnik Eugena Kvaternika (Prvo progonstvo Eugena Kvaternika, 1905, Drugo progonstvo Eugena Kvaternika, 1907). Po opširnom djelu Natka Nodila, izdao je knjižicu: Vjera Vidova ili religija Srba i Hrvata (1898). Posljednje mu je djelo historijsko: Toma Splićanin (1927).

Kao literarni historik Š. se služi filološkom metodom, a poradi mnogostrukosti u poslu, njegovi radovi nisu uvijek pohvalno primljeni. Stručna se kritika (B. Vodnik, S. Ivšić) na njega oštro obarala. Inače je Š. uloga u hrvatskom književnom životu dosta vidna. On se naročito isticao u borbi Starih protiv Mladih,

kao urednik Matičinih edicija i njezinog Hrvatskog Kola.

A. Barac.

(ŠEKSPIR) SHAKESPEARE WILLIAM, najveći engleski dramski pjesnik (1564 — 1616). U našoj dramskoj književnosti utjecao je Š. na M. Bana, L. Kostića, Stjepana Miletića, i još na neke. Cjelokupna djela Š. još nisu prevedena na naš jezik. Kod Srba je prvi odlomak jednog prijevoda dao L. Kostić (1859), a kod Hrvata je prvi prijevod cijelog jednog komada, s njemačkog, dao S. Dimitrijević (1860). 1863 bila je prva predstava jednog Š. komada i u Zagrebu i u Beogradu: Ukroćene goropadi, u prijevodu S. Dimitrijevića. Do danas su prevedeni svi najvažniji Š. komadi, neki od njih po pet-šest i više puta. Glavni prevodnici su: L. Kostić, S. Stefanović, M. Bogdanović, O. Župančič (kod Slovenaca).

L i t e r a t u r a: B. Povović, Šekspir i Dr. L. Kostić (Ogledi, II., 1927); Vl. Popović, Šekspir u Srbiji (Srpski Književni Glasnik, 1926, 16/6 1 i 16/4); Vl. Popović, Laza Kostić, prevodilac Šekspira (Strani Pregled, 1927).

Vd. P.

ŠEMATIZAM SRPSKIH CRKVENIH OBLASTI. Prvi Š. srpskog pravoslavnog svećenstva u Ugarskoj štampan je latinicom 1843, s napomenom, da će poslije dvije godine biti štampan i »serpskim slovima«, ako srpsko svećenstvo izjavi za to želju. Zatim je 1854 štampan prvi zvanični Š. pravoslavne vostočne eparhije cijele Dalmacije i Istrije, a od 1874 je svake godine, sve do Svjetskog Rata, štampan posebno Š. pravoslavne eparhije bokokotorske, dubrovačke i spičke, s mnogim podacima iz starije i novije historije te eparhije. 1878 štampao je, privatno, svećenik Stevan Bolmanac, prvi Š. istočno-pravoslavne mitropolije u Austro-Ugarskoj, s dodatkom pregleda historije karlovačke mitropolije i naročito njenih manastira. 1883 izašao je zvanični Š. pravoslavne srpske dijeceze gornjokarlovačke, s dodatkom popisa svih srpskih plemena (po prezimenima) u toj eparhiji i njihovih krsnih slava. 1884 štampan je zvanični Š. istočno-pravoslavne srpske arhidijeceze srijemsko-karlovačke, s uvodnim člankom: Kratki historički nacrt episkopata u Srijemu u opšte i napose srijemsko-karlovačke arhidijeceze, od I Ruvarca. 1894 i 1900 objavljeni su Š. eparhije pakračke. U prvom je članak I. Ruvarca: O postanku dijeceze pakračke, a u drugom popis svih plemena (po prezimenima i mjestima) i njihovih krsnih slava, s dosta i topografskog materijala po parohijama i selima. 1900 štampan je bio prvi Š. pravoslavne crkve u kraljevini Srbiji. U njemu ima podataka za noviju historiju niške eparhije. 1901 izašao je Š. mitropolije hercegovačko-zahumske, sa člankom I. Ruvarca: O humskim episkopima do 1766, i s drugim historijskim podacima. Osim ovih Š. štampale su i neke druge srpske eparhije svoje Š., kao na pr. bačka, s više ili manje historijskih podataka, a i bez njih.

Statistički je najpotpuniji Š., koji je izdao saborski odbor na 1.202 strane velike osmine u Srijemskim Karlovcima 1910, pod naslovom: Srpska pravoslavna mitropolija karlovačka, po podacima od 1905. Najnoviji zvanični Š., koji obuhvaća svu srpsku pravoslavnu crkvu, osim njenog organa u Americi, izašao je u izdanju Svetog Arhijerejskog Sinoda 1925 u Srijemskim Karlovcima, pod naslovom: Š. istočne pravoslavne patrijaršije po podacima iz 1924. U isto vrijeme posebno je izdan u Temišvaru: Šematizam pravoslavne eparhije temišvarske u Kraljevini Rumuniji za 1924.

R. Grujić.

ŠEMLJUG, manastir u karansebeškoj dijecezi, s crkvom, posvećenom Bogorodici. Čini se, da je Š. osnovao despot Jovan. Spominje se u 17 vijeku. 1624 i 1627 dolazio je njegov iguman Pajsej u Rusiju po milostinju. 1749 njegov iguman Filip bio je na saboru u Karlovcima. 1776—1777, kad su manastiri reducirani, ukinut je i Š., a njegovo bratstvo s imovinom prevedeno je u Mesić.

V. P-ć.

ŠEMNICA, rijeka u Južnoj Srbiji, desni pritok Crne Reke. Izvire na sjeverozapadnoj strani Peristera, ispod kote 2.415 m i Visoke Čuke (2.182 m) i s izvorišta teče prema sjeveru. Sjeverno od mjesta Lere, a zapadno od Strežova, skrene na istok-sjeveroistok, od Crnovaca na jugoistok, a od Smirnova teče na istok. Po ulazu u Bitoljsko-Prilepsku Kotlinu, nizvodno od mjesta Mogline, razvije se u baruštinu. Od

nje dalje teče na jug, a u Crnu Reku utječe između Logovarde i Dobromira, istočno od Bitolja. Na cijelom toku Š. jako vijuga i prima nekoliko manjih pritoka. Dužina Š. toka je 24·9 km, a površina sliva 297·8 km^2.
P. V.

ŠENOA AUGUST, književnik (14/11 1838, Zagreb — 13/12 1881, Zagreb). Porodica mu se doselila u Zagreb iz Ugarske. Otac mu je bio poslastičar kod biskupa Alagovića, a potpisivao se Schönau. Mati Š., rođena Rabač, također je bila iz Ugarske. Š. je svršio osnovnu školu u Zagrebu, gimnaziju u Pečuhu i Zagrebu, a pravne nauke učio je u Zagrebu i Pragu, kamo je otišao potporom biskupa Strossmayera, da se spremi za profesora na zagrebačkoj pravnoj akademiji. Baveći se više literaturom nego naukom, Š. je ostao i bez ispita i bez potpore. 1865 prešao je u Beč u redakciju listova Glasonoša i Slavische Blätter, koje je on uređivao i velikim dijelom ispunjavao. 1866 stupio je u Zagrebu u redakciju Pozora, vodeći uglavnom književni dio. Tu je ostao do zabrane lista (1867). 1868 izabran je za gradskog bilježnika u Zagrebu. Iste godine imenovan je artističkim ravnateljem u zagrebačkom kazalištu, a 1870 dramaturgom. 1873 izabran je za gradskog senatora u Zagrebu, poslije čega je ostavio kazalište. 1868 oženio se Slavicom Ištvanićevom. Iz toga je braka slikar Branko i beletrist Milan Š. Do kraja života Š. je bio gotovo bez prekida član kazališnog odbora u Zagrebu, a u obnovljenoj Matici Hrvatskoj bio je odbornik i potpredsjednik.

Š. je najznatnija književnička ličnost sedamdesetih godina u Hrvatskoj, uopće jedan od najplodnijih i najutjecajnijih starijih naših literata. Njegov književni rad pada u vrijeme, kada se hrvatska književnost izvijala iz povoja diletantizma. Tome je podizanju Š. žrtvovao najveći dio svoga rada. Radio je kao novinar, lirik, kazališni čovjek, kritičar, feljtonist, prevodilac i urednik, književni teoretičar i t. d. Na žurnalistici je radio u mlađim godinama, šaljući kao praški đak dopise i članke zagrebačkom Pozoru, a kasnije kao stalan član redakcije. U vrijeme Š. novinarskog rada padaju začeci hrvatskoga feljtona, što ga je on započeo svojim Praškim listovima u Zagrebuljama i Pozoru, i kasnije u Vijencu. Kao stihotvorac Š. je jedan od najkrupnijih tvoraca našeg stiha, upotrebljujući snagu našega akcenta, razvijajući svojim povjesticama do vrhunca jednu novu vrstu u našoj književnosti.

U hrvatskom kazališnom životu Š. je poveo svojim kritikama u Pozoru (1866/67) i Agramer Zeitungu (1867) borbu protiv njemačke drame i njemačkoga patosa na zagrebačkoj pozornici, a za francuski realistički repertoar; borio se za stvaranje nacionalnog repertoara, a htio je da se digne umjetnički nivo kazališta. Te je svoje misli Š. pokušavao ostvariti za svog četirigodišnjeg aktivnog rada u kazalištu, a borio se za njih i poslije, kao kazališni kritičar Vijenca (od 1874 do smrti).

Jak utjecaj na mlađe književno pokoljenje vršio je Š. najviše kao urednik Vijenca. Tu je on vodio glavnu riječ u kritici, i davao pravac svojom književnom produkcijom.

Najznatniji je, međutim, njegov pripovjedački rad. Š. je tvorac moderne hrvatske novele, najbolji pjesnik staroga Zagreba, najbolji i najplodniji pisac historijskog romana. Od 1865, kada je štampao svoje prve novelističke pokušaje (Turopoljski top, Blijedi mjesec), Š. je do svoje smrti napisao, uz velik broj humoreski i novela iz seoskog i malogradskog života, četiri velika historijska romana: Zlatarovo zlato (1871), Čuvaj se senjske ruke (1875), Seljačka buna (1876), Diogenes (1878), i više dužih pripovijesti iz suvremenoga seoskog i gradskog života: Mladi gospodin (1875), Vladimir (1878), Prosjak Luka (1879), Kanarinčeva ljubovca (1880), Branka (1881). Najopširnije svoje djelo, historijski roman Kletva (Narodne Novine 1880 i 1881), nije dovršio, nego ga je, po njegovom nacrtu, završio J. E. Tomić.

Š. Sabrane pripovijesti izdala je Matica Hrvatska (bez Kletve) u 8 svezaka. Pjesme su mu sabrane u dvije knjige (Izabrane pjesme u redakciji Fr. Markovića, i Razne pjesme u redakciji Huge Badalića). Pored toga napisao je Š. dramu: Ljubica (1864), sastavio je dvije antologije našeg pjesništva: Vijenac izabranih pjesama hrvatskih i srpskih (1873), i Antologiju pjesništva hrvat-

skoga i srpskoga (1875), s opširnom poetikom. Anonimno je izdao (1873) humorističnu pjesmu: De mira duorum kaputorum metamorphosi. Za Pozor, Vijenac, Maticu Hrvatsku i zagrebačko kazalište preveo je Š. velik broj novela, romana i specijalno drama, među ostalim Shakespearea, Racine-a i dr. Od tih prijevoda neki su izdani u zasebnim knjigama.

Š. pripada generaciji, koja je osjetila zanos ilirizma, a proživljavala teško vrijeme germanizacije 1851 do 1860. To je prva generacija plebejskog izvora, koja je, poslije propasti feudalizma, imala da vodi javne poslove u Hrvatskoj. Radi toga u Š. djelima provijava građanski liberalizam, vjera u moć prosvjete, osjećaj slavenstva i jugoslavenstva, mržnja prema Nijemcima i slobodoumne tendencije. U književnosti Š. naglašuje potrebu socijalnog momenta i realističke note. Iz prošlosti prikazuje ona doba, kada dolazi do izražaja razvijena svijest seljaka i građana, i kad jačaju slobodoumne težnje našeg naroda. U tom pogledu Š. je pjesnik narodnog otpora i pouzdanja u sebe, što je i inače bitna karakteristika hrvatske politike šezdesetih godina. Kao pjesnik svog rodnog grada i pisac historijskih romana, Š. je, na osnovi detaljnog poznavanja izvora, kao što su uopće njegovi historijski romani izgrađeni na osnovu izvora — oživio spomenike starog Zagreba i naš 18 vijek.

I ako je naglašavao prije svega umjetnički momenat u književnosti, Š. je ipak u jednu ruku pisac s pedagoškim značajem, jer je htio da svojom umjetnošću utječe na čitaoce. Aktuelnošću svojih ideja, privlačnošću svoje fabule i romantičkim natruhama svojih ličnosti, Š. je prvi pisac u Hrvatskoj, kome je pošlo za rukom, da osvoji velik broj čitalaca. Njegovi romani: Zlatarovo zlato, Seljačka buna i dr., i danas su najmilija lektira široke publike, a njegove su povjestice, svojim krilaticama i deklamatorskim karakterom (Smrt Petra Svačića i slično), još uvijek najpopularnije stvari ove vrste. Zbog toga autoriteta kod čitalaca i zbog svoje redaktorske djelatnosti, Š. je posljednjih godina svoga života postao idolom u književnosti, protiv koga se jedan dio mlade književne generacije stao žestoko boriti, pogotovu kada se, uz književni momenat, u tu borbu uvukla i politika (pravaši i narodnjaci).

L i t e r a t u r a: F. Marković, August Šenoa (Spomen-knjiga Matice Hrvatske, 1892); M. Ogrizović, August Šenoa (1921); A. Barac, August Šenoa (1925). *A. Barac.*

ŠENOA BRANKO DR., slikar i grafičar (7/8 1879, Zagreb). Sin je Augusta Šenoe. Srednju školu i univerzitet (pravne nauke) svršio je u Zagrebu, a učio uporedo slikanje kod Ivekovića. S Ivekovićem i Medovićem izložio je svoje slike prvi put u Zagrebu 1900. Poslije se ponovo vratio na univerzitet, apsolvirao je filozofiju (historiju umjetnosti) i promoviran je za doktora filozofije radom: Ivan Zagrepčanin i sin mu Jerolim. 1907 postao je nastavnik i tajnik novoosnovane škole za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. 1910—1912 bio je scenograf Narodnog Kazališta, a 1913—1920 bio je dodijeljen zemaljskom povjereništvu za čuvanje umjetničkih i historijskih spomenika. 1921 imenovan je za ravnatelja nove umjetničke akademije u Zagrebu, u kojoj je dužnosti i danas, s prekidom 1924—1926, kada je bio načelnik umjetničkog odjeljenja ministarstva prosvjete u Beogradu. Pored slikanja bavi se Š. mnogo i grafikom. Izlagao je u Zagrebu, Beogradu, Pragu, Sofiji, Parizu, Firenci i Varšavi. Bio je neko vrijeme tajnik Društva Umjetnosti i predsjednik Stručnog Udruženja Umjetnika u Zagrebu. *A. Š.*

ŠENOA MILAN DR., profesor univerziteta, dramatičar, pripovjedač (2/7 1869, Zagreb). Sve škole svršio je u rodnom mjestu. Tu se 1894 habilitirao za docenta geografije, no mnogo je godina služio kao gimnazijski profesor u Zagrebu. Sada je na zagrebačkom univerzitetu profesor geografije. Pored naučnog rada u geografiji (jedan popularni zemljopis u izdanju Društva Sv. Jeronima, kratak zemljopis naše države, rasprave u Radu), Š. je najviše radio kao beletrist. Kao dječak pisao je, po diktatu svoga bolesnog oca, njegovu Kletvu, i sklonosti k beletristici ostale su trajne. Napisao je mnogo putopisa po raznim listovima (proputovao je cijelu Evropu), izdao

je više drama, romana i novela. Drame su mu: Kako vam drago (Vijenac, 1893), Kneginja Dora (Vijenac, 1896), Ban Pavao (Matica Hrvatska, 1903), Dijalozi i dramoleti (Društvo Hrvatskih Književnika, 1914). Romani i novele su mu: Exodus (Matica Hrvatska, 1904), Kvarnerske pripovijesti (Društvo Hrvatskih Književnika, 1912), Iz kobnih dana (Matica Hrvatska, 1914). Pored toga, mnogo je Š. radova rasuto u Vijencu, Pobratimu, Savremeniku i dr. Anonimno je izdao knjigu: Kraljević Marko iliti pervi hrvatski sokol (1891).

Za književni rad Š. rekao je Matoš: Š. bi bio priznatiji pisac, da nije sin slavnoga oca. I ako mu je rad mnogobrojan, on je i po svojim obiležjima i po svojim motivima heterogen. Š. je pisao i historijske romane i komedije i humoreske i socijalne romane, ne dajući međutim svuda jednako svoj stvaralački žig. Zato taj njegov rad u cjelini ostavlja utisak neke rastrganosti. Najjači je Š. u svojim pripovijetkama s kvarnerske obale, u kojima je kratko, reljefno i snažno iznio tipove onoga kraja.

L i t e r a t u r a: A. Matoš, Kvarnerske pripovijesti (Savremenik, 1912); M. Nehajev, Historijski roman (Savremenik, 1914). *A. Barac.*

ŠENTJANŽ u Dolenjskoj, selo u Sloveniji. Ima 242 stanovnika. Poznato je zbog rudokopa (lignit) u obližnjem selu Krmelj, koji je počeo raditi 1839, a preuređen je moderno poslije oslobođenja. Š. je krajnja stanica lokalne željeznice Trebje—Š. *A. M.*

ŠENTVID nad Ljubljanom, selo u Sloveniji, 5 km sjevero-sjeverozapadno od Ljubljane. Ima 834 stanovnika, među kojima oko 200 đaka. U Š. i okolini, naročito u selu Vižmarje, vrlo je razvijeno stolarstvo i drugi zanati. U blizini Š. sagrađena je nova tvornica za zavjese. U Š. ima biskupska humanistička gimnazija. *A. M.*

ŠEPEC MILAN, lirski tenor zagrebačke opere i operete (4/11 1891, Zagreb). U Zagrebu je svršio srednju školu i trgovačku akademiju. Poslije položene mature bio je činovnik, a u isto je vrijeme učio pjevanje u Glazbenom Zavodu. 1916 stupio je prvi put u varaždinsku operetu, a od 1919 je član zagrebačkog Narodnog Kazališta. Pjeva Vašeka u Prodanoj Nevjesti, harlekina u Bajazzu i prve operetske partije. *N. A.*

ŠEPER KAJETAN, vlasnik pivare (13/7 1866, Osijek). Apsolvirao je trgovačku školu u Ljubljani i Brauer-akademiju u Worms-u. Bio je u praksi kod raznih firmi, naročito u inostranstvu kod nekih većih pivara. 1900 preuzeo je, sa svojim bratom Kolomanom, očevu pivaru, koju su moderno uredili s umjetnim hlađenjem. Pivara proizvodi godišnje 15.000 hl. *S. D.*

(ŠERADAM) CHÉRADAME ANDRE, francuski publicist (1871). Posvetio se proučavanju pangermanizma u svim njegovim manifestacijama. Prijatelj našeg naroda, Š. je putovao po našim zemljama i zastupao našu nacionalnu stvar još prije ratova. Objavio je, pored ostaloga, L'Europe et la question d' Autriche au seuil du XXe siècle (1901, prevedeno na češki i ruski), L'Allemagne, la France et la question d'Autriche (1902), La Macédoine, le chemin de fer de Bagdad (1903), Douze ans de propagande en faveur des peuples balkaniques (1913), Le Plan pangermaniste démasqué (1916, prevedeno na engleski, španjolski, ruski, japanski), La Mystification des peuples alliés (1922). *M. I.*

(ŠERCER) SCHERZER IVAN DR., profesor i književnik (23/9 1866, Vinkovci — 27/2 1914, Dubrovnik). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Vinkovcima, a univerzitet (germanistiku i slavistiku) u Grazu. Služio je kao nastavnik na srednjim školama u Požegi i Karlovcu, a od 1899 na nautičkoj školi u Dubrovniku. — Š. je književnim prilozima surađivao u Pobratimu, Nadi, Vijencu, Nastavnom Vjesniku i u Radu. Glavni mu je rad literarno-historijski, a na tom području objavio je u Nastavnom Vjesniku i Radu, među ostalim, rasprave o Reljkoviću, Kanižliću, Vrazu, Palmotiću, Dositeju Obradoviću, i dr. Zasebno su mu izišle rasprave: Gundulićev osmerac, osobito u Osmanu, i Pavićeva teorija, i Bugarštice (iz Rada). Filološki mu je rad: Atributi u junačkim narodnim pjesmama Vukova zbornika (Nastavni Vjesnik, 13). Kao profesor nautičke škole u Du-

brovniku napisao je Š. historiju ovoga zavoda, a kao germanist sastavio je Njemačko-hrvatski rječnik i Vježbenicu za početnu obuku u njemačkom jeziku. *A. B-c.*

ŠESTINE, selo u Hrvatskoj, u oblasti i srezu zagrebačkom, od Zagreba (odakle, pored više drugih prilaza, dovodi i cesta krasnom Ksaverskom Dolinom potoka Medvešćaka), sat šetnje k sjeveru. Leže na vrh doline (291 m), niže Medvedgrada (587). Imaju 247 stanovnika u 53 doma, osnovnu školu, 2 samostana (muški i ženski) kod crkve Sv. Franje Ksaverskog, s obnovljenim križnim putem (1925), nekoliko mlinova, kamenolom, poštu. Središte su općine (2.664 stanovnika) i rimokatoličke župe. Na Š. groblju, kod obnovljene crkve Sv. Imbra (Mirka), počiva Ante Starčević, sa lijepim spomenikom od Rendića. U crkvi je grobnica grofova Kulmer. Šestinčani, premda blizu grada, sačuvali su svoju lijepu narodnu nošnju.

Š. dvorac gradio je 1574, niže razvalina Medvedgrada (koji je stradao od zemljotresa 1574 i 1590), banovac Stjepko Gregorijanec. Selo Š. valjda je već ranije postojalo, ali nije imalo posebnog imena, već se uzimalo pod ime sela Kraljevca. U 18 vijeku dvorac je preuređen i dograđen. Pošto je Gregorijančev rod izumro (1610), došao je Š. dvorac s medvedgradskim imanjem u ruke Zrinskih. Poslije njihove katastrofe dobili su ga (1679) od komore Čikulini, a od njih po ženskoj lozi Sermaži, od kojih su ga, opet po ženskoj lozi, baštinili Kulmeri.

L i t e r a t u r a: B. Gušić, Medvednica (1924). *J. Modestin.*

ŠEŠEVICA, planinica u Srbiji, između rijeka: Uba-Miličinice-Tamnave-Rasnice, istočno od planine Vlašića. Sastavljena je od neogenih tvorevina, a ima brežuljkast izgled. Bilo Š. pruža se od sjeverozapada na jugoistok i istok, a na njemu su istaknuti vrhovi: Braznik (299 m), Odžino Brdo (319 m), Konjski Grob (381 m), kota 324 m. Od Konjskog Groba odvaja se na jugozapad kosa, koja se preko Pusule (388 m) spaja sa Vlašićem kod Velike Belege (44 m). Sa padina Š. otiče puno potočića, te su one dosta razuđene. Pored Š. i preko nje prolaze ceste: Šabac—Crniljevo—Osečina, Šabac—Lojanice—Kamenica, Lojanice—Koceljevo—Valjevo, pored toga vode više kolnih i pješačkih puteva. *P. V.*

ŠEŠIRI. Po starim manastirima pastiri na slikama imaju na glavi ugasit Š. šiljata oblika, sa naniže zavinutim obodom. Za vrijeme Turaka mjesto Š. počeli su se nositi fesovi. Ovim su Tuci htjeli pokazati, da su svi njihovi podanici Turci, pošto svi nose fes. To je danas ostalo samo kod Srba muhamedanaca. Poslije oslobođenja nije bilo po dućanima druge kape osim fesa, i narod, naučio na fes, kupovao ga je i nosio. U Srbiji su poslije ustanka nosili Š. samo strani konzuli i po neki sovjetnik, koji je iz Vojvodine došao. Š. se počeo više nositi tek od početka osamdesetih godina prošloga vijeka, tako da je brzo ušao u narod. Trgovci su, da bi što više ovu novu stranu robu prodavali, upotrijebili tadašnje partijske trzavice, te se po Š. moglo poznati, kojoj partiji tko pripada.

Po Vojvodini su nosili seljaci velike, teške, crne Š. sa velikim zavinutim obodom na više. Ti su Š. bili poznati pod imenom graničarski i šajkaški. Ovakvi Š. nošeni su i po svoj nekadašnjoj vojnoj granici, a tek kad je ova ukinuta, počeo je i taj Š. mijenjati svoj oblik. Obod mu je postao manji i ravan. Boje je bio crne. Takve Š. nosili su po Srijemu, Slavoniji i Hrvatskoj, gdje sa manjim, gdje sa većim obodom. Najmanji Š., koji seljaci nose, to je takozvani škrljak u okolini Zagreba, koji ima veoma mali obod, zavinut na više, a kićen sa tri vrpce u narodnim bojama. U Dubrovniku su se izrađivali Š. bez oboda, koje su zvali klobuk.

Po Slovenačkoj nose male meke Š. obično zelenkaste boje, sa malim obodom; takve nose i u crnoj boji, sa širokim zelenim trakom. Ovi su Š. poznati pod imenom lovački. Obično se ukrašuju bradom od divokoze ili perom kakve ptice.

Slamnate Š. nose seljaci naročito za vrijeme žetve. Po Šumadiji ih pletu sami seljaci. To su visoki Š. sa velikim obodom i vrpcom od pletene slame. Osim toga nose se i razni tvornički slamnati Š.

Po ostalim našim krajevima nije se ranije nosio Š., već razne kape: šubara, kriškara, dinjara, šišak, šaj-

kača, fes, bareta, barla, baretina, keče, terleme, pletena kapica, i običan peškir, pa i danas se u tim krajevima Š. slabo nosi. *N. Zega.*

ŠEVARITA LOKVA, jezerce u Crnoj Gori, na Jezerima, jugoistočno od Durmitora, zapadno od Vražjeg Jezera. Njeno korito je u vapnenjačkom ulegnuću, na čijem je dnu erozijom ogolićen vododržljivi pješčar. Š. L. leži na apsolutnoj visini oko 1.450 m, hrani se izvorskom vodom, a otječe k sjeveroistoku, u Marića Bare. Veći dio godine je Š. L. pod plitkom vodom, a obrasla je šašem.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899). *P. V.*

ŠEVIĆ MILAN DR., honorarni profesor univerziteta, upravnik Opštega Pedagoškog Seminara (25/11 1866, Novi Sad). Osnovnu školu svršio je u Novom Sadu, gimnaziju u Novom Sadu i Halašu, a univerzitet u Budimpešti, Münchenu, Ženevi i Leipzigu, gdje je 1888 položio doktorat iz filozofije, slavistike i germanistike (kod profesora Wundta, Leszuiena, Hildebranda). 1889—1909 bio je u srednjoškolskoj službi u Požarevcu, Kragujevcu i Beogradu, i kratko vrijeme u učiteljskoj školi u Beogradu. 1909—1920 bio je u penziji. Do 1914 bio je većinom u Austriji, Njemačkoj i Francuskoj, izučavajući srednju školu (i pedagoške seminare). I prije toga je u istom smjeru pohodio Madžarsku, Austriju, Njemačku, Italiju, zatim Rumunjsku, Bugarsku i Tursku. Na ferijalnom tečaju u Mariboru slušao je 1897 Natorna, zatim je bio kod Schillera u Giessenu. Na berlinskom univerzitetu proveo je jedan semestar 1904 radi izučavanja pedagogije (Paulsen, Münch, Lemin) i pedagoških seminara. Za vrijeme Svjetskog Rata radio je u presbirou u Nišu, Kraljevu i Beogradu. Kada je Srbija okupirana, bio je neko vrijeme posrednik između općine i neprijateljskih vlasti. 1919—1920 bio je direktor ženske gimnazije u Domu učenica srednjih škola. Od 1919 je honorarni profesor univerziteta, a od 1920 je reaktiviran kao profesor I. beogradske gimnazije.

Pedagoški književni rad mu je: Dositheus Obradović, ein serbischer Aufklärer des 18 Jahrhunderts (1889, doktorska disertacija), Gimnazija u Giessenu i srednje škole u Hesenskoj (1898), O Koncentraciji nastave (1899), Josif Pančić kao pedagog (1903), Srednje škole u Srbiji (1906 i 1907), Pregled škola pod upravom Kraljevskog Srpskog Ministarstva Prosvete (izrađeno po naredbi ministra prosvjete za Stedovu knjigu o Srbiji, 1906), Pedagogisko posmatranje (1906), Obrazovanje i prosvećivanje (I. 1908 i 1914, II. 1908 i 1921, III. 1924, IV. 1926), Dečja književnost srpska, ogled istoriskoga pregleda (1911), Harold Hefding, njegova filozofija i njegova pedagogija (1911), Pitanje o srpskim čitankama (1912), Upustva za srednje škole u Kraljevini Srbiji (1913), Obrazovanje učitelja i dečja knjiga (1920), Stara i Nova pedagogija (1920), O Đorđu Natoševiću (1922), Što može pedagogija (1923), Prosvetna politika i politička prosveta (1928).

Pored toga napisao je mnogo članaka i referata u časopisima i publikacijama, srpskim, hrvatskim, slovenačkim. Za školsku je omladinu izradio: Srpska čitanka za niža četiri razreda srednjih škola, četiri knjige, (od 1907 u mnogo izdanja), Srpska gramatika (1920), Čika-Jova srpskoj deci (1899, 1909, 1921) u dvije knjige, Čika Jova Srpskoj Omladini (1901), Čika Jova Srpčadi svoj i svuda (1908), Čika Jova Mladoj Srbadiji (1920 i 1924), Pesme Petra Preradovića (1902), Pesme Jovana Grčića Milenka (1923). Knjiga za narod: Molitva u umetničkoj pesmi srpskoj (1902), Porodica u umetničkoj pesmi srpskoj (1908).

Članci iz literarne historije i književne kritike, razasuti su po listovima i časopisima, ili odštampani; o Dositeju, o Manojlu Jankoviću (Problemi Em. Jankovića, 1927), o Daničiću, Branku (o Brankovoj smrti, 1925), iz Daničićeva i Brankova kruga, 1925), Miletić i Branko (1926), o Njegošu Zmaju (Obrazovanje i prosvećivanje, Š., Miletić i Zmaj, 1926), L. Kostiću Milenku, Sremcu i drugima. O našim ljudima, velikim i malim (1928).

Urednički mu je rad: Pedagogiska knjižnica (od 1908 do danas 57 svezaka), Pedagoški klasici (1922, dosada šest knjiga, Kant, Kont, James Rousseau Emil), Dobre knjige dobroj deci (1922, izišlo osam knjiga). St-

Sremca Iz knjiga starostavnih (IV. 1907, V. 1908, VI. 1909) i fragmenti Konstantin Bodin-Nemanja (1909). Prevodio je s njemačkog, francuskog, engleskog i dr. jezika u Pedagoškoj knjižnici, Pedagoškim klasicima i inače. *M. Šević.*

ŠIBENIK, grad u Dalmaciji, u splitskoj oblasti. Leži na istočnoj strani zatona, koji se pruža od sjeverozapada k jugoistoku 9 km u dužinu, dok mu je širina 0·5—1·5 km. Zaton izgleda kao prošireno korito rijeke Krke, koja se u nj izliva sa sjeveroistoka, pošto je protekla kroz Veliki Prukljan (Prokljansko Jezero). Nasuprot Š. voda je provalila posljednju kopnenu vezu; tu se usjekao u strme stijene romantični krivudavi i dugački (2·5 km), uski, ali duboki (20 do 40 m) kanal Sv. Antuna, koji vodi na otvoreno more. Kanal je tako uzak, da su ga negda lancima zatvarali. Kod izlaza kanala u more dva su otočića: na lijevom su podigli Mlečići, da zaštite Š. s morske strane, tvrđavicu Sv. Nikole, Ljuljevac (gradio ju je oko 1546 čuveni graditelj Leonardo Sanmicheli iz Verone), a na desnom je moderno kupalište Jadrija, od najljepših na našem Jadranu. Iza kupališta zeleni se krasan borik. Za 20 minuta vozi odatle parobrodić do gradskog pristaništa nedaleko od hotela »Krka«.

Kanalom Sv. Antuna Š. je luka pristupačna i najvećim lađama, a tako je prostrana, da bi se u njoj lako smjestila i velika mornarica. Od prirode je sa svih strana zaštićena protiv vjetrova i talasa; ali je dužina izidane obale (1.000 m: 800 za veće, a 200 m za manje lađe) već za današnji pomorski promet Š. nedovoljna. U luci Š. postoje posebna pristaništa šumsko-industrijskog poduzeća Dobrljin—Drvar i tvornice karbida i cijanamida Crnica. Iz luke se izvozi poglavito drvo za građu, celuloza, ugljen (Promina), umjetno gnojivo, bauksit, karbid, stoka, industrijsko bilje, dok se najviše uvozi ugljen (iz Engleske), željezna roba i strojevi, žito i brašno, manufaktura, kolonijalna roba, ulje za industriju. Promet robom iznosio je 1926 u Š. luci 2,532.615 q, te je zaostajao jedino za Splitom (6 273.270 q), tako i brojem lađa (Š. 3.894, Split 7.702), a brojem brodskih prostornih tona (741.116) za Splitom (2,046.530) i Dubrovnikom (1.133.088). Š. nije samo znatna trgovačka luka, već je i naša druga ratna luka; u njoj je stalno koje odjeljenje naših ratnih lađa. Ima i telegrafska vojna komanda i podoficirska škola vojne mornarice. Š. čini sa Splitom centralnu grupu naših jadranskih luka. Sa zaleđem ima Š., do stanice Perković-Slivno, gdje se nastavlja pruga u Knin, za 27 km kraću željezničku vezu nego Split. Osim toga nema teških uspona (do 25‰), kakvih ima od Splita. Š. ima parobrodske veze sa svima našim znatnijim lukama, pa sa Albanijom, s Grčkom i Trstom, a jedna ga talijanska linija preko Zadra vezuje sa Anconom.

Glavna arterija grada Š. je sama Obala Kralja Kresimira, i dalje Obala Kralja Aleksandra, odakle se grad slikovito izdiže do zaravanka, Poljane Kralja Petra, gdje prolazi cesta Trogir—Skradin, u Š. odlična ulica. Oba ta gradska kraja vezuje strma cesta uz Perivoj Nikole Tomasea sa lijepim broncanim spomenikom (1896) toga najslavnijeg Šibenčanina. Položaj Š. naliči na rimski amfiteatar, te ga uporeduju sa položajem Genove; razlika je dakako znatna u veličini i u tome, što Genova gleda na otvoreno more, a Š. na svoj romantični fjord. S kopnene strane strče nad gradom utvrđene glavice: Sv. Ana (70 m), gdje je gradsko groblje, parkirani Šubićevac (86 m) sa tvrđavom (For Baron) koju je sagradio 1647 baron Degenfeld, i najviši Sv. Ivan (125 m), odakle se otvara krasan vidik na Š., na njegov fjord i na more, posuto školjima (Krapanj, Zlarin, i dr.).

Izvana posmatran, Š. predstavlja umjetničko djelo. Najzbijeniji je i najednostavniji sredovječni grad u Dalmaciji. Unutrašnjost grada nije ništa manje slikovita, nego spoljašnjost. Njegovi mali trgovi i uzane ulice, krivudave i sa sklizavim stepenicama, obiluju lijepim portalima i prozorima gotskog stila i rane renesanse.

Najznatniji građevinski spomenik u Š. je stolna crkva Sv. Jakova, sagrađena 1431—1555. Ona je jedan od najzanimljivijih primjera građevina pod različnim utjecajima. Građenje je započeto za cvjetanja gotsko-mletačkog stila (portal) a završena je u renesansi (30 m visoko kube). U obli-

ku latinskog krsta na tri lađe zidana crkva, sva je od mramora i tesanog kamena. Na kraju srednje lađe je glavni oltar, sa slikom Madone, Sv. Terezije i Sv. Franje Saleskoga, od nepoznatog umjetnika. Krasan je oltar Raspetoga Krista i onaj sa slikom Sv. Tri Kralja, koju je slikao Andrija Medulić (valjda Zadranin). Raskošno kiparsko i rezbarsko obilje opaža se u čitavoj crkvi. S obje strane glavnog ulaza nalazi se po jedan biskupski sarkofag sa likovima biskupa. Prekrasni su i kor i krstionica, a originalne su glave naokolo podnožja glavne akside. Svjetlost pada u crkvu u snopovima različitih boja kroz šarolika okna prozora. Kako se crkva gradila preko 120 godina, izmijenilo se na gradnji nekoliko majstora graditelja, no najznatnija su trojica: Antun Mlečanin (1431 do 1440), Juraj Matijević Zadranin (1441—1475) i Nikola Ivanović Firenčanin (do 1505). Dugo vrijeme građenja obrazovalo je, naročito oko Jurja Matijevića, odličnu graditeljsku školu, čiji su neki članovi uticali čak i na razvitak svjetske arhitekture.

Biskupija je sagrađena 1439—1441 u mletačkoj gotici, luža (loggia), sudnica, oko 1540 u stilu renesance. Crkva i samostan Sv. Franje osnovani su već u 13 vijeku. Od kasnijih (1322 do 1340) ostao je samo po koji gotički kapitel. Današnja barokna crkva ima interesantne drvene oltare i drven strop. Crkva i samostan Sv. Dominika su iz 14 vijeka. Oko polovine 15 vijeka bili su pri gradnji zaposleni neki majstori Š. graditeljske i kiparske škole (Pokrajčić, Bušić, Stojslavić). Neke se oltarne slike pripisuju mletačkom slikaru Palmi mlađemu. Neke palače u gradu sa gotskim portalima i prozorima, sa bunarskim vijencima u dvorištima opominju na vanrednu graditeljsku djelatnost u 15 vijeku.

Sam grad Š. ima 16.000 stanovnika (u 1.620 domova). Po vjeri su znatnom većinom rimokatolici (3 župe), manjinom pravoslavni (1 parohija), po narodnosti Hrvati i Srbi (tek malo Talijana). Brojem stanovnika Š. je drugi grad u našem primorju, iza Splita, a pred Sušakom. Otkako je otpao Zadar, za Š. teži sva sjeverna Dalmacija. Velika Š. općina ima 36.000 stanovnika. Njoj, osim grada Š., među ostalim pripadaju sela: Zaton (1.321 stanovnik), Mandalina (1.208) i Primošten (3.700), pa otoci: Krapanj (1.360) i Rogoznica (1.800). U predgrađima (Varoš i Dolac), a pogotovo u okolini Š. sačuvala se čista narodna nošnja, u kojoj se ističu modra i crvena šara; osobite su u muškaraca, malene i plitke crvenkape. Već Juraj Šižgović u svome opisu Š. (1487) oduševljeno piše o njihovim starodrevnim pjesmama.

Šibenčani se bave poglavito poljoprivredom (85% su težaci), ribolovom, trgovinom i pomorstvom. Vinorodna okolina daje izvrsne vrste vina, trtar i maraskin. Rodi i maslina, a znatan je i buhač. Od Š. riba osobito se cijeni krunati zubatac. Uz obilje vode (Krka) i ugljena (Promina), lijepo se razvija i industrija. Znatnija su industrijska poduzeća: Tvornica Karbida i Cijanamida u Crnici, D. D. »Sufid« u Trstu, proizvodi na godinu 18.000 tona karbida, a 7.000 tona cijanamida; ima 800 radnika; električni pogon dobiva od dvije hidroelektrične centrale, u Jaruzi na Krci kod Skradina 7.000 HP i kod Manojlovca na Krci 24.000 HK. Prva Dalmatinska Tvornica Prediva i Tkala ima predionicu sa 300 vretena i vlastitu bojadisaonicu, električni pogon 30 HP; proizvodi razne vrste sukna, do 20.000 m na godinu i vunene gunjeve, do 1.500 komada na godinu; tri tvornice tjestenine, dva mlina za mljevenje žita, buhača, tri tvornice likera, tvornica leda i sodavode, dvije tvornice sapuna, mali škver, četiri štamparije. Š. ima električno osvjetljenje i vodovod sa Krke kod Skradina. Industriju i trgovinu pomažu novčani zavodi: Zadružna Gospodarska Banka, Š. Okružna Banka, Banca dalmata di sconto (Zadar), Gradska Štedionica, Udruženje Industrijalaca, Obrtnika i Trgovaca Sjeverne Dalmacije, vicekonzulati kraljevine Italije i Belgije. Š. je kupališno i klimatsko mjesto sa razvijenim sportom i turizmom, sa različnim društvima i kulturnim ustanovama.

Upravu grada vodi gradsko poglavarstvo sa načelnikom i vijeće od 40 lica. Općinske su ustanove: klaonica, ribarnica i uboški dom. Državne su vlasti i ustanove: sresko poglavarstvo, okružni sud, državno odvjetništvo, kotarski sud, sreska uprava financijske kontrole, glavna

 *

carinarnica, poreska kotarska vlast i poreski ured, zemljarinsko-katastralni ured, monopolski ured, lučka kapetanija, pošta i telegraf, meteorološka i seismografska stanica, bolnica, ludnica, dispanzer za tuberkulozu, ambulanta za malariju i trahom. Š. je stolica rimokatoličke biskupije i (nedavno tamo iz Zadra prenesene) pravoslavne eparhije s teologijom. Ima reformnu realnu gimnaziju i gimnaziju (prenesenu iz Zadra), mušku učiteljsku školu (prenesenu iz Arbanasa), žensku građansku školu, obrtnu školu usavršavanja i više pučkih škola.

Š. je od postanja hrvatski grad, kako svjedoči i njegovo hrvatsko ime. Prvi se put spominje Š. 1066, kada je u njemu boravio kralj Petar Kresimir IV. i na zboru velikaša i prelata dao slobodu samostanu Sv. Marije u Zadru, koji je osnovala njegova rođaka, sestra Sika. 1078 bio je u Š. kralj Dimitrije Zvonimir, i izrekao je sud o nekoj zemlji pod Mosorom u korist samostana Sv. Petra u Poljicama. 1089 Š. je bio utvrđeno mjesto (castrum), u kome je kralj Stjepan III., malo poslije svoga stupanja na prijestol, primio narodno poklonstvo i izdao više povelja; među ostalima potvrdio je splitskim Benediktovkama darovnicu (od 1078) nedavno preminulog kralja Zvonimira za posjed Pusticu u Lažanima kod Splita, a sam je još priložio neku svoju zemlju kod Solina.

U proljeće 1107 Š. je zavladao ugarsko-hrvatski kralj Koloman, ali uskoro po njegovoj smrti zauzeo ga je i utvrđenja mu razorio dužd Ordelafo Faledro, poslije pobjede pod Zadrom 29/6 1116. U novom ratu Faledro je izgubio bitku i život, a njegov nasljednik Dominik Mikeli morao je ustupiti 1124 kralju Stjepanu, sinu Kolomanovu, Biograd na moru, Š., Trogir i Split (zadržao je jedino Zadar). Već iduće godine dužd je, vrativši se s istočne vojne, preoteo Š., Trogir i Split a Biograd dao do temelja razoriti. Tada su se mnogi stanovnici razorenog Biograda sklonili u Š. (biskup u Skradin). Kralj Bela II. Slijepi osvojio je, u srećnom ratu sa Venecijom, oko 1133, dalmatinske gradove, među njima i Š., osim Zadra i otoka. Kralj Stjepan, sin Gejze II., dao je Š. 1169 gradsku autonomiju, kakvu su imali Split i Trogir još od vremena kralja Kolomana: slobodno da biraju iz svoje sredine kneza i suca, da ne plaćaju nikakva danka, da nijednom Ugrinu bez njihova dopuštenja nema boravka u gradu, i dr. 1168—1180 Š. je vladao bizantinski car Manojlo Komnin.

Tada su Šibenčani bili razglašeni gusari, nemili i rimskoj stolici. Papa Aleksandar III. prijetio im je zbog nedjela interdiktom. Na početku 13 vijeka bili su knezovi Š. Saracen i njegov sin Domaldo, hrvatski plemić (Kačići ili Svačići?). Domaldo je izradio kod kralja Andrije II., da smije templarima, vitezovima božjacima, ustupiti Š. za Klis, kojim su oni dotada gospodarili. No tome su se oduprli Šibenčani, te su 25/3 1221 za zajedničku obranu ugovorili savez sa gradovima: Trogirom, Splitom i Klisom. Tom su se prilikom zavjerili, da će se okaniti gusarenja; ujedno su razvalili kastel, u kome su prebivali knezovi. Kako su se kasnije Šibenčani pogodili sa novim gospodarima (templarima), koji su ih tužili papi Aleksandru IV., nije poznato. Jedino je izvjesno, da su Šibenčani sačuvali svoju autonomiju, koju im je 29/6 1270 potvrdio kralj Stjepan VI.

Da bude pravi grad, trebao je Š. da ima i svoga biskupa. Stoga je u drugoj polovini 13 vijeka nastojao, da postane biskupskom stolicom. Premda su se tome protivili trogirski biskup i splitski mitropolit, Šibenčani su, na zauzimanje kneza Jurja I. Šubića i po preporuci kraljice Marije, postigli to, da je papa Bonifacije VIII., bulom 1/5 1298, ustanovio u Š. biskupiju. Knezovi grada Š. bili su tada moćni knezovi bribirski od plemena Šubića: Juran I., brat silnog hrvatskog bana Pavla (— 1312), pa Juraj II., Pavlov sin. Sa drugim sinom Pavlovim, banom Mladinom II., Š. se zavadio, pa su nastale ljute borbe, u koje su se umiješali i drugi dalmatinski gradovi i mnogi hrvatski knezovi. U jesen 1322 svladali su Mladina njegovi protivnici, predvođeni slavonskim I. Babonićem, u bitci kod Biska, na Dicmu Polju. Mladina je zatim odveo kralj Karlo u Ugarsku, a Š. je potvrdio 8/10 1322 povelju kralja Stjepana od 29/6 1270. Međutim se Š. nalazio pod okriljem Venecije. 2/4 1324 vijeće grada Trogira izabralo je poslanike

za dogovor sa hrvatskim knezovima u Š., gdje je knez i kapetan bio mletački plemić Aleksandar Maurocen. Za Zadrane, Šibenčane i za sve Dalmatince isto vijeće veli 27/5 1324, da se nalaze »pod sjenom krila gospodina dužda i njegovu gospodstvu podložni«. Tako je ostalo do 1358, kada je ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. pobijedio Veneciju, pa se i Š. poklonio pobjedniku. Tada je hrvatski ban Ivan Čuz, u taboru pod Ninom, izdao Š. povelju, kojom mu je potvrdio sve stare i dao novih povlastica. Tako mu je, među ostalim, vratio (od Zadra otete) otoke Srinac i Žirje, a gradski kotar na kopnu povećao sa više sela. Š. je od tada ostao vjeran kralju Ludoviku, pa i njegovoj udovici Jelisavi. 1383 Jelisava je Š. potvrdila sve stare povlastice i zapovijedila banu Mirku Bubeku, da brani grad od kraljevskih Vlaha i od kneza Ivana Nelipića, koji su mu silno pakostili.

Kad se, 1390, na vrhunac uzdigla sila bosanskoga kralja Stjepana Tvrtka I., te se proglasio i kraljem hrvatskim, poklonio mu se i Š. Zato je kralj Tvrtko I. 1390 u Sutisci izdao povelju, kojom mu je potvrdio sva stara prava, a Š. se morao zavjeriti, da će biti vjeran kralju Tvrtku i njegovim nasljednicima. Kralj Tvrtko umro je već 1391, a poslije njegove smrti Š. je priznavao svojim gospodarom sad kralja Vladislava Napuljca i njegovog namjesnika, velikog vojvodu Hrvoja Vukčića, sad opet kralja Sigismunda. Najposlije se, zbog ljutih borbi između plemića i pučana, 30/10 1412 ponovo dao u zaštitu Venecije. Ugovor ima 18 članova. Š. je zadržao svoju autonomiju, pod mletačkim knezom, i pravo, da šalje svoje poslanike u inozemstvo.

Š. je od tada ostao vijeran republici sve do njezina pada (1797). Zato je od mletačkog senata dobio naziv communitas fidelissima (najvjernija općina). U to je vrijeme Š. lijepo procvao. 21/5 1485 dobio je pravo, da kuje svoj novac. 1553 imao je preko 8.200 stanovnika, oko 1.275 ognjišta. Od trgovine je dobivao na godinu preko 50.000 dukata. No uskoro su mu dodijali Turci, pustošeći njegovu okolinu i navaljujući na sam grad. Do kraja 16 vijeka ostalo je Š. od 300 sela, što ih je imao, kad se dao pod mletačku zaštitu, samo 45, pa i od tih samo 15 nastanjenih. Sam grad Š. Turci su triput opsjedali (1538, 1647 i 1648), ali Šibenčani su ih svaki put suzbili. Osobito su se proslavili 1647, kada su 20 dana (27/8 do 16/9) izdržali navale bosanskog paše, koji je sa 40.000 ljudi bio opkolio grad. Odlikovali su se i 1687 pri zauzimanju Herceg-Novoga.

Kada je Mletačka republika propala (1797), Š. je dat Austriji. 1805 dobio ga je Napoleon, koji je dekretom od 19/9 1808 osnovao u Š. pravoslavnu eparhiju za Dalmaciju i Istru. Stolica eparhije je 1840 prenesena u Zadar, odakle je, poslije rapalskoga ugovora (12/11 1920, kojim je Zadar priznat Italiji), vraćena u Š. Pod kraj Svjetskog Rata Š. je zauzela Italija, ali je on, po rapalskom ugovoru, sa ostalom Dalmacijom (osim Zadra i Lastova) pripao kraljevini SHS. Naša vojska ušla je u Š 13/6 1922.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati, II. (1881); Dalmacija Spomen-knjiga (1923); S. Sirišćević, Naše morske luke (1927); M. Abramić, Pregled historičkih i umjetničkih spomenika u Hrvatskoj i Dalmaciji (Jadranska Straža, II., Šibenik 190—191); M. Glavinić, Estetika dalmatinskih gradova (Jadranska Straža, VI., 45—46); M. Crnjanski, Naše plaže na Jadranu (Almanah Jadranska Straža, 1927), M. Škarica, Niz našu obalu (Jadranska Straža, II.); Jurja Šižgorića spis De situ Illyriae et civitate Sibenici a. 1487 (Građa za povijest književnosti hrvatske. Izdaje Jugoslavenska Akademija, II., 1—12); Almanah Kraljevine SHS, 8 dio (1927/28); F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1905); Pregled povijesti hrvatskoga naroda (1920).

J. Modestin.

ŠIBOVIČKO JEZERO, u Srbiji, oko 19 km zapadno-jugozapadno od gradića Ivanjice (na Moravici). Uokvireno je vapnenjačkim planinama. Na sjeveru se diže Mučanj (1.511 m), na zapadu Bele Stene (1.462 m) i Javorić Vrh (1.470 m), na jugu Tomića Krševi, a na istoku Čemernica (1.370 m). Š. J. je ovalnog oblika. Pruža se od juga k sjeveru, i u istom se pravcu sužava. Dugačko je 1·7 km, široko je do 1·2 km, a površina mu je oko 1·17 km. Apsolutna visina Š. J. je nešto viša od 1.200 m.

Jezero nema nijednog pritoka niti vidljivih izvora, koji ga hrane.

P. V.

(ŠIC) SCHÜTZ JANEZ KAROL, grafičar (2/11 1745, Ljubljana — 1798, Beč). Učio je od 1764 akademiju u Beču. 1768 rezao je u bakru svoje prve radove. Cijeloga vijeka je radio, većinom arhitekturske i nešto alegorijske i biblijske motive. 1778 stupio je u vezu sa bakrorescem Janezom Ciglerom, i dobio je, zajedno s njim, 1779 privilegiju za izradu grafičkih slika. Najviše je Š. radova u zbirci Albertina u Beču.

Literatura: J. Mantuani, Carniola, nova serija VI.

F. S.

ŠID, gradić u Srijemu, željeznička stanica na pruzi Vinkovci—Š.—Srijemska Mitrovica, i (Vukovar) Š.—Srijemska Rača. Ima 6.205 stanovnika u 1.400 domova, općinsko i sresko poglavarstvo, kotarski sud, pravoslavnu parohiju, dom sestara Vasiljevki, grkokatoličku župu, evangeličko-augsburški pastorat, osnovnu i višu pučku školu, šumsku upravu križevačke biskupije, sredotočnu pecaru žeste, suhomesnatu i mlinsku industriju, 4 novčana zavoda, poštu, telegraf i telefon. *J. M-n.*

(ŠIFER) SCHIFFER MATIJA, slikar (1744, Puch, kod Waitza, Štajerska — 1827, Graz). Radio je crkvene i svjetovne, historijske slike. On je posljednji barokni slikar fresaka u Štajerskoj. Na našoj teritoriji su Š. djela: freske u presbiterijumu crkve u Bleiburgu u Koruškoj, u presbiterijima župne crkve u Ptuju i crkve u Brežicama, zidna slika velikog oltara njemačke crkve u Celju (1813), slika Sv. Đurđa za veliki oltar župne crkve u Ptuju (1815), preobraženje u crkvi Sv. Roka u Brežicama.

Literatura: J. Wastler, Steier. Künstler-Lexicon, 145). *F. S.*

ŠIJAČIJA, ŠIJAK. V. Slavonska Požega.

ŠIJAČKI DUŠAN, novinar 27/2 1882, Stari Futog, Bačka). Novinarstvu se odao još kao gimnazista (1897) u Socijal-Demokrati, još kao đak je saradivao u Skerlićevim Radničkim Novinama i bio je glavni saradnik šaljivog lista Šilo. Kasnije je bio saradnik u više beogradskih listova, deset godina je bio stalni dopisnik Ljubljanskog Slovenca, a neko vrijeme i dopisnik sofijskog Dnevnika. Poslije balkanskog rata izdao je djelo: Balkanski rat u slici i reči. Za vrijeme Svjetskog Rata radio je kao novinar u Solunu, na Krfu i u Ženevi, Parizu i New-Yorku. Još za vrijeme rata pokrenuo je u Ženevi svoj časopis Vidov-Dan, i izdao do četiri opsežne knjige, sa mnogobrojnim ilustracijama iz Svjetskog Rata. Poslije rata izradio je veliki almanah Pašić. Osim toga, još prije ratova, pored spomenice Avdi Karabegoviću, štampao je u posebnim knjigama svoje radove: Kroz Bosnu i Hercegovinu, Dubrovnik i Besmrtnici. Zaslužan je za ilustrovanu kroniku u srpskoj dnevnoj štampi. *M. M.*

ŠIK OTON (26/5 1883, Beč). Apsolvirao je trgovačku akademiju u Zagrebu. 1902 otišao je u Ameriku, gdje je bio u početku zaposlen u Amerikansko-Švajcarskoj Bankarskoj Kući Pricex Co. Kada je osnovan Union Trust, pozvan je kao direktor inostranog odjeljenja, da organizira i vodi tom koncernu pripadajuće Union Savings Bank of Pittsburgh. Poslije trogodišnjeg uspješnog rada vratio se u domovinu i bio je 15 godina tajnik Hipotekarne Banke i ujedno ravnatelj Banke za Promet sa nekretninama. U tom svojstvu sagradio je 27 stanbenih dvo- i trokatnica, te je tako doprineo olakšici oskudice stanova u Zagrebu. 1920 osnovao je Međunarodnu Banku, čiji je potpredsjednik. *S. D.*

ŠILO, ostrvce na Jadranskom moru, zapadno od sjevernog kraja ostrva Kornata. Leži na 43° 51·2′ sjev. šir. i 15° 14′ ist. duž. Gr. Š. je izduženog oblika, pruža se od sjeverozapada na jugoistok, na kome je kraju zašiljeno. Dugačko je 1·6 km, široko do 0·6 km, a površina mu je 1·4 km². Š. je vapnenjački, stjenovit, bezvodan i gol školj, visok 61 m. *P. V.*

ŠILOBOD BOLŠIĆ MIHALJ, kajkavski pisac (1724, Pod Okićem — 1787, Sveta Nedelja). Filozofiju je svršio u Beču, a teologiju u Bologni. Služio je kao svećenik u Sv. Trojstvu i Martinskoj Vesi. Pisao je latinske pjesme, a na hrvatskom jeziku je izdao djelo: Aritmetika horvatska, koja je kod kajkavaca još i sada u tradiciji poznata pod imenom svog

autora (Šilobod). Anonimno je izdao djelo: Kabala (1768). *A. B-c.*

ŠILOK (JUŽINA, JUGO) je vjetar, koji duva na jadranskom primorju i na ostrvima sa juga i jugoistoka, u pravcu pružanja obale. On duva u svima slučajevima, kad je na sjeverozapadu razvijena barometarska depresija, bilo oko Ligurskog ili Tirenskog mora, bilo iznad sjeverne Italije ili sjevernog Jadrana, a to se mnogo češće dogodi u zimskoj, no u ljetnjoj polovini godine. Zato je Š. naročito čest u hladnijim mjesecima, od jeseni do proljeća. Osim toga, češći je na južnoj, nego na sjevernoj polovini Jadranskog mora. Zimi, kad je more toplo, iznad Sredozemnog i Jadranskog mora je nizak atmosferski pritisak. Tada se niz barometarskih depresija može slobodno kretati putanjom Vd., t. j. preko Jadranskog i Jonskog mora na jugoistok, a to na većem dijelu našeg primorja izaziva duvanje Š., dok na sjevernom Jadranu vlada bura. U jesen i u proljeće, kad putanja barometarskih depresija leži sjevernije, izmjenjuju se bura i Š. Često ovaj duva na jugu, ona na sjeveru. Ako se barometrijska minima kreću poprečno preko Jadrana, prema Panonskoj nizini, duvat će na cijelom našem primorju Š.

Pošto je u jesenjim i zimskim mjesecima more mnogo toplije od uzduha, obično se pri Š., koji pretežno duva iznad morske površine, temperatura poveća iznad normalne vrijednosti. Na Rijeci je normalna temperatura novembra 9·6°, januara 5·2°, ali se pri duvanju Š. poveća u novembru do 17°—18·5°, u januaru od 7·5° do 12·5° C, i ostaje u toku cijelog dana gotovo nepromijenjena. Pored toga, Š. je vlažan vjetar, ali je obično pri njegovom duvanju relativna vlažnost manja od 75%, a poveća se tek kad vjetar znatno oslabi. Za Š. je naročito karakteristično, što donosi guste, olovno sive oblake i kišu, koja pretežno pada u isprekidanim pljuskovima, a često je praćena i nepogodom. Kadikad su pri Š. pljuskovi toliko jaki, da sa planinskih strana odnose oranicu zajedno sa sjetvom, a rijeke izađu iz korita. Pa ipak snaga Š. nije suviše velika, i smanjuje se od pučine prema kopnu. Njegova prosječna brzina od jeseni do proljeća je 5—6·5 m/sek, ali češće duva kao jak vjetar, a vrlo je rijetko snažan kao bura. U Pulju je najjači Š. bio 25/2 1879, kada je duvao brzinom od 111 km na sat, odnosno 30·8 m/sek. Inače mu je brzina dosta rijetko veća od 50 km/sat ili 14 m/sek. Međutim je pri Š. more uzburkanije, no pri buri. On diže visoke talase, osobito na otvorenom moru, a u kanalima između ostrva izazove jake morske struje. Naposlijetku je za Š. karakteristično, da može duvati po nekoliko dana bez prestanka. Varijacije vremena »po južini« su t. zv. tromi Š. (scirocco marzo), t. j. tišina poslije duvanja Š. sa stalnim sparnim i kišovitim vremenom, a s druge strane svježi Š., t. j. vrijeme, u kome je jugoistočni vjetar hladniji i suši od običnog Š.

Literatura: Zindler, Über den Scirocco zu Zengg (Met. Zeitschr., 1870); E. Stahlberger, Sciroccosturm zu Fiume am 9. Oktober (Met. Zeitschr., 1870); E. Marki, Klimatske prilike Dalmacije (Split, 1924).

P. Vujević.

ŠILOVIĆ JOSIP DR., profesor kaznenog prava i postupka i pravne filozofije (8/9 1858, Praputnjak, općina Krasica, srez Sušak). Četiri niža razreda gimnazije svršio je u Senju, ostale u Zagrebu, pravne nauke u Zagrebu, gdje je dobio doktorat prava. Posvetio se najprije sudstvu, a zatim je prešao u administrativnu službu kod bivše kr. zemaljske vlade. 1894 imenovan je za redovnog profesora građanskog parbenog i izvanparbenog postupka, ali je već 1897 zamijenio tu katedru sa katedrom kaznenog prava, kaznenog postupka i pravne filozofije. Kao profesor tih predmeta Š. je odgojio kroz tri decenija nastavničkog rada, cijeli niz generacija valjanih kriminalista. Uspješan njegov nastavnički rad popunjava njegov obilni naučni rad na polju kriminalne politike i kriminalnog prava. Važniji su mu radovi: Tumač građanskom parbenom postupniku (1894), Zapuštena i zločinačka mladež (1900), Zwangserziehung Minderjähriger in Kroatien (Mitteilungen des Intern. Krim. Vereins 1902), Nužna obrana, Ruski preventivni i kazneni zavodi (1902), Čedomorstvo (1907), Kaznena odgovornost učitelja (1908), Uvjetna osuda (1910), Pogibeljan zločinac (1912), Uzroci zločina (u izdanjima Matice Hrvatske, 1913), Les garanties de la liberté in-

dividuelle en Croatie i Le patronage des libérés en Croatie (Revue penit., 1921), Predavanja o kaznenom pravu (1918), Kazneno pravo (1920). Pored toga radio je i na polju hrvatske pravne povijesti, pa tu spominjemo O razvoju krivnje u hrvatskom kaznenom pravu (Rad, 194), i Pokušaj u hrvatskom kaznenom pravu (Rad, 209).

Kao organizator naučnog rada istakao se Š. osobito kao urednik Mjesečnika (izdaje Pravničko Društvo u Zagrebu), jer mu je u toku od 22 godine (1892—1913) pošlo za rukom, da na zajednički posao oko pravnih nauka, i sa teorijske i s praktičke strane, prikupi sve viđenije pravnike, i tako podigne taj časopis do primjerne visine.

U političkom je životu Š. također sarađivao, i bio je cijeli niz godina zastupnikom na hrvatskom saboru, odnosno delegat na zajedničkom saboru u Budimpešti.

Ali naročitu pažnju treba obratiti na Š. rad na socijalno-karitativnom polju, gdje je on posljednjih godina u Hrvatskoj stupio svakako na prvo mjesto. Već u svom naučnom radu posvetio je Š. naročitu pažnju preventivnim mjerama kod kriminala, napose koliko se to tiče mladeži, koju po njegovom mišljenju treba više zbrinjavati nego kažnjavati. Ovamo spada i njegova borba protiv alkohola i neznanja (pobijanjem analfabetizma). Š. je bio jedan od glavnih osnivača Lige za zaštitu djece (1914), kojoj je bio glavni zadatak da djecu zaštiti od pokvarenosti, pa onda i ne će doći u sukob sa kriminalom. Ali šire polje rada bilo je Š. otvoreno ratom, kada se u raznim dijelovima našega naroda počela javljati glad, koja je naročito mnogo žrtava tražila među djecom. Š. je osnovao središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobilizovanih i palih vojnika u Hrvatskoj i Slavoniji, kome je bila svrha, da spasava djecu iz gladnih krajeva, napose iz Bosne, Hercegovine, Istre, Dalmacije i Slovenije i da ih smješta kod porodica imućnijih krajeva Hrvatske i Slavonije. Tako je spašen vrlo velik broj djece. Poslije ujedinjenja prozvao se taj odbor Oblasni odbor za zaštitu djece i mladeži, i nastavio svoj rad prema promijenjenim prilikama, vodeći brigu o zapuštenoj mladeži, siročadi, udovicama, nemoćnim i bolesnim. Na milijune dinara sabrano je u tu svrhu. 1920 koncentrisan je humanitarno-karitativni rad tako, da se je Oblasni odbor transformirao u Narodnu Zaštitu Saveza Dobrotvornih Društava u Hrvatskoj i Slavoniji, kojoj je glavna svrha, da se racionalno podijeli rad na humanitarno-karitativnom polju, i da se podupre svaka akcija, koja ide za zaštitom djece, i uopće moralno i materijalno bijednih. Cijeloj toj akciji, počevši od Središnjeg Zemaljskog Odbora, bio je stalno na čelu Š., ne samo kao njen formalni predsjednik, nego kao stvarni vođa i organizator, koji je i u najtežim prilikama našao put, kojim treba poći. *M. Kostrenčić.*

ŠILJEGARNIK, planinski greben u Južnoj Srbiji, između rijeka: Babune-Topolske, južno-jugoistočno od planine Golešnice, a 22 km zapadno-jugozapadno od Velesa. Pruža se od sjeverozapada na jugoistok, i u istom se pravcu snižava (1.700—1.100 m). Jugozapadna strana Š. vrlo je strma, često okomita, dok se sjeveroistočna blažije spušta prema dolini Topolke. Na sjeverozapadu, preko Ivanova Vrha (1.909 m) i Begovih Virova (2.112 m), Š. je vezan za Golešnicu. Cio Š. je stjenovit, gol, sa malo potoka. Grebenom Š. i preko njega vode staze, a građenih puteva nema ni u daljoj okolini. *P. V.*

ŠIMIĆ ANTUN BRANKO, pjesnik i kritičar (18/11 1898, Drinovci, Hercegovina — 2/5 1925, Zagreb). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, a gimnaziju je učio u Širokom Brijegu, Mostaru, Vinkovcima i Zagrebu. U osmom razredu napustio je školu, pa je živio kao novinar i književnik, ponajviše oskudno. Već kao gimnazista pisao je feljtone u Obzoru, a nastavio je književni rad u Glasu Srba, Hrvata i Slovenaca, Jugoslovenskoj Njivi, Hrvatskoj Prosvjeti, Plamenu, Griču, Savremeniku i dr., štampajući u njima ocjene, članke i pjesme.

Š. je veoma mlad svratio na sebe pažnju ozbiljnošću, a svoju je književnu fizionomiju utvrđivao sve više solidnim studijama evropskih književnih pojava, o kojima je i referirao. Razmjerno je veoma brzo prošlo kod njega doba književnog razmetanja;

u posljednjim godinama on je istupao gotovo kao neki literarni starmali, uživajući velik ugled među mlađim literarnim pokoljenjem. U pjesmama se Š. oteo uticaju svojih uzora, nastojeći, da stvori svoj žanr lirike, u kojoj se izbjegava svaka nepotrebna riječ, svodeći pjesmu na neku vrstu zakonika. Istim principima, kratkoća i jezgrovitost, vođen je bio i u svom ostalom pisanju. Kao kritičar obarao je opće priznanje veličine (Vidrić, Nazor), operirajući i ovdje uglavnom pomoću stilističkih osebina napadnutih. Zbog oštrine sudova uporeďivali su Š. sa Ljubomirom Nedićem. Za svoja načela izdavao je zasebne listove: Vijavica (1918), Juriš (1919). 1923 bio je, uz M. Begovića, saurednik Savremenika. Najduže mu se održao Književnik (1924 i 1925), koga je poslije njegove smrti pokušavao da izdaje mlađi mu brat Stanislav Šimić (8/4 1904), koji je inače objavljivao pjesme i ocjene u Savremeniku, Jugoslavenskoj Njivi i dr.

L i t e r a t u r a: F. Alfirević, Jugoslovenska Njiva 1925; I. Nevistić, Vijenac, 1925; I. Jakovljević, Hrvatska Prosvjeta, 1925.

A. Barac.

ŠIMIĆ NIKOLA, književnik i publicist (18/8 1854, Igrani, Makarsko Primorje, Dalmacija — 1913, Igrani). Osnovnu školu svršio je u Makarskoj, prva dva razreda gimnazije u Preku kod Omiša, a ostale u Splitu. Svršivši bogosloviju u Zadru, zaređen je za svećenika (1878) i postao je nadstojnik splitskog sjemeništa. 1879 postao je upravitelj župe u Bregima, a 1880 kapelan u Srednjem Selu, na otoku Šolti. U Zadru je bio glavni saradnik Narodnoga Lista 1881—1882 i 1888—1900. Tu je 1881 postao tajnik Matice Dalmatinske, pa je u tom svojstvu mnogo godina uređivao Koledar Matice Dalmatinske (1881—1900). Matica Dalmatinska izdala je njegove knjige: prijevod Smajlsove Štednje (1885), Pučka prosvjeta (1889) i Markove uspomene (1897). U Zadru je pokrenuo i uređivao književni časopis Iskra, koji je izlazio 1884 do 1887 i 1891—1894. Izdao je zbirku pripovijedaka: Slike i crte iz seoskog života (1887).

L i t e r a t u r a: Nikola Šimić, Jubilarni broj Narodnog Lista 1862 do 1912 (1912); A. Petravić, N. Šimić (Nove studije i portreti, 1910).

B. V.

ŠIMUNIĆ IVAN DR., Isusovac rodom iz Međumurja (7/6 1723). Bio je profesor u zagrebačkom kolegiju, a kad je ukinut njegov red, župnik u Stridovu, zatim kanonik čazmanskog kaptola, pa je kao takav i umro u Varaždinu. Mnogo se bavio pitanjem raskola u Kristovoj crkvi, pa je 1763 štampao u Zagrebu djelo: Brevis notitia schismatis Graeci et contraversiarum orientalium in questiones didacticas, chronologicas, historicas et dogmaticas distributa. Accedit diatriba de ritibus ecclesiae Graecae. Bio je i okretan prigodni pjesnik latinski. *Đ. K.*

ŠIMUNOVIĆ DINKO, književnik (5/9 1873, Knin, Dalmacija). U Arbanasima, kraj Zadra, svršio je učiteljsku školu (1892). Kao učitelj služio je u dalmatinskim selima Hrvacima, Kraju i u Dicmu. Sada je profesor u obrtničkoj školi u Splitu. — Prva Š. novela, Mrkodol, izašla je u zadarskom Lovoru (1905), a dalji mu se rad razvijao u Savremeniku. Društvo Hrvatskih Književnika izdalo je prvu zbirku njegovih novela, Mrkodol (1909), koja je prevedena na ruski i češki. Matica Hrvatska izdala je roman: Tuđinac (1911) i zbirku novela: Đerdan (1914). Autobiografski značaj ima njegova knjiga: Mladi dani (Zagreb, 1919), i njezin nastavak: Mladost (Zagreb, 1920). Posljednje mu je djelo roman: Porodica Vinčić (Beograd, 1923). Pored beletristike, Š. se bavi i pedagogijom, te je napisao niz stručnih radova o psihološkim, didaktičnim i opće odgojnim pitanjima.

Š. je jedan od najboljih savremenih hrvatskih pripovjedača. Dva različita pejsaža, plodna cetinjska Krajina i vrletne klisure Dinare, i dva tipa ljudi javljaju se u svem njegovom radu. Š. je rođeni novelist, izvoran sižeom i stilom i tehnikom. Prema starijoj seoskoj noveli on je stvorio modernu seosku novelu, u kojoj se nad folklorom ističe psihologija, a naročito je zapažena fina psihološka studija njegovih ženskih likova (Muljika, Rudica i t. d.).

L i t e r a t u r a: A. Barac, D. Šimunović. Knjiga eseja. *B. Vodnik.*

ŠINTIĆ JOSIP, podmaršal (8/10 1852, Gornja Vas, kotar Jastrebarsko

— 13/2 1921, Zagreb). 1872 stupio je, po svršetku vojne akademije u Wiener-Neustadtu, kao poručnik, u 16 hrvatsku pješačku pukovniju, a 1877 je postao natporučnik. 1877/1879 svršio je ratnu školu u Beču. 1879 dodijeljen je glavnom stožeru kod generalnog zapovjedništva u Zagrebu. 1882 istakao se u hrabrom i uspješnom vođenju četa za vrijeme ustanka u Bosni i Hercegovini, i postao je kapetan glavnog stožera kod zbornog zapovjedništva u Budimpešti, kasnije kod 13 pješačke četne divizije, 1/4 1890 premješten je dalmatinskoj 22 pješačkoj pukovniji. 1891 postao je major, 1893 zapovjednik 30 lovačkog bataljona, 1894 potpukovnik, 1897 premješten je domobranstvu i postao pukovnik i zapovjednik 25 domobranske pukovnije u Zagrebu, 1900 brigadir kod 83 domobranske brigade u Zagrebu, 1904 generalmajor, 1912 podmaršal, te je stupio u penziju. *V. L.*

ŠIPAN, otok u Jadranskom moru, 42° 42′—42° 46′ sjev. šir., 17° 55′ ist. duž. od Gr. Leži, do 3 km širok, naporedo sa dubrovačkim kopnom, od sjeverozapada k jugoistoku, 9 km u dužini. Od kopna ga rastavlja Koločenski Kanal, od otoka Lopuda na jugoistoku Lopudska, a od Jakljana na sjeverozapadu Pompejeva Vrata, koje se ime dovodi u vezu sa jednom epizodom u građanskom ratu između Cezara i Pompeja (47 prije Kr.). Divljeromantični kraj opisao je pjesnik Lucanus u eposu Pharsalia, a događaj (kako je Pompejevac Oktavije izbjegao Cezarovcu Vatiniju) Cezarov legat Hirtius. Š. je najveći od 7 Plinijevih Elafitskih (Jelenjih) otoka. On je po svoj prilici stari Tauris. Zauzima 20½ km² površine. Njegov je najviši vrh Sv. Ilija, 223 m visok. Ima 913 stanovnika. Priroda je na Š. bujna. Nasred otoka ima zelena dolina (bor, vinova loza, maslina). Tamo je, po tradiciji, bio dvor napuljskog kralja pjesnika Rene od Anžu-a (— 1480). Pročelni natpis s dvora nalazi se u britanskom muzeju u Londonu. Š. je darovao Dubrovniku kralj Mihailo (1050—1080). Dubrovčani su tamo izašiljali koga svoga vlastelina za kneza; on je sjedio u Šipanskoj Luci, glavnom mjestu otoka, u zapadnom primorju, navrh 2 km duge, a ½ km široke morske drage.

Š. Luka (571 stanovnik) sjedište je općine i rimokatoličke župe, morsko je kupalište i ljetovalište, pogodno za grudobolne, nervno slabe i rekonvalescente. Parobrodska je stanica na liniji Dubrovnik—Ston. Ima pučku školu, poštu, tvornicu sardina.

Suđurađ (342 stanovnika) je župsko mjesto u južnom primorju Š. i parobrodarska stanica na liniji Dubrovnik—Ston. Kraj morske obale leži originalna utvrđena vila porodice de Stefanis (sa nadimkom Skočibuh), djelo 16 vijeka. Od Suđurđa 1 km na sjeveroistoku nalazi se samostan Sv. Mihaila, Pakljena, koji se spominje 1272, ali je od fratara već davno napušten.

Literatura: L. Vojnović, Dubrovnik, jedna istoriska šetnja (III., 107); V. Milić, Jedan dan na Šipanu (Vijenac 1902, 282/3).

J. Modestin.

ŠIPANSKA LUKA. V. Šipan.

ŠIPEK VIKTOR, slikar (16/2 1 96, Donja Stubica). Slikarsku akademiju svršio je u Zagrebu. Poslije rata, koji ga je prekinuo u njegovom umjetničkom radu, otišao je na dalje studije u münchensku umjetničku akademiju. Od 1918 priredio je niz kolektivnih izložbi, naročito akvarela sa motivima iz Njemačke, Italije i Hrvatskog Zagorja. Živi u svom rodnom mjestu. *A. Š.*

ŠIPUŠ JOSIP KARLOVČANIN. Izdao je, potporom biskupa Maksimilijana Vrhovca, knjižicu: Temelj žitne trgovine (1796). U tom djelu raspravljao je o važnosti ratarstva, o eksportnoj i importnoj trgovini, o zabrani spekulacije sa zalihama žita, o poskupljivanju hrane, o uređenju velikih magazina za jeftino ishranjivanje naroda, o slobodnoj trgovini. *S. D.*

ŠIRCA MIROSLAV. V. Savin Risto.

ŠIROK KAREL, omladinski pjesnik i pisac (26/10 1889, Šmartno v Brdih pri Gorici, talijanska Slovenačka). Poslije svršene osnovne škole posjećivao je Š. neko vrijeme gimnaziju u Gorici i Trstu, zatim se privatno spremao da stupi u učiteljsku školu, koju je svršio 1905—1909 u Kopru. 1909—1924 služio je u raznim gradskim školama u tršćanskoj okolini, najviše u Škednju. 1924 otpustile

su ga talijanske vlasti iz službe. 1925 bio je urednik slovenačkog političkog lista Novice u Trstu, a januara 1926 dobio je učiteljsko mjesto u Črnomlju i postao je jugoslovenski državljanin. — Književnim radom počeo se Š. baviti u učiteljskoj školi; sa pjesmama i crticama je sarađivao kod Zvončka (1909—1915, pseudonim K. Andrejev i dr.), kod nedeljne revije Njiva (1919), kod Novog Roda (1920—1925), Jaselca i Našeg Glasa (1927). U knjižnom obliku izdao je dvije zbirke omladinskih pjesama: Jutro (1920) i Polžja hišica (1926), između kojih je druga veoma ljupka, i zbirku omladinskih pripovjedaka: Slepi slavčki (1922). Š. je pisao i u političke listove u Trstu (Novice) i u Ljubljani (Dan, Jugoslavija, Jutro), i sarađivao je kao glumac i vođa kod dramatičkog kroška u Škednju do nasilnog rušenja dvorane od strane Talijana. *I. G.*

ŠIROKA KULA, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez Gospić, općina i pošta Lički Osik; od Ličkog Osika 5 km k sjeveroistoku uz cestu u Bunić. Ima 361 stanovnika u 80 domova, rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, pučku školu.

U narodnom pričanju često spomenuta Š. K. leži u sjeveroistočnom kraju Ličkoga Polja, kuda je već u vrlo staro doba morala voditi cesta preko Ljubova u Krbavu i dalje na istok, odvojivši se od glavne rimske ceste, koja je iz Gacke preko Janjče vodila u Liku i dalje u Dalmaciju. Kod Š. K. valjda je bilo naselje već u predrimsko doba, jer su se u okolini našli predmeti iz neolitskog i željeznog halštatskog doba, a na brijegu Varošini (u martu 1846) 15 komada bakrenih sjeverno-afričkih novaca, nalik na one, što su se našli kod Mazina. Rimsko se naselje prostiralo od katoličke crkve preko pravoslavne parohije i crkve oko visočice Buzdovana do vrela Čekrka. Osobito su obilni nalazi na Vranića gromili i kod parohije, gdje su se našli i ostaci rimskoga miljokaza iz doba cara Trajana (98—117). Na vrelu Čekrku se sada iz jednog rimskog sarkofaga napaja stoka.

L i t e r a t u r a: J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, n. s. 3, 182—184); Predmeti halštatskoga doba iz grobova u Vranić-gromili u Širokoj Kuli (Vjesnik, 5, 63—72); K. Patsch, Die Lika in römischer Zeit (1900, 60—66). *J. Modestin.*

ŠIROKI BRIJEG je glavni dio naselja Mokrog u Hercegovini. Mokro je u mostarskom srezu, zapadno od Mostara. Ima 1·793 stanovnika (1913), sve samih katolika. Na Š. B. su katolička crkva i franjevački samostan sa gimnazijom, zemljoradnička zadruga, vodna zadruga i tkaonica ćilima. *M. F.*

ŠIROKI JOSIP DR., muzički naučenjak (8/3 1882, Virje, Hrvatska). Osnovnu školu je pohađao u Virju, realnu gimnaziju u Bjelovaru, Karlovcima i Zagrebu, gdje je i maturirao. Na zagrebačkom univerzitetu je učio prava, a kasnije je u Beču apsolvirao filozofiju, matematiku, fiziku i muzičku nauku. Prvi je od Hrvata u Beču doktorirao iz muzikologije. Kratko je vrijeme bio suplent na realnoj gimnaziji i s njom spojenoj višoj trgovačkoj školi, a poslije nekog prekida, u gornjogradskoj gimnaziji u Zagrebu. Sada živi povučeno u svom rodnom mjestu.

Radio je u fonografskom arhivu akademije znanosti u Beču, i za istu je snimio ploče pučkog pjevanja, sviranja i narječja iz Virja. Izumio je muzičko-akustički aparat (patentiran u Beču i u Pešti), Univerzaltonometer, u kome su jasno predočeni svi akustički sustavi moderne muzičke prakse, počev od pitagorijskog, do prirodnog i temperovanog, i u kome su uzeti u obzir i egzotični muzički sistemi. U rukopisu ima nekoliko studija o hrvatskoj pučkoj muzici.

L i t e r a t u r a: Hrvatska duša, Almanah (II., 1923). *A. D.*

ŠIROKO. V. Šilok.

ŠIROLA BOŽIDAR DR., kompozitor i muzički pisac (20/12 1889, Žakanj, kotar Karlovac). Svršio je gimnaziju u Zagrebu, gdje je na filozofskom fakultetu slušao matematički i filozofski odio. Muzičkom teorijom počeo se baviti kao samouk, a kasnije je na univerzitetu u Beču doktorirao iz muzikologije. Kompoziciju (kontrapunkt, forme i instrumentaciju) učio je privatno kod Zajca. Nastavničku je službu počeo najprije u donjogradskoj gimnaziji, zatim je bio u prvoj realnoj gimnaziji i obrtnoj

školi. Sada je u srednjoj tehničkoj školi.

Komponirao je niz dječjih pjesama za marionetske igre, nekoliko obradba narodnih pjesama, Mrazove sestrice, Popjevke I., Popjevke II. i Kipci, za jedno grlo i klavir, nekoliko obradba pučkih popjevaka za muški i mješoviti zbor, Pjesni razlike (u tri dijela) za muški, ženski i mješoviti zbor, gudalački kvartet d-mol, klavirski kvartet a-dur, Otmica za klavirski kvartet, Idilički intermezzo za jedno grlo i orkestar, isto tako Nocturno, Pod palubom, muziku za Žrtvu Abrahamovu i aktovku Novelu od Stanca, balet, eseje i oratorij »Sv. Ćiril i Metod«. Osim toga, napisao je Pregled povijesti hrvatske muzike. U Pregledu povijesti hrvatske muzike prvi put su sakupljeni podaci o razvitku hrvatske muzike.

Tehnički je neizrađen, a sadržajem eklektik regresivnog smjera.

L i t e r a t u r a: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 307—332.

A. D.

ŠIŠA GORA, planina u Bosni, zapadno od rijeka: Sane-Ribnika, istočno od planine Srnetice. Na zapadu je ograničena Vrletnim Dolom, Čistom Dolinom i Koritom. Tjeme Š. G. ima izgled vapnenjačke zaravni, koja se pruža od sjeverozapada na jugoistok. U tome su pravcu najviši vrhovi: Krš (1.275 m), Veliki Vrh (1.370 m), Šiša (1.388 m), Sokolova (1.358 m) i Kobila (1.280 m). Š. G. je sastavljena od trijasnih, jurskih i gornjokretacejskih vapnenjaka, dijelom i lapora. Stoga s nje ne teče nijedan potok, ali je na istočnom podnožju dosta izvora, dok na zapadnom ima nekoliko lokvi. Ipak je najveći dio gore pod vegetacijom. Istočnim podnožjem planine prolazi cesta Prijedor—Ključ—Vrelo Ribnika, a drugim podnožjima i preko planine vode seoski putevi i staze.

P. V.

ŠIŠARKA se u šumama u Slavoniji skuplja i prodaje. Kada se samelje dobiva se brašno, koje se upotrebljava za štavljenje koža, kao i za pravljenje crne tinte (mastila).

Đ. N.

ŠIŠATOVAC, selo u Srijemu, u mitrovačkom srezu, ležimirskoj općini. Leži na južnoj strani (210 m) Fruške Gore, 2·4 km na zapadu od Ležimira, koji je na cesti, koja vodi iz Srijemske Mitrovice preko Fruške Gore k Dunavu. Ima 263 stanovnika u 49 domova, pravoslavnu parohiju sa sjedištem u manastiru. Pošta je u Čalmi.

J. M-n.

Manastir u Fruškoj Gori. Crkva je posvećena Rođenju Bogorodice. Prema zapisu prvoga igumana u Š., Teofila, on je došao iz manastira Žiče u Š., i tu je osnovao manastir (oko 1520). Vjerojatnije je, da je osnivanje manastira bilo nešto kasnije. 1543 prenio je iguman Teofil mošti Stevana Štiljanovića, čiji se grob nalazio na Đuntiru kod Šikleuša (u Baranji), a koji je umro u Šikleušu 1915. U Š. se zamonašila i supruga Stevana Štiljanovića, Jelena, dobivši monaško ime Jelisaveta. Tu je i umrla, i njeno tijelo ukopano u priprati. U zapisima iz 16 vijeka spominje se jedan panegirik (1575) i jedna knjiga (1589) ovoga manastira. 1634 Turci su dopustili monasima Š., da iz temelja obnove porušeni manastir. U Š. je dolazio pećski patrijarh Pajsej (1614—1646), koji je napisao biografiju Stevana Štiljanovića. 1680 bio je u Š. patrijarh Maksim. 1689 arhimandrit Š. Joanikije otišao je u Rusiju za milostinju, a tamo je ostao do svoje smrti (1725). 1690 bio je iguman Š. Savatije. 5/2 1689 umro je i pokopan je u Š. beogradski mitropolit Elevterije, koji je ranije bio monah Š. 1702 dolazio je u Š. patrijarh Arsenije III. Čarnojević. 1704 umro je u Š., i tu je pokopan budimski episkop Jevtimije Popović. 1745 posjetio je Š. patrijarh Arsenije IV. 1753 spominje se arhimandrit Š. Josif Stojanović. 1755 pobjegao je iz Š. jeromonah Vasilije Teodorović, koga je patrijarh Vasilije Brkić postavio za arhimandrita pećskog. 1758, pri arhimandritu Š. Vićentiju Popoviću, porušena je crkva u Š., jer je bila mala, a na njenim temeljima podignuta je nova crkva, koja i danas postoji. Crkva je zidana čitavih dvadeset godina, uz pripomoć oberkapetana Jovana Monastirlije i brata mu Josifa i potpukovnika Sekule Vitkovića. Grobovi ove trojice nalaze se u crkvi Š. Lik arhimandrita i igumana Š. Vićentija, kasnijeg vršačkog episkopa, koji se postrigao u Š. i koji je podigao novu crkvu, izradio je u crkvi 1795 zograf Grigorije Davidović iz Čalme. Početkom 19 vijeka u Š. je bio arhimandrit pjesnik Glasa

Harfe Šišatovačke, Lukijan Mušicki (1777—1837). Po padu Srbije (1813), bavio se neko vrijeme u Š. kod Mušickog i Vuk Karadžić. Oni su u Š. bili prizvali čuvenog narodnog guslara Filipa Višnjića, od koga je Vuk zabilježio poznate pjesme o ustanku Karađorđa. I Platon Atanacković (1788—1867), kasniji bački episkop, bio je arhimandrit u Š. 1849 manastir je izgorio, samo je crkva ostala čitava. Za obnovu manastira mnogo je učinio iguman Mitrofan Pavlović.

U knjižnici Š. čuva se čuveni Šišatovački Apostol, pisan za vrijeme kralja Stevana Dečanskog. Od umjetničkih spomenika ima nekoliko krstova, koji se čuvaju u riznici i odijela izvezena zlatom i srebrom, koja je u 17 vijeku poklonio Š. ruski car Aleksej Mihajlović. U riznici se čuva i plan prvobitne crkve, koja je imala dva kubeta, a na zapadnoj je fasadi imala visoki zvonik. U crkvi na zidovima nalaze se slike ikonopisca Grigorija Davidovića iz Čalme (1795). U blagovaonici Š. nalazi se jedna velika slika starog srpskog slikara Arse Teodorovića, slikana 1821, koja predstavlja, kako Stefan Štiljanović otvara svoje žitnice i razdaje žito gladnom narodu.

V. Petković.

ŠIŠEVO, selo na rijeci Treski (u oblasti Skoplja), sa crkvom, posvećenom Sv. Nikoli. Crkva je iz 14 vijeka i skromnih je razmjera. U 15 i 16 vijeku je obnovljena, kako izgleda, od istih ktitora, Tošinka žene mu Milice i sina im Nikole, koji su 1497 obnovili i obližnji manastir Matku. Početkom 18 vijeka crkva je zapustjela. 1817 obnovili su je neki jeromonah Samuil i monahinja Paraskijeva sa dva učenika. Crkva i danas radi. *V. P-ć.*

ŠIŠIĆ FERDINAND DR., historičar (9/3 1869, Vinkovci). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Zagrebu (do 1888), univerzitetske studije u Beču i Zagrebu. Poslije profesorskog ispita služio je, kao srednjoškolski nastavnik, u Gospiću (1892/93), Zagrebu (1893/94), Osijeku (1894—1902), Zagrebu (1902—1906). Univerzitetske studije dopunio je radom i istraživanjima u Parizu i Veneciji. Kasnije je svoja naučna ispitivanja proširio radom u bibliotekama i arhivima Venecije, Rima, Napulja, Londona, Beča, Graza, Pešte i mađarskih privatnih grofovskih arhiva. Osobitu je pažnju posvetio arhivima Hrvatske i Dalmacije, u kojoj je kroz dugi niz godina radio u Zadru, Trogiru, Splitu i Dubrovniku. U Zagrebu je promoviran za doktora filozofije 1900. Doktorska mu je teza: Zadar i Venecija od 1159 do 1247 (Rad, 142, 1900). Habitilirao se u Zagrebu, kod profesora Tadije Smičiklasa iz Hrvatske Povijesti 1902, sa studijom Mih. Madijev de Barbazanis (Rad, 153, 1903). Univerzitetski suplent u Zagrebu bio je 1906 do 1908. 1908 postao je izvanredni, a 1910 redovni profesor Hrvatske Povijesti, na mjesto svoga učitelja Tadije Smičiklasa. Bio je neko vrijeme i narodni poslanik hrvatskoga sabora, kao član hrvatsko-srpske koalicije, i kao takav član hrvatske delegacije na ugarskom saboru.

Š. je najistaknutiji reprezentant moderne hrvatske historiografije. Poslije Račkoga i Smičiklasa, njegov neobično produktivan rad na polju historijskih monografija sintetičkog prikazivanja povijesti Hrvata u cijelom opsegu, i najzad u publikovanju historijske građe, ostavlja iza sebe duboko poorane brazde. Izraziti historijski talenat, odlično odgojen i potpomognut sjajnim metodičkim tehnikama, Š. je dao mnogo. Š. u sebi ujedinjuje najbolje odlike: strogu naučnu akribiju u ispitivanju, i poletan temperamentni način prikazivanja. Š. zastupa strogu genetsku historijsku školu ne priklanjajući se nijednome od filozofsko historijskih sistema. I ako Š. istraživanja obuhvaćaju najšire razmjere, od najstarijih dana, i ako je dao Povijest Hrvata od početka do najnovijega doba, ipak su najljepši, najdublji i najumniji radovi njegovi iz hrvatske narodne dinastije, prepunog problema tame i neizvjesnosti. Š. je historičar hrvatske narodne dinastije, i u svojim studijama neprestano se vraća tome periodu. Način historijskog prikazivanja u raspravama Š. živ je i djeluje sugestivno. Š. je redovno pun velikih ideja, i samo prejaki temperamenat u isticanju tih ideja, koji po koji put ima prevagu nad realnom kritikom i akribijom, izaziva kasnije u njega samog uravnoteženje u korekcijama, ili dopunama. Njegova djela provejava duh istine,

bez obzira na pojedine omiljene romantične tradicije. Zbog toga je on bio od političara neshvaćen i napadan. Kao profesor odgojio je Š. lijep broj mladih radnika.

Š. radovi razasuti su po raznim naučnim i literarnim revijama, u publikacijama Jugoslavenske Akademije, Srpske Kr. Akademije i Matice Hrvatske. Napose se ističu: Vijenac (gdje je publikovao prvu veću historijsku studiju, 1892, a tu je kasnije obradio i kao doktorsku tezu), sarajevski Dan, zagrebačka Hrvatska Prosvjeta, Hrvatsko Kolo, Savremenik, Njiva, Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Vjesnik Kr. Zemaljskog Arhiva, Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, Nastavni Vjesnik, Narodna Starina, Rad, Starine, Ljetopis Jugoslavenske Akademije, Monumenta spectantia historiam Slavarum Meridionalium, Starohrvatska Prosvjeta (Nova serija), Bratstvo društva Sv. Save, Čupićeva Godišnjica i t. d. Bio je i saradnik zagrebačkih političkih novina (Narodne Novine, Obzor, Hrvatska, Pokret, Riječ).

Š. se radovi mogu podijeliti u opću povijest Hrvata, u monografije i specijalna historijska ispitivanja, u publikovanje izbora, i najzad u udžbenike za škole. Hrvatska povijest (I.—III., 1906 do 1913, izdanje Matice Hrvatske), Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do godine 1873 (1916, izdanje Matice Hrvatske), Pregled povijesti hrvatskog naroda (1920, I. dio do 1790), Geschichte der Kroaten (I. Teil, 1917, izdanje Matice Hrvatske). Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925). Od mnogih studija valja istaći ponajvažnije: Bitka na Krbavskom Polju (1893), Bitka kod Nikopolja 25/9 1396 (1896, i njemački: Die Schlacht bei Nikopolis 1396, 1889), Županija virovitička u prošlosti (1896), O Bartolu, knezu modruškomu (Vjesnik Arhiva, 1899), Franjo barun Trenk i njegovi problemi (1900), Zadar i Venecija od 1159—1247 (Rad, 142, 1900), Kako je bizantinski car Justinijan postao Slaven (Nastavni Vjesnik, 1901), O buni u Hrvatskoj 1542 (Nastavni Vjesnik, 1902), Studije iz historije anžuvinske dinastije (Vjesnik Kr. Zemaljskog Arhiva, 1901), Pad bana Mladena Šubića 1322 (1902), Vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić i njegovo doba 1350—1416 (1902), Studije iz bosanske historije (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1903), Miha Madijev de Barbacanis (Rad, 153, 1903), Historički pregled katoličke biskupije bosanske do 1701 (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1903), O podrijetlu i zasužnjenju hrvatskoga kralja Slavića 1074—1075 (Vjesnik Arheološkog Društva, 1904), O smrti hrvatskoga kralja Zvonimira (Vjesnih Arheološkog Društva, 1905), Kralj Koloman i Hrvati 1102 (1907), Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman (Vjesnik Arheološkog Društva, 1909), Neke stranice iz novije naše historije: I. Dalmacija neposredno prije francuske okupacije; II. francusko doba (Hrvatsko Kolo, 1909), Rijeka i riječko pitanje (1912), O Šporerovim novinama (1912), Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji (Vjesnik Arheološkog Društva, 1913), O značenju imena Nandorfehervar (Rad, 207, 1915), Die Wahl Ferdinands des I. von Österreich zum König von Kroatien (1917), Abridged political history of Rieka (Fiume) (1919, i francuski, no bez dokumenta), Zavjera Petra Zrinskoga i Frana Frankopana (1921, Brastvo, 14), Hrvatski Ilirizam (1921, Brastvo, 16), Rijeka i Zadar (1921), Biskup Strossmayer i južnoslovenska misao, I. dio (1922, Srpska Književna Zadruga), Kako se u Hrvata razvijala politika i državna svijest (1923, Njiva, 7/2), Dva hrvatska buntovnika (1923, Brastvo, 18), Jugosloveni, Karađorđe i Napoleon I. (1923), O sredovječnom hrvatskom gradu Labu (Bulićev Zbornik, 1924), Eugen Kvaternik (1925), Izbor Ferdinanda I. hrvatskim kraljem (1927) i t. d.

Od publikovanih izvora najvažniji su: Ljetopis Pavla Pavlovića, patricija zadarskoga (Vjesnik Zemaljskog Arhiva, 1904), Hrvatski saborski spisi (Acta Croaticae) I.—IV. (Monumenta S. Hist. Sl. Mer. Vol. 33, 36, 39), Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu (1920), Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1920). Naslov knjige Pop Dukljanina. Od udžbenika valja istaknuti dva. Jedan je: Povijest hrvatska za više razrede srednjih škola (1905, sa četiri geografske karte). Ova knjiga nije nikada ugledala svijeta, jer ju je cenzura, zbog istine iznijete u njoj, zaplijenila, i

čitavo izdanje, u dvorištu Zemaljske Tiskare u Zagrebu, spalila. Sačuvana su samo tri primjerka tog izdanja. Drugi je udžbenik namijenjen univerzitetskom studiju, i uzoran je tip takvog rada. Obuhvata vrijeme hrvatske narodne dinastije: Priručnik izvora hrvatske historije. I./1 do 1107 (1914). *V. Novak.*

ŠIŠKA je stara domaća svinja. Pripada evropskom (sus scrofa) tipu, i bila je u svoje doba, sve do početka 19 vijeka, vrlo rasprostranjena u krajevima SHS, naročito u sjevernim dijelovima. U južnim krajevima, i u svim predjelima Sredozemnog mora, bila je mediteranska svinja domaća, koja je bolja u tovnosti. Na području SHS, i to u Srbiji, nastalo je križanje ovih dviju tipova, iz koga je križanja proizašla mangalica svinja. Ona je, zbog svojih boljih osebina, potisla sve više i više Š. i to prema sjeveru, tako da je početkom 19 vijeka ona počela uzmicati i u Madžarskoj, naročito kada je 1833 Palatin Josip dobio svinje iz stada kneza Miloša. Početkom ovog vijeka mogla se Š. naći još u manjem broju u modruško-krajiškoj i u požeškoj županiji, a u većem broju u sjevernoj Bosni, naročito u primitivnim krajevima. Danas ima Š. još u istim krajevima, ali u mnogo manjem broju, jer mora da ustupa sve više i više mjesto drugim, prikladnijim uzgojima.

Š. po svojoj spoljašnjosti naliči vrlo divljoj svinji (sus scrofa ferus). Glava joj je dosta velika, lični dio dug i uzak. Uši su srednje veličine, široke i stršeće. Hrbat je vrlo izbočen, a tijelo usko i pljosnato. Š. je obično svjetle boje po cijelom tijelu, ali ima i tamnosmeđe. Odojčad nosi karakteristične pruge uzduž tijela, kako to ima odojčad divlje svinje. Š. je primitivna svinja, drži se ponajviše sasvim prirodno, t. j. ponajviše poludivlje u stadima, koja se većim dijelom u slobodnoj prirodi prehranjuju. Š. kasno dozrijeva, te je sa 2½ godine izrasla. Plodnost je slaba, prosječno se računa 4—5 komada mladih. Š. može dostići težinu do 200 kg.

Meso je suho, te je prema tome prikladno za pravljenje pršute. Mast se staloži u tankom sloju pod kožom i oko crijeva, a salo je čvrsto.

Literatura: S. Ulmansky, Studie über die Abstammung des Šiškaschweines (1911). *S. Ulmansky.*

ŠIŠKO JEZERO, jezero u Crnoj Gori, na planini Bjelasici, oko 1·5 km istočno-jugoistočno od Svatovska Groblja (1.845 m), oko 14 km sjeveroistočno od grada Kolašina. Leži u prostranom cirku, koji je pod velikim morenama, na apsolutnoj visini od 1.642 m. Š. J. je eliptičnog oblika, pruža se od zapada na istok, dužinom oko 400 m, a široko je do 150 m. Korito Š. J. glacijalnog je podrijetla. S jedne strane iz Š. J. izvire Bistrica, a s druge potok, koji teče prema Tari otprilike do Mojkovca.

Literatura: Ž. Dragović, Građa za geografiju Crne Gore (Letopis, 155, 1888); J. Cvijić, Ledeno doba u Prokletijama i okolnim planinama (Glas, 91 i 93, 1914). *P. V.*

ŠIŠKOVIĆ JOSIP, general topništva (1719, Segedin — 4/2 1783, Prag). Porijeklom je bio iz stare bosanske porodice. Stupio je sa 19 godina u vojsku. Učestvovao je u nasljednom ratu, i odlikovao se u hrabrom i uspješnom četovodstvu. Na početku sedmogodišnjeg rata postao je pukovnik i zapovjednik 2 pješačke pukovnije u bitci kod Kolina (1757) i dobio je viteški red Marije Terezije. 1758 uspješno je napao na Pruse kod Domstädta, u boju kod Hochkircha natjerao je sa svojom brigadom u bjegstvo 7 neprijateljskih bataljona. U tome boju bio je teško ranjen. 1759 istakao se u boju kod Machena. 1760 bio je glavni stožerni glavar kod maršala Dauna. Za veoma uspješno četovodstvo u ratu 1758, 1759 i 1760 dobio je komanderski krst Marije Terezije. 1767 postao je general topništva i zapovjedajući general u Galiciji, a kasnije u Pragu do svoje smrti. *V. L.*

ŠIVIC ANTUN, šumarski referent ljubljanske oblasti (13/2 1879, Ljubljana). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Ljubljani. 1899 otišao je u Beč, da na visokoj školi za kulturu tla uči šumarstvo. Poslije svršenih nauka (1902), stupio je u službu kneza Schwarzenberga u Gornjoj Štajerskoj, a dvije godine kasnije primljen je u državnu službu kod sekcije za zagrađivanje bujica u Villachu, na kom je polju mnogo radio za zagra-

đivanje divljih bujica po Koruškoj. Kada je 1906 imenovan šumarskim povjerenikom za okrug Radovljica i Kranj, razvio je veliku djelatnost oko podizanja seljačkih šuma. Š. je organizirao službu šumarskog referenta na način, koji je služio kao primjer i za druge srezove u Kranjskoj. Š. je 1911 premješten deželnoj vladi u Ljubljani. 1918 Š. je organizirao šumarsku službu Slovenačke, te je 1920 imenovan šefom općeupravnoga odsjeka u šumarskom odjeljenju deželne vlade za Sloveniju. Poslije likvidacije pokrajinskih uprava, krajem 1924, Š. je imenovan šumarskim referentom ljubljanske oblasti.

Pored službenog rada Š. je radio i na stručnoj književnosti. On je napisao veliki broj stručnih članaka iz šumarstva za seljake u listu Kmetovalec, te je mnogo doprineo popularizovanju šumarstva u Sloveniji. Poslije oslobođenja i ujedinjenja, Š. je pisao više članaka u Šumarskom Listu, Almanahu, Šumarsko-lovačkom kalendaru i t. d. 1914 izašlo je njegovo djelo: Poljudno navodilo za mjerenje lesa, koje je 1922 doživjelo drugo izdanje. 1919 napisao je: Spomenicu o mišljenju gozdarskog društva prama agrarnoj reformi. U nakladi Jugoslovenskog Šumarskog Udruženja izašlo je 1923 njegovo djelo: Gozdarstvo v Sloveniji, koje sa mnogo slika pregledno i jasno pokazuje šume Slovenije. 1928 je napisao: Šumarstvo u ljubljanskoj oblasti 1926 i 1927, sa točnim statističkim materijalom. Š. uređuje list Lovec, organ Slovenačkog Lovačkog Društva. *Đ. Nenadić.*

ŠIŽGORIĆ ĐURO (Sisgoreus), humanist 15 vijeka. Rodom je bio iz Šibenika. Postao je rano kanonik, a od 1469 bio je pomoćnik biskupa Luke Tolentića, pa je kao takav 1485 zapisnički utvrdio čudo, koje se desilo u šibenskoj crkvi Sv. Marije (27/3 1483). 1477 štampao je u Mlecima (per Adamum Roducil) zbornik svojih latinskih pjesama, koje su se vrlo cijenile, te je zbog njih ovjenčan lovorom. Njegov spis De situ Illyriae et civitate Sibenici (1487), štampan je tek u novije doba (M. Šrepel, Građa za povijest književnosti hrvatske, 2). Š. je bio vrstan humanist, te su njegove pjesme mnogo čitane još u 18 vijeku. *Đ. K.*

ŠKALJARI, selo u zetskoj oblasti, u bokokotorskom srezu, u kotorskoj općini, od Kotora 1½ km k jugu uz cestu na Cetinje. Ima 955 stanovnika u 199 domova, rimokatoličku župu s lijepom novom crkvom. U Š. su i razvaline crkve Sv. Dujma iz 10 vijeka. Kod Š. se nalazi najveća hrastova šuma u Boci, koju čini poglavito sitnolisnati hrast-medunac. *J. M-n.*

ŠKARDA, otočić na Jadranskom moru, između otoka Premude i Ista, južno od Silbe. Leži na 44° 17·2′ sjev. šir. i 14° 42·7′ ist. duž. Gr., oko 26 km daleko na pučini. Š. je nepravilnog, dugoljastog oblika, na jugoistoku razuđena zalivima. Pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, i u istom se pravcu proširuje. Otok je dugačak 3·7 km, širok do 1·75 km, a zauzima površinu od 4·2 km². Š. je stjenovita, dosta visoka i prilično strme obale, a najviši vrh (102 m) izdiže se na jugoistočnom kraju. Najveći dio Š. pokriven je vegetacijom. *P. V.*

ŠKARPA JURAJ, kipar (29/11 1881, Starigrad, na Hvaru). Učio je splitsku obrtnu školu i bečku školu za umjetnički obrt, a svršio je studije u zagrebačkoj umjetničkoj akademiji. Priredio je 1921 i 1926 dvije kolektivne izložbe u Zagrebu, i izlagao je i u Novom Sadu, Splitu i Rijeci. Živi u Zagrebu. *A. Š.*

ŠKATULA-MIRANOV LADISLAV, violinista (1900, Holoubko). Violinu je učio kod profesora Humla u Zagrebu. Od 1920 predaje violinu na zagrebačkoj muzičkoj akademiji. 1919 postao je član zagrebačkog gudalačkog kvarteta, a po tom je osnovao svoj kvartet Miranov-Žepić, s kojim je izvodio rusku, francusku i modernu muziku. Koncertirao je sa kvartetom u Zagrebu, Beogradu, Ljubljani, a u posljednje vrijeme u zagrebačkoj radio-stanici, kao solista i član raznih komornih ansambla. Član je zagrebačke Filharmonije. *K. M.*

ŠKERJANC LUCIJAN MARIJA, učitelj muzike i kompozitor (17/12 1900, Ljubljana). Učio je škole u Ljubljani, a muziku u Glazbenoj Matici. Od 1924 učitelj je ljubljanskog konzervatorijuma (za harmo-

niju, oblikoslovlje i nauku o instrumentima). 1913—1917 komponirao je prve kompozicije (pjesme, komade za klavir i orkestar, planove za četiri opere, simfoniju h-mol, kvartete d-dur i c-dur). Poslije 1917 komponirao je tri orkestarske kompozicije, jedan kvartet, pet klavirskih kompozicija, 27 pjesama za jedan glas sa klavirom i dva kora. *J. M.*

ŠKOLA, list za učitelje, roditelje i djecu. Izlazio je u Beogradu tri puta mjesečno 1868—1876, pod uredništvom Milana Đ. Milićevića. *U. Dž.*

ŠKOLA ZA ISTOČNE JEZIKE U PARIZU (École nationale des Langues orientales vivantes). Osnovana je 1821. U njoj se predaje i naš jezik. Prvi profesor bio je Louis Lège (1873). Nastava je obnovljena za vrijeme Svjetskog Rata, početkom 1918, i povjerena je Miodragu Ibrovcu, koji je predavao naš jezik i književnost do 1923. Sada je profesor Andre Vajan. Lektori za srpskohrvatski bili su od 1922: Aleksandar Arnautović, Nikola Banašević, Stevan Janjić, a za slovenački: Pavel Brežnik. *M. I.*

ŠKOLE. V. Bogoslovije. Bogoslovski seminar. Velika škola. Veterinarska kraljevska visoka škola. Vojna akademija. Vojna veterinarska škola. Glazbeni zavod. Glumačka škola. Glumačko-baletna škola. Vinogradarske i voćarske škole. Karlovačka gimnazija. Kmetijska škola. Monaške škole. Muzička akademija. Muzička škola. Novosadska gimnazija. Pedagoški seminar. Podoficirska škola. Poljoprivredne škole. Poljoprivredno školstvo. Sanitetska vojna škola. Univerziteti.

ŠKOLE U SHS. Z a b a v i š t a z a d j e c u. Prije oslobođenja bilo je mnogo Z. u Vojvodini, jer su političke općine bile dužne podizati ih, i djeca su bila obavezna ići u zabavište (XV. zak. čl. od 1891). Od kada je ova obaveza prestala, broj Z. se smanjio. Bilo je i srpskih vjeroispovjednih Z.

U Vojvodini ima na srpskom jeziku 100 Z. sa 100 zabavilja, na madžarskom jeziku 59 Z. sa 61 zabaviljom, na njemačkom jeziku 64 Z. sa 63 zabavilje, na rumunjskom jeziku 4. Z. sa 3 zabavilje.

U Srbiji ima 15 Z. sa 5 zabavilja, u Crnoj Gori 3 Z. sa 3 zabavilje.

B o s n a i H e r c e g o v i n a. Najezda Turaka ugušila je i u Bosni prosvjetu, i za sve vrijeme turske vladavine bilo je malo škola u Bosni i Hercegovini. Za školovanje muslimanske djece postojale su t. zv. mektebe, škole uz džamije, u kojima su djeca sasvim mehanički učila važnije molitve i izreke iz korana, i to na arapskom jeziku. Pored njih postojale su, po gdjegdje, u većim mjestima, i više škole, medrese. Te su Š. pohađali oni, koji su željeli da postanu hodže i činovnici. Tu su učili pisanje, čitanje i tumačenje korana. 1869 objavljen je zakon o uređenju Š. u turskoj carevini, koji je vrijedio i za Bosnu i Hercegovinu. Škole su bile: mektebe (osnovne), ruždije (građanske), idadije (trorazredne realke) i sultanije (više škole). Nastavni jezik je bio turski. I prema tome naši su muslimani morali, čim stupe u Š., učiti turski jezik, a pored njega i arapski, a to nije bio lak posao, te nije moglo da bude ni uspjeha. Novac za izdržavanje škola, mekteba i ruždija, dobijen je iz t. zv. mearifskog sanduka, t. j. iz posebnog školskog fonda, dok one nisu prešle na izdržavanje crkvenim dobrima (vakufima), kojima je narod neposredno davao sredstava za školske potrebe. Sve su dakle ove Š. bile namijenjene muslimanima i imale su vjersku osnovu.

Nemuslimani su u pogledu narodne prosvjete bili ostavljeni sami sebi. Ako su htjeli da odgoje svoju djecu više nego što se to moglo u porodici, morali su se sami starati za Š., urediti ih prema svojim potrebama i udesiti, da nastava bude na materinjem jeziku. U školskom zakonu bio je jedan naročiti član, koji je davao pravo građanima drugih vjeroispovijesti, da mogu osnivati i sami izdržavati pojedine kulturne ustanove, koje su im potrebne, pošto to odobre nadležne vlasti. Ali da te ustanove ne bi bile štetne po turske državne interese, vođen je strog nadzor nad njima, jer je školski zakon imao i potrebne odredbe o školskom nadzoru nad svima Š. u državi.

Bilo je dakle oduška da se kolikotoliko prosvjećuju i djeca pravoslavnih i katoličkih roditelja. Zato su pojedine pravoslavne crkvene

općine počele osnivati svoje Š., i to prvenstveno u većim mjestima. Te su Š. nasuprot muslimanskim, bile nacionalne, t. j. imale su zadatak, da u učenika čuvaju i njeguju narodnu svijest. Za katoličku djecu starali su se Franjevci, koji su imali Š. uz svoje samostane. Isto tako su milosrdne sestre iz Hrvatske otvarale Š. za djevojčice, i to na prvom mjestu u većim gradovima, kao što su Sarajevo i Mostar, gdje su bili i katolički samostani. 1866 došle su iz Engleske Mis Adelina Ibri i Mis M. Makenzi i otvorile su u Sarajevu Š., u kojoj su odgojena djeca i pravoslavna i katolička. Ova je Š. stekla lijep glas, i zadugo je vršila znatan uticaj, poglavito na djecu pravoslavnih.

Od interesa je spomenuti, da je u Bosni i Hercegovini bilo i putujućih učitelja. Oni su išli u pojedina sela, skupljali djecu i učili ih čitanju, pisanju, da se mole Bogu, da računaju i ponešto iz povijesti, svakako na osnovu narodnih pjesama. Za ovaj svoj rad dobivali su oni od đačkih roditelja kruha, mesa, sira i povrća, ali ne i novaca. Kada su učenici nešto naučili, onda su učitelji birali bolje učenike, koje će njihovo djelo nastaviti.

Narod je dakle tu svojom vlastitom inicijativom činio što se moglo za prosvjetu i Š. Đ. Kovačević navodi, da se do sad najstariji dokumenat o pravoslavnoj Š. nalazi u muzeju stare pravoslavne crkve u Sarajevu, i da je iz 1731. Međutim ima spomena, da je srpska Š. za pravoslavnu djecu postojala u Sarajevu od 1682.

Austro-Ugarska je 1878 u Bosni i Hercegovini zatekla »54 pravoslavne i katoličke Š. sa 5.913 učenika, 535 mekteba sa 23.600 učenika, oko 40 medresa sa 1.500 softa i srpsko-pravoslavnu nižu srednju školu«. Ulaskom austro-ugarske vojske nastao je obrat u cjelokupnom životu, pa i u radu za narodnu prosvjetu. Austro-ugarska prosvjetna politika u Bosni i Hercegovini odgovarala je ciljevima državne politike.

Prvo su 1879 otvorili Š., koje su bile prije ulaska austro-ugarske vojske, ali zatvorene u ustanku za oslobođenje. Nu sada Š. nisu više mogle biti konfesionalne. One su morale primati svu djecu bez razlike. Ali kako nije bilo dovoljno učitelja, Austro-Ugarska je u ovim krajevima postavila za učitelje narednike, koji u većini slučajeva nisu imali nikakve nastavničke spreme. Vojna uprava je otvorila u Sarajevu prvo jednogodišnji tečaj, koji je trebao da zamijeni normalnu osnovnu Š. Tu su prikupljena djeca različitih godina, i učila su prvog polugodišta samo čitati i pisati, razumije se latinicom, a drugog ponešto iz prirodnih nauka, zemljopisa, povijesti i računa. Pored toga učilo se ponešto iz povrtljarstva, voćarstva i pčelarstva. Kao što se vidi, ovo je bila neka mješavina od Š., ali strogo uzeto ni odgojna (u pravom smislu) ni stručna. Jednovremeno ustanovljen je i vojni internat za dječake. Naposljetku moralo se pristupiti i otvaranju pravih osnovnih Š., već i radi djece činovnika. 1879 otvorena je u Sarajevu ženska osnovna Š., u kojoj su mogle učiti djevojčice svih vjeroispovijesti. Za njom su 1880 osnovane i muške osnovne Š., opet u Sarajevu, pa u Travniku, Banjoj Luci, Bihaću i t. d. Nastavni plan i program za ove Š. bio je uglavnom isti, koji i u ostalim krajevima države. Ali su poslije kratkog vremena izvršene izmjene i dopune s obzirom na »specijalne potrebe« naroda u ovim krajevima. — Turske su Š. u prvo vrijeme ostale kakve su i do tada bile. Kasnije je i u njima uveden materinji jezik kao nastavni. Uskoro za osnovnom ženskom Š. otvorena je i prva viša djevojačka Š. u Sarajevu, pa i prva niža gimnazija (1879), koja je 1883 postala osmorazredna. 1892 otvorena je i muška učiteljska Š., sa tri razreda, da sprema učitelje, jer su prvi učitelji-podoficiri napuštali učiteljska mjesta. Prvi nastavnici učiteljskih Š. bili su učitelji osnovnih i viših narodnih Š. Kasnije je bilo vrlo istaknutih lica, koja su bila nastvnici ove učiteljske Š., koja je kasnije premještena u Derventu, opet iz političkih razloga. U ovoj Š. učili su muškarci i djevojke zajedno, a internati su bili posebni. Pred Svjetski Rat otvorena je i ženska učiteljska Š., pored jedne privatne još od 1884, koja je bila ustanova katoličke crkve i u kojoj su bile nastavnice milosrdne sestre. — Za muslimanke otvorena je viša muslimanska djevojačka Š.,

u kojoj su se, u zasebnom odjeljenju, spremale za učiteljice djevojke, koje su to željele.

Š. i učitelja je bilo malo: 1879 do 1914 austro-ugarska uprava otvorila je 399 osnovnih Š., 13 muških i ženskih građanskih i tri učiteljske. Prema tome podizala je prosječno godišnje samo 12 osnovnih Š., po jednu građansku Š. svake treće godine i po jednu učiteljsku svake dvanaeste godine. Obavezna je nastava propisana tek 1911, ali je i taj propis ostao neostvaren, tim prije, što je i školskih zgrada bilo vrlo malo. Zato je za vrijeme austro-ugarske vlasti u Bosni i Hercegovini jedva 10 do 12% djece, dorasle za Š., išlo u osnovnu Š.

Nivo tih Š. nije bio uvijek na dovoljnoj visini. Knjige, koje su za vrijeme okupacije i aneksije upotrebljavane u Š., bile su u prvo doba one, koje su upotrebljavane u drugim pokrajinama pod Austro-Ugarskom. Kasnije su neke zabranjene, i spremljene naročite knjige za Š. u Bosni i Hercegovini.

Bosansko-hrcegovačka uprava nije zanemarila gimnazije. U Sarajevu je prije ulaska austro-ugarske vojske bila srpska gimnazija, koju su bili osnovali Srbi. Ali se ona nije mogla održati, tim prije, što je 1879 otvorena državna realna gimnazija, koja je 1883 pretvorena u potpunu humanističku gimnaziju. 1893—1894 otvorena je potpuna gimnazija i u Mostaru, a kasnije još i u Tuzli i Bihaću. U Travniku je bila nadbiskupska gimnazija sa internatom, koju su osnovali fratri Isusovci, zatim je bila gimnazija u Visokom i na Širokom Brijegu u Hercegovini, koju su osnovali Franjevci. U Sarajevu je bila i niža gimnazija.

Sve su ove Š. imale nastavni plan i program, sličan ostalim Š. u Austro-Ugarskoj. Muslimanima je bilo dopušteno, da uče arapski ili grčki kao obavezan predmet. Odobravalo se svima, da uče francuski, talijanski i engleski fakultativno.

Bilo je i realka. Tako je bila jedna u Banjoj Luci, jedna u Sarajevu. Nastava je bila u duhu cjelokupnog rada u ovim pokrajinama u ono vrijeme. Bilo je i viših Š. za odgoj djevojaka u Sarajevu, Mostaru, pa onda i stručnih Š.: trgovačkih, zanatlijskih, pa Š. za spremu svećenika i šerijatska Š. za obrazovanje sudija za muslimane. Ali prema onome, što je napred rečeno, može se zaključiti, kakav je bio pravac rada i u ovim Š.

1918 bila je jedna osnovna Š. na 160 km² i na 6.330 stanovnika, a jedna srednja na 1.844 km² i 104.990 stanovnika. U Š. je išlo jedno od desetero dorasle, zdrave djece, a to je jedva 10%. Nije bilo dovoljno školskih zgrada, jer ih je u opće bilo vrlo malo, a mnoge su u ratu oštećene, pa i porušene, a i mnogi su učitelji u ratu propali. Narodna prosvjeta je zato u Bosni i Hercegovini bila veoma zaostala.

Lj. Protić.

Škole u Crnoj Gori. Zbog izuzetih političkih i kulturnih prilika u starije vrijeme nije u Crnoj Gori ni bilo Š., osim nekolikih manastira, gdje su viđenije kuće iz plemena slale svoje sinove, da tu nauče čitati, pisati i poznavati crkvene obrede. Oni su poslije rukopolagali za svećenike. 1758 poslano je iz Crne Gore petnaestero djece u Rusiju, da uče Š., pa kad se vrate, da kao prosvjećeni ljudi otvaraju Š. u Crnoj Gori i da budu njihovi upravljači. Petar I. Petrović zvao je Dositeja Obradovića, da dođe u Crnu Goru, da uredi Š. Ali je bilo malo uspjeha od ovog prethodnog rada zbog nesređenih prilika u zemlji, zbog borbe sa Turcima, a i zbog međusobnih borbi. Samo u manastiru na Cetinju spremali su se po nekoliko dječaka za kaluđerski poziv.

Prvu školu na Cetinju otvorio je vladika Petar II. Njeguš 1833. Ona je bila s internatom, kako bi se mogla učiti i djeca iz drugih mjesta. Odmah zatim ustanovljena je i štamparija, u kojoj su štampani bukvar i čitanke za novu Š., a tako i zbirke narodnih umotvorina od Vuka St. Karadžića. Tek 1857 izrađen je prvi nastavni plan i program za osnovne Š.

Od vlade kneza Nikole I. počeo je veći napredak na svima poljima kulturnog rada u Crnoj Gori, pa i u prosvjeti. Ali se trebalo brinuti za učitelje, koji će prosvjetu širiti. Zato je 1869 otvorena bogoslovija, da sprema svećenike i učitelje. Tada je osnovana i djevojačka Š. Ove dvije Š. bile su podstrek za otvaranje Š. po cijeloj zemlji. Ipak od svih Š. nije bilo veće dobiti, jer su učitelji

bili slabe spreme. Zato su priređivani tečajevi za dopunu njihove spreme.

Prvi zakon o narodnim Š. u Crnoj Gori izrađen je 1878. Njime je proglašeno, da je nastava obavezna za svu doraslu djecu i da je besplatna. Te godine izrađen je i nastavni plan. Sam zakon mijenjan je i dopunjavan 1884. 1879 stvoreno je ministarstvo prosvjete, a 1885 postavljen je prvi ministar prosvjete. Prije ovoga su se ministri drugih resora starali kad koji i o prosvjeti. Tek sada je novi ministar prosvjete uveo, da općine plaćaju školski prirez za izdržavanje Š., a već učitelje je plaćala država.

Po uredbi od 1894 nadzor nad Š. vršen je povremeno krajem svake školske godine, kada su u Š. držani ispiti i učiteljima davane ocjene za rad. Inače je preko godine nadzor bio u rukama školskih upravitelja i kapetana. Prema novom zakonu o školskom nadzoru od 1905 postavljena su dva okružna školska inspektora, koji su postavljali mjesne upravitelje, imenovali školske odbore i vodili instruktivni nadzor nad osnovnim Š. 2/2 1907 objavljen je nov školski zakon, kojim je poboljšano materijalno stanje učitelja; njime su regulisana i ostala njihova prava i dužnosti.

1879 otvorena je na Cetinju niža gimnazija sa četiri razreda, 1902 ona je postala osmorazredna. Poslije oslobođenja uvećao se u Crnoj Gori broj gimnazija i više nego što treba. Otvorene su učiteljske škole za spremu učitelja: na Cetinju (zajedno sa ženskom gimnazijom), u Danilovom Gradu i Beranima. U najnovije vrijeme osnovane su i neke privredne Š. U Nikšiću poljoprivredna škola i u Baru škola za voćarstvo i vinogradarstvo.

Škole u Dalmaciji. V. Dodatak.

Hrvatska i Slavonija. Osnovna nastava uređena je zakonom od 1888 o uređenju pučke nastave i obrazovanju pučkih učitelja u Hrvatskoj i Slavoniji. Školski i nastavni red, naredba o upravi i pohađanju pučkih Š. izdana je 1889. Normalna nastavna osnova od 1905 promijenjena je za zemljopis i povijest, s obzirom na nove političke prilike. 1921. Lični su odnosi uređeni zakonom o činovnicima građanskoga reda 1923. Obvezna svakidašnja obuka traje 5 godina, a opetovnica 3. Sa 6 godina dijete je sposobno, a sa 7 obvezno poći u Š.

Više pučke Š. uređene su također na osnovu zakona od 1888. Obuka traje 4 godine. Te su Š. ili samo za djevojke (djevojačke), ili za dječake i djevojke zajedno (više pučke). U Zagrebu je 1913 osnovana građanska Š., prema zahtjevima praktičnog života, s naročitim obzirom na obrt i trgovinu.

Zabavišta i čuvališta za djecu do navršene 7 godine uređena su statutom od 1878. Zadatak im je: pomagati odgoj i dopunjavati ga pripremom za školsku nastavu (igra, primjerni rad i zabava). Svaka je obuka u školskom smislu strogo isključena. Poučavaju zabavilje, koje se osposobljavaju u ženskim učiteljskim Š. u jednogodišnjem tečaju poslije svršene više djevojačke Š.

Šegrtske Š. su uređene obrtnim zakonom od 1883. Na osnovu toga zakona izdan je 1892 statut. Obuka traje cijelo vrijeme šegrtovanja (1 do 4 godine, prema raznim zanatima). Šegrti se poučavaju prema skupinama: 1. građevna; 2. industrijalna; 3. mješovita (tiskari, slagači, poslastičari, sapunari, brijači, pekari, konobari, i t. d.); 4. trgovačka. Obuka se drži po 5 sati na sedmicu, u radne dane u veče, i 3 sata nedjeljom. Poučava se prema potrebama zanata, obrta i trgovine. Učitelji se uzimaju iz redova pučkih, srednjoškolskih, stručnih učitelja i majstora. Obuka je besplatna i obavezna. Bez školske svjedodžbe o svršenoj šegrtskoj Š. ne može nitko biti oslobođen za kalfu. Sve troškove (materijalne i lične) snose upravne općine.

Naredbom odjeljenja za prosvjetu i vjere od 1920 preporučeno je osnivanje školskih stanica, pomoćnih Š. i Š. selica. U školskoj godini 1923/24 bilo je 15 pomoćnih, 2 kućanske Š., a analfabetskih tečajeva u 15 mjesta, ne računajući analfabetske tečajeve sa vojnicima.

Stanica za širenje prosvjete u narodu bilo je 12. Tu su se držala narodu predavanja.

Na kraju školske godine 1922/23 bilo je 1.738 nižih pučkih, 50 viših pučkih (građanskih), 64 šegrtske Š., i 13 zabavišta i čuvališta. Broj đaka

u nižim pučkim Š. bio je: 234.306 (131.652 dječaka i 102.634 djevojčice), a broj obvezanika: 324.777 (171.359 dječaka i 153.418 djevojčica). Učitelja je bilo 1.826, a učiteljica 2.007. U višim pučkim Š. bilo je u to vrijeme 6.298 đaka (2.208 dječaka i 4.090 djevojaka) sa 99 učitelja i 203 učiteljica. Šegrtske Š. pohađalo je 13.110 šegrta (12.830 dječaka i 280 djevojaka u Zagrebu). U zabavištima i čuvalištima bilo je 934 đaka (465 dječaka i 469 djevojčica).

Školskih zgrada za niže i više pučke Š. bilo je 1.797.

S r e d n j a n a s t a v a. Tipovi srednjih Š. su: a) humanističke gimnazije sa 8 razreda (latinski I. do VIII., grčki III. do VIII.). Od tuđih jezika uči se njemački kao obligatan predmet. — b) Realne gimnazije: 1. Realna gimnazija sa bifurkacijom: a) čista humanistička gimnazija I. do VIII., b) čista realka I.—VIII. U višim razredima uče se neki predmeti zajedno u oba odjeljenja. Kao obavezan predmet uči se u svima razredima njemački i talijanski. — 2. Realna gimnazija, u kojoj je I. i II. razred zajednički sa latinskim jezikom i slobodnim crtanjem. III.—VIII. razred je bifurkacija: a) gimnazijski odjeljak, b) realni odjeljak sa francuskim jezikom. Od I.—III. razreda obligatan je predmet njemački jezik. — 3. Realna gimnazija sa zajedničkom osnovom za I. i II. razred kao u realkama (bez latinskog jezika), a III.—VIII. bifurkacija: a) odjeljak realni kao u tipu 2, b) odjeljak realno-gimnazijski sa latinskim jezikom (bez grčkoga i bez deskriptivne geometrije). — 4. Ženska realna gimnazija sa francuskim i njemačkim jezikom kao obligatnim predmetom I.—V. razreda, a V.—VIII. bifurkacija: a) s latinskim jezikom, b) s engleskim jezikom.

Niže tečajni ispit polaže se poslije IV. razreda, a viši (ispit zrelosti) poslije VIII. razreda.

Novi disciplinarni red za učenike S. Š. izdan je 1923.

Svih S. Š. bilo je u školskoj godini 1923/24 41 (1914 bilo ih je 22). Humanističkih gimnazija ima 9 (8 državnih: Zagreb 2, Gospić, Senj, Požega, Osijek, Vinkovci, Srijemski Karlovci — jedna privatna s pravom javnosti: nadbiskupska u Zagrebu).

Realnih gimnazija ima 32 (28 za mušku mladež, ali je dopuštena koedukacija u mjestima, gdje nema ženskih realnih gimnazija: Zagreb 3, Sušak, Karlovac, Varaždin, Bjelovar, Ogulin, Petrinja, Koprivnica, Daruvar, Brod, Osijek, Vukovar, Mitrovica, Ruma, Zemun, Ilok, Sisak I.—VII. razreda, Korenica I.—VI. razreda, Križevci I.—VI. razreda, Nova Gradiška I.—VI. razreda, Virovitica I.—VI. razreda, Kostajnica I.—V. razreda, Otočac I.—IV. razreda, Bakar I.—IV. razreda, Krapina I.—IV. razreda Glina I.—III. razreda; zatim 4 ženske realne gimnazije: Zagreb 2, Osijek I.—VII. razreda, Sušak I. do VII. razreda sa VIII. razredom predašnjeg liceja, koji se ukida.

U školskoj godini 1923/24 bilo je u svima srednjim školama 978 nastavnika (676 sa fakultetskom spremom, 131 bez fakultetske spreme; 171 eksterni i honorarni učitelji). Đaka je bilo 16.482 (11.174 dječaka i 5.308 djevojaka). U gimnazijama je bilo 2.668 učenika (2.280 dječaka i 388 djevojaka) u svima razredima; u nižim razredima 1.957 (1.665 dječaka i 292 djevojke), u višim razredima 711 (615 dječaka i 96 djevojaka). U realnim gimnazijama (muškim i ženskim) bilo je 13.814 učenika i učenica (8.894 dječaka i 4.920 djevojaka); u nižim razredima 11.290 (7.234 učenika i 4.056 učenica), u višim razredima 2.524 (1.660 učenika i 864 učenica).

Ž e n s k e s t r u č n e Š. organizovane su na osnovu zakona od 1894 o uređenju zemaljske ženske stručne Š. u Zagrebu, koja ima ove tečajeve: a) za šivanje rukom, b) za šivanje rublja strojem, c) za haljine, d) za kitničarstvo, e) za umjetne radnje, f) za tkanje, g) keramički tečaj za crtanje vaza, posuđa (tečajevi pod f) i g) ne rade). Sve troškove snosi država. Kada svrše četvrti tečaj, učenice mogu praviti zaključni ispit, koji ih osposobljava za privremene učiteljice ženskih stručnih Š. Poslije dvije godine polažu praktični učiteljski ispit pred povjerenstvom u zemaljskoj ženskoj stručnoj Š. Na osnovu spomenutog zakona od 1894 izdan je iste godine ustrojni statut za izvanje ženske stručne Š. s tečajevima za šivanje i krojenje rublja i haljina, a po mogućnosti i za kitničarstvo. Materijalne troškove snose općine, a lične država. Na kraju školske go-

dine 1922/23 bila je 31 stručna Š. sa 45 učiteljica i 1.056 učenica.

Gospodarske Š. Š. u Križevcima ima šest semestara. Poslije toga polaže se zaključni ispit. Uslov je za upis: 4 razreda srednje ili građanske (više pučke) Š., sa bar prosječno dobrim uspjehom. Prednost imaju sinovi ratara. Manje imućni primaju se na državni trošak. Školske godine 1923/24 bilo je u zavodu 57 đaka i 10 nastavnika. Uz zavod ima postaja za oplemenjivanje bilja, postaja za bolesti bilja i bakteriološki zavod.

Niže G. Š. postoje u Križevcima, Požegi i Iloku. U Križevcima je Š. za stočare, u Požegi za ratare, a u Iloku za vinogradare. Obuka traje 3 godine sa zaključnim ispitom. Uslov za primanje je: 4 razreda osnovne (pučke) Š. U svaku Š. prima se samo 20 đaka. Nastavnika ima 8.

Seosku G. Š. za odrasle ima i Božjakovina. Š. je teoretička i praktična. Obuka traje godinu dana. Ispiti se ne polažu. U školskoj godini 1923/24 bilo je 12 učenika i 3 nastavnika.

Niže G. Š. s internatima za seoske domaćice su u Petrinji, Gospiću i Božjakovini. U svakoj Š. ima po 20 učenica i pet nastavnika. Uslov je za primanje: svršena osnovna Š. (niža pučka Š.). Učiteljice kućanstva u tim Š. obrazuju se u dvogodišnjem tečaju uz učiteljsku Š. u Gospiću.

Potkivačka Š. u Zagrebu osnovana je 1885, a počela je raditi 1886. Školi je svrha, da se, u interesu domaćega konjarstva, obrazuje što veći broj valjanih potkivača za izvršivanje potkivačkog obrta. Učenje traje godinu dana, u dva semestra po šest mjeseci, ali kandidate, koji polože ispit na kraju prvoga semestra s odličnim uspjehom, može ispitno povjerenstvo osloboditi od daljeg učenja. Uslovi su za primanje: znanje čitanja i pisanja, propisno obrazovanje u kovačkom zanatu i bar 18 godina života. Obuka se počinje 1/1 i 1/7. Pitomci o državnom i općinskom trošku imaju besplatan stan, ogrjev i rasvjetu. U zavodskom internatu primaju za hranu od države ili općine gotov novac. U školskoj godini 1922/23 svršilo je prvi tečaj 15, a drugi 16 učenika. U 1924 upisalo se u prvi tečaj 13 učenika. Nastavnici su: ravnatelj, veterinar, učitelj praktičnog potkivanja i dva potkivača.

Š. za sestre pomoćnice za dispansere za tuberkulozu u Zagrebu osnovana je 1921. naredbom zdravstvenog odsjeka za Hrvatsku, Slavoniju i Međumurje. Obuka je teorijska i praktična i traje 2 godine. Učenice ne smiju biti mlađe od 20, i ne starije od 35 godina, a treba da su svršile građansku (višu pučku) Š. ili 4 razreda srednje Š. Na kraju se polaže praktični i teorijski ispit. Učenice dobivaju po položenom ispitu titulu Sestra pomoćnica, i mogu biti namještene kod državnih ili drugih javnih ustanova za suzbijanje tuberkuloze. Učenice su u internatu. Na čelu zavoda je ravnatelj, stručnjak za tuberkulozu. Uz ravnatelja je nadstojnica sestra pomoćnica, za nadzor nad učenicama i za etičko obrazovanje. Pojedine predmete predaju liječnici uz honorar. U tečaju 15/10 1923 do 15/10 1925 bilo je 50 učenica (među njima 32 opatice).

Trgovačke akademije imaju 4 godine. Učenici se primaju sa 4 razreda srednje ili više pučke škole sa prijamnim ispitom. Na kraju se polaže zaključni ispit. Trgovačkih akademija ima 4: u Zagrebu, Osijeku, Zemunu i na Sušaku. U školskoj godini 1923/24 bilo je učenika 1.087 (učenica 28), a nastavnika 85 (tri nastavnice).

Dvorazredne trgovačke Š. Uređenje i naučna osnova propisana je 1909. 1918 donesen je ustrojni statut za Š. pri zemaljskoj višoj djevojačkoj Š. u Zagrebu smjera trgovačko-industrijalnog. U prvi razred primaju se učenice, koje su svršile četvrti razred srednje ili osmi razred više pučke ili djevojačke Š. U školskoj godini 1923/24 bilo je 6 dvorazrednih trgovačkih Š. (Zagreb, Čakovac, Karlovac, Našice, Osijek, Vinkovci), sa 422 učenice i 61 učenikom, 25 nastavnika.

Obrtna škola u Zagrebu osnovana je naredbom od 1882 sa 4 odjeljenja: a) građevno-obrtni, b) mehaničko-obrtni, c) umjetničko-obrtni, d) kemijsko-obrtni. Otvoreno je samo prvo odjeljenje. Po zakonu od 1889, Š. ima dva odjeljenja: a) Š. i radionicu za naučnike (šegrte), b) produžnu Š. za pomoćnike (djetiće, kalfe). To su samo večernji tečajevi. Uče se ove grupe zanata: a) obrađivanje drva (stolari, tokari i rezbari), b) obrađivanje željeza (građevni i umjetni bravari), c) obrađivanje kamena (kle-

sari i kipari), d) dekorativno slikarstvo. Namjerava se uvesti i odjeljenje za obrađivanje kože. Obuka traje 4 godine. Primaju se učenici, koji su svršili dva razreda koje Š. iznad niže pučke. Na svršetku nauka dobivaju svjedodžbu, kojom se osposobljavaju za kalfe. U školskoj godini 1923/24 bila su 94 učenika (43 bravara, 10 stolara, 14 klesara, 17 dekorativnih slikara). 63 su bila u internatu, a 21 eksterni. Š. ima 24 nastavnika.

Zidarska Š. u Crikvenici uređena je kao večernji tečaj. Učenika ima 65, a nastavnika 5.

Srednja tehnička Š. u Zagrebu. 1892 otvoren je u zemaljskoj obrtnoj Š. tečaj za obrazovanje graditelja i pomoćnog osoblja. 1897 izdan je statut za građevnu stručnu Š. uz zemaljsku obrtnu Š. sa 2 odjeljenja: a) graditeljska Š. b) Š. za građevno-obrtne poslovođe. 1919 osnovana je samostalna tehnička srednja Š. sa 3 odjeljenja: a) za gradnje (visoke i duboke), b) za strojarstvo i elektrotehniku, c) za tekstilnu i kemijsku tehniku. Bivša graditeljska Š. proglašena je iste godine srednjom tehničkom Š. (odjeljenje za visoke gradnje). Druga dva odjeljenja još nisu otvorena. Uz stručna odjeljenja otvaraju se stručni tečajevi za poslovođe. U prvi se razred primaju učenici, koji su svršili 4 razreda srednje Š., 8 razred više pučke ili 4 razred obrtne Š. Svi polažu i prijamni ispit. U školskoj godine 1923/24 bilo je 74 učenika i 20 nastavnika.

Stara nautička Š. u Bakru pretvorena je 1917 u pomorsku akademiju. Sadašnja naučna osnova propisana je odlukom ministra prosvjete 1921. Ima 4 razreda, a primaju se učenici sa 4 razreda srednje Š. uz prijamni ispit i liječnički pregled. Osim opće obrazovnih predmeta uče se ovi stručni predmeti: nautika, parostroj, gradnja i oprema broda, meteorologija i oceanografija, manevriranje, brodsko računovodstvo, pomorsko, trgovačko i mjenično pravo, brodska higijena i medicina. Na kraju se polaže zaključni ispit po propisu iz 1923. Za praktičnu obuku ima i školska lađa Vila Velebita. Učenika je bilo u školskoj godini 1923/24 86, nastavnika 10. Osim toga predaju pojedine predmete i nastavnici niže realne gimnazije.

Umjetnička akademija u Zagrebu sastavljena je prema statutu od 1924 iz: a) slikarske Š., b) kiparske Š., c) Š. za arhitekturu, d) za učitelje crtanja u srednjim Š. Nastava traje 4 godine, i slobodna je u granicama naučne osnove. Nastavničkom je zboru na čelu rektor, koji se bira svake godine. Ispiti su semestralni, godišnji i završni s diplomom. U školskoj godini 1923/24 bilo je 70 učenika i 15 nastavnika. Prije se Š. zvala: Viša Š. za umjetnost i umjetni obrt, a osnovana je 1907.

Muzička akademija u Zagrebu. V. Muzička Akademija.

Glumačka Š. u Zagrebu. V. Glumačka Š.

Učiteljske se Š. dijele u muške i ženske, a dopušta se i koedukacija. Uče se ovi predmeti: nauk vjere, teoretička i praktična pedagogija, hrvatsko-srpski jezik, njemački jezik, povijest i državljanska nauka, zemljopis, matematika, prirodopis, kemija, fizika, crtanje, modeliranje, krasnopis, glazba i pjevanje, gimnastika, somatologija i higijena, gospodarstvo (za muške), kućanstvo i ženske ručne radnje (za ženske), klavir i orgulje (za muške katolike), violina i crkveno pjevanje (za muške pravoslavne vjere). Naučna je osnova od 1920, prema kojoj opseg opće obrazovnih predmeta uglavnom odgovara osnovi viših razreda srednje Š. Učenje traje 4 godine. Privatnog učenja nema. Uslovi su za primanje: zdravlje, dobro vladanje i svršena niža srednja ili viša pučka Š.

Za praktično obrazovanje ima uz svaku učiteljsku Š. vježbaonica, a po mogućnosti i dječje zabavište (uz ženske učiteljske Š.). Siromašni učenici dobivaju stan i opskrbu (besplatno ili uz malu plaću) u internatu učiteljske Š. u Čakovcu, a u drugim Š. stipendije iz državnih sredstava. Na kraju učenja polaže se ispit zrelosti. Ispit je pismen (iz hrvatsko-srpskog jezika, matematike i pedagogije), praktični i usmeni (prema naredbi od 1923) iz ovih predmeta: a) pedagogike, b) posebne metodike, c) hrvatsko-srpskog jezika, d) matematike, e) povijesti i domaćeg ustava. Uz povijest ima se ispitati i znanje iz zemljopisa kraljevine SHS. Svjedodžba zrelosti osposobljava za vršenje službe privremenog učitelja. Za definitivno namještenje u uči-

teljskoj službi zahtijeva se učiteljski ispit osposobljenja, poslije dvogodišnje uspješne učiteljske prakse.

Uz učiteljske Š. mogu biti posebni tečajevi (za obrazovanje učiteljica zabavišta, učiteljica ženskih ručnih radova).

Ima 11 učiteljskih Š.: u Zagrebu (3), u Čakovcu, Gospiću, Karlovcu, Kastvu, Križevcima, Osijeku, Pakracu i Petrinji. 10 je državnih i jedna privatna (u samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu), 8 je muških (u 7 je dopuštena koedukacija) i 3 ženske (u jednoj je koedukacija). U školskoj 1923/24 godini bilo je 1.387 (487 učenika i 900 učenica), a nastavnika i nastavnica 134.

Zavod u Čakovcu ima svoje gospodarstvo za praktično upućivanje učenika. Š. u Petrinji ima svoj vrt, Š. u Gospiću i Križevcima služe se državnim gospodarskim ustanovama. Uz Š. u Gospiću i Petrinji ima dvogodišnji tečaj za obrazovanje učiteljica kućanstva u gospodarskim Š. za seoske domaćice. U školskoj 1923/24 godini bilo je 11 učenica, a 13 nastavnika. U Š. se primaju učenice, koje su svršile 4 razreda srednje (građanske više pučke) Š. ili nižu gospodarsku Š. za seoske domaćice, a navršile su 15 godina.

Viša pedagoška Š. osnovana je na osnovu 78 čl. zakona od 31/10 1888 o uređenju pučke nastave i obrazovanju pučkih učitelja, i naredbom povjereništva za prosvjetu i vjere 1919. Š. ima cilj, da dade dobro teoretično i praktično obrazovanje kandidatima za učiteljstvo u višim pučkim (građanskim) Š. Osim toga, sprema nastavnike za službu županijskih školskih nadzornika, goji znanstvenu pučko-školsku pedagogiju s pedagogijom male djece i učestvuje u daljem obrazovanju pučkih nastavnika uopće. Uredba o višoj pedagoškoj školi izdana je 30/8 1920. Obrazovanje traje 2 godine (treća godina za kandidate, koji bi se spremali za nastavnike učiteljskih Š. i školske nadzornike, nije otvorena). Na čelu zavoda je rektor, s rangom i plaćom redovnoga univerzitetskog profesora, a redovni profesori imaju rang i plaću vanrednih univerzitetskih profesora. Predavanja treba da imaju karakter fakultetskih predavanja. Učitelji i učiteljice, koje se na osnovi natječaja izaberu za slušaoce, dobivaju za vrijeme redovnog trajanja nauke dopust, uz uživanje svih prinadležnosti. Svi redovni slušaoci dužni su na svršetku svakog semestra polagati kolokvijalne ispite. Osim redovnih ima i izvanrednih slušalaca i hospitanata. Apsolventi polažu ispit osposobljenja za učiteljsku službu u višim pučkim (građanskim) Š., prema propisu od 14/6 1921. Naredbom odjeljenja za prosvjetu i vjere od 2/3 1923 određeno je uređenje Instituta za psihologiju i pedagogiju u višoj pedagoškoj Š. sa 2 odjeljenja: a) za opću i primijenjenu psihologiju, b) za opću i eksperimentalnu pedagogiju.

U školskoj godini 1923/24 bilo je osim rektora, 23 nastavnika (1 redovni i 22 honorarna) i 3 asistenta. Slušalaca je bilo 74, redovnih 69 (30 muških i 39 ženskih), vanredna 4 (2 muška, 2 ženska), i jedan hospitant.

S. Bosanac.

Škole u Južnoj Srbiji. Prosvjetne prilike u ovoj pokrajini bile su vrlo teške. Odgoj djece bio je uglavnom u porodicama, i roditelji su sami, koliko su mogli i znali, odgojili svoju djecu. Po manastirima bilo je nekakvih srpskih Š. još početkom 19 vijeka, pa i u pojedinim srpskim crkvenim općinama, osobito po gradovima. Ali su te Š. bile vrlo primitivne, i pri tome ih je bilo vrlo malo. Turci nisu priznavali srpsku narodnost, pa zato Š. nisu ni mogle napredovati. Tek od 1897 turska je vlast odobrila, da se mogu otvarati i srpske Š. Ali nije bilo spremnih učitelja. Stoga je Srbija morala uzeti na sebe staranje i za prosvjetu u Južnoj Srbiji. U Beogradu su djeca iz tih krajeva u zasebnoj Š. još od 1863 spremana za svećenike i učitelje. Po svršenoj bogosloviji ti su se mladići vraćali u Staru Srbiju u Makedoniju, da otvaraju Š. i da budu tamo učitelji i svećenici. Ali i ovo je imalo svojih teškoća. Turci su nerado gledali ove svoje građane, koji su se u Srbiji odgojivali, a smatrali su ih kao srbijanske agente, pa su im činili velike smetnje i teškoće. Bolje su prilike nastale, kad je 1871 u Prizrenu otvorena bogoslovsko-učiteljska Š., koju je osnovao Sima Igumanov. Od ovoga vremena učitelji i svećenici spremali su se u ovoj Š.

Do najbliže prošlosti u Staroj Srbiji i Makedoniji crkvene starješine, vladike i mitropoliti, bili su Grci, koji nisu radili ništa za narodno prosvjećivanje u ovim krajevima. Naprotiv, smetali su mu, i imali su pred očima samo svoje grčke interese. Po sili tih teških prilika mnogi Srbi prišli su bugarskoj egzarhiji, kad je Bugarska uspjela da dobije svoju nezavisnu crkvu. Ali i egzarhija je počela progoniti Srbe i voditi politiku bugarizovanja srpskog življa. Srbi su naposljetku uspjeli, da dobiju nekolike vladike i mitropolite srpske narodnosti, koji su se počeli više brinuti o srpskim Š. Tako su počele da se sve više podižu srpske Š. i u Južnoj Srbiji. Uskoro su, pored osnovnih Š., podignute i srpske gimnazije i djevojačke Š.: u Skoplju, Bitolju, pa i u Solunu, i gimnazija u Carigradu, gdje je izlazio i srpski list pod imenom Carigradski Glasnik. U Skoplju je izdavan i odličan pedagoški časopis Srpska Škola. Srpske Š. i u ovim krajevima bile su po svom uređenju kao i Š. u Srbiji.

Poslije oslobođenja, organizacija škola u Južnoj Srbiji izvedena je na osnovu srbijanskih zakona.

Lj. Protić.

Š k o l e u k a r l o v a č k o j m i t r o p o l i j i (V o j v o d i n i). Stefan Gerlah, protestantski predikator, koji je 1573 pošao, a 1578 se vratio iz Carigrada, zabilježio je, da Srbi iz Beograda uče pisati i čitati u srijemskom manastiru Hopovu, pošto nemaju svoje Š. u Beogradu. U gradovima u Ugarskoj imućniji su građani za svoju djecu dovodili privatne učitelje iz Makedonije, koji su znali i srpski, te su mogli i srpsku djecu poučavati. Ti učitelji imali su naročito udešene bukvare (po grčkim bukvarima), a osim toga učio se časlovac i psaltir. Takih je Š. bilo u 16 vijeku u svima gradovima, gdje su Srbi i Grci živjeli, kao u Budimu, Ostrogonu, Stolnom Biogradu, Segedinu, Subotici, Temišvaru i drugim mjestima. Još je i 1770/71 bilo mješovitih Š. sa grčko-srpskim nastavnim jezikom u Komoranu, Đuru, Jegri. U Jegri je tada bilo 60 đaka.

Poslije seobe Srba 1690 pod patrijarhom Arsenijem III. u austrijske zemlje, počeo je življi rad za srpske Š. i prosvjetu. Patrijarh Arsenije III. umolio je 1698 cara, da u Pečuju može otvoriti sholastičnu gimnaziju. No austrijska vlada bila je protivna podizanju i nižih, a osobito viših srpskih Š., te ova molba nije uspjela. Poslije smrti patrijarha Arsenija (1706), tražio je mitropolit Isaija Đaković od austrijskog cara, da mu dopusti, da podiže Š. i osnuje štampariju. To isto su tražili i Srbi iz Budima. Borba za Š. i štamparije je jedna od najvažnijih tačaka u programu srpskog naroda u Austriji u to doba. Smrću mitropolita Isaije (1708) prekinuto je i njegovo nastojanje.

Rad oko širenja prosvjete nastavili su poslije drugi mitropiliti. Osobito su od početka 18 vijeka sve bolje poglavice srpske crkve i svi trezveniji predstavnici srpskog naroda radili na podizanju Š. Kada je mitropolija dobila stalnu rezidenciju, otvorena je slovenska Š. za obrazovanje klerika. Sabor 1707 u Krušedolu podnio je molbu radi podizanja Š. i štamparija. U Podunavskoj, Potiskoj i Pomoriškoj Krajini je 1702 i 1703 pri premjeravanju sesija, određeno potrebno zemljište za Š. i učitelje, iz čega se vidi, da su u tim krajevima već tada postajale srpske Š. Tako je u Senti već 1697 postojala trivijalna Š., u Osijeku 1716 srpska Š. sa dva učitelja, u Zemunu 1725 srpska narodna Š. 1716 uzet je Temišvar od Turaka. U Temišvaru su imali Srbi svoj magistrat i sudije, a imali su još iz turskih vremena tri srpske pravoslavne trivijalne Š.

Mitropolit Mojsije Petrović, koji je bio veliki prijatelj Š. i nauke, dozvao je iz Svete Gore Anatolija, da uči crkveno pjevanje. Njegova je Š. prenesena u Karlovce, i bila je rasadnik crkvenog pjevanja u cijelom Srpstvu. Mitropolit Mojsije otvorio je 1723 u mitropolitskom dvoru u Beogradu slovensku Š. 1727 izdala je austrijska vlada naredbu, da se mogu svuda podizati srpske narodne Š. Mitropolit Mojsije je na saboru 1730 predložio, da se osnuje fond za izdržavanje srpskih Š., ali je umro, i nije dočekao carsko odobrenje. Za podizanje Š. donio je naredbu i srpski narodni sabor, držan u Beogradu 1731. Kako je učiteljska plaća bila ili vrlo mala ili nikakva, te se nije moglo naći učitelja (većinom su svećenici bili učitelji), obratio se mitro-

polit Mojsije na Rusiju za učitelje, odakle je poslat Maksim Suvorov i drugi.

Suvorov je 1736 otvorio u Karlovcima slovensku gramatikalnu Š. u svome stanu, sa đacima iz svih krajeva, koji su već znali čitati, dakle koji su već svršili osnovnu Š. 1727 prešao je u Beograd, i otvorio je redovnu Š. U Karlovcima je tada postojala niža (osnovna) i viša (gramatikalna) slovenska, i početna latinska Š. Maksim Suvorov bio je reformator srpske Š. u ono doba. Njegova Š. dala je izvjestan broj za ono doba spremnih učitelja. Već u to doba bilo je i ženskih đaka. Dok nisu došli drugi ruski učitelji, držali su srpske Š. poslije odlaska Suvorova. 1733 njegovi pomoćnici. Brat Suvorova osnovao je 1729 slovensku gramatikalnu Š. u Aradu, a jeromonah Vasilije, učenik Suvorova, osnovao je osnovnu Š. u Valjevu (1733). Poslije Suvorova došao je Sinesije Zalucki, koji je postao upravitelj Š., najprije u Beogradu, pa onda u Karlovcima. Zatim je došao Poljak Emanuel Kozačinski, sa više ruskih učitelja.

Dolaskom ruskih učitelja i širenjem crkvenih knjiga, štampanih u Rusiji, istisnute su iz crkava srbulje, a po jeziku i crkvenim knjigama obrazovan je, prema ruskom izgovoru, nov jezik, slavjano-serpski, koji je uskoro postao književnim jezikom. Ruski su učitelji donijeli i crkvene pjesme, a po njima su onda sastavljene crkvene pjesme i za srpske svetitelje. U Š. se učilo čitati sa navoštanih daščica. Čitali su: psaltir, časlovac, desetoslovlje, molbane, akatist, oktoih, minej, zbornik, evanđelje i apostol. Štampane bukvare donio je Suvorov 1726 iz Rusije. Prvi srpski bukvar napisao je Sava Inok; taj bukvar štampan je u Mlecima 1597, a pisan je srpsko-slovenskim jezikom. Kiprijan Račanin napisao je 1717 bukvar po ugledu na ruske bukvare. Ovaj bukvar nije štampan, već je prepisivan. Zaharije Orfelin je sastavio bukvar, koji je 1767 štampan u Mlecima.

Mitropolit Mojsije je otpočeo, a mitropolit Vićentije Jovanović je nastavio podizanje Š. 1732 postavio je Isaiju Antonovića, aradskog i velikovaradskog episkopa, za vrhovnog školskog nadzornika. U to su doba već slati mlađi ljudi na stranu, osobito u Rusiju, da se tamo usavršavaju u naukama. Mitropolit Vićentije osnovao je i latinske Š. u Karlovcima, Osijeku i Dalju, gdje su učitelji bili Suvorovljevi učenici. Svećenstvu je naložio, da pozove narod, da šalje djecu u Š. Tako je dat prvi temelj osnivanju latinske Š., kojoj je bio rektor Emanuel Kozačinski, magistar Jovan Milacki, učitelj slovenske gramatike jerej Nikola Nikolajević i đakon Đorđe Živojinov. Učitelj početnika bio je Petar Rajkov. Đaka je bilo oko 20, a među njima je bilo i ljudi oko 20, 30 i 40 godina. U isto vrijeme otvorene su latinske Š. i u Beogradu, Somboru, Sentandreji, Irigu, Rumi, Novom Sadu, Aradu, Velikom Bečkereku, Velikoj Kikindi i drugim mjestima.

Poslije smrti Vićentija Jovanovića (1737), karlovačka je Š. slabije napredovala. Austrijsko-turski rat 1737 do 1739 prekinuo je sasvim ovaj rad. Rektor Kozačinski sa drugovima napustio je Karlovce i prešao je u Novi Sad na duhovnu kolegiju, koju je osnovao Visarion Pavlović, bački episkop, a koja je radila do 1746. Tu je bio nastavnik i Dionisije Novaković, kasnije budimski episkop, koji je napisao katihisis, liturgiku i druge udžbenike. Kozački se vratio u Rusiju 1738.

U Beogradu, koji je pao ponovo u ruke Turcima, prestale su onda zavedene Š. Arsenije IV. prešao je 1741 sa mnogo naroda u Austriju. On je zatvorio latinsku školu u Karlovcima, te je ostala samo mala slovenska Š. Za njegovo vrijeme nisu Š. mogle napredovati, jer se vodila borba oko narodnih prava, a i borbe sa Turcima još su trajale. 1751—1753 odselilo se u Rusiju oko sto hiljada Srba, nezadovoljni zbog razvojačenja Vojne Granice i Unije.

Država je u opće slabo radila za razvitak srpskih Š. Što je učinjeno, uradili su mitropoliti, episkopi i svećenstvo. Srpskom narodnom saboru stizale su žalbe, da nema dovoljno učitelja, jer zbog nikakvih plaća ne će nitko da se odaje tome pozivu. Na saboru 1769 doneseni su važni zaključci za unapređenje osnovnih Š. i osnivanje Š. za obrazovanje svećenika. Tu se raspravljalo i o školskim knjigama i štamparijama. Utvrđeno

je, da je, osim Bačke, svuda veliki nedostatak u Š. Kao rješenje na ove zaključke izdat je 1770 Regulamentum Illyricum, po kome je svaka općina bila dužna podići Š., snabdjeti je potrebnim učilima i izdržavati učitelja. Određena je i metoda u Š. Gdje nema srpske pravoslavne Š., djeca su primljena u katoličku Š. Da bi srpska djeca došla do potrebnih knjiga, i da se ne bi knjige donosile iz Rusije, osnovana je u Beču 1771 Ilirska štamparija (Kurzbeckova), koja je 1802 prešla u Budim (Univerzitetskoj štampariji). Ovaj regulament izazvao je žestok otpor u srpskom narodu; stoga je savjetovanje o tome produženo u sinodu u Karlovcima 1774 i 1776. Rezultat ovog savjetovanja bio je drugi Regulament od 1777, u kome je bio i odjeljak o Š. i o štampanju školskih knjiga. No i ovaj novi regulament nije zadovoljio Srbe, te je onda izdana dvorska rezolucija, koja je bila osnova Deklaratoriji od 1779. Poslije toga je 1782 izdana Konsistorijalna Sistema.

Mitropolit Pavle Nenadović, (izabran 1749), zauzet za narodnu prosvjetu, radio je, da podigne i obnovi zapuštene Š., te je preporučivao općinama, da podižu Š. On je bio dobar organizator, i mnogo je radio na tome, da se zavede bolji red u crkvi, Š. i manastirima. Još kao episkop osnovao je 1744 srpsku pravoslavnu Š. u Plaškom. Čim je izabran za mitropolita, ponovo je oživio u Karlovcima Š., koju je Arsenije IV. bio ukinuo, pa je za rektora postavio 1761 Jovana Rajića, kasnijeg arhimandrita koviljskog, pisca srpske historije, tada jednog od najučenijih Srba, koji je napisao prvi katihisis. Poslije Nenadovićeve smrti (1768) sudbina ove Š. zavisila je od toga, koliko ju je koji mitropolit htio pomagati, jer Š. nije imala svoga fonda za uzdržavanje. U to doba su već po srpskim crkvama postojale kutije za priloge, a mitropolit Nenadović je naredio, da se mjesto njih postave školske kutije, i tako je postavljen temelj Klerikalnom Fondu, koji je 1811 iznosio 258.953 for., ali je uslijed pada novca tada reduciran na 176.597 for. Temišvarski episkop Vićentije Jovanović-Vidak pokrenuo je osnivanje Trivijalnog Školskog Fonda u Banatu, koji je osnovan iz priloga. 1768 bilo je u Banatu 53 srpska učitelja; 1772 bilo je 62, a 1778 218 srpskih pravoslavnih Š. U velikokikindskom distriktu bilo je 12 Š. Trebalo je još u 173 općine da se podignu Š., većinom u rumunjskim općinama, koje su tada u cijelom Banatu imale 24 učitelja. U Bačkoj je bilo 177½ u 41 mjestu srpskih narodnih Š., koje su bile srazmjerno dobro uređene i dobro snabdjevene. Učitelje su birale crkvene općine, a episkop ih je potvrđivao. Djeca su išla preko cijele godine u Š., izuzimajući žetvu i berbu, što u školama drugih vjeroispovijesti nije bio slučaj. Bilo je svuda učionica, a učitelji su bili prilično plaćeni. Gdje nije bilo učitelja, tu su bili učitelji svećenici ili đakoni. Već su tada i ženska djeca išla u Š. 1779 otvorene su glavne Š. u Novom Sadu, Subotici i Baji. U cijeloj karlovačkoj mitropoliji bilo je 1780 413 srpskih narodnih Š.

Temišvarski sabor 1790 obuhvatio je u svojim zaključcima sve narodne potrebe, pa i narodnu prosvjetu. Tražio je, da se u svima srpskim općinama mogu podizati Š. sa srpskim nastavnim jezikom, da se školske knjige štampaju ćirilicom, da se ustanovi fond za izdržavanje gimnazija i bogoslovija. Jedan od istaknutih članova toga sabora bio je dobrotvor Sava Tekelija (1761 do 1842), koji je osnovao Tekelijanum u Pešti. On je ostavio i fondove za obrazovanje bogoslova i vojnika.

Srpska latinska Š. u Srijemskim Karlovcima prošla je poslije mitropolita Nenadovića kroz razne faze. Sabor u Karlovcima od 1774 želio je, da se na mjesto klerikalnih Š., koje su bile određene za svaku eparhiju, osnuje jedna gimnazija, ali je Regulamentom od 1777 obustavljeno bilo osnivanje takvog zavoda. Mitropolit Stevan Stratimirović gledao je da osnuje licej. Njegovom se zauzimanju ima zahvaliti osnivanje karlovačke srpske gimnazije (1791), reorganizacija bogoslovije (1794), pripomoći (1797), kao i fonda za mitropolijsku rezidenciju. Zakladom Dimitrija Anastasijevića Sabova, koji je dao 40.000 for., i prilogom drugih karlovačkih građana, otvorena je 1791 gimnazija u Karlovcima, u kojoj je prvobitno bila nastava na njemačkom jeziku. 1842/43 morala se u karlo-

vačkoj gimnaziji osnovati katedra za madžarski jezik, i tako je madžarski jezik bio uveden prije materinjeg jezika. 1792 učinjen je pokušaj, da se i u osnovne Š. uvede madžarski jezik, ali je osujećen. Karlovačka srpska gimnazija imala je do 1852 6 razreda, a od 1854 8 razreda. Bila je u prvo vrijeme smještena u staroj zgradi, u kojoj je za vrijeme mitropolita Nenadovića postojala gimnazija pod imenom mitropolijska latinska Š. 1892 sagradila su braća Anđelići novu zgradu, u kojoj je smještena gimnazija i bogoslovija. Od 1873 uživala je gimnazija pomoć iz narodnog Klerikalnog Fonda. Prvi direktor gimnazije poslije 1791 bio je Gross (evangelik), pa pijarista Voljni (katolik, zatim 1816 Dr. Ruši (evangelik). 1823 je postao prvi Srbin direktor, Jakob Grgić (do 1851). Sa ovom gimnazijom bila je spojena i klerikalna Š., gdje su se spremali mladi klerici.

1794 je otvorena bogoslovija, u kojoj se učila i metodika, propisana za učitelje, pošto su svršeni klerici, prije stupanja u svećenički čin, bili namješteni za učitelje u selima, a kao svećenici su bili mjesni školski upravitelji. 1809 episkop Josip Putnik otvorio je klerikalnu Š. u Pakracu, po obrascu one u Karlovcima. Još je bilo klerikalnih Š. za spremanje svećenika u Aradu, Temišvaru, Vršcu (1822). Š., u kojima je nastava bila na sloveno-srpskom, latinskom i madžarskom jeziku, bile su u Somboru, Aradu, Velikom Bečkereku. U Rumi je bila 1779 crtačka Š., a od 1798 ženska stručna Š. Ovdje je postojala i neka vrsta pedagoške Š., koja je 1787 napuštena, i pretvorena u narodnu Š. sa 4 razreda. Bila je tu i gramatikalna latinska Š., koju je učio i Dr. Atanasije Stojković, koji je 1801 napisao prvu fiziku.

Kao što su dvorazredne latinske Š. izdržavale općine, tako je u Novom Sadu 1730, dok je grad stajao pod vojničkom upravom, crkvena općina, u zajednici sa gradskom općinom, izdržavala latinsku Š., i postavljala nastavnike, uz odobrenje srpskog episkopa. Srbi Novosađani doprinosili su po 26 for., što je iznosilo sumu od 600 for. godišnje. Osim toga se i jedan dio prihoda od darova u crkvi upotrijebio na izdržavanje ove Š. Manje potrebe je podmirivao grad, a crkvena općina je birala staratelje. Š. je imala zgradu od opeka sa više učionica i stanove za nastavnike. Imala je tri razreda. 1770/71 bilo je u prvom razredu 160 muških i 30 ženskih đaka, u drugom razredu 15 muških, u trećem razredu 40 muških. No tek 1775 dobila je ova Š. odobrenje carice.

Poslije prestanka ove škole osnovana je 1810 u Novom Sadu srpska gimnazija, trudom Save Vukovića, od Berkasova. Otvorena je 1816 sa tri razreda, a 1819 imala je 6 razreda. Upravitelj je bio Pavle J. Šafarik. Od 1848, kada je zgrada izgorjela, pa do 1852 nije radila. 1852 do 1865 postojala je sa 4 niža razreda, a 1865 dobila je pravo javnosti i otvoren je 5 i 6 razred. 1866 otvoren je 7, a 1867 i 8 razred, s pravom ispita zrelosti. 1869/70 i 1870/71 uživala je gimnazija državnu pomoć, a kada patronat nije pristao, da ugarski ministar određuje nastavni program, i da prema količini pripomoći postavlja profesore, ova je pripomoć ukinuta. Srpski narodni sabor odredio je onda gimnaziji stalnu pripomoć iz narodnog Klirikalnog Fonda.

Po 30 zakonskom članku od 1883 morale su i srednje Š. sa nemadžarskim nastavnim jezikom podnositi svoje udžbenike vladi na odobrenje, a madžarski jezik je u tolikoj mjeri uzet u nastavni program, da bi svaki, tko svrši gimnaziju i položi ispit zrelosti, morao znati madžarski. Za novosadsku srpsku gimnaziju je određen vladin komesar, kako za inspiciranje iste, tako i za ispit zrelosti. Fondu ove gimnazije pridodan je i grčko-školski fond, zbog čega se u ovoj gimnaziji morao predavati grčki jezik. Episkop Platon Atanacković dao je 40.000 for. za osnivanje pravne akademije u Novom Sadu, kupio je od Danila Medakovića štampariju i poklonio je srpskoj gimnaziji.

U Novom Sadu je ustanovljena 1769 klerikalna Š. sa posebnim profesorom, koja se izdržavala iz priloga parohijana, a u crkvi se za nju nosio zaseban tas. Što je nedostajalo, to je davao episkop. Davao je ogrjev i osvjetljenje i izdržavanje za profesora. 1775 odobrila je carica, da se u Novom Sadu osnuje 50 zakladnih mjesta za klerike. Ilirska dvorska deputacija predvidjela je fundaciju od 150.000 for., ali se ratni savjet i

ugarska dvorska deputacija tome protivila, te se to nije ostvarilo. Tek kasnije je otvorena u Karlovcima bogoslovija.

Vićentije Jovanović, temišvarski episkop, već je 1760 namjeravao, da osnuje klerikalnu Š. u Temišvaru, te je 1766 počeo zidati zgradu za nju, i 1769 došao je do prvog sprata, ali je srpski narodni sabor uskratio sredstva. Kada je sabor od 1769 tražio Š. za obrazovanje svećenstva, naredila je carica, da u svakoj dijecezi episkopi otvore klerikalne Š., no kasnije je prevladalo mišljenje, da je bolje otvoriti jednu dobro uređenu bogosloviju, nego 8 nižih klerikalnih Š.

Reformator osnovnih Š. u Austriji bio je opat Ivan Felbiger, kome je 1774 povjereno vođenje narodne nastave. 1773 je određena mješovita komisija, radi izučavanja pitanja o pravoslavnim Š. Ma da se u toj komisiji čulo mišljenje, da sa državnog gledišta nije probitačno uređivati pravoslavne Š., ipak je komisija 1774 izvjestila srpski narodni sabor, da je započet rad oko uređivanja banatskih Š. 1776 izašao je Ustav Iliričeske Deputacije za iliričeske male Š., koji je bio prva pisana uredba za srpske narodne Š. Po tome ustavu imala se podići trivijalna Š. svuda, gdje postoji pravoslavna parohija. U svakom manjem gradu, trgovištu ili selu, a u gradovima glavna Š. Ove glavne Š. imale su služiti kao zavodi za obrazovanje učitelja. Gdje nije bilo srpske Š., mogla su djeca ići u rimokatoličke Š., ali su se morala poučavati u svojoj vjeri. Loše školske zgrade morale su za tri mjeseca biti popravljene, a nove zgrade imale su općine podići, po mogućstvu na sred sela. Š. su se imale snabdjeti potrebnim namještajem; pisaći i crtaći pribor davala je država. Djeca se nisu više smjela poučavati u učiteljskim stanovima, kao što je u mnogim mjestima do tada bio običaj, a u Š. su muška i ženska djeca sjedjela odijeljeno. Gdje je bilo mnogo djece, općina je bila dužna da uzme pomoćnog učitelja. Učitelj je mogao biti samo onaj, koji je pred nadzornikom položio ispit. Učitelji su dobivali dva jutra rita i plaću od 30—60 for. godišnje, prema mjestu. Učitelja je plaćala općina. Ako nije bilo pravoslavnog učitelja, mogao se postaviti katolik, no protestant nikako, a stran podanik samo izuzetno. U Š. se učilo čitanje, pisanje, račun i vjeronauk na narodnom jeziku. Ako bi đaci osim toga naučili i njemački, učitelj je bio pohvaljen. Čitanje se učilo iz novosastavljenih bukvara, a čitanke su sadržavale religiozno-moralne priče, pouke o poljoprivredi i stočarstvu. Vjeronauk se učio po katihizisu, koji je 1774 sastavio sinod. Školska godina trajala je bar četiri mjeseca (1/12—31/3), a preko ljeta se držala ponovna Š. Djeca od 6—9 godina išla su u Š. i zimi i ljeti, a od 10—13 godina samo preko ljeta u ponovnu školu. Učitelji vode zapisnike i šalju popis za Š. sposobne djece odboru u Temišvar.

Mjesni paroh u pratnji predsjednika općine (kneza) bio je dužan svakog mjeseca posjetiti Š., prota svaka tri mjeseca, a episkop svake godine, u pratnji višeg administrativnog činovnika. Tom prilikom su vrijedni i dobri učenici nagrađivani odijelom, školskim priborom i kolajnama.

Da bi se ova uredba privela u život, osnovan je za srpske narodne Š. u Banatu srpski školski direktorat, a za vrhovnog je direktora svih srpskih i romanskih škola u Banatu imenovan Todor Janković-Mirijevski, koji je to povjerenje svojim radom sjajno opravdao. U početku se namjeravalo, da temišvarski i vršački episkopi pošalju u Beč nekoliko svojih učitelja u bečku uglednu Š. radi usavršivanja, no mjesto toga je poslat direktor Janković u Beč, da izuči normalnu metodu. On je otišao Helbingeru i tamo je radio godinu dana. Ovaj tečaj slušali su i Stevan Vujanovski i Avram Mrazović. Sva trojica su bili obrazovani ljudi, pošto su prethodno svršili filozofske nauke na bečkom univerzitetu.

Uredbom od 1777 (Ratio educationis) dobile su Š. u Austriji novu organizaciju. Na osnovu te uredbe postavljeni su za svaki okrug po jedan školski nadzornik: Stevan Vujanovski za srijemsko-karlovački i pakračku dijecezu, Marko Serviski za bačku i budimsku, a Avram Mrazović za aradsku dijecezu.

Janković je odmah uvidio, da se Felbigerova metoda neće moći bez izmjene uvesti u srpske Š., jer se ni-

kako ne može primijeniti na crkveno-slovenski jezik, na kome se većina predmeta učila. Janković je 1777 otpočeo u Temišvaru sa 80 srpskih učitelja tečaj, radi upoznavanja normalne metode, koju je prema srpskim školskim prilikama izmijenio. Učitelji su ovaj tečaj slušali 4 mjeseca, i na kraju su polagali ispit, o čemu im je izdata svjedodžba. Avram Mrazović držao je u Somboru, kraj glavne Š., praktičan učiteljski tečaj, koji je bio poznat pod imenom norma, i koji je bio na dobrom glasu, a 1780 držao je ovakav tečaj u Novome Sadu. 1811 su umirovljeni Mrazović i Vujanovski.

Kada je uvedena nova metoda, po kojoj se velika važnost davala zornoj nastavi, te su bukvari i čitanke izlazile sa slikama, onda je po školskim zidovima bilo slika za zornu obuku, pa i na dječjim pisankama je bilo slika. Stariji učitelji, koje je ta nova metoda zatekla, nisu bili ovome naklonjeni. U prvo vrijeme nije se sa ovim slikama postizavala svrha, jer su iznešene bile slike, čiji su predmeti daleko od dječjeg života, a nije obraćana pažnja na život iz dječje okoline. Tek pri kraju 19 vijeka došlo se u zornoj obuci na pravi put.

1778 bilo je već napisano nekoliko udžbenika. Srpski bukvar, katihizis, bio je gotov i razdijeljen svima Š. besplatno. Janković je napisao metodiku prema Felbigerovoj metodici, ali izmijenjenu za srpske Š. Atanasije Sekereš preveo je na srpski čitanke, koje su se u austrijskim Š. upotrebljavale. Zaharije Orfelin sastavio je 17 prijedloga za lijepo pisanje, koji su također poklanjani Š. 1777 izašla je računica sa srpskim i njemačkim tekstom. Pavle Solarić, Stevan Vujanović i Avram Mrazović napisali su više udžbenika za osnovne Š. Geografski Atlas, prvi na srpskom jeziku, izdao je Pavle Solarić. Iz Beča su poslali za srpske Š. u Banatu tablice, pisanke, papir, olovke i druge potrebe, svima Š. besplatno. To je dijelom nabavljeno iz državne blagajne, a dijelom iz ostavine budimskog episkopa Novakovića. Školske su knjige štampane o trošku srpskog pravoslavnog fonda, i štampane su od 1779 u Univerzitetskoj štampariji u Budimu. Bilo je borbe oko toga, kakvim pismenima da se štampaju školske knjige sa srpske Š. Jedva se uspjelo, da 1784 izađe carsko rješenje, po kome su se školske knjige štampale ćirilicom.

Male (trivijalne), općinske Š. imale su tri razreda. Svaki razred se učio po dvije godine. Nastavni jezik bio je srpski. Osnivane su po selima i gradovima, gdje je bila parohijska crkva. U njima se učilo vjeronauk, čitanje, pisanje i račun. Iz trivijalne Š. prelazila su djeca u treći razred glavne Š., a iz ove u gimnaziju.

Glavne Š. su bile četverorazredne. U prva tri razreda učilo se vjeronauk, čitanje, krasnopis, pravopis, račun, njemački jezik, pismeni sastavci. Djeca koja će ići u gimnaziju, učila su još i čitanje i pisanje latinskih riječi. Četvrti razred imao je dva godišta. Osim onih predmeta iz mlađih razreda, učilo se u prvom godištu: jezikoslovlje, crtanje, geometrija i geografija, a u drugom godištu: stereometrija, matematika, prirodopis, prirodoslovlje i geografija. Glavna Š. imala je za svaki razred zasebnog učitelja. U djevojački Š. bilo je učiteljica, koje su se privatno spremale i učiteljski ispit polagale.

1810 postavljen je za vrhovnog nadzornika nad svima srpskim, rumunjskim i grčkim Š. Uroš Nestorović. Iduće godine posjetio je on sve osnovne Š., na kome putu ga je pratio Vujanovski. Zatekao je Š. u dosta zapuštenom stanju, ali su one pod njime počele da napreduju. Općine su počele da podižu nove Š., učiteljima, su povišene plaće, nabavljen je školski namještaj, u prepunim Š. uzet je još po jedan učitelj, štampane su knjige na narodnom jeziku, uveden je treći tas za pomoć Š., zavedena je nova nastava i red u Š. i spremani su dobri učitelji. Pošto je bilo malo učitelja, otvorena je u Sentandreji 1812 učiteljska Š. sa 36 pripravnika, najprije sa tri tečaja, svaki po 5 mjeseci. Primani su đaci, koji su svršili 4 razreda gimnazije; oni su dolazili u sela, a za grad je trebalo 6 razreda gimnazijske predspreme. No kasnije se moralo od toga odustati, jer se takovih mladića malo prijavljivalo. Profesori su bili: Isajlović, Atanacković, Bulić, Kuzman Jocić (peštanski učitelj). Profesori su sastavili i školske knjige, koje su poslali u Beč na odobrenje, odakle

su poslane mitropolitu Stratimiroviću na mišljenje. Kakvo je mišljenje bilo, vidi se iz toga, što su iz Beča vraćene sa napomenom, da se ne mogu uvesti u Š., jer su napisane jezikom, kojim govori prost narod. Što je ova učiteljska Š. osnovana Nestorivićeva je zasluga. 1816 prenesena je ona u Sombor. U budimskoj eparhiji bilo je tada (1811) 58 srpskih narodnih Š.

Za vrijeme Nestorovića imali su Srbi u većim mjestima t. zv. kapitalne Š. sa dva, tri i četiri učitelja. 1851 pretvoren je IV. razred glavne Š. u nižu realku, a 1852 zavedene su produžne Š. za zanatlijske i trgovačke šegrte. Poslije Nestorovićeve smrti ostalo je njegovo mjesto duže vremena nepopunjeno; kasnije je na to mjesto došao Nikola Temišvarija, a 1841 Evgenije Đurković. 1848 prekinut je bio svaki rad na prosvjetnom polju, pa tako i u Š. Poslije 1848 produžen je tečaj u učiteljskoj Š. od 6 mjeseci na jednu godinu. Broj Š. je znatno umnožen; mnoge trivijalne Š. pretvorene su u glavne i uvedeni su novi udžbenici.

Za vrijeme apsolutizma (1850—1860) bilo je obavezno učenje njemačkog jezika i zabranjena je školska svečanost o Sv. Savi. Tada je djelokrug vrhovnih i distriktualnih inspektora prešao na namjesništvo, u kome su savjetnici vodili brigu o nadzoru nad Š. Savjetnici su bili: Todor Pavlović, srpski publicista, zatim Sv. Ilijašević, a poslije Dr. Petar Jovanović. 1845 propisana je uredba (Systema scholarum elementarium), čiji propisi su 1859 protegnuti i na srpske narodne Š. U Beču je ustanovljena školska komisija, sa zadatkom, da austrijski školski zakon primijeni na sve pokrajine i narodnosti. Član te komisije bio je i bački episkop Platon Atanacković, koji je u svoje doba izradio pedagogiku i bio 17 godina profesor učiteljske Š. U tu komisiju bio je prizivan i Dr. Jovan Subotić, kada se ticalo prosvjetnih prilika srpskoga naroda. Ova komisija je pregledala i sve školske knjige, te su prema njemačkim udžbenicima izrađene i školske knjige za druge narodnosti. Episkop Platon izradio je mali, srednji i veliki katehizis i kratku crkvenu povijest, bibliju, apostole i evanđelja, bukvar i I. i II. jezikoslovnu čitanku. Poslije je Đ. Natošević izradio čitanku za IV. razred. Te knjige su upotrebljavane u srpskim Š. od 1855. — 1854 bilo je srpskih učitelja: u temišvarskom okrugu 27, u velikobečkerečkom 71, u somborskom 33, u novosadskom 88, u manastirima (kaluđera-učitelja 11.

1857 uprava i nadzor nad Š. povjeren je Dr. Đorđu Natoševiću, koji je 1858—1860 držao praktične učiteljske tečajeve u Temišvaru, Vršcu, Kikindi, Somboru i Novome Sadu. Ovakvi tečajevi održani su 1857—1869 u Pakracu, Mohaču i Budimu, a 1858—1860 u somborskoj učiteljskoj Š., kuda su dolazili osposobljeni učitelji, da se upoznaju sa novom metodom u nastavi. Od tada je nastao preobražaj srpskih narodnih Š. u karlovačkoj mitropoliji. Natošević je napisao 1857: Kratko uputstvo za učitelje, a 1858 osnovao je Školski List, koji je uređivao poznati srpski pedagog i upravitelj srpske učiteljske Š. Nikola Vukičević (neko vrijeme ga je uređivao Đorđe Rajković, novosadski učitelj i književnik). Vukičević je, pored ostalih svojih udžbenika, napisao i bukvar sa čitankom za Š. u Crnoj Gori, kao i uputstvo za predavanje bukvara. 1861, kada je Vojvodina ukinuta, dodijeljen je Natošević ugarskom namjesničkog vijeću, a kasnije je pozvan u Srbiju. Poslije se vratio za glavnog školskog referenta karlovačke mitropolije. On je napisao bukvar i čitanke za osnovne Š. i mnogo pedagoških djela i rasprava.

Kada je 1861 ukinuto srpsko-banatsko namjesništvo i raspušten zemaljski školski savjet u Temišvaru, a okružne i sreske školske vlasti prestale, ostale su srpske narodne Š. bez uprave i nadzora. U tom prelaznom vremenu namjesničko vijeće privremeno je uredilo upravu i nadzor srpskih narodnih Š. uredbom, po kojoj je školska uprava u Vojvodini predata privremeno svećenstvu, dok srpski narodni crkveni sabor ne riješi o tome. Po toj naredbi mjesni školski upravitelji bili su parosi, okružni upravitelji prote, a vrhovna uprava episkopi sa konsistorijima. Srpski narodni sabor 1864/65 izradio je, pokraj ostalih uredaba, i uredbu za srpske narodne Š., što je odobreno 1868 (kraljevski reskript). Od toga doba potpale su srpske narodne Š. pod vlast narodne crkvene samo-

uprave. Samo je u Vojnoj Granici ostalo po starom.

1868 donijet je u Ugarskoj 38 zak. čl. o narodnim Š., koji je obavezao političke općine, da osnivaju općinske (komunalne) osnovne Š., koje mogu pohoditi sva djeca, bez razlike vjere i narodnosti. Naskoro je srpski narodni crkveni sabor donio Školsku Uredbu za srpske Š., koja je 1872 potvrđena. Po zakonu o općinskim Š., kako i po Školskoj Uredbi, nastava je bila obavezna i trajala je od 6—12 god. u svakidašnjoj, a od 12—15 godina u ponovnoj Š. Pošto u zakonu o općinskim Š. nije bilo obavezno učenje madžarskog jezika u osnovnim Š., donesen je o tome 1879 18 zak. članak, koji je 1907 pooštren 27 zak. čl. (t. zv. Aponyjev zakon), koji je stvorio mnogo teškoća pri radu u onim osnovnim Š., gdje nastavni jezik nije bio madžarski. Dijete, koje svrši 4 razred osnovne narodne Š., moralo je znati svoje misli usmeno i pismeno madžarski pravilno izreći, što je za Š. sa nemadžarskim nastavnim jezikom bila takva teškoća, da se u ostalim predmetima nije mogao postići potreban uspjeh. Uređenjem učiteljskih plaća spomenutim zakonom došle su mnoge siromašne srpske crkvene općine u težak položaj, jer nisu mogle dadu određenu plaću, a sa primanjem državne pripomoći u tu svrhu bila je skopčana ingerencija državne školske vlasti. Patrijarh Georgije Branković osnovao je fond Sv. Save za pripomoć srpskim Š., iz koga su neke srpske crkvene općine dobivale pripomoć, da ne bi morale tražiti državnu pripomoć. Po Školskoj Uredbi od 1872 otvorene su srpske učiteljske Š. u Pakracu i Gornjem Karlovcu, i tri srpske više djevojačke Š.: u Novom Sadu, Somboru i Pančevu.

Srbi učitelji u Vojvodini osnovali su u Novom Sadu učiteljski konvikt, u kome su bila smještena njihova djeca, koja su u Novom Sadu pohađala razne Š.

Srpskih pravoslavnih Š. u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 1851 32, a 1857/58 52 svakidašnje i 29 ponovne Š., sa 55 učitelja. 1863/64 bilo je 115 srpskih pravoslavnih Š. Kada je 1874 donesen zakon o pučkim Š., podržavljene su skoro sve srpske pravoslavne vjeroispovjedne Š.; ostalo ih je samo 24. Ovaj je zakon dopunjen 1888, po kome je školska obaveza trajala 5 godina. Njime su ustanovljene više pučke Š. gospodarskog, obrtničkog i trgovačkog smjera.

Zabavišta su iz novijeg doba. 1867 otvorila je Srpska Ženska Zadruga u Novom Sadu srpsko zabavište iz fonda kneza Mihaila Obrenovića od 300 dukata. I kasnije su ženske zadruge podizale zabavišta, no kada se poslije ugarskog 15 zak. čl. od 1891 uvidilo, da su ta zabavišta ženskih zadruga privatna, a ona, koja crkvene općine podižu, javna, počele su crkvene općine otvarati zabavišta, a ženske zadruge svoja zabavišta ustupati crkvenim općinama. Po tome zakonu bile su političke općine obavezne podizati zabavišta. U početku ih je bilo u Vojvodini mnogo, no poslije im se broj počeo smanjivati.

Ustrojstvom od 1775 osnovane su u Vojnoj Krajini o državnom trošku njemačke satnijske Š., a pojedine pukovnije imale su svoje pukovske Š. No želja je bila i pravoslavnih i rimokatolika, da se u Š. poučava na materinjem jeziku. Stožerski su oficiri imali pri svome putovanju da izvide i stanje Š. Nadučitelji (viši učitelji) imali su uz svoj školski rad i zadatak, da učitelje iz svoje okoline upoznaju sa novom metodom. 1770 bile su sve javne Š. u Vojnoj Krajini rimokatoličke. Otvaranje srpskih pravoslavnih Š. početo je iz sjedišta mitropolije, iz Karlovaca. Najstarije su bile u Kamenici (1701), Batajnici, Bežaniji, Zemunu (1725). U Zemunu je 1807 bio učitelj književnik Joakim Vujić.

1787 počeo je episkop Dimović da osniva srpske narodne Š. (Illyrische Nationalschulen) u gornjokarlovačkoj eparhiji, ali kada je ilirska dvorska kancelarija zahtijevala, da se u tim Š. svi predmeti, osim vjeronauka, predaju na njemačkom jeziku, odustao je od svoje namjere. 1774 izašao je školski red (Allgemeine Schulordnung) za otvaranje Š. i namještanje osposobljenih učitelja. Iz granice je iz svakog okruga poslan po jedan učitelj u Beč, da se izvježba u novoj metodi u nastavi. — U granici su bile trivijalne Š. sa dva razreda, i glavne Š. (Oberschule) sa tri razreda. 1856 su trivijalne Š. imale tri razreda, a glavne 4 razreda. Iz trećeg razreda trivijalne Š.

primani su đaci u I. razred glavnih ili carskih Š. sa njemačkim nastavnim jezikom. U trivijalnim Š. učilo se na materinjem jeziku. One su postojale do 1871. Svaka trivijalna Š. morala je svake godine slati po tri svoja najbolja učenika u glavnu Š., te su se tako tu iskupili najbolji đaci. Srbi su imali u Vojnoj Krajini svoga direktora Š., ali su ipak sve srpske narodne Š. u pukovniji i u šajkaškom bataljonu spadale pod nadzor i vlast vojnih školskih vlasti.

Djevojačkih Š. bilo je u vojnokrajiškom okrugu malo, 1775—1800 osnovano ih je svega osam, no 1838 bilo je u svima glavnim mjestima granice djevojačkih Š., u kojima se učilo: vjeronauk, čitanje, pisanje i račun. Luksuzni ženski rad bio je zabranjen. Učilo se i plesti (štrikati), bilježiti (merkovati) i presti.

1797 bilo je u srijemsko-karlovačkoj, pakračkoj i gornjo-karlovačkoj dijecezi 118 srpskih pravoslavnih Š. Učitelje su plaćale srpske općine. Njemačkih Š. je bilo u samoj Hrvatskoj vojnoj krajini 151. 1816 uvedene su u Krajini nedjeljne produžne Š., koje su trajale 3 godine za djecu, koja su svršila osnovnu Š.

1835 održan je učiteljski tečaj u Zemunu od 3½ mjeseca sa 9 pripravnika, a 1836 bili su ovaki tromjesečni tečajevi uz glavnu Š. u Zemunu, Mitrovici i Vinkovcima. 1862 osnovan je dvogodišnji učiteljski tečaj u Petrinji za Hrvatsku-slavonsku krajinu, a 1863 u Zemunu za Banatsku-srijemsku krajinu. Uz malu realku u Pančevu postojao je učiteljski tečaj (Čobićeva preparandija), pa je taj tečaj 1863 prenesen u Zemun, gdje je postojao do 1872, kada je ukinut.

1868 htjelo je ratno ministarstvo da preustroji Š. u vojnoj granici, te je za školskog nadzornika u Temišvaru postavilo Dra. Baltazara Bogišića, koji je proputovao banatsku granicu, pregledajući Š. U to je doba Vojna krajina imala svega dva školska savjetnika, jednog u Zagrebu, a drugog u Temišvaru. Vrhovna školska uprava bilo je ratno ministarstvo u Beču. Bogišić je u svome izvještaju tražio, da se postavljaju i učiteljice. 1868 je namještena prva učiteljica na selu.

U bivšoj vojnoj granici važila je uredba o Š. od 1871 i od 1899. Poslije razvojačenja granice srpske pravoslavne Š. su podržavljene. Razvojačenje je otpočelo 1871, a završeno je 1881, kada se Vojna krajina združila sa provincijama.

Poslije oslobođenja (1918) protegnut je srpski školski zakon od 1904 i na Vojvodinu. Sve su Š. došle pod upravu i nadzor države, a učitelji primaju plaću iz državne blagajne. u Š., gdje ima djece narodnih manjina, postoje paralelna odjeljenja sa nastavnim jezikom dotične manjine, u kojima ima nastavnika dotične narodnosti. Ovo je sprovedeno ne samo u zabavištima i osnovnim nego i u građanskim, pa i u srednjim Š.

Stanje Š. u Vojvodini po podacima iz 1923 bilo je ovako: zabavišta: sa srpsko-hrvatskim 100, madžarskim 59, njemačkim 64, rumunjskim jezikom 4. Zabavilja: Srpkinja 100, Madžarica 61, Njemica 63, Rumunjkinja 3.

Osnovnih narodnih Š.: Sa srpsko-hrvatskim nastavnim jezikom 497 u 1.044 odjeljenja; paralelnih odjeljenja sa madžarskim nastavnim jezikom 285 u 646 odjeljenja; sa njemačkim 203 u 573 odjeljenja; slovenačkim 18 u 78 odjeljenja; ruskim 6 u 26 odjeljenja; rumunjskim 37 u 96 odjeljenja; češkim 3 u 4 odjeljenja. — Učitelja: Srba 667 muških, 691 ženskih: Madžara 337 muških, 308 ženskih; Njemaca 357 muških, 202 ženskih; Čeho-Slovaka 51 muških, 27 ženskih; Rusa 11 muških, 13 ženskih; Rumunja 50 muških, 24 ženskih.

Pored svake osnovne Š. zadržane su i ponovne Š., sada se zovu poljoprivredne produžne Š. One imaju mala imanja od 3—4 jutra za vježbaonice. Takih Š. ima 315, a imanje im iznosi oko 1.000 jutara. Postoje i produžne Š. sa poljoprivrednim pravcem, koje imaju malo veća imanja. Takih Š. ima u Vojvodini 7; u njima rade 7 upravitelja i 9 nastavnika. Imaju ukupno 166 jutara zemlje za vježbaonice.

Niža poljoprivredna Š. u Adi traje 2 godine i ima imanje od 59 hektara; u Iloku traje 3 godine; imanje je 32 ha. Ima vinogradarsko-podrumarska Š. u Vršcu i gradinarska Š. u Novom Sadu.

Državne domaćinske Š. postoje kao internati. Primaju se učenice, koje

su svršile osnovnu Š. i imaju preko 14 godina. Školovanje traje 1 godinu. Takih Š. ima u Bavaništu sa 4 učiteljice, imanje 40 jutara; u Pančevu sa 3 učiteljice i 18 jutara; u Malom Iđošu sa 3 učiteljice i 27½ jutara. U Novom Futoku je viša Š. za domaćice, gdje se spremaju nastavnice za niže domaćinske Š.

Građanskih Š. ima 26, i to 5 muških, 8 ženskih i 13 mješovitih. Svuda je srpsko-hrvatski nastavni jezik, samo u Jaši Tomiću je njemački. Paralelnih odjeljenja madžarskih ima u 9 općina, i njemačkih u 8 općina. Nastavnika ima muških 86, od tih su 23 Madžari, 10 Nijemci i 1 Rumunj; nastavnica ima 136, od tih su 29 madžarice, a 15 Nijemice.

Učiteljskih Š. ima 7: Sombor, muška sa 13 nastavnika, i ženska sa 14 nastavnica; Novi Sad, ženska sa 20 nastavnica; Vršac, mješovita sa 26 nastavnika; Subotica, mješovita sa 14 nastavnika; Pakrac, muška sa 14 nastavnika i Karlovac, mješovita sa 15 nastavnika.

U Vojvodini ima 13 srednjih Š. sa 198 razreda. Od tih je 1 realna gimnazija sa čehoslovačkim nastavnim jezikom, 3 potpuna i 3 nepotpuna paralelna odjeljenja sa njemačkim i 5 potpunih paralelnih odjeljenja sa madžarskim nastavnim jezikom. Direktora, profesora, suplenata i honorarnih nastavnika bilo je 323 muških i 50 ženskih. Od tih: na čehoslovačkim odjeljenjima 10 muških, 2 ženska, na njemačkim odjeljenjima 57 muških, 7 ženskih, na madžarskim odjeljenjima 78 muških, 7 ženskih. Od nastavnika su: 186 Srbi, Hrvati i Slovenci, 27 Rusi, 12 ostali Sloveni, 1 Francuz, 81 Madžar, 54 Nijemca, 12 druge narodnosti. Ovih 13 srednjih Š. smještene su u 16 zgrada.

L i t e r a t u r a: A Cuvaj, Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije; R. Grujić, Srpske škole 1718—1739; P. Despotović, Istorijska Pedagogika; M. Nešković, Istorija srpskih škola; Piko-Pavlović, Srbi u Ugarskoj; St. Stanojević, Istorija srpskog naroda; Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, po službenim podacima (1896); Csaplovics, Slavonien und Kroatien; László Szalay, A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz; M. Vukićević, Istorija srpskog naroda; Fináczy Ernö, A magyarországi közoktatás története Mária Térezia korában; Békefi, A népoktatás története Magyarországon; Dim. Ruvarac, Pozivi i odzivi; Thim József, A. szerbek története; Šematizam srpsko-pravoslavne arhidijeceze Karlovačke; Šematizam srpsko-pravoslavne mitropolije Karlovačke; Izveštaji Ministarstva Prosvete. *A. Jorgović.*

S l o v e n i j a. O s n o v n e Š. Počeci slovenačke duševne kulture i književnosti padaju u doba, kada su Slovenci pokršteni. Može se tvrditi, da i školstvo ima svoje početke u toj periodi. S obzirom na organizaciju Š., koju je izveo Karlo Veliki, može se pretpostaviti, da je tada bilo Š. i u Sloveniji. Sigurno je, da su se i u Sloveniji osnivale samostanske i župne Š. Na državnom saboru u Splitu 925 riješeno je, da vlastela i seljaci treba da šalju svoju djecu u Š., da nauče kršćansku vjeru.

Uticaj srednješkolskog školstva njemačkih zemalja javlja se i u slovenačkim krajevima. Latinskih je Š. bilo u Ljubljani, Kranju, Ribnici, Stični, Kostanjevici, Jurkloštu i Pleterjama. Dok još nije u Ljubljani bila biskupska stolica, bila je u Ribnici stolica arhiđakona, te su tu morali voditi brigu oko svećeničkog naraštaja, i zato je u Ribnici bila najveća i najvažnija latinska Š. Ljubljanska se latinska Š. spominje već u 14 vijeku. Krajem toga vijeka ona je prestala, ali je u početku 15 vijeka (1418) ponovo oživjela i, kad je u drugoj polovini toga vijeka osnovana u Ljubljani biskupska stolica, ona je važila za prvu stolnu ili katedralnu Š. u Sloveniji.

Š. u Stični, Kostanjevici, Jurkloštu i Pleterjama bile su samostanske latinske Š. Znamo kao sigurno za Š. u Stični, da je postojala u 15 vijeku, pošto su tamo bili cistercijanci, koji su predavali omladini.

Gradskih i župnih Š. bilo je u raznim većim mjestima. U prvom redu bilo je osnovnih Š. u svima onim mjestima, gdje su fratri vršili svoj humanitarni rad. Župna se Š. nalazila i u Ljubljani kod Sv. Petra. Ta se Š. prvi put spominje 1262. Takvih je Š. još bilo i u Novom Mestu, Črnomlju, Metliki, Višnjoj Gori, Šmarju kod Ljubljane, Kamniku, Škofjoj Loki, Radovljici, na Bledu, Velikovcu, Mariboru, Celju i na drugim mjestima. U Črnomlju su u

osnovnoj Š. učili čak i glagoljicu i ćirilicu, pošto su tu dolazili svećenici, koji su još gojili staroslovensku liturgiju u Hrvatskom primorju.

I ženskog je odgoja bilo u samostanima. Krajem 15 vijeka osnovan je u samostanu u Velesevom, blizu Kranja, zavod za obrazovanje plemićskih djevojaka. U Ljubljani je postojao kod Križanka odgojni zavod za djevojčice.

O nastavnom jeziku u ovim osnovnim Š. malo se zna. Znamo, da su se u gradskim župnim Š. učile osnove latinskog jezika. Koliko se u tim Š. učilo slovenački, ne može se utvrditi. Po svemu se može zaključiti, da je u njima vladao njemački jezik.

U selima gotovo nije bilo župnih Š., postojale su samo tamo, gdje se župnik osobito interesovao za školstvo i nastavu, a imao je klerika, koji se brinuo oko čitanja, pisanja i crkvenog pjevanja. Ovo možemo zaključiti iz toga, što je Trubar počeo voditi veliku brigu oko slovenačke nastave u prostom narodu. Naravno, da je u ovim Š., ako su uopće postojale, nastavni jezik bio slovenački.

Reformacija i humanizam imali su velikog uticaja i na školstvo. Kako u Slovenačkoj nije bilo visokih Š., učili su poduzimljivi mladići u tuđini: u Italiji, Bologni i Padovi i u Njemačkoj u Jeni, Wittenbergu i Tübingenu, gdje su rado odlazili kranjski i štajerski studenti plemićskog, građanskog a i seljačkog staleža. Siromašni studenti primali su na tübingenskom univerzitetu pomoć, pošto je tamo neki Tifernus ustanovio dom za kranjske studente. Od studenata, koji su studirali u Njemačkoj, poznati su reformatori Bohorič, Krelj i Dalmatin, prvi u Wittenbergu, drugi u Jeni, treći u Tübingenu. Otuda je došlo i naglo širenje reformacije za pola vijeka među Slovencima.

Reformacija je izazvala početak književnosti i školstva u novom vijeku. Po primjeru humanista i u njihovom duhu, osnovali su reformatori, potpomognuti od zemaljskih staleža, plemića, u Ljubljani 1563 latinsku stalešku Š. Osim ove latinske staleške Š., postojale su u Ljubljani još tri osnovne Š.: spomenuta Šentklavška katolička, koja je doduše bila stolna, ali su se ipak u njoj predavali i osnovni principi osnovne Š, zatim gradska, koju je izdržavao gradski magistrat, i Sogaleška, koja je bila protestantska. Gradske Š. razvile su se za vrijeme reformacije i u drugim gradovima i većim mjestima, kao u Kranju, Metliki, Idriji i t. d.

Po selima su reformatori osnivali župne Š. sa slovenačkim nastavnim jezikom. Već Primož Trubar naglašava u svojoj Cerkovnoj ordningi (1564), da treba osnivati i izdržavati dobre Š., da bi narod mogao čitati i pravilno shvatiti pisma proroka i Kristovih učenika, pa iz njih i druge učiti. Zato treba, da postoje u gradovima i trgovima latinske i njemačke, a u župama župne slovenačke Š. Pored drugog rada, Trubar je pisao i knjižice za osnovnu nastavu u župnim Š. Jedna od njih je: Obereodorium und der kleine Catechismus. In der Windischen Sprache. One Buquice is tih se ty Mladi cun preposti Slovenci mogo lahku, vkratkim zhasu brati navzhrti. U njoj se nalaze glavne točke vjerske nauke: vjera, očenaš, deset božjih zapovjesti, nekoliko zabrana i molitva prije jela i prije spavanja. To štivo bilo je većim dijelom određeno još za Karla Velikog, samo je poslije nešto popunjeno. U uvodu Trubar govori o koristi čitanja i pisanja. Trubareva metoda bila je sasvim prosta: Učitelj neka čita napred ili neka priča napred, učenik pak neka čita ili govori za njim; pored toga neka propovijeda, t. j. tumači.

Druga Trubareva knjiga bila je: Catechismus in der windischen Sprache. Onu kratku Podunzhene, skaterim vsaki zhlovik more vnebi pryti. Ovom je knjigom Trubar htio dati farmoštrima, pridikarima, šolmoštrima i staršima (t. j. župnicima, propovjednicima, učiteljima i roditeljima) u ruke pomoćno sredstvo, kojim bi učili mlade ljude pravoj staroj vjeri i pravoj staroj misli. 1555 pripremio je on novo izdanje, sa samo slovenačkim naslovom. Trubar je osim toga izdao više katehizama i revnosno je pisao protestantske crkvene pjesme.

Reformatori nisu u slovenačkoj Š. postigli gotovo nikakvog uspjeha. Plemići, građani i protestantski svećenici nisu upotrebljavali ove knjige, jer su znali njemački, a seljački se

*

narod odupirao novoj vjeri, i prema tome nije ni uzimao te knjige. Zato protestantsko školstvo u selima nije bilo dugog vijeka; protivreformacija mu je brzo učinila kraj. Svi protestantski propovjednici i učitelji prognani su iz slovenačkih zemalja, i protestantsko je školstvo prestalo.

Zato se počelo sve više širiti katoličko školstvo, kao posljedica protivreformacije, osobito poslije tridentinskog crkvenog sabora (1545—1565), koji je, između ostaloga, zaključio, da se katoličke osnovne Š. moraju ponovno osnovati i urediti. Svećenici, u prvom redu župnici, primili su nalog, da uspostave pređašnje župne Š. i da predaju na materinjem jeziku o vjerskim dogmama i crkveno pjevanje. I biskupski su sinodi uzeli u obzir rješenja tridentskog sabora, i više su puta zaključili, da župnici treba da vode brigu oko osnovnog školstva. Već tada su bili određeni nadzorni organi ovim Š.: župnici su bili nadzornici svojih Š.; Š. većeg okruga nadzirao je dekan, Š. biskupije stolni skolastik, koji je bio pri biskupskoj stolici starješina stolne Š. Najzad i biskup sam je posjećivao Š. prilikom svojih pregleda župnih ureda i župa. Mjesto protestantskih počeli su se tada štampati katolički katehizmi. Drugih knjiga za čitanje nije bilo. Priređivani su većim dijelom prema njemačkom katehizmu jezuita Petra Kanizija. 1574 izašao je u Grazu prvi slovenački katolički katehizam, koji je sastavio cistercijan pater Lenard Pachenegger.

O kakvoj metodi u ovim Š. ne može biti ni govora. Učilo se mahom mehanički na pamet. Ponavljanje učiteljevih riječi i pisanje prema njegovom diktatu, glavni su osnovi ove metode. Tjelesne su kazne, uprkos humanizma, dalje ostale u upotrebi. Jasno je, da ovo školstvo u ovakvim prilikama nije moglo napredovati, naročito kad mjerodavni faktori nisu vodili brige oko nižeg školstva, već su to ostavljali dobroj volji onih, koji su voljeli djecu i omladinu, ali koji nisu imali dovoljno materijalnih sredstava, te je Š. ostala nerazvijena.

Kod Slovenaca dakle do druge polovine 18 vijeka ne može biti govora o pravom osnovnom školstvu. Osnovnoškolska reforma carice Marije Terezije i Josipa II. uzela je, istina, u obzir i slovenačke zemlje, ali ipak za dugo vremena nije se mogao primijetiti nikakav napredak, osobito u Kranjskoj i u Primorskoj. Najveću preprijeku posjećivanju Š. činila je odredba, da i djeca u selima moraju učiti na njemačkom nastavnom jeziku. Pa ipak se krajem 18 vijeka primjećuje i kod Slovenaca napredak osnovnog školstva.

Reforma Felbigera za vrijeme Marije Terezije mnogo je uticala na sve Jugoslovene, u prvom redu na Slovence. Najvažnije točke te reforme bile su: 1. Brigu oko osnovnih Š. preuzela je država. 2. Donesen je jedinstven školski zakon, t. zv. opći školski red (1774). 3. Osnovane su javne osnovne Š. i povećano je posjećivanje Š. (Prema Felbigerovom općem školskom redu osnovane su trojake osnovne Š.: 1. Trivijalke, najniže osnovne Š., za obrazovanje prostog naroda u vjeronauci, čitanju i pisanju. 2. Glavne Š. u svima većim mjestima, sa učenjem višeg obrazovanja, jer se u njima već učila realija. 3. Normalne Š. ili normalke, u glavnom gradu svake krunovine, najviši stepen osnovnih Š., slične kasnijim građanskim Š. U njima su se, u zasebnim kursevima, obrazovali budući učitelji. Tako je i Ljubljana dobila svoju normalnu Š. 4. Unutrašnje nastavno uređenje i nastava metoda popunili su se, a Felbiger je napisao i izdao čuvenu školsku knjigu Methodenbuch (metodna knjiga, 1775), sa točno opisanim predmetima i metodom učenja. 5. Osnovano je i uređeno učiteljsko obrazovanje i učiteljstvo je postavljeno na stepen, koji je odgovarao i humanim i staleškim zahtjevima. 6. Uveden je i uređen stalni školski nadzor. Najveći uticaj imali su okružni školski inspektori, u početku većim dijelom dekani više udruženih župa, kasnije, prema naređenju cara Josipa II., laici, t. zv. okružni komesari. 7. Obraćena je pažnja na školske knjige i učila. 8. Osnovan je za svaku krunovinu zasebni t. zv. normalni školski fond, iz koga su plaćane sve školske potrebe.

Reformatori su bili toliko uviđavni, da su, pored njemačkog jezika, uveli za osnovnu nastavu i slovenačke knjige, priređene prema njemačkim ili prevedene iz njih. Prema njemačkom Das A, B, C, oder Namen-

büchlein oder Buchstabiertäfelchen, napravili su Slovenci tablo teh puštabov, prema Blatt-tafel, Plateltof ili Plateltaf. Ti su bukvari bili prva čitanka. U Kranjskoj je Blaž Kumerdej priredio, prema Rokovoj prvoj njemačkoj čitanci za osnov Š., svoje vođenje sa brati (1878).

Bukvare, katehizme, male, srednje i velike, priređivali su razni pisci, većim dijelom svećenici (Franc Miho Paglovec, Marko Tohlin, Ožbalt Guteman, Jurje Japlja, Mikloš Kismič, koji je izdao bukvare, katehizam i crkvenu pjesmaricu na prekmurskom jeziku, i dr.), Janez Debevec je u svom Plateltofu, t. j. bukvaru (1791) objavio, prema Felbigerovim uputima, prvu originalnu metodiku o početnom čitanju.

Za obrazovanje slovenačkog učiteljstva, koje se vršilo u ljubljanskoj normalci, napisao je grof Edling, vladin školski referent i član školske komisije za tadašnju Kranjsku, metodiku (Forderungen an Schulmeister u. Lehrer), prevedenu i na slovenački. Iz istog je doba, prema Felbigerovoj metodnoj knjizi, i slovenačka Sern ali Vonusetek teh Metodneh Buqui, koja se pripisuje nekom Kapusu (1777).

Napredak je išao lagano, ali je oko 1788 u Kranjskoj već bilo 58 javnih Š. sa 3.154 učenika, a u Štajerskoj još i mnogo više. Najgore je bilo u Primorskoj.

Ovaj je napredak prestao početkom 19 vijeka. Nastupila je čak reakcija, u opće u Austriji, a i kod Slovenaca napose. Ratovi sa Napoleonom gutali su ogromne sume novaca, država je tonula u dugove, i za Š. nije bilo potrebnih sredstava. Uz to je došla 1805 reakcionarna školska odredba: Politische Schulverfassung, koju je sastavila naročita komisija, kojoj je bio član i Slovenac Jožef Spendon (Spendon), kanonik u Beču i, kao nekada Felbiger, direktor cijelog normalnog školstva. Školski red Felbigera tada je ukinut.

Politički školski ustav ograničavao je učiteljstvo u nastavnoj samostalnosti i zabranjivao je svaki metodički napredak. On je propisivao, da se učitelj mora strogo držati nove metode, koju su 1812 izdali sa naslovom Schul- und Methodenbuch, i koja se upotrebljavala u njemačkim i slovenačkim osnovnim Š. sve do najnovijeg vremena. U Š. su se morale upotrebljavati isključivo propisane školske knjige; učenici su opet sve učili napamet, kao prije Felbigera; njegova ispitno-razvojna metoda zabranjena je. Učiteljsko obrazovanje svedeno je opet od pola godine na 3 mjeseca. Sa učiteljskom službom spajali su službu crkvenjaka i orguljaša. Za učitelje trivijalki ponovno su preporučivali zanatlije; i učitelji su se, kao i ovi, dijelili u majstore, kalfe i šegrte. Nadzor je ponovno prešao u ruke svećenstva, laički okružni komesari su ukinuti. Uveli su nedjeljne Š. za one, koji radnim danom nisu mogli dolaziti u Š. U prvoj polovini 19 vijeka najveća je preprijeka napretku bila upotreba njemačkog nastavnog jezika u osnovnim Š. Š. se zvala, poslije Josipa II. njemačka osnovna Š., a takav joj je bio i njezin karakter. Samo je osnovna obuka bila na materinjem jeziku, a dalje je nastavni jezik bio njemački. Tako je na pr. u Ljubljani osnovan osnovni pripremni razred sa slovenačkim nastavnim jezikom, samo za djecu, koja nisu znala njemački.

Vlada Francuza u ilirskim zemljama donijela je velike promjene. Francuzi su naredili, da u svakoj općini mora biti osnovna Š., a u okružnom gradu i djevojačka, sve sa materinjim nastavnim jezikom. Namjere su bile dobre, ali većim dijelom nisu izvršene. Kad su Francuzi 1813 napustili Iliriju, bilo je osnovno školstvo gotovo isto onakvo, kakvo su ga oni primili od Austrijanaca.

U Kranjskoj se osjetilo poboljšanje 1829, kada je ukazom naređeno, da se osnovna obuka u selima vrši samo u kranjščini, t. j. na slovenačkom, i da se tako moraju pisati i knjige; drugde pak, osobito u gradovima i većim mjestima, moraju se djeca učiti i potrebne knjige udesiti na obadva jezika, njemački i slovenački, što je vrlo mnogo smetalo nastavi i njenom razvoju. Tako je 1829 bilo na pr. u Kranjskoj još 80% djece školskog uzrasta bez uredne i temeljne obuke. Osnovnih Š., osim normalne u Ljubljani, bilo je svega 108, 7 glavnih, 92 trivijalne, 4 djevojačke i 5 industrijalnih (odjeljenja djevojačkih Š. za učenje ručnih radova) i 101 narodna Š.

Metternichov sistem još je više sputao svaki kulturni razvitak u prvo

doba 19 vijeka. Glavne slovenačke školske knjige u početku 19 vijeka bile su ove: Valentin Vodnik izdao je, kao osnovno-školski inspektor za vrijeme Francuza (1811 odnosno 1812), pet slovenačkih školskih knjiga: Abezeda sa Perve shole, Kershanski navuk sa illirske deshele, Pismenost ali gramatika za Perve shole, Pozhetki gramatike, to je Pismenosti franzoske, Abezeda ali Azbuka, Das ABC-Buch, L'abécé, t. j. slovenačko-njemačko-francuski. Janez Nepomuk Priltc izdao je 1912 u Grazu Abezeda sa Slovénze, kateri se hozhejo Slovensko brati nauzhiti, 1813 Nemshko-Slovenske branja, t. j. slovenačko-njemačku čitanku sa originalnim pjesmama Jarnikovim i Vodnikovim i člancima o slovenačkoj povijesti i literaturi (1814), Novi Nemsko-Slovenski Bukvar al ABC Otrokom lehko sastoplen. Matevž Ravnikar, ljubljanski kanonik i profesor teologije, najzad trsćanski biskup preveo je sa njemačkog Szodbe Svetiga pisma sa mlade ljudi (1815), a poslije je izdao Abezednik sa Shole na kmetih vzed. kr. dezhelah (1816), Male povesti sa Shole na kmetih, i Kershantski katolishki navuk s'prashanji ino odgovori (1822). France Metelko, prvi profesor slovenačke katedre na ljubljanskom liceju (tada visoka Š.), napisao je, odnosno poslovenio: Abecednik za slovenske šole, Abecednik nemško-slovenski za šole v c. kr. deržavah. Berilo za male šole na kmetih, Števil-stvo za slovenske šole (Metelko je upotrebljavao svoje pismo, metelčicu) Metelko je priredio i gramatiku za učiteljske Š. i učitelje. Peter Danjko, župnik i dekan u Radgoni, napisao je: Sazhetek vűzhenja Slovenskega po nedelah (1816, za nedjeljne škole) i: Abecedna knjishiza na hitro ino lehko podvűzhenje slovenskega branja (1824, bukvar).

Promjene na bolje donijela je 1848, koja je donijela austrijskim narodima slobodu, prema § 4 ustavnog pisma, koji glasi: Svakom je narodu zagarantovano očuvanje njegove narodnosti i jezika. I ako se 1848 nisu ispunile sve nade i želje Slovenaca, ipak se u Š. postigla najznamenitija koncesija: nastavni jezik u Š. trebalo je da bude materinji jezik. Princip nije sproveden u punom opsegu, ali ipak je bilo napretka.

Borba za materinji jezik povedena je još u početku 19 vijeka. Vodili su je: Vodnik i Trimic, a naročito Anton Martin Slomšek, biskup u Mariboru, i najveći slovenački pedagog, savjetnik Thuna, ministra prosvjete, zatim u Koruškoj: Matija Majar Ziljski, Andrej Einspiller. Ali pored sveg rada i truda, u prvoj je polovini 19 vijeka samo u nedjeljnim Š. bio dopušten slovenački kao nastavni jezik.

Pa i poslije 1848 prošlo je mnogo vremena, dok je ovaj princip sproveden, osobito stoga, što je protiv njega bila politička reakcija pedesetih godina. Tek 1869, kad je bio izdat novi školski zakon, promijenjen je na osnovi odnos slovenačkog jezika u Š. Ali tu su pobjedu osjetili samo Slovenci u Kranjskoj, Štajerskoj i Primorskoj. U Koruškoj se narodna Š. sve više gubila i iščezavala je. To opadanje nije mogao više da zaustavi Simon Rudmaš, osnovni školski inspektor u Celovcu i školski savjetnik, veliki borac za materinji jezik u Š. Broj slovenskih Š. je, istina, bio porastao od 17 na 68, ali je, pod pritiskom koruških Nijemaca-šovinista, od 1858 uveden u koruškim Š. utrakvizam, i slovenački je jezik naglo potisnut. Ovo opadanje slovenačkog jezika širilo se brzo, i novi zakon od 1869 nije to opadanje mogao više zaustaviti. Na taj način bilo je već 1890 u Koruškoj 92 utrakvističke Š., a jedna jedina slovenačka osnovna Š. na Jezerskom, 18 njemačkih Š. pohađali su pak većim dijelom sami Slovenci.

I učiteljsko je obrazovanje postavljeno na solidniju osnovu: kursevi su produženi na jednu, a ubrzo na dvije godine; u učiteljsku Š. primani su kandidati sa svršena četiri razreda glavne Š. ili četiri razreda niže gimnazije. U opće, uspjeh je u pogledu jezika, nastavne metode i učitelja poslije odredaba zakona od 1855 bio znatan.

1867 donesen je državni osnovni zakon o općim pravilima i dužnostima državljana, sa mnogo većom slobodom Š. i školovanja. Učenje je postalo slobodno, otvaranje Š. olakšano, materinji jezik u Š. i životu obezbijeđen. Najviši stepen razvitka postigla je osnovna Š. sa državnim osnovo-školskim zakonom od 14/5 1869, koji

je bio unekoliko promijenjen i popunjen školskom novelom od 2/5 1883.

Ovim je zakonom postavljeno osnovno-školsko obrazovanje na sasvim novu odgojnu osnovu. Š. su se svuda, pa i u Sloveniji, poslije toga naglo množile (Š. se mogla otvoriti, čim se na određenom prostoru javi 40 učenika). Niže su se Š. dijelile u opće osnovne (od 1 do 8 razreda) i građanske (sa 3 razreda). Slovenački jezik postao je stvarno nastavni jezik u osnovnim Š. U građanske Š. međutim slovenački ni sada nije pušten. Predmeti su bili: vjeronauk, čitanje i pisanje, nastavni jezik, račun i geometrija, geografija i povijest, prirodopis, crtanje i pjevanje, gimnastika i ženski ručni rad. Po odredbama zakona Š. polaze djeca od svršene šeste do svršene četrnaeste godine, i to obavezno. Uveden je strog nadzor, odvojen od crkve, sa naročitim okružnim i zemaljskim školskim inspektorima. Reformirano je i poboljšano obrazovanje učiteljstva; prošireno je na četiri godine, sa ispitom zrelosti i učiteljskim ispitom poslije dvije godine prakse, i dr. 1870 izdalo je ministarstvo naročitu uredbu, t. zv. nastavni i školski pravilnik (objavljen 1905?), koji je tumačio odredbe školskog zakona, i izrađeni su definitivno normalni nastavni nacrti za sve predmete i za sve vrste osnovnih i građanskih Š.

Posljedice svega toga bile su za slovenačku Š. vrlo dobre u svima pravcima: u odgojnom, naučnom, metodskom i staleškom, i započeo je revnosniji i celishodniji rad.

Prvi slovenački školski list (časopis) bio je, u Koruškoj osnovani, Einspiellerov Šolski Prijatelj (1852), koji se kasnije pretvorio u Slovenski Prijatelj, časopis za cerkev, šolo in dom. 1861 počeo je u Kranjskoj izlaziti Učiteljski Tovariš, koji je bio do 1900 odgojni list i donosio je izvrsne rasprave i članke svih grana obrazovanja i nastave, ali su ga poslije preuredili u školsko-politički organ austrijskog jugoslovenskog učiteljstva. Danas on izlazi kao organ Udruženja Jugoslovenskog Učiteljstva. U Štajerskoj je počeo 1873 izlaziti Slovenski Učitelj, list za učitelje, odgojitelje i školske prijatelje, koji je 1874—1878 bio organ Učiteljskog Društva za Slovenski Štajer. Nanovo se pojavio 1890 u Ljubljani kao organ kršćanskih učitelja i odgojitelja. On izlazi i danas, sa istim ciljem, kao organ Slomškove Zveze. 1880 osnovan je u Štajerskoj naučno-pedagoški list Popotnik, bez političko - staleškog pravca. Od 1890 bio je on organ Saveza Slovenskih Učiteljskih Društava u Ljubljani, a izlazio je u Mariboru. Izlazi još danas, kao jedini slovenački čisto pedagoški list.

Učiteljstvo se udruživalo u društva, da bi lakše zastupalo svoje staleške interese. Vremenom su takva društva osnovana u svima školskim okruzima. Ova su se društva udružila u dva saveza: u Zvezu slovenskih, kasnije austrijskih jugoslavenskih društava, koja su poslije ujedinjenja pristupila Udruženju Jugoslovenskog Učiteljstva, i u Slomškovu Zvezu, koja naglašava katoličko stanovište učiteljstva. Samo odgojni cilj ima Pedagogično Društvo u Krškom (1886).

U učiteljskim je Š. bio nastavni jezik: u Mariboru uvijek samo njemački, u Ljubljani utrakvistički, a u Gorici i Kopru upotrebljavao se u učiteljskim Š. slovenački nastavni jezik, zaslugom zemaljskog školskog inspektora Klodiča viteza Sahladovskog.

Na praktičnoj pedagogiji radilo je slovenačko učiteljstvo sa najvećom agilnošću i revnošću. Slovenačka didaktika i metodika su u 19 vijeku vanredno napredovale, a početkom 20 vijeka ovaj je napredak dostigao kulminaciju.

Metoda čitanja se kroz 19 vijek stalno modernizovala i preko metode sricanja i analitično-sintetične metode došlo se do normalne metode izgovora riječi. I kod pisanja je uvedena analitsko-sintetička metoda, koju je već Slomšek naglašavao u Blaže-u i Mežici.

Zorne obuke u početku 19 vijeka još nije bilo. Kod Slomšeka se međutim ona već nailazi. Danas je ona pak u punoj upotrebi. Čitanke se bitno popunjavaju. U početku je školsko štivo bilo pobožno i moralizatorsko, pa se polako mijenjalo u etičko, dodavale su mu se svjetovne pjesme i realni sastavi sa utilitarnom namjerom. Čitanke su dobivale moralno-odgojnu i poučnu svrhu. Realističkom se štivu, osobito od 1869, sve više pridavala važnost, u čitanke su uzimani najbolji proizvodi pjesnika

i pisaca. Gramatička pouka izvanredno je napredovala. Do 1848 gotovo je nikako nije bilo. Ali je već Slomšek naglašavao važnost i potrebu praktičnih vježbanja u jeziku. Međutim je napredak bio vrlo spor. Gramatiku su, naime, suhoparno učili samo kod slovenačko-njemačke lektire, pri prevađanju iz jednog jezika na drugi; mehanizirali su ovaj predmet, te su učili suhoparna i besplodna pravila. Tek su Jezikovne vadnice, koje su napisali H. Schreiner i Dr. F. Bezjak, pošle sasvim novim putem. Brinar, direktor građanske Š. u Celju, pošao je u svojim Slovnicama sasvim njihovim putem. Pismene vježbe bile su više ili manje gramatičke. Tek u najnovije doba došlo se do slobodnih sastava. U računu je bila nastavna metoda odavno na dobrim osnovama, što pokazuje i Felbigerova Metodna knjiga iz 1775. U Austriji je ovu metodu dalje razvio Dr. Močnik, školski referent u Ljubljani i zemaljski školski inpektor u Grazu, koji je u prvom redu uveo metodu svestranog raspravljanja brojeva, t. j. sve četiri vrste računanja već u prvom razredu, i obrasce za brojeve. Močnikove njemačke računice, prevedene na slovenački, dugo su upotrebljavane. Sada se upotrebljavaju računice, koje je sastavio, na osnovu Močnikove metode Anton Črnivec.

Najviše su u 19 vijeku napredovale realne nauke. U prećašnje doba učenici nisu realija zasebno učili, čitali su realističku lektiru, koju nalazimo već u početku 19 vijeka, u čitankama. Tako je na pr. već Vodnik objavio u svome Abecedniku (bukvaru) spise o pčelarstvu, o stočarstvu, o poljskom radu, o pređi i tkanju. I u Slomškovom Velikom berilu ima mnogo realističke lektire. Ali sve je to samo u začetku. Tek sa novim školskim zakonom uvedena su realija kao pojedini predmeti u osnovne Š., i izrađeni su točni nastavni planovi za geografiju, povijest, prirodne nauke. Slovenačko je učiteljstvo revnosno prihvatilo novi rad, i obratilo je naročitu pažnju na te predmete. I crtanje i pisanje, kao školski predmeti, napredovali su u posljednje vrijeme vrlo dobro.

I za gimnastiku se probudio veći interes, osobito širenjem sporta. Ženski ručni rad uveli su u austrijske Š. Kinderman i Felbiger. Osnovane su t. zv. industrijalne Š., koje su bile dio djevojačkih Š. Sada se, po metodi zajedničke obuke, predaje ženski rad u svima djevojačkim Š., odnosno u mješovitim razredima.

Osnovnu nastavu mnogo je pomogla metodski uređena školska knjiga i vanškolska omladinska lektira.

1900 osnovano je jedinstveno odgojno društvo: Slovenska Školska Matica (prvi je predsjednik bio Hinko Schreiner), sa ciljem obrazovanja i podizanja slovenskog učiteljstva u svima granama odgoja i nastave. Iz godine u godinu izdaje Šolska Matica knjige, koje se odnose na opći odgoj, pedagoška pitanja, nastavu i metodiku pojedinih predmeta i ostalog naučnog materijala. Dosada je izašlo oko 80 knjiga.

Sa oslobođenjem slovenačko je školstvo stupilo u novo doba. I pored principa nastave na materinskom jeziku u osnovnim Š. ipak su se Slovenci morali u onim mjestima, gdje su Nijemci imali većinu, osobito u Štajerskoj, žestoko boriti za ovaj princip. U mnogim mjestima bile su osnovane Š. utrakvistične, a negdje čak i sasvim njemačke, u prvom redu privatne Š. njemačkog Schulvereina. Sada se sve promijenilo. Slovenački je jezik sada bez izuzetka nastavni jezik u svima Š., a njemački je ostao kao nastavni jezik samo još u nekim paralelkama u Mariboru i Ljubljani i u nekim pograničnim mjestima. Sada ima svega 16 slovenačkih Š. sa njemačkim paralelkama.

Najnovija statistika daje nam ovu sliku: U Sloveniji ima 31 muških, 25 djevojačkih i 768 mješovitih, svega 824 javnih osnovnih Š. Od ovih ima 191 Š. sa jednim razredom, 211 sa dva razreda, 107 sa tri razreda, 87 sa četiri razreda, 96 sa pet razreda, 93 sa šest, 8 sa sedam i 16 sa osam razreda. Broj svih Š. sa razredima i sa paralelkama iznosi 2.879. Nastavni je jezik u 780 Š. slovenački, u 18 njemački, u 16 slovenačko-njemački, u 10 srpsko-hrvatski, u 15, u Prekomurju, madžarski. Učitelja ima 1.197, učiteljica 1.797, ukupno 2.994. Š. pohađaju 133.623 djece, i to 69.160 dječaka i 64.463 djevojčica.

Osim ovih osnovnih Š. nalaze se u Sloveniji još Š. za duševno bolesne, jedan zavod za gluhonijemu i

slijepu i dva za slaboumnu djecu (u Ljubljani), 27 dječjih zabavišta sa 1.358 djece, i 5 dnevnih skloništa sa 156 djece.

Najviše se poslije ujedinjenja diglo građansko školstvo. Prije su postojale samo dvije građanske Š., sa njemačkim nastavnim jezikom, a sada ima 26 javnih i 9 privatnih, ukupno 35 Š., sa slovenačkim nastavnim jezikom. Od ovih su 7 muških, 8 javnih i 9 privatnih djevojačkih i 11 miješanih građanskih Š. Broj svih razreda, 110 na javnim i 32 na privatnim Š., iznosi 142. Učitelja ima na javnim Š. 237, na privatnim 57, ukupno 294. Š. polazi 4.584, u privatnim 1.266, ukupno 5.850.

I. Bezjak.

Srednje škole. Kad je krajem 16 vijeka reformacija u slovenačkim zemljama uništena, počeli su se jezuiti brinuti za viši školski odgoj. Tako je u Ljubljani kod Sv. Jakova osnovana jezuitska gimnazija. Glavni predmet u njoj bio je latinski jezik. Slovenački se po svoj prilici nije učio. Jezuitske gimnazije ovog doba (u 17 i 18 vijeku) spremale su svoje pitomce i za teološke i za lajičke studije. Na njima su prevladivale humanističke studije. Ličnost i mentalitet učitelja davali su čitavom odgoju duh jezuitskog reda. Temeljnu promjenu narodnog obrazovanja donijele su školske reforme Marije Terezije i Josipa II. U svima glavnim gradovima tadašnjih austrijskih krunovina osnovane su normalne Š., koje su se sastojale iz osnovne Š., nekakve niže realke i učiteljske Š. Jezuitski je red raspušten, a gimnazije su prešle u državnu upravu ili su ih preuzeli drugi monaški redovi (Benediktinci, Pijariste, Franjevci i t. d.). Tadašnje gimnazije imale su 3—4 gramatikalna i 2—3 humanitarna razreda; dodane su im još 2—3 godine filozofije (licej). U doba do 1848 pada i postanak realki, koje su imale, prema lokalnim prilikama, veoma različito ustrojstvo.

1848 donijela je i srednjem školstvu bitne promjene. Sva reforma se sastoji u osnivanju organizacije gimnazija i realka (Organisationsentwurf) iz 1849; gimnazija je postala osmorazredna i podijeljena je u nižu (I.—IV. razred) i višu (V.—VIII. razred); realka je dobila šest razreda. Pored njih postojale su i niže realke, sa četiri, i sa dva razreda, i građanske Š. sa tri. Nastavni predmeti u gimnazijama bili su: vjeronauk, latinski, grčki, njemački, jedan pokrajinski jezik, geografija i povijest, matematika, prirodopis, fizika, filozofska propedevtika, kao obavezni predmeti; neobavezni su bili: kaligrafija, crtanje, pjevanje, gimnastika, i koji drugi pokrajinski jezik. Na gimnazijama u slovenačkim zemljama bio je slovenački jezik obavezan predmet za učenike slovenačke narodnosti; njemački je kao državni jezik bio obavezan za sve učenike u svima gimnazijama i realkama na slovenačkom teritoriju. Samo se slovenački jezik predavao na narodnom jeziku. U osmom deceniju počelo je polako poslovenjavanje bar nekih predmeta: vjeronauka, latinskog jezika, povijesti, geografije, matematike i dr., ali samo u nižim razredima, dok je nastavni jezik u višim razredima ostao njemački. Tek poslije 1900 počeli su se, na zahtjev slovenačkih zastupnika, pojedini predmeti i u višim razredima predavati na slovenačkom. Potpuno slovenački zavod bio je do 1918 jedino privatna biskupska gimnazija u Št. Vidu kod Ljubljane.

I realke nisu poslije 1849 imale jedinstven nastavni plan. Od 1870 imali su pokrajinski sabori pojedinih krunovina pravo donositi realnoškolske zakone. Kod određivanja nastavnog plana uzimale su se u obzir potrebe pojedinih zemalja. Pored njemačkog učili su se i moderni jezici (francuski, talijanski, engleski), ali svi predmeti na njemačkom. Za učenike slovenačke narodnosti bio je slovenački jezik obavezni predmet na realkama u slovenačkim zemljama. Jedino je u državnoj realci u Idriji nastavni jezik bio slovenački.

Sa Marchettovim naredbama iz 1908 počela je dioba gimnazije u humanistične, realne i reformno-realne gimnazije.

Bitne promjene u srednjoškolstvu donijelo je tek ujedinjenje. Prosvjetna je uprava poslije ujedinjenja prešla na narodnu vladu, povjereništvo za nauku i bogoslužje kao višu instanciju, dočim je Viši Školski Savjet bio njemu podređen. U prelaznoj dobi pokrajinske uprave (1921—1923), formirala se školska uprava kao prosvjetno odjeljenje za

Sloveniju, a početkom 1925 razdijeljena je, kao i ostale grane političke uprave, i prosvjetna uprava na dvije oblasti, ljubljansku i mariborsku, kao prosvjetno odjeljenje velikih župana.

Prije ujedinjenja (1918) bilo je na teritoriju, gdje stanuju Slovenci, t. j. u nekadašnjoj Kranjskoj, Donjoj Štajerskoj, Donjoj Koruškoj i Primorju, 22 S. Š., i to: 17 gimnazija i realnih gimnazija i 5 realki. Većina ovih Š. bila je sa njemačkim nastavnim jezikom. Neke su od njih bile utrakvistične, t. j. sa njemačkim i slovenačkim, odnosno talijanskim jezikom. Isključivo slovenačke bile su privatne biskupske gimnazije u Št. Vidu i državna realka u Idriji.

Poslije ujedinjenja svi su se srednjo-školski zavodi na teritoriju, koji pripada našoj kraljevini, odmah poslovenili. Samo u tada isključivo njemačkim zavodima ostali su još njemački razredi, koji su se polako poslovenili, tako da je početkom školske godine 1924/25 ostao samo još jedan, i to posljednji (VII.) njemački razred u državnoj realci u Mariboru. Predašnje humanistične gimnazije u Ljubljani (II.), Novom Mestu, Kočevju, Celju i Ptuju pretvorene su u realne gimnazije.

Sada ima u Sloveniji 14 S. Š., i to: 3 humanistične gimnazije: u Ljubljani (I.), Mariboru i Št. Vidu (privatne), 9 realnih gimnazija: u Ljubljani (II. i III.), Kranju, Novom Mestu, Kočevju, Celju, Ptuju, Murskoj Suboti, mjesna ženska realna gimnazija u Ljubljani, i 2 realke: u Ljubljani i Mariboru.

Nastavni plan svih ovih S. Š. bio je do 1924 u suštini još predašnji austrijski, ukoliko se nije promijenio naredbama narodne vlade, odnosno povjereništva za nastavu i bogoštovlje i ministarstva prosvjete. Nanovo je uveden kao obavezan predmet srpsko-hrvatski jezik u svima razredima. Slovenački jezik predaje se u svima razredima sa većim brojem nedjeljnih satova (3—4). Nacionalna povijest i geografija kraljevine SHS predaje se u punom opsegu. Moderni je jezik na humanističkim gimnazijama njemački, a na realnim gimnazijama i realkama francuski od II. i njemački od V. razreda.

Početkom 1925 odlukom ministarstva prosvjete izjednačena je nastava u I. i II. razredu svih realnih gimnazija i na realkama po jedinstvenom nastavnom planu. Jedinstveni nastavni plan proširen je u školskoj godini 1925/26 na III., a 1926/7 i na IV. razred svih S. Š., osim humanističkih gimnazija. Početkom 1927/28 odredilo je ministarstvo prosvjete zajednički nastavni plan i za V. razred, i on će se postepeno proširiti na sve više razrede. Prema ovom planu otpada na realnim gimnazijama latinski i njemački jezik i opća povijest; predaje se francuski jezik od II. razreda, i nacionalna povijest u III. i IV. razredu. Nanovo se uvodi pjevanje kao obavezni predmet i u I. i II. razredu. Latinski i njemački jezik predaje se u realnim gimnazijama od V. razreda.

Gimnazije i realne gimnazije imaju osam razreda, osim realne gimnazije u Murskoj Suboti. U početku školske godine 1927/28 ukinut je V. razred na III. gimnaziji u Ljubljani. Realke imaju po sedam osnovnih razreda.

Broj učenika je iznosio početkom školske godine 1927/28 u ljubljanskoj oblasti na 2 humanistične gimnazije: 1.006 muških i 95 ženskih učenika; na 6 realnih gimnazija: 1.852 muških i 1.124 ženskih, a na realci: 621 muških i 60 ženskih. Svega je na S. Š. ljubljanske oblasti bilo: 4.758 učenika (3.479 muških i 1.279 ženskih). U mariborskoj oblasti bilo je krajem školske godine 1926/27 u 5 S. Š. 1.770 muških i 298 ženskih, ukupno: 2.068 učenika. Razreda, odnosno odjeljenja, ima u slovenačkim S. Š. na humanističkim gimnazijama: 41, na realnim gimnazijama: 106, a na realkama: 31, ukupno: 178 razreda. Broj nastavnika iznosi u ljubljanskoj oblasti: 185, a u mariborskoj: 95, ukupno: 280.

Prosječno pada jedan srednjoškolski zavod u Sloveniji na 71.500 stanovnika, a na jedan zavod prosječno dolazi 480 učenika. *J. Vester.*

U č i t e l j s k e Š. U prvoj polovini 19 vijeka odgojen je učiteljski naraštaj u t. zv. preparandijama, koje su se sastojale iz jednog, kasnije iz dva razreda. Preobražaj je donio državni osnovno-školski zakon 1869, koji je odredio, da se učenje vrši odvojeno po spolovima, u posebnim učiteljskim školama. Za praktično

vježbanje pitomaca svakoj je U. Š. dodana osnovna Š. kao vježbaonica, a u ženskim U. Š. i zabavište. Učenje je trajalo četiri godine. U muškim U. Š. obavezni su predmeti bili: vjeronauk, pedagogika, nastavni jezik, geografija, povijest, matematika sa geometrijom, prirodopis, fizika, agronomija, slobodno crtanje, muzika (klavir, violina, harmonij), pjevanje i gimnastika. U ženskim U. Š. bio je isti nastavni plan, samo što se mjesto agronomije predavao ženski ručni rad. Organizatorni statut iz 1886 odredio je detaljnije čitavo nastavno ustrojstvo U. Š.

Nastavni jezik u slovenačkim pokrajinama bio je do 1918 utrakvističan, t. j. dijelom njemački, a dijelom slovenački. Njemački i slovenački bili su obavezni predmeti.

Na slovenačkom oslobođenom teritoriju bilo je do 1918 7 U. Š., i to: Državna muška, državna ženska i privatna ženska Š. Uršulinka u Ljubljani, dalje državna muška, pokrajinska i privatna ženska U. Š. školskih sestara u Mariboru, i najposlije privatna ženska U. Š. Uršulinka u Škofjoj Loki. Nastavni jezik na svima ovim U. Š. bio je njemački, samo su se neki predmeti, naročito u muškim U. Š., predavali na slovenačkom.

Poslije ujedinjenja svi su se pomenuti zavodi poslovenili. Ženska U. Š. u Mariboru pretvorena je 1920 u državnu, počev sa I. godinom.

Nastavni plan U. Š. u Sloveniji osniva se uglavnom na austrijskom zakonu za osnovne Š. iz 1869.

Poslije 1918 uvedeni su, kao obavezni predmeti, srpsko-hrvatski, nedjeljno 2 sata, i nastava iz nacionalne povijesti i geografije u širem opsegu, a predavanje iz njemačkog jezika smanjeno je na dva sata nedjeljno.

U školskoj godini 1927/28 bilo je u ljubljanskoj oblasti 5 U. Š. i to: Državna muška u Ljubljani (4 razreda, 5 odjeljenja sa 181 pitomcem), državna ženska u Ljubljani (4 razreda, 6 odjeljenja sa 228 pitomaca), privatna ženska Uršulinkâ u Ljubljani (2 razreda s 61 pitomcem) i privatna ženska u Škofjoj Loki (2 razreda sa 53 pitomica), zatim: Državna U. Š. u Kastvu sa srpsko-hrvatskim nastavnim jezikom (4 razreda sa 49 muških i 60 ženskih pitomaca). U mariborskoj oblasti je bilo 3 U. Š., i to sve u Mariboru: Državna muška (krajem školske godine 1926/27 4 razreda sa 271 pitomcem), državna ženska (5 odjeljenja sa 184 pitomca) i privatna ženska školskih sestara (4 razreda sa 125 pitomica). *J. Vester.*

Srednja poljoprivredna škola u Mariboru osnovana je 1922. Nema svojih zgrada ni poljoprivrednog objekta, nego je smještena u vinarskoj i voćarskoj školi u Mariboru, čiji posjed i ovoj školi služi za praktičnu obuku. Upravitelj je inžinjer agronomije Vinko Sadar. Ova se škola napušta i ostat će samo niža vinarska škola. (V. Srednje poljoprivredne škole). *I. R.*

Srbija. Prva slovenska škola, u kojoj se učilo čitanje, pisanje, gramatika i retorika, i, nema sumnje, i druge nauke i vještine, koje su predavane i u grčkim manastirskim školama, bila je u Ohridu. Nju su osnovali učenici Ćirila i Metodija po svom povratku iz Moravske. Poslije su vlastela i svećenici obrazovali u kneževskim dvorovima Š., gdje su na bizantijski način učitelji davali pouke u vjeri, čitanju i pisanju. Sinovi pojedinih vladara i kneževa dobivali su više obrazovanje u Carigradu ili u drugim grčkim i rimskim gradovima. U gradovima na Jadranskom moru bilo je latinskih Š. U ovim je Š. srpska omladina u srednjem vijeku dobivala svoje više obrazovanje. Kaluđeri grčke vjere obrazovali su se za svoj poziv u manastirima. Ove manastirske Š. bile su sasvim po ugledu na grčke manastirske Š., s tom razlikom, što je u njima bio slovenski jezik mjesto grčkog. Đaci su se učili i pri pojedinim crkvama, gdje su posluživali svećenike, ili pri episkopskim crkvama ili u manastirima. Kao i u Grčkoj bilo je i u Srbiji u to doba privatnih učitelja, koji su, po odobrenju episkopa, otvarali privatne Š.

U staroj srpskoj državi crkva je bila glavni predstavnik i nosilac kulture. Svećenici i kaluđeri širili su u narod obrazovanje i lijepe vještine; oni su odgojivali narodnu omladinu. Sv. Sava je bio u svakom pogledu putovođa. On je bio pokretač i na polju narodnog prosvjećivanja, a i kao pisac na polju srpske književnosti. Ohrid je prestao da bude središte srpske književnosti, a da bi Srbi

dobili nov naučni centar, gdje će se moći neposredno crpsti iz grčke kulture, izradio je Sv. Sava odobrenje, da podigne u Sv. Gori veliki manastir Hilandar, u kome se radilo na književnosti i nauci na srpsko-slovenskom jeziku. Tu su se obrazovali srpski kaluđeri, tu su prepisivane knjige i t. d. I u Srbiji su podignuti mnogi manastiri, koji su bili središte obrazovanja za pojedine krajeve. Kaluđeri u njima bavili su se književnošću i umjetnošću, u svemu po ugledu na Grke, svoje učitelje. Obrazovanje je u narodu u ovo vrijeme bilo dosta visoko. Šta više, srpska je kultura prenošena i u Rusiju.

Po selima je odgoj bio više tradicionalan, čuvani su narodni običaji i predanja i gojila se ljubav prema svemu što je narodno. Po gradovima je vjerovatno bilo i Š., u kojima su učili čitati, pisati i drugo, što je bilo potrebno za praktični život. Ali nam o tome ništa bliže nije poznato.

Niže svećenstvo obrazovalo se kod spremnijih svećenika, a često je završavalo svoju spremu u manastirima, ili kod pojedinih privatnih učitelja po gradovima. Više svećenstvo pak obrazovalo se u većim srpskim manastirima (Studenica, Žiča, Manasija i dr.), a poneki u dvorovima crkvenih poglavara, mitropolita ili patrijaraha. Najbolju spremu dobivali su svećenici u Hilandaru. U srpskom vladalačkom dvoru odgoj je bio po ugledu na Grke. Tu su bili učitelji, koji su učili djecu srpskih vladara i njihove najbliže vlastele. Na vladare se ugledala i vlastela, pa su i pojedini knezevi imali u svojim dvorovima Š. za svoju djecu.

Vrijedi istaći, da i odgoj djevojaka nije bio zanemaren. Istina, one nisu odgajane u naročitim Š., već samo u roditeljskoj kući, ali se i njihovom odgoju poklanjala pažnja. Osobite zasluge za odgoj djevojaka imala je kraljica Jelena, žena kralja Uroša (1242—1276), porijeklom Francuskinja (— 1314). Ona je u svom dvoru otvorila Š. za sirote djevojke, koje su tu učile sve što im treba za njihov budući život.

Propašću srpske države propale su i sve kulturne ustanove. Mnogi su manastiri i crkve uništeni, mnogi su opljačkani, a mnogi preobraćeni u džamije. Duhovna kultura srpskog naroda ograničena je tada na nekoliko manastira. Ali i u ovom nesrećnom vremenu ima tragova srpskih Š. U Peći su se spremali mladići za svećenike i kaluđere, jer je tu bila kao neka viša bogoslovska škola. Svećenici i kaluđeri spremali su se i po drugim mjestima, gdje su bile vladike, i u većim manastirima. U 16 vijeku srpski su svećenici i kaluđeri osnovali nekoliko štamparija. Ali kad je vlast nad srpskom crkvom prešla u ruke grčkih vladika, onda je Peć prestala biti duhovni centar srpske kulture. Grci su imali po gradovima niže i više Š. za svoju djecu i dovodili su za nju grčke učitelje.

Stanje Š. u Srbiji u 18 vijeku Vuk Karadžić ovako opisuje: »U današnjoj Srbiji od pre do godine 1804 ni u sto sela nije bilo svuda jedne Š., nego (koji su mislili biti) popovi i kaluđeri, učili su po manastirima kod kaluđera ili po selima kod popova. Kod svakoga manastira bilo je po nekoliko đaka, pa koji su manji oni su leti čuvali koze, ovce, jariće, svinje, sadili i plevili luk, išli uz plug, kupili seno, šljive i t. d., a veći su išli s kaluđerima po pisaniji; a zimi pošto bi svi ujutru doneli drva, i potom veći napojili kaluđerske konje, a manji počistili sobe, skupili bi se u kakvu sobu (koja se u Tronoši zvala džagara), te bi im kakav kaluđer ili đakon pokazivao da uče čitati. Popovi su imali obično po jednoga ili dva đaka, koji su također čuvali stoku, radili sve poslove domaće i nosili vodicu po selima. Ako li bi gde u nahiji bila (ili postala) Š., onda ljudi iz okolnih sela vode decu mađistoru, i plate mu na mesec te ih on uči. U Š. su deca morala sedeti i učiti od jutra do mraka (samo što otidu te ručaju), a kad uče i čate, morala su (sva u glas) tako vikati (čateći svako svoje) da se u školi ništa nije moglo razabrati. U školi se je učilo po malo i pisati, koliko je učitelj znao, a ostale su sve nauke bile kao i po manastirima. Kako po manastirima i kod popova, tako i po školama, deca su počinjala učiti iz rukopisa (jer bukvara nije bilo), na primer učitelj napiše detetu što će danas učiti, pa kad ono nauči, a on mu napiše drugo i t. d. Kad koji đak tako iz rukopisa nauči bekavicu, onda uzme (slovenski) časlovac, kad izuči i prečita nekoliko puta časlovac, onda uzme psaltir; a koji izuči

i prečita nekoliko puta psaltir, ovaj je već izučio svu knjigu; onda je mogao biti, ako je hteo, pop, kaluđer, mađistor, prota, arhimandrit, ako je imao dosta novaca i vladika. Kakogod što je učitelj po svojoj volji Š. otvarao, tako ju je i zatvarao kad mu je bila volja, pa je išao na drugo mesto, ili se primao kakoga sa svim drugoga posla«.

Karađorđeva i Miloševa Srbija počela je uređivati Š. Prvi ministar prosvjete u Karađorđevićevoj Srbiji bio je Dositej Obradović (1808—1811). Poslije njegove smrti ukinuto je zasebno ministarstvo prosvjete, a obnovljeno je tek 1834. O Š. u vrijeme prvog ustanka piše Vuk Karadžić: »Za vlade Kara-Đorđa otvarane su gotovo po svima varošima i varošicama, pa i po nekim selima narodne Š. U Beogradu je bila i jedna velika Š., kakove još nikad nije bilo u Srbiji.« Ona je otvorena 1808. U nju su primani dječaci, koji su znali čitati i nešto pisati. Ovdje su učili na srpskom jeziku povijest svijeta, geografiju svih dijelova svijeta, statistiku svih država, prava, nešto iz fizike, sintaksu, račun, njemački jezik i etiku. Ova je Š. zatvorena 1813, kad su Turci ponovno zavladali Srbijom.

Kad je Srbija kasnije potpuno oslobođena, počeli su opet otvarati Š. Od ovoga vremena se Š. stalno razvijaju.

O s n o v n e Š. Još u početku, kad su otvorene prve Š., bila je jasna namjera, šta se htjelo njima da postigne, ali je u njihovom uređenju bilo kolebanja. Od Š. se tražilo na prvom mjestu, da učenici nauče samo čitati i pisati, nešto računati i moliti se Bogu. To je bilo glavno, ako ne i sve. S obzirom na značaj narodne Š. i sistemski rad u njoj, bila je potreba, da se utvrdi i nastavni plan i što je mogućno točnije odredi, šta da se sve obrađuje iz pojedinih nastavnih predmeta. To je učinjeno tek 1838. Prema ovom nastavnom planu u prvom razredu djeca su učila čitati, pisati, računati i nekolike molitve; u drugom razredu učila su još crkvenu povijest i katekizis; u trećem i četvrtom srpsku gramatiku, srpsku povijest, crkveno pjevanje i njemački jezik.

»Instrukcije za sve škole« od 1844 ne spominju i njemački jezik kao nastavni predmet. Ipak je ministar prosvjete odobrio u četvrtom razredu osnovne škole u Beogradu, da djeca i dalje uče njemački, što je tek 1860 prestalo. Od 1831 počele su se štampati i prve školske knjige u Srbiji, kad je u Beogradu ustanovljena državna štamparija.

1838 objavljene su »Instrukcije« za učitelje, a 1836 jedan je gimnazijski nastavnik postavljen za direktora osnovnih škola. 1839 postavljen je i drugi direktor, čiji je zadatak bio, da poučava učitelje u školskom radu. 1844 objavljen je prvi zakon o narodnim Š. Zadatak O. Š. odredio je ovaj zakon točnije, kao i to, što sve da se radi, da bi Š. bolje napredovale. »O. Š. spremaju učenike, da budu dobri kršćani, čestiti ljudi i korisni građani«. Po selima su djeca imala da pohode školu tri, po gradovima i većim selima četiri godine. Prvi se put tražilo sada, da i djevojke pohode Š., i to: »Po selima zajedno s dječacima. Ali čim navrše 10 godina, da se iz škole otpuste«.

Na osnovu tog novog zakona propisan je i nov nastavni plan, u koji su uneseni još neki predmeti: geografija, opća znanja »svakom Srbinu potrebna«, i u seoskim Š. praktični radovi u školskom vrtu. 1850 su u ovom nastavnom planu učinjene djelimične izmjene, a 1855 objavljene su nove »Pedagoško-metodičke instrukcije« za učitelje. Bilo je još učitelja sa nedovoljnom spremom, pa je ministarstvo prosvjete htjelo da im pomogne u radu, zbog čega su određena četiri sekretara ministarstva, da vode nadzor nad narodnim Š.

22/8 1857 objavljen je nov zakon o osnovnim školama, koji je zahtijevao, da se u svakoj crkvenoj općini mora podići Š. On je istakao želju, da sva odrasla djeca treba da pohode O. Š., čim se podigne više školskih zgrada. Nastavni plan je ostao stari. Tek novi zakon od 11/9 1863 odredio je: »Nauka hrišćanska, čitanje, pisanje, račun i pjevanje su glavni predmeti, koji se obrađuju u nastavi. Šta će se još iz kojih knjiga učiti, određuje ministarstvo«. Zakon je tražio, da se i u manjim selima otvore Š.

31/12 1882 donijet je nov zakon o O. Š., koji se razlikuje u mnogome od ranijih, jer se na njemu dugo i pažljivo radilo. Ovaj je zakon proglasio obaveznu nastavu za svu odraslu djecu, točno je utvrdio na-

stavni plan i obuhvatio je sve historijske-humanističke i realističke predmete, kao i gimnastiku i ručni rad (samo za djevojčice). Zatim je utvrđeno, da O. Š. traje 6 godina, zavedene su produžne škole, u kojima da nastava bude 2 godine. 1885 učinjene su u ovom zakonu nekolike izmjene, ali neznatne, te se po zakonu od 1882 radilo u O. Š. sve do 1898.

26/7 1898 donijet je nov zakon o narodnim Š., koji je trebalo da predstavlja veliki napredak, jer je: 1. tražio stalan stručni školski nadzor; 2. njime su ustanovljene građanske škole, muške i ženske, u kojima da se uči 3 godine, a da se otvaraju po svima većim gradovima s tim, da ih pohode učenici i učenice, koji ne će da uče u gimnaziji. Ovaj zakon imao je i odredbu, da učenje u O. Š. ne bude 6 godina, već samo 4, što je nazadak prema zakonu od 1882.

Učitelji su bili nezadovoljni ovim zakonom, jer su prema njemu: 1. mogli biti otpušteni iz državne službe i poslije 10, 20 i više godina; 2. plaću više nisu dobivali od države, već iz okružne školske blagajne ili od općine, u kojima su predsjednici bili ukazom postavljeni; 3. povišice plaća trebalo je da se dobiju poslije 5, a ne poslije 4 godine, kao što je bilo prije ovoga zakona; 4. nije im se dopadao ni stalni školski nadzor, jer svi nadzornici nisu bili stručnjaci, a i inače što je imao i neke političke tendencije ondašnjeg vremena. Ovim zakonom bile su nezadovoljne i učiteljice, jer je bila odredba, da učiteljica, kad se uda za neučitelja, ne može ostati u učiteljskoj službi, kao po ranijem zakonu. Za građanske škole nisu uvijek postavljani najbolji učitelji, niti su one otvarane gdje je bila najpreča potreba, te i zato nisu mogle da napreduju. — U nastavni plan uveden je ručni rad i za dječake, dobra stvar, ali se ona učiteljima nije dopala, jer su ljudi, kojima je povjereno da uvedu ovaj novi nastavni predmet, shvatili ga jednostavno i pogrešno, i malo poslije i najvjerniji pobornici nisu imali lijepe riječi za nj, i ako su ga prije sa fanatizmom branili.

S promjenom političkih prilika 1903 javila se težnja, da se i zakon o narodnim Š. podvrgne reviziji. Tako je naimenovana komisija od 10 članova, koja je spremila projekt za novi zakon o narodnim Š. Ovaj projekat je osnova sadašnjem zakonu, koji je stupio u život 19/4 1904.

Novi zakon razlikuje tri vrste narodnih Š.: zabavišta, O. i produžne Š. Zabavišta pohode djeca od 4—7 godine. O. Š. traje 6 godina. Produžne se Š. osnivaju u onim selima, gdje O. Š. imaju samo 4 razreda, i to ako ima najmanje 15 učenika

I ovaj je zakon tražio obaveznu nastavu za svoju djecu, doraslu za školu. I ovaj zakon o narodnim Š. ima dosta vrlo lijepih odredaba: 1. nastava je besplatna; 2. svaki učitelj može imati najviše 4 razreda. Ako radi samo u jednom razredu, onda da ima najviše 70 učenika, a u četvororazrednoj školi najviše da bude 45 đaka; 3. Š. se mora otvoriti kad u nekom mjestu ima najmanje 30 djece, dorasle za školu; 4. Š. podiže i izdržava školska općina, koju čini svako veće mjesto, a manja mjesta sastavljaju se u jednu školsku općinu; 5. u nastavi su zastupani svi realistički i historijsko-humanistički predmeti, pa i ručni rad (po mogućnosti!); 6. udžbenici treba da se dobivaju natječajem i da ih izdaje država za sve predmete, za koje se dopuštaju udžbenici; nikakav udžbenik i nikakvo nastavno sredstvo ne smije se uvesti u školu bez odobrenja ministra prosvjete; 7. djeca se upisuju u prvi razred po gradovima u sedmoj, a po selima u osmoj godini. Dječaci preko 11, a djevojčice preko 10, ne mogu se primiti u Š. Za nepismene se mogu otvarati tečajevi, a za rad u njima učitelji se zasebno nagrađuju; 8. učitelji se ne mogu premještati bez svoje molbe, osim po kazni za velike krivice, ili ako se zatvori Š. ili njeno odjeljenje, dakle iz opravdanih razloga; učitelje postavlja ministar prosvjete, a plaću im daje država, stan ili naknadu za stan i ogrjev daje školska općina; učiteljska se mjesta popunjavaju natječajem; u penziju se može staviti učitelj samo po saslušanju glavnog prosvjetnog savjeta; 9. učitelji i učiteljice moraju svršiti učiteljsku Š. i položiti u njoj ispit zrelosti. Poslije dvije godine mogu polagati praktični učiteljski ispit, i to ako im je rad u školi ocijenjen najmanje kao dovoljan. Dok ne polože praktični učiteljski ispit, ne mogu dobiti povišicu. —

Učenje u učiteljskoj Š. traje 4 godine, a primaju se učenici ili učenice kad svrše 4 razreda gimnazije i polože niži tečajni ispit, nemaju nikakvih mana, imaju dobar sluh i glas i nisu stariji od 18 godina. U učiteljskim Š. ima 25 nedjeljnih sati za pedagoško-filozofske predmete, koji se uče u II., III. i IV. razredu. U učiteljskim Š. na prvom se mjestu proširuje i završuje opće obrazovanje učenika i učenica, a onda im se daje još i stručno-pedagoška sprema, teorijska i praktična. Od 1904 vještine su u učiteljskim školama obavezni predmeti.

U pogledu nastavne metode u prvo vrijeme nije bilo ničega, što bi trebalo naročito istaći, jer su učitelji bili bez stručne spreme, često i bez ikakve spreme uopće. Mnogi su učili samo nekakvu O. Š., koja je bila vrlo primitivna. Ubrzo se međutim uvidilo, da narodni odgoj od takih učitelja ne može imati prave koristi. Zato je školski zakon od 1844 tražio: »Kao učitelji O. Š. mogu se postavljati samo oni, koji su svršili bogosloviju«, a bogoslovija je osnovana septembra 1836, i to sa 2 razreda. Unatoč ovom zakonskom naređenju, bilo je dugo još i poslije učitelja bez ikakve naobrazbe.

Prva učiiteljska Š. otvorena je, po zakonu od 5/10 1870, na Sv. Savu 1871. Tek od ovoga vremena može se govoriti o stručno obrazovanim učiteljima u Srba. Međutim prva viša ženska Š., koja je spremala i učiteljice, otvorena je malo ranije (1863), a prva ženska učiteljska Š. tek 15/11 1900, i to po zakonu od 7/2 1896 »radi stručnog obrazovanja učiteljica osnovnih Š.«.

Školski nadzornici, koje je ministarstvo prosvjete, prema ranijem zakonu o školskom nadzoru od 21/3 1881, slalo svake godine, referirali su u svojim izvještajima stalno, da školske prilike nisu dobre. Učitelji su radili, ali mnogi nisu znali da udese nastavu prema psihološkim zakonima. I zato su učitelji bez stručne spreme sve više i više potiskivani. A i širenjem naučne pedagogike u školskom svijetu počela je i narodna prosvjeta da se sve više i pravilnije razvija. Tome su najviše doprinijeli učitelji i učiteljice, školski nadzornici i nastavnici učiteljskih škola, koji su se trudili, da se praktični rad po narodnim školama udešava, što se više može, prema zahtjevima naučne pedagogike. Svuda se osjećao jači pokret među učiteljima i učiteljicama, koji su ozbiljno nastojali, da se odgoj omladine uzdigne i što bolje uredi. Opći je pokret, da rad po školama bude što racionalniji, pa da i cio školski život bude obuhvaćen cjelokupnim učiteljskim radom, a ne samo nastavom. Školski izleti, svečanosti, knjižnice, roditeljske večeri i t. d. da se udese svuda, gdjegod se može.

Tri uzastopna rata strašno su poremetila narodnu prosvjetu u Srbiji. Neprijatelji su uništili i odveli školsku imovinu, porušene su i popaljene školske zgrade, a skoro na 1.000 učitelja izginulo je i pomrlo u ratovima. Ali se poslije rata odmah pristupilo poslu. Glavni prosvjetni savjet donio je nov projekt za zakon o narodnim Š., kojim će biti obuhvaćeno narodno školovanje u čitavoj našoj kraljevini.

G i m n a z i j e. Prvu G. otvorio je knez Miloš 1830 u Beogradu. Ona se tada zvala velika Š., za razliku od osnovnih Š. Njen prvi nastavnik i starješina bio je Dimitrije Isailović. On je došao u Srbiju na poziv kneza Miloša radi otvaranja ove Š. Krajem 1833 ova je Š. premještena u Kragujevac, i od ovoga se vremena počela i službeno zvati G. Prvi nastavnici u njoj bili su Srbi iz Austro-Ugarske, a htjeli su na novo zemljište presaditi, što su imali kod svoje kuće. Zato je prva srbijanska G. bila u duhu klasicizma, i u njoj su klasični jezici imali prvenstvo. I samo imena za pojedine razrede kazuju, da je gramatika u nastavi imala prvo mjesto; oni su se zvali: prvi, drugi, treći gramatikalni razredi, i onda IV. retorika, a V. poetika.

23/9 1844, pod knezom Aleksandrom Karađorđevićem, objavljen je nov zakon za G. (zajedno sa zakonom o O. Š.), koje su sad trebale da budu šestorazredne, ako su nepotpune četvororazredne. Cilj je G. bio, da omladini pruži više obrazovanje i da je spremi za više studije. Zakon je tražio, da oni, koji su htjeli da budu učitelji, u V. i VI. razredu uče pedagogiku i metodiku.

Prema nastavnom planu iz ovoga doba htjelo se, da se školska omladina odgoji u čisto narodnom duhu.

Nastavni program ističe srpski jezik kao najvažniji predmet u G. njemu je dano 5 sati nedjeljno još od prvoga razreda, dok je latinskom namijenjen samo jedan sat nedjeljno, i to počevši od drugoga razreda. Srpska se povijest učila od drugoga razreda, i to u jakoj vezi sa geografijom srpskih zemalja. Tek kasnije se učila i povijest svijeta.

1850 učinjene su nekolike izmjene u nastavnom planu: latinski je jezik postao glavni predmet u G. i imao je 16 sati nedjeljno, a srpski samo 9 sati. Razumije se, da je glavno, pri čemu se ostalo u ovoj nastavi, bila gramatika. 15/9 1853 donijet je nov zakon za G., po kome je G. gubila odgojni karakter, jer se isticalo znanje kao glavni cilj. Po tom zakonu G. je imala 7 razreda. Tražilo se, da se uči i grčki, koga nastavni plan od 1844 nije imao.

1863 došla je nova reforma G., koje su sada trebale da postanu Š. korisnog znanja. Potpuna G. je postala šestorazredna, a sa četiri razreda je bila nepotpuna. Grčki jezik je izbačen iz nastavnog plana.

Od 1873 gimnazije su imale opet sedam razreda, a 1876/77 uveden je i ispit zrelosti. Od 20/10 1875 dopušteno je, da pored gimnazija postoje i realke, koje su u manjim gradovima mogle biti i sa dva razreda. Prvi put u ovom vremenu javio se 1873 nastavni plan, koji je točno određivao, koliko svaki predmet smije imati nedjeljnih sati. Od ovoga vremena bile su gotovo svake godine po neke promjene, i izgledalo je, da im nema kraja.

Pravac nastave u srpskim G. bio je u ovo doba realistički. Prirodne nauke obrađivane su prostranije, a jezici su više zbijeni. Grčki je jezik potpuno iščezao, a latinski se učio od petog razreda, dakle samo u najstarijim, u svakom sa po pet sati nedjeljno. Kad je 1891/92 uveden i osmi razred, realistični predmeti dobili su više sati. Tako je bilo uglavnom sve do 1898, kad su G. ponovo preuređene. U ovom novom zakonu učinjene su izmjene i dopune 4/7 1912, i po tome se upravljaju i danas G. u Srbiji i Crnoj Gori.

Nastavna metoda, osobito u početku, nije bila dobra. U jezikovnoj nastavi gramatika je zauzimala prvo mjesto i obrađivana je najrevnosnije, ali bez veze sa lektirom. U prirodnim naukama i povijesti bilo je mnogo mehanizma, jedno, što se nije poznavala prava metoda, a drugo, što je bilo vrlo malo nastavnih sredstava. Sredstva neposrednog odgoja bila su također malobrojna, i ako ne sasvim zanemarena.

Disciplina je bila vrlo stroga, i ako ne uvijek podesna prema individualnosti učenika, ipak u mnogo slučajeva opravdana, jer su učenici u prvo vrijeme bili čitavi ljudi. Njihovo ponašanje nije bilo pohvalno; zato su primjenjivane i takve kazne, koje su kasnije postale izlišne, kad su u G. dolazili mlađi učenici i kad je uveden prijamni ispit (1860).

U radu po G. nije dakle bilo sve kako treba. Ali su ipak ove Š. uživale dobar glas, i roditelji su rado slali u njih svoje sinove, a kasnije i kćeri. Od 1830, kad je otvorena prva G., uvećao se vremenom broj ovih Š. nesrazmjerno tako, da je svaki veći grad imao bar nižu, ako ne i višu gimnaziju. Beograd je imao: jednu realku, četiri muške, tri ženske i jednu mješovitu nižu G., s velikim brojem odjeljenja. Da bi se taj nagli porast u broju G. ograničio, a da bi djeca ipak dobila potrebnu školu i obrazovanje, otvorene su, zakonom od 22/7 1898, građanske Š., kakve već odavna postoje u drugim državama. Iste godine objavljen je i zakon o G., po kome je broj ovih Š. smanjen, i zavedena je školarina za imućnije učenike. Nastavni plan je bio kao obično svuda u realnim G. On je bio privremen, ali važi još i danas sa neznatnim dopunama i izmjenama, koje su činjene ovda-onda.

Školarina, smanjivanje broja G. i po neke odredbe, koje su se ticale prava mlađih nastavnika, sve je to izazvalo veliko nezadovoljstvo protiv ovoga zakona. Zato su u njemu učinjene neke izmjene još 1902. Školarina ipak nije ukinuta, već je samo smanjena. Plaća je nastavnička nešto popravljena, i otvorene su još neke G. Nastavni je plan ostao isti, samo je u sedmom i osmom razredu uveden i ruski jezik. Godišnji ispiti su ukinuti, uveden je niži tečajni ispit, pored višeg tečajnog po svršetku gimnazije.

1912 je, izmjenama i dopunama u zakonu od 1898, ukinut prijamni ispit, ukinuta je školarina, popravljene su

nastavničke plaće, odobreno je, da se muškarci i djevojčice mogu ponovo zajedno školovati do šestog razreda zaključno. U praksi je dopušteno to i do kraja gimnazijskog školovanja.

Po ovom zakonu sa spomenutim izmjenama rade srpske G. i danas. Spremljen je nov projekat zakona, koji će obuhvatiti sve ove Š. u cijeloj državi. Radi se, da se i zakon i nastavni plan i program izjednače za sve Š., da bi se omladina odgajala u duhu narodnog i državnog jedinstva.

Lj. Protić.

Srednja poljoprivredna škola u Valjevu osnovana je ukazom od 25/11 1921. Otpočela je rad 1/1 1923. Školsko imanje iznosi 57·98 ha. Upravitelj je Dr. Aleksandar Jovanović. (V. Srednje poljoprivredne škole). *I. R.*

Stručne zanatske Š. dijele se u dvije grupe, u Š., koje su namijenjene usavršavanju zanatlija, koji se nalaze na praktičnom radu, t. j. u zanatlijskim radionicama, i u Š., koje preuzimaju potpuno spremanje omladine za zanatlijski poziv u svojim radionicama i učionicama.

U našoj kraljevini muške Z. Š. (produžne) namijenjene su pretežno usavršavanju omladine iz prakse. Za S. Z. Š. postoje ovi zakoni: zakon o zanatskim Š., zakon o ženskim zanatskim Š. i zakon o srednjoj tehničkoj Š., koji predviđa i naročite stručno-zanatske Š. Ovi zakoni su doneseni 30/3 1922.

S. Z. Š. za usavršavanje zanatlija, ima u kraljevini SHS oko 330, sa preko 40.000 polaznika, dok međutim S. Z. Š. sa vlastitim radionicama imamo: u Zagrebu, državnu obrtnu, u Splitu i Ljubljani uz srednje tehničke Š., u Sarajevu, Mostaru, Leskovcu, Ključu i Ohridu (za duborez, premještena iz Debra), Sušaku i Senju.

Š. za ženske pozive ima svega oko 150.

S. Z. Š. se dijele u državne, poludržavne i privatne, a sve se nalaze pod nadzorom ministra trgovine i industrije. *Lj. O.*

Stručne profesionalne Š. U Bosni i Hercegovini su zanatske (produžne) Š. tek u začetku stvaranja, jer za vrijeme bivših anekcijonih vlasti nije mnogo učinjeno za unapređenje zanatstva pomoću zanatskih Š., što se u ostalom da lako i objasniti. Samo je u Sarajevu i u Mostaru u ovom pravcu nešta učinjeno, dok su druga mjesta za svih tih 36 godina ostala nazadnija nego Južna Srbija.

Ove su Š. u Bosni i Hercegovini uređene po primjeru šegrtskih Š. u Hrvatskoj i Slavoniji; njihovo je polaženje obavezno za zanatske i trgovačke učenike (šegrte). Danas se čine nastojanja, da se ove Š. što više i što bolje razviju, a uzima se u obzir tip zanatskih Š. u Srbiji, kao jedan od najboljih.

Brojno stanje tih Š. je oko 50, a učenika ima oko 5.000, ubrajajući tu i Š. ove vrste pri privrednim pothvatima.

U Vojvodini su ove Š. uređene po primjeru zanatskih Š. u Srbiji, s tom razlikom, što ih posjećuju svi učenici (šegrti), kako zanatski tako i trgovački. Naziv im je zanatsko-trgovačke Š., a naslijeđene su dobrim dijelom od bivše Madžarske, ali su, prema uredbi o zanatskim Š., popunjene i proširene.

Ovih Š. ima u Vojvodini 79, a posjećuju ih oko 12.000 učenika.

Š. u Vojvodini spadaju pod ministarstvo trgovine i industrije, koje vrši nadzor nad njima preko nadzorništva zanatskih Š. za Banat, Bačku i Baranju u Velikom Bečkereku i preko inspektora istih škola za Vojvodinu u Melencima.

Program rada je izrađen po uredbi za ove Š., koja je objavljena u Kalendaru zanatlija za 1924.

Kao u Bosni tako i u Dalmaciji bivša se austro-ugarska monarhija slabo zauzimala za unapređenje zanatstva. Može se s pravom reći, da je Dalmacija sistematski ometana u svom privrednom razvitku; tako do ujedinjenja nastava u produžnim (šegrtskim) Š. nije bila obavezna. Proširenjem zakona o zanatskim Š. na cijelu državu, posjećivanje zanatskih (šegrtskih) Š. postalo je obavezno za svakog zanatskoga učenika i u Dalmaciji.

U Dalmaciji ima svega 10 produžnih (šegrtskih) Š. sa oko 1.000 učenika. Ove Š. su osnovane po primjeru produžnih Š. u Austriji s večernjom nastavom.

U posljednje vrijeme pristupilo se svestranom ispitivanju mogućnosti otvaranja većeg broja zanatsko-trgovačkih Š. u Dalmaciji.

U Sloveniji je Austrija osnivala produžne zanatske (šegrtske) Š. gotovo u svakom mjestu, gdjegod je bio dovoljan broj zanatskih i trgovačkih učenika. Ovo je činjeno sa izvjesnim planom, jer se išlo za tim, da se Slovenci odnarode, te je u mnogo slučajeva nastavni jezik bio njemački, ma da su Š. posjećivali više Slovenci nego Nijemci.

Sada ima u Sloveniji oko 70 produžnih zanatsko-trgovačkih (šegrtskih) Š., koje se nazivaju obrtno-nadaljevalne Š. Njih posjećuju preko 6.500 zanatskih i trgovačkih učenika. Nastavnici su na ovim Š. obično učitelji osnovnih i drugih stručnih Š., a prema potrebi i stručnjaci iz privatne prakse, kao i u ostalim dijelovima države.

Uređenje Š. je slično uređenju zanatskih Š. u Srbiji. Njih izdržava djelomično općina, u kojoj se Š. nalazi (do 2, 3), a djelomično država. Posjećivanje Š. je za zanatske učenike i prije bilo obavezno, a isto je predviđeno i sadanjim zakonom o zanatskim Š. Jedna od najvećih teškoća za ove Š. leži u oskudici dovoljnih novčanih sredstava, bilo od strane države ili od općine.

Srbija. U Srbiji s Južnom Srbijom postoje produžne Š. za zanatlijske učenike i pomoćnike pod nazivom: Opšte zanatske i zanatsko-trgovačke Š. Ove su Š. pretežno poludržavne u pogledu izdržavanja, a jedan dio troška za njihovo održavanje podnose općine (materijalni dio troška, ogrjev, jedan dio honorara, rasvjetu i prostorije), a država plaća honorare nastavnicima i upravnika. Što se tiče administrativno-upravne struke, ove Š. su potpuno državne, a svjedočanstva tih Š. važe kao državne isprave.

Opšte zanatske i zanatsko-trgovačke škole osnivaju se na osnovi zakona o radnjama (čl. 134) i zakona o zanatskim Š. od 30/3 1922, kojim je zakonom i čl. 134 zakona o radnjama proširen na cijelu državu. Zanatsko-trgovačke Š. su obavezne za zanatske učenike, tako, da ni jedan šegrt ne može biti proizveden za pomoćnika, ako ne svrši Š. (čl. 12 zakona o zanatskim Š.). Od ovoga se oslobađaju samo kada u mjestu njegova učenja ne postoji ovaka Š. Od predmeta uče se: srpski jezik, račun, geometrija sa geometrijskim crtanjem, slobodno crtanje, zemljopis, osnovi fizike i mehanike s eksperimentima, osnovi kemije i tehnologije, higijena, zanatsko knjigovodstvo s osnovima zakonodavstva, krasnopis i korespondencija. — Predavanja se drže gotovo u sve radne dane, i to uveče 6—8 sati; u novije vrijeme prelazi se sve više na dnevnu nastavu, obično dva puta u radne dane, po podne, a nedjeljom i praznicima prije podne.

Osnivanje zanatskih Š. i nadzor nad njima, u smislu zanatskih Š. i Zakona o radnjama, vrši ministarstvo trgovine i industrije, a za nastavnike i upravnike postavljaju se profesori i učitelji, po propisima uredbe o opštim zanatskim i zanatsko-trgovačkim Š. od 1912.

Izdržavanje zanatskih Š. snosi dijelom općina, obezbjeđujući zgradu za Š. i materijalne izdatke, po čl. 135 zakona o radnjama, a dijelom ministarstvo trgovine i industrije, izdržavanjem upravnika i nastavnika, i davanjem pomoći za nabavku potrebnih učila.

Ovih Š. ima na teritoriju Srbije i Crne Gore 109, od kojih je 102 u Srbiji sa preko 16.000 učenika. Uspjeh je iz dana u dan sve veći, i one stječu zasluženu popularnost.

U Hrvatskoj i Slavoniji postoje produžne (šegrtske) Š., koje se dijele u tri redovna i jedan pripravni razred, a njih posjećuju zanatski i trgovački šegrti. Posjećivanje ovih Š. je obavezno, te šegrt bez svršene Š. ne može biti proizveden za pomoćnika. Nastava je večernja i dnevna i to dva puta nedjeljno u radne dane uveče, a nedjeljom poslije podne. Šegrtske Š. u Hrvatskoj i Slavoniji tako su organizirane, da čine sastavni dio osnovnih Š., u kojima se one i nalaze, a nastavnici osnovnih Š. u isto su vrijeme nastavnici i ovih Š. U slučajevima potrebe postavljaju se za nastavnike šegrtskih Š. i stručni nastavnici srednjih Š., ili iz privatne prakse. Za trgovačke učenike (šegrte) postoje u većim mjestima zasebna odjeljenja, a u manjim zasebna predavanja iz trgovačkih predmeta, obično nedjeljom poslije podne.

Do 1927 ove su Š. bile pod ministarstvom prosvjete, a otada su na osnovi odredbe financijskog zakona za 1927/28, prešle sa svima ostalim stručnim Š., pod ministarstvo trgovine i industrije.

U Hrvatskoj i Slavoniji ima 48 šegrtskih Š., sa oko 6 000 zanatskih i trgovačkih učenika. Jedna od primjernih Š. ove vrste je zagrebačka, gdje su učenici podijeljeni po struci, i gdje sarađuju kao nastavnici sposobni ljudi i iz prakse.

P r i v r e m e n e z a n a t s k e Š. i t e č a j e v i. Da bi naše zanatstvo i industrija dobili sposobne stručnjake i radnike, otvara ministarstvo trgovine i industrije razne privremene stručne Š. i tečajeve svih vrsta zanata. Otvaranje ovih otpočeto je u Beogradu, a za kratko je vrijeme prošireno na cijelu zemlju; u tome su postizavani najbolji rezultati.

U Beogradu se otvaraju svake godine majstorski tečajevi za krojače, obućare, kamenorezače i zidare, za elektroinstalatere, frizere, ženske krojače (dnevni i večernji), za grafičke zanate, i dr. Uspjeh, postignut u njima od neocjenjive je vrijednosti po naš ekonomski napredak.

Pored stručnih zanatskih tečajeva i povremenih Š. u Beogradu, otvarani su tečajevi u unutrašnjosti: Zidarsko-kamenorezački kurs u Crnoj Travi, koji već ima 4 tečaja i koji nosi naziv Š. Isti ovakav kurs u Knjaževu, Gornjim Matejevcima, Belim Vodama, Surdulici, Vlasini, Velesu, Struzi, Užicu, Biosci, Požezi, Pakovici (Bosni) i Kamenici (Niškoj). — Krojački muški i ženski kurs u Skoplju i Bitolju, a samo muški u Nišu, obućarski kurs u Skoplju i Nišu, ženski krojački kursovi u Štipu, Sarajevu i Požarevcu. Za njih je zanimanje, naročito u Skoplju, tako veliko, da se ukazala potreba ponovnog otvaranja odmah po završetku rada prvoga tečaja. Kožarski kurs u Užicu, Pirotu, Skoplju, Velesu, Prizrenu, Visokom i Travniku.

U Sloveniji postoje tečajevi za pletarstvo i korparstvo, od kojih je posljednji putujući tečaj, zatim čipkarski tečajevi u Ljubljani, na Zavodu za Ženski Domaći Obrt. Čipkarski kurs postoji i u Pagu i u Primostenu (Dalmacija), korparski kursovi u Opuzenu i Kninu, a pored nabrojenih kursova ili tečajeva, postoje i uz stalne stručne Š. naročiti tečajevi za usavršavanje zanatlija.

R a z n e s t r u č n e z a n a t s k e Š. Niže zanatske (obrtne) Š. postoje gotovo u svima pokrajinama, a namijenjene su stručnom obrazovanju omladine raznih zanata. Uređenje ovih Š. je različito, a uvijek u saglasnosti s mjesnim prilikama i potrebama. Za učenike se primaju mladići (pomoćnici) sa svršenom zanatskom (šegrtskom) Š., a u nekim Š. i s osnovnom Š. Nastava je pretežno svakodnevna, večernja ili dnevna; spojene su obično s radionicama tako, da se učenici uporedo spremaju praktično i teorijski. Nastavnici su u ovim Š. iskusni stručnjaci i majstori, pa je po tom i uspjeh vrlo dobar.

Od nižih zanatskih Š. znatnije su ove: 1. Niža Tehnička Š. Vojno-Tehničkog Zavoda u Kragujevcu, koja je postigla najbolje rezultate, i može se smatrati za djecu od najboljih Š. ove vrste u cijeloj državi, utoliko prije, što raspolaže primjernim radionicama. — 2. Niža Tehnička Mašinska Š. u Ljubljani, koja je primjerno uređena i jedna od najboljih ove vrste. Ova Š. nalazi se pri Srednjoj Tehničkoj Š. kao njen sastavni dio, a namijenjena je spremanju zanatskih pomoćnika i stručnjaka. — 3. Građevinsko-Zanatska Š. u Beogradu, osnovana od inž. arhitekta Josifa Bukovca, sadašnjeg direktora Srednje Tehničke Š. u Beogradu. Traje 3 godine. Ova Š. je odlično uređena. Za učenike se primaju đaci sa svršenom produžnom zanatskom Š. (gotovo uvijek pomoćnici raznih zanata). — 4. Niža Tehnička (obrtna) Š. u Splitu. Uređena je po primjeru Ljubljanske Š. i spojena je sa Srednjom Tehničkom Š. — 5. Niža Tehnička (obrtna) Š. u Zagrebu za građevinarstvo. Ima primjerne radionice i daje dobru spremu svojim učenicima. — 6. Stručna Š. za zanatsko crtanje na Korčuli u Dalmaciji. — 7. Stručna Š. za klesare kamenorezačka u Selcima u Dalmaciji. — 8. Stručna Š. za zidarstvo u Crikvenici (Hrvatsko primorje). — 9. Niža Rudarska Š. za rudarstvo u Trbovlju u Sloveniji, koja je ujedno i jedina ove vrste. U njoj se sprema niže tehničko osoblje za rudarsku struku. Postoji projekat, da se ovakva Š. osnuje i u Bosni. — 10. Š. za trikotažu i virkeraj u Požarevcu. Nalazi se u početnoj fazi razvoja. — 11. Stručna Š. za zanatsko crtanje u Kastvu u Istri. — 12. Državna zanatska Š. u Sarajevu za razne zanate. Raspolaže dobrim radionicama. U njoj rade kao nastavnici i majstori iz

prakse, što je pokazalo dobar uspjeh. — 13. Državna zanatska Š. u Mostaru. Uređena je po primjeru Sarajevske Š. — 14. Puškarska Š. u Ljubljani. U nju se primaju mladići, koji žele da se posvete puškarskome zanatu. — 15. Puškarska Š. u Kranju. Ista kao i Ljubljanska Š. ove vrste i uživa dobar glas. — 16. Š. za tekstilno pletenje u Sarajevu.

Kako su ove Š. uređene prema potrebi raznih zanata, to su im i programi raznoliki. No u svima se daje učenicima potrebno teorijsko i praktično znanje tako, da se svršeni učenici smatraju sposobnima za vođenje zanata, koji su izučili. Važno je napomenuti, da je odobreno otvaranje niže stručne Š. za optički zanat u Beogradu, ali poradi teškoća za radionice, ovo još nije moglo biti u djelo privedeno.

Srednje tehničke i stručne zanatske Š. nalaze se kod nas tek u početku stvaranja i razvoja, a cilj im je, da spreme i osposobe stručno osoblje za sve vrste tehničkih poziva, koje ima da sačinjava vezu između višeg i nižeg tehničkog osoblja, naročito za izvođenje samog posla po projektiranju od strane viših tehničara. Ove se Š. dijele u dvije grupe: 1. Pune srednje tehničke, koje su ravne punoj srednjoj Š.; 2. Uz ove spojene zanatske Š. (ili četvororazredne niže stručne zanatske) Š. Trajanje je 4 godine. U druge dolaze valjani pomoćnici, koji su prethodno svršili opću zanatsku (zanatsko-trgovačku, produžnu, šegrtsku) Š. Trajanje učenja u ovim Š. je 2—3 godine, s pretežno dnevnom nastavom. Srednje tehničke Š. postoje u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Splitu i Sarajevu, a u projektu su za Novi Sad i Osijek.

Svršeni učenici srednjih tehničkih Š. odlaze pretežno u privatnu službu kao samostalni tehničari, ili pomoćno tehničko osoblje, naročito u strojarskoj, elektrotehničkoj i građevinskoj struci, a pored toga i kao pomoćno tehničko osoblje u državnoj službi s nazivom pomoćnika inžinjera.

Oni učenici, koji svrše zanatske Š. (pri srednjim tehničkim Š.), postaju većinom samostalni majstori ili poslovođe u tvornicama i građevinskim pothvatima. Učenici sa srednjom tehničkom, kao i sa zanatskom Š., smatraju se, u smislu čl. Zakona o radnjama, sposobnim za vršenje zanata i rukovanje pothvatima kao poslovođe. *Lj. Olić.*

Š. za nudilje su privatne ili državne ustanove, u kojima se spremaju bolničarke za njegu bolesnika i ranjenika. Prva ovakva Š. osnovana je u Beogradu 1921, inicijativom Društva Crvenog Krsta u novopodignutoj zgradi na zapadnom Vračaru. Tu Š. izdržava ministarstvo narodnog zdravlja. Tečaj traje 4 godine. Primaju se kandidatkinje naše državljanke, zdrave, sa svršena 4 razreda gimnazije, ne mlađe od 14, a ne starije od 20 godina. Po svršenom školovanju učenice polažu diplomski ispit za kvalifikovane nudilje, i kao takve se razvrstavaju kao državni činovnici u drugu kategoriju. Školovanje je besplatno. Š. je dosada svršilo 26 učenica. Osim ove, postoje u našoj državi još Š. za N. u Valjevu, Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu. Način polaganja ispita za nudilje je reguliran Pravilima o polaganju stručnog državnog ispita nižih sanitetskih činovnika (Službene Novine, 12/2 1924). Š. za N. u Beogradu je organizirana prema Pravilima o organizaciji Š. za N. u Beogradu i o nastavi u njoj, od 7/5 1923 (Službene Novine, 14/4 1923). *V. S.*

Potkivačke Š. imaju zadatak, da spreme valjane potkivačke obrtnike, kojima državna vlast na osnovu svjedodžbe daje pravo za samostalno vršenje potkivačkog zanata. Obuka je praktična i teorijska. Prva se sastoji u kovanju svakovrsnih potkova za zdravo i bolesno kopito, snimanje i pribijanje potkova, prirezivanje roga na kopitu i papku i uvađanje spona protiv pukotina. U teoriji uči učenik o uzgoju i njezi konja, glavno o konjskom tijelu, o upotrebi konja i o valjanom uređenju staje, sve utoliko, ukoliko učenik može to da razumije na osnovu svoje osnovne i obrtno-školske spreme. Isto tako uči o bolestima kopita i papka, ukoliko može laik da pozna bolesno stanje.

Zavodom upravlja ravnatelj, koji mora biti veterinar specijalno osposobljen. Njemu je dodijeljen jedan veterinar kao pomoćnik, a za praktičnu obuku učitelj potkivanja, koji je svršio Š. s odličnim uspjehom, i potreban broj instruktora. Za liječenje bolesnih kopita i papaka pri-

ključena je Š. obično mala klinička staja.

Po svršetku učenja drže se ispiti pred komisijom.

Podkovsku Š. u Ljubljani ustanovila je, na Bleiweisov poticaj 1850 Kmetijska Družba za Kranjsko. Tečaj traje 24 mjeseca. S njime je spojen i tečaj za lajike pregledače životinja i mesa. — Potkivačka Š. u Zagrebu ustanovljena je 1886. Služila je isprva i za vojničke pitomce. Tečaj traje 6 mjeseci. Od svoga početka do danas imala je ona 1.622 pitomca (prosječno na godinu 42). (V. Vojna Veterinarska Š.). *F. Z.*

Stanje Š. u kraljevini SHS, prema statistici 1926: Osnovne Š.: 7.463, 17.047 učitelja, 16.791 odjeljenja; 817.529 đaka.

Niže zanatske Š. muške: 4 u Bosni, 3 u Sloveniji, 4 u Dalmaciji, 1 u Srbiji, ukupno 450 učenika. — Niže i produžne zanatske Š. ženske: 120, poglavito u Srbiji, sa 8.000 učenica. — Zanatskih i trgovačkih Š. bilo je prije rata u Srbiji 50—60, a danas ih sa Crnom Gorom ima 110, sa 16.000 učenika. U Vojvodini ima 80, sa 11.000 učenika; u Bosni i Hercegovini 50 sa 3.469 učenika; u Sloveniji 65, sa 6.000 učenika; u Dalmaciji 10, sa 512 učenika. — Ženskih zanatskih Š. ima u Splitu, kao sastavni dio srednje tehničke Š.; u Ljubljani srednji zavod za ženski domaći obrt, i ženske stručne Š. u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci i Tuzli. — Srednjih tehničkih i stručno-zanatskih Š. ima u Beogradu, Ljubljani i Splitu sa 400 učenika. — Pune srednje stručne Š. su: Srednja tehnička Š. u Zagrebu, Beogradu, Ljubljani, Sarajevu i Splitu; srednja stručna Š. za industriju drveta u Drvaru. Ukupan broj đaka 1.200.

Trgovačke srednje Š. su ili dvorazredne (Ljubljana, Celje, Split, Kotor, Podgorica) sa ukupno 560 učenika ili četverorazredne (trgovačke akademije). Učenici stupaju u njih sa 4 razreda gimnazije. Trgovačkih akademija ima 10 (Beograd, Sarajevo, Split, Ljubljana, Skoplje, Bitolj, Maribor, Dubrovnik, Zagreb, Zemun, Veliki Bečkerek) sa 1.514 učenika.

Učiteljskih Š. ima 47 (40 državnih punih, 5 privatnih konfesionalnih i 2 pedagoška odjeljenja pored gimnazija). Iz državnih učiteljskih Š. izlazi godišnje preko 1.000 učitelja.

Više pedagoške Š. ima 2, u Beogradu i Zagrebu. U njima ima 500 učenika, koji su osposobljeni učitelji.

Gimnazija i realki ima 174, i to 109 punih, 1 sa 7 razreda, 26 sa 6 razreda, 5 sa 5 razreda, i 26 sa 4 razreda. U njima ima 89.073 (63.837 muških i 75.236 ženskih) đaka i 3.378 nastavnika. Broj odjeljenja je 2.137.

Univerziteti: u Beogradu ima 80 redovnih profesora, u Zagrebu 102, u Ljubljani 44, u Subotici 6, u Skoplju 5. Vanrednih profesora u Beogradu 40, u Zagrebu 13, u Ljubljani 20, u Subotici 4, u Skoplju 5. Sa docentima, asitentima i t. d. iznosi ukupan broj nastavnika 634. Na univerzitetima ima 11.121 studenat. U Beogradu i Zagrebu je pravnički, medicinski, bogoslovski, filozofski, poljoprivredni i tehnički fakultet, a u Zagrebu i veterinarski. U Subotici je pravni, a u Skoplju filozofski fakultet. Na poljoprivrednim fakultetima u Beogradu i Zagrebu su i odjeljenja za šumarsku nastavu. (Po štampanim izvještajima ministarstva prosvjete). *A. Jorgović.*

Srednje poljoprivredne domomaćinske škole. Poslije rata mnogo se kod nas radi na odgoju žene. U tu se svrhu otvaraju i poljoprivredne škole za seoske domaćice. Posjet tih škola je povoljan, čak se ne može izići na susret svima molbama za prijam učenica. Velika je nevolja, što nema učiteljica domaćinstva sa kvalifikacijama. Stoga su u najnovije vrijeme osnovane dvije srednje domaćinske škole, u Novom Sadu i Gospiću. Škola u Gospiću osnovana je privremeno, te će se držati, dok bude potreba. Ove su škole spojene sa učiteljskom školom, gdje učenice dobivaju teorijsku obuku, koja traje 2 godine, i obuhvata, pored pedagogike, metodike i domaćinstva, kao glavnih predmeta, i ostale opće predmete, propisane za učiteljske škole, u nešto manjem obujmu. — U školu se primaju učenice, koje su navršile 15 godinu, svršile 4 razreda srednje škole i jednogodišnju poljoprivrednu školu za seoske domaćice. Učenice su obavezno u internatu, gdje su dužne raditi sve poslove domaćice. Molbe za prijam u školu šalju se upravi učiteljske škole u mjestu gdje se želi učiti. Ministarstva prosvjete i poljoprivrede i ostale samoupravne vlasti daju moliteljicama potpore za

učenje tih škola. Škola u Gospiću je napuštena, kad su prve i jedine učenice svršile, a novosadska je premještena u Futog. *I. R.*

S r e d n j e   p o l j o p r i v r e d n e   š k o l e. Cilj je tim školama, da odgajaju za poljoprivredni napredak potrebne poljoprivrednike, koji mogu samostalno upravljati mala i srednja dobra, bilo vlastita, privatna ili državna, i uspješno vršiti službu na poljoprivrednim ustanovama kao državni ekonomi ili nastavnici na nižim poljoprivrednim školama.

Obuka je teorijska i praktična i traje 4 godine. Teorijska obuka traje 3 godine, a četvrta je godina određena za praksu i specijaliziranje u pojedinim strukama. Teorijska obuka obuhvata: 1. Opće predmete: Srpskohrvatski ili slovenački jezik, jedan strani jezik (francuski ili njemački), zemljopis, povijest, ljudsku higijenu, osnove pedagogike i metodike. 2. Pomoćne predmete: Matematiku, fiziku, meteorologiju, botaniku, kemiju, mineralogiju, geologiju, botaniku, zoologiju. 3. Stručne predmete: Ratarstvo (opće i posebno), poljoprivredne sprave, gojenje bilja, bolesti bilja, voćarstvo i vrtljarstvo, vinogradarstvo i vinarstvo, pčelarstvo i svilarstvo, stočarstvo (opće i posebno), mljekarstvo, poljoprivredna kemijska tehnologija, nacionalna ekonomija, uprava i taksacija, knjigovodstvo, zadrugarstvo.

Ova je ustanova kod nas razmjerno još mlada (najstarija je križevačka škola, 1920), te stoga nijedna škola nije još sasvim uređena. U principu obligatan je internat, ali se primaju i drugi učenici (u Križevcima). Učenici treba da su svršili 4 razreda srednje škole (gimnazije, realke ili realne gimnazije). Mladići, koji su svršili potpunu građansku ili nižu poljoprivrednu školu, moraju se podvrći prijamnom ispitu. Disciplinarni red je isti kao i za ostale srednje stručne (na pr. trgovačke) škole. Na kraju učenja je zaključni ispit.

I. Ritig.

S r e d n j a   p o l j o p r i v r e d n a   š k o l a   u   K r i ž e v c i m a osnovana je 20/8 1920. U julu 1924 svršili su ovu školu prvi apsolventi. Učenici vrše praksu i vježbe na oglednom dobru niže poljoprivredne škole u istom mjestu. Upravitelj je Dr. Marko Mohaček. (V. Srednje poljoprivredne škole). *I. R.*

S r e d n j e   t e h n i č k e   š k o l e. 1. S r e d n j a   t e h n i č k a   i   s t r u č n a   z a n a t s k a   š k o l a   u   B e o g r a d u. Poslije duge i teške borbe gotovo dva decenija za podizanje S. T. i S. Z. Š., Beograd je najzad dobio svoju S. T. Š. i S. Z. Š. Ostvarenje ove velike zamisli, kao i mnoge druge za otvaranje stručnih škola, zasluga je Milivoja M. Savića, načelnika ministarstva trgovine i industrije i Josipa Bukovca, sadanjeg direktora. — 22/9 1924 otpočela su predavanja u S. T. Š.

Zadatak je ove škole, da spremi kandidate za tehnički poziv, i to iz ovih tehničkih struka: a) građevinske, b) arhitektonske, c) strojarske, d) elektro-tehničke i industrijsko-kemičke. Svršeni učenici će biti pomoćnici inžinjera i arhitekata, i na taj će način popuniti ogromnu prazninu u našoj privredi, gdje mnoga mjesta i danas još dobrim dijelom zauzimaju stranci.

S. T. Š. prima učenike sa najmanje četiri razreda srednje škole. Škola traje četiri godine (osam semestara). Po završenoj posljednjoj godini polaže se diplomski ispit. Škola je ravna punoj srednjoj školi naše države, te je vjerovatno, da će njeni svršeni učenici moći produžiti svoje nauke na tehničkim fakultetima, kako kod nas tako i na strani.

Zanatska škola pri S. T. Š. traje dvije godine, a zadatak joj je, da stručno spremi zanatlije za tehnički poziv svih grupa, koje su kod S. T. Š. već navedene. U ovu školu primat će se učenici sa svršenom općom zanatskom (produžnom) školom i sa položenim pomoćničkim ispitom onoga zanata, na koji odsjek ove zanatske škole učenik želi da se upiše. Na ovaj način spremit će se sposobni potrebni stručnjaci za samostalan zanatlijski rad i za poslovođe u većim radionicama, kako industrijskim poduzećima tako i u državnim radionicama. Škola još nije otvorena.

Zaseban odsjek pri S. T. Š. sačinjava škola za geometre, osnovana od Dr. St. Nedeljkovića i rukovođena od ministarstva finansija. Ona sprema učenike za geometre, potrebne državnom katastru. U ovaj odsjek primaju se učenici sa najmanje 6 razreda srednje škole ili sa svršenom

stručnom školom, koja odgovara rangu 6 razreda gimnazije. Trajanje učenja u ovom odsjeku je 2 godine, a svršeni učenici se smatraju ravnim učenicima svih ostalih odsjeka S. T. Š. S. T. sa njom spojena stručno zanatska škola, osnovana je po zakonu za ovu školu od 30/3 1922.

2. Srednja tehnička i stručno zanatska škola u Ljubljani. U Ljubljani je jedan od najbolje uređenih zavoda ove vrste u našoj državi, a naročito strojarski i elektrotehnički odsjek, koji raspolažu dobrim radionicama.

Po završetku učenja od 4 godine, učenici polažu ispit zrelosti, koji im omogućava produženje studija na višim tehničkim školama. Svršeni učenici S. T. i Z. Š. u Ljubljani pokazali su se u praksi kao sposobni i upotrebljivi. Oni odlaze većinom odmah po svršenoj školi u privatnu i državnu službu.

3. Srednja tehnička (viša obrtna) škola u Zagrebu ima dobro uređen građevinarski odsjek i valjane radionice, a jedina je ove vrste u Hrvatskoj i Slavoniji.

4. Srednja tehnička (bivša viša obrtna) škola u Splitu uređena je po primjeru ljubljanske škole. Primjerno je uređena i predstavlja važnu ustanovu Dalmacije.

5. Srednja tehnička škola (za građevinarstvo) u Sarajevu.

6. Srednja zanatska škola u Tuzli je nepotpuna, te u stvari niža. Osnovana je rješenjem ministarstva trgovine i industrije, po primjeru beogradske S. T. i Z. Š. i suglasno propisima zakona za ovu školu od 30/3 1922 (još za sada ne radi), ali je otvorena samo stručno-zanatska sa zadatkom, da spremi strojobravare i elektro-tehničare, a predviđa se otvaranje i rudarskog odsjeka.

7. Viša škola vojno-tehničkog zavoda u Kragujevcu. Ona je do sada spremila mnogo odličnih stručnjaka iz strojarske struke.

Pored ovih škola predviđa se otvaranje ovakvih škola u skoroj budućnosti u Skoplju, Novom Sadu, Osijeku i Nišu.

8. Srednja tehnička škola za industriju drveta u Drvaru namijenjena je spremanju za tehničku struku drvarske industrije. Otvorena je odlukom ministra trgovine i industrije početkom školske godine 1924—1925.

9. Viša stručna škola za tekstilstvo u Leskovcu otvorena je početkom školske godine 1927/28 sa ciljem, da sprema stručnjake za tekstilnu granu privrede. Za upravnika ove škole postavljen je poznati stručnjak Čedomir Joksimović, upravnik ovakove privatne škole u Pančevu, koju je on 1926 osnovao po odobrenju ministarstva trgovine i industrije.

10. U projektu je viša stručna škola za tekstilnu industriju i u Užicama.

Od privatnih škola ove vrste postoji u Beogradu građevinsko-geodetska akademija profesora Andonovića, u kojoj se učenici spremaju za građevinski i geometarski poziv i odlaze pretežno u državnu službu. Škola ima stepen pune srednje škole, i poznata je kako kod nas tako i na strani.

Pored nabrojenih stručnih zanatsko-industrijskih škola postoje kod nas i škole spojene sa radionicama, od kojih su značajne niže zanatske škole pri radionicama državnih željeznica u Subotici, Zagrebu, Ljubljani, Beogradu i Nišu, koje su namijenjene usavršivanju radnika i učenika ovih radionica. Sada se čine nastojanja, da se ovakve škole otvore u svima radionicama državnih željeznica, gdjegod postoji dovoljan broj učenika i radnika.

U Sloveniji imamo škole sa radionicama za košaračtvo i puškarstvo, u Sarajevu za kovački zanat, u Senju i Sušaku za strojarstvo i elektrotehniku i još na nekoliko mjesta.

Ministarstvo trgovine i industrije pomaže i jednim dijelom izdržava ove škole i čini pripreme za otvaranje ovakovih škola, spojenih sa radionicama, bilo pri većim industrijskim poduzećima bilo kao samostalne ustanove. Ove su škole namijenjene stručnom odgoju zanatske omladine, a rezultati, postignuti u ovim školama, pokazuju nam, da ih treba otvoriti što veći broj.

U skoroj budućnosti predviđa se otvaranje ovakovih škola za mlinarstvo, kožarstvo, strojarsko bravarstvo, električarski, grafički zanat, lončarstvo, kovače i potkivače i slično.

Lj. Olić.

ŠKOLSKA HIGIJENA je u našoj zemlji bila doskora u mnogom po-

gledu zanemarena. Jedino staranje u tom pogledu bila je ustanova honorarnih školskih liječnika, koji su s vremena na vrijeme vršili površan opći pregled đaka i davali liječničku pomoć oboljelima. Sistematsko ispitivanje školsko-higijenskih prilika kod nas i socijalno-higijensku zaštitu školske djece počelo je tek ministarstvo narodnog zdravlja zavođenjem školskih poliklinika. Prva ovakva ustanova je otvorena u Beogradu, a za njom i u drugim većim mjestima: Zagrebu, Ljubljani, Novom Sadu, Splitu, Sarajevu, Somboru, Osijeku, Brodu, Vinkovcima, Peći, Bitolju, Sušaku, Celju, Subotici i dr. 1926 je u 15 školskih poliklinika sa rajonom od 60.000 učenika sistematski pregledano 21.250 đaka, 12.300 je pregledano zbog raznih bolesti; broj kupanja za isto vrijeme je iznio 74.135. Ovaj rad na Š. H. je nov i u razvoju, te je o njegovim rezultatima još rano govoriti.

Higijensko prosvjećivanje školske omladine je obavezno u srednjim školama: u gimnazijama po 1 sat nedjeljno u IV. i V. razredu, u realkama tako isto po 1 sat nedjeljno u V. i VI. razredu. Ovo je prosvjećivanje obavezno i u višoj pedagoškoj školi (1 sat nedjeljno za prva dva semestra), u učiteljskim školama (u drugoj godini po 3 sata nedjeljno) i u ostalim stručnim školama po 1 sat njedjeljno. U osnovnim školama i na univerzitetu nastava higijene nije obavezna. *V. S.*

ŠKOLSKE POLIKLINIKE su ustanove, osnovane poradi socijalno-higijenske i zdravstvene zaštite djece školskog doba. Imaju zadatak, da periodičkim pregledima školske djece iznalaze mentalne i tjelesne defekte, koji sprečavaju dječji razvitak i napredovanje. Š. P. daju liječničku pomoć školskoj djeci, koja imaju ove defekte: 1. rdave zube; 2. slab vid i bolesti očiju; 3. slab sluh i bolesti ušiju; 4. bolesti grla, nosa, usta; 5. kožne bolesti; 6. nečistoću i ušljivost; 7. tuberkulozu, malariju; 8. mentalne defekte. Osim toga Š. P. daju i prvu pomoć u nesrećnim slučajevima i sprečavaju pojavu zaraze. Š. P. imaju: Beograd, Zagreb, Ljubljana, Maribor, Novi Sad, Subotica, Kragujevac, Veliki Bečkerek, Sušak, Osijek, Štip, Bitolj, Križevci, Petrinja, Slavonska Požega i Slavonski Brod. Rad Š. P. je reguliralo ministarstvo narodnog zdravlja Pravilnikom o radu Š. P. (Službene Novine 8/4 1924). *V. S.*

ŠKOLSKE SESTRE III. REDA SV. FRANJE ASIŠKOG naobrazuju i obučavaju katoličku žensku omladinu, a prema potrebi njeguju i bolesnike u javnim bolnicama i privatnim kućama. Kongregacija je osnovana u Štajerskoj 1843. i brzo se proširila po raznim katoličkim biskupijama, pa i u našoj državi. Nama su Š. S. najprije došle u Maribor (1864), gdje im se samostan već 1869 razvio u posebnu maticu. Danas od mariborske matice zavise dvije pokrajine: slovenska i hrvatska. U Sloveniji se pokrajini nalazi 16 stanova (Maribor, Ljubljana, Celj, Tržič i t. d.), a u Hrvatskoj 6 (Mostar, Split, Imotski, Dubrovnik, Senj i Badija). Obadvije pokrajine broje 372 sestre. *J. J.*

ŠKOLSKI GLASNIK, list za školu i učitelje. Izlazio je dva puta mjesečno u Novom Sadu 1908—1914. *U. Dž.*

ŠKOLSKI LIST. 1. Stručni i književni list. Izlazio je u Novom Sadu jedamput nedjeljno 1858—1862, pod uredništvom Đorđa Rajkovića.

2. Stručni list. Izlazio je u Somboru 1866—1907 (s prekidima), pod uredništvom Nikole Vukićevića.

3. Stručan časopis. Izlazio je dva puta mjesečno u Karlovcima 1910 do 1911, pod uredništvom B. Borđoškog i M. Klicina. *U. Dž.*

ŠKOLSKI ODJEK, stručni list. Izlazio je u Novom Sadu dva puta mjesečno 1897—1901. *U. Dž.*

ŠKOLSKI RADNIK, pedagoško-književni list. Izlazio je jedamput mjesečno u Gornjem Milanovcu 1907 do 1912, kao organ učiteljskog zbora okruga rudničkog. *U. Dž.*

ŠKOLSKI VASPITAČ, organ za pedagošku književnost. Izlazio je u Srijemskim Karlovcima 1888—1901. *U. Dž.*

ŠKOLSKI VJESNIK, stručni list zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. Izlazio je ćirilicom i latinicom u Sarajevu 1894—1914. *U. Dž.*

ŠKORIĆ VLADIMIR DR., vanredni profesor za filopatologiju na gospo-

darsko-šumarskom fakultetu u Zagrebu (25/8 1890, Požega, Slavonija). U Zagrebu svršio šumarsku akademiju 1915, a doktorat iz botanike 1920 na univerzitetu. Objavio je više rasprava iz anatomije bilja, zatim iz mikobiologije i fitopatologije. Najvažnije mu je djelo: Erysiphaecae croaticae.

N. K.

ŠKRABEC STANISLAV, lingvist (7/1, 1844 Hrvača, kod Ribnice — 6/10 1918, Ljubljana). Poslije svršene gimnazije stupio je u franjevački red. 1867 postao je svećenik. 1868—1870 bio je namješten nastavnik franjevačke gimnazije u Novom Mestu. 1870—1873 učio je klasičnu i slavensku filologiju na univerzitetu u Grazu. 1873 do 1915 bio je profesor franjevačke gimnazije u Kostanjevici kod Gorice. 1915—1918 živio je kao izbjeglica u franjevačkom samostanu u Ljubljani. — Glavna su mu djela: O glasu in naglasu našega knjižnjega jezika v izreki in pisavi (Program gimnazije u Novom Mestu, 1870), Über einige schwierige Fragen der slovenischen Laut- u. Formenlehre (Archiv f. slav. Philologie, 14). Niz najrazličitijih članaka o slovenskom jeziku objavljivao je Š. od 1880 na koricama mjesečnog lista Cvetje s vertov Sv. Frančiška. Ove i druge Š. članke preštampava i izdaje Leonova Družba u Ljubljani pod naslovom Jezikoslovni spisi (I., 1—4, 1916—1919; 2, 1, 1921).

L i t e r a t u r a: A. Breznik, Časopis za Zgodovino in narodopisje 15 i Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 1; F. Ramovš, Ljubljanski Zvon, 1919 i Slavia, 2.

F. R.

ŠKRČKA JEZERA, mala jezera u Crnoj Gori, na zapadnoj strani Durmitora, oko 1·5 km zapadno od Ćirove Pećine (2.528 m). Leže u velikom cirku Škrke, čije su zaleđe Šareni Pasovi, visoki 2.366 m, a sastavljeni od jedrog vapnenca. Sredinom cirka pruža se dugačak morenski bedem u pravcu sjeverozapada. S njegove desne strane je uska i mala dolina, koja se proširuje u Veliko Škrčko Jezero, a s lijeve je, pod odsjecima Prutaša (2.400 m), Malo Š. J. Prvo se zove i Zeleno Jezero. Ono je dugoljasta oblika, dugačko oko 700 m, široko 80—270 m, i leži na apsolutnoj visini od 1.717 m. Najdublje je Veliko Š. J. u gornjem kraju, a donja polovina je plitka, tek 2—3 m duboka. Vodu dobiva od potoka, koji teče s jugoistoka, spomenutom dolinicom, i od izvora po dnu, a odvodnjava se uviranjem u vapnenačke pukotine. Malo Š. J, ima nepravilan, više bubrežast oblik, a najdublje je pod odsjecima Prutaša, gdje ima i mnogo zatvoreniju boju vode. Vodu dobiva od slabih izvora, kojih ima po stranama i dnu, a vidljive otoke nema. Voda u Š. J. je plavo-zelene boje, a temperatura joj je u ljetnjim mjesecima 15°—16° C. Korita oba jezera su glacijalnog porijekla.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke struje o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57, 1899). *P. Vujević.*

(ŠKRINJARIĆ) SCRINIARICH BLAŽ, pisac (— 1592, Varaždin). Učio je u Ugarskoj. 1552 je bio učitelj u mjestu Asalo, u sjevernoj Ugarskoj. Poslije je prešao u Varaždin, gdje je bio rektor gradskih škola. 1558 bio je prisjednik banske tabule u Varaždinu, a 1586—1587 gradski sudac u Varaždinu. Napisao je i izdao djelo: De agno paschali Explicationes mysticae (1587). Djelo je posvetio Antunu Vramcu, hrvatskom kajkavskom piscu i zagrebačkom kanoniku, kada je on postao župnik u Varaždinu. Djelo je religioznog sadržaja; pisac je u njemu ustao protiv Kalvinista u duhu protiv reformacije. Knjižicu je prikazao Dr. F. Fancev u Jagićevom Arhivu. *F. B.*

ŠKRIP. V. Supetar.

(ŠKRLEC) SKERLEC NIKOLA LOMNIČKI, političar (1731, Zagreb — 29/1 1799, Zagreb). Učio je u Zagrebu, Beču, Bologni i Jegru, 1755 stupio je u službu zagrebačke županije, gdje je 1782 postao veliki župan, i bio je to do smrti, izuzevši period 1784—1790, u doba centralizacije i germanizacije Josipa II. Š. je od svojih savremenika smatran za najumnijeg političara. Već na prvoj županijskoj skupštini (1790—15/4) izgovorio je Š. veoma značajan govor, u kome se ogledaju nazori tadašnjih hrvatskih staleža. Govorio je protiv germanizacije i tražio je, da se u buduće izbjegne mimoilaženje legislativne vlasti sjedinjem Hrvatske s Ugarskom; mislio je, da na taj način egzekutivna vlast ne će više moći da prelazi svojih granica. Hrvatski sabor izabrao je

Š. za predsjednika odbora za izrađivanje instrukcije hrvatskim nuncijima za ugarski sabor, a, ujedno je Š. izabran za poslanika u gornjoj kući. U instrukcijama se tražilo: obrazovanje zajedničke vlade za Ugarsku i Hrvatsku, sa zadatkom, da pazi, da se ne dogodi ništa, što bi bilo u opreci s ustavom i zakonima Ugarske i Hrvatske. Kada su Madžari htjeli, da uvedu postepeno madžarski jezik kao službeni, izdali su hrvatski poslanici na Ugarskom saboru deklaraciju, koju je napisao Š. U deklaraciji se odbijao madžarski jezik, ne samo od hrvatskog političkog teritorija, nego se osporavao i kao isključivi i u zajedničkim poslovima. Š. je izdao 179) još jedan spis, u kome je pobijao madžarsko tvrđenje, da u Slavoniji tobože nema banske vlasti. Š. je dokazivao, da je banska vlast u Slavoniji uvijek postojala. Š. je u svojim spisima zastupao političku ravnopravnost i savezničtvo između Ugarske i Hrvatske. Ali su Hrvati na ugarskom saboru u Budimu i Požunu (1790/91) pristali, da Hrvatska ostane i dalje pod ugarskim kraljevskim namjesničkim vijećem, i zadali su time težak udarac hrvatskoj samostalnosti. *M. Prelog.*

ŠKUDA (ili **ŠKUD**), dubrovački srebrni novac. Š. je prvobitno zlatan novac, koji su francuski kraljevi u srednjem vijeku kovali. Zvao se francuski écu d'or (zlatan štit), po kraljevom grbu, koji je bio na njemu). 1528 Š. se počela kovati u Mlecima. Otada je taj novac bio od važnosti za Dubrovačku republiku, gdje je cirkulirao, i gdje je Š. služila i kao računski novac. 1708 su prvi put kovane dubrovačke srebrne Š. i poluškude. Kovane su do 1750, ali samo nekih godina. Vrijednost Š. je bila 36 dinarića ili 3 perpera. Srednja težina prvih Š. je oko 18 gr., a kasnijih nešto više od 17 gr. Novčani tip je isti, kao i kod dubrovačkih perpera, samo je natpis drukčiji. Poluškude izgledaju kao Š., samo su lakše i manje. *B. S.*

(ŠLAJHER) SCHLEICHER AUGUST, lingvist (19/6 1821, Meiningen — 6/12 1868, Jena). Bio je profesor univerziteta u Pragu, a kasnije u Leipzigu. Š. je jedan od najistaknutijih predstavnika nauke o jeziku, a naročito uporedne gramatike (Kompendium 1861—1862, IV. izd. 1876). Napisao je 1852 gramatiku staroslovenskog jezika. Znatan je za slavensku nauku, što je uveo u uporedna lingvistička ispitivanja s litavskim jezikom. Utjecao je znatno na južnoslavenske filologe (Miklošića, Daničića i dr.). Izradio je i najbolju sistematsku gramatiku izumrlog polapskog jezika. *A. B.*

ŠLEBINGER JANKO DR., bibliograf i literarni historik (19/10 1876, Sv. Ana, Slovenske Gorice). Svršio je gimnaziju u Mariboru (1890—1898), učio je bogosloviju u Mariboru, a 1899 do 1903 slavistiku i germanistiku u Beču. Promoviran je 1903, a učiteljski je ispit položio 1905. Služio je kao suplent u Ljubljani (1903—1906), kao profesor od 1906 u Novom Mestu, od 1909 u realci u Ljubljani. Od 1925 je upravnik, od 1927 ravnatelj študijske knjižnice u Ljubljani.

Š. je već kao đak preuzeo zadaću, da modernizira dotadašnju slabu registraciju slovenačkog književnog rada, koja je uzimala u obzir samo samostalne knjige. Uvidio je, da naučni značaj ima samo bibliografija, koja uzima u obzir i članke i radove u zbornicima i časopisima. Tako su postali Š. bibliografski spiskovi neprocjenjiva pomoćna sredstva za slovenski naučni rad, osobito za filologiju, literarnu historiju, folklor, historiju i geografiju. Ovaj je rad Š. počeo kao suradnik pri bibliografiji radova V. Oblaka u Murkovoj monografiji o Oblaku (Knezova knjižnica, 6, 1899) i bibliografijom o slovenskom jeziku, literaturi, etnografiji i historiji za 1901, u Slavjanovjedjeniju, 1901 (1903) i Vestniku slovenske filologije a starožitnosti (1902). Glavno Š. djelo je Slovenska bibliografija za 1902 (do 1906) u Zbornicima Slovenske Matice (1903—1907) i knjiga Slovenska bibliografija za 1907—1912 (Slovenska Matica, 1913). Dalje objavljivanje slovenske bibliografije, koju Š. ima spremljenu, onemogućio je otpor beletrista oko Slovenske Matice, koji su smatrali Š. knjigu makulaturom. Zato su izlazili od 1913 na veliku štetu ekonomije naučnog rada samo pojedini dijelovi iz bibliografije, tako za slovensku filologiju u 1909—1917 (Rocznik slawistyczny, 1910—1918) iz 1913—1918 (Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, I., 1918), za historiju, geografiju, folklor, umjet-

nost, literarnu historiju, filologiju, prirodne nauke i t. d. 1915—1918 (Carniola, 1915—1919), za filologiju, literarnu historiju i biografije, historiju u 1919—1926 (Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 1919 do 1927).

Bibliografske spiskove objavio je Š. i u Zeitschrift f. österreichische Volkskunde (Bibliographie der slovenischen Volkskunde, 1896—1904, 1904), u Južnoslovenskom filologu (Bibliografija slovenske filologije za 1914—1922, 1923), u prilogu Ljubljanskog Zvona, Naša knjiga, 1917 (beletristika, razno); bibliografskog karaktera je i članak Der slovenische Buchhandel u Österr. Buchhändlerkorrespondenz, Festnummer, 1910. Pomagao je i Dr. Fr. Simoniću pri izradi knjige Slovenska bibliografija, I. dio, knjige 1550—1900 (Slovenska Matica, 1903—1905), za koju je sastavio i dodatke i popravke.

Š. je napisao i više literarno-historičkih rasprava i objava: Prešeren med Slovani (Ljubljanski Zvon, 1900, književni drobiž iz g. 1839), Šerfov Cvetnjak ali rožjek (Zbornik Slovenske Matice, 1901), Dobrovski in Slovenci (Izvestje II. državne gimnazije u Ljubljani, 1904), Četrti zvezek Dedovih Pisanic (1905), Pisanice, prvi slovenski pesnički almanah (1906), Janez Svetokriški, slovenski propovednik (Izvestje novomeške gimnazije, 1909), Dr. Janez Mencinger (njegova pisma Iv. Veselu, Ljubljanski Zvon, 1912). Veliki je broj Š. biografija slovenskih i slavenskih naučnih, literarnih i kulturnih radnika, koje je objavljao najviše u Ljubljanskom Zvonu, koji je 1910—1916 i uređivao, u Carnioli i Slovenskom biografskom leksikonu. Najvažnije su zbog opširnih bibliografskih podataka: Engelbert Gargl (Popotnik, 1916), V. Jagić 1838—1870 (Knezova knjižnica, 1908), Fr. Levec (Carniola, 1916), Rajko Perušek (1917), L. Pintar (1916), A. Trstenjak (1919), i dr. Š. je osim Ljubljanskog Zvona uređivao Narodnu knjižnicu Zvezne knjigarne, a od 1918 je referent kod Tiskovne zadruge. Uredio je zbirku Cankarjevih autobiografskih crtica Moje življenje (1920), izdao je više svezaka zbirke Prosveti i zabavi (Igo Kaš, Dalmatinske povesti, 1920, J. Stare, Lisjakova hči, 1921, Stritar, Sodnikovi, 1921, Hinka Dolenca Izbrani spisi, 1921), priredio je novo izdanje Linhartovih komedija Županova Micka i Veseli dan ali Matiček se ženi (1923). Spremio je i naučno komentirao izdanje Zbrani spisi Fr. Maslja-Podlinbarskega (I. 1923, II. 1928). Priredio je, odnosno napisao je, knjige za učenje njemačkog jezika: Nemščina brez učitelja (3 i 4 izd. 1913, 1915), Slovarček Nemškega in slovenskega jezika (1913) i Krepki in nepravilni nemški glagoli (1917).

L i t e r a t u r a: Fr. Kidrič, Časopis za slovenski jezik, književnost i zgodovino (1927). *I. Grafenauer.*

(ŠLIK) SCHLICK MIROSLAV, pseudonim Miroslav, violinist (25/3 1898, Zagreb). Svršio je osnovnu i srednju školu u Zagrebu, gdje je neko vrijeme bio upisan na filozofskom fakultetu. Na muzičkoj akademiji u Zagrebu je učio kod profesora Lhotke i Dugana harmoniju, kontrapunkt i kompoziciju, a glavni predmet, violinu, apsolvirao je na istom zavodu kod profesora Humla. Zatim je nastavio violinske studije kod profesora Ševčika u Pragu. Neko je vrijeme bio koncertni meštar u orkestru Narodnog kazališta u Zagrebu. Davao je samostalne violinske koncerte u Zagrebu i u svima većim mjestima u SHS. Kao koncertist svirao je i u stranom svijetu, prvi put u Pragu, a poslije toga u Londonu. Zatim je davao koncerte u mnogim gradovima po Engleskoj i Irskoj. Često koncertuje u Londonu. Š. je i nastavnik iz violine na School of Music u Southampton-u. Sporedno se bavi i kompozicijom.

A. D.

ŠLOSER JOSIP (25/6 1808, Heinrichswald, Moravska — 24/4 1882). Medicinu je svršio u Beču, gdje je bio i liječnik. 1836 došao je u Hrvatsku za domaćega liječnika kod jedne grofovske porodice u Slavoniji. Tu je proveo dvije godine, i tu mu se dala prilika za rad na botanici. 1838 postao je kupališni liječnik u Varaždinskim Toplicama. Otada je počeo i njegov intenzivan rad na flori Hrvatske. Tu se sprijateljio s pjesnikom i sudijom Ljudevitom Vukotinovićem, hrvatskim rodoljubom, s kojim je do smrti radio na proučavanju hrvatske flore. 1848 bio je postavljen i za pukovskog liječnika. 1854 postao je fizikus u Zagrebu, a 1861 vratio se u Križevce, kao fizikus, gdje je bio

starješina komitata njegov prijatelj Vukotinović. 1864 vraćen je u Zagreb i unaprijeđen u viteštvo pod imenom Klekovski. Penzioniran je 1867. S Vukotinovićem je izradio Flora croatica. Pored toga napisao je više botaničkih rasprava (V. Botanika).
N. K.

Š. je uglavnom bio florist, ali se bavio i zoologijom, naročito koleopterama. U Radu je publicirao 3 faunistička priloga. Glavno mu je djelo: Fauna kornjašah Hrvatske (tri knjige, izdanje Jugoslavenske Akademije, 1878). Poslije njegove smrti izašao je: Dodatak na faunu kornjašah (1882). Tu je analitičkom metodom opisano i imenovano skoro 5.000 vrsta tvrdokrilaca.
J. H.

ŠLJIVA je veoma raširena u cijeloj našoj državi. Može se reći, da je Jugoslavija šljivska zemlja, jer Š. uspijeva u njoj u svima oblastima. Prema službenoj statistici ima u Jugoslaviji oko 50 milijuna stabala Š.

	Broj stabala	Prirod u kvintalima
1920:	56,824.891	6,611.978
1921:	59,133.768	8,000.960
1922:	60,958.902	8,490.320
1923:	56 268.383	8,936.642
1924:	49,357.220	3,220.260
1925:	52,567.655	9,502.295

Najviše je ima u oblastima (1925): tuzlanskoj: 6,933.732, šumadijskoj: 5,042.843, valjevskoj: 4,797.801, osječkoj: 3 232.438, podrinskoj: 3,834.670. Tako u samih tih pet oblasti ima 23,841.484 stabala, mnogo više nego u Kaliforniji (1920: 16,554.155), koja nam je na tržištu jak takmac.

Najmanje ima Š. u dubrovačkoj (10.163 stabla), splitskoj (37.726), bitoljskoj (47.552), skopskoj (61.557) i mostarskoj oblasti (90.733).

Najviše je raširena vrsta plava jesenska Š., koja dolazi pod različitim imenima: domaća, bistrica, cjepača, mađaruša, požeškinja, požegača, modra Š., srpska Š., bosanska Š. i t. d. Osim ove, ima još mnogo drugih odlika Š., koje narod u raznim krajevima naziva raznim imenima. Ranke nisu plavetne kao bistrica, nego su zelenkaste ili žućkaste. Turgunje dospijevaju prije bistrice, ne ljušte se od koštice, nisu plavetne, a kad su zrele, još su nakisele. Trnovače su okrugle. Džanarika (mucavac, migavac, piskor) je Š. okruglica, na koju se bistrica kalami. Jajače (bjelopandare) su krupne plavkaste ili rumenkaste Š. Bljuzgavac je Š. kao i zerdelija, tanke kožice i veoma vodena. To su naše, domaće vrste. Ima vrsta Š. i uvezenih sa strane, osobito preko Njemačke: Ranka iz Büchlerthala, talijanka, zelena Reineclaude, Kirkesova, Džefersonova, Kraljica Viktorija, Car-Š., žuta jajarica i t. d. U novije se vrijeme Savo Kojdić bavio uzgojem Š. selekcijom i stavio je iz svojih rasadnika u promet ove vrste: balkansku caricu, bosansku caricu i Kojdićevu dinku. Te Š. zaostaju kvalitetom za Š. bistricom, koja je odličnog kvaliteta, te, pretpostavivši jednaku priredbu i preradbu, nadmašuje i najbolje Š. drugih zemalja (ažensku i kalifornijsku).

Bistrica. Stablo Š. bistrice naraste 5—6 m visoko. Korijenje je dugo i plitko, te iz njega izbijaju mnogi izdanci. Krošnja joj je rijetka, lagana, dosta prozirna. Kora stabla i grana u mladosti je sivkasta, a kasnije potamni, odeblja i kida se. Drvni pupovi (oka) su šiljasti, obično ih ima po više. Cvjetni su pupovi deblji, te sadrže 2—5 cvijetaka. Cvat je gronja. Š. cvijeta rano. Redovno prije cvijeta, pa tek kasnije prolista. Cvijet je bijel. List je ovalan, nazupčan, na kratkoj peteljci. Plod je ovalan, optočen kožicom ljubičaste i tamnoljubičaste boje, posut tamno sivim maškom. Meso je u početku zeleno, a kod dozrelosti zlatno-žute boje, slatko i mirisno. Miris je naročit, svojstven zrelim Š., te katkad podsjeća na miris muškata kod grožđa. Neki su po tom mirisu selekcionirali mirisnu Š. (Turković u Kutjevu, tamjanika u Srbiji). Sadržaj šećera u potpuno zrelim Š. je znatan (14—15%). U središtu ploda je dugoljasta na obje strane šiljasta koštica, u kojoj je sjeme, koje ima ukus gorkog badema.

Bistrica je veoma prikladna za uzgoj u velikom, te je u mnogim krajevima naše države temelj narodnom blagostanju. Njeno korijenje lako prodire u zemlju, te i u plitkom tlu dobro uspijeva. Ona dobro uspijeva i u vrlo plodnom tlu, pa se isplaćuje i u suhom, kremenitom i u vapnenom tlu. No u presuhom, kao i u prevlažnom tlu žuti i boluje. U svježem tlu, koje nije trajno vlažno, Š. raste bujno, ali počne nešto kasnije roditi. Najbolje uspijeva u ilovasto-kremenom

i u ilovasto-vapnenom tlu. U tim su tlima stabla i bujna i plodna.

Državne i samoupravne vlasti nastoje oko razmnoženja i njege Š. U voćnim rasadnicima poljoprivrednih škola i sreskih samouprava goje se Š. visokih stabala, koje se narodu daju ili besplatno ili uz veoma umjerenu cijenu. Ima i privatnih voćnih rasadnika, koji se trgovački bave uzgojem stabala Š.

Glavni je način, kojim se u tim rasadnicima razmnaža Š., cijepljenje (kalamljenje). Kao podloga, na koju se kalami bistrica, upotrebljava se džanarika (Prunus myrobolana). To je velika pogreška, jer Š., cijepljene na džanariku, počnu kasno roditi, često tek u 16—18 godini poslije sađenja. Džanarika izbija naglo mnogo izdanaka i iz korijena, a kasno u jeseni dozrijeva, što ne prija bistrici. Bolje je za podlogu upotrebiti ili Š. uzgojenu iz sjemena same bistrice ili Š. zobnjaču (Prunus iuliana).

Naš je narod opazio, da Š. cjepače, što ih dobiva iz rasadnika, kasno dolaze u rod, pa ih ne voli kupovati, nego ih radije sam uzgaja iz sjemena i izdancima. Sjemenom razmnažaju bistricu u našoj državi svuda, osobito u Bosni. Naš je narod uvjeren, i s pravom, da Š., uzgojene iz sjemena prosjekom, ostaju u istom kvalitetu kao i matice voćke, s kojih je sjeme ubrano. Stoga beru sjeme s najboljih, najzdravijih i najrodnijih stabala. I izdancima se bistrice uzgajaju širom naše države. Uzgojene voćke brzo dolaze u rod, veoma su rodne i nose lijepe plodove. Upravo tim načinom razmnožavanja održao se kvalitet Š. kroz vijekove, jer se svojstva drveta i ploda prenose izdancima vjerno, a sjemenom i selekcijom (probiranjem uzgojenih stabala) dosta dobro.

Količina i kakvoća priroda Š. nisu u svima godinama jednake, one se mijenjaju iz godine u godinu. Količina priroda zavisi uglavnom od klimatskih prilika i od njege šljivika (gnojidba, obrana od bolesti i štetočinja). U našoj je državi malo šljivika, koji se marljivo i razumno njeguju, pa su Š. prepuštene prilikama, bolje reći neprilikama, koje prirod umanjuju, i ako bi se neke od tih neprilika (na pr. bolesti i štetočinci) dale umanjiti, a prirod povećati. Prirodu Š. dosta škode proljetni mrazovi. No oni su veoma rijetki u svoj državi, nego samo u nekim krajevima. Dogodi se, da u nekim krajevima padne snijeg na Š. u cvijetu, pa ipak bude dobra šljivska godina. Cvijetu Š. naškode topli vjetrovi, koji u doba proljetne ekvinocije kod nas traju (Srijem, Slavonija), te opure cvijet. Mnogo štete prouzrokuju i razni štetočinci i zarazne bolesti.

Kao količina priroda tako i kakvoća priroda zavisi od klimatskih prilika. Toplo i sunčano ljeto daje sladak i zdrav plod. Bolesti i štetočinci umanjuju ne samo količinu nego i kakvoću ploda. Po analizi L. Stjepanovića 1923 imala je svježa bosanska Š. ubrana 2/9: vode 79·44%, kiseline 0·603%, invertnog šećera 7·42%, saharose 4·23%, specifična težina 1·096%. Odnos mesa prema koštici = 95·9 : 4·1 = 23·3 : 1. Kasnije brana zdrava i potpuno zrela Š. sadrži 14 do 15% sladora. Plod Š. napadnutih od štetočinca i od čađi ima, po inž. Popoviću, 10·5 ukupnog šećera (kao invertni šećer).

Prema naprijed iznesenim statističkim podacima varirao je prirod Š. u 1920—1925 između 32.202 i 95.022 vagona. Prosječni godišnji prirod u tom razdoblju bio je 74 603 vagona.

Štetočinci i bolesti, koje čine najviše štete su: Osa šljivarica (Hoplocampa fulvicornis), mala, crnkasta, lisna osa, koja snese po jedno zelenkasto blijedo jajašce u svaki cvijetak. Iz jajašca brzo izmili crvić, koji izjeda zametak sjemenke i srž ploda. Š. padne na tlo, te ličinka prijeđe u zemlju, gdje ostane do proljeća, kad se razvije osa, koja opet napada plod. Najviše štete čini osa u Srijemu (uz Dunav) i u Bosni, u srezu gračaničkom. — Štitarica (sočna uš, lecanium corni). Sićušni mužjaci krilati su i slični lisnim ušencima, no njih je malo. Mnogo je više ženki, koje i nisu nalik na kukce. One su bez krila i više nepomične, pokrivene na hrptu štitom ili voštanim nitima. Pod štitom je člankovito tijelo na šest tankih nogu, na glavi su ticala i rilca, kojima siše sok iz grančice. Štitarica se razvija ovako: Poslije oplođenja ženka izleže jajašca i ugine, ali joj štitac otvrdne i zaštićuje jajašca i mlade ličinke. Ličinke su veoma pomične, te se rasele po grančicama voćke. Tako se ta zaraza širi. Poslije nekoliko presvlačenja, ženke su zrele za rasplod, te

se ustale i sjede nepomično na biljci na jednom mjestu.

Šteta, što je štitarica prouzrokuje sisanjem sokova, velika je, te voćke oslabe i mogu uginuti, osobito stoga, što se taj štetočinac veoma brzo razmnožava. No to razmnožavanje zavisi mnogo od klimatskih prilika. Po J. Popoviću ona se širi najviše vjetrom južnjakom i jugozapadnjakom. U nas je najviše raširena u Bosni, osobito u tuzlanskoj oblasti.

Odbrana je od štitarica dosta teška, a uspjeh slab. U Bosni se prave pokušaji preparatima solbar (5%) i emulzijom petroleuma i dendrina. Sigurno je sredstvo: u januaru i prvoj polovini februara treba ostrugati zaražene voćke do u vrhove četkama od žice ili Sabatovim rukavicama, zatim ih oprati jakom (do 10%) rastopinom dendrina i poprskati vapnom, sve do u vrhove grančica. U vrijeme vegetacije treba oprati grane emulzijom mekanog sapuna i duhanove lužine. Odbrana treba da bude obavezna.

Šljivov zavijač (Grapholitha funebrana Tr.). U zrelim plodovima često se nalazi gusjenica, koja izjeda meso ploda i blati ga mnogim izmetinama. Ta je gusjenica (crv) rumenkasta sa tamnosmeđom glavom. Kad izraste, isprede tanku nit i pusti se na tlo ili padne s plodom, koji je prije vremena dozreo. Gusjenica se zavuče u zemlju ili pod koru voćke, i tu prezimi u bijelkastom tkivu. Taj štetnik dolazi u dvije generacije i čini širom naše države mnogo štete.

Naš narod se brani od ose šljivarice i od zavijača time, što pušta svinje u šljivike. Svinje ruju zemlju i uništuju ličinke oba štetnika, koji tu prezimljuju u pušljivom plodu ili plitko u zemlji. Dobro je i šljivike okopati, da ličinke ispadnu na površinu, te da ih živad i ptice pojedu.

Rogač, kile. Mnogi plod Š. ne dozri, nego se kao prometne u svijetlo-blijedi tobolčić. Plod je osladak, te ga mnoga djeca rado jedu. Bolest tu uzrokuje gljivica: Exoascus (Taphrina pruni). Micelij gljivice prodre u plod i izobliči ga. Gljivica prezimi na grančicama. Te bolesti ima svuda u državi, a protiv nje se ništa ne radi. Trebalo bi zimi grane prati 10%-nim rastvorom karbolineuma, a kad Š. prolistaju ½%-nim rastvorom dendrina.

Crvene pjege. Osobito u Bosanskoj Posavini, u toplim i vlažnim godinama mnogo štete nanosi gljivica Polystigma rubrum. Na lišću se pojave mnoge crvene okruglaste mrlje, koje se kod jake zaraze spajaju ujedno, te se lišće užari, a i padne. Poradi toga se pupovi ne razviju, te nastaju nerodne godine. Korijenjak gljivice prezimi u opalom lišću.

Naš narod ne radi ništa ni protiv gljivičnih bolesti. Šljivici bi svakakako redovnije rodili, kada bi se borilo protiv štetočinaca. Treba brati pušljivi plod, tamaniti ličinke, gusjenice i kukuljice okapanjem šljivika i puštanjem svinja u šljivike. Protiv gljivičnih bolesti dobro je u jesen sabrati i spaliti bolesno lišće, zimi prati grane Š. do u vrške 10%-nim rastvorbom karbolineuma, a u proljeću polijevati krošnje 1% rastvorom dendrina i t. d.

Iskoriščavanje priroda Š. Velik dio priroda Š. pojede se svjež. No svježe se Š. dosta i izvoze, pa je taj izvoz u porastu, i ako je zavisan od količine priroda u svakoj godini.

Izvoz svježe Š. bio je:

	Kvintala	Vrijednost u Din.
1921	29.625·63	3,234.905
1922	2.330·00	288.217
1923	102.606·52	27,373.861
1924	30.137·92	10,790.148
1925	68.849·07	13,672.817
1926	124.678·17	18,597.805

Najveći je izvoz svježe Š. u Austriju. Koliko se svježih Š. pojede ili kao slatko potroši za prehranu stanovništva u državi, to se ne zna. No daleko se više Š. prerađuje: peče se šljivovica (šljivova rakija), suše se (suha šljiva) i kuha se pekmez.

Najviše se Š. prepeče, destilira, te je proizvod šljivovice, pića zvanog rakija, velik. U krajevima, gdje nema vinograda, pije se rakija (v. Rakija) kao narodno piće. Kolika je proizvodnja rakije u Jugoslaviji, ne može se točno odrediti, jer je pečenje rakije slobodno. Velik je broj prijavljenih kazana, a alkoholna pristojba plaća se tek, kad se rakija stavi u promet. Velik se dio proizvedene rakije potroši u državi, a neznatan se dio izvozi. 1921—1925 izvezlo se 1.527·34 q rakije (ovdje je uračunata rakija i od grožđa i od ostalog voća) u vrijednosti od 3,075.900 Din, godišnje prosječno 314·46 q, u vrijednosti od

615.180 Din. Za pečenje rakije upotrebljava se sva Š., koja se ne pojede svježa, koja se ne osuši ili ne ukuha u pekmez. Najbolju šljivovicu daje potpuno zreo plod bistrice, jer sadrži najviše šećera (oko 14%). No za pečenje rakije upotrebljavaju se i ostale vrste (ranke, žutice, crvenjače), koje, i kad dozre, imaju mnogo manje šećera (7—10%). Mnogi skupljaju i onu suzrelu Š., što prije reda padne, bacaju je u kade i peku rakiju. Naravno da je kvalitet rakije od te Š. loš.

Š. se za pečenje šljivovice trese, kad potpuno dozri, i ima onaj naročiti ugodni miris svojstven našoj Š. Trula, gnjila i bolesna se Š. uklanja, a zdrava skuplja i odmah baca u kace. Te su kace postavljene ili u kačare ili u šupe ili su pod vedrim nebom. Kace se pune cijelom nezgnječenom Š., ali se ne napune sasvim do vrha, nego jedna petina do jedne šestine ostaje prazna. Š. počne uskoro vrijeti te se kom, potisnut ugljičnim dioksidom, podigne nad tečnost (klobuk). U velikim se preduzećima peče rakija odmah, čim je prešlo glavno vrenje, te se kom umirio. Prije rata su poduzetnici, osobito iz Madžarske, kupovali u Slavoniji i u Bosni po nekoliko hiljada drikova (vozova) Š., bacali je u kace, postavljene gdje na livadi uz cestu, da bude lakši dovoz, postavili su po 5—6 plitkih kazana (brzometni kotlovi novosadskog tipa), pa su pekli rakiju, čim je Š. prevrela. Naš narod ostavlja pečenje rakije za zimu, kad se svrši poljski posao i kad pritisne zima. Kako Š. vri u otvorenim kadama, uvuku se u klobuk octene bakterije, pa kad klobuk utone, cikne i Š., što prijeđe i u rakiju. Zato po selima ima dosta kisele rakije.

Kod pečenja klobuk se, ukoliko je suh i ima kiseo miris, ukloni, a iz ostalog peče se šljivovica. Za pečenje općenito se upotrebljava obični rakijski kazan. Rakijski kazan sastoji se od peći, kotla, kapka i hladila. Kotao (kazan) je od bakra. U nj se meće Š., koja se destilira i hermetički zatvori bakrenim kapkom. Kapak je spojen sa hladilom ravnom cijevi, zvanom lula. Hladilo je posuda, obično drvena kada, koja se napuni hladnom vodom ili snijegom. Danas se mjesto ravne cijevi sve više upotrebljava vijugasta cijev, koju narod zove zmijom. Običaj je, u mnogim krajevima, da se na izlazu cijevi priveže komadić konca, zvan mamak. Duž mamka curi rakija u postavljen kablić, zvan kapalica (fučija). Noviji su tipovi kazana plići, češće imaju i spravu za miješanje materije, koja se destilira. To su t. zv. brzometni kazani, koji su se (osobito novosadski tip) raširili u Slavoniji i Vojvodini, kad se pecarina plaćala po trajanju pečenja i po sadržini kotla. Od 1 hl šljivovog koma dobije se, prema kvalitetu ubrane Š., 18—20 l mekane rakije od 25 volumnih postotaka alkohola, ili 9—10 l ljute rakije, ili šljivovice od 50% alkohola. Prekuhana Š., što u kotlu ostane poslije destilacije, zove se šljivoš, njime se hrane svinje preko zime.

Šljivovica se peče u čitavoj našoj državi, gdjegod se Š. goji. U Srbiji se proizvodi šljivovica i od nje ljuta prepečenica. Proizvođači šljivovice za trgovinu su okruzi: užički, čačanski, rudnički, valjevski, podrinski, kragujevački, kruševački i ponešto moravski. Najbolju rakiju daje ljubićski srez. Specijalitet je užička klekovača, a proizvodi se u užičkom i čačanskom okrugu. U Srbiji se proizvodi oko 3.500 vagona rakije od oko 25%, vrijednosti od 10 milijuna dinara u zlatu. I u Bosni (oko 500 vagona) i u Slavoniji je proizvodnja rakije znatna, osobito u bosanskoj i slavonskoj Posavini. Ta je proizvodnja danas samo za domaću potrošnju.

Izvoz rakije je neznatan, te je 1926 pao na ciglih 40 hl.

Izvoz rakije iznosio je kvintala:

1921	1922	1923	1924	1925	1926
566,55	100,22	64,91	688,86	151,80	40,97
Dinara:					
557.400	181.177	139.070	1,847.879	349.974	56.765

Vidi se, da je izvoz rakije iz Jugoslavije sasvim pao.

Š. se dosta suši i za domaću potrebu, no uglavnom za izvoz. Za domaću potrebu Š. se suši još na primitivan način: na suncu i u peći, ili u krušnoj peći. Š. se kod nas, radi nepovoljnih klimatskih prilika u jesen, može na suncu osušiti samo u malim količinama. Na ljesice se poslaže Š. tako da se ne dotiče. Ljesice se stave preko dana na prisoje, a

s večera se stavljaju u potkrovlje, da na njih ne padne septembarska rosa. I tako se radi, dok se Š. ne smežura i dok se ne osuši. Taj je način sušenja naravno veoma spor, pa zato se najviše stavljaju ljesice sa već ponešto osušenom Š. u krušne peći, kad se iz njih izvadi hljeb, ili na peći u kuhinji poslije ručka. Kad se peći ohlade, Š. se opet iznese na sunce. Na suhoj međi (između Bosne i Hrvatske) vidio sam, da u zemlju zabiju četiri dosta visoke pritke (do 1 m nad zemljom), na njih postave ljesicu sa Š. i podlože slabom vatrom. Sunce i vatra onda suše Š.

Najviše se Š. suši u pušnicama. Pušnice se prave iz pletera, pa se oblijepe zemljom, rijetko ćerpičem. Najviše ih ima u Bosni (20—22.000) i u Srbiji. Prije četrdeset godina bilo ih je dosta i u Slavoniji, no danas ih je tu vrlo malo.

Stara domaća pušnica sastoji se od peći i sušnice, koja je nad peći. Sušnica se sastoji obično iz tri odjeljka, jedan nad drugim. Ljesice se stavljaju u odjeljke sušnice, a otvori, na koje se ljesice stavljaju, zatvaraju se kapcima (vratašca, čekmence). Tu se puši na sve strane, i zato ih zovu: pušnice.

Š. se u pušnicama suše ovako: Potpuno zrele Š. se otresu i metnu na hrpe. Radnici, obično žene i djeca, preberu ih, te sve što je čitavo i zdravo, poređaju na ljesice, a ostalo bace u kade za rakiju. Ljesice su drveni okviri, kojima je pod opleten iz oguljenih ljeskovih šiba. Razmak između šiba je toliki, da osušena Š. ne propada. Peć se naloži, a kad se zagrije, napunjene ljesice stave se u odjeljke, gdje obično ostanu 24 sata. Sušenje se ne prekida. Vatra treba da je neprestano jednaka, i ne nagla. Ako je vatra nagla, Š. se prepuraju i nastaju purci, koji su, kad se ohlade, tvrdi kao kost. Ali se Š. ne vade ni prerano iz pušnice, da se ne pokvare.

Osušena se Š. stavlja u suhe, prostrane i promajne prostorije, gdje se češće lopataju, t. j. premeću drvenom lopatom, da se izrače i oznoje. Poslije toga stavljaju se u vreće i nose na tržište. To je originalna, neresetana roba. Taj stari način sušenja Š. ima mnogo nedostataka: troši mnogo drva, a ipak sporo radi, sušenje nije na svima ljesama jednako i nije pravilno. Zato su se mnogi trudili, da poprave tu primitivnu pušnicu preuređenjem peći i uvođenjem dobre ventilacije, te se usavršio i sam način sušenja i popravio kvalitet triježiranjem Š.

U Srbiji je K. Glavinić uveo uproštenu sušnicu. U toj je pušnici limena peć, iz koje se na poduži limen čunak, namješten u sredini sušnice i koji ide cik-cak, izvodi dim napolje. Time se toplina bolje iskorišćuje i Š. se ne dimi. Sama peć smještena je u jednoj maloj komorici, te je natkrivena limenom pločom, koja je prevučena tankim slojem blata. Sa strane je napravljeno po pet otvora, na koje ugrijani uzduh struji k ljesama. Ventilacija je uređena tako, da su na dnu prednjeg zida dva otvora, na koja struji vlažni uzduh iz sušnice. Nad peći su desno i lijevo poređane ljese. — Gotovo istovremeno popravio je i A. Havelka tip stare sušnice u Bosni, uvođenjem kanala, kojim struji toplota i dim, i uvođenjem ventilacije, koja je slična uređenju ventilacije u Glavinićevoj sušnici. — Savršeniji tip je Stojkovićeva sušnica, koja se više širi u Srbiji. Dr. Stojković opisuje svoju pušnicu ovako: Ona se sastoji od dva dijela, od odjeljenja za zagrijevanje, gdje se proizvodi potrebna toplota za sušenje Š., i odjeljenja za sušenje, u kome se kreću ljese sa Š. i vrši proces sušenja. Odjeljenje za zagrijevanje obuhvata dio od poda sušnice do površine zemlje, i duboko je 1 m. Na sredini toga dijela napravljena je peć od zemlje (ili od livenog željeza), u kojoj se, pomoću goriva, stvara potrebna toplota. Peć polazi od prednjeg bočnog zida, i dijeli se na dva kraka. Oba ta kraka idu pored zadnjeg bočnog zida, pa se produžuju u kanale, koji ukoso idu k otvoru peći. Na te kanale nastavljaju se cijevi (sulundari) od željeznog lima, i idu paralelno sa prednjim (čeonim) i njemu suprotnim zidom do blizu zadnjeg bočnog zida, gdje ulaze u jednu poprečnu cijev (čunak), namještenu nad kracima peći. Krajevi obje bočne cijevi prolaze kroz zadnji bočni zid i spolja se zatvaraju kapcima. Od sredine poprečne cijevi polazi koso, kroz sredinu prostora za zagrijevanje, jedna središna cijev, koja dopire u dimnjak. Tako toplota od ognjišta pre-

lazi četiri puta od jednoga zida sušnice do drugog i obratno, dok ne ode u dimnjak, te se na taj način toplota bolje iskorišćuje, odnosno najmanje gubi. U zidovima, koji ograđuju prostor za zagrijevanje i prema zemlji, a prema kanalima za sprovođenje toplote, napravljeni su naročiti otvori (oduške), po šest sa svake strane, kroz koje ulazi spoljni uzduh, da se u dodiru s peći, kanalima i cijevima zagrije, pa da se zagrijan podigne i ode u sušilište.

U odjeljenju za sušenje ili sušilištu raspoređena je sva unutrašnja drvena građa s ražnjevima, po kojima se kreću ljese sa Š. Ljese su raspoređene u dva reda, a u svakom redu ima po tri ljese u dužini, što čini svega šest ljesa. Kako ima četiri sprata ljesa, to po šest ljesa u spratu čini 24 ljese. Pored toga, u prednjem dijelu sušnice, ispod posljednjeg najnižeg sprata ljesa, ima još dvije ljese za dosušivanje prebranih, nedovoljno osušenih Š. Tako ukupno u toj sušnici ima 26 ljesa od po dva metra dužine i 0·9 m širine. — Ljese sa sirovom Š. unose se na zadnjem dijelu sušnice, gdje je toplota najniža, pa idu nasuprot struji toplog uzduha na prednjem dijelu sušnice do nad samu peć, gdje je toplota najviša. Da bi se osiguralo kruženje, a s tim i obnavljanje uzduha, ima na zadnjem kraju sušnice, odmah ispod posljednjih najnižih ljesa, dva bočna poduža ventilatora, u vidu cijevi od cinkanog lima, kroz koje odilazi vlažan uzduh i čiji se otvori mogu po potrebi (a pomoću ključa) i smanjiti. Kad ljese sa sirovom Š. prođu cio put od zadnjeg do prednjeg dijela sušnice, izvlače se kao osušene. Nedovoljno osušene Š., prebrane na izvađenim ljesama, prikupljaju se, pa se na dvjema ljesama na najnižemu spratu, a nad samom peći, dosušuju. Sušenje Š. na ovoj sušnici teče neprekidno.

Danas se često Š. suše s prekidanjem, t. j. ljese se sa polusuhom Š. izvade za vrijeme sušenja iz sušnice, ohlade, prevrnu, pa onda opet metnu u sušnicu. To se radi u Glavinićevoj i Havelkinoj sušnici, ali i u običnim pušnicama. Zato je potreban dvostruk, a još bolje trostruk, broj ljesica.

Prekidno se Š. suše ovako: Pobrana zrela i zdrava Š. rešeta se na rešeta od žice. Sitna Š. pada kroz okanca, a krupnija prelazi preko rešeta. Gdjegdje već svježu Š. trijeriraju u različite veličine. Sortirana se Š. jednomjerno i u jednom sloju poređa na ljesice sitna i posebno krupna. Jedna Š. ne smije ležati na drugoj. Obično se taj posao obavlja napolju. Tako priređena Š. ostaje na suncu jedan ili dva dana, pa se onda suši u sušnici. Nekoliko sati prije početka sušenja sušnica se naloži i ugrije na 50° C, pa se onda ljesice unesu. Š. ostanu u sušnici 12 sati, obično od večera do jutra. Ispočetka su oduške zatvorene, a tek kad se iz Š. ispari mnogo vode, oduške se otvore, i kod pušnice se podignu kapci. Ujutru se upolovačene (polusušene) Š. na ljesama iznesu napolje, da se ohlade. Za to se vrijeme Š. okrene, ili potrese, i time se već okrene. Poslije 2—3 sata meće se u drugo sušenje. To se čini kod 70° C, i traje 6—9 sati. Oduške se ne otvaraju sasvim, nego samo napola. Ljese se onda ponovno izvade i ostave napolju po više sati, da se Š. sasvim ohlade. Zato se vrijeme u sušnici stavlja svježa ili upolovačena Š., da sušnica ne bude prazna. Osušena se Š. pregleda i opet prevrne. Ako je među krupnom Š. i sitnija, odvoji se i posebno dosuši. Treće sušenje traje oko 6 sati, kod 80—85° C i ventila otvorenih na jednu trećinu. Mnogi pri kraju sušenja zatvore sve ventile, podignu temperaturu u sušnici na 95° C i održe je oko pola sata (etiviranje), da se Š. pospu tankim slojem šećera i da dobiju sjaj, što se kod suhe Š. mnogo traži. Ima i naročitih sušnica, koje se bave etiviranjem Š. Zato se uzimlju najkrupnije Š., koje se etiviraju u sandučićima kod visoke temperature. Najviše se Š. etivira u Brčkom, gdje ima osam etivaža.

Cijena suhe Š. zavisi od krupnoće, t. j. koliko komada suhe Š. ide u pola kilograma. Stoga se danas najveći dio suhe Š. još jednom razrešeta, zapravo trijerira na više veličina: 60/65, 70/75, 80/85, 96/100, 100/120 i 125/130 komada suhe Š. na pola kilograma. Merkantilna je roba, gdje se za broj komada ne jamči.

Suhe se Š. kupuje po uzorku (mustri) većinom po komisijama, ali je često strani trgovci lično kupuju na našim tržištima. Kako je u nas trgovina suhom Š. veoma jaka, treba da

je solidnost proizvođača, ali i kupaca zajamčena. Zato postoje šljivske tržišne komisije, koje pregledaju svu robu, koja se iznosi na tržište i koja se izvozi u inostranstvo. Samo jednolična i pravilno osušena Š. pušta se u promet. Trgovina se obavlja po uobičajenim normama, burzanskim uzancama, iznesenim na kraju ovog članka.

U najnovije vrijeme traži se suha Š. s izvađenim košticama. 1923 izvezeno je iz Srbije 100 vagona, a iz Bosne 40 vagona takve Š. Vađenje koštica i sušenje Š. vrši se u Brčkom, Čačku, Lazarevcu, Šapcu, Beški, Inđiji, Staroj Pazovi. Tražnja dolazi iz Danske, Švedske, Holandije, Norveške i Engleske.

Izvoz suhih Š. bio je 1926:

	kg.	vrijednost u Din
Albanija	48	358
Argentina	13.200	81.200
Austrija	6,357.674	31.595.043
Belgija	222.200	1,065.880
Bugarska	546	2.770
Grčka	222.714	1,246.574
Danska	360.276	1,931.863
Engleska	55.739	310.530
Italija	4,226.034	22,868.301
Madžarska	2,216.364	11,664.551
Njemačka	21,070.291	100,384.564
Norveška	49.040	282.595
Palestina	1.250	8.375
Poljska	663.719	3,652.309
Rumunija	204.429	1,009.764
Rusija	9.720	55.775
Francuska	1,180.648	6,516.150
Holandija	848.133	4,490.348
Čehoslovačka	7,673.559	36,997.795
Švajcarska	1,808.426	9,423.203
Svega	47,183.810	233.587.939

Neke od tih država ne potroše svu tu suhu Š. nego je prepakuju, etiviraju, pa izvoze kao svoju.

Š. se mnogo upotrebljava za proizvodnju pekmeza za vlastitu potrebu. U tu se svrhu zrela Š., kad se već počne mreškati, obere i najprije puca, t. j. izvade se koštice. Neki najprije čitavu Š. zakuhaju i protrljaju kroz rijetko rešeto i tako uklone koštice. Zatim se Š. kuha u bakrenim kotlovima, pri čemu se neprestano miješa, da ne zagori. Kad je pekmez dosta gust, skine se s vatre i uspe obično u zemljane ćupove. Ćupovi se stave na sunce, pa pekmez na vrhu okori, otvrdne, te može da se drži i dvije godine. — U mnogim se kućama pekmez od Š. priređuje i na ovaj način: Š. se u vrućoj vodi opure, zatim se drvenim nožem kožice oljušte i koštice izvade, pa se doda šećera i kuha, dok se ne zgusne.

Mnogo se pekmeza kuha za izvoz, i ako je izvoz danas mnogo manji, nego što je bio prije rata. Proizvodnjom pekmeza uveliko bave se naročiti poduzetnici, koji urede pekmezare, u krajevima, gdje je Š. rodila, blizu šljivika i u nizini, gdje je dovoz Š. i odvoz pekmeza lak i zgodan. Uređenje pekmezara sastoji se obično od šest bakrenih kazana, širokih (gore 2 m, a u dnu 1·5 m) i plitkih (0·5—0·6 m). U svaki može da stane 8—9 q Š. Na tih šest, ide još jedan nešto veći kazan, čorbaš, za kuhanje Š. čorbe. To je mala garnitura. Dvostruko je velika garnitura. Pored toga su još kade za slijevanje čorbe, rešeta s metalnim žicama za trljanje (pasiranje) zakuhane Š., da se koštice uklone, drvene žlice za prelijevanje čorbe i lopate za miješanje pekmeza. Ognjišta se ukopaju u zemlji, obično u jednom redu i uz drum, u dovoljnom razmaku i prema veličini kazana. S prednje strane je poširok jarak, odakle se podlaže i nijeti vatra pod kotlovima. Pekmezare su obično nepokrivene, te kad se svrši kuhanje pekmeza, ognjišta se zatrpaju, a kazani odnesu i spreme. Veći pekmezarski trgovci imaju stalne pokrivene pekmezare, gdje se pekmez može kuhati i po kiši. Sirova se Š. sipa najprije u kazane čorbaše, podlije se sa 10—20 litara vode i kuha 3—4 sata. Prekuhana Š. se drvenim kašikama sipa na rešeta od metalne žice, i tu se pretrlja (pasira), te se koštice razluče od čorbe i uklone, a čorbom iz kade pune se kazani, u kojima se pekmez kuha. Š. se za vrijeme kuhanja neprestano miješa lopatom mješaljkom, koja je nalik na poduže veslo, na donjem kraju okovano bakrenom pločom. Kuhanje traje, prema zrelosti Š. i jakosti vatre, 8—10 sati. — Od 100 kg zrele Š. dobije se 30—32 kg pekmeza, koji ima oko 40% šećera. Kada je pekmez dosta gust, digne se kazan s ognjišta i pusti da se ohladi. Ohlađen pekmez sipa se u bačve od bukovog drveta, stegnute jakim ljeskovim obručevima. Bačve sadrže 150—180 kg pekme-

za. U novije se vrijeme počinju upotrebljavati i manje bačve (od 50 kg) i sa željeznim obručima. Puna se burad obično odmah prevozi na stanice. Rjeđe se s pekmezom špekulira, i prodaje po nekoliko mjeseci kasnije. Pekmezom se manje trguje u državi, a više se izvozi. Izvoz pekmeza bio je:

1921	1922	1923
26.904·89 q	14.845·30 q	16.555·55 q
1924	1925	1926
8.412·40 q	10.989·45 q	30.722·04 q

u vrijednosti u Din:

1921	1922	1923
9.154.164·—	9,446.708·—	11,612.182·—
1924	1925	1926
6,283.232·—	6,249.958·—	14,991.220·—

Trgovina suhom Š. i pekmezom uređena je ustaljenim običajima, koji su normirani u posebnim uzancama. Ove uzance vrijede za poslove suhim Š. i pekmezom od Š. Gdje u ovim uzancama nije drugo što određeno, primjenjuju se opće uzance za trgovinu robom i u trgovini suhim Š. i pekmezom, ukoliko to dopušta priroda takvih poslova. — Nov se pekmez ne smije početi prodavati prije 1/7, a nove Š. prije 15/7.

Š. se trguje u rešetanoj i nerešetanoj (originalnoj) robi na 100 kg. Ako se ništa ne ugovori, razumije se rešetana roba. Kakvoća se naznačuje brojem komada u ½ kilograma. Po tome se utvrđuju ove kakvoće: a) za rešetane Š. 60/65, 70/75, 80/85, 95/100, 110/120, 125/130 komada; b) merkantilne Š. bez naznake broja komada.

Pekmezom od Š. (lekvar) trguje se po 100 kg neto franko bure. Ako količina pekmeza nije naznačena po težini, nego po broju buradi, računa se bure po 160 do 180 kg bruto težine.

Pod vagonom Š. Razumije se najmanje 10.000 kg, a najviše 10.080 kg bruto težine, i to egalizovano u juta vrećama po 80, 85, 90 ili 100 kg, a u sanducima 10.000 kg neto težine. U veliku garnituru ide 400 kvintala, i to po čitav vagon od 100 q kakvoće 70/75, 80/85, 95/100, 110/120. U veliki garniturni vagon ide 10.000 kg kakvoće 70/75, 80/85, 95/100 i 110/120 podjednako. U malu garnituru ide 300 kvintala, i to po vagon od 100 q kakvoće 95/100, 110/120, 125/130. U mali garniturni vagon ide 10.000 kg kakvoće 95/100, 110/120, 125/130 podjednako. U vagon šljivina pekmeza ide količina od 100 do 105 kvintala bruto težine. U malo bure ide pekmeza do 110 kg, a u veliko od preko 110 do 210 kg bruto težine.

Općinsku taracovinu (kaldrminu) i pristojbu za mjerenje plaća kupac. Š. se nabavljaju u novim juta-vrećama, a računaju se bruto za neto. Kod Š. 110/120 i sitnijih dopuštene su dobre, čiste za prijevoz sposobne već upotrebljene juta-vreće. Pekmez se ima dobavljati u neoštećenoj i neupotrebljenoj buradi od tvrdog drveta, koja mora biti zvanično baždarena i podesna za prijevoz. Bruto težina ne smije nadmašiti 210 kg. Prodavaoc nije obvezan nabaviti čitavu garnituru na istom mjestu i u isto vrijeme. Nabavka se može vršiti i po vagonima. Ako prodavaoc hoće da nabavi pojedine vagone na raznim mjestima, onda se nabavka ima izvršiti u takim razmacima vremena, da kupac može doći od jednoga do drugog mjesta da preuzme robu.

Š. moraju biti zdrave, zrele, dobro osušene, neudimljene, ne smiju biti kvašene, a moraju biti od posljednjeg roda, ako nije drugo ugovoreno. Pri tome će se uzeti u obzir kakvoća roda dotične godine. Smiju se nabavljati zdrave, ušećerene (radi izlučivanja šećera bijele) Š. od posljednjeg roda. Kakvoći se Š. ne može prigovoriti, ako predana roba prosječno dostiže višu granicu broja komada, ili je prekoračuje najviše za 2 komada. Prosječni broj komada ima se utvrditi po 5 do 10 vreća ili sanduka. Kupac određuje, koliko se vreća i koje se vreće imaju otvoriti. Iz svake se vreće smije izvršiti po jedno ili po dva vaganja.

Ako po jednom vaganju prosijek robe prekorači višu granicu ugovorenoga broja komada za više od 2, a najviše za pet komada, kupac preuzima robu uz manju cijenu, koja se utvrđuje po razlici u cijeni na dan nabavke između pronađenog prosječnog broja komada i ugovorenog broja komada; prekorači li pak ugovoreni broj komada za više od 5 komada, kupac nije dužan uzeti robu. Š., u kojima se nađe po gdjekoja rastavljena koštica ili peteljka od Š., ne smiju se odbiti. Roba krupnija od pogođene, smatra se

robom bolje kakvoće. Ako se prigovara robi zbog prekoračenja broja komada, kupac ima pozvati prodavaoca, da zajednički utvrde broj komada.

Pekmez se smije nabaviti samo od sirovih Š. posljednje godine, dobro kuhan, nepripaljen i bez koštica. Ako se nađe po gdjekoja koštica, ne smije se pekmez zato odbiti. Kupac može odbiti pekmez, od koga ne odgovara više od 10% buradi, računajući ih po broju. Ako u jednoj pošiljci pekmez, koji ne odgovara, računajući po buradi, ne nadmašuje 10%, kupac ima preuzeti čitavu pošiljku, uz razmjeran popust na cijeni za manjkavi pekmez. Zvanično vaganje ima se obaviti, čim roba prispije na mjesto izvršenja. Ako se zvanično vaganje ne obavi za 3 dana pošto prispije roba, kupac gubi pravo na naknadu zbog manjka robe. Na desetinskoj se vagi ima odjednom vagati najmanje 5 vreća ili 10 sanduka. Zvanična se potvrda o vaganju ima poslati prodavaocu preporučeno u originalu. Ako kupac prigovori dijelu dobavljene robe, pa bio taj prigovor i opravdan, ne može uskratiti platež onoga dijela robe, kome nije prigovorio. Ako prodavaoc najprije dobavi sitniju Š. nego što je ugovorena prosječnost, može tražiti, da mu se plati samo dio ugovorene kupovne cijene, koji odgovara dnevnoj cijeni dobavljene robe. Dobavi li prodavaoc Š., što je po broju komada bolje kakvoće od ugovorenog prosijeka, može tražiti, da mu se plati dobavljena količina, ali samo po dnevnoj cijeni. Konačan će se obračun obaviti po ugovorenoj cijeni kod posljednje nabavke.

L i t e r a t u r a: Langhofer, Voćne štetočine (rukopis); J. Popović, Rad državnog fitopatološkog zavoda u 1926; V. Stojković, Berba i prerada šljiva; I. Rittig, Voćarstvo (rukopis); Statistika spoljne trgovine (zvanična izdanja 1921 do 1926); Obrađena zemlja i žetveni prinos (zvanična izdanja 1920—1925); Gospodar, 1926 (prilog zagrebačkog dnevnika Jutarnji List); Zagrebačka burza za robu i vrednote: Zasebne uzanse za trgovanje suhim šljivama i pekmezom od šljiva. *I. Rittig.*

ŠLJIVA BISTRICA je vrsta šljive, koja čini glavni dio šljivika u kraljevini SHS. Kožica joj je pokrivena plavim maškom, koji daje plodu izgled svježine. Kad Š. potpuno sazri, kožica se nabora, meso je žuto i veoma slatko, i ima prijatan miris, koji, osobito sušenim Š., daje veliku vrijednost. Koštice se kod zrele Š. lako odvajaju od mesa. Sinonime su: Požeškinja, Š. crnica i t. d. *I. R.*

ŠLJIVA CRNICA. V. Šljiva bistrica. Požeškinja.

ŠLJIVAK, narodni naziv za mletački zlatnik, na kome je Isus na averzu, predstavljen u eliptičnoj mandorli, koja izgleda kao šljiva. (V. dukat). *B. S.*

ŠLJIVARSKO POVJERENSTVO je komisija za nadzor trgovine suhom šljivom. Kod sušenja šljive potrebna je pažnja, da se šljive dobro osuše i da kvaliteta bude besprikorna. Ako je kod sušenja vatra nagla, šljive se popuraju, te se sok ocijedi (purci), a kada se purci ohlade, otvrdnu kao kamen (gorugan). Ako pak šljive nisu dosta suhe, zovu se parnice, loše su i ne drže se. Šljive za trgovinu, osobito za izvoz, moraju biti razvrstane i po težini (70 do 75 komada na funtu i t. d.) i po kvaliteti. Ne smije se nalaziti ni goruganа ni parnica. Kvaliteta mora odgovarati tržnim uzancama. Strog nadzor nad tim vode Š. P. (komisije), koje država postavlja u centrima šljivarske trgovine. *I. R.*

ŠLJIVOŠ je ispečena šljivina komina, kojom se hrane preko zime svinje. Komina se, osobito za mlade svinje, miješa s vodom. *I. R.*

ŠLJIVOVICA je rakija, dobivena od provrelih šljiva destilacijom. (V. Rakija). *O. F.*

ŠMARJETNA GORA, brijeg u Sloveniji, zapadno od mjesta Kranja, istočno od Šent Jošta. Visoka je 651 m. Ona se među nižim bregovima odlikuje time, što ima gotovo najljepši izgled na Kamniške Alpe i Karavanke, i zato je mnogo posjećivana. Udaljena je od željezničke stanice Kranj na Savi oko 1 sat hoda. *P. V.*

ŠMARNA GORA, izolirana planinica između Ljubljanskog i Kranjskog Polja, oko 9 km sjeverno-sjeverozazadno od Ljubljane. Visoka je 676 m. Sa Š. G. je vrlo lijep izgled

na okolinu, i ljeti je najposjećenija od svih planina u Sloveniji. Udaljena je od željezničke stanice Št. Vid-Vižmarje 1 sat 30 minuta hoda. Jugozapadnim i zapadnim podnožjem Š. G. prolaze drum i željeznička pruga Ljubljana—Vižmarje—Kranj, jugoistočnim i istočnim, cesta Ljubljana —Vižmarje—Vodice—Bernik i Kamnik, a sjevernim podnožjem vodi pješački put. *P. V.*

ŠMID J. M., slikar. V. Kremzer-Šmid.

(ŠMID) SCHMIDT JOSIP FERDINAND (20/12 1791, Oedenburg — 16/2 1878, Šiška kraj Ljubljane). 1815 doselio se u Ljubljanu. Od 1827 do smrti živio je u Šiški kraj Ljubljane. Kao ljubitelj bavio se veoma intenzivno ispitivanjem kranjske faune. Naročito je unaprijedio poznavanje pećinske faune i faune insekata i konhilija kopna i slatke vode. Sakupio je velike zbirke, od kojih se jedan dio čuva u zoološkom institutu ljubljanskog univerziteta. Sch. je opisao i sam mnogo novih vrsta, a mnogo je materijala dao i stručnjacima na opis. Mnoge nove vrste dobile su imena po Sch. Od originalnih radova najznatniji su: Systematisches Verzeichniss der in der Provinz Krain vorkommenden Land- und Süsswasser-Conchylien (1847) sa 11 novih vrsta i više novih odlika, Die Orthopteren Krain's (1865). Ima mnogo napisa s opisima novih životinja. *J. H.*

(ŠMID) SCHMID WALTER DR., profesor rimske arheologije u Štajerskom Grazu, štajerski zemaljski arheolog Johanneuma (1/8 1875, Kranj, ljubljanska oblast). Učio je gimnaziju u Ljubljani, a univerzitet u Beču i Grazu. Bio je kustos zemaljskog muzeja u Ljubljani 1905—1909, nadzornik arheoloških iskopavanja u Ljubljani 1909—1912, privatni docent na univerzitetu u Grazu i zemaljski arheolog 1912—1920, profesor prehistorijske i rimske arheologije 1920. — Glavna su mu djela: Über Entstehung und Herausgabe der Bibel Dalmatins (1904), Altslovenische Gräber Krains (Carniola, I., 17—44, 1909), Die Bronzezeit in Krain (Carniola, II., 112—139, 1909), Emona (Jahrbuch für Altertumskunde, VII., 1915), Kranjska narodna umetnost na dunajski razstavi (Slovan, IV., 168—173, 1906), Die Ringwälle des Bacherngebirges, I., II., 1915, 1924), Die Reihengräber von Krainburg (Jahrbuch f. Altertumskunde, 1907), Metulum und Fluvius Frigidus (Jahreshefte d. österr. arch. Inst. 1924), Südsteiermark im Altertum (1925). *N. Ž.*

(ŠNAJDER) SCHNEIDER ARTUR Dr., književnik, profesor univerziteta (26/8 1879, Zagreb). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Zagrebu, a filozofski fakultet u Beču. Bio je srednjoškolski profesor u Zagrebu, zatim ravnatelj grafičke zbirke u univerzitetskoj biblioteci u Zagrebu, a od 1923 profesor je za historiju umjetnosti na univerzitetu u Zagrebu. U mladim godinama bavio se beletristikom: Rajska vodica (s Jakšom Sedmakom, 1899), Proljetna pjesma (1904). Obilan mu je prevodilački rad (na pr. Portret Dorijana Greya od O. Wilde-a, Crveni Krin od A. France-a i dr.). Najvažniji je međutim njegov rad na području muzičke kritike i historije umjetnosti. Taj je rad razasut po raznim novinama i revijama (Obzor, Narodne Novine, Jutarnji List, Savremenik i dr.). Kao historik umjetnosti Sch. je napisao niz studija iz naše starije i novije umjetnosti. Najopsežniji su mu radovi na tom polju: Oprema opere (1916), Miroslav Kraljević (1918). *A. B-c.*

ŠNEZAJS EDMUND DR., docent njemačkog univerziteta u Pragu (31/6 1886, Rostic, Moravska). Gimnaziju je učio u Moravskoj Trebovi, a slavistiku i germanistiku na njemačkom univerzitetu u Pragu. Poslije svršenih studija bio je profesor gimnazije u raznim mjestima Čehoslovačke. 1922 izabran je za lektora njemačkog jezika, a 1926 za docenta etnologije na beogradskom univerzitetu. 1927 izabran je za docenta na njemačkom univerzitetu u Pragu, gdje je, pri slavenskom seminaru, otvorio odjeljenje za entologiju slavenskih naroda. Radi upoznavanja narodnog života slavenskih naroda Š. je proputovao gotovo sve slavenske zemlje. Njegovi radovi odnose se uglavnom na entologiju Srba i Hrvata. U ovom pravcu najznatniji su mu radovi: Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten (1920), Serbokroatische Volkskunde (1928). *D. P.*

ŠOBAJIĆ ILIJA, slikar (15/8 1876, Danilov grad). Osnovnu školu učio je

u Nikšiću, a pet razreda gimnazije i realke u Kotoru i Beogradu. Još đakom počeo je da crta za Neven Zmaja Jovanovića, koji ga je 1849 uputio, da proputuje Vojvodinu, da crta portrete, te da s tom zaradom ode na studije u Beč i Petrograd. Zmaj ga je preporučio i knezu Nikoli, koji ga je, zadobijen portretom princese Jelene kao nevjeste, poslao kao svog pitomca u bečku slikarsku akademiju (1896). 1899 dobio je Š. profesorsku nagradu za studiju akta, a 1900 je diplomirao. Tada je prešao u Pariz i studirao je na akademiji umjetnosti do 1905, kada se vratio na Cetinje, za nastavnika crtanja u gimnaziji. 1915 je interniran, a 1919 je izabran za nastavnika večernjeg akta u beogradskoj umjetničkoj školi. Š. je nekoliko puta putovao radi studija po Italiji, Holandiji, Belgiji, Engleskoj, Njemačkoj i Rusiji. Od 1906 izradio je u Crnoj Gori sve do Svjetskog Rata, sve nacrte za poštanske marke i za njen bakreni, nikleni, srebrni i zlatni novac, kao i za razne spomenice i medalje. Prvu svoju kolektivnu izložbu priredio je Š. 1906 na Cetinju, a drugu 1926 u Beogradu. Inače je učestvovao na mnogim izložbama u zemlji i inostranstvu. Š. je isključivo slikar-crtač, on radi najviše akt, pa portrete, a zatim kompozicije, tipove i pejzaž iz Crne Gore.
V. P.

ŠOBAJIĆ MAKSIM, narodni pjesnik (1836, Šobajići, Crna Gora — 1917, Nikšić). Kao dijete prešao je prvi put s ocem u Srbiju 1848, te je učio školu u Medveđoj, u Levču, a zatim je nastavio u manastiru Ostrogu, u Crnoj Gori. Drugi put je došao u Srbiju, u Valjevo, 1875, i tu je živio četrnaest godina. S osobitim žarom pratio je Š. i opjevao narodnu borbu za oslobođenje, a naročito vojevanje Crnogoraca i Rusa s Turcima 1877/78. Njegove pjesme ušle su i u narod, naročito u zapadnim krajevima, te se pjevaju i uz gusle. Od važnijih stvari su: Besmrtni junak (1871), Mladi Crnogorac (1873), Osveta Kosovska (1879), Slavenska sloga (1880). Napisao je i historijsko-etnografsku raspravu Starine u Zeti (1892). Po smrti su mu objavljene pjesme: Nevesinjski Ustanak (1925), a u rukopisu su ostali njegovi memoari. Neke od njegovih stvari izdane su nekoliko puta.
D. P.

ŠOBAJIĆ SIMO, pjesnik, pripovjedač, političar (13/2 1876, Danilov grad — 12/2 1916, Nikšić). Vrlo je mlad morao prekinuti školovanje, da bi produžio očevu trgovinu. Morao se baviti poslom, za koji nije imao sklonosti, ali ipak nije prekidao rad na svom ličnom obrazovanju. Njegovi radovi nisu ostali nezapaženi. S nepunih 15 godina štampao je u Delu pjesmu: Na rastanku, za koju je književna kritika rekla, da je jedna od najboljih, objavljenih u toj godini. Tako isto dubok su utisak činili njegovi radovi u Iskri i Brankovom Kolu, a zatim, kada se uglavnom počeo baviti novinarstvom, u beogradskim dnevnim političkim listovima. Kada je Crna Gora dobila ustav, Š. je među prvima izabran za narodnog poslanika, i bio je jedan od pokretača Narodne Misli u Nikšiću. U bombaškoj aferi 1909 Š. se morao bijegom iz Crne Gore spasavati; osuđen je na dvadeset godina tamnice. Kao emigrant nastavio je novinarski rad u Srbiji i u Američkim Sjedinjenim Državama. U julu i augustu 1914 Š. je učestvovao kao borac u borbama oko Šapca. Posljednji dani Š. bili su posvećeni naučnom istraživanju. Š. posljednji rad, Crnogorci, psihičke osobine Crnogoraca, rijedak je primjer, što je u stanju dati jedan talentiran čovjek, pa makar radio pod najgorim okolnostima. Taj svoj rad o karakternim osobinama Crnogoraca Š. je započeo po uputstvima Jov. Cvijića. Š. rad ostao je nedovršenim, ali i takav kakav je, jamačno je najbolje i najtočnije što je napisano o osobinama Crnogoraca. *M. Milenović.*

ŠOBAT STOJAN, prota i nacionalno-prosvjetni radnik (1740 — 1830, Debelo Brdo, Hrvatska). Učio je školu kod ličkih parohijskih svećenika. 25/3 1764 postao je svećenik u Debelom Brdu, a 30/12 1781 proizveden je za koreničkog protu. 1793 osnovao je srpsku školu u Biliću (Zalužnici), a pomagao je osnivanje i izdržavanje sličnih škola u Gospiću (1799) i Korenici (1801). Snažnim rodoljubivim propovijedima budio je i dizao srpsku svijest u Vojničkoj Krajini Like i Krbave. S tom tendencijom sastavio je 1772 Katihizis, koji je čitav vijek bio neobično popularan i mnogo pridonio buđenju i održavanju srp-

ske nacionalne svijesti u Hrvatskoj. To je djelo štampano 1813 u Mlecima pod naslovom: Nauka hristijanska, radi maloljetne dječice pravoslavnija vostočnija cerkve. Vojne vlasti gonile su tu knjigu, ali se ona održavala u školskoj upotrebi čak i u drugoj polovini 19 vijeka. Stoga je zagrebačka general-komanda 1853 pozvala na odgovornost gornjokarlovačkog episkopa Evgenija Jovanovića i definitivno zabranila dalju upotrebu toga katihizisa, s napomenom, da »nacionalna pitanja ne spadaju u nauku vjere, niti vjera poznaje narodnosti«. Ali, i pored te zabrane, S. se katihizis i dalje prepisivao i upotrebljavao po Hrvatskoj, sve do pojave modernih djela.

Literatura: D. Nikolajević, Život i rad Stojana Šobata, koreničkog prote (1911). *R. G.*

ŠOĆ PERO DR., ministar nejske vlade kralja Nikole (17/7 1884, selo Dubova, Ljubotinj, Crna Gora). Bio je poštanski činovnik u Crnoj Gori, a tek je u izbjeglištvu, u Francuskoj, počeo stjecati višu činovničku karijeru, a zatim je na jednom francuskom univerzitetu dobio titulu doktora književnosti. Kao član nejske vlade kralja Nikole bio je ministar prosvjete i crkvenih poslova, pravde, inostranih djela i zastupnik predsjednika vlade. Poslije smrti kralja Nikole III. se vratio u otadžbinu. Djela: Du Nationalisme Serbe (1916), Le Monténégro (1917), Bibliografija Crne Gore (I., 1924), Za istoriju pošta i telegrafa u Crnoj Gori (Ratnik, i zasebno 1928), Crna Gora — političko-ekonomska bilješka (1928), Bogićevićeva biblioteka, Archiv i Muzej (Misao, 1928). *M. M.*

ŠOKCI su dio našeg naroda. U većem broju stanuju u Baranji i u Bačkoj, a manje u Banatu. Naročito su grupirani pored Dunava. U Baranji ih ima u Daljoku, Ižipu, Maroku, Daražu, Bodolji i Brnjevaru, a u Bačkoj u Baču, Bregu, Bođanu, Plavni, Konti i Vajski; u Madžarskoj u Santovu, Monoštersegu i Mohaču; a u rumunjskom Banatu u Rekašu. U Bukinu su se izgubili među tamošnjim Nijemcima. — Š. su dio one mase našeg naroda, koja se još krajem 19 vijeka nazivala Š., a tako ih Srbi i danas zovu. Oni su najstariji sadašnji stanovnici Vojvodine, i identični su s onim stanovnicima, koji su u popisima ovih krajeva, u ranijim vremenima, bilježeni pod imenom Tot. 1897 bilo ih je oko 20.000. *D. P.*

ŠOKČEVIĆ JOSIP, hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban 1860—1867 (7/3 1811, Vinkovci — 16/11 1896, Beč). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u (1830), pa je služio u raznim krajevima monarhije. — 1848 postao je pukovnik. Iste je godine sa svojim pukom učestvovao u Italiji pri opsadi Mletaka do njihove predaje. Sa 38 godina (1849) postao je generalmajor i brigadir u Petrinji, a 1850 u Mitrovici. 1858 zamijenio je teško bolesnog Jelačića u vojnoj službi, a 1859 postao je guverner i general u Banatu. 1860 pozvan je za člana u t. zv. pojačano carevinsko vijeće, u koje je bio pozvan i Strossmayer. Š. u debatama o uređenju monarhije nije učestvovao i nije glasao. U Hrvatskoj je vladalo veliko nezadovoljstvo protiv Jelačićeva nasljednika, bana Ivana Corroninia, koji je stoga uklonjen, pa je, na preporuku biskupa Strossmayera, imenovan za hrvatskog bana Š. (19/6 1860). Š. je ujedno imenovan i za riječkog guvernera i predsjednika banskog stola. Odmah u početku Š. banovanja ukinut je njemački jezik u školama i kancelarijama, i zaveden je hrvatski. Š. je sazvao za 26/11 1860 bansku konferenciju najviđenijih hrvatskih političara (15), koja je ostala na okupu do 17/1 1861. Prema zaključku te konferencije potvrdio je kralj hrvatski jezik kao službeni, a u Beču je osnovan hrvatski dvorski dikasterij. U važnim događajima, koji su se odigrali na saborima 1861—1867, naginjao je Š. u svojoj politici Beču. Kada je hrvatski sabor stvorio zaključak, da ne može poslati na ugarski sabor svoje poslanike i da ne može prisustvovati kraljevom krunisanju, dok se ne riješi odnos između Hrvatske i Ugarske, bio je 25/5 1867 raspušten. Odmah zatim 27/6 1867 Š. je dao ostavku, a 23/4 1868 je penzioniran. Poslije toga je živio u Beču, gdje je i umro.

Literatura: R. Horvat, Najnovije doba hrvatske povijesti (1906); F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda (1916). *M. Prelog.*

ŠOLA ATANASIJE (1878, Trst). Školovao se u mjestu rođenja i u Parizu. Zbog bolesti je napustio gimnaziju i vratio se u Mostar, gdje mu je živjela porodica. Bio je vrlo aktivan član u lokalnim srpskim društvima. 1900/01 bio je urednik mostarske Zore. Učestvovao je živo u srpskoj narodnoj organizaciji, i kao njen član, povodom aneksije, obilazio je 1908/09 evropske prijestolnice, da u ime bosansko-hercegovačkih Srba uloži protest protiv postupka Austro-Ugarske. S njim su išli i Dušan Vasiljević i Risto Radulović. 1911 izabran je Š. u bosanski sabor, kao zastupnik druge kurije hercegovačkih gradova, pravoslavnog stanovništva. Pripadao je grupi Narodnoj i bio je njen potpredsjednik. 1914 je zatvoren, optužen zbog veleizdaje kao jedan od istaknutih sokolskih radnika, i u banjalučkom procesu osuđen je na 12 godina teške tamnice. Prevrat 1918 zatekao ga je u zatvoru u Travniku. Narodno Vijeće za Bosnu i Hercegovinu izabralo ga je za predsjednika, i iz zatvora ga je dovelo na taj položaj. Predsjednik vlade bio je 1918 do 1919, a onda je imenovan za poslanika u Kopenhagen. Sada živi u Sarajevu. *V. Ć.*

ŠOLA VOJISLAV (1863, Mostar). Školovao se u Mostaru. Vrlo mlad ušao je u javni život, i 1882, za vrijeme hercegovačkog ustanka protiv Austrije, dopao je tamnice s drugim članovima mostarske srpske crkvene općine. 1896 postao je predsjednik mostarske srpske općine i počeo je, s Gligorijem Jevtanovićem, borbu za crkveno-školsku autonomiju. U toj borbi, koja je trajala devet godina, do 1905, Š. je bio vrlo aktivan. To je, u stvari, bio prvi organizirani opozicioni pokret Bosne i Hercegovine protiv austro-ugarske uprave. 1910 izabran je Š. u bosanski sabor, i bio je u njemu potpredsjednik i predsjednik, dok 1913 nije položio mandat. Jedno vrijeme (1905—1914) važio je Š. kao predstavnik oportunističke politike. Austrijske vlasti nisu mu vjerovale, te je za vrijeme Svjetskog Rata (1917) zatvoren. 1918 Š. je bio jedan od aktivnih radnika u organiziranju Narodnog Vijeća. Kao član tog Vijeća ušao je i u Privremeno Narodno Predstavništvo. Od 1920 povukao se iz javnog života. *V. Ć.*

ŠOLTA (SULET), otok u Jadranskom moru, između 43° 20′ i 43° 25′ sjev., šir., a 16° 12′ i 16° 24′ ist. duž. od Gr. Pružio se pred Splitskim Kanalom (1—4 km širok), pravcem od jugoistoka k sjeverozapadu, od rta Livke do rta Obinuša, 19 km u dužinu. Od otoka Brača rastavlja ga 0·7 km širok morski tjesnac, Splitska Vrata, a od Velikog Drvenika 3·5 km široki Šoltanski Kanal. Prilično razvedena obala duga je 73·1 km. Najveća je morska draga na sjevernoj obali Nečujam, i od nje nedaleko luka Rogač, a na južnoj Bernistrova; na zapadnoj obali draga Maslinica ima dobru luku. Š. zaprema 56·5 km² površine. Površina je prilično gorovita. Najviši su vrhovi: Velika Straža (208 m), Gaj (206 m) i kota (237 m). Sredinom otoka, od sela Grohota do Maslinice, prostire se rodna i dobro obrađena dolina; rodi žito, vinova loza, maslina i mandula (badem). Na Š. je osobito dobar med, i za lijek.

Š. ima 3.800 stanovnika, koji stanuju u 4 sela i 4 zaselka, i čini upravnu općinu splitskog sreza, splitske oblasti. Najveće je selo, upravo nasred otoka, Grohote. Ima 1.286 stanovnika u 232 doma, poglavarstvo općine, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf. Od Grohota 1 km na sjeveroistoku je zaselak Rogač s lukom, u kojoj pristaju parobrodi linije Hvar—Split. Ostala su sela: Donje, Srednje i Gornje Selo, i zaseoci Krušica, Maslinica i Stomorska s malom lukom.

Otok Š. poznavali su već stari Grci i Rimljani (Solenta, Solencija i Olinta). Nagađa se, da je bio nastanjen od grčkih doseljenika iz grada Olinta u Makedoniji. U vrijeme cara Dioklecijana na Š. su imali solinski bogataši vile. Nedavno su u Grohotama pronađeni temelji i zidine starokršćanske crkve, a još prije više godina razni predmeti iz prehistorijskog bronzanog doba.

Kad je 615 Salona propala od Avara i Slovena, dio njenih stanovnika sklonio se na Š. Kasnije je taj otok spao pod Split, te je nekoliko puta bio opustošen od splitskih neprijatelja (1240 od Omišana, 1357 i 1418 od Mlečića). Na Š. u samostanu Sv. Petra u Nečujmu provodio je neko vrijeme pustinjački život M. Marulić.

Ovdje su sada Poljaci uredili svoj Poljački Dom na Jadranu.

Literatura: Vj. Klaić, Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati (II., 1881); M. Šenoa, Razvedenost istarskih i dalmatinskih otoka (Rad, 198).

J. Modestin.

(ŠOMET) CHAUMETTE DES FOSSÉS, francuski diplomat i putnik (1782 — 1841). Pratio je generala Briena u Carigrad, i bio je po konzulatima na Istoku i u Bosni, u Travniku. Putovao je po Norveškoj, Laponiji i Rusiji, a bio je 15 godina generalni konzul u Peru. Znao je više od 20 jezika. Izdao je 1812 djelo Voyage en Bosnie dans les annés 1807—1808 (1822²), koje ima mnogo podataka o našem narodu i kojim se poslužio Prosper Mérimée pišući La Guzla.

Literatura: Roux de Rochelle (Bulletin de la Société de Géographie, 1842); M. R. Vesnić, Jedan »rukopis« o Bosni i Hercegovini (Mostarska Zora, 1898); V. M. Jovanović, La Guzla de Prosper Mérimée. *M. I.*

(ŠOPEN) CHOPIN JEAN-MARIE, francuski književnik (oko 1795—1870). Bio je duže sekretar kneza Kurakina, i odao se proučavanju slovenskih i skandinavskih književnosti. Pored knjiga o Rusiji, Sibiriji, Krimu, napisao je i jednu knjigu o našim zemljama (Bosni, Srbiji, Slavoniji, Hrvatskoj, Dalmaciji, Crnoj Gori, 1856) u kolekciji L'Univers pittoresque. U njoj se opširno govori i o našoj narodnoj poeziji. *M. I.*

(ŠOPEN) CHOPIN JULES, pseudonim **JULESA PICHONA**, francuskog profesora i publicista (7/3 1887). Proučavao je pitanja srednje Evrope. Predavao je na univerzitetu u Pragu, bio je urednik Gazette de Prague, redaktor Bulletin Yougoslave i La nation tchèque, koji su za vrijeme rata izlazili u Parizu. Kao član Comité d'études pour la documentation na konferenciji mira, CH. je redigovao više izvještaja o Austro-Ugarskoj (Travaux toga odbora, II. sveska: Questions europêennes). Držao je više predavanja o Jugoslavenima. Pored djela o nastavi živih jezika, jedne zbirke pjesama i jedne pripovijedaka, objavio je knjigu: L'Autriche-Hongrie »brillant second« (1917), gdje je prikazan plan o napadu na Srbiju, i brošure: Le complot de Saraievo (1918), Les Yougoslaves et l'Entente (1918), L'unité de la politique italienne (1919), Magyars et Pangermanistes (1918, u saradnji sa Stefanom Osuski), Pro novou evropskou rovnováhu (1925) i Veillées de Bohême (1927). Surađivao je, između ostalog, na Revue Yougoslave (1919). *M. I.*

ŠORAK JOVAN-ĐEDO, prota na Rijeci i nacionalni radnik (1821, Ličko Petrovo Selo — 12/3 1894, Rijeka). Svršio je njemačku školu u Korenici, pa je do 1843 bio učitelj petrovoselski i korenički. 1843—1845 svršio je bogosloviju u Plaškom. Zatim je kao vojni svećenik proveo pet godina s vojskom u Italiji, Češkoj, Moravskoj i Beču. U Češkoj se upoznao i sprijateljio sa Šafařikom, Palackim, Hankom, Rigerom i drugima. 1853 vratio se u Hrvatsku, gdje je bio parohijski svećenik u Dubravici i Sadilovcu. Za vrijeme ustanka Luke Vukalovića (1863) osuđen je na tri godine tamnice, što je Hercegovcima slao pomoć i verbovao dobrovoljce ustanicima. I kasnije su ga državne vlasti progonile radi njegovog rodoljublja. Episkop Lukijan Nikolajević uzeo ga je u zaštitu, i postavio ga je za paroha na Rijeci. Tu je stekao veliki ugled i 1884—1887 bio je narodni poslanik na saboru u Zagrebu, gdje je nastojao, da se osnuje samostalna srpska stranka i obrazuje klub. Kako nije mogao da odvrati ostale Srbe poslanike od službe vladi i da osnuje srpski klub, odrekao se mandata. Na samrti je osnovao fond u korist srpske školske omladine.

R. G.

ŠORLI IVO DR., pripovjedač (19/4 1877, Podmelec pri Tolminu, talijanska Slovenija). Svršio je gimnaziju u Gorici (1890—1898), pa se upisao na pravni fakultet u Grazu. 1898—1900 je kao družbenik nekadanjeg ministra baruna F. Pina bio u Velikovcu. 1900—1901 bio je kancelarijski činovnik u Gorici. Oktobra 1903 postao je praktikant kod policijskog ravnateljstva u Trstu, 1904 notarski kandidat u Gorici. 17/6 1904 je promoviran. 1908 je postao notarski supstitut, kasnije notar u Podgradu, u Istri, 1910 u Pulju, odakle je morao u julu

1919 pred internacijom u Sardiniji prebjeći u Ljubljanu. U maju 1920 dobio je notarijat u Rogacu, 1923 u Šmarju pri Jelšah, 1/7 1926 u Mariboru.

Š. počeo je književni rad sa pjesmama, koje je objavljivao u Ljubljanskom Zvonu (1898—1902), Fedor Sokol, Slovenki, đačkom almanahu Na rozstanku (1898), nešto i u Domu in svetu (1898, Milan Branko). Ubrzo je počeo i s pripovjednim djelima, najprije sa crticama (Ljubljanski Zvon, 1900) i dr., pa i sa većim pripovijetkama, novelama i romanima. Sarađivao je, osim u Ljubljanskom Zvonu i kod Slovana, i u Domaćem Prijatelju, Domu in svetu, Mohorjevoj Družbi, Slovenskom Narodu, Jutru i dr. Izdao je i više knjiga.

Š. je jedan od najplodnijih slovenskih pisaca s dobrim darom opažanja i prikazivanja i sa spretnom invencijom. Preko motiva pripovijetke ulazi u problematiku individualnog duševnog razvitka, u probleme porodičnog, društvenog, socijalnog i nacionalnog života. Rado uzima motive iz svakodnevnog života domaće tolminske pokrajine, domaće ljude; događaje iz mladosti i uspomene ima često pred očima, i ako ih lokalizuje u drugu pokrajinu. Glavni od njegovih romana i većih pripovijedaka su: Človek in pol (1903), Plameni (Slovan, 1905), Pot za razpetjem (1906), Romantiki življenja (Ljubljanski Zvon, 1906), napola autobiografska Povest veselega človeka Štefan Zaplotnik (1916), Gospa Silvija (1920), Zadnji val (1924); od novela i manjih pripovijedaka: Na solnčnih višavah življenja (Na novih potih, 1902), Snov za novelo (Ljubljanski Zvon, 1905), Novele in črtice (1907), Med pemci (Slovan, 1907), Klic čez vodo (Ljubljanski Zvon, 1907). Nevesta, Iz dolgega časa (1908), Barčica po morju plava (Slovan, 1908), Sam (Ljubljanski Zvon, 1909), Disonance (Dom in svet, 1916), Iza zavese (Ljubljanski Zvon, 1916), Kršćen denar (Večernice, 1918), Sorodstvo v prvem členu (Mohorjeva Družba, 1919), satirični humoristični ciklus Zgodbe o nekaterih krščanskih čednostih in nečednostih (Ljubljanski Zvon, 1921), i pripovijetka za mladež, V deželi Čirimucev (1922) s antimilitarističkom osnovom. Š. je prevodio s francuskog, engleskog, španjolskog i dr.; Dumas, Dama s kamelijama (1900), Maupassant. Novele (1909, Cervantes Tri novele (1920), Haberton Bob in Tedi, dva neugnanca (1920) i dr. Preveo je i veći broj opernih libreta za ljubljansko kazalište.

L i t e r a t u r a: I. Grafenauer, Kratka zgodovina Slovenskog slovstva (1920, 302). *I. Grafenauer.*

ŠORTHORN (Shorthorn) govedo pripada nizinskom govedu i potječe iz engleskih grofovija Durham i York. Prvi racionalan uzgoj otpočeli su braća Colling 1770, te su stvorili od domaćeg blaga govedo, koje danas spada među najranije dozrele i najtovnije pasmine. — Š. govedo predstavlja ekstremno kulturnu pasminu, koja je prema tome već konstitucionalno slabija, i koja traži vanrednu njegu i dobru ishranu, te je podesna samo za vrlo kulturne i napredne krajeve. — Š. govedo je obično tamno crvene ili crnošare boje (tigraste). Krave su teške 650—900 kg, a bikovi 900—1.100 kg, kraj 76% mrtve težine. — Pokušavalo se više puta uvesti ovu pasminu i u naše krajeve. Prije je ove pokušaje pravio gdjekoji veleposjednik, a poslije Svjetskog Rata poklonila je Engleska veći broj toga goveda za obnovu Srbije. Međutim se nije mogla održati u našim prilikama, za koje je i nepodesna, te je ona ostala bez utjecaja na naše govedarstvo. *S. U.*

ŠOŠTANJ, grad u Sloveniji u Šaleškoj Dolini, na rijeci Paki. Ima 1.304 stanovnika. — Š. se spominje kao gradić u 14 vijeku, a u 15 je vijeku bio u rukama celjskih grofova. Š. je postao grad 1910. — Š. je ekonomsko središte Šaleške Doline, ima tvornicu koža, koja je najveća i najstarija u Sloveniji, kemijsku tvornicu i dosta razvijenu industriju drvetom. Ima sreski sud i željezničku stanicu na pruzi Celje—Dravograd. Istočno od Š. kod Škala-Velenja nalazi se državni rudnik, koji daje godišnje 150.000 tona lignita. *A. M.*

ŠOŠTARIĆ DRAGUTIN pl. **LETOVANIĆKI** (18/3 1862, Rijeka — 4/11 1890, Zagreb). Gimnaziju je učio u Rakovcu i Zagrebu, a filozofiju (prirodne nauke) u Zagrebu. Bio je asistent zoološkog muzeja u Zagrebu

1882 i 1883, a 1884—1890 profesor u Varaždinu i Zagrebu. Bavio se naročito ispitivanjem rakova (Crustacea) slatke vode (Plitvička Jezera). On je u nas bio pionir na tom polju. Dospio je da publikuje samo jednu raspravu: Prilog poznavanju faune slatkovodnih korenjaka Hrvatske (Rad 92, 188). Odredio je 61 vrstu račića, koji su, osim 3—4, svi bili novi za faunu Hrvatske. Š. je bio odličan sokolski radnik i među prvima je dobio diplomu nastavnika gimnastike.

Literatura: Nekrolog u Glasniku Hrvatskog Prirodoslovnog Društva 6 (1891, 229—240). *J. H.*

ŠOŠTARIĆ LJUDEVIT, vitez Letovanić-dvora, generalmajor (27/7 1833, Karlovac — 5/2 1905, Beč). Svršio je 1845—1847 matematičarsku školu kod slunjske graničarske pukovnije, u Tujnu, a 1847—1849 kadetsku školu u Grazu i stupio je 1850 kao poručnik u 13 pješačku pukovniju. 1856 je postao natporučnik. 1859 je učestvovao u ratu u Italiji i odlikovao se u bici kod Solferina. 1866 postao je kapetan i učestvovao je u ratu u Italiji. 1873/74 svršio je centralni pješački tečaj u Beču. 1874/75 drugi tečaj ratne škole u Beču. 1875 postao je major u 16 hrvatskoj pukovniji, 1879 potpukovnik, 1880 za povjednik žandarmerije Bosne i Hercegovine. 1882 istakao se za vrijeme ustanka u Hercegovini i Boki Kotorskoj. 1883 postao je pukovnik i zapovjednik zagrebačke pješačke pukovnije, 1889 generalmajor i zapovjednik 6 brdske brigade u Stocu. 1890 je penzioniran i dobio je plemstvo. *V. L.*

ŠPANIĆ LJUDEVIT, profesor. Porijeklom je bio Dalmatinac. Bio je profesor latinskog jezika u beogradskoj polugimnaziji, kontraktualni profesor francuskog jezika u liceju (1848—1850), zatim u artiljerijskoj školi (vojnoj akademiji). Napisao je jedan Praktični kurs francuskog jezika, po Anovu metodu (1864), i izdao je francuski tekst Marmontelovog Bélisaire sa gramatičkim tolkovanijem i rečnikom (1852). *M. I.*

ŠPANIĆ STJEPKO DR., književnik (3/3 1871, Siscanin — 18/1 1908, Graz). Osnovnu školu je učio u rodnome mjestu, a gimnaziju i pravo u Zagrebu. Bio je advokat u Sisku. Izdao je zbirku pjesama Immortelle (1892), i sa Albertom Weberom dramu Sike. Pored toga pisao je feljtone i prevodio Shakespeare-a i Jana Kolara. *A. B-c.*

ŠPENCLA. V. Tušla.

(ŠPIGLER) SPIEGLER RUDOLF, kipar (1885, Zagreb). Svršio je umjetničku akademiju u Zagrebu. Priredio je dosada jednu izložbu svojih radova, većinom portreta. Živi u Zagrebu. *A. Š.*

(ŠPINČIĆ) SPINČIĆ VJEKOSLAV, istarski narodni borac (23/10 1848, Kastav-Spinčići, Istra). Gimnaziju je učio na Rijeci, teologiju u Gorici i Trstu. 1871 postao je svećenik. Poslije toga izučavao je historiju i geografiju u Pragu i Beču. 1876 je započeo služiti kao srednjoškolski nastavnik u Kopru. 1882—1887 bio je školski nadzornik. Dok je još bio nastavnik počeo je narodni i politički rad, zajedno s istarskim patriotima Markom Mandićem i Dr. Matkom Laginjom. 1882 izabran je za poslanika na istarskom saboru. 1889 je izabran za člana istarskog zemaljskog odbora, prvi od Hrvata i Slovenaca Istre. 1891 izabran je za poslanika na carevinskom vijeću u Beču, čiji je član ostao do sloma Austro-Ugarske. Iste godine bio je otpušten iz službe, što je kao vođa istarskih Hrvata povodom izložbe u Zagrebu izrekao želju za zajednicu svih Hrvata. — Š. je stekao velike zasluge kao predsjednik Družbe Sv. Ćirila i Metoda u Istri i kao publicist u Našoj Slogi i tršćanskoj Edinosti. Od publicističkog rada najznatnija mu je brošura: Hrvatskoj ili Italiji (1881), kao odgovor na raspravu Talijana Frambrija Il confine orientale dell' Italia. Uspjeh njegovog saborskog rada bila je hrvatska gimnazija u Pazinu.

Literatura: K. Jelušić i Vl. Nazor, Spomen-knjiga proslave šezdesetogodišnjice zastupnika naroda prof. Vj. Spinčića (1909). *M. P-g.*

(ŠPIŠIĆ) SPIŠIĆ-BUKOVICA, selo u Slavoniji, u osječkoj oblasti, u virovitičkom srezu. Leži na rubu Podravine (129 m) pod Bilo-gorom. Željeznička je stanica na pruzi Koprivnica—Virovitica (— Osijek), od Virovitice 9 km k sjeverozapadu. Ima 2.025 stanovnika u 308 domova, poglavarstvo općine (7.861 stanovnik), rimo-

katoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf. — S. B. se spominje u staroj virovitičkoj županiji, pod imenom Bakva, od kraja 14 vijeka (1394), kroz 15 vijek (1437, 1464, 1480) i na početku 16 vijeka (1501). Razlikovala se: Gornja Bakva, sa crkvom Sv. Bartola, i donja Bakva, s pavlinskim samostanom Sv. Benedikta i župnom crkvom Sv. Petra. U 15 vijeku tu je bio kaštel.

Literatura: J. Bezendorfer, Crtice iz slavonske povijesti (1910). *J. M-n.*

ŠPORER ĐURO DR. (24/2 1795, Karlovac — 1/8 1884, Rijeka). Svršio ju humaniora u Zagrebu, a u Beču je učio filozofiju, pa medicinu. Promoviran je u Beču 1819. Bio je liječnik u Karlovcu, Bakru, Rijeci i u Celovcu. 1818 dobio je uz pomoć Kopitara odobrenje za izdavanje prvih hrvatskih novina s ove strane Velebita. On je odmah izdao poziv na pretplatu za Oglasnik Ilirski, ali odziva nije bilo, i te novine nisu nikada izašle. Po ugledu na bečki srpski almanah, Zabavnik, izdao je Š. u Karlovcu, pred kraj 1822 pod pseudonimom Jure Matića, Almanah ilirski za 1823. Napisao je tragedije: Kastriota Škenderbeg (1549) i Edinost (1858), glumu: Lijek za obijesnu ženu (1857) i dr. Završio je svoj rad romanom Strast i bludnja (Karlovačko Svijetlo 1884). — Š. ima značaja kao preteča ilirstva. Po svojim nazorima bio je prosvjetiteljski racionalist, filantrop i utilitarist.

Literatura: F. Šišić, O Šporerovim novinama (Građa, 7, 1912); Fr. Ilešić, Đuro Matija Šporer (Rad, 218, 1918). *B. V.*

ŠRABEC ARMIN, prvi profesor grčkog jezika i literature u zagrebačkom univerzitetu (1/8 1844, Zagreb — 22/11 1876, Zagreb). Kad je svršio nauke u Beču, učiteljevao je najprije u Osijeku, gdje je mnogo drugovao s Kuhačem, skupljačem narodnih melodija, jer je i sam bio muzički obrazovan (violinista). 1870 postao je profesor zagrebačke gimnazije, a 20/9 1874 profesor grčkog jezika i literature na univerzitetu, ali je predavao samo godinu dana. 1874 štampao je raspravu: M. Tulija Cicerona život i rad, zatim više kritika i prijevoda s grčkog (Vienac, 1876, 49; 1877, 24; 1896, 47). *Đ. K.*

ŠRAM LJERKA, Madame Sans-Gêne zagrebačke pozornice (19/1 1874 — 26/11 1913). U 15 godini je prvi put glumila u Rozenovim Majčinim očima. Od 1888 do smrti bila je član Hrvatskog Narodnog Kazališta u Zagrebu. Pokušavala se u raznim pozorišnim strukama, dok 1894 nije našla u sebi najprostodušnije tonove za Sardou-ovu Katarinu. Bila je najbolja Mollièrova Toineta, Goldonijeva Mirandolina, a posljednja velika umjetnička kreacija bila joj je Kandida od Shawa. *N. A.*

ŠRAM STEVAN, kompozitor. Studirao je muziku na Konzervatoriju u Leipzigu. Radio je na svjetovnoj i crkvenoj muzici, obrađujući je, manje više, na homofon način. Iz njegove originalne Liturgije za muški zbor, interesantno je Svjati Bože, koje ima i polifoni karakter. Obrada crkvenih napjeva mu je dogmatska i harmonijski neinteresantna. Š. je bio član Gudačkog kvarteta, koji su 1889 osnovali: J. Melher, S. Šram, J. Svoboda i St. Mokranjac, i svirao je violu. Bio je zborovođa Beogradskog Pevačkog Društva 1879—1881 i nastavnik muzike. *K. M.*

ŠREPEL MILIVOJ DR., naučnjak (2/11 1862, Karlovac — 23/2 1905, Zagreb). Kristijan Šrepel, otac Milivojev, došao je iz Bavarske u Karlovac, gdje se pohrvatio i postao blagajnik gradske općine. Majka mu je bila Karlovčanka. Š. je svršio osnovnu školu i nižu gimnaziju u Karlovcu, a višu gimnaziju u Zagrebu (1880). Na univerzitetu u Zagrebu svršio je filozofiju. 1884 položio je ispit za nastavnika srednjih škola iz staroklasičke filologije, a 1886 postao je doktor filozofije kao slavist, na osnovi disertacije: Akcenat i metar junačkih narodnih pjesama (Izvješće gimnazije u Zagrebu za 1885/86). 1884—1889 služio je u gimnaziji u Zagrebu. 1889 dobio je na univerzitetu u Zagrebu veniam legendi iz latinske filologije. 1889 bio je radi studija u Italiji. Kad se vratio u Zagreb, postavljen je za vanrednog profesora iz latinske filologije na univerzitetu, a 1892 je postao redovni profesor. Profesorski zbor filozofskog fakulteta jednoglasno ga je predložio za profesora ispražnjene katedre za hrvatsko-srpsku književnost, ali ban Khuen je predlog odbio. Izabran je za rektora univerzi-

teta za 1899/90, ali ban Khuen nije ni taj izbor potvrdio.

Š. je bio staroklasički filolog, literarni historik i književni kritičar. Skoro sav taj rad razvio je u Vijencu, Matici Hrvatskoj i Jugoslavenskoj Akademiji. Njegovi stručni radovi iz latinske gramatike i književnosti izašli su u Radu. Matica Hrvatska izdala je ove njegove knjige: Kornelija Tacita Manja Djela, prijevod s uvodom i bilješkama (1889), Rimska Satira (1894), Klasična filologija, uputa u pojedine struke klasične filologije (1899). Kao književni historik Š. se bavio svjetskom i domaćom književnosti. Svjetsku je popularizirao, a domaću naučno proučavao i popularizirao. U Matičinom zborniku: Slike iz svjetske književnosti, izašle su tri njegove knjige: Pjesnički prvaci u prvoj polovini 19 vijeka (1891), Ruski pripovjedači (1894) i Preporod u Italiji u 15 i 16 vijeku (1899).

Š. rad oko proučavanja stare i novije hrvatske književnosti obilan je. Jugoslavenska Akademija izdala je od toga ove njegove veće naučne radove: Skup Marina Držića prema Plautovoj Aululariji (Rad, 99), O Gundulićevim Suzama sina razmetnoga (Rad, 127), O Maruliću (Rad, 146), Sigetski junak u povijesti hrvatskoga pjesništva (Rad, 148). U akademiji je Š. pokrenuo zbornik: Građa za povijest hrvatske književnosti, i uredio je prve četiri knjige, u kojima najveći dio zauzimaju njegovi prilozi. Matica Hrvatska izdala je u njegovoj redakciji knjige: Petar Preradović, izabrane pjesme (1890) i Mirko Bogović, pjesnička djela (I.—III., 1893—1895), s njegovim iscrpivim studijama o životu i radu jednoga i drugoga pjesnika.

Š. se mnogo bavio i proučavanjem starih hrvatskih latinista. U Radu izašlo je više njegovih takih naučnih radova: O Patricijevoj poetici (knj. 108), O latinskoj poeziji Junija Restija (knj. 114), Ivan Kotoranin, latinski pjesnik (knj. 118), Staj (Stay) prema Lukreciju (knj. 124), Humanist Šižgorić (knj. 138). U Vijencu je Š. 1882—1903 bez prekida surađivao i kao aktualni književni kritičar pratio nova hrvatska i srpska književna izdanja, beletristička i naučna, a pored toga prevodio je ruske i francuske pisce i donosio studije i prikaze o ruskim piscima.

Literatura: A. Musić, Dr. Milivoj Šrepel. (Ljetopis Jugoslavenske Akademije sv. 20, 1905).

B. Vodnik.

ŠTAFIĆ OSMAN-BEG (V. Pavletić Krsto). Pod tim imenom izdao je K. Pavletić ep: Vjerne sluge, s tendencijom pomirenja između katoličke i muslimanske braće (1898). Pseudonim Štafić štamparska je greška mjesto Štofić (ime od milja, kojim su roditelji zvali autora: Krsto, Krištof, Štofić). P. je i nadalje zadržao taj pseudonim sa štamparskom greškom.

A. B-c.

ŠTAFILIĆ. V. Kaštel-Štafilić.

ŠTAGALJ. V. Suša.

ŠTAJERSKA KOKOŠ nastala je ukrštavanjem stare domaće kokoši (sredozemnog tipa) u južnoj Štajerskoj sa španjolskom pasminom. Naročito se uspješno uzgajala ta pasmina u okolini Celja. Kako Š. K. ima malu čupu, to se ona često ubraja i u skupinu kokoši sa čupom. Danas Š. K. postoji u raznim bagrama. Teže bagre se goje za tov, a lakše za produkciju jaja. Š. K. je srednje veličine, trup je dug, prsa duboka, a noge kratke. Po boji su Š. K. sa žutim, srebrnim ili bijelim perjem na vratu ili su prepeličaste boje. — Š. K. ima vrlo tečno i fino meso (naročito na prsima), te je vrlo prikladna za tov. Ali i produkcija jaja je dobra: na godinu 160 do 250 jaja, 58 do 60 kg teških. Š. K. je jedna od najstarijih domaćih kokoši, ona predstavlja nam vanrednu gospodarstvenu kokoš, koja je vrlo otporna, lako se odgoji i vrlo je čedna. U mariborskoj oblasti vrlo se unapređuju Š. K., te tamo ima već vanrednih uzgoja na zavidnoj visini. Osobine Š. K. su bezuslovno take, da je željeti, da se ova pasmina više širi.

Jednu posebnu bagru Š. K. predstavljaju Sulmodolske kokoši, koju je stvorio Armin Arbeiter strogom selekcijom od obične domaće kokoši. Ova kokoš daje vanredno fino meso, te predstavlja one znamenite pularde, koji se razašilju u cijeli svijet. Kraj toga ona daje prosječno 160 jaja svijetlo žute boje, 60—65 gr teških. Pijetao dostiže težinu od 3 do 3½ kg.

Fino meso i dobra tovnost Š. K. su pomagali, da se u tim krajevima raširi kopuniziranje te su štajerski kopuni došli do svjetskog glasa. (V. Štajerski kopuni). *S. U.*

ŠTAJERSKI KOPUNI (škopci). Vanredne osobine štajerskih kokoši, da dadu fino i tečno meso, te da se dobro tove, naveli su tamošnje zemljoradnike, da u velikoj mjeri škope kokoši i pijetlove, i da na taj način proizvedu vanredno utovljene životinje, koje su našle dobru prođu na svjetskom tržištu. — Izvoz peradi stoji na zavidnoj visini u našoj trgovačkoj bilanci, tako se 1926 izvezlo iz naše države 960.320 komada peradi. Među ovima stoji na prvom mjestu Š. K., koji su došli na svjetski glas zbog kvaliteta mesa. (V. Štajerska Kokoš. Peradarstvo). *S. U.*

(ŠTAJNDAHNER) STEINDACHNER FRANZ, ihtiolog i herpetolog, intendant bečkog dvorskog zoološkog muzeja (11/1 1843 — 10/12 1919, Beč). 1861 proputovao je St. Dalmaciju, 1881 Dalmaciju, Crnu Goru, Hercegovinu i Bosnu. 1891 do 1897 vodio je austrijsku dubokomorsku ekspediciju na Jadransko more, istočni dio Sredozemnog mora i Crveno more. Tom prilikom išao je u tadanju evropsku Tursku i u Bugarsku. Publicirao je (u analima bečkog dvorskog muzeja i izvještajima bečke akademije) čitav niz herpetoloških i ihtioloških radova o našoj fauni. St. je iz naših kršnih voda ponornica opisao nekoliko novih riba i nekoliko karakterističnih ribica Jadrana (neke zajedno s Kolombatovićem). *J. H.*

ŠTAJNDL FRANJO DR., matematičar i stručni pisac latinskim jezikom (— 1818). Nauke je svršio kao pitomac hrvatskog zavoda u Bologni. Kao doktor filozofije i teologije bio je više godina profesor matematike u Velikom Varadinu. Od 1809 pa do smrti bio je zagrebački kanonik i opat. *Đ. K.*

(ŠTAJNHAUS) STEINHAUSZ MIROSLAV, direktor državne ergele Stančić (25/6 1872, Vukovar). Osnovnu školu svršio je u Vukovaru, pohađao je srednju školu u Oberschützenu, u Burgenlandu. Prešao je onda na poljoprivredu, i svršio je više gospodarsko učilište u Križevcima. Stupio je potom 1890 u vlastelinstvo grofa Eltza u Vukovaru, gdje je služio sve do 1919. Kraj opće uprave gospodarstva, povjerena mu je bila naročito uprava znamenite vlastelinske ergele Nonius-pasmine i gojidbe simentalskog i istočno-frizijskog goveda. Nonius-ergela postala je od značaja za zemaljsko konjogojstvo, osobito za Slavoniju. Poradi agrarne reforme ova se ergela morala smanjiti. St. je 1919 prešao u državnu službu, i postao je upravnik državnog imanja Božjakovina, a 1920 postao je upravnik inspektorata zemaljskih dobara kod pokrajinske uprave u Zagrebu. Od 1924 je direktor državne ergele u Stančiću. — St. je mnogo pisao o stručnim pitanjima u raznim poljoprivrednim časopisima, našim i stranim. Specijalno se bavio pitanjima konjarstva. Njegovi su glavni radovi: Konjogojstvo (u dijelu Turk, Gospodarstvo), Der Nonius und seine Zucht im königlich ungarischen Staatsgestüte zu Mezöhegyes, 1815 do 1911. U najnovije doba izdao je St. brošure: Nonius, postanak, izgradnja i današnje stanje gojidbe, Lipicanac, postanak, izgradnja i današnje stanje gojidbe. Obje su znatne za naše zemaljsko konjarstvo. *S. U.*

ŠTALKOVICA, mjesto u Malešu (bregalnička oblast). Tu su 3/5 1906, u borbi sa turskom vojskom, uništeni zaostali četnici iz čete Đure Ivaniševića, koja je četiri dana prije toga nastradala na Krivom Viru. *M. M.*

ŠTAMPA, demokratski list za politiku, novosti, književnost, privredu i vojsku. Izlazio je u Beogradu 1902 do 1914, pod uredništvom Sv. M. Jakšića. *U. Dž.*

ŠTAMPA JUGOSLAVENSKA. Do 18 vijeka nije postojao ni jedan jugoslavenski list. Prvi pokušaj u tome pravcu učinio je Zaharije Stefanović Orfelin pokretanjem Slaveno-Serpskog Magazina (1768), od koga je izašla samo jedna sveska. Emanuilo Janković htio je da pokrene list u Novom Sadu, ali nije dobio dozvolu. 14/3 1791 izašle su u Beču Serpskija povsednevnija Novini (kasnije Serpskija Novini), koje je izdavao bečki štampar Markides Puljo do 30/12 1792. Stevan Novaković izdavao je u Beču 1792 do 1794 Slaveno-Serpskija Vjedomosti. Prvi slovenski list bile

su Ljubljanske Novine, koje je izdavao u Ljubljani Valentin Vodnik 1797—1800.

Pod utjecajem općeg kulturnog napretka, a u vezi s velikim historijskim događajima početkom 19 vijeka osjećala se veća potreba za listovima na narodnom jeziku. Prvo se u listovima na stranim jezicima javljaju prilozi na narodnom jeziku. Tako je bilo s Kraljevim Dalmatinom (Il regio Dalmata), koji je 1806 do 1810 izlazio u Zadru i Telégraphe Officiel des provinces Illyriennes, koji je 1810 do 1813 izlazio u Ljubljani na francuskom, njemačkom i talijanskom jeziku (trebalo je, prema oglasu, da izlazi i na narodnom jeziku, ali to nije učinjeno). Dimitrije Davidović i Dimitrije Frušić pokrenuli su 1/8 1813 u Beču Novine Srpske, koje su izlazile do februara 1822. Matica Srpska počela je izdavati 1826 u Pešti Letopisi Srpske (kasnije Letopis Matice Srpske). To je najstariji srpski književno-naučni časopis, koji se sa prekidima održao do danas.

Poslije oslobođenja Srbije i pošto je kupljena državna štamparija (1831), pokrenute su 5/1 1834 Novine Srpske (prvo u Kragujevcu, zatim u Beogradu), koje su 1840 dobile poseban zabavnik i poučni dodatak, a 1843 prilog Podunavlje (1843—1848), u stvari prvi književni list u Srbiji. Kao zvanični organ Srbije, list je dobio 1845 ime Srpske Novine i izlazio je neprekidno u Beogradu do 1914, zatim u Nišu do 1915, na Krfu 1916 do 1918, gdje je imao književni dodatak Zabavnik (1917—1918). Poslije rata izašlo je u Beogradu nekoliko brojeva pod starim imenom, pa onda je list nazvan Službene Novine, i tako izlazi sada ćirilicom i latinicom.

Do sredine 19 vijeka bilo je u Srbiji još nekoliko listova. Najvažniji su: Srpski Ulak (1843—1844), Glasnik Društva Srpske Slovesnosti (1847 do 1892), Novine Čitališta Beogradskog (1847—1848), Državno Narodni Pratioc (1848). U Vojvodini su najviše uspjeha imali listovi Teodora Pavlovića: Serpski Narodni List (1835—1836, 1838), Serpske Narodne Novine (1836), Narodne Novine (1842), Serpske Narodne Novine (1843), Sveobšte Jugoslovenske i Serpske Narodne Novine (1848—1849), zatim: Peštansko-Budimski Skoroteča (1842—1844), Vesnik (1848 do 1849), Napredak (1848—1849), Pozornik Vojvodstva Srbije (1849—1850), Podunavka (1856—1858), Školski List (1858—1869).

Ljudevit Gaj pokrenuo je u Zagrebu 1835 Novine Hrvatske (kasnije Ilirske Narodne Novine, 1836). Zatim su izlazile: Narodne Novine (1843), Novine Hrvatsko - Slavonsko - Dalmatinske (1845), Narodne Novine (1849), Carsko kraljevske službene Narodne Novine (1852), Narodne Novine (1861, prvi politički hrvatski list). Još prve godine list je dobio književni dodatak Danica — Danica Ilirska (1835 do 1843, prvi hrvatski književni časopis, koji je kasnije mijenjao imena i s prekidima izlazio do 1867), zatim: Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska (1843—1849), Danica ilirska (1849 — obustavljena krajem 1849, obnovljena 1853, obustavljena i obnovljena 1863—1867). Važniji hrvatski listovi iz toga doba bili su: Kolo (1842—1853), Gospodarski List (1842 do 1925), Zora Dalmatinska (1844 do 1849), Slavenski Jug (1849—1850), Jugoslovenske Novine (1850), Arhiv za povjesnicu jugoslavensku (1851—1875), Neven (1852—1858), Pravdonoša (1851 do 1852), Pravnik (1856) i dr.

Osim književnog almanaha Kranjske Čbelice (1830—1833, 1848), Slovenci do 1843 nisu imali ni jednog lista na narodnom jeziku. Te godine Dr. Janez Bleiweis pokrenuo je: Kmetijske in rovodelske Novice, stručan poučno poljoprivredni list. Kasnije su Novice proširile svoj program, postale su i književno-politički list, i izlazile dugi niz godina (1843—1900). Pod povoljnijim političkim prilikama javili su se novi listovi: Slovenija (1848—1850, prvi slovenski politički list), Slovenske Novine (1848), Celjske Novine (1848—1851), Pravi Slovenec (1849), Jadranski Slavjan (1850) i t. d.

Sredinom 19 vijeka Š. J. bila je u zastoju. U Srbiji je najpoznatiji bio list Šumadinka (1850, 1852, 1854—1857) Ljubomira P. Nenadovića. U Vojvodini Srpski Dnevnik (1852—1864) Dr. Danila Medakovića, sa književnim dodatkom Sedmica (1852—1858).

Od šezdesetih godina 19 vijeka, poslije sređivanja prilika u Srbiji i vraćanja ustava u Austro-Ugarskoj, a naročito zbog intenzivnijeg kulturno-književnog i društveno-političkog

života u svima krajevima, počeo se javljati sve veći broj listova. Najvažniji listovi pojedinih oblasti bili su:

Bosna i Hercegovina: Bosna (1866—1878), Bosanski Vjesnik (1866 do 1867), Sarajevski Cvjetnik (1868 do 1873), Sarajevski List (1878—1894), Prosvjeta (1885—1887), Bosanska Vila (1886—1914), Istočnik (1887—1914), Glasnik Zemaljskog Muzeja (1889—1925), Školski Vjesnik (1894—1914), Nada (1895—1902), Zora (1896—1901), Srpski Vjesnik (1897)—1900), Srpska Riječ (1904—1914), Otadžbina (1907—1909), Gajret (od 1908 sa prekidima), Glas Slobode (1909—1912) i dr.

Crna Gora: Crnogorac (1871 do 1872), Crnogorka (1871), Glas Crnogorca (1873—1914), Crnogorka (1884 do 1885), Zeta (1885), Nova Zeta (1889 do 1891), Prosvjeta (1889, 1892—1901), Luča (1895—1899), Cetinjski Vjesnik (1908 do 1912).

Dalmacija: Srpski Glas (1880 do 1905), Srpski Glasnik (1880—1890), Srpski List (1880—1887), Dubrovnik (1892 do 1914), Glasnik Dalmatinske Crkve (1893—1914), Glasnik Matice Dalmatinske (1901—1904), Srđ (1902—1908), Srpska Zora (1907—1914), Novo Doba (od 1910).

Hrvatska· Pozor (kasnije Obzor 1860), Naše Gore List (1861—1866), Narodni List (1862—1925), Domobran (1864—1866), Književnik (1864—1866), Rad Jugoslavenske Akademije (od 1867), Hrvat (1868—1869), Hrvatska (1869 do 1871), Vienac (1896—1903, 1909—1910), Pravo (1873—1883), Učitelj Hrvatski (1877—1895), Hrvatska Vila (1882 do 1885), Narod (1883—1893), Iskra (1884, 1891—1894), Srbobran (1884—1914), Zora (1884—1886), Hrvatska (1886—1892), Škola (1889—1914), Hrvatski Narod (od 1892), Hrvatske Novine (od 1893), Nastavni Vjesnik (1893), Hrvatsko Pravo (1895—1908), od 1909 Novine Starčevićeve hrvatske stranke prava, (od 1910 Glavno glasilo stranke prava), Domovina Hrvatska (1896—1903), Planinar Hrvatski (1896—1909), Riječki Novi List (od 1898), Privrednik (od 1898), Slobodna Riječ (od 1902), Hrvatski Pokret (od 1904), Hrvatstvo (1904—1910), Riječ (od 1904), Danica Hrvatska (1904—1907), Istina (1905 do 1910), Dom (od 1906), Koprive (od 1906), Savremenik (od 1906), Slobodna Hrvatska (od 1906), Novosti (od 1907), Jutarnji List (od 1912), Hrvatska Prosvjeta (1914—1925).

Slovenija: Slovenski Glasnik (1858—1868), Naprej (1863), Slovenac (1865—1867), Ilirski Primojran (1866), Primorec (1867), Jadranska Zarja (1866), Domovina (1867—1869), Slovenski Narod (1868—1927, Zvon (1870, 1876—1880), Zora (1872—1877), Slovenec (1873—1927), Soča (1870—1914), Vrtec (1870—1927), Edinost (1876—1925), Ljubljanski Zvon (od 1881), Slovan (1884 do 1887), Kres (1881—1886), Dom in Svet (od 1888), Učitelj (1900), Slovan (1901—1915), Časopis za zgodovino in narodopisje (od 1904), Naši Zapiski (1905), Zora (1906), Čas (od 1907), Jutro (od 1910), Veda (1911—1912).

Srbija: Trgovačke Novine (1861 do 1863), Srpska Narodnost (1862 do 1863), Vidovdan (1861—1876), Vojin (1864—1870), Srbija (1867—1870), Jedinstvo (1868—1873), Vila (1865—1868), Škola (1868—1876), Srpski Narod (1869 do 1884), Težak (1869—1914), Javnost (1873—1874), Budućnost (1873—1875), Rad (1874—1875), Otadžbina (1875, 1880—1883, 1887—1892), Srpski arhiv za celokupno lekarstvo (1875—1914), Godišnjica Nikole Čupića (od 1877 s prekidima), Ratnik (1879—1914, 1919), Hrišćanski Vesnik (1879—1914, 1919—1927), Domaćica (1879—1914), Videlo (1880—1896), Prosvetni Glasnik (1880—1914, 1919—1924), Beogradski Dnevnik (1881—1892), Učitelj (1881 do 1914), Brka (1882—1914), Borba (1882 do 1886), Dnevni List (1883—1914), Starinar (1884—1927 s prekidima), Odjek (1884—1914, 1923 s prekidima), Glasnik Pravoslavne Crkve (1886 do 1925 s prekidima), Bratstvo (od 1887), Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije (od 1887), Spomenik Srpske Kraljevske Akademije (od 1888), Velika Srbija (1886—1892), Glas Srpske Kraljevske Akademije (od 1887 s prekidima), Male Novine (1888—1903), Vitez (1889—1903), Kolo (1889—1892, 1901—1903), Nastavnik (1890—1914, 1919 do 1920), Vesnik Srpske Crkve (1890 do 1914), Srpska Zastava (1891—1898, 1901), Trgovinski Glasnik (1891—1914, od 1919), Večernje Novosti (1893 do 1911), Mali Žurnal (1894—1914), Beogradske Novine (1895—1911), Delo (1894—1899, 1902—1915), Zvezda (1894, 1897—1901, 1912 s prekidima), Karadžić (1899—1901), Srpski Književni Glasnik (1901—1914, od 1920), Nova Iskra (1899—1912), Radničke Novine

(1901—1914), Štampa (1902—1914), Samouprava (1903—1915, od 1919), Politika (1904—1915, od 1919), Pravda (1904 do 1914, 1918), Slovenski Jug (1904 do 1912), Arhiv za pravne i društvene nauke (1906—1914, 1919), Republika (1907—1909, 1920—1925), Balkan (1908 do 1914, 1919—1927), Zvono (1908—1914, 1919), Novo Vreme (1909—1912), Venac (1910—1914, 1919), Tribuna (1910—1914, 1920—1923, Pijemont (1912—1914).

Stara Srbija: Prizren (1871 do 1872), Kosovo (1877—1884).

Vojvodina: Danica (1860—1871), Komarac (1861—1869), Srbobran (1861 do 1867), Seljak (1862—1869, 1872), Javor (1862—1863, 1874—1893), Zmaj (1864 do 1871), Matica (1866—1870), Zastava (1866—1925), Srpski Narod (1869—1884), Pančevac (1869—1876), Mlada Srbadija (1870—1872), Pozorište (1871 do 1901), Glas Naroda (1871—1893), Istok (1871—1881), Starmali (1878—1890), Nedjeljni List (1879—1881), Golub (1879 do 1912), Rodoljub (1880—1890), Neven (1880—1890), Srpsko Kolo (1881—1885), Glas Istine (1884—1890), Bačvanin (1884—1893), Sadašnjost (1884—1901), Naše Doba (1885—1901), Branik (1885 do 1914), Stražilovo (1885—1894), Ženski Svet (1886—1894), Novi Vaspitač (1888—1912), Novo Vreme (1889—1898); Brankovo Kolo (1895—1914), Narodnost (1895—1905), Srpski Pčelar (1897—1914), Bogoslovski Glasnik (1902—1914, 1919).

Broj jugoslovenskih listova znatno se uvećao u početku 20 vijeka. Razvoj nacionalizma, rad na kulturnom i političkom zbližavanju Jugoslavena, politički događaji i stranačke borbe, — sve je to izazvalo nove listove. Ne samo u centralnim gradovima, Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Novom Sadu, Cetinju, Sarajevu i Dubrovniku, nego se i u unutrašnjosti pojedinih pokrajina javlja sve veći broj listova. U toku Svjetskog Rata obustavljeni su, poslije okupacije Srbije, svi listovi u Srbiji, a u granicama austro-ugarske monarhije zabranjena je većina listova. Jedini veći književni list bio je Književni Jug, koji je pokrenut u Zagrebu 1918. U inostranstvu je izlazilo nekoliko srpskih listova: Srpske Novine, Velika Srbija, Ratni Dnevnik, Pravda, Ujedinjenje, La Patrie Serbe, La Serbie, Revue Yougoslave i t. d.

Poslije svršenog rata i ujedinjenja obnovljeni su mnogi stari listovi i pokrenuti novi: Misao, Novi Život, Demokratija, Ilustrovani List, Pokret, Nova Evropa, Jugoslavenska Njiva, Vreme, Novosti, Beogradski (Cicvarićev) Dnevnik, Reč, Budućnost, Glasnik, Preporod, Privredni Pregled, Radikal, Radnik, Novi List, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Južnoslovenski filolog, Jadranska Straža, Večer, Hrvat, Hrvatski List, Jugoslovenski List, Večernja Pošta, Narodno Jedinstvo, Vijenac i t. d.

Veliki broj jugoslavenskih listova postojao je i postoji u Americi. Danas njihov broj iznosi oko 1.000.

Kako se razvijala Š. vidi se iz ovih podataka: do 1847 javljao se po jedan nov srpski list godišnje 1847 — 2, 1848 — 4, 1861 — 5, 1866 — 7, 1871 — 16, 1881 — 22, 1890 — 36, 1901 — 33, 1906 — 56, 1910 — 45, 1912 — 75. 1844 bilo je svega 8 političkih listova: Budim-Pešta 1, Beograd 3, Zagreb 1; 1864 ukupno 15: Novi Sad 9, Beograd 4, Budim-Pešta 2; 1884 srpsko-hrvatskih listova svega 118: latinicom 63, ćirilicom 55. Srbija je imala 29 (Beograd 25, unutrašnjost 4). 1893 srpsko-hrvatskih listova bilo je 217: latinicom 82, ćirilicom 135. Beograd je imao 56, Zagreb 36, Novi Sad 11, Dalmacija 11, Sarajevo 7, Šabac 7, Amerika 6, Osijek 5, Niš 5, Smederevo 4, Požarevac 4, Kragujevac 4. 1894 srpsko-hrvatskih listova je bilo: 200: ćirilicom 112, latinicom 82, ćirilicom i latinicom 6. Srbija ukupno 81, Beograd 56, Zagreb 42, Zadar 13, Novi Sad 10, Sarajevo 8, Amerika 5. 1904 Srbija je imala ukupno 90 listova, Beograd 72, unutrašnjost 18. 1909 srpskih listova je bilo 169, Srbija 116; Beograd 79, unutrašnjost 37. 1911 srpskih listova je bilo 252: Srbija 135 (Beograd 89, unutrašnjost 46), Vojvodina 23, Hrvatska-Slavonija 21, Dalmacija 3, Bosna-Hercegovina 8, Crna Gora 3, Stara Srbija 3, Amerika 15. 1912 srpskih listova je bilo 302: Srbija 197 (Beograd 126, unutrašnjost 71), Vojvodina-Hrvatska 60, Bosna-Hercegovina 18, Dalmacija 3, Amerika 16, Stara Srbija 6, Crna Gora 2. Do 1912 bilo je ukupno srpskih listova 1.127, od kojih je prestalo 825, a 1912 je izlazilo 302.

Do 1911 izlazilo je ukupno 812 hrvatskih listova, od kojih je prestalo 671, a 1911 izlazilo je 241. Političkih listova bilo je 346, od kojih je 1911 izlazilo 76. Zagreb je dotada imao

ukupno 370 listova, Zadar 58, Sarajevo 33, Osijek 25, Split 25, Varaždin 20, Rijeka 23, Sisak 18, Karlovac 16, Dubrovnik 10. 1911 Zagreb je imao 121, Zadar 8, Sarajevo 8, Osijek 9, Split 11, Varaždin 3, Rijeka 6, Sisak 1, Karlovac 2, Dubrovnik 4.

1911 izlazio je 106 slovenskih listova: Ljubljana je imala 61, Gorica 9, Maribor 7, Trst 6, Kranj 5, Graz 2, Celje 2, Ptuj 2, Kamnik 1, Novo Mesto 1.

Čim su se u Srbiji pojavili listovi uvedena je bila cenzura. Za ostale krajeve primjenjivana je cenzura i zakon o štampi države, pod kojom su bili. Prvi zakon o štampi donesen je u Srbiji za vrijeme namjesništva (1869), a kasnije ih je još doneseno nekoliko. Posljednji zakon o štampi, koji važi za cijelu državu, donesen je 6/8 1925. Po čl. 1 tog zakona štampa je slobodna.

O važnijim listovima V. posebne članke.

Literatura: Jovan Skerlić, Istorijski pregled srpske štampe 1791 do 1911 (1911); Jugoslovenska Štampa, Referati i Bibliografija (1911).

U. Džonić.

ŠTAMPARIJA SRPSKIH INVALIDA u Bizerti (Tunis). Osnovana je augusta 1917, da bi se u njoj invalidi učili tipografskom, mašinskom i knjigoveškom zanatu. Izdavala je list Napred i Biblioteku Napred, i objavila je, pored ostalog: Pravila za vojne bolnice, Zakon o davanju pomoći invalidima i njihovim porodicama, Upustvo za spasavanje prilikom brodoloma. *M. I.*

ŠTAMPARIJE MANASTIRSKE. Već 37 godina poslije pronalaska štampe, krajem 15, a poslije i tokom 16 vijeka, pokušavali su i uspijevali, bar za neko vrijeme srpski monasi, da u manastirima po Crnoj Gori, Srbiji i Južnoj Srbiji otvore štamparije za štampanje crkvenih knjiga. Prvi srpski štampar bio je jeromonah Makarije, koji je, za vlade posljednjeg zetskog narodnog gospodara, Đorđa Crnojevića, na Cetinju štampao 1493—1495 četiri knjige (2 oktoiha, trebnik i psaltir). Kasnije, poslije propasti i zetske državne samostalnosti (1499), taj prvi srpski štampar otišao je, kako se čini, u Rumuniju, gdje je, u doba mitropolita Maksima, bivšeg despota ugarskih Srba (1507—1512) štampao tri knjige (službenik, oktoih petoglasnik i jevanđelje) za Rumune i Bugare. Osim te, osnovana je 1537 štamparija u manastiru Rujnu u Srbiji, gdje je monah Teodosije štampao jedno jevanđelje, zatim 1539 u Gračanici, gdje je štampar Dimitrije štampao oktoih petoglasnik, 1544 u Mileševi, gdje su, za igumana Danila, štampana dva izdanja psaltira (1544 i 1557) i trebnik (1545), i najzad u manastiru Mrkšina Crkva, gdje je jeromonah Mardarije, koji je 1562 štampao posni triod. Osim toga, i u štamparijama srpskih knjiga u Mlecima, Skadru i Goraždu, učestvovali su također srpski monasi, a tako isto i u kasnijim štamparijama, u toku 17 i 18 vijeka, u današnjoj Rumuniji.

Nova Š. M. među Srbima osnovana je tek krajem 19 vijeka. Na zboru manastirskih nastojatelja karlovačke mitropolije u manastiru Grgetegu 22/5 1893 zaključeno je, da se u Novom Sadu kupi jedna štamparija, koja će biti svojina svih manastira i štampati, prije svega, crkvenobogoslužbene i školske knjige, zvanične tiskanice srpskih narodno-crkvenih i autonomnih vlasti, a zatim izrađivati i štampati ikone i druge slike religioznog i nacionalnog obilježja. Štamparija je imala da bude »kulturni zavod za razvijanje i unapređenje naše crkve i školske književnosti«. U prvi mah se mislilo, da se nekoliko monaha pošalje na stranu, da se spreme za štamparske poslove, kako bi postepeno sav upravni i tehnički posao u štampariji rukovodili i vršili sami kaluđeri, ali to se nije ostvarilo. — Štamparija je kupljena 1893 i počela je rad u Novom Sadu, 1895 prenesena je u Srijemske Karlovce, gdje i danas postoji, pod imenom: Srpska Manastirska Štamparija, ali su u njoj i upravnici i radnici svjetovnjaci.

R. Grujić.

ŠTAMPARIJE (STARE SRPSKE). Kod Srba se prva Š. javila već krajem 15 vijeka. U Mlecima, gdje se ta vještina bila razvila, naručio je Đurađ Crnojević jednu Š., a posao oko izrade slova i spremanja knjiga, bogoslužbenih, za potrebu crkve, povjerio je jednom vještom monahu, Makariju. Gotova Š. prenesena je onda iz Mletaka u cetinjski manastir. U toj Š. izašla je prva knjiga, Oktoih, rađena 1493—1494. Š. je radila kratko vrije-

me, jer su u Zeti uskoro nastale krupne promjene. Sam osnivač Š. morao je napustiti svoju zemlju, a s njim i neki od njegovih pomagača. Za Makarija je gotovo sigurno, da je otišao iz Crne Gore i nastavio svoj zanat u Vlaškoj. — I drugu srpsku Š. organizirao je jedan Crnogorac. To je bio vojvoda Božidar Vuković iz Podgorice. On je, vjerojatno, znao za lijep prijem u narodu knjiga iz cetinjske Š., o čem govore neke dubrovačke vijesti, pa je odlučio, da nastavi Crnojevića djelo. 1519—1538 on je u Mlecima, u svojoj novoj Š., objavio nekoliko knjiga za crkvenu upotrebu i jedan zbornik crkvenih besjeda i pouka, koji je bio namijenjen za duhovnu hranu svećenstvu. Taj je zbornik izišao u dva izdanja (1521, 1536). U svojoj Š. on je izradio i jedno vanredno rijetko, a vrlo lijepo divot-izdanje Prazničkog Mineja (1538), štampano na pergamentu i sa rukom rađenim bojadisanim i pozlaćenim likovima. Poslije Božidareve smrti (negdje oko 1540) nastavio je taj posao njegov sin Vicenco. On je, uglavnom, preštampavao ranija očeva izdanja, zadržavajući ponekad čak i njegovo ime u pogovorima. Posljednje mu je izdanje iz 1561. Iza toga je napustio posao. Neki Jakov iz Kamene Rijeke, Makedonac, našao je tu Š. bez posla, preuzeo je od Vincenca i nastavio rad (1566), ali za kratko vrijeme.

Knjige iz ovih Š. išle su dobro. Ima ih svuda, još i danas po našim zemljama u više primjeraka. One su gotovo sve doživljavale po dva-tri, a poneke i više izdanja. Da je posao bio unosan vidi se i po tom, što se u Dubrovniku spremalo jedno slično štamparsko poduzeće, i što je Kotoranin Jerolim Zagurović počeo u Mlecima nov rad, spominjući i Crnojevića i Vukovića, i prikazujući svoje poduzeće kao nastavak njihovog. On je štampao pet knjiga 1569 do 1572. Poslije je Vincencovu Š. preuzeo Mlečanin Antonio Rimpaceto, a Zagurovićevu Bartolomej Ginami. U Rimpacetovoj Š. izašao je 1597 prvi srpski bukvar, a Ginamova Š. radila je do četrdesetih godina 17 vijeka.

Međutim, Srbi nisu dobivali svoje knjige samo iz mletačkih Š. U 16 vijeku aktivnost srpskih monaha bila je vrlo živa, i oni su osnovali Š. i u svojoj sredini. Neki Božidar Goraždanin, koji je bio obaviješten o štamparskoj vještini u Mlecima, poslao je tamo dva monaha, da nauče zanat i da sa Š. dođu u njegovo Goražde. U toj Š. radilo se vjerojatno 1519—1523, a štampane su tri knjige.

Malih Š. bilo je i po drugim manastirima i mjestima. 1537 oštampano je u manastiru Rujnu jedno evanđelje. Novobrdski mitropolit Nikanor, poznati knjigoljubac, podigao je jednu Š. u Gračanici, koja je tu radila oko 1539. Kao Božidar Garaždanin, tako su i mileševski kaluđeri poslali u Mletke svoju braću, da otuda donesu Š. i da se tamo upute u posao. Mileševska Š., mala i sa najnužnijim potrebama, kao i one druge, radila je 1544—1557, kasnije preuređena i sa novim slovima. U Beogradu je otvorio Š. knez Radiša Dmitrović, ali nije doživio da joj vidi rad, nego mu je djelo prihvatio Dubrovčanin Trojan Gundulić. U toj Š. izašlo je 1552 jedno evanđelje, o kome se trudio monah Mardarije iz Mrkšine crkve. Kad je ta Š. obustavila rad, vratio se Mardarije u svoje rodno mjesto, i tu je otvorio novu štamparsku radionicu. Štampao je u njoj dvije knjige (1562 i 1566). — Posljednja srpska Š. bila je u Skadru. Jedan Skadranin, Stevan, radio je u Mlecima jednu knjigu kod Vincenca Vukovića. Kad je Vicenci napustio rad, Stevan se vratio u Skadar, tu je prenio i Š. i 1563 štampao jednu crkvenu knjigu.

Poslije toga napušten je srpski štamparski rad u našim zemljama. Upada u oči, da mnogo aktivni patrijarh Pajsije nije uradio ništa u tome pravcu. Od kraja 17 vijeka srpske su se crkve sve više snabdjevale štampanim knjigama iz ruskih Š. U Austriji su Srbi odmah po seobi (1690) upotrebljavali svaku priliku, da pokušaju dobiti dozvolu za otvaranje Š., ali im austrijske vlasti, poglavito iz prozelitskih razloga, nisu izlazile u susret sve do pred kraj 18 vijeka.

Štamparsku vještinu prenijeli su Srbi Rumunjima. Osim Makarija, organizatora trgoviške Š., zna se još za Božidareva unuka Dimitrija, koji je oko 1547 radio u Trgovištu i za Jovana Svetogorca, koji je tamo radio u sredini 17 vijeka. Praznični Minej Božidara Vukovića preštampan je u Sebešu 1580, i služio je i Rumunjima.

Literatura: Lj. Stojanović Stare srpske štamparije (1902 i Glas, 66, 1903). *V. Ćorović.*

ŠTANFELJ MILKA rođ. **KASTNER** 8/1 1861, Zagreb — 3/6 1920, Zagreb). Bila je učiteljica. Cio je život posvetila izučavanju i sabiranju narodnog tkiva i veziva, naročito iz okoline Sv. Ivan-Žabno i Siska. Svoju veliku i dragocjenu, sistematski uređenu, zbirku poklonila je Hrvatskom školskom muzeju, odakle je ona predana Etnografskom muzeju u Zagrebu. *V. T.*

ŠTEDAR, planina na granici Dalmacije i Hercegovine, zapadno od Orjena, a 7·5 km sjeverno - sjeveroistočno od sela Grude (Konavlje). Sastavljen je od jedrog trijaskog vapnenca i diže se s kraske zaravni, visoke oko 800 m, do 365 m više, odnosno do apsolutne visine od 1.165 m. Sjeverozapadno od njega su Mali Š. 946 m, Goliš 922 m i Božurni Vrh planina je bezvodna, stjenovita i gola. Istočnim krajem Š. prolazi cesta Trebinje—Ljuta—Dubrovnik i Kotor. *P. V.*

ŠTEDIONICA A. D. Osnovana je 1919. Centrala je Orahovica. Kapital je 125.000, rezerve 40.277, ulozi 859.000, mjenice 737.228, dužnici 267.198, dobit 13.852 dinara. Predsjednik je Ivan Pintar, a upravnik Slavko A. Jušić. *N. S.*

ŠTEDIONICA ZA BANOVINU A. D. Osnovana je 1897. Centrala je Glina. Kapital 100.000, ulozi 495.080, mjenice 542.637, dobit 18.385 Din. Uprava: Kohn, Grünwald, Dr. Vrabčević. *N. S.*

ŠTEDIONICA ZA SAMOPOMAGANJE D. D. TOPOLA (Bačka). Osnovana je 1890. Kapital je 100.000, ulozi 1,532.133 Din. Predsjednik je Bodrog Mor, a upravitelj Jenö Csepesi. *N. S.*

ŠTEDIONICA ZEMLJORADNIČKA D. D. u Temerinu. Osnovana je 1913. Kapital je 150.000, rezerve 72.008, ulozi 3,249.290, mjenice 951.616, dužnici 1,884.152, dobitak 25.677 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Gyula Pusztas, a upravitelj Öden Florman. *N. S.*

ŠTEDIONICA POŠTANSKA. U predratnoj Srbiji, neposredno pred balkanski rat, postojala je namjera, da se ustanovi Š. P. Slate su i komisije, da prouče ovu ustanovu na strani.

1/7 1911 ustanovljena je bila u Sarajevu Š. P. za Bosnu i Hercegovinu i ona je poslije ujedinjenja od 1/5 1921, nastavila svoj rad, s organizacijom, koju je već imala. Poštansko-čekovni zavod u Ljubljani nastavio je svoje funkcije već 1/2 1919, a ista ustanova u Zagrebu počela je svoj rad 1/10 1920, jer je tada već bila izrađena osnova zakona o uvođenju poštansko-štednog, čekovnog i virmanskog prometa u kraljevini SHS, i ovaj je zakon obnarodovan (u Službenim Novinama) 5/5 1922. Na osnovu čl. 2 ovog zakona donesen je Pravilnik o krugu rada i ustrojstvu Š. P. Prva direkcija ove ustanove postavljena je ukazom od 29/11 1922, i tada je imenovano nadzorno vijeće.

U prvo vrijeme, kad je osnovana Š. P. u Beogradu, ona nije bila organizirana, da prima štedne uloge, nego se ograničila na čekovni promet. Tek u drugoj polovini 1923 dobila je ona potrebne prostorije za rad, kupovinom palače »Moskve« na Terazijama, a primanje ulogâ na štednju počelo je 1/7 1926.

Š. P. je pravilnikom ovlaštena, da vrši ove bankarske poslove: 1. Da daje zajmove na založene hartije od vrijednosti, za koje jamči država, na hartije samoupravnih tijela, na založnice hipotekarnih zavoda i obveznice zadružnih saveza, izuzevši akcija; 2. Da eskontuje hartije od vrijednosti, koje se mogu založiti, kao i kupone istih, ukoliko su plativi, najduže u roku za tri mjeseca; 3. Da vinkulira papire od vrijednosti i da isposluje devinkuliranje istih; 4. Da podnosi na isplatu mjenice svake vrste, akceptovane i neakceptovane, zatim čekove, uputnice, akreditive, koje glase na određeni iznos i po naredbi i račune svake vrste; 5. Da isplaćuje mjenice, koje su domicilirane na Š. P., ukoliko za njih postoji pokriće; 6. Da komisionalno kupuje i prodaje stranu valutu, mjenice i čekove, koji glase na inostranstvo i 7. Da prima papire od vrijednosti i predmete na čuvanje u pregradama, koje se zatvaraju ključevima, koji ostaju kod stranaka (safe-deposits).

Na čelu Š. P. stoji nadzorno vijeće, koje ima dvojake funkcije: kontrolnu, jer ova ustanova nema specijal-

nog nadzornog odbora, a račune pregleda jedino glavna kontrola, i savjetodavnu, da rješava i daje mišljenje. Ministarstvo pošta i telegrafa je glavna nadzorna vlast, pod kojom stoji Š. P., a nadzorno vijeće imenuje ministra pošta u sporazumu s ministarstvom financija i trgovine. Od svakog ministarstva su po dva predstavnika u nadzornom vijeću (jedan kao zamjenik) i dva lica iz privatnih profesija, obično iz bankarskih krugova. Najglavniji posao nadzornog vijeća je, da daje kredite.

Š. P., prema svom pravilniku o plodonosnom ulaganju suvišne gotovine, ulaže višak svojih kasenih gotovina kod novčanih zavoda, vodeći naravno pri tome računa, da mora u svako doba imati dovoljno gotovog novca u svojim blagajnama i kod Narodne Banke za isplate po čekovnim računima i uložnim knjižicama.

Prema pomenutom pravilniku, Š. P. ne daje kredite privatnim licima, niti uopće ma kakvim drugim preduzećima i ustanovama, privatnim ili akcionarskim, nego samo novčanim zavodima, koji prema čl. 5 pravilnika moraju da ispunjuju ove uslove: 1. Da su nacionalni ili nacionalizirani, srpski, hrvatski i slovenski; 2. Da postoje kao protokolirane firme najmanje tri godine; 3. Da njihova potpuno uplaćena glavnica sa bilansiranim rezervama iznosi najmanje 2,000.000 dinara; 4. Da su učesnici u poštansko-čekovnom i virmanskom prometu (t. j. da imaju čekovni račun kod Š. P.).

Maksimum kredita, koji nadzorno vijeće može dati jednom zavodu ukupno po raznim tekućim računima (a jedan zavod, odnosno pojedine njegove filijale, ne mogu imati više od tri tekuća računa kod Š. P. u centrali ili kod pojedinih filijala) iznosi: 30% od uplaćene glavnice i bilansiranih rezervi, kad iste iznose 2—10,000.000 Din; 40% kad iste iznose 10—20,000.000 Din; 50% kad iste iznose preko 20,000.000 Din.

Za državne novčane zavode ne važi ovaj maksimum, ali Š. P. mora uvijek da vodi računa o svojoj likvidnosti.

Za novčane zavode, koji imaju filijale, određuje se ukupan kredit cijelome zavodu i svima filijalama ujedno, pa se taj kredit može onda prema želji zavoda raspodijeliti među njegove filijale.

Direkcija Š. P. podnosi svake godine ministru pošta izvještaj o radu.

Broj čekovnih računa popeo se krajem 1927 na 15.178, a razvitak tih računa ovako je napredovao:

31/12 1923	9.985
31/12 1924	11.306
31/12 1925	12.459
31/12 1926	13.627
31/12 1927	15.178

Stanje uloga po čekovnim računima iznosilo je krajem decembra:

1923	Din 242,439.536·97
1924	„ 296,241.358·84
1925	„ 348,196.021·71
1926	„ 368,230.724·28
1927	„ 622,504.961·94

Ulozi su bili raspodijeljeni po direkcijama krajem 1927 ovako:

Beograd	Sarajevo	Ljubljana
210,548.274·32	125,898.473·91	109.529.344·96

Zagreb	Skoplje
164,713.319·73	11,815.549 02

Promet po čekovnim računima također je znatno porastao i iznosio je u toku 1927 preko 46 milijardi Din. Uporeden s ranijim godinama, promet je rastao ovako:

1923	Din 26.399,620.216 75
1924	„ 31.621,558.843·93
1925	„ 36.977,943.748·99
1926	„ 40.575,062.634 15
1927	„ 46.341,695.009 25

Koliko je ova ustanova prodrla u razne slojeve našega društva, najbolje se vidi iz statistike zanimanja vlasnika čekovnih računa. Od ukupnog broja (15.178) imali su čekovne račune kod Š. P.: državna nadleštva 526, samoupravna nadleštva 204, škole 53, crkvene vlasti 124, novčani zavodi, osiguravajuća društva i zadruge 1.855, industrijska i trgovačka preduzeća 8.299, novine 583, udruženja i klubovi 1.312, razno 2.222.

Š. P. počela je izdavanje štednih knjižica 1/7 1926. Krajem 1927 broj uložnih knjižica u rukama publike iznosio je 23.474. Ovo je nesumnjivo lijep broj štedne klijentele, koju je Š. P. uspjela da za ovo kratko vrijeme prikupi, u prkos teškim zakonskim uslovima, pod kojima ona ovaj posao razvija. Naime, niska kamatna stopa od 4% stavlja Š. P. iza svih novčanih zavoda u našoj državi, pa čak i iza Državne Hipotekarne Banke. S druge strane, visina uloga na

štednju po jednoj knjižici Š. P. bila je ograničena do skoro 25.000 Din, a od 6/5 1927 ovaj je maksimum povišen na 50.000 dinara. Za naše prilike, gdje je vrijednost novčane jedinice tako mala, onemogućeno je Š. P. da među svoju klijentelu po štednom prometu ubroji iole imućnije slojeve, nego su kod nje ulagači samo siromašni slojevi naroda, radnici, posluga, zatim đaci, žandarmi, potom razna društva (športska, sokolska, vatrogasna, lovačka i pjevačka), čitaonice, bolnice, školski odbori, crkvene općine, i druge ustanove, koje imaju male obrtne kapitale i sitnije članske uloge na raspoloženju.

Š. P. održava poslovne veze sa sličnim ustanovama u inostranstvu, i počela je u većoj mjeri da se interesira za novčane pošiljke naših emigranata iz Amerike.

Š. P. u Beogradu i njene filijale u Sarajevu, Ljubljani, Zagrebu i Skoplju vrše virmanisanja (prijenos sa računa na račun) u Čehoslovačku, Madžarsku, Austriju i Švajcarsku. Ta virmanisanja vrše se po nalogu vlasnika čekovnih računa u korist izvjesnog čekovnog računa korisnika kod Š. P. (čekovnih zavoda) u Čehoslovačkoj, Madžarskoj, Austriji i Švajcarskoj. Prema tome, na ovaj vrlo jeftini način vlasnici čekovnih računa mogu platiti svoje dugove povjeriocima, ako ti povjerioci imaju čekovni račun kod spomenutih Š. P. (čekovnih zavoda). Pod istim uslovom mogu naplatiti svoje tražbine i iz inostranstva.

Pored općih koristi, koje ova ustanova donosi novčanom i kreditnom saobraćaju u zemlji, Š. P. predstavlja i jedan izvor prihoda za državnu kasu. Čista dobit za 1927 iznijela je 28,883.835·70 dinara. Upoređena s ranijim godinama čista dobit izgleda ovako:

1923	Din	7,407.012·65
1924	„	18,419.651·77
1925	„	33,659.712·37
1926	„	22,026.888·67
1927	„	28,883.835·70

Literatura: Zdravko Simonić, Poštansko štedna, čekovna i virmanska služba (1923); Dragoslav P. Mihailović, Poštanske Štedionice (1925); Poslovni izvještaj za 1927.

N. Stanarević.

ŠTEDIONICA U N. BANOVCIMA. Osnovana je 1898. Centrala je Šidski Banovci. Kapital je 350.000, ulozi 852.579, zajmovi 1,151.045, gubitak 11.793 Din. Direktor je Heinrich Schank. *N. S.*

ŠTEDIONICA STARA PAZOVA. Centrala je Stara Pazova. Kapital je 1,000.000, fondovi 115.000, ulozi 4,120.102, povjerioci 399.000, gotovina 196.612, mjenice 3,735.573, vrijednosni papiri 300.546, dužnici i konzorcijski poslovi 1,472.387, nepokretnosti 17.105, dobit 241.810 Din. Dividenda 10%. Upravitelj je M. Petrović.

N. S.

(ŠTEFAN) STEFAN JOSIP DR., fizičar, slovenski pisac iz Koruške (24/3 1835, St. Petar, kod Celovca — 7/10 1893, Beč). Osnovnu školu i gimnaziju posjećivao je u Celovcu, pa se upisao na filozofski fakultet u Beču, gdje je slušao matematiku i fiziku. Prvo državno namještenje dobio je 1857, kao učitelj na jednoj realci u Beču, no već prvi njegovi naučni radovi donijeli su mu 1860 dopisno članstvo carske akademije nauka, a tri godine zatim postao je od 28 godina, redovni profesor više matematike i fizike na bečkom univerzitetu i, poslije penzioniranja A. Etinghausena (1865), direktor fizikalnog instituta i pravi član akademije. 1876 bio je rektor univerziteta, a 1878 je imenovan za potpredsjednika akademije nauka.

U mladim danima S. se zanimao slovenskim nacionalnim buđenjem i slao je svoje originalne pjesme i članke i prijevode iz ruske literature u Slovenski Glasnik, Slovensko Bčelo i t. d. Kasnije ga je sasvim osvojila fizička nauka, tako, da je postao kozmopolit. Naučna proučavanja S. obuhvatala su sve grane teoretske fizike, eksperimentalne i matematičke prirode, a njegovi radovi odlikovali su se jasnoćom i jednostavnošću. Osobitu ljubav posvetio je S. kinetičkoj plinskoj teoriji i publicirao je mnogo radova o difuziji, t. j. o međusobnoj penetraciji plinova i tekućina, kao i o sprovodnoj snazi i sposobnosti gasova (plinova). Za eksperimentiranje tih stvari postavio je dijatermometar, pomoću koga je dokazao, da na pr. bakar 20.000 puta bolje sprovodi toplotu nego uzduh. U fizici postoji S. zakon: Množina toplote, koju jedno tijelo u izvjesno vrijeme izrači, proporcionalna je če-

tvrtoj pontenciji svoje apsolutne temperature. Pomoću ovog zakona S. je izračunao sunčane površine na 5.000 do 6.000° C. S. je pošlo za rukom pronaći i matematičku formulu za jakost (Tragfähigkeit) jednog magneta. Slovenački su mu radovi: Obrazi iz Serbije (Slovenska Bčela, III.), Števna znamenja in sastave (Slovenski Glasnik, 1858).

Literatura: G. Jäger, Josef Stefan (Allgemeine Deutsche Biographie, 54, 1908); Slovenski Narod (nekrolog, 26, 6, 1893).

N. Županić.

ŠTEFANAC JOSIP, glumac zagrebačkog kazališta (14/5 1877, Slunj — 15/1 1921, Zagreb). Kao zagrebački gradski činovnik polazio je Miletićevu Dramatsku Školu, iz koje je angažiran za mlađeg ljubavnika. Mnogo je obećavao, ali je zbog bolesti brzo napustio pozornicu.

N. A.

ŠTEFANAC ŠIMUN, župnik, najprije u Vrhovini, zatim u Kopanici, asesor duhovnoga stola đakovačkoga, u drugoj polovini 18 vijeka, prigodni latinski pjesnik. Štampao je u Osijeku 1779 pjesmu: Ad reverendissimum dominum Joannem Joszipović cath. ecclesiae Zagrabiensis canonicum, protonotarium apostolicum et abbatem B. M. V. de Valle, tum pro evectione eiusdem ad praeposituram Csazmansem et arhidiaconatum de Gnesce et Since, quum pro felici illius adventu ad partes Slavoniae die 24 Junii 1779; a 1781, Excellentissimo, illustrissimo ac reverendissimo domino Mathaeo Francisco Kerticza, episcopo pro die nominis eiusdem adgratulatio carmine heroico.

Đ. K.

ŠTERN OTON, vlasnik istoimene firme (3/2 1874, Zagreb). Studirao je abiturijentski tečaj trgovačke akademije, a poslije toga stupio je u posao, koji je osnovao njegov djed, a vodio njegov otac do svoje smrti. Trgovačka radnja Š. spada među najveće trgovačke radnje u našoj državi. Š. je član uprave Zagrebačke tvornice koža, Zagrebačke tvornice cipela D. D., predsjednik Zagrebačke ledane D. D., član »Slavonije«, velepecare D. D. u Novoj Gradiški (ujedno potpredsjednik), član nadzornog odbora Prve Hrvatske Štedionice u Zagrebu. Kao vijećnik Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu izabran je pročelnikom trgovačke sekcije ove komore. Š. je ujedno pročelnik sekcije za vino i žestoke tekućine Saveza trgovaca u Zagrebu.

S. D.

ŠTERN SIGMUND (8/11 1872). Predsjednik je i generalni ravnatelj Zagrebačke tvornice koža A. D., koja je prije bila vlasništvo firme Ignac Štern sinovi. Zagrebačka tvornica koža je najveće industrijsko preduzeće ove vrste u državi, te spada među najveće industrije kod nas. Š. je od 1905 član uprave Hrvatske Eskomptne Banke.

S. D.

ŠTETA RATNA. U Srbiji je stanje poslije rata 1914—1918 bilo naročito teško, jer je neprijatelj bio okupirao cjelokupnu teritoriju, i na taj način onemogućio ma kakvu slobodnu privrednu djelatnost. Osim toga, svi su ekonomski veći objekti bili uništeni ili stavljeni u službu neprijatelju.

Koliko je bilo teško dobiti rat na bojnom polju, isto je tako bilo skopčano s velikim naporima, da se osigura pristojan mir i da se neprijatelji prinude, da naknade štetu, ratom uzrokovanu, imovini privatnih lica, podanika savezničkih zemalja. Poslije dugih i teških pregovora, najprije je Versailskim ugovorom o miru (član 297 i 298) i jednim odjeljkom ugovora, regulirano pitanje imanja, prava i interesa s Njemačkom, pa je poslije, na sličan način, urađeno i s Austrijom, Bugarskom i Turskom. Tu je priznat princip, da neprijatelji imaju da nadoknade Š. R.

Glavnu brigu o izvršenju tih ugovora i svih kasnijih aranžmana vodi reparaciona komisija u Parizu, u kojoj su zastupane sve savezničke države preko svojih delegata. Ali, osim ove naknade, koju po izvjesnom ključu dobivaju savezničke države od neprijatelja, kod nas postoje još nekolike ustanove formirane poslije rata, zaradi obeštećenja naših građana, koji su postradali u ratu.

Pitanje sekvestara je u tijesnoj vezi sa Š. R., te i o njemu treba ovdje progovoriti. Narodna skupština u Nišu donijela je 17/8 1915 zakon o postupanju s imovinom podanika onih država, koje su u neprijateljstvu sa Srbijom. Prema odredbama ovog zakona stavljena je pod sekvestar cje-

lokupna imovina neprijateljskih podanika (nepokretnost, pokretnost i potraživanja), da bi se iz toga kasnije naplatila ratom prouzrokovana šteta.

Po čl. 297 pod 8 ugovora o miru s Njemačkom, imovina njenih državljana, koja leži na teritoriju naše kraljevine, ima se likvidirati. Dakle sekvestar na imovinama njemačkih pripadnika ima se smatrati kao prethodna mjera (mesure conservatoire), kojom treba da se očuvaju ove imovine, i on ima ostati sve dotle, dok se ne izvrši likvidiranje.

Što se tiče ugovora o miru s Austrijom i Madžarskom, stvar stoji drukčije. Čl. 267 Saint-Germainskog ugovora, odnosno čl. 250 Trijanonskog ugovora, ne dozvoljava likvidaciju sekvestrirane imovine austrijskih i madžarskih pripadnika i nameće skidanje sekvestra s ovih imovina, koje leže na teritorijima nekadašnje Austro-ugarske monarhije, i to u stanju, u kome su bile prije stavljanja sekvestra, t. j. nameće nam se restitucija tih dobara u stanje, u kome su ona bila u trenutku stavljanja sekvestra. Međutim po čl. 249 pod 6 Saint-Germainskog ugovora, odnosno po čl. 232 pod 6 Trijanonskog ugovora mi imamo pravo, da likvidiramo imovinu austrijskih i madžarskih pripadnika, koja leži na teritoriji predratne Srbije i Crne Gore.

Osim Uprave Š. R. (plijena), odmah po ratu obrazovana je naročita ustanova za rukovanje neprijateljskom imovinom, poznata pod imenom sekvestar. U smislu mirovnih ugovora sva nepokretna imovina neprijateljskih podanika imala se prodati u korist fonda za naknadu štete, uzrokovane ratom. Većina znatnijih objekata, koji su pripadali njemačkim podanicima u Srbiji, likvidirana je (klaonice u Velikoj Plani, tvornica šećera na Čukarici), i novac je stavljen na raspoloženje za određeni cilj.

Mnogo teže ide s imanjima madžarskih podanika na teritoriji bivše Austro-Ugarske, koja sad pripada našoj državi. Počevši od Belja, pa redom oko svih znatnijih objekata, doći će do spora pred mješovitim arbitrarnim sudom u Haagu. Za prvu sesiju toga suda u augustu 1928 stavljeno je na dnevni red 26 tužbi madžarskih podanika protiv naše države. Njihovi motivi su više političke, nego pravne prirode, a pozivaju se na odredbe Trijanonskog ugovora i Saint-Germainskog ugovora.

Što se tiče nabavaka na račun reparacija, one su regulirane pravilnikom o porudžbini materijala od 12/5 1926. Izgleda, da je ovaj pravilnik došao dosta kasno, kad su već mnoge privatne nabavke izvršene neredovnim i nepravilnim putem. Vrlo je misteriozno i nikad se nije točno znalo ni objavljivalo, kolika je kvota, i šta je i kome odobreno da nabavi. Za 1927/28, do augusta mjeseca, dano je 24½ milijuna zlatnih maraka za privatne. Od toga je država za svoje potrebe zadržala 5 milijuna, a vrlo se često naručuje i više, no što iznosi kvota.

Nabavke na račun reparacija vršene su dosada i likvidirane na bazi 1 zlatna marka = 9 Din.

U financijski zakon za 1928/29 čl. 70 unijeta je slijedeća odredba: Za sva lica, koja su izvršila nabavke prije donošenja zakona o isplati Š. R. od 29/11 1922, ovlašćuje se ministar financija, da prikupi sve slučajeve, koji su u pitanju, i da sporazumno sa financijskim odborom narodne skupštine donese odluku o utvrđivanju kursa i obračuna, s obzirom na vrijeme nabavke i vrijeme isplate.

Odmah po ulasku srpske vojske u otadžbinu, obrazovana je uprava ratnog plijena, jer je bio sakupljen ogroman materijal ne samo vojni, nego i razna druga pokretna dobra (sve vrste kućevnog namještaja, poljoprivredne mašine, sprave i alati, saobraćajna sredstva, kancelarijski namještaj i pribor, ljudska i stočna hrana, živa stoka, sirovine potrebne industriji i t. d.). Odatle se počela davati naknada u naturi, prije no što je zakonom regulirano pitanje naknade štete postradalima u ratu. Ta ustanova i danas postoji pod imenom Uprava ratne štete, i pošto je ona likvidirala s plijenom, njena se uloga sastoji u tome, da posreduje između Reparacione komisije i naših građana, koji vrše nabavke na račun reparacija.

Naša vlada regulirala je privremeno pitanje Š. R. najprije jednom uredbom, koja je donesena 30/6 1920. Zbog te spornosti bilo je dosta na-

pada u javnosti i oštećeni su s pravom tražili, da se njihova postradala imovina što prije obnovi. Toga radi obrazovano je i udruženje ratom oštećenih, po ugledu na sličnu organizaciju u Francuskoj.

Ima ekonomista (Dr. M. Todorović), koji smatraju, da kod nas nije ni trebalo donositi zakon o naknadi štete, a kad se već na to mislilo, onda je to trebalo ranije učiniti. Svakako je za naš dinar bila sreća, što pitanje naknade Š. R. nije riješeno putem restitucije u naturi i naknade u gotovu (kao u Francuskoj i Belgiji), nego se pristupilo rješenju putem obveznica Š. R.

U smislu pomenute uredbe od 1920, svi oštećeni obratili su se sudovima za Š. R., koji su bili nadležni, da utvrđuju sumu odštete putem presuda.

Po zakonu o isplati Š. R. od 29/11 1922 (čl. 1) dosuđena naknada Š. R. građanima, ustanovama i samoupravnim tijelima kraljevine Srbije i Crne Gore isplaćuje se sa 2½% državnom rentom, koja je ovim zakonom ustanovljena i dobrima, koja se dobivaju na ime reparacija iz država osuđenih ugovorima o miru na naknadu Š. R. Osim toga, po članu 10 pomenutog zakona, licima, čija odšteta iznosi manje od 5.000 Din, preostaci od sume preko 1.000 Din (jedinice, desetice, stotice) isplaćuje se u gotovom novcu. Inače se za svaku 1.000 Din daje po jedna obveznica 2½% rente.

Ukupna suma izdanih obveznica Š. R. cijeni se na oko 5 milijardi Din. U Srbiji i Crnoj Gori dodijeljeno je po presudama 4.600 milijuna, ali je poslije toga zakon o isplati primijenjen i na pogranične krajeve Srijema i Bosne, koji su stradali u Svjetskom Ratu.

Jedna od glavnih zamjeraka, koja se čini ovakvom reguliranju pitanja o naknadi ratom oštećenih, sastoji se u tome, što je seljak odmah prodavao obveznice u bescijenu, i tako nije dobio ni 10% od faktički dosuđene odštete, pošto je kurs obveznica u početku bio ispod 100 dinara za nominalnih 1.000 Din.

Prvi put je počelo zvanično kotiranje ovog papira na domaćim burzama 1/1 1924. On je odmah postao papir za spekulaciju prvoga reda. U januaru se kretao od 109 do 119, u februaru 124—141, u martu 150 do 160, u aprilu 132 do 154. Iznosimo ovdje varijacije cijena u prvim mjesecima zvaničnog kotiranja kurseva, da bi se vidjelo, kako se u prvo vrijeme znatno kolebao i potcjenjivao ovaj papir.

Koliko je Š. R. utjecala, da se poveća obrt u poslovima sa državnim papirima, najbolje se vidi iz ovih podataka. U 1924 ukupan obrt državnih papira (kupovina i prodaja, uzeta jedamput u račun) na beogradskoj burzi iznosila je 225·8 milijuna, a prethodne 1923 samo 32·2 milijuna. Za posljednje tri godine obrt je bio slijedeći:

1925	623·3 milijuna
1926	476·4 milijuna
1927	601·9 milijuna

Na Š. R. dolazi 95% od ovog obrta. Prosječan kurs ovog papira iznosio je u 1926 oko 306 Din, a u 1927 362 dinara. Varijacije cijena bile su velike, naročito početkom svake godine prije vučenja i po isplati kupona (½). U 1928, prve polovine godine, cijena je prešla 400 Din, pošto je već u decembru kurs bio preko 400. Zaključci za decembar 1928 prave se po 461.

U početku je bilo nepovjerenja prema obveznicama, što se nije znalo, da li će kupon biti redovno plaćan, jer zavisi od budžeta, i što se nije znalo, kolika je količina u opticaju, S druge strane, na kurs utječe i ta okolnost, što se svake godine izvlače i zgodici (188 zgoditaka, u iznosu 7 milijuna Din), od kojih su jedan od milijuna i dva po pola milijuna dinara. Na popravku kursa utjecala je mnogo i mogućnost zalaganja kod Narodne Banke, Poštanske Štedionice i Državne Hipotekarne Banke, uz povoljne kamate.

Trgovina i spekulacija sa Š. R. učinile su, da se sad pod Š. R. razumije sama obveznica kao takva. I pošto je papir jeftino pokupljen od seljaka, sada mu se od raznih agencija nudi na otplatu po mnogo skupljoj cijeni, nego što mu je kurs.

L i t e r a t u r a: Milan Todorović, Obveznice ratne štete — 2½% državna renta (Ekonomist, februar 1924); V. I. Bajkić, Istraživanje o uzrocima niskog kursa ratne štete (Ekonomist 1924, Br. 4). *N. Stanarević.*

ŠTIFTAR FRANC (BOŽIDAR TVORCOV), publicista (4/12 1864, Solčava, Savinjska Dolina — 10/4 1913, Kaluga, Rusija). Svršio je gimnaziju u Celju, a filozofiju u Grazu (klasičku filologiju i slavistiku) u Grazu (1871—1874) i u Petrogradu, kao slovenski štipendist. Služio je kao predavač i kao gimnazijski profesor, najprije u Petrogradu, a od 1877 u Kalugi, gdje je živio posljednje godine kao penzioniran državni savjetnik i prosvjetni inspektor. Kao student u Grazu objavio je u Novicama, Zori, Vesniku i Letopisu Matice Slovenske nekoliko naučnih članaka o slovenskom rječniku, imenoslovlju i dr., a iz Rusije je slao izvještaje o ondašnjim prosvjetljenim, književnim i političkim prilikama, i pisao je razne biografije za Slovenski Narod, Letopis Matice Slovenske, a naročito za Podgornikov Slovenski Svet (1888 do 1899). Prevodio je nešto i s ruskoga: Fomuška i Fimuška, iz romana Nov od I. Turgenjeva (Letopis Matice Slovenske, 1878).

Literatura: Glaser (4, 371); Vrhovnik, Ljubljanski Zvon (1913, 279).

I. G.

ŠTIKOVO. V. Petrovo Polje.

ŠTILJANOVIĆ STEVAN, svetitelj. Porijeklom je, vjerojatno, iz Paštrovića. Odatle je oko 1498 prešao u Srijem. U Ugarskoj se istakao poslije muhačke bitke, za vrijeme borbe Ferdinanda Habsburškog i Ivana Zapolje oko madžarskog prijestolja. Š. je bio pristalica Ferdinandov, pa je dobio od njega za usluge imanja u virovitičkoj županiji (1527). 1530 on se javlja kao kastelan Novigrada i Orahovice, u službi Vladislava Morsa, stalno kao pristaša Ferdinandov i kao budan graničar prema Turcima. Zato je 1533 dobio posjed Ešćem u Srijemu. Posljednje vijesti spominju Š. kao upravnika Valpova oko 1540. Legenda ga veže za grad Morović, koji je pripadao Š. gospodaru Moreu. Umro je negdje iza 1540, a sahranjen je u manastiru Šišatovcu. U narodu je veoma popularan i rano je ušao u krug svetitelja.

Literatura: M. Kostić (Glas, 110, 1923).

V. Ć.

ŠTIMLJA (CRNOLJEVA), rječica u Južnoj Srbiji, lijevi pritok Sitnice. Izvire na istočnoj strani Crnoljeve Planine, teče uglavnom k istoku-sjeveroistoku, a ulijeva se 0·5 km nizvodno od sela Vajnovce. Dužina toka je 24·2 km, a površina sliva 152·1 km².

P. V.

ŠTIPSKA EPARHIJA, crkvena oblast stare bregalničke, morozvizdske zletovske ili lesnovske eparhije, pošto je, poslije obnovljenja pećske patrijaršije 1557, spojena sa starom velbuždskom, banjskom, kolasiskom, ćustendilskom ili kratovskom eparhijom. Nazvana je tako stoga, što su, neko vrijeme od 17—19 vijeka, pojedini njeni episkopi stanovali u Novom Selu kod Štipa, gdje se 1728 spominje i naročiti mitropolijski dvor. Tu su obično stanovali vikarni episkopi ćustendilskih mitropolita. Kao štipski episkopi, do ukidanja pećske patrijaršije 1766, spominju se: Ruvim 1601, Makarije 1619 i 1626, Jevrem Stanković 1712, 1728—1734 i neki drugi (V. Ćustendilska eparhija), a pod carigradskom patrijaršijom: Filaret 1783, Dionisije 1788 i drugi. Od vikarnih episkopa u Štipu tokom 19 vijeka poznati su: Avksentije 1817, 1832—1840, Zaharija 1840—1845, Dionisije 1845—1858, Penaret 1856—1860 i Sinesije 1875—1878. Štipska oblast ostala je u sastavu ćustendilsko-štipske eparhije sve do osnivanja bugarske kneževine 1878. Tada je ćustendilski kraj pridružen sofijskoj eparhiji, a kratovska i štipska oblast ušle su u sastav skopske eparhije. 1920 odijeljena je štipska oblast ili stara Š. E. od skopske, i sa strumičkom i poleanskom ili dojranskom eparhijom obrazovala novu eparhiju: zletovsko-strumičku (V. Zletovsko-strumička eparhija), kojoj je sjedište u Štipu.

R. G.

ŠTIROVAČA, krasko polje u Velebitu, 1.102 m nad morem. Obiluje dobrom pitkom vodom. Tu je velika pilana, odakle vodi preko sedla Velikog Alana (1.412 m) kolni put niz strme i krševite velebitske obronke k moru u Jablanac. Niz istočnu stranu Velebita silazi cesta u Kosinj (Lika).

J. M-n.

ŠTIROVNIK, planinski greben u Hercegovini, dug i plećast ogranak Orjena, koji se uglavnom pruža od jugoistoka k sjeverozapadu. Sastavljen je od jedrih, poglavito trijaskih vapnenjaka, i zato je potpuno bezvodan. Najveći visovi su: Buganja Greda (Gnjila Greda) (1.848 m), kota

1.835 m, Mali Štirovnik (1.722 m), Kalupna Greda (1.735 m i Štirovnik (1.650 m). Niži dijelovi Š. su pod vegetacijom, a bilo je stjenovito i golo. *P. V.*

ŠTIT. 1. Planina u Bosni, oko izvorišta Kozice (pritoka Lašve), Fojničke Rijeke (pritoka Bosne), Bistrice (pritoka Vrbasa), južno od Krušičke Planine, sjeveroistočno od Vranjice, 11 km sjeverozapadno od grada Fojnice. Poglavito je sastavljen od eruptivnih stijena kvarcporfira i porfiroida, a na jugozapadu je ogoljen permski vapnenac i vapnoviti škriljevac. Š. je visok 1.780 m i zvjezdasta je izgleda, jer potoci otječu u svima pravcima, te su duboko usjekli svoje doline, između kojih su obrazovane kose. Na sjeveru se, preko blagog prijevoja, Š. vezuje sa Kruščičkom Planinom. Š. je gotovo cio pošumljen. U njegovoj blizini nema naselja, ni građenih putova, nego vode poglavito staze.

2. Kraska visoravan u Crnoj Gori, jugoistočno od zaravni Lole, istočno-sjeveroistočno od planine Žurima, visoka oko 1.900 m. S nje se diže istaknut vrh Crveno Ždrijelo 2.057 m, koji je 14·5 km jugoistočno od varošice Šavnika. Š. je potpuno bezvodan, stjenovit, bez vegetacije, a daleko od njega nema naselja, pa ni putova. *P. V.*

ŠTITAR, selo u Srijemu, srez i pošta Županja. Leži na Savi (85 m), od Županje 5 km (pravac) k sjeverozapadu. Ima 1.512 stanovnika u 432 doma, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, tvornicu opeka. — Kod Š. je nađen nalaz iz predhistorijskog doba. U srednjem vijeku Š. je pripadao pod grad Gornjanskih Kostroman (što Klaić tumači kao castrum romanum), koji je stajao negdje kod Save, između Babine Grede i Š. *J. M-n.*

ŠTIVAN, mjesto u talijanskoj Sloveniji. V. Devin.

ŠTOKAVSKI DIJALEKAT. Najveći dio teritorije srpskohrvatskog jezika zauzima Š. D. Na njemu je napisan najveći dio srpskohrvatske književnosti, i danas on služi, svojim najmlađim ili najmodernijim dijalektima, kao književni jezik srpskohrvatski. (V. Književni jezik srpskohrvatski, Dijalekti srpskohrvatski, Srpskohrvatski jezik u prošlosti).

Ime je Š. D. dobio od zamjenice čьto = što, kojom se on, pored drugih crta, odlikuje od druga dva osnovna srpskohrvatska dijalekta: čakavskog i kajkavskog.

Š. D. zauzima danas veliki prostor. Na sjeverozapadu je njegova granica sve dokle dopiru srpsko-hrvatska naselja u Baranji (a ona prelaze i preko današnje naše državne granice), na sjeveroistoku dokle dopire naše stanovništvo u Vojvodini (ono znatno prelazi, u većim ili manjim otočićima, našu sjevernu granicu), na istoku njegova granica ide našom državnom granicom u Banatu, ali i tu ostaju u Rumuniji veći ili manji otoci našeg življa (oko Temišvara, sjeveroistočno od njega u Crnoj Gori, Krašovani, izvjestan broj mjesta na Dunavu), zatim ide Dunavom do prema Bregovu u Bugarskoj, pa linijom, koja spaja Bregovo, Kulu, Belogračik, Berkovac, Iskrec, ide istočno od Breznika na Radomir i Ćustendil, ali se njegove osobine pružaju i preko te linije; dalje na jug granica ide vododjelnicom između Strume i Vardara, sjekući našu državnu granicu istočno od Dojrana. Na jugu u Južnoj Srbiji (Makedoniji) granica Š. D. ide našom južnom državnom granicom, gdje se baš srpskohrvatski govori miješaju s južnomakedonskim govorima. Zapadnu granicu Š. D. čini istočna granica kajkavskog i čakavskog govora u Slavoniji i Hrvatskoj sve do mora. (V. Kajkavski dijalekat, Čakavski dijalekat). Južna granica u Dalmaciji dopire do same obale, na kojoj se sačuvalo još nešto čakavskog naselja, sve donde, dokle se čakavski dijalekat pruža prema jugoistoku, t. j. do Stona, a na otočju, Š. D. se govori istočno od Korčule i Lastova. Prema Albaniji granica ide, uglavnom, državnom granicom, iako ima naših naselja, koja su ostala i izvan te granice; tu je granica od ušća Bojane, tom rijekom, linijom zapadno od Skadra, koji ostaje u Albaniji, preko Skadarskog Jezera, istočno od Podgorice južno od Plava i zapadno od Dečana i Prizrena, koji su na našoj teritoriji, prema Koritniku i Korabu, pa zatim iznad Debra lijevom stranom Drima prema najjužnijem dijelu Ohridskog Jezera, tako da gotovo cijelo jezero ostaje na našoj teritoriji.

Nekada teritorija Š. D. nije bila ovolika. Ona se uvećala u toku vremena time, što su se srpskohrvatska naselja, koja su se nekada nastanila u Albaniji, Epiru, Tesaliji i Grčkoj, sklonila pred Albancima i Turcima, a tako isto i pod utjecajem ranijih bizantinskih ratova, u današnju Makedoniju; što se stanovništvo iz južnijih krajeva pod utjecajem turskog nadiranja kretalo na sjever, istok i zapad; što je Austrija u početku 17 vijeka stvorila vojničko naselje, kojim je opasala cijelu tursku oblast na Balkanskom Poluotoku, od mora u Hrvatskoj, preko Karlovca i drugih mjesta, zatim sredinom Slavonije, pa sjevernim Srijemom, dijelom Bačke i Banata (Vojna granica), kuda je privlačila stanovništvo onih oblasti, koje su potpale pod Turke. Osim toga, i stanovništvo zapadne Bosne, zapadne Dalmacije i Hrvatske južno od Kupe, sklanjalo se sa zemljišta, koje je postajalo sve više poprište ratova, odlazeći na mletačku, slovensku, austrijsku, češko-slovačku i madžarsku teritoriju, a na opustjelo zemljište Turci su, katkada i nasilno, naseljavali stanovništvo već ranije osvojenih oblasti: katkada je i samo to stanovništvo odlazilo u napuštene krajeve, tražeći sebi boljih uslova za život. I poslije velikih ratova, novih granica Austrije i Turske, koje su utvrđivane karlovačkim, požarevačkim, beogradskim, svištovskim mirom, vršili su se pokreti našeg stanovništva na sjever (bilo sjeverozapad, sjeveroistok ili neposredno sjever).

Tako su novi štokavci u novije vrijeme, mahom poslije 15 vijeka, naselili Slavoniju, dio Hrvatske južno od Kupe, zapadnu Dalmaciju i u znatnoj mjeri i Vojvodinu. I u drugim krajevima (na pr. u zapadnoj Bosni, sjeverozapadnoj Srbiji, u centralnoj Srbiji, i dr. oblastima) bilo je mješavine štokavskog stanovništva, a to je sve dalo naročiti karakter razvitku dijalekata tih oblasti. Za timočki govor može se reći, da je njegovo kretanje u Bugarsku išlo postepeno, bez većih potresa, ali i ono se nahodilo pod utjecajem glavnog uzroka, koji je bio u osnovici i svima drugim pokretima u ovim krajevima: nasilnog i zavojevačkog nadiranja Turaka s juga.

Već je rečeno, da Š. D. čini jedan od tri osnova dijalekta srpsko-hrvatske i slovenske jezične zajednice: kajkavskog, čakavskog i štokavskog, da su se zameci razlike među tim dijalektima pojavili još onda, kada su njihovi predstavnici bili tek na putu na Balkanski Poluotok, ali da se u to vrijeme mogu utvrditi bliže uzajamne veze čakavskog i Š. D. (čь : čьto i kā), nego li njihove i kajkavskog. U daljoj periodi razvitka tih govora uzajamne veze čakavskog i kajkavskog postale su bliže nego njihove sa Š. D. (otuda se praslovensko dj preko d' u oba prva govora razvija u j, a u štokavskom u đ). Ja smatram, da je ta perioda njihova razvitka bila ili izvan Balkanskoga Poluotoka ili na putu na Balkanski Poluotok. Najzad, došla je seoba njihovih predstavnika na Balkanski Poluotok. Kajkavci su zauzeli sjeverozapadne krajeve nove otadžbine, južno i jugoistočno od njih naselili su se čakavci, a istočno od čakavaca, a donekle i istočno od kajkavaca — štokavci (V. Kajkavski dijalekt, Srpskohrvatski jezik u prošlosti).

Š. D. se na različnim mjestima obilježene teritorije različno razvijao, ali uzajamni odnosi, koji su dobivani velikim premještanjem, s mjesta na mjesto, š. dijalekatskih masa, koje su se jezički već prilično udaljile, činilo je, da se stvaraju nove jezičke veze i da se često uniformira ono, što se u različnim pravcima već bilo udaljilo. Pravac kretanja Š. D. nije ostajao uvijek isti. U prvo vrijeme po doseljenju štokavci se kreću najviše k jugu, k moru, k liniji od ušća Bojane na sjever do ušća Cetine. Taj pravac kretanja učinio je, da se razvijaju uzajamne veze sa čakavskim dijalektom, tako da se od 7—14 vijeka može govoriti o štokavsko-čakavskom, u jezičkom pravcu, zajedničkom životu. Od početka 12 vijeka štokavci se kreću prema istoku, k centralnoj Srbiji, kasnije na jugoistok k Makedoniji. Tu se stvara mogućnost za dodir s onim etničkim sredinama Balkanskog Poluotoka, koje su u naročitom pravcu formirale bugarski jezik. Najzad poslije 14, a naročito u kasnijim vijekovima, snažan pokret na sjever, sjevero-

zapad i sjeveroistok, dao je posljednje tipično obilježje razvitku Š. D. Odmah po doseljenju na Balkanski Poluotok predstavnika ovog dijalekta počela su se, mislim, razvijati dva vrlo nejednaka Š. D.: najarhaičniji na krajnjem zapadu, i istočno od njega manje arhaični govor. Najarhaičniji Š. D. stavljam u Slavoniju naročito zapadnu, u zapadnu Bosnu i Dalmaciju, negdje između Cetine i Neretve, bliže k Cetini. To je bio jedan dijalekatski Š. pojas između čakavskog i manje arhaičnog Š. D.

Osnovne su osobine najarhaičnijeg Š. D. ovo: ć i đ (= praslovenskom tj i dj) šć i žđ (= praslovenskom stj, skj i zdj i zgj). Pored tih osobina, ovaj je govor čuvao i meko č (č') i imao je i drugih svojih osobina. U jednom dijelu govora (u Slavoniji, on je mjesto ь i ъ razvijao jedan poluglasnik reda e, koji je kasnije i prelazio u zvuk e.

Ovaj se dijalekat u potpunom i čistom obliku nije sačuvao među našim govorima. On je, po mome mišljenju, ušao u obrazovanje kajkavskog dijalekta, kao njegov istočni dijalekat. U drugim oblastima on je dao svoj jezički materijal različnim zapadnim ili ikavskim govorima: u Slavoniji (posavskom govoru), zapadnoj Bosni (arhaičnom ikavskom) i u zapadnoj Dalmaciji. Vrijedi spomenuti, da su ovom dijalektu pripadali i predstavnici onih srpskohrvatskih kolonija, koje su se naselile u Albaniji, Epiru, Tesaliji i Grčkoj, i koje su kasnije obrazovale glavnu jezgru srpskohrvatskih makedonskih dijalekata. Kako njihovo seljenje u te krajeve treba staviti u 6 ili 7 vijek, znači, da je taj govor, što je i sasvim prirodno, pošto je on najarhaičniji, već postojao u to vrijeme.

Druga grupa, manje arhaičnih Š. D., pružala se na istok od prve. U njoj je šć i žđ najarhaičnijeg Š. govora davalo št i žd (dvorište < dvorišće, dažd > dažd). Osim toga, u njemu je bilo i drugih osobina. U daljem izlaganju ja ne ću upotrebljavati više ova dva naziva: najarhaičniji Š. govor i manje arhaični, jer se prvi od ova dva govora izgubio, kao što smo spomenuli u različnim dijalektima našeg jezika, tako da je ostao kao glavni i jedini Š D. manje arhaični, istočniji dijalekat, koji se nahodi, izuzev starohrvatski dijalekat, u osnovici svih ostalih Š. D.

Ako uzmemo sve Š. govore, kako oni danas postoje, kao jedan Š. D. na prostoru, koji smo omeđili, po crtama, koje su se u njemu sačuvale možemo ga podijeliti na tri grupe govora: 1. Staroštokavsku, 2. Srednještokavsku, i 3. Novoštokavsku govornu grupu.

Kriterijum, po kome dijelimo Š. na tri dijalekta, jeste starina i vrsta jezičkih crta, koje su za svaku od ovih grupa karakteristične. U staroštokavskom su u osnovici najstarije Š. osobine, upravo one, koje su svi Š. D. ponijeli iz štokavske zajednice. Kao što je napomenuto, u njemu su osnovne crte najarhaičnijeg Š. D. U srednještokavskom se nahode štokavske crte, koje su se razvile u srednjoj periodi razvitka svih Š. D., dakle od početka njihovoga razvitka pa do kraja 13 ili početka 14 vijeka. Najzad, u novoštokavske govore dolaze svi oni, za koje se može konstatirati, da u njima ima crta novijeg razvitka, t. j. onih, koje su se razvile poslije polovine 14 vijeka. Ovo ne znači da su staroštokavski D., zato što čuvaju staru osnovicu, prestali biti Š. ili srednještokavski, zato što nemaju ovih novoštokavskih osobina, već znači, da su oni bili udaljeni od centara novih crta, koje su se u zapadnijim govorima razvile. Ali oni, i jedni i drugi, razvijaju i dalje na staroj osnovici, u Š. duhu, nove osobine, koje se često slažu sa sličnim osobinama novoštokavskog dijalekta. I za novoštokavske govore vrijedi podjednako: 1. da neki od njih imaju po koju stariju crtu sličnu srednještokavskim i 2. da svi novoštokavski govori nemaju sve novoštokavske osobine, već se njihov razvitak vrši uvijek u duhu, u pravcu novoštokavskih osobina. Nove jezičke crte, koje se javljaju u raznim točkama jezičke teritorije, vrlo se nejednako rasprostiru po njoj. A obimi jezičkih crta i čine ono, što mi nazivamo dijalektima.

1. Staroštokavski dijalekat. Njegove granice, u grubim crtama, predstavljaju naše državne granice u Južnoj Srbiji na istoku prema Bugarskoj, na jugu prema Grčkoj, na zapadu prema Albaniji, na sjeveru linija, koja prolazi južno od Tetova

pa ide prema Skoplju (u kom je kao u svima većim centrima govor pomiješan), i zatim između Kratova i Kočana, predstavlja granicu između srednještokavskog na sjeveru od te granice, i staroštokavskog južno od nje. Na istočnoj granici i južnoj staroštokavski se govor miješa s južnomakedonskim, koji ga s ovih strana okružava. Isto onako kao što njegove crte prelaze preko ovih granica u južnomakedonski dijalekat i obrnuto, na njegovim krajevima u spomenutim pravcima ima mješavine s južnomakedonskim, kome su u osnovici nekadašnji staroslovenski dijalekti.

Ovaj su staroštokavski govor u iznesenim granicama naučnici različno određivali: kao jedan staroslovenski govor (bugarski), koji se nahodio do izvjesne mjere pod utjecajem srpskohrvatskog jezika, ili kao mješovit, prelazni srpskohrvatski dijalekat, u koji je srpski jezik unio neke svoje osobine, a staroslovenski opet neke svoje. Kada se govorilo o srpskim osobinama, spominjalo se mahom na srpsko prodiranje u Makedoniju pod Nemanjićima, nešto u drugoj polovini 12 vijeka, a uglavnom krajem 13 vijeka i u 14 vijeku. Iako je nesumnjivo, da su predstavnici srpske etničke sredine mogli u vrijeme osvajanja, okupacije i kolonizacije ovih krajeva, sve do Epira i Tesalije, donijeti i po neke svoje osobine ovom dijalektu, smatram, da mu oni nisu mogli dati jezičku osnovicu, koja je staroštokavskog tipa dok je osnova srpskog jezika, koji je dolazio sa sjevera u 12 i 13 vijeku, srednještokavska. Tu jezičku osnovicu predstavnici Srba i Hrvata mogli su donijeti samo u najstarijim epohama naseljavanja po Albaniji, Epiru, Tesaliji i Grčkoj, od 6—7 vijeka.

Poznato je, da su od najstarijih vremena u tim krajevima bile slavenske kolonije, u nazivima kojih imamo ime Slovenin (Sclavi, Sclavenoi), Srbin i Hrvat (na pr. Serblia, ta Servia, na granici Makedonije i Tesalije, Servu u Arkadiji, Surpi i Servochia u Tesaliji, Servianica u Korintu, Sereviana kod Berata u Epiru i t. d.; Charvati u Atini, Tesaliji i Argolidi; Sclavenochori na Kritu i u Lakoniji, Scliavi u Epiru, Marosclavon u Arkananiji i t. d.). Poznato je također, da je u Epiru više od polovine topografskih naziva slavenskog porijekla, a takvih naziva ima u velikom broju i po drugim navedenim krajevima. U tim nazivima glasovne osobine odaju dijalekte vrlo slične današnjim dijalektima Makedonije (t. j. imaju ć i đ, karakteristične zvuke srpskohrvatskog jezika ili št i žd ili šč i ždž karakteristične zvuke južnomakedonskih govora: Gardiki = Gardići = Gradići Dobroniki = Dobronići, Korutjani = Korićani, Griadzani = Građani i sl.; Kovatdzisti = Kovačišči i sl). Jasno je, da je u spomenutim krajevima bilo znatnih slavenskih kolonija. Historijski se može utvrditi njihovo postojanje u različnim krajevima, negdje i do kraja 17 vijeka. Ali je slavensko stanovništvo po spomenutim krajevima imalo da izdrži borbu s Bizantijom, kojoj se moralo pokoriti, kasnije s različnim dinastima, dok nisu na kraju Turci i njihovi štićenici Arnauti pojačali, svojim spuštanjem u slavenske krajeve i nasiljima, seljenje na sjever: iz Epira i Albanije preko Drima u zapadnu Makedoniju, odatle u srednju i dalje, a iz Tesalije i južne Makedonije na sjever i istok, sve do Samokova i drugih mjesta u Bugarskoj.

Ja smatram da se može pretpostaviti, da su u spomenutim grčkim i albanskim krajevima postajala dva dijalekta: na istoku, u produženju slavenskog stanovništva južne Makedonije, u Tesaliji i možda po najistočnijim dijelovima Epira, arhaični staroslovenski, koji se odlikovao starinom od staroslovenskog dijalekta, kojim se govorilo oko Soluna, i koji se odatle pružao po ostaloj Makedoniji. U zapadnom Epiru i južnoj Albaniji, u neposrednoj blizini sa spomenutim arhaičnim staroslovenskim govorom, pohodio se srpskohrvatski govor, u osnovici koga se nalazio najarhaičniji Š. D. Osnovna je crta prvoga bila: da mjesto tj i dj praslovenskog ima š́č́ i ž́dž́, a ne kao staroslovenski št i žd; tako isto mjesto praslovenskog stj, skj i zdj, zgj, imao je također š́č́ i ž́dž́, a ne kao staroslovenski št i žd (svѣš́č́a i mež́dž́a; dvoriš́č́e, puš́č́a, dъž́dž́ь).

Osnovna je crta drugog srpskohrvatskog, da mjesto tj i dj praslovenskog ima ć i đ (ḱ i ǵ) kao i drugi Š. govori; a mjesto stj, skj

i zdj, zgj — ść i źdź kao što je imao najarhaičniji Š., a ne št i žd kao što ima manje arhaični Š. D., koji u osnovici svih ostalih Š. D. (što je ovdje šč i ždž, a u najarhaičnijem Š. D. u Slavoniji i drugdje obično Šć i žđ — to ne mijenja stvar, jer se i jedno i drugo moglo podjednako razviti od glasovnih grupa koje su im u osnovici).

Ova dva stara dijalekta promijenila su svoje mjesto pružanja. Predstavnici arhaičnijeg staroslovenskog prodrli su u južnu Makedoniju, a preko nje čak i u istočnu Bugarsku, tako da smo tu dobili jedan smiješan južnomakedonski dijalekat, u kome se ipak još uvijek poznaje više staroslovenska osnovica na krajnjem istoku, oko Soluna, a više osnovica arhaičnog staroslovenskog dijalekta u govorima na krajnjem zapadu, oko Kostura i Korče. Između tih krajnjih točaka njihove se dijalekatske crte miješaju. Prema tome, danas se može govoriti o istočnom južnomakedonskom i o zapadnom južnomakedonskom dijalektu.

Staroštokavski srpskohrvatski dijalekat iz Epira i Albanije prebacio se (vjerojatno je to išlo postepeno, počevši od kraja 12 vijeka, pa kasnije u različnim vremenima i u različnoj mjeri) preko Crnoga Drima i ispunio je gotovo cijelu Makedoniju u obilježenim granicama. Slavenski živalj, koga je ranije moglo tu biti, on je potpuno asimilirao, tako da se mješovite crte javljaju tek tamo, gdje se on dodiruje sa južnomakedonskim na jugu ili istoku (isp. gore). On danas predstavlja kompaktnu masu, koja se dijalekatski u više mahova obnavlja pod utjecajem sve novih kolonija iste vrste iz Albanije i Epira. Ovaj ću dijalekat nazvati pravim makedonskim ili makedonskim staroštokavskim.

Da bi se vidjela umjetnost ove diobe, navest ću i druge crte, koje pokazuju, da je osnovica staroštokavskog zaista i u drugim pravcima srpskohrvatska.

Glasovi: ѣ glasi u makedonskom staroštokavskom e, u južnomakedonskom kao 'a (ja), gdje ima u njemu e — — to je utjecaj staroštokavskog. ꙑ glasi u makedonskom staroštokavskom uvijek i, u najistočno-južnomakedonskom se čuva katkada. Prijelaz ꙑ u i u ostalom južnomakedonskom utjecaj je makedonskog staroštokavskog, u makedonskom staroštokavskom ѧ glasi uvijek kao e, ѫ kao o ili a; u južnomakedonskom ili se čuva nazalizam kao en i ъm (ьn), ili ѫ daje ъ. Karakter suglasnika, starih mekih i starih polumekih (pred mekim vokalima), onakav je u makedonskom staroštokavskom kao i u ostalim srpskohrvatskim govorima, dok u južnomakedonskom mekost se i polumekost zadržava ili čak dalje razvija; stari meki suglasnici kao r' postaju tvrdi u srpskohrvatskom, čak lj postaje polumeko, a nj — tvrdo. U makedonskom staroštokavskom imamo ć i đ (ili ḱ i ǵ), a u južnomakedonskom št i žd (ili šč i ždž); ovdje imamo šć i ždź, a u južnomakedonskom št i žd (ili također šć i ždź). U makedonskom staroštokavskom čr daje cr, u istočnom južnomakedonskom čr; tamo, gdje u južnomakedonskom imamo cr — utjecaj je staroštokavskog. U makedonskom staroštokavskom vrši se novo jotovanje kao u drugim štokavskim govorima (lьj-, nьj-, tьj-, dьj-, stьj-, zdьj-, = lj-, nj-, ć ili ḱ-, đ ili ǵ-, šć- žđ- i slično), tako se u različnoj mjeri prenosi i na južnomakedonski.

Ima glasovnih pojava, za koje je teško utvrditi, iz koga govora potječu, na pr. prijelaz ъ i ь u jakom položaju u o i e i slično; vjerojatno je, da je gubljenje epentetskog lj (mjesto zemlja od staroga zemja — zemja ili zema) poteklo iz južnomakedonskog. Gubljenje zvuka h i njegova različna zamjena vrši se i u albanskim — arumunskim govorima, tako da je zajednička svim ovim jezicima; prema tome, i ako se vrši i u ostalim štokavskim govorima, ne može se sa pouzdanošću reći, da je poteklo od njih. Akcenat je također različan u spomenuta dva govora: u staroštokavskom je pritvrđen za treći slog od kraja, a u južnomakedonskom za drugim od kraja. U granicama ovako ograničenih akcenata ima njihovih dijalekata, koji dopuštaju akcenat i na drugim slogovima. Obje ove akcentuacije, po mome mišljenju, razvile su se pod uticajem stranih akcentuacija, romanske, u kojoj je akcenat obično na drugom od kraja, i grčke, u kojoj akcenat može stajati na tri posljednja sloga u riječi.

Među oblicima promjene nije tako veliki broj tipičnih za jedan dijalekat ili za drugi, prvo zato, što je priroda oblika takva, da se brzo rasprostiru sa jednog govora na drugi, a drugo i zato, što po porijeklo ima vrlo malo sasvim tipičnih. U ovom se govoru na pr. upotrebljava samo zamjenica ja, dok se u južnomakedonskom upotrebljava jas; ovdje se u nominativu plurala zamjenica upotrebljava prošireno mi — mije, a u južnomakedonskom ni — nije; u osnovici zamjeničke sisteme nahode se u ovim govorima zamjenice taj, ovaj i onaj (u različnom dijalekatskom obliku), što se u tolikoj mjeri ne upotrebljava u južnomakedonskom i t. d. Ali pored tih oblika ima i drugih, za koje se ne može uvijek utvrditi odakle su: u zamjenici ima nastavak go mjesto ga, što se rasprostrlo svakako na ove govore iz južnomakedonskih; za ove se govore može misliti, da su imali prvobitno ga; kod glagola u jednom dijelu ovih govora (brsjačkom) rasprostrlo se m u prvom licu jednine iz sjevernijih srednještokavskih govora; u trećem licu jednine i množine sadašnjeg vremena ovi govori imaju od južnomakedonskog t, ali neki južnomakedonski i gube to t, što će biti prvobitna osobina staroštokavskih govora; u prvom licu množine sadašnjeg vremena ovi govori imaju me, dok je osobina staroštokavskog bilo samo m, a osobina ostalih štokavskih govora mo; u zapovjednom načinu jedan dio staroštokavskog ima u množini uvijek i, kao i ostali štokavski govori (mijački govor), dok drugi imaju uvijek e (brsjački), koje se moglo razviti ili pod utjecajem srednjemakedonskog ili pod utjecajem južnomakedonskog. U ovim govorima u aoristu i imperfektu suglasnik h ušao je u sve nastavke množine (hme = fme, hte = fte, hѫ = a ili he — e), s tom razlikom, što se e od aorista u trećem licu množine (u nastavku he) sačuvalo u jednom dijelu ovih govora, a odatle proširilo, možda, u jednom dijelu (zapadnom) južnomakedonskog i t. d.

Uzajamnosti je između spomenuta dva makedonska govora bilo mnogo više, kao što se moglo očekivati prema prirodi jezičkih crta, u oblicima nego li među glasovima. Za rječnik staroštokavskog dijalekta utvrđeno je također, da je blizak rječniku ostalih Š. D.

Ali ima nešto što je naročito, i što se tiče i staroštokavskog i srednještokavskog dijalekta u izvjesnoj mjeri. Ova oba naša dijalekta, a naročito staroštokavski, udaljujući se geografski, jedan na istok (srednještokavski), a drugi na jug (staroštokavski), došli su u dodir s nekadašnjim romanskim govorima, kojih je bilo osobito mnogo u južnoj Makedoniji, između Niša i Sofije, a u Bugarskoj oko Rodopa i srednjeg Balkana i u sjevernoj dodirnoj pruzi s rumunjskim naseljem. U Makedoniji i po drugim oblastima Grčke došli su oni u dodir s grčkim elementom, a u Albaniji s albanskim, koji je i sam pretrpio znatne utjecaje romanskih govora. Mnogo se romanskih etničkih elemenata pretopilo u slavenski, a još više je bilo slavenskih predstavnika, koji su, naučivši te jezike, prenosili izvjesne njihove crte u svoj jezik. Kako se te crte nahode danas i u rumunjskom, bar djelomično, u albanskom i u grčkom jeziku, one se nazivaju »balkanizmima«. Ovako dolazi: gubljenje deklinacije i zamjena različnih padeža upotrebom prijedloga s oblikom akuzativa, koji je često jednak s nominativom (za genitiv i dativ se upotrebljava predlog »na«, za instrumental sъ ili sъs i t. d.); upotreba udvojene zamjenice i demonstrativne zamjenice, koja se stavlja iza imenica, da se predmet odredi bliže po mjestu (ta demonstrativna zamjenica postaje katkada i član); upotreba prijedloga »po« sa pozitivom za komparativ, a riječce »naj« sa pozitivom za superlativ; gubljenje infinitiva i njegova zamjena kakvom opisnom namjernom (konjuktivnom) rečenicom. Ovome se dodaje i upotreba u futuru sadašnjeg vremena od glagola »hteti«, i sadašnje vrijeme dotičnog glagola, konstrukcija, koja se upotrebljava i u drugim Š. D. Ima i drugih osobina ove vrste, ali one ne obuhvataju tako veliki broj dijalekata, da o njima ovdje treba govoriti.

Sve spomenute crte nahode se u slavenskim dijalektima istočne polovine Balkanskog Poluotoka: u bugarskim govorima, u staroštokavskim srpskim dijalektima, u srednještokavskom srpskom dijalektu i u

južnomakedonskom staroslovenskom, dakle, u svima slavenskim govorima, koji se nahode u neposrednom dodiru, ali su se u isto vrijeme nahodili i u različnoj vezi u prošlosti sa spomenutim neslavenskim jezicima. Strani utjecaji, koji su se u njima razvili, daju u svakom od njih nešto drugu jezičku sliku, te je jasno, da je utjecaj isti ili sličan, ali da se njegova kombinacija sa slavenskim spomenutim govorima na svakom pojedinom mjestu vršila samostalno.

Staroštokavski govor ima naročito često udvojenu zamjenicu: méne né mi se bánjat (mijačko) fčéra ja vidof onaja dévojka; od deklinacije u ovom govoru čuva se redovno prvih pet padeža jednine kad imenica nema člana uza se, kad se upotrebljavaju ti padeži od imena ili riječi, koje znače srodstvo: dáj mu Stójanu, je govorit séstre mi i sl.; mu réče tatkóve si; ali: na pésof vrátot mu béše ódran (ovome psu vrat beše odran); kao postpozitivne zamjenice upotrebljavaju se: ot, ta, to, of, va, vo, i on, na, no. Staroštokavski, na prostoru, koji je obilježen, ima više preliva; naročito dijalekti preko Vardara i preko Crne pokazuju mješavinu sa istočnijim i južnijim govorima.

Mogu se razlikovati dva govora tipa: a) mijački (u Maloj Reci, Golom Brdu i nekim mjestima kičevskog i gostivarskog kraja) sa zvukom o mesto ѫ u korenovom slogu i b) brsjački (u ostalom dijelu naše Makedonije u najopćijim crtama, isp. gore) sa zvukom a mjesto ѫ u svima položajima. Razumije se po sebi, da među njima ima i drugih razlika.

2. Srednještokavski dijalekat. Rečeno je, po čemu se on tako naziva i određena je njegova istočna i južna granica, koja je u isto vrijeme sjeverna granica staroštokavskog dijalekta. Njegovu sjevernu i zapadnu granicu predstavlja u najopćenitijim crtama pruga, koja ide od brijegova u Bugarskoj na zapad ispod Zaječara, zatim udara planinom Tupižnicom, Rtnjem i Bukovikom, i spušta se prema Stalaću, odatle ide pravo između Jastrepca i Malog Jastrepca na Prokuplje, pa na Kačanik, a odatle iznad Prizrena. Na tako ograničenom prostoru ima danas različnih govora, ali je nesumnjivo, da među njima ima zajedničkih crta.

Najvažnije su njegove osobine ovo: ѫ prelazi uvijek u »u« (rѫka > ruka), ѧ = »e« (pѧtь > pet) ѣ = »e« (dѣd > ded), ꙑ = »i« (sꙑn > sin), ъ i ь daju jedan poluglasnik, i to reda »a«, »l« vokalno ili ostaje tako ili se prema govorima različno mijenja, vь ili vъ u početku riječi u otvorenom slogu daje »u« (vъnukъ > unuk), »čr« prelazi u »cr« (črn > crn).

Sve su to glasovne osobine, koje su se razvile u srpskohrvatskom jeziku do kraja 13 vijeka. Od kasnijih crta ovaj govor mijenja na svoj način ili zadržava neizmijenjen suglasnik »l« na kraju riječi i sloga. I on gubi »h« koje je počelo u ostalim Š. govorima iščezavati početkom 16 vijeka, i u njemu se vrši novoštokavsko jotovanje (lьj + voc., nьj + voc., vьj + voc., dьj + voc.), koje se vrši i u drugim Š. govorima od početka 16 vijeka, ali ovdje u suženom obliku (samo u ovim grupama: tj > ć, dj > đ, lj > lj, nj > nj. Od oblika, u koliko su se sačuvali, ima sve ono, što karakterzira Š. D.: prijenos nastavaka kod imenica mekih osnova na tvrde, u genitivu jednine zamjenica i pridjeva »ga«, zamjeničke sve osnove, nastavke glagolskih vremena (»m« za prvo lice jednine sadašnjeg vremena, treće lice jednine i množine bez nastavka »t«, prvo množine sa »mo«, sve nastavke imperfekta i aorista na pr. u trećem licu množine »hu« i »še«) i t. d.

Ali i ovaj se dijalekat podvrgao stranim utjecajima, samo ipak u manjoj mjeri nego staroštokavski. I u njemu su skraćeni svi dugi akcenti i sve dužine; neki dijalekti upotrebljavaju predloge s općim padežom (jednim ili dva) za padežne funkcije; u komparativu se upotrebljava i »po« sa pozitivom pridjeva, ali i stariji način je još u upotrebi; gubi se infinitiv; najzad, u nekim se govorima upotrebljavaju i postpozitivne demonstrativne zamjenice u smislu bližeg lokalnog određivanja i u smislu člana (kod pridjeva i katkada imenica).

Cijela ova grupa dijalekata predstavljala je nekada vjerojatno dvije grupe govora: a) na sjeveru: lužničko-timočku ili timočki govor i b) na jugu govore: prizrensko-južno-

moravski, tetovsko-kratovski i zaplanjski.

Razlika je između ove dvije grupe u tome, što u timočko-lužičkom govoru svako staro ć i đ (prasrpsko) prelazi u č i dž, a u južnoj grupi ono ostaje kao ć i đ.

a) Timočki govor zauzima istočni dio ovog dijalekta, na zapad do Svrljiga i Zaplanja, a južno ide linijom ispod Bosiljgrada, koja se produžava do iznad Ćustendila.

Timočki govor pokazuje veliku starinu. Po dosljednosti svoje jezičke sisteme on dolazi u red najčistijih naših govora. On ima vokal »l« (vlk, slza), koji u lužničkom njegovu dijelu prelazi u lь (vlьk, slьza). Staro »ć« i »đ« prelaze u »č« i »dž«, ali novo »ć« i »đ« zadržava se (u cveće, livađe i sl.). Suglasnici »k« i »g« umekšaju se ispred »e« i »i« u nekim govorima (na pr. pirotskom) dajući potpuno meke glasove (ruće, noće).

b) Cio ostali prostor zauzimaju govori, koji imaju staro »ć« i »đ« neizmijenjeno. Među njima razlikujemo nekoliko govora: prizrensko-južnomoravski zauzima prizrensku oblast sa Šar-Planinom, u kojoj se nahode sredačka i sirinićka župa, u kojima se prizrenski govor miješa s tetovskim, pa ide dalje sjevernom padinom Crne Gore (Kara-Daga) više Skoplja i udara na Južnu Moravu, pa s njom ulazi u predratnu Srbiju, ispunjujući njenu dolinu do Stalaća, pa i sjevernije od njega, a na istok do Zaplanja i Svrljiga. Sjevrna i zapadna njegova granica predstavljaju spomenutu već zapadnu granicu srednještokavskog govora. Geografsko pružanje ostalih govora jasno je, bar u najopćenitijim crtama, po njihovim nazivima.

c) Prizrensko-južnomoravski govor, koji se ovako neprirodno geografski razvio, pokazuje veliku raznolikost crta svojih govora. Njegove su dvije-tri glavne odlike prema ostalim govorima istoga tipa: mjesto vokalnog »l« ima »lu« ili »u« (prva je crta poznata već iz spomenika druge polovine 12 vijeka), u part. praet. II. mjesto »l« ima »ja« (bija, videja, došьja ili došja i t. d.) i nema člana. Kod njega je velika razlika između prizrenskog govora i južnomoravskog. Prizrenski govor zna gotovo za sve padeže (žena, gen. i dat. žene, ženu, ženo instrum. sьs ženu i lok. žene; tako isto i u množini sinovi, akuz. sinove, dat. sinovima i sl.; kod pridjeva i zamjenica: tóga, svetóga, mójemu ocu i t. d.). U aoristu u prvom licu množine ima »smo« (nađosmo i sl.). Taj je govor i primio »ja« u part. praet. vjerojatno od okolnog pećkog govora, u kome se ono pravilno razvilo (moga = mogao, mogla, pa prema nosila i nosio nosija).

Pravac prizrensko-južnomoravskog govora pokazuje put, kojim su se kretali u Srbiji predstavnici ovog govora. Miješajući se u dolini Južne i Velike Morave s govorom zaplanjskog tipa, prizrenski je govor dao savremeni južnomoravski govor. U južnomoravskom ima znatno manje oblika deklinacije nego u prizrenskom, i ima dosta osobina, koje se samo mješavinom mogu objasniti; na pr. dojđem — postalo je od prizrenskog dođem i zaplanjskog dojdem; njuma akuzativ jednine ima »ma« iz množine (tema, ovema), koje se u prizrenskom govoru upotrebljava, a ovdje je postalo partikula, koja se dodaje i u akuzativu jednine ženskog roda i sl.

U tetovskom kraju, u skopskom (Crnoj Gori), kratovskom, krivopalanačkom i sjeverno od njih u Zaplanju imamo govore sa ć i đ (ḱ i ǵ), ali bez »ja« i »lu«. Te govore tom relativnom crtom možemo povezati u jednu grupu, inače je svaki od njih, nahodeći se u različnim odnosima s okolnim govorima, razvio svoje osobine. Tako je tetovski govor kao i staroštokavski razvio velarno »l« (ł) koje se u Skopskoj Crnoj Gori razvija u vrlo kratko »o« (»o«, koje ne obrazuje sloga), a u kratovskom i krivopalanačkom u vrlo kratko »u« (»u«, koje ne čini sloga); tako se isto u njemu razvilo polumeko »l« ispred »e« i »i« i t. d. Sličan govor ovim govorima nahodi se i u ćustendilskom kraju.

Na sve su ove govore u velikoj mjeri uticali staroštokavski govori, koji su se kretali na sjever.

Pojedinih crta ovih govora, kao na pr. spomenuto »lu« mjesto vokalnoga »l«, nahodimo u spomenicima od kraja 12 vijeka. Kasnije, naročito od 16 vijeka, ima tih crta (osobito u pismima, dokumentima i zapisima) u dovoljnoj mjeri.

3. Novoštokavski dijalekat. Cijelu ostalu prostoriju zauzimaju dijalekti.

koje nazivam novoštokavskim. U njima se ogledaju pojavi, koji su se, pored starijih, karakterističnih i za staroštokavsko i srednještokavsko narječje, razvijali u našem jeziku od kraja 13 i polovine 14 vijeka, pa sve do najnovijeg vremena. Ali svi se ti pojavi ne nahode podjednako u svima dijalektima novoštokavskim. Istina je da »l« vokalno prelazi u svima njima u »u« (s malim varijantama u kvalitetu toga glasa: uo, o i sl.), da »l« na kraju sloga i na kraju riječi prelazi u svima u o (pojav kraja 14 i početka 15 vijeka), ali na pr. ni zamjena poluglasnika vokalom »a« nije zajednička za sve dijalekte ove vrste, a kamo li druge osobine. Zato je karakteristična crta svih ovih govora, da se razvijaju u duhu tih novih promjena, čine se naravno ne određuje, u kolikoj se mjeri koji od njih u tom pravcu razvija.

Moram napomenuti, da su se baš na terenu novoštokavskih dijalekata vršila mnogobrojna migraciona kretanja, koja su znatno doprinijela, da se u njima proširi sličan pravac razvitka.

Osnovica, od koje moramo poći pri ovoj podjeli, jeste izgovor »ѣ« (jata) u ovim dijalektima. Može se reći, u najopćenitijim crtama, da se početkom 14 vijeka mogu razlikovati tri izgovora toga glasa: kao »e« u granicama stare Raške, kao »ie« (»je« i »ije«), u granicama Huma, Dubrovnika i Zete, i kao »i« u Bosni, u Hercegovini zapadno od Neretve i u Dalmaciji, između Neretve i Cetine. Ovako stanje u ovim granicama nije kasnije ostalo. Baš po današnjem rasporedu ta tri novoštokavska osnovna govora: istočnog (ekavskog), južnog (jekavskog), i zapadnog (ikavskog), vidi se, koliko se razmještaj predstavnika našeg jezika izmijenio, i koliko je to moralo utjecati na unutrašnju promjenu jezičkih crta tih govora.

Novoštokavski istočni govor dao je, još u ranijem svom razvitku, nesumnjivo jezičnu osnovicu i srednještokavskom govoru, koji je također ekavski, ali koji je otišao tako daleko na istok i sjeveroistok (u Staru Srbiju, istočni dio Srbije i u zapadnu Bugarsku). Novoštokavski istočni govor ispunio je centralnu, sjevernu i sjeverozapadnu Srbiju, Srijem, Banat i Bačku. Kada tako velim, to ne znači, da tog govora nije bilo i u ranijim vremenima u ovim krajevima, ali ga nije bilo u tolikoj mjeri i sa centrom njegova razvitka u tim krajevima.

Novoštokavskog zapadnog govora nestalo je u kraju između rijeke Bosne i Drine. Ja pretpostavljam, da se to stanovništvo djelimice od 14 do 16 vijeka prebacilo u Srbiju, Srijem, Bačku i Banat i tu ga je nestalo u novoštokavskom istočnom govoru. Ta mješavina dala je prve zametke t. zv. šumadijsko-srijemskog (ili šumadijsko-vojvođanskog) govora, koji se nahodi u sjeverozapadnoj Srbiji i u Vojvodini.

U znatnoj masi, od najstarijih vremena, možda od 12 vijeka, ikavski se govor (ili raniji njegovi predstavnici) prebacivao iz zapadne Bosne u Slavoniju, u kojoj se i danas, na različnim mjestima, nahode iz različnog vremena njegovi predstavnici. Tako isto su se predstavnici ovog govora poslije 15 vijeka, spuštali i u Dalmaciju, u krajeve, napuštene od domorodaca ikavaca (seljenje iz makarskog kraja u napuljsku kraljevinu krajem 15 vijeka, u južnu i zapadnu Istru u 16 i 17 vijeku) i čakavaca u sjevernoj Dalmaciji, zatim u Hrvatsku, južno od Kupe, odakle se, zbog borbi sa Turcima, prvobitno stanovništvo razbjeglo. U Baranji, Lici i Krbavi, sjevernoj i jugozapadnoj Bačkoj oni su se naselili iz Hercegovine pod nazivom Bunjevaca i Šokaca.

Novoštokavski južni govor, naročito u svom humskom dijelu (istočnoj Hercegovini), proširio se prvo na sjever i zauzeo prostor između rijeke Bosne i Drine, a u Srbiji cio jugozapadni dio, sve do Ibra, Gruže, Rudnika i planinskog vijenca: Maljen, Povljen, Medvednik, Cer. Istina, on je, naročito za posljednja dva do tri vijeka, prelazio i preko te granice, šireći se po terenu istočnog govora, ali tu se više, nije zadržao kao južni govor. On se, isto tako kao i zapadni govor, uglavnom u 16 i 17 vijeku, preselio u krajeve nekadašnje vojne granice u Hrvatskoj i Slavoniji. Njegovi predstavnici tu razlikovali su se i po tome od ikavaca, koji su katolici, što su pravoslavni. Oni su prodirali i u zapadnu Bosnu i u Hercegovinu, preko

Bosne i Neretve, a tako isto i u srednju, a naročito sjevernu Dalmaciju. U Bosni su i Hercegovini, zapadno od Neretve i Bosne, muslimani i katolici ikavci, a pravoslavni jekavci, u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji ikavci su katolici, a jekavci — pravoslavni. Najzad nešto predstavnika južnoga govora naselilo se po Istri (Crnogoraca u Peroju).

Ovu nam sliku i ovakav razmještaj predstavnika novoštokavskog govora daje njihovo razmatranje prema spomenutoj glasovnoj crti (zamjeni jata različnim glasovima). Ali kako su se predstavnici ovih govora u različna vremena premještali s kraja na kraj naše zemlje, kako su na svojim novim mjestima stanovanja poklopili vrlo različne mjesne govore, oni su se, iako su svoju glasovnu boju davali govorima, koje su poklopili, podvrgavali utjecaju lokalnih dijalekata, tako da su se na taj način mogle stvarati i nove jezičke osobine u njima. Da bismo ih mogli odrediti, moramo utvrditi kriterije, na osnovu kojih ćemo to činiti. Najopćenitiji su kriteriji: a) akcenat i b) oblici deklinacije.

Akcenat dopušta, da razlikujemo trojake govore: a) najarhaičnije, sa tri akcenta: starim (čakavskim) akutom ˜, dugim nizlaznim ⌒ i kratkim nizlaznim ˵, sve na starim mjestima; b) arhaične, sa dva akcenta: dugim nizlaznim ⌒ mjesto starog ˜ i ⌒ i kratkim nizlaznim (tu može biti i djelimičnog prenošenja kratkog nizlaznog akcenta s krajnjih slogova); c) najmlađe ili suvremene (moderne) s prenošenjem ta dva akcenta sa svih slogova, kada je to moguće (t. j. kad ti akcenti nisu na početnim slogovima u riječima ili u jednosložnim riječima), na slogove, koji im prethode u obliku ˋ (kada je taj slog kratak) ili u obliku ˊ (kada je taj slog dug). Oblika ima dvojakih: novijih i najnovijih, tako da oni dopuštaju, da razlikujemo dvojake govore: a) arhaičnije, sa razvitkom u genitivu množine ā· i izjednačenjem dativa i instrumentala množine (bar kod izvjesnih imenica) i b) najmlađe ili suvremene govore, s izjednačenjem dativa, instrumentala i lokativa množine. Arhaičniji govori čuvaju stari lokativ množine (na »h«). U najmlađim govorima jedan nastavak za sva tri padeža množine može glasiti ma ili kako drukčije, ali je jedan (m, mam, mi i sl.). Ovo ne znači da u govorima, naravno s arhaičnijim nastavcima, nema i drugih nastavaka, koji bi te govore odredivali kao najarhaičnije. Ali njihov raspored po govorima nije takav, da se oni mogu uzeti za kriterijum.

Ako primijenimo ove kriterije na spomenute osnovne govore novoštokavskog dijalekta, dobit ćemo ove dijalekatske grupe: A. istočnu sa a) arhaičnijim govorom kosovsko-resavskim i b) mlađim šumadijsko-srijemskim; B. južnu sa a) arhaičnijim govorom zetskim ili zetsko-sjeničkim i b) mlađim hercegovačkim; i C. zapadnu sa a) najarhaičnijim (posavskim govorom); b) arhaičnijim (zapadno-bosanskim) i c) mlađim (dalmatinskim).

Južna granica istočnog novoštokavskog govora ide od Vranice na Prokletiju prema Prizrenu vodopađom Bijeloga Drima ne dopirući do Prizrena; dalje ide spomenutom sjevernom i zapadnom granicom srednještokavskog govora, koja je njegova južna i istočna granica. Zapadna njegova granica obuhvaća Peć, ide Mokrom Gorom ili bolje Ibrom sve do njegova ušća kod Kraljeva; dalje ide vodopađom Gruže i prihvaća se planinskih lanaca Rudnika, Maljena, Medvednika, Vlašića i Cera prema Lešnici na Drini, pa Drinom do njena ušća. Zapadno od Srijemske Mitrovice ide pojasom prilično iskidanim prema ušću Drave u Dunav i dalje uz Dunav. Stanovništvo istočno od te granice, u Vojvodini, Srbiji i Staroj Srbiji, a zapadno od spomenute zapadne granice srednještokavskog govora, pripada ovom govoru. Kao što je rečeno, na tom prostoru treba razlikovati arhaičnije govore od mlađih. Pruga od Kraljeva prema Kragujevcu, Rači, Palanci i Smederevu, pa niz Dunav do Moldave, odvajala bi, u općim crtama, starije govore, koji ispunjuju Metohiju, Kosovo, Župu, Levač, Temnić, Moravu, Resavu i sjeveroistočnu Srbiju u spomenutim granicama i sa nešto mjesta u Banatu na Dunavu; ono što je na sjever i na zapad od nje predstavljalo bi mlađe govore.

Arhaičniji ili kosovsko-resavski govori ѣ = e; kod imenica i pridjeva: u dativu jednine ženskog roda

kod imenice ima e: dušê, zemljê, i sl.; kod zamjenice i pridjeva: nášema, dobrēma; u instrumentalu jednine imenica muškog roda i pridjeva »e«: potókem, vēlikem; u lokativu jednine kod zamjenica i pridjeva, u têm grádu i sl.; ima često to »e« otvoreno deᵃca i sl.; akcenta dva ̏ i ̑: potȍka i devôjka; dužine iza akcenata se sve skraćuju: mâjke genitiv jednine, ȕzelo; mȍtika genitiv množine (mjesto mâjkē, ȕzēlo, mȍtīkā); dativ i instrumental množine na »ma« (volȍvima); genitiv množine vrši službu lokativa (na plȁnina, u Bogojâvaca i sl.); u akuzativu množine potȍce i potȍke; u komparativu krupnȇji i cȑnši; u imperfektu obrazovanja na āđa : tresāđāše i sl., a aoristu hmo = mo: tresȅmo, nosȉmo (tresȍhmo, nosȉhmo i sl.); u trećem licu množine aorista uvijek »še«, a u trećem licu množine imperfekta uvijek »hu« t. j. »u«.

Na dugačkom prostoru ovog dijalekta počinju se odvajati i zasebni oblasni govori. Tako imamo: pećsko-kosovski tip. On se nahodi pod različnim utjecajima: zetskog govora (t. j. došljaka Crnogoraca) prizrensko-južnomoravskom; zatim župski govor, koji sve više razvija vrlo interesantnu akcenatsku sistemu (pod uticajem đaka i sl. đák i. t. d.); i najzad, levački i resavski, koji se sve više podvrgavaju utjecaju šumadijskog govora, ali inače dobro čuvaju svoje stare osobine.

U spomenicima ima znakova ovog govora od najranijih vremena (jednačenje ѣ i e i dr.). Njegove se osobine javljaju u Dušanovom Zakoniku; zatim u poveljama 15 vijeka u velikoj količini.

Kosovsko-resavski (koji bi se mogao nazvati i pećsko-resavskim) dijalekat vrlo je ujednačen u svojim osobinama. To se tumači time, što je on, u novije vrijeme, od 17—19 vijeka, dobio ovu današnju svoju rasprostranjenost, pokrivši svojim crtama druge govore, kojima je govorilo često vrlo razrijeđeno stanovništvo sjevernije i srednje Srbije.

Mlađi ili šumadijsko-srijemski (šumadijsko-vojvođanski dijalekt). Kod njega je u izvjesnim kategorijama mjesto »ѣ« = »e« prevladalo »ѣ« = »i«, katkada iz drugih kategorija riječi, a katkada pod utjecajem ikavskoga govora: u dativu jednine imenice ženskog roda žéni, kod zamjenica i pridjeva tȉh, tȉma i sl., u komparativu stàrijī i sl., u imperfektu plètijāh (mjesto pletѣjah), nísam (mjesto nѣsam), ̏sikira i t. d.; u padežima množine razvija se »ma« i ne upotrebljava se genitiv množine u značenju lokativa; akcentuacija je od 4 akcenta: ̀, ̏, ́ i ̑.

Na prostoru ovoga govora možemo razlikovati tri tipa: šumadijski (jugoistočni dio ovog govora, do pruge Rudnik—Kolubara), valjevsko-mačvanski (zapadni dio spomenutog govora u Srbiji) i vojvođanski.

Šumadijska sela po govoru su vrlo nejednaka. Ima sela, doseljenih iz oblasti srednještokavskog govora, ima ih s naseljem od »Sjenice«, a ima ih i s terena kosovsko-resavskog govora. Zato, kad se govori o šumadijskom govoru, moraju se imati na umu sela sa starincima. Osobine su šumadijskog govora: jednačenje dativa, instrumentala i lokativa jednine kod zamjenica i pridjeva (u tim selu, o jednim ljudim, ovim prijatelju), to isto i u ženskom rodu (u cijeloj Srbiji); duljenje ̀ u ́ kadgod se nahodi u drugom slogu od kraja pred nasljednjim kratkim slogom (vóda, pótok i sl., ali vòdē i sl.). Po tome akcentu i riječi káno (»kao«: kao òno), oni se nazivaju i kanovcima, a njihov govor kanovački.

Spomenut ću ovdje i govor Beograda, koji se po nečim odlikuje od ovog tipa. Naravno, ja ću govoriti o beogradskom govoru samo utoliko, ukoliko se tiče akcenata. Istina je, da i beogradski govor ima po koju riječ sa kanovačkim ́ mešto ̀ (na pr. Bóžić i sl.), ali toga duljenja kao sisteme u njemu nema. U njemu ima nešto tome suprotno: ́ akcenat pod istim prilikama, pod kojim se dulji u šumadijskom govoru, u beogradskom se pretvara u ̏: vȍda, pȍtok, ali vòdē, pòtoka i sl.); zatim sve dužine iza akcenata skraćuju se (rûku: nȁ ruku, bȁtina genitiv množine). To je došlo od sličnih osobina kosovsko-resavskog govora, čiji predstavnici dopiru do Beograda.

Vojvođanski dijalekatski tip nije još dovoljno ispitan. U njemu ima veliko šarenilo glasova, u kome se ogledaju utjecaji govora onih doseljenika, koji su s različnih strana naselili ove krajeve krajem 17 i tokom 18 i 19 vijeka (ea, ie, ie < e ž, š prijelaz ć u č, đ u dž, ǐ < l velarno,

č i t. d.). Među oblicima ima sličnih šumadijskim, što je i došlo otuda. Zatim ima i arhaizama, kao što je lokativ i instrumental množine pò livadā, ù novinā, po pútovī, nà kolī zà lēdī, ù Kārlōvcī i t. d.

Najzad valjevsko-mačvanski tip ima u deklinaciji potpunu jednakost dativa, instrumentala i lokativa množine, čuva najmlađu akcentuaciju i kvantitet iza akcenata. Samo u malom broju slučajeva, i to u naročitom položaju, ima odstupanja od toga. Ovaj je govor, za posljednja tri vijeka svoga razvitka, primio vrlo mnogo elemenata južnog govora, koje je potpuno asimilirao i ostao i dalje istočni govor.

Novoštokavski jekavski ili južni govor. Ima ga u kompaktnoj masi u jugozapadnom dijelu Srbije do obilježene granice, u Crnoj Gori i Novopazarskom Sandžaku na istok do Ibra i Prokletije, u Dalmaciji na zapad do Neretve, u Hercegovini i Bosni na zapad do Neretve i Bosne. Preko tih rijeka u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini predstavnici južnog govora, koji su pravoslavni, izmiješani su s predstavnicima zapadnog govora, koji su u Dalmaciji katolici, a u Hercegovini i Bosni muslimani i katolici. Predstavnika južnog govora, opet pravoslavne vjere, ima u Slavoniji izmiješanih s predstavnicima katolicima zapadnog govora; tako isto u Baranji. U Hrvatskoj, naročito na sjeveru, ima pravoslavnih jekavaca, naročito mnogo u nekadašnjoj bjelovarskoj županiji, i ispod Save i Kupe, u Baniji, Lici i Krbavi.

Vezivanje ovog dijalekta sa vjeroispoviješću dolazi otuda, što je naše stanovništvo Bosne i Hercegovine, istočno od rijeke Bosne i Neretve, govorilo u jedno vrijeme južnim govorom, a bilo je u najvećem dijelu pravoslavno. Međutim stanovništvo zapadno od tih rijeka bilo je ikavsko, a pripadalo je katoličkoj i muslimanskoj vjeroispovijesti. Kada su doseljenici pravoslavni dolazili u te krajeve, od 16 do kraja 17 vijeka i kasnije, njih je od velikog, neposrednog i intimnog miješanja s ikavcima čuvala vjeroispovijest. Na taj je način sa vjeroispovješću, u kući, u zadruzi i u samim naseljima sačuvan i stari dijalekt. Tako se u spomenutim krajevima i izvršila bliža veza dijalekta sa vjeroispoviješću.

Prema akcentuaciji (starijoj i mlađoj) i prema razvitku deklinacije (t. j. njenim padežima množine) dobivamo i ovdje arhaičnije govore i mlađe.

Arhaičniji, stariji govori (ili zetsko-sjenički) obuhvataju najistočniji dio ovih govora. Linija, koja bi sastavljala najudaljeniji dio u kopnu Kotorskog Zaliva, Grahovo, Nikšić. Bijelo Polje i Sjenicu sa starom granicom Srbije, zatim njom na istok do Ibra, odvaja starije govore na istoku od te pruge od mlađih na zapadu od nje.

Ti arhaičniji govori ne predstavljaju jedinstven tip. Najtipičniji i najstariji njihov dio nahodi se u jugoistočnom kutu nekadašnje Zete. Zatim idu po starini bokeljski govori (u Boci Kotorskoj), koji su u bliskom srodstvu sa zetskim govorom, a najmanje su arhaični vasojevičko-sjenički govori. U njima se upotrebljava poluglasnik, koji od zetskog e ili ä ide do »a« prema Vasojevićima. Zvuk »h«, koji se dobro čuva u zetskom govoru, u bokeljskom katkada prelazi u »g« u svima položajima, gubi se idući na sjever od doline rijeke Zete. Prijelaz »s« i »z« u »š« i »ž« ispred »n, le«, »li« (u lokalnim bokeljskim govorima i u drugim položajima) vrši se opet samo u zetskom i bokeljskom govoru. Jednakost genitiva i lokativa množine nije u ovim govorima u razmjerima kosovsko-resavskog govora. Najzad, iako se stara akcentuacija čuva, ima od nje i različnih odstupanja. U ponekim se slučajevima akcenti i prenose; u zetsko-bokeljskim govorima ima i naročitog prenošenja starog ̏ na prethodni slog u obliku ̏ (ako je taj slog kratak), a ̑ (ako je dug: svȋla, vȍda). Prema tome sjeverni dio ovih govora u mnogim pravcima čini danas prijelaz k mlađim govorima.

Mlađi govori — hrecegovačkog tipa. Ovdje imamo dva govora: hercegovački i dubrovački. U svakoj od ove dvije grupe mogli bismo razlikovati dvije nianse, stariju i mlađu.

Kad se hercegovački govor nahodio na nešto starijem stupnju (od 15 do 18 vijeka), njegovi su se predstavnici selili u zapadne krajeve. Zato oni imaju izvjesna odstupanja prema hercegovačkom, koji je ostajao isto-

čno od Bosne i Neretve, i koji se protegao i na Sandžak i Srbiju. U zapadnijem dijelu hercegovačkog govora jat glasi često kao »jē« i »je«, a ne kao »ije« i »je«. U padežima množine ima kod njih i vrlo starih crta: genitiva množine bez nastavka »a«, dativa množine i sa nastavkom »om«; u dativu, instrumentalu (pa i lokativu) množine pored »ma« i »mi«; u lokativu množine još nastavke »ā (h)«, »ī (h)«, »ije (h)« i slično.

Hercegovački mlađi (t. j. onaj govor, kojim je Vuk Karadžić pisao do 1835) ima mjesto ѣ u dugim slogovima »ije« (s izvjesnim kolebanjima u lokalnim govorima), u kratkim »je«, koje sa t, d, l i n, koji mu prethode, daje »ć«, »đ«, »lj« i »nj«, — u nekim lokalnim govorima i meko »s« i »z« od sj, zj, »ć« od »cj«, »plj«, »vlj«, »blj« i »mlj« od »pj« i t. d. »H« se u njemu gubi; dativ, instrumental i lokativ množine kod imenica imaju nastavak »ma«; nova akcentuacija ima, bez odstupanja, četiri akcenta ˋ, ˵, ˊ i ⁀.

Dubrovački govor ima, pored općih osobina hercegovačkog govora, ova odstupanja: tj i dj od tje, dje (sa je, koje je postalo od ě) ne daje ć i đ (naročito u Cavtatu), već ostaje neizmijenjeno (djevojka, tjerati); »h« se izgovara vrlo dobro (s frikatavnim elementom); »ć« i »đ« se u Dubrovniku izgovaraju kao umekšano »č« i »dž« (u Cavtatu pravilno kao »ć« i »đ«); »a« dugo prelazi u »ao«, »r« vokalno dugo u »r« vokalno kratko, »lj« katkada u j; »m« na kraju riječi prelazi u »n« dajući s vokalom, koji mu prethodi, nosne vokale; »čk« prelazi u »šk« (maška); u dativu, instrumentalu i lokativu pridjeva ženskog roda ima — »om« (dobrom ženi); imenice ženskog roda u dativu množine, instrumentalu i lokativu mogu imati »m« ili »mi« ili »ma«; u genitivu i dativu jednine muškog roda zamjenica imamo »tȅgā«, »tȅmū i sl.; u sintaksi ima veliki broj romanizama (rezat s nožon, govorim od njemu i sl.). I pored toga što je akcentuacija najmlađa, ima od nje dvojakih odstupanja;ˋ u dvosložnim riječima pred kratkim slogom prelazi u ˊ (vóda mjesto vòda), u višesložnim riječima ˋ u drugom od kraja slogu prelazi u ˵ (ljepȍta mjesto ljepòta).

Dubrovački stariji govor, u koliko se tako može nazvati, ima sačuvan stari akcenat na dugim slogovima (vodê i sl.). Dubrovačkim mlađim dijalektom govori se u Dubrovniku sa Gružem i Cavtatom (između njih se govori hercegovačkim govorom), a starijim dubrovačkim na otočju (na Koločepu, Lopudu, Šipanu i Mljetu) i po sjevernijim selima od Orašca do Stona. Stariji ovaj govor predstavlja nešto srednje između dubrovačkog mlađeg i hercegovačkog.

Prvi znaci južnog dijalekta (zamjena ѣ zvucima ie) javljaju se u našim poveljama u drugoj polovini 14 vijeka. Ali u zasebnim riječima ima toga već od početka 14 vijeka (u Zeti, Dubrovniku i Humu).

Dubrovački govor, zbog svoje bogate književnosti, od kraja 15 do kraja 18 vijeka, ima za historiju našeg jezika naročiti značaj. Od početka svoga razvitka on je pripadao hercegovačkom govoru, ali se, naročito u 16 vijeku, kada se počinje razvijati njegova književnost, u književnom jeziku (na pr. kod Š. Menčetića, Dž. Držića i dr.) nahodi veliki broj čakavizama (zač, »l« na kraju sloga, »j« mjesto »đ« i sl.). Nema sumnje, da su doseljenici iz Travunije i Huma obrazovali glavno slavensko stanovništvo Dubrovnika u toku vremena. Zato je on oduvijek bio jekavski i zato se njegov jezički razvitak vrtio paralelno s hercegovačkim govorom. Ali je nesumnjivo od početka bilo doseljenika i s udaljenih otoka čakavskih, koji su unijeli neke svoje osobine, i iz srednje Dalmacije ikavaca štokavaca, koji su također utjecali svojim govorom (možda otuda izgovor »č« kao »ć«, pa onda takav izgovor i »ć« i sl.). Da li su spomenuti književni čakavizmi reminiscencije iz tih govora, osvježene čakavskom književnošću, koja se u to doba razvijala u Dalmaciji (u Splitu, Zadru i Šibeniku), ili su samo rezultati književnog čakavskog utjecaja, ne može se pouzdano reći. Ja mislim, da je oboje. U svakom slučaju, zasebni život Dubrovnika, s razvijenim društvenim i kulturnim prilikama, njegov karakter primaoca utjecaja sa strane, koji su u njemu ostajali i u njemu se prerađivali, učinilo je, da je on razvio neke svoje osobine. I ako mu je glavni dio osobina hercegovački, ima ih, koje su zajedničke s razvitkom obližnjeg čakavskog govora (čk > šk, — m > n, ā > ao; tȅga

i sl.). To je, prema geografskom položaju tih dijalekata sasvim prirodno.

Dubrovački je dijalekat od značaja i za suvremeni književni jezik južnog izgovora. Vuk Karadžić je prema dubrovačkom dijalektu počeo da piše (od 1839) »tj« i »dj« mjesto ranijeg svog »ć« i »đ« u riječima kao tjerati, djevojka i sl. (isp. gore), a prema zetskom, bokeljskom i dubrovačkom izgovoru uveo je »h« u svoj književni jezik 1836, koje do toga vremena, držeći se svoga maternjeg jezika, nije pisao (ljeb i sl.).

Novoštokavski zapadni ili ikavski dijalekat. Prilike su u ovom govoru najsloženije, jer je na teritoriji, na kojoj se on nahodi, bilo najviše promjena u stanovništvu. Ali i tu se mogu primijeniti oni kriterijumi, koje smo primjenjivali pri grupiranju novoštokavskih govora uopće. Osim toga, ovdje ima i naročitih jezičkih momenata, koje treba prije podjelbe dijalekata ove vrste spomenuti. Ovaj se govor nahodio u dodiru s čakavskim elementom na dugačkoj pruzi od Save kod ušća Une do ušća Cetine u more, što je učinilo, da su neke osobine čakavskog govora mogle prodrijeti u ove dijalekte (»čr« mjesto »cr«, »j« mjesto »đ« i sl.). Rekli smo, da se u zapadnoj Slavoniji, zapadnoj Bosni i Dalmaciji između Cetine i Neretve u izvjesnom pojasu pružao nekadašnji najarhaičniji štokavski govor, koji je, osim »ć« i »đ« od praslovenskih »tj« i »dj«, imao u svome sklopu »šć« (»stj«, »skj« praslavensko) i »žđ« (»zdj«, »zgj« praslavensko). Toga je govora nestalo u ikavskim dijalektima, tako da danas u mnogim od njih nahodimo »šć« i »žđ« mjesto »št« i »žd« ostalih ikakivskih i ostalih štokavskih govora uopće. Za ikavske govore vrijedi uopće pravilo, da ukoliko su više na istoku, utoliko više imaju »št« i »žd«. Zato ja ne ću uzimati ovu osobinu kao kriterijum za podjelu ikavskog govora.

Ikavskih govora imamo: a) najarhaičnijih ili posavskih (slavonskih); b) arhaičnih ili bosanskih i c) najmlađih ili hercegovačkih ikavskih i dalmatinskih ikavskih.

Najarhaičniji ikavski govor ili posavski. Tim govorom govore katolici u jednom dijelu Slavonije duž Save, od Bosanske Gradiške do iza Brčkog. Njegova se granica u Slavoniji podudara sa granicom nekadašnje Vojne Granice.

Njegova najkarakterističnija osobina jeste upotreba starog ˊ (kao u čakavskom gráđa, mlátim i sl.); ali da to nije čakavski govor, već štokavski pokazuje razvitak ̏ kao u štokavskom: stȃrac stȃrca, divȍjka i sl., a ne stárca, divójka kao u čakavskom. U njemu prevlađuje »šć«, ali ima i »št« (stj, skj praslovensko); inače ima pravilno »đ«, »j« je sasvim rijetko i predstavlja utjecaj nekadašnjih obližnjih čakavskih dijalekata. Ivšić veli, da se izgovara »ć« i »đ« mjesto »č« i »dž« u sjeveroistočnom dijelu posavskog govora. U malom broju govora »l« na kraju sloga i riječi ne prelazi u o (utjecaj) kajkavski ili čakavski); »-jd« — i »-jt« — ili daju »đ« i ć« ili u manjem broju govora ostaju neizmijenjeni; »čr« katkada ostaje tako; novo jotovanje katkada se ne vrši (grobje netjak i sl.), u genitivu plurala ima i oblika bez »a«; u dativu su množine imenica — nastavci »om«, »im«, »ma« za muški rod, »ama«, »am«, »ami« za dativ i instrumental množine za ženski rod; u lokativu i instrumentalu muški i srednji rod ima »i« (rjeđe »ima«, »im«, »mi«); u lokativu množine imenica ženskog roda »a«. Akcenat je ili na starom mjestu, ili, ako se pomjeranja vrše, ona se vrše u pravcu najmlađe štokavske akcentuacije (samo staro ˊ ostaje neizmijenjeno).

Prema zamjeni jata ovi govori nisu pravi ikavski. Samo u zapadnom dijelu javlja se dosljedno »i« mjesto »ѣ«, u srednjem, najvećem dijelu ima u dugim slogovima mjesto »ѣ« — »i«, u kratkim — »je«, u najmanjem, istočnom dijelu ima — »e« (što je svakako utjecaj istočnog govora, koji se s ovim govorom dodiruje).

Arhaični ikavski novoštokavski govor ili zapadnobosanski. Teško je točno odrediti granice ovog govora. Zabilježeni su znaci stare akcentuacije u dolini rijeke Bosne, u gornjoj Hercegovini oko Jablanice, a na zapadu u Kreševu, Jajcu, Skoplju, sve do Otoka na Uni. Ponegdje ima stare akcentuacije i na istoku, u Sarajevu, prema Donjoj Tuzli, pa čak kod muslimana između Foče i Gackoga, ali je tu ona, vjerojatno, donesena u novije vrijeme. U zapadnoj Herce-

govini akcentuacija je novija, tako da ona ovamo, sa te strane, ne ide.

Ovaj se govor odlikuje od posavskog time, što zna samo za dva stara akcenta ̏ i ̑, od kojih se prvi može prenositi na slog, koji mu prethodi (u obliku ̀ i ́), a dugi akcenat ostaje na starom mjestu i katkada kratki (junâk Maglaj, dānâ Jablanica, slobodnȉje Jablanica i sl.). Grupe »št« i »šć« naporedo se upotrebljavaju. Nahodi se u izvjesnim riječima »j« mjesto »đ« na cijelom prostoru ovih govora; »-jd« i »-đ-«; ima i prijelaza »lj« u »j«; novog jotovanja (od tьj, dьj i t. d.) ima na mnogo mjesta ovih govora; »jѦ« prelazi po negdje u »ja«; »vrébac« je obično, »résti« (poznate osobine čakavskih govora). Među oblicima valja spomenuti: u mnogim mjestima (a naročito u sjeverozapadnoj Bosni) ima u dativu, instrumentalu i lokativu množine »im« i »am«; inače se u instrumentalu množine ženskoga roda upotrebljava pored »ama« i »ami«; u dativu množine muškoga roda »om«, u instrumentalu i lokativu množine muškog i srednjeg roda »i«, a u lokativu katkada i »ije« (kolije). Pored genitiva množine sa »a«, ima još dosta primjera za taj oblik bez »a«.

Ovo je arhaičniji ikavski govor, koji se danas razvija potpuno u duhu novoštokavskih najmlađih govora, ali koji, u svojoj strukturi, čuva, u nejednakom stepenu, i stare osobine, među kojima ima i nešto ostataka od čakavskih dijalekata. Drugo je pitanje, da li su čakavizme ovi dijalekti dobili od čakavskih dijalekata, koji su se nekada nahodili u zapadnoj Bosni ili na koji drugi način. I blizina s jekavskim govorima, bilo na starim bilo na novim mjestima, učinila je, da se njihovi utjecaji osjećaju u različnoj mjeri. Tako katolici i muslimani u Žepču i u dolini Bosne, a muslimani u Jablanici, izgovaraju dugo jat, suprotno sličnom pojavu u posavskom govoru, kao »ije«, a kratko »ѣ« kao »i«, a muslimani u cijeloj sarajevskoj oblasti imaju mjesto »ѣ« — »ije« i »je«, a većinu drugih osobina zapadnobosanskih.

Mlađi novoštokavski zapadni govori. Ovdje možemo razlikovati zapadnohercegovački (i dalmatinsko-neretljanski) i zapadnodalmatinski (i ličko-krbavski).

Mostarski ikavski govor može se uzeti kao tipičan za zapadnohercegovačku grupu. On ima »št« mjesto »šć«, zna za novo jotovanje (braća, lišće, cviće i t. d.), jednačenje dativa, instrumentala i lokativa množine (čadorim, selim, ženam, stvarim); akcentuaciju od četiri akcenta najmlađih govora (̀, ̏, ́, ̑). Isp. ovdje još: »-jd-« i »-đ-«; »č« > »ć«, »dž« > »đ«; »h« se ili gubi ili izgovara kao i njemačko »h«; sj, zj = »ć« i »ź« (paći, iźesti); »lj« prelazi katkada u »j«; »čt« pored »št« (junačtvo i junaštvo); vrébac i grȅbje.

U zapadnodalmatinskom, pored ostalih novoštokavskih crta, imamo gotovo isključivo »šć«; najnovije jotovanje (raskršće, gožđe, đava); izjednačenje dativa, instrumentala i lokativa množine (motikan, vratin i sl.).

Sličan je ovome ikavski u Lici (uzimamo podatke iz opisa govora zaleđa senjskog). U njemu nahodimo pored ikavizma: prijelaz »č« u »ć«, »dž« u »đ«; katkad »rodjak«, »mladjak«; »najat«, »jatra« i sl. (sa čakavskim prelazom Ѧ u a iza j); u participu: »otiša«, »bija« i sl.), čega ima i u dalmatinskom ikavskom; prijelaz »m« u »n« na kraju riječi; jednakost dativa, instrumentala i lokativa množine, ali i »zubi«, »junaci«, »konji«, »ženan« i »ženami«; akcentuaciju štokavsku najmlađu.

Jasno je, da je ovaj govor iz srednje Dalmacije, i to najdalje iz 17 do 18 vijeka. Time se objašnjava i njegova neka udaljenost od današnjeg štokavskog ikavskog govora u Dalmaciji.

Interesantno je, da ovih govora nahodimo i izvan Dalmacije, tamo gdje su se nekadašnji stanovnici Dalmacije iselili. Tako govor sličan dalmatinsko-neretljanskom nahodimo u srednjoj Istri, samo još sa nekim starijim crtama akcentuacije i oblika deklinacije. Govor kanfanara u Istri, po našoj klasifikaciji, išao bi u drugu grupu, u arhaičnije govore, samo bi on predstavljao arhaičnije srednjedalmatinske govore. Vrlo su slični ovim govorima naši govori u malijskoj oblasti kod Napulja u Italiji. S ovim su govorima u srodnosti i ikavski govori južne Istre, koji se od govora srednje Istre razlikuju time, što imaju »šć« mjesto njihova

»št«, ali u akcentu i u drugim se crtama s njima slažu.

Ovo, naravno, nije još potpuna slika svih dijalekatskih odnosa u Bosni, Hercegovini, Slavoniji i Dalmaciji. Kad bismo htjeli nacrtati njihov raspored do polovine 15 vijeka, dobili bismo ovakav njihov razmještaj. U starom Humu, lijevom stranom Neretve, pa prema Zvorniku, išla je pruga, koja je odvajala jekavski govor od ikavskog. Na gornjem dijelu te pruge nahodio se nesumnjivo pojas smješanoga ikavsko-jekavskog govora, a na sjeveru između Bosne i Drine, u vodopađi Bosne i u širokom pojasu oko Neretve, naročito s desne njene strane, spuštajući se tako u Dalmaciju, pružao se ikavski govor, koji je imao »št« i »žd« u svojoj glasovnoj sistemi. Istočno od njega, sve do Une u Bosni i na jugu do Cetine, pružao se ikavski govor, u kome je bilo šć i žđ. Zapadno od njega u Bosni i Dalmaciji pružao se čakavski dijalekat. Od 15 vijeka vršili su se poremećaji u razmještaju ovih govora.

Ikavci, koji su se nahodili između rijeke Bosne i Drine, otišli su djelimice u Srbiju i Vojvodinu, gdje ih je nestalo u šumadijsko-srijemskom govoru, ili su se sačuvali kao ikavske oaze oko Drine u zapadnoj Srbiji. Drugi dio ikavaca pomjerio se na sjever u Slavoniju, gdje ih je nestalo u posavskom ikavskom govoru. Najzad, jedan njihov dio otišao je u zapadnu Bosnu, preko rijeke Bosne, i tu se izmiješao s predstavnicima arhaičnijeg bosanskog govora (otuda u njemu pored šć i žđ i št, žd). Na jugu, oko Neretve i preko nje, ikavci su otišli također na zapad, gdje su se, naročito u Dalmaciji, izmiješali sa predstavnicima arhaičnijeg govora (otuda u tome govoru, pored šć, žđ i št i žd, a tako isto i mnogo drugih najmlađih osobina ikavskih).

Kada su se jekavci iz Huma počeli kretati na sjever, oni su pred sobom potiskivali i onaj pojas jekavski-ikavski, koji se nahodio sjeverno od njih. Tako su ti ikavci-jekavci došli do Save, i prešli preko nje, gubeći se i pretapajući se u predstavnike posavskih govora.

Arhaičniji ikavci, koji su se nahodili zapadno od rijeke Bosne i Neretve, a sa zapada pored kojih se nahodio čakavski dijalekat, već su vrlo rano, možda prije 13 vijeka, svojim sjeverozapadnim dijelom, prešli u Slavoniju. Oni su obrazovali prvi zametak posavskih dijalekata. Nadgrobni natpisi do kraja 15 vijeka, tako zvani stećci u Bosni, pokazuju, da je u to vrijeme istočna Bosna (između Drine i Bosne) bila još u znatnoj mjeri ikavska. Prema njima Hercegovina je u dolini Neretve bila ijekavska i ikavska, ali je dalje na istok samo jekavska. I bosansko-hercegovačke povelje 14—15 vijeka trojake su po dijalektu: bosanskih kraljeva i banova mahom su ikavske, vlastele bosanske i hercegovačke ikavsko-jekavske, u čemu se bar djelimično moraju vidjeti ovakvi govori, a hercegovačkih vladara i vlastele poglavito su jekavski. Ima također u poveljama bosanskim 14 vijeka iz sjeverozapadne Bosne i odjeka govora sa šć, u kome je još dosta čakavskih elemenata, iako su opće njegove osobine već u duhu novoštokavskih govora.

Ja sam podijelio novoštokavske govore prema zamjeni jata u njima u tri grupe. Ali iz samog izlaganja vidi se, da se jedan dio sva tri govora nahodi u bližoj vezi. To su mlađi govori. Iz geografskog prostiranja najmlađih govora vidi se, da se oni nahode u neposrednoj geografskoj vezi. Oni obrazuju veliki dijagonalni pojas, koji ide s jugozapada na sjeveroistok. Istočno i zapadno od njega nahode se arhaičniji govori. Dvije osnovne crte tih najmlađih govora: novu akcentuaciju i najnoviji razvitak oblika množine, ja mislim, da je u njima podstakao hercegovački govor, i to u dva maha. Nova akcentuacija razvila se u njima od 15 do kraja 7 vijeka, a najnoviji stupanj u razvitku deklinacije (jednačenje lokativa množine sa dativom i instrumentalom) od kraja 17 vijeka. Ti najmlađi govori poslužili su Vuku Karadžiću kao osnovica književnog jezika, samo je, u toku vremena, odbačen zapadni izgovor. (O tome kako se ti govori ogledaju u spomenicima književnog jezika V. Književni jezik srpsko-hrvatski, Pravopis srpskohrvatski).

L i t e r a t u r a: Za staroštokavski (za materijal): Oblak, Macedonische Studien (1896); Grigorov, O mijačkom govoru (Izvešća seminara slavenske filologije u Sofiji, II., 201 i dalje) i

pregled od Seliščeva (Očerki po makedonskoj dialektologiji, I., 1918, ruski), s čijim se pogledima na makedonske govore ja ne slažem; St. Novaković, đ, ć u makedonskim dijalektima i Jagićev Archiv, 11, 12, 15. Za srednještokavski: O. Broch, Die Dialekte des südlichsten Serbiens (1903); A. Belić, Dijalekti istočne i južne Srbije (1905). Za novoštokavski: M. Rešetar, Der štokavische Dialekt (1907). Za posavske govore: Stjepan Ivšić, Današnji posavski govor (Rad, 196, 124—254; 197, 9 do 138). O općim pitanjima ovih dijalekata: A. Belić, Dijalektološka karta srpskog jezika (na ruskom, 1905). O srpskim ili hrvatskim dijalektima (Glas, 78, 60 do 164), Zum heutigen Stande der serbokroatischen Dialektologie (Ročnik slavistički, 3, 82—103). Osim tih radova isp. i djela, koja se u njima spominju, a tako isto i Dijalektološki Zbornik Srpske Kraljevske Akademije (I.—III.). Mnogi pogledi izneseni u ovom članku imaju potpuno obrazovanje u dijelima piščevim, koja će uskoro izaći: Galički dijalekat (kao četvrta knjiga Dijalektološkog Zbornika) i Uvod u istoriju i dijalektologiju srpskohrvatskog jezika. Tu će biti iznesena iscrpna literatura o raznim lokalnim dijalektima. *A. Belić.*

(ŠTOKERT) STOCKERT KARL DR., numizmatičar (24/1 1873, Celovac). Svršio je gimnaziju u Grazu. 1892 do 1908 bio je oficir austrijske mornarice. U Dalmaciji, gdje je služio, imao je prilike, da se bavi jugoslavenskom numizmatikom. Još kao oficir počeo je da studira prava. 1908 je doktorirao u Beču. Iste godine je stupio u službu pomorske oblasti u Trstu, a 1909 je postao šef lučkog kapetanata u Splitu. 1910 pozvan je u austrijsko ministarstvo trgovine. 1911 se povukao u privatni život. Sada živi u Beču. — S. numizmatički radovi bave se jugoslavenskom numizmatikom. Njegovu bogatu zbirku jugoslavenskih novaca nabavio je Splitski muzej. Rasprave su mu: Una raccolta di monete Cattarine nel museo archeologico di Spalato (Bull. di arch. e storia dalm., 1910), Ripostiglio di Piccoli di Spalato trovato sull' isola di Bua (Bull. dalm., 1911), Die Münzen der Städte Nordalbaniens (Numismatische Zeitschrift, N. F. III., 1910), Die vorvenezianischen Münzen der Gemeinde von Cattaro (Num. Zeitschrift, V., 1912), Die Prägungen der Gemeinde von Cattaro unter venezianischem Protektorat (Num. Zeitschrift, 1916), Le monete del commune di Spalato (Bull. dalm., 1917, 19), Zwei unedierte Bronzemünzen von Serbien (Num. Zeitschrift, 1917), Ein Beitrag zur serbischen Münzkunde (Num. Zeitschrift, 1918), Zur Münzkunde der dalmatinisch-griechischen Kolonien (Num. Zeitschrift, 1919), Zwei Beiträge zur serbischen Münzkunde (Num. Zeitschrift, 1923), Tre medaglie inedite della Dalmazia e dell' Istria (Bulićev Zbornik, 1924). *B. Saria.*

(ŠTOS) STOOS PAVAO, pjesnik (10/12 1806, Dubravica, Hrvatsko Zagorje — 30/3 1862, Pokupsko). Gimnaziju i teologiju svršio je u Zagrebu, gdje je kao svećenik vršio razne službe. 1842 postao je župnik u Pokupskom. 1848 izdao je knjižicu O poboljšanju ćudorednosti svećenstva, izjašnjavajući se protiv celibata, te je zato 1849 bio svrgnut. 1862 imenovan je kanonikom, ali je umro prije nego što je stupio na novu dužnost. — S. je kao klerik počeo da piše latinske i kajkavske prigodnice. 1830 štampao je elegiju: Nut novo leto (poznatu pod imenom: Kip domovine na početku leta 1831). 1833 izdao je povodom smrti Tome Miklošića, kajkavskog pisca, elegiju: Glas kričećega vu pušćini hrvatskoga slovstva. Kad se razvio ilirski pokret, S. je u Danici Ilirskoj pisao patriotske pjesme (štokavštinom). S. je u razvoju hrvatske književnosti zauzeo vidno mjesto, osobito pomenutom elegijom Kip domovine, u kojoj je iznio tugu domoljuba, koji gleda zapuštenost i sluti rđavu sudbinu svoga naroda. Ona je vjeran izraz predilirskih prilika. Kasnije S. pjesme, u štokavskom narječju, nemaju za razvoj književnosti značenja.

Literatura: S. Ortner. Život i rad Pavla Stoosa. *A. B-c.*

ŠTRAUS FRANC MIHAILO, slikar (11/9 1674, Slovenj-Gradec — 1/3 1740, Slovenj-Gradec). Nije poznato gdje je učio. Sudeći po karakteru njegovog rada, Š. spada u okvir tadašnjeg austrijskog baročnog slikarstva. Slikao je u uljenoj tehnici, najviše crkvene slike. Glavna su mu djela: Slika Marijine smrti (1719) u Mekinjama, slika Sv. Jelisavete, u velikom oltaru župne crkve u Slovenj-Gracu

(1732), slike u dva postrana oltara u župnoj crkvi u Rušama (1736). Zajedno sa svojim sinom Jovanom Andrijom Š. pripada među najbolje baročne slikare 18 vijeka u Slovenskoj Štajerskoj. *F. S.*

ŠTRAUS JOVAN ANDRIJA, slikar (13/11 1721, Slovenj-Gradec — 11/4 1783, Slovenj-Gradec). Učio je u prvom redu kod svoga oca Franca Mihaila. Radio je u uljskoj i freskotehnici. Poznati su mu samo crkveni radovi. Među najbolja djela ubrajaju se slike: Sv. Alojzije, u postranom oltaru crkve na Gradu kod Slovenj Graca oko 1760, i na istom mjestu slika Sv. Ivana Nepomuka, slika Duhovi u špitalskoj crkvi u Slovenj-Gracu (1772), šest slika u oltaru crkve u Trbovljama i slika Sv. Antuna u Laškom (1774). Bio je veoma plodan, i njegove su slike veoma raširene u Dravskoj Dolini i u crkvama duž željezničke pruge Dravograd — Celje. Ubraja se među najbolje baročne slikare u Sloveniji. *F. S.*

ŠTREKELJ KARL, lingvist (1859 — 7/7 1912, Graz). Učio je gimnaziju u Gorici, a slovensku filologiju na univerzitetu u Beču. 1886 postao je privatni docent za slovensku filologiju na univerzitetu u Beču. 1890 do 1897 je bio redaktor slovenskog izdanja državnog zakonika. 1897 je postao vanredan profesor slavenske filologije s osobitim obzirom na slovenski jezik i literaturu na univerzitetu u Grazu, a 1908 redovni profesor na istom univerzitetu. — Glavna su mu djela: Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes (Sitzungsberichte bečke akademije, filološko - historijski razred, 113, 377—496), Slovarski doneski iz živega jezika narodovega (Letopis Matice Slovenske, 1894, 1—61), Iz besednega zaklada narodovega (Letopis Matice Slovenske, 1892, 1—50), Prinos poznavanju tujih besed v slovenščini (Letopis Matice Slovenske, 1896, 130—67), Slovanski elementi v besednem zakladu štajerskih Nemcev (Časopis za Zgodovino in Narodopisje, 1908, 38—103, 1909, 1—69), Razlaga nekaterih krajevnih imen po slovenskem Štajeru (na istom mjestu, 1906, 41—64), Prispevki k poznavanju slovenskih krajevnih imen po Nemškem Štajerju (na istom mjestu, 1904, 70—89), Beiträge zur slavischen Fremdwörterkunde (Archiv für slav. Philologie, 12, 451—74 u. 14, 512—55), Zur Kenntnis der slavischen Elemente im friaulischen Wortschatz (na istom mjestu, 12, 474—86 i 31, 203—9), Slavische Wortdeutungen (na istom mjestu, 27, 41—72 i 28, 481—539), Zur Kenntnis der slavischen Elemente im italienischen Wortschatz (Arch. f. sl. Phil., 26, 407 do 36), Zur slav. Lehnwörterkunde (Denkschriften bečke akademije, 1904, 1—89). Saopćio je Kiharevo: Narodno blago vogrskij Slovencev u Časopisu za Zgodovino in Narodopisje 1910 do 1911. Izdao je monumentalnu zbirku Slovenske narodne pesmi, I.—III., koju je poslije njegove smrti završio J. A. Glonar. Književnom jeziku posvećena je knjiga O Levčevem slovenskem pravopisu in njega kritikah (1911). Poslije Š. smrti izdalo je historijsko društvo u Mariboru njegova gradačka predavanja o slovenskom jeziku pod naslovom Historična slovnica slovenskega jezika (1922—1923).

L i t e r a t u r a: V. Jagić, Archiv f. slav. Phil., 34, 317—20; M. Murko, Časopis za Zgodovino in Narodopisje, 1912, 160; J. Glonar, Ljubljanski Zvon, 1912, 409—416. *F. Ramovš.*

ŠTRIGA ALBERTO, operni pjevač i organizator (30/4 1821, Križevci — 1897, Zagreb). Osnovnu školu je svršio u rodnom mjestu, a gimnaziju je pohađao u Zagrebu i Velikoj Kanjiži. 1838 upisao se u filozofiju u Zagrebu, a poslije toga je svršio i pravničku akademiju. U Zagrebu je bio jedan od kolovođa ilirske mladeži. 1843 bio je u požunskom saboru jurat (bilježnik bez honorara). Služio je u vojsci protiv Madžara u četi Gradiščana, i to dobrovoljno kao prost vojnik. 1849/50 organizirao je u Zagrebu dobrovoljačko glumačko udruženje. Imao je zvonko baritonsko grlo, te je 1852 otišao u Beč, i tamo je učio pjevanje kod Mateja Salvija. 1853 gostovao je u Pragu (u Donizzettievoj Lukrecija Borgija) i u Brnu. Od 1854 odao se radu na imanju u Okrugljaku. Nekoliko godina kasnije gostovao je, s moralnim i materijalnim uspjehom, u Moskvi i Petrogradu. Poslije apsolutizma (1860) opet se istakao kao narodni buditelj. 1861 ušao je u državnu službu, te je bio najprije arhivar, a od 1876 pristav zemaljskog arhiva u Zagrebu. 1869 organizovao je izvođenje Verdijevog Trubadura, i to u hrvatskom prijevodu. Poslije toga je napustio muziku.

Š. je najviše zaslužan kao podstrekač Lisinskog na kompozitorski rad i kao organizator ilirskog muzičkog života. 1841 Š. je u Zagrebu na južnoj (danas Strossmayerovoj) promenadi okupio gotovo svu akademsku i gimnazijsku omladinu, odakle je ona krenula po ulicama i pod prozorima ilirskih istaknutijih ličnosti pjevala ilirske davorije i popijevke, što je djelovalo na otpor zagrebačkog stanovništva protiv Madžara. Iste godine Š. je, po primjeru Skladnoglasja, osnovao pjevačko društvo među svjetovnjacima sa zadatkom, da njeguju u Zagrebu narodnu pjesmu i pjevanje po notama, i da s malim orkestrom izvodi instrumentalna djela. Tu je Š. otkrio Vatroslava Lisinskog, koga je direktno tjerao na sve veća kompozicijska poduzeća; tako je, po primjeru talijanskih i njemačkih stagiona, nastala Lisinskoga prva hrvatska, i uopće prva na našem jeziku pisana, opera: Ljubav i zloba, kojoj je tekst po Š. zamisli priredio Janko Car, a kasnije znatno izmijenio Demeter. Š. je sam pjevao baritonsku ulogu. Osim toga, Š. je u međučinovima tuđinskih opera organizirao izvođenje pojedinih stavova ove opere, i tako zagrebačku publiku pripremio za izvođenje cijelog ovog djela (prvi put 28/4 1846). Poslije toga, Š. je organizovao sve što je u materijalnom pogledu bilo potrebno za muzičku studiju Lisinskog u Pragu, gdje ga je poslao sa zadatkom, da se vrati sa novom operom Porinom. Političke prilike, koje su dovele do ustanka 1848, obustavile su u Zagrebu Š. muzičko organizatorsko djelovanje. Š. je konačno očuvao ostavštinu Lisinskoga, kupivši je za 40 forinti.

L i t e r a t u r a: Vijenac 17, 1885; Vj. Klaić, Vatroslav Lisinski i prve dvije hrvatske opere; Božidar Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike.

A. Dobronić.

ŠTRIGOVA, selo u mariborskoj oblasti, u čakovačkom srezu. Leži u sjeverozapadnom kraju Međumurja, od železničke stanice Mursko Središte 16 km k zapadu. Ima 444 stanovnika u 72 doma, poglavarstvo općine (7.200 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, telegraf i telefon. Josip Beđeković mnogo se trudio da dokaže, da je Š. stari Strido, rodno mjesto Sv. Jerolima. (V. Međumurje). U Š. su razvaline srednjevjekovnog grada.

J. M-n.

ŠTRITOF NIKO, operni dirigent (30/11 1890, Ljubljana). Učio je gimnaziju u Ljubljani, muziku u Glazbenoj Matici u Ljubljani, a prava na univerzitetu u Beču. Poslije rata postao je učitelj i zborovođa Glazbene Matice. Sada je dirigent Narodnog Gledališča u Ljubljani. *J. M.*

(ŠTROSMAJER) STROSSMAYER JOSIP JURAJ DR., biskup, političar i narodni dobrotvor (4/2 1815, Osijek — 8/4 1905, Đakovo). S. pradjed je došao iz Gornje Austrije u Slavoniju kao vojnik, nastanio se u Osijeku i tu se vjenčao s Hrvaticom. Porodica se njegova razgranala u Osijeku i hrvatizovala. Otac S., Ivan, oženio se Anom Erdeljac, koja je naročito mnogo utjecala na S. Pored Vukovih pjesama bila mu je najmilija knjiga Reljkovićev Satir. 1825 stupio je S. u osječku gimnaziju. 1831 primio ga je biskup Sučić u đakovačko sjemenište, a 1833 poslao ga je, kao najboljeg klerika, u peštansko centralno sjemenište. 1834 položio je doktorat filozofije. U Pešti je došao u dodir s Janom Kolárom. 1837 svršio je peštansku teologiju, ali je, nešto radi mladosti, a nešto radi boležljivosti, tek 1838 zaređen, i postao je kapelan u Petrovaradinu. 1840 primljen je u bečki Augustineum, gdje je 1842 položio doktorat teologije. Vrativši se u Đakovo, postao je profesor u sjemeništu. 1847 imenovan je za dvorskog kapelana i direktora Augustineuma u Beču. Revolucija 1848 zatekla ga je u Beču. Tada je pisao kao publicist finansijsko-političke članke, upoznao se s Palackim i Riegerom, i tada je prisvojio ideju o federativnom uređenju monarhije. Njegova ideja-vodilja bila je, da hrvatska politika treba da bude uzajamnost i moralna zajednica austrijskih Slavena. 1849 predavao je s uspjehom na bečkom univerzitetu kanonsko pravo. 18/11 1849 bio je imenovan za biskupa, posvećen od papinskog nuncija u Beču 8/9 1850, 29/9 1850 je ustoličen u Đakovu.

S. je došao u svoju biskupiju da u njoj radi u pravcu svoje devize: Sve za vjeru i domovinu. Međutim doba apsolutizma sprečavalo mu je namjere. Poslije pada apsolutizma S. je po-

zvan u Pojačano državno vijeće u Beč (1860), u kome se raspravljalo o organizaciji države. Tu je S. sa Vraniczanijem tražio, da se u Hrvatskoj uvede u sve urede i škole hrvatski jezik, i naglasio je nadu, da će se Dalmacija prisajediniti Hrvatskoj. Kad se protiv toga izjasnio predstavnik Dalmacije conte Borelli, S. je u jednom velikom govoru historijskim podacima dokazivao, da je Dalmacija dio kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, i da se tom sjedinjenju protivi samo talijanska inteligencija. Ovim je svojim govorom S. udario osnov hrvatskoj narodnoj stranci u Dalmaciji. U pitanju organizacije države izjasnio se S. za federaciju, zastupajući stanovište: jednake dužnosti, jednaki tereti i jednaka prava. Braneći prava Slovaka i Rumunja, sukobio se S. prvi put s Madžarima.

Poslije objave Oktobarske diplome, sazvao je ban Šokčević »bansku konferenciju«, u kojoj je učestvovao i S. Formulisane hrvatske zahtjeve odnijela je deputacija caru, u kojoj je bio i S., u Beč (2/12). 5/1 1861 imenovan je S. za velikog župana virovitičke županije, i 21/4 1862 dao je ostavku na to mjesto, naročito zato, što se nije slagao sa centralističkim težnjama Schmerlingove vlade. Na Hrvatskom Saboru bio je S. de facto vođa narodne stranke. Sabor ga je izabrao u deputaciju, koja je tražila od kralja, da i Vojna Krajina bude zastupana na ovom saboru, i da se s Hrvatskom združi Dalmacija, Dubrovnik, Boka Kotorska i Kvarnerski otoci. Na S. prijedlog sjedili su u Hrvatskom Saboru uz predsjednika i predstavnici Dalmacije. Kad pitanje Dalmacije nije bilo riješeno u smislu hrvatskih želja, S. je protestirao, što je intrigama vlade i birokracije učinjeno, da se Dalmacija nije mogla prosto i slobodno izjaviti o prisajedinjenju Hrvatskoj.

5/7 1861 izrekao je S. svoj čuveni govor o odnosu Hrvatske prema Ugarskoj. Na osnovu historijskih spomenika branio je tu S. državnu nezavisnost Hrvatske i integritet kraljevine, i Hrvatsku pragmatičku sankciju. On je bio za federalni savez s »ugarskim narodima«. Smatrao je, da Hrvatska ima, na osnovu ugovora od 1527 i 1712, prava na državnu samostalnost. Poslije toga govora S. je ostavio sabor. — S. je bio podjednako protivnik i madžarskog i Schmerlingovog centralizma. On je bio zato, da se Hrvatska ne oslanja ni na Beč ni na Peštu, nego da bude u okviru monarhije sama za sebe. U Beču su međutim smatrali, da S. naginje Pešti, dok su ga u Hrvatskoj neopravdano sumnjičili, da Hrvate vodi u Schmerlingov centralizam.

1862 učestvovao je S. u drugoj banskoj konferenciji, koju je Šokčević sazvao u pitanju građenja željeznice od Zemuna do Rijeke. S. je pledirao za tu željeznicu i bio je izabran u odbor o tom predmetu. 1863 napisao je nadbiskup Haulik u Agramer Zeitung članak, tražeći pristup Hrvata u Reichsrath. S. mu je odgovorio u Pozoru, da Reichsrath vodi otvoreno u njemačko more i zastupao je federaciju, a savez s Ugarskom samo na osnovu čl. 42 od 1861, koji zajamčuje cjelokupnost i državnu samostalnost Hrvatske. 1865 pozvan je u Beč u dva maha. Tu su uzalud radili, da ga predobiju za austrofilsku politiku. S. je grofa Belcredi-ja upozorio na jalovu i opasnu Schmerlingovu politiku, tražio je federaciju, i tvrdio, da će se poslije lako naći put, kako da se monarhijom jedinstveno upravlja. Takvo je stanovište zastupao i pred kraljem (26/10). 25/1 1866 držao je S. u hrvatskom saboru sjajan govor o adresi, koju je bio sastavio F. Rački. On je odlučno zahtijevao, da se Hrvatska ne upusti ni u kakve pregovore s Ugarskom, dok Ugarska ne odgovori na čl. 42. U tome je smislu adresa i primljena. 11/3 1866 izabran je S. u hrvatsku regnikolarnu deputaciju, kojoj je bio i predsjednik, ali je odmah uvidio, da Madžarima nije stalo, da se dogovaraju s Hrvatima na osnovu čl. 42. Regnikolarne deputacije razišle su se bez uspjeha. 1866 u decembru izabrao je sabor S. u deputaciju kralju za predaju adrese (23/12), u kojoj je hrvatski sabor izjavio, da trojedna kraljevina nema računa, niti prava, niti dužnosti, da stupi u ugarski sabor. 1867, kad se radilo o tome, da hrvatski sabor odašalje svoje izaslanike u ugarski sabor, i da učestvuje kod krunisanja kralja Franje Josipa, S. je pozvan u audijenciju kralju, koji mu je naredio, ili da brani madžarski program ili da ne ide u hrvatski sabor. S. je na to otputovao u Pariz. 1872 izabran je S. u regnikolarnu depu-

taciju za reviziju nagodbe, popustivši molbi mnogih prijatelja, kad su mu članovi deputacije dali riječ, da će, povodom revizije tražiti potpunu autonomiju domaće vlade, t. j. nezavisnost hrvatskog bana od madžarskog ministra predsjednika i samostalne finansije. Uz tu garanciju stupio je S. u hrvatski sabor, u kom je posljednji put govorio 22/8 1872, oglasivši saboru smrt Petra Preradovića u Mariabrunnu kod Beča. S. je učestvovao samo u dvjema sjednicama regnikolarne deputacije u Pešti, a zatim se povukao, jer je uvidio, da će Hrvati u svemu popustiti. Reviziju nagodbe, kako je ona sprovedena, S. nije odobrio. Poslije revizije, S. nije više bio aktivan političar i nije dolazio ni u hrvatski ni u ugarski sabor. Poslije toga stajao je S. uz državopravnu opoziciju dr. Makanca, a kasnije uz nezavisnu narodnu stranku. Upravo on je stajao nad strankama, na stanovištu hrvatske državne samostalnosti. Među njegove posljednje javne političke gestove spada sastanak s Antom Starčevićem u Krapinskim Toplicama (20/6 1893). Posljednji mu je javni govor bio na katoličkom kongresu u Zagrebu (3/9 1900).

Već za vrijeme svojih studija u Pešti, S. se uživio u potrebu slavenske duhovne uzajamnosti. U društvu s Ilijaševićem i Kurelcem posjećivao je S. apostola ove uzajamnosti, Jana Kolára. Kao mlad profesor u đakovačkom sjemeništu, S. je bio drug ilirskog pjesnika Mate Topalovića. Kad je, u početku šezdesetih godina, stupio u politiku, njegov je program upravo nastavak rada ilirske (narodne) stranke na političkom i kulturnom polju. Sav njegov rad imao je jugoslavensko obilježje. On je bio duboko uvjeren, da je diferencijacija i individualiziranje neplodno, pa zato je vazda nastojao, da istakne ono, što dijelove našega naroda ujedinjuje i jača. Za njega je jugoslavensko ime trebalo da bude zajednički barjak, oko koga će se, na osnovu narodnog jedinstva, okupiti na prosvjetnom polju svi dijelovi našega naroda.

Već 1860, za vrijeme svog boravka u Beču, saopćio je S. nekim svojim prijateljima misao o osnivanju Jugoslavenske akademije. 10/12 1860 dao je on u tu svrhu 50.000 forinti. Pravila akademije primio je hrvatski sabor 29/7 1861, ali su ona godinama ležala neriješena u dvorskoj kancelariji, te je S. izradio predstavku caru, da pravila ili sankcionira ili predloži saboru na promjenu (19/12 1865). S. je zbog toga i lično intervenirao u Beču. 10/4 1867 potvrđen je izbor S. za pokrovitelja akademije, a 28/8 iste godine otvorena je akademija sjajnim S. govorom.

29/4 1861 govorio je S. u saboru o potrebi što skorijeg osnivanja jugoslavenskog sveučilišta u Zagrebu. Zakonskim čl. 84 od 10/9 1861 prihvatio je sabor osnovu i pravila za sveučilište. Kad se u Beču s tim pitanjem otezalo, S. je opet lično intervenirao, ali bez uspjeha. 21/10 1866, povodom proslave tristogodišnjice smrti Nikole Zrinskoga S. je poslao odboru za proslavu u Đakovu pismo, da darom od 50.000 forinti udara prve osnove sveučilišta u Zagrebu. Ipak se čitavo pitanje oteglo čak do 1874. Svečanom otvaranju sveučilišta (19/10) prisustvovao je i S. Tom prilikom napisao je: Tri riječi našem sveučilištu (Glasnik biskupije đakovsko-srijemske, 1874 br. 23—24, 1875 br. 1—2). Poslije toga S. je bogatim prilozima u nekoliko mahova pomagao sveučilište.

Već 1851 pomišljao je S. na zidanje nove katedralne crkve u Đakovu. Poslije dugoga rada na tome, zidanje je otpočelo 1867, i dovršeno 1882. S. je posvetio svoju katedralu: Slavi božjoj, jedinstvu crkava, slozi i ljubavi svoga naroda. Za građenje crkve utrošena je svota od 1,200.000 forinti, a od toga je S. sam dao oko 772.000 forinti.

Već 1859 stao se S. intenzivno zanimati umjetnošću i sastavljati zbirku slika, koja je 1869 imala 113 remek-djela raznoga doba i škola. Ovu je zbirku S. namijenio 1866 akademiji; 2/10 1868 proglasio je on akademiju nasljednikom svih svojih slika. 1883 poslao ih je u Zagreb, a 1884 otvorena je, njegovim govorom, ta galerija slika.

Nema narodnog preduzeća ni institucije na slavenskom jugu, koja nije od S. dobivala potporu. Naročito je S. stalno pomagao rad jugoslavenske akademije oko osnivanja zbirke isprava, oko biblioteke, rječnika, oko podizanja palače i t. d.

1865 pomogao je S. osnivanje štamparije na Cetinju. Još prve godine svoga biskupovanja preporučio je on,

u posebnoj okružnici, Vukov Rječnik, a kasnije je otkupljivao na stotine primjeraka Narodnih Pjesama. Pomagao je i Maticu Srpsku, Maticu Slovensku, književni rad Utješenovića i Sundečića. 23/9 1851 je S. imenovan za apostolskog vikara za Srbiju. U tome je svojstvu posjetio sedam puta Srbiju (1852, 1857, 1863, 1865, 1868, 1878 i 1886). Njegovim posredovanjem došlo je do konkordata između Vatikana i Crne Gore (18/8 1886). Kao uslov konkordata postavljen je bio zahtjev za dozvolu upotrebe slavenske službe božje.

Za vrijeme svoga boravka u Rimu (1859), upozoravao je S. papu, šta bi trebalo učiniti u stvari slavenske liturgije. Zamolio je papu Pija IX. za novo izdanje liturgijskih knjiga, kao jedan od uslova crkvenog jedinstva. Preporučivao je obnovu sjemeništa, u Rimu ili u Dalmaciji, gdje bi mlađi svećenici učili staroslovenski jezik. S. je smatrao najbitnijim zadatkom svog biskupskog zvanja, da propagira jedinstvo u crkvi među Slavenstvom. Kroz sve S. spise, crkvene govore i poslanice probija ta misao. Katolička crkva ima naročiti zadatak, da se s istočnom crkvom izmiri i da je privede u jedinstvo. Ujedinjeno Slavenstvo u crkvi sjedinilo bi se brzo u duhu i u ljubavi. O tom predmetu raspravljao je S. u mnogim svojim poslanicama (naročito je znamenita ona iz 1877). Pri posveti svoje katedralne crkve govorio je S. takođe o jedinstvu. Smatrao je, da je slavenski jezik jedini način, da se slavenski narodi udruže u jedinstvu vjere i crkve. Zato je S. čitav svoj vijek radio, da spase privilegij slavenskog bogosluženja, kao most jedinstvu. Novi glagolski misal izišao je zaslugom S., 1893. Svoj cilj oko jedinstva crkve gledao je S. da postigne i dizanjem kulta slavenskih apostola Ćirila i Metoda.

Naročito je S. mnogo radio, da se Rusija približi Rimu. Radio je, da Rusija sklopi konkordat s Vatikanom. Računao je, i da bi se mogli ublažiti odnosi između Rusa i Poljaka. 1888 poslao je u Kijev čestitku o proslavi devetstote godišnjice pokrštenja sv. Vladimira. Zbog te čestitke bio je ukoren od cara Franje Josipa.

1869 i 1870 prisustovao je S. crkvenom koncilu u Rimu. Njegovo djelovanje na koncilu proslavilo mu je ime. Odmah u početku raspravljanja (u decembru 1869) digao se S. protiv poslovnika, koji dopušta biskupima praviti prijedloge tek kao milost, pa je tražio, da im se to prizna kao pravo. Njegova predstavka o tome bila je od pape odbijena. Kasnije je S. govorio u više mahova odličnim latinskim jezikom i velikom smjelošću. Orleanski biskup Dupanloup rekao je: Le concile a trouvé son homme! S. je predložio, da se opći sabori održavaju svake godine, da se rješenja ne mogu izdavati u ime pape, već u ime čitavog koncila, uzeo je zatim u zaštitu protestantizam, predložio je da koncil stvara zaključke jednodušno, a ne većinom glasova. Najposlije se (2/6 1870) odlučno izjasnio protiv papskog infalibiliteta u govoru, koji je trajao dva i po sata. Prije nego što je proglašen dekret o infalibilitetu, ostavio je S. s manjinom biskupa Rim. Na povratku u Hrvatsku (u Zagreb je stigao 25/7) dočekan je S. s velikim oduševljenjem.

U martu 1888 slavio je S. pedesetogodišnjicu svoga svećeničkog zvanja, a 1900 pedesetogodišnjicu svoga biskupovanja. U tim slavama učestvovao je ne samo čitav slavenski jug, nego i predstavnici svih slavenskih naroda.

L i t e r a t u r a: M. Cepelić i M. Pavić, Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i srijemski. God. 1850—1900 (1900—1904); Smičiklas, Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice (1906); M. Prelog, Strossmayerova čitanka (1924).

M. Prelog.

ŠTUBIK, selo sjevernozapadno od Negotina. *B. D.*

B o j n a Š t u b i k u 25/5—19/6 1807. Početkom maja 1807 prebačen je jedan odred ruske vojske, pod komandom đenerala Isajeva, u Černjec, na Dunavu, s ciljem, da uhvati vezu s ustaničkim trupama, koje su, pod vojvodom Milenkom Stojkovićem, bile kod Štubika (16 kilometara od Černjeca). Međutim, trupe Milenka Stojkovića bile su opkoljene, a odred đenerala Gsajeva suviše slab, da deblokira Milenka i uhvati vezu s ustanicima. Čim je dobio izvještaje o tome, Karađorđe je naredio koncentraciju snaga za deblokiranje Milenka,

pa je i sam krenuo tamo. Koncentracija je izvršena 24/5 kod sela Plavne.

Bojište čine ogranci Malog Miroča, na lijevoj obali rijeke Zamne. U inžinjerskom smislu Srbi su imali dva šanca (svakako) za mješovitu posadu, a Turci 12 šančeva (vjerojatno) poređanih u polukrugu, tako da su opasivali srpske šančeve sa sjevera i istoka. — Milenkovih trupa bilo je oko 1.500 (opkoljenih), pod Karađorđem je bilo oko 5.000 pješaka i konjanika (600), ruskih trupa, s one strane Dunava kod Černjeca, a kasnije kod Gagoša, 1.000 vojnika sa 2 topa. Turskih trupa bilo je oko 15—20.000. Centar je bio pod Mula-Pašom, desno krilo pod Gušanac-Alijom, a lijevo krilo pod Deli-Kadrijom. U Vininu je bilo još turskih trupa, no od njih je u boju učestvovalo svega 500 konjanika pod Ibrahimom, haznadarom Mula-Pašinim.

Plan Karađorđev bio je (vjerojatno) da napadne oba turska krila, da ih razdvoji, pa da, zajedno s Milenkom napadne centar, da se osigura od Brze Palanke, da uhvati vezu s Rusima, pa da onda zajednički produže prodiranje preko Negotina k Vidinu. Plan Mula-Pašin bio je da prinudi Milenka na predaju, i da tuče nadmoćnom snagom grupu pod Karađorđem.

Čim je izvršena koncentracija snaga, Karađorđe je 25/5 izvršio napad na Gušanac-Aliju i Deli-Kadriju, ali se, iznenadno napadnut u desni bok od Ibrahima, koji je od Vidina stigao, morao 26/5 povući u logor na Štubiku. 5/6 Karađorđe je obnovio napad i uspio je, da oslobodi Milenka i da opkoli šančeve (4) Gušanac-Alijine. Karađorđe je onda odmah podigao nove šančeve prema Mula-Pašinim i Deli-Kadrijinim šančevima. Pokušaj, da se zauzme šanac kod Brze Palanke, nije uspio.

U takom položaju ostalo se do 15/6. Za to su se vrijeme u stanici snabdjeli od đenerala Isajeva municijom. Toga je dana đeneral Isajev, sa 600 pješaka, 200 kozaka i 200 bećara (pangalosa) prešao Dunav, i 17/6 došao u logor na Štubiku. Po izvršenom osiguranju od ostalih šančeva, cijela je trupa 19/6 u zoru napala Mula-Pašine šančeve. Turci u njima, iznenađeni, a videći i Ruse sa Srbima, razbjegnu se, a za njima i trupe Deli-Kadrijine. Gušanac je sa 50 vojnika također htio da pobjegne, ali je vraćen u šančeve i ostao je tu opkoljen. Ustanička konjica je gonila razbijene Turke do Negotina, koji su ustanici onda opsjeli.

Gubici su bili: srpski 200 mrtvih, ruski 130, turski 1.500 mrtvih. O ranjenicima nema podataka. Rezultat boja bio je: materijalna pobjeda nadmoćne turske snage, ogroman plijen, naročito oružja (topovi i kumbare), municije, konja i novca. U moralnom smislu uspjeh bio je u tome, što se postigla veza i zajednička borba ruske vojske i ustanika. Posljedice boja bile su: uspješno razvijanje ustanka i uništenje odreda Gušanac-Alijinog, koji je, ojačan sa 600 do 1.000 ljudi, pokušao 22/6 proboj, ali je bio potpuno uništen. *V. Belić.*

ŠTUK NIKO DON (28/10 1860, Kučište, na Pelješcu, Dalmacija). Učio je biskupsko sjemenište u Dubrovniku i teološke nauke u Zadru, kolegij Sv. Jeronima u Rimu, gdje je slušao crkveno pravo na papskom universitetu. Tamo je dobio i stepen licenciranja. Bio je župnik u Župskim Mlinima, a nadžupnik u Cavtatu. Sakupljao je narodne pjesme za zbirku Matice Hrvatske. Kasnije je surađivao u više domaćih časopisa, u splitskom arheološkom Bullettino. Preveo je djelo Silvija Pellica O dužnostima ljudi, a 1924 djelo Telepatija ili prenašanje misli. Za svoga župnikovanja u Cavtatu, na zemljištu rimskog Epidaura, pokrenuo je, s dobrim uspjehom, iskopavanja rimskih starina, i imenovan je za člana dopisnika bečke komisije za čuvanje spomenika. Sabirao je riječi i izraze u srednjoj i južnoj Dalmaciji i oveću zbirku toga poklonio je Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu za građu Rječnika. Surađuje ponajviše u pomorskoj reviji Jugoslavenski Pomorac. Živi kao penzioner u Srebrenom, kraj Dubrovnika. *S. D.*

(ŠTURCENEGER) STURZENEGGER KLARA, publiciskinja iz Züricha. Provela je 1912 i 1914—1915 kao dobrovoljna bolničarka u Srbiji, i izdala je svoje uspomene na njemačkom i francuskom jeziku: La Serbie en guerre 1914—1916 (sa 120 fotografskih snimaka, 1916). *M. I.*

(ŠTUSINER) STUSSINER JOSIP, entomolog i malakolog (22/11 1850, Ljubljana — 6/10 1917, Ljubljana). Mnogo

je učinio za poznavanje naše faune, naročito slovenske, i ako nije bio školovan stručnjak (bio je poštar). Bio je đak Šmida i Dežmana. Ispitivao je faunu pećina u društvu sa Robičem. S ortopterologom Brunerom bio je 1881 u Srbiji (rad o rezultatima tako ostao je u rukopisu). Bavio se intenzivno i malakologijom, i sakupio je 1.500 vrsta kopnenih i slatkovodnih konhilija. Sabirao je još i u Istri, Dalmaciji, Bosni, Crnoj Gori i u Tesaliji. Insekata je sabrao oko 6.500 vrsta. Po njemu je imenovan znatan broj životinjskih vrsta, koje je on našao, a drugi, ili on sam opisali. Pisao je i nekoliko rasprava.

Literatura: Carniola, IX., 1919 (nekrolog Albina Seliškara).

J. H.

ŠUBIC JANEZ, slikar (26/10 1850, Poljane, nad Škofjom Lokom — 25/4 1889, Kaiserslautern, u Rheinskoj Pfalzi). Učio je slikarstvo kod Janeza Volfa, od 1871 u akademiji u Mlecima, a od 1875 u Rimu. Zatim je radio u Beču, u radionici Makarta, 1881 u Pragu kod slikara Narodnog Divadla, a od 1884 do smrti u Muzeju u Kaiserslauternu. Š. ima slika rađenih uljem, a neke i na zidu. Glavna su mu djela: crkvene slike u Šmartnu pod Šmarnom gorom, kod Sv. Volbenka, u Poljanskoj dolini, crteži za djelo Oesterreichische Monarchie in Wort und Bild, slika Carniola u Narodnom Muzeju u Ljubljani, slike u Muzeju u Kaiserslauternu. Š. je bio brat slikara Jurija Š., a i njihov je otac Štefan bio kipar i slikar.

Literatura: Dom in Svet, 1892.

F. S.

ŠUBIC JURIJ, slikar (13/4 1855, Poljane, nad Škofjom Lokom — 8/9 1899, Leipzig). Radio je u mladosti zajedno sa bratom Janezom. 1872 je postao učenik slikara Janeza Volfa. Učio je od 1873 Akademiju u Beču. Učestvovao je 1878 pri okupaciji Bosne i Hercegovine. Slikao je 1879 dekoracije palače Schlieman u Ateni. Živio je 1880 u Parizu. Radio je zajedno sa slikarom Hinajsom za Narodni Divadlo u Pragu (slika Proljeće), zatim je radio u Munkačevoj radionici (suradnik je bio na slici Isus pred Pilatom). 1889 se vratio opet u Pariz, i radio je, poslije bratove smrti, za Muzej u Kaiserslauternu. Š. je radio crkvene i svjetovne slike na zidu, slike na platnu i portrete. Glavna su mu djela: Ciklus crteža Raja za Stritarev Zvon, slike u Schliemanovoj palači u Ateni, Prije lova (izložio 1883 u Pariskom Salonu), portreti na zidu u Narodnom Muzeju u Ljubljani (1885), slike na svodu crkve Sv. Jakoba u Ljubljani (1886), crteži za djelo Oesterr.-ung. Monarchie in Wort und Bild, Marijino obiskovanje, u crkvi na Rožniku (1888).

Literatura: Dom in Svet, 1892.

F. S.

ŠUBIĆ JURAJ. V. Juraj Š. bribirski knez.

ŠUBIĆ STJEPKO. V. Stjepko.

ŠUDIKOVO, manastir kod Berana, na Limu. Crkva je posvećena Bogorodici (Vavedenje). Nije poznato, kad je sagrađena. Spominje se često u 16 vijeku (1573, 1582, 1592, 1600). U 17 vijeku je pri crkvi bila i škola, u kojoj je učio prije 1712, kod svoga strica jeromonaha Gerasima, svećenik sela Bačine (jagodinske) Damjan (inače rodom iz Nikšića). Crkva je izgorjela 1783, i tada je potpuno zapustjela. Sada se nalazi u ruševinama.

V. P-ć.

(ŠUFLAJ) ŠUFFLAY MILAN, historik (9/11 1879, Lepoglava). Gimnaziju je učio u Zagrebu, a univerzitet u Zagrebu, Beču i Budimpešti. Poslije dovršenih studija postao je asistent narodnog muzeja u Budimpešti. 1908 postao je vanredni profesor pomoćnih historijskih nauka na univerzitetu u Zagrebu. Penzioniran je 8/11 1918, po svojoj molbi od narodnog vijeća.

Š. se rano istakao kao jak talenat za historiju. Kao đak T. Smičiklasa privukao je na sebe njegovu pažnju. On je za njegov Codex Diplomaticus sabrao i prepisao najveći dio latinskih listina. Tu je pokazao prvoklasnu vještinu. Kao diplomatičar dao je radove, koji su utvrdili njegovo ime u nauci. U istraživanju albanske historije Š. zauzima jedno od prvih mjesta. Š. je radio na naučnom beletrističkom i žurnalističnom polju. Objavio je od 1907 mnogo naučnih rasprava u stručnim časopisima i historijskim publikacijama: (Starine, Vjesnik Hrvatskog Zemaljskog Arhiva, Századok, Turul, Ungarische Revue, Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung, Archiv für sla-

vische Philologie). Surađivao je i u mnogim političkim časopisima Hrvatske, Ugarske i Austrije.

Glavne Š. rasprave su: Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena (1901), Die dalmatinische Privaturkunde (Sitzungsberichte d. Wiener Akademie, 147, 1904), A két Arbei ikeroklevél (1905), Kirchenzustände im vortürkischen Albanien (1916), Acta Albaniae (zajedno sa Jirečkom, I., 1913, II. 1917), Städte und Burgen Albaniens (Denkschriften der Wiener Akademie, 61, 1924).

Š. je napisao i dva romana Kostadin Balšić 1392—1402 (pod pseudonimom Alba Limi, 1920), i Na Pacifiku 2255 (pod pseudonimom Eamon O'Leigh, u Obzoru, 1924, 23/4—2/8).

V. Novak.

ŠUG-ŠTEFANAC MILENA, primadona hrvatske opere u Zagrebu (13/7 1884, Križevci). U Križevcima je učila višu realnu i stručnu školu, a glazbenu školu u Zagrebu. Konservatorium je svršila u Beču sa odličnim uspjehom. Od svoje 12 godine pjevala je u crkvenom zboru i na koncertima kao soliskinja. Kao operna pjevačica bila je 1909 angažirana u Linzu, a 1910 u Darmstadtu, odakle je odlazila na gostovanje u Frankfurt i na dvorsko pozorište u Mannheimu. 1913 do 1915 bavila se u Zagrebu, 1915—1918 na Narodnom Divadlu u Pragu, a od 1918 je opet u Zagrebu. Glavne uloge su joj sve Wagnerove velike partije, osim Kundri i Izolde. Kao Smetanina Libuša imala je velikih uspjeha.

N. A.

ŠUHAJ MIRKO DR., političar (1823, Zagreb — 30/9 1889, Budimpešta). Svršio je prava u Pešti. Bio je profesor rimskog i kaznenog prava na zagrebačkoj pravoslovnoj akademiji. Š. se naročito istakao kao odličan predavač. 1861 izabrao ga je Zagreb za poslanika na hrvatskom saboru, gdje je odmah stupio u prve redove. Š. je bio član odbora za izradu adrese kralju u stvari povrede cjelokupnosti hrvatskih zemalja. Kad bečka vlada nije povoljno riješila pitanje zastupanja Dalmacije na hrvatskom saboru, Š. je u saboru protiv toga protestirao. Š. je bio pisac adresa, što ih je unionistička stranka predlagala. 1868 Š. je bio opet biran za poslanika. Sabor ga je birao za člana regnikolarne deputacije, koja je ugovorila Nagodbu. Poslije toga postao je Š. ministerijalni savjetnik prvog hrvatskog ministarstva u Pešti. Kad je, poslije pada Raucha, postao hrvatski ban prvi hrvatski ministar u Pešti, Bedeković, Š. je postavljen za odjelnog predstojnika za unutrašnje poslove u Zagrebu (1871). Na tome je mjestu ostao do 1872. Poslije revizije Nagodbe prešao je u Peštu.

L i t e r a t u r a: Narodne Novine 1889, br. 2/12. *M. P-g.*

ŠUJICA, ponornica u Bosni, u Duvnanjskom Polju. Izvire na južnoj strani Široke Kose (1.147 m), južno od Riljić-Polja, odnosno Kupreškog Polja. Š. obrazuju dva izvora, Veliki i Mali Stržanj, koja su oko 2 km južno od ponora u Riljić-Polju, i za 150 m niža od njih. Odatle Š. uglavnom teče prema jugu, prvo kroz malo Šujičko Polje, zatim kroz klisuru između Kovač-Planine i Pakline Planine, i najposlije kroz Duvnanjsko Polje. Na svome toku Š. jako vijuga, čini nekoliko većih okuka, a u Šujičkom Polju obrazuje nekoliko rukavaca, između kojih su otočići. Od sredine Duvnanjskog Polja počne teći na jugozapad, zatim na zapad, a gubi se u Velikom Ponoru, na jugozapadnoj strani polja, oko 1·5 km sjeverozapadno od sela Kovača. U Duvnanjskom Polju Š. prima nekoliko pritoka: Drinu, čije su sastavnice Miljacka i Studena, Vrbicu i nekoliko manjih potoka sa sjevera, iz Ponoraca. Veliki Ponor može da primi gotovo svu količinu vode, koju donosi Š., i zato povodnji nikada nisu duže od nedjelje dana. Š. se dijelom hrani vodama iz Kupreškog Polja, jer iz Velikog Stržnja istječe voda tek kad Milač, u Riljić-Polju, nadođe i poplavi kraj oko Ponora, dok Mali Stržanj dobija vodu s druge strane. Po općem vjerovanju voda Š. se ponovo pojavi na zemljinoj površini u Buškom Blatu, odnosno jugoistočnom dijelu Livanjskog Polja, kao Ričini, koja izvire iz vrela u velikoj pećini, oko 5·4 km zapadno-sjeverozapadno od Velikog Ponora. Dužina Š. toka je 48·5 km, a površina sliva je oko 730 km^2.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900). *P. V.*

ŠUJIČKO POLJE, malo krasko polje u Bosni, južno od Kupreškog

Polja, a sjeverno-sjeverozapadno od Duvanjskog Polja. Uokvireno je planinama i kraskim visoravnima. Na zapadu se dižu: Vrljuša (1.427 m), Hajdukova Kosa (1.452 m), Orlovac (1.457 m), Borovac (1.285 m) i Galičij (1.131 m), na istoku Poklina Planina s visovima: Strebovac (1.251 m), Umanova Glavica (1.307 m) i Alagina Kosa (1.384 m), a na sjeveru Rajković (1.099 m). Š. P. se pruža od sjevera prema jugu. Leži na apsolutnoj visini 918 do 953 m, i zauzima površinu od 4·6 km^2. Dno Š. P. je neravno, stjenovito i pokriveno barovitom, humoznom zemljom. Kroz polje protječe potok Š., koji ga ujedno i odvodnjava. Za kišne periode nastane na nekim mjestima povodanj dosta kratkog trajanja. Oko trećine polja je pod njivama, a ostalo su livade. Uspjevaju ječam, raž i zob. Najveće naselje na Š. P. je Šujica, sa 145 domova i 880 stanovnika. Mnogo su manja: Bogdašić i Kujundžić na sjeveru, a Simić i Galičić na jugu. Obodom polja i preko njega prolazi drum: Kupres—Malovan—Šujica—Livno i Duvno, osim toga vode seoski putovi i staze.

L i t e r a t u r a: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina (I., 1896); J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900). *P. V.*

ŠUKLJE FRAN, mineralog (2/10 1886, Samobor). Školovao se u Zagrebu i Pragu. Bio je nastavnik u Karlovcu i Srijemskoj Mitrovici, višoj pedagoškoj školi i gospodarskom fakultetu u Zagrebu. Docent je za mineralogiju na universitetu. Urednik je Glasnika Hrvatskog Prirodoslovnog Društva. Izučava specijalno tercijarne naslage Hrvatske i Slavonije i publikuje ih u Radu, Glasniku Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, Vjesniku geološkog povjerenstva za Hrvatsku i u Nastavnom Vjesniku. *J. Ž.*

ŠULCER-MIGENBURG STEFAN (19/8 1802, Vidušavac — 5/2 1892, Vinkovci). Učio je kadetsku školu u Olomucu, iz koje je poslije tri godine dodijeljen jednom ugarskom puku u Milanu. 1849 postao je komandant jedne bolnice u Vinkovcima. 1852 bio je komandant vojne škole u Vinkovcima, Karansebešu i Kamenici. 1831 bio je komandant kadetske škole u Velikom Varadinu. Bio je najveći mikolog u Hrvatskoj. Publicirao je vrlo mnogo o gljivama, ne samo Hrvatske i Slavonije, nego i Ugarske. Š. rasprava u rukopisu o gljivama Hrvatske s velikim brojem slika čuva se u zagrebačkoj univerzitetskoj biblioteci (V. Botanika). *N. K.*

ŠULEK BOGOSLAV, publicist, naučnik i polihistor (20/4 1816, Subotište, nitranski komitat — 30/11 1895, Zagreb). U mjestu rođenja učio je osnovnu školu, a obrazovanje je produžio u Požunu. Tu je svršio filozofske, bogoslovske i pravne nauke. Naročito je studirao prirodne nauke, a među njima najviše botaniku. Produžio je svoje studije kratko vrijeme u Jeni. Bio je vrlo darovit čovjek, velike energije i sposobnosti, da prelazi na nova polja rada, ali je bio nagluh, što ga je uputilo, da se oda književno-žurnalističkim i naučno-popularnim poslovima. Brat mu je živio u Brodu kao apotekar. On ga je pozvao k sebi. Tako je Š. 1838 došao u Hrvatsku, gdje je ostao do kraja života, i ušao je duboko u sve njene političke, nacionalne i kulturno-naučne pokrete. Š. je u mnogim pravcima utjecao i na stvaranje tih pokreta, i bio je jedan od najzaslužnijih i najistaknutijih tvoraca hrvatskog književnog jezika svoga vremena. 1839 došao je u Zagreb i bio je tu dvije godine slagar u Županovoj štampariji, zatim faktor. Ali već od 1841 otpočeo je njegov samostalni žurnalistički rad. Od 1843 Š. je stvarno uređivao Gajevu Danicu, i ako nije bio potpisan kao urednik; 1844 izdavao je nedjeljni list Branislav (u Beogradu, zbog opozicije tadašnjem političkom režimu u Hrvatskoj); 1846—1849 uređivao je Narodne Novine, prvo pod Gajevim imenom, a kasnije kao njegov suradnik. 1849 se razišao s Gajem. Učestvovao je svojim člancima u Slavenskom Jugu, Jugoslovenskim Novinama, a od 1860 u Pozoru. 1865 on je godinu dana uređivao Pozor, provodeći u njemu težnje i poglede narodne stranke. U političkoj borbi Š. je bio za što veće odvajanje od Austrije, a za savez s Ugarskom (trijalizam). Uređivao je naučno popularni Gospodarski List, osam godina (od 1858). Pisao je još u Nevenu (značajan je tu njegov članak: Srbi i Hrvati, 1858, gdje iznosi vrlo napredne ideje o tome, da su Srbi i Hrvati jedan narod; povodom toga

članka napisao je svoj poznati odgovor Vuk Karadžić, 1861).

Rasprave političko - nacionalne su mu: Šta namjeravaju Iliri (1844), Hrvatsko-ugarski ustav (1861). Naše pravice (1868), Hrvatski ustav (1883). Djela jezička su mu: Naputak za one, koji uče čitati (1850), Njemačko-hrvatski rječnik (dva dijela, 1860), terminološki rječnik pod nazivom: Hrvatsko - njemačko - talijanski rječnik znanstvenog naziva (dvije knjige, 1874—1875).

Š. je u ovom pravcu imao epohalni značaj. I ako je bio stranac, bio je za čistoću narodnog jezika. Sam je pisao dobrim jezikom, samo je u purizmu pretjerivao, stvarajući mnoge kovanice i pozajmljujući riječi i iz naše stare književnosti i iz drugih slavenskih jezika. Njegov terminološki rječnik, za koji je dobio dosta materijala i od drugih, predstavlja vrlo solidan rad, koji je mogao u to vrijeme samo on dati. Ovamo dolazi i njegov Jugoslovenski imenik bilja (1869), gdje se postarao, da pokupi, i iz naroda i iz pisanih djela, mnogobrojna imena biljaka i da ih svrsta prema njihovim latinskim nazivima. Dao je, osim toga, cio red praktičnih knjiga, prijevodnih i originalnih: Biljarstvo (1866), Korist i gojenje šume, Pučka knjižnica, Svilarstvo (1873), Prirodni Zakonik iz fizike (1875—1876), Lučba (1881). Osim brošure Memoria Rogeri Bošković, napisao je cio niz rasprava u Radu (12, 27, 33, 39, 43, 50, 62, 72 i 75, 50, 92 i 107), najviše o čuvenim prirodnjacima, a zatim i o drugim predmetima (o najstarijim tragovima čovjeka, pogled iz biljarstva, zašto Slaveni poštuju lipu, o darvinizmu, materijalizmu, o patuljcima i t. d.). Š. je bio među tvorcima Jugoslavenske Akademije, a od 1874 pa do smrti bio je njen prvi tajnik.

Napredan i trijezan čovjek, probuđen i živ duh, neobično radljiv i vrijedan polihistor, Š. je, i ako Slovak po porijeklu, bio u životu našega naroda od stvarnog značaja za sve grane narodnog života, na kojima je radio.

L i t e r a t u r a: Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 11 (za 1896).

A. Belić.

ŠULENTIĆ IVAN, profesor (6/12 1863, Sv. Roko, Lika). Studirao je univerzitet i abiturijentski tečaj bečke trgovačke akademije. Četiri je godine bio asistent na trgovačkoj akademiji u Beču, a zatim profesor više trgovačke škole i akademije u Zemunu i na Sušaku. Djela su mu: Trgovačka aritmetika u 4 dijela (2 sv.), Internacionalna trgovina ugljena. *S. D.*

ŠULENTIĆ ZLATKO, slikar (16/3 1893, Glina). Učio je realnu gimnaziju u Zagrebu i Karlovcu, gdje je položio ispit zrelosti 1911. Slikarsku je akademiju svršio u Münchenu, a posjećivao je ujedno i tamošnji univerzitet. Prviput je izlagao u izložbi Proljetnog Salona u Zagrebu 1915, a odonda češće u Zagrebu, Parizu, Ženevi, Firenci i drugdje. 1925 odlikovan je zlatnom medaljom za svoja djela iz oblasti umjetničkog obrta i slikane prozore, izložene na izložbi dekorativne umjetnosti u Parizu. Slike su mu većim dijelom portreti i pejsaži. Š. je mnogo putovao (Španija, Portugal, Tunis, Maroko, Alžir, Mala Azija, Grčka, Turska, Italija, Brazilija i Argentina). Živi u Zagrebu kao srednjoškolski nastavnik. *A. Š.*

(ŠULER) SCHULLER KRISTINA, pjesnikinja (17/7 1866, Kropa, Gorenjsko). Svršila je građansku školu u Škofjoj Loki (1881), a učiteljsku školu u Ljubljani (1886—1889), i bila je učiteljica u Bohinjskoj Bistrici, u Šmartnom pod Šmarnom Gorom i od 1901 u Svetom Duhu na Staroj Gori, gdje sada živi u penziji (od 1924). Od 1897 Sch. je objavljivala pjesme, većinom ljubavne i prirodno - pokrajinske, u Slovencu i u Ljubljanskom Zvonu, gdje je surađivala (Gorska, Kristina) do 1915. Lirske pjesme objavila je u Domu in Svetu i u Govekarovu Slovanu, a pjesme i crtice i u Domačem Prijatelju. Bila je i suradnica Slovenske Gospodinje i Ženskoga Svijeta.

L i t e r a t u r a: Minka Govekar, Slovenska žena (1926). *I. G.*

ŠULJAGA STIJEPO, književnik, (prva polovina 18 vijeka, Dubrovnik — 1791, Milan). Pisao se Scugljaga in Garmogliesi, jer ga je bogati trgovac Garmogliesi bio posinio. Upravljao je neko vrijeme jednom štamparijom u Mlecima, a svršio je karijeru kao kraljevski carski sekretar u Milanu. Pisao je latinski i talijanski. Bio je poznat sa Goldonijem, koji ga je vrlo cijenio kao pisca i kao čovjeka. 1757 i 1758 izdao je u Mlecima tri brošure, kojima je ušao u polemiku, koju je izazvao Đurđević svojim djelom o Sv. Pavlu, pri čemu je, naravski, i Š., kao

dobar Dubrovčanin, dokazivao, da je Sv. Pavao nastradao kod Mljeta, blizu Dubrovnika. *M. R.*

ŠUMA, oblast u Hercegovini, zapadno od Trebinja. Do 1687 spadala je Š. pod novski kadiluk, otada pod ljubinjski, a od sredine 19 vijeka pod trebinjski. U Š. ima mnogo prehistorijskih i srednjevjekovnih grobalja. Oblast je blage klime, i zato u njoj uspijevaju smokva, šipak, badem, vinova loza. Dok se stanovništvo ranije više bavilo stočarstvom, sada se bavi i zemljoradnjom. Osim žita i povrća, u Š. se sadi najbolji hercegovački duhan, šumski ili trebinjski. Neka sela beru ruj, a prave i drveni ugalj. Iz Š. ima mnogo iseljenika u Americi. Među stanovništvom u Š. ima najviše doseljenika iz Crne Gore i Dalmacije. Ima ostataka plemenskog i brastveničkog uređenja. U oblasti su 24 sela.

Literatura: O. Kozić, Šuma, Površ i Zupci. *M. F.*

ŠUMADIJA. 1. List za politiku, nauku i književnost. Izlazio je tri puta nedjeljno u Beogradu 1876.

2. Organ narodne stranke za kragujevački okrug. Izlazio je 1897—1906, sa prekidima, u Kragujevcu. *U. Dž.*

ŠUMADIJSKA OBLAST. Površina je 3.864·4 km². Stanovnika ima 241.842. Gustina naseljenosti je 60 stanovnika na km². Glavno je mjesto Kragujevac. Obuhvata ogranke Rudnika i sve njegove kose i povijarce, zatim lijeve slivove Velike i Zapadne Morave i desni sliv Kolubare. Dio je prostrane Šumadije, po kojoj je i dobila ime. Najveće su visine u zapadnom i sjeverozapadnom dijelu oblasti, odakle se postepeno prelazi na blago zatalasano zemljište. U sastav Š. O. ulaze manje cjeline: Gruža, Kačer, Jasenica i Lepenica. Važnije su rijeke: Kamenica, Čemernica i Gruža, pritoci Zapadne Morave, Lepenica i Jasenica, pritoci Velike Morave, i Ljig, pritok Kolubare.

Zemljoradnja i stočarstvo glavna su zanimanja stanovništva. Stočarstvo je jače razvijeno u zapadnom, planinskom dijelu, dok je zemljoradnja pretežnije zanimanje idući istoku. Voćarstvo je u Š. O. veoma razvijeno. U zapadnom su dijelu prostrani šljivici. Vinogradi su naročito dobri na Venčacu. Saobraćaj je živ. Drumovi su dobri. Kroz oblast prolazi nekoliko željezničkih pruga, osobito dio glavne pruge od Markovca do Bagrdana. Od ove se pruge u Lapovu odvaja krak normalnog kolosjeka za Kragujevac. Zatim kroz oblast prolaze pruge uskog kolosjeka: Mladenovac—Aranđelovac—Lazarevac i Čačak—Gornji Milanovac—Lajkovac.

Mineralne vode i klimatska mjesta su: Aranđelovac (kisela bukovička voda), Rudnik (klimatsko i uzdušno mjesto). Glavniji rudnici su: Rudnik, Venčac, Misača. Osim Kragujevca glavnija su mjesta: Gornji Milanovac, Aranđelovac, Topola, Rača. *B. D.*

ŠUMADINAC, politički list. Izlazio je 1888 u Kragujevcu. *U Dž.*

ŠUMADINČE, godišnji almanah. Izlazio je 1852—1853 u Beogradu, pod uredništvom Ljubomira P. Nenadovića. *U. Dž.*

ŠUMADINKA, list za književnost, zabavu i novosti. Izlazio je jedamput nedjeljno u Beogradu 1850, 1852 i 1854 do 1857, pod uredništvom Ljubomira P. Nenadovića. *U. Dž.*

ŠUMADINSKA BANKA, Palanka. Osnovana je 1908. Kapital je 140.000. U likvidaciji je. *N. S.*

ŠUMAN JANKO DR., predsjednik uprave za zaštitu industrijske svojine (20/12 1867, Maribor). Gimnaziju i pravne nauke svršio je u Beču. Poslije svršenih nauka (1890) stupio je u službu kranjske pokrajinske vlade. 1893—1898 bio je u sudskoj, a zatim u advokatskoj praksi u Kranjskoj i Koruškoj. Od 1899 do Svjetskog Rata služio je u Beču kod Patentamt-a. Po svršetku Svjetskog Rata počeo se baviti advokatskim poslovima u Mariboru, ali je 1919 pozvan u ministarstvo trgovine u Beograd, gdje je organizirao upravu za zaštitu industrijske svojine. Kao predsjednik ove uprave zastupao je našu državu na haaškoj konferenciji 1925. U društvu s Dr. Stražnickim izradio je zakonski projekat o autorskom pravu. Š. književni radovi odnose se uglavnom na pitanja industrijske i autorske svojine. U ovom pravcu napisao je znatan broj članaka u našim, njemačkim i češkim časopisima. Važnija su mu djela: Kommentar zum österreichischen Patentgesetz (1904), Der gewerbliche Rechtsschutz im Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen

(1921), Zakonski propisi iz oblasti industrijske svojine (1925). *D. P.*

ŠUMANOVIĆ SAVA, slikar (22/1 1896, Vinkovci). Svršio je umjetničku školu u Zagrebu 1914. Radio je kao scenograf u zagrebačkom Narodnom Kazalištu 1919/20. 1920/21 proveo je u Parizu na studijama. 1923/25 služio je u Muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. Od 1925 živi u Parizu kao slobodni slikar. — Š. je jedan od osnivača Proljetnog Salona, na čijim izložbama je redovno izlagao. Prvu kolektivnu izložbu priredio je 1918 u Zagrebu. Učestvovao je na petoj jugoslovenskoj izložbi u Beogradu i na šestoj u Novom Sadu. U Parizu je od 1921 izlagao više puta u Salonu jesenjem, u Salonu nezavisnih i u Salonu Franka. U septembru 1928 priredio je izložbu u Beogradu. *V. P.*

ŠUMANSKA REKA, rijeka u Srbiji, desni pritok Jablanice. Izvorišni potoci Š. R. su na sjevernoj strani Tupalskog Visa (921 m) i Radevačke Česme (1.030 m). Odatle ona teče u pravcu sjevera-sjeveroistoka. Između Džamije i sela Burca učini veliku okuku, optječući brijeg Fesku (750 m), i počne teći k jugu, a oko sela Klajića učini još veću okuku, i upravi tok na sjever. Š. R. stalno teče kroz usku i strmu dolinu, a u Jablanicu utječe kod varošice Lebana. Na svome toku Š. R. prima veći broj pritoka, od kojih su važniji: Radevska Reka i Lipovička ili Gornja Reka, obje s desne strane. Dužina toka Š. R. je 32·3 km, a površina poriječja 146 km^2. *P. V.*

ŠUMARSKI GLASNIK, list za šumarstvo i šumsku industriju, organ srpskog šumarskog udruženja. Izlazio je jedamput mjesečno u Beogradu 1909—1912. *U. Dž.*

ŠUMATA TRNICA, mjesto u kratovskom srezu, kumanovskom okrugu. Tu je 21/3 1912 bila borba između turske vojske i jedne srpske čete. U toj borbi poginuo je vojvoda potporučnik Omilj Glišić i pet četnika. *M. M.*

ŠUMENKOVIĆ ILIJA DR., ministar (13/7 1884, Niš). Svršio je pravni fakultet beogradske velike škole 1906, pa je, poslije završenih studija na pariškoj Sorboni, položio doktorat prava u Parizu 1912. Iste godine, odmah po povratku u Beograd, stupio je u ministarstvo inostranih djela, u kome je ostao sve do 1920, kada je izabran za narodnog poslanika. Poslije kratkog službovanja u poslanstvu u Sofiji pred svjetski rat, i poslije službovanja u samom ministarstvu na Krfu, Š. je do kraja rata bio prvi sekretar srpskog poslanstva u Parizu. Za narodnog poslanika prvi put je izabran 1920, a 1924 je postao prvi put ministar. Za odsustva ministra inostranih djela dr. V. Marinkovića u inostranstvu, početkom marta 1928, Š. ga je zastupao. U Koroščevoj vladi postao je ministar bez portfelja i zastupnik ministra inostranih djela, kada je ovaj odsutan. — U proljeće 1905 prešao je Š. u Staru Srbiju sa četom, koja je trebala da prodre u ohridski kraj (Drimkol), i učestvovao je u velikoj i slavnoj četničkoj pobjedi na Čelopeku (16/4 1905). U jesen 1912, kada je objavljen Turskoj rat, Š. je u četi kapetana B. Simića prešao granicu, a kada su u Skoplju konstituirane srpske vlasti, vratio se na svoju dužnost u ministarstvo. *M. M.*

ŠUMET. V. Reka.

(ŠUMI) SCHUMI FRANC, historik (2/10 1848, Tomačevo, kod Ljubljane — 17/12 1916, Zürich). Po zanimanju je bio poslastičar, ali je u svojim mlađim godinama mnogo radio oko skupljanja historijske građe, i napisao je mnogo studija iz historije Kranjske, naročito u svome Archiv für Heimatskunde (I.—II., 1882—1887), koji je on gotovo sam punio raspravama, prilozima i građom. Još danas je jedini diplomatički zbornik za Kranjsku Sch. Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain (I., 1882—1883, II. 1884) za doba 777—1269. Š. historijski rad pokazuje dobrog i za nauku oduševljenog diletanta, ali se u njemu često osjeća nedostatak kritičkog školovanja. *M. Kos.*

ŠUPELKA (ŠUPALJKA), muzički instrumenat. Ide u red oboe. Pravi se od jasenovine, i primitivnog je oblika. Ima velika i mala Š. One se razlikuju samo veličinom. Š. se sastoji iz tri dijela: piska, karaba i krila. Pisak se sastoji od postave i dva pisnika, debela kao obični jači papir. Pisnik, koji je dugoljast, četverougao, savija se na donjem kraju u malu cijev, i obavija se čvrsto koncem. Tako obavijen pisnik metne se u malu cijev, sopnik, koja se nalazi u postavi. Postava se učvrsti u karabe, koje imaju

šest rupa. Pisak je, radi sigurnosti, vezan žicom za karabe. — Mala Š. daje tonove d-dur a velika a-dur skale. Zvuk joj je oštar, i zato se čuje iz daljine. U Š. obično sviraju dva svirača, jedan prim drugi sekund.

K. M.

ŠUPLJIKAC STEVAN, srpski vojvoda (1786, Petrinja — 15/12 1848, Pančevo). Bio je iz graničarske vojničke porodice, pa se i sam odlučio na taj poziv. Osnovnu školu je svršio u Petrinji, a gimnaziju u Karlovcima i Šopronju. 1805 stupio je u austrijsku vojsku, a kada su Francuzi osnovali ilirske provincije, prešao je Francuzima i postao je ađutant maršala Marmona. Učestvovao je 1812 u pohodu na Rusiju i dobio je krst legije časti. 1814 prešao je ponovno Austrijancima i služio je otada u Banatu, Italiji i Lici. 1842 postao je pukovnik. Kada su Srbi na majskom saboru 1848 obnovili patrijaršiju i Vojvodinu, izabran je Š. za srpskog vojvodu s velikim oduševljenjem. On se tada nalazio u Italiji pod komandom Radeckoga. Lojalan oficir, on se nije htio primiti izbora bez odobrenja cara, koji se nije žurio da iziđe Srbima na susret. Tek kad su odnosi s Madžarima prešli u otvoren sukob, uputio je dvor Š. na vojvodsku dužnost, da bi preko njega održali Srbe na svojoj strani. U Karlovcima, gdje su stvorene bile dvije stranke, patrijarhova i Stratimirovićeva, Š. se uglavnom ograničavao samo na vojničke poslove, uvodeći red i bolju organizaciju u vojsci. Bio je u radu vrlo oprezan i s mnogo oklijevanja. Umro je od srčane kapi usred posla u Pančevu, kada je izlazio na susret dobrovoljcima iz Srbije. Sahranjen je u Krušedolu, kao posljednji srpski vojvoda. *V. Ć.*

ŠURMIN ĐURO DR., književni historik i političar (14/9 1867, Siščani, čazmanski srez). Gimnaziju je učio u Bjelovaru i Zagrebu, a univerzitet u Zagrebu. Služio je kao gimnazijski profesor u Zagrebu, gdje je 1898 imenovan suplentom. 1902 postao je profesor za hrvatski jezik i književnost na univerzitetu. 1908 ga je pensionisao ban Rauch, kao člana hrvatsko-srpske koalicije, 1910 je reaktiviran, a 1914 na početku rata suspendiran je zbog veza sa Srbijom, ali je 1915 reaktiviran. Od 1906 bio je, s malim prekidima, narodni poslanik u hrvatskom saboru. Isprva je bio član napredne stranke, i kao takav član hrvatsko-srpske koalicije, od koje se odijelio 1917. Poslije sloma monarhije bio je u Zagrebu povjerenik narodnog vijeća za trgovinu i promet, a poslije ujedinjenja ministar socijalne politike i ministar trgovine i industrije.

Književni rad Š. je literarno-historijski i filološki. Glavni su mu literarno-historijski radovi: Povijest književnosti hrvatske i srpske (1898). Hrvatski preporod (I. i II. 1903—1904). Iz zajedničke književne prošlosti Bosne i Slavonije (1901). Osim toga, napisao je Š. mnogo kraćih i dužih članaka u Vijencu, Savremeniku, Radu i dr. (Zlatarićeva popuna Gundulićeva Osmana, Banovanje bana Halera, Početak Gajevih novina i dr.). Filološke su mu rasprave, među ostalim: Osobine današnjeg sarajevskog govora (Rad, 121). Izdao je Hrvatske spomenike (Monumenta, 6), a sa Stj. Bosancem spremio je za škole Čitanku iz književnih starina (1896 i dalje).

U književnom i političkom životu Š. je išao gotovo uvijek s mlađim elementima. Kad je mlađa književna generacija počela izdavati Savremenik (1906), Š. mu je bio prvi urednik. Na zagrebačkom univerzitetu je bio prvi profesor, koji je podjednako predavao i hrvatsku i srpsku književnost. U posljednje vrijeme iznosi Š. najviše materijal iz političke prošlosti Austrije za vrijeme rata (zagrebačke Novosti i dr.), i piše članke o literaturi u zagrebačkom Vijencu.

Š. se intenzivno bavio naukom u mlađim godinama; on je prvi napisao cjelokupnu historiju hrvatske i srpske književnosti i učinio je prvi veći pokušaj, da se da originalno djelo o Ilirizmu. Djelo o Ilirizmu Š. nije dovršio, a i u onome, što je dao, više prevlađuje sabiranje literarno-historijskog materijala nego njegova sintetička obrada. *A. B-c.*

ŠVAB ANTON DR., kompozitor (7/1 1868, Sv. Pavel, kod Prebolda). Učio je gimnaziju u Celju (1879 do 1887), a medicinu na univerzitetu u Grazu (1887—1897), gdje je i promoviran. Bio je liječnik u raznim mjestima, a od 1900 u Celju. U muzici je Š. autodidakt, a popunio je studije kod Ipavca i Lajovica. Komponirao je više od 100 kompozicija za

citru, mnogo pjesama, i komad s pjevanjem: Knez Volkun. *J. M.*

ŠVABIĆ PAVLE, crkveni pisac (25/11 1861, Božurnja, Srbija — 17/8 1926, Beograd). Osnovnu školu je svršio u Topoli, nižu gimnaziju i bogosloviju u Beogradu, a Duhovnu Akademiju u Petrogradu. Do 1893 bio je gimnazijski nastavnik, a zatim do 1924 profesor u bogosloviji Sv. Save u Beogradu. 1924—1926 bio je načelnik ministarstva vjera. Štampao je više članaka iz crkvene historije beogradske mitropolije u Glasniku Pravoslavne Crkve (Beograd). Glavni su mu radovi: K pitanju o avtonomiji srpske crkve (1903), Manastir Sukovo (1902), Antim, mitropolit beogradski (1903), Gerasim Domnin, mitropolit šabački (1906), O postanku beogradske bogoslovije (1903). Školski su mu udžbenici: Istorija hrišćanske crkve za učenike bogoslovije (I. i II.), Istorija hrišćanske crkve za gimnaziske učenike, Istorija srpske crkve za gimnaziske učenike. *R. G.*

ŠVAGEL FORTUNAT, Franjevac, prigodni latinski pjesnik, propovjednik (1715, Varaždin — 1767, Virovitica). Štampao je u Zagrebu 1761 prvu svesku svojih propovijedi pod natpisom Opus selectum concionum festialium ordinariarum et extraordinariarum croatice, s latinskim predgovorom. *Đ. K.*

ŠVARC ANTE DR., liječnik (1833, Požega — 1880, Zagreb). Po svršetku medincinskih studija u Beču ostao je neko vrijeme na radu na kirurškoj klinici, pa je bio željeznički liječnik u Požunu, a poslije liječnik u rudnicima u Banatu. 1864 postavljen je za županijskog fizika u Križevcima, a 1869 u Varaždinu. 1875, prilikom preuređenja zdravstva, postao je tajnik zemaljske vlade. Š. inicijativom osnovano je primaljsko učilište u Zagrebu, kao i Zavod za umobolne u Stenjevcu. Napisao je 1873 opisnu anatomiju, i radio je na stvaranju srpsko-hrvatske medicinske terminologije. Bio je agilan radnik na unapređivanju narodnog zdravlja, dopisni član Srpskog Lekarskog Društva, odbornik Zbora liječnika, i dugogodišnji urednik Liječničkog Vjesnika. *V. S.*

ŠVARC ARMIN, knjižar-izdavač (7/1 1893, Beograd). Svršio je osnovnu školu i 2 razreda realke u Beogradu. 1903 stupio je u knjižaru G. Kohna, a istupio 1912, kao pomoćnik. 1913 osnovao je knjižaru, pod imenom Napredak. Broj izdanja mu je 260 (knjige iz lijepe književnosti, medicine, prava, filozofije i pedagogije). *U. Dž.*

ŠVARC VJERA, član državne opere u Berlinu. Zagrepčanka. Počela je karijeru 1913 kao operetna pjevačica na berlinskom Theater des Westens, odakle je u nekoliko mahova dolazila u Zagreb, da pjeva Evu u Leharovoj istoimenoj operi i Helenu u Nedbalovoj Poljačkoj krvi. Impozantna pozorišna pojava sa snažnim i izjednačenim sopranom. Od 1919 je članica berlinske opere, odakle je prešla na bečku. *N. A.*

ŠVEAR IVAN, historik (12/5 1775, Ivanić-grad — 12/9 1839, Sesvete). Učio je u Zagrebu gimnaziju i bogosloviju (1786—1798), pa je postao kapelan, najprije u Bedenici, pa u Virju, i katiheta u gimnaziji u Požegi (1813). 1816 postao je župnik u Sesvetama (kod Požege), i tu je proveo sav svoj vijek. — Š. je znamenit, što je napisao prvu narodnu historiju hrvatskim jezikom. Njegovo veliko djelo je Ogledalo Ilirijuma (1839—1842, sv. I.—IV.). Zastupao je mišljenje, da su Iliri autohtoni, a Južni Slaveni, da su potomci starih Ilira. U prve tri sveske obrađivao je historiju do 1114, a u četvrtoj 1114 do 1790. Ta četvrta sveska ima još i danas vrijednosti, jer je Š. upotrebio građu iz nekih požeških manastirskih ljetopisa (za 17 i 18 vijek), koji su izgorjeli. Š. je bio za narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca; jasno i lijepo kaže on na kraju svoga djela: »Dovršujem moju dogodovštinu, koju na poštenje, slavu i diku naroda moga Ilirskoga, zatim Slovinskoga, a najposlije Hrvatskoga i Srpskoga zvanoga, kroz četiri godine i više jest tako sam vrućoželjno pisao...«.

L i t e r a t u r a: Deželić, Ivan Švear (Narodne Novine, 1858, br. 321); F. Šišić, Enchiridion, 91. *V. N.*

ŠVERLJUGA FRANJO. V. u Dodatku.

ŠVERLJUGA STANKO DR. V. u Dodatku.

ŠVICA, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez, općina i

pošta Otočac, od Otočca 5 km (pravac) k zapadu. Ima 1.185 stanovnika u 181 domu, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju i pučku školu. Izgleda kao varošica. Ima krasnu okolinu, po čemu se i zove Š. Leži pokraj vode Gacke (lijevi kraći krak), koja ovdje slapovima pada u Švičko Jezero i tjera nekoliko pilana i mlinova. Projekat, da se snaga tih slapova upotrebi za proizvodnju elektrike, nije još izvršen.

J. M-n.

ŠVICA, ŠVIČKO JEZERO. V. Gacka 2.

ŠVIČKO JEZERO, periodsko jezero u Hrvatskoj, u proširenoj dolini Gacke, oko 5 km zapadno od varošice Otočca. Sa sjevera je uokvireno vapnenjačkim visovima Švrakina Vrha (620 m) i Švičkog Vrha (630 m), a s juga Lumbardenikom (631 m) i Zabradom (672 m). Jezero je pri srednjem nivou vode na apsolutnoj visini od 424 m, a površina mu je 0·65 km. Dugoljastog je oblika i pruža se od istoka na zapad, u pravcu doline. U kotlinici Š. J. nalaze se tri grupe ponora, od kojih neki imaju otvor od 28 m^2. Kroz njih se jezero odvodnjava i u ljetu ostane obično suho korito. Samo se pri vrlo obilnim proljetnim kišama održi i u ljetnim mjesecima (kao na pr. 1899). U vremenima kad Gacka jako nabuja, Š. J. dostiže dubinu od 26 do 28 m, a u izvanrednim slučajevima dubina mu se poveća do 35 m.

L i t e r a t u r a: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (I., Abh. d. k. k. Geogr. Ges., V., 1903/1904).

P. V.

ŠVRAKIĆ TODOR, slikar (10/3 1882, Prijedor). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja. Umjetničku je školu polazio u Beogradu 1900—1904. Zatim je studirao godinu dana u Beču privatno, a 1905—1910 učio je u umjetničkoj akademiji u Pragu. Prije rata bio je član društva Medulić. — Š. radi kompozicije, portrete i pejsaže. U posljednje vrijeme njeguje, naročito akvarelom, bosanski i južnosrbijanski pejsaž. Izlagao je, od 1908, u Pragu, na svim izložbama Medulića, zatim u Rimu, 1911 u srpskom paviljonu i na svim jugoslavenskim izložbama. Priredio je kolektivne izložbe nekoliko puta (u Sarajevu, Beogradu i Somboru). Živi u Sarajevu, kao gimnazijski nastavnik vještina. *V. P.*

T

TABAKOVIĆ IVAN, slikar i grafičar (10/12 1898, Arad). Svršio je srednju školu i bio je najprije u umjetničkoj akademiji u Budimpešti, a poslije u Zagrebu. Duže je vrijeme živio zbog studija u Münchenu i Parizu. Sada živi u Zagrebu, kao crtač u anatomskom institutu medicinskog fakulteta. Izlagao je u Zagrebu, Novom Sadu, Parizu, Zürichu, Filadelfiji, Varšavi i Lavovu. Pored slikarstva i grafike bavi se i keramikom. *A. Sch.*

TABANOVCI, selo u žegligovskom srezu, kumanovskog okruga. Na T. je 14/3 1905 bila borba između turske vojske i čete, koju je kao vojvoda vodio pješadijski poručnik Dragomir Protić. U tome sukobu propala je cijela četa. Četnike, koje su uhvatili ranjene, Turci su otjerali u Kumanovo, gdje su ih Cigani čekićima poubijali i izmrcvarili. *M. M.*

TABOR VELIKI, grad u Hrvatskoj. To je najbolje očuvani grad u cijeloj kraljevini SHS. Na sredini je petokutnik, velika branič-kula, udešena za stanovanje, a okolo su četiri ogromna bastionska tornja, spojena jakim zidovima. Gornji spratovi su svuda podizani na konzolama. Grad je iz 15 i 16 vijeka. Bio je svojina plemića Ratkaja. Sada mu je vlasnik slikar O. Iveković. *Đ. S.*

TABORI su se zvali veliki politički i narodni skupovi pod vedrim nebom, koje su Slovenci, po ugledu na Čehe, a na osnovu zakona od 15/11 1867 priređivali 1867—1871. Zamisao za priređivanje T. dali su štajerski Slovenci, a glavni inicijator je bio Valentin Zarnik. Na T. se tražilo: Ujedinjenje Slovenije, jednopravnost Slovenaca u školama i kancelarijama, i raspravljano je o ekonomskim lokalnim pitanjima. Na T. su učestvovale ogromne mase naroda (na pr. u Vižmarjima oko 30.000 ljudi). Glavni povjerenici na T. su bili: Zarnik, Rajič, Lavrič, Razlag, Vošnjak, Kosta, Tožli. T. imaju najveći značaj za nacionalno buđenje i političko odgajanje Slovenaca.

Glavni T. su bili: 1866 (Ljutomer i Žalec u Štajerskoj, Šempas u Goričkoj), 1869 (u Brdima kod Gorice, Sevnica na Savi, Kalec u Notranjskoj, Vižmarje kod Ljubljane, Ormož u Štajerskoj), 1870 (Tolmin i Sežana u Goričkoj, Cerknica u Kranjskoj, Kapela kod Radgone u Štajerskoj, Kubed u Istri, Bistrica kod Pliberka i Žoprače u Koruškoj, Vipava), 1871 (Kastav u Istri, Buhlje u Koruškoj). *M. K.*

TABULA PEUTINGERIANA je rimska geografska karta, na kojoj su naznačeni i mnogi putovi starog doba u našoj zemlji. Najprije je sastavljena u 2 vijeku po Is., a poslije je prepravljena u 4—6 vijeku. Original je u bečkoj Nacionalnoj biblioteci. *N. V.*

TABULA TRAIANA, latinski natpis, koji je urezao car Trajan (98 do 117 po Is.) u stijenu blizu Oršave na desnoj obali Dunava. Natpis kaže, da je Trajan podigao put pored Dunava u našoj zemlji. *N. V.*

TACIT, rimski historik (oko 55 do 120 po Is.). U T. historičkim djelima, Anali i Historija, ima često govora o događajima u našim zemljama. *N. V.*

TAFETICA, vrsta jabuka, uvezena iz Njemačke. Raširena je osobito u Hrvatskoj i Sloveniji. Ima ih dvije vrste: kasnocvatna, i zimska; ova je kod nas više raširena. *I. R.*

TAJČEVIĆ MARKO, kompozitor (29/1 1900, Osijek). Učio je u Zagrebu osnovnu i srednju školu. Muziku je studirao neko vrijeme u Zagrebu na Muzičkoj Akademiji pa u Pragu i Beču. U Zagrebu je položio učiteljski ispit iz muzike. Sada je nastavnik za muziku u građanskoj školi u Zagrebu. Napisao je cikluse: Rugalice, Uspavanke, Sljepačke, Čobanske, i Dječje za glas i klavir ili druge instrumente, Balkanske igre i još neka

manja djela za klavir, Mijatova majka i Pjesma od kola za muški zbor i Gudalački kvartet. Sva T. djela su prožeta duhom naše nacionalne muzike. *A. D.*

TAJSIĆ MILISAV, ekonom i narodni poslanik (29/3 1874, Puhovo, dragačevski srez, čačanski okrug). Osnovnu školu učio je u Tijanju, a ratarsku školu u Kraljevu i Križevcima. Za narodnog poslanika izabran je prvi put u julu 1905 i 1907 podnio je ostavku na poslanički mandat, jer se nije složio sa svojim drugovima u pitanju apanaže princa Đorđa. Za vrijeme rata 1914—1918 bio je vojnik u operativnoj vojsci na solunskoj fronti. Izabran je za poslanika u ustavotvornu skupštinu 1920. *M. M.*

TAJSIĆ RANKO (10/10 1843, Puhovo, čačanski okrug — 2/6 1903, Puhovo). Svršio je osnovnu školu u Guči. Izabran je za narodnog poslanika prvi put 24/10 1874, i biran je od tada neprekidno, kad god je radikalna stranka, kojoj je on pripadao, ulazila u izbore. Bio je član velikog ustavotvornog odbora, koji je izradio projekat ustava od 1888. T. nije htio potpisati taj ustav ni glasati za njega u velikoj narodnoj skupštini, jer mu nije izgledao dovoljno slobodouman i demokratičan. Bio je više puta u zatvoru zbog političkih krivica. Zbog Ivanjdanskog atentata na kralja Milana (1889) osuđen je na smrt, ali se tada nalazio u emigraciji u Crnoj Gori. Pomilovan poslije ženidbe kralja Aleksandra Obrenovića (1900), vratio se u Srbiju, ali poremećena uma. Iako malo školovan, T. je bio odličan govornik. U njegovim govorima bilo je dosta duha, zajedljivosti i dosjetaka, što je bilo rijetkost u ono doba i što je činilo njegove govore vrlo popularnim. *J. P.*

TAJSIĆ ŽIVOJIN, apotekar i bivši narodni poslanik (1/5 1865, Čačak). Postao je magister farmacije na univerzitetu u Grazu, pa se 1893 nastanio kao apotekar u Smederevu. Za narodnog poslanika izabran je prvi put u gradu Smederevu 1901. Zatim je 1911 ponovo izabran, opet za grad Smederevo. Kasnije je još dva puta biran, za smederevski okrug. Poslije ujedinjenja bio je narodni poslanik u privremenom predstavništvu i u ustavotvornoj skupštini, koja je donijela Vidovdanski ustav. Povukao se s izbornih kandidacija 1925. T. je bio član delegacije narodne skupštine, koja je u junu 1903 išla u Ženevu, da doprati u Beograd kralja Petra. Kada je u jesen 1915 nastala okupacija Srbije, T. je ostao u zemlji. Okupatorske vlasti uhapsile su ga 8/11 1915 u Čačku. Odatle je sproveden u petrovaradinsku tvrđavu, pa je odatle, početkom 1916, interniran u Cegledu. Oslobođen je tek u oktobru 1918, kada je nastao slom austro-ugarske monarhije. — T. se još od mladosti bavio novinarstvom. Pisao je po partijskim listovima u unutrašnjosti. Sarađivao je na užičkom Zlatiboru, kada je urednik toga lista bio Dobra Ružić. U gornjo-milanovačkom Takovu radio je dok ga je uređivao pop Tadija Kostić. Radio je tako isto i u požarevačkom Građaninu. Kada se naselio u Smederevu, počeo je sarađivati na smederevskoj Zadruzi, istaknutom partijsko-političkom listu, koji je uređivao Dr. Đoka Nikolić, tada općinski liječnik u Smederevu, a kasnije ministar narodne privrede. *M. Milenović.*

TAKIŠE, vrlo sitne okrugle kruške, nešto krupnije od oraha. Vrlo su opore, a kad ugnjile veoma su slatke. Dobre su za sušenje i ocat. Ima ih u Lici i Bosni, a ponešto i u Srbiji. *I. R.*

TAKOVO. 1. Selo u takovskom srezu šumadijske oblasti, 6 km sjevero-zapadno od Gornjeg Milanovca. Ima 1772 stanovnika. — U T. je na Cvijeti (11/4) 1815 pod historičkim grmom a u blizini stare crkve brvnare, knez Miloš s vojvodama uglavio, da se podigne ustanak. *B. D.*

2. List za narodne potrebe. Izlazio je dvaput nedjeljno 1890—1898 u Gornjem Milanovcu. Vlasnik i odgovorni urednik bio je Stevan Matić. *U. Dž.*

TAKOVSKI KRST, odlikovanje, koje se smatralo kao dinastički orden. Ustanovio ga je knez Mihailo Obrenović 1865, kada je proslavljena pedesetogodišnjica drugog srpskog ustanka. Zakon o ovom ordenu dopunjen je zakonom od 15/2 1878, kada je uveden i T. K. s mačevima, a u cilju nagrađivanja požrtvovanja i zasluga, stečenih za nezavisnost i

oslobođenje. Oba ova ordena imala su po pet redova. Dolaskom dinastije Karađorđevića na prijesto, T. K. je zamijenjen ordenom Karađorđeve zvijezde. *P. L.*

TALIJANSKA KNJIŽEVNOST KOD SHS. Uticaji T. K. javljaju se u primorskoj književnosti zajedno s humanizmom, koji unose u primorske dalmatinske gradove najprije talijanski učitelji, pristalice humanizma. Političke veze (Mlečići su zauzeli Zadar 1409, Šibenik 1412, Trogir, Split, Brač, Hvar, Korčulu 1420) i trgovački saobraćaj s Italijom bio je osnova brzom i relativno visokom kulturnom i umjetničkomu razvitku. Glavni rezultat ovih uticaja, bilo je uvođenje narodnog jezika u umjetnu književnost, po primjeru sicilijanske trubadurske škole Fridriha II., pa Dantea, Petrarke, Boccaccia. Trubadurska erotika talijanskih petrarkista ostavila je kod nas najjačih tragova. Izraziti su joj predstavnici Dubrovčani: Šiško Menčetić (1457—1527) i Džore Držić (1461 do 1501), čije izrađene i glatke jezične forme pretpostavljaju rezultat dužeg prethodnog razvitka, i hvarski aristokrata Hanibal Lucić (1485 do 1553), najbolji naš petrarkista u lirici i u prvoj našoj originalnoj drami Robinja, jednom od prvih pokušaja drame svjetovno-romantičkog sadržaja u svjetskoj književnosti. Polihistor Splićanin Marko Marulić (1450 do 1524) pozivao se u predgovoru Judite (štampana 1521) na prethodnike, domaće i strane, i izvodio je prevedene i prerađene talijanske crkvene »reprezentacije«. Na osnovici uvođenja narodnog jezika u umjetničku književnost, a pod daljnjim uticajem Petrarke, dubrovačka lirika prelazi u drugu fazu razvitka: klasicističku reakciju protiv petrarkizma u duhu reforme Gabrijela Chiabrere (1552 do 1638), i to u Pjesni razlike (Fiorenza 1563) Dinka Ranjine (1563—1607) i Dominka Zlatarića (1558—1609?). Uticaj talijanske karnevalske poezije vidi se u Jeđupci, maskerati Dubrovčanina Andrije Čubranovića (oko 1480 do 1530), koja nadmaša, zdravim realizmom i humorom, sve talijanske maskerate. Hvaranin Petar Hektorović (1487—1572) nadmaša svoje talijanske uzore, eclogae piscatoriae, svojim Ribanjem (štampano 1568), ribarskim idiličnim epom, punim svježeg i vedrog realizma. Jakova Sanazzaro (1458—1530) Arcadia (napuljska pjesnička škola) štampana 1502, našla je odziva, prije nego u ijednoj drugoj književnosti, u Planinama (Mleci, 1536), Zadranina Petra Zoranića (1508—1569), pastirskom romanu u prozi i stihovima, u kome se sastaje glavni dio svega što je talijanska književnost do toga vremena donijela (petrarkistička ljubav, alegorijsko-duhovno Danteovo putovanje i klasična mitologija). Pastorala u Dubrovniku prelazi u komediju, koja u humorističnom realizmu i pastirskom kostimu ljubavno pjesništvo upravo persiflira. Marin Držić (1520?—1567), najbolji dubrovački pjesnik 16 vijeka i predstavnik drame toga vijeka, prenosi ovaj novi tip drame, dramma rusticale, iz Italije (Sijenska škola u prvoj polovini 16 vijeka) u dubrovačku književnost, a u imitiranju Plautovske komedije nadmaša talijanske komediografe aktualnošću motiva i bogatstvom lokalnih aluzija. Dok je komedija u Dalmaciji bila sasvim lokalizirana i nacionalizirana, pseudoklasična tragedija ostala je sasvim zavisna od talijanskih uzora.

Jasni tragovi uticaja Danteove Komedije vide se kod dubrovačkog Benediktinca Mavra Vetranovića (1482 do 1576,), savremenika prvih trubadura, ali i epigona staroklasične poezije. Njegov alegorijsko-filozofski epos Piligrin pokazuje, po primjeru Danteove Komedije, čovjeka u trima stadijima: grijeha, popravljanja i savršenstva, sve u čudnom mozaiku elemenata grčko-rimske mitologije, tragova iz Ovidija, Boccaccia, Sanazzara, pjesnika Arkadije, osobito pastoralne drame i Ariosta. I u Zoranićevim Planinama osjeća se kopiranje najmarkantnijih linija Komedije, uz uticaje Ovidija, Boccaccia, Petrarke i Sanazzara. Juraj Baraković (1548—1628) u Vili Slovinki opisuje također fantastično putovanje. Pri kraju u pećini priča mu jedan duh o životu preko groba, opisuje pakao čudne arhitektonike: po Danteu, Vergiliju i Novom Zavjetu (Luka, 16).

S opadanjem književnosti u primorskim gradovima na sjeveru Dalmacije krajem 16 i početkom 17 vijeka, sve su slabiji uticaji Danteove poezije. U Dubrovniku, naprotiv, us-

pela se književnost do kulminacije, da, zajedno s talijanskom, naglo sađe sa svoje visine. Ivan Gundulić (1588 do 1738) u prvom je periodu svoga rada (do 1620) pod uticajem talijanske pseudoklasične tragedije. U alegorijskoj pastorali Dubravka (prikazana 1628) još se uvijek osjećaju tragovi marinizma i mitološke drame; u Suzama sina razmetnoga (Mleci, 1622) kićena dikcija i traženi dekor Marinijeva (1569—1625) sečentizma, a koncepcija izazvana djelom L. Tansilla (1510—1568) Le lagrime di San Pietro. Tassov (1544—1595) Oslobođeni Jerusolim poslužio mu je kao uzor heroičko-romantičnomu eposu Osman, koji je aktualnošću događaja, psihološkom dubinom i poetičkom dikcijom nadmašio Tassovu epopeju. Džono Palmotić (1606—1657) prepjevao je latinski epos Christias (6 knjiga, 1535) od Girolama Vide (1480—1566), i na osnovu talijanske romantične tragikomedije stvorio romantičnu narodnu dramu.

Posljednji veliki dubrovački pjesnik Ignjat Đurđević (Đorđević) (1675 do 1737) ugledao se u Uzdasima Mandaljene Pokornice (Mleci, 1728), na djelo Erazma Valvasone Le lagrime di M. Maddalena (1587).

Iz doba, kada se duh protivreformacije jače osjetio u književnosti ostale primorske Dalmacije 17 i 18 vijeka nadovezuje se uticaj Dantea. U djelu Jeronima Kavanjina, splitskog vlastelina (1645—1714): Povist vanđelska, zauzima jednu trećinu tog monstruoznog djela opis pakla i raja, u baroknom mozaiku sejčenta, srodnom Danteu po ispretrganim izvodima iz njega, ne po strukturi i kompoziciji. — I u Sloveniji je bilo u ono doba talijanskog uticaja. Talijanski operni repertoar davao se u Ljubljani desetak godina prije nego u Parizu.

Kao i u Italiji, tako se i u renesanskoj Dalmaciji javlja iz istih razloga nazadak (zemljotres u Dubrovniku 1667, opadanje materijalnog blagostanja zbog konkurencije u trgovini). Ali su dobre literarne tradicije u Dubrovniku živjele sve do u 19 vijek (prevođenje Mollièra, izbrani repertoar francuske i talijanske dramatike) dok su od ilirskog pokreta amo talijanski uticaji isprekidani i rjeđi; književnost je postala originalnija i domaća.

Opis Danteovog Raja opaža se mjestimice, u jedva vidnom refleksu, u Luči Mikrokozma Petra Petrovića Njegoša, dok su jasniji uticaji Petrarke i Dantea u slovenačkoj romantici kod Franja Prešerna (1800 do 1849), osobito u epskom poemu Krst pri Savici, i u Dubrovniku kod Meda Pucića (1821—1882): Na grobu Danta Allighierija (1848), pjesmi patriotske revolte i refleksija u Danteovom duhu, zatim kod Jovana Sundečića (1825—1900): Novi pakao, opet u duhu političko-patriotskom Danteove osvete. Milivoje Strahinjić (Luko Zore) imitirao je Dantea u Objavljenju (1899), viziji u 24 noći po ugledu na Visioni Alf. Varano (1705 do 1788), a neoklasicista A. Tresić-Pavičić u pjesmi San.

Talijanski realistički roman ostavio je tragova u pripovijetkama Sima Matavulja, a lirika oslobođene Italije u dvama najjačim predstavnicima: G. Carducci i G. D'Annunzio, odgojila je mlade dalmatinske pjesničke generacije. Uticaj Carduccijevog neoklasicizma vidan je kod A. Tresića-Pavičića, a D'Annunzijeva senzualna erotika kod M. Begovića. Vladimir Nazor se zanosio Pascolijem i D'Annunzijem; Ivo Vojnović primio je od D'Annunzija verbalni virtuozitet i omamljujući zadah antičkih precioziteta.

Prijevodi s talijanskog počeli su kod nas s dramom, i to anonimnim prijevodom dramske scene Antonija Ricca iz Fior di Delia (Mleci, 1507), sadržine u kanconijeru Nikše Ranjine (1494—1582). M. Marulić je preveo od Fea Belcarija (druga polovina 15 vijeka) Prikazanje historije Sv. Panucija i Skazanje od nepovoljnoga dne suda ognjenoga. Marin Držić je preveo Euripidovu Hekubu, talijanski prerađenu od Lodovica Dolce (1508—1568), Dominko Zlatarić Tassovu pastoralu Aminta (Ljubmir) iz talijanskog rukopisa (Mleci, 1580; to je prvi prijevod tog djela. Tasso ga je štampao 1581). Fr. Lukarević Burina (1541—1598) preveo je talijansku tragediju Jerolima Zoppija Atamante i Pastor Fido, pastoralu Bat. Guarinija (1538—1612), Savko Gučetić Bendevišević (— 1603) tragediju Dalila od Luiggia Grotto (1853), Pavao Posilović (iz vremena protivreformacije) Cvijet od kriposti (Mleci, 1647), prijevod knjige Fior di virtù

od anonimnog pisca iz Zbornika moralnih pouka, u doba renesanse (datiranog iz 13 vijeka). Ivan Gundulić je preveo Arijadnu (1633), talijansku tragikomediju Octavija Rinuccini Filli di Sciro, pastoralu Gvidobalda Bonarellija, i Posvetilište ljuveno, Il sacrifizio (1554) Agostina Beccari, Pasko Primojević Euridiku Otavija Rinuccinija, Stijepo Đurđević (Đorđić) sonet od Đ. Marinija: Anna, ben tu dell' anno il nome porti, Vladislava Minčetića, Radmilova tužba cieć Zorke vile slobodan je prijevod Marinijeve ekloge: Sospiri d'Ergasto. Stipan Ivičević (1801—1871) preveo je Danteovu Komediju (Smješka Dante Aligijerića, prepivana na dalmatinsku, 34 pisme o paklu), Jovan Sundečić 32 i 33 pjevanje Pakla. Anonim V. L. preveo je epizodu kneza Ugolina (Pakao 32 i 33 pjevanje), Šćepan Mitrov Ljubiša (1862) nešto je »okrnjeno iz Danteova Pakla ponašio« (pjevanje o Ugolinu, u trohejcu i jednostavnoj dikciji narodne pjesme). Petar Preradović (— 1872) preveo je iz Pakla 5, 32 i 33, u narodnom desetercu s tumačem, Stjepan Buzolić (— 1894) cijelu kantiku Pakao (publicirao P. Kuničić u Zadru 1897 s uvodom o životu i radu Danta Allighierija i s kratkim bilješkama; izdanje je sa 76 ilustracija G. Doré, a prijevod u desetercu i slikovanim tercinama, Buzolić je prevodio Manzonijeve Inni sacri, Foscolove I Sepolcri, pa Leopardija, Karduccija i ostale. Tresić-Pavičić je preveo u Vijencu 1894 Mateldu (27 pjevanje, čist. stih 2—7), Sordella (6 pjevanje cijelo i 29 cijelo). U Novom Vieku 1917—1898 Pakao 1, 2, 3, 5 (5 pjevanje s uvodom o Franceschi), sve u jampskom jedanaestercu. Iso Kršnjavi izdao je u Matici Hrvatskoj 1909 Pakao, 1912 Čistilište, 1915 Raj, u prozi, s komentarom i s uvodom u Danteova djela (II. izdanje Pakla je sa slikama M. Račkoga). Dragiša Stanojević preveo je Ariostovog Orlanda (Književna Zadruga) i Danteovu Komediju (publicirana od Narodnog Dela, 1928), Vladimir Nazor u Hrvatskoj Prosvjeti 1917 i 1918 Pakao 3 pjevanje: Paklena vrata, Prijelaz preko Akeronta, Karon; iz 32 i 33 (knez Ugolino), 24 (Lucifer) i 5 cijelo (Franceschа) bez stihova, u dvanaestercu, koji počinje s jambom, a završava s daktilom. Iv. Andrović-Veljača izdao je Božanstvenu komediju pučki izloženu, Dio I., Pakao (izdanje Capelli, Trst, 1920). To je parafraza u prozi, s umetanim stihovima. Antun Sasso, koji je prevodio i Manzoniev roman I promessi sposi, štampao je u Hrvatskoj Prosvjeti 15/10 1921 iz Raja pjevanje 31, 32, 33, u desetercu, bez rime. Profesor Iv. Cabrić objelodanio je u zadarskoj Hrvatskoj Pakao 1—5, Čistilište 1—6; fragmente iz 6 pjevanja Čistilišta (Sordello) (kroz 1896—1899), sve u desetercu i rimovanim tercinama. Milan Begović je preveo Mateldu iz 38 pjevanja Čistilišta, prof. V. Lozovina 5 pjevanje Pakla u Glasniku Matice Hrvatske 1909 br. 18—20, s raspravom o prevođenju Dantea. On je s uspjehom prevodio I sepolcri Foscola i Leopardijevu La Ginestra.

U Sloveniji je prvi počeo prevoditi Dantea Stanko Vraz: 3 pjev. Pakla 1837 (publicirano od Dr. V. Deželića starijega u Nastavnom Vjesniku 1921, 1 i 2, str. 5 i d.). Zatim je Ivan Koseski izdao prijevod prvih 5 pjevanja Pakla s komentarom u Letopisu Slovenske Matice (1878), a cijelu kantiku Pakla u metru originala 1879 (opet u Letopisu, ali bez komentara). Prof. Jože Debevec preveo je (Dom in Svet, 1910) Pakao u Danteovim tercinama s bogatim komentarom, 1915—1920 Čistilište (ibid.). Prof. Aleš Ušeničnik publicirao je u Času (1914, str. 472 i d.) 33 pjevanje Raja u tercinama originala. Oton Župančič je preveo 1 pjevanje Pakla u Slovanu 1912, str. 193, i 5 u komemorativnoj zbirci o 600 godišnjici Danteove smrti (izd. P. Paternolli, 1921).

V. Vitezica.

TALIR (od njemačke riječi Taler, skraćene iz riječi Joachimstaler), izvjesna vrsta srebrnog novca u većem formatu. Kada su se novčane prilike na kraju srednjeg vijeka, sve više pogoršale, i kada su počeli izlaziti novci od sve lošijeg srebra (vrijeme t. zv. Schinderlinge), osjetila se potreba za jednom temeljnom reorganizacijom novčarstva i da se uvede srebrn novac većeg formata. Još 1472 mletački je dužd Niccolò Tron izdao srebrnu liru, koja se zvala lira Tron. Tirolske nadvojvode kovali su u svojoj kovnici u Hallu svoje Vierer-e (komadi od 4 krajcare), i t. zv. Pfundner-e, u vrijednosti od 12 krajcara. Ali je odlučan za usavršavanje nov-

čanog sistema novog vijeka bio novac saksonskih izbornih knezova. 1500 Friedrich s nadimkom Mudri prvi put je izdao t. zv. Klappmützentaler, od koga je 8 komada išlo na jednu marku finog srebra. Ti novci su se u početku prosto zvali komad ili veliki pfenig, dok nisu 1518 počeli grofovi od Schlick-a u češkom rudarskom gradu Joahimovu (Joachimstal) kovati ovaki veliki novac, koji se po mjestu kovanja zvao Joachimstaler ili kasnije prosto Taler. Kovani su bili po saksonskoj novčanoj stopi (27·2 g, kasnije 26·3 g). U kasnije vrijeme T. su se kovali skoro svuda u srednjoj Evropi, sve do najnovijeg vremena. U Njemačkoj se komad od 3 marke još i danas zove T. Turska je u svojoj novčanoj reformi 1844 također uvela srebrne medžidije u obliku T.

Na teritoriji naše države su T. svuda kolali. Najomiljenija vrsta je bila ona, koju je kovala austrijska carica Marija Terezija. Knez Miloš je svakoj vrsti T., koja je u Srbiji kolala, odredio vrijednost u groševima, kada je izdao naređenje za prikupljanje poreza. Mita Petrović (Finansije i Ustanove obnovljene Srbije, I.) navodi slijedeće vrste T., koje su se nalazile u Srbiji:

Vrsta	Vrijednost u groševima				
	1817/19	1823/24	1826/31	1833/40	1842
T. krstaš	7·—	8·20	10·30	10·30	—
„ slepak-saksonac-raguzanac	6·—	7·20	9·—	9·—	8·—
„ orlaš (do 1812 : 5·30)	—	8·—	10·—	10·—	10·—
„ direklija	6·20	8·—	10·12	10·12	10·10
„ francuski	—	(1822 : 6)		—	—
„ cesaer ili tunus	—	12·—	—	—	—

Kod nas je samo Dubrovačka republika kovala T., koji su se tamo zvali i Vižlini. Dubrovačkih je T. bilo dvije vrste. Jedna se kovala 1725—1743, i ima sprijeda poprsje Sv. Vlaha s velikom bradom (otuda za ovu vrstu ime Bradan); druga se vrsta kovala 1743—1779, s idealnim likom dubrovačkog kneza. Na naličju je uvijek bio dubrovački grb. Vrijednost dubrovačkih T. je bila 60 dinarića ili 1½ dukata. Srednja je težina bila od prilike 28·3 g. Dubrovački su T. bili izrazito trgovački novac, kojim je republika htjela konkurirati s Austrijom u trgovini s Turskom. Za tu svrhu su kovane i t. zv. Libertine, jedna kopija T. Marije Terezije. Pored cijelih u Dubrovniku su kovani i polutaliri, i to s likom Sv. Vlaha 1731 i 1735, i s poprsjem kneza 1747 i 1748. Oni su slični cijelim T., samo je natpis nešto drukčiji, a manji su i u pola lakši. *B. Saria.*

TALOVAC MATKO ban čitave Slavonije 1435—1444. Porijeklom je bio s otoka Korčule, a poslije je postao građanin Dubrovnika. T. je prvo stupio u službu kralja Sigismunda i dobio je od njega posjed Topolovicu u tadašnjoj križevačkoj županiji, koja se u službenim spisima zove Tallocz. Po tom posjedu su T. i braća mu dobili latinsko-ugarsko ime de Thallocze ili de Tallocz. 1430 T. se prvi put istakao u javnom životu kao kastelan grada Kovina. Iste godine bio je gospodar grada Srebrenika u usorskoj banovini. 1432 i 1433 pratio je T. Sigismunda u tuđinu. 1433 boravio je T. s kraljevim potkancelarom Schlick-om u Rimu, gdje je ugovorio s papom Sigismundovu krunidbu u Rimu. Iste godine imenovao je Sigismund T. za gubernatora zagrebačke biskupije i slobodne općine Graca kraj Zagreba. 1434 postao je T. i gubernator vranskog priorata. U augustu 1435 postao je ban. Tada je predao upravu zagrebačke biskupije bratu Perku, a Franku je dao kovinsku županiju i beogradsku kapetaniju. Iste godine došao je Sigismund u sukob s Ivan Frankopanom i povjerio je T. da ga savlada. Za nagradu odredio mu je sve, što otme-

Ivanu Frankopanu. 1436 počeo je T. ratovanje, ali krajem godine umro je Frankopan, a njegova udovica Katarina predala je T. svu svoju očevinu (1437). Braća Talovci zvali su se od tada cetinskim knezovima. 1438 postao je Matkov brat Petar (Perko) ban Hrvatske i Dalmacije, a Matko je i dalje bio ban Slavonije.

Brat Matkov Ivan imao je kao vranski prior bogata imanja reda Ivanovaca, a brat Franko je bio najprije severinski ban, pa onda župan tamiške županije i kapetan Beograda. Tako su T. gospodarili od Beograda do Senja i od Drave do Neretve. 1440 bio je Matko u poslanstvu, koje je trebalo da nagovori poljskog kralja Vladislava, da prihvati hrvatsko-ugarsku krunu. Time se zamjerio kraljici udovici Jelisavi, i ona ga je na povratku zatvorila u Šopronju, odakle je Matko srećno pobjegao. Matko je radio i dalje, da Vladislav dođe u Ugarsku, što je najposlije i postigao. Dotle se njegov brat Ivan proslavio kao branitelj Beograda, koji je uzalud opsjedao sultan Murat (1440). U građanskom ratu, koji je buknuo između pristalica kraljice Jelisave i njenog sina Vladislava Posmrčeta i kralja Vladislava, T. je uspio da se odbrani, naročito od navala celjskih knezova. Poslije smrti T. njegova su braća postepeno gubila svoje zemlje. Potomci Talovaca nisu više igrali uloge u javnom životu Hrvatske.

M. Prelog.

TAMERLAN, tatarski han (1333 do 1405). Poznat je pod imenom Timur-Demir (Timur-željezo) ili Timur-lenk (hromi Timur). Hrabar ratnik iz Samarkanda, iz jakog plemena, T. se istakao već od 1355, a 1369 postao je emir u Samarkandu. Od 1380 vodio je 35 ratova u raznim pravcima, i osvojio je ogromna područja u srednjoj i zapadnoj Aziji. Od 1390 bio je u sukobu s Turcima. — U našoj historiji T. je zapamćen kao pobjedilac sultana Bajazita u bici kod Angore 28/7 1402. U toj bici učestvovali su i Srbi, pod vodstvom Stefana Lazarevića. Bajazit je umro kao zarobljenik kod T. 1403, a sam je T. umro 17/2 1405, pripremajući se na pohod protiv Kine. *V. Ć.*

TAMIŠ, rijeka u Banatu, lijevi pritok Dunava. Izvire u Rumunjskoj, u Južnim Karpatima, a u našu državu ulazi više Modoša (Jaša Tomić). T. je u našem dijelu Banata potpuno podivljao i najbolje pokazuje, kako velike ravnice s mekim zemljištem nepovoljno utiču na rijeke s malim padom. Već od Jaše Tomića T. ima vrlo nepravilan i vijugav tok, koji je do Barande uglavnom upravljen prema jugozapadu. Od Orlovata do Barande grana se T. u više rukavaca, koji se ponovo spajaju, i veoma se razliva, zbog čega su stvorene velike močvare i baruštine. Od Barande T. teče poglavito prema jugu-jugoistoku, pokraj Opave, Fefkerina, Glogonja i Jabuke, a u Dunav utiče na nekoliko mjesta, i pod raznim imenima, što također svjedoči o njegovom podivljalom toku. Kao Karaš i Dunavac uliva se preko puta od mjesta Surduka, u Srijemu, kao Viselja južno od Borče, a sjeverno od Malog Ratnog Ostrva ispred Beograda, kao Sibnica jugoistočno od Ovče, a kao Tamiš južno od Pančeva. Jedini pritok T. je kanalizirana Brzava, koja utiče s lijeve strane, preko puta sela Botoša. T. je na cijelom toku kroz našu državu reguliran, jer su između velikog broja meandara učinjeni prokopi, čime je tok znatno skraćen. Dužina T. toka na teritoriji naše kraljevine je 122·7 km, a površina poriječja 2.837·2 km².

P. Vujević.

TAMNA (TAVNA). 1. Općina u zvorničkom srezu u Bosni. Sela ove općine, 12 na broj, sva su oko rječice Tavne, lijevog Drinina pritoka. T. ima 8.049 stanovnika, od kojih je najveći dio pravoslavnih Srba, a ima nešto muslimana i Nijemaca evangeličke vjere. Imenom T. zove se i pravoslavni manastir Sv. Trojice u sredini ovog kraja, na sjeveru od Zvornika i jugozapadu od Bijeljine. Po pećskom i tronoškom ljetopisu, manastir T. podigli su sinovi kralja Dragutina, ali je prvi pomen ovog manastira u zapisima tek iz 1623.

M. F.

2. Manastir u oblasti Zvornika. Crkva je posvećena Sv. Trojici. T. su sazidali sinovi kralja Dragutina, Vladislav i Uroš. O. T. ima vrlo malo spomena. 11/1 1627 u T. je umro neki episkop Gavrilo. Početkom 19 vijeka održavane su veze između T. i manastira Ćelija (kod Valjeva). — Crkva je jednobrodna, produžena na

istoku oltarskom apsidom, spolja petostranom, iznutra polukružnom, a na zapadu unutrašnjim narteksom. U pravcu poprečne osovine umetnut je transept na mjestu, određenom za pijevnice. Ima kube izvedeno na pandantifima. Na zapadnoj strani prizidan je uz crkvu mnogo kasnije prostor s visokim zvonikom. U osnovi je slična s crkvom manastira Tronoše. *V. P-ć.*

TAMNAVA. 1. Oblast, koja obuhvata skoro cijelo poriječje Tamnave i lijevu stranu donjeg toka rijeke Kolubare. (V. Valjevska oblast).

L i t e r a t u r a: Lj. Pavlović, Antropogeografija Valjevske Tamnave (Naselja, 8). *B. D.*

2. Rijeka u Srbiji, desni pritok Save. Izvire na jugoistočnom kraju planine Vlašića, sa sjeverne strane Mramorja (389 m) i Velike Belege (426 m), i s izvorišta teče prema sjeverozapadu. Kod ušća Grešave i Platice skrene pod laktom i počinje teći na istok-jugoistok, optičući sjeverno podnožje planine Šešavice, a od Subotice, uzvodno od Koceljeva, teče uglavnom prema istoku. Tu se, između Novaka, Brezovice i Takova, dvaput razgranjava u rukave, i obrazuje između svojih tokova dva dugačka otoka. Od Takova do ušća Uba, T. teče na sjeverozapad, a dalje poglavito k sjeveru, čineći nekoliko većih okuka. Kod Obrenovca skreće u pravac sjeveroistoka, teče vijugavim tokom, a u Savu utiče 2·8 km jugoistočno od Zabreža (na Savi), odnosno oko 3·5 km sjeveroistočno od Obrenovca. Jednim rukavom odvodi vodu i u Kolubaru, blizu njena ušća u Savu Veći pritok T. s lijeve strane je Kalenovica, a s desne Ub. Dužina T. toka je 89·8 km, a površina poriječja 791·8 km^2. *P. V.*

TAMNJANIKA je vrsta vinove loze. Daje odlična bijela vina, prijatna mirisa na tamnjan. Domaća vrsta, raširena je u Srbiji i ponešto u Hercegovini (oko Mostara). *I. R.*

TAMPARICA OTAC GAVRO, muzičar i pjesnik (prije 1526, Dubrovnik — između 1612—1619, Beč ili Prag). Stupio je u franjevački red u samostanu Male Braće u Dubrovniku. Vjerojatno je muzičko obrazovanje stekao u Italiji. Predaja tvrdi, da je bio učitelj i upravitelj muzike kod cara Matije. U Nekrologu provincije Sv. Franje označen je kao caesareae musicae Viennae moderator; Viennae requirit. O njegovom muzičkom radu nije poznato ništa pouzdano.

L i t e r a t u r a: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 63—64; S. Cerva, Bibliotheca ragusina, sv. II., 86; Fr. Jurić, O. Gavro Tamnarica, Franjevac, kapelnik bečkog dvora (Sv. Cecilija, II, 1917, 15); A. Posinković, Još o fra Gavru Tamparičiću (Sv. Cecilija, 11, 1917, 134). *A. D.*

TANAZEVIĆ BRANKO, arhitekt (26/9 1876, Čakovo, Banat). Osnovnu školu učio je u Užicu i Beogradu, a srednju školu, realku, u Beogradu. Diplomirao je na mašinskom odsjeku tehničkog fakulteta Beogradske velike škole 1899. Zatim je učio arhitekturu u Münchenu do 1903, a tada je postavljen za podarhitekta u ministarstvu građevina. 1905 postao je docent tehničkog fakulteta, a 1921 izabran je za redovnog profesora. Predaje ornamentiku, dekoracije, uređenje gradova i modeliranje. T. je napisao niz članaka, kao: Nešto o građenju seoskih škola (1903), Nova telefonska centrala u Beogradu (1908), Stara srpska arhitektura, njeno obnavljanje i njena primjena na crkvene i profane građevine (1909), Dekorativno slikarstvo naših crkvenih građevina (1909), Nešto o zadacima srpskih arhitekta (1909), Karađorđev spomenik (1909), Seoska kuća, sa higijenskog i konstruktivnog gledišta (1911), Uređenje Beograda (1919). T. je radio na pribiranju građe starih arhitektonskih spomenika, narodnih građevina i rukotvorina. Njegova skica za Karađorđev spomenik, sa S. Roksandićem, kiparom, dobila je drugu nagradu. T. je izvršio unutrašnje dekoriranje nove pančevačke crkve, s prof. Ruvidićem, izradio je srpski paviljon u Turinu 1911, primjenjujući srpsko-bizantske i narodne motive, i fasadu ministarstva prosvjete. T. je kao arhitekt podigao ili projektirao do 50 javnih i privatnih građevina (telefonsku centralu u Beogradu i više instituta beogradskog univerziteta i t. d.). *V. Petrović.*

TANKOSIĆ VOJISLAV, pješadijski major, vojvoda i nacionalni radnik (16/10 1881, selo Ruklada, murga-

ška općina, tamnavski srez, valjevska oblast — 2/11 1915, Trstenik). Svršio je 6 razreda gimnazije, pa je stupio u vojnu akademiju. Isticao se među svojim drugovima neobičnim interesovanjem za nacionalne stvari. Još kao pitomac starao se, da stekne povjerenje generala J. Atanackovića i Dr. Gođevca, koji su otpočeli bili akciju za organizirani oružani rad pomoću četa u Staroj Srbiji. U zimi 1903—1904 T. je, prerušen kao agent, otputovao u Skoplje, a zatim u Solun i Bitolj, da prouči prilike i ljude, i donio je dragocjene podatke za tek započetu akciju Kola Srpskih Sestara. Kao jedan od najaktivnijih mlađih oficira-zavjerenika u zavjeri od 29/5 1903, T. je aktivno učestvovao u toj noći, i njemu je palo u dio, da sa svojim vojnicima izvrši smrtnu osudu nad braćom kraljice Drage, Nikolom i Nikodijem Lunjevicom, koji su ubijeni u zgradi dunavske divizije. U rano proljeće 1905 prešao je T. granicu s četom vojvode Savatija, i učestvovao je u bici na Čelopeku. Sve dok nisu oslobođene Stara Srbija i Makedonija, T. je bio jedan od glavnih radnika u revolucionarnoj borbi na jugu.

Za vrijeme aneksione krize, u jesen 1908, T. je glavnu pažnju obratio na Bosnu i Hercegovinu. On je u Ćupriji skupljao komitske čete i obučavao ih je za borbu. Od jeseni 1912 T. akcija okrenula se Sarajevu. Njegov dom postao je kuća svih onih, koji su bježali u Srbiju željni slobode; njegovo ime postalo je za mlade bosansko-hercegovačke Srbe sinonim slobode. Kada je, poslije ubijstva Franje Ferdinanda u Sarajevu, austro-ugarski poslanik u Beogradu podnio Srbiji ultimatum, koji je bio uvod u Svjetski Rat, kao sedma točka toga ultimatuma bio je zahtjev, da major T. bude odmah uhapšen i stavljen pod sud kao podstrekač na ubijstvo austro-ugarskog prijestolonasljednika. Po tom zahtjevu T. je bio odmah uhapšen, a pušten je na slobodu, kada je baron Giesl, nezadovoljan odgovorom srpske vlade, napustio Beograd.

Major T. i vojvoda Jovan Babunski sa svojim ljudima doprinijeli su mnogo, da Beograd prve noći ne padne u austrijske ruke. Zatim se T. sa svojim četnicima borio na Drini, oko Loznice, Krupnja i Mačkovog Kamena. Kada je, u septembru 1915, otpočela udružena austro-njemačko-bugarska ofenziva protiv Srbije. T. je sa svojim odredom bio na Dunavu kod Rama. Njegov odred povlačio se posljednji, kao zaštitnica, boreći se stalno s Austro-Nijemcima. U jednoj od tih borbi, na Igrištu kod Velikog Popovića (srez despotovački, oblast moravska) 18/10 1915. T. je pao. Njegovi su četnici ponijeli njegovo polumrtvo tijelo. T. je živio još dva dana, i umro je u Trsteniku, gdje je i sahranjen, 2/11 1915. Kada su Austrijanci osvojili Trstenik, oni su iskopali T. iz groba, da se uvjere, da je čuveni komitski poglavica odista mrtav. Da bi i cijelu monarhiju uvjerili, da nema više jednog strašnog njenog neprijatelja, svi austrijski, madžarski i njemački, pa i mnogi bugarski listovi donijeli su sliku mrtvoga T., izvađenog iz groba u Trsteniku. Sahranjen ponovo. T. je ležao u trsteničkom groblju do oktobra 1923, kada su ga njegovi četnici i majka prenijeli u Beograd, i sa svim počastima sahranili na Novom beogradskom groblju.

M. Milenović.

TANOVIĆ JOVAN, novinar (28/8 1883, Požega, užički okrug). Svršio je gimnaziju i učio je pravo u Beogradu. Učestvovao je u omladinskom pokretu oko priređivanja prve jugoslovenske izložbe i prvog kongresa jugoslovenske omladine. Bio je među osnivačima lista i kluba Slovenski Jug, i bio je jedan od priređivača martovske demonstracije (1903). Bio je sekretar Pobratimstva 1902/03. Od 1/9 1904 bio je saradnik, a od 1919 urednik Politike. 1925 izabran je za predsjednika upravnog odbora akcionarskog društva Politike. — Učestvovao je u svim našim ratovima 1912 do 1917 kao vojnik i komandir čete u 17 puku vojvode Mišića. Bio je potpredsjednik i predsjednik Jugoslovenskog Novinarskog Udruženja. Za vrijeme konferencije mira u Parizu bio je član sekcije za štampu u delegaciji naše države. *J. P.*

TAPIJA je turska riječ (u francuskom jeziku: le tapou), ali je u srpskom jeziku, a, posebice, u srpskoj pravnoj terminologiji dobila pravo građanstva. (V. Vukov Rječnik: T. Grundbrief, litterae possessoriae).

*

Mnogi zakoni služe se, mjestimice, tim izrazom (naročito Građanski Zakonik Kneževine, potom Kraljevine Srbije od 11—25/3 1844, na pr. §§ 929, 946, zatim Srpski Građanski Sudski Postupak od 20/2 1865, na pr. § 466 Dopuna od 14/7 1898, § 489; Zakon o Šumama od 30/3 1891, s kasnijim Izmenama i Dopunama, čl. 8. i t. d.), a tako isto on je u upotrebi i u svakidadašnjem životu i govoru.

A. Pravni značaj T. — T. je javna (autentična) isprava, koja ima dvostruki smisao i značaj: ona je, prvo, način sticanja (modus acquirendi, Erwerbungsart, l'acquisition juridique) prava svojine (sopstvenosti) i prava službenosti, lične (pravo posluge, usus, pravo užitka, ususfructus, pravo obitavanja ili stanovanja, habitatio), ili stvarne (na nepokretnim dobrima, nepokretnostima), a, zatim, ona je i dokaz o tome sticanju. (Sporno je samo: da li se sticanje rečenih prava vrši tek izdanjem tapije, odnosno njenom predajom pribaviocu, stečniku, ili to biva u trenutku samoga saslušanja stranaka kod nadležnog prvostepenog suda. Mi mislimo, da je, za ovo pitanje, presudan, relevantan, ovaj posljednji momenat. (V. ovdje §§ 292 i 294 Srpskoga Građanskoga Zakonika). Jedino je T. način pribavljanja svojine na nepokretnim dobrima kao i dokaz o tome pribavljanju, a naime to je tako od Uredbe o Ubrzanju Rada kod Sudskih i Isljednih Vlasti od 1921 (koja je po čl. 130 Ustava od 28/6 1921 postala zakonom), čiji čl. 58 glasi: »Prijenosi nepokretnih imanja punovažni su samo onda, ako je sopstvenik prenio na pribavljača kod nadležnog prvostepenog Suda tapiju od imanja, koje mu ustupa«, jer se, iz Zakonodavnog Tumačenja od 13/7 1850 VNo 1.197 (v. to Tumačenje u Zborniku, V., str. 259, i kod § 292 Građanskog Zakonika), dalo izvoditi, da su se prijenosi svojine na nepokretnim dobrima mogli vršiti, osim T., još i pomoću »drugih ugovora o prijenosu prava pritežavanja«, samo ako su ti ugovori bili kod suda potvrđeni. (V. navedeno Zakonodavno Tumačenje in fine). I, zaista, bilo je sudskih odluka, koje su na osnovu toga Zakona od 13/7 1850, priznavale i ugovorima, sudom potvrđenima o prijenosu nepokretnih dobara istu pravnu važnost i snagu kao i T. (Jurisprudencija Kasacionoga Suda bila je ovdje kolebljiva: tako, svojom odlukom od 13/10 1903, Br. 4.765, on je bio našao, da sa T. treba izravnati i druge ugovore o prijenosu nepokretnih dobara sudom potvrđene, a odlukom svojom od 20/3 1907, Br. 3.006, odustao je od takvog shvatanja gornjega Zakonodavnoga Tumačenja, rješavajući, da se prijenosi na nepokretnim dobrima postižu samo T.). Čl. 58 Uredbe o ubrzanju rada kod sudskih i isljednih vlasti redigiran je uže nego što je trebalo, jer on predviđa samo slučaj, kada vlasnik i prenosilac nepokretnog dobra ima T., zanemarujući obrnuti slučaj, kada vlasnik, koji otuđuje svoje nepokretno dobro, nema T. Da takvih slučajeva ima, naročito u Srpskom Pravu, to je nesumnjivo: na pr. zauzećem, okupacijom, stiče se svojina nepokretnoga dobra i bez T., §§ 228 do 230 Građanskoga Zakonika: T. je tu potrebna samo kao dokaz o svojini, pribavljenoj zauzećem. Isti značaj ima zauzeće, Zueignung, i u drugim zakonodavstvima, a specijalno u izvorniku srpskog Građanskog Zakonika, Građanskom Zakoniku Austrijskom (Das allgemeine oesterreichische bürgerliche Gesetzbuch) od 1811: v., naime, njegov § 301 i 382. Isto tako, stiče se, i bez T., svojina nepokretnih dobara i održajem, usucapio, v. §§ 923, 929 Građanskog Zakonika: T. je tu nužna, također, kao dokaz o svojini, a, osim toga, da bi se izbjegle posljedice eventualne primjene načela formalno-pravne snage baštinskih knjiga, odnosno Publizitätsprinzip-a, koji postoji i kod nas, ukoliko, naravno, to omogućava sistem T. (v. §§ 946 i 948 u vezi sa § 911 Građanskoga Zakonika, i toč. 19 Intabulacione Uredbe od 19/11 1854, Zbornik, VIII., str. 29, i uz § 326 Građanskoga Zakonika). I kod nasljeđa, u Srpskom Pravu, postaje nasljednik uopće vlasnik dobara zaostavštine, pa, dakle, i nepokretnih dobara, i ovo posljednje bez T.: on, odmah, samom smrću ostavioca i otvaranjem nasljeđa, Erbanfall, dakle i prije svake izjave o prijemu nasljeđa, stupa u sva prava i obaveze de cuius-a, osim ličnih (v. § 394 Građanskoga Zakonika). Ovo stoga što, u Srpskom Pravu, za razliku od Rimskoga i

Pandektnoga Prava kao bar po jednom mišljenju, i Austrijskog Prava, ne postoji ustanova ležećeg nasljedstva, Hereditas iacens, ruhender-liegender Nachlass. I ovdje T. može biti potrebna nasljedniku samo zato, da bi mogao, najlakše i najsigurnije, utvrditi, da je postao vlasnik nepokretnih dobara nasljeđa. Contra Austrijski Građanski Zakonik, po čijim §§ 436 i 819 i nasljednik postaje vlasnik nepokretnih dobara zaostavštine tek ubaštinjenjem. Sporno je kod nas, međutim, da li se, u slučaju spora oko ubaštinjenja, kao i u slučaju prinudne javne prodaje nepokretnih dobara, prijenos svojine vrši i prije T., odnosno samom sudskom odlukom i samom licitacijom, kada one postanu izvršne (v. za javne prinudne prodaje §§ 481 i 489 Građanskoga Sudskoga Postupka). I zato se čl. 58 pomenute Uredbe ima proširiti i na taj slučaj.

T. je rezultat onoga postupka (procedure) kod vlasti, koji je poznat pod imenom: ubaštinjenje (Eintragung, Einverleibung, transcription), u kome postupku uzimaju učešća tri vlasti: općinski sud, policijska vlast i sud prvostepeni. Dužnost općinskog suda kod izdavanja T. (ubaštinjenja) obilježena je u Raspisima ministra pravde od 11/6 1849. ABr. 2.238, 2/11 1862 ABr. 5.322 i 12/2 1883 No 754, koji se oslanjaju na §§ 293, 295 i 296 Građanskoga Zakonika (v. ove Raspise kod § 295 Građanskoga Zakonika) kao i u § 466 in fine Građanskog Sudskog Postupka: te dužnosti su vrlo važne i tiču se naročito dokaza o svojini prenosioca, otuđioca (tradens-a) i granica nepokretnoga dobra u pitanju. Policijska vlast ima ovdje samo utoliko udjela, što ona ovjerava istinitost potpisa i pečata općinskog suda (v. Raspis ministra pravde od 2/11 1862, ABr. 5.322). Najvažnija je, pak, uloga suda prvostepenoga: on ima, najprije, da ispita, da li su sud općinski i policijska vlast izvršili sve i točno ono, što po zakonu na njih tu pada, a, zatim, da izvidi, da li nema inače kakvih (objektivnih — odnosno dobra, ili subjektivnih — odnosno stranaka) zakonskih smetnji za izdanje T. (ubaštinjenja) ili prijenos T., kao i da li dotično imanje nije u sporu (ovo ima i sud općinski da ispita), odnosno da li na njemu nema kakvih ubilježenih prava u hipotekarnim (založnim) knjigama (hipoteka, nathipoteka, pribilježaka, službenosti, ličnih ili stvarnih, uslovnih ubaštinjenja: § 297 Građanskoga Zakonika, stvarnih tereta, Reallasten, prava otkupa, § 661, prava preprodaje, § 664, prava prijekupa, § 665 Građanskoga Zakonika; prava hipotekovanoga zakupa, § 704 Građanskoga Zakonika). Ako sud odbije izdanje (prijenos) T., on će zainteresiranim strankama izdati rješenje, protiv koga ove mogu upotrijebiti pravno sredstvo, t. j. žalbu na Kasacioni Sud. (V. ovdje i Zakonodavno Rješenje od 24/10 1860 VNo. 177, Zbornik, XIII., str. 151, i kod § 211 Građanskog Zakonika.) Treba još dodati: Raspis ministra Narodne Privrede od 7/11 1898, Br. 11.999, koji se odnosi na potvrđivanje T. u slučajima u njemu predviđenima (v. ovaj Raspis kod Gojka Niketića, Građanski Zakonik protumačen odlukama odjeljenja i opće sjednice Kasacionog Suda, 1923, str. 184); Pravilo ministra Pravde od 4/2 1874 No 354, tač. 11 a) i b) (Zbornik, XXVI. str. 14, i uz § 471 Građanskoga Sudskoga Postupka); Raspis ministra pravde od 6/1 1903, Br. 294 (v. ovaj Raspis kod Gojka Niketića, op. cit., str. 184 i 185) odnosno naglavice; Raspis ministra pravde od 13/3 1905, Br. 2.776, koji se tiče zaštite naplate naplaćenih poreza i prireza prilikom potvrdivanja T. (V. ovaj Raspis kod Lazara Uroševića, Sudski Trebnik, I. Dio, 1909, str. 176). Vidjeti, napokon, i Zakonodavno Rješenje o kupovini turskih zemalja od 13/10 1862. No. 862 (Zbornik, XV., str. 222, i kod § 213 Građanskoga Zakonika), koje normira, »da se prvostepeni sudovi pri potvrdivanju (tapija) prijenosa onih nepokretnih dobara, koja bi u sljedstvu najnovijeg Rješenja carigradske konferencije iz Srbije seleći se Turci Srbima prodavali, i koja su oni do sada u Srbiji po pravu vlasnosti držali, pridržavaju općih propisa, koji postoje za prenašanje nepokretnosti u Srbiji između žitelja srpskih...«

Pravila, kod izdanja T., uvijek su ista, bilo da se vrši prijenos jednog nepokretnog dobra s njegovog vlasnika na nekog drugog (accipiens-a), bilo da vlasnik nepokretnog dobra, koji nema T., želi da ovu dobije na svoje ime, da se ubaštini. (Ovaj slu-

čaj izrično predviđa Raspis ministra pravde od 2/11 1862, ABr. 5.322 ovdje već navedeni. V. o tome i Zakonodavno Rješenje od 16/4 1850 VNo 571, Zbornik, V., str. 126).

T. zamjenjuju kod Srba upis (Eintragung, transcription) u baštinske knjige. (Grundbücher, livres fonciers). Iako je ustanova tih knjiga bila predviđena još građanskim zakonikom od 1844 (na pr. §§ 292, 297, 298, 299, 301, 929, 947, 948), kao i zakonodavnim rješenjem (malo čas navedenim) od 16/4 1850, koje, osim toga, propisuje i pravila o uvođenju baštinskih knjiga, ipak ni do danas (dakle poslije punih 80 godina) nije se uspjelo, da se ta, za pravnu bezbijednost i ekonomski promet tako potrebna institucija zavede. Predviđajući, da se do baštinskih knjiga ne će moći odmah doći, naš zakonodavac je ubrzo poslije zakonodavnoga rješenja od 16/4 1850, a na ime pod 13/7 iste godine, 1850 (v. No 1.197, Zbornik, V. str. 259 i uz § 292 građanskoga zakonika), izdao jedno zakonodavno tumačenje, u kome (na kraju) stoji (što smo mi i naprijed već vidjeli), »da do ustanovljenja baštinskih knjiga u otadžbini našoj sudska potvrđenja T. i drugih ugovora o prijenosu prava pritežavanja imaju onu istu pravnu važnost, koju i ubaštinjena po ovim paragrafima zakonika imaju«. Jedine knjige ove vrste, koje su u Srbiji, to su knjige hipotekarne (intabulacione), koje vrše, u nekoliko, i ulogu baštinskih knjiga, a, poimence, u tome, što se u njih zavode i službenosti, stvarne i lične. (Jedna pogrešna sudska praksa zadovoljava se, kod službenosti, samo njihovim upisom u hipotekarne knjige, mada bi trebalo, i ovdje i kod prijenosa potpune svojine, tražiti ubaštinjenje, T.). Da spomenemo još i rudarske knjige, koje (na osnovu rudarskoga zakonika od 15/4 1866, s kasnijim izmjenama i dopunama) postoje u ministarstvu šuma i rudnika (v. Uredbu o ustrojstvu ministarstva šuma i rudnika od 15/3 1819, koja je postala zakonom na osnovu čl. 130 ustava od 1921). Što se tiče željezničkih baštinskih knjiga, koje su bile ustanovljene zakonom o baštinskim željezničkim knjigama od 9/1 1899, one nikada nisu bile ustrojene, a i sam taj zakon ukinut je zakonom o državnom spoljnom zajmu u zlatu od 1922 kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 23/7 1922 (čl. 3).

Nije nužno na ovom mjestu isticati i nabrajati sve štetne posljedice, kako s pravnoga tako i s ekonomskoga i općega društvenoga stanovišta, odsustva baštinskih knjiga u Srbiji. Mnogobrojnost sporova oko nepokretnih dobara kao i krivičnih djela, vezanih za te sporove, samo su jedna strana nesavršenosti T. upoređenih s baštinskim knjigama.

Stoga se, osobito poslije svršenoga Svjetskog Rata (1914—1918), otpočelo, dosta intenzivno, na radovima oko katastriranja teritorija predratne Srbije. Kao što je poznato, katastar (premjer) zemljišta je osnova baštinskih knjiga, posao koji zahtijeva mnog truda, vremena i novaca.

U kraljevini SHS, sve one zemlje, koje su bile ranije sastavni dio austro-ugarske monarhije, imaju zemljišne knjige (Slovenija, Dalmacija i Hrvatska-Slavonija: Austrijski zakon o zemljišnim knjigama od 25/7 1871 odnosno opći austrijski građanski zakonik; Vojvodina: Madžarsko privatno pravo). Zbog toga je u tim zemljama pravna sigurnost u pogledu baštinskih dobara mnogo veća nego u Srbiji i Crnoj Gori, u kojoj, tako isto, ne postoje zemljišne knjige; one norme odnosno publiciteta prijenosa svojine na nepokretnim dobrima, koje sadrži članak 32 općega imovinskoga zakonika za knjaževinu Crnu Goru (V. novo zvanično izdanje od 1913, na Cetinju, u državnoj štampariji), ma koliko da su korisne, nisu još baštinske knjige. (V. i naredbu crnogorskoga ministarstva pravde od 16/12 1893, po kojoj: »Potvrđivanje ugovora, koje su, po prvom rastavku čl. 28, dužni vršiti okružni sudovi, preneseno je, do nove odluke, na kapetanske sudove«, i ti sudovi imaju se, također, pridržavati naređenja čl. 32, kao i čl. 834 i 835 navedenoga zakonika).

Sistem T. približuje se više germanskomu, nego francuskomu sistemu. Germanski sistem, uglavnom, odlikuje se time, što sama državna vlast (baštinsko nadleštvo, Grundbuchamt) ispituje, da li su, pri traženju uvoda u zemljišne knjige izvjesnog stvarnog prava i uopće jednog prava, koje podleži upisu u te knjige (bücherliche Rechte), ispu-

njeni svi, i objektivni i subjektivni, uslovi, tako da ne može više biti sumnje odnosno postojanja i važnosti uvedenog prava. Otuda se i moglo, u tom sistemu, postaviti načelo o pravnoj snazi zemljišnih knjiga, odnosno o javnom, općem povjerenju u te knjige, načelo, koje, u pozitivnom smislu, znači, da se sve ono, što je uvedeno u zemljišne knjige, smatra za istinito, a u negativnom da se ono, što nije u te knjige uvedeno, uzima da i ne postoji. Zatim, zemljišne knjige, u tom sistemu, organizirane su na bazi stvarnih listova (Realfolien): svaka parcela zemljišta, ima svoj list (Folium, Grundbuchblatt, gdje se ubilježavaju sve njene pravne promjene), za razliku od hipotekarnih (intabulacionih) knjiga, koje počivaju na bazi ličnih listova. Isto tako, i kod T., nadležne vlasti (specijalno općinski sud i prvostepeni sud) imaju po zvaničnoj dužnosti da izvide, da li je sve što treba po zakonu ispunjeno, pa tek onda da T. potvrde, odnosno prenesu. (Ovo se istraživanje ne čini kod uvoda hipoteka ni, što je pogrešno, kod uvoda službenosti.) Ali, kako se T. nigdje ne objavljuju, to se može desiti, i dešava se, da jedno isto lice izda dvije ili više T. na istu nepokretnost; a, zatim, zbog pomanjkanja zemljišnih knjiga, i ono istraživanje, od strane nadležnih vlasti, da li stoje svi objektivni rekviziti za izdanje (prijenos) T. (a ovo vrijedi naročito za pitanje o pravu vlasništva onoga, koji se ubaštinjava, vadi T. na svoje ime, odnosno koja vrši otuđenje jednog nepokretnog dobra), ne daje, također, dovoljno jamstva u pogledu svojih rezultata. Na taj način, T. se ne može, odnosno točnosti onoga, što je u njoj mjeriti s zemljišnim knjigama, i ta pravna neizvjesnost, koja T. prati, prati razumije se, i sva ona prava, koja se mogu na dobru, predmetu T., dobiti, kao što su službenosti, zalozi, stvarni tereti i t. d. (Ipak, pribavioca ovih prava štitila bi, u slučaju uništaja T., njihova dobra vjera, bona fides, ako bi ove, naravno, bilo, a na osnovu načela publiciteta, načelo, koje je, sudeći po §§ 911 i 948 građanskoga zakonika, i srbijanski zakonodavac usvojio). Tek onda kada prođe 10 godina od izdanja (prijenosa) T., postaje ona siguran dokumenat o svojini onoga, koji je, na osnovu nje, toliko vrijeme držao dotično dobro, pod uslovom još, da je, za sve to vrijeme, bio u dobroj vjeri, bonae fidei (§ 929 građanskoga zakonika: slučaj poznat pod imenom knjiškoga održaja, usucapiae, bücherliche oder Tabularsitzung (v. §§ 1.467 i 1.469 Hrvatsko-Austrijskog građanskog zakonika, §§-i ukinuti, u Austriji, pa, dakle, i u Sloveniji i Dalmaciji, novelom III., § 201; v. još ovdje i Österreichs Grundbuchgesetz od 1871).

Francuski baštinski sistem, gore spomenuti, da primijetimo i to uzgred, bitno se razlikuje od Germanskog, a naime u tome, što je dužnost šefa baštinskoga nadleštva (le conservateur des hypothèques) samo ta, da, po zahtjevu stranaka, upiše u knjige dotično pravo (to se zove la transcription), nemajući za zakonsku dužnost, da se upušta u ona istraživanja, koja smo vidjeli u Njemačkom sistemu kao i u sistemu T.; upis prava u zemljišne knjige ima samo taj cilj, u francuskom pravu, da se konstituiranje prava objelodani trećim licima, da bi se na taj način stečnik prava pokrio, erga omnes (prema svima), pravilom: prior tempore potior iure. Što se tiče samoga pitanja: da li je pravo zaista pribavljeno, t. j. da li je, u stvari, onako, kako je zapisano u zemljišnim knjigama, to ne pada u opseg pravnoga značaja francuskih zemljišnih knjiga, niti one imaju za cilj, da zainteresiranima dadu i u tom pogledu one i onakve garancije, koje pružaju te knjige u Germanskom baštinskom sistemu. (Privatna inicijativa, ona zainteresiranih lica, odnosno njihovih advokata ne može, svakako, zamijeniti ovdje inicijativu vlasti.) Razumije se, da je ovakav sistem, kao nepotpun i zbog toga i suviše nesavršen, nesavršenost koja se još samo uvećava sistemom ličnih listova usvojenim kod francuskih zemljišnih knjiga, vrlo kritikovan od francuskih pravnih autora, koji traže njegovu reformu u duhu Germanskog baštinskog prava.

B. Evolucija baštinske svojine u novoj srpskoj državi. Oslobođenjem Srbije od turskog gospodarstva i ponovnim stvaranjem srpske države u početku 19 vijeka, oslobođena je bila i zemlja od feudalnoga režima i feudalnih (spahijskih) tereta i dažbina; oni, koji su zemlju držali (posjednici) i obrađivali, zemljoradnici, seljaci

(t. j. čifčije, odnosno kmetovi), postali su potpuni i slobodni vlasnici zemlje, kao što to stoji u § 213 građanskoga zakonika, koji glasi: »Kao god što su spahiluci, timari i zijameti ukinuti u Srbiji, tako niti ih ima, niti se unapredak uvesti mogu, no svaki je Srbin od svoga dobra (mala) savršeni gospodar, ili pravi baštinik, u kom se zakonom obezbjeđava i zaštićava«. Ovo oslobođenje zemlje, što je jedan od odjeka velike francuske revolucije (od 1789) i objave prava čovjeka i građanina (la Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen) (od iste godine), sprovedeno je od 1816 pa do ratova za nezavisnost (opet protiv Turaka) od 1876—1878, mnogobrojnim zakonodavnim aktima. Ovdje dolazi najprije Zakon o povraćaju zemlje od 28/7 1839, Zbornik, I., str. 103, čija je točka 6 osobito važna i koja glasi: »Od godine 1833, 26 oktobra (ovaj datum, odnosno mjesec redžep 1249, nosi carski ferman »kojim su granice Srbije opredijeljene danak presječen, i sveza spahijska u Srbiji prestala«: točka 5 gornjega zakona), kad je sveza spahijska u Srbiji prestala, postali su svi Srbi prave sahibije svojih zemalja i izravnali su se s onima, koji T. na zemlje imaju. I zato, kako je koji onda što pritežavao, i gdje se koji u ono vrijeme zatekao, onako je ono postala njegova vlasnost, koja je morala biti nevredima, niti se pravično bez redovnog isljeđenja i suda oduzeti mogla«. Točka 9 ovoga zakona (»T. tužiteljeva protiv sadašnjeg pritežatelja uvažiti se mora na sudu od godine 1816 ovamo«) objašnjena je zakonodavnim tumačenjem od 2/3 1843 VNo. 329, Zbornik, II., str. 2?6 (gdje se, između ostaloga, veli: »... uzakonjeni rok od početka 1816 godine još na pet mjeseci ranije prostiremo, i to do početka augusta mjeseca 1815 godine odnosimo...«: to je datum ugovora o miru na Belici); Točka 11 i 12 objašnjene su zakonodavnim tumačenjem od 12/5 1844, VNo. 617 (Zbornik, II., str. 358) i točka 11 (dakle, po drugi put) i 15 zakonodavnim tumačenjem od 16/5 1845, VNo. 569 (Zbornik, III., str. 33). Točka 3 ovoga posljednjega tumačenja ubrzo je zamijenjena Rješenjem od 18/10 1845 VNo. 1.569 (Zbornik, III., str. 94). Naposljetku je, povodom jednog spora između dvije općine zbog svojine na izvjesne uparložene vinograde, protumačena i točka 15 zakona o povraćaju zemalja Zakonodavnim rješenjem od 20/6 1849 VNo. 812 (Zbornik, V., str. 33). Osim toga, ima, o otkupljivanju turskih zemalja, i jedno Zakonodavno rješenje od 16/12 1843 VNo. 1.385, Zbornik, III., str. 168 (od koga da navedemo onu vrlo važnu odredbu iz točke 3: »Po sebi se razumije, da će Turci moći prodati samo onu zemlju, koja nije bila čiflučka, a na koju oni dostovjernu i silnu T. pred nadležnom vlašću pokazati, i da su oni zemlje pravi miljksahibije, posvjedočiti kadri budu«), a s ovim rješenjem stoji u vezi i Zakonodavno rješenje od 1/8 1845 VNo. 1.214 (Zbornik, III., str. 86) kao i Zakonodavno rješenje od 2/7 1847 VNo. 1.059 (Zbornik, IV., str. 37) i Raspis ministra pravde od 15/4 1844 VNo. 1.244, (Raspis ovaj pravi razliku, saobrazno zakonu od 28/7 1839, između zemalja, koje su bile »pod spahilucima, timarima, zijametima i mukadama« i onih, koje su bile »slobodne pritežanja-miljkovi«, pa dodaje: »Kad je srpski narod pravo svoje dobio, onda mu je Visoka Porta i timare i zijamete i mukade i ostale ovog roda zemlje ustupila, i tako ovim načinom postao je srpski narod gospodarom ovih zemalja, i sva odnošenja turska na ovakve zemlje, koje su oni imali i izvan mjesta prebivanja svog, bilo to pod vidom pritežanja, bilo pak pod vidom uživaoca, ili ma na koji način prestala su i ukinuta po punom pravu, za slobodna pak pritežanja — miljkove — zaključeno je hatišerifima na narod srpski upućenim, da ih Turci mogu prodavati«). Napokon dolaze, odnosno otkupljivanja turskih zemalja: Zakonodavno rješenje od 1/12 1839, VNo. 2.141 (Zbornik, XXX., str. 267) o zemljama u okruzima užičkom, podrinskom i šabačkom, »koje su privremeno državne, zato što ih ni država ni privatna lica nisu od Turaka otkupili«, i Zakonodavno rješenje od 13/10 1862 No. 862 (Zbornik, XV., str. 222), koje je doneseno povodom »najnovijeg rješenja carigradske konferencije«, rješenje, o kome je u ovom članku o T. već bilo riječi. Odnosno pak vakufskih zemalja, da navedemo Zakonodavno rješenje od 27/7 1839 (Zbornik, XXX., str 255, i 256): »da se vakufske zemlje, koje pripadaju džamiji kojoj,

ustupe mjesnim crkvama, a ostale turske džamije, koje su zaostale bez sahibije, da pripadnu državi«, i Zakon o vakufskim zemljama od 3/6 1867 (Zbornik, XX., str. 33). Svi navedeni zakonodavni akti nalaze se uz § 213 građanskoga zakonika (v. posljednje, deveto, službeno izdanje toga zakonika od 1918, Krf).

Ovaj zakonodavni rad na oslobođenju zemlje i onih, koji su je obrađivali, produžen je, poslije ratova za nezavisnost 1876—1878, i u onim okruzima (niškom, pirotskom, vranjskom i leskovačkom), koji su Srbiji dodijeljeni berlinskim ugovorom (od 13/7 1878, čl. 36), produžen je poimence Zakonom o uređenju agrarnih odnošaja u novooslobođenim predjelima od 3/2 1880, koji ima 43 člana (s njim treba dovesti u vezu i čl. 39 berlinskoga ugovora od 1878).

Što se tiče zemalja u oblastima (Stare Srbije i Makedonije) prisajedinjenim Srbiji poslije balkanskih ratova 1912—1913 (v. Londonski ugovor o miru od 17-30/5 1913 između Turske i Balkanskih Saveznika, koji je ostao neratificiran, i Bukureški ugovor o miru od 28/7 do 10/8 1913 zaključen između saveznika Srbije, Crne Gore, Grčke i Rumunjske s jedne, i Bugarske s druge strane, kao i Carigradski ugovor o miru između Srbije i Turske od 1-14/3 1914), feudalni odnosi u njima prećutno su ukinuti ugovorom o miru između Srbije i Turske od 1-14/3 1914 (označenim, malo čas, pod zagradom), i to bez naknade (kao i u zavisnoj kneževini Srbiji, dok je, naprotiv, zakonom o uređenju agrarnih odnošaja od 1880, gore spomenutim, naknada bila predviđena i zajamčena ne samo čifluk-sahibijama, čl. 6, 7, 28 toga zakona, nego i imaocima feudalnih prava: čl. 2 i 5 istoga zakona), što izlazi iz odredaba člana 5, 6 i 7 istog ugovora. Istina, nastupanjem ratnoga stanja između Srbije i Turske u početku Svjetskoga Rata (novembra 1914), Carigradski ugovor bio je pao, ili je bar bio suspendiran (po pravilima međunarodnoga ratnoga prava, a Sevrski ugovor o miru, od 10/8 1920 između sultanove Turske i sila saveznih i udruženih, ostao je neratificiran, zbog rata s Kemal-pašinom Turskom, poslije čega je došao ugovor o miru, zaključen u Laussani, 1923, s Kemal-pašinom Turskom, ugovor, koji je, naknadno, i kraljevina SHS ratificirala. Ali sve to ništa ne smeta, da su feudalni odnosi i feudalni svojinski režim na nepokretnim dobrima u oblastima prisajedinjenim kraljevini Srbiji Bukureškim ugovorom od 1913 definitivno ukinuti, a na ime članom 42 Ustava kraljevine SHS od 28/6 1921, i ukinuti bez ikakve naknade (bar od strane kmetova) vlasnicima feudalnih prava (»Kmetovi [čiflije] kao i uopće zemljoradnici, koji obrađuju zemlje u kmetstvu sličnom odnosu, utvrđuju se kao slobodni vlasnici državnih zemalja, ne plaćajući samo za to nikakvu štetu, i imaju se ubaštiniti«: čl. 42, odjeljak 2 toga ustava), koji se član rasprostire na cijelu državu, pa, dakle, i na gore rečene oblasti.

Dovde izloženi zakonodavni akti pokazuju, s koliko je istrajnosti i dosljednosti srpski zakonodavac sprovodio i sproveo ideju o ukidanju feudalnoga režima u Srbiji uopće, a specijalno o njegovom ukidanju u pogledu baštinske svojine i zamjeni istoga režima, kod ove svojine, režimom slobodne, individualno-privatne (rimske, kviritarne) svojine. Taj oblik svojine, s načelom slobode ugovaranja i ugovora, sačinjava osnovu demokratsko-građanskog uređenja današnjega društva (razlikujući i od feudalnoga i od komunističkog sistema svojine i društvenog uređenja, a približujući se Rimskomu sistemu). Ali, srpski zakonodavac je, kod baštinske svojine, stao, kao što smo vidjeli, na pola puta: on je proklamirao princip (slobodne individualne nepokretne svojine), ali ga nije, u životnom saobraćaju, i dovoljno obezbijedio (uvođenjem zemljišnih knjiga), smećući s uma, da, u pravu, principi vrijede, stvarno, onoliko, ukoliko su sankcionirani: bez sankcija, pravo je samo jedna ideja bez vrijednosti po život. I na taj način, u Srbiji, demokratsko-građanski sistem baštinske svojine nije bio u stanju, da, u rezultatima, da punu svoju mjeru, onako, kako je on to dao tamo, gdje postoje zemljišne knjige.

L i t e r a t u r a: G. Niketić (v. gore), 169—189; Ž. Perić, Rasprave Dr. Nikole Krstića iz Pozitivnoga Prava, u knjizi: Dr. Nikola Krstić. Spomenica izdana prilikom stupanja u život zadužbine pokojnikove. Srpska Kraljevska Akademija, 1903, 231—261; L.

Marković, Građansko Pravo, prva knjiga: Opšti Deo i Stvarno Pravo, 1912, 351—382; Z. Paškulić i I. Đerđ, Osnovi Privatnoga Prava u Vojvodini, 1924 55—72; Ž. Perić, O prvenstvu između intabulacije (hipoteke i tapije [ubaštinjenja]), u Arhivu za Pravne i Društvene Nauke, br. od 25/8 1910, 1—19; v. o istom predmetu još: S. Radojičić, Arhiv, br. od 25/3 1907, 158—164; Drag. Aranđelović, Arhiv, br. od 25/2 1907, 65—70; Ž. Spasojević, Prenos nepokretne imovine putem potvrđenog ugovora, Arhiv, br. od 25/1 1912, 431—464; L. Marković, O. organizaciji baštinskih knjiga u Nemačkoj. Arhiv, br. od 25/2 1912, 17—39; L. Markovitch, Le régime immobilier en Serbie et la nécessité urgente de sa réforme (Revue de l'Institut de Droit Comparé de Bruxelles, 1912, V., 157—178). V. još i članke, u kojima se, više manje, govori o baštinskom pravu u Srbiji, a koji su navedeni u Pravnoj Bibliografiji Članaka i Knjiga u Srpskoj Književnosti do kraja 1905 G. Niketića, 1907. (Izdanje Arhiva za Pravne i Društvene Nauke), 1—19 (Građansko i Međunarodno Privatno Pravo), A. Rušnov-S. Posilović, Tumač općemu austrijskomu građanskomu zakoniku, knjiga prva, §§ 1 do 530, 499—519. *Ž. Perić.*

TARA. 1. kraska visoravan u Srbiji, između rijeka: Drine-Rače-Male-Konjske-Bijelog Rzava-Dervente, zapadno od visoravni Ponikava, a jugozapadno od Bajine Bašte. Površina T. prilično je zaravnjena i blago nagnuta prema sjeveru i sjeveroistoku, odnosno prema dolini Drine, a sastavljena je poglavito od trijaskih vapnenjaka, koji leže na serpentinu. Njihovi slojevi i bore imaju izrazit dinarski pravac pružanja: sjeverozapad-jugoistok. Najviši visovi na T.: Zborište (1.560 m), Gavran (1.476 m), Vrleš (1.397 m) i Vis (1.378) m) sastavljeni su najvećim dijelom od serpentina. Ovaj se na površi T. pojavljuje i u Ljutom, Dobrom i Brestovačkom Polju, koja predstavljaju prostrane uvale do 2 km u prečniku. Pored toga, ima na T. i drugih kraskih pojava. Nizovi vrtača javljaju se naročito na granici serpentina i vapnenjaka. Među njima prevladuju male i plitke vrtače, rijetko većeg prečnika od 50 m i veće dubine od 10—12 m. Ima i nekoliko vijugavih slijepih dolina i ponornica, kao i izvora, na granici serpentina i vapnenjaka. Južni dio T. dosta je razgranat erozionim djelovanjem pritoka Bijela Rzava, te su se između njihovih dolina obrazovale kose, pravca istok-zapad i sjeverozapad-jugoistok. Na sjeveru se površ T. spušta vrlo strmo, u kršnim odsjecima, prema dolini Drine, za 700 do 900 m. T. se preko Bara (1.078 m), Zastranice (999 m) i Kadine Glave (1.096 m), kao uskim pojasom vezuje s Ponikvama. Najveći dio T. pokriven je gustom šumom. Od Bajine Bašte do manastira Rače vodi cesta, a podnožjima i preko planine vode kolski putevi i staze.

P. Vujević.

2. Rijeka u Crnoj Gori, desna sastavnica Drine. Njeno izvorište je na zapadnoj strani Komova, sjevernoj strani Srne Planine, Torča i Đebeza, a izvorišni potoci su: Opasanica i Veruša. Prva, kao desna sastavnica T., teče uglavnom k zapadu, prvo uskom dolinom, obraslom gustom šumom, koja se poslije postepeno širi. Na svome toku prima nekoliko malih pritoka. Veruša, lijeva sastavnica T., teče spočetka prema sjeverozapadu, kroz poširoku dolinu s livadama, ali više Raškoga Guvna (1.260 m), oko 3 km uzvodno od stava s Opasnicom, upravlja tok na sjever. Odatle teče kroz vrlo usku, stjenovitu, strmu dolinu, s gustom šumom u podnožju, što joj daje divlji i romantičan karakter. Iznad izvorišta Veruše nalaze se katuni, a na donjem toku goni više vodenica. Od stava ove rječice i Opasanice, oko 0·3 km sjeverno i nizvodno od Hana Garančića, počinje tok T. Ona do Mojkovca teče uglavnom prema sjeveru, ali vrlo nepravilnim tokom, čineći mnoge zavojnice, gdjegdje i veće okuke, naročito do grada Kolašina, odakle malo skreće u pravac sjevera-sjeveroistoka. Na tome dijelu toka dolina T. nije široka, ali je blagih nagiba. Samo se na nekim mjestima proširi i gradi s obje strane ravnice. Strane korita T. su osojne, naročito lijeva, i obrasle su gustom četinarskom šumom. Osim toga, do Mojkovca T. prima više većih pritoka, od kojih su važniji: Plašnica, Šerogošni Potok i Štitarica s lijeve strane, a s desne: Drcka, Svinjača, Jezerštica (Biogradska Rijeka) i

Bjelojevića Rijeka. Iz tih je uzroka ovaj dio T. doline pogodan za obrađivanje zemlje i za naselja. Od Mojkovca T. pretežno teče prema sjeverozapadu, probijajući se kroz visoke planine. S lijeve strane dižu se: Sinjajevina i ogranci Durmitora, s desne strane: Buren, Stožer, Crni Vrh, Kraljeva Gora, Buletina, Ljubična, Obzir i dr.

Dolina T. je na cijelom srednjem i donjem toku kraskoga tipa. Strane joj postaju sve strmije i krševitije, tako da od Prošćenja i manastira Dobrilovine dolina dobiva izrazit oblik kanjona. Između Jezera s lijeve, a Buletine i Obzira s desne strane, dolina T. dostiže dubinu od 1.000—1200 m. Zato, na tome cijelom dijelu T. gotovo nema pritoka, s izuzetkom nekoliko vrlo kratkih potoka. Najnaznatniji su: Bistrica, koja izvire na sjeveroistočnoj strani Sinjajevine, pod Gorepicom i Kozjakom, i Sušica, koja izvire ispod Prutaša, ogranka Durmitora, a s druge strane Seljačka Rijeka i Draga. Zbog vrlo strmih strana i kratkih pritoka, dolina T. na srednjem i donjem toku niti je obrađena, niti naseljena. Tek se mjestimice pojavi po nekoliko razbacanih kuća po kršu ili na proširenjima doline. T. je široka 15 do 40 m, a voda joj je zelenkaste boje. Pri jakoj zimi se na na nekim mjestima zaledi. Najveći dio vode dobiva T. s Komova i njihovih ogranaka. T. se sastaje s Pivom na Šćepan-Polju, sjeverozapadno od brda Šćepanova Grada (958 m). Dužina T. toka je 140·5 km, površina poriječja 1.853 km^2, a prosječni pad je 4·57 m/km. Pri srednjem najnižem vodostaju raspolaže hidrauličkom snagom od 36.500 HP.

Literatura: P. Rovinski, Černogorija v jejo prošlom i nastojaščem, I. (1888); Ž. Dragović, Građa za geografiju Crne Gore (Letopis, 156, 1888); K. Hassert, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro, mit besonderer Berücksichtigung des Karstes (Petermanns Mith., Erg. Hf., 115, 1895); P. Mrkonjić, Srednje Polimlje i Potarje (Naselja, 1, 1902).

P. Vujević.

3. Manastir na rijeci T. (Crna Gora). Crkva je posvećena Sv. Arhistratizima. Ne zna se, kada je sazidana. Zapustjela, ona je 1591 obnovljena trudom popa Strahinje iz Budimlja pri igumanu Teodoru. Spominje se u 18 vijeku.

V. P-ć.

TARANOVSKI TEODOR DR., profesor univerziteta (25/5 1875, Plonsk, Poljska). Gimnaziju je svršio u Varšavi, a pravne nauke u Varšavi i Petrogradu. 1899 postavljen je za docenta, a 1906 za vanrednog profesora na ruskom univerzitetu u Varšavi. 1908 premješten je u istom svojstvu na univerzitet u Dorpatu, gdje je 1912 postavljen za redovnog profesora. 1917 prešao je na univerzitet u Petrograd, ali je ubrzo morao otići iz Rusije. Od 1920 predaje historiju slovenskog prava na univerzitetu u Beogradu. Naučni rad T. spada u oblast historije prava i opće teorije prava. Od radova na srpskom jeziku najznatniji su: Zadatak i metoda historije prava (1921), Načelo zakonitosti u Zakoniku Cara Stefana Dušana (1922), Uvod u istoriju slovenskih prava (1922), Enciklopedija prava (1923), Dušanov Zakonik i Dušanovo carstvo (1925). Osim ovih radova T. je preveo i dopunio djelo K. Kadleca: Prvobitno slovensko pravo pre 10 veka (1924). *D. P.*

TARČIN, selo u sjevernoj podgorini Bjelašnice, u Bosni, u sarajevskom srezu, na željezničkoj pruzi Sarajevo—Dubrovnik. Ima 916 stanovnika (1910). U selu je početak velikog tunela kroz Ivan-Planinu. »Jela« D. D. za eksploataciju i eksportiranje drveta (Sarajevo) ima u T. svoju pilanu, koja prerađuje godišnje 25—30.000 m^3 razne robe i 5.000 m^3 drva za ogrijev.

M. F.

TARSATICA, u rimsko doba ime Trsata, kod Rijeke. Pristanište njeno zvalo se Sinus (luka) Flanaticus. T. je imala municipalno uređenje, t. j. općinsku samoupravu. U pristaništu je podignut u čast cara Klaudija II. Gotskog jedan triumfalni luk (u Rijeci). *N. V.*

TARTALJA GVIDO, književnik (25/1 1899, Zagreb). Osnovnu i srednju školu svršio je u Splitu, a diplomirao je prava u Beogradu 1923. Za vrijeme rata proveo je dvije godine u jednoj tvornici kao asistent-kemičar. Od sloma Austrije do 1920 radio je kao novinar u dalmatinskom Presbirou. Sada je činovnik Narodne Banke u Beogradu. Zasebno je štampao do-

sada: Pjesma i Grad, Pjesme (1923), Lirika, Pjesme (1924), Začarani krug, sentimentalna poema (1924), Srmena u gradu ptica, knjiga za djecu (1928). U novije doba mnogo radi na dječjoj poeziji, a, osim stihova, objavio je po časopisima i dnevnim listovima više pripovijedaka, članaka i prijevoda iz talijanske proze i poezije.

V. P.

TARTAGLIA IVO DR., advokat, gradonačelnik Splita (6/2 1880, Split). Učio je na univerzitetu u Beču, Pragu, Zagrebu i Grazu. S Dr. Smodlakom osnovao je 1904 Hrvatsku pučku naprednu stranku u Dalmaciji i njen organ Slobodu, te su u Dalmaciji prvi započeli otvorenu borbu za narodno ujedinjenje. T. je bio više godina urednik Slobode. Razvio je živ i intenzivan politički rad, osobito za vrijeme balkanskih ratova, pa sve do objave rata Srbiji. Na dan objave rata uhapšen je i optužen zbog veleizdaje. Poslije desetomjesečnog tamnovanja u Mariboru, otpušten je i konfiniran u Gornjoj Austriji. Odmah po ujedinjenju izabran je za gradonačelnika Splita, i kao takav je razvio intenzivan rad za razvitak i obnovu Splita. Osnovao je Pučku Trgovačku Banku i Gradsku Štedionicu. Kao načelnik osnovao je financijsko društvo, električna poduzeća, Prirodoslovni Muzej, Gradsku Galeriju Umjetnosti. T. ima najveću umjetničku zbirku u Dalmaciji.

S. D.

TARTALJA MARINO, slikar (4/8 1904, Split). Osnovnu školu i četiri razreda realke svršio je u mjestu rođenja, a zatim je učio četiri godine u zagrebačkoj graditeljskoj školi. 1912 je prešao u Italiju, da uči slikarstvo, prvo u t. zv. Švajcarskoj akademiji, zatim u institutu lijepih umjetnosti u Rimu i Firenci. Kada je izbio rat, T. je otišao za dobrovoljca u Srbiju. Zbog bolesti riješen vojske, vratio se 1915 u Rim, gdje je do oslobođenja radio samostalno. Do 1923 živio je u Dalmaciji i Beču, a sada živi u Beogradu. T. je izlagao na strani, u Ženevi, Pragu i Filadelfiji. U Beogradu je izlagao prvi put na V. Jugoslavenskoj izložbi, i od toga doba često, s lijevim krilom naših umjetnika.

V. P.

TARTALJA OSKAR DR., novinar i prvak nacionalne omladine (3/8 1887, Split). Još u gimnaziji počeo se baviti novinarstvom, a kao student ušao je u prve redove nacionalističke omladine. Pravne nauke započeo je na univerzitetu u Grazu, ali je ubrzo prešao na zagrebački univerzitet, gdje je postao jedan od vođa nacionalističke omladine. Za vrijeme izleta u Beograd T. je postao član organizacije Ujedinjenje ili smrt, pošto je već prije toga bio dopisnik Pijemonta. U svojoj knjizi Veleizdajnik (Uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla), T. opisuje dramatičnu scenu, kada je uveden u organizaciju Ujedinjenje ili smrt (Crnu Ruku) i kada je položio zakletvu na ustav te organizacije. Po povratku iz Beograda u Zagreb, T. je osuđen na petogodišnje progonstvo iz Zagreba. Zato je otišao u Lavov, i upisao se na tamošnji univerzitet, gdje su već bili njegovi drugovi i zemljaci: Grga Anđelinović, Kruno Kolombatović i drugi. Poslije toga, T. se vratio u Split, i stupio je u uredništvo Slobode, pa se sasvim posvetio novinarstvu i organizaciji nacionalističke omladine. U martu 1914 T. je pokrenuo svoj list: Zastavu. Ali već u maju državna je vlast zabranila izlaženje Zastave. Sam T. je uhapšen 26/7 1914, pa je predan vojnoj vlasti, kao taoc za sprovođenje vojnih transporta. Optužen je za zločin veleizdaje, učinjene veliko-srpskom propagandom. Poslije povlačenja iz tamnice u tamnicu, T. je 4/10 1915 osuđen na pet godina teške tamnice, i proveo je u tamnici sve dok nije došlo pomilovanje političkih osuđenika 4/7 1917. Poslije nekoliko mjeseca, provedenih na oporavku u bolnici, T. je u decembru 1917 stupio u uredništvo zagrebačkih Novosti. Tu ga je zateklo oslobođenje i ujedinjenje.

U februaru 1919 vratio se T. u Split, gdje je izdavao i uređivao Zastavu i Novi List. U teškoj novinarskoj borbi izdržao je do kraja 1922, a tada se, premoren i istrošen, riješio, da ipak napokon završi univerzitet. U maju 1927 T. je promoviran za doktora prava, a do početka 1928 napisao je i izdao knjigu: Veleizdajnik. Predgovor ovoj knjizi napisali su njegovi drugovi iz tamnice i iz nacionalne borbe: Dr. Ante Tre-

sić-Pavičić, tadašnji naš poslanik u Washingtonu, i Niko Bartulović.

M. Milenović.

TASIĆ DRAGOLJUB, đeneralštabni brigadni đeneral (1/4 1881, Ćuprija, Moravski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Nišu, stupio je 1/10 1898 u artiljerijsku podoficirsku školu u Kragujevcu, a 1/9 1899 u vojnu akademiju. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1901, za kapetana 6/4 1909, za đeneralštabnog pukovnika 14/10 1920, za đeneralštabnog brigadnog đenerala 1/12 1925. Do 28/10 1903 bio je vodnik u poljskoj artiljeriji, do 20/7 1904 bio je 4 mjeseca na pripremi za artiljerijsko-tehničku struku, do 18/2 1905 vodnik u poljskoj artiljeriji, do 11/10 1906 vodnik i nastavnik u artiljerijskoj podoficirskoj školi, do 24/9 1907 vodnik u konjičkoj artiljeriji. Do 18/10 1909 bio je na višoj školi vojne akademije, do 15/4 1910 komandir baterije u poljskoj artiljeriji, do 1/11 1911 komandant baterije u konjičkoj artiljeriji. Od 1/11 1911 do rata i od 9/8 1913—24/6 1914 bio je na pripremi za đeneralštabnu struku. 20/9 1919—12/10 1920 bio je načelnik štaba divizijske oblasti (bosanske), do 7/11 1922 šef đeneralštabnog odsjeka opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojske i mornarice, do 17/9 1923 pomoćnik načelnika štaba armijske oblasti (I.), do 1/4 1924 komandant pješadijskog puka (7), do 10/2 1927 vršilac dužnosti načelnika štaba armijske oblasti (I.). 10/2 1927 do 11/1 1928 bio je vojni izaslanik u Rimu. Od 18/1 1928 je vršilac dužnosti načelnika nastavnog odjeljenja glavnog đeneralštaba. Bio je profesor vojne akademije 1921—1922 povijest ratne veštine).

U ratu 1912/13 bio je na službi u operativnom odjeljenju vrhovne komande. U ratu 1914—1918 bio je, do 12/5 1916, na službi u operativnom odjeljenju vrhovne komande, 12/5 do 17/6 1916 načelnik štaba pješadijske brigade (vardarske), do 9/2 1917 na službi u operativnom odjeljenju vrhovne komande i đeneralštabnom odsjeku opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, 9/2—1/6 1917 načelnik štaba divizije (šumadijske), do 19/7 1918 šef vojno-drumskog odsjeka saobraćajnog odjeljenja vrhovne komande, 19/7—27/11 1917 pridat kraljevskomu srpskom poslanstvu u Rimu u specijalnoj misiji oko prikupljanja Jugoslovena, 27/11 1918—20/9 1919 na službi u đeneralštabnom odsjeku opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog.

V. Belić.

TATARI. Dok su Turci vladali Srbijom, služili su se za zvaničan saobraćaj s Portom u Carigradu i guvernerima turskih provincija T., stalnim kuririma, koji su na konju i na daleka odstojanja nosili zvanična pisma, dokumente i novac, i predavali ih lično u ruke onomu, komu su upućeni. T. su putovali uvijek na dobrim konjima, brzo i bez zastoja, a umorne konje mijenjali na usputnim stanicama, postavljenim na izvjesna odstojanja, koje su se zvale menzulane. Tih je menzulana bilo po svim važnijim putovima, a naročito na carigradskom drumu. T. su, pored naoružanih surugdžija i seiza, koji su pred njima jahali, imali i vojničku pratnju, naročito kroz planinske kršovite i nesigurne predjele. Kao državni organi i povjerenici, T. su na putu imali velika prava i povlastice. Svaki im se morao uklanjati s puta i svaki im je bezuslovno morao dati zatraženu pomoć. U slučaju nužde, nepredviđene smetnje, štete ili nesreće, imali su T. pravo, da rekvizicijom pribave sva sredstva za nastavak brzog i bezbijednog puta: konje, opremu, hranu, ličnu službu stanovnika i oružanu pratnju. Pratili su ih po jedan ili više surugdžija i seiza, prema tovaru, koji je nošen. Surugdžije su vodili tovarne konje, a seizi rezervne konje. I T. i surugdžije i seizi nosili su dugačke mnogostruke kamdžije. Njima su surugdžije i seizi šibali konje, a T. i njih i konje, i svakoga, koga bi mogli dohvatiti, bilo na putu, bilo kroz ulice mjesta, kroz koja su prolazili. Jureći što se brže moglo i gazeći nemilosrdno sve što na putu nađu, i ljude i stoku, T. su neprestano urlali iz sveg glasa, da bi im se svijet sklanjao s puta, a naročito približavajući se naseljenim mjestima, da bi im se dolazak čuo i odmorni konji pripremili. Surugdžije, seizi, oružana pratnja, gdje je nje moralo biti, i konji, mijenjali su se od menzulane do menzulane, a T. su prelazili cio put bez smjene. Put od Beograda do Carigrada, ili obratno, prelazili su T. obično za sedam do deset dana, što se računalo oko 180 sati.

I u obnovljenoj Srbiji 1817—1843 vršili su T., ali srpski, državnu poštansku službu. Nema podataka, kojima bi se moglo utvrditi, da su T. postojali i prije toga, pod Karađorđem, za vrijeme prvog ustanka (1804 do 1813). Međutim se zna, da je i tada postojala vjesnička služba, po svoj prilici vojnička i nahijska, i da su za vrijeme mira 1810—1812 u oslobođenom dijelu zemlje ustanovljene i menzulane. Za vlade kneza Miloša carigradskim drumom su kao »carskom džadom« i politički neutralnim zemljištem, i dalje išli T. beogradskog vezira, a po ranije stečenim kapitulacijama i austrijski i engleski kuriri (v. Kuriri stranih država kroz Srbiju). Knez Miloš je zbog toga ustanovio 1817 svoje T., u prvi mah kao svoje lične, a zatim 1820 kao državne, kojima je održavao vezu s Carigradom, beogradskim vezirom i vlastima u zemlji.

Srpskih je T. bilo više i oni su imali svoga starješinu, tatar-agu, koji je bio viši dvorski činovnik od velikog povjerenja. Srpski su se T. u svemu mnogo razlikovali od turskih T. Turski su T. bili najamnici, siledžije i pustahije, a srpski ljudi iz kneževe svite, koji su dolazili na najviše položaje (Jovanča Spasić, Stojan Simić i dr.). Svjesni važnosti državne misije, koju su vršili, oni su putovali brže od turskih, jer je vrlo često cio uspjeh narodne stvari zavisio od toga, hoće li u Carigrad stići prije turski ili srpski T. Dok su turski T. od Carigrada do Beograda putovali 7—10 dana, srpski tatar-aga Indže je prevalio taj put za 4 dana. Jovanča Spasić je od Carigrada do Kragujevca putovao 5 dana, a tatar-Bogdan s kopijom fermana od 1830 došao je iz Carigrada 27/8, a stigao u Kragujevac 1/9 u noć. Njihova je misija uvijek bila skopčana s opasnostima, naročito na putu po turskim provincijama.

Za put do Carigrada dobivali su T. po 80—90 dukata cesarskih. Na putu kroz Srbiju prije ustanove menzulana sve su potrebe: konje, opremu, pratnju, nabavljali po kneževom naređenju rekvizicijom, »na ime državne potrebe i narodnih poslova«. Kako su putovali kroz oblasti turske carevine, nema podataka. T. su bili uvijek u neposrednoj okolini kneževoj. Kad je knez putovao po zemlji, u sviti je uvijek bilo i T., a najmanje 2, da bi ih i na slučaj potrebe slao gdje treba. Kad je trebalo izdati naredbu i napisati odgovor, činilo se to nasred puta. Jedan bi se iz kneževe pratnje pognuo, a na njegova je pognuta leđa knežev sekretar pisao ono, što knez diktira. Tu naredbu, pisanu nasred puta, nosio je odmah jedan T. iz svite kuda treba. Sve je to išlo kratko, prosto, patrijarhalno, ali brzo.

Jedine zvanične podatke o službi T. nalazimo, i to tek kasnije, u četiri člana uredbe O ustrojstvu Knjaževske Kancelarije od 29/5 1839. Čl. 48: Kancelariji knjaževskoj pridodaje se, i pod upraviteljstvom popečitelja inostranih djela stavlja se jedan tatar-aga, s potrebnim čislom T., i jednim kod njega ekspeditorom, kojega će dužnost biti, sva zvanična preko tatar-age dolazeća i odlazeća pisma u protokol zapisivati. Čl. 49: Tatar-aga je poglavar T. ili kurira i ekspedicije pisama kancelarije kneževske, sovjeta, ostala tri popečiteljstva i drugih nadležateljstva, od kojih, ili na koje bi pisma u ekspediciju, pod njim stojeću došla. Čl. 51: T. će se držati reda, kojim će pisma nositi, po naredbi tatar-age. Čl. 53: I tatar-aga, i T. i ekspeditor polažu zakletvu na zvanje svoje pred predstavnikom, kome i na pismeno sa potpisom svojim u ruke daju. O plaći tatar-age i T., za prvo vrijeme, nema podataka. Kasnije im je plaća bila 400—500 talira godišnje (1 talir = 5·05 dinara).

D. Dimitrijević.

TATARSKA NAJEZDA. V. u Dodatku.

TATIĆ ŽARKO, arhitekt (15/8 1894, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Nišu, zatim je učio na tehničkom fakultetu u Beogradu, 1914 na politehnici u Rimu, a diplomirao je poslije rata u Beogradu. U ratovima 1912 do 1918 učestvovao je, prvo kao dobrovoljac, kasnije kao obveznik. 1912—1925 radio u ministarstvu građevina kao arhitekt. 1925 postavljen je za kustosa Narodnoga Muzeja, a 1927 je penzioniran. — T. je učio naročito staru srpsku arhitekturu. Do sada je publicirao arhitektonske studije o Pavlovcu pod Kosmajem, o Markovom Manastiru, Sihasteriji Sv. Save u Kareji, o Kaleniću, Krevištu, Ljubotenu, Velusi,

Vodoči, Kaleniću, Psači, Sv. Andreji na Treski. Pisao je popularne članke o Sv. Gori i o Hilandaru, a snimio je više manjih starih spomenika. Kao arhitekt, T. je do sada gradio i projektirao nekoliko građevina; gradio je crkve na Torlaku i u Kostocu, dao je projekt za novo ministarstvo financija i t. d. *V. P.*

TAUFER EMIL (13/4 1845, Kološvar — 26/4 1891, Zenica). Učio je prava u Kološvaru i Budimpešti. 1877 postao je upravnik kaznione u Lepoglavi, gdje je sproveo reformu kaznione. 1886 prešao je za upravnika kaznione u Zenicu u Bosni. Napisao je veći broj rasprava na našem, njemačkom i madžarskom jeziku, a i oveći broj djela. Djela na našem jeziku su mu: Lepoglavska kazniona tečajem 1878 (1880), Obrtni odnošaji kr. zemaljske kaznione u Lepoglavi (1881), Obrtni odnošaji kr. zemaljskih kazniona u Hrvatskoj i Slavoniji (1885).

L i t e r a t u r a: Mjesečnik Pravničkog Društva, 1891, 399.

S. D.

TAURESIUM, ime mjesta, u kome se rodio bizantinski car Justinijan (527—565), u blizini današnjeg Skoplja. Blizu T. podigao je Justinijan veličanstven grad, kome je dao ime Justiniana Prima. *N. V.*

TAURIS. V. Šćedro. Šipan.

TAURUNUM, u rimsko doba ime dašnjeg Zemuna. Oko 400 po Is. u T. je bila stanica jedne dunavske flote.

N. V.

TAUSES ELEAZAR, lektor teologije, Franjevac i gvardian zagrebačkog manastira. Štampao je 1748 u Zagrebu: Corona stellarum XII. seu totidem privilegia et speciales praerogativae B. Dei genitricis cum parergis ex universa theologia in conventu Zagrabiensi P. O. Minorum, a 1749. De virtute religionis vitia apposita. *Đ. K.*

TAUŠANOVIĆ KOSTA, političar i privrednik (4/5 1854, Aleksinac — 26/1 1902, Rijeka). Izučavao je gospodarstvo u Taboru u Češkoj, i bio je na gospodarskoj visokoj školi u Hohenheimu, u Njemačkoj. Učestvovao je u prvom turskom ratu. Bio je poslanik u skupštini 1880—1833 i jedan od osnivača radikalne stranke. Za vrijeme timočke bune osuđen je na 8 godina zatvora. Pomilovan početkom 1886, T. je bio jedan od glavnih radnika na liberalno-radikalnom sporazumu, koji je zaključen iste godine. 1888 bio je predsjednik velike skupštine. On je igrao glavnu ulogu u donošenju Ustava od 1888, i smatran je kao vođ radikalne stranke. U Grujićevom ministarstvu od 1889 T. je bio prvo ministar unutrašnjih poslova, pa onda ministar privrede. Kao ministar unutrašnjih poslova kritiziran je od opozicije, što nije presjekao ulične izgrede protiv naprednjaka 14 i 15/5 1889. Kao ministar narodne privrede, T. je pokazao inicijative i organizatorskih sposobnosti: ustanovio je Klasnu Lutriju i Srpsko Brodarsko Društvo, i pokušavao je, da podigne klaonicu. Iz Grujićevog ministarstva, koje je odstupilo 1891, prešao je T., kao ministar narodne privrede, u Pašićevo ministarstvo, ali je dao ostavku već pod jesen iste godine. T. se sve više udaljivao od Pašića, i napokon je stvorio svoju grupu u radikalnoj stranci, koja se borila protiv Pašićeva vodstva. 1894, upleten u t. zv. Čebinčevu aferu, T. se uklonio iz zemlje. 1899 je, zbog ivanjdanskog atentata, osuđen na 9 godina zatvora, a 1900 osuđen je i za izvjesne zloupotrebe, koje su mu pripisivane kao upravniku jednoga novčanog zavoda. Pomilovan 1900, on je izišao iz zatvora s narušenim zdravljem. — Ne samo političar nego i poslovni čovjek, T. je bio upravnik Beogradske Zadruge, Trgovačke Zadruge i Izvozne Banke. Kada je, poslije Čebinčeve afere, morao ići iz Srbije, T. je u Zagrebu osnovao Srpsku Banku. 1897 pokušavao je, da otvori filijale srpskih novčanih zavoda u Makedoniji. U Beogradskoj Zadruzi ustanovio je prvo srpsko društvo za osiguranje; u Trgovačkoj Zadruzi uputio je poslove toga zavoda k izvozu stoke; u Izvoznoj Banci uradio je mnogo za njenu organizaciju. Prijatelji T. podigli su mu spomenik na Kalimegdanu.

L i t e r a t u r a: Spomenica Koste S. Taušanovića (1902).

S. Jovanović.

TAVČAR ALOJZ DR., inženjer agronomije, vanredni profesor i predstojnik zavoda za bilinogojstvo na univerzitetu u Zagrebu (1895, Ljubljana). Učio je realku u Ljubljani, a češku tehničku visoku

školu u Pragu (odjeljenje za poljoprivredu), gdje je položio i doktorat 1921. Od 1924 je docenat, a od 1927 profesor za opće i specijalno bilinogojstvo. Naučni Rad T. je fiziološki i genetički: Varijaciono-statistička posmatranja na grahu (Phaseolus vulgaris) 1923 (na češkom), Baštinjenje dimenzija u sjemenja iste biljke 1925 (na njemačkom). *N. K.*

TAVČAR IVAN DR., pripovjedač i političar (28/8 1851, Poljane, nad Škofjom Lokom — 19/2 1923, Ljubljana). Učio je osnovnu školu u Poljanama, gimnaziju u Ljubljani, Novom Mestu i opet u Ljubljani (1863—1871), a svršio je pravne studije u Beču (1871—1875). Poslije svršene koncipijentske prakse otvorio je advokatsku kancelariju u Ljubljani (18/1 1884). Uskoro je počeo i političku karijeru. 1899 je izabran u kranjski zemaljski sabor, a neko vrijeme bio je i poslanik u austrijskom parlamentu. U posljednjim godinama bio je gradski načelnik u Ljubljani i član ustavotvorne skupštine.

T. je, po Pregljevom sudu, uz Jurčiča, najjači prirodni epski talenat među Slovencima i bez sumnje najodličniji zastupnik slovenačke romantičke pripovijetke. Prvu malu novelu (Madama Amalija) napisao je još kao četvrtoškolac u Novom Mestu (1867), i objavio je u rukopisnom đačkom listu; kasnije je ona izašla u Trstenjakovoj Zori (1875), u kojoj je neko vrijeme i sarađivao. T. pisao je i u Stritarevom Zvonu, u Ljubljanskom Zvonu i u Slovanu (1884—1887), koga je osnovao, zajedno s Iv. Hribarom, kao političko-kulturni list radikalno-narodnog pravca, a dao mu skoro karakter beletrističkog lista, dalje u Maticu Slovensku i dr. Zasebno je izdao zbirku pripovijedaka: Zimski večeri (8 sv. Jurčičeve Slovenske knjižnice) i 5 svezaka Sabirnih Povesti (1896—1902). Oko izdanja T. sabranih djela stara se sada profesor Prijatelj (VI. 1921, V. 1924, IV. 1926).

Glavne T. pripovijetke su u Zori: Antonio Gleđević (1873), Bolna Ljubezen (1874), Gospa Amalija (1875), Holekova Nežika (1876); u Zvonu: Ivan Slavelj (1876), Valovi življenja (1877), In vendar, Kobiljekar, Kalan (1878), Soror Pia (1879), Čez osem let (1880); u Ljubljanskom Zvonu: Otok in Struga (1880), Grogov Matijče (1881), Tržačan, Kako se mi ženimo, Kočarjev gospod, Tiberius Pannonicus, Kuzovci (1882), Vita vitae meae (1883), Mrtva srca (1884), Gričarjev Blaže (1888), Grajski pisar (1889), 4.000 (1891 i zasebno), V Zali (1894), Iza kongresa (1906—1907), Cvetje v jeseni (1917), Visoška kronika, I. (1919); u Slovanu: Ivan Solnce (1885—1886), Posavčeva češnja, Šarevčeva sliva (1887); u Letopisu Matice Slovenske: V Karlovcu (1880); u Slovenskoj knjižnici: Tat, Gospod Ciril, Moj sin, Miha Kovarjev (1880), u Spomen-cvijeću Matice Hrvatske, 1900: Pomlad; u Slovenskom Narodu: Izgubljeni Bog (1900 i zasebno).

U prvim T. pripovijetkama, u Zori i u Zvonu, pretežan je ton Stritareve i istovremene evropske, osobito njemačke, »porodične« romantike (u nešto manjem obimu još i kasnije): vanredni, interesantni i nesvakidanji događaji, jake strasti uz raznježeno osjećanje daju im osnovno raspoloženje. T. su naročito mili romantični gradovi i plemićski dvorovi s njihovim plemićskim i neplemićskim stanovnicima i konfliktima, koji izviru iz socijalnih suprotnosti (Antonio Gleđević, Otok in Struga, V Karlovcu, Grajski pisar i dr.). Ali kao vodeći motiv zvuči iz njih pesimizam, često ublažen mekom rezignacijom, kojiput pretjeranom.

Uticaj Stritarevog Zorina vidi se često i u formi. T. voli prikazivanje u prvom licu (Bolna ljubezen, noveleta u pismima), kojiput i sa svom oštrom jetkošću (Antonio Gleđević) i tvrdoćom rastuženog zloslutnika i satiričara (Mrtva srca). Pod uticajem Jurčičevog prikazivanja dospio je T. skoro od literarno-tradicionalnih romantičkih motiva porodične pripovijetke i do seljačkih i historičkih priča iz svoje uže domovine, u kojima je romantičke događaje odijevao u odijelo poetički ožarene rodne pokrajine u loškom pogorju. Osim slika iz loškoga pogorja, od kojih je neke skupio već u Ljubljanskom Zvonu (1882), a još više u 1 sv. Povesti pod naslovom: Med gorami (12 manjih pripovijedaka iz 1876—1888), ubrajaju se ovamo, osim drugih: Kuzovci, Vita vitae meae, Grajski pisar, okvirna pripovijetka V Zali, a naročito Cvetje v jeseni i Visoška kronika. Od drugih historičkih pripovijedaka ističu se naročito: Antonio Gleđević,

iz doba propadanja dubrovačke kulture i književnosti, i Tiberius Pannonicus, jedna od prvih starorimskih pripovijedaka na slovenačkom jeziku.

T. prikazivanje, osobito historijsko, često pokazuje ironičnu tendencioznost mladoslovenačkog političara, koji misli republikanski i antiklerikalno, tako naročito u historičkoj priči Ivan Solnce, u mračnom društvenom romanu Mrtva srca, u tendencioznim pamfletima 4.000 i Izgubljen Bog, i u razvučenom historičkom romanu Iza kongresa. U tim radovima smeta, osim stilske nejednakosti, kad prihvaćaju riječ zajedno pripovjedač i političar, i sadržajna nejednakost, kad pisac-žurnalista cilja anakronističkim načinom na dnevne događaje i prilike svoga doba, koje su danas većinom već sasvim zaboravljene. Ovo mu se dešava više puta i u drugim spisima. Ova umjetnička nedisciplina kriva je, što se T. kao umjetnik nije mogao podići tako visoko, kao što bi se mogao, prema sili svog pripovjedačkog talenta, koji se najljepše i najmanje sputavan pokazuje u T. posljednjim dvjema, starošću umirenim, pričama, t. j. uzornom umjetničkom djelu: Cvetje v jeseni i njoj srodnoj historičkoj Visoškoj kronici.

Kao političar T. je bio jedan od glavnih boraca mladoslovenačkog pravca, kasnije vođa narodno-napredne stranke u Kranjskoj. Radio je za svoju stranku i interese Slovenaca i kao žurnalista, najviše u Slovenskom Narodu, za koga je mnogo pisao već onda, kad je Jurčič bio redaktor; za vrijeme Jurčičeve bolesti punio je čitave brojeve, a i kasnije mu je kao načelnik stranke određivao pravac. Pisao je i za stručni pravnički list Slovenski Pravnik, komu je neko vrijeme bio saredaktor (1882—1883), dalje popularne pravne rasprave i opširnu knjigu: Slovenski pravnik za Mohorjevu Družbu. Kao vješt pravnik i vatren govornik, T. je stekao, već u koncipijentskim godinama, mnogo zasluga i za uvođenje slovenačkog jezika u sudove. T. je učestvovao i u slovenačkom prosvjetnom radu, osobito je bio omiljen kao govornik kod književnih i narodnih svečanosti. U posljednjim godinama bio je i predsjednik Slovenske Matice, kojoj je austrijska uprava načinila mnogo štete.

L i t e r a t u r a: Glaser (4, 120, 388); Pregelj, Dom in Svet (1921, 204); Prijatelj u T. Zbrani spisi; nekrolog u Časopisu za Slovenski Jezik, Književnost in Zgodovino (1924, 200).

I. Grafenauer.

TAVELIĆ NIKOLA (de Taiviles), Franjevac, mučenik, Šibenčanin (poginuo u Jerusolimu 18/12 1391). Rano je stupio u franjevački red. Neko je vrijeme proveo u bribirskom samostanu. U Bosni je radio 12 godina. U Jerusolimu je učio arapski. Jednom prilikom ušao je u muslimansku bogomolju i počeo propovijedati Isukrsta. Na to ga Muslimani izbiju i zatvore, a poslije dva dana bio je s drugovima izveden na ulicu i posječen. U crkvi se proslavlja 5/12.

L i t e r a t u r a: J. Jelenić, Kultura i bosanski Franjevci (I., 1912); Waddingus, Annales Minorum[2], IX.

J. J.

TAVERNIER JEAN BAPTISTE, francuski putnik (1605—1689). O svojim putovanjima po istoku izdao je opširne opise (Voyages en Turquie, en Perse et aux Indes, 1676—1679), gdje govori i o svom putu kroz Madžarsku i Srbiju. *M. I.*

TÄUBEL KRISTIAN GOTTLIEB, štampar i njemački književnik od 1791—1810 u Beču. Imao je u Leipzigu odlično snabdjevenu štampariju, pa i ćirilska slova, što je bila velika rijetkost u zapadnoj Evropi u ono doba (u to su doba bile štamparije s ćirilskim slovima samo u Leipzigu, u Beču i u Veneciji). Em. Janković štampao je u njoj prijevod Goldonijevih Trgovaca i Fizičeskoje sočinenije (1787). Kako Beč tada nije imao štamparije s muzičkim notama, dobio je T. privilegiju za takvu štampariju (5/9 1791) i preselio se u Beč. Pregovori su ranije vođeni, a privilegija je glasila isključivo za muzičku štampariju. T. je tada rasturio svoju štampariju u Leipzigu s ostalim štamparskim priborima. Em. Janković je, po svoj prilici 1790, kupio od T. jednu mašinu i ćirilska slova, i prenio ih je u Novi Sad. To je bila prva štamparska mašina u Srba. Poznato je, da Janković nije dobio privilegiju na tu štampariju, i da su se tek njegovi nasljednici mogli njome koristiti. T. je u Beču međutim propao, jer je u to vrijeme u Parizu pronađeno štampanje nota pločama od cinka.

Literatura: A. Mayer, Wiens Buchdrucker-Geschichte (1883). *M. Š.*

TEDERICA, planina u Srbiji, između rijeka: Visočice (pr. Temštice)-Pokrivštice (ili Koprivštinske) i Strujina Dola, oko 5 km istočno-sjeveroistočno od Temske. T. je visoka 1.033 m, slabo je razuđena potocima i mjestimice pokrivena vegetacijom. Sjeverozapadna i sjeveroistočna strana, koje se spuštaju prema Visočici, vrlo su strme, a ostale imaju blaži nagib. Orografsko bilo T. pruža se od sjeverozapada na jugoistok. T. je ogranak Stare Planine. *P. V.*

TEHNIČKA BANKA, Beograd. Osnovana je 25/12 1921. Kapital je 10,000.000 (10.000 akcija po 1.000 Din), povećan 1928 od 10 na 15 milijuna. Rezerve 1,000.000, ulozi 3,518.086, gotovina 1,669.950, mjenice 6,347.150, dužnici 4,241.496, dobit 1,536.078 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Milivoje Smiljanić, arhitekta i direktor Jovan Živanović. *N. S.*

TEHNIČKI GLASNIK, stručni list za tehniku, građevinarstvo i industriju. Izlazio je jedanput nedjeljno u Beogradu 1901—1902. *U. Dž.*

TEKELIJA SAVA. V. u Dodatku.

TEKELIJANUM, srpski zavod za studente univerzitetskih nauka u Budimpešti. Osnovao ga je Sava Tekelija, po kome je dobio i ime. Zadužbinu je osnovao 1838, kada je kupio kuću, u koju je bio smješten zavod i Matica Srpska, koja je vršila nadzor nad pitomcima zavoda. Prvobitni imetak zadužbine bio je: 100.000 forinata, 2 kuće u Pešti, 3 kuće u Aradu i 28 jutara zemlje. Do 1878 bio je T. pod upravom i nadzornom Matice Srpske, a te je godine odvojen od Matice i dat pod nadzor srpske pravoslavne crkvene općine u Pešti. Pred rat je podignuta monumentalna zgrada T., najmodernije i najljepše uređen zavod za studente u Budimpešti. Do 1914 prošlo je kroz T. oko 350 pitomaca, koji su činili najbolji dio srpske inteligencije u zemljama bivše Ugarske. Poslije Svjetskog Rata T. je prestao da vrši svoju funkciju. U T. se nalazi skupocjena biblioteka Save Tekelije. *D. P.*

TEKIJA, varošica u Srbiji (timočka oblast). Ima 1.128 stanovnika. Leži na Dunavu. Ribarsko je naselje (ribolov, ribarski trg). *D. P.*

TELEČKA, zaravan u Vojvodini, sjeverno od Kanala Kralja Petra, između mjesta Krnjaje i Vrbasa. Sastavljena je od naslaga lesa, t. j. žućkaste i plodne zemlje, koja se pod prstima drobi u prah. T. se diže iznad okolne ravnice na jugu za 10 do 30 m. Južnim podnožjem T. prolaze cesta i željeznička pruga Sombor—Vrbas—Stari Bečej, a preko nje vode željezničke pruge Beograd—Novi Vrbas—Subotica, Nova Palanka—Kula—Crno Brdo—Sekić, kao i nekoliko kolskih puteva. *P. V.*

TELEČKI LAZA, glumac (1841, Kumani, kod Velike Kikinde — 28/4 1873, Novi Sad). Učio je gimnaziju u Karlovcima, a u Budimu pripremnu školu za tehniku. Bio je godinu dana i student tehnike u Pragu. 1861 postao je pisar u kancelariji Svetozara Miletića. 15/7 1862 bio je primljen za člana Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu, gdje je, s kratkim prekidima, bio do smrti. T. je naročito bio dobar u prikazivanju ljudi iz našeg naroda. Iz velikog niza njegovih uloga naročito se ističu: Čiča Panta (Šaran), Čiča Mija (Stari baka i njegov sin), Grabić (Čestitam), Maksim Crnojević, Vuk Branković (Boj na Kosovu), Čiča Arsa (Saćurica i šubara) i t. d Preveo je i posrbio oko 20 tuđih dramskih djela. *R. O.*

TELEFON, list za šalu i zabavu. Izlazio je u Beogradu 1882—1883. *U. Dž.*

TELEGRAF, dnevni politički list. Izlazio je u Beogradu 1893, 1904 i 1911. *U. Dž.*

TELEGRAF ILIRSKIH POKRAJINA (Le Télégraphe officiel des Provinces Illyriennes), list, koji je francuska uprava izdavala, dva puta nedjeljno, u Ljubljani 1810—1813. Urednik mu je bio, od kraja 1812, Charles Nodier. *M. I.*

TELEGRAF I TELEFON. V. u Dodatku.

TEMENICA, rijeka ponornica u Sloveniji, lijevi pritok Krke. Izvire u bregovitom kraju između Litije i Višnje Gore, nedaleko od Velikog Vrha (757 m), i kao potok Bukovica teče prema istoku-jugoistoku. Od stava s drugim potočićem, kod sela Temenice, počinje tok T., koja donekle teče k jugu-jugoistoku, zatim

k istoku, i tako neprestano mijenja pravac sve do ušća, ali je uglavnom njen tok upravljen prema jugoistoku. T. protiče kraj Sv. Lovrenca, Trebnja, Mirne Peči i Prečne, i dva puta ponire. Prvi put ponire niže sela Donje Ponikve, a ponovno izvire dalje na jugoistoku, iz vrela više Jelše. Drugi put ponire u blizini Goriške Vasi teče oko 2·5 km podzemnim putem k jugu-jugoistoku, i ponovno se pojavlja u vrelu Prečne, istočno od dvorca Lujega, a 5·5 km zapadno-sjeverozapadno od Novog Mjesta. Na tom kratkom toku do ušća zove se Prečna. U Krku T. utiče kod sela Zaloga, oko 0·5 km jugoistočno od Češče Vasi. Većih pritoka T. nema. T. teče kroz poširoku dolinu i na cijelom toku vijuga, naročito na srednjem i donjem. Zbog velikog pada goni preko 20 mlinova. Dužina T. toka je 47·7 km, površina porječja 1480 km, a prosječan riječni tok je 7 m/km. *P. V.*

TEMERIN, mjesto u blizini Novog Sada. Ima 9.768 stanovnika. 1332 i za vrijeme Turaka T. je bio čisto srpsko mjesto. 17 vijeka postao je trgovište. 1799 iselili su se Srbi iz T. u Šajkašku, gdje su osnovali Đurđevo. Stanovništvo se bavi zemljoradnjom. *D. P.*

TEMERINSKA ŠTEDIONICA D. D., Temerin. Osnovana je 1903. Kapital je 800.000. Rezerve 267.817, ulozi 3.543.693, mjenice 1.230 640, dužnici 2,648.435, dobit 118.821 Din. Dividenda 14%. Predsjednik je F. Peter, a upravitelj F. Gebel. *N. S.*

TEMIJE se zovu u pirotskom okrugu, naročito u nišavskom području, gomile kamenja, različite veličine i visine, u obimu osrednje 16 m, a visine do 2 m. Viđaju se i kraj raskršća pa i na samom raskršću, međutim u šumama su porijetke. Riječ T. je svakako postala od grčke riječi atimija (beščasnost). — One postaju ovako: Svi zreli muškarci skupe se određenog dana po dogovoru uglednih starješina na kakvom dalekovidnom mjestu, i tu onda bez ikakovog nagovještanja o imenu krivca, počne najviđeniji i najstariji domaćin iz sela da kune, a svi okolni, među njima i muški rođaci samoga krivca, moraju glasno da ponavljaju kletvu ili da dopunjuju na kraju sa Amin. Najčešće je ova formula: Sjeme mu se zatrlo, ruke da mu usahnu, ne imao poroda, žito mu ne rodilo, da mu na dvoru čedo ne hodi, da mu u toru ovce ne bleje, da u tminu padne i dr. Prije nego što će otpočeti kletva, svako drži u rukama poviše kamenica ili samo jednu, pa baca na zajedničko mjesto, da se gomila jasno obilježi. Dokle god traje kletva, kamenice lete od ljudi iz kruga, a kad je sve gotovo, mirno se razilaze. Ali ta gomila kamenja stalno raste, jer svaki prolaznik i kasnije smatra za dužnost, da baci nov kamen, i to ide iz godine u godinu, osobito kad je T. namijenjena ozloglašenomu napasniku.

U sjeveroistočnom Svrljigu, bliže Ozrenu, T. se zove prokletija. Najviše ih ima oko Niševaca, Lalinca i Grbovče. Sve do zakona o paljevini (1894) one su udarane. S izgorjele kuće, koju je palikuća potpalio, donesu na zborno mjesto nekoliko nagorjelih greda, pa od njih otešu križ, pobodu ga u zemlju i pomenutim načinom svi zajednički kunu, i svaki po koji kamen dobaci na križ, koji se s vremenom sasvim zaspe. U području sela Kopajkošara ima jedna prokletija, za koju je vezana priča o nekom srpskom izrodu, koji je bio poslat paši u Vidin, da mu dostavi narodne nevolje, a on mu obratno predstavi, kako narod pliva u medu i mlijeku — da pašu odobrovolji i da kakav poklon primi. Narod to dočuje, skupi se na zborno mjesto, posadi vrbu, prokune svoga izaslanika, dobacujući na vrbu kamenje. Za vrijeme Turaka u Donjoj Studeni, niškom srezu, živio je kmet, koji je utajivao narodni novac i razne poreze i prireze. Selo mu prebaci, da krivo radi, s molbom, da jednom prestane. Pošto on ne htjede da se popravi, općina riješi da ga prokune, i za čudo i on sam dođe na zborno mjesto, uze poveći kamen u desnu ruku i baci kamen preda se s riječima: Proklet da je tko krivo radi. Za njim to isto učine i seljaci, i prokletija se uzdiže. Priča dodaje, da se taj opaki kmet naskoro razbolio od blage rane i ostao bez nosa, da nagrđen i nakazan ide kroz svijet.

Valjda je posljednja prokletija udarena u Srbiji 1804, pored sadašnjeg nasipa, koji vodi od Svilajnca k Ćupriji, 3 sata od sela Medvede. Stevan Sinđelić s Resavcima i nekim Krivo-

kućom, velikim junakom, zasjedne tu te dočeka Turke, mnoge potuče, a ostale natjera da se vrate u Ćupriju. U ovome boju padne Krivokuća, i priča veli, da ga je ubila puška od srpske strane. Srbi onda uzmu svaki po kamen u ruku, i bacivši ga na jedno mjesto reknu: Proklet bio ko ubi Krivokuću. Sahranjen je pored te proklete gomile kod jasena, u koji je urezan križ.

Užasne su posljedice za ukletu kuću, jer se te porodice svako kloni, nitko ne će da u nju udomi svoju kćer ni da se ženidbom orodi. Doskora je bilo pustih ukletih kuća, s istrulom šindrom, a ono što je krova ostalo, zaraslo je bilo u mahovinu, po bašti se voćke osušile, ograde propale, trava po dvorištu narasla...

U Hercegovini se prokletije zovu nametne ili primetne gomile. Kad bi kakav knez ili koji drugi starješina dozlogrdio selu, oni se dogovore i zaokupe ga svi zajedno, pa gdje ga stignu, tu ga kamenuju, ubiju kamenjem, i tada navale navrh njega veliku gomilu zemlje, a kasnije je svaki prolaznik kamen doturao. I sada ima ovaka jedna primetna gomila u Popovskom Lugu. Kod Bileće ima slična gomila kneza Predojevića, koji je i jedince materama oduzimao i predavao janjičarima kao danak u krvi, pa ga jedan od otete a poturčene djece, dospjevši do vezira, zaspe u gomilu.

Nije svaka stara gomila prokletija, jer ih ima i za omeđavanje sinora, pod imenom anta, pa uzvišenje (humke) za neku važnu uspomenu kao prehistoričke grobnice i t. d.

L i t e r a t u r a: J. Pamučina, Srpsko-dalmatinski Magazin (1866); S. Trojanović, Lapot i prokletije (1898); M. Đ. Milićević, Kneževina Srbija; Đ. Ivković, Đurđevak (1902); I. Ivanić, Na Kosovu; B. Nušić, Kraj obale Ohridskog Jezera; Zakonik opšti crnogorski i brdski (izdan u Cetinjskom manastiru 1798); Medaković, Povjesnica Crne Gore.

S. Trojanović.

TEMIŠVAR (Timisoara), grad u Banatu, u Rumuniji. Ima 72.555 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 3.482, Rumunja 7.566, Madžara 28.552, Nijemaca 31.644. T. se prvi put spominje u prvoj polovini 13 vijeka. 1552 pao je pod Turke i postao glavno mjesto temišvarskog vilajeta. Od početka 17 vijeka T. je bio sjedište srpskog episkopa. Po oslobođenju od Turaka, stanovnici T. bili su Srbi i Rumunji. U 18 vijeku Srbi su imali posebnu općinu. 1849—1860 T. je bio glavno mjesto srpske Vojvodine i Tamiškog Banata. — T. je vrlo znatno trgovačko i industrijalno mjesto kao i željeznička raskrsnica. Ima srpsku crkvu, crkvenu općinu i školu. Temišvarski srpski pravoslavni episkop rezidira u V. Kikindi, a ima administratora u T.

D. P.

TEMIŠVARSKA EPARHIJA. V. Temišvarsko-Velikokikindska eparhija.

TEMIŠVARSKO-VELIKOKIKINDSKA EPARHIJA, pravoslavna srpska crkvena oblast u Banatu, pod kraljevinom SHS i kraljevinom Rumunijom. T. V. E. je do 1921 nazivana samo temišvarskom eparhijom. Od tada, pošto je Temišvar sa znatnim dijelom eparhije pripao Rumunjima i episkopska stolica premještena u Veliku Kikindu, dobila je T. E. svoje današnje ime.

U ranijim vijekovima na teritoriji T. V. E. bilo je nekoliko srpskih pravoslavnih eparhija. Prvi su podaci o tim eparhijama iz prve polovine 16 vijeka, kada je znatan broj Srba već bio stalno nastanjen u sjevernom Banatu. Za njih su, oko polovine 16 vijeka, osnovane lipovska i jenopoljska eparhija. Nešto kasnije organizirana je za srednji Banat temišvarska, a za jugozapadni bečkerečka eparhija. Najmlađa je bila aradska eparhija, koja je osnovana poslije velike seobe pod patrijarhom Arsenijem III., krajem 17 vijeka.

Centralni položaj Temišvara učinio je, da su postepeno sve ove eparhije ušle u sastav temišvarske, današnje T. V. E. Silom historičkih prilika lipovska je eparhija već početkom 17 vijeka spojena s jenopoljskom mitropolijom (v. Lipovska eparhija), a 1640, pošto je posljednji jenopoljsko-lipovski mitropolit Longin napustio Banat i preselio se u Vlašku, obje te eparhije (v. Jenopoljska eparhija). Bečkerečka eparhija, koja je još 1609 imala svog posebnog episkopa (Visariona), nalazila se 1687 već u sastavu temišvarske eparhije, čiji su se episkopi tada nazivali jenopoljsko-lipovski i temišvarsko-bečkerečki. U doba velike seobe pod patrijarhom Arsenijem III. (1690), njen je episkop

bio Isaija Đaković. Kako je karlovačkim mirom 1699 Temišvarski Banat ostao pod Turcima, vladici Isaiji su ostali samo sjeverni krajevi Banata s Jenopoljem i Aradom, te je od njih osnovana nova aradska eparhija (v. Aradska eparhija).

Kada je rješenjem cara Franje Josipa I. od 24/12 1864 odobreno istupanje Rumunja iz srpske karlovačke mitropolije, aradska eparhija postala je rumunjskom, a srpske općine u njoj obrazovale su poseban srpski aradski protopresviterat i potčinjene su temišvarskoj eparhiji. Tako je obrazovana temišvarska eparhija, koja se i danas prostire od više Arada do niže Velikog Bečkereka.

Temišvarski episkopi su bili: Neofit (1608, 1613), Josif (1655), Mihajlo (1686), Vasilije (1688), Isaija Đaković (1695—1700), Joanikije, Vladisavljević (1710—1727), Maksim Nestorović (1727 do 1728), Nikola Dimitrijević (1728 do 1744), Georgije Popović (1745—1757), Vićentije Jovanović-Vidak (1759 do 1774), Mojsije Putnik (1774—1781), Sofronije Kirilović (1781—1786), Petar Petrović (1786—1800), Stefan Avakumović (1801—1822), Josif Putnik (1828 do 1830), Maksim Manojlović (1833 do 1838), Pantelejmon Živković (1839 do 1851), Samuilo Maširević (1853—1864), Antonije Nako (1864—1869), Georgije Vojnović (1874—1881), Georgije Branković (1882—1890), Nikanor Popović (1891—1901) i Dr. Georgije Letić, od 27/3 1904.

Poslije Svjetskog Rata, temišvarska je eparhija ugovorom o miru (1921) razdijeljena na dva dijela: veći, zapadni, dio pripao je kraljevini SHS, a manji, istočni, Rumuniji. Prvim upravlja episkop neposredno iz svoga sjedišta u Velikoj Kikindi, a drugim, u Rumuniji, preko svoga vikara, koji stanuje u episkopskoj rezidenciji u Temišvaru. Postoje i 2 eparhijske uprave: 2 konsistorije, 2 aministrativna odbora i 1 školski odbor (za srpske autonomne škole u kraljevini Rumuniji). Po statistici 1924, cijela T. E. ima u svemu, u obje kraljevine, 167.696 duša, od kojih je 123.605 u kraljevini SHS, a 44.091 u Rumuniji. Zatim ima 4 protopresviterata (veliko-kikindski i veliko-bečkerečki u kraljevini SHS, a aradski i temišvarski u Rumuniji) i 1 namjesništvo (sokolovačko, u Rumuniji). Parohija ima 106 sa 97 svećenika i 91 crkvom (55 parohija, 56 svećenika i 41 crkva nalaze se u kraljevini SHS, a 51 parohija, 41 svećenik i 50 crkava je u Rumuniji). Manastira ima 5, od kojih su 1 (Sv. Trojica u Velikoj Kikindi) u kraljevini SHS, a 4 (Sveta Bogorodica [Uspenski] u Bezdinu, Sv. Georgije u Senđurđu, Sv. Sava u Zlatici i Preobraženje Gospodnje u Bazijašu) u Rumuniji. Kaluđera ima 38 (1 arhimandrit, 1 iguman, 30 jeromonaha, 1 jerođakon i 5 monaha), a svi su po manastirima i parohijama (28) u Rumuniji. Osim toga, pod upravom T. V. E. nalaze se u Rumuniji 44 srpske vjeroispovjedne škole, sa 57 učitelja. *R. Grujić.*

TEMLER KRISTIAN FRIDRIH (1716, Zerbst — 14/5 1780, Kopenhagen). Bio je mnogo godina sekretar poslanstva u Carigradu, i umro je kao državni savjetnik i sekretar u ministarstvu inostranih poslova. Kao sekretar poslanstva u Carigradu naučio je naš jezik, i njegovom se izučavanju sav predao, sve do kraja svoga života. Poslije njegove smrti štampan je u Kopenhagenu (1781) katalog njegove biblioteke, iz koga se vidi, da je bio neumoran sabirač slovenskih knjiga. Od augusta 1766 do 11/7 1769 sastavio je (ili u to doba prepisao i ranije sastavljeni) rječnik našega jezika s mnogim objašnjenjima pod natpisom Glossarium illyricum (4°, 666 strana). Taj je rječnik kupio Dobrovský od T. nasljednika u Kopenhagenu. On tvrdi, da je rječnik od vrijednosti, i našao je u njemu riječi, kojih nema u Stulića. Drugi je piščev prijepis našega rječnika: Dictionarium slavonicum (rectius serbicum). Naše riječi su napisane ćirilskim slovima, onako, kako se u srpskoj književnosti u ono doba pisalo. T. je napisao i jednu raspravu o harmoniji između ilirskog i skandinavskog jezika, zatim jedan ogled: Etyma slavonica investiganda.

Literatura: Putopis Dobrovskoga (16—19 i Slovanka (J, 230—231); Šafařikova Historija Srpske Književnosti. *M. Š.*

TEMNIĆ, kraj između planine Juhora na sjeveru, a Velike i Zapadne Morave na istoku i jugu. Zapadno i sjevero-zapadno od T. su krajevi: Gruža i Levač. U T. ima 46 naselja. (V. Moravska oblast).

Literatura: S. Mijatović, Temnić (Naselja, 3). *B. D.*

TEMPERLEY HAROLD WILLIAM VAZEILLE, izvanredni profesor moderne historije na univerzitetu u Cambridgeu (20/4 1879). Srednju školu svršio je u Shernbornu, a univerzitet u Cambridgeu. Bio je docent na univerzitetu u Leeds-y 1904/05, Fellow u Collegeu Sv. Petra (Peterhouse), Cambridge, od 1904, zatim docent na harvardskom univerzitetu 1911/12. Bio je za vrijeme Svjetskog Rata ataše u Srbiji, a vojnički savjetodavac na konferenciji mira. 1918—1920 išao je u naročitoj misiji u Crnu Goru, o čemu je podnio izvještaj parlamentu 1921. Bio je britanski predstavnik u odboru za albanske granice (1921). Pored ostalih djela napisao je History of Serbia (1917). *Vl. P.*

TEMPLARI su bili, kao i hospitalci, viteški redovnici. Ovaj red je 1118 ustanovilo, pod vodstvom Hugona de Paganis, 8 franačkih vitezova. Redovnici su se prozvali T., jer su iz početka stanovali u blizini Salamunova hrama (Templum Salomonis) u Jerusolimu. Odjevali su se u bijeli plašt s crvenim križem, a oni, koji su bili određeni za ratovanje, u crni plašt. Pravila su im bila slična cistercitskim pravilima, a primili su ih od Sv. Bernarda. Ispočetka je red bio vrlo siromašan, ali se brzo obogatio i proširio po svoj Evropi.

U Hrvatskoj su se T. nastanili najprije u Vrani 1169. Odatle su se razišli po cijeloj Hrvatskoj i Ugarskoj, i stvorili su tu posebnu redodržavu. Bilo ih je u Zagrebu, Senju, Božjakovini, Logovnici, Našicama i t. d. Neko vrijeme vladali su požeškom i virovitičkom županijom. Hrvati su ih obično nazivali božjacima, po latinskome nazivu: pauperes (pauperes commilitones de templo). U Hrvatskoj su T. češće dolazili u sukobe ne samo s biskupijama i drugim redovima, nego i s narodom. Za vrijeme četvrtog križarskog rata (1204), kada su Mlečići osvojili Zadar, T. su stajali sa splitskim nadbiskupom protiv Mlečića, a za vrijeme petog križarskog rata (1217), pomagali su ugarsko-hrvatskoga kralja Andriju II., ne samo četama, nego i novcem. Šta više, u to vrijeme Hrvatskom je u ime odsutnoga kralja upravljao Poncije de Cruce, templarski ministar. Kada se Andrija II. vratio s križarskog pohoda, obdario je T., na preporuku svoje žene Jolente, gadskom županijom (među Senjom, Bužanima i Modrušama). Za vrijeme upada Tatara (1242) hrvatski T. su se borili najprije na rijeci Šaju uz vojvodu Kolomana, a zatim u Hrvatskoj uz kralja Belu IV. Na rijeci Šaju poginuo je i templarski Rembaldo s četom svojih vitezova. Kada je papa Klement V. 6/5 1312 ukinuo T., njihove su posjede, prema papskoj odluci, zauzeli hospitalci.

L i t e r a t u r a: I. Kukuljević, Priorat vranski sa vitezi templari (Rad, 81). *J. Jelenić.*

TEMSKA, manastir kod istoimenog sela u oblasti Pirota. Crkva je posvećena Sv. Đorđu. Izgleda, da je sazidana u drugoj polovini 16 vijeka. Njen prvobitni živopis je iz 1576. U 17 vijeku je prizidan narteks (živopisan 1654). 1692 dolazio je u T. sofijski vladika Teoklit, i tada je zatekao manastir pust. 1699 došao je u T. jeromonah Partenije iz Ilijanskog manastira kod Sofije i napravio je česmu, a 1703 obnovio je crkvu i ćelije. 1716 dolazio je u T. niški vladika Janićije. 1735 naslikan je u T. ikonostas pri igumanu Visarionu. 1737 T. je opljačkana i ostala je pusta 3 godine. Spominje se i 1750, 1760, 1779, 1781, 1795. Manastir radi.

Crkva je niska, vlažna i mračna: ima u osnovi oblik trikonhosa i nadvišena je kubetom. Na zapadnoj strani ima prizidan spoljašnji narteks, koji ima dužinu crkve. Sačuvan je živopis, i u narteksu i u pravoj crkvi. Vrlo je interesantna predstava Uspenja Bogorodičina iznad zapadnih vrata u crkvi, u kojoj oblaci, koji su sakupili apostole i doveli ih umrloj Bogorodici, imaju naprijed maskirane glave, što bi govorilo o uticajima Aristofana na formiranje ovakih predstava. Interesantan je i ciklus slika iz legende Sv. Đurđa u narteksu, kao što upada u oči i slika Sv. Angeline (s krunom na glavi) u crkvi.

L i t e r a t u r a: Vlad. Petković, Srpski spomenici 16—18 vijeka (Starinar N. R., VI., 1, 2).

TEMŠTICA, rijeka u Srbiji, desni pritok Nišave. Njene sastavnice su: Visočica i Toplodolska Rijeka. Prva, kao veća i lijeva sastavnica, počinje pod tim imenom teći tek od Visočke

Ržane. Izvorišni potoci Visočice su: Komštička Rijeka, koja izvire u Bugarskoj, na jugozapadnoj strani Kom-Balkana, a u našu državu ulazi uzvodno od Donjeg Krivodola, i teče k sjeverozapadu, a s druge strane Dojkinačka Rijeka, koja izvire na jugozapadnoj strani Stare Planine, ispod Tri Čuke (1.937 m), i spočetka teče prema jugozapadu, zatim k jugu, jugu-jugoistoku i najposlije na jug-jugozapad. Od njihova stava Visočica teče vrlo vijugavim tokom prema sjeverozapadu, dubokom, često i uskom dolinom, koja se mjestimice pretvara u klisure. Desna sastavnica T., Toplodolska Rijeka, izvire također na Staroj Planini, između Midžora (2.169 m) i Vražije Glave (1.938 m), a izvorišna joj je čelenka dosta razgranata. Ona prvo teče na zapad-sjeverozapad, dalje do Topla Dola na zapad, a odatle na jugozapad, stalno vijugajući. Od njihova stava niže Mrtvog Mosta, a 1·3 km zapadno-sjeverozapadno od Dikina Vrha (1.011 m), počinje tok T. u pravcu jugozapada i juga. Do mjesta Temske T. teče kroz strmu i klisurastu dolinu, čineći velike vijuge, a na niže se jako proširuje. Ponovo se dolina T. suzuje nedaleko od ušća, između Vujina Vrha ili Jujovana (645 m) i Gradišta (440 m), gdje teče prema jugozapadu. U Nišavu utiče preko puta mjesta Staničenja, na visini od 331 m. S desne strane su veći pritoci: Rudinjska i Cerovačka Rijeka (Knajća), a s lijeve pritiču samo kratki potočići. Dužina T. toka od izvorišta Dojkinačke Rijeke je 70·6 km, a površina porječja 697·8 km^2. *P. Vujević.*

TENECKI GEORGIJE I STEFAN, slikari iz 18 vijeka. S. stariji, i vjerojatno Georgijev otac, bio je iz Arada, dok se G. potpisuje, da je iz Velikog Bečkereka. S. je 1753 pogodio, da slika crkvu u manastiru Bezdinu, a u manastiru Vojlovici ima od njega kopija iz 1764 Bezdinske Matere Božje. G. je 1785 naslikao tri portreta, dva muška i jedan ženski, za porodicu Karamatinih u Zemunu. Ti su portreti od najboljih, koje imamo iz toga vijeka, stoga se pretpostavlja, da se G. usavršavao i negdje na strani, u kojoj umjetničkoj akademiji, vjerovatno bečkoj. Ima tragova, koji svjedoče, da su obojica radili više rumunjskih crkvi; možda su tamo negdje u rumunjskim krajevima i umrli.

L i t e r a t u r a: Večernjača (1881); Srpsko slikarstvo u 18 veku u Vojvodini, i V. Petrovića, Srpska Umetnost u Vojvodini (1927). *V. P.*

TENKOVIĆ MILOŠ, slikar (8/4 1849, Beograd — 1890, Beograd). Osnovnu i srednju školu učio je u Beogradu, gdje je i prve elemente slikarstva primio u ateljeru Stefana Todorovića. Dobivši državnu pomoć T. je 1869 otišao u Beč, u slikarsku akademiju, a iduće godine u München, gdje je svršio studije (1874). 1857 postavljen je za nastavnika umjetnosti u beogradskoj gimnaziji. — T. je slikao portrete i, naročito, genre s mrtvom prirodom, i akvarele. Izlagao je u Münchenu, Beču i u Beogradu u Građanskoj Kasini (1882). Od malobrojnih T. portreta poznat je onaj mitropolita Mihaila, a od genre-a Prodavačica cvijeća u Narodnome Muzeju, zatim akvareli: žbun kupine, biljke, motiv za lepezu, Ciganka puši na kolima. T. je zanimljiva pojava. On je jedan od prvih slikara rođenih u Srbiji, zatim jedan od prvih (apstrahirajući Ivanićevu), koji je jedva slikao portrete i svete ikone. On se odao isključivo genre-u i mrtvoj prirodi, i uz Jakšića i Krstića, jedini je pravi kolorista u to vrijeme.

L i t e r a t u r a: Srbadija (1888), 143 i 515). *V. P.*

TENTOR ANTE, propovjedač (12/1 1860, Cres — 1910, Pulj). Talijansku osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, gimnaziju na Rijeci, a pravo u Zagrebu, Grazu i Beču. Služio je kao sudac u raznim mjestima u Istri, a završio je život kao sudski savjetnik u Rovinju. — Štampao je pripovijetke iz istarskog života u Vijencu, Dragoljubu, Hrvatskoj Vili, Prosvjeti i t. d. Zasebno je štampao pripovijetke: Ljubav na prijevaru, Iz zapadnih strana i Beg Mirko. U prvim dvjema opisuje istarski život, dok je za posljednju uzeo građu iz bosanskog muslimanskog života. Pored Eugenija Kumičića i Viktora Car-Emina, T. je najbolji istarski pripovjedač, ali on nije mogao da postane u širim slojevima publike popularan, kao ona dvojica. *A. B-c.*

TENZIMAT (TANZIMAT), uredba. T. se zovu reformne uredbe o vojnoj

službi, porezima i sl. u Turskoj (v. Istočno pitanje). *V-lj. P.*

TENJE, selo u Slavoniji, u osječkoj oblasti, u osječkom srezu, od Osijeka (Donji grad) 7 km k jugoistoku. Ima 3.495 stanovnika u 816 domova, poglavarstvo općine, pravoslavnu parohiju i pučku školu, i preduzeće Bezenica, lijevaonica željeza i čelika. — U T. je nađen rimski spomenik, posvećen riječnim bogovima Danuvius i Dravus. Ime se T. javlja od 15 vijeka. *J. M-n.*

TEODO. V. Tivat.

TEODOR, vršački episkop i nacionalni vođa u 16 vijeku (— 1594). Živo je učestvovao u organizaciji ustanka banatskih Srba 1594 protiv Turaka, pod zastavama s likom Sv. Save i pod vodstvom bana Save Temišvarca. Poslije ustaničkog neuspjeha, kada je velik dio Srba iz Banata prebjegao u Erdelj, Turci su T. uhvatili u Vršcu i temišvarski paša dao ga je živa oderati. *R. G.*

TEODOROVIĆ ARSA, slikar (oko 1768, Pančevo — 13/2 1826, Novi Sad). O T. školovanju ne zna se ništa. Vjerovatno je osnovno obrazovanje stekao u svom kraju i prve elemente slikarstva primio od koga domaćeg umjetnika. Sigurno je, da je pohodio, i, po svoj prilici, svršio u Beču akademiju umjetnosti, jer se stalno potpisivao: akademičeski maler. Uopće, T. je bio obrazovan čovjek, nalazi se kao pretplatnik svih naših knjiga, prijateljevao je s Dositejem, i njemu imamo da zahvalimo, što je očuvao lik narodnog učitelja za potomstvo, portretirajući ga 1793 u Beču. Izgleda, da je po povratku iz Beča mijenjao prebivalište, po narudžbinama, kojima je do smrti obilno obasipan, a da je najduže živio u Temišvaru, gdje je bio uveden u građane i gdje je držao radionicu sa više učenika. Do 1816 učio je kod T. i Danil. Pred kraj života nastanio se T. u Novom Sadu, gdje mu je šegrtovao i Nikola Aleksić.

T. je naslikao veoma mnogo ikonostasa: u Pakracu (1795), almaški u Novom Sadu, u Budimu, u Srijemskim Karlovcima, u Velikom Bečkereku, u Karlovcu (1813), Bogorodičin u Zemunu (1815), u Vršcu i t. d. Osim toga, T. je izradio i velik broj zasebnih ikona, kompozicija u vezi sa srpskom hagijografijom, i portreta. Ikonostasi su mu većinom sačuvani, srazmjerno u dobrom stanju, a ikone su i portreti, naprotiv, većinom propali, oštećeni su ili su još zabačeni. Od tih radova zna se, među ostalima, za kompoziciju Sv. Stefana Štiljanovića, koji dijeli hljeb sirotinji u Šikleušu, za portret Avrama Mrazovića u somborskoj učiteljskoj školi, za portret generala Duke u Narodnom Muzeju, Muškarca u plavom i Žene s plavim brošem uz jedan manji ženski u zbirci J. Vujića u Senti, i za poznate portrete Dositeja Obradovića, od kojih je jedan u Matici Srpskoj, drugi, manji, vrlo oštećen, u ministrastvu prosvjete; treći je bio u knez-Miloševoj biblioteci u Topčideru do rata. To je bila jedna od tri T. slike (ova, Hristovo Raspeće i valjda kopija Češljareve Varvare), koje je knez-Miloš 1834 otkupio za 170 dukata. T. mora da je naslikao veći broj Dositejevih portreta, po originalu iz 1793, koji je poklonio peštanskomu Muzeju. Danas tamo postoji njegov crtani portret Dositeja Obradovića i kopija u boji od slikara Peškija iz 1828. T. je 1825 napravio nacrt za spomenik J. Rajiću, s kojim je bio u prijateljstvu i čiji portret od T. ima u manastiru Privinoj glavi, ali to će, vjerojatno, biti ili kopija po Češljaru ili restauriran Češljarev portret.

T. je uživao glas velikog majstora, i taj se glas održao do skora, dok su, i stariji i savremeni, znatniji slikari pali bili u zaborav. To se može pripisati T. ličnosti, i tomu, što je on bio začetnik novijeg pravca u našem slikarstvu, takozvanog bidermajerskog. T. je međutim bio samo odličan kolorista u ikonografiji, dok su mu kompozicije neoriginalne i lišene života. Najbolji su mu portreti, osobito Mrazovićev, koji je sočan, snažan i pun karaktera.

L i t e r a t u r a: Veljko Petrović i M. Kašanin, Srpska umetnost u Vojvodini (1927); Lazar Nikolić, Srpski slikari (1895); Stevan Todorović, Zbirke naših slika u Beogradu (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 23, 1868). *V. Petrović.*

TEODOROVIĆ SAVA, profesor, protoprezviter stavrofor (10/1 1858, Brestač, Srijem). Osnovnu školu svršio je u Irigu, a gimnaziju (1877) i bogosloviju (1881) u Srijemskim

Karlovcima. 6/9 1882—1/2 1913 bio je učitelj vjere i profesor u velikoj realci, kasnije realnoj gimnaziji u Zemunu. 1913—1920 bio je u penziji. 1/9 1920 reaktiviran je i do 1925 predavao je latinski jezik u zemunskoj realnoj gimnaziji. 1/5 1925 ponovno je penzioniran. T. je 28 godina bio član ispitne komisije za usposobljenje profesora-katiheta u srednjim školama karlovačke mitropolije, i vršio je dužnost člana raznih anketa za unapređenje vjerske nastave u srednjim i osnovnim školama. T. je jedan od najboljih poznavalaca starog karlovačkog pojanja. Pisao je razne članke, ponajviše apologetskog, etičkog i dogmatskog sadržaja, u Glasu Istine, Srpskom Sionu, Hrišćanskom Vesniku, Vesniku Srpske Crkve, Bogoslovskom Glasniku, Pastirskoj Reči. Objavio je znatan broj svojih crkvenih besjeda. Glavni su mu radovi udžbenici za srednje škole: Pravoslavno moralno bogoslovlje i Pravoslavna dogmatika. *R. G.*

TEODOSIJE, srpski pisac 14 vijeka. Živio je kao kaluđer u Hilandaru u drugoj polovini 13 i u prvoj 14 vijeka. O njegovu životu nema podataka, ali je sigurno, da mu glavni rad nije bio poslije 1336, jer je iz te godine najstariji rukopis T. Žitija Sv. Save. T. je stariju Savinu biografiju, koju je napisao monah Domentijan, iz temelja preradio, unijevši u nju ne samo nov, življi i vještiji način pričanja, nego i dosta novih podataka. Ti podaci, unošeni iz predanja o Savi u Hilandaru i po srpskim zemljama, imaju ponegdje legendarni karatker, ali ponegdje daju i korisnih dopuna za starije djelo. Ranije se mislilo, da je T. spis novijeg porijekla (18 vijek), a poslije su ga stavljali u najstarije spise, čak u 13 vijek. Međutim, na osnovu mnogih historijskih vijesti i napomena u tom žitiju, ono je napisano po svoj prilici u drugoj ili trećoj desetini 14 vijeka. Ono je brzo potisnulo stariji, teško pisani, Domentijanov spis, a čitalo se i prepisivalo mnogo, ne samo po srpskim, nego i po ruskim zemljama. U 18 vijeku je prerađivano i štampano. Iako je T. djelo u stvari prerada tuđeg djela, iako su u njega unešene i tuđe stvari (na pr. uvod iz Žitija Sv. Save Osvećenog, nešto iz pisma arhiepiskopa Nikodima), ono je ipak, zbog svojih lijepih književnih osobina, od velikog značaja u srpskoj staroj književnosti. Ima mišljenje, da je T. bio prerađivač i Domentijanovog Žitija Sv. Simeona, ali to još nije potpuno utvrđeno. T. je napisao i službu Sv. Simeonu i Savi, vrlo vješto, služeći se pri tome starijom Savinom službom Sv. Simeonu. Pored službe, T. je sastavio i pohvalu obojici srpskih svetitelja. Neutvrđeno je ostalo vrlo vjerojatno mišljenje, da je ovaj T. bio pisac i Žitija Petra Koriškog.

Savino žitije preveo je na današnji srpski jezik M. Bašić u knjizi: Stare srpske biografije (1924).

L i t e r a t u r a: S. Vulović, Godišnjica, 7 i 14; Lj. Stojanović, Spomenik, 3; S. Rozanov, Istočnički, vrelija sastavljenija i sličnost Feodosijevskoj redakciji Žitija Savi Serbskago (1911); V. Ćorović, Uvod spisima Sv. Save (1928). *V. Ćorović.*

TEODOSIJE, bjelgorodski mitropolit u Rusiji (— 1671). Prije 1666 bio je srpski episkop u Vršcu u Banatu, a zatim je otišao u Rusiju, gdje je učestvovao na znamenitom moskovskom saboru 1666—1667. Taj je sabor osudio ruskog patrijarha Nikona, svrgao ga s prijestola i za prvog ruskog patrijarškog namjesnika postavio je T. Kasnije je T. postavljen za prvog mitropolita bjelgorodske eparhije, koju je moskovski sabor 1667 osnovao.

R. G.

TEOFILAKT, ohridski arhiepiskop i crkveni pisac (oko 1084 — 1108). Rodio se na otoku Eubeji. Školovao se kod čuvenog polihistora i enciklopediste Mihaila Psela u Carigradu. Istakao se svestranim znanjem i propovjedničkim darom, te je postao đakon i magistar propovjednika pri crkvi Sv. Sofije u Carigradu. Kasnije je T. bio i učitelj carevića Konstantina Duke, sina cara Mihaila VII. Između 1082 i 1084 rukopoložen je za episkopa, i uskoro je, kao lice naročitog carskog povjerenja, poslan u Ohrid za arhiepiskopa, gdje je trebao ne samo odličan predstavnik crkve, nego i dobar političar, odan bizantinskom dvoru. T. je bio i odličan administrator. Uredio je svoju arhiepiskopiju, koja se pružala od Tesalije do Dunava, vodio je borbu s nesavjesnim državnim činovnicima, a naročito s poreznicima, koji su mnoge nepravde činili, ne

samo prostom narodu, nego i predstavnicima crkve i njihovim privilegijama. Sačuvano je oko 130 T. pisama, pisanih raznim predstavnicima crkve i državne vlasti 1084—1108. Ta su pisma prvoklasni izvor za historiju Bizantije i slovenskih oblasti, koje su bile pod T. duhovnom vlašću.

T. je bio otmeno obrazovan Bizantinac, nezadovoljan sa svojim položajem među prostim Slovenima, koji mu »zaudaraju na ovčje kože«, i stalno je težio Carigradu.

T. je uradio dosta i na naučnom i književnom polju. Glavni mu je naučni rad na egzegetici. Protumačio je skoro cijelo Sv. Pismo Novoga Zavjeta, osim Apokalipse, i male starozavjetne proroke. Njegova tumačenja Evanđelja prevedene su na slovenski jezik početkom 13 vijeka. Osim toga, T. je napisao članak O odgajanju carevića, za svog učenika Konstantina Duku, panegirik caru Aleksiju Komninu (1081—1118), Žitije 15 tiberiopoljskih mučenika i dr., a kao polemičar napisao je raspravu: Zablude Latinaca.

L i t e r a t u r a: K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur (1897[2]); T. Uspenski, Obrazovanije vtorago bolgarskago carstva (1879). *R. G.*

TEOFILO, svetitelj, Slovenin iz Makedonije (pod kraj 15 vijeka, Zihna u strumskoj oblasti — 8/7 1548, u ćeliji Sv. Vasilija na Sv. Gori). Isprva je bio putujući svećenik, misionar. Kasnije ga je carigradski patrijarh Nifon poslao s episkopom Akarijem u Egipat, aleksandrijskom patrijarhu Joakimu, o kome su se pronosili glasovi, da čini čuda u borbi s Jevrejima u vrijeme kuge, radi koje su Jevreji okrivljavali kršćane pred Muslimanima. Iz Aleksandrije je T. otišao na Sinajsku Goru, a otuda u Jerusolim, na Tabor i u Damask. U Carigradu ga je zadržao patrijarh Pahomije za svog notara i egzarha velike crkve. Ali T. se uskoro zaželio mira, i otišao je u Sv. Goru, gdje je živio prvo vrijeme u manastiru Vatopedu, u jednoj ćeliji s nekim episkopom, koji se također bio povukao u mir. Kad je episkop umro, T. se povukao u manastir Ivir, gdje je napisao nekoliko knjiga. Odatle su ga Solunjani tražili za svoga arhiepiskopa, ali on je to odbio, primio je veliku shimnu i povukao se u osamljenu ćeliju, koju je sam bio sagradio blizu Ivira. Poslije toga, T. je neko vrijeme živio u Kareji, neobično primjernim životom, a potom se opet povukao u potpuno osamljeni život u ćeliji Sv. Vasilija kod pandokratorova manastira. Na samrti je naredio, da mu tijelo ne sahrane, nego da mu bace trup gdje bilo. Ali pandokratorovi monasi, kada su mu našli tijelo u šumi, prenijeli su ga u svoj manastir. Kasnije je, na zahtjev njegovih učenika, episkop Makarije Jeriski naredio, da samo desna ruka T. ostane u Pandokratoru, a ostale moći da se vrate ćeliji Sv. Vasilija, gdje se T. slavi kao prepodobni mirotočac. Pomen mu se čini 8/7.

R. Grujić.

TEPKE su vrste divljih krušaka, koje moraju ugnjiliti (u slami) ili odstojati u vodi, da se mogu jesti. Ima ih svuda. *I. R.*

TEPLJUH, selo u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, kninskom srezu, drniškoj općini. Željeznička je stanica na pruzi Knin—Drniš, od Drniša 6 km k sjeveru-sjeveroistoku. Ima 535 stanovnika u 103 doma. U okolini T. ima sadre (gipsa). Leži na jugoistočnoj strani planine Promine (1.148 m), koja je sačuvala ime starog liburnskog grada Promone (na glavici Gradine kod T.). *J. M-n.*

TERAZIJE, prostor između beogradskog kraljevskog dvora i početka ulice Knez-Mihailove. Naziv dolazi otuda, što su se nasred ovoga prostora, između današnjih hotel-Moskve i hotel-Pariza, nalazile nekada terazije (vodomjer) za vodu. Sve do polovine prošloga vijeka T. su bile nenaseljene. Između Kolarca i današnje Aleksandrove ulice bile su baruštine, gdje su Beograđani izlazili u lov. Nitko nije htio da se seli iz ulica oko saborne crkve na T. i oko T. Knez Miloš je morao narediti, da se ustabaši kolarskog i kovačkog esnafa opali dvadeset i pet batina, da bi nagnao kolare i kovače, da se nasele u sadašnjoj Dečanskoj ulici, gdje su se poneke od njihovih radnji održale sve do danas.

M. M.

TERDŽOMAN. Do 1836 nijedna strana država nije imala svog diplomatskog predstavnika u Beogradu. Umjesto njih Austrija je imala poli-

tičke agente, koji su kod srpskih ili turskih vlasti (kneza Miloša i beogradskog vezira) posredovali u pograničnim, policijskim, financijskim, carinskim, sanitetskim i trgovačkim poslovima i sporovima. Ti politički agenti zvali su se T. Kako je njihova funkcija bila vezana za sve poslove njihove vlade, oni su bili posrednici u održavanju kurirske službe između Beča i Carigrada (v. Kuriri stranih država kroz Srbiju).

D. D.

TERGESTE, u grčko-rimsko doba ime današnjega Trsta. Prvi put se spominje oko 100 prije Is. T. je bio u staro doba znatno trgovačko mjesto, jer je tu počimao panonski put. 51 prije Is. opljačkali su ga okolni barbari, a 32 su ga Rimljani utvrdili. Car August ga je načinio kolonijom i proširio mu područje. U naše doba nađeno je tu dosta ostataka od starih zgrada i dosta rimskih natpisa. *N. V.*

TERSEGLAV FRANC, novinar i publicista (17/2 1882, Ljubljana). Svršio je gimnaziju u Pulju, Kranju i Ljubljani, bogosloviju u Gorici i Ljubljani, ali nije postao svećenik. 1905 je stupio u redakciju Slovenca u Ljubljani, i svršio je s prekidima filozofske nauke u Grazu, Beču i Ljubljani. 1915—1920 bio je, najprije kao zarobljenik, kasnije u slobodi u Sibiriji i na daljnjem istoku. Od 1925 je glavni urednik Slovenca, što je bio neko vrijeme i prije rata. Kao novinar pisao je uvodne i druge članke za Slovenca i kršćansko-socijalne nedjeljne listove: Naša Moč, Večernji List i Pravica. T. je pomagao izradi ideologije slovenačkog katoličkog pokreta kao vođa njegovog krajnjeg lijevog krila. U reviji Leonove družbe Katolički Obzornik (od 1907 Čas) budio je T. interese za vjerske, etične, socijalne i književne probleme, i prvi je od Slovenaca skrenuo pažnju na duboke religiozne zaklade Dostojevskog (Fogazzarov Il Santo i Dostojevskog Bratje Karamazovi, Katolički Obzornik, 1906). T. je bio jedan od glavnih saradnika u organu poslijeratnog kršćansko-socijalističkog pokreta (Socijalna Misel), a neko vrijeme i urednik. Propagirao je u njemu preokret socijalizma iz areligiozno-materijalističke misaonosti u religiozno-etičnu i dao je poticaj za poslijeratni slovenački katolički omladinski pokret (revije: Križ na gori od 1925, Otenj 1928). T. je sarađivao i u raznim drugim listovima. Zasebno je izdao: Zlata knjiga slovenskih orlov (1910), koja je dala pravac ranijemu kršćanskom omladinskom pokretu (prevedena je na hrvatski). Već prije toga izdao je T. za hrvatsku katoličku inteligenciju sličnu knjigu: Ekscelzior. T. bio je i inicijator Steletove knjige: Sveta Rusija, u kojoj je propagirao ujedinjenje zapadne i istočne crkve. Neku vrstu resime-a svog kršćansko-socijalističkog pogleda dao je T. u raspravi Razredni boj in kršćanski socijalizem (Čas, 1928), koja će uskoro izaći na srpsko-hrvatskom jeziku. *I. Grafenauer.*

TERZIBAŠIĆ ŽIVOJIN, đeneral (28/8 1878, Svilajinac, Resavski, Moravski). Po svršetku 7 razreda gimnazije u Kragujevcu stupio je u vojnu akademiju 1/9 1895. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1898, za kapetana 2/8 1908, za pukovnika 1/10 1915, za artiljerijskog brigadnog đenerala 17/12 1923, za divizijskog đenerala 28/6 1927. Do 1901 bio je vodnik u poljskoj artiljeriji i podoficirskoj školi. 1901—1903 bio je na višoj školi vojne akademije, 1903 do 1904 vodnik u poljskoj artiljeriji, 1904—1910 komandir baterije u haubičkoj artiljeriji, 1910—1912 i 1913 do 1914 na službi u artiljerijsko-tehničkom odjeljenju ministarstva vojnog, 1916—20/3 1919 upravnik artiljerijske radionice za cijelu vojsku (u Solunu i Skoplju), 1919 do 5/10 1920 komandant puka (haubičkog i teškog artiljerijskog), 5/10 1920 do 15/4 1922 šef slagališnog odsjeka artiljerijsko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojske i mornarice. Od 15/4 1922 je upravnik vojno-tehničkih zavoda.

U ratu 1912/13 bio je komandant poljske brzometne baterije drinskog artiljerijskog diviziona II. poziva. U ratu 1914—1918 bio je, do 1916 godine komandant haubičkog diviziona (3), a od 1916 do kraja rata bio je upravnik artiljerijske radione.

V. B.

TERZIĆ BOŽIDAR, armijski đeneral (7/9 1867, Gornji Milanovac). Po svršetku 7 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 10/9 1886. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 1/9 1889, za artiljerijskog potporučnika 1/3 1890,

za đeneralštabnog majora 12/8 1901, za pukovnika 29/6 1912, za đenerala 1916. Penzioniran je 1920, a reaktiviran 1923. Za armijskog đenerala proizveden je 21/10 1923.

Do 1889 bio je vodnik u pješadiji, do 11/4 1890 vodnik u poljskoj artiljeriji, 1890—1892 bio je na višoj školi vojne akademije, 1892—1895 komandant baterije u poljskoj artiljeriji, 1895—1896 na službi u đeneralštabnom odjeljenju aktivne komande, 1896 do 1897 državni pitomac u njemačkoj poljskoj artiljeriji, 1897—1899 na pripremi za đeneralštabnu struku, 1899 do 1900 komandant bataljona u pješadiji, 1900—1901 komandant puka u pješadiji (19), 1901—1902 načelnik đeneralštaba divizijske oblasti, 1901 do 1903 komandant puka u pješadiji (12), 1903—1905 ađutant Nj. Vel. Kralja i šef unutrašnjeg odsjeka glavnog đeneralštaba, 1905—1907 komandant puka u pješadiji (1 i 17). 1907—1910 bio je šef unutrašnjeg odsjeka glavnog đeneralštaba, 1910—1912 načelnik operativnog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1913—1914 komandant divizijske oblasti (šumadijske i vardarske), 1918 izvanredni izaslanik vrhovne komande u Sarajevu, 1918 do 1919 komandant divizijske oblasti (vardarske), 1919 komandant armijske oblasti (III.) i komandant svih trupa u Banatu, 1919—1920 i 1923—1925 komandant armijske oblasti (II. i III.), od 1925 je komandant armijske oblasti (V.).

U ratu 1912/13 bio je načelnik operativnog odjeljenja štaba vrhovne komande i komandant šumadijske I. U ratu 1914—1918 bio je načelnik štaba I. armije, komandant šumadijske I. i od 6/12 1915—1/5 1918 ministar vojni.

Pisao je članke i rasprave u Ratniku i drugim vojnim časopisima.

V. Belić.

TESLA MILUTIN, prota i nacionalni radnik (— 17/4 1879, Gospić, Hrvatska). Počeo je služiti kao paroh u Senju, na Hrvatskom primorju, od 30/4 1847 do jeseni 1852, zatim je bio paroh u Smiljanu, gdje mu se rodio i sin Nikola, veliki elektrotehničar. Kasnije je T. premješten za paroha u Gospić, gdje je postao i prota. Bio je odličan svećenik i crkveni pisac. Radio je i perom i živom riječi, da se što bolje razvije nacionalna svijest u Lici, i da se stvore što povoljniji uslovi za prosvjetni, crkveni i privredni napredak naroda u gospićskom kraju.

R. G.

TESLA NIKOLA (1856, Smiljan, kod Gospića, Lika). Svršio je realku u Rakovcu kod Karlovca, a učio je tehniku, prvo u Grazu, a zatim u Pragu, gdje ju je i svršio (1881). Po svršenoj školi služio je kao inženjer kod telefonskog društva u Pešti, kod Kontinentalne Edisonove Kompanije u Parizu, a zatim u Edisonovom laboratoriju u Americi. Uskoro je osnovao svoj laboratorij u New-Yorku. Glavnije T. publikacije su: Phenomena of alternating currents of very high frequency (1891), Experiences sur les courrants alternatifs de grande fréquence et de haute tense (1892), Sur la dissipation de l' énergie électrique dans le resonateur de Hertz (1893), On light and other high frequency phenomena (1893), Über Licht u. andere Phänomene hoher Frequenz (1893), Sur les phénomènes de vibration à haute fréquence (1893), Bobine à self-induction compensée (1894), Experimente mit Strömen hoher Wechselzahl u. Frequenz (1894), Reflexion von Röntgenstrahlen (1896), Note on an electrical oscillator (1897), Neue elektrische Versuche (1900), Methode, die Stärke elektr. Schwingungen zu vergrössern (1901) i dr.

T. radovi i originalna saopćenja o njegovim pronalascima nalaze se u teško pristupačnim američkim stručnim časopisima, a djelom su saopćeni samo kao javna predavanja. Ovaj nepotpun spisak mogao se sastaviti samo po referatima u evropskim stručnim listovima.

Glavni značaj T. naučnog i naučno-tehničkog rada leži u otkriću načina proizvođenja, osobina i primjene polifaznih struja, kojim je izvršen osnovni preobražaj u tehnici primjene električne energije, a poglavito u pitanju prijenosa snage na daljinu. 16/5 1888 održao je T. u američkom institutu inženjera električara predavanje o svom novom sistemu motora za naizmjeničnu struju i transformatora, koje predstavlja datum u historiji moderne elektrotehnike. Prijenos električne energije na daljinu pomoću električne struje čini jedan od osnovnih problema u oblasti primjene te energije. On se s dinamostrojevima i motorima za jedno-

smislenu struju mogao riješiti, skopčan sa značajnim gubitcima, pa i tada samo u vrlo ograničenoj mjeri. Naizmjenična se struja mogla za tu svrhu još manje upotrijebiti, zbog nesavladljivih teškoća u rješenju pitanja sinhronizma motora. T. je pokazao, kako se, primjenom principa rotacije magnetne osi, može dobiti vrlo prost, a vrlo savršen tip električnog stroja, pomoću koga je gornji problem bio riješen jednim potezom. Centralno snabdjevanje električnom energijom dobilo je, tim otkrićem, za posljednjih četrdeset godina, razmjere, koji se ranije nisu mogli ni slutiti. Danas je polifazna struja, čije je osobine i način proizvođenja otkrio T., daleko najrasprostranjeniji oblik električne energije, i po tome otkriću T. zauzima jedno od najvidnijih mjesta među osnivačima moderne elektrotehnike. U toj oblasti mali je broj pronalazaka, koji bi s njime mogli stati naporedo.

Dalja, također značajna, ispitivanja i otkrića T. odnose se na struje visokog napona i velike frekvencije. Induktivitet naizmjenične struje srazmjeran je brzini, kojom se mijenja njena jačina u primarnom kolu. Nju je T. nesrazmjerno povećao upotrebom električne varnice kao prekidnika. Na taj način dobijena inducirana struja, koja u nauci nosi ime T. struje, ima naročite osobine. A konstrukcijom prvih strojeva za proizvođenje struja visokog napona u velikom stilu pripremljen je, i teorijski i tehnički, teren za Marconijevo otkriće bežične telegrafije. Stoga se T. s pravom smatra jednim od pionira u ovoj naučno-tehničkoj oblasti.

T. ima velik broj patenata, koji se odnose na sve grane elektrotehnike, kao: komutatore za dinamo-električne strojeve, plamene svjetiljke, regulatore dinamo-strojeva, elektromagnetne motore s naizmjeničnim strujama, prijenos električne snage, termomagnetni motor, piromagnetoelektrični generator, sijalice za učestane naizmjenične struje visokog napona, i mnoge druge.

T. ispitivanjima, rezultatima i pronalascima nije obogaćena i snažno unaprijeđena samo tehnička oblast primijenjenog elektriciteta. Njegovim je radovima znatnim dijelom i prošireno i udubljeno, i čisto teorijski, naše znanje o elektricitetu uopće. Stoga njegovo ime stoji izvjesno u prvom redu među imenima onih ljudi, čijim naporima nauka i tehnika imaju da zahvale za svoje velike uspjehe. *M. Popović.*

TESLA PLANINA, visoravan u Bosni, između rijeka: Drine-Žepe-Rječice-Vrbjalo-Potoka, oko 22 km zapadno od planine Tare, a 18 km sjeverno-sjeverozapadno od varoši Višegrada. Sastavljena je poglavito od trijaskih vapnenjaka, a na jugoistočnom kraju, oko doline Drine, javljaju se serpentin, peridotit i gabro. Najviši visovi su: Zečice (1.230 m), kota 1.262 m, Orljevac (1.258 m), Jasike (1.245 m) i Zlatarica (1.148 m). Orografski se T. P. pruža u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a to je i poglaviti pravac bora. Sjeveroistočna strana T. P. vrlo se strmo spušta prema dolini Drine, obrazujući Starogorske Stijene, dok je prema jugozapadu veoma blago nagnuta. Na stranama T. P. izvire nekoliko izvora, a na samoj zaravni ima više lokvi, od kojih se jedna zove Jezero. Planina je najvećim dijelom pošumljena. Građenih puteva u njenoj blizini nema, nego vode seoski putevi i staze. *P. V.*

TESLIĆ, mjesto u Bosni na Usori. Ima 1.829 stanovnika (1910). Ima veliku pilanu, koja prerađuje meko drvo, i tvornicu za destilaciju drva. U blizini T. je kupalište Slatina. *M. F.*

TESLIĆ PETAR, industrijalac (1883, Ostrovica, Lika). Učio je kadetsku školu u Pečuhu, viši oficirski tečaj u Budimpešti i ratnu školu u Beču. Kao oficir dotjerao je do potpukovnika. Za vrijeme rata bio je kao austrijski oficir u Srbiji, gdje je svojim čovječnim i patriotskim postupcima učinio mnogo dobra. Za vrijeme prevrata bio je revoluacionarac, te je na Rijeci oborio madžarske i njemačke vlasti, a kao komandant puka spasao je bjelovarsku županiju od boljševizma. Kada je 1919 penzioniran, otvorio je u Sisku trgovinu mješovite robe, a 1923 prešao je na industriju. Podigao je veliku tvornicu špirita i rafinerije u Sisku, zatim tvornicu likera, ruma i konjaka, tvornicu suhe džibre i tvornicu ugljične kiseline. *S. D.*

TESOVIČKI VRH, planinski vrh u Južnoj Srbiji, između rijeka Male-Kadine-bezimenog potoka, oko 4·5 km južno od planine Kitke, a 5 km istočno od mjesta Aldinaca. T. V. je visok 1.465 m, a nalazi se na sjevernoj - sjeverozapadnoj kosi planine Lisca. *P. V.*

TEŠANJ, gradić u Bosni, jugozapadno od Doboja. Ima 2.783 stanovnika. Prvi put se spominje 1461, i kasnije, za vrijeme madžarsko-turskih ratova, kao grad u župi Usori. Turci su ga osvojili 1520. Ima dobro sačuvan stari grad. Trguje mnogo žitom i šljivama. Sresko je mjesto. *M. F.*

TETOVKE, vrsta jabuka, koje potiču iz Tetova. Zbog dobrog kvaliteta se izvoze. *I. R.*

TETOVO. V. u Dodatku.

TETOVSKA BISTRICA, rijeka u Južnoj Srbiji, lijevi pritok Vardara. Izvire na Šar-Planini, sjeverno od vrhova Čubračeva i Borislajeca, ispod kote 2.610 m. S izvorišta teče prema sjeveru i sjeveroistoku. Od sela Vešala počinje teći na istok, a od ušća Vejičke Rijeke, oko 1·5 km nizvodno od Brodeca, na jugoistok. T. B. protiče kroz grad Tetovo, a niže njega ulazi u ravnicu Pologa, odnosno u Tetovsku Kotlinu, kroz koju pretežno teče prema istoku-jugoistoku. Ušće T. B. u Vardar je 0·7 km sjeveroistočno od sela Saraćinovaca, na visini oko 418 m. T. V. zove se i Šarska Rijeka. Ona je tip planinske, alpinske rijeke s vrlo velikim padom i veoma brzim tokom. Dužina toka T. B. je 35·1 km, površina poriječja 211·4 km², a prosječni pad je 56·4 m/km. *P. V.*

TETOVSKA EPARHIJA, pravoslavna crkvena oblast, koja je u doba sredovječne srpske državne i crkvene samostalnosti potpadala pod prizrenskog episkopa. U 15 ili početkom 16 vijeka dobila je T. E. svog posebnog episkopa, s nazivom: pološki ili tetovski. Sjedište mu je bilo pri starom manastiru Sv. Bogorodice u Tetovu. Ne zna se, da li su odmah po obrazovanju T. E. njeni episkopi bili vikarni episkopi skopskih mitropolita, ili se poslije obnovljenja pećske patrijaršije kao takovi smatraju. — T. E. propala je i združena je sa skopskom eparhijom u drugoj polovini ili krajem 17 vijeka, možda u doba velike seobe pod patrijarhom Arsenijem III. (1690). U 16 vijeku spominju se kao pološki episkopi: 1528 Serapion i 1532 Grigorije, na sinodima u Ohridu, a zatim 1577 tetovski episkop Nikanor, koji je obnovio manastir Lešak (v. Pološka eparhija). *R. G.*

TETOVSKI MANASTIR. V. Htetovski manastir.

TETOVSKO INDUSTRIJSKO AKCIONARSKO DRUŠTVO, Tetovo. Osnovano je 1922. Kapital je 6,000.000 dinara. Ima u Tetovu električnu centralu s ukupno 625 HP. *S. P.*

TETRIJEBI su karakteristična pernata divljač iz porodice koka za naše gorske predjele. Zastupnici su ove porodice kod nas: veliki tetrijeb, gluhan (Tetrao urogallus) i mali ruževac (T. tetrix). Na granicama njihovog međusobnog rasprostranjenja dolazi češće i do križanja (T. medius). Veliki tetrijeb živi osobito u planinama Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske (Velebit, Mala Kapela, Gorski Kotar) i Slovenije. Odatle se doselio i na Medvednicu kod Zagreba. Mali tetrijeb ograničen je uglavnom samo na pojedine predjele: Hrbljina Planina u Bosni, Bjelasica u Crnoj Gori, pa okolina Kranja, Mozirja i Karavanke u Sloveniji. Na drugim mjestima pojavljuje se rjeđe i u malom broju. Katkada se opaža i u ravnici. *E. R.*

TEUTA, ilirska kraljica, žena kralja Agrona, poslije koga je došla na prijestol, kao namjesnica mjesto njegovog sina Pinesa. Rimljani su vodili s njom 229—228 prije Is. rat, u kome je ona pobijeđena. Uzrok tomu prvom ilirskom ratu bilo je gusarstvo T. podanika po Jadranskom moru. 230 oni su ubili i zarobili neke rimske trgovce. Rimljani pošalju zbog toga poslanike kraljici, sa dva brata Korunkanija na čelu. T. ubije mlađega od njih, što joj je rekao, da će Rim umjeti da je nauči, da poštuje njegova prava. Onda se Rimljani riješe, da jedanput za svagda svrše s ilirskim gusarima. U to je T. poslala veliki broj svojih lađa protiv Krfa i Drača. Flota, koja je bila pošla na Drač, zauzme taj grad zahvaljujući lukavstvu, ali građani uspiju odmah zatim da prognaju

neprijatelja. Krfljani međutim pozovu u pomoć Etolce i Ahejce, i ovi im pošlju u pomoć malu flotu. Ali T. podanici odnesu pobjedu nad neprijateljem i Krfljani se predadu. Onda Drač bude opet opsjednut. U tom pođu rimski konzuli iz Rima protiv kraljice. Jedan stigne pred Krf, pošto je otok već bio pao. Ali Dimitar Hvarski, kome je T. bila povjerila Krf, izda kraljicu i preda Rimljanima otok. Dotle drugi konzul prijeđe sa 20.000 pješaka i 2.000 konjanika također preko Jadranskog mora. Obje rimske vojske, pošto su se sastale, pođu k Apoloniji (blizu Valone), koja ih lijepo primi. Onda se konzuli upute na Drač, a Teutini Iliri ostave opsadu i pobjegnu. Pošto uzmu grad pod svoje okrilje, Rimljani se upute k sjeveru na T. Više plemena im se preda. Rimljani oslobode i Vis, koji je također bio opsjednut. Onda T. pobjegne u Risan, a njeni gradovi padnu jedan za drugim u rimske ruke. Rimljani dadu većinu njih Dimitru, pa se vrate u Drač. Idućeg proljeća T. ponudi mir, i on joj bude dat pod uslovima, da plaća godišnji danak, da ostavi izvjesne oblasti, koje je bila osvojila, i da se obaveže, da više od dvije njene naoružane lađe ne smiju ploviti zajedno južno od Lješa.

N. Vulić.

TEUTIBURGO. V. Dalj.

TEŽAK, ilustrovani list za poljsku privredu. Bio je organ Srpskog Poljoprivrednog Društva. Izlazio je u Beogradu tri puta mjesečno 1869 do 1914.

U. Dž.

THEVET D'ANGOULÊME ANDRÉ, francuski putnik (1502—1590). Putovao je sredinom 16 vijeka po našem primorju i pisao je o našem narodu u svojoj knjizi: Cosmographie du Levant (1554).

M. I.

TIBERIJE, rimski car 14—37 po Is. Ratovao je u našim krajevima 6—9 po Is.

N. V.

TIERNUS, arhitekta. V. Tyfernus.

TIETZE EMIL DR., direktor bečkog geološkog zavoda. On je 1870 razmatrao terene od Donjeg Milanovca do Majdan-Peka, i o njima iste godine štampao nekoliko bilježaka u Verh. d. k. k. Geol. R. A. Opširniji opis svojih rezultata objavio je u: Geologische Notizen aus dem nordöstlichen Serbien (Jahrbuch d. k. k. Geol. R. A. 1870, No. 4), što se može smatrati kao početak modernog proučavanja toga kraja Srbije. U Majdan-Peku je T. našao novu mineralnu vrstu: Milanit (Über des Milanit, ein neues Mineral, Verh. d. k. k. Geol. R. A.). T. je položio prve osnove i za geologiju Crne Gore (Geologische Übersicht v. Montenegro, Jahrbuch d. k. k. Geol. R. A.). On je bio jedan od glavnih suradnika u ekspediciji, koju je Austrija poslala u Bosnu poslije okupacije. Tada je T. izradio geologiju sjeveroistočnoga dijela Bosne, spram Srbije (Grundlinien d. Geologie v. Bosnien u. der Herzegovina, Wien).

J. Ž.

TIFUS PJEGAVI je prije ratova bio u našim krajevima gotovo nepoznat; pojavljivao se samo u ponekim krajevima (u Južnoj Srbiji, Bosni), i to s vremena na vrijeme sporadično. Kao epidemija on se prvi put pojavio u srpskoj vojsci u zimi 1912/13, i to kod trupa, koje su operirale u Albaniji na rijeci Škumbi protiv ostataka razbijene turske vojske pod komandom Džavid-paše. U mnogo jačoj mjeri izbila je epidemija ove zarazne bolesti u srpskoj vojsci u zimi 1914/15. Kretanje epidemije vidi se iz ovog pregleda:

24/12 1914	bilo je bol. od T. P.	123 vojnika,	od T. povratnog 2.144,	od T. trbušnog	753
24/1 1915	„ „ „ „ „ „	1.270 „	„ „ „ 5.696,	„ „ „	1.655
24/2 1915	„ „ „ „ „ „	4.466 „	„ „ „ 7.566,	„ „ „	2.046
24/3 1915	„ „ „ „ „ „	8.124 „	„ „ „ 7.550,	„ „ „	1.524
24/4 1915	„ „ „ „ „ „	5.420 „	„ „ „ 2.955,	„ „ „	623
24/5 1915	„ „ „ „ „ „	2.630 „	„ „ „ 1.537,	„ „ „	151

Po službenim podacima ministarstva narodnog zdravlja T. P. se kretao u zemlji ovako:

Godine	Broj oboljelih	Broj umrlih	Morbiditet na 100.000	Mortalitet na 100.000	Letalitet na 100.000
1919	12.198	1.499	102·52	12·59	12·28
1920	1.582	188	13·16	1·48	11·87
1921	1.054	133	8·7	1·09	12·52
1922	232	26	1·88	0·21	11·20
1923	351	49	2 82	0·38	13·90
1924	319	22	2·55	0·17	6·89
1925	388	53	3·07	0·4	13·6
1926	199	31	1 52	0·23	15·57
Svega	16.223	2.001	17·3	2·07	

Po pokrajinama je kretanje T. P. bilo:

Pokrajina	Bolovalo	Umrlo
Srbija	18·12	33 64
Hrvatska i Slavonija . .	8 82	12·66
Slovenija	1·50	1·87
Bosna-Hercegovina . . .	67·47	60·90
Vojvodina	2·31	1·57
Dalmacija	0·83	0·50
Crna Gora	0 77	0·40

V. S.

TIFUS TRBUŠNI javlja se epidemično gotovo u svim krajevima naše zemlje. Najviše ga ima u Južnoj Srbiji, najmanje u Sloveniji i Hrvatskoj. Raširenost ove zarazne bolesti po pokrajinama najbolje se ogleda u oboliјevanju od nje po raznim garnizonima. T. T. je bilo u vojsci, u pogledu razbolijevanja i umiranja, u vojnim bolnicama i to:

		1922	1923	1924	1925	1926	1927
U I. Arm. Oblasti	bolovalo	101	4	68	2	38	33
	umrlo	16	5	5	—	2	3
U II. Arm. Oblasti	bolovalo	40	39	38	27	6	7
	umrlo	8	5	5	5	1	2
U III. Arm. Oblasti	bolovalo	128	125	133	196	49	85
	umrlo	37	25	46	33	13	19
U IV. Arm. Oblasti	bolovalo	15	9	5	54	7	5
	umrlo	1	—	1	12	—	—
U V. Arm. Oblasti	bolovalo	—	—	—	—	—	3
	umrlo	—	—	—	—	—	—

Po službenim podacima ministarstva narodnog zdravlja, T. T. se kretao u cijeloj zemlji ovako:

Godine	Bolovalo	Umrlo	Morbiditet	Mortalitet	Letalitet
1919	3.969	579	33·4	4·9	14 58
1920	3.851	441	32 0	3·7	11·5
1921	4.617	614	38·0	5·1	15·6
1922	3.906	504	31·9	4·1	12·8
1923	3.549	593	28·7	4·0	13·8
1924	6.403	714	51·2	5·7	11·1
1925	4.209	498	33·3	3·9	11·8
1926	3 977	450	31·18	3·52	11·31
Svega	34.461	4.296	34·96	4·9	12·41

V. Stanojević.

TIHALJINA, rijeka u Hercegovini, pritok Neretve. Izvire iz jakog vrela na sjevernom podnožju Jagodnjice (580 m), na visini od 165 m, oko 2 km južno-jugoistočno od ponora Nuge, na jugoistočnom kraju Timočkog Polja. Vrelo T. toliko je jako, da i pri najnižem stanju nosi 2—3 m vode, i od njega odmah počinje rijeka, koja teče prema jugoistoku slabo vijugavim tokom. T. je duboko usjekla svoje korito u vapnenjačkom terenu, ali joj se od Klobuka dolina dosta postepeno proširava, i prijeđe u prostranu ravnicu. Od toga mjesta T. promijeni pravac toka prema jugu, a kroz Ljubuško Polje teče pod imenom Lade. Na donjem toku ponovo promijeni ime, i u Neretvu utiče kao Trebižat. T. je vjerojatno nastavak ponornice Vrlike, koja protiče kroz Imotsko Polje u pravcu jugoistoka i ponire oko 1 km južno od sela Drinovaca. Dužina T. toka do Klobuka je 16·03 km.
P. Vujević.

TIJARDOVIĆ IVO, kompozitor opereta (18/9 1895, Split). Svršio je u Splitu srednju školu. U muzici i u slikarstvu je samouk. Komponirao nekoliko pjesama i plesova, i operete: Pierrot Ilo, Floramy i Splitske Akvarele, za koje je sam izradio i tekstove. Sklon je lakoj, vedroj i neartističkoj muzici. U Floramy je upotrijebio splitske gradske melodije.
A. D.

TIJEKOVAC. V. Butišnica.

TIJESNO (TISNO), gradić u dalmaciji, u splitskoj oblasti, u šibenskom srezu. Leži na istočnoj obali otoka Murtera, tako blizu jednomu izbojku susjednog kopna, da je morski tjesnac premošten pokretnim mostom, koji se otvara, kad lađa prolazi. Po tome se mjesto i zove T. Parobrodska je stanica u vezi sa Šibenikom. Ima 1.920 stanovnika u 423 doma, poglavarstvo općine (9.225 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf, uljarsku i ribarsku zadrugu, mlin. Osim čitavoga otoka Murtera, općini T. pripadaju i župska sela na susjednom kopnu: Zlosela, sa 1.615 stanovnika u 227 domova, i Tribunj, sa 1.041 stanovnikom u 155 domova.
J. M-n.

TIJEŠIĆ PETAR, slikar (6/9 1888, Sarajevo). Učio je osnovnu školu u mjestu rođenja, pa privatno trgovačku školu. Poslije se odao slikarstvu, dobivši 1908 stipendiju sarajevske općine za učenje na strani. Prvo je učio godinu dana u školi profesora Scherera u Beču, zatim godinu dana u državnoj slikarskoj akademiji u Krakovu, kod profesora Aksentovića, poslije opet jedan semestar u Beču, pa do kraja 1914 ponovno u Krakovu, kod profesora Wicsulkowskoga. Stipendiju za Pariz nije mogao iskoristiti zbog rata, te se primio nastavničke službe u Sarajevu, u Mostaru (1915/16) i u Sarajevu do ujedinjenja. Tada je neko vrijeme radio dekorativne poslove u sarajevskom Narodnom Pozorištu. Od 1922 radio je T. u raznim rudnicima, skicirajući i slikajući tipove i prizore iz rudarskog života. 1925 proveo je u Parizu na studijama. T. je još kao đak izlagao na izložbama u Krakovu, Lavovu, Poznanju i Varšavi, zatim u bečkoj Secesiji. Od ujedinjenja učestvovao je na 5 i 6 Jugoslovenskoj izložbi, a svoje kolektivne izložbe priređivao je nekoliko puta u većim mjestima: u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Somboru, Novom Sadu, Subotici, Bečkereku, Osijeku, Srijemskoj Mitrovici.
V. P.

TIKVEŠ. V. u Dodatku.

TIKVICE, vrsta bundeva (Lagenaria vulgaris Ser.). Osušene T. bez sjemenja upotrebljavaju seljaci gotovo svuda u Hrvatskoj i Slavoniji kao sudove za razne tečnosti. U bivšoj Slavonskoj Krajini šaraju ih geometrijskim i biljnim ornamentima, a često i figuralnim. Nožićem prave šare, zareze ispunjuju redovno ugljenom od orahove jezgre, a plohe bojadišu smeđe dušičkom kiselinom ili sokom od duhana. Otvor se često oblaže (»obalja«) olovom ili kositerom.

L i t e r a t u r a: A. Matasović, Slavonske graničarske tikvice (Narodna Starina, 2); Draga Kovačević-Dugački, Narodni motivi sa tikvica (1924).
V. T.

TIKVIČARKE su ljetnje kruške. Kad su zrele, žute su i mirisne. Oblik im je nalik na malu tikvicu.
I. R.

TILURIUM, danas Trilj. Plinije ga zove castellum. Tamo je po svoj prilici bila mosna glava (Pons Tiluri), gdje je preko Tilura (inače

Hippus, danas Cetina) vodio most, koji su u vrijeme cara Komoda (184) popravljali stanovnici Nove (Runović), Delminija (Duvno, Gardun) i Ridera (Sv. Danilo).

J. M-n.

TILURIUS. V. Tilurium.

TIM JOSIP DR., historik (6/8 1864, Sombor). Gimnaziju je svršio u Somboru, a medicinu u Grazu, Beču i Berlinu (1889). 1889—1917 služio je kao sreski liječnik u Titelu, Somboru i Apatinu. Od 1918 radi kao praktičan liječnik u Beču. — Pored mnogih članaka i rasprava iz medicinske nauke T. se bavi i proučavanjem historije Srba, a naročito srpskog pokreta 1848/49. Od rasprava, koje se odnose na srpski narod, najznatnije su: Délmagyarország önvédelmi harcza, I. (1887), A szerbek története a legrégibb kortol 1848-ig (3 sv. 1892), Az 1848—49-iki szerb felkelés (1894), Über Serbiens Sanitätswesen und Gesetz.

D. P.

TIMACITI su mlade eruptivne stijene iz grupe andezita, iz kojih ih je Breithaupt odvojio, što mu se učinilo, da bitni sastojak u njima, amfibol, čini zasebnu mineralnu vrstu, koju je nazvao gamzigradit, po Gamzigradu u Crnoriječkoj, gdje je ovu stijenu našao. Uzev da je taj bitni sastojak specijalni i nov, smatrao je za opravdano, da je i njegov agregat u stijeni nov, i da prema tome dobije novo ime, po Timoku, koji teče pored Gamzigrada.

J. Ž.

TIMAR, kraj u Bosni, prostrana ravnica između planine Kozare i banjolučke Vrhovine. Spominje se prvi put početkom 18 vijeka.

M. F.

TIMAVA. V. Mletački zaliv.

TIMOČANIN, organ radikala Timočke Krajine. Izlazio je u Zaječaru dvaput nedjeljno 1888—1893.

U. Dž.

TIMOČKA BUNA. Po padu liberalne vlade Jovana Ristića, došao je 19/10 1880 na vladu mlado-konzervativni kabinet Milana Piroćanca. Njegova je grupa izašla na izbore 30/11 zajedno s radikalnim elementima. Narodna skupština sastala se 30/12. 8/1 1881 organizirana je radikalna stranka, a 18/1 napredna (iz vladinih privrženika). Njih dvije su brzo došle u vrlo oštar sukob, i u štampi i narodnoj skupštini. Naročito je ugovor s Generalnom Unijom u Parizu (predsjednik Bontu) izazvao ljutu borbu vlade i opozicije (izglasan 19/3 1881). Kad su padom te banke dovedeni u opasnost materijalni interesi Srbije, a vlada nije htjela da odgovara na interpelaciju opozicije, ova je napustila skupštinu. Umjesto općih izbora vlada je naredila naknadne (15/5). Opet su izabrani isti poslanici, ali su i oni, osim nekoliko njih, dali ostavke. Na novim naknadnim izborima (31/5) izabrani su opet isti. Ali sada vlada nije primila izabrane opozicione poslanike, nego je pozvala u skupštinu one, koji su poslije izabranih imali najviše glasova. Neki su od njih i sa svega dva glasa postali poslanici (Dvoglasci). Sukob se sve više zaoštravao. Došlo je tajanstveno ubistvo Lene Knićanke i Ilke Markovićke; postavljanje naročitih čuvara javne bezbijednosti, koje su radikali krstili sejmenima, žigosanje stoke, oduzimanje oružja od naroda, svakodnevna policijska nasilja.

Na izborima 7/9 1883 radikali su imali ogroman uspjeh, a vlada je pretrpjela stražan poraz. Ostala je u manjini, iako je imala i 40 kraljevih poslanika. Skupština se sastala 19/9, a vlada je podnijela ostavku 20/9. Dva dana poslije toga došao je na upravu kabinet Nikole Hristića, i narodna skupština je zaključena. Kralj je otvoreno ušao u borbu protiv radikala. Radikalni prvaci, njih oko 30, s glavnim partijskim odborom održali su tada konferenciju, na kojoj je riješeno, da se svuda po zemlji drže zborovi (1/11) i da se traži promjena ustava. Tu je pao i prijedlog, da se s oružjem u ruci brani ustav, ako bi bio ukinut, ali o tome nije rješavano.

Vlada je, međutim naredila, da se produži skupljanje oružja od naroda. U Timočkoj Krajini to je vršeno grubo i nasilnički. Vlast kao da je svojim pretnjama naročito izazivala narod. U Salašu, Poreču, Grljanu i Gamzigradu došlo je do oružanog sukoba, jer je narod odbio, da preda oružje. Pokret je uhvatio maha i proširio se. Buna se počela organizirati. U Knjaževcu i nekim drugim mjestima narod je uzeo vlast u svoje ruke. Pobunjenici nisu vršili na-

silja niti pljačkali državni novac. 21/10 vlada je proglasila vanredno stanje za crnoriječki okrug i postavljen je prijeki sud. Predsjednik je bio Radomir Rajović, član kasacije, a članovi: Andra Grujić, predsjednik niškog suda, i Ilija Hranisavljević, sudac u Beogradu; vladin komesar Đoka Stevanović, predsjednik apelacije; isljednici: Ilija Mojsilović i Vučko Đorđević, sudci: državni tužilac: Dragutin Stamenković. On je ubrzo smijenjen kao »nepouzdan«, a postavljen je Antonije Pantović. Djelovođe su bili: Milenko Žujović i Dragutin Ilić. Za komandanta vojske, određene da uguši bunu, postavljen je general Tihomil (Teša) Nikolić. Obustavljeni su članovi 8 i 10 zakona o štampi, i novine se nisu mogle pokretati bez dopuštenja policije. Suspendiran je i zakon o izborima. Oficirima i vojnicima, poslanim protiv pobunjenika, udvojena je plaća; troškovi za ugušenje bune pali su na pobunjene okruge. 25/10 vanredno stanje proglašeno je i za banjski srez aleksinačkog okruga, a 26/10 za grad Aleksinac i moravski srez aleksinačkog okruga.

Buna je bila ugušena za desetak dana. Najprije je vojska udarila na Sokobanjsku Klisuru, pa je preko Boljevca zašla za leđa pobunjenicima, koji su bili zauzeli jedan dio Čestobrodice. Pod unakrsnom vatrom, bez otpora, s puškama starog sistema, pobunjenici su se počeli raspršivati. Vojska je od Boljevca pošla Zaječaru i Vražogrncu. Glavna je bitka bila na Vratarnici. Kada je i tu pobijedila pobunjenike, vojska je zauzela Knjaževac. Neke kolovođe i jedan dio pobunjenika bili su pohvatani i zatvoreni.

25/10 kasno u noć zatvoreni su i svi članovi glavnog odbora radikalne stranke, osim Nikole Pašića, koji je toga dana u podne, čim se čula vijest, da će odbor biti zatvoren, prešao čamcem preko Save. Svi su članovi zatvoreni u grad, okovani, i poslije jedanaest dana sprovedeni za Zaječar, gdje je zasjedavao prijeki sud. Suđeno im je 28/11. Najjači dokaz njihove krivice, po uvjerenju prijekog suda, bila su dva članka: Razoružanje narodne vojske (N. Pašića) i Kako da se oprostimo nezakonitih izbora (R. Miloševića), u kojima je sud našao pozivanje na bunu. Međutim, nijedan od zatvorenih članova glavnog odbora nije imao nikakvog učešća u buni. Oni su to izjavljivali i poslije pada dinastije Obrenovića, te im se mora vjerovati. Jedino je bilo sumnjivo držanje Pašićevo, koji je 23/6 1907 izjavio u narodnoj skupštini, da je glavni odbor spremao bunu, i u čijem se izbornom kraju buna i javila. On je pred bunu išao u svoj kraj i na triput ponovljeno pitanje jedne grupe mladih seljaka o davanju oružja rekao je: Ne dajte ga. Od članova glavnog odbora osuđeni su: Pašić, Pera Todorović i Raša Milošević na smrt, Kosta Taušanović na 7 godina zatvora, Paja Mihailović na 5. Giga Geršić, Jovan Đaja, Andra Nikolić, Steva Stevanović i Jovan Simić pušteni su kao nevini. Todoroviću i Miloševiću, na njihovu telegrafsku molbu kralju, zamijenjena je smrtna kazna desetgodišnjim zatočenjem. Od kolovođa iz pobunjenih krajeva strijeljani su njih 21: Miloje Petrović i zet mu Marinko Ivković, bivši narodni poslanik, oba svećenici iz Boljevca, Lazar Milenković, bivši narodni poslanik i svećenik iz Trnjana, Milenko Prvulović, učitelj iz Krivog Vira, Petar Milošević, bataljonski komandant narodne vojske iz Izvora (srez svrljiški), Stanko Milošević iz Krivog Vira i Milan Gojković iz Jablanice (srez boljevački), sva tri predsjednici općine, Milenko Nikolić, kmet iz Planinice, vodnik narodne vojske, Gavra Aničić i Ljubomir Božinović iz Knjaževca, Stanoje Dinić, bivši narodni poslanik iz Mučibabe (srez zaglavski), Ljuba Didić, bivši narodni poslanik iz Sokobanje, Kosta (Kole) Knežević, komandant narodne vojske iz Aleksinca, Kosta Janković iz Prćilovice, Serafin Negotinac iz Kruševca, svi trgovci, Živan Nikolajević, stolar i bivši narodni poslanik iz Boljevca, Mihailo Gilkić mesar iz Aleksinca, Rista Đusić, zemljoradnik i bivši narodni poslanik iz Merđelata, i Baća, kočijaš iz Zaječara. Učitelj Vladimir Zebić osuđen na smrt objesio se u zatvoru. Učitelj Neša Magdić i Tihomir Marinković sa još 60 osuđenih na smrt pomilovani su i osuđeni na zatočenje, zatvor i robiju. Na smrt je osuđen Aca Stanojević s još nekoliko kolovođa pobune, ali su oni bili prešli preko granice.

Svega je ukupno osuđeno na smrt 94, na robiju 567, na zatočenje 5, na zatvor 68, a 85 su pušteni kao nevini.

Osuđenici, koji su izdržali osudu, pomilovani su 1/1 1886, poslije pohoda kralja Milana, učinjenog Peri Todoroviću u beogradskom gradskom zatvoru (27/12 1885). Tom pohodu prethodila su tri Todorovićeva pisma kralju Milanu, a glavni im je uzrok poraz srpske vojske na Slivnici. Osuđenici u bjegstvu pomilovani su 1887, a Nikola Pašić pomilovan je 27/11 1889, poslije abdikacije kralja Milana, a na kraljevu molbu upućenu namjesnicima maloljetnog kralja.

Literatura: R. Milošević, Timočka Buna; Ž. Živanović, Politička istorija Srbije, II.; S. Jovanović, Političke i pravne rasprave, I. i II.; T., Kraljevica (ima dosta netočnih podataka); Srpske Novine od 1883; Male Novine od 1901; P. Todorović, Ogledalo; D. Mil. Šijački, Pašić, ilustrovani radikalni almanah; Pismena saopćenja Ace Stanojevića i usmeno kazivanje Sime Zlatičanina.

J. Prodanović.

TIMOČKA EPARHIJA, pravoslavna crkvena oblast u sjeveroistočnoj Srbiji, sa sjedištem episkopa u Zaječaru. Sva ova oblast oslobođena je i ujedinjena sa Srbijom 1833. Dok je bila pod turskom vlašću, potpadala je pod vrhovnu jurisdikciju vidinske eparhije, a za vrijeme austrijske okupacije 1717—1738 potpala je pod srpskog episkopa u Vršcu. 1833, odmah poslije oslobođenja, osnovana je za tu oblast posebna eparhija i nazvana T. E. — Sjedište episkopa bilo je neko vrijeme u Negotinu, pa je za to T. E. nazivana i negotinskom. Prvi timočki episkop bio je Dositej Novaković (2/2 1834 do 2/4 1854), a za njim su se ređali: Gerasim Stojković (10/10 1854—11/7 1865), Evgenije Simonović (26/9 1865—24/4 1880); Mojsej (1881—1891, Melentije (10/11 1891—15/6 1913; — 10/11 1921), Dr. Irinej Ćirić (15/6 1919—24/11 1921) i Dr. Emilijan Piperković od 5/2 1922.

T. E. ima (1924) 260.794 duša, 2 protoprezviterata (timočki i krajiški), 7 namjesništava (boljevačko i knjaževačko, krajinsko, brzopalanačko, ključko, porečko i sokobanjsko), sa 110 parohija, 85 svećenika i 94 crkve. Manastira u T. E. ima 6 (Sv. Dimitrija u Bukovu, Sv. Vasnesenja Gospodnjeg u Vratni, Sv. Bogorodice [Male Gospođe] u Suvodolu, Sv. Bogorodice [Male Gospođe] u Manastirici, Sv. Bogorodice [Velike Gospođe] u Sv. Trojici kod Knjaževca i Sv. Bogorodice [Velike Gospođe] Uspenski manastir kod Boljevca), s osam kaluđera, od kojih su 1 arhimandrit, 6 jeromonasi i 1 monah.

R. G.

TIMOČKA OBLAST. Površina je 6.352·4 km², a stanovnika ima 240.506. Gustina naseljenosti je 40 stanovnika na km². Glavno je mjesto Zaječar. U oblasti su manje cjeline: Ključ, Krajina, Zaglavak, Poreč, Crna Rijeka i Kučaj. T. O. obuhvata desno poriječje donjeg Dunava i poriječje Timoka, dakle krajni sjeveroistočni kraj Sjeverne Srbije. U narodu je poznata pod imenom Timočka Krajina. Nagnuta je prema sjeveroistoku, a visine su na zapadu i jugu. Zemljište se spušta idući prema Dunavu i Timoku. Glavnije su rijeke: Dunav, koji kod Donjeg Milanovca izlazi iz svoje gornje klisure, a niže ušća Porečke Rijeke ulazi u donju klisuru, Veliki Đerdap. Tu je i Kazan, najuži dio Dunavove Klisure. Od ostalih rijeka su: Timok, Porečka Rijeka, Crna Rijeka.

Oblast je osobito bogata rudnim blagom. Rudnici su: Vrška Čuka, Bogovina, Vina (ugalj), Borski rudnik (bakar), Glogovnica (zlato). Najveća je rudna oblast oko Majdan-Peka (bakar). U pijesku Timokovu ispira se zlato. — Ljekovite su vode: Brestovička Banja (sumporna, topla voda).

Zanimanje stanovnika je zemljoradnja i stočarstvo. Zemljoradnja je razvijena u Krajini i Crnoj Rijeci, koje su vrlo plodne. Stočarstvo je razvijeno u Poreču i na Kučaju. Poznate su krivovirske ovce (selo Krivi Vir) s odlične vune, i velikoizvorski (selo Veliki Izvor) konji. Zaglavak i Svrljig siromašni su krajevi ove oblasti, te njihovo stanovništvo ide u pečalbu. Vinogradarstvo je razvijeno u Krajini. Čuveno je i poznato krajinsko-negotinsko vino. Na Dunavu je razvijen ribolov (kečige, jesetre, morune). Saobraćaj se vrši Dunavom, cestama i željeznicom. Normalna pruga je Prahovo—Zaječar—Niš, a uska: Zaječar—Boljevac—Paraćin i Vrška Čuka—Radujevac.

Glavnija naselja su: Negotin, Knjaževac, Donji Milanovac, Kladovo, Tekija i Boljevac.
B. Drobnjaković.

TIMOČKA SRESKA BANKA. Osnovana je 1923. Centrala je Kraljevo Selo. Kapital je 500.000. Ulog 320.708, mjenice 654.620, dobit 101.955 Din. Dividenda 16%. Predsjednik je Mil. Filipović. *N. S.*

TIMOČKI GLASNIK, službeni list okružne crnoriječke samouprave: Izlazio je u Zaječaru 1892—1893.
U. Dž.

TIMOK, rijeka u Srbiji, desni pritok Dunava. Sastavnice su: Crna Rijeka i Krivovirski T. i Bijeli ili Knjaževački T. Crna Rijeka, kao lijeva sastavnica, izvire na Kučaju, ispod Jasenka (988 m) i Barčića (871 m), i uglavnom teče prema istoku. Bijeli ili Knjaževački T. obrazuju kao desnu sastavnicu T., rijeke: Svrljiški i Trgoviški T. Prva od njih izvire na istočnom kraju Svrljiških Planina, između Sulegata (1.152 m), presjedline Babine Glave (817 m) i Paješkog Kamena (1.163 m), a druga na Staroj Planini, sa sjeverozapadne strane Midžora (2.169 m), i obje teku poglavito prema sjeverozapadu. Od njihova stava, Bijeli T. teče prema sjeveru i s Crnom Rijekom sutiče sjeverno-sjeveroistočno od Zaječara na visini od 118 m. Odatle počinje dosta nepravilan i vijugav tok T., koji je pretežno upravljen prema sjeveroistoku. Na tome dijelu T. protiče kroz bregovitu oblast istočne Srbije, kraj Trnave, Tabakovca, Rajca i Bregane, i odlikuje se prilično velikim padom. Ušće T. u Dunav je oko 6·5 km južno od mjesta Radujevca, a 11 km istočno-jugoistočno od Negotina, na visini od 35 m.

Važniji pritoci T. su: Vražogrnska ili Bijela Rijeka, Jasikovačka Rijeka i Čubarska Rijeka, sve s lijeve strane. Dužina T. toka je od Zaječara do ušća 79·2 km, a od izvorišta Svrljiškog Timoka 188·8 km. Površina porječja T. je 4·666 km. Prosječni pad T. od Zaječara do ušća je 1·48 km, a hidraulička snaga na cijelom toku, kojom raspolaže pri srednjem najnižem vodostaju, iznosi oko 31·600 HP.
P. Vujević.

TIMOTIJEVIĆ KOSTA, advokat (21/5 1870, Grošnica, gružanski srez, kragujevački okrug). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Kragujevcu, a pravni fakultet u Beogradu. Postavljen je za sudskog pisara 29/3 1895. Dao je ostavku kao sudski sekretar i postao je advokat u Smederevu 28/10 1898. Izabran je za poslanika prvi put u izborima od 8/9 1903, i od tada je neprekidno narodni poslanik. Bio je tri puta ministar Pravde: 11/8 1908 do 11/2 1909, 11/10 1909 do 25/6 1911, 16/8 1919 do 19/2 1920, i ministar unutrašnjih poslova 14/8 do 16/12 1922. Za vrijeme ministrovanja u Pravdi ukinuo je usmene testamente, donio je zakon o prenošenju isljedne i izvršne vlasti s policije na sudove i o zavođenju sreskih i gradskih sudova. Poslije rata radio je na moratornim zakonima i zakonu o likvidaciji stanja, stvorenog ratom. T. je postavio sudove za ratnu štetu. Među fakultetski školovanim političkim ljudima T. se ističe vrlo dobrim poznavanjem srpskog naroda, u pogledu na njegove potrebe, duh i karakter.
J. P.

TINAYRE MARSELLE, francuska književnica. Obišla je u ljeto 1916 Solunski front, i o tome objavila niz članaka, gdje govori i o srpskoj vojsci (Un été à Salonique, Revue des Deux Mondes, 1917). *M. I.*

TINJ, selo u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, u srezu i općini benkovačkoj, od Benkovca 12 km (pravac) k zapadu, a od Nadinskoga Jejera 2½ km na jugozapadu. Ima 315 stanovnika u 48 domova. U vrijeme narodnih hrvatskih vladara T. je bio stolica sidraške županije (Sidraga).
J. M-n.

TINJA, rijeka u Bosni, desni pritok Save. Izvire na jugozapadnoj strani planine Majevice, ispod Velike Njive (760 m), i uglavnom teče k zapadu. Niže sela Tinje skreće na sjeverozapad, od Urože teče k sjeveru, a od Tutnjevca i Begova Mlina prema istoku-sjeveroistoku i sjeveroistoku. Na cijelom toku veoma jako vijuga, naročito na donjem dijelu, zbog neznatnog pada i mekog barovitog zemljišta. Ušće T. u Savu je oko 1 km nizvodno i južno-jugozapadno od Rajeva Sela (na Savi), a 5·5 km sjeverozapadno od Brčkoga. Važniji pritoci T. s lijeve strane su: mala T., čiji su površni izvorišni potoci daleko na zapadu, na padinama Grebovca

(656 m), Starog brda (654 m), Visa (694 m) i Lovnica, a s desne strane Lukavac. T. se zove i Velika T., za razliku od Male T. Dužina T. toka je 92·8 km, a površina poriječja 690·9 km.
P. Vujević.

TIPICI su pravila ili ustav za crkvena bogosluženja i monaški život po manastirima. U srpsku crkvu prešli su iz Bizantije. Najznatniji bizantinski i uopće istočni T. bili su: Sv. Teodora Studita (— 824), Sv. Save osvećenog ili Jerusolimskog (— 523), i Svetogorski, naročito Sv. Anastasija Atonskog (— 1000). Svi su ti T. sastavljeni na osnovu starog zakonodavstva istočnog monaštva od Sv. Pahomija i Sv. Vasilija Velikoga.

Do 13 vijeka u srpskoj crkvi bili su u upotrebi najviše T. Studitski i Sv. Save Osvećenog, a srpski Sv. Sava uveo je u srpsku crkvu T. Evergetidskog manastira Sv. Bogorodice u Carigradu, u koliko se tiče normiranja manastirskog života. Po njemu su, naime, sastavljeni studeničko-hilandarski T., te se po njima, uglavnom, upravljao sav život u starim srpskim manastirima. Osim tih T., koji su bili vrlo strogi, bilo je i blažih, koje su propisivali pojedini manastirski ktitori.

Što se tiče pravila, koja propisuju, kako se imaju obavljati bogosluženja u sve dane preko godine, srpska crkva se do 14 vijeka služila T. Teodora Studita, koji su još prvi slovenski apostoli preveli na slovenski jezik. Od 14 vijeka ušao je u upotrebu u srpskoj crkvi T. Sv. Save Jerusolimskog, koji je preveo pećski arhiepiskop Nikodim (1317—1324). Danas se služi po ruskim, kasnije prerađenim T. *R. Grujić.*

TISA rijeka u Vojvodini, lijevi pritok Dunava. Njeni izvorišni potoci su: Čorna T., koja izvire u sjeveroistočnim Karpatima, ispod vrhova Svidoveca, u vrlo šumovitom kraju, i Bila T., koja izvire nešto južnije iz Čorne Hore. Na gornjem toku T. protiče kroz Čehoslovačku, na srednjem kroz Madžarsku, a na donjem kroz našu državu, u koju ulazi oko 3·5 km sjeverozapadno od Đale, odnosno 5·5 km sjeveroistočno od Forgoša, a južno-jugozapadno od Segedina. Tu T. teče stalno kroz prostranu ravnicu, kroz najniži dio Panonskog Basena, poglavito prema jugu, jako vijuga i odlikuje se vrlo neznatnim padom. Posljedica malog pada je, da ne vrši dubinsku nego bočnu eroziju, koja je znatno olakšana u mekom zemljištu Vojvodine. Njome su stvoreni mnogobrojni meandri, poznate velike vijuge, kojima T. u prirodnom toku otiče, a s jedne i s druge strane njena korita nalazi se znatan broj mrtvaja t. j. napuštenih ili umrtvljenih dijelova ranijeg korita. Međutim je na T. taj prirodni proces produžavanja riječnog toka, a smanjivanjem pada, odavno prekinut vještačkim regulacijama korita. Na taj je način normalna dužina T. toka kroz našu državu prokopima vještačkih kanala skraćena za 64 km, od 227 km, kolika je bila prije regulacije, na 163 km. Ova je dužina za $^2/_7$ kraća od prvobitne, a za toliko je riječni pad povećan. On je ranije iznosio 0·015 kroz km, a poslije regulacije je porastao na 0·0281 kroz kilometar.

Na T. leže nekoliko većih naselja, od kojih su važnija: Stara Kanjiža, Senta, Ada, Mohol, Bačko Petrovo Selo, Stari Bečej, Vranjevo i Čurug, svako sa više od 9.000 stanovnika, a nedaleko od ušća je mjesto Titel. U Dunav se T. uliva preko puta Starog Slankamena, a 9·5 km nizvodno i južno-jugozapadno od Titela. Količina T. otoka dosta je velika. Ona godišnje nosi prosječno 27·1 km na tri vode, ali se ta veličina mijenja od godine do godine od prilike od 21·5 do 35·5 km. T. nosi najviše vode u aprilu (4·45 km) prilikom topljenja snijega u izvorišnim krajevima, najmanje u septembru (1·15 km), zbog neznatnih kiša u tome i prošlom mjesecu, a vrlo jakog isparivanja, te je razlika u veličini otoka između oba ekstrema prilično izrazita (oko 4 : 1). U godinama, kada je prethodne zime padalo malo snijega, najveći je otok T. u junu, pri najvećim količinama atmosferskog taloga, a sekundarni maksimum se pojavi u martu, kao posljedica topljenja snijega i u novembru, kao posljedica sekundarnog maksimuma kiše u oktobru. Leda ima na T. prosječno od 9/12 do 23/2, t. j. u toku 77 dana.

Pritocima je T. veoma siromašna. Važniji su od njih s lijeve strane: Zlatica i Begej, a s desne: Čika-Papaz i Krivaja, koja ne utiče neposredno u T., nego se kod sela Turije uliva u Kanal Kralja Petra.

Površina T. poriječja na teritoriji naše kraljevine je 9.568·5 km, a hidraulična snaga, kojom T. raspolaže pri srednjem najnižem vodostaju, neznatna je (oko 60.000 HP).

L i t e r a t u r a: P. Vujević, Die Theiss, eine potamologische Studie (Penck's Geogr. Abh., VII, Hf. 4, 1926). *P. Vujević.*

TISSOT VICTOR, švajcarski književnik (1845). Putovao je kroz naše zemlje, o kojima govori u svojim knjigama: La Hongrie inconnue (1880), La Hongrie de l'Adriatique au Danube (1882, ilustrirano). *M. I.*

TISOVAC. 1. Planina u Bosni, južno-jugoistočno od planine Osmače, sjeverno od Čemernice, oko 22 km sjeveroistočno od Varcar-Vakufa, odnosno južno od Banje Luke. Pretežno je sastavljena od kretacejskih vapnenjaka i lapora, i donekle ima kraski izgled. Bilo T. pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a najistaknutiji visovi na njemu su: Plandišće (693 m), Mali Tisovac (861 m), Tisovac (1.172 m), kota 1.031 m i Visić (866 m). Na površini T. ima više lokvi, a po stranama se javljaju izvori i jedna pećina na jugoistoku. Na zapadu se bilo T. nastavlja u zaravan, visoku 600—670 m, koja se dosta strmo spušta prema dolini Vrbasa, za 400—450 m. Planina je većim dijelom pošumljena. Zapadnim podnožjem T. prolazi cesta Bosanska Gradiška i Prijedor—Banja Luka—Kula—Varcar-Vakuf i Jajce, a ostalim podnožjima i preko planine vode seoski putovi i staze.

2. Planinski vrh u Hrvatskom Kršu, oko 5 km južno-jugoistočno od Velikog Risnjaka, a 3 km sjeverno od sela Mrzle Vodice, na cesti Brod Moravice—Lokve—Sušak. T. je sastavljen od vapnenjaka i visok je 1.172 m.

3. Planinski vrh u Hrvatskom Kršu, oko 4 km zapadno-sjeverozapadno od Drgomalja, a 7·5 km sjeverozapadno od mjesta Fužine, na željezničkoj pruzi Zagreb—Sušak. T. je visok 817 m i pod vegetacijom je.

4. Vapnenjački greben u Hrvatskom Kršu, oko 9·5 km sjeverno-sjeverozapadno od Velikog Risnjaka, 14 km jugozapadno od visoravni Snježnika, blizu slovenačke granice, a 3·5 km zapadno od sela Gerova. Greben T. pruža se od zapada-jugozapada prema istoku-sjeveroistoku i visok je 1.112 m. Odlikuje se kraskim pojavama i pokriven je vegetacijom. *P. Vujević.*

TISOVA KOSA, planinski vijenac u Bosni, jugozapadno od Klekovače, sjeveroistočno od gornjeg toka Unca, oko 10·5 km istočno od mjesta Drvara. Pretežno je sastavljena od vapnenjaka i pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok. Najviši visovi su: Koritnjača (1.488 m), Lunjevača (1.561 m), Tisovi Vrh ili Samar (1.706 m) i Velika Lunjevača (1.634 m). Na jugozapadu od T. K., i uporedo s njom, pruža se drugi vijenac, na kome su istaknutiji vrhovi: Oklinak (1.343 m), Debelo Brdo (1.401 m) i Vršćić (1.291 m). T. K. je odijeljena od Klekovače Tavanom i Uvalama. S nje ne teče ni jedan potočić, a u okolini je i malo izvora. Voda se poglavito skuplja u čatrnjama, kojih je na T. K. dosta, a ima i nekoliko jama, u kojima se skuplja snijeg. Ipak je prilično velik dio T. K. pod vegetacijom. U blizini T. K. nema građenih puteva, nego seoski putevi i staze. *P. V.*

TIŠOV IVAN, slikar (8/2 1870, Vinkovci, Slavonija). Svršio je obrtnu školu u Zagrebu, umjetničko-obrtnu školu austrijskog muzeja u Beču i umjetničku akademiju u Münchenu. Poslije je bio godinu dana u Académie Julian u Parizu. Izradio je četiri slike za svečanu dvoranu bivšeg odjeljenja za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu, tri velike slike za foyer zagrebačkog kazališta, dvije za sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu, sedam velikih slika za ministarstvo inostranih poslova u Beogradu, dvije za dvoranu hrvatske sabornice, veliki ikonostas za crkvu u Plaškom, mnoge slike za katoličke i pravoslavne crkve u Hrvatskoj i veliki broj portreta. Živi u Zagrebu kao nastavnik u državnoj obrtnoj školi. *A. Sch.*

TIT LIVIJE, rimski historik (1 vijek prije Is.). U njegovoj se historiji (njegovo djelo ima naslov: Od osnovanja Rima) često govori i o našim zemljama, osobito o zapadnim i južnim krajevima. *N. V.*

»TITANIT«, DIONIČKO DRUŠTVO ZA KEMIJSKU INDUSTRIJU, Zagreb. Osnovano je 1919. Kapital je 8,000.000 Din. Radnika je zaposleno oko 240. Pokretna snaga je 100 HP.

Izrađuje eksplozive u svojim fabrikama u Karlovcu i Mahičnom.

S. P.

TITEL, sresko mjesto u Bačkoj, na ušću Tise u Dunav. Ima 5.792 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 2.413, Madžara 1.858, Jevreja 89; pravoslavnih 2.353, katolika 2.479. T. se prvi put spominje 1138. Za turskog vremena bio je glavno mjesto titelske nahije. 1554 imao je T. 55, a 1590 20 poreskih srpskih domova. Po oslobođenju od Turaka postao je šanac u granici. Kad je od zemljišta u kutu Dunav—Tisa stvoren šajkaški bataljon, postao je T. glavno mjesto. U T. ima građanska škola. *D. P.*

TIVAT, varošica u zetskoj oblasti, u bokokotorskom srezu. Leži na istočnoj obali T. zatona, nasuprot Kumborskom Tjesnacu, kod rta Zeljano, gdje se rasprostrla u Boci Kotorskoj rijetka ravnica, zgodna da se mjesto T. dalje širi. Ima 2.536 stanovnika u 251 domu, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, carinarnicu s lučkom službom, osnovnu i šegrtsku školu, poštu, telegraf i telefon. Račica, ciglana, osnovana 1908, proizvodi na godinu 2,500.000 do 3,000.000 cigala, crijepova, a može da zaposli do 200 radnika; pogon je na upojni plin (180 HP).

T. je lijepo i pitomo mjesto; vinogradarstvo i povrćarstvo je vrlo razvijeno, a daleko je poznato radi krasnoga parka, koji je zasadila uprava ratne mornarice. T. je naša prva vojna luka s arsenalom, sa strojarskom i brzojavljačkom školom, a ima veliki izgled, da postane i znamenitom trgovačkom lukom, jer tamo treba da izbije željeznica normalnog kolosjeka iz Podunavlja (Beograd), preko bogate Metohije i Kosova, na more. T. je morsko kupalište i zimsko klimatsko mjesto. Ima dvaput na dan parobrodarsku vezu sa Zelenikom (15 km), željezničkom stanicom kod Herceg-Novoga (u Sarajevo).

Arheološki nalazi svjedoče, da je u starom vijeku kod T. bio grad, za koji narod veli, da je potonuo od zemljotresa, što izgleda vjerojatno, jer je francuski arheolog Cons osamdesetih godina prošloga vijeka konstatirao u moru kraj T. ostatke staroga grada. U srednjem vijeku T. je bio ljetovalište kotorske vlastele, koji su tamo imali i svoju crkvu (oratorio dei nobili). Na toj bogomolji ima natpis, u kome se spominje kralj Tvrtko. T. se drži lijepo prisojno mjesto Lastva, za koje se kaže, da je postalo posebnim selom tek u 15 vijeku za mletačke vlade, a da je ranije pripadalo manastiru Sv. Arhanđela Mihaila na Prevlaci.

L i t e r a t u r a: P. Šerović, Boka Kotorska (Jadranska Straža, III.); M. Škarica, Niz našu obalu (Jadranska Straža, II.); Dalmacija, Spomen-knjiga, izdana o kongresu Udruženja Jugoslavenskih Inženjera i Arhitekta (1923). *J. Modestin.*

TIVERIOPOLJSKI MUČENICI. Po legendi, koju je krajem 11 vijeka zapisao ohridski arhiepiskop Teofilakt, uhvaćeno je i posječeno 28/11 362, na nalog cara Julijana Otpadnika, u Strumici, starom Tiberiopolju, 15 revnosnih misionara kršćanstva u tome gradu i njegovoj oblasti. Svi T. M. bili su iz maloazijskog grada Nikeje, a došli su u Strumicu preko Soluna, da se sklone od Julijanovog gonjenja. Dvojica su od njih bili episkopi (Timotej i Teodor), 5 svećenici (Petar, Jovan, Sergije, Teodor i Nikifor), 2 đakoni (Vasilije i Toma), 5 monasi (Jerotej, Danilo, Hariton, Komasije i Jevsenije) i 1 boljar i odličan vojnik (Sokrat). Nad njihovim grobovima kršćani su podigli crkvu na ime svih 15 T. M. Za vrijeme seobe i pustošenja u 7 vijeku, crkva je porušena i zatrpala grobove mučenika, zajedno s kamenom pločom, na kojoj su reljefno prikazani bili njihovi likovi. Za vrijeme vlade bugarskog kneza Borisa i cara Simeuna nad Strumicom, iskopane su moći T. M. i u dva maha prenesene u novi katedralni hram bregalničke episkopije. U Strumici je, kasnije, obnovljena crkva 15 T. M. U doba srpske vladavine nad Strumicom imala je ona čitavo vlastelinstvo, s ljudima, zemljama i drugim imanjem. Car Dušan je oko 1348 tu crkvu, zajedno s njenim imanjem, darovao u metoh svojoj zadužbini manastiru Sv. Arhanđela kod Prizrena. U doba turskih provala propala je i ta obnovljena crkva u Strumici, te su srpske vojne vlasti i građani na razvalinama njenim, poslije definitivnog oslobođenja, 1921 podigli skromnu kapelu.

R. Grujić.

TJELESNO VJEŽBANJE U ŠKOLAMA. Kada je u Srbiji organizirana sistematska školska obuka, počelo je i vježbanje u gimnastici. U prvo vrijeme bili su učitelji gimnastike stranci. 1848 bio je nastavnik gimnastike u vojnoj akademiji u Beogradu Đorđe M. Marković-Koder. Školskim zakonom od 1883 gimnastika je uvedena kao obligatan predmet u sve pučke, srednje i stručne škole. Zakonom od 1909 to je obnovljeno i određeno je T. V. po dva sata na osnovnim i srednjim, a po tri sata na učiteljskim školama. Do tada je bio u upotrebi njemački gimnastički sistem, a od tada je uveden češki, Tiršev, sistem. Za učitelje su pozvani mnogi učitelji sokoli, a i domaći su se učitelji uputili u novi sistem na raznim tečajevima u zemlji i izvan nje. Za uvođenje T. V. u škole mnogo su učinili Dr. Vladan Đorđević i Ljuba Jovanović.

U Hrvatskoj i Slavoniji bila je gimnastika uvedena zakonom od 1874 za pučke škole, a 1888 i za srednje škole. Već 1859 predavao je Nijemac Friedrich Singer gimnastiku na školama u Zagrebu, a poslije njega Čeh Franjo Hochman, koji je, u društvu s učiteljem Andrijom Hajdinjakom, stvorio hrvatsku gimnastičku nomenklaturu za škole. Obojica su već 1878 osnovali časopis Sokol, a Hochman 1891 Gimnastiku; oba su ova časopisa služila i za škole. Tada je i njemački sistem zamijenjen češkim. 1894/95 održao je profesor Dr. Fr. Bučar tečaj za 30 učitelja gimnastike iz švedskog sistema, kad se vratio sa studija T. V. iz Stockholma, te se neko vrijeme provodio u školama švedski gimnastički sistem. U Zagrebu je postojala i posebna komisija za učitelje gimnastike na srednjim školama, koja je obrazovana početkom osamdesetih godina, te je trajala do prije dvije godine. Tu je usposobljeno oko 70 učitelja i učiteljica gimnastike za srednje škole za Hrvatsku i Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu i Sloveniju.

U Sloveniji i Dalmaciji, Bosni i Hercegovini vršila se obuka iz gimnastike na školama prema austrijskim školskim zakonima, gdje je gimnastika bila uvedena već 1848. Prije rata se istakao u Ljubljani učitelj gimnastike Franjo Brunet, koji je izdao i Priručnik iz gimnastike na slovenačkom jeziku. Svuda se vježbalo prema različitim naučnim osnovama. Gimnastičke dvorane postoje tek u novijim zgradama, dok ih u starijim ili sasvim nema ili su nedovoljne.

Sada se mnogo radi i oko podizanja gimnastike u svim školama. Kod ministarstva prosvjete nalazi se referent za gimnastiku, i inspektor za sve škole. Na raznim zavodima se priređuju razne vježbe, a koji put i više zavoda zajedno. Da se podigne što veća volja za gimnastiku i sokolstvo, dopušta se učenicima, da smiju od 18 godina pohađati sokolska i sportska društva. Učiteljima se preporučuje rad u sokolstvu i posjećivanje sokolskih tečajeva i sletova. Ove godine je u Beogradu uređen posebni tečaj od 10 mjeseci za učitelje i učiteljice iz gimnastike za srednje škole. Novi učitelji gimnastike će biti razmješteni po cijeloj državi. Sada se ide za tim, da se urede zajedničke nastavne osnove za cijelu državu s jednakom gimnastičkom terminologijom. Naredbom ministarstva prosvjete od 19/1 1920 uveden je sokolski sistem u sve srednje i stručne škole u cijeloj državi. Posebna naredba izdana je o nastavi T. V. u zimsko doba. Naredbom ministarstva prosvjete od 22/4 1921 uređena je naučna osnova za I.—VIII. razreda srednjih škola, a izdane su i opće ustanove, koje govore o metodici T. V., o rasporedu, estetici, o ženskim T. V., izletima i t. d. Kada budu izdani i posebni priručnici iz gimnastike za sve škole, tada će se gimnastička obuka sistematski razviti u cijeloj državi. *F. Bučar.*

V. Gimnastika u Jugoslaviji. Sokolstvo.

TKALAC-IGNJATIJEVIĆ IMBRO DR., publicista (6/5 1824, Karlovac — 6/1 1912, Rim). Gimnaziju je svršio u Karlovcu, a učio je na univerzitetima u Beču, Berlinu, Münchenu i Heidelbergu. Već kao student obavještavao je T. njemačku javnost o slovenskim i balkanskim stvarima. On je prvi naš novinar u evropskom smislu riječi. Za vrijeme Bachovog apsolutorizma T. se posvetio sasvim žurnalistici i sarađivao je u bečkoj Südslav. Zeitung, pariskom Siècle, berlinskom Nationale Zeitung i leipzigskom Grenzbote. Kad su osnovane trgovačko-obrtne komore, T. je po-

stao prvi tajnik zagrebačke komore; na tom mjestu ostao je punih 10 godina. Za vrijeme svoga tajnikovanja bavio se, osim stručnih stvari, i literaturom i publicistikom. U to doba izdao je veliku studiju: Das serbische Volk in seiner Bedeutung für die orientalische Frage und die europäische Civilisation, zatim: Das Staatsrecht des Fürstenthums Serbien (1858), a izdao je, ćirilicom i latinicom, i Smrt Smail-age Čengića, s opširnim uvodom. Poslije pada apsolutizma počeo je u Beču izdavati veliki list: Ost und West, s ciljem obavještavanja strane javnosti o političkim i kulturnim prilikama Južnih Slovena. Austrijska vlada stvorila mu je veleizdajničku parnicu, i T. je osuđen na 6 mjeseci tamnice. Pušten uslovno na slobodu zbog slaboga zdravlja, upustio se opet u političku borbu, i morao je pobjeći u Pariz. Tako je počeo njegov emigrantski život. Uoči austrijsko-pruskog rata izdao je T. u Parizu djelo: Pitanje austrijsko, kome, kako i kada valja riješiti ga. Poslanica braći Hrvatima i Srbima (1866). Izdanjem ovoga djela onemogućio je T. za uvijek povratak u otadžbinu. Iz Pariza je T. prešao u Italiju. Tu mu je Kossut našao službu u talijanskom ministarstvu spoljnih poslova. Postao je i talijanski državljanin. U službi je dotjerao do legacionog savjetnika u ministarstvu spoljnih poslova. Za vrijeme svoga bavljenja u Rimu napisao je T. svoje Jugenderinnerungen aus Kroatien, Leipzig, 1894 (prijevod od Dr. Jos. Matasovića u Obzoru 1924, i u izdanju Srpske Književne Zadruge), jedno od najboljih memoarskih djela u našoj književnosti. Tu je T. vjerno ocrtao kulturne, socijalne i političke prilike Hrvatske krajem 18 i u početku 19 vijeka.

L i t e r a t u r a: Obzor 11/3 1924.

M. Prelog.

TKALČEVIĆ IVAN (Tkalcsevich), kapetan (1723 — 12/3 1774, Osijek). Stupio je kao pješak u brodsku graničarsku pukovniju. 1747 se, kao zastavnik, odlikovao kod Génove. Početkom sedmogodišnjeg rata (1756) T. je bio poručnik, a 1760 kapetan. Iste godine osobito se istakao kod napadaja na selo Radiš na Labi, a hrabrim i vještim vođenjem čete pri jurišu na dvor Rize, T. je zaplijenio veliki dio neprijateljske municije, tako da je kralj Friedrich morao odustati od opsade Dresdena. T. je za ovaj rad dobio viteški red Marije Terezije i 1763 baronstvo. Poslije mira u Hubertusburgu istupio je iz vojske i živio u Osijeku. *V. L.*

TKALČEVIĆ-VEBER ADOLFO, književnik i zagrebački kanonik (11/5 1825, Bakar — 6/8 1889, Zagreb). Otac mu je bio iz Moravske, a majka Bakarka. Svršio je talijansku gimnaziju na Rijeci, filozofiju u zagrebačkom sjemeništu, a teologiju u Pešti. Služio je kao mlad svećenik najprije u biskupskoj kancelariji u Zagrebu, zatim kao kapelan u Dubovcu. 1849 postavljen je za suplenta zagrebačke gimnazije. 1851 je otišao u Beč da uči slavistiku i klasičnu filologiju, a 1852 dobio je usposobljenje za nastavnika srednjih škola. Poslije toga služio je na zagrebačkoj gimnaziji, kojoj je 1860 postao upravnik, a 1864 direktor. 1867 smijenjen je s toga mjesta iz političkih razloga, pa je služio neko vrijeme kod uprave školstva kao inspektor za osnovnu nastavu. 1870 imenovan je zagrebačkim kanonikom, na kome je položaju vršio različite službe (ravnatelj sjemeništa, plemićskog konvikta i dr.). 1876 ponuđeno mu je mjesto senjskog biskupa, no on ga je odbio, želeći, da zbog svojih književnih radova živi u Zagrebu. 1861 do 1867 bio je kao član samostalne stranke zastupnik na Hrvatskom Saboru.

T. je književni rad veoma obilat i raznoličan. Ušao je u književnost s putopisom, Kratak opis duga puta (Danica, 1874), i od ovoga vremena on je marljiv suradnik Danice, kasnije Katoličkog Lista, Nevena, Svijeta, Vijenca, Rada i dr. Pisao je isprva i pjesme, zatim rasprave o gramatici i stilistici, metrici, kazalištu, razne ocjene, polemike, novele i t. d. Napisao je više putopisa, a veoma je obilan njegov prevodilački rad. Njegova sabrana djela, što ih je štampao samo u dvadeset egzemplara (1885—1890), izašla su u devet svezaka, bez prijevoda i školskih udžbenika. Njegove su novele: Zagrepkinja, Ljubavne zgode i nezgode Avelina Bakranina, Nadala Bakarka, Dobrotvor đački, Paskva, Božićno zvonce. Pored pomenutog putopisa u Danici, izdao je: Put na Plitvice (1860), Listove o Italiji (1861), Put u

Carigrad (1886). Preveo je u raznim revijama oko 80 dužih i kraćih pripovijesti, s poljskog, češkog, njemačkog i španjolskog, a zasebno je štampao prijevod Junakinje Mile (1862), Mickiewiczeva Konrada Valenroda (1863), De Amicisove Slike iz vojničkog života (1879) i njegov Carigrad (1883). Za kolekciju grčkih i rimskih klasika Matice Hrvatske preveo je Salustija (1882) i Ciceronove Izabrane govore (1886). Svi su ti prijevodi značajni radi njegovih pogleda na stil, jezik i metriku. Pored ovih djela izdao je T. 1875 i zbirku crkvenih propovijedi.

Pripovjedački i putopisni T. rad ima literarno-historički značaj za vrijeme, kada se stvarala hrvatska novela. Mnogobrojne T. školske knjige (hrvatske čitanke i gramatike, latinski pisci i latinske gramatike) spadaju u naše prve originalne stvari ove vrste. Najviše se međutim T. istakao svojim radovima iz područja filologije i metrike. Kao filolog on je bio vođa t. zv. zagrebačke škole, zastupajući neku sredinu, između krajnje i konzekventne narodne štokavštine Daničićeve, i jezičke reakcionarnosti Fr. Kurelca. Dok je Fr. Kurelac nastojao, da u književnom govoru, oživi čak i izumrle oblike, a Daničić opet uzimao one štokavske oblike, koji su u razvoju pošli najdalje, T. je bio umjeren štokavac; on je tražio kompromis između starih i novih oblika, da tako književni jezik bude blizak i čakavcima i kajkavcima, spajajući i Srbe i Hrvate i Slovence.

T. je po struci bio latinist, pa se to vidi i po njegovoj sintaksi (Skladnja hrvatskoga jezika), a i u nastojanju, da pomoću klasične metrike objasni pravila narodnog jezika i da hegsametar učini živim stihom u hrvatskoj poeziji. I zbog svojih filoloških pogleda i zbog svoje metrike i zbog svoje sintakse, T. je morao voditi mnogobrojne polemike (s Jagićem, Divkovićem, Šrepelom, J. Živanovićem, Ivekovićem, Kurelcem i dr.). Jednom od svojih glavnih zasluga smatrao je T. rad na metrici, on se smatrao ocem hrvatske metrike, pa se veoma žalostio, kada su mlađi ljudi ove zasluge pripisivali Trnskomu. Problemima sintakse, metrike i stilistike bavi se većina T. članaka u Radu i Književniku.

U raznovrsnosti svog rada, T. kao filolog, nije bio čist naučnik, već je imao u prvom redu na umu praktične i pedagoške interese; ovim se momentom i sam katkada branio od nalaza stručnjaka. Izrastavši za vrijeme ilirizma, T. se s mnogo predanosti i energije dao na rad oko nacionalnog podizanja; radio je na svim područjima, gdje nije bilo specijaliste. S jakim nacionalnim osjećanjem T. se još za vrijeme ilirizma obarao na Ljudevita Štura, radi njegovog slovačkog separatizma, a za vrijeme apsolutizma i germanizacije u nastavi, T. je, kao profesor zagrebačke gimnazije, budio u omladini duh nacionalnog otpora i ponosa, zbog čega je 1860 premješten u Tirol. I njegovi su filološki nazori u krajnim konzekvencijama proizašli iz težnje za približavanjem naših plemena. Dvije trećine svog imetka ostavio je T. za kulturne i dobrotvorne svrhe; Društvu Sv. Jeronima ostavio je obilne zaklade za nagrade piscima. Svojom ustrajnošću, žilavošću i idealizmom T. spada među najznatnije hrvatske intelektualne radnike u drugoj polovini 19 vijeka, i ta njegova osnovna crta ističe se, bez obzira na to, što je najveći dio njegovog rada bio zastario već za njegovog života.

L i t e r a t u r a: F. Marković, Spomen-knjiga Matice Hrvatske (1892).

A. Barac.

TKALČIĆ IVAN KRSTITELJ, historik (4/5 1840, Zagreb — 11/5 1905, Zagreb). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Zagrebu, a isto tako i teologiju, koju je svršio 1861. 1861—1862 bio je pisar u nadbiskupskoj kancelariji, a 7/9 1862 postao je svećenik. Poslan je za kapelana u Sisak, gdje je bio do 1867, kada je izabran za prebendara prvostolne crkve. U tom zvanju je ostao sve do svoje smrti. Kad je T. došao u Zagreb, mogao je razviti svoje vanredne sposobnosti, da se posveti ispitivanju domaće crkvene i svjetovne historije, a naročito historiji Zagreba. Kao bogoslov T. je napisao 1859 svoj prvi historički članak, Zagreb, u Narodnim Novinama, i time obilježio sav svoj kasniji rad, koji je bio pretežno posvećen Zagrebu i zagrebačkoj crkvi. I Kukuljević je T. brzo zapazio i još kao bogoslova izdašno i savjesno pomagao pri izdavanju Acta Croa-

tica. T. se u novoj službi, imajući dovoljno slobodnog vremena, odao najozbiljnije proučavanju zagrebačkih arhiva, sabirajući i prepisujući građu, koju je poslije postepeno sistematski izdavao. Odmah po dolasku bilo mu je povjereno čuvanje kaptolskog arhiva, a 1882—1896 i arhiva biblioteke Jugoslavenske Akademije. Tako je T. mogao na bogatom izvoru da zadovolji svoju žednu dušu.

T. u svojim studijama, kao i u objavljenim edicijama izvora pokazuje, da je solidan historik, doduše autodidakt, ali prožet osobitim kritičkim instinktima i akribijama. Ukusni i živi način njegovog prikazivanja događaja, a pored tog topli patriotski osjećaj, koji provijava iz novih studija, učinio ga je u svoje vrijeme neobično čitanim i valjanim historikom. Mnoge rasprave, a naročito publicirani izvori, bit će od trajne vrijednosti. Saradivao je osobito u zagrebačkom Katoličkom Listu, Vijencu, Napretku, Vjesniku Arheološkog Društva, Vjesniku Zemaljskog arhiva, Obzoru, Radu i Starinama.

Najvažnija su mu djela i rasprave: Povjest slavenskog bogoslužja (1861), Povjesnica hrvatska (1861; II. izdanje kao Povjest Hrvata I.—II., do Mohačke bitke, Zagreb 1870), Na uspomenu tisuću godišnjice Sv. Cirila i Metoda, slavenskih apostola. (Životopis i poviest slavenskog bogoslužja, 1863), Borba hrvatskoga naroda za anžuvinsku kuću proti ugarskom kralju Arpadovcu Andriji III. (Rad, 34), Utemeljenje zagrebačke biskupije (zagrebački Katolički List, 1871, br. 27), Gdje je stajao stari Zagreb i stolna mu crkva (zagrebački Katolički List, 1873, br. 9—11), Preporod biskupije zagrebačke u XIII. vijeku (Rad, 41), Odpor i buna radi desetine u biskupini zagrebačkoj (Rad, 49), Zagreb do 16 vijeka (Vienac, 1884), Zbor prebendara prvostolne crkve zagrebačke (zagrebački Katolički List, 1884), Prvostolna crkva zagrebačka nekad i sada (1885), Ivan, arciđakon gorički, domaći pisac u 14 vijeku (Rad, 79), O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinah (Rad, 93), Biskupi zagrebački. Od osnutka biskupije do konca 15 vijeka (zagrebački Katolički List, 1892, od br. 7 do 48), Parnice proti vješticam u Hrvatskoj (Rad, 103), O staroj zagrebačkoj trgovini (Rad, 176, 178), Utemeljenje i razvitak zagrebačke biskupije (1093—1225, Obzor, 1904, od br. 181—211), Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj (1904) i t. d.

Od publiciranih izvora ističu se: Povjesni spomenici zagrebačke biskupije (1873 i 1874; I.—II.), Dva odlomka za povijest grada Zagreba u 14 vijeku (Starine, 7), Liber de introitibus stationum et territorri communis ragusini 1286—1291 (Starine, 8), Izprave 15 vijeka iz crvene knjige zagrebačkoga kaptola (Starine, 11), Dva inventara prvostolne crkve zagrebačke iz 14 i 16 vijeka (Starine, 13), Prilog za povijest zagrebačkih sinoda u 15 i 16 vijeku (Starine, 16), Izprave o progonu vješticah u Hrvatskoj (Starine, 25), Urbar bivšega hrvatskoga pavlinskoga samostana u Strezi (Vjesnik Zemaljskog Arhiva, 1903, sv. 4), Povjesni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba priestolnice kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske (I.—IX., 1889 do 1905), Monumenta Ragusina. Libri reformationum, Tom. I., 1306—1347 (M. Sp. h. Sl. M., vol. X.).

L i t e r a t u r a: D. Gruber, Ivan Krstitelj Tkalčić (Nekrolog; Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 20 za 1905); J. Barlè, Nekoliko uspomena na Ivana Krstitelja Tkalčića (Prosvjeta, 13, 1906); F. Šišić, Enchiridion, 102.

V. Novak.

TKALČIĆ ĐURO, virtuoz na čelu i kompozitor (13/2 1877, Zagreb). Svršio je u Zagrebu trgovačku akademiju. Čelo je učio u Zagrebu kod Oertla, u Beču kod Hellmesbergera, a u Parizu kod Fouché-a, harmoniju u Beču kod Ditricha i Abiathe, a kontrapunkt i fugu u Parizu kod Dumasa. Bio je član orkestra berlinskog koncerthausa u Varšavi, solo-čelista pariskog simfonijskog orkestra Le Rey, profesor Konservatorija u Versailles-u, a sada je profesor za čelo na višoj školi Muzičke akademije u Zagrebu. Kao virtuoz na čelu proputovao je T. mnoge evropske krajeve. Komponirao je nekoliko omanjih djela, među kojima: Hajd' u kolo, Trois pièces za čelo i klavir, četiri gudalačka kvarteta, varijacije na narodnu pjesmu »Tužna Roža« i Koncerat u jednom stavku za čelo i orkestar. U nekima od njegovih kompozicija primjećuje se težnja, da se približi našemu narodnom izrazu.

Njihova je vrijednost u dobro postavljenom slogu za gudalačke instrumente, a naročito za čelo, od koga, naročito u solističkim djelima, traži virtuoznu tehniku. U našoj kulturi njegovo je značenje u njegovoj virtuoznosti na čelu.

A. D.

TKALČIĆ VLADIMIR DR., upravnik Etnografskog Muzeja u Zagrebu (30/9 1883, Zagreb). Gimnaziju je svršio u Zagrebu, a filozofske nauke u Zagrebu i Parizu. Poslije svršenih nauka bio je radi studije rada u Etnografskom Muzeju u Parizu i Beču. Od 1907 služio je u Arheološko-Etnografskom Muzeju u Zagrebu. 1918 postavljen je za kustosa, a od 1925 za upravnika Etnografskog Muzeja u Zagrebu. Na internacionalnoj izložbi dekorativnih umjetnosti u Parizu (1925) bio je jedan od glavnih saradnika, a 1927 organizirao je odjeljenje naše države na internacionalnoj izložbi ćilimova u Parizu. Sarađuje na stručnim listovima. Od rasprava mu je najznatnija: Seljačke nošnje u području Zagrebačke Gore (1925). Spremio je za štampu monografiju o našem ćilimarstvu. Redigira zbirku jugoslovenskih ornamenata, koju izdaje Hrvatski narodni Etnografski Muzej. *D. P.*

TKALEC-VARŽIČKA ZVONIMIR, karakterni komičar zagrebačke pozornice (2/2 1887, Zagreb). Svršio je višu trgovačku školu, a glumljenje je učio kod Andrije Fijana. Neko vrijeme bio je knjigovođa štamparije u Pulju, gdje je aktivno radio u dramatskom odsjeku Hrvatskog Sokola. Od 1919 igra u Zagrebu, gdje se posljednjih godina istakao kao dobar komičar. *N. A.*

TKON. V. Pašman.

TLOMINA PLANINA (BISTARSKA PLANINA), planina u Južnoj Srbiji, između rijeka Goleme-Jarešničke, oko 19 km sjevero-sjeveroistočno od Krive Palanke (na Krivoj Rijeci). Sastavljena je poglavito od kristalastih škriljevaca, i dosta je blagih oblika. Orografski pravac pružanja T. P. uglavnom je zapad-istok, a najviši vrhovi u tome pravcu su: Bele Vode (1.829 m), kota 1.716 m, Čučuljuga (1.613 m), kota 1.527 m, Kiselička Čuka (1.505 m). T. P. je istočni ogranak Doganice, planine na bivšoj granici s Bugarskom. Ona je najvećim dijelom gola, a pod vegetacijom je samo sjeverna strana i neke partije na istočnim i južnim padinama. Podnožjem T. P. i preko nje vode seoski putevi i staze, a građenih nema. *P. V.*

TMOR, grebenast planinski vrh u Dalmaciji, oko 6 km sjeverno-sjeverozapadno od Slanog, a 13 km istočno od grada Stona. Visok je 899 m.

P. V.

TODOROVIĆ BORISLAV (26/10 1846, Ovčina, užički okrug — 28/7 1925, Beograd). Svršio je gimnaziju i filozofski fakultet u Beogradu. Godinu dana proveo je na berlinskom univerzitetu u izučavanju prirodnih nauka. Bio je profesor gimnazije, učiteljske škole, bogoslovije i direktor državne trgovačke akademije. Iz oblasti fizike napisao je: Fizika, beleške iz predavanja (1883). Preveo je, zajedno s Vlad. Zdelarom, Fiziku za srednje škole od Stegemann-Kiepert-a. *M. Pop.*

TODOROVIĆ - ĐAKOVIĆ PAJA (24/6 1853, Jagodina). Učio je pravo, gospodarsko učilište u Križevcima i visoku školu za zemljoradnju u Beču. Bio je samostalan poljoprivrednik, kasnije činovnik, upravnik vinogradarske škole u Bukovu, napokon načelnik ministarstva poljoprivrede u Beogradu. T. je pionir vinogradarstva i voćarstva u Srbiji. Sada je predsjednik Srpskog Poljoprivrednog Društva. Radovi su mu: Sistem zemljodelske nastave (1880), Poljska privreda (tri sveske, 1880, 1890 i 1898), Praktične Poljoprivredne pouke sveske izdanja Srpskog Poljoprivrednog Društva, Ratarstvo (1910), Tipovi poljoprivredne privrede u Južnoj Srbiji (1921), Kalendar za poljoprivrednike. *O. F.*

TODOROVIĆ KOSTA, profesor univerziteta, kemičar (9/2 1876). Diplomirao je za inženjera-kemičara na visokoj tehničkoj školi u Karlsruhe 1903. Služio je kao kemičar u barutani Obilićevo, a zatim u carinarnici u Beogradu. Od 1908 je bio docent, zatim vanredni pa redovni profesor za kemiju, kemijsku tehnologiju, metalurgiju i poznavanje robe. Upravnik je i kemijsko-tehničkog zavoda na univerzitetu u Beogradu. Pored niza stručnih praktičnih radova, stručnih referata i sitnih članaka, T. je štampao na njemačkom jeziku

(s Wohlerom): Beiträge zur Aufklärung des Knallquecksilberprozesses, i (sa Zegom) Zur Erkennung reiner Olivenöle.

V. Nj.

TODOROVIĆ KOSTA, pješadijski major i revolucionar (1883, Užice — 27/9 1914, Srebrnica, Bosna). Rođen u siromašnoj kući, T. je rano ostao bez roditelja, te je učio poslužujući po tuđim kućama (dva razreda realke u Užicama, 3—6 razred gimnazije u Valjevu i 7 razred gimnazije u Beogradu), pošto zbog mladosti nije mogao biti primljen u vojnu akademiju. Sedmi razred gimnazije proveo je poslužujući u kući Dr. Milorada Gođevca, velikoga rodoljuba i rijetko plemenitog čovjeka, koji je T. smatrao kao svoga sina. U toj i takvoj kući T. se još više očeličio u rodoljublju, i tada se u njemu zalegla klica, koja ga je načinila nacionalnim herojem. Po svršetku 7 razreda gimnazije T. je stupio u čuvenu 32 klasu vojne akademije, koja je dala vojvodu Vuka Popovića, vojvodu Branu Jovanovića, Voju Tankosića i tolike druge junake. Kao potporučnik služio je T. u Užicama, zatim kao poručnik u Požegi i onda kao kapetan II. klase u Valjevu. Zatim je kao pogranični oficir premješten u Loznicu, gdje je razvio najživlju akciju u Bosni. Njegovo ime, osobito omiljeno među Srbima, bilo je strašilo za Austrijance, i kada je na Vidovdan 1914 poginuo prijestolonasljednik Franjo Ferdinand u Sarajevu, T. je bio optužen kao jedan od najglavnijih pomagača atentatora. Još ranije, za vrijeme rata s Turskom i Bugarskom, i pri ugušivanju arnautske pobune u ljeto 1913, T. je pokazao izvrsne sposobnosti za četničku borbu. Kada je objavljen rat s Austro-Ugarskom 1914, T. je dodijeljen štabu užičke vojske. Međutim je on, po svojoj molbi, obrazovao komitsku četu, s kojom je prešao Drinu i borio se u augustu i septembru 1914. U jednoj borbi s Austrijancima T. je teško ranjen u slabine i obje noge, i sklonio se u plast sijena, da sačeka mrak, pošto nije mogao dalje. Ali ga neprijatelji tu nađu i T. bude 14/9 1914 živ spaljen zajedno sa svojim četnikom Jovanom Živanovićem, studentom, rodom iz Bosne. U septembru 1926 podignut je spomenik na mjestu, gdje su major T. i njegov četnik Živanović spaljeni.

M. Milenović.

TODOROVIĆ LAZAR (1781, Kačna, podrinski okrug — 1/2 1846, Carigrad). Svršio je gimnaziju u Karlovcima i dvije godine filozofije u Segedinu. 1805 postao je pisar vojvode Jakova Nenadovića. 1813 napustio je Srbiju i otišao u Rusiju. Kada je pokrenut drugi ustanak, vratio se u Srbiju i postao je, početkom 1818, sekretar kneževe kancelarije. U aprilu 1826 postao je član velikog narodnog suda (Sovjeta). 16/2 1827 bio je predsjednik šeste deputacije, koju je knez Miloš 28/2 poslao u Carigrad, da utvrdi pogodbe s Turcima na osnovu Akermanske konvencije. Ostao je, s malim prekidom, u Carigradu sve do proljeća 1833 i sudjelovao je u radu sedme deputacije. S jeseni 1833 postavljen je za predsjednika kragujevačkog općenarodnog suda, čiji je predsjednik postao još 16/3 1829, ali se morao vratiti u deputaciju u Carigrad. 27/3 1834 postao je ministar pravde i prosvjete. 3/2 1835 postavljen je za člana državnog savjeta, a u isto vrijeme i za ministra pravde i prosvjete. 23/4 1835 postao je nadziratelj vojne komande podrinsko-savske, a 21/6 iste godine postavljen je za stalnog komandanta te oblasti. 28/9 1837 postao je predsjednik velikoga suda, a 14/2 1839 naimenovan je za člana državnog savjeta, po ustavu od 1838. 23/7 1839 narodna skupština optužila ga je za rad protiv kneza Miloša, te je bio prinuđen, da napusti Srbiju. 26/10 1842 postavljen je za člana državnog savjeta, a 16/10 1843 za poslanika Srbije u Carigradu (Kapućehaju).

L i t e r a t u r a: M. Milićević, Pomenik; R. Kunibert, Drugi srpski ustanak; M. Petrović, Finansije i ustanove obnovljene Srbije; Srpske Novine.

J. P.

TODOROVIĆ MIHAILO, novinar (20/3 1889, Užice). Svršio je univerzitet u Beogradu 1912. Još kao mladić postao je socijalist, i radio je na širenju socijalističkih ideja u školi i građanstvu. 1908 bio je predsjednik užičke đačke družine Napredak. 1912 postao je suplent užičke gimnazije. 1914 izabran je na socijalističkoj listi za odbornika užičke opčine. 1917 bio je član redakcije lista Budućnost (u Parizu), 1918 delegat Radničke

Komore u Ženevi, pri Crvenom Krstu. 1919 izabran je za srekretara Radničke Komore, ali je po zakonu o zaštiti države 1921 smijenjen s tog položaja. Poslije je učestvovao u stvaranju nezavisnih sindikata i postao urednik njihovog lista: Organizirani Radnik, i to je i danas. 1923 organizirao je s drugovima Nezavisnu radničku partiju, izabran je za njenog prvog sekretara, i ostao je na tom položaju, dok državna vlast nije rasturila stranku (1924). Bio je i narodni poslanik 1920, ali mu je narodna skupština oduzela mandat, kao i svim ostalim komunističkim poslanicima. T. je napisao brošuru Štrajk i njegova strategija (1923) i preveo djela: Nova žena (1922), Šta stari pričaju deci (1924) i Građanski rat u Francuskoj, od Karla Marxa (1925). *J. P.*

TODOROVIĆ MILICA, rođena Ninković (30/1 1854, Novi Sad — 18/11 1881, Kragujevac). Kao mlada djevojka od 18 godina upoznala se s vođom socijalističkog pokreta u Srbiji, Svetozarom Markovićem, koji je kao izagnanik živio u Novom Sadu (1872). Pod njegovim uticajem otišla je na zürichški univerzitet, da izučava pedagoški odsjek. Po svršetku školovanja došla je u Kragujevac, u jesen 1874. Tamo je, sa sestrom Ankom, otvorila privatnu školu. Pod vladom Danila Stevanovića bile su obje sestre, kao opasne za državni poredak, prognane u Beograd, i naređeno im je, da ostave Srbiju. Vjenčanje s Perom Todorovićem, tadašnjim socijalističkim novinarom (22/5 1875), spaslo ju je progonstva. Za vrijeme prvog rata bila je dobrovoljna bolničarka. Poslije rata muž joj je morao napustiti Srbiju, a malo kasnije liberalna vlada primorala je i T. da prebjegne u Novi Sad. Tada je dobila rusku stipendiju i otišla u Petrograd, da uči medicinu. Zbog surove klime razboljela se, napustila Petrograd, a time je izgubila i stipendiju. Tri prijateljice odredile su joj onda pomoć, da uči medicinu u Zürich-u. Kad joj je muž prognat iz Austro-Ugarske, otišla je s njim u Pariz. Tu je položila prethodni medicinski ispit iz prirodnih nauka. Ali se u Parizu razbolila, vratila se u Kragujevac i tu je ubrzo umrla. — M. je prva ženska, koja je u Srba aktivno sudjelovala u organiziranju socijalističkog pokreta. Prevodila je socijalističke članke s njemačkog, francuskog i ruskog. Ali je i sa srpskog prevodila na njemački i ruski, članke Svetozara Markovića i drugih srpskih socijalističkih pisaca. Prevela je između ostaloga na njemački: Srbija na Istoku i Uništenje Estetike. *J. P.*

TODOROVIĆ PERA, političar i novinar (2/5 1852, Vodica, smederevski okrug — 24/10 1907, Beograd). Istjeran iz beogradske gimnazije prilikom jedne đačke bune, T. je otišao prvo u Peštu, u trgovačku školu, zatim u Zürich, gdje je učio pedagogiju. Tu se upoznao s ruskim revolucionarima, između ostalih i s Bakuninom, koji se mnogo interesirao za nj. U Srbiju se vratio 1871, s idejama ruskih socijalista, naročito Černiševskoga. T. je bio jedan od prvih pristalica Svetozara Markovića, i radio je na njegovim listovima Javnost (pisao je izvještaje sa skupštinskih sjednica), Glasu Javnosti i Starom Oslobođenju. 1874 uređivao je prvi socijalistički časopis Rad. 1876, prilikom uspjeha socijalističkih kandidata na općinskim izborima u Kragujevcu, priredio je u tome mjestu manifestaciju s crvenim barjakom, na kome je bijelim slovima bila ispisana riječ Samouprava. Zbog te manifestacije, koja je od vlasti predstavljena kao pokušaj proglašenja republike, bio je pritvoren kao veleizdajnik, ali, kada je oglašen rat Turskoj, njegovo je suđenje odloženo i on je stupio u vojsku kao dobrovoljac. Bio je na službi u Černjajevljevom štabu, učestvovao je u šumatovačkoj bici i bio odlikovan medaljom za hrabrost. Između prvoga i drugoga turskoga rata, da ne bi bio ponovo pritvoren, T. se sklonio u Madžarsku, i 1878/79 izdavao je u Novom Sadu, s Lazarom Paču, socijalistički časopis Stražu. Gonjen od madžarskih vlasti, on je otišao u Pariz, odakle se vratio tek poslije pada Ristićevog kabineta (1880).

Jedan od osnivača Radikalne stranke, glavni saradnik Samouprave, urednik nanovo pokrenutoga časopisa Rada (1881), T. je bio najistaknutiji novinar Radikalne stranke u vremenu 1881—1883. Naročito je pažnju privukao na sebe političkim feljtonima, u kojima je u alegorij-

skoj formi napadao kralja Milana. Organizacija Radikalne stranke bila je u glavnom njegovo djelo. On je projektirao prve statute Radikalne stranke, i putovao je po zemlji radi osnivanja mjesnih radikalnih odbora. Na prvoj skupštini Radikalne stranke (1882), T. je objašnjavao radikalni program. 1883, povodom timočke bune, T. je zatvoren, s ostalim članovima radikalnog odbora, i osuđen od prijekoga suda u Zaječaru na smrt. Ova je kazna putem milosti zamijenjena kaznom desetogodišnjega zatočenja.

Poslije bugarskog rata, kralj Milan je posjetio T. u beogradskom gradu, gdje je on bio zatvoren, i ponudio pomilovanje njemu i drugovima, pod uslovom, da se radikali s pogledom na tešku spoljašnju situaciju, udruže s naprednjacima. Pomilovan 1/1 1886, T. je pokušao, na jednom radikalnom skupu u Nišu, da zadobije svoje drugove za sporazum s naprednjacima. Ali je Radikalna stranka ne samo odbila sporazum s naprednjacima, nego je ubrzo zatim zaključila sporazum s liberalima. To je dalo T. povoda, da se odvoji od svojih drugova, i pokrene list Samoupravu, u kome je napadao liberalno-radikalni sporazum. Postavljen ubrzo zatim od naprednjačke vlade za komisara kod Narodne Banke, on je navukao na sebe sumnju, da je postao agent kralja Milana, i bio je stoga isključen iz Radikalne stranke (krajem 1886). Liberalno-radikalni kabinet od 1887 otpustio ga je iz državne službe, pod optužbom nemoralnog života. On je odmah pokrenuo list Radikal, u kome je napadao liberalno-radikalni kabinet, i iduće je godine pod Hristićevim ministarstvom, primljen nanovo u državnu službu, kao načelnik ministarstva narodne privrede. Poslije ostavke kralja Milana (1889), T. je opet izgubio službu, i od tada se bavio isključivo novinarstvom. Sve do 1903 izdavao je Male Novine, koje su bile prvi primjerak jeftine informativne i senzacione štampe u Srbiji. 1903 pokrenuo je list Ogledalo.

T. je bio jako napadan od svojih starih radikalnih drugova kao otpadnik od stranke i kao prost novinarski najamnik. Ipak zato ostao je do smrti cijenjen kao jedan od prvih novinara svoga vremena. — U mlađim godinama objavio je T. nekoliko popularizacija Černiševskoga, koje su bile mnogo čitane: u podlisku Malih Novina imao je nekoliko romana iz naše novije historije i savremenoga života, od kojih je najpoznatiji: Silazak s prestola (1889). Njegovo najbolje djelo je Dnevnik jednoga dobrovoljca (uspomene iz prvoga srpskoga rata), koji je izišao u Straži i u Radu (1881).

L i t e r a t u r a: S. Jovanović, Političke i pravne rasprave, sv. I.

S. Jovanović.

TODOROVIĆ PETAR, đeneral (28/12 1872, Beograd). Po svršetku 7 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 15/9 1889. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 15/9 1892, za kapetana 22/2 1900, za pukovnika 1/10 1915, za artiljerijskog brigadnog đenerala 21/10 1923. Do 1898 bio je vodnik u artiljeriji konjičkoj i poljskoj, 1898—1902 komandant baterije u poljskoj, a do 1907 u brdskoj artiljeriji. 1907 bio je komandant diviziona u poljskoj artiljeriji, 1907—1908 državni pitomac u alpinskoj artiljeriji u Grenoblu (Francuska), 1908—1912 komandant diviziona u brdskoj artiljeriji, 1913 do 1914 pomoćnik komandanta brdskog artiljerijskog puka, 1919—1920 komandant vojnog okruga (varaždinskog) i komandant mjesta i posade u Varaždinu. 1920 bio je pomoćnik komandanta divizijske oblasti (zetske) i do 25/2 1920 na službi u artiljerijsko-tehničkom odjeljenju ministarstva vojske i mornarice. 1920 do 1922 bio je pomoćnik komandanta divizijske oblasti (jadranske), 1922 do 1923 komandant artiljerijske brigade (bosanske), od 6/3 1923 je načelnik artiljerijskog odjeljenja armijske oblasti (I.).

U ratu 1912—1913 bio je komandant diviziona brdskog artiljerijskog puka, komandant poljskog odreda (u Ljumi). U ratu 1914—1918 bio je komandant brdskog diviziona II. poziva (1915), komandant artiljerije užičke brigade (1914—1915), komandant artiljerije užičkog odreda (1915 do 1916), komandant artiljerije drinske divizije (1916—1918). Za vrijeme preformiranja vojske bio je predsjednik komisije za pripremu logora za cjelokupnu vojsku na Halkidiki.

V. Belić.

TODOROVIĆ SAVA, glumac i redatelj Narodnog Pozorišta u Beogradu (8/12 1862, Beograd). Kao glumac otpočeo je u Bosni u Brčkom, u trupi Lazića, »Strica«. 1883 stupio je u novu trupu, koja je krenula iz Beograda u Sofiju. Zatim je bio u Pančevu u družini Laze Popovića. U Narodno Pozorište u Beogradu stupio je kao član 1/3 1887. Tu je naročito razradio uloge karaktera i narodnih tipova. Pozvana kritika obilježila je T. kao komičara višeg, otmenog stila. Njegova komičnost dobiva jačinu u odmjerenom vladanju frazom, u dikciji sa širokim prelivima, u mjetničkoj mimici. Prikaz mu je hladan, priseban, bez uzbuđenja. Glavne su mu uloge: Kir Dima (Kir Janja), Vanjušin (Vanjušinova djeca), Valtazar (Arlezijanka), Ložje (Dragana), Cvjetković (Jesenja kiša), Dopčinski (Revizor), Nidža (Dorćulska posla), Kića (Dva cvanciga), Nosl (Strah od radosti), Hadži Toma (Koštana), Toma (Svet), Neša (Beograd nekad i sad), Štrbac (Jazavac pred sudom), Vokurtoa (Matori momci), Talbot (Čiča Samuilo), Neša (Podvala), Ružičić (Pokondirena tikva), Isidor (Cezarov testament) i t. d.

R. O.

TODOROVIĆ STEVAN, slikar (1832, Novi Sad — 22/5 1926, Beograd). Osnovnu i srednju školu učio je u Novom Sadu, Segedinu i Beču. Poslije mature (1849), upisao se u bečku slikarsku akademiju. No učio je i privatno kod čuvenog slikara Waldmüllera. 1853/54 proveo je na münchenskoj akademiji, ali se iduće godine vratio ponovno u bečku, za učenika profesora Rahla. 1856 je dovršio studije, i, pošto je kao koncertni pjevač obišao uz Kornelija Stankovića sva znatnija srpska mjesta, nastanio se u Beogradu, otvorivši besplatnu privatnu školu za slikanje, pjevanje i gimnastiku. Tu je školu održao do 1863; u njoj su dobili prve slikarske elemente: pok. Ž. Jugović, St. Nikolić, M. Tenković i drugi. 1860—1864 T. je bio, po želji kneza Mihaila, odgojitelj njegovog vanbračnog sina Velimira Todorovića. 1864—1865, oženivši se svojom učenicom Poleksijom, kćerkom Matije Bana, proputovao je Italiju, učinivši nekoliko većih kopija u Firenci i Rimu, po Rafaelu, Ticijanu i Furiniju. 1865 je postavljen za docenta Velike Škole, da u tehničkom fakultetu predaje crtanje, ali je uskoro premješten za nastavnika vještina u gimnaziju, pa u beogradsku realku, odakle je, poslije 28 godina rada, 1894, stavljen u penziju.

Osim slikarstva T. je, do duboke starosti, radio na organiziranju vokalne muzike, glume i gimnastike. On je osnivač beogradskog pjevačkog društva, dugo godina je bio njegov predsjednik i preko tri decenije mu je bio aktivan član. Isto se tako T. može smatrati osnivačem Dušana Silnog i, kasnije, Srpskog Sokola u Srbiji. Još 1857 je stupio u beogradsku diletantsku kazališnu trupu, kojoj je bio jedan od glavnih članova i prvi kazališni slikar, sve do osnivanja stalnog kazališta.

T. je slikao ogromno mnogo: portrete, ikone i historijske kompozicije, ilustrativne akvarele i crteže. U potonje spadaju: Manastir Manasija (litografiran 1857), akvareli, nošnje, stanovi, tipovi, posuđe iz Srbije za moskovsku etnografsku izložbu 1867, nacrt figuralnog djela za stolni ukras knezu Milanu (izliven u Münchenu i predan knezu kao dar beogradske općine prilikom proglasa kneževog punoljetsva 1872, danas u Umjetničkom odjeljenju), Takovski ustanak, litografiran 1874, ratne slike iz 1876/77, objavljivanje u Graphic, Monde Illustré, Über Land und Meer, Svjemirnoj Ilustraciji i Univerzalu i 24 akvarela iz Carigrada 1887 i 1898. Portreta je T. naslikao na stotine. Tako reći nije bilo znamenitije ličnosti u srpstvu od 60-tih do 90-tih godina, koju T. nije portretirao, a likove trojice posljednjih Obrenovića i njihove porodice izradio je nekoliko puta u nekoliko desetina, za dvor i za razne javne urede. Poznatiji su mu portreti: Ranka Alimpića, kapetan-Miše Anastasijevića, Avrama Petronijevića, Janka Šafarika, Gruje Miškovića, majora Ilića, Ljube Nenadovića, Đure Daničića i t. d. i Jovana Ristića, Jovana Gavrilovića, Đorđa Silića, Dunđerskog, Kanica, P. Ubavkića, generala Černjajeva, Milorada Šapčanina, glumca Bačvanskog, Matije Bana, Đorđa Maletića, Stojana Novakovića, Jovana Boškovića, Lešjanina i t. d. Njegovih portreta ima u većem broju i u Matici Srpskoj i u pančevačkoj crkvenoj općini. T. je naslikao do 20 ikonostasa, većinom sam, a neke u društvu drugih slikara. U nekim cr-

kvama je, osim ikona, izradio i velike zidne kompozicije iz srpske historije. Znatniji crkveni radovi su mu: u Vaznesenskoj u Beogradu, u Topčiderskoj, u Idvorskoj i Opavačkoj u Banatu, Brčanskoj u Bosni, Pakračkoj u Slavoniji (sa Ž. Jugovićem), Jagodinskoj (s Jugovićem) i t. d. T. je naslikao i nekoliko katoličkih svetih slika na pr. Sv. Karla za oltar u Pančevu, Sv. Franja za Omoljičku u Banatu. Od velikih kompozicija iz historije srpskih vladara i svetaca izradio je 18 na zidovima negotinske crkve, i to: Prijem Sv. Simeona u Hilandar, Sv. Sava miri braću nad očevim grobom, Sv. Sava kruni brata Stefana Prvovjenčanog, Dečanski dobija vid, knez Lazar se privolijeva nebeskomu carstvu i t. d., varijante istih u Palanačkoj crkvi, i Sv. Sava blagosilja djecu u Perlezu. Naposljetku T. ima i nekoliko pejzaža, većinom iz carigradske okolice.

T. je kao slikar bio posljednji predstavnik starijeg, pedesetih godina idealizatorskog, bečkog akademizma, koji karakterizira umjetnost vojvođanskih slikara u 19 vijeku. T. je umjetnost bez temperamenta, ali je odmjerena i ukusna. Imao je naročito osjećanje za ton. Najbolje je dao u jednom lijepom broju portreta, koji se s pravom moraju ubrajati u najbolje uzorke naše romantičarske klasike.

L i t e r a t u r a: Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije (12 i 15); Veljko Petrović, Srpsko slikarstvo u Vojvodini.

V. Petrović.

TODOROVO, mjesto sa starim gradom u Bosni, sjeverno od Cazina. Ima 2.008 stanovnika (1910). Starije mu je ime Novigrad, od 16 vijeka Novo Todorovo, kasnije T. Pod gradom je u 16 vijeku bila varoš. Često je mijenjalo gospodara. 1635 zauzeli su ga Turci.

L i t e r a t u r a: R. Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890).

M. F.

TODOSIĆKA ZORKA, glumica (1/4 1864, Novi Sad). Stupila je prvi put na pozornicu u beogradskom Narodnom Pozorištu 1878. Redovna članica postala je 1886. Gotovo cjelokupni operetni repertoar nosila je T. za sve vrijeme svoga aktivnog rada. U narodnim komadima, naročito u Sterijinu repertoaru, T. je bila bez zamjene. Njena Zla žena ostat će stalan primjer njene vrijednosti i značaja. Isto je takva bila i u ovim svojim istaknutim ulogama i partijama: Mamzell' Nitouche, Riđokosa, Marina (Graf Praks) Dorina (Tartuffe), Chon-Chon (Majčin blagoslov), Madame Sans Gêne, Divlja ruža (Korneviljska zvona), Tata-Toto, Praksa (Doktor Oks), Živana (Đido), Frochardovica (Dvije sirotice), Ada (Sodom), Precioza, Käthe (Stari Heidelberg), Ciprijena (Razvedimo se) i dr. Penzionirana je 1913.

R. O.

TOHOLJ RISTO, četnik i nacionalni radnik (22/10 1882, Mostar — 28/8 1916, Karasinan, Dobrudža). Poslije svršene gimnazije u Mostaru, učio je pravni fakultet u Zagrebu i Beogradu. Prožet idejama mladih bosanskih nacionalista, T. je gledao, da se što prije dočepa Beograda i slobodne Srbije, a čim je stigao tamo, stupio je u redove četnika. Kao četnik učestvovao je u ratu za oslobođenje Južne Srbije i Makedonije. Poslije balkanskog rata primio se službe u sudu kao svršeni pravnik. A kad je došao Svjetski Rat, T. je pošao u taj rat vjerujući, da će on donijeti slobodu njegovoj Hercegovini i ne žaleći, ako u toj borbi i sam pogine. T. je, kao srpski rezervni oficir, poginuo u Dobrudži.

M. M.

TOKE su vrsta pancera, koje su se još gdjegdje zadržale po Crnoj Gori, Hercegovini i Dalmaciji. T. su srebrna puca, duža ili okruglasta, poređena jedno do drugoga, a prišivaju se na ječermu ili mušku dolamu. Ima ih različitih.

N. Z.

TOLDT KARL DR., bečki anatom, antropolog, profesor univerziteta (3/5 1840, Bruneck, Tirol — 13/11 1920, Beč). Promoviran je za doktora medicine 1864. Bio je profesor anatomije na njemačkom univerzitetu u Pragu 1876—1884, profesor anatomije u Beču 1884—1908. U namjeri da se sasvim posveti antropologiji, stupio je u penziju prije postignute 70 godine. Glavna djela su mu o nama: Untersuchungen über die Brachykephalie der altslavischen Bevölkerung (Mitt. d. Anthrop. G. in Wien, XV., 1910), Altslavengräber in Deutschland und Österreich (Korrespondenzblatt d. deutsch. G. f. Anthrop., Ethnol. u.

Urg. XLII., 1911), Die Schädelformen in den österr. Wohngebieten d. Altslaven einst u. jetz (Mitt. d. Anthrop. G., XLII., 1912). *N. Ž.*

TOLINGER ROBERT (9/11 1859, Frauenberg, Češka — 21/2 1911, Šabac). Konzervatorijum je završio u Pragu 1879. Po svršetku konzervatorijuma postavljen je za kapelnika u zagrebačkoj operi, zatim je 1880 bio učitelj pjevanja, a od 20/3 1880 dirigent pjevačkog društva Gusle u Velikoj Kikindi. 1890—1897 bio je profesor muzike u Crnoj Gori, a 1902 postavljen je u šabačkoj gimnaziji za nastavnika, a bio je i zborovođa ondašnjeg pjevačkog društva. — T. je komponirao vokalna djela za zbor i glas i klavir kao i kamermuzička. Radio je i na instrumentalnim kompozicijama, a bio je poznat kao pedagog i dirigent. Od njegovih vokalnih stvari treba spomenuti Liturgiju Sv. Jovana Zlatoustog, koja je na široj osnovi zamišljena. *K. M.*

TOLMIN, gradić u talijanskoj Sloveniji, na Soči. Ima 1.016 stanovnika (1910). Leži pod Julskim Alpama, u maloj gorskoj kotlini, gdje se sa Soškom dolinom spajaju doline Idrijce i Bače. Zbog toga položaja bio je T. u svako doba važno mjesto. Kod Sv. Lucije, na južnom kraju kotline, otkriveno je veliko groblje iz prehistoričkog (halštatskog) doba s više hiljada grobova, oruđem i oružjem. U srednjem vijeku postao je T. važniji, spominje se prvi put 1063—1068 i bio je, zajedno s gornjim poriječjem Soče i njenim pritocima, imanje akvilejskih patrijarha, sve dok oni nisu izgubili svoja svjetovna imanja. T. je bio središte akvilejskog gospodstva zvanog T. gastaldija. Na brdu je postojao još odavno grad Kozlov Rob, a pod gradom, na rijeci Tolminki, sagradili su patrijarsi dvor, gdje su obično stanovali za vrijeme ljeta. Patrijarsi su davali T. na upravu furlanskim plemićima, koji su ga morali često braniti od napada goričkih grofova. 1379 dao je patrijarh T. i čitavo T. poglavarstvo u zakup gradu Čedadu (Cividale), koji ga je održao sve do 1411. Od toga doba davali su carevi T. raznim velikašima. Crkveni sud i s njime vezane prihode držao je čedadski kaptol djelimice sve do 1848. Znamenita je pobuna Tolminaca protiv T. grofova iz 1713, kad su buntovnici zauzeli čak i Goricu. I danas je T. glavno mjesto za gornje Goričko, njegova šira okolina nosi još uvijek oznaku tolminsku. Novembra 1918 potpao je T. pod Italiju.

T. je sjedište viceprefekture, suda, građanske škole i slovenačke učiteljske škole, koju su Talijani prenijeli ovamo iz Gorice. Okolina T. je slikovita, naročito stjenoviti tjesnac Soče i Idrijce kod Sv. Lucije. Od željezničke stanice kod Sv. Lucije do T. ima nekoliko kilometara T. je imao veliku tvornicu namještaja, koja je u ratu sasvim uništena. U T. na rijeci Tolminki je velika električna centrala, koja daje snagu i okolini.

Literatura: S. Rutar, Zgodovina Tolminskega (1882). *A. Melik.*

TOMA, arhiđakon splitski, kroničar (1200, Split — 8/5 1268, Split). Ne zna se iz koje patricijske porodice potiče T., te je nepoznato i kako se inače zvao. Duh njegovog rada pokazuje, da nije bio iz hrvatske, nego romanske porodice. Prve nauke svršio je u Splitu, a u Bologni se usavršavao u teologiji i pravu. 1223 je još bio u Bologni, gdje je vidio čudo onoga vremena, svetitelja Franju iz Asisa i slušao njegove propovijedi. 1227 nalazio se T. već u rodnom gradu, u kom je proveo cio život, posvećujući mu sve svoje ne male sposobnosti, intelektualne i moralne. Kad se T. vratio kući, zapopio se, i postao je gradski notar. Tako je odmah ušao u javni život rodnoga grada, i uskoro je izabran za kanonika splitske crkve, a u tridesetoj godini postao je već arciđakon. Njegova učenost, stroga moralna načela, i vanredna ambicija stavili su ga u prve redove, i on je vodio dugi niz godina glavnu riječ u crkvenim, a i u političko-komunalnim pitanjima Splita. Zbog žestokog temperamenta i odlučnog stava prema nevaljalim i nesposobnim svećenicima, a i neobuzdanim građanima, spremnima na svade i zavade, T. je stekao mnogo neprijatelja. Stoga je čitavog života patio od njihovih podvala.

T. je bio stalno u borbi za prava kaptola i biskupije, često je zbog toga bio u sukobu i sa svojim nadbiskupom, a borio se i za prava Splita. Kad su Split u raznim bor-

bama snašle teške nevolje i zbog uprave nezgodnih i nesposobnih načelnika (priora), T. energičan stav bio je često od koristi Splitu i njegovim građanima. Naročito su važne bile T. intervencije kod ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV., kao i u borbama Splita s Trogirom, koji su pomagali ugarsko-hrvatski vladari. Kako su domaći priori često bili povod borbama među protivnim gradskim strankama, nagovorio je T. građane, da se odluče za izbor neutralnog i objektivnog stranca, Talijana Gargana iz Ancone.

Pod upravom Gargana Split je napredovao. Gargan je dao popisati sve pravne običaje i zakone, koji su važili za Split, i popunio ih je novima, koji su već bili oprobani u talijanskim gradovima, koji su se sami upravljali kao i dalmatinski. Kod toga posla glavni saradnik Garganov bio je T. T. je preživio i tatarsku najezdu (1242), poslije koje je vrijedni Gargan otišao u Anconu. Poslije Garganovog odlaska, u Splitu su opet nastali nemiri, a središte im je bio T. On se poslije smrti nadbiskupa Guncela, njegovog velikog protivnika, energično odupro težnji, da se zagrebačka biskupija spoji sa splitskom nadbiskupijom. Do toga nije došlo zbog protivljenja pape Inocentija IV., koji nije htio potvrditi zagrebačkog biskupa Stjepana za splitskog nadbiskupa, a za splitskog nadbiskupa bude tada izbran T. Ali su T. protivnici učinili sve, da osujete njegovu potvrdu. I doista, izbor je poništen, a zauzimanjem kralja Bele IV. izabran je za nadbiskupa Hugrin, čazmanski prepozit. Ova teška uvreda, od strane njegovih domorodaca, kao i od kralja Bele IV., nije ipak pokolebala T., da i dalje radi na korist rodnoga kraja.

Najveći dio njegovih proživljenih nevolja sačuvala nam je njegova kronika, koju je T. napisao znalački i s vještinom, dostojnom najboljih ondašnjih kronista. Iako je T. izdanak romanske kulture, kao i čitav njegov rad, ipak pojedini naši kritičari suviše podvlače njegovo latinsko nacionalističko stanovište. T. je u prvome redu reprezentant sredovječnog municipalizma, njegovih prava i sloboština, i njegove samostalnosti, a tek daleko poslije toga Talijan, koji kroz te naočare posmatra razvitak hrvatske historije. — T. kronika, koja u prvom redu prikazuje historiju splitske crkve, važan je izvor za stariju srednjovjekovnu hrvatsku historiju, a naročito za vrijeme, koje je bliže njegovom vremenu.

L i t e r a t u r a: F. Rački, Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srpsku povjest srednjega vijeka, II. (Književnik, 1864); I. Kršnjavi, Prilozi k historiji Salonitanoj (Vjesnik kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Arhiva, II./III., 1900); S. Šegvić, Tommaso arcidiacono di Spalato (1914); K. Šegvić, Toma Splićanin (1927); Alessandro Selem, Tommaso arcidiacono e la storia medioevale di Spalato (La rivista dalmatica, VIII., 3—4, 1926). *V. Novak.*

TOMA (Illyricus), Franjevac (pred kraj 15 vijeka, Vrana). Izašao je na glas kao izvrstan teolog u čitavoj Evropi, naročito u Francuskoj, gdje je duže boravio. Mnogo su se cijenile i štampale njegove propovijedi, naročito: Sermones de caritate (1525), Tractatus de laudibus nominis Jesu (1517), Tractatus de potestate papae (1523), Clypeus ecclesiae chatolicae (1524). U posljednjem je spisu ustao u obranu katoličke vjere protiv Luterove nauke. Bio je ljubimac pape Lava X. i Klimenta VII., na čijem je dvoru u visokoj starosti i umro.

L i t e r a t u r a: G. Gelcich, Fra Tommaso Illirico detto da Osimo Appunti biografico-critici (1903, crta i boravak toga učenog Franjevca u Dubrovniku, 1515, koji je Dubrovčanima namijenio osobito pismo: de invicem habenda caritate). *Đ. K.*

TOMAN LOVRO DR., pjesnik i političar (10/8 1827, Kamna Gorica, kod Radovljice — 16/8 1870, Rodaun, kod Beča). Svršio je gimnaziju i licej u Ljubljani, a prava u Beču i u Grazu. Promoviran je 1852. Zatim je stupio u službu kod drž. financijske prokurature u Ljubljani. 1853 se preselio u Graz, gdje je dobio službu advokatskog koncipijenta. Spremao se za pravnu akademsku karijeru. Kasnije se vratio u domovinu, dobio je advokaturu u Radovljici. 1861 je izabran u zemaljski sabor, i odatle kao državni poslanik, u Beč. Nekoliko godina poslije toga preselio se sa svojom kancelarijom u Ljubljanu.

gdje je postao tajnik Trgovačke Komore.

T. je od 1847 obavljivao svoje pjesme u Novicama, Slovenskoj Čbeli, Razlagovoj Zori, Zgodovinskoj Danici, Slovenskom Glasniku i dr. Zasebno je izdao zbirku: Glasi domorodni (1849). Prve T. pjesme su glasnici ideja (1849), i opjevaju slobodu, ljubav za otadžbinu i slavu božju, sad poetičkom retorikom, sad u nešto anakreonskim oblicima. Jezik je u ovim pjesmama često pogrešan, previše zavisan od njegovog uzora, Jov. Veselog Koseskog, prvog slovenačkog političkog pjesnika. Jedan dio kasnijih pjesama posvetio je T. svojoj ženi, pjesnikinji Jozefini Turnogradskoj, među ovima i nešto sentimentalne Milostinke. Mnogobrojne su T. prigodne pjesme.

Kao političar T. je bio pristalica Bleiweissa, vođe staroslovenačkog konzervativnog pravca; borio se u zemaljskom i državnom saboru za prava slovenačkog jezika i naroda i za privredni napredak slovenačkih pokrajina, te je postigao, da se sagradila važna gorenjska željeznička pruga. Zbog nje se dao zavesti, te je 1867 glasao za dualističko uređenje habsburške monarhije. U slovenačkim časopisima najviše u Novicama, sarađivao je i političkim, nacionalnim i kulturnim člancima. Mnogo je zasluga stekao i za slovenački kulturni napredak, prije svega kao jedan od prvih pokretača Slovenske Matice, čiji je predsjednik bio duže vremena.

L i t e r a t u r a: Praprotnik, Dr. L. Toman (1876); Marn, Jezičnik (24, 82); Glaser (3, 78); Grafenauer, Zgodovina slovenskega slovstva, 2, 207.

I. Grafenauer.

TOMAN JOSEFINA ROĐ. URBANČIĆ-TURNOGRADSKA, spisateljica (9/7 1833, grad Turen, kod Predvora, Gorenjska — 1/6 1854, Štajerski Gradac). 1853 udala se za pjesnika Lovra T., s kojim se preselila u Graz. U književnost ju je uveo Pintar. Po njegovim uputstvima počela je T. 1850 pisati popularne crtice iz historije, u prvom redu slovenske patriotske i slobodoumne. Pisala je o Veronici Desiniškoj (Nedolžnost in sila), Kastrijotiću i Musi (Izdajstvo in sprava), o Slovaku B. Šulku (Slavjanski mučenik), Nik. Zrinskom (Zvestoba do smrti), o pokrštenju Bugara (Boris), o ratovima s Turcima (Marula), i slično. Uzimala je također materijal iz narodne tradicije (Rokmanova Lenčica) i novelistički materijal (Vilica). Neke od ovih pripovijedaka izašle su u Slovenskoj Bčeli (1851) i u Razlogovoj Zori (1852—1853), neke poslije T. smrti, neke još nisu štampane, a neke su izgubljene. Jedina pjesma, koju je T. objavila, Zmeraj krasna je narava (Slovenska Bčela, 1852), pjeva u lijepoj kompoziciji o ljepoti prirode. T. je bila i kompozitor. Iz sviju T. spisa diše naivno oduševljena, mlada, djevojačka duša. T. je stekla u svoje vrijeme opće priznanje, čak i kod Rusa (Severnaja Pčela, 1852, Č. 66) i Slovaka (Hurban, Slovenske Pohladi, 1851, sv. 4).

L i t e r a t u r a: Toman, Novice (1854, 68—69); Fekonja, Ljubljanski Zvon (1884); Rebol, Dom in Svet (1899); Dorjavec-Flere, Starejše pesnice in pisateljice (1926). *I. Grafenauer.*

TOMANOVIĆ LAZAR DR., predsjednik ministarstva u penziji (na Lazarevu Subotu 1845, Lepetane, Boka Kotorska). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu i Herceg-Novom, gimnaziju u Zadru i Novom Sadu, prava u Pešti i Grazu. Bio je Tekelijin pitomac, a od druge godine prava imao je pomoć crnogorskog kneza Nikole. Prije svršetka prava bio je neko vrijeme sekretar senata u Crnoj Gori. 1/4 1873 promoviran je u Grazu za doktora prava. Potom je proveo dvije godine na sudskoj praksi u Kotoru i sedam godina na pripravnoj advokatskoj praksi. Za vrijeme rata 1876 bio je urednik Glasa Crnogoraca na Cetinju. Zbog smetnji od strane vlasti morao se odreći advokature. 1888 postao je ponovo urednik Glasa Crnogorca 1903 postavljen je za sudiju velikog suda na Cetinju, a 26/2 postao je predsjednik toga suda. Od aprila 1907 do jula 1912 bio je predsjednik crnogorske vlade, a poslije je zauzeo svoje mjesto u velikom sudu. Penzioniran je 19/4 1920. T. je bio izabran za poslanika na dalmatinskom saboru, a u Crnoj Gori bio je virilni poslanik.

T. je radio na Srpsko-dalmatinskom Magazinu, Matici, Javoru, Otadžbini, Stražilovu, Brankovu Kolu, Život i Crkva (Skoplje). Bio je neko vrijeme glavni saradnik Srpskog Lista u Zadru, a radio je i na Zastavi (Novi

Sad) i Il Tempo (Venecija). T. je pisao o Kačiću, Gunduliću, Mažuraniću, Nezavisnosti Crne Gore, Ivanu Crnojeviću, o događajima u Boci Kotorskoj i dr. književne i stručne članke i rasprave. Nagrađeno mu je djelo: Petar II. Petrović Njegoš kao vladalac. Poslije rata (1921) napisao je brošuru: Iz moga ministrovanja, u kojoj je branio svoj politički i nacionalni rad. *J. P.*

TOMASCHEK VILIM DR., historijski geograf i etnolog (26/5 1841, Olumuc, Moravska — 9/9 1901, Beč). Bavio se intenzivno starom geografijom i opisom starih naroda pontijskih zemalja na Balkanskom Poluostrvu. Poslije svršenih studija (1864) služio je u Beču na akademskoj gimnaziji; iste je godine namješten na gimnaziji u St. Pölten-u, kao suplent, a 1866 kao profesor. Ovdje je napisao raspravu: Miszellen zur alten Geographie (1867), i historijsko-arheološku studiju Über Brumalia et Rosalia (1869), u kojoj je govorio o tračanskom plemenu Besa. 1868 T. je premješten u Beč u komunalnu gimnaziju. Tu je pisao manje studije, a 1877 publicirao je poveće djelo: Sogdiana, kao prvi dio svojih centralno-azijskih istraživanja. Tim radom T. je privukao pažnju H. Kieperta, koji ga je preporučio za vakantnu katedru geografije na univerzitetu u Štajerskom Grazu, koje se T. primio (1877). 1881 postao je redovni profesor. Kad je 1885 osnovana na bečkom univerzitetu katedra za historičku geografiju, T. je pozvat onamo i ostao je tu do svoje smrti.

Glavna su T. djela: Die vorslavische Topographie der Bosna, Hercegovina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete (1880), Die Goten in Taurien (1880), Ethnologisch-liturgische Forschungen über den Osten Europas (1883), Les destes de la langue Dace (Miszellen, verfasst zur Miklosichfeier im November 1883), Zur Kunde der Hämoshalbinsel im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi (Sitzungberichte der Akad. d. Wiss., 1887), Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden (Sitzungsberichte d. Akademie d. W., 1888), Die heutigen Bewohner Makedoniens (Verhandlungen d. 9. Deutschen Geographentages in Wien), Das Verhältnis der Thraker und Illyrier zu einander (Mitt. d. Anthrop. Ges., 1893), Die alten Thraker: Eine ethnologische Untersuchung. I. Uebersicht der Stämme (Sitzungsberichte d. Akad. d. W., 1893). *N. Županić.*

TOMMASEO RADOVAN, slikar (1895 — 8/8 1924, Split). Učio je u Splitu realku, a zatim umjetničku akademiju u Zagrebu i Beču. Posljednje godine života proveo je kao profesor u srednjoj tehničkoj školi u Splitu, dodijeljen Etnografskomu muzeju te škole. Izlagao je u Zagrebu i Osijeku, a posljednji put u Splitu 1923. Pored slikanja, bavio se i grafikom, a istakao se i svojim uspjelim plakatima. *A. Sch.*

TOMAŠEVIĆ ANTUN, Franjevac, rodom iz Vukovara, štampao je u Zagrebu 1758 spis: Viridarium philosophiam complectens, breves praefatiunculas, argumenta ac dubia e celebrioribus universae philosophiae controversiis praeposita ad disputandum. *D. K.*

TOMAŠEVIĆ ERNEST, slikar i grafičar (12/1 1897, Krapina). Učio je realnu gimnaziju, graditeljsku školu i umjetničku akademiju u Zagrebu. Položivši nastavnički ispit otišao je u Berlin, u školu muzeja za umjetnički obrt. Živi u Zagrebu, gdje se u posljednje vrijeme bavi i umjetničkim obrtom, keramikom. Izlagao je u Zagrebu i Leipzigu. Izdao je mapu litografija i opremio i ilustrirao nekoliko knjiga. *A. Sch.*

TOMAŠEVIĆ NIKOLA, đeneral (10/2 1876, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju, 1/9 1893. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, za kapetana 29/12 1902, za potpukovnika 1/10 1915, za artiljerijskog brigadnog đenerala 21/10 1923, za divizijskog đenerala 17/12 1924. Penzioniran je 17/5 1927. Do 1899 bio je vodnik u poljskoj artiljeriji. 1899—1900 državni pitomac u austrougarskoj artiljeriji u Beču, 1900—1901 komandant baterije u poljskoj artiljeriji, 1901—1903 na višoj školi vojne akademije, 1903—1905 komandant baterije u poljskoj artiljeriji, 1905—1907 adutant inspektora artiljerije, 1907 do 1909 komandant baterije u poljskoj artiljeriji, 1909—1912 komandant diviziona u poljskoj artiljeriji, 1913—1914 adutant inspektora artiljerije, 1919

do 1920 šef artiljerijskog biroa i zastupnik inspektora artiljerije, 1920 do 1922 na službi u artiljerijskoj inspekciji i na raspoloženju ministra vojnog, 7/5 1923—22/9 1924 načelnik artiljerijskog odjeljenja armijske oblasti (II.), 22/9 1924—17/5 1927 komandant divizijske oblasti (kosovske). 1919—1920 bio je profesor vojne akademije (taktika artiljerije).

U ratu 1912—1913 bio je komandant artiljerijskog diviziona drinske I. U ratu 1914—1918 bio je, do 5/10 1915 komandant artiljerijskog diviziona šumadijske I. 5/10 1915—30/4 1917 bio je u ropstvu u Austro-Ugarskoj, 30/4 1917—5/3 1919 bio je na službi kod šefa vojne misije u Parizu i zastupnik vojnog delegata u francuskoj vrhovnoj komandi. *V. Belić.*

TOMAŠIĆ FRANJO, podmaršal, pravi tajni savjetnik, guverner Dalmacije (1761, Rijeka — 12/8 1831, Zadar). Svršio je inženjersku akademiju u Beču i postao je 1781 poručnik kod tehničke čete. 1793 istakao se u ratu protiv Francuza. 1797 dodijeljen je poslanstvu u Petrogradu, 1799 vodio je ruske čete u Italiju, koje su, zajedno s austrijskim četama, vojevale protiv Francuza. Za vrijeme rata 1799/1800 odlikovao se hrabrim i veoma uspješnim radom u svim borbama, osobito 11/4 1800 kod napadaja na Bocchetta. Dobio je za ovaj rad 1802 viteški red Marije Terezije i postao je izvan reda potpukovnik, kasnije pukovnik, i dobio je baronstvo. 1809 radio je uspješno pri blokadi Palmanuove i postao je generalmajor, bio je upotrebljen kod određivanja granice između Francuske i Austrije, i postao je zapovjednik u Zagrebu. 1813 sudjelovao je pri osvojenju Dalmacije i zarobio je 3 francuska generala i veliki dio francuske vojske. 6/12 1813 dobio je Zadar. Iste godine postao je podmaršal i dobio je komandirski križ Marije Terezije. Poslije primirja postao je vojni zapovjednik i glavar zemaljske uprave Dalmacije u Zadru.

V. L.

TOMAŠIĆ NIKOLA, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban 5/2 1910—19/1 1912 (13/1 1864, Zagreb, — 29/5 1918, Trešćerovac). Učio je srednju školu i prava u Zagrebu i radio je kao advokatski koncipijent. Poslije dvije godine išao je u Njemačku, da se spremi za docenturu iz nacionalne ekonomije. 1890 postao je tajnik u hrvatskom ministarstvu u Pešti. 1892 postao je redovni profesor nacionalne ekonomije u Zagrebu. Još iste godine bio je izabran za narodnog poslanika na hrvatskom saboru kao Khuenov pristalica i ujedno za delegata na zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru. 1903 u prvom Khuenovom kabinetu postao je ministar za Hrvatsku, ali je brzo odstupio. Vrativši se u Zagreb, T. je pokušao da reorganizira Narodnu stranku (madžarone), osnovao je Dnevni List i spremao se na izbore 1906. Ali je na izborima pobjedu dobila srpsko-hrvatska koalicija, a Narodna stranka se razišla. T. se tada povukao s političkog polja. 1910, za vrijeme drugog Khuenovog kabineta, postao je T. ban. On je vratio, poslije dvogodišnje pauze, ustavne prilike. 28/5 1910 sankcioniran je novi izborni red, što ga je hrvatski sabor prihvatio, i po kome mu je broj birača povećan od 50.000 na 190.000. Htio je da sakupi nagodbenjačke elemente u jaku stranku i obrazovao je Stranku narodnog napretka, ali u tome nije uspio. Izbori u decembru 1911 donijeli su pobjedu srpsko-hrvatskoj koaliciji, pa je T. u januaru 1912 dao ostavku. T. se tada povukao i posvetio se radu u Zemaljskoj Hipotekarnoj Banci, kojoj je od 1912 bio predsjednik.

T. nije bio samo majstor u nacionalnoj ekonomiji, financijalnoj nauci i sociologiji, građanskom i državnom pravu, nego je bio i dobar poznavalac hrvatske historije, opće i pravne filozofije i grčke književnosti. Neposredno prije stupanja na bansku stolicu T. je izdao prvu svesku djela: Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva (Fundamenta iuris publici regni Croatiae), u kojoj je obradio najstarije doba: Pacta conventa, dokazujući, da Koloman nije oružjem osvojio Hrvatsku. Drugi dio, u kome je raspravio pitanje cetinskog izbora, ostao je u rukopisu nedovršen. Zanimljivi treći dio imao je da raspravlja o Hrvatskoj pragmatičkoj sankciji. U rukopisu je ostalo i T. dovršeno djelo o caru Konstantinu Porfirogenetu. Svoju bogatu biblioteku od 30.000 svezaka ostavio je univerzitetskoj biblioteci u Zagrebu.

Literatura: L. Polić, Nikola pl. Tomašić (Savremenik, 1918, br. 9).
M. Prelog.

TOMAŠIĆ STANKO, književnik (5/9 1893 Novi Vinodolski). Osnovnu školu svršio je u Sisku i Karlovcu a realku u Karlovcu (1913). Za vrijeme rata bio je zatvoren i optužen od austrijskih vlasti kao politički sumnjiv. Živi kao novinar i književnik. Sarađivao je člancima, pjesmama, novelama, referatima i dr. u Riječkim Novinama, Prosvjeti, Hrvatskoj Prosvjeti, Narodnoj Politici, Pobratimu, Luči, Krijesu, Jugoslavenskoj Njivi, Vijencu, Mladosti, Mladoj Jugoslaviji, beogradskom Pokretu, Hrvatskoj Pozornici, kojoj je 1925/26 bio izdavač i urednik. Zasebno je izdao knjige: Kroz grbave ulice (1919), Pjesme (1919), Modri čovjek (1920), Tri poema (1926). Najznačajnije su mu stvari: Šimi-marionete (Jugoslavenska Njiva, 1924), Crveni paragraf (Jugoslavenska Njiva, 1926), u kojima je, među poslijeratnim lutanjima u književnosti, tražio i našao svoj put.
A. B-c.

TOMBOR JANKO, književnik (7/1 1825, Žilina, trenčinska županija, Madžarska — 30/1 1911, Đakovo). 1844 stupio je u sjemenište u Pešti, gdje se upoznao i sprijateljio s tadašnjim hrvatskim klericima A. Veber-Tkalčevićem, Eugenom Kvaternikom i Antunom Starčevićem, a uz to je na mladoga Slovaka lično živo uticao i Jan Kolar. 1846 došao je u Đakovo, gdje je 1848 zaređen za svećenika. Kapelanovao je po raznim župama. 1862 postao je župnik u Erdeviku. 1867—1878 isticao se politički kao narodni poslanik u hrvatskom saboru. 1875—1904 bio je župnik u Piškorevcima. Poslije je živio u Đakovu, do smrti. — T. je pisao političke članke u Slavenskom Jugu i Südslavische Zeitung, pjevao je patriotske i refleksivne pjesme, a u doba Bachova apsolutizma, kad se stvarala hrvatska lijepa proza, on je, kao saradnik Nevena bio jedan od najvrjednijih novelista. Njegove novele najviše su historičke.

Literatura: N. Andrić, Pod apsolutizmom (1906). *B. V.*

TOMERLIN SLAVKO, slikar (2/3 1892, Kešinci). Učio je gimnaziju u Vinkovcima, a umjetničku školu u Zagrebu. Nastavio je studije u Pragu, kod V. Bukovca i F. Ženišeka. Bio je upravnik (1919—1920) prve slikarske škole u Osijeku. Na svojim slikama najviše prikazuje hrvatske seljake. Izlagao je u Zagrebu, Pragu, Češkoj Trebovi, Brnu, Beogradu, Novom Sadu i u većim slavonskim mjestima. Sada živi u Zagrebu.
U. Dž.

TOMIČIĆ JURAJ, podmaršal (1843, Ričica, Lika). Svršio je topničku akademiju u Bijeloj Crkvi, u Moravskoj. Stupio je 1864 kao poručnik u 8 poljsku topničku pukovniju. 1866 sudjelovao je u ratu protiv Prusa u bitci kod Kraljeva Graca. Poslije mira napustio je vojnu službu. 1870 je reaktiviran kod hrvatsko-slavonske domobranske ulanske pukovnije. 1871 imenovan je zapovjednikom novoustrojenog mitraljeskog odjeljenja. 1873 postao je natporučnik. 1874—1876 svršio je ratnu školu. 1877 dodijeljen je glavnomu stožeru u Bratislavi. 1878 postao je izvan reda kapetan i okružni pobočnik hrvatsko-slavonske 42 domobranske divizije u Zagrebu, 1886 izvan reda major, 1887 glavar glavnog stožera okružnog zapovjedništva u Košicama, 1889 potpukovnik i učitelj na domobranskoj stožernoj časničkoj školi. Kao potpukovnik i pukovnik bio je zapovjednik jedne domobranske i kasnije i kr. pješačke pukovnije. 1897 bio je zapovjednik 96 pješačke brigade u Zadru, 1898 generalmajor, 1903 zapovjednik 43 četne divizije u Lavovu i podmaršal. 1904 je penzioniran. *V. L.*

TOMIČIĆ JURAJ DR., direktor banke (1886, Miškovac). Pravne nauke učio je u Zagrebu, a socijalne u Ženevi. Bio je činovnik kod Prve Hrvatske Štedionice u Zagrebu i u filijalama na Rijeci i u Dalmaciji. 1910 bio je izabran za pomoćnog tajnika Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, a 1912 osnovao je Opću Zagrebačku Štednu i Predujamnu Zadrugu. Za vrijeme rata preuzeo je organizaciju Zemaljskog gospodarskog povjerenstva za šumske proizvode u Zagrebu, te se zatim opet vratio bankarskoj struci. 1918 prešao je, u svojstvu ravnatelja, u Banku za Trgovinu, Obrt i Industriju, a 1920 u Slavensku Banku. 1924 proputovao je Južnu i Sjevernu Ameriku radi uspostavljanja trgovačkih i bankarskih veza s našim iseljeničkim koloni-

jama. Mnogo je radio na ekonomskom i socijalnom polju. Bio je stalni gospodarstveni urednik Obzora, Hrvatskog Pokreta, saradnik Jugoslavenskog Loyda i drugih dnevnika. Izdao je 1912: Počela sociologije.

S. D.

TOMIĆ ALEKSANDAR, književnik (23/10 1841, Slavonska Požega — 12/11 1892, Velika Kopanica). Osnovnu školu svršio je u Požegi, gimnaziju u Požegi i Zagrebu, a teologiju u Đakovu. Četrnaest godina bio je profesor na teologiji u Đakovu, a poslije toga župnik u Velikoj Kopanici, postigavši čast podarciđakona. Bio je jedan od najplodnijih prevodilaca svoga vremena u Hrvatskoj. U Slovencu, Naše Gore Listu i Vijencu ima velik broj njegovih kraćih i dužih prijevoda, ponajviše iz slovenskih literatura. Prevodio je nešto i za pozorište i za Maticu Hrvatsku (Kraševski, Kolibar). *A. B-c.*

TOMIĆ HERMINA, spisateljica (1843, Zagreb — 15/12 1915, Zagreb). Školovala se u Varaždinu, u samostanu sestara Uršulinki. 1863 udala se za književnika Josipa Eugena Tomića. — Iako je u samostanu obrazovana u njemačkom duhu, T. je poslije pada Bachova apsolutizma u Hrvatskoj, svojim deklamacijama na pozornici i originalnim člancima budila nacionalni duh. Poslije udaje, ona je počela pisati i opširnija književna djela. Anonimno je izdala dramu: Kita cvijeća (1883), a pod svojim imenom drame: Zablude matere (1888), i Ljubav i sjaj (1898).

Literatura: Antonija Cvijić, Hrvatske ličnosti (Vijenac, 1925).

A. B-c.

TOMIĆ JAŠA, novinar (11/10 1856, Vršac — 9/10 1922, Novi Sad). Osnovnu školu učio je u Vršcu, a gimnaziju u Temišvaru i Kečkemetu. 1874 otišao je u Beč na medicinu, a 1875 je prešao na filozofski fakultet. Za vrijeme bosansko - hercegovačkog ustanka (1875) upisao se u ustaše. Poslije je otišao u Beč i Prag, da produži nauke. 1883 došao je u Beograd i postao je suradnik Samouprave. Poslije timočke bune postao je urednik Srpskog Kola (Novi Sad). Kad su t. zv. notabiliteti napustili velikobečkerečki program, T. je ustao protiv njih. Zbog jednog rasturenog zbora, na kome je došlo do tučnjave, policija ga je uhapsila, ali ga je sud pustio. 21/12 1884 postao je urednik Zastave i šef grupe, koja se prozvala Cjelokupna narodna slobodoumna stranka, a od 1891 Radikalna. U jesen 1885 oženio se kćerkom Svetozara Miletića. Na Tucin dan 1889 ubio je urednika Branika Mišu Dimitrijevića zbog napada na porodični život. Osuđen na 7 godina, pomilovan je u aprilu 1896. U augustu 1898 postao je ponovno šef Radikalne stranke u Ugarskoj. 1905 izradio je nov program te stranke (okučanski). U 1912/13 bio je u srpskom logoru. 1914 bio je zatvoren i interniran u Jegar, Mezetur i Segedin.

1885 izabran je u rumskom srezu za poslanika na narodno-crkvenom saboru, ali je ubrzo dao ostavku. Kandidiran je nekoliko puta u Šajkaškoj za poslanika u ugarski državni sabor, ali je pritisak madžarskih vlasti uvijek spriječio njegov izbor. 3/11 1918 postao je predsjednik Srpskog narodnog odbora, koji je vodio srpske poslove. 25/11 proklamirao je na velikoj narodnoj skupštini Bačke, Banata i Baranje odcjepljenje tih krajeva od Ugarske i prisajedinjenje SHS. 28/11 1920 izabran je za poslanika Ustavotvorne Skupštine, ali zbog bolesti nije uzeo učešća u njenom radu.

Bio je saradnik socijalističkog lista Volksstaat, zatim Nove Bečke Presse i Češkog Parlamentara. Od srpskih listova radio je na Samoupravi, Srpskom Listu (1918) i na Delu. Uređivao je neko vrijeme Srpsko Kolo, a dug niz godina Zastavu. Pokrenuo je časopise: Žena i Zémljoradnički Prijatelj. Napisao je preko 60 knjiga i brošura.

Književna su mu djela: Prvo kolo pesama (1879), Književna zrnca (1888), Pesme (1896), Nazareni, roman (1896), Slike i pripovetke (1897), Čiča Stanko (1897), Trulež, roman (1898), Razvod braka, pozorišna igra (1922), Dositej Obradović (1911), Lepa književnost i umetnost (1918). Kao socijalne studije vrijedi spomenuti: O uzrocima zločina (1896), Pametno nazarenstvo, dvije knjige (1897), Ima li pomoći našim zanatlijama (1898), Šta je žena i šta će biti (1918). Napisao je i jednu brošuru o srpsko-turskom ratu, i to mu je bilo prvo djelo (1876), i tri

knjige o balkanskom ratu (1913, 1914). Ima i tri patriotsko-historičke rasprave: Posle pet stotina godina (1889), Nesavremena i Savremena istorija (1910), Boj na Kosovu, Seoba Srba i Crna Gora (1908). U njima brani historičke tradicije i napada novu historičku školu, koja istražuje pravu istinu o događajima i ljudima. Od političko-nacionalnih rasprava najvažnije su mu: Političko vjeruju (1886), Iz prošlosti naših »vođa« (1889), Vođa kroz izbore (1897), Program radikalne i program liberalne stranke (1901), U čemu je stvar (1901), Majski Sabor (1902), Parnica protiv srpskih manastira (1905), Vođa kroz saborske izbore (1906), Kako smo birali patrijarhe kroz 200 godina (1908). Kako se zovemo (1909), Karlovačka mitropolija i Hrišćanstvo (1913), Kako da delimo zemlju (1919), Seoba u Srbiji (1914), Gde je srpska politika i Samoupravo-Napred (1911), Ostalih 28 brošira kratke su (od 14—50 strana), i raspravljaju aktuelna ekonomska, nacionalna, politička i partijska pitanja.

Literatura: Spomenica Jaše Tomića (1923); Zastava za 1922.

J. Prodanović.

TOMIĆ JOSIP EUGEN, pripovjedač i dramatičar (1?/10 1843, Požega — 13/7 1906, Zagreb). Osnovnu školu učio je u Požegi, a gimnaziju u Požegi i Zagrebu. Učio je teologiju, no poslije trećeg tečaja ostavio je i prešao na prava, koja je dovršio u Grazu. Služio je kao upravni činovnik i završio je karijeru na položaju banskog savjetnika kod zemaljske vlade u Zagrebu. — Obilni T. književni rad obuhvata pjesme, novele, romane, feljtone, drame, što ih je štampao već od ranih godina u Slavoncu, Naše Gore Listu, Glasonoši, Vijencu, Dragoljubu, Narodnim Novinama i dr. Zasebno je izdao pjesme: Leljinke (1865), romane i novele Zmaj od Bosne (1879 i 1897), Kapetanova kći (1884), Pošurice (1887), Eminagina ljuba (1888), Za kralja — za dom (1894, 1895), Melita (1899), drame: Komedije, I. (Bračne ponude i Zatečeni ženik, 1878), Komedije, II. (Novi red i Gospodin tutor, 1884), Pastorak (1892), Barun Franjo Trenk (1878), Veronika Desinićka (1904). Velik dio T. pripovijedaka ostao je raštrkan po revijama. Od toga je nešto izdala Matica Hrvatska, pod natpisom Manja djela (1904). 1872—1874 bio je, poslije odstupa Augusta Šenoe, dramaturg u zagrebačkom kazalištu, a pod kraj života bio je potpredsjednik Matice Hrvatske. — Za svoje stvari vadio je građu uglavnom iz muslimanskog života, iz života hrvatskog plemstva ili iz pučkoga života.

Kao pripovjedač, T. je pisac bez izrazitije fizionomije, i u njegovim pripovijetkama važnija je fabula nego umjetničko udubljivanje. Kao pisac historičkih romana, T. se inspirirao na istim izvorima, na kojima i Šenoa (Ane Krčelićeve, za Udovicu i Za kralja — za dom), no nije uspio, da onako oživi ljude i vrijeme, kao što je to znao Šenoa. Ni njegov završetak Šenoine Kletve ne može se mjeriti sa Šenoinim početkom. Komedije su mu bez mnogo psihologije i motiviranosti, s glavnim zadatkom, da nasmiju. Najviše je uspjeha postizavao sa svojim motivima iz bosanskog života; Zmaj od Bosne postigao je dva izdanja. No uzrok ni ovdje ne će biti samo umjetnička vrijednost romana, već neka kombinacija sentimentalnosti i idealiziranja, pogotovu zbog toga, što su u ono vrijeme pravaški disponirani ljudi u Hrvatskoj uopće uzdizali naš muslimanski svijet. Spomenuti roman i roman iz 18 vijeka Za kralja — za dom, zbog svojih ljubavnih intriga i lakog pripovjedačkog tona učinili su T. jednim od najpopularnijih hrvatskih pisaca u širokim slojevima čitalaca. Pozitivne su T. zasluge na području drame, gdje je on u doba, kad se stvarao nacionalni repertoar, svojim komedijama (Zatečeni ženik) pružio jaku pomoć. Diletantske družine u provinciji još i danas igraju njegove šaljive komade.

A. Barac.

TOMIĆ JOVAN. V. u Dodatku.

TOMIĆ MIODRAG, vazduhoplovni major-pilot (17/5 1888, Stragari, Jasenički, Kragujevački). Po svršetku 3 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je 25/4 1905 u pješadijsku podoficirsku školu u Beogradu. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 31/10 1913, za kapetana 10/4 1919, za vazduhoplovnog majora 1/10 1924. Za vrijeme službovanja bio je na službi u pilotskoj školi Bleriot, u šaserskoj školi i akrobatskoj školi u Francuskoj. 1919—13/3 1921 bio je komandant ešelona avijatičarskog parka u Nišu

i komandirao je detašmanom 3 aeroplanske eskadrilje. 1921—1922 bio je na službi u štabu II. vazduhoplovne komande, u 1922 bio je mjesec dana komandant čete u pješadiji. 24/4—17/10 1922 bio je na službi u odjeljenju za vazduhoplovstvo ministarstva vojnog. 1922—1923 bio je komandant pilotske škole I. vazduhoplovne komande, 1923—1924 komandant lovačke eskadrilje I. vazduhoplovne komande, 1924—1928 komandant vazduhoplovne grupe (2 i 125). Od 27/4 1928 je vršilac dužnosti komandanta vazduhoplovnog puka (6).

U ratu 1912/13 bio je pilot u eskadrilji za izviđanje. U ratu 1914—1918, do 1916 pilot za izviđanje i komandant detašmana aeroplanske eskadre, 1916 pilot na aeroplanu za izviđanje, bombardiranje i reglažu u eskadrilji 399. 1917—1919 bio je pilot u eskradrilji 387 i N. S. 523 za daljnja izviđanja, protekciju i borbu u vazduhu. — 1915 bio je s aeroplanom održač veze između Skadra i Drača. Bio je kao pilot u 21 grupi za borbu IV. francuske armije na Verdunu. *V. Belić.*

TOMIĆ PETAR DR., historik (22/4 1839, Zabok, Hrvatsko Zagorje — 11/2 1918, Zagreb). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja i u Krapini, gimnaziju u Zagrebu, Varaždinu, Ostrogonu i Trnavi, a univerzitet u Beču. Doktorat filozofije dobio je u Grazu. Služio je kao gimnazijski profesor u Zagrebu, Osijeku, Rakovcu (Karlovac), Srijemskoj Mitrovici. 1882 bio je otpušten iz službe, te je proveo više godina u Rusiji. 1886 reaktiviran je, i služio je do 1909, kad je penzioniran, u Zagrebu. — T. je bio veoma obrazovan čovjek, poznavao je više jezika, no bio je bez prave stvaralačke snage. Zbog ličnih svojstava i političkih prilika u Hrvatskoj T. je mnogo trpio. Pisao je po listovima i revijama feljtone, članke iz historije i dr., a glavno mu je djelo: Rimska povijest do careva (Matica Hrvatska, 1884), koju je sastavio po Duruy-u i Mommsen-u.

L i t e r a t u r a: Autobiografija (Nastavni Vjesnik, 1918). *A. B-c.*

TOMIĆ SVETOZAR, direktor gimnazije u Beogradu (17/3 1872, Previš, općina šavnička, Crna Gora). Osnovnu školu svršio je u Šavniku, a gimnaziju na Cetinju, u Srijemskim Karlovcima i u Beogradu. Potom je stupio na historičko-geografski odsjek filozofskog fakulteta beogradske velike škole, na kome je diplomirao 1898. Odmah zatim postao je nastavnik srpske gimnazije u Skoplju, a 1900 je položio profesorski ispit. U Skoplju je služio šest godina, a posljednje godine bio je vršilac dužnosti direktora. 1904 postavljen je za direktora niže gimnazije u Bitolju, pa je poslije premješten za profesora srpske gimnazije u Solunu. Poslije osmogodišnje službe u Turskoj, doveden je u Beograd, i tu je ostao do 1913, kada je, poslije demobilizacije, postavljen za inspektora ministarstva prosvjete za kosovsku oblast sa sjedištem u Prištini. Na tome je položaju ostao do februara 1921, kada je premješten u Beograd. T. je učestvovao u balkanskim i u Svjetskom Ratu. Za vrijeme povlačenja kroz Albaniju, kada je srpska vlada stigla u Skadar, postavila je T. za svoga delegata u Sv. Ivanu Meduanskom za prijem hrane od saveznika. Na toj dužnosti, pored koje je vršio i dužnost načelnika vojne stanice, T. je posljednjeg dana bavljenja srpske vojske u Medovi na jednoj engleskoj lađi upućen u Afriku, gdje je, kao vladin delegat za đake i izbjeglice, ostao ne punu godinu dana. U novembru 1916 pozvat je na Krf i postavljen za šefa crnogorskog odsjeka u ministarstvu inostranih poslova. Poslije proboja solunskog fronta T. je određen za vladinog delegata za političke stvari u novokombiniranom Jadranskom odredu. T. je s vojskom ušao u Crnu Goru i učestvovao je u organiziranju vlasti u Crnoj Gori.

T. je etnograf i geograf. Mnogo je putovao s Jovanom Cvijićem i dobro poznaje naš narod. Pisao je više stvari iz etnografije i antropogeografije našega naroda. Akademija mu je štampala u Naseljima radove: O Drobnjaku i Skopsku Crnu Goru, a nagradila mu je iz Dučićeve zadužbine rad: Piva i Pivljani. Ostali su mu radovi: Manastir Treskavac (Delo), Skoplje i okolina (Iskra), O Smail-agi Čengiću (Čupićeva Zadužbina), Skoplje-Galičnik i Debarce (Brastvo), Građene vode (Cvijićev Zbornik), Stočarstvo i prerada mleka kod Srba (Glasnik Geografskog Društva). Pisao je i po dnevnim političkim listovima. *M. Milenović.*

TOMIĆ VOJISLAV, đeneral (24/10 1876, Kragujevac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1895. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1898, za kapetana 2/8 1908, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1901 bio je vodnik u pješadiji, 1901—1903 na višoj školi vojne akademije, do 1/1 1907 komandant čete u pješadiji, policijskoj žandarmeriji i pješadijskoj podoficirskoj školi, 1/1—1/9 1907 ordonans oficir Nj. V. Kralja, 1/9 1907—2/4 1912 komandant čete u pješadiji i na službi u štabu puka u pješadiji, 2/4 1912 do rata komandant bataljona u pješadiji, 1913 do 1914 pomoćnik komandanta puka u pješadiji, 1/4—1/9 1919 pomoćnik komandanta žandarmerijske brigade (IV.), 1/9 1919—23/1 1920 nastavnik ratne službe i nadzornik za svu praktičnu nastavu kod pitomaca vojne akademije. 1920 bio je pomoćnik komandanta žandarmerijske brigade (III.) i komandant brigade u pješadiji (bosanske), 1920—1923 komandant žandarmerijske brigade (III.), od 17/9 1923 je komandant cjelokupne žandarmerije.

U ratu 1912—1913 bio je komandant bataljona (12 puka), komandant 1 kombiniranog puka šumadijsko-albanskog odreda i zastupnik načelnika štaba šumadijsko-albanskog odreda. U ratu 1914—1918 bio je komandant bataljona (12 puka) i komandant puka (11). — Pisao je članke u Ratniku, poglavito iz ratne historije. *V. Belić.*

TOMINŠEK JOSIP DR., pisac i prosvjetni organizator (4/3 1872, Gornj Grad). Svršio je gimnaziju u Celju, a filozofiju (slavistiku i klasičnu filologiju) u Grazu (1892—1896). Kasnije se jednu godinu usavršavao na univerzitetu u Berlinu, u ferijalnim univerzitetskim tečajevima u Jeni, Grazu i Beču i na naučnom putovanju u Italiju. Kao suplent i profesor služio je na gimnazijama u Celju (1895 još kao visokoškolac), Kranju (1896—1904), Ljubljani (1904—1910), kao upravitelj na gimnazijama u Gorici (1910—1911), gdje je na dotada isključivo njemačkom zavodu organizirao slovenačke i talijanske paralelke, i u Mariboru (od 1911), gdje je poslije prevrata uredio slovenačke osnovne paralelke. 1911—1918 bio je zastupnik srednjoškolskog učiteljstva, član zemaljskog školskog savjeta u Grazu, 1912—1918 nadzornik za tjelovježbu na srednjim školama u jugoslovenskim i talijanskim pokrajinama u Austriji, a 1918 do ukidanja toga inspektorata (1923) u Sloveniji.

T. je od 1899 bio mnogo godina stalan saradnik Ljubljanskog Zvona. Osim rasprava i članaka pisao je tu mnoge književne referate i ocjene slovenačkih, hrvatskih i srpskih književnih i slavističkih djela i njemačkih knjiga iz slovenske i klasične filologije. Sarađivao je i u slovenačkim i njemačkim časopisima. Najvažnji T. članci su, u Ljubljanskom Zvonu: Bitje in žitje Bleiweissovih Novic (1843—1902) (1904), Četrt stoletja slovenskemu slovstvu na braniku, k 25-letnici Ljubljanski Zvon (1905), Jos. Stritar (1906, izašlo i zasebno), Iz učenega in neučenega Berlina (1907), Slavna in bedna Italija (1908 i zasebno), O napakah in pravilih slovenskega pisanja (1909 i zasebno kao Antibarbarus, 1910), Pisava tujih, posebno latinskih in grških lastnih imen (1910); u Slovanu: Cankar i njegova dramatika (1903); u Domu in Svetu: Ajdovski gradec (1911 i zasebno); u Popotniku: Slovniško povratno razmjerje v šoli in vedi (1903), Sprejemni izpit za I. razred srednjih šol (1912); u Pedagoškom Letopisu: Grščina (1906 i zasebno), Preosnova avstrijskih srednjih šol (1908 i zasebno); u Slovenskom Narodu: Pesnik Aškerc u borbi za herojstvo (1905 i zasebno); u Izvestjima gimnazije u Kranju: Humanizem gimnazij v stari in novi luči (1901), De compositione P. Terenti Phormionis (1902), Narečje v Bosni in njega sklanjatev (1903); u Ljubljani: Aforizmi o klasičnem pouku (1909); u Spomenici M. Vilharu (1906): Miroslav Vilhar; u Bleiweissovom Zborniku Slovenske Matice (1909): Dr. Janez Bleiweiss.

Velik broj T. članaka jezikoslovne, pedagoške i odgojne sadržine štampan je i u njemačkim stručnim listovima. T. je od 1908 urednik Planinskog Vesnika, 1905—1911 bio je urednik Pedagoškog Letnika Slovenske Šolske Matice, i za njega pisao je stručne preglede o tjelovježbi, o latinskom i grčkom jeziku. Napisao je Latinska slovnica (1906), Grška slovnica (1908), Grška vadnica (1908) i priredio je Ksenofontov slovar (i dr. K. Princa izboru, 1909), Slovensko-

nemški i Nemško-slovenski slovar (1912, 1924); uredio je Mencingerove Izbrane spise (5 zv. Slovenska Matica, 1911—1928); posljednjim trima napisao je uvode, i snabdio ih opaskama.

T. je mnogo radio i kao organizator prosvjetnog rada. Bio je jedan od najvrednijih organizatora slovenskog planinarstva (kod Slovenskog Planinskog Društva), radio je mnogo za unapređivanje glazbe u školi, društvima i javnosti (kao predsjednik Glazbene Matice u Mariboru), i skupljao je slovenske narodne napjeve (bio je tajnik odbora za skupljanje slovenačkih narodnih pjesama 1905 do 1927). *I. Grafenauer.*

TOMISLAV, drugi sin kralja Aleksandra (18/1 1928, Beograd).

TOMISLAV, posljednji hrvatski knez i prvi hrvatski kralj oko 910 do 928. Bio je nasljednik i po svoj prilici sin kneza Mutimira. Ratovao je s Madžarima i proširio je svoju vlast nad većim dijelom Panonske Hrvatske do Drave. U borbama, koje su se vodile između Bizantije i bugarskog cara Simeuna, obratio se bizantinski car Roman Lakapin za pomoć papi Ivanu X., izmirivši se s rimskom stolicom. Papinim posredovanjem obratila se Bizantija i na T., da ga pridobije za savez protiv Bugarske. Bizantija je predala T. u upravu dalmatinske gradove i otoke i odlikovala ga nazivom Patricija, a carigradski patrijarh odrekao se svoje jurisdikcije nad tim gradovima i otocima, i predao ih rimskomu papi (923). Godinu dana poslije toga pokorio je Simeun Srbiju i rastjerao narod, najviše u Hrvatsku, kuda je prebjegao i knez Zaharije. U to doba T. je bio na vrhuncu svoje moći. Njegov savremenik Konstantin Porfirogenet tvrdi, da je Hrvatska tada mogla da podigne 100.000 pješaka i 60.000 konjanika, a njena flota brojila je 80 velikih i 100 manjih lađa. U to doba je T. sigurno uzeo naziv kralja Hrvata (oko 924). 925 i 928 održan je u Splitu crkveni sabor, koji je donio rješenje, da je splitska nadbiskupija kao nasljednica nekadašnje salonske crkve metropola cijele Hrvatske; dalje je taj sabor ukinuo ninsku biskupiju i stvorio zaključke protiv slovenskog bogosluženja, koje je branio ninski biskup Grgur. 926 pobijedili su Hrvati vojvodu bugarskog cara Simeuna Alogobatura. 927 poslao je papa svoje legate u Bugarsku, da posreduju mir, koji je valjda ugovoren poslije smrti cara Simeuna s njegovim sinom Petrom. *M. Prelog.*

TOMISLAV, pjevačko društvo u Varaždinu. Stvoreno je iz akademskog udruženja istog imena, koje je osnovano 1905 i koje je imalo zadatak, da u Varaždinu i bližoj okolini predavanjima i pjesmom budi jugoslavensku nacionalnu ideju. T. je postepeno tako napredovao, da je poslije prevrata odlučio, da svojim muškim zborom služi isključivo umjetničkim ciljevima. 1921 je obrazovan mješoviti zbor, koji se, kao takav, odijelio od akademskog i postao je samostalno udruženje. Od onda do danas priredio je ovaj zbor lijep broj stilskih koncerata, među kojima valja osobito istaći dva koncerta (jedan svjetovni i jedan duhovni) starih majstora vokalne polifonije: Da Vitorija, Galusa, Palestrine, Overgema, Orlanda Lasa, Gostaldija, Vilerta, Isaka, Haslera i Skarlatija, zatim koncerat korala i kantata J. Seb. Bacha, i komemoraciju varaždinskomu ilirskom kompozitoru Ivanu Padovcu. U interpretaciji T. iznijela su prvi put neka zborska djela naših kompozitora: Hogoja, Odaka, Lajovica, Manojlovića, Žganca, Štolcera i Dobronića. Zbor broji oko šezdeset članova. Dirigent ovog zbora je Dr. Ernest Krajanski. *A. D.*

TOMLJENOVIĆ TOMISLAV DR., hrvatski ban i advokat (17/9 1877, Ričice Ličke). Učio je gimnaziju i prava u Zagrebu. Bio je advokat u raznim mjestima. 1906 otvorio je advokatsku kancelariju u Kostajnici, gdje je postao i javni bilježnik. 1917 prenio je advokatsku kancelariju u Zagreb. 1918 je imenovan za ličkog velikog župana. 1919 bio je najprije banovac, a zatim ban. Krajem 1920 biran je za poslanika u Konstituantu, kao član demokratske stranke. 1921 bio je član državne ekspertne komisije i potpredsjednik Ustavnog odbora. Krajem februara 1921 odrekao se poslaničkog mandata i postao je opet hrvatski ban, dok banska čast nije prestala primanjem Vidovdanskog Ustava. Poslije toga T. je opet otvorio advokatsku kancelariju, produžujući politički i žurnalistički rad. *M. P-g.*

TOMŠIĆ FRANJO, inženjer (28/8 1838, Trebinje, Slovenija — 1916, Zagreb). Visoku tehničku školu učio je u Grazu, Pragu i Beču. Sarađivao je kod trasiranja pruge Ljubljana—Karlovac i kod gradnje pruge Karlovac —Rijeka, Divača—Pulj. Vršio je tehničke predradnje za regulaciju kanala kod Petrovaradina, i nadzor nad obalno-utvrdnim radovima savskih nasipa od Broda do Zemuna. Bio je neko vrijeme preduzimač za ceste i mostove u Srbiji. Upravljao je raznim regulatornim i vodograđevnim radnjama u Srijemu (1891). Stupio je u tehničku službu grada Zagreba, i izradio je osnovu za kanalizaciju Zagreba. *S. D.*

TOMŠIĆ LJUDEVIT, učitelj i književnik, urednik omladinskih listova (24/11 1843, Vinica, na međi Hrvatske i Kranjske — 24/4 1902, Zagreb). Otac mu je bio Slovenac, učitelj. Pučku školu učio je u Vinici i u Karlovcu, gimnaziju u Ljubljani i Zagrebu, a učiteljsku školu u Zagrebu. Bio je učitelj u Karlovcu i Zagrebu. Najviše je radio na omladinskoj knjizi. 1870 počeo je uređivati u Karlovcu list: Zlatni Orasi (te godine i 1871 izašlo je 6 brojeva). S Ivanom Filipovićem radio je na osnivanju Smilja, ali je već 1872 samostalno izdavao i uređivao Bršljan, koji je poslije tri godine prestao, pa je ponovno pokrenut 1889. Poslije T. smrti Bršljan je prihvatila njegova snaha, književnica Marija Tomšić (-Im). ali ga nije mogla držati, i Bršljan je prestao izlaziti 1903. Ako je T. i bio u opreci sa Smiljem i s Hrvatskim Pedagoškim Književnim Zborom, u omladinskoj književnosti išao je istim pravcem, i Schmid je bio i za njega veliki autoritet, koga je i prevodio. U Karlovcu je T. uređivao još i Karlovački Vjesnik i Pučke Novine; u njima se prvi put javio Josip Kozarac (Priče deda Nike). Osim toga napisao je T. ili priredio više knjiga za djecu i za puk, udžbenik Početnicu hrvatske povjesnice (1876 i kasnije), i nekoliko pedagoških članaka (Slomšek kao pedagog u Školskom Prijatelju za 1873, Povjesnica pučkih ili narodnih škola u Izvještaju pučke škole karlovačke za 1866—1867).

L i t e r a t u r a: Bršljan (1902); V. Deželić, Dva brata, Tomšić Ivan i Ljudevit (1907). *M. Š.*

TONEJEC - SAMOSTAL MATEJ, pripovjedač (9/9 1846 — 15/5 1882, Gorenje Gorje, pri Bledu). Osnovnu školu je svršio u Beljaku, u Koruškoj, gimnaziju u Kranju i Ljubljani. Kao jednogodišnji dobrovoljac učio je u Pragu klasičnu filologiju, a 1870 je stupio u ljubljansku bogosloviju, ali je već krajem godine morao kao vojnik da je napusti, pa je otišao u učiteljsku školu u Celovcu i dovršio je, položivši ispite za građanske škole iz slovenačkog jezika i iz svih struka, osim iz crtanja. 1/10 1872 postao je učitelj na djevojačkoj građanskoj školi u Celovcu, 1876 na djevojačkoj građanskoj školi u Beču. Ovdje je učio na filozofskom fakultetu prirodopis i matematiku, i položio je ispit 1881. T. je za Stritarov Zvon (1880), Kres (1881/82, 1884) i Ljubljanski Zvon (1882, 1885) napisao oko dvadeset crtica. U njima on, u okviru gorjanskih pokrajina i domaćeg života većinom jako realistički, naročito u dijalozima, crta tipične osobenjake planinske domovine, najradije pastire i drvare (V snegu, Ljubljanski Zvon, 1881), lovce i skitnice (Na Slemenu, Iz življenja veselega človeka, 1880). Katkada probija iz njih i romantični dirljiv ljubavni događaj (Križ pri studencu, 1880) ili pučka pripovijetka. Za Mohorjevu Družbu napisao je T. poučnu pripovijest Usmiljeno srce, radodarna roka (Koledar M. D., 1883), a nekoliko prirodopisnih sastavaka u Erjavčevom slogu izašlo je u Kresu i Ljubljanskom Zvonu (1894).

L i t e r a t u r a: Andr. Žumer, Ljubljanski Zvon (1882, 365); J. Žirovnik, Gorenjec (1905, 26).

I. Grafenauer

TOPALOVIĆ MATE, književnik (9/9 1812, Zdenci, kod Broda n/S. — 26/4 1862. Gradište, kod Cerne, Slavonija). Osnovnu školu učio je u Brodu, a gimnaziju u Vinkovcima. Poslije je primljen u čakovačko sjemenište, gdje je učio zajedno sa Strossmayerom i s njime bio poslat u centralno sjemenište u Peštu. Svršio je bogosloviju u Beču i bio je zaređen za svećenika 1837. Kapelanovao je u više mjesta, a poslije je postavljen za profesora u đakovačkom sjemeništu. 1855 imenovao ga je Strossmayer župnikom u Gradištu, gdje je živio do smrti. — T. se kao klerik u Pešti i Beču istakao u prvome kolu omla-

dine uoči preporoda. Prva mu je pjesma, Tužna Bosna, izašla u 14 broju Danice (1835). U prvim godištima Danice on se često javljao kao patriotski pjesnik. Izdao je zbirku svojih pjesama: Odziv rodoljubivoga srca (1842), i zbirku slavonskih narodnih pjesama: Tamburaši Ilirski (1842). Poslije se javljao samo prigodom. *B. V.*

TOPALOVIĆ MITA, kompozitor (27/9 1849, Pančevo — 5/1 1912, Pančevo). Gimnaziju je učio u Temišvaru i Pančevu, a tehniku u Beču. Muziku je učio u Pragu kao pitomac srpske pravoslavne crkvene pančevačke općine. Od 1873 pa do smrti bio je zborovođa Srpskog Crvenog Pjevačkog Društva i učitelj u srpskoj višoj djevojačkoj školi. Kao zborovođa učinio je mnogo za razvoj pjevačke tehnike. — Kao kompozitor T. se nalazi u onoj grupi, koja je bila prijelaz za nacionalni muzički pravac, koji je došao do većeg izraza kod Marinkovića i Mokranjca. Od T. kompozicija vrijedne su spomena Sokoli, Vetru s Kosova, Jezerce, Laku noć, Uboj, Oj oblaci. Radio je i na crkvenoj muzici; od njega ima veliki broj crkvenih pjesama, obrađenih za mješoviti ili muški zbor, kao i liturgija. Njegove stvari odaju savjesnog muzičara, ali nisu od historičkog značaja po našu muzičku historiju. *K. M.*

TOPALOVIĆ PETAR, đeneral (14/9 1840, Kragujevac — 20/8 1891, Beograd). Po svršetku 4 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u artiljerijsku školu 29/10 1855. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 19/8 1860, za đeneralštabnog kapetana 27/4 1873, za pukovnika 21/5 1881, za đenerala 22/2 1887. Do 30/11 1861 bio je vodnik u pješadijskoj i jegerskoj četi, 1861—1863 državni pitomac u pješadiji u Pruskoj (Postdamu i Berlinu), 1867 7 mjeseci državni pitomac u topografskom odjeljenju u Parizu. 1867—15/1 1868 bio je vodnik u artiljeriji (4 bateriji), 15/1—4/5 1868 na službi u opće-vojnom odjeljenju ministarstva vojnog i adutant Nj. S. Kneza. 1868—6873 bio je štabni oficir okruga šabačkog, 1873—1875 profesor vojne akademije (historija ratne vještine i strategija), 1874—1876 šef štaba artiljerijske brigade, 1876 do rata načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (timočke), 6/10 1876—2/4 1880 na službi u glavnom đeneralštabu i profesor vojne akademije, 2/4 1880 do 31/8 1885 načelnik đeneralštabnog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 2/4 do 31/8 i 1886—1890 profesor vojne akademije, 1/3—23/3 1886 i 27/3 1889—20/8 1891 upravitelj vojne akademije. 23/3 do 2/5 1886 bio je ministar građevina, a 5/2—1/6 1887 ministar vojni.

U ratu 1876 bio je načelnik štaba timočke vojske, u štabu đenerala Černjajeva od 14/10 1876 načelnik štaba IV. kora, od 24/10 načelnik štaba timočko-moravske vojske, pa načelnik štaba timočkog korpusa. U ratu 1877/78 bio je komandant dunavske i ibarske divizije. U ratu 1885 bio je komandant nišavske vojske.

Osim članaka u Ratniku i Vojinu, preveo je s njemačkog i naštampao: Vojnik na zemljištu (1875), s francuskog: Strategiju od Vijala (1876) i s njemačkog: Nekoliko upustva za borbu od Scherfa (1876). *V. Belić.*

TOPART, MARIE, PAUL, EUGÈNE, divizijski general francuske vojske (23/8 1864, Alber, Francuska). Stupio je u vojničku školu 28/10 1883 i po njenom svršetku proizveden je za pješadijskog potporučnika 1/10 1885, za kapetana 24/12 1894, za pukovnika 2/7 1915, za brigadnog generala 26/6 1918, za divizijskog generala 18/10 1923. Preveden je u rezervu 18/10 1923. U Svjetskom Ratu komandirao je na solunskoj fronti 122 pješadijskom divizijom, koja je u sastavu srpske II. armije izvršila proboj bugarskog fronta. *V. B.*

TOPČIDER je predgrađe Beograda, južno od grada, 5 km daleko od Terazija, prva željeznička stanica na putu iz Beograda za unutrašnjost Srbije. Kraj T. teče mala Topčiderska Rijeka, koja, pola kilometra niže T., utiče u Savu. Ime T. dolazi od turskog naziva Tobdži-Dere (Tobdžijska, Artiljerijska Dolina), jer je tu odista bio artiljerijski logor. T. je bio od uvijek omiljeno mjesto za izlete Beograđana, naročito o praznicima preko ljeta, kada su Beograđani na kočijama ili na volovskim kolima dolazili, da se u hladovini nadišu svježeg šumskog uzduha. Pred kraj tridesetih godina 19 vijeka u topčiderskom parku je podignut kneževski dvorac, obična kuća od slabog materijala na sprat, koja i danas postoji, i u kojoj su sada topčiderska

pošta, telegraf i telefon. Knez Miloš je vrlo rado stanovao u tome dvorcu, pa je tu i umro 14 (26) 9 1860.

U T. su 1838—1860 držane i nekolike narodne skupštine. Tu je knez Mihailo pred svoju abdikaciju 1842 primio deputacije i vodio pregovore s pobunjenicima, prije nego što je napustio prijesto. U T. je krajem maja 1865 proslavljena pedesetogodišnjica od Takovskog ustanka (1815). Sedamdesetih godina 19 vijeka u T. je osnovana državna ekonomija, čije je imanje jedan dio T. i iznosi 780 hektara. Pored toga otpočeo je intenzivniji rad na podizanju i uređenju topčiderskoga parka. Ali rad na modernom i definitivnom obliku T., koji treba da s Košutnjakom, Mihailovcem i Carevom Ćuprijom čini jednu cjelinu, tek predstoji. Po novom planu tu će, pored parkova, biti smješteni i glavni sportski etablismani i oporavilišta i restorani s odmorištima. U T. postoji i kazneni zavod za muške osuđenike, a kraj kaznenoga zavoda, ispod samog kraljevog imanja na Dedinju, podignute su gardijske kasarne.

U T. je 1853 otvorena prva zemljodjelska škola u Srbiji, koja je zatvorena u januaru 1859, poslije šest godina rada. *M. Milenović.*

TOPČIDERSKA RIJEKA, rijeka u Srbiji, desni pritok Save. Izvire na jugoistočnom kraju Lipovice, s istočne padine Botašine (359 m), sjeverne padine Visa (418 m) i Kovione (507 m). Izvorišnu čelenku obrazuju potoci: Šutilovac, Duboki i bezimeni. Od njihova sutoka počinje T. R., koja na gornjem toku teče prema sjeveru, od Erske Male na sjeverozapad, a od Kneževca na sjever. Ušće T. R. u Savu je sjeveroistočno od Čukarice, preko puta istočnog kraja ade Ciganlije, a 2·2 km sjeverno-sjeveroistočno od vrha Banova Brda (206 m). Na srednjem i donjem toku T. R. dosta vijuga. Većih pritoka nema. Dužina toka T. R. je 30·5 m, a površina poriječnja 147·3 km². *P. V.*

TOPIJA KARLO, albanski knez 1359—1388. Bio je iz moćne stare albanske porodice, koju su anžujski kraljevi naročito odlikovali. U porodici je postojalo predanje, da su T. francuskog kraljevskog porijekla. Knez Tanusije Topija držao je oblast između rijeka Mata i Škumbi. T. izbija na površinu za vrijeme borbi u Albaniji između cara Uroša i njegovog strica Simeona. 1368 zauzeo je on Drač od napuljskih gospodara, ali ga je gubio u dva-tri maha. Njegovi ogorčeni neprijatelji bili su Baošići, koji su nekoliko puta pokušavali, da ga potisnu i da se sami dokopaju Drača. U posljednje vrijeme (1383) T. se pominje kao pomoćnik francuskog pretendenta Ljudevita I. U strahu od Turaka T. je 1386 ponudio Drač Mlečićima, a tražio je od njih posjede na Kreti i Eubeji. Predaju je izvršio tek njegov sin Đorđe, zet Vuka Brankovića (1392). T. je 1381 obnovio manastir Sv. Jovana kod Elbasana, gdje se danas nalaze moći zetskog Sv. Vladimira. *V. Ć.*

TOPLA, selo u zetskoj oblasti, bokokotorski srez, općina i pošta Herceg-Novi. Leži kraj Herceg-Novoga, sjeverozapadno, na drugom zatonu Boke Kotorske, koji se zove Topalski Zaton ili Zaton Tople. Ima 597 stanovnika u 140 domova, pravoslavnu parohiju pučku školu, oporavilište državnih željeznica direkcije Sarajevo. *J. M-n.*

TOPLICA. Oblast u poriječju rijeke Toplice. (V. Kosovska Oblast). *B. D.*

V. Podgorje, 2.

TOPLICA. 1. Rijeka u Srbiji, lijevi pritok Južne Morave. Izvire na istočnoj strani Kopaonika, a sastavnice su joj: Duboka i Boranačka Rijeka. Prva, kao lijeva sastavnica, izvire ispod Suhog Rudišta (2.161 m) i Karamana (2.100 m), odakle uglavnom teče na istok-jugoistok, a desna sastavnica, Boranačka Rijeka, izvire pod vrhovima Goča (1.386 m) i Rapajlovca (1.469 m), i s izvorišta teče prema sjeveru-sjeveroistoku. Od njihova stava, niže sela Gornjeg Levića, na visini od 731 m, počinje prilično vijugav tok T. Ona do Magova teče k istoku, odatle do Kuršumlije k jugoistoku, gdje skreće pod laktom i počne teći na sjeveroistok, a od sela Krčmare na istok. Niže ušća Grabovničke Rijeke T. upravlja svoj tok prema sjeveru, a između Donjeg Pločnika i Kaludre ponovo čini lakat, i dalje teče k istoku. Tu joj se dolina postepeno sužava, a oko Prokuplja probija se kroz kratku klisuru između Hisara (392 m) i Vršnika (454 m), gdje čini dvije ve-

like okuke. Po izlasku iz klisure T. teče uz sjeverno podnožje planine Pasjače, u pravcu istoka-jugoistoka i istoka, kod Doljevca skreće na sjever, a od ušća Bugarinovačke Rijeke na istok. U Južnu Moravu utiče 1 km jugozapadno od razvaline Kurvingrada, oko 13 km južno-jugozapadno od Niša, na visini od 191 m. Važniji su pritoci T. s lijeve strane: Barbatovačka Rijeka, Draguška, Bresnička i Bugarinovačka Rijeka, a s desne: Lukovska, Banjska Rijeka, Kosaonica i Arbanaška Rijeka. Dužina T. toka je 101·4 km, površina poriječja 2.190·3 km², a prosječni pad je 6·14 m/km.

2. Rječica u Srbiji, desni pritok Kolubare. Izvire sjeveroistočno od Maljena, na sjevernoj strani Baćinovca (700 m) i Visa (707 m). Izvorišnu čelenku joj čine nekoliko potoka. Odatle T. teče prema sjeveroistoku, od mjesta Gornje Toplice prema sjeveru, a odatle prema sjeveru-sjeverozapadu. Nedaleko od ušća, kod Virovaca, upravlja svoj tok prema sjeveru. U Kolubaru T. utiče sjeveroistočno od sela Stošića, a 1·7 km sjeveroistočno od brijega Oštrigovca (250 m). Na svome toku prima dosta veliki broj pritoka, ali su svi neznatni. Dužina T. toka je 21·5 km, a površina poriječja 100·7 km².

3. Rijeka u Slavoniji, lijevi pritok Ilove. Izvire na istočnom kraju Dujanove Kose (830 m), zapadno-sjeverozapadno od planine Papuka i s izvorišta teče prema zapadu. Sjeverno od Daruvara čini veliku okuku, pa prvo upravlja tok k jugu, zatim k sjeverozapadu, protičući kraj Gornjeg Daruvara, a od Ljudevit-Sela i Lipovca k zapadu-sjeverozapadu. Dalje teče prema zapadu-jugozapadu, od ušća Tomašice prema jugu, a nedaleko od svoga utoka teče u pravcu jugozapada i zapada. Ušće T. u Ilovu je na visini od 107 m, oko 1·5 km jugoistočno od hrama sela Kaniške Ive. Na svome toku T. veoma jako vijuga, naročito od Daruvara do ušća Tomašice. Dužina T. toka je 50·8 km, a površina poriječja 128·7 km². Važniji pritoci T. su: Tomašica s desne, a Čavlovica s lijeve strane.

4. Rječica u Hrvatskoj, lijevi pritok Krapine. Izvire sjeveroistočno od Zagrebačke Gore, na zapadnoj strani Drenove (574 m). Izvorišnu čelenku čine potoci: Zdenac, Blana, Cerina, Sveti Mate i Srednji Potok. Od njihova stava počinje tok Burnjaka, koji u velikom luku optiče brijeg Hum (396 m) u pravcu sjeverozapada i jugozapada, a od sastava s Humom teče pod imenom T. pretežno prema zapadu. Niže Donje Stubice i oko Stubičkih Toplica čini ponovo okuku, i upravlja svoj tok prema sjeveru-sjeverozapadu. Ušće T. u Krapinu je 2·2 km sjeverozapadno od željezničke stanice Oroslavje, a 2 km južno-jugozapadno od mjesta Zaboka. Većih pritoka T. nema. Dužina toka je 21·8 km, a površina porječja 86·4 četvornih kilometara.

P. Vujević.

TOPLICE, topla vrela. V. Banje, i: Varaždinske Toplice. Krapinske Toplice. Lipik. Topusko. Ilidža. Vrnjačka Banja (Vrnjci). Soko-Banja i dr.

TOPLICE LEŠĆE, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast, srez Vrbovsko, općina i pošta Bosiljevo. Leži u području plitkoga Krasa, u dolini vode Dobre (na lijevoj obali), 212 m visoko, od željezničke stanice Generalski Stol (na pruzi Karlovac—Sušak) 3 km (pravac k sjevero-zapadu). Ima 277 stanovnika u 47 domova, rimokatoličku župu, pučku školu i kupalište. Glavno termalno vrelo, s temperaturom od 32·5° C, nalazi se u kupališnoj zgradi, van koje su još 4 druga slabija vrela (29·2°, 24·4°, 20·5° i 29·5°). Prema tome može se voda L. (po V. Vouku) označiti hlijarotermom, a prema kemijskoj analizi (S. Bošnjakovića) akratotermom. Postanja je vadoznoga, iz dubine od oko 700 m. Služi za kupanje. Liječi reumatizam i neuralgiju.

L i t e r a t u r a: K. Gorjanović, Predjel oko Lešća (Glasnik Srpskog Gegrafskog Društva, 1912; Vijesti geološkoga povjerenstva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, 1912); V. Vouk, Biologijska istraživanja termalnih voda Hrvatske i Slavonije (Prirodopisna istraživanja Hrvatske i Slavonije; izdanje Jugoslavenske Akademije, 14). *J. M-n.*

TOPLIČKA EPARHIJA, pravoslavna crkvena oblast, koju je osnovao Sv. Sava 1219 za krajeve oko rijeke Toplice u Srbiji. Po hrisovulji bizantinskog cara Vasilija II. od 1018, ti su krajevi pripadali niškoj eparhiji, ali su krajem 12 vijeka ušli u sastav srpske države, dok je Niš pri-

pao Bugarima, te je bila potrebna posebna eparhija za topličku oblast. — Sjedište episkopa T. E. bilo je pri manastiru Sv. Nikole (Bijeloj Crkvi), zadužbini Stjepana Nemanje, na rijeci Toplici kod današnje Kuršumlije. Iz doba sredovječne srpske državne samostalnosti poznata su po imenu samo dva episkopa T. E. To su bili German, u doba kralja Milutina i arhiepiskopa Jevstatija II. (1292—1309), i Jovan oko 1389. U 16 vijeku T. E. nazivala se i bjelocrkvanskom eparhijom. 1532 bio je njen episkop, Pahomije, na sinodu u Ohridu. Izgleda, da je T. E. propala u doba velike seobe pod patrijarhom Arsenijem III. krajem 17 vijeka, pa je njen teritorij združen s niškom eparhijom. Stoga se od početka 18 vijeka niški episkopi nazivaju i bjelocrkvanskim: Janićije oko 1712, Georgije Popović 1737 i Gavrilo oko 1766. *R. G.*

TOPLIČKA GORA, brežuljci u Hrvatskoj, između rijeka: Plitvice-Lukavečkog Potoka-Bednje, sjeverno od Ivančice i Kalnika, a južno od Podravine oko grada Varaždina. Sastavljena je od neogenih tvorevina, a pruža se od zapada prema istoku, na dužini od 30 km. Trup T. G. veoma je nesimetričan. Zapadno krilo prilično je usko, prostire se od Cerja do Beletinca, gdje se sužava na 2 km. Istočno se krilo prostire od Beletinca do Slanja, ali je uopće šire, naročito na zapadu, gdje od Ložđenca do Križanca ima širinu oko 11 km, a na istoku 5—4 km. Bilo T. G. mnogo je bliže južnomu kraju, jer je dolina Bednje na većoj apsolutnoj visini od doline Plitvica, čiji su pritoci aktivniji u eroziji, a time je izazvana asimetrija. Iz istog razloga su južne padine T. G. strmije od sjevernih. Najviši su visovi, sa zapada k istoku: Osečka (300 m), Kamenje (351 m), Hamatar (304 m), Gora (356 m), Hrastovečka Šuma (366 m), kota 309 m, Madaras (295 m) i Brušnica (278 m). Sjeverno od Varaždinskih Toplica i kote 309 m dižu se Veliki Vrh (280 m) i Veliki Kelemenski Vrh (269 m). Zbog zaobljenih brežuljaka s blagim stranama, T. G. je veoma prohodna, dovoljno obrađena i naseljena. Osim toga, najvećim dijelom je pošumljena. Po prirodnoj ljepoti spada među najljepše krajeve Hrvatskog Zagorja. Na zapadu je T. G., preko plitkog i uzanog sedla, vezana s Maceljskom Gorom. Zapadnim podnožjem T. G. prolaze cesta i željeznička pruga Varaždin—Cerje Tužno—Golubovec, sjevernim kolni put Cerje—Ludbreg—Koprivnica, istočnim i jugoistočnim kolni put Ludbreg—Varaždinske—Toplice—Možđenec—Sv. Ivan Zelina —Zagreb, a preko T. G. vode nekoliko kolnih i pješačkih puteva, kao i cesta i željeznička pruga Varaždin —Novi Marof—Zabok—Zagreb.

Na jugoistočnom podnožju T. G. nalaze se Varaždinske Toplice, čija je voda sumporovita, radioaktivna, s temperaturom od 50° C.

L i t e r a t u r a: H. Hranilović i D. Hirtz, Zemljopisni i narodopisni opis Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, I. Lice naše domovine (1905); M. Leko, A. Ščerbakov i H. Joksimović, Lekovite vode i klimatska mesta u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1922). *P. Vujević.*

TOPLIČKI USTANAK u proljeće 1917. Nasilja, koja su, odmah od početka okupacije Srbije, počeli vršiti Austro-Nijemci i Bugari u okupiranim krajevima nad srpskim stanovništvom, izazvala su ogorčenje očajnog srpskog življa. Poslije ubistava i pokolja u masi, izvršenih odmah u početku okupacije Srbije, naročito u onom dijelu, koji je okupirala Bugarska, i poslije hiljadama interniranja u internacione logore austrijske, madžarske i bugarske, Bugari su odlučili, da rekrutiraju i uzmu u svoju vojsku ne samo svu srpsku omladinu, koja još nije bila dorasla, da služi u srpskoj vojsci, nego i sve srpsko muško stanovništvo od 17—50 godina starosti. Vijest o ovoj odluci Bugara odjeknula je strahovito u stanovništvu. Srpski živalj bio je spreman, da se odmetne u planinu i da se tuče s neprijateljem. Tako odlučno raspoloženje srpskoga stanovništva bilo je još u septembru 1916, kada je četnički vojvoda i rezervni oficir Kosta Pećanac na francuskom aeroplanu doletio sa solunske fronte u toplički okrug.

U tome kraju bio se već pojavio Kosta Vojnović, rezervni oficir, koji je kao ranjenik bio zaostao u Mitrovici, gdje je dotle imao agentursku radnju i gdje mu je otac 1913 i 1914 bio predsjednik općine. Vojnović je, da bi se mogao lakše kretati po selima, pristao, da se prijavi kao life-

rant za austro-ugarsku vojsku. Kada je Austro-Ugarska otkrila u njemu svoga neprijatelja, on se odmetnuo od vlasti i obrazovao je komitsku četu. Čuvši za dolazak vojvode Pećanca sa solunske fronte, K. Vojnović je odmah otišao njemu, i oni su cijelu zimu 1916—1917 proveli u organiziranju četa i u pripremanju pobune. Vojvode su se ustezale, da u zimsko doba počinju tako zamašan i opasan posao. Ali i četnici i narod navaljivali su jednako, da se digne ustanak protiv okupacijonih vlasti. Vojvode su napokon pristale i 13/2 objavljen je ustanak.

Kosta Pećanac je naredio svim četama, kojih je bilo po svim selima Toplice, ispod Jastrepca i u Leskovcu, da četovođe saopće kmetovima, da se svi dignu na oružje. Ustanak se brzo širio na sve strane. Ustanici su postavljali svoj štab u Prokuplju, gdje je za komandanta ustanika određen vojvoda Kosta Vojnović. Kada su ustanici osvojili Prokuplje, doveli su tu i sve Bugare, koji su bili zarobljeni u Kuršumliji. Među njima je bio major Popov, raniji komandant bataljona u Prokuplju. Sav plijen ustanici su počeli odmah dijeliti narodu, osim vojničkih potreba. Austro-ugarska odjeljenja, utvrđena kod sela Razbojne s artiljerijom, zaustavila su napredovanje ustanika prema Kruševcu. Na drugoj strani ustanici su već bili stigli pred Niš, i pošto su prešli Moravu, Bugari su počeli da evakuiraju Niš.

Ustanici su prvih 25 dana držali u svojoj vlasti: Prokuplje, Pustu Rijeku, Lebanje, Ribarsku Banju, svu okolicu Brusa, dio niškog, vranjskog i raškog okruga. Na sjeveru niškog okruga ustanici su doprli do Soko-Banje, i silazeći s Ozrena, tukli su se s Bugarima po samim ulicama varošice. U tome su okupacijonim četama stigla pojačanja. U pobunjenu Toplicu i Jablanicu poslano je blizu tri divizije bugarskih i austro-njemačkih vojnika, i ustanak je napokon krvavo ugušen. Samo u selu Razbojni neprijatelji su ubili oko 2.000 ljudi po prijekom sudu, koje su tu bili doveli, pa su zatim spalili Razbojnu, Ravni, Zlatare, Prebrozu, Popovo. S istoka su nastupili Bugari, paleći također sela i stavljajući pod prijeki sud sve one, koje su zatekli po selima. Pred kraj marta ustanak je bio sasvim ugušen. Pa ipak je vojvoda Kosta Pećanac uspio, da sa svojom velikom četom prodre do Vranja, i da tu prijeđe željeznički most na Moravi, koji je, pored bugarske straže, čuvala i jedna četa Nijemaca. Odatle je Pećanac uspio da stigne čak u granice stare Bugarske, u ćustendilski okrug, gdje je proveo nekoliko nedjelja, zauzeo Bosiljgrad i mnoga druga sela u njegovoj okolini, pa se povukao čak na Kopaonik i ostao, četujući na tromeđi Srbije, Bosne i Crne Gore, još punu godinu dana, dok u jesen 1918 nije stigla srpska oslobodilačka vojska.

L i t e r a t u r a: Lj. Jovanović, Pobuna u Toplici i Jablanici (Govor u Narodnoj Skupštini 12/4 1918 na Krfu); Her. Wendel, Toplički ustanak (Politika, 19/2 1927). *M. Milenović.*

TOPLUHA (TOPLUGA), rječica u Južnoj Srbiji, desni pritok Bijeloga Drima. Izvire na jugozapadnoj strani planine Crnoljeve, ispod vrha Korenika (1.142 m) i kote 1.062 m, a izvorišnu čelenku čine nekoliko manjih potoka. Na gornjem toku teče, pod imenom Suhe Rijeke, poglavito prema zapadu-jugozapadu, a od ušća Semetiške Rijeke počinje teći kao T. Ona prilično vijuga i teče prema jugozapadu, a na dužem toku, od sela Zojića, k zapadu-jugozapadu. Ušće T. u Bijeli Drim je oko 1·3 km jugozapadno od sela Pirane preko puta od Krajka. T. većim dijelom teče kroz poširoku dolinu. Važniji pritoci T. s desne strane su: Semetiška Rijeka i Skanj, s lijeve: Lešanska, Stara Rijeka i Koriška (Ljubiška) Rijeka. Dužina T. toka je 35·8 km, a površina poriječja 504·6 km^2. *P. V.*

TOPOGRAFSKI GLASNIK, stručni list. Izlazio je dvaput mjesečno u Beogradu 1901—1912. *U. Dž.*

TOPOGRAFSKI VESNIK, organ udruženja topografskih radnika. Izlazio je u Beogradu dvaput mjesečno 1893. *U. Dž.*

TOPOLA, gradić u Srbiji (šumadijska oblast), pod Oplencem. T. je manji ekonomski centar za okolinu; trg je za rudnička naselja (drvo, građa i dr.). U T. je živio Karađorđe. Na Oplencu, u svojoj zadužbini, sahranjen je kralj Petar.

L i t e r a t u r a: Naselja, knj. 13, 359. *B. D.*

TOPOLIVNICA. Odmah u početku ustanka 1804 uvidjeli su Srbi, da se oružje i municija ne može uvoziti bez prepreka, niti mogu ostati s ono malo oružja, što je dotle kupljeno. Stoga je Karađorđe odmah po zauzeću Beograda (27/12 1807) naredio, da se podigne radionica za izradu i popravku oružja. U proljeće 1808 radionica je sagrađena i počela je rad u beogradskom donjem gradu, pod nazivom: Radionica za izradu i opravku oružja. U toj prvoj radionici opravljane su zaplijenjene puške i koplja, pravljeni su fišeci (patroni) i livena su zvona. Radnici su bili većinom zarobljenici Turci. U njoj su okivani i prvi srpski topovi »trešnjevaci«. Za taj je posao bio majstor Toma Milovanović, Bokelj, koji je u početku ustanka pobjegao u Srbiju iz arsenala u Trstu. Nije poznato, koliko je topova on okovao, ali se zna, da mu je Karađorđe 6/5 1913 naredio, da spremi još jedan kumbus (vrsta haubica), kao i raniji što su, i da je zato dobio 10 dukata nagrade.

Šta je bilo s tom radionicom poslije 1813, ne zna se, ali se zna, da je 1815 vršio opravku oružja i okivao topove majstor-kovač Jovan Petrović iz Resave.

1836 postojao je u Kragujevcu arsenal, u kome je na opravci ručnog oružja radilo 20 majstora. 1841 su uz taj arsenal sagrađene još dvije zgrade, te je tu uređena radionica s puškarnicom, kovačnicom i bravarnicom. 1845 i 1847 radionica je proširena i sagrađena je zgrada za upravu tvornice za vojnu spremu, koji je naziv onda dat cijelomu zavodu. U isto vrijeme postojala je i u Beogradu radionica za opravku oružja i za punjenje kugli, koja su livena u livnici u Majdan-Peku. Ova radionica bila je smještena u dvorištu glavnog vojenog štaba, a radnici su bili osuđenici. 1848 uzet je vještak-majstor kovač Gligorije Božić, i upućen je u Pančevo, da u livnici madžarskih ustanika prouči način livanja topova. Po njegovom povratku sazidana je peć i izlivena su dva topa, ali neuspješno, jer je metal bio suviše porozan. Stoga je glavni štab poslao Kostu Magazinovića u Belgiju, da dovede stručnjaka za livanje topova. On je doveo poljskog emigranta, inženjera Najperka, i tom je prilikom u Liježu kupio prvu mašinu za radionicu. Tada je (1848) popečitelj Vnutarnih Djela I. Garašanin predložio, državni savjet usvojio, a knez Aleksandar Karađorđević odobrio, da se u Beogradu osnuje T., koja je onda otvorena oktobra 1848. Iduće godine ta je T. postala škola za artiljerijske oficire (14/5 1849) i instalirana je u novopodignutoj zgradi na uglu sadašnje Resavske i Birčaninove ulice (zapadno krilo sadašnje vojne akademije).

Dvogodišnji rad inženjera Najperka bio je negativan, jer su svi izliveni topovi bili porozni, i on je 1851 podnio ostavku na službu. Te godine stigla je i kupljena mašina, ali na izvještaj i poticaj Austrije, Turska je uspjelo, da nedopusti montiranje te mašine. Zbog blizine austrijske granice i radi koncentracije svih vojnih radionica na jednom mjestu, srpska je vlada onda riješila, da se radionice i mašine presele iz Beograda u Kragujevac, gdje je već 1850 početo zidanje zgrade za oružnu tvornicu. 1851 je seljenje izvršeno i montirana je parna mašina, dovedeni su strani livci (Delur i Gabrijel), a 1852 doveden je specijalista, Belgijanac Charles Loubry, uz čiju je saradnju kupljena u Parizu kompletna mašina i cio alat za tvornicu.

Loubry je 1853 od 10 pitomaca odvojio trojicu za spremanje u tvornici za tehničke poslovođe, a ostalih 7 pitomaca I. klase vratio je u artiljerijsku školu. Tako je odvojena artiljerijska škola od tvornice za vojnu spremu, koji je naziv T. tada dobila.

Iste godine sazidana je peć za livanje. 3/10 1853 izvršeno je, u prisustvu kneza, prvo livanje 6 topova, a do juna 1854 izvršeno je još pet livanja. 16/3 1854 organizirana je radionica za izradu vozova i topovskih lafeta. Tada su u tvornici bile: puškarnica, kovačnica, potkivačnica, bravarnica i lafetnica. 15/5 1854 ustrojena je vojno-zanatska škola, u čiju je prvu klasu bilo primljeno 12 pitomaca. Te godine bilo je u fabrici zaposleno 105 majstora, a budžet je iznosio 96.732 groša. 1855 budžet je porastao na 253.549 groša. Na lageru je fabrika te godine imala 25 topova strane i 55 domaće izrade. 1856 nabavljene su u Liège-u: mašina za obrezivanje okruglih, valjčastih i kupastih olovnih kugli (sa 4 kalupa s prutovima), malj za obrezivanje zrna, i sječka za obrezivanje nepre-

sovanih zrna. Budžet fabrike ove godine bio je 666.737 groša, a jedan top stajao je državu 12.650 groša čaršijskih. U Majdan-Peku je te godine izliveno 41.348 kugli za šesto-funtovne i dvanaesto-funtovne topove i 425 granata za osmo-funtovne brdske i dvadesetčetiri - funtovne haubice. Ove je godine upravnik laboratorije izradio prve privremene tablice gađanja iz svih topova i opredijelio je dioptre za topove. Osim toga, ove je godine izveden prvi vatromet u Srbiji (4/9 1859), pripremljen u laboratoriji zavoda.

11/6 1860 godine izdana je prva uredba o uređenju fabrike. Po toj uredbi zavod je dobio ime: Upraviteljstvo oružnice, u rangu okružnog načelstva, pod glavnom vojnom upravom. Personal se sastojao iz upravitelja, podupravitelja, ober-oficira-djelovoditelja, ober-oficira-računovoditelja i 2 pisara podnarednika, i u svakoj radionici po jednog ober-oficira - nadziratelja i 2 podoficira pisara. Svi oficiri morali su biti iz škole (»koji su artiljerijske nauke izučili«), osim djelovoditelja i računovoditelja. Uredbom se predviđalo, da se oficiri ne zadržavaju dugo u oružnici, već da se mijenjaju, kako bi što više oficira prošlo kroz tu praktičnu školu. Zatim je određen broj majstora, njihova plata, dužnosti i odgovornosti. 1861 Oružnica je izradila prve manevarske metke (184.000 puščanih ćor-fišeka). 1862 je naređeno, da se bez ministarskog rješenja ne smije ništa izdati iz oružnice, a te je godine bilo naređeno, da pješadija počne gađanje u nišan, za šta da se izdadu meci. 1863 je montirana prva mehanička stružnica sa 8 vertikalnih testera i nova radionica-instrumentarnica, montiran je drebank i lokomobila (za parni mlin).

Od tada do rata 1876 oružnica, odnosno fabrika za vojnu spremu (kako se kasnije zvala), dijelila se je na 6 odjeljenja: puškarnica, lafetnica, topolivnica, čahurnica, laboratorija i vojni arsenal. Pri zavodu je bila i Vojno-zanatska škola, koja je raspuštena po objavi rata 1876.

Za vrijeme ratova doveden je veći broj majstora iz inostranstva, te je fabrika radila intenzivno, a poslije rata većina se radnika vratila natrag. 1882 fabrika je dobila naziv Vojno-Tehnički Zavodi, a laboratorija naziv Pirotehnika. 1883 su montirane mašine za izradu municije za Mauserovu pušku. U toku rata 1885 zavod je trebao da izrađuje po 100.000 metaka dnevno, ali je izrađeno svega 30.000, zbog čega je na Slivnici i nestalo municije. Livanje topova obustavljeno je pred odluku o nabavci de Benge-ovih topova iz inostranstva, ali, zbog zadržavanja ovih topova, livanje Lahitovih topova vršeno je i za vrijeme rata. Posljednja baterija Lahitovih topova izlivena je januara 1886. Poslije rata 1885 izmijenjene su sve instalacije u vrtionici i podešene nove za izradu municije za de Benge-ove topove. Topolivnica i lafetnica zadržale su svoja imena, iako se nisu više lili topovi niti izrađivali dotadanji drveni lafeti. Zbog tradicije ostali su zvanični nazivi: Uprava vojno-tehničkih zavoda s dijelovima: Lafetnica s puškarnicom, topolivnica s čahurnicom, građevinski odsjek, pirotehnika, tehničko slagalište i vojno-zanatska škola. S takvim uređenjem ušlo se u ratove 1912—1920, a poslije ratova obnovljene su radionice.

L i t e r a t u r a: Zapisi kapetana Vitomira Jovanovića; Rukopis đenerala Iv. Pavlovića.

V. Belić.

TOPOLKA, rijeka u Južnoj Srbiji, desni pritok Vardara. Izvire na Kadinu Polju, na jugozapadnom podnožju Gornjeg Begova (2.120 m), a sjeveroistočno od Solunske Glave (2.540 m). S izvorišta poglavito teče prema istoku kroz usku, duboku i stjenovitu dolinu. Od sela Drenova do Golozinca teče k jugu-jugoistoku, zatim k istoku, a od sela Donjeg Rakovca do ušća naizmjence k sjeveroistoku i istoku. Na cijelom toku, s izuzetkom izvorišnog dijela, T. dosta vijuga, ali se nedaleko od ušća probija kroz metamorfirane škriljevce i vapnenjake, između Vršnika (443 m) i Golića (550 m). Tu je korito T. široko tek nekoliko metara, a od njega se dižu vrlo strme dolinske strane, visoke oko 100 m. Taj dio T. ima osobine alpinskih bočnih klisura. Inače na srednjem i donjem toku ima u dolini T. povećih proširenja, u kojima su orizišta ili pirinačna polja, osobito oko sela Donje i Gornje Orizare. T. se na gornjem i srednjem toku zove i Golema Rijeka. Nema nijednog većeg pritoka.

Dužina T. toka je 43·5 km, a površina porječja 289·4 km².

P. V.

TOPOLOVAC kod Siska, selo u Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti, u sisačkom srezu. Leži na lijevoj obali Save, od Siska 8 km k jugoistoku. Ima 532 stanovnika u 77 domova, poglavarstvo općine (3.816 stanovnika), pučku školu i poštu, poljoprivrednu pecaru žeste. Općini T. pripada, među ostalim, i selo Preloščica (1.305 stanovnika u 278 domova), niže uz Savu, gdje ima rimokatolička župa i pučka škola. *J. M-n.*

TOPOLSKA BUNA. Pred početak drugog srpsko-turskog rata, 25/11 1877, zaklinjalo se šest bataljona vojske na Stanovljanskom Polju kod Kragujevca. Drugi lepenički bataljon odrekao je zakletvu, i pokušao je, da na to privoli i druge bataljone, pa se, pucajući u vis, uputio Topoli, gnijezdu Karađorđevaca, kako se to mjesto nazivalo. Vođe bune bili su: Milovan Živić i Ranko Radivojević, vodnici toga bataljona. Bataljon se potom spremio na otpor i pokušavao je, da organizira okolna sela. Tada je proglašeno vanredno stanje u lepeničkom i jaseničkom srezu. Protiv pobunjenika, kojih je bilo 283, upućeno je jako odjeljenje vojske iz Beograda, pod komandom pukovnika Milutina Jovanovića. Buna je brzo ugušena. Pobunjenicima je sudio vojni sud, a njihovo djelo obilježeno je kao zavjera Porte i Petra Karađorđevića. U toku istrage u proces su bili upleteni: Aćim Čumić, bivši predsjednik ministarstva, Jevrem Marković, potpukovnik i bivši narodni poslanik, brat Svetozara Markovića, i Ilija Milosavljević Kolarac, poznati dobrotvor. Osuđeno je 30/3 1878 24 lica na smrt, ali su strijeljana samo sedmorica: potpukovnik Jevrem Marković, vodnici: Živić i Radivojević, vojnici: Milutin Ristić i Aleksa Galić, svećenik Panta Popović iz Azanje i trgovac Mihailo Begović iz Smedereva. Čumiću je pomilovanjem smrtna kazna zamijenjena zatvorom od 7 godina. Kolarac je osuđen na 5 godina zatvora, pa mu je to pomilovanjem svedeno na dvije godine. Ali je pušten još iste godine, pa je te godine i umro. Čumić je pomilovan 25/10 1880, po dolasku na vlast Piroćančeve naprednjačke vlade, a 29/10 pomilovano je 11 topolskih osuđenika od zatočenja, 26 od robije i 16 od zatvora.

Osuda Jevrema Markovića, Čumića i Kolarca smatrala se ne samo u krugovima radikala i konzervativaca, nego i u svemu političkom javnom mnijenju kao nepravična. Istragom nije dokazano, da su oni koga potakli na bunu. Iako su optuženi bili izloženi mučenju, nije se našao ni jedan pravni dokaz za saučesništvo ova tri ugledna čovjeka. Za Jevrema Markovića zauzimali su se živo predsjednik vlade Stevča Mihailović i ministar vojni Sava Grujić, ali je on strijeljan bez njihova znanja. Knez Milan ga je veoma mrzio i pribojavao ga se. Misli se, da su uplitanjem Markovića i Čumića u ovu bunu liberali htjeli da kompromitiraju i radikale i konzervativce, i da se pokažu kao jedina stranka odana prijestolu i sposobna da ga brani u slučaju opasnosti.

Literatura: S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića; R. Milošević, Timočka Buna; K. Arsenijević, Velikaška borba u Srbiji; Srpske Novine od 1878 i od 1800.

J. Prodanović.

TOPOLSKA ZADRUGA. Osnovana je 1894 u Topoli. Kapital je 240.000. Fondovi 78.593, ulozi 182.306 Din. Predsjednik je Mihailo Živković.

N. S.

TOPOLŠICA, selo u Sloveniji, u Šaleškoj Dolini, u blizini Šoštanja, 400 m nad morem. Ima 714 stanovnika. T. je poznata kao kupalište (30° C) i lječilište. Sada je u državnim rukama. U posljednje doba upotrebljava se ovo nanovo uređeno i namješteno lječilište osobito za liječenje bolesnika od pluća. *A. M.*

TOPONIČKA RIJEKA, rijeka u Srbiji, desni pritok Južne Morave. Sastavnice T. R. su: Labukovačka i Kopajkošarska Rijeka. Prva, kao desna sastavnica, izvire na sjeverozapadnom kraju Device, ispod vrha Čaške (1.153 m), i odatle, kao Valjina Staja, teče na jugoistok. Od sastava s Bitenovcom mijenja pravac i počinje teći na zapad, od Božinovca na jug-jugozapad, pa na istok, a oko Dubanjskog Vrha (871 m) i Tipčevitog Kamena (710 m) čini veliku okuku i pravlja tok na jugoistok i na jug. Kopajkošarska Rijeka, lijeva

sastavnica T. R., izvire na sjeverozapadnom kraju Kurilova, pod Karaulom (813 m), i teče k sjeveru, a između Jezdina Vrha i Glavzine skreće na lijevo, prema sjeverozapadu. Od stava s Labukovačkom Rijekom počinje T. R., koja uglavnom teče na jugozapad. Ušće T. R. u Južnu Moravu je oko 4·2 km nizvodno od sela Gornje Toponice, a 2·7 km istočnojugoistočno od Velikog Drenovca. Važniji pritoci su: Gojmanovska Rijeka s desne, a Liska s lijeve strane. Dužina toka T. R. je od izvorišta Valjine Staje 45·2 km, a površina poriječja 196·8 km². *P. V.*

TOPUSKO, kupalište u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti, u vrginmoskom srezu (Vrginmost). Leži u dolini rijeke Gline, kojoj se na zapadu diže Petrova, a na istoku Zrinjska Gora. Od željezničke stanice T., na pruzi Sisak—Karlovac, kupalište je 4 km daleko, od trgovišta Gline 11 km (pravac) k zapadu-jugozapadu, a od Vrginmosta 11 km k istoku-jugoistoku. U okolici T. nalaze se niska brda, od kojih je najviše 262 m visoka Vranovska Glavica, na jugu-jugoistoku od T. Samo T. leži blizu rijeke Gline, u ovalnoj depresiji (122 m aps. vis.), na čijoj se zapadnoj ivici, i to na sjeveroistočnom i jugozapadnom obronku Nikolina Brda, nalaze čuvene toplice. Prirodni park Nikolina Brda i krasne aleje, pa vruće pare i plinovi, što izlaze iz terama, daju T. depresiji jednoličnu temperaturu, čistu i ugodnu vlagu, koju prouzrokuje stalna i lagana cirkulacija zraka.

T. je mineralno tresetno kupalište i lječilište. Ima 3 veća termalna izvora: izvori bistre kupelji (1904 49° C) na sjeveroistočnom obronku Nikolina Brda, izvor blatne kupelji (59·1° C za piće, 54·5° C za kupanje), na jugoistočnom rubu Nikolina Brda, i izvor na livadi (55·1° C), južno od Nikolina Brda. Ta tri termalna izvora leže u pravcu, što ide od sjevera-sjeveroistoka prema jugu-jugozapadu, a izviru iz pliocenskih pješčara. Pravac udara paralelno s onom lomnicom, iz koje je negda provalio dijabaz kod Hrvatskog Sela. Izviranje vrućih izvora blizu eruptivnoga mjesta dijabaza očito je s tim u vezi. Ti su izvori posljednji ostatak tercijarne eruptivne djelatnosti u onome kraju. T. voda je indiferentna hipertermа s karakterom slabih zemno-alkalnih voda, radioktivna je i vrlo ljekovita. Liječi: zapaljenje mišića i zglobova, neuralgiju, ženske kronične kožne bolesti, eksudate, živčane bolesti.

T. ima 280 stanovnika u 93 doma, poglavarstvo općine (12.563 stanovnika), rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, pučku školu, telegraf i telefon, vodovod i električno osvjetljenje. U (Velikoj) Vranovini kod T. (južno) ima rudnik i topionica željeza i ugljenokop lignita.

T. bilo je znatnije mjesto već u rimsko doba. Tamo je 1892, na zemlji zvanoj Đon, pronađeno svetište bogu Silvanu: zavjetnih žrtvenika, i 1 žrtvenik, posvećen bogu Mitri s ugla stare kupelji. Onih 7 spomenika bogu Silvanu postavili su vojnici 1, 10 i 14 legije (iz svake po njih nekoliko), kada su u T. radili, kako misli Patsch, na gradnji kupališta, a u prvim godinama cara Karakale (211 do 217). Nađen je tamo (Ad Fines?) i rimski miljokaz, što znači, da je onuda prolazila rimska cesta. U vrijeme seobe naroda propalo je rimsko mjesto, a Hrvati su ga kasnije, radi toplih izvora, prozvali Toplica. Tako se zove u ispravama 13 vijeka, a i danas u ustima naroda Toplice, od čega je postalo T.

T. je pripadalo staroj Gorskoj županiji, naseljenoj od 6 hrvatskih plemena. Tamo se već 1192 spominje crkva Blažene djeve Marije. Do crkve je sagradio 1211 kralj Andrija II. samostan, u koji je pozvao iz Clairvaux-a (Francuska) cistercitske redovnike. Za izdržavanje poklonio im je kralj čitavu Gorsku županiju, ukoliko ona nije pripala slobodnim (6) hrvatskim plemenima i već od kralja Bele III. (1173—1196) dozvanim templarima (u Gori). T. redovnici dobili su od ugarsko-hrvatskih kraljeva i velikaša mnogo povlastica i dobara, no imali su da podnesu i mnoge borbe s hrvatskim slobodnim plemićima, sa susjednim Glinjanima, Petrinjcima i Blinjanima, s templarima i s vlastitim podanicima. Kako se T. samostan spasao od Tatara, koji su 1242 i njegovu okolicu opustošili, nije poznato.

Osobiti prijatelji samostana i reda bili su Bela IV., još kao slavonski vojvoda (1224) i kasnije kao kralj (1245). 1281, u vrijeme za samostan

T. vrlo zaslužnoga opata Martina, samostanski su posjedi bili tako prostrani, »da ih ni najbolji jahač za četiri dana ne bi mogao objezditi«. U borbi za ugarsko-hrvatski prijesto, što su je, poslije smrti Vladislava IV. Kumanca, vodili posljednji Arpadović Andrija III. i Karlo I. Anžujac, T. je samostan pristao uz Andriju, koji mu je zato 26/2 1296 potvrdio sve darove i povlastice svojih prethodnika. Samostan je imao da pretrpi znatne progone, naročito u Pounju, gdje se ban Roland borio za Karla. 1352 ustali su protiv opata Viljema i samostana stanovnici tada slobodne općine Toplice, tvrdeći, da nad njima nema vlasti ni opat ni samostan, već jedino vojvoda čitave Slavonije. Buna, koja je radi toga buknula, silom je bila ugušena. U pokretu hrvatske i bosanske gospode protiv kraljice Marije i njezinog muža, kralja Sigizmunda, T. je samostan pristao uz ugarsku stranku, te je mnogo pretrpio od ustanika. 27/3 1392 tužio se opat Ivan banu Ditriku Bubeku, kako su bosanske čete (valjda 1387) porobile T. crkvu i samostan, odnijele crkveno ruho, kaleže i knjige. Da se šteta naknadi, trebalo je tri samostanska posjeda (Donju i Gornju Leskovu i Ruhovo) za 420 forinata založiti. 1408 bio je srebrnički biskup Toma komendator (upravitelj) T. samostana, što znači, da je bio napušten. Jamačno su uzrok tomu bili ratovi bosanskog kralja Tvrtka II. Tvrtkovića i vojvode Hrvoja Vukčića s kraljem Sigizmundom.

Poslije toga ima o T. samostanu i opatiji malo vijesti. Iz njih se razbira, da su sve do 1448 njegovi upravitelji bili neka duhovna gospoda. Tada je došao u T. vizitator cistercitskog reda Ivan opat Morimundski i postavio je opatiju T. pod nadzor kranjske opatije u Stični (kod Višnje Gore), koju je proglasio maticom T. opatije, jer je ranija francuska matica Clairvaux bila predaleko. U pusti samostan T. tada su se ponovo uselili cisterciti, iz Zatičine, ali ne za dugo, jer su se opet za uvijek odselili, kad su, poslije pada Bosne (1463), Turci stupili na prag Hrvatske.

Zatim su T. opatijom i njenim imanjem opet upravljali različni prelati pod imenom T. opata, dok je kralj Ferdinand I. u ime sekvestra 1533 nije predao jajačkom razbanu Petru Keglevicu, a ovaj ju je predao svom sinu Franji, pod uvjetom, da se posveti redovničkomu staležu. Ali Franjo Keglević bio je za sve prije stvoren nego za redovnika, i pust i silovit, počinio je u opatiji silna nasilja. Zato ga je ban Nikola Zrinski pozvao pred banski sud, a 1557 ostrogonski nadbiskup pred državni crkveni zbor. No prije nego što se sud sastao, Franjo Keglević je umro, a kralj Ferdinand je 1558 podijelio T. opatiju zagrebačkom biskupu Matiji Brumanu i njegovim nasljednicima, što je posebnom bulom potvrdio papa Pavao IV.

U prvoj polovini 16 vijeka držan je u T. kadšto hrvatski sabor, a u drugoj polovici toga vijeka teško je stradalo od Turaka, koji su ga (1593) gotovo sasvim razorili. Do 1784 bilo je T. u vlasti zagrebačkih biskupa, a tada im je silom oteto i spojeno s Krajinom. Tek 1802 dobio je za to neku naknadu biskup Maksimilijan Vrhovac. Do pod kraj 18 vijeka držala se još prilično sačuvana vrlo lijepa crkva, građena u doba prijelaza romanskog stila u gotski. Ali i nju je vojnička uprava upotrijebila za podizanje novih erarskih zgrada. Jedino slučajnoj posjeti bana Gyulay-a ima se zahvaliti, da se do danas od nje sačuvao veličanstveni gotski portal, za proučavanje gotike vrlo važan i zanimljiv. U vrijeme vrhovnog komandanta na Krajini baruna Molinarija i njegova nasljednika, baruna Franje Filipovića, otkopano je tlo crkve, pa se pronašlo, da je crkva bila duga 50·5 m, a široka 24·0 m. Podijeljena je bila u tri broda, od kojih je glavni, srednji, bio širok 9·6 m, a od dva pobočna svaki po 5·2 m.

Zagrebački nadbiskup i danas nosi počasnu titulu opat Blažene djeve Marije Topuske. Kupalište je pod državnim nadzorom.

Literatura: D. Kramberger-Gorjanović, Geologijske i hidrografske prilike oko Topuskoga s osobitim obzirom na topuske terme (Rad, 161); S. Bošnjaković, Kemijsko istraživanje termalnih voda, plinova i creta zemaljskoga kupališta Topusko (Rad, 159); D. Hirc, Iz proljetnje flore Topuskoga i njegove okolice (Glasnik Hrvatskoga Prirodoslovno-

ga Društva, 20); V. Vouk, Biologijska istraživanja termalnih voda Hrvatske i Slavonije. I. Topusko (Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije, 14); A Gavazzi, O temperaturi tla u Topuskom ljeti godine 1910 i 1915 (Vijesti geološkog povjereništva za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju 1914/15); J. Brunšmid, Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva (n. s. I, 157, IX, 116, 121—125, 130, 133, 184); I. Kukuljević, Topusko (Književnik, I.); J. Tkalčić, Cistercitski samostan u Topuskom (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. II.); Topusko (Vienac, 1881, 21 do 32); Vj. Klaić, Zemljopis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati, I., 145/5).

J. Modestin.

TORBARENJE (KUĆARENJE). Pojam T. uglavnom je određen srpskim zakonom o radnjama od 29/6 1910, koji u cijelosti važi i za teritoriju Crne Gore (čl. 45 zakona o budžetskim dvanaestinama za mjesece april—juli 1925), a dijelom i za cijelu zemlju (čl. 79, 134—136, 138 do 141). Po čl. 24 ovog zakona prodaja robe može se vršiti samo po stalnim radnjama, i po tržištima, saobrazno zakonu o sajmovima i nedjeljnim pazarnim danima. Svaki drugi način prodaje smatra se kao T., i kažnjava se, na teritoriji Srbije novčanom kaznom od 10 talira, odnosno do 240 Din (§ 387 t. 1 srpskog kaznenog zakonika). Ova kazna ne povlači konfiskaciju robe u smislu § 319 istog zakona, jer se konfiskacija kao sporedna kazna može izricati samo u onim slučajevima, gdje je to u zakonu izrično rečeno (kao na pr. u §§ 145, 146, 163, 285, 333, 334, 261, 363, 372 i t. d. srpskog kaznenog zakonika — §§ 35 i 319 istog zakonika).

Izuzetno od naređenja čl. 24 zakona o radnjama, a po ovom istom zakonskom propisu, kao T. ne smatra se prodaja: a) jestiva i nealkoholnih pića; b) izrađevina čisto kućevne industrije, i c) knjiga, novina, slika, srećaka i t. d.

Uslovi i način T. detaljno su regulirani rješenjem ministarstva trgovine i industrije od 17/11 1925 br. 12.018 (Službene Novine Br. 12, IV. 1926), koje važi za cijelu zemlju i sadrži ove važnije odredbe: 1. U granicama zakona T. se može dopustiti samo našim državljanima. 2. Odobrenja za vršenje T. izdaju: a) na teritoriji Srbije i Crne Gore: veliki župani i upravnik Beograda, svaki za svoje područje; b) na teritoriji Hrvatske i Slavonije: veliki župani i gradska poglavarstva u Zagrebu, Varaždinu i Zemunu; c) u Banatu, Bačkoj i Baranji: veliki župani i gradski župani u autonomnim gradovima; d) u Dalmaciji, Sloveniji, Bosni i Hercegovini: sreski poglavari. Izdana dozvola važi za cijelu zemlju u granicama specijalnog pokrajinskog zakonodavstva o T. Izdaje se za godinu dana, ali se može produžavati od godine do godine. Za pogranična mjesta može se izdati tek po sporazumu s financijskom upravom. 3. T. se može vršiti samo s onim predmetima, koji po zakonu mogu biti predmet. T.: s izrađevinama kućne industrije po cijeloj zemlji, a s ostalim predmetima u granicama pokrajinskog zakonodavstva o ovoj materiji. 4. T. u pograničnim srezovima može se dopustiti samo stanovništvu ovih srezova.

D. Alimpić.

TORDINAC JURAJ, ilirski pjesnik (17/4 1813, Đakovo — 15/5 1893, Đakovo). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Vinkovcima, a teologiju u Đakovu. Služio je isprva kao kapelan i župnik u raznim mjestima đakovačke biskupije, a 1856 postao je ravnatelj u kancelariji biskupa Strossmayera u Đakovu, zatim kanonik, rektor sjemeništa i t. d. — T. je, kao »Ilir iz Slavonije«, već od 1835 slao domoljubne pjesme u Gajevu Daniu, te se svojim stihovima prvih godina ilirizma dosta isticao. Pjesma Moja domovina, postala mu je veoma popularna. U zrelim godinama prestao je pisati. *A. B.*

TORDINAC NIKOLA, književnik (5/12 1858, Đakovo — 21/2 1888, Đakovo). Učio je gimnaziju u Vinkovcima. Svršivši 6 razreda stupio je u đakovačko sjemenište, gdje je svršio 2 razreda liceja i bogosloviju, te je zaređen za svećenika (1877—1883). Biskup Strossmayer poslao ga je u Rim, gdje je učio crkveno pravo, pa se vratio u Đakovo (1885). Tu je proveo posljednje godine života, kao prebendar stolne crkve i učitelj u sjemeništu. — Kao klerik T. je skupljao narodne umotvorine. Njegova je prva štampana knjiga: Hrvatske narodne pjesme i pripovijetke iz Bosne (1883). Skupljao je narodno blago i

po Baranji. U arhivu Matice Hrvatske čuva se njegov rukopisni zbornik: Hrvatski narodni običaji, Pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice. — T. je kao pripovjedač sarađivao najprije u Pozoru, pod pseudonimom Straparić, pa je rukovet tih crtica iz narodnog života izdao pod imenom: Seoske bajke i bajalice (1885). Poslije toga sarađivao je u Vijencu, i to je posljednji i najbolji dio njegovog književnog rada. Matica Hrvatska izdala je zbirku njegovih crtica i novela pod imenom: Odabrane crtice i pripovijesti (1890), s uvodom: O Nikoli Tordincu (biografija od M. Pavića, ocjena rada od M. Šrepela). *B. V.*

TORLAK je brijeg na cesti, koja vodi iz Beograda na Avalu. Na T. je od početka Svjetskog Rata 1914 pa do evakuacije Srbije, u septembru 1915, bio štab Odbrane Beograda. Oko T. su vođene ogorčene borbe, i pri nastupanju i pri povlačenju austrougarske vojske, u novembru 1914. — T. je dobio svoje ime po porijeklu stanovništva, koje je naseljeno u selima oko T. Ta su sela znatnim dijelom naseljena iz istočne Srbije iz Svrljiga (otuda Torlak), a naseljena su za vrijeme Karađorđa, pošto je beogradski pašaluk bio raseljen. Jedan dio tih doseljenika iz istočne Srbije naselio se u selima: Veliki Mokri Lug, Mali Mokri Lug, Višnjica, Jajinci, pa su neke od tih porodica sišle i u sam Beograd, i naselile dio varoši, koji nosi ime Palilula. *M. M.*

TORTKOVAC, planina u Bosni, oko 16 km južno-jugoistočno od Žepča, a 17 km sjeveroistočno od Zenice, između izvorišta rijeka: Pepelarske-Babinskog Potoka-Nenkovca-Ribnice-Suhe-Tribušice. Poglavito je sastavljen od serpentina i peridiotita, na zapadnom kraju od jurskih vapnenjaka, a mjestimice i od lapora i vapnenjaka gornje krede. Trup T. je riječnom erozijom dobio zvjezdast izgled, jer su između duboko usječenih dolina obrazovane kose. Centralni dio zauzima najviši vrh 1.304 m. Od njega na sjeveru dižu se: Carišnica (1.049 m) i Debela Kosa (948 m), na sjeveroistoku: Glasinac (1.272 m), Rudino Brdo (1.075 m) i Crni Vrh (1.087 m), na istoku: Dedljevo (1.239 m) i Bakoš (1.214 m), na jugoistoku: Ripljanac (1.229 m), na jugozapadu: Pokik (1.071 m), Prijeka Gora (1.033 m) i Vis (1.009 m), a na zapadu: Ruda Glava (1.014 m) i Vranica (1.077 m). T. je najvećim dijelom pošumljen. Preko planine vode seoski putevi i staze, a građenih puteva nema. *P. V.*

TOUNJ (TOVUNJ), selo sa starim gradom u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti, u ogulinskom srezu, od Ogulina 8 km (pravac) k istoku-jugoistoku. Željeznička stanica T., na pruzi Karlovac—Sušak, podalje je od mjesta, od grada 4 km na sjeverozapadu. Kroz T. prolazi Josipova cesta iz Karlovca u Senj. Pod gradom T. prelazi cesta Tounjčicu (koja ovdje izbija iz pećine, a kod Tržića se izliva u Mrežnicu) preko kamenog, kipovima ukrašenog mosta. Taj je most osobit, dvostruk. Stari, gornji most sagradio je kapetan Struppi, i postavio na njega kamen-ploču s natpisom, da je tom cestom prvi putovao car Josip II. mjeseca maja 1775. Novi, gornji most sagradio je kapetan Knežić 1863 i postavio spomen-ploču s natpisom, da je most dao sagraditi car Ferdinand, koji je dao i Josipovu cestu popraviti. Okolica T. obiluje šljivama.

T. ima 526 stanovnika u 162 doma, poglavarstvo općine (2.288 stanovnika), rimokatoličku župu, pučku školu, i telegraf.

Nad Tounjčicom, na rebru brda Krpelja, grad je T., jedan od manjih Frankopanskih gradova, ali znatan, jer je dobro sačuvan i lako pristupačan, na pogledu putnicima s glavne željezničke pruge. Glavni i najstariji dio grada je četverokutna i trokatna kula, sagrađena jamačno još u 15 vijeku, isprva na dva kata, a kasnije, valjda između 1639 i 1689, dobila je i treći kat. Od te su glavne braničkule podignuti gradski zidovi, koji su činili gradsko platno. Kasnije su građene druge zgrade. Neke su gradnje izvršene, ne baš najpohvalnije, čak 1912.

Prvi put se spominje T. 1481, u vlasti kneza Stjepana Frankopana. 1558 komisija, koja je imala popisati i zaplijeniti imanja njegovog praunuka Stjepana, našla je grad prazan, valjda opustio zbog turskih upada. 1577 zauzela ga je krajiška vojska, a Frankopani ga nisu više dobili natrag. Sve do razvojačenja Krajine, T. je bio sjedište kompanije

(ogulinske regimente), kojoj je pripadalo 8 naselja sa 4.000 stanovnika. U starim se spomenicima T. zove i To(v)unjska Peć.

Literatura: E. Laszowski, Hrvatske povjesne građevine, I, 165 do 172; Đ. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920); L. u Prosvjeti (1897, 95).

J. Modestin.

TOVARNA USNJA FRANC VOŠNAG I SINOVI D. D., Šoštanj. Osnovana je 1921 radi preuzimanja istoimene tvornice. Kapital je 8,000.000 Din. Zaposleno je 500 radnika. Pokretna snaga je 600 konjskih snaga.

S. P.

TOVARNA VERIG D. D., Lesce. Osnovana je 1922. Zaposleno je 120 radnika. Pokretna je snaga 250 konjskih snaga. Izrađuje razne lance, oko 120 vagona godišnje. *S. G.*

TOVARNICA, planina u Hercegovini, između rijeka: Jabušnice, Sutjeske-izvorišta Hrčave Potoka, sjeverno-sjeverozapadno od Volujaka, sjeverno od Lebršnika, a južno-jugoistočno od Zelene Gore. Poglavito je sastavljena od trijaskih vapnenjaka, ispod kojih leže verfenski slojevi. Ovi se pružaju u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a to je i orografski pravac T. Na T. su najviši vrhovi: Javorak (1.714 m), Ugljaši (1.878 m), Tovarnica (1.865 m). Jugozapadna strana T. je strma, češće se spušta u odsjecima, kao što su Jabučke Stijene, dok je prema sjeveroistoku blago nagnuta. Tu se izdižu visovi: Bičja Glava (1.740 m), Velika Šiljevica (1.720 m) i Pleće (1.764 m). Preko grebena Prosječenice Vrata, T. se spaja s Volujakom, ali je sredinom toga grebena duboko usječena kanjonska dolina Sućeske, koja ih orografski odvaja. Pod Ugljašima i pod vrhom Tovarnice očuvani su cirkovi, kao tragovi od nekadanje glacijacije, a oko jezera na Gornjim Barama, istočno od Ugljaša, očuvani su morenski bedemi s uglačanim oblucima. Najviši vrhovi T. su goli, a ostali dio je pod vegetacijom. Građenih puteva u blizini T. nema, nego vode jedino staze.

Literatura: J. Dedijer i V. Grđić, Glacijalni tragovi na Zelen-Gori, Tovarnici i Maglića (Glas, 69, 1905).

P. Vujević.

TOVARNIK, varošica u Srijemu, u šidskom srezu. Leži u ravnici (92 m) pred Fruškom Gorom, koja se diže k istoku. Željeznička je stanica na pruzi Vinkovci—Srijemska Mitrovica, od Šida 7 km k sjeverozapadu, i raskrsnica cesta Vinkovci—T.—Srijemska Mitrovica, T.—Vukovar i T.—Nijemci. — T. je lijepo i pravilno građeno mjesto. Na glavnom su trgu rimokatolička župska i pravoslavna parohijska crkva. Ima 2.431 stanovnika u 507 domova, općinsko poglavarstvo, pučku školu, poštu, telegraf i telefon, 2 mlina i 2 ciglane.

J. M-n.

TOVUNJ. V. Tounj.

TRAČANI su bili veliki narod indoevropskog porijekla. Živjeli su u istočnoj polovini Balkanskog Poluostrva (od prilike počevši od Morave), i na lijevoj obali Dunava (u Banatu i u Rumuniji). Tribali, u sjeveroistočnoj Srbiji, i Mezi, zapadno od njih, bili su Tračani. Oblast između Bijele Palanke i Pirota pripadala je rimskoj provinciji Trakiji.

N. V.

TRAGURIUM, u grčko-rimsko doba ime grada na otoku kod Trogira. T. je podigla grčka kolonija Issa (na otoku Visu). T. nije nikada bio samostalan do rimskog vremena, nego je bio zavisan od Isse. Oko sredine 2 vijeka prije Is. T. su uznemirivali Dalmati. T. je bio čuven zbog mramora, koji se vadio u blizini.

N. V.

TRAHOMA je po nekim našim krajevima jako raširena. Nju kod nas raznose najviše sezonski radnici, pečalbari, đaci, vojnici. U Srbiji je T. unesena prvi put krajem prošlog vijeka, i to iz Srijema, preko napoličara, najprije u podrinski okrug. Prvi slučajevi su se pokazali u Mačvi, i njih je prvi konstatirao Dr. Groder u Šapcu. 1900 T. je bila već dosta raširena u Mačvi, naročito u selima Prnjavoru, Noćaju i Bogatiću. 1905 konstatirana je ova bolest u većem broju i kod vojnika šabačkog garnizona, a 1906 i kod vojnika lozničkog garnizona. 1909 izbila je epidemija T. u beogradskoj duševnoj bolnici i u domu za sirotnu djecu. Poslije ratova T. je dosta uhvatila korijena i u samom Beogradu. O jačini zaraženosti prijestonice nema tačnih statističkih podataka, ali se o

tome donekle može suditi po izvršenom pregledu djece u osnovnim školama na periferiji prijestonice. Među tom djecom je nađeno oko 3.439 đaka trahomatoznih ili 2·5%. Od drugih krajeva u Srbiji, najviše se T. udomaćila u Leskovcu, Skoplju, Prizrenu, Kičevu, Ohridu i Bitolju, pa duž grčke granice.

U novim krajevima naše države T. ima najviše u Banatu i Bačkoj. Još 1884 profesor Feuer izvršio je pregled cjelokupnog stanovništva trahomatoznog dijela Banata, izvršivši od 104.000 stanovnika pregled očiju nad 93.000. Među pregledanima je našao oko 5.000 trahomatoznih ili 5½%. Među ovima je bilo 200 potpuno slijepih i 900 poluslijepih. Poslije ratova stanje se pogoršalo. U nekim mjestima u Dolovu, Deliblatovu, Crepaji boluje od T. svaki deseti ili jedanaesti. Slično je stanje i u Bačkoj. Poslije Banata i Bačke T. ima najviše u Srijemu, Slavoniji i istočnoj Hrvatskoj. U Hrvatskoj i Slavoniji liječeno je od ove bolesti 1911 16.227 ljudi, u Srijemu, Banatu i Bačkoj preko 20.000. Ukupan broj trahomatoznih u našoj zemlji nije utvrđen. Računa se, da ih ima oko 50.000.

Sprečavanje širenja T. i liječenje nije regulirano zakonskim putem i ne izvodi se na sistematski način. Za borbu s T. ministarstvo narodnog zdravlja je u najugroženijim krajevima obrazovalo ambulatorije za T., i to u ovim mjestima: u Pančevu, Somboru, Subotici, Šapcu, Ludbregu, Đurđevcu, Virovitici, Novoj Gradiški, Goloj, Prelogu, Splitu i Šibeniku.

V. Stanojević.

TRAJANSKI GRAD. V. Kljaci.

TRAJKOVIĆ NACE, četnički vojvoda (april 1878, varošica Resan, bitoljski okrug — 12/7 1912, Resan). U četničku organizaciju ušao je 1905, i četovao je u svom rodnom kraju. Poslije proglasa Hurijeta 1908, sišao je i T. sa svojom četom iz planine, i po nalogu naše četničke organizacije nastanio se u Resnu. U proljeće 1909 učestvovao je, s grupom srpskih četnika, u mladoturskom pohodu na Carigrad, kada je svrgnut sultan Abdul Hamid. U ljeto 1912, kada je obaviješten da je rat na pragu, spremao se, da se ponovo odmetne u planinu s četom, ali ga je bugarski komitet osudio na smrt. Taško Ljapčev, određen je, da izvrši atentat na T. Ne smijući da mu priđe otvoreno, Ljapčev se privukao T. s leđa u kavani i sasuo mu za vrat sve metke iz svoga browning-revolvera, pa se zatim izgubio u mraku. T. je imao još toliko snage, da istrči na ulicu i ispali dva metka za ubicom, pa je klonuo. Dok su ga prenijeli do kuće, stotinu metara daleko od mjesta pogibije, T. je izdahnuo.

M. M.

TRAKOŠĆAN, grad u Hrvatskoj, zagrebačkoj oblasti, ivanečkom srezu, bednjanskoj općini. Leži u Maceljskoj gori, na glavici nad Trakošćanskim Jezerom, iz koga ističe Bednja, od željezničke stanice Lepoglava (na pruzi Varaždin—Golubovac) 12 km na sjeverozapadu. Oko jezera je krasan park. Pred gradom se dolina Bednje proširuje u prostraniju rudinu, odakle se vještački građena cesta vijuga na humac do mosta na lancima, pa kroz velika okovana vrata ulazi u gradsko dvorište. U gradu su osobito lijepe dvorane blagovanice i oružnica; od vrijednosti su portreti članova vlastelinske porodice Draškovića i arhiv. Grad nadvišuje četverokutna kula. Nema sumnje, da je na mjestu T. odavno stajao grad. Mjesto je kao stvoreno za takvu građevinu: na jednu stranu strmen brijega, a s druge strane jezero.

Ime T. prvi put se javlja 1334, u popisu župa zagrebačke biskupije od goričkoga arhiđakona Ivana. Crkva Bogorodice Marije u Bednji označena je kao ecclesia (de) Tracustian. Najraniji su diplomatski spomenici oko 1400, kad je kralj Sigismund T. s nekim drugim zagorskim gradovima i s cijelom zagorskom županijom darovao svomu tastu, celjskomu knezu Hermanu I. i njegovim potomcima (1398, 1399, 1406, 1435). Poslije pogibije posljednjeg celjskog kneza Ulricha (1456 u Beogradu), njihov se veliki posjed raspao. T. je dobio Jan Vitovec (i njegovi sinovi), pa poslije Ivan Korvin, koji ga je 1503 poklonio svomu banovcu, Ivanu Đulaju. Kad je rod Đulaja izumro (1566), kralj Maksimilijan II. darovao je T. s Klenovnikom zagrebačkom biskupu i hrvatskom banu Đuri Draškoviću i njegovom bratu Gašparu i potomcima. Tu je darovnicu 1584 potvrdio kralj Rudolf II., i tom je prilikom izbrojio 46 mjesta i sela, što su potpala pod grad T. Od tada porodica

Draškovića nosi titulu Trakošćanski. Od kako su se Draškovići, 1631 uzvišeni u grofovski stalež, nastanili na T., ostao je T. sve do danas u njihovoj vlasti. Samo kratko vrijeme, oko polovine 17 vijeka, držao ga je Nikola Zrinski mlađi, zet Gašpara II. Draškovića. T. je propadao, dok ga nije u pedesetim godinama 19 vijeka obnovio u gotskom stilu podmaršal Đuro Drašković. Novi grad malo ima zajedničkoga sa starim gradom, kako ga prikazuju slike iz 1688 i 1675 i jedna pred samu restoraciju. Nekada veliko imanje T., prodajom i zalogom, znatno je ograničeno još za turskih ratova, a izgubilo je mnogo i zbog agrarne reforme. Imanju, kojim sada upravlja vlastelinski nadšumar, uz nešto zemljišta (šume, polja, vinograda) pripada turbinska pilana.

Dalje od grada, na jednom humcu, sazidana je polovinom 18 vijeka kapelica: četverokutna lađa s niskim kubetom i polukružnom apsidom, u kojoj je vrlo lijep oltar.

L i t e r a t u r a: E. Laszowski, Trakošćan (Prosvjeta, 1895, 368—371); Đ. Szabo, Spomenici kotara Ivanec, Trakošćan (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. XIV., 65—68).

J. Modestin.

TRAMINAC, vrsta vinove loze, uvezene iz Austrije. Raširena je najviše u Hrvatskoj, gdje daje fina vina, a ima je i u Sloveniji, i u Slavoniji. *I. R.*

TRANDAFIL JOVAN I MARIJA (J. T. oko 1799, Brašovo, Erdelj — 1863, Novi Sad). Trgovinu je izučio u Temišvaru i Beču, a zatim je otvorio radnju u Brašovu. Ubrzo je prešao u Novi Sad, gdje se udružio s Hadži-Kiri-Nikolićem. Najviše je trgovao pamukom s erdeljskim trgovcima. Njegova žena Marija (rođena Popović, 25/12 1816, Novi Sad — 1883, Novi Sad) bila je siroče, koje je uzeo bogati trgovac Hadži-Kiri-Nikolić pod svoje. 1832 udala se za J. T. J. i M. su svojim testamentom od 24/6 1860 ostavili 479 lanaca zemlje u novosadskom polju na stipendije za pomaganje siromašnih učenika; kuću na sprat na trgu sabornoj crkvi; jednu dvokatnu kuću, da se dvije sirote pravoslavne djevojke iz njenog prihoda udaju; jednu kuću za postradale nemoćne trgovce i zanatlije; jednu kuću za izdržavanje Sv. Nikolajevske crkve, a glavni nasljednik za sve ostale zemlje i kuće postalo je »Zavedenije Marije Trandafil za srpsku pravoslavnu siročad«, za obrazovanje muške omladine pravoslavne vjere od 6—12 godina, ali »bez svake razlike narodnosti i da treći tal ovih pitomaca imadu biti djeca erdeljska«. Ova se djeca imaju dati kasnije na »njemačke zanate«. Rumunjska pravoslavna mitropolija povela je 1902 parnicu protiv mitropolije, tražeći, da joj se preda veći dio imetka na raspolaganje. Zakladom upravlja Matica Srpska, dok je u Novom Sadu, i ako bi se ona odselila ili prestala postojati, onda bi zakladom upravljala pravoslavna srpska crkvena općina u Novom Sadu. Zaklada je imala da stupi u život, kada imetak bude predstavljao vrijednost od 300.000 forinata; tada se svotom od 100.000 imala podignuti zgrada, a ostalih 200.000 for. trebalo se upotrijebiti na izdržavanje zavoda. Današnja zavodska zgrada podignuta je prije Svjetskog Rata, a otvorena je 1924. M. T. bila je naročito pobožna i pomagala je sirotinju. O svome trošku obnovila je Nikolajevsku i podigla jermensku crkvu u Novome Sadu.

D. Popović.

TRANIÉ AUGUSTE, CHARLES, PAUL, divizijski general francuske vojske (8/4 1862, Tuluza, Francuska). Stupio je u politehničku šoklu 1/10 1882, pa je proizveden za artiljerijskog potporučnika i stupio je u artiljerijsku aplikacionu školu 1/10 1884. Za artiljerijskog kapetana proizveden je 29/12 1892, za pukovnika 24/6 1906, za brigadnog generala 26/6 1918, za divizijskog generala 21/3 1922. Preveden je u rezervu (iz zdravstvenih razloga) 13/9 1922. Svršio je ratnu akademiju. Komandirao je vodom, baterijom, divizionom i pukom u poljskoj artiljeriji. Učestvovao je u kolonijalnim ratovima u Alžiru.

U Svjetskom Ratu komandirao je na solunskoj fronti 22 brigadom kolonijalne pješadije, s kojom je za vrijeme proboja bugarske fronte operirao na lijevom krilu savezničke vojske. Prešao je u Černu i, napadom na visove sjeverno od Černe, osigurao je nadiranje srpske armije na sjever. Za vrijeme gonjenja operirao je pravcem na Prilep i ušao je u Prilep u isto vrijeme kad i francuska konjica. Po padu Prilepa stavljen mu je pod komandu odred od

svih rodova vojske, s kojim je brzim napredovanjem uspio, da na vrijeme presiječe i posljednju odstupnicu XI. njemačkoj armiji, i time je doprinio njezinoj katastrofi. Kasnije je njegov odred, ojačan jednom grčkom divizijom, bio stalno prethodnica francuske armije na njenom pravcu nastupanja u Srbiju. *V. B.*

TRAPANANJE (trapanjanje, trapavanje ili šaronjanje) znači u Crnoj Gori, južnoj Dalmaciji i u Staroj Srbiji kiruršku operaciju prostih narodnih liječnika, kad isjecaju koštani kolut na čovječjoj lubanji. Ova je operacija sama po sebi vrlo teška, a još ozbiljnija zbog toga, što oni ne znaju za asepciju instrumenata, kojima kost presijecaju, premda i oni instrumenat malo obrišu krpicom, koja je natopljena komovicom ili cijeđom, i onda pristupaju poslu. Prije, dok se u bojevima ratovalo hladnim oružjem, najviše se gađalo u glavu, kao najosjetljivije mjesto. Instrumenat za prosvrdljavanje lubanje zove se u Vasojevićama šara, u Crnici i dalje trapanj. Šara je arnautska riječ i znači pila-testera, ali i Srbi Drimkolci s okolicom isto tako zovu obično pilu za drva, a piljaka šaradžijom. Međutim trapanj proizlazi od grčko-medicinskog imena, trepan. Trapanj su kovali obično seoski kovači. To je prosta čelična cijev s nazupčanim grotlom. Obična mu je dužina 15 cm, a obim kao kažiprst, najveći kao dvodinarac.

Prije nego što operacija počne, nevoljniku se obrije povrijeđeno mjesto od uboja i koža tu zasiječe najčešće oštrim brijačem u obliku velikog slova T, a još češće da se gornja vodoravna linija malo zaokruži, ili tako, da rogovi (vrhovi) idu nagore ili se prosto zasiječe križ, i onda se od centra odvoje kožne kriške od lubanje. Ima slučajeva da trokutno razrežu kožu, kako im je kad potrebno, da zaobiđu ranjeno mjesto. Kad je s tim gotovo, neki liječnici ispod izdignute kože naročitim nožićem, koji zovu lešper, ostružu lubanju na tom golom mjestu od mesa, pa se onda laćaju operacije. Prethodno se da bolesniku litar jake rakije, ženskim manje, da na dušak ispiju, ili, ako ne mogu, ono na kratak poček. Potom bolesnik sam sebi začepi uši pamukom, da ne čuje struganje kostiju. Onda mu priđe jedan čovjek i stegne ga dlanovima preko ušiju, a prstima preko slijepih očiju, i drži čvrsto za sve vrijeme operacije. Udar na sastavu dvije kosti prosijecaju najpouzdanije. Medik po pravilu pri svrdlanju više pritište šaru prema sebi, a slabije od sebe. Time postigne, da se srednja polovina koluta prije prostruže, a zadnja ostane na repeljku, tek potpiljenom. Po tom prvom dijelu dolazi drugi, kako će koštani kolut skinuti. Uzme tri mala kukača (kukasta, obično srebrna instrumenta), jedan zadrži za sebe, a druga dva preda pomagaču. U isto vrijeme sva tri kukača poture pod potpiljeni kolut i po medikovoj komandi u jedan mah trgnu zajedno u vis, i koštani kolut se na repeljku otkine.

Odmah po izvršenoj operaciji medik pokupi svilcem (lanenim tiftikom) nasjednutu krv, a po potrebi, kad se krv usirila, pokupi je malenom srebrnom žličicom. Odmah po izvršenoj operaciji medik uzme pero i na vrhu mu brižljivo lako umota malo fino raspredenog svilca i lagano skuplja nasjednutu krv. Ako krvi ima poviše ili se još na mjestima usirila, neki se usude i da je malenom srebrnom žličicom očiste. U ovom slučaju najčešće se desi, da se moždane opne povrijede i smrt je neizbježna. Potom medik povrati povijene krajeve kože i spusti na svoje mjesto preko proreza, i onda iglom i običnim bijelim koncem kožu zašije, ali vrhove ostavi slobodne, da vazduh može k rani dopirati, da se što prije podmladi i brže zaraste. Još mu je važan zadatak, da previje po rani i boletin (melem) od raznih trava, čije sastojke ne će da kažu, ali se može vidjeti, da domeće malo voska i čanse, pa sve skupa svari u ulju. Kad je s tim gotov, rana se poveže kušakom, koja kod snažnih mladića za četrnaest dana zaraste, kod slabih za dva mjeseca, a za sve vrijeme se melem ne dira. Jedina dijeta, koja se bolesniku preporuči, jeste, da od operacije pa do smrti ne okusi svinjetine.

Ono mjesto, odakle je izvađen kolut, ako nije rupa veća od dinara, obično se ničim ne popunjava, jer polako podmezgri, t. j. kost se unaokolo podmladi i podraste. Ali, ako je rupa velika, onda se koža nad tom košću, nepokrivenom krugu, nadima

i splašnjava, prema udisanju i izdisanju uzduha. Jednomu seljaku s Ožmidrijena, sela u Bjelopavlićima, bio je veliki dio tjemenjače razmrskan, a medik mu je opisanim načinom smakao bio kožu, izdrobljene koščice izvadio, a pošto tolika šupljina nad mozgom nije smjela ostati nepokrivena, izrezao je komad od tikve sudovnjače (sušnice) istog oblika rupe i zgodno umjestio da se rubom zadrži povrh lubanje. Poslije je spustio povrh nje kožu i zašio. Tako okrpljen živio je još punih 15 godina. Medici pristaju samo tjemenjaču da šaronjaju, potiljaču rijetko. Zanimljivo je, što povrijeđeni poslije operacije nikad ne osjećaju bol, ni na prosječenom mjestu ni u glavi uopće.

Ne šaronja se svijet samo od razbijene lubanje, nego i od teške dugotrajne glavobolje, opet na tjemenu, da mu se slegla krv, ili baš i samo izlučeni sokovi, svilcem pokupe. Za mnoge se priča, da su ozdravili, a za umobolne, koje također šaronjaju, nikad nisu uvjereni, da će se sasvim povratiti, ali za neke vele, da su dolazili prilično sebi, i da su se umirivali.

Medikova se nagrada za trud zove beberina ili berberija. Plaćalo mu se obično po dogovoru. Ali, ako je bolesnika ranio nekrst, kako Crnogorci zovu muslimane, onda ništa, jer to medik treba da učini po kršćanskoj i čovječanskoj dužnosti. Ako ga je ranio Srbin, u starije doba senat je dosuđivao, koliko ubojica mora da plati mediku, a povrijeđenomu znalo se prema udarcu koliko za povredu. Cijela krv je u Andrijevici iznosila 336 talira i 6 groša. Ako bi pozleđeni umro pri šarovanju, onda je i napasnik morao glavom da plati, ili da se ubije neko iz njegova roda, kao krvna osveta, ako se iz budi kakvih uzroka ne može njemu dokazati. Tu je osvetu preduzimala pokojnikova porodica. Kad siromašak ne može da plati kaznu povrijeđenomu za izdržanu bol pri šarovanju, onda je porodica povrijeđenog tražila, a senat potvrđivao, da se napasnik zdrav-zdravcat šaronja, po mogućstvu na istom mjestu, gdje je čovjeka povrijedio, što je i vršeno. To se zvalo prebiti šaru za šaru.

Od kulturno-historijske vrijednosti je podatak iz Grbaljskog Zakonika. U manastiru pod Lastvom na Mitrovdan 1427 potpisala su ovaj zakonik 42 izbranika, i njegov čl. 103 glasi: Da ne bi ostavio krv (t. j. krvnu osvetu) na ljekara, koji valja da mu reže ranu ili vrti glavu, sudimo: da ljekar, koji bi se pozvao da liječi, daje ruku ranjeniku, onda on ljekaru, i tim da posvjedoči, da mu je prost njegov život, ako bi umro.

Kod Arnauta medik često pod jamstvom krvi šaronja, pa ako mu bolesnik umre, glava mu ne stoji na ramenu. Ali se može da izbjegne ugovorom, a još naročito kad se dobri ljudi, mirotvorci, savjetom zauzmu.

L i t e r a t u r a: V. Karadžić, Rječnik 1852; Pera Miljanić, Crte iz sudske medicine (Branič, 1889); Vuk Vrčević, Razni članci (1891); S. Trojanović, Šaronjanje u Crnoj Gori (Delo, 1896); S. Trojanović, Die Trepanation bei den Serben (1900); S. Trojanović, Šaronjanje, Novi podaci (1922). *S. Trojanović.*

TRAPISTE. V. Cistercitski red.

TRAPIST SIR se pravi u samostanu trapista Mariastern, kraj Banje Luke. Način pravljenja T. S. uveli su, kako se kaže, francuski trapisti 1885. Metoda pravljenja je sve do danas tajna toga samostana, i svi pokušaji s drugih strana doveli su samo do raznih više ili manje dobrih imitacija, od kojih ni jedna nije dostigla kvalitet T. S. 1888 uredili su trapisti još jednu mljekaru u Josefsburgu kod Maglajana, usred jedne njemačke kolonije.

T. S. pravi se iz kravljeg mlijeka u komadima od 1 i 2 kg težine. Sir dozrijeva za 5—6 nedjelja. T. S. Mariastern pravi se godišnje 12—15 vagona. Prije se mnogo toga sira prodavalo u Budimpešti, Grazu i Beču. Danas se najviše konzumira u većim mjestima SHS, a samo se malo eksportira. T. S. spada među prve vrste kvalitetnih sira, koji se prave kod nas. (V. Sir.)

L i t e r a t u r a: L. Adametz, Über die Herstellung und Zusammensetzung des bosnischen Trappistenkäses. *S. U.*

TRATNIK FRAN, slikar (11/6 1881, Potok, općina Kokarje). Svršio je slikarstvo na umjetničkim akademija-

ma u Beču, Münchenu i Pragu. Po završetku studija živio je do 1912 u Pragu. Tada se preselio u Goricu, a od početka Svjetskog Rata živi u Ljubljani. U Pragu je radio kao ilustrator u Obrazková Revue, Zlatá Praha, Humoristické Listy, Švanda Dudak, Koprivi i Karikaturi i njemačkim Der liebe Augustin i Simplicissimus. 1911 izazvao je svojom velikom slikom Slijepci veliko interesiranje na izložbi češkoga društva Manes u Hagenbundu u Beču. Za vrijeme Svjetskog Rata izradio je ciklus crteža Bjegunci. Poslije rata izradio je više slika masnom bojom. Sada je restaurator na Narodnom Muzeju u Ljubljani. Izlagao je u Ljubljani od 1905 dalje, u Beogradu, u Beču (1911) i u Parizu 1919. U Ljubljanskom Zvonu je publicirao 1918 do 1922 Aforizme o umjetnosti.

Literatura: Fr. Stelè, Slikar Fran Tratnik (Dom in Svet 1927, 269). *F. S.*

TRAUTNER-KRIŽAJ PAULA, sopran zagrebačke opere (29/7 1888, Ruma). Višu djevojačku školu i glazbeni zavod posjećivala je u Zagrebu, a muzičku akademiju u Beču. Prvi put je stupila kao Serpoleta u Korneviljskim zvonima 1910, i od toga vremena član je narodnog kazališta u Zagrebu. Najbolje njene uloge su: Micaela (Carmen) i Madam Butterfly. *N. A.*

TRAVNIČKA OBLAST u Bosni. Na istoku T. O. zahvata dio srednje Bosne oko rijeka Rame, gornjeg Vrbasa, Lašve i srednjeg toka Bosne, a zapadna joj polovina zahvata onaj dio dinarske sisteme, u kome ima više kraskih polja, medusobno podvojenih planinskim bilinama. Bilo Dinare dijeli T. O. od Dalmacije. U T. O. su planine: Vlašić, Ljubuša, Cincar, Plazenica, Vitoroga, Lisina, Vijenac i Šator, i kraska polja: Livanjsko, Duvno, Glamočko, Kupreško, Vukovsko i Ravno Polje. Samo je u istočnom dijelu oblasti razvijena normalna hidrografija, dok vode kraskih polja otiču podzemno. Kroz ovu oblast prolazi rijeka Bosna svojim srednjim tokom, i prima s lijeve strane rijeku Lašvu. Zatim su u ovoj oblasti još rijeke: Rama, desni pritok Neretve, i gornji tok Vrbasa s pritokom mu Plivom.

Velike su razlike između istočne i zapadne polovine T. O. Istočni su krajevi bolje naseljeni i obrađeni nego zapadni, gdje je moguć život samo po kraskim poljima. Zapadni su krajevi vrlo siromašni, i spadaju u t. zv. pasivne krajeve. Stanovništvo kraskih polja bavi se poglavito stočarstvom, u manjoj mjeri i zemljoradnjom, a mnogi odlaze u pečalbu. U istočnoj polovini oblasti razvijeni su pored zemljoradnje i stočarstvo, i industrija. Najveće šumsko preduzeće u Bosni, »Šipad«, eksploatira djelimično šume u ovoj oblasti, a u ovoj su oblasti, u Zavidovićima, i sjedište i pilane velikih šumskih preduzeća Krivaja i Gregresen, čija su eksploataciona područja u sarajevskoj i tuzlanskoj oblasti. Pored njih ima veći broj i manjih šumskih preduzeća (Turbe, Begov Han i dr.). Gradovi Jajce i Zenica razvijaju se kao industrijska naselja. U Zenici je i veliki državni rudnik ugljena.

Saobraćaj je u ovoj oblasti slabo razvijen. Istočnom polovinom oblasti prolazi pruga Sarajevo—Brod, od koje se u Lašvi odvaja krak za Jajce. Od pruge Lašva—Jajce dijeli se u Donjem Vakufu krak za Bugojno. S ovom mrežom državnih željeznica spojena je u Jajcu mreža željeznica Šipada, čije pruge Srnetica—Jajce u (Prijedor)—Srnetica — Knin dobrim dijelom prolaze kroz T. O. i služe javnomu saobraćaju.

Velik je broj starina iz prehistorijskog i rimskog doba kao i iz srednjega vijeka. Duvanjsko Polje je bilo naseljeno još u ilirsko doba. Ilirski grad Duvno održao se i kasnije, pod Rimljanima. Sredinom 10 vijeka spominju se kao hrvatske župe: Livanjsko i Duvanjsko Polje i upa Pliva. Po oblasti Rami, madžarski kraljevi se od 1138 nazivaju kraljevima Rame, u značenju Bosne. Geografska podvojenost ove oblasti došla je do osobitog izražaja za vrijeme bosanske samostalnosti, kada je zapadna polovina T. O. s kraskim poljima činila oblast Zapadne Strane, a istočni krajevi bili sastavni dio Bosne. Dolaskom Turaka i propašću bosanske kraljevine (1463) i jajačke banovine (1527), u T. O. su vršene velike promjene u naseljima i stanovništvu, jer je ova oblast bila na granici. Za vrijeme turske uprave u Bosni, mnogo se podigao Travnik, glavni grad T. O., jer je u njemu

dugo vremena bila stolica bosanskog namjesnika.

Po površini od 10.116 km^2 u T. O. živi 280.709 stanovnika. Po vjeri je stanovništvo ovako podijeljeno: 110.266 katolika, 94.861 pravoslavni, 74.125 muslimana, 984 mojsijevaca, a 509 stanovnika pripadaju drugim manjim vjerskim grupama. Od cjelokupnog broja stanovnika 277.277 govore srpsko-hrvatskim materinjim jezikom, 585 slovenačkim, 1.222 njemačkim, 1.198 raznim slovenskim jezicima, a ostatak od 427 otpada na razne narodnosti.

Po upravnoj podjeli, T. O. se dijeli na srezove: Bugojno, Glamoč, Duvno, Žepče, Zenica, Jajce, Livno, Mrkonjić-Grad, Prozor i Travnik. Manje su regione cjeline u oblasti: Rama, Lašva, Skoplje, Pljeva, Janj, Livanjsko, Duvanjsko, Glamočko, Kupreško, Vukovsko i Ravno Polje i Grahovo. Pored Travnika važnija su naselja: Zenica, Žepče, Zavidovići, Jajce, Mrkonjić-Grad, Livno, Prozor, Glamoč i Županjac. *M. Filipović.*

TRAVNIK, grad u Bosni, s obje strane Lašve. Ima 6.334 stanovnika. Prvi put se spominje 1479. Od 15 do sredine 19 vijeka T. je bio u više mahova stolica bosanskog paše, što je najviše uticalo na njegov razvitak. Danas u njemu prevlađuje muslimanski karakter. Iz turskog vremena su stari grad i vezirski konak, u kome su oblasni uredi. Grad je stradao od velikog požara 1903, ali je ponovo podignut. Ima katolički isusovački samostan s gimnazijom, trgovačku školu, državnu tvornicu duhana i u Docu tvornicu šibica. Ima 12 preduzeća, koja se bave izradom i eksportom travničkog ovčjeg sira. U okolini ima mnogo rimskih starina. *M. F.*

TRBIĆ VASILIJE, četnički vojvoda (11/10 1881, Bijelo Brdo kod Dalja). Pošto je svršio osnovnu školu u svome rodnom kraju, T. je prešao rođacima u Srbiju, i ovdje je, u Paraćinu i u Aleksincu, svršio 4 razreda gimnazije. Poslije toga je otišao u Svetu Goru, i, odlučivši se, da se oda kaluđerskomu pozivu, postao je iskušenik u Hilandaru. U isti mah T. je počeo učiti bogosloviju u svetogorskoj Kareji. U toj školi proveo je tri godine, pored svih teškoća, koje su mu, kao Srbinu, činjene. Jer položaj Srba i srpstva u Svetoj Gori nikada nije bio teži nego baš tih godina. Kada su 1902 ubijeni neki grčki kaluđeri, T. je, optužen za smrt tih kaluđera, morao bježati iz Svete Gore i ponovo je dobjegao u Srbiju. Pridruživši se četničkomu pokretu, koji se u to doba stvarao, T. se za uvijek raskrstio s kaluđerskim životom.

Kao jedan od prvih srpskih vojvoda na desnoj obali Vardara, T. je sa svojom četom učestvovao u svim glavnijim borbama, koje su srpske čete vodile s Turcima i Bugarima u veleškom, prilepskom i porečkom kraju, ali glavni mu je rejon bio veleška kaza. Učestvovao je i u nekolikim borbama u kumanovskom kraju, a 21/1 1906 izginula mu je skoro cijela četa (22 četnika) na Čelopeku, na istim položajima, na kojima su srpske čete 16/4 1905 održale slavnu pobjedu nad turskom vojskom. Neobično strog i prijek, stroživi nego i jedan drugi četnički vojvoda, T. je držao gvozdenu disciplinu u četi. Pri prelasku granice 1906 T. je pucao da ubije jednog četnika, svoga pobratima, i teško ga ranio, pa su ipak poslije toga ostali najbolji prijatelji. Za vrijeme Svjetskog Rata T. je aeroplanom sa solunskog fronta poslan u pozadinu austro-njemačke i bugarske vojske, gdje je proveo pola godine i vratio se u Solun s iscrpnim izvještajima o stanju kod neprijatelja. Za to požrtvovanje, Prestolonasljednik - Regent Aleksandar odlikovao je T. sam lično najvišim ratnim ordenom, Karađorđevom Zvijezdom s Mačevima.

Mada ne osobito srećan u sukobima, kada je njegova četa imala sama da se bori, T. je bio vrlo vješt organizator i agitator. Poslije balkanskoga rata naselio se u veleškom kraju, u kome je godinama prije toga četovao, pa je tu doveo i svoga oca i brata iz Slavonije. Za vrijeme okupacije Bugari su ubili T. oca. Poslije oslobođenja T. se nastanio u Prilepu. Na izborima narodnih poslanika 8/2 1924 T. je izabran za narodnog poslanika na radikalnoj listi za okrug bitoljski. *M. Milenović.*

TRBIŽ (Tarvis), gradić u talijanskoj Sloveniji. Kao općina ima 3.914 stanovnika, a samo mjesto 1.681 (1910). Do 1918 T. je pripadao Koruškoj. Leži u lijepom planinskom kraju, 750 m nad morem, u uskoj gorskoj dolini,

na maloj rijeci Zilici. Zbog svog položaja T. je bio u svako doba od prvoklasne važnosti za promet. Odatle vodi put, preko Predila ili Pontebe (Kanalske Doline), za Italiju. T. su zajedno s Kanalskom Dolinom dobili 1007 biskupi iz Bamberga, koji su tu oko 1400 naselili njemačke koloniste u tolikoj mjeri, da se T. 1421 zove njemački gradić. T. je imao živu trgovinu s Italijom. Nekadašnje livnice gvožđa danas su obustavile rad. Ipak je T. ostao važan kao željezničko raskršće, gorsko ljetovalište i polazna tačka za turističke izlete. Danas je sjedište viceprefekta i suda. U obližnjem Rablju je veliki rudnik cinka i olova. *A. M.*

TRBOVLJANSKA PREMOGOKOPNA DRUŽBA, LJUBLJANA. Društvo je osnovano 1880, a kao domaće društvo 1924. Kapital je 50,000.000 Din. Društvo ima ove rudnike mrkog uglja: 1. Trbovlje, u kome se vadi godišnje oko 1,000.000 tona mrkog uglja, koji se ispira u naročitoj instalaciji; 2. Zagorje, u kome se vadi godišnje oko 200.000 tona mrkog uglja; električna centrala ima 350 HP; 3. Hrastnik, u kome se vadi oko 150.000 tona uglja; 4. Ojstro, s proizvodnjom od 80.000 tona; 5. Hudajama, s proizvodnjom od 12.000 tona; 6. Kočevje, s godišnjom proizvodnjom od 100.000 tona. — Pored toga ima društvo i nekoliko manjih rudnika, u kojima je tek otpočet rad. Društvo ima i nekoliko industrijskih preduzeća: 1. Fabriku cementa u Trbovlju, s proizvodnjom od oko 20.000 tona godišnje; 2. Ciglane u Trbovlju i Reichenburgu; 3. Krečanu u Zagorju. Električne centrale društva daju 3.700 HP. Broj radnika u svim preduzećima je oko 10.000. *S. P.*

TRBOVLJE, rudarsko mjesto u Sloveniji, nedaleko od Save. Ima najveći rudnik u SHS, koji daje dobar mrki ugalj. Ugalj se dobiva i u susjednim mjestima Hrastniku-Ojstrom na istoku i Zagorju na zapadu. U T. je počeo rudnik u manjem opsegu 1804, u većem poslije 1847, u Hrastniku 1842, u Zagorju 1856. Svi rudnici su u rukama Trbovljanske Premogokopne Družbe, i to Trbovlje od 1873, Zagorje i Hrastnik od 1880, a Ojstro od 1885. U rudnicima je zaposleno preko 7.800 rudara (1924). Godišnja proizvodnja iznosi 11,684.000 met. centi (1923). — T. kao općina ima 16.077, a glavni rudarski predio preko 23.000 stanovnika. U T. postoji i fabrika cementa i više većih krečana, u Zagorju velika fabrika šupljeg stakla, u Hrastniku slična fabrika i fabrika kemijskih produkata. *A. M.*

TRDINA JANEZ, pisac (29/5 1830, Mengeš pred Kamnikom — 14/7 1905, Novo Mesto, na Dolenjskom). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Ljubljani, a filozofiju (historiju i geografiju, slavistiku) u Beču. 1853 došao je kao suplent u Varaždin, 1855 kao profesor na Rijeku. Pošto su ga zbog nacionalističkog mišljenja pretpostavljeni počeli proganjati, dao se 1867 penzionirati.

T. je kao gimnazista počeo sarađivati u Sloveniji (1848/50) i u Ljubljanskom Časniku (1850/51). Pored bajki i pripovijedaka objavio je u njima Narodne pripovijetke iz Bistriške Doline (Slovenija, 1849/50), prethodnike kasnijih Bajka in povesti o Gorjanih. Među ovima ima nekoliko narodnih, a nekoje su rađene prema narodnim motivima, ali ih T. ne pripovijeda u prostom narodnom jeziku, jer su mu ove samo sredstvo, da u njima iznese svoje misli i nazore o životu. Zanimljiv je niz kratkih basni i paramitija u prozi (Ljubljanski Časnik, 1850/51), prethodnika kasnijih Verskih bajki. Pripovijetka od Glasan-Boga (Ljubljanski Časnik, 1850) za ono doba značajan je pokušaj, da u prozi prema narodnim pripovijetkama i pjesmama (najviše o kralju Matijažu) obradi slovenačku romantičnu epopeju. Osim toga, bavio se T. i epskim pjesništvom (Bran in pogin Japodov, Ljubljanski Časnik, 1851) kao i novelistikom. Historijska pripovijetka Arov in Zman (Slovenska Bčela, 1850), izrađena po narodnim pripovijetkama i historijskim predanjima o bojevima s Turcima, do Levstikovog Martina Krapana (1858) najbolja je slovenačka pripovijetka. T. je napisao i nekoliko pjesama i preveo je jedan spjev Ilijade (Slovenska Bčela, 1851). Zanimljiv je kritički pokušaj: Pretres slovenskih pesnikov (Ljubljanski Časnik, 1850), i satira na slovenačke književne prilike: Pripovetka od Zlate hruške (Ljubljanski Časnik, 1851). U ovo doba pada i Zgodovina

slovenskega naroda, još nezrelo djelo, koje je 1866 bez autorske dozvole izašlo u Matici Slovenskoj, i više historijskih članaka. Od završetka studija pa do 1881 nastao je u T. književnom radu dug prekid. Međutim je T. objavio razne historičke sastavke, nekoliko dopisa, kulturnih i narodopisnih članaka u Novicama. A zato se T. u Ljubljanskom Zvonu pojavio kao čisto književna individualnost. Slikao je dolenske ljude i krajeve, što ih je upoznao na svojim čestim i dugim šetnjama po bližoj i daljoj okolici Novog Mjesta. Najprije je objavio Verske bajke stare in nove (Ljubljanski Zvon, 1881, Zbrani spisi, 2), koje su djelomice sabrane kako ih je čuo iz narodnih usta, a djelomice su napisane prema narodnim motivima. Neke među njima idu u najljepše slovenačke legende, a nekoje liče čak na folklorističke rasprave. Na narodnim legendama i pripovijetkama osnovano je i glavno T. djelo: Bajke in povesti o Gorjancih (Ljubljanski Zvon, 1882/88; Zbrani spisi, 2—5). Neke od ovih 40 bajki prave su umjetničke legende, sagrađene na prostoj ideji, pune su poezije i prave umjetne pripovijetke, proste i jedinstvene; druge naginju noveli, samo što su, slično novelistici starije njemačke romantike (Hoffmann), prožete motivima iz priča. To naročito vrijedi za one bajke, u kojima je istinskih ličnosti, kao što je samoga sebe (Zaklad) i pjesnika Prešerna (Doktor Prežir) stavio u priču. Često one dobijaju i značaj anegdota, zbirke pripovijedaka o folklorističkim motivima (Zagovornici) ili su folkloristične rasprave (Stražani i dr.). U većini ovih spisa izbijao je iz pisca umjetnika slobodoumni nacionalni i prosvjetni odgojitelj i smetao je njegovom umjetničkom konceptu: u bajke je anahronistično miješao svoje naročite savremene tendencije, da stare narodne ideje umnoži idejama doba, koji napreduje, rodoljubljem, slobodoljubljem, slovenstvom, težnjom za prosvjetom. Ipak je glavna svrha T. bila, da u bajkama prikaže vjernu sliku naroda i života u Dolenjskoj, i to im upravo daje trajnu vrijednost. Bajke in povesti (Zbrani spisi, 6—9), koje su izašle tek poslije T. smrti, predstavljaju nastavak Bajka in povesti o Gorjancih, ali ih većinom umjetnički ne dostižu. U najbolja T. djela idu i njegovi memoari i putopisi (Bahovi huzarji in Iliri, Zbrani spisi, 1, Hrvašni spomini, Slovan, 1887, autobiografija, Ljubljanski Zvon, 1905/06, Izprehod v Belo Krajino, Zbrani spisi, 10). Naročito obilježje T. spisa iz ovog doba jeste, da su postali van svake savremene književne tradicije, u prvom redu bez ikakvog i najmanjeg uticaja Stritarovog »svetobolja« ili njegovog formalistički odgojnog idealizma, što se vidi i iz stilistički neposrednog izražavanja, koje se osniva na narodnom govoru sa svom njegovom prostotom pa i nezgrapnošću. Ali upravo time je T. bio osiguran uspjeh kod mladog naraštaja, koji je, boreći se 90 godina protiv tradicije, počeo da gradi novu umjetnost (Cankar i dr.).

L i t e r a t u r a: Autobiografija (Ljubljanski Zvon, 1905/06); Marn, Jezičnik (30, 48); I. Grafenauer, Zgodovina slovenskega slovstva.

I. Grafenauer.

TREBARJEVO. U Hrvatskoj, u zagrebačkoj oblasti, u sisačkom srezu, ima dva sela toga imena; njih rastavlja rijeka Sava, pa se prema njezinom toku zovu: T. Desno, sa 525 stanovnika u 116 domova, i T. Lijevo, sa 168 stanovnika u 35 domova. Stanovnici su Hrvati kajkavci. Općina, župa, škola i pošta Martinska Ves. Željeznička je stanica Lekenik (na pruzi Zagreb—Sisak) 11 km (pravac) k zapadu. T. D. rodno je mjesto braće Stjepana i Antuna i nećaka im Pavla Radića.

L i t e r a t u r a: K. Jajnčerova, Trebarjevo (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, 3).

J. M-n.

TREBEVIĆ. 1. Planina u Bosni, oko 5·5 km jugoistočno od Sarajeva. Sastavljena je poglavito od trijaskih vapnenjaka, čiji se slojevi pružaju od sjeverozapada na jugoistok. T. se nalazi na grebenu istoga pravca, na kome su istaknuti vrhovi: Palež (1.084 m), Dolovi (1.215 m), Studeno Brdo (1.432 m) i Trebević (1.629 m). Ali se i cijela jugoistočna polovina toga grebena zove T.

P. V.

2. Zabavno-poučni list. Izlazio je u Sarajevu 1881—1882. *U. Dž.*

TREBINJE, grad u Hercegovini, na Trebišnjici. Ima 5.188 stanovnika. U 10 vijeku spominje se oblast T., a 1067 trebinjska episkopija. U srednjem vijeku T. je bilo na trgovačkom putu iz Dubrovnika u Srbiju, i služilo je kao stanica dubrovačkih poslanika i trgovaca. 1378—1463 držali su T. Bosanci. Pod Turcima, kao i kasnije pod Austrijancima, T. je bilo važno strateško mjesto, zbog blizine mletačkog i crnogorskog zemljišta. Kad je pao Novi (1687), muslimani iz Novog preselili su se u T. Sredinom 19 vijeka osnovan je trebinjski kadiluk. — Kod T. bila su dva srpska manastira: Tvrdoš, koji je porušen, i Duži, koji stoji i sada. U prvom je bila stolica hercegovačkog mitropolita od 16 vijeka do 1690, a u drugom 1690—1763. Oko 1610 i hercegovački sandžak je stolovao u T. Austrijanci su oko T. podigli velika utvrđenja. T. je glavno mjesto južne Hercegovine. Znatna mu je trgovina s Dubrovnikom. Ima gimnaziju. Sresko je mjesto. *M. F.*

Stara trebinjska oblast, zvana Travunija, obuhvatala je dosta široko područje. Na sjeveru ona je od Gatačkog Polja dopirala na jug sve do mora; u Kotorskom zalivu trebinjskoj oblasti pripadao je čitav dio od Sutorine do iza Risna, a sjevernije odatle van Boke cijeli Konavli; Dubrovnik je odmah iza Rijeke graničio s trebinjskom oblašću Žrnovnice (Župa); na istoku granica je dopirala do Banjana; od Dubrovnika išla je zapadna trebinjska granica preko Popova i Ljubinja na Gatačko Polje. T. je bilo glavno mjesto te oblasti. U trebinjskoj oblasti bilo je više župa: Vrm (današnji Korjenići), Risan, Lukavac, nepoznato Zetlivi, Ljubomir, Fatnica, Rudine, Kruševica, Dračevica, Konavli, Žrnovnica i Vrsinje (danas Zupci).

Vrlo rano Dubrovčani su, zbog tjeskobe ovog područja, počeli da iskorišćavaju trebinjska zemljišta i plaćali su, od 9 vijeka, godišnje 36 dukata trebinjskomu županu na ime zakupnine. T. je od najstarijih vremena bio sastavni dio srpske države. Kao najstariji župan te oblasti spominje se neki Velaj, čiji je sin Krajina postao zet raškog župana Vlastimira u 9 vijeku. Dukljanska kronika navodi više vladara u ovoj oblasti 10—12 vijeka. Naročito ističe Pavlimira, osnivača Dubrovnika (proslavljenog u istoimenoj Palmotićevoj drami), koji je iz T. obnovio srpsku državu poslije Časlavove pogibije, i koji je sahranjen u T. u crkvi Sv. Mihajla. Pouzdanija je ličnost župan Dragomir, stric zetskog kneza Vladimira, koji je s njim zajedno pokoren od cara Samuila i poslije vraćen na prijesto, i koji je (oko 1018) ubijen od pobunjenih Kotorana. Od četrdesetih godina 11 vijeka T. je bilo u sastavu zetske države, ali su njegovi stanovnici imali više sukoba sa zetskim gospodarima i odmetali se. Za raškog velikog župana Desu postoji predanje, da je sahranjen u T., u crkvi Sv. Petra u Čičevu. Pouzdano je, da je oko 1180 T. pripadalo zetskomu knezu Mihajlu i da je tada negdje umro trebinjski župan Grd. Poslije toga T. je došlo pod Nemanjinu vlast, i ostalo je pod Srbijom sve do nestanka Nemanjića.

U T. je bio dvor kraljice Jelene, koji se često spominje krajem 13 vijeka. Zna se, da se 1331 bavio u T. Dušan još kao kraljević. T. je za vrijeme cara Uroša bilo pod vlašću carskih srodnika Vojinovića, od kojih ga je primio Nikola Altomanović. Pritiješnjen od bana Tvrtka I. i kneza Lazara, Altomanović je 1373 ustupio Dračevicu, T. i Konavle Baošićima, od kojih ih je preoteo kralj Tvrtko I. 1377/78. Za vrijeme bosanskih meteža, Dubrovčani su uspjeli da, poslije dugih pregovora 1419 do 1426, kupe Konavle od dvojice bosanskih vojvoda, Sandalja Hranjića i Radoslava Pavlovića. Radoslav je bio gospodar trebinjske oblasti i vrlo nezgodan susjed. T. se mnogo spominje 1430—1432 kao središte Radoslavljeve akcije protiv Dubrovnika u konavoskom ratu. Iz toga vremena sačuvano nam je mnogo vijesti o bratstvima T., a naročito o Ljubibratićima, Korjenićima i dr. 1438 preoteo je Stefan Vukčić T. od Radoslava pomoću Turaka, i održao ga je u svojoj vlasti. Od 1466 učvrstili su se Turci u trebinjskoj oblasti i ostali tu do 1878.

U T. je pravoslavni elemenat bio vrlo jak. Osim starog Petrovog manastira u Čičevu, za koji nije sigurno, da li je bio pravoslavni, postojale su u gradu i okolini nekolike pravoslavne crkve. Početkom 16 vijeka podignut je u blizini T. veliki mana-

stir, u narodu poznat pod imenom Tvrdoš, u koji su prenijeli svoje sjedište hercegovački mitropoliti. Taj je manastir bio središte sveduhovnog i političkog života hercegovačkih Srba. Krajem 16 vijeka tu je episkop Visarion, zajedno s patrijarhom Jovanom, radio živo na ustanku protiv Turaka, u vezi s akcijom pape Klementa VIII. i austrijskog dvora. Sredinom 17 vijeka u T. je živio kao mitropolit Vasilije Jovanović (1639 do 1671), popularni svetitelj pod Ostrogom, koji je obnovio ranije veze s papskom kurijom. Za vrijeme ratovanja Svetog Saveza trebinjski kaluđeri i Srbi uzimali su velikog udjela u borbi protiv Turaka, kao saveznici Mlečića. 1693 zaposjeli su Turci manastir, a 1694 preoteli su ga Mlečići, ali, ne mogući ga održati, digoše ga u zrak, da ne bi poslužio Turcima kao tvrđava. Kaluđeri su se sklonili na mletačko područje. Tu je jedan dio i ostao, a drugi se vratio i obnovio raniji manastirski metoh Duži kao novi manastir. U tom manastiru su onda sve do 1777 živjeli i dalje hrcegovački mitropoliti, a onda je njihovo sjedište preneseno u Mostar. I pored rđavog iskustva u ratu Svetog Saveza, trebinjski kaluđeri su s tamošnjim Srbima spremali ustanak i vodili nove borbe u austro-turskom ratu 1736/39.

U 19 vijeku T. i njegova oblast ističu se naročito za vrijeme ustanka Luke Vukalovića. Južne župe te oblasti, Zupci, Kruševice i Dračevica, bile su glavno ognjište ustanka (1852/53. 1857/58, i 1861—1863). Poslije izvjesnih sukoba s cetinjskim dvorom, taj se kraj držao malo povučeno kad je 1875 izbio ustanak u Nevesinju, ali su uskoro nadvladali nacionalni razlozi i ustanak je prihvaćen i tamo. Za vrijeme austrijske uprave T. je jako utvrđeno, kao pogranična tvrđava prema Crnoj Gori i kao zaleđe za Dubrovnik. Tu su 1906 držani prvi veliki kombinirani vojnički manevri, kojima je prisustvovao austro-ugarski prijestolonasljednik Franjo Ferdinand. Na početku Svjetskog Rata (1914), T. je oblast mnogo stradala od austro-ugarskih vlasti, naročito Srbi iz istočnog dijela trebinjskog sreza, koji je graničio s Crnom Gorom.

V. Ćorović.

U T. stariji spomenici spominju crkvu Sv. Stefana. Čuven je bio manastir Sv. Petra u Čičevu kod T. Manastir T. nalazi se na nekoliko kilometara od grada T., na desnoj obali rijeke Trebišnjice, kod okolnih sela Tvrdoši, koja su manastiru dala naziv Tvrdoš, pod kojim je imenom u narodu jedino i poznat. Crkva je posvećena Uspenju Bogorodice. Manastir je osnovan u početku 16 vijeka, oko 1509. Arhiepiskop Visarion i Jovan bili su njegovi osnivači. 1510 monahu Mateju iz T. obavezao se Vice Lovrov iz Dubrovnika, da slika crkvu u T. 1517 manastir je već mogao da kupi veliko imanje u selu Grablju. T. se spominje 1524, 1534, 1562, 1563, 1577. Pri kraju 16 vijeka u manastiru su se skupljali ugledni ljudi iz Dalmacije i Hercegovine radi utvrđenja plana akcije, preduzete od pape Klementa VII., da se organizira opći ustanak kršćana protiv Turaka. Ovu akciju potpomagao je i mitropolit Visarion. 27/1 1596 u crkvi pred oltarom položili su zakletvu mitropolit Visarion i kršćanske vođe, da će caru dati 30.000 vojnika.

U 17 vijeku ima vrlo mnogo spomena o T. 1602 poklonio mu je hercegovački mitropolit Silvestar jedan tipik. Po zapovijesti mitropolita Simeona sazidan je u T. 1615 kivot. 1622 poklonjena mu je jedna knjiga (Klimaks). 1637 skovane su ovdje ripide, a 1650 putir i petohljebnica. 1652 okovano je ovdje srebrom jedno evanđelje. 1646 zaviještao je ugrovlaški vojvoda Jovan Matej Basarabi manastiru godišnju pomoć od 1.800 aspri. Ali-paša Čengić učinio je manastiru mnogo zla, te se ovaj oko 1651 nalazio u teškom stanju. 1/12 1653 krenuo se »trebinjski mitropolit« Arsenije s arhimandritom Mihailom u Rusiju, da prosi pomoć za manastir. 1659 dao je proiguman Janićije, koji se u manastiru spominje i 1654 i 1656, izraditi za T. u Beogradu jednu plaštanicu, koju je izradila neka Desna. Stolica zahumske episkopije bila je tada u T.

T. je igralo važnu ulogu za vrijeme čuvenoga svetitelja Ostroškog, mitropolita Vasilija (1638—1671), koji je tražio od pape Aleksandra VII. akciju protiv Turaka. Iguman T. Kiril bavio se misijom mitropolita Vasilija 1661 u Rimu. 1671 bavila su se dva monaha iz T., Filip i Simeon,

u Rimu, izaslani od mitropolita Vasilija i igumana Atanasija papi Klementu X., da mu izlože teško stanje manastira: kube na crkvi bilo je popustilo, a zidovi su bili iskvareni zbog velikog zemljotresa. Tada se u manastiru nalazilo oko 30 monaha.

U ratovima Sv. Lige protiv Turaka T. nije ostalo ravnodušno. Mitropolit Savatije, koji je bio postrižnik manastira T., bio je prisutan 10/12 1687 u manastiru, kad je vojvoda Vukašin Gavrilović sa svojim ljudima iz Nikšića položio zakletvu Mlečićima. 1688 iguman u T. s bratstvom molio je Austrijance, da ih uzmu u zaštitu, i dobrovoljno se potčinio njihovoj vlasti. Turci nisu mogli ravnodušno gledati na ovo potpomaganje svojih neprijatelja od strane monaha u T., i oni su početkom 1693 ušli u manastir i ugušili su akciju monaha. Iguman Teofil sa 30 monaha pobjegao je tada u Herceg-Novi na mletačko zemljište. 1694 Mlečići su, poslije ogorčenog otpora, koji su im davali Turci iz utvrđenog manastira T., osvojili i porušili manastir, da Turcima ne bi bio više od koristi pri eventualnoj odbrani. Pošto svi monasi nisu mogli ostati kod Herceg-Novog, jedan se dio njih, kada su se prilike nešto poboljšale, vratio u T. i nastanio se kod parohijalne crkve Sv. Pantelejmona, koja se nalazila blizu razrušenog manastira. Oni su obnovili crkvu i posvetili je Uspenju Bogorodice. Tako je postao manastir Duži. Mitropolit Nektarije preduzimao je korake, da T. obnovi. 1702 on je u tu svrhu dobio od ugrovlaškog vojvode Jovana Konstan'ina Basarabe pomoći, a tako isto i od ruskog cara (1702 i 1709). I ruski mitropolit Avramije priložio je za T. jedan minej 1702. Nu uzalud se iguman njegov Isaija obraćao pobožnim kršćanima za milostinju, T. se više nije obnovio.

Crkva T. u osnovi predstavlja trobrodnu baziliku sa tri oltarske apside. Na zapadnoj strani crkva je produžena narteksom, koji ima samo širinu srednjeg broda. Od živopisa se skoro ništa nije sačuvalo.

L i t e r a t u r a: Vlad. Ćorović, Die herzegowinischen Klöster (1915).

V. Petković.

TREBINJSKA BISKUPIJA. V. Mostarsko-duvanjska biskupija.

TREBINJSKA EPARHIJA, pravoslavna crkvena oblast u Hercegovini, nazivana tako u 16 i 17 vijeku po Trebinju, u čijoj je blizini bio manastir Tvrdoš, gdje su stanovali hercegovački mitropolit. (V. Hercegovačko-zahumska eparhija). *R. G.*

TREBINJSKO POLJE, krasko polje u Hercegovini. Oivičeno je sa sjevera i juga planinama. Na sjeveru se dižu: Ilino Brdo (827 m), Štrbac (847 m), Leotar (1.224 m), Kravica (795 m) i Krilo (820 m), na jugu: Pitome Doline (839 m), Rikalo (943 m), Golo Brdo (808 m), Ždulac (758 m), Velja Gora (844 m), Strbica (587 m) i Vesac (677 m). Na zapadu T. P. graniči s prostranom i pošumljenom ravnicom Šumom. T. P. pruža se od istoka prema zapadu, u pravcu toka Trebišnjice, i zauzima površinu od 18 km^2. Dno T. P. prilično je ravno i leži na apsolutnoj visini od 270 do 285 m. Između Trebinja, Volujca i Bihova dižu se s dna T. P. humovi, za 130—150 m više, i dijele ga na dvoje. Južniji, manji dio zove se Čičevo Polje.

T. P. se navodnjava ponornicom Trebišnjicom i nekolikim vrelima, a odvodnjavanje biva oticanjem vode kroz ponore, tokom Trebišnjice, i infiltracijom. Polje je pokriveno vrlo plodnim aluvijalnim zemljištem, na kome uspijevaju sve vrste žita, kukuruz, vinova loza i duhan. Oko 60% cijele površine T. P. zauzimaju njive, 20% livade, a isto toliko ispašišta. Zato je T. P. veoma naseljeno. Na njemu živi u 1.340 domova 7.300 lica, što odgovara gustini od 410 stanovnika na 1 km^2 površine. Najveće naselje je Trebinje. Ono sa svojim predgradima ima 870 domova i 4.780 stanovnika. Poslije njega su najveća: Pridvorci (108 domova, 592 stanovnika), Bihovo (89 domova, 395 stanovnika), Donje i Gornje Čičevo (85 domova, 498 stanovnika) i Gomiljani (40 domova, 242 stanovnika). Obodom T. P. prolaze ceste Bileća—Trebinje—Dubrovnik, Trebinje—Čičevo—Grab—Risan, Herceg-Novi i Gruda, a južnim i istočnim obodom vodi željeznička pruga uskog kolosjeka Gabela—Hum—Trebinje.

L i t e r a t u r a: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina (I., 1896). *P. Vujević.*

TREBIŠKA ČUKA, planinski vrh u Južnoj Srbiji, na zapadnom kraju

Bistre Planine, oko 5 km sjeverno-sjeverozapadno od mjesta Galičnika, a 15 km sjeveroistočno od Debra. T. Č. je visoka 2.154 m, a strane su joj dijelom pod vegetacijom, naročito jugozapadna i sjeverna.

P. V.

TREBIŠNJICA, ponornica u Hercegovini. Izvire iz jakih vrela na zapadnom podnožju Vlajinje Brda od 327 m, i s izvorišta teče prema jugu-jugoistoku, kroz usku, mjestimice klisurastu dolinu. Više Gornjeg Grančareva počinje skretati na desno, prema jugu i jugozapadu, a od Donjeg Grančareva teče prema zapadu. Kod Trebinja čini veliku okuku, i dalje teče prema sjeverozapadu sve do mjesta Zavalje, u Popovom Polju. Odatle do Orašja teče k sjeveru, zatim poglavito k zapadu, čineći veliku okuku oko Bratagoša (868 m), a ponire u Ponikvu pod Klekom (492 m), na sjeverozapadnom kraju Popovog Polja na apsolutnoj visini oko 225 m. Od izvorišta do Trebinja teče kroz prilično usku dolinu, koja se dalje postepeno proširuje, a u Lugu, oko sela Đedića, dostiže širinu od 6—7 km. U Popovu Polju se dolina T. ponovo počinje sužavati, i od Veličana do sjeverozapadnog kraja rijetko je gdje šira od 2 km. T. na cijelome toku ne prima ni jednog pritoka, s izuzetkom Čepelnice, koja pritiče na izvorišnom toku, a izvire iz vrela bogatog vodom. Pa ipak, za kišne periode, u jesen i u proljeće, T. toliko nabuja, da se izlije iz korita i u Popovom Polju izazove povodanj. Uzrok toga su mnogobrojni ponori, koji ne mogu progutati svu vodu T. Za vrijeme ljeta ponori na srednjem toku T., od Dražin-Dola do Tulja, prožderu svu vodu, te donji dio korita ostane potpuno suh. U zimskoj polovini godine, kad T. raspolaže velikom količinom vode, ona goni oko 30 vodenica. Inače pokazuje vrlo veliko kolebanje u količini vode: kod Arslan-agića Mosta, više Trebinja, od 2·5 do 1.500 m³/sek. Ali veću količinu vode od 9 m³/sek T. ima samo 6—7 mjeseca. Po narodnom vjerovanju vrela T. dobiju podzemnim putem vodu periodskog potoka Rijeke, iz Fatničkog Polja. S druge strane izgleda, da voda T. otiče podzemnim kanalima, dijelom prema Neretvi, u Deransko i Svitavsko Blato, a još više prema Jadranskom moru, jer je nesumnjivo utvrđeno, da hrani Rijeku Dubrovačku. Dužina T. toka je 97·8 km, površina poriječja oko 2.250 km², a prosječni pad je 1·04 m/km.

L i t e r a t u r a: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. Geogr. Gesellschaft, 5, 1903/04); A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Penck's Geogr. Abh., IX., 3, 1910); T. Schenkel, Karstgebiete und ihre Wasserkräfte (Wien u. Leipzig, 1912); A. Lazić, Podzemna hidrografska veza Trebišnjice i Dubrovačke Rijeke (Glasnik Geografskog Društva, 12, 1926); S. Milojević, Melioracije Popovog Polja (Glasnik Ministarstva Poljoprivrede i Voda, VI., 21, 1928). *P. Vujević.*

TREBIŽAT, rijeka u Hercegovini, desni pritok Neretve. Izvire iz pećinskog vrela na sjevernom podnožju Jagodnice (580 m), na visini od 165 m. Toliko je bogata vodom, da ispod samog vrela goni dvije vodenice. Na gornjem toku, T. je usjekao dolinu u vapnenjačkom zemljištu, i teče prema jugoistoku pod imenom Tihaljine. Od mjesta Klobuka T. počinje teći na jug, a po ulasku u Ljubuško Polje postepeno prelazi u pravac jugoistoka, gdje dijelom teče kroz regulirano korito pod imenom Mlade. Po izlasku iz Ljubuškog Polja teče pod imenom T. prema istoku-jugoistoku. Tu mu je dolina ponovo usječena u vapnenjačkom zemljištu, i djelomice ima izgled skaršćene doline. Na donjem toku T. čini veće vijuge, naročito u blizini ušća, koje je sjeverno od mjesta Struge, oko 3·3 km sjeverno-sjeveroistočno od Gabele. Zbog vapnenjačkog sastava okolnog zemljišta, T. nema velikih pritoka. Jedini važniji od njih je Lukoč, koji pritiče s lijeve strane. Dužina T. toka je 51·3 km, površina poriječja 646·1 km², a prosječni pad je 3·16 m/km. Vjerojatno se T. podzemnim putem hrani vodom iz Imotskog Polja, odnosno vodom Vrlike.

P. V.

TREBJEŠANI. V. Nikšići.

TREBNIK, pravoslavna crkvena bogoslužbena knjiga, koja sadrži molitve i obrede za privatna bogosluženja (krštenje, pogreb, brak, ispovijedanje, osvećenje kuće i t. d.). T. je ranije bio zajedno sa službenikom, a kasnije je izdvojen u posebnu

knjigu. T. je najpotrebnija knjiga za parohijsku službu svećenstvu, te je po tome, po svoj prilici, i dobila ime T. T. su preveli već slavenski apostoli Konstantin i Metodije. — Najstariji poznati slovenski rukopis T. pisan je glagoljicom u 11 vijeku, i nalazi se u biblioteci sinajskog manastira. Najstariji poznati srpski rukopisni T. je iz 14 vijeka. U 16 vijeku štampano je nekoliko srpskih redakcija T. (u Mlecima, Goraždi i Mileševi). Od 18 vijeka srpski T. zamijenjeni su ruskim, kao i druge bogoslužbene knjige. Danas ima dvije vrste T., mali i veliki. Prvi je za svakidašnju parohijsku službu, a drugi za naročite potrebe arhijereja, duhovnika i dr. *R. G.*

TREĆORECI SV. FRANJE. V. Franjevci.

TRENK FRANJO BARUN (1/1 1711, Reggio, Kalabrija — 4/10 1749, tamnica Spielberg, kod Brna). Još kao dječak od 5 godina T. je prisustvovao u bici kod Petrovaradina (1716). Bio je na odgajanju kod Isusovaca u Šoprunu i Požegi. 1727 počeo je služiti u vojsci kao barjaktar u Stolnom Biogradu, zatim u Osijeku (1729). Život je .provodio raspusno. 1732 izašao je iz vojske, i otišao je na imanja, da se bavi ekonomijom. 1737 izgubio je ženu i četvero djece. Tada je prešao u rusku službu, i sa 300 ljudi otišao preko Poljske u Kijev, a odatle pod maršalom Minihom, na Bender. Istakao se naročito u bojevima na Bugu, ali je zbog izvjesnih sukoba izagnan iz Rusije. U Slavoniji je istrijebio hajduštvo. 1741 skupio je četu od 1.200 ljudi »pandura«, čudno odjevenu, i s njome je ratovao po Austriji i Bavarskoj protiv francusko-bavarske vojske. Ta četa se pročula junaštvom, ali i nasiljima. Decembra 1742 vratio se natrag. 1743 umro mu je otac, i on je naslijedio sav njegov posjed: Brestovac, Pleternicu, Pakrac, a sam je kupio još Veliku i Nuštar. Bio je jedan od najbogatijih ljudi u Hrvatskoj i Ugarskoj.

1743 skupio je T. opet četu pandura, i u Bavarskoj ratovao u carskoj vojsci protiv Bavaraca i Francuza. 1744 opremio je iznova u Slavoniji pandure, i istakao se s njima naročito u bojevima na Rajni i kod prijelaza Rajne, pa i na povratku preko Rajne. T. je tada postao pukovnik. Kad je pruski kralj Friedrich II. opet upao u Češku, preneseno je ratovanje na ovo bojište. Tu se T. proslavio osvojenjem Budjejovica (oktobra 1744). 14/11 pri jurišu na Kolin, gdje se nalazio pruski kralj Friedrich II., T. je teško ranjen. Oporavivši se, otišao je u Beč, i tu je uredio svoju pandursku četu po ugledu na regularne pukove. Ta četa nosila je službeni naziv: Trenkova pandurska regimenta. U daljem ratovanju proslavio se T. osvojenjem pruskog logora kod Zarova u Češkoj. Decembra 1745 T. se sa svojim pandurima vratio u Slavoniju.

Njegovi neprijatelji digli su tada protiv njega u Beču tužbu. Za vrijeme parnice otpale su mnoge lažne optužbe. Ali zbog njegovog suviše pustolovnog ponašanja za vrijeme parnice razriješen je krajem 1747 pukovničkog čina i osuđen je na doživotnu tamnicu na Spielbergu kod Brna. Tu je proveo dvije godine, slomljen duševno i tjelesno, i umro je, navršivši tek 38 godina. Velika njegova imanja dobila je dvorska komora.

L i t e r a t u r a: I. Kukuljević, Hrvati za nasljednoga rata (Rad, 38); F. Šišić, Franjo barun Trenk i njegovi panduri (1900).

M. Prelog.

TREPČA. 1. Rječica u Hrvatskoj, desni pritok Kupe. Izvire u Petrovoj Gori, na južnoj strani Katića Kose (378 m), oko 3·3 km istočno-sjeveroistočno od željezničke stanice Utinja Vrelo. Teče vrlo nepravilnim i vijugavim tokom. Od izvorišta do Vršćića teče na jugozapad, odatle do željezničke stanice Vojnić na jugoistok, a dalje u velikim okukama na istok. Kod Vrgin-Mosta T. upravlja tok prema sjeveru-sjeveroistoku, a od Kirina prema sjeveru. Ušće T. u Kupu je niže mjesta Trepče, preko puta Auguštanovca, oko 7 km zapadno od Bučičke Slatine. T. se zove i Velika T. Njen najveći pritok s lijeve strane je Mala T. Dužina T. toka je 33·8 km, a površina porječja 144·9 km^2.

L i t e r a t u r a: M. Šenoa, Rijeka Kupa i njezino porječje (Rad, 122, 1895).

2. Rječica u Crnoj Gori, lijevi pritok Lima. Izvire na planini Bjelasici, na jugoistočnoj strani Bača (1.862 m)

i Bjušturca (1.657 m), i uglavnom teče prema istoku. Ušće T. u Lim je niže istoimenog mjesta, oko 8·5 km uzvodno i južno-jugozapadno od Berana (na Limu). T. zovu i Gradašnicom. Dužina T. toka je 13·2 km, a površina poriječja 33·8 km².

P. V.

3. Rudarsko mjesto u Labu, sjeveroistočno od Butimira, na južnim ograncima Kopaonika. Prvi put se spominje 1303 s katoličkom crkvom. Spominje se i u povelji kralja Milutina manastiru Banjskoj. T. je bila u 14 vijeku mnogo posjećena od stranih trgovaca, i u njoj se nalazila kolonija Sasa. Njena crkva, posvećena Bogorodici, spominje se i 1346. Napon rudarskog rada u T. pada u prvu polovinu 15 vijeka. 1415 bili su Splićani u T. 1450 u T. je donijet iz manastira Banjske kovčeg s tijelom kralja Milutina, a odatle ih je mitropolit Siloan odnio u Sofiju, gdje se i sada nalaze. Još 1610 T. se spominje kao znatno mjesto. Danas na potoku Trepči (pritoku Sitnice) stoje samo razvaline, koje zovu Stari Trg.

V. P-ć.

TREPŠE MARIJAN, slikar i scenograf (25/3 1897, Zagreb). Učio je srednju školu u Zagrebu, a umjetničku akademiju u Zagrebu i u Pragu. Bio je zbog studija duže vremena u Parizu. Izlagao je u Zagrebu, Beogradu, Ženevi, Varšavi, Lavovu i Filadelfiji, gdje je nagrađen zlatnom medaljom. Živi u Zagrebu, dodijeljen kao scenograf narodnom kazalištu. Istakao se i kao grafičar mnogim bakropisima i litografijama. Njegove su slike većinom u privatnim rukama; jedna se nalazi u narodnoj galeriji u Zagrebu.

A. Sch.

TRESAK, planinski vrh u Srbiji, na granici s Bugarskom, oko 10 km istočno od Kraljeva Sela. T. je visok 1.001 m. Nalazi se na sjevernom dijelu Stare Planine. Zapadna strana mu je pod vegetacijom. *P. V.*

TRESIBABA, planina u Srbiji, između Knjaževačke i Svrljiške Kotline. T. u užem značenju ograničavaju rijeke: Lokva (pritok Svrljiškog Timoka)-Svrljiški Timok-izvorište Mamutice-Izvorske Rijeke-Kalotinske Rijeke-Krajište. Sastavljena je poglavito od kretacejskih vapnenjaka i odlikuje se izrazitim pojavama krša. Gdjegdje se ispod vapnenjaka javljaju i starije stijene. Orografsko bilo T. pruža se od zapada na istok. Na njemu su istaknuti visovi: Čukalica ili Srednja Planina (735 m), Česti Ljiljak (786 m) i Brkine Vrtače (87 m). Južno od Česta Ljiljka diže se Mačja Glava (Mačoglav) (743 m). Zbog svoga petrografskog sastava T. je bezvodna, stjenovita i najvećim dijelom gola. Sjeverno i zapadno od T. prolazi željeznička pruga Zaječar—Knjaževac—Svrljig—Niš, jugozapadno i južno, cesta Niševac i Niš—Svrljig—Kalna, Pirot i Bijela Palanka, a preko planine vode ceste Knjaževac—Kamena Rudina—Svrljig i Periš. *P. V.*

TRESIĆ-PAVIČIĆ ANTE DR., književnik, političar (10/7 1867, Vrbanj, Hvar). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Splitu, Zadru i Kotoru, a univerzitet u Beču, gdje je 1892 promoviran za doktora filozofije. U Zagrebu je uređivao Prosvjetu, u Trstu Jadran, a 1897—1899 izdavao je u Splitu i Zagrebu književnu reviju Novi Vijek. 1906 izabran je za poslanika u bečko carevinsko vijeće, gdje je bio jedan od najistaknutijih Jugoslovena. Radi svog odrješitog nacionalnog rada, T. je na početku rata (1914) interniran i zatvoren. Pušten iz zatvora 1917, istupio je u bečkom parlamentu i dalje na odbranu naših nacionalnih aspiracija i razvijao je u narodu energičnu akciju protiv Austro-ugarske. Poslije ujedinjenja bio je najprije poslanik naše države u Madridu, zatim u Washingtonu. 1927 stavljen je na raspoloženje.

T. je pjesmama, pripovijetkama, dramama i člancima saradivao od 1888 u Vijencu, Nadi, Životu, Savremeniku, Prosvjeti, Novom Vijeku, Vihoru i dr., a knjige mu je izdavala Matica Hrvatska, pored onih, što ih je izdavao u svojoj nakladi. Zasebno je štampao pjesme: Glasovi s mora jadranskoga (1891), Nove pjesme (1894), Đuli i Zumbuli (1900), Sa kninske tvrđave (1902), Valovi misli i čuvstava (1905), Sutonski soneti (1904), Ko ne dođe na boj na Kosovo (1913), pripovijesti i romane: Sudbina izdajice, Izgubljeni ljudi (Prosvjeta, 1894), Pobjeda kreposti (1897), Moć ljepote (Nada, 1901), drame: Ljutovid Posavski (1894), Simeon Veliki (1897), Katarina Zrinjska (1899), Finis rei-

publicae (1902), Ciceronovo progonstvo (1909), Katon Utički (1911),. putopise: Po moru (1897), Poleti oko Biokova (1902), Po ravnim Kotarima (1906), Preko Atlantika do Pacifika (1907). Drama Irud (1910) nije mu štampana. Pored članaka i rasprava u revijama, štampao je T. u knjizi raspravu: Machiavelli i machiavellizam.

Klasično i filozofski obrazovan T. je u svojoj književnoj produkciji, poslije kratke periode romantizma, pošao tragom Carducci-ja, obnavljajući u hrvatskoj književnosti staroklasični metar i služeći se obilno poređenjima iz mitologije. Ipak T. u pjesmama izriče više misli nego što su one spontan izraz osjećaja. U drami je pošao putem Franje Markovića pišući drame visokog stila, prema pravilima formalnih estetika. Svoje je nazore T. opravdavao i teorijski (Tehnika i katarza Katarine Zrinjske), a sa svojim je književnim protivnicima vodio oštre polemike (Novi Vijek). Pjesme su mu u početku svojom napetošću i filozofskom notom pobuđivale efekt, iako mu je kritika predbacivala verbalizam i pozerstvo. Ni drame mu se nisu mogle održati na pozornici, iako one u razvoju hrvatske dramatike imaju izrazito mjesto. Ciklus drama Finis reipublicae znači interesantan pokušaj, da se sa što više detalja iznese starorimski život; u tom su mu pogledu i strani stručnjaci izrekli svoje priznanje. U hrvatskom književnom životu, krajem 19 i na početku 20 vijeka T. je otvoreno ustao protiv dekadentskih pojava kod Mladih, a za prevagu klasičnog duha. U nacionalnom pogledu on se od ljutog pravaša i ekskluzivnog Hrvata razvio u odrješitog Jugoslovena, i u tom su smislu njegove pjesme poslije balkanskih ratova, kao i uopće njegovo nacionalno djelovanje, vršile silan uticaj.

A. Barac.

»**TRESKA**«, **D. D. PREDUZEĆE ZA TRGOVINU I PRERADU DRVA**, Skoplje. Osnovano je 1922. Kapital je 3,000.000 Din. Ima strugaru u Tahta-Ilidže, kod Skoplja. *S. P.*

TRESKA, rijeka u Južnoj Srbiji, desni pritok Vardara. Sastavnice T. su: Velička i Jehlovačka Rijeka. Prva, kao desna sastavnica, izvire na planini Liski, na sjeverozapadnoj padini Starčina (1.458 m), a odatle teče vijugavim tokom k sjeveru-sjeverozapadu, čineći oko sela Kozice veliku okuku. Jehlovačka Rijeka, lijeva sastavnica T., izvire na istočnoj strani Stogova, pod Golemom Megdanicom (2.089 m) i Babinim Srtom (2.242 m). S izvorišta teče prema sjeveroistoku, a dalje prema istoku, kroz duboku, klisurastu dolinu. Kod sela Drugova sastaje se s Veličkom Rijekom, i odatle počinje tok T., koja se na tome dijelu zove Golema i Velika Rijeka. Ona teče k istoku-sjeveroistoku, od ušća Zajaske Rijeke k jugoistoku, a od sela Čelopeka i Atišta k istoku - sjeveroistoku. Od Drugova se dolina T. počinje dosta proširivati, ali se između Rusjaka i Broda ponovo sužuje, jer je tu zagrađuju Markove Kule, dolomitski rt s razvalinama nekih kula. Kod Broda se dolina ponovo nešto proširuje, pa se opet sužuje, i rijeka se probija kroz kratku sutjesku, pa se opet proširuje u Djevičkom Polju. U cijeloj se dolini T., do velike klisure ispred Šiševa, smjenjuju dugačke i uzane ravni sa sutjeskama. Od Broda rijeka teče prema sjeveru, čineći velike meandre; od ušća Male Rijeke, gdje počinje teći pod imenom T., upravlja tok k sjeveru-sjeverozapadu, od Trbovlja do Gurgurske Lake k sjeveru, a dalje poglavito k sjeveroistoku. Na cijelom toku do Šiševa, strane se dolinske izdižu iznad riječnog korita za 700—1.000 m, i pružaju romantičan izgled. Od Šiševa T. teče na sjeveroistok kroz široku ravnicu, a u Vardar utiče 1 km južno od sela Orizara, odnosno 6·7 km zapadno-sjeverozapadno od željezničke stanice Skoplje, na visini oko 256 m.

T. ima veliki broj pritoka, ali su većina od njih kratkog toka. Važniji su: Zajaska, Topolnica, Mala Rijeka i Fuš s lijeve strane, a s desne: Solenica (Slanaštica) i Belešnica. Između lijevih i desnih pritoka T. ima dosta velikih razlika. Doline prvih imaju gornje dijelove u kristalastim škriljevcima i prosijecaju pojas pliocenskog konglomerata i gline, a neke su u donjem toku usječene u dolomite, i obrazuju uske, kratke sutjeske. Doline desnih pritoka izdubene su poglavito u dolomitu, kratke su i vrlo tijesne. Oni su bogati vodom, brzi su, a po njihovim stranama ima mnogo izvora, ali su ipak te doline veći dio godine bezvodne. Du-

žina T. toka je, od izvorišta Veličke Rijeke, 131·2 km, površina poriječja 2.348·9 km², a prosječni pad od sutoka Veličke i Jehlovačke Rijeke do ušća je 3·33 m/km. Pri srednjem najnižem vodostaju raspolaže T. hidrauličkom snagom oko 19.700 HP.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (III, 1910, 1036 do 1044). *P. Vujević.*

TRESKAVAC. 1. Manastir kod Prilepa, ispod Zlatovrha. Crkva je posvećena Uspenju Bogorodice. T. je podignut prije srpske vladavine u ovome kraju, za vrijeme Bizantinaca. Kralj Milutin je T. bogato obdario i doprinio je mnogo njegovu obnavljanju. Dušan je potpuno obnovio T. i darovao mu je tri povelje (1335—1336). U T. je 1362 sahranjen peharnik cara Uroša Dabiživ. 1430 slikana je u niši iznad vrata, koja iz južne priprate vode u crkvu, ikona Bogorodice. T. se spominje 1583 i 1599, zatim 1630, 1652, 1657. U 18 vijeku pomeni su o T. vrlo česti (1712, 1720, 1723 i t. d.). 1780 postojala je pri T. srpska škola.

Glavna crkva, nesumnjivo iz bizantinskog doba, jednobrodna je, s centralnim kubetom, izvedenim na pandantivima. Zidnim pilasterima crkva je raščlanjena iznutra u tri polja: centralno s kubetom, istočno s oltarskom apsidom (spolja petospratnom, iznutra polukružnom) i zapadno (priprata). Pored crkve na južnoj strani nalazio se, izgleda, prvobitno pirg, od koga je sačuvan istočni zid. Pirg je u prizemlju imao kapelu; na sačuvanom njegovom zidu stoje i danas likovi ktitora sjeverno od sada zazidanih vrata: jedan, po svoj prilici, despot ili sevastokrator u odijelu sličnom Oliveru iz Lesnova, i njegova supruga. On je gologlav (kruna je naslikana između njega i žene mu), i drži objema rukama crkvu. On ima dugu kosu i kraću, po srijedi razdijeljenu bradu, koja se ocrtava u dva šiljasta pramena. Žena nosi preko glave bio veo i ima krunu, kakvu nose žene. Njen plašt, koji je agrafom prikopčan ispod grla, crvene je boje, dok je donja haljina zelena, ukrašena crvenim medaljonima. Grčki natpis, koji je obilježavao njihova imena, sada je sasvim istrven, označavao ih je kao ktitore. Ispod ovog grčkog natpisa na poznijoj malternoj gori bio je dugačak srpsko-slovenski natpis, od koga se danas može pročitati samo riječ »priložnik«. Za vrijeme Dušanovo crkva je produžena na zapadu prostorom, koji ima širinu crkve, zasvedenom plitkom kalotom, zatim je uz sjevernu fasadu crkve prizidan paraklis s oltarskom apsidom spolja trospratnom, a uz južnu fasadu crkve dozidana je prostrana priprata, koja i na zapadu zahvata cijelu širinu i crkve i uz nju dozidanog paraklisa. Ova priprata na zapadnoj fasadi crkve ima dva kubeta.

Od prvobitnog živopisa, iz Dušanovog doba, sačuvali su se samo fragmenti u ovoj pripratі sa dva kubeta i u prostoru, koji produžava crkvu na zapadu, a koji je podignut u vezi s prizidanim sjevernim paraklisom za vrijeme Dušanovo. Sve su signature grčke, a bio je u slikama ilustriran crkveni kalendar. Južno od vrata, koja iz zapadne priprate vode u crkvu, bio je lik Dušanov. On je danas potpuno zakrečen. Jedino je sačuvan grčki natpis, koji je obilježavao njegovo ime i titulu kralja cijele Srbije i Primorja. Slike na zidovima crkve slikane su 1842—1847.

Vrlo je interesantna i stara trapezarija u T. Ona se nalazi na južnoj strani crkve, i ima još stare stolove od kamena. *V. Petković.*

2. Planina u Crnoj Gori, oko 10 km jugozapadno od Durmitora. Sastavljena je pretežno od vapnenjaka i pruža se u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok. T. ima donekle oblik zaravni, a najistaknutiji vis na njemu je Veliki Buručkovac (2.096 m). Na jugozapad se T. strmo spušta prema dolini rijeke Komarnice, pritoka Pive. Odgovarajući petrografskomu sastavu, T. je bezvodna, krševita planina, gotovo potpuno naga. Okrajcima T. vode mahom pješački putevi, a građenih nema. *P. V.*

TRESKAVICA, karsna visoravan u Bosni, između rijeka i ponornica: Bistrice (pritoka Drine) - Dobropoljske-Hrastnice-izvorišta Rakitnice (pritoka Neretve)-Ljute-Neretve-Jezerca Potoka-Krajselice i Ošljeg Dola, jugoistočno od Bjelašnice, istočno od Visočice, oko 35 km južno od Sarajeva. Sastavljena je poglavito od trijaskih vapnenjaka, ispod kojih su mjestimično ogolićeni verfenski škriljevci

i pješčari. Zato su na T. razvijene sve karsne pojave. Uzdužna osovina T. pruža se od sjeverozapada na jugoistok, i u istom se pravcu postepeno spušta. Morfološki se T. može podijeliti na dvoje: na vrlo visok sjeverozapadni dio, u kome su najviši vrhovi, i na karsnu visoravan srednjih visina, čiji su predstavnici viši Humljački i niži Krbljinski krš. Na sjeverozapadu su najviši vrhovi: Ćaba (2.088 m), Barice (2.070 m), Gornji Ljeljen (1.977 m), Oblik ili Treskavica (1.877 m), Zub (1.792 m), Suha Lastva (1.973 m) i Ljeljen (2.003 m). Od Ćabe se, pravcem sjeverozapad-jugoistok, pružaju Ćabenske Stijene, oštri i krševiti grebeni, koji predstavljaju zaleđe prostranog cirka. On se sa sjeveroistoka usjekao duboko u visoravan, sa svih strana je ograđen odsjecima, a srednja visina njegova dna je oko 1.600 m (prosječno je za 300 m niža od okolnih vrhova). Kroz njega su se, za vrijeme ledenog doba, spuštali lednici, koji su staložili veći broj morena. One zagađuju korita glacijalnih jezera: Crno, Veliko i Zlatno Jezero. Samo je Bijelo Jezero obrazovano u ulegnuću, nekadašnjem ledničkom koritu, koje je karsnim procesima dobilo vrtačast oblik. To jezero podzemno otiče kroz ponor.

Visoki sjeverozapadni dio T. odlikuje se velikim vapnenjačkim stubovima i ostjenjacima, s vrlo strmim stranama, a zaravnjenim tjemenima, koja su mjestimice prošarana ljevkastim vrtačama. Takvih su oblika svi najviši vrhovi. Oni su međusobno povezani nižim kosama, koje se jako i na razne načine prepleću, te daju izgled mrežaste površine. Među njima ima vrtača, naročito oknastog oblika.

Između Barice i Gornjeg Ljeljena su Paklenjače, bezbroj vapnenjačkih stijena, izbušenih često 1—2 m dubokim škrapama, među kojima su kršne vrtače razjedenih strana, s mnogim snježanicima. Taj niz vrtača je s južne strane ograničen odsjekom, u kome se nalazi Ledenica. Njen ulaz je širok oko 30 m, a na dnu su navijani smetovi snijega, oko 1·5 m debljine. To je najveća od poznatih ledenica Balkanskog Poluotoka; polovinom ljeta ima u njenom gornjem kraju najmanje 52.000 m³ leda.

Prema dolini Ljute Rijeke strane T. spuštaju se odsjecima: Mliječne Strane 2.020 m, Đevojačke Stijene 2.058 m, Kule 1.796 m i Lukavca 1.774 m, koji predstavljaju krš i golet. Istočno od njih, a južno od odsjeka Malog Treskavca (1.992 m) nastaju zaravni, sastavljene od laporovitog vapnenjaka i verfenskih slojeva, koje su prema Humljacima, pastirima ovih krajeva, nazvane Humljačkim Kršem. Na njemu su istaknuti visovi: Konjušnica (1.754 m) i Trovrh (1.830 m). On predstavlja u mnogim partijama kaos od vrtača i kršnih ostjenjaka, bez ikakve vegetacije.

Istočno od ovog dijela T. nalazi se Gvozno, zatvoreno karsno polje, čije je dno sastavljeno od verfenskog škriljevastog pješčara, kroz koje protiče rječica Studenac. Tim poljem je odijeljen Humljački od Krbljanskog Krša. Ovaj ima tip prostrane zaravni, koja je najniži dio T., prosječno oko 1.200 m, i spušta se od sjeverozapada prema jugoistoku. S nje se izdižu: Gojzdić Brdo 1.464 m, Ručnik 1.494 m, Šiljevac 1.303 m i Božur 1.313 m. Sva Krbljanska Visoravan je krševita i gola, a izbušena je mnogobrojnim vrtačama. Među ovima ima nekoliko lokava, u kojima se zadržava kišnica, nekoliko vrlo vijugavih, koje zovu Krivi Doli, zatim ponora, kroz koje poniru slabi izvori, što izviru u verfenskim pješčarima.

Ova podgorina T. je šumovita, pokrivena žbunjem smreke i brekinje, četinarskom gorom; pored toga ima bukve, javora i lijeske. Preko T. prolazi cesta Sarajevo—Trnovo—Ulok—Plužine—Nevesinje i Gacko. Inače građenih puteva u blizini T. nema, nego mahom vode staze ili seljački putevi.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, i Crne Gore (Glas, 57, 1899).

P. Vujević.

TREŠČEC VLADIMIR, književnik, veliki župan, upravnik kazališta (23/5 1870, Topusko). Osnovnu školu svršio je u Bjelovaru, gimnaziju u Zagrebu, a prava u Zagrebu i Beču. Bio je najprije upravni činovnik u Bosni, gdje mu je otac bio šef bogoštovno-nastavnog odsjeka. 1907 prešao je zemaljskoj vladi za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, gdje

je 1917 postao velikim županom zagrebačke županije. Poslije ujedinjenja je penzioniran. Reaktiviran je kao veliki župan zagrebačke oblasti 1925, i penzioniran je iste godine. 1909—1917 bio je upravnik zagrebačkog kazališta, i na tom položaju ustrojio je opet operu; 1927 postao je ponovno upravnik kazališta.

T. je počeo da piše veoma rano (1886), te je u raznim listovima štampao veći broj novela pod punim imenom i pod pseudonimom Borota (prema djevojačkom prezimenu svoje majke), Jegorov i pod šifrom V. T. B. Sarađivao je u Nadi, Vijencu, Prosvjeti, Domu i Svijetu, Savremeniku i t. d. Opsežnije su mu stvari: Doktorova pripovijest (1891), Ljetne noći (Nada, 1895 i zasebno), U malome svijetu (Matica Hrvatska, 1901). Zbirku manjih pripovijesti izdalo mu je Društvo hrvatskih književnika pod natpisom Novele (1915). Pored toga prevodio je s francuskog Daudet-a, Bourget-a, Zolu i dr. i pisao je članke o književnosti. Odgojen u gospodskoj i birokratskoj sredini, T. u svojim pripovijestima ili prikazuje taj gospodski ambijenat ili opisuje parvenije i snobove (U malome svijetu), koji hoće da se novcem dignu do njega, ali imitirajući samo spoljašnji njegov sjaj, propadaju u laži. Pored toga pisao je pripovijesti iz muslimanskog svijeta u Bosni, prikazujući taj svijet sa psihološke strane, za razliku od svojih prethodnika (Tomića, Pavletića i dr.), koji su u svojoj jezgri nacionalni romantici. Naklonost psihologiziranju je i inače bitna odlika T. kao pisca, a čini se, da je u tome na njega najviše uticao Bourget.

L i t e r a t u r a: Drag. Prohaska, Vladimira Treščeca Novele (Savremenik, 1915). *A. Barac.*

TREŠNJA je vrsta voća, koja raste i divlja po šumama. Kalemljena je raširena po svoj državi. Priznate su po dobrom kvalitetu trešnje s podnožja Medvednice, oko Zagreba. *I. R.*

TREŠNJA NAJRANIJA, vrsta T., koja se nalazi u Sloveniji i oko Zagreba. Dozrijeva veoma rano. Uvezena je iz Njemačke. *I. R.*

TREZVENOST. 1. Organ Društva za suzbijanje alkoholnih pića. Izlazio je u Beogradu 1903—1904, pod uredništvom Dim. J. Stojanovića.

2. List za raspravljanje alkoholnih pitanja. Izlazio je u Beogradu jedanput mjesečno 1908—1914, pod uredništvom Dr. Jovana Danića i Dr. M. Đ. Popovića. *U. Dž.*

TRGOVAČKA BANKA. Osnovana je 1911. Centrala Ćuprija. Kapital je 300.000. Fondovi 324.000, ulozi 10,801.786, mjenice 10,103.495, dobit 90.000 Din. Dividenda 30%. Predsjednik je Milovan M. Ristić. *N. S.*

TRGOVAČKA BANKA A. D. Osnovana je 1920. Centrala Nova Gradiška. Kapital je 1,000.000. Fondovi 78.500, ulozi 1,544.803, gotovina 325.638, mjenice 1,354.150, dužnici i konzorcijski poslovi 892.581, dobit 134.795 Din. Dividenda 8%. Predsjednik je Ivan Schneider, veleposjednik, a direktor Hinko Kadtika. *N. S.*

TRGOVAČKA BANKA D. D., Trebinje. Osnovana je 1910. Kapital je 1,000.000. Rezerve 86.343, ulozi 1,373.158, mjenice 620.845, dužnici 2,001.528, dobit 51.086 Din. Dividenda 8%. Predsjednik je Kasim Vigjen. *N. S.*

TRGOVAČKA BANKA »IBAR«. Osnovana je 1922. Centrala je Kosovska Mitrovica. Kapital je 2,000.000. Fondovi 70.216, ulozi 291.952, mjenice 1,410.920, dužnici 1,312.753, vrijedeći papiri 15.052, dobit 348.000 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Ibrahim Čerkez. *N. S.*

TRGOVAČKA BANKA »LUVR«. Osnovana je 1920. Centrala Zaječar. Kapital je 2,000.000. Fondovi 495.000, ostale rezerve 60.086, ulozi 7,658.850, mjenice 2,947.060, zajmovi na zaloge 297.600, dužnici 1,190.470, nepokretnosti 100.000, roba 2,276.499, vrijedeći papiri 47.844, dobit 240.000 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Nikola Stamenović. *N. S.*

TRGOVAČKA I ZANATLIJSKA BANKA. Osnovana je 1904. Centrala Bijela Crkva. Kapital je 1,000.000. Ulozi 6,222.453, mjenice 4,037.218, dužnici 1,825.531, roba 883.350, dobit 246.095 Din. Dividenda 18%. Predsjednik je A. Lorenz, a direktor Pavao Keller. *N. S.*

TRGOVAČKA I OBRTNA BANKA. Osnovana je 1906. Centrala Novi Sad. Kapital je 6,000.000. Rezerve 1,950.000, ulozi 40,180.163, vjerovnici 33,439.672,

gotovina 3,064.627, kod novčanih zavoda 7,243.640, mjenice 25,594.792, dužnici 48,058.267, nepokretnine 1,200.274, dobit 2,045.681 Din. Dividenda 25%. U tijesnoj vezi je s Hrvatskom Sveopćom Kreditnom Bankom u Zagrebu. Predsjednik je B. Ernst, a glavni direktor Kasowitz. *N. S.*

TRGOVAČKA ŠKOLA PROFESORA TODOROVIĆA I STOJANOVIĆA u Beogradu. Osnovana je 1911, kao ženska trgovačka škola. Poslije rata, od 1919, prima i muške. Zadatak joj je, da daje stručno obrazovanje za početnike na polju trgovine i industrije. T. Š. ima 4 odsjeka: Dvorazrednu trgovačku školu, jednogodišnji dnevni trgovački tečaj, jednogodišnji večernji trgovački tečaj, jednogodišnji viši trgovački tečaj. 1925/26 imala je 350 učenika i 27 nastavnika. Do 1926 iz T. Š. izašlo je oko 3.500 učenika. *B. M.*

TRGOVAČKE NOVINE. 1. Nedjeljni list. Izlazio je u Beogradu 1861—1863. Izdavač je bio J. Kumanudi, a urednik Milan Milovuk. *U. Dž.*

2. List Srba trgovaca, zanatlija i privrednika. Glasnik srpske trgovačke omladine. Izlazio je jedanput nedjeljno u Novom Sadu 1902—1913. *U. Dž.*

TRGOVAČKO - INDUSTRIJSKA BANKA »VARDAR« A. D. u Skoplju. Osnovana je 1920. Kapital je 15,000.000. Fondovi 448.086, vjerovnici 9,590.319, blagajna 1,502.103, dužnici 9,904.621, mjenice 8,773.725, nepokretnosti 1,653.348, papiri od vrijednosti 2,616.000, dobit 1,000.000 Din. Dividenda 7%. Predsjednik je Trajko H. Bošković, a glavni direktor Josif H. Arije. *N. S.*

TRGOVAČKO PRAVO. V. u Dodatku.

TRGOVINA, organ niške trgovačke omladine. Izlazio je prvo jedanput, kasnije dvaput nedjeljno u Nišu 1909 do 1912. *U. Dž.*

TRGOVINSKA POLITIKA. Vanjska T. P. SHS ima neposredne veze s T. P. kraljevine Srbije. Ubrzo po stvaranju države SHS dobili su primjenu za cijelu oblast ne samo carinski zakoni i tarife, već i ugovori kraljevine Srbije s inostranstvom zaključeni (rješenje ministarskog savjeta od 11/3 1919). Nasuprot ovome T. P. Crne Gore prestala je ratom, i nema nikakvog većeg značaja za politiku nove države. Ostale pak pokrajine, kao raniji sastavni dijelovi nestale susjedne monarhije, nisu imale svoju posebnu T. P. Pri ovakvom stanju stvari historijsko izučavanje vanjske T. P. može imati polazni period samo u T. P. kraljevine Srbije.

T. P. kraljevine Srbije za sve vrijeme nosi obilježje borbe protiv težnje austro-ugarske monarhije, da zavlada privrednim životom Balkanskog Poluotoka. Kao prvi korak samostalne T. P. kneževine Srbije može se donekle smatrati carinska tarifa, donesena 3/4 1843. Ali je već ovaj korak doveo do sukoba sa susjednom monarhijom. Prvim ugovornim reguliranjem trgovinskih odnosa između Turske i Austro-Ugarske (karlovački mir 1699) predviđene su i utvrđene uvozne carine za Tursku na 3% od vrijednosti. U toku vremena Turska je u pregovorima s raznim silama uspjela, da ovu stopu povećava, ali je i Austro-Ugarska uspjela, da izvojuje sebi izuzetan položaj uvoza u Srbiju, Vlašku i Moldaviju i Bosnu i Hercegovinu. U toj borbi ona je stalno uspijevala, ukoliko je bila u pitanju Srbija, da zadrži stopu 3%. Tarifa od 1843 rađena je na osnovi 3% od vrijednosti, s pogledom na promijenjene cijene, ali zato, što je predstavljala autonomni akt, Austro-Ugarska se bunila protiv nje i protestirala je. Poslije živih pregovora tarifa je ipak ostala, ali tek poslije izjave sa srpske strane, da se njome ne ide protiv prava Austro-Ugarske, stečenih ugovorima s Turskom. Druga srpska autonomna tarifa, od 12/9 1862, prošla je gotovo neopaženo i bez daljih posljedica. Ona je rađena na istoj osnovi, s pogledom na promijenjene cijene i na razvijeniji uvoz.

U šezdesetim godinama prošloga vijeka bila su tri važnija momenta za srpsku T. P. 1/2 1864 stupila je u život nova carinska tarifa, koja za malo nije dovela do novog sukoba sa susjedom; 17/4 i 2/6 iste godine uveden je regalni danak na uvezeni duhan i sol, a januara 1869 trošarina na: kavu, šećer, žestu, rum, fina pića, karte, karte za igranje, papir za cigarete i sapun. Naposljetku 1869 Ugarska je pokrenula kod Srbije

pitanje o zaključenju trgovačkog ugovora, a Srbija, gonjena u prvom redu željom, da proširi svoju političku samostalnost, vratila se na to pitanje 1875; ali su oba ova pokušaja ostala bez rezultata. Ovim se završuje T. P. Srbije za vrijeme njene zavisnosti. Ona pokazuje, da je ta politika uglavnom bila samo jedan dio Turske T. P., a ukoliko u njoj ima samostalnosti, da je izraz težnje za državnom nezavisnošću ili fiskalnih interesa.

T. P. nezavisne Srbije počinje konvencijom zaključenom između nje i Austro-Ugarske u Berlinu 26/6 (8/7) 1878. Ova konvencija trebala je da posluži kao uvod za stvaranje tješnjih veza i intimnijih privrednih veza između oba susjeda. Austro-Ugarska je uzela na sebe, da izvrši regulaciju Đerdapa, ali je zadržavala pravo i da regulira plovidbu njime, priznajući pri tome Srbiji samo pravo najvećeg povlašćenja; drugo, Srbija je uzela na sebe obvezu, da će pristupiti izgradnji željeznice, koja će Austro-Ugarsku vezati sa Solunom i Carigradom; treće, njome su predviđeni, kao osnove budućeg trgovačkog ugovora, zaključenje carinskog saveza ili jače favoriziranje međusobnih trgovačkih odnosa, naročito u pograničnom prometu. Iako je već tada u Srbiji postojala želja za zaštitom i što samostalnijom T. P., ova joj je konvencija, data kao cijena za političku pomoć, vezivala ruke već u prvim trenucima njene nezavisnosti. Borba je bila neizbježna. Srbijin je položaj bio pogoršan još i time, što se ona mogla, prema tekstu berlinskog ugovora, osloboditi kapitulacija i turskih trgovačkih ugovora samo zaključivanjem novih ugovora sa zainteresovanim zemljama.

Odmah po berlinskom ugovoru Srbija je pokušala, da svoje odnose prvo riješi sa susjednom monarhijom, ali suprotnosti gledišta i interesa bile su i suviše velike. Pitanje se otezalo, te se Srbija u tome pogledu obraćala i ostalim silama, i u toku 1879 zaključila je privremene konvencije s Velikom Britanijom, Italijom, Rusijom, Švicarskom i Belgijom. Ovim je konvencijama djelimično bilo skinuto pitanje kapitulacija, stanja stvorenog turskim ugovorima, ali položaj prema Austro-Ugarskoj nije time bio riješen.

Međutim i srpska vanjska trgovina tražila je povoljno rješenje toga položaja, jer je svojim ogromnim dijelom bila vezana za mogućnost susjeda. Da bi se, koliko toliko, otela od uticaja i želja svoga protivnika, srpska je vlada zaključila prvi stalni trgovački ugovor s Velikom Britanijom (26/1-7/2 1888). Rezultat žilavog otpora bio je naposljetku zaključeni ugovor (24/4 1881), kojim je istina izbjegnut carinski savez, ali kojim je srpska trgovačka politika ostala u granicama načela slobodne trgovine, a njena trgovina i dalje tijesno vezana za susjedova tržišta. Pored ova dva ugovora, od veće su važnosti bili još ugovor s Njemačkom (25/12 1882), zbog svoga tarifskog dijela, i ugovor s Francuskom, kojim je definitivno riješeno pitanje kapitulacija i turskih trgovačkih ugovora.

Ovaj prvi niz trgovačkih ugovora ne samo što nije odgovarao srpskim privrednim težnjama (zaštiti domaće industrije), već je i s financijskog gledišta bio nepovoljan. Njima je predviđeno dvojako carinjenje, specifično i po vrijednosti. Uvoznik je imao pravo izbora, a carine su se po vrijednosti kretale od 0 na 6, 7, 8, 10 i 15%, samo je ova posljednja stopa obuhvatala jednu manju grupu uvoznih carina, većinom luksuznu robu (duhan, kava, južno voće, parfumerija i dr.). Da bi se mane ovih ugovornih carina koliko toliko ublažile, srpske su vlade uspjele, da autonomnim zakonodavstvom opterete uvoz na ova tri načina: 31/10 1885 zaveden je porez na obrt, koji je uglavnom teretio uvoz; 1891 donijeta je odluka, da se carina naplaćuje u zlatu, a ne u srebru; 1886 i 1891 zavedene su nove trošarine na jedan niz predmeta, koji se nisu proizvodili u zemlji, a dijelom su i ranije povećane.

Nezadovoljna stanjem stvorenim ovim ugovorima, Srbija se spremala na oslobođenje od zavisnosti prema Austro-Ugarskoj. Pregovori s Rusijom, ugovor s Rumunjskom i pokušaj, da se izvoz, pomoću nižih željezničkih stavova, uputi k Solunu, nisu za onda još mogli dati bolje rezultate, i 1893 zaključen je nov ugovor s Austro-Ugarskom, koji u suštini ne mijenja srpsku T. P., već samo ublažava neke ranije mane: povećavani

su stavovi u skromnoj mjeri i ukinuto je carinjenje po vrijednosti.

U Srbiji, koja je stalno privredno jačala, činjeni su i dalje pokušaji za oslobođenjem, ali je ona tek od 1903 ušla s punom snagom u borbu sa susjedom, koja se naposljetku završava i ratom.

Karakteristika vremena 1903—1910 leži u ovim momentima: a) Srbija je radila svom snagom na reorganizaciji svoje trgovine. Do ovoga vremena trgovačka organizacija Pešte i Beča držala je u svojim rukama više od 4/5 srpske vanjske trgovine. U ovom vremenu srpska vlada je pomagala, izazivala i direktno radila na tome, da izvede a) samostalnu organizaciju srpske trgovine za rad na drugim tržištima, i to naročito pravcem preko Soluna (pa dalje, na Aleksandriju, Maltu i Italiju), a i Donjim Dunavom preko Galaca i Braile; b) svojom novom carinskom tarifom ona je odlučno polazila pravcem zaštite; c) u ugovornoj svojoj politici, ona nije težila toliko za povoljnim uslovima pri uvozu u susjednu monarhiju, koliko da dobiva povoljne uslove za tranzit preko teritorije ove druge za Njemačku i ostale zapadne zemlje. Zbog ovoga ona nije osjećala potrebu, da prvo zaključi ugovor sa susjedom, pa zatim s ostalima, već je činila obrnuto; da bi se došlo do veće privredne oblasti, pa time i do veće snage u pregovorima, objeručke je prihvaćena ideja carinskog saveza s Bugarskom. Već 1897 zaključen je s ovom ugovor, u kome se gledao preteča carinskog saveza, ali tek 1905 zaključen je carinski savez, do čijeg ostvarenja, zbog odlučnog otpora Austro-Ugarske, ipak nije došlo.

Poslije svih ovih napora, i poslije tri privremena reguliranja odnosa sa susjedom, i poslije izdržanog carinskog rata, a pošto su obje strane pretrpjele znatne privredne štete, stupio je u život trgovački ugovor, potpisan 14/7 (27/7) 1910. Austro-Ugarska je njime izgubila jednim dijelom svoje gospodarstvo nad srpskom vanjskom trgovinom, a Srbija je, i pored svih šteta, osjetila značaj i potrebu reorganizacije. Dalju borbu, koja se morala očekivati, prekinuo je politički sukob, u kome je Austro-Ugarska propala.

Poslije Svjetskog Rata srednja se Evropa našla u izuzetno teškom položaju. Opća iscrpljenost i opala proizvodnja zavladala je u svim zemljama. Po zaključenju mira trgovački političari preduzimali su mjere, koje bi bile apsurd u redovnom razvitku. Mjesto pomaganja izvoza nastala je, u većoj ili manjoj mjeri, zabrana izvoza i pomaganje uvoza sirovina i namirnica, koje se ne bi shvaćale kao luksuzne. Tim se putem pošlo i kod nas. Da bi se koliko toliko omogućio uvoz i izvoz, pristupilo se zaključenju t. zv. kompenzacionih ugovora. Naša država ih je zaključivala s Austrijom, Madžarskom i Čehoslovačkom. S Austrijom su zaključena dva taka ugovora, u martu i septembru 1919, s Čehoslovačkom zaključen je u martu, a mijenjan je u decembru iste godine; kompenzacionim ugovorom s Madžarskom obavezala se SHS, da liferuje hranu, a Madžarska da opravlja lokomotive i vagone. Ovi ugovori pokazali su se ubrzo kao nezgodni. Mjesto njih činjeni su onda pokušaji s monopoliziranjem izvoza hrane u korist države. Ali i taj pokušaj (1920) nije dao dobre rezultate. Privatnoj inicijativi date su slobodnije ruke, ali su ograničenja još uvijek velika i osjetna.

Vrijeme od 1920 obilježeno je novim zadatkom: sređivanjem valutnog pitanja. U prvo vrijeme poremećenih financija potražena je pomoć u papirnom novcu. Ovaj, pušten u neodmjerenim količinama, postao je povoljan objekat bezobzirne burzovne spekulacije, te ne samo da je gubio vrijednost, već je, zbog neprekidne promjenljivosti tečaja, unosio u trgovačku kalkulaciju jedan od najnesolidnijih momenata. Pošavši obrnutim redom rezoniranja, i kod nas se javila ideja o borbi protiv burzovne, a naročito arbitražne spekulacije. Drugi se uzrok tečajne nevolje tražio u neograničenom uvozu. Borba se kretala ovim pravcem. 19/3 1920 stvorena je devizna centrala, radi reguliranja prometa devizama i valutama, i dekretirana je široka zabrana uvoza (od 780 brojeva naše carinske tarife zabranjen je uvoz robe iz 2˙2 broja). Zabrana uvoza, obnovljena 1922, izgubila je ubrzo svoju važnost, ali zato uvoz pritiskuje obrtni porez (od 1921). 1921 javila se još jedna

važna pojava: mjesto apsolutnih zabrana izvoza javile su se izvozne carine, ali su i ove u toku vremena gubile svoj značaj tako, da se danas govori o njihovom potpunom ukidanju, čemu još donekle stoje nasuprot samo težnje ministra financija.

Kompenzacioni ugovori prestali su da važe u prvoj polovini 1920, i naša T. P. kreće putem pregovaranja radi sklapanja trgovačkih ugovora s obilježjem, koje se sve više približava vremenu prije Svjetskog Rata. Ali pri tome se nailazi na ogromne teškoće. Do rata se T. P. evropskih država razvijala u pravcu jake industrijske zaštite. Agrarna zaštita, kada je u pojedinim zemljama, na pr. u Njemačkoj, i dolazila do jačeg izražaja, ostajala je ipak iza interesa industrijskog razvitka. Poslije Svjetskog Rata u T. P. nalazi sve većeg izraza težnja autarkijskog privrednog razvitka: svaka bi zemlja htjela, da bude u pogledu snabdijevanja više nezavisna od ostalog svijeta. Pod uticajem te autarkijske težnje i interesa agrarnog razvitka vode borbu s interesima industrije.

Ta težnja zaštite agrara teško pogađa našu T. P., koja treba da nađe povoljne trgove našim zemljoradničkim proizvodima. Dalje teškoće, sve pod uticajem autarkijske težnje, nailaze u vidu čitavog niza zabrana uvoza i izvoza, što se još uvijek nalazi u vrlo velikoj mjeri na pr. u Poljskoj i Čehoslovačkoj, zatim u kontigentnim ugovorima i odstupanju od bezuslovnog načela najvišeg povlašćenja. Pod najvećim uticajem ovih teškoća kraljevina SHS zaključila je privremene trgovačke ugovore s Austrijom (1920) i Čehoslovačkom (1925).

Ma da se naši trgovački interesi očevidno dopunjuju s interesima Austrije i Čehoslovačke gotovo paralelno, s drugom privremeni ugovor, pored stalnog pokretanja toga pitanja, nije mogao ni do danas da bude zamijenjen novim, boljim i stalnijim. S Austrijom je privremeni ugovor zamijenjen stalnim 1925, a ovaj je u junu 1928 dopunjen i mijenjan pregovorima u Beču. Od ostalih zemalja dva puta smo zaključivali trgovački ugovor i s Njemačkom (1921 i 1927). Osim ovih imamo još zaključene i ratificirane trgovačke ugovore s Poljskom (1922), Japanom (1923), Belgijsko-luksemburškom Carinskom Unijom (1926), Velikom Britanijom i Irskom s kolonijama bez dominija (1927), s Italijom (sporazum o carinskom režimu i pograničnom prometu sa Zadrom, 1922) i s Grčkom (sporazum o tranzitu preko Soluna, 1923).

Ostavljajući posljednja dva, kao specijalne sporazume, na stranu, svi su navedeni naši trgovački ugovori zaključeni s bezuslovnim načelom najvećeg povlašćenja, koje, kada su u pitanju naročito Poljska i Čehoslovačka, gubi za nas mnogo od svoga značaja. Pored općeg imaju i tarifski dio: ugovori s Austrijom, Njemačkom, Belgijom i Engleskom. Rok važenja je kod prvih godina dana s odredbom prećutnog produžavanja; kod Njemačke je taj rok dvije godine, kod Engleske i Belgije pet godina, znak sve jačeg staložavanja u trgovačkim pitanjima.

Uz trgovački ugovor s Austrijom zaključeni su istovremeno još: Veterinarna konvencija, sporazum o pograničnom prometu, sporazum o cestama, putevima, mostovima, skelama, plovidbi i splavarenju u pograničnoj zoni, i sporazum o popaši, električnim postrojenjima, regulaciji Mure, ribolovu, iskorišćivanju vodenih snaga i turističkom prometu, — sve u pograničnoj zoni.

Pored gornjih ugovora, koji su uvedeni u život, zaključeni su, ali su ostali neratificirani, još i ovi ugovori: S Italijom (1924), s Albanijom (1926), s Madžarskom (1926), s Grčkom (1927) i s Estonijom (1928).

S izvjesnim zemljama, s kojima se nije još moglo ući u ugovorne odnose, postignut je diplomatskim putem sporazum o autonomnoj primjeni tarifa minimalnih carinskih stavova. Tako je stanje prema Madžarskoj, Rumunjskoj, Grčkoj, Liechtensteinu, Kanadi, Indiji, Egiptu i Javi.

Pored gore navedenih zemalja, mi stojimo u ugovornim trgovačkim odnosima s mnogim zemljama na osnovu ugovora zaključenih prije rata. Takav je slučaj sa: Sjedinjenim Američkim Državama (1881), Holandijom (1881), Švicarskom (1907), Švedskom (1907), Italijom (1907), Francuskom (1907), Španijom (1908), Norveškom (1909), Danskom (1909) i Portugalskom (1910).

Prema ostalim zemljama, među kojima su i Albanija i Bugarska, imamo neugovorne trgovačke odnose.

Literatura: M. Vujić, Naša ekonomna politika, Beograd (1883); M. Đ. Milovanović, Naši trgovinski ugovori (1895); V. I. Bajkić, Istorija sprske trgovinske politike. I. svezak: Austro-ugarska trgovinska politika na Balkanu do 1880 (1902); K. Grünberg, Die Handelspolitischen Beziehungen Österreich-Ungarns zu dem Ländern an der unteren Donau (1902); M. Ninčić, Carinski savez Srbije i Bugarske (1904); M. M. Kostić, Srpska izvozna trgovina od 1893 do 1903 godine. Uzroci njenog napredovanja i zastoja. Šta valja raditi za napredak srpske izvozne trgovine (1905); K. Stojanović, Ekonomsko stanje Srbije od okupacije Bosne i Hercegovine do aneksije, od 1878 do 1908 (1909); D. M. Pantić, Spoljna trgovina i trgovinska politika nezavisne Srbije. Prvi period 1878—1892 (1910); M. A. Todorović, Solun i Balkansko pitanje (1913).

D. Pantić.

TRGOVINSKI GLASNIK, list za trgovinu, radinost i saobraćaj; organ beogradske trgovačke omladine. U početku je izlazio triput nedjeljno, kasnije svakog dana, osim ponedjeljka, u Beogradu 1891—1914; obnovljen je poslije Svjetskog Rata.

U. Dž.

TRGOVINSKI GLASNIK ZA BALKAN, stručan, obavještajni list. Izlazio je jedanput mjesečno u Beču 1891—1893. *U. Dž.*

TRGOVINSKI UGOVORI. V. Trgovinska politika.

TRGOVINSKO - INDUSTRIJSKI PREGLED službeni list odjeljenja za trgovinu, radinost i saobraćaj ministarstva narodne privrede. Izlazio je dvaput mjesečno u Beogradu 1908, pod uredništvom Dr. Koste Jovanovića. *U. Dž.*

TRGOVIŠKI TIMOK (KORENATAC), rijeka u Srbiji, desna sastavnica Bijeloga Timoka. Izvire na Staroj Planini, sa sjeverozapadne strane Midžora (2.169 m), i pod imenom Crnovrške Rijeke teče poglavito k zapadu. Od ušća Strmne Rijeke zove se T. T. Odatle teče na sjeverozapad, probijajući se kroz stjenovitu, usku i duboku dolinu, prilično vijugajući tokom, a u Bijeli Timok utiče više sjevernog kraja Knjaževca. Važniji pritoci T. T. s lijeve strane su: Strmna i Stanjanska Rijeka, a s desne: Brezova, Papratska, Žukovska i Štitarska Rijeka. Dužina toka T. T. je 50·4 km, a površina poriječja 520·0 km². *P. V.*

TRIBALI (Triballi), tračko pleme, koje je živjelo u grčko-rimsko doba u sjeveroistočnoj Srbiji i istočno odatle. U početku su T. bili vrlo moćni. 376 pr. Is. upali su u Trakiju i doprli do Egejskog mora, ali su ih Grci zatim potisnuli. 335 prije Is. napao ih je u njihovoj zemlji Aleksandar Veliki. U rimsko doba T. nisu igrali nikakve uloge. Bizantinski pisci u kasnije doba nazivali su Srbe T. *N. V.*

TRIBUNA, dnevni politički list. Izlazio je u Beogradu 1910—1914. Obnovljen je poslije Svjetskog Rata, pa je obustavljen. Prvi direktor bio je Branislav Nušić, a vlasnik Naum Dimitrijević. *U. Dž.*

TRIBUNJ. V. Murter. Tijesto.

TRIDESETNICA (Tricesima) je carina, koja se plaćala u Hrvatskoj i Slavoniji od robe, koja se uvozila iz inostranstva. Naziv je dobila odatle, što je ta carina iznosila trideseti dio vrijednosti uvezene robe.

M. K.

TRIFKOVIĆ KOSTA, dramatičar (18/10 1843, Novi Sad — 19/2 1875, Novi Sad). Osnovnu školu i četiri razreda gimnazije svršio je u Novom Sadu, peti u Vinkovcima, a šesti u Budimpešti. Tada je otišao na Rijeku, i svršio je dvogodišnju nautičku školu, zatim je, služivši samo nekoliko mjeseci kao mornar, položio na Rijeci i posljednja dva razreda gimnazije, pa je stupio u pravnu akademiju u Požunu. Učio je prava još i u Debrecinu i u Košicama. 1867 dobio je službu velikog bilježnika u novosadskoj gradskoj općini. Kad su Srbi izgubili općinu, T. je položio advokatski ispit, i 1872 otvorio u Novom Sadu advokatsku kancelariju.

T. je još kao đak počeo da sastavlja šaljive kazališne komade. Prva uspjela stvar te vrste mu je bila: Čestitam (prikazana 1871 u Pančevu). Iste godine napisao je i dva kazališna komada: dramolog Na badnji dan i Mladost Dositeja Obradovića, sliku iz života u pet činova, i komediju Školski nadzornik. 1872 došle su komedije: Francusko-turski rat i Iz-

biračica, a 1873 komedija: Ljubavno pismo. Osim tih originalnih, T. je posrbio, većinom s njemačkog, pet komedija: Milo za drago, Mila, Nibrigeša, Tera opoziciju i Pola vina pola vode. Sve su te njegove komedije u jednom činu, izuzev Izbiračice, koja je u tri, i prerađena Nibrigeša, koja je u dva čina. T. je napisao i tri pripovijetke: Suđeno je, Ivančin grob i Mletačke tamnice, a poslije smrti su mu objavljene i pjesme iz mladosti. Ali je T. svoju mjeru dao u komediji.

Poslije Sterije i prije Nušića, T. je bio glavni komediograf, može se reći, glavni pisac pozornice. Njegova komedija nije komedija ni naravi ni karaktera, već tipova i zapleta, ali je njegova lakoća prirodna, neusiljena i ukusna. Iako nije bio satiričar, ipak, i njegov dobroćudni, naivan humor uspijeva, da nam predoči mane i smiješne strane njegova doba i tadašnjeg novosadskog građanstva kao i čitav niz živih, sasvim naših tipova. Njegov spoljašnji, humoristički realizam mnogo odskače od izvještačenog romantizma većine tadašnjih pripovjedača.

Svi njegovi kazališni radovi izašli su u Novosadskom Zborniku pozorišnih Dela 1873—1891, a Srpska Književna Zadruga je izdala njegove originale u dvije knjige (1892 i 1894), kao Dramatski spisi K. T. T. komedije su i danas na repertoaru naših pozornica, a u svoje vrijeme su bile prevođene i na strane jezike i prikazivane u Pešti i u Sofiji.

L i t e r a t u r a: Laza Kostić, Uspomene na Kostu Trifkovića (Javor, 1876, 5—6); Milan Savić, Iz Srpske književnosti (1898); Pavle Popović, Srpska drama u 19 veku (Srpski Književni Glasnik, 1902); Miša Dimitrijević, Uspomene na pokojnog prijatelja (Pozorište, 1879 i 1877. Stražilovo, 1887, Zastava, 1875, 22); Jovan Simeonović-Čokić, Poletarke Koste Trifkovića (Stražilovo, 1886).

V. Petrović.

TRIFKOVIĆ MARKO, političar i ministar (6/9 1864, Beograd). Pravni fakultet svršio je u Beogradu (1887), pa je postavljen za pisara u beogradskom prvostepenom varoškom sudu. Kada je raspisan stečaj za pitomce na strani, velika je škola izabrala T. za pitomca, i on je proveo godinu dana na univerzitetu u Berlinu, a zatim je dobio odobrenje, da produži studije u Zürichu. Po povratku iz Züricha, T. je bio istražni sudac u Kragujevcu, zatim je bio predsjednik kragujevačke općine, na kome je položaju ostao do ukidanje ustava od 1888. Kasnije je bio opet sudac u Šapcu, Kruševcu i Valjevu, upravnik kaznenog zavoda u Beogradu, okružni načelnik u Kruševcu, inspektor i načelnik ministarstva narodne privrede. Za narodnog poslanika izabran je prvi put 1906, i od tada je biran neprekidno sve do izbora u septembru 1927.

Prvi put je ušao u vladu kao ministar pravde 1906, u kabinetu N. Pašića, a za vrijeme izbora 1908 bio je zastupnik ministra unutrašnjih poslova. 1911 je bio ministar unutrašnjih poslova u vladi Dr. Milovana Milovanovića. U junu 1912, poslije smrti Dr. M. Milovanovića, postao je predsjednik vlade i ministar unutrašnjih poslova. Pod njim je izvršen izbor narodnih poslanika, čiji je mandat zbog ratova trajao osam godina. U septembru 1912 T. je vlada podnijela ostavku, Krajem 1918, pri povratku u otadžbinu, T. je postao ministar unutrašnjih poslova u vladi N. Pašića, zatim ministar pravde u kabinetu St. Protića, pa ministar unutrašnjih poslova u vladi St. Protića, i onda ministar pravde u vladi Dr. M. Vesnića. U novoj vladi N. Pašića T. je bio ministar pravde i zastupnik ministarstva pripreme za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona, i napokon u izbornoj vladi N. Pašića ministar bez portfelja. Za predsjednika narodne skupštine izabran je T. u vanrednom sazivu u martu 1905, a zatim je u redovnom sazivu ponovo izabran.

M. Milenović.

TRIFUNOVIĆ DUŠAN, đeneral (1/3 1880, Svilajac, Resavski, Moravski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Valjevu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1896. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 31/5 1899, za đeneralštabnog kapetana 1/1 1910, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 2/10 1923. Penzioniran je 24/11 1927. Do 1902 bio je vodnik u konjičkoj artiljeriji. 1902—1904 bio je na višoj školi vojne akademije, 1904 do 1907 vodnik i komandant baterije u konjičkoj artiljeriji, 1907—1910 na pripremi za đeneralštabnu struku,

1910—1911 na službi u đeneralštabu divizijske oblasti (timočke), 1911 do 1912 na službi u glavnom đeneralštabu, 1912 komandant bataljona u pješadiji (18 puk), 1913—1914 načelnik đeneralštaba divizijske oblasti (kosovske), 1918—1920 šef đeneralštabnog odsjeka opće vojnog odjeljenja ministarstva vojnog, 1920—1921 vojni ekspert za albanske stvari pri delegaciji ambasadorske konferencije (u Parizu), 1921—1923 načelnik obavještajnog odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1923—1924 vršilac dužnosti komandanta konjičke divizije. 6/11 1924 do 28/12 1926 bio je ministar vojske i mornarice, 24/12 1926—24/11 1927 na raspoloženju predsjednika vlade. 1921—1923 bio je profesor vojne akademije (taktika).

U ratu 1912—1913 bio je načelnik štaba javorske brigade i načelnik štaba divizije (dunavske II.). U ratu 1914—1918 bio je načelnik štaba divizije (kombinirane I., vardarske i šumadijske I.). 1917 bio je pomoćnik načelnika štaba armije (I.) i adutant Nj. V. Kralja. 1917—1918 bio je šef đeneralštabnog odsjeka općevojnog odjeljenja ministarstva vojnog.

Osim predmeta u vojnoj akademiji, pisao je članke i rasprave u Ratniku.
V. Belić.

TRIFUNOVIĆ MILOŠ (MIŠA), ministar (17/10 1971, Užice). Svršio je osnovnu školu i gimnaziju u mjestu rođenja, a filozofski fakultet u Beogradu. Po svršetku velike škole postavljen je za predavača užičke realke. Profesorski ispit položio je u februaru 1901, i postavljen je za profesora 1902. Za narodnog poslanika izabran je prvi put 8/9 1903, i od tada je neprekidno biran u sve narodne skupštine. Bio je više puta prvi sekretar narodne skupštine. Bio je tri puta ministar prosvjete: 30/6 1917—3/11 1918, 19/2 1920—17/5 1920, i 16/12 1922—2/5 1923. Ministar građevina bio je 27/3—27/7 1924, i kao zastupnik 28/3—29/4 1925. Ministar vjera postao je 6/11 1924. — Radio je u političkim listovima Odjeku i Samoupravi i u književno-političkim Novom životu i Srpskom Književnom Glasniku.
J. P.

TRIGLAV, planinski masiv u Sloveniji, u Julijskim Alpama na granici s Italijom. Bore i ploče T. mase sastavljene su od trijaskih vapnenjaka i dolomita debelih preko 2.500 m, a na sjeveroistočnoj strani pojavljuju se paleozojske stijene. Vapnenjaci su mnogobrojnim rasjedima razbijeni u pojedine plase. Masiv T. nalazi se između: Gorenjske Save, Bledskog Jezera, Bohinjske Save, Bohinjskog Jezera i gornjega toka Soče. On je najgorostasnija i najviša planina u našoj državi, jer se vrh T. diže do 2.863 m. Na sjeverozapadu od T. su vrhovi: Bihavec (2.414 m), Razor (2.601 m), Gorica (2.582 m), Škrlatina (2.738 m) i Prisang (2.547 m), na jugozapadu: Kanjavec (2.568 m), Lepa Špica (2.398 m) i Debeli Vrh (2.392 m), a na sjeveru-istoku i istoku: Kredarica (2.541 m), Rjavina (2.457 m), Begunjski Vrh (2.481 m), Veliki Dražki Vrh (2.243 m) i Tošč (2.275 m). Na istoku od T. širi se prostrana zaravan Pokljuka, dok je sjeverni dio duboko prosječen glacijalnim valovima, odnosno dolinama Vrata, Kota i Krme.

Na vrhu T. stoji Aljažev stup. S njega je krasan pogled na daleke planine: Dachstein, Visoke Ture, Ortler, Tirolske Dolomite i Velebit. Daleko se vide Lombardska Nizina, Jadran i zapadni kraj Panonske nizine. Vrh T. je oko 1 sat hoda udaljen od Triglavskog Doma SPD. Za planinare i druge posjetioce T. sagrađeno je 8 dobro snabdjevenih planinskih kuća i hotela (Triglavski Dom, Aleksandrov Dom, Staničev Dom, Aljažev Dom, Vodnikova koča, Koča pri Triglavskih Jezerih, hotel Zlatorog i hotel Sv. Janez, pored Bohinjskog Jezera). Do najviših kuća vode 13 dobro izgrađenih turističkih puteva.

Za vrijeme ledenog doba bio je veliki dio T. mase pod snježnjacima, s kojih su se spuštali ledenjaci. Tako se kroz glacijalni valov Krme spuštao veliki ledenjak prema sjeveroistoku, pa je pod pravim uglom skretao na desno, i dalje se kretao dolinom Radovine, prema bazenu Radovljice. Tu se sastajao s ledanjakom Bohinjske Save i njegovim krakom, koji se odvojio od Jezerskog Sela i ulazio u Bledsku Ravnicu, na visini od 495 m. Ledenjaci Kota i Bistrice kretali su se prema sjeveru, kroz preglacijalne doline, i dopirali su do Mojstrane, na Gorenjskoj Savi, do apsolutne visine od 641 m. Glacijalnom erozijom T. je dobio izrazit

reljef najviših alpinskih planina. Tim procesom su uslovljena i korita T. Jezera, koja leže jugozapadno od vrha T. *P. Vujević.*

»TRIGLAV«, društvo za osiguranje i reosiguranje. Osnovano je 1922. Sjedište mu je u Zagrebu. Kapital je 6,000.000 (12.000 akcija po 500). Emisioni tečaj je 650. Rezerva 520.000, rezervne premije 6,780.837, rezerva za neriješene štete 4,078.233, povjerioci 4,168.419, potraživanja 2,794.138, nepokretnine 5,750.333, deponirane rezerve 8,338.501, dužnici 4,268.289 Din. Osigurava protiv požara, krađe, nesrećnih slučajeva, loma stakla i tuče. Gubitak je po završnom računu bio 8.161 Din. Predsjednik je Dr. Bogdan Gavrilović. Vezu ima sa I. Češkom Reosiguravajućom Bankom u Pragu. *N. S.*

TRIGLAVSKA JEZERA, grupa jezera u Sloveniji, jugozapadno od vrha Triglava. Korita T. J. nalaze se na velikim visinama i glacijalnog su porijekla. Prva dva jezera: Jezero pod Vršacom (2.002 m) i Rjava Mlaka (1.993 m), leže oko 500—700 m sjeverno od puta u Trento, 1—1·5 km jugozapadno od Kanjavca (2.568 m). Prvo jezero, na putu kroz dolinu sedmero jezera, kojim se posjetioci najradije vraćaju s Triglavskog Vrha, zove se Zeleno Jezero. Ono leži pod Hribaricom, na visini od 1.987 m. Nešto niže je Veliko Jezero (1.830 m), zatim Jezera pod Tičaricom, dva mala jezera, na visini od 1.677 m, koja se pri visokoj vodi spoje i obrazuju jedno jezero. Među njima je Koča pri T. J. u vrlo romantičnom kraju. Posljednje je živopisno Črno Jezero (1.349 m) pod stijenom Komarče. Iz nje izvire u bučnom šumu slap Savice, južni izvor Save, koji se uliva u Bohinjsko Jezero pored hotela Zlatoroga. *P. V.*

TRIJANONSKI UGOVOR 4/6 1920 između S.-A. Unije, Engleske, Francuske, Italije i Japana (glavnih saveznih i udruženih sila), Belgije, Kine, Kube, Grčke, Nikarague, Paname, Poljske, Rumunjske, Portugala, države SHS, Sijama i Čehoslovačke (saveznih i udruženih sila) s jedne, i Madžarske s druge strane. Određene su granice Madžarske (čl. 27). Madžarska je priznala državu SHS (41) i odrekla se svih prava na teritorije bivše Austro-Ugarske izvan granica Madžarske, određenih u čl. 27 (42). Određeno je, da komisija od 5 komesara glavnih saveznih sila i po jednog SHS i madžarskog provede delimitaciju (43). Država SHS prihvatila je, da se u ugovor s glavnim saveznim silama unesu odredbe, potrebne za zaštitu interesa stanovnika države SHS, koji se razlikuju od većine stanovništva rasom, jezikom ili vjerom, ili odredbe o zaštiti slobode tranzita i jednakog režima za trgovinu drugih naroda. Razmjer i prirodu financijskih tereta Ugarske, koje će snositi država SHS za teritorij, koji je stavljen pod njenu suverenost, određen je saobrazno čl. 186 part. IX. ovog ugovora (44). Vojne klauzule odredile su, da cjelokupni broj vojne snage Madžarske ne smije prelaziti 35.000 ljudi (104). *V-lj. P.*

TRI KLADENCA, planinski vrh u Srbiji, na granici s Bugarskom, oko 9·5 km istočno-sjeveroistočno od Kraljeva Sela. T. K. su na sjevernom dijelu Stare Planine i predstavljaju izvorišnu čelenku Selečke Rijeke, pritoka Bijeloga Timoka. Vrh im je visok 1.100 m, a zapadna padina je pod vegetacijom. *P. V.*

TRI KULE je zanimljivo utvrđenje u Srbiji uz Dunav, istočno od Donjeg Milanovca. Ima jednu četverokutnu kulu u vodi. Mostić vodi do kopna, gdje stoje još dobro sačuvane dvije slične kule s ostacima kruništa, a među njima vodi put u Oršavu. Potiču iz 16 vijeka, a podigao ih je Petrović, ban karansebeški i lugoški. *Đ. S.*

TRILJ, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Sinj, od Sinja 12 km (pravac) k jugu-jugoistoku; na južnom kraju Sinjskoga Polja, na desnoj obali rijeke Cetine, gdje preko kamenog mosta prelazi cesta (Knin—Sinj—T.—Metković). Ima rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i štedionicu. Kod T. već je u rimsko doba preko Cetine prelazila cesta. Sačuvao se natpis iz 184 po Is. o popravci mosta preko Cetine (Pons Tilurii). I mjesto zvalo se Tilurium. Tamo je nađen starohrvatski grob, u kome se našao bogat ženski nakit od zlata s novcem bizantinskoga cara Konstantina V. Kopronima (741 do 775).

L i t e r a t u r a: G. Novak, Topografija i etnografija rimske provin-

cije Dalmacije (Nastavni Vjesnik, 27); Lj. Karaman, Zlatni nalaz na Trilju nedaleko od Sinja (Vjesnik za arheologiju i Historiju Dalmatinsku 44, 1921). *J. M-n.*

TRINKO IVAN, pjesnik i pisac (25/1 1863, Turčmun, u Mletačkoj Sloveniji). Osnovnu školu je svršio u Čedadu i stupio je 1875 u gimnaziju nadbiskupije u Vidmu, koju je dovršio zajedno s licejem (našim 6—8 razredom) 1882. Poslije svršenih bogoslovskih studija i ordinacije (19/6 1886), postao je prefekt u bogoslovnom sjemeništu nadbiskupije u Vidmu s nalogom, da se spremi za gimnazijskog nastavnika. 1889 dobio je u gimnaziji privremeno mjesto nastavnika za latinski i talijanski jezik, a od 1894 je profesor filozofije na liceju.

T. je kao šestoškolac počeo krišom učiti slovenački jezik. Knjige mu je uzajmljivao ronški kapelan Petar Podreka (1822—1899), mletačkoslovenački pjesnik i pisac, saradnik Zgodne Danice, Zore i Soče. T. je u ljubljanskom Ljudskom Glasu već 1883 objavio članak o Beneških Slovencih, 1884 u Ljubljanskom Zvonu mletačko-slovenačke pripovijetke: Vedomec i Divje žene ili Krinopete, a 1885 Pesmi Beneškega Slovenca. U idućim godinama Ljubljanskog Zvona, u Slovanu i Domu in Svetu slijedile su još druge pjesme, nekoje pod pravim imenom, neke sa šiframa I. T. i D. I. T., a najviše pod pseudonimom Zamejski. Na poticaj S. Gregorčiča objavio je T. 1897 u Slovenskoj Knjižnici zbirku Poezije, koja je naročitom odom posvećena Jeleni Crnogorskoj, nevjesti talijanskog kralja. U prostim verzima T. lirike održava se borba pjesnikova duha za oslobođenje vlastite duše, što je sputavaju »svetobolje« (Stritar, Leopardi), i vlastiti rod, koji umire u smrtnosnom tuđinskom zagrljaju. T. nije uspio, jer je upravo tada mladi naraštaj odlučno prekinuo sa Stritarovim »svetoboljem« i njegovim idealistički-romantičnim formalizmom. U naročitim malim knjižicama izašlo je od tada više T. pjesama, što ih je od godine do godine prigodom nove mise posvećivao bivšim svojim učenicima (Videnje, Ob novi maši, Mladika, 1923, 170, 173).

Među T. slovenačkim prozaičnim spisima najvažniji su oni, u kojima nas upoznaje s Mletačkom Slovenijom i Mletačkim Slovencima: Peter Podreka (Ljubljanski Zvon, 1890, Mladika, 1922); Beneška Slovenija (Dom in Svet, 1898, Jadranski Almanah, 1923), Beneški Slovenci (Koledar Mohorjeve Družbe, 1905), Hajdi v Rezijo (Dom in Svet, 1907) i dr.

T. je proučavao i slovenačku historiju i pisao je naučne rasprave za akademiju u Vidmu, te je s informativnim raspravama i člancima, pa i prijevodima — preveo je na talijanski više Prešernovih pjesama (Prešernov Album, Ljubljanski Zvon, 1909) i Gogoljevog Tarasa Buljbu — upoznavao Talijane sa slovenačkom i slavenskom literaturom. Kao kulturni radnik neumorno je i uspješno budio među mletačko-slovenačkim bogoslovcima, svećenicima i u narodu nacionalnu svijest. Kao političar, T. je, dakako kao lojalan talijanski podanik, učestvovao u pokrajinskom saboru u Vidmu, gdje je bio ponovno izabran, i u njemu mnogo radio za dobro svoje braće.

L i t e r a t u r a: Rutar, Beneška Slovenija (1899, 176); Glaser (4 sv., 46); Res, Mladika (1923, 168); Lovrenčić, Koledar Mohorjeve Družbe (1924, 94). *I. Grafenauer.*

TRIOD je pravoslavna crkvena bogoslužbena knjiga. T. su dva. Jedan se zove posni T. ili fariseovac; on sadrži crkvene pjesme i molitve, koje se pjevaju i čitaju na bogosluženjima uz veliki uskršnji post, počevši od nedjelje mitara i fariseja. Drugi je cvjetni T. ili lazarevac i pendikostar; on sadrži pjesme i molitve na bogosluženjima od Lazareve subote ili Cvjetne nedjelje pred Uskrs, pa do nedjelje Svih Svetih poslije pedesetnice (Duhova). Posni T. je preveden na slavenski po svoj prilici još od prvih slavenskih apostola u 9 vijeku, a cvjetni T. je preveo Sv. Kliment ohridski početkom 10 vijeka. *R. G.*

TRIPARTIT. V. Verbeci Stjepan, Pergošić Ivan.

TRIPKOVIĆ SAVA, đeneral (25/4 1873, Gornje Gznje, Sjenički, Raški). Po svršetku 7 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 15/9 1892. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1895, preveden je u artiljeriju 1896, proizveden je za artiljerijskog kapetana 2/8 1901,

za pukovnika 1/9 1919, za artiljerijskog brigadnog đenerala 21/10 1923, za divizijskog đenerala 28/6 1927. 1895 bio je vodnik u pješadiji, 1896—1898 vodnik u poljskoj artiljeriji, 1898 do 1899 vodnik pirotehničke čete, 1899 do 1901 komandant baterije u poljskoj artiljeriji, 1901—1903 na višoj školi vojne akademije, 1903—1907 komandant baterije u poljskoj artiljeriji, 1908 do 1912 komandant diviziona u poljskoj artiljeriji, 1918 na službi za poslove referenta artiljerije (moravske divizijske oblasti), 1919 komandant ljubeljskog odreda u ofenzivi u Koruškoj, 1919—1922 komandant puka u artiljeriji (vardarskog i savskog), 30/10 1922—15/10 1923 komandant artiljerijske podoficirske škole, 15/10 1923 do 10/2 1927 komandant artiljerijske brigade (dravske), 10/2 1927—31/3 1927 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (dravske), od 31/3 1927 je komandant divizijske oblasti (zetske). Bio je na odsustvu u Francuskoj radi izučavanja jezika godinu dana (1907—1908).

U ratu 1912—1913 bio je komandant diviziona u artiljerijskom puku (dunavskom). U ratu 1914—1918 nije učestvovao, jer je bio interniran u Austro-Ugarskoj, gdje je pred rat bio na liječenju. *V. Belić.*

TRI ŠILJKA, planinski vrh u Južnoj Srbiji, na granici s Arbanijom, 8·5 km zapadno-jugozapadno od mjesta Struge (na Crnome Drimu). Vrh je visok 1.642 m, i nalazi se oko južnog kraja planine Jablanice. T. Š. su najvećim dijelom pod vegetacijom.

TRKE I DRUGE NARODNE UTAKMICE. Konjska T. je kao viteški sport bila uvijek omiljena, osobito kod naših muslimana. Oni T. većinom zovu, po turski, košija, a pripremanje konja za taj posao jaračenje (trening). Za T. se jarače kako počišćeni konji (paripi), tako i ajgiri (pastusi, hatovi, ždrijepci) i kobile (hatkinje i bedevije arapskog su soja). Ako je konj ugojeniji, a pohlepan, jaračenje je jače. Gledalo se i prema mejdanu (dužini košije): ako je kraći mejdan, kraće je i jaračenje (3—15 dana). Jaračenje se sastojalo u ovome: Puste konje da se istrče, pa ih poslije trčanja pokriju sa po dva čula (čula-ćebeta postavljena pokrovcima), čime se konjska prsa i vrat brižljivo obaviju. U isti mah natakne mu se duboka prazna zobnica ili vrećica na glavu, da se više »upuše« (zagrije). Ovako pokriven voda se po 3—4 sata, pa se uvede u har (konjušnicu), skine mu se čul i trlja se slamom ili kakvim krpama, da mu se znoj dobro pokupi. Onda mu se daje ječmene slame ili planinskog sijena. Potom se poji vodom, i to svakog dana sve pomanje. Poslije vode zobi se ječmom, i to svaki dan sve poviše, pazeći da se ne prejede. Početkom jaračenja stežu mu se kolani (ćember-kolani), koji su široki 30—40 cm, a udaraju se na jednog konja po dva ovakva preko čula. Konji, koji se jarače, stalno su kako u konjušnici tako i pri jahanju pokriveni čulovima. Dnevno se jašu i poslije jahanja popuste se nešto, da se konj malo izduha, oduši, kako vele, pa onda se opet pritegnu, toliko, da ga ne nažulje. Kad je kratak rok za jaračenje, onda konja uvedu u sobu. Nalože dobro peć, i usred ljeta, prekriju ga čulovima i nataknu mu opet praznu zobnicu na glavu. Grijali bi ga tako, da mu na svaku dlaku znoj udari. Poslije toga pažljivo ga suše, da ne ozebe, onda uzmu rakije, prepečene šljive, đirita sapuna nakrižaju i dodaju svemu skupa razbijenih jaja, pa zajedno izruče u perače korito, pa kad se dobro izmiješa, uvale čaršav u tu jakiju, pa dvojica njime pokriju konja od ušiju do trbuha i preko prsiju. Krajeve čaršava ozgo zašiju, da mu vjetar ne poduvljuje. Onda preko mokrog čaršava prepokriju ca čulom i pritegnu kolanima. Tako čine u akšam i sabah. Iz tijela mu od jakije izbija dim, a osjetljiv konj od zora sve ječi kao iksan. Kad mu skinu jakiju, puste ga malo na odmor, da predahne, i pomalo ga vadaju, i po noći i po danu. Kad se hoće druga jakija da udari, otimari se dobro kašagijom (češagijom), da se istjera »poganluk«. Hranu mu spočetka omanje, pa sve više pridaju, i to samo ječam i ječmenu slamu, čuvajući ga od »pjeve« koja zadušuje. Tako sve do 12 dana pred T., pa onda mu popuštaju kolane, da se utrnjeno meso i kosti povrate i tijelo da mu se ugipča. Neki mjesto u rakiju umaču čaršav u ocat od divljih jabuka. Neki mu mažu noge ugljem, prednje do ramena, stražnje do sapi, pa mu ulje i u uši natru. Za ječam drže, da

daje puno srce i noge kuvet (zdrave). Kolani, vele, prikupljaju tijelo, da konj nije škembav i da manje jede. Obično s parenjem prestanu na jednu noć pred T. Te večeri mora biti konju najugodnije namješteno, da se na mekoj slami izleži i odmori. Ujutru se istimari i ponovo stave čulovi s kolanima, koji ostaju sve do samog početka T. Jaračenje je u redu kad konjska koža toliko omekša, da mu se dlaka, kad se prihvati prstima, odvaja od kože. Ako konj noću zbaci čulove, jaračenje je pokvareno. Dok se konj jarači mora se svako jutro izvesti pod čulovima i kolanima i uvesti u rijeku i provoditi po četvrt sata po vodi. Ako nema rijeke, onda mu se noge do koljena peru slanom vodom, posoljenom soli »cjelicom«. Jaračenje se zove i terbijaćenje, gdje se uvijek podrazumijeva i stezanje kolanima, a pehriziti znači način kako se konj hrani i njeguje.

Naši muslimani najradije trče košiju ljeti, i to samo na pravoslavne praznike: na Petrov-dan, Ilin-dan, a najviše na Gospođin-dan. T. su dan radosti. I staro i mlado je od rane zore na nogama, i idu u polje na mejdan (trkalište). Od džambasa se čuju tada svakojake hvale za konje: samo što krila nema, uteći mu ne more; leti ko vjetar; pretekao bi ticu lastavicu i t. d. Kad hoće konja da privedu na košiju ili, kako drukčije reknu, kad hoće da metnu na košiju, maknu konju čulove i kolane, ploče (potkovice) otkuju (opore), sedla ni zengija ne meću nego samo kolđem (žvale) i uzdu, pa od uzde s obje strane uz oči privežu rupce, a negdje mu u usta naspu rakije da proguta i malo se ko ćeflaiše.

Binjedžija (džokej) uzjaše konja u mokrim gaćama, koje mu uz tijelo prionu. Neki su vješali binjedžiji barjačiće oko vrata, zlatne kićanke i ćahat mrtvački, da nitko za njega ne odgovara, ako »prolije mozak«. Trkači se na konjima ubarabe, uši do ušiju, i svi stanu na biljegu, koja se različno obilježava, negdje razvučenom slamom »omjere«, negdje rastegnutim konopom. Kad dođe čas za košiju, poviču arš (naprijed), puške puknu u gromilu i havu (u uzduh) ili, kako drukčije kažu, u fitilj (uspomene na puške fitiljače), i trkači bijesno pojure na poplašenim konjima od silna pucnja i lepršavih rubaca, privezanih pored očiju. Do polovine mejdana binjedžija ne šiba konja, a odatle ga nemilosrdno bije sa dvije kamdžije s kratkim sapištima i bičevima od kože iz jedne i druge ruke, a uzdu drži u zubima. Neki se služe samo jednom kamdžijom, a uzdu drže u drugoj ruci. Samo onaj konj, koji je dajangli (srčan), može košiju da dobije.

Čim stigne pobjednik na metu, opet zatrešte puške, zurle zapište, gočevi zabubnjaju, svijet veselo zaviče. Odmah dođe sajbija, koji obično sam skine binjedžiju s konja zagrlivši ga. Ako je sajbija meraklija, dike radi popne svog sinčića na konja pobjednika, da malo projaše. Konja s mejdana pokriju čohom, a binjedžija premetne zlatnu bošču preko grudi, često sav krvav od naboja. Binjedžija zatim ide sajbiji u čador, da jedan drugomu čestitaju pobjedu. U tom čelovnik (sudija) pritrči, pozove sajbiju iz teftera i preda mu opkladu, a binjedžiji da pešćeš (dar). U Novom Pazaru u davnašnje vrijeme prvi pobjednik je dobivao čohu ili ćurak, drugi vola, treći ovna, četvrti volovski rog, a u rogu dukat-madžar. Običaj je negdje bio, da o čelo pobjednika konja, čim stigne na metu, razbiju kokošje jaje, da ga ne ureknu. Ugledni Ahmed-aga Strika u Sarajevu, a uz njega i mnogi drugi koljenovići, držali su se običaja, da konje, kad stignu na metu, puste bez binjedžija, da bez tereta trče početnoj biljezi, na kojoj su im ostali čulovi. Kraće T. su bile na pr. u Sarajevu, od sadašnjeg vojničkog logora pa do u Ćemalušu (od prilike kilometar i po), a u Novom Pazaru od Oraha do varoši, opet tako rastojanje. Duže su bivale u Sarajevu od Ilidže pa do Ćemaluše (10—12 km). Negdje se T. priređuju na šest sati hoda udaljenosti. Po svršenoj T. konj se vada po tri do četiri sata. Poslije toga da mu se malo slame ili sijena, pa se onda dobro očešagija i istrlja, popuste mu se kolani i skine jedan čul. Do dva dana po T. skine mu se i drugi čul. Ako je ljetnje doba, skinu mu se posve čulovi, a u hladno vrijeme ostaje na jaračenom konju stalno po jedan čul preko cijele zime.

I kad se u Bosni povorka sa svadbom krene na vjenčanje, pošto svatovi obično idu na konjima, običaj je, da se na određenom mjestu uba-

rabare i svom brzinom pojure k meti. Pobjedilac dobije od kućnjeg starješine dar, koji se konju veže za uzdu. Samo mlada i djever ne trče nego ostanu mirno jedno uz drugo.

Od naših konja najbolji je soj za T. bosanski, osobito s izdržljivosti. Omanji su, snažni, suhe glave, jake kičme, vrlo zgodni za jarakluk. Po dlaci vole konja mrkodoratasta i čisto doratasta; vranac manje vrijedi kao i alat; purlasta bijelca ne mare, i bijelca uopće, jer ga je teško čistiti. Ali najbolji su za T. konji vileni, koji imaju vile u grivi, pa ma kakve dlake bili. Vilenu konju pada griva po desnoj strani vrata, pa mu se plete u perčin. Više vrijede konji, kod kojih je dlaka postrehla (nakostriješena). Kad se valjana kobila raspase, begovi paze, da se ne pripase s običnim seoskim pastuhom, a isto tako im je u računu, da ne pregori, pa da ostane jalova.

U terminologiji glavne konjske opreme kod sedlanika za $^9/_{10}$ naši su nazivi, ostatak je turski, a iz drugih jezika ih nema. Većinom uz naš naziv postoji i turski.

Što se s tračkog konja skine sve: sedlo, uzengije i ćebe, pa čak i opore i ploče, opominje na prvobitno jahanje, kad ovog priboja nije bilo.

Najstariji je zvanični proglas za priređivanje narodnih T.: Program svrhu razdavanja nagrada za gojenje konja u Srpskoj Vojvodini i Tamiškom Banatu 1858, po smislu previšnje odluke od 27/1 1857 (Državni Zakonik, 19, br. 85), Temišvar 6/6 1858. U Srbiji dvor je iz svoje ergele priredio narodne T. 1863 u velikom stilu. Treća T. bila je 30/5 1865.

Na Đurđev-dan 1888 osnovano je prvo udruženje u Srbiji, i to u Šapcu, trudom Milosava Kurtovića, pod imenom: Drinosavsko Kolo Jahača Knez Mihailo za priređivanje raznovrsnih javnih T., nagradnih utakmica dodaćim konjima. Nabrzo su nikla još četiri: za dunavsku oblast u Beogradu (1893), za šumadijsku u Kragujevcu, za moravsku u Nišu i za timočku u Zaječaru. (Izvještaj glavne uprave svih kola jahača Knez Mihailo, 1901). Rješenjem engleskog Jokey-Kluba 14/10 1925 primljeno je u recipročni savez Dunavsko Kolo Jahača u engleski Jokey-Klub i druga strana trkališna društva.

Interesovanje za ovaj lijepi i korisni sport naglo napreduje, tako da je u rasporedu T. za 1927 bilo nagrade od 1,000.000 u Dunavskom Kolu Jahača Knez Mihailo.

Pješačka košija izvodi se poslije konjskih T. i o svadbi muslimanskoj i kršćanskoj.

Kod Muslimana u Bosni, vrlo rado, kao i u raškoj oblasti, osobito u Pešteri, trče mladići pješaci košiju, zovući se košijači. U petak, poslije vjenčanja, običaj je kod muslimana, da se priredi takva utakmica. A na dva do tri dana ti košijači otpočnu neku malu trenažu. Silno nalože peć u sobi i stalno griju noge okrenute prema peći, što mogu više, da curi znoj s njih, piju manje vode nego inače, jedu sva ta tri dana mrsniju hranu nego rodovno, kao masla i jaja, a izbjegavaju slana jela; pri tom napune čarape zemljom. Kad hoće da trče, maknu zemlju iz čarapa, skinu se bosi i samo u gaćama i košulji trče. U nekim krajevima svaki košijač nosi po dva jelića (mačuge, štapa), duge do ispod miške, pa kad posustane obje mačuge izbacuje preda se na isto rastojanje i silno oslanjajući se na njih, skače. Ko prvi dotrči do mete, dobiva od nevjestine porodice košulju ili jagluk, a rodstvo (familija) čini mu šejluk (šenluk).

Najstariji dvoboj (megdan) u našim zemljama spominje se kod Duklja-nina u 11 vijeku.

Na megdan ili mejdan najviše je izazivano u 16 i 17 vijeku. Nije se uvijek na megdanu bio samo Hrvat ili Srbin s Turčinom, nego su ginuli oni između sebe zbog uvreda i raznih zadjevica. Bilo je i naročitog izazivanja, češće od muslimana na Krajini nego s kršćanske strane prema njima. Turci su držali u Bosni prema Ugarskoj naročito vrstu krajišnika, koji su se zvali zatočnici ili delije, a kojima je bila poglavita dužnost, da izazivaju neprijatelja na megdan. Zatočnici su nosili odijelo od medvjeđe i vučje kože, da izgledaju strašniji. Na glavi su imali šubaru od jagnjećeg krzna sa dva orlova krila; na koplju je do željeznog kopljišta stajalo privezano orlovsko pero, a pored sablje nosili su štit i buzdovan.

Prije no što će otpočeti megdan, djeveri ili svjedoci (sekundanti)

s obje strane utanačili bi pogodbe za borbu, mjesto gdje će biti, kakvim oružjem i dr., a povrh svega, da dadu jedni drugomu prije megdana taoce. Megdandžije (duelanti) su bili vrlo snažni i smjeli ljudi. Od naših graničara najjunačniji su bili uskoci, pa hajduci, kako u mletačkoj tako i u ćesarskoj zemlji. Na graničnom domaku muslimani nisu u junaštvu ni za dlaku izostajali iza kršćana.

Od oružja upotrebljavali su ranije koplje, sablju i mač, topuz i nadžak, prijeko potrebne za probijanje oklopa. Naposljetku su se hvatali u koštac i krišom boli nožem ili handžarom iz potaje. Kad nasrnu megdandžije jedan na drugoga, iz sveg glasa kliknu. U krajnjoj nevolji zubima su se za grlo klali. Češće se megdan dijelio na konjima nego pješke. Po pogodbi pobjedilac je ubijenomu protivniku odsjekao glavu i nosio u svoj tabor. Ako su oba poginuli, onda su im glave ostavljane na ramenima. Nekad je pogodba glasila, da se konji ne ranjavaju, i da se konj od pobjeđenog ne uzima. Međutim je oružje pobijeđenog dobivao pobjedilac. Ako se megdan pješke dijelio, rado se gledalo, da oba megdandžije budu samo u košulji. Ko će prvo zahoditi konja, i to je išlo na izazivanje po pristanku. Čiji je bio megdan, onog je bila i zahodba. Jedan je trebao po pravilu da ostane mrtav »na biljezi«. Od kako su uvedene puške, megdan se brže svršavao. Bez nevolje puška se nije izmetala. Poslije su se opet dohvatali za sablje.

Već se u Zakoniku cara Dušana spominje i odobrava dvoboj vojnicima, ali sa zabranom, da im nitko ne smije priskočiti u pomoć.

Poslije dvoboja na život ili smrt, javlja se već u 11 vijeku ublažena ratnička igra, t. zv. turnir. Pri dvorskim svečanostima najčešće bi se skupili mnogobrojni učesnici od vlastele i naroda. Pred igru podijelili bi takmičare u dva okola. Otvaranje ove svečane viteške igre otpočinjali su konjanici, gađajući protivnike kopljištima (bez željeznog vrha), da ih jakim udarcem iz sedla izbace, od čega je ostalo i sad u govoru »izbaciti iz sedla«. Drugi su odredi pod komandom manevrirali jedni prema drugima. Poslije iskrhanih kopalja, borba se nastavlja zatupljenim mačevima, sve između dvojice i dvojice, i naposljetku se sve završavalo rvanjem. Tko podlegne, gubi konja, oružje i oklop, a iskupljuje se od pobjedioca novcem.

Orbini priča, da su dvorani cara Stefana pred njim priređivali viteške igre i turnire, te bi car pobjedioca darivao bogatim poklonima. Kad je jednom za vlade despota Stefana držan u Budimu sabor, doveo je on mnogo oklopnika i jedan njegov vitez poobarao je »presilne« (kako biograf opisuje) i dobio je pobjednički vijenac, zbog čega mu je knez viteštvo uručio. Nije se manje preuznosio junačkim pothvatima i Sandalj Hranić, koji je također učestvovao na tom budimskom turniru 1412. Tu su se držale obdulje (T. s nagradama), gdje su se natjecali vitezovi iz Grčke, Italije, Francuske, Poljske, Češke, Ugarske, Austrije, Litavske, Rusije, Srbije, Bosne i Bugarske. Za vrijeme trajanja ovih igara osobito su se proslavili bosanski vitezovi, koji se opisuju kao visoki i krepki ljudi, u borbi poduzetni i hrabri. Na čuvenim hercegovačkim stećcima, osobito u plemićskom groblju u Tihaljini, izrađen je orginalan turnir iz našeg srednjeg vijeka. Dva viteza sa šljemovima na golim konjima naperili koplje jedan na drugoga, a pored njih stoje dvije ženske, svakojako da dodijele dar pobjedniku (kao što su i na zapadu činile), a oko njih igra kolo od 9 igrača, naizmjence muško i žensko.

Na trkalištu u Prištini o Božiću 1435 jahalo se u punoj opremi, da se dohvati istaknuta rukavica s motke. Rukavica je u srednjem vijeku značila viteški simbol za isticanje dostojanstva, a kao igra spada u kategoriju čisto francusko-talijanskog karusela. Konjanici su bili oružani turskim sabljama, lukom i strijelom. Ovo su izvodili tamo samo dubrovački plemići, trgovci i građani i jedan patricije iz Drača. Ali običaj je bez sumnje domaći, jer se spominje naročito poprište sa srpskim imenima, a u isto vrijeme u Dubrovniku nije bilo ovakih konjaničkih igara, nego samo lov sokolovima. Poprište se zvalo i potečište, potecište.

Alka je viteška konjička igra, opet porijeklom iz turnira, ali s ublaženim formama i posljedicama. Za nju znaju u srednjem vijeku osobito romanski narodi, a njemački alkari

gađali su alku pored Špreje još 1592. U Sinju se trči alka svake godine, i sada redovno 16/8, za uspomenu na pobjedu Sinjana nad Turcima 1715, koje je predvodio serasker Mehmed-paša Ćelić, da im osvoji tvrđavu. Ova je igra dobila ime od željezne alke, u obruč savijene, pa s još jednim obručićem u sredini, koji za veliki obruč pridržavaju tri prečke. Donja dva manja prostora, zatvorena prečkama, vrijede po jedan broj, gornji veći 2, a središni obručić 3, tako da ukupna vrijednost iznosi 7. Većemu obruču je prečnik 14, a manjemu 3½ cm. Ta se alka objesi štipaljkom za konopac približno 10½ stopa visine, koji je rastegnut preko sredine ceste, i vezan za dva stupa, na rastojanju 6 m. Alkar-konjanik ima kalpak od kunovine s bijelom perjanicom od ždralovskog perja. Na njemu su čohane hlače, izvezene srebrnom i zlatnom žicom. Vrh ječerme, koja je s ilicama ili tokama, oblači se dolama od modre kadife, srebrom ili pozlaćenim sponama pripučena, iskićena šemšetima i opšivena širitima, a opaše se svilenim pasom. Čizme su mu također opervažene zlatnim gajtanom, a na njima su oštre ostruge. O bedru visi britka ćorda. Alkari imaju svoje pomagače, i to: štitonošu s okruglim štitom na prsima, koji je opšiven somotom, dvojicu s buzdovanima, pa 2 momka uz jedeka (opremljenog konja), i onda po 1 momka uza se, koji su obučeni u svečano narodno odijelo, s jataganom i dva pištolja za pojasom, a o ramenu su obješene duge puške. Osim momka alkar ima i kuma, koji ga može zastupati. Momci idu pješice, alkari na konjima, opremljenim raskošnim pusatima (odorom, s uzdom i prsinama), a sedlo zastire opet krasna abaja, koja dopire konju do koljena. Ima i alkarska zastava od tamno crvene čohe sa slikom Presvete Djevice i natpisom »16 kolovoza 1715 Sinjsko viteško alkarsko društvo«, koju nosi barjaktar na konju.

Alkarska povorka ide ovim redom: 1. momci, koje vodi harambaša, 2. glazba, 3. štitonoše izmedu dva momka, koji nose na ramenima pozlaćene buzdovane, 4. dva momka vode jedeka, paradna bijelca, pokrivena krasnom hašom, 5. vodin pobočnik na konju s golom sabljom u ruci, 6. vođa na bogato opremljenom konju, 7. barjaktar na konju, a sa strane po jedan pobočnik na konju, opet sa sabljom u ruci, 8. ostali alkari, po dvojica, držeći svaki blizu 3 m dugo koplje na desnom ramenu, 9. završuje povorku alaj-čauš, na konju, držeći koplje uspravno. Alkari se skupe prvo kod alaj-čauša, pa kod vojvode, i onda polaze ka Krolinu mostu, kuda ide cetinjska cesta za Klis i dalje za Split. Odatle počinje trka na 300 koraka. Gledalaca se skupi oko 15.000. Sve po jedan alkar juri na bijesnom konju sredinom ceste i kopljem gađa alku. Koji alkar ima u tri T. najviše zgoditaka, taj je dobitnik (pobjedilac). Kad se desi, da dvojica ili više imaju iste zgoditke, onda se produže takmačiti. Pred dobitnikom se nosi zastava u provodu sa svirkom.

Negda se trčala alka i u Dubrovniku, i to o Sv. Vlahu (3/2), a i u Splitu, Zadru, Šibeniku, Skradinu, Makarskoj; u Imotskom do 1840. Od interesa je, što su se u Makarskoj skupljali najugledniji ljudi iz srednje Dalmacije. U starije vrijeme bogati Dubrovčani spremali su srebrne alke za gađanje.

Vrlo je zanimljiva i negdašnja dalmatinska, također viteška igra moreška, drastično-pantomimski izvođena. Skupi se mnogo mladića u narodnoj nošnji na jednom mjestu, a svaki drži mač u ruci. To su Hrvati. S protivne strane stoji toliko isto neprijatelja, tobože Crnaca ili Turaka u istočnjačkoj nošnji. Onda po taktu nasrnu jedni na druge, uvijek s ishodom da Hrvati pobijede. M. se igrala u Splitu, Zadru, Šibeniku i na Korčuli. M. je porijeklom iz Italije (Moresca), sa značenjem negdašnje borbe protiv Saracena u 15 i 16 vijeku. Sad je još u običaju na Korzici.

Džilit (džilitanje) je tursko ime, a igra je bez pogibli, također preostatak iz negdašnjih turnira. Džilitanje se njegovalo osobito u Staroj Srbiji. U Peći je džilit igran sve do 1900. Tamo su turski begovi bogato okićeni išli u petak na džilit, da pokažu svoje bogatstvo a i vještinu u viteškom naletu, u tobožnjoj borbi, koja je negda zbilja to i bila, dok se na megdanu gađalo pravim kopljima ili lobudima, tako da jedan mrtav ostane. I konji su opremani sa skupocjenom rahtom, srebrnim silembetima,

narešenim vodicama i lijepim sedlom. Dika je bila gledati živopisno u sjaju okićenog konja, kad ga sluga iz kuće izvede i provađa na ulici, čekajući dostojanstvenog bega, da se hitro s binjektaša vine u sedlo. Po 20—30 katana izađu na Pridvorac (pred patrijaršijski dvorac) i podijele se u dva tabora na dobrim hatovima. Svaki drži u desnici po jedan drenovak, zamašit od metra i 20 centimetara, rijetko nešto duži. To je džilit, dakle prosta palica bez ikakvog okova, a oguljena i debela s prsta. Kako su ljudi nejednake snage, jak katana nosi kraći a deblji džilit, a slabiji duži i tanji, da im se snaga izjednači pri džilitovanju. Čim se katane počnu skupljati, slegne se mnogo badavadžija da seire. Katane se izmaknu toliko od drugih, dokle može džilit doturiti, od 10 m na više. Džilitar garakne konja bakračlijama, trgne za uzdu i poviče svom protivniku: Bježi, ja ćeraj me! U tom se baci džilitom nišaneći da udari protivnika u glavu. Napadnuti ili se također baci ili povrne konja, pa bježi, ako je pogođen. Ređe se sam džilitar sagne, da uzme upotrebljeni džilit, nego mu ga obično doda sluga ili ciganin. Mnogi se hvališu pri izazivanju, lakrdijajući: ti više čifluka imaš i da se mjerimo, čiji je hat bolje nazobljen i t. d. Tko je pogođen, mora da bježi i računa se za pobijeđenog. Tko ne pogodi, također mora da bježi. Ko bolje gađa, dobit će samo bolji glas, da se o njemu priča, jer se ni u što ne klade. Zato se džilit zove suhi boj, jer nije ni oko šta, nego naprazno.

U narodu je vrlo omiljeno rvanje. Ima ga dvije vrste: u pojas i u koštac. U prvom načinu rvači se uhvate sa strane za pojas i omanjuju jedan drugog, čas na lijevo čas na desno, čas k sebi čas od sebe, a ako je po sporazumu, mogu i noge sapletati. Ako obadva padnu na rebra, što se kaže kokoške, onda se ne zna, ko je pobijedio, pa zato se hvataju iznova. Rvanje u koštac mnogo je teže. Rvač obuhvati rvača oko pojasa iza leđa, što čvršće može stegne ruke više šaka da kosti pucaju, i svom silom gleda jedan drugog da obori na leđa, jer u oba slučaja onaj je pobijeđen, koga protivnik ozgo s lica i grudi pritisne. Rvanje u pojas više je vještina, a u koštac snaga.

Po selima, još više kod pastira na planinama, gotovo je svakodnevna fizička zabava u skakanju (skakavica) skoka junačkoga. Skakavicu uvijek prati bacanje kamena s ramena. Ono mjesto, gdje se staje nogom, kad se meće kamena, zove se bakva, i dokle tko doturi, to mu je biljega. Tko sve nadbaci, on je pobijedio, a valja mu još jednom biljegu posvjedočiti ili od biljege još dalje odbaciti. Ovaj način najviše se ponavlja, kad dvojica ili više njih do iste biljege dobace. Osim kamena, momci se bacaju i malja. Uhvate za držalicu, zaklate i odbacuju ispod ruke jednom rukom ili objeručke.

Puzanje uz drvo veliko je veselje i priređuju se zabave gledaocima za koju paru. Nađu drvo bez čvorova i otešu, pa pobiju kao bandijeru uspravno u zemlju, a ozgo ture čohu i na nju pare. Ko se može uspuzati, uzme košiju.

Druga je rasprostranjena zabava o konjskim košijama skakanje na mijeh. Od velikog jarca, od 25 oka, urede mješinu, napušu je, namažu dobro uljem, i onda se zatrčavaju momci na nju, da je petama provale. Tko to postigne, dobije nagradu. Ali to biva s mukom, jer je mijeh toliko klizav, da se izmiče kao živ, i rijetko tko da nekoliko puta ne padne i ne razbije nos. Prevrtavanje mladića izaziva silan smijeh i urnebes kod naroda. I ova je zabava još u starom vijeku bila poznata kod Rimljana i Grka.

Na više mjesta neki za okladu tegle ćuskiju ili klin. Sjednu na zemlju, pa i jedan i drugi među sobom drže jednu ćuskiju i svako je vuče sebi. Ko istegne i povuče protivnika, pa ga digne sa zemlje, taj je jači, i on dobiva. I svijet se okolo kladi.

Potegnuti klipka ili klina čini se ovako: sjedeći upru jedan drugomu tabane o tabane, zakačivši najveći prst desne ruke za najveći protivnikov, i vuku se ko će koga nadvući, privući k sebi ili ko će koga dići. Neki se stojeći privlače. Kvrge dižu ovako: sjednu dvojica jedan prema drugome, pa prekrste noge, a drugi ih uhvati za pojas, trudeći se, da obadva digne i obrne. Tko više puta omane, jači je. Postoji i ovo ogledanje snage: jedan se pruži na leđa, a drugi ga uhvati ukočenog

pod koljena, pa ako ga može dići, junak je.

U srednjem vijeku naši su se skupljali, na pr. u Novom Brdu ili Dubrovniku, kao i u pastirskim katunima, te su se vježbali u gađanju strijelom, u nadstrjeljivanju. Ovdje treuvrstiti i gađanje samostrjelom (balistom), za koju se u nas nalazi malo spomena. Od kako se pojavila puška, počela su na saborima i drugim skupovima gađanja u nišan. Priznat je u Šumadiji bio onaj, koji bi pogodio obješenu tikvu u gradini mladine kuće, jer dok se god nišan ne pogodi, vratnice su zatvorene i nitko od svatova ne smije unutra prići po mladu.

Literatura: 1. Trke: Vitez (1889 do 1903); Hangi, Život i običaji; Zurunić (Nada, 1895—1896). 2. Megdan i viteške igre: Dukljanin (Letopis, 88); Zakonik cara Dušana; Konstantin Filozof (Glasnik Učenog Društva, 42); Strzygowski, Die Miniaturen des serb. Psalters (1906); St. Novaković, Stara srpska vojska; Jov. Tomić, Megdan u Srba iz 1599, Megdan u Srba iz 16 i 17 veka (Letopis, 1902); Jireček, Staat und Gesellschaft; Hoernes, Alterthümer der Hercegovina (I.); Truhelka (Wissenschaftliche Mitteilungen, 1895); Vj. Klaić, Povijest Bosne (224); M. Milićević, Kneževina Srbija (904 do 906); De Diversis ed. Brunelli, Programmi (1880—1882); Nikola Vrsalović (Slava, 2, 1896, nevjerno); Š. Milinović, Hrvatske uspomene iz Dalmacije (Vijenac, 1875); fra Ivan Marković, Sinj i njegovo slavlje 1887 (1898); Dinko Šimunović, Alkar (1897); Vid Vuletić-Vukasović, Moreška (»Karadžić«, 1900); Josip Boko, Sinjska alka (kalendar Jadran, 1927); fra Stanko Petrov, Pisma iz franjevačkog sjemeništa u Sinju (rukopis, 1927); Tj. Starčević (Politika 7/1, 1928).

S. Trojanović.

TRLAJIĆ GLIGORIJE, književnik (25/1 1766, Mol, Bačka — 28/9 1811, Rjesnoje, kod Harkova, Rusija). Poslije osnovne škole u mjestu rođenja, T. je, kao sin vrlo siromašnih roditelja, morao da stupi u službu kod jednog seljaka. Ali težnja za duhovnim životom nagnala ga je, da pobjegne u svijet. Mučeći se on je svršio gimnaziju u Segedinu i Budimu, a učio je filozofiju i pravo u Pešti i Beču. Po svršenim naukama živio je neko vrijeme u Beču, radeći na knjizi i narodne poslove. 1790 primio ga je ruski poslanik, knez Galicin, za ličnog sekretara. Poslije je bio namješten u tamošnjoj srpskoj štampariji, i postao je domaći učitelj bečkog ruskog prote. 1796 T. je otišao u Rusiju. 1803 je postavljen za vanrednog profesora opće historije i statistike u Carskom pedagoškom institutu u Petrogradu. 1806 postao je profesor enciklopedije prava, kada je taj institut pretvoren u pravnu akademiju. 1811 postavljen je za profesora harkovskog univerziteta.

T. je u Rusiji ostao nacionalni Srbin i održavao je stalnu vezu odande sa svojim krajem. Na ruskom jeziku napisao je samo nekoliko stručnih knjiga, kao Kratkoje rukovodstvo na sistem poznaniju graždanskago čestnago prava Rossiji (1810). Nekoliko T. radova iz pravne nauke ostalo je u rukopisu. I na francuskom je štampao jedan ogled (o metodu kako da se predaje historija). Ali glavno književno djelo T., koje ima prisne veze s pravom književnošću, napisao je za Srbe. T. je napisao nekoliko spjevova, preradio je i preveo nekoliko njemačkih pjesničko-moralnih spisa. Tako 1793 Ideja, ili mužeskaja i ženskaja dobrodjetelj (po Nikolajevoj moralnoj pripovijeci iz rimske historije), 1801 Numa ili procvjetajušči Rim, koji je prijevod od ruskog filozofa i slobodnog zidara Heraskova. To je djelo prikazano slavenoserpskoj omladini; u njemu se daje idealna slika prosvijećenog vladaoca. 1793 priredio je T. jednu Gesnerovu idilu: Zabavlenije jedinago ljetnago jutra ili udivlenije jestestvenija krasotam; uz nju je dodao rječnik i Uvješčenije predstavljajušče Serbljem pričino-pobuždenija i prisvojenija sebje slavjanskago jezika svojego, gdje preporučuje rusko-slavenski jezik za srpsku književnost. Još je T. ostavio u rukopisu originalnu dramu Vseblat ili retki suprug, prijevod Fenelonova Telemaka, prijevod jedne pohvale Marka Aurelija i početak jedne gramatike.

T. radovi nemaju umjetničke, pjesničke vrijednosti. Oni su samo značajni kao ozbiljni radovi na prosvjećivanju i obrazovanju srpskog građanstva u evropskom smislu. T. je uopće bio vrlo napredan i solidan književni radnik, izrađeni srpski nacionalac, potpuno u duhu 18 vijeka

i Dositeja Obradovića. Paradoksalno je samo bilo, što nije pošao za Dositejem i u jezičnom pitanju, već se pridružio pristalicama nerazumljivog, mrtvog ruskoslavenskog jezika; stoga nije vršio onaj uticaj, koji je mogao, i svoje književne radove osudio je na mrtvilo u bibliotekama.

Literatura: N. Andrić, Prijevodna beletristika u Srba od 1777 do 1847; L. Bajić, Pamjatnik mužem u slavensko - serbskom knjižestvu slavnim (1815); A. Stojković, Vječna pamjat Gligoriju Terlajiću (Novine Serbske, 1821, 67); Spomen Gligorija Terlajića (Podunavka, 1843, 25—26); V. I. Grigorovič, Srbi u Rusiji (Ljetopis Matice Srpske, 1879, 120); P. Šafařík, Historija srpske književnosti (njemački); P. Popović, Gligorije Trlajić i Salomon Gesner (Arhiv za slovensku filologiju, 1914, 36).

V. Petrović

TRNAVA. 1. Rijeka u Međumurju, desni pritok Mure. Izvire na južnoj strani Slovenskih Gorica, na visini oko 235 m, a 1·5 km sjeverozapadno od (Gornjeg Mihalovca). S izvorišta teče prema jugu, a od Mačinca prema istoku, protičući kraj Čakovca. Kod Velikog Stefanovca počinje teći na sjeveroistok, i tako teče do Turčišća. Odakle teče uglavnom na istok, skoro do Mure, ali tada skreće na jugoistok, protičući između mjesta Kotoribe i Donjeg Vidovca, a u Muru utiče oko 3·5 km sjeverno-sjeveroistočno od Legrada (na Dravi). T. protiče najvećim dijelom kroz ravnicu Međumurja, zbog čega jako meandrira, češće se grana i obrazuje otočiće, a ne prima ni jednog pritoka. Dužina T. toka je 65·7 km, a površina poriječja 323·4 km².

2. Rječica u Slavoniji, lijevi pritok Save. Izvire na jednoj strani Psunja, ispod Konjske Glave (865 m) i Čakine Livade (814 m), a izvorišnu čelenku čine nekoliko potoka, koji poglavito teku k jugu. Od njihovih sutoka počinju teći dvije T. sastavnice: desna, Rijeka i lijeva, Snaškova Rijeka, koje sutiču 3 km sjeverno od sela Medara. Odatle počinje tok T., koji je do Medara upravljen k jugu, dalje k jugoistoku, a od Salaša k jugozapadu. Ušće T. u Savu je na visini od 94 m, oko 6 km sjeveroistočno od Stare Gradiške. Veći pritoci T. su Šumetlica s lijeve, a Stara Trnava s desne strane. Dužina T. toka je 25·9 km, a površina poriječja 230·9 km².

P. V.

TRNINA MILKA, jedna od najvećih dramatskih pjevačica (19/12 1863, Vezišće, kod Vojnoga Križa, Hrvatska). S potporom svoga ujaka, akademika i pripovjedača Janka Jurkovića, svršila je 1884 u Beču muzičke nauke i odlikovana je zlatnom kolajnom. Još kao učenica pjevala je u Zagrebu 1882 Verdijevu Amaliju, Mayerberovu Afrikanku i Eleonoru u Trubaduru. 1883 pjevala je s usjehom Margaretu u Gounod-ovom Faustu, ali nije angažirana u zagrebačkom kazalištu. Ojađena, otišla je u svijet; vraćala se samo kao gošća. Najprije je bila angažirana u Leipzigu, a (1883) u Grazu, gdje je preuzela svoju glavnu struku: Wagnersku dramatičnost. 1885, 1886 gostovala je u Zagrebu već kao priznata svjetska pjevačica. 1890 angažirana je na dvorskoj operi u Münchenu, gdje je naslijedila u Wagnerskim partijama Hrvaticu Matildu Malingerovu, i tu je doživjela velike uspjehe. Njemačke pozornice su se otimale o nju. Kako 1889 do 1894 nije u Zagrebu bilo stalne opere, nije T. ni dolazila u Zagreb, osim u januaru 1894, da na koncertima pjeva. U martu 1898 došla je prvi put da pjeva u novoj kazališnoj zgradi. Njezin dolazak bio je narodni trijumf. Pjevala je Jelisavetu u Wagnerovom Tanhäuseru, Leonoru u Bethovenovom Fideliju, Aidu i Eleonoru. Iste godine gostovala je prvi put s izvanrednim uspjehom u londonskom Covent-Garden-u. Na krunidbenim svečanostima u Moskvi sudjelovala je na naročitu molbu carice Aleksandre. 1900 kreirala je u Londonu Puccinijevu Tosku, i tom je prilikom kompozitor rekao, da je ona najbolja Tosca na svijetu. Sudjelovala je na Wagnerskim Festspiel-ima u Bayreuth-u, prešla je u Ameriku, gdje su je sjajno dočekivali. Partneri su joj bili najveći pjevači svijeta: Van Dyck, Slezak, Jean de Reszke, Caruso, Scotti, Francesco d'Andrade. Od 1906 živjela je neko vrijeme u Beču, a 1913 se stalno nastanila u Zagrebu, gdje je počasna profesorica zagrebačke muzičke akademije.

N. Andrić.

TRNOVAČKA RIJEKA, rječica u Južnoj Srbiji, lijevi pritok Južne Morave. Izvire na južnoj strani Or-

love Čuke (1.274 m), sjeverno od naselja Zarbince, i s izvorišta teče k jugu i jugozapadu pod imenom Zarbinske Rijeke. Na srednjem toku teče prema jugu-jugozapadu kao Muhovska Rijeka, kraj Kijeva, Muhovce i Breznice, a od ovog mjesta upravlja tok na jug i jugoistok, gdje je zovu T. R. U Južnu Moravu utiče oko 1·3 km jugoistočno i nizvodno od Bujanovca. T. P. nema nijednog većeg pritoka. Dužina njena toka je 29·3 km, a površina poriječja 174·4 km^2.

P. V.

TRNOVIČKO JEZERO. V. Božujačko Jezero.

TRNOVO, mjesto u Bosni, u srezu sarajevskom, na željeznici. Ima 321 stanovnika. Razvilo se zbog saobraćajnih potreba, pošto leži na putu iz Sarajeva u Foču u Hercegovinu, vrlo važnom za vrijeme austrijske uprave u Bosni i Hercegovini.

M. F.

TRNSKI ARANĐEL STANOJEVIĆ, nacionalni radnik i narodni prvak u Znepolju i Trnu (1834, Klisura — 1886, Pirot). Bavio se trgovinom. U ranoj mladosti napustio je svoje rodno mjesto i preselio se u glavni gradić znepoljskog kraja, u Trn. Odatle je odlazio često trgovačkim poslovima u Carigrad, Vranje, Niš i Aleksinac, gdje je stupio u vezu s nacionalno-propagandističkim krugovima kneževine Srbije uoči ratova za oslobođenje. U ratovima 1876 i 1877/78 učestvovao je kao ustaški vojvoda uz srpsku vojsku. Poslije Berlinskog Kongresa napustio je, zajedno sa srpskom vojskom, Trn i preselio se u Pirot. U ratu 1885 Bugari su mu u Pirotu spalili kuću i uništili svu imovinu, iz osvete što je prešao u Srbiju.

V. B.

TRNSKI IVAN, pjesnik i veliki župan (1/5 1819, Rača kraj Bjelovara — 30/6 1910, Zagreb). Svršio je gimnaziju u Zagrebu, a tečaj za administrativnog krajiškog oficira u Grazu. Služio je kao upravni oficir krajiške uprave u raznim mjestima, te je 1869 postao pukovnik. 1871 postao je bjelovarski veliki župan, a 1872 se odrekao tog mjesta. — Književna djelatnost T. proteže se kroz nekoliko generacija. Štampao je stihove još u prvoj godini Gajeve Danice (1835), a posljednja mu je prigodnica u Savremeniku (1910). Za vrijeme ilirizma ispjevao je T. niz davorija, prigodnica i dr. Za vrijeme apsolutizma (1851—1860) bio je jedan od najplodnijih saradnika Nevena; štampao je u njemu prijevode, originalne pjesme, zagonetke i t. d. Pod kraj šezdesetih godina i u sedamdesetim godinama. T. je, prije pojave Augusta Šenoe, bio najplodniji novelist Vijenca i prevodilac njegov. Njegova književnička djelatnost nije, međutim, prestala ni u starijim godinama. On je bio glavni organizator Društva hrvatskih književnika, i njegov prvi predsjednik, a u tome društvu sjedili su već i unuci Iliraca!

T. je izdao ove knjige pjesama: Pjesme (1842), Krijesnice (1862 i 1865), Popijevke i milosnice mlađenke (1881). Od prijevoda štampao je zasebno: prijevod Puškinova Evgenija Onjegina (1880), antologiju Iz slavenske rodbine (1904), Shakespeareova Otela i Halmova Sina pustinje. Društvo Sv. Jeronima izdalo mu je pripovijetku za puk: Učitelj Dobrašin, i zbirku pripovijesti. Pored toga, preveo je s češkoga Kraljodvorski rukopis, pa Schiller-ovu Pjesmu o zvonu i dr.

Odgojen za vrijeme ilirizma, drugujući s njegovim vođima, T. je kroz više generacija pronosio idealizam i zanos svojih mladih dana i u sasvim drugačijim vremenima. U vrijeme, kada je izdavao svoje Krijesnice, smatrali su ga prvim lirskim pjesnikom na našem jeziku. No i kasnije, kada su u njemu gledali samo stihotvorca i marljiva prigodničara, uživao je on svojom simpatičnom ličnošću opće poštovanje. U pjesmama T. je obrađivao patriotske motive, propovijedajući slogu Hrvata, Srba i Slovenaca, a svojim je Krijesnicama želio pridobiti i ženski svijet za nacionalnu misao. Zbog opširne rasprave O stihotvorstvu (Vijenac, 1874), u kojoj se borio za prvenstvo akcenta u stihu i opravdavao jamb, T. su proglasili (Šenoa, Šrepel) ocem hrvatske metrike, iako mu je prvenstvo sporio Adolfo Veber-Tkalčević. T. književni rad ima u doba stvaranja nacionalne hrvatske kulture velik značaj, a neke njegove pjesme (Ljubimo te naša diko, Junak sam iz Like, Oj jesenske duge noći), pisane s obzirom na napjev, stekle su popularnost u najširim slojevima.

Literatura: J. E. Tomić, Ivan vitez Trnski (Vijenac, 1887), J. Milaković, Slava Trnskomu (Savremenik, 1910). *A. Barac.*

TROGIR, grad u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, u šibenskom srezu. Leži na otočiću uz sjeverni kraj morskog tjesnaca, koji rastavlja od kopna otok Čiovo. S T. otočića vodi na kopno samo 10 m dug zidani most, dok je onaj na otok Čiovo 110 m dug i ima u sredini 8 m široku željeznu pokretnu konstrukciju za prolaz i većih parobroda. T. je parobrodarska stanica na linijama: Sušak—Metković, Sušak—Kotor i Metković—Trst, a u svakidašnjoj je vezi s Bosoljinom (Marinom) i s otokom Drvenikom, s Kaštelima i sa Splitom. T. krajem prolazi primorska cesta Split —Bosoljina (Marina), od koje se kod Segeta odvaja zagorska cesta za Šibenik. Željeznička je stanica Labin, na pruzi Split — Perković — Slivno, i dalje u Šibenik i Knin—Zagreb.

T., sa Čiovom, ima 4.000 stanovnika (u 560 domova). Oni se bave ratarstvom, vinogradarstvom, maslinarstvom i ribarstvom, gojenjem bajama i buhača. U gradu ima nešto trgovine i obrta. Otočni grad T. čine dva dijela: istočni, veći dio gotovo je okrug, a zapadni manji dio je četvorokut.

Po građevinskim spomenicima T. ima srednovječni izgled. Rijetko se gdje nalazi na jednom mjestu tako harmonski skup građevina od vrijednosti kao na glavnom trgu u T. Zborno-opatska (negda stolna) crkva Sv. Lovrijenca, općinski (negda knežev) dvor, luža (loggia), toranj sa satom i palača Cippico, — čine jedinstveni arhitektonski skup vanredne ljepote. Prije su se ovdje u svečane dane sastajali Trogirani, a Trogiranke, obučene u narodno odijelo, igrale su tu narodni ples »skočigori«. T. se ponosi svojom divnom katedralom. Osnovni stil trobrodne bazilike je romanski, ali ima gotske primjese, što pokazuje i veličanstveni portal, uglavnom djelo domaćeg majstora Radovana 1240. Unutrašnjost crkve puna je historičkih i umjetničkih spomenika. Osobito se ističu: glavni oltar od mramora s ciborijem, djelo vještaka Mavra, pod uticajem Nikole Pižanina, poslije 1260, osmostrana propovijedaonica, od nepoznatog majstora, uglavnom zavisi od splitske šestorostrane propovijedaonice koralne stolice gotskog stila. Na sjevernoj strani su prigrađene: bogata sakristija, kapela Sv. Ivana Ursinija, biskupa i zaštitnika grada T., krasno renesansko djelo Nikole Firenčanina 1468, pred njom grobnica Mladina III. Šubića, koga natpis 1348 slavi kao fortis clipeus (jaki štit) Hrvata, kapela Sv. Jeronima, krstionica, imitacija splitske krstionice, djelo Andrije Aleksića Dračanina 1467. Crkveni trokatni zvonik na južnom kraju portika je na romanskom podnožju, diže se u gotskom (1 i 2 kat), a završuje u renesanskom stilu (3 kat). Od ostalih crkvi (negda ih je u T. bilo 32) vrijedne su spomena: Crkva Sv. Ivana Krstitelja, s opatijom Benediktinaca, jednobrodna bazilika od tesanog kamena s četvorokutnom apsidom i otvorenim zvonikom, posvećena 1270, sada je lapidarij bez krova; crkva i samostan Dominikanaca, započet oko 1300, a dovršen oko 1372; crkva Sv. Barbare (sada magazin), znatna zbog starine, građena oko 1100; crkva Sv. Nikole sa samostanom Benediktinka i crkva Sv. Duha, sada pučka škola, i dr. Biskupija je sada sudska zgrada. Neke privatne zgrade sjećaju nas znamenitih Trogirana, kao što su bili: zagrebački biskup Sv. Augustin Kažotić (Casotti), vesprimski biskup i hrvatski ban Petar Berislavić, historik Ivan Lucić (Lucius), Marin Statileo (17 vijek), koji je pronašao Petronijevu Trimalhionovu večeru, i dr.

Kao i drugi dalmatinski gradovi, tako i T. je nekada bio jako utvrđeno mjesto. Dobro se još drže gradska vrata s kipom Sv. Ivana (biskupa), u sjevernom, a kastel Kamerlengo i kula Sv. Marka u zapadnom dijelu grada. Najkasniji T. spomenik je glorijeta, uspomena na kratko francusko vladanje na početku 19 vijeka. Oko grada zasađen je gradski park.

Na otoku Čiovu je crkva Sv. Lazara, osnovana 1416; uz nju je bio negda kolegij plemića (akademija), sada bolnica i sklonište siromaha. Krasni dominikanski samostan Sv. Križa (1432—1449) danas je sklonište za malaričnu djecu. Mnogo je kasnije podignuta crkva Sv. Marije od Drida (1525—1527), a franjevački samostan uz nju 1623. Na Čiovu ima uređeno kupalište i dva mala brodo-

gradilišta. Na zapadu od T., prije sela Segeta, ima kamenolom izvrsnog vapnenca, Sutilija, koji sada eksploatira englesko društvo. Vjerojatno je po tome vapnencu Plinije nazvao T. oppidum marmore notum. — Starohrvatskoj vještini pripada i crkva Sudanela (Sv. Danijela), čije razvaline leže na brijegu Sutilije. Dalje je crkvica Sutvida, u kojoj su do prije 80 godina služili glagoljaši, a kraj nje staro groblje sa stećcima najjednostavnijih oblika (duge ploče i kamenovi). Na istoku od T., podno Sv. Marte, zadužbine hrvatskog kneza Trpimira, izbija u more rt Tarce (terase, s tragovima rimskog mozaika), a dalje se rasprostrla zaravan Divulje, gdje je sada uređena hidroavionska stanica.

T. je sve do 1828 bio stolica posebne biskupije, a sada je tamo rimokatolička župa splitske biskupije. U T. je poglavarstvo velike općine (20.395 stanovnika), kotarski sud, poreski, carinski, lučki i zemljarinsko-katastralni uredi, sreska uprava financijske kontrole, ured za otkup duhana, mlin s tvornicom tijesta, mlin buhačeva cvijeća, pučka blagajnica, narodna glazba, pjevačko društvo Berislavić, dvije pučke škole, građanska škola i škola za odgoj ljekarskih pomoćnica s internatom. Vrlo je znatan institut za proučavanje i suzbijanje malarije. T. je danas oslobođen od malarične groznice, kupališno i zimsko klimatsko mjesto.

Od književnih zbirki u T. znatne su naročito tri: Arhiv kaptola, Arhiv gradske općine i Garanjin-Fanfonjina knjižnica. U općinskom arhivu vrlo su važni zapisnici, koji dopiru do 13 vijeka. Iz njih je crpao i upotrijebio mnogo podataka Ivan Lucić za svoje djelo: Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù (1673), koje je smatrao dopunom svomu glavnom djelu: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex (1666). Drugi važni spomenik za historiju T., Vita B. Johannis, episcopi Traguriensis, izdao je Lucić 1657. Lucić je priredio za štampanje i T. statut, ali ga je izdao, poslije Lucićeve smrti, njegov sugrađanin Jeronim Cippico (1708); novo izdanje, Statut i reformacije grada Trogira, s uvodom i tumačem, izdao je I. Strohal u Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium. Historiju T., Storia della città di Traù, napisao je i Trogiranin Pavao Andreis, a izdao ju je don Marko Perović (1909).

T. su osnovali grčki kolonisti s otoka Visa oko 385 prije Is. Grčki se zvao Tragurion, latinski Tragurium, od čega je postalo talijanski Tragurio (i okrnjeno Traù) i hrvatski T. Značenje imena je nepoznato, ako nije možda u vezi s grčkom imenicom trax, tragos = koza (upor. Kozjak, gora na sjeveroistoku od T. nad Kaštelima). T. je, kao i drugi primorski dalmatinski gradovi, bio na udaru ilirskih gusara. Budući da Grčka nije bila dosta jaka da ih suzbije, došli su Rimljani, ali su oni zavladali dalmatinskim gradovima, ostavivši im slobodu u domaćoj upravi. S rimskim gospodarstvom širila se i rimska kultura, i stanovnici su se poromanili. Plinije (— 79) zove T. Romanorum oppidum. Poslije diobe rimskog carstva (395) Dalmacija je pripala zapadnorimskomu carstvu, a poslije propasti toga carstva (467) došla je (555) u vlast bizantinskog carstva. Pošto su Dalmaciju oko 600 zauzeli Avari i Sloveni (Hrvati i Srbi), dalmatinski su se gradovi u prvi mah od njih branili i zadržali su svoje romansko (latinsko) stanovništvo, a priznavali su vrhovnu vlast bizantinskih careva. Gradovi: Zadar, T., Split, Dubrovnik, Kotor i otoci: Krk, Osor (Cres i Lošinj), Rab i Vrgada, činili su bizantinsku pokrajinu Dalmaciju. Car Vasilije I. (867—886) odredio je, da ti gradovi plaćaju susjednim slovenskim knezovima godišnji danak u novcu i u prirodi, u ime mira i kao naknadu za zemlje, što su ih oni uživali van gradskih zidova. Tako je i T. plaćao hrvatskom knezu danak od 100 dukata, a inače je zadržao i dalje svoju autonomiju, pod bizantinskom vrhovnom vlašću. Njegova gradska teritorija bila je mala, pa ga stoga car Konstantin VII. oko 950 uporeduje i ime mu Tetranguri(o)n izvodi od grčke riječi angurion, krastavac. U to su vrijeme u T. sahranjene moći Sv. Lovrijenca mučenika, komu je i danas posvećena saborna (ranije stolna) crkva. Kada se, negdje poslije 986, Držislav Stjepan I. okrunio (krunom iz Bizantije) za kralja Hrvatske i Dalmacije, priznavao je i T. hrvatsku vrhovnu vlast, ispod koje je, s ostalim dalmatinskim gradovima,

1000 prešao pod mletačku vlast. Tada je prestao i danak, koji su prije dalmatinski gradovi plaćali slovenskim knezovima. U T. se hrvatski knez Kresimir Surinja, koji se zbog krune zavadio s bratom, kraljem Svetoslavom, poklonio duždu Petru II. Orseolu, i dao mu, u znak vjernosti, za taoca svoga sina Stjepana. Tada se prvi put spominje i T. biskup. Već su kraljevi Kresimir III. Surinja i Stjepan II. htjeli, da dobiju dalmatinske gradove, ali nisu u tome uspjeli. Tek je Kresimir IV. Petar 1069 uspostavio hrvatsku vlast u Dalmaciji. On se nazivao kralj Hrvata i Dalmatinaca i govori o »našem« dalmatinskom moru. Gradovi su zadržali svoju autonomiju; jedino je kralj potvrđivao od građana slobodno izabranog priora (gradskog načelnika).

1064 javlja se kao T. biskup Ivan Ursini, Rimljanin. On je za života bio vrlo ugledan, a poslije smrti proglašen je blaženim. Trogirani ga i danas slave kao patrona svoga grada. Pri osnivanju benediktinskog ženskog samostana Sv. Dujma u T. 1064 bio je uz biskupa Ivana gradski načelnik Dobronja, a od građana se spominju: Vitača, Bogobojša i Mirča, čija imena pokazuju njihovo hrvatsko porijeklo.

T. je tada bio utvrđen grad (castrum). Građani su se dijelili na plemiće i neplemiće, na više i niže. Poslije pada kralja Slavca (1075) kratko su vrijeme dalmatinske gradove držali južnoitalski Normani, ali ih je uskoro izbacio mletački dužd Dominik Silvio, i na saboru (valjda u Splitu) 8/2 1076 primio je od dalmatinskih gradova obećanje, da nitko od građana, ni sam ni ma na čiji poticaj, ne će dozivati Normana ni druge strance u Dalmaciju. Pošto se 9/10 1076 Dimitar Zvonimir okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije, priznao ga je za vrhovnog gospodara i T., i ostao je vjeran njemu i njegovomu nasljedniku Stjepanu III.

Za prijestolnih borbi poslije smrti Stjepana III., posljednjeg Trpimirovića (— 1090), T. se poklonio najprije bizantinskomu caru Aleksiju I. Komninu, a zatim se, u maju 1097, dao pod okrilje Venecije. Obećanje vjernosti Veneciji Trogirani su držali samo deset godina. 1107 T. je priznao za vrhovnog gospodara madžarskog kralja Kolomana, koji se 1102 u Biogradu na moru okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije. Što su se T. i Dalmacija poklonili kralju Kolomanu, mnogo je učinio T. biskup Ivan. Zato se Koloman posebnom poveljom 25/5 1108 zavjerio Trogiranima: čuvat će mir, ne će tražiti danka, potvrdit će biskupa i kneza, koga sami izaberu, pustit će da žive po svojim starim zakonima, od prihoda gradske luke, što ga plaćaju stranci, imat će kralj dva dijela, treći dio gradski knez, a desetinu biskup; ne će dopustiti, da se u gradu nastani koji Ugrin ili drugi koji stranac, osim ako ga po volji prime.

U 12 se vijeku u T. nekoliko puta izmijenila vrhovna vlast ugarsko-hrvatska i mletačka. 1124 kralj Stjepan, sin Kolomanov, potvrdio je T. očevu povelju od 1108, a to su učinili i kraljevi Gejza II. 1151 i njegov sin Stjepan 1163. 1123 T. su opljačkali i gotovo razorili Saraceni. Tada je stradala i stara katedrala. Arapski geograf Idrizi spominje (1153), da su T. u 12 vijeku gradili brodove, kojima su gusarili i vodili pomorsku trgovinu; osobito hvali stanovnike susjednoga Drida kao vrsne mornare.

1166 pao je T., kao i Split, Šibenik, Skradin i Ostrvica, pod vlast bizantinskog cara Manojla. Mlečići su u ratu s carem oplijenili 1171 T. i razorili gradske zidove, te se morao predati Veneciji. Februara 1174 dužd Sebastijan Ziani, uzimajući T. pod svoju zaštitu, zabranio je, da se T. ma kakvo zlo ne čini, da se Trogirani ne vrijeđaju, već da se njihova dobra čuvaju, i da se ne uzima nikakva neobična daća, već jedino što dobrovoljno dadu. Septembra 1178 dužd Aureo Mastropetro obnovio je tu zaštitu. Poslije smrti cara Manojla (1180) ugarsko-hrvatski kralj Bela III. zauzeo je opet Dalmaciju (gradove) i Hrvatsku preko Velebita. Tada se i T., poslije Beline pobjede nad Mlečićima, vratio pod ugarsko-hrvatsku vlast, pod kojom je ostao do 1322. Spoljni ga neprijatelji u to doba nisu uznemirivali, ali je imao borba sa Splitom, sa Šibenikom i s hrvatskim knezovima, naročito sa Šubićima.

Sa Splitom je T. ratovao zbog posjeda i međa. T. je naime 1151 dobio od kralja Gejze II. sav kotar staroga grada Bihaća. Ali tu je Split imao

selo Ostrog, koje je još kralj Koloman 18/6 1103 bio poklonio splitskoj nadbiskupiji. Zbog Ostroga je onda nastao prvih godina 13 vijeka razdor među oba grada, koji se još jače razvio protivrječnim darovnicama i poveljama vojvode i kralja Andrije II. Poslije 1217 obje su se općine nekako pogodile. 1221 T., Splićani i Klišani utvrdili su mir sa Šibenčanima za međusobnu odbranu, a Šibenčani su se obavezali, da ne će gusariti T. je 11/7 1136 obnovio staro prijateljstvo s prekomorskim gradom Jakinom, a 11/7 1239 obranbeni savez sa Splitom.

Goneći kralja Belu IV. Tatari su 1242 došli i pred T., ali je morski rukavac između kopna i otoka bio dubok i glibovit, pa ga nisu mogli pregaziti. T. nisu htjeli predati kralja, koji im se zato pokazao vrlo zahvalnim. Poveljom od 18/3 kralj Bela je potvrdio T. povlastice svojih prethodnika i zemljište od stupa pod Ostrogom, što je negda postavljen kao granični kamen između T. i Splita, do sela Smokvice. 12/5 potvrdio je kralj T. crkvi povelju vojvode Kolomana za Drid, gradu na zapadu.

Darivanje i odlikovanje T. od kralja Bele obnovio je staru mržnju među Splitom i T., samo je sada njihovo takmičenje uzelo ozbiljniji i opasniji karakter, te je dovelo do rata. Ma da je kralj 16/4 1243 obećao T. pomoć i preporučio ih zaštiti bana i slavonskog vojvode Dioniza, hrvatskog bana Stjepana i kliškog župana Aleksandra, T. su u prvi mah zlo prošli. Po miru, koji je učinjen 11/9, posredovanjem Franjevca Girarda, T. su morali Splićanima vratiti Ostrog, dok su inače obaveze bile jednake za obje općine. T. su se brzo pokajali, pa pošto je (3/12) i kralj Bela ugovor proglasio nevažećim, rat je ponovo planuo i raširio se po svoj Hrvatskoj i Dalmaciji. T. (kraljevu stranku) pomogao je bribirski knez Stjepko Šubić i drugi hrvatski knezovi, dok su Splitu (protivkraljevoj stranci) pohitali u pomoć bosanski ban Matija Ninoslav, humski knez Andrija i Poljičani. Da završi građanski rat, kralj je poslao bana i slavonskog vojvodu Dioniza, komu se Split morao predati. 19/7 1244 Dionize je proglasio mir: Splićani su platili globu i dali taoce, ujedno su se zakleli na vjernost kralju i njegovomu sinu, a T. je ostala sva zemlja više stupa sa selom Ostrogom kao i prije rata. Ali mir nije dugo trajao. Već 1250 zavadili su se s T. Šibenčani, jer su potpali pod T. biskupa, a željeli su svoga posebnog biskupa. Zato su oni poslije smrti kralja Bele (1270) pomagali Splićanima harati i plijeniti kotar T. Na tužbu grada T. kralj je Vladislav IV. Kumanac zaprijetio njegovim neprijateljima, da miruju, ali je u septembru 1275 poništio darovnice, što ih je kralj Bela za Ostrog T. izdao, i rat se nastavio. U junu 1277 obje su se stranke pomirile. T. je izgubio Ostrog. Razmirice T. sa Šibenikom svršile su se time, što je Šibenik dobio svog posebnog biskupa (1298).

U to su vrijeme T. vladali bribirski knezovi Šubići. Stjepko Šubić, koji se proslavio obranom T. od Tatara (1242), knezovao je u T. 40 godina (1223—1263). Za njim su se ređali njegovi nasljednici, od kojih su neki bili dosta nasilni, tako njegov sin knez Juraj (1282—1303), koji je zabranio Trogirkama, da izlaze van grada. Njegov drugi sin Pavao, najmoćniji od knezova Šubića, ban Hrvata i gospodin Bosne, izdao je u Ninu 5/8 1308 povelju, kojom je T. velikodušno oprostio sve štete, što su mu ih počinili. Mnogo su T. pakostili sinovi bana Pavla, ban Mladen i trogirski knez Pavao. Ban Mladen je zahtijevao od njih, da mu potpišu bijeli list, a pošto su oni to odbili, opkolio je krajem maja 1315 T. s kopna i s mora. Ali junačka odbrana građana i dolazak mletačke monarice primorali su Mladena, da se zadovolji globom od 10.000 libara. Njegovo neprestano traženje novaca i vojnika tako je ogorčilo T., da su se udružili sa Šibenčanima i s njegovim bratom Pavlom protiv Mladena, pa su se stavili pod okrilje Venecije, te su 14/5 1322 položili zakletvu vjernosti. Od tada je T. primao za kneza mletačkoga plemića, koji se mijenjao svake druge godine.

Prvi mletački knez M. Morosini dao je, odmah na početku svoje službe, pregledati stari T. statut ili kapitularij (iz 1291, odnosno 1303), popraviti ga i sabrati u tri knjige. Statutu su s vremenom dodavane nove odredbe, reformacije, koje su se, da bi dobile

*

zakonsku moć, morale podnositi mletačkoj vladi na potvrdu. Sve su ustanove pisane latinskim jezikom, osim posljednje tri iz 1549, 1553 i 1573 i jedne iz 1441, koje su pisane talijanski.

U Statutu i u reformacijama ogleda se život u starom T. Stanovnici su se dijelili na plemiće i pučane. Pučana je bilo više vrsta: težaci (koji su obrađivali polja, čiji su vlasnici bili plemići i crkve), mornari, bravari ili pastiri, ribari, obrtnici i sluge. U gradskoj su upravi bili samo plemići. Oni su imali u rukama ne samo suđenje, nego i čitavo gospodarstvo. Zato je položaj pučana bio dosta težak. Različnom se mjerom mjerila nepravda plemića i pučanina. Bilo je nešto robova (servus) i robinja (ancilla). U T. bile su tri vrste vijeća (consilium). U velikom su vijeću (consilium generale, maius ili magnum) bili svi punoljetni plemići (poslije 15 godina). Premda je u statutu određeno, da najvišu vlast T. ima veliko vijeće, ipak pod mletačkom vladom, osobito poslije 1420, ono je postalo tek neki zbor, u kome je knez proglašavao svoju volju. Zbog kneza, koji je bio Mlečić, u velikom je vijeću bilo zabranjeno govoriti hrvatski (globa je bila 4 solida). U malom su vijeću (consilium minus, curia ili consilium de octo) do 1420 uz kneza bila 4 suca i 4 vijećnika, a od tada 3 suca, i to samo na tri mjeseca birana. U kuriji je bila čitava građansko-pravna zaštita, pa je ona mogla najbolje znati, treba li što promijeniti u zakonima. Prema tome bila je dobra odredba, da u veliko vijeće dolaze prijedlozi od maloga vijeća. Što je kasnije bilo sve manje reformacija, znači, da je rad i uticaj kurije oslabio, i da je u njoj odlučivala kneževa riječ i mletačko pravo, po kome se u prvom redu i sudilo u drugoj molbi. Arbitri, suci porotnici, koje su stranke birale van kurije, sudili su po običajnom pravu. Najviša je instancija bio kraljev sud, odnosno mletačka kurija, pred koju su stranke imale da dođu u roku od 4 mjeseca i da donesu sa sobom sve spise, zatvorene pod kneževim pečatom.

Treće je bilo tajno vijeće (consilium secretum, consilium de viginti), u koje je dolazilo, osim osam članova vijeća, 12 plemića, zvanih sapientes, koje je biralo veliko vijeće. Tajno vijeće bilo je u T. ono, što u drugim dalmatinskim gradovima vijeće umoljenih (consilum rogatorum). Tajno vijeće kao da nije bilo stalno, nego se sazivalo u osobitim prilikama, naročito ako je drugo koje vijeće htjelo da skine sa sebe odgovornost za kakvu presudu, odluku ili izbor.

Knez (comes) je bio predstavnik vrhovne vlasti. Njemu je pripadalo ne samo pravo, nego i dužnost, da nadzire rad općinskih činovnika (officiales), naročito u financijskim i gospodarskim stvarima. Činovnika je bilo mnogo, tako da je svaki plemić u isto vrijeme vršio više službi. Bile su dvije glavne vrste: 1. officiales extrinseci ili forenses, činovnici stranci: liječnik, ljekarnik, bilježnik ili kancelar, učitelj (magister scholarum), koji je učio latinski i talijanski jezik (samo plemiće), drug ili točnije zamjenik, pomoćnik kneže v (socius comitis), tumač (turcimanus) i sam knez; 2. officiales intrinseci ili cives, činovnici domoroci: suci (4, poslije 3), vijećnici članovi maloga vijeća (4), ispitivači (6, poslije 8) isprava, koje bi sastavio bilježnik, advokati (6) i dr. Prve je biralo veliko vijeće, obično i ne poznavajući ih, a druge knez i malo vijeće. Prvi su dobivali stalnu, dosta veliku, plaću i pristojbe u pojedinim slučajevima. Od drugih su samo neki dobivali neznatnu plaću, a neki pristojbe i nagrade za trud. Osim tih viših činovnika, koji su imali da znaju latinski i talijanski, bilo je mnogo nižih; to su mogli biti i pučani (oglasivači, noćni čuvari, redari i dr.).

T. je zbog razdora među građanima (Andreis i Zore), popraćenog pljačkanjem i grabežom plodova i imanja i prolivanjem krvi, imao velike štete. Da se tome učini kraj, T. je općina 11/5 1326 obezbijedila izbjeglicama (extrinseci) povratak u grad i zajamčila im miran život, zaprijetivši narušiteljima mira velikim globama.

Pod okriljem Venecije T. su 3/12 1327 učinili savez i prijateljstvo sa Splićanima i Šibenčanima. Taj je savez 15/2 1332 proširen, pošto je T. pridobio kliškoga kneza Nelipića. Ojačani saveznicima, T. su prisilili Jelenu Šubićku, gospodaricu Klisa, udovicu kneza Đurđa II., s kojim su

već ranije (1326) pregovarali, da otvori prolaz Kliškom cestom. Jelenin sin, Mladen III. Šubić, u ugovoru mira s T. 29/1 1333 obvezao se, među ostalim, da će cesta i prolaz kliški uvijek biti slobodni i otvoreni T. bez ikakve i dacije i gabele. 18/6 1340 proglašeno je u T. obnovljenje saveza sa Splitom i sa Šibenikom.

Još prije nego što se svršio rat, koji je s Venecijom vodio 1356—1358 ugarsko-hrvatski kralj Ljudevit I., poklonio mu se grad T. Uzalud je Venecija 15/7 1357 pozivala T. i Splićane, da istraju u vjernosti prema njoj. 30/8 njihovi su poslanici izašli pred kralja Ljudevita; on ih je ljubazno primio i potvrdio prava obadva grada. Prema ugovoru o miru u Zadru 18/2 1358 Venecija se odrekla svih gradova, dakle i T., i otoka od sredine Kvarnera do Drača.

Izgredi, što su ih počinili u T. još krajem 1357 pučani, a i neki odlični građani, bili su silom utišani, a krivci oštro kažnjeni. To je bio razlog, da su kasnije ukinute sve pučke bratovštine, koje su plemići smatrali leglom pobuna; ostala je jedino bratovština Sv. Duha s bolnicom. Pošto se promijenila vlada u T., učinjene su i neke promjene u upravi. Na kneževsku (načelničku) stolicu sjedali su ljudi vjerni kralju i njegovoj vladi. Taki je bio prvi Franciscus de Georgio de Jadra (1358 do 1375), a među potonjima ljetopisac Zadranin Pavao Pavlović (1384—1386), i dva Dubrovčanina Rastića (de Restis): Paskoje (1412) i Mihajlo (1416).

Kneževa plaća, koja je po ugovoru s Mlečićima 1322 iznosila 1.200 libara na godinu, a 1344 bila povišena na 2.000, snižena je 1377 na 1.500 libara. Vrijeme je službe bilo dvije godine (kao pod mletačkom vladom). U sudbenim poslovima najviši je sud bila kraljeva kurija. Određene su daće kralju, i naročito je uređeno pitanje soli (5/8 1359).

U ratu, što je 1378 planuo između Venecije i Genove, zbog njihovih interesa na istoku, kralj je Ljudevit pomagao Genovu. Genovljani su T. luku učinili bazom svoje mornarice u Jadranskom moru. 16/11 doplovio je admiral Vettore Pisani s mletačkom mornaricom pred T. Ne mogavši ući u luku, iskrcao je vojsku na otoku Čiovu, da odatle zauzme grad. Ali su Mlečići naišli na takav otpor, da su se morali vratiti na svoje lađe i okaniti se dalje navale, a Genovljani su ostali, da prezime u T. U februaru 1379 mletačko je vijeće poslalo Pisanija, da svakako zauzme T. Pisani je dojedrio pred grad, ali videći, kako su ga Genovljani utvrdili, odjedrio je natrag. Genovljani su onda krenuli za njim u potjeru. Kod Pule su ga stigli i potukli. Još je jači udarac zadesio Mlečiće, kad su Genovljani 16/8 zauzeli grad Chioggia i zaprijetili i samoj Veneciji. Tada su se krenule kući pomoćne dalmatinske lađe, među njima i T., pod kapetanom Karžotićem, te su tako izbjegle katastrofu genovske mornarice, koju je 24/6 1380 Pisani primorao na predaju. Rat se svršio mirom u Turinu 8/8 1381. Dalmatinski gradovi ostali su u rukama kralja Ljudevita, koji je tada darovao T. 2.000 forinata, da dogradi zidove svoga predgrađa.

Poslije smrti kralja Ljudevita (1382) T. je ostao vjeran kraljici Mariji i njenom mužu, kralju Sigizmundu. Ali poslije bune novembra 1386, koja se svršila bez krvi progonom kneza Pavla Pavlovića, i 27 i 28/12 1387, u kojoj je poginulo nekoliko plemića, a više ih moralo ostaviti grad, prevladala je u T. stranka naklonjena bosanskomu kralju Tvrtku, te se T. 8/6 1390 poklonio kralju Tvrtku. Tvrtko je zavladao Hrvatskom na jug od Velebita do Cetine, zemljom od Cetine do Kotora i svim dalmatinskim gradovima, osim Zadra. Već prije (1377) okrunjen »sugubim vijencem«, bosanskim i srpskim, Tvrtko se u ljeto 1390 proglasio i kraljem Hrvatske i Dalmacije.

Tvrtkov nasljednik, kralj Dabiša, potvrdio je 25/4 1392 T. stara prava i povlastice, ali je jula 1393, mirom u Đakovu, ustupio kralju Sigizmundu sav svoj posjed u Dalmaciji i Hrvatskoj. Te je zemlje zauzeo za Sigizmunda hrvatsko-dalmatinski ban Nikola Gorjanski, pošto je osvojio grad Knin, i odmah je stao uređivati tamošnje razrovane prilike. Još krajem 1394 grad je Split izabrao N. Gorjanskog za svoga kneza. Na zboru dalmatinskih gradova u Splitu ban je Gorjanski izradio, te su se 24/1 1395 pomirile stranke u T. U martu su se sastali u Šibeniku punomoćnici gradova Zadra, Splita i T., te su utvrdili mir, slogu i savez. Ali usko-

ro je opet došlo do razmirica između T. i Splićana, jer su splitske izbjeglice nalazile okrilje u T. Pomirili su se opet 13/2 1401: T. su se obvezali, da će, u roku od 20 dana, izagnati iz svoga grada splitske izbjeglice, ali su ih potajno i dalje pomagali.

Kada su, koncem aprila, iz Ugarske stigli glasovi, da su velikaši bacili u tamnicu kralja Sigizmunda, T. su se, zajedno sa Zadranima i Šibenčanima, obratili kralju Vladislavu Napuljcu. Veliki bosanski vojvoda Hrvoje Vukčić i cetinski knez Ivan III. Nelipić izdali su 13/5 1402 pod gradom Sinjem na Cetini u ime bosanskog kralja Ostoje (Vladisavljevog saveznika) povelju, kojom su T. i Šibenčanima potvrdili njihove stare povlastice i obećali im svaku zaštitu, a T. i šibenski poslanici su izjavili, da će njihovi gradovi razviti zastavu bosanskog kralja. Povelju svojih punomoćnika potvrdio je kralj Ostoja 15/6. U drugoj polovini 1402 napredovao je u Dalmaciji namjesnik kralja Vladislava Alojz Aldemarisco. 25/11 dočekao ga je oduševljeno i grad T. Mladi kralj Vladislav, okrunjen u Zadru 5/8 1403, nije ispunio nade, koje su u njega i T. polagali. On je doduše 31/8 potvrdio T. njihova stara prava, ali im se zamjerio, što je htio da u gradu podigne svoj kastel. T. su ga jedva od te namjere odvratili, darovavši mu 300 dinara. 3/6 1406 kralj je Vladislav imenovao za kneza T. i Šibenika svoga rođaka, Ivana od Lusignana. Šibenčani su Ivana primili za kneza, ali T. su mu se oduprli i 1/10 su izabrali za kneza Zadranina Jakova Radučića, koga su zatim poslali u Bosnu vojvodi Hrvoju, da ga potvrdi. Kralj je Vladislav proigrao svoje povjerenje, kada je 9/7 1409 prodao za 100.000 dukata Veneciji sva svoja prava na Dalmaciju. Međutim grad se T. još prije toga bio odazvao pozivu kralja Sigizmunda, da mu se pokloni i da istakne njegovu zastavu.

Ali Mlečići nisu tako lake ruke zavladali Dalmacijom, kako su se nadali: morali su voditi dva teška rata s kraljem Sigizmundom (1411—1413 i 1418—1420), prije nego što su se mogli smatrati gospodarima Dalmacije. T. se poklonio Veneciji 17/4 1420. Po učinjenom ugovoru T. su imali primati za kneza mletačkog plemića, koga izabere mletačka vlada. U građanskim parnicama sudit će on zajedno sa 4 suca Trogiranina, izabrana u T., prema običajima i statutima, a presude će proglašavati 4 vijećnika, izabrana u T., prema običajima i statutima grada T. U kaznenim parnicama odlučivat će po svom razboru sam knez, držeći se ipak statuta T. Služba će kneza trajati dvije godine, a za plaću će dobivati 2.000 libara na godinu; od svoje plaće ima izdržavati pomoćnika i 10 poslužitelja (servitores). Kada su T. zatražili, da sami biraju kneza, mletačka je vlada taj zahtjev 31/7 odbila.

Mletačka je vlada upotrebljavala svaku priliku, da oslabi gradsku autonomiju. Tako je 1431 upotrijebila sukob između plemića i pučana, te je, davši u načelu za pravo plemićima, odredila, da se svaka odluka T. vijeća ima podnijeti mletačkoj vladi na potvrdu. S vremenom je samovolja kneza, mletačkog eksponenta, sve više odlučivala, tako da su povlastice i povelje T. gubile svoju vrijednost.

Koliko je historija T. bujna i burna do pada pod Veneciju, tako je mršava i mirna za mletačkog vladanja. Mlečići su vođi, a njihovi dalmatinski podložnici izvršitelji mletačke politike. Mletačka vlada slabo se brinula za obrazovanje svojih podanika. Spominje se magister škola, ali on je tu bio da uči plemiće latinski ili talijanski. Materinji (hrvatski) jezik bio je zabranjen u općinskim vijećima. Posebni sindici (poslije 1442) bdjeli su, da se ta zabrana ne krši; prekršitelji su bili globljeni. Ipak poromanjivanje nije nikako napredovalo. Ivan Giustiniani zabilježio je 1553: »Stanovnici ovoga grada (T.) žive po slavenskim običajima. Istina, neki nose talijansko odijelo, ali to su rijetki. Svi doduše znadu talijanski, ali u svojim kućama govore jedino hrvatski (lingua schiava), jer im žene slabo razumiju talijanski; ako gdjekoja i razumije (talijanski), ne će da govori drukčije van svojim materinjim jezikom«. Ivan Lucić piše još u drugoj polovini 17 vijeka, da je u njegovom rodnom gradu T. običajan jezik hrvatski, koji sami Dalmatinci nazivaju lingua schiava. Zvanični je jezik u T. bio latinski, kasnije (od polovine 16 vi-

jeka) i talijanski. Ali sve što je na tom jeziku bilo pisano, to je za najveći dio T. stanovnika, pučana, bilo nerazumljivo. Kada je o čemu trebalo obavijestiti pučane, onda je to izvršio glasnik (praeco) vulgari sermone, in lingua slava.

Poslije pada mletačke republike izvršen je u T. 15/6 1797 krvav prevrat, u kome je stradalo više ljudi. Digli su se pučani i seljaci iz okolice, te su navalili na plemićske kuće i opljačkali ih. Austrijska vojska (2 satnije vojnika Hrvata pod generalom Rukavinom) stigla je u T. tek poslije mjesec dana (16/7). Rukavina je u stolnoj crkvi narodu progovorio hrvatski i pozvao ga je na zakletvu novoj vlasti. Austrijska (prva) vlada nad Dalmacijom trajala je kratko vrijeme: od mira u Campoformiju 17/10 1797 do mira u Požunu 26/12 1805. Nju je zamijenila također kratkotrajna francuska vlada: od mira u Požunu do prvoga pariskoga mira 30/5 1814; zatim je slijedila druga austrijska vlada, koja se držala sve do sloma austro-ugarske monarhije 1918.

Dugo pritiskivana narodna svijest probudila se i u T. (općina je došla u hrvatske ruke koncem 1886), te je našla duhove već pripravne na slom monarhije i na narodno ujedinjenje u kraljevini SHS. Grad T. poslije Svjetskog Rata bio je samo jedan dan pod talijanskom okupacijom, 23/9 1919.

L i t e r a t u r a: F. Rački, Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia (1877); T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (2 do 14); Vj. Klaić, Povjest Hrvata (II. i III.); F. Šišić, Povjest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925); I. Strohal, Štatut i reformacije grada Trogira (Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium, 10); J. Lucio, Memorie istoriche di Tragurio (1673); Vj. Klaić, Opis zemalja, u kojih obitavaju Hrvati, II. (1881); Vj. Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubić do 1347 (1897); Ć. Iveković, Dalmatiens Architektur und Plastik, I.; M. Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji (1922); M. Abramić, Pregled historijskih i umjetničkih spomenika u Hrvatskom primorju i Dalmaciji (Jadranska Straža, II., 191); A. Ivačić, Naši primorski gradovi: Trogir (Jadranska Straža, II., 89—92); M. Škarica, Niz našu obalu (Jadranska Straža, II., 181); M. Vunić, Grad Trogir (Danica, 1923); R. Šilović, Stećci u okolici Trogira (Bulićev Zbornik, 1924, 689—693); R. Petermann, Führer durch Dalmatien (1899). *J. Modestin.*

TROGLAV, vrh na planini Dinari, na granici Bosne i Dalmacije, oko 4 km zapadno-jugozapadno od mjesta Gubina, na zapadnom obodu Livanjskog Polja, a 16 km istočno-sjeveroistočno od Vrlike. Sačinjavaju ga dva vrha: Veliki T., visok 1.913 m, i oko 1 km istočno-sjeveroistočno Mali T., čija je apsolutna visina 1.789 m. Za vrijeme ledenog doba T. je bio pod snježanicima. Na njemu su utvrđena tri glacijalna cirka, a kroz dvije doline spuštali su se ledenjaci.

L i t e r a t u r a: A. Grund, Neue Eiszeitspuren aus Bosnien und der Hercegovina (Globus, 81, 1902). *P. V.*

TROHEJ SRPSKI. U stranim metrikama tako se naziva naš narodni deseterac, koji Maretić naziva desetercem drugim ili junačkim. Deseterac se taj sastoji od pet trohejskih stopa, i cezura je u njemu stalna, poslije druge stope. Slika nema, ali kada se javi, slikuju se druga i peta stopa istoga stiha (leoninski slik): Zēmljī | pādē || Bōgū | dūšū | dādē.

Od stranih pjesnika prvi je upotrijebio T. S. Herder, zatim Goethe u prijevodu Hasanaginice. Goethe ga je poslije upotrebljavao i u svojim originalnim pjesmama, ali je vršio i neke izmjene u njemu. Njime su obično prevođene i naše narodne pjesme na strane jezike. I Talfi je prevodila srpske pjesme (Volkslieder der Serben) istim stihom, samo je u nje cezura slobodna. Osim Goethea, pisali su T. S. svoje originalne pjesme Voss, Platen, Geibel, Runeberg i dr.

U nas su pisane i pišu se T. S. i lirske i epske i dramske pjesme. Njime je napisan (s neznatnim izuzecima) i Gorski Vijenac. S naročitom ljubavlju primjenjivao ga je Zmaj u Snohvaticama, i iz njega je primio leoninski slik i u pjesme, sastavljene drugim stihom. Njegova prevlast u našoj književnosti prestaje s Maksimom Crnojevićem, kada je Laza Kostić jednim velikim primjerom uveo jampski (blankvers) stih u našu dramu.

L i t e r a t u r a: F. Miklosich, Über Goethes Klaggesang von der edlen

Frau des Asan-Aga (1883); Anzeiger für deutsches Altertum (X., 401); Talvj, Preussische Jahrbücher (76); A. Soerensen, Entstehung der kurzzeiligen serbo-kroatischen Liederdichtung im Küstenland (1895); J. Minor, Neuhochdeutsche Metrik (1902); T. Maretić, O građi našega narodnog deseterca (Nastavni Vjesnik, 10), Novi prilozi o našem narodnom desetercu (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, 8/1, 1903), Metrika narodnih naših pjesama (Rad, 168 i 170, 1907). *M. Šević.*

TROJANOVIĆ SIMA DR., profesor univerziteta (15/2 1862, Šabac). Gimnaziju je učio u Vinkovcima, Šapcu i Beogradu, a maturirao je u Bernu. Filozofske nauke slušao je u Zürichu, Würzburgu i Heidelbergu, gdje je 1885 promoviran na doktora bioloških nauka. Poslije je radi etnoloških studija proveo 4 semestra na univerzitetu u Münchenu, Beču i Pragu. Poslije svršenih studija bio je profesor gimnazije u Čačku i Beogradu i jedno vrijeme direktor u Loznici. 1901 osnovao je etnografski muzej u Beogradu, kojim je upravljao do 1921; priredio je izložbe u Petrogradu, Bukureštu, Liège-u, Turinu i Pragu. 1921—1924 bio je profesor na filozofskom fakultetu u Skoplju.

Od mnogih rasprava iz oblasti etnologije i srodnih nauka najznatnije su mu ove: Na Kopaoniku (1889), Preistorijske starine rudničkog okruga (1892), Starinska srpska jela i pića (1896), Šaronjanja u Crnoj Gori (1896), Lapot i Prokletije (1898), Krv i umir kod Srba i Arnauta (1900), Cigani (1902), Tur i zubar (1906), Izbor srpskih glavara (1909), Zadruga i inokoština (1907), Glavni srpski žrtveni običaji (1911), Narodno pamćenje (1903), Srpska župa i njena izumrla nošnja (1924), Lov sokolovima (1925), Saobraćaj u našim zemljama ranijih vremena (1926), Umorstvo male dece (1926), Guba (1927), Mijačko pleme (1927), Vatra u životu i običajima srpskog naroda. Negdašnje odolevanje pravoslavnih Srba Muslimanima (1928). *D. Popović.*

TROJEDNA KRALJEVINA (TROJEDNICA), skraćen naziv za kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. *J. M-n.*

TROJERUČICA, neobično poštovana čudotvorna ikona Sv. Bogorodice u Hilandaru i katedralna crkva sredovječnih skopskih episkopa i mitropolita. O T. postoji predanje, da je pripadala Sv. Jovanu Damascenu (oko 754), i da mu je na njoj zarasla šaka odsječena zbog odbrane ikona, u doba ikonoboračkih progona. Damascen je, iz zahvalnosti za to čudotvorno iscjeljenje, dao načiniti šaku od srebra, i kao treću ruku prikovao je na toj ikoni. Otud je ikona dobila ime T. Iz Damaska T. je prenesena u Jerusalim. Tu je našao Sv. Sava srpski, otkupio je i donio u Srbiju, gdje je po njoj i glavna saborna crkva u Skoplju nazvana T. Poslije propasti srpske državne samostalnosti, T. je prenesena u Hilandar. U Hilandaru je postala legenda, kako je početkom 17 vijeka, pošto se hilandarski kaluđeri nisu mogli da slože u izboru igumana, T. sama prešla iz oltara i zauzela igumanski sto, a u viziji je jednomu starom monahu izjavila, da će od sada ona upravljati manastirom mjesto igumana. Stoga se od to doba ne bira iguman u Hilandaru, nego samo namjesnik-proiguman, a sve igumanske počasti pripadaju ikoni T. Uskoro poslije toga ugled T. toliko je porastao u pravoslavnom svijetu, da je njena kopija 1661, po želji ruskog patrijarha Nikona, s naročitom svečanošću prenesena iz Hilandara u Moskvu, a uspomenu na taj dan T. slavi ruska crkva 28/6. *R. G.*

TROJICA. Crkve i manastiri: 1. Manastir u Ovčarsko-kablarskoj Klisuri. Ne zna se, kad je osnovan. Prema arhitekturi crkva bi mogla biti iz 13 vijeka. Najstariji pomen o T. je iz 1594 i 1595. Iz 17 vijeka ostavilo je nekoliko posjetilaca zapise na zidovima (1616, 1646). Ima više spomenika iz 18 vijeka (1713, 1723). Kada ga je posjetio Joakim Vujić (1828), crkva je još radila. Danas je sasvim zapustjela, a negdašnje njeno imanje pripalo je obližnjemu manastiru Sretenju.

2. Manastir kod Pljevalja (Vrhobreznice, Taslidže). Ne zna se, kada je osnovan. Najstariji spomeni o njemu su iz 1536 i 1537. U pravoj crkvi na južnom zidu naslikan je jeromonah Visarion, koji je obilježen kao ktitor. On drži crkvu i podnosi je Hristu. Bio je nekada i natpis, u kome su ovaj Visarion i brat mu Sava i sin mu Nikifor, arhijerej, bili obi-

lježeni kao osnivači crkve, a kasnije ju je obnovio iguman Joakim. 1545 pisane su u T. neke crkvene knjige; tada je iguman bio Visarion. 1570 i 1576 bio je iguman Stefan. 1592 monah Georgije, sa sinom Ananijom i bratancem Vojinom, spahijom, podigao je pripratu, koja je nadvišena kubetom. U priprati, sjeverno od ulaska zapadnih vrata, nalaze se na zidu likovi monaha Georgija, koji se u natpisu pored njega naziva »Podblaćanin«, i Vojina spahije, a južno od vrata naslikan je neki jeromonah, čijeg je imena nestalo. Georgije u desnoj ruci drži pripratu s kubetom, a u lijevoj razvijen svitak. U 17 vijeku pisane su u ovom manastiru mnoge knjige. Pri igumanu Mojsiju 1649 pisao je inok Gavrilo Šestodnev Jovana Egzarha i Kosmu Indioplovca, a slike je radio zograf jeromonah Andreja Rajčević, sestrić igumana Mojsija. 1650 pisao je isti Gavril poznati Vrhobreznički Ljetopis, a 1651 isti je pisao minej pri igumanu Ananiji. 1665 crkva je živopisana. — I u 18 vijeku ima vrlo mnogo spomena o T. i o njenim knjigama. Iz obližnjih manastira (Vranštice, Ravne Rijeke, Bliškove, Mileševa i dr.) donošene su amo rukopisne knjige i druge crkvene utvari, jer se manastir nalazio u vrlo sklonitome mjestu. Na jednom mjestu veli se, da se pri kraju 18 vijeka ovdje nalazio neki episkop s vrlo mnogo monaha. 1801 pokrivena je crkva klisom, pri igumanu Avakumu. Iz 1809 je ferman, po kome je manastir Banja (kod Priboja) vezan za T. 1859 gorio je manastir.

Crkva je skoro pribijena uz stijenu, i zbog toga njen istočni dio ima nešto nepravilan oblik. Crkva je trobrodna slijepa bazilika (svi su brodovi pod jednim krovom). Oltarska apsida je polukružna, i spolja i iznutra. Iznutra apsida pokazuje 5 slijepih arkada (luci su šiljasti). Uz crkvu je na zapadnoj strani dozidana priprata s kubetom (1592), spolja osmostranim. Docnije je i uz ovu pripratu na zapadnoj strani dozidana spoljašnja priprata. Struktura zidova je od kamena.

3. Manastir Oreškovica u Braničevu, u »potkrilju gore Kučajne«. Prema tradiciji osnovao ga je knez Lazar. Najstariji spomen o O. je iz 1582/83, kada je iguman ovoga manastira, Sergije, slao po milostinju u Rusiju jeromonaha Joakima. 1588, pri igumanu Jovu, pisan je u O. minej, a tako isto i 1601, pri igumanu Jevstatiju, i 1607 pri igumanu Stefanu. 1613, pri gumanu Joakimu, pisan je oktoih. O. se spominje 1677 kao manastir.

4. Manastir Rusinica, u oblasti Prizrena, kod sela Mušutišta. Ne zna se kada je osnovan. Pomenik ovog manastira ima zabilješku od 1465. Spominje se 1560, 1565, 1575, 1603. Izgleda, da je poslije toga zapustio. R. je 1836 obnovljena, a 1837 je iz temelja podignuta. Arhimandrit joj je postao pop Dionisije Savović, iz Prizrena. 1829 R. je podvrgnuta obližnjemu manastiru Sv. Marka, s tim, da bude metoh toga manastira, ako se obnovi.

5. Crkva u selu Brezovici (na Limu), kod Plava. Prema natpisu sazidana je i popisana 1567, no, sudeći po arhitekturi, prije bi se reklo, da je te godine obnovljena, a da je mnogo starija.

6. Manastir Ravna Rijeka, između Bijelog Polja i Pljevalja. Ne zna se kad je podignut. Najstariji spomeni su iz 1594 i 1598. 1658 iguman R. R. Makarije donio je u manastir Dobrilovinu 12 mineja iz svoga manastira i založio ih za 3 dukata. Jedno jevanđelje ovoga manastira nosi natpis iz 1661. Izgleda, da je pri kraju 17 vijeka zapustio, pa su tada njegove stvari donesene u manastir Dobrilovicu i u manastir Nikoljac (kod Bijelog Polja).

7. Crkva u selu Vukovici (na Morači). Prema predanju sazidana je 1336. Razorena je 1690. Iznova je sagrađena 1798.

8. Crkva kod manastira Praskavice. Sazidana je 1681.

V. Petković.

V. Sopoćani. Resava. Stanjević. Jazak (novi).

TRONOŠA, manastir u oblasti Loznice. Crkva je posvećena Vavedenju Bogorodice. Prema Tronoškom Ljetopisu T. je sazidala žena kralja Dragutina. 1559 bilo je ovdje crkvište, kada se iguman Pajsej sa svojim bratstvom dogovorio s Arsenijem iz Papraće i Genadijem, da tu sazidaju novu crkvu. 1571 i 1581, pri igumanu Jovanu, u T. su pisani neki mineji. 1604 pisana je jedna knjiga u Jerusolimu za T. 1625 dolazio je u Rusiju po milostinju iguman Mihail

iz T. Između 1724 i 1735 u T. je užički episkop Isaija zađakonio i zapopio svećenika Osečine Savu.

U burnim događajima pri kraju 18 vijeka monasi iz T. igrali su važnu ulogu i eksponirali su se protiv Turaka 1790. 22/1 arhimandrit T. Stefan Jovanović pisao je, zajedno s igumanom Čokešine i Petkovice, grofu Valnaju u Beograd, da, uprkos obećanju Austrijanaca, nisu dobili nikakvu pomoć u ratu protiv Turaka, već se bore sami bez sredstava. 24/8 iste godine isti iguman obraćao se s igumanima Čokešice, Radovašnice, Petkovice, Studenice i Kaone u istoj svrsi austrijskomu carskom komesaru. 1791 Stefan se nalazio u manastiru Gergetegu, iz koga je, zajedno s arhimandritom studeničkim Vasilijem, molio za intervenciju kod cara, da Srbija, ako se vrati Turskoj, dobije isti politički položaj kao Vlaška. 1791 u T. je pisan čuveni Tronoški Ljetopis. 1795 jeromonasi iz T., Hadži Melentije, Josif i Isaija obnovili su manastir Raču. 1797 bio je u T. arhimandrit Teofan. 1811 T. je restaurirana. 1814 T. su popalili Turci, pri arhimandritu Metodiju. Temeljna obnova crkve izvršena je 1834. Među onima, koji su doprinijeli ovoj obnovi, spominju se i bivši slikari Mihailo Konstantinović iz Bitolja i Nikola Janković iz Ohrida.

U osnovi crkva je skoro identična crkvi iz Tamne. I ona ima centralno kube, poprijećan brod, spolja petostranu apsidu, unutrašnji narteks i na zapadu prizidani visoki zvonik. Na zapadnoj fasadi poznaje se mjesto, gdje je nekada bio okrugli prozor (oculus). *V. Petković.*

TRONOŠKA PLANINA, planina u Srbiji, između rijeka: Štire-Dubokog Potoka-Korenite, istočno od planine Gučeva, oko 8·5 km jugoistočno od varoši Loznice. Sastavljena je od paleozojskih škriljevaca, crvenog pješčara i trijaskog vapnenjaka, čiji se slojevi pružaju dinarskim pravcem, od sjeverozapada na jugoistok. T. P. diže se s vapnenjačke zaravni kao vitak, šumovit vijenac, koji se prema jugoistoku povišava, a od Gučeva i njegovih ogranaka odijeljen je Žeravinjom i Štirom. Najviši visovi na T. P. su: Pleć (355 m), Male Bobije (387 m), Velike Bobije 544 m), Carigrad (579 m), Oblo Brdo (622 m), Stolica (641 m). T. P. je najvećim dijelom pošumljena. Istočnim podnožjem prolazi kolski put Loznica—Krupanj, a drugim podnožjima i preko planine vode seoski putevi i staze.

P. V.

TROPSCH STJEPAN DR., profesor univerziteta (24/8 1870, Vinkovci). Osnovnu i srednju školu svršio je u rodnom mjestu, a univerzitet u Pragu i Beču. Služio je na gimnazijama u Vinkovcima i Zagrebu, a od 1899 profesor je germanistike na univerzitetu u Zagrebu. Bio je neko vrijeme narodni poslanik, a 1914—1918 odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu. Pisao je na njemačkom jeziku rasprave iz njemačke literature, a na hrvatskom rasprave iz hrvatske književne historije, obrađujući uglavnom teme, koje su ovim dvjema literaturama zajedničke: Njemački prijevodi narodnih naših pjesama (Rad, 1907), Utjecaj Johannes Scheffler-a na Matiju Magdalenića (Nastavni Vjesnik, 1903), Uzori Reljkovićevu Kućniku (Rad, 1901) i dr.

A. B.

TROST ANDREJ, bakrorezac (sredina 17 vijeka, Dettendorf, Bavarska — 3/6 1708, Graz). Bio je đak škole u Rušama, kod Maribora, a živio je poglavito u Grazu. Radio je za Fischerovu topografiju Štajerske i produžio je poslije Fischerove smrti izdanje Schlösserbuch-a. Rezao je 1678 veliku kartu Štajerske (12 listova). Bio je jedan od glavnih saradnika Valvasorovih djela. Rezao je umjetničke slike i izdavao svake godine kalendar.

L i t e r a t u r a: J. Wastler, Steierisches Künstler-Lexicon, 169.

F. S.

TROST ANTON, klavirski virtuoz (13/6 1889, Vodice). Učio je gimnaziju u Ljubljani, muziku u Glazbenoj akademiji u Beču, gdje je svršio majstorsku školu. 1911 je postao učitelj klavira u školi Glazbene Matice u Ljubljani. Od 1914 živi u Beču. T. je davao koncerte u našoj zemlji, Austriji i Čehoslovačkoj. *J. M.*

TROŠARINA. U B o s n i i H e r c e g o v i n i. Prilikom okupacije Bosne i Hercegovine (1878) Austro-Ugarska je u ovim pokrajinama zatekla otomanski zakon za pobiranje neke vrste T. pod imenom T. porez. Ovaj porez se plaćao na produkciju vina, piva, rakije i drugih spirituoznih pića.

Ovaj otomanski zakon je od 1861 (7 Sefera 1278). Ovaj porez je plaćen procentualno prema mjesnoj vrijednosti T. predmeta.

Austro-ugarska okupatorska vlast je već 1879 počela donositi zakonske naredbe za T., i uvela je kao T. predmete: 1. Pivo, na koje se plaćala državna T. pri proizvodu od hektolitarskog stepena ekstrakta. T. stopa je povišena 1898, a 1912 uveden je prirez na T. od piva. Zakonom od 20/11 1916 povišena je T. stopa na pivo i ukinut prirez na T. od piva. 2. Pečena pića (špirit, rakija od voća, špirituoze i octena esencija), na koja se plaćala T. pri proizvodu a po hektolitarskom stepenu. Naredbom ministarstva financija u Beču od 5/5 1884 zaveden je specijalni potsupak za naplatu T. na rakiju uvezenu iz Srbije. Naredbom od 1888 povišena je T. stopa na sva pečena pića, koja se naplaćivala i zvala: a) porez na produkciju, b) porez na konzumnu produkciju po nižoj stopi i c) porez na produkciju po višoj stopi. Ovom naredbom uvedeno je bezporezno pečenje rakije za kućnu potrebu od vlastitih sirovina. Ovi propisi zamijenjeni su djelomično naredbom zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 21/8 1899. Naredbom od 29/7 1901 povišena je T. stopa na pečena pića. Zakonom od 28/9 1912 zaveden je prirez na T. od pečenih pića, a ukinuto je bezporezno pečenje rakije za kućnu potrebu iz sirovina vlastitog proizvoda. Zakonom od 24/8 1914 povišen je prirez na T. od pečenih pića. 3. Šećer, na koji se plaćala državna T. na sirovine, iz kojih se šećer proizvađao. T. stopa povišena je zakonom od 18/6 1880. Naredbom zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 23/7 1888 povišena je T. stopa na šećer, na koji se do tada plaćala T., a ne na sirovine. Ovom naredbom predviđena je i bonifikacija za izvoz šećera u inostranstvo. T. stopa na šećer povišena je naredbom od 17/7 1896 i naredbom od 23/7 1899. 4. Mineralno ulje, koje je uvedeno kao T. predmet 1883 naredbom od 14/10. T. se plaćala po težini od 10 kg. Ovi propisi dopunjeni su naredbom od 26/7 1896.

Ovi predmeti i način plaćanja državne T. ostao je u Bosni i Hercegovini sve do 20/9 1920, kada su gotovo svi T. propisi unificirani, i od koga se danas ubira jednaka T. na jedne i iste predmete u cijeloj kraljevini.

U Dalmaciji je uvedena prvi put državna T. rješenjem od 24/10 1829. Ova T. nazivala se Dazio consumo, i opterećivala je ove predmete: obično vino, ocat, rakiju, ružolin, rum i likere, volove, krave, telad, svinje, ovce, koze, sve vrste žita i brašna, gris, sve vrste tijesta (tjestenine), sočivo, rižu, sir, svijeće voštanice i lojane, sve vrste ulja, suho i usoljeno meso i njegove prerađevine, sve vrste svježeg mesa, sve vrste svježe i suhe ribe.

T. stopa je mijenjana rješenjem od 18/2 1857 i zakonom od 18/5 1875, zatim zakonom od 2/8 1892 i od 1/1 1900, kojim je zakonom uvedena T. na fina vina, pivo i stearinske svijeće.

Od plaćanja Dazio consumo oslobođeni su bili ovi predmeti: vinski ključ (mast), jagnjad i jarad (kozlad) ispod 10·08 kg težine, prasad 6·72 kg težine i svježa riba ulovljena u dalmatinskim vodama. Osim toga, oslobođeno je od plaćanja i suho sočivo do 56 kg, vino do 33 kg i ocat do 33 kg.

Plaćanju Dazio consumo podvrgnuta je u tarifi pomenuta roba samo onda, ako se unosi u zatvorena mjesta, a ne plaća se ova dažbina na cijeloj teritoriji Dalmacije.

Ovaj Dazio consumo ostao je na snazi do donošenja zakona o državnoj T., taksama i pristojbama od 1921, kojim je zakonom ova dažbina ukinuta. No prije ovoga zakona, financijskim zakonom za 1920/21, kada je zakon o državnoj T. od 1909 proširen na cijelu Kraljevinu, obuhvaćeni su izvjesni T. predmeti općom T. tarifom i od 20/9 1920, naplaćivana je državna T. po predviđenoj stopi na te predmete, a to su: riža, stearinske svijeće, liker, rum, konjak, obična i fina vina, rakija, pivo. Na obična vina se i danas naplaćuje državna T. samo pri unosu u mjesta, dok ostali T. predmeti podleže državnoj T. na cijeloj teritoriji Dalmacije.

U Hrvatskoj i Slavoniji, Banatu, Bačkoj i Baranji. Na području bivših zemalja krune Sv. Stjepana T. predmeti mogu se podijeliti u dvije grupe. U prvu spadaju alkohol, šećer, vino i mineralno ulje. Za ove predmete važili su na cijeloj teritoriji austro-ugarske monarhije jedinstveni zakoni, a na

osnovu austro-ugarskog trgovačkog ugovora, koji je uzakonjen zakonskim članom XX. od 1878. U drugu grupu spadaju vino i meso, a od 1881 i šećer i pivo (spočetka i kava). Za ove predmete važili su specijalni zakoni u bivšim zemljama krune Sv. Stjepana i ove su imale pravo slobodnog raspolaganja prihodima od T. (potrošarine) na ove predmete. T. na predmete iz prve grupe naplaćivala se pri proizvodnji, i nazivala se porezom, a na predmete iz druge grupe pri puštanju u promet, i nazivala se potrošarinom. Kasnije je način plaćanja izmijenjen utoliko, što je T. na šećer i djelimično i na alkohol naplaćivana pri puštanju u promet. Porez na šećer uveden je carskim patentom od 12/11 1849, a porez na alkohol, pivo i meso carskim patentom od 20/9 1850. T. na meso (porez na meso) u Hrvatskoj i Slavoniji prepuštena je općinama kao njihov prihod za odštetu za vršenje poslova u ime države, a u Banatu, Bačkoj i Baranji bila je kao državni prihod.

T. na alkohol uvedena je 1850 i do 1862 naplaćivala se prema prostornoj sadržini sudova za vrenje. Zakonom od 9/7 1862 uvedeno je naplaćivanje T. po količini i jačini alkohola, što se utvrđivalo pomoću kontrolnog aparata. Ali kako su u to vrijeme kontrolni aparati bili nesigurni, uvedeno je zakonom od 18/10 1865 plaćanje T. putem obaveznog paušaliranja. Ovaj sistem je ukinut 1868, uvedeno je plaćanje T. putem otkupa, a ovaj je djelomično bio putem slobodne pogodbe, a djelomično putem tarife, koja je za razne sirovine bila različita. Zakonom od 1/9 1878 uvedeno je plaćanje državne T. na alkohol putem paušalacije, a prema proizvodnji moći pecarskih sprava, pa kako se ovaj način nije pokazao dobrim i nije se postigao željeni cilj, to je zakonom od 1/10 1884 (zak. čl. XXI. od 1884) ponovo uvedeno plaćanje T. na faktički proizvedeni alkohol, i to samo kod industrijskih fabrika špirita. Proizvod se utvrdivao pomoću kontrolnih aparata, koji su bili sigurni i usavršeni, te se nije moglo kriomčariti. 1/7 1888 stupio je na snagu zakonski član XXIV. od 1888, kojim je T. stopa povišena na svaki hektolitarski stepen, i to niža stopa za kontingenat, a viša za ekskontingenat. Ovaj zakon zaštićava poljoprivredne fabrike špirita i ograničava produkciju. Izračunavanje T. vrši se po izvršenom proizvodu, a na osnovu pokazivanja kontrolnog aparata. One pecare, u kojima se peče voćna rakija, plaćale su T. putem paušalacije. Odobreno je proizvoditi rakiju iz brašnatih stvari, ali samo na kotlu s prostornom sadržinom od 2 hl. Uvedeno je besporezno pečenje rakije za kućnu potrebu (1 hl 50% jačine na jednu kuću). — T. se imala plaćati samo na one količine, koje se u zemlji potroše, dok na one količine alkohola, koje se izvezu preko carinske linije, ne plaća se T. Ova odredba je potpuno nova i nije postojala u dosadašnjim zakonima.

Ovim zakonom uvedeno je kontingentiranje i to po ovom sistemu: Ustanovilo se kolika je potrošnja u zemlji, pa se onda odredilo, da se po nižoj stopi može proizvesti samo stanovita količina alkohola, a sve što je koja fabrika proizvela preko određenog joj kontingenta, plaćala se T. po višoj stopi. Na ovaj način spriječena je hiperprodukcija, i proizvađači su sa sigurnošću dolazili do uloženog kapitala u proizvodnju špirita. Dalje je ovim zakonom uvedena izvozna nagrada, ali samo u ograničenom smislu. Određeno je, da se na svaki izneseni hektolitar špirita producentu isplati izvjesna suma na ime nagrade, ali ta ukupna suma nagrada nije mogla prekoračiti predviđenu sumu na nagrade. Zbog toga je količina, koja se godišnje mogla izvesti uz nagradu, podijeljena na fabrike špirita, a sve, što fabrika preko određene joj količine za izvoz uz nagradu izveze, nije dobivalo izvoznu nagradu.

Zakonskim člankom XX. od 1899 zamijenjen je prethodni zakon. Novi je zakon bio moderniji, ali ipak i on zadržava favoriziranje poljoprivrednih fabrika špirita. T. stopa je povišena. Besporezno pečenje rakije za kućnu upotrebu je ukinuto. Kontingenat i izvozne nagrade ostale su iste. Kontrola nad proizvodnjom alkohola je pooštrena.

Zakonskim člankom XXIV. od 1899 uveden je u čisto fiskalnom interesu namet na porez od žeste (namet na T. na alkohol). Ovaj namet plaćao se istovremeno s T. Prilikom izvoza al-

kohola vraćao se ovaj namet izvozniku, ali samo u polovini stope. Ovaj zakon je trebao biti ukinut zakonskim člankom XXVIII. od 1908, ali to nije izvedeno, nego je naprotiv stopa ovoga nameta povišena za 66%.

Za vrijeme Svjetskog Rata (1914 do 1918) uveden je, pored nameta na T. na alkohol, još jedan namet, koji se zvao učestvovanje erara u prodajnoj cijeni žeste. Ovaj namet je bio samo korektura T. stope, jer ova nije bila povišena, i u toku rata bio je povišavan. Namet i učestvovanje erara u prodajnoj cijeni ukinut je 1920.

Zakonski članak XXVIII. od 1908 trebao je biti stavljen van snage zak. čl. XX. od 1899, ali u potpunosti nije došlo do toga zbog sporosti bečkog parlamenta i mutnih političkih prilika; ipak je ovim zakonom povišena trošarinska stopa na 1.40 kruna i 1.64 kruna. Povišena je dnevna moć proizvodnje pecarskih sprava procentualno pored već ustanovljene dnevne moći proizvodnje. Neke pecarske sprave su isključene od paušalacije. Tek za vrijeme rata provedene su neke odredbe ovog zakona, a zakonskim člankom XXIV. od 1916 ovlašteno je ugarsko ministarstvo financija, da uvede u život § 33 i 34 zakonskog članka XXVIII. od 1908, koji se odnose na osnivanje zadružnih i općinskih sredotočnih pecara žeste, a da se u tim općinama zabrani proizvodnja rakije na obične seljačke kotle. Ovo je i provedeno u izvjesnim općinama, i osnovane su sredotočne pecare žeste, a proizvodnja rakije na obične kotle je zabranjena. Ali je ta odredba 1918 ukinuta od strane Narodnog Vijeća.

Za proizvodnju rakije ostale su ove odredbe u važnosti sve do 20/9 1920, kada su financijskim zakonom za 1920/21 unekoliko izmijenjene i ponovno uvedeno pečenje rakije bez plaćanja T. za kućnu potrebu, a ukoliko se ovi zakoni odnose na proizvodnju špirita, oni su i danas na snazi, šta više prošireni su na teritoriju pređašnje Srbije i Crne Gore.

Kako su pokrajine bivše austro-ugarske monarhije imale svaka svoj budžet, to se morao vršiti obračun između vlada pokrajina u pogledu plaćanja T. na predmete, koji su platili T. na području jedne pokrajine, a potrošeni su na području druge. Ovaj postupak oko obračuna T. reguliran je zakonskim člankom XV. od 1894 i zakonskim člankom XVII. od 1899. Ovi propisi oko obračuna odnosili su se na alkohol, pivo, šećer i mineralno ulje. Ovi zakonski propisi predviđali su 3 protrošarinska područja, i to: 1. zemlje, zastupane u carevinskom vijeću; 2. zemlje krune Sv. Stjepana; i 3. Bosnu i Hercegovinu. Dakle, za one T. predmete, za koje je postojao zajednički zakon, odnosno jednak zakon na cijeloj teritoriji države, vršen je obračun tako, da se uplaćena T. zaračunavala u korist onog dijela carevine, koji je imao svoje zakonodavno tijelo i na čijoj teritoriji je T. predmet potrošen. Količina navedenih T. predmeta, koja se morala uzimati u ovaj obračun, maksimirana je: od alkohola preko 1 litra, kod piva preko 2 litra, kod šećera preko 2 kg, a kod mineralnog ulja preko 2 kg.

Propašću austro-ugarske monarhije ukinuti su ovi zakonski propisi i više ne postoje trošarinska područja.

T. na šećer (porez na slador) uvedena je 1860. Naplaćivala se u fabrikama, koje su prerađivale šećernu repu, po težini repe, a mogla se po molbi fabrikanta naplaćivati i po proizvodnoj moći tehničkih sprava. U fabrikama, koje su izrađivale šećer od drugih stvari, plaćala se T. na proizvod pri iznosu iz fabrike.

Zakonom od 18/10 1865 (zak. čl. XX. od 1865) preinačeni su u nekoliko ovi propisi, a zak. čl. XIII. od 1875 uveden je slijedeći sistem: 1. Otkup T. na osnovu proizvodne moći tehničkih sprava. Ovim sistemom plaćale su T. one fabrike šećera, koje su šećer proizvodile iz sirove šećerne repe pomoću vodenih presa; 2. Plaćanje T. na osnovu težine sirove ili osušene repe upotrebljene za proizvodnju šećera. Ovim načinom plaćale su T. one fabrike, koje su proizvađale šećer ispiranjem (luženjem); 3. Plaćanje T. na gotov proizvod pri iznosu iz fabrike. Na ovaj način plaćale su T. one fabrike, koje su proizvađale šećer iz drugih stvari, a ne iz repe. Zakonom od 1/8 1878 (zak. čl. XXIII. od 1878) T. na šećer naplaćivala se: 1. U fabrikama, koje su proizvađale šećer pomoću vodenih presa ili sudova za kvašenje spojenih u baterije, putem paušaliranja na osnovu pro-

izvodne moći sprava, a 2. u ostalim fabrikama po težini repe upotrijebljene za proizvodnju šećera.

Zakonom od 1880 (zak. čl. XVII.: 1880) dotjerani su propisi zak čl. XXIII. od 1870 i povišene su T. stope, a izvozne nagrade su snižene. Kao mjerilo za dnevnu proizvodnu moć u baterije spojenih sudova imao se uzeti, pored količine repe upotrijebljene za punjenje jednog hektolitra prostorne sadržine sudova, još i broj napuna. Kao minimum utvrđen je broj napuna za 24 časa sa 50. Za brojenje napuna upotrijebljena je naročita sprava, koja se zvala brojilo.

Zakonom od 1/7 1888 (zak. čl. XXIII. od 1888) stavljeni su svi dotadašnji propisi van snage i uveden je sasvim nov sistem. Uvedeno je plaćanje T. na gotov proizvod pri iznosu iz fabrike. Utvrđene su nove T. stope i nove visine izvoznih nagrada. Izvozne nagrade su maksimirane; sve što se preko predviđene količine izveze, ne dobiva izvozne nagrade. Pušteni šećer u promet morao je biti obilježen naročitom markom, inače se smatralo kao da nije plaćena T.

Zakonom od 1898 (zak. čl. XVII.: 1898) pored T. (poreza) na šećer, uvedena je i potrošarina na onaj šećer, koji se na području krune Sv. Stjepana potroši, kao i na kandite, kandirano voće, čokoladu i likere. Stopa T. bila je određena prema jedinici od 100 kg. Zakonom od 1899 (zak. čl. XVIII.: 1899) ukinut je zak. čl. XXIII. od 1888 i zak. čl. XVII. od 1898. Ovim zakonom je samo T. stopa povišena, inače su zadržani svi dotadašnji principi. Zakonom od 1917 (zak. čl. XVI.: 1917) uveden je ratni prirez na šećer.

20/9 1920 stupanjem na snagu jedinstvenog T. pravilnika za cijelu kraljevinu SHS, koj je donesen na osnovu ovlašćenja u financijskom zakonu za 1920/21, uvedena je nova stopa T. na šećer, a ukinut ovaj ratni prirez. Sve ostale zakonske odredbe o proizvodnji šećera iz pređašnjeg zakona i danas su na snazi.

Do 1852 naplaćivana je T. na pivo po količini, ali je 19/12 1852, naredbom ministarstva financija, ovaj način ukinut, i uveden nov zakon o porezu na pivo. Ova naredba je uzakonjena zakonskim člankom X.: 1868. Po ovom zakonu plaćala se T. na pivo po šećernoj (ekstraktnoj) sadržini. T. stopa bila je određena na svaki hektolitarski stepen ekstrakta, što se mjerilo saharometrom. Pri izvozu piva u inostranstvo T. se vraćala. Zakonom od 1898 (zakonskim članom XVII.: 1898) uvedena je, pored T. (poreza), još i potrošarina na pivo. Potrošarinu je plaćalo sve ono pivo, koje je namijenjeno potrošnji u zemljama krune Sv. Stjepana. Ovo se nazivao konzumni porez, i od njega je oslobođeno ono pivo, koje se u pivari za osoblje potroši, čija se količina naredbom određivala.

Zakonom od 1899 (zakonskim članom XIX.: 1899) uvedena je kontrola ležnog i vrionog podruma, a količina proizvoda se utvrđuje na hladniku. Ovim zakonom ukinuti su svi dotadašnji propisi o T. (porezu) i potrošarini na pivo, a uvedena je nova trošarinska stopa. Zakonom od 1899 (zakonski članak XXIII. 1899) uveden je namet na T. od piva, pošto je zakonski član XIX. od 1899 utvrdio samo T. stopu za pivo. Ovaj namet je uveden samo u ugarskoj polovini monarhije; u austrijskoj polovini ga nije bilo.

Zakonom od 1916 (zakonskim članom XXII. 1916) ukinut je namet na T. (porez) od piva i povišena je T. stopa tako, da je u sebi sadržala i T. (porez) i namet. Ova ista stopa uvedena je i u austrijskoj polovini monarhije. Ovim zakonom priznat je pivarama izvjestan popust od T., i to procentualno prema količini proizvoda, ali najviše do 140.000 hl godišnjeg proizvoda. Preko ove količine nije se dalje priznavao veći procenat popusta.

U pogledu T. stope izjednačene su sve pivare u našoj kraljevini 20/9 1920, i ukinuti su svi nameti i popusti, ali u pogledu proizvoda i kontrole ostali su stari zakonski propisi i dalje na snazi.

T. (porez) na mineralno ulje uvedena je zakonom od 1882 (zakonskim članom XVIII. 1882) isključivo u fiskalnom interesu. T. se plaćala na mineralno ulje, proizvedeno u zemlji putem rafiniranja, koje kod + 12° R nije imalo veću gustoću od 870 stepena. Od T. se oslobađa mineralno ulje gustoće ispod 770 stepena, koje se upotrebljava u obrtne svrhe, ali pod izvjesnim uslovima. Ovaj zakon je i danas u snazi u pogledu rada i nadzora rafinerija, dok je stopa izmijenjena i izjednačena za cijelu

kraljevinu zakonom o državnoj T., taksama i pristojbama od 26/6 1921.

Do 1850 vino je bilo oporezovano na osnovu regalnoga prava. Ovaj porez naplaćivali su, na osnovu svojih privilegija, vlastela i pravna lica (općine, gradovi), ali samo od onih količina, koje su u gostionicama istočene. Carinskom naredbom od 21/11 1850 uvedena je državna T. (potrošarina) na vino i meso, no samo u Ugarskoj i Erdelju, Vojvodini i Tamiškom Banatu kao državna T.; u Hrvatskoj i Slavoniji dozvoljeno je općinama da naplaćaju ovu T. za pokriće svojih rashoda. Ova općinska T. na vino i meso uzakonjena je zakonima od 1868, 1886 i 1898.

Kada je uveden ustav u Ugarskoj 1867, uzakonjena je ova T. zakonskim članom XXXV. od 1868, a od T. na vino oslobođen je kominjak (činger). Kao način naplate T. uveden je otkup, zakup i erarsko rukovanje. Otkup su uzimale općine, i one su vršile ubiranje T. uz odštetu za to pravo. U zakup je davana ova T. privatnim licima, ako pogodba s općinom nije uspjela, a ako ne uspije ni otkup ni zakup, onda je država preko svojih organa ubirala ovu T. (erarsko rukovanje). Vinogradari su prema svome proizvodu oslobađali plaćanja T. na izvjesne količine vina za kućnu potrebu.

Zakonom od 1875 (zakonskim članom XXVIII. od 1875) ukinuto je oslobođenje od T. kominjaka, kao i količine vina za kućnu potrebu, a uvedeno je ponovo nametnuće (koje je do danas ostalo), t. j. dužnost naplate T. na vino na području općine namećalo se općini, i ona je to morala vršiti za državu. Zakonom od 1887 (zakonskim članom XVII. od 1887) povišena je T. stopa. Zakonom od 1888 (zakonskim članom XXXV. od 1888) otkupljena su regalna prava od vlastele i pravnih lica, i od toga vremena zavedena je T. na vino, i to državna, a pravo točenja su izdavale državne vlasti.

Potrošarina (koja je bila u Hrvatskoj i Slavoniji općinska) na vino naplaćivala se od potrošnje vina. U Hrvatskoj i Slavoniji nisu plaćali ovu potrošarinu vinogradari za vino, koje potroše i prodadu, nego samo točioci, a u ostalim zemljama bivše Ugarske ovu potrošarinu je plaćao svako, ko je vino trošio.

Točarina se u Hrvatskoj i Slavoniji počela ubirati tek 1/7 1890. Uvođenjem točarine uveden je i novi sistem naplate »isključivo pravo«. Po ovom sistemu pravo ubiranja točarine, odnosno isključivo pravo točenja vina, davano je u zakup, i zakupnik onda sam istače ili daje drugomu pravo istakanja po pogodbi uz plaćanje točarine, također po pogodbi, bez obaveze pridržavanja određene stope.

Zakonom od 1892 (zakonskim članom XV od 1892) ukinuta je točarina i isključivo pravo, a od potrošarine na vino nastao je porez na piće vina (Weingetränksteuer). U Hrvatskoj i Slavoniji je ovaj zakonski propis uveden i uzakonjen tek 1898 (zakonskim članom XVIII. 1898). Ovim zakonom je obaveza plaćanja T. na vino (porez na piće vina) u Hrvatskoj i Slavoniji proširena i na veleprodavaoce vina i vinogradare, ali samo na prodano vino. Oslobođeni su, dakle, samo vinogradari od plaćanja T. na vino, koje potroše u kući.

Zakonom od 1918 (zakonskim članom I. 1918) uveden je proizvodni porez na vino, koji je plaćao proizvađač vina. Ovaj zakon je ukinut financijskim zakonom za 1920/21.

Zakonom od 1899 (zakonskim članom XXV. od 1899) uvedena je točarinska pristojba, koju su plaćali gostioničari za kučmljenje raznih alkoholnih pića. Ovaj zakon je ukinut uvođenjem taksa za pravo istakanja pića. Ovaj zakon je ukinut uvođenjem taksa za pravo istakanja pića zakonom o taksama od 25/10 1923.

Ovi propisi o T. ukinuti su financijskim zakonom za 1920/21 20/9 1920.

Na području S l o v e n i j e zavedena je prva T. na sva alkoholna pića i meso 26/5 1892 T. patentom. Kasnije su izdavani razni T. predmeti, i za svaki je predmet stvoren specijalni zakon, a samo je vino, vinska i voćna šira (mošt) ostao do prevrata jedini T. predmet, koji je još posmatran po navedenom T. patentu.

T. na vino, vinsku i voćnu širu plaćali su svi gostioničari i ona lica, koja su ove predmete prodavali na sitno ispod 56 litara. Visina T. nije bila ista za sve krajeve. Bile su dvije T. stope. Vinska šira (mošt) plaćala je ¾ trošarine, a voćna šira još manje.

Pored državne T., naplaćivao se i državni namet, koji je bio u visini 145% i 60%. Ovakav način plaćanja državne T. na vino ostao je do 20/9 1920.

Grad Ljubljana bio je za T. zatvoreno mjesto, jer je pri unosu morao svatko platiti T. na vino, i za njega je važila linijska T., koja je imala posve druge T. stope. Zakonom od 26/10 1920 ukinuta je linijska T. za grad Ljubljanu.

T. na meso uvedena je zakonom o porezu na meso od 16/6 1877. T. stopa na meso bila je regulirana prema broju stanovnika dotičnog mjesta i prema vrsti mesa. Plaćala se po komadu zaklanog živinčeta i od 100 kg. Stopa je financijskim zakonom za 1920/21 povišena i izjednačena za cijelu Sloveniju, a zakonom od 26/10 92 ukinuta je T. na meso.

T. na pjenušava vina (šampanjac) uvedena je zakonom od 2/2 1914, i plaćala se na pjenušava vina, izrađena od grožđa i voća. T. stopa bila je određena po zapremini boce, a ove su obilježavane znakom.

T. na pivo uvedena je T. patentom od 1892, i ona je kasnijim zakonima regulirana, a carskom naredbom od 17/7 1899 regulirana je posljednji put T. na pivo. Kao T. jedinica utvrđen je hektolitarski stepen ekstrakta, što se utvrđivalo na kontrolnom aparatu. T. se plaćala pri proizvodnji i unaprijed.

T. na rakiju, dobivenu putem destilacije, uvedena je T. patentom od 1892, i plaćala se dijelom prilikom prodaje, a dijelom pri uvozu u mjesto. Od 1835 plaćala se T. na rakiju po faktičnom proizvodu. Ovaj način plaćanja T. na rakiju promijenjen je 1865, i od te se godine T. na rakiju plaća pri proizvodu putem paušalacije. 1878 ponovo je uvedeno plaćanje T. po faktičnom proizvodu. Zakonom od 1888, odnosno carskom naredbom od 1899, uvedeno je plaćanje T. na rakiju prilikom proizvoda putem paušalacije.

Pored T. na rakiju, plaćala se, na osnovu zakona od 23/6 1881, i točarina za točenje rakije i svih pića, dobivenih putem destilacije. Ova točarina je ukinuta naredbom od 30/7 1917.

T. na alkohol (špiritus) uvedena je istim zakonom kao i na rakiju, i cio je postupak reguliran ovim zakonom. T. na špiritus plaćala se po hektolitarskom stepenu na gotov proizvod, koji je utvrđivan pomoću kontrolnog aparata. T. stope bile su dvije, i to manja za dozvoljeni kontingenat, a veća za prekoračnje kontingenta. Pri uvozu plaćala se takođe T. na rakiju i špiritus.

U Srbiji. Zakonom od 18/1 1869 oglašeni su kao T. predmeti: Kafa, šećer, špiritus, rum, fina pića i likeri, karte za igranje, papir za cigarete i mirisavi sapun. T. jedinica bila je oka odnosno tucet karata i sapuna, kutija cigaretnog papira. T. stope su se kretale od 20 para za oku šećera i 24 groša za tucet karata za igranje. Ovim zakonom se predviđalo oslobođenje od T. provozne robe. Kao kazna za kriomčarenje predviđena je četvorostruka redovna T.

Zakonom od 19/7 1877 zavedena je T. na pivo, i to na 100 kg po 2 Din. T. se plaćala na proizvod piva, što se kontroliralo preko naročitih organa, ali se predviđalo takođe plaćanje T. i odsjekom, što je mogao odobriti ministar financija, ako se uvjerio, da se knjige o nabavci sirovina i izrađenom pivu uredno vode. Kao osnov za plaćanje odsjekom uzimao se proizvod prethodnih dviju godina. Kazne za kriomčarenje predviđene su u četvorostrukom iznosu redovne T.

Zakonom od 20/5 1881 zavedena je krčmarina na istakanje pića u kafanama, mehanama i u drugim prilikama. Ova krčmarina, koja je jedna vrsta T., plaćala se od hektolitra rakije 4 Din, piva 10 Din, vina 4 Din, a ruma, likera i svih fabriciranih pića 50 Din. Proizvađači nisu plaćali ove krčmarine, nego samo točioci.

Zakonom od 19/6 1882 zamijenjen je zakon od 1881 i zakon o T. na pivo od 1877. Ovim zakonom ponovo se reguliralo plaćanje krčmarine, t. j. T., za točenje pića, i to ovako: krčmarinu plaćaju trgovci i krčmari na grožđe i kljuk, od koga će cijediti vino, na vino obično i u bocama i na rakiju, a fabrikanti piva, likera i ruma na svoje proizvode. T., koja se u ovom zakonu zove »krčmarina i T.«, povišena je; T. jedinica za pivo bila je hektolitar, a za ostala pića 100 kilograma.

Zakonom od 1/1 1883 zavedena je T. na destiliranje (pečene) špirituozne tekućine.

Zakonom od 16/3 1891 ukinuti su: Zakon o T. od 18/1 1869, zakon o krčmarini od 19/6 1882, zakon o T. na destilirane (pečene) špirituozne tekućine od 1/1 1883 s izmjenom od 31/7 1886, zakon o regalnoj taksi na šibice od 31/7 1886 i zakon o regalnoj taksi na petrolej od 31/7 1886. Ovim zakonom oglašeni su slijedeći predmeti potrošnje za T. predmete: šećer, šećerleme, halva i druga ušećerena ili sa šećerom izrađena jestiva ili poslastice, kafa (sirova i pržena), čokolada, zamjenice (surogati) kafe ili čokolade, čaj, riža, ulje za jelo, riba slana, suha ili u salamuri, jestiva od ribe, raka, puževa, školjaka i od ostalih u vodi živećih životinja, sir suhi i drugi u kalupima, zavijucima ili kutijama, špiritus i druge podobne destilirane špirituozne tekućine preko 40% jačine, rum, liker i druga zaslađena ili začinjena špirituozna pića, vina fina, pivo, sapun i svijeće, papir za cvijeće, papir za cigarete u knjižicama ili inače isječen i za pušenje prigotovljen, petrolej, šibice (žigice) i druga palila. Kao kazna za kriomčarenje predviđena je desetorostruka redovna T.

Zakonom od 12/7 1893 ukinut je zakon od 16/3 1891 sa svim dotadanjim zakonima o državnoj T. i krčmarini, a ostali su kao T. predmeti samo slijedeći: šećer rafinirani, šećerleme, halva ili druga ušećerna ili šećerom zaslađena jestiva, kafa, čokolada i njihove zamjenice, riža, ulje za jelo, riba slana, suha ili u salamuri, jestiva od ribe, raka, puževa, školjaka i t. d., sir strachino, roquefort, gorgonzola, camember, emmentaler, trapist, fromage de brie, edamer, imperijal i tomu slično, pivo, vina fina, šampanjac, malaga, cipar i t. d., konjak, rum, liker i druga zaslađena ili začinjena špirituozna pića, svijeće stearinske, parafinske ili od drugih sličnih materijala. T. jedinica je kilogram i litar, a T. stopa je povišena, i kreće se od 18 do 200 Din od 100 kg, odnosno 100 litara. T. se naplaćuje pri puštanju u promet i potrošnju ili pri uvozu iz inostranstva.

Zakonom od 28/7 1898 zavedeni su novi T. predmeti i to: medicinska vina, limuni, narandže, narovi i masline, kitre, lješnici i roščići, kesteni, smokve, datulje i suho grožđe, bajami, papar, najkvirc, isijot, majoran, lorber, kim i kapra, tarana, makarone, fidelice, sago, biskvite i ostalo tijesto, esencije za ocat, daske, letve, štafle i planke, grede, oblice i balvani, staklo za prozore i izloge, grede i stubovi gvozdeni i čelični, kao i ostali građevinski materijal, cijevi za vodovod i druge gvozdene, cement i hidraulično vapno. T. se plaćala od 100 kg, odnosno od kubnog metra.

Zakonom od 7/10 1899 učinjene su izmjene i dopune u zakonu o državnoj T., koje su bile slijedeće: daske, letve, štafle i planke podijeljene su za plaćanje državne T. u tri vrste prema kvaliteti, i tako isto su podijeljene i grede, oblice i balvani u tri vrste prema kvaliteti.

Zakonom od 26/2 1902 ponovno je izmijenjen propis zakona o državnoj T. u pogledu kategoriziranja dasaka, letava, štafli, planki, greda, oblica i balvana, ukinuto je plaćanje državne T. po kvaliteti ovih predmeta, a zavedena je jednostavna T. na daske, letve, štafle i planke, grede i balvane tesane, oblice i trupce. T. je ubrana od kubnog metra. Ovim zakonom se predviđa oslobođenje od plaćanja državne T. one građe, koju privrednici budu sjekli u privatnim zabranima, općinskim i državnim šumama, po dozvoli vlasti, za svoju domaću potrebu.

Zakonom od 17/1 1907 ukinuta je državna T. na salamu.

Zakonom od 9/11 1909 ukinut je zakon o državnoj T. od 12/7 1893 sa svim njegovim izmjenama i dopunama, a kao T. predmeti ostali su slijedeći: šećer, bonboni, halva, ratluk, ušećereno voće i ostali predmeti izrađeni od šećera, kafa, čokolada i surogati čokolade, surogati kafe, riža, ulje za jelo, riba slana, suha ili u salamuri, jestiva od ribe, raka, puževa, školjaka i t. d., pivo, fina vina, liker, rum, konjak i esencije za piće, svijeće, osim lojanih i voštanih, električno osvjetljenje, kalcijev karbid, limuni, narandže, narovi, masline, smokve, datulje i suho grožđe, esencija za ocat, daske, letve, štafle i planke i ostale njima slične izrađevine od drva, grede, direci, pragovi i ostali drveni građevinski materijal ove vrste, ma pod kojim imenom, tesani ili strugani, obla građa, stakla za prozore i izloge, grede i stubovi gvozdeni, čelični, cement i hidraulično vapno. — Električna struja plaća T. po kilovatu. Za industrij-

ska preduzeća električna struja plaća polovinu stope. Ona građa, koju privrednici sijeku u privatnim zabranima, općinskim i državnim šumama za svoju upotrebu, oslobođena je T.; isto tako ne plaća se T. na onu građu, koju zemljoradnici primitivnim sredstvima istešu u privatnim zabranima, koji ne podleže državnomu nadzoru.

Ovaj zakon ostao je na snazi sve do 20/9 1920, kada su unesene izvjesne dopune i izmjene i jednoobrazni postupak u cijeloj kraljevini SHS.

U Kraljevini SHS. Financijskim zakonom za 1920/21 rasprostrt je na cijelu Kraljevinu zakon o državnoj T. Kraljevine Srbije od 9/11 1909, izuzev postupka. Istim zakonom, koji je stupio na snagu 20/9 1920, zavedena je jedinstvena tarifa za cijelu Kraljevinu. Ovom tarifom oglašeni su kao T. slijedeći predmeti: šećer, kava, surogati kave, riža, ulje, pivo, fina vina, liker, konjak i esencije za piće, rum, svijeće, električno osvjetljenje (sijalice), plin za osvjetljenje, kalcijev karbid, kresiva, alkohol, rakija (osim u Srbiji), octena kiselina, mineralne i druge njima slične vode i presovani kvasac.

Obična vina su također T. predmet, ali su ti propisi primjenjivani, s obzirom na razne propise, koji su važili u pojedinim oblastima, a u tarifi nije dat opći propis o T. na obična vina. Isto tako ostala je T. na meso u krajevima, gdje je prije postojala.

Ovim je financijkim zakonom ukinut proizvodni porez na obično vino u Hrvatskoj i Vojvodini, koji je do toga vremena postojao. U Srbiji nije obično vino T. predmet. T. se plaća u zlatu.

Proizvodnja rakije bez plaćanja državne T. za kućnu upotrebu uvedena je u svim oblastima, izuzev Srbije. Špiritus (alkohol), koji je do sada bio u Srbiji i Crnoj Gori monopolski predmet postao je T. predmet. Proizvodnja špirita, i uopće cijela industrija špirita, pada pod kontrolu financijskih vlasti. Odobrenja za podizanje fabrika špirita izdaje ministar financija, po saslušanju ministra poljoprivrede i voda.

Ovi propisi dopunjeni su i unekoliko izmijenjeni zakonom od 18/11 1920. Ovim dopunama ukinuta je T. na meso u krajevima, gdje je postojala. T. se ima naplaćivati od 1/12 1921 u srebru. Od istoga dana prema ovim zakonskim izmjenama prestalo je biti T. predmet ulje i presovan kvasac.

Zakonom od 27/6 1921 učinjene su neznatne izmjene u zakonu o državnoj T. s njegovim izmjenama i dopunama, a kao T. predmeti predviđeni su u tarifi: šećer, kava, surogati kave, riža, pivo, obična vina (osim u Srbiji), fina vina, ekstrakti, esencije i eterska ulja s alkoholom i bez njega, liker, konjak i rum, svijeće, električno osvjetljenje, plin za osvjetljenje, kalcijev karbid, kresiva, alkohol (špiritus), rakija (osim u Srbiji), octena kiselina i benzin. Kao novi T. predmet došao je benzin, a prestao je biti T. predmet mineralna voda. T. stope su unekoliko prema potrebama povišene.

Zakonom od 20/12 1921 učinjene su manje izmjene u zakonu o državnoj T., i to radi naplate T. na benzin i na vinski mošt i kljuk.

Financijskim zakonom za 1922/23 povišena je T. stopa na šećer, kavu, fina vina i benzin.

Zakonom od 5/11 1923, koji je stupio na snagu 20/11 1923, učinjene su znatne izmjene samo u visini državne T. na rakiju. Od toga dana je proizvodnja rakije u cijeloj kraljevini slobodna za kućnu potrebu, i ne podleži plaćanju državne T., izuzev slučaja, da se otuđuje. Plaćanju državne T. podleži rakija samo onda, kad se proizvodi radi trgovine. Kontrola ovog načina proizvodnje je stroga, i propisuje se uz postavljanje stalnih pecara s kontrolnim aparatom ili zbirnim sudom. T. se plaća na faktički proizvod.

Ovim zakonom povišene su sve novčane kazne, koje su postojale po starom zakonu o državnoj T. Kazna za kriomčarenje je ublažena, t. j. kaznena trošarina svedena je na petostruku redovnu T., a kriomčareni predmeti se ne prodaju u korist državne kase, nego služe kao garancije za redovnu i kaznenu T. Rakija i dalje nije T. predmet u Srbiji i Crnoj Gori, a obično vino samo u Srbiji. *B. Robiček.*

TROŠKARICA, planina u Crnoj Gori, između Grahovskoga Polja—Pavlova Dola—Razmuća—Bilova Dola—Trešnjevskog Dola, oko 23 km sjeveroistočno od vrha Orjena, a isto toliko sjeverno od mjesta Risna. Sastavljena je od kretacejskih vapne-

njaka i odlikuje se pojavama krša. T. predstavlja krasku visoravan, nagnutu prema sjeveroistoku, visoku 1.442—1.100 m. Na podnožjima T. izviru nekoliko vrela, a na samoj visoravni nalaze se Vranova Jama (1.295 m), pećina s vodom, i jame ispunjene snijegom, čija sočnica služi kao pitka voda. T. nema nijedne tekuće vode i samo djelomično je pod vegetacijom. Sjeverozapadno i zapadno od T. prolazi kolski put Nikšić—Trubjevo—Nanove—Han—Risan i Crkvice, a ostalim ograncima i preko visoravni vode mahom staze. *P. V.*

TROŠT IVO, pripovjedač (6/12 1865, Orešje, kod Cola, nad Vipavom, talijanska Slovenija). Svršio je učiteljsku školu u Kopru (1881—1885), i služio je 1885 u Ustju kod Ajdovščice, 1886—1901 na Razdrtom kod Postojne, 1901—1925 u Tomišlju na Ljubljanskom Barju. Sada živi kao penzioner na Jehici kod Ljubljane. Kao đak trećeg razreda učiteljske škole počeo je pisati za Edinost najprije članke i dopise, kasnije feljtone i pripovijetke. Uskoro je počeo redovno sarađivati kao pripovjedač u Domu in Svetu (1891—1901), a nešto i u Ljubljanskom Zvonu i Slovenskoj Matici. Građu je najviše crpao iz uže postojbine Notranjske (Dom in Svet: Med valovi življenja 1893, Selanov zet, 1894, Materina obljuba, 1896, Stari dolg, 1897 i dr., Zabavna knjižnica Slovenske Matice: Temni oblaki, 1895), a rado je pisao i o učiteljskom i radničkom životu (Ljubljanski Zvon: Vodišni samotar, Učitelj Gregor, 1895, Njena Zvezda, 1904). T. je za Večernice i Koledar Mohorjeve Družbe napisao niz pučkih pripovijesti i pripovijedaka, i sarađivao je u Edinosti, Slovenskom Narodu, Domaćem Prijatelju, Učiteljskom Tovarišu i dr. kao feljtonista i pripovjedač.

T. je vješt pripovjedač umjerenog realističkog pravca, koji voli lagan stil spojen sa šaljivošću, ali ne zasijeca naročito duboko. T. se bavio i dječjom literaturom, najprije u Vrtcu i Angelčku te u Gabrškovoj Knjižnici za mladino, a od 1899 najviše u Zvončku, čiji je urednik bio 1917, a u kome je objavio bezbroj pripovijedaka, crtica, anegdota, basni i sl. Zasebno je izašlo nekoliko T. knjiga za mladež: Pri stricu (1898), Na rakovo nogo (1901), Moja setev (Izbrani spisi za mladino, I. 1914, II. 1920) i dr. U učiteljskom Tovarišu je sarađivao dopisima i pedagoškim stručnim člancima.

I. Grafenaer.

TROVJERA. V. Trovrh 2.

TROVRH. 1. Planinski vrh u Hrvatskoj, sjeveroistočno od Male Kapele, sjeverozapadno od Plješevice, a 6·5 km sjeverno od mjesta Plitvice. T. je visok 940 m, i cio je pošumljen. Jugozapadnim, južnim i jugoistočnim krajem T. prolazi cesta Plaški i Otočac—Čikani — Čatrnja — Slunj i Ličko Petrovo Selo.

2. Planinski vrh u Hrvatskoj, 6·5 km sjeveroistočno od mjesta Lovinjca, a 11 km jugozapadno od Udbine, sela u polju Krbave. T. je visok 1.234 m, i većim dijelom je pod vegetacijom. Zove se i Trovjera. Sjeverozapadnim podnožjem T. prolazi cesta Udbina—Ploča—Gospić i Obrovac.

3. Planinski vrh u Hrvatskoj, 10·5 km jugozapadno od Bunića, sela u polju Krbave, a 15 km istočno-sjeveroistočno od Gospića. T. je visok 1.197 m, i na sjeveroistočnoj strani je pošumljen. Zovu ga i Ceklin. Od T. je 2 km istočno-jugoistočno vrh Palež.

4. Vrh na planini Plješevici, u Hrvatskoj, 6·5 km istočno-sjeveroistočno od Bijelog Polja, mjesta u istoimenom polju, a 12 km južno-jugozapadno od Bihaća. T. je visok 1.646 m, i pokriven je vegetacijom. Sjeverno-sjeverozapadno od njega je vrh Šestikovac. *P. V.*

TRPANJ, gradić u Dalmaciji, u dubrovačkoj oblasti, u korčulanskom srezu. Leži u sjevernom primorju poluotoka Pelešca ½ km od mora. Tu je krasna nova obala, kupalište i tvornica za konzerve riba. T. mala luka u parobrodskoj je vezi sa Splitom, Metkovićem, Makarskom, Korčulom i Sušakom. — T. ima 640 stanovnika u 142 doma. Sjedište je općine (1.300 stanovnika). Do 1850, T. spadao pod župu u Donjoj Vrućici. Ima pučku školu, sporednu carinarnicu, poštu i telegraf. Trpanjci su dobri ribari i mornari, a najbolji su trgovci na cijelom Pelješcu. Više imaju koristi od gojenja maslina i duhana nego li od vinove loze. — Osim trgovišta T. njegovoj općini pripadaju sela: Duba (193 stanovnika), Gornja Vrućica (240) i Donja

Vrućica (277), gdje je stari dvor pjesnika Dubrovčanina Dinka Ranjine.

Literatura: N. Bjelovučić, Poluotok Rat ili Pelješac (1907).

J. M-n.

TRPIMIR, knez dalmatinske Hrvatske oko 845—864, praotac dinastije, koja je, uz male prekide, vladala Hrvatima do kraja 11 vijeka. T. je zvao sebe »božjom pomoću knez Hrvata« (u ispravi 3/3 852, koja je ujedno prva sačuvana isprava jednog hrvatskog vladara). Nedaleko od svoga dvora u Klisu u današnjim Rižinicama, osnovao je T. benediktinski samostan, po svoj prilici najstarije sjedište ovoga reda u Hrvatskoj. Između 845—860 napao je bugarski knez Boris Dalmatinsku Hrvatsku, ali je bio odbijen. Ovaj rat između Hrvata i Bugara svjedoči, da je Dalmatinska Hrvatska tada neposredno graničila s Bugarskom, valjda negdje Vrbasu i Bosni na istoku.

M. P-g.

TRPKOVIĆ MAKSIM, profesor i radnik na reformi kalendara (15/11 1864, Orlanci, Kičevo — 16/12 1924, Beograd). Osnovnu školu, realku i veliku školu (1892) svršio je u Beogradu. Glavni predmeti su mu bili: Fizika i mehanika s kozmografijom. Bio je profesor na gimnazijama u Pirotu i Beogradu. Bavio se mnogo astronomijom i reformom kalendara, te je dao jedan od najboljih projekata za reformu kalendara, po kome bi se moglo postići izjednačenje kalendarske godine sa tropskom (sunčanom) godinom. T. interkalaciono pravilo modificirao je svepravoslavni kongres u Carigradu 1923. Glavni T. radovi su: Reforma kalendara (1900), Projekat za reformu kalendara (1900), Je li zabranjeno praznovati Uskrs sa jevrejskom pashom? (1901), Nije zabranjeno praznovati Uskrs u dan punog meseca (1901) i Praznovanje Uskrsa u dan punog mjeseca (1909). Gotovo svi ovi radovi štampani su u Glasniku Pravoslavne Crkve. Poslije Svjetskog Rata štampao je T. nove svoje članke: Nov hrišćanski kalendar i O izjednačenju kalendara u Vesniku (1919, 1920, 1921 i 1922).

R. G.

TRPKOVIĆ SELIMIR. V. Pašić Sreten.

TRSAT, mjesto u Hrvatskom primorju. Leži na 135 m visokom brežuljku nad gradom Sušakom, čijoj općini pripada, i izgleda kao njegova akropola. Sa Sušaka vodi na T. široka krasna cesta, koja se uspinje od Zvonimirove ulice serpentinama između lijepih zgrada, i od portala na Trgu bana Jelačića 412 kamenih stuba, sa više kapelica i kipova, koje je sagradio oko 1531 junački kliški kapetan Petar Kružić, a kasnije (1725) popravio i dopunio Gavro Eichelburg, zapovjednik Brinja. Desno je crkva Blažene Djeve Marije s franjevačkim samostanom, lijevo Čitaonica, a dalje samo mjesto.

T. crkva je građena na mjestu, gdje je po legendi stajala Gospina kuća, koju su anđeli donijeli iz Nazareta 10/5 1291 i opet odnijeli u Loreto (kod Ancone, u Italiji; 10/2 1294). Zadužbina je krčkih knezova, Frankopana, kojima je pripao T. na početku 13 vijeka, kada im je kralj Andrija darovao župu Vinodol. Uz crkvicu, koju je sagradio knez Nikola I., zamislio je ban Nikola II. Frankopan (— 1432) da sagradi samostan. To je izvršio njegov sin, pobožni knez Martin, dobivši 1453 za to dopuštenje od pape Nikole V. 1462 već je stajao T. franjevački samostan bosanske vikarije. Knez je Martin crkvu i samostan obilno obdario poveljama 1468, 1474 i 1479. Posjedi su se samostana množili i poslije prilozima pobožnih ljudi, ne samo oko T., nego i u Istri. Osobito se odlikovala kneginja Barbara, kći Sigismunda Frankopana, a žena srpskog despota Vuka Brankovića (Zmaj-Ognjeni). Ona je oko 1485 darovala crkvi veliki moćnik od srebra, iznutra pozlaćen, s moćima od 36 svetaca. Pojedine relikvije spremljene su u srebrne kutijice s napisima bosančicom, iz kojih doznajemo, da ih je darovala gospođa despotovica Barbara Tako se punila i samostanska riznica mnogim zavjetnim darovima. Kad je prijetila opasnost od Turaka, samostanske su se dragocjenosti čuvale u gradu T. 5/3 1629 požar je uništio samostan s mnogim dragocjenostima i knjižnicom, s kojom su propali i mnogi stari rukopisi. Kroz dvije godine obnavljao se samostan, i dobio je tada svoj današnji oblik. U prizemlju su arkade, kružni trijem, koji okružuje malo kvadratno dvorište. Ima slika iz života Isusova. U prizemlju se nalazi refektorij (tr-

pezarija) sa slikama Kristofora Taska (oko 1714), Serafina Šena (— 1693) i Aleksandra Robleka (— 1884). Gornji kat zapremaju ćelije, knjižnica, riznica i arhiv.

Crkva ima široko, a srazmjerno nisko pročelje, iz čije se sredine diže toranj s lijepim šiljastim krovom. Dvoja vrata vode u crkvu, a treća, nad kojima je kameni grb Frankopana, u samostanski hodnik. Ukrasi na njima imaju obilježje kasne renesanse, dok se srednji veći, od 5 prozora na pročelju, nalazi u gotskom okviru. To je pročelje sagrađeno po svoj prilici u prvoj polovini 16 vijeka, kada je gvardijan bio o. Franjo Glavinić, pisac T. historije. Srednja vrata vode u glavni brod (crkve), do koje je desni brod, a mjesto lijevog broda samostanski je hodnik. Svetište, prvobitna kapelica, odijeljena od ostale crkve lukom od crvena mramora, zatvaraju vještački izrađena vrata od kovanog željeza (rešetke), koja je dao načiniti senjski biskup Petar Brajković 1705. U svetištu stoji lijepi mramorni barokni oltar. Na njemu je stara čudotvorna slika Bogorodice, slikana na cedrovini, po legendi djelo apostola Sv. Luke, a poklon (1367) pape Urbana V. Pred oltarom je grobnica knezova Frankopana. Prvi je u njoj sahranjen knez Bartol X. (1474), zatim njegov stric, knez Martin (1479), uz koga počiva njegova žena, s njihovim likovima na grobnim pločama. Grobne ploče Nikole VI. Frankopana Tržačkog i žene mu Jelisave Peteove (— 1513) s njihovim likovima nalaze se kod oltara Sv. Petra, pod kojim je u grobnici sahranjena i glava Petra Kružića, čija je sestra za 1.000 dukata otkupila nju od Turaka i poslala na T. U crkvi T. sahranjen je i ban Nikola IX. Frankopan (— 1647, Beč) i drugi neki velikaši i prelati. Po zidovima crkve vise mnoge zavjetne slike, koje prikazuju razne opasnosti na kopnu i još više na moru, iz kojih su se ljudi spasli po zavjetu Bogorodici T. Crkva je T. povećana 1644—1652 do oltara Sv. Nikole, a izgrađena je 1824/25, kad je dobila i novi toranj.

Na zapadnom izbojku T. brda, strmo nad Lujzinskom cestom, ispod koje šumi Rječica, nalazi se T.-grad. Ime T. vrlo je staro. Već u Pseudoskilakovu Periplu (338—335 prije Is.) spominje se u Liburniji Darsatika, u rimsko doba naselje Tarsatica, koje i Plinije (— 79 po Is.) navodi među liburnskim gradovima, a poznaju ga i Tabula Peutingeriana i Antoninov Itinerarij; Geograf Klaudije Ptolomej (u 2 vijeku) stavlja Tarsaticu na ušće rijeke Oineos, danas Rječine, po čemu je ime dobila Rijeka (Fiume), dok su staro ime sačuvali Hrvati u svome T., što u starim spisima dolazi i u obliku Crsat. Tamo je valjda bilo utvrđenje od rimskog vremena za obranu Tarsatice (Rijeke) i ceste, što je tuda vodila iz Senije (Senj) u Akvileju (Oglej). Kod T. je 799 poginuo vojvoda franačkog kralja Karla, furlanski markgrof Erich, zarobljen i ubijen od tamošnjih mješćana.

Poslije toga nema o T. spomena sve do 1288, kada se spominje među općinama knežije Vinodolske, koju su 1223 krčki knezovi, Frankopani, dobili od kralja Andrije II. Pri pisanju Vinodolskoga Zakona (6/1 1288) bili su u Novom (gradu) među izaslanicima ostalih općina vinodolskih »iz Trsata«: Vazmina plovan, Nedrag satnik, Dominik sudac i Vika. Na mjestu starog rimskog utvrđenja Frankopani su podigli T.-grad (zapadna kula i danas se zove »rimska«), u kome su često boravili, naročito onda, kada su držali i susjednu Rijeku. Oko 1405 ovladao je T. knez Fridrik Celjski, oženivši se Jelisavom, kćerkom Stjepana I. Frankopana. Pošto je Fridrik 1422 umorio svoju ženu, oteo mu je knez Nikola IV. Frankopan sav njen miraz, s njime i T. Po kraljevoj presudi 1435 Frankopani su doduše imali da vrate knezu Ulriku Celjskomu, sinu nesretne Jelisave, svu njegovu baštinu, pa i T., ali to valjda nije izvršeno. Kada su Frankopani 1449 dijelili svoju djedovinu, i T. je, s nekim drugim gradovima, pripao knezu Martinu. Martin nije imao potomaka, te je (— 1479) T. i druga neka imanja ostavio bratu Stjepanu II. i sinovcu Bernardinu.

Tada je T. stradao od raznih napadaja. 1490 osvojio ga je njemačko-rimski car Fridrik II., no već 1508 preoteli su ga njegovu sinu Maksimilijanu Mlečići. U junu 1509 zadobio je T. knez Bernardin. 1527 osvojili su T. Turci, ali ga nisu dugo držali. Već 1529 bio je u vlasti kralja

Ferdinanda. Zatim su T., izuzevši kratko gospodstvo (1616—1722) bana Nikole IX. Frankopana, do 1640 upravljali razni kraljevski kapetani i zakupnici, od kojih su posljednji, Gašpar Knezić (1601—1619) i Franjo Knezić (1619—1640), imali raznih smutnja i razmirica s Franjevcima i s podanicima grada. Zato je trebalo da se tačno obilježe dužnosti podanika, kao i svi običaji i zakoni. Tako je 1710 nastao T. urbar, a 1640 statut. Dalje su upravljali gradom T. riječki kapetani, koji su ga zapustili. Još je ljuto stradao od potresa 29 i 30/11 1750. Početkom 19 vijeka bio je gotovo razvalina. Tada je pao pod upravu grada Bakra, od koga ga je 1826 kupio podmaršal i vojnički zapovjednik Austrijskog primorja grof Laval Nugent, te ga je dao pregraditi.

Restauracija je tako temeljito izvedena, da je T.-grad izgubio obilježje sredovječnog grada. Pred glavnom kulom sagrađena je moderna Nugentova grobnica, kao mali hram s antičnim stubovima na pročelju. Šest stepenica niže od hrama stoji s desna i s lijeva po jedan visok kameni stub. Desni je prenio grof Laval s polja kod Marenga, gdje ga je prvi konzul francuske republike, Napoleon Bonaparte, bio postavio za spomen svoje pobjede 14/6 1800. Drugi stub, spomenik na sretne vojne protiv cara Napoleona 1813, srušili su Talijani 1922. Zapadno od grobnice stoji stara okrugla rimska kula, na koju se može uspeti kamenim stepenicama, iznutra u zid usađenim. Negda je to bila glavna gradska kula i stražarnica. Za vrijeme restauracije dobila je krunište. S kule se otvara krasan vidik na romantičnu dolinu Rječine, na Rijeku i Sušak, i na sav Kvarner s otocima, od Učke do Velebita. U sjeveroistočnoj gradskoj kuli bila je negda smještena zbirka Nugentovih grčko-rimskih skulptura i vaza, najviše iz Minturne (Italija), koja se sada nalazi u muzeju u Zagrebu, kamo su dospjele i neke slike iz gradske galerije. Čuvene su T. gradske podzemne tamnice i špilja s izlazom na Lujzinsku cestu.

Samo mjesto T. (osim samostana i crkve) nema ništa osobitog, osim župne crkve Sv. Jurja i župnog dvora ispod samog grada. Kako svjedoče natpisi, oboje je građeno u 18 vijeku. T. župa je vrlo stara, ali je obnavljana. Crkveni šematizam veli, da je osnovana između 1223 i 1288, i to je historički utvrđeno, jer je pri uređenju Vinodolskoga Zakona 6/1 1288 među izaslanicima T. bio i trsački plovan Vazmina. Matice ima od 1648. T. župi pripada i grad Sušak, i više sela sa nekoliko kapelica. — T. ima osnovnu školu i lozni rasadnik od 3½ katastarska jutra.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Knezovi Frankapani (1901); E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol (1921); J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga Muzeja u Zagrebu (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, n. s. VII., 211—217. Nugentova zbirka). *J. Modestin.*

TRST, grad i pristanište u talijanskoj Sloveniji, na Tršćanskom zalivu. Značaj je T., kao prvog pristaništa Jadranskog mora, u geografskom pogledu u prvom redu u tome, što grad leži na T. zalivu, kojim je Jadransko more najviše udubljeno u evropski kontinent, više nego ikoji drugi dio Sredozemnog mora. Ipak treba naglasiti, da položaj T., kao pristaništa, od prirode nije najbolje obdaren, i da se na istočnojadranskoj obali nalaze mnogi gradovi, koji bi po prirodi bili za velika pristaništa mnogo bolje predestinirani. Da je T. ipak postao tako veliko pristanište, ima najviše da zahvali velikomu zaleđu i historičko-političkim faktorima.

T. leži na zalivu, koji se razvio u velikoj sinklinali pješčara sjeverne Istre. Sjeveroistočna obala zaliva još je konkordantna i teče paralelno s tektonskim pravcem T.-Komenskog krasa, zbog toga je malo razvijena i uglavnom sasvim neraščlanjena; uz to je vrlo strma, tako da se željeznica i ceste moraju uzdići u vis s dosta velikim usponom i u većim zavojima. Ali prema jugoistoku javlja se, uz strmi vapnenjački stepen, uska pruga pješčara, koja se jugoistočno od T. proširuje tako, da sav južni okvir T. zaliva pripada već sinklinali pješčara, koja je ovdje veoma članovita i raspada se u tri rijasna zaliva, Miljski (di Muggia), Koparski (di Capodistria) i Piranski, među kojima su mali poluotoci. Četvrti, najmanji zaliv je T., u kome leži staro i novo T. pristanište. Ali

je poluotočić, kojim je tršćanska luka uokvirena na jugu, vrlo malen, s rtićem Sv. Andrije, tako da je T. pristanište po prirodi veoma slabo zaštićeno prema širokom moru. U moderno doba morali su T. s velikim vještačkim valolomima zaštititi protiv velikih valova. U posljednje doba (prije 1914) počeli su T. pristanište širiti u veći Miljski zaliv.

T. je staro naselje. U starom vijeku stajalo je ovdje Tergeste, koje su osnovali Karni, kao što javlja Strabon, koji ga najprije, i to kao selo, spominje. Historičko doba počinje za T. kad su ga osvojili Rimljani u ratu s Istrima 178—177. Kad su Rimljani sasvim potčinili Istru (128), osnovali su u Tergeste utvrđeni vojnički logor na brdu Sv. Justa i uredili su ga kao koloniju. Ovdje se onda razvilo manje rimsko mjesto. Ali glavni veliki grad T.-Mletačkog zaliva bila je u rimsko doba Akvileja; u poređenju s njom T. uopće nije dolazio u obzir. Iz rimskog doba ima u T. još nekih tragova: ostatak gradskog zida, ruševine kazališta, božjeg hrama i t. d. Kršćanstvo se proširilo silno u gradu i dalo je više mučenika, među njima osobito Sv. Justa, koga je pogodilo Dioklecijanovo gonjenje; on se još i sada slavi kao zaštitnik T.

U doba seobe naroda bio je T. u blizini glavnog puta, koji je vodio iz istočne Evrope, odnosno iz srednjeg Podunavlja, u Italiju, i zbog toga je često mijenjao gospodare. Langobardi su ga razvalili, a 571 je obnovljen. Oko 590—752 bio je T. u vlasti Bizantinaca i imao je pograničnu posadu. Zatim su Franci proširili do T. svoju vlast. T. se razvio kao samoupravna gradska općina, koja je već rano došla u konflikte s Mlečićima, koji su htjeli osvojiti i trgovačku vlast Jadranskog mora. Njihove ekspanzivne težnje bile su u prvom redu uperene protiv zapadne Istre, i naravno pogodile su i T. 948 poklonio je Lotar II., kralj Italije, T. s okolicom tršćanskom biskupu, koji je zadržao svjetovnu vlast preko 300 godina.

Krajem 11 vijeka dobili su akvilejski patrijarsi svjetovnu vlast i nad T., ali pravu vladu u gradu dobilo je gradsko plemstvo; biskupima je ostao samo naslov tršćanski grofovi (do 1791). Vlast akvilejskog patrijarha bila je suviše slaba, da bi štitila T. od Mlečića, i već 1202 morao je T. položiti zakletvu vjernosti Mlečićima, koja je bila u vezi s trgovačkom konkurencijom, produžena je; najposlije su Tršćani pomogli sebi time, što su se 1382 poklonili Habsburgovcu Leopoldu III., koji je bio gospodar šireg T. zaleđa. Od toga doba ostao je T. sjedinjen s austrijskim zemljama (osim 1809—1813) sve do 1918. (Za historiju T. u to doba v. Slovenačke pokrajine, 5, I.).

Početkom novembra 1918 zauzeli su T. Talijani. Danas je T. sjedište prefekture, koja osim gradske općine, obuhvata i Kras s Postojnom.

T. se počeo razvijati kao veće pristanište i znatniji trgovački grad tek novije doba, u vrijeme merkantilizma. Austrijski car Karlo IV., koji je išao za tim, da organizira austrijsku trgovačku mornaricu i da uvede Austriju među pomorske države, podigao je 1719 T. kao slobodno pristanište i gradio je, odnosno popravljao je ceste iz svojih pokrajina prema T. Ali pravi veći napredak T. pada u 19 vijek. 1857 izgrađena je željeznička veza, koja je vezivala Beč i ostale sjeverne i alpinske zemlje preko Maribora i Ljubljane s T. Za zapadnije austrijske pokrajine sagrađena je 1868—1873 željeznica preko zapadne Štajerske (Selztal—St. Michael—Judenburg) i preko Koruške (St. Veit—Villach—Trbiž) i preko Trbiža—Ljubljane na već postojeću željeznicu sa dva kolosjeka prema T. Još je od većeg značaja postala nova željeznica prema T., koja je kroz Ture (turska pruga 1908) i Karavanke (1906) vezivala Južnu Njemačku i zapadnu Austriju preko Jesenica—Bohinja—Gorice s T. Osim toga imao je T. preko Červinjana vezu s gornjoitalskim željeznicama, i više manje lokalne pruge (za Goricu—Videm [Udine]), za Piran—Poreč (s uskim kolosjekom) i za Pazin—Pulj.

Glavni karakter davala je T. trgovina, koja je predstavljala vezu austrijskog zaleđa s prekomorskim zemljama. Na prekomorskoj trgovini osnovalo se bogatstvo i brzi napredak T. Najviše je u T. prometa otpalo na import. Od cjelokupnog pomorskog prometa u T. otpalo je na slovensko zaleđe 34% uvoza i 29% izvoza; ostala roba bila je određena za šire zaleđe, odnosno dolazila je oda-

tle. Slovenija je dakle prije rata zauzimala od prilike jednu trećinu T. prekomorskog prometa.

Kako se T. u toku posljednjih 150 godina razvio u veliko trgovačko pristanište, vidi se iz statističkh podataka o rastenju njegovog stanovništva. Krajem osamdesetih godina 18 vijeka imao je T. 24.000 stanovnika. Za vrijeme Napoleonskih ratova, 1808, imao je 33.060 stanovnika, do sredine 19 vijeka, t. j. do 1851, poraslo je stanovništvo na 90.694, 1869 bilo je već 123.098 stanovnika, 1880: 144.844, 1890: 157.466, 1900: 178.599, 1910: 229.510. 1921 imao je T. 238.655, a krajem 1925 253.530 stanovnika.

U nacionalnom pogledu T. je prije rata bio poprište oštrih borba. Centar grada bio je talijanski, ali jako protkan slovenskim elementom; neposredna okolica grada bila je slovenska, i to kao dio kompaktne slovenske teritorije. Austrijska zvanična statistika iskazala je za 1910 u prvoj zoni, t. j. u samom gradu 20.358 Slovenaca, 2.171 Hrvata i Srba, 95.730 Talijana, 9.580 Nijemaca, 641 različitih ostalih i 32.513 stranaca, svega 160.993. U drugoj zoni, t. j. u predgrađima (Barkovlje, Kjadinj, Zgornja Kolonja, Greta, Verdelj, Lonjer, Rojan, Rocol, Sp. i Zg. Marija Magdalena, Škorklja i Škedenj) 28.359 Slovenaca, 220 Hrvata i Srba, 22.691 Talijana, 2.162 Nijemaca, 126 ostalih i 5.989 stranih državljana, svega 59.547. U trećoj zoni, t. j. u okolici, koja je već skoro sasvim agrarnog karaktera (Bane, Bazovica, Kontavelj, Gropada, Lipica, Miramar, Općina, Perdin, Prosek, Sveti Križ, Trebče), bilo je 8.199 Slovenaca, 12 Hrvata i Srba, 538 Talijana, 114 Nijemaca, 12 ostalih i 95 stranih državljana, svega 8.970. Svega bilo je dakle u T. 56.916 Slovenaca, 2.403 Hrvata i Srba, 118.959 Talijana, 11.856 Nijemaca, 779 različitih ostalih i 38.597 stranih državljana. U istini je broj Slovenaca bio veći no što je to iskazala statistika, koju su vršile lokalne talijanske vlasti u T. Najljepše se ovo vidjelo kod raznih izbora, gdje je broj glasova, predanih za slovenske kandidate, bio mnogo veći nego što se to očekivalo na osnovu statističkih podataka.

Ali nacionalna pozicija Slovenaca u T. jačala se sve više i u samom gradu, jer je doseljavanje sa slovenskog i srpsko-hrvatskog teritorija bilo jače nego s talijanskog.

Slovenci su osnovali u T. i jaku prosvjetnu poziciju. Već 1848 osnovana su ovdje prva slovenska društva i prvi časopisi. Slovenske novine (Edinost) izlaze već od 1876, a poslije 1894 kao dnevnik. Osim toga, izlazile su tamo slovenske knjige, revije i ostali časopisi. Ovdje je bilo svuda mnogo raznih nacionalnih slovenskih organizacija, prosvjetnih, pjevačkih, sportskih, gospodarskih društava i dr. Narodni Dom je postao važno središte nacionalnog života tršćanskih Slovenaca. Počelo se razvijati i samostalno slovensko gledališče.

Veoma je teška bila borba za slovenske osnovne škole u T., koje talijanska većina nije htjela dozvoliti u gradu, nego samo u selima u okolici. Stoga su Slovenci morali o svom trošku (pod pokroviteljstvom Ćiril in Metodove Družbe) osnivati i uzdržavati osnovne škole u gradu.

Početkom talijanskog gospodstva u T. počelo je sistematičko rušenje slovenskog elementa i slovenskih prosvjetnih i ekonomskih institucija u T. Narodni Dom su zapalili Talijani uskoro poslije dolaska, i od toga su vremena poništavali redom sve, što su Slovenci na području škole, prosvjete i gospodarstva teškim radom sagradili tokom decenija. Pri popisu stanovništva 1/12 1921 nabrojali su Talijani samo 18.150 Slovenaca, međutim je faktički broj Slovenaca na teritoriji tršćanske gradske općine još uvijek najmanje 50.000.

T. luka se dijeli na nekoliko pristaništa: 1. Staro pristanište u sredini grada, koje služi najviše za lokalnu putničku plovidbu; 2. Prvo novo pristanište, sada zvano Vittorio Emanuele III., koje se nalazi u zaleđu južnog kolodvora; 3. Drugo novo pristanište, sada zvano Duca d'Aosta, koje se nalazi u zaleđu državnog kolodvora; 4. Pristanište za drva (Scalo Legnami) u Škednju, i 5. Pristanište za petrolej u S. Saba. Sva pristaništa su u stanju da prime brodove najveće tonaže, i od mora su zaštićena sa četiri ogromne kamene brane. Tehničke instalacije T. pristaništa su odlične, i sastoje se uglavnom iz 112 hidrauličnih i električnih dizalica, čiji kapacitet nosivosti ide do 3.000 kg, 108 malih diza-

lica, većinom na gornjim spratovima pristanišnih zgrada; dvije plovne dizalice, od 25 i 30 tona nosivosti. Pristanište Vittorio Emanuele III. ima vlastitu hidrauličnu centralu. Pristaništa se dopunjuju javnim skladištima, koja se sastoje od 27 hangara i zauzimaju prostor od 92.000 m². Oba nova pristaništa, kao i pristaništa za drvo i petrolej, sačinjavaju s javnim skladištima slobodnu luku T. pod upravom autonomnog tijela.

Pomorski saobraćaj je u T. vrlo razgranat; održavaju ga mnogobrojne redovne linije po Sredozemnom i Crnom moru, zatim s Amerikom, Indijom, Kinom i Japanom.

Parobrodska društva u T. su: Società Triestina di Navigazione »Cosulich«, Società di Navigazione a vapore »Lloyd Triestino«, Navigazione Libera Triestina, Navigazione Generale »Gerolimich & Comp.«, S. A. di Navigazione »D. Tripcovich«, »Perseveranza«, G. L. Premuda, Società di Navigazione »Istria—Trieste«.

T. ima tri velika brodogradilišta. Industrija vegetalnih ulja u T. sa svoja tri preduzeća zauzima 50% cjelokupne proizvodnje vegetativnih ulja u Italiji. Za potrebe ovih preduzeća u T. se uvozi preko 70.000 tona uljastog sjemenja, iz čega se dobije 70.000 tona ulja. Prije rata je u T. radilo šest velikih fabrika sapuna; sada rade dvije velike fabrike i nekoliko manjih od neznatne važnosti. Industrija boja i laka je dosta važna u T. ne samo što se tiče proizvodnje obične uljane boje i lakova, već i zbog proizvodnje boja za potrebe tršćanskih i drugih brodogradilišta u Jadranskom moru.

Osim toga ima u T. još industrija kemijskih proizvoda, industrija s velikim preduzećima (proizvodnja makarona, čokolade, biskvita, surogata kave, ljuštionicu riže i dr.), dalje industrija alkoholnih proizvoda (pivo, konjak, likeri), metalna industrija i dr.

L i t e r a t u r a: Simon Rutar, Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra (Slovenska zemlja, II., 1 i 2, 1896—1897); J. Löwenthal, Geschichte der Stadt Triest (1857); Josip Godina Verdeljski, Opis in zgodovina Trsta in njegove okolice (1872); Matija Sila, Trst in okolica, Zgodovinska slika (1882); B. Benussi, La regione Giulia (1903); B. Benussi, Nel medio evo (1897); Edinost, jubilejna številka (1876—1926); Senofonte Squinabol e Vittorio Furlani, Venezia Giulia (1928); Ferdo pl. Kleinmajr, Slovensko šolstvo v Trstu.

A. Melik.

TRSTENIČKA TRGOVAČKA BANKA, Trstenik, prije trgovačko udruženje za pomoć i štednju (osnovano 1887). Promjena firme je izvršena 1921. Kapital je 500.000 (2.500 po 100). Učestvuje u eksploataciji šume »Goč«.

N. S.

TRSTENIK. V. u Dodatku.

TRSTENO, selo u općini Zaton, u srezu i oblasti Dubrovnik. Leži od Dubrovnika 18·3 km k sjeverozapadu uz cestu u Ston. Parobrodska je stanica na liniji Gruž—(Dubrovnik)—Ston. Ima 389 stanovnika u 106 domova, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu. — T. je čuveno zbog svojih velikih platana (2), koje spadaju među najveće u Evropi. Dvorac vlasteoske porodice Bassegli-Gučetić nalazi se u krasnom parku. U 15 vijeku, kada je dubrovačka republika najljepše cvala, a Gučetići bivali njezini rektori, ovdje se sabirao senat, da izbjegne ljetnju žegu u gradu, u vrijeme, kad još parka nije bilo (osnovan je 1525). U 16 vijeku ovdje se sastajao cvijet dubrovačke vlastele, tu su se čitale Vergilove ekloge, pjevale pjesni ljuvene. U dvorcu ima dobro izrađenih portreta članova porodice Gučetića, a za dvorcem je kapelica s njihovim grobovima.

J. M-n.

TRSTENJAK ANTON, pisac (10/5 1853, Krčevine, kod Sv. Mikljavža, Slovenske Gorice — 17/12 1917, Ljubljana). Svršio je gimnaziju u Varaždinu, a filozofiju (slavistiku) u Beču. Zatim je bio domaći učitelj kod grofa Csaky-a u Slovačkoj. 1882 postao je učitelj u privatnoj trgovačkoj školi u Ljubljani i urednik Hrisobarovog Slovana (1884 do polovine 1887). 1887 postao je činovnik u Trgovačkoj i zanatskoj komori, a od 1889 je bio činovnik kod Mesne Hranilnice u Ljubljani.

Kao student u Beču T. je osnovao u akademskom društvu Sloveniji Slovensko literarno društvo, pisao je za Stritarov Zvon književne referate o hrvatskoj i srpskoj književnosti, sarađivao je u Slovenskom Narodu, Novicama, Soči, Vošnjakovom Tedni-

ku. Za Slovana, čiji je bio urednik, napisao je mnogo kulturnih i političkih članaka o znamenitim slavenskim i slovenačkim ličnostima. (V. St. Karadžić, D. Obradović, Zmaj J. Jovanović Ognj. Utješenović Ostrožinski i dr.). U Letopisu Slovenske Matice objavio je biografiju Fr. Miklošića (1883) i Iv. Gundulića (1888), u Slovenskom Narodu, pored ostaloga, historičke, folklorističke i literarne crtice: Slovenci v šomodski županiji na Ogrskem (1905 i zasebno) i putopisne slike iz 1905 i 1906: Belgrad (1909), u Ljubljanskom Zvonu članke. Ogrski Slovenci (1901), Hajduki (1902), Slovanski plesi, Slovenci na Ogrskem (1904), Jož. Borovnjak (1910), Dr. Fr. Ivanoci (1904). Zasebno je izdao referat o slovenačkom i hrvatskom putovanju u Prag, Spomenik slovanske vzajemnosti (1886) i svoje glavno djelo: Slovensko gledališče, zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske (1892) i dr. T. je bio neko vrijeme urednik Slovenskog Lista, nezavisnog slovenačkog kršćanskosocijalnog organa i saradnik u raznim kulturnim društvima, osobito u Slovenskom dramatičnom društvu u Ljubljani, za koje je preveo, odnosno priredio i nekoliko igara.

L i t e r a t u r a: Šlebinger, Carniola (1818, 108); Autobiografija u Geršakovim Ormoškim spomenicima (1902, 141). *I. Grafenauer.*

TRSTENJAK DAVORIN, pjesnik i pisac (8/10 1817, Kraljevci, kod Sv. Jurja, na Ščavnici — 3/2 1890, Stari Trg, kod Slovenjeg Graca). Svršio je gimnaziju u Mariboru, dvije godine filozofije u Grazu (1836—1839), pa je 1840 stupio u bogosloviju u Grazu. Služio je od 1844 kao kapelan u Slivnici kraj Maribora, Ljutomeru i Ptuju. 1850 je postao profesor vjeronauka, slovenačkog jezika i historije u gimnaziji u Mariboru, 1861 župnik u St. Jurju ob Južni železnici, 1868 na Ponikvi, 1879 u Starom Trgu kod Slovenjeg Graca.

T. je, preučavajući privatno slovenačku literaturu (Volkmera, Kranjsku Čbelicu) i slovenački jezik, već u gimnaziji bio svjestan svoga slovenstva. U Grazu je, uz St. Vraza, Miklošiča i Cafa, postao oduševljen pristalica ilirizma, ali vrativši se u domovinu prihvatio je opet slovenački jezik, pošto je u Sloveniji praktični rad za kulturu i nacionalni preporod bio moguć samo na domaćem jeziku. Književnim radom počeo se baviti već kao gimnazista i stalno je sarađivao u raznim ilirskim, njemačkim i skoro u svim tadašnjim slovenačkim listovima.

Kao gimnazist pisao je T. slovenačke pjesme, kao student na univerzitetu ilirske, a kasnije opet slovenačke pjesme. Neke su izašle u Danici Ilirskoj, a neke u originalu ili u prijevodu u njemačkim listovima (Der Aufmerksame i dr.), neke opet u Razlagovoj Zori i Pjesmarici, a većina je ostala u rukopisu. Kasnije su objavljene razne T. prigodne pjesme. Pokušavao je s uspjehom, da bude pripovjedač. U Koledarčku za 1854 objavio je prvu slovenačku umjetničku novelu Slikar (iz Ticijanova života), u Novicama više folklorističkih crtica i po kranjskoj narodnoj pripovijeci historički drapiranu novelu Slovenski Leander (1860), u Vodnikovom Spomeniku odlomak Ljudevit, kralj posavski. Više je uspio s humorističkim i satiričnim crticama iz života u Vrbovcu, koje je objavljivao u Novicama (1858), Glasniku (1859, 1860), Koledaru i Letopisu Matice Slovenske (1864, 1868) i s humorističkim feljtonima u Slovenskom Narodu (1868 do 1871). Pokušavao je da piše i drame. U Novicama je objavio više putopisa, a u raznim listovima čitav niz različitih biografija i biografsko-književnih sastavaka. T. je znamenit kao politički članopisac i dopisnik, naročito u Einspielerovom Slovencu i u Slovenskom Narodu. Ovim spisima i ličnim uplivom među savremenicima je jako budio nacionalnu svijest. Šezdesetih i sedamdesetih godina, za vrijeme ustavnih i nacionalnih borbi u Austriji, T. je bio jedan od vođa.

Važan je T. književno-organizatorski rad. U Mariboru je pokrenuo beletristički list Zoru (1872—1878), i sam ju je dvije godine uređivao. Kao naučni prilog Zori izlazio je Vesnik (1873—1875), prvi čisto naučni organ kod Slovenaca. U Celovcu je T. osnovao Kres (1881—1886). Najviše truda i rada uložio je T. u proučavanje stare slovenske historije i mitologije, o čemu je pisao bezbroj članaka, rasprava i brošura. Bez dovoljno metoda pokušavao je, da dokaže autoh-

tonost Slovena između Karpata i Jadrana i da rekonstruira neku imaginarnu praslovensku mitologiju. Ni narodno blago, što ga je skupljao, najviše radi mitološke sadržine, nije dovoljno pouzdano. Kako J. Vošnjak veli, T. je lično bio najpošteniji rodoljub, što ih je slovenska zemlja rodila, i kao takav predstavljao je društveno središte, oko koga se skupljala tadašnja slovenačka inteligencija.

L i t e r a t u r a: Fekonja, D. T. 1887; Marn, Jezičnik, 28, 13; Glaser (Slovenska Literatura, 3, 136, 288); Lobec, Ljubljanski Zvon, 1890; Glonar, Slovan, 1917; Vošnjak, Spomini I., 123 i dr. *I. Grafenauer.*

TRSTIJENICA, rijeka u Bosni, desni pritok Bosne. Izvire na padnama Tisove Glave (1.228 m) i Rude (1.151 m), i s izvorišta teče poglavito u pravcu jugozapada. Od Slagoščića teče kroz duboku i klisurastu dolinu prema jugu i jugo-jugoistoku, od Sutjeske prema jugozapadu, a od ušća potoka Tršćenika pretežno na zapad. U Bosnu utiče blizu željezničke stanice Čatići, 2 km južno od sela Doboja, odnosno 3·3 km južno-jugoistočno od željezničke stanice Kakanj. Važniji pritoci T. su: Bukovica s lijeve, i Ričica s desne strane. Dužina T. toka je 32·9 km, a površina poriječja 156·1 km². *P. V.*

TRTAR, planinica u Dalmaciji, 6·5 km istočno-sjeveroistočno od Šibenika. Sastavljena je poglavito od kretacejskog vapnenjaka, čije se bore pružaju od sjeverozapada na jugoistok, a to je i orografski pravac T. On se pruža kao usko bilo, koje se proširuje prema jugoistoku. Na njemu su najviši visovi: Trtar (496 m) i Krtolin (500 m). Zbog vapnenjačkog sastava T. nije pošumljen, ali na njegovim padinama uspijeva vinova loza. S njegova vrha je otvoren vidik na more, a s druge strane na divlju golotinu krša, na planinu Moseć, Prominu, Svilaju i na jugozapadne padine Dinara. T. dijeli, kao visoki bedem, primorje od unutrašnjih visoravni. Njegovim podnožjima vode seoski putevi, a na sjeverozapadnom kraju prolazi cesta Šibenik—Knin. *P. V.*

TRTRA, planina u Hercegovini, između Mostarskog Blata—Mokranjskog Polja—Gornjeg Brotnja—Donjeg Brotnja, oko 21 km zapadno-jugozapadno od Mostara. Sastavljena je poglavito od kretacejskih vapnenjaka, čiji se slojevi pružaju u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a to je i orografski pravac T. Na njoj su najviši visovi: Griva (570 m), Trtra (689 m), Dubovnica (592 m), Mala Trtra (470 m). Jugozapadno od glavnog vijenca pruža se, u istom pravcu, vapnenjački greben, na kome su najistaknutiji vrhovi: Ozrenj (588 m) i Ozrenj Mali (503 m). T. je vrlo siromašna vodom, ali je ipak najvećim dijelom pokrivena vegetacijom. Podnožjima T. i preko planine vode seoski putevi i staze, a građenih puteva nema. *P. V.*

TRUBAR PRIMOŽ (PRIMUS TRUBER), slovenački reformator i pisac (1508, Raščica, Kranjska — 25/7 1586, Deredingen, Würtemberg). Prve škole učio je na Rijeci (1521), pa u Salzburgu, a 1523 u Beču, gdje je bio u crkvi Sv. Stjepana pjevač. U Beču ga je upoznao tršćanski biskup Bonomo, poveo ga sobom u Trst i namjestio za koralistu, a kasnije ga posvetio za svećenika, te mu izradio prvu službu (1530) u Loki kod Radeča u Štajerskoj. Biskup Bonomo je pristajao uz reformaciju, te je on bez sumnje prvi uputio T. u ideje novog vjerskog pokreta. 1531 postao je T., kao izvrstan govornik, propovjednik u katedrali u Ljubljani, a 1542 proizveo ga je za kanonika tadanji biskup Fr. Kacijaner, koji je pristajao uz reformaciju. Tu je T. i slovenski propovijedao u novom vjerskom duhu. Kada je, uplivom Isusovaca, nastala reakcija protiv novovjeraca u Kranjskoj. T. je morao napustiti Ljubljanu, te se preselio ponovo u Trst, gdje je tada bio biskup Franjo Josefić Ričan, bivši senjski biskup, koji je također bio sklon reformaciji. 1546 je T. prognan iz Kranjske, te je otišao u Bavarsku, u Nürnberg, gdje se još više upoznao s reformacijom. Naposljetku se stalno nastanio u Rotenburgu, na Tauberi, kao propovjednik. Jedan sin T., Felicijan, bio je također slovenski reformator i pisac.

Nastanivši se daleko od svoje domovine, T. je uvijek mislio na svoj narod, kako da ga privede novoj vjeri i da mu udesi slovenske crkvene knjige. Prema njemačkom stao je

tada T. prevoditi na slovenački razne njemačke pisce i djela, najpotrebnija za crkveno obrazovanje, tako: katekizme, pjesmarice, molitvenike, postile, i biblije. Najprije je sastavio Mali katekizam, i poslao ga svojim prijateljima u Kranjsku, da ga pregledaju i ocijene. T. rukopis je odobren, i on zamoljen, da prevede i štampa i druge knjige, a njegovi prijatelji da će ga moralno i materijalno potpomagati. Najprije je T. izdao Katekizam i Abecedarij 1550 u Tübingenu, u Würtemberškoj kod Ulricha Moršarta, i to pod pseudonimom: Philopatridus Illyricus, i krivo označenim mjestom i štampom kao Jernej Skurjanic in Siebenbürgen, i s njemačkim pismenima. Drukčije nije bilo moguće, jer niti je T. niti njegov jezik bio tamo poznat. Kada je T. svoje prve knjižice poslao u Kranjsku bili su tamo vrlo zadovoljni, te su ga animirali da izda još Luterovu Hišnu postilu.

U to je T. postao župnik u gradu Kemptenu (1553), u Bavarskoj, te je tamo mogao nastaviti s prijevodom Hišne postile. Kada se kasnije upoznao sa Stjepanom Konzulom Istraninom, Petrom Pavlom Vergerijem i barunom Ivanom Ungnadom, stao je T. s njima pregovarati o izdavanju hrvatskih protestantskih knjiga. Slovenske knjige je sada počeo izdavati latinicom, te je tako 1555 izdao ponovo Abecedarij i Katehizam, a osim toga: Evangelij Sv. Mateja, u Tübingenu na trošak vojvode Kristofa od Würtemberga, 1557 izdao je prvi dio Novog Zavjeta, 1558 Postilu, a 1560 drugi dio Novog Zavjeta. Čitavo to poduzeće poduprli su poglavito kranjski staleži, koji su većinom pristali uz reformaciju. T. je pozvan u Kranjsku, da osnuje prvu protestantsku crkvu u Ljubljani, kamo se preselio 1560.

Kako je međutim u Würtemberškoj počela raditi i hrvatska protestantska štamparija, koju je uredio barun Ungnad u Urachu, pozvan je T. ubrzo natrag (1561) u Urach, gdje je postao župnik. T. je imao direktno da nadzire hrvatsku štampariju, gdje su počele izlaziti glagoljicom i ćirilicom prve knjige, kojima je on sastavio njemačke predgovore. Ti su predgovori vrlo važni za kulturnu historiju onoga doba, jer je T. u njima opisao tadanje kulturno i vjersko stanje hrvatskog naroda. Došavši u Urach, izdao je T. 1651 Registar svih dotada izdatih slovenskih i hrvatskih knjiga, te je tu istakao i svoje vjersko stanovište u smislu augsburškog vjeroispovijedanja. 1562 došao je T., na poziv kranjskih staleža, opet u Ljubljanu, gdje je nastavio organiziranje protestantske crkve u Kranjskoj; gledao je poglavito na to, da propovjednici znaju slovenski. 1562 izdao je T. protestantski Crkveni red ili Artikule, koje je originalno sastavio od augsburške, saske i würtemberške vjeroispovijesti. Tome se prigovaralo, te je T. kasnije (1564) izdao Cerkovnu ordningu, poglavito prema würtemberškoj vjeroispovijesti.

Međutim su ga u Ljubljani opet stali proganjati, te je ljubljanski biskup Petar od Seebacha izradio kod cara Ferdinanda, da se T. zatvori Za nasljednika cara Ferdinanda, nadvojvode Karla, koji je preuzeo vladu u Kranjskoj, T. je opet prognan, te je morao konačno ostaviti Ljubljanu 1565. T. je onda postao župnik u Derendingenu u Würtemberškoj, gdje je ostao sve do svoje smrti. 1566 izdao je: Ta celi psalter Davidov, i poslije toga je još deset godina radio na književnom polju. Izdao je još pjesmaricu i koledar, a svršio je Hišnu postilu, koju je njegov sin Felicijan, superintendent u Ljubljani, izdao 1595.

T. je otac slovenske književnosti. On je dao svomu narodu jezik, školske i vjerske knjige, pjesme na narodnom jeziku, uredio je slovensku školu i crkvu, i štampariju, u tuđini i u domovini. Iz T. periode izašlo je oko pedesetak slovenskih knjiga. Posljedica njegovog rada bila je monumentalna slovenska Biblija, koju su izdali njegovi učenici (1584 u Würtembergu) i koju je T. ugledao pod kraj svog života kao najveću nagradu cijelog svog rada. *F. Bučar.*

TRUBAR, brijeg u Hercegovini, sjeverozapadno od planine Turjaka, oko 10 km istočno od Mrkonjića, sela na jugoistočnom kraju Popova Polja. Sastavljen je od kretacejskog vapnenjaka i dijelom ima grebenast oblik. Pruža se od sjevera - sjeverozapada prema jugu-jugoistoku, a visok je 999 m. T. je cio pod vegetacijom. Kraj njega vode staze, a građenih puteva nema. *P. V.*

TRUHELKA JAGODA, spisateljica (1864, Osijek). Osnovnu školu i tri razreda gimnazije svršila je u mjestu rođenja, a osmi razred više djevojačke škole i preparandiju u Zagrebu. Služila je kao učiteljica i direktorica u Osijeku, Gospiću, Zagrebu, Banjoj Luci i Sarajevu. Pisala je pripovijesti u Vijencu, Nadi, Domaćem Ognjištu i dr. pod pseudonimom A. M. Sandučić, i pod svojim imenom. U sarajevskoj Nadi štampani su joj romani Plein air (1897) i Vojača (1899), koji je i zasebno štampan. Pored toga izdala je više knjiga za mladež s odgojnim ili zabavnim karakterom: Tugomila (1894), Naša djeca (1896), U carstvu duše (1910), Zlatni danci (1918), Pipo i Pipa (1925).

A. B.-c.

TRUHELKA ĆIRO DR., arheolog i profesor univerziteta (2/2 1865, Osijek). Škole je učio u Osijeku i Zagrebu. Poslije svršenih univerzitetskih studija radio je u umjetno-obrtnom Muzeju u Zagrebu, a na obrtnoj školi predavao je nauku o stilu. 1885 promoviran je na doktora filozofije, s disertacijom: Andrija Medulić. 1886 imenovan je za prvog kustosa Zemaljskog muzeja u Sarajevu, a 1905 za upravitelja tog muzeja. 1917 imenovan je za dvorskog savjetnika, a 1922 je penzioniran. 1926 postao je profesor univerziteta u Skoplju. Kao upravnik muzeja trudio se da ga podigne. Njegovo su djelo sastav i uređenje arheoloških zbirki, a napose prehistoričke, sredovječne i etnografske zbirke. Za vrijeme njegove uprave sagrađene su i nove muzejske zgrade, i uređene su u duhu moderne muzeologije. Bio je redaktor Glasnika Zemaljskog Muzeja (1906—1920). Njegov mnogostruki rad u oblastima prehistorije, arheologije (rimske i sredovječne), epigrafike, paleografije, numizmatike, heraldike, etnografije i historije, razasut je po mnogobrojnim časopisima domaćim (najviše u Glasniku), njemačkim i češkim, a i u samostalnim djelima, pisanim hrvatsko-srpski, njemački i francuski. Najveći dio tih radova posvećen je Bosni. Njegov detaljni i na prvi pogled sitan rad, u sastavljanju i opisivanju arheoloških vrijednosti, dao je veliki broj ustaljenih rezultata. Od studija i djela (oko 156) ističu se ovi: Geschichte u. Denkwürdigkeiten von Jajce (1888), Bosančica, prinos bosanskoj paleografiji (Glasnik Zemaljskog Muzeja, I., 3, 65—83, 1889), Die Nekropolen von Glasinac (Mitt. der Anthropol. Gesellschaft, Wien (XIX., 1899), Die christlichen Denkmäler Bosniens und der Hercegovina (1895), Slavonski Banovci, Naši gradovi, opis najljepših sredovječnih gradova Bosne i Hercegovine (1904), Kraljevski grad Jajce, njegova povijest i znamenitosti (1904, i njemački), Nalaz bosanskih novaca obreten kod Ribiča (Glasnik Zemaljskog Muzeja 17, 1—52, 1905), Restes illyriens en Bosnie (1990), Das mittelalterliche Staats- u. Geschichtswesen in Bosnien (Wissenschaftl. Mitt. aus Bosnien u. Herceg. 1907), Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive (1911), Die geschichtliche Grundlage der bosnischen Agrarfrage (1911), Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u doba prethistoričko (1914), Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne (1914), Bošnjaci i prvi srpski ustanak (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 29, 1917) i t. d.

V. Novak.

TRUMBIĆ ANTE DR., političar (17/5 1864, Split). Učio je gimnaziju u Splitu, a prava u Zagrebu, Beču i Grazu. U Grazu je promoviran za doktora prava (1890). 1894 postao je advokat u Splitu. Tu je bio vođa jednog krila pristalica Stranke prava. 1895 bio je biran za poslanika na dalmatinskom saboru, i bio mu je član sve do sloma austro-ugarske monarhije. 1897 biran je T. za poslanika u carevinskom vijeću u Beču. 1905 došlo je do formalnog združenja narodnjaka i pravaša u jednu stranku, koja se prozvala Hrvatskom strankom. Program nove jedinstvene stranke izradio je T. i komentirao ga u nizu članaka u zadarskom Narodnom Listu. U stvaranju Riječke rezolucije T. je odlučno učestvovao.

Za vrijeme Svjetskog Rata radio je T. mnogo u emigraciji kao predsjednik Jugoslovenskog odbora u Londonu. S Pašićem, tada ministrom predsjednikom kraljevine Srbije, potpisao je T., kao predsjednik Jugoslovenskog odbora znamenitu Krfsku Deklaraciju (20/7 1917). T. je po ujedinjenju postao prvi ministar Spoljašnih poslova kraljevine SHS i delegat kraljevine na konferencijama mira u Parizu.

Na izborima 1920 za Ustavotvornu Skupštinu izabran je T. na četiri kandidatske liste u Dalmaciji za poslanika; nije se priključio ni jednoj od postojećih stranaka. Poslije Rapalskog ugovora (1921), T. je dao ostavku na položaj ministra spoljnih poslova. 1924 prišao je Hrvatskoj zajednici, koja je prihvatila republikanski program. 1925 izabran je ponovo za narodnog poslanika.

M. Prelog.

TRUSINA PLANINA, karsna visoravan u Hercegovini, između Zovidolske Rijeke i Lukavačkog Polja na sjeveroistoku, Trusinskog i Dabarskog Polja na jugozapadu, oko 20 km južno-jugoistočno od Nevesinja, a 25 km istočno-sjeveroistočno od Stoca. Pretežno je sastavljena od kretacejskih vapnenjaka, čiji se slojevi i bore pružaju od sjeverozapada k jugoistoku, a to je i orografski pravac T. P. S visoravni, visoke oko 1.000 m, i blago nagnute prema jugoistoku, izdižu se kao najviši vrhovi: Bakrač (1.164 m), Debelo Brdo (1.196 m), Studenci (1.149 m), Veliki Ržanik (1.143 m) i Đedovo Brdo (1.116 m). Na jugozapadnoj strani T. P., između sela Ražanice i Hatelja, a ispod samog odsjeka, ima jedna pećina. — Površina T. P. je isprobušena vrtačama i uvalama, i na sve strane se javljaju izvori. Njih ima i na visoravni i po podnožjima. Iz toga razloga je veći dio T. P. pod vegetacijom. Na sjeverozapad se T. P. nastavlja u planinu Sniježnicu, preko prijevoja korita. Jugozapadnim podnožjem T. P. prolazi cesta Stolac—Berkovići—Plana—Gacko i Bileća, preko planine cesta Berkovići—Nevesinje—Gacko i Blagaj, a drugim podnožjima i preko visoravni vode staze. *P. V.*

TRUSINSKO POLJE, malo krasko polje u Hercegovini, sjeverno od Dabarskog Polja, oko 15 km istočno-sjeveroistočno od Stoca. Uokvireno je planinama: Oblo Brdo (1.046 m), Debelo Brdo (1.196 m), Zečak (1.051 m), Podvolojača (1.013 m) T. P. se pruža od sjeverozapada na jugoistok. Leži na apsolutnoj visini 890—868 m, i zauzima površinu od 1·9 km². Navodnjava se atmosferskim talozima i većim brojem izvora, koji obrazuju potok Košutu. On protiče kroz cijelo T. P. u pravcu sjeverozapada, a za vrijeme kišne periode kadikad se izlije iz korita. Zato s jeseni i proljeća nastaje mjestimice poplava, koja međutim ne traje dugo. Odvodnavanje se događa kroz ponore. Dno polja je pokriveno debelim slojem oranice, na kojoj uspijeva većina zrnatog bilja, s izuzetkom kukuruza. Ipak je T. P. rijetko naseljeno: na njemu živi nešto više od 100 stanovnika. Nedaleko od T. P. prolazi cesta Nevesinje—Berkovići—Stolac i Bileća, ali preko samog polja vode seoski putevi i staze.

L i t e r a t u r a: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina (I., 1896). *P. V.*

TRUSOVI (potresi) u našoj kraljevini skoro su isključivo posljedica tektonskih kretanja, t. j. dislokacije zemljine kore, zbog boranja, rasjedanja, spuštanja ili izdizanja i spadaju u grupu tektonskih, odnosno dislokacionih potresa. Mahom su vezani za određene linije, koje se većim dijelom pružaju pravcem rasjeda u zemljinoj kori ili pravcem potolina. Zato su T. u nekim krajevima mnogo češći no u drugima.

Najistaknutije trusne linije i njihove karakteristike su slijedeće: 1. Klana (oko 9 km sjeverno-sjeveroistočno od Kastva)—Bakar—Novi Vinodol. Obilježena je pustošećim T. od 24/2 1870, čiji je epicentar bio u Klani. Posljednji jaki potresi dogodili su se septembra 1925. — 2. Senj—Otočac. Na ovoj liniji su vrlo učestali T. Ona je poznata još iz ranije, a najveću zabilježenu aktivnost imala je septembra 1925. Te godine se za kratko vrijeme, oko 4 mjeseca, dogodilo mnogo T. i tutnjava, — 3. Šibenik—Drniš—Knin. Odlikuje se kratkim, a jakim serijama T. s dužim intervalima mirovanja. U novije doba se njena aktivnost naročito istakla štetnom serijom T. s učestalim jakim potresima: 29/4, 26/9 i 1/10 1923, 13/1, 14/2 i 28/2 1924. — 4. Knin—Vrlika—Sinj. Sličnost je karaktera kao linija 3. Naročito je obilježena dugotrajnom serijom potresa poslije pustošećeg T. jula 1898, čiji je epicentar ležao na zapadnom obodu Sinjskoga Polja. Razoran T. dogodio se 4/5 1921, a isti takav i 30/5 1925. — 5. Imotski—Ljubuški—Stolac—Ljubinje. Odlikuje se neprekidnim pokretima, koji s vremena na vrijeme učestaju i imaju pojačan intenzitet. Posljednja serija T. sa štetnim posljedicama bila je 6/2 1923; tada se dogodio razoran

T. (15/3 1923), kada je bio pustošeći T. i 14/2 1927. — 6. Slano—Dubrovnik —Kotor—Bar. Na ovoj T. liniji događale su se jako istaknute serije potresa, kratkoga trajanja, a s dužim intervalima mirovanja. Na njoj se razvila i čuvena dubrovačka T. katastrofa 1418, a naročito 6/4 1667. Tog dana je nastao kratak, ali toliki silan T., da je grad sa Svetim Križem, otokom Lopudom i daljom okolicom bio pretvoren u ruševine. Od Dubrovnika su ostala samo utvrđenja, bedemi i izvjestan broj oštećenih kuća. U ruševinama je zatrpano oko 5.000 ljudi. Pri padanju građe izbio je požar, koji je uništio i ostatak grada. More se bilo jako uzburkalo i povuklo se daleko od obale. Površina mu se spustila za dva lakta, a u prirodne granice se vratilo tek poslije tri dana. Taj T. se osjetio duž cijele obale Jadrana, i učinio je velike štete u Kotoru, Budvi, Baru i drugim nekim mjestima. Štetni T. zbili su se 1850 i 1851 u okolici Stona i Dubrovnika, a 1869 u Dubrovniku. — 7. Otočić Sv. Andrija—Vis—Korčula. Odlikuje se kratkim serijama T., većinom umjerenih, s dužim intervalima mirovanja. Po toj se liniji epicentri potresa premještaju. Do sada su poznati kao najjači ovi T.: vrlo snažan T. u okolici Visa juna 1870 i isto takav između Vele Luke i Korčule 27/6 1886. — 8. Mljet—Lopud—Dubrovnik. Ova je linija obilježena naročito dugotrajnom serijom jakih tutnjava bez T. i s prosječno slabim T., koja se održavala 1822 do 1827 na otoku Mljetu, oko Babinog Polja. Sada pokazuje rijetke serije T., osobito između Koločena i Dubrovnika. Posljednji vrlo jak T. bio je 26/12 1921. — 9. Podgorica—Tuzi—Skadar. Ova se linija, kao cjelina, istakla za vrijeme poznate skadarske serije T., s razornim T. 1876, 1885, 1905 (1/6, 16/7, 7/8) i 1912. — 10. Metković—Mostar—Sarajevo. Tu vrlo aktivnu T. liniju označio je M. Kišpatić kao neretljansku pukotinu. Ako se uzmu u obzir mikrosejzmički podaci iz Mostara, ova linija nikako ne miruje. Ipak se ističu neke kratke faze mirovanja. Do sada su najistaknutiji T. bili 16/8 1889 u okolici Mostara i 9/11 1893 u okolici Blagaja, oko 11 km južno-jugoistočno od Mostara. — 11. Sarajevo—Travnik—Ključ. Odlikuje se vrlo velikom sejzmičkom aktivnošću. Na toj se liniji, od vremena najstarijih zabilježenih podataka do sada, javljaju svake godine serije T., čiji se epicentri premještaju. Tako je 13/1 1883 bio u okolici Sarajeva, 18/7 1885 po cijeloj liniji, a najduže se zadržao između Travnika i Jajca, 11/11 1892 bio je epicentar između Visokog i Sarajeva. — 12. Bosanski Novi—Prijedor—Banja Luka. Linija vrlo kratkih serija lakih i umjerenih T., s vrlo dugotrajnim intervalima mirovanja. Kadikad te serije počinju snažnim potresima, ali se do sada nije dogodio ni jedan razorni T. Najistaknutije su serije bile 18/1, 30/1 i 20/5 1881 s epicentrom u okolici Banje Luke, 1882 s epicentrom oko Prijedora i 1888 s epicentrom oko Banje Luke. — 13. Cerknica—Blohe. Do kraja 1925 bila je poznata najviše po izoliranim T. razne jačine, čiji su se epicentri premještali od zapada na istok. Ta linija se, kao cjelina, istakla sa štetnim T. 1/1 1926, kada je epicentar ležao između Cerknice—Cerkničkog Jezera i Blohe. — 14. Ljubljana—Radeče (2·5 km od Zidanog Mosta). Ova se linija uglavnom pruža pravcem doline Save. Pokazuje dugotrajne i razrijeđene serije prosječno slabih T. s dužim intervalima mirovanja. Neke serije počinju silnim potresima. Takav jedan bio je 14/4 1895 uništavajućeg karaktera s epicentralnom zonom pored Ljubljane, u starom koritu Save, a drugi pustošeći T. dogodio se 15/7 1897. Prvog dana katoličkog Uskrsa (14/4 1895) čulo se u Ljubljani u $11^{1}/_{4}$ sati noću čudnovato zujanje s juga, koje se neobično brzo pojačalo do strahovite tutnjave, buke, grmljave i klobaranja. Osjetili su se snažni udari, zatim lako ljuljanje, dimnjaci su s praskom padali s krovova, tornjevi i visoki tvornički dimnjaci su se klatili, nastali su ponovni udari i nekoliko trenutaka lako kretanje tla, pa tišina. Za vrlo kratko vrijeme ulice su bile pokrivene crijepovima, ciglama i ruševine dimnjaka. Zidovi su još stajali uspravno, ali su u svim pravcima bili napuknuti, a krovovi su se na nekim mjestima srušili. Sve zgrade u gradu bile su dosta jako oštećene, a preko 10% od njih bile su sklone padu i službeno su bile određene za rušenje. Prema službenim podacima T. je u Ljubljani prouzrokovao štetu od 3,138.700 forinti,

dok je cijela šteta na građevinama u Kranjskoj, zajedno s Ljubljanom, iznosila 7,061.210 forinti. Sreća je bila, što je skoro sve stanovništvo Ljubljane poslije prvog potresa pobjeglo iz svojih stanova, te je bilo vrlo malo ljudskih žrtava. Jačina udara prilikom ovog T. vidi se i iz pismenog izvještaja jednog Ljubljanca, u kome navodi: »Spavao sam dubokim snom, kada sam izbačen iz postelje i odskakivao s istog mjesta 6—7 puta, kao lopta od gume, prije no što mi je uspjelo da se dignem. Poslije vrlo kratkog mirovanja nastala su valovita kretanja. Izgledalo mi je, kao da se nalazim na palubi broda, koji plovi na pučini umjereno uzburkanog mora«. Idućeg jutra u 7 sati završila se slabijim potresom prva snažna faza početka nove T. periode. U toku cijele noći dogodilo se 30—40 T. — 15. Sevnica—Krško—Brežice—Samobor. To je jedna od naših najaktivnijih T. linija, koja se, kao i linija 14, pruža uglavnom pravcem doline Save. Nalazi se u stalnom pokretu, u kratkim serijama vrlo učestalih i prosječno jakih, ali ne štetnih T., s kraćim intervalima mirovanja. U takvoj jednoj seriji dogodio se pustošeći T. januara 1917 između Brežice i Krškoga, a vrlo silan T. decembra 1924. — 16. Slovenska Bistrica—Ptuj—Čakovac—Legrad. Podudara se s pružanjem doline Drave. Jasno je ispoljena, ali je sejzmička aktivnost na toj liniji vrlo slaba. Većinom pokazuje izolirane ili uopće malo rasprostranjene T. prosječno umjerene jačine, čiji se epicentri premještaju. Ipak je u rijetkim serijama, s velikim intervalima mirovanja, bilo tu i jačih pokreta zemljine kore. Tako se na pr. 8/11 1778 dogodio vrlo jak T. u okolici Legrada, a 20/12 1883 bio je T. istog karaktera u okolici Ludbrega i ponovo 29/6 1885. — 17. Varaždin—Krapina—Stubica—Samobor. Odlikuje se kratkim serijama poglavito umjerenih T. s jakim tutnjavama. Sejzmička aktivnost na ovoj liniji naročito se istakla za vrijeme vrlo jako T. 12/11 i 16/11 1836 u okolici Radoboja (oko 4 km istočno od Krapine), štetne serije potresa 21/6 1879 u okolici Kraljevog Vrha (oko 6 km jugozapadno od Donje Stubice), razornih i pustošećih T. 9/11 1880, 17/12 1905 2/1 1906, koji su se dogodili između Samobora i Zagreba. — 18. Zagreb—Kašina Sv. Ivan Zelina. Ova T. linija provlači se jugoistočnim podnožjem Zagrebačke Gore i pokazuje iste osobine kao i linija 17, ali je od nje mnogo istaknutija po učestalosti i intenzitetu T. Na toj se liniji razvila serija T. sa štetnim posljedicama 20/1 1857, na prostoru između Zagreba i Kašine, po tome poznata serija zagrebačkih T. s razornim glavnim potresima 9/11 1880. Ovaj je po intenzitetu i po veličini potresene oblasti jednak spomenutom ljubljanskom T. 14/1895. Glavni potres, praćen potmulom tutnjavom, nastao je u 7·34 sati u jutro i trajao je oko 10 sekundi. Njemu je, oko 4 minute kasnije, sljedovao drugi, slab T., a treći se dogodio u 8·28 sati, koji je bio nešto jači od drugog i trajao je 2—3 sekunde. Cijeli grad nalazio se u oblacima prašine; dimnjaci, ograde i sporedni zidovi su se rušili, a svijet je bježao iz kuća na ulice, iz jedne opasnosti u drugu. Sa šetališta u gornjem gradu se vidjelo, kako se dolje svi krovovi naginju i viju; međuprostori između pojedinih ulica bili su potpuno iščezli, i izgledalo je, kao da se svi krovovi kreću kao jedna jedina, neprekidna površina. Da se zbio još jedan ili dva potresa sa snagom posljednjeg, u Zagrebu bi nastala jedna od najvećih katastrofa, jer se svakim gibanjem zemljišta povećala šteta. Pri ovim T. zemljina površina je imala transverzalnim valovima slično kretanje, čime je prouzrokovano njihanje zgrada i drugih predmeta, dok su se pojedine čestice zemljišta spuštale i izdizale, odnosno oscilirale oko točke ravnoteže. Do kraja 1880 dogodilo se u Zagrebu još 69 potresa, od kojih 12 vrlo slabih, 48 slabih, 7 jakih i 2 vrlo jaka; 10 od njih bilo je samo tutnjanje bez T. Oni su se nastavili i u idućim godinama, ali s vrlo slabim intenzitetom. S manje oštrine no u 1880 ponovili su se T. u decembru 1905 i januaru 1906. Posljednji vrlo snažni T. bio je 12/5 1926, čiji je epicentar ležao u okolici Kašine. — 19. Zlatar (južno podnožje Ivančice)—Marija Bistrica —Zagreb—Petrinja. To je jedna od naših najistaknutijih T. linija, na čiji je značaj ukazao još M. Kišpatić. Do sada su se na njoj dogodile mnogobrojne serije jačih i učestalih T. s dužim intervalima mirovanja.

Najjači njeni poznati T. su bili spomenuti razorni potres u Zagrebu 9/11 1880, silni T. 10/10 1883 u okolici Zlatara i razorni T. od 6/3 1888 i 20/6 1892. — 20. Ivanić-Grad—Novska—Oriovac. Pruža se južnim podnožjem Moslavačke Gore, Psunja i Poniške Gore, a sjevernom stranom Savske Doline. Pokazuje vrlo obilne serije slabijih T. s dužim intervalima mirovanja. T. serije većinom počinju jačim, kadikad štetnim potresom, ali dosada još nisu počele razornim T. Takva je jedna serija bila 15/5 1861 s vrlo snažnim glavnim T., čiji se epicentar nalazio u okolini Nove Gradiške. To se ponovilo i 19/3 1928 s isto tako silnim glavnim T. Ova posljednja je najobilnija serija, jer je za 74 dana bilo 165 prosječno slabih T. s jakim tutnjavama, koje su prethodile prvima. Njen je epicentar bio na površini između Rajića, Novske, Bujavice i Lipika. — 21. Petrinja—Kostajnica —Prnjavor—Doboj. Pruža se poglavito južnim obodom Savske Doline i ima iste osobine kao i T. linija 20. Jedna od njenih najistaknutijih sejzmičkih serija imala je vrlo snažan T. 18/12 1861 s epicentrom između Kostajnice i Dubice. — 22. Požega—Đakovo—Novi Sad. Pruža se poglavito dolinom između Papuka i Krndije na sjeveru, Požeške i Diljske Gore na jugu, a dalje na istoku sjevernim podnožjem Fruške Gore. Tu T. liniju je M. Kišpatić označio kao đakovačku pukotinu, koja se odlikuje vrlo izrazito sejzmičkom aktivnošću. Na njenim raznim dijelovima bilo je do sada više T. serija. Glavni T. tih serija bili su silni, kadikad i s više štete, na pr. 2/12 1764 u Petrovaradinu, a 24/1 1884 u okolici Đakova. O njima ima spomena i u manastirskim zapisima. Tako je u manastiru Rakovcu zapisano, da se T. dogodio 24/1 1739 u 1 sat po podne, a u Beočinu 16/1 1773 u tri sata po ponoći. — 23. Šid—Irig. Ova T. linija pruža se južnim podnožjem Fruške Gore i ima slične osobine kao linija 22, ali s manjim intenzitetom. O T. na toj liniji ima nekoliko zapisa u raznim manastirima. Tako je na pr. u Hopovu bio silan T. 4/8 1632 u šest sati ujutru, da su se zgrade i ostali predmeti veoma jako gibali, a idućeg dana, u 2 sata, bio je slabiji potres; u Remeti se osjetio T. 22/6 1645 i 12/11 1788, a u Ravanici (Vrdniku) je 24/1 1739 oko podne bio razoran T., jer su se sve zgrade i hramovi ljuljali i bilo je mnogo ruševina. Istoga dana do ponoći bilo je osam potresa. — 24. Deronje (18 km istočno-jugoistočno od Dalja)—Darda—Bijeli Manastir. Otkrivena je tek 1922, kada se na toj T. liniji razvio silan potres s vrlo jakom tutnjavom i dugotrajnom serijom naknadnih T. Serija snažnih T. javila se na njoj i u toku augusta 1924. — 25. Kula (na Kanalu Kralja Petra)—Staro Šove—Begeč (na Dunavu, oko 6 km zapadno od Futoga). Uporedna T. linija s linijom 26 i iste karakteristike. — 26. Padej—Novi Bečej—Žabalj. Pruža se poglavito pravcem Tisina korita. Ova je T. linija bila nepoznata do kraja 1920. Otkrio ju je štetan T. 15/1 1921 sa serijom naknadnih T., koji su bili prosječne jačine i praćeni jakim tutnjavama. — 27. Lješnica—Zavlaka (na Jadru, oko 15 km sjeveroistočno od Krupnja). Odlikuje se dugotrajnim i vrlo obilnim serijama T. s glavnim udarom u početku, a pruža se uglavnom pravcem doline Jadra, odnosno jugozapadnim podnožjem Cera. Glavni potresi su u svakoj seriji prosječno vrlo jaki. Intervali mirovanja traju po više godina. Ova T. linija je najvidnije ispoljila svoj karakter za vrijeme velike serije u toku 1905, s razornim T., koji se zbio 6/1 1905 u okolici Brasine, zapadno-jugozapadno od planine Gučeva, a 10 km sjeverno-sjeveroistočno od Zvornika. — 28. Radalj (oko 6 km sjeveroistočno od Zvornika)—Krupanj—Ljubovija. Ta je T. linija bila najaktivnija 1906. Više njenih sejzmičkih serija imale su u početku silne i zazorne T. Naročito je istakla svoje osobine 6/6 1905 s razornim T. između Krupnja i sela Borino, zatim 25/7 1906 sa štetnim T. u okolici sela Oštrice. Ovo je jedna od naših najaktivnijih linija; ona ide uglavnom sjeveroistočnim padinama planine Jagodnje i zapadnim podnožjem Sokolske Planine. — 29. Srebrnica—Bajina Bašta. U suprotnosti s T. linijom 28, ova je vrlo rijetko aktivna. Na njoj se, poslije dužeg mirovanja, pojavi jak T. s kratkom serijom naknadnih potresa, pa potom opet nastane mirovanje. Najvidnije je ispoljila svoju aktivnost 27/10 1901, kada se dogodio razoran T., čiji je epicentar bio između Bajine Bašte i mana-

stira Rače. — 30. Aranđelovac—Kruševica—Lazarevac. Odlikuje se velikom aktivnošću i jakim i čestim serijama T. s tutnjavama, koje traju vrlo dugo, po dvije-tri godine. Ali su intervali mirovanja između njih još mnogo duži. Naročito aktivna je ova T. linija bila s proljeća 1922. Tada se na njoj razvio pustošeći T. 24/3, dosta velikih razmjera, zatim silni T. 8/1 1923. Prilikom prvog T., koji je nastao u 13 sati 23½ minute, i koji se jako osjetio i u Beogradu, a čiji je epicentar oko 53 km dalje na jugozapadu, oko sela Lajkovca (8 km zapadno-jugozapadno od Lazarevca), bilo je u Lazarevcu porušeno nekoliko kuća, u Aranđelovcu su na mnogim kućama popadali dimnjaci, a veći broj kuća bio je oštećen, u Sopotu se srušila poštanska zgrada, a u Kamenici (Valjevskoj) je sreska zgrada prepukla. U Beogradu su neke kuće prepukle, neki su zidovi popucali, neki opet dimnjaci pootpadali, ali nigdje nije došlo do pravog rušenja. — 31. Obrenovac—Vreoci—Valjevo. Ova T. linija, koja se pruža pravcem doline Kolubare, ima isti karakter kao i prethodna, i istakla se jednovremeno. Na njoj se dogodio štetan T. 7/4 1922. Na ovoj se liniji razvio T. od 24/1 1739, koji je zabilježen u Obrežu (20 km zapadno-sjeverozapadno od Obrenovca). Toga dana bilo je u tome selu od podne do ponoći još pet potresa. — 32. Vreoci—Sopot—Veliko Selo (pri Dunavu, oko 7 km južno-jugozapadno Pančeva). Istog je karaktera i jednovremeno s T. linijom 30. — 33. Veliko Gradište—Kučevo. Pruža se poglavito dolinom Peka. Odlikuje se kratkim, a vrlo obilnim serijama T. Intervali mirovanja traju po više godina. Najbolje je pokazala svoj karakter decembra 1906, u seriji s jakim T., čiji se epicentar nalazio između Mišljenovca, Kaona i Kučeva. Razoran T. bio je na toj liniji oktobra 1879, a serija naknadnih T. javljala se i u 1880. — 34. Svilajnac—Despotovac. T. linija u pravcu doline Resave. Daje dugotrajne serije umjerenih T. s kraćim intervalima mirovanja, a poslije cijele serije nastupa duža perioda potpunog mira. Nove serije T. otvaraju uopće silni i štetni T. Na ovoj liniji razvila se epicentralna zona razornog T. 8/4 1893, na veliku subotu, čija je sejzmička perioda trajala do kraja 1896. Zbog poremećaja ravnoteže među slojevima zemljine kore, desila su se pri tome veoma štetnom T. naročite pojave. U Medveđi su se u zemljištu otvorile mnoge pukotine, iz kojih je šibala voda. Otvorio se nov hladan izvor, a bunari su se prelivali, zamućivali i zasipali. U dvorištu jedne kuće izbijala je voda do pola metra visine, s crvenkastim pijeskom. U selu Velikom Popoviću zemlja se, uz potmulu tutnjavu, toliko jako njihala, da su mnoge kuće razrušene. Na putu između Svilajnca i Markovca obrazovale su se velike pukotine u zemlji, čija je dužina iznosila više stotina metara. I iz njih je izbila voda s pijeskom. Razoran T. dogodio se i 5/3 1922. — 35. Rudnik—Gornji Milanovac—Čačak. Pokazuje duge serije T. s glavnim udarom u početku. Epicentri pojedinih jačih T. na ovoj liniji premještaju se tokom vremena. Njene odlike naročito su se jasno istakle u toku 1906 rasporedom T.: 28/4 nastao je silan T. u okolici Savinjca, u maju bili su snažni T. između Gornjeg Milanovca i Majdana, u septembru su se događali isti taki T. između Ljubića i Čačka. Slučaj se ponovio i 4/7 1925. — 36. Rudnik—Knić—Kraljevo. Vrlo aktivna sejzmička linija uz jugozapadno podnožje planine Rudnika i sjeveroistočno podnožje Kotlenika. Pokazuje jako obilne a kratke serije snažnih T. s kraćim intervalima mirovanja. Takve kratke serije nižu se kroz duže vrijeme i čine sejzmičku periodu. Dosada najjači T. bio je 15/3 1927 na prostoru između mjesta Rudnika, Crnuća i Gornjeg Milanovca, koji je imao pustošeći karakter. — 37. Jagodina—Belušić—Velika Drenova (11 km istočno - sjeveroistočno od Trstenika). Pruža se poglavito zapadnim podnožjem Juhora. Istih je osobina i jednovremena s T. linijom 38. — 38. Varvarin—Jovac—Glogovac (8·5 km sjeveroistočno od Jagodine). Pruža se dolinom Morave, a istočnim podnožjem Juhora. Ima istaknutu aktivnost. Daje T. u kratkim i učestanim serijama, poslije kojih nastaju duža mirovanja. Najjači T. na toj liniji bio je 1/7 1921 s razornim djelovanjem, a epicentar mu je ležao u okolici Jovca. Prije toga se (21/6 1921) dogodio vrlo snažan T. između Jagodine i Glogovca. — 39. Stanišinci (7

km južno od Vrnjačke Banje)—Aleksandrovac—Brus. Ova T. linija rijetko ispoljava intenzivnu aktivnost, a kad otpočne, razvija obilne serije T. s čestim i jakim potresima. Između njih su kratki intervali mirovanja. Naročito se istakla u toku 1907, kada se 25/1 dogodio najjači T. u okolici Stanišinaca i Ploče. — 40. Jošanička Banja—Raška—Novi Pazar. Pruža se dolinom Ibra i Raške, a odlikuje se istim karakternim crtama kao i T. linija 39. Uporedo s ovom, bila je naročito aktivna u toku 1907, kada su nastali ovi jaki potresi: 31/1 na prostoru između Raške i Studenice, 25/2 između Jošaničke Banje i Raške, 10/3 između Jošaničke Banje i Plane. Naročito silan T. se dogodio 2/2 1923 na prostoru između Novog Pazara i Tutina (26 km jugozapadno od Novog Pazara, a 18 km sjeveroistočno od Rožaja). — 41. Leskovac—Vladičin Han—Vranje—Preševo. Ima poglavito pravac srednjeg toka Južne Morave i Moravice. Pokazuje izvjesnu periodičnost u sejzmičkoj akciji. Smjenjuju se periode T. aktivnosti s dugotrajnim intervalima mirovanja. Aktivnost traje po 2—3 godine uzastopce s čestim serijama i mnogim T. Na ovoj T. liniji bila su do sada dva uzastopna štetna T.: 4/4 1904 zbio se pustošeći T. s epicentrom između Vranja i Ristovca, a 5/5 1907 bio je silan T. na istome epicentru. Osim toga je zapisano, da se na toj liniji dogodio vrlo jak T. 15/2 1755, koji je porušio portu manastira Sv. Oca Prohora (na Pčinji, oko 14 km južno od Ristovca). — 42. Gnjilane — Vitina — Kučevište (oko 12 km sjeverno - sjeverozapadno od Skoplja). Poznata je tek od 1921. Tada je bila na ovoj T. liniji neobično velika sejzmička aktivnost, koja se odlikovala obilatim serijama umjerenih T. i silnim i štetnim učestanim potresima. Na toj su se liniji u toku 1921 dogodili ovi značajni T.: pustošeći T. 10/8, razoran 20/8, pustošeći 2/9, silan 10/9, razoran 11/9 i 13/9, razoran 3/10 i 5/10, silan 17/10 i razoran T. 18/11. Kasnije je (24/2 1922) bio razoran T., a 16/5 1924 snažan T. — 43. Skoplje—Katlanovo. Dosta aktivna T. linija, koja ide dolinom Vardara. Zapisano je, da je Skoplje četiri puta razoravano T.: 518, 29/6 1841, 28/9 1487 i 1555. U novije doba se na toj liniji češće javljaju mjestimični, umjereni i slabi T. — 44. Tetovo—Gostivar. Ova se T. linija provlači istočnim podnožjem Šar-Planine. Naročito se jasno istakla 1922, kada je u dosta dugotrajnoj seriji T. imala na cijeloj svojoj dužini dva silna T. 7/12 i 19/12. — 45. Orahovac—Đakovica—Ereč (11 km sjeverno-sjeverozapadno od Đakovice). Poznata je od 1922 po jednoj kratkoj, a obilatoj sejzmičkoj seriji sa silnim T. od 3/9 između Đakovice i Janoša (oko 8 km sjeverno od Đakovice). Svakako je s ovom T. linijom u vezi snažan T. od 16/5 1594, koji je zapisan u Prizrenu. — 46. Kičevo—Kruševo—Prilep. Bila je poznata samo u pojedinim dijelovima po izoliranim i kraćim serijama T. Jasno se okarakterizirala 1921 sa dva silna T. od 2/8 i 12/8. — 47. Piškopeja—Debar—Struga. Ide poglavito pravcem doline Crnoga Drima i ima dosta istaknutu sejzmičnost. S te linije je poznato nekoliko obilnih serija potresa sa štetnim, ili bar silnim, glavnim T. Naročito je bila aktivna u toku 1921 s razornim T. 29/3, čiji je epicentar bio između Piškopeje i Suhodola. To se ponovilo 6/7 i 3/8 iste godine. Silan T. bio je na toj liniji 7/12 1922 s epicentrom u okolici Debra. Kasnije je, 20/8—28/8 1924, nastala obilna serija jakih tutnjava (oko 130) između Debra i Banjišta, sa slabim T. — 48. Ohrid—Sv. Naum—Kostur. T. linija duž istočne obale Ohridskog Jezera, doline Devola i Bistrice. Istakla se učestanim i većinom jakim T. u serijama kraćeg trajanja, a s dužim intervalima mirovanja. Na toj se liniji dogodio razoran T. februara 1911, u okolici Starova i Podgraca. — 49. Berane—Ljuge—Vinicka (5 km južno-jugozapadno od Berana). Na ovoj liniji bili su do 1926 poznati pojedinačni T., uglavnom ograničeni na beranski basen. Tek pri kraju 1926 razvila se vrlo obilna serija T. Glavni T. dogodio se 12/10 1926, praćen jakom tutnjavom, a imao je razoran karakter. Epicentar je bio na prostoru između Berana i Vinicke.

Naravno da je običnih i štetnih T. bilo i daleko od nabrojenih linija. Tako je na pr. zapisano, da je 26/6 1757 bilo »strašno tresenije zemlji« u Grubišnom Polju (Slavonija, na jugozapadnom podnožju Bilo - Gore), i to tri puta u jednome satu. Istoga dana bio je »zjelo strašan« T. »sedam

*

krat« u manastiru Orahovici (oko 5 km južno od trgovišta Orahovice, na sjevernoj padini Papuka), gdje se ponovio i tri puta noću. Ti T. mogli bi se, možda, pripisati aktivnosti T. linije 22, ali bi mogli nastati i na samostalnoj liniji, koja ide sjevernim podnožjem Papuka, u slučaju da su zaista bili strašni. 30/6 1743 dogodio se T. u Livnu, o kome je zapisano, da ni stari ljudi ne pamte toliko jak T. Isto je tako u Foči 10/7 1807 bilo »tresenije zemlino strašno«, a oba ova mjesta daleko su od spomenutih T. linija. U Hercegovini, između Nevesinja i Trusine, oko 15 km južnije, razvila se T. serija 30/5 1924 sa silnim T., a u Dalmaciji, između Splita i Zadra bili su jaki T. 29/1 1924 od 7 do 9½ sati, s epicentrom između otoka Žirija i Kornata.

U Južnoj Srbiji bilo je dosta T., čiji su epicentri izvan naše države. Prilikom poznatog Solunskog T. od 5/7 1902, čija je epicentralna oblast bila vezana za rasjed od Ajvasilskog do Dojranskog Jezera i Belasice, T. se dosta jako osjetio i u dolini Vardara, naročito između Đevđelije i Gradeca. Čak izgleda, da se od njega temperatura Netoričke Banje (5·5 km sjeverno - sjeverozapadno od Đevđelije) povećala za nekoliko stepeni. Otuda bi se moglo pretpostaviti, da se i uz dolinu Vardara pruža rasjed približno iste aktivnosti kao kod naprijed spomenutoga. Razorni T. od 4/4 1904, koji je bio vezan za rasjed između Maleških Planina i Pirana, od Džumaje do Demir-Hisara, imao je za epicentralnu oblast klisuru Strume, ali se vrlo jako osjetio i u našim krajevima, sve do Bitolja i Prištine. Naravno da su najviše stradala mjesta, koja su bila najbliža epicentru, u prvom redu Pehčevo, gdje je bilo skoro sve u ruševinama. Jedino zahvaljujući okolnosti, što se T. dogodio danju, i što je katastrofalnomu udaru oko 25 minuta ranije prethodio slabiji T., zbog koga je sve stanovništvo napustilo domove, nije bilo žrtava. Pri tome se jasno istakao i veliki značaj geološkog sastava zemljišta. Jer, mjesta, koja su podignuta na starijim stijenama Belasice i Plauša, bila su slabo potresena i ostala su neoštećena, dok je na sjeveru u Strumičkoj kotlini, a na zapadu u Vardarskoj dolini djelovanje T. bilo mnogo jače, čak i razorno. S druge su strane mjesta u kotlinama pravca zapad - istok bila uopće slabije oštećena od onih, koja su u kotlinama meridijanskog ili približno meridijanskog pravca, jer se i T. širio u tome pravcu. U nekim slučajevima je T. na mjesta s potpuno istim uslovima uticao sasvim različito. Tako je Kočane, na južnom podnožju velikog masiva od amfibolskog andezita, znatno manje stradalo od Banje, mjesto 6·5 km dalje na zapadu s očigledno istim geološkim sastavom. Naposljetku je ovaj T. vrlo uticao i na mnoge izvore. Skoro kod svih makedonskih toplica povećala se količina vode, a na nekim mjestima su počele izvirati nove tople vode. Svakako je ovim T. izazvana sejzmička aktivnost i na T. liniji 41, jer je i ona dala dva razorna uzastopna T. 4/4 1904, s epicentrom između Vranja i Ristovca.

L i t e r a t u r a: 1. T r u s o v i u D a l m a c i j i: Breve ragguaglio delle rovine cagionate dal terremoto in Ragusa il di 6 Aprile 1667, per raconto di alcuni Signori Ragusei (Ancona, Stamperia Camerale, 1667); Relaes, Ofte generale beschrijvinge van de voyagie, gedaen door den Heer Jacob van Dam, waerinne verhaelt wert de schrickelicke distructie van Ragousa (Amsterdam, 1667); F. Travagini, Super observationibus a se factis tempore ultimorum terraemotuum, ac potissimum Ragusiana physica disquisitio (Venetia, 1673); V. Adamović, O trešnjama grada Dubrovnika (Biblioteka za povijest dalmatinsku, 7, Dubrovnik, 1884); M. Rešetar, Dva izvještaja o velikoj dubrovačkoj trešnji (Starine, 26, 1893); P. Radics, Das grosse Erdbeben von Ragusa 1667 (Erdbebenwarte, 3, 1903 bis 1904); H. Giessberger, Das Ragusanische Erdbeben von 1667 (München, 1913); A. Posinković, Velika trešnja u Dubrovniku 1667 o dvjesta pedesetoj godišnjici (Hrvatska Prosvjeta, 5, 1918); A. Faidiga, Das Erdbeben von Sinj am 2. Juli 1898 (Mitteil. d. Erdbebenkommission, N. F. 17, Wien 1903); F. Kerner, Die Beziehung des Erdbebens von Sinj am 2. Juli 1898 zur Tektonik seines pleiztoseisten Gebietes, Jahrbuch d. k. k. Geol. Reichsanstalt, 50, 1900). — 2. T r u s o v i u H r v a t s k o j i S l a v o n i j i: M. Kišpatić, Zagrebački potresi (Godišnje izvješće kralj. velike

realke u Zagrebu, 1879); P. Radics, Geschichtliche Erinnerungen an das grosse Erdbeben in Fiume im Jahre 1750 (Erdbebenwarte, 2, 1902); J. Torbar, Izvješće o Zagrebačkom potresu 9. studenoga 1880 (Rad Jugosl. Akad., 1882); M. Handken v. Prudnik, Das Erdbeben von Agram im Jahre 1880 (Budapest, 1882); F. Wähner, Das Erdbeben von Agram am 9. November 1880 (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss., I. Abt., 1883); Đ. Pilar, Đakovački potres dne 24. ožujka 1884 (Rad, 78, 1886); G. Veith, Beobachtungen über die Agramer Beben im Winter 1905—1906 (Erdbebenwarte, 5, 1906); A. Mohorovičić, Potres od 8. oktobra 1909 (Godišnje Izvješće Meteorološkog Observatorija za 1909, 1910); A. Gilić, Seizmička djelatnost u Hrvatskoj, Slavoniji i Međumurju godine 1922 (Rad Geofizičkog Zavoda u Zagrebu, I./1, 1923); — 3. Trusovi u Sloveniji: P. Radics, Zur Geschichte des grossen Erdbebens in Krain im Jahre 1511 (Erdbebenwarte, 1, 1901); P. Radics, Erdbeben in Gurkfeld (Erdbebenwarte, 9, 1910); R. Hörnes, Erdbeben und Stosslinien Steiermarks (Mitt. d. Erdbebenkommission, N. F. 7, 1902); R. Hörnes, Der geologische Bau der Julischen Alpen und die Laibacher Beben (Erdbebenwarte, 4, 1904); R. Hörnes, Das Erdbeben von Laibach und seine Ursachen (Graz, 1895); F. Suess, Das Erdbeben von Laibach am 14. April 1895 (Jahrb. d. k. k. Geol. Reichsanst., 1896); F. Seidl, Die Erderschütterungen Laibachs in den Jahren 1851 bis 1886 (Mitt. d. Erdbebenkomm., 6, 1898); F. Seidl, Übersicht der Laibacher Osterdbebenperiode für die Zeit vom 16 April 1895 bis Ende Dezember 1898 (Mitt. d. Erdbebenkomm., 12, 1899); A. Belar, Laibacher Beben (Laibach, 1910); R. Hörnes u. F. Seidl, Bericht über das Erdbeben in Untersteiermark und Krain am 31. März 1904 (Mitt. d. Erdbebenkomm., N. F. 27, 1905); F. Heritsch u. N. Stucker, Das Oberburger Erdbeben vom 28. Oktober 1916 und seine Nachbeben (Mitt. d. Erdbebenkomm., N. F. 51, 1917); A. Tornquist, Das Erdbeben von Rann (Mitt. d. Erdbebenkomm., N. F. 52, 1917); F. Seidl, Zemeljski potres pri Brežicah in Krški Vasi dne 29 januarja 1917 (Carniola, 1917); F. Heritsch u. F. Seidl, Das Erdbeben von Rann an der Save vom 29. Jänner 1917 (Mitt. d. Erdbebenkomm., N. F. 55, 1919); F. Heritsch, Über Brontidi in der Ranner Erdbebenserie (Mitt. d. Erdbebenkomm., N. F. 56, 1919); F. Heritsch - Schwinner, Über die Drehungen beim Ranner Erdbeben (Mitt. d. Erdbebenkomm., N. F. 57, 1920); F. Seidl, Zemeljski potres pri Črnomlju v zvezi z geološko zgodovino Krajine (Spomenica Gorjanovića - Krambergera, Zagreb, 1925). — 4. Trusovi u Srbiji i Vojvodini: Ž. Živanović, Zemljotres u Velikom Gradištu u oktobru 1879 (Srpske Novine, 30/10 1879); F. Schafarzik, Az aprilis 8-iki földrengésről különlenyomat (Természettud. Közlöny, 284, 1893); J. Žujović i Đ. Stanojević, Prethodni izveštaj o zemljotresu 8. aprila 1893 (Spomenik, 32, 1896); S. Radovanović, Podaci o pravcu i jačini glavnoga potresa u pleistocenoj oblasti 8. aprila 1893 (Spomenik, 32, 1896); J. Mihailović, Podaci o potresima u Srbiji (Delo, 39, 1906); J. Mihailović, Potresi u Beogradu (Delo, 39, 1906); J. Mihailović, Seizmičke periode u Srbiji i njihov aktivitet (Glas, 77, 1909); J. Mihailović, Juhorska trusna oblast (Geološki Anali Balkanskog Poluotoka, 6, 1922); A. Gilić, Beogradski potres dne 24. marta 1922 (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 35, 1923); F. Lajos, Das Erdbeben in Südungarn vom 2. April 1901 (Földtani Közleny, 32, 1902); J. Mihailović, Potres u Bačkoj 15. januara 1921 (Geološki Anali Balkanskog Poluotoka, 7, 1921). — 5. Trusovi u Južnoj Srbiji: P. Janković, Zemljotres u Solunu 5. jula 1902 (Delo, 1902); R. Hörnes, Das Erdbeben von Saloniki am 5. Juli 1902 und der Zusammenhang der makedonischen Beben mit den tektonischen Vorgängen in der Rhodopemasse (Mitt. d. Erdbebenkomm., N. F. 13, 1902); V. K. Petković, O solunskom zemljotresu 17—18 novembra 1922 (Zapisnik Srpskog Geološkog Društva, 1903); V. K. Petković, O zemljotresu u Solunu od 15. septembra 1902 i 1. juna 1903 (Delo, 1903); R. Hörnes, Berichte über das makedonische Erdbeben vom 4. April 1904 (Mitt. d. Erdbebenkomm., N. F. 24, 1904); J. Mihailović, Trusovi u Novoj Srbiji (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 3/4 1914); J. Mihailović, Potresi u okolini Skoplja (Južna Srbija, 1922); J. Mihailović, Seizmičke tutnjave u okolini Debra (Geološki

Anali Balkanskog Poluostrva, 8/2 1926); J. Mihailović, Trusna oblast Gornjega Polimlja (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva, 9/2 1927). — 6. Trusovi u Bosni i Hercegovini: M. Luković, O seizmičnosti Bosne i Hercegovine (Nastavnik, 25, 1914); J. Mihailović, Mostarski mikroseizmi (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva, 8/1 1924); J. Mihailović, Zemljotres u Hercegovini (Reč i slika, 14/2 1927). *P. Vujević.*

TRŠĆANSKO-ISTARSKA BISKUPIJA. V. u Dodatku.

TRŠĆE, selo u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti, u srezu i općini Čabar. Leži među bregovima u dubokoj kotlini, 824 m visoko, uz cestu iz Čabra u Gerovo. Ima 245 stanovnika u 45 domova, rimokatoličku župu, pučku školu i poštu Okolica ima krasne crnogorice (naročito jela) i ruda (željezna rudača i rumenica — živa). Klima je oštra (trešnja dozrijeva tek u septembru). Potočić Tršćanka je zanimljiva ponornica: dva puta ponire, kod špilje Keldre i kod seoca Prhutove Drage, prije nego što se, pod imenom Paklenski Jarak, izlije u Čabranku.

J. M-n.

TRŠIĆ, selo jugoistočno od Loznice, mjesto rođenja Vuka Stefanovića Karadžića. *B. D.*

TRŠKI VRH. V. Krapina.

TRŽAC (Tržački Grad), mjesto u Bosni, zapadno od Cazina. Ima 2.075 stanovnika. Prvi put se spominje početkom 14 vijeka kao grad u posjedu porodice Babonića-Blagaja. Kasnije je pripadao knezovima Frankopanima i Krčkim. Poslije više turskih napadaja opustio je (poslije 1590). Sredinom 17 vijeka Turci su ga ponovo podigli i naselili. Stari grad je u ruševinama.

Literatura: R. Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890). *M. F.*

V. Modruš.

TRŽIČ, varošica u Sloveniji, pod Karavankama, na Tržiškoj Bistrici. Ima 2.385 stanovnika. Prvobitni T. nalazio se pod Ljubeljem, 6 km sjeverno od današnjeg, bio je mala varošica, imanje stiškog manastira i spominje se u izvorima iz druge polovine 13 vijeka, obično pod imenom Ljubeljska varošica (Forum Lubelino). Mjesto, gdje se nalazila, zove se danas Stari T. Po tradiciji je zemljotres porušio varošicu, a stanovnici su osnovali novu naseobinu, 6 km južno od starog mjesta. Očigledno je, da tradicija ima historičko porijeklo, to pokazuje i njemačko ime za T.: Neumarktl. Na mjestu sadašnjeg T. bila je župa već 1261, a mjesto je 1320 već imalo naziv oppidum novum. T. je počeo brzo napredovati; tu su se razvili zanati za preradu gvožđa, koji su u novije doba pretvoreni u modernu industriju. — Danas je T. jedno od mjesta s najviše industrije u Sloveniji. Ima fabriku za ratarsko oruđe (osobito kose i srpove), veliku predionicu i tkaonicu pamuka, više fabrika koža i cipela, fabriku za karton i papir (u Slapu kod T.) i električnu centralu. U okolici T. ima mnogo drva. Nad T., kod Sv. Ane pod Ljubeljem, kopana je nekada živa. T. ima lokalnu željeznicu za Kranj. *A. M.*

TRŽIČKA BISTRICA, rijeka u Sloveniji, lijevi pritok Save. Izvire na južnoj strani Karavanki, ispod vrha Male Košute (1.739 m), pod imenom potoka Košutnika. S izvorišta počinje teći na zapad-jugozapad, pa na jug-jugozapad, a od lovačke kuće Medvode ponovno teče k zapadu-jugozapadu. Na daljem toku skreće sve više na lijevo, i niže trga Tržiča upravlja tok prema jugu. Nedaleko od ušća T. B. čini lakat, i teče k zapadu. U Savu utiče na visini od 372 m, oko 1·4 km jugozapadno od Dolenje Vasi, a 1 km jugoistočno od sela Ovsiša. Dužina toka T. B. je 28·1 km, a površina poriječja 153·2 km². T. B. je prava alpinska rijeka, s veoma velikim padom. Prosječni pad od Medvođe do ušća je 21·15 m/km, a na gornjem toku još je znatno veći. Zato ona, i pri najnižem srednjem vodostaju, raspolaže hidrauličkom snagom oko 7.500HP, a na svom toku goni oko 10 vodenica.

P. V.

TUBERKULOZA je u našoj zemlji jako raširena. Točnih statističkih podataka o stepenu njene raširenosti u pojedinim pokrajinama nema. Statistički podaci su najbolje prikupljeni i sređivani prije rata u Hrvatskoj i Slavoniji, i to počev od 1877:

1897 na 10.000	stanovnika	je	umrlo	od	T.		39·78
1900 „	„	„	„	„	„	„	38·13
1903 „	„	„	„	„	„	„	44·29
1906 „	„	„	„	„	„	„	43·36
1909 „	„	„	„	„	„	„	43·10
1912 „	„	„	„	„	„	„	41·13
1915 „	„	„	„	„	„	„	47·73
1918 „	„	„	„	„	„	„	48·41
1921 „	„	„	„	„	„	„	36·12
1922 „	„	„	„	„	„	„	34·95

Poslije Hrvatske i Slavonije najtočnije su pribrani statistički podaci u Sloveniji:

1908 na 10.000	stanovnika	umrlo	je	od	T.		38·00
1910 „	„	„	„	„	„	„	26·00
1912 „	„	„	„	„	„	„	32·00
1914 „	„	„	„	„	„	„	26·00
1916 „	„	„	„	„	„	„	28·00
1919 „	„	„	„	„	„	„	20·00
1922 „	„	„	„	„	„	„	22·00
1925 „	„	„	„	„	„	„	18·00

U Bosni-Hercegovini je na 10.000 stanovnika prije rata umiralo oko 33, za vrijeme rata (1918) taj se broj popeo na 48, a poslije rata je spao ispod 30. Od vjeroispovijesti najviše stradaju od T. muslimani (44 na 10.000 od 1911—1919). Poslije muslimana dolaze pravoslavni sa 34 na 10.000, pa katolici sa 29 na 10.000, zatim evangelici sa 13 i Jevreji sa 9.

U predratnoj Srbiji je od 1895 do ratova prosječno umiralo 29·70 na 10.000 stanovnika, u Dalmaciji od 1875 do 1911 na isti broj stanovnika je umiralo 25·50.

U gradovima je T. jače raširena nego po selima:

U Zagrebu	je	na	10.000	stanovnika	od	1908.	do	1918.	umrlo	od	T.		64·90
„ Ljubljani	je	„	„	„	„	1908.	„	1920.	„	„	„		50·30
„ Beogradu	„	„	„	„	„	1900.	„	1910.	„	„	„		86·70

Koliko su naši gradovi u poređenju sa stranim velikim gradovima jako zahvaćeni T., najbolje se vidi iz ove uporedne tablice:

1909	je	na	10.000	stanovnika	u	Berlinu	umrlo	od	T.	17·86
„	„	„	„	„	„	Pešti	„	„	„	33·14
1908	„	„	„	„	„	Pragu	„	„	„	38·25
1909	„	„	„	„	„	Beču	„	„	„	27·10
„	„	„	„	„	„	Parizu	„	„	„	33·06
„	„	„	„	„	„	Londonu	„	„	„	13·15
„	„	„	„	„	„	Ateni	„	„	„	25·12
„	„	„	„	„	„	Rimu	„	„	„	12·58
„	„	„	„	„	„	Moskvi	„	„	„	27·20

Uporedu s obolijevanjem od tuberkuloze u našem narodu ide i obolijevanje u vojsci. Iz ove se tablice vidi, koliko je koje godine otpušteno iz naše vojske kao nesposobno zbog raznih plućnih bolesti:

	Apicitis	Bronchitis	Cath. pulm.	Pleuritis	Pneumonia	Scrophulosis	Tuberculosis pulm.
Kao privremeno nesposobno 1925 otpušteno je iz vojske	2.475	304	313	152	157	176	37
Kao stalno nesposobno	16	10	44	71	5	87	347
Kao privremeno nesposobno 1926 otpušteno je iz vojske	3.737	365	328	268	92	138	42
Kao stalno nesposobno	54	19	16	118	7	53	468
Kao privremeno nesposobno 1927 otpušteno je iz vojske	3.969	524	377	227	114	133	16
Kao stalno nesposobno	72	38	7	152	8	65	429

Procjenjujući, u pomanjkanju točnih statističkih podataka, sve prije i poslije rata dobivene podatke iz raznih izvora, može se zaključiti, da u našoj zemlji ima bolesnih od aktivne T. oko 500.000—600.000 ljudi, od kojih godišnje umire oko 40.000—50.000.

Borba protiv T. se za sada još neprestano svodi na individualno liječenje oboljelih. To se liječenje obavlja najvećim dijelom po privatnim kućama, javnim općim bolnicama i sanatorijima u zemlji (na Sljemenu kod Zagreba, u Topolšici, Golniku i Kraljevici) i na strani. Profilaktička socijalno-medicinska borba protiv T. tek je u razvoju. Nju izvodi ministarstvo narodnog zdravlja, pomoću antituberkuloznih dispanzera. Ova akcija je zasada ograničena samo na veće gradove (iznad 20.000 stanovnika), te je glavna masa stanovništva, selo, izvan domašaja ove borbe. Opseg rada otvorenih antituberkuloznih dispanzera vidi se iz ovog pregleda službenih podataka:

1924	je u njima pregledano	10.813	bolesnika	od njih	8.943	sa plućnom	T.
1925	„ „ „ „	9.337	„	„ „	7.829	„ „	„
1926	„ „ „ „	13.503	„	„ „	10.380	„ „	„

Ostala su socijalno-medicinska sredstva borbe protiv T. (podizanje higijenskih stanova, poboljšanje ishrane ekonomsko slabijih i t. d.), kao i akcija dispanzera, tek u razvoju.

V. Stanojević.

TUBERO. V. Crijević.

TUCAKOVIĆ ALEKSANDAR, glumac i operni pjevač (13/11 1878, Vranjevo). Svršio je tri razreda gimnazije, a na pozornicu je stupio prvi put 1/3 1902 u Kragujevcu, kao početnik u putničkoj družini Mihaila Milovanovića. Iste godine angažiran je za privremenog člana beogradskog pozorišta, kao glumac i korni pjevač. Solo-pjevanje učio je u Beogradu, a za solistu je angažiran 1908. Struka mu je komika, čime se i odlikuje u svojim najboljim ulogama: Don Bartolo (Seviljski brijač), Don Paskvale (od Donizetti-a), Kecal (Prodana nevjesta) i dr. *R. O.*

TUCAKOVIĆ JAKOV, ministar i državni savjetnik (22/3 1828, Kragujevac — 15/12 1889, Beograd). Svršio je gimnaziju u Kragujevcu, a licej u Beogradu. Karijeru je započeo kao mladi pisar prvostepenog suda u Jagodini. U augustu 1868. T. je postao upravnik grada Beograda, i na tome je položaju ostao do aprila 1873, kada je postao ministar unutrašnjih poslova. U junu 1876 postao je ponovo upravnik grada Beograda, i na tome je položaju ostao do kraja srpsko-turskog rata, pa je onda postao državni savjetnik, ali je i dalje vršio dužnost upravnika grada Beograda. 1873 T. je postao ponovno ministar unutrašnjih poslova, i bio je ministar od 2/4 1873—22/10 1873 i 25/7 1879— 5/6 1880, pa je ponovno vraćen u državni savjet. Napokon je pred kraj marta 1881 konačno otišao u penziju. — T. je bio pravi predstavnik šumadijske rase, pun duha, darovit i odlučan. On se kroz cio svoj život i u cjelokupnom svom radu isticao tim odlikama, i ostao je po njima zabilježen u sjećanju savremenika. Kada je opozicija u narodnoj skupštini jednako isticala, kako je u Engleskoj, kakvi su engleski zakoni i kakav je Gladstone, T. je, kao ministar unutrašnjih poslova, ustao i duhovito odgovorio: Kakvi ste vi Englezi, takav sam vam i ja Gladstone, pa takvi nam moraju biti i zakoni.

L i t e r a t u r a: Policija, 1/10 1911.

M. M.

TUCAKOVIĆ MILAN, general (26/5 1871, Kragujevac). Po svršetku pune gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 31/8 1888. Za konjičkog potporučnika proizveden je 15/10 1891, za kapetana 6/12 1897, preveden je u generalštabnu struku 1/5 1906, za đeneralštabnog pukovnika je proizveden 1913, za đenerala 25/9 1918, za armijskog generala 21/10 1923. Penzioniran je 30/5 1925. Do 1897 bio je vodnik u konjici i kraljevoj gardi, 1897—1899 na višoj školi vojne akademije, 1899—1902 komandant eskadrona kraljeve garde, 1902—1905 na pripremi za đeneralštabnu struku, 1905—1906 pomoćnik komandanta puka u konjici (3), 1906—1907 pomoćnik i načelnik štaba divizijske oblasti (timočke), u 1907 šef unutrašnjeg odjeljenja glavnog đeneralštaba, 1907—1908 državni pitomac u francuskoj pješadiji (131 orleanijski puk).

1908—1909 u ministarstvu vojnom u komisiji za izradu zakona, 1909—1912 komandant puka u pješadiji (18), 1918 do 1920 delegat vrhovne komande i kraljevske vlade u Sofiji, 1920—1921 komandant divizijske oblasti (vardarske i savske), 10/3—5/12 1921 pomoćnik načelnika glavnog đeneralštaba, 8/12 1921—30/5 1925 komandant armijske oblasti (IV.).

U ratu 1912—1913 bio je načelnik štaba divizije (drinske) i načelnik štaba konjičke divizije (do maja 1914), komandant 2 konjičke brigade (do novembra 1914), zastupnik komandanta ojačane moravske I. (do decembra 1914), pomoćnik komandanta moravske I. (od decembra 1914), komandant južnomoravskih trupa (do novembra 1915), na službi u vrhovnoj komandi (do decembra 1918), i komandant divizije (vardarske do augusta i jugoslavenske do kraja rata).

V. Belić.

TUCAKOVIĆ TODOR, trgovac (14/11 1825, Gruža — 9/7 1986, Kragujevac). Sin je Petra Tucakovića, državnog savjetnika iz vremena prve vlade kneza Miloša Obrenovića. Učestvovao je kao oficir u ratu između Austrije i Ugarske 1848. Prvi put je izabran za poslanika u Sv. Andrejskoj skupštini, koja je zbacila kneza Aleksandra Karađorđevića, a vratila na prijestol kneza Miloša. Bio je Obrenovićevac, kasnije prvak liberalne stranke. 1859 bio je potpredsjednik narodne skupštine, držane u Kragujevcu. 1861 bio je izabran za predsjednika Svetopreobraženske skupštine u Kragujevcu, ali je poslije tri dana dao ostavku, pod izgovorom bolesti u porodici i trgovačkih poslova, a u stvari zbog želje kneza Mihaila, da predsjednik skupštine bude Mijalko Radenković, jagodinski poslanik. Bio je potpredsjednik obje velike narodne skupštine: 1868, koja je izglasala kneza Milana Obrenovića i birala namjesnike, i 1896, koja je donijela ustav. Kasnije je bio predsjednik u tri narodne skupštine: 1878, 1879 i 1887. *J. P.*

TUCIĆ SRĐAN, dramatičar i novelista (9/2 1873, Požega). Osnovnu školu svršio je u Virovitici, gimnaziju je učio u Požegi, no nije dovršio, nego se dao na kiparstvo, a kasnije na glumu. 1902 postao je ravnatelj kazališta u Sofiji. Vrativši se u domovinu, bio je upravnik kazališta u Osijeku, zatim kazališni tajnik u Zagrebu. Uoči rata otputovao je u inostranstvo, i nije se više vraćao.

T. je pisao pjesme, crtice, novele i drame. Najznačajniji je njegov dramatski rad. Napisao je drame: Barun Korilov (1895), Povratak (1898), Truli dom (1898), Svršetak (1898), Pred zapadom sunca (1900), Bura (1901), Sujet (1902), Magda (1903), Kroz život (trilogija, 1912). U carstvu sanja (1912), Golgota (1913), Osloboditelji (1918). Barun Korilov nije ni prikazan ni štampan, a U carstvu sanja samo je prikazano. S Mihovilom Nikolićem izdao je: Knjiga života (1900), a zasebno su mu izdane novele: Pod bičem života (1911). Sarađivao je u Nadi, Vijencu, Životu, Savremeniku i t. d.

T. je kao pisac u mnogome eklektik; on prenosi u našu književnost tuđe motive i pravce iz stranih književnosti. U drami je, a donekle i u noveli (Zadnje poglavlje), T. unosio naturalizam vrste Tolstojeve Vlasti tmine. U dramama ima mnogo kazališnih efekata, bez psihološke povezanosti i motiviranosti; one su uspjelije tehnički nego umjetnički. T. u svome djelu iznosi preljub, patologiju, stare muževe i mlade žene, ciničku surovost, koja dovodi do ubijstva i smrti. S Golgotom je prešao u misticizam (pojava Krista kao realnog lica), no i ovdje mu je kritika predbacila nejasnoću i nemotiviranost. U drami Osloboditelji prikazao je jednu epizodu iz srpsko-bugarskog rata (1913), s tendencijom pomirenja.

L i t e r a t u r a: Milan Ogrizović, Golgota (Savremenik, 1913).

A. Barac.

TUCOVIĆ DIMITRIJE (1/5 1881, Užice — poginuo na Drini 7/11 1914). Učio je realku u Užicu, a veliku školu u Beogradu. Bio je jedan od vođa socijaldemokratske stranke u Srbiji. Još kao student radio je na Radničkim Novinama, kojima je kasnije bio glavni saradnik, pa potom i urednik. Uređivao je i socijalističku reviju Borba (1910—1914). Štampao je brošure: Zakonsko osiguranje radnika (1907), Zakon o radnjama i socijalna demokracija (1908, 1910), Za socijalnu politiku (1909), Socijaldemokratska agitacija (1911), U izbornu borbu! (1912), Porezi: jedna žalosna glava u politici srpske buržoazije (1912, 1914), Srbija i Albanija

(1914), Jedinstvo pokreta (1914). Od stranih listova radio je na: Vorwärts, Arbeiter-Zeitung, Luč i na časopisima: Die neue Zeit i Der Kampf. Prevodio je na srpski djela Marksa, Bebela, Kauckog i dr. *J. P.*

TUČEPI, selo u Dalmaciji, oblast Dubrovnik, srez i općina Makarska, od Makarske 5 km (pravac) k jugoistoku; od mora 1½ km daleko, a 284 m visoko. Imaju 1·793 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. U T. i naokolo ima mnogo stećaka (bogomilskih grobnih spomenika). Sve do 1922 držao se tamo običaj, da se bira seoski kralj. *J. M-n.*

TUĆAN FRAN DR., mineralog, profesor univerziteta (26/9 1878, Divuša, srez Dvor, Hrvatska). Svršio je univerzitet u Zagrebu, na kome je sada profesor mineralogije i petrografije i direktor mineraloško-petrografskog odjeljenja Narodnog Muzeja. Izučava minerale i stijene iz naših oblasti u svakom pogledu i popularizira prirodne nauke. Glavna su mu djela: Naše rudno blago, Mineralogija i Geologija, Starije eruptivno kamenje u sjeverozapadnome dijelu Hrvatske, Pegmatit u kristaliničnom kamenju Moslavačke Gore, Naše kamenje, Die Kalksteine im Dolomite des kroatischen Karstgebietes, Terra rossa, Beiträge zur petrographischen Kenntnis der Fruška Gora. *J. Ž.*

TUFEGDŽIĆ DUŠAN, pješadijski pukovnik (7/1 1873, Kragujevac — 25/6 1923, Nemenikuće, Kosmajski, Beogradski). Po svršetku cijele gimnazije u Kragujevcu, stupio je 1/9 1890 u vojnu akademiju. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1893, za kapetana 2/8 1901, za pukovnika 13/3 1913. Od 1893 bio je vodnik u pješadiji i postepeno je zauzimao sve položaje u pješadiji, koji su odgovarali njegovomu činu, od komandanta čete do komandanta pješadijske brigade zaključno. Organizirao je i bio prvi komandant pješadijske škole gađanja. U toku službovanja bio je na stažu u francuskoj pješadiji u Amijenu

U ratu 1912—1913 bio je komandant pješadijskog puka (1/I.). U ratu 1914 do 1918, bio je komandant puka (6/I.) i komandant krajnjeg lijevog krila u bici na Jadru, komandant obrenovačkog odreda. Od 1916 bio je komandant 2 brigade šumadijske I. Po rasformiranju drugih brigada poslan je kao iznemogao u Francusku, gdje je ostao do kraja rata.

Napisao je i naštampao u Ratniku znatan broj članaka i nekoliko samostalnih rasprava po stručno-pješadijskim pitanjima. *V. B.*

TUGARI. V. Poljica.

(TULA) TOULA FRANZ, profesor mineralogije i geologije na politehnici u Beču. Bečka akademija nauka dala mu je sredstva i zadatak, da prouči Balkan, što je on učinio još za vrijeme turske vladavine u Bugarskoj. Njegovi spisi o zapadnom, srednjem i istočnom Balkanu čine osnovu modernog proučavanja Balkana u geološkom pogledu. 1875—1880 izučavao je T. Zapadni Balkan i njegovo jugozapadno podgorje do Morave. Rezultate je objavio u desetinu zasebnih članaka (Geologische Untersuchungen im westlichen Theile des Balkan und angrenzenden Gebieten. 1—10. Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wissenschaften, 1877—1883), i u monografiji: Grundlinien d. Geologie d. westlichen Balkan (Denkschriften d. k. Akad. d. Wiss. 1881, p. 1—56). Tu je obuhvaćen i pirotski okrug. *J. Ž.*

TUMAN. 1. Manastir u oblasti Golupca. Crkva je posvećena Sv. Arhanđelu Mihailu. Po tradiciji je iz doba kneza Lazara. U njemu se čuvaju moći jednoga od Sinaita, po imenu Zosima. Spomena o T. ima tek iz 18 vijeka. Za crkvu se 1733 veli, da je stara, da je od kamena, da joj je i svod od kamena i da nema priprate. 1735 učestvovao je na saboru u Karlovcima i iguman T. 1797 nadzidana je ženska priprata. Za vrijeme Kočine krajine i Karađorđevog ustanka Turci su zapalili T. Za vrijeme kneza Miloša T. je obnovljen, i 1826 tu su podignuti konaci. Crkva je bila bez kubeta. Današnja crkva je iz skorašnjeg doba. *V. P-ć.*

2. Brijeg u Srbiji, između rijeka: Peka-Rakobarske-Tumanske-Kudreškog Potoka, 8·5 km južno od mjesta Golupca (na Dunavu). Sastavljen je dijelom od kristalastih škriljevaca, dijelom od kretacejskih stijena, a visok je 641 m. Trup T. dobio je zvjezdast izgled mnogobrojnim potocima, koji su u njega usjekli svoje doline i otiču u svim

pravcima. T. je najvećim dijelom pošumljen; gole su samo neke partije na sjeveru, sjeverozapadu i zapadu. Jugozapadnim i južnim podožjem T. prolazi cesta Veliko Gradište—Zlenike—Turija—Kučevo—Petrovac i Žagubica, sjeverozapadnim cesta Golubac—Zelenike, istočnim kolni put Golubac—Rakova Bara—Turija, a preko T. vodi nekoliko puteva i staza. *P. V.*

TUPIŽNICA. V. Lasovačka planina.

TURANJ. V. Podgorje. 2.

TURCI su se počeli naseljavati na Balkanski Poluotok u drugoj polovini 14 vijeka, i to poglavito duž obale Vardara, sve do Skopske Kotline. U našoj kraljevini ih danas ima, u većem broju, na prostoru ograničenom linijom, koja bi se povukla od Velesa preko Sv. Nikole, Berova, Strumice i Negotina do Velesa. Malih oaza ima još i oko Gostivara, Prizrena, Vučitrna, Prištine, zatim južno od Debra i jugoistočno od Bitolja. Dijele se na Juruke, fizički ohronule, lijene i nekulturne, i Konjare, koji su napredniji. U SHS ima T. (s Arbanasima zajedno) oko 580.000. *B. D.*

V. Istočno Pitanje.

TURČIN je ime jednoj vrsti pokladnih maškara s bijelim širokim pantalonama, u zelenom kaporanu, zapeškirenih bijelom mahramom, niz koju visi crna kita, s puškom i crnim nožem za pripašnjačom, a pod pazuhom dugi čibuk s lulom. Kad T. naiđe osobito na mladu žensku čeljad, vadi nož i zaprijeti: »Valaj ću ti odrubiti glavu, mačji zakone«. *P. B.*

TURI ĐURO (Thurius, Turić) bio je rodom iz Beograda, sin Pavla, učenika Melanhtonova. Učio je u Heidelbergu u početku 16 vijeka. Već kao đak izašao je na glas kao odličan latinski pjesnik, pa je bio i ovjenčan lovorom (poeta laureatus). U Heidelbergu mu je bio učitelj ugledni humanista Pavao Schedius Melissus. Njegove elegije, epigrami i epitaphia cognatorum et fratrum izašle su u zborniku Deliciae poetarum Hungarorum, koji je spremio i štampao Ivan Filip Paerus. — I T. potomak (sin?) Pavao učio je u Njemačkoj, i štampao je spis: Idea Christianorum Hungarorum sub tyrannide turcica (1617). *Đ. K.*

TURIĆ FRANJO, pjesnik (31/7 1819, Kaniža, kod Gospića — 1/3 1871, Bruvno, Krbava). Otac mu je bio krajišnički stražmeštar. T. je izučio u Gospiću graničarsku glavnu i vojničku školu, pa je postao vicekorporalom (1837). Služio je kao pristav u brigadnoj kancelariji u Gospiću (1841—1848). Za vrijeme revolucije 1848, T. je bio u Dalmaciji, u Kninu i Šibeniku, gdje je postao oficir, a 1849 je učestvovao u bojevima s Madžarima kod Petrovaradina i Heđeša. 1857 postao je natporučnik u Smiljanu, a 1866 došao je kao zapovjednik satnije u Bruvno, gdje je i umro. — T. se javio prvi put u Gajevoj Danici (1843) elegijom: Na razvaline gradine Bilajske u Lici. Poslije toga javljao se i u drugim časopisima: Zori Dalmatinskoj, Nevenu, Glasonoši, Naše Gore Listu i t. d. Ostavio je nedovršen ep Radoslav, od koga je prvo pjevanje izašlo u Vijencu (1872). Potpisivao se Franjo Turić Ličanin. On je tipični lički krajišnik pjesnik, koji slavi junaštvo i vjernost.

L i t e r a t u r a: Mirko Turić, Franjo Turić Ličanin, Životopisna crta (Velebit, zabavnik hrvatske omladine, 349, 1874). *B. V.*

TURIĆ MIRKO, pjesnik (1852, Kaniža, Hrvatska — 20/6 1879, Senj). Gimnaziju je učio u Senju i na Rijeci, a filozofski fakultet u Beču. Služio je u gimnaziji u Požegi. Javljao se pjesmama i pripovijetkama u đačkim almanasima (Velebit, Hrvatski Dom) i u Vijencu.

L i t e r a t u r a: A. Šenoa, Vijenac, 1879. *A. B-c.*

TURIJA. 1. Rijeka u Srbiji, desni pritok Peštana. Izvire na sjeverozapadnoj strani Kosmaja, između Velikog Kosmaja (624 m) i Malovana (520 m), i počinje teći k zapadu, kao Potok Tresija. Više sela Rogače skreće na lijevo, upravlja tok prema jugu, i teče pod imenom T. Niže ušća Suhe Turije ponovo čini lakat i počinje teći na zapad, a od sela Strmova uglavnom na sjeverozapad. Ušće T. u Peštan je oko 3·2 km sjeverozapadno od Velikih Crljena. Dužina T. toka je 36·0 km, a površina poriječja 210·4 km².

2. Rječica u Srbiji, lijevi pritok Južne Morave. Izvire na sjeveroistočnoj strani Velikog Jastrepca, oko Ravne Gore (1.500 m), Bodenika (1.255 m) i Ravne (1.053 m), a izvorišnu čelenku obrazuje nekoliko potoka, koji utiču u Veliku i Klisursku Rijeku, a teku u pravcu sjeveroistoka. Od stava ovih rječica, kod sela Porodina, počinje tek T. Ona do sela Kuline teče na sjeveroistok, kroz usku i duboku klisuru, a dalje prema istoku-sjeveroistoku i istoku. Na cijelom toku T. jako vijuga, a u Južnu Moravu utiče na južnom kraju sela Tešice, oko 2 km sjeverno od željezničke stanice Grejač. T. je bogata vodom i goni preko 10 mlinova. Veći pritoci su: Ljuptenska Rijeka s lijeve, i Koprivnička Rijeka s desne strane. Dužina T. toka je 29·5 km, a površina poriječja 123·1 km².

3. Rječica u Srbiji, izvorišni dio Svrljiškog Timoka. Sastavnice T. su: Paješka i Kozjanska Rijeka, koje izviru na istočnom kraju Svrljiških Planina, između Sulegata (1.152 m), presjedline Babine Glave (817 m) i Paješkog Kamena (1.163 m), i teku prema sjeverozapadu. Sutiču oko 1·5 km uzvodno i jugoistočno od sela Vitanovca. Odatle počinje tok T., čija je dolina upravljena prema sjeverozapadu, a slijepa je sve do ponora Dupke. Tu se voda T. gubi u 4—5 m širokoj i dubokoj pećini, a poslije podzemnog toka od 800 m (u pravoj liniji) ponovo izbija na površinu i obrazuje Svrljiški Timok. Od izvorišta Kozjanske Rijeke do ponora dužina je T. toka 12·5 km.

4. Rječica u Srbiji, lijevi pritok Zamne. Izvire na južnom kraju Velikog Grebena, ispod Crnog Vrha (706 m), i s izvorišta teče prema jugoistoku. Između kote 367 m i Drenjeta (343 m) počinje teći na istok, a na donjem toku ponovo na jugoistok. Ušće T. u Zamnu je oko 2 km sjeverno-sjeverozapadno od sela Malajnice, a 3·8 km južno od istočnog kraja Jabukovca. T. nema nijednog većeg pritoka. Dužina njegova toka je 15·1 km, a površina poriječja 30·6 km².

5. Rijeka u Južnoj Srbiji, lijevi pritok Strumice. Sastavnice T. su: Bezgaštevska Rijeka, koja se na izvorištu zove Suhi Laki, i Široki Dol. Prva kao lijeva i važnija sastavnica, izvire na sjeverozapadnoj strani Ograždena na podnožju Gorovskog Rida (1.501 m), i s izvorišta teče na zapad, pa na sjeverozapad i zapad-sjeverozapad. Desna sastavnica T., Široki Dol, izvire na južnoj strani Pljačkovice, između Paruce (13 6 m), Gromadne (1.338 m) i Valjme (1233 m), i poglavito teče pravcem juga-jugoistoka. Od njihovih stava rijeka počinje jako vijugati i činiti okuke, probijajući se u pravcu jugozapada kroz usku i duboku dolinu, usječenu u kristalastim škriljevcima, a od ušća Dželezen-Deresi uglavnom teče na jug. Na srednjem toku, do Dželezen-Deresi zovu je Nivičarskom Rijekom, po selu Nivičino, a dalje teče pod imenom T. Po ulasku u Strumičku Kotlinu T. upravlja tok prema jugu-jugoistoku, i u Strumicu utiče na visini od 215 m oko 1 km zapadno od sela Bosilova, a 6·8 km istočno-sjeveroistočno od varoši Strumice. Na svome toku T. prima veći broj kratkih pritoka. Dužina T. toka je, od izvorišta Bezgaštevske Rijeke, 41·7 km, a površina poriječja 190·5 km².

6. V. Turijanski Potok.

P. Vujević.

TURIJANSKI POTOK, rječica u Bosni, lijevi pritok Spreče. Izvire na sjevernoj strani Radine (727 m) i Velike Kunipe (726 m), sjeverno od planine Konjuha. S izvorišta teče na sjever, pod imenom Mekanog Potoka. Oko 4·2 km nizvodno od izvora čini veliki lakat, i upravlja svoj vijugav tok na zapad i zapad-sjeverozapad, a od ušća Seone do Malog Bukovičkog Potoka, odnosno od dijela Lozne do Turije, teče na istok, čineći velike vijuge. Ušće T. P. u Spreču je 1·9 km južno-jugoistočno od brijega Glavice (326 m), a oko 2·2 km južno i uzvodno od sela Modraca. T. P. prima veći broj pritoka, ali su svi kratkoga toka. Zove se i Turija. Dužina toka T. P. je 32·5 km, a površina poriječja 275·2 km². *P. V.*

TURJA. V. Turjanica.

P. V.

TURJAČA, jezerce u Bosni, na jugoistočnom kraju Kupreškog Polja, odnosno na granici između Riljić-Polja i Vukovskoga. Od Kupreškog Polja odvojeno je Gospojinim Brdom (1.200 m), a leži oko 1·2 km istočno od sela Riljića, na apsolutnoj visini od 1.135 m. Korito T. je u dolomitu. Dugačko je 220 m, a široko 120—180 m. Vodu dobija iz okol-

nih izvora po dnu i po stranama, a vidljive otoke nema. Za kišne periode, u jesen i proljeće, izbiju mnogobrojni izvori oko jezera i visoko po njegovim stranama, zbog kojih nivo vode u T. naraste, te se kadikad i prelije.

Literatura: Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900). *P. V.*

TURJAK. 1. Selo i grad u Sloveniji, južno od Ljubljane. Poznat je zbog plemićske porodice Turjačana (Auersperg), koji tu imaju svoj grad. Ima 185 stanovnika. O porijeklu porodice ne zna se ništa pouzdano. Prvi put spominju se njeni članovi 1162. Turjačani su mnogo uvećali svoja imanja i postali su jedna od najuticajnijih porodica u Sloveniji. Njeni članovi odlikovali su se u Vojnoj Krajini u turskim ratovima (Herbert, poginuo kod Budačkog 1575, Andrija, komandant kod Siska, 1593). Grad T. postoji i danas i očuvan je vrlo dobro. *A. M.*

2. Planinica u Hercegovini, jugozapadno od Ljubomir-Polja, oko 12 km sjeverno - sjeverozapadno od varošice Trebinja. Poglavito je sastavljena od kretacejskih vapnenjaka, čije se bore pružaju u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, a to je i orografski pravac T. On ima oblik vijenca, na kome su najviši vrhovi: Grajkov Vrh (837 m), Turjak (915 m), Lastva (798 m) i Klenak (732 m). Strane T. dosta su strme, a pokrivene su vegetacijom. Podnožjima T. vode seoski putevi i staze, a građenih puteva ima tek dalje na jugozapadu, u Popovu Polju i Lugu. *P. V.*

TURJANICA, rječica u Bosni, desni pritok Vrbasa. Izvorišnu čelenku T. čini nekoliko potoka, koji izviru na jugozapadnoj i zapadnoj strani Lavova Brda (355 m), Šarić-Gaja (363 m) i Reljevca (367 m), zapadno od Ljubić-Planine, i poglavito teku prema jugozapadu. Od njihova sutoka T. teče k sjeverozapadu, stalno vijugajući i čineći veće okuke, a tek nedaleko od ušća upravlja tok prema sjeveru-sjeverozapadu i sjeveru. U Vrbas utiče oko 2·5 km sjeveroistočno i nizvodno od sela Klašnice, a 2·0 km jugoistočno od Laktaši-Ilidže, na visini od 126 m. Na svome toku T. prima veći broj pritoka, od kojih su nešto veći: Vukošica i Slatina, oba s lijeve strane. T. zovu i Turja. Dužina T. toka je 41·5 km, a površina poriječja 191·7 km². T. je bogata vodom i goni oko 20 mlinova.

TURKALJ JOSIP, kipar (16/11 1890, Irig). Učio je Umjetničku školu u Zagrebu, a poslije je bio u naročitoj majstorskoj kiparskoj školi u Beču. Izlagao je od 1916 na svim izložbama Proljetnog Salona u Zagrebu i u drugim našim gradovima, a pored toga i u Parizu, Pragu, Švajcarskoj i Poljskoj. *A. Sch.*

TURKINJA je vrsta vinove loze. Crno je grožđe nalik na grožđe skadarke. Ima je svuda, ali nigdje mnogo. *I. R.*

TURKOFILI. V. Političke stranke u Srbiji prije organizacije.

TURKOVIĆ MILAN (4/2 1857). 1916 izabran je u upravno vijeće, Hrvatske eskomptne banke, poslije smrti svoga brata Petra Dragana Turkovića, koji je 24 godine bio potpredsjednik istoga zavoda. Njihov otac osnovao je bio prije 70 godina veliku trgovinu drvom i brodarsko preduzeće. Oba brata sudjelovali su zajedno s ocem u radu, a kasnije su ga preuzeli i samostalno radili. Osim toga, kao posjednici velikog dobra Kutjevo (20.000 ha) bave se poljoprivredom. Kuća Turković spadala je kroz decenije među najvažnije i najvidnije firme u drvarskoj trgovini. T. zastupa Hrvatsku eskomptnu banku kao predsjednik, a kao član uprave u ovim preduzećima: »Goranin« trgovina drvom d. d., Kutjevo, Industrija drvom d. d. — Tvornica pokućanstva i parna pilana d. d., Krapina, »Bitumen« d. d., »Aluminium« d. d., Jugoslavenski rudni sindikat d. d. i t. d. T. je i predsjednik Jugoslavenskog lovačkog udruženja. *S. D.*

TURKOVIĆ PETAR DRAGAN. V. Turković Milan.

TURKOVIĆ VLADIMIR KUTJEVSKI DR. (2/6 1878, Karlovac). Učio je prava i položio doktorat u Beču. Služio je prvo kod zemaljske vlade u Zagrebu i kod ministarstva trgovine u Budimpešti u državnoj službi. 1911 izabran je za narodnog poslanika u hrvatskom saboru i za člana delegacije u zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru u Budimpešti. Za vrijeme ra-

ta bio je dodijeljen županijskoj oblasti u Požegi. Upravlja porodičnim dobrom u Kutjevu i Kaptolu. Od 1919 je vlasnik i predsjednik bankarske radnje Braća Turković u Zagrebu, a od 1922 član je uprave Narodne banke kraljevine SHS.

S. D.

(TURN) THURN-TAXIS. Poslije pogibije Petra Zrinskoga i Krsta Frankopana (30/4 1671 u Wiener-Neustadtu) došla su njihova imanja Ozalj, Brod n/K. i Grobnik pod upravu dvorske komore, koja ih je 1725 zamijenila s imanjem grofa R. Perlasa u Siciliji i Abrucu. 1766 prodao je Perlas ta imanja grofu Teodoru Baćanu, a porodica ovoga prodala ih je 1872 knezu T. T. (43.300 jutara). 1873 kupio je T. T. imanje Zelin-Čiče (14.478 jutara) od grofa Erdödy-ja, koji ga je 1517 dobio od kralja Ljudevita na poklon. *Đ. N.*

TUROMAN JOVAN DR. V. u Dodatku.

TUROPOLJE (TUROVO POLJE). 1. T. u širem značenju je zapadni dio Posavine, od niže Zagreba do Siska između Save i Vukomjeričkih Gorica. T. u užem značenju, pravo T., negda slobodna plemićska općina, zaprema 31 selo, koje u polju (19), koje u susjednom vrhovlju (12) Vukomjeričkih Gorica. Ravnica od savskog mosta kod Zagreba do Siska na Kupi duga je 45, a široka do 23 km, lagano slazi pravcem od sjeverozapada prema jugoistoku od 120 na 99 m, srednja joj je apsolutna visina 110 m. Za T. mnogo je značajnija od Save voda (Lomnica)-Odra, koja teče kroz sred polja s njom paralelno. Odra prima u sebe sve vode T. i sjeveroistočnih pristranaka Vukomjeričkih Gorica (Lipnicu, Bunu i Lekenik s desne, a Kosnicu s lijeve obale), a izliva se u Kupu više Siska. Prema tome, T. je zapravo dio Pokuplja, a razvođe prema Savi ide sasvim blizu, naporedo sa samom Savom. Jugoistočni dio T., od Lekenika prema Sisku, zove se i Odranskim Poljem. Taj je kraj izložen povodnji: kad poplave nabujale rijeke, Odransko Polje nalik je na jezero, koje presijeca željeznički nasip.

Vukomjeričke Gorice, što rastavljaju T. od Pokuplja (Karlovačkog Basena), povod su brežuljaka, koji se protežu od prevale kod Rakova Potoka prema jugoistoku do Kupe više Siska, 35 km u dužinu. One nemaju jednovite gorske osi: sjeverozapadni, 6—10 km široki dio je zbijeniji, te ima izrazito gorsko bilo, do pod koje dopiru drage, slabo razvedene. Od prevale, kojom vodi cesta od Markuševca u Dubranec, Vukomjeričke se Gorice razgranjuju, drage se raspliću u pokrajne doline i dražice; širina na jugoistočnom kraju poraste do 20 km. Najviši vrhunci rijetko se izdižu 250 m visoko (Žderilovka 255 m), a ponad same podine 130 m. U polju se, pod dosta tankom crnicom, nalazi naplavljeni šljunak; u goricama, osobito na sjevernoj strani, preteže crvena glina i ilovača, zgodna i za finiju pećarsku industriju. Vukomjeričke Gorice zovu se po selu Vukomjeriću, a ono po Vukomjeru od plemena Vukote iz 14 vijeka.

T. obiluje cretovima, glibovima i mlakama, na što pominju i mjesna imena (Pleso, Velika i Mala Mlaka i dr.), i česta imena u starim spomenicima (lacus, palus, cret, terra aquosa, mlaka i dr.). Kod sela Staroga Čiča ima veliko tresetište. Inače je T. rodno i stočno: uspijevaju različne žitarice, osobito kukuruz, vinova loza (naročito u vrhovlju) i čuveni T. luk crljenac. T. lug, ponajviše krasna hrastovina, bio je najjača gospodarska veza T. plemićke općine. U vrhovlju šuma je više bukova i nešto brezova. T. svinja vrlo je cijenjena. T. prekrivaju najviše oranice na sjeverozapadu, šume na jugu (vrhovlje) i jugoistoku (T. lug). Kako je visinska razlika pojedinih mjesta u polju sasvim neznatna, čitav se kraj prikazuje kao jedinstvena obražena ravnica, koju s juga i istoka okružuju šume, sa zapada Vukomjeričke Gorice, a na sjeverozapadu se gube pod Plješivicu i (preko Save) Medvjednicu.

T. u užem smislu ima oblik polumjeseca, otvorenog prema istoku. Luk je dug do 40, a širok do 10 km. Njegovom tetivom ide, 1861 sagrađena željeznica Zagreb—Sisak. Prije je glavna arterija bila, 1787/88 sagrađena, cesta, koja vodi iz Zagreba kroz Veliku Goricu i čitavo T. u Sisak. Od te se glavne ceste odvajaju sporedne, od kojih desne prelaze preko Vukomjeričkih Gorica u Pokuplje, a lijeve vode k Savi, gdje se prihvataju posavske ceste.

T. su čisti Hrvati kajkavci, rimokatolici, po zanimanju ponajviše ratari i stočari, ponosni na svoje plemstvo. Narodnu su nošnju prilično sačuvali. Veći dio odijela izrađuje T. seljak još uvijek kod kuće sam. Kod svadbe izlaze T. plemići u posebnoj nošnji. Odijevaju se u tamnomodro odijelo, navlače čizme i pašu starinske neobično široke sablje. Svečano se odijeva mlada. Na glavi joj saviju vijenac, bogato iskićen crvenim vrpcama, koji svjedoci poslije vjenčanja skidaju sabljama s glave i rastrgaju. U T. su tri pučka svečana dana: Đurđev-dan (24/4), kad hrast prolista, slave kresovima i starinskim pjesmama, koje su prije pjevale dodole; Bartolovo (24/8), kad T. gospoda polaze u lug, da vide, kako žir stoji; i Lucinje (13/12), kad su T. gospoda imala promendbu (izbor) na Lukavcu gradu (sada u Velikoj Gorici).

Gostoljubivost u T. jedna je od karakterističnih crta. T. je plemićka kurija bila uvijek otvoren dom, u kome se razvila osobita prigodna pjesma, istina bez ikakve pjesničke vrijednosti, ali vrijedna za poznavanje socijalnih prilika u T., naročito u doba ilirizma.

Na području nekadašnje plemićske općine T. ima (1921) 31 selo sa 12.775 stanovnika: 19 sela, sa 9.873 stanovnika, u polju, a 12 sela, sa 2.922 stanovnika, u vrhovlju. Plemenita općina prije se dijelila na 22 sučije: 14 u polju, a 8 u vrhovlju.

Glavno mjesto T. je Velika Gorica (1.155 stanovnika), trgovište i sresko mjesto; izgleda kao varošica. Tu je općinska kuća s arkadama, curia Murata Turopolitana, u kojoj se čuva bogati T. arhiv i drugi spomenici. Ranije je bio stolica T. grad (Donji) Lukavec, u kome se čuva turopoljski top i gdje se vršila restauracija T. magistrata. Druga su znatna mjesta: Kurilovec (1.005 stanovnika) i Pleso (166) sa starim plemićskim kurijama, zatim: Donja Lomnica (1.032) i Velika Mlaka (736), sve u velikogoričkoj općini, dok je Mraclin (1.123), iza Velike Gorice najveće T. naselje, u općini vukovinskoj, a Dubranec (496) je sjedište istoimene župe i općine, koja zaprema najveći dio T. vrhovlja. Prema sjevernom kraju T. je župsko i općinsko mjesto Odra (702), a prema južnom kraju općinsko mjesto Lekenik (852).

Ime T. prvi put se spominje 1334. u zborniku arciđakona Ivana Goričkog, u kome se, među ostalim crkvama zagrebačke biskupije, navode: Item ecclesiae de Campo Turouo. Ime dakle ne potiče od Turaka. Do 16 vijeka zove se T. Campus Zagrabiensis, Zagrebačko Polje, a tek u tom vijeku počinje se javljati ime T. (Campus Thuropolya, districtus Thuropolia), i to prvi put 1/2 1530, kada se tamo držao sabor plemića kraljevine Hrvatske. Dalje se to ime sve češće upotrebljava, dok nije, tamo od 18 vijeka, sasvim istisnuo ime Campus Zagrabiensis.

Ime T. izvodi se od imenice tur, kojom su stari Sloveni nazivali velikog preživača od roda bovida-goveda. Njegovih se kostiju našlo u paleolitskoj naseobini krapinskog čovjeka. Negda je tur u stadima pasao i po T., gdje su ga našli Hrvati, i po njemu prozvali polje imenom, koje su poznavali iz stare svoje domovine iza Karpata. Tur je bio kod starih Slovena, kao i kod Germana, sveta životinja. Praslovenska riječ tur znači bik oploditelj i bog sunca. Gotovo po svim slovenskim, pa germanskim i madžarskim zemljama, gdje su negda Sloveni obitavali, ima mjesta i voda, čija su imena izvedena od riječi tur.

Najraniji poznati stanovnici T. bili su Iliri, pa od početka 3 vijeka prije Is. Kelti Skordisci, koji su kod sastava Kupe i Save sagradili grad Segestiku. Rimljani su u taj kraj provalili 119 prije Is., a stalno su njime zavladali u vrijeme trijumvira Oktavijana (cara Augusta), koji je osvojio Segestiku 35 prije Is. Za rimskoga carstva procvala je Segestika pod imenom Siscia (Sisak), kao glavni grad pokrajine Pannonia Savia. U sjevernom kraju T. Rimljani su osnovali naseobinu Andautoniju (Šćitarjevo na Savi), koja je cvala u vrijeme cara Domicijana (86—96). Na samoj T. teritoriji, u Velikoj Gorici, pronađeno je 1908 staro groblje, s predmetima iz tri kulturne epohe: prehistoričke halštatske, rane carskorimske i rane sredovječne.

Poslije diobe rimskog carstva (395) T. je, kao dio Panonije, ostalo u zapadnom carstvu, a poslije pada toga carstva (476, 480) pripalo je Odoakrovoj državi (do 493), pa državi Ostrogota, a zatim je dijelilo sudbi-

nu Posavine. U Posavini se, pošto je osnovana zagrebačka biskupija (1094), sve više isticao grad Zagreb, po kome se i T. zvalo Zagrebačkim Poljem. Stanovnici toga polja, Turopoljci, bili su u 13 vijeku, kad ih historija počinje spominjati, jobagioni, slobodni ljudi, vezani ipak nekim dužnostima prema gradu Zagrebu.

Podijeljena su mišljenja o postanju plemenite općine T. (Universitas nobilium Campi Zagrabiensis). Dok joj neki istraživači nalaze osnove u sistemu castrorum, kakav je u Madžarskoj provodio kralj Stjepan I., drugi, među njima T. Smičiklas i Aleksandar Bresztyenszky, drže je ostatkom starohrvatske plemenske župe, s istim osnovnim uredbama: krvna veza, pobratimstvo, pa, uz individualno vlasništvo, zajednička plemenska imovina, naročito u šumama i pašnjacima. Uticaj sistema castrorum, pošto su Hrvatskom zavladali Arpadovići, i kasnije pravnih uredaba, ne da se poreći. Kao što su druge hrvatske plemenske župe birale župane, svaka svoga, koji je bio vojskovođa, upravitelj i sudac svoje župe, tako je i T. plemenska župa kroz vijekove birala svoga župana (comes, supanus), a bira ga još i danas. On doduše nema više nikakvih osobitih prava, ali je prije bio nosilac pomenutih časti i službi, a bio je i član-virilist hrvatskog i zajedničkog ugarskog sabora. Danas je on predsjednik zemljišne zajednice, od koje imaju neke koristi (drvarenje, žirenje) pravoužitnici.

Bresztyenszky je pobio mišljenje nekih madžarskih historika, da su T. ostatak starog turskog plemena. Poticaj takvomu mišljenju nalazi Šišić u političkom držanju T. 1836 do 1848, kada su oni, u jeku hrvatskog ilirizma, gotovo listom bili u unionističkom taboru, u hrvatsko-madžarskoj stranci. Madžarofilstvo T. tumači Deželić drugim razlozima (ne madžarskim porijeklom), od kojih nije najmanji bio bojazan, da bi (pristavši s Ilirima) izgubili svoje stare pravice i konstituciju. Za dokaz hrvatstva T. navodi Deželić, pored njihovih imena, popove glagoljaše među njima, i upotrebu glagoljice. T. isprave pisane su latinskim jezikom, ali na svojim spravišćima (skupštinama), što su ih držali u gradu Lukavcu, T. su raspravljali hrvatski i zapisnike pisali hrvatski, tako u 18 vijeku, iz koga su se, među ostalim sačuvale hrvatske zakletve T. časnika, župana i zastavnika.

Sve do početka 13 vijeka vrlo su oskudne vijesti o T. i njegovim stanovnicima. Prva bi vijest bila iz 1225, kad je kralj Bela IV. neke Turopoljce izuzeo ispod službe gradu Zagrebu i učinio ih slobodnim plemićima. Tu ispravu je potvrdio kralj Matija Korvin 15/10 1466. Isprva od 1249 govori o jobagionima (slobodnim, ali još ne plemenitim ljudima) grada Zagreba, kojima je ban čitave Slavonije (Hrvatske) Stjepan povratio šumu, njihovu staru plemenštinu, što ju je svojatao Ivan Jarosavljević, gospodar Okić-grada, i 1255 joj točnije označio međe. Banovu restituciju šume jobagionima grada Zagreba potvrdio je 1255 kralj Bela. Na saboru u Zagrebu 26/5 1278 popisane su stare sloboštine turopoljskih jobagiona grada Zagreba, o čemu im je izdao povelju ban Nikola, a kralj Vladislav je 1279 potvrdio. T. su uvijek nastojali, da njihove stare povlastice priznaju i potvrde novi kraljevi, vojvode i banovi.

Kralj Sigismund izdao je više povelja o pojedinim licima i posjedima u T., a dvije se povelje, od 9/2 1436, odnose na općinu T.: jednom je potvrdio povelju kralja Bele IV. od 1225 za posjed Odre, a drugom povelju kralja Vladislava od 1279. Za vladanja kralja Sigismunda podigla se u Hrvatskoj do najveće moći i ugleda porodica grofova Celjskih. Gotovo cijelo Hrvatsko Zagorje bilo je u njihovoj vlasti. Fridrik i Ulrik zavladali su i Medvedgradom (1436), čija su vlastela odavno prisvajali neko pravo na T., te su uticali na njegovo općinsko uređenje. 7/9 1437 došli su T. izaslanici u Rakovec (kod Križevaca) pred kneza Ulrika, koji im je potvrdio povelju kralja Sigismunda o T. statutu (1278/79). Hrvatski ban knez Fridrik Celjski osnažio je T. u Celju 27/8 1447 povelju kralja Sigismunda o posjedu Odre, a kralj Vladislav Posmrče uzeo ih je u zaštitu protiv Rascijana (Srba), koji su pobjegli ispred Turaka i našli zakloništa kod kralja i velikana, naročito kod knezova Celjskih. 22/11 1447 pisao je kralj iz Praga banu Ivanu Vitovcu, da štiti T. u uživanju stare

slobode, a Srbima je strogo zabranio, da ne uznemiruju T. Od razmirice sa zagrebačkim kaptolom zbog desetine (1466/67) T. su dosta stradali, jer ih je crkvena vlast za neko vrijeme bila izopćila.

Poslije pogibije posljednjeg Celjskoga grofa Ulrika 1456 u Beogradu, bili su na Medvedgradu različiti gospodari. Između njih je za T. najkobniji bio Ivan Tuz od Laka, brat zagrebačkog biskupa Osvalda Tuza. Kad su T. podigli grad Lukavec, nije točno poznato, ali valjda između 1474 do 1479. Kako je prijetila opasnost od Turaka, pozvali su oni u pomoć medvedgradskoga vlastelina Ivana Tuza. On je T. dao za odbranu grada 12 puškara, koje poslije nije više iz grada izveo, već su oni šta više otjerali iz grada T., a grad je onda prisvojio Ivan Tuz. On je bio nasilnik i bezakonik. Znao je ipak predobiti kralja Matiju Korvina, koji mu je poveljom od 6/5 1481, primivši u ime zaloga 12.000 forinata, predao gradove Medvedgrad, Rakovac i Lukavec. Uskoro zatim, optužen od čitavog Hrvatskog plemstva, pobjegao je u Veneciju, gdje je i umro.

Grad Lukavec darovao je onda kralj Matija svomu sinu, vojvodi Ivanu Korvinu. Kralj Matija je T. 28/6 1847 izdao povelju, kojom je svim sabiračima poreza u Hrvatskoj oštro zabranio uzimati od plemića T. porez od 1 for. po kući, jer su oni od toga, kao plemići kraljevstva, bili oslobođeni. Kralj je ujedno zabranio sve, što bi moglo vrijeđati njihove sloboštine i njihova prava. — Poslije Ivana Korvina držala je grad Lukavec njegova udovica Beatrica Frankopanka. Ona se preudala za brandenburškog markgrofa Jurja, koji je, poslije njene smrti, zavladao gradom Lukavcem i drugim pokojničinim gradovima. Juraj Brandenburški bio je pustolov, nasilnik i rasipnik. Njegovo su nasilje teško osjećali i T., pa su se, videći da njihovoj slobodi prijeti opasnost, tužili kralju Vladislavu II. i zamolili potvrdu svojih povelja. Kralj je njihove poslanike saslušao u Budimu i potvrdio im povelje 8/3 1514, a 16/11 naložio je banu Petru Berislaviću, da ispita tužbe T., pa ako su opravdane, neka zaštiti T. u njihovim pravima. Ali naredbe kraljeve slabo su koristile. Vlast je kralja Vladislava bila uništena, a nije se podigla ni za njegova nasljednika Ljudevita II. 27/10 1524 markgrof Juraj prodao je svoje gradove Varaždin, Rakovec, Medvedgrad i Lukavec kraljici Mariji, ženi Ljudevita II. Protiv te prodaje protestirali su T. još istoga dana pred zagrebačkim kaptolom. Parnica se svršila kraljevskom presudom u Budimu 4/12: Markgrof Juraj gubi svako pravo na T. Oni mu nisu dužni nikakve službe; T. su pravi plemići kraljevine, koji su dužni jedino banu hrvatskomu i županu zagrebačkomu o Martinju svake godine plaćati 18 pensa ili 3 forinte 60 dinara ugarske vrijednosti, a imaju namiriti zaostatak od 8 maraka ili 16 forinata; opet im se određuje stara dužnost, da ratuju za odbranu domovine, kao i svi plemići kraljevstva hrvatskoga. 5/12 kralj je naložio čazmanskomu kaptolu, da T. opet podvrgne sudbenosti bana i banovca, i da ih pridruži gradu Zagrebu, od koga su silom bili otkinuti. 9/12 zabranio je kralj kapetanu medvedgradskomu i potkapetanima medvedgradskom i lukavečkom, da ne smiju uznemirivati T. 7/4 1525 obnovio je tu zabranu, a 27/5 preporučio je T. zaštiti bana Franja Baćana i banovaca. 10/10 čazmanski je kaptol, bez ičijeg prigovora, izvršio i objavio T. kraljev nalog.

Poslije poraza kršćanske vojske kod Mohača (1526), T. su, u nastaloj borbi za ugarsko-hrvatski prijestol, pristajali uz Ivana Zapolju, čijoj je stranci u Hrvatskoj bio na čelu Krsto Frankopan. 1/11 1530 držan je u T. hrvatski sabor.

Oko 1547 T. su podigli parnicu protiv bana Nikole Zrinskoga, zbog grada Lukavca (da ga on nezakonito drži) i različnih šteta i nasilja, što su ih njima nanijeli ljudi Zrinskoga, naročito lukavečki kastelani Gašpar Držanić. Parnica je došla i do samoga kralja Ferdinanda, a svršila se tek 26/10 1553 mirovnim sudom u Požunu: Ban Nikola Zrinski vratio je T. grad Lukavec sa svim pripacima i zemljama, topovima, strjeljivom i oružjem, a T. su izjavili, da zaboravljaju sva nasilja i otimačine, što su ih pretrpjeli od njega. Kasnije su T. imali parnice zbog grada Lukavca i s Nadaždima, ali su T. ostali vlasnici svoga grada. Poslije im ga je dosudio (1582) ban Krsto Ungnad.

T. su dobro znali, da su sloga i pravo bratstvo čvrsti temelji i jaka obrana njihove plemenite općine. Zato su 15/2 1560 predstavnici plemićskih porodica T. došli pred zagrebački kaptol, gdje su se svi pobratili i obnovili staro bratstvo, obavezujući se na međusobnu pomoć i zajedničko snošenje troškova u odbrani zajedničkog dobra i dobra svakog pojedinog brata, ako bi mu tko posjed poricao ili htio oduzeti. Uređene su ustanove općinske uprave, suda i nasljedstva među braćom tako, da posjed T. nije mogao doći u tuđe ruke. Kralj je Ferdinand 29/4 i 11/5 1560 u Beču izdao nove darovnice za T. Da njihova prava i sloboda budu još bolje utvrđene, potvrdio im je 17/6 1561 presudu kralja Ljudevita II. od 4/12 1524, kojom su priznati pravim plemićima, nezavisnim od Medvedgrada i od grada Lukavca. Novi statut T. općine, od 1560, potvrdio je kralj Rudolf 8/3 1582, i tako mu dao zakonsku snagu. U toj povelji istaknuto je, među ostalim, i pravo, da T. mogu, po svom starom običaju, birati između svoje braće župana ili komeša (comes), koji će ih zastupati pred kraljem ili banom i suditi u njihovim raspravama. Od njegova suda slobodno im je prizivati na sud zagrebačkog župana ili bana i dalje na samoga kralja. U raspravama s drugim plemićima imaju tražiti pravdu u zagrebačkog župana. Ako se među T. prolije krv, zemaljski župan (comes terrestris), za primjer i strah drugima, može prije svakog drugog suda od krivca odmah da ubere dvije forinte kao kaznu krvavicu. Župan ima u svom području vlast, da može prekršitelja reda i zakona uhvatiti, globiti i kazniti. I žena je imala dio u bratstvu, ali kći ili sestra, nećaka ili druga rođaka plemića, koja bi bez njihova znanja i dopuštenja pošla za neplemića ili za kmeta, gubila bi pravo nasljedstva kao i pravo posjedovanja među njima. Dok povelja kralja Bele IV. od 1225 navodi obdarene (njih 11) jedino njihovim ličnim imenom, povelja kralja Rudolfa II. od 1582 navodi 113 T. plemića ličnim imenom, prezimenom i mjestom porijekla.

Osim turskih upada nema poslije sve do 17 vijeka znatnih događaja u historiji T. Tek 1602—1607 sabilježene su neke razmirice s inače vrijednim banom Ivanom Draškovićem (čiju su obitelj T. pobratili još 1570). T. su imali tada okapanja i s dvorom, jer su se otimali od davanja ratnog poreza protiv Turaka. Tek poslije mira s Turcima na ušću rijeke Žitve 1606, prestala je potreba toga poreza, pa je kralj Rudolf 16/1 1608 u Pragu potvrdio T. negdašnju privilegiju kralja Matije Korvina o oprostu od ratnoga poreza plemića jednoselaca, što je obnovio u Beču 16/5 kralj Ferdinand II., a 19/6 naložio je banu Nikoli Frankopanu, banovcu i sabiračima poreza, da ne smiju od T. ubirati poreza.

Od 1615 pa do konca 17 vijeka T. su mnogo ratovali s Turcima. Zato ih je kralj Ferdinand III. ponovno oslobodio od poreza (18/6 1649), a Velikoj Gorici podijelio je veća sajamska prava. 1650 bila je u T. nezapamćena glad. T. su opet morali trpjeti nasilja od različnih ljudi, te ih je sam kralj Leopold morao uzeti u zaštitu (1659/60). Zimi 1696/97 pritisnula je T. njemačka vojska, koja je tamo bila nastanjena. Radi vjerne službe i zasluga u ratu protiv Turaka, hrvatski je sabor u Varaždinu 1702 T. za uvijek oslobodio od svakog poreza. Taj je zaključak sabora potvrdio kralj Leopold 11/12 1703, a 14/3 1708 Josip I. i zajednički ugarsko-hrvatski sabor 1723, čl. 92. Ipak je, kad su T. odbili da plaćaju neki nov raspisani namet, hrvatski sabor odredio 1743, da se silom ubere.

Zanimljivo je, da se u T. još 1733/34 vodio proces protiv vještica.

Kako su se pri obnavljanju T. magistrata događali različni nemiri i zloupotrebe, izdao je 8/6 1736 ban Josip grof Esterhazi poseban statut, kojim se uređuju izbor (restauracija) i spravišće T. U nizu kraljevskih povelja 17 i 18 vijeka bez sumnje je najvažnija povelja kralja Karla III. od 7/1 1737, kojom je dao plemenitoj općini T. pečat s grbom, dok su dotadašnje T. domaće isprave pečaćene privatnim pečatima župana. Tako je plemenita općina za svoje članove dobila značaj vjerodostojnog mjesta (locus credibilis), te isprave, pečaćene njenim pečatom nisu trebale daljeg ovjerovanja pred zagrebačkim kaptolom ili drugim kojim vjerodostojnim mjestom izvan T. Oko grba ima napis: Sigillum communitatis

nobilium campi Turopolya, a u samoj povelji tačno je grb opisan.

Pošto su se 1746 ponovili nemiri pri restauraciji T. spravišća, proglasio je hrvatski sabor 1749 regulatorski statut za plemenitu općinu T. Glavne su ustanove toga statuta: Četiri dana prije sv. Lucije (13/12) ima župan ili njegov namjesnik pozvati pojedine sučije (22), da pošalju na restauraciju svoga suca i još jednoga člana sučije; koje imaju dva suca, neka pošalju obojicu, i ne biraju napose nikoga drugog. Ako je koje od 12 asesorskih mjesta upražnjeno, ima se najprije izvršiti izbor asesora. Kad su sva asesorska mjesta popunjena, bira se najprije župan (špan), za koju čast kandidiraju tri najvrijednija asesora. Izabranomu ima se svatko pokoravati i štovanje mu ukazivati. Zakon priznaje županu naročito svu onu vlast i prava, koja su župani plemenite općine od starine uživali. Županu se bira zamjenik, substitutus comitis terrestris, u svim, naročito u sudskim poslovima. Zatim se bira bilježnik, pa posebni podžupan (vicarius) za vrhovlje, i to između dva vrhovna asesora, po mogućstvu pismen čovjek. Zatim se biraju po starom običaju kapetan i zastavnik T. plemićke vojne čete (u vrijeme mira 120, a u ratno doba 300 ljudi). Za sabiranje javnih dohodaka bira se unaprijed svake godine posebni prijamnik perceptor, komu zakon naročito nalaže, da se, dogovorno s fiskom, brine za povećanje dohodaka i da nadgleda djelovanje lugara.

Gospodarenje glavnim dijelom zajedničke plemenske imovine T., Velikim Lugom, izgleda, da nije bilo najpovoljnije. Zato se određuju ustanove daljega postupanja. Za čuvanje grada Lukavca birali su kastelana, zatim dva sudska svršitelja, jednoga za ravno T., a drugoga za vrhovlje. Govori se o slobodi izbora, kako se ima obezbijediti. Ostale ustanove zakona 1749 tiču se sudstva. Ne uređuju se nove, već se potpunjuju neke pređašnje ustanove i običaji. O tužbama, raspravama i osudama treba da se vode zapisnici, a stranke imaju pravo da traže prijepis

1780—1790 i T. je pritješnjavao apsolutizam i centralizam cara Josipa II., koji je plemenitu općinu sasvim podvrgao zagrebačkoj županiji. On je dao popisati (1782) sve stanovnike T., te kako kmeta tako i plemića izgoniti blago i žito. 1809—1813 pripadala je Hrvatska na jugu od Save Francuskoj. Sudbenost T. bila je ukinuta, a upravu su vodili posebni francuski suci i bilježnici. Po odlasku Francuza obnovljena je 27/9 1813 stara uprava općine. Ipak se dio Hrvatske na jugu od Save s T. nije odmah vratio ostaloj Hrvatskoj, već je sjedinjen s austrijskom Ilirijom, kojoj je sjedište bilo u Ljubljani, a službeni je jezik bio njemački. Tek su 1822 i ovi krajevi vraćeni Hrvatskoj, i došli su pod upravu bana, a hrvatski je sabor 1832 potvrdio T. plemićkoj općini zamoljeno spravišće (skupštinu).

Protiv narodne ilirske stranke osnovana je 1841 hrvatsko-madžaronska stranka. Plemenita općina T. je u toj borbi bila glavna potpora madžarskoj stranci. Već za restauracije zagrebačke županije 30/5 1842 bilo je oštrih sukoba između obje stranke. Restauracija, od koje je zavisio dalji napredak narodnog (ilirskog) preporoda, svršila se pobjedom ilirske stranke. Zasluga za to najviše se ima pripisati, osim Gaja, velikomu županu Nikoli Zdenčaju, starinom plemiću T. U svojoj skupštini 7/6 u Velikoj Gorici protestirali su T. plemići protiv izvršene restauracije zagrebačke županije i poslali reprezentaciju samomu kralju, u kojoj su zamolili, da im se vrati njihova okrnjena ustavna sloboda. Od tada T. pitanje nije silazilo s dnevnog reda punih 6 godina (1842—1848), ni u ugarskom ni u hrvatskom saboru, ni u raznim županijskim skupštinama, a T. župan A. Josipović bio je osoba važna u historiji čitavog naroda. Ilire je najjače žacnulo, što je T. općina pisala kralju i svim županijama madžarski. T. reprezentaciju oduševljeno su pozdravile madžarske županije, i obećale su, da će je poduprijeti. Od hrvatskih županija križevačka i varaždinska su je odbile, a virovitička ju je poduprla s rezervom. T. reprezentacija nije ostala bez uspjeha. Za kr. komesara, da izvidi i istraži nerede, koji su se zbili pri restauraciji zagrebačke županije, određen je virovitički veliki župan Josip Šišković.

1844 izašle su rasprave nekih madžarskih historika (Bothka, Horváth,

Lutzenbacher), koji su dokazivali, da su T. starinom Madžari. Sam se biskup Haulik na to pisanje osvrnuo, te je u ugarskom saboru primijetio, da u »madžarskom« T. ne mogu razlikovati madžarsku od kineske riječi.

Posljedica T. molbi bila je konačno ta, da se na ugarskom saboru 1844 izradila zakonska osnova o T. kotaru, po kojoj bi T. bilo sasvim nezavisno ne samo od zagrebačke županije, već i od čitave hrvatske posebno tijelo ugarske krune, proglasilo bi se samostalnim municipijem i podvrglo neposredno kr. ugarskomu vijeću. Hrvatski ban ne bi tu imao druge vlasti nego da imenuje povjerenika za uređenje granica između T. i zagrebačke županije, ako ga oba municipija ne bi sami izabrali. Ali ova osnova nije postala zakonom.

Pri restauraciji zagrebačke županije 29/7 1845 hrvatsko-madžarska stranka odnijela je pobjedu nad narodnom (ilirskom) strankom sa 315 glasova većine, 1.289 (među njima samih T. 579) prema 974 glasa. Tada su na Markovu trgu pale srpanjske žrtve. Hrvatsko-madžarska stranka htjela je da što više iskoristi situaciju. Pošto Iliri nisu dalje uticali na izbor, restauracija je izabrala za županijske časnike same madžarone, a za poslanike u sabor svoje pouzdanike s naročitim uputstvom, da zahtijevaju, da svi T. plemići imaju pravo glasa u hrvatskom saboru, čime bi dakako zavladali njime. O tome pravu T. plemića, u čemu se sastoji zapravo čitavo T. pitanje, živo se raspravljalo u saboru 24/9, dok nije ustao ban Haller, te predao protonotaru kraljevski reskript od 14/9, da ga pročita saboru. Kraljevska je odluka glasila, da pravo glasa u saboru imaju jedino oni, koji su pozvani banskim pismom ili su poslanici municipija. Saborska je sjednica odmah zatim završena. Nastalo je gromovito klicanje Ilira, dok su protivnici ostali zapanjeni. Žaljenje njihovo u sjednici od 26/9 na kraljevski reskript, da je nezakonit i neustavan, ništa nije koristilo. Debatu je zaključio ban: Pošto je većina zadovoljna s kraljevskim reskriptom, on ne prima nikakve protivne reprezentacije. 9/10 zaključio je sabor, prema kraljevskom reskriptu, da T. plemstvo u kongregacijama i restauracijama zagrebačke županije ima samo jedan glas. Uskoro zatim zahvalio se Haller na časti hrvatskog bana i zagrebačkog velikog župana. Namjesnik banske časti opet je postao biskup Haulik. Takav tok događaja u Hrvatskoj zabrinuo je Madžare. Dalje njegovo napredovanje mogli bi da zapriječe jedino T. plemići, kad bi svi u saboru imali pravo glasa. Zato je Kossut predložio, da zastupnici peštanske županije na budućem ugarskom saboru proglase hrvatske poslanike nezakonitima, jer su izabrani od nezakonitog sabora bez plemića T., zatim, da se kralju pošalje posebna deputacija s molbom, da zaključke hrvatskog sabora ne potvrdi, nego da sazove drugi zakoniti sabor, t. j. s T. plemićima. Peštanska je županija primila Kossutov prijedlog, ali kralj deputaciju nije primio, šta više, peštanska je županija ukorena, što se miješa u stvari, koje se nje ne tiču. I druge su županije, koje su se slagale s peštanskom, bile ukorene. U zagrebačkoj županiji pročitan je 1/12 kraljevski dekret, da se obustavi T. restauracija, dok ne stigne kraljevski komesar, koji je imao da ispita tužbe. 25/7 bila je skupština T. općine, na koju je došao kr. komesar Kuković. Ne dobivši zatražene zapisnike, koji su se vodili od kako je Antun Josipović izabran za župana, Kuković je 28/7 ostavio T. s izjavom, da će o tome izvijestiti kralja. U sjednici zagrebačke županije 5/12 pročitana je dvorska odluka, kojom je T. župan Josipović, radi nepokornosti, svrgnut s časti, županija je najoštrije ukorena, što je županovu smjelost potpomagala, a kr. komesaru je dopušteno, da se, ako ustreba, posluži vojničkom silom. Za privremenog T. župana izabran je 15/4 1847 Albert Modić. T. su u svojoj skupštini 26/4 izabrali Josipovića za svoga poslanika na zajednički sabor s uputstvom, da na saboru nastoji dobiti lijek ranama, što su ih u posljednje vrijeme zadobile T. pravice.

Zaključak hrvatskog sabora od 23/10 1847, da se hrvatski jezik uvede u sve škole mjesto latinskog, a protiv madžarskoga jezika, koji su htjeli da nametnu Madžari, bio je trijumf narodne ideje u Hrvatskoj. Josipović je sa svojim pristalicama bio preneražen, ali je odmah pozvao T., da dođu u Zagreb, ne bi li omeli

narodnu slavu. No on se prevario: došlo je svega 38 T. Josipović je još ustajao u zajedničkom saboru, kroz koji se provlačilo T. pitanje, protiv Ilira i nuncija hrvatskoga sabora Bunjika, Bužana i Ožegovića, koji su čvrsto, iako teško, stajali na braniku hrvatskih prava.

Početkom 1848 dolazile su banu Jelačiću prijave, da Kossutovi emisari idu po narodu i da ga bune. Zato je ban 19/4 naložio zagrebačkom podžupanu, da odmah pozove sve suce plemenite općine T. i vođe posavskih i pokupskih plemića i slobodnjaka, a ujedno je proglasio prijeki sud u čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji. Naročito u T. imali su suci plemenite općine svaki sa dva svjedoka, sakupljenomu narodu objaviti da je proglašen prijeki sud. Vođeni svojim podžupanom Modićem T. su suci 4/5 došli pred bana. Jelačić ih je opomenuo, da ne dopuste, da ih ban mora oružanom silom podsjetiti na dužnost, spomenuo je, da je zlobna laž, čime ih neki bune, da su Iliri krivi, što će T. morati da plaćaju porez. 15/5 došlo je u Zagreb više od 1.500 T. plemića, da se poklone banu. Ban im je rekao, da je tvrdo odlučio boriti se za kralja i domovinu, ali narod treba da bude složan i da sluša bana, koji sam ne može ništa. 24/5 skupština zagrebačke županije zaključila je, da se kući pozovu sve izbjeglice (među 27 imenovanih i A. Josipović), da se pokore i pokaju i sve će im biti oprošteno, ako se vrate u domovinu do početka sabora (5/6). Ako se ne vrate, pokazat će jasno, da su neprijatelji i izdajice naroda. Velikogorički župnik Jakov Kos, koji je u crkvi sakrio neke od Josipovića pohranjene stvari, bio je zatvoren.

Na novoj restauraciji izabran je za župana Stjepan Josipović, čiji je otac imao velikih zasluga za T. Po privremenom uređenju hrvatskoga sabora T. župan dobio je u njemu mjesto i pravo glasa. 3/6 došli su, pod vodstvom novoga župana, T. u Zagreb, da budu pri instalaciji bana Jelačića.

Od tada su se odnosi s Madžarima brzo zaoštrili, dok nije buknuo rat. Na čelu od 50.000 ljudi prešao je ban Jelačić 11/9 Dravu kod Varaždina. Banovu je vojsku uznemirivao Antun Josipović s dosta jakom četom. 12/9 došao je jedan dio T. čete sa zastavom u Zagreb, da pođe vojsci preko Drave. T. glazba svirala je narodne komade, a zagrebačko građanstvo je klicalo T. U velikoj skupštini zagrebačke županije 15/9, stavljen je, na zahtjev T. župana S. Josipovića, sav pokretni i nepokretni imetak A. D. Josipovića pod sekvestar. 12/10 izdao je podban Lentulaj oštre naredbe protiv buntovnika, izbjeglica u Ugarskoj, i sumnjivaca

Zakonima ugarskog sabora od 1847 do 1848 izjednačeni su neplemići s plemićima: dobili su izborno pravo za sabor, oslobođeni su od gospoštinske vlasti i od tlake, plemići i neplemići dužni su plaćati porez, jednaka je sudbenost. Tim je zakonima znatno promijenjen sav red u državi, pa se i T. općina, kakva je do tada bila, nije mogla dalje držati. Poslije rata (1849) u čitavoj monarhiji uvedeni austrijski apsolutizam potpuno je potlačio domaći ustav. Svi su slobodni municipiji prestali. Tako je zamrla i plemenita općina T.

6/8 1851 sud u Pešti osudio je 38 poslanika negdašnjeg revolucionarnog madžarskog sabora, među njima i A. Josipovića. On je isprva uz druge bio osuđen zbog državne izdaje i nevjere na smrt na vješalima i na gubitak svega imetka, ali milošću kraljevom smrtna mu je kazna smanjena na deset godina tamnice.

Carskim patentom od 2/3 1853 ukinuta je vrsta urbarskih posjeda, što su do 1848 spadali u vlasništvo plemića T., a obrađivali su ih kmetovi. Po tome patentu postali su oni vlasništvo bivših kmetova s pravom služnosti u T. šumama.

Naputkom dvorske kancelarije za Hrvatsku i Slavoniju od 16/1 1861 O privremenom uređenju municipija u ovim kraljevinama povraćena je T. plemićima donekle sudska vlast: župan je imao u općini T. jedino onu sudbenost, koju je, po tadašnjim zakonima, izvršivao gradski delegirani sud. Naputak naročito ističe, da se slobodni kotar T. povraća u svoje negdašnje razdijeljenje od 1848, ali mu pripadaju i oni stanovnici, koji prije nisu uživali politička prava.

Po § 5 i 10 zakonskog članka II. od 1870 o uređenju sabora kraljevine Hrvatske i Slavonije i Dalmacije župan plemenite općine T. imao je kao virilist mjesto i glas u saboru. On je morao imati i stalešku kvali-

fikaciju, morao je biti plemić, a osim toga, da je rođen ili zavičajan u Hrvatskoj i Slavoniji, da je punoljetan i neporočan. 20/2 1874 kralj je potvrdio zakonski članak, da u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji sve suce imenuje kralj doživotno. Kotar T. plemića podvrgnut je sudbenosti velikogoričkog kotara. 15/3 1895 raspravljao je hrvatski sabor Osnovu zakona o uređenju plemenite općine T., u kojoj se gledalo, da (za razliku od zemljišnih zajednica, uređenih zakonom od 5/4 1894) dođu do izražaja posebni stari pravni običaji. Uređen je sastav zastupništva, izbor župana i njegovo područje. Župan treba da ima svojstva propisana §§ 5 i 10 zakonskog članka II. od 1870 i da se bira na deset godina. On je sve do kraja hrvatskoga sabora (1918) bio njegov član virilist. Zakonska je osnova, uz neke promjene, primljena još u istoj sjednici, a kralj ju je potvrdio 1/5 1895. Zakon još i danas vrijedi, jedino što je ime plemenite općine T. tek ostatak iz starine.

Plemići T. mnogo su cijenili i budno pazili na svoje plemstvo. Zato su vrlo rijetki slučajevi, da se plemić vjenčao s neplemkinjom ili plemkinja s neplemićem. Ako bi T. plemkinja pošla za neplemića bez dopuštanja svojih roditelja, braće i rodaka, gubila bi pravo na svoj dio zemljišnog posjeda. T. su bili plemići na osnovu svog slobodnog plemenskog posjeda (plemenšćine) i na osnovu kraljevskih darovnica, često potvrđivanih različnim kraljevskim, herceškim, banskim i drugim poveljama. Po ugarsko-hrvatskom javnom pravu T. spadaju u darovno plemstvo, koje je starije i odličnije od listovnog plemstva, koje je davano plemićskim ili grbovnim listom. T. porodice, kao stari plemići, nisu dugo vremena tražili, da dobiju posebne plemićske listove i grbovnice, ali u drugoj polovini 16 vijeka, počela se javljati želja za plemićskim listovima. U 17 vijeku brojili su T. među plemiće jednoselce, koji su u Hrvatskoj uživali različne olakšice. Kao plemići kraljevine bili su T. pod osobitom zaštitom kraljeva i banova. Plemstvo je proglašavano na hrvatskim saborima, a svjedodžbe o plemstvu izdavala je T. općina pod svojim pečatom, dok nije otpisom kraljev. namjesničkog vijeća 17/12 1804 to pravo preneseno na zagrebačku županiju. Da se ima pregled T. plemstva, sastavljeni su od vremena na vrijeme spiskovi, konumeracije plemićskih kuća i katalozi plemića T. (tako 1600 i 1782).

Kao plemići imali su T. i dužnost prema domovini. U starije su vrijeme vojevali pod banovom zastavom o svom trošku; osim toga, davali su za hrvatsku vojsku izvjestan novac, vojščinu (40 forinti o Đurđevu). Plemić je mogao mjesto sebe poslati drugoga na vojnu.

T. su imali da se bore naročito s Turcima. Prvi put provalili su Turci u T. 1421, te poharali posjede pavlinskog samostana u Remetama, Petruševec, Grdovšćak i Rakitovec tako, da je narod bio tamo gotovo izginuo, a ostatak osiromašio. Na tužbu remetskih Pavlina kralj Sigismund izdao je 2/5 1422 povelju, kojom je spomenute posjede oslobodio od poreza i kunovine. Po padu Bosne 1463 otvoren je bio Turcima put i u Hrvatsku. Zato je kralj Matija 1483 oslobodio plemiće jednoselce od plaćanja poreza polovine zlatnika. U to vrijeme pada druga provala Turaka u T., iz koga su odveli mnogo naroda. Tada su T. sagradili grad Lukavec. 1524 opet su Turci s jakom vojskom provalili u T., te ga opustošili i mnogo naroda porobili. U boju kod Mohača 29/8 1526 palo je, među ostalima, i 19 T. plemića. Oko Bartolova (24/8) 1556 Turci su opet poharali T. Tada je propala množina T. spisa, a u narodu je nastala velika bijeda i glad. Zagrebački građani pomagali su u toj nevolji T.

Hrvatski sabor mnogo se tada brinuo, da osigura zemlju od Turaka. Naročito se pazilo na prijelaze preko Kupe, gdje su bile mnoge stanice za paljenje vatri. 1562 sabor je odredio, da dan i noć budu stražari kod mužara i da pucanjem objave svaku opasnost. Takva je stražara bila i u T., kod Sv. Katarine u Dubrancu. Poslije pada Sigeta, 8/9 1566, nastala je očajna borba s Turcima. Na poziv banova (1567), biskupa Đure Draškovića i kneza Krsta Frankopana, krenuli su i T. u boj. Neki su, oglušivši se pozivu, osuđeni na globu od dva talira. 1574 T. su bili u banovu taboru kod Siska.

Najveća opasnost zaprijetila je T. pod konac 16 vijeka. Strah i trepet

kršćana bio je Hasan-paša bosanski. 1591 on je pustošio svu okolinu Petrinje, Siska i T. Turci su poplijenili i poharali T. sve do pod Okić-grad. Na početku 1593 Turci su dvaput upali u T. do kaštela Vukovine. U junu 1593 Hasan-paša je po treći put opsio Sisak, ali je 21/6 njegova vojska tu pobijeđena. Sisačka bitka čini preokret u ratovima s Turcima: iz ofenzive Turci prelaze u defenzivu. T. su doduše još u 17 vijeku polazili na stražu pokupske linije, ali je Turci nisu više prelazili. Razbjegli se narod stao vraćati na svoja opustošena kućišta. Ipak su neka T. sela za turskih upada propala, i kasnije nisu obnovljena.

T. su vojevali i izvan svoga zavičaja u svim znatnijim ratovima, što ih je habsburška monarhija imala s domaćim i vanjskim neprijateljima. 1809—1813 T. je pripadalo Francuskoj, a 1813—1822 austrijskoj pokrajini Iliriji. Tek je 1822 opet sjedinjeno s Hrvatskom pod banskom vlasti. Sada je dio zagrebačke oblasti u kraljevini SHS.

L i t e r a t u r a: E. Laszowski, Povjesni spomenici plemenite općine Turopolja nekoć Zagrebačko polje zvane (I. 1225—1466, 1904; II. 1467 do 1526, 1905; III. 1527—1560, 1906; IV. 1560 do 1895, 1908); E. Laszowski (uz saradništvo Velimira Deželića i Milana Šenoe), Plemenita općina Turopolje (1910); J. Barlè, Povijest turopoljskih župa; Š. Bresztyenszky, Pravno-povjestni podaci o Turopolju (1892); Predlog i govor Š. Bresztyenszkoga o plemenitoj općini Turopolje, držan u Hrvatskom Saboru 25/1 1899; V. Deželić, Turopolje i njegovi spomenici (Prosvjeta, 1905, 666—674); E. Laszowski, Turopoljski arkivi (Vjesnik Kr. Hrvatsko - Slavonsko - Dalmatinskoga Zemaljskoga Arhiva 1908, 145—160); M. Rojc, Nešto o zakonodavstvu i životu plemenite samoupravne općine Turopolje u 18 stoljeću (Hrvat, 1928); D. Tončić, Plemićke zadruge (Mjesečnik Pravničkoga Društva, XIX., 26—32, 49—70).

2. Zaselak u Turopolju, u zagrebačkoj oblasti, u velikogoričkom srezu, u vukovinskoj općini; postaja na željeznici Zagreb—Sisak, od Velike Gorice 10 km k jugoistoku, pošta Novo Čiče. Ima 291 stanovnika u 12 domova. Tamo je Filipa Deutsch-a sinova šumska industrija (Zagreb) pilana, koja radi sa pet jarmova. Godišnje prerađuje oko 24 000 m^3 hrastovih trupaca, od čega se dobiva oko 12.000 m^3 građe. Jedan se dio te građe prerađuje, 2.400 m^3 za parkete, a gotovo isto toliko u parisku i englesku robu. Osim toga, izrađuje se oko 25.000 željezničkih pragova i oko 500 vagona drva za gorenje. Pogon pilani daje parna mašina od 250 HP. Broj je radnika prema godišnjem dobu različit, oko 500.

L i t e r a t u r a: J. Lakatoš, Industrija Hrvatske i Slavonije (1904).

J. Modestin.

TUROPOLJSKA SVINJA živi u malom području, između rijeka: Kupe, Save, Lonje i Čazme, a dobila je ime po Turopolju kraj Zagreba. T. S. je postala križanjem sredozemnog tipa s evropskim (šiškom). Ima glavu srednje veličine, sa širokim čelom i srednje dugim rilom. Uši su duge, široke i poluklopave. Tijelo je dugačko, prsa i hrbat široki, a hrptena linija dosta ravna; noge su kratke i jake. Boja T. S. je svijetla; po cijelom tijelu ima veće i manje crne, ponajviše okrugle pjege, a mogu i cijeli dijelovi tijela biti crni.

Kako su u Turopolju dobri i napredni zemljoradnici, to je i uzgoj T. S. dobar. T. S. izrasla je sa 1¾ godina. Plodnost je slaba, te se oprasi samo 4—6 mladih jedanput do dvaput godišnje. T. S. dobro iskorišćuje krmu, u tovljenju prima od 100 kg krme 18—22 kg žive vage, i dostiže ukupnu težinu od 250 do 300 kg. Meso T. S. je vrlo tečno, te je po kvaliteti bolje od šiške i mangalice. Vrlo je podesno za pravljenje pršuta (vestfalske šunke). T. S. je vrlo otporna protiv vremenskih nepogoda i protiv bolesti (v. Svinjarstvo).

L i t e r a t u r a: S. Ulmansky, Studie über die Abstammung des Šiškaschweines.

S. U.

TUROVO POLJE. V. Turopolje.

TURSKA HRVATSKA. V. Bosanska Krajina.

TURSKA KANJIŽA. V. Nova Kanjiža.

TURSKI BEČEJ. V. Novi Bečej.

TURSKO-BEČEJSKA ŠTEDIONICA, Novi Bečej. Kapital je 1,000.000. Rezerva 266.061, ulozi 1,727.337, vjerovnici 867.154, gotovina 671.060, mjenice

2,780·050, nepokretnosti 35.000, dobit 272.024. Dividenda 12%. Predsjednik je Marko Bogdan, a upravitelj Giga Jovanović. *N. S.*

TURŠIJA je slatka i nešto alkoholna tekućina, koja se dobiva kad se odležane zdrave kruške divlje nalažu u bačvu, naliju vodom i ostave da vriju. T. počinje da se pije oko Božića. Pravi se u Bosni i Hrvatskoj, napose u Lici. U Srbiji meću u T. kruške takuše. T. se pravi u krajevima, gdje ne uspijeva vinova loza i šljiva. *I. R.*

TUŠINA, rječica u Crnoj Gori, lijeva sastavnica Bukovice ili Šavnika, pritoka Komarnice. Izvire iz jakog vrela između Objedišta i Crnog Vrha (oko 1.900 m), na visini od 1.680 m, i s izvorišta teče prema sjeverozapadu, a od naselja Somine uglavnom k zapadu. Na cijelom toku T. vijuga i čini nekoliko velikih okuka. Stav s Bukovicom je na visini od 983 m, oko 1 km istočno-jugoistočno od manastira Podmalinskog, a 3·5 km istočno-jugoistočno od gradića Šavnika. T. je bogata vodom; na svome toku goni desetak mlinova. Prima nekoliko pritoka, od kojih je nešto veći jedino potok Lunjevac, koji pritiče s lijeve strane. Dužina T. toka je 19·8 km, a prosječni pad 3·52 m/km. *P. V.*

TUŠKAN GRGA DR., političar (1845, Velemerić kraj Karlovca — 22/2 1923, Sisak). Gimnaziju je učio u Karlovcu, a prava u Zagrebu i Grazu. Posvetio se najprije upravnoj službi, a zatim advokaturi. 1877 otvorio je advokatsku kancelariju u Sisku. 1883 biran je prvi put za zastupnika na hrvatskom saboru, kao pristalica stranke prava. Kao političar odmah je u početku poveo energičnu borbu protiv Khuena. U toj borbi bio je bezobziran. Već u oktobru 1884 bio je T., s nekim svojim drugovima, isključen od Khuenove većine iz hrvatskoga sabora. 3/10 1885 stavio je T., u ime stranke prava, prijedlog, da se ban Khuen stavi pod optužbu, što je poslao hrvatske arhivalije u Budimpeštu. U sukobu zbog toga na sjednici sabora, Khuen je bio izbačen iz sabornice. T. je u parnici protiv Davida Starčevića i Josipa Gržanića svjedočio pod zakletvom, da je vidio udarac, kojim je Khuen bio izbačen iz sabornice. Optužili su ga radi krive zakletve, i bio je osuđen na dvije godine tamnice, gubitak doktorata i advokature. Izišavši iz tamnice, otvorio je T. u Sisku kafanu i Posavsku štedionicu. Kad je u stranku prava ušao dr. Josip Frank, T. je izašao i priključio se grupi pravaša, koji su se zvali, po svom dnevniku Hrvatska Domovina, »Domovinaši«. Domovinaši su kooperirali s Obzorašima i Naprednjacima 1903. Ova je opozicija stvorila Riječku rezoluciju i hrvatsku-srpsku koaliciju, kojoj je T. postao predsjednik.

Od 1897 pa sve do 1920 bio je T. stalno biran u sisačkom kotaru za poslanika u hrvatski sabor, a hrvatski sabor izaslao ga je kao delegata na zajednički hrvatsko-ugarski sabor. Poslije ujedinjenja bio je član Narodnoga Predstavništva. Najveći dio svog imetka ostavio je Jugoslavenskoj Akademiji. *M. Prelog.*

TUŠNICA, planina u Bosni, između Buškog Blata na jugozapadu, Duvanjskog Polja na jugoistoku i istoku, a potoka Mandoka i Gornjeg toka Jošaničkog Potoka na zapadu i sjeveru. Najvišim dijelom je sastavljena od kretacejskih vapnenjaka i vapnenjačkog konglomerata. Orografski se T. pruža od zapada prema istoku, a u istom se pravcu snižava. Najviši vrhovi su: Tušnica (1.700 m), kota 1.567 m, Vršinje (1.534 m), Sutulja (1.305 m) i Unište (1·233 m). Od najvišeg vrha pruža se na jugozapad kosa, na kojoj su istaknuti visovi: Begića Kosa (1.577 m), Pleće (1.354 m), i Mala Tušnica (1.307 m). Sjeverna padina T. spušta se dosta strmo, i zove se Buljana Strana, dok južna ima blaže nagibe. Strane T. bogate su izvorima, kojih je naročito mnogo po obodu Buškog Blata i Duvanjskog polja. Inače je T. najvećim dijelom gola; pod vegetacijom su samo neke partije na jugu i sjeveru. Zapadnim, južnim i istočnim podnožjem T. prolazi cesta Livno—Podrum—Prisoje—Duvno—Kupres, a preko planine vode seoski putevi i staze. Sjeverno od T. dižu se: Ošralj (1.477 m), Orlovac (1.530 m) i Jelovača (1.527 m). *P. V.*

(TUVNEL) THOUVENEL ÉDOUARD-ANTOINE, francuski diplomata (1818—1866). Pomagao je načelo narodnosti, bio je jedno vrijeme ambasador u Carigradu i ministar vanjskih poslova. Važni su za historiju

njegovi spisi: Pages de l'histoire du Second Empire (1854—1866), 1903 i Trois années de la Question d'Orient (1856—1859), 1897. *V-lj. P.*

TUZI, gradić u crnogorskoj Malesiji, nedaleko od Podgorice. Leži u ravnici, između brda Dečića i Šipčanika. Ima 215 domova. Ima jednu široku ulicu, od koje se odvaja nekoliko manjih i sporednijih. Kuće su razbacane, bez reda. Na brdu Šipčaniku bila je u tursko doba tvrđava, koja je štitila mjesto. T. su tu imali poseban barjak, i nisu pripadali nijednom malisorskom plemenu, nego su uvijek na strani Turaka vojevali protiv Malisora. U T. je Marijan Bolica 1614 našao 30 kuća sa 70 vojnika. — Stanovnici su muslimani, imaju dvije džamije. Od starih Tužana ima oko 60 kuća; ostalo su doseljenici muslimani iz Zete, Podgorice i Nikšića. Oko T. su krševita gola brda i pjeskovito polje. Ljeti vlada tu nesnosna i velika vrućina. Vodu piju iz dubokog bunara, koji je nasred mjesta; ona nije ni čista ni zdrava. Većina građana živi o zemlji i stoci. Ima i nekoliko malih trgovina.

L i t e r a t u r a: A. Jovićević, Malesija (Naselja, 15). *P. Š.*

TUZLA (DONJA), grad u Bosni, na rječici Jali. Ima 14.221 stanovnika. U srednjem vijeku T. je bila mjesto u oblasti Soli, koja se prvi put spominje sredinom 10 vijeka kao oblast u državi kneza Časlava. 1225 Soli su bile u bosanskoj državi, a 1254 su potpale pod Madžare. 1282—1316 bili su u državi kralja Dragutina. Poslije njegove smrti pripali su bosanskoj državi. 1412 madžarski kralj Žigmund je privremeno osvojio Sol i postavio tu svog župana. Pod Turcima ime Soli, Gornje i Donje, nije značilo oblast nego samo naselje. Od početka 18 vijeka tursko ime Tuzla (tuz = sol) istiskuje narodno. 1541 podignut je u obližnjem selu Gradovrhu katolički franjevački samostan, koga je nestalo u 18 vijeku. U samoj T. bio je franjevački samostan Sv. Petra, koji odavno više ne postoji. 1831 u T. su držali vođe bosanskih muslimana sastanak, na kome su izabrali Husein-kapetana Gradaščevića za vođu u borbi protiv reforama. Sredinom 19 vijeka prenesena je u T. stolica zvorničkih sandžaka i pravoslavnog mitropolita.

Pod Turcima je u T. vađena sol, ali u maloj mjeri i na primitivan način. Poslije okupacije Bosne i Hercegovine T. je naglo napredovala i postala je veliko trgovačko i industrijsko mjesto. 1886 spojena je T. željeznicom s Dobojem, otvoren je veliki državni rudnik uglja u predgrađu Kreki, a u najnovije vrijeme u selu Bukinju, i privatni u Majevici, podignute velike solane u Siminu Hanu i Kreki. Solane proizvode 6.000 vagona soli godišnje, a ugljenokopi 200 vagona uglja dnevno. Uz ugljenokop u Kreki je velika ciglana. Osim toga ima jedna velika privatna ciglana, ima pivara, tvornica pokućstva, slano radio-aktivno kupalište, više pecara rakije. Tvornica špirita u Kreki izrađuje špirit, rum, kvas i ugljičnu kiselinu. U Lukavcu (12 km) tvornica je amonijakove sode. T. mnogo izvozi suhu šljivu i drugo voće, hranu i stoku, a znatna je i posrednička trgovina, jer je T. posljednja željeznička stanica i raskršće puteva za Kladanj, Zvornik, Brčko i Bijeljinu. T. je sjedište oblasti, pravoslavnog mitropolita i muslimanskog muftije. Ima gimnaziju, žensku stručnu, trgovačku i zanatlijsku školu.

L i t e r a t u r a: V. Glušac, Soli ili Tuzla (Rad, mart 1923); B. Babić: Budućnost Tuzle (Rad, juni-august 1923). *M. Filipović.*

TUZLANSKA OBLAST zahvata sjeveroistočnu Bosnu, među rijekama Bosnom, Savom i Drinom, a na jugu je ograničena nizom planina. Južni je dio ove oblasti više planinski, i u njemu su: Kraljeva Gora, Konjuh, Ozren i Javornik. Oko rijeke Spreče, sredinom oblasti, prostrana je ravnica, odijeljena od Posavine niskim pobrđem na desnoj strani Spreče i niskom planinom Majevicom. Ravnica je i oko donjih tokova Drine i Bosne, ukoliko su u T. O. Oblast je dobro navodnjena. Svaka od tri granične rijeke prima još po neki veći pritok iz ove oblasti. Bosna prima Krivaju, koja postaje od Bioštice i Stupčanice, pa Spreču, čiji je glavni pritok Jala. Neposredno u Savu teku manje rijeke: Tolisa, Tinja i Brka, a u Drinu Drinjača s Jadrom i Janja.

T. O. je vrlo plodna i dobro naseljena. Privredni život je raznovrstan. Ravni krajevi oko Save, Bosne i

Drine odlikuju se naprednom zemljoradnjom; u ovim krajevima uspijeva toliko žita, da pretiče i za izvoz. U ovim krajevima odlično uspijeva šljiva, koja predstavlja jedan od najvažnijih izvora bogatstva ove oblasti. Šljiva se prerađuje u rakiju i pekmez, ali se u velikim količinama izvozi kao suha šljiva. Stočarstvo je razvijeno u cijeloj oblasti, ali je različito. Na sjeveru, u ravnijim krajevima, goje se krupna stoka i svinje, koje se također izvoze u velikom broju. Na jugu u planinskom ali pitomom dijelu, stočarstvo je također vrlo razvijeno, ali se tu goji sitna stoka. Rudarstvo je u jugoistočnom dijelu oblasti, oko Olova i Srebrnice, bilo vrlo napredno još pod Rimljanima i u srednjem vijeku; pod Turcima je zanemareno, pa se ni kasnije nije moglo podići, ali se, mjesto toga, razvila šumska industrija. U Tuzli i duž željezničke pruge Tuzla—Doboj postoji čitav niz državnih i privatnih rudarskih i industrijskih preduzeća (ugalj, sol, drvo, alkohol, soda, vapno i t. d.). U Majevici i bazenu Spreče leže ogromne naslage ugljena (rudnici u Ugljeviku, Majevici, Kreki i Bukinju) i soli (Tuzla). Od nekih kiselih i mineralnih vrela najvažnija su: Crni Guber kod Srebrenice, Kiseljak kod Tuzle i toplo kupalište u Olovu.

Osim mnogobrojnih puteva, čiji je glavni čvor u Tuzli, geografskom i upravnom središtu oblasti, saobraćaju služe rijke i željeznice. Sava je plovna i za parne brodove, a niz Bosnu i Drinu spuštaju se slapovi. Grad Brčko, važno mjesto za izvoznu trgovinu, spojeno je normalnom željeznicom s Vinkovcima. Inače, u oblasti ima više pruga uskog kolosjeka. Prije svega, kroz ovu oblast prolazi djelomično pruga Brod—Sarajevo. U Doboju se od nje odvaja pruga za Tuzlu i Simin-Han, dolinom Spreče i Jale. Jedan krak od 5 km polazi od stanice Karanovca do grada Gračanice. Od ugljenika polazi 44 km duga pruga preko Bijeljine do Rače na Savi. Osim ovih državnih ima više privatnih željeznica, što su ih podigle razne šumske industrije. Od tih je najvažnija željeznica dolinom Krivaje: Zavidovići—Han Pijesak, koja služi i javnomu saobraćaju.

T. O. bila je naseljena i u prehističko doba; gomile s Glasinca dopiru sve do Vlasenice, Kladnja i Srebrnice. U srezovima brčanskom, zvorničkom i maglajskom ima nalazišta s predmetima iz neolitskog, bronzanog i bakrenog doba. U rimsko doba glavno naselje u T. O. bila je Domavia, kod današnje Srebrnice, gdje su Rimljani kopali srebro. U 10 vijeku spominje se prvi put grad Soli, kada je cio ovaj kraj bio u zajednici s Raškom. U drugoj polovini 12 vijeka postao je on sastavni dio bosanske države, ali je i kasnije dolazio pod vlast srpskih vladara. Veliki je broj grobalja, gradina i drugih starina iz srednjega vijeka, naročito u južnoj polovini oblasti. — Turci su konačno zauzeli T. O. 1512. 1717—1739, Austrijanci su držali desnu obalu Save u T. O. Prilikom okupacije (1878) austrijska je vojska u ovoj oblasti naišla na snažan otpor.

Na površini od 8.918 km^2 u T. O. živi 416.413 stanovnika. Po vjeri su: 180.502 pravoslavni, 171.472 muslimani 60.302 katolici, 2.369 protestanti, 1.446 mojsijevci, 176 grkokatolici, 111 drugih vjera i 35 bez konfesije. Po materinjem jeziku bilo je: 408.011 Srbohrvata, 627 Slovenaca, 1.415 drugih Slavena, 458 Rumunja, 237 Talijana, 3.555 Nijemaca, 913 Madžara, 192 Arbanasa i 1.005 ostalih. Austrijske okupacione vlasti dovodile su i u ovu, kao i u vrbasku oblast, strane naseljenike, te su stoga i u ovoj oblasti prilično zastupane strane narodnosti.

U upravnom pogledu T. O. se dijeli na srezove: Bijeljina, Brčko, Vlasenica, Gradačac, Gračanica, Zvornik, Kladanj, Maglaj, Srebrnica, Tuzla i Tuzla grad.

Manje predione cjeline su: Posavina, Semberija, Majevica, Spreča, Birač, Ocat i Ludmer. Važnija su naselja Tuzla, Bijeljina, Brčko, Zvornik, Maglaj, Gračanica, Srebrnica, Vlasenica, Gradačac, Bosanski Šamac, Modrič, Kladanj i Janja.

L i t e r a t u r a: R. Jeremić, O poreklu stanovništva tuzlanske oblasti (Glasnik Geografskog Društva, 7—8).

M. Filipović.

TVORNICA PARKETA I INDUSTRIJA DRVENE ROBE D. D., Karlovac. Osnovana je 1919. Kapital je 1,750.000 Din. Ima 2 gatera i jednu mašinu za parkete. Pokretna snaga je 200 HP, a zaposleno je oko 150 radnika. Kapacitet je 150.000 kvadratnih

metara parketa godišnje. Izrađuje i drugu drvenu robu. *S. P.*

TVORNICA ZA DUŠIK D. D., Ruše. Osnovana je 1916. Kapital je 5,000.000 dinara. Pokretna snaga je 20.000 HP. Radnika je zaposleno 480. Izrađuje karbid, kalcium-nitrat i kisik. Ima svoju pilanu. *S. P.*

TVORNICA ŽESTE J. F. VŠETEČKA D. D., Beograd. Osnovana je 1921. Kapital je 8,000.000 dinara. Društvo je preuzelo tvornicu špiritusa i mlin J. F. Všetečke. Godišnji kapacitet je oko 5.000 hl. *S. P.*

TVRDOŠ. V. Trebinje.

TVRTKO I. KOTROMANIĆ, bosanski ban 1353—1377; kralj Bosne i Srbije 1377—1390; kralj Bosne, Srba i Hrvata 1390—1391 (oko 1338 — oko 14/3 1391). Sin je kneza Vladislava Kotromanića i Jelene Šubićeve. Prijesto je naslijedio od svoga strica, bana Stjepana II. (1353). Prve godine po stričevoj smrti pomagao ga je otac, a po očevoj smrti 1354, T. je podržavala njegova energična majka. T. je došao na vlast u vrijeme oštre borbe, koju je madžarski kralj Ljudevit Veliki vodio protiv Mlečića, radi posjeda Dalmacije, i protiv Srba. Kao madžarski vazal, T. se zauzimao 1355 u Dalmaciji, zajedno s majkom, koja je tamo kao Šubićeva odiva imala jakih veza, da se dalmatinsko-hrvatski gradovi opredijele protiv Mlečića. Madžari nisu ipak bili zadovoljni njegovim držanjem, i prisilili su ga, u ljeto 1357, da im ustupi Hum do Neretve, kao miraz uz Jelisavu, kćer Stjepana II., a ženu kralja Ljudevita. Osim Huma Madžari su tada dobili i Završje, jer su gospodari toga kraja došli pod njihovu neposrednu vlast. Kad su Madžari 1363 pokušali, da T. stegnu još jače, on im se opro s vojskom, i u dvije je borbe ostao pobjedilac. Ali domalo nastadoše u Bosni unutrašnje raspre. Na čelo opozicije protiv T. stade njegov mladi brat Vuk, tražeći veći uticaj u vladi. Pokret se pretvorio u otvorenu pobunu u početku proljeća 1366. T. i njegova majka protjerani su iz Bosne, a za novog bana izvikan je Vuk. T. se obratio za pomoć madžarskomu kralju, i s tom pomoću se povratio u zemlju i na vlast. Tokom 1366/67 on je smirio cijelu zemlju, a Vuk je pobjegao u Dubrovnik. Poslije je Vuk pokušavao da protiv T. pokrene papsku kuriju i preko nje madžarski dvor, ali u tom nije imao uspjeha.

Smrću cara Uroša (1371) izumrla je muška srpska linija Nemanjića. Pogibijom kralja Vukašina nestalo je i stvarnog gospodara Srbije. Tada se pojavio T. sa svojim pretenzijama na srpski prijestol. On je bio unuk Jelisave, kćeri kralja Dragutina, koja je bila udata za njegovog djeda, Stjepana Kotromana. Kao Nemanjić po ženskoj liniji, T. je s pravom tražio srpsku krunu. S knezom Lazarom, koji je u to vrijeme bio gospodar moravske Srbije, udružio se T. protiv moćnog župana Nikole Altomanovića, čija se vlast sterala od Rudnika do mora, duž Drine, Gacka, Bileće i Trebinja. Župan Nikola bio je nepodesan susjed. On je pomagao Tvrtkova brata Vuka protiv T., borio se s Dubrovčanima, a samomu Lazaru oteo je Rudnik. Imao je pretenzija, da se dočepa Prizrena i da bude glavni gospodar Srbije. Udruženi T. i Lazar skršili su župana Nikolu i uništili su njegovu vlast. U osvojenoj oblasti, u Mileševu, okrunio se T. 1377 za kralja Bosne i Srbije. Knez Lazar priznao je taj čin i ostao je i dalje s T. u savezu, predviđajući opasnost od Turaka, koji su poslije pobjede na Marici uzimali sve više maha. 1374 T. se oženio Dorotejom, kćerkom vidinskog bugarskog cara Sracimira. Tako su Bosna Srbija i Bugarska došle u tjesnije veze.

T. je postao naročito aktivan poslije smrti kralja Ljudevita Velikog (1382). Ljudevit je umro bez muških potomaka i stoga su poslije njegove smrti nastale smutnje u Madžarskoj i naročito u Hrvatskoj. Jedna stranka bila je za Sigismunda Luksemburškog, muža kraljeve kćeri Marije, a druga za napuljskog princa Karla. U Hrvatskoj je ovaj drugi imao više pristalica, među kojima su bili najvažniji: Ivan Paližna, biskup zagrebački Pavao Horvat i brat mu Ivan, mačvanski ban. T. je htio da iskoristi te madžarske smutnje, te je energično pomagao hrvatsku opoziciju. On i knez Lazar davali su joj čak i vojnu pomoć i sklonište u svojoj zemlji. Zahvaljujući toj pomoći mogla je hrvatska opozicija nekoliko godina da vodi borbu protiv madžarskog kralja. Da ga pridobije za sebe, ma-

džarska kraljica je 1385 ustupila T. Kotor. T. je naročito išao za tim, da Bosna dobije svoj izlaz na more i da se emancipira od dubrovačke luke. On je stoga 1382 podigao grad Novi, u Boki, kao prvo utvrđeno bosansko pristanište. Dobitkom Kotora Bosna je dobila grad velike trgovačke tradicije i s mnogo veza.

T. se nije zadovoljio samim ustupanjem Kotora, nego se nosio mišlju, da dobije cijelu Dalmaciju. Dobivanje Kotora dovelo je do rata između T. i Baošića, ali bez uspjeha po ove druge. Kad je s njima svršio, i kad su u Madžarskoj od 1386 neredi prešli u krvava i teška obračunavanja, T. se sav dao na to, da svoj plan ostvari. On je pomagao s knezom Lazarom braću Horvate, koji su se borili protiv novog madžarskog kralja u Mačvi i Srijemu, a i sam je ratovao u Dalmaciji. 1387 pripao je T. kao prvi grad Klis, ognjište Šubićeve porodice. T. predao se i grad Vrana, središte Ivana Paližne. Domalo je T. dobio i Ostrovicu. Svjestan svoje snage, a predusretljiv prema budućim podanicima, T. je dozvoljavao pojedinim gradovima u Dalmaciji, da traže pomoć od madžarskog kralja i da se obavijeste o općem položaju, znajući, da im kralj ne može pomoći i da će oni morati podleći.

T. akciju omelo je za izvjesno vrijeme napadanje Turaka na Srbiju i Bosnu. 27/8 1388 poražena je jedna turska vojska, koja bješe prodrla do Bileće. Kada su 1380 Turci napali na Srbiju, T. je poslao u pomoć knezu Lazaru, na Kosovo, jedan dio vojske s vojvodom Vlatkom Vukovićem, pobjednikom kod Bileće. Bosanski odred tom prilikom nije mnogo stradao, i vojvoda Vlatko je obavijestio čak T., da je pobjeda bila na kršćanskoj strani.

Dok se T. vojska borila protiv Turaka, pošlo je za rukom vojsci madžarskog kralja, da potisne Bosance iz Hrvatske i Dalmacije. Ali u ljeto 1389 obnovio je T. vojničku akciju na zapadu, i brzo je postigao znatne uspjehe. U ljeto 1390 pokorili su mu se: Spljet, Trogir, Šibenik i otoci Brač, Hvar i Korčula. 10/7 1390 javlja se prvi put T., s titulom kralja Raške, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Primorja. U T. vlasti bila je glavna oblast stare hrvatske države s užom Dalmacijom, od Zrmanje do Kotora, osim Dubrovnika i Zadra. Usred tih uspjeha, T. je umro iznenada oko 17/3 1391.

T. je bio najveći vladar bosanske države. Osjećajući geografski značaj Bosne u srpskohrvatskim zemljama, on je radio na tome, da obuhvati oko Bosne kao državnog središta Srbe na istoku i Hrvate na zapadu. To je bila prva zamisao o stvaranju jedne zajedničke nacionalne, srpskohrvatske države.

L i t e r a t u r a: V. Ćorović, Kralj Tvrtko I. Kotromanić (1925).

V. Ćorović.

TVRTKO II. TVRTKOVIĆ, bosanski kralj 1404—1443. Bio je nezakoniti sin kralja Tvrtka I. Za kralja ga je izabrala stranka moćnog velikaša Hrvoja Vukčića protiv kralja Ostoje. U Bosni su se tada borile dvije stranke: jedna, koja je pristajala uz madžarskog kralja Sigismunda, a druga uz njegova protivnika Ladislava Napuljskog. Ova druga stranka bila je u Bosni jedno vrijeme moćnija, a nju je vodio Hrvoje. Da skrši taj otpor, kralj Sigismund je vodio nekoliko vojnih pohoda protiv Bosne. 1408 zarobio je kralja T., i odveo ga u Madžarsku. Tek poslije nekoliko godina (1414) javio se T. ponovno u Bosni, pomagan od Turaka i Hrvoja, koji bješe došao u sukob s većinom bosanske vlastele. T. se na prijestolu učvrstio tek poslije smrti kralja Ostoje (1418) i njegovog slabog sina Stjepana (1421). T. je priznao vrhovnu vlast kralja Sigismunda, kod koga se za T. zauzeo njegov srodnik grof Herman Celjski. Da ugodi kralju Sigismunda, T. se oženio njegovom nećakom, a 1427 odredio je za svoga nasljednika, u slučaju da ostane bez djece, grofa Hermana. T. je bio protivnik srpskih despota Stefana i Đurđa, koji su držali najbogatiji bosanski rudnik Srebrenicu. Radi toga rudnika T. je tri puta upadao u despotovu državu, ali bez uspjeha. Nije imao uspjeha ni prema Turcima, kojima je morao plaćati danak, i koji su mu zbog neurednog plaćanja posjeli neke gradove u Vrhbosni. 1432 do 1433, kada je on zaratio protiv Srbije, protiv T. se digao i jedan dio bosanske vlastele, a naročito Sandalj Hranjić, i od prije već ozlojeđeni Zlatonosovići iz Usore. Protiv T. se tada pojavio i jedan nov kandidat na kraljevski prijestol, Radivoj, sin

kralja Ostoje, koga su pomagali i Turci. T. se održao samo pomoću Madžara, ali je od 1435 morao ponovno plaćati Turcima danak. Poslije prvog pada Srbije (1439), Srebrenicu nisu posjeli Bosanci, nego Turci. Kralj T. se tada bio uplašio i za Bosnu, i molio je od Mlečića sklonište u nekom gradu u Dalmaciji. T. je živo pratio akciju pape i Madžara protiv Turaka, ali joj nije sačekao rezultate. Umro je 1443.

V. Ćorović.

TYFFERNUS AUGUSTIN, arhitekta, humanista i starinar. Učio je 10 godina univerzitet u Padovi, pa je postao tajnik ljubljanskog biskupa Krištofa Raubara. Bio je 1514 do 1517 kancelar bečkog biskupa Jurja Slatkonje i nastavnik bečkog univerziteta. T. je u svojim zbirkama sačuvao mnogo rimskih natpisa iz Slovenije, Istre i Dalmacije. Po njegovim nacrtima građen je biskupski dvorac u Ljubljani (1512) i pregrađen grad u Gornjem Gradu.

L i t e r a t u r a: V. Steska, Zbornik za Umetnostno Zgodovino, III., 2.

F. S.

U

UB. 1. Gradić u Srbiji. V. u Dodatku.

2. Rijeka u Srbiji, desni pritok Tamnave. Izvire na jugoistočnom kraju planine Vlašića na istočnoj padini Velikih Belega (444 m), i s izvorišta počne teći na sjeveroistok. Od ušća Belostenca do ušća Lađanika teče na istok, odatle na jugoistok, a između sela Raduše i Čučuta učini veliki krug, tekući k istoku, sjeveru pa istoku-sjeveroistoku, i istoku-sjeveroistoku. Od ušća Reke U. teče prema sjeveroistoku, prilično nepravilnim tokom. Ušće U. u Tamnavu je između sela Borovića i Brgula, 2 km južno-jugozapadno od mosta preko Tamnave, na željezničkoj pruzi Obrenovac—Lajkovac. Na svome toku U. prima veliki broj pritoka, od kojih su važnije: Belostenac, Ubić, Joševica i Reka s desne strane, a sa lijeve Bukovica i Gračica. Dužina U. toka je 57·0 km, a površina sliva 274·1 km^2. *P. V.*

UBAJSKA PLANINA, kratka zaravan u Dalmaciji, između Crljene Grede na sjeveru, Jelovice i Šubre na zapadu, Dobroštice i Cjedila na jugu, oko 4 km zapadno od mjesta Risna. Visoka je 1.160—1.230 m i vrlo siromašna je vodom. Ipak je U. P. većim dijelom pokrivena vegetacijom. Preko U. P. vodi mali broj pješačkih putova i staza. Jugoistočno od nje je naselje Ubli. *P. V.*

UBAVKIĆ MILAN. V. u Dodatku.

UBAVKIĆ PETAR. V. u Dodatku.

UBICINI JEAN, HONORÉ ABDOLONYME, francuski publicist (1818 — 1884). U. je pisao o historiji i životu srpskog naroda u Revue de l'Orient (1853), i objavio je: La question d'Orient (1854), La Turquie actuelle (1855), La Serbie eprès le bombardement de Belgrade, i La Serbie devant la Conférence (1862, obje pod pseudonimom Un Serbe), putne bilješke u Revue des Deux Mondes za 1864, i posebno; Les Serbes de Turquie (1865), Les Serbes sous la domination othomane 1389 — 1804 (1867), La Bosnie avant et après le traité de Berlin (Revue de Géographie, 1882—1883). U. je, pored toga, pisao i o Istočnoj Rumeliji i o Rumuniji, kojoj je ostavio dio svoje biblioteke, koji se odnosi na Istok. *M. I.*

UBL JOSIP, profesor na bivšem višem gospodarskom učilištu u Križevcima (4/4 1844 Hudenice, Češka — 1925, Hudenice). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u rodnom mjestu, a veterinu u Beču. 1868 bio je asistent na višoj gospodarskoj školi u Dubravicama, u Moravskoj, gdje je vodio veterinarsku kliniku i predavao veterinarstvo, stočarstvo, zoologiju i anatomiju. 1870 postao je nastavnik na višem gospodarskom učilištu u Križevcima, i ostao je na tom položaju do 1900. Poslije toga je živio kao pensioner u Zagrebu. U Križevcima je uredio anatomsko-fiziološki kabinet s bogatom zbirkom. Sudjelovao je u svima akcijama za unapređenje stočarstva. Bio je vladin savjetnik u stočarskim pitanjima i član zdravstvenog savjeta. Osim manjih članaka napisao je samostalna djela: Anatomija i životoslovlje domaće životinje (1874), Sudbeno živinarstvo (1876), Uzgoj govedah (1876), Bolesti i lijekovi za domaću životinju (1876), Kopitoznanstvo i potkivanje (1880), Pouka o uzgoju domaće životinje (1882), Živinarstvo (1882). *F. Z.*

UBOŽAC, manastir negdje u oblasti Novoga Brda i Gilana (nije još identifikovan). Crkva je bila posvećena Vavedenju. Najstariji spomen o U. je iz 1548, kada je neki protopop Luka okovao jedno jevanđelje i priložio ga ovom manastiru, koji se spominje kao Vavedenje Anđelova Topolnica. Patrijarh Pajsije (1614 do 1647), koji je kao novobrdski mitropolit izabran za patrijarha, a uz to je bio rodom iz Janjeva, interesirao se mnogo za U. 1620 on je naredio, da se jedan minej, koji je bio priložen

manastiru Vitovnici, dade U. Iste godine u U. je bio iguman Martirije, i tada je, kako se čini, crkva obnavljana, jer se veli, da je bila gotova do svoda, ali kako je bila gladna godina, ostala je nedovršena. 1623 isti patrijarh dao je U. minej za mart, koji je bio odnesen na drugu stranu, pa ga je on našao. On je naredio, da se u U. prenese i Pećski Rodoslov, koji je pripadao U., pa je odnesen u ćeliju Globoričku. Kasnije se U. gubi svaki trag. *V. P-ć.*

UCCELINI-TICE FRANJO, biskup, književnik (2/8 1847, Lopud). Svršio je gimnaziju u Dubrovniku, a teologiju u Zadru. Služio je kao kapelan u Ošljemu, a zatim na teologiji u Zadru, gdje je postao profesor i 1893 rektor. 1894 imenovan je upraviteljem kotorske biskupije. Iste godine posvećen je za dubrovačkog biskupa, a 1895 imenovan je biskupom u Kotoru. Glavno mu je književno djelo: prijevod Danteove Komedije pod natpisom Divna Gluma, u stihovima. *A. B-c.*

UČITELJ. 1. Stručni list. Izlazio je dvaput mjesečno 1873—1874 u Vršcu, pod uredništvom Nikole Brašovana.

2. Pedagoško-književni list, organ Učiteljskog Udruženja. Izlazi u Beogradu od 1881 (s prekidima za vrijeme rata). U je objavio veliki broj priloga, koji su od značaja, naročito za historiju razvitka prosvjete i osnovnih škola u Srbiji. *U. Dž.*

UČITELJSKA ISKRA, prosvjetno-školski časopis. Izlazio je u Kragujevcu 1921—1925, pod uredništvom Drag. M. Mihailovića. *U. Dž.*

UČITELJSKA ZADRUGA A. D. Osnovana je 1920. Kapital je 2,403.552. Rezerve 402.419, ulozi 1,936.197, mjenice 2,541.317, preduzeća 2,598.480 (knjižara), dobit 259.663 Din. Dividenda 14% (na 10.000 akcija). Predsjednik je Dimitrije Sokolović, a direktor Pera Živković. *N. S.*

UČITELJSKI VESNIK. 1. Ilustrirani list za učitelje. Izlazio je u Beogradu 1894—1901.

2. List za učitelje i školu. Izlazio je u Novom Sadu 1921. *U. Dž.*

UČITELJSKO UDRUŽENJE, stručno i kulturno udruženje srpskih učitelja. Osnovano je 1881 u Beogradu, sa zadatkom, da grupira sve učitelje, da štiti njihove interese, i da se stara o stručnom usavršavanju svojih članova. 1885—1921 (sa prekidom 1914—1919) U. U. je izdavalo svoj stručni i naučni časopis Učitelj i dječje listove Malu Srbadiju i Zoricu, i izdalo je oko 20 posebnih izdanja za pouku i zabavu. Osnovalo je i nekoliko ustanova: Pensionat u Beogradu, za učiteljsku djecu, školski muzej (za vrijeme okupacije uništen), knjižnicu i fond učiteljske siročadi. 1921 pristupilo je U. U. Udruženju jugoslovenskog učiteljstva i u njemu obrazovalo pokrajinsko povjereništvo, Beograd, sa 102 sreska društva i 4.744 člana. *B. M.*

UDBINA (prije Udvina), selo u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti, u udbinskom srezu. Leži na južnom kraju Krbavskoga polja, 830 m apsolutno, a 124 m relativno visoko, na brežuljku, nad samim poljem, kojim teče ponornica Krbava. Raskrsnica je cesta: na sjever u Korenicu i Bunić, na zapad u Gospić, na jugozapad u Medak (željeznička stanica, 27 km daleko) i na istok u Donji Lapac. Ima 1.945 stanovnika u 366 domova. Sjedište je poglavarstva općine (8.111 stanovnika), sreza, kotarskoga suda i rimokatoličke župe. Ima građansku i pučku školu, državnu šumariju, Srpsku štedionicu, poštu i telegraf. Osim same U. pripadaju općini U. sela: Jošane (1.493 stanovnika), Komić (1.116), Kurjak (607), Mutilić (1.439) i Visuć (1.511).

Na mjestu U. bilo je naselje već u historijsko (željezno halštatsko) doba. U. je možda Ptolomejev Kurkum. Rimsko se naselje nalazilo na sjevernom podnožju brežuljka, kod razvalina crkve Sv. Marka, gdje se našlo rimskih novaca i 3 grobna kamena spomenika. U vrijeme hrvatskih narodnih vladara i kasnije U. je zacijelo bila glavno mjesto županije Krbave, a 1185—1457 stolica krbavske biskupije i kaptola. Tamo je bio i franjevački samostan. U U. je bio stol (sud) krbavski, od koga se prizivalo na sud banovca i bana u Kninu, a od ovoga na kraljev dvor (curia regis). Kroz cio srednji vijek spominje se u spomenicima jedino civitas i oppidum Corbaviae, a tek krajem toga vijeka, za turskih ratova, javlja se ime Udvina (ne Udbina). 1509 bila je U. u vlasti posljednjeg krbavskog kneza Ivana Torkvata Karlovića, tako i 1522, kad je on pi-

sao nadvojvodi Ferdinandu (potonjemu kralju) ex castro nostro Wdwyna. 1524 javio je zapovjednik Ivan Kobasić de castro Wdwyna, da je ne će moći održati za svog kneza (Ivana). Odista su U. uskoro zauzeli Turci. 1527/28 Turci su osvojili Liku i Krbavu, i osnovali lički sandžak, u kome je U. bila glavno mjesto. Što je na kršćanskoj strani bio Senj, to je za 160 i više godina na turskoj strani bila U.: baza turskog četovanja u onome kraju. Čuveni su bili Turci Udbinjani, a U. u ustima kršćana »prokleta«. 1582 uzalud je udarao na U. Andrija Auersperg. 1626 imala je U. (tvrđava i mjesto) 300 kuća. U njoj je bilo pješadije i konjice oko 500 ljudi. Tamo su sjedili kadija, dizdar i age.

U. je 21/7 1689 oslobodio turskoga gospodstva karlovački general Ivan Herberstein, pošto je, potpomagan narodnim ustankom (vođ pop Marko Mesić), osvojio Liku i Krbavu. Senjski biskup Sebastijan Glavinić izvještava 1696, da je U. postala stražom protiv Turaka.

Tlocrt grada je u ratnom arhivu u Beču. Glavna je kula bila obla. Stepenice su vodile do ulaza u prvi sprat. Kulu je opasivao dvostruk zid. Dva velika predgrađa bila su zidom ograđena. Ulaz u grad bio je kroz ulaznu kulu nasuprot mošeji. Kasnije su između zidova podignute vojničke zgrade, kako se vidi po nacrtu barona Scherdingera iz 1790. Fras je vidio (1835) još znatne ostatke grada, velike opkope, razvaline i oblu kulu. Danas se sačuvalo nešto okolnog zida i donji dio glavne kule. Stara župna crkva više je puta mijenjala svoj oblik, najposlije 1838, kad je produžena i dograđen toranj, kako svjedoči napis na njemu.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkog Društva, n. s. VII.); Đ. Sabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji (1920); K. Patsch, Die Lika in römischer Zeit (1900); L. Klekovski, Putopisne crtice iz gornje Krajine (Vienac 1881).

J. Modestin.

UDEONIČKA ZADRUGA A. D., Beograd. Osnovana je 1900. Kapital (10,000.000 Din) uvećan je valorizacijom. Fondovi su 2,461.000. Nepokretnosti 26,332.000 Din. Dividende nema. Predsjednik je Stanko Usković.

N. S.

UDREŽNJE, malo krasko polje u Hercegovini, oko 5·5 km južno-jugozapadno od Nevesinja. Uokvireno je bregovima. Na sjeverozapadu se diže Muknica (1.229 m), na sjeveroistoku: Vilinjak (1.213 m), Mali Vilinjak (1.166 m) i Bukvica (1.121 m i 968 m), na jugoistoku: Tanjevo Brdo (1.031 m) i Rosulja (1.001 m), a na jugozapadu: Golo Brdo (1.066 m), Orlovski Osoj (1.115 m), Oštra Gomila (1.059 m) i Jazavčeva Kamenica (1.066 m). U. se pruža u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok. Dno mu je na apsolutnoj visini od 930—975 m, većim dijelom stjenovito i bezvodno. Dugačko je oko 3 km, a površina mu je 1·3 km^2. Vodu dobiva atmosferskim talozima i većim brojem potoka, a odvodnjava se kroz ponore i infiltracijom. Preko polja vode seoski putovi i staze, a građenih puteva ima nekoliko kilometara dalje na sjeveru i istoku. Jedino naselje na polju je Udrežnje, selo razbijenog tipa sa 37 domova i 300 stanovnika.

L i t e r a t u r a: Ph. Ballif, Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina (I., 1896).

P. V.

UDRIN, planina u Bosni, između rijeka: Gostović Potoka (pritoka Bosne)-Otežne Rijeke (pr. Gostovića), oko 9 km južno-jugozapadno od Klek-Planine, a jugoistočno od varoši Žepča. Sastavljena je poglavito od serpentina, peridotita, lerzolita i ovima sličnih stijena. U. se pruža od zapada-sjeverozapada prema istoku-jugoistoku; u tome pravcu su najviši visovi: kota 659 m, Stojanov Stan (797 m) i kota 647 m. Od Stojanova Stana odvaja se k sjeveroistoku kosa, na kojoj je istaknut vrh Kaursko Guvno (627 m). Cio je U. pošumljen. Njegovim istočnim i južnim podnožjem, kroz dolinu Gostović Potoka i Tribušice, prolazi industrijska željeznička pruga uskog kolosjeka Zavidovići—Luke Njivica—Stojanovići, a ostalim podnožjima i preko planine vode seoski putovi i staze.

P. V.

UDRUŽENJE OMLADINE TRGOVAČKE. Prvo udruženje trgovačke omladine osnovano je u Beogradu 1880, sa zadatkom, da osniva bolnice, da pomaže svoje članove, da osniva čitaonice i otvara trgovačke škole.

Po ugledu na beogradsku trgovačku omladinu otvarala su se udruženja s istim imenom i istim programom, u svima trgovačkim mjestima Srbije. Beogradska trgovačka omladina osnovala je 1882 trgovačku školu, prvo kao večernji tromjesečni kurs, a od 1888 kao trogodišnju nedjeljnopraznićku školu. Od 1894 ustanovilo je U. dvogodišnju višu nedjeljnopraznićku trgovačku školu, a niži kurs je postao četvororazredni. Ostale trgovačke omladine osnivale su, po ugledu na beogradsku, takve škole za stručno obrazovanje trgovačkog podmlatka. I u Bosni i Hercegovini su se od početka 20 vijeka osnivale srpske trgovačko-zanatlijske omladine, ali do rata 1914 djelovale su više u nacionalnom pravcu, u borbama za crkveno-školsku samoupravu. I u ostalim srpskim krajevima bila su takođe osnivana ovaka udruženja. Najvažnije među svima je Beogradska Trgovačka Omladina, koja daje primjere svima ostalima, kao najveća i najbogatija (raspolaže s nekoliko velikih legata). 1923 njena je škola imala 1.718 učenika. Od 1891 izdaje svoj list Trgovinski Glasnik i svake godine izvještaje o radu u svojoj školi. *B. M.*

UDRUŽENJE INŽINJERA I ARHITEKTA. V. u Dodatku.

UDRUŽENJE JUGOSLOVENSKIH UMJETNIKA. V. u Dodatku.

UDRUŽENJE JUGOSLOVENSKO VETERINARSKO, stručno - staleška organizacija svih veterinara (građanskih i vojnih) u našoj državi. Osnovano je 1921 u Beogradu na veterinarskom kongresu. Ideja je došla iz Zagreba, pripremne radove sproveo je poseban odbor, u kome su bili izaslanici pojedinih plemenskih i pokrajinskih društava, koja su poslije likvidirala: Hrvatsko-Slavonsko Veterinarsko Društvo u Zagrebu (osnovano 1894), Udruženje Marvenih Lekara Kraljevine Srbije u Beogradu (1903), Udruženje Veterinara B. H. u Sarajevu (1910) i Društvo Slovenskih Živinozdravnikov u Ljubljani (1918). Slovenci su bili od postanka austrijskog centralnog društva u Beču 1876 i u njemu organizirani. — Sadanje udruženje ima sjedište u Beogradu i ima Pomažući fond za prvu samopomoć u slučaju potrebe članova ili njihovih porodica. Članovi društva su: redovni, pomažući, dopisni, dobrotvorni i počasni. Svake godine održava se u kom većem gradu države godišnji zbor. Po organizaciji mogu se osnivati regionarne sekcije za veće gradove s okolinom. Take postoje u Ljubljani, Mariboru, Sarajevu i Zagrebu. *F. Z.*

UDRUŽENJE JUGOSLOVENSKOG UČITELJSTVA, stručno i kulturno udruženje. Osnovano je na I. učiteljskom kongresu u Beogradu 1921 sa zadatkom, da udruženom snagom svih učitelja iz kraljevine radi na napretku osnovne nastave i narodnoga prosvjećivanja, da nastoji oko učvršćivanja duhovnog jedinstva svih dijelova naroda i da štiti moralne i materijalne interese učiteljstva. Udruženje je podijeljeno na glavni odbor, koji je u Beogradu, i na povjereništva: Beograd, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo i Split. Od 1921 udruženje je uzelo u vlasništvo Učitelj, pedagoški časopis, a za obavještavanja svojih članova o aktuelnim staleškim i školskim pitanjima izdaje od 1921 Narodnu Prosvjetu. Pojedina povjereništva imaju svoje posebne listove: Pokret (Split), Jedinstvo (Zagreb), Uč. Tovariš (Ljubljana), Napredak (Zagreb), Popotnik (Ljubljana). — Pored skupština povjereništva, koje se održavaju u pokrajinskim glavnim mjestima svake godine, U. J. U. ima svoju glavnu skupštinu, a svake treće i učiteljski kongres, koji se naizmjenično drži u pojedinim većim pokrajinskim mjestima, ili u prijestolnici (I. 1921 u Beogradu, II. 1923 u Ljubljani).

1924 povjereništva su imala organizirana u U. J. U.:

	sreskih društava	članova
Beograd	102	4 744
Zagreb	43	1.571
Ljubljana	32	2.445
Sarajevo	27	758
Split	11	689

B. Miljković.

UDRUŽENJE NASTAVNICA SREDNJIH I STRUČNIH ŠKOLA, osnovano je 1920, u Beogradu. Cilj mu je: interesovanje za rad u srednjoj, naročito ženskoj školi, rad na zbližavanju nastavnica iz cijele države, zastupanje interesa nastavnica i učenica. Članova ima oko 70 (u 1925), samo u Beogradu. Prva predsjedni-

ca bila je dr. Isidora Sekulić-Stremnicka, a 1925 je Leposava Smodlaka. *B. M.*

UDRUŽENJE REZERVNIH OFICIRA I RATNIKA, patriotsko i klasno društvo. Osnovano je 20/7 1919 u Beogradu sa zadatkom: uzajamno zbližavanje, međusobno i s aktivnim oficirima, pribavljanje i zaštita moralnih i materijalnih interesa rezervnih oficira, zaštita porodica izginulih rezervnih oficira i ratnika, legalno suzbijanje elemenata štetnih i opasnih po državu. U svima većim mjestima U. ima pododbore. Od svoga početka U. R. O. i R. organiziralo je mnoge i raznolike patriotske manifestacije. Od početka predsjednik je Milan Radosavljević. Od marta 1922 izdaje svoj organ, mjesečni časopis: Ratnički Glasnik. *B. M.*

UDRUŽENJE STUDENTKINJA. V. u Dodatku.

UDRUŽENJE SUDIJA. V. u Dodatku.

UDRUŽENJE VISOKOŠKOLSKIH NASTAVNIKA U ZAGREBU. V. u Dodatku.

UDRUŽENJE ŽELJEZNIČARA. V. u Dodatku.

UDVINA. V. Udbina.

UGAR, rijeka u Bosni, desni pritok Vrbasa. Izvire na sjeverozapadnoj padini planine Vlašića, a izvorišnu čelenku čine nekoliko potoka. S izvorišta U. teče prema sjeverozapadu prilično pravim tokom, od sela Donjeg Borka počne teći kroz klisurastu dolinu poglavito k zapadu, čineći jednu veliku okuku. Ušće U. u Vrbas je na visini oko 265 m, 3 km sjeverno-sjeverozapadno od sela Vlasinje, a 13 km sjeverno-sjeveroistočno od Jajca. Na svome toku U. prima veliki broj pritoka, od kojih je jedino nešto veći Ilomski Potok, koji pritječe s desne strane. Dužina U. toka je 44·9 km, a površina poriječja 360·0 km^2. *P. V.*

UGARSKA I VEZE S NJOM. V. Hrvati. Srbi u Ugarskoj.

UGARSKA EPARHIJA, pravoslavna crkvena oblast u južnoj Ugarskoj početkom 16 vijeka. U. E. bila je pod duhovnom vlašću ohridske arhiepiskopije; njen, jedini dosada poznati, episkop Josip bio je 1532 na sinodu u Ohridu. Ništa se bliže ne zna o njenim granicama i o mjestu sjedišta njena episkopa. *R. G.*

UGLJENI RUDNICI. Prilike što su vladale u geologijsko doba bile su vrlo povoljne za razvitak fosilnog uglja u nekim našim krajevima. U mezozojsko doba došlo je do razvitka kamenoga uglja, naročito u Srbiji, gdje se nalaze ugljene naslage u krednoj i jurskoj formaciji, na pr. kod Dobre na Dunavu. Tu se kameni ugalj širi u tri sloja, u debljini od 1—10 m. Na istoku od Dobre, u Miroč-planini zaprema kameni ugalj, dužinu od 30 km, a slojevi su mu razne debljine, od 0·5—6 m. Kameni ugalj pojavljuje se još oko Zaječara, Rtnja, Knjaževca i Vrške Čuke. Ugljene naslage šire se prema jugoistoku u dužinu od 45 km, od Boljevca i Rtnja do Tresibabe. Debljina je slojeva vrlo različita. Ugljenici kod Vrške Čuke imaju slojeve debele oko 3·5 m; u ugljenicima Rtnja nađena su tri sloja, s debljinom od 5 m; u rovovima kod Bučja otkrivena su četiri sloja, sa 4 do 6 m debljine; u Vini se nalaze tri sloja, debela 3—6 m; u Podvisu na Timoku 2 ugljena sloja, sa 0·5—7 m. Nešto su slabije debljine ugljeni slojevi kod Orešca na Timoku; iznose 1.502 m debljine. U Južnoj Srbiji ima kamenoga uglja na nekoliko mjesta; goriva mu je vrijednost između 6.200—6.800 kalorija. Taj se kameni ugalj nalazi oko Gornje Pčinje u kraju oko Kumanova i Krive Palanke, zatim južno od Valandova i istočno od Đevđelije, na Ibru više Mitrovice i ispod nje, kod Uvca, između Raške i Novoga Pazara. U ovim krajevima rudarski inžinjer Draškoci cijeni količinu kamenog uglja na 700,000.000 tona.

Daleko je rašireniji kod nas fosilni ugalj iz tercijarne formacije. U Sloveniji su se razvile bogate naslage tercijarnoga uglja kod Trbovlja, Zagorja, Hrastnika, Velenja, Kočevja, Kremelja, Zabukovice Prevalje, Mirne, Reichenburga, Hrastovca, Hude Jame, Šemnika, Globokoga kraj Brežica, Holmoca, Stranica kraj Konjica, Drobnoga Dola kraj Laškoga i t. d. U Hrvatskoj su poznata ugljena ležišta uz Strahinjšćicu, Ivančicu i Kalnik. Tu se vuku ugljeni slojevi u četiri niza; sjeverni se niz povlači u dužinu do jedno 53 km i ide

od Rogaca sjevernom stranom Ivančice preko Lepoglave, Željeznice do Drenovca. Slojevi leže na trijaskim vapnenjacima, a pokriveni su naslagama lapora tercijarnih formacija. Drugi niz ugljenih naslaga prostire se, u dužinu od 50 km, od Prišlina preko Lupinjaka južnom stranom Ivančice na Belec i Zajezdu do Apatovca, zapremajući širinu od 500 do 700 m. Slojevi su obično prekriveni naslagama miocenskih vapnenaca. Druga dva niza nešto su manja. Jedan od njih ima svoja ležišta na sjevernoj strani Kalnika.

Dosta se fosilna uglja nalazi u Banovini (na zapadu Une do Gline i Petrinje). Ima ga i u tercijarnim brežuljcima između Križevaca i Koprivnice oko Carev-Dara, Lepavine, Jagnjedovca, pa pored Bilo-Gore. Otkrivene su njegove naslage u tercijarnom pobrđu između Save, gore Psunja, Požeške i Dilj-Gore, pa u Fruškoj Gori.

U Bosni ga ima pored Une od Dubice do Novoga, pored Sane, u Glamočkom Polju, Ivanjskom Polju, kod Bihaća, Cazina, Kulen-Vakufa, Drvara, Varcar-Vakufa, Jajca, Konjica, Majdana, Nevesinja, Mostara, Gackoga, Banje Luke, Zenice, u Donjotuzlanskoj Kotlini i t. d.

U Dalmaciji ga ima u planini Promini kod Siverića i Velušića oko Sinja, na ostrvu Pagu kod Kolana, oko Knina, Nina, Strmice, Miočića i t. d.

U Srbiji ga ima kod Radenke, Rakove Bare, Kostolca, Petrovca, Senja, Židilja, Sisevca Stubice, Aleksinca oko Kraljeva i Čačka, u kotlini na sjeveroistoku od Kragujevca, oko Kolubare i Jadra, u Pelagonijskoj Kotlini (Bitoljskom Polju) na istoku Bitolja (gdje cijene količinu uglja na 360 milijuna tona), oko Prespanskoga Jezera u Prespanskoj Kotlini, u kotlini pored Ohridskoga Jezera, kod Kičeva Galičnika, Tetova, Skoplja i t d.

U Sloveniji ima nekoliko rudarskih društava, koja intensivno eksploatiraju ugljene naslage.

Trboveljska Premogokopna Družba u Ljubljani ima rudnike: Liboje-Zabukovca. Prvi je rudnik osnovan 24/3 1841, drugi 26/1 1875. Nalaze se u Zabukovci i Sv. Neži (srez Celje). Od najbliže željezničke stanice Petrovče udaljeni su 9. km. Ugljeni materijal ima 4.264 kalorija. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 56 radnika. — Rudnik Trbovlje osnovan je 4/8 1847. Nalazi se u Trbovlju, Ojstrom, Sv. Lenartu (srez Celje). Separacija uglja vrši se na stanici Trbovlje. Ugljeni materijal ima 4.500 kalorija. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 4.827 radnika. — Rudnik Hrastnik-Dol osnovan je 12/10 1859 u Dolu, Ojstrom i Sv. Lenartu (srez Celje). Od najbliže željezničke stanice Hrastnik udaljen je 4 km. Ugljeni materijal ima 4.680 kalorija. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 824 radnika. — Rudnik Ojstro osnovan je 9/7 1857. Nalazi se u Ojstrom (srez Celje). Od najbliže željezničke stanice, Hrastnik, udaljen je 4 km. Ugljeni materijal ima 4.680 kalorija. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 307 radnika. — Rudnik Brezno-Huda Jama osnovan je 4/2 1878. Nalazi se u Marnom Sv. Jedertu, Sv. Krištofu (srez Celje). Od najbliže željezničke stanice, Laško, udaljen je 9·7 km. Ugljeni materijal ima 5.293 kalorije. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 576 radnika. — Rudnik Reichenburg osnovan je 3/7 1839. Nalazi se u Reštalju, Šedunu, Koprivnici, Velikom Kamenu, Merčnim Selima (srez Brežice). Od najbliže željezničke stanice Reichenburg, udaljen je 7 km. Ugljeni materijal ima 4.532 kalorije. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 716 radnika. — Rudnik Kočevje osnovan je 28/4 1849. Nalazi se u Kočevju (srez Kočevje). Od najbliže željezničke stanice, Kočevje, udaljen je 1·4 km. Ugljeni materijal ima 3.700 kalorija. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 975 radnika. — Rudnik Zagorje osnovan je 7/9 1838; nalazi se u Zagorju ob Savi (srez Litija). Od najbliže željezničke stanice, Zagorje ob Savi, udaljen je 3 km. Ugljeni materijal ima 4.025 kalorija. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 1.500 radnika.

1923 dali su svi ti rudnici 1,319.730 tona ugljena, i to: Trbovlje 779 690, Zagorje 189.100, Hrastnik 199.530, Kočevje 96.200, Reichenburg 42.350, Brezno-Huda Jama 12.860 tona uglja.

Trboveljska Premogokopna Družba u Ljubljani osnovana je 1873 s kapitalom od 1,500.000 fl. a. vr. u 15.000 dionica po 100 fl. a. vr. Sadašnji kapital iznosi 50,000.000 Din u 1,000.000

komada dionica. Za osiguranje radnika osnovane su bratinske kase, za činovnike i podčinovnike mirovni fond kod penzionoga zavoda za namještenike u Ljubljani.

Državni su rudnici: Rudnik Zabukovca osnovan je 18/10 1852. Nalazi se u Zabukovci, Sv. Pongracu. Od najbliže željezničke stanice, Žalec, udaljen je 7 km. Ugljeni materijal ima 6.033 kalorije. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 487 radnika. 1913 do 1920 izvađeno je 89. 724 tone ugljena. — Rudnik Hrastovec pri Škalah osnovan je 30/6 1852. Nalazi se u Hrastovcu, srez Slovenjgradec. Od najbliže željezničke stanice, Velenje, udaljen je 6 km. — Rudnik Sv. Bric pri Velenju osnovan je 6/11 1913. Nalazi se u Škalama (srez Slovenjgradec). Od najbliže stanice, Velenje udaljen je 6 km. — Rudnik Velenje osnovan je 17/10 1887. Nalazi se u Škalama Velenju (srez Slovenjgradec). Od najbliže željezničke stanice, Velenje, udaljen je 6 km. Ugljeni materijal ovih rudnika u okolini Velenja ima 2.930—3.300 kalorija. Ugalj se vadi iz 160 m dubokoga okna. Dnevna je produkcija 70.000 q. U rudniku je bilo 1924 zaposleno 20 činovnika; od toga 5 tehničkih činovnika, 5 tehničkih podčinovnika, 4 administrativna činovnika. Radnika je zaposleno u rovovima 600, a na spoljnim radovima 180. Ima bolnicu i mirovni fond.

Rudarska Družba Rudnik in Železarna Štore u Štorama ima rudnike: Briše i Pleše. Osnovani su 7/11 1852. Nalaze se u Loki (Laško) (srez Celje). Od najbliže željezničke stanice, Zidani Most, udaljeni su 15·5 km. Ne rade od 1875. — Rudnik Nove Štore osnovan je 30/12 1921. Nalazi se u Kresniku (srez Celje). Od najbliže željezničke stanice, Štore, udaljen je 3·4 km. Ugljeni materijal ima 4.000 do 4.800 kalorija. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 74 radnika. — Rudnik Orle osnovan je 1878. Nalazi se u Orlama (srez Ljubljana). Od najbliže željezničke stanice, Škofeljca ili Laverca, udaljen je 3 km. Ugljeni materijal ima 6—7.000 kalorija. Svojina je O. Valenčag i J. Terezina u Ljubljani. Ne radi od 1881. — Rudnik Zabukovca osnovan je 18/10 1840 i radio je do 7/3 1872. Nalazi se u Zabukovci, Sv. Neži (srez Celje). Od najbliže željezničke stanice, Petrovče, udaljen je 7 km. Ugljeni materijal ima 4.140 kalorija. Svojina je Keramične Industrije D. D. u Zagrebu. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 100 radnika. — Rudnik Zabukovca osnovan je 27/9 1843. Nalazi se u Zabukovci (srez Celje). Od najbliže željezničke stanice, Žalec, udaljen je 7 km. Ugljeni materijal ima 4.965 kalorija. Svojina je A. Huske. Ne radi od 1923. — Rudnik Pečovnik osnovan je 11/4 1838. Nalazi se u Starom Gradu, Teharju (srez Celje). Od najbliže željezničke stanice, Celje, udaljen je 8 km. Ugljeni materijal ima 5.709 kalorija. Svojina je rudarske združbe Bohemia u Celju. Na rudniku je bilo zaposleno 1922 74 radnika. — Rudnik Bahorje je osnovan 25/10 1837. Nalazi se u Mrzlom Polju (Laško) (srez Celje). Od najbliže željezničke stanice, Št. Jur, udaljen je 21 km. Svojina je L. Falek i M. Eudam. Ne radi od 1894. — Rudnik Roginska Gorca osnovan je 7/8 1858. Nalazi se u Roginskoj Gorci (Šmarje), srez Rogatec (Ptuj). Od najbliže željezničke stanice, Mestinje, udaljen je 11 km. Ugljeni materijal ima 4.800 do 5.200 kalorija. Na rudniku je bio 1923 zaposlen 61 radnik. Svojina je L. Falek i M. Eudam. — Rudnik Trobni Dol osnovan je 27/9 1906. Nalazi se u Trobnom Dolu (Laško, srez Celje). Od najbliže željezničke stanice, Laško, udaljen je 17·7 km. Ugljeni materijal ima 5.000 kalorija. Svojina je Premogokopne Družbe Premogokop Trobni Dol D. D. u Laškom. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 45 radnika. — Rudnik Babna Gora osnovan je 17/7 1877. Nalazi se u Babnoj Gori (Rogatec) (srez Ptuj). Od najbliže željezničke stanice, Št. Jur, udaljen je 13 km. Svojina je D. Kiraly. Ne radi od 1918. — Rudnik Podsreda osnovan je 13/7 1864. Nalazi se u Podsredi (srez Brežice). Od najbliže željezničke stanice, Reichenburg, udaljen je 18 km. Svojina je A. Wallanda. Ne radi od 1885. — Rudnik Sv. Križ i Zg. Zreče. Prvi je osnovan 26/12 1873, a drugi 15/8 1864. Nalaze se u Sv. Križu i Zg. Zreču (srez Konjice). Prvi je udaljen od najbliže željezničke stanice, Zreče, 7·2 km, drugi 4·5 km. Svojina su Sv. Milinova i L. Kekića u Zagrebu. Ne rade od 1/6 1923. Isti vlasnici imaju rudnik Zreče, koji je osnovan 30/7 1921 u Brezju (srez Konjice). Od naj-

bliže železničke stanice, Zreče, udaljen je 9·2 km. Ugljeni materijal ima 5.954 kalorija. Ne radi. — Rudnik Zbelovo osnovan je 12/5 1873. Nalazi se u Zbelovu (srez Konjice). Od najbliže železničke stanice, Poljčane, udaljen je 8·6 km. Svojina je Rene Tranše-Roseneg. Ne radi od 1923. — Rudnik Stranice osnovan je 18/7 1858. Nalazi se u Stranicama, Lubnicama, srez Konjice. Od najbliže železničke stanice, Konjice, udaljen je 7·6 km. Ugljeni materijal ima 7.008 kalorija. Svojina je L. Hasenbühela. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 58 radnika. — Rudnik Konjiška Vas osnovan je 2/12 1869. Nalazi se u Konjiškoj Vasi, srez Konjice. Od najbliže železničke stanice, Konjice, udaljen je 7 km. Ugljeni materijal ima 4.500 kalorija. Svojina je A. Herzoga. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 7 radnika. — Rudnik Tolsti Vrh osnovan je 28/6 1921 u Tolstom Vrhu (srez Konjice). Od najbliže železničke stanice, Loče, udaljen je 6 km. Ugljeni materijal ima 6.312 kalorija. Svojina je Rudarskoga Podjetja A. Folgar, Poljčane. Na rudniku su bila 1923 zaposlena 4 radnika. — Rudnik Mali Dol osnovan je 22/3 1859. Nalazi se u Hrastovcu (srez Maribor). Od najbliže železničke stanice, Poljčane, udaljen je 5·5 km. Ugljeni materijal ima 7.000 do 7.200 kalorija. Svojina je Premogokopne Družbe Z. O. Z. Podlož-Hrastovec, Pragersko. Na rudniku su bila 1923 zaposlena 4 radnika. — Rudnik Sv. Ana v Šegi osnovan je 25/8 1863 u Sv. Ani (srez Maribor). Od najbliže železničke stanice, Poljčane, udaljen je 13·5 km. Ugljeni materijal ima 6.790 kalorija. Svojina je G. Gandolini. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 13 radnika. — Rudnik Stanovsko osnovan je 21/8 1914 u Stanovskom (srez Maribor). Od najbliže železničke stanice, Poljčane, udaljen je 2·5 km. Ugljeni materijal ima 3.820 kalorija. Svojina je Hrvatske Banke d. d. u Zagrebu. Na rudniku je bilo zaposleno 1923 6 radnika. — Rudnik Hrastovec osnovan je 7/1 1846 u Hrastovcu (srez Maribor). Od najbliže železničke stanice, Poljčane, udaljen je 5·5 km. Ugljeni materijal ima 5.097 kalorija. Svojina je Akcijske Družbe za Trgovino in Eksport Oglja u Šopronju. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 3 radnika. — Rudnik Ključarovci osnovan je 16/7 1862 u Ključarovcima (srez Ptuj). Od najbliže železničke stanice Ormuž udaljen je 7 km. Ugljeni materijal ima 3.800 do 5.156 kalorija. Svojina je Slovenske Premogokopne Družbe Z. O. Z. u Ljubljani. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 28 radnika. — Rudnik Jurovec osnovan je 7/1 1846 u Podložu (srez Ptuj). Od najbliže železničke stanice, Pragersko, udaljen je 9 km. Ugljeni materijal ima 5.500—6.000 kalorija. Svojina je Premogokopne Družbe Podlož-Hrastovec, Pragersko. Na rudniku je bilo zaposleno 1923 14 radnika. — Rudnik Sv. Križ pri Rogacu osnovan je 23/12 1853 u Sv. Križu, Sv. Moharu (srez Ptuj). Od najbliže železničke stanice, Rogatec, udaljen je 9 km. Ugljeni materijal ima 5.500 kalorija. Svojina je V. Abela. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 16 radnika. — Rudnik Dobovec osnovan je 9/12 1877 u Dobovcu (Rogatec, srez Ptuj). Od najbliže železničke stanice Rogatec, udaljen je 4 km. Svojina je V. Abela. Ne radi od 1/2 1923. — Rudnik Sv. Florijan pri Doliču osnovan je 30/11 1852 u Sp. Doliču (srez Konjice). Od najbliže železničke stanice, Zg. Dolič, udaljen je 5 km. Svojina je A. Pergera. Ne radi od 1874. — Rudnik Stari Trg osnovan je 19/8 1835 u Starom Trgu, Sijele (srez Slovenjgradec). Od najbliže železničke stanice, Slovenjgradec, udaljen je 9 km. Svojina je J. Novotnoga. Ne radi od 1923. — Rudnik Sijele osnovan je 21/7 1861 u Sijelama (srez Slovenjgradec). Od najbliže železničke stanice, Slovenjgradec, udaljen je 9 km. Svojina je Henckel - Donnersmark - Beuthen. Ne radi od 1882. — Rudnik Leše osnovan je 31/10 1818 u Lešama, Mežici, Mariji na Jezeru, Prevalju, Podkraju (srez Prevalje). Od najbliže železničke stanice, Prevalje, udaljen je 4 km. Ugljeni materijal ima 4.900 kalorija. Svojina je Henckel-Donnersmark-Beuthen. Dnevno daje 750 q pranoga uglja. U rudniku se nalazi bolnica sa 12 kreveta. Službenika ima 243. — Rudnik Holmec osnovan je 31/5 1858 u Dolgom Brdu (srez Prevalje). Od najbliže železničke stanice Prevalje udaljen je 3·5 km. Ugljeni materijal ima 3.100 kalorija. Svojina je V. Thurn Valesasina. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 70 radnika. — Rudnik Mežica pri Mežici

osnovan je 28/9 1860 u Takraj Mežama (srez Prevalje). Od najbliže željezničke stanice, Prevalje, udaljen je 7 km. Svojina je V. Thurn Valesasina. Ne radi. — Rudnik Sv. Lenard pri Veliki Nedelji osnovan je 8/8 1923 u Breznici (srez Ptuj). Od najbliže željezničke stanice, Moškanjci, udaljen je 9 km. Ugljeni materijal ima 4200 kalorija. Svojina je F. Magdića. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 32 radnika. — Rudnik Klanac osnovan je 15/5 1923 u Klancu (srez Celje). Od najbliže željezničke stanice, Celje, udaljen je 23·54 km. Ugljeni materijal ima preko 6.000 kalorija. Svojina je društva Mirna D. D. u Zagrebu, koje je osnovano u februaru 1919. Sadašnji je kapital 2,500.000 Din u 50.000 komada dionica. Rudnik ne radi od 1/1 1924. — Rudnik Trata IX. osnovan je 20/12 1861 u Kočevju (srez Kočevje). Od najbliže željezničke stanice, Kočevje, udaljen je 1 km. Ugljeni materijal ima 3·700 kalorija. Svojina je O. i I. Ferlesa. Ne radi od 31/5 1890. — Rudnik Šentjanž osnovan je 8/7 1839 u Dvoru, Govejem Dolu, Pijavcama (srez Krško). Od najbliže željezničke stanice, Krmelj, udaljen je 3·5 km. Ugljeni materijal ima 4.000 kalorija. Svojina je A. Jakila. Dnevna je produkcija u rudniku 250—300 tona uglja. Rudnik ima modernu električnu centralu sa 800 kilovata, pralište uglja, tri okna i jednu otvorenu raskopinu. Službenika ima 590, među njima 8 činovnika i 14 podčinovnika i nadziratelja. — Rudnik Vrh osnovan je 25/3 1893 u Vrhu (srez Krško). Od najbliže željezničke stanice, Sevnica, udaljen je 7 km. Ugljeni materijal ima 4.000 kalorija. Svojina je F. Seidl-a. Ne radi od 31/8 1903. — Rudnik Šemnik osnovan je 20/12 1845 u Kolovratu, Šemniku (srez Litija). Od najbliže željezničke stanice, Zagorje ob Savi, udaljen je 6 km. Ugljeni materijal ima 3.600 kalorija. Svojina je Rudarske Združbe Trojane v Mediji Izlakah. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 27 radnika. — Rudnik Daniel osnovan je 18/10 1860 u Lokama (srez Litija). Od najbliže željezničke stanice, Zagorje ob Savi, udaljen je 5 km. Ugljeni materijal ima oko 4.000 kalorija. Svojina je M. Ritlija, A. Baumgartnera i A. Radeziha. Ne radi od 15/10 1873. — Rudnik Zagorje nadnevne mere osnovan je 1877 i 1878 u Zagorju ob Savi (srez Litija). Ugljeni materijal ima 3.199 kalorija. Svojina je I. Täufera. Na rudniku su bila 1923 zaposlena 4 radnika. — Rudnik Otočec osnovan je 18/7 1907 u Otočcu (srez Novo Mesto). Od najbliže željezničke stanice, Novo Mesto, udaljen je 8 km. Ugljeni materijal ima 3.300 kalorija. Svojina je Premotarske Združbe Otočec u Ljubljani. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 30 radnika. — Rudnik Brezovica osnovan je 31/5 1897 u Mirni (srez Novo Mesto). Od najbliže željezničke stanice, Mirna, udaljen je 2·8 km. Ugljeni materijal ima 2.423—4.350 kalorija. Svojina je Ugljenokopa Dioničkoga Društva Mirna u Zagrebu. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 14 radnika. — Rudnik Motnik osnovan je 7/5 1855 u Motniku (srez Kamnik). Od najbliže željezničke stanice, Sv. Peter v Sav. Dolini, udaljen je 19 km. Ugljeni materijal ima 5.100 kalorija. Svojina je »Bela-Motniška Rudarska Združba v Celju«. Ne radi od 1908. — Rudnik Dobliče-Loka osnovan je 28/10 1857 u Dobliče-Loka (srez Črnomelj). Od najbliže željezničke stanice, Črnomelja, udaljen je 3·4 km. Ugljeni materijal ima 3.094 kalorija. Svojina je »Premogokopne Združbe Belokrajina« u Črnomlju. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 15 radnika. — Rudnik Globoko osnovan je 12/5 1883 u Malom Vrhu (srez Brežice). Od najbliže željezničke stanice, Brežice, udaljen je 7·3 km. Ugljeni materijal ima 3.375 kalorija. Svojina je Nove Nade Rudarsko Preduzeće D. D. u Zagrebu. Na rudniku je bilo 1923 zaposleno 13 radnika.

U Hrvatskoj se radi u nekoliko ugljenih rudnika. Udruženi Rudnici i Talionice A. D. u Zagrebu imaju svoje rudnike uglja u Hrvatskom Zagorju. U neposrednoj blizini stanice Zlatar-Bistrica na pruzi Zagreb—Zaprešić—Varaždin otvoren je rudnik lignita, koji stvara sloj debeo 15 m. Goriva je snaga lignita 3.400 do 3.600 kalorija. Na rudniku je zaposleno 250 radnika, a drži se, da bi produkcija mogla iznositi godišnje oko 600.000 q lignita. Isto društvo radi u ugljenom rudniku kod Konjšćine, gdje se razvio lignit u tri sloja, debela 8 m. Slojevi su u priličnoj dubini. Do njih se dopire kroz pet okna, dubokih 60 do 200 m. Iz

te dubine vadi se lignit pomoću strojeva. Rudnik je spojen sa željeznicom Zagreb—Varaždin. Rade do 300 radnika. 1922 izvađeno je 354.690 q lignita, s gorivom snagom od 3.400 do 3.600 kalorija. Društvo podiže u rudniku modernu koksanu i tvornicu katrana.

Od Konjšćine sjeveroistočno ima isto društvo ugljene rudnike u blizini stanice Novi Marof, i to kod Ivanova Polja i Ljubelja. Tu se razvio ugljen u slojevima 2·5 m debelim. Ugalj je bolje kvalitete od uglja iz rudnika Zlatar-Bistrica-Konjšćina, jer je već toliko karbonificiran, da je sjajan i sadrži 5.500 kalorija. U rudniku je zaposleno do 200 radnika. 1922 iznosila je produkcija 77.170 q uglja. U Ivanovu Polju podignuta je moderna tvornica briketa.

Još je bolji ugljeni materijal iz rudnika Beletinec i Filipić, koji su kod stanice Novi Marof spojeni industrijskom željeznicom sa željeznicom Zagreb—Varaždin. Pored toga se u rudniku nalazi i žična željeznica. Ugalj se razvio u tri sloja, debela 4 do 4·5 m. U rudniku je zaposleno oko 150 radnika. 1922 dao je 35.440 q sjajnoga uglja, sa 6.000 do 6.500 kalorija. Društvo namjerava pojačati produkciju tako, da bi godišnje dobivalo oko 300.000 q uglja. Osim ova četiri ugljena rudnika radi društvo još u ugljenicima Poljacima i Gornje Dubrave.

Između Krapine i Golubovca i Krapine i Lupinjaka nalaze se u tercijarnim naslagama velika ležišta sjajnog uglja, čija goriva vrijednost premaša 5.000 kalorija. Neka društva otvorila su u tom kraju rudnike, pa ih sa uspjehom eksploatiraju. Krapinsko Ugljenokopno Društvo u Zagrebu eksploatira rudnike u Krapini i u Lupinjaku. Društvo je osnovao 1918 Lj. vitez Mašeg. Dionički kapital iznosi 3,000.000 Din sa 24.000 akcija. Posljednja dividenda od 1922 iznosila je 11·25 Din po dionici. U Lupinjaku počela je eksploatacija 1922, a u Krapini 1874. Zaradi eksploatacije izgrađene su željeznice uskog kolosjeka u Lupinjaku, duga 2 km, a u Krapini duga 2·5 km, da donose ugljen na željeznicu Grobelno-Rogatec—Lupinjak i Zabok—Krapina. Osim toga izgrađena je u Lupinjaku i pruga normalnog kolosjeka, u dužini od 200 metara. U Krapini je sagrađena električna centrala od 100 HP, i električna podzemna željeznica, razvrstalište, kompresor, ventilatori, sisaljke i t. d. Oba ugljenika nalaze se danas u stadiju razvitka tako, da pravo otkopavanje ugljena još nije ni počelo. Produkcija iznosi 60—80 tona dnevno. Preduzeće ima 11 činovnika, od kojih su 4 u Zagrebu u centrali, a ostali u ugljenicima, gdje je zaposleno 300 do 450 radnika. Radnici su većinom okolni seljaci. Preduzeće ima bratovštinu zajednički sa Mirna D. D. u Radoboju.

U istom kraju, kod Radoboja, ima ugljeni rudnik Mirna D. D. Radobojski je ugalj također sjajni ugljen, sa 5.700 kalorija. Od željezničke stanice Krapina udaljen je ugljenik 4·5 km. Ugljeni materijal šalje se na stanicu i u Krapinu žičanom željeznicom, koja je počela rad 1/7 1923. U rudniku je zaposleno radništva, nadzornoga i pomoćnog osoblja 270. Produkcija je toliko napredovala, da može spremiti dnevno 120 tona uglja. Kod stanice žične željeznice sagradilo je društvo modernu zgradu za stanove, a kod stanice u Krapini poslovnicu, zgradu za skladište i staju. Društvo ima svoj vlastiti kolosjek za otpremu uglja.

U Golubovcu kod Lepoglave ima rudnik sjajnog uglja Jugoslavensko Rudarsko i Industrijsko D. D. (Mines and industries Jugoslavia Limited) u Londonu s filijalom u Golubovcu. Dionički kapital iznosi 7.500 funti. U rudniku, gdje je zaposleno 400—500 radnika, radi se s električnim pogonom od 250 HP. 1922 iznosila je produkcija uglja, čija je goriva vrijednost 5.500—5.800 kalorija, 191.640 q.

U istom kraju kod Golubovca ima Jelena D. D. u Zagrebu svoje rudnike sjajnog ugljena, kome je goriva vrijednost preko 5.000 kalorija. U tom se rudniku radi, uz kraće ili duže prekide, već 60 godina. 1910—1918 rudnik nije radio. U novembru 1918 počeo je ponovo rad. Ugljeni slojevi leže u neznatnoj dubini od 20 m. Debljina im iznosi 0·60—2·20 m. Oko eksploatacije zaposleno je 500—550 radnika. Produkcija je 1922 iznosila 269.640 q uglja. Ugljenik leži 4·5 km udaljen od stanice Golubovec, na pruzi Lepoglava—Varaždin, pa je

s tom prugom spojen svojom željezničkom prugom normalnoga kolosijeka.

Na sjeveru od Krapine, kod Straže, nalazi se rudnik sjajnog uglja, koji se eksploatira još od 1857. Danas u tom rudniku rade Sjedinjene Tvornice Stakla na Dionice u Zagrebu. Ugljen je sjajan, sa 4.660 kalorija, a pojavljuje se u dva sloja 1—1·30 m, koji se nalaze u dubini 40 do 70 m. Kako se ugljen lako drobi u sitan prah, teško se vadi i transportira. Ugljenik, na kom radi 114 radnika i 3 činovnika, spojen je sa željezničkom prugom Lepoglava—Varaždin industrijskom željeznicom, dugom 1 km. 1912 iznosila je produkcija 85.410 q uglja.

U okolini Ivanca ima Hrvatsko Rudarsko D. D. u Ivancu dva rudnika: rudnik Flora u Jerovcu kod Ivanca, u kom je počela eksploatacija 1902, i rudnik Ljudevit Polje kod Ivanca, u kome je eksploatacija počela 1922. Kod Jerovca razvio se smeđi ugalj sa 4.000 kalorija u sedam slojeva, kojima debljina koleba između 0·5 do 2 m. Slojevi leže pravilno i zapremaju površinu od 5,000.000 m². 1923 dao je taj ugljenik 465.43 q ugljena. U rudniku Ljudevit Polje razvio se sjajni ugljen sa 5.000 kalorija u nekoliko slojeva, kojima debljina koleba od 0·6—2 m. 1922 izvađeno je iz njega 2.173 q uglja. Na rudniku je namješteno 10 činovnika, 20 nadglednika i 414 radnika. Bratinska zaklada sastoji se iz bolnoopskrbnog odjeljenja i odjeljenja za aprovizioniranje. Hrvatsko Rudarsko D. D. postoji od 1/1 1922, sa 10.000 dionica po 50 Din. Kraj Ivanca razvile su se velike naslage lignita, sa 3.146 kalorija (najbolje kvalitete). Svojina su Ugljenokopnog Industrijskog D. D. Naslaga ima 7 u debljini od 0·5—1·40 m. Ugljenik, na kome je zaposleno 400 radnika, leži u neposrednoj blizini stanice Ivanec, na pruzi Varaždin—Lepoglava. 1922 iznosila je produkcija 618·140 q lignita. Kod Cerja Tužnoga (između Varaždina i Ivanca) nalaze se ležišta lignita u 4 sloja, od 0·60, 0·90, 1·20, 1·50 m debljine. Oni su svojina Cerja D. D. za građevnu industriju u Varaždinu. 1922 izvađeno je iz rudnika 73.070 q lignita, sa gorivom vrijednošću od 3.985 kalorija. Na rudniku je zaposleno 100 radnika.

Ligničan ugljen nalazi se u Maruševcu, kraj Varaždina. U njemu radi društvo Ugljenokop Ladanje Donje s kapitalom od 450.000 Din. U rudniku se nalazi jedno okno, parna mašina, sisaljke, žičana željeznica. Zaposluje 250—300 radnika. 1922 bila je produkcija 361.560 q lignita sa nekih 4.000 kalorija. U kotaru Zlatar eksploatira ugljenik u Mareticu Maretićko Ugljenokopno D. D. Iz ugljenika izvađeno je 1922 148.020 q lignita dobre kvalitete. U ugljeniku Subotica (pošta Rasinja) zaposleno je 30 do 40 radnika, koji vade ugljen od 4.500 kalorija. 1922 izvađeno je 50.120 q ugljena. Rudnik je svojina nasljednika pok. Nikole Crnkovića. U Potrošnom Ugljenokopu Nikole Forsta u Poznanovcu, pošta Mače, radi 20—25 radnika, koji su 1922 izvadili 31.490 q ugljena. Ugljeni rudnik Javorovac svojina je M. Kolenca, producira lignit. 1922 izvađeno je 25.420 q lignita.

U Hrvatskom Zagorju su još: Rudnik Podgorje kod Zlatar-Bistrice sa 5.000 kalorija; rudnik Marija Bistrica svojina je Croatia Ugljenokopnog D. D., rudnik Čerkinac, svojina M. Knausa; rudnik Rašćani.

U kraju između Koprivnice i Pitomače nalaze se velika ležišta lignita. Tu su na nekoliko mjesta otvoreni rudnici. 1897 osnovano je društvo Trojstvanski Ugljenici D. D., koje je 1906 promijenjeno u Pitomačko-Črešnjevački Ugljenici D. D. s dioničkom glavnicom od 1,500.000 Din, razdijeljenih u 12.000 dionica u nominali od Din 1.250. U rudnicima se eksploatira lignit, sa nekih 4.000 kalorija. Radnika je zaposleno oko 300. Godišnja eksploatacija kreće se oko 24.000 tona lignita. Pogon vrše parna mašina i lokomobili, koji daju potrebnu električnu snagu kod proizvodnje uglja i kod aparata za sortiranje. Ugljenik ima svoju osnovnu školu, radničku nastanbenu koloniju, bratinsku zakladu i bolno-potpornu blagajnu.

U okolini Lepavine, pored pruge Zagreb—Koprivnica, nalaze se lignitska ležišta, koja su već 1873 bila proučavana od Ugarsko-Hrvatskog Ugljenokopnog Društva. 1920 osnovano je dioničko društvo s kapitalom od 625.000 Din, razdijeljenih na 12.500 dionica po 50 Din. U rudniku se nalaze 2 rova; jedan je rov udaljen

400 m od utovarne rampe na željezničkoj pruzi; od toga rova udaljen je drugi za jedno 2 km. Na rudniku je zaposleno 100—200 radnika, koji vrše eksploataciju od 50—60 tona lignita, sa gorivom vrijednošću od 4.526 kalorija. Rudnik se znatno proširuje, te će moći producirati ugljena oko 20 vagona dnevno. Hrvatsko Ugljenokopno Industrijalno D. D. u Koprivnici ima lignitski rudnik u Žljebiću. Iz rudnika je izvađeno 1922 15.470 q lignita bolje kvalitete. Križevačko-Kloštarsko Ugljenokopno D. D. u Križevcima eksploatira lignitski rudnik kod Carevdara. Lignit se razvio u sloju debelom od 1 m, a negdje je i deblji. Na rudniku je zaposleno oko 70 radnika. 1922 izvađeno je 48.350 q uglja. Ugljenokopno-Industrijsko D. D. Jagnjedovac otvorilo je 1923 ugljenik lignita u Jagnjedovcu. U prvih šest mjeseci te godine izvađeno je 11.260 q lignita. Lignitski rudnik u Logovcu svojina je Đurđevačke imovne općine. Lignit je slabe kvalitete, ima 2.200 do 2.500 kalorija. Eksploatiraju se tri sloja debljine 0·50, 0·70 i 1·10 m. Zaposleno je 70—80 radnika. 1922 iznosila je eksploatacija 45.270 q lignita. Mirna Ugljenokopno Dioničko Društvo u Zagrebu ima lignitski rudnik u Bregima Podravskim kraj Koprivnice.

U Međumurju nalazi se lignitski rudnik kod Paklenice. Eksploatacija je počela 1919. Do kraja 1921 bio je rudnik svojina firme Karlo Vargazon iz Murskoga Središća, a u martu 1922 prešla je firma u komanditno društvo sa 2,000.000 Din kapitala. Službenika ima 25. Radnika na rudniku, kad je najjače poslovanje, ima 400. Mjesečna eskploatacija može da dosegne 3.000 tona.

U Slavoniji eksploatira lignitski rudnik kod Stupnika, kraj Broda na Savi, Stupničko Ugljenokopno D. D., koje je osnovano 1919 sa 750.000 Din. Lignitski sloj debeo je oko 3·5 m, a leži u dubini od 16 m. U rudniku je zaposleno 70—80 radnika. 1922 izvađeno je 137.000 q lignita, sa 3.200 kalorija. U Vrbovi, kod Petrova Sela (srez Nova Gradiška), otvoren je rudnik u lignitu, koji ima 3.200 do 3.400 kalorija. Od 1919 rudnik je svojina Roka i Mije Delejkovića iz Vrbove. Na rudniku je bilo zaposleno 15—20 radnika, koji su vadili dnevno oko 100 q ugljena. Od januara 1924 rudnik ne radi. Ugljenokopno Društvo Ilova radi u rudniku lignita kod Paklenice (srez Nova Gradiška). Prvih 6 mjeseci 1923 izvađeno je 2.130 q uglja.

U slavonskim krajevima poznate su još lignitne naslage kod Trnave, kraj Đakova, gdje se nalazi lignit sa 3.998 kalorija. Svojina je Vojkovića. Po sadašnjim uređajima i otvorenim rovovima može rudnik da daje dnevno 10—12 vagona lignita. Kod Murkovca, kraj Požege ima Goldstein lignitski rudnik, koji još nije u eksploataciji. Lignit ima 3.493 kalorija. Kod Požege nalazi se rudnik uglja u Ratkovici. Ugalj je dobre kvalitete sa 4.920 kalorija. Slojevi su mu debeli 0·1—8 m. Pošto se u rudniku rado pojavljuju požari, a češće navire i voda, poslovanje je neredovno. Godišnja produkcija iznosi oko 10.000 tona uglja. Velikih naslaga lignita ima i oko Cernika. Tu se već od 1874 radilo na eksploataciji, ali je rad sasvim obustavljen.

U Srijemu se nalaze ugljeni rudnici oko Fruške Gore. Već od 1840 eksploatira se ugljenik kod Vrdnika. Od 1907 on je u državnim rukama. Ugljen se razvio u četiri sloja, koji su mjestimice debeli 7 do 8 m. Goriva vrijednost iznosi 4.218 do 5.109 kalorija. Nalazi se u dubini od 230 m, odakle se vadi na dva okna. Pogon u rudniku obavljaju 2 električne turbine, svaka sa 1.000 HP. Eksploatacija je dosta otežana zbog geodinamskih procesa, koji izvode grdan pritisak na slojeve u unutrašnjosti zemlje i zbog čestih požara. Na radovima u rudniku zaposleno je 1.150 radnika. 1922 iznosila je produkcija 934.050 q uglja.

Sremsko Ugljenokopno D. D. u Srijemskim Karlovcima vadi ugljen iz rudnika pored željezničke pruge između Karlovaca i Čortanovaca kraj Dunava. Ugljen je lignitičan sa 3·519 kalorija. U rudniku, koji je osnovan 1919, radi oko 15 radnika. 1922 izvađeno je 12.670 q uglja.

Beočinska Fabrika Cementa D. D. u Beočinu eksploatira od 1917 lignitan rudnik u Čeveriću za potrebe svoje tvornice. Ugljeni je materijal kvalitete kao onaj iz rudnika u Karlovcima. U rudniku su zaposlena 2 nadglednika i 40 radnika. Godišnja je produkcija 72.000 q lignita. U sep-

tembru 1924 obustavljen je rad u rudniku.

U Banovini (između Une i rijeke Gline) razvile su se znatne količine fosilnog ugljena. Društvo Banovina otvorilo je rudnike lignita u okolini Kraljevčana kod Dodoša. Od Dodoša ide žična željeznica do stanice Grabovac, na pruzi Caprag — Vrgin Most—Karlovac. Lignit toga kraja ima 4.462 kalorija. Zbog financijskih teškoća eksploatacija je u rudniku neredovna. Za prvih 6 mjeseci izvađeno je 13.450 q uglja. Društvo Rudokopa i Talionice Petrova Gora u Topuskom radi u ugljeniku u Vranovini, kraj Topuskoga. Lignit se razvio u sloju 2—2·5 m debelom, a vade ga najviše za potrebe tamošnje talionice. 1922 izvađeno je 17.230 q uglja. Za eksploataciju kamenog ugljena u Žumberku, kod potoka Drenovca, osnovano je Društvo Eksploatacije Žumberačkih Ugljenika K. D. Žumberački je ugljen vanredne kvalitete. Ima oko 8.000 kalorija. Ležišta su mu poznata već od početka 20 vijeka, no zbog loših komunikacionih prilika nije se nitko odvažio na veću eksploataciju, koju namjerava sada da provede ovo društvo.

U Dalmaciji, koja je po svome petrografskom karakteru sastavljena uglavnom od vapnenjaka, došlo je na nekoliko mjesta do razvitka velikih ležišta fosilnog uglja, od kojih se neka (u Promini) eksploatiraju već oko 100 godina. Ležišta se nalaze pretežno u naslagama tercijarne formacije. Za eksploataciju ugljenoga materijala osnovano je nekoliko društava.

Talijansko društvo Monte Promina D. D. u Trstu ima ugljenike u planini Promini kod Sirevića, pored pruge Knin—Split—Šibenik. Društveni kapital iznosi 10,000 000 lira. Rudnik je osnovan 1865. Ugljen se razvio u slojevima, koji su na kraju debeli do 3 m, no mjestimice prelaze u debljinu od 30 m, smolnaste je sjajnosti, a goriva mu je vrijednost 4.500 kalorija. Monte Promina ima u svojim rukama većinu dionica Društva Dalmacija, koje eksploatira ugljene rudnike u Velušiću. Velušićki su rudnici osnovani 1885, a spojeni su vlastitom željeznicom normalnog kolosjeka sa željeznicom Knin—Split—Šibenik kod stanice Drniš. Ugljeni materijal ima 4.800 kalorija. U oba rudnika, u Siveriću i Velušiću, radi se s električnom instalacijom. Već 1910 podignuta je za potrebe rudnika električna centrala kod Roškoga vodopada na Krki (26 km udaljeno od rudnika). Prije rata rudnici su radili u većem opsegu; zaposleno je bilo oko 740—800 radnika, a eksploatiralo se nešto preko 1 milion q uglja (1905 1,555.526 q). Za vrijeme i poslije rata produkcija je znatno pala, pa je 1921 iznosila 400.000 q.

Kraj Sinja u Ruduši nalazi se veliko ležište fosilna uglja, koji je svojina dioničkoga društva Ruda u Splitu (osnovano 1918; danas mu iznosi kapital 1,750.000 Din). Velike naslage uglja protežu se na kilometre, a debljina im iznosi preko 36 m. Ugljen ima 3.000—3.500 kalorija. Rudnik je osnovan 1920. 1921 izvađeno je 35.810 q lignita. Sa stanicom Sinj na pruzi Sinj—Split spojen je rudnik željeznicom. Rudnik Širitovci osnovan je 1909 u općini Širitovci. Svojina je Ugljeničke Družbe Dalmacija. Ne radi od 1921. Rudnik Dubravica osnovan je 1890 u općini Dubravici (pošta Skradin). Svojina je Ugljeničke Družbe Dalmacija. Ne radi od 1921. Rudnik Kolane osnovan je 1890 u općini Kolane (pošta Novalja na ostrvu Pagu). Svojina je Società Anonima per studi e finanziamenti industriali a Roma. Na rudniku je zaposleno 50 radnika. — Rudnik Djeverske osnovan je 1908. Svojina je M. Alfieri. Ne radi. Rudnik Strmica osnovan je 1903 u općini Strmica (pošta Strmica). Svojina je F. Maruna. Na rudniku je zaposleno 10 radnika.

Silne mase fosilnog ugljena razvile su se u Bosni, gdje većinu rudnika ima u svojim rukama država.

Banjalučki državni ugljeni rudnik osnovan je 1880 od privatnog društva Wiener Kohlen-Industrie-Verein, a 1890 prešao je u državnu svojinu. Površina rudnih polja iznosi 5,895.300 m². Rudnik leži u općini banjalučkoj (srez i okrug banjalučki), na periferiji grada Banjaluke, u području brda Lauš. Najbliža željeznička stanica s normalnim kolosjekom je Banja Luka. Ugljenik je udaljen od pomenute željezničke stanice 2 km, te je s njom vezan industrijskom prugom normalnog kolosjeka. Proizvodi mrki ugljen, sa 4.300

kalorija. Radi prosječno sa 260 radnika. Ugljeni sloj razdijeljen je lapornim umecima u nekoliko dijelova. Jedan dio sloja debeo je 4·5 m, drugi 8 m, treći 6 m. Za budući razvitak ugljenika gradi se električna centrala s turbogeneratorom od 400 HP i s kotlanom od dva kotla, svaki sa 150 m² ogrjevne površine. 1922 izvađeno je 458.560 q uglja. — Banjalučki ugljeni rudnik grofice Fuger Glet u Banjoj Luci osnovan je 1888. Površina rudnog polja iznosi 269.100 m². Ugljenik leži na periferiji grada Banje Luke (srez i okrug banjalučki). Najbliža željeznička stanica je Banja Luka. Ugljenik ne radi od 1897, zbog velikog pritoka vode, te nema ni spojnog kolosjeka sa željezničkom stanicom. Rudarska povlastica graniči sa državnim povlasticama ugljenika u Banjoj Luci. Ugljen ima oko 4.300 kalorija. — Maslovarski državni ugljeni rudnik osnovan je 1916; površina rudnoga polja iznosi 6,000.000 m². Rudnik leži u Maslovarama (kotor-varoški srez, banjalučki okrug). Na samom ugljeniku je stanica šumske željeznice Bosanskog Dioničkog Društva za preradu drva u Banjoj Luci uzanog kolosjeka. Ova šumska željeznica veže ugljenik sa 54 km udaljenom stanicom Banja Luka—Predgrađe normalno-tračne pruge Banja Luka—Sunja. Proizvodi mrki ugljen sa 4.800 do 5.200 kalorija. Ugljen se razvio u dva sloja, od kojih je gornji debeo 5 m, a donji 2 m. Jedan je sloj od drugoga udaljen za 50 m. U rudniku je zaposleno 226 radnika. Eksploatacija se vrši rovom tako, da nije potrebno strojno uređenje. 1922 izvađeno je 326.090 q ugljena. — Žarkovinski ugljeni rudnik osnovan je 1904. Površina rudnog polja iznosi 193.800 m². Ugljenik leži u općini Žarkovini (tešanjski srez, banjalučki okrug). Najbliža je željeznička stanica Teslić uzane pruge Usora—Pribinić. Rudnik je od stanice udaljen 5 km, te nije s njom vezan ni kolosjekom ni izgrađenim putem. Ugljenik je svojina Osmanbega Džonlagića u Tešnju. Ne radi od 1905 zbog slabog ugljenog sloja, koji je isprepleten laporastim škriljcem. Ugljen je mrk, sa 4.900 kalorija. — Teslički ugljeni rudnik osnovan je 1913. Površina rudnog polja iznosi 3,000.000 m². Najbliža željeznička stanica je Teslić na uzanoj pruzi Usora—Pribinić. Ugljenik leži u općini Bručica (tešanjski srez, banjalučki okrug) na sopstvenoj šumskoj pruzi Teslić—Blatnica, 2 km daleko od Teslića. Proizvodi mrki ugalj, sa 4.600 kalorija. Svojina je državna, ali je dozvoljena eksploatacija Destilaciji Drva D. D. u sopstvene svrhe fabrike. Radi se neprekidno sa 92 radnika. Debljina ugljenog sloja jako se mijenja, te iznosi oko 8·5 m sa više jalovih umetaka. Eksploatacija se vrši niskopom. Električnu energiju dobiva ugljenik iz centrale fabrike. 1923 za prvih 6 mjeseci izvađeno je 43.040 q uglja. — Lješljansko-Dobrljinski ugljeni rudnik osnovan je 1909. Površina rudnog polja iznosi 2,000.000 m². Rudnik leži u općini Lješljani (Bosanski Novi srez, banjalučki okrug). Najbliža željeznička stanica je Dobrljin normalne pruge Sunja—Banja Luka. Sirovi se ugljen vozi 7·6 km dugom žičanom željeznicom do razredišta u Dobrljinu, koje je opet normalnim industrijskim kolosjekom 200 m dugim vezano sa stanicom Dobrljin. Proizvodi mrki ugalj sa 4.700 kalorija. Svojina je Ugljenokopnog i Rudarskog Dioničkog Društva Dobrljin u Zagrebu, koje je osnovano 1922 s kapitalom od 1,000.000 Din. To je društvo otkupilo ugljenik od dioničkog društva za eksploataciju ugljena Una. Na rudniku je zaposleno 350 radnika. Naslaga uglja sastavljena je iz jednoga sloja debeloga 4·5 m, koji je razdijeljen jalovim umetkom masne gline, debele 40—120 m, u dva jednaka dijela. Eksploatacija se vrši sa tri rova: Strižna, Lješljani i Carigrad, u istoimenim predjelima ugljenih naslaga. Strojevni uređaj u Dobrljinu sastavljen je od dva parna stroja, spojena sa dva dinama, svaki na 50 HP, i jednog lokomobila od 25 HP, koji služi žičnoj željeznici. Iz Dobrljina dovodi se električna energija u Lješljane, tamo se transformira i upotrebljava za dizala, sisaljke, i za rasvjetu. Dnevno se izvadi 60—80 tona uglja. Produkcija bi bila daleko veća, ali se počelo iznova s otvaranjem rovova, koji se nalaze u stanju predradnji i pripravljanja za eksploataciju.

Suhački državni ugljenik osnovan je 1921. Površina rudnoga polja iznosi 4,000.000 m². Rudnik leži u Suhači (sansko-moski srez, bihaćski

okrug). Najbliža željeznička stanica je Sanski Most uzane pruge Šumskog Industrijskog Preduzeća D. D. Prijedor—Knin. Ugljenik je vezan 8.051 m dugom industrijskom uzanom prugom pomenutog šumskoga preduzeća, sa stanicom Sanski Most. Proizvodi mrki ugljen sa 4.800—5.000 kalorija. Sastavljen je od 2 sloja, debela 5 i 5·5 m. Prosječan broj radnika u ugljeniku iznosi 81. Ovaj je ugljenik u otvaranju. Eksploatacija se vrši rovovima. Rudnikom upravlja rudarska uprava gvozdenih rudnika u Ljubiji. 1923 u prvih 6 mjeseci izvađeno je 96.410 q ugljena. — Cerovački ugljeni rudnik osnovan je 1911. Površina rudnog polja iznosi 4.000.000 m². Ugljenik leži u općini Cerovica (Bosanski Novi srez, banjalučki okrug). Najbliža stanica je Ravnice normalne pruge Sunja—Banja Luka, od koje je rudnik udaljen oko 4 km. Ugljenik nije vezan ni kolosjekom ni izrađenim putem sa spomenutom stanicom. Ugljen je mrk, sa 3.800 kalorija. Svojina je Tereze Cesarec u Jastrebarskom. Ne radi se od 1916, jer je sloj ugljena isprepleten jalovim umecima tako, da se eksploatacija ne isplaćuje.

Cazinski državni ugljeni rudnik osnovan je 1913. Rudnik polja nema, već samo zaštitna polja. Leži kraj Cazina (cazinski srez, bihaćski okrug). U području ugljenika nema željeznice. Udaljen je od Cazina 2 km, kuda se ugljen donosi tovarnim konjima ili kolima. 1922 izvađeno je 1.800 q uglja.

Zenički državni ugljeni rudnik, jedan od najvećih i najstarijih bosanskih ugljenika, osnovan je 1880. Površina rudnih polja je 11,256.600 m². Ugljenik se nalazi u Zenici (zenički srez, travnički okrug). Najbliža stanica je Zenica glavne uzane pruge Sarajevo—Brod. Ugljenik je vezan sopstvenom uzanom 300 m dugom industrijskom željeznicom sa spomenutom stanicom. Proizvodi mrki ugljen, sa 4.500—5.000 kalorija. U rudniku se radi neprekidno, sa prosječno 1.500 radnika. U ugljeniku se eksploatiraju najsjevernije ugljonosne naslage zeničko-sarajevske kotline s glavnim slojem, debelim 10 m, i više slojeva u podini i povlati glavnoga sloja. Eksploatacija se vrši sa 145 m dubokim Petrovim oknom u neposrednoj blizini stanice u Zenici, i rovovima Siđe, Skoče i Rača, koje spaja 3·7 km duga električna željeznica. Strojevno uređenje ugljenika sastavljeno je od 2 turbodinama, svaki sa 500 HP, i jednog turbodinama sa 1.000 HP. Paru dobivaju turbine iz 4 kotla vodocijevnog sistema, svaki sa 300 m² ogrjevne površine. Električna centrala daje struju za vodocrp, vitlove, dizala, za mnogobrojne glavne i sporedne ventilatore, razredišta s pranicom, za radionice, kompresor, sopstvenu električnu željeznicu, za rasvjetu i neka privatna preduzeća u Zenici. Za izvlačenje kolica iz Petrovog okna postavljen je parni stroj od 180 HP. 1922 izvađeno je iz ugljenika 2,404.200 q uglja.

Kakanjski državni ugljeni rudnik osnovan je 1900. Površina rudnih polja iznosi 5,300.000 m². Ugljenik leži u Kaknju (visočki srez, sarajevski okrug). Najbliža stanica je Kakanj glavne uzane pruge Sarajevo—Brod; s tom stanicom vezan je 2·3 km dugom sopstvenom uzanom prugom. Proizvodi mrki ugalj sa 5.500—5.800 kalorija. Radi neprekidno sa prosječno 750 radnika. Sloj uglja debeo je 5 m, pa se eksploatira niskopom, dugim 240 m. Strojevno uređenje sastavljeno je od 3 parna kotla vodocijevnog sistema, s ukupnom ogrjevnom površinom od 800 m², 2 stojeća parna stroja, jedan od 350, drugi od 220 HP, i jedne parne turbine sistem Parson od 1.100 HP. U električnoj centrali postavljeni generatori proizvode izmjeničnu struju od 500 volta napetosti i 50 perioda za razredište, pralište, kompresor, vodocrp, dizala i ostale strojeve. Osim električno kretanog kompresora, ima ugljenik i parni kompresor, sa 25 m³ uzduha u minutu, koji se upotrebljava za mašinsko vrtanje i kretanje separatnih ventilatora u jami. 1922 producirao je ugljenik 1,699.880 q uglja.

Brezanski državni ugljeni rudnik osnovan je 1907, s rudnim poljima u površini od 9,957.100 m². Leži u Brezi (visočki srez, sarajevski okrug). Najbliža stanica uske željezničke pruge je Breza, na pruzi industrijske željeznice Podlugovi—Vareš, 6 km daleko od Podlugova. Ugljenik je vezan 500 m dugom sopstvenom industrijskom prugom uzanoga kolosjeka sa spomenutom stanicom. Proizvodi mrki ugalj sa 4.500—4.800 kalorija. U rudniku je zaposleno 580—750 rad-

nika. Strojevno uređenje ugljenika je provizorno; sastavljeno je od 3 lokomobila, s ukupno 350 HP. Tom snagom kreće se razredište i pralište; lokomobili pokreću i električnu centralu sa dva generatora istosmjerne struje. Električna se struja upotrebljava za kretanje vodocrpa, vjetrila i električnih lokomotiva, koje izvlače ugalj iz rova do 700 m udaljenog razredišta. Rudnik ima, osim dovoljnoga broja prometnih zgrada, koloniju za radnike, kuću za 80 neoženjenih radnika, podčinovničkih i činovničkih stanova. Dnevna prosječna produkcija iznosi oko 400 tona čistog ugljena. Oko 50% troše državne željeznice, a ostalo grad Sarajevo i industrija.

Krekanski državni ugljeni rudnik osnovan je 1895. Površina rudnih polja zaprema 16,000.000 m². Ugljenik leži u Kreki (srez i okrug tuzlanski). Najbliža stanica je Kreka uzane pruge Doboj—Tuzla. Ugljenik je vezan sopstvenom uzanom 350 m dugom industrijskom prugom sa spomenutom stanicom. Proizvodi lignit sa 3.500—4.200 kalorija. Ležište je sastavljeno iz tri sloja, s ukupnom debljinom od 40 m lignita. Lignit se eksploatira u neposrednoj blizini stanice Kreke na lijevoj obali Jale, sa 100 m dubokim okomitim oknom zvanim Posavina, zatim na desnoj obali Jale, iskopom zvanim rovom Vojvode Stepe, i nedaleko od ovoga rovom Moluhe. Snagu za kretanje daju 2 stojeća parna stroja, svaki sa 500 HP i jedan turbodinamo od 1.000 HP. Ta električna centrala daje potrebnu struju za kretanje dizala, vjetrila, vodocrpa i ostalih strojeva ugljenika, zatim za kretanje svih strojeva solara, ugljenika u Bukinju, solnih bunara i najzad za rasvjetu grada Tuzle. Parnim strojevima elektrane daje kretanje parna kotlana, sa 3 kotla vodocijevnog sistema, svaki sa 300 m² ogrjevne površine. Otprema ugljena iz jame vrši se pomoću električnih dizala, među kojima je najmodernije dizalo na oknu Posavina, sa snagom od 130 HP. Za sortiranje ugljena postoji razredište sa rešetima bez pradišta. Za dizanje jamske vode postavljeno je u oknu Posavina i u rovu Vojvode Stepe 9 električnih vodocrpa 80—200 HP. Vjetrenje jama vrši se sa 4 glavna vjetrila i 6 manjih motornih vjetrila. Dvije sopstvene lokomotive, od 75 i 120 HP, prevoze ugljen od pojedinih jama na stanicu Kreku. U rudniku je zaposleno 70 činovnika i 1.200 radnika. Podignuto je sopstveno dječje zabavište, sokolski dom, bolnica i bolesnička blagajna. 1922 iznosila je produkcija 2,799.760 q lignita. Poslije Zenice Kreka je najstariji bosanski ugljenik, a po snazi svojih slojeva jedan je od najmoćnijih. Može da da dnevno 120 vagona ugljena.

Bukinjski državni ugljeni rudnik osnovan je 1919. Površina rudnih polja iznosi 4,000.000 m². Ugljenik leži u Bukinju (srez i okrug tuzlanski). Najbliža stanica je Bukinje uzane pruge Doboj—Tuzla, 3 km daleko od Kreke. Ugljenik je vezan sopstvenom uzanom 1·5 km dugom industrijskom prugom sa spomenutom stanicom. Proizvodi lignit, sa 3.500—4.000 kalorija. Na ugljeniku je zaposleno oko 300 radnika i 9 činovnika. Eksploatiraju se iste naslage lignita kao u Kreki, sa 320 m dugim rovom, koji je prosjekao sva tri sloja. Električnu struju za kretanje dobiva ugljenik iz električne centrale u Kreki. Sopstvena lokomotiva od 12 HP prevozi ugljen na stanicu Bukinje. Bukinjski ugljenik je otvoren, da se olakša opterećenje krekanskog ugljenika. Nedaleko od rova razvija se rudnička kolonija za 1.000 radnika. Postoji jedna činovnička zgrada, dvije radničke zgrade za 6 i 12 porodica, na poluspratu za 40 i 12 neoženjenih, 3 radničke zgrade, svaka za dvije porodice, radnička kuća za šest porodica i jedan kasino. Ugljenik će biti u velikom stilu izrađen i moći će producirati dnevno 200 vagona uglja; sada je u izrađivanju i razvitku. Bratinska je kasa zajednička sa drugim državnim ugljenicima u Bosni i Hercegovini. 1922 izvađeno je 579.540 q ugljena.

Majevički državni ugljeni rudnik osnovan je 1921. U njemu se uglavnom vrše još istražni radovi, te je u toku podjela rudnog polja od 2,000.000 m². Ugljenik leži u Majevici Planini kod Lopara (srez i okrug tuzlanski). Nalazi se pod upravom direkcije državnog rudnika u Bukinju. Najbliža željeznička stanica je Simin Han, 5 km istočno od Tuzle, koja je krajnja stanica pruge Doboj—Tuzla. Ugljenik je 15·5 km udaljen do spomenute stanice, te se prijevoz ugljena vrši

kolima i teretnim automobilima. Proizvodi kameni ugalj, sa 6.500 kalorija. Istražni su radovi pronašli 5 slojeva uglja, 50—80 cm debljine. Eksploatacija se vrši rovovima, te zato nije potrebno strojno uređenje. Dnevno se proizvodilo 1·5—2 vagona ugljena, no zbog komunikacionih teškoća obustavljen je rad u ugljeniku u junu 1924.

Ugljevički državni ugljeni rudnik osnovan je 1882. Površina rudnih polja iznosi 23,110.000 m². Ugljenik je isprva bio u privatnim rukama, a od 1896 je prešao u državnu svojinu. Leži u općini Ugljevik (bijeljinskoga sreza, tuzlanskoga okruga). Vezan je 22 km dugom uzanom željeznicom s gradom Bijeljinom, odakle ide željeznica do Rače na Savi. Proizvodi mrki ugalj, sa 4.200 kalorija. Ugljeni sloj debeo je 8 m, a pokriven je neznatnom korom zemlje tako, da se eksploatacija vrši spoljnim radom (otvorenim lomom). Otkrivenje ugljenog sloja vrši se sa dva glibodera (bagera). Osim malog lokomobila i električnog generatora za rasvjetu, nema ugljenik drugog strojnog uređenja. Poslije ujedinjenja (1918) sagrađeno je u rudniku 20 većih i manjih zgrada za promet i kancelarije, i stanovi za činovnike i radnike. U rudniku se nalazi jednorazredna škola i ambulanta. Ima 14 tehničkih i računarskih činovnika, a broj radništva doseže 400. Dnevno se proizvodi 20—25 vagona uglja. Izgradnjom veze preko Save i Drine moći će rudnik da znatno povisi svoju produkciju.

Kukavički ugljeni rudnik osnovan je 1916. Površina rudnih polja iznosi 4,000.000 m². Rudnik leži u općini Kukavica (rogatičkog sreza, sarajevskog okruga). Najbliža željeznička stanica je Mesići—Rogatica uzane pruge Sarajevo—Višegrad. Od ove je stanice ugljenik udaljen 6 km, te se prijevoz vrši na drumu kolima. Proizvodi lignit sa 4.000 kalorija. Svojina je Dioničarskog Društva za Eksploataciju Ugljena u Kukavici kod Rogatice. Radi se neprekidno, s prosječno 55 radnika. Eksploatacija se vrši niskopom, a ugljen izvlači ručnim vitlovima. Namjerava se što prije izgraditi žična željeznica do željezničke stanice Mesić—Rogatica, i ostalo mašinsko uređenje za izvlačenje ugljena i crpljenje vode.

Mostarski državni ugljeni rudnik osnovan je 1917. Površina rudnih polja iznosi 3,984.700 m². Ugljenik leži u Mostaru (srez i okrug mostarski). Najbliža željeznička stanica je Mostar, s kojom je ugljenik vezan sopstvenom uzanom industrijskom prugom, dugom 900 m. Proizvodi mrki ugalj, sa 4.500—4.800 kalorija. Radi se neprekidno, sa prosječno 435 radnika. Ugljeni sloj doseže debljinu od približno 18 metara, a razdijeljen je lapornim umecima na tri dijela. Naslage ugljena su otvorene 61 m dubokim otpremnim oknom, zatim 55 m dubokim zračnim oknom i rovom Dolac. Strojno uređenje sastavljeno je od 2 turbodinama sistema Parson, svaki po 2.000 HP. Najmodernije uređena kotlana sastavljena je iz 4 kotla vodocijevnoga sistema, svaki po 300 m² ogrjevne površine. Kotlovni zidovi izolirani su po najnovijim principima, da se što više spriječi gubitak topline. Za uklanjanje pepela ispod kotlova i za čišćenje kotlovnih cijevi od prašine, načinjeno je pneumatičko uređenje. Kotlovi su opremljeni mehaničkim kretanjem roštilja, i automatskim donašanjem ugljena na roštilje. Dva ekonomisera zagrijavaju vodu za nalijevanje kotlova toplinom plinova, koji izlaze na dimnjak. Za uklanjanje vapna iz vode predviđena je sprava za kemijsko čišćenje vode i za nalijevanje kotlova. 1923 izvađeno je, za prvih 6 mjeseca, 544.700 q ugljena, no predviđena je eksploatacija na 800—1.000 tona dnevno.

Gatački državni ugljeni rudnik osnovan je 1896. Površina rudnih polja iznosi 2,000.000 m². Ugljenik leži u Gackom (gatački srez, mostarski okrug). U području ugljenika nema željeznice. Mjesto Gacko udaljeno je 91 km od željezničke stanice u Mostaru. Proizvodi mrki ugalj, sa 4.000 kalorija. Radi se prema potrebi, sa prosječno 5 radnika. Sloj ugljena je debeo 7·60 m. Od toga je 6 m ugalj, a ostalo jalovi umeci. Eksploatacija se vrši spoljnim radom samo za snabdijevanje gorivom mjesta Gackoga i okoline.

Konjički državni ugljeni rudnik osnovan je 1891. Površina rudnih polja iznosi 2,000.000 m². Rudnik leži u selu Repovica (konjički srez, mostarski okrug). Najbliža željeznička stanica je Konjice. Rudnik je udaljen

od mjesta Konjice 2 km. Ne radi od 1894, jer je ugljeni sloj toliko izmiješan jalovim umecima, da se ne isplaćuje eksploatacija. Ugljen je mrki sa 4.000 kalorija.

Odžački državni ugljeni rudnik osnovan je 1891. Površina rudnoga polja iznosi 2,000.000 m². Rudnik leži u općini Odžak (nevesinjski srez, mostarski okrug). U širem području ugljenika nema željeznice. Ugljen je udaljen od mjesta Nevesinja 4·5 km. Ne radi od 1894, jer se eksploatacija ne isplaćuje, radi mnogih jalovih umetaka u sloju.

Tušnički ugljeni rudnik osnovan je 1888. Površina rudnog polja iznosi 2,000.000 m². Leži u Tušnici (općina Grgurići, livanjski srez, travnički okrug). Rudnik je udaljen od Livna 16 km. Najbliža željeznička stanica je Sinj u Dalmaciji, a udaljena je od rudnika 86 km. Ugljen se prevozi kolima u Livno i Sinj. Proizvodi mrki ugljen, sa 5.000—5.500 kalorija. Rudarske povlastice svojina su državna. 1921 su date društvu Opskrba Dalmacije Ugljenom u zakup. Debljina sloja iznosi 9 m, a podijeljena je jalovinom u dva dijela, od kojih je gornji debeo oko 5 m i boljeg je kvaliteta. Eksploatacija se vrši rovom. 1922 izvađeno je 35.790 q ugljena.

Eminovog sela ugljeni rudnik osnovan je 1888. Površina rudnoga polja iznosi 2,000.000 m². Ugljenik leži u Eminovu selu (duvanjskom srezu, travničkom okrugu). U širem području ugljenika nema željeznice. Ugljenik je udaljen 4 km od Duvna, kuda se ugljen za snabdijevanje grada i okoline vozi kolima ili na konjima. Proizvodi mrki ugljen, sa 3.900—4.300 kalorija. Povlastice su svojina državna, te su dane 1921 u zakup društvu Opskrba Dalmacije Ugljenom. Na rudniku su zaposlena 4 radnika. 1922 izvađeno je 2.700 q ugljena.

Bugojanski ugljeni rudnik osnovan je 1901. Površina rudnog polja iznosi 500.000 m². Leži u općini Velesa (bugojanski srez, travnički okrug). Najbliža željeznička stanica je Bugojno, od koje je ugljenik udaljen oko 3 km, te se nalazi na cesti Bugojno—Kupreš. Ugljen je mrki, sa 2.500 kalorija. Svojina je A. Brauna i nasljednika po Josipu Manceu. Ne radi od 1903, zbog slabog kvaliteta.

Zaselački ugljeni rudnik osnovan je 1912. Površina rudnoga polja iznosi 2,000.000 m². Leži u Zaselku, općina Tiškovac (livanjski srez, travnički okrug). Najbliža željeznička stanica je Tiškovac, pruge Šumskog Industrijskog Preduzeća A. D. Drvar—Knin. Od ove je stanice udaljen 4 km, a nije vezan s njom ni željeznicom ni izgrađenim putem. Ugljen je kameni, sa 5.000—6.000 kalorija. Svojina je F. Marušića i I. Skelina. Ne radi od 1917. Ovo nalazište ugljena leži u gornjem trijasu. Istraženo je sa više rovova, zasjeka, a bušena su i okna. Ustanovljen je ugljeni sloj, koji raste od 30 cm do debljine od 3 m, no brzo se opet istanji. Dosada nije nađen sloj, koji je vrijedan da se eksploatira, te su radovi obustavljeni.

U Srbiji se najviše eksploatiraju ugljene naslage u krajevima istočne Srbije, gdje se razvio kameni ugljen, mrki ugljen i lignit.

Rudnik kamenog uglja u Vrškoj Čuki (zaječarski srez, timočki okrug) svojina je Srpskog Industrijskog Društva iz Belgije. Ugljen ima 7.303 kalorije. 1922 izvađeno je 856 tona ugljena. Na rudniku je bilo te godine zaposleno kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 25, profesionalnih i nekvalificiranih radnika 24, nadzornoga osoblja 3, svega 52. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 5.162 Din, a izdala je 7.081 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 7.453 Din, a izdala 28.947 Din. Vrijednost proizvodnje 1922 bila je 250.000 Din.

Rudnik kamenoga uglja, Dobra sreća u općini Vinskoj (zaglavski srez, knjaževački okrug). Svojina je Dragutina Sibinovića iz Knjaževca. Povlastica je dana 1885 na 10 rudnih polja. Ugljeni materijal ima 6.517 kalorija. 1922 bila je proizvodnja u rudniku 19.618 tona, a prvih 6 mjeseci 1923 20.652 tone ugljena. Na rudniku je 1922 bilo zaposleno kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 395, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 135, radnice 4, nadzornoga osoblja 16; svega 550. Bratinska kasa primila je 1920 za pomoć u slučaju bolesti 8.848 Din, a izdala 4.324 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 12.125 Din, a izdala

294 Din. Vrijednost proizvodnje bila je 1922 4,000.000 Din.

Rudnik kamenog uglja u Podvisu (općina vasiljska, zaglavski srez, timočki okrug). Svojina je Đ. Veiferta i Francuskog Društva Borskih Rudnika. Povlastica je data 23/7 1887 M. Đorđeviću na 24 rudna polja, a 8/12 1920 preneseno je od ove povlastice 10 rudnih polja na Francusko Društvo Borskih Rudnika. Ugljeni materijal ima 5.850 kalorija. 1922 izvađeno je 8.785 tona, a u prvih 6 mjeseci 1923 5.363 tone ugljena. Na rudniku je bilo zaposleno kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 98, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 21, nadzornoga osoblja 4; svega 123. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 24.738 Din, a izdala je 8.030 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 37.107 Din. Vrijednost proizvodnje bila je 1922 1,000.000 Din.

Rudnik kamenoga uglja u Rtnju (boljevački srez, timočki okrug). Svojina je Braće Minh. Povlastica je data 6/7 1902 na 144 rudna polja. Ugljeni materijal ima 6.971 kaloriju. 1922 izvađeno je 28.311 tona, a u prvih 6 mjeseci 1923 23.543 tona ugljena. Na rudniku je bilo zaposleno 1922 kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 293, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 130, nadzornoga osoblja 8; svega 431. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 124.901 Din, a izdala 38.936 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 130.838 Din, a izdala 1.545 Din. Vrijednost proizvodnje bila je 1922 10,300.000 Din.

Rudnik kamenoga uglja Srpski Balkan (prlitska općina, zaječarski srez, timočki okrug). Svojina je Đ. Genčića. Povlastica je data 25/1 1912 na 170 rudnih polja. Ugljeni materijal ima 8.458 kalorija. 1922 izvađeno je 14.120 tona, a prva 4 mjeseca 1923 1.901 tona ugljena. Na rudniku je bilo zaposleno kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 138, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 57, nadzornoga osoblja 14; svega 209. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 22.231 Din, a izdala 51.519 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 20.223 Din. Vrijednost proizvodnje 1922 bila je 3,500.000 Din.

Rudnik kamenoga uglja Tresibaba (budimska općina, niški okrug). Svojina je Društva za Eksploataciju Goriva u Srbiji. Povlastica je data 15/9 1915 na 150 rudnih polja. Ugljeni materijal ima 6.720 kalorija. 1922 izvađeno je 2.784 tone, a u prvih 6 mjeseci 1923 15.235 tona ugljena. Na rudniku je bilo zaposleno kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 262, profesionalnih i nekvaliciranih radnika na stovarišnim radovima 108, radnice 4, nadzornoga osoblja 5; svega 379. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 73.160 Din, a izdala 30.494 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 106.328 Din, a izdala 1.536 Din. Vrijednost proizvodnje bila je 1922 5,500.000 Din.

Rudnik mrkog ugljena Sisevac-Vrčić (paraćinski srez, ćuprijski okrug). Povlastica je izdata 3/7 1882 B. Boškoviću iz Paraćina na 57 rudnih polja, a važi od 15/3 1883 za 50 godina. U toku trajanja povlastice rudnik je prenesen na više lica. 1914 10/3 prenesen je na Francusko-Srpsku Industriju Cementa i Uglja A. D., čija je i danas svojina. Ugljeni materijal ima 4.987 kalorija. 1922 izvađeno je 21.727 tona, a prvih 6 mjeseci 1923 14.435 tona ugljena. Na rudniku je bilo zaposleno kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 163, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 69, radnica 1, nadzornoga osoblja 5; svega 238. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 9.164 Din, a izdala 1.093 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 36.111 Din, a izdala 2.957 Din. Vrijednost proizvodnje bila je 1922 4,100.000 Din.

Rudnik mrkoga uglja Kraljevac i Novi Kraljevac, Aleksinac. Povlastica je izdata 28/5 1883 Đ. Dimitrijeviću i J. Apelu na 95 rudnih polja. 21/10 1887 data im je povlastica još na 26 rudnih polja. 21/9 1903 prešla je povlastica u ruke Fromana, a od njega na Bezimeno društvo u Bruxellesu. Ugljeni matrijal ima 5.616 kalorija 1922 izvađeno je 71.189 tona, a u prvih 6 mjeseci 1923 34.470 tona ugljena. Na rudniku je bilo zaposleno kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 320, profesionalnih i nekvalifi-

ciranih radnika na stovarišnim radovima 634, radnice 4, nadzornog osoblja 46; svega 1.013. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 146.112 Din, a izdala 51.853 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 101.004 Din, a izdala 92.661 Din. Vrijednost produkcije 1922 bila je 9,000.000 Din.

Rudnik mrkoga uglja u Senju (moravski okrug). Eksploatira ga država od 10/1 1902. Povlastice se prostiru na 245 rudnih polja. Ugljeni materijal ima 4.684 do 5.285 kalorija. 1922 izvađeno je 88.364 tone, a prvih 7 mjeseci 1923 33.776 tona ugljena. Na rudniku je bilo zaposleno 1922 kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 940, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 390, radnica 5, nadzornoga osoblja 50; svega 1.385. Bratinska kasa primila je 1921 za pomoć u slučaju bolesti 133.894 Din, a izdala je 130.355 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 131.945 Din, a izdala je 113.396 Din. Vrijednost proizvodnje bila je 1922 13,600.000 Din.

Rudnik mrkoga ugljena Resava-Ravna Reka (stenjevačka općina, despotovački srez, moravski okrug). Povlastica je data N. Jopiću iz Ćuprije 1/10 1907 na 200 rudnih polja. Ugljeni materijal ima 5.190 kalorija. 1922 izvađeno je 51.985 tona, a prvih 6 mjeseci 1923 42.960 tona ugljena. Na rudniku je bilo 1922 zaposleno kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 244, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 183, nadzornoga osoblja 8; svega 435. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 90.706 Din, a izdala 23.079 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je iste godine 130.011 Din. Vrijednost proizvodnje 1922 bila je 14,000.000 Din.

Rudnik mrkoga uglja Sv. Sava-Bogovina (Bogovina, boljevački srez, timočki okrug). Povlastica je data 5/7 1920 Sv. i Vl. Saviću iz Rgotine na 50 rudnih polja. Ugljeni materijal ima 5.000 kalorija. 1922 izvađeno je 66.016 tona, a prvih 6 mjeseci 1923 35.267 tona ugljena. Na rudniku je bilo zaposleno 1922 kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 584, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 6, radnica 2, nadzornoga osoblja 36; svega 830. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 68.594 Din, a izdala je 45.297 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je iste godine 245.631 Din, a izdala je 4.069 Din. Vrijednost proizvodnje 1922 bila je 12,700.000 Din.

Rudnik mrkoga uglja Rakova Bara u općini rakovobarskoj (zviški srez, požarevački okrug). Povlastica je data 1921 Rusko-Slovenskoj Banci na 9 rudnih polja. Svojina je Akcionarskog Uglj. Rud. Rakova Bara. Ugljeni materijal ima 3.997 kalorija. 1922 izvađeno je 4.715 tona, a prvih 6 mjeseci 1923 4.328 tona ugljena. Na rudniku je bilo zaposleno 1922 kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 63, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 26, nadzornoga osoblja 4; svega 96. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 12.365 Din, a izdala je 5.735 Din. Iste godine primila je za invalidsku pomoć i penzije 14.374 Din. Vrijednost proizvodnje 1922 bila je 500 000 Din.

Rudnik kamenoga uglja Aliksar u općini Brza Palanka (brzopalanački srez, krajinski okrug). Svojina je Srpskog Brodarskog Sindikata. Eksploatacija se vrši od 1885. Ugljeni materijal ima 5.000 kalorija. Dnevno producira 200 tona. 1922 izvađeno je 4.424 tone, a u prvih 6 mjeseci 1923 720 tona uglja. 1922 zaposleno je na rudniku 400 službenika. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 50.497 Din. Za invalidsku pomoć i penzioni fond primila je iste godine 24.730 Din. Vrijednost proizvodnje 1922 bila je 1,200.000 Din.

Rudnik mrkoga uglja Orašac (jasenički srez, kragujevački okrug). Koncesija je data 8/8 1912 Mit. i Aleks. Šondi na 105 rudnih polja. 1922 izvađeno je 1.210 tona, a prvih 6 mjeseci 1923 1.210 tona ugljena. Na rudniku je bilo zaposleno te godine kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 12, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 4, nadzornik 1; svega 17. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 24.102 Din, a izdala je 14.243 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 18.715 Din.

Rudnik mrkog uglja u Vini (vinska općina, timočki okrug). Prosto

pravo izdato je 1907 Đ. Veifertu na prostoru od 79,807.250 m². Prilikom pripremnih radova 1922 izvađeno je 3.406 tona, a za prvih 6 mjeseci 1923 1.840 tona ugljena.

Rudnik mrkoga uglja Misača u općini vrbičkoj (jaseničkom srezu, kragujevačkom okrugu). Povlastica je data 20/4 1901 na 8 rudnih polja braći Atanasijević iz Mladenovca. Prilikom pripremnih radova 1923 izvađeno je prvih 6 mjeseci 880 tona ugljena.

Rudnik mrkoga uglja Poljanica u općini orešačkoj (poljanički srez, kragujevački okrug). Povlastica je data 20/4 1922 Rusko-Slovenskoj Banci iz Beograda na 100 rudnih polja. Prilikom pripremnih radova izvađeno je prvih 6 mjeseci 1923 175 tona ugljena, sa 5.120 kalorija.

Rudnik mrkoga uglja Dubrava u općinama knjaževačkoj i trgovačkoj (zaglavski srez, timočki okrug). Povlastica je izdata Okružnoj Timočkoj Banci i Drag. Radovanoviću 1922 na 30 rudnih polja. Na rudniku se vrše pripremni radovi.

Rudnik mrkoga uglja Leskovački u mlavskom srezu. Povlastica je data A. D. Uglj. Majdana iz Petrovca u mlavskom srezu. Ugljeni materijal ima 4.200 kalorija, a stvara sloj preko 2 m debljine. 1922 izvađeno je 2.580 tona ugljena.

Rudnik lignita u Kostolcu (kostolačka općina, požarevački okrug). Povlastica je izdata 20/9 1873 na 31 rudno polje Fr. Všetečki na 50 godina. Povlastica je kasnije prenesena na Đ. Veiferta Ugljeni materijal ima 3.400—3.800 kalorija. 1922 izvađeno je 107.566 tona, a prvih 6 mjeseci 1923 70.059 tona ugljena. Na rudniku je bilo zaposleno 1922 kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 166, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 112, činovnika i nadzornika 10; svega 288. Bratinska kasa primila je 1922 pomoć u slučaju bolesti 5.927 Din, a izdala je 7.125 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 109.571 Din, a izdala je 19.915 Din. Vrijednost proizvodnje u 1922 bila je 7,250.000 Din.

Rudnik lignita Jeklov, Petrovac u mlavskom srezu, požarevačkom okrugu. Povlastica je data 1/6 1886 J. Jeklu na 49 rudnih polja. Danas je povlastičar M. C. Pavlović iz Petrovca Ugljeni materijal ima 4.800 kalorija. 1922 izvađeno je 450 tona, a prvih 6 mjeseci 1923 2.094 tone lignita. Na rudniku je bilo zaposleno 1922 kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 10, nadzornik 1; svega 11. Vrijednost proizvodnje 1922 bila je 67.500 Din.

Rudnik lignita Klenovnik, požarevački okrug. Povlastica je data 12/4 1885 na 102 rudna polja G. Crnogorčeviću i J. Jeklu. Sada je svojina Požarevačko-Rudarskog Društva u Klenovniku. Ugljeni materijal ima 3.888 kalorija. 1922 izvađeno je 36.574 tone, a prvih 6 mjeseci 1923 22.382 tone lignita. Na rudniku je bilo zaposleno te godine kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 112, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 79, nadzornika 5; svega 136. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 34.091 Din, a izdala je 23.036 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 45.144 Din, a izdala 1.848 Din. Vrijednost proizvodnje u 1922 bila je 2,000.000 Din.

Rudnik lignita Zvezdan u općinama zvezdanskoj i zaječarskoj (zaječarski srez, timočki okrug). Povlastica je data 1/8 1903 Zaječarskom Industrijskom Društvu na 10 rudnih polja. Ugljeni materijal ima 2.900 do 3.300 kalorija. 1922 izvađeno je 5.019 tona, a prvih 6 mjeseci 1923 2.994 tone lignita. Na rudniku je bilo 1922 zaposleno kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 25, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 18, upravnik i nadzornik 2; svega 45. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 9.099 Din, a izdala je 7.521 Din. Za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 7.193 Din. Vrijednost proizvodnje 1922 bila je 285.500 Din.

Rudnik lignita Ivanovo u općini lubničkoj (zaječarski srez, timočki okrug). Povlastica je izdata 1921 E. D. Jovanoviću na 70 rudnih polja. 1922 izvađeno je 3.800 tona, a prva tri mjeseca 1923 950 tona lignita. Na Rudniku je bilo zaposleno te godine kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 38, profesionalnih i nekvalificiranih radnika na stovarišnim radovima 12, nadzornog oso-

blja 1; svega 51. Vrijednost proizvodnje u 1922 bila je 500.000 Din.

Rudnik lignita Skobalj u općinama porečkoj i lajkovačkoj (tamnavski srez, valjevski okrug). Povlastica je data M. Stepanoviću. Na rudniku je bilo 1922 zaposleno 60 radnika. Vrijednost proizvodnje te godine bila je 225.000 Din.

Rudnik lignita Gornja Gorijevnica kod Gornjega Milanovca. Do 1920 bio je svojina Direkcije željeznica, a sada je svojina Ministarstva Šuma i Rudnika. Prvih 6 mjeseci 1923 dao je rudnik 2.520 tona lignita.

Rudnik lignita Kosovo u općini Crvenovodičkoj (mitrovački srez, kosovski okrug). Prosto pravo dato je Kosovskoj Banci u Kosovskoj Mitrovici. Prvih 6 mjeseci 1923 izvađeno je 750 tona lignita.

Rudnik lignita Sv. Petar u općinama vlašanskoj i zaječarskoj (kosmajski srez, beogradski okrug). Povlastica je data 20/9 1906 na 20 rudnih polja A. Atanasijeviću. Prvih 6 mjeseci 1923 izvađeno je 765 tona lignita. Rad je obustavljen.

Rudnik lignita Maslovševo. Prosto pravo istraživanja izdato je A. Mordereru. Prvih 6 mjeseci 1923 izvađeno je 220 tona lignita.

Rudnik lignita Golubac u golubačkom srezu, požarevačkom okrugu. Povlastica je izdata sinovima K. Markovića iz Požarevca na 40 rudnih polja. Na rudniku se vrše pripremni radovi.

Rudnik lignita Nada u Omeriću, kosmajski srez. Izdato je isključivo pravo za eksploataciju lignita M. Stefanoviću. Na rudniku se vrše pripravni radovi.

L i t e r a t u r a: C. Doelter, Die Mineralschätze der Balkanländer und Kleinasiens, 1916; J. Draškoci, Tehnički List Udruženja Jugoslavenskih Inženjera i Arhitekta, I.; J. Grgašević, Rudarstvo u Srbiji (1923); I. Grimer, Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 11; Kalecsinsky, Die Mineralkohlen der Länder der ungarischen Krone; F. Kacer, Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 30, 31; Die fossilen Kohlen Bosniens und Hercegovina; J. Lakatoš, Industrija Slovenije (1923), Industrija Hrvatske (1924), Industrija Dalmacije (1923); J. Lakatoš i A. Desnić, Industrija Bosne i Hercegovine (1923); M. M. Savić, Naša industrija i zanati, Š; R. Šubert, Geologija Dalmacije; I. Turina, Jugoslavenska Njiva, 1923. (V. i Literaturu kod članka Mineralogija).

F. Tućan.

UGLJEŠA DESPOT (— 26/9 1371, Črnomen). Bio je iz porodice Mrnjačevića, brat kralja Vukašina. Vjerojatno je on bio onaj vlastelin Uglješa, koga Dubrovčani 1346 pominju kao carevog namjesnika u Trebinju. Kad se Vukašin 1366 proglasio za kralja, javlja se U. kao gospodar najjužnijih srpskih oblasti s prijestolnicom u Seru. Do njih je on došao nešto uzurpacijom, a nešto kao zet ćesara Vojihne, gospodara Drame. U. je žena bila osjetljiva i umna Jefimija. Osjećajući opasnost od Turaka, kao prvi na udarcu, U. je htio da sve kršćane na jugu skupi u jedan jak savez. Da bi to postigao, on se trudio, da izgladi sve nesuglasice s Grcima. Naročito je želio, da izmiri srpsku i grčku crkvu, i stoga je slao u Carigrad nekoliko izaslanstava, osuđujući postupak cara Dušana prilikom proglašavanja carstva i patrijaršije. 1371 došlo je do izmirenja, ali samo djelimičnog, jer je U. mogao ugovarati samo za svoju oblast. U. je obnovio u Svetoj Gori manastir Simonpetru. U ljeto 1371 pokušao je U. jednu veću ekspediciju protiv Turaka, u zajednici s kraljem Vukašinom. Kod Črnomena 26/9 1371 došlo je do borbe, u kojoj su Srbi do nogu potučeni. Tu su bez traga nestali i Vukašin i U.

V. Ć.

UGOVOR AUSTRIJSKO-TURSKI 26/2 1909 o priznanju aneksije. Austro-Ugarska se odrekla svih prava na Novopazarski Sandžak (1). Ukinuta je Konvencija od 21/4 1879 i protest Porte protiv odluke Austro-Ugarske o Bosni i Hercegovini. Porta je priznala novo stanje stvari u Bosni i Hercegovini (2). Pripadnicima Bosne i Hercegovine u Turskoj kao i pripadnicima raznih krajeva Turske, kad borave u Bosni i Hercegovini, zadržano je tursko podanstvo. Domiciliranim stanovnicima Bosne i Hercegovine dozvoljeno je slobodno iseljenje u Tursku i slobodno raspolaganje i upravljanje svojim nepokretnim imutkom u Bosni i Hercegovini (3). Zagarantirana je muslimanima Bosne i Hercegovine sloboda vjere i obreda, građanska i po-

litička prava. Dozvoljeno je, da se ime sultana kao kalifa spominje u molitvama, da duhovne starješine zavise, kao i uvijek, od šeik-ul-islamata u Carigradu (4). Za nepokretna dobra turske države u Bosni i Hercegovini obvezala se Austro-Ugarska da plati Porti dva i po milijuna turskih lira (5). Austro-Ugarska se obavezala, da sklopi s Turskom u roku od dvije godine trgovački ugovor, na osnovici evropskog javnog prava (6), da ukine svoje pošte u Turskoj u onim mjestima, gdje nema drugih stranih pošta (7). Austro-Ugarska se obavezala pomagati nastojanje Turske, da režim kapitulacija zamjeni režimom međunarodnog prava (8). *V-lj. P.*

UGOVORI I KONVENCIJE. V. Akermanska konvencija. Austrijsko-srpska tajna konvencija. Beogradski mir. Berlinski ugovor. Bukureški mir. Jedrenski mir. Karlovački mir. Karlsbadski aranžman. Konvencija o Bosni i Hercegovini. Konferencija mira u Haagu. Kučuk-Kajnardžinski mir. Lozanski mir. Londonski sporazum. Londonski ugovor o miru. Nejijski ugovor o miru. Netunske konvencije. Pariska konferencija mira. Pariski mir. Požarevački mir. Rapalski ugovor. Rimski pakt. Savezi. San-Stefanski mir. Svištovski mir, Saint-Germainski ugovor, Trianonski ugovor.

UGOVORI POŠTANSKO-TELEGRAFSKI. V. u Dodatku.

UGRENOVIĆ ALEKSANDAR DR., profesor univerziteta (6/9 1883, Petrinja). Svršio je realnu gimnaziju (1901), šumarsku akdemiju (1904), prirodoslovne nauke na filozofskom fakultetu (1907) u Zagrebu. Inžinjer je šumarstva i doktor filozofije. Služio je u šumarsko-političkoj službi Hrvatske i Slavonije (Osijek, Slatina, Pakrac, 1907—1916). Za vrijeme rata penzioniran je i prešao je u privatnu službu, kao inspektor, odnosno direktor, vlastelinstva Pakrac (1917 do 1921). Redovan je profesor univerziteta (poljoprivrednog fakulteta) u Zagrebu (od 1921). Nastavnik je visoke ekonomsko-komercijalne škole u Zagrebu (od 1922), potpredsjednik internacionalne šumarske lige u Parizu (od 1922). Član je permanentne Commission Internationale d'Agriculture u Parizu (od 1923). Član je dopisnik Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu (od 1924) i Čehoslovačke akademije za poljoprivredu u Pragu (od 1926). Urednik je Šumarskog Lista (od 1925). Bio je zvanični delegat naše države na internacionalnim kongresima i konferencijama u Marseillu (1922), Parizu (1923), Firenci (1924), Grenoblu (1925), i Rimu (1926). Radovi su mu: O diferencijaciji ekstremiteta za gibanje (1907), Misli vodilje naše šumarske politike (1921), Les incendies de forêts en Yougoslavie (1922), Zakon o šumama (1923), Šumarsko-politička osnovica Zakona o šumama (1923), Nos desseins et nos tâches (1924), Iz istorije našega šumarstva (1926), La politique forestière de la Yougoslavie (1926), Pola stoleća šumarstva (1926). *Đ. Nenadić.*

UGRENOVIĆI su nekada bili veliko i jako pleme kod Nikšića u Crnoj Gori. U Nikšićskom Polju održali su se dosad samo neznatni ostaci U., a većina se raselila na razne strane. Priča se, da je starom župom Onogoštom upravljao još prije Kosova, ban Ugren, po kome su U. i ime dobili. Dvori banovi bilu su u mjestu Stubi, u selu Kočanima. U. smatraju za najstarije stanovnike Nikšića. Ne zna se odakle su se doselili; nagađaju da im je starina nekud iz Bosne. U Nikšićskom Polju zauzimali su U. ranije: Kočane, Gornje Polje i Studenca. Svi U. u Nikšiću, kao i njihovi iseljenici po Hercegovini, Bosni, Srbiji i Boci slave Sv. Akima i Anu, slavu koju u Nikšiću, Boci i Hercegovini samo oni imaju. U Kočanima kod Nikšića je stari hram, posvećen Sv. Akimu i Ani, zidan, kako predanje kaže, kad i manastir u Morači.

Na bana Ugrena je vojštio Baša Zećanin. Grob banov se nalazi u nikšićskoj župi; zovu ga Ugrenov Mramor. Priča se, da su bana Ugrena ubili sinovi Nikše, pretka plemena Nikšića, koji su poslije banove pogibije dobili prevlast u Onogoštu (Nikšiću). U. su bili jaki i kasnije. U Kočanima se drži kula Lekovića, najstarija i najtvrđa u okolini Nikšića. Zidali su je, vele, kad je Sibinjanin Janko udarao na Kosovo. Spominju se i u narodnim pjesmama i pjevaju se mnoge njihove vojvode i harambaše, kao Leka od Kočana, Vuk Jušković, kome pripisuju,

da je u Duzi zarobio pašu Džinaliju (1690), Jovo i Krsto Lekovići iz početka 18 vijeka i dr. Od njih je bio i Matija Jušković, jedan od najčuvenijih ljudi i junaka svoga vremena u Hercegovini. On je učestvovao sa četom pri Karađorđevom napadaju na Sjenicu, a išao je u Srbiju kao izaslanik pobunjenih plemena s Gavrilom Šibalijom i Arsenijem Gagovićem kod grofa Ivelića.

U. su učestvovali u svim velikim pokretima protiv Turaka, kao i druga plemena. Najviše su ih razjurili nikšićski Turci. U. su se iseljavali i naseljavali svuda po našim zemljama, najviše u Boku, Hercegovinu i na Glasinac u Bosni, odakle su prelazili u Srbiju. Njihovo je selo Vrpolje u Ljubomiru, gdje ima nekoliko porodica, čiji su preći došli iz Nikšića prije više od tristo godina.

P. Šobajić.

UGRIČIĆ JEVTIMIJE (1800, Smederevo — 14/10 1886, Beograd). Osnovnu školu je svršio u Smederevu, gimnaziju i bogosloviju u Karlovcima, a filozofiju u Pešti. 1824 postao je pisar kragujevačke konsistorije, a 1825 i 1826 bio je pisar kragujevačke mitropolije, 1827 pisar u Brusnici, potom kancelist u kneževoj kancelariji. 31/1 1834 postao je sekretar velikom serdaru podunavskom Joksi Milosavljeviću. Od 25/2 1835 služio je u sudu kao sudija i predsjednik, pa je 16/3 1839 postao pomoćnik načelnika smederevskog okruga. 14/9 1840 postavljen je za načelnika u ministarstvu financija. 28/12 1842 bio je član apelacije, a 31/12 1846 postao je njen predsjednik. Od 10/2 1855 bio je najprije član, pa potpredsjednik i predsjednik kasacije do 12/12 1858, kada je postavljen s Ilijom Garašaninom i Stevčom Mihailovićem za člana privremene državne uprave. 5/1 1859 postao je direktor kneževe kancelarije i pomoćnik kneževom zastupniku (Stevči). 30/1—27/9 1859 bio je ministar pravde i prosvjete, a poslije je vraćen u kasaciju. 14/10 1861 postao je državni savjetnik, i bio je 1864 član suda, koji je osudio predsjednika i članove vrhovnog suda zbog suđenja u aferi Antonija Majstorovića. 29/6 1869 je penzioniran.

L i t e r a t u r a: Milićević, Pomenik; J. Grujić, Zapisi; Srpske Novine.

J. P.

UGROVAČA, rijeka u Hercegovini, desni pritok ponornice Lištice. Izvire iz nekoliko vrela na jugoistočnoj strani Ciganskog Brda (1.115 m), Međaša (1.132 m) i Ošljara (1.256 m), jugoistočno od Duvnanjskog Polja, odakle teku potočići Smijnovac, Jelica i drugi, u pravcu jugoistoka. Svi oni protječu kroz Rakitno Polje, a od njihova sutoka počinje tok U. Ona prvo teče na jugoistok, a po izlazu iz polja probije se kroz okolne planine k jugu, jugoistoku i jugozapadu, češće mijenjajući pravac, i stalno teče klisurastom dolinom. Tek od Šarića Dubrave i Međina Doline U. se počne proširivati, a rijeka teče uglavnom k istoku. Ušće U. u Lišticu je na visini oko 270 m, 1 km zapadno-jugozapadno od sela Lise, a 0·6 km sjeverno od manastira Širokog Brijega. U. nema nijednog većeg pritoka. Dužina toka je 37·8 km, površina poriječja 507·0 km², a prosječni pad 17·5 m/km. Oko izvorišta U. goni 12 mlinova.

P. V.

UJA (MARGA) zove se naročita igra, koja se igra samo na Bijelu nedjelju uveče. Ta se igra sastoji u tome, da se sastave najjači momci u selu, pa se uhvate za ruke i naprave krug oko jedne u žar sagorjele vatre. Zatim se podijele u pola, i na zapovijest jednoga stane vući jedna polovina drugu na onu vatru. Koja polovina nadjača, podsmijeva se onoj drugoj, jer se smatra da ju je pobijedila. Natjerane na vatru zagledaju, pa ako nitko od njih na svojoj obući ne odnese nijednog ugljena iz vatre, znači, da će svi živjeti dugo i da će biti srećni u braku. Tko na svojoj obući iznese iz vatre makar i jednu iskru, ne će dugo živjeti, bit će nesrećan u braku i u svakom drugom poslu. Ista sudbina postići će i one, koji se u prijelazu preko vatre oprlje ili osmude. Kome u vatru padne kapa ili ma kakva druga stvar, znači, da ne će dočekati drugih bijelih poklada. Isto tako umrijet će do drugih bijelih poklada i svaki onaj, koji posrne, saplete se ili padne u oganj.

P. B.

UJEDINJENA OMLADINA SRPSKA. Šezdesetih godina 19 vijeka bilo je mnogo srpskih đačkih družina (v. Đačke družine) po raznim mjestima u Srbiji i Austro-Ugarskoj. Na sjednicama od 7 i 29/5 1866 đačka družina Zora u Beču primila je prije-

dlog, da se sve đačke družine pozovu na stupanje u što užu vezu. Zora je onda svima uputila poziv: Nekoliko riječi cjelokupnoj omladini srpskog naroda. Taj poziv zakazivao je sastanak omladine, koja je tada bila skupljena u 16 đačkih družina u Srbiji i Austro-Ugarskoj i u desetak đačkih grupa po većim mjestima u Evropi, za august 1866 u Novom Sadu. Od 15—18/8 održana je u Novom Sadu skupština, na koju je došlo oko 400 omladinaca, najviše đaka, zatim političara, književnika i trgovaca. Pod utjecajem liberala iz Srbije, preko njihovog predstavnika Vladimira Jovanovića, omladina se na ovoj skupštini organizirala kao jedno nacionalističko udruženje, utvrdivši, da članom omladine može biti svaki Srbin. Skupština je primila formulu, da omladina ima da teži gajenju svijesti o zajedničkoj slavnoj prošlosti, utvrđenju bratske zajednice, u ljubavi općeg dobra, razvitku čovječanskih vrlina, osvjetljenju narodnog obraza, svekolikom napretku Srba, — sve na osnovu istine, a pomoću nauke. Kao zadatak U. O. S. određeno je: da usavršava samu sebe, da budi narodni život u svima njegovim granama, i da kazuje načine za poboljšanje materijalnog stanja narodnog, te da tako nadoknađuje radnju crkve, škole i učenih društava. Na ovoj skupštini izvedeni su principi, kojima će se U. O. S. rukovoditi, uređen je program rada i organizacije, izdavanja knjiga. Zora je izabrana za književnog zastupnika U. O. S., a Beogradsko Pevačko Društvo za novčanog zastupnika. Kako je shvaćena tada, kako je kasnije izvodila svoje djelovanje, U. O. S. predstavlja (po J. Skerliću) mješavinu od jednog akademskog saveza, njemačkih Burschenschaft-a i Tugendbund-a, grčke Heterije i talijanskog karbonarstva i Mlade Italije.

U. O. S. je tako postala jedno nacionalističko društvo, u kome su bili skoro svi liberali iz Srbije i narodnjaci iz Vojvodine. U njemu su bili jedan dio đaci, a ostalo su bili mladi ljudi raznih zanimanja. Uticaj U. O. S. najviše se osjećao u Vojvodini, zatim u Srbiji, gdje se ograničio na inteligenciju, i to uglavnom u Beogradu, ali se širio i po ostalim pokrajinama. U. O. S. preduzela je odgajanje naroda u narodnom duhu, i uzdižući naročito rodoljublje, budila je narodnu svijest i propovijedala veličinu srpsku. Ona se trudila, da čuva i podiže sve što je narodno: jezik, pjesme, običaje, nošnju, i da stvara ratoborno raspoloženje, potrebno zbog oslobođenja neoslobođenih srpskih krajeva. Ona je to izvodila pomoću patriotskih predavanja, besjeda, koncerata, igranki, banketa i predstava, zatim pomoću raznih popularnih knjiga, kalendara i časopisa. U zamisli najistaknutijih njenih vođa U. O. S. bilo je udruženje, koje je imalo da legalnu akciju vodi samo privremeno, naročito pod vidom prosvjete, a za to vrijeme da nalazi veze s liberalnim javnim mišljenjem u Evropi i da priprema jedan revolucionarni pokret.

U. O. S. imala je u sebi vrlo raznorodne elemente, ali je ona, težeći za oslobođenjem Srba od spoljašnjih neprijatelja, uglavnom težila i za uvođenjem unutrašnjih sloboda, nalazeći, da Srbija može nacionalnu politiku voditi sa uspjehom samo ako u njoj bude slobodoumna vladavina. Zbog takve ideologije U. O. S. moralo je doći u sukob s državnim vlastima u Ugarskoj zbog svog revolucionarstva i liberalizma, a u Srbiji zbog svog držanja prema knezu Mihailu i zbog svojih slobodoumnih ideja.

Odmah po osnivanju, naročito u toku 1867, rad U. O. S. bio je vrlo aktivan: Osnovale su se po pojedinim mjestima omladinske grupe, koje su usvajale primljeni program i radile na njegovom ostvarenju. Ali cjelokupna aktivnost U. O. S. za vrijeme njenog trajanja do 1872 nije bila naročito velika. O godišnjim skupštinama, na kojima se pravio godišnji bilans rada, naročito je uvijek bilo mnogo razgovora i sukoba, koji su pokazivali, da U. O. S. nema ni jačeg jedinstva, ni izrađenijeg plana rada, ni veće istrajnosti u radu.

Druga skupština U. O. S. trebala je da bude održana u Beogradu 6/8 1867. Ona je bila svečano počela i bila je vrlo dobro posjećena, ali je odmah na početku rasturena, zbog toga, što su se na njoj izrazile simpatije prema vođama liberalne stranke u Srbiji, koja je vodila borbu s knezom Mihailom, a naročito zato, što je omladina oduševljeno izabrala za

predsjednika skupštine Jevrema Grujića, koji je, zbog svog slobodoumlja, bio osuđen od kneza Mihaila na tri godine gubljenja građanske časti.

1868 U. O. S. imala je težih kriza, jer su je okrivljavali za ubistvo kneza Mihaila i neke njene vođe (naročito Vladimira Jovanovića) progonili i zatvarali, a madžarska vlada joj je mnogo smetala. Te godine održana je treća skupština, 22—25/8 u Velikom Bečkereku. Četvrta skupština bila je u Velikoj Kikindi 24—28/8 1869. Na njoj je odlučeno, da se pokrene časopis Mlada Srbadija. Od toga vremena rad U. O. S. bivao je sve slabiji, predavanja i društvenih izdanja bilo je sve rjeđe, najistaknutiji njeni članovi napuštali su rad u njoj. Peta skupština bila je održana u Novom Sadu 27/8 1870. Na njoj su došle do jačeg izraza ideološke suprotnosti među vođama omladine, i na njoj su prvi put politička pitanja i političke diskusije potisnule prosvjetna pitanja. Te trzavice u unutrašnjosti U. O. S. još su više sputavale kakav širi njen rad. Posljednja skupština bila je u Vršcu 15/8 1871. U to vrijeme bili su zaoštreni odnosi između madžarske vlade i Srba. Vlada je tražila, da U. O. S. stavi u svoj ustav, da njeni članovi mogu biti samo Srbi iz Austro-Ugarske, i da ukloni miješanje u politiku. Skupština se međutim izrazila protiv ovog zahtjeva, čak je za predsjednika bio izabran crnogorski vojvoda Mašo Vrbica. Vladin komesar je onda zabranio skupštinu. Beogradska vlada je takođe zabranjivala i sprečavala organizaciju i rad U. O. S., te je ona zbog toga prestala, krajem 1872. 25/11 prestala je da izlazi i Mlada Srbadija, organ U. O. S.

U političkoj, kulturnoj i književnoj historiji Srba U. O. S. ima svoje značenje. I ako nije izvela svoje planove, niti je uopće mogla na njima mnogo raditi, ipak je ona postavila izvjesne osnove, i prva sistematski radila na mnogim pitanjima kod Srba. Njen je rad imao utjecaja i na politiku i na književnost, i utjecaj izvjesnih ideja, postavljenih u njoj, produžio se i poslije njenog prestanka. Svi važniji političari i književnici srpski prošli su kroz nju. Naročito je bilo jako patriotsko osjećanje, koje se njegovalo u U. O. S. na sve moguće načine. Ono je dalo mnogo poticaja patriotizmu i želji za oslobođenjem srpskih krajeva pod tuđom upravom, i razvilo je (s patriotskim namjerama kneza Mihaila) ratoborno raspoloženje kod srpske inteligencije. Političari, osobito liberali u Srbiji i Svetozar Miletić u Vojvodini, našli su u U. O. S. pogodno zemljište za svoje ideje, i tu su ojačali svoje stranke. Književnost je naročito mnogo bila nadahnuta ovim kratkim pokretom. Svi književnici toga vremena, i stariji i mlađi, i oni, koji su ostavili traga u književnosti, i oni, koji nisu, obilježili su svoja književna djela ideologijom i idealizmom U. O. S. Cijela romantična patriotska književnost šezdesetih godina stvarala se pod utjecajima toga pokreta, a i sva kasnija patriotska književnost obilježena je oduševljenjem i retorikom U. O. S.

U. O. S. smatrala je kao svoje književne listove: Maticu (Novi Sad, 1866—1870) i Vilu (Beograd, 1865 do 1868), a kao svoja politička glasila: Zastavu (Novi Sad, 1866 i dalje) i Srbiju (Beograd, 1867—1870). 15/4 1870 do 25/11 1872 izlazio je časopis Mlada Srbadija, kao organ U. O. S.

L i t e r a t u r a: J. Skerlić, Omladina i njena književnost (1905); Vlad. Ćorović, Istorija Zore (1905); I. Pavlas, Istorija Preodnice (Srpski Književni Glasnik, 1907); L. Stanojević, Uspomene iz omladinskog doba (Srpski Književni Glasnik, 1907); Sl. Jovanović, Druga vlada Miloša i Mihaila (1923). *B. Miljković.*

UJEDINJENE BANKE U KRAGUJEVCU. Osnovana je 1921. Centrala je Kragujevac. (Spojene Kragujevačka Zadruga, Trgovačka Banka i Štedionica). Kapital je 1,500.000. Fondovi 659.249, ostale rezerve 163.000, ulozi 5,440.618, mjenice 2,372.370, zajmovi na zaloge 436.069, dužnici 3,193.942, nepokretnosti 761.086, roba 435.551 (velikoprodaja duhana), vrijednosni papiri 695.272, dobit 658 964 dinara. Dividenda 25%. Predsjednik je Uroš Simić, a direktor Mil. Jer. Pavlović. *N. S.*

UJEDINJENO SRPSTVO, politički list, organ srpsko-crnogorskog saveza u Americi. Izlazi jedamput nedjeljno u Chicagu od 1907, pod uredništvom Ivana R. Palandačića. To je najstariji srpski list u Americi. *U. Dž.*

UJEDINJENJE. 1. Politički list. Izlazio je tri puta nedjeljno u Beogradu 1872, pod uredništvom M. J. Nikolića. *U. Dž.*

2. Politički nedjeljni list. Izlazio je, kao organ crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje, u Genovi i u Parizu. Prvi broj U. izašao je u Genovi 2/4 1917 objavljujući program toga odbora, kojim poziva sve Crnogorce na rad i borbu za ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu jedinu nezavisnu i demokratsku državu. U augustu 1918 U. je prenijelo svoje uredništvo i štampanje u Paris, kao organ svih crnogorskih organizacija za narodno ujedinjenje. Posljednji broj U. izašao je u Parizu 15/12 1918 objavljujući, da je U. završilo svoju misiju, pošto je narodno djelo ostvareno i pošto je slomom centralnih sila i Bugarske izvršeno ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu narodnu državu, a odlukom crnogorske velike narodne skupštine u Podgorici od 18/11 (8/12) zbačen kralj Nikola s crnogorskog prijestola i proglašeno ujedinjenje sa Srbijom u narodnu državu Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića. *M. M.*

3. List, koji je početkom oktobra 1918 pokrenuo u Čelabinskoj Miloš S. Moskovljević, kao organ privremenog jugoslavenskog narodnog odbora u Rusiji. Poslije njegova odlaska iz Sibirije uređivao ga je Mirko Jovanović, profesor bogoslovije u Prizrenu, koji ga je od 1/1 1919 nazvao Jugoslavensko Ujedinjenje i prenio u Krasnojarsk. U. je među mnogobrojnim zarobljenicima u Sibiriji propagirao ideju jugoslavenskog ujedinjenja i pomagao akciju jugoslavenskog narodnog odbora u Rusiji za skupljanjem dobrovoljaca. Štampao se ćirilicom i latinicom, i na slovenskom. Stalni suradnici bili su mu: Slovenci dobrovoljci Rudolf Plesković i Aleksandar Železnikar. Profesor A. Seliščev objavljivao je u njemu svoje članke o našem ujedinjenju. Raspačavao se u 4.000 primjeraka. Izašlo je oko 40 brojeva, do polovine 1919, kad je prestao, jer je urednik pao u boljševičko ropstvo. *U. Dž.*

UJEVIĆ AVGUSTIN (TIN). V. u Dodatku.

UKRINA, rijeka u Bosni, desni pritok Save. Njene sastavnice su: Velika i Mala U. Prva, kao lijeva sastavnica, izvire na jugozapadnoj strani Brestovačke Kose, sa Brestovca (604 m) i Konjušić Brda (606 m), sjeverno od Borje Planine, i s izvorišta kao Lukovac, teče dosta nepravilnim i vijugavim tokom. Nizvodno od ušća potoka Bistrice upravlja tok prema sjeveru-sjeveroistoku, i dalje teče kao Velika U. Od sela Kučišta čini nekoliko okuka, ali poglavito teče na istok, a od Cučica na sjeveroistok. Desna sastavnica, Mala U., ima dosta razgranatu izvorišnu čelenku, a glavni potoci su: Mrka Rijeka, koji izvire na sjeveroistočnoj padini Brestovačke Kose i teče na sjeveroistok, i Bijela Rijeka, čije je izvorište na jugoistočnoj strani Visoke (548 m), odakle teče uglavnom k jugoistoku. Od njihova sutoka počinje vijugati tok Male U., koji je do ušća Ukrnjice upravljen prema istoku, a dalje k sjeveru, gdje teče kroz prilično široku dolinu, i najposlije k sjeverozapadu. Sastavci Velike i Male U. su sjeverno-sjeveroistočno od sela i kupališta Kulaši. Odatle U. teče u pravcu sjevera kroz sutjesku između Ljubić i Krnin Planine. Po izlazu iz nje dolina se jako proširuje, a U. uglavnom teče i dalje istim pravcem, čineći poveće meandre. Od Miškovaca U. teče k istoku, a od Dervente k sjeverusjeveroistoku. Tu je dolina U. još više proširena i rijeka još intenzivnije vijuga. Po ulasku u Posavinu U. upravlja tok prema sjeveru-sjeverozapadu, i u Savu utiče na apsolutnoj visini od 89 m, oko 3 km sjeverno od sela Korače, a 8 km nizvodno i sjeveroistočno od Bosanskog Dubovca. Važniji pritoci U. sa lijeve strane su: Vijaka i Jedovica, a s desne: Ilova, Lupljanica, Bišnja, Žirovica i Lješnica. Dužina U. toka je, od izvorišta Lukovca, 128·7 km, površine porječja 1.514·4 km^2, a prosječni pad 2·82 m/km. Pri srednjem najnižem vodostaju U. raspolaže hidrauličkom snagom od prilike od 6.500 HP. Na svome toku goni oko 45 mlinova. *P. Vujević.*

ULCINJ. V. u Dodatku.

ULMANSKY SAVA DR., inženjer-agronom, profesor univerziteta (3/1 1886, Zagreb). Poslije mature studirao je na visokoj školi za zemljo-

radnju u Beču, gdje je 1910 promoviran, i postao je asistent kod čuvenog profesora stočarstva Adametz-a. 1914 postavljen je za docenta na istoj školi. 1919 imenovan je za profesora za živinogojstvo na gospodarsko-šumarskom fakultetu u Zagrebu. Pri obrazovanju fakulteta živo je sarađivao, i ustanovio je zavod za živinogojstvo. 1922 pozvan je na univerzitet u Krakovu, ali je poziv odbio. Za vrijeme svoga rada u Beču bio je i na studijama u Švicarskoj, Njemačkoj, Francuskoj i Španjolskoj. Glavni su mu radovi: Die Abstammung des Šiškaschweines (1911), Über den Einfluss der meteorologischen Faktoren u. der Alpung auf die Milchleistung (1912), Untersuchungen über die Zusammensetzung und den Nährwert einiger Futterpflanzen (1913), Untersuchungen über das Wild- und Hausschwein des Pfahlbaues im Laibacher Moor (1914), Die andalusische Rinderrasse (1916), La raza caracul (1913), Rumska cigaja (1924), La simplification des méthodes de la selection (1925), Die Vererbung der Wollfeinheit beim Cigajaschafe (1926), Produkcija mesa i maslaca u kraljevini SHS (1927). — Bio je delegat naše države na međunarodnim kongresima, a naročito u Commission internationale d'Agriculture, čiji je redovni član.

U. ima kao član upravnog odbora Bibliografskog Zavoda velike zasluge, što je izašla Narodna Enciklopedija.

O. Frangeš.

ULOG, mjesto u Hercegovini, na Neretvi. Ima 227 stanovnika. Spominje se prvi put 1653. U prošlom vijeku opljačkali su ga Bosanci pod Gradaščevićem. U. je postao varošicom kada je, poslije okupacije Bosne i Hercegovine (1878), dobio vojnički logor i kasarnu. Ima mnogo starina. Ispostava je nevesinjskog sreza i glavno mjesto u oblasti Borču.

L i t e r a t u r a: Dedijer, Hercegovina (Naselja, 6). *M. F.*

ULPIJANA (Ulpiana), rimski grad na Kosovu Polju, danas Lipljan. Car Justinijan je obnovio grad i dao mu ime Justiniana Secunda (Druga Justinijana). U. je bila do 7 vijeka vladičanska stolica. Crkva u Lipljanu možda je iz istog vremena.

N. V.

ULPIJANSKA EPARHIJA, rano hrišćanska crkvena oblast na današnjem Kosovu, kasnije lipljanska eparhija. U. E. postojala je već u 4 vijeku, i potpadala je pod skopsku mitropoliju, kasnije arhiepiskopiju Justinijana Prima. Od 6 vijeka Ulpijana se nazivala Justinijana Sekunda, a u pozno bizantinsko i srpsko doba Lipenija i Lipljan (v. Lipljanska eparhija). Od episkopa U. E. poznati su samo: Makedonije, koji je bio na saboru u Serdiki (Sofiji) 343, i Pavao, koji je bio na saboru u Carigradu 553, ali je izjavio, da ne može prisustvovati radu, pošto je odsutan njegov arhiepiskop iz Justinijane Prime. Kao kasnija lipljanska eparhija, po povelji cara Vasilija II. od 1018, imala je prava na 30 klirika i toliko parika. *R. G.*

ULTIMATUM AUSTRO-UGARSKE SRBIJI od 23/7 1914, kojim je izazvan Svjetski Rat. Austro-Ugarska je iskoristila sarajevski atentat, da napadne na Srbiju. Zato je ona uputila Srbiji demarš ili notu s utvrđenim rokom, stvarno U., u kome joj je stavila takve zahtjeve, koje suverena država nije mogla prihvatiti. U pismu od 20/7, kojim je austro-ugarski ministar spoljašnjih poslova, grof Berchtold, sproveo U. svom poslaniku u Beogradu barunu Gieslu, isticao je Berchtold, da traži od Srbije, da bezuslovno prihvati sve postavljene uslove u određenom roku od 48 sati bez ikakvih pregovora. Ako bi srpski ministar predsjednik pri predaji note pitao, kakve korake misli carsko i kraljevska vlada preduzeti poslije prekida diplomatskih odnosa, trebao je Giesl odgovoriti, da o tom nije primio obavještenja. Po svojoj inicijativi mogao je odgovoriti, da će Austro-Ugarskoj, poslije dviju skupih vojnih mjera, u eventualnom ponovnom slučaju srpska vlada odgovarati i za učinjene troškove. U diskusiju se nije trebao upuštati nego izjaviti N. Pašiću, da traži prihvatanje pur et simple. Ako srpska vlada ne bi, u određenom roku prihvatila sve zahtjeve U., trebao je Giesl s osobljem otići iz Beograda, i time prekinuti diplomatske odnose.

Već 13/7, na dan Hartwigovog pogreba, otpremio je Giesl, po naredbi iz Beča, svu tajnu arhivu u Zemun. Giesl je odbio njemačkom poslaniku von Grinzingeru i talijanskom barunu

Scratiju, da im saopći sadržaj note prije predaje, ističući, u zabludi, da su saveznički Berlin i Rim sigurno već obaviješteni. Na sam dan, određen za predaju note, dobio je Giesl nalog iz Beča, da ne izvrši predaju, kako mu je spočetka bilo naređeno, između 4 i 5 sati po podne nego u 6 sati. Time je Berchtold htio postići, da vijest o U. ne stigne u Petrograd prije odlaska Poincarea, koji je tu bio u pohodima. Gieslu je naređeno, ako ne bude u Beogradu N. Pašić, za koga se čulo, da se nalazi u izbornoj agitaciji u istočnoj Srbiji, neka preda notu njegovom zastupniku, L. Paču. To je Giesl i učinio 23/10 jula 1914 u 6 sati po podne.

U U. se najprije kaže, da je srpski poslanik u Beču dao 31/3 1909 deklaraciju o aneksiji Bosne i Hercegovine i ova se doslovno navodi. Dalje se ističe, da su posljednje godine, a osobito žalosni događaji od 28/7, otkrili, da u Srbiji postoji subversivan pokret s ciljem, da otrgne od austro-ugarske monarhije neke dijelove njezina teritorija. Taj se pokret manifestirao terorističkim aktima i atentatima izvan kraljevine. Vlada Srbije nije zadovoljila obavezama, primljenim u deklaraciji od 31/3 1909, i nije ništa poduzela, da uguši taj pokret. Ona je trpjela zločinačku aktivnost raznih društava protiv monarhije, razuzdani govor štampe, slavljenje atentatora, učestvovanje oficira i činovnika u prevratnim agitacijama, nezdravu propagandu u javnoj nastavi, najzad trpjela je sve manifestacije, koje su mogle navesti srpski narod na mržnju protiv monarhije i na preziranje njezinih ustanova.

Iz izjava atentatora izlazi, da je atentat zasnovan u Beogradu, da su im oružje i municiju dali oficiri i činovnici, članovi Narodne Odbrane, i da su im prelazak u Bosnu izvele starješine srpske pogranične službe.

Da bi učinila kraj tom stalnom ugrožavanju mira monarhije, carska je i kraljevska vlada tražila, da srpska vlada službeno izjavi, da osuđuje svaku propagandu protiv austro-ugarske monarhije. Da bi dala svečan karakter toj obavezi, srpska vlada je trebala objaviti na prvoj strani Službenih Novina od 26/13 jula izjavu, koja je navedena doslovno u U., a u njoj bi srpska vlada osudila propagandu protiv Austro-Ugarske, požalila bi, što su srpski oficiri i činovnici učestvovali u njoj i obavijestila bi oficire, činovnike i sve stanovništvo kraljevine, da će u buduće postupati s krajnjom strogošću protiv ličnosti, koje bi se kompromitirale sličnim agitacijama. Ta izjava trebala je u isto vrijeme da se saopći srpskoj vojsci dnevnom zapoviješću kraljevom, i da se štampa u službenom Vojnom Listu.

Osim toga trebala se srpska vlada obavezati: 1. Da će zabraniti svaku publikaciju, koja potiče na mržnju i prezir monarhije i svojom općom tendencijom ide protiv njezina teritorijalnog integriteta. 2. Da će odmah raspustiti društvo Narodnu Odbranu, da će na isti način postupati protiv drugih društava u Srbiji, koja vrše propagandu protiv austro-ugarske monarhije, i da će preduzeti mjere, da ta raspuštena društva ne nastave svoj rad pod drugim imenom i u drugom obliku. 3. Da će bez odlaganja izbaciti iz javne nastave u Srbiji i nastavnike i nastavna sredstva, koja bi mogla služiti za propagandu protiv Austro-Ugarske. 4. Da će udaljiti iz vojne službe i uopće iz uprave sve oficire i činovnike, koji su se ogriješili propagandom protiv monarhije, i kojih će imena i djela carsko-kraljevska vlada naknadno saopćiti kraljevskoj vladi. 5. Da primi suradnju organa carsko i kraljevske vlade u ugušivanju subversivnog pokreta, upravljenog protiv teritorijalnog integriteta monarhije. 6. Da otpočne sudsku istragu protiv učesnika zavjere od 28/7, koji se nalaze na srpskoj teritoriji. Organi, delegirani carsko i kraljevske vlade, učestvovali bi u toj istrazi. 7. Da žurno uhapsi majora Voju Tankosića i srpskog činovnika Milana Ciganovića, koji su kompromitirani sarajevskom istragom. 8. Da uspješnim mjerama spriječi pomaganje nedozvoljene trgovine oružjem i municijom preko granice od strane srpskih vlasti; da otpusti i strogo kazni činovnike pogranične službe u Šapcu i Loznici, koji su pomagali sarajevske atentatore, olakšavajući im prijelaz preko granice. 9. Da dade carskoj i kraljevskoj vladi objašnjenja o neopravdanim govorima srpskih visokih činovnika u Srbiji i u inostranstvu, koji se, uprkos svom službenom po-

ložaju, nisu ustručavali, da se poslije atentata od 28/7 izražavaju u intervjuima neprijateljski prema austrougarskoj monarhiji. 10. Da obavijesti neodložno carsku i kraljevsku vladu o izvršenju mjera obećanih u prethodnim tačkama.

Prilikom predaje note trebao je Giesl usmeno dodati, ako srpska vlada ne da u postavljenom roku od 48 sati od predaje note odgovor s pristankom bez rezerve, da će on s personalom poslanstva otići iz Beograda.

Odgovor srpske vlade predao je na kraju isteklog roka 25/7 u 6 sati po podne Nikola Pašić, koji se poslije predaje U. žurno vratio u Beograd, austro-ugarskom poslaniku Gieslu u austrijskom poslanstvu. Giesl je letimičnim pregledom ustanovio, da odgovor ne prihvaća bezuslovno sve zahtjeve Austro-Ugarske, pa je, pripremljen za put, otputovao s osobljem poslanstva vozom u 6½ sati u Zemun.

U odgovoru je srpska vlada osporavala tačnost tvrdnja u austro-ugarskom U., ali je prihvaćala gotovo sve njegove zahtjeve. U smislu zahtjeva obavezivala se srpska vlada, da će u prvom redovnom sazivu Skupštine unijeti potrebnu odredbu u zakonu o štampi i da će u skoroj reviziji Ustava jednim dodatkom omogućiti konfiskovanje publikacija. U pogledu petog zahtjeva izjavljivala je srpska vlada, da ne vidi jasno njegov smisao i značenje, da Srbija primi na svom teritoriju suradnju carskih i kraljevskih organa, ali je izjavila, da će dopustiti suradnju, koja bi odgovarala načelima međunarodnog prava, krivičnom postupku i dobrim susjedskim odnosima. Suradnju austro-ugarskih organa u istrazi protiv onih, koji bi bili umiješani u Srbiji u sarajevski atentat, nije prihvaćala srpska vlada, jer bi to bila povreda Ustava i zakona o krivičnom postupku. Vojislava Tankosića uhapsila je srpska vlada iste večeri, kada je primila notu, a Milana Ciganovića, koji je bio podanik austro-ugarske monarhije, i koji je bio do 15/20 juna činovnik-pripravnik u direkciji željeznica, nije još mogla uhvatiti.

Na kraju je srpska vlada izjavljivala, ako carska i kraljevska vlada ne bi bila zadovoljna tim odgovorom, da je spremna da primi miran sporazum, bilo da se ovo pitanje uputi na odluku međunarodnom sudu u Haagu ili velikim silama, koje su učestvovale u deklaraciji srpske vlade (o aneksiji Bosne i Hercegovine) od 18/31 marta 1909.

V. Popović.

ULJANIK, selo u Slavoniji, u osječkoj oblasti, u daruvarskom srezu. Leži u kraju među Ilovom i Pakrom, 136 m visoko, od željezničke stanice Poljane (na pruzi Lipik—Banova Jaruga) 7 km k sjeveru, a od Garešnice (krajnje stanice na pruzi Bjelovar—Garešnica) 9 km k jugoistoku. Ima 902 stanovnika u 138 domova, poglavarstvo općine (3.500 stanovnika), pravoslavnu parohiju i evangeličko-reformnu pastoriju, pučku školu i poštu. Kod U. (na zapadu, kraj vode Ilove) ima ribnjaka. Od U. nedaleko na istoku selo je Gornji U., sa 563 stanovnika u 94 doma.

J. M-n.

»ULJANIK«, petrolejsko d. d. u Zagrebu. Osnovano je 1921 s kapitalom od 15,000.000 Din. Istražuje i eksploatira petrolejski teren između Daruvara i Novske, oko 1.200 km². Poglavito radi u Bujavici (kod Lipika), gdje su već uređene tri duboke bušotine: Br. 1, dubok 396 m, daje golemu količinu čistog zemnog ulja (metana 94%), kojim se služi čitav pogon, svijetlo, pečenje cigle, a dobavlja se i državnoj željeznici za rasvjetu željezničkih vagona. Br. 2 bušen je do 860 m. Br. 3 je u dubini od 570 m eksplodirao i bacio u uzduh dio postrojenja. U dubini 390—400 m naišlo se na pjeskovito ležište s naslagama ulja. Poslovima upravlja stručni inžinjer, a pomaže 100—300 lica.

L i t e r a t u r a: J. Lakatoš, Industrija Hrvatske i Slavonije (1924, 57).

J. M-n.

ULJE. U SHS se dobiva U. od raznog zrnja (repice, olaj, lan, mak, konoplja), zatim od koštica od bundeva, od sjemenja sunčanice (suncokreta), klica od kukuruza, od ploda uljike (Olea europaea), naročito u Dalmaciji, i dr. Najčešće se U. dobiva tlačenjem iz sirovine, koja se prije toga većinom žrvnja, samelje ili guli, a često i grije. Za finije vrste U. se materijal ne grije, već tlači hladan. Tlačenje biva kod nas u često vrlo primitivnim uljarnicama, sa spravama, koje ni iz daleka

ne mogu da istlače odgovarajuću količinu U. Osim toga se produkt često kvari, neugledan je u boji i nije pogodan za potrošnju i trgovinu. U našoj državi se U. proizvodi od maslina u Dalmaciji oko 50.000 mc, u Crnoj Gori oko 10.000 mc, od maka i maslina u Južnoj Srbiji oko 6.000 mc, a od ostalih vrsta uljevitoga sjemena u Hrvatskoj, Slavoniji, Vojvodini i Sloveniji oko 250.000 mc.

Literatura: M. Savić, Naša industrija i obrti; Levković, Chemische Technologie der Oele. *O. F.*

UMEK ANTON-OKIŠKI, pjesnik (12/6 1838, Sv. Ana, na Oniču, kod Šoštanja, ljubljanska oblast — 15/7 1871, Celovac). Svršio je gimnaziju u Ljubljani, a filozofiju (klasičnu filologiju, slavistiku) u Beču. Od 1866 je služio na gimnaziji u Celovcu. Prvu pjesmu je objavio 1857 u Zgodnjoj Danici, a uskoro zatim u Novinama. Od 1861 bio je suradnik Slovenskog Glasnika, Mohorjeve Družbe i dr. U. pjesme je Janežič objavio u Cvetju iz domaćih in tujih logov (1865). Većinom su refleksivne i odaju pjesnika kao epigonskog nasljedovača Prešerna, Cegnara i Koseskog. Napisao je i versificiranu legendarnu biografiju: Slovenska blagovestnika Sv. Ćiril i Metod (1863) i lirsko-epsku pjesmu: Abuna Soliman (1863) u proslavu slavnog slovenskog afričkog misionara i geografa dr. ing. Knoblehar ja. Na slovenski je preveo s latinskog od Marka Antonija Mareta: Nauk za Mladino (Marci Antonii Mareti Anstitutio puerilis u poliglotnom izdanju, 1863) i od Bernardin de Saint-Pierre novelu: Pavel i Virginija (Letopis Matice Slovenske, 1872 do 1873). U. je bio i urednik Janežičevog Besednika (osnovanog 1869).

Literatura: Marn, Jezičnik 13, II.; Grafenauer Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, 2, 457. *I. G.*

UMETNOST, mjesečna revija za umjetnost i književnost. Izlazila je u Beogradu 1924. *U. Dž.*

UMJETNIČKO GRAĐEVINARSTVO SREDNJEG VIJEKA U DALMACIJI. Građevinarstvo u Dalmaciji razvijalo se poslije propasti rimskog carstva dvojako. Na obali u municipalnim centrima i u unutrašnjosti zavladao je utjecaj rimske tehnike, dok je u krajevima van tih krugova prevladao utjecaj starodrevne i autohtone tehnike. U toku vremena utjecaj jedne i druge tehničke vještine spojio se u jedno, a usavršili su se u t. zv. romanskom stilu, dok nije Venecija početkom 15 vijeka zavladala na sjevernoj dalmatinskoj obali i zavela svoju gotiku, i time prekinula dalji razvitak domaće umjetnosti.

Do 15 vijeka razvijalo se u Dalmaciji U. G. zbog toga samostalno i postepeno, te se ta umjetnost može shvatiti kao nešto samostalno.

Zgrade, koje su ostale više ili manje sačuvane, po kojima se može točno dokazati gore navedeno tvrđenje, većim su dijelom crkve, krstionice i grobnice, dok je od privatnih zgrada ostalo veoma malo tragova, i to fragmentarnih. To su bili dvorci i dvorovi, kao Bribir, Bihač i Biograd, i manastiri u Vrani, na Čokovcu, Karinu i dr. Ti ostaci su se vremenom mijenjali, ili su kasnije kao u Dubrovniku u 14 vijeku, rađeni po tuđem uzoru.

Utjecaj klasične rimske tehnike i umjetnosti djelovao je ili kao bazilikalna ili kao centralna osnovka. Bazilikalna osnovka razvila se iz sjajnih primjera staro-kršćanskih bazilika u velikim političkim centrima, kao u Solinu. To su trobrodne bazilike sa stupovima, sa jednom ili sa tri apside, ravnim stropom i uvijek bez tornja. Takva bazilika je iz ranog srednjeg vijeka u Novalji, na otoku Pagu, koja je do temelja srušena. Taj tip se na obalama, a osobito na otocima, veoma dugo održao i bio je kasnije pod utjecajem Akvileje. Tako su crkve Sv. Ivana na Rabu iz 9 vijeka, Sv. Petra u Drazi (1059) i stolna crkva na Rabu, građene po uzoru staro-kršćanskih bazilika.

Centralne građevine srednjega vijeka stoje više ili manje pod utjecajem Ravene. Tako su donja crkva Sv. Donata (gornja je sagrađena tek u 9 vijeku), i krstionica stolne crkve, oboje u Zadru, građene u tom smislu, isto kao i porušena crkvica Sv. Uršule u Zadru i Sv. Trojica u Polju, kraj Splita. Prijelaz iz jednog u drugi stil su crkve t. zv. trihore, kao porušena crkva na Bilicama, iz 7 vijeka, i Sv. Martina u Pridrazi, iz 10 vijeka.

Autohtona građevinska umjetnost u Dalmaciji osniva se na davnim tehničkim iskustvima, koja datiraju od najprimitivnijih vremena. Za tu vrstu građenja ne samo da nije potrebno nikakvog znanja nego ni alata. Materijal je običan i neobrađen, kakav se nalazi u prirodi. Gdjegod se uprotrebljavao ovakav građevinski materijal, svugdje se gradilo na isti način i pod istim oblicima. Mi ih nalazimo, bilo već iz pradavnih vremena, bilo iz novijeg doba, tamo iza Buhara, preko Sirije i Jermenske u staroj Heladi, Sardiniji, Balearima i u Irskoj, a u vanrednom broju u Dalmaciji, osobito u okolini Šibenika. To su t. zv. Čemeri (Šibenik i okolina), Bunje (Zlarin i Zablaće), Poljarice (Drniš i Knin), a spominje se i Straža i Kućerak. Osnova im je raznovrsna, kvadratna, pravougaona i okrugla. Zbog materijala razmjerno su malih dimenzija, obično 2—3 m šupljine, a isto toliko i unutrašnje čiste visine. Donja trećina ima vertikalne, razmjerno slabe, zidove iz neobrađenog kamena, čas većeg, čas manjeg oblika. Druga trećina obično odskače od vanjskih zidova, te se pomalo sužava prema vrhu. Kod četvornih osnova uglovi su odsječeni, i naginju se prema središtu, dok se ne stvori otvor od polupriječnika polovine donjeg prostora. I ovdje je kamenje samo naslagano i pomalo prema unutrašnjosti istaknuto (kako je to u Atrejevoj riznici u Mikeni učinjeno od kamena klesanca) te je tako nagnuto u polje, da ni kap kiše ne prolazi kroz taj zid. Gornja trećina je kapa, u obliku čunaste kupole, a pokrivena je sitnim kamenjem. U novije doba ima druga trećina po 2—3 sprata. Ovo se osobito ističe kod pravougaonih osnova, kako je to tipično učinjeno u »Šupljoj gromili«, u Bilicama. Taj tip postao je u Dalmaciji od najstarijih pa do najnovijih vremena tipičan za manje crkve i kapele, a starije su poznate pod imenom Grčarije. To su jednobrodne prostorije sa ili bez apside, sa ili bez vanjskih ili unutrašnjih udubljenja (niša), uvijek zasvođene šiljatim svodom, koji je postao s istaknućem k unutrašnjosti, a pokriven je prosto sa žljebnjacima ili pločom. Iz najstarijeg doba srednjega vijeka potječe i crkvica Sv. Andrije na Vrgadi (Porfirogenitova Lumbrikada), pa onda idu redom sve ovakve crkve i crkvice, kao ona u Rižinicama, na Lopuškoj Glavici, u Škaljarima, na Lumbardi, zatim crkvice na otoku Lastovu Braču i Biševu, pa one u i oko Stona, u Poljicima, Boki Kotorskoj, kraj Knina i t. d.

Kao savršen tip te vrste može se smatrati romanska kapela kraj opatijske crkve Sv. Marija od Raca (Sutomore), ako se ne uzme kao takav cenobij samostana Sv. Marije u Zadru, s kraja 11 vijeka, ili crkva Sv. Spasa na Vrelu Cetine i Sv. Bartola na Kapitulu kraj Knina. Razvoj čisto centralnih građevina ima razmjerno malo primjera, ali tim značajnijih. Tako je crkvica Sv. Donata kraj Aleksandrova, na otoku Krku (iz 7 vijeka), upravo jedan od najljepših primjera, do kojih bi se razmjera mogla ta vrsta građevina razviti. Slična je i crkva Sv. Krševana na Glavotoku, na otoku Krku. Ovamo možemo ubrojiti i crkvicu Sv. Nikole kraj Nina, koja bi bila prvi primjer svoda ili kupole, koja počiva vidljivo na četiri unakrštena čemera.

Veoma rano, možda već u 7 vijeku, počela su se ova dva suprotna konstruktivna tipa, pravougaoni i okrugli, spajati i prelivati jedan u drugi ne samo u osnovici, već i u oblicima. Jedan je od najstarijih takvih tipova crkvica Sv. Nikole, vrh Brača (Sumartin), koja ima ne samo udubljenja u zavođenoj pravougaonoj prostoriji, već i jednu malu kupolu po srijedi, iznad srednjeg polja. Ovaj tip ostao je u životu sve do najnovijeg doba, te možemo kronološki pratiti njegov razvitak. Sjajan je primjer crkva Sv. Petra u Prikom, kraj Omiša, iz 10 ili 11 vijeka, pa onda u Kotoru crkva Sv. Luke iz 1195 i Sv. Marije Infunare iz 1221. Taj se tip udomaćio kod pravoslavnih crkvi na jugu, kao što to pokazuje crkva i manastiru Majini i parohijska crkva na Brajićima, obje iznad Budve. Prva je građena u 18, a druga u 19 vijeku.

Ovamo se ne smiju ubrajati one crkve, koje su građene prosto po bizantinskim uzorima, kao što je na pr. crkva Sv. Sergija i Vaka u Podima, u Boki Kotorskoj, jer ovdje kupola leži nad četiri ukrštena bačvasta svoda.

Isto se tako već veoma rano spajala rimska bazilikalna osnova s domaćom tehnikom, pa su jedne crkve čak snabdjevene s kupolom, dok su ostali dijelovi srednjega broda, kao i oni pobočni, svođeni na krst, i to među čemerima. Bazilike bez kupole bi bile Sv. Marta na Bihaću (umjesto stupova su pilovi) iz 8 vijeka. Takve su dalje bile crkve: Sv. Marije od Otoka u Solinu, Sv. Marije na Biskupiji, Sv. Bartola na Kapitulu, obje kraj Knina, pa onda stara crkva u Piramotovcima. Sve se one nalaze u bijednom stanju, i tek se temelji mogu ustanoviti. Jedna jedina je ostala čitava, a to je crkva Sv. Barbare u Trogiru. Tu je već gotova romanska bazilika sa svodovima na krst među čemerima. Samo što ima stupove između brodova i kupolom presvođenu, ali dolje četvornu apsidu.

Mnogo su češći primjeri trobrodnih bazilika s kupolom, što očito dokazuje, da je autohtona tehnika bila osobito živa. Takve su crkve: Sv. Nikole (sa zakržljalim pobočnim brodovima) i Sv. Eufimija u Splitu, pa onda porušene crkve Sv. Nedjelje i Sv. Lovrinca u Zadru.

Osim ovih tipova, ima još jedan tip, koji je po svoj prilici došao direktno sa zapada, pod utjecajem franačkog gospodstva početkom 9 vijeka. To su crkve Sv. Križa u Ninu i Sv. Vida u Zadru. To su upravo tri samostalne crkve, spojene u jedno tijelo, i to po dužini. Svako to tijelo ima zasebnu apsidu, ali sva tri imaju samo jedna vrata. Ova tri tijela spojena su u jednu cjelinu, te su pobočne kapele, kao i ulazni krak, zasvođen s polukupolom, tako da četvorno, kupolom presvođeno, središte okružuju četiri polja kupole.

Skoro sve navedene crkvice malenih su i neznatnih dimenzija, osim porušenih rimskih bazilika. Kada je u 9 i 10 vijeku nastala potreba za većim dimenzijama, moralo se naročito ići za odgovarajućim tipovima. Ali, kako baš to doba nije bilo podesno ni plodno u boljim i većim građevinama, upotrebilo se ono, što se imalo: prihvatila se osnova trobrodne bazilike. Ali kako stupovi nisu bili osobito stabilni, uzet je posredni tip, zamijenjen je svaki treći ili četvrti stup sa skupom stupova, a na njima su ležali poprečni lukovi, da mogu nositi direktno krovne vjenčanice. Najstariji je takav primjer crkva Sv. Dimitrija u Solinu, koja ima naizmjenične pilove, ali nema poprečnih lukova. Crkva Sv. Prasede u Rimu najstarija je ovoga tipa na zapadu. Po ovom uzoru građena je crkva Sv. Krševana u Zadru, koja je 986 predana na upotrebu Benediktincima. Ova crkva dobila je međutim svoj današnji oblik krajem 12 vijeka, te je tako jedna od najstarijih romanskih crkvi ne samo u nas, nego i u Evropi. Po tom uzoru građena je stolna crkva Sv. Anastasije u Zadru, koja je sada od Talijana pregrađena. Po istim principima građena je i stolna crkva u Kotoru, i ona u Trogiru, samo ova posljednja ima mjesto stupova samo pilove.

Kao ugaoni kamen sredovječnog graditeljstva u Dalmaciji ostaje stolna crkva u Šibeniku. Započeta je 1431 od mletačkih majstora u gotici, a nastavljena je od Đorđa Matijevića, klesača iz Zadra, po čijem je planu i dovršena 1505. Dovršena je u ranoj renesansi, ali u domaćem duhu i pod domaćim utjecajem. Sva je od kamena, od temelja do vrha, te nema ni opeke, niti drvene niti kakve druge građe.

Osim ovih građevina treba još spomenuti zvonike, koji su građeni uz veće i sjajnije crkve, a pod neposrednim utjecajem iz Italije. Tako je zvonik stolne crkve na Rabu građen krajem 11, Sv. Marije u Zadru početkom 12, a zvonik stolne crkve u Splitu u 13 vijeku. Zvonik opatije Sv. Petra u Drazi, na otoku Rabu, od 1059, bio je početkom 20 vijeka porušen, po nalogu državnog nadležnog konservatora u Beču.

L i t e r a t u r a: F. Bulić, Kninski spomenici (1888); F. Bulić-J. Bervaldi, Kronotaksa splitskih nadbiskupa (Bulletino d'arch, e storia dalmata, 1912); R. v. Eitelberger, Die mittelalterlichen Kunstdenkmale in Dalmatien (Berichte d. Zentralkommission, 1861); D. Frey, San Giovanni in Arbe (Jahrbuch d. Kunsthist. Inst. 1911), Der Dom von Arbe (Allg. Bauz., 1912), Der Dom von Sebenico (Jahrbuch d. Kunsthist. Inst., 1913); W. Gerber, Altchristliche Kulturbauten in Dalmatien (1912); Ć. Iveković, Dalmatiens Architektur und Skulptur (1911 bis 1928), Die Entwicklung mittelalterlicher Baukunst

in Dalmatien (1910); Bunje, Ćamzi, Poljanice (1925); T. G. Jackson, Dalmatia, The Quarnero and Istria (1887); L. Jelić, Zbornik jugoslav. umjetnina (I., Jugoslavenska Akademija, 1895), Zbornik stolne crkve u Splitu (Vjesnik Hrv. Arheološkog Društva, 189), Povjesne topografske crtice o Biogradskom primorju (Vjesnik Hrv. Arh. Društva, 1898), Spomenici grada Nina (Vjesnik Hrv. Arh. Društva, 1900—1902), Hrvatski spomenici ninskog područja (Jugoslavenska Akademija, 1911); K. Jireček, Bedeutung Ragusas in d. Handelsgeschichte des Mittelaters (Kais. Akad., Wien, 1899); G. Kowalczyk-C. Gurlit, Denkmäler der Kunst in Dalmatien (1910); J. Stryzygowski, Kunstgeschichtliche Kulturbilder aus Öster.-Ungarn (1893), Orientalische Kunst in Dalmatien (1911); Ć. Stratimirović, O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske (Spomenik S. Kr. Akadem., 1895); U. Villard, L'architettura romanica in Dalm. (1910); Jelić-Bulić-Rutar, Vođa po Splitu i Solinu (1894). *Ć. Iveković.*

UMJETNOST. Hrvatska v. u Dodatku.

S l o v e n s k a n a r o d n a u m j e t n o s t. U Južnoj Štajerskoj i Kranjskoj, nešto i u Jugozapadnoj Koruškoj, a manje u Istri, Primorju i Julijskoj Sloveniji, presudan utisak čini veliki broj crkvi, poredanih po brdima i planinama. Ovo su iz narodne duše iznikle zgrade, koje svjedoče, da slovenski narod ima smisao za umjetnost. Ovo se pokazuje u svima granama njegovog života.

Kuća ima interesantnu historiju. U staro doba, pa do 17 vijeka, bila je narodna kuća u alpskim predjelima slovenskog teritorija (nekadašnja Kranjska, Štajerska i Koruška) drvena. Na Krasu, u Istri, Primorju u Julijskoj Sloveniji bila je već krajem srednjeg vijeka zidana, a prije je i tu bila također drvena. Po malo naseljenim krajevima po gorenjskim brdima, u Beloj Krajini i Južnoj Štajerskoj očuvale su se još do danas mnoge stare drvene kuće, pojedine i u Istri i Primorju. Po visinama i nizinama, osobito u blizini grada, počeli su graditi kuće od kamena ili su ih barem podzidavali već krajem 16 vijeka.

Slovenci su umjeli obrađivati drvo već u ranom srednjem vijeku, kad su bili još veoma rašireni i u zemljama, koje su danas njemačke. Kad je Tasilo osnovao samostan Kremsmünster poklonio mu je i dekaniju Slovenaca, koji su stanovali duž šuma. Ovi su sagradili 40 drvenih kuća. 904 nazivlju se Slovenci, reodarii (rovtari, t. j. oni, koji krče šume). 804 spominju povelje Slovence i na jugu, na pr. u Rižanu, 888 drvene kuće (casale), a 981 čitavo selo drvenih kuća. Slovenac je krčio šumu, obrađivao građevinarsko drvo i davao ga i tuđincima susjedima.

Tako je nastala tradicija, koja je predavala tehničke tekovine i narodnu estetiku potomcima. Ostatke ovih tradicija nalazimo još i danas u narodu. Stil je napredovao; utjecajem zapadnoevropske umjetnosti postigao je kulminaciju razvitka u 18 vijeku. Još i danas nas iznenađuju ove zgrade najrazličitijim konstrukcijama i različitim oblicima. Prosti tesari 17 i 18 vijeka dobro su poznavali duh akademske umjetnosti, koju je narodni duh prilagodio svom tradicionalnom ukusu i poseljačio je. Ovo se uvijek dešavalo i jedan ili više vijekova kasnije, od pojave dotičnog stila, koji je prihvatila i poseljačila narodna duša.

Napredak stila opažamo u svima pojavama narodnog života, koji ima dosta dodira s realnim oblicima: u građevinarstvu, slikarstvu, kućnom namještaju, oruđu, posuđu i nošnji, u prvom redu, naravno, u ornamentici. Svuda se opaža smotrenost i praktičnost. Kod tlorisa igra psihologija važnu ulogu. Ornamentika je umjerena, ali karakteristična. Središte stare kuće bilo je ognjište. I danas se u namještanju ognjišta prost narod nehotimice i nesvijesno drži stare tradicije: ognjište ima svoje mjesto neposredno kod otvora peći, koja je bila u prvo, t. j. prehistorijsko doba jedino ložište vatre u kući. Sada ima obično dva ložišta: peć i ognjište.

Značajna je i boja. Uopće se može tvrditi, da i Slovenci, kao i drugi Južni Slaveni, imaju smisla i volje za šaru. Slovencu nije dosta, da izradi kuću, nego pojedine dijelove kuće radi u raznim bojama, osobito ako je kuća zidana. Uglovi su slikani, ispod krova je pojas, na zidu je slika Marije ili zaštitnika od vatre, Sv. Florijana, nekiput i oboje.

Oko boja kuće nalazi se obično vijenac od cvijeća. Sve je to u ukusu baroknog stila; ni jedan drugi stil nije ostavio u seljačkoj kući kod Slovenaca toliko jakih i trajnih reminiscencija kao barok.

Što ne dostiže umjetnički načinjena boja, to slovenski seljak dopunjuje prirodom: svježe cvijeće, osobito karanfile, koje meće po prozorima, hodnicima i otvorima natpisa (firme).

S ovakom spoljašnošću u suglasnosti je i unutrašnjost i pokućstvo. Drveni tavan od raspoređenih drvenih greda i mecesnovih dasaka, stol od bijelog javora, orahovinom obložene (intarsija), stolice od bukovog ili hrastovog drva, intarsirani ili bojom išarani sanduci, plavi ili bijeli kreveti, ukrašeni naslikanim cvijećem, emblemima godinama, iste takve kolijevke.

Na zidovima vise dugački redovi na staklu rađenih slika svetaca, više stola u kutu križ, ispod njega ručnik od bijelog platna, šaran vezom, ili od papira, ukrašen šarenim cvijećem. U zidu mali ormar, šaren. Velika peć od obojenih opeka i, osobito u starim kućama, kipovi svetaca, koji su obično šareno bojeni.

U kuhinji je mnogo štošta izrađeno umjetnički, na pr. žličnik (mjesto za žlice), lijepo sitno umjetnički izrezan; kuhinjski ormar, koji je seoski umjetnik išarao cvijećem. Na tavanu su sanduci za žito, u duborezu i išarani, čitav red čekrka, s umjetnički ažuriranim kudjeljama ili rezbarijom ukrašene preslice i vretena.

Slično tome je građena i crkva. Tu prevladuje stil akademske umjetnosti, koja se ipak morala prilagoditi, više ili manje, narodnom ukusu, tehnici, razmjeri i rasporedu odjeljenja. I tu se namještaj prilagođuje narodnom osjećanju. Karakteristični su za naše crkve osobito područne, skromni razmjeri, ljubav za domecima i dozici, pa onda praktično iskorišćavanje tavanice, sakristije i kule za čuvanje stvari. Uopće se opaža velika ekonomija na jednoj strani, a nastojanje da se takmiči s velikom umjetnošću zapadne Evrope, na drugoj strani. U gotsko doba i u doba renesanse crkve obično nemaju svodova, već prave, drvene tavane, ponegdje umjetnički raspoređene i dekorativno išarane. U doba baroka crkve imaju obično svodove. Važno je za našeg seljaka zvonik. On se mora vidjeti daleko, i u njem mora biti mjesta za što veće zvono. U ranije doba bili su zvonici udešavani i kao zgrade za odbranu. U estetskom pogledu osobito su lijepi barokni krovovi na zvonicima slovenskih crkvi.

Unutrašnjost crkve pokazuje estetsko osjećanje. U svim pojedinostima voli živahne linije nemirnog i draženog efekta. Bogato rezani oltari u kline sa baroka pojavljuju se u narodnim oblicima. Tu nalazimo vijugave stupiće, po kojima se penje zelena loza s pozlaćenim grozdovima, po gredama trče anđeli sa simbolima svetaca; svuda živost i nemir. Kod pozlaćenih oltara svjetlost kovina je u velikoj mjeri prevučena prevlakom providnih boja, tako da imamo šarenu cjelinu. Naš seljak traži, da vidi na oltaru žar nebeske svjetlosti. Narodna umjetnost to postiže time, što prozor iza oltara pokrije bojenim staklom, koje osvjetljava magičnom svjetlošću sliku svetog zaštitnika.

Istu pažnju poklanja slovenski narod i spomenicima, koje postavlja pored puteva, na raskrsnicama i na mjestima nesreća: raspeća (križeve), kipove Sv. Djevice i drugih svetaca. Ti su spomenici ili drveni ili zidani, katkad od kamena. Drveni su obojeni obično tamnocrvenom bojom i ukrašeni zelenim, bijelim, plavim i žutim prugama. Zidane su kapelice vrlo često slikane fresko. To su prije radili obične domaće zanatlije, koji su prisvojili nešto potrebne tehnike posmatrajući izvježbane slikare, kad su slikali u crkvi ili u gradu.

Na isti način narod sve ono, što ulazi u njegov duševni život, okružuje umjetnošću svoga ukusa. O Božiću seoska djeca namještaju u svakoj kući naivno zamišljene jasle; za njih je djeda u toku godine izrezao i išarao male figure. Unuci načine zelenu podlogu od mahovine i rasporede drvene figure po svojoj mašti. Koliko pažnje posveti domaćin krednici (brojanici), votivnim slikama od gline, gvožđa i voska! Za uskršnju noć žene i djevojke vezu čaršave, kojima pokrivaju jela, koja nose na veliku subotu u crkvu na blagoslov.

Istu pažnju je posvjećivao slovenski narod i odijelu, pokućstvu, oruđu i posuđu.

Kod slovenske narodne nošnje razlikuje se čitav red tipova, koji dolaze iz raznih izvora. Narodne nošnje u Slovenaca nisu nikada petrefakt, već su živjele i mijenjale se. Svoje uzore imale su one u lokalnim evropskim modama, kao i za kuće. Ali ove mode nije seljak odmah imitirao, već ih je činio narodnim, i tek kao takve primao po sto ili više godina kasnije. Nedostatak dobre robe i vještine primjećivao se na izradama seoske švelje, ali su te izrađevine bile po narodnom ukusu, pa su se širile i primale. Osim domaćeg, upotrebljavali su i strano sukno i svilu, za obuću skupu kožu, čak juhtovinu. Cipele su prešivali šarenom tankom kožom, zbog ukrasa. Zimsko su odijelo podšivali i opšivali kožusima od ovaca i vidri.

Narodna nošnja je uvijek isticala šarenilo. Mladić je obično imao 5—6 osnovnih boja na sebi, a pored toga i metalnih ukrasa. Osim osnovnih boja, ima i ornamentalnih. Košulja je bila vezena crvenim ili plavim koncem na bijeloj osnovi, crni kožni pojas s bijelom i zelenom tulčevinom; u crveno svilenoj marami utkano je šareno cvijeće i srebrnasti ukrasi; bijeli ili žuti kožuh išaran je izvana cvijećem razne boje, vezenim vunom ili sastavljenim iz dijelova ušivene kože. Žensko su odijelo izrađivale ruke domaće prelje, pa do radnika inostranih tvornica. Najdragocjeniji dio odijela bila je avba sa zlatom vezenim čelom, a pored nje bijelo i sitno vezena marama. Pored toga, nosile su još šapelj, vrstu dijademe, a za obične dane zavijače. Odijelo su dopunjavale minđuše, križ, ikonice, prsteni i teški, često srebrni ćemer (pojas). Čitavoj opremi udahnuti su takvi oblici, da budu u skladu sa snažnim stasom zdrave seljanke. Akord životne snage i estetike.

Ali ovako jasno izrazitog karaktera nemaju svi predjeli slovenske teritorije. Ako se pođe iz Ljubljane prema Novom Mestu, već se na ovoj strani Gorjanca opaža manje samostalna narodna umjetnost. Kuća nema tako određen oblik ni pažljiv raspored kao Gorenjska; za ukrase obično ne zna, samo cvijeće oživljuje vanjštinu seoskih domova. Takav je i ostali život: njega tijela, odijelo, pokućstvo, oruđe i posuđe, sve ima nekakav neizrazit karakter, jer se sve to pozajmljuje od gorenjske kulture. S druge strane Gorjanca je drukčije. Tu su karakterni znaci jasni i određeni. Ali to nije slovenska samostalnost u narodnoj umjetnosti, već prevlađivanje hrvatskog, dijelom čak srpskog utjecaja, dakako u blažem obliku. Belokranjska nošnja čuva još veoma stare osobine u kroju i ukrasu, koje potječu iz rimskog i bizantinskog doba, ali su se očuvale u neprekinutoj tradiciji u tom dijelu, koji do 1912 nije bio spojen s drugim krajevima, te je zbog toga ostao nepristupačan razvijenoj kulturi. Zaostalost se nadoknađuje time, što nam je sačuvano mnogo starodrevnog i narodnog duha u proizvodima narodne umjetnosti i tehnike u Beloj Krajini.

I u nošnji ovih krajeva vidi se također šarenilo vezenih dijelova. Na bijeloj osnovi ima motiva, čiji su izvori u bizantinskom ili čak u prebizantinskim vezovima. O Uskrsu izrađuju tu pisanice, obojna jaja, pretrpana ornamentima sa vezova, gdjegdje i u 2—4 boje. Prosta seoska djevojka pronalazi upravo genijalne kombinacije u formama i bojama.

Na narodnoumjetničkim kulturama gorenjske i belokranjske strane ima svog udjela i Radniška Dolina, sa svojim susjedstvom, kao i Posavlje, od Zidanog Mosta do hrvatske granice.

Kočevlje ima dakako nešto tipično u građenju domova, u nošnji i u ukusu za umjetničku vanjštinu, ali to nije prodrlo, i danas je nemoguće razlikovati slovenske elemente od tuđih. Kočevci naime donose najraznovrsnije kulture cijelog svijeta.

Iz Ribniške Doline prelazi dolenjski put narodne umjetnosti i prelijeva se u notranjski, u pravcu prema zapadu. Tu prevlađuje talijanski utjecaj. Kuće su obično zidane, krovovi koso položeni i pokriveni ciglama, u starije doba daskama ili slamom. Na krasu su domovi niski i zaštićeni protiv bure. Malena aula za ložište vatre, ovdje je zamijenjena prostranom kuhinjom s ognjištem, pristupačnom sa tri strane. Umjetnički oblici drvenih dijelova pod utjecajem su talijanskih pravaca. Ali u sjevernoj Goriškoj i sjeveroistoč-

noj Istri prihvaćaju više slovenski ukus. Srednja Istra i Julijska Slovenska potpale su pod talijanski utjecaj. Narodna umjetnost ovih krajeva na višem je stepenu, kao i na drugim mjestima među Slovencima, ali nije slovensko-narodna.

Prostonarodna nošnja na Krasu, po Ćićariji i po manje naseljenim krajevima Istre, ima još u mnogom pogledu slovenski karakter. Na drugim je stranama, osobito po našivcima i bojama ustukla pred romanskim ukusom. Notranjac i Primorac su obdareni za akademske oblike reprezentativne umjetnosti. To se osobito primjećuje u crkvama. Zgrada sama često je djelo domaćeg stanovništva, što svjedoče karakteristični dodaci, konstatirani kod kranjskih i štajerskih hramova. Oltare od kamena izradio je često seoski kamenorezac; crkveni namještaj obično je dolazio iz ruku seoskog stolara, a i slikara ne zovu iz daleka.

U Korotanu se slovenska narodna umjetnost udavila u njemačkom ukusu. Samo spoljašnji oblik i raspored kuće svjedoče pogdjegdje, da imaju korijena u slovenskom osjećanju, i da je Korotanac prihvatio gorenjski tip kranjske kuće. Prihvatio je također i ukras u rezbarstvu i u slikarstvu. I pokućstvo ide za kranjskim uzorima. Narodna nošnja, koja je bila poznata već prije 50 godina, sklonila se u pojedine planinske kuće. Dosta čvrsto se još drži u Zilskoj Dolini, ali samo kod žena. Kratka odijela su još ostala kakva su bila prije sto godina. Ženska nošnja ima dosta češkonarodnog ukusa; šarena je i dražesna, obično svijetlo-bojna u svemu, što treba da utječe ornamentalno. Najviše narodnih osobina nalazimo kod zgrada i predmeta, koji su u vezi s vjerom: kod crkvi, kapelica, spomenika duž cesta i krstova. I ako je slovenski živalj opkoljen tuđinskim mentalitetom, ipak se na ovom polju vjerno drži svoje stare slovenske tradicije.

Osim narodne umjetnosti ima kod Slovenaca i mnogo domaćih zanata, osobito ih je bilo u staro doba. Drvene nanule izrađivale su se, i dijelom još i danas izrađuju, u Ribnici i u loškim planinama, u slovenskoj Štajerskoj i u Zilskoj Dolini, u Koruškoj. Papuče i svitke izrađuju u selima u Gorenjskoj i Dolenjskoj, u Kranjskoj. Kape, prsluke, čarape, narukvice i t. d. pletu u kamniškom okrugu, Idriji, oko Kranja, u Tržiču, u Bledu, Javorniku i Jesenicama. Cipele i kože uopće: Tržič, Kranj, Ljubljana, Maribor, Ptuj, Ljutomer, Ormož, Miren kod Gorice. Čipke: Mavčice, Loka, Gorenja Vas i više krajeva u Gorenjskoj, Borovlje u Koruškoj. Flanel izrađuje Bled i okolina. Češljeve: Loka. Ćebeta, popruge, tepihe: kranjska okolina, Šenčur, Loka. Svijeće: Podgrad i Št. Jakov u Koruškoj. Drvene produkte dobavljaju: Ribnica, Kočevje, Velike Lašče, Lož, Logatec, Radovljica, Vrhnika, Idrija, Kranj, Loka, Poljane, Selca, Bohinj, Savinjska Dolina, Ljutomer, Radgona; u Koruškoj: Resnik, u Goriškoj: Bovec, Log, Srpenica. Platno i predivo od lana i konoplje: Loka, Kranj, Mengeš, Medvode, Metlika, Kočevlje, Slovenj Gradec, Brežice; u Koruškoj: Hermagor, Zilska Dolina i druga sela. Pletenice: Vižmarje, Bohinj, idrijska okolina, Planina, Vipava, Ribnica, Kočevje i Savinjska Dolina, Ptuj, Rogatec, Brežice, u Goriškoj mnoga sela duž Soče. Marame (peče) su vezle vezilje u ljubljanskoj okolini, Kamniku, Radovljici i Stični. Sita su izrađivali u Kranjskoj i loškoj okolini. Još danas je Stražišče središte ovog zanata.

Produkte od slame: (šešire, torbe, potkožnice) izrađivali su i izrađuju dijelom još danas: Brda Ivan Pšata, Št. Jakov na Savi, Mengeš, Trzin, Stog, Studa, Domžale, Dragomelj; u Koruškoj Bilčeves. Sukno proizvodi Bistrica, radovljiška okolina, Loka, Idrija, Savinjska Dolina. Prastari gvozdeni zanat bio je u Bohinju, Železnikima, Javorniku, Jesenicama. Gvozdene predmete (čavle i dr.) izrađivali su i izrađuju dijelom još danas u Kropi, Kamnoj Gorici, Tržiču i dr.; u Koruškoj: Mlinare, Fužine, Trg, Borovlje; u Goriškoj: Baška, Lokovec i dolina Idrijce. Neke od ovih domaćih zanata industrijalizirao je veliki kapital. *J. Mantuani.*

S r p s k a. Srpsko pleme i njegova kultura nisu ostajali zatvoreni moćnim strujama, što su zahvatale cijelu Evropu. Mnogobrojni putovi otvarali su vrata utjecajima s Istoka i sa Zapada. Do 10 i 11 vijeka bili su na Balkanu već sasvim formirani centri religioznog života: U pribrežju Jadranskog, Egejskog i Crnog

Mora, na Bosporu, u Trakiji, u dolini Vardara i Morave, na obalama velikih jezera u Makedoniji. U domašaju ovih centara razvilo se kršćanstvo i kod Slovena na cijelom Balkanskom Poluotoku, i to pod utjecajem raznovrsnih misionara. U Dalmaciji se učvrstiše koptiski monasi; preko Bugarske dolaze Jermeni; putovima, kojima su se kroz cio srednji vijek kretale velike najezde s Kavkaza i Kaspijskoga Mora, struje utjecaji s istoka; Vizantija i Rim trude se, da Slovene na Balkanu stave pod svoju zaštitu.

U okviru ovih raznobojnih utjecaja razvijala se srpska umjetnost srednjega vijeka. Razvijajući se, uglavnom, na domašaju Vizantije i Zapada, ona se nije otela utjecajima s obje strane, ali su u njoj naročito karakteristični utjecaji kršćanskoga Istoka. I srpska umjetnost srednjega vijeka, ma koliko da pokazuje elemente pozajmljene iz Vizantije ili sa Zapada, u suštini je orijentalska. U njoj se, kroz cio srednji vijek jasno manifestirala tendencija, da se orijentira prema Istoku.

Umjetnost kod Slovena na Balkanu počinje u pravom smislu tek od doba njihova pokrštenja u 9 vijeku. Danas nemamo potpuno jasnu sliku o najstarijim srpskim crkvama u Primorju između Skadarskog Jezera i Jadranskog Mora, u Zeti i u Srpskom Zagorju. Opća slika, koju nam daju najstarije crkve u Dalmatinskom i Hrvatskom primorju, upućuje uglavnom na Istok. Već i sama imena svetitelja, kojima je veliki dio ovih najstarijih crkava bio posvećen (Sv. Stevan, Sv. Sergije i Vakh, Sv. Sofija, Sv. Dimitrije i dr.) govore o tijesnim vezama s Istokom. I sami spomenici svojom formom također svjedoče o utjecajima s Istoka. Crkve Sv. Donata u Zadru (9 vijek), Sv. Trojice u Splitu i prvobitna crkva Sv. Trifuna u Kotoru (10 vijek), imaju kružnu osnovu, kao rotunda iznad Kristova groba u Jerusolimu. Katedrala u Splitu i baptisterijum u Zadru imaju poligonalnu osnovu, po primjeru poligonalnih crkvi iz stare kršćanske epohe na zemljištu Male Azije. Crkva Sv. Uršule u Zadru ima čisto orijentalsku formu. Crkva Sv. Krsta u Ninu pokazuje u svojoj arhitekturi također pretežno orijentalske elemente. Nesumnjivo je i najstarija manastirska crkva, kneza Trpimira u Hrvatskoj, osnovana oko sredine 9 vijeka, pripadala istom krugu.

Danas se ne zna, kako su izgledale najstarije srpske crkve u oblasti Skadra i Bojane. Znamo za Prečistu (Bogorodicu) Krajinsku, koja se vezuje s imenom kneza Vladimira (pogubljen 1015) i za čuveni manastir Sv. Srđa (Sergija) i Vakha na Bojani, čija se crkva spominje kao mauzolej srpskih kneževa i kraljeva u 11 i 12 vijeku. Spominju se crkva Sv. Mihaila, u kojoj je sahranjen kralj Beluš, crkva Sv. Andrije u Prapratni (sahranjen kralj Dobroslav), crkva Sv. Đorđa u Kotoru (sahranjen kralj Grubeša), i mnoge druge crkve u Pomorju, ali se ne zna ništa, kako su te crkve izgledale. Petrov manastir kod sela Čičeva (Trebinje) po svoj prilici je manastir Sv. Petra u Trebinju, u kome je bio sahranjen suvremenik Bodina, kralj Radoslav. Episkopska crkva Sv. Apostola kod Novog Pazara, poznata pod imenom Petrova crkva, spominje se u doba bugarskog cara Petra (prva polovina 10 vijeka). Ona ima kružnu osnovu i arhitekturom podsjeća na čitavu jednu seriju starih jermenskih crkvi.

U Nišu, koji je bio jedan od snažnih religioznih centara u to doba, spominje se u 11 vijeku crkva Sv. Prokopija, čiji je kult bio jako rasprostranjen u toj oblasti. Prokuplje, grad Sv. Prokopija, duguje nesumnjivo svoje ime nekoj crkvi, posvećenoj tome svetitelju. Današnja stara crkva Sv. Prokopija u Prokuplju, koja je obnovljena 1734, basilikalnoga je tipa, i mogla bi pripadati najstarijim crkvama iz doba prije Nemanje. I neke stare crkve u oblasti Niša (Ćurline, Matejevci) mogle bi pripadati istome vremenu. Nesumnjivo je iz istoga vremena bilo crkvi i u oblasti starog Braničeva, u kome je bilo sjedište jednoga episkopa, i koje je moralo biti snažan religiozan centar. Jedan reljef Krista s jermenskom signaturom, nađen u toj oblasti, koji je pripadao jednoj crkvi iz doba prije 11 vijeka, i mnogi drugi znaci govore zato, da je ova oblast bila pod snažnim utjecajima s Istoka.

Isto tako malo što znamo o srpskim crkvama u Madžarskoj iz toga doba. Njih su tamo, nesumnjivo, podizali Srbi, koji su u to doba često zauzimali najveće položaje u državi. Još

u 12 vijeku Srbi su bili najjače zastupljeni elemenat u Južnoj Madžarskoj. Manastir Sv. Dimitrija, od koga nosi ime današnja Mitrovica (srijemska), daje 1057 episkopskoj crkvi u Pečuju madžarski palatin Rado. Slavonski ban i madžarski palatin Beluš, sin raškoga velikog župana Uroša I, podigao je manastir Banoštar kod Čerevića između 1137 i 1163. Njegova sestra Jelena, madžarska kraljica, žena kralja Bele II. Slijepog podigla je, oko sredine 12 vijeka, manastir Kovin na otoku Čepelju kod Budima.

U drugoj polovini 12, i u 13 vijeku, do Milutina, srpska se umjetnost ocrtava sasvim jasno. U dolinama Lima, Ibra, Toplice i Zapadne Morave niče u to doba veliki broj crkvi. Osnivač srpske države, veliki župan Stevan Nemanja, bio je jedan od najrevnosnijih ktitora božjih hramova. Njegovi nasljednici takmičili su se u tome, tko će podići više hramova.

Nemanja je podigao (prije 1168) Sv. Bogorodicu na ušću Kosanice u Toplicu, koja je postala ženski manastir. Blizu ovoga manastira, na ušću rijeke Banjske, podigao je Sv. Nikolu (između 1165—1168). Oko 1168 podigao je crkvu Sv. Đorđa u Rasu (danas Đurđevi Stupovi kod Novog Pazara), a pri kraju 12 vijeka Bogorodičinu crkvu u Studenici, koju je namijenio za svoju grobnu crkvu. Njemu se pripisuje i Sv. Nikola Končulski (na Ibru, kod Raške) i manastir Sv. Bogorodice Bistričke, u oblasti Prijepolja, na pritočici Lima Bistrici. Nemanja je obnovio i manastir Sv. Pantelejmona u Nišu i Sv. Arhanđela u Skoplju.

Nemanjin brat Sracimir podigao je Sv. Bogorodicu u Gracu (danas Čačak), a Miroslav, veliki knez humski, crkvu Sv. apostola Petra i Pavla u Bijelom Polju.

Iz Nemanjine epohe bile bi i prvobitne crkve Sv. Nikole (Banja) i Sv. Đorđa u Dabru (Orahovica) i manastir Pavlica (starija crkva) na Ibru. Možda bi istom dobu pripadala i crkva Sv. Nikole Baljevca.

Stevan Prvovjenčani (1196—1227) podigao je čuvenu arhiepiskopiju Žiču, u čemu ga je revnosno pomagao brat Sv. Sava. Sv. Savi se pripisuje podizanje velikog broja crkava, prije svega u Sv. Gori (Hilandar, neke crkve u Vatopedu), zatim u Solunu i u Srbiji. Za vrijeme njegovog arhiepiskopstva pominju se Sv. Arhanđeo na Prevlaci (u Kotorskom Zalivu), sjedište zetskog episkopa, Bogorodica u Hvosnu (Mala Studenica u oblasti Peći), sjedište hvostanskog episkopa, Bogorodica kod Stona na Jadranskom moru, sjedište humskoga episkopa, Sv. Đorđe u Budimlji kod Berana (danas Đurđevi Stupovi), koju je crkvu podigao Prvoslav, sin najstarijega Nemanjinog brata Tihomira i koja je bila sjedište jednog episkopa, i crkva Sv. Ahilija na Moravici (današnja crkva u Arilju je iz doba kralja Dragutina), sjedište moravičkog episkopa. Možda je iz vremena Sv. Save i manastir Vranjina (u Skadarskom Jezeru).

Kralju Radoslavu (1227—1234) ne pripisuje se nijedna crkva, a kralj Vladislav (1234—1243) je podigao manastir Mileševo u oblasti Prijepolja.

Kralj Uroš I. (1243—1276) podigao je Sopoćane, na izvoru rijeke Raške u oblasti Novoga Pazara. Iz njegova je doba, po svoj prilici, i crkva Sv. Apostola u Peći, koja je postala arhiepiskopska crkva i dobila ime prešašnje arhiepiskopske crkve u Žiči (Spasova crkva). Ona se pripisuje arhiepiskopu Arseniju I. (1233—1263). Iz istoga je doba i manastir Morača, koji je podigao Stevan, sin velikog župana Vukana (1252), i vjerojatno i manastir Davidovica ili Brodarevo na Limu, koji je podigao Vukanov sin, župan Dmitar, u kaluđerstvu nazvan David.

Kraljica Jelena, žena Uroša I., podigla je čuvenu Bogorodičinu crkvu u Gracu u oblasti Raške, u kojoj je i sahranjena.

Za kralja Dragutina (1276—1281) zna se pouzdano, da je podigao crkvu Sv. Ahilija (sada Arilje) zajedno s bratom Milutinom 1292—1297, i da je obnovio manastir Sv. Đorđa u Rasu, u kome je i sahranjen. Da li su prvobitne crkve u Papraći (u oblasti Zvornika), Rači (kod Bajine Bašte), Lomnici (u oblasti Birču), Troноši (kod Krupnja) i Tamni (kod Janje, u Bosni), iz vremena ovoga kralja, kako se to u tradiciji održava, nije moguće pouzdano reći, pošto one još nisu proučene.

U Južnoj Srbiji se u 13 vijeku spominje Sv. Bogorodica Htetovska (u današnjem Tetovu) Treskavac (kod

Prilepa), koji su kasniji srpski vladaoci restaurirali, Sv. Petka u Tmoranima (danas Moravi, u oblasti Skoplja) i čuveni manastir Sv. Đorđa Gorga, koji je obnovio Milutin (1300).

Kralj Milutin (1281—1321) je podigao veliki broj crkvi: Crkvu Sv. Đorđa Gorga kod Skoplja (oko 1300), Bogorodičinu crkvu (sabornu) u Hilandaru, Bogorodicu Levišku u Prizrenu, Sv. Nikitu u oblasti Skoplja, Sv. Jovana Krstitelja, Sv. Konstantina i Trojeručicu u Skoplju, Sv. Đorđa u Nagoričinu, Sv. Prohora Pčinjskog u oblasti Vranje, Sv. Stevana u Banjskoj u oblasti Mitrovice, Gračanicu na Kosovu u oblasti Prištine, Sv. Nikolu u Kožlju (na ušću Pčinje u Vardar), crkvu Sv. Joakima i Ane u Studenici (t. zv. kraljeva crkva). Nesumnjivo je on podigao i crkve u obnovljenim manastirima: Orahovici na Limu i Sv. Srđa i Vakha na Bojani (zajedno s kraljicom Jelenom). Njemu se pripisuje i podizanje manastira Tvrdoša, u oblasti Trebinja, i Vitovnice u oblasti Petrovca (u Mlavi). Za njega se veli, da je podigao i čuveni manastir Kosanicu u oblasti Drame, zatim crkve Sv. Nikole i Sv. Đorđa u Solunu, manastir Sv. Arhanđela u Jerusolimu, u Carigradu na mjestu zvanom Prodrom podiže crkvu i palače. Obdarivao je Sv. Đorđa Kičevskog i Treskavac. Iz njegovog je doba Bogorodica Crnogorska, poznata pod imenom Matejić (Matejica, Matejča), na Matejićskoj Planini, nedaleko od Kumanova, Bogorodica Odigitrija u Mušutištu (oblast Prizrena), Blagovještenje u Gornjem Zabelju kod sela Banjana (oblast Skoplja), vjerojatno i Sv. Ilija kod istoga sela, Sv. Dimitrije u Biluši (oblast Prizrena). Iz doba Milutinova spominje se i Bogorodičina crkva (Uspenje) u Beogradu, u kojoj se tada nalazila čudotvorna ikona Bogorodice, slikana rukom jevanđeliste Luke, zatim Modrički manastir (po svoj prilici na mjestu sadašnjeg manastira Porečke Bogorodice kod sela Modrišta) i manastir Gostivarski (koji može biti i iz ranijeg vremena).

Uroš III. (Stevan Dečanski) podigao je manastir Dečane u oblasti Đakovice i u oblasti Ćustendila crkvu Sv. Spasa, zvanu Spasovnica, na mjestu, gdje mu je bio stan za vrijeme bitke kod Velbužda (kod sela Količevci). Iz toga su vremena i neke crkve u Peći, koje je podigao arhiepiskop Danilo: (u patrijaršiji crkvu Bogorodičinu sa paraklisima Sv. Jovana i Sv. Arsenija Srpskog) i crkvu Sv. Nikole. I Bogorodičina crkva u Kučevištu (Skopska Crna Gora) pripada tome vremenu, a vjerojatno i crkva Sv. Đorđa u Magliču, i Sv. Nikole u Vranju, koju je podigao knez Baldovin.

Za cara Dušana vezuje se podizanje čuvenog manastira Sv. Arhanđela kod Prizrena. On je obnovio i crkvu Sv. Nikole Dobruškog u oblasti Prizrena. Iz Dušanovog su vremena: Manastir Lesnovo, zadužbina despota Olivera koji je, vjerojatno, podigao i crkvu Sv. Dimitrija u Kočanima, crkva Sv. Nikole kod sela Ljubotena (Skopska Crna Gora), koju je podigla neka gospođa Danica, crkva Sv. Arhanđela u Štipu, podignuta od protosevasta Hrelje, Sv. Petar Koriški u oblasti Prizrena (zadužbina starca Grigorija), manastir Arhiljevica (Bogorodica), negdje u oblasti Preševa i Matejića, zadužbina sevastokratora Dejana, koji je podigao i crkvu Sv. Jovana Bogoslova u selu Belovu na Strumi (oblast Radomira) i, kako izgleda, crkvu Sv. Nedjelju u oblasti rijeke Treske, manastir Zrze (u oblasti Prilepa), zadužbina nekoga monaha Germana, Sv. Nikola i Sv. Jovan Krstitelj kod Štipa, Sv. Stevan u Strumici i Bogorodica Odigitrija, podignuta u Strumici od nekog vlastelina Rudla, Bogorodičina crkva više sela Gabrova (u oblasti Belasice), Sv. Đorđe u Valandovu, Pološki manastir u oblasti Crne Rijeke, koji je, po svoj prilici, podigao Dušanov »brat« Dragutin, crkva Sv. Arhanđela u Velesu, crkva Sv. Klimenta u Ohridu, koju je podigao svećenik Stefan pod zaštitom župana Andreje Grope, Sv. Nikola na Ohridskom Jezeru u oblasti Struge, Sv. Nikola u Hoči (oblast Prizrena), vjerojatno i prvobitna crkva Sv. Spasa u Skoplju i dr. Za vrijeme Dušanovo su mnogobrojne crkve restaurirane, od kojih se naročito ističu: Sv. Jovan, Sv. Nikola i Sv. Teodor kod Sereza, Bogorodica Perivleptos (sada Sv. Kliment) u Ohridu, manastir Sv. Nauma na Ohridskom Jezeru i dr. Iz toga je doba i Bela Crkva kod Karana, zadužbina nekoga župana Brijana.

Za vrijeme cara Uroša i kralja Vukašina podignuti su: Markov manastir sa crkvom Sv. Dimitrija u oblasti Skoplja, Sv. Nikola u selu Psači (oblast Krive Palanke), zadužbina Sevastokratora Vlatka i kneza Paskača, Sv. Spas u Štipu, zadužbina vojvode Dmitra, manastir Konče (Sv. Stevan), zadužbina velikog vojvode Nikole (Stanjevića?), manastir Sv. Arhanđela kod Prilepa, Bogorodica Zahumska (manastir Zaum) na Ohridskom Jezeru, zadužbina kesara Grgura, brata Vuka Brankovića, Bogorodica na ostrvcetu, Mali Grad u Prespanskom Jezeru, zadužbina kesara Novaka, manastir Lešjanski kod Paraćina, zadužbina župana Vukosava, Sv. Arhanđel u Drenici (u selu Trsteniku), manastir Matka (Bogorodica) na rijeci Treski, vjerojatno i manastir Drenova (u oblasti Crne Reke), Sv. Arhanđeo kod sela Kučevišta i dr.

Za ime Konstantina Dejanovića Dragaša vezuje se manastir Sv. Joakima Osogovskog (Sarandaporskog) i manastir Poganovo (u oblasti Caribroda). Iz doba ovoga značajnog vlastelina su nesumnjivo i neke crkve u oblasti Ćustendila u selu Slokoštici i u Znepolju (oko Trna i Breznika), kao i crkve u oblasti Kratova, manastir Pirog (Bogorodica) kod Lesnova, crkve u Zletovu (Sv. Nikola i Sv. Dimitrije), neke crkve u oblasti Velesa i Crne Reke.

Knez Lazar (1371—1389) je podigao Ravanicu i crkvu Sv. Stevana u Kruševcu (današnja Lazarica), a vjerojatno i Bogorodičinu crkvu u Ždrelu (današnji manastir Gornjak), kao i crkvu Blagovještenja u Ždrelu i manastir Oreškovicu (u oblasti Petrovca, u Mlavi). Tradicija pripisuje knezu Lazaru i crkvu Zaovu (kod Velikog Sela u oblasti rijeke Mlave) i manastir Jošanicu (Sv. Nikola) kod Jagodine. Iz doba kneza Lazara su t. zv. Nova Pavlica (manastir Prečiste) na Ibru (u oblasti Raške), zadužbina Lazarevih sestrića Stevana Musića i Lazara, ženski manastir Vavedenja kod Brvenika u Labu zadužbina sestre Lazareve Dragane, Drenča (u oblasti župskoga Aleksandrovca), zadužbina monaha Doroteja, Vavedenje u Ibru, zadužbina Obrada Dragosaljića, a vjerojatno i Tuman i grupa manastira u Mojsinju i u oblasti Đunisa na Moravi (Sv. Nestor, Sv. Roman, Sv. Nikola Braljinski, Jakovac, Stevanac, Varlamovac, Sv. Damjan, Sv. Nedjelja), zatim manastir Naupara (kod Kruševca), Nimnik i Rukomija u Mlavi, i Sisojevac (kod Ravanice). 1389 sazidao je crkvu Sv. Andrije na rijeci Treski drugi sin kralja Vukašina, Andrijaš.

Despot Stevan (1389—1427) je podigao manastir Resavu današnju Manasiju, manastir Koporin kod Palanke, dvije crkve u Beogradu (Tri Jerarha, Sv. Nikolu), u kome je i obnovio manastir Bogorodice (sjedište mitropolita). Kneginja Milica podigla je Ljubostinju (kod Trstenika 1402). Iz istoga su doba: Kalenić, zadužbina nekog Bogdana, žene mu Milice i brata mu Petra, Rudenica, zadužbina nekog Vukašina i žene mu Vukosave, Bogorodica u Radešinu (sada selo Radošin, u moravskom okrugu), zadužbina vojvode Radoslava, manastir Bogorodice na izvoru rijeke Dajše (oblast Kučeva), zadužbina svetogorskih monaha, Pavlovci kod Koraćice (blizu Mladenovca), Veluće kod Trstenika, manastir Lipovac (Sv. Stevan) kod Aleksinca, a vjerojatno i negdašnji manastir Vinča na Dunavu (u oblasti Grocke) i crkva Jovana Zlatoustog blizu Manasije.

Despot Đurađ (1427—1459) se naročito interesovao za Sv. Goru. On je podigao crkvu u Smederevu (sada na groblju), posvećenu Bogorodici. Njemu se, inače, pripisuju i crkva u selu Brezovcu (u oblasti Aranđelovca) i manastir Devič (u Drenici). Za vrijeme njegove vlade podigao je veliki čelnik Radič manastir Vraćevšnicu (u oblasti Rudnika) i Blagovještenje u Rasini. Iz istoga je doba i crkva Sv. Nikole u selu Šatornji (kragujevački okrug), crkva u Dolcu kod Studenice; crkva Svih Svetih u Lešanima (kod Ohrida), a vjerojatno i grupa crkvi u Ovčarsko-Kablarskoj Klisuri (Vavedenje, Jovanje, Nikolje, Sretenje, Trojica, Vaznesenje, Preobraženje, Blagovještenje), od kojih je veliki broj kasnije iz temelja obnovljen.

Za čuvenoga popa Nikodina, savremenika kneza Lazara, koji je igrao veliku ulogu u Rumunjskoj, vezuje se Vratna i Manastirica (krajinski okrug).

Za vlade Baošića podignut je u Crnoj Gori dosta veliki broj crkvi,

naročito na Skadarskom Jezeru: Starčeva Gorica (1368—1379), Moračnik, Beška (1440) i Bogorodica na Komu, zatim manastir Praskvica (u Paštrovićama), ili Režević zadužbina Baoše III. Zadužbina je Crnojevića Cetinjski manastir (Bogorodica) 1484.

Iz iste su epohe manastir Dobrun (u Bosni) i Goražde (Sv. Đorđe), zadužbina Hercega Stevana (1454).

Zna se, da je i žena posljednjeg srpskog despota, Jelena, osnovala na otoku Levkadi (južno od Krfa) manastir Sv. Mavre, u kome je kao monahinja provela posljednje svoje dane.

S propašću srpske samostalnosti podizanje crkava na cijeloj oblasti srpskoga plemena ipak nije prestalo. Migracije, koje su u velikoj mjeri počele u 15 vijeku, i koje su naročito pri kraju 17 i u 18 vijeku uzele velike razmjere, pomakle su domen prostiranja srpskih crkvi daleko na sjever, čak iza Pešte (gdje je 1688 sazidana srpska crkva), i u oblasti Rijeke, Zagreba, Varaždina, Arada, Temišvara i Karansebeša.

U 15 i 16 vijeku, za vrijeme turske vlasti, podignute su u Srbiji ove crkve: Sv. Đorđa u Ajdanovcu (oblast Prokuplja; popisana 1492), Bogovađa (sazidana 1554/55), Bradača (spominje se 1566), Voljavča (oko 1530), Rujno u Vrucima (užički okrug; spominje se 1537), Vujan (Obrovin; zapusteo 1597), Grnčarica (podignuta između 1521—1567), crkva Sv. Nikole u Lapušnu (timočki okrug; popisana oko 1501), Mrškina crkva, koja se spominje 1552, a pri kojoj su se štampale knjige (1562), Petkovica (pod Cerom), Radovašnica (pod Cerom; spominje se 1550/51), Rašinska crkva kod Knjaževca (podignuta 1518), Temska kod Pirota (popisana 1576), Trnava kod Čačka (podignuta 1554), Sv. Trojica kod Plevalja (spominje se 1536), Tronoša (obnovljena 1559), Crkovnica (okrug niški), ženski manastir, podignut 1541, Vinča (koja se spominje 1577, a može biti da je iz 15 vijeka), Sv. Đorđe na metohu Lesnova Šibin (podignut 1558), Sv. Jovan u Jašunju (okrug niški), podignut 1517, Ježevica kod Čačka (popisana 1608), Kamenica (kod Niša; spominje se 1515, može biti da je iz 15 vijeka), Gornja Kamenica (timočki okrug; podignuta 1457), Kovilja u Starom Vlahu (ispod Javora; prije 1606), Kosmača kod Kuršumlja (sazidana 1535), Karpino (Krapino) (oblast Stracina; spominje se u 16 vijeku), Kumanica (na Limu; spominje se 1514, ali je pouzdano ranijeg datuma).

Iz 17 vijeka su ove crkve u Srbiji: Vlakča (ispod Rudnika; spominje se 1662), Vrh (kod manastira Studenice; crkva je sazidana 1689), Kriva Reka (ispod Kopaonika; sazidana oko 1618), Krupac kod Pirota (spominje se 1667), Lepenac (kod Brusa; spominje se 1645), Pustinja (kod Valjeva; popisana 1622), Rakovica (spominje se 1684), Slanci (spominje se 1666), Suvodol (kod Knjaževca; popisan 1645), Ubožan (kod Giljana?; spominje se 1619), Crna Reka (u malom Kolašinu; spominje se 1666), Štava (toplički okrug; sazidana 1614).

U 18 vijeku su podignuti u Srbiji: Manastir Dokmir (kod Valjeva; spominje se 1734), crkva Zaova (požarevački okrug; 1797 bila je ženski manastir), Jovanje (kod Valjeva; iz doba je prije 1706), Kamenac kod Čestica (kragujevački okrug; po tradiciji je despota Stevana, ali se spominje tek 1736), Kaona (podrinski okrug; spominje se 1727, a obnovljena je 1756), Klisura (kod Arilja; podignuta 1798), Manastir Krepičevac (crnorečki okrug; spominje se 1761), crkva u selu Livadi (sada Veliko Orašje, smederevski okrug; sazidana 1724), manastir Miljkov (kod Svilanjca), manastir Moravci (sazidan 1798), manastir Novaci (valjevski okrug; spominje se 1736), manastir Ozren (posvećen 1738), manastir Rajinovac (sagrađen 1732), Ribnica (valjevski okrug; spominje se oko 1715), Ćelije (kod Valjeva; spominje se 1733), Čokešina (spominje se prije 1732, obnovljena 1785).

Od velikoga su značaja manastiri u Srijemu naročito grupa manastira u Fruškoj Gori: Beočin (spominje se 1576), Bešenovo (živopisan 1467), Vrdnik (spominje se 1589), Grgeteg (spominje se 1619). Divša (spominje se 1722), Jazak (Stari Jazak se spominje 1577, Novi Jazak se počeo zidati 1736), Krušedol (podignut 1512—1516, od vladike Maksima, a spominje se i prije), Kuveždin (za koji se veli, da ga je sazidao Stevan Štiljanović), Rakovac (spominje se 1533), Velika Remeta (spominje se 1568), Remetica

(sazidana 1739), Hopovo (sazidan 1490 od Stevana, sina despota Đurđa; spominje se 1555), Šišatovac (dovodi se u vezu sa Stevanom Štiljanovićem, a spominje se 1520: veli se, da su ga te godine osnovali izbjegli žički monasi), crkva Sv. Luke u Kupiniku (u koju su 1486 prenesene mošti Stevana, sina despota Đurđa), manastir Obeda na Savi u Srijemu (spominje se 1744), prema tradiciji sazidan 1507, Orahovica, a zatim i Remeta (Sv. Nikola; spominje se 1531), manastir Pribina Glava (u Srijemu; spominje se 1607), Fenek u Srijemu (spominje se 1563).

U Banatu su: Bazjaš (pri kraju 15 vijeka), Bezdin (u oblasti Maroša, na imanju Belmuževića; krajem 15 ili početkom 16 vijeka), Bođan (sazidan 1478), Vojilovica kod Pančeva (veli se, da je zidana 1383, a spominje se 1567), Zlatica (između Bele Crkve i Nove Palanke; sa kraja 15 vijeka), Kusić (blizu Zlatice; restauriran je u 18 vijeku) Mesić (istočno od Vršca; sazidan od despota Grgura i Jovana, pri kraju 15 vijeka), Partoš (sazidan od despota Jovana, krajem 15 vijeka). Sen Đurađ (sazidan pri kraju 15 vijeka), Središte (u oblasti Vršca; iz istoga doba).

U Bačkoj i Baranji su: Kovilj (prema tradiciji iz 13 vijeka; obnovljen 1707), Monoštor (zna se, da je razoren 1714), Grabovac (osnovan od monaha manastira Dragovića krajem 16 vijeka), u Muhaču, Šiklešu i dr.

U Madžarskoj su: Srpska crkva u Komoranu, podignuta 1511, nova je iz 1754, u Đuru je bila srpska crkva već 1615, u Ostrogonu je podignuta 1698, u Pešti podignuta 1688, manastir Hodoš (oblast Arada), podignut od braće Jakšića, krajem 15 vijeka ili početkom 16 vijeka, na Marošu, na imanju Miloša Belmuževića, manastir Šemljut (u oblasti Karansebeša), podignut od despota Jovana, pri kraju 15 vijeka.

U Južnoj Srbiji postadoše za vrijeme turske vlade mnogobrojne crkve. Da spomeno: manastir Bošavu (u oblasti Crne Reke), crkvu u Brazdi (oblast Skoplja), manastir Sv. Jovana (u oblasti Velesa, sazidan 1670), manastir Lešak (kod Htetova; obnovljen 1641), manastir Moklište (spominje se 1716) u oblasti Crne Reke, Sv. Nikola u selu Štrpci (oblast Prizrena), koji je sazidan 1577, manastir Slepče (oblast Prespe; ima natpis oko jedne ikone iz 1599).

U Crnoj Gori, Bosni, Hercegovini i Boki Kotorskoj spomenut ćemo: Manastir Vozuća, koji se spominje 1567, u župi Vraneš Vranštica (spominje se 1570), Gomionica, spominje se 1648 (vjerojatno je iz 16 vijeka), Dobrilovina (na Tari), spominje se 1544, Duga (na Morači), spominje se 1755, Duljevo (u Boki), spominnje se u 17 vijeku, Kosijerovo, spominje se 1721, Žitomislić (na Neretvi, blizu Mostara), sazidan 1563 od spahije Milisava Hrabrena, Župa (u Nikšićima), spominje se prije 1717, Zavala, iz 16 vijeka, Liplje (oblast Banje Luke), spominje se 1638, Moštanica, spominje se 1579, Ozren (u Bosni), podignut oko 1567, Ostrog u Crnoj Gori, Piva, osnovan 1573, Ravna Reka (u Kolašinu), spominje se 1594, Hrmanj (Rmanj) na rijeci Uni, spominje se 1509, Tara (na rijeci Tari), dovršen 1591, Trebinje (Tvrdoš, Duži, Savina), Šudikova (na Limu), spominje se 1573.

U Hrvatskoj i Slavoniji su: Manastir Gomirje (oblast Ogulina), osnovan početkom 18 vijeka od monaha manastira Krke, spominje se 1754, Dragović u 18 vijeku on je već postojao, a vjerojatno je još iz 1395, Drenovac (u zapadnoj Slavoniji), spominje se 1722, Komogovina (u oblasti Zagreba), spominje se 1715, Krka, koja bi bila iz 1350, spominje se 1557, Krupa, za koju se veli, da je iz 1317, a spominje se 1573, Lepavina (u oblasti Zagreba), spominje se 1640, Plaško, crkva je sazidana 1755, Marča (u oblasti Varaždina), koji su podigli oko sredine 15 vijeka emigranti iz Makedonije (crkva od kamena sazidana je 1634—1657).

Po arhitekturi srpski spomenici mogu se podijeliti u nekoliko velikih grupa.

Najstariji spomenici iz doba prije Nemanje prema onome, što je sačuvano u Dalmaciji i u unutrašnjosti Srbije, pretežnim se dijelom naslanjaju na istok. Izgleda, da je cjelokupna oblast u srednjoj Evropi, pa i ona, na kojoj su se naselili Slaveni u srednjem vijeku, bila otvorena umjetničkim moćnim strujama, koje su dolazile iz Azije. Invazija Madžara u Panonsku ravnicu odvojila je sjeverne Slavene od južnih i presjekla neposredni dodir između njih.

Može se, zatim, izdvojiti jedna grupa spomenika, koji su u 12 ili 13 vijeku postali u dolinama Lima, Ibra, Toplice i zapadne Morave. Ovi spomenici u mnogim crtama pokazuju orijentalske uticaje. Takav je sirski motiv glavne fasade, flankirane dvjema kulama, jermenski motiv naročito istaknutog centralnog dijela sa kubetom, oko koga se zrakasto ređaju na sve strane niži aneksi, po primjeru starih Haldejaca i Persijanaca orijentiranje uglova prema glavnim tačkama horizonta, mesopotamski motiv naglašene širine crkve i razvučenog kubeta. I osnove crkvi i struktura zidova velikim dijelom upućuju na Istok, dok je plastična dekoracija romanska. Ovu veliku grupu spomenika čine crkve, podignute pod Nemanjom, Stevanom Prvovjenčanim, Radoslavom, Vladislavom, Urošem I. i Dragutinom. Arhitektura ovih crkvi odlikuje se prostotom, jasnoćom konstrukcije i skladnim grupiranjem pojedinih dijelova u jednu organsku cjelinu. Konstrukcija je tu daleko važnija od ukrasa, plastični elemenat prevlađuje nad slikarskim. Arhitektura je sračunjena na efekat masa.

S Milutinom nastaje preokret u srpskoj arhitekturi; težište državnog života prenosi se u Južnu Srbiju, gdje je izbilo u tisućama izdanaka. Za vlade Milutina, Dečanskog, Dušana i cara Uroša izbijaju u arhitekturi raznovrsne tendencije, koje nisu dospjele da se kristaliziraju. Invazija Turaka prekinula je srpsku vlast u Makedoniji baš u trenutku, kad je srpska arhitektura bila na ivici stvaranja jednog nacionalnog stila.

Za vlade Milutinove postala je jedna interesantna grupa crkava. One imaju 5 kubeta. Glavno kube obilježava središte crkve i opire se na 4 snažna stupca. Njega podupiru sa svih strana svodovi. Podupiranju kubeta služio je katkada i jedan spoljašnji portikus (peripteros), koji je išao unaokolo oko crkve (Staro Nagoričino). Tu bi došle crkve: Gračanica, Nagoričino, Sv. Bogorodica Leviška, Matejić. Strukturu zidova čine naizmjenični slojevi opeka i kamena. Spojnice od maltera imaju debljinu opeka. U Kučevištu i u crkvi Sv. Nikoli na rijeci Treski opeke su upravo u okviru ovih spojnica. Fasade jedne velike grupe crkvi ove epohe prave snažan utisak šarama od opeka poređanih u formi rombova, meandra, šahovske table, prijepleta u timpanima na frisovima i dr. Podražavaju se, kao u Bagdadu i u Mosulu, ćilimi, razastrti na fasadama. S istoka je došla i upotreba šupljih lončića od terakote, utisnutih u malter, koji naizmjeničnom izmjenom osvjetljenoga i osjenčenoga (otvori ovih lončića obilježavaju osjenčene partije), daju fasadama mnogo života i efekta (Kučevište, Ljuboten, Markov manastir, Lesnovo, Nagoričino, Sv. Nikola na Treski, crkve u oblasti Prespe i dr.).

Crkva u Dečanima izgleda potpuno strana ovoj arhitekturi Južne Srbije. Oplata od mramora s naizmjeničnim slojevima blokova svijetle i tamne boje (slično umjetnosti islama), duboki portali i typočlani prozori s raskošnom ornamentikom od mramora, podstrešni vijenci na malim konsolama, — sve su to motivi, koji će se sresti i na Bogorodičinoj crkvi u Studenici. Na ovoj crkvi, pored srpskih arhitekata, radili su i franciškanski majstori.

Naročitu grupu čine crkve, koje su podignute za vlade kneza Lazara, despota Stevana i despota Đurđa u oblasti Morave, Rasine, Mlave i Peka. One se skoro sve odlikuju jednoobraznošću, skoro sve imaju istu osnovu, istu strukturu i istu dekoraciju. Tri apside (na istoku, sjeveru i jugu) daju ovim crkvama oblik trikonhosa. Zidna platna, oživljena slijepim arkadama, arhivoltama, vijencima i obilnom ornamentikom oko prozora, i iznad njih (rozete) i na arhivoltama, čine živopisni efekat (Kalenić, Kruševac, Ravanica, Rudenica, Veluće, Naupara). Kod ovih crkvi živopisni elemenat prevlađuje iznad plastičnoga. Naročito je karakteristična ornamentika s njenim specifično gruzijanskim, jermenskim i islamskim motivima.

Crkve, koje su postale za vrijeme vlade Turske, najvećim su dijelom vrlo skromne, niske i mračne. Njihova je osnova obično vrlo prosta, a struktura zidova od kamena. Od 18 vijeka počinju da se uvlače u arhitekturu motivi baroka.

Što se tiče civilne arhitekture u srednjem vijeku, mi smo o njoj malo obaviješteni. Ne znamo ništa o palačama starih srpskih vladalaca. Ova

bi se arhitektura još mogla donekle upoznati u mnogobrojnim gradovima, koji su rasuti na cijeloj oblasti srpskog plemena. Naročito se veliki broj gradova u srednjem vijeku spominje u Bosni, Hercegovini i Konavlju (Blagaj, Bobovac, Visoki, Vjenačac, Vraca, Vrgorac, Vrh-Bosna, Ključ, Konjic, Kreševo, Krupa, Kućlag, Milodraž, Mičevac, Obod, Onogošt, Počitelj, Prozor, Proložac, Samobor, Sokol). I u Srbiji je veliki broj gradova iz srednjega vijeka (Jeleč, Kruševac, Kupinik, Ostraci, Ostrvica, Petrus, Resava, Borač, Srebrnica, Čestin, Žrnov, Zaslon, Smederevo, Višeslav, Maglič i dr.). No gradovi u tim krajevima još nisu proučeni.

U staroj umjetnosti srpskoj naročito se ističe slikarstvo. Dok stara srpska arhitektura ne može da pokaže ni jedan spomenik, koji bi mogao stati naporedo i mjeriti se s katedralama iz romanske i gotske periode na Zapadu, dotle se slikarstvo srpskih crkvi 12—15 vijeka ne samo dostojno nadmeće sa istovremenim slikarstvom u Italiji i na Zapadu, već šta više često stoji iznad ovoga. Mnogo prije Đota (1276—1337) srpski su slikari u Sopoćanima znali svojim figurama pozajmiti duševni izraz, a portretno srpsko slikarstvo u naglašavanju jednog čisto individualnog karaktera, nadmašuje sve, što nam je u toj grani slikarstva u srednjem vijeku poznato. Neke slike iz Gračanice uspješnim rješenjem najtežih problema perspektive (Raspeće) i pozajmljivanje mnogo izraza jednom licu pomoću kontrasta svjetlosti i sjenke (Sv. Jovan u sjevernom paraklisu), izgledaju skoro sasvim moderne.

Danas su poznati utjecaji, koje su srpski slikari 14 vijeka imali na slikare Bugarske, Rumunije, Dalmacije, Rusije, Atosa i Peloponesa. Na žalost, ogroman dio starog slikarstva sasvim je propao, znatan dio ovoga slikarstva sasvim je zapušten i zaboravljen, i svakim danom sve većma propada ovo blago stare srpske umjetnosti.

Najstarijeg srpskog slikarstva danas ima iz prvih desetina 13 vijeka. U Bogorodičinoj crkvi Studeničkoj nalaze se slike, koje bi, prema jednome zapisu skorašnjega datuma, trebale da budu iz 1205 (Raspeće, Sv. Jovan Krstitelj, Sv. Sava Jerusolimski, Pričešće apostola i dr.). Živa ima samo malo od prvobitnog slikarstva iz doba Sv. Save (slike u pijevnicama, u linetama vrata prvoga polja crkve, u kapeli kule), u kome se naročito ističu figure Stevana Prvovjenčanoga i Radoslava na ulazu ispod kule. 13 bi vijeku pripadalo i nešto slikarstva patrijaršijske crkve u Peći i crkve u Mileševi i u Morači. U Sopoćanima je sve slikarstvo, osim u paraklisima i u trijemu crkve, iz doba Uroša I. Figure su skoro u prirodnoj veličini i naslikane su na zlatnom pozađu. I ako je crkva u ruinama, ovo slikarstvo čini i sada grandiozan utisak, a predstavlja nešto najljepše, što nam može pružiti stara srpska umjetnost. I slikarstvo u Gracu kod Raške izgleda da je iz doba Uroša I. i kraljice Jelene. Živopis u Đurđevim Stupovima kod Novog Pazara iz doba je Nemanje i kralja Dragutina.

Sačuvano je dosta slikarija iz doba kralja Milutina. Slikarija u Arilju stoji na čelu. Iz toga je vremena slikarija u Hilandaru, u Matejiću, u Kraljevoj crkvi u Studenici, u Žiči, u Nagoričinu, u Gračanici, jedan dio slikarija u Sv. Nikiti (kod Skoplja).

Iz doba Dušanova su čuvene slike u Dečanima. Iz istoga su vremena i slike u Lesnovu, u Ljubotenu, u trijemu i u paraklisima Sopoćana, u Beloj Crkvi kod Karana, a vjerovatno i u Sv. Jovanu kod Sereza i u Sv. Jovanu Bogoslovu u selu Belovu (na Strumi).

Iz doba cara Uroša i kralja Vukašina su slike u Markovom manastiru (kod Skoplja), u Sv. Nikoli u Psači, u Sv. Arhanđelu kod Prilepa u Sv. Naumu (na Ohridskom Jezeru), u Bogorodičinoj crkvi na otočiću Malom Gradu u Prespi.

Dobi kneza Lazara i kneginje Milice pripadaju slike u Ravanici, u Sisojevcu, u Pavlici, u Sv. Andriji na Treski, u Sv. Nedjelji na Treski.

Vremenu despota Stevana pripadaju slike u Manasiji, u Rudenici, u Kaleniću, u Ljubostinji, u Koporinu i u Veluću.

Vremenu despota Đurđa pripalo bi nešto slika iz Vraćevšnice, Dolca i Hilandara (oko grobnice Reposa).

Iz doba turske vlasti ima dosta očuvanih slika u srpskim crkvama (u Studenici, Nikolju, Blagovještenju Kablarskom, Ježevici, Temskoj, Pustinji, Matki, Sv. Petki u Pobužju,

Sv. Arhanđelu kod Kučevišta, Nikoljcu, Sv. Trojici kod Plevalja, Banji kod Priboja, Budisavcima kod Peći, Sv. Jovanu Jašunjskom i t. d.). Tome vremenu pripada i slikarstvo srpskih crkvi na sjeveru od Save i Dunava.

Najstarije slikarstvo pokazuje i mirnoću klasične antičke umjetnosti. Daju se zapaziti dostojanstveno držanje figura, otmeni gestovi, antička poza. Umjetnici se trude, da stvore utisak majestetičnog i svečanog. Nigdje taj utisak nije tako snažan, kao u Sopoćanima, gdje se majestetične figure izdvajaju u jednoj svečanoj pozi sa zlatnog pozađa.

Za doba kralja Milutina nastaje preokret u srpskom slikarstvu. Ono postaje narativno. U šest i više zona jedno iznad drugog ispredaju se na zidovima crkvi do najsitnijih detalja historije iz Kristova stradanja, iz Marijina djetinjstva, iz života svetaca, iz Kristovih čuda, iz djela apostolskih i dr. Umjetnike osvaja draž apokrifnih priča i dramskih detalja. Kao što na jednom svitku neprekinuto teče ispisani tekst, tako se na zidovima srpskih crkvi toga doba u više frisova jedan iznad drugoga bez zastoja ispredaju scene najraznovrsnijih religioznih tema. Matejić, Nagoričino, Hilandar, Gračanica pružaju za ovo najbolje primjere. Svekoliki živopis iz prve polovine 14 vijeka i sve do Lazarevog doba kreće se u istom kolosjeku. Dečani nam pružaju najbolji primjer za to (ima oko 1.000 kompozicija). Zbog ovoga je živopis izgubio dosta od svoje klasične mirnoće i ozbiljnosti. Umjetnici više vole patetično i teatralno. Oni hoće da potresu dušu i da uzbude osjećanja. Njima ponekad pođe za rukom, da svoje figure ožive duševnim izrazom i da sa uspjehom savladaju problem perspektive (naročito u Raspeću u Gračanici).

Ma koliko da se sprski umjetnici ove periode inspiriraju tuđim obrascima, ipak oni pokazuju stvaralačke duhove i s darom invencije. Potpuno originalne scene iz trpezarije u Hilandaru, u kojima se ilustrira život Sv. Save srpskog, a koje je u 17 vijeku osvježio zograf Đorđe Mitrofanović, najasnije svjedoče o stvaralačkom talentu srpskih slikara. Slikarstvo ovoga doba daje slutiti, da bi se na zemljištu srpske države, prije nego na zemljištu Italije, izvršio preporođaj umjetnosti, da razvoj srpske države nije naglo zaustavljen i ugušen turskom invazijom.

Slikarstvo iz doba kneza Lazara, despota Stevana i despota Đurđa odlikuje se gizdavošću i elegancijom. Umjetnici nalaze mnogo draži u dekorativnom, u slikarskim pojedinostima, u nježnim i gracioznim figurama. Obraća se naročita pažnja na kolorističke efekte i na dekorativnu kompoziciju.

Slikarstvo 16—17 vijeka obilježava dekadenciju. U početku se umjetnici trude, da ožive tradicije stare škole, no oni nisu više u stanju ni da razumiju stare obrasce, ni da ih predstave u svjetlosti antičkog doba. Naročito su omiljene predstave mračnih, moroznih, asketizmom iscijeđenih figura. Ako se i sretne koja freska, koja iznenađuje ljepotom forama svojih figura, vrlo će brzo oštro oko otkriti nedostatke, koji svjedoče o neumješnosti slikara, da zapaze i tačno obilježe proporcije, da shvate poze, da dovedu u sklad boje. Zapaža se jasno, da se još samo površno i slučajno produžuju tradicije staroga srpskog slikarstva i da između ove i starije periode leži nepremostiva provalija. U ovo doba na Sv. Gori cvjeta srpska škola slikarstva, iz koje se zografi razlijevaju u sve oblasti pravoslavnog svijeta.

Slikarstvo 18 vijeka već nagoviještava, da su se skoro sasvim ugasile tradicije starije srpske umjetnosti. Elementi zapadne umjetnosti prevlađuju potpuno. Počinju se uzimati obrasci iz Rusije, čije je crkveno slikarstvo u to doba već dobilo potpuno zapadni karakter. Stare ikonografske teme, karakteristične za istočnu pravoslavnu crkvu, potpuno su istisnute ikonografskim temama crkve na Zapadu.

Slikarstvo 18 vijeka obilježava početni stadijum one bezukusne umjetnosti, koju naši zografi i slikari iz 19 vijeka pokazuju u vrlo velikom broju naših crkvi. U koliko su stari dobri majstori zapostavljali svoju ličnost iza svoga djela, i iz skromnosti skoro nigdje nisu ostavili pomena o svojim imenima, utoliko su moderni, rđavi majstori više zabrinuti, da potomci ne zaborave njihova imena.

Na polju kiparstva stara srpska umjetnost nije pokazala ništa monumentalno. Ona se ograničila najvećim dijelom na dekoraciju. Kiparske ornamentike ima i u crkvama 12—13, 14 i 14—15 vijeka. Od najstarijih crkvi Studenica pruža klasičan primjer kiparske ornamentike u mramoru (zapadni i južni portal, prozor na oltarskoj apsidi). Sopoćani i Gradac nisu ni u čemu izostali iza Studenice, a i Žiča je, sudeći po pisanim dokumentima, morala imati obilan ukras u mramoru. Ova najranija ornamentika nosi obilježje umjetnosti romanske epohe. Istoga karaktera je i kiparska ornamentika na portalima i prozorima crkve u Dečanima i u Banjskoj (od koje nije ništa sačuvano). Kiparska ornamentika crkvi iz doba kneza Lazara, despota Stevana i despota Đurđa pokazuje osobenosti, u kojima se ocrtavaju utjecaji Istoka (Gruzije, Jermenske i islama). Iste motive ornamentike, kakvu sretamo oko prozora, na arhivoltama i na kubetima Kalenića, Ravanice, Kruševca, Ljubostinje i Rudenice, srest ćemo i kod mnogih crkvi Kavkaza (crkva u Ešk-vanku, Betani, Gelatskom manastiru kod Kutaisa, Išhan-vanku, Mchetu, manastiru Safara kod Ahalcihi, Samtavisu i dr.), i kod džamija u Brusi i Konji (džamija Sahib-aga).

Što se tiče imena umjetnika, ona nisu mnogobrojna. Arhitekti, slikari i kipari ostajali su anonimni. Mi znamo, da je Dečane zidao franciskanski monah iz Kotora Vid (»frad Vita, mali brat«), i da su, kao arhitekti u zidanju Dečana učestvovali protomajstor Đorđe sa braćom Dobroslavom i Nikolom, koji su u Srbiji već bili podigli i ukrasili velik broj crkvi. Na jednom pragu crkve u Ljubostinji urezano je ime protomajstora Rada Bojovića, u kome se, možda, može poznati »Rade neimar« naših narodnih pjesama. 1781 zapisao se na zidu manastira Vanje (kod Priboja) »Neimar Mihailo Varaga«. »Neimar Sava iz Hercegovine« radio je na obnavljanju manastira Studenice za vrijeme patrijarha Vasilija Brkića (1759—1765). 1794 neimar Atanasije iz Sarajeva obnovio je manastir Bogovađu, a te su godine »goge« iz Ohrida radite na obnovi manastira Voljavče.

Slikari (zografi), rekrutovani najvećim dijelom iz monaškog staleža, ostali su takođe anonimni. Na porubu haljine jednog svetog ratnika iz Nagoričina zapisao se »zograf Mihail« (na grčkom jeziku), a na drugom mjestu Eutihije (takođe na grčkom). U Rudenici se zapisao zograf Teodor, a u Beloj Crkvi kod Karana pop Medoš. Izgleda, da se na porubu haljine jednoga svetog ratnika u sjevernoj pijevnici Ravanice zapisao neki slikar Konstantin, a u crkvi Sv. Andrije na Treski zapisao se slikar mitropolit Jovan, koji je bio na čelu jedne slikarske škole. 1517 spominje se slikar Nikolaus Ragusinus. 1312 spominje se slikar Stanče u Dubrovniku. Pop Strahinja iz Budimlja slikao je Sv. Arhanđela na Tari (1591) i manastir Ozren (1609). Iguman Reževića Nikodim naslikao je u Reževiću jednu ikonu 1423. 1677 spominje se zograf Radul u manastiru Nikoljcu. Zograf Đorđe Mitrofanović popisao je 1621 trpezariju u Hilandaru. 1592 »zugraf Milija« slikao je u maloj crkvi sela Đuranovca (kod Peći). Iz 16 vijeka su »zugraf« David i sin mu »Raduslav«, koji su slikali spoljašnji narteks crkve u Koziji (Rumunija). 1620 pop Jefstatije Budimljanin slikao je zidove Gradišta u Boci. Iz 17 vijeka je i Simo zograf, koji je radio ikonostas manastira Pustinje. Jeromonah Luka, koji je slikao slike u proskomidiji Morače, mogao bi pripadati 16 vijeku, kao i Lazar ikonopisac, čiji se lik nalazi u manastiru Sv. Trojice kod Plevalja. Mnogo je veći broj imena zografa u 18 vijeku: Andre Andrejević (1737 u Vraćevšnici), Teodor Kračunović (1732 u Beočinu) i Dimitrije Bačović iz Karlovaca (u Krušedolu, 1766 u Bešenovu), Đorđe Dimitrijević (1740 u Savini, 1747 u Lastvi u crkvi Sv. Spasa), Rafailo Dimitrijević, zograf iz Risna (1752 u manastiru Bjelašnici u Mahinju; 1756 u Njegošima), Danilo Dimitrijević (1757 u crkvi u Glavatima Grbaljskim), Kosma Kolarić (1783 i 1786 u Bešenovi; 1791 u Pribinoj Glavi), akademski maler Jakov Orfelin (1792 u crkvi Velikih Radinaca), Gavrilo Davidović (1793 i 1795 u Šišatovcu), zograf Vasilije iz Risna (1796 u Gradištu Paštrovskom), pop Simo Lazović iz Beloga Polja (1797 u Savini). Ikonopisac Neškov Nikola slikao je 1753 u Vršcu za Kru-

šedol. Iste godine radio je ikonopisac Teodor Kračunović ikonu Sv. Jovana za manastir Divšu; Teodor je zajedno sa »ikonopiscem« Dimitrijem (Bačevićem) radio 1763 ikonostas u Krušedolu, a Bačević, žitelj karlovački, radio je slike u Krušedolu i 1765, a 1766 ikonu Sv. Kirika i Judite za manastir Bešenovo. Ikonopisac Georgije Stojanović radio je 1737 ikone za crkvu Rođenja Sv. Jovana u Beogradu. 1754 bili su u Beogradu »moleri« Aćim Jovanović, Luka Vojinović, Nedeljko Popov, Šerban i Georgije Ranita. Crkvu u Modošu slikali su 1746 »zografi« Nedeljko, Šerban Popović, Vasilije Đakon, Georgije sa sinom Teodorom. Spominju se i slikari: Mihailo Bokorić i Dimitrije Popović, koji su služili kao uzori slikaru Živi Čolakoviću (1786 do 1846).

Imena kipara su sasvim nepoznata. Znamo samo neka imena iz Dalmacije: Simeon Dubrovčanin (11—12 vijek) Buvina, koji je bio i slikar (spominje se 1214), radio je portal katedrale u Splitu; Radovan je dovršio 1240 portal katedrale u Trogiru; Mavro, radio je na kiparskom uresu iste katedrale; Mihailo Petrojević, koji je radio 1376 na crkvi Sv. Vlaha u Dubrovniku i t. d.

Sitna umjetnost dala je u staroj srpskoj državi veliki broj najraznovrsnijih djela. Kralj Dragutin je imao u svojoj kući radionicu, u kojoj su se izrađivali razni pokloni crkvama i manastirima (zlatni i srebrni sasudi, urešeni biserom i dragim kamenjem, putiri, kadionice, svjetnjaci, crkveno ruho). Arhiepiskop Danilo spominje. da mu je kralj Dragutin poklonio zlatne panagijare, iz kojih se, pri kraju objeda, služila nafora. U depozitu kralja Vladislava nalazila se jedna svilena tkanina, na kojoj su zlatom bili izvezeni Hristos i apostoli, jedan pokrivač oltara od baršuna, jedan pokrivač putira, crkvene odežde, pozlaćena kadionica, posrebren putir, izrezan od kokosova drveta.

Za izradu crkvenih i profanih sasuda vlastelin Tripe Buća (iz Kotora) uzeo je u službu za godinu dana (1313) zlatara Petra iz Venecije, koji se nalazio u službi kralja Milutina. Godine 1319 Obrad Delislavić iz Kotora radio je jednu veliku ikonu od srebra, koju je kralj Milutin darovao crkvi Sv. Nikoli u Bariju (Italija).

Rukopisi s minijaturama nisu bili rijetki u staroj srpskoj umjetnosti. Tu se naročito ističu Miroslavljeno jevanđelje s kraja 12 vijeka i srpski psaltir Münchenske Biblioteke iz 14 do 15 vijeka. Sa svojih inicijala čuveno jevanđelje velikog vojvode Nikole Stanjevića i neka rukopisna jevanđelja 14, 15 i 16 vijeka.

Zlatni vezovi na dvorovima pobožnih kneginja bili su naročito čuveni. U pisanim spomenicima vrlo je često riječ o liturgijskim tkaninama od svile, izvezenim zlatom iskićenim biserom i dragim kamenjem. Najviše je očuvano t. zv. »vozduha«. U Hilandaru se čuva lijepa »zavjesa« za carske dveri, koju je Bogorodici Hilandarskoj priložila monahinja Eufimija, žena despota Uglješe, kći kesara Voihne; zavjesu je ona izvezla svojom rukom (1399). Od nje je i pokrov za kivot kneza Lazara, na kome je zlatom izvezena pohvala ovome mučeniku u jednom ornamentalnom okviru. Česte su i plaštanice. Takva je plaštanica, koju je neki »grešni Siropul« izvezao svilom i zlatom (uobičajena tema »Mrtvoga Hrista«) po nalogu nekog mitropolita Jovana (po svoj prilici Skopskoga) za manastir Lesnovo (sada je u Hilandaru). Čuvena je i plaštanica, koja se čuva u manastiru Putni u Rumuniji, koju su nekoj crkvi darovale srpska »kesarica« monahinja Eufemija i njena kći srpska »despotica« monahinja Eupraksija. Ima jedna plaštanica u Krušedolu (t. zv. plaštanica kralja Milutina) od crvene svile, izvezena bijelom svilom. Tu bi došle i arhijerejske mitre od svile, jedna, koju je gospođa Kantakuzina, Celjska grofica, priložila beogradskoj mitropoliji (sada u manastiru Krušedolu), od plave svile sa 4 kriške; na svakoj kriški izvezen je zlatan kolut, iz toga se povijaju loze sa lišćem i cvijećem od crvene, plave i zelene svile i od bisera. Zatim kapa despota Jovana (u Pribinoj Glavi), u obliku plitke mitre od zelene kadife sa 4 kriške. Vez je pupčast, izrađen srebrnim i pozlaćenim koncem i na tri kriške predstavlja po jednog serafina, a na jednoj kriški Bogorodicu. Tu bi došao i jedan epitrahilj (u Grgetegu), rad Jelene Crnojević (1553), na kome su izvezeni: gore Krist između Iva-

na i Marije, a dolje 12 apostola. Izvezen je zlatnim koncem i neupredenom svilom ljubičaste, plave, višnjove, crvene i zelene boje.

Proizvodi pozlatarstva najvećim su dijelom propali. Ova je industrija kroz cio srednji vijek cvjetala, a i kasnije se održala. Liturgijski sasudi, krstovi, kadionice, ripide, kovčežići od metala, prilagani su besprekidno crkvama. Očuvala su se »okovana jevanđelja«, relikvijari i ikonice. Poznati su i polijeleji u Dečanima, Markovom manastiru (kod Skoplja) i u Lesnovu. Manastir Krušedol čuva jedno jevanđelje u srebrnom okovu; okov je radio »kujundžija« Petar iz Smedereva 1514; jevanđelje je bilo svojina mitropolita Maksima, negdašnjega despota. Imena pozlatara sačuvana su u većem broju tek iz poznijeg doba. Mitar Zlatar načinio je 1551 za manastir Remeticu (sada u Beočinu)? — Konda Vuk (Vlk) načinio je 1570 ripide (u Dečanima). Kujundžije Božin i Miloš sakovali su 1694 pečat manastira Rače. 1719 spominju se: majstor Đuro Grujičić, Spasoje Nikolić i Milovan Petrović, koji su sakovali jednu petohlebnicu za manastir Dobrilovinu (sada u manastiru Nikolju, kod Čačka). Petohlebnicu manastira Morače sakovao je 1723 zlatar Marko u Sarajevu. 1724 izradio je jednu ripidu za manastir Krušedol Đorđe Argiri, kujundžija iz Moshopolja. Jedan mali kivot za svete moći sakovao je za manastir Studenicu 1742 majstor Cvjetko Jovanov sa Kosova. Kivot za mošti Stevana Štiljanovića u Šišatovcu izradio je 1760 (kujundžija) Nikola Tomašević u Novom Sadu. 1783 kujundžija Spasoje iz Sarajeva sakovao je čašu igumanu Leontiju Studeničaninu.

Drvorez je bio mnogo zastupljen u staroj srpskoj umjetnosti. Stare tradicije ove umjetnosti sačuvale su se naročito na nekim ikonostasima 17 do 18 vijeka. Takav je ikonostas iz Blagovještenja Kablarskog. U okolici Debra i danas su čuveni rezbari u drvetu. Čuveni ikonostas crkve Sv. Spasa u Skoplju (iz prvih desetina prošloga vijeka) rad je debarske škole. Istoj školi pripada i ikonostas Lesnova i Sv. Jovana Bigorskog, kod Debra. Ovaj ikonostas radio je Petar Filipović iz sela Osojnice u Donjoj Reci 1801. On je radio i pomenuti ikonostas u Skoplju. Čuvena su i vrata manastira Slepče, a isto tako i kivot u manastiru Dečanima.

U staroj srpskoj umjetnosti njegovan je i emalj. *V. Petković.*

V. arhitektura. Drvorezbarska umjetnost. Gledalište. Kazalište. Pozorište. Muzika. Umjetničko Građevinarstvo Srednjeg Vijeka u Dalmaciji.

UNA, rijeka u Bosni i Hrvatskoj, desni pritok Save. Izvire na sjeveroistočnoj strani planine Stražbenice iz vrlo jakog vrela na podnožju brijega nad Unskim Vrelom (672 m), 1·5 km južno-jugozapadno od sela Donje Suvaje, i odmah goni nekoliko mlinova. Oko izvorišta povećava količinu svoje vode i nekolikim potocima, koji teku na istok. Od izvorišta je tok U. uglavnom ispravljen prema sjeveru-sjeverozapadu. Ona je od Suvaje do Palošća, na dužini od 17 km, činila prijašnju političku granicu između Hrvatske i Bosne. U. protječe kraj Kulen Vakufa, Klise, Ripca i Bihaća. Sjeverozapadno od ovoga mjesta, od sela Kralje, U. počne teći na sjeveroistok, od zaseoka Miostre na jugoistok, gdje kod brijega Gomiličke (411 m) učini lakat i upravi tok poglavito prema sjeveroistoku. U tome pravcu teče od prilike do Kostajnice. Tu skrene pod pravim kutom i dalje teče na istok-jugoistok, a od Dubice ponovo na sjeveroistok. Na srednjem i donjem toku leže na U. od većih mjesta: Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Dvor, Kostajnica, Bosanska Kostajnica, Slabinja, Bosanska Slabinja, Dubica i Bosanska Dubica. Od Džankić Rakama, 9 km jugozapadno od Bosanskog Novog, U. je činila prije političku granicu između Hrvatske i Bosne, sve do njenoga ušća. U Savu U. utječe na apsolutnoj visini od 92 m, oko 1·5 km sjeveroistočno od sela Uštice, a preko puta Jasenovca. Dolina U. uglavnom je uska i duboka, a naročito se mnogo proširi od Ripca do Zlopoljca i Pokoja, u čijem je središtu Bihać, od Bosanskog Novog do Kozibroda, oko Kostajnice i Slabinje, i od Dubice do ušća. Na ovome dijelu doline U. veoma vijuga i ima tip podivljale rijeke, sa nekoliko mrtvaja i napuštenih dijelova korita. Važniji U. pritoci s desne strane su: Srebrenica, Unac, Krušnica, kratka ali vodom bogata ri-

jeka, Vojskova, Sana, Mječanica, Moštanica i Rakovica, a s lijeve: Klokot, Baštra i Žirovac. Dužina U. toka je 212·5 km, površina sliva 7.285·5 km^2, a prosječni pad 1·36 m/km. Na svome toku goni preko 80 mlinova Pri srednjem najnižem vodostaju U. raspolaže hidrauličnom snagom od 92.000 HP, a sa pritokom Sanom, snagom od 114.200 HP. U. plove lađice od Bosanskog Novog do ušća.

P. Vujević.

UNAC, rijeka u Bosni, desni pritok Une. Izvire na sjevernoj strani planine Šatora, ispod kote 1.736 m, Babine Grede (1 862 m) i Vrlove Strane (1.484 m), a izvorišnu čelenku čine Mlin, Šatorski i Mlinski Potok. Svi oni teku prema sjeveru, a od njihova sutoka rječica i dalje teče u istom pravcu, pod imenom Pojila, ali je već malo dalje zovu U. Od Crne Kose (1.071 m) U. upravi tok prema sjeveru - sjeverozapadu, a od sela Prekaje uglavnom teče na sjeverozapad. Tek na donjem toku, oko Luke, između sela Bogoljuske i Velikog Očijeva, počne teći prema zapadu-sjeverozapadu, a u Unu utječe na apsolutnoj visini oko 310 m, 0·5 km nizvodno i zapadno od manastira Ermaila, odnosno 0·6 km sjeverno-sjeverozapadno od zaseoka Martin Broda, a 14 km nizvodno od vrela Une. Na gornjem dijelu U. teče kroz klisurastu dolinu, koja se na donjem dijelu često dosta proširava, naročito oko Prekaje, Mokronoga i od Drvara do Bastasa (Donjega, Unca). Odatle do ušća teče kroz klisuru, u kojoj je U. usjekla svoju dolinu 300—350 m duboko ispod okolnih visoravni. Tok U. dosta je nepravilan, a u proširenjima doline vrlo je vijugav. Dužina U. toka je 66·4 km, površina sliva oko 650 km^2, a prosječni pad, od stava izvorišnih potoka 953 m/km.

P. V.

UNČA (od latinske riječi uncia), starosrpska mjera, dvanaesti dio jedne litre i funte. U. se dijelila u 6 aksada (exagia). Pošto je starosrpska funta odgovarala od prilike rimskoj funti, odgovarala je i U. rimskoj unciji. U Dubrovniku gdje ima dvije vrste funte (debela i tanka, v. Litra), ima i dvije vrste U. Dubrovačka je U., kao dvanaesti dio tanke litre, imala 27·328, a kao dio debele litre 29·842 g.

B. S.

UNEC, ponornica u Sloveniji, u polju Planini. Na njegovoj jugozapadnoj strani izviru dva snažna vrela, jedno iz pećine, na apsolutnoj visini od 452 m, kao nastavak podzemnog toka Pivke, a drugo na jugu, oko 1·0 km istočnije od prvog, na apsolutnoj visini od 476 m, kao nastavak podzemnog toka Raka. Odatle teku oba potoka, uglavnom, k sjeveroistoku. Oni istočno od trga Planine, a u blizini dvorca Hassberga, sutječu i obrazuju rječicu U. Ti potoci su toliko bogati vodom, da već od izvorišta tjeraju nekoliko mlinova. U. spočetka teče jugoistočnim krajem polja Planine vrlo vijugavim tokom, a u pravcu sjeveroistoka, a kada udari na vapneni obod, počne teći prema sjeverozapadu. Južno od sela Laze U. počne ponovo vijugati i teći prema zapadu i jugozapadu, a kad više Liplja udari na jugozapadni obod polja, ponovno promijeni svoj pravac i upravi tok prema sjeveru-sjeverozapadu, jako vijugajući. Na sjevernoj ivici polja U. naiđe na vapnenačke stijene, te bude prisiljen, da teče obodom polja na istoku i sjeveroistoku, a ponire 1·2 km sjeverno - sjeverozapadno od sela Jakovice, na apsolutnoj visini od 442 m. Na istočnoj ivici Polja Planine U. izgubi oko ⅔ svoje vode, a jednu trećinu na sjeveru Pod Stenami, gdje se voda gubi kroz izduhe. Na U. su najviši vodostaji za vrijeme kišne periode: u novembru (prosječno 147 cm) i aprilu (128 cm), a najmanji u augustu (36 cm) i februaru (80 cm). Pri najvišoj visokoj vodi U. nosi 130—160 m^3 vode u sekundi. Voda se U., poslije dužeg podzemnog toka, ponovo pojavi u Ljubljanskom Polju, južno od trga Vrhnike, odakle dalje teče kao Ljubljanica. Dužina U. toka je 15·9 km, pad 0·57 m/km, a površina sliva je neodređena.

L i t e r a t u r a: W. Putick, Die unterirdischen Flussläufe von Innenkrain. Das Flussgebiet der Laibach (Mitt. d. k. k. Geogr. Ges., 1887); F. Kossmat, Über die geologischen Verhältnisse der Umgebung von Adelsberg und Planina (Verh. d. k. k. Geol. Reichsamt, 1897); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, I. (Abh. d. k. Geogr. Ges., 5, 1903/04).

P. Vujević.

UNGNAD IVAN. V. u Dodatku.

UNGNAD KRSTO. V. u Dodatku.

UNIVERZITETI. Beogradski. Na osnivanje srpskog U. mislilo se još pod Karađorđem, odmah po uspostavi srpske države. U velikoj školi Jugovićevoj isticano je pri učenju državnog prava, da je »načelstvujuštega dužnost i zavedenija učešća, kao što su male i velike škole, akademije i sveučilišta, u državi postaviti«. Ta dužnost prvobitne uprave srpske države pretvorila se u živu težnju svih prosvećenih Srba 19 vijeka. Prirodno je, da se u početku toga vijeka ta težnja nije mogla osjećati i u širim slojevima. U to se vrijeme kroz tamu, u kojoj je bio narod u Srbiji, probijao tek po neki zračak prosvjete. Ali, i ako se znalo, da se u takvoj sredini ne može podići U., ipak se u krugovima prosvijećenih Srba onoga vremena stalno mislilo na osnivanje njegovo. Po jednome pismu iz 1832 vidi se, kako bi po Vukovu mišljenju trebalo izvršiti prosvjetne reforme u zemlji. U tome pismu piše Vuk Milošu, da bi trebalo otvoriti tri velike škole u Srbiji: jednu u Šumadiji, drugu dolje preko Morave, a treću gore preko Kolubare, a osim toga i jednu pravu gimnaziju, a po tom malo po malo Liceum u U.

U daljem razvitku ponikle su u Srbiji najprije ove preteče: Knjaževska Biblioteka (1832), Licej (1838), Društvo Srpske Slovesnosti (1842), Narodna Biblioteka (1844), Velika Škola (1863), Srpsko Učeno Društvo (1867), Srpska Kraljevska Akademija (1886). Između ovih kulturno-prosvjetnih institucija naročito je Velika Škola stvarala i, naposljetku, pred kraj svoga života i stvorila, atmosferu, u kojoj se moglo pomišljati na podizanje U.

S kraja pedesetih godina (1859), odmah po povratku kneza Miloša u zemlju, mnogo se i radilo na osnivanju U. Značajno je, da se u to vrijeme, odmah poslije Sveto-Andrejske skupštine, u službenim novinama smjelo predlagati, da u Beogradu treba osnovati Karađorđev U., »taj dostojan spomenik velikome mužu dobrotvoru Srbije, koji bi mu podigao drugi veliki muž i dobrotvor njen sada srećno vladajući knjaz«.

Ali ni u to vrijeme nisu svi znameniti Srbi pristajali na osnivanje U. Kolike su bile razlike u pogledima na to pitanje, vidjet će se najbolje po ovome. 1863 poklonio je svom otečestvu znameniti dobrotvor narodne prosvjete, Miša Atanasijević, jedan veliki dom, sadašnju staru zgradu U., i u taj je dom trebalo da se preseli i licej. Tada se ponovno bilo krenulo pitanje o izmjenama »ustroenija knjaževsko-srpskog liceja od 1853«, i u samom liceju bila je naročito burna ona sjednica, u kojoj se vijećalo o tome, kako će se zvati nova škola, o čijem se podizanju tada govorilo. Jedni su htjeli, da se ona nazove Major-Mišin U., a većina je bila za to, da se ona nazove samo U. Toj odluci većine toliko se opirao Daničić, da je na kraju sjednice tražio, da uđe u zapisnik, da je jedan od one trojice profesora, koji su bili protiv takvog naziva te škole, bio i on

Mjesto U. osnovana je tada Velika Škola (zakonom od 24/9 1863). Taj je zakon mijenjan i dopunjavan nekoliko puta (v. Velika Škola). Naročito su bile važne izmjene od 1880 i 1896. Kako se mislilo o izmjenama od 1880 u ministarstvu prosvjete, i kako su one bile primljene u Savjetu velike škole, vidjet će se po ovome. Sprovodeći velikoj školi te izmjene, kaže u svome pismu Stojan Bošković, tadašnji ministar prosvjete, kako se tim izmjenama u uređenju velike škole uvode ispravke, koje su se u tečaju vremena i prema naprednim prilikama pokazale nužne, te da se što skorije dobije u materijalnom i umnom pogledu dovoljna priprema za onaj veliki i željno očekivani trenutak, koji će u duhovnom životu srpskog naroda obilježiti novu epohu napretka i slave, kada će se ostvariti u Beogradu srpski U., svjedok i jamstvo, izvor i središte punog i samostalnog kulturnog i umnog razvitka narodnog. S druge strane, tadašnji rektor velike škole, Stojan Marković, odgovarajući ministru na to pismo kaže mu, kako i savjet velike škole želi i teži i sa svoje strane, da sadašnja nezavisna Srbija i u kulturno-prosvjetnom pogledu postane moćnom činjenicom, središtem i kristalizacionom tačkom cijeloga srpstva, te da tako u svjetsko-historijskom životu naroda vrši onu misiju, koje je ona po moćnim izvorima svoje životne snage dostojna. Tim su jasno bila obilježena oba gledišta, i ministarsko i savjetsko.

Poslije proglasa za kraljevinu (1882) počelo se ponovo misliti na osnivanje U. Prvo je Jovan Bošković, kao

rektor velike škole, izradio projekat zakona o U. On je i kao ministar prosvjete unio u osnivanje U. program tadašnje liberalne vlade; on je prvih dana svoga ministrovanja (12/8 1892) zaveo u velikoj školi indeks, po načinu drugih sveučilišta u Evropi. Bošković je ubrzo umro (25/12 1892) i od njegova plana, istina, tada nije bilo ništa, ali je zato pitanje o osnivanju U. odmah poslije državnog udara 1/4 1893 ponovo pokrenuto. Tada je ministar prosvjete, Lazar Dokić, uputio akademskom savjetu velike škole pitanje, šta sve treba uraditi, šta izmijeniti, dopuniti ili kao novo zavesti u ustrojstvu velike škole, te da ona postane U., najvećim naučnim učilištem i kulturnim središtem kraljevine Srbije. Misleći, da zakon o ustrojstvu velike škole treba sasvim izmijeniti, savjet velike škole izradio je tom prilikom projekat zakona o U. Taki je projekat bio spremljen za narodnu skupštinu, ali joj nije bio upućen.

Od toga je vremena pitanje o osnivanju U. bilo bez prekida na dnevnom redu u velikoj školi. U težnjama za osnivanjem U. slagali su se svi profesori velike škole, ali su se u pogledima na zadatke te nove škole i na njeno unutrašnje uređenje mimoilazili. Uglavnom su se osjećale dvije struje i dva pravca: romanski i germanski. Anglosaksonski tipovi tek su se uzgred spominjali.

Ta dva potpuno različita pravca izmirila su se donekle u novom ustrojstvu velike škole od 1896. Ali do pravog zatišja ni tada nije došlo, zato što ni po tom novom ustrojstvu velika škola nije imala svoj određen karakter (niti je ona po tom ustrojstvu bila viša stručna, niti viša naučna škola). I ako je u uredbama pojedinih fakulteta, naročito filozofskog, isticano ne samo temeljno proučavanje pojedinih nauka, no i sprema samostalnih radnika na naučnom polju, ipak sve te težnje, već po samoj spremi nekih nastavnika, nisu mogle biti ostvarene. Stoga je pitanje o U. moralo ubrzo poslije toga ponovo uskrsnuti. Samo tada ga ne pokrenuše ni profesori velike škole ni ministarstvo prosvjete. Znatan broj poslanika (njih oko 70) iznio je 18/11 1898 u skupštini predlog o osnivanju U., ističući, da je želja srpskog naroda, da Srbija u sredini srpstva postane centar nauke i književnosti.

Taj predlog je u Skupštini jednoglasno primljen, i već s proljeća iduće godine (1899) počela je jedna komisija raditi na projektu zakona o U. Članovi te komisije bili su: 1. Akademici: Stojan Bošković (predsjednik komisije), Ljub. Klerić, A. Nikolić i Pera Đorđević i 2. Profesori velike škole: Nik. Stamenković (tadašnji rektor), Vojislav Bakić, Milan Jovanović-Batut, Drag. Mijušković, Đ. Stanojević i Bogdan Gavrilović.

Prije nego što je prišla izradi samoga projekta, komisija je morala odgovoriti na nekoliko pitanja, koja joj je ministar prosvjete A. Đorđević bio postavio. Ovo su u glavnome bila ta pitanja: 1. da li je Kraljevini Srbiji potreban U.; 2. da li su ustanove i zavodi tadašnje velike škole dovoljni i za uspješnu U. nastavu i 3. kolika bi novčana pomoć od strane države, pored tadašnjeg budžeta velike škole, bila potrebna za izdržavanje U. Pošto je odgovorila ministru na ta pitanja, komisija je zamolila arhimandrita N. Dučića, da joj da svoje mišljenje o bogoslovskom fakultetu, a dvojici svojih članova (M. Jovanoviću-Batutu i B. Gavriloviću) odredila je naročito poslove: prvi je imao da prouči pitanje o medicinskom fakultetu, a drugi sva pitanja, koja su u vezi sa principom slobode nastave i slobode učenja. Sva tri referenta podnijela su pismene referate. Poglede, koji su bili iznijeti u tim referatima, komisija je primila, i time su odmah bila riješena načelna ova osnovna pitanja: o zadatku i pravima U., o broju fakulteta, o nastavnicima i slušaocima, o nastavi i ispitima i naposljetku, donekle, i o prelaznim naređenjima. Kad je s tim svršeno, određen je uži odbor za izradu projekta. U taj su odbor ušli: Stamenković, Bakić, Jovanović-Batut i Gavrilović. Nacrt projekta izradio je Bakić. Taj nacrt je u nečem mijenjan najprije u užem odboru, a zatim i u komisiji, i on je iz komiisje, u ljeto 1899 upućen ministru prosvjete kao projekat zakona o U. Kralja Aleksandra I.

Taj projekat zakona o U. je poslije bio osnova svima drugim, novim, projektima zakona o U., a tih projekata bilo je u relativno kratkom vremenu mnogo. Njih su ustopce, jedan za drugim, radili ministri: A. Đorđević, Lj. Kovačević, Drag. Stamenković

i Lj. Davidović. Za to vrijeme izradio je jedan takav projekat (1902) čak i akademički savjet velike škole. Taj svoj projekat, zajedno sa svojom predstavkom, uputio je tada savjet i Narodnom predstavništvu i kraljevskoj vladi.

Pored svih tih projekata U. nije osnovan. Ne samo to. Zbog nekih važnih političkih pitanja pritajilo se za neko vrijeme i samo pitanje o U., i ono je ostalo u pozadini sve dok ga A. Nikolić, kao ministar, s kraja 1904 nije ponovo oživio. Nikolić je uspio, da projekat zakona o U. iznese pred skupštinu (7/2 1905). U to se vrijeme proslavljala stogodišnjica prvog ustanka, i kralj Petar je želio, da se ta proslava obilježi podizanjem jedne krupne kulturno - prosvjetne institucije. Stoga je razloga i on svojim utjecajem mnogo pomagao Nikolića u težnjama za stvaranjem U. Od 160 narodnih poslanika bilo ih je svega 117 u skupštini, kada se u njoj glasalo za predlog zakona o U. u načelu. Od njih 117 poslanika glasalo je za predlog njih 110.

Tako je najzad, poslije tolikih želja i napora, došlo do zakona o U. Taj je zakon potpisan 27/2 1905. Tada je velika škola ukinuta, a njeni fakulteti: filozofski, pravni i tehnički, proglašeni su prelaznim naređenjima zakona (čl. 38) za U. fakultete. Po tim naređenjima (čl. 39 zakona) svi su redovni i vanredni profesori velike škole stavljeni na raspoloženje. Po tom istom članu zakonskom postavio je ministar prosvjete ukazom prvih osam redovnih profesora (Simu Lozanića, Jov. Žujevića, Ljub. Jovanovića, Drag. Pavlovića, Jov. Cvijića, Mihaila Petrovića, Milića Radovanovića i A. Stevanovića), i ovi su kao univerzitetski savjet birali ostale prve profesore.

U. je otvoren na svečan način 2/10 1905. Tom prilikom bilo je u njemu 16 redovnih i 18 vanrednih profesora. Docenata (stalnih i privremenih), honorarnih profesora i t. d. bilo je malo. Studenata, redovnih (675), i vanrednih (103), bilo je 778 (među ovim ženskih redovnih 56, a vanrednih 31).

U svjetskom ratu je U. mnogo oštećen. Licem na Preobraženje 1914 osuli su neprijatelji sa Bežanijske Kose na Beograd vatru iz teških topova. Toga je dana 17 velikih granata udarilo u staru zgradu U., u t. zv. Major-Mišino Zdanije, i zgrada je tada mnogo stradala. Naročito su bili oštećeni njezin centar i njezino lijevo krilo. Geodetski zavod je tada gotovo sasvim uništen; mnogo su stradali fizički institut i srpski seminar, a manje geološki zavod, matematički seminar i t. d. Isto toliko, možda čak i više, stradale su za vrijeme invazije trupa centralnih sila i razne druge ustanove U. (zavodi, laboratorije, biblioteka, arhive, zbirke). Tom su prilikom mnogi dragocjeni objekti koje uništeni, koje pokradeni, tako da se U. pri svršetku rata našao u vrlo mučnom položaju.

Međutim odmah po oslobođenju i ujedinjenju, posred novoga života i naše zemlje i našeg naroda, počelo se na širokim osnovama raditi na obnovi U. Stari fakulteti, filozofski, pravni i tehnički, su ponovo oživjeli, a novi, medicinski, bogoslovski i poljoprivredni, su osnovani. Može se reći, da se za nekoliko godina poslije svjetskog rata u U. sve izmijenilo i sve u velikom stilu razvilo. Od starih fakulteta tehnički fakultet, mjesto ranija tri, ima sada četiri odsjeka: građevinsko-inžinjerski, arhitektski, mašinsko-elektrotehnički i mašinsko-tehnološki. Stara zgrada U. je popravljena i u njenom zaleđu, u dvorištu, podignut je nov kemijski institut. Uz to je u neposrednoj blizini stare zgrade podignuta nova i prostrana zgrada U. U materijalnom pogledu naročito se razvijaju tehnički i medicinski fakultet. Za prvi se podiže na trkalištu, na zemljištu, koje je beogradska općina ustupila U., jedna ogromna palača, jedna od najvećih građevina na Balkanu, a za drugi su već izgrađeni mnogi instituti, klinike, laboratorije.

Pored toga osnivani su (1920), pod okriljem beogradskog U., i ovi novi fakulteti: filozofski fakultet u Skoplju i pravni fakultet u Subotici. Bilo se mislilo i na osnivanje jednog fakulteta u Sarajevu. I jedan i drugi fakultet, i skopski i subotički, stoje u organskoj vezi sa beogradskim U., prvi u tješnjoj no drugi. Fakultet u Skoplju nije potpun. U njemu se, pored filozofije, predaju samo nauke lingvističko-literarne i geografsko-historijske. Katedara matematike, fizike, kemije, biologije, botanike, geologije i t. d. nema. Inače je fakultet organiziran isto onako kao i filozofski fakultet beogradskog U. Profesori skopskog fakulteta biraju se u vijeću beo-

gradskog U., po predlogu beogradskog U. filozofskog fakulteta.

Pravni fakultet u Subotici je potpun fakultet. On istina ne dijeli doktorske titule, i u njemu, kao i u skopskom, nema doktorskih ispita, ali zato on ima sva ostala prava, i vrši sve ostale dužnosti samostalnog fakulteta. S beogradskim U. je u vezi po tome, što profesori, koje on bira, moraju biti još birani i u vijeću beogradskog U.

U. ima svoju lijepo uređenu botaničku bašću, Jevremovac. Zemljište (oko 4 hektara), na kome je bašća podignuta, poklonio je kralj Milan velikoj školi (1890).

Poslije rata došao je U. do još jedne znamenite tekovine: podignuta je na trkalištu Univerzitetska biblioteka. Za podizanje njezine zgrade dala je Carnegijeva fondacija 100.000 dolara, a država oko 1,400.000 Din. Temelji zgrade osvećeni su 1921, a biblioteka je na svečan način otvorena 1926, na dan Ćirila i Metodija.

Na početku školske godine 1925/26 bilo je u U. 223 nastavnika: u Beogradu 197, u Skoplju 14, u Subotici 12. Po kategorijama je bilo: redovnih profesora 85, vanrednih 42, docenata 33, honorarnih nastavnika 56, lektora 5, učitelja 2. Prema glavnoj knjizi rektorata studenata je bilo u zimskom semestru 1926/27 svega 6.078 (4.798 muških i 1.280 ženskih). Po fakultetima bilo ih je: u filozofskom 1.153 (477 muških); u pravnom 1.989 (1.728 muških); u tehničkom 1.745 (1.681 muških); u medicinskom 851 (575 muških); u poljoprivrednom 239 (236 muških); u bogoslovskom 101 (muških). — U ljetnom semestru 1925/26 bilo je studenata: u filozofskom fakultetu u Skoplju 121 (54 muških), a u pravnom fakultetu u Subotici 309 (287 muških).

Budžet U., Beograd, Skoplje, Subotica, iznosio je za 1927/28 ukupno 34,142.915 Din (na lične rashode 21,969.915, a na materijalne 12,173.000).

Prvobitni zakon o U. mijenjan je i dopunjavan u toku vremena: 1. Zakonom o izmjenama i dopunama i t. d. od 23/7 1919 i 2. dvjema uredbama (prva od 9/7 1920 i druga od 9/2 1921).

Glavne odredbe sadašnjeg zakona su ove: U. je najviše samoupravno tijelo za višu stručnu nastavu i za obrađivanje nauka. U. ima šest fakulteta: filozofski, pravni, tehnički, poljoprivredni, medicinski i bogoslovski. Redovno učenje traje u medicinskom fakultetu deset, a u ostalim fakultetima osam semestara. Univerzitetske su vlasti: 1. rektor, 2. dekani fakulteta, 3. Univerzitetsko vijeće (skup svih redovnih profesora), 4. Univerzitetski savjet (rektor, prorektor, svi dekani i svi prodekani), 5. Univerzitetska uprava (rektori i svi dekani), 6. Fakultetski savjet (svi profesori i stalni docenti jednog fakulteta) i 7. Univerzitetski sud. Rektor se bira na tri godine, a dekani na godinu dana. Nastavnici su U.: redovni i vanredni profesori, stalni i privremeni docenti, honorarni profesori i učitelji. Vještine i žive jezike predaju učitelji. Pomoćno osoblje čine asistenti, prosektori, preparatori i t. d. Osim nastavnika mogu besplatno držati predavanja članovi akademije nauka. U. ima svoju autonomiju i ona je zajamčena u glavnijim potezima ovim zakonskim odredbama: 1. u imovnom pogledu je U. samostalno pravno lice; 2. U. imovina se ne može zadužiti bez pristanka U. savjeta; 3. U. vijeće bira rektora, i o tome izboru izvještava ministarstvo prosvjete; 4. o izboru dekana izvještava rektor ministarstvo prosvjete; 5. nastavnike bira U.; ministar, istina, ne mora potvrditi izabranog nastavnika, ali on zato ne može ni postaviti nekoga za nastavnika mimo volje U.; 6. bez pristanka fakultetskog savjeta ne može se ni jedan nastavnik uputiti na neku dužnost izvan U. za vrijeme duže od mjesec dana; 7. U. nastava je slobodna (čl. 33 zakona i čl. 16 ustava) i ni u kom slučaju ne može profesor biti otpušten ili stavljen u penziju zbog svojih naučnih ili političkih uvjerenja; 8. U. savjet predlaže ministru prosvjete tumačenja, izmjene i dopune o općoj uredbi i zakonu o U. Slušalaca ima redovnih i vanrednih. Bez ispita zrelosti ne može nitko biti redovan slušalac fakulteta. Ispiti su diplomski i doktorski. U. ima svoju opću uredbu i posebne fakultetske uredbe. Uredbe imaju silu zakona.

B. Gavrilović.

Zagrebački U. je osnovan zakonskim člankom sabora kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 5/1 1874, a na svečan je način otvoren 19/10 iste godine. Stvarno U. stoji u uskoj razvojnoj vezi sa nekim višim nastavnim ustanovama iz predašnjeg vremena.

Već u 17 vijeku imao je samostan Pavlina u Lepoglavi, na osnovu bule

pape Klementa X. od 3/4 1671, koja je potvrđena reskriptom cara Leopolda I. od 23/1 1674, pravo, da daje akademske časti, naročito doktorat filozofije i teologije. U Zagrebu je postojao, već od početka 17 vijeka, teološki fakultet, što su ga držali Isusovci. Isti je red uz taj teološki fakultet 1662 otvorio i filozofski fakultet. Za pravne nauke osnovana je 1769 kraljevska javna škola za političke i kameralne nauke, najprije u Varaždinu, a tri godine kasnije (1772) prenesena je u Zagreb. Ta je škola imala da osposobljuje mlade ljude za političku i financijsku upravu.

Važan datum za razvoj školstva uopće, a višeg napose je 1773, kada je ukinut red Isusovaca, koji je dotada držao mnoge srednje i više škole, naročito gimnaziju, i uz nju prislonjenu akademiju s teološkim i filozofskim fakultetom u Zagrebu. Marija Terezija povjerila je pojedinim dijecezanskim biskupima, među njima i zagrebačkom biskupu Josipu Galjufu (uputstvom od 8/10 1773), da se pobrinu za nastavne snage na tim dotada isusovačkim školama, kako bi se rad na njima mogao nesmetano 1/12 1773 nastaviti. Galjuf je to i izvršio, te je rad na teološkom i filozofskom fakultetu počeo sa 200 đaka na urečeni dan. Uz tu akademiju ostala je prislonjena i političko-kameralna škola, ali ta nije stajala pod nadzorom biskupa, nego kraljevskog vijeća. Tako je stanje ostalo u toj kraljevskoj akademiji sve do 1775/76.

5/8 1776 izdala je Marija Terezija reskript, koji je imao da svrši taj provizorijum i uredi nastavu, pa i samu organizaciju. Po tome reskriptu imao je da se obrazuje novi juridički fakultet. Važna je bila odredba, da se na toj akademiji mjesta profesora popunjavaju konkursom. Pošto su u tom smislu sve pripravne radnje dovršene, otvorena je svečanom sjednicom od 11/10 1776 kraljevska akademija znanosti, kako se tada zvala. 1784 odijelio je Josip II. bogoslovski fakultet od akademije, i prenio ga u centralno sjemenište, tako da su otada na akademiji postojala samo dva fakulteta, filozofski i juridički, kako je to, uostalom, bilo u ono vrijeme i na sličnim akademijama u Ugarskoj.

Za vrijeme apsolutizma 1850 ukinulo je austrijsko ministarstvo prosvjete kraljevsku akademiju znanosti: predmeti, što su se predavali na filozofskom fakultetu, preneseni su u sedmi i osmi razred gimnazije, a pravni fakultet pretvoren je u c. kr. pravoslovnu akademiju, i njegovi profesori preuzeli su tu novu ustanovu. Prema organizatornom statutu od 29/9 1850 u pravoslovnoj akademiji mogla se steći kvalifikacija za državnu službu, odvjetništvo i bilježništvo, a studije su imale trajati tri godine, ali je bilo ujedno predviđeno, da će kasnije biti produžene na četiri godine. Doktorski kandidati treba da slušaju četiri godine, a od toga bar dva semestra na stranim U. Predmeti, koji se predaju, strogo su pravni (u svemu 12). Naročito je bila novina, što se prema centralističkim intencijama u akademiji predavalo u velikoj mjeri austrijsko pravo. Pod pritiskom apsolutizma akademija je preživjela i poniženja i teških dana, naročito 1855, kad je umjesto dotadašnjeg nastavnog jezika hrvatskog (ilirskog) uveden njemački.

Ali odavna su već nastojanja patriota išla za tim, da se u Zagrebu osnuje visoka škola s rangom U. To su uostalom pokušavali u drugoj polovini 17 vijeka Isusovci u pogledu svoje akademije u Zagrebu. Isto se nastojalo postići odmah poslije smrti Josipa II., pa onda naročito 1844, kada su se hrvatski staleži obratili s takvom molbom vladaru. Ali je sve bilo uzalud. Tek pošto je ukinut apsolutizam (1860), stvorene su prilike, da se mogla ta davnašnja želja, i ako poslije dosta otezanja, pod Strossmayerovim vodstvom ostvariti.

Odmah na prvom zasjedanju hrvatskog sabora poslije apsolutizma (1861) stavio je Strossmayer prijedlog, da se u Zagrebu osnuje jugoslavensko sveučilište, što je sabor s velikim oduševljenjem i prihvatio, te je poslana kralju predstavka (11/11 1861) zajedno sa zakonskom osnovom za osnivanje. Ali od toga prvog koraka do samog ostvarenja prošao je još cio niz godina u pripremnim radovima, naročito i u osiguranju potrebnih novčanih sredstava (sakupljanje priloga). Otezalo se sa oživotvorenjem i zato, jer taka želja nije naišla na povoljan prijam kod mjerodavnih faktora, ali je ona ipak uhvatila toliko dubok korjen u narodu, te se uvijek ponovo javljala u saborskim adresama, proglasima, spomenicama i peticijama.

U završnu svoju fazu stupilo je ovo pitanje poslije sklopljene nagodbe između Hrvatske i Madžarske (1868), kad je Hrvatska u poslovima prosvjete i školstva postala autonomna. Predstavkom od 11/3 1869 podnio je sabor kralju, za njegova boravka u Zagrebu, na potvrdu zakonski članak o osnivanju sveučilišta u Zagrebu, koji je dobio kraljevu sankciju 8/4 iste godine. Na osnovu tog zakona trebalo je donijeti organizacioni zakon, ali se to i opet oteglo, zbog zapleta u spoljašnjoj i u unutrašnjoj politici, sve do 1873, kad je imenovan banom Ivan Mažuranić, koji je svima silama nastojao da riješi pitanje U. U sjednici 15/10 1873 prihvaćena je od sabora osnova organizacionog zakona U., a dobila je kraljevsku sankciju kao zakonski članak sabora kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 5/1 1874 o ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu.

Pošto je spremljeno što je bilo potrebno, otvoren je U. svečano 19/10 1874, i odmah se i počelo sa nastavnim i naučnim radom u zimskom semestru iste godine. Zakonom su bila predviđena četiri fakulteta: bogoslovski, pravo- i državoslovni, filozofski i medicinski. Već po ranijem zakonu od 8/4 1869 imao se zagrebački nadbiskupski licej pretvoriti u bogoslovski fakultet, a pravoslovna akademija, koja je rješenjem od 30/8 1868 dobila umjesto tri tečaja četiri, imala je postati pravo- i državoslovnim fakultetom. Nanovo se imao ustrojiti fakultet filozofski, a medicinski se imao otvoriti kad budu osigurana potrebna novčana sredstva, tako da su stvarno bila samo tri fakulteta.

U. je bio organiziran po uzoru austrijskih U. Poslove U. vodi rektor sa senatom, a taj sastavljaju, osim rektora i prorektora, dekani i prodekani svih fakulteta. Poslove fakulteta vode zborovi profesora (redovni i izvanredni profesori, i jedan ili dva zastupnika privatnih docenata). Nastavnici su redovni i izvanredni profesori, privatni docenti i učitelji. Nastavnike biraju pojedini fakulteti, ali samouprava u tom pogledu nije bila dovoljno zajamčena, tako da je vlada predlagala na imenovanje kralju i kandidate, koje zborovi nisu predložili. Rektora biraju izaslanici profesorskih zborova, ali je takav izbor trebao da potvrdi ban. Dekane su birali pojedini profesorski zborovi.

Zakon od 1874 važio je nepromijenjen sve do zakonske novele 6/10 1894, kojom je ponešto promijenjeno, ali se u osnove organizacije nije diralo. Ali i pored toga bilo je u sastavu U. tokom vremena dosta promjena. 1882 otvoren je na filozofskom fakultetu farmaceutski tečaj od dvije godine, 1898 otvorena je šumarska akademija prislonjena također uz filozofski fakultet, a 1908 osnovan je posebni geodetski tečaj na šumarskoj akademiji.

Još su znatnije promene nastupile potkraj svjetskog rata i poslije ujedinjenja. 1917 počelo se sa radovima za otvaranje medicinskog fakulteta, kako je to bilo predviđeno zakonom od 1874. U januaru 1918 počela su predavanja na tom fakultetu. U prvi mah se u tom poslu ispomagalo suplentima i honorarnim nastavnicima drugih fakulteta u srodnim strukama. Uskoro su postavljena tri profesora-fundatora fakulteta, i otada živi taj fakultet samostalnim životom. Ukazom od 31/8 1919 osnovan je samostalan gospodarsko-šumarski fakultet. Na prijedlog ministarskog savjeta, a po pristanku akademskog senata zagrebačkog univerziteta, pretvorena je ukazom od 7/12 1924 u veterinarski fakultet visoka veterinarska škola u Zagrebu, koja je bila osnovana ukazom od 30/8 1919. Čl. 88 finansijskog zakona za budžetsku godinu 1926/27 tehnička visoka škola u Zagrebu, osnovana po narodnom vijeću, a organizirana uredbom od 10/12 1918, postala je tehnički fakultet.

Čl. 89 finansijskog zakona za budžetsku godinu 1926/27, odnosno zakonom o izmjeni čl. 89 finansijskog zakona za 1926/27 od 18/7 1926 protegnut je zakon o U. u Beogradu od 27/2 1905 i opća uredba o U. od 1/10 1905 sa svim kasnijim izmjenama i dopunama na sveučilište kraljevine SHS u Zagrebu. Tim je zakonom izjednačena organizacija U. u cijeloj državi.

Broj nastavnika na U. rastao je stalno. U prvom semestru 1874 bilo je svega 15 redovnih, 5 izvanrednih i 12 privatnih docenata, dok je u drugom semestru 1927/28 bilo 100 redovnih, 15 vanrednih i 9 docenata. Broj je studenata rastao gotovo stalno. Od 290 studenata u prvom semestru poslije otvaranja, digao se taj broj na 4.216 stude-

nata (3.974 redovnih, 242 vanredna) u prvom semestru 1927/28.

Literatura: Sveučilište kraljevine SHS u Zagrebu 1874—1924 (1925).
M. Kostrenčić.

Ljubljanski. Počeci visokog školstva u Ljubljani su s kraja 16 vijeka. Na svome kolegijumu, osnovanom 1596, počeli su onda Jezuite držati više kursove iz teologije i filozofije. Ljubljanski jezuitski teološki i filozofski fakultet imao je i pravo davanja akademskih gradova (bakalaureata, magistrata, doktorata). Uz katedre ovih fakulteta osnovane su, tokom 18 vijeka, i neke katedre pravnog i medicinskog fakulteta (tako postoji od 1762 katedra za kirurgiju i anatomiju). Poslije ukidanja jezuitskog reda (1773), pretvoren je jezuitski kolegijum u licej, koji je (do 1849) doživio svakojake promjene. Teološki fakultet premješten je 1784 u Innsbruck, a isto tako ukinut je i filozofski fakultet. Ali zbog odlučnog protesta kranjskih zemaljskih staleža protiv ovog ukidanja visokoškolskih institucija od strane bečke centralne vlade, uspostavljen je u Ljubljani 1788 filozofski studijum, 1791 teološki studijum, a uz ova dva i kirurški studijum.

Potpunu realizaciju U. donijelo je Ljubljani doba Napoleonove Ilirije. Inicijativom guvernera Ilirskih provincija, maršala Marmonta, i političkom uviđavnošću cara Napoleona pretvoren je ondašnji licej 1810 u centralnu školu (Ecole centrale) sa tipom potpunog U., na kome su postojale katedre filozofskog, juridičnog, medicinskog i teološkog fakulteta. Napoleonov U. u Ljubljani, koji je imao pravo davanja akademskih stepena, postojao je do 1814. Povratak austrijskog režima degradirao je opet ljubljansku visoku školu. Oduzeo joj je, između ostalog, neke katedre i pravo davanja akademskih stepena. U Ljubljani je poslije toga postojao opet samo licej sa tri fakulteta: filozofskim, teološkim i medicinsko-kirurškim.

1848 pokrenuta je opet živa akcija oko U. u Ljubljani: proširen je licej dodavanjem nekih katedara iz pravničkih nauka, na kojima su držana predavanja na slovenskom jeziku. Ali reforma austrijskog školstva 1849 ukinula je ljubljanski licej, samo su predavanja na nekim katedrama pravničkog i teološkog fakulteta održana u Grazu sve do 1856 još na slovenskom jeziku (civilno pravo, krivično pravo, krivični postupak, dvije teološke katedre). Zahtjev Slovenaca, da dobiju U., nije poslije 1848 nikad više prestao, ali je austrijski režim davao samo obećanja ili skromne koncesije. Tako je 1895 osnovana u Grazu katedra za slovenski jezik i literaturu, i dozvoljeno je nekoliko stipendija za podmladak budućeg ljubljanskog U. Slovenci su međutim na skupovima, u zemaljskim saborima, u bečkom parlamentu, putem općina i svojih kulturnih udruženja stalno tražili osnivanje U.

Tek je ujedinjenje ostvarilo želje Slovenaca i dalo Ljubljani ono, što je u prošlim vijekovima djelimice već imala. Već krajem 1918 osnovana je u Ljubljani naročita univerzitetska komisija, koja se imala starati oko U. u Ljubljani. Ova komisija, pod predsjedništvom D. Majorana, spremala je sve što je potrebno za osnivanje U. u Ljubljani. U maju 1919 otvoren je u Ljubljani prvi visoko-školski tehnički kurs. Međutim je i vlada u Beogradu raspravljala o osnivanju U. u Ljubljani, te je na prijedlog ondašnjeg ministra prosvjete, Ljube Davidovića, ministarski savjet u svojoj sjednici 2/7 1919 zaključio, da se otvori U. u Ljubljani. 8/7 predložen je zakonski prijedlog narodnom predstavništvu, 9/7 prihvaćen je u prvom, a 17/7 u drugom čitanju. 23/7 potpisao je regent Aleksandar zakon o osnivaju U. u Ljubljani. Po zakonu ljubljanski U. ima pet fakulteta: teološki, pravnički, filozofski, tehnički i medicinski (samo dvije prve godine).

31/8 1919 postavljeni su prvi profesori, 18/9 konstituirao se prvi U. savjet, 12/11 izabran je prvi rektor (matematičar profesor Plemelj), u decembru počelo se s predavanjima, i to na svim fakultetima, osim na pravnom, gdje su, zbog službene odsutnosti mnogih profesora, počela predavanja tek u ljetnom semestru 1920.

U prvom semestru 1919—1920 bilo je 679 upisanih slušača. U idućim semestrima broj je naglo rastao, a od školske godine 1921—1922 je više manje konstantan, i iznosi u zimskom semestru prosječno oko 1.300, a u ljetnom prosječno oko 1.170 upisanih slušalaca; od njih su od prilike tri četvrtine iz Slovenije, a jedna četvrtina iz ostalih dijelova naše države i inostranstva. Krajem školske godine 1927/28

bilo je nastavnika: 45 redovnih profesora, 20 vanrednih profesora, 10 docenata, 4 lektora, 2 učitelja i više honorarnih nastavnika. *M. Kos.*

UNIVERZITETSKA BIBLIOTEKA U BEOGRADU. Poslije Svjetskog Rata osjetila se na beogradskom unizervitetu potreba za osnivanjem jedne centralne, velike biblioteke za sve naučne struke, kako za nastavnike univerziteta, tako i za sve studente, i ljude, koji se bave naukom. U to doba univerzitet se počeo naglo razvijati otvaranjem novih fakulteta, uvođenjem novih katedara i širenjem starih. Pored toga, broj studenata povećao se na nekoliko hiljada, a materijalne su prilike bile teške, nije bilo ni najpotrebnijih knjiga za stručno obrazovanje, ni prostora za rad. Da bi se zasnovala U. B. valjalo je imati posebnu zgradu i materijalna sredstva za nabavku knjiga. Kada je to pitanje, koje je predstavljalo težak problem, postalo akutno, uprava Carnegijeve zadužbine u Americi donijela je odluku, da ona podigne jednu biblioteku u Beogradu. Sporazumno između vlade i rektorata riješeno je onda, da ta nova biblioteka pripadne univerzitetu. Materijalna pomoć za biblioteku, koju je Carnegijeva zadužbina stavila na raspoloženje za podizanje zgrade, iznosila je 100.000 dolara. To je bilo krajem 1920 Početkom 1921 podnesen je predlog filozofskom fakultetu, da se pristupi osnivanju U. B. Onda su obrazovana dva odbora sa zadatkom, da pristupe organiziranju rada i izvršenju donesenih odluka. U februaru 1921 donio je tehnički odbor, u sporazumu s delegatom Carnegijeve zadužbine, odluke o podizanju zgrade. Profesorima univerziteta Nikoli Nestoroviću i Dragutinu Đorđeviću povjerena je izrada planova. U maju su planovi bili gotovi i izvršena je licitacija za podizanje zgrade. Pošto je beogradska općina ustupila univerzitetu besplatno zemljište i predala ga 6/6 1921, moglo se 23/6 iste godine izvršiti osvećenje temelja, a poslije toga početi i zidanje zgrade. Zbog poskupljivanja materijala i radne snage, rad je obustavljen u toku 1922. Zbog toga je od države tražen kredit od 1,143.000 Din za naknadne radove koji, je odobren u junu 1923. Iz Carnegijevog fonda isplaćeno je za podizanje biblioteke 3,110.087 Din, a ostatak iz odobrenog kredita, tako da su troškovi za zgradu iznijeli 4,253.087 Din. Prijem zgrade izvršen je 28/4 1926. Radi organiziranja U. B. i rada u njoj, kao i za nabavke namještaja i knjiga, obrazovan je 28/3 1924 odbor za U. B. od predstavnika svih fakulteta i upravnika. Taj odbor uzeo je na sebe staranje o dovršenju zgrade, o instalacijama, knjigama, namještaju i t. d. Državnim budžetom odobreni su krediti za instalacije vodovoda, kanalizacije, parnog grijanja, električne instalacije, aparata za gašenje požara, liftova. Namještaj je nabavljen iz državnog kredita i putem reparacija za sumu od 193.000 zl. maraka.

Otvaranje U. B. izvršeno je 24/5 1926, na dan slavenskih apostola Sv. Ćirila i Metodija. Redovan rad počeo je 25/5 iste godine. Blagodareći poklonima u knjigama, odvajanju knjiga iz pojedinih univerzitetskih biblioteka i kupovini najpotrebnijih knjiga, biblioteka je otvorena sa 30.000 svezaka. Krajem 1927 broj se popeo na 60.000.

Radno vrijeme je 9—12 prije i 2—6 sati po podne. Čitanje u biblioteci je besplatno. Biblioteka ima izrađene azbučne knjige za domaću, slavensku i stranu literaturu i listove; stručni za domaću i slavensku, a izradit će se i stručni katalog za sve strane književnosti. Uređenje je po uzoru stranih univerzitetskih biblioteka. Zadatak je biblioteke, da nabavi sve knjige, listove i sredstva za nauke, koje se predaju na univerzitetu. *U. Džonić.*

UNIJAĆENJE. V. u Dodatku.

UNIJE. V. Unje.

»UNION«, dioničko građevinarsko društvo u Ljubljani. Osnovano je 29/10 1902 za podizanje hotela Union u Ljubljani (po planu arhitekta Vancaša). Glavnica iznosi: Din 278.385 u 3.324 dionice. Društvo je ortak hotelskog društva u Celju (kavana i restauracija Evropa), a ima i filijalu u Novom Mestu (hotel i restauracija Union). *J. G.*

UNKJOR-ISKOLESKI UGOVOR 8/7 1833 o defenzivnom savezu između Turske i Rusije na 8 godina. Značio je vrhunac ruskog utjecaja u Turskoj (v. Istočno pitanje). *V-lj. P.*

UNREST JAKOB, historičar (iz Regensburške dijeceze — 1500). Bio je župnik kod Sv. Martina nad Doli-

co, u koruškoj, a napisao je prostim srednjevjekovnim stilom korušku kroniku (Chronicon Carinthiacum), koja obuhvata doba 764—1490, austrijsku kroniku (Chronicon Austriacum), koja obuhvata doba 1435—1499 i ugarsku kroniku, koja je sačuvana samo u fragmentima. Najbolja je i puna historijskih podataka austrijska kronika. *M. Kos.*

UNUKIĆ ARADGRADSKI ĐURO, potpukovnik (1814, Lipovavac, Slavonija — 1867, Osijek). Sa 15 godina počeo je služiti kao kadet kod 61 pješačke pukovnije, gdje je napredovao do kapetana. 18/10 1848 određen je da 50 ljudi odvede za potporu tvrđave Arada. On je to učinio, pa je onda svojevoljno ostao i sam tamo. Od 37 ispadaja, za vrijeme opsade, izveo je U. 35, i snabdio je tvrđavu hranom, municijom a i topovima. Najznamenitiji ispadaji su bili 4/12 protiv insurgenata, 22/12 1848 na buntovnike, koji su postavljali topove na mostu Maroš, i 8/2 1849 na topništvo kod Starog Arada i na selo Mikalaka. 1/6 1849 postao je U. major. Za uspješno djelovanje u Aradu dobio je viteški red Marije Terezije, 1853 barunstvo sa predikatom Aradgradski. 1859 sudjelovao je u ratu protiv Italije. 1860 je postao potpukovnik i penzioniran je. *V. L.*

UNJE, otok na Jadranskom Moru, daleko na pučini, zapadno od otoka Lošinja, a južno-jugozapadno od Cresa. Leži između 44° 36·3′ do 44° 41·4′ sjev. šir. i 14° 13·9′ do 14° 17′ ist. duž. Gr. Njegova istočna strana sastavljena je od vapnenca, kao i planinski greben, dok na jugozapadnom kraju prevladuje pjeskovito i glinovito zemljište. Zato je najveći dio u stjenovit, krševit, pust i bezvodan, a samo je zapadna strana blago zatalasana, s poljima, njivama, vinogradima i bujnim livadama. Otok se uglavnom pruža od sjevera prema jugu, ali je lučnog oblika, koji je zasveden k zapadu. Dugačak je 11 km, širok 0·3 do 2·9 km, a površina mu je 17·7 km^2. Na U. su dva grebena, a oba se pružaju od sjevera-sjeverozapada prema jugu-jugoistoku. Od njih je jugozapadni mnogo duži i oštriji od sjeveroistočnog. Na ovom su najistaknutiji visovi: Krivenje (81 m) i Malanderski Vrh (Zburnja) (96 m), Pečurovište (138 m) i Turan (129 m). Obala U. jako je razuđena mnogobrojnim zalivima i dragama. Najprostranije je pristanište Unja, na zapadnoj strani otoka, a na njegovom kraju je istoimeno naselje, koje je podignuto na granici vapnenjačkog i pjeskovito-glinovitog, plodnoga zemljišta. Na istoku se uvlače duboko u trup otoka tri zaliva: Pristanište Fogon, Srednje i Dugo Pristanište, na jugu je veliki zaliv Vrulje, a na sjeveroistoku zaliv Golima. Njima je U. na nekoliko mjesta vrlo suženo, a i sniženo, naročito između Golime i Fogonja, gdje se pruža od sjeveroistoka na jugozapad velika utoleglica, visoka do 37 m. Jugozapadni, niski i plodni dio U. zove se Polje. Na jugoistoku od U. su Srakane Vele i Male. *P. Vujević.*

UPRAVNA VLAST. V. Administracija. Veliki župan. Policija. Sreski poglavar. Ustav.

UPRAVNI SUDOVI. Već prilikom raznih ustavnih promjena u Srbiji i reformi državnog savjeta, koje su bile stim u vezi, osjećala se potreba za decentralizacijom U. S. i obrazovanjem naročitih U. S., kao sudova prvog stepena, iznad kojih bi stajao državni savjet kao vrhovni U. S. Ova ideja privedena je u djelo tek Vidovdanskim ustavom, odnosno zakonom o državnom savjetu i upravnim sudovima od 17/5 1922. Ustav je predvidio U. S. u čl. 102, a ostavio je zakonu, da odredi njihova sjedišta, nadležnost i organizaciju. Prema spomenutom zakonu U. S. zasjedava u istom mjestu, gdje i apelacioni sud, i ima istu prostornu nadležnost s njim. U prelaznim naređenjima organizirani su međutim »do donošenja zakona o uređenju sudova za cijelu zemlju i ograničenja mjesne nadležnosti apelacionih sudova«, U. S. u Beogradu za Srbiju i Bačku, Banat i Baranju, u Zagrebu za Hrvatsku i Slavoniju s Međumurjem, u Sarajevu za Bosnu i Hercegovinu, u Skoplju za Južnu Srbiju, u Celju za Sloveniju i u Dubrovniku za Dalmaciju i Crnu Goru. Svaki sud ima predsjednika i od ministra pravde određen broj sudija. Kandidaciju vrši u duplom broju državni savjet. Postavljeni mogu biti samo oni, koji imaju diplomu o svršenom pravnom fakultetu, a proveli su najmanje 10 godina (predsjednik, odnosno 8 sudije) u sudskoj ili upravnoj struci, ili kao javni pravozastupnici. Oni uživaju sudsku nezavisnost i nepokret-

nost kao i članovi državnog savjeta. Sa 65 godina života moraju se staviti u penziju. Disciplinsku vlast nad upravnim sudijama vrši državni savjet. U. S. rješava u odjeljenjima od po trojice sudija. Raspored sudija u odjeljenja vrši se kockom za svaku godinu unaprijed.

Glavna nadležnost U. S. je suđenje u administrativnim sporovima i disciplinskim stvarima činovnika, osim sudija redovnih sudova, ukoliko te stvari ne spadaju pred državni savjet. Zakonom o oblasnoj i sreskoj samoupravi dobili su U. S. i čisto administrativne funkcije. Tako pri izborima za oblasnu i sresku skupštinu U. S. određuju predsjednike biračkih odbora (čl. 17, 70), odlučuju o ponovnom glasanju (čl. 42), ovjeravaju punomoćstva izabranih članova i rješavaju o žalbama protiv rješenja sreskog poglavara u vršenju nadzorne vlasti nad sreskim samoupravama (čl. 125). Administrativne poslove rješava U. S. u općoj sjednici.

U nadležnost U. S. spadaju oni administrativni sporovi, koji se zasnivaju protiv akata drugostepenih upravnih vlasti, s isključenjem ukaza i ministarskih rješenja. U tom cilju zakon (čl. 18) skraćuje put žalbe u administrativnom postupku na dvije instancije: žaliti se može samo jednoj, višoj upravnoj vlasti. Protiv odluke te upravne vlasti može se podnijeti tužba samo upravnom sudu. Upravni akti općinskih vlasti podleže u drugom stepenu razmatranju pretpostavljene upravne vlasti, a protiv akata viših samoupravnih vlasti (srezova, okruga, oblasti) može se podnijeti tužba neposredno upravnom sudu.

Postupak kod U. S. u administrativnim sporovima i u disciplinskim stvarima je isti, koji i kod državnog savjeta, s tom razlikom, što se kod U. S. i administrativni sporovi rješavaju po pravilu poslije javno održanog ročišta. Protiv presuda U. S. dopuštena je žalba državnom savjetu u roku od 15 dana poslije prijema presude. (V. Državni savjet.)

L i t e r a t u r a: Sl. Jovanović, Ustavno pravo kraljevine SHS.

S. Sagadin.

UPSKA EKONOMNA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala je Ub. Kapital je 500.000. Ulozi 152.551, mjenice 776 200, dobit 103.924 Din. Dividenda 12%. Predsjednik je Milorad P. Vukosavljević. *N. S.*

UPSKA ZADRUGA, Ub. Osnovana je 1908. Pretvorena je 1923 u banku Tamnava. Kapital je 500.000 (20.000 akcija po 25 Din). *N. S.*

UPSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1894. Kapital je 500.000 (5.000 akcija po 100 Din). *N. S.*

URANIJA, list za zabavu, pouku i književnost. Izlazio je u Beogradu 1837—1838, pod uredništvom Dimitrija P. Tirola. *U. Dž.*

URBANI MILUTIN, profesor realne gimnazije (16/3 1876, Varaždin). Studirao je visoku tehničku školu u Beču, a univerzitet u Zagrebu. Bio je asistent Kemičko-analitičkog zavoda kod Dr. Bošnjaka. Od 1898 do Svjetskog Rata bio je profesor višeg gospodarskog učilišta u Križevcima. 1914 do 1919 bio je zamjenik upravitelja gradske plinare u Zagrebu, 1920—1922 profesor trgovačke akademije u Zagrebu, 1922/23 docent visoke tehničke škole, a sada je profesor III. realne gimnazije u Zagrebu. — Držao je kursove za istraživanje životnih namirnica i radio je na pučko-prosvjetnom polju (knjižnice, predavanja, analfabetski tečajevi). Surađivao je u domaćim i stranim časopisima. Djela su mu: Priručnik za agrikulturno-kemijska istraživanja (1905), Istraživanje mlijeka i mliječnih proizvoda (1912), sa Dr. V. Njegovanom: Vinarstvo (1915), sa prof. I. Radićem: Vino od trsa do trošidbe (1914). U djelu Köröskeny-Turk (Gospodarstvo) napisao je: Vinarstvo (1914). Leksikon trgovačke i gospodarske robe (1925). *S. D.*

URBARI su zbornici pravnih pravila, po kojima su se u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini uređivali odnosi između vlastelina i kmetova. U ranije doba privatni U. pojedinih vlastelinstava su bili najčešće osnovica za reguliranje tih odnosa i ako je državna vlast već u 16 vijeku uređivala te odnose. Odredbe, koje uređuju te odnose, javljaju se pojedinačno vrlo rano; u stvari je i Vinodolski zakon od 1288 U. svoje vrste. Zagrebački je kaptol već 1334 uređivao odnose svojih kmetova. No tipični U. javljaju se u većem broju tek od 15 vijeka. Vlastela su svoj položaj prema kmetovima često zloupotrebljavala, tako da je dolazilo do seljačkih buna. Zato

je državna vlast u 18 vijeku uzela energičnije u svoje ruke reguliranje tih odnosa. Tako je načinjen za Marije Terezije slavonski U., za županije: virovitičku,551 požešku i srijemsku (1856), a 1775—1780 hrvatski U., za županije: zagrebačku, varaždinsku i križevačku, a 1780 izdan je U. za Tamiški Banat. *M. Kos.*

URBS PALUDARUM, latinski prijevod slovenskoga Blatograd (njemački Mozapurk), prijestonice panonskog kneza Pribine (840—861), po kome se isprva i zvao Pribinin grad, i njegovog nasljednika, Kocelja (861—874), danas Zalavar, gradić na rijeci Zali, što se izlijeva u Blato (pleonastički Blatno Jezero) u Madžarskoj. *J. M-n.*

URLIĆ ŠIME, profesor, literarni historik (28/10 1867, Drašnice, općina Makarska, Dalmacija). Svršio je gimnaziju, teologiju i filozofski fakultet. Poslije položenog profesorskog ispita služio je na gimnazijama u Sinju, Zadru, Splitu, Šibeniku, Kninu i na preparandiji u Dubrovniku, gdje je sada upravitelj. — Napisao je niz literarno-historijskih rasprava u programima zadarske gimnazije, u Glasniku Matice Dalmatinske, u Srđu, Nastavnom Vjesniku, Građi za povijest hrvatske književnosti, Radu i Popovićevim Prilozima. Zasebno mu je štampana knjiga: Crtice iz dalmatinskoga školstva (1919), a iz zadarske Hrvatske Krune preštampana je radnja: Pabirci o Ljudevitu Gaju po dalmatinskim listovima i časopisima (1909). Glavni U. rad kreće se oko sabiranja biografskog materijala, tekstova i istraživanja vrela. U tom pogledu stekao je on velikih zasluga za poznavanje starijeg doba naše književne i kulturne historije (Kačić, Divković, Filip Grabovac, Brno Krnarutić, Francuzi u Dalmaciji i dr.). *A. B-c.*

UROTA ZRINSKI-FRANKOPAN. V. Zavjera Zrinsko-Frankopanska.

UROŠ I., srpski kralj 1243—1276. Bio je sin kralja Stevana Prvovjenčanog iz braka s Anom Dandolovom. I njegova žena, Jelena, bila je zapadnog, francuskog porijekla. Dok se jedan U. brat, Radoslav, oslanjao na epirskog cara Teodora, a drugi, Vladislav, na bugarskog cara Arsena II., U. se nije htio vezati ni za jednu politiku. Spočetka je imao veza s Nikejcima, ali se trgao, kada su oni, u svom naletu, potisli iz Makedonije i Bugare i Epirce i izbili na srpske granice. 1253—1254 našao se U. u vrlo teškom položaju. Sa sjevera i zapada pritiskivali su ga Madžari, koji su u to vrijeme posjeli Bosnu i razdijelili je u više banovina i prisilili humskog kneza Radoslava, srpskog vazala, da prizna njihovu vrhovnu vlast, a s juga i istoka stvorio se protiv U. jak savez. U njemu su bili Bugari i dubrovačka republika, s kojom je U. imao sukoba radi njihovih težnja, da pritisnu srpska susjedna zemljišta i radi toga, što je tražio da vrhovnu vlast u katoličkoj srpskoj crkvi ima nadbiskup barski, a ne dubrovački. Bugari su tom prilikom prodrli duboko u Srbiju, sve do Lima, a možda i do Žiče. Nije izvjesno, na koji su način Bugari potisnuti. Vjerojatno je, da su bili ugroženi od Bizanta. Dubrovnik je poslije toga popustio, i ako je humski župan bio njegov saveznik. Barska arhiepiskopija odnijela je 1255 konačnu pobjedu, s pristankom papske kurije.

U drugoj fazi svoje vlade U. se oslanjao na epirskog gospodara Mihaila II. i njegove franačke saveznike, Vilhelma, kneza ahajskog i Manfreda kralja Sicilije, koji je sa ženom dobio Krf, Drač, Berat i Valonu. U savezu s Epircima U. je osvojio Skoplje, Kičevo i Prilep, ali je Bizantija, pod vodstvom enegičnog Mihaila Paleologa, razbila Epirce i njihove saveznike, i uspostavila svoju vlast. 1261 Paleolog je srušio latinsko i obnovio bizantinsko carstvo. U. ipak bizantinske pobjede nisu mnogo pokolebale. Saveznici stekoše prijatelja u madžarskom kralju Stjepanu V., koji je, pomažući jednog svog štićenika u Bugarskoj protiv Bizanta, posredno bio od koristi Epircima i njihovim prijateljima.

Kada je U. ušao u bliže veze s Madžarima ne zna se tačno. Njegov sin Dragutin uzeo je za ženu kćer kralja Stjepana. 1260, kad su Madžari ratovali sa Česima, u njihovoj su vojsci bile pomoćne čete iz Bugarske, Bosne i Srbije, očevidno u vazalskom odnosu. Može biti da je s tim u vezi i srpsko dobijanje Zahumlja. Kada su u Madžarskoj 1267 izbili građanski ratovi, U. je pokušao, da se otrese njihove vrhovne vlasti. Pouzdao se u pomoć Paleologa, čiju je kćer trebao da uzme mlađi kraljev sin, Milutin.

Račun je međutim bio pogrešan. Madžari su u Mačvi zaustavili U. nadiranje, i njega sama zarobili 1268. U. se poslije toga kolebao, ne poduzimajući nijednu značajniju akciju, osim protiv dubrovačke republike. A i tu nije imao sreće. 1275 pokušao je da osvoji Dubrovnik, ali je potisnut jednim hrabrim ispadom građana.

Kralja U. porazio je 1276 kod Gacka njegov sin Dragutin, kome nije htio da ustupi obećanu polovinu države. S Dragutinom su bile madžarske pomoćne čete. Pobijeđeni kralj napustio je prijesto, pokaluđerio se (dobio je ime Simon) i umro je 1280. Sahranjen je u svojoj zadužbini, u lijepom manastiru Sopoćanima.

Vladavina kralja U. značajna je u privrednom pogledu. Za njegove vlade došli su u Srbiju saski rudari i počeli su eksploatirati bogate srebrne rudnike. U. je prvi počeo kovati srpski srebrn novac po ugledu na mletačke matapane. Značajna je i njegova vrlo širokogrudna vjerska politika prema katolicima u Srbiji, koja mu je stekla mnogo prijatelja.

V. Ćorović.

UROŠ, srpski car, 1355—1371. V. u Dodatku.

UROŠEVAC, jedna od najvažnijih kosovskih varoši. Važna je raskrsnica putova kao i trgovinska stanica. Do podizanja kosovske željeznice na mjestu današnjeg U. (ranije Ferizović) bila je šuma sela Nikodima s jednim malim hanom nekoga Feriza. Po ovome Ferizu U. se zvao Ferizović. U. je napredna varošica. 1913 je u U. bilo oko 400 kuća i 200 dućana i magazina, u kojima se smještalo poglavito kosovsko žito. U. je naseljen pretežno muslimanima. Srbi, koji su inače u manjini, najaktivnije su stanovništvo. Ima nešto Arbanasa i Cincara.

L i t e r a t u r a: J. Dedijer, Nova Srbija. *B. D.*

UROŠEVAČKA PRIVREDNA BANKA, Uroševac. Osnovana je 1923. Kapital je 1,000.000 (5.000 akcija po 200 Din, od kojih jedna trećina glasi na ime). *N. S.*

UROŠEVIĆ KOSTA, profesor gimnazije (1884, Paraćin — 4/4 1921, Užice). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja, gimnaziju u Paraćinu i Kragujevcu, a univerzitet u Beogradu, gdje je slušao prirodne nauke. Poslije svršenih studija postavljen je 1909 za suplenta gimnazije u Užicu. Tu se, pored obilnog i vrlo savjesnog nastavničkog rada, odao i naučnom proučavanju fitogeografskih prilika užičke okoline: Zlatibora, Tornika, Čigote i Tare. U ratovima je U. učestvovao kao redov. Zbog velike iznurenosti postavljen je, krajem 1917, na Krfu kao referent za studentske poslove u ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova. Tu se najsavjesnije brinuo o odašiljanju srpske ratne studentske omladine sa solunskog fronta na nauke u Francusku, Švicarsku i Italiju. 1919 se vratio U. u Srbiju, gdje je, kao zastupnik direktora užičke gimnazije obnovio ovaj zavod s puno razumijevanja, a kasnije je tu vršio profesorsku službu. Juna 1919 obnovio je Užičko planinsko društvo, koje je njegovom inicijativom bilo osnovano još 1911, a s nekoliko najmlađih članova podigao je i uredio parkove u gradu i pored Đetinje, podigao ljetno kupalište i priredio nekoliko poučnih predavanja i izleta po okolini za tamošnje građanstvo. — Od stručnih radova, U. je štampao nekoliko članaka iz svoga velikog djela u izvještajima Užičke gimnazije, Glasniku Geografskog Društva i Trgovinskom Glasniku. Samo djelo o fitogeografiji užičkog okruga ostalo je u rukopisu i nedovršeno.

L i t e r a t u r a: R. Usoković, Kosta J. Urošević (Glasnik Profesorskog Društva, I./6, 1925). *P. Vujević.*

UROŠEVIĆ SAVA, profesor univerziteta u Beogradu, mineralog i petrograf (13/1 1863, Vrmdža, sokobanjski srez). Svršio je filozofski fakultet velike škole u Beogradu i Sorbonu u Parizu, a zatim je izabran za profesora velike škole. Bio je predsjednik glavnog prosvjetnog savjeta i komisije za profesorski ispit. Pored udžbenika mineralogije za studente univerziteta u tri knjige, U. je napisao čitav niz studija o terenima kristalastih škriljaca, granita i kontaktnometamorfnih pojava u Srbiji (o Ceru, Boranji, Bukulji sa Venčacem i Vaganom, Kopaoniku, Crnom Vrhu, Juhoru i o Stalaćskim i Đuniskim brdima, o granitima i kristalastim škriljcima sjeveroistočne Srbije, o granitoidnim stijenama i peridotitima u Srbiji). Konstatovao je i opisao nov način bližnjenja biotita. Od njega

imamo studiju o postanku kristalastih škriljaca, raspravu: Plemeniti minerali i drago kamenje i t. d. U. je osnivač društva Kulturna Liga. *N. K.*

UROŠEVIĆ STEVAN, prota i propovjednik (oko 1759, Šid, Srijem — 10/4 1805, Šid). Počeo je svoj prosvjetni rad kao učitelj u Iloku, Osijeku i Šidu. 1785 primio je svećenički čin, i postavljen je za administratora parohije u Berkasovu. 1789 postao je paroh u Srijemskim Karlovcima. Kad je 1791 otvorena karlovačka gimnazija, U. je postao njen prvi katiheta, a 1793 postavljen je za okružnog protu u Šidu. U. je bio vrlo revnostan i savjestan propovjednik. U patrijaraškoj biblioteci u Srijemskim Karlovcima nalazi se 170 njegovih propovijedi, čisto i lijepo napisanih. Na 90 od njih zabilježeno je, kad su i gdje su govorene. Propovijedao je gotovo sve do smrti. Posljednja propovijed, na kojoj je zabilježen datum, držana je 4/3 1805, a već poslije mjesec dana je umro. *R. G.*

URSACIJE SINGIDUNSKI, episkop Singidunuma, današnjeg Beograda, u 4 vijeku, i crkveni dogmatičar jevsevijevske jeresi. U. je pripadao jednoj jeretičkoj frakciji arijevstva. On je bio osnivač te zablude na zapadu, u oblastima Mizije i Panonije, koje su potpadale pod jurisdikciju rimskoga pape. Stoga je U. bio osuđen od crkvenog sabora u Rimu 341, a 343 i u Serdiki (Sofiji). Da bi se spasao anateme i svrgnuća, U. se na saboru u Milanu (347) odrekao jeresi, koju je zastupao od 330. Ali se poslije bitke kod Murze (Osijeka) 28/9 351, ponovo vratio jeresi i postao je vođ stranke t. zv. Irodijana. Od tada pa do 358 U. je imao znatnih uspjeha u današnjoj sjevernoj Srbiji, Srijemu, Slavoniji, i u okolnim oblastima, te je na saboru u Sirmiju 357 proglasio jeretički t. zv. I. anamejski simbol vjere kao opće obavezan. Ta jeretička nauka suzbijena je tek krajem 4 vijeka, za vrijeme cara Teodosija I. *R. G.*

URŠULA (SV. URŠULA), planina u Sloveniji, 9·5 km zapadno-jugozapadno od mjesta Slovenskog Graca, a 13·5 km sjeverozapadno od Šoštanja. Sastavljena je poglavito od vapnenca srednjeg i gornjeg trijasa, čiji se slojevi pružaju od zapada prema istoku. a to je i orografski pravac U. Na njoj su najviši vrhovi: U. (1.696 m), Mali Vrh (1.444 m) i Kapa (1.411 m). Cijela planina je pošumljena. U. pripada istočnom dijelu Karavanki, i to sjevernoj grupi, koja je većim dijelom na teritoriji Austrije. *P. V.*

URŠULINKE su se prozvale po svojoj zaštitnici Sv. Ursuli. Red U. osnovala je Anđela Meriči (1474—1535). Ispočetka su U. stanovale u svojim kućama, a od ostalih su se razlikovale samo većom pobožnošću i karitativnim radom. 1544 odobrio ih je papa Pavao III. Papa Pavao V. pretvorio im je kongregaciju 1612 u pravi red, u kome se polažu, uz obična tri, i četvrti zavjet: odgajanje ženske mladeži. Papa Lav XIII. pozivao ih je 1899, da se ujedine pod vrhovnom poglavaricom u Rimu, ali se tome pozivu odazvalo samo 60 samostana. Isto ih je tako na ujedinjenje poticao i papa Pije IX. (1905). U nas imaju U. samostan u Ljubljani, Škofjoj Loki i Varaždinu. Ljubljanski samostan ima i podružnicu u Mekinjama. *J. J.*

URVINA PLANINA. U njoj je, prema narodnoj pjesmi, preminuo Kraljević Marko. Po svima znacima (tursko ime Bunardag, pokraj mora, pravo Svetoj Gori, visina 1.872 m i dr.), U. P. je identična s planinom Pangejem (grčki) ili Kuševicom (srpski). Ona se prostire u makedonskom primorju (24° ist. duž. od Gr.), 40 km u dužinu pravcem od jugozapada prema sjeveroistoku nedaleko od ušća rijeke Strume i jezera Tahina na istoku, neposredno nad Egejskim morem, s čime se čitava situacija u pjesmi i slaže (plovidba igumana Svetogorca Vasa, Markovo bacanje topuza u more).

P. Preradović, u svom dramatskom eposu Kraljević Marko, prenio je U. P. na jadranski domaći žal, te ju je identifikovao s Velebitom. Rus M. Halanski istakao je vezu imena U. P. sa imenom historijskog bojišta Rovine, gdje je Kraljević Marko 1394 poginuo, boreći se u turskoj vojsci protiv vlaškog vojvode Mirče. Ali njegova (i Drinovljeva) identifikacija U. P. sa Perim (ili Pirin)-dag, stari Orbelos, što romejski glasi Orvilos, a Slaveni su to lako promijenili u Urvil — U. P., u stvari hramlje

zbog udaljenosti Perim-daga od mora i od Svete Gore.

Literatura: J. Modestin, Gdje je Urvina planina? (Nastavni Vjesnik, 32, 253—258). *J. M-n.*

USKOCI. Poslije pada Bosne (1463) i Hercegovine (1482), mnogi nisu htjeli da ostanu pod turskom vlašću, pa su pobjegli u Hrvatsku i Slavoniju. Ove bjegunce zvali su Pribegi ili Prebegi, a kasnije U. U. su se pomalo smještali u pograničnim tvrđavama, i tu se od njih rekrutirala posada. U. je bilo više skupina, ali najznatnija je kliško-senjska. Oko 1530 primio je jednu skupinu U. u Klis čuveni branilac ove tvrđave Petar Kružić, senjski kapetan. U. kliške tvrđave provaljivali su često na tursko zemljište, dok Turci nisu zauzeli Klis (1537 smrt Petra Kružića). Posada Klisa predala je tvrđavu pod uslovom, da može otići kuda hoće. Ona se preselila u Senj i ponijela tamo i ime U. Otada se ime U. prenosilo na sve vojničke posade senjske kapetanije, od Rječine do Baga i ušća Zrmanje s jedne, pa do Brinja i Otočca s druge strane. U. u Senju postali su vojnici Hrvatske Krajine, pa su sa svojim potomcima sačinjavali preko 80 godina gradsku posadu Senja. U početku 17 vijeka bilo je u Senju do 1.200 uskočkih vojnika, a kad su preduzimali kakvu veću akciju, pridruživali bi im se i vojnici iz ostalih posada senjske kapetanije, i tada je njihov broj bivao i do 2.000.

Broj U. povećao se naročito bjeguncima s teritorija mletačke Dalmacije, koji su odande pobjegli, da izmaknu kazni. To su bili t. zv. Venturini. U. su osnovali ubrzo svoju mornaricu, koja je bila na glasu zbog svoje smjelosti. U. su bili uopće hrabri, naoružani puškom i sjekirom, a katkada i handžarom. Izvrsno su poznavali Velebit i otoke. Primali su mjesečnu platu 4½ forinte (od 1589), ali veoma neredovno. Kako je senjska okolina bila siromašna i neplodna, U. su se odavali pljačkanju. Osobito su pljačkali u turskoj Lici, a to je naročito bilo korisno Mlečanima, dok su ratovali s Turcima. Šta više oni su U. i pomagali. Kad je, polovinom 16 vijeka, došlo do mira između Turaka i Mlečana, Turci su zahtijevali od Mlečana, da ne pomažu U. U tome je bio početak uskočko-mletačkog sukoba. U. su smatrali, da su im Mlečani neprijatelji, pa su počeli istupati i protiv njih. Ali do pravog sukoba došlo je tek poslije nesrećnog boja oko Klisa (1596), kad su Mlečani direktno pomagali Turke, i tako upropastili veliku kršćansku akciju za osvajanje Klisa.

Broj U. povećali su mletački podanici iz Dalmacije, koji su, iz straha pred mletačkom kaznom i osvetom, što su pomagali kršćansku akciju, prebjegli u Senj. Borba protiv Mlečana vodila se silnom ogorčenošću na kopnu i na moru, i sva sila Mlečana nije bila dovoljna, da ukroti U. Strah od uskočke osvete bio je toliki, da je u to doba i nastala rečenica: Iddio vi guardi dalle mani de Segnani (Bog vas čuvao senjske ruke). Mlečani su U. vraćali zlo za zlo, uništavajući ih i vješajući kadgod bi se samo dočepali »gusara«. 1597 500 U. iz Senja i susjednih mjesta ukrcalo se na 17 barki i krenulo pred grad Rovinj, u mletačkoj Istri, gdje je bilo usidreno više turskih i mletačkih brodova, natovarenih skupocjenom robom. U. su upljačkali robe u vrijednosti više od milijun kruna i srećno se vratili kući (krajem marta i u početku aprila). Mlečani su povjerili providuru Ivanu Bembu, da skrši U. blokadom Hrvatskog Primorja od Rijeke do Karlobaga, i austrijskog od Rijeke uz istočnu Istru do ušća Raše, pa oko Trsta. Mlečani su mislili, da će na taj način primorati i kralja Rudolfa i nadvojvodu Ferdinanda, da sami zatru U. Osim toga, zatražili su Mlečani od kralja Rudolfa, da kazni U. radi napadaja na Rovinj, i da se vrati ugrabljeno blago. Kralj je povjerio generalu Jurju Lenkoviću, da ispita čitavu stvar i krivce da kazni. Lenković je povješao 7 U., ali od plijena je pronašao samo neznatan dio. Bembo se time nije zadovoljio, i U. su nastavili borbu (1598—1600). Papa Klement VIII., bojeći se, da ne dođe do rata između Mletaka i Rudolfa, poslao je svog poslanika u Prag, na Rudolfov dvor, da posreduje, ali bez rezultata.

1599 postao je providur Filip Pasqualigo. On je pustošio Hrvatsko i Austrijsko primorje. Mlečani su zahtijevali, da se U. naprosto uklone iz Primorja, a barke njihove da se spale. Rudolf je najposlije morao da popusti. Nadvojvoda Ferdinand imenovao je naročitog komesara, Josipa

Rabatu, sa zadatkom da U. ukloni iz Senja i da ih nastani u unutrašnjosti zemlje, a u Senju da se postavi njemačka posada. U sređivanju senjskog pitanja pomogao je Rabatu senjski biskup Markantonije de Dominis. Januara 1601 krenuo je Rabata sa 1.500 vojnika u Senj. Još prije njegovog dolaska pobjeglo je iz Senja dosta U., među njima na glasu hajduk Juriša (u pjesmi proslavljen Senjanin Juriša). Rabata se nastanio u senjskoj tvrđavi i pozvao je U., da polože oružje i da se za dva dana legitimiraju. U. su predali oružje. Poslije toga Rabata je noću 2/2 pogubio kneza Martina Posedarskoga i vojvodu Margitića, pa se dočepao svih mletačkih podanika, koje je republika tražila. Neke je pogubio, a druge poslao u Mletke. Pokupio je oko 200 U., koji su dotada stalno stanovali u Senju, i sproveo ih je sa porodicama u unutrašnjost (u Otočac, Brinj, Prozor i Brlog). Protiv Rabatinog postupanja sa U. bile su mnoge tužbe, naročito radi ubijstva kneza Posedarskog. Tužbu je podnio kraljevskom dvoru i hrvatski ban Ivan Drašković. Rabatu su njegovi protivnici objedili, da je od Mlečana podmićen, što se nije moglo dokazati, ali je to bilo vjerojatno, jer je Rabata sve radio po volji providuru Paskvaligu i njegovom tajniku.

U su se poslije toga pomalo oporavljali, a poticali su ih na novu akciju i mnogi Rabatini protivnici. Rabata nije imao dosta novaca, da drži u Senju jaku njemačku posadu, a nije mogao ni plaćati iseljene U., te su se oni zato vraćali u Senj. Kad je Rabata bacio u tamnicu hajduka Jurišu i spremao se, da ga objesi, planula je u Senju buna: 300 U. i senjskih građana provalilo je u gradsku tvrđavu, ubili su Rabatu i 12 ljudi njegove družine (31/12 1601). Novi senjski kapetan, Danilo Frankol, imao je da ispita tu stvar, ali se on nije mnogo žurio. Raseljeni U. vratili su se natrag u Senj, i počeli su ponovo neprijateljstva s Mlečanima. U daljoj borbi s Mlečanima, a i s Turcima, isticao se naročito kao vođa hajduk Juriša, dok nije osuđen na smrt i obješen (1611).

1612 imenovan je za senjskog kapetana Nikola Frankopan. On je naredio da se iz Senja isele svi, koji nisu senjski građani. Oko 100 Venturina moralo je onda ostaviti Senj. Oni su se nastanili u Selcima i Crikvenici. Ostalima je bilo naređeno, da miruju i obećana im je točna plaća. To je izazvalo opet bunu U. pod vojvodom Đurom Daničićem. Kad je Frankopan otišao u Graz, vratili su se izagnani U. opet u Senj i nastavili su stari život. U maju 1613 napali su oni Hvar, ali su nastradali. Tom prilikom poginuo im je glavni vođa, Niko Hreljanović. Za osvetu napali su U. ubrzo kod Paga jednu Mletačku galiju, porobili je, a zapovjednika, Krstu Venijera, dovukli u Senj i pogubili. Neprijateljstva su se nastavila i 1614 i 1615, i najposlije su stvorila uskočki rat (1615—1617). U tom ratu doprli su U. do samih Mletaka, a glavno bojište bilo je oko Gorice i Gradiške na Soči. Mirom u Madridu (septembra 1617), obvezao se nadvojvoda Ferdinand, da će U. ukloniti iz Senja u unutrašnjost, lađe im spaliti, a u Senj smjestiti njemačku posadu. I doista su U. bili razmješteni u krajeve oko Otočca i po Žumberku. Tu ih je uskoro nestalo među ostalim stanovništvom.

L i t e r a t u r a: K. Horvat, Monumenta historiam Uscocchorum illustrantia, I., 1550—1601 (1910); Silvius Gigante, Venezia e gli Uscocchi dal 1570 al 1620 (1904); Jovan Tomić, Grad Klis u 1596 god. (1908); F. Šišić, Hrvatska povijest, II. (1908); Vj. Klaić, Povjest Hrvata, V. (1911).

M. Prelog.

USKOČKA EPARHIJA. V. Marčanska eparhija.

USKOČKA GORA. V. Žumberačka Gora.

USKOČKA GORA (GORJANCI, ŽUMBERAČKA GORA), planina na razmeđu zagrebačke i ljubljanske oblasti, između Save i Kupe. Zovu se U. G. po tamo naseljenim Uskocima ili prebjezima ispod turske vlasti. Naseljavanje Uskoka počelo je 1530, za vrijeme kralja Ferdinanda I., a nastavilo se 1532 i 1533, 1535 i 1538. Do 1541 bilo se naselilo njih 3.000 iz Srbije i Bosne, a nove su pridošlice došle 1544 i 1547. Uskoci su vojnički uređeni i podređeni su kapetanima, koje je plaćala kasa vicedoma, koji je sjedio u Sichelberg-u. Grad se Sichelberg spominje već u 9 i 12 vijeku. 1282 spominju se vlastela Si-

chelbergi, a 1335 je Sichelberg pripadao vojvodama iz doma Habsburg. Tako su naseljeni Uskoci na kranjskoj zapadnoj strani gore po vlastelinstvu Sichelbergu, a 1538 i u hrvatskom Žumberku, i to u njegovu sjevernom dijelu, dok su u južnom dijelu već prije stanovali starosjedioci Hrvati rimokatolici. Uskoci su bili isprva pravoslavne vjere, kasnije su se pounijatili (grkokatolici).

Literatura: Hranilović - Hirc, Zemljopis Hrvatske (1901, I., 365).

J. M-n.

USKOK, organ boraca za oslobođenje i ujedinjenje srpstva. Izlazio je jedamput nedjeljno u Beogradu 1895 do 1897, pod uredništvom P. Kara-Radovanovića. *U. Dž.*

USKOKOVIĆ MILUTIN. V. u Dodatku.

USKOKOVIĆ RADOJE, profesor gimnazije (28/7 1889, Užice). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Užicu, a geografsko-etnološku grupu svršio je na univerzitetu u Beogradu 1908. Neko je vrijeme proveo na univerzitetu u Ženevi radi usavršavanja u francuskom jeziku. Služio je kao suplent i profesor u užičkoj i kraljevskoj gimnaziji, gdje je neko vrijeme bio i direktor, zatim u drugoj i trećoj muškoj gimnaziji u Beogradu. Za vrijeme rata U. je bio kao suplent na službi u bitoljskoj gimnaziji u Voleru (Grčka) i sekretar ministarstva prosvjete i crkvenih poslova na Krfu. — Pored savjesnog nastavničkog rada, U. se bavi i naukom, naročito antropogeografijskim proučavanjem Ivanjičkog Starog Vlaha i Čačanske Morave. O tome je štampao radove: Ivanjica (Glasnik Geografskog Društva, 6, 1921), Manastir Kovilje (Glasnik Geografskog Društva, 7/8 1922), Iseljeni Nikšići (Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću, 1924), Kiridžiluk Ivanjičkog Starog Vlaha (Glasnik Geografskog Društva, 13, 1927). Osim toga U. je napisao i nekoliko manjih članaka.

P. V.

USORA, rijeka u Bosni, lijevi pritok Bosne. Sastavnice njene su Velika i Mala U. Prva kao desna sastavnica izvire na sjevernoj strani Brijesta (961 m) i istočnoj strani Bilek Kose (1.116 m), sjeveroistočno od gornjeg toka Vrbanje, i s izvorišta teče k sjeveroistoku. Od sela Bogdanića do Očauškog Polja teče uglavnom na istok, zatim na jugoistok, jugozapadnim podnožjem Borje Planine, a od Bjelobučja upravlja tok prema istoku-sjeveroistoku, protičući kroz poširoku dolinu i dosta vijugajući. Oko Sotonice učini lakat, i dalje teče k sjeverozapadu, sve više meandrujući. Lijeva sastavnica, Mala U., izvire na sjeverozapadnom kraju Borje Planine, ispod Pavlova Visa (988 m) i teče na sjeveroistok. Nedaleko od izvorišta, blizu sela Josipića, promijeni pravac, i upravi tok prema istoku i istoku-jugoistoku, a od ušća Jesenovačkog Potoka, između naselja Ljelje i Pasjaka, počne teći na istok-sjeveroistok. Sa Velikom U. sastane se 1·0 km sjevernosjeverozapadno od željezničke stanice Teslić, odakle počinje tok U. Ona na dužini od 2 km teče u pravcu sjevera, zatim na istok-sjeveroistok, stalno vijugajući. Tu dva puta teče kroz kratke sutjeske, blizu željezničkih stanica Vrela i Tešanjka. Inače je dolina U. široka 1·0—2·5 km. Ušće U. u Bosnu je na apsolutnoj visini od 147 m, oko 1·3 km jugoistočno od Makljenovca, a 4·0 km južno-jugozapadno od varoši Doboja. U. prima veliki broj pritoka, ali su svi neznatni. Najveći od njih je Tešanjska Rijeka, koja protječe s desne strane. Dužina U. toka je, od izvorišta Velike U., 82·4 km, površina sliva 849·3 km^2, a prosječni pad 5·65 m/km. Na svome toku U. tjera preko 30 mlinova. *P. Vujević.*

USOV je jedno od naših narodnih imena za lavinu. Javlja se poglavito na visokim planinama dinarskog sistema, gdje se nalaze i tragovi negdašnje glacijacije. U. su česti na Komovima, gdje redovno stari snijeg sačeka novi. U crnogorsko-hercegovačkom zahvatu poznata su usovišta ispod Durmitora od istoka, pa u planini Vojniku, prevaljujući rječicu Pridvoricu, koja utječe u Taru. Pamti se, da je jednom U. Taru prekinuo, sjurivši se u njeno korito. Tako je isto U. prije zagušivao i ustavljao Radiku, pritok Crnog Drima kod planine Bistre. U. je oko manastira Sv. Jovana Bigorskog sasvim obična pojava. U se svaljuju i u Morači na Javorju i Rzači, u Bijelu Selu, u Ostrvici i Skari. Tako isto znamenita je planina Krivi Do, gdje U. puca između Kolašina i Komova.

Usovne planine su uvijek lomne, mjestimice strahovito strme, sa bezdanima. Pravilo je, da su usoviti strugovi (visovi planinski), pa planinski vijenci, rjeđe rtovi. U. se najviše gomilaju na golim kamenitim obroncima sa sjevero-zapadne, hladnije strane, kuda mećava (sjever) vije snijeg u smetove. Kad duhne toplik (jug), smet počne da kopni, oblažavajući (vlažeći) i podbaravajući podinu, i na taj način pomičući sav snježni pokrivač na strme okrajke. Taj nadneseni snijeg nad provaliju narod zove kapa. Staza kuda U. udara zove se usovno točilo. Kad se U. odvali, pisne vihor i zatalasani snijeg zatutnji svim bijesom, pa čak i ispred U. od uzdušna pritiska, potresa i siline počne sve što je u nizbrdici tok točila da se krha. Ovo su potresne jugove (vlažne) lavine. Pustoši od U. ima i na Prenju, ispod sjevernog odronka, gdje se gotovo svakog proljeća pokrene snijeg, pa se zanese i poleti niz točilo, rušeći sve pred sobom. Dolje pod točilom ima u staroj šumi jedno mjesto, oko 20 metara široko i jedan kilometar dugačko, gdje zbog U. ne mogu da izrastu debela drveta, nego samo tanke šibljike, koje polegnu po zemlji niz brdo, kad se U. preko njih sjuri, a deblje drveće U. iz korijena izvali. Tu je 1908 u proljeće u jednom točilu stjerao U. bukovu šumu čak do dolje, drveće debelo kao trupove polomio i izvalio, a mlade bukve položio i sve ogulio. Ali usovna točila mogu da budu i po 20 puta veća nego što je gore spomenuto. Kod sela Gornje Drežnice u planini Čvrstici cijela jedna brdska strana zove se Usovine, što tuda U. slijeću.

Rožajske planine su ozloglašene sa U. Na planini Sjenovi, na čas hoda niz planinu, saždene (sjuri) U. homore i kamenje, sve do blizu sela Radovca. Druga rožajska planina također je vrlo pogibeljna — Ćavhajla. S velikih brda vuče sjeveroistočno i utrči u Ibar. Pa u rožajskom Kolašinu od brda Štedina prema Sjenovi, kad, objuži survava se između njih U. Osuto kamenje u točilima zove se u Crnoj Gori grot (grohot, grotovi), nešto poput završnih morena. I rugovske planine opasne su s U. I više Žlijeba, koji navaljuje Peći, povišе se javlja U. U. su bili česti u našim planinama sve do sedamdesetih godina prošloga vijeka, a sa Krivog Dola puca U. vrlo rijetko već od 20 godina na ovamo. Ranije se od marta tutanj odasvuda orio.

Što se tiče imena U. valja napomenuti, da se u Hercegovini i Vasojevićima govori samo U., u Crnoj Gori U. i Utrg, a Utrg kažu i Arnauti po Metohiji; oko Rožaja i Rugove i Srbi i Arnauti vele Otrg, a Arnauti na planini Ruseliji kraj Drima izgovaraju Oterg, a muslimani na Prokletijama Artek; međutim Mijaci i oko njih Arnauti na Bistri i Kobaru ne znaju ni za jedno od gornjih naziva nego za U. kažu Draga; Arnauti pak s tetovske strane Šare kažu Plad.

Manje je pogibeljan U. snijeg tako zvani pršac u Crnoj Gori. On se sastoji iz sasvim suha sitna snijega, koji najčešće napada mjeseca januara i februara. Kad udari mećava, ona poduhvati pršac, osobito na Durmitoru, i nosi kao gust dim, razvijavajući ga na sve strane. Namjerniku ga zasipa u oči, te ne vidi dalje od nekoliko koraka. Čovjeku izgleda, da sipa iz oblaka i može da ga zamete da ne zna kuda ide, te i smrt da ga snađe. Mećava nekad spodbije pršac s jednog brda i prebaci ga, kao gust smet, na drugo brdo, nekad do 10 metara visine. U podnožju ga ugoni u kuće, jer prodire i kroz zatvorene prozore, vrata i kroz krov. U Humnini čuje se ime za pršac pepeljavac, a u Kotoru sušac.

S. Trojanović.

USTAV KRALJEVINE SHS. Sadašnji Ustav Kraljevine SHS, t. zv. Vidovdanski U., donijela je jedna, naročito radi toga izabrana, Ustavotvorna Skupština, a potvrdio ga je Prestolonasljednik - namjesnik Aleksandar Karađorđević 28/6 1921. U. broji 142 člana, i dijeli se na 14 odjeljaka, od kojih najvažniji nose naslove: Osnovna građanska prava i dužnosti, Socijalne i ekonomske odredbe, Kralj, Narodna Skupština, Upravna vlast, Sudska vlast, Državno gazdinstvo, Vojska, Izmjene u U. U. je, uglavnom, pravljen na osnovu srpskog U. od 1903, kome je služio za obrazac onovremeni belgijski U. U odjeljku o socijalnim i ekonomskim odredbama osjeća se utjecaj današnjeg njemačkog U.

I. Država SHS je ustavna, parlamentarna i nasljedna monarhija, sa službenim nazivom: »Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca« (predlog da se država nazove Jugoslavija bio je odbačen od Ustavotvorne Skupštine). Grb je Kraljevine dvoglavi bijeli orao u poletu, na crvenom štitu. Vrh obje glave bijeloga orla stoji kruna Kraljevine. Na prsima je orla štit, na kome su grbovi srpski, hrvatski, slovenski. Zastava je državna: plava, bijela, crvena, u vodoravnom položaju prema uspravnom koplju. Službeni jezik je srpsko-hrvatsko-slovenski.

II. Sve državne vlasti vrše se po odredbama U. Zakonodavnu vlast vrše Kralj i Narodna Skupština zajednički. Upravnu vlast vrši Kralj, preko odgovornih ministara. Sudsku vlast vrše sudovi, u ime Kralja, a na osnovu zakona.

III. U državi SHS vlada dinastija Karađorđevića. Kao njen osnivač smatra se Kralj Petar. Pravo na nasljedstvo prijestola priznato je njegovom drugom sinu, Aleksandru i Aleksandrovom potomstvu. Ni njegov prvi sin Đorđe, ni njegov brat Arsen, nemaju prava na nasljedstvo prijestolja. Ako Kralj Aleksandar ne bi imao nasljednika, on bi mogao, s pristankom Narodne Skupštine, odrediti sebi nasljednika iz pobočne linije. Prijesto nasljeđuju samo muški potomci Kralja Aleksandra, rođeni iz zakonitog braka (bez obzira na to, da li je brak zaključen sa pristankom Kralja vladaoca). Nasljeđivanje prijestolja biva po linijama i po redu prvorođenja. Novi Kralj objavljuje proklamacijom svoje stupanje na prijesto i polaže zakletvu na U. Kralj može dati ostavku. Namjesništvo se postavlja, kada je Kralj spriječen u vršenju Kraljevske vlasti, bilo duhovnom bilo tjelesnom boleśću, kada je Kralj maloljetan, i kada Kralj umre bez nasljednika, ali se u trenutku njegove smrti Kraljica, odnosno prijestolonasljednikovica zateče trudna. Namjesnička vlast pripada prestolonasljedniku (ali ni jednom drugom članu Kraljevskog doma). U nedostatku prestolonasljednika, Skupština bira Namjesništvo od tri lica (izuzetno, u slučaju Kraljevog bavljenja na strani, kao i u slučaju Kraljeve bolesti, koja stvara samo privremenu spriječenost, namjesničku vlast vrši Ministarski Savjet). Namjesnici vrše Kraljevu vlast u istom obimu u kome i Kralj, ali Ministarski Savjet, kada zastupa odsutnog Kralja, nema pravo raspuštanja Skupštine. Promjena U. moguća je za vrijeme Namjesništva. U slučaju ispražnjenja prijestolja, novog Kralja bira Skupština, koja je, pri tome izboru, vezana samo onim ustavnim propisom, po kome Kralj mora biti muško. — Kralj uživa ove privilegije: neprikosnovenost (t. j. ne može biti tužen ni suđen za svoju kažnjivu radnju), neodgovornost (t. j. za pogreške vlade ne odgovara pred Skupštinom Kralj, nego odgovaraju njegovi ministri), pravo na civilnu listu, čiji se iznos određuje zakonom (po zakonu od 14/4 1922 ona iznosi 24 miliona dinara godišnje) i t. d. U imovinsko-pravnim odnosima Kralj se ne razlikuje od običnih građana. On plaća porez na imanje, ali ne i na ličnost.

IV. Narodna Skupština sastoji se samo iz jednoga doma. Nju biraju punoljetni građani muškog spola. Birački porez (cenz) ne postoji. Aktivni oficiri i vojnici pod zastavom ne mogu glasati. Od narodnih poslanika traže se ovi uslovi: a) uživanje biračkog prava; b) državljanstvo (prirođeni državljani, koji nisu srpsko-hrvatsko-slovenske narodnosti, dobivaju poslaničko pravo tek poslije 10 godina nastanjenosti); c) trideset godina starosti; d) pismenost. Osim ministra i profesora univerziteta, ostali činovnici ne mogu biti poslanici. Činovnik izabran za poslanika, stavlja se na raspoloženje. Izvjesne kategorije činovnika (na pr. policijski, finansijski, šumarski činovnici) ne mogu se ni kandidovati za poslanike. Članovi Kraljevskog doma ne mogu biti članovi Narodne Skupštine (Zakon o zaštiti države oduzeo je poslaničku sposobnost pripadnicima komunističke stranke). Na svakih 40.000 stanovnika bira se po jedan poslanik (višak od 25.000 stanovnika daje pravo na još jednog poslanika). Izbori se vrše općim, jednakim neposrednim i tajnim glasanjem sa predstavništvom manjina (koje prema tekstu U. ne mora biti razmjerno). Narodna Skupština bira se na četiri godine. Ovjeravanje poslaničkih punomoćstava vrši sama Skupština. Ona bira za svaki saziv iz svo-

je sredine časništvo. Kvorum iznosi jednu trećinu od ukupnog broja poslanika. Kao punovažna odluka Skupštine smatra se ono, za šta je glasala većina prisutnih poslanika. Glasanje je u Skupštini javno (tajno glasanje dopušteno je samo pri izborima). Svaki zakonski predlog mora prethodno proći kroz skupštinski odbor, i o svakome se mora glasati dva puta (u praksi se o zakonskim predlozima ne vrše dva čitanja nego jedno). — Poslanici uživaju neodgovornost za svoj službeni rad, a za krivice, učinjene van službene dužnosti, ne mogu biti uzeti na odgovor bez ovlašćenja Narodne Skupštine (izuzimajući slučaja hvatanja na djelu). Ova poslanička privilegija nastaje od dana izbora. Poslanici imaju pravo na dnevnicu, čiji iznos određuje sama Skupština (dnevnica iznosi danas 300 dinara).

V. Narodnu Skupštinu saziva Kralj u redovni ili vanredni saziv, ali u redovni saziv, ona se, i bez njegova poziva, sastaje 20/10 svake godine. Skupština zasjedava u prijestolnici. Skupštinski saziv otvara i zaključuje Kralj prijestonom besjedom ili poslanicom ili ukazom. Redovni saziv ne može se zaključiti dok ne bude riješen državni budžet. Skupština se sama odgađa, ali Kralj može u svako doba, po državnoj potrebi, prekinuti njeno odgađanje. Kralj ima pravo da raspusti Narodnu Skupštinu. Ukaz o raspuštanju mora sadržavati i naredbu za nove izbore najdalje u roku od tri mjeseca, i naredbu za saziv Narodne Skupštine najdalje za četiri mjeseca od dana raspuštanja.

VI. Za svaki zakon traži se saglasnost Kralja i Narodne Skupštine. Pravo predlaganja zakona pripada i Kralju i Skupštini. Svaki zakon mora biti potvrđen od Kralja. On može potvrdu uskratiti koliko god puta bude htio (apsolutni veto). Proglašavanje zakona stavljeno je Kralju u dužnost. Kralj nema pravo izdavati privremene zakone u odsustvu Skupštine ali može izdavati uredbe, i to administrativne (za činovnike) na osnovu jednog općeg ovlašćenja, koje mu je dao U., i pravne (za podanike), na osnovu ovlašćenja, koje bi mu bilo dano specijalnim zakonom. Ove može Skupština obesnažiti svojom rezolucijom, ako bude našla, da se ne slažu sa zakonom, na osnovu koga su izdane.

U spoljašnjim odnosima zemlju predstavlja Kralj, ali on ne može zaključiti međunarodne ugovore bez prethodnog odobrenja Narodne Skupštine. Izuzimaju se politički ugovori i sve vojne konvencije, osim onih, koje dopuštaju stranoj vojsci zauzeće našeg zemljišta ili prijelaz preko našeg zemljišta, ili stavljaju stranu vojsku u stranu službu. Za oglas rata traži se pristanak Skupštine, koja može odlučiti, da za vrijeme rata bude stalno na okupu.

Državne financije stoje pod nadzorom Skupštine. Državni porezi ustanovljavaju se samo zakonom. O državnim zajmovima rješava Narodna Skupština. Svake godine Narodna Skupština odobrava državni budžet, koji vrijedi samo za tu godinu. Skupština ne može predložene partije uvećavati, a može ih smanjivati i izostaviti. Virmani su zabranjeni. Privremeno produžavanje staroga budžeta odobrava Narodna Skupština; ako je Skupština raspuštena, Kralj može ukazom produžiti stari budžet, ali najdalje za četiri mjeseca.

VII. Na čelu upravne vlasti stoje ministri. Broj ministarstava, koji nije utvrđen ni U. ni Zakonom, iznosi za sada 17. Ministri su u punom smislu riječi šefovi svojih Ministarstava (birokratski sistem). Oni učestvuju u svim aktima Kraljevske vlasti: nijedan akt Kraljevske vlasti nema snage niti se može izvršiti, ako ga nije premapotpisao nadležni ministar. Izuzetno, akti, koje Kralj čini kao vrhovni komandant vojske, ministar Vojni ne premapotpisuje, ali on i za njih odgovara (razumije se samo politički). Da bi se održalo jedinstvo državne uprave, svi se ministri spajaju u Ministarski Savjet. Predsjednik Ministarskoga Savjeta je jedan od ministara.

Ministri mogu biti jednovremeno i poslanici. I ako činovnički zakon važi za njih samo djelimično, ministarski je položaj ipak činovnički položaj. Ministri odgovaraju pred Skupštinom politički i krivično. Da bi se ostvarila njihova politička odgovornost, Skupštini su dana ova prava: budžetsko pravo, pravo pitanja i interpelacija, pravo ankete i istrage, pravo primanja molbi i žalbi. Krivična odgovornost ministara postoji za po-

vredu U. i zemaljskih zakona, učinjena u službenoj dužnosti. Za skupštinsku odluku o optužbi ministara traži se izuzetna većina od ⅔. Ministrima sudi naročiti, državni sud, sastavljen od šest državnih savjetnika i šest kasacionih sudija, koja se Kolegija Državnog Savjeta, odnosno Kasacionog Suda izberu kockom. Državnom Sudu predsjedava predsjednik Kasacionog Suda. Državni Sud sudi po uvjerenju i poznavanju stvari. Za ona djela, za koja su predviđene kazne u kaznenom zakoniku ili u posebnim zakonima, ministar se kažnjava po tim zakonskim propisima. Za ostala djela kažnjava se po zakonu o ministarskoj odgovornosti zatvorom 2—5 godina. Svaka kazna onesposobljava ministra za javna zvanja; ova nesposobnost traje pet godina, računajući od dana izdržane kazne. Ministar može biti optužen za vrijeme trajanja svoje službe, i pet godina poslije odstupanja. Ministar ne može dobiti ni amnestiju ni pomilovanje bez pristanka Narodne Skupštine. Kao Skupština, tako i Kralj može podići krivičnu optužbu protiv ministara kod Državnog Suda. Njihova odgovornost pred redovnim sudovima po tužbi običnih građana ne postoji.

VIII. Državljanstvo je u čitavoj Kraljevini jedno. Svi su građani jednaki. Ne priznaje se plemstvo ni titula niti kakva preimućstva po rođenju (ravnopravnost muškarca i žene nije proglašena U.). Privatna ličnost građana osigurana je, i prema sudskoj i prema upravnoj vlasti. Prema sudskoj vlasti osigurana je na taj način, što nikome ne može suditi nenadležni sud, što nitko ne može biti osuđen, dok ne bude nadležno saslušan ili zakonskim načinom pozvan da se brani (osuda je u odsustvu moguća), što kazna može biti ustanovljena samo zakonom, i što materijalni propisi kaznenog prava ne mogu imati povratne snage. — Prema upravnoj vlasti dana su građanima ova jamstva: 1. Za štetu, koju učine građanima državni ili samoupravni organi nepravilnim vršenjem službe, odgovoraju pred redovnim sudom država ili samoupravno tijelo. Dotični organ odgovoran je državi ili samoupravnom tijelu. 2. Protiv nezakonitih akata upravne vlasti građani imaju pravo, da se tuže upravnim sudovima. 3. Svaki građanin ima pravo i bez ičijeg odobrenja tužiti sudu državne i samoupravne organe, za krivična djela, koja bi oni učinili prema njemu u službenom radu (za ministre, sudije i vojnike važe naročiti propisi).

Od ličnih prava naročito su zaštićena: lična sloboda (lišenje slobode može biti samo u slučajevima, koje je predvidio zakon, i uz to još, kod krivičnoga pritvora, policijski organi stoje pod nadzorom sudske vlasti); nepovrednost stana; nepovrednost tajne pisama, telegrafskih i telefonskih saopćenja; sloboda kretanja; sloboda savjesti i vjeroispovijesti (državne crkve nema, i sve su usvojene vjeroispovijesti ravnopravne, s pravom, da samostalno uređuju svoje unutrašnje vjerske poslove i da upravljaju svojim zakladama i fondovima; vjerski predstavnici ne smiju upotrebljavati svoju duhovnu vlast preko vjerskih bogomolja ili inače pri vršenju svoje zvanične dužnosti u partijske svrhe); slobodu nauke i umjetnosti (sloboda škole ne postoji; osnovna nastava je državna, opća i obavezna).

Od političkih prava građana, U. pominje: Slobodu štampe (cenzura je dopuštena samo u slučaju rata, a zabrana, o kojoj konačno rješavaju sudovi, samo zbog uvrede vladaoca ili članova vladalačkog doma, zbog uvrede Narodne Skupštine, zbog neposrednog ili posrednog pozivanja građana na nasilnu promenu U. ili zemaljskih zakona, zbog teške povrede javnog morala, zbog izazivanja mržnje protiv državne cjeline, kao i zbog izazivanja vjerskog ili plemenskog razdora); slobodu zbora i udruženja; pravo molbe.

IX. U. sadrži jedan naročiti odjeljak o socijalnim i ekonomskim odredbama. Osnovno je načelo toga odjeljka, da država ima prava, da intervenira u privrednim odnosima građana u duhu pravde i otklanjanja društvenih suprotnosti. S tim je u vezi sloboda ugovaranja priznata samo ukoliko se ne protivi društvenim interesima. U interesu zaštite privredno slabijih, U. je stavio radnu snagu pod zaštitu države, predvidio je naročito zakonodavstvo za zaštitu i osiguranje radnika, koje bi, između ostaloga, imalo da uredi i pitanje o radnom vremenu. Radnicima

je zajamčeno pravo organiziranja radi postignuća boljih radnih uslova (ali bez prava štrajka). U interesu malog zemljoradnika predviđeno je, da će se zakonom utvrditi slučajevi, u kojima se minimum zemljišta ne može otuđiti (Homestead). Nacionalnom zadrugarstvu obećana je državna pomoć.

Pored ovih mjera u interesu privredno slabijih ima u U. i takvih mjera, koje su neposredno upravljene protiv privredno jačih. Svojina nije definirana kao apsolutno neograničeno pravo, nego je rečeno, da se njena sadržina, obim i ograničenja određuju zakonom. Predviđeno je, da se zakonom o porezu na nasljeđe ima državi osigurati učešće u nasljedstvu. Feudni su odnosi ukinuti. Zakon ima da utvrdi maksimum zemljišnog posjeda, a posjedi preko toga maksimuma ekspropriirat će se. Uporedo s ekspropriiranjem velikoga posjeda predviđeno je i ekspropriiranje velikih šumskih kompleksa. Fideikomisi su ukinuti. — Za izradu socijalnoga i privrednoga zakonodavstva ustanovljen je privredni Savjet (zakon, koji je imao da odredi njegov sastav i nadležnost, nije još izdan).

X. Za promjenu U. propisan je ovaj postupak: Predlog o promjeni U. dolazi bilo od Kralja, bilo od Narodne Skupštine. On mora sadržavati sve tačke U., koje valja promijeniti. Nije zabranjeno predložiti promjenu cjelokupnoga U. Za skupštinski predlog ustavne promjene traži se većina od $^3/_5$ od zakonskog broja poslanika. Ma od koga dolazio predlog ustavne promjene, bilo od Kralja, bilo od Skupštine, on ima za posljedicu raspuštanje Skupštine. Radi izvršenja ustavne promjene bira se uvijek nova Skupština, ali ta se Skupština, ni sastavom, ni brojem ni sastavom, ni svojim odnosom prema Kralju, ne razlikuje od obične Skupštine. Ustavotvorna Skupština ima ograničenu nadležnost: ona može rješavati samo o onim tačkama U., radi čije je promjene sazvana. Za njene odluke traži se polovina više jedan od zakonskog broja. One se podnose Kralju na potvrdu. — Od promjene U. valja razlikovati obustavljanje U. U se može obustaviti zajedničkom odlukom Kralja i Skupštine, i to u slučaju rata ili oružane pobune, ali se ne mogu obustaviti svi članovi U., nego samo oni, koji govore o ličnim i političkim pravima građana. *S. Jovanović.*

USTAV U SRBIJI. Historija. Ustavno pitanje postavilo se još u prvom ustanku, kada se između Karađorđa i nahijskih vojvoda otvorio spor oko toga, da li će Karađorđe biti samo jedan đeneralisim ili takođe i politički poglavar. Pokušaj nahijskih vojvoda, da ograniče Karađorđa jednim Savjetom nije uspio. Poslije borbe, Karađorđe je prisvojio sebi pravo, da on postavlja članove Savjeta i načinio ih je u stvari svojim ministrima.

Drugi ustanak završen je jednim srpsko-turskim primirjem, koje se osnivalo na usmenom sporazumu između kneza Miloša i sultanovog vezira Marašli-Ali-paše. Tako stanje stvari trajalo je sve do 1830, kada je Sultan, pod pritiskom Rusije, izdao Hatišerif o unutrašnjoj samostalnosti Srbije, i priznao Miloša za nasljednoga kneza. Za sve to vrijeme (1815—1830), Miloš je postepeno uklanjao sebi s puta narodne starješine, koje su mu smetale, i, potkupljivanjem beogradskog paše i njegovih organa, postepeno prenosio svu sudsku, policijsku, financijsku vlast s njih na sebe. Stvarajući svoju namjesto stare pašinske vlasti, on ju je načinio despotskom, kao što je i pašinska bila. Ovako stanje stvari trpjelo se dok je Srbija bila pašaluk kao i svaki drugi, ali, poslije Hatišerifa od 1830, koji je Srbiji priznao pravo na samostalnu unutrašnju upravu, postavilo se odmah pitanje o novom sistemu uprave.

Ruska diplomacija prva je iznijela misao o tome, da se knez ograniči jednim nepokretnim Savjetom, koji bi bio sastavljen od narodnih starješina. Narodne starješine prihvatile su tu misao, i povukle su sobom seljačku masu, koja je bila nezadovoljna Miloševim režimom, poglavito zbog kuluka i zbog Miloševoga monopoliziranja izvozne trgovine. 1835 su neke važnije starješine s više hiljada ljudi došle u Kragujevac, da traže od kneza Ustav (Miletina buna), ali Ustav, koji je Miloš izdao te iste godine prema jednom projektu Dimitrija Davidovića, ljubitelja francuskih konstitucija, morao je ubrzo biti opozvan zbog protesta Turske,

Rusije i Austrije, jer su ga one sve tri smatrale za suviše liberalan.

Tek 1838 došlo se do U., koji je, prema jednom srpskom projektu, izdala Porta, i u koji je Rusija uspjela, da unese jedan član o nepokretnom, dakle od kneza nezavisnom Savjetu. Ustav od 1838 podijelio je svu vlast između kneza i toga Savjeta. Savjet je imao 17 članova, koji nisu mogli biti zbačeni, dokle se njihova krivica ne bi dokazala kod Porte. Ovo dvojstvo vlasti kneza i Savjeta Miloš nije mogao da primi, i on je odstupio (1839). Njegovo je odstupanje izazvalo dinastijsku krizu, koja se završila time, što je 1842 Vučić, vođa pobunjenoga naroda, doveo na prijesto Karađorđevoga sina, Aleksandra.

Pod A. Karađorđevićem, vrhovna vlast nije bila u rukama ni kneza ni naroda, nego u rukama činovništva, jer se Savjet, ustanovljen U. od 1838, sve više pretvarao u jedno birokratsko tijelo. Vlada savjeta značajna je stoga, što je uvela pisane zakone (naročito je važan građanski zakonik, 1844), odvojila je sudsku vlast od upravne, podijelila centralnu upravu na ministarstva, regulirala položaj činovništva i osigurala im, s dobrom plaćom, nezavisnost, dala građanima ličnu i imovnu sigurnost, ukinula kuluk i proglasila slobodu trgovine. Vlada savjeta, koje trajala dvadeset godina, postala je najzad nepopularna, zbog čestih svađa između kneza i Savjeta, koje su rastrojile jedinstvo uprave, i zbog nedovoljnog nerazumijevanja jednog takog, čisto činovničkog tijela, kao što je Savjet za specijano seljačke potrebe.

Revolucija od 1858 izvršila je prijelom u ustavnom životu Srbije. Karađorđević je zbačen, a ustanovljena je dinastija Obrenovića. Donesen je zakon o Narodnoj skupštini čije je sazivanje pod Karađorđevićem bilo izašlo iz običaja. Pojavila se prva srpska politička stranka (liberalna), sastavljena od pristalica Obrenovića i od mlađe inteligencije, koja je živjela u idejama nacionalnog romantizma od 1848, i oduševljavala se za zapadnjački liberalizam. Poslije kratke vlade Miloša Obrenovića, došao je na vladu njegov sin Mihailo, koji nije vodio nikakva računa o U. od 1838, i koji je njegove glavne odredbe ukinuo putem običnih zakona, izdanih bez učešća Porte. On je oduzeo savjetnicima nepokretnost, i stavio ih u isti red s ostalim činovnicima. Narodnu skupštinu zadržao je, ali samo kao savjetodavno tijelo, koje se saziva svake treće godine. Jedinstvo uprave, koje je pod Karađorđevićem bilo rastrojeno borbom između kneza i Savjeta, povratio je na taj način, što je svu upravu koncentrirao kod kneza. Uvjeren, da srpski narod nije dovoljno prosvijećen za političke slobode, i da stoji pred velikim ratom s Turskom, knez Mihailo je bio zaveo jednostrano policijski sistem vlade.

Poslije ubijstva kneza Mihaila (1868), namjesništvo Blaznavac-Ristić izdalo je, za maloljetstva kneza Milana Obrenovića, nov t. zv. U. od 1869. Po tome U., zakonodavna vlast je prenijeta sa Savjeta na skupštinu, koja se imala sastajati svake godine, i koja je imala u zakonodavstvu pravo rješavanja, a ne kao dotle samo savjetodavni glas. Ministarska odgovornost proglašena je, ali samo krivična. Proglašena je i sloboda štampe. U. od 1869 zamjeralo se, što je skupštinu stavio u suviše zavisan položaj prema vladi (trećinu poslanika postavljala je vlada, umjesto da ih bira narod), i što je zadržao upravnu centralizaciju onako, kako je ona bila ustanovljena za vrijeme birokratskog režima A. Karađorđevića i kneza Mihaila.

1868—1880 vladao je uglavnom Ristić s liberalima; on je glavnu pažnju poklanjao spoljašnjoj politici. On je vodio dva rata s Turskom. Poslije berlinskog kongresa (1878), pitanja unutrašnje politike došla su ponovo na red. 1880 liberalno je ministarstvo Ristićevo zamijenilo ministarstvo Piroćanac-Garašanin, uzeto iz stranke srpskih zapadnjaka, t. zv. naprednjaka. To je ministarstvo zavelo sudsku nezavisnost, slobodu zborova i udruženja, slobodu štampe (po ranijim zakonima sloboda štampe bila je vrlo nepotpuno zajamčena). U isto je vrijeme naprednjačko ministarstvo spremalo promjenu U., koja bi srpskoj skupštini dala sva prava, koja ima parlamenat na zapadu, ali bi pored nje ustanovila i senat. Kao opozicija protiv naprednjaka javili su se radikali, jedna stranka, u kojoj su prevladivali sljed-

benici tvorca srpskog socijalizma, Svetozara Markovića, i koja je obraćala naročito pažnju na interese seljačkog reda.

Radikali su tražali preustrojstvo cjelokupne državne administracije, ukidanje centralne uprave s njenim mnogobrojnim činovništvom, prenošenje njenih funkcija na samoupravne općine i srezove. Radikali su bili prva stranka, koja je izvela svoju organizaciju u narodu i upisala seljake u svoje redove. Na izborima od 1883 radikali su dobili većinu, ali je ubrzo zatim u istočnoj Srbiji izbila jedna seljačka buna, povodom razoružanja narodne vojske, što je dalo povoda kralju Milanu, da zatvori glavni radikalni odbor i da raspusti skupštinu, u kojoj su radikali imali većinu. Od toga je trenutka kralj Milan s naprednjačkom vladom Milutina Garašanina zasnovao svoj lični režim. Ali poslije nesrećnog rata s Bugarskom (1885) i razvoda sa svojom ženom, kralj Milan je dao ostavku na prijestol, pošto je prethodno izdao, s velikom skupštinom, u kojoj su opet radikali imali većinu, jedan nov U., t. zv. U. od 1888.

Ustav od 1888, rađen po obrascu belgijskog U., predstavlja znatan napredak prema U. od 1869. Narodna skupština postala je potpuno ravnopravni činilac s vladaocem u oblasti zakonodavstva; njoj je priznato pravo formalne zakonodavne inicijative, koje ona dotle nije imala, a u isto je vrijeme vladaocu oduzeto pravo izdavanja uredaba po nuždi. Uslovi za parlamentarni režim stvoreni su na taj način, što je dopušteno spajanje poslaničkog mandata i ministarskog zvanja, i što je skupštini osigurano budžetsko pravo u punoj mjeri. Izborni red promijenjen je iz osnova: uvedeno je tajno glasanje s neposrednim izborima i razmjernim predstavništvom. Inteligenciji, koja je pod U. od 1869 bila isključena iz skupštine, olakšan je ulazak u skupštinu ustanovom kvalificiranih poslanika (svaki okrug birao je po dva poslanika s fakultetskom spremom). Politička prava građana: sloboda štampe, zbora i udruženja, bila su zajamčena U., i to sloboda štampe na vrlo ispravan način. Državnom savjetu dano je pravo poništavanja ministarskih rješenja (njegove odluke dotle nisu bile obavezne za ministre), i time je postavljena osnova upravnome pravosuđu kod nas. Proglašena je nezavisnost sudova, i isto tako okružna i općinska samouprava.

Pod U. od 1888 došli su na vladu radikali, i njihov je režim, s malim prekidom, trajao do 1894. Tada je kralj Aleksandar obustavio U. od 1888, vratio U. od 1869 i zasnovao, pod imenom neutralnih vlada, svoj lični režim, koji je trajao do 1901. Te godine kralj je Alksandar oktroirao nov U., koji predstavlja kombinaciju naprednjačkih i radikalskih ustavnih ideja, i čija je glavna odlika u tome, što je pored jedne Skupštine, od prilike onakve, kakva je postojala pod U. od 1888, ustanovljen senat, dijelom postavljen, a dijelom izabran. Ovaj U. imala je da uvede u život jedna naprednjačko-radikalna fuzija. Ali, kako je kralj Aleksandar, poslije nekoga vremena, došao u sukob s radikalima, on je 1903 napravio nov državni udar, iza koga je ubrzo došla njegova pogibija i proglašavanje Petra Karađorđevića za kralja (1903).

Prije proglašavanja Petra Karađorđevića za kralja, narodno predstavništvo uspostavilo je, s izvjesnim izmjenama, U. od 1888, koji je od toga doba poznat pod imenom U. od 1903. Još krajem vlade kralja Aleksandra, radikalna stranka bila se pocijepala na starije radikale i na samostalne radikale. Borba između te dvije grupe ispunila je vrijeme 1903—1908. Nedovoljno jaki da prime vladu, ali dovoljno jaki, da otežaju vladu drugima, samostalni su se radikali borili protiv starijih radikala opstrukcijom, što je izazvalo pooštrenje dotle vrlo liberalnog poslovnika. Pitanje o položaju krune također se postavilo, naime, da li kruna može dati kojoj hoće političkoj grupi ovlašćenje, da pravi izbore ili to ovlašćenje mora uvijek dati najjačoj parlamentarnoj grupi. Aneksiona kriza (1908/09) donijela je zatišje u partijskim borbama; unutrašnja su pitanja došla u drugi red, a sva je pažnja obraćena na spoljašnja pitanja. Vladavina kralja Petra, kojom se završuje ustavna historija Srbije, znatna je po tome, što je tada prestao lični, i utvrđen parlamentarni režim.

S. Jovanović.

USTAVNO HRVATSKO PRAVO. Veza, koja je postojala između Hrvatske i Ugarske još od 1102, bila je raskinuta ratom 1848. Poslije eksperimenta s carevinskim oktroiranim ustavom od 4/3 1849, formalno je bio zaveden centralistički apsolutizam (31/12 1851), koji je prestao oktobarskom diplomom 20/10 1860. Hrvaski sabor donio je član 42 od 1861, osnov Nagodbi, kojim je utvrdio ova načela za svako dogovaranje s Ugarskom: Zajednica između Hrvatske i Ugarske pravno je prestala ratom 1848, osim zajedničkog kralja. Hrvatska je pripravna stupiti i u užu vezu s Ugarskom, ali samo na osnovu međusobne nezavisnosti i pariteta, i ako joj se prizna teritorijalna cjelokupnost, ali od zajednice su a priori isključeni poslovi unutrašnje uprave, bogoštovlja i nastave i pravosuđa.

Paritetni pregovori započeli su putem kraljevskih odbora (regnikolarnih deputacija), po 12 članova, izaslanih od hrvatskog i od ugarskog sabora, ali bez uspjeha. Uskoro je obnovljen ugarski ustav, i ugovorena austro-ugarska nagodba (zakonski čl. 12 od 1867). Hrvatski je sabor od kralja pozvan, da sudjeluje pri krunisanju i krunidbenoj zavjernici (diplomi), ali je sabor to odbio, i zato je raspušten. Novi, po oktroiranom izbornom redu izabrani, sabor izabrao je kraljevinski odbor, koji je s Ugarskom uglavio nagodbu. Nagodba je prihvaćena od oba sabora, a od kralja zasebno sankcionirana za svaku zemlju, i važila je u Hrvatskoj kao zakonski čl. I., u Ugarskoj kao zakonski čl. XXX. od 1868.

I nagodba je osnovana na ideji hrvatskog prava: Hrvatska, kao nekada potpuno samostalna država, zadržala je, usprkos svima peripetijama, pravo na samostalnost i na teritorijalnu cjelokupnost, te njoj treba da se prisajedine svi krajevi, koji su joj nekada pripadali (t. zv. virtualna prava). Kvaternik i Starčević izveli su iz toga krajnje konsekvencije, pozivajući se naročito i na cetinjski izbor (samostalan izbor 1/1 1527 Habsburga za hrvatskog kralja) i na hrvatsku pragmatičku sankciju od 1712 (samostalan prijenos hrvatskog kraljevskog prava na žensku lozu Habsburga), pa su dopuštali samo personalnu uniju između Hrvatske i Ugarske (u stvari su mislili separaciju). Ali i oni, koji su iz razloga oportunosti pristajali uz uniju s Ugarskom (Pliverić, Tomašić), isticali su originalni karakter hrvatske državne vlasti, odbijajući i pomisao na koncesije sa strane Ugarske. Hrvatski sabori su uvijek isticali virtualna prava, među koja je hrvatska regnikolarna deputacija od 1866, tumačeći čl. 42 od 1861, ubrajala i pravo na Međumurje, Dalmaciju i Kvarnerske otoke, dio Istre i one dijelove Bosne, koji su nekada pripadali trojednoj kraljevini. Ovaj posljednji teritorijalni zahtjev postavila je i hrvatska regnikolarna deputacija od 1868, a ugarska deputacija ga je priznala da se po sebi razumije. U manifestaciji hrvatskog sabora od 14/6 1915 tražilo se ujedinjenje hrvatskog naroda u jedno svoje državno tijelo, na osnovu narodnog načela i pozitivnog i historijskoj prava. U istom duhu bila je i adresa hrvatskog sabora od 9/3 1917.

Nagodba se sastoji iz dva dijela: jedan je financijski, koji se utvrđivao na 10 godina, a drugi je strogo politički i stalni, ali ipak revidiran 1873, 1880, 1881 i 1916. Kao ugovor, nagodba se mogla mijenjati samo istim načinom, kako je i stvorena, t. j. pristankom oba sabora, uz sankciju kralja (§ 70).

Hrvatskoj je priznata vlastita teritorija (§ 59) i teritorijalna cjelokupnost (§§ 65 i 66). Vojna Krajina je razvojačena i inkorporirana 1881. Dalmacija se računala u teritoriju kraljevina Hrvatske-Slavonije-Dalmacije, ali je faktično pripadala Austriji, no Ugarska se obavezala zahtijevati, da se Dalmacija prisajedini Hrvatskoj-Slavoniji. Na § 66 prilijepljena je »krpica«, po kojoj Rijeka ima da sačinjava corpus separatum, ali je poslije faktično podvrgnuta Ugarskoj i ako je imala da šalje dva zastupnika u hrvatski sabor.

Hrvatska je politički narod (§ 59), što po tadašnjoj terminilogiji, znači državu. I ako je po § 10 nagodbe zajedničko samo zakonodastvo o državljanstvu ipak je zakonskim članom 50 od 1879 zajedničkog sabora proklamirano jedno državljanstvo, i to ugarsko, ali se u hrvatskim zakonima i naredbama državljanstvo

zvalo hrvatsko, poslije hrvatsko-ugarsko. Funkciju državljanstva u hrvatskim autonomnim poslovima vršilo je zavičajno pravo, kao osnov za vršenje svih političkih prava. Hrvatska nije imala katalog osnovnih prava, ali su ta prava bila priznata naročitim zakonima ili običajnim pravom; tako sloboda univerzitetske nastave (zakon o sveučilištu od 5/1 1874), sloboda štampe (zakon od 14/5 1907), sloboda sastajanja (zakon od 14/1 1875).

Hrvatska i Ugarska sačinjavale su jednu državnu zajednicu, i prema Austriji i prema drugim državama (§ 1 nagodbe). Za autonomne poslove postojala je hrvatska državna vlast, a za zajedničke zajednička državna vlast. Zajednički su poslovi bili taksativno nabrojeni tako, da je za sve one predmete, koji nisu izrijekom bili dodijeljeni zajedničkom saboru i zajedničkoj vladi, pripadalo Hrvatskoj pravo potpune autonomije i u zakonodavstvu i u eksekutivi (§ 74).

Zajednički poslovi bili su najprije oni, koji su izlazili iz prirode državne zajednice: 1. Krunidba i krunidbena zavjernica (za Hrvatsku na hrvatskom jeziku, i u njoj su se imali garantirati integritet i zemaljski ustav Hrvatske). 2. Svi poslovi, zajednički za čitavu Austro-Ugarsku (t. zv. pragmatički poslovi: dinastija, vanjski i vojni poslovi, i tome odgovarajuće financije), ili koji su se, zajedničkim sporazumom između Austrije i zemalja krune Sv. Stjepana, imali raspravljati (t. zv. dualistički poslovi, kao carinski i trgovinski savjet, indirektni porezi, u vezi s industrijom, izvjesne željeznice, novac).

Zajedničke poslove cijele monarhije vršila su tri ministarstva: 1. Za ces. i kr. dom i za vanjske poslove. 2. Vojno. 3. Financijsko (i za Bosnu i Hercegovinu). Za kontrolu nad tim ministarstvima i za budžet postojale su delegacije austrijska i ugarska, svaka od po 60 članova, izabranih od Reichsrat-a i od ugarsko-hrvatskog zajedničkog sabora. Osim toga, bili su još zajednički između Hrvatske i Ugarske i u legislativnom i u eksekutivnom pogledu (§§ 6—9) ovi poslovi: 1. Određivanje troškova za kraljevski dvor. 2. Vojni poslovi (broj rekruta iz Hrvatske samo razmjerno broju stanovništva; rekruti iz Hrvatske uvršćivani su u domaće pukove, a Primorci u mornaricu). 3. Financijski (prodaja hrvatske državne nepokretne imovine samo s privoljenjem hrvatskog sabora). 4. Novac i banke. 5. Ispitivanje i odobravanje onih trgovačkih i državnih ugovora, koji se podjednako tiču svih zemalja krune Sv. Stjepana ili se odnose na zemljišnu promjenu. 6. Zavodi za vjeresiju i osiguranje. 7. Patenti, mjere, utezi, zaštita maraka i uzoraka, punciranje, svojina književnih i umjetničkih djela.. 8. Pravo pomorsko, trgovačko, mjenično i rudno. 9. Trgovina, telegrafi, pošte, željeznice, luke, brodarstvo, zajedničke ceste i rijeke. Zajedničko je bilo samo zakonodavstvo, a eksekutiva je autonomna za sve poslove (§ 10): Zanati i industrija, tečevna društva, putni listovi, policija nad inostrancima, državljanstvo.

Sve što nije bilo izrijekom navedeno kao zajedničko, bilo je autonomno, na pr.: unutrašnji poslovi, bogoštovlje i nastava, pravosuđe, osim sudbenosti pomorskog prava (§ 48).

Zajednički organi bili su: 1. Zajednički sabor svih kraljevina ugarske krune (§ 31) kao zakonodavno tijelo. Sabor u Budimpešti bio je zajednički za zajedničke poslove, a čisto ugarski za ugarske zasebne poslove. Hrvatski je sabor slao svoje delegate u zajednički sabor, i to 40 u donji, a 3 u velikaški dom. Hrvatski delegati vršili su lično pravo raspravljanja i glasanja (§ 35) samo u zajedničkim poslovima; oni nisu imali kurijalni votum, već je bilo priznato majoriziranje. Mogli su se služiti hrvatskim jezikom. Zajednički zakoni izdavali su se za Hrvatsku u hrvatskom originalu i slali hrvatskom saboru radi proglašenja (§ 60). Na zgradi sabora u Budimpešti stajala je i hrvatska zastava kada su se raspravljali zajednički poslovi.

Eksekutivu u zajedničkim poslovima vršila je ugarska vlada kao zajednička. Zajednička ministarstva bila su ova: ministar predsjednik, ministarstvo financija, trgovine, poljoprivrede (samo za zajedničke rijeke) i za zemaljsku odbranu. U zajedničkim ministarstvima bile su hrvatske sekcije, popunjene hrvatskim domaćim sinovima. I za organe

zajedničke vlade u Hrvatskoj hrvatski je jezik bio službeni.

Sasvim osobit je bio položaj hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez portfelja (§ 44 nagodbe i § 5 revizije od 1873). S jedne strane bio je on zastupnik hrvatskih interesa, imajući mjesto i glas u ministarskom vijeću i odgovoran zajedničkom saboru, a s druge je strane bio veza između kralja i bana. On je imao da predlaže kralju, bez promjene i bez otezanja, banove predstavke, pa bi mogao kralju podnositi istovremeno, ali odvojeno, i primjedbe svoje i zajedničke vlade. On je uz bana premapotpisivao kraljeva rješenja u hrvatskim autonomnim poslovima (hrvatski zakonski čl. 2 od 1869).

Zajednička vlada je, u načelu, vršila eksekutivu u zajedničkim poslovima preko svojih organa (§§ 43 i 22). No hrvatska je vlada bila dužna, da u granicama nagodbe, pomaže zajedničku vladu i da njene odredbe neposredno izvršuje, ukoliko zajednička vlada ne bi imala u Hrvatskoj svojih organa (§ 45). S druge strane, zajednička je vlada imala nastojati, da u zajedničkim poslovima postupa sporazumno s hrvatskom vladom; zato su se banu prethodno predlagale osnove zajedničkih zakona i uredaba, pa i imenovanje zajedničkih činovnika u Hrvatskoj, a ban je, zbog svoje odgovornosti hrvatskom saboru, morao protestirati protiv svake povrede hrvaske autonomije i protiv gaženja nagodbe.

Organi autonomne hrvatske državne vlasti bili su: 1. Sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kao zakonodavno tijelo u autonomnim poslovima i za mijenjanje nagodbe. Sabor je imao biti sastavljen od 122 izabrana narodna zastupnika i od banskih pozvanika (prelati katoličke i pravoslavne crkve, veliki župani i turopoljski župan, velikaši: knezovi, grofovi i baruni, koji su od zemljišnog posjeda plaćali najmanje 2.000 kruna poreza). Narodni zastupnici birali su se po izbornim kotarima na 5 godina. Biračko pravo, po izbornom zakonu od 1918, bilo je opće, jednako, direktno i tajno (glasovnicama ne kuglicama).

Kralj je sazivao sabor u Zagrebu i zaključio mu je zasijedanje, a mogao ga je odložiti pa i raspustiti, ali se nov sabor morao sastati najdalje za 3 mjeseca. Sabor je otvarao i zatvarao kralj ili njegov ad hoc imenovani zastupnik. Sabor je samostalno donosio poslovnik i birao predsjedništvo. Kvorum je bio 35 članova. Članovi sabora uživali su imunitet; nisu polagali zakletvu. Zakoni su se obnarodovali u Zborniku zakona, a stupali su na snagu 15 dana poslije obnarodovanja.

2. Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, preko koje je kralj vršio eksekutivu u autonomnim poslovima (hrvatski zakonski čl. 2 od 1869). Na čelu joj je stajao ban kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, imenovan od kralja, na prijedlog i uz premapotpis zajedničkog ministra predsjednika (§ 50 i 51 nagodbe). Ban je bio šef vlade, odgovoran saboru pravno i politički, imajući pravo premapotpisa, koordiniran zajedničkoj vladi, dakle ministar. Zemaljska vlada se dijelila na četiri odjela: a) za unutrašnje poslove, b) za bogoštovlje i nastavu, c) za pravosuđe i d) za narodno gospodarstvo Na čelu odjela stajali su odjeljni predstojnici, podređeni banu, koji je mogao samostalno izdati akt ma kojeg odjela. Predstojnik odjela za unutrašnje poslove bio je i banov zamjenik (podban). Sabor je mogao optužiti bana kraljevinskom sudu za povredu autonomnih zakona, a naročito nagodbe. Odgovornost bana padala je i na dotičnog odjelnog predstojnika za vladina djela, koja je ban izvršio s njegovim sudjelovanjem, osim ako se predstojnik pismeno ogradio. Za vladina djela, izvršena pod svojim imenom, odgovarali su odjelni predstojnici u prvom redu banu (zakon o odgovornosti bana i odjelnih predstojnika od 10/1 1874). Članovi kraljevinskog suda bili su: 12 sudaca i 12 zakonu vještih hrvatsko-slavonskih državljana, koje je sabor birao van svoje sredine.

3. Sudovi koji su vršili sudsku vlast u ime kralja (zakon od 28/2 1874). Sudovi su bili sasvim odvojeni i nezavisni od uprave, vezani su bili samo autoritetom zakona i mogli su cijeniti zakonitost naredaba. Suci su bili nezavisni i stalni. Sudska je organizacija, u načelu, sazdana na tri stepena. Prvostepeni su sudovi kraljevsko kotarski sudovi kao inokosni, i kraljevski sudbeni stolovi kao zbor-

ni sudovi. Drugostepeni je sud bio kraljevski banski stol. Kraljevski stol sedmorice je vrhovni i kasacioni sud.

Sasvim je osobit bio financijski odnos između Hrvatske i Ugarske. Hrvatska je bila dužna doprinositi za sve zajedničke troškove prema svojoj poreznoj snazi. Taj razmjer (kvota) iznosila je prema posljednjoj financijskoj nagodbi od 1904 za Hrvatsku 8·127%, a 91·873% za Ugarsku. Ali je iz razloga shodnosti bilo ugovoreno, da Hrvatska od svojih ukupnih čistih prihoda zadržava za svoje autonomne poslove 44% (t. zv. tangenta), a ostatak od 56% svojih dohodaka da daje za pokriće zajedničkih troškova.

O državnopravnom odnosu između Hrvatske i Ugarske bila su u politici i nauci iznesena ova četiri osnovna gledišta. Po hrvatskom (Pliverić), Hrvatska je bila država, koja je vezana s Ugarskom realnom unijom. Po madžarskom, Hrvatska i Ugarska su sačinjavale jedinstvenu madžarsku državu, kojoj je Hrvatska autonomna provincija. Po trećem (Biedermann), Hrvatska je bila država, ali Hrvatska i Ugarska čine saveznu državu (federaciju). Po četvrtom (Jelinek), Hrvatska je bila državni fragmenat, imajući neka, ali ne sva obilježja države.

L i t e r a t u r a: Do 1906 dosta je iscrpno navedena u članku Kroatien od Štefanić-Polića u Mischler-Ulbrich-ovom Österr. Staatswörterbuch, 2 izd., III. Važnija su djela: Pliverić, Das rechtliche Verhältnis Kroatiens zu Ungarn, Beiträge zum ung.-kroat. Bundesrechte, Der kroatische Staat; Biedermann, Législation autonome de la Croatie; Jellinek, Lehre von den Staatenverbindungen, Über Staatsfragmente. Od 1906 dalje naročito: Kadlec, Uherská a chorvatská ustava v hlavnách črtach (1906); Horn, Le compromis de 1868 entre la Hongrie et la Croatie et celui de 1867 entre l'Autriche et la Hongrie (1907); von Herrnritt, Handbuch des österr. Verfassungsrechts (1909); Guy de Montbel, La condition politique de la Croatie-Slavonie dans la Monarchie Austro-Hongroise (2 izd., 1910); Marczali Ung. Verfassungsrecht (1911); Nagy de Eötteveny, Über das staatsrechtliche Verhältnis Kroatiens zu Ungarn; Redslob, Abhängige Länder (1914). *L. Polić.*

USTAVNOST. 1. List za narodnu politiku, ekonomiju i književnost. Izlazio je tri puta nedjeljno u Beogradu 1884—1886, pod uredništvom Sime J. Popovića.

2. Nedjeljni politički list. Izlazio je na Cetinju 1906. *U. Dž.*

USTAVOBRANITELJI. V. Političke stranke u Srbiji prije organizacije.

USTIBARSKA, rijeka u Južnoj Srbiji i Bosni, lijevi pritok Lima. Njene sastavnice su: Poblaćnica i Sutjeska. Prva, kao lijeva sastavnica, izvire na sjeveroistočnoj strani Kovač-Planine, ispod Poljane (1.531 m) i kote 1.431 m, i uglavnom teče k istoku. Od sela Prisoja teče prema istoku-jugoistoku, a od ušća Gođašne i Sočice poglavito k sjeveroistoku. Desna sastavnica, Sutjeska, izvire iz vrela Bijela Voda, na sjevernoj strani visoravni Čemerna, ispod Kapavice (1.443 m), i kao Bijeli Potok teče poglavito na sjeveroistok. Od njegova sastavka sa Zastijenjskim Potokom počinje teći Sutjeska u pravcu sjevera. Ona većim dijelom teče kroz divlju, duboku, stjenovitu i kanjonu sličnu dolinu. S Poblaćnicom Sutjeska sutječe na apsolutnoj visini od 398 m, a oko 1·0 km istočno teče u pravcu sjevera. Kod sela Ustibara učini lakat i upravlja tok prema zapadu-jugozapadu, a u Lim utječe 0·7 km nizvodno od spomenutog mjesta, na apsolutnoj visini od 365 m. U. nema ni jedan veći pritok. Dužina njezina toka je, od izvorišta Poblaćnice 33·8 km, a površina porječja 416·4 km^2. *P. V.*

USTIKOLINA, mjesto u Bosni, na ušću Kolune u Drinu. Ima 208 stanovnika. Prvi put se spominje 1399. Bilo je napredno mjesto na trgovačkom putu iz Dubrovnika u Srbiju s kolonijom Dubrovčana i carinarnicom. Ima ruševina od starih džamija, gradine i crkvi, starih groblja. Sada je selo s nekoliko gostiona na putu u Foču. Ima džamiju, sagrađenu 1457.

L i t e r a t u r a: M. Zarzycki, Varošica Ustikolina (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1891). *M. F.*

UŠENIČNIK ALEKSIJ DR., profesor univerziteta u Ljubljani (3/7 1868, Poljane nad Škofjo Loko, Slo-

venija). Gimnaziju je svršio u Ljubljani, a filozofske i bogoslovske nauke u Rimu. 1897—1919 bio je profesor bogoslovije u bogoslovskom učilištu u Ljubljani. Od 1919 je redovni profesor kršćanske filozofije u bogoslovskom fakultetu u Ljubljani. 1897—1906 bio je urednik revije Katoliški Obzornik, a 1907—1919 urednik revije Čas. U ovim revijama objavio je mnogo članaka o aktuelnim pitanjima i mnogo filozofskih rasprava. Osim toga, izdao je više knjiga velike naučne vrijednosti: Sociologija (1910), Knjiga o življenju (1918; češki prijevod 1918 i 1922; hrvatski prijevod Filozofija života, 1922), Uvod u filozofiju (1921/24), Antologija (1924), Uvod v krščansko sociologijo (1920, hrvatski prijevod: Principi socijologije, 1920). U. je dubok filozof, vanredno širokog horizonta, uz to je priznat kao jedan od prvih slovenskih naučnih stilista. Mnogo je utjecao na slovenski naučni stil i na naučnu terminologiju. *F. G.*

UŠENIČNIK FRANJO, profesor univerziteta u Ljubljani (2/10 1866, Poljane). Gimnaziju je svršio u Ljubljani, a filozofske i bogoslovske nauke u Rimu. 1897—1905 bio je spiritual u bogoslovskom sjemeništu u Ljubljani. 1905—1909 bio je direktor biskupskog zavoda (gimnazija s internatom) u Šent Vidu kraj Ljubljane. 1909—1919 bio je profesor na bogoslovskom učilištu. Od 1919 je redovni profesor pastirskog bogoslovlja na bogoslovskom fakultetu u Ljubljani. Glavna su mu djela: Vzgojeslovna načela (1918), Pastoralno bogoslovje, 2 sv. (1919/20), Rigorizem naših janzenistov (Bogoslovni Vestnik, 1923), Obrednik oglejske cerkve v ljubljanski škofiji (Bogoslovni Vesnik, 1924). *F. G.*

UTAKMICE. V. Trke.

UTEŠITELJ, samostalni ilustrovani mjesečnik za bogoslovsku književnost i crkvenu politiku. Izlazio je u Beogradu 1909, pod uredništvom arhimandrita Ruvima. *U. Dž.*

UTINJA, rječica u Hrvatskoj, desni pritok Kupe. Izvire na sjevernim ograncima Zrinjske Gore, u Brezovom Polju, 0·7 km zapadno-sjeverozapadno od željezničke stanice Grabovac i s izvorišta teče prema sjeveru-sjeveroistoku veoma vijugavim tokom. Od sela Pecki U. ulazi u klisuru Male Gore i kroz nju teče u pravcu sjevera. Po izlazu iz klisure upravlja svoj tok na zapad-sjeverozapad, čineći oko sela Križa tri velike okuke, a od Vratečka Novog teče k sjeveru. Ušće U. u Kupu je 1·3 km sjeveroistočno od Vratečka Starog, odnosno 5·5 km sjeverno od utoka Gline. U. ima nekoliko pritoka; od njih je najveći Šanja, koja pritječe s lijeve strane. Dužina U. toka je 33·8 km, a površina poriječja 87·1 km². *P. V.*

UTIŠENIĆ ĐORĐE (Martinusius) **»BRAT ĐORĐE«**, velikokarlovački biskup, kardinal, kraljevski namjesnik u Ugarskoj i Erdelju (1482, Kamičac, srednja Dalmacija — 17/12 1551, Vinica, Alvincz). Kao osmogodišnji dječak U. je poslan na dvor hercega Jovana Korvina, koji ga je poslao u Hunjac, u Erdelju, gdje je ostao 13 godina. Poslije toga je došao na dvor kneginje Zapoljske, matere Ivana Zapoljskog, odakle je otišao u samostan. Poslije dužeg bavljenja u raznim samostanima, postao je predstojnik samostana u Częstohowu, zatim u Ladu u sjevernoj Ugarskoj. Poslije poraza Ivana Zapoljskog kod Tokaja (1522) U. je pobjegao s njime u Poljsku, i odanle je počeo akciju za povratak Zapoljskog u Ugarsku i iznova je započeo borbu s Ferdinandom Habsburškim. Glavni mu je pomagač i savjetnik bio U. Zapoljski ga je najprije imenovao za svoga savjetnika, zatim za velikog blagajnika, pa za velikovaradinskog biskupa (1534), a poslije je izabran na saboru i za erdeljskog gubernatora i vrhovnog suca.

U. je bio savjetnik, drug i prijatelj Zapoljskoga. Istakao se ne samo kao običan upravnik i vješt diplomata, nego i kao odličan vojskovođa i hrabar borac. Zapoljski ga je na smrti imenovao za tutora svome sinu Ivanu Sigismundu. U. i njegovi prijatelji proglasili su na Rakoškom Polju Ivana Sigismunda za kralja. 1541 U. je hrabro branio Budim od Ferdinandove vojske, dok nije u Ugarsku stigao Sulejman. Sulejman je tada zadržao Budim i zemlju između Tise i Dunava, a Ugarsku istočno od Tise i Erdelja dao je Ivanu Sigismundu, kao svom vazalu. U. je otada upravljao Erdeljom, stalno u borbi s Izabelom, udovicom Zapolj-

skoga, i čitavim nizom svojih zavidnika i protivnika, a i protiv Turaka. U. je zbog takih prilika počeo 1542 pregovarati s Ferdinandom, jer mu se činilo zgodnije da upravlja Erdeljom u Ferdinandovo ime. Njegova kolebanja i pregovori trajali su sve do 1551. Najzad je U. ipak uspio, da je Izabela ustupila svoja prava na Ugarsku i Erdelj Ferdinandu, uz odštetu za sebe i svoga sina (19/7 1551). Ferdinand je U. ostavio velikovaradinsku biskupiju i sve ostale dohotke, imenovao ga je za erdeljskog vojvodu i izradio mu kod pape čast kardinala (19/7 1551). Ipak je Ferdinand sumnjao u U. vjernost. 17/12 1551 ubio ga je Ferdinandov general Kastaldo u gradu Vinici, uvjeren u njegove izdajničke namjere, koje međutim izgleda U. nije imao.

Literatura: O. Utješenović, Životopis kardinala brata Đorđa Utješenovića, prozvanoga Martinusius (Rad, 53 i 54); V. Klaić, Povjest Hrvata, V. *M. Prelog.*

UTJEŠENOVIĆ OSTROŽINSKI OGNJESLAV, književnik i političar (21/8 1817, Ostrožin, Hrvatska — 27/5 1890, Zagreb). Otac mu je bio krajišnički stražmeštar I. banovačkog puka. U. je svršio osnovnu krajišničku školu, a dalje je sam radio. 1835 došao je na Rijeku, gdje je dvije godine bio pisar kod direkcije financija. Tada je naučio talijanski i francuski. Zatim je došao u Zagreb, kao vježbenik vojnog zapovjedništva, a uz to je privatno učio gimnaziju. Položivši ispit za krajiškog upravnog činovnika, postao je upravni poručnik u Karlovcu (1842), gdje je, kao privatni učenik, dalje učio gimnaziju, a poslije je položio i sve pravničke ispite na zagrebačkoj akademiji. U. se uspio svojim radom od najniže službe do najviših časti. 1851 postao je prvim podžupanom u Varaždinu, 1856 ministarskim tajnikom u Beču, 1862 dvorskim savjetnikom kod bečke hrvatske kancelarije i najzad 1875 varaždinskim velikim županom. Svojim radom stekao je glas prvoga upravnika u čitavoj zemlji.

Pod pseudonimom Ognjeslav Ostrožinski izašla je u originalu i njemačkom prijevodu prva njegova pjesma: Jeka od Balkana, u Augsburger Zeitung (1842) i iste godine u Danici. Pjesnik poziva prosvjećenu Evropu, da u ime humanosti oslobodi raju na Balkanu. U. se zatim kao pjesnik javljao češće u Danici. Posebice je izdao zbirku pjesama, Vila Ostrožinska (I. izd. 1845, II. izd. 1871), epsku pjesan Nedjeljko (1860) i Psalme Davidove (1868), prijevod psalama u stihu i dikciji narodne pjesme. U 53 i 54 knjizi Rada izašla je njegova historijska rasprava: Životopis kardinala Đorđa Utješenovića. Kao odličan pravnik izdao je više važnih političkih brošura: O konstituiranju Austrije po načelu narodne ravnopravnosti (1848), Die Haus-Communionen der Südslaven (1859), Die Militärgrenze und die Verfassung (1861) i Die Militärgrenzenfrage (1869).

Literatura: B. Šulek, Ognjeslav Utješenović Ostrožinski (Vienac, 1884, 220). *B. Vodnik.*

UVAC. 1. Mjesto u Bosni, iznad ušća Uvca u Lim. Ima 88 stanovnika. Prije 1878 tu je bio samo most i han. Poslije okupacije Bosne i Hercegovine tu je prolazila granica prema Sandžaku i razvilo se naselje, jer su se pored carinarnice žandarmerijske i vojničke kasarne podizale kafane i dućani. 1906 spojen je U. željeznicom sa Sarajevom, i otada mu je rastao značaj, jer je postao najbliža željeznička stanica za jedan dio Sandžaka.

Literatura: S. Trifković, Višegradski Stari Vlah (Naselja, 2). *M. F.*

2. (Buvac), manastir u oblasti Sjenice (u Sandžaku). Crkva je posvećena Rođenju Bogorodice (Maloj Gospođi). Najstariji spomen o U. je iz 1622, kada se spominje jedna njegova knjiga. 1671 i 1682 priložene su U. neke knjige. Skopski mitropolit Teofan u dva maha činio je priloge U. (1682, 1690). Postrižnik ovog manastira bio je episkop bački Hristofor Dimitrijević (izabran 23/4 1710). Nije još identifikovan. *V. P-ć.*

3. Rijeka u Srbiji, Bosni i Južnoj Srbiji, desni pritok Lima. Izvire na jugoistočnoj strani planine Jadovnika i Ozrena, zapadno-jugozapadno od Sjenice, a izvorišnu čelenku obrazuju nekoliko potoka. S izvorišta teče nepravilnim tokom, čineći dvije velike okuke, ali uglavnom k sjeveroistoku. Od ušća Vape, 5 km sjeverno od varoši Sjenice, počne teći na sjever-sjeverozapad, probijajući se od Đurinovića kroz 5 km dugačku, klisuru, a od ušća Tisovice na zapad-

sjeverozapad. U tome pravcu U. teče do Volujačke Karaule, odnosno do utoka Marića Potoka, i dalje čini nekoliko većih okuka, ali je opći pravac toka upravljen prema sjeverozapadu. Na tome cijelom toku U. jako vijuga i teče kroz duboku dolinu, koja se samo mjestimice nešto proširi. Jugozapadno od Orlića Dobroseličkog (1.138 m), odnosno južno od naselja Jablanice, U. poglavito teče k zapadu, dijelom i kroz klisuru, ali ispred sela Štrobice skreće iznenada na sjever, pa, učinivši veliku okuku, teče dalje prema jugu. Ušće U. u Lim je na visini oko 380 m, 1 km istočno, jugoistočno od željezničke stanice Uvac. Važniji pritoci U. s desne strane su: Vapa, Kladnica, Vrševina i Tisovica, a s lijeve: Lopižanska Rijeka, Midžerača i Zlatica. Dužina U. toka je 1.058 km, površina poriječja 1.310 km^2, prosječni pad 6·8 m/km. Pri srednjem najnižem vodostaju U. raspolaže hidrauličkom snagom od 39.000 HP. *P. V.*

UVOZ. V. u Dodatku.

UZDANICA. 1. Ilustrovani list za omladinu. Izlazio je u Beogradu 1900, pod uredništvom A. Stanojevića.

2. Vojničiki list za pouku, njegovanje vojničkih vrlina i vitešku zabavu. Izlazio je u Beogradu jedamput mjesečno 1901—1912. *U. Dž.*

UZDIN. V. u Dodatku.

UZDOLJE, selo u Dalmaciji, u splitskoj oblasti, u srezu i općini kninskoj. Leži u južnom kraju dalmatinskog Kosovog Polja, na istočnoj strani Promine Planine, s desna druma i željeznice Knin—Split, od Knina 13 km k jugu. Ima 762 stanovnika u 241 domu. Na brežuljku, do same željezničke pruge Split—Knin, na km 88·8, je starinsko groblje sa stećcima i razvaline crkve Sv. Luke. Među razvalinama nađeni su, među ostalim, komadi crkvenoga tegurija i pluteja s natpisom (na teguriju) hrvatskog kneza Mutimira 895.

L i t e r a t u r a: Bullettino di archeologia e storia dalmata (14, 17); F. Radić, Ruševine crkve Sv. Luke na Uzdolju kod Knina s pisanom uspomenom hrvatskog kneza Mutimira (Starohrvatska Prosvjeta, I., 74—78); L. Marun, Ruševine crkve Sv. Luke na Uzdolju kod Knina s pisanom uspomenom hrvatskog kneza Mutimira (Starohrvatska Prosvjeta, n. s. I., 272 do 315). *J. M-n.*

UZELAC MILAN, generalmajor (27/8 1867, Komarno, Čehoslovačka). Svršio je tehničku vojnu akademiju u Beču, i stupio 1888 kao poručnik u drugu inženjersku pukovniju, 1890 postao je natporučnik. Svršio je viši tehnički tečaj u Beču. 1898 je postao kapetan, 1901 kapetan inženjerskog štaba, 1908 major, 1912 potpukovnik, 1914 pukovnik, 1918 generalmajor. Služio je kod inženjerskih i pješačkih pukovnija, u inženjerskom stožeru kod viših zapovjedništva, te u avijaciji. Bio je više godina zapovjednik avijacije u Austro-Ugarskoj i, poslije ujedinjenja, u SHS vojsci. U Svjetskom Ratu prisustvovao je veoma uspješno kod raznih avijatičkih poduzeća na zapadnoj fronti protiv Italije. U. je pilot avijatičar, pomorski poručnik trgovačke mornarice. 1923 je penzioniran. *V. L.*

UZELAC MILIVOJ. V. u Dodatku.

UZGREDNI USJEVI se nazivaju oni, koji se siju uz već postojeći glavni usjev i s njime se u isto doba beru (na pr. pasulj, tikvanje uz kukuruz; konoplja, sunčanica uz kukuruz ili sijerak; mrkva uz pšenicu) u Sloveniji, Hrvatskom Zagorju i sl. Prema statistici obrađene zemlje za 1922 bilo je uzgrednih usjeva u čitavoj državi: pasulja 507.332, graška 3.802, sočiva (leće) 925, boba 5.493, krompira 172.830, tikve 5,196.726 mc. *O. F.*

UZLOMAC, planina u Bosni, između rijeka: Vrbanje-Uzlomca (pritoka Vrbanje)-gornjeg toka Bosanke-Zelenikova - Bistrice - Uzlomca (pritoka Kruševice)-Kruševice, sjeverozapadno od Borje Planine. Sastavljena je od kretacejskih tufitskih pješčara, radiolarita, šarenih oblutaka, djelomično i od laporovitog vapnenca, a na jugozapadu su staložene oligomiocene tvorevine: lapori, slatkovodni vapnenjak i šareni pjeskoviti glinci. Svi ovi slojevi se pružaju od sjeverozapada na jugoistok, a to je i orografski pravac planine. Na njoj su najviši vrhovi: Suha Gora (942 m), Prdeljica (1.081 m), Gradina (982 m), Bukvić (968 m) i Timešnjača (938 m). Od glavnog bila odvajaju se prema sjeveroistoku i jugozapadu povijarci

i kose, između kojih su usjekli svoje doline mnogi potočići, kao pritoci Vrbanje i Bistrice. Od Suhe Gore odvaja se prema zapadu Matrakova Kosa, na kojoj su istaknuti visovi kota (922 m), kota (828 m) i Gavran (743 m), a na istok-sjeveroistok od spomenuta vrha pruža se druga kosa, na kojoj je vis Zelenikovac (708 m). Od Bukvića se k sjeveroistoku prostire Zelenik (Palež 732 m), a k jugu povijarac, na kome su najviši vrhovi: kota (1.002 m) i Letište (1.016 m). Bilo između Prdeljice i Gradine dosta je niže od ovih vrhova, i zove se Kaursko Guvno. Pored mnogobrojnih potočića, koji izviru na U., ova je planina dosta bogata i izvorima. Najveći dio U. je pošumljen, a podnožja su mu obrađena i dosta gusto naseljena. Jugozapadnim podnožjem U. prolazi cesta Banja Luka—Celinac—Kukavica—Šiprage, jugoistočnim cesta Kukavica—Teslić—Doboj, sjeveroistočnim kolski put Celinac—Brđani—šuma Kamenica, a ostalim podnožjem i preko planine vode seoski putovi i staze. *P. Vujević.*

UZUN-MIRKO APOSTOLOVIĆ, junak iz prvog i drugog ustanka (oko 1782, Smrdljikovac, rudnički kraj — 20/11 1868, Beograd). Prvu mladost je proveo u izbjeglištvu u Srijemu. Poslije je učio terzijski zanat u Beogradu. Kad je izbio ustanak 1804, U. je ostavio svog majstora i stupio je u četu Stanoja Glavaša. Istakao se više puta velikom ličnom hrabrošću, a naročito pri zauzimanju Beograda 1806. 1813 prešao je, ranjen, u Austriju, ali se poslije vratio u Srbiju i učestvovao je u drugom ustanku. Poslije ustanka živio je kao mehandžija kod Obrenovca i kao carinik na Višnjici, a poslije 1842 je penzioniran. Sahranjen je kod crkve Sv. Marka. *V. Ć.*

UZUN-MIRKOVIĆ DRAGOLJUB, đeneral (13/10 1875, Beograd). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1892. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1895, za kapetana 28/3 1904. Penzioniran je po molbi 1911, reaktiviran 1913, proizveden za pukovnika 16/10 1914, za divizijskog đenerala 5/1 1923. Do 1900 bio je vodnik u pješadiji, 1900—1907 bio je komandant čete u pješadiji, 1097—1911 na službi u okružnoj komandi, 1913 do 1914 pomoćnik i garnizonar u Skoplju, u 1919 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (dunavske), 1919 do 1921 komandant mjesta u Beogradu, 1921—1923 komandant cjelokupne žandarmerije, od 17/9 1923 je komandant divizijske oblasti (savske).

U ratu 1912—1913 bio je, kao penzioniran kapetan, komandant bataljona III. poziva (15 puka) i komandant mjesta Velesa. U 1913 komandovao je trupama za odbranu Vlasine (dijelovi šumadijske II. i moravske I., II. i III. poziva). U ratu 1914 do 1918, bio je 10/8 1919 garnizonar u Skoplju, 1914—1916 komandant prekobrojnog pješadijskog puka (6), 1916 do 1917 komandant 2 brigade vardarske divizije, 6/4 1918—5/3 1919 na službi u komandi mjesta i komandant mjesta Vodena. *V. B.*

UZUN-MIRKOVIĆ LJUBOMIR, pješadijski pukovnik (1/4 1832, Beograd — 24/3 1905, Beograd). Kao đak šestog razreda gimnazije stupio je u redovnu vojsku 8/12 1848, a odmah zatim 1/9 1850 u artiljerijsku školu. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 4/1 1854, za kapetana 30/7 1862, za pukovnika 20/1 1875. Penzioniran je 15/11 1884. Do kraja septembra 1854 bio je na službi u laboratoriju u Kragujevcu, 1854—22/3 1856 bio je vodnik u pješadiji (2 bataljon), do 27/11 1857 privremeni ađutant 2 bataljona stajaće vojske, do 12/12 1858 ađutant glavnog vojnog štaba, do 29/3 1860 vodnik u pješadiji (1 bataljon stajaće vojske), do 6/7 1861 komandant čete u pješadiji, 1861—1864 ađutant Nj. S. Kneza, kojom je prilikom putovao s knezom Mihailom u Carigrad radi preuzimanja ključeva od gradova. 1864 bio je ađutant bataljona, i u tom vremenu je učestvovao kao izaslanik srpske vojske u manevrima austro-ugarske vojske u okolici Brucka. 1873—1876 bio je komandant brigade narodne vojske (valjevske, požarevačke, beogradske), 2/5—10/9 1877 komandant smederevske vojske, 6/10 1878—1882 komandant drinskog kora, 1882 do 15/6 1844 komandant moravskog kora. 15/6 do 15/11 1884 bio je na raspoloženju, kada je bio određen za predsjednika ispitne komisije za čin majora i načelnika ekonomskog odjeljenja ministarstva vojnog, ali je na položajima zahvalio.

U ratu 1876 bio je komandant šumadijske divizije, pa pomoćnik ko-

mandanta drinskog kora. U ratu 1877 do 1878 bio je komandant desnog krila drinske odbrane, a od 13/2 1878 zastupnik komandanta javorskog kora. U ratu 1885 nije učestvovao.

Osim članaka u Ratniku i drugim časopisima i dnevnim listovima, u kojima je pisao patriotske članke pod pseudonimom Srbin, vodio je dugu polemiku po dnevnim listovima o pitanjima historije rata 1885 godine. U starosti je radio mnogo na izjednačenju kalendara, o čemu je napisao mnogo članaka i jedno djelo. — Napisao je i štampao knjigu o putu s knezom Mihailom u Carigrad i opis manevra kod Brucka. Preveo je s njemačkog: Kratka nastavljenja za službu u polju. *V. Belić.*

UŽICE, grad u Srbiji (glavno mjesto užičke oblasti). Leži na rijeci Đetinji. Glavno je tržište užičkih proizvoda (slanina, pršuta, sir, kajmak, luč, katran). Razvija se industrija. Sjedište je župana i komandanta vojnog okruga. Ima gimnaziju, prvostepeni i gradski sud, poštu. — U. se pominje u drugoj polovini 14 vijeka. U 17 vijeku bilo je znatno i napredno mjesto. U 8 vijeku se pominje kao znatno strategijsko mjesto. Zatim je u prvoj polovini 19 vijeka znatnije trgovačko mjesto.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi; Užice (Glasnik Geografskog Društva u Beogradu, sv. 9). *B. D.*

Nacrt grada U. u bečkom ratnom arhivu pokazuje ovako utvrđenje: dolje je uz Đetinju polukružna kula uz četvorostrani tornjić, a odavde zazid štiti prolaz do višeg srednjeg dijela, koji ima lik dugoljastog četvorokuta, a zid ga je odijelio od najvišeg dijela. Bilo je svega tri kule i nekoliko zgrada za boravak. Na najvišem mjestu trećeg dijela bila je šestorostrana bastionska kula. Pred zidom, između drugog i trećeg dijela, stajala je na obronku brda jaka branič kula prema gradu. Muhamed II. zauzeo je grad i opravio ga. 1717 bio je kratko vrijeme austrijski, 1804 osvojio ga je Karađorđe, ali su ga Turci zadržali do 1862. *Đ. S.*

UŽIČKA EPARHIJA, oblast stare moravičke ili ariljske eparhije, pošto je ranije sjedište moravskih episkopa u manastiru Arilju bilo opustjelo, te je stolica episkopa prenesena u Užice (v. Moravička, Valjevsko-užička i Žička eparhija). *R. G.*

UŽIČKA GRAĐANSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1884. Centrala je Užice. Kapital je 1,000.000. Fondovi 163.794, ostale rezerve 240 000, ulozi 4,432.067, mjenice 3,839.630, zajmovi na zaloge 129.420, dužnici 2,521.760 nepokretnine 47.900, vrijednosni papiri 300.419, dobit 519.766 Din. Dividenda 40%. Predsjednik je Rad. V. Đerasimović. *N. S.*

UŽIČKA OBLAST (samo krajevi u Sjevernoj Srbiji). Površina je 7.555·7 km². Stanovnika ima 214.271 Gustina naseljenosti je: 30 stanovnika na km². Glavno je mjesto Užice. Obuhvata desni sliv Gornje Drine i lijevi sliv gornje Zapadne Morave. U. O. obuhvata dijelove Sjeverne Srbije i Sandžaka. Od dijelova Sjeverne Srbije u oblasti su kao manje cjeline: Stari Vlah, Crna Gora i Rujno. U. O. je visoka, planinska i siromašna oblast. Ravnoga zemljišta ima oko Požege (Požeško Polje). Bogata je šumama i ispašama. Važnije su rijeke: Drina (pogranična), Moravica, Đetinja, Rzav i Skrapež. Oblast je pretežno stočarska. Razvijena je i domaća industrija. Zemljoradnja je slabije razvijena i hrana se uvozi. Glavni su proizvodi: zlatiborska goveda, koze, ovce, zatim planinske svinje. Proizvode se i poznati su produkti ovih krajeva: bijeli smok, pastrma, pršut i slanina, vuna i kozina, drvenarija (razni sudovi), luč i katran. Izrađuju se grnčarske stvari: crepulje i lonci. Razvijeno je i voćarstvo. Poznate su jabuke, šljive, kruške i orasi. Oko Bajine Bašte gaji se duhan. Stanovništvo ove oblasti ranije se bavilo kiridžilukom: na karavanima konja nosili su svoje proizvode, a donosili žito i druge potrebe. Saobraćaj je slabo razvijen: željeznička pruga dopire do Užica, zatim preko Vardišta Užice je vezano za Sarajevo. Važnija naselja su: Požega, Arilje, Bajina Bašta, Čajetina i Kosjerić.

B. Drobnjaković.

UŽIČKA TRGOVAČKA BANKA. Osnovana je 1908. Kapital je 2,000.000 (20.000 akcija po 50). Fondovi 410.572, ulozi 2,593.923, mjenice 2,681.045, tekući račun 1,318 729, nepokretnosti 10.000, dobit 454.319 Din. Dividenda 20%. Predsjednik je Mih. S. Simić. *N. S.*

V

VAČE, neznatan gradić u Sloveniji, u brdovitom kraju nad Savom, sjeverno od Litije. Ima 220 stanovnika. V. je znamenito mjesto zbog bogatih iskopina iz starijeg željeznog, t. zv. halštatskog doba. Kod V. se nalazila u prehistorijsko doba vrlo velika ilirska naseobina. U V. je iskopano preko 1.000 grobova, različno bronzano i željezno oružje, kao i oruđe i posuđe. Osobito je znamenita srebrna »situla«, s lijepim reljefima. Većina iskopina iz V. je u ljubljanskome muzeju. V. su do danas najveće prehistorijsko nalazište u Sloveniji. — U srednjem vijeku spominju se V. prvi put 1262. Pravo trgovanja dobile su u 15 vijeku. 1470 potvrdio je car Fridrik III. u svečanoj ispravi prava trgovanja i privilegije, koje su V. valjda imale već i prije toga. *A. M.*

»VAGA«, D. D. ZA PROIZVODNJU VAGA I UTEGA, Zagreb. Osnovano 1921 s kapitalom od 1.000.000 kruna, povišenim na 1,000.000 dinara. Izrađuje vage sistema Šemberovog. U V. je zaposleno do 40 stručnih radnika. Godišnji kapacitet je oko 5.000 vaga. *S. P.*

VAGONI POŠTANSKI. Za prijenos pošte željeznicama naša poštanska uprava raspolaže sa 314 V. P., koji su njena svojina. Od toga broja su, prema rasporedu vlakova, u Srbiji 51, Vojvodini 76, Hrvatskoj i Slavoniji 80, Sloveniji 45, Bosni i Hercegovini 54 i u Dalmaciji 8. V. P. ima za pruge normalnog i uskog kolosjeka, sa dvije i sa 4 osovine, velikih i manjih, prema pruzi, na kojoj saobraćaju i veličini pošte, koju nose. Njihov je unutrašnji raspored naročito udešen, da bi ambulantne pošte mogle obavljati svoj mučan posao. Podijeljeni su na dva dijela: manipulativni i magazin. U manipulativnom su dijelu sa tri strane nepokretni stolovi, na kojima se radi, a iznad kojih su sve do krova pregradci (pretinci), u koje se razređuje korespondencija za sve pošte, s kojima su ambulantne pošte u vezi. Spolja se nalazi prorez u obliku kutije za pisma, kroz koji svaki može spustiti korespondenciju, koju šalje; ubačena korespondencija pada u staklenu kutiju, koja je na stolu, za kojim personal radi. Magazin služi za smještaj paketa i punih poštanskih vreća. V. P. su snabdjeveni svim potrebama, jer ih personal ne napušta za sve vrijeme vožnje. *D. D.*

VAILLANT ANDRÉ, profesor srpsko-hrvatskog jezika u školi za istočne jezike u Parizu (1892). Bavio se 1920—1922 radi studija u Beogradu, gdje je jedno vrijeme bio lektor francuskog jezika na univerzitetu. U pariskoj Revue des Études Slaves vodi kroniku o jugoslovenskoj književnosti. Napisao je, sa A. Meillet-om, Grammaire de la langue serbo-croate (1924). *M. I.*

VAJANDOT-KOKOŠ (Wyandotte) vodi porijeklo iz Amerike, a zbog vanrednih sposobnosti raširila se po cijeloj Evropi. Srednje je veličine, ima široka i puna prsa, noge su joj žute, kresta je ružičasta. Dostiže težinu do 3 kg. Postoje 12 raznih varijeteta, ali se bijela V. K. najviše goji. V. K. su dobre za proizvodnju jaja (140—160 godišnje), a nose naročito zimi. Jaje je 60—80 g teško. Dobro sjede na jajima, otporne su i istrajne. V. K. je dosta raširena i u našoj državi, naročito u sjevernim predjelima. *S. U.*

VAJFERT ĐORĐE, industrijalac (15/6 1850, Pančevo). Svršio je osnovnu školu i nižu realku u Pančevu, trgovačku školu u Budimpešti, a pivarski odsjek poljoprivredne akademije u Weihenstefanu, u Bavarskoj. Prešao je u Srbiju 1872, i osnovao je najveću pivaru u Srbiji. Prvi se u Srbiji počeo baviti istraživanjem ruda. Otvorio je 1873 rudnik lignita kod Kostoca, 1886 rudnik žive na Avali, 1903 Borski rudnik bakra, i još sedam drugih rudnika, pored mnogobrojnih istraživanja. 1883 bio je jedan od

osnivača Narodne Banke i njen prvi viceguverner od 1884—1889, zatim guverner 1890—1901 i od 1911 do danas. Od osnivanja Industrijske komore (1910) njen je počasni predsjednik. V. je jedan od najzaslužnijih privrednika u Srbiji. U svim poslovima odlikovao se ne samo preduzimljivošću nego i humanim postupanjem prema radnicima. Veliki je dobrotvor mnogih patriotskih i humanih ustanova.
S. P.

VAJS JOSIP DR., profesor univerziteta u Pragu (17/10 1865, Prag). V. je svršio gimnaziju i filozofski fakultet u Pragu, a teologiju u Rimu. Doktorat je položio 20/5 1911. 1912 postao je docent, a 27/7 1919 redovni profesor za staroslovenski prijevod Sv. Pisma i slovensku liturgiju. Sada je profesor slovenske paleografije u Arhivskoj školi u Pragu. Kritički je ispitivao glagoljske tekstove hrvatske, utvrđujući im vezu i porijeklo, i spremao ih za štampu. Djela V. su: Najstariji hrvatski glagoljski časoslov (1910, češki), Analecta s. Scripturae ex antiquioribus codicibus glagoliticis (na Krku), 1—5 (1908—16), Staroslovenski psaltir hrvatsko-glagoljski (1916, češki) i mnoga druga.
A. B.

VAJUNITI. V. Makedonija.

VAKANOVIĆ ANTUN, »banske časti namjesnik« 1872—1873 (21/1 1808, Kostajnica — 23/3 1894, Zagreb). Učio je gimnaziju u Zagrebu, filozofiju u Pešti, a pravne nauke u Zagrebu. 1826 imenovan je »juratom tabulae banalis« od zagrebačke županije. Položivši advokatski ispit imenovan je za potfiškala (1829), a 1830 za potfiškala za prekokupske gornje strane, te se preselio u Karlovac. Tu je došao u kolo narodnih ljudi kao Vranyczany-a i Klobučarića, i oduševljeno stupio u kolo Iliraca, radeći na buđenju narodne svijesti osnivanjem prve narodne čitaonice u Karlovcu i dobrovoljnog kazališnog društva. U Karlovcu je V. bio glava narodnog pokreta i njemu su dolazili Gaj, Drašković i Kurelac. U Karlovcu je V. izdao zbirku pjesama Glogovkinje i na njemačkom jeziku brošuru Sollen wir Magyaren werden?, koja je brzo doživjela tri izdanja. 1842 imenovan je V. za fiškala zagrebačke županije i preselio se u Zagreb. 1847 postao je primorski prokurator na Rijeci. Kossuth ga je htio zbog pristajanja uz ilirizam ukloniti, ali bansko vijeće potvrdilo ga je u toj službi (1848). 1856 imenovan je V. za financijskog prokuratora u Zagrebu, ali je ostavio službu zbog bolesti i otišao na putovanje po Evropi, koje je potrajalo tri godine. 1861 biran je V. za poslanika u hrvatski sabor, i, kao i neki drugi Ilirci, postao je unionista. Kada je imenovan Levin Rauch za namjesnika banske časti, da sprovede hrvatsko-ugarsku nagodbu (1867), Hrvatska je onda dobila oktroirani izborni red, na osnovu kojeg su unionisti dobili većinu. (U novembru i decembru 1867.) V. je bio izabran za predsjednika sabora, a zatim i za predsjednika regnikolarne deputacije, koja je ustanovila i konačno redigirala tekst hrvatsko-ugarske nagodbe, koju je primio hrvatski sabor 21/9 1868. Kad je nasljednik bana Raucha, Koloman Bedeković, demisionirao, poslije raspusta hrvatskog sabora 1872 (19/1), imenovan je V. za odjelnog predstojnika za unutrašnje poslove i ujedno za banske časti namjesnika (17/2 1872), sa zadatkom, da sprovede nove izbore. Sada je nastala era ličnih progona, kao za Raucha, i korumpirana izborna praksa, ali usprkos tomu, narodna je stranka dobila na izborima znatnu većinu. V. je međutim u sabor pozvao veliki broj virilista, samih unionista, pa je narodna stranka ipak ostala u manjini. Ali kako je posredovanjem madžarskog ministra predsjednika grofa Lonyaja izvršen sporazum između narodnjaka i unionista, došlo je do biranja nove regnikolarne deputacije i revizije nagodbe (5/9 1873). V. je onda bio penzioniran, a za bana je imenovan Ivan Mažuranić. V. se poslije toga sasvim povukao iz politike. Pred smrt je V. počeo da piše memoare, ali ih nije završio.

L i t e r a t u r a: Narodne Novine (1894), br. od 24/3; Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda (1916).
M. Prelog.

VAKUF (arapski vakf, mir, nepokretnost) znači u širem prenesenom smislu: zadužbina za opće religiozne i humanitarne svrhe. Cilj je V. podizanje i izdržavanje džamija, škola, javnih biblioteka, bolnica, sirotišta, mostova, vodovoda. Kao prvi osnivač V. smatra se u islamskom svijetu Ibrahim Pejgamber (patrijarh Abraham), koji je sagradio Kabu.

Predmet uvakufljivanja je po pravilu samo nepokretna imovina, koja je neotuđiva, »dobro mrtve ruke«. V. igraju vrlo važnu ulogu u muslimanskom svijetu. — U našoj kraljevini ima mnogo i vrlo bogatih V. Muslimani Bosne i Hercegovine imaju svoju vakufsko-prosvjetnu autonomiju. Lice, koje prema zapisu (vakufnami) i drugim propisima upravlja vakufskim imanjem, zovu mutevelija. *O. H.*

VALANDOVO, gradić u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na desnoj strani Kozlu-Dere u sredini župe Bojmije. Ima 891 kuću, sa 4.114 stanovnika (1921). Spominje se 1349 među poklonima cara Dušana manastiru Sv. Pantelejmona u Sv. Gori, pod imenom Alavandovo, kao ranija »kupljenica« (kupljen posjed) crkve Sv. Đorđa u istom selu. 1378 srpski despot Jovan Dragaš i gospodar Kostandin ubrajaju V. u kupljenice i zaseoke spomenute crkve. 1915 V. je stradalo jako od Bugara. Uništenjem Dojrana za vrijeme Svjetskog Rata, V. je postalo sjedište poglavara sreza dojranskog. Ima poštansko-telefonsku stanicu. *V. R.*

VALDEC RUDOLF, kipar (8/3 1872, Krapina). Svršio je obrtnu školu u Zagrebu i umjetničku akademiju u Beču (kod Kühne-a) i Münchenu (kod Eberle-a). Radi studija bio je u Italiji i Rusiji, Njemačkoj i Parizu. Godinu i po bavio se u Americi. Glavna su mu djela: Strossmayerov epitafij u kripti stolne crkve u Đakovu, spomenici Račkoga i Kukuljevića u Zagrebu, Kranjčevića u Sarajevu, Dositeja Obradovića u Beogradu, kip Guslara (Columbia-University, New-York), zatim niz portreta, plaketa i dekorativnih radova. Sad izrađuje spomenik kralju Petru za Veliki Bečkerek. Profesor je kiparstva i plastičke anatomije u umjetničkoj akademiji u Zagrebu. *A. Sch.*

VALENČIČ FRAN, pjesnik (29/1 1878, Ilirska Bistrica, talijanska Slovenija, poginuo 16/9 1916 kod Jamlja, na Krasu). V. je učio gimnaziju u Gorici i Ljubljani (1892—1900). Prava je učio u Beču (1901—1905). Od 1908 bio je praktikant kod ljubljanskog suda, zatim advokatski koncipijent u Trstu, notarski kandidat u Črnomlju, do 1914 advokatski koncipijent u Gorici. Njegove pjesme izlazile su u Ljubljanskom Zvonu 1901—1905. One pokazuju mladoga pjesnika, koji još koleba između ljubavi i filozofskih razmišljanja. Njegove kasnije pjesme odaju zrelijeg pjesnika, ali nisu objavljene.

Literatura: L. V. Knaflič, Ljubljanski Zvon, 1916. *I. G.*

VALERIO T., francuski slikar (1819 do 1879). Proputovao je u naučnoj i umjetničkoj misiji 1851 i 1852 Madžarsku, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Vojnu Granicu, 1854 i 1855 Srbiju i Rumunjsku, 1865 Dalmaciju i Crnu Goru, i izradio je veliki broj crteža i etnografskih akvarela, o kojima govori Teofil Gauttyé u prvoj svesci svoje knjige L'Orient. Više njegovih ilustracija objavljene su u zbirkama bakroreza Souvenir de la Monarchie Autrichienne, Croatie, Slavonie, Frontières militaires, Les Populations des Provinces Danubiennes en 1854, Le Monténégro i t. d., i u velikom djelu Charla Iriart-a Les Bords de l'Adriatique et le Monténégro (1878). *M. I.*

VALLIS AUREA. V. Požeška Dolina.

VALOIS KARLO (1270—1325), brat francuskog kralja Filipa IV. Lijepog. 1301 oženio se Katarinom, unukom Balduina II., latinskog cara u Carigradu pa je stvarao plan da obnovi latinsko carstvo. Radi toga vodio je pregovore s Mlečićima i Katalanima i s kraljem Milutinom. 27/3 1308 sklopljen je između Milutinovih poslanika i Karla sporazum, u opatiji kod Melena. Taj sporazum sadržavao je politički i vojnički savez protiv Bizantije i udaju Milutinove kćeri za Karlova sina. Milutin je potvrdio sporazum 25/7 1308. Za tu priliku napisan je zanimljiv Opis istočne Evrope, gdje ima dosta govora o prilikama u Srbiji i okolnim zemljama. (Izdao ga je O. Gorka u Krakovu 1916). Plan je napušten poslije Karlova razlaza s Mlečićima (1309) i njegovih novih kombinacija u samoj Francuskoj. *V. Ć.*

VALOŽIĆ VELIMIR, knjižar-izdavač (1814, Litomišl, Češka — 1887, Beograd). V. je po rođenju bio Čeh. Pošto je 1836 dovršio filozofiju, došao je u Prag da uči teologiju, a zatim je otišao u Beč s namjerom, da uči medicinu, koju nije mogao završiti zbog slabog zdravlja. 1850 došao je

u Beograd, a 1853 primio je knjižaru Miloša Popovića, koju je od 1854 vodio pod svojim imenom. V. se udomaćio u Beogradu, i počeo izdavati popularne knjige. Sadanji vlasnik knjižare je Dragutin Valožić (20/2 1848, Beograd), koji je svršio trgovačku akademiju i nastavio posao svoga oca. V. izdanja su većinom knjige za osnovne škole.

U. Dž.

VALPOVO, trgovište u Slavoniji, u oblasti i srezu Osijek, na Karašici, više njezina utoka u Dravu. Stanica je slavonske vicinalne željeznice Osijek—Vočin od Osijeka 26 km k sjeverozapadu. Ima poštu, telegraf i telefon, 3.787 stanovnika, dva općinska poglavarstva, rimokatoličku župu, višu pučku školu. Najuglednija je zgrada u V. vlastelinski dvor s engleskim parkom. Dvor je sagrađen na razvalinama staroga grada V., od kojega se drže dvije kule. Veća je kula bila turska džamija, dok je manja kula zidana za odbranu, te ima puškarnice. V. ima nešto trgovine i industrije, šumsko nadzorništvo, tvornicu drvene robe i pokućstva, parni mlin, parnu pilanu, pivaru. — V. je rodno mjesto Matije Petra Katančića.

U rimsko doba bilo je na mjestu V. naselje Iovalium, koje se spominje već u 2 vijeku poslije Is.; u srednjem i na početku novoga vijeka zove se V. Walpo i često je mijenjalo gospodare (među ostalima Morovići, Gorjanski, Perenji). 1543 osvojili su V. Turci, i u njihovoj je vlasti ostalo sve do njihova odlaska 1687; tada je V. postalo komorskim dobrom, koje je kralj Karlo III. 1721, sa 45 drugih mjesta u Slavoniji, darovao barunu Petru Pranday-u.

Od V. 2 km jugoistoku (željeznička stanica) nalaze se željezovite Valpovačke Toplice, koje su već Rimljani poznavali.

J. Modestin.

VALPOVO, vlastelinstvo. V. Ergele privatne.

VALUTNO PITANJE. Krajem 1918, po svršetku Svjetskog Rata, na teritoriji naše kraljevine cirkulirale su tri vrste novca: srpski, austrougarski i bugarski. Ujedinjenjem i Crne Gore na teritoriji države došao je još četvrti novčani sistem: perperi. U krajevima van Srbije i Crne Gore vladao je sistem krunskog važenja. Otuda se u valutnom pogledu postavio kao prvi problem: unifikacija raznih novčanih sistema.

Kako je krunsko važenje bilo ostalo ne samo u našim krajevima, već i u Austriji i u Ugarskoj, gdje je emisiona banka i poslije sloma austro-ugarske monarhije, produžila štampanje austro-ugarskih banknota, čiji je tečaj, zbog toga, produžio i dalje naglo da pada, to je prva mjera valutne politike bila: nacionalizacija krunskih banknota na teritoriji naše države. Ovo je provedeno u dva maha. Prvo, putem žigosanja krunskih banknota. Na svaku banknotu imao se udariti žig naše financijske ili upravne vlasti mjesta, gdje se žigosanje vršilo. Ovaj posao je obavljen od druge polovine decembra 1918, pa do kraja januara 1919. Prema zvaničnim podatcima žigosano je ukupno, na cijeloj teritoriji, po pokrajinama ovako:

U Banatu, Bačkoj Baranji	1.664.036.437	kruna
U Bosni i Herceg.	510 211.574	„
U Crnoj Gori	5.612 646	„
U Dalmaciji	153 060 440	„
U Hrvatskoj	1.537 673.858	„
U Sloveniji	686 6[illegible]2 239	„
U Srbiji	418,517.405	„
Svega	4.875 735.599	kruna

Velika raznovrsnost žigova učinila je, da su se brzo pojavili falzifikati. Prelazak banknota iz Austrije i Ugarske nije bio efikasno spriječen. Zbog toga je bila nastala hitna potreba, da se krunske banknote zamijene i povuku iz saobraćaja. Radi toga je ministarstvo financija poručilo izradu novih banknota, u komadima od po 1, 5, 10, 20, 100 i 1.000 dinara. Štampanje njihovo međutim nije moglo ići dosta brzo, i stoga je ministarstvo financija pristupilo markiranju krunskih banknota. To je bio drugi pokušaj nacionalizacije krunskih banknota. Na svaku banknotu lijepila se naročita markica, slična poštanskoj. Ovaj je posao obavljen od druge polovine mjeseca novembra 1919, pa do drugog januara 1920. Rezultati markiranja bili su ovi:

U Srbiji i Crnoj Gori	620,517.405	K
U ostalim krajevima	5.066 089.325	K
Svega	5.686,606.730	K

Kao što se vidi, pri markiranju se pokazalo više kruna nego prilikom žigosanja.

U to vrijeme završeni su i pregovori s Privilegiranom Narodnom Bankom kraljevine Srbije, koja je, putem uredbe od 26/1 1920, postala emisionom bankom nove kraljevine SHS. Narodna Banka je primila kao svoje ranije poručene državne banknote, koje su nosile natpis: Ministarstvo Finacija. Između banknota tog izdanja i banknota, štampanih od strane Narodne Banke, nema nikakve unutrašnje razlike.

Poslije sporazuma s Narodnom Bankom odlučeno je i definitivno povlačenje banknota Austro-Ugarske Banke. Po rješenju ministarskog savjeta, publiciranom u Službenim Novinama 18/1 1920, krune su povučene iz saobraćaja u razmjeru 4 krune za 1 dinar.

Definitivno povlačenje krunskih banknota izvršeno je početkom 1920. Za povučene krune izdate su dinarske banknote, u iznosu od 1.194.542.407 dinara. To predstavlja državni dug kod Narodne Banke, i on se svake godine smanjuje na taj način, što je u zakonu o Narodnoj Banci predviđeno, da je država dužna da isplaćuje ovaj svoj dug iz slijedećih izvora: 1. cjelokupnim svojim udjelom u dobiti Narodne Banke; 2. čistom dobiti od državnih domena, u iznosu predviđenom budžetom za taj cilj; 3. vanrednim dotacijama, također predviđenim u budžetu; 4. redovnom otplatom od 1% godišnje od ostatka duga, počev sa šestom godinom od dana stupanja na snagu zakona o Narodnoj Banci, i 2% godišnje, počev s devetom godinom.

U pogledu perpera donijeta je odluka o njihovom povlačenju tek 27/4 1921. Prema toj odluci ministarskog savjeta razmjera se izvršila za sve imaoce perpera do sume od 5.000 al pari (1 perper za 1 dinar), a preko 5.000 perpera po srazmjeri 1 : 2, t. j. 1 dinar za 2 perpera. Razmjerno je svega 12.000.000 perpera u okrugloj brojki.

Za bugarske leve bio je utvrdivan s vremena na vrijeme zvaničan tečaj (prvo 80 para 1 lev, zatim 50 para 1 lev i t. d.), dok nije napokon zabranjena njegova cirkulacija na našoj teritoriji.

Na ovaj način izvršena je prva etapa u našem valutnom pitanju: unifikacija.

Međutim, dok se sprovodila unifikacija, a i poslije nje, vrijednost dinara je stalno opadala, i tako je nastao jedan nov valutni problem: inflacija, deflacija ili devalvacija?

U vremenu od 1919 do kraja 1922 mi smo živjeli u punoj periodi inflacije. Državni dug se popeo kod Narodne Banke, ne računajući tu i sumu za zamjenu kruna, do iznosa od 3 milijarde dinara, a ukupna novčana cirkulacija Narodne Banke na 6 milijardi, od prilike 10 puta više nego što bi trebalo da bude prema predratnim brojkama. Zaduživanje države kod Narodne Banke, budžetski deficit, a uz to i pasivan trgovački i opći bilans plaćanja, učinili su, da je dinar iz godine u godinu vrlo brzo padao. Dok je 1 dolar plaćan krajem 1918 oko 6 dinara, marta 1919 on je već 10 dinara. Januara 1920 1 dolar notirao je u Beogradu 22 dinara, januara 1921 45 dinara, januara 1922 72 dinara, a januara 1923 prešao je čak i 100 dinara. Od toga doba nastupio je preokret: dinar se postepeno, ali stalno popravljao. Januara 1924 1 dolar notirao je 88 dinara, a januara 1925 64 dinara. Ovaj preokret na bolje nastupio je zbog energične antiinflacione politike ministarstva financija, zbog iščezavanja budžetskih deficita i nezaduživanja kod Narodne Banke, zbog općeg sređivanja ne samo financijskih, nego i političkih (vanjskih i unutrašnjih) pitanja. Trgovačka bilanca je, počev od 1924, aktivna. Sve to čini, da se može tvrditi, da je opasnost inflacije prošla. Zvanična valutna politika ministarstva financija i Narodne Banke ima sada da se opredijeli: ili za potpunu stabilizaciju, što bi značilo u stvari devalvaciju dinara na njegov sadašnji niveau vrijednosti ($^1/_{12}$ dio predratne), ili za deflaciju, što znači stalno podizanje vrijednosti dinara na njegovu predratnu vrijednost u dužem nizu godina.

L i t e r a t u r a: M. Ninčić, Naše valutno pitanje (1920); M. Radovanović, Naš novčani problem (1920); V. Janković, La question monnétaire dans le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes; M. Nedeljković, Naš valutni problem (1919); M. Nedeljković, Pred rešenje valutnog

problema (1920); K. Kumanudi, Ekspoze o financijskoj situaciji 1921 (uz prijedlog budžeta za 1922); Dr. M. M. Stojadinović, Naše valutne nevolje (1921); J. Belin, Problemi naše valute (1924); Dr. Milan Protitch, Banque Nationale du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes (1921); Dr. D. Djoulizibaritch, Le dinar serbe (1925).

M. Stojadinović.

VALVASOR IVAN WEIKHARD, polihistor (28 ili 27/5 1641, Ljubljana — 19/9 1693, Krško). V. je bio iz talijanske trgovačke porodice, koja je u prvoj polovini 16 vijeka došla iz provincije Bergamo u Kranjsku, i tu stekla znatno imanje i ugled. V. je učio u jezuitskom kolegiju u Ljubljani, 1659 putovao je u Bavarsku, 1666 i 1669 u Beč, Njemačku, Mletke, Tunis, zatim 1670 u Francusku, gdje je živio u Lionu dvije godine. 1672 vratio se V. preko Njemačke, Švicarske i Italije kući. Na svojim putovanjima V. je učio osobito historičke, arheološke i prirodne nauke, i sklopio je veze s ondašnjom naučnom Evropom. 27/9 1672 kupio je grad Vagenšperk kod Litije, skupio je u njemu velike zbirke matematičkih i astronomskih instrumenata, knjiga, rukopisa, starina i rariteta, osnovao je tu veliku radionicu za izradu i štampu bakroreza i pozvao dosta umjetnika bakrorezaca, slikara i crtača, među kojima su najvažniji Petar i Ivan Vereks, Ivan Koch, Andrija Trost, Acelt i V. prijatelj, hrvatski plemić i literat Pavao Ritter Vitezović. U isto doba V. je putovao po Kranjskoj i susjednim zemljama, snimao je gradove, gradiće, samostane, mjerio zemlju, proučavao narod i skupljao građu za svoja djela, među kojima je najglavnije Die Ehre des Herzogthums Crain (1689, 2. izd. 1877—1879). To djelo je opširan opis Kranjske i nekih susjednih zemalja (dijelova Istre i Hrvatske), u historičkom, arheološkom, etnografskom, topografskom i geografskom, literarnom, vjerskom, pravnom i prirodnom pogledu. Troškovi oko izdanja ovog monumentalnog djela toliko su ga upropastili da je morao prodati velik dio svojih imanja, između ostalog i svoju biblioteku zagrebačkomu biskupu 1690, a 1692 i grad Vagenšperk. 1693 preselio se u Krško, gdje je malo zatim i umro. 14/12 1687 izabrala je V. Royal Society u Londonu za svoga člana.

V. je podjednako važan kao etnograf, topograf i historičar. Kao historičar V. je obradio u prvom redu Kranjsku provincijalnu historiju i dao važne lokalne podatke za pojedine gradove, samostane, mjesta i t. d. Za starije doba imaju historičke partije V. djela vrlo malu vrijednost, osobito one, koje je sastavio njegov saradnik, njemački polihistor Erasmus Francisci, i one, koje je napisao V. na osnovu podataka historičara Lazija, Aventina, Megisera, Schönlebena i sl. Ipak ima V. i prema ovim i sličnim autorima kriticizma i ispravlja ih. Za novije doba kranjske historije osobito za 16 i 17 vijek, mogu se i danas upotrebljavati historičke partije V. djela. V. je radio mnogo na osnovu arhivske građe i izvora, kojih danas djelimice nema, i savjesno ih je citirao. Dobre su partije o historiji reformacije i protivreformacije, o historiji ljubljanske biskupije, pojedinih plemićkih porodica, prikaz kranjske uprave i ustava i lokalna historija. Osim Die Ehre d. H. Crain treba od V. radova još spomenuti: Topographia Ducatus Carniolae modernae (1679), Topographia Archiducatus Carinthiae modernae (1681). Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa (1688, 2. izd. 1882).

L i t e r a t u r a: P. v. Radics, Allg. deutsche Biographie (39), 471; P. v. Radics, Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (1910); Anton Kaspret, Valvasor als Historiker, Mittheilungen des Musealvereins f. Krain, 3 (1890); J. Merhar, Valvasor als Ethnograph (Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Triest, 1910).

M. Kos.

VALJ (valjak), oruđe, koje se preko polja, uzoranog ili pobrananoga, životinjama ili traktorom vuče. V. treba da razbija ili drobi grude zemlje, da pričvršćuje zemlju o zasijano sjemenje ili usjev, da tlačenjem gornjeg sloja zemlje (stiskanjem kapilara u tlu) privuče vodu iz donjih slojeva radi boljeg klijanja. V. se pravi od drveta, kamena ili gvožđa, u posljednjem slučaju iz teških, na osovini pokretnih koluta ili naborenih cilindara. Savršeni V. su iz tri dijela. Svaki V. ima 1·5—2 m dužine,

a teži po tek. metru pri lakšim valjcima od drveta oko 75 do 100 kg, pri željeznim lakšim 200 do 300 kg a najtežim do 700 kg. Na dan se može obaviti prema širini valjka 3 do 6 ha.

O. F.

VALJAVEC MATIJA-KRAČMANOV, pjesnik i slavista (17/2 1831, Srednja Bela, kod Predvora, Gorenjska — 15/3 1897, Zagreb). V. je svršio osnovnu školu u Kranju (1838—1842), gimnaziju u Ljubljani (1842—1848, 1849—1851), a univerzitet u Beču, gdje je učio klasičnu filologiju i slavistiku. Od 15/9 1854 služio je u gimnaziji u Varaždinu, od 15/9 1876 do stupanja u penziju (31/1 1891) bio je profesor gimnazije u Zagrebu, a od 12/12 1893 do smrti bibliotekar Jugoslavenske Akademije u Zagrebu. — V. je pisao u svojoj mladosti pjesme, i to uglavnom uspjele legende i pjesme epskog sadržaja u narodnom stilu, koje je objavljivao u Novicama (od 1848), Sloveniji i Vedežu. 1855 izdao je V. svoje Pesmi. U V. lirici nalazi se čežnja za domaćim planinskim svijetom i ljubav prema prirodi. Narodni ton poezije nije pogodio niko kao V. Njegov Pastir (1860) je možda najljepša slovenačka epska pjesma u narodnom slogu. Manje je V. uspio sa svojim romantičkim epom u tri pjevanja iz turskih vremena Zora in Sonca (1867). U svoje zrelo doba pisao je V. i lirske ljubavne pjesme, pune pravog i srdačnog osjećanja (Drobne pesmi, koje je objavio u Zvonu, 1870 i u Zori, 1872). V. je prevodio i Goetheovu Ifigeniju u Tauridi (1856), Sofoklovog Ajanta (1863) i dr. U Varaždinu je V. postao naučnik. Skupljao je slovenačke i kajkavske narodne umotvorine i proučavao je dijalekte. Prve narodne pjesme i pripovijetke objavio je u raznim listovima. U zasebnoj knjizi izdao je V. Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici (1858, drugo izdanje 1890), pisao je gramatičke rasprave (najviše u Radu). V. glavno djelo je njegov opširni Prinos k naglasu u (novo)-slovenskom jeziku (Rad 43 do 121), i rasprava o istom predmetu Glavne točke o naglasu književne slovenštine (Rad, 132), koja je osnovno djelo o slovenačkom akcentu. U seriji Starih pisaca Jugoslavenske Akademije izdao je V. J. Barakovića (17), D. Ranjinu (18), Crkvena prikazivanja starohrvatska (20) i objavio glagoljski Kolunićev zbornik (Djela, 12).

L i t e r a t u r a: Autobiografija (Knezova knjižnica, 1895); J. Marn (Ježičnik, 30, 1892); A. Musić (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 1897); Stare (Ljubljanski Zvon, 1897); Grafenauer, Zgodovina novejšega slov. slovstva, 2.

I. Grafenauer.

VALJEVO, grad u Srbiji, na rijeci Kolubari. Glavno mjesto valjevske oblasti. Ima 9.768 stanovnika. V. je privredno i trgovačko središte gornje Kolubare, u kraju gdje uspijevaju žito i šljiva, i gdje se goji dobra stoka. Sjedište je župana, komandanta divizije i vojnog okruga. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. — V. se prvi put pominje 1398 kao trgovačko mjesto, koje su posjećivali Dubrovčani. Dubrovčanima je V. bilo na putu za Rudnik ili za Beograd. U 16 vijeku se pominje kao mjesto na vojnom putu iz Šapca u dolinu zapadne Morave, a u 17 vijeku kao selo na putu iz Sarajeva u Beograd, zatim kao poveće naselje. U 17 i 18 vijeku u V. je stolovao »pravoslavni mitropolit valjevski, užički i pritom egzarh cijelog Ilirika«. U 19 vijeku, za vrijeme austrijske okupacije, V. je bilo sjedište distrikta. U sredini 18 vijeka valjevski je sajam bio od najvećih na Balkanskom Poluotoku.

V. se često pominje u doba austrijske okupacije (1718—39), kao i za vrijeme austro-turskih ratova, u kojima je narod valjevske okoline uzimao živog učešća. 1804 istovremeno kad i u Šumadiji, i ovdje je dignuta buna na dahije. U V. su pale i prve žrtve dahijskog nasilja: Aleksa Nenadović i Ilija Birčanin. 1813 V. je palo ruke Turcima, koji su ga 1815 potpuno napustili. Od tada stalno napreduje. Pedesetih godina prošloga vijeka valjevski sajmovi (vašari) spadali su opet u red najvećih na Balkanskom Poluotoku.

B. Drobnjaković.

VALJEVSKA OBLAST. Površina je 2457·8 km^2; stanovnika ima 133.984; gustina naseljenosti je 50·5 stanovnika na 1 km^2; glavno je mjesto Valjevo. V. O. obuhvata, uglavnome, porječje rijeke Kolubare. U njen sastav ulaze manje cjeline: Kolubara, Tamnava i Podgorina. Niska je i ravna, s planinama u južnom dijelu. Visine opadaju prema Podgorici. Ko-

lubari, Tamnavi i Savi. Glavnije su rijeke: Sava (granična rijeka), Kolubara, Tamnava, Ljit i dr. Zanimanje stanovništva je zemljoradnja i stočarstvo. Pšenice ima više nego kukuruza. Od stoke su čuvena kolubarska goveda. Zemlja se lijepo obrađuje, zbog čega su i žetve jače. U zapadnim i južnim krajevima razvijeno je voćarstvo (šljive). Putevi su dobri. Željeznička pruga, uskog kolosjeka, ide dolinom Kolubare od Zabrežja (na Savi) do Valjeva. Od ove se pruge kod Lajkovca odvaja pruga Lazarevac — Aranđelovac — Mladenovac i pruga Gornji Milanovac—Čačak. Sava je plovna za parobrode. Poznatiji su rudnici: Rebelj i Slovac. Važnija su naselja: Lazarevac, Lajkovac, Obrenovac i Mionica.
B. D.

VALJEVSKA OKRUŽNA BANKA. Osnovana je 1920. Centrala Valjevo. Kapital 2,000 000. Fondovi 913.432, ulozi 3,875.942 mjenice 3,954 209, zajmovi na zaloge 151 172, dužnici 2,213.514, nepokretnine 465.028, papiri od vrijednosti 192.865, dobit 371.500 din., dividenda 12% (1924). Predsjednik Nikola Đ. Dragojlović, direktor Pera Todorović.
N. S.

VALJEVSKA ŠTEDIONICA VALJEVO. Osnovana je 1871. Kapital 5,000 000 (25.000 akcija po 200, na ime). Fondovi 1,267.496, ulozi 3,501.904 povjerioci 3 367 000, blagajna 447.768, mjenice 4 688.684, zajmovi na zaloge 1,049 520, dužnici 3,969.578, papiri od vrijednosti 2,816.746, nepokretnine 255.800, dobit 1,061.945 din., dividenda 15% (1924). Predsjednik Živ. S. Ivković, direktor Živ. R. Lazić.
N. S.

VALJEVSKA TRGOVAČKA BANKA. Osnovana je 1907. Centrala Valjevo. Kapital 1,000.000. Fondovi 375 480, ostale rezerve 158 971, ulozi 1,620 465, mjenice 1 457.630, zajmovi na zaloge 376.420, dužnici 1,931.332, papiri od vrijednosti 162.578, dobit 294.998 din., dividenda 20%. Predsjednik Pet. S. Petković, direktor Pavle J. Mirosavljević.
N. S.

VALJEVSKA ZADRUGA. Osnovana je 1888. Centrala Valjevo. Kapital 2 000.000. Fondovi 714 745, ostale rezerve 70 304, ulozi 2 137 485, povjerioci 204 733, mjenice 5,730.392, zajmovi na zaloge 746.350, dužnici 831 413, nepokretnine 630.800, roba 427.119, dobit 457.411 din., dividenda 20% na 15.000 akcija (1924). Predsjednik Svetozar Popović.
N. S.

VALJEVSKO-UŽIČKA EPARHIJA. U oblasti Valjeva, Rudnika, Tamnave, Kolubare, Mačve i Podrinja pominje se početkom 18 vijeka episkopija s nazivom valjevska, jer joj je sjedište bilo u Valjevu. Njeni episkopi, izuzevši doba austrijske okupacije u sjevernoj Srbiji od 1718 do 1739, ujedno su bili i episkopi stare moravičke ili ariljsko-užičke i jednog dijela zvorničke eparhije skoro kroz cio 18 i prva tri decenija 19 vijeka. Prvi poznati nam episkop V. U. E. je Grigorije do 1714, a za njim: Dositej Nikolić (1714—1738), Pajsije 1751, Teodosije Stefanović 1758, Mitrofan 1760, Joakim (1765—1787), Danilo (1794 do 1801) i Antin 1802. Episkop Melentije Nikšić 1816 potpisivao se: užičko-rudničko-valjevsko-požeški i šabački. Njega je iste godine naslijedio Grk Gerasim Domnin. Poslije njega 1830, kada je priznata autonomija srpske crkve u Srbiji odlučio je knez Miloš s narodnim predstavnicima, da se valjevsko-užička episkopija razdijeli na dvije eparhije i za svaku postavi poseban episkop.
R. G.

VAMPIR (lampir, vukodlak, tenac, kod muslimana talasum) mrtav je čovjek, koji ustaje iz groba, ide po kućama, davi ljude i pije njihovu krv. On se javlja u ljudskom obliku (ugojen, naduven, crven od popijene krvi, nema kostiju), ali je prvobitno imao možda vučji oblik. Po, svakako starijem, vjerovanju V. je mrtvac, koji se lično, tjelesno, diže iz groba; po mlađem vjerovanju iz groba izlazi samo njegov »duplikat« (fulgja) u obliku leptira (vampir-lampir, etimološki je isto što i lepir, leptir, upor, češki, maloruski i dr. »upir«), i pretvara se u šta hoće. Često su oba shvatanja spojena zajedno (na pr. u Glišićevoj pripovijetki o Savi Savanoviću). Povampiriti se može rđav čovjek, ili onaj preko koga je prešla mačka miš, kakva ptica i uopće kakva životinja; dalje onaj koji je umro bez svijeće i t. d Praktički, povampiriti se može svako. Od V. nas čuva: glogovina i crni trn, vatra, izvrnuto odijelo i stvari po kući (»jer V. na prevrnuto ne nailazi«). Najbolje sredstvo protiv V. jeste da se probode (upravo: prikuca za grob) glo-

govim kolcem, ili mlađe sredstvo, da se spali (spaljivanje se spominje, i zabranjuje, još u Dušanovom Zakoniku, čl. 20). Često se prakticira i jedno i drugo (iako jedno sredstvo isključuje drugo). V. mogu osjetiti psi i domaća stoka, ali najprije vran ždrijebac bez biljege i crn pijetao. V. može dolaziti svojoj ženi, i rađati s njom djecu (ta djeca nemaju kostiju); ovo vjerovanje dalo je povoda za razne zloupotrebe (motiv »Nektanebove prijevare«). Vjerovanje u V. veoma je rašireno i danas u našem narodu. Ženski pandan V. je vještica.

Literatura: V. Čajkanović, Ubijanje vampira (Srpski Književni Glasnik, 1923). *V. Čajkanović.*

VAN TIENHOVEN A., holandski liječnik-kirurg. Kao šef holandske misije, proveo je V. T. u Srbiji od 1914 do početka 1916, prešao je Albaniju, i izdao na francuskom, s predgovorom Viktora Berara, svoj ilustrirani dnevnik Avec les Serbes en Serbie et en Albanie (1918). *M. I.*

VANCAŠ ALEKSA DR., liječnik (1801, Požega — 28/6 1884, Kostel). V. je svršio osnovnu školu i gimnaziju u Požegi, a medicinski fakultet u Budimpešti, pa je postavljen u Zagrebu za županijskog liječnika, a kasnije za zemaljskog protomedika. 1861 je penzioniran, ali je ostao do svoje smrti na čelu liječničkog zbora u Zagrebu. Iako je bio jedan od najboljih liječnika, prestao se baviti liječničkom praksom i posvetio se naročito vinogradarstvu. V. je bio među osnivačima Prve Hrvatske Štedionice i 1865 je izabran za njenog predsjednika. Na upravi tog zavoda bio je 19 godina i učinio je tu vrlo mnogo, naročito je mnogo doprinio da ne dođe do sloma 1873 i katastrofe 1880. Neko vrijeme V. je bio gradski zastupnik u Zagrebu. 1882 radio je na podizanju nove zgrade Prve Hrvatske Štedionice. Pri osnivanju osiguravajućeg društva Croatia, V. je bio jedan od glavnih savjetnika, i izabran je pred smrt za predsjednika tog društva. *S. D.*

VANCAŠ JOSIPA, hrvatska rodoljupka (1821, Gračac, Lika — ?). V. je bila kći Dragutina Andrássy-a, krajiškoga kapetana, a pošto je rano ostala bez roditelja, odgojio ju je ujak, kanonik Mihić. Udala se za Aleksu Vancaša, protomedika. Njen dom u Zagrebu bio je jedno od najvažnijih mjesta sastanaka ilirskih preporoditelja, i tu su nikle mnoge lijepe ideje. Naročito su se u njenom salonu skupljali književnici, koji su je, često mlađi od nje, od milošće zvali »mamicom«. Preradović premješten iz Zagreba u doba apsolutizma, dopisivao se s njom iz Temišvara, Kovina i Cremone u Italiji. V. je jedna od lijepih i značajnih pojava u socijalnom i kulturnom životu ilirskoga Zagreba.

Literatura: V. Šifer, Pisma I. Filipovića i P. Preradovića Josipi pl. Vancaš (Savremenik, 1910). *B. V.*

VANCAŠ-POŽEŠKI JOSIP, arhitekt (21/3 1859, Šopronj). Tehniku je apsolvirao u Beču. Na poziv ministra Kállay-a otišao je 1883 u Sarajevo, i ondje je sagradio stolnu crkvu i palaču zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. Nastanivši se stalno u Sarajevu, sagradio je ondje veliki broj drugih zgrada. U Hrvatskoj je započeo svoje djelovanje zidanjem palače Prve Hrvatske Štedionice u Zagrebu. *S. D.*

VANKA MAKSIMILIJAN, slikar (10/10 1889, Zagreb). Svršio je realnu gimnaziju i umjetničku školu u Zagrebu i naročitu slikarsku školu u Bruxellesu. Izlagao je u Bruxellesu, Parizu, Genovi, Zagrebu i Beogradu. Glavna su mu djela slike: Naše majke 1914—1918, Proštenjari, Lijepa Jela tri vijenca splela, Da bi nam polje rodilo bolje, Zdravo Marijo, Nevjesta moga kraja i Bistrički bokci, sve motivi iz hrvatskog narodnog života. Profesor je u umjetničkoj akademiji u Zagrebu. *A. Sch.*

VAPA, rječica u Raškoj, desni pritok Uvca. Izvire na visoravni Peštera (1.100 do 1.357 m), utiče 1·7 km sjevero-sjeverozapadno od sela Banice. Dužina toka je 23·6 km, površina poriječja 496 km^2. *P. V.*

VAPA MILAN (27/4 1874, Hasanpašina Palanka). Svršio je 3 razreda gimnazije u Čačku, knjigovezački je zanat izučio u Beogradu i Budimpešti, a potom u Leipzigu. 1905 osnovao je tvornicu kartonaže, koja se ubrzo razvila u veliko poduzeće sa 120 radnika. Poslije rata je osnovao veliku tvornicu papira u Beogradu. Član je Industrijske Komore. *S. P.*

VAPNO. V. Gnojiva.

VARADIN. V. Petrovaradin.

VARAĐANIN ARKADIJE (1/1 1844, Velika Kikinda — 8/6 1922, Novi Sad). U Velikoj Kikindi učio je osnovnu školu, srpsku, i nižu realku, njemačku, trgovačku školu u Pešti, zatim učiteljsku u Somboru. Od 1864 bio je učitelj u mjestu rođenja, 1870 pitomac srpskoga narodnog crkvenog sabora u Gothi, gdje je u pedagoškom seminaru slušao Karla Kerra, 1872, po naredbi školskoga savjeta, držao je u Vršcu predavanja o metodici zemljopisa i historije u višim razredima osnovnih škola učiteljima eparhije vršačke. Pozivan je (od Matića i Novakovića) za profesora učiteljske škole u Kragujevcu, ali se, zbog obaveza prema srpskom narodnom crkvenom saboru, nije mogao odazvati. 1873 bio je izaslanik kikindske crkvene općine na svjetskoj izložbi i na kongresu slavenskih učitelja u Beču, i opširan izvještaj o tome štampao je u vršačkom Učitelju. Od 1874 bio je učitelj i upravitelj novoosnovane više djevojačke škole u Novom Sadu. Organizirao je Srpski učiteljski konvikt (1890) za učenike i učenice srednjih i stručnih škola, učiteljsku djecu, koja se školuju u Novom Sadu, i Učiteljsku zadrugu (1907), koja se poslije godine dana nazvala »Natošević«, otkupivši štampariju i knjižarnicu braće M. Popovića. 1880 osnovao je Zadrugu Srpkinja Novosatkinja (a zatim još 86 drugih), bio je njezin sekretar dugi niz godina i imao velikoga učešća u izložbi ženskih ručnih radova (1884) te zadruge. 1892 bio je poslanik na srpskom narodnom crkvenom saboru za srez velikosenmikluški. Penzioniran je poslije 41 godine učiteljskog rada 1905. O slomu austro-ugarske monarhije bio je potpredsjednik i aktivan član narodnog odbora. 1921 pokrenuo je list Učiteljski Vesnik.

Glavniji radovi V. su: Škola za učitelje i učiteljice u herceštvu Goti (izvještaj o srpskom narodnom crkvenom saboru, 1873); Pređašnja i današnja crkveno-školska uprava u Novom Sadu (pod pseudonimom Mirko, 1896); Izvještaj o srpskoj višoj djevojačkoj školi u Novom Sadu na kraju dvadesetpete a školske 1818 do 1819 godine (1899); Spomenica dvadesetpetogodišnjeg rada (1880—1905); Dobrotvorne zadruge Srpkinja Novosatkinja (1906); Dr. Đorđe Natošević, reformator srpske narodne škole 1857 do 1907 (1908); Stogodišnjica Dr. Đorđa Natoševića (Znameniti Srbi 1, 164; Izdanje knjižarnice učiteljskog D. D. Natošević, Novi Sad, 1921). Uređivao je od 1886 do 1914 Ženski Svet, 10 svezaka Letopisa Matice Srpske (1910 do 1911 zamjenjujući sekretara Matice Srpske), izvještaje svoje škole, kalendare, pisao je u političkim, pedagoškim i dr. listovima.

M. Šević.

VARAŽDIN, slobodni kraljevski grad u Hrvatskoj. Prostire se u rodnoj i prijatnoj ravnici nedaleko od Drave; željeznička je stanica na pruzi Zagreb—Zaprešić—Varaždin—Čakovac s krakom Varaždin—Golubovac. Kroz V. prolazi i znatna podravska cesta Ptuj—Koprivnica. V. ima 13.712 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, te je u gornjoj hrvatskoj Podravini najveće, trgovinom i industrijom prvo, a svojom historijom najznatnije mjesto. Prostrano građeni grad ima prilično pravilne ulice, 4 trga, park usred grada, krasno uređeno groblje i uz ptujsku cestu konjsko trkalište. Od zgrada se ističu dobro sačuvani stari grad, veliko krasno kazalište, rimokatolička župna crkva Sv. Nikole, pravoslavna parohija Sv. Đurđa, jevrejski hram. V. je (od 1810) stolica začesanskoga (čazmanskoga) kaptola. Osim ukinutoga pavlinskoga ima još tri samostana: franjevački, kapucinski i koludrički uršulinski s uglednim djevojačkim odgajalištem. Javni su uredi: gradsko poglavarstvo, sreska oblast, sudbeni stol, kotarski sud, financijsko ravnateljstvo, porezni ured, gradska šumarija. Školski su zavodi: realna gimnazija, trgovačka škola, glazbena škola, dvije više djevojačke škole, ženska stručna škola, dvije osnovne škole. Gradska bolnica, državna bakteriološka stanica. — Trgovina je u V. živa, naročito zemaljskim proizvodima, stokom, kožom, drvima; znatno je veći broj obrtnika nego li trgovaca, a i industrija (električna, tekstilna, drvena, kožna) ima nekoliko tvornica. Trgovinu i industriju pomažu više novčanih zavoda.

V. se prvi put spominje 1181, ali kao sjedište županije (comes de Va-

resdin) seže jamačno dalje u starinu. Kod V. je zarobio kralj Emerik buntovnoga brata, hrvatskog vojvodu Andriju. Varaždinci su vjerno dvorili zarobljenika, koji je kasnije, 1209, kao kralj Andrija II., iz zahvalnosti proslavio V. kraljevskim slobodnim gradom. Za provale Tatara 1242 i V. je stradao; kralj Bela IV. dao je grad obnoviti i stanovnicima mnoge štete naknaditi. Za kralja Sigismunda došao je V. u vlast grofova Celjskih; Katarina Brankovićeva, udovica posljednjega celjskoga grofa Ulrika, predala je grad banu Ivanu Vitovcu. 1464 kralj Matija Korvin potvrdio je V. stara gradska prava i dao mu je pečat s grbom (kula i tri rijeke), kojim se grad i danas još služi. 1487 pripao je V. Ivanu Korvinu, sinu kralja Matije. Za borbe Ivana Zapolje i Ferdinanda I. Habsburga o ugarsko-hrvatski prijesto poginuo je (1527) pod gradom V. Zapoljinac, čuveni vojskovođa Krsto Frankopan. Kasnije (1549) dopade V. Ungnadima, a preko njih (udajom Marije Ungnad za Tomu Erdödyja) grofovima Erdödyma (1585). — U V. je bila od 16 do 18 vijeka generalkomanda varaždinske ili vindske krajine, a samo mjesto sve do 1807 bilo je opasano zidovima, koji su zatim do neznatnih ostataka porušeni. 1848 kod V. ban Jelačić s hrvatskom vojskom prešao je Dravu polazeći u rat protiv Madžara.

V. je već u 16 vijeku, kad se javila reformacija, bio duhovno i literarno središte, a oko 1800 tu je bio sastanak hrvatske vlastele; tu su se kadšto i sabori držali. V. ima obilan i interesantan arhiv, a u najnovije doba osnovano je muzejsko društvo. — V. je rodno mjesto historika Ivana Kukuljevića-Sakcinskoga i slavista Vatroslava Jagića.

J. Modestin.

Sredovječni V. grad tokom vremena pretvoren je u tvrđavu sa tri bastionska tornja. Osobito su karakteristični ogromni bedemi oko grada. Najstariji je dio grada četvorostrana kula u sredini, koja ima u prizemlju divot-klesarije iz gotskog doba.

Đ. S.

VARAŽDINSKE TOPLICE, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Novi Marof; željeznička stanica na pruzi Zagreb—Zaprešić—Varaždin, od mjesta ½ sata kolima, od Varaždina 12 km k jugoistoku. U krasnoj dolini Topličke Gore, što se otvara k Bednji. Ima 1.241 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, telegraf i telefon.

Već Rimljanima poznate Aquae Iasae hvali Plinije zbog njihove ljekovitosti. Osobito su cvale u doba cara Konstantina Velikoga. Za seobe naroda zapuštene su, a ban Aleksije ih je u 12 vijeku poklonio prvostolnomu kaptolu zagrebačkomu, čija su i sada svojina. *J. M-n.*

V. T. imaju izvor sumporovite vode 50° C. Kupke su u samom hotelu; ljekovito blato, električne kupke, masaža. Glavne su indikacije: reumatizam, neuralgija, ženske i kožne bolesti. Kupanje u basenu i u kadama. Željeznička stanica. *L. N.*

VARCAR-VAKUF (MRKONJIĆ-GRAD), gradić u Bosni, sjeverozapadno od Jajca. Ima 2.796 stanovnika. Pominje ga E. Čelebija 1660/61. V. V. ima samo lokalni trgovački značaj. Sresko je mjesto. U blizini V. V. u Sinjakovu nalazi se bakreni rudnik. *M. F.*

VARDA, planina u Bosni, između rijeka Lima-Uvca-Rijeke, 7 km jugozapadno od mjesta Bijelog Brda. Najviši vrhovi su: Velika Varda (1.389 m), kota 1.278, Kamenita Kosa (1.285 m), Sirova Gora (1.195 m). Jugozapadnim i južnim podnožjem prolazi željeznička pruga Međeđa—Uvac, sjeveroistočnim cesta Višegrad—Uvac.

P. V.

VARDAR, najveća rijeka u Južnoj Srbiji. Izvire pod Vlajenicom (1.300 m), kroz našu državu teče do 6·5 km južno od Đevđelije. Dužina je na tome toku 285 km. Pad 1·76 m/km. V. je dosta bogat vodenim snagama. Pri srednjem najnižem stanju raspolaže sa 106.350 HP, a sa svim pritocima ima oko 258.000 HP. *P. V.*

VARDAR, kalendar. Kolo Srpskih Sestara u Beogradu počelo je izdavati 1906 V. kao poučno-zabavni i patriotski kalendar. Dobro uređen, s velikim brojem književnih priloga, članaka i slika nacionalnih radnika i boraca za slobodu pojedinih krajeva, V. je imao veliki uspjeh. Izlazio je neprekidno 1906—1914. Za vrijeme Svjetskog Rata je obustavljen, a obnovljen 1921. U V. se objavljuju izvještaji o radu Kola Srpskih Sestara.

U. Dž.

»VARDAR«, akcionarsko osiguravajuće društvo, Beograd. Osnovano je 1921. Kapital je 3,000.000. Osigurava protiv nesretnih slučajeva, krađe, grăda, transporta, života i požara. Rezervne premije su 947.000, dobitak 33.399, dividende nema, polica života 509, u sumi 17,580.000 din. Predsjednik Đ. B. Nestorović, generalni direktor Oto Tausig. *N. S.*

VARDARAC je karakterističan vjetar Južne Srbije, koji duva sa sjevernog kvadranta kroz dolinu Vardara i okolne krajeve, od Šar-planine i Karadaga prema Egejskom moru. V. je u toj oblasti najčešći od svih vjetrova, samo mu se pravac mijenja, prema konfiguraciji zemljišta: u Skoplju i kroz Vardarsku Dolinu duva sa sjeverozapada, u Prilepu sa sjeveroistoka, u Bitolju s istoka. V. je naročito čest i snažan kada je nad Balkanskim Poluotokom pritisak vazduha veći no što je nad Egejskim morem, a takav je opći raspored izobara u zimskoj polovini godine. Međutim V. prevlađuje u svim godišnjim dobima, samo su gdjegdje u proljeće nešto češći južni od sjevernih vjetrova. Prosječna je čestina V. u Hudovu 41% od svih vjetrova i maina, u Prilepu 28%, s kolebanjima od 20—29%, jer su tu češće tišine, prosječno 34·5%. V. je po svojoj prirodi zimi snažan i hladan, kao i svi sjeverni vjetrovi, ljeti je slabiji i prohladan, ali u svakom slučaju predstavlja najezde hladnoće. Prosječna mu je brzina u zimskoj polovini godine 5·7 m/sek., u ljetnjoj nešto manja, 5·1 m/sek. Za vrijeme V. vrijeme je vedro i suho. *P. V.*

VARDARIOTSKA EPARHIJA. V. Polijanska i Vardariotska eparhija.

VARDENIK, planina u Srbiji, blizu granice s Bugarskom, 11 km jugozapadno od Vlaseničkog Blata (blizu izvorišta Vlasine). Najveći su visovi: Veliki Strešer 1.875, kota 1.637 m. *P. V.*

VARDIŠTE, stražarske stanice na cestama. V. Drum.

VARENIKA, proseko, priređen iz ukuhanog masta. Manje je cijenjen od prirodnog proseka. *I. R.*

VAREŠ, gradić u Bosni, na Stavnji. Ima 2.650 stanovnika. — Pošto su Turci zauzeli Bosnu (1463), podigli su V. i učinili ga rudarskim centrom u ovom kraju, namjesto Duboštice. Pod Turcima su u V. otvoreni gvozdeni rudnici. Ruda se topila na primitivan način; u »majdanima« i mnogobrojnim kovačnicama izrađivana je razna željezna roba, koja se na veliko izvozila po svim krajevima ondašnje Turske, čak u Malu Aziju i Egipat, a najviše po Bosni i Srbiji. Danas rade samo tri majdana, koji prerađuju staro gvožđe i izrađuju raonike, crtala i peke. 1891 osnovana je u V. željezara, koja u dvije visoke peći topi rudu, osim što izvozi i sirovu. Uz topionicu je i lijevaonica, koja izrađuje stubove ograde, vodovodne cijevi, stvari za kanalizaciju, ploče za štednjake, peći. Ima jednu veću i 7 manjih privatnih strugara. — U V. ima napuštena stara katolička crkva, građena 1716, u kojoj je sahranjen čuveni bosanski biskup Fra Filip Lastrić. V. je ispostava visočkog sreza. *M. F.*

VAREŠKA ŽELJEZNA INDUSTRIJA D. D. U VAREŠU. Osnovana je 1895 s kapitalom 3,200.000 kruna (8.000 akcija po 400 kruna), od čega je dato 56% bosanskoj vladi. Kasnije je kapital povećan na 4 400.000 kruna, a poslije Svjetskog Rata je država postala isključivi vlasnik cijelog poduzeća.

Maksimalan kapacitet je 5.350 vagona sirovog željeza godišnje. Pored visokih peći poduzeće ima i lijevaonicu s dvije peći, čiji je godišnji kapacitet 700 vagona. Lijevaonica izrađuje vodovodne cijevi, peći, klupe, vrataoca i t. d. Pokretna snaga je električna od 2.200 HP. Zaposleno je preko 900 radnika. Proizvodnja sirovog gvožđa bila je najveća 1913 godine: 53 587 tona; a proizvodnja livenog gvožđa najveća 1912 godine: 6.700 tona. *S. P.*

VAREŠKI RUDNICI su, poslije ljubijskih, najvažniji rudnici gvožđa u Bosni. Svojina su Vareške Željezne Industrije D. D. u Varešu. — Na jugu Vareša razvile su se ogromne količine gvozdenih ruda s jedne i s druge strane potoka Stavnje, računa se na 120.000 000 tona. Glavna je ruda hematit, koja se nagomilala oko Smreke, Slatine, Saskoga Dola, po Droškovcu i kod Pržića. Uz hematit ima u tom kraju i siderita, no on je zapremio dublje dijelove rudnika, dok se u oksidacionoj zoni nalazi limonit, na pr. na brdu Breziku, gdje ima limonita u ogromnim masama.

Rude su negdje uprskane galenitom, pa nešto malo sfaleritom i bulanžeritom; mjestimice se razvio i barit. Kvalitetom su dosta dobre: hematiti imaju oko 50—60% gvožđa, 2—9% mangana, 2—15% kremične kiseline, 0·5—1% sumpora, 0·—0·7% fosfora, 0· do 2% barita; sideriti imaju 40—43% gvožđa, 3—4% mangana, 3—10% kremične kiseline, 0·—1% sumpora, 0· do 3% fosfora, 0·—1% barita; limoniti imaju oko 54% gvožđa, 3% mangana, 6% kremične kiseline, 0·—8% sumpora, 0·—0·1% fosfora. — Po V. R. radilo se odavno, ali samo toliko, koliko je trebalo gvožđa za kućnu potrebu; istaljivane su rude primitivnim načinom, a gvožđe se kovalo u samokovima, kojih još i danas ima u Varešu. — Da su u srednjem vijeku ovdje radili Sasi (kao najamnici Dubrovčana) vidi se i po imenu Saski Dol, kako se zove jedna dolina kod Vareša puna gvozdene rude. 1886 počeo je tu moderan rad pod bosanskom pokrajinskom upravom, koja je podigla u Varešu visoke peći. Rad traje bez prekida do danas.

Na Draškovcu vadi se ruda s površine jednostavnim odlaganjem i otkopavanjem; isto se tako s površine otkopava ruda na Smreki i Breziku, ali tu ima već i podzemnih radova u rovovima. Rovovi su vrlo lijepo uređeni; negdje su i betonom ozidani. Ispod Brezika i Pržića provlači se rov dugačak 2·6 km, a njim prolazi električna željeznica do samih talionica. Od 1900 do 1922 izvađeno je rude 21,756.704 q; najjači je rad bio 1913, kad je izvađeno 2,191.314 q rude. Prije rata istaljivalo se u vareškim talionicama $^3/_5$ rudnoga materijala, a ostalo (500.000—700.000) izvozilo se preko Metkovića i Broda u razne talionice bivše austro-ugarske monarhije. — Rudnike vareške vezuje sa željeznicom Brod—Sarajevo kod stanice Podlugovi željeznička pruga duga 25 km.

F. Tućan.

VARGA - BJELOVARAC LUJO, pjesnik (4/4 1871, Bjelovar — 13/12 1917, Osijek). V. je svršio gimnaziju u Bjelovaru (1881), pa je zatim učio vojnu realku. Književni rad otpočeo je 1889 i sarađivao je u mnogim hrvatskim listovima. Zasebno je izdao patriotske aforizme (Niz zlatnih zrnca). Učestvovao je 1909 pri osnivanju Kluba hrvatskih književnika u Osijeku. *U. Dž.*

VARICA je »žito što se po običaju kuha na Varin-dan (4-17/12): metne se u lonac od svakoga žita i variva, te se skuha zajedno, pa se jede... drugi i treći dan« (Vuk, Rječnik). V. je po svoj prilici žrtva precima. Karakteristično je da se baca u rijeku, i posipa po kući (a na tim se mjestima vrše mrtvačke žrtve!) i da se po njoj i gata. Kao žrtva precima V. je srodna s koljivom (kao uopće panspremija).

L i t e r a t u r a: Schneweiss, Die Weihnachtsbräuche der Serbo-Kroaten, Wien, 1925, 209. *V. Č.*

VARIĆAK VLADIMIR DR., profesor, matematičar (26/3 1865, Otočac). Matematičke nauke učio je na univerzitetu u Zagrebu, gdje je položio doktorski ispit. Postao je privremeni docent za matematiku na zagrebačkom univerzitetu 1895, a 1899 profesor istog univerziteta, na kome se i danas nalazi u tome zvanju. — Radio je u oblasti neeuklidske geometrije Lobačevskoga i njene primjene u teoriji relativiteta. O tome je objavio u Zagrebu 1924 djelo Darstellung der Relativitätstheorie im dreidimensionalen Lobatschefskijschen Raume. Bavio se istraživanjem života i matematičkog rada Ruđera Boškovića. Ti radovi su mu skupljeni i izdati u djelu O dvjestagodišnjici rođenja Ruđera J. Boškovića. *M. N-ć.*

VARLAJ VLADIMIR, slikar (25/8 1895, Zagreb). Učio je realnu gimnaziju u Karlovcu i umjetničku školu u Zagrebu. Neko je vrijeme bio na studijama u Pragu. Naročito se bavi akvarelom i pejsažom. Izlagao je mnogo u izložbama Proljetnog Salona u Zagrebu. *A. Š.*

VARNA, grad u Bugarskoj, na Crnom moru.

B i t k a k o d V. 10/11 1444, između poljsko-ugarskog kralja Vladislava i sultana Murata II. — Ohrabren ranijim pobjedama Janka Hunyadija nad Muratovim vojvodama, Vladislav je već krajem 1443 godine bio krenuo u križarski rat protiv Osmanlija, uz učešće i Đurđa Brankovića, kome je Murat II. bio zauzeo državu (1439). Vladislav i Đurađ prodrli su čak u Bugarsku, pa su i na povratku pobijedili Turke kod brda Kunovice, između Pirota i Niša. Murat morade zaključiti desetogodišnji mir u Segedinu, na koji se obje strane zakleše

(koncem jula 1444). Đurađ dobi natrag Srbiju. No samo poslije nekoliko dana, na poticaj papinskog izaslanika, kardinala Julijana Cesarinija i Janka Hunyadija, mladi Vladislav je, u smislu jedne malo ranije svoje zakletve, pogazio ovaj mir. S nedovoljnom vojskom, a bez pomoći Đurđeve, on je ponovo provalio u Bugarsku. No u sukobu sa samim Muratom kod V., izgubio je bitku i glavu. *D. An.*

VAROŠI. V. Gradovi općine.

VARVARA SVETA. 1. Crkva u oblasti rijeke Raške. Sazidao ju je episkop raški Simeon oko 1525. S. kubetom je.

2. Crkva u selu Šiklji, u gornjem Pilotu koju je Dušan priložio svomu manastiru Sv. Arhanđela 1348 do 1353. *V. P-ć.*

VARVARIN, gradić u Srbiji (moravska oblast). Ima poštu. *B. D.*

B o j k o d V. 6/9 1810. U ljeto 1810 Kuršid-paša je, u dogovoru s bosanskim vezirom i begom Sereskim, po Portinom naređenju ponovo krenuo na Srbiju, zauzeo bio cijelu kruševačku nahiju i šanac na Jasici i pošao preko Morave u Levač, s ciljem da zauzme i jagodinsku nahiju. Koncem augusta Karađorđu je bio od Rusa poslat u pomoć grof Orurk s nešto vojske. On pođe protiv Kuršid-paše, i sukobi se s njim u varvarinskom polju. — Bojište sačinjava varvarinsko polje, na kome su ruski vojnici, u toku same borbe, podigli jedno zatvoreno utvrđenje, više kao privatni položaj. U boju su učestvovali Kuršid-paša i Ismail-beg Sereski, s oko 20.000 vojnika, i nešto artiljerije. Sa srpske strane učestvovali su Mladen Milovanović i Hajduk Veljko sa 4.000 ustanika i 1.800 ruske pješadije i kozaka, sa 6 topova, pod komandom grofa Orurka. — Plan grofa Orurka bio je, da na položaju (u polju) sačeka Turke i vatrom i hladnim oružjem ih tuče. Plan Turaka bio je da nadmoćnom snagom napadnu srpsku vojsku s fronta, jurišem je razbiju i prinude na bijeg.

Kad je, koncem augusta, prispjela vojska, krenuo je odmah sutra dan grof Orurk u susret Turcima; došav do Jasike, poslije male čarke, on riješi da se vrati na Varvarinsko Polje, i tu se zauzme položaj za odbranu, pustivši da Kuršid-paša izvrši napad. Kuršid-paša nije mogao obići ili zanemariti ovako znatnu snagu, već 6/9 napadne na položaj grofa Orurka. Poslije upornog boja i nekolikih neuspješnih juriša, Turci budu odbijeni, i vrate se u svoj logor. Poslije jednog dana odmora, za koje je vrijeme ustanička (i saveznička) vojska iskopala utvrđenje, Turci ponoviše napad još odsudnije no prvi put, ali su i ovog puta bili odbijeni s velikim gubitcima, i Kuršid-paša je odstupio čak preko granice Srbije. To je učinio jedno zbog velikih gubitaka, a drugo po naredbi velikog vezira, da odmah pohita na donji Dunav, gdje je situacija po Turke bila veoma nepovoljna. — Gubitci su kod ustanika i Rusa bili znatni, a kod Turaka veoma veliki. — Rezultat boja bio je: čašćenje cijelog južnog i istočnog dijela zemlje od neprijatelja i mogućnosti da se sva pokupljena vojska uputi na Drinu. Posljedice su bile: uspješno protjerivanje Turaka preko Drine i primirje. *V. Belić.*

VARVARINSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1907. Kapital 50.357. din. *N. S.*

VASSAL JOSEPH, francuski liječnik. Pratio je srpsku vojsku na solunskom frontu, i izdao je ilustriranu knjigu uspomena Dardanelles, Serbie, Salonique, 1916, s predgovorom generala D'Amade. Objavio je dva Pisma iz Srbije u Revue de Paris, 1916. *M. I.*

VASILIJANI, naziv za unijatsko monaštvo pod austro-ugarskom vlašću, prema običaju rimokatoličke crkve, da se monaštvo podvodi pod naročiti red, prema pravilima po kojima živi. Pošto pravoslavno monaštvo živi, uglavnom, po pravilima, koja je sastavio Sv. Vasilije, to su austrijske državne i crkvene rimokatoličke vlasti uvele običaj od 17 vijeka, da srpske monahe, koji su primili uniju s rimskom crkvom u Hrvatskoj i Slavoniji, u današnjoj unijatskoj križevačkoj eparhiji, kao i rusinske i rumunjske po sjevernoj Ugarskoj, Bukovini i Galiciji, nazivaju V. analogno franjevcima, benediktincima. *R. G.*

VASILIJE I. »MAKEDONAC«, bizantinski car (867—887). Bio je svakako jermenskog porijekla, od Jer-

mena preseljenih ranije u Trakiju (u makedonsku temu, s Jedrenom, kao glavnim mjestom). V. je bio seljačkog roda. U djetinjstvu je odvučen sa svojom porodicom u ropstvo od bugarskog kana Kruma, pri posljednjem upadu ovoga u Bizantiju (813). Kao mladić vratio se natrag kući, zajedno s drugim grčkim zarobljenicima. Stupio je u gardu cara Mihaila III. Pijanice; došao je do velike careve milosti i do visokih položaja; ubio je poslije careva ujaka, svemoćnog cezara Vardu; bio je od cara proglašen za savladara; ubio je napokon i cara, pa je ostao da sam vlada Bizantijom. — V. je osnivalac slavne makedonske dinastije. Proširio je bizantinsku granicu prema Arapima u Maloj Aziji i u južnoj Italiji; slomio je i pavlikijanske heretike u Jermenskoj, koji su se već odavno bili sklonili preko granice pod zaštitu Arapa, pa su odatle pustošili i robili bizantinske pogranične krajeve. Masu pavlikijanskih zarobljenika preselio je u bizantinsku južnu Italiju, odnijevši time i u zapadnu Evropu zametak za kasnije patarenstvo. V. je prekinuo šizmu pape Nikole I. i carigradskog patrijarha Fotija, zbacivši ovoga, i vrativši na carigradsku patrijaršijsku stolicu bivšeg patrijarha Ignatija (867). Priznao je zajedno s Ignatijem na novom carigradskom saboru, koji zapadna crkva smatra kao osmi vaseljenski, papski primat i katoličku dogmu filioque (869). No ujedno je vješto nastavio Fotijevo pridobijanje slovenskoga svijeta za bizantinsku crkvu, na štetu papske, a poslije je, udružen s Fotijem, sasvim izigrao papstvo. Tako je V. poklonio papstvu moći mučenika Sv. Klimenta rimskog, pronađene baš tada od Sv. Ćirila slovenskog na crnomorskom Hersonu, i poslao je u Rim Ćirila i Metodija, koje je papstvo bilo opozvalo iz Moravske, da odnesu papskoj kuriji taj dar, da izmole papsko priznanje njihove slovenske azbuke i slovenske liturgije, i papski blagoslov za nastavak njihova djela u Moravskoj i Panoniji. Zahvaljujući poklonjenim moćima i izmirenju papstva i carstva od 867, nasljednik pape Nikole I., Adrijan II., potvrdio je slovensku azbuku, liturgiju, i uopće slovensku narodnu crkvu, kao zakonitu, za kakvu ju je već priznavao Carigrad. Po smrti Ćirilovoj u Rimu (869), papa je Metodija rukopoložio i za arcibiskupa panonsko-moravskih Slovena, tako da je on, po svom ponovnom odlasku u Panonsku, mogao tamo sam posvećivati svećenike i stvarati narodni slovenski kler. A kad je, po smrti Metodijevoj (885), novi moravski knez Svetopuk. uz odobrenje pape Stjepana V. (VI.), i po volji susjednih franko-njemačkih biskupa, ukinuo slovensku arcibiskupiju sa slovenskom knjigom i liturgijom u Moravskoj, car V. je spasao jedan dio Metodijevih učenika, koje je Svetopuk uhvatio i prodao Mlečićima kao roblje. V. ih je otkupio i doveo u Bizantiju. Svakako su poslije i ti učenici Metodijevi, kao god i oni, što su se sami izbavili od Svetopuka bijegom u Bugarsku, presadili slovensku knjigu i crkvu kod balkanskih Slovena.

Međutim je V., po smrti patrijarha Ignatija, opet doveo za patrijarha papstvu mrskoga Fotija, koji se, na novom carigradskom saboru osvetio papstvu za triumf katolicizma nad pravoslavljem iz 867. Legati pape Ivana VIII., poslani na ovaj novi sabor, ne samo što su skinuli s Fotija ranije papske anateme, nego su čak osudili papski primat i katoličku dogmu filioque kao protivne kršćanskoj vjeri (879/80). Zaludu je papa Ivan poništio takav rad svojih legata, ponovio staru papsku anatemu nad Fotijem, i pocijepao opet crkve. Car Visilije sve do svoje smrti nije promijenio više ni Fotija ni svoju crkvenu politiku prema papstvu.

U ovo vrijeme (oko 879) pada i pokušaj cara V. da utvrdi i kod Srba i Hrvata bizantinsko pravoslavno kršćanstvo. Nešto kasnije krstio je on, pošto je najprije pokušao zatrijeti njihovo gusarstvo, i Neretljane, najupornije pristalice starog slovenskog idolopoklonstva.

Dalja znatna djela V. su: jedna njegova povelja, kojom je Sv. Goru predao isključivo kaluđerima, i njegovo zakonodavstvo. Na polju zakonodavstva, V. je, kao pravoslavan car, ukinuo zakonike ikonoboračkih careva, pa se vratio na starije i nesavremenije rimsko pravo Justinijana I. Ali nije mogao a da ne uzme i dosta zakonskih odredaba careva ikonoboraca, koje su bile izrasle iz stvarnih potreba, i potpuno su se udomaćile u državi. Od V. zakonskih

zbornika poznati su nam: Prohiron (priručni zakonik) i Epanagoga (drugo izdanje, t. j. Prohiron s izmjenama i dopunama).

L i t e r a t u r a: A. Vogt, Basile I. et la civil. byz. à la fin du IX-e siècle (1908). *D. Anastasijević.*

VASILIJE II. »BUGAROUBICA«, car bizantinski (976—1025). Bio je član slavne makedonske dinastije, i najveći bizantinski vladalac poslije Justinijana I. Pod njim je Bizantija još jednom dostigla vrhunac moći. Otac mu, Roman II., okrunio ga je još kao dijete 960. Ali je V. počeo stvarno vladati tek poslije 25 godina (985), jer dotle su držali vlast, najprije silni carevi uzurpatori Nićifor II. Foka i Jovan I. Cimishija, a poslije komornik Vasilije. Jedno od najglavnijih djela cara V. je ugušenje ustanka cara Samuila, koji je htio da obnovi poslovenjeno bugarsko carstvo Simeonovo, uništeno od bizantinskog cara Jovana Cimishije, i da na taj način oslobodi sve balkanske Slovene od grčko-bizantinskog jarma.

Samuilo i njegova tri brata (David, Mojsej i Aron), sinovi kneza Nikole, boljarina bugarskog cara Petra, digli su protiv Bizantije bunu u jugozapadnoj Makedoniji i u Bugarskoj, još odmah poslije smrti pokorioca Bugarske Jovana Cimishije (976). Ostala tri brata Samuilova nestali su jedan za drugim pogibijom u borbi s makedonskim Vlasima i s Bizantijom, ili ubistvom od strane Samuila. Jedini nosilac bune ostao je ubrzo sam Samuilo. Najprije namjesništvo cara V., pa onda V. lično, krvavo su se nosili sa Samuilom preko 40 godina. Napokon je V. ipak skrhao potpuno Samuila, koji je presvisnuo od očajanja; zarobio je i njegovu i njegovih nasljednika porodice i njegove boljare, osvojio je i svu njegovu državu, te je Bizantija opet zavladala cijelim Balkanskim Poluotokom i svim južnim Slovenima na njemu (1018).

U isto vrijeme V. je proširio Bizantiju i prema Arapima u Maloj Aziji, sve do starih rimskih granica na Eufratu, kao i u južnoj Italiji. Od najvećeg kulturno-historičkog značaja je drugo jedno djelo cara V., pokrštenje ruskog dvora i Rusije, koji su primili bizantinsko pravoslavlje 989. U naknadu za pomoć od 6.000 Varega, koju je V. dobio od ruskog velikog kneza Vladimira Rurikovića, i kojom je pobijedio opasnoga pretendenta Vardu Foku (988), Vladimiru je data za ženu Vasilijeva sestra Ana, ali, pošto je on prethodno primio kršćanstvo. Sa svojim vladaocem krstio se i ruski narod. Time je najveća slovenska sila za uvijek ušla u crkvenu i kulturnu zajednicu s bizantinsko-grčkim pravoslavljem.

V. zaslužuje pomena i kao najžešći borac protiv velikoposjedničke bizantinske vlastele, koji su za makedonske dinastije uvećali svoje posjede na štetu malih vojničkih i seljačkih imanja, i koji su svaki čas dizali bune za otmicu prijestola.

Zahvaljujući pomoći V., na Sv. Gori su u to doba nikli, po ugledu na Lavru Sv. Atanasija Atonskog, još nekoliki veliki manastiri (grčki Vatoped), pa čak i narodni manastiri drugih naroda, kao Iverski za Iverce (Gruzince) i ruski za Ruse.

L i t e r a t u r a: G. Schlumberger, L'Épopée byz. à la fin du X-e siècle: I. Jean Tzimiscès, Les jeunes années de Basile II. (969—989), 1896; Basile II. Tueur des Bulgars, 1900. *D. Anastasijević.*

VASILIJE OSTROŠKI, svetitelj. V. Jovanović Vasilije.

VASILIKE, veliki bizantinski zakonik u 60 knjiga, koje se dijele na naslove i glave započet za vlade cara Vasilija I. Makedonca (867—886), a dovršen pod Lavom VI. Mudrim (886 do 911), i objavljen pod imenom carskih zakona. To je najopsežnija i najvažnija prerada Justinijanovog prava na grčkom jeziku. U V. je raspoređen, uglavnom po sistemi Justinijanovog kodeksa, sav materijal, u koliko je bio još u važnosti, iz Justinijanovih zakonika i novela, ali bez inskripcija i potpisa. V. su sastavljene iz izvoda, koje su bizantinski pravnici načinili u 6 vijeku iz Justinijanove kodifikacije. Uz prvobitan tekst dodane su u 10 vijeku sholije, t. j. komentar, sastavljen od odlomaka iz spisa bizantinskih pravnika 6 vijeka. U 10 vijeku izrađen je alfabetski izvod iz V. Kao zakonik V. su ostale formalno u važnosti sve do pada Bizantije 1453, ali su u praksi brzo zamijenjene kasnijim preradama i izvodima. V. su nam očuvane gotovo

potpuno, a sholije većim dijelom. Po N. Radojčiću, načelo zakonitosti u Dušanovu Zakoniku čl. 171 i 172 uzeto je iz V. 7, 1, 16—17. Glas 110, 100 do 139. *R. P.*

VASILJEV DUŠAN, književnik, pjesnik 6/6 1900, Velika Kikinda — 1923, Velika Kikinda). Svršio je građansku školu i državnu učiteljsku školu u Temišvaru. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je na talijanskoj fronti. Poslije ujedinjenja polagao je gimnazijsku maturu i upisao se u pravni fakultet beogradskog univerziteta. U Beogradu je proveo jednu godinu, ali zbog neimaštine morao je da se primi učiteljske službe u Čeneju, u Banatu. 1922 svršio je u Zagrebu viši pedagoški tečaj, a 1923 naimenovan je za nastavnika građanske škole u Kovinu (Banat). Počeo je pisati stihove već u 16 godini, a od 1919 objavio je veći broj pjesama, i dvije-tri priče, u beogradskoj Misli i Srpskom Književnom Glasniku. Neke njegove pjesme ostati će kao tipičan izraz duhovnog i moralnog raspoloženja za vrijeme Svjetskog Rata i prvih godina poslije njega. *V. P.*

VASILJEVIĆ ALIMPIJE, političar i književnik (21/11 1831, Veliševac, okrug valjevski — 21/1 1911, Beograd). Svršio je duhovnu akademiju u Kijevu i dobio je stepen magistra. Bio je profesor gimnazije i bogoslovije; 1869 postao profesor filozofije na velikoj školi. Pripadao je liberalnoj stranci i uzimao je učešća u omladinskom pokretu. Bio je četiri puta ministar Prosvjete: 1875 u Mihajlovićevom ministarstvu, 1876/78 u Mihajlovićevom i Ristićevom, 1880 i 1887 u Ristićevom. Za vrijeme oba turska rata bio je u kneževoj pratnji, kao zastupnik vlade u vrhovnoj komandi; 1877/78, pored svoje redovne dužnosti, bio je ministar za oslobođene predjele, sa zadatkom, da uredi upravu u prisajedinjenim okruzima. 1879 bio je postavljen za državnog savjetnika. U dva maha, 1892/93 i 1894/95, bio je poslanik u Petrogradu. U mlađim godinama bavio se književnom kritikom, vodio je mnogobrojne književne i naučne polemike, objavio nekoliko rasprava i udžbenika iz svoje struke. Njegovo glavno djelo je: Istorija obrazovanosti u Srba (1867, nesvršeno).

L i t e r a t u r a: Srpski Književni Glasnik, 1/3 i 16/4 1911. *S. J.*

VASILJEVIĆ KOČA, glumac (17/11 1863, Beograd). Stupio je prvi put na pozornicu 1884 u Narodnom Pozorištu u Beogradu. 1885 angažiran je za člana Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu, koje je tada gostovalo u Zemunu. Kao član toga pozorišta počeo je svoj rad u Rumi, 6/7 1885, u ulozi sudije Eulensteina (Robijaševa kći). 1923 proslavio je dvadesetopetogodišnjicu svoga umjetničkog rada. — Glavne su V. uloge: Jago (Otelo), Skarpija (Toska), Rikard III., Urijel Akosta, Šilok (Mletački trgovac), Hajduk Veljko, Knez Ivo od Semberije, Miloš Obilić, Stanoje Glavaš, Sebastijan (U dolini), Mefisto (Faust). — Skroman u životu, savjestan u radu, raznovrstan u repertoaru, — odlike su V., koje su mu obezbijedile ugledno ime u glumačkom svijetu. *R. O.*

VASIĆ DRAGIŠA, književnik, pripovjedač i publicista (2/11 1885, Gornji Milanovac). Poslije srednjih škola svršio je pravni fakultet u Beogradu. Do rata se bavio advokatskim poslom. U svim ratovima je učestvovao kao rezervni oficir. Poslije rata bio je urednik Progresa saradnik Republike i drugih listova, zatim je napustio novinarstvo i odao se posve književnosti. Do sad je izdao: Karakter i mentalitet jednog pokolenja (1919), Dva meseca u jugoslovenskom Sibiru (1920), knjigu pripovijedaka Utuljena kandila (1923), i drugu knjigu priča Vitlo i druge priče (1924). Sarađuje u više srpskih i hrvatskih časopisa. *V. P.*

VASIĆ DUŠAN, pješadijski pukovnik (1/4 1866, Veliko Gradište — 30/8 1923, Beograd). Osnovnu školu i četiri razreda gimnazije svršio je u Beogradu i Požarevcu. Stupio je u vojsku, pješadiju, i 1886 svršio je trupnu podoficirsku školu u Beogradu. Unaprijeđen je u čin pješadijskog potporučnika 2/8 1892, kapetana 2/8 1898, pukovnika 14/1 1913. Prošao sve dužnosti nižeg pješadijskog oficira, a 1910 godine postao je komandant pješadijskog bataljona. Između ratova do 1914 godine bio je komandant pukovskog okruga, a od 1918 do 1920 komandant divizijske oblasti. U ratu 1885 učestvovao je kao redov i podoficir, 1912—13 kao komandant puka, 1914—18 kao komandant bitoljske divizijske oblasti, i kao takav hrabro je odbio napade na Bitolj. Potom je

bio pomoćnik komandanta vardarske divizijske oblasti. *V. B.*

VASIĆ MILOŠ, divizijski đeneral, ministar vojske i mornarice u penziji (27/2 1859, Nemenikuće). Svršio je punu gimnaziju i jednu godinu filozofskog fakulteta u Beogradu. Stupio je u vojnu akademiju 1880, i svršio je 1883, a I. klasu više škole 1887. Unaprijeđen je u čin pješadijskog potporučnika 2/8 1883, đeneralštabnog kapetana 1 klase 1/1 1891, majora 22/3 1896, pukovnika 6/4 1901, đenerala 29/6 1916; stavljen je u penziju 6/7 1903, reaktiviran 12/7 1914, ponovo stavljen u penziju 9/11 1923. Kao pješadijski oficir bio je vodnik i komandant čete pitomaca vojne akademije 1886 i 1887. Ove godine upućen je u Francusku, no nije pristao da ide u trupu, te bude određen u štab 3 austrijske divizije u Lincu, s kojom je učestvovao na carskim manevrima. Kao đeneralštabni oficir bio je na službi u đeneralštabu i načelnik đeneralštaba divizijske oblasti, komandant eskadrona, ordonans oficir kralja i u komisiji za oficirske ispite do 1895. Te godine upućen je na proučavanje Drinskog pitanja, i po tom pitanju bio je ekspert pri srpskom poslanstvu u Beču. Od 1896 bio je šef odsjeka u glavnom đeneralštabu, profesor vojne akademije, vojni izaslanik u Bugarskoj, komandant 7 puka i profesor taktike u višoj školi vojne akademije. 1900 godine postao je ministar vojni, a dao je ostavku 1901. Od 1902 do 1903 bio je diplomatski predstavnik u Crnoj Gori. 1919 godine određen je za delegata naše vlade u Splitu, pri raspravi Dalmatinskog pitanja s Italijom, zatim je bio komandant armije do januara 1922, kada je postavljen za ministra vojske i mornarice, do novembra iste godine, kada mu je uvažena ostavka. — Učestvovao je u ratovima 1876, 77 i 78 kao đak dobrovoljac, 1885/86 kao komandir čete, 1912 do 1913 bio je delegat vlade u grčkoj vrhovnoj komandi, 1914—18 bio je komandant divizije (dunavske 2), komandant armije (1), u misiji kod grčkog kralja, ponovo komandant armije (1 i 3), u misiji kod talijanskog kralja i talijanske vlade (1917). — Od književnih radova V. ima prijevoda i originala u Ratniku i zasebna djela prijevodna: Upoređenje Gurkovog prijelaza preko Balkana zimi 1877/78 i Dibićevog ljeti 1872; Moral vojske u miru i ratu na izmaku 19 vijeka. Originalna su mu djela: Ratni Podsetnik i Zapisnik (izradio s potonjim đeneralom Stefanom Zdravkovićem), Vojnička Čitanka (3 izdanja), Breznički boj, Visoka Vojnička Disciplina, Vojska i Politika (prije 1914). *V. Belić.*

VASIĆ VLADIMIR, pjesnik (8/8 1842, Šabac — 22/8 1865, Loznica). Počeo je učiti u Loznici, a nastavio je u Šapcu i u Beogradu, do šestog razreda gimnazije, kada je stupio u vojsku, te poslije otišao kao državni pitomac u Njemačku. Dvije godine proveo je sa »strijelcima« u Berlinu, a treću (1864) počeo je u Erfurtu, ali ju je prekinuo zbog tuberkuloze. Vratio se kući, teško bolestan. Pjesme je počeo pisati 1860 u Svetovidu, a najviše ih je objavio, počevši od 1862, u Danici. Poslije njegove smrti (1865) otac mu je izdao knjigu pjesama, u Zemunu, s predgovorom Stojana Novakovića. — V. je bio jedan od najdarovitijih Brankovih sljedbenika. Neke njegove pjesme, kao ono Nek vidi dušman! (Što ćutiš, Srbine tužni...) u kompoziciji Davorina Jenka, još i danas se pjevaju *V. P.*

VASOJEVIĆI, pleme u Brdima, u istočnom dijelu Crne Gore. Zemljište na kome su V. ima oblik trouglast, s osnovicom prema Zeti i Morači, a tjemeno ulazi u Staru Srbiju s obje strane Lima do rijeke Lješnice. Na lijevoj obali Lima nalazi se planinski čvor Kom, a na desnoj Mokra i Cmiljevica. Glavne su rijeke Lim i Tara s mnogim pritocima. — V. su najveće pleme, imaju preko 5.000 domova. Stanovništvo je mješovito po porijeklu. Među staro stanovništvo u Lijevoj Rijeci došli su, prema predanju, po Kosovu uskoci iz Sjenice, namnožili se i nadjačali starince. To jezgro plemena, koje čine mnoga bratstva, nosi predanje da svi vode porijeklo od zajedničkog pretka vojvode Vasa, po kome se i pleme tako nazvalo. Zajednička im je slava Sv. Arhanđel. Od prije oko 300 godina oni su se iz Lijeve Rijeke širili i zauzimali okolno zemljište. Pobjedili su i asimilirali stara plemena Lužane i Bukumire, pa su zatim zavladali dolinom Lima, gdje su pokorili vrlo staro stanovništvo Srbljake. Najposlije su u svoje međe uvukli i staro pleme Šekular. U posljednje se vrijeme V. šire u Rugovo i Metohiju.

— U V. su dva gradića, Andrijevica i Berane, a veći su krajevi i sela: Lijeva Rijeka, koljevka Vasojevića, Konjuhe, Kralje, Trepča, Zabrde, Polimlje, Velika, Šekular. — V. se bave zemljoradnjom i stočarstvom. U V. rađaju šljive, kruške, jabuke. Ovce su s dobrom vunom, najbolja vrsta ovaca u Crnoj Gori.

P. Šobajić.

VASTAN, muška lanena košulja, duga do koljena, a u struku jako naborena. Nosi se u Skopskoj Crnoj Gori. *N. Z.*

VAŠKA, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Slatina, općina Sopje, nedaleko od Drave. Ima 934 stanovnika. — V. je staro mjesto. Već 1193 spominje se cones curialis de Wasca, a 1201 spominju se u okolini »grobovi Slavena« (sepulturae Sclauorum). V. je bila posjed zagrebačkih biskupa. 17/3 1255 izdao je u V. kralj Bela IV. povelju, kojom je odredio da biskupski podložnici na zemlji Sv. Martina kod V. imaju ista prava i slobode kao i ostali biskupski podložnici. O. posjed V. dosta je bilo borbe i rasprave. 1275 otela ga je kraljica Jelisava, mati kralja Vladislava IV., a zimi 1280 porobio ga je i stanovnike poubijao slavonski ban Nikola. Poslije se V. opet počela dizati. 1293 spominju se u V. redovnici Sv. Augustina i njihov samostan. Tada je već V. bila »slobodno mjesto« (libera villa), u kome je ipak sjedio biskupski činovnik (officialis de Waska). Iz spomenika 17 vijeka vidi se, da je u V. bilo sljedbenika Kalvinove vjere. Inače je tu bila katolička župa Sv. Martina.

L i t e r a t u r a: Klaić, Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, I., 158. *J. M-n.*

VATAŠA, gradić u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na rijeci Velikoj, poviše Kavadaraca u Tikvešu. Ima 337 kuća, sa 1.527 stanovnika (1921). Prvi put se V. spominje 1378, za vrijeme despota Jovana Dragaša i gospodara Konstandina. Poslije pada pod Turke (1394), a naročito iza konačnog raseljenja grada Tikveša (krajem 17 vijeka), ovdje se razvilo mjesto, starije od Kavadaraca. — V. je imala najstariju školu u Tikvešu. Domoroci su odmah iza oslobođenja Šumadije išli na nauke u Beograd, i tamo se spremali za učitelje. Preko Beograda dobavili su oko 1830 i štampariju, koja je u V. neko vrijeme radila. Posljednji srpski učitelj, prije uvođenja egzarhije, bio je Đorđe Miletić, poznati učitelj iz Novoga Sada.

L i t e r a t u r a: V. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924, 401 do 410, 529). *V. R.*

VAVPOTIĆ IVAN, slikar (21/2 1877, Kamnik). Svršio je 1897 gimnaziju u Novom Mjestu, 1897—1899 učio je akademiju u Pragu, 1900 i 1901 je radio na École du Louvre i u ateljeu Čeha Alfonsa Muhe, u Parizu, 1902 u Beču, 1903 i 1904 kod Hinajsa u Pragu. 1905 je bio učitelj crtanja u Strakovoj akademiji u Pragu, 1906 u realci u Idriji, a od 1908 živi stalno u Ljubljani. — V. radi pokrajine, portrete, kompozicije ilustracije knjiga i plakate. Izlagao je u Ljubljani, Beogradu, Zagrebu i Parizu. Za vrijeme rata slikao je na fronti na Soči i učestvovao je na t. zv. sočkoj izložbi u Münchenu i Nürnbergu. Glavna su mu djela: Portreti kralja i kraljice, dvorskog savjetnika Šukljea (Narodni muzej u Ljubljani), Dr. Šlajmera, I. Hribara, Dr. I. Tavčara, Pere Odavića, oltarska slika Srca Isusovog u Brezjama, serija slika s mora iz Pirana, serija pokrajina iz Vintgara, ilustracije za Jurčičevog Desetog brata, Milčinskog Tolovaja Mataja i t. d. *F. S.*

VAVRA NINA, glumica i spisateljka (5/1 1879, Križevci). Iz treće godine preparandije izašla je i stupila u Miletićevu dramatsku školu. Još kao učenica te škole imala je velike uspjehe. Iste godine, koje je angažirana (1898), učestvovala je u pokretu književne Moderne pod pseudonimom Uhajali (ime princese u Hamsunovom djelu Glad), u Hrvatskom Salonu i Životu. 1907 napisala je historičku dramu Dolazak Hrvata, u kojoj je nagovjestila nemogućnost saveza između Madžara i Slovena. 1904 gostovala je u praškom Narodnom Divadlu na češkom jeziku, a 1909 pozvana je u Beograd, da kreira Katarinu u Nušićevoj Jesenjoj kiši. Mnogim hrvatskim autorima V. je izvojevala kazališni uspjeh. Glavne su joj uloge: naslovna uloga u Hoffmanstalovoj tragediji Elektra; Igrena u Meterlinkovoj Tantažilovoj smrti, naslovne uloge u Grillparzerovoj Mediji, u Rasinovoj Fedri i D'Annunzijevoj Jorijevoj kćeri. Od domaćih

uloga glavne su joj: Hasanaginica u Ogrizovićevoj drami, Dana u Petrovićevoj Šumi i Jela u Vojnovićevom Ekvinociju. Naročito je V. jaka gdje ima da se istakne snaga materinske ljubavi. Tradicijom utvrđenim kazališnim licima daje nov izražaj; s jednakom snagom igra tragične i vesele tipove. *N. A.*

VAZDUŠNA KUPALIŠTA. V. Klimatska mjesta.

VAZNESENJE. 1. (V. Štip). 2. Manastir pod Kablarom. Po svoj prilici je iz 12—13 vijeka. Sada je potpuno razoren. 3. Crkva u selu Vitomircima (oblast Skoplja). Spominje se 1434. 4. se 1519. 5. Smirska ćelija. Spominje se oko 1500. 6. Crkva u selu Velikom Krčimiru (pirotski okrug). Popisana je 1629. 7. Crkva u selu Topla (kod Herceg-Novog). Sazidana je 1709 do 1713. *V. P-ć.*

VEBER TKALČEVIĆ ADOLF, kanonik (11/5 1825, Bakar — 6/8 1889, Zagreb). Trudio se oko čistoće hrvatskog jezika prema tradicionalnoj, klasičnoj gramatici i bio je dugo vremena u Hrvatskoj zaštitnik svoga pravca u književnom jeziku: da gramatičari imaju prava da utiču na utvrđivanje najpravilnijeg oblika književnog jezika. Zastupao je u ortografiji konzervativniji (ilirski) pravopis (zagrebačka škola). Bavio se i filologijom, književnošću i crkvenim propovjedništvom. Njegova Skladnja ilirskoga jezika (1859) bila je dugo vremena udžbenik za srednje škole. — V. skupljena djela (1—9) izašla su u vrlo ograničenom broju primjeraka (1885—1890) i predstavljaju samo historički značaj. Danas su ona bibliografska rijetkost. *A. B.*

VEBER FRANC DR., profesor filozofije na univerzitetu u Ljubljani (20/9 1890, Zgornja Radgona). Učio je osnovnu školu u rodnom mjestu, gimnaziju do 1910 u Mariboru, univerzitet u Grazu, gdje je položio 1917 doktorat filozofije iz klasične filologije. 1920 je postao docent, a 1922 vanredni profesor univerziteta u Ljubljani. V. je đak filozofa Alekseja Meinonga. U svome radu prenosi analitičku metodu na pojedine filozofske discipline i pokušava da dobije analitičke normativne zakone za cjelokupno osjećanje i težnje. U posljednje doba služi se istom metodom i za postignuće osnovnih principa duševnog razvitka. Glavna su mu djela: Uvod v filosofijo (1921), Sistem filosofije, 1 (1921), Znanost in vera (1923), Analitična psihologija, 1 (1923), Problemi sodobne filosofije (1923), Etika (1923), Estetika (1925). *M. Kos.*

VEČERNJE NOVOSTI, politički list. Kao dnevni list V. N. su izlazile svakog dana po podne 1893—1914 u Beogradu. Vlasnik i urednik je bio Ljub. J. Bojović, koji je zadržao vlasništvo, a urednici su se mijenjali. List je obustavljen za vrijeme rata, a obnovljen poslije ujedinjenja. Kada je Bojović prodao vlasništvo lista, onda je naslov promijenjen u Novosti, od kojih su se odvojili nekoliko saradnika i pokrenuli Beogradske Novosti, koje su izlazile nekoliko mjeseca. *U. Dž.*

VEDA se zvala napredna slovenska revija za nauku i kulturu, a izlazila je 1911—1915, pod uredništvom Bog. Vošnjaka, Iv. Prijatelja, Mih. Rostohara, Alb. Kramera, L. Knafliča, Ferd. Seidla i K. Oswalda, svakog trećeg mjeseca u Gorici. V. se bavila, osim historičkih i modernih problema države i društva, političkom ekonomijom, sociologijom, filozofijom, politikom i novinarstvom, a spremala je saradnjom najuglednijih jugoslovenskih stručnjaka (najotvorenije anketom 1913) među intelektualcima teren za budući zajednički život Slovenaca, Hrvata i Srba u jednoj, unitarističkoj i centralističkoj državi. Za 1915 izašle su samo dvije sveske. Dalje izlaženje spriječio je Svjetski Rat. *J. G.*

VEDEŽ je prvi slovenski list za omladinu, koji je 1848—1850 u Ljubljani izdavao I. Navratil. Iz V. je učila slovenska omladina novi pravopis, a imala je, dok još nisu postojale slovenske osnovne škole, u njegovim sistematski obrađenim školskim predmetima (gramatika, računanje, prirodne nauke, geografija, historija) zamjenu za školsku nastavu na domaćem jeziku. Mnogo članaka ušlo je kasnije iz V. u udžbenike osnovnih škola. *J. G.*

VENDRAL JOSIP, profesor na konzervatorijumu u Ljubljani, violinista (25/8 1872, Stavropol, Rusija). V. je svršio osnovnu školu u Semili u Češkoj, konzervatorijum u Pragu kod Benevica, i bio je član simfonijskog

orkestra kod Kovařovica. 1895 došao je u školu Glazbene Matice u Ljubljani, gdje radi još i danas kao organista crkve Marijinog oznanenja. Komponirao je više crkvenih pjesama za mješoviti zbor, klavirskih kompozicija, zbirku Slovenski mladini (violina i klavir), Narodni Zaklad (narodne pjesme i himne za violinu i klavir), Pro mali svet (violina i klavir) i Berceuse (violina i klavir).

J. M.

VELA LUKA grad u Dalmaciji, oblast Dubrovnik, srez Korčula, na otoku Korčuli zapadno, navrh morske drage. V. L. ima 5.026 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, tvornicu konzerve ribe D. D. Sardina, parni mlin morsko kupalište, prostranu luku, u koju je 1923 doplovila i otplovila 1.761 lađa sa 145.984 tonaže, vojnu izvidnu stanicu, parobrodarsku vezu Jadranske plovidbe.

J. M-n.

VELBUŠKA BITKA 28/7 1330. Bojište bilo je visoravan sjeverno od Velbužda na rijeci Kamenči (Sovolštica). Srbi su imali oko 15.000 ljudi, među kojima španske i njemačke najamnike (konjanike). Bugari su imali također oko 15.000, koji su učestvovali u boju, i pored njih znatan broj (više od 3.000) Oseta, Tatara i Vlaha. Koncentraciju za bitku izveli su Srbi i Bugari na visoravni sjeverno od Velbužda, i to Srbi nepotpuno, pošto neka vlastela još nijesu bili stigli. Bugari su ostavili Vlahe u Trnovu, a sve ostalo koncentrirali na bojištu. Grčki car Andronik skoncentrirao je svoje trupe u Makedoniji, i tamo samostalno operirao. — Plan Mihailov je bio, da brzim pokretom i koncentriranom snagom upadne u Srbiju, sjedini se s Andronikom i tuče srpsku vojsku. Plan Srba bio je, da skoncentriraju snagu prema Mihailu, drže se u početku odbrane, i tek pošto se svi koncentriraju, svrše prvo s Bugarima, pa da se poslije okrenu prema Androniku. — Borbeni poredak po ondašnjoj taktici bio je: ispred glavne snage (konjanici) oklopnici, koji započinju boj, za njima gusti redovi pješadije. Car Mihailo krenuo je sve svoje snage, osim Vlaha, preko Sofije i Velbužda k Skoplju. Kralj Stefan Dečanski imao je podatke, da se car Mihailo kreće preko Vidina k Nišu, stoga je naredio koncentraciju snaga na Dobriču kod Niša, gdje je mislio primiti boj. Na Dobriču je međutim saznao za pravi operacijski pravac Bugara, i odmah je, s još i neskoncentriranom snagom, pošao na jug, ususret Bugarima. Bugarska vojska već je bila kod Zemljna (sada Zemen u dolini Strume), i raštrkana pljačkala je okolinu. Dečanski je podigao logor sjeverno od Velbužda i tu očekivao da stignu zakasnjela vlastela. Ali kad je vidio da je bugarska vojska raštrkana, 28/7 oko podne postroji vojsku u borbeni poredak i iznenada napadne bugarsku vojsku, koja nije uspjela ni da se postroji u borbeni poredak. Tako iznenađenu bugarsku vojsku Srbi potuku do noge, sam car Mihailo pogibe, a razbijenu vojsku povede u odstupanje ka gornjoj Strumi (k Mraki) Mihailov brat Belair. Srpska je vojska onda preduzela gonjenje, koje se završilo tek pošto su Bugari tražili da sklope mir, koji je ubrzo i sklopljen u selu Izvoru kod Radomira. — Kad je car Andronik saznao za poraz Bugara kod Velbužda, napusti dalje operacije i odustane da sačeka Srbe, koji su odmah poslije V. B. pošli protiv njega. Došav u pogranična mjesta Makedonije, koja je Andronik bio zauzeo, Srbi ih povrate i osvoje još neke gradove. — Rezultati su bitke: pobjeda u punom smislu riječi, dobitak Niškog kraja, ogroman plijen, i diktiranje mira Bugarskoj. Posljedice bitke su: osvojenje Vardarske doline i prevlast Raške na Balkanskom Poluotoku.

V. Belić.

VELBUŠKA EPARHIJA. V. Ćustendilska eparhija.

VELBUŽD (ĆUSTENDIL). U našoj historiji spominje se V. 1190, kad ga je zauzeo i razorio Nemanja. Naročito je poznat V. po odlučnoj bitci, koja se tu bila između Bugara i Srba 28/7 1330. Obje strane, znajući da se radi o životnim pitanjima obje države, bjehu napregle sve snage da obezbijede uspjeh. Bugarima su trebali doći u pomoć i Grci. Da preduhitri njihovo spajanje srpska vojska uzela je inicijativu. Ponuda za mirno poravnanje bila je od Bugara odbijena. Tada su Srbi, sa stranim najamnicima, prešli u napad, odlično vođeni i dobro disciplinirani. U borbi se naročito istakao kraljević Dušan.

Bugari su bili potpuno potučeni, a sam car Mihailo poginuo je u bijegu. Obezglavljena Bugarska primila je mir, koji su Srbi s mnogo obzira diktirali. Ona je definitivno svedena u svoje granice između Dunava i Marice, da se nikada više, do svoje propasti, ne usudi obrnuti prema vardarskoj dolini. Tom pobjedom Srbija je obezbijedila svoj posjed Makedonije i izlaz na Egejsko more. Po svom značaju ovo je bila najvažnija srpska pobjeda u srednjem vijeku. *V. Ć.*

U V. je u srednjem vijeku bilo sjedište episkopa. Nemanja ga je 1190 osvojio kao episkopsko mjesto. I kasnije se spominju u V. mitropoliti, s nazivima »banjski«, »kolasijski«, »radomirski«, »kratovski«, »radoviški«, »štipski«. V. mitropoliti su u tursko doba stanovali u crkvi Sv. Đorđa u Koluši, i u crkvi Blagovještenja u selu Slokoštici. V. je bio jedno od glavnih mjesta u državi Dejanovića (Ćustendil je turska riječ, znači »Konstantinova Banja«, prema Konstantinu Dragašu). U V. se spominje crkva Gospođino Polje, koju je Dejan 1354 priložio svojoj crkvi u Arhiljevici (spominje se i 1379). *V. P-ć.*

VELEBIT, planina u Hrvatskoj i Dalmaciji. Na sjeveru je ograničena drumom Senj—Žuta Lokva, na sjeveroistoku podnožjem Senjskog bila, zapadnim obodom Gackog i Ličkoga Polja, dolinom Ričice, drumom Gračac—Popina Mala, na istoku i jugu dolinom Zrmanje, a na jugozapadu podgorskim kanalom. V. se pruža u dinarskom pravcu, od sjeverozapada na jugoistok, od presedline Vratnika (698 m), 7 km istočno, jugoistočno od Senja, do brda Kovačevića Glavica (578 m), 4 km sjeverno od sela Mokro Polje. Dužina V. je bila 145 km, a prosječna širina 14—20 km. Na sjeveroistočnoj strani, duž linije Gospić—Sv. Rok, V. je sastavljen od karbonskih škriljevaca, dolomita, krečnjaka tamne boje, peščara i konglomerata, nešto i od permskog konglomerata i krečnjačke brečije. Preko njih se dalje na zapadu i sjeveru javljaju u vrlo uskom pojasu verfenski škriljci, često kvarceviti, zatim serija krečnjaka, dolomita, lapora i srednjeg i gornjeg trijasa, a na ove naležu jurski krečnjaci i dolomiti, uzistni krečnjaci i brečije, naročito na zapadnoj strani. Svi slojevi se pružaju od sjeverozapada k jugoistoku, kao što je i orografski pravac V. Njegova geološka građa dosta je jednostavna: predstavlja veliku antiklinalu, čije se sjeveroistočno krilo spustilo duž dugačke i iskidane dislokacione linije dinarskog pravca, koja se uglavnom slaže sa strmom i istočnom ivicom V. duž velikih karsnih polja. Još su gorostasniji rasedni odsjeci južnog V. na putu od Sv. Roka do Obrovca.

Na sjeverozapadu je V. dosta uzan, a visina mu se prema jugu naglo povećava. Tik uz Senjsku dragu diže se Crbušnjak 360 m, a dalje na jugu su istaknuti vrhovi Ljubeška Kosa (749 m), Prolog (1.066 m), Lumbarda (1.065 m), Markov Kuk (1.385 m), Plješivica (Velebit) (1.653 m), Zavizanska Kosa (1.645 m), Bivčevac (1.676 m), Mali Rajinac (1.699 m), Veliki Rajinac (1.667 m), Kuk (1.658 m), Veliki Vrh (1.670 m) i Kozjak (1.620 m). Tu je bilo V. znatno primaknuto zapadu, a prema jugoistoku i istoku odvajaju se mnoge kose. Prva je od njih Senjsko Bilo, koje se pruža u dinarskom pravcu, sa najvišim vrhovima Jadićeva Planina (1.417 m) i Kozačišta (1.494 m). Od sjevera se dalje na jugoistok pružaju kraće kose: Kuterevska Kosa, Mala Kosa, Rošmanov Krč i Velika Kosa. Od Lumbarde se odvaja Javorovo bilo, od Markova Kuka i Plješevice na Nadžak Bilo sa vrhom Krečelj (1.518 m). Između njih su većinom velike uvale, koje se zovu dulibe. Tako se između Bubeške Kose i Senjskog Bila nalazi Senjska Duliba, sjeveroistočno od Plješevice je Trasanska Duliba, jugozapadno od Nadžak Bila je Apaticinska Duliba, dugačka oko 7 km, zapadno od nje je Lomska Duliba, a između Kutevske Kose, Rošmanova Krča i Velike Kose nalazi se poduža uvala, u kojoj se jedan zaseljak zove Dulibe.

Južno od Plješevice najviši dijelovi V. mahom su sastavljeni od jurskih krečnjaka sa umetcima dolomita, a reljef im se odlikuje time, što se mjesto jednog neprekidnog grebena ili bila javljaju bilo mnogobrojni kratki grebeni, koji se razmimoilaze, bilo usamljeni kružni vrhovi, između kojih su duboke vrtače i uvale. Takva izrešetana, više mrežasta, plastika biva sve izrazitija prema jugu, a naročito je tipska južno od

druma Bag—Oštarje—Gospić. Osim toga, središnji dijelovi V. imaju izgled središnje visoravni, koja je jako morficirana pojavama karsta, i najposlije, idući k jugu V. se sve više povija u pravac istoka-sjeveroistoka. Na dijelu između drumova Jablanac—Mrkvište i Bag—Gospić V. ima dosta jasan izgled visoravni, koja je nagnuta prema jugoistoku, i spušta se od prosječne visine 1.400 m do 1.100 m. Na njemu se još prilično raspoznaju grebeni dinarskog pravca, koji se izdižu sa visoravni, ali nema ni jednog naročito istaknutog vrha. Najviši od njih su: Zečjak (1.623 m), Medin (1.569 m), Ogređenik (1.614 m), Šatorina (1.624 m), Debeljak (1.500 m), Lisac (1.450 m), Haktin Vrh (1.504 m), Jasenovačko Brdo (1.365 m), Budakovo Brdo (1.318 m), Busovo (1.333 m), Alaginac (1.278 m), Metla (1.287 m) i Sklopina (1.274 m).

Od Oštarijskog Polja i Takalice, veoma duboke i strme doline, koja se pruža k jugoistoku, prema selu Brušaku, počinje najviši dio V. sa najzamršenijom plastikom. Tu je mnogobrojnim vrtačama i uvalama reljef V. dobio više izgled bezbrojnih vulkanskih kratera, i u mnogome podsjeća na saće. Na jugozapadu od Vrušana ističu se svojom visinom: Goli Vrh (1.451 m), Vela Klepetuša (1.450 m) i Šiljevo Brdo (1.452 m), a dalje na jugoistoku dižu se: Visočica (1.619 m), Jelovac (1.602 m), Badanj (1.639 m), Višerujna (1.623 m), Babin Vrh (1.798 m), najveći vis na V., Baganjski Vrh (1.758 m), Veliki Malovan (1.768 m), i Sv. Brdo (.1753 m). Mnogi su od ovih divljeg izgleda, imaju zupčaste i izreckane vrhove, rasklimani su ili ispucani, a na stranama je puno ruševina, osobito ako su sastavljeni od dolomita. Južnije i istočnije od Sv. Brda nema ni jednog vrha, koji bi bio znatno viši od 1.400 m. U tome kraju V. ima donekle izgled visoravni, nagnute k jugoistoku, sa koje se dižu kraći grebeni dinarskog pravca i nekoliko jako istaknutih vrhova. Oko 2 km istočno-jugoistočno od Sv. Brda nalazi se Biljevica, najviši vis jugoistočnog dijela V., koji je visok (1.441 m), a važniji visovi su: Veliki Golić (1.372 m), Osječenica (1.183 m), Velika Vrbica (1.180 m), Srnopas (1.404 m), Vučjak (Tremzina) (1.175 m), Crni Vrh (1.088 m), Sedlo (1.058 m), i Kom (1.000 m). Od spomenute najviše partije V. između Babina Vrha i Sv. Brda, počinju dvije suhe doline, Velika i Mala Paklenica, koje su upravljene k jugozapadu prema podgorskom kanalu. Njima protiču za kišne periode valoviti potoci, koji su kod Starog Grada i Selima napravili velike plavine.

Zbog petrografskog sastava, na V. je vrlo malo stalnih, ali je tim više valovitih potoka, koji teku za kišne periode sa velikom količinom vode, naročito na zapadnoj padini. Tu je jedino ime stalni otok Gacka, čije je vrelo tik mora, kod zaseoka Žrnovnice, 3 km južno od sela Sv. Juraja, i toliko je jaka da goni mlinove. Sva voda teče podzemno, a ponovo izbija na površinu ili uz morsku obalu, u obliku izvora, ili na dnu samoga mora, stvarajući manje i veće virove. Iz istog razloga je V. dosta siromašan izvorima, a bogat pećinama. Od njih su poznatije: Divlja Pećina, pod Ljubičkim Kukom, Više Oštarje, Janića Pećina, oko 3·5 km sjeverno od Visočice, u kojoj je vrelo potoka Ribljače (pritok Like), Šuplja Pećina. Pećina na jugoistočnom kraju Lomske Dulibe; pored toga ima pećina pod Kukom, oko Sadikovca, južno od Oštarije i na drugim mjestima.

Zapadna i jugozapadna strana V. sastavljena je poglavito od krečnjaka, i poznata je pod imenom primorskog Krasa. Ona je vrlo strma, stenovita i naga; niže se stijena do stijene, litica do litice, a skoro nigdje nema vode, zelenila, života. Obala je, istina, prilično razgranata, vrlo mnogim dragama i dražicama, ali su, kao što je spomenuto, one većinom suhe, naročito u toplim mjesecima, kada je voda najpotrebnija. Po njima je podignuto nekoliko kućica, oko kojih ima nešto drveta. Najviše zelenila: vinove loze, smokava i maslinova drveta ili badema, ima oko Sv. Jurja, Klade, zaseoka Stinice, Jablanca, na drumu Senj—Bag, a najzeleniji je kraj oko Prizne, istočno od sjevernog kraja ostrva Paga; ovdje pored njivica i malih vinograda ima stotinjak šestilja (vrsta primorskog javora).

Dalje od Baga obala je manje razgranjena ali krševitija i gušća. Na podnožju V. nema ni druma, ni puta, ni staze. Treba proći nekoliko kilometara dok se naiđe na kućerak; svagdje vlada golet, pustoš i mrtvilo.

Stijene pokriva samo draga, ali se ni ona ne može dovoljno razviti zbog žestoke bure. Visoka je tek 10—20 cm, grane su joj kratke, izvijene, prilegle uz stijene, da bi se što više očuvale od vjetra. Drukčiji su uslovi na sjeveroistočnoj strani V., gdje više preovlađuju nepropustljivi pešćari. Zato je tamo veće bogatstvo vrela, potočića i potoka. Ali čim ovi zađu sa nepropustljivog u krečnjačko zemljište, voda im se počne gubiti u ponorima, kadikad i u samom koritu, i tako postaju ponornicama. To podnožje je plodnije, više je i gušće naseljeno, a stanovništvo je otresitije i imućnije. Pored toga sjeveroistočna strana V. većim je dijelom pod vegetacijom, a na jugozapadnoj se to događa tek od 800— 1.200 m na više.

Istočno prigorje V. pokriveno je hrastovom šumom, dok su bregovi skoro do vrhova pod bukvama, koja se prema visini mijenja, primajući oblik klekovine na Sadikovcu, Visočici i na nekim drugim vrhovima. Na još većim visinama dolazi se u pojas alpinskog grmlja: klekovine ili borića, i smreke. Pod klekovinom se češće nalazi islandski lišaj, borovnica ili brusnica (Vaccinium Vitis-daea), nizak zimzeleni grmić sa crvenim bobama, kao gornik (Arctostaphyllos Uva Ursis), povaljen grmić, koga je mnogo na Visočici. Pored drugih alpinskih biljaka ima na Srnopasu bjelolista (Leontopodium Alpinum). Neki su od planinskih vrhova obrasli gustim travama, kao na pr. Šatorina, Sadikovac, a neki su goli, kao Prolog, Babin Vrh, Vaganjski Vrh, Veliki Malovan, Sedlo i drugi.

U staro vrijeme V. nije imao toliko goleti kao sada. Za vrijeme Rimljana šume su bile veoma guste, a još 1683 šuma na V. dopirala je skoro do morske obale. Ona je naročito propala kad su Turci protjerani iz Like i Krbave, i kada ju je narod nemilosrdno sjekao ili bez ikakvog nadzora puštao po njoj stoku, osobito koze.

Stočarstvo je na V. prilično razvijeno, naročito gajenje ovce i koze. I ovi, kao i mnogi stočari u našim krajevima, ne ostaju na istom mjestu. U maju, kada je sunce spržilo u Primorju i ono malo paše, pastiri kreću sa stadima na V. visine, gdje ovce pasu alpinske trave, a koze imaju pored toga još dovoljno stijena i pećina, po kojima se veru i brste boce i druge biljke, u krečnjačkim pukotinama. U kasnoj jeseni, kad počne bijesniti bura, spuštaju se oni ponova u primorje, gdje je vrijeme blago i toplo, i gdje je od jesenjih kiša izrasla nova trava na pašnjacima. Pastirskih stanova ima u Malom Alanu, zaseoku na visini od 1045 m, u Velikoj i Maloj Rovini, jugozapadno od Jelovca i Badnja, a sjeveroistočno od sela Tribnja, na visini oko 800 m, i po nekim drugim mjestima.

Od divljih životinja žive po V.: vuk, lisica, medvjed, ris, divokoza i dr. — V. je dosta bogat rudama. Oko Brušana i Ričice, sela jugoistočno od Sv. Roka, ima crvene gvozđene rudače, rude pirita, galenita, hematita, barita, grafita i svijetlog škriljca sa piritom.

Zapadnim podnožjem V. prolazi drum Sušak—Senj—Sv. Juraj—Jablanac—Bag, koji je s jedne strane sagrađen radi olakšanja saobraćaja, a s druge, da se omogući pošumljavanje primorskog krša, sjeveroistočnim i istočnim podnožjem vodi drum Žuta Lokva—Otočac—Gospić—Sv. Rok — Gračac — Popina Mala — Pećane — Knin, južnom stranom, kolski put Pađene—Žegar—Obrovac—Stari Grad, sjevernim krajem, drum Senj—Vratnik (698 m) — Melnice—Žuta Lokva. Preko planine vodi također nekoliko drumova, koji se penju do preko 1.000 m: Jablanac—Mrkvište (1.276 m)—Frankova Duliba (1.144 m)—Samardija—Otočac, Frankova Duliba—Gornji Kosin—Otočac, Sv. Juraj—Samardija, Pag—Oštarija (924 m)—Brušane—Gospić i Klanac, Obrovac—Halan Mali (1045 m)—Sv. Rok, pored toga nekoliko industrijskih puteva: Melnice—Vršić selo—Kalčevac (784 m)—Vršić Selo—Okrugljak (581 m), Mrkvište—Debeljak (1.500 m) i Klementa (1.150 m), Mrkvište—Klepina Duliba (1.133 m), Trnovac (3 km sjeverno od Brušana). Na Blatima (1.055 m)—Jasenovačko Brdo (1.365 m), Na Blatima—Presedlina Alaginac (1.044 m)—Oštarije. Sjeveroistočnim krajem V. prolazi i željeznička pruga Ogulin—Lešće—Gospić—Gračac—Knin—Šibenik i Split.

L i t e r a t u r a: D. Gorjanović, Geologijske i geografske crtice sa Velebita (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 10/12, 1900); R. Schubert,

Zur Geologie des österreichischen Velebit (Jahresb. d. k. k. Geolog. Reichsanst., 1908); F. Koch, Tumač geologijske karte Medak—Sv. Rok (1909); L. Waagen, Erläuterung zur geologischen Karte Carlopago—Jablanac; F. Koch, Prilog geologiji Velebita i hrvatskog krša (Vijesti Geologijskog Povjerenstva, 3, 1912); F. Koch, Bericht über die Detailaufnahme des Karstenblattes Carlopago —Jablanac (Jahresb. d. kgl. Ungar. Geolog. Reichsanst., 1913), F. Koch, Tumač geologijske karte Gračac—Ermain (1914); F. Koch, Tumač geologijske karte Knin—Ervenik, 1914); D. Franić, Dvaput preko Velebita od Karlobaga do Staroga Grada (Hrvatski Planinar, 5., 1900); I. Wanka Vierzehn Tage im Velebit (Österrechische Touristenzeitung, 21/22, 1902); A. Grund, Die Karsthydrographie Penck's Geogr. Abhandlungen, 3/VII, 1903; M. Šenoa, Pontsko-Jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj (Rad, 143, 1903); H. Hranilović i D. Hirc, Zemljopisni i narodopisni opis Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. I. Lice naše domovine (1905, 446—461, 484—491).

P. Vujević.

VELEGEZITI. V. Makedonija.

VELEHRAD, selo u Moravskoj. V. ima 780 stanovnika, nalazi se 5 km od Ugarskog Hradišta. V. je, prema tradiciji, bio glavna prijestolnica kneza Rastislava i slovenskog apostola Sv. Metodija, gdje se nalazi i njegov grob. V. se pominje u dokumentima prvi put 1131 (Veligradium), a drugi put 1228 (Velehrad). 1198 osnovan je tu samostan cistercita, a u početku 13 vijeka sagrađena je crkva Bogorodice u romanskom stilu. Sadašnja velika crkva je iz početka 18 vijeka. Najstarija je mala crkva zvana »Cirilka«, prvobitno romanska, a kasnije sagrađena u gotskom stilu. Prema narodnoj tradiciji bila je ovdje crkvica još u doba Sv. Ćirila i Metodija. O položaju starog V. postoje različite hipoteze. J. Něvěril, koji je 1904—1906 vršio arheološka iskopavanja, misli, da je stari V. bio veliki kompleks od Starog Mesta i Ugarskog Hradišta pa sve do V. — Istočni i zapadni Sloveni poštuju V. kao prijestolnicu i grob Sv. Metodija. U vezi s ovom tradicijom održavali su se na V. veliki internacionalni kongresi za crkveno jedinstvo (1907, 1909, 1911, 1924).

Literatura: Pastrnek, Dějiny slovanských apostolů, 73; Novotný, Dějiny českého národa, I. *F. G.*

VELEIZDAJNIČKE PARNICE U BOSNI. Političkih parnica bilo je u Bosni i Hercegovini za cijelo vrijeme austrijske uprave (1878—1918), ali su one naročito učestale u vrijeme, kad se austro-ugarska vlada spremala da proglasi aneksiju i kad ju je proglasila (1908). Velike parnice radi veleizdaje počele su, međutim, od pogibije Franja Ferdinanda i Sofije Hohenberg, u ljeto 1914. U svim tim parnicama austro-ugarske vlasti htjele su dokazati, da je srpska nacionalna svijest u Bosni i Hercegovini razvijana pod uticajem propagande sa strane, a naročito iz Srbije, da je srpski nacionalizam bio čisto revolucionarnog karaktera, i da se srpska zavjetna misao htjela ostvariti samo na ruševinama monarhije. Kao glavni podstrekač nacionalne borbenosti oglašavana je Narodna Odbrana, za koju se htjelo dokazati, da je vršila silan uticaj na cijelo srpsko društvo i sve nacionalne ustanove, Prosvjetu, Pobratime i Sokole.

Prva veleizdajnička parnica povedena je u Sarajevu 12/10 1914 protiv atentatora Gavrila Principa i drugova. Optuženo je bilo 25 lica, a osuđeno ih je 16. Od tih su 5 osuđeni na smrt (Danilo Ilić, Veljko Čubrilović, Miško Jovanović, Jakov Milović i Neđo Kerović). Smrtna osuda izvršena je samo nad trojicom prvih 3/2 1915, a ostala su dvojica, kao prosti težaci, bili pomilovani na doživotnu tamnicu. Drugi su osuđenici dobili zajedno 122 godine tamnice.

Druga parnica bila je protiv đaka mostarske gimnazije, vođena u Sarajevu do 12/5 1915; treća protiv đaka banjalučke gimnazije i njihova direktora Dr. K. Krzmanovića, vođena u Travniku od 14/6 1915; četvrta protiv đaka sarajevske gimnazije, vođena u Travniku od 14/6 1915; peta protiv đaka tuzlanske gimnazije, vođena u Bihaću od 13/9 1915.

Najveća V. P. bila je protiv Vasilja Grđića i drugova, vođena u Banjoj Luci od 3/11 1915 do 22/4 1916. Tu je bila izvedena na optuženičku klupu gotovo polovina cjelokupne srpske inteligencije u Bosni i Hercegovi-

ni, s dosta ljudi iz naroda. Optuženo je bilo 156 lica, neki radi neposrednih veza s Narodnom Odbranom, a neki kao predstavnici kulturnih društava, Prosvjete, Sokola i Pobratima. Među njima je bilo 19 svećenika, 14 učitelja, 5 profesora, 2 liječnika, 2 inženjera, 1 advokat, 8 državnih činovnika, 12 privatnih činovnika, 32 trgovca, 6 gostioničara, 13 zanatlija, 12 đaka, 26 težaka i 2 žene. Za vrijeme istrage i rasprave umrlo je 5 lica. Osuđeno je bilo 16 lica na smrt, a 82 na tamnicu od 2 do 20 godina. Na zauzimanje španjolskog kralja smrtna kazna nije izvršena ni nad kim.

Kao nastavak banjalučkog veleizdajničkog procesa početa je 29/3 1916 nova parnica protiv Damnjana Đurice i njegovih 35 drugova. U tom procesu i opet su pale 3 smrtne presude i 15 osuda na tamnicu. Sva 3 osuđenika na smrt bili su poslije pomilovani. 27/2 1917 počela je parnica protiv Nikole Kašikovića, urednika Bosanske Vile. I on je osuđen na 10 godina tamnice. 12/1 1918 osuđeni su na smrt njegova žena Stoja i sin Dr. Predrag Kašiković, ali su oboje poslije pomilovani na 10 godina tamnice. Posljednja veća V. P. završena je 19/9 1917, na osnovu materijala, nađenog u spisima užičkog majora Čede Popovića. U tom procesu bilo je optuženo 28 lica, od kojih je 1 osuđeno na smrt, pa poslije pomilovano, a 10 na tamnicu od 1½ do 10 godina.

L i t e r a t u r a: V. Ćorović, Crna knjiga (1920). *V. Ćorović.*

VELENJE, gradić u Sloveniji, u Šaleškoj dolini, na rječici Paki. Ima 566 stanovnika. Nad gradićem stoji na strmome brijegu lijep stari grad. V. je poznato zbog rudnika (za lignit), koji se nalazi u blizini sela Škale. *A. M.*

Grad u V. je primjer dvora, sagrađenog na mjestu starog grada, tako, da se sačuvala tek branič-kula. Sve ostalo je iz 16 vijeka. *Đ. S.*

Ugljeni rudnik u V. ima pokretnu snagu, parnu 548 i električnu 295 konjskih snaga. Zaposleno je oko 850 radnika. Ugalj je mrki. *S. P.*

VELEPOSJED je po opsegu svome veći od velikih srednjih posjeda, a po vodstvu svome njegov vlasnik ne može više da fizički sarađuje u produkciji, već se mora ograničiti na intelektualno vođenje poslova. U bogatim našim krajevima, u Vojvodini i u Srijemu smatra se za V. posjed s više od 1.000 katastralnih jutara, u zapadnim krajevima već se posjed od preko 300 katastralnih jutara smatra V. — V. ima u krajevima, gdje je tehnika gospodarstva zaostala, važnu zadaću, da prednjači u racionalnosti svojoj okolini. Osim toga je V. prikladniji od manjega posjeda, da goji selekcioniranu stoku i biljke, te da to širi i u okolini. Naročito za prigoj toplokrvnih konja u ergelama, podolskih goveda, svinja za ekstenzivno držanje (Mangulica, šumadijskih), ovaca, ne može se za sada još nadoknaditi u nas V. To će biti moguće dok zadrugarstvo bude moglo da preuzme ulogu V. kao racionalnog odgajača pripašne stoke i selekcioniranoga sjemenja. *O. F.*

VELES, grad u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, na ulazu Vardara u Velešku Klisuru, u dnu Veleškog Polja. Ima 3.204 kuće, sa 14.183 stanovnika (1921). Stari i sredovječni V. nalazio se u Veleškoj Klisuri, 2 km niže sadanjeg mjesta, malo niže ušća Topolke, gdje su sada razvale Stari Veles. Preseljavanje ovamo, oko mosta na Vardaru, po kome je tursko ime varoši Ćuprili, počelo je prije 17, a završeno je sredinom 19 vijeka. — Najprije se V. pominje 216 prije Is. kao Vilazora. Poslije naseljavanja Srbima pominje se V. tek početkom 11 vijeka. Od Bizantije su ga otimali Bugari nekoliko puta. V. je uzeo od Grka kralj Stefan Dečanski 1328. Za vrijeme cara Dušana u V. je bilo sjedište srpskog despota Olivera. Smrću srpskog gospodara Kostandina (1394) ili možda malo ranije (1386), V. je potpao pod Turke. Poslije toga prvi je spomen V. iz 1599, kada su Turci »u gradu u V.« odsjekli glavu ohridskomu arhiepiskopu kir-Valamu. U 14 vijeku bio je V. važno crkveno središte. U 17 vijeku već je postojao i novi V., sadašnji, i u njemu je bilo 50 dućana. Grad je bio »vojvodaluk«. V. je u to doba bio i vladičanska stolica, čije je sjedište u starom V. do sredine 18 vijeka. U 19 vijeku V. ima mitropoliju. 1689 prodrli su Austrijanci do V., pa i dalje na jug. Ali kao da V. u taj mah nije mnogo stradao, jer se već 1747 pominje kao »bogohranimi grad«, a putnici toga doba pričaju, da je V. »grad golem«. Postepeno rastući, naročito u toku 19

vijeka, doseljavanjem kršćana s okolnih naselja, V. je na kraju toga vijeka imao oko 20.000 stanovnika, od kojih su skoro dvije trećine pravoslavni, ostalo Turci, s nešto Cincara i Cigana. — Sredinom 19 vijeka V. je jedno od najvažnijih trgovačkih središta Povardarja. Najviše se izvozilo sahtijana od jarećih koža i potplata, čija je industrija bila osobito razvijena. Pored toga mnogo se žita spuštalo korabima (čamcima) niz Vardar za Solun, naročito za vrijeme krimskog rata, kada su i mnogi Jevreji došli iz Soluna, samo radi izvoza žita. V. je bio čuven i s izvoza vina i rakije. Opadanje sahtijanske industrije, zbog uvođenja carine, prestanak izvoza žita korabima za Solun postavljenjem željeznice (1873), i gubljenje mnogih tržišta za vinarsku trgovinu poslije ponovnog opadanja Turske (1878), učinili su da je V. osiromašio. No ipak je bila živa trgovina preko Soluna. Zbog dobrih puteva, preko Ovčjeg Polja i kroz Babunu, V. je bio željeznička stanica za Štip i Prilep. U posljednje vrijeme najviše se izvozilo afijona (opijuma). — Od oslobođenja (1912) glavna se trgovina okrenula na sjever, Skoplju i Beogradu. Odseljavanjem Turaka, stanovništvo se znatno smanjilo. Veleško lončarstvo razvija se i sada, a znatna je i proizvodnja duhana. Uvođenjem normalne pruge za Štip (1924), V. je postao važnom željezničkom raskrsnicom, i ima puno uslova za veliki napredak. Između dviju klisura, Taorske na sjeveru i Veleške na jugu, V. potpuno vlada vardarskom komunikacijom, a tako isto vlada i značajnim poprijećnim putem, koji iz Bregalnice i preko Ovčjeg Polja vodi kroz Babunu za ravnu Pelagoniju. U V. su: poglavar sreza veleškog, okružna pukovska komanda, sreska bolnica, financijska uprava, sanitetska uprava, prvostepeni sud, gimnazija mješovita osmorazredna, nadzornik narodnih škola za srez veleški i ovčepoljski, poštansko-telegrafsko-telefonska stanica.

L i t e r a t u r a: Jevto Dedijer, Nova Srbija (1913); Kosta N. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 1 (1906); St. Simić, Veleški manastir Sv. Dimitrija (1923); V. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924); V. Radovanović, Terase iznad ušća Topolke u Vardar (Glasnik Geografskog Društva 12, 1926).

V. Radovanović.

VELEŠKA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala Veles. Kapital 1,000.000. Fondovi 48.288, ostale rezerve 31.298, ulozi 220.226, mjenice 1,232.078, zajmovi na zaloge 152.700, vrijedeći papiri 43.430, dobit 170.689 din., dividenda 12%. Predsjednik Jov. K. Đorđević, direktor Nik. H. Tomović. *N. S.*

VELEŠKA EPARHIJA. Po hrisovulji cara Vasilija II. od 1018 za ohridsku arhiepiskopiju, Veles je potpadao zajedno s Prilepom, pod pelagonijsku ili bitoljsku episkopiju. Tako je ostalo i za sve vrijeme srpske vladavine u 14 vijeku. Prvu vijest o posebnoj veleškoj episkopiji imamo iz kraja 16 vijeka, u popisu mitropolija ohridske arhiepiskopije, u kome se kaže: da je pelagonijska mitropolija u to vrijeme imala episkope u Prilepu i Velesu. Ali već u 17 vijeku V. E. je odvojena od pelagonijske mitropolije, i direktno potčinjena ohridskoj arhiepiskopiji. Iz toga doba poznat je samo episkop Josif, po zapisu 1670. V. E. ostala je i poslije ukidanja ohridske arhiepiskopije 1767. Kada je 1872 osnovana egzarhijska crkva za Slovene u Turskoj, uspjela je bugarska egzarhija da postavi svoga episkopa i u Velesu. Ali je on uskoro, pred rusko-turski rat, 1877—78, morao napustiti svoju eparhiju, i vratio se u nju tek 1890. (V. Veleško-debarska eparhija.) *R. G.*

VELEŠKI AZOT. V. Azot Veleški.

VELEŠKI MANASTIR SV. DIMITRIJA, u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, na razvalinama Staroga Velesa, s desne strane Vardara, u Veleškoj Klisuri, ispod ušća Topolke. Zatrpana ruševinama u podgradu staroga Velesa, otkrivena je 1855, obnovljena i iznova posvećena stara crkva. Kako se ona nalazi u sredovječnome Velesu, to će najprije biti crkva Sv. Arhanđela, koju je car Dušan 1350 poklonio svojoj zadužbini u Prizrenu, manastiru Sv. Arhanđela, kao prilog vlastelina u Velesu Radenka i njegove matere. To je posljednji dobro očuvani spomenik srpskog sredovječnog Velesa. Nad ovime su razvaline tvrđave Kale, a naokolo tri stare crkvice: Sv. Nikola,

Sv. Nedjelja i Markova Krčma, u kojima je nešto očuvanih slika.

Literatura: St. Simić, Veleški manastir Sv. Dimitrija (1923).

V. R.

VELEŠKO, okolina Velesa, u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, ona koja je s ovim gradićem u tijesnoj ekonomskoj i administrativnoj vezi. Jezgru predjela čini Veleško Polje s Kučuk-Kolom, na lijevoj strani Vardara, i Đumurdži-Kolom i Veleškim Azotom, na desnoj strani Vardara, oko Topolke i u Babuni. Pored toga predio zahvata Klepu i dio Rajca na jugu. To je sada srez veleški.

V. R.

VELEŠKO-DEBARSKA EPARHIJA. Pošto je bugarska egzarhija 1872 uspjela da odvoji glavni dio vjernika stare veleške i debarske eparhije, to je carigradska patrijaršija spojila obje te eparhije u jednu, pod imenom veleško-debarska eparhija. 1910, na želju stanovnika te ujedinjene eparhije, koji nisu bili zadovoljni ni s grčkim ni s bugarskim episkopima, dopustila je carigradska patrijaršija, da se za veleško-debarskog episkopa u buduće postavlja Srbin. Prvi i jedini Srbin episkop veleško-debarske eparhije bio je današnji skopljanski mitropolit Varnava. Sjedište mu je bilo u Kičevu. Veleško-debarska episkopija postojala je do 1920, kada je razdijeljena na susjedne episkopije pri novoj organizaciji pravoslavne srpske crkve u Južnoj Srbiji tako, da je Veles potpao pod skopljansku, a Debar pod ohridsku episkopiju.

R. G.

VELEŠKO POLJE, kotlinica u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, duž Vardara, između Taorske i Veleške Klisure, prostrana 6·35 km², dno u apsolutnoj visini 173 m. Strane kotlinice lijevo i desno od Vardara niske su i blagog nagiba. Otuda veliki saobraćajni značaj ovoga malenog polja i Velesa u donjem mu kraju: osim željeznice dolinom Vardara, k sjeveroistoku, preko Ovčjeg Polja, izvode ceste za Skopsko Polje i Bregalnicu, od 1924 i normalna pruga za Štip, a k jugozapadu, preko Veleškog Azota i Babune, vodi glavna cesta za Bitoljsko-Prilepsko Polje. Plodna ravnica oko Vardara sva je pod baščama na vade, čiji dolapi sami crpu vodu iz rijeke za vadanje povrća, kojim se snabdijeva ne samo Veles, već, zbog ranijeg pristizanja, radi oštrije klime, velikim dijelom i Skoplje. Na stranama polja su vinogradi. Polje je za budući razvitak Velesa, priljubljenog na ulazu u Vclešku Klisuru, od osobitog značaja. Pod novim kulturnim prilikama, od oslobođenja, sada je počelo stvaranje novog Velesa u najširem dijelu kotline, oko željezničke stanice, na desnoj obali Vardara.

Literatura: V. Laskarev, O mestu nalaska pikermiske faune, Geološki Anali B. P. VII., 2; V. Laskarev, Glasnik Geografskog Društva 6 (1921); V. Radovanović, Glasnik Geografskog Društva 12 (1926). *V. R.*

VELEŽ-PLANINA, u Hercegovini, istočno od Neretve, 11 km sjeverozapadno od Nevesinja, s najvišim vrhovima: Botin 1.969 m, Zapadni Velež 1.897 m, Istočni Velež 1.754 m, Mali Velež 1.469 m. Južnim podnožjem prolazi cesta Mostar—Gacko. *P. V.*

VELI OTOK u Jadranskome moru, u spoljnjem nizu zadarskih otoka, presjeca ga 44 stepen sjeverne širine, na mjestu gdje je samo 2 km širok, dok je od sjeverozapada do jugoistoka 44 km dug. Najviši je vrh nasred otoka Vela Straža (338 m). Otok ima mnogo draga i zatona, zgodnih za ribolov. Glavno je mjesto trgovište Sali, u jugoistočnom kraju otoka sa 1.117 stanovnika, općinskim poglavarstvom i rimokatoličkom župom. *J. M-n.*

VELI TUN, otočić na Jadranskom moru, zapadno-sjeverozapadno od Zadra, između otoka: Mulata, Sestrunja i Zvjerinca, na 44° 11·1′ sjev. šir., 14° 55·5′ ist. duž. Gr., visoko 120 m, bez naselja. Površina je 2·43 km².

P. V.

VELIKA, selo u Slavoniji, u oblasti osječkoj, srez Požega, u dolini Veličanke podno Papuk-Gore; željeznička stanica pruge Velika—Požega—Pleternica. Ima poštu, telegraf i telefon, 900 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, franjevački samostan, pučku školu. Na sjevernom kraju sela na stijeni brijega Lapjaka nalaze se razvaline grada V., koji je u 18 vijeku dobio vođa pandura barun Franjo Trenk. Ispod grada izvire toplo (25·5° C) vrelo, koje narod zove Ilidže (banja).

J. M-n.

VELIKA CRKVA, zove se pećska patrijaršija i ohridska arhiepiskopija, po ugledu na carigradsku patrijaršiju i druge istočne samostalne crkve. *R. G.*

VELIKA GORA, planina u Sloveniji, 10 km jugo-jugoistočno od Sodražice, s najvišim visovima: Bela Stena (1.253 m), Oštri Vrh (1.120 m). Podnožjem idu ceste: Cerknica—Kočevje, Sodražica—Srednja Vas. *P. V.*

VELIKA GORICA, trgovište u Hrvatskoj, u oblasti Zagreb, željeznička stanica na pruzi Zagreb—Sisak, od Zagreba 14 km k jugoistoku. Ima poštu, telegraf i telefon, 1.155 stanovnika, općinsko poglavarstvo, sresko poglavarstvo, kotarski sud, rimokatoličku župu, pučku školu, županijsku bolnicu. — V. G. je najveće i najznamenitije mjesto plemenite općine turopoljske. Tu je »turopoljski grad«, jednokatna kuća s arkadama u prizemlju: sjedište i ured plemenite općine turopoljske. U prvom je katu prostrana dvorana, gdje se drže turopoljska »spravišća« (skupštine). Zidove dvorane krase slike nekih turopoljskih župana, tu je i stara njihova stolica (naslonjač). Do dvorane ima manja odaja: turopoljski arhiv, gdje se čuvaju važne i drevne isprave i druge uspomene iz turopoljske prošlosti. Između »turopoljskog grada« i župne crkve je perivoj, a pred »gradom« veliki trg, gdje se drže sajmovi. — V. G. prvi se put spominje 1228, a župa 1334. Pravo sajmova dobila je 1602 i 1831. Osim trgovine zemaljskim proizvodima i stokom ima i nešto industrije: tvornica metala i četaka, tvornica košara i umjetnog pletiva, »Orion«, tvornica ulja i svijeća, parna strugara (Turopoljski lug). Konjski tramvaj veže V. G. sa susjednim selom Novo Čiče i sa željezničkom stanicom. — Od V. G. 7 km k zapadu nalazi se dobro sačuvan grad Lukavec, gdje su se do 1848 držala turopoljska »spravišća«. U prizemlju ima »copernički« zatvor, gdje su bile zatvarane vještice, 1733—34 ljuto proganjane. — Kod V. G. je otkriveno više grobova, po kojima su određena tri grobišta: groblje sa žarama iz konca bronzanoga doba, groblje sa žarama iz ranoga rimskog carstva i groblje poredanih grobova s kosturima iz početka srednjega vijeka.

L i t e r a t u r a: E. Laszowski, Plemenita općina Turopolje (1910). *J. Modestin.*

VELIKA HOČA, selo u srezu podrimskom, okruga prizrenskog, u kome su (25/5 1905) živi izgorjeli u jednoj arnautskoj kuli, u borbi s turskom vojskom, vojvode Savatije Milošević-Milićević i Lazar Kujundžić s potporučnikom Žikom Milovanovićem iz Kruševca i još četiri svoja četnika. *M. M.*

VELIKA KAPELA, planina u Hrvatskoj. Na sjeveru joj je granica cesta Lokve—Brod na Kupi, na istoku rijeka Dobra-Mrežnica, na jugu cesta Senj-Karlovac, na zapadu dvije ponornice Mrkopalj-Lokva. Najglavniji su vrhovi od sjeverozapada k jugoistoku: Dedinjski Vrh (1.011 m), Višnjevica (1.367 m), Bijela Kosa (1.239 m), Bijela Lasica (1.533 m), Klek (1.182 m), Javornica (1.375 m), Crni Vrh (1.102 m). Preko planine idu ceste: Rijeka — Karlovac, Lokve—Gomirje, Novi—Gomirje i Ogulin. *P. V.*

VELIKA KIKINDA, grad u sjevernom Banatu. Ima 25.774 stanovnika (31/1 1921), od kojih je bilo Srbohrvata 15.974, Madžara 7.031, Njemaca 6.262, Jevreja 782; pravoslavnih 16.133, katolika 13.316. — Prvi put se spominje 1423. 1425 dobio je Ečehidu ili kasniju V. K. despot Đurađ Branković. Vjerojatno su već tada bili Srbi naseljeni u većem broju u tome kraju. Od 1551 nalazi se V. K. pod Turcima. Poslije oslobođenja od Turaka (1716), V. K. je bila nenaseljeno mjesto. — V. K. i okolna mjesta su naseljena Srbima poslije razvojačenja potiske i pomoriške granice. 1779 kada je pripojeno građansko zemljište županiji, velikokikindski distrikt, koji se sastojao od Mokrina, Krstura, Jozefova, Karlova, Bašaida, Franjeva, Melenaca, Kupinova ili Taraša, ostao je i nadalje kao posebna oblast. Naseljivanje Njemaca i Jevreja počelo je već u drugoj polovini 18 vijeka. Kada je stvorena Srpska Vojvodina 1848/49 ušla je V. K. u sastav Vojvodine. 1876 spojena je V. K. s torontalskom županijom. 20/11 1918 ušla je srpska vojska u V. K. — Stanovništvo se bavi ratarstvom. Znatna je trgovina hranom, prerada poljoprivrednih sirovina i produkcija cigle i crijepa. V. K. je znatna željeznička raskrsnica. U V. K. je sjedište srp-

skog temišvarskog episkopa. Ima gimnaziju i građansku školu.

Literatura: Feketegy, V. Kikinda, u monografiji o torontalskoj županiji. *D. Popović.*

VELIKA KLADUŠA, grad u Bosanskoj Krajini, na sjeverozapadu od Cazina. Ima 2.590 stanovnika. Ranije Gornja i Donja K., sada Velika i Mala K. Pominje se prvi put u 13 vijeku kao grad, najprije u posjedu porodice Babonića, knezova Blagajskih, pa knezova Kladuških. U 15 i 16 vijeku često je mijenjala gospodare. 1572 zauzela je grad austrijska krajiška uprava, a 1585 ga napustila, te je V. K. privremeno opustjela. Turci su je zauzeli iste godine, ali su je tek 1633 obnovili, učvrstili i načinili jednim od najglavnijih mjesta u Bosanskoj Krajini. — Kladušani su uvijek četovali na granici prema Hrvatskoj, a iz 17 vijeka čuven je zapovjednik K. Mujo Hrnjica. 1835 osvojio je V. K. i popalio austrijski general Rukavina. Prilikom okupacije Bosne i Hercegovine (1878) V. K. je posljednja pala u ruke Austrijancima, zbog otpora krajiških muslimana. — Sada je u V. K. ispostava cazinskog sreza. Trguje mnogo stokom s Hrvatskom.

Literatura: Ć. Truhelka, Naši gradovi (1904); R. Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890). *M. F.*

Grad u V. K. je okrugla braničkula sa šiljem, smještena uza okrugli zid dvorišta. Kasnije je dodan još jedan zid uokrug. *Đ. S.*

VELIKA KURBA, stjenovit otočić na Jadranskom moru, u dinarskom pravcu pružanja (sjeverozapad-jugoistok), sjeverozapadno od otoka Žirije, daleko na pučini, na 43° 41·8′ sjev. šir., 15° 29·8′ ist. duž. od Gr., visoko do 118 m. Dugačak je 5 km, širok oko 0·5 km, površina mu je 1·93 km². Nema naselja. *P. V.*

VELIKA LAVDARA, otočić na Jadranskom moru, zapadno od Biograda, istočno od južnog kraja Dugog Otoka, na 43° 55′ sjev. šir., 15° 12·8′ ist. duž. od Gr., visoko 88 m. Dugačak je 3·8 km, širok do 1 km; površina mu je 2·6 km². Nema naselja. *P. V.*

VELIKA LJUBIČNA, planina u Južnoj Srbiji, 19 km sjeverno-sjeverozapadno od Žabljaka, visoka 2.239 m. Niži su vrhovi: Kamen Vjetrnik 1.870 m, Ovčja Glava 1.788 m. *P. V.*

VELIKA MUČNA, selo u Hrvatskoj, u osječkoj oblasti, srezu Koprivnica, općina Sokolovac. Ima željezničku stanicu (Mučna Rijeka) na pruzi Križevci—Koprivnica, od Koprivnice 6 km k jugozapadu. Ima 608 stanovnika, pravoslavnu parohiju, pučku školu. Iskopnja lignita 1922: 3.666 t. *J. M-n.*

VELIKA PISANICA, selo u Hrvatskoj, u osječkoj oblasti, srezu Bjelovar; željeznička je stanica na pruzi Bjelovar—Garešnica, od Bjelovara 23 km k jugoistoku. Ima 2.894 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, ev.-ref. župu, pučku školu, poštu, mlin na valjke. *J. M-n.*

VELIKA PLANINA. 1. U Staroj Srbiji, između rijeka: zapadne Morave-Leskovice (Krive Rijeke)-Prilepnice, 15·5 km sjevero-sjeveroistočno od mjesta Gnjilane, visoka 1.124 m.

2. Visoravan u Sloveniji, južno od Kamničkih Alpa, između gornjeg toka Kamničke Bistrice i izvorišta Lučnice, oko 9 km sjevero-sjeveroistočno od mjesta Kamnika, visoka 1.668 m. Jedna od najljepših planina slovenskih. Poznata je kao mjesto zimskih sportova.

3. U Sloveniji, 6 km jugo-jugoistočno od mjesta Vransko, visoka 1.206 m, Javor 1.137 m. *P. V.*

VELIKA REMETA, najstariji manastir u Fruškoj Gori, 7 km od Iriga k sjeveroistoku. Ima pravoslavnu parohiju u manastiru. Ima izvor rudne i ljekovite studene vode (Ubavac). *J. M-n.*

VELIKA SERDARSTVA. V. Administrativna podjela.

VELIKA SMOKVICA, mali stjenovit otočić na Jadranskom moru, jugoistočno od otoka Kornata, na 43° 43·6′ sjev. šir., 15° 28·7′ ist. duž. od Gr., visok 35 m. Površina je 0·79 km². Nema naselja. *P. V.*

VELIKA SRBIJA, politički list. Izlazio je jedanput nedjeljno u Beogradu 1888—1892. Vlasnik i odgovorni urednik bio je pjesnik Vladislav St. Kaćanski. Kao patriotski i dobro uređeni list, V. S. je bila u svoje vrijeme jedan od najčitanijih listova. *U. Dž.*

VELIKA ŠKOLA. Ministarstvo prosvjete ustanovljeno je u Srbiji 1838. Juna mjeseca te godine pisao je knez Miloš ministru prosvjete, da bi rado tadašnju kragujevačku gimnaziju »vozvisio« na licej. Prema toj želji kneževoj licej je otvoren već oktobra iste godine. Ta škola nije imala svoga ustrojstva i tek će »Ustrojenije javnog učilištnog nastavlenija« obuhvatiti i »Liceum ili Veliko Učilište«. — Kako se stalno išlo za tim, da se u Srbiji stručna nastava pojača, to je već 1853 izašlo specijalno »Ustrojenije knjaževsko-srpskog liceja«. Glavne točke tog ustrojstva su ovo: Licej ima tri odjeljenja: »pravoslovno, jestestvoslovno-tehničesko i obšte«. Savjet profesorski bira rektora na tri godine; on daje mišljenje o kandidatima koji hoće da budu profesori; on sam nabavlja knjige i ostala naučna sredstva; njemu je dužnost da predlaže ministarstvu izmjene u zakonu i t. d. Naročito se u liceju isticalo pravoslovno odjeljenje. — Kad je 1863 Miša Atanasijević poklonio »Svom Otečestvu« sadašnju staru zgradu univerziteta, trebao je u taj dom ući i licej. Tom prilikom krenu profesori liceja u sjednicama savjeta pitanje o izmjenama ustrojstva od 1853 i izrade i formalan prijedlog o tome. Jedan dio tih izmjena ušao je u zakon o ustrojstvu velike škole (akademije) od 24/9 1863. — Po tome zakonu V. Š. je trebala biti »naučno zavedenje za više i stručno izobraženje«. Ona je bila pod vrhovnim staranjem ministra prosvjete i crkvenih poslova, a neposredno su njom upravljali rektor i »akademijski sovjet«. Imala je tri fakulteta ili »odjeljenija«: filozofijski, tehnički i pravni. U prvom fakultetu učile su se nauke tri, a u ostala dva, četiri godine. Rektora je postavljao vladalac, na prijedlog ministra prosvjete. Akademijski savjet je imao da se stara da »učenje i predavanje nauka u V. Š. s vremenom napreduje i usavršava se«; on je pregledao programe profesora svih fakulteta i određivao za svaki predmet satove predavanja. Savjet je birao »djelovoditelja« na tri godine. Po saslušanju savjeta ministar je određivao, koje će predmete koji profesor predavati. Pored profesora bilo je i suplenata. Zavedene su bile i docenture, a docenti su bili lica, kojima ministar dopusti da, osim profesora i suplenata, mogu javno predavati u školi. — U tom zakonu bile su pobrojane i nauke i određeno je bilo, koje će se nauke u pojedinim fakultetima predavati. U cijelom tehničkom fakultetu bilo je stvarno samo dvije čisto tehničke nauke: nauka o građevini na suhu i vodi, i kemijska tehnologija. Filozofi su, pored filozofije, historije, matematike i t. d. morali učiti »financiju«, narodnu ekonomiju, političku računicu, administrativno pravo i javno pravo Srbije; tehničari su, uz matematiku, kemiju, kemijsku tehnologiju i t. d., slušali i logiku, narodnu ekonomiju, financiju, političku računicu, administrativno pravo i literaturu i objašnjenje francuskih klasika, a pravnici, uz čisto pravne predmete, i logiku, filozofiju prava, »objašnjavanje« latinskih klasika, francusku književnost, zoologiju, botaniku, mineralogiju s geognozijom i kemiju. — Taj zakon je imao mnogo mana. Autonomija nije gotovo ničim bila zajamčena; đaci su dobivali više neko opće nego pravo stručno obrazovanje; o kvalifikacijama profesora i suplenata u cijelome zakonu nigdje nije bilo ni pomena. Uza sve to dodana je tomu zakonu, odmah iduće godine, jedna rđava odredba o honorarnim profesorima, koja je ubrzo (9/10 1868) prešla i u sam zakon. Po toj odredbi mogao je ministar »u slučaju potrebe« postaviti i honorarne profesore, ne pitajući o tome akademijski savjet.

S tih razloga su profesori stalno tražili, da se cio zakon sasvim izmijeni. S ozbiljnijim izmjenama djelimično se počelo već 1871. Tako je zakonom od 29/9 1871 određeno, da profesori i suplenti V. Š. mogu biti samo oni, koji su »svršili koji fakultet naše ili koje strane velike škole s vrlo dobrim uspjehom, ili koji su se odlikovali svojim književnim poslovima u struci za koju se traže«. Tada je ustanovljen i akademijski sud za suđenje većih krivica, a u sudu su bili rektor i još dva profesora.

Uskoro zatim je, izmjenama zakona od 12/12 1873, dato pravo V. Š., da sama sebi bira rektora iz kruga redovnih profesora, a odmah zatim, poslije nekoliko dana, izmjenama zakona od 20/12 1873, učinjen je znatan

korak unaprijed tim, što su predmeti bolje bili raspoređeni po fakultetima, što se filozofski fakultet razdvojio na dva stručna odsjeka: na historijsko-filološki i prirodno-matematički, i što su, napokon, odmah poslije toga, osnovane mnoge nove katedre. Ali, i pored svega toga, još su, primjera radi, svi tehničari morali slušati zoologiju s anatomijom i fiziologijom, narodnu ekonomiju, statistiku i t. d., a svi pravnici latinski i francuski jezik, historiju Srba i ostalih slovenskih naroda i t. d.

Od 1875 okrenulo se stanje u nastavi znatno na bolje. Te godine je savjet, u sjednici od 9/9, odlučio, da se umoli ministar, da zakonu o ustrojstvu V. Š. doda jedan član, po kome će se kandidati za profesore V. Š. slati na izbor savjetu velike škole, kao »što se odskora počelo praktikovati«. Taj zahtjev je primljen, i već je izmjenama od 20/10 te godine određeno, da »profesore i suplente velike škole po saslušanju akademijskog savjeta velike škole predlaže ministar prosvjete i crkvenih poslova knjazu radi naimenovanja«.

1880 januara mjeseca izašle su nove izmjene i dopune zakonu o ustrojstvu V. Š. od 1863. Tim zakonom je ponovo i konačno utvrđen raspored predmeta na katedre, povišeno je u filozofskom fakultetu učenje sa 3 na 4 godine i, što je najvažnije, ostavljeno je jednim članom pravo ministru, da u sporazumu s akademijskim savjetom, može otvarati nove katedre. Ubrzo se, međutim, pokazalo, da i te izmjene nisu dovoljne, jer se stručno obrazovanje nije moglo pojačati onako, kako se to željelo i koliko je to bilo potrebno. Ni tehnički ni pravni fakultet nisu imali svoje odsjeke, a đaci filozofskog fakulteta, i ako je taj fakultet imao dva odsjeka, bili su preopterećeni ne samo pojedinim naukama, nego i čitavim naučnim granama. V. Š. se, drugim riječima, još ni tada, i pored svih izmjena od 1873 i 1880, nije, koliko se htjelo, mogla primaći ozbiljno onomu cilju, koji joj je zakonom bio određen. Stoga je 1896 (izmjenama od 22/10) došlo do novih odredaba u zakonu o ustrojstvu V. Š. Kao stručna škola dobila je V. Š. tim novim zakonom mnogo. Učenje po fakultetima podijeljeno je po granama srodnih nauka. Iz historijsko-filološkog odsjeka filozofskog fakulteta postali su odsjeci lingvističko-literarni i historijsko-geografski, a iz prirodno-matematičkog, odsjeci matematičko-fizički i prirodoslovno-kemijski. Kako su u lingvističko-literarnom odsjeku nauke bile podijeljene u 4 grupe, to se u stvari iz dotadašnja dva odsjeka filozofskog fakulteta dobilo sedam odsjeka. Tehnički fakultet podijelio se tom prilikom, prema potrebama nastave, u tri odsjeka: građevinski, mehaničko-tehnički i odsjek za arhitekte, a pravni u dva: sudski i političko-ekonomski. Osim toga, učenici su morali raditi i u seminarima, zavodima i laboratorijama. Tim zakonom su pored akademijskog savjeta zavedeni i fakultetski savjeti. Akademijski savjet su činili rektor i svi redovni profesori svih fakulteta, a skupovi svih redovnih i vanrednih profesora pojedinih fakulteta zvali su se fakultetskim savjetima. Fakulteti su dobili pravo unutrašnje organizacije. Tako se došlo do fakultetskih uredaba, kojima je točno bio obilježen krug rada pojedinih fakulteta. Suplentura je ovim zakonom ukinuta, a nastavnici su bili podijeljeni u redovne, vanredne i honorarne profesore s jedne, i docente i učitelje s druge strane. Svaki je od tih nastavnika morao najprije biti izabran bilo samo u jednom (fakultetskom), bilo u oba savjeta, pa tek onda da bude potvrđen. Time je tek V. Š. došla do onoga prava, za koje se toliko borila — do prava, po kome joj ministar ne može nametnuti ni jednog nastavnika, kad ga ona neće da primi. — Taj zakon je prestao važiti kad je i V. Š. ukinuta (27/2 1905).

Prolazeći od 1863 do 1905 kroz razne mijene, V. Š. je, istina, postala preteča univerzitetu, ali ona ni na završetku svoga života nije imala toliko snage, da se, onakva kakva je tada bila, u cjelini pretvori u univerzitet.

B. Gavrilović.

VELIKA VODA, ponornica u Hrvatskoj, u Gorskom Kotaru. Izvire s južnog podnožja Tisovca (1.172 m), teče k istoku-jugoistoku, duž ceste Bakar—Mrzla Vodica—Delnice, ponire oko 1 km istočno od mjesta Lokve. Desni joj je pritok Mala Voda. Dužina toka je 16 km, površina porječja 275 km^2. *P. V.*

VELIKA VRANOVINA, selo u primorsko-krajiškoj oblasti, srez Vrgin Most, općina Topusko. Nalazi se od Topuskog 2 km k jugu, na Glini s desne strane. Ima 407 stanovnika, kr. šumsku upravu, livnicu gvožđa, ugljenik Petrovogorskog udruženja (1922: 1.300 tona za vlastitu potrebu). *J. M-n.*

VELIKANOVIĆ ISO, književnik (29/3 1869, Šid, Srijem). Svršivši gimnaziju u Vinkovcima učio je u Beču neko vrijeme filozofiju, pa onda medicinu, ali je ostavio i jedno i drugo. Poslije je živio najviše u Mitrovici, gdje je izdavao humoristički časopis Knut (1904—1906). Kao tipični Srijemac, u težnji da bude lično uvijek slobodan, nikada nije tražio nikakvo zvanje, jedino je 1918—1922 bio tajnik Matice Hrvatske. Živi u Samoboru, kraj Zagreba. — V. je komediograf, pjesnik, pripovjedač-humorist i prevodilac. Njegove su komedije: Prosci, Posvatovci, Tulumović udaje svoju kćer. Matica Hrvatska izdala je V. komični ep Otmica (1901), a Društvo Hrvatskih Književnika Srijemske Priče (1915), zbirku odabranih njegovih priča i humoreska, rasijanih po časopisima i novinama. Kao feljtonist upotrebljavao je V. pseudonim Nikolaj Voskresenskij. Najveći dio V. književnoga rada su prijevodi iz slovenskih, romanskih i germanskih jezika, u prozi i u stihovima. On je preveo pojedina djela Tolstoja, Gogolja, Saltikova-Ščedrina, Mereškovskoga, Sienkiewicza, Gončarova, Cervantesa, Balsaca, Swifta, R. Tagore, Goethea (Faust), Mickiewicza, Puškina i t. d. Prijevodi Sabrana djela Dostojewskoga, od čega je u izdanju Hrvatskog Štamparskog Zavoda do sad izašla knjiga 1—9. — Kao pripovjedač V. je srijemsko ćaskalo, rođeni humorist. Iako je bio izdavač Knuta, u njegovu humoru nema knuta ni kandžije, žaoke ni mržnje, ali nema ni dubljih ideja ni jače fantazije. V. gleda život svoga kraja, raspojas, ugodan, bez problema, više s površine, otkrivajući njegovu komičnost ponajviše u sukobu između uobražene veličine i stvarne malenkosti. Ipak Otmica je idejno dublje razmišljena, i ona zahvata, makar lokalizirana na Savi, na razmeđi Srijema i Bosne, narodni život u selima, na granici dviju epoha. Otmica je parodija sadašnjosti protiv prošlosti, srijemskoga savremenog života protiv bosanskog preživjelog, nekada junačkog, a sada smiješnog feudalizma, parodija savremenog realizma protiv pretjeranog romantičarstva. Ona je u svom rodu klasično djelo naše književnosti. — V. ima svoj izrađen jezik, pa i njegovi prijevodi imaju značenje u savremenoj književnosti, ne samo kao odlični prijevodi velikih pisaca, već i kao književni ogledi cijeloga jezika i stila. *B. Vodnik.*

VELIKANOVIĆ IVAN, franjevac i pisac (1723, Brod na Savi — 1803, Vukovar). Stupio je u franjevački red uveličkom samostanu kod Požege. Svršivši filozofiju poslan je u Bolognu, gdje je učio teologiju. Bio je učitelj filozofije i teologije, i napokon je izabran provincijalom kapistranske franjevačke provincije, i zastupao je svoju provinciju na generalnoj skupštini franjevačkoga reda u Rimu (1774). Od 1789 do smrti živio je u Vukovaru, kao upravitelj župe. — V. je pisao, prevodio i štampao pobožno-poučne knjige i crkvene drame, a najveće mu je djelo Upućenja Katoličanska (I. i II. dio 1787, III. dio 1788), prevedeno s latinskoga, a namijenjeno svećenstvu za vršenje duhovne službe. *B. V.*

VELIKI BEČKEREK, grad u Banatu, na istoku od Tise. Ima 27.511 stanovnika (31/1 1921), od kojih je bilo Srba 8.098, Madžara 9.281, Nijemaca 8.055. — Prvi spomen na V. B. pada u početak 14 vijeka. Kralj Žigmund poklonio je V. B. despotu Đurđu Brankoviću. Od 1551 nalazio se V. B. pod Turcima. Prilikom ustanka Srba u Banatu (1594), bio je vođa ustanika srpski velikobečkerečki vladika Todor. I poslije oslobođenja od Turaka, stanovnici V. B. su bili isključivo Srbi, ali već 1720 počinje tu naseljavanje Nijemaca. Najveći dio Srba u V. B. naseljen je poslije razvojačenja potiske i pomoriške granice. Kada je V. B. 1769 dobio od Marije Terezije povlastice, dobili su Srbi privilegiju, da mogu birati sebi posebno vijeće, kojemu treba da prisustvuje carski povjerenik i kraljevski fiškal. 1848/49 stradao je i V. B. 18/11 1918 ušla je u V. B. srpska vojska. — Stanovništvo se bavi ratarstvom i sađenjem duhana, naročito ono na periferiji. Poslije Novog Sada ima V. B. u Vojvo-

dini najraznovrsniju i najrazvijeniju industriju. Znatna je trgovina žita i stoke. V. B. je znatna željeznička raskrsnica. Kroz V. B. teče Begej, koji je plovan, ali se ne iskorišćuje u dovoljnoj mjeri. V. B. je sjedište katoličkog apostolskog administratora. U V. B. se nalazi gimnazija, trgovačka akademija, muška, ženska i privatna građanska škola, županijski arhiv, gradski arhiv i biblioteka. Od zgrada se ističe sjedište oblasti.

L i t e r a t u r a: J. Szentkláray, A becskereki vár (1886); F. Szentiványi, Nagybecskerek város (1911); M. Moricz, Nagybecskerek u monografiji o torontalskoj županiji.

D. Popović.

VELIKI BUKOVEC, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, srez Ludbreg, općina Mali Bukovec; nedaleko od utoka Bednje u Dravu, od Ludbrega 8 km k sjeveroistoku. Ima 1.079 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu, vlastelinski dvor grofa Draškovića, mlin na čigre.

J. M-n.

VELIKI DRGOMALJ. V. Delnice.

VELIKI DRVENIK, otok na Jadranskom moru, jugozapadno od Trogira, na 43° 27·8′ sjeverne širine, 16° 9·1′ istočno od Gr., visok 104 m. Površina je 11·5 km². Glavna mu je luka Sujuraj a mjesto Veliki Drvenik.

P. V.

VELIKI DUHOVNI SUD SRPSKE PATRIJARŠIJE, najviša redovna crkvena sudska vlast. Osnovan je 13/12 1920 uredbom o centralizaciji uprave i sudske vlasti u srpskoj patrijaršiji, sa zadatkom, da zamijeni sve dotadašnje oblasne velike duhovne sudove ili mitropolijski crkveni savjet, apelatoriju u srpskoj crkvi. Sjedište je V. D. S. privremeno u Srijemskim Karlovcima, a stalno će biti u Beogradu. Sastoji se iz 11 redovnih članova i isto toliko zamjenika, koje bira arhijerejski sabor a postavlja kralj na prijedlog ministra vjera na tri godine. Članovi su 4 episkopa (2 redovna, od kojih je jedan predsjednik, a drugi potpredsjednik, i 2 zamjenika) i 18 svećenika (9 redovnih, od kojih je jedan monaškog reda, obično arhimandrit, i 8 svjetovnih svećenika, obično protopresviterata; isti je razmjer i kod zamjenika). Kompetencija je V. D. S. da razmatra, odobrava, preinačuje ili poništava rješenja eparhijskih duhovnih sudova. Sastaje se na rad dvaput godišnje.

R. G.

VELIKI GARAČ, planina u Crnoj Gori, 6·5 km zapadno od Danilov-Grada, visoka 1.436 metara.

P. V.

VELIKI GRĐEVAC, selo u Hrvatskoj, u oblasti Osijek, srez Grubišno Polje; željeznička je stanica na pruzi Bjelovar—Grubišno Polje, od Bjelovara 30 km, k jugoistoku. Ima 1.750 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, pučku školu, pilanu.

J. M-n.

VELIKI GREBEN, planina u Srbiji, između rijeka Porečke-Golubinske-Velike-Zemne, 16 km jugoistočno od Donjeg Milanovca. Najveći su visovi: Crni Vrh (706 m), Ploča (548 m), Veliko Brdo (522 m), Mali Miroč (531 m). Podnožjem prolaze ceste D. Milanovac—Brza Palanka, D. Milanovac—Negotin.

P. V.

VELIKI JASTREBAC, planina u Srbiji, između rijeka: Toplice-Draguške-Blatašnice - Rasine-Modričke-Ribarske, 21 km sjeverozapadno od Prokuplja. Najviši su visovi: Đulica (1.566 m), Pogled (1.564 m), Zmajevac (1.491 m), Bijela Stijena (1.250 m), Bodenik (1.255 m). Njegovim podnožjem idu putovi: Brus—Prokuplje, Brus—Kruševac—Stalać, a preko planine cesta Stalać—Ribare—Prokuplje.

P. V.

VELIKI KRŠ, planina u Istočnoj Srbiji, između rijeka, Ispasa-Velike-Božine, 11 km jugo-jugozapadno od Crnajke s visovima: kota 1.195 m, kota 1.130 m, kota 1.098 m.

P. V.

VELIKI LUG, rječica u Srbiji, lijevi pritok Kubršnice. Izvire pod Blaškim (365 m) i Zminjak-Brijegom (363 m), utiče južno od Kusatka. Dužina je 33·5 km, a površina poriječja 367 km².

P. V.

VELIKI RZAV. V. Rzav.

VELIKI UPRAVNI I PROSVJETNI SAVJET postojao je od 1905 do 1920 u Sarajevu, kao vrhovna upravna, nadzorna i sudska vlast u autonomnoj crkveno-narodnoj upravi za eparhije u Bosni i Hercegovini. Članovi su mu bili sva 4 bosanska episkopa (mitropolita), 4 svećenika, 4 učitelja i 16 drugih svjetovnjaka. Sa-

stajao se svaka tri mjeseca, a rješavao je prizive protiv odluka eparhijskih upravnih i prosvjetnih savjeta u Bosni i Hercegovini. Funkcije V. U. i P. S. vrši od 1920 veliki upravni savjet srpske patrijaršije, izuzevši školske poslove, koji su prešli u nadležnost ministarstva prosvjete.
R. G.

VELIKI UPRAVNI SAVJET SRPSKE PATRIJARŠIJE osnovan je 1920, kao privremena prizivna i najviša upravna i nadzorna vlast za eparhijske poslove karlovačke mitropolije, Bosne i Hercegovine, do konačnog ujednačenja zakonodavstva cijele srpske crkve u kraljevini SHS. Kompetencija V. U. S. je ista, koju je u karlovačkoj mitropoliji imao saborski odbor, a u Bosni i Hercegovini veliki upravni i prosvjetni savjet u Sarajevu. On se u svom radu ima da upravlja po još postojećim zakonima i uredbama za te dvije stare crkvene oblasti. Predsjednik V. U. S. je patrijarh, a članovi su mu: 4 episkopa (2 zamjenika), 4 svećenika (od kojih je jedan monaškog reda) i 6 svjetovnjaka, s istim brojem zamjenika. Episkope bira arhijerejski sabor, a ostale članove postavlja kralj, na prijedlog ministra vjera i arhijerejskog sabora. Mandat im traje 2 godine. *R. G.*

VELIKI ZDENCI, selo u Hrvatskoj, u oblasti osječkoj, srez Garešnica; željeznička je stanica na pruzi Bjelovar—Grubišno Polje, od Grubišnog Polja 4 km k jugozapadu. Ima 1.514 stanovnika, poštu, telegraf, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu. V. Z. su bili nekad grad (oppidum), pominju se već u 16 vijeku. *J. M-n.*

VELIKI ZMAJAN, stjenovit otok na Jadranskom moru, zapadno-jugozapadno od Šibenika, 6 do 7 km udaljeno od kopna, na 43° 41·6′ sjeverne širine, 15° 45·8′ istočne dužine od Gr., visok do 145 m. Površina je 3·5 km². Nema stalnog naselja. *P. V.*

VELIKI ŽUPAN. Naziv V. Ž. imao je u historiji srpskog državnog uređenja razno značenje. Do krunidbe Stefana Prvovjenčanog za kralja (1217), V. Ž. nazivali su se vladaoci istočnih srpskih krajeva, a poslije ovog vremena bliski srodnici vladaoca i poneki od znatnijih oblasnih starješina (Andrija Gropa, Nikola Altomanović-Vojinović i t. d.). — U koliko je poznato iz historije, veliki župani nisu nikad postojali u Bosni i Hercegovini, a u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini oni su do uvođenja u život zakona o općoj upravi stajali na čelu županija kao predstavnici vlade, a glavna im je dužnost bila nadzor nad državnim i samoupravnim vlastima u županiji, čiju su upravu rukovodili podžupani.

Današnji veliki župani u kraljevini SHS ustanovljeni su Vidovdanskim ustavom, a njihov položaj i funkcije određeni su zakonom o općoj upravi od 26/4 1922, koji je u pogledu njihove nadležnosti u nekoliko odstupio od ustavnih propisa.

Po čl. 95 ustava, na čelu svake oblasti nalazi se V. Ž., koji upravlja preko državnih organa poslovima državne uprave u oblasti, a po čl. 98 on je starješina opće državne administracije u oblasti, u koliko po zakonu ne postoje za naročite poslove državne uprave posebni uredi za jednu ili više oblasti. Po ovim odredbama, poslovi cjelokupne državne uprave u oblasti imali bi stajati pod vrhovnim starješinstvom i upravom V. Ž., s izuzetkom poslova posebnih ureda za jednu ili više oblasti. Ali je zakon o općoj upravi odstupio od ovih ustavnih odredaba u dva pravca: a) ograničio je nadležnost V. Ž. na poslove opće uprave, koju sastavljaju ministarstva: unutrašnjih poslova, prosvjete, agrarne reforme, poljoprivrede i voda, građevina, trgovine i industrije, narodnog zdravlja, socijalne politike, vjera, i šuma i rudnika, u koliko se ne odnose na upravu državnim domenima (čl. 1), i b) proširio je njihovu nadležnost i na poslove posebnih ureda opće uprave, u koliko se ovi poslovi obavljaju na teritoriji jedne oblasti (čl. 2, 6 i 24). — Pošto je utvrdio, da u opću upravu spadaju svi poslovi iz nadležnosti nabrojenih ministarstva, zakonodavac naređuje, da ove poslove na teritoriji oblasti vrši veliki župan, po uputstvima i pod nadzorom nadležnih ministara. Iz ovoga izlazi, da V. Ž. ne može i neće vršiti poslove onih ministarstva, koja ne ulaze u sastav opće uprave: pravde, vojske i mornarice, vanjskih poslova, saobraćaja, za izjednačenje zakona, pošta i šuma i rudnika, u koliko se oni odnose na upravu dr-

žavnih domena, u koliko mu oni ne bi bili izrično dodijeljeni posebnim zakonima.

Kao predstavnik vlade i organ centralne uprave u oblasti, V. Ž. nesumnjivo je potčinjen i onim ministrima, čija ministarstva ne spadaju u opću upravu, ali samo u pogledu jerarhijskom, kao i ostali državni službenici. Ovi ministri ne mogu, dakle, neposredno činiti odgovornim V. Ž. za neizvršenje poslova iz njihovog resora, izuzev slučajeve, u kojima im je ovo izvršenje izrično stavljeno u dužnost posebnim zakonima. Odnos V. Ž. prema uredima i organima opće uprave u oblasti, određen je čl. 6, koji propisuje: »Na čelu opće uprave u oblasti stoji V. Ž. Njemu su potčinjena sva nadleštva i svi organi opće uprave u oblasti; on im izdaje u granicama svoje nadležnosti, naređenja i uputstva i prima njihove izvještaje«. Prema čl. 7, V. Ž. »je politički predstavnik vlade«, t. j. najviši organ centralne uprave u oblasti, koji personificira vladu, i preko koga ona ostvaruje državni program na teritoriji oblasti. Iz izraza »politički predstavnik vlade« ne treba izvoditi, da je V. Ž. naročita politička ličnost, jer iz zakona o činovnicima, u vezi sa zakonima o općoj upravi i oblasnoj i sreskoj samoupravi, nesumnjivo izlazi, da je on samo organ državne uprave, upravni činovnik.

Opća nadležnost V. Ž. veoma je obimna, ali i neodređena. Po čl. 10 u njegovu nadležnost spadaju svi poslovi opće uprave, »koji su prema postojećim propisima izuzeti iz nadležnosti sreskih upravnih vlasti a nisu pridržani za nadležnost ministra«. Ovi izrazi toliko su uopćeni i neodređeni, da jedva daju negativnu definiciju nadležnosti V. Ž.: on je nadležan za sve poslove opće uprave, koji ne spadaju u nadležnost ministara i sreskog poglavara. Nadležnost ministara precizno je određena čl. 11, ali je nadležnost sreskih poglavara veoma neodređena, a uz to i različna, s obzirom na nejednoobrazno pokrajinsko zakonodavstvo. — U nadležnost V. Ž. po izričnim zakonskim odredbama, spadaju: a) poslovi opće uprave, koje su vršile okružne, odnosno županijske uprave prije uvođenja u život zakona o općoj upravi (čl. 24 i 25); b) poslovi opće uprave, koje su u pokrajinama vršila posebna odjeljenja pojedinih ministarstava (čl. 25, al. 2); c) poslovi posebnih nadleštava opće uprave (razne direkcije), koja su bila potčinjena neposredno ministarstvima (čl. 24, al. 4); d) poslovi opće uprave, koji su spadali u nadležnost pokrajinskih uprava, za koje su nadležni ministri odlučili, po pristanku ministarskog savjeta, da se prenesu u nadležnost oblasnih uprava (čl. 25, al. 5), u koliko svi pobrojani poslovi nisu preneseni u nadležnost oblasnih i sreskih samouprava; e) nadzor nad vlastima opće uprave u oblasti i rješavanje o žalbama protiv njihovih upravnih akta; f) nadzor nad oblasnom samoupravom (čl. 121 zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi), i g) poslovi, koji su im specijalnim zakonima stavljeni u dužnost poslije donošenja zakona o općoj upravi. Pošto nadležnost okružnih odnosno županijskih uprava nije bila jednoobrazna u cijeloj kraljevini, već je, onako isto kao i nadležnost sreskih poglavara variirala prema nejednoobraznom pokrajinskom zakonodavstvu, to i opseg nadležnosti V. Ž. nije podjednak u svim pokrajinama. On je najmanji u Sloveniji i Dalmaciji, koje nisu imale okružnih uprava, jer je znatan broj poslova ostao u nadležnosti sreskih poglavara, a najveći je u Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni i Hercegovini, koje su, pored okružnih, imale i pokrajinske uprave. Ovako ima ostati sve dotle, dok se ne izjednači cjelokupno upravno zakonodavstvo.

Da bi V. Ž. mogao vršiti povjerene mu poslove, dodijeljeni su mu stručni i pravni referenti i potreban broj ostalog personala, koji sačinjavaju njegovo pomoćno osoblje. Ovo osoblje postavlja svaki ministar (čije ministarstvo spada u opću upravu) za svoju struku posebno, prema potrebi poslova, a pojedini ministri mogu, ako potreba službe zahtijeva, postaviti i pravne referente, pored stručnih (čl. 8). Stručni referenti neposredni su šefovi vlasti i organa one grane opće uprave u oblasti, za koju su postavljeni, a u davanju stručnog mišljenja i u čisto tehničkom poslovanju samostalni su (čl. 3). — Prema čl. 8, V. Ž. može, u slučaju potrebe, vršenje izvjesnih poslova svoje nadležnosti prenijeti i na oso-

*

blje, koje se nalazi kod sreske državne upravne vlasti na sjedištu oblasti, a po čl. 15 i naročitom odobrenju ministra unutrašnjih poslova može ove poslove povjeriti i okružnim načelnicima.

Za V. Ž. mogu, po pravilu, biti postavljeni samo pravnici s propisanim ispitima, t. j. diplomirani, koji su proveli najmanje 15 godina u državnoj službi (čl. 13). Po izuzetku, a u toku prve tri godine po stupanju u život zakona o općoj upravi, za V. Ž. mogu se postaviti i oni viši činovnici ili javni radnici, koji imaju fakultetsku spremu i desetogodišnju državnu službu ili javan rad (čl. 28 — izmjene i dopune od 27/10 1922). V. Ž. postavljaju se kraljevim ukazom na prijedlog ministra unutrašnjih poslova i po pristanku ministarskog savjeta, a zakonom o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda i uredbom o razvrstavanju državnih službenika, uvršteni su u II. i III. grupu prve kategorije državnih službenika.

U slučaju spriječenosti, velikog župana u dužnosti zastupa najstariji pravni referent (čl. 14).

L i t e r a t u r a: S. Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca; J. Stefanović, Nadležnost oblasnih općih uprava (Policija, 9, 1921); D. Alimpić, Policijski Rečnik (1924). *D. Alimpić.*

VELIKOBEČKEREČKI IZVOZNI MLIN D. D. u Velikom Bečkereku. Osnovan je 1896 kao mlin Hungaria, a 1923 prešao je u svojinu novoosnovanog društva pod gornjom firmom. Kapital je 3,000.000 din. Pokretna snaga je 225 konjskih snaga, a kapacitet je 5 vagona pšenice dnevno. *S. P.*

VELIKOGRADIŠTANSKI KREDITNI ZAVOD. Osnovan je 1922. Centrala Veliko Gradište. Kapital 1,000.000. Fondovi 35.213, ostale rezerve 65.741, ulozi 1,297.636, povjerioci 72.379, mjenice 515.590, zajmovi na zaloge 18.800, dužnici 1,711.789, vrijedeći papiri 129.266, dobit 115.724 din. Predsjednik Drag. M. Ilić. *N. S.*

VELIKO JEZERO. 1. Jezero na zapadnom kraju otoka Mljeta, dugačko 3 km, široko do 800 m, vezano s morem veoma uskim kanalom. Površina mu je oko 2 km^2.

2. Jedno od Plitvičkih Jezera, sjevero-sjeveroistočno od jezera Prošća, između Okrugljaka i Malog Jezera. Eliptičkog je oblika, pruža se pravcem sjeverozapad-jugoistok. Apsolutna je visina 605 m, najveća dubina oko 6 m, površina 0·02 km^2. Otiče u Malo Jezero i Vir.

3. U Bosni, na planini Treskavici, oko 3·5 km zapadno-jugozapadno od Velikog Lopca (1.776 m). Površina mu je 0·066 km^2, apsolutna visina 1.548 m. *P. V.*

VELIKOKIKINDSKI PARNI MLIN D. D. u Velikoj Kikindi. Kapital je 1,800.000 dinara. Mlin je osnovan 1862 godine. Pokretna snaga mu je 1.200 konjskih snaga. Ima veliki (eksport-ni) mlin, kapaciteta 12 vagona pšenice dnevno, krupični mlin, kapaciteta ½ vagona, sušnicu kukuruza, kapaciteta do 15 vagona dnevno, i mlin od 1·5 vagona dnevno, koji melje na ujam. *S. P.*

VELIKO KOZJE, planina u Sloveniji, između rijeka: Save-Savinje-Gračnice, 4 km istočno od Zidanog Mosta, visoka 987 m. Sjeverozapadnim i jugozapadnim podnožjem prolaze željeznička pruga i cesta Celje—Zidani Most—Reichenburg. *P. V.*

VELIKONJA NARTE, novelista (8/6 1891, Dol, kod Ajdoščine, talijanska Slovenija). V. je učio gimnaziju u Gorici (1904—1912), a pravo na univerzitetu u Beču. Živi u Ljubljani, kao sekretar oblasne uprave. V. je od 1910 sarađivao s pjesmama i crticama u Zvončku, Domaćem Prijatelju, đačkoj Zori i bio je 1913, 1914 i 1918 urednik ovog lista i đačkog almanaha Luč (1918). Od 1913 je saradnik Dom in Sveta, od 1921 Mladike. — V. pokazuje kao novelista u prvom redu interes za psihološke probleme, osobito nedoraslih osoba, i opisuje uticaje odlučnih događaja koji su upola shvaćeni od ličnosti njegovih novela: Stric, Med dvema stenama, Izpoved (Dom in Svet, 1914), Tri gracije (1920). V. ispituje i zagonetne psihične procese kod patoloških tipova i analizira ih s osobitom individualnom karakteristikom: Verižica, Dražba, Skrivnost, (Dom in Svet, 1923), Gospa Amalija (Mladika, 1923), Nedolžnost (Dom in Svet, 1924). V. stil predstavlja zbijen dijalog. V. novele i crtice iz društvenog života

pune su socijalnog saučešća, a često i opće satire: Petindvajsetletnica (Dom in Svet, 1922).

Literatura: Grafenauer, u Dom in Svetu, 913. *I. G.*

VELIKO ŠKRČKO JEZERO, u Crnoj Gori, na Durmitoru, oko 1·5 km zapadno od Ćirove Pećine (2.534 m). Površina mu je 0·042 km^2, apsolutna visina oko 1.700 m. Jezero je glacijalnog porijekla. *P. V.*

VELIKO TRGOVIŠTE, selo u Hrvatskoj, u oblasti zagrebačkoj, srez Klanjec, kod utoka Horvacke u Krapinu, 46^0 sjeverne širine; željeznička je stanica na pruzi Zagreb—Zaprešić—Varaždin; raskrsnica je triju cesta: u Zagreb 35·5 km, u Krapinske Toplice 11·6 km, u Klanjec 16·5 km. Ima 968 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu. *J. M-n.*

VELIKOVARADSKA EPARHIJA. V. Jegarska i Velikovaradska eparhija.

VELIKOVEC (Völkermarkt), grad u austrijskoj Sloveniji, u valovitoj ravnici, nedaleko od Drave. V. ima 2.028, a kao općina 2.631 stanovnika. — Početak grada je u vezi sa starim mostom, koji je vodio preko Drave. Zbog ovog mosta bilo je mjesto podesno za trgovinu. Kad se prvi put spominje (između 1105—1126) imao je već sva prava velikog trga, koja su mu vjerojatno dali koruške vojvode iz porodice Spanheimovaca. Bernhard Spanheim dao je između 1105 do 1126 V. samostanu Sv. Pavla, a već krajem 13 vijeka bilo je mjesto (koje se prvi put 1252 spominje kao grad), opet svojina zemaljskog vojvode. — Grad je vrlo procvjetao i postao važno trgovačko središte, ali su ratovi pri svršetku srednjeg vijeka umanjili njegovo blagostanje. Ni u novije doba nije se mogao grad podići, jer je ostao dva sata udaljen od željeznice. — V. je sjedište okružnog poglavarstva i suda, a ima pivaru i električnu centralu. *A. M.*

VELIMIROVIĆ NIKOLAJ DR., pravoslavni episkop ohridski, propovjednik i pisac (23/12 1880, Ležić, srez valjevski). Srednju školu i bogosloviju svršio je u Beogradu, a starokatolički bogoslovski fakultet u Bernu, gdje je dobio i doktorat teologije. Počasni je doktor glasgowskog i oxfordskog univerziteta. Prije rata je bio nastavnik u srednjim školama i u bogosloviji Sv. Save u Beogradu. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je u Engleskoj i Americi, gdje je držao mnogobrojna predavanja, propovijedi i konferencije, pisao članke po listovima u korist svoga naroda. 1919 postao je episkop žički, a 1920 premješten je, po svojoj želji, na episkopiju ohridsku. — Glavni su mu radovi iz homiletike i filozofije: Besede pod gorom (1912), Iznad greha i smrti (1914), Religija Njegoševa (drugo izdanje 1921), Reči o svečoveku (1920), Reči o dobru i zlu, Molitva na jezeru (1922), Nove besede pod gorom (1922), Nedeljna i praznička jevanđelja, propovedi i tumačenja, Serbia in light and darkness, Serbian soul, spiritual rebirth of Europe, Living church, The agony of the church (1917). *R. G.*

VELIMIROVIĆ PERA, političar (16/1 1848, Sikol, okrug krajinski — 23/12 1921, Beograd). Svršio je politehniku 1872 u Zürich-u. Kao sljedbenik Svetozara Markovića, bio je zatvoren, zbog socijalističke manifestacije s crvenim barjakom u Kragujevcu 1876. Između prvoga i drugoga turskoga rata emigrirao je u Ugarsku. 1880 izabran je za narodnoga poslanika. V. je bio jedan od osnivača radikalne stranke, i istakao se u skupštini svojom stručnom kritikom Bontuovoga ugovora. Prilikom timočke bune (1883) emigrirao je u Bugarsku. 1887 bio je ministar građevina u liberalno-radikalnom Ristićevom ministarstvu, zatim u čisto radikalnom ministarstvu Grujićevom, koje je obrazovano krajem iste godine. U vremenu od 1889 do 1894 bio je član državnog savjeta i ministar građevina, prvo u Grujićevom ministarstvu od 1889 do 1890, pa onda u Pašićevom ministarstvu od 1891 do 1892. Poslije državnog udara od 1894 penzioniran je. 1896/97 bio je ministar građevina u Simićevom ministarstvu; 1901/02 bio je ministar građevina u Grujićevom ministarstvu, a krajem 1902, kratko vrijeme, predsjednik ministarstva. 1901 postavljen je za senatora, a 1902 za državnog savjetnika, koji je položaj zadržao do smrti. 1903 predsjedavao je narodnomu predstavništvu, koje je izabralo kralja Petra i uspostavilo ustav od 1903. 1904/05 bio je ministar građevina u

Pašićevom ministarstvu, a 1908/09 predsjednik ministarstva. Ovo njegovo ministarstvo bilo je na vladi u trenutku aneksije Bosne-Hercegovine.
S. Jovanović.

Bio je predsjednik Državnog Savjeta, sedam puta ministar građevina i predsjednik ministarskog savjeta. Kao politički emigrant radio je na željeznicama u Madžarskoj, Slavoniji i Bugarskoj, do 1878. Bio je profesor gimnazije u Sofiji do kraja 1880. 1881 izabran je za narodnog poslanika i radio je na zakonu o željeznicama. Stupio je 1881 u državnu službu, i radio je na pruzi Niš—Vranje i Niš —Pirot, a 1887 rukovodio je dovršavanjem radova na smederevskoj pruzi. Iste godine postao je prvi put ministar građevina. Kao višegodišnji ministar građevina, V. je donio mnoge zakonske dopune i zakone po građevinskoj struci. Prvi zakon o uređenju državnih željeznica 1892, ugovor o otkupu srpskih državnih željeznica kao i samo oduzimanje željeznica od stranaca 1889 V. su djela. V. je bio odličan administrator, najbolji ministar građevina, koga su Srbi imali u tom pogledu. Bio je tip radnika i političara širokih pogleda, koji je sve radio samo za opću korist. Radio je na tehničkoj enciklopediji, koju je dao u štampu, ali je ona za vrijeme ratova propala. Skupio je ogromnu građu za tehnički rječnik, koja je također u ratu propala. *S. B.*

VELIMIROVIĆ VIĆENTIJE, duhovnik manastira Studenice i crkveni pisac (1761, Vitkovci, Gruža — 1806, manastir Vraćevšnica). V. je bio učitelj šabačkog vladike Đerasima Đorđevića. Pred svoju smrt napisao je lijepim minejskim slovima Skazanije o preselenii moštej svetago v kraljeh Stefana, u kome se opisuje historija moći Stefana Prvovjenčanog od njegove smrti do 1806, kada su prenesene iz Studenice u Vraćevšnicu.
R. G.

VELIMIROVIĆ VUKOSAVA, kiparica (30/6 1891, Pirot). V. je svršila škole u Beogradu, zatim akademiju umjetnosti u Parizu i Rimu. Izradila je do sada veliki broj portreta i simboličnih figura, dovršila je 5 velikih statua za palaču Vračarske Banke. Pored modeliranja bavi se i slikarstvom. Učestvovala je na mnogim izložbama, ali do sada još nije priredila kolektivnu izložbu svojih radova.
V. P.

VELISAVLJEVIĆ ĐORĐE, direktor Srpske Banke (23/4 1864, Veliki Bečkerek). Svršio je gimnaziju i trgovačku školu. Bio je viši činovnik kod Narodne Banke. Kao takav izaslan je od srpske vlade u Saksonsku, da prouči uređenje državne klasne lutrije, koju je organizirao 1890 u Beogradu, i bio pet godina njen upravnik. Od 1895 direktor je Srpske Banke u Zagrebu. *S. D.*

VELIZAR, najveći vojvoda cara Justinijana I., osvojilac »Afrike« (t. j. kartaške oblasti) od Vandala i Italije od Istočnih Gota, hrabri branilac bizantinskog istoka od Persijanaca, spasilac Carigrada od crnomorskih Huna (559). V. je kao i Justinijan, bio Balkanac (rodom iz kupališta Germanije, t. j. Soparevske Banje, nedaleko od bugarske Dupnice). No, kao ni Justinijan, nije ni on bio Slovenin, već prije polatinjeni Tračanin. Umro je 565. *D. An.*

VELJKOVIĆ STOJAN DR., pravnik i političar (1830, Paraćin — 22/4 1925, Beograd). Položio je doktorat prava u Heidelbergu. Od 1856 do 1864 bio je profesor rimskog i krivičnog prava u beogradskom liceju. Zbog svojih liberalnih uvjerenja bio je premješten u sudsku struku. 1865 bio je član kasacionog suda. U dva maha je bio ministar pravde, prvi put 1871 do 1873, u ministarstvima Milojkovićevom i Blaznavčevom, kada je donio zakone o poroti i o starateljstvu, a drugi put 1879/80, u Ristićevom ministarstvu, kada je učestvovao u donošenju zakona o uređenju agrarnih odnošaja u novooslobođenim predjelima. Od 1897 do 1901 bio je predsjednik kasacionog suda. Cijenjen je kao pravnik; napisao je Objašnjenje trgovačkog zakonika (1866), koje je godinama važilo kao glavno djelo iz oblasti srpskog trgovačkog prava.

L i t e r a t u r a: Živ. Živanović, S. K. Glasnik, 1925.
S. J.

VELJKOVIĆ VOJISLAV DR., političar i financijer (17/12 1865, Beograd). Sin je Stojana Veljkovića. Položio je doktorat prava u Parizu 1893, s tezom o trgovačkim ugovorima, koja je zapažena u stručnoj književnosti. Od 1896 do 1899 bio je pro-

fesor administrativnog prava na beogradskoj velikoj školi. 1899 bio je sekretar kralja Aleksandra, ali je 1900 dao ostavku zbog neodobravanja kraljeve ženidbe s Dragom Mašin. 1901 izabran je u skupštinu, kao kandidat liberalne stranke, i istakao se svojom opozicijom protiv režima kralja Aleksandra. 1903 bio je ministar financija u Avakumovićevom ministarstvu, ali je ubrzo dao ostavku, zbog sukoba sa zavjerenicima. Od 1903 stalno je biran u skupštinu, gdje je bio jdan od vođa nacionalističke stranke. 1919 bio je ministar trgovine i industrije u Protićevom ministarstvu, i ministar financija u Davidovićevom ministarstvu. On je izvršio preobraćanje kruna u dinare.

S. J.

»VELOX«, TVORNICA STROJEVA A. D. u Beogradu. Društvo je osnovano 1920 s kapitalom 3,000.000 dinara. Pokretna je snaga 60 HP, a radnika je zaposleno preko 100. Izrađuje električne motore, dinamostrojeve i druge električne strojeve i instalacije, izrađuje projekte i izvršuje električne instalacije. *S. P.*

VELTLINAC (crveni i zeleni), vrsta vinove loze. Uvezena je iz Austrije, a raširena je u Sloveniji i u Hrvatskoj. *I. R.*

VELUĆE, manastir kod Trstenika (Vavedenje), ranije se zvao Srebrnica. Osnovan je u drugoj polovini 14 vijeka, za vlade kneza Lazara ili despota Stefana. Osnivač je nepoznat. Arhitektura i plastična dekoracija slična je onoj kod Lazarevih crkava.

V. P-ć.

VENAC, književni omladinski list. Počeo je izlaziti u mjesečnim sveskama u Beogradu 1910, obustavljen je za vrijeme rata, a poslije ujedinjenja obnovljen. Osnivač, vlasnik i urednik je prof. Jeremija Živanović. V. je najbolji srednjoškolski časopis. Pored starijih i uglednih saradnika V. ima i đake za saradnike.

U. Dž.

VENAČKA EPARHIJA. U 17 vijeku, 1632, pominje se u manastiru Blagovještenju venački i rudnički mitropolit Serafim. Ne zna se, da li je ta oblast u to doba sačinjavala zasebnu episkopiju, ili je bila samo dio valjevske ili užičke episkopije.

R. G.

VENCLOVIĆ (STEFANOVIĆ) GAVRILO, književni radnik 18 vijeka, crkveno-narodni besjednik, prepisivač crkvenih knjiga i prevodilac. Godina i mjesto njegovog rođenja nepoznati su. Po svoj prilici prešao je, prilikom velike Čarnojevićevê seobe, iz Srbije u Ugarsku; zna se da je neko vrijeme živio u Sent-Andreji kod Pešte (patrijarhova prijestolnica u to vrijeme) i da je bio u prepisivačkoj školi Kiprijana Račanina. 1736 bio je V. u Đuru, kao kapelan, a 1739 došao je u Komoran, među srpske šajkaše, da se, već kao čuven pravoslavni teolog i besjednik, bori protiv katoličko-unijatske propagande, koja se vodila među ondašnjim pravoslavnim Srbima. U jednom zapisu na rukopisu prepisanom 1735 veli V. za sebe, da je »v starosti«. Poslije 1747 nema o V. više podataka. — Od V. je ostalo mnogo i vješto prepisanih crkvenih knjiga, a bio je i dobar crtač, što se vidi po ilustracijama i crtežima, kojima je svoje prijepise ukrašavao. Po predanju, izgleda, da je V. bio slikar i da je i neke ikonostase slikao. Radio je, uglavnom, od 1716 do 1747, a nađeno je do sada svega 13, koje većih koje manjih, prijepisa od njegove ruke, većinom crkvenih zbornika i pobožnih i moralnih prijevoda s ruskog i poljskog. Naročito je V. prevodio Baranovića, ruskog teologa i polemičara protiv katolicizma. Od svjetovnih stvari, preveo je V. s poljskoga: Istoriju barona Cesara, gardinala rimskago. Teološke knjige prevodio je V. »po knjižnomu« t. j. srpsko-slovenski, a besjede za narod pisao je »po prostomu«, čistim narodnim jezikom. — Po V. radovima vidi se, kako je ruska teologija počela uticati na srpske pisce, kako su srpski kaluđeri, u strahu od katoličke propagande, morali da razvijaju svoje obrazovanje, kako su tradicije srpsko-slovenskog jezika bile jake kod Srba iseljenika kroz gotovo još čitav jedan vijek, i kako je narodni jezik već polovinom 18 vijeka tražio svoje pravo u srpskoj književnosti. V. je, u opće, prvi srpski pisac koji se obraćao narodu čistim narodnim jezikom.

L i t e r a t u r a: Gavrilo Vitković, O književnom radu jeromonaha Gavrila Stefanovića (Glasnik, 34, 1872); Gavrilo Vitković, Srpski istorijski i književni spomenici (Glasnik, 67.

1887); Ljub, Stojanović, Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga; Stojan Novaković, Primeri književnosti i jezika staroga i srpskoslovenskoga (1904); Vladan Jovanović, Jezik Gavrila Stefanovića (Dialektološki Zbornik, 2, 1911).

V. Petrović.

VERA I RAZUM, crkveni list američkih Srba. Izlazio je u Vilmerdingu 1905. Uređivao ga je F. Srdanović. *R. G.*

VERBIĆ JOSIP, profesor (22/2 1869, Borovnica kod Ljubljane). V. je učio gimnaziju i učiteljsku školu u Ljubljani, pčelarsku školu u Beču i danas je profesor učiteljske škole u Ljubljani. Bavi se naročito pčelarstvom i stalni je saradnik Slovenskog Čelebara. *M. Kos.*

VERBÖCZY STEFAN, ugarski pravnik (oko 1458 — 1541). Bio je činovnik kraljevske kancelarije, kasnije notar, a 1502 zemaljski protonotar. Igrao je odličnu ulogu u tadašnjim javnim i političkim prilikama, stojeći na strani nižeg plemstva protiv višeg. Izradio je početkom 16 vijeka sistematski prikaz običajnog prava, koje je vrijedilo u zemljama ugarske krune. To je djelo podneseno, pod naslovom Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae, 1514 saboru na prihvat. Kralj je Tripartit potpisao, ali nije ovjeren pečatom, tako da je sankcija ostala nepotpuna, što se pripisuje uticaju visokog plemstva, koje nije bilo zadovoljno tom redakcijom, jer se njome načelno izjednačivalo niže s višim plemstvom. Ipak su se sudovi počeli tom zbirkom služiti, te je ona s vremenom dobila silu zakona. Tripartit sadržava mnogo elemenata slovenskog prava, vrijedio je načelno za zemlje ugarske krune, pa je imao velik uticaj i u slovenskim pokrajinama. Tripartit je preveo na naš jezik Pergošić i štampao ga 1574, a novo izdanje pod redakcijom K. Kadleca priredila je S. Kr. Akademija 1909. *M. K.*

VEREŠ SLAVKO, slikar (24/12 1887, Vrtlinska, kraj Čazme). Svršio je nižu gimnaziju i umjetničku školu u Zagrebu. 1905 počeo je saradivati u humorističkom listu Koprive, čiji je danas vlasnik i izdavač. Pod pseudonimom Tonček Tomaš izdao je V. zbirku kajkavskih pjesmica.

A. Sch.

VERGANT FORTUNAT. V. Bergant.

VERGERIUS PETAR PAVAO DR., protestantski teolog (1497/99, Kopar — 4/10 1565, Tübingen). V. je učio u Padovi, 1518 postao je doktor prava i poeta laureatus. Bio je advokat. Oko 1529 stupio je u službu kurije u Rimu i postao je svećenik; 1533—36 bio je delegat za izravnanje vjerske raspre u Beču i u Njemačkoj (od 1534 bio je u isto vrijeme i župnik u Komnu i Goričkoj). 5/5 1536 postavljen je za modruškog biskupa (ostao je u Rimu), a 6/9 1536 za biskupa u Kopru. 1539 do juna 1541 putovao je po Francuskoj, u Worms i Rim. Oko 1543 počeo je da uvodi u praksu neka načela reformacije i stoga je došao, sredinom 1545, pod sud. Ostavio je Kopar, bio je 4 godine bez stalnog mjesta stanovanja po mletačkoj oblasti, zastupao je sve izrazitiju protestantsku ideologiju, pobjegao je u početku maja 1549 na graubündensko zemljište. Na ponovnom procesu u Rimu bio je 3/7 1549 isključen i svrgnut s biskupskog položaja. 1550 do 1553 bio je protestantski župnik u Vikosopranu, a od početka novembra 1553 savjetnik vojvode Kristofa u Tübingenu. U svoje katoličko doba objavljivao je, od 1522 na dalje, razne državno-pravne i rimsko-agitatorne rasprave, a poslije presude štampao je preko 150 talijanskih i latinskih protestantsko - agitatornih brošura. Osjećao se kao Talijanac, a hrvatski ili slovenski nije umio ni dobro da govori. U Beču se upoznao, oko 1533, s Ungnadom, a u Kopru, odnosno Trstu, 1541 s Trubarom. Od druge polovine januara 1555 do 1556 radio je V. zajedno s Trubarom, na izdanju Biblije za Hrvate i Slovence. Plod ove literarne veze bila je zamjena gotice latinicom u Trubarevim štampanim knjigama i izdanje četiriju slovenskih i jedne hrvatske knjige (1555). U ovim izdanjima priredio je slovenske tekstove Trubar, hrvatske neki Anton Senjanin, a V. se brinuo za sredstva, štampariju i talijanske tekstove. V. nije mogao uspjeti s idejom jedinstvenog hrvatsko-slovenskog književnog jezika na osnovu crkveno-slovenskog. Na svojim stalnim protestantsko-agitatorskim putevima dolazio je V. u veći dodir sa Slovencima, osobito 1558, pri

putovanju za Beč, Ljubljanu, Oglaj i Beljak.

Literatura: Stancovich, Biografia, 1 (1828); Sixt, P. P. Vergerius (1871); Kausler-Schott, Briefwechsel zwischen Christoph Herzog v. Württemberg und P. P. Vergerius (1874); Elze, Allgemeine deutsche Biographie, 39 (1895); Elze, Trubers Briefe (1897); Wetzer-Welte, 12 (1901); Realenc, f. prot. Theologie, 20^3 (1908); Gruden, P. P. Vergerij in njegov stik s slovenskimi deželami Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, 1909); Kirchl, Handlexikon, 2 (1912); F. Kidrič (Ljubljanski Zvon, 1922, 188, o jeziku); Rasprave, I. (1923, susret s Trubarom, 1541). — Ostala starija literatura u citiranim djelima.

F. Kidrič.

VERIGE. V. Boka Kotorska.

VERKOVIĆ STEFAN (1827, Uglјara, bosanska Posavina — 30/12 1893, Sofija). U zagrebačkoj bogosloviji upoznao se V. s Gajevim ilirskim idejama i primio ih. Napustio je bogoslovske studije i 1848 otišao u Beograd, gdje se upoznao s I. Garašaninom, koji ga je uputio u Makedoniju. Tu je V. proveo od 1850 do 1860. Bavio se arheologijom, historijom i skupljao narodne pjesme, od kojih je jedan dio izdao u Beogradu 1860. (Narodne pesme Makedonskih Bugara. Knjiga prva. Ženske pesme). Od 1857 se bio stalno nastanio u Seru. Mnogo je maštao o slovenstvu starih Ilira i Tračana i tražio svjedočanstva za to. I dobio ih je: Jovan-pop-Ilijev, nazvan Gologanov, prodavao mu je »narodne« pjesme o Orfeju, slovensku Vedu, s kojom je V. izišao pred moskovsku etnografsku izložbu. I ako je to bio očevidan falzifikat, ipak je trebalo dugo vremena da se kao takav utvrdi. 1889 je izdao V. topografsko-etnografski pregled Makedonije. Živio je u Rusiji 14 godina, a vratio se u Bugarsku 1891. Mnogo se mučio da utvrdi autentičnost svoje Vede. Svi su mu radovi diktirani željom, da dokaže svoje diletantske naučne hipoteze ili političke težnje, mistificirao je, ali više što je i sam bio mistificiran nego radi mistifikacija.

Literatura: Šišmanov J., Glück und Ende einer berühmten literarischen Mystification: Veda Slovena (Archiv für slav. Phil., 25, 1903). Jelenić J., Pisma Stjepana J. Verkovića Josipu D. Božiću (1926).

N. Radojčić.

VERNE MIHAEL, pisac (28/9 1797, Orehek, kod Hrenovica, talijanska Slovenija — 29/6 1861, Trst). V. je svršio gimnaziju (1812—1818) i licej (do 1820) u Ljubljani, a bogosloviju u Gorici (do 1824). Zatim je bio kapelan i kateheta u Postojni, od 1825 biskupov kapelan i sekretar u Trstu, od 1826 kateheta u tršćanskoj normalnoj školi, od 1835 kanonik, od 1846 prošt stolne crkve u Trstu. — B. je pisao putopis (Novice, 1852, 1858), sarađivao u srednjoškolskim udžbenicima i preveo Châteaubriandovu Atalu (Novice, 1858). V. je jedan od najboljih proznih pisaca prve polovine 19 vijeka.

Literatura: Iv. Navratič, Koledar Družbe Sv. Mohora (1866); J. Marn, Jezičnik, 16; Glaser, Zgodovina slov. slovstva, 3. *I. G.*

VERNEDA FRANJO, učitelj zagrebačke gimnazije, latinski pjesnik i govornik krajem 18 vijeka. Neke su V. pjesme štampane u Zagrebu, posebno, ili zajedno s pjesmama drugih prigodnih pjesnika. V. je pisao ponajviše ode, po Horacijevu primjeru, ili elegije. *Đ. K.*

VERNTLE ANTUN, zagrebački isusovac, oko polovine 18 vijeka, učitelj u Zagrebu, vrstan latinski govornik. Mnogo se bavio i pitanjem razdora između istočne i zapadne crkve. Nekoliko je svojih rasprava štampao u Zagrebu. U posledње doba intenzivno proučava faunu južnodalmatinskih otoka. *Đ. K.*

VEROVŠEK ANTON, glumac i režiser (18/1 1866, Ljubljana — 20/12 1914, Ljubljana). V. je svršio nekoliko razreda gimnazije i realke, i bio je po zanatu vrtljar. Glumio je prvo kao diletant na predstavama, koje je priređivalo Katoličko društvo zanatlijskih pomoćnika. Od 1887 do smrti bio je član zemaljskog kazališta u Ljubljani. Dramsko društvo slalo je V. ponovo na studije u Prag i Beč. V. se razvio tako iz diletanta u kazališnog umjetnika i sasvim se posvetio svome zvanju. U mladim godinama glumio je herojske ljubavnike (Karl Mohr, Otello, Mortimer), zatim je prešao na uloge očeva i karaktere starijih ličnosti (Vozač Henšel — Hauptmann, Moć tmine —

Tolstoj, Zemlja — Schönherr). Najviše je uspio u narodnom repertoaru kao karakterni komičar. V. je bio i ostao na glasu kao najpopularniji slovenski glumac. Njegovi drugovi podigli su mu spomenik, koji stoji pored Borštnikovog u vestibulu ljubljanske opere.

Literatura: Iv. Cankar, Obiski (1920). *F. A.*

VERTHER MORIC DR., madžarski historičar (1849 — 1921). V. je svršio medicinske nauke, ali se bavio studijom historije, a naročito pitanjima genealogije i heraldike, te je napisao vrlo mnogo i vrlo znatnih rasprava iz ovih područja, naročito za historiju Madžara. Od rasprava, koje se odnose na našu historiju, najvažnije su: A délszláv uralkódói családok genealogiai történetéhez középkorban (1891), Értekezések a szerb Nemanjidekröl, a bolgar cárokrol és a Brankovicsokrol (1890—91), Prinosi k poznavanju hrvatskih banova od 1105—1225, Eine unbekannte schlesisch-kroatische Allianz, A Blagáy-család történetéhez. *D. P.*

VES (FES), muška i ženska kapa od crkvene čohe s kićankom, ili bez nje. V. ima raznih, većih i manjih, okruglih, plitkih, s većom ili manjom kićankom. Obično su kićanke od crnoga ibrišima. V. nose muslimani po Bosni i Staroj Srbiji. U Srbiji nosi V. samo još po koja starija žena. *N. Z.*

VESEL FERDO, slikar (18/5 1861, Ljubljana). V. je svršio realku u Ljubljani i akademiju u Beču. 1884 otišao je u München, gdje je radio zajedno s Ažbeom, a od 1890 s generacijom impresionista. Godinu dana je bio učitelj crtanja u realci u Ljubljani, zatim je putovao u Englesku, Francusku i Italiju. Neko vrijeme je živio u Kamniku, a napokon je kupio mali grad Grundlhof kod Št. Vida u Dolenjskoj, gdje živi i danas. — V. radi slike s uljem i bavi se tehničkim eksperimentima. Izlagao je u Münchenu, Mlecima, Beogradu (1904 i 1922), Londonu, Ljubljani i Sofiji. Za vrijeme rata bio je interniran. — Glavna su mu djela: Pravljica, Svatica, Kranjica, Umetnikova sudbina (kob), portret žene, pokrajine, portreti, slike iz života narodnog (Belokranjski pust, Svadba i t. d.).

Literatura: St. Vurnik, Ferdo Vesel (Zbornik za umetnostno zgodovino, 4, 57). *F. S.*

VESEL IVAN-VESNIN, pisac (16/8 1840, Mengeš, Gorenjska — 10/12 1900, Trnovo, kod Ilirske Bistrice, talijanska Slovenija). V. je svršio gimnaziju (1852—1860) i bogosloviju u Ljubljani, postao je 30/7 1865 svećenik i služio je u različitim mjestima Kranjske, napokon od 1886 kao dekan u Trnovom, kod Ilirske Bistrice. — V. je prevodio mnogo iz ruskih pjesnika Homjakova, Ljermontova, Gogolja (Revizor, 1884) i Puškina. Veću zbirku ruskih prijevoda izdao je u Ljetopisu Slovenske Matice 1870 (Severni Cveti) i u Zori. Svoje i tuđe prijevode izdao je u knjizi Ruska antologija, 1901. V. je prevodio mnogo i iz Biblije. Objavio je cjelokupan prijevod psalama u zasebnoj knjizi (1892). V. prijevodi su glatki i pokazuju prevodioca s pjesničkim osjećanjem.

Literatura: J. Marn, Jezičnik, 30; Aškerc, Ljubljanski Zvon, 1901; Vrhovnik, Koledar Družbe Sv. Ćirila in Metoda, 1904; Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, 2. *I. G.*

VESEL KOSESKI IVAN, pjesnik (12/9 1798, Koseze, žup. Moravče — 26/3 1884, Trst). Od 1811 bio je u gimnaziji u Celju, od 1816 slušalac liceja u Ljubljani, 1818 pravnik u Beču, 1820 pravnik u Grazu, 1823 postao je konceptni praktikant policijske direkcije u Ljubljani, 1825 financijski činovnik u Gorici (kasnije u Tolminu), 1832 u Trstu, 1852 je zbog bolesti penzioniran. — Objavio je pjesme 1817—1818 u Laibacher Wochenblatt-u (uz 5 njemačkih, 5/6 1818 i prvi slovenački sonet), 1820—1821 u gradačkom Der Aufmerksame (2 njemačka soneta), 1844 do 1852 i od 1868 u Novicama, i izdao je: Mazepa Ivan (po Byronu), 1868; Razna djela, 1870; Paklo (po Danteu), 1877 (u Ljetop. Slovenske Matice); Raznim delom dodatek, 1878. Originalnim slovenskim pjesmama bila je svrha nacionalno buđenje ili pobožno-vjerna ispovijest. Prevodio je najviše iz Schillera i Chamissa. — 1844—1860 bio je V. najpopularniji i najuplivniji slovenski pjesnik, kojega je držala većina Slovenaca, s Bleiweissom na čelu, usprkos praznoj retorici i jezičnim pogreškama, još dugo vremena za pje-

snika-prvaka i stavila ga nad ili bar uz Prešerna. Estetično obrazovaniji pojedinci u mlađoj generaciji imali su o njemu već u početku pedesetih godina tačan sud, kojemu su pomogli da pobijedi osobito Stritar (1868), Rutar (1879), Žvab (1880) i Levstik (1881). Za širenje slovenske svijesti imao je V. nesumnjive zasluge.

L i t e r a t u r a: Wurzbach, Biogr. Lex., 50 (1884), 210—212; Marn, 24 (1886), 90—98 (s navođenjem dotadašnje literature); M. P., Dom in Svet, 1898, 708—770; Levec, Knezova knjižnica, 5 (1898), 191—209; Pintar, Ljubljanski Zvon, 1909, 703; Zbornik Matice Slovenske, 1909 (razmjer prema Bleiweissu, korespondencija, pred policijom i t. d.; Grafenauer, Zgod., 2 (1911), 189—196. *F. Kidrič.*

VESELIĆ JOSIP, profesor, botaničar i pisac (5/8 1823, Đakovo, Slavonija — 20/8 1873, Kragujevac). Svršio je rimokatoličku bogosloviju, a bavio se botanikom. Kasnije je prešao u Srbiju, primio pravoslavlje i bio sudski činovnik, pa telegrafist i napokon profesor gimnazije u Kragujevcu. Bio je oduševljen propagator sloge među Južnim Slovenima. Napisao je dva djela iz botanike (1848 i 1852), zatim je pisao o telegrafu (1859), o manastirima u Srbiji (1867) i Skup slovenskih vila na Metinom Brdu 9/8 1872 (1872). *R. G.*

VESELINOVIĆ JANKO, književnik-pripovjedač (1/5 1862, Salaš Crnobarski, Mačva — 14/6 1905, Glogovac, Mačva). Osnovnu školu svršio je u Glogovcu, 4 razreda gimnazije u Šapcu, a učiteljsku školu u Beogradu. Radio je kao učitelj u Svileuvi, Glogovcu, Šapcu i Koceljevu. 1893 nastanio se u Beogradu kao pomoćni urednik Srpskih Novina. Otpušten iz službe zbog politike, preuzeo je V. uredništvo Zvezde (1898—1901). Jedno vrijeme bio je dramaturg Narodnog Pozorišta. — Prve knjige pripovijedaka izdao je V. u Šapcu, 1886 i 1888, pod naslovom Slike iz seoskog života. Zatim je objavio jedno za drugim: Poljsko cveće (1890—1891), Slike iz učiteljskog života (1890), Od srca srcu (1893), Rajske duše (1893), Zeleni vajati (1895), Stari poznanici (1891 do 1896), Male priče (1902). Izbor pripovijedaka izdala mu je Srpska Književna Zadruga u dvije knjige (1896 i 1899), zatim veću novelu Seljanka (1893) i historički roman Hajduk Stanko (prvo izdanje 1896). Nije dovršio romane Borci (1899), Junak naših dana (1897—1898 i 1902—1903 u Delu) i Mešići (Delo, 1905). U društvu s Dragomirom Brzakom napisao je popularni kazališni komad iz narodnog života s pjevanjem Đido (1892), a s glumcem Ilijom Stanojevićem Poteru (1895). Od 1900 do 1904 napisao je Pisma sa sela.

L i t e r a t u r a: Brankovo Kolo, 1905, br. 25—26. posvetilo je oba broja smrti V., sabravši sve novinske odzive, nekrologe i nadgrobne govore; J. Skerlić, Janko Veselinović (Pisci i knjige, 2); Lj. Nedić, Janko Veselinović (Kritičke studije, 1910); Milovan Glišić, Biografija Janka Veselinovića (Slavjanskija Izvjestija, 1910, sveska 7—8), Srpski Književni Glasnik, 27, 1911; Jeremija Živanović, Janko Veselinović; predgovor uz Hajduk-Stanka u Srpskoj Književnoj Zadruzi, 1913; Bibliografija radova Janka Veselinovića u Letopisu Matice Srpske, 1907, knjiga 242.

V. Petrović.

VESELOVSKI ALEKSANDAR NIK., profesor univerziteta u Petrogradu (1838, Moskva — 23/10 1906, Petrograd). V. je jedan od najkrupnijih ruskih naučnika, koji je ispitivao veze stare slovenske i tradicionalne književnosti s književnošću istoka i zapada, utvrđujući ne samo nove fakte i dajući ne samo nove poglede nego i originalne metode ispitivanja. U svojim djelima vrlo se često dotiče južno-slovenskih motiva. — Pregled radova V. kod P. K. Simoni, K četrdesetogodišnjici književno-naučnog rada profesora i akademika A. N. Veselovskog (1906, ruski).

A. B.

VESIĆ ILARION, arhimandrit mitrofor (1854, Pepeljevac, kod Kruševca — 1906, Prizren). Bio je svećenik u svom rodnom mjestu 16 godina, a kad je ostao udovac, otišao je u Kijev i svršio tamo duhovnu akademiju. Bio je zatim u dva maha profesor i rektor beogradske i prizrenske bogoslovije. Pisao je po raznim časopisima mnoge članke, većinom bogoslovskog sadržaja.

R. G.

VESNA. 1. Prvi list slovenske omladine viših škola s naprednom tendencijom. V. je izlazila u redak-

ciji S. Magoliča i Fr. Tominška u Celju od 1892 do 1894. Osim beletristike (Ivan Robida, R. Murnik, Meško, Govekar, Frajensfeld) donosila je V. i članke iz filologije, literature i omladinskog života. *J. G.*

2. Jugoslovensko umjetničko akademsko društvo u Beču. Osnovano je 1901. Njegovi članovi bili su Srbi, Hrvati i Slovenci, učenici umjetničkih škola u Beču. V. je obustavila svoj rad u drugoj polovini prve decenije 20 vijeka. Cilj društva bio je društveno upoznavanje i umjetnička propaganda.

3. Slikarski klub u Ljubljani. Osnovan je 1923. Cilj kluba je udruženje slikara i grafičara, radi priređivanja izložaba i zastupanja stručnih interesa. V. je priredila izložbe u Mariboru, Celju i na Bledu. *F. S.*

VESNIĆ MILENKO DR., političar i književnik (13/2 1862 ili 1863, Dunišić, Novopazarski Sandžak — 15/5 1921, Pariz). Promoviran je za doktora prava u Münchenu 1888. Stupio je u diplomatsku službu 1891, i bio je sekretar poslanstva u Carigradu. Ubrzo je dao ostavku i pokrenuo pravni časopis Pravnik (1892). Postao je profesor međunarodnoga prava na velikoj školi 1893, a iste godine i narodni poslanik. Bio je jedan od predlagača skupštinske optužbe protiv Avakumovićeg ministarstva, zatim ministar prosvjete u Grujićevom ministarstvu od 1893. Ponovo je bio profesor prava od 1894 do 1899, kada je, zbog uvrede kralja Milana, osuđen na dvije godine zatvora. Pomilovan 1900, vratio se u veliku školu. 1901 postavljen je za poslanika u Rimu, ali je dao ostavku 1902. Postavljen je za poslanika u Parizu 1904, i ostao na tome položaju sve do smrti, napuštajući ga samo onda, kada bi bio pozvan za člana vlade. V. je bio ministar pravde u Pašićevom ministarstvu 1906, a predsjednik ministarstva, s portfeljom ministra inostranih poslova 1920. Pod njegovom vladom spremljen je prvi nacrt Vidovdanskog ustava, izvršeni su izbori za ustavotvornu skupštinu i postignut sporazum s Italijom u Rapallu. Najvažnija V. politička radnja pada u vrijeme balkanskih ratova i Svjetskoga Rata, kada je bio ne samo poslanik u Parizu, nego i delegat na londonskoj konferenciji 1912, i na konferenciji mira 1919. — V. je pisao rasprave iz krivičnog prava, historije prava, međunarodnog prava, preveo je Rivierov udžbenik Međunarodnog prava, Listov udžbenik Krivičnoga prava, Kunibertovoga Kneza Miloša.

Literatura: Arhiv za pravne i društvene nauke, 25/10 1922.

S. Jovanović.

VESNIK, nedjeljni crkveno-politički list. Izlazi u Beogradu od 1919. Urednici su mu obično predsjednici glavnog odbora svećeničkog udruženja. Glavni je zadatak lista, da raspravlja pitanja, koja se odnose na materijalno, socijalno, političko i kulturno stanje srpskog parohijskog svećenstva u kraljevini SHS, i da traži načine, kako bi se to stanje što bolje i što sigurnije popravilo i unaprijedilo. V. često zauzima opozicioni stav i prema pojedinim episkopima, arhijerejskom sinodu i saboru. *R. G.*

VESNIK POŠTANSKO - TELEGRAFSKI, službeni je organ ministarstva pošta i telegrafa, u kome objavljuje sve pravilnike za p. t. t. službu, tarife, međunarodne konvencije i ugodbe, naredbe, uputstva, statistiku i t. d., kao i kretanje osoblja. Izlazi dva puta mjesečno, a pretplatna mu je cijena za osoblje p. t. t. struke 40, a za sve ostale 60 dinara na godinu. Osnovan u prvom redu radi stručnog obrazovanja p. t. t. službenika, V. je donosio do Svjetskog Rata u svom neslužbenom dijelu članke o savremenim pronalascima i razvoju p. t. t. ustanova u svijetu. Prvi je broj izišao 31/1 1889, i otada izlazio redovno. *D. D.*

VESNIK SRPSKE CRKVE, list za kršćansku pouku i svećeničko usavršavanje. Organ je svećeničkog udruženja u Srbiji. Izlazi u Beogradu (1890—1914, i od 1919 dalje) u mjesečnim sveskama. *R. G.*

VESOV LJUBOMIR, četnički vojvoda i pjesnik (30/8 1892, Veles — 4/11 1922, selo Ostrelci, kod Kruševa, okrug Bitoljski). Suprotno mnogim »makedonstvujuščim«, koji su od četovanja napravili zanat, V. je smatrao da njegov rad znači spasavanje Makedonije i da i njegov život ne vrijedi ništa, ako ona ne može da se spase. Odrastao i odgojen od bugarskih agitatora kao Bugarin, V. je smatrao da mora da ostane Bugarin i da sve na-

čini Bugarima. Fanatik u toj vjeri, V. je držao da čak i četiri godine poslije rata, koji je odlučio sudbinu Makedonije, komitske čete mogu, i protiv volje naroda, promijeniti tu sudbinu. Prodro je sa svojom četom čak u bitoljski okrug, ali je pao u prvoj borbi, koju je imao s našom vojskom. Kada je vidio da će biti ubijen ili uhvaćen, ubio se sam. *M. M.*

VESTNIK, prvi slovenski naučni časopis. Osnovao ga je Davorin Trstenjak, a izlazio je u redakciji D. Trstenjaka i J. Pajka 1873—1875 u Mariboru, kao naučni prilog Zore. V. je donosio rasprave iz oblasti slovenske mitologije, historije, komparativne filologije, klasične filologije, prirodnih nauka, folklora i izvještaje o naučnom radu Slovenaca. *J. G.*

VETERINARI su stručnjaci-akademičari, koji su svršili veterinarski fakultet ili ravnopravnu visoku školu i dobili veterinarsku diplomu. (Stariji su nazivi: marveni ljekar, živinar, živino - zdravnik.) Praksu može V. vršiti gdje hoće, samo mora prijaviti svoje sjedište veterinarskoj vlasti. V. su ili državni ili samoupravnih jedinica ili privatni. Prvi su sreski (kotarski) ili državni eksponirani kod većih industrija za prerađevine stočnih proizvoda, oblasni i kod centralne uprave. Samoupravni su: općinski, gradski i subvencionirani od sreske ili oblasne samouprave. Za nadzor prometa stoke u inostranstvo ima na izvoznim pograničnim željezničkim stanicama graničnih V. Kod naših zastupstava u inostranstvu ataširani su V. Upravitelji ergela, potkivačkih škola i t. d. zovu se direktori. Naziv V. zaštićen je zakonom do sada samo na teritoriji bivše pokrajinske uprave u Ljubljani. *F. Z.*

VETERINARSKA KRALJEVSKA VISOKA ŠKOLA U ZAGREBU. Osnovana je na poticaj H. S. veterinarskog društva i povjereništva za prosvjetu u Zagrebu 1919. Škola je po svome ustrojstvu i naučnim metodama rada bila ravna drugim fakultetima; upravljalo ju je profesorsko vijeće s rektorom na čelu, biranim za svaku godinu između redovnih profesora. Do imenovanja prve trojice profesora - matičnjaka (1920), upravljao je školom dekanat filozofskog fakulteta. Slušaoci prve godine slušali su teoretske predmete zajedno sa slušaocima medicinskog i filozofskog fakulteta, specijalne veterinarske discipline kod honorarnih docenata-veterinara oba semestra. — Profesorsko vijeće konstituiralo se izborom prvog rektora na sjednici 4/8 1920. Postepeno su otvarani viši semestri svake godine. — Studije su trajale 8 semestara; upisati su se mogli za redovne slušaoce sa srednjoškolskim ispitom zrelosti (s latinskim jezikom); kao vanredni, koji su navršili 18 godina života i imaju dovoljno prethodnog znanja za uspješno posjećivanje predavanja. Redovni slušaoci u četverogodištu polagali su tri državna ispita, poslije čega su diplomirani veterinari. Na osnovu veterinarske diplome, disertacije i jednog strogog ispita mogli su dobiti doktorat med. vet. — U školi su predavali do 1925 8 internih, 7 eksternih profesora i 7 honorarnih docenata. Pomoćno stručno osoblje bila su dva pristava, 10 asistenata, 9 demonstratora i veći broj volontera na pojedinim institutima. Otvoreni su bili sljedeći zavodi: anatomski (predstojnik prof. J. Sakař), histološko-embriološki (Dr. F. I. Zavrnik), fiziološki (Dr. P. M. Gjurić), patološko-anatomski (Dr. Lj. Jurak), za nauku o zaraznim bolestima (Dr. St. Plasaj), zavodi i klinike: medicinska za kopitare i mesojede (Dr. L. Bosnić), kirurška (E. Podaubski), bujatrička (M. Rajčević) i poliklinička (E. Podaubski). — Dotadašnja frekvencija po semestrima: 1919/20: 43, 46 (vanrednih 16, 2); 1920/21: 71, 24 (6, —); 1921/22: 38, 44); 1922/23: 66, 60 (8, 6); 1923/24: 104, 101 (3, 3); 1924/25: 128, 122 (7, 6). — Škola je prešla prema zaključku profesorskog vijeća i akademskog senata univerziteta u Zagrebu, na univerzitet kao samostalan fakultet. *F. Zavrnik.*

VETERINARSKA STRUKA U VOJSCI ima zadatak: staranje i čuvanje zdravlja stoke, liječenje oboljele, briga oko higijene i valjanosti ljudske (animalnog izvora) i stočne hrane, oko snabdijevanja vojske potrebnom stokom za rad i materijala za struku, u opće da vrši sve veterinarske poslove za vrijeme mira i rata. — Na čelu svega veterinarstva je načelnik veterinarskog odjeljenja u ministarstvu vojnom. Njemu su potčinjeni referenti pojedinih armijskih

oblasti, njima divizijskih, a posljednjim veterinari administrativnih jedinica III. stepena i ostali. Veterinari u vojsci su veterinarski oficiri. Pomoćne snage predstavljaju veterinarski pomoćnici, apsolventi vojne veterinarske škole. Veterinarski oficiri imaju da nadziru i rad potkivačkih obrtnika u vojsci. — Odjeljenje u ministarstvu ima dva odsjeka, veterinarski u užem smislu i remontski. Prvi vodi nadzor nad cijelom strukom u svakom obziru, a drugi specijalnu brigu oko snabdijevanja vojske stokom, konjima u glavnome, vodi evidenciju konjogojstva u zemlji u opće, upliviše na njega ergelama i direktno u smjerovima, koji su potrebni da imamo u državi dovoljan broj za vojsku sposobnih i prikladnih raznih konjskih pasmina. Odjeljenje vodi i objavljuje i točnu statistiku bolesti kod vojne stoke osobito zaraznih.

F. Zavrnik.

VETERINARSTVO. Prvi je kod nas s uspjehom radio na V. Bleiweiss u Ljubljani. 1850 zatvoreno je liječničko učilište, na kojem je Bleiweiss bio profesor. Njegovim nastojanjem otvorilo je onda gospodarsko društvo potkivačku školu, u kojoj je on bio ravnatelj i učitelj. Bleiweiss se nije ograničio na obuku potkivačkog zanata, nego je obuhvatio skoro sve grane veterinarske nauke. Tako je on izučio veći broj »Bleiweissovaca«, koji su pomagali narodu u liječenju bolesne stoke. Bleiweiss je sam počeo pisati knjige za narod i za svoje učenike (Živinozdravništvo), u pet dijelova. Svojim radom kao najistaknutiji vođa naroda (»otac slovenački«) podigao je on ugled veterinarskog staleža već u to doba. Veterinari u Austriji dobili su poboljšanje svoga stanja tek 1901, u Hrvatskoj i Slavoniji 1914 i 1918.

U Srbiji je tek 1899 V. prešlo iz resora ministarstva unutrašnjih poslova u ministarstvo privrede s »Glavnim marvenim ljekarom«, u položaju načelnika odjeljenja. U Srbiji je do 1899, a u Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni i Hercegovini do 1888 bilo V. sastavni dio sanitetskih oblasti. Do toga je vremena V. slabo napredovalo, jer nije bilo dovoljno veterinara, a i njihov položaj bio je zapostavljen. U Srbiji, koja je imala 48.590 km^2, bilo je svega 7 veterinara: direktor karantene na rumunjskoj granici, 5 okružnih i 1 kod gradske uprave grada Beograda. Zbog toga prilikom stočnih zaraza i unapređenja stočarstva nisu mogli malobrojni veterinari da dovoljno pomažu. Ali je poslije veterinarskog zakona brzo porastao broj veterinara. Država je bila prisiljena na eksport stoke, koji joj je osobito austro-ugarska vlada htjela priječiti na osnovu »nesređenih veterinarskih prilika«. Stoga je Srbija povećavala broj veterinara, primala u službu austro-ugarske podanike, davala stipendije, uvela 1895 odredbe za ugušivanje crvenog vjetra i svinjske kuge rigoroznije nego u Austriji, poboljšala položaj veterinara (1899). Ministar privrede Dušan Spasić spremio je zakonsku osnovu, kojom bi se veterinar potpuno izjednačio s ostalim akademskim zvanjima. Broj veterinara u ovo doba porastao je na 60, od kojih je bilo 47 u građanskoj državnoj službi, a 21 u vojsci. Po Spasićevoj osnovi imali su biti: u ministarstvu inspektor i dva sekretara, 16 okružnih i 76 sreskih veterinara. Ovaj broj, koji bi odgovarao faktičnoj potrebi, nije se postigao do sada ni zajedno s Južnom Srbijom i Makedonijom. Balkanski ratovi i Svjetski Rat zadržali su razvoj V. u Srbiji.

U Bosni i Hercegovini bilo je 1880 svega 10 veterinara, s glavnom zadaćom: suzbijanje goveđe kuge i drugih zaraza. U srezovima bez veterinara vršili su veterinarske poslove sreski liječnici, kojih je bio priličan broj. Do 1900 bilo je već, pored okružnih, i kotarskih veterinara. Svi su oni bili u prvo doba u jednom činu, a položaj im je stalno poboljšavan, naročito poslije vrlo uspješnog suzbijanja svinjske kuge 1895 i dalje.

U Hrvatskoj i Slavoniji regulirao je prvi put sanitetski zakon od 1874 položaj državnih veterinara. U zdravstvenom vijeću zemaljske vlade, odjeljenje za unutrašnje poslove, bio je zemaljski veterinar, kod županija »prema potrebi i živinar«. Veterinar je imao da vrši stručne poslove, u prvom redu provađanje zakona protiv govođe kuge (od 1877). Ali već onda je bila bitna dužnost veterinara briga za higijenu stoke i njezino unapređenje. Privatnu praksu smjeli su vršiti u to doba diplomirani veterinari, a i vidari-potkivači. Zakonom od 1888 postalo je V. samostalna grana javne uprave. I položaj državnih ve-

terinara bio je poboljšan, i ako nije izjednačen s ostalim sličnim stručnim referentima. Izjednačenje se postiglo tek zakonima od 1914 i 1918. Od 1888 rastao je stalno broj veterinara i posao i uspjesi, osobito na polju stočarstva. Dr. Rad. Krištofovim nastojanjem ustanovljena je 1893 jaka staleška organizacija. Dokaz za stručnu spremu hrvatskih veterinara je 1901 ustanovljeni bakteriološki zavod u Križevcima.

U Sloveniji i Dalmaciji bile su prilike rđave do 1880. Nedostatak stručnjaka bio je opći, a praksu su vršili i laici. 1880 stupio je na snagu zakon za suzbijanje stočnih zaraza. 1896 je veterinarski institut u Beču podignut na stepen fakulteta, te je time povećan i ugled i socijalni položaj veterinara. 1901 reguliran im je i poboljšan položaj. Konačna regulacija bila je 1913, kada su veterinari uvršteni u grupu akademičara. Broj veterinara jednako se množio, osobito u Sloveniji, tako da su 1918, kada su stručnjaci Nijemci morali otići, naši državljani mogli popuniti sva prazna mjesta. Bilo je dvije vrste veterinara: državnih, većinom Nijemci, i zemaljskih subvencioniranih, skoro sami Slovenci, kojima je bila uglavnom dužnost vršenje privatne prakse, rad na narodno-prosvjetnom i stočarskom polju. Poslije 1918 podržavila je pokrajinska uprava u Ljubljani sva mjesta i veterinare. Na taj način je otpala međusobna kontrola i takmičenje između vršilaca veterinarskih zakona i radnika u narodu. Nekoje oblasti i srezovi u Sloveniji ponovo su uveli sistem subvencioniranih veterinara, koji je koristan po državu, jer rasterećuje državni budžet. Činovnički zakon od 1923 izjednačio je veterinare s ostalim činovnicima fakultetske spreme. Poslije ujedinjenja, Zagreb je, pored ostalih fakulteta, dobio i veterinarski, i time je uklonjena i posljednja nezgoda za razvijanje V.

Rad veterinara i razvoj V. i stočarstva stalno napreduje. Pokušaj bosansko-hercegovačkih veterinara poboljšati pasmine svinja, goveda i ovaca iz vlastite inicijative, unošenjem boljih plemena i rasplodnjaka iz Engleske, Švicarske, Samarkanda, Koruške i t. d., imao je nekoliko rđavih posljedica: unesene su i nekoje do tada nepoznate bolesti, na pr. tuberkuloza, svinjska kuga, ili su se bolje razvile i raširile zbog aklimatizacionih procesa, koji su oslabili organizme. Zakoni protiv goveđe kuge, proglašeni istovremeno gotovo po svim pokrajinama, prvi su uticali na sređenje i unapređenje struke. Nju su unaprijedili liječnici-veterinari Bleiweiss, Krištof, agronom-veterinar Popović. Naročite uspjehe pokazali su Zimmermann, Schneider i Vuković u Bosni i Hercegovini, Ubl, Kern i Pozajić u Hrvatskoj i Slavoniji i mnogi drugi. Cio stalež istakao se osobito u suzbijanju zaraza i sprovođenju higijenskih mjera. Goveđa kuga prestala je u Bosni i Hercegovini 1883, slinavka i šap vladali su skoro na cijeloj sadanjoj državnoj teritoriji 1891, 1892, 1894, 1896, 1898, 1903, 1919 do 1921, šuga 1878—1880, 1914—1922. Sve su ugušene bez većih gubitaka, sudbonosnih po narodnu privredu. Sakagija bila je stacionarna u Bosni i Hercegovini i uopće u predjelima, koji su potpadali pod turski režim. Sada je ona svuda ugušena, u Bosni i Hercegovini poslije 1880, tako da je bila kasnije, i za vrijeme ratova, samo sporadična. Svinjska kuga raširila se oko 1895 jače u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj i Slavoniji, otkuda se proširila i na Dalmaciju i ostale pokrajine. U Srbiji je trajala pet godina, u Bosni i Hercegovini su odmah spočetka određene vrlo stroge mjere (ubijanje bolesnih i sumnjivih grla), ali se bolest sve više učvršćivala, naročito što se davala mala odšteta. To je trajalo sve do 1899, dok nije Vuković dokazao neefikasnost upotrijebljenih seruma, i upotrijebio drugi (Hutirov) sa boljim rezultatima. Bolest se ukorijenila ne samo u Bosni i Hercegovini, nego skoro u svim pokrajinama, još uvijek je stalno najveća smetnja racionalnomu svinjarstvu, te predstavlja momentalno najveći problem za V.

Na prosvjećivanju naroda radili su veterinari predavanjima i poučnim spisima. Prvi je sistematski radio Bleiweiss, zatim profesor gospodarskog učilišta u Križevcima Ubl, a u novije vrijeme Dular, Pozajić i Vuković. U samome staležu počela je organizacija na jugoslovenskoj bazi još prije rata, kada su se okupili oko Veterinarskog Vjesnika u Zagrebu ne samo veterinari Hrvatske i Slavonije, nego i mnogi iz Bosne i Her-

cegovine, Dalmacije, tako da je taj list postao stručni organ svih Jugoslovena. Ondašnji urednik stupio je u neposredni dodir s Udruženjem marvenih lekara kraljevine Srbije u Beogradu.

L i t e r a t u r a: Vuković-Kern, Veterinarstvo; Schulz, Veterinarski priručnik; Dr. Vuković, Jugoslovenski Veterinarski Glasnik, 4, 1924, br. 8; Repič, Naše veterinarstvo (Trgovinski Glasnik, 1902); F. I. Zavrnik, Veterinarstvo (1928). *F. Zavrnik.*

VETERNIK, planina u Sloveniji, 2·5 km jugozapadno od mjesta Kozje (na Kozjanskoj Bistrici). Visoka je 712 m. Na južnom podnožju, kod Velikog Kamna, otvara se rudokop uglja. *P. V.*

VETRANOVIĆ (VETRANIĆ) MAVAR NIKOLA (Vetrani), pjesnik (poslije 1482, Dubrovnik — 1576, okolina Dubrovnika ili otok Mljet). Ime Nikola zamijenio je V. sa Mavar poslije 1504, kad je stupio u benediktinski red. Bio je neko vrijeme u čuvenome samostanu Monte Cassino u južnoj Italiji, odatle se 1515 vrati u Dubrovnik radi reforme benediktinskih samostana u dobrovačkoj državi. Kako se u tome poslu nije slagao s dubrovačkom vladom, pobjegao je 1517 u Italiju, zbog čega je bio od vlade prognan. Kasnije mu je to oprošteno, te se vrati u Dubrovnik, gdje je vršio razne službe u samostanima svoga reda. Neko vrijeme je živio u samostanu na malome otočiću Sv. Andrije kod Dubrovnika.

V. je jedan od najboljih i najplodnijih starih dubrovačkih pjesnika. Pisao je mnogo lirskih pjesama, a izgleda da ih se izgubilo još jedanput toliko. V. lirika je vrlo subjektivna, i u pobožnim i u moralnim i u didaktičnim pjesmama. Pjevao je i pjesme o političkim događajima, naročito o napredovanju Turaka, i svuda je bio pesimist. Smisao za prirodu pokazao je naročito u pjesmi Remeta (Pustinjak), gdje opisuje svoj život na otoku Sv. Andrije. Velika je mana njegove poezije u tome, što su mu mnoge pjesme jako razvučene. V. je dao i neke bezazlene pjesme »od maškarate« i neke vrlo oštre, ali ne baš duhovite, satire protiv susjeda i neprijatelja grada Dubrovnika (protiv Kotorana i Peraštana, i protiv Mlečića). Njegova velika nedovršena pjesma Piligrin (Putnik) imitacija je Danteove Komedije. Od nekoliko pobožnih drama najbolje su mu Suzana čista, legenda iz Staroga Zavjeta, i Posvetilište Abramovo, koje je 5 puta prerađivao.

L i t e r a t u r a: Stari pisci hrvatski, 3—4; M. Medini, Vetranić's Pelegrin (Jagićev Arhiv, 17); M. Medini, Pjesme M. Vetranića i M. Držića (Rad, 176). *M. Rešetar.*

VETRENJAČA (Vijalica) naziva se osim vijalice-stroja još i mlin na vjetar, pri kojemu se vazdušna struja upotrebljuje kao motorna snaga, da okreće glavno kolo, od koga se sila prenosi sistemom poluga na mlinski namještaj, koji je jednak namještaju vodenica. V. se namještaju zgodno samo u predjelima, gdje ima barem 150 dana u godini s vjetrom, koji struji brzinom od 7 m u sekundi, to je u našoj državi slučaj samo u prostranim ravnicama Vojvodine, Srijema i Mačve. Moderni motori na vjetar građeni su od čelika, ustavljaju se automatski svojom površinom lopatica prema vjetru, a ako je vjetar prejak, automatski otklanjaju lopatice od njega. *O. F.*

VETRINJE (Viktring), selo u austrijskoj Sloveniji, nedaleko od Celovca. Ima 373 stanovnika (1910). V. se spominje prvi put 890, a znamenito je postalo zbog cistercitskog samostana koji je tu podigao 1142 koruški grof Bernard Spanheim, i u njega pozvao francuske fratre iz Villers-a, u blizini Metza, u Lotaringiji. Manastir u V. postao je uskoro vrlo poznat i bogat, starao se o mostu preko Drave kod Humberka, o važnom putu preko Ljubelja do vrha, o putu po Tuhinjskoj dolini, kod Kamnika, i trgovao je po ovim putevima. Imao je mnogo sela i imanja u Sloveniji. Krajem srednjeg vijeka počeo je opadati. Poznat je vetrinjski opat Ivan (Johannes Victoriensis opat od 1314 do 1344), autor Kronike različitih događaja (Liber certarum historiarum), koja počinje sa 1217 ide do 1339 i osobito opširno opisuje postavljanje koruških vojvoda na Gosposvetskome Polju. Car Josip II. ukinuo je samostan V. 1786, a samostansku zgradu kupila je porodica Moro i pretvorila je u tvornicu za sukno, koja radi i danas. V. se nalazi na slovensko-njemačkoj etnografskoj granici. *A. M.*

VEVČE, selo u Sloveniji, u blizini Ljubljane. Ima 755 stanovnika. U V. se nalazi velika tvornica za izradu papira. *A. M.*

VEZDIN FILIP IVAN, fratar i sanskrtist (25/4 1748 — 7/1 1806). V. je po rođenju Hrvat. Latinske škole učio je u Šopronju. 1768 stupio je u Linzu u red bosonogih karmelićana, primivši redovničko ime Paulinus a Bartholomaeo, pod kojim je poznat u naučnom svijetu. Teologiju i filozofiju svršio je u karmelitskom samostanu u Pragu. Pošto je postao svećenik, posvetio se misionarstvu. U Rimu je izučio istočne jezike, zatim je bio u Portugalskoj, Francuskoj i Engleskoj, 1776 otišao je u Indiju. Kao zaslužan misionar dobio je od pape naziv generalnoga vikara i apostolskoga vizitatora. 1789 vratio se u Evropu, i najviše je živio u Rimu, gdje ga je papa imenovao za sindika orijentalskih misija i nastojnika nauka u Propagandi. — U to vrijeme pada njegov naučni rad. V. je napisao i štampao prvu gramatiku staroindijskog jezika (sanskrta) pod naslovom Sidharubam seu grammatica sanscridamica, Romae (1790) i poslije toga čitav niz radova o jeziku, starinama i sanskrtskoj književnosti, o vjeri, životu u zemlji Indijanaca. Njegova djela bila su najstariji izvor za proučavanje sanskrta, na kome se u to doba razvijala indoevropska uporedna gramatika.

L i t e r a t u r a: V. Jagić, Slovjensko jezikoslovlje (Književnik, 2, 1865, 507—509). *B. V.*

VEZENJE SELJAČKO. V. Tekstilne vještine seljačke.

VEZILIĆ ALEKSIJE, književnik, moralista, stihotvorac (1743, Ker, Bačka — 12/1 1792, Novi Sad). Poslije slavenskih škola učio je V. latinski i njemački u Pešti i Budimu. Svršivši učiteljski tečaj Vujanovskog 1782, postao je učitelj u Srijemskim Karlovcima. 1785 slušao je prava u Beču. Do 1788 bio je učitelj njemačkog i latinskog jezika u Srijemskim Karlovcima. Oko 1790 postavljen je V. za nadzornika pravoslavnih rumunjskih škola u velikovaradinskom distriktu (Erdelj). Pred smrt je V. pošao u Frušku Goru, da se zakaluđeri. — 1785 izašlo je u Beču V. praktično Kratkoje sočinenije o privatnih i publičnih djelah (2 izdanje 1792). 1788 objavio je u Beču stihovani spjev Kratkoje napisanije o spokojnoj žizni (2 izdanje 1814). Zbog ovog djela smatra se V. osnivačem umjetničke srpske poezije.

L i t e r a t u r a: D. Ruvarac, Prilozi za istoriju srpske književnosti, 1, Dopuna biografiji i bibliografiji Aleksija Vezilića (Brankovo Kolo, 1910, 10—11). *V. P.*

VEZILIĆ STEFAN, paroh iriški i zaslužan socijalni radnik (— 10/5 1822, Irig). Za vrijeme kuge u Srijemu (od 1795 do 1796) istakao se V. neobičnom revnošću i požrtvovanjem za bližnje. Mnogi njegovi zapisi po crkvenim knjigama govore o strahotama kuge. Uz to je V. bio dobar propovjednik i odličan pčelar, s velikim i uglednim pčelinjakom. *R. G.*

VEZOGLAVA, mahrama, koja se nosi po Šumadiji ispod šamije. *N. Z.*

VEŽIĆ VLADISLAV (29/4 1825, Seline, Dalmacija — 16/8 1894). Svršio je gimnaziju i filozofiju u Zadru. U porodici Fanfogna, gdje je živio kao đak 4 godine, imao je veliku biblioteku, a Ante Kuzmanić mu je dao prvi poticaj za književni rad. U Zadru se V. upoznao i s Jovanom Sundečićem. Svršivši filozofiju, došao je u Zagreb, gdje je svršio prava (1847) i upoznao se s predstavnicima narodnog preporoda. 1848 postao je perovođa banskoga vijeća, ali je 1854 ostavio državnu službu i došao u Varaždin, gdje je, kao odvjetnik, a kasnije kao javni bilježnik, živio do svoje smrti.

Prvi V. radovi izašli su u zadarskoj Zori Dalmatinskoj, za vrijeme njegovog đakovanja. U Zagrebu je sarađivao u Danici. Uređivao je Opći zagrebački koledar (1848—1850), koji ima značaj književnog almanaha. Zbirku prvih svojih prijevoda za kazalište izdao je pod naslovom Vijenac francuskoga, talijanskoga i španjolskoga zabavnoga književstva (1852). Klasični su njegovi prijevodi Goethe-ove Ifigenije na Tauridi (1887) i Armina i Doroteje (1890). Originalna su mu djela Sigetski junak Nikola Zrinski (1867), junački ep o sigetskoj pogibiji, i Milovanka (1896), gdje je, nastavljajući Kačićev Razgovor ugodni, opjevao jugoslovenske i njihove junake duha.

V. je imao široko književno obrazovanje. On je prevodio Chataubrianda,

Molièra, Scriba, Leopardija, Foscola, Goethea, Chamissa, Ljermontova. U Zagrebu, gdje je još bio veliki njemački uticaj, V. je naglašavao značaj romanskih književnosti, naročito francuske. Kao originalni pisac V. je romantičar Vukove škole. Narodna pjesma bila mu je klasični uzor u cjelokupnom radu, a narodni jezik je poznavao kao malo koji pisac, ali je držao, da narodni govor nije dovoljan za književnika, već književni jezik treba da se razvija i bogati, što »daje knjizi neko odličje dostojanstvo«. V. je više romantičar-filolog nego pjesnik, jer za nj je sva poezija u čistom i prekaljenom jeziku. Zato u natpisu ne veli, da je Milovanku spjevao, već da ju je »skitio«. Pored velikog obrazovanja, V. je erudicija ipak ograničena. Ep Sigetski junak razvio se iz proslave tristogodišnjice Nikole Zrinskoga, a Milovanka povodom otkrića spomenika Kačiću u Makarskoj. U samom sebi V. nije nalazio poticaja za pjesničko stvaranje. Zato je volio da prevodi klasična djela iz tuđih književnosti, da iznese ljepotu i poeziju hrvatskog jezika, a njegovi prijevodi su odlični.

L i t e r a t u r a: Ivan Milčetić, O Vladimiru Vežiću (Uvod izdanju Milovanke, 1896). *B. Vodnik.*

VIA EGNATIA ili Dračko-Bitoljsko-Solunski Put je glavna poprečna komunikacija u južnom dijelu Balkanskog Poluotoka. Put su podigli Rimljani odmah iza osvojenja Makedonije (168 prije Is.). Vodi od arbanaških obala Jadranskoga mora u jugozapadne krajeve Južne Srbije, pa preko primorja Egejskoga mora do Bospora i obala Crnoga mora. Put je vrlo značajan za našu kraljevinu, jer jedan od njegovih najvažnijih dijelova, od Ohrida do Bitolja, prolazi kroz Južnu Srbiju, a pored toga dvije važne partije ovoga puta, od Ohrida do Drača, i od Bitolja do Soluna, vezuju najlakše i najkraćim putem znatne dijelove Južne Srbije s dvama susjednim morima, s Jadranskim na zapadu i Egejskim na jugu. Rimska V. E. polazila je od Drača u arbanaškom primorju Jadrana, pa je kroz dolinu Škumbije i preko prijevoja Beličke Planine (1.100 m) u predjelu Mokre na zapadu od Ohridskog jezera silazila u antički grad Lihnides na čijem se mjestu razvio Ohrid (681 m). Odatle se uspinjala na presjedlinu Bukovo (1.180 m), i izbijala u kotlinu Prespe, kod njenog glavnog grada Scirtiana, gdje je od prilike današnji Resan (862 m), zatim preko presjedline Đavata (1.158 m) silazila u maleno Caparsko Polje (822 m), a iz ovoga, preko presjedline Prevalca (912 m), spuštala se u prostrano Bitoljsko-Prilepsko Polje ili Pelagoniju i u ovoj plodnoj kotlini dostizala staru Heraclea, čiji je položaj i ulogu naslijedio Bitolj (618 m). Iz Pelagonije put je, preko presjedline Kizli-Derven (769 m) na planini Malke Niče, prelazio u staru Eordea ili Sariđol (kotlinu Ostrovskog jezera), pa preko Vodena (Edessa) i stare makedonske prijestolnice Pele (kod sela Postola) silazio u Solun, a odatle je vodio dalje za staru Bizantiju ili Carigrad.

Od Drača do Ohrida V. E. je još karavanski put, u turskom vremenu zapušten, s malim prometom, a zbog nove granice i stalnih nemira i nesigurnosti u Arbaniji saobraćajna mu je uloga za sada svedena na minimum. Od Ohrida do Bitolja vodi odlična cesta, osobito značajna za saobraćaj i trgovinu ovih krajeva. A od Bitolja do Soluna vodi normalna željeznička pruga (otvorena 1894), no čija je uloga, novom granicom i potpadanjem Južne Makedonije pod Grčku, jako umanjena. Još u doba podizanja V. E. postao je njen krak preko Pelagonije, pa kroz presjedlinu Pletvar (964 m) i dolinom Raica i Crne Rijeke do starog Stobija na njenom ušću, gdje se od 16 do 34 po Is. ukrstio s moravsko-vardarskim putem. Ovom je linijom za vrijeme Svjetskog Rata (1916) podignuta željeznica uskog kolosjeka Bitolj—Prilep—Gradsko. Vrlo je značajna varijanta ovog kraka iz Pelagonije na Vardar, koja od Prilepa kroz presjedlinu Prisat (1.046 m) i preko Babune izbija na Veles. Drugi je, ne manje značajan krak, koji spaja Dračko-Bitoljsko-Solunski Put s Moravsko-Vardarskim Putem, komunikacija, koja od Ohrida vodi kroz Debrcu, Kičevo, Gornji i Donji Polog, a od Tetova kroz Kaldrmi-Bogaz za Skoplje, gdje je za vrijeme Svjetskog Rata također podignuta željeznica uskog kolosjeka Ohrid—Skoplje.

L i t e r a t u r a: Th. Tafel, De via militari Romanorum Egnatia (1842); Dr. Constantin Jos. Jireček, Die Heer-

strasse von Belgrad nach Constantinopel (1877); K. Kostić, Stara srpska trgovina i industrija (1904, 181—182); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (1906), 25—30, 311—312, 315—316, II. (1906), 495—498, III. (1911), 997; B. Ž. Milojević, Južna Makedonija (Naselja, 10, 1921); B. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924, 166—168).

V. Radovanović.

VIALLA DE SOMMIÈRES L. K., pukovnik francuske vojske. Bio je komandant Herceg Novog, guverner Kotora, šef generalštaba druge divizije ilirske i dubrovačke vojske, francuski izaslanik kod crnogorskog vladike od 1807 do 1813. Izdao je u dvije knjige djelo o Crnoj Gori, sa svestranim opisom zemlje, naroda i običaja (Voyage historique et politique au Monténégro, 1820, ilustrirano).

M. I.

VID, selo u Dalmaciji, oblast dubrovnik, kotar Metković, na potoku Norinu blizu hercegovačke granice, od Metkovića, 4 km k sjeverozapadu. Sada neznatno selo V. (Ima 609 stanovnika, rimokatoličku župu) stoji na mjestu nekad znatnoga rimskoga grada Narone, sjedišta trećega sudskoga okruga (conventus iuridicus) u staroj Dalmaciji, u kojem je kadšto boravio i sam legatus Augusti pro praetore.

L i t e r a t u r a: Novak, Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije (Nastavni Vjesnik, 27, 90); Patsch, Zur Geschichte u. Topographie Naronas (Schriften der Balkankommission, 1907). *J. M-n.*

VIDAKOVIĆ MILOŠ, pjesnik 13/12 1891, Štrpci, Bosna — 19/9 1915, Veles). Poslije svršene gimnazije u Sarajevu, učio je od 1910 romanistiku u univerzitetima u Beču, Ženevi, Parizu i Firenzi. 1914 svršio je nauke i, prebjegavši s roditeljima u Srbiju, primio nastavničko mjesto u Velesu. Počeo je objavljivati pjesme 1909 u Bosanskoj Vili. 1919 izdana je jedna sveska njegovih pjesama: Carski soneti, u Sarajevu.

L i t e r a t u r a: Vl. Ćorović u Srpskom Književnom Glasniku od 16/2 1923; P. Slijepčević u almanahu Prosvjeta, 1918; B. P. u Demokratiji od 12/9 1919; Riječ, Zagreb, od 15/1 1915; Jugoslavija, Sarajevo, od 18/1 1919; Slovenski Jug, Sarajevo, 21/1 1919; Naša Misao, za januar 1919; Dan, Mostar, 7/3 1921. *V. P.*

VIDAKOVIĆ MILOVAN, književnik, pisac romana (1780, Nemenikuće, beogradski okrug — 28/10 1841, Pešta). 1788, za vrijeme austro-turskog rata, prebjegao je V. s porodicom preko Save, i tu je ostao do smrti. Škole je učio u Novom Sadu, Temišvaru, Segedinu i Kežmarku. Prvo je bio domaći učitelj, potom profesor u srpskoj gimnaziji u Novom Sadu. 1824 otpušten je iz službe, te je do smrti, većinom u Pešti, živio od davanja satova i od književnosti. — Napisao je u stihovima pobožne spjevove i poeme: Istorija o prekrasnom Josifje (1805), koja je doživjela desetak izdanja. Mladi Tovija (1825), Putešestvije u Jerusalim (1834) i Pjesn projičeska o svjatom velikomučeniku Georgiju (1839). Glavni dio njegova rada su romani, kao Usamljeni Junoša (1810), Blagovonni krin cjelomudrenija ljubve, libo stradatelnaja povjest Velimira i Bosiljke (1811), Ljubomir u Elisiumu, u tri knjige (1814), Kasija carica, ili traverziran Oktavijan (1827), Siloan i Milena, Serbkinja vo Engleskoj (1829), Ljubezna scena u veselom dvoru Ive Zagorice (1833), i nedovršen Selim i Merima (1839). Autobiografija V. štampana je poslije smrti. V. romani preštampavali su se do danas u mnogim izdanjima, i sa slavenosrpskog »prevođeni« su na narodni jezik. V. se smatra kao tvorac srpskog romana i kao jedan od prvih naših profesionalnih književnika.

L i t e r a t u r a: V. Karadžić, Skupljeni gramatički i polemički spisi, 1—2; J. St. Popović, Južna pčela (1852); Autobiografija (Glasnik, 30, 1871); J. Ignjatović, Tri srpska spisatelja (1874); J. Scherzer, Milovan Vidaković, Kasija Carica (Nastavni Vjesnik, 1902); Drag. Kostić, Delo, 25, 1902. *V. Petrović.*

VIDELO, politički list. V. je bilo organ naprednjačke stranke u Srbiji, a kao politički, ekonomni i književni list izlazio je u početku srijedom, petkom i nedjeljom u Beogradu. V. je neprekidno izlazilo 1880—1896, a kasnije je obnavljano, ali je bilo uvijek kratkog vijeka. Prvi izdavač i urednik V. bio je A. Novaković, 1883 postao je urednik Lazar Komarčić, a kasnije su se urednici mijenjali. *U. Dž.*

*

VIDIC FRAN DR., filolog i literarni historičar (30/11 1872, Št. Pavel, celjski okrug). V. je svršio osnovnu školu u mjestu rođenja (1878—1885), gimnaziju u Celju (1885—1893), Univerzitet u Beču (1893—1897), gdje je bio promoviran za doktora slavistike 16/2 1898. V. je služio od 15/2 1898 do jula 1898 kao suplent gimnazije u Mariboru, a od 1/6 1898 kao urednik slovenskog izdanja lista državnih zakona u ministarstvu unutrašnjih poslova. Poslije oslobođenja bio je član likvidacione komisije SHS, a od 20/3 1922 je referent za umjetnost, znanost i prosvjetu pri prosvjetnom odjeljenju za Sloveniju u Ljubljani. — V. je počeo pisati 1895 beletrističke i kritičke feljtone u Slovenskom Narodu, Edinosti i Slovenskom Svetu. Poslije svršenih studija pisao je literarno-kritičke preglede o slovenskoj literaturi u bečkoj Mladosti (1897), Životu (1900), i Slovanskom Přehledu (1899 do 1907), literarno-historijske ocjene i bilješke u Ljubljanskom Zvonu (1898 do 1900) i u Archiv für slavische Philologie, 20. U ovom slavističkom organu objavio je i svoju disertaciju Valentin Vodnik, der erste slovenische Dichter (23—24). Jedan prilog o Vodniku poslije francuskog doba izdao je u Zborniku u slavu Jagića (1908). — V. je napisao više kraćih rasprava o Vodniku, Kopitaru, Vuku, Prešernu, Mickjeviću, Palackom i Oblaku u Ljubljanskom Zvonu (1897—1901), o Zoisu u Spomen-cvijeću iz hrvatskih i slovenskih dubrava, popularne članke o Miklošiću, Oblaku, Kersniku, Kopitaru i Ketteu u Narodnom Koledaru (1897—1901), izdao je Prešernove pjesme u njemačkim prijevodima (1901) i nešto slovenske beletristike u njemačkim listovima. Za publikaciju sprema arhivsku građu Zaupna korespondenca iz Ilirije i Sibilinska prorokovanja. *I. Prijatelj.*

VIDINSKA EPARHIJA spominje se prvi put u povelji bizantinskog cara Vasilija II. od 1018 za ohridsku arhiepiskopiju. Prema broju klerika i parika (40), koji su dozvoljeni toj episkopiji, vidi se, da je bila vrlo ugledna i prostrana; jer su na taj broj, pored arhiepiskopije, imale prava samo nekolike najuglednije mitropolije. — Pod V. E. bile su sve do prve polovine 19 vijeka i oblasti Negotinske Krajine, Ključa i Krivine (oko Krivog Vira) u Srbiji. Kada su ti krajevi, požarevačkim mirom 1718, potpali pod austrijsku vlast, oduzeti su oni od V. E. i pridruženi vršačkoj episkopiji, ali su već 1739, beogradskim mirom, povraćeni Turcima i vidinskoj eparhiji. Tek kada je Srbija oslobođena i ti krajevi definitivno spojeni sa srpskom kneževinom, oduzeti su oni sasvim od V. E. i 1834 osnovana je za njih nova, timočka episkopija, sa sjedištem u Zaječaru. *R. G.*

VIDLIČ, planina u istočnoj Srbiji, na granici naše države i Bugarske, istočno od Pirota. Najveći su visovi: Basarski Kam (1.376 m), Žurle (1.255 m), Golemi Vrh (1.370 m). Preko planine ide cesta Pirot—Krivodol, južnim podnožjem cesta Pirot—Vrdolovci. *P. V.*

VIDMAR JOSIP, kritičar (14/10 1895, Ljubljana). V. je svršio gimnaziju u Ljubljani (1906—1914), a učio je do 1922 slavističke nauke na univerzitetu u Ljubljani. Piše od 1920 kritike, članke i prikaze za Ljubljanski Zvon i za Dom in Svet. Od 1925—1927 izdavao je kritičnu reviju Kritika. Prevodio je iz srpsko-hrvatske, ruske i engleske literature. *I. G.*

VIDMAR MILAN DR., profesor elektrotehnike na univerzitetu u Ljubljani (22/6 1885, Ljubljana). Gimnaziju je svršio u Ljubljani, tehničku visoku školu u Beču, gdje je položio doktorat. Od 1907 služio je kao inženjer, nadinženjer, odnosno direktor raznih elektrotehničkih preduzeća u Grazu, Budimpešti, Ljubljani, Beču, a zatim u Ljubljani, gdje je direktor firme Transformator d. d. s. o. j. i dr. — V. je objavio ove radove: Die Transformatoren (I. Aufl., 1922, II. Aufl., 1925); Moderne Transformatorenfragen (1915); Der wirtschaftliche Aufbau der elektrischen Maschine (1919); Theorie der Kreiselpumpe (1922). V. je istaknut šahista, i sudjelovao je s uspjehom u međunarodnim šahovskim utakmicama. *M. Pop.*

VIDOVDAN, politički list. Izlazio je u početku tri puta nedjeljno, a od 1866 svakog dana u Beogradu. Počeo je izlaziti 1861, a prestao je krajem prve četvrti 1876. Bio je poluzvanični i konzervativni organ, zbog čega je u liberalnoj štampi mnogo napadan. Zmaj je napisao 1866 oštru satiričnu pjesmu Vidovdan, u kojoj je V. nazvao »čegrtaljkom« i »glasilom lova.

parade i smotre«. List je izdavao i za ono doba vrlo dobro uređivao Miloš Popović. *U. Dž.*

VIDOVIĆ ANA (1799, Šibenik — 12/9 1879, Zadar). U roditeljskoj kući naučila je talijanski i hrvatsko-srpski. Udala se za Šibenčanina Marka Antuna Vidovića, koji je pjevao talijanski. — Prvi put se javila knjigom Anka i Stanko (1841), pjesničkom pripovijetkom u dva pjevanja. Kasnije je objavljivala svoje pjesme u Zori Dalmatinskoj. U Zadru (1844) počela je u svescima izdavati Pjesme Ane Vidovićeve (izišlo je 5 svezaka sa 5 pjesničkih pripovijedaka, uporedo s talijanskim prijevodom). Poslije se bavila više talijanskom versifikacijom. Izdala je zbirku pjesama Mestizie e distrazioni (1846) i ep u 8 pjevanja Romolo overo la fondazione di Roma (1856). Kao starica objavljivala je posljednje svoje pripovijetke u almanahu Biser (1863) i u Narodnom Koledaru (1863 i 1864) Matice Dalmatinske. — V. se javlja kao prva pjesnikinja Ilirka iz Dalmacije. Anka i Stanko je prva knjiga, kojom se Dalmacija duhovno priključuje ilirskomu pokretu. Uz uticaj talijanske književnosti i starih dubrovačkih pjesnika, V. se uglavnom ugledala na narodne pjesme. Pripovijetke su joj u narodnom desetercu, s romantičarskim obilježjem. Njene su pjesme najsrodnije s dalmatinskim narodnim pričalicama.

L i t e r a t u r a: V. Heneberg, Ana Vidovića (Almanah jugoslavenskih žena za 1921). *B. V.*

VIDOVIĆ EMANUEL, slikar (1872, Split). Svršio je nižu realku u Splitu i polazio 4 godine umjetničku akademiju u Veneciji. Poslije toga živio je u Veneciji, Milanu, Chiogi i Splitu. Izlagao je u Kopenhagenu, Beogradu, Londonu, Milanu, Parizu, Beču, Sofiji i Splitu. Kolektivne izložbe svojih radova priredio je u Zagrebu (1913 i 1921), Beogradu i Pragu. Glavno mu je djelo slika: L'ora che volge il desio. Profesor je u obrtnoj školi u Splitu. *A. Sch.*

VIDRIĆ LOVRO DR. (1837 — 19/9 1900, Zagreb). Bio je odvjetnik u Zagrebu, član mnogobrojnih društava, odbornik Hrvatskog pravničkog društva, suradnik Mjesečnika Pravničkoga društva. Bio je vrstan pravni teoretičar i praktičar, osim toga uzoran ekonom. Pisao je stručne članke u dnevnim i gospodarskim listovima. *S. D.*

VIDRIĆ VLADIMIR, pjesnik (20/4 1875, Zagreb — 29/9 1909, Stenjevac). Pjesnikov djed bio je seljak, rođeni Slovenac, a pjesnikov otac Lovro, advokat u Zagrebu; majka, rođena Tomičić, bila je odlična roda. Juraj Tomičić, njen otac, bio je bibliotekar jednoga odsjeka bečke dvorske biblioteke, njemački književnik i prijatelj Grillparzerov, kome je dao predmet za njegovu dramu Die Ahnfrau. Svršivši gimnaziju u Zagrebu, došao je V. u Prag, da uči prava. Život u kolu praške jugoslovenske omladine i uticaj profesora Masaryka ostavili su trajni utisak u njegovoj duši, ma da se je po zahtjevu staroga oca morao već poslije prvoga semestra vratiti u Zagreb. Za boravka Franje Josipa I. u Zagrebu V. je, kao pravnik, nosio zastavu hrvatskih akademičara iz 1848 na čelu univerzitetske omladine do spomenika bana Jelačića, gdje je spaljena madžarska zastava. Zbog toga je dopao s drugovima zatvora i bio uklonjen s univerziteta. Svršio je prava u Beču, a promoviran je za doktora prava u Zagrebu. Umro je mlad od paralize u bolnici za umobolne u Stenjevcu.

Prva V. štampana pjesma. Boni mores, izašla je u Vijencu 1896. Poslije je surađivao u Vijencu, Mladosti, Hrvatskom Salonu, Životu i Savremeniku. Mala zbirka Pjesme (1907) sadrži svu njegovu poeziju. V. je bio možda najveći talenat u hrvatskoj omladini svoga doba, ali ni njegova velika kultura ni njegov život nisu pristajali u kalupe svoje sredine. Kao pjesnik, i kraj velike erudicije i jakih nadahnuća, stvarao je veoma malo. Pjevao je kao sredovječni trubadur, kazivao svoje pjesme drugovima, a oni bi ih bilježili i iznosili u javnost. Stih mu doduše nije muzikalan, a jezik mu je često opor, ali po plastici i slikovitosti imaginacija i po svome životu, koji je sav bio eruptivna snaga očeve seljačke krvi i kulture majčina staroga gospodstva, on je bio najčistija umjetnička pojava svoje generacije.

L i t e r a t u r a: Vladimir Vidrić, Pjesme pokojnikove, popratio uvodom o njegovu životu Vladimir Lunaček (1924). *B. Vodnik.*

VIDUŠA, planina u Hercegovini, 13 km zapadno-sjeverozapadno od Bileće, s najvećim visovima: Tisac (1.328 m), Ruda (1.274 m), Crna Greda (1.254 m). *P. V.*

VIJAKA, rječica u Bosni, lijevi pritok Ukrine. Izvire ispod Gušaka (355 m), utiče oko 2 km sjevero-sjeverozapadno od sela Gornji Detlak. Dužina toka je 35·5 km, površina poriječja 309 km^2. *P. V.*

VIJALICA (vjetrenjača), stroj kojim se, duvanjem ili sisanjem zraka, u zračnoj struji te raznim sitima, čisti žito od primjesa i prašine. Ovaj stroj zamjenjuje uobičajeno primitivno »bacanje« usjeva lopatom nasuprot vjetru, pri kojemu se može primitivno sortirati žito prema većoj ili manjoj svojoj specifičnoj težini, pak se onda najteže uzima za sjetvu, jer je u njemu klica i njezina hrana (u endospermu sjemena) najbolje razvijena. *O. F.*

VIJEĆA, javnopravni zborovi, naročito u autonomnim tijelima srednjega vijeka, s pravom raspravljanja i donošenja odluka o kompetenciji. Osobito su važna vijeća u dalmatinskim gradovima srednjega vijeka. Bila su Velika V. (Consilium Maius ili Generale), skupština gradskih plemića, zatim Mala V. (Consilium Minus), V. Umoljenih (Consilium Rogatorum), i Tajna V. (Consilium Secretum). Svako od tih V. imalo je svoju nadležnost, koja nije bila u svim gradovima podjednaka. *M. K.*

VIJENAC. V. Fruška Gora.

VIJENAC. 1. Ženska kapa nanizana od sitnih srebrnih para. Na vrhu je ukrašena vijencem od cvijeća. Nošena je u okolini Beograda. Sada je izobičajena.

2. Ispleten vijenac s raznim metalnim nakitom i velom, koji su nekada mlade po valjevskom okrugu nosile. *N. Z.*

3. Planina u Bosni, jugozapadno od rijeke Unca, 8 km južno od Drvara. Najveći su visovi: Jedovnik (1.539 m), Tisova Kosa (1.429 m), Silješarski Vrh (1.420 m). *P. V.*

4. Pjevačko udruženje u sjemeništu u Zagrebu. Postalo je 21/11 1868 iz Narodno-ilirskog skladnoglasja društva u cilju unapređenja naše i strane vokalne i instrumentalne i strane svjetovne i crkvene muzike, koncertima i izdavanjima muzičkih djela. U tu svrhu je u V. uređen arhiv, u kome je sabrano mnogo hrvatskih, srpskih, čeških i ruskih pjesama, i originali nekih hrvatskih kompozitora. V. je priredio dosta vokalnih i instrumentalnih koncerata, kojima je podupro ondašnja hrvatska muzičko-patriotska nastojanja. Na koncertu 4/3 1867 izveo je V. prvi put u Zagrebu Zajčev muški zbor U boj, 1864 izdalo je ovo udruženje u litografskom izdanju 100 muških zborova, 1874 novu jednu svesku muških zborova Bisernicu, a 1886 drugu svesku Bisernice sa 50 zborskih djela. U V. su dobili prve pobude za muzički rad Vatroslav Kolander, Vjekoslav Klaić, Stjepan Hadrović, Janko Barlè, Franjo Dugan, Mirko Novak, Milan Zjalić i Filip Hajduković, koji su, neki kao muzički amateri, a neki kao profesionalni muzičari, kasnije intenzivno radili u hrvatskom muzičkom životu. Kao učitelji teorije, zborovođe i dirigenti orkestra ili tamburaškog zbora u V. su, uz neke pomenute, djelovali Ivan Miletić, Antun Štekl, Antun Bauda, Josip Barberić, Josip Leustek, Vjenceslav Novak i Vilko Novak. Drugu svesku Bisernice uredili su Đuro Eisenhuth i Ivan pl. Zajc. U posljednje doba V. je sustao u radu.

L i t e r a t u r a: Milan Zjalić, Glazbeno društvo Vijenac u zagrebačkom sjemeništu (1906) i članak istoga pisca pod istim naslovom u Pjevačkom Vjesniku, 2 (1906). *A. Dobronić.*

VI(J)ENAC POUCI I ZABAVI, literarni časopis. V. je bio od velikog značenja za hrvatsku književnost. Pokrenut je u Zagrebu 1869, i izlazio je do 1903. Veliki je bio njegov uticaj na razvoj hrvatske književnosti, pa su se oko njega skupljali najbolji književnici. Izlazio je sedmično jedanput. Urednici su mu bili: 1869 Đuro Deželić, 1870 Ivan Perkovac, 1871 I. Perkovac i Ivan Dežman, 1872 I. Dežman i Franjo Marković, 1873 F. Marković, 1874—1881 August Šenoa (najslavniji period), 1882 Fran Folnegović, 1883 do 1889 Vjekoslav Klaić i Mile Maravić, 1890 Josip Pasarić i M. Maravić, 1892 do 1895 Josip Pasarić, 1896 J. Pasarić i Bartol Inhof, 1897—1898 B. Inhof, 1899 B. Inhof i Jovan Hranilović, 1900 J. Hranilović i Đuro Arnold, 1901 Đuro Arnold, 1902 Đuro Arnold i Stjepan Bosanac, 1903 Ljuba Babić (Šandor Gjalski) i Ivan Dežman. *V. N.*

VIJENCI. Običaj je u Prizrenu da kum mladencima podari za vjenčanje V. Oni su od lima i oblika krune, kao što se po svim pravoslavnim crkvama upotrebljuje. Pozadi V. ima naročiti olučić za svijeću, koja se pri vjenčanju upali. Ti se V. kite cvijećem, prirodnim ili kupovnim. Mladini V. pored svijeća ukrašeni su varkom i tijelom. Ove V. poslije svadbe čuvaju mladenci, ili ih kum čuva za drugu sličnu priliku. *N. Z.*

VIKAR (od vicarius, zastupnik ili namjesnik), zvao se u rimskom carstvu načelnik državne oblasti, dijeceze, koji se grčki nazivao i egzarh, te je imao u svojoj oblasti gotovo istu kompetenciju kao i prefekt u svojoj prefekturi. Rimske pape uobičajile su da u udaljenija mjesta šalju svoje namjesnike, koji se od 5 vijeka nazivaju vicarii apostolici ili legatinati. Na istoku nazivali su se egzarsima slični zastupnici patrijaraha, a kasnije i episkopa. — Ime V. ušlo je u srpsku crkvu sa zapada, i prvi put se nađe u Dalmaciji u 17 vijeku, kada su pravoslavni filadelfijski episkopi iz Mletaka počeli postavljati svoje namjesnike, zvane V., za upravu područne im srpske pravoslavne crkve u mletačkoj Dalmaciji. Nedavno je taj naziv ušao iz karlovačke mitropolije i u srpsku patrijaršiju.

Danas srpska patrijaršija ima četiri V., od kojih su dvojica episkopi posvećenja, a dvojica arhimandriti. V. su episkopi: episkop eparhije srijemsko-karlovačke Dr. Maksimilijan Hajdin, koji nosi naslov episkop Srijemske Mitrovice, i episkop skadarski Viktor (od 1922), a V. u činu arhimandrita su: Stefan Nikolić u Temišvaru, kao V. temišvarsko-veliko-kikindskog episkopa za srpske parohije temišvarske i vršačke eparhije, koje su ugovorom o miru 1919 potpale pod rumunjsku vlast, i Mardarije Uskoković, patrijaraški V. u srpskoj eparhiji u Americi, koja je osnovana 1922. *R. Grujić.*

VIKTORIN, biskup u Ptuju na Dravi (umro kao mučenik za Dioklecijanovog gonjenja 303). V. je prvi po imenu poznat ptujski biskup. On je ujedno crkveni pisac. O njegovim djelima sudi Sv. Jeronim, da su velika po mislima, ali jednostavna i prosta po jeziku, jer je bio vještiji grčkomu nego latinskom, u kome je pisao svoja djela. V. je rodom Latin, ali je odgojen u grčkom duhu. Mora da je proživio mladost u krajevima, gdje nije imao prilike za višu erudiciju, jer Jeronim kaže o njemu, da mu viša obrazovanost nedostaje, ali ne i dobra volja. Po svojim djelima V. je pretežno egzegeta, stoji pod uplivom Origena te prianja uz hiliastičnu struju. Njegovo tumačenje Sv. Pisma ubrzo su potisnuli bolji komentari Sv. Jeronima. *F. K-ć.*

VILA, list za zabavu, književnost i nauku. Izdavač i urednik bio je Stojan Novaković. V. je izlazila u sveskama svake nedjelje u Beogradu, od 1865 do 1868. Bila je vrlo dobar i jedini srpski književni list šezdesetih godina 19 vijeka.

L i t e r a t u r a: Pavle Popović, Jedan stari književni list (Srpski Književni Glasnik, 1921, 4, 100, 205). *U. Dž.*

VILA se u narodnoj religiji javlja češće u množini no u jednini. U epskoj poeziji dolaze najčešće pojedine V., koje mogu imati i svoja naročita imena. V. se odlikuje svojom mladošću, ljepotom (Vuk, Pjesme, 2, 88, 141 i dalje), dugačkom kosom, krilima i »okriljem«, lijepim pjevanjem. V. elemenat je šuma (»zagorkinje«, upor. klasične oreade i hamadriade), voda, obično jezero u šumi (»brodarice« ili »baždarice«), oblaci (»oblakinje«). V. se najčešće manifestiraju u kolu (koje vode, pri mjesečini, i na koje je opasno nagaziti), i na kupanju. Često se priča i pjeva, kako je poneki neustrašivi mladić iznenadio V. pri kupanju, uzeo joj krila, i natjerao da mu dođe u kuću; s njom bi živio dugo godina, izrodio djecu, ali bi ga napokon V. prevarila, izmolila mu krila, i pobjegla za uvijek u šumu (upor. Petranović, Pjesme, 1, 17; M. J. Majski, Meglinka, Bizerta, 1917. Sličan je odnos između Peleja i Tetide). V. su okrutne, kapriciozne, osvetljive. Onomu ko ih uznemiri, ili osluškuje, ili makar samo vidi, oduzimaju ruke, noge i oči, ili ga ubiju. Ali V. može i da povrati vid. V. su zaštitnice, ili »posestrime« epskih junaka ponekad i pomajke (ili majke): »Što god ima Srbina junaka, svakoga je zadojila vila« (»Majka Jugovića« također je možda vila). U tom slučaju podsjećaju V. na germanske valkire. I V., kao i valkire, mogu imati labudov oblik. V. može biti i

božanstvo porođaja (upor. podatak u Vukovom rječniku s. v. vilenik). V. i danas ima svoj kult (upor. na pr. Žrtve vilama o Spasovu-dne u Budvi, opisao V. Vrčević, Pom. srp. nar. sveč., 33 i dalje), svoja posvećena mjesta (V. gumno, vodica, i dr.). Njeno ime tabuirano je, i ona se eufemistički zove »divna«. *V. Čajkanović.*

VILAJA, planina u Dalmaciji, 11 km sjevero-sjeverozapadno od Trogira, s vrhovima: Prapatnica (738 m), Boraja (677 m). *P. V.*

VILAJETSKI ARHIV. Arhiv bosanskog vilajeta nije očuvan u cjelini, jer se administrativno središte zemlje premještalo četiri puta iz Sarajeva u Banju Luku, Travnik i opet Sarajevo. Akti su čuvani ranije u valijskoj zgradi, a 1912 preneseni su u zemaljski muzej u Sarajevu, gdje se od tada vrši pregled i sređivanje. Inventar još nije dovršen. — Pretežan je dio akata V. A. administrativne prirode, i obuhvaća u glavnom kraj 18 i 19 vijek. Najveći dio materijala je na turskom jeziku. Uz taj arhiv čuvala se i jedna zbirka orijentalnih rukopisa (oko 300), među kojima su najvažnije nekolike zbirke turskih zakonika (kanuname) i kroničarskih bilježnika (međumuhe). Čuvar V. A. je Riza Ef. Muderizović. *V. Ć.*

VILHAR BOGUMILA, glumica, kći kompozitora Franje Vilhara (23/9 1882, Karlovac). Kao dramska junakinja bila je član zagrebačkog Narodnog Kazališta od 1905 do 1919, osječkog od 1919 do 1921, a splitskog od 1921 do 1924. Glumi Herodijadu u Wilde-ovoj Salomi, Anu u Girodovoj Ani Karenjini, a Hasanaginicu u Ogrizovićevoj drami. Od 1924 opet je na zagrebačkoj pozornici. *N. A.*

VILHAR FRAN SERAFIN (KALSKI), kompozitor (5/1 1852, Senožeče — 1928, Zagreb). V. je učio muziku u Ljubljani, kod protestantskog pastora Teodora Elceja. Iz Ljubljane je otišao na konzervatorijum u Prag, gdje je učio osobito kod Jos. Blažeka i Fr. Skuherskoga. 1872 dobio je V. mjesto gradskog dirigenta u Bijeloj Crkvi (Banat), 1873 mjesto dirigenta pravoslavne crkve u Temišvaru. 1882 bio je učitelj u muzičkom zavodu u Karlovcu, zatim u Splitu, a 1891 nastanio se u Zagrebu. — V. je komponirao 41 pjesmu (solo) s pratnjom glasovira, 79 mješovitih zborova, 124 muška zbora, i 11 muških zborova s orkestrom, 4 orkestralne kompozicije, 4 crkvene kompozicije za zbor i orgulje, 4 opere (Zvonimir, Smiljana, Ivanjska carica, Lopudska sirotica) i dvije operete (Gospođa Pokondirovićka i Ustaške nevolje). *J. M.*

VILHAR MIROSLAV, pjesnik (7/9 1818, Planina — 6/8 1871, Kalec, u Baču, Notranjska). V. je učio osnovnu školu u Postojni, gimnaziju u Št. Pavlu, u Koruškoj, i prava u Beču i Grazu, ali ih nije svršio. Vratio se kući, upravljao je gradom na Kalcu i učestvovao je 1848 u političkom pokretu. 1861 postao je poslanik u zemaljskom saboru. — V. je pisao najprije njemačke, a zatim slovenske pjesme, koje je od 1845 do 1859 objavljivao u Novicama, zatim u Janežičevom Glasniku. V. je izdao više zbirki pjesama u obliku kalendara (Slovenski koledar za 1851, Sloga, koledar za 1863, Koledarček za 1867), i u obliku muzičkih zbirki (Pesmi M. V., 1852, 3 sv.). — V. pjesme postale su u krugu veselog društvenog života, lake su i jednostavne, ne baš duboke, i imaju slične arije. Neke V. pjesme, koje se vrlo rado pjevaju, postale su sasvim narodne. Pod uticajem kritika Fr. Levstika, koji se od 1858 do 1861 bavio na Kalcu kao domaći učitelj, postale su V. anakreontske pjesme nešto dublje, što pokazuju i Pesmi (1860). Među ovima odlikuju se ode, koje opijevaju ljepotu notranjske zemlje, neke lake pjesme u narodnom stilu, epske pjesme u stilu srpskih ženskih pjesama, pjesme s domaćim historičkim motivima, basne i klasična satira (Župen). V. je napisao i nekoliko kazališnih komada, kao melodramu Jamska Ivanka, s notama (1850), u kojoj se nalaze i pjesme o slovenačkoj slobodi 1848, i šaljive igre, većinom s nacionalnom tendencijom (V. Igre, 1865 do 1868, 6 sv.). 1863 počeo je V. izdavati politički list Naprej, pod uredništvom Fr. Levstika, ali ga je morao, zbog štamparskih parnica, već 29/9 1863 obustaviti. Zbog nekih oštrih članaka, koje V. nije napisao, osuđen je onda na 6 nedjelja tamnice. U zatvoru je V. napisao zbirku satiričnih pjesama Žabjanke (1865).

L i t e r a t u r a: Jos. Tominšek, Spomenica Miroslava Vilhara, 1906 (sa slikom i izborom pjesama u redakciji Aškerca); Grafenauer, Zgodovina no-

vejšega slov. slovstva, 2, 174; Marn, Jezičnik, 24, 79 (Pregled radova).
I. Grafenauer.

VILINA KOSICA (Cuscuta trifolii Bab., Kleeseide), parasit na nekim vrstama djeteline, koji može da uništi čitava djetelišta. Iz vrlo sitnog sjemenja razvija se oko 1 cm duga klica, koja se privija uz djetelinsku biljku, puštajući u nju sisaljke, kojima siše hranu, jer sama V. K. nema ni lista ni korjenja. Djetelina zbog isisavanja obamire, te na djetelištu nastaju praznine, koje umanjuju prirod. Spriječiti se može samo uzimanjem takvog djetelinskog sjemenja za sjetvu, koje je državna stanica za ispitivanje sjemena pronašla čisto od viline kosice. O tome ima u svakoj vreći djetelinskoga sjemena posebna zvanična svjedodžba. Ako se V. K. pojavi ipak na djetelištu, tada se mora tamaniti prekopavanjem ili paljenjem (zaraženo se mjesto pokriva sjeckanom i petrolejem zalivenom slamom na 30 cm visoko i ova zapali), ili zalivanjem rastvorom zelene galice (željeznoga sulfata) sa 15 kg galice na 100 l vode. Opasnija od evropske C. trifolii je amerikanska grubozrna C. racemosa Willd., jer se vrlo teško može odstraniti iz sjemena djeteline. *O. F.*

VILLACO. V. Fridericus de Villaco.

VILLEHARDOUIN DE GEOFFROI, francuski plemić i kroničar (oko 1155, zamak Villehardouin — oko 1213, Mesinopolis, Trakija). Učesnik četvrtog križarskog rata i zauzeća Carigrada 1204, opisao je ovaj posljednji događaj. Tim povodom govori i o zauzeću Zadra, Drača, o bavljenju na Krfu, o svojoj ulozi pri križarskom porazu kod Jedrena, 1205. Njegov opis prvi je spis te vrste na francuskom. *M. I.*

VILOVIĆ ĐURO, pripovjedač i novinar (11/12 1889, Brela, makarsko primorje, Dalmacija). Svršio je gimnaziju u Splitu, a bogosloviju u Zadru, ali se odrekao svećeničkog čina, pa je otišao na univerzitet u Beč, i svršio filozofiju. U Staroj Pazovi, u privremenoj nižoj gimnaziji, bio je kratko vrijeme suplent, a zatim se posvetio novinarstvu. Radio je u Zagrebu i Beogradu. — V. surađuje kao pripovjedač u našim časopisima. Prva mu je štampana knjiga Esteta (1919). Zatim je izdao roman Međumurje (1923), a među izdanjima Matice Hrvatske izišla je njegova zbirka novela Zagaljeni životi (1923). Posljednja mu je knjiga zbirka feljtona Mandorlato (1924). *B. V.*

VILOVSKI STEFANOVIĆ JOVAN (12/6 1821, Crepaja, Banat — 12/3 1902, Beč). V. je svršio vojnu školu u Pančevu, 1838 stupio je u vojničku službu, 1845 postao je poručnik, 1859 major. Učestvovao je u buni 1848—1849 i u bitci kod Solferina. Kao umirovljenik živio je od 1865 u Beču i počeo je pisati. Najvažnije mu je djelo: Iz života jednog c. i kr. oficira u austro-srpskoj vojsci 1848—1849 god. (1863). Ostavio je u rukopisu svoje memoare, koje je namijenio Matici Srpskoj u Novom Sadu. *U. Dž.*

VILOVSKI ST. TODOR, književnik-historičar (13/12 1854, Zemun — 28/12 1920, Žombolj). V. je bio sin majora Jovana Stefanovića Vilovskog i svršio je studije na univerzitetu u Beču. 1875 pokrenuo je sa S. Ćurčićem ilustrirani list Srbadiju, a od 1876 do 1881 bio je vlasnik i urednik lista Srpske Zore. Više puta je biran za predsjednika studentskog društva Zora u Beču, i igrao je u omladinskim krugovima vidnu ulogu. Bio je poslanik i sekretar narodno-crkvenog sabora u Vojvodini (1879), a 1881 postao činovnik u Srbiji, gdje je bio sekretar ministarstva inostranih poslova, šef presbiroa, generalni direktor pošta i telegrafa i t. d. — V. je napisao više historiskih rasprava, ali su mu najvažnija djela: Stjepan Mitrov Ljubiša (1905, 1908), Moje uspomene 1867 do 1881 (1907). Drugi dio, Uspomene 1881—1919, ostale su u rukopisu. Spremao je Istoriju Beograda, ali je rukopis propao za vrijeme rata. Neki dijelovi su objavljeni u Srpskom Književnom Glasniku (Stari Beograd, Crkve i škole u Beogradu) i drugim listovima. *U. Dž.*

VIMINACIUM, rimska tvrđava i grad na Dunavu, na ušću Mlave, blizu današnjeg sela Kostoca (sjeverno od Požarevca). Najprije je bio municipijum, a poslije rimska kolonija (samoupravna općina). Kroz više vjekova poslije Isusa bilo je u V. sjedište jedne legije (7. Klaudijeve). U kasnije rimsko carsko doba tu je bila i stanica jedne riječne flote. Viminacium je zauzeo Atila 441 po Isusu i

porušio. U 6 vijeku bizantinski car Justinijan obnovio je V. Već u 4 vijeku bila je u V. vladičanska stolica. U toku 16 godina, oko sredine 3 vijeka, bila je tu i kovnica tri vrste broncanog novca (možda i srebrnog), koga ima u mnogim zbirkama. *N. V.*

VIN G-đa. V. Rosenberg-Orsini G-đa.

VINAC ili **VIJENAC**, selo u Bosni, na Vrbasu, južno od Jajca, s ruševinama staroga grada. Prvi put se spominje 1453 kao grad s podgrađem. Ranije se zvao i Vinačac. Grad su zauzeli Turci kad i Jajce (1528). Posljednji put se spominje u 17 vijeku.

L i t e r a t u r a: Truhelka, Kraljevski grad Jajce (1904). *M. F.*

VINAR, slovensko ime za novac, od njemačkog Wiener (sc. Pfennig), koji je bio u opticaju u zapadnim i sjevernim dijelovima naše države do 15 vijeka. U Sloveniji je do najnovijeg doba V. oznaka za najsitniji novac. Od 1892 zvao se tako austrijski Heller. *B. S.*

VINARSTVO je u našoj zemlji zaostalo i nesavršeno. Prerađivanje grožđa i masta (šira, mošt) sasvim je primitivno, a prostorije, u kojima se vinari, nepodesne su. Prostorije, u kojima se grožđe prerađuje i vino njeguje, nazivaju se prema kraju i veličini: izbe, kiljeri, konobe, kolibe, šupe, pivnice, podrumi. Često su te prostorije u vinogradima građene za nevolju. Ima i solidnije građenih zgrada, na pr. podruma u srpskoj Krajini kod Negotina (Rajac i Rogljevo). U Srijemu se nađe u mnogim dvorištima, koja su pored brijega, u laporu izdubenih podruma. Obično su podrumi prostorije ispod kuće, te služe dvojakoj svrsi zgrade i spremanja vina. — Podesnih, modernih pivnica ima na državnim dobrima, poljoprivrednim školama i stanicama, kod vlastele i vinarskih trgovaca. No i tu ima izuzetaka, te ni te pivnice nisu sve primjerne. Dobrih pivnica ima i kod seljaka (vinogradara). Najbolje se mogu naći u kraju Žilavke, od Mostara do Blagaja, gdje je blagotvoran uticaj tamošnje poljoprivredne stanice i upravnika Milana Tomića. Dok se u drugim pokrajinama nastojalo da se unaprijedi V. stručnim školama, osnivanjem državnih uzornih pivnica i podizanjem zadružnih pivnica, koje su se, uzgred rečeno, sve ili pretvarale u vinarske anonimne ili samovlasničke veletrgovine, u srezu mostarskom mali vinogradari podigli su vlastite uzorne pivnice. Neki od njih poslali su svoje sinove na vinogradarske nauke na stranu, i ovi uzorno vinare. Mora se reći, da i te pivnice postaju vinarskim trgovinama, te uzimaju u doba berbe sav rod od malovinogradara, koji nemaju pivnica, pa ne bi mogli vino ni spremiti, ni propisno njegovati.

U Srbiji je vinarstvo u zdravom početnom razvoju. Lijepo je oko Negotina, osobito u vinogradima sela Rajac i Rogljevo. To dolazi od uticaja vinodjelske škole u Bukovu i njenih stručnih nastavnika. Ponegdje se počelo i s osnivanjem vinarskih zadruga (Smederevo) unapređivati vinarstvo. U istu je svrhu uređen u Bukovu enološki zavod.

U Hrvatskoj je radila državna vlast na podizanju V. Osnovane su vinogradarske škole u Petrinij i u Iloku, državna uzorna pivnica u Zagrebu (koja je napuštena), i enološki zavod u Zagrebu. Taj rad, i ako istrajan, nije do sada bio plodonosan, radi konzervativnosti i nehaja seljaka. Uzorno se vinari u pivnicama neke vlastele i nekih vinarskih trgovaca. — Kao posebni specijaliteti u Hrvatskoj mogu se istaknuti pelunija ili bermet, koji mnogi vinogradari proizvode za svoju potrebu, i bakarska vodica, koja se proizvodi u Primorju između Bakra i Novoga u Vinodolu.

U Sloveniji je V. lijepo razvijeno, osobito na nekim veleposjedima u Gornjoj Radgoni i u ljutomerskom kraju, gdje se proizvode dobra vina, poznata na svjetskom tržištu. Vinarsko zadrugarstvo je još prilično zanemareno. Ima nekoliko vinarskih zadruga, ali ni te nisu prave zadruge, nego obične vinarske trgovine, koje kupuju i prodaju vino »svojih« članova. Kod malih vinogradara V. nije na visokom stupnju, i ako stručnjaci ulažu mnogo truda. Slovenija, osobito njen sjeverni dio, daje odlična vina, koja se mogu porediti sa stranim vinima svjetskoga glasa. U Sloveniji se proizvodi u glavnom bijelo vino. U brežičkom kraju (u Posavini) proizvodi se nešto rumenog vina (cviček). Prvo vino se proizvodi u maloj količini: iz plavog burgunca, plave frankovke, portugisca, a od domaćih vrsta: vranek i plave kavke.

U Hercegovini se vinarstvo lijepo razvija. Poznata su vina: žilavka (bijela vina), koja u mnogom podsjećaju na slovenska ljutomerska vina, i blatina, odlična crna vina. Na glasu su stolna vina, koja naliče negotinskim vinima. U nekim krajevima prave od žilavke i tamnjanike slatko vino i malagu.

U Dalmaciji je V. veoma zapušteno. Izuzetak čine nekoliko državnih ustanova i vinarskih trgovina. Većina dalmatinskih vinogradara nema nikakvih pivnica, ili, ako ih ima, nepodesne su, te se dalmatinska vina u takvim prostorijama ne drže ni do proljeća. Stoga je netočno mišljenje, da se dalmatinska vina ne mogu održati. Dalmatinska vina su dobra, alkoholna, i bogata ekstraktom, te su i priznata na vinskom tržištu. Ali slabo vinarstvo umanjuje vrijednost prerađenog roda. Grožđe se na »teretima« nosi u podrum, tamo se ili »struča« ili smelje i ostavi na »komu« (kad se uzgaja crno vino), ili se odmah »tiješti«, da se dobije bijelo vino. Prvo vino ostane dosta dugo na »komu«, te postane veoma oporo. Ostane li samo 2—3 dana, ono, istina, bude crveno, ali nije tamno crno, te je poznato u trgovini pod imenom opolo. Ako bijelo vino ostane na »komu« oko 48 sati, dobije žutu boju, te se zove žutika. U mnogo slučajeva ostane ubrani i prerađeni plod u vinogradu pod vedrim nebom na suncu, i nije čudo ako »cikne« i zavri. U mnogo se slučajeva još neprevreli mast prenosi u mijehovima u podrume ili u gradiće na tržište. Kako je V. posve primitivno, trgovci vina rađe kupuju grožđe, pa ga sami prerađuju, i ostavljaju da prevri. — Specijalitet dalmatinski je proseko, vino od sušenog grožđa.

Vojvodina ima lijepa i malo alkoholna vina, koja se brzo očiste, te su dobra merkantilna roba, kao t. zv. konzumno vino. Centri produkcije i trgovine vina su Vršac i Bijela Crkva. Ima u Vojvodini i sortnih vina, u vlastelinskim vinogradima. To su nizinska vina, rasla u zemlji s dosta humusa, a vrste mirisavke i hibridi s jakim mirisom. Stoga u njima ima dosta bjelančevine, te se sporo čiste, a dok se očiste, dok dakle dozore, izgube »buke«, ili je »buke« neugodan. Stoga se ta vina u trgovini i ne traže, te imaju samo lokalnu vrijednost.

Crna Gora ima neznatno V. O V. tamo jedva se može i govoriti. S vrleti se prenosi sok u ovčjim mijehovima, te se ili odmah troši ili prodaje. *I. Rittig.*

VINAVER STANISLAV, književnik i novinar (1/3 1891, Šabac, Srbija). Gimnaziju je svršio u Beogradu. Učio je matematiku u Parizu (Sorbona). Bavi se novinarstvom; redovni je suradnik beogradskog Vremena za feljton i muzičku recenziju. Štampao je knjige: Mijeća (stihovi), Priče koje su izgubile ravnotežu, Misli, Varoš zlih volšebnika (stihovi), Gromobran Svemira (članci), Pantologija, Nova pantologija, Nemačka u vrenju, Ruske povorke, Vidovitost generala Vlik-a. Izdao je i nekoliko prijevoda, naročito iz engleske dječje književnosti. *V. P.*

VINČA, manastir kod Beograda (Vavedenje). Podignut je pod despotom Stefanom, i bio je u 15 vijeku na glasu. 1595 je razoren, a u 17 vijeku je obnovljen (zove se Nova Vinča), pa je pri kraju 17 vijeka opet opustio, a 1727 počeo se obnavljati. 1729 prenesena je u V. iz Beograda čudotvorna ikona Bogorodičina. 1740 po treći put je razoren, i nije se više podigao. *V. P-ć.*

VINDIŠER FRAN DR., sekretar Trgovačko-Obrtničke Komore u Ljubljani (24/2 1877, Postojna). V. je svršio gimnaziju u Ljubljani, pravne nauke u Beču i Grazu i položio je doktorat prava. Bio je godinu dana u državnoj financijsko - upravnoj službi, a od 1901 je kod Trgovačko-Obrtničke Komore u Ljubljani. U tome svojstvu razvio je veoma intenzivan rad na staleškoj organizaciji slovenskih privrednika, osnivao je i uređivao stručne ekonomske listove, i doprinio je da je na slovenskom jeziku još prije 20 godina stvorena mala stručna privredna književnost. Bio je dugo vremena urednik ekonomskog dijela Slovenskog Naroda, a sarađivao je i u Journal des Débats, Neue Züricher Zeitung, Njivi, Novoj Evropi, Bankarstvu, Ekonomistu. Sudjelovao je pri stvaranju zemaljske industrijske organizacije, te je postao potpredsjednik Centrale Industrijskih Korporacija za cijelu kraljevinu (sjedište Beograd). V. je bio aktivan i u nacionalno-političkom životu Slovenaca, kao napred-

njak, a i u sokolstvu zauzima vidno mjesto. *S. D.*

VINICA. 1. Gradić u Južnoj Srbiji, u bregalničkoj oblasti, s lijeve strane Bregalnice, u Kočanskom Polju. Ima 1.090 stanovnika (1920). I pored starih Kočana na desnoj strani Bregalnice, V. se davno razvila u drugo privredno središte plodnog Kočanskog Polja; njen je sajam (srijedom) do skora bio veći i bolje posjećen od onoga u Kočanima. Ovdje se na tržištu susreću bogati zemljoradnički proizvodi Kočanskog Polja, naročito riža (pirinač), i mnogo stočarskih proizvoda i stoke s Plačkovice, iz Maleša, Pijanca i Osogovije, osobito kože, vuna, maslo. Na pazar dolaze trgovci iz Kočana, Štipa, Velesa, Skoplja, i kupuju seoske proizvode, a iz bližih mjesta donose u zamjenu i trgovačku robu. Drže se i dva godišnja sajma: o Đurđevdanu i Maloj Gospođi.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (1, 1906, 235—236); Kosta N. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1924, 110); Jeremija Pavlović Bregalnička oblast (1924, 56—57).

V. R.

2. Trgovište u Hrvatskoj, u županiji Zagreb, kotar Varaždin, u Podravini, podno Kolosa, od Varaždina 15 km k zapadu. Ima 995 stanovnika, općinsko poglavarstvo, ispostavu varaždinskog kotarskog suda, rimokatoličku župu, dvije pučke škole, poštu, telegraf i telefon. Tu je vlasteoski dvorac Opeka s parkom (grofa Bombelles). Od V. 5 km k istoku je Zelendvor, vlasteostvo, pecara, rafinerija alkohola, proizvodnja šampanjca i vinskih produkata.

J. Modestin.

VINJI VRH, planina u Sloveniji, 7·2 km sjeverno od mjesta Cerknice, visoka 984 m. *P. V.*

VINKOVAČKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1873. Centrala Vinkovci. Kapital 420.000 Din. Predsjednik Giga Rajić, direktor Milenko Jovanović.

N. S.

VINKOVCI, grad u Slavoniji, županija Srijem, na najsjevernijoj okuci Bosuta, nasred slavonske nizine (90 m), znamenita raskrsnica željeznica: Zagreb—Slavonski Brod—Vinkovci—Indija—Beograd, Vinkovci—Gaboš—Osijek, Vinkovci—Dalj— Bogojevo (Bačka), s kracima Borovo—Vukovar i Dalj—Osijek, Vinkovci—Županja Savska obala, Vinkovci—Brčko. Ima 11.000 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, gradsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, porezni ured, sresku upravu financijske kontrole, carinarnicu drugog reda, direkciju šuma, šumsko - gospodarstveni ured brodske imovne općine, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, rabinat, gimnaziju, dvorazrednu trgovačku školu, višu djevojačku školu, žensku stručnu školu, pučke škole, opću javnu bolnicu.

V. su građeni kao sva veća mjesta u bivšoj vojnoj krajini: od glavnoga trga razilaze se ulice na različne strane; preko Bosuta vodi željezni most u gradsku šumicu i na sajmište; glavne su ulice asfaltirane i osvjetljene plinom; lijepo je uređeno rimokatoličko groblje (tu je spomenik M. A. Reljkoviću). V. imaju znatnu trgovinu drva, a razvija se i industrija (4 parna mlina, 2 parne strugare, 3 ciglane, pecara šljivovice, sredotočna pecara žeste, svilara, tvornica čarapa, plinara). — Novčani su zavodi: filijala Prve Hrvatske Štedionice i Jugoslavenske Udružene Banke u Zagrebu, i tri domaća zavoda.

Na mjestu V. bilo je u rimsko doba znatno naselje Colonia Aurelia Cibalae; pa se i tamo našlo znatnih rimskih starina. Tu je 314 car Konstantin Veliki potukao Lininija. Mjesto je propalo za vrijeme seobe naroda. Kasnije se javlja slovensko naselje, koje je opet nastradalo od Turaka (1526 do 1529). Iz onoga doba potiče »stara crkva«, koju su po odlasku Turaka za nuždu popravili i posvetili Sv. Vinku. Odatle ime mjestu V., što se prvi put javlja 1697 u popisu kotara i grada Osijeka, kad se govori o postanku sela Veliki Alipin. Nova crkva, Sv. Ivana Nepomuka, na glavnome je trgu. — V. su napredovali za vojničke krajine kao sjedište brodskog pukovnijskog štaba i generala zapovjednika brigade (brodske i gradiške pukovnije) sve do razvojačenja granice 1/10 1873 i kao središte svih grana uprave. 1920 postali su V. gradom.

Literatura: J. Brunšmid, Colonia Aurelia Cibalae (Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva 1902); T. Smičiklas, Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije, II, 46, 1891.

J. Modestin.

VINKOVIĆ BENKO DR., historik (1581, okolina varošice Jastrebarsko — 2/12 1642, Zagreb). U mladosti je učio kod fratara u Jastrebarskom, a svršio je nauke kod jezuita u Kološvaru (u Erdelju). U Beču je dobio doktorat filozofije, a potom zagrebački kanonikat. 1606—1608 bio je u Bologni kao upravnik ugarsko-hrvatskog kolegija, a 1607 postao je doktor teologije. Kad se vratio kući, imao je znatnu misiju, da u Međumurju propovijeda protiv protestanata, koji su se sve više širili. 1617 dobio je V. plemstvo, za se i za svoju rodbinu. Često je odlazio u Beč, da intervenira u korist kaptola i biskupije zagrebačke. V. trudom osnovana je u Beču hrvatska kolegija za odgajanje mladih svećenika. V. je sudjelovao i u raznim političkim događajima, a hrvatski sabor često mu je povjeravao razne misije, koje je on s najvećom umješnošću svršavao, braneći prava plemstva i zagrebačke crkve. 1634 postao je V. titularni pečujski biskup, a 1637 imenovan je za zagrebačkog biskupa. S rimskom kurijom, svojim kaptolom i s ostrogonskim nadbiskupom bio je, zbog svog stanovišta u pitanju starog obrednika zagrebačke crkve i materijalnih dobara, u dugotrajnoj polemici, koja mu je oduzimala veliki dio vremena kroz dugi niz godina. — V. se u dokolici, koliko su mu poslovi dopuštali, bavio i naukom. Od toga je rada ostalo sačuvano nekoliko historičkih djela, koja su zanimljiva kao dokumenat onog vremena, ali su bez osobite naučne vrijednosti. Sačuvana su u rukopisu ova djela: 1. Notitiae Episcopatus et Episcoporum Ecclesiae Zagrabiensis. Sačuvano je nepotpuno, i to u prijepisu. Ovim djelom služili su se kasnije pisci historici, Ritter-Vitezović, Marcelović, Kovačević, Krčelić i Farlati. 2. Relatio et informatio de Valachis et Episcopatu Valachorum seu Rascianorum, legato apostolico ad aulam caes. Viennensem, anno 1640 data. To je historičko izvješće papskomu poslaniku na bečkom dvoru Gašparu Mateju, a ima tri djela: prvi govori o vladici i eparhiji istočne crkve, drugi: o ustanovi te eparhije, zvane Vretanjanske, za sljedbenike istočne crkve u zagrebačkoj biskupiji, i treće: o sredstvima, kako bi se ti istočnjaci sjedinili s rimskom crkvom. 3. De curia episcopali et monasterio franciscanorum in Ivanich deductio historica. Sva se V. djela nalaze u biblioteci Jugoslavenske Akademije u Zagrebu. Izgubljeno je djelo: Notationes variae ex documentis literariis pro compilanda historia ecclesiae Zagrabiensis.

L i t e r a t u r a: I. Kukuljević, Književnici u Hrvatah iz prve polovine 17 vijeka s ove strane Velebita (Zagreb 1869, 124—136). *V. Novak.*

VINKOVIĆ BOŽO DR., političar (1862, Požega — 27/9 1924, Karlovac). Učio je prava u Zagrebu, i od 1898 posvetio se advokaturi u Karlovcu. U politici je najprije bio pristalica stranke prava, ali kasnije se priključio hrvatsko-srpskoj koaliciji, i kao njezin pristalica biran je za poslanika (1901). Kasnije se odijelio od koalicije, ali nije napustio nacionalno jugoslovenstvo. 1910 izabran je u Karlovcu za načelnika. Na tom mjestu bio je do 1923. U Karlovcu je osnovao nedjeljni časopis Narodni Glas, komu je bio vlasnik i urednik. Mnogo je radio na prosvjetnom polju i za organizaciju sokolstva u Karlovcu.

M P-g.

VINODJELJSKO-VOĆARSKA ŠKOLA U BUKOVU osnovana je 1881, sa zadatkom, da se vinogradarstvo podigne, da se poljoprivrednici upoznaju s racionalnim njegovanjem vinove loze i s umjetnim prerađivanjem vina, s gojenjem voćaka, i u opće da se unaprijedi voćarstvo. Škola je uređena na imanju manastira u Bukovu, te su u početku i učenici bili smješteni u manastirskim prostorijama. Država je mnogo doprinijela, te se škola razvila u uzoran tip vinodjeljsko-voćarske škole. Zgrada za predavanje, za internat, bačnica, stanovi za nastavnike lijepo su razmješteni i uređeni. Gospodarske su zgrade također propisno uređene. — Škola traje dvije i pol godine, a od toga je pripremni tečaj pol godine. Za prijem u školu potrebno je da je kandidat svršio osnovnu školu, da je navršio 14, a nije prešao 18 godina, i da je zdrav. Učenici su privatni ili državni; privatne prima uprava škole, a državne srezovi. Pored redovnih učenika ima i vanrednih t. zv. tečajnih, koji o svom trošku pohode školu, želeći da u kraćem vremenu prođu sve radove, koje učenici rade. Internat je oba-

vezan za sve učenike, a mjesta ima za 120 đaka. Posjeda ima 200·42 ha zemlje. Od toga je 9·6 ha vinograda, 7·3 ha matičnjaka američke loze, jedan ha prporišta, 3·5 ha voćnjeg rasadnika, 2·5 ha gradine, a ostalo je oranice, livade, pašnjaci, šume, dvorište i rît.

Škola se nalazi na brežuljku u nadmorskoj visini od 134 m, nedaleko od okružnog mjesta Negotina. Škola u Bukovu doprinijela je mnogo unapređenju vinogradarstva u Krajini i u cijeloj Srbiji, te se radu te škole ima zahvaliti, što su se vinogradi u Srbiji dosta brzo obnovili. — Školom su upravljali Milutin Savić, Ljuba Novaković, Milan Grković, Paja T. Todorović, B. D. Todorović, Aleksandar Mioković, Milan Dunjić, Božidar Ranković i Milorad Trojanović.

I. Rittig.

VINODOL, potolina u Hrvatskom Primorju, koja se pruža od sjeverozapada na jugoistok, od mjesta Malog Dola do Orljaka (257 m) i Banova Vrha (106 m), sjeverozapadno od Novog. Potolina je spuštena u erozionoj površi i predstavlja najkarakterističniju crtu reljefa u tome dijelu krša. Ravnica V. dugačka je 24 km, široka 2—3 km, i zbog rasjeda duž potoline i nekolikih poprečnih rasjeda odlikuje se naročitom hidrografijom. Duž sjeverne rasjedne linije, na granici vapnenjaka i fliša, izviru dva snažna i stalna vrela, a prema razlikama u visini imaju razne temperature, od 10·8° do 14·5° C. Kroz V. protiču dvije rječice: na sjeverozapadu Dubračina, na jugoistoku Suha Rječica; obje teku od sjeverozapada na jugoistok i poprečnim klisurama izbijaju na more, prva kod Crikvenice, druga kod Novog. Cio V. opasan je vapnenjačkim vrhovima, koji se spuštaju od sjeverozapada k jugoistoku, sa sjeveroistočne strane, od 800 m oko Drivenika do 350 m kod Novog, dok su na jugozapadnoj strani u opće znatno niži. Padine su veoma strme, mjestimice okomite, stvarajući ogromne stijene, koje Vinodolci zovu Griže. Sjeveroistočna padina i njeno podnožje pusto je i nerodno; tu je tek toliko vegetacije da ovce mogu pasti, a jugozapadna je nešto plodnija. Dno je vrlo dobro obrađeno, zeleno i gusto naseljeno, naročito srednji dio Vinodola: Tribaljsko Zeleno Polje, koje je najveće u Primorju.

P. V.

V. s pravom nosi svoje ime, jer mu je proizvod vina najznatnija privredna grana. Ima i masline, smokve i trešnje, ne dosta pšenice, više sitne nego krupne stoke. Vinodolci su među primorskim Hrvatima ponajbolje sačuvali stare običaje, nošnju i čistoću svoga jezika (čakavski govor). Osim vinogradarstva naročito se bave zidarstvom i ribolovom; gdjekoji na duže vrijeme ostavljaju dom, a zasluženi novac šalju kući.

V. ima 23.273 stanovnika. U političkom pogledu pripada primorsko-krajiškoj oblasti (srez crikvenički i novljanski), a u pogledu crkvenome biskupiji senjsko-modruškoj ili krbavskoj. Osim Crikvenice i Novoga znatnija su još općinska i župna mjesta sa starim gradovima: Bribir, Drivenik, Grižane-Belgrad, Ledenice i Selce.

Rimske mnogobrojne starine, nađene od Rijeke do Senja, svjedoče, da je V. bio u rimsko doba gusto naseljen; presjecale su ga dvije ceste, primorska i vinodolska, koje su se račvale kod Bakarca. Oko 600 naselili su se tu Hrvati, te su između rimske Tarsatike (Trsat) i Senije (Senj) osnovali župu, koja se prozvala V. Po ljetopisu popa Dukljanina kod V. se počinjala stara Bijela Hrvatska.

Vinodolska je županija u crkvenome pogledu najprije pripadala biskupiji krčkoj, a kad je otok Krk, u 12 vijeku, pao pod Veneciju, pripala je biskupiji splitskoj, od koje je već 1185 odcijepljena i podređena biskupiji senjskoj. 1225 darovao je kralj Andrija II. V. knezovima krčkim i modruškim, potonjim Frankopanima. 1288, kad se u Novome popisalo vinodolsko običajno pravo u čuvenom Vinodolskom zakonu, V. se spominje kao knežija ili županija od 9 gradskih kotara (Novi, Ledenice, Bribir, Grižane, Drivenik, Hreljin, Trsat i Grobnik), kojom su vladali Ivan, Leonard, Dujam, Bartol i Vid, knezovi krčki, vinodolski i modruški. Vinodolski zakon kazuje kako je bila uređena uprava. Glavar V. je knez; do njega je prvi dostojanstvenik vinodolski dvornik, najviši upravni i gospodarski časnik, komu su svi ostali podređeni; to su sudac, pristav,

satnik, graščik, pudar i dr. Svaki je grad imao svoga suca i svoga potknežina. Ugledni su svećenici, plovan (župnik) i pop.

1321 potrese V. i otoke strašan potres: »...tresiše se zemlja va Vinodoli i v Otoci i gradi se razvalivahu, i bihu ljudi pečalni na veliko«. V. je ostao u vlasti Frankopanskoj sve do smrti kneza Stjepana Ozaljskoga († 1577), koji je »sve svoje gospodstvo, gradove i sela i sva pristojališta mala i velika, toliko pri moru koliko ovde na Hrvatih« oporukom (3/4 1572) ostavio sestrićima: Đuru, Krstu i Nikoli, sinovima sestre Katarine i Nikole Zrinskoga. Tako je V. došao u vlast Zrinskih, u kojoj je ostao do njihove katastrofe 1671. Po pogibiji bana Petra Zrinskoga političke su se i administrativne prilike u V. često i brzo mijenjale: Ugarska (1670—1692), pa Austrijska komora (1692—1749), Austrijsko Primorje (1754—1776), Severinska županija (1777—1786), Ugarsko Primorje (1787—1809), Francuska Ilirija (1809 do 1813), Austrijska Ilirija (1813—1822), Riječki gubernij (1822—1848), oblasti su, kroz čiju je vlast prošao V., dok nije opet pripao Hrvatskoj (1848 za bana Jelačića), a s njom zajedno 1918 kraljevini SHS.

L i t e r a t u r a: Drag. Hirtz, Hrvatsko Primorje (1891); E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol (1923).

J. Modestin.

VINODOLSKI ZAKON je po starini i po sadržaju vrlo važan hrvatski pravni spomenik. Sastavljen je 1288 u kneževini (comitatus) Vinodolu, u Hrvatskom Primorju. Vinodol je u doba satavljanja V. Z. obuhvatao 9 općina: Novi (kao sjedište vinodolskog kneza), Ledenice, Bribir, Grižane, Drivenik, Hreljin, Bakar, Trsat i Grobnik. — Povod sastavu V. Z. bila je težnja, da se nađe kompromis između vinodolskog naselja i krčkih knezova (kasnije prozvanih Frankopana), koji su tu vinodolsku kneževinu primili kao dar u baštinu od kralja Andrije II. 1225. Do tog vremena bio je Vinodol savez slobodnih seoskih općina, a sada dolazi to vinodolsko naseljenje u kmetsku zavisnost od krčkih knezova. V. Z. je sporazumno između naseljenja i knezova krčkih imao da uredi te nove odnose. — Od 9 originala, koji su, kako se veli u samom tekstu, izrađeni, nije se ni jedan sačuvao, nego imamo prijepis glagolskom kurzivom iz druge polovine 16 vijeka, koji se čuva u univerzitetskoj biblioteci u Zagrebu.

U zanimljivom uvodu tog spomenika pripovijeda se, kako su se sastali poslanici gore spomenutih općina, da, pod predsjedništvom jednoga od krčkih knezova, popišu stare, dobre vinodolske zakone. Ali mi znamo dobro, da je, baš s obzirom na sam povod sastavljanja, bilo često nužno da se ti stari običaji, prema novim prilikama pod krčkim knezovima, izmijene. — Poslije uvoda dolaze pojedini članovi, kojih ima 75. Sadržaj tih ustanova s pravno-historičke točke zanimljiv je i važan, i ako nemamo uvijek pred sobom staro pravo. Ustanove su te za nas znatne u prvom redu zato, što iz njih možemo razabrati, kakvo je bilo uređenje i život u staroj slovenskoj općini, čiji se glavni osnovi, i pored izmijenjenih prilika, ovdje još nisu izgubili. Važan je V. Z. i za poznavanje slovenskog prava u opće, i to u njegovom starom obliku.

Sadržaj V. Z. odnosi se na najrazličitije predmete. Načelno se može reći, da se normiralo naročito ono, što je trebalo s obzirom na novo nastale prilike u Vinodolu urediti, odnosno ono, radi čega se narodni običaj kolebao. One partije, koje nije trebalo mijenjati, i koje su dovoljno jasno i nesumnjivo bile uređene samim običajem, nisu u zakonu ni našle mjesta. Stoga se i ne može odatle, što o nekom institutu nema govora u V. Z., zaključiti, da on nije bio u Vinodolu poznat. — Položaj knezova u Vinodolu, i njihovu vlast, možemo iz zakona dosta jasno vidjeti. U njihovim je rukama bila skupljena i sudska i upravna vlast u Vinodolu. Njihovi su dohotci sudske novčane globe, koje njima pripadaju, a koje samo izuzetno prima rod ili pleme (čl. 31 V. Z.). Knezovi imaju također pravo na priselicu, i ako u ograničenoj mjeri (čl. 5 V. Z.). Inače se o kmetskim dužnostima prema knezovima ne govori mnogo, jer je to jamačno bilo uređeno običajem, o kome nije bilo sumnje. Knezovima pripadaju ošasne zemlje kmetova, t. j. one koje su ostale bez vlasnika. Imovina se knezova snažnije štiti, te se ima, bude li što od nje ukradeno,

nadoknaditi u sedmostrukom iznosu, a ne u dvostrukom, kao u slučaju imovine, koja nije kneževa. Privilegiran položaj ima pored kneza i sva kneževa »obitelj«, t. j. sva lica, koja pripadaju kneževomu dvoru.

Vinodol nije imao u svojim granicama biskupskog sjedišta, pa će i to biti razlog, što položaj crkve i crkvenih lica, naročito samih biskupa, nije naročito povoljan, niti mu je posvećena veća pažnja. Tako je uticaj crkve u opće dosta neznatan. Popovi u Vinodolu nisu imali načelno bolji položaj od kmetova. Kako je područje građanskog prava većim dijelom bilo normirano narodnim običajima, a kako ni knezovi krčki nisu imali po pravilu interesa da se mijenja taj narodni običaj, to opažamo da ima u V. Z. tek malo ustanova iz građanskog prava. Tako govori čl. 32 o nasljednom pravu na kmetske nepokretnine, pa je muška loza privilegirana u nasljeđivanju. — Najviše se ustanova tiče, kako je i razumljivo, kaznenog prava. Najčešće su kazne novčane globe, koje su u pravilu pripadale knezu. Ali ima i kazna smrti (vrši se obično spaljivanjem), tjelesnih kazni (samo u jednom slučaju, pri paljevini), a i kazna, što ih knez određuje po svom nahođenju. Poznata je također i krvna osveta, koju knez vrši nad zločincem, u slučaju ubijstva kojega člana kneževe »obitelji« (čl. 29), i u slučaju veleizdaje (čl. 70), a rod ili pleme u slučaju da uhvati ubojicu svoga člana (čl. 31). Za ubijstvo čovjeka plaća se »vražba«, ako ubojica ne bude uhvaćen, već ga rod uzme u svoju zaštitu. — Silovanje ženske glave kazni se visokom globom, ako se krivac ne bude mogao s njome privatno nagoditi (čl. 56). Povreda časti kazni se srazmjerno dosta visokim globama (čl. 25, 27, 28). — Iscrpne su odredbe o krađi. Razlikuje se krađa danju i noću, i onda krađa, pri kojoj se vikalo »pomagaj«, i kod koje toga uzvika nije bilo (čl. 7—11 i 35—37). Zbog opasnosti visokim se globama kaznilo paljenje, a pripadništvo tog delikta kaznilo se smrću. — Kao dokazna sredstva u procesu pominju se svjedoci, trgovačke knjige, pristavi i prisega, koja se po pravilu vršila uz porotnike. Ako stranka nije mogla skupiti dovoljan broj porotnika, mogla je ona sama položiti toliko prisega, koliko joj porotnika nedostaje.

L i t e r a t u r a o V. Z. je vrlo velika. Prvo izdanje V. Z. je Antuna Mažuranića u Kolu 1878. 1843 izdalo je V. Z. Obščestvo Ljubiteljej drevnjej pismenosti, kao 25 svesku svojih edicija, po prijepisu rukopisa s litografskom reprodukcijom, i u istom izdanju kao svesku 54 (1880) Jagić, Zakon Vinodolski (ruski s komentarom filološkim i pravnim); M. Kostrenčić, Zakon Vinodolski (Rad, 287).

M. Kostrenčić.

VINOGRADARSKA I VOĆARSKA ŠKOLA U ILOKU osnovana je 1897, otvorena 1/10 1900. Mnogo je doprinijela unapređenju vinogradarstva u Srijemu. Škola je udaljena od Iloka oko 20 minuta hoda, a glavna je zgrada na brežuljku, od kuda je krasan pogled na Dunav i široku bačku ravnicu. Posjeduje 32 ha arondirane zemlje i ima nešto zakupa, od toga 7·6 ha vinograda, 2·4 ha matičnjaka amerikanske loze, 8·3 ha voćnjaka, 4·5 ha voćnog i loznog rasadnika, a ostalo su oranice, gradina, vrt i t. d. — Škola je uređena kao internat. Prije organizacije bila je dvogodišnja, a svršila su je 74 učenika. Školom su upravljali: Ivan Rittig (1900—1906), Gustav Erber (1906—1924), i Juraj Kaftanić (1924 i danas). Od 1920 ta je škola niža gospodarska škola.

I. R.

VINOGRADARSKA I VOĆARSKA ŠKOLA U PETRINJI osnovana je 1893, na zemljištu, koje je u tu svrhu gospodarska bratovština (zadruga ratara) u Petrinji dala na upotrebu tadašnjoj vladi u Zagrebu, dok škola postoji. — Škola je smještena ispod Zrinjske Gore, na rječici Petrinjčici. Posjed je 24 ha, od toga 3·5 ha vinograda, 1·2 ha matičnjaka amerikanske loze, 2·1 ha voćnog rasadnika, 6 ha voćnjaka, ostalo su gradina, oranica, livade i t. d. — Škola je uređena kao internat za 20 učenika, ali pohađanje škole nije bilo dobro, te su je do 20/12 1920, kada je reorganizirana, svršila 94 učenika. Školom su upravljali Marko Štriga (1893—1900), Dušan Kraljević (1900—1902), Karlo Hreljanović (1902—1908), Ivan Rittig (1908—1921) i Matija Malašić (od 1921 i danas). — Na tom je zavodu sada uređena i gospodarska škola za seoske domaćice.

I. R.

VINOGRADARSKA ŠKOLA U MARIBORU najstarija je V. Š. u državi. Otvorena je 11/3 1872. Nastavni

jezik bio je njemački, i ako su učenici bili većinom Slovenci. Prvi upravitelj bio je čuveni vinogradarski stručnjak Hermann Goethe (1872—1882). On je položio zdrave temelje toj školi, i stekao velikih zasluga u podizanju vinogradarstva i voćarstva u Sloveniji. 1882—1898 upravljao je školom Henrik Kalman, a poslije njega Fran Zweifler do 1919. Za njegovo vrijeme škola je postigla vrhunac svoga razvoja. 2/1 1919 predao je Zweifler upravu zavoda Jakovu Znidariću. 27/1 1919 držano je posljednje predavanje na njemačkom jeziku. — Od jeseni 1920 upravlja školom Andrija Žmauc. Škola je dvogodišnja, a uređenje je internatsko. Mjesta ima za 50 učenika. Oni su većinom Slovenci, ali ih ima i iz drugih krajeva države. — Škola posjeduje oko 58 ha zemlje, od toga 7·4 ha vinograda, a 10·53 ha voćnjaka. Zgrada ima dovoljno i lijepo su uređene, osobito školska zgrada, prešnica i podrum, voćarska zgrada s prostorijama za konzerviranje voća, dvije sušione voća i t. d. — Mariborska škola u teorijskom i praktičnom pogledu izvršuje svoju zadaću, te je vrlo mnogo doprinijela napretku vinogradarstva i voćarstva u Sloveniji. *I. Rittig.*

VINOGRADARSKE STANICE su obično manje ekonomije, za praktičnu pouku seljaka u vinogradarstvu i vinarstvu. Državna su uređenja. Po pravilu su to i voćarske stanice, te se seljaci u kratkim povremenim tečajevima poučavaju u svim poslovima vinogradarstva, vinarstva i voćarstva: kalemljenju loze i voćaka, njezi voćaka, odbrani od različitih bolesti, radu oko berbe grožđa, branju i konzerviranju voća, radnjama u podrumu i t. d. Tečajevi se održavaju prema potrebi kraće ili duže vrijeme. Kalamarski tečajevi traju 3—4 dana, ljetnji tečajevi 2—3 nedjelje, a podrumarski 2 nedjelje. Pouku daju upravnici stanica, uz pripomoć ostalih stručnjaka stanice. Ministarstvo poljoprivrede i voda daje im, iz prihoda klasne lutrije, novčanu dotaciju kao potporu, da se i siromašnim seoskim mladićima omogući pohađanje tih tečajeva. — Vinogradarske stanice imaju i drugi zadatak, naime, da radom na svojoj ekonomiji djeluju kao ogledne ekonomije, da ispituju, koje vrste američke i plemenite loze u dotičnom kraju najbolje uspijevaju, te da ih goje i šire uz pogodne cijene. Osim toga, provode se i drugi pokušaji i istraživanja iz raznih poljoprivrednih grana, pa se tekovine unose u narod. — V. S. ima u Splitu, Novom Vinodolu (Hrvatsko Primorje), Mostaru, Lastvi i Derventi u Bosni i Hercegovini, no ove tri su od rata, zbog oskudice sredstava, prestale raditi. *I. Rittig.*

VINOGRADARSKE ŠKOLE imaju zadatak, da učenike teorijski i praktično pouče u svim granama vinogradarstva i vinarstva (podrumarstva). Kako su sve V. Š. u državi i voćarske, to se na njima poučava i voćarstvo kao glavni predmet. Dužnost je V. Š. da prate razvoj nauke i praktični napredak na polju vinogradarstva i voćarstva u ostalim naprednim zemljama, da uspjehe stranih i domaćih istraživanja u svojim uređenjima (vinogradi, rasadnici, podrumi i t. d.) i laboratorijama ispituju i rezultate objavljuju. Dalje je dužnost V. Š. da kratkoročnim tečajevima i predavanjima u narodu unapređuju vinogradarstvo i voćarstvo u cijeloj državi. *I. R.*

VINOGRADARSTVO je u našoj državi ugledna grana privrede, a vinova se loza u ovim krajevima gojila od pamtivijeka. Car Prob (276—282) zasadio je u Srijemu vinograde. Usmeno se predanje, i ako nesigurno, zadržalo do danas, te se pokazuje na Glavicu, brežuljak kod sela Divoša, gdje da se počelo sađenje vinograda. V. se u rimsko doba postepeno širilo u ovim krajevima, ali za vrijeme seobe naroda ono je upropašćeno. U srednjem se vijeku jedva nešto vinograda održalo uz manastire, gdje je vino bilo potrebno za obavljanje vjerskih obreda. Seljaci su obrađivali samostanima i feudnoj vlasteli vinograde, pa se V. do pod konac srednjega vijeka dosta podiglo. Zbog turske invazije opet je propadalo V. osobito u krajevima, koje su Turci podjarmili, a održalo se na sjeveru i zapadu naše države (Dalmacija, zagrebačka županija, Hrvatsko Primorje i Slovenija). Kako su Turci uzmicali, napredovalo je V., te se razvilo u 19 vijeku u svim našim krajevima: u Srbiji, Vojvodini, Srijemu, Hrvatskoj, Sloveniji, Hercegovini i, osobito, u Dalmaciji. Ali kada je ono staro V., na korjenu domaće loze, bilo potpuno uređeno, pojavila se trsna uš, filoksera (1880), te je uništila vinograde po svoj državi. U nekim su

pokrajinama stari vinogradi sasvim uništeni (Slovenija, Hrvatska i Srbija), u drugima je razorno djelovanje filoksere u potpunom jeku (Dalmacija) ili blizu svršetka (Hercegovina i Vojvodina). U našoj državi ima prema službenoj statistici, još 41.150 ha vinograda na korjenu domaće loze. Taj broj svakako premašuje faktično stanje, jer su u tome broju uračunane i one plohe, koje su u gruntovnim knjigama još i sada unesene kao vinogradi, ali ih je filoksera već davno uništila. Najviše starih vinograda, na domaćoj lozi, ima u Dalmaciji, gdje mnogi otoci nisu još zaraženi, i u Vojvodini, gdje je vinova loza u imunom pijesku otporna protiv filoksere. — Upornim radom vlasti, stručnjaka i vinogradara regenerirano je do kraja 1925 136.830 ha vinograda. Prema tome cjelokupna vinogradarska površina iznosi 179.970 ha. Godišnja je produkcija između 3·5—5·2 miliona hl (1925: 4,097.412 hl).

B o s n a i H e r c e g o v i n a. V. u Hercegovini potiče iz najstarijih vremena. Car Porfirogenet (912—959) pominje, da su Dubrovčani imali vinograde u okolini Trebinja i Huma, te da su za to knezu trebinjskomu i zahumskomu plaćali danak. I u ta najstarija vremena grožđe se u Hercegovini upotrebljavalo ne samo za jelo nego u prvom redu i za proizvodnju vina i rakije, lozovače. O tom svjedoče i narodne pjesme i ostatci primitivnih sprava, koje su upotrebljavane za proizvodnju vina. U Orahovom Dolu (srez ljubinjski) još stoji u manastirskim vinogradima kamena ploča, na kojoj je negda stajao drveni tijesak za cijeđenje vina. U Bosni je V. mlada i posve neznatna privredna grana. 1925 bila je ukupna površina 3.340 ha, od toga na korjenu američke loze 167 ha.

Regeneracija vinogradarstva u Hercegovini sada je tek u početcima. 1911 konstatirana je filoksera u ljubuškome srezu, na hercegovačko-dalmatinskoj granici. Izgleda da je ona tu prenesena iz susjednog imotskog ili makarskog vinogorja. 1918 utvrđena je filoksera u mostarskom srezu. Vinogradi propadaju dosta brzo, no vlast se pobrinula već prije toga za pomoć narodu, te je osnovala dva rasadnika amerikanske loze, i to u Bijeljini (Semberija) i u Ljubuškom (Hercegovina). Za podloge uzimaju se američke vrste: Rupestris du Lot, Aramon Rupestris Ganzin 1., Riparia Berlandieri Teleki br. 8 i Riparia Rupestris Schwartzmann. — Vinogradi su dijelom na visoravni, a dijelom na prisoju. Kod regeneracije izrilja se zemlja na 60—70 cm dubine i zasadi se ključicima (reznicima), dugim 45 do 55 cm, u razmaku 150 × 125 cm. Istodobno se posade u boljoj zemlji toga vinograda 10—15% takvih podloga za rezervu, u razmaku od 60 × 30 cm. Druge se godine sve loze kalame u zeleno, a u jesen se, kad je loza dozrela, popune sva prazna mjesta u vinogradu zelenim kalamima, odgojenim među redovima. U najnovije vrijeme sade napredniji hercegovački vinogradari reznice u lozni rasadnik, kalame ih iduće godine u zeleno, pa u jesen iste godine tim gotovim kalamima sade vinograde.

Vrste loze u starim vinogradima su izmiješane. U početku 20 vijeka počela se u Hercegovini svaka vrsta loze zasebno da sadi, te se i njihov rod zasebno bere i goji. U Hercegovini se loza goji na nizak panj i bez kolja, jer grožđe zbog prejake ljetnje žege treba da je zaštićeno zelenim lastarima, a i zbog skupoće kolja. U Bosni se upotrebljavaju kolci, a u Mahovljanima (kod Banje Luke) vinogradi su na naslone (pergole), kao u južnom Tirolu. — Od vrsta vinove loze najglavnije su bijele: žilavka, krkošija i bena, a crne: blatina i skadarka. Sve su to izvrsne lokalne vrste, osim skadarke, koja je, izgleda, uvezena sa strane (valjda iz Srbije). Najodličnija vina daje mostarsko-blagajska žilavka (bijelo vino). Od istaknutih crnih vina najglavnija je blatina. Ona se za vrijeme filokserne invazije u Francuskoj izvozlia u južnu Ameriku, osobito kao medicinsko vino za ljekarne u Braziliji. Poznata su trebinjska vina. Ona su blaža od mostarskih i nisu ustaljenog tipa, jer su vrste grožđa pomiješane. Stolačka bijela vina su odlična, a isto su tako i crna vina, koja su granatno-crvene boje, pitka i naliče na bordoska.

U C r n o j G o r i vinogradarstvo je sasvim neznatna poljoprivredna grana. Ukupna površina iznosi 629·64 ha t. j. 0·38% ukupne vinogradske površine. Od toga je 184·46 ha obnovljenih vinograda, a 445·10 ha na korijenu domaće loze. Proizvodnja je 4 do 5.000 hl, to jest 1—1·5‰ ukupne pro-

dukcije. Doista je taj rad do sada neznatan, ali je državna vlast u najnovije vrijeme postavila stručnjaka, koji je svršio nauke u Francuskoj, sa zadaćom da se u Crnoj Gori podigne vinogradarstvo.

I. Rittig.

Dalmacija. Prije filokserne zaraze bilo je u Dalmaciji oko 82.000 ha vinograda. Prema statističkim podatcima iz 1925 ukupna površina vinograda u Dalmaciji iznosi 36.316 ha, od toga 30.725 ha regeneriranih, a 5.590 ha domaće loze. Filoksera se pojavila najprije u sjevernoj Dalmaciji (1894), i to na otocima: Silba, Olib i Ugljan. I ako su bile preduzete sve mjere opreznosti protiv širenja filoksere, ipak se ona raširila, pa je do 1904 bio zaražen čitav politički kotar Zadar i Benkovac, i dobar dio Šibenika i Knina. Filoksera se najbrže širila po otocima, u opće u krševitim krajevima, dok su se vinogradi u dubokim zemljama mnogo duže održali. Do 1912 bila je zaražena čitava srednja Dalmacija, a do 1920 zaraza je obuhvatila i jedan dio južne Dalmacije, Korčulu i Metković, na Neretvi, i Ston u dubrovačkom kotaru, a 1924 konstatirana je filoksera na otoku Mljetu. Tako je danas skoro čitava Dalmacija zaražena filokserom. U Dalmaciji se započelo obnovom vinograda na američkoj podlozi 1897. Najintenzivnije se radilo od 1904 do početka rata. Za regeneraciju su bile u početku dobavljene podloge Rupestris du Lot, Riparia portalis i Vitis Solonis, i još neke druge vrste. Zbog slabe otpornosti protiv filoksere, odbačena je Vitis Solonis poslije kratkog vremena. I Riparia portalis nije odgovarala dalmatinskim klimatskim prilikama, pa je i ona napuštena. Zatim su nabavljene različite druge vrste, koje su imale da podnesu veću količinu vapnikovog karbonata, naime Aramon × Rupestris Ganzin 1., Gamay-Couderc, Solonis × Riparia, Riparia × Rupestris 3.306, 3.309 i 101[14], pa Riparia × Rupestris Schwartzmann. Kasnije je bilo prokušano još dvadesetak ameriko-američkih i franko-američkih hibrida, među kojima Berlandieri × Riparia Teleki, koja je loza imala da podnosi najveću količinu vapnikovog karbonata. Od svih vrsta podloga, koje su bile uvedene u Dalmaciju, danas se svuda i s uspjehom upotrebljavaju ove četiri vrste: Rupestris monticola, Riparia × Rupestris Schwartzmann, Aramon × Rupestris Ganzin 1., Berlandieri Riparia Teleki 8.

Obnova vinograda se u početku obavljala na način, koji je bio uobičajen u drugim krajevima. Kalamili su se naime korjenjaci i ovi stavljali u rasadnik. U jesen bi se povadili, sortirali i utrapili, i na proljeće presadili na stalno mjesto u vinograd. I ako su se na taj način postizavali dosta dobri uspjesi, jer je prirast bio prilično dobar i jer se je sadnjom izabranih kalama dobijao dobar i jednoličan vinograd, ipak se taj način obnove brzo napustio, jer se zelenim kalamljenjem postižu mnogo bolji uspjesi. Danas je najuobičajeniji način regeneracije vinograda u Dalmaciji sadnja divljih prutića (ključica) odmah na mjesto u vinograd, pa zeleno kalamljenje istih u drugoj, eventualno u trećoj godini. Navrtanje se obavlja na obično spajanje, a za povez se upotrebljavaju vrpce od gume. Osim gume upotrebljava se također i pamuk ili pređa od vune. Ali je taj posao zametan, te se upotrebljavaju izuzetno. Uspjeh sa zelenim kalamljenjem u opće je vrlo dobar; ako je veoma pogodno vrijeme, može se računati i blizu 100% prirasta. Svi ostali načini obnove, kao proizvodnja kalama forsiranjem u staklenicima, sadnja kalamljenih ključića direktno u vinograd ili kalamljenje na panju u mjesecu martu, kada počne loza da suzi, malo se upotrebljavaju.

Domaćih originalnih dalmatinskih vrsta loze ima mnogo (oko 200), i one sve pokazuju južnjački karakter. Fina bijela vina daju vugava (na otoku Braču), Maraskina (kod Šibenika), Grk, Bojdanuša, Siložder i t. d. Fina crna vina daju Ninčuša, Ljutun, Plavac kaštelanski, Glavinuška, Viška i t. d.

Dalmatinska su vinogorja: 1. Sjeverno otočje (Rab, Pag). 2. Sjeverno primorje (Šibenik, Trogir, Split, Omiš). 3. Sjeverna i srednja unutrašnjost (Benkovac, Kistanje, Obrovac, Drniš, Knin, Sinj, Vrlika). 4. Srednje i južno otočje (Korčula, Vis, Brač). 5. Južna unutrašnjost (Imotski, Vrgorac). 6 Južno primorje (Budva, Kotor, Risan, Dubrovnik, Metković, Makarska),

Mnoga su dalmatinska crna vina na glasu, te su se izvozila u Austriju, pa i u Francusku, jer se neka vina

približuju tipu bordouskih crnih vina (Kaštela, Vis i t. d.). U Dalmaciji se proizvode i rumena (opolo) i bijela vina. Posljednja osobito uspijevaju oko Šibenika, gdje ima vinograda, regeneriranih plemenitim vrstama vinove loze, uvezenim sa sjevera: rizlingom, silvancem, tramincem.

Hrvatska ima 33.851 ha regeneriranih vinograda, a 5.151 ha na korijenu domaće loze. Prema službenim podatcima ukupna je površina vinograda u Hrvatskoj 1925: 39.002 ha. Filoksera je u Hrvatskoj konstatirana 1881, u isti mah i na zapadu i na istoku, te se širila prema središtu, gdje se, u brodskom i požeškom vinogorju, službeno konstatirala početkom 20 vijeka. — Regeneraciju vinograda u Hrvatskoj izveli su u glavnom stručnjaci nekadanje zemaljske vlade u Zagrebu, pod vodstvom upravitelja gospodarskog odsjeka, Dr. Ive Malina. U zemlji su uređena dvadeset i dva zemaljska lozna matičnjaka, iz kojih se dijelila loza vinogradarima. 1896 uređen je u Borongaju, kod Zagreba, lozni kalamarnik, na površini od 20 ha, sa 4 staklenika za unapređenje kalama. 1898 kalamljeno je u njemu 1,661.000 loze i odgojeno po Richterovoj metodi s dobrim uspjehom. Kalamljena loza se prodavala uz produkcione troškove, ili uz pol cijene, ili se dijelila besplatno. — Vinogradi su se sadili iz početka nekalamljenim korjenjacima, koji su se kalamili na mjestu (s povezom od pluta) ili gotovim kalamima. Od 1902 raširilo se, osobito u Srijemu, kalamljenje u zeleno, te se mnogo zelenih kalama odgojilo u Srijemu (Kamenica, Ledenica, Ilok) i njima zasadili vinogradi. — I ako su se držali kalamarski tečajevi, malo je vinogradara bilo dobrih kalamara. Kako vlada nije mogla, i ako je mnogo radila, zadovoljiti tražnju, razvila se privatna trgovina kalamljene i nekalamljene loze. Ta trgovina nije bila uvijek solidna, te se nije pazilo ni na podlogu, ni na plemku. — I ako su regeneraciju vinograda u Hrvatskoj provodili svršeni učenici njemačkih škola, ipak se u cijelom radu osjeća francuski uticaj. Dr. Malin je mnogo putovao u Francusku, te je proučavao rad na polju vinogradarstva, i osim drugih stvari, donio je u Hrvatsku i Guyot-ov rez (rez na lucanj).

Jak su uticaj vršili na razvoj regeneracije V. u Hrvatskoj i uređeni zemaljski loznjaci, kojih je bilo u svakom vinogorju. No kada je kupljeno dobro Božjakovina za državu, i kada se tu centralizirao sav rad u gojenju kalama i korjenjaka, zastao je taj rad, radi nepogodnih terenskih i klimatskih prilika u Božjakovini. Poslije toga su se poljoprivredne škole, osobito vinogradarska škola u Iloku, počele više baviti uzgojem loze, da se bar donekle naknadi ono, što se napuštanjem loznog kalamarnika u Borongaju izgubilo. No onaj polet u regeneraciji vinogradarstva pri kraju 19 vijeka (1896—1902) nije se više dostigao. Ali zato što se u tom vremenu regenerirao najveći dio površine vinograda, i vinogradari su postali dosta samostalni, te im nije više trebalo potpore vlasti, i stoga zastoj u tome radu nije bio osjetljiv.

Većina vinograda u Hrvatskoj regenerirana je na Riparia portalis. Ona je uvezena iz Francuske u šest sanduka. U jednom je sanduku bila divlja Riparija. Ta je loza bila poslana u Srijemske Karlovce, i zato su se mnogi vinogradari u donjem Srijemu morali ponovno regenerirati. Jedan, mnogo manji, dio vinograda regeneriran je na Rupestris monticola (du Lot). Time je zapravo bio izvršen prvi i glavni dio regeneracije, jer su te dvije vrste podloge bile pogodne za zemljišta, koja su se tada regenerirala. Tek oko 1908 počeo je uvoz drugih vrsta i hibrida za više krečna tla, i to u glavnom hibrida Berlandieri i Riparije, među kojima u glavnom Telekijevi hibridi.

U Hrvatskoj su vinogradi zasađeni različitim vrstama. Malo je vinograda čistih nasada. Većina ih je mješavina vrsta domaćih i uvezenih. Među domaćim vrstama su: kadarka i moslavac, kao kvalitetne vrste; ružica, slankamenka, kraljevina, zelenika, bijelika, plavac i t. d. kao kvantitetne vrste. Uvezene vrste su: rajnski rizling, sovinjon, semijon, traminac, zeleni silvanac, burgundac kao kvalitetna, a talijanski rizling, veltlinac, razne plemenke, frankovka, portugizac i t. d. kao stolne vrste.

Hrvatsko se V. dijeli u ova vinogorja: 1. Vinodolsko-primorsko (Hrvatsko Primorje, Novi Vinodol kao središte). 2. Okić-plješivačko (jača mjesta: Samobor i Jastrebarsko). 3.

Zagrebačko-prigorsko (jug Medvednice, sa središtem Zagreb, i prigorje sa središtem Sv. Ivan Zelina). 4. Zagorje (s tipičnim kiseljastim vinom). 5. Međumurje (Mursko Središte). 6. Kalnik. 7. Moslavina. 8. Slatinsko (Daruvar-Slatina). 9. Brodsko (potez Nova Gradiška-Brod). 10. Srijem (na glasu: Pištinac, Salaksija i t. d.).

Izvan tih vinogorja ima još vinograda, no u manjim sklopovima, u rudinama od stotinu ili dvije ha: Vukomeričke gorice, Letovanički brijeg, Požeško brdo, Trnava i t. d.

S l o v e n i j a ima 22.824 ha obnovljenih vinograda, a 1.578 ha na vlastitom korijenu. Ukupna je površina 24.402 ha, prema cca 36.000 ha prije filoksere. Regeneraciju su sproveli državni vinogradarski stručnjaci, koji su svi svršili klosterneuburšku vinogradarsku i voćarsku školu te je uspjeh obnove vinogradarstva plod njihovog znanja i rada. Osim toga se u vinogradarskim i voćarskim školama u Mariboru i u Grmu odgojilo mnogo dobrih vinogradara, koji su obilno doprinijeli napretku vinogradarstva u Sloveniji.

Vinogradi su uglavnom regenerirani kalamima gojenim u toplicima (stratifikacija). Podneblje nije pogodno za gojenje zelenih kalama, te i ako se u našoj državi u zeleno kalamilo najranije u Mariboru, nije se ono u Sloveniji moglo održati. Kao podloga bile su iz početka Riparia portalis, Vitis Solonis, Rupestris monticola, Riparia × Rupestris Goethe br. 9. Vitis Solonis napušten je. Za vapnena (krečovita) tla uzimaju se sada hibridi Riparia i Berlandieri. U slovenskim se vinogradima najviše goji vlaška graševina. U ljutomersko-ormuškom i gornjoradgonskom vinogorju, u Halozama i u Pohorju prevlađuje moslavac (pošip), u ostalim vinogorjima talijanska graševina, te se od tih dviju vrsta nalaze sasvim čisti nasadi. Isto se tako nalaze čisti nasadi, no površinom mnogo manji, bijeloga, sivoga i plavoga burgunca (za proizvodnju klereta za šampanjac), zelenog silvanca, crvenog traminca, plemenke, muskata i sovinjona. Sve te vrste zastupljene su u manjoj ili većoj mjeri u miješanim nasadima, koji sačinjavaju 9/10 cjelokupne vinogradarske površine u Sloveniji. Od domaćih se vrsta goje u miješovitim nasadima bijela i modra kavčina u Halozama, plavec i modra kavčina u posavskom vinogorju, peček i vrbovec u okolini Šmarja kod Jelše. Sve te vrste daju veliku količinu lakog i kiselastog vina, a u dobrim vinskim godinama dobro stolno, a kavčina kvalitetno crveno vino. Najbolja sortna vina goje se u ljutomersko-ormuškom i gornjoradgonskom vinogorju, u Halozama, u Pohorju i u Slovenskim Goricama. To kvalitetno vino je od vrste moslavac. Bijeli i sivi burgundac, crveni traminac, silvanac i sovinjon daju u svim slovenskim vinogorjima i u srednjim vinskim godinama kvalitetna vina, koja se osobito odlikuju naročito ljupkom kiselinom, te se ubrajaju među najplemenitija vina u našoj zemlji. Rudine, u kojima uspijevaju najbolja vina, jesu: Jerusalem, Željezni dvori, Strmec, Žerovinšćak, Litmerk, Vinski vrh, Stara gora, Brebrovnik, Kajžar, Kamenšćak, Murski vrh, Kapela, Hercegovišćak, Črešnjevski vrh, Police i t. d., ljutomerskoormuško i gornjoradgonsko vinogorje: Zavrč, Turski vrh, Gorenski vrh, Goriček, Beljski vrh, Janžev vrh i t. d., u Halozama: Pekrski vinski vrhovi, Radizel, Fram, Riteznoj, Kovačev vrh, Vinarija i Konjiška vinska brda u pohorskom vinogorju; Bizeljsko, Sromlje, Roginska gorica i t. d., u posavskom vinogorju. U Dolenjskom rastu najbolja vina u okolini Novog Mjesta, u Kostanjevici, i u Bjelokranjskoj u Metlici i u Semiču. Najznamenitiji vinogradi su: Trška gora, Vinji vrh, Tolsti vrh, Št. Jernej i Gadova peć.

S r b i j a je imala prije filokserne zaraze veoma razvijeno vinogradarstvo, te je površina vinograda u samoj sjevernoj oblasti dostizala 93.142 ha. Filoksera se pojavila u smederevskom vinogorju 1882, i za dvadesetak godina dovršila je svoje razorno djelo. — Regeneraciju vinograda u S. vodili su u glavnom stručnjaci iz vinodjelske i voćarske škole u Bukovu (Krajina). Mnogo je godina tu školu vodio upravnik Paja Todorović, koji je kasnije u ministarstvu poljoprivrede zaslužno radio na unapređenju vinogradarstva. Državna je vlast, da podigne kod seljaka volju za obnovu vinograda, oslobodila nove nasade od plaćanja poreza na 20 godina, dijelila lozu besplatno ili uz produkcionu cijenu. Šta više zemlje uz Dunav, s imunim pijeskom, dije-

lila je besplatno vinogradarima. Spočetka se dijelilo narodu i mnogo direktora, te ih i danas ima još dosta u vinogradima. Sve nastojanje ide sada za tim, da se ti hibridi iskrče i zamijene kalamima plemenitih vrsta vinove loze. Početni rad oko regeneracije vinograda u Srbiji bio je pod uticajem škole u Klosterneuburgu, dakle njemačke škole. U novije je vrijeme dosta mlađih stručnjaka svršilo svoje nauke u Francuskoj, u Montpellier-u, te se oni sada u vinogradarstvu, a i vinarstvu, povode u svemu za naprednim francuskim vinogradarima.

U posljednjim godinama, osobito od 1924, u mnogim se oblastima V. naglo podiže, osobito u kruševačkoj i timočkoj, gdje i ima najviše vinograda u Srbiji. U sjevernim oblastima Srbije ima po statistici još i više vinograda, ali tu su uračunati vinogradi iz srezova Vojvodine, koji su došli u sklop tih oblasti. Srbija danas ima oko 44.300 ha vinograda. — Kao podloga uzimaju se: Riparia portalis, Rupestris du Lot, Berlandieri br. 1 i njeni hibridi, osobito Berlandieri × Riparia 157[11], Riparia × Rupestris 3.309, Mourvedre × Rupestris 1.202 i Chasselas × Berlandieri 41 B. Domaće vrste, koje se u pravilu kalame u suho, po Richterovom sistemu, najviše su raširene, i to od vinskih vrsta: skadarka, prokupac, začinka, bagrina, plovdinka, ružica, crvena tajanika; od stolnih vrsta: smederevka, crveni drijenak i bijela adakalka, od uvezenih plemenitih vrsta: rajnski rizling, semijon i sovinjon, plavi portugizac, crni burgundac, a za stolne vrste: plemenke (crvena i bijela), čauš i t. d. Čuvena su vinogorja: Rajac, Rogljevo (na Timoku južno od Negotina), Negotin, Prokuplje, Požarevac, Jagodina, Aleksinac i t. d. Smederevo je čuveni centar eksporta stolnog grožđa i sjedište uređenog zadružnog podruma.

V o j v o d i n a ima oko 29.000 ha vinograda što na američkoj podlozi, što na korjenu domaće loze. Najviše vinograda ima Banat (15.279 ha).

Filoksera se pojavila u Vojvodini 1881. I ako je ona u mnogim nizinskim vinogradima brzo napredovala, ostali su vinogradi u imunom pijesku zaštićeni od filoksere. Stoga u V. i ima od svih vinorodnih krajeva najviše starih vinograda. Regeneracija je sprovođena pod vodstvom državnih stručnjaka, koji su iz Vršca, s vinogradarske stanice, vodili radove obnove V. Jak uticaj imali su i lozni rasadnici Adamovićevi u Novom Sadu. I drugi su lozni rasadnici u današnjoj Madžarskoj njegovali lozu i slali u Vojvodinu. Kako ti loznjaci nisu bili uvijek sasvim solidni, raširilo se dosta starih hibrida u vinogradima u Vojvodini (otelo, noah, jaquez), te ih i danas ima tamo još dosta. — Kao podloge upotrebljavaju se Riparia portalis, Rupestris monticola i Telekijevi hibridi. Od plemenitih domaćih vrsta mnogo su raširene: ružica, slankamenka, kadarka, a od uvezenih krupni (vlaški) rizling, silvanac, burgundac, a u donjem Banatu i srbijanske vrste.

Vojvođanska su vina obična konzumna vina. U dobrim godinama prijeđu 10 obujamnih procenata alkohola, a u lošim imaju oko 7%. Vojvodina proizvodi prosječno dvije jedanaestine (1922: 866.469 hl, 1921: 572.566 hl) cjelokupnog prinosa svih vinograda u državi. Sam Banat rodi do po miliona hl. Stoga i vinorodne rudine u Vršcu i Bijeloj Crkvi presudno utječu na trgovinu vina u našoj državi.

VINOVICA, rakija iz vina, koja se pogdjegdje peče, obično iz zavrelog vina. *I. R.*

VINSKI CVIJET, gljivična bolest, koja se pokazuje u tome, da se u nepunim sudovima po površini prevuče bijela prevlaka. Ta je bolest veoma raširena. *I. R.*

VINSKI OCAT (SIRĆE). Velike industrije V. O. u nas nema. U mnogim kućama proizvode V. O. za svoju potrebu. Nabave »maticu«, stave je u bocu, poliju vinom i stave na toplo mjesto (u kuhinju). Kada se vino ukiseli, odlije se jedan dio gotovog octa i nalije vinom, i tako se radi neprestano. *I. R.*

VINSKI TIJESAK. Mnogo su rašireni moderni tijeskovi Meifartov i t. d. U Hrvatskom Zagorju i oko Zagreba česti su tijeskovi poznati pod imenom hrvatska preša. *I. R.*

VINSKI ZAKON. U raznim pokrajinama naše države važe vinski propisi i zakoni, koji su važili i prije

ujedinjenja. Stoga danas za svaku pokrajinu važe kod nas drukčiji propisi. Zato se u vinarskim krugovima opravdano radi na tome, da se iz ministarstva poljoprivrede izda jedinstveni moderni vinski zakon.

I. R.

VINTGAR, divni tjesnac na maloj rijeci Radovni, kod Bleda u Sloveniji. V. je najromantičnije mjesto u okolini Bleda, udaljeno od ovoga samo jedan sat. Rijeka Radovna je izdubila svoj uski a vanredno duboki prolaz kroz konglomerat u dužini od skoro 2 km. Kroz tjesnac izrađen je pomoću mostova i galerija (Žumrova galerija) vještački put. Radovna čini slapove brzake i veličanstvene i tamne vrtloge, a na donjem kraju tjesnaca nalazi se više metara visoki vodopad (Blejski šum), pod kojim se nalazi zgrada za iskorišćavanje vodne snage. Preko V. vodi most željezničke pruge. *A. M.*

VIPAVA, gradić u talijanskoj Sloveniji, u gornjoj Vipavskoj Dolini. Ima 1 038 stanovnika (1910), a kao općina 1.426 (1920: 1.355) stanovnika. — V. se pominje prvi put 1156. Bila je dugo vremena posjed akvilejskih patrijaraha. Iz najstarije historije V. imamo malo vijesti. Ne zna se, da li je stariji gradić ili Stari Grad, koji je danas u ruševinama, i leži na strmom brdu iznad samog gradića. Vipavski velikaši preselili su se kasnije s visine u Novi Grad, u gradić, i oko njega je svakojako najstariji dio V. Još mlađi grad V., Graščina, kasnije svojina Lantierija. — Vipavski grad je bio nekada posjed porodice Herbersteina, od kojih je najvažniji Sigmund Herberstein. On se rodio i odgojio u V., bio je austrijski poslanik na dvoru cara Vasilija III. Ivanovića u Moskvi, i izdao je opis svoga interesantnog puta i Rusije u opće.

Danas je V. obično lokalno središte. Industrije nema nikakve. Razvijeno je samo stolarstvo kao zanat. V. je središte trgovine vinom, jer ima najmodernije uređeno podrumarstvo. U okolini V. proizvodi se mnogo vrlo dobrog vina. Za vrijeme Austrije bilo je u V. sjedište suda, koji je za vrijeme talijanske vlasti prenesen u Ajdovščinu i sjedinjen s ondašnjim sudom. U crkvi u V. nalaze se znamenite slike slovenskog slikara Janeza Wolfa.

L i t e r a t u r a: Postojnsko okrajno glavarstvo, zemljepisni in zgodovinski opis, spisali in izdali učitelji v okraju (1889), 146—156; Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, 11, 653—656. *A. Melik.*

VIPTALSKO GOVEDO (Wipptaler) brahicernog tipa. Potiče iz doline ispod Brenera u Tirolu, koju zovu Wipptal. U uskom je srodstvu s oberintalskom i lehtalskom pasminom. Mliječnost mu je vrlo dobra, isto tako i sposobnost za teglenje, a tovnost mu je slabija. Pored težine krave od 385 kg ima V. G. jednake sposobnosti s lehtalskim govedom. Danas ne postoji više ta specifikacija, već se oba soja, kao i oberintalska, montafonska i t. d. pasmina nazivaju zajedničkim imenom sivo-smeđeg gorskog goveda. V. G. starog oblika uveli su krajem 19 vijeka naročito u Bosnu i Hercegovinu, za ukrštavanje (oplemenjivanje). Melezi su mu vrlo dobri. *S. U.*

VIQUESNEL A., francuski geolog. V. je bio suputnik Ami Boué-a kroz naše krajeve. Naštampao je svoj stručan putopis kao Journal d'un voyage dans la Turquie d'Europe (Mémiores de la Société géologique de France, 1842, tome 5-ème, première partie). To je djelo parnik i dopuna geološkoj skici Evropske Turske od A. Boué-a, s nešto točnijim odredbama stijena i terena. Uz to djelo ide i prva skica geološke karte jednog dijela proučenih oblasti (koju je nacrtao pukovnik Lapi), i više nacrta orografskih i geoloških profila. Tu je prvi pokušaj orogene klasifikacije sa zaključkom: da su se sva izdizanja terena u našoj oblasti desila pošto su se staložili slojevi donjeg kata kretacejskog.

J. Ž.

VIR, otok na Jadranskom moru, sjeverozapadno od Nina, odnosno zapadno od južnog kraja otoka Paga. Dugačak je 10·7 km, a širok do 4 km. Najveći su visovi: Radinac (116 m), Sv. Juraj (112 m). Površina je 23·9 km^2. Otok je pošumljen samo na sjeverozapadnom kraju. Važnija su naselja Vir, Brdonja, Križica.

P. V.

VIRČANAC BOŠKO, četnički vojvoda (Krapa, srez prilepski — 1915, Skačinac, kod Velesa). Jedan od najzaslužnijih vojvoda s desne strane Vardara, ali veoma skroman, te je

ostao skoro nepoznat van četničkih drugova. Blag, pitom i plemenita srca, bio je neobično omiljen i kod drugova i kod četnika. Poginuo je juna 1915, u sukobu s bugarskom četom u selu Skačincu, kod Velesa. *M. M.*

VIRJE, trgovište u Hrvatskoj, u oblasti osječkoj, srez Đurđevac, u Podravini (135 m), podno Bilogore, od Đurđevca 7 km k sjeverozapadu, željeznička stanica na pruzi Koprivnica—Virovitica. Ima 5.309 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, poglavarstvo općine (9.520 stanovnika), rimokatoličku župu, višu pučku školu, gospodarsko društvo kao zadrugu, dvije štedionice, dva parna mlina. V. se je nekad zvalo Prodanić, i zavičaj je grofova Nadaždija (Prodanića). *J. M-n.*

VIRMANI se zovu isplate, koje se vrše bez gotovine, prostim knjiženjem. Virmanski promet vrši i Poštanska štedionica i njeni Čekovni zavodi. *D. D.*

VIROVITICA, grad u Slavoniji, u oblasti osječkoj, u Podravini, od Drave (kod Barča) 14 km k jugu, podno (122 m) Bilo-gore, željeznička stanica na pruzi Koprivnica—Virovitica—Osijek, s krakom Virovitica—Barč. Ima 9.366 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, gradsko poglavarstvo, sresko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, carinarnicu, sresku upravu financijske kontrole, nadzorništvo proizvodnje duhana, rimokatoličku župu i franjevački samostan, pravoslavnu parohiju, izraelitski rabinat, bolnicu (100 kreveta), realnu gimnaziju, trgovačku akademiju, žensku stručnu školu, društvo za unapređenje muzike. — V. sa svojom rodnom okolinom živo je trgovačko, a pomalo i industrijsko mjesto (dvije parne strugare, parni mlin, ciglana, električna centrala).

V. se spominje već u 13 vijeku kao arx reginalis. 1234 dodijelio je slavonski ban Koloman, brat potonjega kralja Bele IV., žiteljima V. (hospitibus de magna villa Werenche) različne povlastice: da slavonskim banima ne plaćaju zalaznine i da sami biraju načelnika. U V. je 1242 kralj Bela IV. izdao općini na Griču kod Zagreba povelju slobodnoga grada. V. je bila sjedište županije, s kojom je zajedno pripadala ugarsko-hrvatskim kraljicama. Tu je bila kraljevska kovnica novca za Hrvatsku i Slavoniju. Kraljica Jelisava Kumanka, mati Vladislava IV., parničila se 1280—1283 sa zagrebačkim biskupom oko virovitičke desetine, i pravo je dobila crkva. Jelisava Poljakinja, žena Karla I., osnovala je u V. franjevački samostan (1325). Izmijenivši različnu vlastelu (Marczály, Bánffy), V. je u prvoj polovini 15 vijeka pripadala grofovima celjskim. 1538—1684 vladali su njome Turci, zatim dođe pod vojnu krajinu, a 1746 spojena je sa Slavonijom. Vlasteostvo V. (80.000 jutara) preuzeli su od grofova Pejačevića knezovi Schaumburg-Lippe, poslije kojih je parcelirano. *J. Modestin.*

VIROVITIČKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1872. Centrala Virovitica. Filijale: Suhopolje, N. Vinodol, Đulaves. V. Š. je 1921 preuzela Hrvatsku banku i štedionicu d. d. u Virovitici. Kapital 2,000.000. Fondovi 240.564, ulozi 2,889.563, povjerioci 5,744.701, gotovina 91.287, mjenice 1,112.011, vrijedeći papiri 757.527, dužnici 9,051.367, nepokretnine 37.984, dobit 272.363 Din. *N. S.*

VIRPAZAR, skoro osnovani gradić u Crmničkoj nahiji, na Skadarskom jezeru. Vodi trgovinu ribom, vinom i žitom. Kolskim putem je vezana s Barom i Crnojevića Rijekom. V. je završna stanica kratke željeznice, koja od Bara prelazi preko planine Sutormana do Skadarskog jezera. Čamci i manji parobrodi održavaju vezu između V., Crnojevića Rijeke, Plavnice i Skadra. *P. Š.*

VIS, otok na Jadranskom moru, jugozapadno od Splita, 45 do 55 km daleko od kopna, na 43° 0·4′ do 43° 5′ sjev. šir., 16° 2·9′ do 16° 15·5′ ist. od Gr. Dugačak je 17 km, širok do 7·5 km. Površina mu je 89·9 km². Otok ima bregovit karakter, s prilično razuđenom obalom. Naročito su značajni 3·5 km širok i 2·5 km duboko u kopno usečen Komiški zaliv, na jugozapadnoj obali, a na sjeveroistočnoj 1 km širok i 2·5 km duboko uvučen Viški zaliv, u kome je pristanište Sv. Jurja. Visine opadaju od zapada k istoku. Najviše su: Vranji Kami (446 m), Bardarovica (514 m), Hum (585 m), na istoku: Stončica (209 m). — Prema svome položaju, Vis ima od svih srednjih dalmatinskih otoka najviše maritimnu

klimu; godišnje kolebanje temperatura je 16·7°, a srednja temperatura najhladnijeg mjeseca 9·8° C. Zato na njemu ima puno suptropskih biljaka: naranača, limuna, kaktusa, palma, aloja, eukaliptusa, osim toga uspijevaju smokva, maslina, vinova loza. — Najvažnija su zanimanja stanovnika gojenje vinove loze, od čijeg se roda dobijaju izvrsna vina, i ribanje, mahom lov na sardele. Zemlja je po prirodi bogata, ali vrlo siromašna pitkom vodom. Glavna su mjesta Vis i Komiža, oba pri obali. *P. V.*

V. ima 10.107 stanovnika, i najgušće je naseljeni dalmatinski otok (101 stanovnik na km², hrvatske narodnosti, rimokatoličke vjere). U političkome i crkvenome pogledu pripada V. Hvaru. Na otoku V. dva su znatnija naselja, trgovišta Vis i Komiža.

V. glavno mjesto na otoku V., trgovište je sa 5.159 stanovnika. Ima izvrsnu luku na dnu 2½ km duge a 1 km široke morske drage, u parobrodarskoj je vezi sa Sušakom i Splitom. Ima poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, lučku ekspozituru, rimokatoličku župu, franjevački samostan, kupalište, znatan eksport vina, industriju riblje konzerve.

Povijest V. da se pratiti do u 4 vijek prije Is., kad je tu cvjetala grčka naseobina Issa, šireći grčku kulturu i na dalmatinskom kopnu (Trogir, Stobreč). Za rata Rimljana s ilirskom kraljicom Teutom (229—228 prije Is.) bio je V., na strani i u zaštiti rimskoj, gotovo posve slobodna općina, imajući i svoj novac (na aversu brod ili grozd, znakove glavnoga zanimanja starih Išana), i znatno trgovačko mjesto. Pristavši za građanskoga rata (49—45 prije Is.) uz Pompeja, pao je V. u nemilost pobjednika Cezara, te je izgubio svoju samostalnost i postao oppidum civium Romanorum (tribus Sergia). Strabon veli za V. oppidum nobilissimum. Valjada je još cvao oko 300 poslije Is., kako svjedoči golemi kip cara Dioklecijana, koji su izvukli sa dna viške luke (sada je u Beču). — U srednjem vijeku mijenjao je V. vlast bizantinsku, hrvatsku i mletačku, dok nije konačno pripao Veneciji (1420), u čijoj je vlasti ostao sve do 1797. Potom je došla austrijska vlast, prekinuta kratko vrijeme gospodstvom francuskim i engleskim, sve do 1918, kad je, s ostalom Dalmacijom pripao SHS. — U viškim vodama bile su se u prošlom vijeku dvije pomorske bitke: 12/3 1811 Englezi su razbili francusku flotu, a 20/7 1866 austrijski kontra-admiral Tegetthoff talijansku flotu pod Persanom. *J. Modestin.*

V. grad na otoku Visu. Srednja je mjesečna temperatura: januar 9·8, februar 9·8, mart 11·4, april 14·4, maj 18·2, juni 22·1, juli 25·1, august 24·5, septembar 21·7, oktobar 18·4, novembar 13·9, decembar 10·8° C. Srednja godišnja temperatura je 16·7° C. Od vjetrova je zaklonjen. Klima je srednje topla i srednje vlažna. Najpostojanija (otočna) klima na našem Jadranu. Zimsko klimatsko mjesto za plućne bolesti. Kupanje u moru. *L. N.*

VISARION, arhiepiskop hercegovački, sa sjedištem u trebinjskom samostanu (pominje se 1595—1602). Učestvovao je u pokretu kršćana protiv Turaka, koji je pokrenuo papa Klement VIII. sa zapadnom ligom. S njime je bio u sporazumu patrijarh Jovan, a u njihovu je duhu radio i cetinjski vladika Heruvim. Na njihove odluke djelovale su izvjesne kršćanske uspješne akcije, kao pobjeda kod Siska (1593) i uzimanje Klisa (1596). Spaljivanje tijela Sv. Save (1594) ogorčilo je sve kršćane. Da uspiju protiv Turaka, oni pristaju čak i na koaliciju s papom.

Literatura: J. N. Tomić, Pećki patrijarh Jovan i pokret hrišćana na Balkanskom Poluotoku, 1592—1613 (1903). *V. Ć.*

VISARION, srpski monah i misionar među pounijaćenim Rumunjima u Erdelju. (Početkom 18 vijeka, Majdan, u Bosni). V. se rano odao pustinjačkomu životu, proputovao je sveta mjesta na Istoku i Sv. Goru, te se nastanio u samostanu Pakri, u Slavoniji. Patrijarh Arsenije IV. Jovanović osjetio je u njemu misionarske sposobnosti, te ga je 1742 poslao među banatske i erdeljske Rumunje, gdje je unija s rimskom crkvom počela sve više da uspijeva. V. se nastanio u okolini Lipe, na domaku Erdelja. Tu je na jednom brdašcu podigao veliki drveni križ i pod njim propovijedao s vrlo mnogo uspjeha. Narod iz najdaljih krajeva Erdelja dolazio je da ga vidi i sa strahopoštovanjem je slušao njegove besjede. Pred opasnošću da svi napori udruženih ri-

mokatoličkih i državnih vlasti na uniji Rumuna ne propadnu, državne vlasti 1744 zatvore V. i odvedu ga u Beč, gdje je tek na intervenciju ruskog poslanika pušten iz tamnice.

Literatura: R. Grujić, Prilozi za historiju odnošaja naših s Rumunjima u 18 veku (1906). *R. G.*

VISIANI ROBERTO DE (1800 Šibenik, Dalmacija — 1877). U Šibeniku i Splitu svršio je osnovnu školu i gimnaziju. 1817 upisao se na medicinski fakultet u Padovi, i 1822 postao je doktor medicine. Zatim je postao asistent profesora botanike, i na ovome položaju je ostao 4 godine. Po svršetku četvrte godine, ponuđena mu je p drugi put asistentura, ali se V. vratio u svoj zavičaj, gdje je u početku bio privatan liječnik, a kasnije činovnik u Drnišu, Kotoru i Budvi, brineći se uvijek, da se što bolje upozna s florom svoje zemlje. — Kada je 1835, smrću profesora Bonata, upražnjena katedra botanike na univerzitetu u Padovi, V. je konkurirao za to mjesto, povodom čega je i u Beč išao. Po izvršenom konkurznom ispitu, V. je postavljen za profesora botanike i upravitelja botaničkog vrta u Padovi, na kome je položaju ostao preko 40 godina. — Glavni rad V. je flora Dalmacije (Florae Dalmaticae, I. 1842, II. 1847, III. 1850). U ovome se radu dotakao malo i flore Crne Gore i Hercegovine (Supplementum Florae Dalmaticae). V. je imao udjela i u proučavanju flore kneževine Srbije, jer je u društvu s J. Pančićem izdao tri sveska novih srpskih biljaka (Plantae Serbicae rariores aut novae Decas I. 1862, II. 1868, III. 1870). V. Botanika. 2. Dalmacija. *N. K.*

VISITORSKO JEZERO, malo jezerce u Crnoj Gori, na planini Visitor, 5 km sjeverozapadno od mjesta Plava kod istoimenog jezera. Apsolutna je visina 1.820 m. Jezero je glacijalnog porijekla. *P. V.*

VISOČICA, planinska visoravan u Bosni, između rijeke Neretve-Rakitnice-Ljute, 21 km istočno-jugoistočno od Konjica. Najveći su visovi: Džamija (1.974 m), Ljeljen (1.964 m), Tokolj (1.942 m), Kavci (1.893 m), Kom (1.779 m). *P. V.*

VISOK, oblast. Obuhvata poriječje rijeke Visočice, u podgorini Stare Planine (V. Niška oblast). *B. D.*

VISOKA PORTA, turski Babu-ali. Turci su poslije osvojenja prozvali Carigrad Estanei-alije (visoki prag), a prvog carskog ministra Veziri-ali (visoki dostojanstvenik). Prema tome prozvala se i zgrada, u kojoj je on zasjedavao, odnosno vrata, na koja je ulazio Babu-ali (visoka vrata). Spočetka je tu bila koncentrirana sva državna centralna uprava. S vremenom su se pojedina ministarstva odvajala, tako da je V. P. konačno obuhvatala samo predsjedništvo ministarskog savjeta i ministarstvo spoljnih poslova. Mustafa Kemal je, svrgnuvši posljednjeg sultana, ukinuo i ovu instituciju. *O. H.*

VISOKO, gradić u Bosni, na ušću Fojnice u Bosnu. Ima 4.062 stanovnika. Pominje se između 1348 i 1430 grad V. i predgrađe Podvisoki kao centar bosanske trgovine u to vrijeme. Često je bilo prijestolnica bosanskih kraljeva. U srednjem vijeku imalo je jaku dubrovačku koloniju i carinu. Ležalo je na putu iz Vrhbosne u Ugarsku. Oko 1435 palo je pod Turke, i od tada počinje opadanje. Franjevački sredovječni samostan razoren je 1697. Samo V. stradalo je više puta, posljednji put 1911, od požara. Ima katolički samostan s gimnazijom, osnovan početkom 20 vijeka. — Znatan je trgovački i zanatski gradić. Mnogo trguje hranom i stokom. Čuveni su zanati tabački, opančarski i ćebedžijski, vrlo stari. Mnogo se izvoze sirove i učinjene kože, opanci i ćebeta. Sresko je mjesto. U okolini ima mnogo rimskih i sredovječnih starina. U blizini su dva velika rudnika uglja, Breza i Zgošća.

Literatura: Truhelka, Naši gradovi (1904); Đ. Stratimirović, Grad Visoki (Glasnik zemaljskog muzeja, 1891); J. Jelenić, Kraljevsko Visoko (1906). *M. F.*

VISOVAC, otočić usred Visovačkoga jezera, u koje se rijeka Krka (u Dalmaciji) raširila, od Skradina 6¼ km k sjeroistoku. Na V. je franjevački samostan, osnovan početkom 15 vijeka. Odolio je svim nepogodama vremena i ljudi (Turaka) do danas. Sačuvao je dio svoje knjižnice s po kojim vrijednim rukopisom.

J. M-n.

VIŠEGRAD, grad u Bosni, na ušću Rzava u Drinu. Ima 2.474 stanovnika. Prvi put se pominje 1448. U srednjem

vijeku i za vrijeme Turaka ležao je V. na putu iz Dubrovnika u Niš. U 16 vijeku sagradio je Mehmed paša Sokolović kameni most preko Drine na 11 svodova, dug 170 metara, koji, nešto oštećen, stoji i danas. Iznad grada su ostatci neke kule. Pod Turcima je V. bio sjedište kadiluka, sada je normal sresko mjesto. U V. je znatna trgovina stokom. Ima kemijsku tvornicu, koja izrađuje kolofonij, pivarsku smolu, terpentin, i jednu strugaru. U blizini je topla terma Banja (zemno-alkalna voda, 38·4° C).

Literatura: K. Hörman, Ćuprija u Višegradu (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1889); Đ. Stratimirović, Markova kula u Višegradu (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1891). *M. F.*

VIŠEGRADSKI STARI VLAH, predio u istočnoj Bosni. Geografski i etnički dio je užičkog Starog Vlaha, a samo je u političkom pogledu sastavni dio Bosne. Ima 4 općine sa 19 sela. Stanovništvo, pravoslavni i mali broj muslimana u Dobrunu, bave se zemljoradnjom i stočarstvom, a znatno je i voćarstvo. Po selima ima mnogo ostataka iz srednjega vijeka. Predio je mnogo stradao za vrijeme Karađorđevog ustanka i za vrijeme hercegovačkog ustanka 1875 do 1878. Glavna su mjesta Dobrun, nekada tvrđava i trgovački grad, i Uvac.

Literatura: S. Trifković, Višegradski Stari Vlah (Naselja, 2). *M. F.*

VIŠESLAV, grad na Dunavu (Golubac). Spominje se u 15 vijeku. *V. P-ć.*

VIŠEVICA, planina u Hrvatskoj, 8 km jugo-jugozapadno od Mrkoplja, južno od planine Bitoraja, visoka 1.428 m. *P. V.*

VIŠEVIĆ MIHAILO, zahumski knez (od prilike 910—950). V. je svoje porijeklo izvodio od slovenskih plemena s Visle. Držao je s bugarskim carem Simeonom protiv srpskog kneza Petra Gojnikovića, koji ga je potiskivao iz Zahumlja. Bio je u dobrim vezama s kraljem Tomislavom. Sa svojim Neretljanima vršio je gusarske napade i jedan veći pohod na Sipont (926). Poslije smrti Simeonove, Mihailo je prišao Bizantiji, i dobio od nje naslov antipata i patricija. S Časlavom nije bio u sukobu. *V. Ć.*

VIŠNJA, vrsta voća, koja uspijeva u cijeloj državi, no najviše u Dalmaciji. V. se kuhaju u šećeru, ili se spremaju u alkoholu (višnjevača, višnjevica). Iz V. se pravi čuveni maraskin. *I. R.*

VIŠNJAK. U okolini Zadra i Splita stavljaju maraske prije sušenja u bačve, da se iz njih iscijedi sok. Dobiven sok zove se V., a pije se svjež, ili se iz njega pravi vino ili marena. *I. R.*

VIŠNJIĆ FILIP, najveći narodni pjesnik guslar. Rođen je oko 1765 u Bosni, u Međašima, u zvorničkoj oblasti. U mladosti je oslijepio od boginja i potom je, kao slijepac, postao guslar, koji prosi i živi od pjesme. Tako je lutao po Bosni i do Skadra. Prešao je u Srbiju 1809, sa srpskom vojskom, kad se ona vratila iz Bosne, i do 1813 živio je po srpskim logorima oko Drine. 1810 bio je u opsjeđenoj Loznici. 1813 prebjegao je i V. u Srijem, i nastanio se s porodicom u selu Grku. Tu ga je našao Vuk Karadžić 1815 i prepisao od njega skoro sve pjesme koje govore o prvom ustanku. Njih je V. sam stvorio. Izvan tog ciklusa, V. je dao Vuku vrlo malo pjesama (među njima je Smrt Marka Kraljevića). V. pjesme su uzbudljive, uzvišeno-retorske, ponekad proročanski vidovite. Pošto govore sve o događajima pjesniku savremenim, one su pune historičkih fakata, i razlikuju se time od većine ostalih narodnih pjesama, jer imaju obično oblik stihovanih hronika.

Literatura: Vuk Karadžić, Srpske narodne pjesme, 3; S. Stojković, Književni Savez 1926. *S. M.*

VIŠOVSKO BRDO, planina u Makedoniji, iznad Ohridskog jezera, 7 km sjevero-sjeverozapadno od Ohrida. Visoko je 1.217 m. *P. V.*

VITAČ, planina u Makedoniji, između pritoka Vardara: Bošave i Vitaše (Velice), 11 km jugozapadno od mjesta Kavadarci. Visoka je 800 m. *P. V.*

VITAČEVO, predio u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, u velikoj kotlini Tikveša. Prostrana je površ (visoravan), spušta se od Kožuha na sjever do niskog zemljišta oko Kavadaraca, blago padajući od 960 do 500 m apsolutne visine; na zapadu se završuje strmim rubom prema dolini Blašnice i Crne Rijeke, a na isto-

ku prema dolini Bošavice. U površi se kroz jezerske pjeskovite i glinovite naslage i stijene vulkanskog porijekla najdublje usijecaju dolina Velike, pritoka Vardara, i Kamenice, koja pritiče Crnoj. Iz okolnih dolina pogled na V. čini utisak planine, a na površi se čovjek nađe u prostranoj ravnici. Ona je stvorena za vrijeme jezerskog stanja u Tikvešu, koje je prethodilo stvaranju sadanjih dolina. Nekada je V. bilo velikim dijelom pošumljeno, kada je pod pašnjacima i njivama naselja, koja se nižu rubom visoravni.

Literatura: V. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924).

V. R.

VITAL V. Prozor

VITERAC, bregovi u Crnoj Gori, 14 km sjeveroistočno od Cetinja, visoki dol preko 800 m. *P. V.*

VITEZ, list za srpsko viteštvo i privredu. Izlazio je dva puta mjesečno od 1889 do 1903. V. je počeo izlaziti u Šapcu, gdje je izišlo 15 brojeva, pa je prenesen u Kragujevac (jedan broj), i napokon u Beograd. Prvi urednik bio mu je Milosav P. Kurtović. Kasnije je V. postao organ svih Kola jahača Knez Mihailo i prvi srpski sportski list. *U. Dž.*

VITEZICA VINKO DR., docent univerziteta u Beogradu (5/4 1886, Trogir, Dalmacija). Gimnaziju je svršio u Splitu, a filozofski fakultet na univerzitetu u Beču, gdje je i doktorirao (1917). Zatim je nastavio studije literature i umjetnosti do pod kraj 1921, kada je postavljen na gimnaziju u Beogradu i izabran za asistenta za uporednu književnost i teoriju književnosti na univerzitetu u Beogradu (1923), a zatim za docenta (1924). U raznim književnim listovima napisao je znatan broj studija i članaka, ocjena i prikaza iz područja svjetske i naše književnosti. Od većih radova mu je Studija o Hamletu (1924).

D. P.

VITEZIĆ DINKO DR., političar i preporoditelj Istre (25/7 1822, Vrbnik, na Krku — 25/12 1904). Učio je srednju školu u Beču i Melku u Donjoj Austriji, a prava u Beču i Padovi. 1847 promoviran je na doktora prava i odmah je stupio u službu kod financijske prokurature u Zadru. 1852 imenovan je za pristava kod financijskog odvjetništva za Primorje i Dalmaciju, 1855 za savjetnika, a 1882 za nadsavjetnika i prokuratora za Dalmaciju. U Zadru se V. pridružio dalmatinskim rodoljubima Klaiću i Pavlinoviću. V. spada i među prve osnivače zadarskog lista Il Nazionale. 1873, za prvih izbora za carevinsko vijeće, birala je Istra V. kao prvog hrvatskog poslanika, i od toga doba radio je on mnogo na nacionalnom preporodu Istre i na unapređenju njenih ekonomskih interesa. Ma da je bio državni činovnik i ma da se nalazio u Hohenwartovu klubu, V. nije štedio vladu, napadajući naročito iredentističko rovarenje u Istri, kojemu je bečka vlada išla na ruku. 1884 bio je V. umirovljen, na zahtjev talijanske vlade. Onda je V. otvorio advokatsku kancelariju u Krku i ostao je u carevinskom vijeću sve do 1891. Od osnutka Družbe Sv. Ćirila i Metoda bio je V. na čelu ove važne istarske prosvjetno-nacionalne institucije.

Literatura: Narodni List (Jubilarni broj) 1912; Obzor 1904, br. od 27/12. *M. P-g.*

VITEZOVIĆ-RITTER PAVAO, naučenjak i pjesnik (7/1 1652, Senj, Hrvatsko Primorje — 20/1 1713, Beč). Porodica je V. porijeklom iz Njemačke, odakle su se preselili i pohrvatili, a V. je prvi nacionalizirao svoje ime. V. je svršio u jezuitskoj gimnaziji u Zagrebu gramatiku i retoriku, zatim je išao u Italiju i u druge zemlje. Dvije godine bavio se u gradu Vagenspergu u Donjoj Kranjskoj, kod historika Valvasora. Tu je V. uzučio umjetnost bakrorezbarstva a ujedno je u Valvasorovu naučnom radu našao ugled za svoj rad oko historije. Vrativši se u Hrvatsku vršio je V. različite političke službe, bio je poslanik grada Senja na saboru u Šopronju, zastupnik senjski na carskom dvoru u Beču. Hrvatski staleži izabrali su ga kraljevskim agentom (agens regni), da zastupa hrvatske interese u Beču. Kad je zaključkom hrvatskog sabora 1694 bila uređena u Zagrebu zemaljska štamparija, postao je V. njenim upraviteljem. Pod kraj života (1708) stekao je kraljevom poveljom imanje Šćitarjevo, nedaleko od Zagreba. Ali protiv V. ustalo je hrvatsko plemstvo i zagrebački kaptol, jer

je bio još u životu vlasnik Šćitarjeva, umobolni grof Ivan Jonata Ivanović, kanonik zagrebački, posljednji član te porodice. Hrvatski sabor oduzeo je V. upravu štamparije, a turopoljski komes Ljudevit Vagić, dalji rođak Ivanovićev, otjerao ga je oružanom silom iz Šćitarjeva. Okružen odasvud protivnicima pobjegao je V. iz Hrvatske i sklonio se u Beč, tražeći tamo zaštite. Tu je i umro kao prognanik u bijedi.

V. je prije svega historik. Radio je oko velikog enciklopedijskog djela De aris et focis Illyriorum, koje je imalo da obuhvati historiju i duševni život svih južnih Slovena, od najstarijeg vremena do njegova doba, ali je od toga dovršio i izdao samo knjigu Stemmatographia (1700). Pored toga izašli su njegovi radovi: Croatia rediviva (1700), Plorantis Croatiae saecula duo (1703), gdje je u stihovima opisao događaje i boјeve 16 i 17 vijeka u Hrvatskoj, i Bosna captiva (1712), gdje je prikazao propast bosanskog kraljevstva, potičući na njeno oslobođenje. Kao rukopis sačuvala se njegova Banologia sive de banatu Croatiae. Pored toga V. je bio leksikograf i gramatik. Sastavio je dva velika rječnika Lexicon latino-illyricum i Lexicon illyrico-latinum, od kojih se prvi sačuvao, a drugi je propao. — Kao pjesnik izdao je V. Odiljenje Sigetsko (1684). Širokim slojevima bio je poznat po svome prosvjetnom radu, svojim koledarima (od 1695 do 1702) i knjigama: Kronika aliti spomen vsega svieta vikov (1696), Priričnik aliti razlike mudrosti cvitje (1703) i Sibila (prije 1706).

V. je bio tipičan polihistor 17 vijeka: historik, leksikograf, gramatik, latinski prigodničar, pjesnik i narodno-prosvjetni pisac. V. je bio službeni historik carskoga dvora u Beču. Kao pisac V. je više diletant i kroničar. Ni jedno njegovo djelo nije bilo plod dubljih studija i trajnijega intenzivnog rada. Težio je uvijek za velikom koncepcijom, ali što god je zamislio u većem stilu, nije dovršio. Sve, što je izdao, ima više prigodni značaj kao i njegova poezija. V. značaj ipak je velik. Kao službeni historik V. je imao, proučavajući stare međe i čitavo područje nekadašnjeg hrvatskog kraljevstva, utvrditi historičko pravo Leopolda I. na zemlje, koje je trebalo osloboditi od Turaka, naročito na svu Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu. Tako je V. radeći na ideji oslobođenja, u spisu Croatia rediviva prvi razradio velikohrvatsku ideju u političkom smislu. Njegova Hrvatska obuhvata sve jugoslovenske zemlje. V. ideologija ostala je politički jalova, ali je imala jakih posljedica za kulturni život, jer je on s njome u vezi iznio ideju jednoga narodnog imena, jedinstvenog književnog jezika i organičkoga pravopisa, da se od pokrajinskih književnosti stvori jedna narodna književnost. Te je misli oživotvorio pod ilirskim imenom Lj. Gaj, koji je V. smatrao svojim pretečom, a političku velikohrvatsku ideju baštinio je od V. i dalje razvijao A. Starčević.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Život i djela II. Rittera Vitezovića (1914).

B. Vodnik.

VITINA, gradić u Hercegovini, na sjeverozapadu od Ljubuškog. Ima 1.528 stanovnika (1910). U mjestu i okolini nalaze se mnogi rimski ostatci. *M. F.*

VITKOVIĆ DIMITRIJE, profesor-katiheta i crkveni pisac (5/11 1872, Sombor, Bačka). Srednju školu svršio je u Somboru (1893), a bogosloviju u Karlovcima (1897). Od 1/9 1897 je profesor-katiheta na srednjim školama u Zagrebu. Kao crkveni pisac bavi se folklorom i historijom srpske pravoslavne crkve. Radove svoje štampao je u Srpskom Sionu 1906 i 1907, Bogoslovskom Glasniku 1903 do 1912, Dobrom Pastiru 1905 i u izdanjima Jugoslavenske Akademije 1918, 1919. Važniji su mu radovi: O krsnom imenu, koljivu i kolaču (1903—1905), Pravoslavna crkvena godina (1909), Prilog službi i životopisu Sv. Maksima vladike (1908), Patrijarh Arsenije III. Crnojević u Pakracu (1918), Utjecaj hrišćanske ikonografije na neke narodne pjesme (1919). *R. G.*

VITKOVIĆ GAVRILO, historik (1829, Budim — 25/7 1902, Negotin). U Budimu je svršio osnovnu i srednju školu, a tehničke nauke je slušao na univerzitetu u Pešti. 1855 prešao je u Srbiju i bio je prvo inženjer u Smederevu i Šapcu, a potom profesor u Kragujevcu i Beogradu. — U historiji je V. bio potpuno samouk. Bavio se njome više zbog slučaja, što je bio iz Budima, gdje je bila mno-

žina izvora za srpski 17 i 18 vijek, i što je znao madžarski, nego što mu je to bila naučna potreba. Cijeli V. rad je bez dobrog rasporeda, bez savjesne potpunosti i naučne solidnosti. Najviše se trudio oko izdavanja spomenika, ali ih je slabo izdavao, i nikako nije pazio na već štampane izvore. Zaklanjao se za bujan patriotizam i radi njega je izvrtao prošlost. Time je izazivao polemike, u kojima je loše prolazio. Njegove rasprave, s mnogo kompilacija, mistifikacija i plagijata, ne vrijede ništa, a publikacije izvora moraju se upotrebljavati samo dok ne bude boljih. — Glavna V. djela su: Kritički pogled na prošlost Srba u Ugarskoj (Glasnik 28, 30, 37, 38, 39 i 43), Prošlost ustanova i spomen ugarskih kraljevskih šajkaša (Glasnik, 67). U Letopisu Matice Srpske (157—59) štampao je V. biografiju svoga oca Jovana, budimskog prote. Iz Kallayeve Istorije Srba preveo je uvodni dio i izdao kao: Istoriju srpskoga naroda (1882). Još najviše vrijednosti za nauku imaju njegovi Spomenici iz budimskog i peštanskog arhiva, 1—4 (Glasnik, drugo odjeljenje, 3—6).

N. Radojčić.

VITKOVIĆ MIHAILO, književnik, pjesnik i pripovjedač (1779, Jegra, Madžarska — 9/9 1829, Pešta). Bio je sin jegarskog srpskog pravoslavnog svećenika, ali je u to doba srpska kolonija u Jegri bila već tako mala, da je V., odrastao među Madžarima, napola se pomadžario, te kao javni radnik i kao književnik pripada više Madžarima nego Srbima. — Po svršenim pravima, postao je V. čuven advokat u Pešti; njegov dom je bio jedno vrijeme stjecište madžarskih književnika, koji su stvarali madžarsku duhovnu i nacionalnu obnovu. 1807 bio je poslanik na ugarskom saboru u Požunu. — U srpsku književnost ušao je stihovima. 1816 izdao je u Budimu mali, sentimentalni roman Spomen Milice, posrbljenu preradu madžarskog djela, Fanni hagyományai (Fanikine ostavštine) od Karmana (1769—1795), koje je podražavanje Werthera. 1830 Matica Srpska štampala je dva njegova prijevoda s njemačkog Odjelo iz Trijesta od J. F. Jitera i Žertva na smert od Kotzebuea. Oba ta djela preveo je V. i na madžarski. — V. je jedan od prvih skupljača narodne poezije, i srpske i madžarske, i u tome pravcu znatno je uticao na nacionaliziranje madžarske literature. Jednu veoma lijepu srpsku narodnu pjesmu Bačke kiridžije (original je izgubljen) preveo je u dvanaestercu sa slikovima na madžarski.

L i t e r a t u r a: Životopisanije M. V. (Serpska Pčela, 1832); Pomen Mihailu Vitkoviću (Srpski Letopis 1857, knjiga 95); Predgovor skupljenim spisima Mihaila Vitkovića od Đorđa Popovića; Biografska literarna slika od Đ. Rajkovića (Bršljan, 1885, br. 3, 6); D. Pfan, Milovan Vidaković i hrvatsko-srpske narodne pjesme u Madžarskoj (Nastavni Vjesnik, 1893, knjiga 1); Biografija Mihaila Vitkovića od Dušana Radića na madžarskom (1909). *V. Petrović.*

VITKOVIĆ PETAR, paroh budimski i crkveni pisac (1754, Jegra, Ugarska — 24/1 1808, Budim). V. je svršio osnovnu školu u Jegri, gimnaziju kod jezuita u istom mjestu, a filozofiju u Beču. Dositej Obradović učio ga je grčki. 1774 bio je kapelan, a 1776 paroh u Jegri. 1803 došao je za paroha u Budim. Bio je odličan propovjednik i branilac pravoslavlja. Na latinskom je napisao vjersko-polemički spis Ostensio veritatis, reprehensio falsitatis (1808), a s grčkoga je preveo, po želji mitropolita Stratimirovića, Πρόχειρον Νόμων od K. Armenopula (1797—1798). *R. G.*

VITOGOR, planina u Bosni, na kršnoj visoravni, 18·5 km sjeveroistočno od Glamoča, s vrhovima: Vitorog Veliki (1.907 m), Vitorog Mali (1.748 m), Vitorog Kosa (1.563 m), Otava Kosa (1.497 m). *P. V.*

VITOVEC IVAN, ban »čitave Slavonije« 1457—1463 (1468?). 1439 stupio je u službu knezova celjskih, kao kapetan njihovih četa. Porijeklom je bio Čeh. Imao je veliko ratno iskustvo, koje je stekao u husitskim ratovima. Njegovom zaslugom su celjski knezovi zadobili često uspjehe. V. je učestvovao aktivno u borbama Ulrika Celjskoga s Hunyadyjem. Ulrik ga je postavio za svoga banovca i križevačkoga župana u Slavoniji. Poslije smrti Ulrika Celjskoga postao je V. ban. U borbi između Matije Korvina i cara Fridrika III. pristajao je čas uz jednoga čas uz drugoga: glavno mu je bilo da što više proširi svoje posjede. U Zagorju je zauzeo Greben-grad, a od Ulrikove

udovice Katarine kupio je Krapinu. 1459 postao je barun od Krapine, a 1460 grof zagorski. I Matija Korvin ga je imenovao županom zagorske županije. Tu je V. s vremenom posvojio mnogo gradova, koji su nekada pripadali Celjskima. V. je umro 1468. Ostavio je nekoliko muških potomaka, kojima je u početku 16 vijeka nestalo traga.

L i t e r a t u r a: Laszowski, Ban Ivan Vitovec (Prosvjeta, 1898).

M. P-g.

VITOVNICA, samostan kod Petrovca, na Mlavi (Uspenje). Prema jednom modernom natpisu u crkvi, V. je podignuta za vlade kralja Milutina. Spominje se 1557, u 17 i 18 vijeku. U početku 19 vijeka je popaljena. 1856 crkva je obnovljena.

V. P-ć.

VITTURI, talijansko ime za hrvatski Kastel-Lukšić, utemeljen 1487 od dva brata porodice Vitturi, koja se iz Venecije doselila u Trogir oko 1300.

J. M-n.

VIZITOR, planina u Crnoj Gori, oko 3·5 km sjeverozapadno od Plavskog Blata, visoka 2.174 m. *P. V.*

VIŽLIN je u Dubrovniku naziv za talir, koji je kovan od 1725 do 1743 s poprsjem Sv. Vlaha (t. zv. bradan) i 1743 do 1779 s idealnim poprsjem dubrovačkog kneza. Porijeklo riječi V. nije sasvim jasno. *B. S.*

VJEDOGONJA ili jedogonja je demon, koji se manifestira u oluji. V. (kao i zduve) trude se da iz tuđe zemlje privuku plodnost na svoju, i zato se bore između sebe. Tom prilikom čupaju oni drveta iz korijena, i valjaju veliko kamenje. Prema jednom vjerovanju, V. je »čovjek iz kojega u snu iziđe duh« (dakle kao zmaj na pr. u Etnografskom Zborniku, 17, 154, ili vještica). Kad takav čovjek umre, preduzimaju se slične mjere kao i kod vampira (udara mu se glogovo trnje pod nokte i sl.).

V. Č.

VJENČANICA, vjenčana košulja. Na Kosovu vjenčanu košulju zovu Đurđevajka. Ona je bogato srmom vezena. U Galičniku zove se V. Krstovica. U sredačkoj župi prizrenske oblasti vjenčana košulja nema mnogo veza, pamučna je, a na svakom rukavu pri otvoru prišiven je po jedan praporac. U Skopskoj Crnoj Gori je vjenčana košulja bogatije izvezena no ostale; ona je »na tri pruta« (tako zovu tu šaru), »kolutajka«. Po gradovima pravili su V. od svilenog platna. *N. Z.*

VJEROVANJE NARODNO. B o g. Pod uticajem kršćanske simbolike, a i po svojoj urođenoj antropomorfističkoj psihologiji, predstavlja prosti svijet B. kao starca s dugom sijedom bradom. B. stanuje na nebu, a koji put silazi i na zemlju, u obliku čovjeka putnika, i uči ljude svakom dobrom i korisnom poslu, kao: oranju, sijanju, kopanju, i sl. B. je vrhunac svake moći, znanja i dobrote. Stvorio je nebo, zemlju, ljude i sve što je oko nas, i za sve to se brine. Za B. ništa nije nemoguće. On je jedini bez grijeha i mane. Naročito se brine o sirotinji; milostiv je, ali i pravedan, spor, ali i dostižan i nikomu dužan ne ostaje. S B. i s razlogom sve se može. B. je stari davalac i čudotvorac, u njega su pune ruke. Ni otac prema djeci nije takav, kakav je B. prema ljudima. On dijeli sreću, ali sva dobra ne daje jednom čovjeku. Kome daje B, tome i svi sveci daju, i što on dade, to daju svi sveci, pa ni đavoli ne mogu oteti. B. je visoko, ali vidi daleko, ispred njega se nikud ne može on ne spava. Čovjek snuje, a B. određuje; on ne trubi, zašto čovjeka gubi. Što je od B., slađe je od meda, i koga on miluje, onoga i kara. S božjom pomoći sve se može.

A n đ e l i su lijepi mladi stvorovi u bijelim haljinama, zlatnih rudastih kosa, s krilima na ramenima. A. služe Boga u njegovim dvorovima, pjevaju mu i stoje pripravni na svaki njegov mig. A. ima bezbroj; koliko ljudi i životinja, toliko ima A. Svaki čovjek pri svome rođenju dobiva svoga A., koji mu stoji s desne strane, svjetuje ga na dobro i odvraća od zla. Kad čovjek čini dobro, njegov se A. raduje, a kada griješi, tužan je i plače. On bilježi svaki dobar i rđav čin čovjekov, i kad čovjek umre, prati njegovu dušu do pred božje lice, i tu svjedoči za sva dobra i rđava njegova djela.

Đ a v o se predstavlja u pola čovječjem pola životinjskom liku s dugim crnim krilima, kao u slijepog miša. Crn je i rutav po cijelom tijelu, s kratkim rogovima na glavi i dugim čupavim repom. Đ. je bio u početku anđeo, ali je, zbog otporno-

sti i neposlušnosti prema Bogu, pretvoren u Đ. Svaki čovjek, kao što ima svoga dobrog pratioca anđela, ima i svoga napasnika, Đ., koji ga navodi na zlo. Između ta dva pratioca čovjekova vodi se neprestana borba, koji će imati na njega veći uticaj. Protivno od anđela, Đ. se raduje svakom rđavom i griješnom djelu čovjekovu, kao što ga žalosti kad vidi da čovjek ne sljeduje njegovim zavodljivim savjetima, nego živi i djeluje pošteno i pravedno. Od konačne pobjede anđelove ili Đ. nad njim, zavisi i konačni spas ili propast čovjeka za uvijek.

Čovjek. Opće je vjerovanje prostoga svijeta, da je čovjek stvoren od zemlje. Po bližoj detaljnijoj etiologiji drži se, da je Č. tijelo načinjeno od zemlje, krv od mora, kosti od kamena, kosa od trave, tjelesna toplina od ognja, oči od sunca ili rose, duša od vjetra i duha božjega, misao od oblaka ili brzine anđeoske i dr. Očevidno uticajem bogumilskog učenja postoji u narodu i mišljenje, da je čovječje tijelo stvorio zao duh, đavo, u koje je dušu udahnuo Bog. Zbog toga kad Č. umre, njegovo tijelo ide u zemlju, a duša Bogu. — U početku su ljudi bili gorostasi, glavom su udarali u oblake, šume jedva da su im dopirale do koljena, kao od šale jednom rukom su iz korijena izvaljivali ogromne stoljetne dubove, kojima su se u ruci igrali kao palicom. Žene njihove bile su prema njima. Na glavi su mogle nositi čitave pećine i ogromne stupove, i pri tom su još prele. Prema drugoj verziji bila su tri roda ljudi: Prvi rod bili su ljudi malena, vrlo malena oblika i uzrasta tako, da ih je do 12 moglo stati pod smokvinim listom. Na prigovor Sv. Petra te je ljude uklonio Bog, i stvorio je drugi rod, koji su bili, za razliku od prvih, ogromni gorostasi, ali ujedno i vrlo nespretni. I njima je Sv. Petar našao zamjerku, na što je Bog stvorio i treći rod, srednje visine, lijepa i spretna držanja; to smo mi današnji ljudi.

Duša. U čovjeku se razlikuju dvije D., jedna je vezana, tjelesna, a druga je slobodna. Prva t. j. vezana D. je ona, koja se nalazi u nekim istaknutim i važnijim čovječjim organima, u očima, bubrezima, slezeni, krvi ili u dijelovima tijela, koji od njega otpadaju, u kosti, noktima, ekskrementima i dr. — D. slobodna, nevezana, to je ona sjenka, tanana čovječja prilika bez tijela, koja se javlja za vrijeme spavanja u polusvijesti, kad je čovjek teško bolestan ili se nalazi u zanesenom i ekstatičnom stanju. Ona je sama po sebi neka vrsta pare, vjetra, magle, poput sjenke, koja je uzrok i pokretač života i mišljenja u čovjeku. Može da napusti tijelo i da leti s jednoga mjesta na drugo. Po nekad prelazi u druga tijela, u životinju, biljku ili kakav drugi predmet. U njih se useli, ostane i vrši na njih uticaj. — Kad Č. umre, izlazi iz njega D. u obliku kakve ptice, kao golubice, kukavice, gavrana, sove i dr., ili u obliku leptira, muhe, zmije, miša, zeca, ili pak u vidu plamička. Kad se D. rastavi od tijela, ona i dalje boravi u njegovoj blizini oko 40 dana. Zatim ide i boravi čas u šumi, vodi, moru, čas u višim zračnim sferama, u oblacima, na zvijezdama, pa suncu i mjesecu. Ponekad se duše vraćaju s onoga svijeta i dolaze svojima u posjete. U dane kad se to, prema narodnome vjerovanju, obično događa (jesenje zadušnice), otvaraju se grobovi za neko vrijeme. Tih dana izlaze pokojnici iz grobova, šetaju kud su obično šetali i za života, sretaju se sa svojima, samo što se ne mogu vidjeti.

Nebo je ogroman pokrov, koji pokriva zemlju sa svih strana, i njegovi okrajci padaju daleko na sve krajeve svijeta, u morsku dubinu. Gdje se N. dotiče zemlje, zove se kraj svijeta, tamo živi neki silni, divlji jednooki narod, i tu sa svih strana bjesni i buči uzburkano more tako, da nitko ne može ni blizu pristupiti. Samo duše pokojnika stižu tamo, i to na krilima anđela. Uticajem apokrifskih kršćanskih spisa vjeruje se da ima nekih sedam, osam nebesa. Prvo je ovo N. što ga mi vidimo, a ostala su jedno od drugoga udaljena 12 puta toliko, koliko je ovo prvo N. od nas. Na posljednjem N. boravi Bog, sjedeći na zlatnom prijestolu, a oko njega su njegovi anđeli. Tamo dolaze i duše pravednika poslije smrti. Bilo je vrijeme kada N. nije stajalo toliko visoko i daleko od nas, nego je bilo blizu tako, da ga je čovjek mogao rukom dohvatiti. Zato što su žene, perući

rublje i pelene djeci, brisale ruke o N., ili pri pečenju hljebova udarale u nj lopatom kao i seljaci vilama pri uređivanju sijena i sl., dosadilo to Bogu i on je podigao N. ovako daleko od zemje.

Sunce je ogromno zažareno nebesko tijelo, koje šeta s kraja na kraj nebesa. S. svijetli ljudima, grije zemlju, čini da niče svako sjeme, da svaka biljka i voćka sazri i donese svoj plod. Ponekad liči S. na ogromnu grudu masla ili voska, koja gori i svojom svjetlošću osvjetljava cio svijet. Drugi zamišljaju S. kao veliki kolut, koji se neprestano okreće, ili kao nebeski prozor, kao oko božje ili kao božje lice. Ponekad je S. mlad momak, kraljević, koji svaki dan prevali ogroman put s jednoga kraja neba na drugi. Izjutra, kad kreće na put, S. je veselo i ne grije žestoko, u podne se umori, stoga pripeče, a poslije podne, približavajući se svomu cilju, opet se raspoloži i nije tako ubojito. Pri zalaženju S. ne smije se reći ni »zađe« ni »sjede«, nego mu treba reći »smiri se«, jer kada mu se reče »zađe«, onda ono kaže: Zašao, pa ne izišao; kad mu se reče »sjede«, onda ono kaže: Sjeo pa ne ustao; a kad mu se reče »smiri se«, onda ono kaže: Smirio se i ti. — S. je kuća tamo na kraj svijeta u morskim dubinama, ili u gustoj debeloj šumi, gdje ga svake večeri, na povratku s puta, dočekuje njegova majka. Tamo je i njegov zlatom i grimizom ukrašeni prijestol, na kome sjedi okružen dvjema prekrasnim djevojkama, zorom jutarnjom i večernjom, zatim sedmoricom savjetnika (planeta) i sedmoricom glasnika, koji lete po svijetu u obliku repatih zvijezda, i napokon sa svojim stricem, mjesecom. S. je milostivo i naziva se »ocem siročadi«. Ono je pravedno i pravdu duboko osjeća, te svaki nepravedan čin od strane ljudi izaziva u njega gnjev i neraspoloženje, i zbog toga umije i da se sveti zlim ljudima. S. liječi od bolesti, daruje svježinu i ljepotu mladim ljudima, pomaže djevojkama u ljubavi i t. d.

Mjesec se, kao nebeski pojav, prema svom mijenjanju i različnom izgledu, uporeduje i naziva čas nekim dalekim prekomorskim ognjem, čas mlinskim kolom, zlatnim peharom, pečurkom, sjajnim mačem ili srpom i dr. On je mjerač vremena, šeta po nebu »i kazuje dane i godine«. Njegova uloga noćnog svjetlonoše pribavila mu je ime oka personificirane noći ili čak božjega oka kao i suncu. S jedne strane mijenjanje njegova izgleda, a s druge očigledni fizički uticaj M., bilo na samog čovjeka i njegov organizam, bilo na različne životinje i biljke, potaklo je i onako antropomorfistički, odnosno antropopatički disponiranu uobrazulju prostoga svijeta, te su za M. i njegovo zadiranje u čovječju sudbinu, a prema tome i za njegovu etiologiju, vezane najfantastičnije priče i bajke. Karakteristično je da je skoro kod svih, pa i kod našeg naroda rašireno mišljenje, kako M., dok je mlad t. j. dok raste, povoljno i blagotvorno utiče na razvoj životinjskog i biljnog svijeta, a pun i kad opada djeluje štetno. Toj konstataciji njegovog fizičkog uticaja pridružilo se i vjerovanje u njegovu moć i na osjećajno raspoloženje i duševni život čovjekov, na njegovu sreću ili nesreću, na sve odsudnije momente i događaje, koji mogu da ga snađu u životu. Tako se na pr. djevojke obraćaju M. za pomoć u ljubavnim stvarima, bolesnici, da ih oslobodi bolesti, starci, da ih pomladi, majke, da im zaštiti djecu od uroka i zlih duhova, pa čak i da bude na ruku dragim pokojnicima i da ih svojim zracima okrijepi i u grobu zaštiti od raspadanja. — Kako je duboka simpatija i privrženost prostog čovjeka prema dobrotvoru M., vidi se najbolje prilikom M. pomračenja. U tome prostosrdačni svijet vidi neku tešku nesreću i opasnost, koja snalazi njegovog prijatelja. Narod smatra da to nekakve hale, zmije, i kojekakve zračne nakaze i zla bića navaljuju na M., da ga upropaste; od njih ga treba braniti, pa se zbog toga za vrijeme pomračenja pljuje, zamahuje vilama prema M. i dr. One mrlje, koje se zapažaju na M., to su, vele, rane, koje su mu u takvim borbama zadala ta stvorenja, hale i slično.

Zvijezde su goruće baklje ili svjetiljke, razasute po nebu. Nekada su to varnice, što lete s božjega nakovnja, bijeli kamenčići, zlatna kubeta, šiškovo zrnevlje, kokice od kukuruza, posuti orasi ili grah. Ponekad Z. liče na stada ovaca, koji-

ma je predvodnik rogati ovan, mjesec. Mjesto ovaca, Z. su katkada koze, konji, jato čevrljuga, roj pčela; ponekada se krste sunčevim ženama, drugi put su malena djeca, koja idu za svojim roditeljima, suncem i mjesecom, ili su prozorčići, oči, kojima gledaju anđeli. — Z. se stavljaju u tijesnu vezu s čovječjom sudbinom. Svaki čovjek ima svoju Z. rođenicu, suđenicu. Kad se dijete rodi, na nebu se ukaže njegova zvijezda. Svaki put kad zvijezda padne s neba na zemlju, umre i čovjek, čija je bila. Ako poleti prema istoku, u raj će, okrene li k zapadu, duša će u pakao. Opasno je brojiti i pokazivati prstom na Z., i čovjek, koji bi slučajno pokazao svoju Z., odmah bi ili pao mrtav ili bi oslijepio. Padajuće Z. su ili duše preminulih pravednika ili djece, koja nisu krštena, a gdješto se kaže, da su to svijeće đavola ili sami đavoli, koji progone duše pravednika. Z. su kao neki čuvari i pratioci ljudi na svim stazama njihova života, s njima su u dobru kao i u zlu. Kako čovjek raste, tako raste i njegova Z. Z. imaju direktnu moć nad ljudima i njihovom sudbinom, smatraju se za usudna viša bića. One često vrše ulogu posrednika i pomagačica i u ljubavnim stvarima. Na fantaziju prostoga svijeta djeluju naročito živo repate Z., o kojima je narod, pored drugih, iznio i tumačenje, po kome bi to bile majke, kojima su sva djeca pomrla. Putovanje repate Z. po nebu predstavlja lutanje nesrećne matere za djecom, a onaj svijetli trag, rep, to je kosa, koju je rasplela majka od žalosti za svojom djecom.

Zemlja. U početku je Z. bila pljosnata i svuda podjednako ravna. Kad je Bog htio da je pokrije nebeskim svodom, nije mogla sva poda nj da stane. Bog je tada stisne i natjera, da sva stane pod svod. Otuda su po Z. nabori, planine i uvale. Z. je po svojoj unutrašnjosti sva isprepletena žilama, kao čovječje tijelo, i po tim žilama struji voda, kao što u čovječjem tijelu po žilama struji krv. Pored vode, Z. u svjoj utrobi krije i oganj, koji je sedam puta jači od našega; u tome se ognju muče duše grešnika. Z. sa svih strana okružava more, i ona na njemu pliva, kao žumanjce u jajetu. — Kraj Z. je iza mora, na kraju svijeta, gdje se zemlja dotiče neba, a to je otprilike daleko kao od nas do neba. Tamo vlada vječno ljeto i sunce strašno peče, zbog čega tu ne može da uspijeva nikakva biljka, i ljudi se hrane samo ribama koje hvataju potpuno kuhane iz mora. Z., koja stoji usred vode, drži na sebi neka ogromna ribetina, koja se sva savila u krug i u ustima drži svoj rep. — Kao što se za nebo veli da je otac, tako je Z. mati čovjekova. »Zemlja-mati« je tipično ime, kojim krste Z. skoro svi narodi, i iz koga je postalo opće vjerovanje, te se zemlja smatra za zajedničku majku i ljudi i svih ostalih živih bića. Z. se često pridijeva i epitet »sveta«. Kao takvoj upravljaju joj se i molitve, i traži se njena pomoć u nevolji. Trava, to je kosa zemlje, a zbog toga se zabranjuje djeci da čupaju travu, jer to znači »čupati kosu svojo majci«. Bez grijeha se ne može ni zabijati kolje u »zemlju-majku«, kao ni udarati o nju bilo čime, jer bi se ona zbog toga ljutila, a mogla bi se lako i osvetiti onomu, koji to čini. Kao što Z. čovjeku sve daje, tako mu, po stalnom i neumoljivom zakonu prirode i njene evolucije, oduzima sve, pa i njega samoga. Želju, antropopatički uzeto, za proždiranjem vidi svijet naročito prilikom zemljotresa, o kome narod, pored drugih, ima ovakvu etiologiju: Z. stoji na glogu ili stupcu, za koji je privezan crn pas, odnosno đavo, lancem. Kad svezani đavo, zadrma stupcem, zemlja se zatrese, i time daje na znanje, da je žedna i gladna ljudskoga mesa. Po drugima Z. leži na velikom biku ili volu, i kad ovaj makne uhom, osjeti se mali potres, a kad se strese cijelim tijelom, onda nastane veliki potres, a tutnjava što se pri tome čuje, to, kažu, riče bik, koji Z. na sebi drži. Z. se pripisuje da liječi od različitih bolesti i da ima veliku moć u ljubavnim stvarima, naročito da može povratiti ostavljenoj dragoj srce njenog dragog. *P. Bulat.*

VJEROZAKONSKA ZAKLADA. U srednjem vijeku darivali su kraljevi crkvu i njene poglavice velikim darovima, u prvom redu šumama. Odatle potiče riječ »nadarbina« biskupije, kaptola, župe i t. d. Ta su imanja počela prelaziti u neograničeno pravo vlasništva pojedinih crkvenih ustanova, pošto se uvažavao trajni karakter tih ustanova s traj-

nim potrebama. — Pored svjetovnih crkvenih ustanova rastao je i broj samostana, koji su bili od strane vlasti na isti način privilegirani u pogledu na stalnost dobivenih šuma. Posjed crkve i njenih ustanova u oraćoj zemlji i šumama tako se bio raširio, da su mnogi bogati krajevi bili u vlasti t. zv. »mrtve ruke«, dok je narod okolo njih oskudijevao. Na području Hrvatske i Slavonije i Slovenije to stanje je počeo ukidati car Josip II. (1780—1790). On je, svojim naređenjem od 29/11 1781 ukinuo suvišne samostane. Iz većeg dijela crkvene i samostanske imovine osnovana je V. Z. za Hrvatsku i Slavoniju, za Sloveniju vjerski fond, isključivo za vjerske potrebe katoličke crkve, i to u prvom redu za plaćanje t. zv. kongrue (državna plata svećenicima). Na taj način došao je današnji kranjski vjerski fond do posjeda šuma od 18.502 hektara, dok je površina državnih šuma u Sloveniji jedva 1.494 hektara. Šume, koje je dobila V. Z. u Hrvatskoj, bile su prodane, te se njena imovina danas sastoji od 198.041 din. u gotovom, i 3,522.192·44 din. u efektima. Kada se u Hrvatskoj isprazni biskupska stolica, čist prihod vlastelinstva dotične biskupije ide u korist V. Z. *Đ. Nenadić.*

VJESNICI. V. Listovi.

VJEŠTICA je poznata, uglavnom, svim narodima. V. je žena (obično stara), koja se, pošto se prethodno namaže nekom mašću (isto onako kao i tesalske V. u starom vijeku), može pretvoriti u leptira ili pticu (obično kokoš), i letjeti kud hoće. Po drugom shvaćanju, iz V., u snu, izlazi »duh« (t. j. duplikat, fulgja), i pretvara se u jednu od spomenutih životinja. V. »leti« po kućama i napada malu djecu (ali i odrasle ljude), otvori im grudi, izjede srce, i onda odredi, da li će žrtva umrijeti odmah ili kasnije. V. jašu na vratilu, ili (kao i kod Germana) na metli, i skupljaju se na (»mjedenom«) gumnu ili na orahu (orah htonično drvo: na njemu se skupljaju i đavoli). Naročito su V. nasrtljive o Bijelim Pokladama. Utuk protiv V. je bijeli luk, kađenje rogom, prevrnute verige (ovo je utuk i protiv vampira, i u opće protiv htoničnih demona). — V. je htoničan demon, ženski ekvivalenat vampirov. I vampir i V. su zli (ili uvrijeđeni) demoni samo jedne porodice, ili plemena, ili uže lokalne zajednice (»V. na svoju krv trči«, »Kud će V. do u svoj rod«, Vuk, Poslovice 679 i 3114). V. je srodna s morom i kugom. — Procesi s V. poznati su i našemu narodu, u zapadnim krajevima više no u istočnim. U Srbiji su V. istraživane (božji sud s vodom: koja žena, bačena u vodu, ne potone, to je V.) i gonjene. Čuveni guslar Stojan hajduk ubio je jednu V. »zato što mu je dijete izjela«. Klasičan opis V. u Gorskom Vijencu, 2135 i dalje. *V. Čajkanović.*

Vjera u V., »copernice« ili »babe«, sačuvala se u našem narodu od poganskih vremena, pa do danas. Šta više, u Hrvatskoj su se, od 14 pa do 18 vijeka, i proganjale zato, što su se tobože iznevjerile Bogu i zavjerile vragu, što su pomoću vraga vračale i bajale, i što su proklinjale: »da bi ti vrag srce pojel«, »da bi ti vrag srčno korenje istrgnul« i t. d. V. su zavađale muža i ženu, ali ih i mirile, ljudima i životinjama donosile smrt, ali ih toga i oslobađale, na usjeve su navlačile tuču i mraz i t. d. I to su činile ne samo žene nego i ljudi, pa je bilo ne samo V., nego, ređe, i vještaca.

Crkva se, kao svugdje, tako i u Hrvatskoj dizala protiv toga praznovjerja. Na saboru u Trnavi 1611, komu je prisustvovao i zagrebački biskup Šimun Bratulić i zagrebački kanonik i arciđakon Đuro Otavčić, bilo je zaključeno, da župnici s propovijedaonice osuđuju čaranja, vračanja, proricanja, a pronađu li koga krivim, da ga prijave biskupu. Poslije bi biskupi prijavljene osobe kažnjavali crkvenim kaznama: postom, izopćenjem i t. d. — Međutim je mnogo strožije protiv V. i vještaca istupala svjetska vlast. Ispočetka je i svjetska vlast bila u tome nešto blaža. Kada su u Zagrebu 1360 optužene Alica i Margareta, da su V., gradski ih je sud proglasio nevinim, ali pod pogodbom, da mu dovedu 6 svjedoka, koji će se zakleti, da nisu V. No u isti mah ih je osudio na lomaču, ako bi se u tome zločinu nanovo zatekle. Isto je tako gradski sud postupao i 1362 i 1379, samo što je sve veći broj svjedoka zahtijevao: 1362 — 12, a 1379 — 25 svjedoka. 1484 papa Inocenc VIII. izdao je, na molbu njemačkih inkvizitora krivovjerja, bulu Summis desiderantes affectibus, kojom je parnice protiv V. sveo u određene granice. Poslije je izašla u Kölnu 1489 Malleus Malefi-

carum, na osnovu koga se počnu voditi parnice protiv V. uz najgroznije muke. Ovaj zakonik Karlo V. učini još groznijim. Zbog toga se postupak protiv V. pooštri i u Hrvatskoj. U Hrvatskoj su protiv V. i vještaca mogli postupati, ne samo slobodni kraljevski gradovi, županijske vlasti i plemići, koji su u svome području imali pravo mača (ius gladii, patibulare). Šta više, hrvatski sabor 1609 svojim X. zakonskim člankom, dopusti svim državljanima, da hvataju V. i dotičnim vlastelima predaju, i zaprijeti, ako bi ih ovi pustili bez kazne, da će izgubiti pravo mača. Na sudištima se ponajprije tražilo od optuženih osoba, da priznadu svoj zločin; ako to ne učine, prelazilo se na mučenja (tortura). Mučenje se provađalo sustavno, a bila mu je svrha izmamiti od optuženih osoba priznanje zločina, zbog kojih su optužene. U tu su se svrhu optuženi prvo zastrašivali prikazujući im mučila, što ih čekaju. Kada to nije koristilo, tada bi ih krvnik svlačio i tražio na njima »vražji pečat«. A pod »vražjim se pečatom« razumijevalo svako obilježje, što ga je mogao čovjek imati na svome tijelu: madež, bradavica i t. d. Ako se takvo obilježje zaista našlo, tada su ga obično izrezivali i pokazivali povjereništvu. Međutim ako se »vražji pečat« ne bi pronašao, optuženici bi se predavali na muke, jer se držalo, da vrag samo nesigurne osobe pečati. Mučenje se počinjalo »lisicama« t. j. palci bi se stavljali među gvozdene pločice, koje bi se dotle šarafile, dok ne bi potekla krv i palci se smrvili. Kada se ni na taj način ne bi postiglo priznanje, tada bi se goljenice optuženika stavljale u gvozdene oklope, i dotle stiskale, dok se ne bi zdrobile. No, to se rjeđe upotrebljavalo. Mjesto toga su se rađe optuženicima vezivale ruke ostrag, pa se onda na koloturu pomalo u vis dizali, dok su im se ramena preokrenula i ruke nadvisile glavu. Uz to bi im se, dok su u zraku visili, stavljali na noge željezni utezi, te uz golo tijelo pripecale upaljene svijeće. Iza toga bi se stavljali na »drvenoga konja« ili »drvenu kobilu« t. j. morali bi uzjahati na vršak piramide, visoke do dva pedlja, što se nalazila na gredi postavljenoj na 4 noge. A da ne bi odatle pali, vješali bi im o ruke i o noge željezne utege. Sve ono, što bi mučenici za tih muka, katkada i besvjesno, odgovarali, pisar bi bilježio, pa se onda poslije muka od njih tražilo, da to još jednom i bez muka potvrde. Kada bi to potvrdili, tada bi sud izricao osudu. Ako se sud na osnovu izjava uvjerio u velike zločine, izricao bi, da im se odsijeku glave i trupovi spale. Ako sud ne bi mogao doći do kakva uvjerenja, muke bi se ponavljale. Ako se sud i tada nije mogao osvjedočiti o velikom zločinu okrivljenika, puštao bi ih na slobodu, pod uslovom, da sve oproste, što su pretrpjeli. — Tek u drugoj polovini 18 vijeka, kada se i carski dvor u Beču zainteresirao za hrvatske V., 8/11 1752 pisao je ministar grof K. Batyany hrvatskomu podbanu i velikomu županu zagrebačke i križevačke županije Ivanu Rauchu, kako se i vladalačka kuća u Beču želi obavijestiti o tom pitanju, pa je tražio, da mu se o tome piše, i da se pod sigurnom stražom doprati u Beč koja uhvaćena, a još nesuđena V., zatim da mu pošalje, ako to smatra shodnim, i istraživača V. i »vražjih pečata«. Pronađe li se poslana osoba u istinu krivom, obećao je, da će se vratiti natrag, da se protiv nje postupa, a troškove će za to snositi državna blagajna. 1756 hrvatski je sabor, na osnovu odluke carice Marije Terezije, svojim VI. zakonskim člankom odredio, da se protiv V. može i dalje postupati, ali da se osude ne smiju izvršivati bez carskog odobrenja. 1758 caričinim otpisom progon protiv V. bio je u Hrvatskoj za uvijek ukinut.

L i t e r a t u r a: Tkalčić, Parnice proti vješticam u Hrvatskoj (Rad, 103, 83—116); Isprave o progonu vješticah u Hrvatskoj (Starine, 25); Vjesnik Zemaljskoga Arhiva, Zagreb 1899 i dr. *J. Jelenić.*

VJEŠTINE SELJAČKE, obično zvane pučka ili narodna umjetnost, sadrže sve one grane seljačkog rukotvornog umijeća, koje svojim proizvodima, pored praktičkog značaja, daju i estetsko obilježje. V. S. ne poznaju čistu umjetnost i zato su one sve uvijek, usko vezane s običnim seoskim kućnim i zanatskim radom; nemoguće je povući oštre granice između njih i ovih. Karakter je i njihovih pojedinačkih proizvoda slabo individualan, jer se uvijek radi s tradicionalnim formama, kao izrazom kolektivne narodne duše. Zato se mogu jasno zapaziti individualne crte

samo na skupu proizvoda iz čitavog pojedinog etnografskog područja. Jedna je od nabitnijih oznaka seoskih vještina, što su im proizvodi većinom stilski korektni: materijal i forma su u skladu, tektonski i ornamentalni elementi odgovaraju namjeni predmeta. Stoga su oni, uz sve ostalo, i čist izvor za studiju primarnih elemenata dekorativne umjetnosti u opće. Kvalitetom su obično najbolji oni proizvodi, koji su rađeni za vlastitu upotrebu.

I. Tekstilne vještine najraširenija su vrsta seljačkoga rukotvorstva, a održale su se gotovo u svim krajevima, no s razlikama u kvalitetu i vrsti radova. Najljepša platnena roba, gola ili s navezenim ili utkanim ukrasom, pravi se u gornjoj hrvatskoj Posavini, u sisačko-petrinjskom kraju, i u istočnoj Slavoniji, vuneni proizvodi najbolji su iz Dalmacije i Like.

1. Izrada materijala. Svuda gdje je iole podesno tlo goji se lan (keten) ili konoplja, ili oboje. Oni se »kisele« u vodi (u »močilima«) i suše na suncu; osušene i složene u rukoveti mlate se u »stupi« i »trlici«, čiste se od pozdera na grebenu i ogrebli, dok se ne odijele najljepša vlakanca (vlas ili povjesmo) od grubih i kraćih (kućine, kudelja). Izrada vune je mnogo jednostavnija; treba je samo ostrići, oprati i raščešljati. Sve te poslove, osim sijanja, vrše žene. Uz ovaj materijal upotrebljava se za razne produkte i rogoz, slama i liko, ali u sirovom stanju.

2. Predenje, prepredanje i bojadisanje obavljaju također samo žene. Materijal za predenje vežu na preslicu. To je drven štap, redovno iskićen rezbarijom. Žene donji kraj meću pod lijevo pazuho ili ga zadjenu za pojas, a lijevom rukom suču (frkaju) nit, koju namotaju na vreteno okretano desnom rukom. U nekim krajevima nemaju preslica, već vežu povjesmo na lijevu stranu glave. U Podravini i sjevernom dijelu zagrebačke županije predu na kolovrat, pri čemu se služe preslicom, ali bez vretena. Najgore kučine namotaju se na veliko vreteno zvano »druga«. Kad treba dvije niti pamuka sukati u jednu, t. j. prepredati, služe se u Slavoniji posebnom preslicom s mosurom. Gdje upotrebljavaju kolovrat, čine to na njemu. Kad treba da tkivo bude obojeno, bojadiše se ponajviše gotova »pređa«, t. j. opređeno povjesmo ili kudjelja.

3. Tkanje. Prije rada na tkalačkom stanu pređa se uredi pomoću raška, vitla, čekrka i snovače, da bude podesna za »osnovu« i »potku«, koje sačinjavaju dužinu, odnosno širinu tkiva. Kad je taj posao završen, navija se osnova na stražnje vratilo, provađa kroz »niti« i »brdo« i privezuje za prednje vratilo i napne. Zatim se počinje tkati, t. j. pomoću dva ili više »podložnika« naizmjenično pridizati kroz dvije ili više »niti« i kroz »brdo« provedene niti osnove, kroz tako nastali »zijev« prebacivati čunak s potkom čas na jednu čas na drugu stranu, a pomoću »brda« potku nabijati prema prednjem vratilu. Tkanjem se bave oba pola, no tamo, gdje žene tkaju, redovno ne tkaju muškarci i obratno. Žene tkaju samo za vlastitu kućnu potrebu, muškarci su mahom zanatlije tkalci. Tkalaca ima ponajviše u sjevernoj polovini zagrebačke županije, i u županiji varaždinskoj. Njihovi su produkti znatno pod uticajem industrijskim (mnogi rade sa stanovima Žakardovog sistema). Radovi tkalja su redovno originalniji, starinskiji i ljepši.

A. Platnena roba. S obzirom na kvalitet i vrstu materijala ima platno s onovom i potkom od fine lanene ili konopljane pređe za najbolje rublje (osobito fino laneno platno prave u općini Sunji, a konopljano u istočnoj okolini Zagreba); platno s osnovom od pamuka, a potkom od lana ili konoplje (pamučno platno, bez polutan), za bolje rublje i ostalu bolju prteninu. Platno od grube lanene ili konopljane pređe (napolica, odnik, oplate) za svakidašnje rublje i prteninu u opće; platno od najgrublje pređe, u kojoj ima još i otpadaka pozdera, samo za najprostije ponjave, vreće i slično (kober, petara, fitiljača); platno samo od pamuka (»srednje« u Đakovštini, gdje je najobičnije, jer lan slabo rodi) pada među bolje vrste. Najfinije vrste pamučnih platna prave se u istočnoj Slavoniji: svileni sotoš, meriš ili tančica, paučinasto tkivo s osnovom od najtanje pamučne pređe, a potkom od najfinije svilene niti; zatim razne vrste ćenara ili dereklija, koji imaju duž cijele dužine podeblje prutke, naizmjenično gušće ili ređe, šire i

uže, glatke ili borane od pamuka ili svile. Slavonskim »ćenarima« je srodna »križanina« gornje hrvatske Posavine, a sotošu tamošnja »redina« ili »retkuš«, no nema svile, već je sva od najfinije lanene pređe.

S obzirom na tehniku tkanja, odnosno predenja, ima velika množina platna različitih vrsta; od najjednostavnijih tkiva u dva nita do komplikovanih kombinacija raznovrsnih vrsta, tkanih u tri ili četiri nita, s jednim ili dva stražnja vratila. Postoji obično platno, zatim redina, križanina, ćenari, lukato tkalo, jablansko, legutačko, na čašice i t. d. Naročito je interesantan način ukrašavanja tkiva, koje se ne vrši »pretkivanjem« pomoću čunka, već »prebiranjem« prstima, a gdjekad i iglom. Na pr. u gornjoj hrvatskoj Posavini imamo: prebor na zijev, na daščice, naopačni, na vutlak (šupljikavo tkanje); u Đakovštini ubjerano, ulagano, čunčano tkanje; u Lici iveranje; u Bosni pirlitanje. Ovi načini odgovaraju uglavnom vrstama, koje se u internacionalnoj terminologiji zovu »broširanje« a nalaze se već na tkivima iz koptskih grobova od 4 do 7 vijeka poslije Isusa.

B. Vunena roba ima uglavnom tehnike kao i platnena, no ističu se naročito ćilimski radovi, koji u gobelinskoj tehnici ličkih torbaka dostižu svoj vrhunac. Važno je spravljanje domaćeg sukna (čohe, darovca), koje se valja u stupama, pa tkanje tkanica (ženskih i muških pojasa).

C. Svilena roba. U Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji svila se sama nikad ne tka kao platno, već jedino zajedno s pamukom, i to kao potka, ili pravi šire ili uže pruge u pamučnoj osnovi. No mnogo se upotrebljuje za utkivanje (prebiranje) ukrasa na platnenoj robi.

D. Rogozna roba. V. Zanati seljački III./7.

4. Vez. Veze se redovno samo po glatkom tkivu s okvirom ili bez okvira (palica, đerđef). Samo žene vezu. Gotovo svako selo ima i naročitih vezilja. Glavna tehnička, a ponajviše i stilska razlika među vezovima, je u tome, što se kod jednih šare izvode brojenjem niti, a bodovi im se prilagođivaju (vez brojem), a kod drugih se označuju redovno konture šara crtanjem (vez po pismu). Vezilje ne kopiraju ropski uzorke, već oduzimaju jedna od druge samo početak veza (začam, počim, prigled), pa ga dalje razvijaju prema svojoj fantaziji. Odatle postoji mnoštvo šara, i veoma rijetko se nađu dva jednaka veza. Mnoštvu šara odgovara i velika raznolikost vezilačkih tehnika.

Svuda je zastupan krstački bod; naročito je čest i lijep na ženskim mahramama (jašmacima) dalmatinske Zagore. Za sjevernu Dalmaciju i zapadnu Bosnu osobito je karakterističan i sitni lančanac, naročito na »građi« od suknena mozaika za ženske sadake, i »povlaka« na ženskim košuljama. Za gornju hrvatsku Posavinu tipičan je »pečki našav« i polukrstački bod (»u sitno« Gobelinstich), a za Slavoniju pisanac (Holbeinstich), napuštani i pozlatinski (povlaka, podlaka) vez. Za bijeli vez na rublju mnogo se upotrebljavaju raznoliki raspliti, koji su najljepši u gornjoj hrvatskoj Posavini, a napose u Đakovštini.

Materijal za vezivo je raznovrstan, danas većinom kupovno »pismo« ili »mavez« (crven, modar ili crn pamuk), vunica, koja sve više potiskuje domaću vunu (biljnim bojama obojenu), kupovna svila, koja je istisla domaću, i domaći i kupovni bijeli laneni ili pamučni konac. Najotmjeniji su vezovi iz sisačko-petrinjskog i đakovačko-vinkovačkog kraja, gdje su zbog česte upotrebe svile, odnosno zlata, i najbogatiji, pa iz Konavala i Zadarskih Kotara.

Vezenjem i tkanjem ukrašuje se naročito sve ono, što služi za odijevanje; naročita se pažnja pridaje poculicama, pečama i drugim mahramama. Osim na ukrašavanje odijela, mnogo se pazi i na izrađivanje peškira, koji igraju važnu ulogu u svakoj znatnijoj prilici seljačkog života, pa ih ukrašuju raznovrsnim vezivom i najljepšim tkanjem. Isto tako se s mnogo pažnje ukrašuju i pokrivači za krevet (plahte, ponjave), jastuci (vanjkušnice, navlake) i pokrivači za stol.

Najstariji sačuvani primjerci tkiva i veziva, u koliko je to do sada utvrđeno, iz sredine su 18 vijeka.

5. Pletenje. Različitim tehnikama izrađuju se čarape, rukavice, šakavice, ženske kapice i rojte. Naročito se ističe starinski način, poznat

s predmeta iz koptskih grobova od 4 do 7 vijeka po Isusu, kojim pletu u Dalmaciji, Lici i Banovni (a i na čitavom Balkanu) šarene i lijepo ornamentovane vunene nazuvke, terluke, navlačke i t. d.; zatim već gotovo izumrla tehnika t. zv. jalba, kojom se prave u nekim krajevima uže Hrvatske bijele ženske kapice i umetci za stražnji dio poculica. Pravljenju rojta za ručnike, mahrame i t. d. naročito su vješte žene u okolini Karlovca i u Dalmaciji.

Pletenje slamnih šešira u običaju je još u bjelovarsko-križevačkom kraju i u istočnoj Slavoniji, gdje ih ukrašuju šarenim kožnim aplikama i ogledalima. Košare i druge predmete od slame pletu svuda, gdje ima žitarica, no naročito u Hrvaskom Zagorju. Slične stvari prave i od lika, no u mnogo manjoj mjeri. Ovamo valja ubrojiti i veoma vješto pletene »pletenice« slavonskih djevojaka.

6. Čipke. A. Pletene: a) od osnovnih niti na ivicama predmeta; b) od posebnih niti na naročitim napravama (na pr. Č. na batiće), kukama (kačkane čipke) i sl. — B. Iglom rađene: a) na podlozi od tkiva izvlačenjem, stezanjem, izrezivanjem niti (rasplit), krbez, tvez i t. d.; b) bez podloge, samo nizanjem bodova: kere, zubre, zubranci, spljetovi, pripliti. — Aa i Ba prelazne su forme od pletiva, odnosno veziva, k čipkama u užem smislu pod Ab i Bb.

Najljepši čipkarski radovi su u Dalmaciji, naročito na otoku Pagu, poznati od davnine pod talijanskim imenom reticella, u istočnoj Slavoniji: pripliti, spljetovi. Čipke na batiće pravili su nekad gotovo svuda u Hrvatskoj, no danas samo još u okolini Lepoglave, u Dalmaciji na otocima i u dubrovačkom kraju.

II. Rezbarske vještine prirodno su vezane za krajeve, gdje ima dovoljno šuma. Tamo je gotovo svaki seljak drvodjelja-razbar; ističu se osobito radovi pastira. Alat je redovno jednostavan nožić, a za veće predmete i teslica. Šare se prave tehnikom zarezivanja (šaranja, Ritztechnik), urezivanja (Kerbschnitt) i izdubljivanja (Ausgründungstechnik); često su srodne tekstilnim, rijetko su kad plastične i figurativne (na pr. glave gusala). Naročito se ukrašuju preslice, vretena, mosuri za svilu i pamuk, pastirske čaše zvane kepčije, svirale, igračke, nadgrobni križevi i raspela za procesije i raspuća. Do skora su u Srijemu bogato rezbarili i čitave kuće, hambare, stupove od vrata i pokućstvo; danas to čine još u hrvatskoj Posavini, ali jednostavnije.

S rezbarstvom u užem smislu srodno je tokarstvo (strugarstvo), koje se služi stabilnom ili ručnom stružnicom, svrdlom i raznim noževima. Naročito se lijepo izrađuju čuture u Slavoniji i hrvatskom Zagorju. — Rezbarski i tokarski predmeti ukrašuju se često još na pr. inktrustacijom raznobojnim voskom, ukucavanjem (vezenjem) kovne žice, »obaljanjem« t. j. zalijevanjem olovom ili kositerom, žeženjem tara pomoću užarene gvozdene šipke i t. d.

III. Šaranje tikvica. V. Tikvice.

IV. Šaranje jaja. V. Pisanice.

V. Slikarske vještine. Izuzev šaranja tikvica i jaja, druge slikarske vještine srazmjerno su veoma slabo razvijene. Očevidno je da one nisu domaće stare tradicionalne vještine. Slikaju se običnim zemljanim bojama zidovi kuća s polja i u sobama, a od šarena papira se režu jaslice (betlehemi, vertepi), zvijezde o Sveta Tri Kralja, i umjetno cvijeće. No sve se to radi u krajevima, gdje je jači zapadnjački upliv.

VI. Keramičke vještine. V. Keramika.

VII. Kujundžijske vještine. V. Zanati.

VIII. Lularstvo. V. Lula.

IX. Medičarstvo je upravo zanat, i to više manje gradski, ali su mu proizvodi, namijenjeni u prvom redu seljacima, često od neobične draži naivne estetike. Uz raznolike medene kolače (licitare), pravljene pomoću drvenih kalupa i ukrašene slikovitim šarenim šećernim ukrasom, medičari proizvode i svijeće voštanice, jednostavne i bogato ukrašene, za razne vjerske potrebe, kao i voštane votivne predmete. Robu prodaju većinom na proštenjima i sajmovima pod šatorima, gdje se pije i tradicionalna »medica«, slatko alkoholno piće od meda.

Literatura: S. Laj, Ornamenti jugoslovenske domaće i umjetne obrtnosti (1875—1884); M. Cepelić, Na-

rodno tkivo i vezivo (Spomen-cvijeće Matice Hrvatske, 1900); J. Belović-Bernađikovska, Građa za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada (1898); Hrvatski građevni oblici (Izdanje Društva hrvatskih inženjera i arhitekta, 1904 i dalje); Bruck-Aufenberg, Dalmacija i njezina narodna umjetnost (1911); Zbornik za narodni život i običaje. Lovretić, Otok; Lang, Samobor; Haberlandt A. Dr., Volkskunst der Balkanländer (1919); Schinnerer L., Antike Handarbeiten.

V. Tkalčić.

VJETERNICA, rijeka u Srbiji, lijevi pritok Južne Morave. Izvire pod Gočem (1.238 m), sjevero-sjeverozapadno od Vranja, a utiče ispod sela Bogojevca. Dužina je 68·8 km, površina porječja 478 km^2. Pri srednjem najnižem riječnom stanju raspolaže hidrauličkom snagom od približno 4.000 HP. *P. V.*

VLAČAR je zanatlija, koji se bavi preradom vune, njenim češljanjem i pripremanjem za upotrebu i izradu tkiva ili pokrivača. Ova vrsta zanata naročito je zastupljena u gradovima u Srbiji. *Lj. O.*

VLADEN MILAN, inženjer kemije, profesor trgovačke akademije u Zagrebu (8/9 1884, Donji Miholjac, Slavonija). Učio je visoku tehničku školu i filozofski fakultet u Beču. Bio je dvije godine na praksi u industrijskom poduzeću i kemijsko-tehničkom laboratorijumu u Parizu. Od 1909 je profesor trgovačke akademije, profesor i upravnik privatne trgovačke škole Merkur u Zagrebu. Izvodi tehničko-kemijske i trgovačke analize, i daje stručna mišljenja (izvještaje). Napisao je Nauku o robi (prvo izdanje 1922, drugo izdanje 1924), Anorgansku kemiju i Kemijsku tehnologiju (1923), Organsku kemiju (1924). Sarađuje u stručnim listovima i revijama. *S. D.*

VLADIKA je vlasteoska žena, ili vlasteoska djevojka za udaju. U tom smislu sačuvala se riječ V. do našega vremena u Dubrovniku.

M. K.

VLADIMIR, knez zetski (na kraju 10 i u početku 11 vijeka). Vladao je u Zeti, s prijestolnicom kod Prečiste Krajinske, na zapadnoj strani Skadarskog jezera. Napao ga je makedonski car Samuilo, i natjerao ga na predaju, na brdu Obliku. Datum nije poznat, ali izgleda da je to bilo pred kraj 10 vijeka. Odveden u ropstvo u Prespu, V. je, veli legenda, zadobio ljubav careve kćeri Teodore-Kosare, i postao njegov zet. Samuilo ga je, poslije ženidbe, vratio ponovo za vladara u Zetu. Iza smrti Samuilove, kad je ubistvom njegova sina došao na vlast sinovac mu Vladislav, knez V. je pao kao žrtva porodične osvete novoga cara. Namamljen od njega u Prespu, tamo je ubijen, na izlazu iz crkve (oko 1016). — U narodu je V. bio mnogo štovan i proglašen za sveca. Kult mu traje još i danas.

Literatura: St. Novaković, Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima (1893); B. Prokić, J. Skilica kao izvor za istoriju makedonske slovenske države (Glas, 84, 1910). *V. Ć.*

VLADISLAV GRAMATIK je jedan od najboljih i najučenijih naših pisara 15 vijeka. Vjerojatno je porijeklom iz Novog Brda. Poslije je živio u Bogorodičinom manastiru skopske Crne Gore. Stajao je jedno vrijeme u vezi s učenim Dimitrijem Kantakuzenom. Od V. ima više rukopisa s važnim žitijama i pohvalama svetiteljima Južnih Slovena. Pisao je u vremenu od 1456—1481.

Literatura: Đ. Daničić, Starine, 1, 44—85. *V. Ć.*

VLADISLAV I., kralj srpski 1234 do 1242. V. je drugi sin Stefana Prvovjenčanoga. Došao je na vlast svrgavši starijeg brata Radoslava. Imao je za ženu kćer Asana II., cara bugarskog, čiji je uticaj, za vrijeme vlade kralja V., bio presudan u Srbiji. V. je zadužbina manastir Mileševo, u koji su 1237 prenesene moći kraljeva strica, Sv. Save. Poslije smrti cara Asana (1241), i za vrijeme tatarske najezde u srednju Evropu i na Balkan, 1242, V. je zbačen s prijestolja od svog mlađeg brata Uroša. Ali je V. i poslije toga zadržao i titulu kralja i jednu užu oblast, živeći u prijateljstvu s bratom. Bio je u životu još 1264. Dva mu sina, Stefan i Desa, nisu imali nikakva većeg značaja, a kći mu je (nepoznata imena) bila udata za kneza Đuru Kačića u Omišu.

V. Ć.

VLADISLAV II., sin kralja Dragutina i pretendent na srpski prijesto. 1292 dobio je V. u nasljedni posjed Slavoniju, kao pristalica Karla Mar-

tela, a 1293 uzeo je za ženu Konstancu Morosinijevu, nećaku Martelova protivnika Andrije III. Kralj Dragutin želio je da V. obezbijedi prijesto u Srbiji, i radi toga je ratovao s bratom Milutinom (oko 1313). Rat se završio pristankom Milutinovim, da se smatra vazalom svoga sinovca, koji je dobio oblast svog oca. Čim je Dragutin umro (1316), Milutin je pogazio ugovor i prigrabio njegove zemlje, a V. zatvorio. Oslobodivši se zatvora iza Milutinove smrti (1321), V. je zauzeo oblast svog oca, i počeo borbu i za raški prijesto, pomagan od Madžara i bosanskog bana Stjepana II., svoga zeta. Borbe su trajale duže, ali je, na kraju, 1324, V. bio prisiljen da napusti Srbiju. Umro je negdje u Ugarskoj. *V. Ć.*

VLAHOVIĆ DANILO, bukovinski episkop i crkveno-prosvjetni organizator (1789—1822). V. je 1786, po sporazumu s karlovačkim mitropolitom, poslat od državnih vlasti u Bukovinu, da po duhovnom reglamanu, koji je izdao car Josip II. 1786, provede crkveno uređenje u toj crkvenoj oblasti, i da ujedno upravlja klerikalnom školom u Sučavi, koja je 1789 prenesena u Černovice, a 1875 pretvorena u bogoslovski fakultet. V. je svoju misiju odlično izveo i kao episkop znatno učinio ne samo za dobru crkvenu organizaciju i podizanje intelektualnog obrazovanja bukovinskog svećenstva, nego i za sirotinju, bez obzira na vjeru. On je, naime, 1798 osnovao kršćanski interkonfesionalni zavod za siromahe, koji i danas postoji, pod nadzorom pravoslavnog rumunjskog episkopa u Černovicima. *R. G.*

VLAHOVIĆ DRAGUTIN, trgovac (1890, Senj). Gimnaziju je svršio u Senju, trgovačku akademiju u Gracu. Zatim je u Senju imao veliku trgovinu vinom. 1906 izabran je za narodnog zastupnika Senja na hrvatskom saboru, i grad Senj ga je izabrao za svog načelnika. Bio je predsjednik Senjske štedionice i Hrvatskog parobrodarskog društva, komu je i jedan od glavnih osnivača. U političkim krugovima, naročito opozicionim, igrao je vidnu ulogu kao vođa Starčevićeve stranke prava u Primorju. 1913—1924 bio je predsjednik trgovačke obrtne komore u Senju. *S. D.*

VLAJENICA, planina u Južnoj Srbiji, 13·5 km zapadno od Gostivara. Visoka je 1.747 m. *P. V.*

VLAJINAC MILAN DR., profesor univerziteta (11/11 1876, Vranje). Gimnaziju i dvije godine tehnike svršio je u Beogradu, poljoprivredu na tehničkoj visokoj školi u Münchenu i filozofski fakultet u Halle. Služio je u ministarstvu poljoprivrede i u Savezu zemljoradničkih zadruga, proučavao je zadrugarstvo u Danskoj, a bio je i upravitelj državnog imanja u Ljubičevu, Topčideru i Dobričevu. Učestvovao je poslije rata u zemljoradničkom političkom pokretu. — Naučni rad je otpočeo svojom zapaženom doktorskom tezom Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens (1903), poslije koje su došli samo manji naučni radovi, više iz ekonomno-političke prakse no opsežniji naučni prilozi. Naročito se zanima za pitanje podizanja stočarstva. Marljivo je sabrao i veliku folklornu zbirku Poljska privreda u narodnim poslovicama (1925). *M. K-ć.*

VLAJKOVIĆ ĐORĐE (ĐOKA), pješadijski pukovnik u penziji (3/3 1831, u Austro-Ugarskoj — 17/8 1883, Beograd). Stupio je u austro-ugarsku vojsku 5/10 1847, a prešao u Srbiju kao pješadijski kapetan I. kl. 15/6 1862. Unaprijeđen je za majora 15/5 1876, za potpukovnika 2/8 1876, za pukovnika 5/11 1876. Stavljen je u penziju zbog tjelesne nesposobnosti 1/10 1879. Za vrijeme mira bio je na svim položajima, odgovarajućim njegovom činu. Za vrijeme ustanka u Bosni i Hercegovini (1875) komandirao je srpskim dobrovoljcima u Bosni. U ratu 1876 komadirao je dobrovoljačkim korom na Javoru. *V. B.*

VLASENICA, grad u Bosni, glavno mjesto u oblasti Birču. Ima 1.766 stanovnika. 1244 spominje se grad Borač u župi Borač (pod Turcima Birač). V. je ležala na putu iz Ugarske u Dubrovnik. U podgrađu V. bila je u srednjem vijeku carinarnica. Današnje ime V. je sadašnjeg postanka. Od značaja je kao lokalni centar i sresko mjesto u stočarskom i voćarskom kraju. *M. F.*

VLASENKA, šarena pregača. Nosi se u timočkom kraju. *N. Z.*

VLASI I MAVROVLASI. Na cijelom zapadnom području Balkanskog

Poluotoka i u čitavom Podunavlju proces romanizacije domaćeg stanovništva uzeo je za vrijeme rimske vlasti dosta jake razmjere. Iz vulgarnolatinskog jezika razvio se u pojedinim oblastima poseban tip romanskih dijalekata, od kojih su najviše poznati rumunjski i malo manje dalmatski. Čak je albanski postao poluromanski mješoviti jezik. Vremena seoba naroda donijela su znatan poremećaj etničkih prilika na Balkanu, a naročito su nove prilike nastale doIaskom Slovena u 6—7 vijeku. Staro stanovništvo polako se stalo pretapati u slovensku većinu, ali su se još dugo vremena održavali jaki ostatci romanskog elementa. Ovaj je bio naročito jak u dalmatinskom primorju, posebno u gradovima, ali ga je bilo dosta i u planinama, gdje je nastavio svoja stočarska zanimanja. Bježeći ispred Slovena velik dio starijeg romanskog stanovništva povlačio se dublje u Bizantiju, i u južnoj je Makedoniji, u 9 i 10 vijeku, predstavljao vrlo velik procenat. Sloveni su taj romanski elemenat zvali imenom Vlaha (po germanskom Walh, Wälsche), označavajući tim nazivom Romane. Vlasi, na pr., označava u starim slovenskim spomenicima Italiju, a ime V. u srpskim izvorima još 13 vijeka uzima se za tada više romanske Dubrovčane. Za razliku od tih V. zvani su brđanski pastirski Romani »crnim Vlasima«, Mavrovlasima (lat. Moroulachi), vulgarno Morlaci, ili kasnije, po turskom, Karavlasi. U nas pored tih naziva postoje još i crnogunjci, i crnovunci. — Tragove tog romanskog naselja pokazuju kod nas, pored ogromnog broja topografskih naziva, i imena čitavih oblasti, kao Stari Vlah, oko Drine, ili Donji Vlasi, oko Stoca, ili Canale della Morlacca, u Hrvatskom Primorju. Kako su ti V. (sr. nazive brda i sela Vlašić, Vlahinja, Vlaška, Blahovići i t. d.) bili najvećim dijelom stočari, to se s vremenom naziv Vlaha prenio na sve stočare, ma i ne bili romanskog porijekla. (Sr. u narodnoj pjesmi povik jednom Srbinu: »sebi ruke, čobanino vlaška«.) Taj naziv zadržali su turski osvajači prema oba dijela kršćana. Ime Vlaha, koji su najvećim dijelom bili pravoslavni i išli sa Srbima zajedno, postalo je kasnije ponegdje kod katolika oznaka za pravoslavne, naročito onda, kad se tim imenom htjelo da se nagrde, i da se njihovo stočarsko zanimanje obilježi kao nešto niže. — Stapanje vlaškog elementa sa slovenskim da se lijepo pratiti po izvjesnim pomenima u dubrovačkom arhivu, gdje nalazimo katune V. Drobnjaka, V. Mirilovića, V. Riđana i dr., i u čitavom nizu imena kao Radulovići, Marulići, Drakulovići ili Bona-Bunići, Gondola-Gundulići, Natalis-Nalješkovići i dr.

L i t e r a t u r a: C. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters (I.—III. 1901 bis 1904); P. Skok, Pojave vulgarnolatinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije (1915); Dopune i ispravke, Starinar, 1 (1923); K. Kadlec, Valaši a valašské pravo (1916; O tom, P. Skok, Glasnik Zem. Muzeja, (30, 1918); S. Dragomir, Vlahii si Morlacii (1924). *V. Ćorović.*

VLASIJE SV. 1. Crkva kod Prizrena. Spominje se 1348.

2. Crkva kod Štipa. Spominje se 1377. *V. F-ć.*

VLASINA. 1. Rijeka u Srbiji, desni pritok Južne Morave. Izvire pod Pandžinim Grobom (1.575 m), utiče 4 km sjeverozapadno od sela Stajkovca. Dužina toka joj je 65·5 km, a površina porječja 1.002 km². *P. V.*

2. Oblast u porječju Vlasinskog Blata. S Krajištem ima 76 naselja.

L i t e r a t u r a: R. Nikolić, Krajište i Vlasina (Naselja, 8). *B. D.*

VLASOTINAČKA TRGOVAČKA BANKA. Osnovana je 1908. Centrala Vlasotinci. Kapital 700.000 Din. *N. S.*

VLASOTINAČKA ZADRUGA. Osnovana je 1895. Centrala Vlasotinci. Kapital 500.000 Din. *N. S.*

VLASOTINCI, gradić u Srbiji (niška oblast), na rijeci Vlasini. U okolini su dobri vinogradi. Ima 3.780 (1921) stanovnika. Sresko je mjesto. Ima poštu. *B. D.*

VLASTAR MATIJA, jeromonah iz Soluna Napisao je 1335 sintagmat, t. j. zbornik, u 14 odsjeka, u kome su azbučnim redom izloženi propisi nomokanona, dakle crkvenog i svjetovnog prava, koje se tiče crkve. Djelo V. je odmah došlo do velikog ugleda, pa je, kako misli St. Novaković, oko 1347 do 1348, po zapovijesti cara Dušana, prevedeno i na srpski, i primjenjiva-

no u praksi, uporedo s Dušanovim Zakonikom. Taj prijevod je kasnije, oko 1413, skraćen na jednu trećinu, pri čemu su zadržani poglavito propisi svjetovnog prava. Slovenski prevod izdao St. Novaković 1907, sa opširnim predgovorom. *R. P.*

VLASTELA. Već u izvorima 6 vijeka nalazi se dovoljno pomena o tom, kako Sloveni imaju više poglavica i neke vođe. U vrlo ranim izvorima dolazi ime župana, kao oznaka za poglavare pojedinih župa, a poslije se javlja i riječ knez. Župani su bili nasljedna gospoda, ali se nalazi primjera da županska titula, i pored živih sinova, prelazi i na braću. U 9 vijeku Srbi su imali i velikog župana, koga bizantinski izvori zovu arhontom. Iz tih porodica vođa i župana stvorila se nova staleška grupa s nekim višim pravima. Njima su poslije došli ljudi s jakim ličnim i novčanim sredstvima. Riječ boljar (u ruskom bojarin, barin) potiče iz tursko-mongolskog bajar, i označavala je najprije bogata, pa onda odlična čovjeka. U 12 vijeku Srbi su već imali V. Etimologija riječi je jasna. Prvovjenčani u Nemanjinom Žitiju kaže: »kneze zemlji, koji su nad vlastima«, odnosno koji drže glavnu vlast. Niže plemstvo bili su vojini, t. j. vojnički zapovjednici, koji su nosili naziv i vlasteličići. Veća V. su velmože (od velmouž, veliki čovjek). Veća V. od 13 vijeka izlaze ponajviše iz pobočnih linija vladarske kuće i vladarskih srodnika, a onda i od naročito istaknutih vojskovođa. Vlasteoske žene zovu se vladike.

U dalmatinskim gradovima razvilo se plemstvo (nobiles) zbog plutokratskog gradskog uređenja, i javlja se od 11 vijeka, s puno ljubomornosti na svoj privilegirani položaj i s mnogo štovanja svoje starine.

L i t e r a t u r a: C. Jireček, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I., 42—45. *V. Ćorović.*

V. su u jugoslovenskoj pravno-historičkoj oblasti, prema sredovječnom staleškom uređenju, ona društvena klasa, koja je, pored visokog klera, uživala najpogodniji položaj, i u političkom i u pravnom pogledu. Ređe se u srpskim izvorima V. nazivaju i bojarima. Za naziv V. dolazi naročito u obzir ona teritorija naše pravne historije, gdje su se služili slovenskim diplomatskim jezikom. U srpskoj državi srednjeg vijeka izvršila se u klasi vlastele diferencijacija, koja je već u Dušanovu Zakoniku jasna. Razlikuju se s jedne strane vlastela, velika i mala, a onda vlastela i vlasteličići. Na osnovi materijala, koji nam stoji na raspoloženju, ne da se nesumnjivo utvrditi, kakav je položaj tih pojedinih vrsta, i koji je odnos bio među njima. Moguće da su vlasteličići plemstvo novijeg, i to vojničkog porijekla, prema starijoj V. Posebna je vrsta V. krajišnici, koji su imali dužnost, da brane državnu granicu od neprijatelja, pod vlastitom odgovornošću. *M. K.*

VLASTELINOVIĆI, ugledna hercegovačka porodica u Pivi i Rusiji. Početkom 17 vijeka pominje se vojvoda Rade Vlastelinović na jednoj ikoni u manastiru Pivi. 1659 poslao je pismo i dar istomu manastiru vojvoda Stefan Vlastelinović iz Moskve, a 1715 Nikola Vlastelinović prepisao je u Moskvi Trebinjski Hronograf za ruskog pukovnika Miloradovića. *R. G.*

VLASTELINSKA PRAVA. V. Oslobođenje zemlje i seljaka.

VLASTELINSTVA CRKVENA. V. Crkvena vlastelinstva.

VLASTELINSTVO DALJSKO. V. Daljsko vlastelinstvo.

VLASTICA, planina u Dalmaciji, 7.5 km istočno-sjeveroistočno od Dubrovnika. Visoka je 909 m. Preko planine prolazi cesta Dubrovnik—Trebinje. *P. V.*

VLASTIMIR, veliki župan (u sredini 9 vijeka). V. potiče iz linije kneza Višeslava, a sin je kneza ili velikog župana Prosigoja. Vladao je u Raškoj, a pod njegovom vrhovnom vlašću nalazila se i stara trebinjska oblast. V. se istakao hrabrim trogodišnjim otporom bugarskomu vladaru Presijamu.. Toj V. borbi protiv Bugara ima se zahvaliti prvo jače pribiranje srpskih plemena u čvršću državnu zajednicu. *V. Ć.*

VLASULJA, planina na granici Hercegovine i Crne Gore, 16 km istočno-sjeveroistočno od Gackog. Visoka je 2.339 m, Oštri Kuk 2.337 m. *P. V.*

VLAŠIĆ. 1. Planina u Bosni, između rijeka Bijela-Lašva-Ular-Ilomska, 7 km sjeverno od Travnika. Najviši

su vrhovi: Vlašić (1.919 m), Devečani (1.768 m), Ljuta Greda (1.740 m), Kuježnica (1.595 m), Begov Konac (1.557 m), Lešna (1.493 m). Južnim podnožjem prolazi cesta Livno, Jajce—Travnik—Žepče, Sarajevo.

2. Planina u zapadnoj Srbiji, između rijeka Vel. Cernice-Jadra-Tamnave, 11 km sjeverno od Osečine. Najviši su vrhovi: kota 462 m, Jankov Vis (454 m), Velike Bljege (444 m), Straža (424 m). Podnožjem planine i preko nje prolaze ceste: Loznica—Valjevo, Šabac—Ljubovija, Šabac—Osečina. *P. V.*

VLAŠIĆ FRANJO BARUN, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1832 do 1840 (24/4 1766, Dombovar — 16/5 1840, Zagreb). Stupio je 1784 u vojsku, kao husarski kadet, 1813 postao je general, a 1831 zapovjedajući general u Petrovaradinu. 10/2 1832 imenovan je za bana. Njegovo imenovanje bilo je u Hrvatskoj s radošću pozdravljeno, naročito kad je V. uzeo sebi za doglavnika poznatog tada patriotu Stjepana Ožegovića. Hrvati su se nadali, da će u njemu naći zaštite, ako Madžari nastave sa svojom nasilnom politikom. V. je u istinu u svakoj prilici podupirao tadašnji jaki narodni pokret. Na bratislavskom (požunskom) saboru od 1832 do 1836 V. je energično branio hrvatska prava. Kad su Madžari počeli svojatati Rijeku i Primorje, izjavio je V. svečano da je Rijeka s Primorjem samo hrvatska. V. je preporučio Gajevu molbu da u Zagrebu može osnovati štampariju (Bibliografski zavod). Kad su Madžari, na saboru 1839/40, stvorili zaključke o uvođenju madžarskog jezika u Hrvatskoj poslije 10 godina, priključio se i V., koji je tada bio već teško bolestan, općoj opoziciji u Hrvatskoj i Slavoniji protiv tih zaključaka, i upravio je kralju, pred samu smrt, predstavku, u kojoj je molio, da od Hrvata ukloni »posve strani« madžarski jezik. Kralj je doista otklonio sankciju zaključka ugarskog sabora o madžarskom jeziku.

L i t e r a t u r a: F. Šišić, Hrvatska povijest, 3 (1913); R. Horvat, Povijest banske palače (1916). *M. Prelog.*

VLAŠIĆI. V. Nebeska tijela.

VLAŠIĆKA OVCA je jedan soj domaće ovce pramenke, u okolini Vlašić-Planine. V. O. se odlikuje većom težinom tijela, preko 30 kg, i većom količinom mlijeka, do 60 l, za vrijeme laktacione periode bez mlijeka, koje janje siše. *S. U.*

VLAŠKA, jezero u Dalmaciji, 3·5 km sjeveroistočno od ušća Neretve, uz mjesto Rogotin, umjetno spojeno s kanalom Desanka, kojim otiče. Površina mu je 0·42 km², najveća dubina 39·7 m, apsolutna visina 0 m. Površina se mijenja s plimom i osekom, a voda je bočata. *P. V.*

VLAŠKA VELIKA, sredovječno ime za Tesaliju, koje joj je došlo zbog tamošnjih mnogih Vlaha. *D. An.*

VLATASTA MUHA (Chlorops taeniopus Meiz., Halmfliege) pojavljuje se kod nas početkom augusta, leže svoja jaja u mlade jesenske usjeve (poglavito pšenicu), gdje se u vlatu razviju tokom ljeta ličinke i kukuljice, koje smetaju razvitku klasa. U Srijemu i Bačkoj česta je štetočina; može se spriječiti samo kasnim sijanjem ozimina (pšenice i ječma). *O. F.*

VOD (VODSEDALEK) MILA, kipar (18/9 1888, Budimpešta). Učila je 1907—1912 umjetničku školu u Zagrebu, gdje su joj bili učitelji Frangeš i Valdec. Za veliku dvoranu sveučilišne knjižnice u Zagrebu izradila je niz plaketa. Izlagala je češće u Zagrebu, najzad 1924 kolektivno. Živi u Petrinji, kao učiteljica više građanske djevojačke škole. *A. Sch.*

VODENE SNAGE. Zahvaljujući svomu geografskom položaju, reljefu terena, klimatskim i hidrološkim prilikama, kraljevina SHS ima dosta i dobro raspoređenih V. S. Zemlja je ispresijecana mnogim riječnim tokovima, čiji su padovi često dosta veliki. Ravnice, u koliko oskudijevaju u V. S., mogu se lako snabdijevati iz svoje okoline, zahvaljujući modernoj primjeni transformatora i zbog toga mogućnosti prenošenja (i na veća odstojanja) električne struje visokog napona, bez osjetnih gubitaka, sprovodnicima tankim, lakim i jeftinim. Naročitu pažnju zaslužuju rijeke, u koje vode dolaze s visokih planina: Drava, Sava (u gornjim tokovima), Drina, Una, Vrbas, Bosna, Ibar, Vardar, Neretva, Crna Rijeka i mnoge druge, s manjom količinom vode, ali jačim padovima. Kod sviju ovih rijeka veoma je značajno, što one, dobivajući vodu s visokih planina, od to-

pljenja poznih snjegova, pri ljetnjoj maloj vodi imaju relativno mnogo više vode nego rijeke, čije je porječje ispod 1.000 m nadmorske visine, pa su zbog toga za iskorišćavanje vodene snage mnogo zgodnije od ovih drugih. Tomu idu u prilog i znatno veći padovi ovih rijeka, česte i zgodne klisure u njihovim dolinama, što je sve od presudnog uticaja da su postrojenja za iskorišćenje V. S. nesravnjeno jeftinija. S tih razloga do sada su postrojenja za iskorišćenje V. S. velikom većinom podizana na tim najzgodnijim mjestima.

V. S., pretvorena u električnu energiju, može se gotovo svuda upotrijebiti u neposrednoj blizini, bilo za preradu šumskog drva (Srbija, Crna Gora, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Slovenija), bilo za preradu vapnenjaka u karbid (Crna Gora, Dalmacija, Hercegovina), bilo za rudarske i druge potrebe. Nigdje nema naročitih teškoća, da se ona prenese u bliske centre velike ili male industrije, zanatske ili osnovane na poljoprivredi, koji postoje, ili će se baš tom snagom omogućiti njihovo stvaranje i pouzdan razvitak.

Po ekonomski i kulturni napredak kraljevine SHS iskorišćavanje V. S. ima vrlo veliki značaj. Brdski, sada siromašniji krajevi, brzo bi se razvili i ekonomski znatno podigli, a električna energija djelovala bi blagotvorno na brzo podizanje i snaženje mnogih sada zaostalih naselja u dosta velikome perimetru oko hidro - centrale. Zgodan raspored V. S., sam sobom nudi vrlo povoljne uvjete za elektrifikaciju željeznica.

U predjelima krasa (Dalmacija, Hercegovina, Crna Gora) eksploatacija V. S. predstavlja ponegdje jedini izvor bogatstva, naročito u vezi s proizvodnjom karbida i umjetnog gnoja za poljoprivredu, tako, da po neki siromašni krajevi mogu najbrže postati bogati i korisni cijeloj državi.

Do sada ne postoji katastar V. S. kraljevine SHS, već samo privremeni popis vodenih snaga kraljevine SHS, izdanje generalne direkcije voda 1921, u kome je izložen način računanja-ocjene V. S. za pojedine rijeke. Priložene su mu karte. Po tome privremenome popisu u kraljevini SHS, cjelokupna količina V. S. (bez rijeka u krasu) iznosi 3,507.790 HP za malu vodu, a za srednju vodu od prilike dva puta više. Iskorišćava se svega 160.000 HP. (U Francuskoj ima 4,600.000 HP za male vode, 9,600.000 HP za srednje vode; u Italiji 4,656.000 HP za male vode, 7,350.000 HP za srednje vode. Iskorišćava se oko 25%.)

Zakonodavstvo o V. S. nije još izjednačeno u cijeloj državi. Za pojedine pokrajine važe zakoni: za Srbiju i Južnu Srbiju od 1878 i 1905, za Crnu Goru (V. Bogišić), za ostale zasebni zakoni, austrijski ili madžarski. Svi su u glavnim odredbama slični, ali ima i znatnih razlika. Osim u ponekim krajevima poštuju se i ostatci rimskog ili narodnog uobičajenog prava na vodu. *M. Jovanović.*

VODENICA. V. Mlin.

VODENIČAR je zanatlija, koji se bavi podizanjem mlinova na vodama (obično na potocima, zbog čega se ovi mlinovi nazivaju potočare), t. zv. vodenica, a koji se u isto vrijeme bavi i radom u vodenici kao mlinar. Vodeničarski zanat je u većini slučajeva kod nas vještina, koja se ne izučava kao ostali zanati, već se ovim bave često i sami seljaci, koji su ovaj posao naučili od nekog iskusnog vodeničara. — V. se često pogrešno kod nas nazivaju i majstori, koji se bave izradom mlinova za mljevenje kafe ili t. zv. vodenica za kafu. Ovaj naziv dolazi otuda, što oni izrađuju sprave za mljevenje, koje u našem narodu imaju pretežno naziv vodenice. Ime je došlo od nazvi mlina na vodi. *Lj. O.*

VODENJAČA (Orobanche minor Sutt., Kleeteufel), parasit na djetelini bez lista, s ljubičastim cvjetovima, koji djetelinu isisava svojim korijenjem, puštajući ga u korijen djeteline. Sjeme mu je kao prah sitno. Ne može se drugačije iskorijeniti, nego iskopavanjem iz zemlje i paljenjem. *O. F.*

VODITELJ V BOGOSLOVNIH VEDAH, stručni slovenski časopis. V. se bavio u prvom redu praktičkom aplikacijom teoloških nauka u crkvi i u životu, a donosio je i naučne članke. Izlazio je u redakciji Fr. Kovačiča i Fr. Lukmana u Mariboru od 1898 do 1916, 4 puta godišnje. Produženje V. je Bogoslovni Vestnik, koji izdaje, 4 puta godišnje, od 1920 u redakciji Fr. Lukmana Bogoslovna Akademija u Ljubljani. Jedan od glavnih

ciljeva oba pomenuta lista je nov (četvrti) potpun slovenski prijevod Sv. Pisma, koji već izlazi. *J. G.*

VODNE ZADRUGE su udruženja, koja imaju za cilj, da zajedničkim silama provode reguliranje korita rijeka i vodotoka (brzica), utvrđivanje obala, odbranu od poplave, ili da se služe zajedničkim uredbama vodom u svrhu natapanja, drenaže, osušivanja, kolmacije i t. d. V. Z. se, ako se ne mogu složiti interesenti sami, mogu stvarati prisilno od strane vlasti, prema propisima zakona o vodnom pravu. Interesenti moraju snositi troškove, koji pripadaju njihovomu zemljištu, a troškovi ovi mogu se utjerivati putem političkoga prisilnoga postupka kao i porez. (V. Vodno pravo.) *O. F.*

VODNIK BRANKO DR., književni historik (26/2 1879, Varaždin, Hrvatska — 14/6 1926, Zagreb). Gimnaziju je svršio u Varaždinu (1899), slavistiku je učio u Zagrebu i Pragu, a svršio je u Krakovu 1903. Na univerzitetu u Zagrebu stekao je usposobljenje za nastavnika srednjih škola i promoviran je za doktora filozofije (1905). Služio je po srednjim školama u Karlovcu (1903/04), Osijeku (1904/05), a onda je premješten u Zagreb, gdje je od 1911 bio docent, a od 1922 redovni profesor za hrvatsko-srpsku književnost.

Prvo je V. djelce, Prvi hrvatski pjesnici, izašlo u Pragu, povodom četiristogodišnjice hrvatske književnosti (1901). Posebice je izdao ove literarno-historičke radove: Petar Preradović, studija (1903), Slavonska književnost u 18 vijeku (1907), Stanko Vraz, studija (1909), Antun Mihanović, studija (1910), Ante Starčević, studija (1912), Postanje Lucićeve Robinje (Rad, 176), Povijest hrvatske književnosti, I. dio (1913). Više V. rasprava rasuto je po časopisima (Vijenac, Savremenik, Jugoslavenska Njiva, Veda). U Gradi (knj. 7 i 9) izašli su njegovi Prilozi za povijest hrvatske književnosti. Izdao je udžbenik Pregled hrvatsko-srpske književnosti u ogledima (III. izdanje, 1923). Priredio je, prema rukopisima, kritično izdanje Djela P. Preradovića (knj. I. i II., 1919). V. je dao kod Hrvata prvu naučnu historiju književnosti, obuhvativši dio od humanizma i renesanse do prosvjetiteljstva, a inače se njegov rad uglavnom kreće oko hrvatskog preporoda. *M. Prelog.*

VODNIK VALENTIN, slovenski pjesnik (3/2 1758, Zgornja Šiška, kod Ljubljane — 8/1 1819, Ljubljana). Učio je 1770—1775 gimnaziju u Ljubljani, bio 1775—1784 kod franjevaca, i kod njih učio filozofiju i teologiju do 1782 (postao je svećenik oko 1781). Od početka 1784 bio je svjetski svećenik i kapelan u Sori do 1785, na Bledu do 1788, u Ribnici do 1792, u Koprivniku-Gorjušama do 1796, kod Sv. Jakoba u Ljubljani do 1798, od jeseni 1798 i dalje profesor gimnazije u Ljubljani, i to od 1808 profesor historije i geografije, od 1810 i talijanskog jezika. Za vrijeme francuske okupacije bio je direktor gimnazije 1810—1811, direktor zanatlijske škole do 1813, direktor i inspektor ljubljanskih normalnih škola do 1815, 1815 je, zbog frankofilstva i framasonstva, stavljen u mirovinu, a kasnije je bio privremeni učitelj za talijanski jezik i do početka 1816 i za humanističke predmete. — Pod uticajem Pohlina počeo se V. interesirati za materinji jezik i oko 1775 pisati slovenske pjesme, koje je objavljivao 1779/81 u Devovim Pisanicama. Pod uticajem Zoisovim razvio se od 1793 i dalje u jednog od najmarkantnijih i prvih kulturnih radnika u smislu svjetske slovenačke literature.

V. je napisao jednu pobožnu knjigu, a uređivao je prvi poučno-zabavni kalendar (Velika pratika 1795/97), prvi časopis (Ljubljanske Novine 1797/1800) i umnožio stručne knjige prvim Kuharskim bukvama (1799) i prvim Babištvom ali porodničarskim vukom (1818). Za francusku školu napisao je 5 najvažnijih slovenskih udžbenika i stvorio bazu, da se mogla u njoj obraćati veća pažnja na slovenski jezik. V. je skupljao među prvima narodne pjesme, produžio je rad na gramatici i rječniku, pokušao je umnožiti kazališni repertoar, a postao je prvi svjetski, a u isto doba odista i narodni pjesnik, koji je širio sveslovenske, jugoslovenske (ilirske), i slovenske ideje.

Glavna V. djela (pjesnička): Pjesme za poskušno, 1806, Pesmi za brambovce, 1809, Ilirija oživljena (1811 u Pismenosti ali gramatički za perve šole). Kasnije su V. izdanja: Pesme, 1840 (Smole), Pesmi, 1869

(Levstik), Izabrani spisi 1890 (Wiesthaler), Pesmi, 1912 (program realke u Idriji, građa za studiju, saopćio Omersa) i t. d.

Literatura: Vodnikov spomenik (1859); Glaser, II., 61—67 (s literaturom do 1895); Vrhovnik, O Val. Vodniku (Izvjestja Muzejskega Društva za Kranjsko, 1899); Vidic, V. V., der erste slovenische Dichter (Jagićev Archiv, 23, 386—463; 24, 74—103; Modic, Vodnik kot jezikoslovec (Dom in Svet, 1909); Bren, V. Vodnik kot frančiškan (Čas, 1917); Grafenauer, V. Vodnik-pesnik (Knezova knjižnica, 22, 1918); Grafenauer, O Vodnikovi pesnički zapuščini in dosedanjih izdajah njegovih pesmi (Časopis za slov. jezik, I.); Mal, Doneski, Dom in Svet, 1918, 174—189, 1919, 46—47; Prijatelj, Profili (Ljubljanski Zvon, 1921); Prijatelj, Nekaj Vodnikovih pisem Kopitarju (Časopis za slov. jezik, 4, 1924, 174 do 167); Ilešić, Slov. pesnik V. Vodnik in Napoleonov katekizem (Bulićev Zbornik, 625—632).

F. Kidrič.

VODNO PRAVO određuje, kako se može ko služiti vodom, kao i pravne odnošaje, koji se tiču javnih voda. Osim Srbije i Crne Gore, u svim je pokrajinama V. P. uređeno naročitim zakonima, koji određuju upotrebu vode, podizanje vodnih građevina, uređenje vodnih zadruga za reguliranje vodotoka, odvodnjavanje i natapanje zemljišta, vodno redarstvo.

Literatura: Smrekar, Priručnik za političku upravu. *O. F.*

VODOPIĆ MATO, pripovjedač, dubrovački biskup (13/12 1816, Dubrovnik — 13/3 1893, Dubrovnik). Gimnaziju je svršio u Dubrovniku, filozofiju i bogosloviju u Zadru. U dubrovačkom primorju , u Smokovljanima, bio je kapelan (1842), u Ošljemu upravljač župe (1842 do 1844), zatim je postao župnik na Grudi u Konavljima, gdje je proveo 12 godina, dok nije postao župnik u Gružu. Od 1879 do smrti živio je u Dubrovniku, prvo kao kanonik stolne crkve, a od 1882 kao dubrovački biskup. — V. je kao gimnazist pjevao talijanske pjesme, a poslije na narodnom jeziku. Pjesme su mu većinom prigodne, bez značenja. Spomena je vrijedna romantička pjesnička pripovijest Robinjica, u narodnim desetercima, postala povodom ustanka u Bosni i Hercegovini za oslobođenje (1875). Osobiti književni rad stvorio je V. kao autor pripovijedaka Tužna Jele (almanah Dubrovnik, 1875) i Marija Konavoka, koju je dovršio Juraj Carić, a izdala Matica Hrvatska (1893). To su folklorističke novele iz života dubrovačkoga primorja. V. je više folklorist nego umjetnik. Kao filolog V. je skupljao u dubrovačkoj okolini riječi i frazeologiju za Fr. Kurelca i za Rječnik Jugoslavenske Akademije. — V. je bio botaničar i zoolog, specijalist za floru i zoologiju svoga kraja. Njegovom zbirkom imena bilja poslužio se B. Šulek u Jugoslavenskom imeniku bilja (1876). — V. je naučnom akribijom etnografa proučavao narodni život svoga kraja, te su njegova Tužna Jele, a naročito Marija Konavoka, više folklorističke studije nego novele. Kao autor Robinjice i historijske novele Pod Doborskijem razvalinama, V. je romantičar, dok je u Tužnoj Jele, a još više u Mariji Konavoki, realist, izrađujući tipične likove iz svoje sredine u tančine, u koncepciji, stilu i jeziku, kao vjerne otiske života, s više pažnje naučnika nego stvaralačke invencije umjetnika.

Literatura: M. Kušar, O životu i radu M. Vodopića (Uvod izdanju Marije Konavoke, 1893).

B. Vodnik.

VODOPIVEC VINKO, kompozitor (16/1 1878, Rovinj). Osnovnu školu, gimnaziju i bogosloviju svršio je u Gorici. Svećenik je postao 1901. Služio je kao kapelan u Kamnjama i Černičama. Od 1907 je vikar u Kronbergu. — V. je u muzici samouk; po koji put davao mu je savjete, odnosno korigirao ga D. Feigel. V. je komponirao i objavio 10 zbirki kompozicija za muške ili mješovite zborove, operetu »Kovačev študent« (1910 i 2. 1927) i pojedine kompozicije u Cerkvenom Glasbeniku i u Novim Akordima. *J. M.*

VOGLANJA, rječica u Sloveniji, lijevi pritok Savinje. Izvire kao potok Slom pod Dolgim Hribom (548 m). Prvo teče na jug, kasnije u velikom luku skreće u pravac zapada-jugozapada, jugo - jugozapada, i najposlije na jug do mjesta Grobelno, odakle teče na zapad i uliva se niže Celja. Dužina joj je 29·3 km, površina poriječja 452 km^2., pad 2·05 m/km.

P. V.

VOGRIN VATROSLAV DR., entomolog, profesor preparandije u Čakovcu (4/1 1886, Štrigova, Gornje Međumurje). Svršio je maturu 1896 u Varaždinu. Prirodne nauke učio je u Zagrebu i Pragu do 1908, i od 1907 do 1911 bio je asistent zoološkog odjeljenja zagrebačkog muzeja, a poslije srednjoškolski nastavnik (Senj, Zagreb, Čakovac). Neko vrijeme bio je na radu u entomološkoj sekciji Hrvatske biološke centrale. Disertacija mu je (1910): Endotorakalni skelet nekih Diptera I. (Nastavni Vjesnik, 19.) Publicirao je niz entomoloških radova (većinom himenopt.): Kratak prilog poznavanju faune himenopt. senjske okolice (Izvještaj gimnazije u Senju, 1911), O nekim var. roda Scolia (Nastavni Vjesnik, 1913), Die Arten d. Gatt. Scolia (Hrv. Prir. Glasnik, 1914), Die Fieberschen Var. d. Eurydema ornatum (ibid.), Adatok Stridivár-környékének Hum. f. (Rovart. Lapok, 1918), Fauna apida Hrvatske i Slavonije s obzirom na faunu apida Dalmacije (Hrv. Prir. Glasnik, 1920), Pipa bademova štetočinac »bademova« cvijeta u Hrvatskom Primorju Hrv. Prirodoslovni Glasnik, 1922), Nekoja zanimljiva pitanja iz života pčele (Jugosl. Pčela, 1920). Pisao je i više manjih članaka u poljoprevrednim časopisima, bavi se i pčelarstvom.
J. H.

VOJNI ČASOPISI I LISTOVI. 1. Ratnik, mjesečni vojni list. Izdaje ga ministarstvo vojske i mornarice, a uređuje odbor u glavnom generalštabu. Počeo je izlaziti 1879. Donosi naučne rasprave i članke iz oblasti vojnih nauka, ratne vještine i ratne historije; prikaze i novosti iz strane vojne literature i pomenik izginulih i umrlih aktivnih i rezevnih oficira i činovnika. Štampa se u Beogradu u 7.350 primjeraka. Šalje se besplatno vojničkim knjižnicama, čitaonicama, ustanovama, komandama i svim aktivnim oficirima. — 2. Glasnik Pješadijske Škole Gađanja, tromjesečni vojni časopis. Počeo je izlaziti 29/12 1922. Izdaje ga pješadijska oficirska škola, a uređuje odbor nastavnika te škole. Izdržava se subvencijom ministarstva vojske i mornarice (40.000 din. 1924) i pretplatom. Štampa se u 2.000 primjeraka u Sarajevu. Donosi naučne članke iz oblasti vojne vještine, poglavito iskustva iz same škole. Pretplatna cijena 84 dinara godišnje za oficire i vojnike. — 3. Vojnički Glasnik, polumjesečni zabavno-naučni list za vojnike i podoficire. Izdaje ga ministarstvo vojske i mornarice. Počeo je izlaziti 1920. Štampa se u Beogradu u 20.000 primjeraka i besplatno razašilje vojničkim i podoficirskim čitaonicama i na svakih 10 vojnika po jedan primjerak. Za ostale je pretplatna cijena 24 dinara godišnje. — 4. Vojni Vjesnik, mjesečni vojni časopis za vojsku i književnost. Počeo je izlaziti 1/1 1920. Privatno je izdanje. Donosi rasprave i aktivne članke iz vojske i književnosti. Štampa se u Kragujevcu u 1.500 primjeraka. Cijena je 60 dinara godišnje. — 5. Ratnički Glasnik, mjesečni časopis. Organ je udruženja rezervnih oficira i ratnika. Donosi većinom obavještenja o radu i koracima udruženja za napredak rezervnih oficira, prigodne članke, književne prikaze i lična obavještenja. Štampa se u Beogradu u 1.000 primjeraka. Pretplatna cijena 36 dinara godišnje. — 6. Službeni Vojni List, zvanični organ ministarstva vojske i mornarice. Izlazi od 1876 godine. Izdanje je ministarstva vojske i mornarice. Štampa se u Beogradu u 10.000 primjeraka i besplatno razašilje svim vojnim uredima i komandama. *V. Belić.*

VOJNIČKA KAZALIŠTA. U toku Svjetskoga Rata osnivana su na fronti, inicijativom pojedinih glumaca i intelektualaca, V. K. Od mnogobrojnih, u neposrednoj blizini fronte, najviše su se istakli: Kazalište jugoslovenske divizije, Kazalište dunavske divizije, Kazalište u Bizerti, Vojničko kazalište Toša Jovanović, Kazalište rekonvalescentnog odjeljenja u Zejtinliku.
R. O.

VOJNIČKI ZAKON, bizantinska zbirka zakona, u kojoj su, iz raznih izvora skupljene odredbe o kaznama za vojničke delikte. Kazne su obično vrlo surove. Po posljednjim istraživanjima Zachariä von Lingenthal-a (Byzantinische Zeitschrift, 2, 1893, 606—608; 3, 1894, 437—457), ovo nije zvaničan zakonik, već privatna kompilacija, postala u 9 vijeku, kojoj kao jezgra služe odlomci iz VIII. glave Taktike Lava III. Isavrijevca i jednog ranijeg djela o strategiji, gdje se određuju kazne za vojničke

krivice, a čemu su kasniji pravnici dodali stavke iz grčkih prerada Justinijanovih Digesta i Kodeksa.

R. P.

VOĆARSTVO je znatna poljoprivredna grana u nas. Prema službenoj statistici površina voćnjaka iznosila je 1922 249.742 ha, t. j. 2·21% ukupne produktivne površine. Broj posađenih voćnih stabala (grmova i džbunova) iznosio je te godine 84,147.672, a prirod je bio 11,943.934 q. U statistici posebno su prikazane: šljive, jabuke, kruške, orasi, masline, kesteni, smokve i »sve ostalo voće«. U toj su stavci: bajami, breskve, kajsije, trešnje, višnje, dunje, mušmule, oskoruše, rogači. Jagodasto voće, murve i leske nisu uračunane. Prema statistici dolazi u kraljevini SHS na glavu prosječno 6·7 voćaka, s približnim prirodom od 95 kg. Voćarstvo nije jednako razvijeno u svim pokrajinama. Najviše je razvijeno u Srbiji, a najslabije u Crnoj Gori.

Izvozna trgovina voća naše države jaka je. Izvoze se jabuke, orasi, grožđe, pa ponešto i drugog voća. No daleko veću važnost ima naš izvoz šljive i šljivnih produkata, suhe šljive i pekmeza. Istina, danas se ne može još govoriti o sređenosti izvoza, no naš je kapacitet prosječno oko 6.000 vagona godišnje prerađene suhe robe. Može se reći, da su gotovo sve države u Evropi potrošači naših produkata, a neki i preprodavači.

Osim u evropske zemlje eksportira se naša suha šljiva ponešto i u Ameriku i Argentinu, gdje naša šljiva uspješno konkurira s kalifornijskom. Za gradnje panamskog kanala izvozila se naša šljiva preko Belgije u srednju Ameriku. U Evropi se najviše izvozi u Njemačku sandučna roba i u vrećama u Čehoslovačku, i u Holandiju (u sanducima), Italiju, Francusku, Belgiju i Švicarsku. Švicarska je nov konzument, koji od nas uvozi šljivu u sanducima i etiviranu.

B o s n a i H e r c e g o v i n a

	imaju stabala	Prirod	
šljive	12,611.139	1,827.721	q
jabuke	746.515	145.294	„
kruške	633.920	199.964	„
orasi	153.100	37.653	„
masline	8.735	61	„
kesteni	34.854	10.341	„
smokve	4.800	1.076	q
sve ostalo voće	220.580	22.000	„
Ukupno	14.413.643	2.242.110	q

U Bosni i Hercegovini je V. veoma razvijeno, osobito šljivarstvo u bosanskoj Posavini. U petogodišnjem roku prije rata izvozilo se iz Bosne 197.774 q suhe šljive i 22.013 q pekmeza, a osim toga još oko 150 q svježeg voća. U novije se doba i u Bosni i Hercegovini uvezlo mnogo stranih plemenskih vrsta voća, koje uspijevaju veoma dobro. Mnogo se šljive osuši, mnogo se ispeče rakije, prerađi se u pekmez, priređuje se turšija, ponešto se voća i kuha, a mnogo ga se pojede svježeg.

C r n a G o r a

	ima stabala	Prirod	
šljive	179.991	13.919	q
jabuke	14.800	1.477	„
kruške	23.175	2.438	„
orasi	11.126	1.666	„
masline	63.100	350	„
kesteni	4.788	591	„
smokve	99.630	6.670	„
sve ostalo voće	34.091	3.400	„
Ukupno	430.751	30.411	q

U Crnoj Gori je voćarstvo slabo razvijeno. Na jednoga stanovnika ne dolazi prosječno ni jedna voćka. Uzrok su slabo razvijenomu V. u Crnoj Gori nešto klimatske prilike, a nešto ponos Crnogoraca, koji ne trpi oranje i motiku. Ministarstvo poljoprivrede se trudi, postavljanjem voćarskih stručnjaka, podizanjem voćnih rasadnika i novčanom potporom, da podigne V. i u Crnoj Gori.

D a l m a c i j a

	ima stabala	Prirod	
šljive	49.395	2.779	q
jabuke	43.326	1.738	„
kruške	29.476	1.269	„
orasi	30.755	2.476	„
masline	3,220.798	63.635	„
kesteni	2.455	837	„
smokve	470.121	51.267	„
sve ostalo voće	621.960	62.000	„
Ukupno	4,468.286	186.001	q

Dalmacija je zemlja, u kojoj se goji više južno voće: smokve, masline i rogači, i osim toga, višnje. Smokve se jedu svježe i suše na stojama i na suncu, no i te suhe u glavnom su za vlastitu upotrebu. — Prirod se maslina prerađuje u ulje, te se u do-

brim godinama nešto izveze u druge pokrajine države. Isto se tako i rogači, koliko ih pretekne, potroše u zemlji. Višanja ima najviše oko Zadra i u srednjoj Dalmaciji, i upotrebljavaju se za proizvodnju maraskina. Dizanjem voćnih rasadnika i institucijom putujućih učitelja trude se vlasti podići V. u Dalmaciji.

Hrvatska i Slavonija

	ima stabala	Prirod
šljive	8,590.755	1,449.585 q
jabuke	1,573.862	291.987 „
kruške	756.004	125.140 „
orasi	506 216	70 261 „
masline	167.581	578 „
kesteni	334 584	37.736 „
smokve	85.321	8 302 „
sve ostalo voće	1,672.138	167.000 „
Ukupno	13,686.461	2,143.589 q

U Hrvatskoj i Slavoniji V. je prilično razvijeno, ali se opaža stanovit nazadak, i ako se državna vlast brinula za unapređenje V. Za vrijeme granice (vojne krajine) morali su momci i djevojke prije vjenčanja posaditi izvjestan broj voćaka. Učitelji su učili djecu cijepiti (kalamiti) i gojiti voćke. Prestankom granice mnogo se izmijenilo. Koncem prošloga vijeka mnogo se finih vrsta voća uvezlo iz inostranstva, osobito iz Njemačke. Uz plemenito voće uvezena je i krvava uš, koja je mnogo naškodila razmnožavanju jabuka, a svakako i ubrzala nazadovanje slavonske »srčike«. Još prije tridesetak godina srčika je bila izvozni artikl, a danas ona iščezava. — Šljiva samo u rodnim godinama pokriva domaću potrebu, a izuzetno se izvozila (u Austriju). Iz varaždinske se županije izvozi stolno i gospodarsko voće (preko Slovenije u Austriju i Njemačku), a 1924 izvezlo se i oraha (iz bjelovarske i srijemske županije) u Njemačku i Holandiju. Kod Zagreba i u Srijemu u Gladnošu ima i tvornica voćnih konzerva.

Slovenija

	ima stabala	Prirod
šljive	1 144.591	2'6.858 q
jabuke	2,772.505	937 186 „
kruške	633.816	164 607 „
orasi	194 170	31 633 „
sve ostalo voće	385.973	35.000 „
Ukupno	5 131.055	1 415.284 q

Slovenija je najjača pokrajina u pogledu produkcije jabuka u svoj državi. 1922 proizvela je Slovenija 937.186 q jabuka, dok su sve ostale pokrajine donijele 814.841 q. Tome je uzrok i visoki stupanj V. U mnogome je to uspjeh požrtvovanog rada glasovitog voćara Ivana Beleta i mariborske voćarske škole, gdje je i stanica za održavanje tečajeva za upotrebu i konzerviranje voća. — Glavna vrsta jabuka je mašancika. No osim nje goji se i mnogo drugih plemenitih vrsta, domaćih i uvezenih sa strane, najvećim dijelom iz Austrije i Njemačke. Jabuke se dosta prerađuju u voćno vino, te je produkcija voćnog vina u Sloveniji dosta jaka, a mnogo se izvozi u Austriju i Njemačku. Izvozi se nešto i ostalog voća, a najveći se dio prerađuje za vlastiti trošak. Količina i priroda jabuka u Sloveniji imala je prije rata znatan uticaj na cijenu na svjetskom voćnom tržištu.

Srbija	ima stabala	Prirod
šljive	37,987.890	4,921.851 q
jabuke	2 178.125	306.710 „
kruške	1,454 715	190.741 „
orasi	727.252	150 557 „
kesteni	86.066	20.081 „
smokve	19.884	4.480 „
sve ostalo voće	1 960 673	196.000 „
Ukupno	44,414.625	5 754.420 q

Oblast sjeverne Srbije u Evropi je voćem najbogatiji kraj. Na svjetskome je glasu srpska šljiva, koja se suši, ili se od nje kuha pekmez, ili peče rakija. Suha srpska šljiva s bosanskom (koja je ista vrsta) dominira svjetskim tržištem, te je radi njenog odličnog buketa koji postigne kad prezori, u samoj Americi za vrijeme gradnje panamskog kanala suzbila kalifornijsku šljivu. Kvaliteta suhe šljive, koja se izvozi, nadzirava posebno šljivsko povjerenstvo. Produkcija pekmeza za izvoz znatno je nazadovala. — Srbija je prije rata godišnje izvozila robe za oko 100 miliona dinara. Od toga je dobra petina bila šljiva i šljivni produkti. 1913 izvezeno je robe za 108 mil. dinara, od toga 1.500 vagona šljivskih produkata, koji su bili izvezeni u Austriju i Njemačku. Vlastita je potreba oko 500 vagona. Za sušenje šljiva služe pušnice i etivaže. — Od drugog su voća za eksport od važnosti tetovke jabuke, koje su se izvozile na solunsko tržište. I smederevsko se grožđe može ubrojiti u voće. I ono se izvozi, i ako se najviše konzumira u zemlji, u susjedne ino-

strane države. — Veoma se velika količina voća potroši u seoskim i gradskim domaćinstvima, mnogo se pojede svježeg, mnogo se šljive prepeče, pravi se slatko, ukuhava u šećeru, kuha pekmez i pitije, priređuje turšija.

Vojvodina

	ima stabala	Prirod
šljive	395.141	29 607 q
jabuke	428.961	67.635 „
kruške	155.453	10.934 „
orasi	122 448	13.943 „
sve ostalo voće	499.868	50.000 „
Ukupno	1,601.871	172 119 q

U Vojvodini je broj »sveg ostalog voća« veći od broja ostalih pojedinih vrsta voćaka. To je otuda, što je u Vojvodini razvijen uzgoj voćaka u vinogradima, osobito kajsija i bresaka. Kajsija, koja se tu, osobito oko Subotice i Sombora, uzgaja, ugarska je kajsija. — Novi Sad je glavno i najjače voćno tržište za razno voće u svoj državi, ono, što je za šljivu Brčko. No dok je Brčko i danas emporij izvozne trgovine, Novi Sad je najjače tržište za unutrašnju i lokalnu trgovinu. *I. Rittig.*

VOĆIN ILI VUČIN, trgovište u Slavoniji, u oblasti srijemskoj, srez Slatina, od Slatine 11 km k jugozapadu, navrh (215 m) gorske doline, kojom protiče Vučinka (k Karašici); željeznička stanica na pruzi Osijek—Belišće—Moslavina—Crnac—Mislavac—Humljani—Voćin (124 km). Ima 1.821 stanovnika, poštu, telegraf i telefon općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, pučku školu. — V. sa starim gradom (sada razvaline) pripadao je oko 1538 Batthyányi-ma. Zatim su ga držali Turci do 1687. Po njihovom odlasku pripao je komori, koja ga je 1776 prodala Erdödyma, a ovi Jankovićima. Posljednja vlastela, braća Guttmanni uredili su šumsko ravnateljstvo (20.125 ha) i industriju. *J. M-n.*

VOĆNO VINO je vino, prerađeno iz voća. Prema vinskom zakonu sve vino iz voća mora stajati u posebnim podrumima ili na bačvi biti vidljivo označeno kao V. V. V. V. se dosta priređuje u Sloveniji. *I. R.*

VOHAJNIT, sinonim za boksit. Ime je od mjesta Bohinja (njemački Wochein) u Sloveniji, gdje se nalaze ležišta boksita. *F. T.*

VOJIHNA, ćesar. Spominje se prvi put kao župan (1323), među pristalicama kralja Vladislava II., sina Dragutinovog. Poslije se pridružio Milutinu a istakao se naročito za Dušana, koji ga je, prilikom krunidbe za cara, podigao u čin ćesara. Njegova je oblast bila Drama. U jednoj povelji 1348 spominje se neki Vojihna kao bratučed i srodnik carev, ali nije sigurno da se to odnosi na ovog V. U službi cara Uroša komu je ostao vjeran, V. je razbio 1357 kod Sera cara Matiju Kantakuzena. Njegova darovita i vanredno lijepo obrazovana kći, Jefimija, bila je udata za despota Uglješu Mrnjavčevića. Ne zna se, kad je V. završio život. *V. Ć.*

VOJILOVICA, samostan (Sv. Arhanđeo Mihail), kod Pančeva. Prema tradiciji zidan je 1383. Spominje se u 16 (1567), 17 (1672) i vrlo često u 18 vijeku. *V. P-ć.*

VOJIN, list za vojne nauke, vještine i novosti. Izlazio je u početku jedanput mjesečno, a kasnije tri puta u Beogradu. Izdavač-urednik bio je Jovan Dragašević. V. je bio prvi stručni vojni list. Izlazio je 1864 do 1870. *U. Dž.*

VOJINOVIĆI. Osnivalac porodice V. je vojvoda Vojin, gospodar oblasti oko Gacka. On se spominje još za vlade kralja Stefana Dečanskog kao jaka ličnost. Bio je u srodstvu s carem Dušanom i Urošem. Imao je tri sina: Altomana, Vojislava i Mladena. Od njih se naročito istakao knez Vojislav. koji je oko 1355 držao čitav kraj istočne Hercegovine, od Konavala do gornje Drine sa Sjenicom. Bio je jedan od malog broja vlastele, koji su ostali vjerni caru Urošu. Imao je često sukoba s Dubrovnikom, koji je 1358 došao pod vrhovnu vlast Madžara, glavnih neprijatelja Srbije toga doba. Od 1359 do 1362 trajao je, s malim prekidima, formalni rat između Vojinovića i Dubrovnika. Knez Vojislav umro je u drugoj polovini 1363. — Njegov sinovac, župan Nikola Altomanović, oteo je iza 1365 udovici i sinovima Vojislavljevim oblast a njih je bacio u tamnicu. U 17 vijeku postojala je u Popovu porodica Vojinovića; oni su se krajem 18 vijeka doselili u Herceg Novi, za vrijeme mletačko-turskih ratova. U 18 vijeku izradili su njihovi potomci

genealoške tablice, da utvrde svoje srodstvo s ovim starim »užičkim« Vojinovićima. 1873 austrijska vlada priznala je pravo na titulu conte Đorđu i Kosti Vojnoviću. Sinovi Kostini su Ivo i Lujo, prvi poznat kao književnik, drugi kao historičko-politički pisac.

Literatura: M. Zečević, Ratovanje Vojislava Vojinovića sa Dubrovnikom (1908). Druga, slaba radnja je S. Nakićenovića, O hercegnovskim Vojnovićima (1910).

V. Ćorović.

VOJISLAV STEFAN, zetski knez, u sredini 11 vijeka. Digao je ustanak protiv Bizantije 1035—36, koji nije završio s uspjehom. V. je poslije toga uzet za taoca i odveden u Carigrad, ali je naskoro pobjegao iz ropstva, dočepao se svojih planina i počeo novu borbu. U Srbiji je buknuo 1040 ustanak Petra Deljana, koji se bio prenio u Makedoniju, a u isto vrijeme izbio je i drugi ustanak u okolini Drača. Iskorišćavajući to, V. je razvio borbu u punom razmjeru. Dobro mu je došlo i 10 kentenara zlata, koje je zaplijenio na jednoj grčkoj lađi, burom bačenoj na njegovu obalu. U svojim teško prohodnim planinama V. je s uspjehom potukao dvije grčke vojske (1040, 1042), i oslobodio Zetu. Umro je oko 1052.

V. Ć.

VOJNA AKADEMIJA, vojno-naučni i odgojni zavod s ciljem obrazovanja oficira svih rodova vojske, sa sjedištem u Beogradu. Organiziranje prve srpske vojne škole počelo je još pod vladom kneza Miloša 1837, sa sjedištem najprije u Požarevcu pa potom u Kragujevcu. Ali je ta škola bila vrlo kratkog vijeka, prilike su za nju bile teške, zemljište još nespremno, tako da je već 1838 bila zatvorena. Prva vojna škola stalno je uređena tek 6/9 1850 godine, pod imenom artiljerijska škola, sa sjedištem u Beogradu. Ova je služila za obrazovanje oficira svih rodova vojske, za više i niže obrazovanje. Imala je dvije klase, u svakoj po 20—25 pitomaca. Tečaj je trajao 5 godina (prvim je uređenjem bilo predviđeno 4 godine). Poslije devet godina osjetila se potreba za preustrojstvo, ali svi prijedlozi i projekti za novo ustrojstvo krhali su se o razne prepreke, tako da je ona ostala s prvim ustrojstvom sve do ratova 1876, 1877 i 1878. Ratovi su prekinuli rad na preustrojstvu, ali odmah poslije rata živo je pokrenuto to pitanje, i 18/1 1880 narodna skupština je izglasala i knez Milan potvrdio Zakon o ustrojstvu vojne akademije. Tada je i naziv škole promijenjen, a tako isto i organizacija. Vojna akademija tek je tada dobila određen i jasno izražen zadatak. Ona je trebala da bude naučni i odgojni zavod za spremanje mladića za oficire, i za davanje višeg vojnog obrazovanja mlađim oficirima. Imala je dvije škole: nižu i višu, niža s trogodišnjim, a viša s dvogodišnjim tečajem. Niža škola je univerzalna, i daje vojničku spremu za oficire svih rodova vojske. Na višoj školi tri su odsjeka za specijaliziranje više spreme: đeneralštabnih, inženjerskih i artiljerijskih oficira. Svaka nastavna godina podijeljena je na teoretični i praktični tečaj, prvi 9, a drugi 3 mjeseca. U obje se škole stupalo po natječaju, poslije položenog prijemnog ispita. U nižu s najmanje 6 razreda gimnazije, a u višu zaključno s činom kapetana 2 klase. Broj pitomaca niže škole najviše je 45 u sve tri godine, broj slušalaca više škole 20. Školom je upravljao upravitelj, koga u nastavnom pogledu pomaže akademski savjet, sastavljen od svih profesora. Po uspješnom završetku obiju škola, svršeni slušaoci imaju prava da nose ustanovljeni ovim zakonom akademski znak. Ovaj se zakon pokazao u samom početku nepotpun, i stoga je 8/6 1884 zamijenjen drugim. Glavne su izmjene bile: broj pitomaca u sve tri godine niže škole određen je 75, smanjen je cenzus za stupanje na 6 razreda gimnazije ili realke (a 5 iz vojske); uredbom su propisani predmeti, koji se uče u školi, i iz kojih se polaže prijemni ispit; izbačena je podjela više škole na odsjeke, već postaje opća za sve oficire; izbačen je praktični tečaj više škole, već svršeni slušaoci provode tri mjeseca u svom rodu oružja, a najbolji se kandidiraju za đeneralštabne oficire, u koje se prevode kao kapetani II. klase, poslije ocjene u glavnom generalštabu. Kasnije su unošene izmjene o trajanju škole, o sastavu akademskog savjeta, o plaćama pitomaca i o broju pitomaca. Po tim izmjenama bilo je godina kad je tečaj škole

trajao 2 godine, pa 3 godine, pa 4 godine. Viša škola je stalno trajala 2 godine. Po ovim zakonima i izmjenama radila je V. A. sve do 1900 godine. Do tog vremena za 50 godina života, A. je pustila iz 12 klasa artiljerijske škole i 19 klasa niže škole, svega 1057 oficira. Viša škola dala je za to vrijeme 8 klasa, sa 134 svršena slušaoca.

Početkom 20 vijeka i V. A. dobiva veliki polet i razvija naročito kvalitativnu stranu. Klase su brojno manje, ali tečaj traje prvo 3, pa od 1902 godine 4 godine. Viša škola traje 2 godine, a slušalaca je bilo 20—31. Za vrijeme balkanskih ratova V. A. je prekinula rad, da ga nastavi odmah po ratu, i već 8/4 1913 zakonskom izmjenom povećan je broj pitomaca niže škole na 100, ali je te godine u stvari primljeno 231. No odmah 1914 godine Svjetski Rat je ponovo prekinuo rad V. A., i njeni pitomci su otišli u rat nepotpuno spremljeni, i u toku rata su postali oficiri. V. A. nije radila od ljeta 1914 do jeseni 1919.

Poslije Svjetskog Rata, veliki gubitak oficira srpske vojske, i osnivanje velike države, izazvalo je potrebu velike i snažne vojske. Stoga je, još dok rat formalno nije bio ni svršen, 12/9 1919, V. A. ponovo počela rad, primajući za pitomce mladiće sva tri naša plemena, kao i znatan broj mladića iz predašnjih austro-ugarskih vojnih škola. Trajanje škole određeno je na 2 godine, broj pitomaca na 250. Viša je škola također počela svoj rad 1919 i broj se povećao, prvo na 40, pa na 50; trajanje škole ostalo je 2 godine.

Do 1924 dopunjavan je raznim rješenjima stari zakon, kako u pogledu broja pitomaca i slušalaca, trajanja škola, tako i u pogledu nastave i odgajanja njihovog. 1924 godine izdata je nova uredba o V. A. I novom uredbom zadržana je podjela na nižu i višu školu. Trajanje niže škole je 2½ godine, u tri nastavna tečaja, pri čemu su prve dvije godine opći tečaj, a treća polugodina je stručni tečaj za specijalno vojno obrazovanje po rodovima vojske. Za obuku pitomaca formiran je školski odred od 1 eskadrona, 1 mitraljeske čete i 1 baterije, sve sa specijalnim formacijskim sastavima. Broj pitomaca određuje ministar vojske i mornarice, u granicama budžeta. Stupanje u V. A. biva po natječaju, a po ispunjenim uslovima i položenom prijemnom ispitu. U školu mogu stupiti državljani kraljevine SHS, koji su zdravi, dobrog vladanja, između 16 i 20 godina starosti, koji su svršili najmanje 7 razreda gimnazije ili realke, bez slabe ocjene. V. A. je internat, u kome pitomci dobivaju sve od države besplatno, a obavezuju se da po završenoj školi služe u vojsci 5 godina. Fizički i umno nesposobni, kao i rđavog vladanja i karaktera pitomci, mogu se otpustiti iz škole, a ovi posljednji moraju državi naknaditi učinjene troškove. Prosluženo vrijeme u V. A. računa se u rok službe. Pitomci se unapređuju za kaplare poslije 6 mjeseci, za podnarednike po završenom praktičnom tečaju 1 godine, i za narednike po završenom praktičnom tečaju 2 godine. Po završetku škole ukazom se unapređuju za potporučnike. — Viša škola ostaje eksternat, traje 2 godine, broj slušalaca određuje ministar vojske i mornarice svake godine. Za stupanje u višu školu polaže se također prijemni ispit. U toku školovanja i slušaoci mogu biti otpušteni iz istih razloga kao i pitomci, a mogu i istupiti po vlastitoj želji. Organizacija je u ostalim pitanjima ostala bez promjena. Novom uredbom stvorene su funkcije dvojice pomoćnika upravnika: po jedan za nižu i višu školu, kao najbliži saradnici upravnika za izvođenje nastave. Sada su u V. A. 51 i 52 klase niže škole, sa okruglo 800 pitomaca, i 25 i 26 klasa više škole, sa 74 oficira.

Za 75 godina života V. A. je dala 3.643 oficira i 527 oficira s višim vojnim obrazovanjem. *V. Belić.*

VOJNA KRAJINA. Stalne navale Turaka iz bosanskoga pašaluka u Hrvatsku i u Srijem primorale su hrvatske knezove i plemiće, čiji su posjedi graničili s turskim zemljama, da se naročito staraju za odbranu svojih posjeda. Za njihove gradove i posjede uz tursku granicu dolazi u spomenicima već pod kraj 15 vijeka ime Krajina ili Granica, latinski confinia, njemački Die Gränitzen. Za odbranu krajine ili granice starali su se ne samo gospodari ovih krajeva nego i hrvatski banovi, kraljevi i sabori. Kralj Matija Korvin stvorio je iz grada Senja s ko-

tarom, iz knežije Gacke s Otočcem i nekim drugim gradovima posebnu upravnu vojnu oblast: senjsku kapetaniju. Kapetanu je dana zadaća, da brani svoju oblast od turskih i mletačkih napada. Od 1522 počeo se zanimati za odbranu krajine i nadvojvoda Habsburgovac Ferdinand, pošto su Turci provaljivali i u njegove nasljedne zemlje, Kranjsku, Štajersku i Korušku. Ferdinand je imenovao jednog vrhovnog kapetana svojih četa, koji je imao zadaću, da pomaže hrvaskog bana u odbrani gradova i kotara na hrvatskoj krajini, naročito uz Unu. Tako zametci kasnije V. K. sežu u doba prije mohačke bitke. Kada je Ferdinand izabran za hrvatskog kralja morao se obvezati, da će držati oveću vojsku za odbranu Hrvatske, i da će se starati za odbranu gradova na krajini. Krajina tada još nije bila poseban teritorij, nego su je sačinjavali vojnici, koji su bili sastavljeni od hrvatskih velikaških četa, od plaćenika i od Ferdinandovih austrijskih podanika, a izdržavali su te čete najviše kranjski, štajerski i koruški staleži. 1553 riješio je Ferdinand u Grazu u sporazumu sa zastupnicima Koruške, Štajerske i Kranjske, da za odbranu hrvatsko-slavonske krajine drži stalnu vojsku, pod vrhovnim kapetanom, pa je tu čast povjerio Ivanu Ungnadu. Senjski kapetan Ivan Lenković izradio je osnovu o stalnoj i redovnoj odbrani hrvatske i slavonske krajine (1/3 1553). Na čelu krajine stoji vrhovni kapetan, a njemu je podređen kao lajtnant dotadašnji senjski kapetan komu se povjerava odbrana hrvatske krajine od Senja do Bihaća, Hrvatska krajina (između Kupe i mora) imala je stariju uređenu senjsku kapetaniju, po čijem je uzoru uređena i bihaćska (1527). Kasnije su još uređene hrastovička i ogulinska kapetanija. Slavonska krajina, između Drave i Kupe bila je podijeljena u križevačku, koprivničku i ivanićsku kapetaniju.

Od 1577 radio je, po ovlašćenju kralja Rudolfa, na velikoj osnovi uređenja čitave krajine njegov stric, nadvojvoda Karlo. On je dobio punu vlast u hrvatskoj i slavonskoj krajini, tako da bi i hrvatski ban bio pokoran nadvojvodi u ratnim poslovima. 13/7 1579 započelo je građenje nove tvrđave između ušća Korane i Mrežnice, za sjedište generalu hrvatske krajine. U temelje nove tvrđave, koja je u počast nadvojvodi Karlu prozvana Karlovcem, stavljeno je 900 glava onih Turaka, koji su godinu dana prije izginuli kod Dubice. Sjedište slavonskog generala postao je Varaždin. — Od ovoga momenta počela se na hrvatskom teritoriju stvarati oblast, izuzeta ispod banske vlasti i sabora. Karlovački generali otada nisu priznavali hrvatskog bana ni sabora, prisvajali su sebi pravo suđenja hrvatskomu plemstvu, otimali im posjede, a njemački krajiški vojnici, ne primajući redovno plaću, pljačkali su narod gore od Turaka. 1590 umro je nadvojvoda Karlo, a uprava krajine prešla je na njegova sina Ferdinanda. Za vrijeme njegove maloljetnosti upravljali su nadvojvode Ernst (do 1593) i Maksimilijan (do 1596).

Poslije mira na ušću Žitve (1606) smatrali su hrvatski staleži, da je krajina postala suvišnom, ali, ako se mora održati, da se vrati Hrvatskoj i pod vlast bana. Tomu su se odlučno usprotivili nadvojvoda Ferdinand, i hrvatske želje nisu bile ispunjene. Ferdinand II. je sproveo unutrašnje uređenje krajine, a njegovi generali Nijemci počeli su mamiti raznim privilegijama Srbe iz susjedstva da se nastane u krajini. Hrvatski velikaši tražili su na saboru, da doseljeni Srbi budu kmetovi, jer su se nastanili na njihovim posjedima. Zbog toga je došlo do spora između hrvatskog plemstva i centralne vlade, koji se svršio time, što je Ferdinand dao doseljenicima diplomu (5/10 1630), po kojoj su oni imali da budu samo krajiški vojnici, a ujedno im je dopušteno, da biraju svoje seoske knezove i sudije. Od tada je krajina u stvari poseban teritorij. Sporovi hrvatskih staleža s centralizatornim težnjama Habsburgovaca postali su sve žešći, a borbe, s njemačkim generalima sve češće. Rezultat je bio približenje Hrvata Madžarima, u cilju zajedničke odbrane, koje je dovelo do zavjere hrvatskih i ugarskih velikaša i do propasti Zrinskih i Frankopana.

I u prvoj polovini 18 vijeka V. K. je ostala, ma da su hrvatski staleži poslije srećnih ratova s Turcima stalno zahtijevali, da se krajina ukine ili bar stavi pod bansku vlast.

Potreba stalne vojske potakla je šta više bečko ratno vijeće, da V. K. organizira kao posebnu carsku zemlju. Privremeno uređenje u tom pravcu bilo je povjereno princu Josipu Hildburgshausen-u i grofu Ferdinand-u Khevenhüller-u (1734). Cilj ratnoga vijeća bio je, da se iz zemlje, za slučaj potrebe, izvuče što više vojske. 1745 obnovila je Marija Terezija tri stare istočno-slavonske županije i sjedinila ih s Hrvatskom, ali je slavonsku Posavinu preuredila u V. K. Time se proširila V. K. i dobila je 1746 svoje definitivno uređenje.

V. K. podijeljena je na regimente: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, dvije banske (petrinjsku i glinsku), križevačku, đurđevačku, gradištansku, brodsku i petrovaradinsku. Regimente su se dijelile na bataljune, kompanije i općine. Na čelu su im stajali pukovnici, majori, kapetani i poručnici, koji su vodili sve poslove, pa i sudske. Službeni jezik i zakonici bili su njemački, a isto tako i škole. U financijskim je stvarima svaka regimenta namirivala svoje potrebe iz svoje blagajne. Vojnikom je bio svaki čovjek od 16 do 60 godine (krajina je mogla da digne 50.000 ljudi). — Tako je Austrija stvorila sebi stalnu vojsku s malim troškovima, jer je »Graničar« samo u ratu živio na carski teret. — 1809 mirom u Schönbrunn-u morao je Franjo I. ustupiti Napoleonu među ostalim i Hrvatsku s desne obale Save do ušća Une kod Jasenovca. Napoleon je zadržao uređenje V. K. 1811 izdao je Napoleon Décret sur l'organisation de l'Illyrie, pa se vojna Hrvatska (La Croatie militaire) dijelila, kao i prije, u regimente i to: ličku otočku, ogulinsku, slunjsku i dvije banske. Na čelo vojne Hrvatske bio je stavljen jedan viši oficir, s titulom vojnog intendanta, sa sjedištem u Karlovcu, ali podređen generalu gubernatoru ilirske vlade u Ljubljani. I regimentski i kapetanski sudovi ostali su na snazi, a od njih se moglo apelirati na vrhovni vojni sud u Karlovcu. V. K. mogla je davati 16.000 vojnika.

U toku 19 vijeka hrvatski sabori stalno su zahtijevali da se banska vlast obnovi prisajedinjenjem Dalmacije, Rijeke i V. K. (1832 1839 i 1840). Ilirska narodna stranka imala je u svom programu sjedinjenje hrvatskih zemalja: Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, V. K. i Rijeke, kao od Ugarske nezavisne političko-teritorijalne cjeline s banom na čelu. 25/3 1848 velika je narodna skupština u Zagrebu, među ostalim, tražila i prisajedinjenje V. K. Jelačić je na dva dana prije toga bio imenovan banom i zapovjednikom obiju banskih regimenti, a nešto kasnije i zapovjedajućim generalom u Hrvatskoj i V. K. 18/5 raspisao je Jelačić izbore i u V. K. Hrvatski sabor stvorio je zaključak, da se Krajina i Dalmacija prisajedine Hrvatskoj. Kad je došlo do borbe s Madžarima, Krajišnici su sačinjavali jezgru Jelačićeve vojske.

Oktroirani ustav od 4/3 1849 stvorio je »austrijsko carstvo«, u kojem je V. K., i to ugarska i hrvatsko-slavonska kao cjelina, bila posebna krunovina.

Poslije pada apsolutizma sastali su se, na poziv bana Šokčevića, najviđeniji hrvatski političari na bansku konferenciju (26/11 1860—17/1 1861), i zaključili, da se traži prisajedinjenje Krajine, ali car je to odbio. 1861 raspisani su izbori za hrvatski sabor na osnovu Jelačićeva izbornoga reda, pa i u V. K., ali tu nije bio niko izabran. Sabor je poslao caru deputaciju, koja ga je zamolila, da naredi, da V. K. pošalje na ovaj sabor svoje poslanike. Franjo Josip je na to naredio, da V. K. pošalje na sabor svoje poslanike, ali da se opet vrate kući, čim bude svršena rasprava o državo-pravnim pitanjima, koja je sabor morao da riješi. 1865 prisustvovali su saborskomu zasjedanju poslanici V. K., gotovo sami oficiri kao potpora austrofilske samostalne stranke i Schmerlingova centralizma. Poslije pada Schmerlingova poslanici V. K. glasali su za adresu, u kojoj se zahtijeva prisajedinjenje V. K. i Dalmacije Hrvatskoj, ali poslije toga su ostavili sabor, da se u nj više ne vrate (1866). Franjo Josip odgovorio je na adresu u pitanju Krajine, da je ona sastavni dio Hrvatske, ali da obziri na obranbenu snagu čitave monarhije ne dopuštaju, da se sistem V. K. ukine.

Nagodba između Ugarske i Hrvatske (1868) obavezala je ugarski sabor. da potpomaže težnju za prisajedinjenjem V. K. Hrvatskoj.. 8/6 1871, poslije pada Rauchova i novih izbora za hrvatski sabor pod banovanjem

Kolomana Bedekovića, kod kojih je narodna stranka pobijedila unioniste, ukinuo je Franjo Josip đurđevačko-križevačku krajinu. Krajina je dobila upravu sličnu hrvatskoj zemaljskoj vladi u Zagrebu. Podijeljena je bila na 6 okružja, a ova opet na kotare. I krajiški su sudovi preudešeni, otprilike onako kao što su bili u Hrvatskoj (1872). Od 1871 vrijedila je u V. K. opća vojna obaveza, kao u Hrvatskoj (1868). 8/9 1873 razvojačena je V. K. Manifestom od 15/6 1881 proglašeno je prisajedinjenje V. K. Hrvatskoj, a grof L. Pejačević, tadanji ban, imenovan je kraljevskim povjerenikom, da ovo prisajedinjenje sprovede. 1/8 1881 predana je uprava V. K. banu.

Literatura: R. Lopašić, Spomenici hrvatske krajine, 1—3 (1884 do 1889); Monumenta Jugoslavenske Akademije, 15, 16 20; R. Lopašić, Prilozi za povjest Hrvatske 16 i 17 vijeka iz štajerskoga zemaljskoga arkiva u Grazu (Starine, 17, 19); R. Lopašić, Karlovac (1879); R. Lopašić, Bihać i bihaćka krajina (1890); R. Lopašić, Oko Kupe i Korane (1895); V. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain (1689); Vaniček, Specialgeschichte der Militärgrenze, 1—4 (1875); V. Klaić, Povjest Hrvata, 5 (1911); F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda (1916). *M. Prelog.*

VOJNA VETERINARSKA ŠKOLA U ZAGREBU (PRIJE U BEOGRADU) predstavlja vojnu jedinicu III. stepena. Upravnik je veterinarski oficir. Cilj joj je da u tečaju od 1½ godine izuči veterinarske bolničare za pomoćnu službu kod vojnih veterinara i da vrše prvu pomoć kod oboljele stoke. Kao pitomci primaju se mladići od 17 do 21 godine iz građanstva, do 24 godine iz kadra, koji su svršili 4 razreda gimnazije ili realke. Nastavni plan određuje upravnik za svaki tečaj, a odobrava ga, po prijedlogu načelnika veterinarskog odjeljenja, ministar vojni. Opskrba pitomaca pada na teret državne blagajne, a pitomci se, po uspješno položenom konačnom ispitu, unapređuju u marveno-bolničarske narednike, i moraju da služe u vojsci najmanje 6 godina. Poslije 4 godine uspješne službe mogu napredovati u plaćevni stepen potporučnika, i onda im se analogno oficirima povišuje plaćevni stepen do majorskog.

Sastav ove škole čini i vojnopotkivačka škola. Ona izučava majstore potkivače za vojsku, u dvanaestomjesečnom tečaju. Za pitomce se primaju mladići od 18 do 23 godine, koji su svršili 4 razreda osnovne škole i radili dvije godine kao pomoćnici u svom zanatu. Na kraju tečaja oni polažu ispite, i dobivaju majstorsko pismo, koje im daje pravo i za samostalno vršenje zanata, unapređuju se za podnarednike potkivače, i moraju služiti u vojsci 6 godina, ali su zato u tečaju svim opskrbljeni na teret vojne blagajne.

F. Zavrnik.

VOJNI KRIVIČNI POSTUPAK. V. Krivični postupak.

VOJNI SANITET. U staroj srpskoj državi su se vladaoci brinuli za podizanje javnih zavoda za liječenje bolesnika. No pored ovog i pored brige vladalaca da se za taj posao nabave stručnjaci i naučni ljudi, bila je veoma razgranata i narodna medicina, koju su vršili samouci, mahom žene. Javni zavodi za liječenje zvali su se bolnice i ustanovljavani su mahom u većim samostanima. Vrlo je vjerojatno, da je kralj Stefan Dečanski bio izdao neko opće pravilo o bolnicama u srpskim državama, ali ono nije sačuvano. (Pominje se u darovnoj povelji cara Dušana samostanu Sv. Arhanđela u Prizrenu, u kojoj se veli »a za bolnicu, kako je uzakonio kralj...«.) Ljekari za bolnice nabavljani su sa strane (najviše iz Dubrovnika i Italije). No većina bolesnika i ranjenika liječila se kod svojih kuća. Narodni su liječnici bili mahom žene, koje su prikupljale ljekovite trave, umjele ih gotoviti i spremati meleme za rane i bavile se previjanjem rana. No i ovo je rađeno samo kod kuće za vrijeme mira ali u bitkama nije bilo nikakve pomoći za ranjenike. Pri tadašnjem uređenju vojske, glavni rad liječnika sastojao se u primitivnom previjanju rana i amputiranju razmrskanih dijelova. — Za vrijeme turskog gospodstva nema pomena ni o bolnicama ni o liječnicima, kako u vojsci, tako i u narodu.

Za vrijeme ustanaka za oslobođenje, svaki je kraj dobivao po jednog narodnog vidara (»ećima«). Osim ovih teritorijalnih ećima, bilo je u Beo-

gradu i Kragujevcu čuvenih vidara, koji su u tim mjestima stalno živjeli, i ranjenici kao i bolesnici dolazili su k njima na vidanje rana. (Čuvena vidarica Ćira-Mana i njen sin ećim Toma Konstantinović, izvidali su rane knezu Milošu, koje je zadobio u jurišu na Užice 1807.) O kakvom uređenom iznošenju ranjenika iz borbe, nema u srpskim borbama za oslobođenje ni pomena. Drugovi i znanci pomagali su jedan drugog u takvim prilikama i iznosili su iz borbe ranjenog druga ili znanca. Pominje se, da su ranjenike nosili u najbliže manastire ali najveća masa ranjenika iz srpskih ustanaka liječila se kod svojih kuća, gdje su ih liječile vidarice ili vidari. Koji se od ranjenika nije mogao dočepati svoje kuće, sklanjao se ma u koje selo, u kome je bilo seljaka vičnih vidanju rana, te je kod njih ostajao, dok se ne izvida ili ne umre. — 1827 godine, postao je lični liječnik Abdur-ahman-paše, Pijemontezac dr. Cuniberti, koji je bio stupio u službu i kod kneza Miloša. Od tada je stalno bivao po jedan liječnik, kao dvorski liječnik na dvoru kneza Miloša. Pominje se, da je 1834 dvorski liječnik dr. Maksim Nikolić (Miškovičev) liječio i vojnike. No ovo je bila samo neorganizirana pomoć bolesnicima. Već iduće, 1835 godine, u zakonu o sastavu državnog sovjeta, a u dužnostima Popečitelja vojnih djela postoji odredba, kojom se osniva V. S. i određuje mu se djelokrug: čuvanje zdravlja u vojsci i liječenje bolesnih vojnika, t. j. i vojno-higijenski i bolnički dio. Do tog vremena i rekrutiranje za vojsku vršeno je bez liječnika (na oko), a 1836 ulazi u sastav rekrutne komisije i liječnik. 1838 ustrojena je u Beogradu na lijevom krilu kasarne garnizona bolnica. No 1838 na osnovi ustava (zvanog turski), i V. S., kao i cijela vojska, potpao je pod popečiteljstvo vnutrenih djela. U čl. 8. uređenja određuje se karantinsko-sanitetsko odjelenije, pod koje dolaze i bolnice. U službenom odjelenju, pored ostalih, bio je jedan liječnik, koji je bio referent za V. S. Dotadašnji gardijski liječnik kragujevačkog garnizona, dr. Lindenmayer, bio je postavljen za prvog štab-doktora garnizone vojske. Iduće godine osnovano je još jedno liječničko mjesto sa zvanjem štab-kirurg, isključivo za službu u bolnici, a 1840 postavljen je i drugi štab-kirurg. 1845 novim ustrojenjem garnizonog vojinstva dobiva i V. S. svoju samostalnost, jer se po zakonu glavni štab, koji je i dalje ostao pod nalozima i zapovijestima Popečiteljstva vnutrenih djela, sastojao iz 4 odjeljenja, od kojih je posljednje bilo liječničko. Ali pri svemu tom, vojni liječnici ostali su i dalje bez oficirskog čina, već su imali samo zvanje (hirurg, štab-hirurg, štab-doktor i t. d.). 1851 ustanovljeno je mjesto vojnog marvenog liječnika, koji je bio potčinjen štab-doktoru. Ovaj veterinar (koji je zvan prosto »kuršmit«) morao je biti diplomirani veterinar i određena mu je bila dužnost, da dijetetičnim pravilima pazi, da se obezbijedi zdravlje vojničkih konja, i da se sačuva njihova sposobnost za vojnu upotrebu. Marveni liječnik, koji je stavljen u kategoriju štab-kirurga, morao je imati veterinarsku apoteku i nužne kirurška instrumente, a njegov pomoćnik, potkivačko oruđe. (Prvi marveni liječnik u srpskoj vojsci bio je Jovan Todorović iz Novog Sada). — Zakonom o Ustrojenju glavne vojene uprave od 1859, V. S. ulazi kao dio administrativno-ekonomskog odjeljenja, i time ponovo gubi svoju samostalnost. Cijela je vojska tada izašla ispod vlasti Popečiteljstva vnutrenih djela i stavljena je pod načelnika glavne vojne uprave, pa s njom i V. S. 1860, po novom ustrojstvu vojske, štab-doktor u glavnoj upravi dobio je čin kapetana ili majora, na mjesto dotadašnja dva štab-kirurga otvorena su mjesta za 4 bataljonska liječnika, 4 bataljonska liječnička pomoćnika, 1 konjaničkog liječnika, i 1 topdžijskog, 1 konjičkog liječničkog pomoćnika, 1 konjaničkog i 1 tobdžijskog marvenog liječnika i potkivača. Iste godine i proizvedeni su dotadanji liječnici u čin majora i štab-kapetana, a pomoćnici u čin pješadijskih potporučnika. Sanitetskih trupa do tada nije bilo, a ove je godine riješeno, da se vojnici otkomandiraju na 6 mjeseci u vojne bolnice za poslužitelje. — Ustrojstvom narodne vojske od 1861 nisu također bili predviđeni ni bolničari ni nosioci ranjenika, a tako isto ni u štabovima komandi narodne vojske nije bilo ni jednog liječnika. 1862 ustrojenjem ministarstva vojnog, »vojno sani-

tetstvo po cijelom njegovom prostranstvu« ulazi u administrativno odjeljenje, t. j. ni tada vojni sanitet nije postao samostalan, već samo odsjek administrativnog odjeljenja. Iste godine ustanovljena je i apotekarska struka, koja je potpala pod štab-doktora pri ministarstvu vojnom. Zakonom o ustrojenju vojnog štaba stajaće vojske 1862, također nije predviđen liječnik u tom štabu. Za vrijeme bombardiranja Beograda, štab-doktor je organizirao 4 zavojišta (na maloj pijaci, u pop-Pantinoj kući, u turskoj policiji i na Vidin-kapiji) i transportnu službu od barikada do tih zavojišta (»prvih hirurgičeskih mjesta«). Sa zavojišta ranjenici su nošeni u bolnice, u kojima je bilo spremljeno 320 kreveta. Svi civilni liječnici u Beogradu bili su privremeno primljeni u vojnu službu (svega je bilo 17 liječnika i 5 pomoćnika). 1864 izašao je novi zakon o ustrojstvu vojnog ministarstva, po kome »vojni sanitet po cijelom prostranstvu« dolazi pod ekonomno odjeljenje, čiji je načelnik, posredstvom glavnog liječnika, imao rukovoditi vojno sanitetstvo. Zakonom o ustrojstvu vojske od 1864 propisano je za stajaću vojsku, da se personal struka vojnih bolnica sastoji iz liječnika i apotekara, komesara i bolničara. Liječnička se struka dijelila na tri grane: čisto liječničku, kiruršku i apotekarsku. Svaka je grana imala zvanja: pomoćnik, liječnik (kirurg, apotekar) i glavni liječnik (glavni kirurg). Pomoćnika je bilo od dvije klase, od kojih je druga odgovarala činu potporučnika, a prva poručnika; liječnika (kirurga, apotekara) je bilo također od dvije klase, koje su odgovarale činovima kapetana II. i I. klase; i glavnih liječnika (glavnih kirurga) bilo je također od dvije klase, koje su odgovarale činovima majora i potpukovnika. Dakle liječnici su ponovo izgubili činove u vojsci, a ostala su im samo zvanja. Bolničari su se rekrutirali od dobrovoljaca, a u nedostatku ovih, dopunjavali se određenim vojnicima u razmjeru 1 bolničar na 10—12 bolesnika u bolnici. Bolničara je bilo viših (podnarednika i kaplara) i nižih (redova 1 i 2 klase). Bolničari su bili odjeveni, naoružani i obučavani kao pješaci, t. j. još nije bila organizirana čisto sanitetska trupa. U narodnoj vojsci ni po ovom zakonu nije bilo ni vojnih liječnika po štabovima, niti kakve sanitetske trupe. 1865, dopunom zakona o ustrojstvu vojske, uzakonjena je marveno-liječnička struka, na istim načelima i s istim zvanjima kao i liječnička.

Tek 1875 izmijenjen je zakon o ustrojstvu vojske od 1864 u tome, što su liječnicima dani oni činovi, kojima su do tada samo odgovarali. Pri kraju ove godine cio vojno-sanitetski personal sastojao se iz 19 liječnika i 5 liječničkih pomoćnika, 1 apotekara i 4 apotekarska pomoćnika. S ovakvim uređenjem i brojem sanitetskog osoblja ušlo se u rat 1876. Po ratnoj formaciji svaki je bataljon I. kl. imao po 8 bolničara, i to je bila sva sanitetska trupa. Od tih bolničara svaka divizija formirala je bolničku četu, i s najmljenom poslugom obrazovana su zavojišta kod svake divizije po jedno, poljske bolnice po 3 na svaki korpus, i rezervne bolnice, kojih je bilo u raznim mjestima prema potrebi. Cjelokupnom sanitetskom službom, kako na bojištu tako i u rezervnim bolnicama, upravljao je u početku načelnik saniteta vrhovne komande. Kad je formirana komanda moravsko-timočke vojske, službom saniteta na bojištu upravljao je njen načelnik saniteta, a službom u pozadini načelnik saniteta ministarstva vojnog, na koji je položaj određen dotadanji načelnik saniteta vrhovne komande. Ovako organizirani sanitet, pomognut stranim misijama Crvenog Krsta, bio je i suviše nedovoljan, te je odmah poslije rata izdano naređenje (2/1 1877), da se bolničke čete narodne vojske upotrijebe samo na službu u poljskim i rezervnim vojnim bolnicama, a da se za iznošenje ranjenika u svakoj četi, eskadronu i bateriji, obuče po 4 nosioca ranjenika, koji su tada snabdjeveni bolničkim rančevima i prvim zavojem. U toku 1877 godine, prije rata, formirana su korpusna sanitetska odjeljenja po 2—6 poljskih bolnica i korpusni sanitetski depo a pogranični korpusi prema Turskoj formirali su okružna sanitetska odjeljenja za brigade druge klase; snabdjeven je svaki vojnik prvim zavojem. Osim toga otvoreno je 29 rezervnih i 15 etapnih bolnica u raznim većim mjestima u unutrašnjosti zemlje i naređeno je, da se ove bolnice blago-

vremeno snabdijeve osobljem i materijalom.

U rat je srpska vojska (138 000 ljudi) pošla sa 64 liječnika, 41 liječničkim pomoćnikom i 25 apotekara i njihovih pomoćnika, i za administrativne i za čisto ljekarske službe. U toku rata došlo je sa strane 49 liječnika (21 Čeh, 9 Srba iz Vojvodine, 6 Poljaka, 5 Nijemaca, 3 Slovenca, 2 Rusa i po jedan Bugarin, Madžar i Švicarac). — Organizacija saniteta u ratu bila je: 1. Sanitetski odsjek ekonomnog odjeljenja u ministarstvu vojnom i pod njegovom upravom glavni sanitetski depo, glavna vojna apoteka i apotekarski depo, dvije garnizonske i sve rezervne i stalne bolnice do Morave. 2. Sanitetsko odjeljenje pri vrhovnoj komandi, pod kojim su bile sve pokretne bolnice, bolnice u Nišu i rezervne bolnice od bivše jugoistočne granice kneževine do Ćuprije na Morači. 3. Pet korpusnih sanitetskih odjeljenja (korpusna zavojišta). 4. Šesnaest okružnih sanitetskih odjeljenja (brigadna previjališta). 5. Šest stalnih ambulatorija (kod drinskog kora). 6. Osamnaest poljskih bolnica. 7. Tri stalne vojne bolnice. 8. 23 rezervne bolnice. U svim pokretnim i stalnim sanitetskim ustanovama bilo je 6.000 kreveta. U cijelom je ratu bilo 667 poginulih, 2.781 ranjenih i 50 798 bolesnih, koji su se liječili i njegovali u ovim ustanovama.

Poslije rata, 1879 izdan je propis o higijenskim i profilaktičkim mjerama u vojsci, a tako isto ustanovljena su i rekonvalescentna odjeljenja pri ambulancama u kasarnama. 1883, po novom zakonu o ustrojstvu vojske, vojno i vojno-marveno liječništvo zasebne su struke i kao pomoćne struke postale su samostalne. Tim zakonom su i bolničari priznati za pomoćni rod oružja. Istim zakonom vojni liječnici i apotekari uvršteni su u oficirski kor, s nazivom sanitetski oficiri, i s pravom proizvodstva do zaključno čina pukovničkog i majorskog (za apotekara) s tim, da su magistri kirurgije i doktorandi liječništva mogli imati samo čin potporučnika i poručnika, a doktori cjelokupnog liječništva od čina kapetana II. kl. na više. Kod apotekara čin kapetana II. kl. i više mogao je dobiti magistar farmacije ili doktor kemije. Marveno-liječnička struka bila je samostalna, ali su marveni liječnici, pomoćnici i apotekari, imali zvanja i bili su činovnici. Iste godine formacijom vojske predviđeno je, da u stalnom kadru postoji 5 bolničarskih četa, čiji isluženici popunjavaju jedinice aktivne vojske. Sanitetska služba je organizirana tako, da u ministarstvu vojnom postoji zasebno odjeljenje (sanitetsko), u štabovima divizijskih oblasti referenti saniteta, u pukovima pukovski liječnici a u ratu postoji saniteško odjeljenje u ministarstvu vojnom (upravlja sanitetskom službom u pozadini) i vrhovnoj komandi (koje upravlja cjelokupnom saniteskom službom na vojišnom dijelu); divizije I. poziva imaju referenta saniteta u štabu, po jednu bolničarsku četu (254 čovjeka), 4 poljske bolnice (po 200 kreveta), marvenu bolnicu (59 ljudi) i rezervnu sanitetsku četu (2 liječnika i 88 ljudi); pukovi imaju po 1 liječnika. U divizijama II. poziva također postoji referent saniteta u štabu i po jedna bolničarska četa (221 čovjek), a pukovi imaju po 1 liječnika. U bataljonima III. poziva ima također po 1 liječnik.

1884 ustrojen je pri ministarstvu vojnom sanitetski komitet s ciljem, da radi na svestranom razvitku sanitetske struke u vojsci, u specijalnom i tehničkom njenom djelu. — S ovakvom formacijom ušlo se je u rat 1885 godine. Sanitetskoj službi nedostajalo je sredstava za evakuaciju, što je vršeno raznim improvizacijama. Kako je u pukovima bio samo liječnik, bez ičega drugog za obrazovanje previjališta, to su sami referenti saniteta u divizijama prema stvarnoj potrebi cijepali bolničarske čete i pridavali pukovskim liječnicima odjeljenja i materijal, te su ovi improvizirali pukovska previjališta. U toku rata (6/2 1886) formirana je i saniteska kolona (od raznih prevoznih sredstava), i ostavljena je cijela pri saniteskom odjeljenju vrhovne komande, a rješenjem vrhovnog komandanta (7/2 1886) pješadijskim pukovima I. poziva dana su po 2 liječnika, a pukovima II. poziva po 1, artiljerijskim pukovima je oduzet liječnik, konjičkoj brigadi dan 1 liječnik, poljske bolnice su pretvorene u poljske etapne (po 1 na diviziju), a iz sanitetske čete svaka je divizija izdvajala na puk po 1 podnarednika,

3 kaplara i 26 bolničara i potreban materijal radi obrazovanja pukovskog previjališta. Bolničarska četa obrazovala je divizijsko zavojište. U pozadini bilo je svega 16 rezervnih bolnica (osim Beograda i Niša), s ukupno 2.504 kreveta i 30 liječnika i 18 pomoćnika. Rezervne bolnice u Beogradu i Nišu imale su više kreveta i liječnika no sve ostale rezervne bolnice. U cijelom ratu srpska je vojska imala svega 746 poginulih i 4.570 ranjenih oficira i vojnika liječenih i njegovanih u tim sanitetskim ustanovama.

Poslije rata, 1886, novim zakonom o ustrojstvu vojske obje dotadašnje liječničke struke spojene su u jednu — sanitetsku struku, a bolničari su dobili naziv poljski bolničari, kao pomoćni rod oružja. Sanitetska struka potpuno objedinjena, dijelila se na tri grane: liječničku, apotekarsku i marveno-liječničku. Apotekari i marveni liječnici su činovnici, a liječnici sanitetski oficiri. Bolničari i marveni bolničari su neborci, a samo bolničari pri poljskim bolničarskim trupama u ratu ostaju borci. — 1889, zakon o formaciji vojske predviđa, da svaka divizija (aktivna) ima 1 bolničarsku četu od 6 vodova, 1 poljsku etapnu bolnicu, 1 poljsku marvenu bolnicu, 1 sanitetsku kolonu i 1 rezervnu bolničarsku četu. Divizija II. poziva ima samo 1 bolničarsku četu. — 1895 izmjenama zakona o ustrojstvu vojske izbacuju se liječnički pomoćnici, a sanitetski oficiri počinju službu od čina poručnika. Kao sanitetski zavodi ustanovljeni su: sanitetska i apotekarska slagališta, glavna, oblasna i trupna, pored vojnih bolnica i ustanova u njima. 1901 obrazovana je vojno-sanitetska, veterinarska i potkivačka škola, a potkivači su vojnici i dijele se na majstore i majstorske pomoćnike.

S ovakvim ustrojstvom i formacijom ušao je V. S. u rat 1912—13, i odmah zatim u Svjetski Rat, s tim, da je službom saniteta na vojišnom dijelu upravljao načelnik saniteta vrhovne komande, a službom saniteta na pozadnjem dijelu načelnik saniteta ministarstva vojnog. I ako za vrijeme ratova nije ništa promijenjeno u organizaciji V. S., ipak je mnogim improvizacijama i obilnom pomoći srpskog Crvenog Križa i stranih sanitetskih misija, V. S. mogao bar u najnužnijim granicama vršiti svoju dužnost. Ovomu je uzrok poglavito neimanje dovoljnog broja sanitetskog osoblja i sredstava. Tako je u rat 1912—13, srpska vojska od skoro 400.000, pošla sa svega 296 liječnika (a na cijelu ostalu zemlju ostalo je svega 70 liječnika). Svi pukovi i ustanove operativne vojske nisu imali formacijom propisani broj liječnika i materijala. Preko formacije bila su organizirana 2 sanitetska voza za evakuaciju bolesnih i ranjenih, a 1913 (za vrijeme kolerične epidemije) organizirane su dvije bakteriološke stanice (u Velesu i Kumanovu). Rezervnih bolnica bilo je dovoljno, i u njima su, pored srpskih liječnika, radile i sanitetske misije iz Rusije, Slovenije, Hrvatske, Engleske, Francuske, Švicarske, Švedske, Italije, Rumunjske, Njemačke i Austrije.

U rat 1914—1918, srpska je vojska ušla s istom organizacijom saniteta, a i s isto tako nedovoljnim brojem liječnika i sanitetskog materijala. Pored ranija dva sanitetska voza za evakuaciju ranjenika i bolesnika, formirana su još 4, tri za uski kolosjek i jedan za normalni. Liječnika (sa ženskim liječnicima) bilo je svega 450 u zemlji (na 10.000 stanovnika po jedan). Od tog broja za vrijeme rata umrlo je 153 liječnika, a pored njih tri su poginula. Uz ove srpske liječnike umrlo je još 25 stranih liječnika, 11 liječnika zarobljenika i 27 medicinara. Tada se srpska vlada zvanično obratila saveznicima za pomoć srpskomu V. S. Pored liječnika i spreme, koji su slati privatnom inicijativom (društva Crvenog Križa, Udruženja Škotskih žena Srpskog potpornog fonda u Engleskoj i Srpskog potpornog fonda u Americi), poslano je tada 100 francuskih i 30 engleskih vojnih liječnika. Ove razne misije donijele su i materijal, te je, pored srpskih dviju bakterioloških stanica, i dviju takvih stanica privatnih društava, bilo obrazovano još nekoliko. U ljeto 1915 V. S. bio je donekle popunjen ovim pomoćnim osobljem, i u cijeloj zemlji bilo je 90 raznih bolnica, sa preko 100.000 kreveta, a na samom vojištu radilo je, pored srpskih, još i 200 stranih liječnika i 500 školovanih milosrdnih sestara.

Po povlačenju srpske vojske na Krf i kasnije na solunski front vojni sanitet na vojišnom djelu bio je popunjen srpskim liječnicima, a pozadinski sanitet uzeli su saveznici na sebe.

Poslije Svjetskog Rata zakonom o ustrojstvu vojske od 1923, sanitetska struka se dijeli na liječničku i apotekarsku granu. Prvu čine sanitetski oficiri, liječnički pomoćnici i administrativni oficiri sanitetske struke. Apotekarsku granu čine apotekarski oficiri, apotekari iz građanstva i apotekarski pomoćnici. Liječničkoj grani pripadaju sanitetske trupe, vojne bolnice, ambulancije, desinfekcioni i sanitetski zavodi, slagališta i sanitetske škole. Apotekarskoj grani pripadaju vojne apoteke i vojno-apotekarska slagališta. Veterinarska struka je zasebna i čine je veterinarski oficiri, veterinarski pomoćnici i potkivači. Ovoj struci pripadaju veterinarske bolnice, ambulancije, i vojno-veterinarska škola. U mornarici postoji sanitetska struka mornarice, koju čine sanitetski oficiri mornarice i službenici građanskog reda, stručni za poslove sanitetske grane. — Na čelu sanitetske struke suhozemne vojske stoji načelnik sanitetskog odjeljenja ministarstva vojske, a na čelu sanitetske struke mornarice stoji šef sanitetskog odsjeka odjeljenja za mornaricu. Činovi sanitetskih oficira idu zaključno do čina sanitetskog generala (divizijskog generala), kako u suhozemnoj vojsci tako i u mornarici, a u apotekarskoj grani i veterinarskoj struci do zaključno čina pukovnika. — Za proučavanje i ocjenu pitanja iz vojnog saniteta postoji kao organ ministarstva vojske i mornarice, vojni sanitetski komitet, a tako isto kao organ ministra vojske i mornarice postoji sanitetska inspekcija, koja rukovodi cjelokupnom nastavom u vojsci i mornarici, i u tom je pogledu neposredno potčinjena načelniku glavnog đeneralštaba. Od škola postoji vojno-sanitetska podoficirska škola i vojno-veterinarska škola; osim toga postoje sve vrste sanitetskih ustanova.

V. Belić.

VOJNIĆ, selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, na vodi Radonji (k Korani), podno (146 m) Petrove Gore sjeverozapadno; raskrsnica je cesta u Karlovac, Glinu i Slunj. Ima 509 stanovnika, općinsko poglavarstvo, poštu i telegraf, sresku oblast, kraljevsku šumsku upravu, pravoslavnu parohiju, pučku školu.

J. M-n.

VOJNIK, planina u Crnoj Gori, između rijeka Komarnice-Bijele-Surduba, 8·5 km zapadno od Šavnika, s najvećim visovima: kota 1.999 m, kota 1.968 m, kota 1.774 m. Preko planine ide cesta Nikšić—Šavnik.

P. V.

VOJNO KRIVIČNO PRAVO. V. Krivično pravo.

VOJNOVIĆ ĐURO, političar (1834, Herceg Novi — 1895, Zadar). Učio je gimnaziju u Dubrovniku, a univerzitet u Padovi i Beču. Izabran je za poslanika na dalmatinskom saboru 1867, i ostao članom sabora do 1892, a od 1879 do 1892 bio je i predsjednik sabora. 1892 imenovan je doživotnim članom austrijske gospodske kuće. — U narodnom pokretu u Dalmaciji bio je V. jedan između vođa. Poslije razdora u narodnoj stranci pristupio je srpskomu krilu ove stranke. 1869 posredovao je između krivošijskih ustaša i bečke vlade, i sklonio ovu na povoljan mir po ustaše. 1876, za crnogorsko-turskog rata, stupio je u glavni štab kneza Nikole, te je prisustvovao bitci na Vučjem Dolu.

L i t e r a t u r a: Jugoslavenska Njiva, 1924 br. 7 i 9. *M. P-g.*

VOJNOVIĆ IVO, književnik, pjesnik, dramski pisac (9/10 1857, Dubrovnik). Osnovne škole učio je privatno u Dubrovniku i Splitu. Gimnaziju je učio od 1 do 6 razreda (1868 do 1874) s talijanskim nastavnim jezikom u Splitu dovršio je u Zagrebu, gdje je svršio i pravni fakultet (1880). 1885—1889 služio je u sudskoj službi po Hrvatskoj, a 1900 do 1907 kao administrativni činovnik u Dalmaciji. 1907—1911 bio je dramaturg zagrebačkog Hrvatskog Kazališta. Potom se od 1914 bavio samo literaturom i putovao je. 1914 zatvoren je »kao srpski pjesnik u Dubrovniku«. Do 15/5 1915 bio je u šibeničkoj tamnici. Odavde je prenesen u zagrebačku bolnicu, gdje je izgubio jedno oko. Ovdje je dočekao i ujedinjenje. V. je, poslije Nušića, najplodniji kazališni pisac novije srpsko-hrvatske književnosti; njegove drame i danas čine dobar dio našeg nacionalnog repertoara. Glavni su

mu radovi: Novele, Stari grijesi, roman. Drame: Psihe, Ekvinocij, Dubrovačka Trilogija (1900), Smrt majke Jugovića (1907), Gospođa sa suncokretom (1912), Lazarevo vaskresenje (1913), Imperatrix, Maškarate ispod kuplja (1920). *V. P.*

VOJNOVIĆ KONSTANTIN DR., političar i profesor univerziteta u Zagrebu (2/3 1832, Herceg Novi — 20/5 1903, Dubrovnik). Učio je gimnaziju u Dubrovniku, a prava u Beču (1851 do 1854). 1856 položio je doktorat u Padovi, a 1858 postao je advokat u Splitu. Od 1874 bio je redovni profesor građanskoga prava na univerzitetu u Zagrebu. 5/3 1891 umirovljen je, vratio se u Dubrovnik, produžio advokaturu i bavio se naučnim istraživanjem ustavne pravne, trgovačke i socijalne politike dubrovačke republike. — Političku karijeru započeo je V. u Splitu. Program njegov bio je: sjedinjenje s Hrvatskom. 1861 izdao je brošuru: Un voto per l'unione, u kojoj je odlučno branio sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, na osnovu historičko-narodnoga prava, a u obliku federativnom. Taj spis postao je programatičan za čitav narodni hrvatski pokret u Dalmaciji. 1863—1875 bio je V. poslanik u dalmatinskom saboru. Pored Pavlinovića i M. Klaića V. je bio glavni vođa i pokretač narodne borbe. — Od 1878 do 1884 V. je biran za hrvatski sabor kao član narodno-liberalne stranke, a od 1880 kao član »nezavisne narodne stranke«, čiji je i program izradio. Zbog govora 1881 u saboru, o riječkom pitanju, bio je uklonjen s univerziteta do 1882. 1888 povukao se s političkoga polja. 1891 preselio se V. u Dubrovnik. Od 1892 do 1903 razvio je intenzivan naučni rad na ispitivanju unutrašnje, naročito sudsko-upravne historije Dubrovnika (u Radu i Starinama).

Literatura: F. Šišić Dr. Konstantin knez Vojnović (Letopis Jugoslavenske Akademije, 24). *M. Prelog.*

VOJNOVIĆ KOSTA, četnički vojvoda i vođa ustanka u Toplici i Jablanici (1890, Smederevo — 10/12 1917, Grgur, okrug toplički). Po svršetku 6 razreda gimnazije V. je svršio trgovačku akademiju u Beču. Solidno trgovački obrazovan, otpočeo je komisionarsko-špeditersku radnju sa svojim zetom Kalčićem u Vranji. Tu je došao u tijesan dodir s vojvodama i četnicima, i oduševio se za njihovu borbu. Po svršetku balkanskog rata firma je otvorila svoje trgovačke kancelarije u Solunu Đevđeliji, Skoplju i Kosovskoj Mitrovici. Tako je V. upoznao Kosovo, odakle mu je njegova porodica starinom, i nastanio se u Mitrovici, gdje je njegov otac, poslije oslobođenja, postao predsjednik općine. Kad je počeo Svjetski Rat, V. se, na čelu jedne čete, borio na Adi Ciganliji kod Beograda, zatim na Drini, u Mačvi i na Vlasini. Kad je polovinom septembra 1916 vojvoda Kosta Pećanac doletio aeroplanom sa solunske fronte u toplički okrug V., koji je bio ostao u Srbiji već je imao jaku organiziranu četu. Zimu su oni proveli u planini, a s proljeća 1917, kada su Bugari počeli regrutaciju srpskog življa, podigli su ustanak. Bugarima su trebale tri divizije da uguše ustanak, koji je zahvatio cio toplički i dijelove vranjskog, niškog, raškog, kosovskog, kruševačkog i pirotskog okruga. — U noći između 9 i 10/12 1917 V. je sa 5 drugova zanoćio u mlinu kod sela Grgura. Bugari saznaju to i opkole mlin, ali nisu smjeli napasti noću već sačekaju jutro, kada su im stigla pojačanja. U dugoj borbi, koja se razvila, izginulo je svih 5 V. drugova. V. se borio i dalje, dokle je imao municije, pa se napokon posljednjim metkom ubio, ostavivši pred smrt zabilješku: Molim neprijatelja, da budem sahranjen ovdje gdje sam pao. Njegov leš prenijet je u Kuršumliju gdje je zvanično konstatirana njegova smrt, pa je onda vraćen kod grgurskog mlina i tu sahranjen. Poslije oslobođenja, njegovi posmrtni ostanci prenijeti su i sahranjeni kod grgurske crkve. *M. Milenović.*

VOJNOVIĆ LUJO DR., diplomat i književnik (15/4 1864, Split). Učio je srednju školu u Splitu, Zagrebu i Dubrovniku, a pravne nauke u Zagrebu. Doktorat prava dobio je na gradačkom univerzitetu (1892). Služio je najprije kao sudski činovnik u Zagrebu i Trstu (1886 do 1889), a onda je otvorio advokatsku kancelariju u Dubrovniku (1894 do 1896). 1896 stupio je u crnogorsku službu kao sekretar kneza Nikole a 1899 postao je crnogorskim ministrom

pravde (do 1903). 1901—1902 vršio je i funkciju crnogorskog opunomoćenog poslanika kod Vatikana. 1904 do 1906 bio je guverener kraljevića Aleksandra. 1912 vršio je službu šefa kabineta kancelarije kralja Nikole, a u 1913 i 1914 bio je crnogorski delegat na londonskoj konferenciji i akreditiran u misiji kod engleske vlade. 1915—1919 bio je u službi srpske vlade u Rimu i Parizu. — V. je mnogo radio na historičkom i pravnom polju. Najznatnije su njegove publikacije: Građanski postupnik za Crnu Goru (1903), Dubrovnik i Osmansko carstvo 1365—1482 (1898), Pad Dubrovnika (1797—1815) 1 i 2 (1908), La Dalmatie, l'Italie et l'unité Yougoslave (1917), La Monarchie Française dans l'Adriatique (1918). Pored toga poblicirao je V. čitav niz političkih i književnih eseja, koji su dijelom razasuti po našim revijama, a jedan je dio publicirao u posebnoj knjizi pod naslovom: Književni časovi. *M. Prelog.*

VOJNOVIĆ MARKO GROF, ruski admiral (1752, Herceg Novi — 1812, Vitepsk). Osnivač je crnomorske ruske flote, te je kao vrhovni komandant razbio tursku flotu kod Zmijskih Otoka u Crnom moru (1788). V. je bio i ruski poslanik u Perziji. *M. P-g.*

VOJSKA. Organizacija vojske u srednjem vijeku. Prvobitno vojničko uređenje bilo je plemensko. Obaveza služenja bila je opća. Vojska je sazivana samo u momentu potrebe, a inače su se ljudi, koji su formirali vojsku, bavili svojim poslovima. Formacija vojske bila je po porodicama, zadrugama, rodovima i okruzima, i starješine tih zajednica, bile su ujedno i vojničke starješine, kad se vojska sazove. Kasnije su župe i župani predvodili vojsku a za odbranu je svaka župa imala grad sagrađen na najteže pristupačnom mjestu. Kad su Srbi došli u bliži dodir sa već organiziranim ustanovama u državi, promijenili su svoju organizaciju svega života, pa i vojničkog. Za vrijeme prvih pokušaja državnog organiziranja, koji su se prije Nemanje nekoliko puta ponavljali, počela se uređivati i neka državna vojska u tim državama, slično organizaciji vojske u Bizantiji, gdje je vladao sistem teritorijalne vojske. Kod Srba je vojna obaveza bila opća, samo su manastiri i njihova sela bili oslobođeni vojne obaveze. — Sama vojska sastojala se iz tri elementa: vlastele s pratnjom, oružanih seljaka i pastira i najamnika. Vlasteosku (baštiničku) vojsku, sačinjavala su vlastela, koji su bili obvezani da »idu na vojsku«, s pratnjom od ljudi sa svoje baštine. Broj pratnje pojedinih baštinika (vlastele) određivao je vladalac. Ova vojska bila je najpribližnija današnjoj narodnoj vojsci. Jedna vrsta vlasteoske vojske bila je t. zv. pronijarska vojska, koju su sačinjavali pronijari (t. j. oni, kojima je vladalac davao zemlju, proniju, što ih je obvezivalo »ići na vojsku«) sa svojom pratnjom. Ovo je bila neka sredina između baštiničke i najamničke vojske. Seljaci i pastiri, većinom lako naoružani, bili su pješadija, vrlo pogodna za strjeljačku borbu, i komora. Najamnici su bili prava stalna vojska, uvijek spremna za djelovanje. Ona je bila rekrutirana dijelom od zapadnih vitezova, dijelom su tu služili istočnjaci. Nju je plaćao vladalac, ili i veća vlastela, iz svoje blagajne, a njena veličina bila je prema financijskoj moći dotičnog. — Vrhovni vojskovođa bio je kralj, kasnije car, a zastupale su ga njegove vojvode kojima se, po zakoniku, morao svatko pokoravati, kao i vladaocu. Isto tako kralj ili car bio je i vrhovni sudija u vojsci, a i tu su ga zastupale vojvode. Formacija vojske bila je izvedena po župama. Vidno njihovo obilježje bile su zastave (stijeg, horugva, zastava), po kojima su se vojvode zvale i »stjegonoše«. Granjanje formacije na niže, bilo je po dekadnom sistemu: tisuće, satnije, petidesatnije i desetine, kojima su komandirali niži plemići zvani tisućnici, satnici, petidesetnici i desetnici. Vojska je išla u boj pod zvucima truba. Vježbanja nisu izvođena, čak ni u najamničkoj vojsci, koja je bila vojska od zanata. Postajale su međutim igre, koje nisu ništa drugo do vojničko vježbanje, i te su se igre izvodile pri svim skupovima. Naoružanje je bilo: koplje, mač (kasnije i sablja), palica, luk, strijela i praćka kao napadno oružje, a oklop (pancirna košulja) šljem i štit kao odbranbeno. Kopljem i mačem, oklopom (za čovjeka i konja) i šljemom naoružana je bila konjica, ostalim oružjem

pješaci, a štit su mogli imati i jedni i drugi. Pored ovog oružja koje se računalo kao obavezno, upotrebljavani su i buzdohani, sjekire i nadžaci, no to se smatralo kao sporedno, neobavezno naoružanje. Oružje i opremu nabavljao je svaki za sebe, a ponekad su vladaoci naoružavali svoje najamnike, koji su većinom bivali ujedno i tjelesna njihova garda. Vatreno oružje počelo se upotrebljavati kasnije. Ne zna se tačno kad je prvi put upotrijebljeno, zna se da je 1351 godine iz Mletaka poslano u Zadar »oružje za bacanje strijela i kugala pomoću vatre«, a u Dubrovniku se spominju prvi put topovi (bombarde) i barut (pulvis pro bombardis) 1378 god. U opsadnim ratovima upotrebljavale su se baliste (prašte) za bacanje velikih komada kamena. — Pomorsku silu (flotu) činile su naoružane lađe i čamci gradova Kotora, Ulcinja i Budve, a kasnije su vladaoci kupovali na strani lađe za svoju flotu.

V o j s k a z a v r i j e m e s r p s k o g u s t a n k a. Za vrijeme turskog gospodstva u Srbiji nije naravno bilo narodne vojske. Kao pokušaj organizacije vojske smatra se dogovor narodnih vođa s Hadži-Mustafom 1796, da i Srbi učestvuju, kao carska raja, u ratu protiv Pasvan-Oglu. Tada su narodne vođe odredile, da svaka nahija iskupi izvjestan broj boraca i da se oni spreme, naoružaju i izvježbaju za rat. S takvom organizacijom čisto narodne vojske počeo je i ustanak protiv Turaka 1804. Svaka nahija davala je nekoliko četa, kojima su komandirale četovođe. Vojskom cijele nahije komandirale su vojvode, koje su ujedno bile i nahijski knezovi. Sve vojvode bili su pod komandom vrhovnog vožda (vrhovnog vojvode). — Sa širenjem ustanka uvećavala se i vojska. Naoružanje je svaki vojnik nabavljao sam za sebe i bilo je: duga puška, dva pištolja i veliki nož (jatagan). Vojsku su vježbali bivši kaplari austro-ugarske vojske, koji su prebjegli ustanicima. No to je sve bio samo izraz momentane potrebe, a ne uređeno, po planu vježbanje. Osim ove, čisto narodne vojske, koja je činila glavnu snagu države, i pozivala se samo za vođenje borbe, bila je i neka vrsta stalne vojske, koja je bila stalno na službi i vježbala se. To su bili t. zv. momci, bećari (ili goli sinovi). Oni su uzimani iz najboljih porodica i najjačih i najbogatijih zadruga, i sa svojim konjima i oružjem bili su stalno kod vojvoda na službi. Oni su bili vojnici pod platom, kao čuvari i tjelohranitelji vrhovnog vožda i vojvoda; bilo ih je i koji su došli u Srbiju iz raznih krajeva turske carevine. U početku su ih plaćale same vojvode, a kasnije im je bila određena plaća (15 groša mjesečno). Oni su bili obučeni vojnici, stalno su ih vježbale njihove starješine (buljubaše), i upotrebljavani su tamo, gdje je trebalo imati stalne posade za čuvanje granice i šanaca (na Drini, na Deligradu i kasnije u Beogradu). Kad nije bilo rata, oni su gonili razbojnike i ugušivali nerede. Obje ove vrste vojske bilo je veoma malo, jer je bila skupa. Ali kasnije (poslije 1806), kad je država dobila neko uređenje, svaki odrastao muškarac dužan je bio nositi oružje i braniti otadžbinu, no organizacija je ostala čisto narodne vojske. Bilo je pješadije i konjice. Oružje, konje i opremu nabavljali su sami vojnici, a i vojvode i vrhovni vožd. Najviše je oružja zaplijenjeno od Turaka, nešto je dobiveno iz Rusije, nešto je kupljeno u Austro-Ugarskoj, a nešto od starog, sakrivanog oružja. Potpuno naoružan pješak imao je: dugu pušku, dva pištolja i nož (jatagan), a konjica još i sablju Osim ovoga, upotrebljavali su i pješaci i konjanici koplja (mizdrake, džide). Bilo je i artiljerijskih oruđa, u početku trešnjevih topova, ojačanih gvozdenim verigama, a kasnije i gvozdenih, no ovih je bilo malo. U toku ustanka bila su dva pokušaja, da se organizira i redovna (stajaća) vojska, 1808, kad je bilo naređeno, da svaka nahija formira četu od 250 ljudi redovne vojske (rješenje upravnog savjeta od kraja novembra 1808), od ljudi iz zadružnih kuća nahija, a za starješine ovih četa (kapetane) »da se uzmu ljudi vješti, koji bi egzercir znali još od prve vojne« (frajkora 1787—89).

Ovo formiranje regularne vojske prekinulo je ratovanje 1809 i 1810, a juna 1811 ponovno je početo, tako da je 15/8 1812, na skupštini u Vraćevšnici bilo formiranih 6 bataljona (ukupno 4.308 boraca). No i ovaj je pokušaj propao 1813. U drugom

ustanku 1815, vojska je bila organizirana isto kao i u prvom.

Razvoj organizacije srpske vojske u 19 vijeku. Pokušaja za uređenje stajaće vojske bilo je već 1827, ali tek 1829 vojvoda podrinosavski Jefrem Obrenović zamijenio je svoje »momke« četom stajaće vojske od 100 ljudi, rekrutiranih iz okruga beogradskog, šabačkog, drinskog i valjevskog, i upotrijebio je kao svoju gardu. Ovu vojsku vježbali su, po austrijskim pravilima, najmljeni podoficiri austrijske vojske (koji su prebjegli u Srbiju). Prvi takvi instruktori bili su jedan »stražmeštar« (narednik) i jedan dobošar. Ova četa, i uz nju formirana vojna muzika (banda), bila je prva redovna vojska. Knez Miloš je 1830 oduzeo ovu četu od vojvode Jefrema, obrazovao od nje svoju tjelesnu gardu, premjestio je u Kragujevac (prijestolnicu), povećao na 200 ljudi i stavio je pod komandu Momirovića, bivšeg ruskog oficira, koji je obučavao po ruskim pravilima. Iste godine knez Miloš je naredio da se općim rekrutiranjem poveća broj pješaka, i ustroji odjeljenje konjice (kavalerije), obje pod komandom bivših ruskih oficira. Pješadijom je komandirao Pavlov, a konjicom Tanasije Milojević. 1832 ta je vojska pojačana na 400 pješaka i odjeljenje konjice.

1833 knez Miloš je poslao iz svoje garde 12 mladića u Rusiju, kao prve vojne pitomce. Pokušaj sretenjskog ustava, pa i organizacije vojske propao je, te je i vojska ostala i dalje bez ikakvih propisa, već je knez Miloš sve usmeno naređivao. Ali 1836 knez Miloš naredi vojno-policijskoj kancelariji (pod kojom je stajala vojska), da uveća »regularno vojinstvo« i formira bataljon pješadije, bateriju topdžija i eskadron konjice. Rekrutiranje je vršeno u cijeloj zemlji. Izvršioci su bili sreski načelnici (bez liječnika), i u vojsku nisu uzimali oženjene ljude. Superreviziju vršio je knez Miloš, i ko mu se nije svidio, otpuštao bi ga, bez pitanja liječnika ili komandira. Stajaća vojska bila je podijeljena na komande: požešku, karanovačku, kruševačku i banju aleksinačku, a zemlja na teritorijalne komande: podrino-savsku, moravsko-podrinsku, dunavsko-timočku i sredotočnu. Na čelu ovih komanda bili su komandanti, koji su bili ujedno zapovjednici i neregularne (narodne) i regularne vojske i vrhovni čuvari reda i javne bezbijednosti t. j. imali su vlast i vojničku i političku, za šta su imali po jednog adutanta za vojne, i sekretara za građanske poslove. Te je godine naređeno i kupljenje hrane (od svake poreske glave) i smještanje u općinske koševe. 1837 određeni su činovi u vojsci, i to: praporščik, poručnik, polukapetan, kapetan, major, potpolkovnik polkovnik, general major i general divizioner. Te su godine spojene požeška i karanovačka komanda i formirale »rotu«, kao i one u Beogradu, kuda je i ova rota premještena, te su u Beogradu bile 2 rote, svega 500 ljudi. Osim toga, ove je godine držana »prva manevra cijele srpske vojske« kod Požarevca. 1838 izdano je na osnovi ustava, zvanog »turski«, ustrojenje garnizone vojske, po kome se vojska sastojala iz 17 rota pješadije, za svako okružje po jedna, sa sjedištem u okružnom mjestu. Četiri rote (svaka od po 243 čovjeka) formiraju bataljon, svega 4 bataljona, i jedna rota, koja je pridana bataljonu u mjestu »centralnog pravlenija«. Svega je bilo pješadije po toj formaciji: 1 načelnik (štabsoficir), 5 viših oficira (štabsoficira), 57 nižih oficira (oberoficira), 68 dobošara, 34 trubača (signalista) i 3.672 redova, svega 4.149 ljudi. Osim pješadije, ustrojena je jedna polubaterija artiljerije — 158 ljudi, 14 konja (zaprega za dva topa) i 6 topova. Obaveza služenja bila je opća, rekrutirani su mladići od 18—25 godina, prvenstveno dobrovoljci, pa iz najzadružnijih kuća. Oslobođavale su se rekrutiranja kuće, koje su se odale izučavanju viših i duhovnih nauka i vještina, koje su vodile urednu trgovinu. U artiljeriju su rekrutirani neoženjeni, a u pješadiji su mogli biti i oženjeni. Rok službe bio je 4 godine, no pješaci su na smjenu bili puštani kućama, tako da su faktički služili 2 godine. Ovim ustrojstvom ustanovljen je i glavni štab i načelnik štaba i vojske. Dužnost ministra vojnog vršio je popečitelj vnutrenih djela.

Sva vojska, osim čete i polubaterije u mjestu centralne upårave, bila je određena za čuvanje granice, koja je bila podijeljena na četiri dijela. Svaki dio čuvala je po jedna četa na

smjenu, a ostale tri čete bile su kod kuća. Radi vježbe čete su se skupljale u proljeće na 15 dana, a u jesen od 1—16 septembra skupljao se cio bataljon u mjestu štaba bataljona. Četa i polubaterija u mjestu centralne uprave i muzika bili su stalno u kasarni. Ove su dobijale od države svu spremu, a bataljoni oružje, municiju i kapu. Plaću i hranu dobijali su vojnici samo kad su na službi. Jačina čete bila je: 1 kapetan, 1 poručnik, 1 potporučnik, 1 feldvebel (četni narednik), 1 kaptenarmus (četni pisar), podoficira, trubača, dobošara i redova toliko, da uvijek bude pri četnom štabu 65 ljudi.

Ovakva organizacija nije mijenjana (osim liječničkog pregleda za rekrute, ustanovljenog 1840 godine), do 1845, kad je staro zamijenjeno novim ustrojenjem garnizonog vojinstva, kojim je vojska uvećana novim rodom oružja, konjicom. Zadatak i ove vojske bio je održavanje policije i čuvanje dobrog reda i mira u zemlji. Rekrutiranje je vršeno od ljudi između 18 i 30 godina, bez obzira da li su oženjeni ili ne, s izuzetkom onih, koji su se odali izučavanju nauka i vještina ili vođenju uredne trgovine. Rok službe bio je 4 godine (s povremenim otpuštanjem, faktički je rok bio 2 godine). Na vježbu je pozivana cijela vojska u mjesto centralne uprave, na mjesec dana u godini. Ove je godine izrađeno prvo pravilo o rekrutiranju. Brojno stanje cijele vojske bilo je: pješadije 2 bataljona, po 4 čete sa štabom i bandom, svega 2.010 ljudi, artiljerije 1 baterije od 250 ljudi, konjice 1 eskadron od 208 ljudi, ukupno 2.468 ljudi.

Do 1859 nije bilo važnijih promjena u organizaciji, osim što je 1850 ustrojena artiljerijska škola, a te godine izašao je zakon o ustrojenju glavne vojne uprave, po kome vrhovno zapovjedništvo nad vojskom pripada knezu vladaru, a za otpravljanje svih poslova, kao organ vrhovnog zapovjednika vojske, ustrojena je glavna vojna uprava. Na čelu ove uprave bio je načelnik, i imao je sva prava i obaveze popečitelja po vojnoj struci. Uprava je imala 3 odjeljenja: opće-vojno, vojno-tehničko i administrativno-ekonomsko, 1860 je zakonom smanjen rok službe na 3 godine, ukinuto je privremeno otpuštanje, i izdano je pravilo o rekrutiranju.

Prvo savremenije ustrojstvo vojske izvršeno je 1861, »Zakonom o ustrojstvu narodne vojske«. Po ovom zakonu zadatak je vojske bio odbrana zemlje i održanje prava kneževine. Osim redovne vojske (stajaće), ustanovljena je i narodna vojska. Cijelu vojsku sastavljali su svi Srbi od 20—50 godina zaključno. Obaveza služenja bila je opća, izuzeti su samo posvećena lica i tjelesno nesposobni. Narodna vojska podijeljena je u dvije klase: 1. koja je odmah gotova za pokret, i 2. koja se može kasnije krenuti. Prvu klasu čini $^1/_4$ najmlađih poreskih glava. Narodna vojska je formirala: pješadije 17 pukova, svaki okrug po jedan puk sa po jednim bataljonom iz svakog sreza. Pukovi su nosili nazive okruga. Artiljerije 6 baterija (1.200 ljudi), popunjavaju građani Beograda i Kragujevca i srezova, koji njima pripadaju. Konjice 17 »pukovskih eskadrona« (svaki okrug po jedan). Inženjerije 17 odjeljenja (po 60 ljudi), svaki okrug po jedno. Za ovu formaciju zemlja je bila podijeljena na pet komanda: drinosavsku, južno-moravsku, timočku, istočno-moravsku i glavnu sredotočnu, sa štabovima u Valjevu, Kraljevu, Zaječaru, Svilajncu i Kragujevcu. Vježbanje narodne vojske izvođeno je nedjeljom i praznikom, a ako su prilike zahtijevale, i još jedan ili dva puta preko nedjelje, zatim svake dvije nedjelje jedanput (2 dana) vježbanje na bataljonskim zborištima, a po jedanput u godini 15 dana, na pukovskim zborištima. Za vrijeme vježbanja, vojska je dobivala obrok hrane.

Slijedeće 1862 godine stupilo je u život uređenje vojnog ministarstva, koje je sjedinilo sve poslove čisto vojne prirode, a ukinuta je glavna vojna uprava. Ministarstvo je imalo 3 odjeljenja: opće-vojno (sa dva odsjeka, lični i stvarni), administrativno (pod kojim je bio i vojni sanitet) i računovodno (na čelu ovog odjeljenja bio je vojni kontrolor). Vojnomu ministru pridani su bili: jedan viši oficir, sa zvanjem načelnik deneral-štaba, i jedan viši artiljerijski oficir, radi kontrole i snabdijevanja narodne i stajaće vojske oružjem i municijom i upravljanja majdanpečkim livnicama. Iste godine stupio je u ži-

vot i zakon o uređenju vojnog štaba stajaće vojske, po kome je stajaća vojska potpala pod komandu načelnika štaba, osim artiljerije i pontonira, koji su i dalje ostali neposredno pod ministrom vojnim, pod kim je bio i načelnik štaba. Štab je imao načelnika, starijeg i mlađeg ađutanta, auditora, svećenika i potreban broj pisara podoficira. 1864 godine zamijenjen je dotadanji zakon o ustrojstvu ministarstva vojnog novim, po kome ministarstvo vojno ima 4 odjeljenja: opće-vojno, ekonomno, kontrolno i kaznačejsko. Te godine stupio je u život i nov zakon o ustrojstvu vojske, po kome je vojska imala 4 struke ili 4 roda oružja, i to: pješadiju, kavaleriju, artiljeriju i žandarmeriju. Rok službe u prva tri roda bio je 3 godine, a u žandarmeriji po specijalnom zakonu. Dotadanja đeneralštabna i inženjerska struka spojene su u štabnu struku. Knez je poglavar vojske, a ministar vojni komandira vojskom za kneza i u ime njegovo. Trupe stajaće vojske potpadale su pod načelnika stajaće vojske (polkovnika), koji je bio neposredno pod ministrom vojnim. Njegov štab malo je promijenjen. — Ovim je zakonom donesena prvi put i odredba o penziji oficira i osiguranju nesposobnih vojnika. Obaveza služenja u narodnoj vojsci ostala je nepromijenjena, samo što su obaveze bili oslobođeni: ministri, državni savjetnici, sudije i svećenici, nesposobni fizički i oni, koje ministar vojni, u sporazumu s ostalim ministrima, oslobodi, zbog državne službene potrebe. Rekrutiranje su vršile komisije, za svaki politički okrug po jedna, u čiji su sastav ulazili: sreski načelnik, okružni oficir, okružni liječnik i poslovođa. Stajaća vojska je formirala čete, eskadrone i baterije, poljske i brdske, laboratorijske i pontonirske čete. Narodna vojska je formirala čete (općinske), bataljonske (sreske) i legije (okružne), konjičke čete (sreske) i legijske eskadrone (okružne), baterije (od varošana) i pionirske legijske čete (na okrug po jedna), osim Beograda, koji je mjesto ove formirao jednu požarnu četu. Svega je bilo 16 pionirskih i 1 požarna četa. Ovim je zakonom ustanovljena komora, i to na svakih 10 pješaka ili topdžija i 5 konjanika ili pionira po 1 komordžija (s konjem). — U teritorijalnom pogledu zemlja je bila podijeljena na 6 vojnih okruga ili inspektorata, istih naziva kao i do sada, s dodatkom beogradskog okruga, sa štabom u Beogradu. Pri svakom (političkom) okružnom načelstvu obrazovano je bilo po jedno vojno odjeljenje, a sastav 1 pješadijski, 1 konjički i po potrebi 1 artiljerijski oficir, s potrebnim brojem podoficira i pisara, specijalno za rekrutiranje. Veće vježbe narodne vojske vršene su s jeseni 8 dana, u mjestima legija, naređivao ih je ministar vojni, u sporazumu s ministrom unutrašnjih poslova. Vježbe sa više legija (manevre) naređivao je vladalac. — Ovim su zakonom uređeni i činovi starješina u stajaćoj i narodnoj vojsci. U stajaćoj vojsci činovi su bili kao i današnji, zaključno s činom polkovnika, a u narodnoj vojsci bili su činovi: desetnik (kaplar), dvaesnik (podnarednik i narednik), pedesetnik (potporučnik i poručnik), stotinar ili četovođa kapetan II. i I. kl.), bataljoni komandir (major i potpolkovnik) i komandir legije (polkovnik). Činove je davao vladalac. — 1865 godine ustanovljeno je inženjersko odjeljenje u stajaćoj vojsci, koje je 1866 podijeljeno na dva polubataljona: pionirski sa 2, i pontonirski sa 3 čete. — 1870 godine, izmjenama zakona dodan je čin generalski, i od obaveze su oslobođeni samo: ministri, državni savjetnici i nesposobni (a za vrijeme rata samo ministri i nesposobni). Također su izmijenjene i odredbe o rekrutiranju, vježbama, potčinjena je narodna vojska vojnim sudovima, izmijenjene su odredbe o odijelu, oružju i unapređivanju oficira. — 1874 izdana je Uredba o ustrojstvu komanda i štabova stajaće vojske, po kojoj su postale: glavna ili divizijska komanda cijele stajaće vojske, na čelu koje je stajao komandant stajaće vojske. Pod ovom su bile: brigadna komanda artiljerije stajaće vojske (pod kojom je bila sva artiljerija i vozarsko odjeljenje), pješadijska brigadna komanda stajaće vojske (pod kojom je bila sva pješadija i muzika stajaće vojske), pukovska komanda struke inženjerske (pod kojom su bila oba polubataljona), konjička pukovska komanda (pod kojom su bili svi eskadroni stajaće vojske). Pod ovima su bile pukovske komande u

pješadiji i artiljeriji, bataljonske u svim rodovima, osim konjice i artiljerije, pa četne, eskadrone i baterijske komande. Komandante je postavljao vladalac, a komandire (četne i niže) ministar vojni. U narodnoj vojsci postale su: brigadna komanda narodne vojske, koju formira sva vojska jednog okruga i čini složenu brigadu s nazivom svog okruga. (Samo je požarevački okrug formirao dvije brigade požarevačku i braničevsku.) U brigadu su ulazile bataljonske komande (kod pješadije), eskadrone, a kao niže četne pješadijske, artiljerijske, pionirske i komordžijske, kao i komande provijantskih i zanatlijskih vodova. Ove je godine artiljerija podijeljena na 3 puka: 1 i 2 svaki po 4 baterije poljske, i 3, brdski, od 3 brdske i 1 merzerske baterije. 1875 godine, smanjen je rok službe u stajaćoj vojsci na 2 godine.

1876 godine ustanovljena je prva rezerva, i to samo za pontonirske, pionirske i bolničke čete, čiji su isluženici ostajali još 2 godine u rezervi i nisu prevođeni u narodnu vojsku. Ove je godine izišla i prva uredba o đeneralštabu, koji je primio mnoge poslove opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog. Pred rat 1876 izdana je (24/2) formacija vojske, po kojoj je stajaća vojska formirala jednu brigadnu komandu od 2 bataljona pješadije, po 800 ljudi svaki. 2 eskadrona konjice, po 80 ljudi, 8 poljskih i 4 brdske baterije, vozarsko odjeljenje, bataljon pionira i bataljon pontonira, po 300 ljudi, labaratorijsku četu, i bolničare 96 ljudi. Narodna vojska formirala je 7 divizija: drinsku, zapadno-moravsku, južno-moravsku, timočku, dunavsku i šumadijsku. Svaka je divizija imala tri brigade I. klase, od po 6—3 bataljona, i po jednom narodnom baterijom i brigadnim sanitetskim odjeljenjem, konjički puk od 2 diviziona, sa po 3—2 eskadrona svaki, artiljerijski puk, od po 2—3 poljske i 0—2 brdske baterije (poljska baterija od 8, brdska od 4 topa), inženjerski bataljon od pionirskih četa sve tri brigade i pridatih pionira stajaće vojske, mostovu ekipažu potrebne dužine s pontonirskim osobljem iz stajaće i narodne vojske, divizijsko sanitetsko odjeljenje, radničku četu, provijantsko odjeljenje, poštansko i telegrafsko odjeljenje i potreban broj municijskih i provijantskih kolona, sve od vojnika sve tri brigade. Sva vojska u vrijeme rata formira četiri vojske: moravsku vojsku (južno-moravska i šumadijska divizija, smederevska brigada I. i II. klase i požarevačka brigada I. klase od dunavske divizije, valjevska brigada I. i II. klase od drinske i knjaževačka brigada I. i II. klase od timočke divizije), ibarsku vojsku (zapadno-moravska divizija i šabačka brigada I. klase od drinske divizije), timočku vojsku (krajinska brigada I. i II. klase od timočke divizije i braničevska brigada I. i II. klase i požarevačka brigada II. klase od dunavske divizije) i drinsku vojsku (podrinska brigada I. i II. klase i šabačka brigada II. klase od drinske divizije). U toku rata (10/10 1876) izdana je nova formacija, po kojoj je cjelokupna narodna vojska podijeljena na aktivnu i rezervnu. Aktivnu vojsku čini pješadija I. klase, s pripadajućim ostalim rodovima oružja i strukama. Rezervnu vojsku čini II. i III. klasa. Aktivna vojska bila je formirana u četiri korpusa: šumadijski drinski, moravski i timočki, svaki sa po 4 brigade (timočki 5). S ovom formacijom srpska je vojska vodila rat za nezavisnost 1876. Cjelokupno brojno stanje sva 4 korpusa bilo je: boraca 78.983, neboraca 22.021, konja 22.766 i volova 6.384. 15/8 1877, pred drugi rat, izašla je nova »formacija srpske vojske što djeluje«, po kojoj je vojska bila podijeljena u 5 aktivnih i 1 rezervni korpus, i to: timočki korpus (krajinska, zaječarska i knjaževačka vojska, dunavska divizija i kladovska komanda), moravski korpus (ibarska divizija, moravska divizija i kruševačka brigada II. kl.), javorski korpus (užička brigada I. i II. klase, valjevska brigada I. klase, čačanska brigada II. klase, dvije poljske i dvije brdske baterije, dva eskadrona konjice i ostali dijelovi), drinski korpus (šabačka brigada, podrinska brigada I. i II. klase, valjevska brigada II. klase, tri teške poljske i dvije brigadne baterije, dva eskadrona i ostali dijelovi), šumadijski korpus (1 i 2 divizija, koje su formirale beogradske, smederevske, kragujevačke i rudničke brigade s odgovarajućom artiljerijom i konjicom) i rezervni korpus (ćuprijska, jagodinska, kragujevačka i rudnička brigada). Ova je formacija važila sa-

mo za mobiliziranu vojsku. Poslije rata (6/10 1878) izdana je nova formacija vojske, po kojoj se stajaća vojska sastojala iz artiljerijske brigade od 4 puka po 7 teških i 1 brdska baterija, pješadijske brigade od 2 puka po 5 bataljona, inženjerskog puka od pionerskog i pontonirskog bataljona i konjičkog puka od 4 eskadrone. Sve ove trupe obrazovale su jednu komandu, s nazivom divizija stajaće vojske. Narodna vojska i dalje je ostala podijeljena na II. i I. klasu i formirana je u 4 korpusa od po 2 divizije i to: šumadijski korpus (1 i 2 šumadijska divizija), timočki korpus (dunavska i timočka divizija), moravski korpus (nišavska i moravska divizija) i drinski korpus (drinska i ibarska divizija). Svaki korpus imao je po 1 artiljerijski puk stajaće vojske, koji dopunom iz narodne vojske u mobilnom stanju formira artiljerijsku brigadu. Konjica svake divizije I. klase obrazuje puk, a cijeloga korpusa, konjičku brigadu, II. klase cijelog korpusa obrazuje konjički puk. Inženjerija svakog korpusa obrazovala je po jedan bataljon za svaku klasu. Osim ovih trupa svaki korpus imao je i ostale sitne dijelove.

Ova organizacija ostala je do 1883, kad je, novim zakonom o ustrojstvu vojske, od 3/1 srpska vojska organizirana na savremeniji način, približno kako je bilo u ostalim evropskim državama. Tim zakonom ukinuta je narodna vojska, a cjelokupna srpska vojska podijeljena je na 3 poziva: 1, 2 i 3. Prvi poziv čini stalni kadar, koji služi pod zastavom, i njegova rezerva, koja je kod kuća, i sa stalnim kadrom obrazuje aktivnu vojsku. Drugi poziv čine isluženici aktivne vojske, nalazi se kod svojih kuća i služi za službu u pozadini aktivne vojske i za njeno ojačanje. Treći je poziv bio samo popisan i upotrebljavao se u kranjoj nuždi, za odbranu otadžbine. Obaveza je lična i opća, svaki sposoban građanin bio je dužan i imao je prava da služi lično u vojsci od 20—50 godine, i to u kadru 2 godine (bilo je i skraćenog roka od 5 mjeseca), u rezervi do navršene 30 godine, od 30—37 u drugom i od 38—50 godina u trećem pozivu. Nesposobni plaćaju vojnicu. Glavni su rodovi vojske: pješadija, konjica, artiljerija, inženjerija i deneralštabna struka; pomoćni: bolničari, vozarija i administrativna odjeljenja, i pomoćne struke: vojno-sudska, liječnička, marveno-liječnička, administrativna, telegrafska, poštanska i svećenička struka. U miru vojska je bila ustrojena u divizije, pukove, bataljone, čete, baterije, eskadrone i odjeljenja. U teritorijalnom pogledu zemlja je bila podijeljena na 5 divizijskih oblasti: moravska, drinska, dunavska, šumadijska i timočka. Ove su bile podijeljene na vojne okruge (po 3), ovi na srezove (po 4). S ovih oblasti formiralo se 5 divizija 1 poziva (aktivnih), 5 divizija 2 poziva i 60 bataljona 3 poziva. Divizija 1 poziva imala je 4 puka pješadije po 4 bataljona, 1 konjički puk od 4 eskadrona, 1 poljski artiljerijski puk od 8 baterija poljskih (6 oruđa), 1 inženjersku komandu od 1 pionirske čete i 1 polutrena, bolničarsku četu, 4 poljske bolnice, zanatlijsku i mesarsku četu, marveni depô, provijantsku kolonu, pekarsku četu s poljskim pekarnicama, marvenu bolnicu, municijsku kolonu s artiljerijskom radionicom i vojnu poštu. Osim toga, dopunski bataljon, eskadron, bateriju, pionirski i pontonirski vod. Van sastava divizija bili su: brdski artiljerijski puk, gradski artiljerijski bataljon, minerska i željeznička četa, mostovi tren, 2 telegrafska odjeljenja, rezervna sanitetska četa, pošta, municijska kolona, konjski depô i pirotehnička četa. Divizija 2 poziva imala je 3 pješadijska puka po 4 bataljona, 1 konjički divizijon od 2 eskadrona, 1 artiljerijski puk od 4 baterije (6 oruđa), 1 inženjersku četu, 1 bolničarsku četu, pekarsku, mesarsku četu, provijantsku kolonu i municijsku kolonu. Treći poziv sastojao se iz 12 pješadijskih bataljona. — Prvi poziv dobivao je od države svu spremu i naoružanje, 2 poziv naoružanje, šinjel i šajkaču, 3 poziv naoružanje i šajkaču. S ovakvom organizacijom (u glavnom, s neznatnim izmjenama, naročito u formiranju prekobrojnih pukova) Srbija je ratovala u oba balkanska, a zatim i u Svjetskom Ratu.

Organizacija vojske SHS. Zakonom o ustrojstvu vojske od 9/8 1923 vojska kraljevine SHS obrazovana je po organizaciji vojske kraljevine Srbije. Po tom zakonu vojska i mornarica čine narodnu

vojnu silu, čiji je zadatak, da brani otadžbinu i da bude potpora zakonitosti u zemlji. Kralj je vrhovni zapovjednik, i po svome nahođenju može u ratu povjeriti komandiranje operativnom vojskom jednomu vojvodi ili generalu, koji je odgovoran za svoj rad ministru vojske i mornarice. Obaveza službe opća je, i svaki državljanin ima pravo i dužnost, da u njoj služi. Sposobni služe lično, i ne mogu biti zamijenjeni niti se otkupiti, nesposobni plaćaju vojnicu, 50% neposrednog poreza. Lišeni građanske časti nemaju prava službe, već plaćaju vojnicu. Obaveza počinje od 21 i traje do 50 godine: u operativnoj vojsci od 21 do 40, a u rezervi od 40 do 50 godine. U ratu se mogu pozvati i od 18 do 20 godine i od 50 do 55 godine. U miru je vojska ustrojena u divizije, brigade, pukove, bataljone, divizione, eskadre, čete, baterije, eskadrone, odjeljenja, eskadrile i druge komande. U vojsci ima rodova vojske i struka. Rodovi su glavni i pomoćni. Glavni su pješadija, artiljerija, konjica, inženjerija i zrakoplovstvo. Pomoćni su: saobraćajne, intendantske, sanitetske tehničke i neboračke trupe. Struke su: đeneralštabna, ekonomska, tehnička, sanitetska, sudska, svećenička, veterinarska i muzička. — U teritorijalnom pogledu zemlja je podijeljena na armijske i divizijske oblasti, a ove na vojne okruge, a ovi na srezove. Rok službe u kadru je 18 mjeseca za sve. Skraćeni rok od 9 mjeseca je za đake i izvjesne kategorije obvezanika zbog porodičnih ili poljoprivrednih razloga. — Pješadije ima 56 pukova, po tri bataljona i mitraljesku četu, konjica 8 konjičkih pukova, po 4 eskadrona i mitraljeski eskadron, artiljerija 16 artiljerijskih brigada po dva puka. Avijacija ima eskadrilja za bombardiranje, izviđanje i borbu, i balonsku četu. Inženjerija ima 5 inženjerske komande, od po 1 pionirskog bataljona, pontonirskog polubataljona i telegrafske čete; željeznička komanda od 2 bataljona i golubja pošta. Tren obrazuje glavna auto-komanda, 5 armijske auto-kolone i divizijska auto-odjeljenja i 16 vozarskih eskadrona.

Prema budžetu za 1923 vojska je imala oko 6.500 oficira i 110.000 vojnika u kadru, osim žandarmerije i granične trupe. Nastava je u vojsci na vrlo visokom stupnju. Sva pravila i propisi prerađeni su poslije rata i potpuno su moderni. Duh i disciplina su kakvi su uvijek bili u srpskoj vojsci, gdje je patriotizam, svijest o nacionalnosti i požrtvovanje za narodne ideale još uvijek osnovna odlika.

L i t e r a t u r a: K. Jireček, Istorija Srba (1922); Stojan Novaković, Stara srpska vojska (1893); Stanojlo Stokić, Vojna Istorija, Srednji vek (1887); Stanojlo Stokić, Rat i ratovanje (1885); Mil. Vukićević, Iz vojnih ustanova Karađorđeva vremena (1912); Sava Grujić, Vojna organizacija Srbije (1879); M. Gavrilović Miloš Veliki; M. Đ. Milićević, Pomenik znamenitih ljudi; Prota Mateja Nenadović, Memoari (1893); K. Protić, Ratni događaji prvog ustanka (1893); P. Borisavljević, Kratak pregled organizacije naše vojske (Ratnik, 1887); Jov. Damjanović, Podatci za historijsko razviće vojske (Ratnik, 1896); Jov. Damjanović, Istorijsko razviće uređenja našeg Đeneralštaba, sa glavnim osnovima uređenja srpske vojske (1900); Zakoni o ustrojstvu vojske, propisi, uredbe o formaciji vojske, vojni listovi i zbornici.

V. Belić.

VOJVODA. V. Administrativna podjela.

VOJVODA DULE. V. Dimitrijević Dušan.

VOJVODA VUK. V. Popović Vojin.

VOJVODINA. G e o g r a f i j a. V. zauzima sjeveroistočni dio naše države, sjeverno od Dunava i Drave, i zbog svoje plodnosti veoma je gusto naseljena. Na površini od 19.702 km² ima 1,380.413 stanovnika (1921), što odgovara gustini od 70·1 na 1 km². Muških je dosta manje od ženskih, 488 na 1.000 prema 512, nešto manje no što ih je prosječno u cijeloj državi.

V. je izrazita nizina, u glavnom monotona ravnica, s mjestimično izrazitijim reljefom, i to joj je glavna morfološka crta. Samo je po okrajcima ograničena brijegovima: na istoku Vršačkim Čukama (Kudrički Vrh 641 m), kao ograncima Banatskih Planina, na jugu ograncima Homoljskih Planina, Šumadije i Fruškom Gorom (Crveni Čot 539 m), na zapadu brežuljcima od Bijelog Manastira do

Batine (187—286 m). U dobu kad su sve okolne planine bile davno formirane, cio je panonski bazen bio ogromno jezero, od koga su u diluvijumu, poslije proboja dunavske klisure, ostala samo manja jezera, najveće na mjestu današnje Tisine doline. Na dijelovima koji su ostali suhi naslagao se, pod uticajem vjetrova, les: vrsta žućkaste zemlje, obrazovana od sićušnih čestica osušenog jezerskog mulja. Znatan je njegov dio odnesen rijekama, naročito Dunavom, a do danas se održala kao velika zaravan sa strmim ivicama samo Telečka, sjeverno od kanala kralja Petra, koja se iznad okolne ravnice diže za 15 do 30 m, i druga, manja zaravan, na prostoru od Titela do Mošovina, gdje su naslage lesa debele 30 do 50 m. Isto je tako, naročito pod uticajem košave, obrazovana od živog pijeska prostrana Banatska Pješčara, koja se širi od Bavaništa—Deliblato—Grebenca do Kovačice i Uzdina, s mjestimičnim visinama do 120 m iznad ostale ravnice, a nizovima živog pijeska pokriveni su i neki dijelovi Telečke, naročito zapadno i sjeverozapadno od Subotice, gdje su i najveće visine do 143 m apsolutno ili do 40 m iznad srednjeg nivoa lesa. Pješčarama i lesnim zaravnima dobila je V. nešto više reljefa: blago ustalasanu površinu. Na Telečkoj se još gdjegdje nailazi na pravu stepu, bez ikakvih drveta, čija je neosporna oblast ispasišta sve više potisnuta zemljoradnjom. Jer, s izuzetkom pjeskovitih i močvarnih površina, zemljište je izvanredno plodno za gojenje žita. Lesni se plato Telečke spušta prema banatskoj aluvijalnoj ravnici, koja je ranije bila pretežno barovita, kao što je puno ritova i na inundacionom pojasu Dunava i Tise, ali je kanalizacijom najvećim dijelom isušena i učinjena jednim od najplodnijih krajeva Evrope. Šuma ima u V. samo na najvlažnijim i najnižim mjestima. Skoro duž cijeloga toka i inundacionog pojasa Dunava nalaze se šume i šumarci, a rjeđe ih ima oko Tise.

Zbog neizrazite plastike, V. nema uslove za razvitak guste riječne mreže. Ona je tek nešto veća od Slovenije, ali nema ni približno onoliko rijeka. Međutim je mnogo značajnije što su prema V., na najnižem dijelu panonske ravnice, upravljene sve najveće rijeke u državi. Kroz nju protiču Dunav i Tisa, a na granicama se u Dunav ulivaju Drava, Sava i Morava. Tako je ova oblast neposredno vezana sa četiri najvažnije rijeke, i otvoren joj je prirodni saobraćajni put na zapad, sjever i istok.

Klima je u V. vrlo jednolika, naročito s pogledom na podjelu topline, što joj je glavna odlika u uporeivanju s planinskim zemljama. U onima se razno orijentirane padine nejednako zagrijevaju, jer sunčani zraci padaju pod vrlo raznim kutevima, dok na ravnicama padaju pod istim kutom i ravnomjerno ih zagrijevaju. U V. je u julu zrak iznad cijele ravnice zagrijan od 22·5° do 24·0°, u januaru su prosječne temperature —1·0° do —2·0°, a godišnje kolebanje 23° do 25°. Po tome V. ima izrazitiju kontinentalnu klimu. Talozi se smanjuju od jugozapada k sjeveroistoku, od 70 do 60 cm. Najviše kiše padne u maju i junu, zatim u oktobru, najmanje u februaru, ali prosječna razlika između najkišovitijeg i najsušeg mjeseca nije suviše velika: 2·8 prema 1. Najčešći su vjetrovi košava, naročito u Banatu, i sjeverac, a poslije njih vjetrovi sa zapadnog kvadranta.

Po karakteru i obliku zemljišta, V. je najplodnija oblast u državi. Proizvodi ratarstva toliko nadmašuju domaće potrebe, da vrlo mnogo ostaje za izvoz, zbog čega su Banat i Bačka važna evropska žitnica. Najglavniji su ratarski proizvodi kukuruz, pšenica i zob, a pored njih se u velikoj mjeri goji još proso, raž, heljda, krupnik; razno mahunasto bilje: grah, sočivo, grašak, grahorica; korjenasto bilje: krumpir, mrkva, stočna repa; stočno bilje: lucerna i djetelina; povrće: patlidžan, luk, kupus, paprika, lubenice, dinje, tikve; industrijsko bilje: šećerna repa, konoplja, duhan, hmelj i t. d. Pored toga V. je bogata vinogradima i voćnjacima. Ziratne je zemlje u V. oko 1,375.000 hektara, pašnjaka 180.260, livada 56.320, vinograda 28.840, bašta i vrtova 20.300 ha; voćnjaka 14.450, bara i ritova 36.300 ha; posljednjih je naročito mnogo u Banatu. Prema velikoj površini pašnjaka i livada gojenje je stoke isto tako napredno. Najviše se goje svinje i ovce, zatim konji i goveda. Značajni su izvozni proizvodi i perad i jaja; industrijski je proizvod svila od svilene bube. Ribolov je također veoma

razvijen, naročito na najvećim rijekama, Dunavu i Tisi, zbog duboke, tihe, muljevite i hranom bogate vode, koja namamljuje ribe. Morske mladice i kečige osobito rado ulaze u Tisu u vremenu bacanja ikre. Šarani, somovi, kečige, smuđevi i neke druge ribe često su veoma velike.

Dosta je bogata V. i vodenim snagama, koje se tek nešto iskorišćuju. Dunav i Drava na toku kroz V. imaju prosječnu hidrauličku snagu od 273.000 HP.

Naposljetku se u V. naglo razvija industrija. Pored tvornice šećera, postoji tvornica vagona, nekoliko tvornica poljoprivrednih strojeva ili strojnih dijelova, livnica željeza i metala, koja izrađuje poljoprivredne strojeve, aparate za destiliranje žeste i rafineriju alkohola, tvornica elektromotora, tvornica porculana, tvornicu kablova i tvornicu aviona.

P. Vujević.

Geologija. Cijela Bačka je jedna ravnica, koja je u neposrednome produženju velike madžarske ravnice (Alfelda). U blizini Dunava i Tise tlo je od aluviuma, koji su najmoćniji u Potisju. Između obje rijeke izdižu se dvije diluvijalne police: Titel i Telečka (do 140 i 145 m). Diluvijalne i aluvijalne formacije pokrivaju razne katove neogena, kakvi su obično u panonskome bazenu, ali oni nigdje nisu ispoljeni. One su stvorene u dvjema raznim sredinama i fazama. Prva je faza dala poglavito jezerske i riječne, a druga najviše eolske nanose. Iz vode su ostali sprudovi pijeska, mulja i šljunka, a iz zraka: les i »živi pijesak«. Živi pijesak počeo se navijavati u diluviumu; najviše se nagomilao u modernoj periodi, a i danas postaje, pokreće se i promjenjuje. Njegovi su izbrešci izduljeni pravcem najjačih vjetrova (jugoistok-sjeverozapad). — Dosta su česte i barske gline i ilovače sa sodom, koja se pojavljuje na obalama bara i močvara. Humusne, vrlo rodne crnice, veoma su rasprostranjene. Ovakve diluvijalne i aluvijalne formacije rasprostranjene su i po ravnicama Banata. — Brdski Banat počinje s Vršačkim Kulama, koje su od najstarijih, tipskih kristalastih škriljevaca (gnajs, mikašist, amfibolit, s intruzijama granita i žicama pegmatita). Lokva je od mladih škriljevaca (filita). Idući dalje na istok do stare granice Rumunjske, prelazi se preko jednog snopa zona, koje su sastavljene naizmjenično od kristalastih škriljevaca i mezozojskih terena (jure i krede), s nešto permo-karbona i katova miocena. Po našem obodu banatskoga masiva osim miocena ima i pliocena. Među eruptivnim stijenama ističu se »banatiti«, daciti i propiliti.

J. Žujović.

V. ima pravoslavnih 477.544, katolika 709.381, grkokatolika 13.867, evangelika 144.734, muslimana 1.671, drugih 140, bez konfesije 866. Po narodnosti je bilo Srbo-Hrvata 503.435, Slovenaca 7.132, Čeha 2.840, Slovaka 45.856, Malih Rusa 11.046, Bugara 2.333, Poljaka 285, Rusa 5.485, Madžara 379.740, Nijemaca 328.341, Arnauta 764, Turaka 203, Rumunja 73.938, Talijana 187, Jevreja 19.117, Francuza 67, Engleza 20 i ostalih 5.670 (1921).

V. ima svoj zametak u srpskom despotskom dostojanstvu kod ugarskih kraljeva. V. je u razno doba od srpskog naroda različito i politički i teritorijalno zamišljavana. Pod tim imenom formirana, trajala je vrlo kratko vrijeme (1849—1860), i to kao administrativna oblast, koja, osim po imenu, nije bila ni po čemu srpska.

V., dio velike panonske ravnice pored Tise i Dunava, davnašnjeg svjetskog puta prvoga reda, na putu između bližeg istoka, Balkanskog Poluotoka, i srednje Evrope, s vrlo plodnim tlom, primijenila je djelomično ili potpuno mnoge gospodare i stanovnike, različite po rasi, vjeri i kulturi, kao istočne Gote, Rimljane, zapadne Gote, Slovene, Hune, Gepide, Langobarde, Avare, Franke, Madžare, Kumane, Pečenege, Tatare, Turke.

Slovena je u V. bilo stalno, još od vremena njihova dolaska u zemlje, u kojima sada stanuju. Srbi se spominju već od 11 vijeka, a s političke teritorije srpske počinju dolaziti u većim masama poslije bitke na Kosovu. Najstariji stanovnici Srbi na teritoriji V. su Srbi u Banatu, zatim Srbi u Bačkoj i Baranji. U doba propadanja madžarskog kraljevstva Srbi su već bili vrlo znatan vojnički faktor. U 16 vijeku su Srbi i Jugosloveni u opće vrlo znatan vojnički i politički faktor u životu Ugarske. U to doba ima V. već čisto srpski etnički karakter. Etnička granica

srpskoga naroda u Ugarskoj u to doba tekla je ovako: istočno od Arada pa Morišem do ušća u Tisu, osim kuta Tisa-Moriš, koji je u to doba bio još madžarski, a zatim sjevernom granicom nekadašnje bačke županije. Takova je ostala i poslije oslobođenja od Turaka. Stranci, pa i Madžari (Rakotzy) zovu taj kraj Srbija.

Najveći događaj u historiji Srba u Ugarskoj bila je velika seoba. Premda je i dotle bilo dosta Srba u Banatu, Bačkoj i Baranji i premda velika seoba nije pojačala broj srpskog naroda u ovim krajevima, nego se izručila u srce Madžarske, u Budim i okolicu, kao i neke madžarske gradove, ipak je ona bila od naročitog značaja za Srbe u Ugarskoj. Naglim spuštanjem srpskog naroda, doseljenog velikom seobom, sa sjevera na jug, velika seoba je znatno osvježila srpske široke etničke mase, a što je još važnije, ona je učinila, da se srpski narod politički i crkveno organizirao.

Privilegijama je srpski narod stekao izuzetan položaj, i postao znatan faktor u tadašnjoj Austriji. I ako ih je izigravala i Austrija i madžarska vlast, Srbi su se, blagodareći vojnim uslugama, koje su učinili Austriji, formirali u nacionalnom i kulturnom pogledu, stvorili znatnu inteligenciju i sve do pred nagodbu (1867) imali su važnost, koja je bila daleko iznad njihova broja. Premda varani, Srbi su činili velike usluge Austriji protiv Turaka i Madžara, naročito za vrijeme Rakotzy-eva ustanka, 1790 i 1848/49.

1848/49 bila je V. poprište krvavih borba između Srba i Madžara. U tada formiranu V. ulazi dio Bačke i Banata. Nagodbom, ili bolje reći sporazumom između Austrije i Madžara kao i Madžara i Hrvata, žrtvovani su Srbi. Vojna granica, kao i dijelovi nekadašnje V., izdijeljene su u historijske madžarske županije, a preko ovih su spojeni sa željeznim centralističkim državnim aparatom Madžarske. Srpski narod u Ugarskoj gotovo je potpuno odcijepljen od onoga u Hrvatskoj i Slavoniji, a nekada znatna vojnička i politička važnost Srba svedena je gotovo na nulu. 25/11 1918 ujedinila se je V. sa Srbijom.

U isto doba na području V. vršili su se i drugi procesi, u pogledu etničkih i kulturnih odnosa, koji za Srbe nisu bili manje važni od političkog momenta. Još 1720 V. je, s malim izuzetkom Bunjevaca i Šokaca, srpska i pravoslavna. Od dvadesetih godina 18 vijeka počinje država provađati snažnu kolonizaciju Nijemaca u Banat i Bačku. Naročito za vlade Marije Terezije i Josipa II., naseljuje pored Nijemaca i Madžare, Slovake, Male Ruse, a u isto vrijeme počinje snažno prodiranje Rumunja u Banat. Naseljavanje Madžara naročito je snažno od nagodbe dalje, kada je madžarska državna vlast počela da razbija i dotle čiste srpske oblasti (bivšu vojnu granicu i šajkašku). Ako ovoj kolonizaciji dodamo i druge važne faktore u službi madžarizacije, kao željeznicu, veliki posjed, industriju, kredit, izbornu geometriju, državni aparat, vojsku i školu, onda nam je jasnije, zašto je V. kao srpska pokrajina pred Svjetski Rat izgubila značaj. Izuzimajući Baranju, u kojoj srpski narod nije nikada bio naročito znatan, Bačka je u posljednje vrijeme imala pretežno madžarski karakter (45% Madžara, a 60% koji su znali madžarski govoriti), a Banat njemački i rumunjski.

U kulturnom pogledu doživjela je V. znatne promjene doseljavanjem stanovništva iz starih kulturnih pokrajina, reguliranjem rijeka i isušavanjem močvara, izradom željezničkih pruga, tako da je postala jedna od najplodnijih i najvažnijih pokrajina bivše Madžarske. Raznovrsno stanovništvo V. je raznog zanimanja, ali je V. u osnovi agrarna zemlja. Zemlja se radi uzorno. Služi se najmodernijim spravama i pronalascima na poljoprivrednom polju. U zemljoradnji su osobito napredni Nijemci. V. je pokrivena plodnim humoznim lesom te može ne samo da podmiri potrebe naše države, nego i da dade za izvoz u znatnoj mjeri. Čuveno je bačko žito i kukuruz. Najbolja pšenica je iz okolice Novog Sada i južne Bačke. U manjim, ali ipak znatnim količinama produciraju se i ostala žita. Već u 18 vijeku počinje se u V. gojiti hmelj, naročito u Bačkoj. Kulturom hmelja bave se naročito Slovaci, a najvažnije tržište za hmelj je Bački Petrovac. Vrlo znatna je kultura kudjelje, za koju je najvažnije tržište Odžaci. Znatna je prerada šećerne repe. Od 8 šećerana u državi, 4 se nalaze u V. Povrćar-

stvo također je vrlo znatno, naročito u Novom Sadu i okolici. Stari i Novi Futog odlikuju se proizvodnjom »futoškog kupusa«. Produkcija duhana, koja je već počela oko sredine 18 vijeka, također je vrlo znatna. Duhan je slabije kvalitete, ali je žetva dobra. Naročito se mnogo sije u Banatu (Čoka). Riža, koja je osobite kvalitete, goji se u Bačkoj kod Torže, a u Banatu kod Topole. Vinogradarstva ima nešto kod Subotice, a u vrlo znatnoj mjeri oko Vršca i Bijele Crkve. Gojenje peradi, ribolov i lov su također znatni. I ako podneblje nije pogodno za stoku, ipak je stočarstvo znatan izvor privrede, ali ne u onoj mjeri kao ranije, dok je bilo glavni izvor privrede. U polju se drži bijela podolska rasa, dok se u stajama drže plemenitije rase, koje nisu tako izdržljive. Za rogatu marvu čuveni su sajmovi u Čoki i Beodri. U posljednje vrijeme vrlo se razvilo mljekarstvo, naročito u općinama, koje ne leže daleko kod prijestolnice. Od mljekarskih proizvoda čuven je »somborski sir«. Znatno je gojenje konja. Najraširenija je vrsta nonius, a najbolje timare konje Nijemci, naročito u kulskom i bečejskom srezu. U V. nalazi se nekoliko državnih ergela i čuvenih privatnih staja (Dunđerski, Lelbah). Gojenje svinja je također vrlo znatno, naročito u Novom Sadu i Subotici. Poljoprivredu vrlo mnogo unapređuju uzorne ekonomije, poljoprivredna udruženja i poljoprivredne škole. — U manjoj se mjeri bavi stanovništvo V. zanatlijstvom, trgovinom i industrijom. Od zanata su naročito razvijeni krojački i cipelarski, a od industrije, koja se razvija u gradovima, naročito mlinska, i u opće ona, koja je u vezi sa zemljoradnjom. Znatna je industrija kudelje, svilena, i u opće tekstilna industrija. Kao kućevna industrija znatno je ćilimarstvo kod Srba i Bunjevaca. Kudelju izrađuju Slovaci i Nijemci, a sir Srbi i Bunjevci u Somboru. Od industrija su dalje znatne ciglane, keramička, a od najnovijeg vremena kemijska industrija, zatim metalna, koja ima naročitog poticaja od potreba za našu vojsku. Vrlo je znatna industrija pivarska, kožna, kamena, kovna, drvena, uljena i t. d.

Trgovina je vrlo živa i stoji u vezi s poljoprivrednom i industrijskom proizvodnjom. Trgovinu pomažu dvije plovne rijeke i vrlo gusta željeznička mreža. Vrlo nepovoljno utiče na trgovinu što željeznička mreža nije vezana s Beogradom, tako, da je Banat, pokrajina pod Beogradom, upućen dobar dio godine na Beograd preko Subotice. Isto tako nepovoljno utiče nepovezanost Srijema, Banata i Bačke i Baranje međusobno.

Literatura: V. literaturu pod Srbi u Ugarskoj, Banat, Bačka i Baranja. St. Stanojević, Vojvodina na konferenciji mira (Letopis, 300) i Vojvodina (1924). *D. Popović.*

VOLKMER LEOPOLD, slovenski pjesnik (13/10 1741, Ljutomer — 7/2 1816, Sv. Urban nad Ptujem). Bio je oko 1753 do 1759 gimnazista u Varaždinu, do 1765 filozof i teolog u Grazu, do 1769 kapelan u Sv. Ožbaltu, kod Ptuja, do 1784 u Ptuju, do 1789 u Sv. Urbanu, kasnije u Sv. Martinu, kod Vurberga, a 1812 vratio se je kao penzioner u Sv. Urban. Pisao je domaćim istočno-štajerskim dijalektom za potrebe duhovne pastve (lekcionar, propovijedi, katehizme), pod uticajem jozefinističkih reforama (prijevodi crkvenih pjesama, nove crkvene pjesme i dr.), a pisao je u isto doba i svjetske stvari (basne prevedene i originalne, pjesme o radostima i teškoćama seljaka, 1809 »brambovske« pjesme). Izdao je samo zvanične jozefinističke i u vezi s njima neke praznične crkvene pjesme (Pesme 1783, Mešna pesen, 1789), i dvije svjetske pjesme (Hvala kmetiškega stana ino tobačje trave 1807). I ako je prvo cjelokupno izdanje Fabule ino pesmi (A. Murko, 1836) izazvalo opravdanu nepovoljnu kritiku (Vraz, Prešern), ipak treba priznati, da su za razvijanje interesa za slovenski jezik u mariborskom okrugu V., osobito svjetske pjesme, koje su se često prepisivale, mnogo doprinijele.

Literatura: Pajek, Leopold Volkmer (1885, novo izdanje basana i pjesama). *F. K.*

VOLODER, rječica u Raškoj, lijevi pritok Ćotine. Izvire pod Strmacplaninom (1.772 m), uliva se kod gradića Foče. Dužina toka je 23·8 km, a površina porječja 125 km^2.

P. V.

VOLOVIĆ JOSIP DR., apostolski protonotar (9/8 1858, Prilišće). Osnovnu školu učio je u Prilišću, prvih 6 razreda gimnazije u Karlovcu, a dva

posljednja u Zagrebu. Zatim je u Rimu (Collegium Germanicum) učio filozofiju i bogosloviju, i postao doktor i filozofije i bogoslovije. Za svećenika je zaređen u Rimu 1886. 1887 postavljen je za suplenta u zagrebačkome bogoslovnom fakultetu za Stari Zavjet i jevrejski jezik u toj je službi proveo četiri godine. Početkom 1890 preuzeo je uredništvo Katoličkoga Lista i uređivao ga je pet godina. 1891 postao je nadarbenik zagrebačke prvostolne crkve, a 1896 duhovnik u nadbiskupskom sjemeništu, i u toj je službi proveo pet godina. 1899 imenovan je izvanrednim, a 1907 redovnim profesorom Starog Zavjeta i jevrejskog jezika u zagrebačkome sveučilištu. 1909—1910 V. je bio rektor univerziteta. 1910 imenovan je za kanonika zagrebačke prvostolne crkve, 1911 za dubičkog arciđakona, a 1916 za apostolskog protonotara. 1913—1916 bio je ponovo suplent iz Starog Zavjeta i jevrejskog jezika, 1919—1925 iz moralnoga bogoslovlja, a zatim 1925 iz osnovnog bogoslovlja. Predsjednik je crkvenog ženidbenog suda. 1913 izdao je udžbenik: Historijska i kritička introdukcija u Sv. Knjige St. Zavjeta, a u rukopisu ima gotovo za štampu djelo Principia Theologiae Moralis.

J. Jelenić.

VOLOVINA, vrsta vinove loze, koja ima velike grozdove i krupna zrna. Grožđe je lijepo, ali nije tako dobro. *I. R.*

VOLTIĆ JOSIP (Voltiggi), leksikograf (1750, Tinjan, talijanski Antignana, pazinski kotar, Istra — 21/9 1825, Beč). Učio je filozofiju u Gorici. Zbog neimaštine prekinuo je studije, i tek je 1777 počeo učiti prava u Beču. Tu je ostao do smrti, živeći kao privatni učitelj jezika i književnik, a umro je u bolnici, u potpunoj bijedi. — U Beču je izdao V. prvu svoju knjigu Lettere viennesi (1789), u kojoj je, kao pristalica jozefinizma, podvrgao oštroj kritici nesklad između teorije i prakse jozefinizma za vrijeme Josipa II. Poslije je izašao u Beču njegov Ričoslovnik iliričkoga, talijanskoga i nimačkoga jezika (1802). Spremao je i historičko djelo De Illyrico illustrando, ali ga nije dovršio. Kao pisac Lettere viennesi, V. je uvjeren racionalist, koji traži, da prosvjetiteljske ideje preobraze državu i društvo. Njegova je knjiga važan kulturno-historički dokumenat našega josefinizma.

V. je dijete hrvatskih seljačkih roditelja, ali njegova je kultura talijanska. Njegov Ričoslovnik imao je praktički cilj, kao udžbenik srpskohrvatskog jezika za Nijemce i Talijane. Ipak, V. je u Beču upoznao sav tadašnji rad oko mlade slavistike i nove tekovine nauke primijenio je u svome djelu. U Ričoslovniku je prihvatio najbolji, t. zv. slavonski, pravopis, pa ga je dotjerivao, prema principu, da u latinici i ćirilici svaki glas treba da ima samo jedan znak; njegova rasprava o ortografiji, štampana u Ričoslovniku, sigurno je uticala i na Vuka Karadžića.

L i t e r a t u r a: I. Milčetić, Josip Voltić (Spomen-cvijeće Matice Hrvatske, 1900, 403); M. Breyer, O Josipu Voltiću (Vienac, 1902).

B. Vodnik.

VOLUJAČKO JEZERO, u Hercegovini, na dnu Urdenih Dolova, između visoravni Maglića i Bioča i vijenca Volujaka, glacijalnog porijekla. Leži na apsolutnoj visini oko 1.660 m. *P. V.*

VOLUJAK, planina na granici Hercegovine i Crne Gore, između rijeke Sutjeske-Perućice i planine Vlasulje, 15·8 km sjeveroistočno od Gackog. Najveći su visovi: Studenci (2.298 m), Badme (2.242 m), kota 2.151 m.

P. V.

VOLJAVČA, manastir (Sv. Arhanđela). Osnovao ga je, oko 1530, Mihailo Končinović iz zaseoka Stragarskog Srebrnice. 1759 je opljačkan i osirotio, 1788—89 postradao je i monasi su se razbjegli (u Remetu, Hopovo i u Fenek). 1794—97 iz temelja ga je obnovio arhimandrit manastira Blagovještenja Grigorije (crkva je dobila i kube). 1805 bio je u V. smješten Praviteljstvujušči Sovjet, odakle je premješten u Bogovađu.

V. P-ć.

VOLJSKA, rječica u Sloveniji, desni pritok Savinje. Izvire pod planinom Kamnec (860 m) i Šipek Šuma (897 m). Sa svojim pritočićem Motnjak počinje teći na sjeveroistok, od mjesta Vransko u glavnom na istok. Uliva se nizvodno Šem-Pavela, odnosno 1 km uzvodno od mjesta Šešice. Dužina joj je 30 km, a površina poriječja 194·6 km². *P. V.*

VONČINA IVAN, političar (1827, Novi Vinodolski — 1/12 1885, Zagreb).

Učio je gimnaziju u Senju, a pravoslovnu akademiju u Zagrebu. 1848 bio je dodijeljen banskomu povjereniku za vinodolski kotar. 1850 stupio je u državnu službu i služio je u raznim mjestima (naročito u Virovitici i Osijeku) do 1855. Od tada je bio u ministarstvu unutrašnjih poslova u Beču. 1859 imenovan je za vladinog povjerenika u gradu Karlovcu. Tu je 1860 izabran za načelnika. 1861 preselio se u Zagreb i počeo izdavati list Svijet, u kojem je temperamentno tražio neposredni sporazum Hrvata sa Schmerlingovom centralističkom vladom. Ali Svijet je brzo prestao izlaziti. Poslije toga postao je V. riječki podžupan. Tu je 1868 došao u sukob s Madžarima, i bio je smijenjen. U Zagrebu je počeo napadati L. Raucha i hrvatsko-ugarsku nagodbu. Osnovao je u Sisku štampariju, izdavao Zatočnik, Branik i Südslawische Zeitung. V. je nastavio borbu i protiv Rauchovih nasljednika, Bedekovića i Vakanovića, i učestvovao je pri reviziji nagodbe, kao član regnikolarne deputacije. 1877 izabran je V. za načelnika u Zagrebu, ali je poslije dvije godine dao ostavku. 1882 imenovan je za odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu. Kao predstojnik imao je zasluga pri uređenju univerziteta. Najvažnije mu je djelo osnivanje zemaljske obrtničke škole, a počeo je uvoditi i posebne stručne škole.

Literatura: Pozor, 2/12 1885; Narodne Novine, 2/12 1885; Politička pisma (Jubilarni broj Obzora, 1910).
M. Prelog.

VONDRÁK VÁCLAV DR., češki slavista (1859 — 13/8 1925). 1884 postao je doktor, 1893 docent za slovensku filologiju u Beču, 1903 vanredni, a 1909 redovni profesor. 1919 je otišao u istom svojstvu u brnski univerzitet. — Bavio se najviše staroslovenskim jezikom i staroslovenskim spomenicima. Dao je prvu potpunu Vergl. slav. Grammatik (1 izdanje 1906, 2 izdanje 1924), zatim najpotpuniju staroslovensku gramatiku (2 izdanje u Berlinu, 1912); izdao je Kločev glagoljaš (1893, Češka Akad. Nauka), Frajzinške odlomke (1896) i druge spomenike. *A. B.*

VOSKAR se naziva zanatlija, koji prerađuje vosak, izrađujući iz njega u većini slučajeva svijeće ili ostale plastične predmete. Kod nas je ovaj zanat gotovo uvijek u zajednici s lecederskim ili licitarskim (kolačarskim) zanatom. Voskarske izrađevine, koje su glavno u svijećama raznih vrsta, upotrebljavaju se pretežno za crkvu i religiozne obrede, a manje kao sredstva za osvjetljenje.
Lj. O.

VOSTOKOV A. H., tvorac ruske filološke škole (1781—1864). Doprinio je mnogo proučavanju staroslovenskog jezika (Razmišljanje o staroslovenskom jeziku 1820, neobično precizno izdanje Ostromirova Evanđelja 1843, staroslovenska gramatika 1863 i dr. V. je neobično dobro izdao slovenske Frajzinške Spomenike (1827), najstariji slovenski spomenik. Dao je još Opis ruskih i slovenskih rukopisa Rumjancovljeva Muzeja (na ruskom, 1842). *A. B.*

VOŠNJAK BOGUMIL, pravnik i književnik (4/9 1882, Celje). Svršio je gimnaziju u Gorici, a učio je pravne nauke u Pragu, Grazu, Beču, Parizu (École des Sciences Politiques) i Heidelbergu (kod Jelineka). 1905 otišao je radi studija u Rusiju. V. je bio jedan od osnivača goričke revije Veda (1911). Od 1912 bio je privatni docent za opće državno pravo na univerzitetu u Zagrebu. Od 1914 živio je u emigraciji, postao je član Jugoslovenskog Odbora i sarađivao je kao jedini Slovenac pri izradi krfske deklaracije. Za vrijeme konferencije mira u Parizu bio je generalni sekretar jugoslovenske delegacije. 1919 postavljen je za profesora državnog prava na ljubljanskom univerzitetu, ali se odrekao katedre 1920. Bio je i poslanik u ustavotvornoj skupštini, zatim 1921—1923 poslanik u Pragu. — Glavna su mu djela: Na razsvitu, ruske študije (1906), Ustava in uprava ilirskih dežel (1910), Uvod v občna načela državnega nauka (Veda, 1911), A bulwark against Germany (1917), francuski prijevod: Un rempart contre l'Allemagne (1918); A dying empire (1918). *M. Kos.*

VOŠNJAK JOSIP DR., političar i književnik (4/1 1834, Šoštanj — 21/10 1911, Visole, mariborska oblast). Učio je osnovnu školu u svom rodnom mjestu i Celju, gimnaziju u Celju, Grazu i Beču, univerzitet u Grazu i Beču, gdje je 1858 postao doktor medicine. Kao liječnik živio je u Šoštanju, Kranju (1859—1861), Ljubljani, Slovenskoj Bistrici (1861 do

1870), Šmarjama i ponovo u Ljubljani (1872—1895). Od 1895 živio je u Visolama na Pohorju. — V. je bio odličan političar, publicista, ekonomski beletristički pisac. Napisao je više spisa za narod, o ekonomskim i političkim pitanjima. Bio je među osnivačima političkih listova Slovenski Gospodar (1867), Slovenski Narod (1868) u Mariboru i mnogih slovenskih kulturnih institucija. Budio je narod na »taborima« i vanredno je mnogo doprinio za nacionalni preporod Slovenaca, koje je 1867—1876 zastupao u štajerskom pokrajinskom saboru, a 1883——1885 u bečkom parlamentu, izabran od partije Mladoslovenaca. 1871—1895 bio je V. i član kranjskog pokrajinskog odbora i uprave. — V. je napisao politički roman iz života štajerskih Slovenaca Pobratimi (1889), nekoliko dramskih pokušaja (Lepa Vida, 1893; Doktor Dragan, 1894), više priča za narod, i izdao je svoje memoare (Spomini, 1—2, 1905—1906; Dodatki k Spominom, Veda, 1911).

Literatura: Glaser, Zgodovina slov. slovstva, 4, 82, 149, 226; Koledar Družbe Sv. Cirila in Metoda, 1912; Bogumil Vošnjak (Veda, 1911, Koledar Družbe Sv. Mohorja, 1913); Lah u Omladini, 1911; Ilešić u Slovanski spomini in jubileji (1911); Dragotin Lončar, Iz literarne in politične korespondence Dr. Jos. Vošnjaka (Naši Zapiski, 1912). *M. Kos.*

VOŠNJAK MIHAEL, političar i ekonomski organizator (18/9 1837, Šoštanj, mariborska oblast — 2/7 1920, Territet, Švicarska). V. je učio osnovnu školu u Šoštanju i u Celju, realku u Grazu, tehniku u Grazu i Beču. 1858—1879 bio je inženjer južnih željeznica, od 1881 poslanik u štajerskom pokrajinskom saboru, 1885 do 1897 u bečkom parlamentu, gdje je mnogo učinio za nacionalne, privredne i saobraćajne interese Slovenaca i za osnivanje slovenske gimnazije u Celju. Od 1879 živio je u Celju, od 1896 u Gorici, a od 1915 u emigraciji u Švicarskoj. Da bi se Slovenci u privrednom pogledu oslobodili Nijemaca i Talijana, počeo je V., po ugledu na svog starijeg brata Josipa, stvarati kreditne zadruge i postao je upravo osnivač i organizator slovenskog zadrugarstva. 1883 osnovao je Zvezu slovenskih posojilnic (danas Zadružna zveza) u Celju. V. je brat Josipa Vošnjaka i otac Bogumila Vošnjaka.

Literatura: Pušenjak u Ilustrovanom narodnom koledaru, 1908, 59. *M. Kos.*

VOUK VALE DR., botaničar i profesor univerziteta u Zagrebu (21/2 1886, Gospić). V. je svršio gimnaziju u Gospiću, a univerzitet u Beču, gdje je do kraja 1912 bio asistent u botaničko-fiziološkom zavodu. Od 1913 do 1915 bio je docent za botaniku na univerzitetu u Zagrebu, zatim vanredni, a od 1918 redovan profesor i direktor botaničkog vrta i zavoda. — V. je objavio oko 50 naučnih rasprava iz botanike, naročito iz anatomije i fiziologije bilja, koji su štampani u raznim stručnim časopisima stranim i domaćim, zatim u izdanjima bečke i Jugoslavenske Akademije. Naročito se ističu njegova proučavanja flore kriptogama, biologije termalnih organizama i kretanja plazme u miksomiceta. Njegova knjiga Život bilja, prvo je i jedino djelo ove vrste na našem jeziku i doživjelo je za kratko vrijeme dva izdanja. V. je, osim ovoga, napisao više raznih članaka u stručnim i popularnim časopisima. *N. K.*

VOZAREVIĆ GLIŠA, knjigovezac, knjižar i izdavač (krajem 18 vijeka, Zemun — 10/1 1848, Beograd). Za vrijeme kneza Miloša prešao je u Beograd, gdje je otvorio prvu knjižaru. Prvi je srpski izdavač (Dositejeva i Davidovićeva djela, 5 knjiga Golubice). Prvu štampanu knjigu u Srbiji izdao je V., a izdao je ukupno oko 20 knjiga. Kratko vrijeme bio je u Kragujevcu (1834), gdje je radio u državnoj štampariji. *U. Dž.*

VOZUĆA, samostan (Sv. Nikola) na rijeci Ukrini, pod planinom Ljubićem. Godina osnivanja je nepoznata. Spominje se 1617, 1622, 1628. Crkva je prepokrivena 1637. *V. P-ć.*

VRAČANJE je isto što i (»crna« i »bijela«) magija. Ono se praktícira, još uvijek u punom jeku, po svim krajevima našega naroda. Cilj i sredstva su u glavnom ista koja i u magiji svih primitivnih naroda. V. mogu biti redovna i slučajna; redovna se vrše, najčešće, o Božiću, Đurđevdanu, prilikom sjetve, i dr.; slučajna se vrše, kad se ukaže potreba. Vračati se može svuda, ali naročitu moć imaju V. pored rijeke, na grob-

lju (naročito na »neznanom« grobu), na raskrsnici i t. d. Najzgodnije vrijeme za V. je prije sunca, u opće noću, naročito kad je mlad mjesec. — V. se vrši po općim principima, koji su poznati u svakom primitivnom društvu: to je najčešće neposredan prijenos magične snage (»duhovne sile«), na pr. provlačenje kroz »vučji zijev«, hukanje, u cilju da se uduhne životna snaga, i dr., ili simpatetičke vradžbine, na pr. polivanje dodola vodom, da se izazvala kiša, ili V. prema »biljezi«, koju imamo od nekog ili nečeg (kosa, nokti i dr.). Naše vračare, u cilju V., »svlače mjesec na zemlju«, kao što su to radile tesalske čarobnice (upor. Etnološki Zbornik, 19, 397 i dalje). — Predmeti koji se u V. upotrebljavaju, različiti su. To su, prije svega, razne »biljege« (kosa, nokti, ljuske od jaja, dio odijela, slike i dr.), crnokorast nož, nenačeta voda, trava »raskovnik«, bijeli luk, koji je pronikao kroz glavu ubijene i zakopane zmije, pile, koje se izleglo ispod vračarinog pazuha i dr. Cilj je V. vrlo različit: vrlo često ljubavne vradžbine, prevlačenje plodnosti s tuđe njive ili iz tuđeg tora, tjeranje mrtvačkih demona-vampira, vještica i dr. V., gotovo bez izuzetka, vrše žene (kao i kod drugih indo-evropskih, i kod mnogih primitivnih naroda).

V. Čajkanović.

VRAČARSKA ŠTEDIONICA A. D., Beograd. Osnovana je 1898. Kapital 5,000.000 (20.000 akcija po 250 din.). Rezerve 3,050.698, ulozi 18,729.830, reeskont 2,317.000, gotovina 2,332.337, mjenice 23,119.809, dužnici 4,002.222, nepokretnine 440.674, ribarska banja 834.856, vrijednosni papiri 724.425, dobit 1,383.879 dinara, dividenda 20% (1926). Predsjednik Miloš Savčić, direktor Đ. Matejić. *N. S.*

VRAČARSKA ZADRUGA A. D., Beograd. Osnovana je 1893. Centrala Beograd. Kapital 10,000.000 (100.000 akcija po 100 din.). Rezerve 7,485.755, ulozi 7,247.363, povjerioci 5,495.747, reeskont 12,128.000, gotovina 2,511.070, mjenice 16,711.956, dužnici 10,681.809, nepokretnine 8,342.838, vrijednosni papiri 10,921.055 (Pivara Đ. Vajferta A. D., Prvi akcionarski mlin Beograd), dobit 3,338.737 din., dividenda 20% (1924). Predsjednik Dr. Vojislav S. Veljković. *N. S.*

VRAČI SVETI. 1. Crkva na Bregalnici, kod sela Karbinci. Priložena je 1348 Hilandaru.

2. Crkva u Gornjem Pologu. Priložili su je Milutin i Stefan Dečanski Bogorodici Leviškoj u Prizrenu.

3. Crkva kod Banje, u državi Dejanovića. Priložena je oko 1378 Pantelejmonu (Atos), i druga u Petriču, spominje se u isto doba.

V. P-ć.

VRAČEVŠTICA, samostan (Sv. Đorđe) blizu Rudnika. Podigao ga je veliki čelnik Radič oko 1430. 1579 bio je opustio, a tada ga je obnovio rudnički mitropolit Diomidije. Oko 1682 bio je opustio, a 1737 obnovljena je i popisana cijela crkva (zoografom Andreom Andreovićem). 1812 Karađorđe je u V. sazvao narodnu skupštinu, i tu je, u prisustvu ruskoga izaslanika, objavio zaključke bukureškog mira. 1825 podigao je tu knez Miloš konak za spomen svojoj majci Višnji (koja je tu sahranjena sa dvoje Miloševe djece). 1859/60 knez Miloš je obnovio crkvu, kava je bila pod Radičem. *V. P-ć.*

VRAGOLAN, list za šalu i satiru. Izlazio je 4 puta mjesečno u Beogradu. Izdavač i odgovorni urednik bio je M. J. Niketić. Počeo je izlaziti u julu 1871, a prestao je 1872. V. je bio jedan od prvih šaljivih i političko-satiričkih listova u Srbiji. Najbolji saradnici bili su mu: M. Đ. Glišić, Đ. Jakšić i Lj. Karavelov. Pošto je urednik uhapšen, list je nasilno ugušen. *U. Dž.*

VRAMEC ANTUN DR., književnik (1538, Vrbovec, Hrvatska — 1587, Varaždin). U Rimu je bio kapelan u zavodu Sv. Jeronima (1565—1567) i stekao je tamo doktorat bogoslovije, pa se vratio u domovinu, gdje je već 1568 postao zagrebački kanonik. 1575 postao je župnik crkve Sv. Marka u gradu na brdu Gracu (današnji gornji grad u Zagrebu), ali je župnikovao vrlo kratko vrijeme. Kao učen teolog i dobar pravnik vršio je i druge službe, bio je zastupnik kaptola, izaslanik bana, kraljev komesar i predsjednik banskoga suda. Njegov život nije tekao mirno. Kao katolički svećenik V. se oženio, što u početku reformacije u Hrvatskoj nije bilo neobično, ali kad je došla reakcija, on je bio pod sumnjom, da pristaje uz reformaciju, pa je izgubio neke

crkvene beneficije i prestao biti zagrebački kanonik. Pod kraj života bio je župnik u Stenjevcu (1583 do 1584), a poslije toga (1584—1587) u Varaždinu. — V. je objavio u Ljubljani prvo svoje književno djelo Kronika kratka, slovenskim jezikom opravljena (1578), u kojoj je, po običaju tadašnjih kroničara, po godinama prikazao događaje od početka svijeta do svoga vremena. U Varaždinu je izdao (1586) dvije knjige Postila na vse leto po nedelne dni, i Postila... po godovne dni na vse leto. Prva knjiga obuhvata tumačenje nedjeljnih evanđelja, a druga tumačenja evanđelja za ostale blagdane i propovijedi o svecima, koji su se slavili u zagrebačkoj biskupiji. V. Postile bile su priručne knjige, namijenjene župnicima. — V. je, uz Bučića i Pergošića, osnivač književnosti na kajkavskom narječju, koje oni zovu »slovenskim jezikom«. V. je prvi hrvatski historiograf, koji se služio narodnim jezikom, a njegove Postile najveće su književno djelo na kajkavskom narječju u 16 vijeku.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, A. Vramec i njegova djela (Monumenta Spect. Hist. Slav. Merid., 31, 1908).

B. Vodnik.

VRAN, planina u Bosni, 23·5 km istočno - jugoistočno od Županjca, s najvećim visovima: Vran Veliki (2.074 m), Vran Mali (2.017 m), Vran (1.961 m), Ščikovo (1.909 m). *P. V.*

VRANA, selo u Dalmaciji, oblast Split, srez i općina Benkovac, nedaleko od Vranskoga jezera k sjeveroistoku, od Zadra 33 km k jugoistoku, od Biograda na moru 10 km k istoku. Ima 517 stanovnika, rimokatoličku župu.

Da li je V. rimska naseobina Itinerara Antoninova ili stari grad Liburnije Arausona geografa Ptolomeja, ne može se točno utvrditi. U srednjem vijeku dolazi V. u latinskim i talijanskim spomenicima pod imenom Aurana ili Laurana (La Vrana). — Historija je V. usko spletena s historijom hrvatskog naroda i tri ugledna crkvena reda: benediktovaca, božjaka ili templara (vitezova Sv. hrama Solomunova) i ivanovaca hospitalaca (vitezova hospitala Sv. Ivana jerusolimskoga). Benediktovački samostan Sv. Grgura u V. poklonio je hrvatski kralj Zvonimir, tek što se okrunio kraljevskom krunom, 9/10 1076, rimskoj stolici na vječna vremena, da bude svratište njezinim poslanicima, kad dođu u Hrvatsku (prva nuncijatura u našoj državi). Ali, kako je Hrvatska brzo zatim izgubila svoju samostalnost, rimska je stolica darovala u 12 vijeku V. sa samostanom templarima, koji su je držali sve do ukinuća svoga reda 1312. Vlast i sjaj templara u Hrvatskoj bila je na vrhuncu za priora Poncija de Cruce, koji je već 1215 bio ban, a, kad je kralj Andrija II. pošao na križarsku vojnu 1217, i kraljevski namjesnik u Hrvatskoj i Dalmaciji. Nasljednici časti i imanja templarskoga reda bili su ponajviše vitezovi ivanovci, zvani »križnici« (latinski cruciferi), pa je njima pripala i V. Prvi vranski prior reda ivanovaca za čitavu Hrvatsku i Ugarsku bio je Petar Cornuto (1336), a najznatniji, »među priorima vranskim prva zvijezda«, i ujedno prvi Hrvat u toj časti ban Ivan od Paližne, koji se proslavio kao vođ lige protiv kraljice Marije i njezina muža Sigizmunda. — V. s Hrvatskom Velebitu na jugu pripala je 1390 bosanskom kralju Stjepanu Tvrtku I., koji se, već prije ovjenčan dvostrukim vijencem (bosanskim i srpskim), proglasio i kraljem hrvatskim. Velike osnove njegove, da sjedini Hrvate i Srbe u jednoj državi, kojoj bi jezgra bila Bosna, uništi smrt (umro 1391). — 1403 dopade V. kralju Vladislavu Napuljskomu, ali ju je on već 1409, zajedno sa Zadrom i svim svojim pravima na Dalmaciju, prodao za 100.000 dukata Veneciji. U vlasti mletačkoj ostala je V. do 1538, kad su je zauzeli Turci. Za turskog gospodstva procvate V., »vrt ličkoga sandžaka«, naročito za sandžaka Alibega Altagića, koji je V. ukrasio i utvrdio.

Čast je priora vranskog međutim stalno važila. Od potonjih priora vranskih dva su bila Berislavića: Bartol Berislavić, koji je uz drugu ugarsku i hrvatsku vlastelu i prelate potpisao u Budimu 7/3 1492 ugovor, kojim su priznali za kralja Vladislava Jagelonca, a bio je i na rakoškome saboru 1505, gdje se proglasio zakon, da unapredak za ugarskoga kralja neće birati tuđinca, i ban Petar Berislavić (inače biskup Vesprimski), koji se proslavio u bojevima s Turcima kod Dubice i Jajca i pogi-

nuo s mačem u ruci kod Korenice 20/5 1520. Pretposljednji je prior vranski od reda Sv. Ivana Jerusolimskoga bio Matija Barač (umro 1526). Na početku 17 vijeka poslije više svjetovnih upravitelja priorata vranskoga (među ostalima je bio i junak Nikola Zrinski, poginuo 1566 pod Sigetom), još je bio jedan prior vranski od reda ivanovaca, Franjo Antun Brtučević, komu je Tomko Mrnavić 1609 posvetio svoju raspravu Discorso del priorato della Vrana (rukopis u knjižnici njemačkih vitezova u Beču). S Brtučevićem opet je prestala čast vranskoga priora.

1647 mletački je vojskovođa Foscolo nanovo osvojio V. za mletačku republiku. Mlečići su porušili stari grad i tvrđavu. Od tada je vranski posjed prelazio u različite ruke, dok ga nije 1752 dobila porodica Borelli u Zadru, s titulom »knezovi vranski«. Vransko je dobro poslije kupio od Borelli-a austrijski erar. Danas je V. domena kraljevine SHS, a zaprema 4.035 ha zemlje i 3.000 ha jezera.

Dostojanstvo vranskih priora bilo je tako odlično, njihovo imanje (oko 40 samostana, gradova i vlastelinstava u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, Bosni i Međumurju) tako golemo, da se takmičilo s najvišim crkvenim i svjetskim dostojanstvima. Veliki predstojnici zagrebačke crkve, od 1651 naslovni priori vranski, kao takvi do nedavna su bili virilisti sabora trojedne kraljevine.

L i t e r a t u r a: Ivan Kukuljević Sakcinski, Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci Sv. Ivana u Hrvatskoj (Rad, 81 i 82).

J. Modestin.

VRANČIĆ ANTUN, državnik i historik (29/5 1504, Šibenik — 15/6 1573, Prešov, Eperješ). Učio je u Trogiru kod ujaka Ivana Statilea, kasnijeg erdeljskog biskupa. I. Statileo i drugi njegov ujak, čuveni Petar Berislavić, ban hrvatski i nadbiskup vesprimski, mnogo su uticali na intelektualni razvitak ambicioznog mladića, a i na njegov položaj u društvu. Već sa 16. godinom postao je V. skradinski kanonik, i ako nije bio svećenik, a kasnije je dobio arcidakonat šimećki, u vesprimskoj nadbiskupiji. Po smrti bana Berislavića (pao u boju s Turcima 1520), preuzeo je svu brigu nad V. ujak Statileo, i poslao ga je u Padovu, da izuči teologiju i prava. Kad se iz Italije vratio, nastavio je studije u Beču i Krakovu. Visoko obrazovan, V. je pao u oči kralju Ivanu Zapoljskomu, i on ga je imenovao budimskim prepoštom i svojim sekretarom. Time je određen pravac V. daljemu životu, u raznim političkim i diplomatskim misijama, koje je za ugarsko-hrvatske vladare vjerno i uspješno vršio. — Kralj Ivan povjerio je V. važna poslanstva, papi Klementu VII. (1532), francuskomu kralju Franju I. (1534), engleskomu kralju Henriku VIII. (1534), mletačkomu duždu Andriji Grittiju (1531), poljskomu kralju Žigmundu I. (1530 i 1535), raznim turskim begovima od Zvornika, Smedereva i Beograda, bosanskim i t. d. I kasnije ga je dvor slao u Rim, Veneciju, Poljsku, Češku, Austriju. — Tako je V. došao u vezu s cijelom Evropom, a i sa svojim saplemenicima, napose s uglednim Dalmatincima. Poslije smrti kralja Ivana Zapoljskog bila je V. kraljica Izabela vrlo naklonjena, što je njegovog suparnika Đorđa Utišinića izazivalo da ga vješto ukloni s dvora. Zbog svega toga dolazilo je među njima do sukoba, pritajenih i otvorenih, te je V. 1549 ostavio dvor kraljice Izabele. — Pored svega toga, V. je dospio, da se bavi i naukom, pišući razna geografska i historijska djela o Erdelju i Moldaviji. Kad je V. napustio Izabelu, prešao je Ferdinandu I., i dobio je od njega visoke časti (najprije je postao kanonik jegarski, a zatim ostrogonski). 1551 darovao je kralj Ferdinand V. bogatu cistercitsku opatiju Sv. Margite od Pornova. 1553 postao je V. pečujskim biskupom, i ujedno mu je povjerena misija da ode sultanu Sulejmanu, da s njime ugovori mir. V. se zadržao na istoku pune 4 godine. Najveća zapreka V. uspjehu bile su hrvatske poturice, koje su na Sulejmanovu dvoru zauzimali vidne položaje. Svoj put, sve do Perzije, opisao je V., a osim toga sabrao je mnogo dragocjenih orijentalnih rukopisa, a našao je u Angori glasoviti natpis, koji osvjetli nepoznate stvari iz života cara Augusta. V. ga je prvi saopćio, i u nauci je poznat pod V. imenom. Ljetopisom turskim, koji je V. također otkrio i preveo na latinski, služio se Leonklavije. — 1557 utanačio je V. preliminare mira s Turskom i vratio se kući, no tu su

se preliminari, zbog novih turskih zahtjeva, razbili. Poslije toga Ferdinand je imenovao V. jegarskim biskupom, velikim županom heveškim i svojim savjetnikom.

V. se dopisivao s cijelim učenim i političkim svijetom svoga doba, kod kuće i na strani. Vršio je znatne misije za Ferdinanda i za mladog njemačkog kralja Maksimilijana, u Njemačkoj, Austriji, Ugarskoj. Tek 1561 potvrdio je papa V. za jegarskog biskupa. Zbog raznih nezgoda, napustio je međutim V. jegarsku biskupiju već 1562, a dobio je od Ferdinanda I. u zamjenu za to bogatu opatiju u turčanskoj županiji. Živio je ponajviše u Bratislavi (Požunu). 1567 bio je V. određen da pregovara s Turcima o miru, koji su tek 1568 sklopili on i Mehmed Sokolović; ugovor je potpisan 20/3 1568. — 1569 dobio je V. najvišu crkvenu i državnu čast u Ugarskoj, kralj Maksimilijan ga je imenovao ostrogonskim nadbiskupom ugarskim primasom i svojim dvorskim kancelarom. — 1570 vjenčao je V. kćerku kralja Maksimilijana Anu sa španjolskim kraljem Filipom II. 1572 postao je V. u Ugarskoj kraljev namjesnik. 1572 krunio je kralja Rudolfa krunom Sv. Stjepana. V. je umro 15/6 1573, a nekoliko dana prije smrti primio je vijest od pape Grgura XIII., da ga je imenovao kardinalom. Kad mu je u augustu iz Rima stigao kardinalski šešir, bio je V. već mrtav.

Sav rad V. ima znatnu historičku vrijednost. Njegove poslanice, historički putopisi, dnevnici i rasprave odaju čovjeka velika znanja a istinoljublja. Zato su sva njegova djela za historiju njegova vremena izvor prvoga reda. V. je pisao i pjesme, no tu nije dosegao visinu V. kao historika. Neke manje stvari pisao je srpsko-hrvatski, a sve ostalo latinski. Sva V. djela izdala je madžarska akademija u 12 knjiga (1857—1873). Rukopisi njegovih djela čuvaju se u zbirci grofa Szécsény-a, u biblioteci ugarskog Narodnog Muzeja i u biblioteci pečujske biskupije.

L i t e r a t u r a: Ivan Kukuljević, Glasoviti Hrvati (1886).

V. Novak.

VRANDUK, selo u Bosni, s ostatcima starog grada iznad klisure rijeke Bosne. Grad se pominje prvi put 1410. Imao je predgrađe i bivao je prijestolnica bosanskih kraljeva. U srednjem vijeku i pod Turcima bio je V. važan grad, jer je bio na glavnom putu u Bosnu.

L i t e r a t u r a: Truhelka, Naši gradovi (1904). *M. F.*

Grad je na hrptu brijega što ga optiče Bosna. Veća kula desno od uskog dvorišta, opasana je zidom, gdje je povišeni ulaz u grad. Manja kula je novija. V. je najjednostavniji tip grada. *Đ. S.*

VRANEŠA, dugačka uvala u Donjem Kolašinu u Staroj Srbiji, južno od planine Stožera. U njoj su sela Vodno Vrulja i Vranštica. Ova uvala i Maočansko Polje nekad su činili župu V., koju pominje Kruševački Pomenik istočno od Ljubovićske i Brskovske župe. *P. Š.*

VRANICA, planina u Bosni, između rijeke Vrbasa-Bistrice-Željeznice-Brlažnjaka 12·5 km istočno od Vakufa Gornjeg, s vrhovima: Ločike (2.107 m), Bijela Gromila (2.071 m), Krstac (2 070 m), Tikva (1.979 m), Luka (1.950 m). *P. V.*

VRANKOVIĆ IVAN, političar (1831, Stari grad, Hvar — 1900, Zadar). Svršivši pravne nauke V. se brzo pridružio narodnomu pokretu u Dalmaciji, i 1864 je ušao kao poslanik narodne stranke u dalmatinski sabor. Po drugi put biran za poslanika 1867, izabran je kao prvi poslanik narodne stranke u zemaljski odbor, u kome je ostao 33 godine, sve do svoje smrti. U zemaljskom je odboru bio V. vanredno agilan, i Dalmacija ima njemu da zahvali za mnoge korisne uredbe, prihvaćene i izvršene njegovom inicijativom. Kad je narodna stranka ovladala potpuno zemaljskim odborom (1870) V. je izabran i za člana pokrajinskog školskog vijeća, u kome je razvio plodonosnu djelatnost do smrti. U kritičko doba narodne borbe saradivao je V. veoma živo u zadarskom Narodnom Listu.

L i t e r a t u r a: V. Ivčević, Ivan Vranković; Marko Car, Uspomene na Ivana Vrankovića (Jubilarni broj Narodnog Lista, 1912). *M. P-g.*

VRANOVINA. V. Velika Vranovina.

VRANSKI PRIORAT. V. Vrana.

VRANSKO JEZERO, karsno jezero u Dalmaciji oko 10 km istočno-jugoistočno od Biograda, odnosno 38

km jugoistočno od Zadra. To je najveće jezero u Dalmaciji. Dužina mu je 13·6 km, srednja širina 2·2 km, površina 30·16 km². Korito jezersko predstavlja antiklinalu, koja je duž rasjeda potonula. Vodu dobija jezero iz nekolikih izvora, i sa sjevera iz potoka Škorobića, a otok ima kroz ponore i umjetni kanal »prosjeku«. Na dnu jezera i blizu obala ima više malih ljevkastih vrtača, koje zovu »virovi«. Oni predstavljaju najdublje dijelove jezera, naročito duž jugozapadne obale, s najvećom dubinom 3·9 m. — V. J. je velika kriptodepresija, jer je preko ²/₃ njegove zapremine ispod nivoa srednje osjeke na moru. Zbog neposredne veze s morem, voda mu je bočata i nikad ne presahne. Jezero podleži u toku godine prilično velikim kolebanjima, prosječno 95 cm, u maksimumu 204 cm. — Sjeverozapadno od V. J. leži nešto manje Vransko Blato. Kada u zimskoj polovini godine V. J. nabuja, zbog vrlo obilnih kiša, ono se prelije i njegova bočata voda preplavi dosta veliku površinu Vranskog Blata.

L i t e r a t u r a: Artur Gavazzi, Die Seen des Karstes. Abh. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, Bd. 5, 1903/04. *P. V.*

VRANJANIN (LAURANA) FRANJO, kipar i medaljer (1425 ? Vrana, kraj Zadra — prije 12/3 1502, Avignon). U ispravama javlja se V. prvi put kao Sculptor regius 1458, u vezi s podizanjem trijumfalnog luka ispred Novog Dvora napuljskog. Ali je on već ranije radio u Dalmaciji (dva kipa u kapeli Orsini šibenske katedrale i reljef Bogorodice nad ulazom u hvarsku crkvu Sv. Franja), Rimini (Tempio Malatestino), Pezaru i Urbinu. 1461 do 1466 boravio je V. u Avignonu Marseille-u i Aix-u. 1468 bio je na Siciliji, gdje je u Palermu, pored dekoracije za jednu kapelu crkve Sv. Franja, izradio niz kipova Bogorodice. Upravo u tim kipovima, čiji je tip naročito smiren i oduhovljen, ogleda se umjetnost V. isto kao i u čuvenim njegovim portretnim bistama (Beč, Berlin, Firenca, Pariz). 1471 bio je V. opet u Napulju, 1477—1483 u Marseille-u (oltar Sv. Lazara u katedrali) i Avignonu (reljef u crkvi Saint Didier). — U umjetnosti V. ukrštaju se, pored talijanskih i francuskih, i uticaji dalmatinske plastike, i iz te sinteze izlazi toliko privlačiva draž njegovih djela, po kojoj se on odvaja od svih svojih savremenika.

L i t e r a t u r a: F. Burger, Francesco Laurana (1907); W. Rolfs, Francesco Laurana (1907); P. Schubring, Die italienische Plastik des Quattrocento (1924). *A. Schneider.*

VRANJANSKA EPARHIJA, spominje se poslije obnovljenja pećske patrijaršije. 1565 bio je episkop vranjanski Sofronije i spominje se kao sufragan mitropolita skopljanskog; a 1725 skopljanski mitropolit Kiril potpisuje se kao mitropolit Skoplju, Vranji, i pročim. V. E. podpadala je pod skopsku mitropoliju do oslobođenja Vranje 1878. Njen je episkop bio i Pajsije, koji je 1869 postao skopski mitropolit. *R. G.*

VRANJE, grad u Srbiji (glavno mjesto vranjske oblasti). Ima 8.252 stanovnika. Nalazi se na Vranjskoj Rijeci, u prostranom Vranjskom Polju. U okolini je razvijena kultura konoplje. V. je sjedište župana i komandanta vojnog okruga. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. — 1093 V. je od Grka osvojio župan Vukan. Kasnije su ga Srbi izgubili, a povratio ga je kralj Milutin, i u srpskim je rukama sve do 1455, kada su ga zauzeli Turci. Pod turskom je vlašću bilo do 1878. U 13 vijeku V. je bilo glavno mjesto župe. Po Kuripešiću je V. »grad i varoš«. »Grad« je današnje Markovo Kale, a »varoš« gornji dio današnjeg mjesta. — U tursko doba, a svakako i u srednjem vijeku, V. je imalo mnogo veći trgovački značaj no danas. U V. se dolazilo sa svih strana, s Kosova, iz Makedonije iz Bugarske i iz sjeverne Srbije. V. je bilo jedno od vrlo važnih mjesta na moravsko-vardarskoj cesti. — Dva su glavna proizvoda vranjske industrije, nekada od velika značaja, sada u opadanju; to su pokrovci i užad. S njima su vranjski trgovci trgovali po Bosni, Makedoniji i Bugarskoj. Stotinama tovara užarije i pokrovaca odnosilo se iz Vranja. Od zanata je bio razvijen i kovački. Izrađivalo se oružje, zatim sjekire, potkove, klinci, i sve se to raznosilo po cijelom Balkanskom Poluotoku. V. je bilo poznato i kao rudarski trg. U neposrednoj blizini je Vranjska Banja.

Literatura: K. Kostić, Trgovački centri i putevi; Karić, Srbija.
B. Drobnjaković.

VRANJEVAČKA SRPSKA ŠTEDIONICA D. D. u Novom Bečeju. Osnovana je 1904. Kapital je 500.000 (10.000 akcija po 50 dinara). Fondovi 220.000, ulozi 2,752.458, mjenice 3,013.197, razni dužnici 316.737, dobit 148.097 dinara, dividenda 16% na 6.000 akcija (300.000). Predsjednik je Miloš Lalić, upravitelj Stevan Kovaljev.
N. S.

VRANJIC, selo u Dalmaciji, oblast, kotar i općina Split; od Splita 3 km k sjeveroistoku, nakraj poluotočića što se pružio u Solinski zaton, po tome se zove »Mala Venecija«. Ima 880 stanovnika u 130 kuća, rimokatoličku župu, lučku kapetaniju II. reda, carinarnicu, pučku školu, poštu i telefon. Stanovnici se bave poljoprivredom, ribolovom i industrijom cementa. Iz V. u veliko se izvozi tunina, cement i salonit (eternit). V. je rodno mjesto don Frana Bulića.
J. M-n.

VRANJINA, samostan (Sv. Nikole) na jednom otočiću u Skadarskom jezeru. Osnovao ga je prvi episkop zetski Ilarion (koji se spominje i 1233), a činili su mu priloge Sv. Sava, kralj Vladislav, kraljica Jelena, kralj Milutin, Balša, Đurađ Stratimirović, Stefan Crnojević, Ivan Crnojević i dr. Nije još jasno da li su od 1560 bili na V. episkopi zetski. Manastir je bio opustio u 19 vijeku, a obnovljen je 1866 iz osnova.
V. P-ć.

VRANJSKA BANJA je blizu grada Vranja, 350 m visine. Ima više izvora sumporne vode (781 l u min.) 72—90° C. Radioakt. 1·12 ME. Željezni izvor (Fe $[HCO_3]_2$) 0·0278. Liječi: reumatizam, skrofulozu, neuralgiju, ženske i kožne bolesti, treći stadijum sifilisa, malokrvnost. Željeznička je stanica. Banja je državna.
L. N.

VRANJSKA BANKA. Osnovana je 1910. Centrala Vranje. Kapital je 500.000 dinara.
N. S.

VRANJSKA KREDITNA BANKA. Osnovana je 1921. Centrala Vranja. Kapital je 1,000.000. Fondovi 25.680, ostale rezerve 5.567, ulozi 1.140.045, povjerioci 784.732, mjenice 2.585.305, zajmovi na zaloge 32.740, dužnici 240.034, nepokretnine 201.875, vrijedeći papiri 34.297, dobit 260.045 din., dividenda 18%. Predsjednik Tanasije T. Stajić, direktor R. Stefanović.
N. S.

VRANJSKA OBLAST ima površinu 5.869 km², stanovnika 249.321; gustina je naseljenosti 42·5 stanovnika na km². Glavno je mjesto Vranje. Planinska je oblast, u poriječjima gornje južne Morave i gornje Pčinje. Od manjih cjelina sjeverne Srbije ovoj oblasti pripadaju: Poljanica, Inogošte, Pčinja, Klisura, Vlasina, Masurica. Visoka je u istočnoj polovini, a svedena prema južnoj Moravi. Glavne su rijeke: Južna Morava i Pčinja. Pored Morave su prostranija polja: Vranjsko i Leskovačko, koja su vezana Gredličkom Klisurom. U oblasti je Vlasinsko Blato, na velikoj visini i sa svih strana zatvoreno, a otiče rijekom Vlasinom. Ljekovita je voda: Vranjska Banja (najtoplija voda u našoj državi: 86°). Klimatsko mjesto: Surdulica (osobito povoljno za tuberkulozne). — Zemlje su dobre pored Morave i njenih pritoka, i tu je razvijena zemljoradnja. Pored žita goji se konoplja, s čime je u vezi i naročito jako razvijeno užarstvo. Razvijeno je i strunarstvo. Stanovništvo siromašnijih krajeva ide u pečalbu. Do pred kraj turskoga doba bilo je razvijeno rudarstvo; naročito su poznati stari rudnici Vlasina i Masurica (vlasinsko željezo). Saobraćaj je slabije razvijen. Kroz sredinu oblasti prolazi glavna pruga Niš—Skoplje. Cesta i puteva je vrlo malo. Važnija naselja su Surdulica, Ristovac.
B. Drobnjaković.

V. O. spaja Sjevernu i Južnu Srbiju više nego i jedan drugi kraj ovih dviju srpskih zemalja. Veći je dio ove oblasti u Južnoj Srbiji, gdje zahvata poriječje Binačke Morave do Ristovca iznad Vranja, gornju Pčinju do Kozjaka i Rujna, i gornju Krivu Rijeku do Psače. Ovamo se, osim državne granice na istoku, prema Bugarskoj, graniči na jugu bregalničkom i skopskom, a na zapadu kosovskom oblašću. — Planinski je i brdovit predio, a nižim i plodnijim zemljištem jače se ističu Gornja Morava, Izmornik i Vranjsko Polje s Preševskom Moravicom. U južnom dijelu oblasti osjećaju se donekle i uticaji sredozemne klime. — Pored nešto stočarstva prilično je razvije-

*

na zemljoradnja, koja daje najviše žita i konoplje. U ovom je dijelu oblasti jedan od najvažnijih srebrnih i zlatnih rudnika u cijeloj kraljevini: slavno sredovječno Novo Brdo. Preševska udolina osobito je značajna za saobraćaj, jer njome prolazi glavna moravsko-vardarska željeznička pruga. U Gornjoj Moravi, Izmorniku i Preševskoj Moravici znatno je veća gustina naseljenosti (40—55 stanovnika na 1 km^2) no u ostalim krajevima, a najveća je u Vranjskome Polju (70—100 stanovnika na 1 km^2). Srpsko je stanovništvo u većini, ali na zapadu od Preševske udoline i Vranjskoga Polja znatan je broj doseljenih Arbanasa i poarbanašenih Srba (Arnautaša), čija grupa čini skoro četvrtinu stanovništva oblasti (59.845).

V. Radovanović.

VRANJSKA PRIVREDNA BANKA. Osnovana je 1923. Centrala Vranje. Kapital 1,000.000. Ulozi 255.460, povjerioci 14.829, mjenice 1 023.557, zajmovi na zaloge 1 050, dužnici 202 411, roba 46 279 dobit 55.863 din. Predsjednik Jov. S. Stojković, direktor Boža Đ. Zdravković.

N. S.

VRANYCZANY DOBRINOVIĆ AMBROZ BARUN, političar (13/11 1801, Stari Grad, Hvar — 12/7 1870, Ragaz, Švicarska). Roditelji i braća V. pobjegli su iz Dalmacije ispred francuske okupacije 1809 pa je i on s njima došao, najprije u Zagreb, zatim u Karlovac. Tu se V. priključio ilirskom pokretu s I. Mažuranićem, Vakanovićem, Kušlanom i dr. S. Vakanovićem i Klobučarićem osnovao je u Karlovcu ilirsku čitaonicu i uticao je znatno na važne političke događaje prije 1848, naročito svojim posredovanjem u Beču 1844, povodom sukoba ilirske narodne stranke s madžaronima. Kao bogat čovjek V. je pomagao izdavanje važnoga letaka Branislava (redaktor Šulek), koji se štampao u Beogradu. 1848 išao je V. s Gajem u Beč (u martu) radi dogovora o akciji, koju je trebalo preduzeti u Hrvatskoj. 20/4 pozvali su Hrvati u Beču posebnim proglasom Hrvate, da priznadu Gaja, Kukuljevića i Vranyczany-a »provizornim ravnajućim odborom naroda hrvatskoga«. Gaj Kukuljević i V. pozvali su za 25/3 u Zagrebu veliku narodnu skupštinu, da se sastavi peticija, koja će se podnijeti kralju. Grad Karlovac izabrao je V. za svoga poslanika na hrvatskom saboru 1848, a u septembru ga je Jelačić imenovao u banskom vijeću načelnikom financijskog odjeljenja, komu je bila povjerena organizacija i uprava samostalnih hrvatskih financija. Na tom je mjestu ostao do 1850. 1851 pozvan je V. kao vanredni državni vijećnik u carevinsko vijeće, a 1860 zajedno sa Strossmayerom, u »pojačano carevinsko vijeće«. Tu je odlučno branio hrvatsko državno pravo, i pledirao za prisajedinjenje Dalmacije Hrvatskoj. V. je učestvovao i u banskoj konferenciji 1860/61, koja je formulirala želje i zahtjeve Hrvatske. Šezdesetih godina V. se povukao iz javnog života.

Literatura: Šišić, Hrvatska povijest 3 (1913); R. Horvat Najnovije doba hrvatske povjesti (1906)

M. Prelog.

VRAZ STANKO, pjesnik (30/6 1810, Cerovec, nedaleko od Ljutomera Štajerska — 20/5 1851 Zagreb). U Mariboru je svršio njemačku gimnaziju (gramatiku i humaniora) U jesen 1830 upisao se na univerzitetu u Grazu kao filozof. Tu je proveo kao student punih osam godina (1830 do 1838) ali je svršio samo obje godine filozofije i prvu godinu prava, jer je sav svoj rad posvećivao učenju evropskih i slovenskih jezika, proučavanju književnosti i narodnomu preporodu. Prekinuvši za uvijek učenje prava, nastanio se u Zagrebu (1838). 1846 postao je tajnikom Matice Ilirske, koju je dužnost vršio do svoje smrti. U oči revolucije 1848 učestvovao je na slovenskom kongresu u Pragu, komu je bio jedan od potpredsjednika.

V. je kao Slovenac pjevao u početku u svom dijalektu. Prva mu je štampana pjesma balada Stana i Marko (Danica, 1835). U Danici 1837 počele su izlaziti njegove Đulabije. Vraz je izdao zbirke pjesama: Đulabije (1840), Glasi iz dubrave žerovinske (1841) i Gusle i tambura (1845). Skupljao je narodne pjesme po Štajerskoj, Kranjskoj i Koruškoj, ali je od toga izdao samo prvi dio, pod naslovom Narodne pjesni ilirske (1839). Pjesme, ostale u rukopisu, upotrijebljene su poslije u zborniku Slovenske Narodne Pesmi, što ih je izdala Matica Slovenska (sv. 1—3). — V. je prvi u Hrvata opazio i važnost

narodne melodije, kao izvora za umjetničku muziku, pa je skupio u Štajerskoj oko stotinu narodnih melodija. — V. je s Vukotinovićem i Rakovcem pokrenuo prvu hrvatsku književnu reviju Kolo (1—2, 1842; 3, 1843). Izdanje Kola nastavila je Matica Ilirska pod redakcijom V. (4 do 6, 1847 i 7, 1850). Poslije njegove smrti uredio je knj. 8 (1851) A. T. Brlić, a knj. 9 (1853) M. Bogović.

V. je jedan od glavnih predstavnika ilirizma kao romantičarski nacionalist pjesnik i kritičar. On je prvi od Slovenaca pristao uz ideju narodnog jedinstva. Prvu svoju štampanu pjesmu potpisao je imenom: Stanko Vraz, Ilir iz Štajerske, t. j. nacionalizirao je svoje pravo ime Jakob Fras. Kao jedan od najtipičnijih predstavnika ilirske ideje, V. je u tom pravcu znatno uticao i na kulturni život Slovenaca.

V. je prvi lirski pjesnik i najčistiji romantičar ilirskoga doba, naročito u erotici. U Đulabijama je opjevao svoju nesrećnu ljubav prema Ljubici Kantili, koja je mlada umrla (1842). Najljepše je V. pjesničko djelo Sanak i Istina (1845), niz soneta i gazela, posvećen kasnije njegovomu idealu, Hildegardi Karvančićevoj. V. je u hrvatskoj poeziji najčistije umjetnički izradio romantički ideal ljubavi. — V. je kao pjesnik bio i najbolji ilirski satirik, ali je svoje satire malo objavljivao. Najuspjelija mu je satira Hrvat pred otvorenim nebom (1848).

V. je osnivač hrvatske književne kritike. Kao kritičar služio se pseudonimom Jakov Rešetar. V. je napisao ocjenu prve hrvatske opere, Ljubavi i zlobe (1847) od V. Lisinskoga, pa je i prvi muzički kritičar. Ideal je V. liberalne kritike: svestrani i puni razvitak mlade ilirske književnosti iz korijena naše tradicionalne i savremenih slovenskih književnosti; dizanje iz diletantizma na nivo evropske romantičke književnosti. U Kolu su se javili početci naučnog rada u folkloru, historiji i filologiji. U Letopisu Matice Srpske (1846) napisao je V. Misli o književstvu, za pobjedu Vukovih načela o književnom jeziku.

V. je u ilirskoj književnosti, najvećim dijelom diletantskoj, prvi pravi književnik, koji živi samo za književnost, i ako nije mogao živjeti od književnosti. Za ideologiju narodnoga jedinstva, pod imenom ilirskim, radio je V. predano na svim područjima javnoga, a naročito prosvjetnoga života radi čega se kao lirski pjesnik nije mogao potpuno razviti. Njegov veliki lirski talenat samo se je fragmentarno razvio u poeziji, ali kao ideolog ilirski, V. je u kolu preporoditelja najpotpuniji izraz svoga doba.

L i t e r a t u r a: B. Vodnik, Stanko Vraz (1909). *B. Vodnik.*

VRAŽDA (u Vinodolskom zakonu dolazi u obliku vražba, kao u poljskom wrožba) znači, prije svega, neprijateljstvo što nastaje među strankama zbog prolivene krvi. Kako je to neprijateljstvo imalo za dalju posljedicu krvnu osvetu, to se u izvorima zove V. i sama krvna osveta. Nadalje se V. zove i ona imovinska vrijednost, koju treba da plati stranka, na kojoj ima da se izvrši krvna osveta, stranci, koja ima da je izvrši u cilju pomirenja i obustave neprijateljstva. Za V. u tom smislu ima i narodna riječ krvarina, krvnina. Kad je, u kasnijem svom razvoju, V. počela gubiti prvobitno značenje, označivale su se tim imenom i globe u izvjesnom iznosu. V. u smislu otkupa krivca poznata je u cijeloj našoj pravnoj historičkoj oblasti, i u svome razvoju prolazila je razne faze. Ali te faze nisu nastupale istovremeno na cijeloj teritoriji, nego je u nekim krajevima V. već davno nestala i ona je ustupila pred javnopravnim karakterom kazni, dok je u drugim krajevima do najnovijeg vremena V. živjela u primitivnom obliku. — U prvoj fazi svog razvića javljala se V. uz krvnu osvetu, kao otkupnina kod mirenja mrtve glave, samo izuzetno, jer se po pravilu krvna osveta efektivno izvršavala, a osvetnik nije htio da se miri, ni da prima V. U tom je stadijumu redovna, odnosno plemenska organizacija bila vrlo snažna, te je štitila potpuno svakog svog člana, i prijetila svakomu, ko bi narušio mir roda ili plemena ubijstvom, velikim zlom, kao što je krvna osveta, koja se baš toga radi ne može po pravilu nikakvim blagom otkupiti. — U drugoj je fazi razvoja mirenje i plaćanje V. bilo pravilo, a krvna

se osveta izvršavala tek izuzetno. Rod, odnosno pleme zadovoljavalo se, odustajući od krvne osvete, plaćanjem V., jer su veze rodovne, odnosno plemenske organizacije znatno oslabile. U toj fazi imala je V. još privatni karakter, ali već su se javljali državna i teritorijalna vlast, kao zakoniti nosioci najviše sudske vlasti, koje pomalo preuzimaju funkcije, što ih je prije vršio rod ili pleme, te po svojim normama zahtijevaju, da se osveta ne vrši, nego da se neprijateljstvo završi mirenjem iz V. — U trećoj je fazi državna, odnosno teritorijalna vlast sasvim potisnula redovne plemenske organizacije, preuzimajući njihove dosadašnje funkcije i smatrajući se podjednako zaštitnicom svih svojih članova. V. je dobila tada javnopravni karatker, i ušla je u opći sistem kazni. Kao kaznu za ubijstvo zamjenjivale su je tada i tjelesne kazne, koje su se javljale najprije kao akcesorne, a zatim i kao primarne. Naročito se istakla smrtna kazna. U tom razvojnom stadijumu, izgubila je V. i karakter kazne za prolivenu krv, te je dobila opće značenje globe u nekoj određenoj visini, koja ima da se plati za različne delikte. U tom smislu nalazi se V. kao kazna u Dušanovom zakoniku, gdje se ona plaća za vađenje iz groba mrtvaca, koji su se povampirili (čl. 20) ili je plaćaju porotne sudije, koji su riješili krivice optuženog, za koga se kasnije dokazalo, da je bio kriv (čl. 154). Na isti se način već ranije, u Vinodolskom zakonu, određivalo, da se za palež ima platiti V. (čl. 62). V. je plaćao u prvom redu krivac, odnosno, dok je rodovna ili plemenska organizacija bila čvrsta, rod ili pleme, koji treba da svomu članu pomažu u mirenju i plaćanju V. Po Vinodolskom zakonu (čl. 31) u slučaju bijega krivca ima polovinu V. da plati rod, a drugu polovinu njegovi nasljednici, što su ostali u Vinodolu. Kasniji razvoj išao je za tim, da se rod što više riješi te obaveze, i da se učini odgovornim samo krivac. Tada je rod mogao da se odreče krivca, da ga »odliči«, i ostavi osveti povrijeđenog roda, odnosno da mu ga i izda, i tako da bude razriješen svake odgovornosti. Kad je u Dušanovu zakonu već V. izgubila svoj davnašnji smisao, nalazi se i to, da V. za vađenje povampirenog mrtvaca mora da plati cijelo selo, gdje se to desilo.

Visina V. bila je vrlo različita. U prvom stadijumu razvoja bila je visina V. svakako ostavljena slobodnoj pogodbi stranaka. U drugom razvojnom stadiju, kad je državna ili teritorijalna vlast zahtijevala da dođe do mirenja i plaćanja V., javila se paralelno i tendencija, da se normativno utvrdi koliko će biti visoka V. u svakom pojedinom slučaju. Tako se nalaze u raznim pravnim spomenicima V. u različitim visinama. V. u Vinodolskom zakonu iznosi 100 libara, u Statutu grada Zagreba od 1242 (isto kao i u Statutu od 1266) bila je označena V. sa 100 pensa, ako se radilo o ubijstvu u igri i bez zle namjere. Ako je ubojica pobjegao, uzimao mu se cio imetak, od koga su dvije trećine išle rodu i jedna trećina gradskoj općini. V. između podanika srpskih i dubrovačkih bila je 500 perpera. U Poljičkom statutu bilo je određeno 240 libara. U Dušanovu zakonu imale su porotničke sudije platiti, ako nepravom riješe krivca, V. od 1.000 perpera. Već se rano javio plilikom plaćanja V. kao interesent državna, odnosno teritorijalna vlast, tražeći da se pored V. i njoj plati izvjesni neki iznos. Tako je u Vinodolskom zakonu određeno (čl. 31), da se, pored V. od 100 libara, ima platiti općini, kojoj je ubijeni pripadao, 2 libre, a Statut grada Zagreba od 1242 (odnosno 1266) tražio je, pored V., još 20 pensa za gradsku općinu. To su počeci za javnopravno shvaćanje V. — V. je bilo naročito mjesta za mrtvu glavu. U ranijem razvoju nije bilo kod toga od uticaja da li se radi o ubijstvu ili umorstvu. Ipak se već rano nalaze tragovi, da se razlikuje zasebno ubijstvo od slučajnog ubijstva, u igri ili tučnjavi. Tako je Statut grada Zagreba od 1242 (odnosno od 1266) određivao, da se za usmrćenje čovjeka »u igri bez zle nakane« plaća V., a inače ima mjesta krvnoj osveti (vindicta summatur). — V. je dobivao rod, odnosno pleme ubijenog, dok je rodovna organizacija potpuno bila na snazi. Doskora su se među rodom isticala djeca, odnosno nasljednici ubijenog. Kasnije, kada je rodovna organizacija oslabila, primala je V. uža obitelj ubijenog.

Za rane se plaćao jedan dio V., obično polovina, ali tako, da se ta polovina plaća za svaku pojedinu ranu. Prema tome, primjerice, Poljički statut razlikovao je živu V. za rane, i mrtvu (ili punu) V. za mrtvu glavu (po istom načelu razlikovao je i živu i mrtvu krv). Po istom Statutu plaćala se za svako osakaćenje živa V. (polovina mrtve V.), i određivao se, za slučaj kad bi netko bio osakaćen u obje noge i ruke i oba oka, da mu se ima platiti 6 živih V. t. j. 3 mrtve V., jer je, kako se veli, ovako čovjeku teže nego da je umro.

Literatura: St. Novaković, Selo (Glas, 24, 1891); F. Miklosich, Blutrache bei den Slaven (Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, V. 36, 1888).

M. Kostrenčić.

VRAŽJE JEZERO, u Crnoj Gori, pod Durmitorom, 7·3 km jugoistočno od Šljemena (2.458 m). Površina je 0·010 km², a apsolutna visina 1.437 m. Jezero je glacijalnog porijekla.

P. V.

VRAŽOGRNSKA RIJEKA, rječica u Srbiji, desni pritok Timoka. Izvire kao Bijela Rijeka ispod Deli-Jovana (Crni Vrh 1.201 m, Mali Deli-Jovan 1.058 m), uliva se 2 km jugoistočno od sela Vražogrnca. Dužina toka je 32·5 km, a površina porječja 363·2 km².

P. V.

VRBAIT, mineral, nađen među arsenskim rudama kod Alšara u Makedoniji. Razvio se u sitnim rompskim kristalima, koje je kristalografski proučio češki mineralog B. Ježek. V. je sivo crne boje, a na svježem prelomu tamno crven; sjanosti je metalne. Kemijski ga je istražio F. Krehlik i našao da je to taliski sulfarsenijat. Nazvan je V. po češkom mineralogu Vrbi.

F. T.

VRBANČIĆ SLAVOLJUB (EDUARD), političar i publicista (1823, Domaslovac, kod Samobora — 12/4 1880, Zagreb). Učio je gimnaziju u Zagrebu, zatim sjemenište, u kome je proveo 6 godina. Ali prije nego što je svršio bogosloviju, istupio je i upisao se na zagrebačku pravoslovnu akademiju. Kad je počela borba između narodnjaka (Iliraca) i Madžarona (od 1842 dalje), V. je veoma aktivno učestvovao u toj borbi kao marljivi izvjestilac Narodnih Novina o svim skupštinama i svakoj sjednici sabora. Učestvovao je aktivno i u svim županijskim skupštinama, koje su bile važne za sudbinu Hrvatske. Za vrijeme restauracije zagrebačke županije 28 i 29/7 1845 bio je V. ranjen u nogu. 1848 u saboru, što ga je sazvao ban Jelačić, igrao je V. veoma važnu ulogu. Za vrijeme Bachovog apsolutizma bio je advokat. Poslije pada apsolutizma, počeo je 1/10 1860 izdavati nezavisan politički list Pozor. Sedamdesetih godina povukao se V. s političkog polja, razočaran razvitkom političkih prilika.

Literatura: Jubilarni broj Obzora, 1910, 3—4; Obzor, 13/4 1880.

M. P-g.

VRBANIĆ ANKA, ROĐ. STAKIĆ, glumica (28/11 1892, Karlovac). Svršila je prvi tečaj preparandije u Karlovcu. U 17 godini udala se za hrvatskog književnika Milana Vrbanića, a u dvadesetoj godini, ostavši udovica, posvetila se glumi. Za vrijeme rata prešla je na njemačku pozornicu. Poslije studija u Pragu, Beču i Berlinu, glumila je u Leitmerizu, Hanu, Weimaru, Königsbergu i Berlinu. Poslije rata vratila se u svoju otadžbinu, gdje danas radi kao članica Narodnog Pozorišta u Beogradu. — Glavne su joj uloge: Medea, Sapho, Judita, Ifigenija, Marija Stuart, Debora, Fedora, Jele (Ekvinocijo), Stana (Lazarevo vaskrsenje), Majka Jugovića.

R. O.

VRBANIĆ FRAN DR., profesor prava i političar (1/11 1847, Gospić — 26/8 1909, Zagreb). Učio je gimnaziju u Zagrebu, pravne nauke na pravnoj akademiji u Zagrebu, potom je u Beču slušao, naročito Lorenza Steina, koji je na nj mnogo uticao. Promoviran je u Beču za doktora prava 1872, pa je postao namjesni učitelj trgovačkog i mjeničnog prava na pravnoj akademiji u Zagrebu, 1874 vanredni profesor istih predmeta i statistike na univerzitetu u Zagrebu, a redovni profesor 1876. Bio je prvi tajnik Jugoslavenske Akademije 1894 do smrti, narodni zastupnik u hrvatskom saboru od 1877, s nekim prekidima. — U političkom životu vazda u prvim redovima, čovjek umjerena pravca, ali u toliko odlučniji u borbi, zato mnogo progonjen. Opće poznat učenjak. — Napisao je: Mjenbeni zakon (1886); Trgovački zakon (1892); Rad hrvatskog zakonodavstva na polju uprave od godine 1861 do

najnovijeg vremena (1899—1893). Ostali V. naučni radovi na polju trgovačkog i mjeničnog prava, financija, uprave i statistike popisani su u Mjesečniku 1909. Osim toga napisao je V. više stotina političkih i stručnih članaka u Pozoru, Obzoru i drugim novinama.

Literatura: Nekrolog u Ljetopisu Jugoslavenske Akademije, 26, 154—229 od Ivana Strohala, i nekrolog u Mjesečniku pravničkog društva, 1909, 889 od Josipa Šilovića.

L. Polić.

Kad je 1875 organizirana u Hrvatskoj zasebna službena statistika, čemu je mnogo doprinio V., imenovan je on za člana zemaljskog statističkog vijeća. 1870—1886 bio je glavni saradnik statističkog ureda, pod upravom Milovana Zoričića. U Mjesečniku je napisao: Temeljna načela za organizaciju hrvatske službene statistike, a u publikacijama statističkog ureda raspravljao je teme: Statistika kaznenoga pravosuda 1863 do 1876; Mijena u posjedu i teretima nekretnina 1865—1876; Rudarska produkcija u Hrvatskoj i Slavoniji 1874 do 1881. V. je najplodniji statistički pisac u Jugoslavenskoj Akademiji. U njenim je izdanjima štampao rasprave: Kriminalitet žiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji; O stambenim prilikama u našim gradovima; Demografski izvidi u Hrvatskoj; Demografske prilike u južnih Slavena; Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije. V. je stajao u uskoj vezi i sa srpskom statistikom, a napisao je i ocjenu na djelo: Statistika kraljevine Srbije (Mjesečnik, 1894). Veliku djelatnost razvijao je V. i na zakonodavnom polju u raznim odborima. Jedan od najvećih plodova toga rada je Zakon o nazivlju općina i prebivališta. *R. S.*

VRBANIĆ JURAJ DR. (23/4 1859, Zagreb). Učio je na univerzitetu u Zagrebu. 1881—82 bio je sudski prislušnik. 1882 izabran je za perovodu grada Zagreba, a 1897 je umirovljen kao gradski tajnik, i prešao je u službu Prve Hrvatske Štedionice u Zagrebu, gdje je pravni savjetnik i ravnatelj. 1887 dobio je veniam legendi kao docenat narodnog gospodarstva na univerzitetu u Zagrebu, a 1909 postao je izvanredni sveučilišni profesor. 1903—06 bio je suplent za narodno gospodarstvo i financijske nauke. Na višoj trgovačkoj školi predavao je 1884—1904 nauku o narodnom gospodarstvu, financijsku nauku i zakonoslovlje, iste predmete i na šumarskoj akademiji 1899 do 1918. Član je povjereništva za državne ispite zagrebačkog univerziteta, predsjednik je bio Saveza Novčanih i Osiguravajućih Zavoda kraljevine SHS (od 1919—1927), gradski zastupnik grada Zagreba (1910—1917). Sarađuje u privrednim revijama i časopisima. — Glavna su mu djela: Što je novac (1892); Mjenično pravo (4 izdanje 1923); Trgovačko zakonoslovlje (2 izdanje 1909); Uputa u obrtne propise (1895); Stambeno pitanje (1898); Kratka uputa u narodno gospodarstvo (1902); Čekovno pravo (1909); O novcu i vjeresiji (1905); O gospodarstvu i gospodarskom napretku pojedinaca i naroda (1915).

S. Deželić.

VRBANIJA JOSIP, kipar (16/2 1877, Selca, kod Škofje Loke). V. je učio umjetničku akademiju u Beču, gdje i sada živi. Radi u gipsu, drvu i kamenu kiparska djela. Glavna su mu djela: Umirući vojnik (Narodni muzej u Ljubljani), dvije grupe za ukras portala projektirane zemaljske kuće u Ljubljani (Narodni muzej u Ljubljani), u novije vrijeme portreti i t. d. *F. S.*

VRBANJA. 1. Selo u Slavoniji, oblast Srijem (Vukovar), srez Županja; željeznička stanica na pruzi Vinkovci—Brčko. Ima 2.542 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, šumsku upravu.

J. M-n.

2. Rijeka u Bosni, desni pritok Vrbasa. Izvire pod Vlašić-planinom, a uliva se oko 2·7 km sjeveroistočno od Banje Luke. Dugačka je oko 84 km. Hidraulička joj je snaga 13.000 HP, pri srednjem najnižem riječnom stanju. *P. V.*

VRBAS, rijeka u Bosni, desni pritok Save. Izvire iz dva vrela ispod Vranica-planine (Luka 1.950 m), a uliva se preko puta sela Svinjara. Dužina toka je 253 km, površina porječja oko 5.400 km². Rijeka je plaha, velikog pada, prosječno 4·3 m/km; na gornjem toku puna je vrtloga. Do Jajca se Vrbas može pregaziti, prema sjeveru se dubina povećava od

0·95 m do 1·6 m. Kod Banje Luke širok je 60 m, na ušću 75 m. Srednje vodeno stanje kod Banje Luke je 0·45, maksimum je u aprilu 0·91, minimum u septembru 0·05. Zbog velikog pada hidraulička je snaga V. oko 90.200 HP, pri srednjem najnižem stanju, a s pritokom Vrbanjom 103.200 HP.

P. V.

VRBE (Salicineae, Weiden) goje se, kao drvlje i pruće, za pletenje košara i druge slične robe. Najbolje su vrste Salix viminalis, S. amygdalina, S. caspica. Za vrbište su prikladne pjeskovite ilovače, vodoplavna tla, koja se moraju valjano rigolati i tada vrbove sadnice u dužini od 25 do 30 cm usaditi (s očima prema gore) tako duboko, da se ne vide iz tla.

O. F.

VRBNIK, selo (mještani ga zovu »grad«) na otoku Krku, istočno prema Novome Vinodolskom, na glavici (49 m) nad morskom »Dragom«; parobrodarska stanica na liniji Sušak—Bakar—Vrbnik. Ima 1.796 stanovnika, koji se bave stočarstvom (sitna stoka) i vinogradarstvom, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu. — V. je ograđen zidovima, ima stari Frankopanski grad i na trgu lužu (loggia). Za starinu V. svjedoči i vrbanski statut 1388.

Literatura: Iv. Žic, Vrbnik na otoku Krku (Zbornik za narodni život i običaje, sv. 4, 5, 6, 7 i 15).

J. M-n.

VRBOSKA, selo u Dalmaciji, na otoku Hvaru, sjeverno, na dno 2 km duge, borovima zasađene morske drage. Ima 966 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu s Gospinom crkvom, koja se ističe svojom na tvrđavu nalik gradnjom i slikama od Tizzijana i Meštrovića. — 1510—1514 bila je V. centar pučkoga ustanka protiv vlastele. 1571 porobili su je Turci. Danas je V. opet prilično imućno mjesto: kupalište, parobrodarska veza sa Splitom i Metkovićem. Razvijeno je vinogradarstvo, maslinarstvo i ribarstvo. U okolini ima izvrsna pločevca za krovove.

J. M-n.

VRBOVAČKA DIONIČKA ŠTEDIONICA u Vrbovcu. Osnovana je 1896. Glavnica je 125.000. Ulozi 731.782 mjenice 595.490, čisti dobitak 15.412 din. Predsjednik je J. Predović.

N. S.

VRBOVEC, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Križevci; željeznička stanica na pruzi Zagreb—Križevci. Ima 1.597 stanovnika, poštu, telegraf i telefon općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, vlasteoski dvor sa starom kulom, jedinim ostatkom utvrda, koje su opasivale nekadašnji grad. Vrbovčani su vrsni ekonomi naročito stočari i vinogradari. U V. rodio se P. Zrinski (1621).

J. M-n.

VRBOVSKO, trgovište u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast na Dobri; željeznička stanica na pruzi Zagreb—Sušak (Rijeka), raskrsnica Lujzine i Karlove ceste. Ima 473 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo kotarsko poglavarstvo, kotarski sud, rimokatoličku župu, pučku školu. Ljetovalište je. U V. je industrija drva (drvorezbarska tvornica, tvornica šibica), mehanička i elektrotehnička radnja, sredotočna pecara rakije. Novčani zavodi su: filijala Prve Hrvatske Štedionice, Banka i Štedionica Gorskog Kotara.

J. M-n.

VRČEVIĆ VUK (1811, Risan, Boka — 1882 Dubrovnik). Pomagač V. Karadžića i V. Bogišića u skupljanju narodnih umotvorina. Samouk. Bio je administrativni činovnik u Dalmaciji, zatim sekretar kneza Danila (1852—1855). 1860 postavljen je za austrijskog vicekonzula u Trebinju. Poslije okupacije Bosne i Hercegovine penzioniran je. Izdao je dosta zbiraka narodnih umotvorina, ali ne uvijek kritično, dodajući ponešto od sebe i ne obilježavajući to. Običaje je pisao u Tri glavne narodne svečanosti: Božić, krsno ime i svadba (1883). Izdavao je: Narodne zagonetke (1857), Ženske pjesme (1866), Pripovijetke i igre (1868, 1883) Podrugačice (1883), Basne (1881, 1892), Gatalice i varalice (1884, II. izdanje 1894), Narodne pripovijesti i presude iz života po Boki, Hercegovini i Crnoj Gori (1890).

A. B.

VRDNIK. 1. Selo u Srijemu, srez Irig; podno (200 m) Fruške Gore južno; željeznička stanica pruge Ruma—Vrdnik (18 km k sjeveru). Ima 1.036 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, pučku školu, pravoslavnu parohiju u manastiru, koji se zove i Ravanica, od kako su

1697 onamo prenesene iz Ravanice (kod Ćuprije, u Srbiji) moći kneza Lazara. — Kod sela V. ima vrelo mlake rudne vode »Masna voda«.

J. M-n.

2. Manastir u Fruškoj Gori. Godina osnivanja nije poznata. Spominje se 1589. 1697 ravanički monasi, izbjegli u Sentandriju, došli su u Frušku Goru, i tu su našli u šumi pust manastir V. Oni su ga obnovili, a u crkvi, koju, za uspomenu na Ravanicu, posvetiše Sv. Spasu, položili su moći kneza Lazara. Crkva je ranije bila posvećena Sv. Jovanu Krstitelju, a počinje od toga doba da se zove i Ravanicom. 1801 počeli su zidati novu crkvu, koja je dovršena 1811. 1812—1813 srušena je stara crkva, a mjesto, gdje je bila njena časna trapeza, obilježeno je krstom od kamena. 1853 počeo je crkvu živopisati slikar Avramović.

V. P-ć.

3. Državni ugljeni rudnik. Eksploatira se od 1840. Godine 1907 prešao je u državne ruke. Električna pokretna snaga od 1.000 konjskih sila dobiva se od dvije turbine. Ugalj je mrki s prosječno 4.500 kalorija. Predratna proizvodnja kretala se oko 60.000 tona, a 1921 dostiže redovno 95.000 tona. U rudniku je zaposleno oko 1.100 radnika.

S. P.

VREME, politički list. Počeo je izlaziti 1921 u Beogradu kao dnevni list. Direktor je Kosta M. Luković. V. je pored Politike jedan od najvećih i najčitanijih beogradskih listova. *U. Dž.*

VREONICA, prostorija, u kojoj mast (mošt ili šira) vri, i odakle se, kad prevri, pretoči u drugu prostoriju (podrum). Kod nas ima malo V., te komina vri često u kakvoj daščari (kiler, ćiler, izba) ili u podrumu, gdje je niska temperatura, pa mast ne prevri, a otuda uzroci mnogim bolestima vina. *I. R.*

VRETANIJA, naziv za Britaniju u srpskim sredovječnim i kasnijim rukopisima. Od 1609 pa do druge polovine 17 vijeka rukopolagali su u Peći na titulu vretanijskih episkopa pravoslavni episkopi za preseljene Srbe pod austrijskom vlašću od senjskog primorja na jugozapadu do Đura i Komorana, sjeveroistočno na Dunavu. Sjedište tih episkopa bio je manastir Marča, u blizini Ivanić-grada, u sjevernoj Hrvatskoj. Prema tom zvaničnom nazivu marčanskih episkopa nazivana je, u pravoslavnim krugovima, V. kroz cio 17 vijek i cijela doskorašnja bjelovarsko-križevačka županija, kao centralna oblast vretanijskih episkopa. Pećski patrijarsi u isto doba unijeli su u svoj veliki svečani naslov, da su patrijarsi ne samo zapadnih strana, kao do tada, nego i »vretanijskih ostrov«. *R. G.*

VRETANIJSKI EPISKOP. V. Vretanija.

VRETE, vrsta grivni-belenzuka, u kruševačkom okrugu. *N. Z.*

VRETENO je drvena cijev, izrađena tako, da se na jednom kraju nalazi veći, a na drugom manji krug. V. je dio sprave za predivo. Na V. se navija pređa od lana ili od vune.

A. S.

VRGADA, otočić Jadranskoga mora, jugozapadno od Jezera Vranskog, oko 3·5 km udaljeno od kopna, na 43° 51·2′ sjev. šir., 15° 30·3′ ist. duž. od Gr., visoko 115 m. Na njemu je jedino naselje Vrgada. Površina otoka je 3·3 km². *P. V.*

VRGINMOST, selo u Hrvatskoj, primorsko-krajiška oblast; željeznička stanica na pruzi (Sisak—) Caprag—Karlovac, od Gline 27 km k zapadu. Ima 451 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, kotarsko poglavarstvo, kotarski sud, pravoslavnu parohiju, pučku školu, kotarsku šumariju I. banske imovne općine (u Glini). *J. M-n.*

VRGORAC, trgovište u Dalmaciji, oblast Dubrovnik, srez Makarska, uz cestu što vodi iz srednje Dalmacije k Neretvi, na obronku Mokite-planine, nad Rastočkim poljem, 5 km od hercegovačke međe. Ima 1.554 stanovnika, koji se bave ratarstvom i stočarstvom, općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, poštu, rimokatoličku župu. U okolini se mnogo sadi duhan, a podno brda Radonjića ima asfalta, koji iskopava društvo Adria.

U 10 vijeku bio je V. po svoj prilici stolica Rastočke župe, koju pominje car Konstantin VII. Porfirogenet u oblasti neretljanskoj. Kasnije je V. pripao Humskoj zemlji, a u drugoj polovini 16 vijeka Turskoj.

Iz turske ga je vlasti oslobodio 13/6 1694 zaostroški fratar Rade Miletić, rodom Crnogorac, i predao ga je Veneciji. Spomenik u vrgoračkoj crkvi (nekad turskoj džamiji) svjedoči, da je magnificus heros Miletić za svoga života (1667—1737) odsjekao 99 turskih glava. *J. M-n.*

VRGORSKO JEZERO periodsko jezero u Dalmaciji, na karsnom polju Rastok. Nazvano je po imenu obližnjeg mjesta Vrgorca. *P. V.*

VRHBOSANSKA NADBISKUPIJA. Sjedište joj je u Sarajevu, a ime dolazi od sredovječnog grada Vrhbosne, u župi Vrhbosni, oko izvora rijeke Bosne. Na njezinom se području javlja već u prvoj polovini 4 vijeka bestvanska biskupija sa sjedištem u Novoj Bistvi (Bistve ili Bestve Nova), kod današnje Zenice, po čemu joj i ime. Kod Zenice su 1892 otkopani i temelji nekadanje bazilike. Prema aktima solinskih sabora 530 i 533 biskupija je bila previše zadužena i previše prostrana, pa je traženo da se podijeli, ali je to odgođeno. Poslije se više o bosanskoj biskupiji ne govori sve do sredine 11 vijeka, kada je spominje Provinciale Vetus, i to na osnovu podataka po svoj prilici od 1050—1060. 1067 papa Aleksandar II. potvrdio je barskomu nadbiskupu u Duklji metropolitsku vlast i nad bosanskom biskupijom. Oko polovine 12 vijeka bosanska se biskupija nalazila pod dubrovačkim metropolitom. Uskoro se tu raširilo patarenstvo, koje je znatno uplivalo i na razvoj bosanske biskupije. Već 1203 nalazio se u Bosni papski izaslanik Ivan de Casamaris, sa zadatkom, da istražuje patarensku jeres. Ivan je pisao papi Inoćentiju III., kako je u Bosni umro biskup, te bi bilo dobro postaviti na njegovo mjesto kakvoga latinca i podići tu još tri ili četiri nove biskupije. 1232 bosanski biskup bio je prikazan u Rimu kao krivovjernik i nepismen, čak tolika neznalica, da nije znao ni krstiti. Hrvatski i slavonski vojvoda Koloman povede 1234—1238 protiv paterana križarsku vojnu, te bosansku biskupiju obdari obilnim posjedima u Đakovu i u Blezni, kod Broda. Kolomanovu darovnicu potvrdili su i papa Grgur IX. (1239) i madžarski kralj Bela IV. (1244), te se tada bosanski biskup (1248) odcijepi od dubrovačkog i podvrgne kaločkomu metropolitu. Ako ne već tada, ono svakako koncem 13 vijeka, on se preseli u Đakovo.

Za turskoga gospodstva naslov bosanskog biskupa nosili su ponajviše madžarski kanonici, a biskupijom su upravljali u stvari franjevci, koji su se u tu svrhu redili u biskupe na naslov koje strane biskupije. 1735 Sveta Stolica osnova za Bosnu i Hercegovinu apostolski vikarijat (namjesništvo), koji se 1846 podijelio na bosanski i hercegovački. Poput apostolskih upravitelja (administratores) i apostolski su namjesnici (vicarii) sve do pod kraj turskoga gospodstva, stanovali u samostanima. Kako su se oni običavali miješati i u unutrašnje poslove reda, to su više puta dolazili u oštre sukobe s ostalom braćom.

Za austrijsko-ugarske vlade 1881 papa Leon XIII. odcijepi Bosnu i Hercegovinu od đakovačko-srijemske biskupije, te ukine i bosanski i hercegovački vikarijat. Zatim osnova V. N. i mostarsko-duvanjsku i banjalučku biskupiju, koje, skupa s trebinjskom, podvrgne vrhbosanskoj metropolitskoj vlasti. Prvim je vrhbosanskim nadbiskupom imenovan zagrebački sveučilišni profesor bogoslovije Dr. Josip Stadler.

Danas vrhbosanska nadbiskupija broji preko 230.000 katolika, podijeljenih na 97 župa, od kojih 52 providaju svjetovni svećenici, a 45 franjevci. Župe se dijele na 13 dekanija, a dekanije na 4 arciđakonije. Nadbiskupa u upravljanju nadbiskupije pomažu 4 kanonika, koji sačinjavaju vrhbosanski kaptol. Kanonici su od 16/6 1895 obvezani na zajednički život. Prvostolna je crkva sagrađena 1884 do 1889. — Za odgoj svjetovnoga klera, ne samo za vrhbosansku nadbiskupiju, nego i za ostale biskupije, što su podvrgnute V. N., postoji u Travniku sjemenište, s velikom gimnazijom, a u Sarajevu sjemenište, s bogoslovskim učilištem. Obadva zavoda rukovode i u obadva podučavaju isusovci. — Od ženskih družbi u nadbiskupiji djeluju milosrdnice, kćeri božanske ljubavi, službenice malenoga Isusa, sestre Sv. Križa i sestre dragocijene Krvi Isusove. U V. N. se nalaze i tri glasovita prošteništa: u Olovu i u Komušini na Veliku Gospu (15/8), i u Podmilačju, kod Jajca, na Sv. Ivana Krstitelja (24/7).

Literatura: Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1892 i 1893; Hoffer, u Spomenknjizi iz Bosne; Rački, Documenta; Fermendžin, Acta Bosnae; Hodinka, Tanulmányok a Bosniák-Djakovári püspökség történetéből (1898); J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci, 1—2 (1912—1915), Vrhbosna (1889).

J. Jelenić.

VRHBOSNA, kraj oko izvora Bosne, u sarajevskom polju. Pod Igmanom, na Banbrdu, bio je sjedište katoličke crkve i, možda, jedno vrijeme banovo. Spočetka je V. bila naziv župe, u kojoj je glavno mjesto bio Kotorac, a poslije V. postade naziv grada. — Prvi spomen grada V. na terenu današnjeg Sarajeva, potiče iz 1379. U njemu su se tada bavili dubrovački trgovci. Oko 1429 došla je V., za kraće vrijeme, pod tursku vlast, a od 1435 definitivno. Već 1457 podignuta je tu velika i lijepa Careva džamija. Od 16 vijeka prevlađuje novi turski naziv grada Seraj, Saraj i Sarajevo. *V. Ć.*

VRHLAB, zamak sjeverno od grada Brvenika (u Labu), U V. su se bavili u 13 vijeku srpski kraljevi.

V. P-ć.

VRHNIKA, varošica u Sloveniji, na zapadnom rubu Ljubljanskog Barja. Ima 2.462 stanovnika. V. je u historičkom pogledu interesantno mjesto. Ovdje su već stari keltski Taurisci osnovali grad Nauportus. U prvo rimsko doba bilo je to važno mjesto, jer je ležalo na glavnom rimskom putu Aquileia—Emona, koji je baš ovdje napuštao kras i prelazio u ravnicu. S Nauportom je u vezi stara rimska pripovijetka o Argonautima, koji su pri povratku iz Kolhide, po Dunavu, Savi i Ljubljanici dospjeli do Nauporta, ovdje uzeli svoju lađu Argo na ramena i prenijeli je do Jadranskog mora. — U kasnije rimsko doba postala je Emona (Ljubljana) važnija. Nauporta je za vrijeme seobe naroda nestalo.

U srednjem i novom vijeku je V., koja je postala na mjestu Nauporta, bila vrlo važno mjesto za promet. Do V. su robu od Ljubljane prevozili čamcima i lađama po plovnoj Ljubljanici koja izvire kao jaka karsna rijeka pod V. Odatle se roba prenosila na kolima u Trst. Kad je 1857 otvorena južna željeznica Ljubljana —Trst, izgubila je V. svoje značenje za promet i trgovinu, jer je stajala dosta daleko od željeznice. Položaj V. se popravio, kad je 1897 sagrađena lokalna željeznica Ljubljana—V. Onda su se razvili u V. zanati i industrija, osobito tvornica kože parketa i harmonija te ciglane. Stara pivara promijenila se poslije oslobođenja u veliku tvornicu konzerva i prerađevina od mesa. Osim toga ima V. dosta trgovine drvom. U V. se nalazi sreski sud.

Literatura: Fr. Orožen, Vojvodina Kranjska (1901—1902), Slovenska zemlja, 4; A. Müllner, Emona (Archäologische Studien aus Krain, 1879, 111 do 116). *A. Melik.*

VRHNJA, ženska košulja od kudeljna platna, nebijeljena, prosta, bez rukava. Nosi se po Istri. *N. Z.*

VRHOVAC MAKSIMILIJAN DR., zagrebački biskup (23/11 1752 Karlovac, Hrvatska — 16/12 1827, Zagreb). Svršio je latinske škole u Štajerskom Grazu, pa je stupio u vojsku, ali se brzo odrekao vojništva, i stupio je kao klerik u zagrebačko sjemenište. U hrvatskom kolegiju u Beču svršio je filozofiju, a u Bologni bogosloviju. Zaređen u Zagrebu (1775), kao učeni bolonjski doktor bogoslovije, postao je najprije profesorom retorike, zatim suplentom bogoslovije, vicerektorom sjemeništa i čazmanskim kanonikom. U to doba stupio je V. u slobodnozidarsku ložu. Kad je Josip II. ukinuo posebna sjemeništa, i za 7 hrvatskih biskupija otvorio sjemenište u Zagrebu (1785), postao je V. rektorom toga sjemeništa i zagrebačkim kanonikom. Ali 1786 otvorio je Josip II. za Hrvatsku i Ugarsku centralno sjemenište u Pešti, kako bi država stekla što jači uticaj na odgajanje klera, a V. postade onda rektorom toga sjemeništa, ali ne za dugo, jer ga je car već 21/8 1787 imenovao zagrebačkim biskupom. Prve godine V. biskupovanja ispunjene su ratom rusko-austrijsko-turskim (1787 do 1790). Pošto je umro Josip II., na saboru u Požunu započela se borba za ustav protiv političkog centralizma i za mađžarski jezik protiv mrtvog latinskog jezika. Hrvatski su staleži uspjeli u odbrani protiv mađžarskog jezika, ali protiv mađžarske nacionalne misli nisu mogli iznijeti nacionalnu hrvatsku misao. V. je kao političar vidio, da se latinski jezik neće održati, i da valja kulturno izgraditi narodni jezik, koji će u borbi

s madžarskim jezikom u Hrvatskoj imati da zamijeni latinski jezik. V. je zato kupio od bečkog knjižara i štampara I. Th. von Trattnern-a njegovu zagrebačku štampariju, i već 1794 u njoj su se štampale knjige s oznakom: Typis Episcopalibus. Uz štampariju otvorena je odmah i knjižara. Po namjeri biskupovoj njegova štamparija bila je kulturna institucija za unapređenje ilirskog jezika (de provehenda lingua illyrica).

Pritisak reakcije bivao je međutim sve teži. Istaknuti jozefiniste, kakav bijaše i V., postali su sumnjivi i nepouzdani Tako je osumnjičen i V. kao čovjek prevratnih ideja. Iz te očajne borbe, gdje se radilo o glavi, V. je napokon izišao kao pobjednik. Franjo I. izdao je 7/5 1795 diplomu, kojom se V. i njegovim nasljednicima daje dozvola za štampariju. Ipak, da se ukloni sumnjičenju predao je V. štampariju svome šurjaku Novoselu, a kad je on uskoro umro (1800), njegovoj udovici, svojoj sestri. Štamparija se od tada zvala Novoselova, ali je ona bila sasvim u rukama biskupovim koji je rukovodio sav njezin rad kroz više od tri decenija (1794 do 1827) sve do svoje smrti. U V. štampariji, i pored najteže političke i kulturne reakcije, izašlo je mnogo knjiga. Uz kajkavce, tu su štampali svoja djela i slavonski književnici. V. je bio u tijesnoj vezi sa slavistikom svoga vremena; dopisivao je s Dobrovskim i s Kopitarom. Bio je pristalica mišljenja, da na slovenskom jugu postoji samo jedan jezik (»ilirski«) i da treba iz njegovih narječja stvoriti jedan književni jezik. Pomagao je književnike, prikupljao je iz naroda leksikografski materijal folkloru i t. d.

V. je najveća ličnost prosvijećenoga vijeka u hrvatskom političkom, kulturnom i socijalnom životu. Njegovo je, u glavnom, djelo velika bolnica Braće od Milosrđa u Zagrebu (1804), koja postoji do danas. Pred svoju smrt osnovao je sirotište za siromašne đake (1827), koje i danas postoji. Stvorio je najljepši park zagrebački, koji se po njemu zove Maksimir.

L i t e r a t u r a: V. Deželić, Maksimilijan Vrhovac (1904). *B. Vodnik.*

VRHOVAC RADOVAN, gimnazijski direktor (16/12 1863 Laćarak, kod Srijemske Mitrovice). Posvetivši se slovenskoj i klasičnoj filologiji, učio je u Zagrebu, Grazu i Beču (1882 do 1886), i postao je suplent, pa profesor, i najposlije 1903 upravitelj gimnazije u Srijemskim Karlovcima, 1920 imenovan je inspektorom u ministarstvu prosvjete, ali se 1921 vratio na svoje pređašnje mjesto. — U raznim časopisima, naročito u Letopisu Matice Srpske, kojoj je od više godina potpredsjednikom književnog odjeljenja, a od 1920 i predsjednikom, pisao je ocjene, prikaze i članke iz nauke o jeziku i književnosti i iz pedagogije. Napose je izdao Iz školske i društvene pedagogije, 1—2 (1922 do 1923), Karakter i rad Đure Daničića (Knjige Matice Srpske, 48 1923). *A. Baz.*

VRHOVEC IVAN, historičar (21/5 1853, Ljubljana — 19/9 1902, Ljubljana). V. je učio osnovnu školu i gimnaziju do 1873 u Ljubljani, zatim od 1873 univerzitet u Beču. 1878—1881 bio je domaći učitelj u Ugarskoj i Hrvatskoj. 1881—1882 bio je nastavnik gimnazije u Ljubljani, 1882 do 1886 realke u Ljubljani, 1886—1897 u gimnaziji u Novom Mestu, od 1897 do smrti opet u gimnaziji u Ljubljani. — V. je najvažniji kao historičar Ljubljane i Novog Mesta. Za svoj historički rad proučio je mnoge arhive u Ljubljani Novom Mestu, dolenjskim gradovima i t. d. Ono što je V. radio na osnovi arhivske građe pouzdano je, a ono, za što nije imao na raspoloženju arhivsku građu, radio je često na osnovi literature i stranih izvora, koje je upotrijebio na dosta nekritički način, osobito kada je pisao o starijim vremenima. — Glavna su mu djela: Germanstvo in njega vpliv na Slovanstvo v srednjem veku (1879), Iz domače zgodovine (Ljubljanski Zvon 1886 1888 1894, 1895; serija članaka iz lokalne historije grada Ljubljane), Meščanski špital (Letopis Mat. Slov., 1898), O ustanovitvi šentjakobske, frančiškanske in trnovske fare v Ljubljani (Zbornik Slov. Matice, 1901) Zgodovina šentpeterske fare v Ljubljani (isto tamo, 1903) Gorski zakon in gorske pravde (Izvestja Muzejskega Društva za Kranjsko, 7 1897) Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih (1886), Die wohllöbl. landesfürstl. Hauptstadt Laibach (1886), Zgodovina Novega Mesta (1891).

L i t e r a t u r a: Perušek u Jahresbericht gimnazije u Ljubljani 1903. *M. Kos.*

VRHOVINA, danak sredovječnih i kasnijih srpskih parohijskih svećenika nadležnomu episkopu, kao vrhovnomu starješini. Prema bizantinskim izvorima V. je književno nazivana i kanonik, a narodno popovina; od 14 vijeka nazivala se egzarštinom, jer su je od svećenika pobirali egzarsi, a od 18 vijeka zvala se i sidoksijom. Sidoksija je ukinuta u kneževini Srbiji zaključkom narodne skupštine 1822, a u karlovačkoj mitropoliji 12/5 1852.

Taj je danak u razna vremena bio različit. Po Krmčiji i Sintagmi Matije Vlastara svaki parohijski svećenik, koji je imao u parohiji 30 domova, dužan je bio da daje svake godine svomu episkopu: jedan zlatnik, 2 srebrnika, jednog ovna, 6 krina ječma, 6 mjera vina, 6 mjera brašna i 30 kokoši. U bitoljskoj eparhiji u 13 vijeku svaki je svećenik davao samo: 6 krina žita, 3 janjeta i određenu mjeru lana i voska. Za vrijeme turske vlasti taj je danak znatno smanjen. U karlovačkoj mitropoliji početkom 18 vijeka utvrđen je bio princip, da svećenik na 10 kuća plaća episkopu 150 novaca dok je 1726 u beogradsko - karlovačkoj mitropoliji donesen zaključak, da svaki svećenik daje episkopu godišnje po jedan talir od 10 srpskih ili 15 vlaških kuća.

L i t e r a t u r a: R. Grujić, Srednjevekovno srpsko parohijsko sveštenstvo (1923). *R. Grujić.*

VRHOVINE. 1. Selo u Hrvatskoj, oblast primorsko-krajiška, srez Otočac, od Otočca 15 km k istoku; željeznička stanica (za Plitvička Jezera, 24 km autobus) na pruzi Ogulin—Gospić. Ima 1.196 stanovnika, poštu i telefon, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu. *J. M-n.*

2. Planinska oblast u Bosni, s obje strane Vrbasa, između Jajca i Banje Luke. Dijeli se na Ravnu Vrhovinu na istoku, oko Skender-Vakufa, i Zmijanje na zapadu. Stočarski je kraj. *M. F.*

VRHOVNIK IVAN, historičar i literarni historičar (24/6 1854, Ljubljana). V. je svršio gimnaziju (1865 do 1873) i bogosloviju (1873—1877) u Ljubljani, postao je 27/7 1877 svećenik, i služio je u različitim mjestima Kranjske, napokon od 1891 do 1918 u Trnovom, u Ljubljani, gdje danas živi kao župnik u penziji. 1884 dao je V. inicijativu za osnivanje nacionalno-školske Družbe Sv. Cirila in Metoda u Ljubljani, za koju je mnogo učinio. Od 1904 bio je urednik njenog Koledara, a od 1908 do 1913 urednik nacionalno-prapagandističkog mjesečnog lista Slovenski Branik. — V. je napisao više članaka, saopćenja i dopuna bibliografsko-biografskog i književno-historičkog sadržaja u raznim listovima (Ljubljanski Zvon Izvestja Muzejskega Društva za Kranjsko, Carniola, Glasnik Muzejskega Društva za Slovenijo, Slovenski List, Danica). Među njegovim radovima najvažniji su: Tisočletnica Metodova (1885), Zgodovina nakeljske, dupljanske goriške fare (1885), Janez Cigler (1892), Zatrte nekadanje cerkve in kapele ljubljanske (1903 do 1905), Iz dnevnika Blaža Blaznika (1906—1909) Rokopis I. zvezka Gregorčičevih Poezij (Ljubljanski Zvon, 1916). *I. G.*

VRIJES, VRIJESAC, korov, koji raste u Lici, u neplodnim zemljama, koje narod, baš zbog V., zove Vrištine. *I. R.*

VRIŠTINA, neplodna zemlja, obrasla vrijeskom. V. se prostire ličkim poljem, oko Gospića, i ima je preko 70.000 jutara. Intenzivnim radom, napose umjetnim gnojenjem i zaoravanjem zelenih gnojiva i gojenjem voćaka s međuusjevom, mogao bi se veliki dio te površine učiniti kulturnim. Poljoprivredna stanica u Gospiću ima zadatak, da V. privede kulturi. Nedostatak sredstava i nepouzdanje samih Ličana u mogućnost rentabilnosti obrađivanja V., sprečavaju međutim rad stanice. *I. R.*

VRLA, rječica u Srbiji, desni pritok južne Morave. Izvire pod Viljo-Kolom i Čemernikom (Kušljin Grob 1.621 m), a uliva se ispod Masuričkog polja kod sela Kaličanci. Dužina joj je 28 km, a površina porječja 208·6 km². *P. V.*

VRLIKA. 1. Trgovište u Dalmaciji, oblast Split, srez Sinj, 29 km k jugoistoku od Knina na cesti u Sinj, 441 m nad morem, u sudolini rijeke Cetine s desna. K sjeveroistoku prostire se lijepo Vrličko polje (livade, njive, vinogradi i voćnjaci), podno Dinare planine. Navrh polja (8 km od V. k sjeveru) izvire Cetina. Odatle je

nedaleko Vrlička krasna i prostrana špilja, sa 4 sigaste dvorane i dva jezerca. — V. ima 997 stanovnika, općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, poštu, rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, pučku školu.

U srednjem vijeku bila je V. (ili Vrhrika) hrvatska župa. Prvi se put spominje 1185, a pripadala je crkveno biskupiji kninskoj. Početkom 15 vijeka bio je ondje vlastelin vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić, a poglavito pleme Čubranića. Najznatnija porodica toga plemena bili su Berislavići, koji se spominju u ispravama druge polovine 15 vijeka. — Na glavici k zapadu od V. vide se razvaline staroga grada, što su ostale od kako su odande protjerani Turci (1688). Kod sela Vrilo Cetina vide se ostatci crkve i franjevačkog samostana u Vrhriki, koji se spominje 1469.

J. M-n.

2. Kupalište 365 m visine. Izvori indiferentne hladne vode. Liječe bolesti mokraćnih organa. *L. N.*

3. Ponornica u Dalmaciji. Izvire pod sjevernim podnožjem Imotskog polja na visini od 280 m, teče k jugoistoku u pravcu pružanja polja, ponire u jezeru Nuge. Kod Podbablja, na gornjem dijelu toka, otok joj je pri srednjem vodostaju oko 18 m³ u sekundu, pri niskom vodostaju 2 m³, pri najvišem bi mogla nositi oko 130 m³ u sekundu. Cjelokupna hidraulička snaga na gornjem dijelu toka iznosi 1.050 HP. Dužina toka je 20 km, a površina poriječja oko 365 km².

Literatura: A. Celegin, Vodene snage i njihovo eksploatisanje (»Dalmacija« 1923). *P. V.*

VRLJINA, izobičajena mladina kapa, trubastog oblika, kićena aspricama i raznobojnim dinđuhama. Upotrebljava se u užičkom i valjevskom okrugu. *N. Z.*

VRMAC, utvrdama načičkani goroviti (768 m) poluotok u Boki Kotorskoj, između Kotorskoga i Tivatskoga zaliva, udara k sjeverozapadu do tjesnaca Veriga, i podinom mu se naokolo vije primorska cesta iz Kotora u Prčanj, Donje Stolivo (nad njim romantički smješteno Gornje Stolivo) i Tivat. — V. je dug 10 km, a u paraleli Prčanja 5 km širok; bokovi su mu (naročito zapadni nad Tivtom) zasađeni donekle šumom, vinogradima i vrtovima. *J. M-n.*

VRNOGRAČ, selo u Bosanskoj Krajini, s ostatcima grada V., koji je 1456 sagradila plemićska porodica Krišćića. U 16 vijeku V. je često mijenjao gospodare i izdržao više navala Turaka. Austrijanci su ga 1580 razorili a 1636 su ga Turci obnovili i naselili. Grad je razorila austrijska vojska 1876. *M. F.*

VRNJAČKA BANJA, u dolini Vrnjačke rijeke, u podnožju Goč-planine, 225 m, okrug kruševački. Temperatura zraka: april 12·2° C, maj 15·7° C, juni 17·4° C, juli 19·6° C, august 18·6° C, septembar 16·2° C. Kišnih dana: april 3, maj 6 juni 5, juli 7, august 6, septembar 6. Relativna vlažnost zraka: april 60, maj 72, juni 70, juli 74, august 74, septembar 80. Zaštićena je od vjetra. Okolo su šume, u blizini (4 km) rijeka zapadna Morava. Klima je ravnice, srednje topla, srednje vlažna, dosta stalna. — Izvor je alkalno-kisele vode 36·6° C, hladan izvor alkalno-zemno alkalne vode. Liječi: katare organa za disanje, za probavu i mokraćnih bolesti jetra, gušterače, žučni i bubrežni kamenac, diabetes, podagru, bolesti srca i krvnih žila, ženske bolesti. Ima sanatorijum privatnih liječnika (ne prima infekciozne i tuberkulozne bolesnike). Najveća i najposjećenija banja u Srbiji.

L. N.

VRNJAČKA PRIVREDNA BANKA. Osnovana je 1923. Centrala Vrnjačka Banja. Kapital 1,000.000 Fondovi 100.000 ulozi 1,110.445, povjerioci 27.296, mjenice 1,090.850, roba 39.233, dobit 100.000 din. *N. S.*

VRNJIKA, ponornica u Hrvatskoj. Izvire sa sjeveroistočnog podnožja Velikog Makovnika (976 m), planine u vijencu Male Kapele, u glavnom teče na jugoistok, pokraj mjesta Plaškog, odakle se zove Dretulja. Ponire oko 0·5 km zapadno od Šumonić-sela. Dužina toka je 14 km, a površina poriječja 199 km². *P. V.*

VRPCA (Vrvca), gajtan od kostrijeti upređen. V. se vezuju opanci mjesto kajišem. Nosi se u okrugu niškom, timočkom i po Pomoravlju.

N. Z.

VRPOLJE, selo u Slavoniji, oblast Osijek, srez Đakovo; željeznička stanica Striživojna—Vrpolje na pruzi Slavonski Brod—Vinkovci s krakovima S. V.—Đakovo—Osijek i S. V.—Šamac. V. ima 1.384 stanovnika, op-

ćinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf. *J. M-n.*

VRPSKO JEZERO (Wörther-See) u austrijskoj Koruškoj 439 m nad morem, 16·5 km dugo, 1—2 km široko, 19.437 km² površine najveća dubina je 84·6 m a većinom je plitko. — V. J. spada sa svojom prijatnom i brdovitom okolinom među najslikovitija alpska jezera. Voda u jezeru ima preko cijelog ljeta topline 20°—25° C. Zbog toga su podignuta na jezeru mnogobrojna kupališta i ljetovališta, osobito na sjevernoj suncu okrenutoj i zaštićenoj, obali. Najviše su posjećeni krajevi (Velden) na zapadnom kraju jezera i Poreče (Pörtschach), u svakome ima godišnje oko 5.000 gostiju. Sjeverna obala ima i željezničku vezu prema Celovcu i Beljaku, i zbog toga je više posjećivana. I na južnoj obali ima dosta gostiju sa strane, najviše na Otoku (Wörth) malome mjestu koje leži na poluotoku kao i u Ribnici. Na jezeru je stalan saobraćaj parobrodima. Zimi se jezero smrzne i posjećuje se vrlo mnogo. — Stanovništvo na V. J. je slovensko, jedino u malom opsegu na sjeveroistoku germaniziralo se. Zbog blizine Celovca njemački kulturni i politički uticaj je vrlo veliki a prevlađuje osobito na sjevernoj obali. *A. M.*

VRŠAC, grad u Banatu. Ima 27.011 stanovnika (31/1 1921) od kojih je bilo Srba 10 0 4, Madžara 2 433 Nijemaca 13.2!4 Rumunja 471, Jevreja 581; pravoslavnih 10 290 katolika 15.56?. — Počeci V. padaju u početak 15 vijeka. Za vrijeme Turaka pripadao je V. temišvarskomu vilajetu. Po oslobođenju Banata od Turaka, bilo je u B. 70 popisanih domova, i V. je postao okružno mjesto. U isto doba počelo je naseljavanja Nijemaca. 1817 postao je V. kraljevska slobodna varoš. 1848/49 stradao je u borbi. 9/11 1918 ušla je srpska vojska u V. — Stanovništvo se bavi naročito vinogradarstvom i ratarstvom. Znatna je trgovina i industrija. V. je znatna željeznička raskrsnica. U V. je sjedište srpskog pravoslavnog episkopa. Ima realku, učiteljsku školu građansku školu. Grad ima uzorno uređen i bogat Muzej, biblioteku i park. Pored Vršca na jednom obronku banatskih planina nalaze se ruševine Vršačke Kule.

L i t e r a t u r a: Mileker, Istorija slobodnog kraljevskog grada Vršca. Isto djelo izašlo je na madžarskom i njemačkom jeziku. Od istog pisca izašla je monografija o Vršcu u monografiji o tamiškoj županiji (Temesvármegye és Temesvár). *D. P.*

VRŠAČKA EPARHIJA obuhvata južni Banat. Osnovana je u 16 vijeku ali joj sjedište episkopa nije uvijek bilo u Vršcu, nego često i u Sebešu ili Karansebešu, te je potom i episkopija nazivana i sebeškom i karansebeškom. Rezidencija episkopska utvrđena je u Vršcu tek trećeg decenija 18 vijeka, kada je temišvarski Banat stalno došao pod austrougarsku vlast. — Prvi poznati sebeški episkop bio je Grigorije u drugoj polovini 16 vijeka. Za njegove je uprave preštampao đakon Koresi praznički Minej Božidara Vukovića. Zatim se pominje episkop vršački Teodor Nestorović koji je učestvovao u ustanku banatskih Srba protiv Turaka 1594; pa Simeon 1619, Antonije 1622 i Teodosije, koji je 1662 prešao u Rusiju i kasnije postao tamo episkop bjelogorodski i obojanski. U doba seobe pod patrijarhom Arsenijem III. pominje se kao episkop vršački Spiridion Štibica (1695—1699). Poslije njega bili su episkopi: Gerasim, Mojsije Stanojević (1713—1724), Nikola Dimitrijević (1725—1728), Maksim Nestorović (1728—1738), Jeftimije Damjanović, bivši raški mitropolit († 17?9), Isaija Antonović (1741 do 1749), ujedno i episkop aradski, Jovan Đorđević (1750—1769) Vikentije Popović (1774—1785), Josif Jovanović-Šakabenta (17 6—1805), Petar Jovanović Vidak (1806—1818), Maksim Manuilović (1829—1833) Josif Rajačić (1834—1842), Stefan Popović (1843 do 1849) Emilijan Kengelac (1853—1885), Nektarije Dimitrijević (1887—1895), Gavrilo Zmejanović (1896—1920) i Ilarion Radonić od 1921.

Za vrijeme austrijske okupacije sjeverne Srbije (1718—1739) pod vršačkog episkopa spadali su i krajevi Ključa, Krajine i Krivine, koji su dotle bili sastavni dio vidinske episkopije, te su episkopi vršački nosili veliku titulu: »sebeški ili karansebeški vršački, logoški bjelocrkvanski, palanački, mehadijski, oršavskoga Ključa Krajine i Krivine episkop«. — Do 1866 potpadali su pod srpsku V. E. svi Rumunji na njenom teritoriju, a te godine osnovana je za njih posebna karansebeška episkopija.

Srpska V. E. ima sada oko 140.000 pravoslavnih Srba, od kojih je jedan dio pod rumunjskom vlašću. Ima 4 manastira (Vojilovicu, Mesić Zlaticu i Bazijaš), tri protopresviterata (bjelocrkvanski, vršački i pančevački), sa 96 svećenika i 89 crkava i kapela. Od toga broja crkava danas se nalazi samo 68 na teritoriju kraljevine SHS, a 21 srpska crkva V. E. nalazi se na teritoriju kraljevine Rumunije. *R. Grujić.*

VRŠAČKA ZADRUGA ZA ŠTEDNJU I PREDUJAM D. D. Osnovana je 1903. Kapital je 1,000.000. Fondovi 144.842, ulozi 5,886.833, povjerioci 695.000, gotovina 2,572.328, mjenice 3,355.908, dužnici 1,397.549, dobit 186.928 din. Dividenda 18%. Predsjednik je K. M. Georgijević, upravnik Anton Andrejović. *N. S.*

VRŠAČKE ČUKE, planina u Banatu, na granici s Rumunijom, 9·5 km istočno-sjeveroistočno od Vršca. Najveći su visovi: Kudrički Vrh (641 m), Vršački Vis (590 m). *P. V.*

VRŠKA ČUKA, planina na granici istočne Srbije i Bugarske, 11 km jugoistočno od Zaječara, visoka 1.739 m. Sjevernim podnožjem vodi cesta Zaječar—Vidin. *P. V.*

VRT. V. Bašta.

VRTEC, najstariji slovenski ilustrovani list za omladinu s izrazito katoličkom tendencijom. Izlazi od 1871 u Ljubljani u redakciji Iv. Tomšiča, Ant. Kržiča i J. Volca. Od 1900 ima i prilog za djecu s naslovom Angeljček. U V. su izlazile znamenite dječje pjesme Fr. Levstika i prve pjesme Otona Župančiča koje su kasnije izašle u njegovim Pisanicama. *J. G.*

VRTIJELJKA, brdo u Dobrskom Selu blizu Cetinja gdje je u borbi s Turcima u proljeće 1685 slavno poginuo hercegovački harambaša Bajo Pivljanin. *P. Š.*

VRZANICE, vrsta polucipela od crvene kože. Nose se u Galičniku-Debru. *N. Z.*

VUČETIĆ ANTONIJE, historičar (18/12 1845 Dubrovnik) Gimnaziju je svršio u Dubrovniku, pa je nekoliko godina bio suplent u raznim srednjim školama u Dalmaciji, a zatim je učio historiju i geografiju na bečkom univerzitetu, gdje je 1871 položio državni ispit iz tih predmeta i došao u dubrovačku gimnaziju kao nastavnik. Tu je ostao do 1903, kada ga je austrijska vlada, iz političkih razloga, penzionirala. 1920 povjerena mu je uprava Državnog Arhiva u Dubrovniku, a 1921 reaktiviran je kao gimnazijski profesor. Zbog navršenih godina penzioniran je 1924, i sada je provizorni upravnik Dubrovačkog Arhiva. — V. je napisao mnogo sitnijih članaka iz političke i kulturne historije Dubrovnika, po najviše po raznim žurnalima, između kojih su najvažniji: Dubrovačka pomorska sila (u programima dubrovačke gimnazije za 1872 i 1873), Lokrum i odnošaji Dubrovnika sa Mletcima 17 vijeka (1886), Dubrovčani u kandijskom ratu (u programu dubrovačke gimnazije za 1896, i napose), Sv. Vlaho (u Brastvu za 1922, i u Dubrovniku 1923). Priredio je polovinu materijala za Monumenta Ragusina, koje izdaje Jugoslavenska Akademija, i sastavio je Razgovornu slovnicu talijansku. Njegova je zasluga što se je u dubrovačkoj gimnaziji osnovala Gundulićeva zaklada za siromašne đake i što je 1887 uvedena za dalmatinske osnovne škole racionalnija nastavna osnova. *M. Rešetar.*

VUČETIĆ ILIJA DR., političar i publicista (13/7 1844, Novi Sad — 10/7 1904, Budimpešta). Osnovnu školu svršio je u Novom Sadu, gimnaziju u Novom Sadu, Segedinu, i Pešti, a pravo u Beču. Kao student u Pešti bio je predsjednik Preodnice. Učestvovao je u omladinskom pokretu, i na prvoj omladinskoj skupštini u Novom Sadu (1866) bio je perovođa. Kao mlad čovjek pristao je uz Miletića, te se ubrzo istakao kao jedan od najboljih poznavalaca prilika na autonomnom polju. 1885 izabran je za potpredsjednika srpskog crkvenog i narodnog sabora. Izdao je Zbirku uredaba u stvarima srpske pravoslavne narodnocrkvene autonomije (1897). Preveo je Dim od Turgenjeva. *D. P.*

VUČETIĆ PAŠKO, slikar i kipar (17/2 1871, Split — 19/3 1925, Beograd). V. se školovao u rodnom mjestu. Počeo je učiti slikarski zanat još u ranom djetinjstvu od brata arhitekta. 1886 stupio je u slikarsku školu u Trstu, 1893 upisao se u mletačku akademiju, a 1895 prešao je u münchensku. 1898 otišao je u Rim, 1902 u Firencu,

odakle se vratio u Beograd 1903, gdje je iste godine priredio prvu kolektivnu izložbu u Građanskom Kasinu. 1904 učestvovao je na Prvoj Jugoslovenskoj izložbi, pa, prešavši u srpsko podanstvo i odsluživši vojni rok, 1905 do 1906 obilazio je manastire u Srbiji i kopirao freske za Narodni Muzej. 1900 izložio je, prilikom svjetske izložbe, u Parizu, u srpskom paviljonu 9 slika, od kojih se 5 snimaka nalaze u zvaničnome katalogu. 1912 postavio je na Kalimegdanu spomenik Karađorđu, koji je uništen za vrijeme okupacije. 1903 radio je s Urošem Predićem ikonostas u Rumi, a poslije je još naslikao ikone za radujevačku (u Srbiji) crkvu, kao i za crkve u Boru i u Lapovu. 1906 organizirao je izložbu »kolonije jugoslovenskih umjetnika« u Narodnom Muzeju u Beogradu. Za vrijeme rata naslikao je 108 slika iz odbrane Beograda i 24 tipična vojnika. Te slike je prenio preko Albanije i izložio u Bari-ju i u Rimu 1916, a 1917 u Nici. Na Krfu i u Solunu naslikao je oko 100 portreta oficira i političara, koji su igrali ulogu u oslobodilačkom ratu. 1919, po povratku u otadžbinu, priredio je izložbu u Beogradu, zatim u Splitu i u Zagrebu. U Beogradu je 1923 priredio ponovo kolektivnu izložbu s najnovijim radovima. Za Sokolanu u Velikom Bečkereku izradio je u posljednje vrijeme dva gladijatora u natprirodnoj veličini, a 1924 završio je figuru jedne igračice.

V. Petrović.

VUČEVICA, planina u Bosni, između rijeka Sutjeske-Radohinje-Suvadonjske, 11 km sjeveroistočno od mjesta Čajniče. Najviši vrhovi su: Goleš (1.492 m) kota 1.483 m, Vučevica (1.479 m), Pećina (1.338 m).

P. V.

VUČICE, vrsta smokava, koje imaju smeđu kožicu i crveno meso, te su najslađe među svim smokvama.

I. R.

VUČIĆ TOMA PERIŠIĆ (1787 ili 1788, Barič, beogradska nahija — 1/7 1859, Beograd). Borio se u Karađorđevom ustanku; 1813 ostao je u Srbiji, i u drugom ustanku učestvovao je kao momak Milošev. Prilikom Đakove bune (1824) bio je poslan protiv buntovnika, koje je potukao u blizini Topole. 1832 postavljen je za kneza u Gruži, gdje je stekao kod naroda veliku popularnost. 1835, prilikom Miletine bune, posredovao je između buntovnika i kneza Miloša, i dosta je doprinio da se buntovnici mirno raziđu. Iste godine pao je u nemilost kod kneza, i od tada je bio na strani opozicije, koja je tražila da se knez ograniči ustavom. Poslije ustava od 1838 postavljen je V. za savjetnika, a kada se u maju 1839 vojska pobunila protiv savjeta, dobio je punomoć za ugušenje bune, potukao je buntovnike kod Trešnje, i natjerao kneza Miloša, kao potajnoga podstrekača bune, na ostavku. S Jevremom Obrenovićem i Avramom Petronijevićem bio je V. namjesnik do dolaska kneza Mihaila u Srbiju (1840). Postavljen, zajedno s Petronijevićem za savjetnika Mihailu, V. je odmah došao u sukob s Mihailom, koji je htio da vlada sam, bez savjetnika. Pred prijetnjama Obrenovićevaca, V. je, sa još nekim protivnicima Mihailovim, pobjegao u beogradski grad, i stavio se pod zaštitu Turaka (1840). Kasnije se V., radi veće sigurnosti, sklonio u Carigrad (1841). S knezom Mihailom se izmirio i vratio u Srbiju 1842, i te iste godine, sa znanjem Turaka, digao je bunu protiv kneza, otišao je u Kragujevac, uzeo topove, pobunio vojnike, i obećavanjem smanjenja poreza prikupio dosta naroda uza se. Kneza Mihaila, koji je pošao na njega sa svojim katanama, potukao je u dva sudara, i natjerao na bijeg preko granice. Poslije toga je V., kao »predvoditelj naroda«, došao u Beograd, i na Vračarskom polju proglasio Aleksandra Karađorđevića za kneza. Postavljen od novoga kneza za ministra unutrašnjih poslova, V. se iduće godine (1843) morao, na zahtjev Rusije, ukloniti, zajedno s Petronijevićem, iz Srbije. Pošto je proveo ne punu godinu dana u Vidinu sa sultanovom penzijom, vratio se V. u Srbiju i dobio je čin vojvode, s titulom »prevashoditeljstvo«. Njemu je bila dana punomoć za ugušenje katanske bune (1844), i, kada ju je ugušio na vrlo surov način, o kome se dugo pričalo, darovan je V. čin kabinetskog savjetnika, s platom kakvu je imao samo još predsjednik savjeta. 1848 V. je bio protivan da srpska vlada pomaže prekosavske Srbe, i došao u sukob s nekim savjetnicima, koji su ga optuživali, da stoji u vezi s knezom Milošem. Na narodnoj skup-

štini, držanoj u Kragujevcu, na Petrovdan 1848, V. se uticaj na narod pokazao tako jak, da su savjetnici, koji su bili došli u sukob s njime, morali dati ostavku. I pored toga uspjeha, V. ostao je ljut na kneza, i nije više dolazio na dužnost, zbog čega je (1852) stavljen u penziju. Za vrijeme krize, koja je nastala zbog Tenkine urote (1857), V. je radio protiv kneza kod Turaka. Postao je, poslije Etem-pašine misije (1858), predsjednik savjeta, i zajedno s Garašaninom, tadašnjim ministrom unutrašnjih poslova, načinio je plan da se Aleksandar Karađorđević obori s prijestola posredstvom narodne skupštine. Ta se skupština otela ispod uticaja V., i uspostavila je dinastiju Obrenovića, čiji povratak V. nije želio. Knezu Milošu je, kada je došao u Srbiju, prvi posao bio, da zatvori V. i da mu konfiscira imanje (1859). U zatvoru V. je umro, kako izgleda, otrovan. Vuk je ovako karakterizirao V.: »Veliki junak, ali ponosit, bijesan i pravi krvopilac ljudski«. V. je ostao zapamćen poglavito kao prototip srpskog seljačkog demagoga i buntovnika.

L i t e r a t u r a: Milićević, Pomenik, 1, 77. *S. Jovanović.*

VUČIĆEVCI. V. Političke Stranke u Srbiji prije organizacije.

VUČIDOL, mala župa u Južnoj Srbiji, oko Veštinske, Vetunjičke i Vojšanske Rijeke, lijevih pritočića Vardara u Tikvešu, u bitoljskoj oblasti; apsolutna visina na Vardaru 120 m. V. je dio Tikveškog Jurukluka. Naseljen je muslimanima, a iseljavanjem Juruka (1912/13) ostali su poturčenjaci u većini. Ime župe sačuvali su kako današnji starinci muslimani, tako i doseljeni Juruci (početkom 16 vijeka), još iz srpskog sredovječnog doba. U doba 1328—1394 naseljavan je ovaj kraj kolonistima iz ondašnje srpske državne matice. Najvažnije je naselje Pepelište, u kome je krajem 18 i početkom 19 vijeka bio konak tikveškog ajana iz porodice Kanturovaca. Ova porodica i sada prednjači tikveškim muslimanima, a najizrazitiji je njihov predstavnik Ajdarbeg Asanović, narodni poslanik. Kod Pepelišta se odigrao značajan boj 1913, kada su Bugari ovamo udarili na Vardar.

L i t e r a t u r a: V. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924). *V. R.*

VUČIN. V. Vočin.

VUČINIĆ MILUTIN (12/4 1869, Roge, Piperi — 13/9 1922, Crna Gora). Poslije svršenih vojnih studija postao je poručnik kod stalnog kadra na Cetinju. Prvo je bio na dvoru kralja Nikole, a zatim je postao komandant piperskog bataljona, pa komandant brigade. U balkanskom ratu komandirao je mješovitom brigadom, te je tom prilikom proizveden za generala. Njegova jedinica prouzrokovala je pad Bardanjola kod Skadra. U ratu protiv Bugarske komandirao je crnogorskim trupama. Poslije balkanskog rata proizveden je za divizionera, i na tom ga je položaju zatekao Svjetski Rat. U Svjetskom Ratu komadirao je nikšićskom divizijom na hercegovačkom frontu. Za vrijeme rata pao je u ruke austrougarskih trupa. U ropstvu je ostao do oslobođenja, a zatim je interniran i zatvoren. Iz zatvora je utekao u Albaniju, a iz Albanije u Francusku. Tamo je postao prvo ministar vojni, a zatim ministar predsjednik i vojni u kabinetu crnogorske vlade, i u tom je svojstvu i umro. *D. P.*

VUČITRN, gradić u Južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, na desnoj obali Sitnice, poviše Mitrovice na Kosovu polju. Ima 916 kuća, sa 4.711 stanovnika (popis 1921). V. su osnovali Srbi na mjestu staroga grada Vitianuma. U drugoj polovini 14 vijeka V. je pripadao Vuku Brankoviću. U to doba i početkom 15 vijeka bio je znatan trgovački gradić. Dubrovčani su stalno dolazili u V. i vodili veliku trgovinu. Ovdje su bili i dvorovi Brankovića. Za vrijeme despota Stefana, Mara Brankovićka je 1405, okružena sinovima, u svome dvoru u »Vlčjem Trnu«, potvrdila povlastice dubrovačkim trgovcima, a 1411 ponovo primila preporuke za njih od Dubrovnika. Njen sin, Đurađ Branković, živio je također u V., i tu je 1414 i 1419 izdavao povelje, a 1426 na njegovom se dvoru u V. bavio mletački poslanik radi ugovora s Mletcima. V. je napredovao i zbog vrlo razvijenog rudarstva u susjednoj Trepči. Turci su V. prvi put osvojili oko 1439, a drugi put stalno 1455.

I pod Turcima je V. ostao značajan grad, u 16 vijeku veliko tržište, gdje

je već bilo dosta Turaka, a u 17 vijeku bio je V. središte istoimenog sandžaka, u kome su bili kadiluci: Priština, Kosovo, Janjevo, Novo Brdo. Osim toga, V. je bio eparhija pod pećskom patrijaršijom (1553—1690), iz sjedinjenih eparhija Novo Brdo i Vučitrn (Trepča) u 17 vijeku. No, i ako je grad imao 2.000 kuća, već tada je počela opadati. Krajem 18 vijeka V. je spao na obični gradić, i tada je od sandžakata postao središte kaze. Početkom 19 vijeka V. je imao svega 400 kuća, većinom muslimanskih, a u razvalinama staroga grada nalazio se samo ajanov konak. Grad je posrnuo zbog anarhije, koja je za posljednja dva vijeka zavladala na Kosovu, zbog pljačkaških nadiranja Arnauta i njihovog naseljavanja u ovom, nekada najslavnijem srpskom kraju. Od sprovođenja vardarsko-kosovske željeznice (1873) gradić je dobio stanicu i počeo se oporavljati, ali se nije mogao razviti ni blizu do ranijeg stupnja; ostao je mjesto arnautske eparhije, a njegovu je ulogu preuzela Mitrovica, dotadašnje selo, u kome se završavala značajna komunikacija. Početkom 20 vijeka V. je porastao na 800 kuća, od kojih su četvrtina bili Srbi pravoslavni, ostalo muslimani. Poslije oslobođenja (1913) u gradiću je bilo 5.749 stanovnika. U Svjetskom Ratu stanovništvo je ponovo nešto opalo.

Sada je V. privredno središte za najužu okolinu; razvijeni su najnužniji zanati i vodi se slaba trgovina, koja oživi samo pazarnim danom. Dolaskom naših kolonista počeo se na razvalama ovog srpskog srednovječnog kulturnog i povremenog državnog središta buditi nov život i razvijati nova kultura. U V. su: poglavar vučitrnskog sreza, vojna komanda, poštansko-telefonska stanica.

L i t e r a t u r a: K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi po srpskoj zemlji u srednjem i novom veku (1900); Naši novi gradovi na jugu (1924); J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 (1911); Jevto Dedijer, Nova Srbija (1913).

V. Radovanović.

VUČITRNSKA EPARHIJA, u oblasti donjeg Kosova pominje se u 16 vijeku, poslije obnovljenja pećske patrijaršije. Poznata su dva njena episkopa s naslovom mitropolita: Joasaf 1578 i Mihailo, bez bližeg označenja vremena, u kome je živio. *R. G.*

VUČITRNSKA KREDITNA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala Vučitrn. Kapital 1,000.000. Fondovi 36 082, ostale rezerve 38.076 ulozi 76.554, povjerioci 134.300, mjenice 921.720, zajmovi na zaloge 20.850, nepokretnine 86.125, roba 59.354, vrijedeći papiri 129.270, dobit 61.879 din. Predsjednik Laza Orlović. *N. S.*

VUČJAK. 1. Planina u Bosni, između rijeke Une i Unca, 7 km istočno od sela Rađenovića (na Uni). Najveći visovi su: Vršić (1.121 m), Vučjak (1.105 m), kota 941 m.

2. Brežuljci u Bosni, između rijeke Bosne-Save-Čađavice, 22·5 km jugoistočno od Broda (na Savi). Najviši su: kota 377 m, Maksim Skok (367 m), Dobra Voda (352 m). Po ivicama prolaze ceste: Brod—Vinska—Derventa, Derventa—Dubica. *P. V.*

VUČJI DO, mjesto u Oputnoj Rudini, u Crnoj Gori. Na V. D. su Crnogorci 16/7 1876 održali veliku pobjedu nad Turcima i zadobili znatan plijen. U tom je boju zarobljen Osman-paša, a Selim-paša je poginuo. *P. Š.*

VUČKOVIĆ BOŽA (1859, Bistrica, blizu Banja Luke — 1889, Smederevo). Svršio je filozofski fakultet u Beogradu. Bio je neko vrijeme nastavnik gimnazije, ali se najviše bavio novinarskim radom. Kao glavni saradnik radio je na Radniku, Borbi i Dnevnom Listu. Sarađivao je i na književnim socijalističkim časopisima Misao i Čas. Preveo je na srpski roman Šta da se radi, od Černiševskoga. Izabran je za poslanika u velikoj narodnoj skupštini, koja je 1888 donijela ustav. *J. P.*

VUČKOVIĆ DRAGOMIR, đeneralštabni pukovnik i ministar vojni (1849, Smederevo — 10/12 1899, na putu između Berlina i Beča). Svršio je 5 razreda gimnazije i 1 godinu politehnike u Zürichu, pa je stupio u vojnu akademiju 11/10 1865, koju je svršio, i unaprijeđen je za inženjerskog potporučnika 1/1 1870, za kapetana I. kl. 1/4 1880, preveden je u đeneralštabnu struku 1/5 1882, za đeneralštabnog pukovnika 2/8 1896. Izašao je iz vojske 1870, a ponovo se vratio 1876. Kao pješadijski oficir bio je na svim položajima nižeg ofi-

cira, a kao đeneralštabni oficir bio je načelnik štaba, u glavnom đeneralštabu i općem vojnom odjeljenju ministarstva vojnog, a od 1897 do smrti bio je ministar vojni. — U ratu 1876, 77 i 78 bio je oficir za đeneralštabne poslove (kao pješadijski oficir) u čačanskoj brigadi I. kl., šef štaba i komandant sjedinjene čačanske brigade, šef štaba centra banjskog kora, načelnik štaba javorskog kora i deligradskog položaja, i šef štaba krajinske vojske. U ratu 1885 bio je komandant pješadijskog puka na timočkom bojištu, koji je bio prethodnica u napadu na Vidin.

V. B.

VUČKOVIĆ JOVAN, protopresviter stavrofor, rektor karlovačke bogoslovije u penziji i crkveni pisac (11/2 1855, Bršljanica, Hrvatska). Osnovnu i njemačku školu svršio je V. u Bršljanici i Vukovijama, srednju u Bjelovaru i Karlovcima, gdje je 1880 svršio i bogosloviju. 1881—1884 proveo je kao kapelan i vjeroučitelj u Bjelovaru, 1884—1891 kao nastavnik bogoslovije u Zadru, a od 1891 kao profesor i 1892—1915 kao rektor bogoslovije u Karlovcima. V. nastojanjem reorganizirana je i unapređena karlovačka bogoslovija tako, da se mogla sravniti s fakultetom. V. je sproveo i organizaciju bogoslovskog seminara, koji je podigao patrijarh Branković. Četvrt je vijeka znatno uticao na cio unutrašnji život karlovačke mitropolije, i kao prvi savjetnik patrijarha Brankovića i nekih episkopa, i kao član Arhidijecezalne Konsistorije, Mitropolitskog Crkvenog Savjeta i Arhijerejskog Sinoda, a i kao predsjednik komisija za stječajne ispite parohijskog svećenstva i usposobljenje srednjoškolskih vjeroučitelja. Bio je više godina i potpredsjednik književnog odjeljenja Matice Srpske. 1884—1887 uređivao je u Zadru crkveni list Istinu. Pisao je razne članke u Hrišćanskom Vesniku, Bogoslovskom Glasniku, Srpskom Sionu, Letopisu Matice Srpske, Izvještaju zadarske bogoslovije, Zastavi i Srpskom Glasu. — Glavni radovi V. su dvije zbirke propovijedi: Glas iz crkve i O kajanju, Život i rad mitropolita Đorđa Nikolajevića. Preveo je s grčkoga i popratio s komentarom Šest knjiga o svećenstvu Sv. Jovana Zlatoustog.

R. Grujić.

VUČKOVIĆ MILAN, divizijski đeneral (28/10 1872, Beograd). Po svršetku 7 razreda gimnazije u Kragujevcu, stupio je u vojnu akademiju 16/9 1891. Za artiljerijskog potporučnika unaprijeđen je 2/8 1894, za kapetana I. kl. 22/2 1903, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1897 bio je vodnik artiljerijskog puka, 1897—1899 bio je slušalac više škole vojne akademije, koju je te godine svršio. Do 1900 bio je komandant baterije. 1900—1903 bio je ordonanc-oficir Nj. V. Kralja, i pored redovne službe vršilac dužnosti komandanta baterije i na službi u komandi aktivne vojske. 1903—1907 bio je komandir baterije, od 1907 do rata komandant diviziona, od septembra 1913 do rata pomoćnik komandanta artiljerijskog puka. Poslije rata, do septembra 1919 bio je komandant pukovske okružne komande (osječke), do 1922 načelnik artiljerijskog odjeljenja armijske oblasti (2), od 1922 do 1923 komandant divizijske oblasti (dravske) i od 1923 vršilac dužnosti predsjednika artiljerijsko-tehničkog komiteta. U ratu 1912—1913 bio je komandant diviziona dunavskog artiljerijskog puka, u ratu 1914 do 1918 komandant diviziona II. poziva (dunavskog), komandant artiljerijskog puka I. poziva (kombinirane divizije i dunavskog), od reorganizacije na Krfu komandant artiljerije dunavske divizije. *V. Belić.*

VUČKOVIĆ PERO, profesor, ministar na raspoloženju (11/9 1873, Ljubotinj, Crna Gora). Filozofske nauke svršio je na univerzitetu u Moskvi. 1901—1906 bio je profesor u Libavi. 1906—1915 bio je profesor, direktor gimnazije, rektor bogoslovije, član glavnog prosvjetnog savjeta i najposlije ministar prosvjete 1916—1924 bio je, kao privrženik kralja Nikole i pristalica federativnog uređenja naše države, u emigraciji, gdje je bio i ministar kralja Nikole. 1924 vratio se u domovinu. *D. P.*

VUGAVA, vrsta vinove loze, koja daje fina desertna vina. Raširena je osobito na otoku Braču u Dalmaciji.

I. R.

VUJAN, manastir na Rudniku. Posvećen je Sv. arhistratigu Mihailu. Ranije se zvao Obrovin (i Ujan). Ne zna se, kad je osnovan. Opustio je u drugoj polovini 16 vijeka, a obnovljen je 1805. Ikonostas su mu slikali zo-

grafi Stojan i Jeremija. U priprati V. sahranjen je vojvoda Lazar Mutap, a kraj crkve vojvoda Nikola Lunjevica. *V. P-ć.*

VUJANOVSKI STEFAN (oko 1743, Brđani, u nekadašnjoj I. banskoj regimenti — 19/1 1829, Novi Sad). Učio je u Karlovcima kod Jovana Rajića, zatim je bio učitelj u Vukovaru. Želja za naukom odvela ga je u Šopronj, na licej, pa u Beč, na pravo. Poslije toga putovao je po Njemačkoj, Poljskoj i Rusiji. Potpomagao ga je mitropolit Vićentije Jovanović Vidak. Po povratku postavljen je (1777) za direktora srpskih škola u zagrebačkoj oblasti. 1792 dobio je ugarsko plemstvo. Bio je prisjednik sudskih stolova u više županija. Penzioniran, proveo je posljednje godine u Novom Sadu. Odlikovao se trijeznim i savjesnim radom i trajnom žudnjom za narodnim napretkom sve do svoje smrti. Temišvarskomu saboru 1790 referirao je o štampariji i predložio da se Emanuilu Jankoviću povjeri prva srpska štamparija, što je sabor i usvojio. Odobravao je Vukovu reformu. — Književni rad V. je: Nemeckaja gramatika (1772). Rukovodstvije ko aritmetiki, slavenosrpski i njemački (1777), Rukovodstvo k pravoglagolaniju i pravopisaniju (1793), Kratkaja svjaščenaja istorija vethago i novoga zavjeta (1793, prijevod s ruskog), Rukovodstvo k domostroiteljstvu za muževskij i ženskij pol (1809, prijevod s njemačkog). Od V. je ostala u rukopisu kod Lukijana Mušickoga Slovenskaja Gramatika.

L i t e r a t u r a: Životopis od Đ. Magaraševića u Letopisu, knj. 17.

M. Šević.

VUJEVIĆ PAVLE DR., profesor meteorologije i klimatologije na univerzitetu u Beogradu (22/8 1881, Ruma). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Novom Sadu, a univerzitet u Beču (1899—1904), gdje je 1904 položio doktorat iz geografije i meteorologije. 1904/05 proveo je na studijama u Berlinu i Potsdamu. Marta 1907 izabran je za docenta filozofskog fakulteta u Beogradu, 1919 postao je vanredni, 1921 redovni profesor. — Glavni radovi o našim zemljama su, iz hidrografije: Die Theiss, eine potamologische Studie (Penk's Geogr. Abh., Bd. 7, 1906); iz klimatologije: Uticaj okolnih mora na temperaturne prilike Balkanskog Poluotoka (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 1912, i na njemačkom Geographischer Jahresbericht aus Oesterreich, 1912); Opšte crte beogradskog podneblja (Spomenica S. M. Lozanića, 1922); Klima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću, 1924); Hidrografija i klima Vojvodine (Vojvodina, 1 dio. Izdala Novosadska Sekcija Udruženja Jugoslovenskih Inžinjera i Arhitekta, 1924); iz meteorologije: Temperature tla u Beogradu (Glas, 79, 1909 i Meteorol. Zeitschrift, 1911). Glavni radovi na općoj nauci su: Die Temperaturverhältnisse der untersten Luftschichten (Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss., Wien, 117. Abt. II-a, 1909); Die Temperaturen verschiedenartiger Bodenoberflächen (Meteor. Zeitschrift, 1912); Ueber die Beschaffenheit d. täglichen Temperaturkurve (Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. Wien, 123, Abt. II-a, 1914); Pogled na postanak, veze, značaj i zadatak klimatologije (Glasnik Geografskog Društva, sv. 5, 1921); Osnovi matematičke i fizičke geografije, 1 dio: Matematička geografija-geofizika (1923).

D. Popović.

VUJIČIĆ PASKAL, bosanski franjevac, biskup (3/4 1826, Glavina, kod Imotskoga — 17/3 1888, Imotski). Osnovnu je školu svršio u Retkovcima u Slavoniji, gimnaziju u Vinkovcima, filozofiju i bogosloviju u Mletcima, a u red je stupio u Fojnici, u Bosni. U Mletcima je položio ispite iz crkvene povijesti i crkvenog prava, te je postao generalnim lektorom filozofije i bogoslovije. Te je predmete tu predavao sve do 1858, obavljajući ujedno službu gvardijana i vijećnika mletačke redodržave. Na preporuku mletačkog namjesnika, kasnijega meksikanskog cara Maksimilijana, papa Pio IX. 1858 učinio je V. pulatskim biskupom u Albaniji, odakle je treće godine, kao antifelenski biskup, bio premješten u Aleksandriju, a odavde 1866 za apostolskog vikara u Bosni. — Zbog sudjelovanja pri okupaciji Bosne i Hercegovine, muslimani su mu zapalili rezidenciju, u kojoj je izgorio arhiv apostolskog vikarijata. Iza ustanovljenja hijerarhije u Bosni (1881), povukao se je V. u Livno, a odatle u rodni mu kraj, Imotski. U oprosnoj okružnici naglašuje, da je za njegovo vrijeme u Bosni napravljeno što ve-

ćih što manjih 40 crkava, osnovano 22 katoličke župe, 20 osnovnih škola, sirotište u Docu i Mariji Zvijezdi, kod Banje Luke. V. je s franjevcima reformirao stare škole, doveo milosrdnice u Sarajevo, Dolac, Livno, Derventu i Banju Luku, i ostavio lijepu zakladu za franjevačku gimnaziju. Pokušaj, da u Bosni osnuje pučko književno društvo, ostao mu je neostvaren. Zbog njegovog velikog rada imenovali su ga: afričko misionarsko društvo u Parizu i akademija Quiritum u Rimu svojim članom, čuvar Sv. Groba vitezom i komandatarom, Papa predsjednikom svoga stola i rimskim patricijem, a dalmatinski, bosanski i hercegovački franjevci podigli su mu 1904 u Imotskom spomenik. *J. Jelenić.*

VUJIĆ JOAKIM, književnik, osnivač kazališta, dramski pisac (9/9 1772, Baja, gornja Bačka, danas Madžarska — 8/11 1847, u Srbiji). Poslije osnovne škole u rodnom mjestu, učio je latinski i njemački u Novom Sadu, pa gimnaziju u Kaloči i Segedinu, a licej i prava u Požunu. 1796 počeo je putovati. Prvo je otišao u Karlovac za advokatskog pisara, pa u Futog i u Stari Bečej za učitelja. 1801 išao je u Trst, gdje je davao privatne lekcije i štampao knjige. Odavde je prelazio u Italiju i obilazio Sredozemno i Crno More. Poslije toga opet je bio učitelj u Novoj Gradiški i u Zemunu, gdje je kao politički nepouzdan zatvoren. 1813 postavljen je za nastavnika učiteljske škole u Sv. Andreji, gdje je, nastavljajući književni rad, ostao do 1831. Te godine je putovao po Vojvodini, dvaput prelazio u Srbiju i postao štićenik kneza Miloša. Tu, u Kragujevcu i Beogradu, organizirao je V. kazališne predstave u svojstvu »direktora knjaževsko-serpskog teatra«. U Srbiji se bavio od 1833 do 1839. Tada je opet preduzeo putovanje u južnu Rusiju, odakle se vratio u Srbiju 1842.

Jedan dio V. djelovanja pripada prijevodima. Tako je preveo jednu francusku gramatiku, Rafovo Estestvoslovije (1809), jednu opću geografiju, nekoliko knjiga za mladež, kao Mladog Robinzona (1810) i nekoliko zabavnih djela, s talijanskog i engleskog jezika. 1826 štampao je u Budimu svoju biografiju na njemačkom jeziku, a 1833 u Karlovcu izdao je istu na slaveno-srpskom, Joakima Vujića, slaveno-serpskago spisatelja živopisanije i črezvičajna njegova priključenija. 1828 štampao je u Budimu Putešestvije po Serbiji, 1845 u Beogradu Putešestvije po Ungariji, Valahiji, Moldaviji, Besarabiji, Hersonu i Krimu. 1833 štampao je Tužbu književstva serbskago, pamflet protiv Vuka. 1813 počeo je priređivati po većim mjestima preko Save, a potom i u Srbiji, kazališne predstave, prevodeći, pišući komade i igrajući u njima u isto vrijeme. 1805 izdao je prijevod njemačke drame Fernando i Jerika od Karla Eckartshausena i Ljubeznaja zavist črez jedne cipele od nepoznatog autora. 1807 izdao je preradu Seoske igre, Nagraždenije i nakazanije 1809 Slepi miš, 1814 Kreštalicu, od Kotzebua. U rukopisu je ostavio 21 dramsko djelo sviju rodova, među ovima posrbljeni Serbski vožd Georgij Petrovič, inače narečeni Crni, ili otjatije Beograda ot Turaka, po madžarskom piscu Balogu, Paunka Jagodinka i Serpska princeza Anđelija.

Literatura: Dim. Ruvarac, Joakima Vuiča slavenoserbskog spisatelja malovremenoe učiteljstvo u Zemunu i bedno u njemu priključenije (Novo Vreme, 1891, br. 15—17); Jov. Erdeljanović, Joakim Vujić (Predgovor Putešestviju), Srpska Književna Zadruga, 1901; Pavle Popović, Srpska drama u 19 veku (Srpski Književni Glasnik, 1902, knjiga 5) i Ocena na Putešestvije (Srpski Književni Glasnik, 1903, knjiga 8); Neštampane drame Joakima Vujića (Čupićeva godišnjica, 1905, knjiga 26); Iz života Joakima Vujića (Letopis Matice Srpske, 1907—1908, knj. 246—248); Études sur J. V. (Arhiv für slav. Philologie, 1914, 36 Bd.).

V. Petrović.

VUJIĆ JOVAN, skupljač historičkih i umjetničkih starina, veliki posjednik, ekonom, narodni poslanik (13/7 1863, Senta, Bačka). Poslije svršene srednje škole slušao je jednu godinu slovensku filologiju i historiju u bečkom univerzitetu, potom se upisao u višu agronomsku akademiju u Ugarskom Starom Gradu (Magyaróvár — Ung. Altenburg), gdje je diplomirao. 1885 vratio se kući i počeo je moderno gospodariti, pored oca. 1923 izabran je za narodnog poslanika. — Već u mladim go-

dinama počeo je pribirati srpske starine. Poslije mature obišao je Srbiju, manastire i historička mjesta. Do sada je skupio do 250 slika od starih srpskih slikara, na 20.000 knjiga koje se odnose na naš narod, preko 3.000 pisama od istaknutih ljudi, povelja, dokumenata, starih novaca, broširа, medaljona, oružja i t. d. Zbirka mu je naročito bogata materijalom, koji se odnosi na seobe Srba preko Save, i na njihov život. Smatra se najvećim privatnim kolekcionerom u našoj državi. *V. P.*

VUJIĆ MIHAILO, državnik i naučenjak (26/10 1853, Beograd — 1/3 1913 Sušak). Položio je doktorat filozofije u Leipzigu. 1879—1887 bio je profesor velike škole (političke ekonomije), i pod nazivom Načela Narodne Ekonomije objavio je udžbenik svoga predmeta u tri sveske (1895/98). U srpskoj ekonomskoj književnosti to je bilo prvo veliko sistematsko djelo. 1887 V. je postao ministar financija u liberalno-radikalnom ministarstvu Ristićevom; krajem te godine prešao je, opet kao ministar financija, u radikalno ministarstvo Grujićevo. Pod ustavom od 1888 bio je V. gotovo stalno ministar financija u radikalnim ministarstvima (u Grujićevom 1889, u Pašićevom 1891 u Dokićevom 1893, u Grujićevom 1893). Kao ministar financija, uzeo je V. ponovo u državne ruke monopole duhana i soli, koji su bili dani u zalog stranim povjeriocima i prenio je eksploataciju željeznica s jednog stranog društva na državu. Protiv velikoga letećega duga i hroničkog deficita, koji je naslijedio od svojih prethodnika, V. se borio energično, ali nije ostao dovoljno dugo na čelu financijske uprave, da bi mogao dovesti financije u red. Posljednji put bio je ministar financija u Simićevom ministarstvu 1896/97. Prilikom gonjenja radikala poslije ivanjdanskoga atentata (1899), morao je ići iz zemlje.

Kada se 1900 kralj Aleksandar, zbog svoje ženidbe s Dragom Mašin, nanovo približio radikalima, V. je postavljen za poslanika u Parizu. 1901 ušao je kao ministar spoljašnjih poslova u ministarstvo Alekse Jovanovića, a ubrzo zatim sastavio je sam naprednjačko-radikalno ministarstvo, pod kojim je oktroiran ustav od 6/4 1901 i načinjen sporazum (t. zv. »fuzija«) između naprednjaka i radikala. V. je bio pristalica kompromisa između radikala i dvora i ta njegova pomirljiva politika izazvala je rascjep u radikalnoj stranci, iz koje je jedan broj mlađih članova istupio i obrazovao stranku »samostalnih radikala«. V. politika koja je jednomu dijelu radikalne stranke izgledala odveć popustljiva prema dvoru, izgledala je kralju Aleksandru nedovoljno popustljiva, i pod jesen 1902 V. je morao odstupiti. Pod kraljem Petrom, V. je bio 1903 poslanik u Beču, 1906 u Berlinu, 1909 u Rimu. 1907 došao je u sukob s vođom radikalne stranke N. Pašićem, zbog čega je bio neko vrijeme u penziji. — V. je, osim svoga udžbenika, objavio veći broj rasprava iz ekonomije.

L i t e r a t u r a: Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 15.

S. Jovanović.

VUJIĆ VASILIJE, profesor (21/3 1843, Irig — 11/2 1916). Svršio je bogosloviju 1866 i postao kateheta i suplent u Novom Sadu, 1868 imenovan je nastavnikom u Srijemskim Karlovcima, posvetio se klasičnom studiju i položio profesorski ispit 1879. Od 1896 do 1903 bio je upravitelj gimnazije, a pošto je penzioniran, bio je izabran za člana Patronata karlovačke gimnazije. Glavni su mu radovi: Grčka i srpska književnost (Letopis 125), Stara i nova psihologija (Letopis, 153—156), Grci i Srbi (Letopis, 190—192), Klasična nastava (Izveštaj gimnazije u Sremskim Karlovcima 1888/89). V. je bio odlučan zastupnik klasicizma. *A. Baz.*

VUJIĆ VLADIMIR, profesor bogoslovije i pisac (8/11 1818, Irig, Srijem — 16/12 1882, Beograd). Gimnaziju i bogosloviju svršio je u Srijemskim Karlovcima. 1843—1846 bio je profesor bogoslovije u Karlovcima, 1847—1864 profesor šabačke gimnazije, sekretar šabačkog episkopa i profesor beogradske gimnazije, 1864 do 1878 profesor bogoslovije u Beogradu. Napisao je nekoliko gramatičkih spisa u duhu protivnom Vukovim reformama. Izdavao je, u društvu s Đ. Maletićem, književni list Rodoljubac (1858). Napisao je Opštu retoriku, kao udžbenik za bogoslove (1873).

R. G.

VUJNOVIĆ LJUBOMIR, profesor bogoslovije u Zadru, nacionalni ra-

dnik i narodni dobrotvor (1841, Šibenik — 12/6 1883, Dubrovnik). Gimnaziju i bogosloviju svršio je V. u Zadru, a zatim je učiteljevao u Risnu i Morinju, u Boki Kotorskoj. 1867 do 1871 proveo je na bogoslovskim naukama u Kijevu i Petrogradu. 1871 postao je profesor u zadarskoj bogosloviji. Bio je oduševljen rodoljub i nastojao je s drugima, da se osnuje i organizira srpska stranka na Primorju i pokrene njen organ Srpski List. Kao narodni poslanik na dalmatinskom saboru, V. je štitio srpske narodne interese. Zbog uloge, koju je imao na srpskoj omladinskoj skupštini u Dubrovniku 1882, bio je penzioniran. Spremao se tada na još življi nacionalni rad, ali mu smrt presiječe namjere. Oporukom svojom, imanjem dobivenim od ujaka osnovao je Babić-Vujnovićevu zakladu, koja je pomogla mnoge siromašne srpske mladiće s Primorja, da svrše nauke na univerzitetima u Grazu, Beču i Černovcima. *R. G.*

VUK je vrlo istaknuta demonska životinja, najjači mitski predstavnik našega naroda (u sredovječnoj simbolici »Srbin je vlk«, upor. Jireček, Staat, 3, 17). Za njega se vezuju u našem narodu mnoga totemistička shvaćanja: on je naš srodnik, zaštitnik, njegovim imenom nazivaju se i ljudi, dijelovi njegovog tijela ljekoviti su i t. d. (V. Godišnjicu N. Čupića, 34, 1921.) V. i danas ima svoj kult, u vezi s prinošenjem žrtava. »Stari vuk« (»vučji pastir«) je mitski predstavnik cijele specije. Njemu su prinošene i ljudske žrtve. Kasnije su (kad je to božanstvo antropomorfizirano) njegove funkcije podijeljene na razne svece, najčešće na Sv. Savu. — V. ima i svoje praznike: to su »Mratinci« (u novembru). Stari Srbi vjerovali su, da se živ čovjek može pretvoriti u V. (likantropija), a isto tako i mrtav čovjek (»vukodlak«). *V. Č.*

VUKA, rječica u Srijemu, desni pritok Dunava. Izvire ispod sela Mirinci, a uliva se kod Vukovara. U svom nepravilnom toku je regulirana. Dužina toka je oko 112 km, a površina poriječja 644 km². *P. V.*

VUKADINOVIĆ JEFTIMIJE, prota zemunski i crkveni pisac (20/1 1833, Silbaš, Bačka — 3/4 1906, Zemun). Gimnaziju i bogosloviju svršio je V. u Karlovcima, i neko je vrijeme bio profesor u novosadskoj gimnaziji. 1860 postao je paroh u Vrbasu, u Bačkoj, a 1870 izabran je, kao čuveni besjednik, za protu u Zemunu. — Pisao je dosta po raznim bogoslovskim časopisima, a posebno su mu štampani radovi: Obrana pravoslavija (1861), protiv Čokrljanova spisa: Pravoslavije, ili koja crkva uči pravije, istočna ili zapadna (1860), Molitvoslov na potrebu pravoslavnih Srbkinja (1866), Duhovne besede i dr. Bio je član književnog odjeljenja Matice Srpske u Novom Sadu i poslanik na narodno-crkvenom saboru. *R. G.*

VUKALOVIĆ LUKA, hercegovački vojvoda (18/10 1823, Bogojevići, u Zupcima — 6/7 1873, Saltakća, odeski kraj). Iz ugledna je brastva u južnoj Hercegovini. Spočetka je bio puškar u Herceg Novom. Za vrijeme hercegovačkog ustanka i crnogorsko-turskog rata 1852—53 V. se vratio u svoje pleme, ali se tom prilikom nije mnogo isticao. Kad je Turska na Pariskom kongresu izjavila, da Crnu Goru smatra kao sastavni dio svoje carevine, digao se knez Danilo da diplomatski i vojnički dokaže protivno. S njim u vezi V. je u zimu 1857 digao ustanak u istočnoj Hercegovini, koji je trajao sve do velike pobjede nad Turcima na Grahovu, 1/5 1858. Posredovanjem velikih sila, naročito Francuske, Crna Gora je tada razgraničena, i dobila je ispravku granica. Od 1859 do 1862 bila je vrlo živa propaganda madžarske emigracije, s Kosshutom na čelu, i talijanskih rodoljuba, da se izazove ustanak na cijelom Balkanu protiv Turske i Austrije. Garibaldiju i dobrovoljačkim četama namijenjene su bile posebne uloge u toj akciji. U Crnoj Gori na vezama između tih talijanskih i madžarskih ljudi s jedne, a kneževe okolice s druge strane, najviše je radio francuski konzul u Skadru, H. Hecquart. U vezi s tim planovima došlo je do novog ustanka 1861, komu je ponovno glavni vođ L. V. O novoj godini 1862 došlo je do sukoba između kneza Nikole i Vukalovića, koji je loše djelovao na moral boraca. U tursko-crnogorskom ratu 1862, V. je ostao pasivan, i to mu se ljuto osvetilo. Posebni pregovori, koje je vodio s Portinim predstavnicima za neke povlastice Hercegovini, i ako su oni povoljno završeni, nisu imali že-

ljenog uspjeha. Njegova popularnost je opala, i on je 1864 pokušao nov ustanak, ali bez uspjeha. Onemogućen, i među Turcima i među Crnogorcima, prešao je V. u Srbiju, a odatle u Rusiju, gdje je i umro.

Literatura: V. Ćorović, Luka Vukalović i hercegovački ustanci od 1852 do 1862 godine (1923).

V. Ćorović.

VUKAN NEMANJIĆ, najstariji sin Stefana Nemanje. On je 1195, prilikom očeva odstupanja s prijestola, obiđen od mlađeg brata Stefana, bizantinskog zeta. V. je dobio na upravu Zetu s Trebinjem, Hvosno i Toplicu. Ogorčen tim činom, V. je ušao u veze s madžarskim kraljem i papom i, naskoro iza očeve smrti (1200), počeo je neprijateljstvo protiv brata (1201). Uspio je, da s madžarskom pomoću potisne brata s vlasti, ali je Stefan, iskorišćavajući borbe između Bugara i Madžara, u ljeto 1203 došao ponovo na svoje mjesto. Braću je definitivno izmirio treći im brat, Sava, 1208, donesavši u Srbiju moći očeve. Brzo poslije toga V. je umro. On je nosio titulu kralja (rex), po starim zetskim prethodnicima. Izgleda, prema jednom zapisu u Studenici, da se V. pred kraj života pokaluđerio, i primio ime Teodosije. — Od 1208 kao kralj javlja se njegov sin Đorđe, koji je priznavao spočetka vrhovnu vlast Mletaka. Živio je u Ulcinju. Vjerojatno kasnije priznao je vrhovnu vlast svoga strica, i nosio titulu velikog kneza. — Drugi sin V., Stefan, podigao je 1252 manastir Moraču. — Najmlađi njegov sin, Dmitar (kao kaluđer David), spominje se kao živ još 1286. Unuk ovoga Dmitra bio je knez Vratko, otac kneginje Milice. Od Vukanova koljena izvodi se i Mladen, rodonačelnik Brankovića.

Literatura: I. Ruvarac u Godišnjici, 10 (1888) i 14 (1894).

V. Ćorović.

VUKANOVIĆ BETA, slikarica (15/4 1875, Bamberg, Njemačka). Poslije svršene osnovne i više ženske škole u mjestu rođenja, upisala se u privatnu slikarsku akademiju profesora Karla Mara i Antona Ažbea u Münchenu 1890. Tu se upoznala sa slikarom Ristom Vukanovićem, s kojim se, kao njegova žena, po svršenim studijama, preselila 1898 u Beograd. 1899 osnovala je s mužem privatnu slikarsku školu u Beogradu. Sada živi u Beogradu kao nastavnica umjetničke škole. — Slikala je najviše kompozicije, vrste »žanr«, portrete, pa zatim pejzaže i akvarele. Smatra se kao začetnik prave, umjetničke karikature u nas. Svoje radove izlagala je na svim jugoslovenskim izložbama, na izložbama Lade, i osim toga i u inostranstvu, u Rimu, Turinu, Münchenu i Parizu. Član je osnivač umjetničkog udruženja Lade. Glavniji su joj radovi: Portret pok. Riste Vukanovića (Muzej u Sofiji), Zadušnice (skupštinska zgrada u Beogradu) Na mojoj terasi (u zgradi općine beogradske), Krsna slava (u Zagrebu), Branje šljiva (u ministarstvu financija). Kolekcija karikatura u posjedu je pok. kralja Petra i Dr. V. Veljkovića. *V. P.*

VUKANOVIĆ RISTA, slikar (3/4 1873, Busovina, Hercegovina — 7/1 1918, Pariz). Osnovnu školu učio je u Turnu-Severinu (Rumunija), a gimnaziju u Beogradu. 1890 otišao je u slikarsku akademiju u Petrograd, no poslije jedne godine prešao je u München, gdje je završio studije 1898. 3/10 1897 imenovan je nastavnikom vještina u srednjim školama, a 1899 otvorio je, sa ženom Betom, privatnu umjetničku školu, koja se kasnije pretvorila u državnu, odnosno u državom subvencionirani zavod. Bio je jedan od glavnih osnivača Lade. Najviše je radio portrete i historičke kompozicije. Važi kao jedan od najznatnijih predstavnika münchenske impresionističke škole u nas. Izlagao je na svim jugoslovenskim izložbama, i 1914 u Pariskom Salonu. Glavni su mu radovi Dahije (Narodni Muzej u Beogradu), Molitva (Muzej u Zagrebu), portret gospođe K. Z. (Muzej u Sofiji), portreti profesora Vulića, g-de Vukanović, slikareve majke, autoportret i t. d. *V. P.*

VUKASOVIĆ MILAN, inženjerski major-invalid (9/1 1882, Beograd). Svršio je nižu i višu školu vojne akademije u Beogradu. Za vrijeme izbjeglištva sarađivao je u La Patrie Serbe. Pomagao je Lebegu i Brentanu u pripremanju dviju zbirki ženskih i ostalih narodnih pjesama. 1918 do 1921 slušao je predavanja na pariskom univerzitetu. Bavio se književnošću. Prvi put je objavio Basne u Srpskom Književnom Glasniku (1907). Napisao je Basne (1911), Sto

Basana (1914), Moj Gavran (1924) i Kroz Život (1925). *D. P.*

VUKASOVIĆ PAVLE DR., diplomirani inženjer za hidrobiologiju i piscikulturu (15/7 1893, Zaječar). V. je maturirao u Beogradu 1912. Poslije balkanskih ratova učio je u Nencyju. 1914—1918 bio je u vojsci. Od 1918 do 1924 bio je u Tuluzi. 1921 svršio je lisans prirodnih nauka i agrikulturni institut, 1921—1924 radio je u laboratoriju profesora Lécaillon-a kao asistent, vršio je dužnost šefa praktičnih radova iz zoologije, a s proljeća 1924 dobio je doktorat. Sada je činovnik u ministarstvu poljoprivrede i voda. — Publicirao je do sada desetak rasprava iz oblasti poljoprivredne entomologije. Najvažnije su: teza, koja je primljena na agrikulturnom institutu: Les Insectes nuisibles aux céréales, i teza za doktorat: Contrib. à l'étude de l'Endémis (Polychrosis botrana Schiff.), de la Pyrale de la Vigne (Oenophthira pilleriana Schiff.) et de leurs parasites. Od ostalih publikacija važnije su: Observations rélatives à la Cochylis et à l'Endemis faites à Moulon pendant l'hiver 1921/22 (Revue Zool., Agric. et Appl. 1922), La Polyphagie chez la Pyrale de la Vigne (ibid. 1923), Sur la biologie d'un Chalcidide, hyperparasite des Tachinaires d'Oenophthira pilleriana Schiff. (Bulletin Soc. d'Hist. Nat., Toulouse, 1924). *J. H.*

VUKASOVIĆ-VULETIĆ VID (16/12 1853, Brsečine, blizu Dubrovnika). V. se školovao u Dubrovniku, gdje je 1874 položio ispit zrelosti. Učio je preparandiju i 1876 postao učitelj u Dubrovniku. Poslije je, u toku devetnaest godina, služio u raznim mjestima po Dalmaciji. 1897 postao je profesor ženske preparandije u Dubrovniku. — Književni rad počeo je V. u Narodnom Listu 1875, a od 1880 više se počeo baviti folklorom i sarađivao je u mnogim listovima. Glavna su mu djela: Mudri Čoso (1883), Đuro Harambaša (1885), Srpski narodni vezovi (1891), Basne tuđinke (1897), Narodna kuća (1898), Bilješke o kulturi južnijeh Slavena (1899), Narodni vezovi (1906) i dr. *U. Dž.*

VUKAŠIN, kralj srpski 1366—1371. V. porijeklo nije utvrđeno, ali je, po svemu sudeći, od niže vlastele. Otac mu se zvao Mrnjava ili Mrvanj, a priča se u narodu na više strana, da je živio u Humu, Dalmaciji, Moravi, pa čak i u Sremu. Sam V. pominje se prvi put 1350, kao župan u Prilepu. Do ugleda i moći došao je naročito u doba cara Uroša. Ima pomena u starim izvorima, da mu je Uroš bio i kum. V. je bio najprije despot, a od 1366 kralj. Ne zna se pouzdano, da li je on uzurpirao tu novu titulu, ili je dobio od slabog cara, ali je izvjesno, da je cara potpuno potisnuo s vlasti. V. oblast bila je Južna Srbija s Prizrenom, Skopljem i Prilepom. S njegovom se oblašću na jugu graničila oblast njegova brata, despota Uglješe. V. zet bio je Đurađ Balšić, koji mu je uzeo kćer Oliveru. Jak protivnik novog kralja bio je župan Nikola Altomanović, protiv koga je V., s Balšićem, u prvoj polovini 1371 spremao veći napadaj. Ali taj pohod je napušten, radi borbe s Turcima. U petak, 26/9 1371, došlo je kod Črnomena do odlučne borbe između Turaka i srpske vojske, koju su vodili V. i Uglješa. Srpska vojska bi teško poražena, a oba brata propadoše bez traga. Ova pobjeda otvorila je Turcima put u sve zemlje Južnih Slovena. Narodno predanje, nastalo tek od 15 vijeka, pripisivalo je V., da je cara Uroša ne samo lišio vlasti nego i života. Njegova pogibija smatrala se kao kazna božja.

L i t e r a t u r a: Pregled rasprava o pitanju da li je V. ubio Uroša, u kojima su se naročito istakli I. Ruvarac i Lj. Kovačević, u Godišnjici, 34, 297—98; J. N. Tomić, Motivi u predanju o smrti kralja Vukašina (1904); V. Ćorović, Motivi u predanju o ubistvu cara Uroša (Prilozi, 1, 2, 1921). *V. Ćorović.*

VUKAŠINOVIĆ MILOJE, prota i diplomata (18 vijek, Stalać — 1831, Jagodina). Knez Miloš je slao V. u Rusiju 1817, za nabavku crkvenih knjiga i za druge poslove, a 1820 poslan je bio u Carigrad s deputacijom, koja je imala zadatak, da traži od sultana proširenje granica prema stanju do 1813, da isposluje priznanje Miloša za nasljednog kneza, određenje danka i dr. *R. G.*

VUKČIĆ HRVOJE, veliki vojvoda bosanski. Sin je vojvode Vukca Hrvatinića, koji se istakao 1363, braneći od Madžara grad Soko u Plivi. Poslije očeve smrti, V. je postao veliki vojvoda (12/3 1380). Kolebao se u bor-

bi između pretendenata na madžarski prijesto, kralja Sigismunda i Ladislava Napuljskog. Prvo vrijeme bio je odlučno uz Ladislava, te ga je ovaj imenovao 17/7 1391 banom hrvatsko-dalmatinskim, a 1398 svojim namjesnikom u Hrvatskoj. V. je radi toga napadan od Madžara, ali je odolijevao. Pristalicama kralja Stjepana Ostoje, komu je pomagao da dobije prijesto, V. je na početku 15 vijeka postao najsilniji velikaš Bosne, a u isto vrijeme, radeći s uspjehom za Ladislava, i glavna ličnost Dalmacije. Dolazak Ladislavljev u Zadar 19/7 1403 bio je V. lični triumf. Obasut poklonima, on je te godine imenovan za hercega splitskog i dobio je, uz svoje bosanske i ranije posjede, još otoke Brač, Hvar i Korčulu. Od tog časa on je postao pravi mali vladar: imao je svoj dvor, svoju vojsku i kovao je svoj novac. Kad je kralj Ostoja, u zimu 1403, prešao na stranu kralja Sigismunda, došlo je do sukoba između njega i V., koji se svršio kraljevim padom, sredinom maja 1904. Ali Sigismund, ne želeći da prepusti uticaj u Bosni, preduzeo je akciju i 1408 završio borbe s uspjehom. Među ostalim na njegovu stranu prešao je i V., ali je među madžarskom vlastelom bilo mnogo hercegovih protivnika, koji su mu podrivali temelje. V. nisu voljeli ni vlastiti podanici, a među bosanskom vlastelom glavni mu je suparnik od 1412 bio Sandalj Hranić. Za vrijeme borbe Sandalja i despota Stefana protiv Turaka 1413, V. je pustošio Sandaljeve zemlje i izazvao njegovu osvetu. Udruživši sve protivnike hercegove, Sandalj ga napadne, a i madžarski je kralj ustao protiv njega i lišio ga svih činova. V. je onda pozvao u pomoć Turke i s njima ostao pobjednik nad Madžarima (augusta 1415, kod Doboja). Umro je aprila 1416.

L i t e r a t u r a: F. Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić (1902).

V. Ćorović.

VUKELIĆ LAVOSLAV, pjesnik (1840, Kosinj, Lika — 26/3 1879, Sv. Križ-Začreće, Hrvatska). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Senju. 1859 došao je u Zagreb, da uči prava, ali se, zbog oskudice, morao vratiti u Senj. 1860 otišao je u Beč, gdje je svršio dvogodišnji tečaj za krajiškog upravnog oficira, pa je, kao poručnik, stupio u službu kod upravnog odjeljenja pukovnije u Gospiću (1862). Za vrijeme bana Mažuranića postao je podžupanijskim tajnikom u Sv. Križu-Začreću (1875). — V. je počeo pjevati kao gimnazist, ali prve su mu pjesme izašle tek 1862 u Ladi, pod šifrom L. V. S. Najviše je sarađivao u Vijencu (1870—1879), gdje su 1871 izišle i njegove dvije novele iz krajiškog života. Preveo je Franku Riminku (Vijenac, 1872) od Silvija Pelika, i pripovijest Kirdžali (izdala Matica Hrvatska, 1878) od M. Čajkovskoga. Poslije smrti pjesnikove izdana su mu djela pod naslovom Književno Cvijeće Lavoslava Vukelića (1882). — V. je bio jedan od najviđenijih pjesnika u Vijencu sedamdesetih godina. Imao je lijepu književnu kulturu, a poznavao je književnost talijansku, francusku, englesku, češku, poljsku i rusku. Prevodio je Mickijevića i Ljermontova. Po čistoći jezika bio je učenik Frana Kurelca. Kao sve naše romantičare, koji su šezdesetih godina učili u Beču, prije i poslije poljskoga ustanka, i njega je najjače osvojila poljska romantika. Ali talenat njegov nije se mogao razviti. V. je bio dubokog nacionalnog osjećanja, pa ga je služba, tuđinska i protivnarodna, ubijala. U takvu su raspoloženju nastale tri najjače njegove pjesme: Krajina na raskršću, Kod Solferina i Zadnja pjesma. Pjesnika je obuzimao sve više očaj, prečesta kretanja u službi upropašćivala su njega i porodicu, a to ga je udaljivalo od knjige i uskorilo mu preranu smrt.

B. Vodnik.

VUKELIĆ ZVONIMIR, pisac i novinar (14/8 1876, Senj). V. je napisao više šaljivih kozerija, a posebno je izdao Trgovina ideja (1900) i Nova trgovina ideja (1903). Matica Hrvatska izdala je V. pripovijetke, pod naslovom Knjiga bez predgovora. V. je izdavao šaljivi list Nos i Književnu Smotru. Sarađivao je stalno u Hrvatskom Pravu i Hrvatskoj pod pseudonimom Zyr Xapula. *U. Dž.*

VUKIĆEVIĆ ĐURA, političar i historik (2/12 1838, Sombor — 16/4 1910, Novi Sad). Osnovnu je školu svršio u Baji, nižu gimnaziju u Vrbasu, a višu u Budimu. Prava je učio u Pešti, a kada ih je svršio, stupio je u uredništvo Srpskog Dnevnika. Advo-

katsku kancelariju je otvorio 1863 u Novom Sadu. Čim se Matica Srpska premjestila 1864 iz Pešte u Novi Sad, postao joj je V., u veoma teškim prilikama, fiškal. Kao novinar sarađivao je u Srpskom Dnevniku, Zastavi i Našem Dobu. — Književni rad V. je mnogostran. Najviše je radio na srpskoj historiji, ustavnom i kanonskom pravu i politici srpske narodno-crkvene autonomije u mitropoliji karlovačkoj. Bio je dobar polemičar. Važniji su mu radovi: Rasprava o glagolskom pitanju (Letopis, 99, 1859), Pisma o Istoriji Srba i Bugara (po Gilferdingu, Letopis, 100—102, 1859—1860), Narodni kongresi ovostranih Srba (Letopis, 104—107, 1862—1863), O srodstvu kao preponi braka, po crkvenom pravu pravoslavne crkve (Letopis, 110, 1866), Sloboda kao osnova ustavne države (Letopis, 112, 1871), Je li Miroslav, knez humski, bio brat ili sinovac Nemanjin? (Letopis, 189, 1896), Šta znači ime Nemanja? (Brankovo Kolo, 2, 1896), Da li se srpska pećska patrijaršija god. 1766 kanonički ukinula i konačno ugasila, i ko joj je crkveno-pravni naslednik? (Novi Sad, 1904.) *N. Radojčić.*

VUKIČEVIĆ NIKOLA Đ., profesor učiteljske škole (1830—1910). Uz Natoševića V. je bio reformator srpskih osnovnih škola i mnogogodišnji urednik Školskoga Lista. On je udario osnove pedagogijskoj književnosti. Pisao je i udžbenike, koji su od vlasti bili zabranjeni. Osobito je isticao važnost pravoslavlja za srpski nacionalizam. *A. Baz.*

VUKIĆEVIĆ ILIJA, književnik, pripovjedač (3/8 1866, Beograd — 5/3 1899, Beograd). Osnovnu i srednju školu učio je po raznim mjestima u Srbiji. 1884 stupio je na filozofski fakultet velike škole, koji je svršio 1888, a zatim je proveo jednu godinu na studijama u Genevi. — Počeo je objavljivati pripovijetke 1887, a bolest ga je prekinula u radu u trideset i prvoj godini. Za deset godina napisao je preko četrdeset književnih sastava. 1890 izdao je prvu svesku pripovijedaka. Zatim je počeo seriju slika pod naslovom Graničari, u Odjeku, 1891, koje je poslije 1897 razradio u kalendaru Dubrovniku. Pod naslovom Arnautske Slike izdala je mostarska Mala Biblioteka 1900, poslije njegove smrti, drugu svesku. Izbor od deset pripovijedaka odštampala je i Srpska Književna Zadruga kao svoju 68 knjigu. V. naročita zasluga i vrijednost je u tome, što je svoju pripovjedačku pažnju obratio i mladomu srbijanskom malograđanskom staležu i palanačkom životu, u doba, kada je još srpska novelistika skoro isključivo sa sela crpla građu, teme i tipove.

L i t e r a t u r a: Ljuba Jovanović, Slike Ilije Vukićevića (Nova Iskra, 1901), i Ilija Vukićević, život i rad (68 knjiga S. K. Zadruge). *V. P.*

VUKIĆEVIĆ MILENKO, historik, profesor (9/11 1867, Svetlić, kragujevački okrug). Osnovnu školu je učio u Čumiću i Trnavi, a gimnaziju u Kragujevcu. Historičko - filološki odsjek filozofskog fakulteta svršio je na velikoj školi u Beogradu. Postao je predavač 1892, a profesor gimnazije 1895. Počeo je služiti u Pirotu, kasnije je premješten u Beograd, i tu je služio u drugoj beogradskoj gimnaziji do 1922. — V. je najviše samostalno radio oko prvog srpskog ustanka pod Karađorđem. Osobito se trudio da sakupi arhivalnu građu o njemu, i najviše je imao uspjeha u sabiranju ruskih arhivalija. Pomoću njih je mnogu nejasnost i netačnost u prikazima prvog srpskog ustanka odstranio. Po svom shvaćanju historije i načinu rada V. je na sredini između patriotske i kritičke historije. Znanje mu je prostrano i temeljito, a prikazivanje široko, epsko. Ima slučajeva, kada gotovo prelazi u lijepu književnost. — Glavniji su mu radovi i izdanja: Uloga zadruge u našoj borbi za oslobođenje (1892), Škole i školovanje za vreme prvog srpskog ustanka (1893), Prilozi za istoriju srpske crkve prvog ustanka (Vesnik srpske crkve, 1896), Delovodni protokol pisama Petra Todorovića - Dobrnjca, srpskog vojvode iz prvog srpskog ustanka i Pisma iz prvog srpskog ustanka (Spomenik, 36), Škole u državi Nemanjića (1899), Odnosi Rusije prema Srbiji u vreme prvog ustanka od kraja 1808 do 1813 god. (Delo, 23, 24), Nekoliko priloga za rasvjetljenje Ičkova mira (Delo, 34), Poslednjih pet godina života i rada Dositeja Obradovića (Spomenica Dositeja Obradovića, S. K. Z., 1911), Karađorđe I., Uvod u istoriju ustanka 1804 god. (1907) II., Istorija ustanka od 1804 do 1807 god. (1912), Kralj Petar od rođenja do smrti (1924). *N. Radojčić.*

VUKIĆEVIĆ VELJA, ministar prosvjete (11/7 1871, Opariće, srez levački, okrug moravski). Gimnaziju je svršio u Vranju i Beogradu, a filozovski fakultet na velikoj školi u Beogradu (1893). Po svršenim naukama bio je nastavnik, prvo u Šapcu, a zatim u Beogradu. 1902—1904 bio je školski nadzornik u Smederevu, zatim profesor na učiteljskoj školi u Jagodini i gimnaziji u Pirotu, gdje je 1906 izabran za narodnog poslanika, i od tog doba stalno je poslanik. Od 26/12 1921 do kraja 1922 bio je ministar građevina, a od toga doba do 27/7 1924 ministar pošta i telegrafa. Od početka novembra 1924 ponovo je ministar pošta i telegrafa a od jula 1925 ministar prosvjete. 17/4 1927 do 7/7 1928 bio je predsjednik vlade. *D. P.*

VUKODLAK. V. Vampir.

VUKODRAŽ, rječica u Srbiji, desni pritok Save. Izvire pod Sopotom kota 229 m, a uliva se ispod sela Ušće. Dužina je 30·5 km, a površina poriječja 147·3 km². *P. V.*

VUKOMANOVIĆ ALEKSA (9/3 1826, Srezojevci, okrug rudnički — 25/10 1859, Beograd). Srednju školu je učio u Odesi, a univerzitet u Kijevu. 1852 postavljen je za profesora »teorije slovesnosti, istorije književnosti opšte i istorije srpskoga naroda« u beogradskom liceju. 18/5 1858 vjenčao se u Beogradu s Minom, kćerkom Vuka Karadžića. — Glavni posao mu je bilo izdavanje historičkih izvora: Građa za istoriju narodnu i književnosti srpske (skraćen kronograf s ljetopisima) izišao je u Glasniku 10, a u 11 je izdao Žitije kneza Lazara, Život arhiepiskopa Maksima i jedan ljetopis. Izdanja su mu savjesno izrađena. *N. R.*

VUKOMERIČKE GORICE, brežuljci u Hrvatskoj, između rijeke Kupe - izvorišta-Lekenika-Bune-Lipnice-Lomnice-rijeke Brebernice, 21 km južno od Zagreba. Najviši su brežuljci: Žeridovka (255 m), Čubačka (253 m), Kravarsko kota 244 m, Kozjača (232 m). Preko gorica vode ceste: Zagreb—Karlovac, Sisak—Slatina, Buševac—Slatina. *P. V.*

VUKOTIĆ JANKO, armijski đeneral (18/2 1866, Čevo, Crna Gora — 4/2 1927, Beograd). Po svršenoj nižoj gimnaziji stupio je V. kao dobrovoljac u crnogorsku vojsku 1881, i poslan je u pješadijsku podoficirsku školu u Italiju, koju je svršio kao i vojnu školu u Modeni (Italija) do 1886. Unaprijeđen je za pješadijskog potporučnika crnogorske vojske (potkomandanta) 1/7 1886, za majora (komandanta) 1/5 1892, za pukovnika (brigadira) 1/7 1902, za đenerala (divizionera) 1/2 1914. Preveden je u vojsku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 23/4 1919 kao đeneral, naimenovan je za divizijskog đenerala 21/10 1923. Dok je bio u crnogorskoj vojsci, bio je na svim položajima kako u vojničkoj hijerarhiji (ministar vojni), tako i u raznim misijama (delegat za zaključenje mira u Bukureštu 1913). Od 1/8 1920 bio je na službi u štabu 2 armijske oblasti, zatim komandant šumadijske i bosanske divizijske oblasti, od 1926 komandant armijske oblasti (III.). — U ratu 1912—13 bio je brigadir crnogorske vojske i komandirao je crnogorskom divizijom, koja je u ratu protiv Bugara 1913 učestvovala na srpskoj fronti. U ratu 1914—18 bio je divizioner u crnogorskoj vojsci do evakuacije Crne Gore, i ostao je u zemlji, pa je za vrijeme okupacije bio interniran. *V. B.*

VUKOTIĆ PETAR, vojvoda (1826, Čevo — 16/1 1890, Cetinje). V. je član jedne od najuglednijih crnogorskih kuća. Istakao se u boju na Grahovcu 1858. 1860 postao je tast kneza Nikole, koji je uzeo njegovu kćer Milenu za ženu. 1862 bio je zapovjednik zapadne crnogorske vojske i proslavio se u boju na Kiti. 1876—78 učestvovao je ponovo aktivno u ratu, i opet kao jedan od glavnih zapovjednika, na Krstacu i Vučjem Dolu. *V. Ć.*

VUKOTINOVIĆ LJUDEVIT, književnik, učenjak i političar (13/1 1813, Zagreb — 17/3 1893, Zagreb). Osnovne škole i niže razrede gimnazije svršio je u Zagrebu. Po tadašnjem običaju, da nauči madžarski, poslao ga je otac, hrvatski plemić, u Veliku Kanjižu, gdje je kod pijarista svršio humaniora, pa u Suboticu, gdje je svršio filozofiju. Prava učio je u Zagrebu i Požunu. 1832 uzeo ga je sa sobom kao svoga jurata Janko Drašković u požunski sabor, i u to je doba bio V. među najaktivnijim članovima kola omladine, koje je spremalo ilirski pokret. 1836 položio je advokatski ispit i stupio u javnu službu kao podbilježnik županije križevačke. 1840

izabran je velikim sucem kotara moslavačkoga u Ludini. 1847 istakao se u hrvatskom saboru, koji ga je izabrao poslanikom križevačke županije za ugarsko-hrvatski sabor u Požunu. 1848 zastupao je u hrvatskom saboru Moslavinu, ističući se za cijelo vrijeme revolucije. 1850 postavljen je za predsjednika privremenog zemaljskog suda u Križevcima. Kad je 1854 ukinuta križevačka županija sa zemaljskim sudom u Križevcima, V. je riješen javne službe. Preselivši se u Zagreb bio je redaktorom Gospodarskog Lista (1855—1857) i bavio se prirodnim naukama. S povratkom ustava, on opet stupa u politički život. 1861 postao je velikim županom križevačke županije. 1867 uklonjen je s te službe, jer se protivio, da se neustavno, bez sabora, po carskoj naredbi uvede opća vojna dužnost. U službu nije više stupao, ali je do kraja života bio narodnim zastupnikom. Postao je unionist, pa kao takav i predsjednikom kluba narodne stranke, a sav njegov rad bio je koncentriran oko pitanja narodne ekonomije. Živio je do smrti u Zagrebu. — V. je preporodni dramatik, lirski pjesnik i pripovjedač. Među preporodnim prvencima izašle su dvije njegove romantičke drame Golub (1832) i Prvi i zadnji kip (1833). Svoje madžarsko prezime Farkaš, koje je upotrebljavao na tim prvencima, nacionalizirao je u ime Vukotinović već u prvoj godini Danice (1835), a 1841 učinio je to i službeno. Kao beletrista izdao je posebice ove knjige: Pjesme i pripovijetke (1 sv. 1838, 2 sv. 1840), zbirku pjesama Ruže i trnje (1842), historičke novele Prošastnost ugarsko-horvatska (1844), Pjesme (1847) i Trnule (1862). Njegova pjesma Oj košutko crnooka (Danica, 1836) raširila se u narod i danas se pjeva, a budnica njegova Nek se hrusti šaka mala postala je najpopularnijom davorijom u preporodnoj političkoj borbi protiv Madžara. V. je s Vrazom i Rakovcem pokrenuo prvu hrvatsku reviju Kolo (1842). On je prvi feljtonist Ilirskih Novina i odličan publicist. Izdao je brošure Nješto o pučkih školah (1844) i Njekoja glavna pitanja našeg vremena (1848). Pokrenuo je i uređivao književni almanah Leptir (1859—1860). — U doba apsolutizma Bachova, kad je nastupila reakcija protiv preporodne patriotske poezije, stvarani su osnovi hrvatske nauke. V., i ako za to nije imao spreme, s velikim se uspjehom bavio prirodnim naukama, naročito botanikom. Proputovao je i naučno istražio s dr. J. C. Schlosserom, županijskim fizikom u Križevcima, većinu hrvatskih krajeva, i njihovo je najaktivnije djelo Flora Croatica u izdanju Jugoslavenske Akademije (1869, str. 1362). Veliko mnoštvo naučnih radova, naročito iz područja botanike i geologije, priopćio je V. u Radu Jugoslavenske Akademije i u edicijama stranih naučnih ustanova.

L i t e r a t u r a: M. Grlović, Album zaslužnih Hrvata (1898—1900); J. Torbar, Život i djelovanje Lj. Vukotinovića (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, sv. 12, 1897). *B. Vodnik.*

VUKOVAR, grad u Srijemu; parobrodarska postaja na Dunavu (108 m), kod utoka Vuke; željeznička stanica: V.—Borovo u Dalj za Osijek i Suboticu i u Vinkovce; V.—Ilača—Šid u Beograd i Srijemsku Raču. Ima 10.244 stanovnika, od kojih su ⅔ rimokatolici, a jedna trećina pravoslavni, poštu, telegraf i telefon. Osim Hrvata i Srba, ima u V. naseljenih Nijemaca i nešto Madžara. Voda Vuka, preko koje vodi kameni most, rastavlja Stari V. (s desne strane), gdje se na brežuljku nalaze franjevački samostan sa župnom crkvom i realna gimnazija, od Novoga V., s lijeve strane, gdje je veliki vlasteoski dvor grofa Eltza. — U V. je županijska oblast (srijemska), financijsko ravnateljstvo, sreska oblast, kotarski sud, porezni ured, gradsko poglavarstvo, rimokatolička župa, pravoslavna parohija, izraelitski rabinat, javna bolnica. — Po svome smještaju V. je znatno trgovačko i ribarsko, a donekle i industrijsko mjesto (industrija tekstilna, šumska, drvena, glinena, mlinska, alkoholnih pića). Stanovnici se bave i ratarstvom i vinogradarstvom. Ima više novčanih zavoda.

V. je dobio svoje ime po rijeci Vuki, koja se već u rimsko doba pominje kao Vlca ili Hiulka. Sredovječno slovensko ime bit će da je bilo Vukovo, od čega se razvilo pomadžareno Vukovar. U 13 vijeku V. je bio glavno mjesto vukovske županije, koja je, zajedno s požeškom županijom, pripadala pod vlast slavonskoga vojvode. 1231 podijelio je slavonski voj-

voda Koloman, brat kralja Bele IV., žiteljima kod grada Vukova slobodu, da love ribu u Dunavu i Vuki. 1380 bio je župan vukovski čuveni mačvanski ban Ivan Horvat, koji se kasnije ovdje borio protiv pristaša kralja Sigismunda. Za Matije Korvina bio je vlasnik Vukova Petar Gereb, a poslije njegove smrti Lovro Iločki do 1494. Od 1526 do 1687 bili su gospodari Vukova Turci. Kasnije je postalo Vukovo stolicom srijemske županije, a 1919 proglašen je gradom.

Literatura: V. Klaić, Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, 1 (1880). *J. Modestin.*

VUKOVARSKA KUDELJARA I PREDIONA D. D. Osnovana je 1905. Glavnica je 1,500.000 din. Kapacitet je 100 vagona godišnje. Pokretna snaga je 900 HP. Tvornica snabdijeva grad Vukovar električnom strujom. *S. P.*

VUKOVICA, samostan (Sv. Trojice) na Morači (blizu Skadarskog Jezera). Sazidan je 1336, razoren je 1690. Nova crkva podignuta je 1792. *V. P-ć.*

VUKOVIĆ ANTONIJE DR., veterinarski inspektor kod sarajevske oblasti (8/7 1872, Sarajevo). Veterinarske nauke svršio je i promoviran je veterinarom u Beču 1894. Služio je skoro po cijeloj Bosni, dvije godine kao inspektor u ministarstvu poljoprivrede, kasnije ponovo u Sarajevu, gdje je i sada u aktivnoj državnoj službi. 1919 bio je među prvom trojicom nastavnika veterinarske visoke škole u Zagrebu, na kojem se položaju zahvalio. — Posebno je učio bakteriologiju i serologiju u Beču i Berlinu. V. je jedan između prvih bosanskih veterinara modernog stila, koji je naučno mnogo radio. Tako je on prvi u Bosni našao i opisao piroplazmozu kod goveda i ovaca, maltesku groznicu kod koze i ljudi, agalaktiju kod koza i ovaca, zarazno zapaljenje vimena kod ovaca i konjuktive kod goveda, lajšmaniozu kod pasa, spirohetozu kod gusaka. Osobito važni su, među mnogim ostalim, njegovi radovi u Veterinarskom Vjesniku i Jugoslovenskom Veterinarskom Glasniku: (Johnova bolest) 1914, Trihinoza u Zemunu 1923, Nešto o pregledu mesa kod nas 1923. Johnovu bolest kod ovaca prvi je V. opisao, prije Švedana i Engleza. Velike usluge učinio je V. narodnoj privredi u Bosni svojim kritičkim postupkom kod tamanjenja svinjske kuge pelcovanjem. Samostalna djela stručno-popularna pisao je o bjesnoći, sakagiji i crnom prištu. *F. Završnik.*

VUKOVIĆ SAVA, spahija od Beregsova i osnivač srpske pravoslavne velike gimnazije u Novome Sadu (1740, Mostar — 1811, Novi Sad). Vukovići su dobili plemstvo 1791, a S. V. je dobio 1802 predikat od Beregsova. Bavio se trgovinom. Na Sv. Savu 1810 dao je 20 hiljada forinata za osnivanje gimnazije u Novom Sadu. Pred smrt je oslijepio. *D. P.*

VUKOVIĆ SAVA (1811 Rijeka — 19/11 1872, London). V. S. je unuk osnivača srpske velike gimnazije u Novom Sadu. Kao odrastao naučio je madžarski i postao je vatren Madžar. 1848 postao je podžupan tamiške županije, a 1848/49 zamijenio je Petra Čarnojevića, koji je smatran kao slab prema Srbima, kao povjerenik madžarske vlade prema Srbima. 1849 postao je u madžarskom nacionalnom ministarstvu ministar pravde. Poslije katastrofe kod Vilagoša pobjegao je u London, gdje je napisao svoje memoare. Izdao ih je Fr. Besenyéyi (1894). *D. P.*

VUKOVIĆ VLATKO, veliki vojvoda bosanski. Prvi put se spominje 1378, i to već kao vojvoda. Proslavio se naročito u borbi kod Bileće, 27/8 1388, gdje je potukao jednu jaku tursku vojsku. V. je vodio pomoćnu vojsku kralja Tvrtka i u boju na Kosovu, i spomen o njemu, kao Vladeti vojvodi, čuva i danas narodna poezija. Bio je jedno vrijeme vrlo aktivan u Dalmaciji, gdje ga je, kao svog odličnog vojvodu i prijatelja, uputio kralj Tvrtko za namjesnika. U službi kralja Dabiše V. je u jesen 1391 s knezom Pavlom Radenovićem našao braću Sankoviće, koji bijahu svoje Konavle ustupili Dubrovčanima bez pitanja kraljeva. Umro je vjerojatno u 1392.

Literatura: V. Ćorović, Kalendar Prosvjeta za 1925. *V. Ć.*

VUKOVSKO POLJE, malo krasko polje u zapadnoj Bosni, jugo-jugoistočno od Kupreškog polja, između Siver-Planine (1.562 m), Virova (1.489 m), Male (1.562 m), Oštrog Vrha

(1.281 m), Crljenca (1.246 m), Sjenokosa (1.304 m), na apsolutnoj visini 1.140 do 1.190 m. V. P. je kratkom sutjeskom Vratima vezano s Ravnim poljem, u koje utiče Vođenica, rječica Vukovskog polja. Površina mu je oko 30 km^2. Polje je nazvano po imenu mjesta na ivici.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900). *P. V.*

V. P. ima samo dva veća sela. Stanovnici su većinom pravoslavni, a bave se manjim dijelom zemljoradnjom, a više stočarstvom sa stočarskim kretanjima. V. P. je u znatnom trgovačkom saobraćaju s dalmatinskim primorjem. Izvozi drvo i drvene izrađevine. Razvijeno je i odlaženje u pečalbu u Slavoniju.

Literatura: Milojević, Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko Polje (Naselja, 13). *M. F.*

VUKSAN, mjesto u skopskom srezu okruga skopskog, gdje je četa vojvode Koste Pećanca, prvi dan Uskrsa 17/3 1905, imala veliku borbu s turskom vojskom. *M. M.*

VULETIĆ SAVO (21/1 1871, Golubovci, Zeta). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu i Podgorici, gimnaziju u Beogradu, a učiteljsku školu u Beogradu i Aleksincu. Pošto je, zbog Ivanjdanskog atentata, protjeran iz Srbije, prešao je u Crnu Goru, gdje bude namješten, prvo na učiteljsku školu, a zatim na višu djevojačku školu na Cetinju. 1903 postao je predsjednik cetinjske općine, a zatim je bio u raznim službama član glavne državne kontrole, predsjednik okružnog suda na Cetinju, državni komesar pri talijanskom društvu za željeznicu i monopol duhana. Pri rekonstrukciji koalicionog kabineta, sastavljen od »klubaša« i opozicije, kao član opozicije postao je ministar unutrašnjih poslova (12/4 1914 do 20/12 1915). Do 1920 bio je ministar na raspoloženju, zatim je penzioniran i postavljen za advokata u Podgorici, što je i sada. Od uvođenja ustava stalno je biran za poslanika. Bavio se publicistikom, pedagogijom i književnošću. *D. P.*

VULIĆ NIKOLA DR., profesor beogradskog univerziteta (27/11 1872, Skadar). Gimnaziju i veliku školu svršio je u Beogradu (temat o Đ. Kastriotiću-Skenderbegu dobio je prvu nagradu i objavljen je u zasebnoj knjizi). Tu je položio profesorski ispit, a doktorat filozofije (klasična filologija) u Münchenu, 1896. Poslije kratke službe u srednjoj školi izabran je 1897 za izvanrednog profesora stare historije u velikoj školi u Beogradu, postao je 1919 redoviti profesor univerziteta. 1914 učestvovao je kao dobrovoljac (kaplar) u operacijama na Adi Ciganliji. — Radovi su mu mnogobrojni, većinom u izdanjima srpske kraljevske akademije, i u časopisima njemačkim, francuskim, austrijskim, talijanskim, belgijskim. Stalan je suradnik enciklopedije Pauly-Wissowa. Specijalitet mu je historija naše zemlje u staro doba, epigrafija, Homerovo pitanje. Iz historije naše zemlje, prehistorije, klasičnih književnosti napisao je mnogo popularnih članaka, i održao mnogo javnih predavanja. Vršio je iskopavanja u okolini Stojnika (beogradskog) i Prilepa. V. sprema korpus grčkih i latinskih natpisa iz naše zemlje i izdanja keramike. U zimskom semestru 1920—1921 osnovao je narodni univerzitet. *V. Č.*

VULIĆEVIĆ LJUDEVIT, književnik, pisac pobožnih sastava i vjerski propovjednik (1843, Cavtat, kod Dubrovnika — 27/7 1916). Škole je učio kod franjevaca, a novicijat proveo u Italiji. Kao redovnik učiteljevao je neko vrijeme u austrijskoj školi u Skadru. Tih je godina, u pratnji svoga biskupa, pohodio Aleksandriju. Oko 1877 napustio je samostan. Do 1882 bio je slobodni profesor, književnik i novinar u Trstu. Za to vrijeme podučavao je i Oberdanka, atentatora cara Franje Josipa, Aleksu Šantića i Rada Kvekića. Od 1882 pa do smrti, živio je u Italiji (u Tarantu, Brindisi i Bari-ju), kao propovjednik »evanđelske crkve valdeske« (chiesa evangelica valdese). Umro je, kao što je i živio, u krajnjoj skromnosti, povučenosti i siromaštvu. Sahranjen je o trošku srpske države. — Napisao je: Partiti e lotte in Dalmazia (1875), Slavi e Italiani dal Indri al Quarnaro (1877). (U toj brošuri, pisanoj povodom Storia di Trieste di Jacopo Cavalli, V. je tražio slovensku vlast na toj teritoriji, gdje Sloveni čine 63%, a Talijani samo 31%), Moja mati (1878 i 1880, a 1906 preštampano u izdanju Srpske Književne Zadruge), Le ten-

tazioni di Gesù (1897, srpska prerada, pod naslovom Tri napasti, nalazi se u rukopisu u arhivu Matice Srpske), Moja vjera (Delo), Leggendo l'Ecclesiaste (1904), On (nedovršen rukopis). Od 1879 radio je V. na S. Miletića Zastavi, od 1880 u zadarskom Srpskom Listu, kasnije i u Dubrovniku i Srđu. Izdavao je i uređivao Il Pensiero, giornale del popolo istriano. — Moja mati, visinom osjećaja i misli, ubraja se u najljepša djela u prozi naše poezije, i staje u red klasičnih Tomaseovih Iskrica i Kneževićevih Misli. Po prirodi i po uvjerenju V. je bio politički liberalac. Za svoje vjersko-slobodnjačke ideje imao je na Cavtatu malenu općinu pristalica, kojoj je upućivao poslanice.

V. Petrović.

VULIĆEVIĆ VUJICA, smederevski vojvoda (1773, Azanja — 11/3 1828, Grčac). Postavljen je za vojvodu poslije pogibije svog brata, vojvode Đuše (28/7 1805). Borio se hrabro do 1813, pa je onda s ostalim starješinama prebjegao u Austriju, i poslije u Besarabiju. Kad je izbio drugi ustanak Karađorđe je uputio V. knezu Milošu, sa svojim porukama. V. je bio Karađorđev kum i pristalica, i bio je među onima, koji su djelovali na nj da se vrati u Srbiju. Kad je Karađorđe stigao u zemlju, došao je doista najprije k njemu (28/6 1817). Po Karađorđevoj želji, V. je obavijestio o njegovom dolasku Miloša, ali je dobio od njega zapovijed, da mu mora poslati Karađorđevu glavu. V. dade ubiti Karađorđa pred zoru 13/7 i glavu pošalje Milošu. Na mjestu ubistva podigao je kasnije crkvu pokajnicu. 1820 V. je bio član velike deputacije, koja je išla u Carigrad, da uredi odnose Srbijine prema porti. Povodom grčkog ustanka (1821) bio je V. s drugovima zatvoren, i držan je u zatočenju sve do 22/4 1826. U Carigradu izgleda da je bilo kombinacija da pomoću njega izigraju Miloša. Čujući te glasove, Miloš je postao vrlo podozriv prema njemu. Protiv V., kao ubice Karađorđeva, i protiv njegova sina Petra, koji je vršio vlast za očeva odsustva, postojalo je u smederevskoj nahiji veliko ogorčenje. Protiv Petra je bilo mnogo tužba u Đakovoj buni (1825), radi čega je bio svrgnut s vlasti. Da sruši V. i svaku kombinaciju s njim, kao takmacem, knez Miloš ga je ostavio bez vlasti. Umro je u velikoj bijedi.

L i t e r a t u r a: M. Gavrilović, Miloš Obrenović, 2; M. Milićević, Pomenik, 72—75.

V. Ćorović.

»VULKAN«, TVORNICA GUMIJEVIH IZDELKOV D. Z. O. Z. u Kranju. Osnovana je 1921. Pokretna je snaga 170 HP. Zaposleno je preko 100 radnika. Izrađuje svakovrsnu gumenu robu: potpete, gume za brisanje, cijevi, ljepak i t. d.

S. P.

VULKANI. Vulkanskih brijegova najviše ima u Srbiji manje ih je u Bosni, a na ograncima Alpinskih planina po Jugoslaviji nema ih skoro.

U Srbiji ima bregova s običnim oblicima današnjih vatrometnih V. To su plasasta brda, strmih padina. Na nekima je sljeme izvijeno i izolučeno, što predstavlja dio luka od negda okruglastoga grotla, kratera; većina je pak izgubila svoje kratersko ovršje, zbog rušenja otkako je vulkanska radnja na njima prestala. — Druge vulkanske mase jesu skamenjeni slivovi od negda tekuće lave, koja se razlila oko grotla, i stvorila kao neku ploču, ili se lava zgomilala iznad samog kanala u vidu čota, stoga, gromade. Izbačen vulkanski materijal (pepeo, bombe i t. d.) nalazi se i u vidu slojeva. Lava se često okameni i u pukotinama u vidu žica raznih debljina; ove su kadšto jedini ostatci od negdašnjih V. — U Srbiji ima nekoliko oblasti s vulkanskim proizvodima. Najmanje ih je u Zapadnoj Srbiji. U Šumadiji se protežu s izvjesnim prekidima od Beograda do ušća Gruže. Rudnik je središte ove vulkanske oblasti, u kojoj su znatni vulkanski brijegovi: Ostrovica, Treska, Ješevac, Borač, Kotlenik. Vrlo je protegnuta i vulkanska oblast Kopaonika i njegova područja. Velike mase vulkanskih stijena nalaze se duž Ibra i duž Toplice. U kopaoničku oblast mogu se računati i vulkanski brijegovi oko Zvečana. U Branjskom Pomoravlju ima također vrlo mnogo vulkanskih brijegova (Grot, Mrkonj, Oblik, Čemernik, Ostrozub i masiv Novog Brda). Crnoriječka vulkanska oblast je jedna vodama ižlijebljena visoravan, na kojoj se izdižu mnoge grupe vulkanskih brijegova i brežuljaka; obično su povrstani pravcima na kojima se poznaje, da su to pravci

pukotina, iz kojih su vulkanske mase izbijale. U ovoj oblasti ima najbolje očuvanih oblika karakterističnih za vulkanske brijegove. Isto tako dobro su očuvani vulkanski brijegovi i u kratovsko-zletovskoj oblasti (kod Kumanova, Nagoričina, Lesnova), gdje ima i vrlo mladih vulkanskih stijena. Mladi vulkanski proizvodi ističu se u okolini Berana (manastir Đurđevi Stupovi, Budimlija). Najjužnija vulkanska oblast je na krajnjem jugu državne granice, do pobilja Niče, Dobra polja, Kajmakčalana. U njoj su dvije grupe, jedna u Marijovu, oko Crne Rijeke, a druga, mnogo veća, počinje Vidačem, iznad kotline Tikveša, pa ide k spomenutoj granici. U ovoj su najviši vulkanski brijegovi Balkanskoga Poluotoka (Mrzovica, 2.000 m), u obliku kupa, stubova, piramida.

U Bosni najveća je vulkanska oblast oko Srebrnice. Tamo ima nekoliko grupa vulkanskoga zemljišta. Odjelitih, manje znatnih ostataka ima i van te oblasti, na primjer kod Maglaja.

U Srijemu su neznatni ostatci kod Jaska.

U Slavoniji i Hrvatskoj ima ih raznih na Krndiji; osim toga kod Samobora, Lepoglave, Krapine, Mošćenice. Karakteristična kupasta brda od vulkanskih stijena istaknuta su u sjevero - zapadnome dijelu požeške kotline.

Sve su ovo proizvodi V., koji su radili u tercijarnoj periodi, i nešto malo prije nje, a možda i poslije nje. Mezozojskih vulkanskih stijena, bez karakterističnih spoljnih oblika, ima u jezgri velikih serpentinskih gromada u Srbiji i Bosni. Nešto stariji su slojevi od vulkanskog materijala među slojevima u donjem katu Trijasa, a ovih ima u svim alpinskim oblastima Jugoslavije. Još starije su bile (permo-karbonske) erupcije porfira u Srbiji i Bosni, ali ove nigdje nemaju vulkanskih oblika niti znatnih izdanaka.

L i t e r a t u r a: J. M. Žujović, Pristupna akademska beseda (Glas, 9, 1888); Vulkansko zemljište pod Zvečanom (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva, 1891, 3, 229); Geologija Srbije, 2, Eruptivne stene (1900); J. M. Žujović, Les Roches éruptives de la Serbie (1924); J. Cvijić, Osnove za geografiju i gelogiju Stare Srbije i Makedonije (1900). *J. Žujović.*

VULOVIĆ LJUBOMIR, artiljerijski major (6/1 1876, Vukosavci, Kragujevačka Jasenica — 14/6 1917, Solun). Konspirator po prirodi, V. je, čim je ušao u komitsku organizaciju (1906) kao član izvršnog odbora u Vranju, pokazao sve osobine čovjeka, koga ništa ne može da spriječi na putu postavljenim ciljevima. Najdelikatnije misije, najopasniji i najteži zadatci povjeravani su V., i on je sve izvršivao bez oklijevanja i bez ustezanja. Kada je Stara Srbija oslobođena, V. je, kao član tajne organizacije Ujedinjenje ili smrt, počeo raditi s Bosnom. Intiman prijatelj i povjerenik pukovnika Dragutina Dimitrijevića-Apisa, V. je krajem 1916, zajedno s njim, na solunskome frontu uhapšen. Zajedno su od vojnih sudova osuđeni na smrt kao i Rade Malobabić. Sva su trojica strijeljana 14/6 1917 u polju kod Soluna. *M. M.*

VULOVIĆ SVETISLAV, književni kritičar (29/11 1847, Ivanjica — 3/5 1898, Beograd). Gimnaziju je svršio u Kraljevu, a pravni fakultet u velikoj školi u Beogradu. 1868 ušao je u sudsku struku, a 1870 postao je profesor beogradske gimnazije. Iz gimnazije, pošto je kao vojnik ratovao od 1876 do 1878, prešao je 1881 za profesora jugoslovenskih književnosti u veliku školu. Prvo je u Vili uređivao dio o narodnim umotvorinama, zatim je vodio književnu i kazališnu kritiku, od 1871, u Radeniku. Osim toga pisao je kazališne recenzije u Istoku i Otadžbini, koje je 1879 odštampao u jednoj knjizi Iz pozorišta. Najznatnije su mu književne studije: O Đuri Jakšiću (1875 i 1870, kao uvod u Jakšićeva skupljena djela), O Simi Milutinoviću Sarajliji (1878—1879) i o Njegušu (1878, 1879 i 1884), a najveći mu je rad knjiga o Branku Radičeviću (u Glasu, 13 i 14, 1889).

L i t e r a t u r a: Momčilo Ivanić, Svetislav Vulović (Čupićeva zadužbina, 18, 1898); Pisma Svetislava Vulovića Ilarionu Ruvarcu, saopštio Dimitrije Ruvarac (Brankovo Kolo, 1909, br. 16—34); Ljubomir Nedić, Svetislav Vulović (Kritičke studije, 1910). *V. P.*

VULOVIĆ VELISLAV, državni savjetnik (18/1 1865, Beograd). Osnovnu školu, gimnaziju i tehniku (1886) svr-

šio je u Beogradu. Kao državni pitomac svršio je tehnički fakultet u Gandu (Belgija) 1890, kada je postao inženjer. 1898—1902 bio je honorarni profesor na tehničkom odjeljenju velike škole. 1907 penzioniran je kao inspektor željezničke direkcije. Oktobra 1908 izabran je za predsjednika beogradske općine. Od oktobra 1909 do juna 1911 bio je ministar građevina. 1912 izabran je za narodnog poslanika pirotskog okruga, i bio je poslanik do 1920. Krajem novembra 1918 postao je ministar saobraćaja, a u augustu 1919 ministar građevina. Februara 1920 stavljen je na raspoloženje, a aprila 1922 penzioniran je kao ministar na raspoloženju. Augusta iste godine postao je državni savjetnik. Sarađivao je na političkim listovima i napisao nekoliko političkih rasprava. Bio je vlasnik Odjeka.

D. P.

VUNA. Kod pretežne većine ovaca pokriveno je cijelo tijelo manje više vunom, koja je surovi materijal za svakovrsnu tekstilnu industriju. Prema kakvoći vune razlikujemo pojedine skupine ovaca, i to: 1. s miješanom vunom, 2. s dugom svilastom vunom, 3. s jednostavnom dugom vunom, i 4. s finom uvojastom vunom. Ovaj karakter cijelog runa zavisi od kakvoće elementa, koji može da bude ili prosta nit, sa sržnim kanalom, ili prava, fina vunska nit, bez srži, ili prelazna nit. Kod svake pasmine nalazimo sva tri elementa, samo je brojni razmjer različit. Kod ovaca pod 1. imamo do 70% proste niti i do 30% prave vunske niti; kod skupine 2. imamo poglavito prelazne niti, koje su vrlo duge i imaju svilasti sjaj; kod skupine 3. ima do 15% prostih niti, do 50% prelaznih, a 35% finih niti; kod skupine 4. ima do 90% vunskih niti. — Za tekstilnu preradu traže se izvjesna svojstva vune, naročito što se tiče finoće, elasticiteta i rastegljivosti, i čvrstoće. V. od 1. valja samo za proizvodnju gunjeva i prostih tkiva, 2. i 3. za gruba sukna, 4. za fina sukna. — Domaće pasmine ovaca u našoj državi pripadaju skupinama 1. (većinom) i 3., dok su ovce 4. importirane u ograničenom broju počevši od druge polovine 18 vijeka u sjeveroistočne krajeve.

U našoj državi prevladuje proizvodnja proste V., koja se većim dijelom prerađuje u kućnoj industriji, i to poglavito za kućnu upotrebu. — Godišnja proizvodnja V. je oko 15,000.000 kg, te se jedan dio eksportira preko Trsta i preko Soluna. Kako je V. bez pranja ostrižena, prljava, te sadrži mnogo vode, to zbog nepripravljanja sa strane proizvađača propadaju velike količine kod čupanja. Priprema sirove robe i racionalna trgovina nije još uobičajena, već je cijela proizvodnja na primitivan način. Izuzetak čine vlastelinstva u Slavoniji i Vojvodini, koja peru i pripravljaju V., te time postižu bolju cijenu. Kod ovih postoji i gojenje domaćih pasmina za finiju V. Za taj rad potrebno je i egzaktno istraživanje V., koje se za krajeve van Srbije i Crne Gore vršilo u državnom zavodu za istraživanje V. u Budimpešti. Tu zadaću preuzeo je sada zavod za živinogojstvo gospodarsko-šumarskog fakulteta u Zagrebu. — Proizvodnja finije i fine V. je u glavnom rezultat gojidbene umjetnosti čovjeka, pa je time mogućnost za taj rad data i kod primitivnih pasmina. — Prema prostoj V. koja se u državi proizvodi, i tekstilna je industrija slabo razvijena. Za proizvodnju prostih sukna (naročito darovca) postoje već odavno male tvornice u Sloveniji i Bosni.

S. Ulmansky.

»VUNA« D. D., Karlovac. Osnovano je 1921, s kapitalom od 2,500 000 dinara, koji je kasnije povišen na 3,750.000. Podiže tvornicu vunenih tkanina s vodenom snagom u Turnju kod Karlovca. *S. P.*

VUNARSTVO. V. Vuna.

VURNIK IVAN, arhitekta (1/6 1884, Radovljica). V. je svršio gimnaziju u Kranju i Ljubljani, tehničku i umjetničku akademiju u Beču, gdje je bio đak O. Wagnera. Radio je kao arhitekta pri zidanju novog carskog dvora u Beču. Za vrijeme rata bio je arhitekta za ratne grobove u Srbiji (Niš, Leskovac). Od 1919 živi u Ljubljani. 1920 postao je profesor arhitekture na tehničkom fakultetu ljubljanskog univerziteta. V. radi kao arhitekta, aranžer, dekorater i nastavnik. Glavna su mu djela: Biskupova kapela u Trstu (1915), prezbiterijum kod Sv. Katerine kod Ljubljane (1919), baldahin kod Sv. Petra u Ljubljani, ornat za crkvu u Selcima i kod Sv. Katerine, ukrasi za nekoliko godina časopisa Dom in Svet, sa-

natorijum u Golniku kod Tržiča (1920 do 1921), Zadružno-gospodarska Banka u Ljubljani (1922), Narodni Dom u Kranju (1923), Sokolski Dom na Taboru u Ljubljani (1924). *F. S.*

VURNIK HELENA, rođ. Kottler, slikarica (27/9 1886, Beč). V. je svršila građansku školu i državnu školu za crtanje u Beču, osim toga Frauenakademie i Graphische und Versuchsanstalt u Beču. Kao državna stipendistkinja živjela je šest mjeseci u Italiji. V. je bila crtač za Extrablatt u Beču. Do 1915 radila je u Beču, 1915—1919 u Radovljici, od 1919 u Ljubljani, gdje živi kao žena arhitekta Ivana Vurnika. V. radi s uljem, na grafici (bakrorez), crtanje i dekorativno slikarstvo. Glavna su joj djela: Blagovijest i Sv. Andrija u biskupskoj kapeli u Trstu (1915), Ornat za jezuita P. Kobija (1921), zastava Orla kod Sv. Petra u Ljubljani, slike u dvorani i stanu direktora Zadružnogospodarske Banke u Ljubljani (1922), ornat za biskupa A. Jegliča (1923), crkvena zastava Sv. Marije (1924), ukras za kalendar Mohorjeve Družbe i za časopis Mladika 1925 (1924).

VUŠKOVIĆ DUJAM, slikar. Pominje se u Šibeniku 1442—1448, kad se obavezao, da će izraditi dva velika poliptiha, jedan za kapelu Sv. Martina uz crkvu Sv. Franja, a drugi za novi oltar plemića Jurja Radoslavčića u katedri. 1452 izradio je zastavu šibenskomu bratstvu Nove crkve. 4/8 1460 spominje se kao mrtav.

L i t e r a t u r a: P. Kolendić, Slikar Juraj Ćulinović u Šibeniku (1920). *A. Sch.*

VUŠKOVIĆ MARKO, bariton zagrebačke opere (21/6 1877, Supetar, Brač). Muziku je počeo učiti u splitskom Zvonimiru, pa je već u petnaestoj godini koncertirao na violini. Direktor turinskog Liceo Musicale, Lorenzo Perigozzi, izučio ga je za pjevača, i u devetnaestoj godini pjevao je ulogu Mefista u jednoj češkoj družini, koja je gostovala u Splitu. Zatim je svršio realku, položio ispit iz državnog računovodstva i odslužio nekoliko godina kao činovnik kod financijske uprave. Kasnije, kao činovnik u ministarstvu financija u Beču, svršio je pjevačku školu profesora Gensbachera, i angažiran je najprije u Zürichu, pa u Bernu, Wirzburgu i Pragu, odakle je, pod Treščecovom upravom, predobijen za Zagreb. Za vrijeme Svjetskoga Rata bio je V. nekoliko sezona član bečke Volksopere, a 1920 putovao je po južnoj Americi. Poslije toga došao je opet u Zagreb, gdje pjeva glavne baritonske partije: Rigoleta, Skarpiju, Amonasra, Eskamila, Zrinskoga i Hasanagu Šafranek-Kavićeva). — V. nije samo dobar pjevač već i izvrstan glumac. 10/5 1924 proslavio je dvadesetpetogodišnjicu svog umjetničkog rada partijom Borisa Godunova, a 1927 je penzioniran. *N. A.*

VUTA I VUTARKA, vunena šarena četvrtasta pregača, po sredini ukrašena širitom. Nosi se u Skopskoj Crnoj Gori. *N. Z.*

VUTARA, vrsta pamučne suknje, koja je izvezena crvenim gajtanom i čipkom. Nosi se u niškom okrugu. *N. Z.*

VUTARKA, vunena šarena pregača u niškom i vranjskom okrugu. Nosi se i kao suknja. *N. Z.*

VZAJEMNOST, mjesečni list, slovenačko glasilo jugoslovenskega svećenstva. Osnovao ga je 1913 J. Kalan protiv sve više njemačko-nacionalnog Korrespondenzblatt für den katholischen Klerus Oesterreichs. V. mogu dobiti samo svećena lica i bogoslovi. 29/12 1920 osnovano je društvo V. za zaštitu staleških interesa slovenačkog svećenstva, čije je glasilo V. 1919 do 1921 donosila je V. i srpsko-hrvatske članke, zvala se Uzajamnost, i bila je ujedno staleško glasilo i hrvatskog katoličkog svećenstva. Kad je 22/2 1922 osnovana organizacija cjelokupnog katoličkog svećenstva u našoj državi, uzeo je tu ulogu Katolički List. *J. G.*

W

WAGNER ANT. JOH. DR., poljski malakolog (1860, Ustron, Poljska Šleska). Od 1886 bio je vojni liječnik, poslije nastavnik za prirodne nauke u vojnoj akademiji u Bečkom Novom Mjestu, a sada je direktor Muzeja u Varšavi. V. je mnogo doprinio poznavanju naše malakološke faune. Pored monografija o rodu Daudebardia i Pomatias (Denkschr. d. Wiener Ak. 1896/97) objavio je nekoliko rasprava o našoj malakološkoj fauni i opisao mnoge naše nove oblike (na pr. Höhlenschnecken aus Süddalm. u. d. Herceg i dr.). U Ann. Mus. Polon. Hist. Nat. počeo je izdavati Die Molluskensammlung d. poln. nat. hist. Staatsmus., Neue Gruppen u. Formen d. Subfam. Aloppiinae, gdje je mnogo navoda i slika naših forama. Mnogo novih oblika (tipova) opisao je W. obrađujući bogati i zanimljiv malakološki materijal, što ga je Absolon pokupio u našim pećinama. *J. H.*

WATSON-SETON R. V. Seton Watson.

WEINBERGER HUGO, bankar (18/2 1876). Studirao je trgovačku akademiju. Kao prokurista radio je u Hrvatskoj eskomptnoj banci i drugim bankama. Osnovao je 1909 hrvatsku podružnicu Wiener Bank-Verein-a u Zagrebu i uzdigao do velikog bankovnog zavoda s glavnom zadaćom da pomaže industrije u zemlji. 1920 sazidao je palaču toga zavoda u Zagrebu. Iste godine osnovao je podružnicu zavoda u Beogradu. *S. D.*

WEINGARTNER FELIKS, kompozitor i dirigent (2/6 1863, Zadar). U Leipzigu je svršio konzervatorijum, zatim je učio u Weimaru kod Liszta. Muzičko je zvanje započeo kao pijanist, ali je ubrzo prionuo uz dirigentstvo. Kao takav je radio, bilo kao gost bilo kao stalno angažiran, u filharmonijama ili orkestrima u Königsbergu, Danzigu, Hamburgu, Frankfurtu na Majni, Manheimu, Berlinu, Beču, Parizu i mnogim drugim gradovima Evrope i Amerike. Napisao je djela literarnog i muzičko-estetskog sadržaja, dosta kompozicija za komorni i simfonijski ensemble i nekoliko opera. Svojim radom W. pripada Wagner-Lisztovom pravcu.

Literatura: Hugo dr. Riemann, Musiklexikon. *A. D.*

WEISSBACH AUGUST DR., antropolog (27/7 1837, Homutov, Češka — 17/4 1914, Graz). Svršio je gimnaziju u mjestu rođenja, medicinu u Beču. Bio je vojni liječnik, zatim direktor K. u. k. Nationalhospital-a u Carigradu (1869 do osamdesetih godina), zatim štabni liječnik u I. bečkoj garnizonoj bolnici i viši štabni liječnik i šef saniteta XV. armijskog korpusa u Sarajevu. 1/5 1900 bio je umirovljen kao general. Izgleda da je W. postavio za svoj životni zadatak antropološko proučavanje Srba, Hrvata i Slovenaca, i dvije godine prije svoje smrti stupio je u vezu s antropološkim odjeljenjem Etnografskog Muzeja u Beogradu. Najuspjelije i najstručnije mu je djelo Opis plemenskih (rasnih) osobina naših primoraca iz Dalmacije, Hrvatske i Istre. Glavna su mu djela: Die Serbokroaten der adriatischen Küstenländer (1884); Die Bosnier (1895); Crania Bosniaca (1901); Die Slovenen (1903); Die Serbokroaten Kroatiens u. Slavoniens (1905); Die Schädelform der Slovenen (1912). *N. Ž.*

WEISSENKIRCHER JANEZ ADAM, slikar (1615, Gornja Štajerska — 26/1 1695, Graz). W. je učio vjerojatno u Beču i Rimu. Slikao je veliku salu grada porodice Eggenberg kod Graza (između 1630—1672), slike s uljem za crkve u Grazu, naročito slike u području imanja porodice Eggenberg. U našoj državi imaju njegove slike u Rogaškoj Slatini i u crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Mariboru. *F. S.*

WEISSKIRCHNER J. A. V. Weissenkircher.

WENDEL HERMAN, novinar i publicista (8/3 1884, Metz). Gimnaziju

je svršio u Metzu, a univerzitetske nauke u Münchenu. Bio je urednik i suradnik raznih socijalističkih listova i časopisa. 1912—1918 bio je poslanik socijalističke stranke u Reichstagu. Bavi se žurnalistikom i publicistikom. S naročitim interesiranjem i razumijevanjem prati razvoj prilika na Balkanskom Poluotoku, te je imao smjelosti da iznese svoje mišljenje i onda, kada to nije bilo njegovim sunarodnicima ugodno. Stalni je dopisnik i suradnik za naše prilike u Prager Presse. Počasni je član Matice Srpske i dopisni član School of Slavonic Studies, King's College, University of London. Sada živi u Frankfurtu na Majni, gdje je osnovao 1921 Njemačko-Jugoslavensko Društvo za kulturno približavanje ova dva naroda. Od djela, koja se odnose na naš narod, najznatnija su: Mazedonien und der Friede (1919), Südosteuropäische Fragen (1918), Aus und über Südslawien (1920), Aus dem südslawischen Risorgimento (1920), Kreuz und quer durch den slawischen Süden (1923), Südslawische Silhouetten (1924), Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit (1925).

D. P.

WERNER FRANZ, profesor zoologije bečkog univerziteta (1867, Beč). V. je znamenit herpetolog. Mnogo je uradio za poznavanje naše herpetofaune, a u drugom redu i za faunu ortoptera (skakavaca). Između većeg broja herpetoloških radova, koji se tiču svih krajeva Jugoslavije (najviše Bosne i Hercegovine i Dalmacije) a uzimaju u obzir morfologiju, ekologiju (po vlastitim zapažanjima na terenu), sistematiku i zoogeografiju (ima ih više od 10), najvažnije su: Die Reptil. u. Amphib. Oesterr.-Ung. u. d. Occup. Länder (1897), Prilozi poznavanju faune reptilija i batrahija Balkanskog Poluotoka (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 10, 1898), Drugi prilog poznavanju faune reptilija i batrahija Bosne i Hercegovine (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 16, 1904) i t. d. Od ortopterskih radova W. najznatniji je: Dermapteri i ortopteri Bosne i Hercegovine (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 16, 1904). — Pored nekolicine za Bosnu i Hercegovinu novih oblika dao je W. i faunsku karakteristiku.

J. H.

WERTHES FRIDRIK AUGUST KLEMENS (1748 — 1817). W. je poznat naročito kao prevodilac Gozzi-a. 1781—1784 bio je profesor talijanske književnosti u Stuttgartu, 1784—1794 profesor u Pešti. 1897 postao je urednik zvaničnih novina u Stuttgartu. Oktobra 1774 W. je posjetio Goethea, a godinu dana kasnije preveo je jedan odjeljak iz knjige Viaggio in Dalmazia od Talijana Fortisa, i izdao ga je pod naslovom Sitten der Morlaken. Tu se, pored teksta u originalu, nalazi i W. njemački prijevod u prozi pjesme Hasanaginica. 1776 W. je preveo cijelu Fortisovu knjigu. Goethe je svoj prijevod Hasanaginice radio po prijevodu W., a ne, kako sam kasnije kaže, po francuskom prijevodu, jer takav prijevod onda u opće nije ni postojao. *M. S-ć.*

WESTER JOSIP, književnik (11/10 1874, Spodnja Radeljca, srez Krško, u ljubljanskoj oblasti). W. je učio osnovnu školu u Novom Mjestu, gimnaziju (do 1893) u Ljubljani, a filozofski fakultet u Grazu. Služio je kao profesor u gimnazijama u Ptuju, Novom Mjestu i Ljubljani, od 1918 bio je direktor gimnazije u Novom Mjestu, a od 1921 je prosvjetni inspektor kod ljubljanske oblasti. — W. piše literarne članke, putopise, kritike i feljtone u Ljubljanskom Zvonu i Slovenskom Narodu. Preveo je na slovenački jezik Vojnovićevu dramu Smrt majke Jugovića (1912) *M. Kos.*

WIENER BANK-VEREIN. Osnovan 1869. Centrala Beč, filijale u kraljevini SHS: Beograd, Zagreb. Kapital i rezerve preko 340 milijarda kruna. Učestvuje kod mnogih bankarskih, industrijskih i trgovačkih preduzeća u državi. Direkcija filijale u Beogradu: Direktor Josip Guttmann, zamjenici David Hohner i Nikola Đorđević. Direkcija filijale u Zagrebu: Direktor Hugo Weinberger, zamjenici Mavro Kandel i Fran D. Favale. 1928 fuzionirao se u Jugoslavensko bankarsko d. d. *N. S.*

WIESNER-LIVADIĆ BRANIMIR DR., književnik (30/9 1871, Samobor, Hrvatska). Unuk je Ferde Livadića, ilirskog kompozitora. Svršio je gimnaziju u Zagrebu, a filozofiju u Beču, gdje je promoviran za doktora filozofije 1895 Služio je na srednjim školama u Zagrebu, Varaždinu, Senju i Karlovcu. Od 1904 stalno je u Zagrebu. Uređivao je Savremenik (1907 do

1918), a od 1920 je direktor glumačke škole u Zagrebu. — L. je novelist i kritičar. Novelistički rad, razdijeljen po časopisima, sabrao je u zbirci Novele (izdalo Društvo hrvatskih književnika 1910). Posebice izišla je njegova Legenda o Amisu i Amilu (1913). Kao kritičar suradivao je u raznim časopisima, i bio je kroz niz godina stalni kazališni kritičar zagrebačkih političkih dnevnika. Kao estetičar i kritičar bio je L. najspremniji teoretičar hrvatske Moderne u borbi »mladih« protiv »starih«. Njegove su kritičke rasprave, a isto tako i neke novele, imale programatski značaj za pobjedu nove književne struje.

B. V.

WIESNER (LIVADIĆ) PL. MORGENSTERN KARLO JURAJ, kompozitor i muzički pedagog (1783, Arad, Ugarska — 24/5 1855, Zagreb). Učio je muziku kod istaknutih vještaka, a u Zagreb je došao 1823 kao pravnik, i to u svojstvu tajnika grofa Erdődya. Muzički je pomagao politička i kulturna Gajeva nastojanja, te je bio duša cjelokupnog muzičkog života u Zagrebu kroz prvu polovinu 19 vijeka. Bio je koralista prvostolne crkve, i zajedno s drugim zagrebačkim muzičarima i amaterima osnovao je (1827) društvo Musikverein. U muzičkoj školi toga društva bio je medu prvim učiteljima. Od 1837 do 1847 bio je učitelj Lisinskoga, te mu je pomagao pri instrumentiranju opere Ljubav i zloba. — W. je komponirao mnogo i radio je mnoge vrste muzičkih forma (opere, melodrame, kantate, ouvertire, mise, ofertorija, zborove, serenade, arije i t. d.) za sve moguće ensemble. Njegova je ostavština samo djelimično sačuvana. — W. su djela bez umjetničke vrijednosti i bez nacionalnog muzičkog sadržaja. Osobito je zaslužan što je kao organizator i pedagog postavio temelj muzičkomu životu u Zagrebu, a time i u hrvatskim krajevima.

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Gusle, 1 (1892); Božidar Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 171—174.

A. D.

WIESTHALER FRAN, literarni i kulturni historičar (23/11 1849, Celje — 26/1 1927, Celje). W. je učio osnovnu školu (1856—1860), i prva tri razreda gimnazije (1860—1863) u Ljubljani, ostalih 5 razreda svršio je u Mariboru (1863—1868), a univerzitet u Grazu (1868—1872), gdje je učio klasičnu filologiju i slavistiku. Služio je kao suplent godinu dana u Mariboru (1863 do 1874), od 1874 do 1885 kao profesor u Ljubljani, a od 1885 do 1888 kao direktor gimnazije u Kranju. Od 1888 do 1889 bio je dodijeljen direktoru gimnazije u Ljubljani, a od jeseni 1890 do 1/2 1910 bio je direktor II. državne gimnazije u Ljubljani, gdje sada živi kao školski savjetnik u penziji. — W. je pisao o društvenom i literarnom životu Rimljana u Slovenskom Narodu (1875), o starinama u Kresu (1883), objavio je mitološku etnografsku raspravu o vampirstvu (Ljubljanski Zvon, 1883), o slovenačkim protestantskim pjesmama (Ljubljanski Zvon, 1884), o slovenačkome pjesniku i jansenistu Jakobu Zupanu (Ljubljanski Zvon, 1885), ocjenjivao je literarnohistoričke spise, naročito Marnov Jezičnik (Ljubljanski Zvon, 1882—1888), održao je svečani govor povodom otkrivanja Vodnikovog spomenika u Ljubljani (Ljubljanski Zvon, 1889) i sredio je i napisao uvod za Vodnikove izabrane spise u izdanju Slovenske Matice (1890). W. je izdao i nekoliko latinskih udžbenika i sarađivao je na Rožekovom Latinsko-slovenskom slovaru. 1895 dobio je W. od kranjskog zemaljskog odbora nalog da izradi Latinsko-slovenski slovar, koji se sada štampa, a izaći će u izdanju ljubljanskog biskupa u dva izdanja, u jednom velikom kao ručni, a u drugom malom kao školski rječnik.

I. Prijatelj.

WILES JAMES (1877, Cambridge). W. se interesirao naročito Južnim Slovenima, i držao je o njima javna predavanja. 1913 bio je lektor za engleski jezik na beogradskom univerzitetu. Za Svjetskog Rata bio je u dobrovoljnoj službi, i mnogo je učinio za srpske ranjenike i bolesnike. Bio je jedan od osnivača srpskog relif-fonda, aktivan član englesko-srpskog Crvenog Križa, autor mnogih članaka i publikacija (u engleskim, australskim i new-zeelandskim časopisima) u srpsku korist. Preveo je na engleski Smrt Smail-age Čengića, Gorski Vijenac, Prvi put s ocem na jutrenje i dr. — Gospoda Wiles je medu osnivačima londonske sekcije za pomoć srpskim zarobljenicima.

V. Ć.

WILFAN JOSIP DR., advokat, političar (30/8 1878, Trst). W. je učio

osnovnu školu u Trstu, gimnaziju u Trstu i Dubrovniku (do 1896), a prava na univerzitetu u Beču, gdje je promoviran 1901. Pravnu praksu vršio je u Pulju i Trstu. Od 1909 je advokat u Trstu. — W. je jedan od najaktivnijih vođa primorskih Jugoslovena. Od 1910 je predsjednik političkog društva Edinost u Trstu, 1910 i 1913 bio je izabran u tršćansko općinsko vijeće, a 1921 i 1924 kao narodni poslanik Jugoslovena u Italiji za rimski parlamenat. *M. Kos.*

WIMMER RUDOLF DR., bekšinski arhiđakon (21/3 1863, Bjelovar). Osnovnu školu svršio je u Bjelovaru, gimnaziju u Zagrebu, a bogosloviju u Beču. Za svećenika je zaređen 1885. Bio je kapelan u Dubovcu, kod Karlovca, i u župi Sv. Petra u Zagrebu, pa prefekt u nadbiskupskom sirotištu, vjeroučitelj, prvo u pučkim školama, a poslije u gornjogradskoj gimnaziji u Zagrebu. 1892 postao je u Beču doktor bogoslovije, a 1894 docent istočnih jezika u zagrebačkom sveučilištu. 1895 do 1896 putovao je po istoku, u svrhu više biblijske naobrazbe. Od 1896 bio je izvanredni, a od 1899 do 1911 redovni sveučilišni profesor Novoga Zavjeta u Zagrebu. Rektorsku je čast imao 1900—1901. — Napisao je: Pisma mladeži srednjih škola (1895), Uvod u Svete knjige Novoga Zavjeta (1903), Život Sv. Pavla (1907), Muka Gospodina našega Isusa Krista (1910, drugo, povećano izdanje, pod naslovom: Muka i slava Gospodina našega Isusa Krista, 1922). Osim toga W. je surađivao i u djelu Die kath. Kirche unserer Zeit und ihre Diener in Wort und Bild (1900). W. je pisao još rasprave: Malta ili Mljet? (Bogoslovska Smotra, 1911), Ne Mljet, već Malta (1913). U njima je pobijao biskupa Palunka (Melita del naufragio di s. Paolo e l'isola Meleda in Dalmazia, Split, 1910 i t. d.), koji je dokazivao, da je apostol Pavao doživio brodolom, ne kod Malte, nego kod Mljeta u Jadranskom moru. *J. Jelenić.*

WINKLER ANDREJ (9/11 1825, Pri Nemcih, Gorička — 16/3 1916, Graz). W. je učio osnovnu školu i gimnaziju u Gorici, a prava na univerzitetu u Beču. Bio je u različitim mjestima Primorja i u Beču u političkoj i sudskoj službi. Od 1861 bio je poslanik u goričkom pokrajinskom saboru, 1873 i 1879 bio je izabran i za poslanika bečkog parlamenta. Od 1880 do 1892 za vrijeme Taaffeove vlade bio je prvi i posljednji kranjski pokrajinski predsjednik Slovenac. W. je kao predsjednik imao mnogo zasluga za slovenački politički i kulturni preporod.

Literatura: Glaser, Zgodovina slov. slovstva, 3, 118; Ilustrovani narodni koledar, 1894; Slovenac, 1916, br. 63, 131 (Pavlica). *M. Kos.*

WINTER VILIM DR., pravnički pisac (23/3 1855, Koprivnica — 24/11 1915, Osijek). W. je učio gimnaziju u Varaždinu, trgovačku školu u Velikoj Kaniži, univerzitet u Grazu i Budimpešti. Bio je advokat u Osijeku i pisao više pravničkih rasprava u Mjesečniku pravničkog društva. Izdao je posebno: Tumač mjenbenomu zakonu (1882) i Tumač trgovačkomu zakonu (1912). *U. Dž.*

WITTE JEAN BARON, belgijski arheolog (1808, Anvers — 1889, Pariz). Putovao je kroz naše zemlje i objavio je svoje utiske o Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, u časopisu Le Correspondant za 1895 i 1896 i u Revue générale de Belgique za 1899 i 1900. *M. I.*

WOLF ANTUN ALOJZ, veliki mecen slovenačkog kulturnog rada, 1824 do 1859 knez-biskup ljubljanski (1782, Idrija — 1859, Ljubljana). Živo se brinuo za odgajanje svoga svećenstva. Kandidate za teološke profesure slao je u Beč na više nauke. U biskupiji je digao duhovnu pastvu, ustanovom novih vikarijata, slabo plaćeno svećenstvo je pomagao iz vlastitih sredstava. Osnovao je u Ljubljani đačko sjemenište, po njemu zvano Aloisianum. Bogoslovnomu učilištu je pomogao da dođe do krasne knjižnice. Sam je preuzeo troškove za novo izdanje slovenskog prijevoda Sv. Pisma (1863). Ustanovio je fond za veliki rječnik slovenačkoga jezika, kojega je njemačko - slovenački dio obradio M. Cigale, a slovenačko-njemački Pleteršnik (2 sveske, 1894/95).

Literatura: Ivan Lavrenčič, Anton Alojz Wolf, knezoškof ljubljanski (1882); Danica, 1894, 1854, 1859; Novice, 1847, 1859; Glaser Zgodovina slovenskega slovstva, 3, 236. *F. K-ć.*

WOLF JANEZ, slikar (26/12 1825, Leskovec, kod Krškoga — 12/12 1884, Ljubljana). W. je učio 1836—1839 gi-

mnaziju u Novom Mjestu, zatim kod slikara Burja u Ljubljani, bio je oficir u talijansko-austrijskom ratu (1845—1854), a živio je do 1858 u Mletcima. U to doba počinje njegov rad za crkve u Sloveniji, naročito u Kranjskoj. — W. je radio najviše u freskotehnici, a manje s uljem. Glavna su mu djela: Prezbiteriji u Vrhnici (1867), Vinavi (1876, 1877) i Ribnici (1880), kapelica Sv. Frančiška u franjevačkoj crkvi u Ljubljani (1882). W. uticaj u crkvenom slikarstvu u Kranjskoj osjećao se sve do Svjetskog Rata.

Literatura: V. Steska, Slikar Janez Wolf (1910). *F. S.*

WYRFELL JURAJ, zagrebački kanonik i prigodni latinski pjesnik u drugoj polovini 16 vijeka, rođeni Zagrepčanin. Napisao je latinsku dramu Heronomus, Historiju Hrvata i više propovijedi na narodnom jeziku, ali štampao je samo sapfičku jednu odu u Beču 1572. *Đ. K.*

Z

ZABAVE SELJAČKE. V. Igre.

ZABAVIŠTA. V. Škole.

ZABAVNA BIBLIOTEKA osnovana je u Zagrebu 1913, nastojanjem Dr. Nikole Andrića, u zajednici sa Zemaljskom Tiskarom u Zagrebu. Zadatak je Z. B., da izdaje romane i novele iz svjetskih književnosti u hrvatskom prijevodu. Svrha, za kojom su pokretači išli, bila je, da se iz ruku hrvatskih čitalaca izbije njemačka i talijanska knjiga. Za 12 kruna na godinu imalo se izdati dvanaest romana. Tako je već prve godine izdana po jedna knjiga Dostojevskoga, Hamsuna, Lotija, Danilevskoga, Vajlda, Jensena i dr. Kasnije su izdavana po dva romana na mjesec, tako da je do konca godine 1925 izdano 375 knjiga. Neke su od tih knjiga doživjele i po četiri izdanja. Odlika je ovih knjiga dobar jezik i aktuelnost najnovijih izdanja iz velikih zapadnih literatura. Pojedini veliki autori došli su ovim izdanjima prvi put do rječi u našoj književnosti. 1922 osnovana je, pod ovim imenom, u Zagrebu i knjižara (dioničko društvo, s osnovnim kapitalom od 300.000 dinara), koja se u prvom redu bavi izdavanjem knjiga Z. B.

V. P.

ZABAVNIK, poučno-književni almanah. Počeo ga je izdavati 1815 u Beču Dimitrije Davidović. U Beču je izišlo pet knjiga (1815—1821), u Srbiji četiri (1833—1836). Z. je bio prvi srpski almanah, po čijem je ugledu pokrenuto kasnije više almanaha. *U. Dž.*

ZABEL, manastir Sv. Bogorodice, u Južnoj Srbiji, skopskoj oblasti, u blizini Starog Nagoričina, kod Kumanova. Crkva je podignuta iz ruševina 1856, prilozima iz okoline i Beograda. Manastir se zove po imenu šume, u kojoj se nalazi, kraj pitome Serave, u poriječju Pčinje. Zabilježeno je predanje, da je staru crkvu zidao knez Lazar.

Literatura: J. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, I. (463—467). *V. R.*

ZABOK, selo u Hrvatskoj, oblast Zagreb, srez Krapina; u Zagorju, na desnom brijegu Krapinice više njezina utoka u Krapinu; željeznička raskrsnica na pruzi (Zagreb—) Zaprešić—Z.—Krapinske Toplice—Varaždin s dva kraka: krak u Krapinu (16·5 km) i krak u Gornju Stubicu (12·9 km). Ima 262 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu. *J. M-n.*

ZABRATKA, bijela poveća marama bez ukrasa, kojom žene i djevojke povezuju glavu. Nosi se po Moravi, Timoku i u pirotskom, niškom i vranjskom okrugu. *N. Z.*

ZABRĐE (ZABRDJE), predio u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, podgorska župa, na sjevernoj strani Strumičkog polja, oko rijeke Turije, a ispod ogranaka Ograždena i Maleških planina. U našim starim spomenicima spominje se 1378, i u njemu selo Robovo, koje i sad postoji.

V. R.

ZAČESANE, ZAČESANSKI KAPTOL. V. Čazma.

ZAČINAK, vrsta vinove loze s tamno-plavim grožđem. Raširen je u srpskoj Krajini, a nalazi se i u drugim vinogradima sjeverne Srbije.

I. R.

ZADAR (talijanski Zara), nalazi se na sjevero-zapadnom vršku Dalmacije, gdje obala pomalo savija na istok, prema podnožju južnog Velebita. 1910 bilo je u Z. svega oko 13.000 stanovnika, od toga 4.000 Hrvata i Srba, a 9.000 Talijanaša i Talijana. Danas — kao dio kraljevine Italije, Z. ima svega oko 8.000 stanovnika, najvećim dijelom Talijana.

Do 4/11 1918 bio je Z. glavni grad kraljevine Dalmacije, sjedište zemaljskog dalmatinskog sabora i vlade, prizivnoga suda (apelacije), fi-

nancijalne direkcije dalmatinske, katoličke nadbiskupije, srpsko - pravoslavne episkopije, hrvatske i talijanske gimnazije, i katoličke i pravoslavne bogoslovije. Danas je Z. sjedište talijanske prefekture (sresko načelstvo), apelacionog suda, katoličke nadbiskupije i talijanske gimnazije. Do novembra 1918 imao je Z. značaj činovničkog grada, danas je palanka.

Z. leži na poluotočiću, koji se kao golem jezik uvalio u more, a samo uzan komad tvrde zemlje spaja ga s ostalim dalmatinskim kopnom. Još prije pedesetak godina bio je Z. tvrđava, okružena pravilnim zidovima, s kulama i s ostalim utvrđenjima. Danas je najveći dio gradskih zidina porušen, naročito uz novu obalu, gdje se dižu moderne palače, i uz staru obalu, gdje su uređeni parkovi. Od nekadanje tvrđave preostala su do danas još 4 vrata, od kojih vodi Porta marina od stare obale u grad, a Porta di terra ferma s dalmatinskog kopna u grad. Grad je izgrađen po talijanskom načinu. Na trgu Colonna dižu se rimski stupovi, jamačno ostatci hrama. Nekad je mali Z. imao do 30 crkava; danas ima 7 katoličkih i jednu pravoslavnu. Stolna crkva Sv. Stošije sagrađena je u romanskom stilu u drugoj polovini 13 vijeka. Na tom je mjestu stajala već u 10 vijeku veća bazilika; njene ljepote opisuje detaljno bizantinski car Konstantin Porfirogenet. Druga je važna crkva Sv. Krševana (S. Grisogono), patrona grada Z., obnovljena u romanskom stilu 1704. Crkve Sv. Šimuna i Sv. Marije osnovane su u 11 vijeku. Od napuštenih crkava najvažnija je Sv. Donata (ranije Sv. Trojice), danas gradski arheološki Muzej. Ta je crkva najvažniji arhitektonski spomenik Dalmacije iz ranoga srednjeg vijeka.

Na mjestu današnjeg Z. postojalo je već u predrimsko doba liburnsko mjesto Jader. U vlast rimsku došao je Jader oko 100 prije Is., ali ga tek car August podiže na stepen kolonije (Colonia Julia Jader). Car Trajan dao je izgraditi vodovod. — Za vrijeme provale Avara i Slovena u Dalmaciju (početak 7 vijeka), Z. je ostao pošteđen, i zato je postao središte carske bizantinske vlasti i biskupa. U početku je život u Z. bio vrlo težak, no kasnije, kad se, krajem 8 i početkom 9 vijeka, obrazovala u susjedstvu hrvatska država, prilike su se u toliko popravile, da je došlo do redovnog saobraćaja između Zadrana (Romana) i Hrvata. Pod bizantinskom vlašću ostao je Z. cio 9 vijek, a pošto su Zadrani imali i na hrvatskoj teritoriji posjeda, odredio je car Vasilije I. (882), da Zadrani imaju, u ime mira, plaćati hrvatskomu vladaru godišnje 110 dukata. Za vrijeme vladavine hrvatskog kralja Tomislava (923), došao je Z. pod njegov protektorat. Oko 960 ušao je u grad hrvatski kralj Mihajlo Kresimir II., i obdario je crkvu i samostan Sv. Krševana selom Diklo. Krajem 10 vijeka došao je Z. pod protektorat mletačkog dužda Petra II. Orseola, koristivši se građanskim ratom među sinovima kralja Stjepana Držislava.

Tada je počela borba između Venecije i Hrvata za Dalmaciju, a u njoj je igrao najvažniju ulogu Z. Prve tri decenije 11 vijeka bio je Z. pod mletačkom zaštitom, onda opet u direktnoj vlasti bizantinskog carstva, a 1069—1091 u neposrednoj vlasti hrvatskih kraljeva Petra Kresimira IV., Dmitra Zvonimira i Stjepana II., dok ga napokon za desetak godina, nije opet zadobila Venecija. U ovim borbama Zadrani su se uvjerili, da ih Venecija hoće da podjarmi, dok im je hrvatski vladalac ostavljao autonomiju, koju su uživali svi stari rimski gradovi, a koju su poštovali i bizantinski carevi. Zato je Z. puna četiri vijeka bio najogorčeniji neprijatelj Venecije, tražeći u prvom redu da dođe pod vlast bizantinskog cara, svog legitimnog drevnog gospodara, a kad to nije moglo da bude, volio se pokoriti hrvatskomu, odnosno poslije 1102, madžarsko-hrvatskomu kralju.

Oko toga vremena (1102) čitava je Dalmacija bila u vlasti cara Aleksija Komnena, a kad je on u ratu s južnoitalskim Normanima zatražio pomoć madžarsko-hrvatskog kralja Kolomana, ustupio mu je svoje suvereno pravo na Dalmaciju. Tako je Koloman 1107 ušao u Z., i potvrdio mu sva stara prava i punu autonomiju. No odmah poslije smrti Kolomanove (1116) počeli su ratovi s Venecijom za Z., i za cijelu Dalmaciju, koji su trajali puna tri vijeka. Z. se stalno opirao mletačkoj vlasti. Za ta tri vijeka hrvatski se susjedni elemenat sve više useljavao u Z., tako da mu je ne samo veći dio građanstva, nego i gradsko

plemstvo bilo po krvi hrvatsko. Da spriječe jačanje hrvatskog elementa u Z., Mlečići su svaki put, kad su zavladali Z., izdavali oštre zabrane, da se nitko ne smije ženiti iz hrvatskih kuća, a pored toga su tu naseljavali Mlečiće. Napokon je Z. 1409 potpao pod trajnu vlast Venecije, i ostao je pod njom do njene propasti (1797).

Za ovo 388 godina Mlečići su od Z. načinili talijanski grad. Stari gradski statut od 1305 preuređen je 1558. Veliko vijeće općinsko bilo je sastavljeno od gradskog plemstva, a ovo je biralo malo vijeće, koje je, s gradskim knezom (conte) na čelu vršilo svu vlast u gradu. Građanstvo se sastojalo iz viših građana i narodnih ljudi, i vršilo je točno određene službe u gradu. Od kraja 15 vijeka prijetila je Z. opasnost od Turaka, koji su ga 1570 pokušali osvojiti. — Poslije propasti Venecije ušla je u Z. austrijska vojska 1/7 1797. 17/2 1806 ušao je u Z. francuski general Malitor. Pod francuskom vlašću ostao je Z. do 3/12 1813, kad je opet ušla austrijska vojska. Kao glavni grad Dalmacije ostao je Z. pod austrijskom vlašću do 4/11 1918, kada je doplovila talijanska torpiljarka, iskrcala vojsku i istakla zastavu kraljevine Italije. Istog dana je protiv toga uložio protest kod talijanskog kapetana, zapovjednika torpiljarke, dr. J. Machiedo, u ime dalmatinske vlade, istaknuvši, da je grad Z. faktično i po pravu sastavni dio države SHS. Ovomu se protestu pridružilo 5/11 i narodno vijeće u Zagrebu i bosanska vlada u Sarajevu, notom, upravljenom vladama u Rimu, Parizu, Londonu i Washingtonu. Napokon je rapalskim ugovorom 12/11 1920 Z. definitivno pripao Italiji.

L i t e r a t u r a: Brunelli, Storia della città di Zara, vol. I, Venezia, 1913; Nani, Notizie storiche della città di Zara, Zara, 1883. *F. Šišić.*

ZADARSKA NADBISKUPIJA. Postanak Z. B. je taman. Prvi put se javlja u 4 vijeku. Do 1154 je potpadala pod solinsko-splitsku nadbiskupiju. 1154 papa Anastasije IV. podigao je na nadbiskupsko dostojanstvo i podredio je njenom nadbiskupu osorskog, rapskog, krčkog i hvarskog biskupa. Iduće godine papa Hadrijan IV. podvrgao je zadarskoga nadbiskupa gradskomu patrijarhu. Otkako se u Dalmaciji 1828 provela nova organizacija katoličke crkve, pod jurisdikcijom zadarskoga nadbiskupa bili su biskupi: kotorski, dubrovački, hvarski, splitsko-makarski i šibenski. Međutim se i Z. B. povećala pripojenjem 1125 jednoga dijela biogradske (biogradska biskupija postajala je 1059—1125) i 1828 cijele ninske biskupije. U najnovije vrijeme zadarski nadbiskupi vrše svoju vlast samo u onome dijelu Z. B., što je potpao pod Italiju, dok to u ostalom dijelu čine šibenski biskupi.

Stolna crkva ima oblik starih kršćanskih bazilika, a obnovljena je u 13 vijeku. Od vremena Karla Velikoga je posvećena Sv. Stošiji (Anastaziji), dok je prije bila posvećena Sv. Petru. Kor joj je sagrađen u 15 vijeku, a toranj tek 1894. Između nadbiskupa isticao se Vicko Zmajević (1713—1745), koji je bio u Zadru podigao slovensko sjemenište, što je 1828 postalo slovenskim pokrajinskim sjemeništem. 1177 je papa Aleksandar III. posjetio Zadar.

L i t e r a t u r a: Farlatti, Illyricum Sacrum, V.; Bianchi, Zara Cristiana, I,—II. (1877); Jelić u Die kath. Kirche unserer Zeit, herausgegeben von der Leo-Gesellschaft in Wien, II. (1900); T. Smičiklas, Diplomatički zbornik, II. (1904). *J. Jelinić.*

ZADARSKA PRAVOSLAVNA EPARHIJA. V. Dalmatinska pravoslavna crkva.

ZADARSKA REZOLUCIJA. Srpski zastupnici u carevinskom vijeću i dalmatinskom saboru, upravni odbor Srpske narodne stranke na Primorju i izaslanici središnjeg odbora Srpske narodne samostalne i Srpske narodne radikalne stranke u Hrvatskoj i Slavoniji donijeli su na svom sastanku u Zadru 4-17/10 1905 ovu rezoluciju:

Težnja svakoga naroda, da sam odlučuje o svom biću i o svojoj sudbini, mora da izazove simpatije svakog, ko i sam gine za slobodom, a današnju borbu madžarskog naroda pozdravljaju tim radosnije, što je sadašnji državni sklop, protiv koga je ta borba naperena, svom snagom sputavao i što danas sputava razvitak naše otadžbine hrvatskog i srpskog naroda. Državna pak samostalnost Ugarske, koja bi tada živjela samo svojim životom i raspolagala samo svojom snagom, donijela bi takve političke prilike, u kojima bi madžarski

narod bio upućen, da u svom rođenom interesu potraži sporazum s nemadžarskim narodima Ugarske, da u njihovoj snazi ugleda i svoju snagu, pa da zajedno s njima, a u naslonu na trojednu kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju osigura uslove za svoju narodnu budućnost i bezbjednost.

Stoga potpisani srpski zastupnici i izaslanici srpskih stranaka, svjestni o zamašnosti današnjeg općeg političkog položaja u austro-ugarskoj monarhiji, i uzevši u obzir stanovište, zauzeto od hrvatskih zastupnika na riječkoj konferenciji, izjavljuju: da će poduprijeti današnji pokret madžarskog naroda, kojemu bi, zajedno s Hrvatima i faktičku potporu ponudili, kad bi sa strane madžarskih koaliranih stranaka bile pružene realne garancije, da će se one zauzeti, kako bi se, uz njihove opravdane zahtjeve, ispunile i težnje kraljevine Hrvatske-Slavonije, koje idu za proširenjem njenog državno-pravnog položaja, da joj se zajamči što samostalniji, politički, kulturni i financijski opstanak, i razvitak. Podjedno traže i radit će potpisani poslanici i izaslanici, da se u Hrvatskoj i Slavoniji stvore demokratske ustanove, koje bi joj zajamčile slobodan ustavan život i uklonile današnje nesnosne parlamentarne, upravne i društvene odnose. Stojeći na tom stanovištu, očekuju, da će i madžarske koalirane stranke svoj odnošaj prema nemadžarskim narodima u Ugarskoj postaviti na pravedne osnove, kako bi se ovima obezbijedio narodno - kulturni opstanak i razvitak. Što se tiče zahtjeva braće Hrvata za reinkorporaciju (utjelovljenje) kraljevine Dalmacije kraljevini Hrvatskoj-Slavoniji, koja je pozitivnim zakonom zajamčena, pripravne su srpske stranke uložiti i svoju snagu za ostvarenje ovog zahtjeva, ako se s hrvatske strane ukloni ona smetnja, koja je dosad smetala Srpskoj narodnoj stranci na Primorju da se za sjedinjenje izjavi, a to je: da se sa strane Hrvata obavezno prizna ravnopravnost srpskog naroda s narodom hrvatskim. Da bi se pak s braćom Hrvatima mogli staviti u sporazum radi zajedničke akcije, bira se odbor od tri lica sa tri zamjenika, koji će ovu odluku dostaviti izvršnomu odboru riječke konferencije i s njime stupiti u pregovore u smislu ove odluke.

J. Prodanović.

ZADARSKI KANAL, kanal Jadranskoga mora između dalmatinskoga kopna i otoka Mulata, Sestrunja, Ugljana i Pašmana, pruža se od sjeverozapada k jugoistoku 54 km u dužinu. Najširi je, 20 km, na samom sjevernom ulazu ($44\frac{1}{4}^0$ sjeverne širine), gdje se vidi kao nastavak Kvarnerića (Quarnerolo). Što dalje k jugoistoku, sve se više sužava, dok se u svome južnom dijelu između kopna i otoka Pašmana, gdje se još zove i Pašmanski kanal, ne suzi na $2\frac{1}{2}$ km. Najznatnija je luka na kanalu zadarska. Krasna je morska draga sukošanska, od Zadra 8 km k jugoistoku, dok se pred Biogradom u Pašmanskom kanalu rasipa skup otočića (školja), za plovidbu vrlo nezgodnih.

J. M-n.

ZADRUGA. Jugoslovenska porodična Z. pobudila je odavno pažnju, jer se razlikuje od moderne evropske porodice, u kojoj živi samo jedan par sa svojom nepunoljetnom djecom. Z. je porodica, u kojoj žive zajedničkim životom, privređavanjem i imanjem, ako ga ima, dva ili više srodnika, porijeklom od istog bliskog pretka, eventualno i sa svojim roditeljima, porodom i usvojenim članovima. Temelj je Z. obično jedna generacija odrasle braće, od kojih je bar jedan u životu. Najizrazitije su one Z., u kojima žive dvojica ili više krvno srodnih oženjenih ljudi. Najveće poznate Z. imale su oko 80 članova, a prosječne do 20 članova. S pristankom Z. upravlja njom najpametniji i najokretniji član, obično otac, a ako je ovaj nesposoban, zbog starosti ili inače, onda jedan od braće. On se zove domaćin. Imanje pripada zajednici, kući. Iz kuće udate žene gube pravo na imanje ili na nasljeđivanje, osim ako izumre porodica, a na ognjištu ostane žensko, eventualno i sa svojim mužem (prizetkom, uljezom).

Jugoslovenska porodična Z. pobudila je u naučnom svijetu jak interes za zadružni tip porodice, te je o njoj nastala opsežna literatura. Z. je postala bolje poznata u opisu Slavonije od Pillera i Mitterpachera 1783. Zakon o Z. za Vojnu Krajinu od 1807 i Vuk St. Karadžić u Srpskom Rječniku (od 1818) označuju je kao narodnu usta-

novu. Vuk i uvodi prvi u tom rječniku apstraktnu imenicu Z. kao oznaku za zadružnu porodicu. Narod inače podjednako zove svaku porodicu »kućom« i razlikuje zadružnu kuću od inokosne ili inokoštine. Bogišić je dosljedno upotrebljavao riječ »kuća« u crnogorskom Imovinskom Zakoniku od 1888. Građanski zakonik Srbije od 1844 upotrebljava riječ Z., kuća ili zadružna kuća. U graničarskim statutima, upotrebljava se 1737 i 1754 latinska riječ communio (odatle njemački Hauskommunion, ali se upotrebljava i Hausgenossenschaft, Hausgemeinschaft, Gemeinhauserei, communauté de famille, association de famille, house - community, family - community).

Na osnovu falzifikovanog Kraljodvorskog rukopisa zaključilo se, da je Z. prastara slovenska porodica i da je to specifično slovenski oblik porodice (Hube, Utješenović, Bogišić, Wlainatz, Wl. Gr. Simkovitsch). Na toj osnovi izradio je August Meitzen (Siedelung und Agrarwesen..., 1895) svoju teoriju, G. Cohn je ustanovio Z. kod mnogo evropskih i azijskih naroda u prošlosti i u sadašnjosti (Gemeinderschaft u. Hausgenossenschaft [Zeitschrift für vergl. Rechtswissenschaft, 1899]). Ona se vidi u Ilijadi i Odiseji i kod sredovječnih Grka, kod Rimljana, u alpskim zemljama, u sredovječnoj Francuskoj. Iz fiskalnih razloga nastojali su spriječiti obrazovanje zadruga feudalni gospodari u Njemačkoj u 16 vijeku isto kao i sredovječni Nemanjići u Srbiji, sultani i vladike u Turskoj zbog umanjavanja poreza dimnine, koji se plaćao po kući, i kuluka. Ne može se održati Peiskerova teorija (Peisker, Die serb. Zadruga, Zeitschr. f. Soz.- u. Wirtschaftsgesch., VII., 1900), da je Z. financijsko-politička tvorevina sredovječne države Nemanjića, analogno ruskomu »Miru«. Ni Laveleye (De la propriété et de ses formes primitives, 1874), nije dokazao da je Z. nuždan prelazni stepen od zajedničkog imanja do privatne svojine, u razvitku oblika zemljišnog posjeda. Dopsch za alpske zemlje (Die ältere Sozial- u. Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven, 1909) i Cvijić za balkanske (Antropogeografski problemi Balkanskog Poluostrva, Naselja, I., I.—CCXI., 1902) utvrdili su, da postoji veza postanka i održanja Z. s privrednim i geografskim prilikama. Ali između alpskog Gemeinderschaft i Z. nastala je s vremenom velika razlika, jer je Gemeinderschaft ostao zajednica posjeda, a Z. zajednica kuće i života.

Z. je dakle oblik porodice iz primitivnog privrednog društvenog i državnog života, ne posebna nacionalna nego opća pojava. Pred individualizmom i pred modernim državnim uređenjem i novčanom privredom Z. propada. U njezinim funkcijama nadomjestila ju je nešto moderna država, a nešto nove privredne naročito zemljoradničke Z. Z. su se još održale u manjem broju u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, Srbiji, Bugarskoj, Albaniji, ali se sve više i više dijele.

O pravnim prilikama Z. u prošlosti pisali su V. Popović, Zadruga (1921), Bogišić, Aćimović, Strohal, Bobčev, Petranović, Utješenović, Novaković (»Selo«), Kadlec a u sadašnjosti Ž. M. Perić.

L i t e r a t u r a: V. Popović, Zadruga, istorijska rasprava (1921); V. Popović, Zadruga, teorije i literatura (Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo, 33, 1921). *V. Popović.*

Z. je oblik porodičnog i imovinskog udruživanja, koji se kod SHS od prvih vremena dosad očuvao. U Z. žive, udruženo u imovinskoj zajednici, krug rođaka, koji je širi od porodice u užem smislu, koja se sastoji, načelno, od oca, majke i njihove djece, a koja se zove inokoština. Jedna i druga vrsta porodičnog života, razlikuju se međusobno po obliku, u kojem se javljaju, ali su one ipak istorodne, pa zato ne postoji načelna protivnost među njima. I zadružna i imovinska porodica izrađene su na nekim zajedničkim načelima, te obje potpadaju pod tip južnoslovenske porodice uopće. Jedna od glavnih karakteristika južnoslovenske porodice, zadružne i inokosne, po narodnom shvaćanju jeste, da nitko ne može da raspolaže porodičnim dobrima bez pristanka članova porodice. Nasuprot tomu, po koncepciji rimskog prava, koja je preuzeta u građanskim porodicama po svoj Evropi, otac može slobodno tim dobrima da raspolaže. Po narodnoj južnoslovenskoj koncepciji, dakle, vlasnik obiteljske imovine svi su članovi obitelji, šta više koncepcija južnoslovenske porodice zahtijeva, da pretpostavimo, da porodična imovina pri-

pada svima, i prošlim i sadašnjim i budućim pokoljenjima jedne porodice.

Naziv Z. iz novijeg je doba i više literarnog porijekla, a u narodu služe češće nazivi: kuća, velika kuća, neodijeljena kuća, bogata kuća, zadružna kuća, skupčina (Hrvatsko Zagorje), zadružna obitelj i t. d.

Tipična organizacija južnoslovenske Z., prema kojoj ima, razumije se, lokalnih razlika, ova je: Z. čine rođaci po krvi, a njihov krug mora načelno biti širi od kruga uže obitelji, dakle obuhvata ne samo roditelje i djecu u pravoj liniji, nego i pobočne rođake, počevši od strica i sinovca, dalje, prema prilikama u daleka koljena. Ali, za ispravno shvaćanje Z. i zadružnog princima, treba imati na umu, da Z. ne čine samo sadašnji članovi Z., nego je ona idealna neka zajednica prošlih, sadašnjih i budućih zadružnih pokoljenja, te se samo uz tu pretpostavku mogu tumačiti izvjesne pojave u zadružnom životu. Članovi Z. zovu se kolektivno zadružni ljudi, čeljad, skladna braća, kućna družina, braća doma i t. d., a individualno zadrugar, kućanin, domar i sl.

Z. predstavlja spolja, a upravlja njome i u ličnim i imovinskim stvarima, starješina (zovu ga također gospodar, domaćin, gazda, glava zadruge i t. d.), ali sve važnije stvari rješava starješina po savjetovanju i u sporazumu s punopravnim zadrugarima. Do svoga položaja dolazi starješina obično izborom po punopravnim članovima, ali također i po nasljedstvu (naročito po principu seniorata). Položaj svoj gubi zbog nesposobnosti, i onda se bira novi starješina. Uz starješinu ima u Z. za ženske poslove neki odličniji položaj domaćica, obično žena starješine.

Zadrugari žive u imovinskoj zajednici, ali se ta odnosi i na onu idealnu vezu prošlih i budućih pokoljenja. Zajednička svojina Z. zove se stožer, stežer, korenika, temelj i t. d., ali pogledom na to, što je zadružna imovina naslijeđena od predaka, zove se također, kao i u inokoštini, očevinom, baštinom, djedovinom, starinom. Stožerom mogu biti i nepokretnine kao i pokretnine, i ako su nepokretnine nekako više srasle s tim pojmom. Živi članovi Z. imaju pravo na plodove stožera, i na uživanje zadružne svojine u opće. S obzirom na pomenutu idealnu koncepciju zadružne zajednice, nemaju zadrugari pravo slobodne dispozicije zadružne imovine na štetu potomaka, nego imaju dužnost da ostave stožer netaknut, kao što su ga primili od svojih starih. Pravo dopušta izuzetak od toga izgleda u slučaju velike nužde, i tu vrijede načela za nasljeđe.

Izvorno članovi Z. nisu smjeli imati nikakve svoje odvojene imovine, nego je zadrugarima zajedničko i dobro i zlo, i korist i šteta, i dugovi i tražbine. Ali već rano morao je taj princip čisto zadrugarskog kolektivizma trpjeti i odvojenu svojinu pojedinih zadrugara, koju zovu prćija, osebunjak. U početku bile su to stvari za ličnu upotrebu, ali su kasnije mogle najraznovrsnije stvari biti prćijom, pa na kraju i nepokretnine. Tom odvojenom imovinom svaki zadrugar slobodno raspolaže. Svakako je prćija jedan stran elemenat u čistom pojmu zadrugarskog života, a s druge strane su baš prćije uzrok, što su Z. poslè putem disolucije i degeneracije, jer se u njoj priznaje individualna svojina, koju zadružni princip negira.

Polovinom 19 vijeka pobudila je Z. pažnju cijelog učenog svijeta ne samo slovenskog nego i neslovenskog. Z. se počela predstavljati kao idealni tip socijalnog i ekonomskog života, koji bi bio podoban da još riješi i mnogi savremeni problem iz tih oblasti. Našlo se bilo i protivnika Z., koji su držali, da je to oblik, koji odgovara društvu na nižem stepenu razvoja. Naročito su se obrazovala protivna mišljenja u pitanju o starosti same Z. Dok je velika većina, naročito slovenskih učenjaka tvrdila, da je Z. prastaro, specifično slovensko uređenje (tako Utješenović, Bogišić, Balzer, Kadlec), bilo ih je opet, koji su naglašavali, da je zadruga mlađeg porijekla (naročito Ivan Peisker i Ivan Strohal). Posebno mišljenje o Z. ima St. Novaković (Selo u Glasu Srpske Akademije, 24). On drži da pojav Z. stoji u vezi s bizantinskim poreznim sistemom, koji se održao i u srpskoj državi, a po kojem se sabiranje poreza vrši po kućama (od svakog dima, zato »dimnina«). I u poznije tursko doba produžilo se na taj način naplaćivanje dimnine od svake kuće. Ovu je misao Novakovićevu prihvatio i razradio, pa onda dalekosežne zaključke stvorio Peisker, koji na kraju

tvrdi, da su »male zadruge« nastale u srpskoj državi u srednjem vijeku, a »velike« tek u tursko doba, koje im je svojim prilikama bilo pogodno. Na osnovu svega materijala, koji nam danas stoji na raspoloženju, možemo kao sigurno tvrditi, da je Z. prastara slovenska institucija, i ako ona nije specifično slovenska.

M. Kostrenčić.

ZADRUGARSKO STOČARSTVO je kod nas još slabo razvijeno. Najviše je rašireno u Sloveniji, pa u Hrvatskoj-Slavoniji i Vojvodini. U ovim krajevima ima zadruga za konjarstvo, ispašu, gojenje stoke (za čist uzgoj, a u Hrvatskoj i selekcione zadruge) i t. d. *S. U.*

ZADRUŽNA BANKA. Centrala je u Ljubljani. Kapital 3,000.000. Rezerve 122.500, ulozi 4,502 217, dužnici 7,450.210, dobit 222.056 Din. Dividenda 9% na 1,250.000. Kreditira i pomaže zadruge. Predsjednik Anton Kristan, direktor Karol Golob. *N. S.*

ZADRUŽNA GOSPODARSKA BANKA. Centrala Ljubljana, filijale: Celje, Đakovo, Maribor, Novi Sad, Sarajevo, Sombor, Split, Šibenik. Osnovana je 1919. Kapital 12.000.000 ili 120.000 akcija po 100. Fondovi 2,892.067, ulozi 23,128.446, povjerioci 117,757.876, blagajna 3,240.072, mjenice 1,807.136, dužnici 138,956.786 Din. Bankarski poslovi i financiranje industrije. Preduzeća: »Atlas« d. d. Novi Sad; »Hidra«, »Odelo«, »Stora«, »Svetla«, Ljubljana; »Šešir« d. d. Škofja Loka i t. d. Čista dobit je 1,939 990. Dividenda 12%. Predsjednik Dr. Jakob Mohorič, direktor Dr. Ivan Slokar. *N. S.*

ZADRUŽNO PRAVO (točnije: Porodično zadružno pravo) jeste skup pozitivnih norama (zakon i običajno pravo), koje uređuju pravne odnose u porodičnim zadrugama ili subjektivna privatna prava pojedinih članova zadruge: to je, dakle, objektivno porodično Z. P.

U našoj državi postoje tri objektivna prava, odnosno tri zakonodavstva o porodičnim zadrugama i to: hrvatsko, srpsko i crnogorsko. Što se vojvođanskoga Z. P. tiče, ono više ne postoji.

S r p s k o p o r o d i č n o z a d r u ž n o p r a v o. a) I z v o r i. Izvori su ovoga prava najprije, pojedini zakoni, među kojima je glavni građanski zakonik od 11 do 25/3 1844. U samoj stvari ovaj zakonik je jedino pisano pravo o porodičnim zadrugama, drugi zakoni samo mjestimično spominju zadrugu, u koliko ona stoji u vezi s predmetom tih zakona. Što se običajnoga prava tiče, ono je u opće, po srpskom građanskom zakoniku (§ 10), izvor-prava, a to naročito vrijedi za porodičnu zadrugu, koja je, u glavnom, tvorevina običajnoga prava i kod koje se, za mnoge odnose mora pribjeći, i danas, tomu pravu, pošto je zakonsko pravo u pogledu te ustanove nepotpuno.

b) U s l o v i p o t r e b n i z a p o s t o j a n j e p o r o d i č n e z a d r u g e normirani su u §§ 57 i 507 građanskoga zakonika.

1. S r o d s t v o. Porodične zadruge može biti samo među srodnicima. Srodstvo, koje se ovdje traži, jeste krvno, zakonito ili iz braka (bračno) srodstvo i srodstvo građansko (civilno, adoptivno). Ravnodušno je da li je krvno srodstvo bilo od početka (ab initio) bračno, ili je ovo postalo naknadno, pozakonjenjem (legitimacijom), kao i kakvo je pak ozakonjenje. Isto tako svejedno je da li je srodstvo po muškoj (očevoj) ili ženskoj (materinjoj) lozi (liniji: § 408 građ. zakonika), da li je u pravoj ili pobočnoj liniji (§ 56 građ. zakonika), u ushodnoj ili nishodnoj liniji, u kome je koljenu (kolu) i stepenu. Nezakonito (nebračno, izvanbračno, vanbračno) srodstvo (§ 128 građ. zakonika) ne može biti temelj porodičnoj zadruzi. Ovo se izvodi kako iz razloga osnovanih na moralnoj čistoći, koja je pretežna u porodičnom zadružnom životu, tako i na § 409 građ. zakonika, koji, u svom drugom odjeljku, zabranjuje zakonsko (intestatsko, ab intestato) nasljeđivanje između nebračnih srodnika; jedno od povlašćenja zadruga i jedna od karakternih crta njihovih je uzajamno nasljeđivanje među zadrugarima, što ne bi bilo moguće u zajednici, koju bi sastavljali nebračni srodnici. Srodstvo po tazbini, također, ne može biti osnov zadruzi (na pr. nema zadruge između tasta i zeta, očuha i pastorka, odnosno svotka). Usvojenjem (adopcijom) može se, tako isto, obrazovati zadruga, naročito ako je potpuno usvojenje, ono iz §§ 137 do 139 građ. zakonika. Da bi usvojenik, koji od strane usvojioca može biti usvojen bilo kao sin bilo kao brat (pobratim), postao član zadruge, po-

76

trebno je da je na usvojenje dala i zadruga svoj pristanak (§ 142 G. Z.). Ovo znači da, tada, usvojenik postaje građanski (civilni) srodnik i zadrugara usvojiočevih. To je jedini izuzetak od pravila da se, usvojenjem, mogu dobiti samo djeca muška ili ženska ili, najviše, građanski brat, odnosno građanska sestra. Kod usvojenja u zadruzi, kao što vidimo, može biti građanskoga srodstva i u daljim koljenima i stepenima, može biti, na pr., građanskih stričeva i građanskih sinovaca, građanske braće od strica, građanskih ujaka i građanskih nećaka i t. d. Ali srodnici moraju biti lica muškoga roda (spola), što će reći, da među muškim i ženskim srodnicima, kao ni između samih ženskih srodnika (bez obzira na to da li je ženska osoba djevojka, udata žena, udova ili odvojeno živeća žena, odnosno žena razvedena, raspuštenica) ne može biti zadruge: i narodni pojmovi o društvenom položaju žene, posebice o odnosima između nje i čovjeka, i zakonski propisi govore u tom smislu. Dakle, žensko lice može biti samo u odnosu inokosnom ili ortačkom, respective običnom smjesničkom odnosu. Ipak ima i protivno mišljenje, t. j. da zadruge može biti i između muških i ženskih lica. Jurisprudencija kasacionoga suda ovdje je kolebala: tako, po odluci opće sjednice kasacionoga suda od 14/3 1883, br. 3470, može biti, i kod ženskih lica, zadružnoga odnosa, dok, po odluci opće sjednice od 8/2, br. 1408, kao i po odluci odjeljenja istoga suda od 29/9 1882, br. 2686 i od 26/11 1893, br. 7131, žensko lice ne može biti zadrugar.

Nije potrebno da su svi zadrugari punoljetni: zadruge može biti među punoljetnim i maloljetnim licima. Isto tako može biti zadruge i između samih maloljetnika, ako je samo koji od njih dovoljno odrastao, da može upravljati kućom i poslovima, t. j. da može vršiti dužnost starješine.

Kad zadruga postoji, onda u njoj mogu biti zadrugari i druga pravno nesposobna lica, a ne samo maloljetnici (bilo oni s relativnom, od 7 do 21 god., bilo oni s apsolutnom nesposobnošću, od 1—7 godine), naime, lica umno bolesna, odnosno duševno nemoćna kao i gluhonijemi, gluhoslijepi i slijeponijemi. Ovdje dolaze i rasipnici.

Sporno je da li zadruge može biti među stranim podanicima i u odsustvu uzajamnosti (reciprociteta). Mi mislimo, s obzirom na sam karakter porodične zadruge, koja je jedna ustanova u vezi, naročitoj i tijesnoj, s općim društvenim i državnim interesima i potrebama, da na to pitanje treba odgovoriti potvrdno. Što se uslova uzajamnosti tiče, on bi danas, čini nam se, mogao biti ispunjen jedino u odnosima naše države i Bugarske (možda i Grčke; u predjelima njenim gdje ima Srba, odnosno Bugara), jer u Bugarskoj postoje također porodične zadruge.

2. Zajednica imanja. Po pravilu, glavnica porodične zadruge sastoji se u nepokretnim dobrima (zemljištu i zgradama). Tako isto, obično su zadrugari vlasnici (sopstvenici) ovih dobara, ali može biti zadruge i ako bi zadrugari imali samo pravo užitka (plodouživanja, usufructus-a) na nepokretnim dobrima. Tako, dok su postojali fideikomisi, fiducijari su mogli biti među sobom u zadružnom odnosu, samo ako su za to i ostali uslovi bili ispunjeni. Zbog toga je moglo biti zadružnoga odnosa, i bilo ga je, i kod onih srpskih porodica, koje su za vrijeme turske vladavine živjele i radile na spahijskim zemljama kao čifčije (kmetovi). Ali pravo obitavanja (habitatio) ne bi, razumije se, bilo dovoljno za zadružni odnos (jer tu ne dostaju za taj odnos ostale pogodbe). Zadruge može biti i na osnovi samih pokretnih stvari, kao na pr. kada bi srodnici uzeli pod zakup kakvo poljsko dobro, pa ga, svojim pokretnim kapitalom (stokom, poljoprivrednim spravama, novcem) obrađivali. Ili, srodnici imaju zajedničku gomilu (čopor, stado) stoke, koju napasaju, i u opće hrane, na tuđim nepokretnim dobrima i iz nje izvlače koristi (na pr. u užičkom okrugu). Zatim, zajednička dobra mogu biti ili seoska ili gradska (varoška) dobra, t. j. zadruge mogu postojati po selima (seoske zadruge) ili po gradovima, varošima (gradske, varoške zadruge), ma da su ove posljednje zadruge dosta rijetke. Naposljetku, ima zajednice dobara ne samo onda, kada su dijelovi pojedinih zadrugara jedino idealno (alikvotno) određeni, nego i ako bi dijelovi bili i materijalno naznačeni, pod

uslovom da je i sve drugo ispunjeno, što se za zadrugu traži.

Da li postoji zadruga između oca i sinova, koji s njim zajedno žive i rade? Odgovor na to pitanje zavisi od drugog prethodnog pitanja: da li među njima postoji zajednica imanja? Drugim riječima, kada, poslije smrti de cuius-a, ostane na njegovoj zaostavštini njegov sin sa svojim muškim potomstvom, čija je tada zaostavština de cuius-ova, da li samoga sina ili u isti mah i njegovih potomaka? Ako je prvo, nema zadružnoga odnosa među ocem i njegovim potomcima, a ako je drugo, onda ga ima.

Po jednome mišljenju, koje se naslanja poglavito na radove Dr. Baltazara Bogišića, ima zadruge između oca i sinova, jer naslijeđena dobra nisu samo očeva nego i sinova, ona su, upravo, porodična. Rješenje, koje se osniva na običajnom Z. P.: u tome pravu, zadružna imovina bila je ne individualna već kolektivna, ona nije pripadala lično pojedinim članovima porodice već samoj porodici kao nekoj apstrakciji; članovi porodice bili su samo uživaoci zadružnih dobara, jedna vrsta fiducijara, koji ta dobra nisu mogli ni zadužiti ni otuđiti, već su ih imali sačuvati za dalja porodična pokoljenja, kao neku vrstu fideikomisa. Zadružna dobra ličila su, u običajnom pravu, na sredovječne (feudalne) majorate, bar ovo je vrijedilo za ona zadružna dobra, koja su se zvala stožerom (baštinom), i zato je ustanova zadruge imala u sebi nečega aristokratskoga, koji karakter ni danas kod nje nije potpuno iščezao.

Ali, ovo shvaćanje nije ušlo u Srpski građanski zakonik od 1844. Kao što umjesno primjećuje Slobodan Jovanović, redaktor toga zakonika, Dr. Jovan Hadžić-Svetić, kao učenik škole pandektnoga (rimskoga) prava, koja je znala samo za individualnu (kviritarnu: rimsku) svojinu, nije bio privrženik sistema kolektivne svojine srpskih zadruga, te se tako može objasniti ona korjenita promjena, koju je Srpski građanski zakonik unio u porodično zadružno pravo. Imovina ove ne predstavlja više, kao u običajnom pravu, kolektivni oblik svojine, već je ona, u tom zakoniku, samo obično smjesništvo (indivisio), s karakterom individualne (rimske) svojine. Mnogobrojni propisi istoga zakonika to nepobitno utvrđuju. Na svaki način, da je i sama struja zapadnjačkoga liberalizma i individualizma bila došla da, preko srpske inteligencije, pripomogne ovomu krnjenju kolektivnoga karaktera zadružne svojine u Srbiji. Zato i nalazimo da je, kod pitanja da li između oca i sinova ima zadruge, točnije ono mišljenje, koje na isto pitanje odgovora odrečno. Po §§ 395 i 396 građ. zakonika: »Nasljedstvo po zakonu pripada najbližim srodnicima po krvi redom u sljedećim članovima opredijeljenim«, i »Djeca muška umrloga u njihni muški potomci dobijaju prvi nasljedstvo...«, što znači da, kada otac ostavi poslije sebe sina, koji ima i sam muške djece, nasljednik je samo sin: djeca ovoga, kao srodnici daljega (drugoga) stepena u koljenu potomaka, nisu nasljednici; i kada je tako, onda, pošto nema zajednice imanja, nema ni zadruge između oca (nasljednika) i njegovih sinova (nenasljednika).

Ali, ako bi, poslije svoga punoljetstva, djeca, zajedno s ocem živeći i radeći, što s ocem stekla, tada će biti zadružnoga odnosa između oca i sinova, jer bi bilo u tom slučaju i zajednice imanja među njima (ono što bi bilo stečeno do punoljetstva dječjega, to pripada samo ocu: § 121 građ. zakonika). Često otac, što je ostatak od ranijih pojmova o zadružnoj imovini, podijeli svoju imovinu između sebe i svojih sinova: ako bi on tada, sa svojim sinovima ili samo s nekima od njih, ostao u zajednici, tada bi bilo zadruge između oca i sinova, s kojima bi on, na taj način, sklopio zajednicu.

3. Zajednica života. Zajednica života ne znači da zadrugari moraju baš stanovati i hraniti se u jednoj i istoj zgradi, t. j. zadružni život ne mora biti život kasarnski, odnosno manastirski. Pojam zajedničke zadružne kuće (doma) mnogo je širi, i njime se misli na cjelokupno zadružno dvorište (avliju ulicu) sa svim njegovim zgradama. Taj pojam obuhvata i one, od zadružnoga dvorišta (od metropole, tako da se izrazimo) često dosta udaljene zgrade, u kojima stanuje zadrugar, određen da čuva (ili i obdjelava) susjedno zadružno imanje. (Takve zgrade,

u okrugu valjevskom, nazivaju se i kolibama, ma da su one, ne rijetko, prave kuće, a ne obične kolibe). Zadružna kuća (dom) jeste, dakle, jedna ideja, i ima zajedničkoga života, i ako pojedini bračni parovi stanuju po zasebnim zadružnim stajama (u selima vajati). Kod mnogoljudnijih zadruga može biti i odvojenih »trpeza« (za pojedine bračne parove), i opet da postoji zajednica života. U tom pogledu ide se još dalje, pa se uzima, da je u životnoj zajednici i zadrugar, koji se, redovno svake godine i na duže vrijeme, nalazi daleko od zadružne kuće, u pečalbi (kao gradinari, odnosno vrtlari, građevinari ili drvodjele, ciglari, crepari i t. d.). U zajednici života je i onaj član porodice, koji, u dogovoru sa zadrugom i u njenom privrednom interesu, živi odvojeno (kao trgovac, zanatlija, radnik, općinski pisar, inženjer i t. d.). U zajednici života je i zadrugar-vojnik na odsluženju stalnoga kadra (u kasarni), kao i zadrugar, koji je samovlasno zadružnu kuću ostavio, ali se u ovu vrati prije isteka jedne godine (§ 513 G. Z.). Ako u tim slučajevima nema fizičkog (materijalnog) zajedničkog života, ima pravnog zajedničkog života, ako nema materijalne (fizičke), ima duhovne zajednice života. Za zadružni odnos dovoljna je i ovakva zajednica života, jer je i kod takve životne zajednice mogućan zajednički rad. Tek ako je odvojeno stanovanje posljedica odvojenog rada (privrede), nema zajednice života, drugim riječima, dokle god u zadrugama ima zajednice rada, ima i zajednice života, i, obrnuto, dokle god ima zajednice života, ima i zajednice rada, s tom razlikom, što se, u slučaju da jedan zadrugar fizički ne živi u zadružnoj kući ciјeni prema tome, da li on privređuje samo za sebe ili za zadrugu, postoji li bar duhovni zajednički život, drugim riječima: u slučaju fizičke udaljenosti zadrugara od zadružne kuće, karakter te udaljenosti određuje se s obzirom na karakter i cilj privređivanja dotičnoga zadrugara, t. j. određuje se da li ipak, i pored te fizičke udaljenosti, ima zajedničkoga života.

4. Z a j e d n i c a r a d a. § 507 građanskog zakonika ne traži izrijekom ovaj uslov, ali on nesumnjivo izlazi iz onog zahtjeva njegovog da, za zadružni odnos, mora biti zajednice života. Kazali smo da tamo, gdje kod porodičnih zadruga ima zajednice u životu, ima i zajednice u radu. Nemoguće je, u zadruzi, da jedan zadrugar zajedno živi, a da ne radi zajedno, t. j. da radi samo za sebe lično. Kad jedan zadrugar hoće da radi samo za sebe, on mora da se odvoji od zadružne kuće, i u tome slučaju on prestaje biti potpuni zadrugar, on je tada zadrugar samo djelimično, u koliko je riječ o zajednici zadružne imovne glavnice (pretpostavka je, razumije se, da se zadrugar nije od ostalih zadrugara i u pogledu ove odijelio); međutim, u koliko se tiče prava na prinov, koji zadružnoj kući pridođe poslije odlaska zadrugarevoga iz ove, on tu nije više zadrugar: pošto sada svaki, i ovaj zadrugar kao i zadruga, privređuje samo za sebe, to, u tom pogledu i u tim granicama, nema više, kod zadrugara koji odvojeno živi, zadružnog odnosa, već je odnos njegov tu inokosan (individualan), i svaki, i sa životom odvojeni zadrugar i zadruga, zadržava svoju tekovinu za sebe, ako se već ne bi sporazumjeli, da je naknadno smiješaju (§ 511 G. Z. i zak. rješ. od 7/2 1847). Inače, zadružni odnos ostao je i dalje (pošto zadružna imovina nije podijeljena) a, poimence, odnosno nasljeđivanja i raspolaganja tom imovinom. Ali, odsustvo zajedničkog rada može da ima i šire djelovanje, može da sasvim spriječi postojanje zadružnoga odnosa, ma da bi ostala tri uslova (srodstvo, zajednica imanja i života) bila tu. Na pr., tri brata naslijedila su svoga oca u gradu, oni se nisu podijelili a, osim toga, žive i hrane se zajedno, u kući od oca nasljeđenoj. Međutim, oni imaju, pretpostavljamo, tri razna zanimanja: jedan je činovnik, jedan advokat, a jedan zanatlija. Tu nema zajednice rada pa, dakle, ni zadruge, i ako su ostale pogodbe, koje se traže za zadružni odnos, ispunjene. Kada bismo se doslovce držali definicije § 507 građanskoga zakonika, tu bi bilo zadruge, ali mi smo vidjeli, da tu definiciju treba, ako ne u smislu, a ono bar u riječima dopuniti.

c) P o s t a n a k z a d r u g e. Zadruga može postati na više načina. 1. Najčešće zadruga postaje — i zadruge su, mahom, tako i postale — putem nasljeđa, kada poslije defunctus-a

(oca, djeda i t. d.) njegovi potomci i nasljednici (sinovi, unuci i t. d.) ostanu nepodijeljeni i na naslijeđenom imanju zajedno žive i rade. Isto se tako stvara zadruga, ako su iza de cuius-a (bio on muško ili žensko lice, bilo nasljeđivanje po zakonu ili zaviještanje) ostali kao nasljednici drugi srodnici njegovi ili i nesrodnici prema de cuius-u, ali srodnici među sobom, pa se ne podijele i, uz to, još ustanove zajednički život i rad na naslijeđenim dobrima. U slučaju nasljeđa zadruga se može stvoriti kako izričnim, tako i prećutnim pristankom nasljednika. 2. Može zadruga postati i sastavljanjem ujedno dvije ili više inokosnih kuća, čiji vlasnici su srodnici među sobom, izričnim ili prećutnim ugovorom (konkludentne radnje) (§ 494 G. Z.), ali zajednički život i rad moraju stvarno otpočeti: sama volja ugovorača tu ne bi bila dovoljna. 3. Može se i jedna inokosna kuća preobratiti u zadružnu, što biva kada jedno inokosno muško lice uzme u kuću drugo muško lice, srodno po krvi (bračno srodstvo) ili po usvojenju, da s njim živi i radi u zajednici, učinivši ga, u isti mah, i dionikom u svome imanju. Isto tako može i otac (djed i t. d.) podijeliti za svoga života svoje imanje između sebe i svojih potomaka (sinova, unuka i t. d.) i s njima poslije opet, ili s nekima od njih, zajedno živjeti i raditi na imanju sada zajedničkom. Tu će, kao što smo već vidjeli, biti nesumnjivo zadruge između pretka i potomaka.

d) Pravni odnosi u zadruzi. I. Vlasti u zadruzi. 1. Zadružni savjet. U njega ulaze svi punoljetni zadrugari, a od maloljetnih oni, koji su oženjeni ili su inače emancipirani. Neemancipirani maloljetnici ne ulaze u zadružni savjet, i ako bi bili zadrugari, kao ni ženska lica, ali i oni mogu biti pitani za mišljenje po stvarima, o kojima rješava zadružni savjet. 2. Zadružni starješina. Njega bira i određuje zadružni savjet. Po pravilu, to je po godinama najstariji član zadruge, zato što on obično ima i najviše ugleda (autoriteta) i iskustva, ali zadružni savjet može, po potrebi, uzeti za starješinu i koga mlađeg zadrugara. Međutim, dokle god ovo ne bi učinio, smatra se da je prećutno odredio za starješinu zadrugara, koji je po godinama najstariji. Tako, prećutno skoro automatski, starješinska vlast prelazi, smrću, s najstarijeg člana na onoga, koji je za njim po godinama najstariji (§ 516 G. Z.). 3. Starješica, većinom žena (supruga) starješine ili udova umrlog starješine, nema u zadruzi nikakvu pravnu vlast. Njena vlast je čisto fiktička: dobija je od starješine i služi mu, pod njegovom odgovornošću, kao pomagačica u upravljanju unutrašnjim poslovima zadružne kuće, a specijalno u onima, koji padaju na teret zadružnih ženskinja (ženske čeljadi).

II. Nadležnost zadružnih vlasti. 1. Starješina, kao zastupnik (predstavnik) zadruge, djelimično je voljni punomoćnik a djelimično zakonski. Voljni punomoćnik je u tome, što njega postavlja zadruga (prećutno ili izrično), a zakonski je u toliko što on, po samom zakonu, ima izvjesnu vlast: ova mu pripada tim samim što je on starješina, niti bi mu je zadruga mogla oduzeti, odnosno skratiti. Zadruga može starješinu smijeniti (i tako posredno oduzeti mu vlast, koju je, po zakonu, imao), ali ona ne može odrediti jednog člana zadruge za starješinu, a ne dati mu vlast, koju po zakonu svojstvo starješine sadrži u sebi. To bi bila contradictio in adiecto. U svakom slučaju, slično postupanje ne bi vrijedilo za treća lica bonae fidei, koja bi sa starješinom, kao takvim, stupala u pravne odnose. Ali, razumije se, zadruga može starješinu ovlastiti i za poslove, koji prelaze krug njegove zakonske punomoći, i tada je starješini, u granicama tih poslova, voljni punomoćnik.

Vlast, koju starješina ima po zakonu, dvojaka je: jedna se tiče imovine i zadružnih poslova, a druga ličnosti zadrugara. Što se prve vlasti tiče, ona je samo upravna (administrativna). Ovo znači, da starješina može punovažno preduzimati i svršavati za zadrugu jedino akte upravnog (administrativnog) reda, i u toj mjeri njegova radnja potpuno veže zadrugu. Odlučivanje je ovdje u rukama starješine; on može, ako hoće, pitati za savjet i ostale članove zadruge, ali u svakom slučaju zadrugari ne mogu, odnosno pravnih poslova ove vrste, činiti nikakav prigovor trećim licima, s kojima je starješina radio, pa ma koliko ti poslo-

vi bili za zadrugu štetni. Zadruga ima pravo, ako starješina ne vrši svoju starješinsku dužnost korisno po zadrugu, starješinu smijeniti i promijeniti, može se od njega i sasvim odvojiti, i tom prilikom tražiti od njega naknadu štete, koju joj je načinio svojom rđavom upravom, ali sve dotle zadruga je pravno angažirana onim, što starješina, u tom svojstvu, s drugima svrši.

Upravni poslovi u zadruzi su mnogostruki. Pomenut ćemo neke od njih, najčešće. Starješina vrši raspored zadružnih poslova, prema njihovoj prirodi u dobu godine, kao i raspored njihov u pogledu zadrugara i ostalih lica u zadružnoj kući; određuje način eksploatiranja dobara (u zadružnoj režiji, u vidu napolice, zakupa); prodaje poljoprivredne proizvode radi podmirenja zadružnih potreba; pribira građanske (civilne) prihode zadruge (interese, dividende, najmove); vrši nabavke za zadružnu kuću; isplaćuje javne dažbine (poreze i prireze i t. d.); vodi sporove za zadrugu ne prelazeći granice svoje zakonom određene vlasti.

Zato što je starješina samo upravnik zadruge, on nema vlast raspolaganja zadružnom imovinom. Ipak, ako bi on, bez naročitog ovlašćenja zadruge, zadrugu zadužio (na zalog ili bez zaloga), ili od njene imovine što otuđio, pa zadrugari ne bi protiv toga protestirali u roku od jedne godine od kada su saznali za starješinin akt, zaduženje, odnosno otuđenje je time prećutno odobreno (ratificirano) od strane zadruge, i ovu tada dotični pravni posao od starješine preduzet, također obavezuje.

U pogledu ličnosti zadrugara, starješina je staralac maloljetnoj djeci i u opće pravno nesposobnim zadrugarima. (§§ 519 i 520 G. Z., u vezi s čl. 45 uredbe, sada zakona o ubrzanju rada kod sudskih i istražnih vlasti). Sporno je, da li se ovo odnosi i na ženska lica u zadruzi. Mi mislimo da treba odgovoriti potvrdno (v. gornje odredbe i čl. 34 zak. o star.).

2. Zadružni savjet je nadležan za sve ono, što prelazi vlast zadružnog starješine a, na ime, nadležan je da preduzima akte raspolaganja (zaduženja, na zalog ili bez njega, odnosno otuđenja, s naplatom: teretnim pravnim poslom, ili bez naplate: dobričinim ugovorom). Ako među zadrugarima ima nesposobnih lica, postupit će se po odredbama zakona o starateljstvu.

3. Jedan zadrugar može, bilo zaživotnim pravnim poslom (inter vivos), bilo pravnim poslom na slučaj smrti (mortis causa), raspolagati samo svojim dijelom (521 G. Z.).

e) N a s l j e d n o p r a v o u z a d r u z i. 1. Opće pravilo. Po § 527 građ. zakonika, zakonski propisi o nasljeđivanju u inokosnim kućama imaju se, u načelu, primijeniti i na nasljeđivanje u zadruzi. Tako, ako se tiče nasljeđivanja intestatskog (po zakonu), imat će se u vidu §§ 394 à 408 i 409 građ. zakonika (loze, koljena, stepeni, parentelni sistem, pravo predstavljanja ili reprezentacije) i t. d. Ali ovo pravilo trpi dva važna izuzetka. 2. Izuzetci. § 528 građ. zakonika veli: »Srodstvo u zadruzi pri nasljedstvu ima prvenstvo nad srodstvom izvan zadruge, ma ovo bilo i u bližem stepenu«. Dakle, zadruga isključuje, kod nasljeđivanja umrlog zadrugara, sve izvanzadružne srodnike (bili oni inokosni ili u nekoj drugoj zadruzi), pa ma oni bili i bliži po lozi, koljenu ili stepenu. Izuzetno, sin je, ma se nalazio izvan zadruge, jači od ove u nasljeđivanju svoga oca u zadruzi umrlog (i nasljeđuje zajedno sa sinovima očevim u zadruzi, ako bi ih bilo). Sporno je, da li i potomci sinovljevi (na pr. unuci, unuke), koji su izvan zadruge, nasljeđuju pretka u zadruzi umrloga, po pravu predstavljanja ili su isključeni zadrugom. — § 529 građanskog zakonika ne priznaje u opće ženskim licima pravo nasljeđivanja u zadruzi; ova je od njih preča u nasljeđivanju umrlih zadrugara, bez obzira na lozu, koljeno ili stepen srodstva, kao i na to, da li je srodstvo krvno (bračno), ili po usvojenju i ravnodušno je, da li je žensko lice izvan zadruge ili je u zadružnoj kući (u ostalom, i u ovom posljednjem slučaju žensko lice nije u zadružnom odnosu, ono je, s gledišta nasljeda, i tada izvan zadruge i ne bi moglo već ni zbog § 528 građanskog zakonika naslijediti). Ovo pravilo bilo je bezizuzetno do zakona od 28/11 1859 V. N⁰, Zbornik XII., str. 96, kojim je § 529 građanskog zakonika dopunjen u tom smislu, da je kćerima zadrugara, koji su umrli bez muške djece, zajamčeno pravo nasljeđivanja; da-

kle, kao i sin, tako je danas i kći preča, u nasljeđu očevom, od zadruge. Sporno je, da li i kći, udata u vremenu očeve smrti, nasljeđuje. Mi mislimo, da i tada kći ima pravo nasljeđa, ako umrli zadrugar nema muške djece. Sporno je, također, kao u sličnom slučaju kod § 528 građanskog zakonika, da li i potomci (muški ili ženski) od kćeri mogu da naslijede po pravu reprezentacije, ili se na njih ne primjenjuje zakon od 1859 (već § 528 građanskog zakonika). Od starijeg prava (ranijeg od zakona od 1895), koje je, u korist zadruge, isključivalo i same kćeri, ostalo je, i poslije dopune § 529 građanskog zakonika, to da zadruga ima pravo da kćeri-nasljednici njen dio nasljeđa u nepokretnostima isplati u novcu; pokretna dobra, pak, mora joj izdati u naturi. Ako je po smrti de cuius-a ostao samo jedan zadrugar, on nema prava na taj otkup; otkup je jedno povlašćenje za zadrugu, a ne i za inokosno lice, koje je ostalo po iščeznuću zadruge. Međutim, § 529 građanskog zakonika (u koliko nije u pitanju kći), kao i § 528 istoga zakonika (u koliko nije u pitanju sin) primijenit će se i onda, ako je poslije umrlog zadrugara ostao samo jedan zadrugar (koji sada više nije zadrugar). Ženska lica, koja su isključena iz nasljeđa u zadruzi, dobivaju pravo na izdržavanje i pristojno udomljenje »po postojećem običaju«. — Oba ova izuzetka dobit će svoju primjenu i u pogledu zadrugara, koji je životom i radom odvojen, ali koji svoj dio u zadružnoj imovini nije odijelio.

f) Prestanak zadruge. Uzroci prestanka zadružnog odnosa mogu se ovako podijeliti: a) Zadružni odnos prestaje, kad nema više nijednog ili nekih od rekvizita, koji se po zakonu traže za postojanje zadruge. Na pr., kada nestane srodstva (što je mogućno jedino kod srodstva građanskog, pod uslovima, zakonom normiranim, za uništaj ugovora o usvojenju: razumije se da krvno srodstvo nikada ne iščezava), ili kada zadruga spadne na jednog zadrugara, smrću ostalih zadrugara. (Za zadrugu kao i za svaku drugu ljudsku zajednicu, treba bar dva lica). b) Zadružni odnos prestaje diobom zadrugara. Zakonski propisi o diobi zadruge su dvojaki: jedni se tiču materijalnog a drugi formalnog prava.

Materijalno pravo. 1. Pravo na diobu. Protivno običajnomu pravu, u kome je zadruga, u načelu, bila nedjeljiva, Srpski građanski zakonik zajamčio je (§ 492) svakomu zadrugaru pravo na diobu. Zakonodavno rješenje od 29/6 1846 (kod §-a 492 G. Z.) nije u tom pogledu ništa izmijenilo. Ako diobu traži maloljetni (i u opće pravno nesposobni) zadrugar, za to ima da dade odobrenje starალački sudac. Sporno je, da li udova umrlog zadrugara ima pravo na diobu, u koliko je u pitanju njen udovički užitak na dijelu njenoga muža u zadružnoj imovini. Mi mislimo, da joj to pravo pripada.

2. Dioba zadružnih dobara (aktive). Pravilo je da je svako dobro zadružno, a izuzetak je dobro, koje bi pripadalo samo jednomu zadrugaru; takvo dobro naziva se u narodu osobina. Osobina su, najprije stvari, koje pobraja § 509 građanskog zakonika (»Stvari neke, koje na potrebu i poslugu jednom isključivo služe, pripadleže isključivo onome« . . .). Dalje je osobina ono dobro, koje bi jedan zadrugar naslijedio, zakonski ili po zaviještanju, od koga izvan zadruge, kao i dobro, koje bi mu ko dao poklonom životnim ili mortis causa (na pr. isporuka, legat). Osobine u opće nisu rado viđene u zadrugama, jer one oslabljuju osjećaj zadružne solidarnosti. Pri diobi zadruge osobine se ne uzimaju u obzir i ne dijele se, kao ni dobra, koja bi pripadala ženskoj čeljadi (na pr. dobra, mirazna ili parafernalna udatih zadružnih žena).

Zadružna dobra, koja se dijele, dvojaka su: stara dobra ili starina, i prinovljena dobra ili prinov, prinovak (u užem smislu, kada se tiče samo stoke, priplod).

a) Starina su dobra naslijeđena, odnosno ona, koja su postojala već kad je zadruga stvorena. Starina se dijeli među zadrugare (djelače, diobnike, diobničare) prema njihovim nasljednim pravima ili prema njihovim udjelima u tim dobrima u doba obrazovanja zadruge. Zato dijelovi zadrugara ne moraju biti i vrlo često nisu jednaki.

b) Prinov su dobra, koja su zadrugari pribavili (stekli) preko starine, i ta dobra dijele se među zadrugare po glavama i na ravne dijelove. Pravilo je da je sve ono, što je u zadruzi

pribavljeno, zadružno dobro: svaki zadrugar radi i teče ne za sebe već za zadrugu, kao što opet zadruga radi i teče za svakog zadrugara, dakle jedan za sve i svi za jednoga: načelo zadružne solidarnosti. Ne gleda se kakvom vrstom rada je što stečeno. Sporno je da li i zarada, koja je došla srećom, pripada zadruzi ili zadrugaru, koji je imao sreće. Mi mislimo da je i to zadružno. Da bi jedan član zadruge imao pravo na udio u prinovu, potrebno je da je, u vremenu tekovine, bio u kući i pomagao (pravilo izraženo u narodu poslovicom: »Ko nije na djelu nije ni na dijelu« i »Ko nije na međi nije ni na jeđi«), i da je imao bar petnaest navršenih godina. Ako je zadrugar bio u kući, pretpostavlja se da je radio, i ta se pretpostavka kao (praesumptio iuris et de iure) ne može obarati. Otuda se ne ispituje ni to, koliko je ko radio. Zato imaju pravo na prinov i tjelesno ili duševno nesposobni zadrugari. Slučaj, kada je koji zadrugar, od zadruge odvojen, trudom ili srećom ili slučajem sebi što pribavio, uređen je § 511 građanskog zakonika i njegovim zakonodavnim tumačenjem od 7/2 1847 V. N° 1787, Zbornik IV., str. 5.

3. Dioba zadružnih obaveza (pasive). I obaveze su dvojake: zadružne i nezadružne. Zadružne obaveze se dijele među zadrugare, i to obaveze, koje su starina onako kao i dobra, koja su starina, a prinovljeni dugovi se dijele kao i prinovljena dobra, po glavama i podjednako, jer je pretpostavka, da su svi zadrugari podjednako imali od tih dugova koristi. Zadrugari su, kod ovih posljednjih dugova, u isto vrijeme i jedni drugima jamci prema povjeriocu. Nezadružna je obaveza ona, koja pada samo na jednog zadrugara.

4. Djelovanje diobe. a) U pogledu imovinskih prava. Stvarna prava. Najvažnije pitanje je: od kojega trenutka se smatraju diobnici kao vlasnici stvari, koje su im pripale u dio. Mi mislimo da se ne može kod nas primijeniti sistem francuskoga privatnoga prava, po kome je taj trenutak samo onaj, kada je postalo smjesništvo (ovdje zadruga), već se, s obzirom na izvornik našega građanskog zakonika (Austrijski građanski zakonik od 1811) ima primiti sistem rimskog privatnog prava i uzeti da se u opće kod svake diobe diobničar smatra kao vlasnik svoga dijela djelimično od dana, kada je postalo smjesništvo (zadruga), i to u mjeri svoga smjesničkog udjela, a djelimično od dana diobe, i to u mjeri smjesničkih udjela njegovih sadiobničara u stvarima diobom dodijeljenih mu. Odnosno ove posljednje mjere samo diobničar će morati, da bi postao vlasnik, dobiti stvar u državinu (pokretna stvar) ili (stvar nepokretna) upisati se u baštinske knjige (ubaštiniti se), jer u toj mjeri, dioba je samo osnov (titulus) a ne i način (modus) sticanja (acquirendi). Sporno je, da li toga ubaštinjenja mora biti i onda, ako su se zadrugari podijelili ne poravnanjem nego izabranim sudom.

Tražbena prava. Diobnici postaju vlasnici tražbina, koje su im došle u dio od dana svršene diobe. Što se tiče djelovanja diobe zadružnih tražbina prema dužniku, treba imati u vidu i propise građanskog zakonika o ustupanju (prijenosu, cesiji) tražbina i o obznani ustupanja dužniku (notifikacija). Dioba zadružnih dugova je za povjerioce res inter alios acta vel iudicata, i veže ove samo tako, ako su i oni na nju pristali (ustanova zamjene, upućivanja, asignacije).

Nasljedno pravo. Poslije diobe zadruge ne mogu se više primijeniti izuzetni propisi o nasljeđivanju u zadruzi. Sporno je samo, od kojega trenutka se ima uzeti, da je zadruga prestala. Mi mislimo, da je to od trenutka kada je dioba postala izvršna.

b) U pogledu porodičnog prava poslije diobe prestaje staralačka vlast zadružnog starješine (on sada ovo više nije) nad pravno nesposobnim licima u zadruzi. I u opće, poslije diobe starješina gubi vlast, koju je dotle imao. Zbog toga dioba, po pravilu, najteže i pada starješini. Ovo znači, da su za diobe zadruge najrede starješine krive; većinom ove dolaze od zadružnoga naroda.

5. Obaveza zaštite. § 504 građanskog zakonika sadrži odredbu o obavezi zaštite među diobnicima. a) Zaštita zbog materijalnih (fizičkih) nedostataka stvari. Nedostatak treba da je, bar po svom uzroku, stariji od diobe. Zaštita se, po našem mišljenju, vrši u vidu nove (djelimične) diobe (ako je to, pravno i fizički, još

mogućno). Rok za vršenje prava na zaštitu je od tri godine, od dana saznanja za manu. b) Zaštita zbog pravnih nedostataka stvari pojavljuje se, kada diobnik pravno (na sudu) izgubi, potpuno ili djelimično, stvar ili stvari, koje su mu pripale u dio. Pravna mana treba da je postojala još prije diobe. Njoj, zaštiti, ima mjesta samo tako, ako je diobnik pravno uznemiren (dakle ne i kada je samo faktički uznemiren: slučaj državinskoga spora, na osnovu interdictum-a retinendae ili recuperandae possessionis). Tuženi diobničar dužan je pozvati u zaštitu svoje bivše zadrugare u svome odgovoru na tužbu, odnosno u tužbi (na pr. u slučaju spora o službenosti: actio confessoria ili negatoria), inače nema prava na naknadu, ako spor izgubi. Štićenik ima da se obrati zaštitnicima za naknadu štete zbog pretrpljene evikcije za tri godine, od dana kojega je sudska presuda protiv njega izrečena postala izvršnom. Naknada se čini u vidu nove diobe, ako postoji i pravna i fizička mogućnost za novu diobu, inače će ona biti u novcu. Za naknadu odgovaraju svi zaštitnici u razmjeri svojih diobnih dijelova. c) Zaštita odnosno tražbina i dugova. Diobnici duguju jedan drugomu zaštitu i u pogledu tražbina, koje su im pri diobi zadruge pripale u dio, a tako isto, ako bi jedan od djelača platio više nego što mu je došlo na dio pri diobi obaveza, on ima pravo na naknadu od svojih sadiobnika. I za ovu zaštitu vrijede, u načelu, opća pravila o zaštiti gore izložena.

Formalno pravo. 1. Forma diobe. a) Zadrugari se mogu, najprije, podijeliti sami, bez priziva suda. To je dioba putem ugovora o poravnanju. Taj ugovor je konsensualan (neformalan), i zato se zadrugari mogu, u ovoj formi, podijeliti i usmeno i pismeno (ovo posljednje može biti privatna ili javna isprava). Dioba poravnanjem može se poništiti kod suda za jednu godinu i dan, ako je komu djelaču diobom »nepravda ili uštrb učinjen« (§ 505 S. G. Z.). Sporno je, kolika treba da bude ta nepravda, odnosno »uštrb«. Po jednom mišljenju ostavlja se sudu da to cijeni, mišljenje komu se ima zamjeriti to, da ono omogućava sudsku samovolju (arbitrium). Po drugom shvaćanju, a s obzirom na to, da je poravnanje teretno-komutativan ugovor, treba i ovdje primijeniti propis § 559 građanskog zakonika (Zamjena od 5/5 1864, Zbornik XVII., str. 230) o uništaju takvih ugovora zbog oštećenja preko polovine (laesio enormis); ali na ovo se može primijetiti, da se kod diobe teži drugomu cilju, a ne onomu, koji stranke imaju u vidu kod teretno-komutativnih ugovora, a taj cilj je, kod diobe, težnja za diobnom jednakošću djelača, zbog čega bi se ovdje, za uništaj diobe, trebalo zadovoljiti i manjim oštećenjem od onoga u § 559 građanskog zakonika. b) Drugi način diobe je dioba izbranim sudom. To je obavezni izbrani sud za razliku od neobaveznoga, fakultativnoga, izbranoga suda. (V. ovdje čl. 29 i 30 Uredbe-zakona o ubrzanju rada, gore navedenu.)

6. Pravni karakter zadruge. Ljudske zajednice mogu biti, u pravnom smislu, ili obično smjesništvo ili pravna (moralna) lica. U prvom slučaju, podmeti (subjekti) prava to su fizička (prirodna) lica (natürliche Personen), i samo je ta osobenost kod smjesništva, u sravnjenju s čisto individualnim privatno-pravnim interesima, što su, u smjesništvu, privatno-pravni interesi pojedinaca smješani tako, da se znaju samo idealni (alikvotni) dijelovi smjesničara, bez njihove materijalne određenosti. Inače, svaki smjesničar ostaje potpuni gospodar svojih prava u smjesništvu i može njima slobodno i samostalno raspolagati. Jedino, u koliko je riječ o upravljanju smjesništva, rješava većina. Kod pravnoga lica, naprotiv, vlasnik je sama zajednica, ona je tu podmet (subjekat) prava (odnosno obaveza), podmet različan od fizičkih lica koja sastavljaju zajednicu (mi uzimamo samo ovu vrstu pravnih lica, zajednice, Vereine, Körperschaften; kao što je poznato, imamo još dvije vrste pravnih lica: zavodi, Anstalten, i zadužbine, Stiftungen; ove, više kao jedna podvrsta (Abart) prvih, Anstalten). Otuda, ni jedan zajedničar nema prava raspolagati ni jednim dijelom imovine pravnoga lica, a po pravilu: da nitko ne može raspolagati onim što nije njegovo.

Pitanje o tome, da li je zadruga pravna ličnost, kao što vidimo, od velike je važnosti. Da navedemo samo još ovu pravnu posljedicu jednoga ili drugoga rješenja istoga pitanja: Odgovara li i zadruga za štetu, koju bi starješina počinio, u vršenju svoje starješinske vlasti i dužnosti, trećim

licima? Ako je zadruga pravna ličnost, tada bismo, usvajajući organsku teoriju o pravnim licima, mogli odgovoriti potvrdno. Samo, kako je naš građanski zakonik, kao sljedbenik Austrijskoga građanskog zakonika, to će reći kao sljedbenik pandektnoga (rimskoga) prava, primio, nesumnjivo, teoriju fikcije kod pravnih lica (teorija organska je novijega datuma), to, ako bi zadruga bila pravno lice, ona ne bi mogla biti odgovorna trećim licima za štete, koje im eventualno starješina počini, jer ovdje, kod pravnog lica kao fikcije, vrijede pravila o punomoći, a po tim pravilima vlastodavac, u jednom ovakvom slučaju, nije vezan postupkom punomoćnikovim. Međutim, ako zadruga nije pravno lice već obično smjesništvo, tada s gledišta Srpskog građanskog zakonika, kod pitanja o njenoj odgovornosti za starješinu još manje može biti dvojbe: ona ne bi odgovarala trećim licima za štete, koje bi im starješina počinio, pa baš i da ih je počinio prilikom vršenja posla, za koji je bio ovlašćen. Kod smjesništva se mogu tu primijeniti samo pravila o punomoći, a nikako i nikad organska teorija, koja pretpostavlja, da zajednica ima karakter pravne ličnosti. Jedino bi zadruga, ako je ona obično smjesništvo, mogla odgovarati za starješinu po načelu solidarnosti zadrugara, načelo koje ne nalazimo formulirano u građanskom zakoniku, već ga samo možemo tražiti u pravu običajnom.

Građanski zakonik je sasvim protivrječan odnosno pravnoga karaktera zadruge. Jer, dok u §§ 36 i 58 izrično veli, da je i zadruga »jedno lice moralno« (međutim, što se tiče § 206 istog zakonika, po kome se »savjesnost ili besavjesnost« kod državine u zadruzi računa prema starješini, taj propis nije u tom smislu konkludentan), dotle se to potire posebnim propisima o zadruzi (u glavi 15 drugoga dijela G. Z.), a naročito §§-ima 515 i 521 (a možda i ovim stavom: »Zadruga može u sebi zaključavati prava inokosnosti... pripadajuća...« u § 58). Ako bi se primijetilo da stav: »Zadrugar u smjesi živeći samo svoj dio zadužiti može; i zajmodavci, koji su jednom bez znanja družine zajam činili, samo se iz njegovog dijela namiriti mogu...«, u § 515, ne mora da znači, da se ovi zajmodavci mogu isplatiti još i za trajanja zadruge, već, može biti tek po prestanku ove, da, dakle, ista odredba ne rješava, na jedan nesumnjiv način, rečeno pitanje u tom smislu, da zadruga nije pravno lice, treba odgovoriti da, bar poslije § 471 točka 2 Građanskog sudskoga postupka (po kojoj odredbi ne mogu se uzeti u popis »zajedničke stvari [§ 510 i 515 G. Z.], dok se dio osuđenoga ne istavi; no međutim može se i na to zabrana staviti«), (§ 515 građanskog zakonika nesumnjivo daje pravo ličnim zajmodavcima jednog zadrugara da se iz njegovoga dijela naplate i prije razvrgnuća zadruge, a to znači da, po tom propisu, zadruga nije pravno lice. Međutim § 521 građanskog zakonika, po kome »Na slučaj smrti svaki u zadruzi, koji ličnu sposobnost ima, o svome dijelu raspolagati može...«, nije mogao ni jednoga trenutka biti drukčije tumačen nego tako da zadruga nije pravno lice.

Ili kodifikator od 1844 nije u §§ 36 i 58 građanskog zakonika dovoljno mjerio svoje riječi, kada je i zadrugu okvalificirao kao pravno lice, ili je pak u glavi o zadruzi napustio tu kvalifikaciju. U svakom slučaju, a po onom poznatom interpretacionom pravilu, da pravu misao zakonodavčevu o karakteru izvjesne pravne ustanove treba tražiti u onim propisima, gdje je glavno sjedište odredaba o toj ustanovi, mi ćemo stati na gledište, da u srpskom pravu zadruga nije pravno lice, već samo jedno smjesništvo bez te karakteristike. Mi smo već kazali naprijed, govoreći o pitanju da li između oca i sina postoji zadruga, da je građanski zakonik iz osnova izmijenio oblik zadružnoga vlasništva i, umjesto kolektivnog oblika, kakav je ono imalo u običajnom pravu, dao mu individualan oblik, s tom razlikom samo, što individualni oblik zadružne svojine nije inokosan već smjesnički. Otuda i ono pravo svakoga zadrugara, da se može odijeliti i da svojim još neodijeljenim dijelom može slobodno, i inter vivos i mortis causa raspolagati, sve odlike obične rimske (kviritarne) in-divisio, a ne kolektivnoga oblika svojine. Ali, ako je u tom pogledu srpski zakonodavac od 1844 odstupio od običajnog zadružnog prava, on je ovo zadržao u pogledu funkcioniranja zadruge: tu je zadruga, i po građanskom zakoniku, kolektivistička (komunistička) ustanova. To njeno svojstvo ogleda se poglavito u onoj potpunoj je-

dnakosti zadrugara odnosno njihovih dužnosti i prava. Svaki zadrugar ima za dužnost da radi, u granicama svojih tjelesnih i duševnih moći, bez obzira na veličinu njegovoga udjela u zadružnoj imovini. Onaj zadrugar, čiji udio bi bio najveći, mora da radi onoliko isto, kao i onaj čiji je udio najmanji. I, obrnuto, u pogledu prava (na izdržanje, školovanje, njegu u bolesti, odbranu i t. d.), zadrugaru, koji ima najmanje u zadružnoj imovini, pripadaju ista prava, kao i onom, čiji udio je najveći. Dokle god zadruga traje, stvar stoji tako, kao da svi zadrugari imaju podjednake dijelove u zadružnim dobrima, odnosno kao da ta dobra ne bi pripadala njima individualno već porodici kao ideji. Dakle, onako isto kao i u običajnom pravu, s tom rezervom samo što nad tim kolektivnim životom i radom stoji stalna prijetnja, da koji od zadrugara ne upotrijebi svoja individualistička prava, koja mu je, za razliku od običajnoga prava, obezbijedio građanski zakonik, i koja su prava, odmah po stupanju na snagu toga zakonika, počela proizvoditi destruktivno djelovanje na zadružni oblik srpske porodice.

Literatura: B. Bogišić, De la forme dite »inokosna« de la famille rurale chez les Serbes et les Croates (1884) (najprije objavljena u briseljskom časopisu: Revue de Droit International et de législation comparée, 1884, br. 4. pod nešto drukčijim naslovom: D'une forme particulière de la famille rurale chez les Serbes et les Croates, srpski prijevod od Jovana Aćimovića: O obliku nazvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata, Beograd, 1884); Sl. Jovanović, Dr. Jovan Hadžić-Svetić kao zakonopisac (u knjizi: Život i rad Dr. Jovana Hadžića-Svetića, izdanje Matice Srpske, Novi Sad, 1899); J. Krainz, E. Pfaff, A. Ehrenzweig, System des österreichischen allgemeinen Privatrechtes, 1, 1913, 173).

Zadružno pravo u Crnoj Gori. Najprije je i u Crnoj Gori, kao i u Srbiji, porodična zadruga bila ustanova isključivo iz oblasti običajnog prava. Zatim je, kao i u Srbiji, ona postala predmetom pisanih zakona. Tako, o zadruzi porodičnoj sadrži odredbe »Zakonik Danila Prvog Knjaza i Gospodara Slobodne Crne Gore i Brdah, ustanovljen 1855 godine na Cetinje«. Zakonik ovaj, koji nosi datum »23 aprila 1855 goda od rođenja Hristova« s potpisom, poslije potpisa kneza Danila, još i državnoga sekretara, M. Medakovića, imao je 95 članova, i još jedan mali uvod, u čijem početku stoji: da knez Danilo »u soglasiju sa glavarima i starješinama od sve Crne Gore i Brdah ustanovljava obšti zemaljski zakonik«: čl. 47 do 58 govorili su o porodičnim odnosima. Kasnije pak crnogorska porodična zadruga ušla je u opći imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru, donesen i promulgiran od strane kneza Nikole I., 25/3 1888 (redaktor toga zakonika bio je, kao što je poznato, dr. Baltazar Bogišić), s izmjenama i dopunama (»preinakama«) od 14/1 1898 (zakonik je stupio na snagu 1/7 1888, a preinake 1/4 1898). Ipak, i pored ove kodifikacije, nije običajno pravo izgubilo svaku važnost za porodičnu zadrugu u Crnoj Gori, jer se, u čl. 678 odjeljak 2, kaže, da će se o porodičnoj zadruzi izdati podrobniji propisi u posebnom zakonu, pa se, zatim, u trećem odjeljku istoga člana, dodaje: »Međutim, treba se, u svemu tome, vladati po dosadašnjim običajima, u koliko se ne izmjenjuje pravilima ovoga razdjela«. Kako, pak, posebni zakon, o kome je gore riječ, nije još donesen, to znači da se, u granicama obilježenim u navedenoj odredbi, ima na porodične zadruge primjenjivati običajno pravo.

Crnogorski imovinski zakonik ne služi se izrazom zadruga već izrazima: domaća zajednica, kućna zajednica, kuća. »Doista, veli dr. M. Vesnić, pozivajući se na malo prije citiranu studiju dr. B. Bogišića, izraz kuća je saobrazniji duhu našeg jezika, a on je i historijski opravdan. Pored ostalih spomenika naših mi nalazimo i u darovnoj povelji kneza Ivana Crnojevića manastiru cetinjskomu, pisanoj 4/1 1785, naziv kuća u smislu zadruga« (opći imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru i njegova važnost za nauku i zakonodavstvo, u Godišnjici Nikole Čupića, 12, 1891, 179). Primjetit ćemo ovdje, da je pretjerano reći da izraz kuća, u našem jeziku i u našoj historiji, ima prevagu nad izrazom zadruga, izraz koji je stekao, kao rijetko koji, pravo građanstva, kako u jeziku tako i u historiji srpskoga naroda.

Čl. 686 crnogorskog imovinskog zakonika glasi: »Svaka se kuća, t. j. kućna zajednica (964, 965), smatra samostalnim imaonikom što se god tiče do-

maćih dobara i imovine (966)«. Pod »imaonikom« razumije crnogorski imovinski zakonik pravni podmet (subjekat), kao što se to vidi iz čl. 10 istoga zakonika. Otuda čl. 686 znači da je kuća (kućna, domaća zajednica) pravno (moralno) lice, a u tom smislu je i čl. 964, koji, u prvom odjeljku, drugi stav, veli: »Kuća je, dakle, kao neki odlučeni pojam za obitelj koja se smatra da je nosilica ukupnog domaćeg rada i imovine«, a u drugom odjeljku in fine: »...Kuća je nepodijeljena, te se ona sama i smatra imaonikom (686)«. Međutim, kao što smo već vidjeli, u srpskom pravu je sporno, da li je porodična zadruga pravno (moralno) lice ili ne, i mi smo uzeli, šta više, da ona u tom pravu nije pravno lice. Prema tome, po crnogorskom imovinskom zakoniku, vlasnik je dobara kućne (domaće) zajednice i kuće sama zajednica, kuća, a nisu to pojedini članovi zajednice; svojina je tu, sve dotle dok zajednica traje, kolektivna a ne individualna. I ovo ne vrijedi samo za stara dobra (iz starine), za starinu, već i za dobra nova (prinovljena), što jasno izlazi iz čl. 688 toga zakonika, u čijem prvom odjeljku stoji: »Ni muški ni ženski članovi kuće nemaju u opće, sami po sebi, pravo da trudom svojim sebi teku osobinu (967, 968), jer sav dobitak koji dolazi od njihove radnje, dok su u zajednici, pripada kući«.

Otuda i propis čl. 695, po kome: »Nijedan kućanin nije vlastan prodati, ni drugim kakvim ugovorom ustupiti dio koji ima u domaćem imanju, dok god neodijeljen živi u domaćoj zajednici«. Pošto je, za trajanja zajednice, ova, kao pravni podmet, vlasnik kućnih dobara, to je razumljivo da ni jedan član zajednice (kućanin) nema prava raspolagati ugovorom, bilo jednim određenim dobrom zajednice, bilo nekim idealnim (alikvotnim) dijelom svih ili samo nekih domaćih dobara (contra srpsko porodično zadružno pravo): nitko nema prava raspolagati onim, što nije njegovo. Tek kada se jedan kućanin odijeli, može on raspolagati onim što mu, diobom, padne u dio: on je sada od toga pravni podmet i vlasnik.

Ipak, od pravila da je domaća zajednica jedini gospodar domaćih dobara, učinjen je izuzetak u čl. 703, koji propisuje, kako će se postupati, kada je kućanin lično dužan, t. j. kada je njegova obaveza takva, da za nju kuća ne odgovara, a to je, u načelu, svaki dug, koji je kućanin učinio bez ovlašćenja starješine i zajednice (čl. 696: »Za dugove pojedinih kućana, učinjene bez ovlasti starješine i kuće, odgovara sam kućanin dužnik; za takve dugove kuća nikako odgovarati ne će, ako je i u koliko je od toga kakve koristi imala«. Za slučajeve, u kojima još, osim slučaja predviđenog u posljednjoj rečenici navedenog člana, odgovara kuća za obaveze kućanina, preuzete bez ovlašćenja starješine i kuće, vidjeti članove 697 à 702). Ovaj propis je odstupanje od pravila, da je domaća zajednica pravno lice, jer po tom pravilu lično zaduženje člana zajednice, onako isto kao ni pravni poslovi iz čl. 695, ne bi moglo imati djelovanja na zajednicu i njen pravni život: povjerilac člana-dužnika bio bi prinuđen da čeka da taj član istupi iz zajednice, pa da se može iz njegovog dijela isplaćivati, a pošto je u opće to istupanje stvar slobodne volje člana-dužnika (njegovo je pravo, da se odijeli kada on hoće, a ne kada bi njegov povjerilac to želio), onda bi, sljedstveno, momenat isplate povjeriočeve bio, u tom slučaju, sasvim neizvjestan, uzimajući da član-dužnik nema nikako ili nema dovoljno svoje osobine. Međutim, ovako nije. Po čl. 703, u takvoj pretpostavci, kuća bi bila dužna odijeliti od sebe člana-dužnika, inače, ako ona to ne bi učinila u roku od 2 mjeseca, od kada je povjerilac to od nje tražio, smatrat će se da je kuća primila na sebe dug člana-dužnika (čl. 703 odjeljak 2: »Ako kuća ne bi htjela odijeliti takova člana-dužnika, onda već samim tijem uzimlje na se sav njegov dug, i koliko god bi on prelazio vrijednost njegova dijela, treba da ga kuća za nj potpuno namiri, od skupnog domaćeg imetka«; odjeljak 3: »Uzimlje se da kuća neće da odijeli člana-dužnika, kad tužitelj, preko suda, javi domaćinu iskanje o tome a ovaj za 2 mjeseca to ne učini«). Dakle, ovdje lični povjerilac člana-dužnika dolazi do naplate svoje tražbine odmah, onako isto kao da je njegov dužnik kakvo inokosno lice. Razlika je, prema tome, velika između slučaja normiranog čl. 703 i onoga iz čl. 695. Po ovom posljednjem propisu, dakle, ako član kuće otudi svoj dio, niti je kuća dužna odijeliti člana-otudioca niti njegovu obavezu na se uzeti, a,

tako isto, ovaj član ne mora tražiti diobu da bi pribaviocu predao otuđeni svoj dio: pribavilac ima da čeka da se član-otuđilac, ako i kada bude htio, odvoji od zajednice. Mi, razumije se, apstrahiramo ovdje pitanje, da li je zaključeni ugovor u opće punovažan, budući da je otuđena stvar tuđa, t. j. domaće zajednice kao pravnog lica, a ne člana-otuđioca. Kao što je poznato, ovo pitanje nije raspravljeno na isti način u svim zakonodavstvima.

Tek samo onda, kada kuća spadne na jedno čeljade, može ovo »slobodno raspolagati svim kućnim imanjem, kao što bi svojom vlastitom osobinom«, ali i to samo dotle »dok, umnoženjem kućnih članova, s nova ne postanu primjenjiva pravila koja se izlažu u ovom razdjelu, i koja stežu tu slobodu«: čl. 707, drugi odjeljak. Treći odjeljak ovoga člana normira prava žene, koja je ostala jedina u kući (»samohranica«), a koja se nije u toj kući rodila, nego »njenim članom udadbom postala«.

Crnogorski građanski zakonik smatra kao kuću (domaću zajednicu ili zadrugu) i užu porodicu, t. j. porodicu, koja se sastoji samo iz pretka (oca, djeda i t. d.) i njegovoga potomstva (sinova, unuka i t. d.), protivno srpskom zadružnom pravu, u kome, kao što smo vidjeli, zadruga pretpostavlja složenu porodicu, dok, u tom pravu, zadružnog odnosa nema u prostoj porodici, bar u koliko je riječ o strim dobrim (starini) i onima, koja su stečena prije 21 godine potomaka (ovo je pretežno mišljenje): takva porodica se kod Srba, u načelu, smatra inokosnom. Zakonik crnogorski je usvojio gornju ustanovu s obzirom na običajno pravo, po kome, kako je to dr. Baltazar Bogišić, redaktor toga zakonika, utvrdio, i prosta, samo od pretka i potomka sastavljena porodica sačinjava zadrugu (razumije se, ako su i ostali uslovi za to ispunjeni: zajednička imovina i zajednički život i rad).

U crnogorskoj porodičnoj zadruzi, starješina ima, svakako zbog samoga karaktera te zadruge, veću i širu vlast nego starješina srpske zadruge. Čl. 691 crnogorskoga zakonika glasi: »Domaćin zastupa kuću i domaću imovinu pred sudom i prema ostalome svijetu. Što god on kao starješina zakonito s trećima uglavi, biva da je to urađeno za samu kuću, tako da ona od toga postaje dužitelj ili dužnik«. Iz ovoga izlazi, da zadružni starješina u Crnoj Gori ima zakonsko ovlašćenje ne samo za akte upravljanja već i za akte raspolaganja, pod uslovom, da je postupio zakonito, a kada on ne postupa tako, već nezakonito, to se vidi iz prvoga odjeljka narednoga, 692, člana, gdje stoji: »Kad bi domaćin štogod zlomisleno i krijući s kim uglavio na štetu kuće, a drugi ugovornik znao za to, kuća se može odreći uglavljenoga na taj način posla«. Kao što iz ovoga propisa izlazi, crnogorski građanski zakonik ne određuje granice starješininoj vlasti na objektivan način (t. j. normirajući, koje pravne poslove on može punovažno za kuću preduzimati a koje ne), već na način subjektivan (prema dobroj ili rđavoj namjeri starješine u pogledu pravnih interesa kuće). Šta više, da kuća ne bi bila vezana starješininom pravnom radnjom, nije dovoljno da je satrješina radio »zlomisleno«, već je potrebno još i to, da je druga strana (ona s kojom je starješina svršio pravni posao) znala za starješininu mala fides prema kući. A kako se bona fides u opće pretpostavlja, to teret dokazivanja, da je starješina tako, t. j. zlomisleno, radio, i da je starješinina zlomislenost bila drugoj strani poznata, leži na kući, kao što stoji u drugom odjeljku istoga, 692, člana. (»Ipak, tko tvrdi da je za nezakonito djelo domaćinovo znala druga strana, taj to i dokazuje, inače opreka kućne čeljadi ni takova posla ne slabi«. V. ovdje još i čl. 694 i 698).

Crnogorski zakonik je u opće, kod ustanove zadruge (domaće zajednice), opširniji i jasniji od srpskoga građanskoga zakonika. Crnogorski zakonik ima 28, većinom dužih, članova, dok srpski zakonik sadrži, u glavnom, 24, mahom kratka paragrafa, tako da je prvi zakonik izvjesno bar dva puta veći ovdje od drugoga.

I Crnogorska zadruga je djeljiva, po slobodnoj volji njenih članova, dakle i pored toga što je ona pravno lice i što je njena svojina kolektivna. Djeljivost obuhvata ne samo prinovljena već i stara dobra (starinu, stožer). Da je ovako, izlazi iz čl. 695, 697, 703, 965 (odjeljak 2: »Tko od članova u kući rođenih iz nje istupi, bilo brakom bilo dijelom, on prestaje biti domaći član u ovom smislu«), 966, 967. Dakle, ni domaća zajednica iz Crnogorskoga zakonika nije ona i onakva kolektivistička

zajednica, u kojoj su pojedine generacije bile samo jedna vrsta fideikomisarnih uživalaca, bez prava da porodična dobra otuđe, odnosno zaduže, kao ni da ih podijele, onako, kako je to bilo u porodičnoj zadruzi starog običajnog srpskog prava, ili u ranijim aristokratskim porodicama. Danas, kako u našoj, tako i u crnogorskoj zadruzi, član zadruge, osim prava koja ima u pogledu uživanja zadružnih dobara (t. j. »prava na hranu, odjeću, obuću, stanovanje; pravo na opremu pri udaji i t. d.« čl. 966, prvi odjeljak, Crnogorskoga zakonika), ima još i pravo na diobu, i to pravo obuhvata i starinu kao i prinov (§§ 512, 522, 527 Srpskoga, čl. 695, 697, 703, 706, 966: »pravo na određeni dio zajedničke imovine pri diobi«, Crnogorskoga građanskoga zakonika).

Čl. 706 sadrži, za slučaj diobe, vrlo korisnu odredbu, kakve nema u Srpskom građanskom zakoniku, a to je odredbu odnosno diobe dugova. Po prvom odjeljku toga člana: »Kuća koja će da se dijeli, a ima kakvih dugova, treba da prije diobe, u dogovoru s dužiteljima, odredi koliko će koji od dijeljenika na se uzeti od dotadašnjeg domaćeg duga«. Ako se zadrugari bez toga dogovora s dužiteljima podijele, tada će svi dijeljenici samokupno odgovarati za sve dugove za koje nije bilo takvog dogovora«: samokupno t. j. solidarno (čl. 555—565 Crnogorskog zakonika).

Osim kolektivne svojine u domaćoj zajednici, postoje, u Crnoj Gori, još i drugi oblici takve svojine, a naime: plemenska svojina (čl. 709: »Svako se pleme smatra pravim imaonikom, za sve što se tiče opće plemenske zajednice [komun]. — U toj je zajednici najglavnije: gora, paša, voda...«; v. i čl. 710 à 713 o istoj zajednici) i svojina brastava (čl. 714): to su, može se reći, originalne društveno-pravne ustanove u ovoj srpskoj oblasti.

L i t e r a t u r a: É. de Laveley, La propriété et ses formes primitives (1891, srpski prijevod od Jovana M. Jovanovića, 1899); K. Kadlec, Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském (1898); D. Novakovitch, La Zadrouga (1905); Georges Todorovitch, Principes de la dévolution des successions ab intestat dans le Droit serbe (ch. VI: Système successoral dans la zadrouga serbe); M. Markovitch, Die serbische Hauskommunion (Zadruga) und ihre Bedeutung in der Vergangenheit und Gegenwart (1903); R. Gonnard, Les communautés paysannes en Croatie et Slavonie (1910); Miler, Die Hauskommunion der Südslawen (Jahrbuch der internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre, 1897—1898); Peisker, La zadrouga serbe (Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1899); Cohn, Gemeinderschaft und Hausgenossenschaft (Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, 1899); M. Zoričić, Die bäuerliche Hauskommunion in den Königreichen Kroatien und Slavonien (1897); A. Mayer, Bäuerliche Hauskommunion (Zadruga) in dem Königreiche Kroatien und Slavonien (1910); A. Đorđević, Nasledno pravo kraljevine Srbije, 1 (1910); D. Aranđelović, Nasledno pravo (1925); Utješenović, Die Hauskommunion der Südslawen (1859); A. Jovanović, Istorijski razvitak srpske zadruge; M. Radosavljević, Evolucija srpske zadruge, 1 (1886); V. Popović, Zadruga, Istorijska rasprava (1920); V. Popović, Zadruga, Teorija i literatura (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 33, 1921); Ž. Perić, Zadružno pravo po građanskom zakoniku kraljevine Srbije, 1 (1924), 2 (1920); Čed. Marković, Između oca i sinova postoji zadruga, ako žive u zajednici, 1904 (Glas Prava, sudstva i administracije); Čed. Marković, Zadruga u privatnom i javnom pravu (1904); M. Đ. Milićević, Zadružna kuća na selu; B. Petranović, O pravu nasljedstva u Srba na osnovu pravnoga običaja i pisanih spomenika (Rad Jugoslavenske Akademije, 23, 1873); B. Bogišić, Zbornik sadašnjih pravnih običaja južnih Slavena (1874).

Ž. Perić.

ZADRUŽNO PRAVO HRVATSKO. A. Kratak pogled na historiju hrvatskoga zadružnoga prava. U evoluciji H. Z. P. vrlo je važan momenat zakon od 9/5 1889, kada je u trojednoj kraljevini (hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj) porodično Z. P. definitivno ujedinjeno, dok je ono prije toga bilo dvojako: jedno, glavno, koje je vrijedilo u starom provincijalu, i drugo, koje se odnosilo na Vojnu Krajinu i imalo, prema prvom zadružnom zakonodavstvu, karakter posebnoga zakonodavstva.

1. Prava porodičnih zadruga u Hrvatskoj (t. j. trojednoj kraljevini) ulazila su, do revolucionarne godine 1848,

u opći sistem feudalnoga prava. Kao ni pojedinci, tako ni porodične zadruge, koje su se tada zvale »skupčine«, nisu bile vlasnice zemljišta, na kome su obitavale i radile: vlasništvo je pripadalo feudnomu gospodaru (vlastelinu, odnosno spahiji), a zadruga je bila samo uživalac zemljišta (urbarskoga selišta). I samo to pravo užitka podložnika (kmetova u Bosni i Hercegovini, čifčija u drugim pokrajinama tadašnje Evropske Turske) — takvo je bilo ime stanovnika i obdjelača vlastelinskih dobara — bilo je, prije 1836, sasvim nesigurno i zavisno od samovolje gospodareve. Zakon od 1836 poboljšao je u mnogom položaj podložnika pa, dakle, i seljačkih zadruga, a naročito u tome što je njime bilo obezbijeđeno pravo selidbe podložniku, kao i u tome što je njegovo pravo posjeda i uživanja urbarskog selišta dobilo jače zaštite prema vlastelinu, koji je, od tada, mogao podložnika krenuti iz selišta samo u slučajima i pod pogodbama, koje je zakon bio normirao. Po ovom zakonu, seljačke zadruge su smatrane kao pravne ličnosti i nisu se mogle dijeliti. Nasljedno pravo seljačkih zadruga, koje se ticalo, naravno, samo užitka selišta, pripadalo je, dakle, ne pojedinim članovima zadruge već samoj porodici.

1848 oslobođeni su držaoci (obdjelači) zemljišta feudnih obaveza i od podložnika postali su slobodni građani i vlasnici selišta, pa to je isto, razumije se, vrijedilo i za seljačke zadruge, ali je i dalje ostala u snazi norma o pravnoj osobi i o nedjeljivosti zadruge. Samo, u praksi, preko te norme se ubrzo počelo prelaziti, i zadruge su se naglo otpočele dijeliti: pod uticajem ideja o slobodi, svaki član zadruge želio je da što prije raskine porodično-zadružnu vezu, koja je ograničavala njegovu individualnu slobodu. Ali, to razdrobljavanje zemljišta povlačilo je za sobom sve veće osiromašenje seljačkoga staleža, i zato je naredbom bana Jelačića od 7/4 1850, do donošenja novog i naročitog zakona o seljačkim zadrugama, obustavljeno svako dalje dijeljenje zadruga i uništene sve ranije učinjene diobe, koje još nisu bile izvršene. Diobe zadruga produžile su se tada potajno, tako da je namjesničko vijeće 1851 našlo za korisnije da dopusti diobu, pod uslovom, da poslije diobe »gospodarstva ostanu barem kolik je četvrt urbarske naselbine«. Međutim, neprestano se čekalo na zakon o zadrugama, koje su još uvijek potpadale pod običajno pravo. Ovako je ostalo i poslije uvođenja, 1853, u Hrvatskoj, Austrijskoga građanskoga zakonika (od 1811), koji je ostavio uređenje zadruga političkim zakonima (§ 761), kao i poslije carskoga patenta od iste, 1853, godine (koji je potvrdio bivše podložnike u stečenom pravu vlasništva, s tim da buduće zakonodavstvo uredi pitanje »o nasljedstvu na dobrih seljačkih i o komadanju zemalja«) i gruntovnice uvedene 1855.

I ako je još 1860 povraćen hrvatski ustav, tek je sabor od 1868 uspio da donese prvi zakon o hrvatskim zadrugama, ali ovaj zakon je ubrzo zamijenjen novim, od 1870, članak IV., pod imenom: zakon »o uređenju zadruga u kraljevinah Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji«. Ovaj zakon je bio dopustio dijeljenje zadruga, naročito onom odredbom, po kojoj je svaka žena, »koja se makar kada iz zadruge izudala«, mogla zahtijevati diobu, ako joj više ne žive roditelji, od kojih imanje proizlazi. Diobe zadruge počele su poslije toga zakona da uzimaju takav mah, da se je, u interesu seljačke privrede, morao donijeti nov zakon — »zakonski članak sabora kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 6/10 1872 o pravostaji za diobe zadružnih dobara na temelju zakonskog čl. IV.: 1870« — koji je obustavio svaku diobu zadružne imovine po zakonu od 1870 i svako raspolaganje idealnim dijelovima iz nerazdijeljene imovine. Međutim, novi zakon od 3/3 1874 o zadrugama stao je na suprotno gledište: smatrajući instituciju zadruge preživjelom, išao je za tim da ubrza njeno raspadanje. Ovaj zakon, koji se je odnosio samo na t. zv. urbarske zadruge, ne baveći se zadrugama plemićskim (u čemu se, također, razlikovao od zakona 1870), nije bio jasno regulirao pitanje: da li je jedan član zadruge mogao slobodno raspolagati t. zv. idealnim dijelom zadružne imovine, t. j. onim dijelom, koji bi, po izvršenoj diobi, mogao pasti na njega. Zakon od 8/12 1877, kojim se dopunjuje zakon od 3/3 1874, normirao je to pitanje tako, da se to pravno ovlašćenje nije priznavalo pojedinim članovima zadruge, iz čega izlazi da je zakonodavac od 1877 djelimično popustio u onom svom i suviše individualističkom shvaćanju zadruge iz

1874, kada je zadruzi skoro dao karakter običnog smjesništva, rimske indivisio (§ 825 à 858 O. G. Z.).

Napokon je 9/5 1889 donesen novi zakon koji je, s izmjenama i dopunama od 30/4 1902, i danas na snazi u Hrvatskoj.

2. Porodične zadruge u bivšoj Vojnoj Krajini (Vojnoj Granici). U početku su i prava krajiških porodica bila osnovana na feudalnim ugovorima: one su imale »uživno vlastničtvo«, kojim su šta više, od 1754, mogle raspolagati prodajom, odnosno zalaganjem. Ali feudalni gospodari (pretpostavljenici) slabo su se držali tih prava i svojevoljno su odlučivali o imovini krajišnika (graničara). Zato je 1/11 1807 izdan zakon po kome se »sva ležeća dobra, koja pojedinci ili cijele obitelji u krajini posjeduju kao svoja, imaju smatrati kao prava vojnička lena (feudi), na koja posjedniku uz pridržaj Njegovomu Veličanstvu pripadajućeg vrhovnog vlastničtva, pripada vjekovito uživno vlastničtvo, ako on ispunjuje sve krajiške dužnosti...« Prema ovome, za razliku od porodičnih zadruga, i u opće od podložnika u provincijalu, koji su bili u feudnim odnosima s feudalnim gospodarima (spahijama), krajišnik je »poznavao samo jednog najvišeg feudalnog gospodara, a to bješe njegov car i kralj«. Što se tiče prava diobe kod graničarskih zadruga (razumije se diobe »uživnog vlastničtva«), ono je bilo, još privilegijom od 1630, priznato. Zakon od 1807 činio je u tom pogledu ovu razliku: zadruge nisu mogle otuditi »temeljnu imovinu« (a to je selište, na kome je car i kralj imao »vrhovno vlastničtvo«), dok je »suvišpoljem« krajišnik mogao raspolagati kao svojim potpunim vlastničtvom. Krajiški zakon od 7/5 1850 ukinuo je uživno vlastničtvo i propisao da sva »ležeća dobra« graničara postaju potpunim vlastničtvom krajiških zadruga, koje su zato »dužne vršiti svekolike krajiške dužnosti«. Graničarske porodične zadruge postale su tako pravim vlasnicima selišta. Kada je ugarsko-kraljevskim manifestom od 8/6 1871 ukinuta (»razvojačena«) cijela Vojna Granica, nastala je potreba da se urede i zadružni odnosi (u dotičnim oblastima), »jer se nisu više imali obzirati na vojničku dužnost krajišnika«. Toga radi, a specijalno za varaždinsku Krajinu, koja je odmah, istim manifestom, vraćena Hrvatskoj, donesen je zakon od 8/6 1871, koji, ma da je dopuštao stvaranje, diobom, novih zadruga, nije ipak bio mnogo povoljan za zadružne odnose, pošto je po njemu mogao svaki pravi član zadruge, pa i žene, raspolagati, oporukom ili nasljednim ugovorom, onim dijelom koji mu iz zadružnog imanja pripada. Zakon od 29/12 1876 osnovan je na načelima: da se u buduće ima sprečavati osnivanje novih zadruga, da se ukine svako ograničenje u pogledu djeljivosti zemljišta i obustave »sve konzekvencije što ih je zakon od 1871 izvodio iz načela, po kojem je za zadružni temeljni imetak ustanovljen minimum od šest jutara, te da se pojedinomu članu zadruge oduzimlje povlast raspolagati s njegovim idealnim dijelom. Provedenjem ovih načela približilo se je zadružno pravo u razvojačenoj krajini onomu u starom provincijalu«. Na posljetku, a prije nego što su, manifestom od 15/7 1881, i ostale oblasti Vojne Krajine prisajedinjene Hrvatskoj, izdan je 14/4 1880 »Zakon o zadrugah« za još neprisajedinjena (neutjelovljena) krajiška područja. U tom zakonu bila su primljena mnoga načela zadružnoga zakona u provincijalu od 1874 s težnjom da se zadruge preobrate u obične privatno-pravne odnose. Od zakona od 1874 razlikovao se on u tome što je predviđao minimum zemljišnoga posjeda ispod koga nije smjelo biti diobe i što su se diobom jedne zadruge mogle stvoriti nove zadruge.

3. Na taj način u vremenu manifesta od 1881, bilo je u Hrvatskoj u snazi ne manje od 6 zakona, koji su uređivali zadružne odnose, stojeći pri tome na sasvim različitim osnovnim načelima: u području bivše Krajine, temeljni zakon od 1850, Zakon od 8/6 1871, Zakon od 29/12 1876 i Zakon od 14/4 1880, a u starom provincijalu, Zakon od 3/3 1874 i od 8/12 1877. U cilju ujednačenja Z. P. preduzete su još 1882 potrebne ankete, koje su pokazale da je, u interesu seljačkoga staleža, bilo apsolutno nužno i korisno da se i zadruge, koje su tada brojile preko 45.000 domova, održe i osiguraju. Na osnovu prikupljenih podataka, hrvatska vlada izradila je nacrt zakona o zdrugama i podnijela ga saboru na rješenje 27/6 1888: ovaj nacrt je, s izvjesnim izmjenama, postao današnji jedinstveni »Zakon od 9/5 1889 o zadrugah«.

Ovaj historički pregled izrađen je, poglavito, po knjizi Milana Smrekara, Zakon o Zadrugah od 9 svibnja 1889, Zagreb. V.: »O seljačkih zadrugah i njihovom razvitku« (Povjestni uvod), str. 1—11.

B. Sadašnje zakonodavstvo o porodičnim zadrugama u Hrvatskoj i Slavoniji sačinjava Zakon od 9/5 1889, u nekoliko izmijenjen i dopunjen Zakonom od 30/4 1902.

Zakon od 9/5 1889 ima 64 paragrafa, podijeljena u 9 poglavlja. Osmo poglavlje (§ 59) posvećeno je plemićskim zadrugama.

Poglavlje I. O zadruzi u opće (§§ 1 do 7).

1. Članovi zadruge (§§ 1 i 2). Po § 1 svaka muška i ženska osoba smatra se članom porodične zadruge pod uslovom: a) da se je, u bivšem provincijalu 1/4 1848 a u području bivše Hrvatsko-Slavonske Krajine 7/5 1850, zatekla kao »suposjednica na zadružnom zemljištu«, b) ili da se je kasnije rodila od zadrugara u zakonitom braku, c) ili da se je u zadruzi priženila ili udala i d) da je u zadrugu primljena naročitim ugovorom. Od dana stupanja na snagu Zakona od 9/5 1889 može jedno lice postati članom zadruge samo uz pristanak svih zadrugara i uz potvrdu kotarske vlasti. Kao što vidimo, Zakon od 1889 ne daje definiciju zadruge, ali nju sadrži zakonski članak IV. od 1870, gdje stoji: »Više porodica ili kućana (domara), koji na jednoj potkućnici (domu) pod jednim kuće gospodarom živu i zajedno gospodare, to jest teže nerazdijeljene nepokretnine i zajedno uživaju plodine istih, sačinjavaju oni patrijarhalnu svezu koja se zadruga zove«. Nijedan od kasnijih zakona ne daje definiciju zadruge već samo određuju, tko se sve smatra kao zadrugar, pa se toga držao i zakonodavac od 1889. Prema ovom zakonu, kao što se iz gornjega vidi, mogu biti i ženska lica članovi zadruge, i to ne samo porodom ili udajom već i ugovorom. Za zadružni odnos srodstvo nije uslov sine qua non, t. j. u zadruzi može biti i stranih, srodstvom nevezanih lica, koja su u zadrugu primljena naročitim ugovorom (V. Krišković). »Uzadruženje se bitno razlikuje od adopcije, jer ovom nastaje pravni odnos samo između poočina, pomajke i posinka, pokćerke (§ 183 O. G. Z.), dok uzadruženi član dolazi u pravni odnos s cijelom zadrugom« (V. Krišković). Prema § 2 nezakonita djeca zadružne ženske osobe mogu postati članovi zadruge pozakonjenjem. Nebračna djeca rođena u zadruzi imaju pravo na izdržavanje i, u slučaju diobe zadruge, na odštetu za trud uložen u zajedničku privredu.

2. Pravno obilježje zadruge (§§ 3 i 4). Da bi zadruga postojala prema trećim licima, nužno je da su »nepokretnine u zemljišniku upisane na zadrugu kao vlasnicu« (§ 3). Bez takvoga upisa u gruntovne (baštinske) knjige, nema zadruge u vanjskim pravnim odnosima, i ako bi inače članovi porodice živjeli u zadružnom obliku (takvih slučajeva ima naročito u Srijemu, gdje su nepokretnosti zavedene u gruntovnici na pojedine članove ili na pojedine porodice u zajednici). § 4. osvećava pravilo da zadruge imaju sposobnost da stiču svaku vrstu pokretnih i nepokretnih dobara.

3. Zabrana raspolaganja idealnim dijelom (§ 5). Ovaj propis sadrži dva pravila: a) ni jedan član zadruge nije vlastan raspolagati, ni inter vivos ni mortis causa, dijelom u zadružnoj imovini, koji bi mu pripao prilikom diobe. Ovo je vrijedilo i za potajno odijeljenoga zadrugara, jer — po ranijom jurisdikciji — potajne diobe pravno ne postoje, dok se »oblastno« ne sprovedu (rješenje stola sedmorice). Međutim, novija sudska praksa tumači, da član potajno razdijeljene zadruge može oporučno raspolagati svojom imovinom. Osim toga, u opće, čim je dioba zatražena, može član zadruge svojim dijelom raspolagati (rješenje stola sedmorice). Osoba primljena u zadrugu postaje samim tim suvlasnikom u svoj zadružnoj imovini, i pogodbe, koje bi se tomu protivile, bile bi ništetne (rješenje kralj. zem. vlade, 1890). Drugi odjeljak §-a 5 bavi se »oporučnim odredbama« (raspolaganja na slučaj smrti) koje imaju za predmet idealni dio jednog zadrugara, a koje su učinjene prije Zakona od 29/12 1876 i 14/4 1880 (koji su ih bili zabranili), i normira uslove pod kojima će one vrijediti i poslije stupanja na snagu ta dva zakona: to je obična primjena pravila o stečenim pravima; b) ne mogu se, za trajanja zadruge, dijelovi pojedinih članova zadruge u nepokretnim

dobrima ove opterećivati u baštinskim knjigama »niti privolom njihovom niti ovrhom«. »Predstavnik jedne obitelji u zadruzi, odnosno zadružni član komu pristoji pravo, na osnovu Zakona od 9/5 1889 (§ 55), da traži razlaz zadruge, može slobodno raspolagati zadružnom imovinom za slučaj smrti« (rješenje stola sedmorice).

4. Obaveze iz pogodaba i štete: § 6 a). Dok god traje zadruga, ne mogu se, u načelu, naplaćivati iz zadružne imovine obaveze pojedinih članova pa, dakle, ni iz onoga dijela koji bi zadrugaru-dužniku pripao pri diobi zadruge, i to bez obzira na porijeklo obaveze zadrugareve. Samo ako učinjena šteta proizlazi iz kakve protivpravne radnje zadrugara koja je i kaznenim zakonikom kažnjiva, imaju prava kako država (za krivične troškove) tako i oštećeni pojedinac da traže da se, radi naplate, »dio dotičnoga zadrugara izluči u gotovu novcu, ako naime zadruga sama ne bi htjela preuzeti te obveze« (§ 6, odjeljak 3 i 4). b) Ovo važi za obaveze nastale pod novim Zakonom o Zadrugama (od 1889); međutim, što se tiče obaveze pojedinih zadrugara učinjenih prije novoga zakona, »vlastan je vjerovnik, odnosno oštećenik, ako zadruga ne bi htjela priznati obvezu iz pogodbe, odnosno odštetiti štetu, tražiti za svoje namirenje, da se izluči dio dotičnoga zadrugara, koji ga ide iz zadružne imovine...« (§ 6, 1 odjeljak). c) U svakom slučaju, ako dio zadrugara-dužnika bude izdvojen radi namirenja njegovih povjerilaca, gubi on svako dalje pravo na zadružnu imovinu, i to »u bivšem krajiškom području za svoju osobu, a u području bivšeg provincijala zajedno sa svojom obitelji« (§ 6, 1 odjeljak). d) Ako bi zadruga izmirila dug zadrugara-dužnika, to će se ovomu, prilikom diobe zadruge, uračunati u dio (§ 6, odjeljak 6 i posljednji). e) Za izdvajanje dijela zadrugarevog nadležna je kotarska oblast, a ako je zadruga uzela na sebe obavezu da plati dug zadrugarev, prestaje nadležnost upravnih vlasti: jedino su sudske vlasti nadležne za sporove koji bi se tu mogli pojaviti (rješenja kralj. zem. vlade, 1894, 1899).

5. Ustanovljivanje vrijednosti selišta: § 7. U ovom propisu nalaze se pravila o tome kako će se, pri diobi, odnosno izdvajanju dijela jednog zadrugara u slučajevima § 6, vršiti procjena cjelokupne zadružne imovine.

Poglavlje II. Uprava i zapt zadružni (§§ 8—28).

1. Kuće gospodar: §§ 8. i 9. a) Biraju ga i smjenjuju apsolutnom većinom svi muški i ženski članovi koji su navršili 18 godina. Izbor se prijavljuje općinskom poglavarstvu, koje o tome izdaje izabranomu starješini uvjerenje. Ako se zadrugari ne mogu da slože u izboru starješine, njega tada po saslušanju zadrugara, određuje općinsko poglavarstvo. Može biti izabrana i ženska osoba, ako ne bi bilo muškog zadrugara sposobnog za tu dužnost (§ 8, odjeljka 6). Za slučaj da nema u zadruzi nijednog zadrugara doraslog da upravlja zadrugom, naimenovat će općinsko poglavarstvo za zastupnika zadruge »štitnika ili skrbnika malodobnika ili skrbljenika živućih u zadruzi«. b) Vlast gospodara kuće je upravna, i otuda se, u pogledu poslova koji spadaju u redovno gospodarenje, prosuđuje po ustanovama §§ 1002 do 1026 općega građ. zak. (M. Smrekar). U sporovima zadruge s trećim licima, zadrugu zastupa gospodar kuće, na čije ime glase svi parnički akti, kao što se i državinski pravni odnosi mogu, u koliko se tiče zadruge, zasnovati samo radnjom gospodara kuće: jer je zadruga, u hrvatskom pravu, pravno lice, »juristička osoba« (rješenje stola sedmorice). Kuće gospodar dužan je marljivo i pošteno nastojati oko posla i naknaditi svaku štetu koja nastane njegovom krivicom (M. Smrekar). Kuće gospodar ne nosi ličnu građansko-pravnu odgovornost prema trećim osobama za poslove kućnoga gospodarstva (rješenje stola sedmorice).

2. Uprava zadružnom imovinom: § 10. U ime svih članova zadruge upravlja zadružnom imovinom gospodar kuće. Kod poslova, koji ne spadaju u redovno gospodarenje, kao i kod onih kojima će se nepokretni imetak opteretiti ili zamijeniti, ili se inače njima dira u suštinu njihovu, potreban je pristanak apsolutne većine zadrugara. Za pravne poslove odnosno nepokretnih dobara potrebna je i potvrda »tutorstvene oblasti«, ako u zadruzi ima lica pod tutorstvom ili staralaštvom. O prigo-

vorima pojedinih zadrugara rješava općinsko poglavarstvo uz pravo žalbe (»utoka«) na kotarsku oblast.

3. Otuđivanje, zaduživanje i ovrhe: §§ 11—18. a) Zadruga ima pravo otuđiti (»odsvojiti«) pojedine dijelove zadružnoga selišta samo uz potvrdu kotarske oblasti, da se tim ne krnji minimum (»najmanja izmjera«) zadružnoga zemljišnoga posjeda, koji minimum zakon utvrđuje. Ovo ne važi, razumije se, za eksproprijaciju, »razvlastbu« (M. Smrekar). Ali, prema rješenju kralj. zem. vlade od 14/12 1899: »Od zadružnoga selišta ispod najmanje izmjere može zadruga odsvojiti pojedine čestice onda kada je u isto vrijeme mjesto odsvojenoga stekla drugo zemljište, kojim prvobitni svoj posjed potpuno nadomješta«. Ovo vrijedi i za slučaj razmjene (»zamjene«). b) § 12 sadrži uslove pod kojima se može i »najmanja izmjera zemljišta« u cjelini prodati (za šta je potreban jednoglasan zaključak svih zadrugara i dozvola kotarske oblasti), razmijeniti ili opteretiti. (V. ovdje i bansku naredbu za izvršenje Zakona od 1889). c) § 13 govori o prinudnoj naplati (ovrha) iz »najmanje izmjere« zadružnih nepokretnosti (na pr. naplata poreza i drugih javnih dažbina i naplata troškova i odštete koja proističe iz kažnjivih djela). d) § 14: po pravilu, privatna potraživanja ne mogu se naplaćivati iz »najmanje izmjere« zadružnoga zemljišta. Ali »ako tražbina ovrhovoditelja bez kamata i troškova nadmašuje dvostruki iznos čistoga katastralnoga dohotka, može on odmah zatražiti ovrhu prodajom zemljišta u najmanjoj izmjeri« (§ 14, odjeljak 1). Inače povjerilac u pogledu najmanje izmjere ima samo pravo sekvestracije posjeda, a prodaji najmanje izmjere u ovom slučaju može se pristupiti samo onda kada povjerilac ni poslije 2 godine nije izmiren iz prihoda sekvestriranoga dobra. Za vrijeme trajanja sekvestra ostaju članovima zadruge na besplatno uživanje sve zgrade, dvorište i potkućnina (§ 15). e) § 17: izmijenjen i dopunjen § 2 Zakona od 30/4 1902, propisuje da zadrugar može istupiti iz zadruge »otpremninom«, ako na to pristanu svi zadrugari s pravom glasa. Otpremnina se može sastojati bilo u pokretnim bilo u nepokretnim stvarima. Da su svi, u pogledu otpremnine, uslovi zakona ispunjeni potvrđuje kotarska oblast. f) § 18 određuje veličinu »najmanje izmjere« zadružnoga zemljišta, ispod koje se zadružno imanje može samo uslovno otuđiti ili opteretiti, a nikako cijepati. U § 35 navedena izmjera vrijedi samo za zadruge od 2 do 6 duša, »dočim se za svakih 6 duša više ista izmjera priračunati mora«. Za diobu zadruge važi § 35 Zakona od 1889, prema kome se dioba ne može dopustiti, ako za svaku diobnu granu nije osigurana najmanja izmjera od 3 odnosno 4, 6 ili 8 jutara.

4. Zadružni kućni računi: § 19 stavlja kućnomu gospodaru u dužnost da zadruzi polaže za svaku godinu račun. Za slučaj neizvršenja, odnosno i povodom samoga izvršenja ove dužnosti, predviđeno je i eventualno učešće vlasti.

5. Posebna privreda zadrugara: §§ 20 i 21. a) § 20 postavlja pravilo, da sve ono što steče bilo kućni gospodar bilo koji član zadruge jeste zadružno dobro. b) Ali može u zadruzi jedan član imati i svoje posebno dobro, koje se naziva »osebunjak« (srpska osobina). Zadrugar ima da dokaže, da je izvjesno dobro osebunjak. § 21, koji postavlja pravilo: da je svaki član zadruge dužan raditi po naredbi kućnog gospodara »na probitak i korist zadruge«, veli dalje, da zadrugar, bez povrede ove svoje dužnosti, a dozvolom kuće gospodara, može raditi i za sebe sama, i onda je ono što pribavi njegova svojina, kojom može slobodno raspolagati. Miraz žene sačinjava posebni imetak njenog muža (rješenje kralj. zem. vlade, 1900). c) Zato što svaki zadrugar, po pravilu, radi za zadrugu i njoj teče, ima on pravo na izdržavanje iz zadruge. Zadruga je dužna svoje članove izdržavati i pravni poslovi, sklopljeni između zadruge i pojedinog njenog člana, a koji se protive ovoj zakonskoj ustanovi, jesu ništetni (rješenje kralj. zem. vlade, 1895).

6. Kućni zapt i zadružne razmirice: §§ 22—28. a) § 22 sadrži odredbe o dužnosti poštovanja i pokornosti zadrugara prema gospodaru kuće i o dužnosti gospodara kuće da se stara o svim ukućanima. b) Prema § 23, o upotrebi prihoda zadruge koji pretekne koncem godine rješava zadruga većinom glasova. c) § 24 govori o

*

disciplinskoj vlasti starješine i općine prema nepokornim i neposlušnim kućanima. d) § 25 normira pravo zadrugara da se obrati žalbom općinskoj vlasti protiv kućnoga gospodara, koji ne bi vršio nikako ili ne bi vršio pravilno svoje starješinske dužnosti. Općinska vlast može ovdje postupati i po svojoj vlastitoj inicijativi. Ako opomena ostane bez uspjeha, općina može starješinu razriješiti dužnosti kuće gospodara, a prema okolnostima i kazniti. e) § 26 određuje kaznu kojom općina može kazniti prekršenje kućnoga zapta (to je zatvor u općinskoj kući od 12 sati do 8 dana, koji se može pretvoriti i u prisilni rad u korist općine). Protiv rješenja općine postoji pravo žalbe na kotarsku oblast, čija je odluka definitivna i izvršna (ali može biti povrat u »prijašnje stanje radi novih dokazala«). f) § 28 određuje način rješavanja zadružnih razmirica (nadležno je općinsko poglavarstvo i kotarska oblast).

Poglavlje III. Dioba zadruge.

1. Aktivno pravo diobe: § 29. Svaki punoljetni muški i ženski član zadruge, čiji predstavnik ne živi ili je prestao biti članom zadruge (§§ 50, 51 i 52), ima pravo da traži diobu zadruge. Štitnici i skrbnici mogu za svoje štićenike i skrbnike tražiti diobu uz pristanak više tutorstvene oblasti. Kao što vidimo, i hrvatska zadruga je dijeljiva kao i srpska, oblik svojine, kod ove kao i kod srpske zadruge, nije kolektivan. Ipak, između ove dvije zadruge postoji ta razlika, što srpska zadruga nije (bar po nama) pravno lice, dok se mahom uzima, u hrvatskoj pravnoj književnosti, da hrvatska zadruga ima taj karakter.

2. Dioba zadružnoga posjeda u nekadanjem građanskom području: § 30. Ovaj propis odnosi se na zadruge u provincijalu i postavlja pravilo da, ako se zadrugari ne slože drukčije o načinu diobe, sva nepokretna dobra zadruge dijele se među sve članove zadruge po lozama, čiji su predstavnici bili u životu 1/1 1837. (Godina 1837 uzeta je ovdje za polaznu točku stoga što je tek 1836 priznato bilo podložnicima, pa dakle i zadrugama, nasljedno pravo užitka »urbarskoga selišta«). Žena gubi pravo kao predstavnica loze, kad se u zadruzi uda za zadrugara. Muški zadrugar, koji je primljen u zadrugu, dobiva dio koji je ugovoren pri prijemu, inače i on dobiva jednaki dio sa svakom lozom, koja je postojala u vremenu kada je primljen u zadrugu (odnosno, ako ovo posljednje ne može da se utvrdi, onda mu pripada ravan dio sa svakom lozom »postojećom u vrijeme diobe«). Kod dioba zadruga ne vodi se računa o tome, da li je dotična nepokretnost »starinska« ili »prikupljena« (rješenje kralj. zem. vlade).

3. Prava udovica i »domazeta« u području staroga provincijala: § 31. Udova bez djece, koja je udajom došla u zadrugu, ima pravo na uživanje zadružne imovine kao i ostali zadrugari, a pri diobi na četvrtinu dijela pokojnoga joj muža. Propis četvrtoga odjeljka in fine §-a 31 govori o tome, kako će se postupati s priženjenikom (domazetom) bez djece, ako posebnim ugovorom nije što drugo ugovoreno.

4. Diobe zadružnoga posjeda u krajiškom području: § 32. Dioba se vrši po glavama, t. j. po broju muških i ženskih članova u zadruzi, u vremenu kada je zatražena dioba. Članovi zadruge, koji ne pripadaju ni jednoj užoj obiteljskoj vezi, imaju biti primljeni od jedne od diobnih stranaka. Ovo stoga — kao i kod udova bez djece i domazeta — što se ovim licima ne može ustupiti »ovlaštenje jednako s predstavnikovom obitelji«.

5. Dioba pokretnina: § 33. Za razliku od nepokretnosti koje se dijele po lozama, bez obzira na broj glava u svakoj lozi, pokretne stvari dijele se među članovima zadruge na jednake dijelove; članovi ispod 16 godina dobivaju polovinu dijela. Ali pokretnine se pri diobi ne dijele na pojedine osobe već se dodijeljuju dotičnoj lozi kojoj pojedina osoba pripada, po broju duša, koje se u njoj nalaze (rješenje kr. županijske oblasti u Zagrebu, 1892). Pri diobi pokretnih stvari ne gleda se na to da li su one starina ili prinov.

6. Isplata dijelova ženskim članovima: § 34. Zadruga može dio koji pripada ženskomu članu namiriti ili u naturi ili u gotovu.

7. Najmanja izmjera zadružnoga zemljišta: § 35 određuje kao najmanju izmjeru, tri jutra za Primorje a 4—8 jutara za ostale oblasti, prema

županijama. (V. ovdje i § 3 Zakona od 30/4 1902).

8. Gruntovni raspis zadruge: § 36. Po izvršenoj diobi imaju se dijelovi nepokretnih dobara, koji su pripali pojedinim strankama, upisati u »vlastovnicu zemljišnika« na ime zadruge, ako na novoosnovanom posjedu ostaje zajednica od više obitelji ili od više osoba od kojih svaka predstavlja po jednu obitelj ili od obojih. Zakon od 30/4 1902 predviđa da dijelovi nekretnina, koje diobom dobije samo jedna obitelj, mogu biti upisani u gruntovnici na predstavnika kao samovlasnika, ako na to pristanu svi članovi njegove obitelji. — § 37 normira ispravku gruntovnice i upis zadruge kao vlasnika ureda radi a na zahtjev stranke.

Poglavlje IV. Diobni postupak.

1. Pritisak zadrugara, odnosno dozvola županijskoga upravnoga odbora: § 38. Da bi moglo biti diobe zadruge, potrebno je: a) da je ispunjen zakonski zahtjev odnosno najmanje izmjere selišta za svaku diobnu stranku (§ 35) i b) da je za diobu glasalo više od polovine zadrugara s pravom glasa (»natpolovična većina«). »Ako su glasovi raspolovljeni, ima se zadruga razdijeliti« (§ 38, odjeljak 2). Županijske oblasti imaju pravo dopustiti diobu i na zahtjev manjine, ako postoje važni razlozi za to (§ 7 Zakona od 30/4 1902). Diobe ne može biti na traženje samo jednog člana zadruge.

2. Diobni postupak pred općinskim poglavarstvom: § 39. Molba za diobu podnosi se općinskomu poglavarstvu koje, pošto se saslušanjem svih zadrugara uvjeri da su uslovi propisani §§ 35 i 38 ispunjeni, pokušava nagodu stranaka. Nagodu, ako je do nje došlo »privolom svih ovlaštenika«, potvrđuje kotarska oblast, koja također rješava i u slučaju, ako nisu bili ispunjeni zakonski uslovi za diobu ili nije došlo do nagode. (V. i § 40).

3. Ispitivanje nagode od strane kotarske oblasti: § 40. Ovdje se pobraja sve šta kotarska oblast ima da izvidi i utvrdi prije nego što potvrdi diobnu nagodu. Navest ćemo samo lit. c) (»Da li je svakoj diobnoj stranci pripala najmanja izmjera, propisana zakonom«) i d) (»Da li su kod razdiobe i parcelacije održana načela narodnogospodarstvena, a kod zgrada propisi redarstveni«). Rješenje kraljevske zemaljske vlade (od 14/7 1898) normira da je upravna vlast »pozvana i dužna i poslije gruntovnoga raspisa konstituirati za pojedine dijelove predašnjih suzadrugara-diobenika potrebite služnosti, ako ih je u diobnom listu propustila ustanoviti. . .«, dodajući da je za to »civilni sudac« nenadležan. U ovom smislu je i rješenje kraljevskog stola sedmorice od 10/2 1899, br. 279.

4. Instruiranje diobne rasprave: § 41. Ako ne dođe do nagode, ima kotarska oblast instruirati diobnu raspravu i na temelju njenom izreći odluku.

5. Sastavljanje dijelova: §§ 42—44. Kotarska oblast ima, pri ustanovljivanju dijelova, da motri na to da pojedini dijelovi budu što više »u savezu«. »Mjernike«, ako oni budu nužni za diobu, izabrat će zadrugari, a u slučaju da se ovi o tome ne slože, odredit će ih povjerenik kraljevske zemaljske vlade (§ 6, odjelj. 2. Zak. od 30/4 1902).

6. Uknjiženi dugovi: § 45. Ako zadruga ima uknjiženih dugova, valja dotične povjerioce obavijestiti o diobi i saslušati ih o tome, kako žele da im se dug osigura ili isplati. Hipotekarni povjerioci imaju pravo žalbe protiv nagode o diobi na višu kotarsku vlast, ako je, u pogledu njih, povrijeđen propis § 45. (To pravo nemaju obični, hirograferni povjerioci: Rješ. kralj. zem. vlade, 1899.)

7. Maloljetnici i skrbljenici: § 46. Ako u zadruzi ima pravno nesposobnih članova, to kotarska oblast, prije nego što izrekne odluku, dostavlja diobnu raspravu nadležnoj tutorskoj ili staralačkoj oblasti na mišljenje, za koje, međutim, kotarska oblast nije vezana pri rješavanju o diobi. Odluku dostavlja tutorskoj ili staralačkoj oblasti.

8. Molbeni tečaj: § 47. Protiv odluke kotarske oblasti o diobi zadruge imala je nezadovoljna stranka pravo žalbe na županijsku oblast i, u trećoj instanciji, na odjeljenje za unutrašnje poslove kralj. zemaljske vlade. Ustanove ovoga paragrafa i § 7. zadružne novele (30/4 1902) promijenjene su čl. 2. Zakona od 26/4 1922 o općoj upravi i čl. 18 Zakona od 5/9 1922 o državnom savjetu i upravnim sudovima (Dr. D. Tončić). Otuda se pomenuti propisi zakona o zadrugama imaju dovesti u sklad s navedenim zakonima iz oblasti administrativnoga prava.

9. Diobne troškove (§ 48) plaćaju diobne stranke po razmjeru dijelova, koji su im dodijeljeni.

10. Fizička predaja. Gruntovni i porezni raspis: § 49. Pošto diobna odluka postane izvršnom, kotarska oblast ima da uputi općinsko poglavarstvo, da pojedine dijelove preda strankama u fizički posjed i u nepokretnim dijelovima postavi međe, da zatim sastavi i predloži kotarskoj oblasti zapisnik o ovoj predaji. Kotarska oblast, poslije ovoga, daje diobu provesti kod gruntovnice i porezne oblasti.

Poglavlje V. Istup iz zadruge (§§ 50 do 54).

1. Slučajevi istupa: § 50. Pojedinci prestaju biti članovi zadruge: a) kada se zadruge odreknu; b) kada se zakonito isključe iz zadruge; c) kad se muška glava oženi iz zadruge (t. j. ode, ženidbom, iz zadruge); d) kad se ženska glava uda iz zadruge.

2. Svećenici, oficiri (»časnici«), činovnici, trgovci i t. d. Po § 51 zadrugari koji ovo postanu gube svojstvo pravih članova zadruge. Po § 52 đaci, naučnici i vojnici važe kao pravi članovi zadruge, dok god ne stupe u koji, u § 51 predviđeni odnos ili ne nastane slučaj iz §-a 53.

3. § 53: Zadrugar se može odreći zadruge: izrično (ako svoju volju izjavi pred općinskim poglavarstvom); prećutno (»muče«), ako je, po navršenoj punoljetnosti, neovlašćeno odsutan iz zadruge 5 godina.

4. Oprema (miraz). § 54 određuje da djevojci prilikom udaje pripada uobičajena oprema.

Poglavlje VI. Razlaz zadruge (§ 55).

§ 55 zamijenjen je § 5 Zakona od 30/4 1902. Po tome propisu, kada na zadružnom selištu preostane samo jedna porodica (obitelj), ili samo jedna osoba, bilo zbog diobe, bilo zato što su ostali zadrugari pomrli, upravne oblasti su dužne, na zahtjev predstavnika porodice, odnosno posljednjega člana, po službenoj dužnosti odrediti da se u gruntovnici briše svojstvo zadruge. Kao samovlasnik upisuje se tada predstavnik porodice (ako na to pristanu svi članovi porodice s pravom glasa), odnosno posljednji član zadruge, ako je predstavnik, a u slučaju da posljednji član zadruge ne bude tražio za života razlaz zadruge, poslije njegove smrti valja, po službenoj dužnosti, brisati u gruntovnici svojstvo zadruge i upisati ga kao samovlasnika. Ako pak ovaj posljednji član nije predstavnik, pripada mu uživanje zadružne imovine, a poslije njegove smrti briše se — po službenoj dužnosti — svojstvo zadruge i upisuje u gruntovnicu posljednji predstavnik kao vlasnik. Po H. Z. P., prema tome, za postojanje zadruge ne samo da nijesu potrebne dvije ili više užih porodica, već ove može biti i onda ako je ona spala samo na jedno lice, jer se tek poslije smrti toga posljednjega lica može, po službenoj dužnosti, u gruntovnici brisati svojstvo zadruge. Zadružni odnos postoji ovdje dalje i između oca i sinova, pošto se nepokretnosti jedne porodice ne mogu uvesti u gruntovnicu na ime predstavnika njegova, t. j. oca, i tako izbrisati svojstvo zadruge, ako na to ne pristanu njegovi sinovi. Redovnomu diobnom postupku nema mjesta među članovima jedne iste porodice, ali diobe može biti između oca i sina, ako otac na to pristane, pod uslovom da nagoda o razdiobi cjelokupne zadružne imovine i o načinu namirenja zadružnih uknjiženih dugova pred vlašću potpuno uspije (rješ. kralj. zem. vlade, 1899).

Poglavlje VII. Potajne diobe (§§ 56—58).

1. Provedba potajne diobe. Diobe koje su, prije stupanja na snagu Zakona od 1889, bez dozvole i znanja vlasti provedene, ima kotarska oblast da provede po faktičkom stanju posjeda, ne osvrćući se na najmanju izmjeru selišta. Ali u izvjesnim slučajevima (na pr. ako nezadovoljna stranka dokaže, da joj je tom diobom naneseno nasilje i da je protiv diobe zatražila pred vlašću zakoniti lijek), ima se potajna dioba najprije da ispravi pa tek poslije da se potvrdi (§ 56).

2. Nerazdijeljene čestice: § 57. Ako kotarska oblast pri provođenju potajne diobe naiđe na takve čestice (dijelove zadružnoga zemljišta) koje faktički nisu podijeljene, upisat će te čestice u gruntovnicu kao nerazdijeljene i kao »suvlastničtvo diobnika«, u koliko stranke ne bi zahtijevale i njihovu razdiobu. Za naknadnu diobu tih čestica nadležne su upravne vlasti i »nakon gruntovne provedbe potajne diobe«.

3. Nezakonite potajne diobe, po § 58, to su one diobe koje su provedene samovlasno od stranaka poslije stupanja na snagu Zakona od 1889: na njih se ne odnose propisi §§ 56 i 57. (Osnova zakona o komasaciji zemljišta, izglasana u saboru Hrvat-

ske, Slavonije i Dalmacije, § 4 naređuje gruntovno provođenje i onih potajnih dioba koje su provedene poslije 1/1 1890, kao i otuđenja zadružnih nepokretnih dobara kojima se dira zakonom ustanovljenu najmanju izmjeru zadružnoga zemljišnoga posjeda, — pod uslovom da su te diobe, odnosno otuđenja bila prije sastavljene komasacione osnove: Dr. D. Tončić.)

Poglavlje VIII. Plemićske zadruge (§ 59).

Ovaj propis postavlja najprije, u svom prvom odjeljku, pravilo: da se zakon o zadrugama ima primijeniti i na plemićske zadruge, ali u daljim odjeljcima odstupa, i to u velikoj mjeri, od načela zadružnih. a) Kod diobe nepokretnosti ovih zadruga, zakon razlikuje starinsku (donacionalnu) zadružnu imovinu, koja se dijeli po lozama, i prikupljene zemlje, koje se dijele po onom razmjeru, kako glase odnosne isprave (fasije). Naslijeđene zemlje — a to su »oni osebunjci, što ih neprijeporno posjeduju pojedine loze, a ove ne mogu dokazati svoj naslov stečenja (titulus acquirendi) ili su ih naslijedile od svojih pravnih predaka« — dijele se među članovima loze po ustanovama XIII. poglavlja O. G. Z. (§ 59 Zak. od 1889 i § 60 provedbene naredbe od 16/12 1889). b) Sva pokretna imovina dijeli se po lozama. c) Ženska glava ne gubi prava predstavnice loze, kada se uda u zadruzi za zadrugara ili se uda iz zadruge. d) Muškarac ne gubi pravo na zadružnu imovinu kad se oženi iz zadruge (t. j. ženidbom ode iz zadruge). e) Udove i domazeti imaju, u plemićskim zadrugama, povlašćeni položaj s pogledom na seljačku zadrugu. f) Dijelove koji pripadaju ženskim članovima može zadruga izmiriti u gotovu (uz uračunavanje onoga što joj je zadruga dala u ime miraza). g) Djevojkama daje »pir« cijela zadruga, miraz (opremu) u prvom redu roditelji, a ako su oni umrli, niža rodbina, odnosno zadruga.

Poglavlje IX. Prelazne i provedbene ustanove (§§ 60—64).

Od njih ćemo napomenuti samo ove dvije: a) § 61, odjeljak prvi: »Ban će odrediti naredbom, kada će ovaj zakon stupiti u krijepost«. (Taj dan je, po provedbenoj naredbi, bio 1/1 1890.) b) § 64: »Provedba ovoga zakona povjerava se banu«. To je ban učinio svojom provedbenom naredbom od 16/12 1889: ona ima 61 paragraf. (V. i »Naredbu kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade od 28/3 1890, kojom se izdaje množidbeni ključ za ustanovljivanje vrijednosti zadružnih plodnih zemalja«: ova naredba dopunjena je naredbom pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju od 16/9 1924. Treba zatim imati u vidu naredbe kralj. zemaljske vlade za provođenje potajnih dioba, za mjernike i zemljomjere kod uređivanja zadružnih odnosa. Isto tako, Zakon od 30/4 1902, kojim je izmijenjen i dopunjen Zakon od 1889, primijenjen je banskom naredbom od 23/5 1902.)

(Smatramo za dužnost da, i ovom prilikom, zahvalimo g. Dr. Drag. Tončiću, banskom savjetniku u penziji, Zagreb, na njegovim napomenama o hrvat. zadr. pravu kojima smo se, pri izradi ovoga svoga članka o tome pravu, koristili. Isto tako, bile su nam od pomoći i njegove zbirke odluka, poglavito sudskih, dolje, u književnom pregledu, označene, iz kojih smo u ovaj rad unijeli, mjestimice, citate.)

L i t e r a t u r a: I. Kukuljević, Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (1862); Vežić, Urbar hrvatsko-slavonski; F. Vrbanić, Rad hrvatskoga zakonodavstva na polju uprave od godine 1861 do najnovijeg vremena (izdanje Jugoslavenske Akademije); A. Rušnov, članci o zadruzi u Mjesečniku, 1881 i 1882, i rasprava: Dioba plemićkih zadruga (Občinar, 1887); F. Spevec, O jurističkoj naravi zadruge (Mjesečnik, 1884), Osnova zadružnoga zakona (Mjesečnik, 1888), Nezakonito dijete u zadruzi (Mjesečnik, 1881), Oporuka zadrugara (Mjesečnik, 1881), Priženik u zadruzi (Mjesečnik, 1881), Zadruga i »spolek« češkoga prava (Mjesečnik, 1884); Milorad vitez Cuculić, Studija o zadružnom zakonu (Mjesečnik, 1884), Zakon o zadrugama (Občinar, 1889), Plemićke zadruge (Občinar, 1888); J. Lichtenberg, Prilog tumačenju zakona o zadrugama (Mjesečnik, 1894); Ž. Miladinović, O primanju duga zadružnog člana od strane zadruge (Mjesečnik, 1894); Križ, Čestimična prodaja zadružnoga posjeda (Mjesečnik, 1894); F. Pilepić, Najmanja izmjera zadružnoga posjeda po §§ 11, 12 i 18 zak. o zadrugama (Občinar,

1892); Milan Smrekar, Zakon o zadrugah, Ovršno izlučenje po § 31 zak. od 14 travnja 1880 o zadr.; P. Petaj, O ovršnom izlučenju dijela kojega zadrugara (Mjesečnik, 1887); D. Tončić, Zakon od 9 svibnja 1889 o zadrugama i Zakon od 30 travnja 1902 o promjeni, odnosno nadopunjenju nekih ustanova zakona od 9 svibnja 1889 o zadr. (1902), Diobni postupak pred općinskim poglavarstvom (Občinar, 1901), Plemićke zadruge (Mjesečnik, 1923), Vrhovne Upravne i Sudske Rješidbe k Zakonu od 9/5 1889 o Zadrugama i Zadružnoj Noveli od 30/4 1902 (1925); I. Strohal, Razvitak zadružnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji (Mjesečnik, 1904/1908), zasebno štampano, Zadruge u Južnih Slovjena (Glasnik Zemaljskoga Muzeja u Bosni i Hercegovini, 21, 1909), O uzrocima pojavi zadruge (Mjesečnik, 1903); V. Krišković, Hrvatsko pravo kućnih zadruga (izdanje povodom hiljadugodišnjice krunisanja hrvatskog kralja Tomislava, 1925); J. Kostinek, Die k. k. Militärgrenze, ihre Organisation u. Verfassung; Vaniček, Spezialgeschichte der Militärgrenze (1875). *Ž. Perić.*

ZADUŠNICE. V. Kult mrtvih.

ZADUŽBINA NIKOLE ČUPIĆA osnovana je 1874, po zavještanju N. Čupića od 1870. Naročiti odbor stara se o fondu i izdanjima knjiga. Prva knjiga iz Z. N. Č. bila je Godišnjica, I. (1877), koja je kasnije redovno izlazila jedanput godišnje. Zadužbina je izdala, osim Godišnjice, i trideset različitih knjiga. Sadanji predsjednik odbora je Dr. Tihomir R. Đorđević, profesor univerziteta, a sekretar i blagajnik Uroš Džonić, upravnik univerzitetske biblioteke. Cjelokupna imovina Z. N. Č. iznosi 96.158 Dinara. Novac se nalazi kod Hipotekarne Banke u Beogradu. Broj izdanja je 68.

ZADVARJE, selo u Dalmaciji, oblast i srez Split, općina Omiš, raskršće Primorske ceste (Omiš—Makarska) i puta, koji je veže sa Sredozemskom dalmatinskom cestom; kod donje Cetine, gdje se probijajući mosorske klisure zaokućila k zapadu. Tu čini Cetina 30 m visoki slap, Veliku Gubavicu, čija se vodena snaga upotrebljava za proizvodnju elektrike. Niže je 7 m visoki slap Mala Gubavica. U Z. je ured za otkup duhana, pošta, električni mlin i pučka štedionica. *J. M-n.*

ZAGARAČ, pleme u katunskoj nahiji, u Crnoj Gori, ispod planine Garča. U Z. je nekad stanovalo staro pleme nesrpskog imena Malonšići, koji se u historičkim podatcima spominju u 15 vijeku među drugim plemenima u Gornjoj Zeti. Ovo je pleme raseljeno u 16 vijeku, a od tada je Z. naseljen doseljenicima iz raznih strana, najviše iz plemena Bratonožića.

Literatura: Naselja, 15. *P. Š.*

ZAGLAVAK, oblast u zapadnoj podgorini Stare Planine, koja se spušta prema Knjaževcu.

Literatura: M. Stanojević, Zaglavak (Naselja, 9). *B. D.*

ZAGODA FRANJO DR., profesor univerziteta i počasni predsjednik zagrebačkog duhovnog stola (23/10 1871, Samobor). Gimnaziju je učio u Zagrebu, a bogosloviju na univerzitetu u Zagrebu i Budimpešti. Za doktora je promoviran 1900, za svećenika zaređen 1894. Bio je na više mjesta kapelan, pa profesor realne gimnazije u Bjelovaru i Karlovcu. Sveučilišni profesor u Zagrebu postao je 1912, 1919 je penzioniran, a 1921 reaktiviran. Pisao je u Katoličkom Listu i Kršćanskoj Školi. Posebno je izdao: De schiasmate Photiano (inauguralna disertacija) 1900. Na hrvatski je jezik preveo i 1925 štampao cijelo Sveto Pismo Novoga Zavjeta. *J. J.*

ZAGONETKE su književno najmanje važna vrsta narodne književnosti, ali su folklorno zanimljive. One služe kao književna zabava niže vrste, od prilike kao rebusi, šarade i t. d. u pisanoj književnosti. Prve objavljene narodne Z. su u kalendaru E. Pavića od 1761. Više sistematski je bilježio Z. Vuk (preko 100 uz Narodne srpske pripovijetke 1821; a popunjeno, blizu 800, u državnom izdanju 1897). Najviše sistematska i najpotpunija je zbirka St. Novakovića (1877). — Kao što su malo skupljanje, o Z. je malo i pisano (I. Radetić, Pregled hrv. trad. knjiž., 1879; G. Krek, Einleitung…., 1887; Maretić, O narodnim zagonetkama hrvatskim, 1881).

Kod starih istočnih naroda i Grka Z. je imala religiozni značaj, a da ga je i naša Z. imala u prošlosti, pretpostavlja se po njenoj upotrebi uz mesojeđe. Očevidnije je da Z. još čuvaju tragove starih mitova. Tako je sunce u našoj Z. »čaša masla« ili »čaša voska«; mjesec je sivac, đogo, ili zelenko (kao što je u ruskoj Z. ždrijebac); vilu »gora rodi, rosa doji, sunce uzgoji«; grmljava i oluja su udaranje »zlatnih svirala na srebrnom guvnu«; zora je »vila s vijencem oko glave«; zanimljivo je da je ista Z. za dugu i zmiju i t. d. Ali je broj Z. s mitskim tragovima mali, mnogo je više novostvorenih. Od novih su neke pozajmice iz tuđih književnosti; takva je Sfinksova Z., 618 Vukova; kao što ih ima i biblijskog porijekla. Veći broj tih pozajmica došao je preko stare naše crkvene književnosti.

Po obliku, Z. se dijele na dvije grupe: jedne su s alegorijskim oblikom, a druge su samo pitanja, zasnovana na dvosmislenosti ili duhovitom opažanju veza, ili prosto na znanju stvari. Na pr. puž, u prvom slučaju: »ni konj, ni vo, opet samar nosi«, u drugom slučaju: »ko vazdan ide, a iz kuće ne izlazi?«. Inače Z. imaju osobine ostalih vrsta narodne književnosti: mnogobrojnost varijanata od jednog tipa, zatim, kao posljedicu usmenog prenošenja, kvarenje i oštećenost pojedinih oblika ili varijanata, stajaće brojeve, stajaće epitete, stajaća imena. Spoljašnji oblik im je, kao i kod poslovica, nekad prozni, nekad ritmično prozni, nekad u stihu. Specijalna osobina Z. je često kovanje novih riječi, nekad sasvim nerazumljivih i upotrebljavanih samo u Z. *S. Matić.*

ZAGORA. V. Zagorje.

ZAGORAC ANDRIJA, kompozitor (11/11 1886, Petrinja — 14/8 1914, Šabac). Z. je učio osnovnu školu i položio ispit zrelosti u učiteljskoj školi u Petrinji, a konzervatorijum je svršio u Pragu. Bio je učitelj muzike u Supetru, na otoku Braču, i u Lovranu (Istra), potom je postao učitelj osnovne škole u Šišinci. Poginuo je u boju kod Šapca. — Z. je izradio, na osnovi pučkih popijevaka, mnogo mješovitih zborova, komponirao je mnogo pjesama za jedan glas i klavir, više muških i mješovitih zborova, nekoliko dvostrukih zborova, nekoliko zborova uz pratnju klavira i orkestra i nekoliko orkestralnih djela. Njegova ostavina nije proučena, ali iz ono malo djela, koja su objavljena, može se zaključiti, da je Z. bio kompozitorski talenat, iskrenog nacionalnog osjećanja, čiji je razvitak spriječila rana smrt.

L i t e r a t u r a: Božidar Širola, Pregled povjesti hrvatske muzike, 320 i članak Franja Dugana, Andrija Zagorac u Sv. Ceciliji 8 (1914), 92. *A. D.*

ZAGORJE. V. Morava Binča.

ZAGORJE. 1. Dalmatinsko Z. ili Zagora, kraj u Dalmaciji iza primorskih gora Mosora, Kozjaka (kod Trogira) i Tartara (kod Šibenika), k sjeveru do rijeke Krke, k istoku do Svilaje planine, u širem značenju k sjeveru preko rijeke Zrmanje do Velebita, k istoku preko rijeke Cetine do Dinare planine. Osim pomenutih u narodnoj privredi znatne su još gore: ugljenom obilna Promina i ležištima boksita opkoljeni Mošeč; njih rastavlja pritok Krke Čikola. Naročito neki slapovi Krke i Cetine iskorišćeni su donekle za dobivanje električne energije. Sva je Zagora kraška zemlja. Kao i inače u Krasu, i u Z. su polja najzgodniji krajevi za teženje žita, tako u poriječju Krke Kninsko i uza Čikolu Petrovo polje, u poriječju Cetine Vrličko i Sinjsko polje. Sije se žito (kukuruz, pšenica, ječam), goji se vinova loza (daje lakša vina od primorskih), smokva, čvorava maslina, koja se pod burom k jugu sagnula, i više murava. Vitki jablan gdjegdje je biljega samostanu i seoskoj crkvi. Najviše prostora zaprema mršavi pašnjak; po njemu pasu ovce i koze, ređe krave. Robu i ljude prenose ponajviše magarci i mazge, ali daljemu saobraćaju služi danas dalmatinska željeznica (normalne širine) Split—Knin (102 km) s krakom Perković—Šibenik (21·5 km) i uskog kolosjeka Split—Sinj (58 km). Dalmatinska je željeznica vezana s ličkom željeznicom (Knin—Gospić—Ogulin) i tako je olakšan saobraćaj između Dalmacije i Hrvatske.

Stanovnici su po zanimanju ponajviše ratari i stočari, po narodnosti Hrvati ili Srbi, po vjeri rimokatolici i pravoslavni i manjina grko-katolici. Idući iz Primorja u Z. pomalo se opaža razlika u klimi (postaje kontinentalnija: u Primorju godišnje kolebanje temperature iznosi oko

18° C, u Zagorju preko 20° C), jače u antropogeografiji: u Primorju se osjeća dah romanske kulture. U Z. naš je narodni život čist, ali je zaostao u duhovnoj i materijalnoj kulturi. U Primorju su srazmjerno velika mjesta Split, Zadar i Šibenik, u Z. ekonomska su središta svoje okoline gradići: Knin, Benkovac, Drniš i Sinj.

U prva doba historije ovdje su vladala ilirska plemena: Krci na sjeveru Liburnjani, između Krke i Cetine, i Dalmati, po kojima je i ime pokrajine. Nadvladavši Ilire, s kojima je još car August ratovao, dugo su zemljom vladali Rimljani, za seobe naroda Goti i Avari, dok se nisu doselili Hrvati (oko 600), čija je država kasnije (u 10 i 11 vijeku) baš ovdje razvijala svoju snagu. Po izumrću kraljeva hrvatske krvi nastalo je doba borbe između Ugarske, Venecije, Bizantije (za cara Manojla), hrvatske vlastele (Šubića i Nelipića) i Bosne (za kralja Stjepana Tvrtka I.). Napokon je nadvladala Venecija (1420). U 16 i 17 vijeku Z. je bilo turska zemlja i pozornica mnogih junačkih megdana, o kojima pripovijeda historija i pjeva narodna i narodnim duhom zadojena pjesma fra Andrije Kačića, po oslobođenju od Turaka opet mletačka (18 vijek). Narod je bio raja pa kmet. 19 je vijek, izuzevši kratko francusko vladanje (1805—1813), proživio pod Austrijom sve do njezina sloma 1918, kad je Dalmacija postala dijelom kraljevine SHS. *J. Modestin.*

2. Oblast u Hercegovini, između Treskavice planine i Zelengore. Pominje se kao župa između 13 i 15 vijeka. Pod Turcima je Z. bilo svojina begova Čengića. Z. predstavlja oblast pitomog karsta i sve je obraslo travom. Stanovnici, pravoslavni i muslimani, bave se poglavito stočarstvom. Znatnije naselje u Z. je Kalinovik. *M. F.*

3. Brežuljkasta oblast Hrvatske, desno od rijeke Krapine, na prisojnom, južnom podnožju Ivančice, Strahinčice i Kosteljskog Gorja, visoka do 385 m.

4. Planina na poluotoku Pelješcu, koja se pruža pravcem sjeverozapad-jugoistok, neposredno uz Mljetski kanal. Najveći visovi su: Sv. Ivan (470 m), Lumbarda (512 m), Carević (631 m), Oštri vrh (573 m), Oblo brdo (223 m). *P. V.*

5. Rudarsko mjesto u Sloveniji, na Savi. U Z. se nalazi veći rudnik uglja i tvornica stakla. *A. M.*

6. U ljetopisca popa Dukljanina iz druge polovine 12 vijeka Z. je Srbija (Bosna i Raša) od Borove planine (negdje u zapadnoj Bosni) k jugoistoku do Laba (k Sitnici) na Kosovu. *J. M-n.*

ZAGREB, glavni grad Hrvatske. Leži na brdskim ograncima Zagrebačke gore (Medvednice), pa se pruža sve do u Savsku nizinu. Od tih ogranaka ističu se naročito dva, na kojima su se već prije više vijekova razvijale dvije općine. Na višem ogranku prostire se današnji gornji grad, a na nižem Kaptol s Novom Vesi. Između ova dva ogranka prostire se dolina, kojom je nekada tekao potok Medvešćak ili Medvednica. 1897 i 1898 preneseno je njegovo korito dalje istočno od Kaptola i Nove Vesi. Na podini ovih brdskih ogranaka, u nizini, rasprostro se donji grad, koji sa svojim predgrađima doseže do obale Save.

Površina Z. zaprema blizu 70 km².

Z. je imao	1807	7.706	stanovnika
	1817	9.050	„
	1837	15.155	„
	1842	15.945	„
	1857	17.202	„
	1869	20.402	„
	1880	29.218	„
	1890	38.742	„
	1900	57.690	„
	1910	74.703	„
	1921	108.674	„

Kao sjedište katoličke biskupije, pa i zato što su u njemu često boravili kneževi i banovi, a održavali se i hrvatski sabori, Z. je već u srednjem vijeku kad je centar hrvatskog kraljevstva bio dalje na jugu, bio znameniti grad. U polovini 16 vijeka, kad su Turci zauzeli veliki dio gradova i oblasti stare Hrvatske, postao je Z. pomalo političko središte hrvatskog kraljevstva. U Z. je od toga doba stanovao ban (ako i ne uvijek), njegov zamjenik, banovac, župan i ostali dostojanstvenici kraljevstva. U Z. se sastajao gotovo redovno i hrvatsko-slavonski sabor. Marija Terezija osnovala je za Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju prvu zemaljsku vladu u Z. (kraljevsko vijeće), koja je ukinuta 1779. U toku 19

vijeka postao je Z., kao glavni grad, središte najviših oblasti za Hrvatsku i Slavoniju i sjedište sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Danas je Z., po novoj administrativnoj podjeli države, sjedište velikog župana zagrebačke oblasti. U Z. je sjedište nadbiskupa-metropolita Hrvatske (1852 uzvišena je Z. biskupija u nadbiskupiju). Z. ima univerzitet (1874) sa sedam fakulteta, visoku ekonomsko-komercijalnu školu, višu pedagošku školu, umjetničku i muzičku akademiju, dvije čiste gimnazije, tri realne gimnazije, dvije ženske realne gimnazije, dvije učiteljske škole (mušku i žensku), trgovačku akademiju, srednju tehničku školu, preko 30 viših i nižih osnovnih škola. Od biblioteka postoje: univerzitetska, Jugoslavenske Akademije, dijeceze, gradska i dr.; arhivi: državni, akademski, nadbiskupski, gradski i dr.; muzeji; arheološki, prirodoslovni, trgovačko-obrtni, etnografski. U Jugoslavenskoj Akademiji postoji Strossmayerova galerija slika. Narodno Kazalište (od 1895 u novoj zgradi) jedno je od najboljih u cijeloj zemlji. Od nacionalno-kulturnih ustanova najznatnije su Jugoslavenska Akademija (1867), Matica Hrvatska, Društvo Sv. Jeronima i t. d. Z. je važan trgovački i financijski centar naše države, s velikim brojem najvećih novčanih zavoda u državi, sjedište mlade industrije i važan centar željezničkog saobraćaja.

Na tlu današnjeg Z. nije ni za vrijeme Rimljana, ni prije njih, postojalo nikakvo veće naselje. Međutim je u blizini Z., na južnoj obali Save (današnje selo Ščitarjevo) postojala veća rimska kolonija zvana Andautonia. Zapadno od Z. u selu Donjem Stenjevcu, postojalo je rimsko mjesto nepoznatog imena. Uzima se kao vjerojatno, da je u prvom vijeku poslije Isusa, s obje strane Save od Podsusjeda do Rugvice, živjelo neko panonsko pleme, Andautonci, sa središtem u današnjem Ščitarjevu. Glavno mjesto plemena bio je rimski municipij (84—250). Veoma je vjerovatno, da je u kotaru današnjeg Z. i unaokolo bilo više naselja, koja su pripadala općini Andautonaca. Za vrijeme seobe naroda propao je grad Andautonaca, a očuvali su se samo ostatci toga plemena i njegovih naselja. Ove ostatke rominiziranih Andautonaca prozvali su doseljeni Sloveni Vlasima, a njihovo naselje Vlaška Ves ili Vas. Današnja imena Vlaška ulica i Laščina ukazuju na naselja romaniziranih Andautonaca.

Historija Z. počinje onim momentom, kad je u Z. ugarski kralj Sveti Ladislav, šurjak hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira, osnovao biskupiju (1093). Po svoj prilici je Z. već tada bio dobro naseljen; vjerojatno je hrvatsko naselje Z. veoma rano bilo sjedište neke župe. Ime Z. navodno je postalo tako, što je u Vlaškoj Vesi ili njenoj blizini stajao nasip ili greb, koji je sav kraj mogao da brani od poplave, a eventualno i od neprijateljskih navala; stanovnici iza nasipa nazvali su svoje naselje Z. Za obranu župe podigli su stanovnici utvrđen grad na brdu, na kome se prostire današnji gornji grad. Po tome gradu dobilo je i samo brdo ime Gradec.

Osnivanjem piskupije postao je Z. i u političkom pogledu važno mjesto. Uz biskupe, koji su znatno uticali na javne poslove Ugarske, podigao se ugled i Z. Kaptolu, koji je pred kraj 12 vijeka imao 32 člana. Z. biskupi podigli su dvorove, i počeli da grade crkvu u čast Sv. Stjepanu, prvovjenčanomu ugarskom kralju. Ova je stolna crkva stradala za vrijeme mongolskog napadaja, u polovini 13 vijeka. Još u 14 vijeku nova stolna crkva nije bila gotova. Biskupu je pripadala, uz njegove dvorove, i Vlaška Ves, dok je Kaptol vladao u kraju, gdje su bili dvorovi kanonika, i koji se zvao i Kanonička Ves. Na Kaptolu, ili u neposrednoj blizini, spominju se samostani templara, franjevaca i cistercita. 1469 dozvolio je kralj Matija Korvin da se Kaptol i stolna crkva opašu zidovima i kulama, pa je oko 1480 Kaptol već bio utvrđen, u obliku četvorokuta sa četiri zida i više kula. Kasnije su utvrđenja proširena, a sačuvala su se sve do danas. Stolna crkva je mnogo stradala u borbama između pristalica Ivana Zapolje i kralja Ferdinanda I. 1665 dovršio je biskup Borković stolnu crkvu, koja je 1878 obnovljena.

Otprilike u isto vrijeme obrazovala se uz kaptolsku i biskupsku općinu i treća, na brdu Gracu. Bio je to utvrđen županijski grad, u kome su sjedili Z. župani. Oko grada su se nastanili vrlo rano domaći ljudi, koji su

služili županu, a u prvom redu hranili grad i županiju. Zvali su se »gradčani« ili »purgari«. Među njima je bilo i Nijemaca, i oni su brdo Gradec nazivali svojim jezikom Grac ili Grec, te je po tome ušlo u službene latinske isprave kao: Grec, Grech, Grecense castrum.

1242 osvanuli su pred Z. i Gracem Tatari. Oba su mjesta opljačkana i popaljena, a stanovništvo poubijano ili raspršeno. Iste godine izdao je Bela IV. općini na Gracu zlatnu bulu, kojom ju je podigao na kraljevski slobodni grad. 1273 sastao se u slobodnom gradu prvi poznati slavonski sabor. 1247 poklonio je Bela IV. Kaptolu komad zemlje na Gracu, do posjeda slobodnog grada, pod uslovom, da Kaptol podigne utvrđenje. Kaptol je onda podigao ovdje kulu, radi koje je često dolazilo do oštrih sukoba sa slobodnim gradom.

Napredovanje slobodnog grada na Gracu izazvalo je jače takmičenje između njega i kaptolsko - biskupskih općina. Na kraju 13 vijeka došlo je među njima i do krvavih sukoba, koji su trajali više vijekova. U te borbe miješali su se često i gospodari Medvedgrada (koji su podigli Z. biskupi u 13 vijeku). Na obalama potoka Medvednice prolilo se toliko krvi, da ga je narod još u 18 vijeku nazivao krvavim potokom. Naročito su žestoke borbe bile za vrijeme posljednjeg Arpadovića Andrije III. Kaptol s biskupom bio je uz Anžujca Karla, a Gradec uz Arpadovića. Borbe su trajale do 1339. Pod vladavinom Karla I. Anžujskog Gradec je lijepo napredovao. 1335 je podignut kraljevski dvorac, u kome su stanovali kneževi, pa i sam kralj, kad su dolazili u grad.

U prvoj polovini 14 vijeka imao je Z. oblik trokuta, opasanog čvrstim zidovima i kulama. U utvrđeni grad vodila su najranije samo dvoja vrata: Kamena ili Vlaška, i Mesnička vrata. Kasnije su još postojala poljska vratašca ili Dverce, Nova vrata i Surove dverce. Usred grada nalazila se župna crkva Sv. Marka, koja je vjerovatno sagrađena u 13 vijeku. 1502 oborio je zemljotres zvonik crkve Sv. Marka, a 1645 stradala je crkva od požara. Svoj današnji oblik dobila je crkva u drugoj polovini 19 vijeka. — Na obroncima ispod brda Graca, van gradskih zidina, bilo je podgrađe (suburbium), koje je također pripadalo gradskoj općini. Dijelilo se u Njemačku ili Šoštarsku ves (današnja Duga ulica i sjeverni dio Jelačićevog trga), zatim na Novu Ves gradsku, koju su u 15 vijeku počeli nazivati Lončarskom ulicom ili Ilicom (možda po potoku Ilici). U predgrađu se spominje već u prvoj polovini 14 vijeka župna crkva Sv. Margarete. Kad je 1786 osnovana pravoslavna vjerska općina i parohija, obavljala se služba božja za pravoslavne u kapeli Sv. Petra i Pavla (na Jelačićevom trgu), a 1793 kupila je pravoslavna općina crkvu Sv. Margarete, te je do jula 1794 uređena pravoslavna crkva Sv. Preobraženja.

Zemljište sjeverno od Kaptola, naseljeno je statutom, koji je 1344 izdao zbor kanonika. Ovdje je postala nova općina Nova Ves ili Lepa Ves, sa župnom crkvom Sv. Ivana. Kaptol i Nova Ves pripadali su kanonicima, a Vlaška Ves bila je biskuski grad. U prvoj polovini 15 vijeka trpio je Gradec mnogo od nasilja Celjskih kneževa, koji su bili gospodari Medvedgrada. Poslije katastrofe na Mohačkom polju (1526), grad na Gracu pristao je uz Ferdinanda, a Z. biskup Šimun Erdödy uz Ivana Zapoljskog. To je bio povod žestokim borbama između oba grada, u kojima su stradala predgrađa, a i mnoge znatne građevine. Od 16 vijeka sve se više počinje zvati Z. ne samo Kaptol s Novom Vesi, nego i grad na Gracu. 1609 dobio je Gradec novi statut, koji je 1618 dopunjen, a 1712 potvrđen od cara Karla III. 1850 izdao je car Franjo Josip patent, koji sadrži nov općinski red za slobodni i kraljevski grad Z. Taj patent vrijedio je do 1881, kad je primljen nov zakon o organizaciji gradskih općina, izmijenjen 1895. Nov statut potvrđen je 1896. Krajem 18 i u početku 19 vijeka počela su se napuštati gradska utvrđenja; na gradskim zidinama počele su se graditi privatne i javne palače, rušile su se i pregrađivale ograde, koje su dotle dijelile utvrđeni grad od predgrađa, a predgrađa se počela razvijati i širiti. To je današnji Donji grad.

L i t e r a t u r a: Vj. Klaić, Zagreb (1910—1913); I. Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba (1889); I. Tkalčić, Grad Zagreb do 16 vijeka (Vijenac, 1881). *M. Prelog.*

ZAGREBAČKA DIONIČKA PIVOVARA I TVORNICA SLADA D. D., Zagreb. Osnovana je 1892, s kapitalom od 1,200.000 kruna, postepeno povišenim na 5,000.000 Din. Kapacitet je 100.000 hektolitara piva i 150 vagona slada godišnje. Zaposluje oko 250 radnika. Pokretna snaga je 425 HP.
S. P.

ZAGREBAČKA DIONIČKA TVORNICA PAPIRA, Zagreb. Osnovana je 1894. Kapital je 500.000 Din., pokretna snaga 1.000 HP. Izrađuje fini papir, štamparski i crtaći papir za pakovanje i kese. *S. P.*

ZAGREBAČKA GORA, planina u Hrvatskoj, 3·5 km sjeverno od Zagreba. Najveći visovi su od jugozapada na sjeveroistok: Malo Sljeme (973 m), Sljeme (1.035 m), kota 808 m, Lipa (709 m). Južnim podnožjem prolaze ceste i željeznička pruga Koprivnica i Brod—Zagreb—Ljubljana i Rijeka; zapadnim, cesta i željeznička pruga Zagreb—Krapina; istočnim cesta Zagreb—Marija Bistrica—Varaždin; sjevernim, cesta Marija Bistrica—Slatina. *P. V.*

ZAGREBAČKA NADBISKUPIJA osnovana je pri kraju 11 vijeka, ali je na njenom području postojala već u rimsko doba sisačka biskupija. Ne zna se, kada je sisačka biskupija osnovana. Zna se ipak, da joj je biskup Kvirin u Subotištu (Sabaria, Szombathely, Steinamanger) mučen početkom 4 vijeka, za vrijeme Dioklecijana. Osim Kvirina poznata su još samo 4 sisačka biskupa: dva iz 4 (Marko i Konstancije) i dva iz prve polovine 6 vijeka (Ivan i Konstantin). Sisačka je biskupija bila ispočetka pod sirmijskom metropolijom, a za vrijeme Gota je potpala pod solinsku. Kasnije se s pokrštenjem Hrvata javlja ninska biskupija. Ninski biskupi su bili biskupi svih Hrvata, a potpadali su pod jurisdikciju oglajskih patrijarha (Perojević, ninski biskup Teodozije). Kada je ninska biskupija na splitskome saboru 928 ukidana, bilo je njenomu biskupu Grguru ponuđeno, da izabere koju od starih i nepopunjenih biskupija: skradinsku ili sisačku ili duvanjsku. To je posljednji spomen o sisačkoj biskupiji.

Polovinom 11 vijeka bila je osnovana kninska biskupija. I kninski je biskup bio »hrvatski biskup«. I pod njegovom jurisdikcijom su bili svi Hrvati, izuzevši one, koji su se nalazili u okviru splitske, biogradske (Biograd na moru) i ninske biskupije.

Kada je 1091 hrvatskim narodom od Drave pa do Gvozda zavladao madžarski kralj Sv. Ladislav (1077—1095), na uštrb ponajviše kninske biskupije osnovao je Z. B. i podvrgnuo je kaločkoj nadbiskupiji. Osnovao ju je zato, da iskorijeni poganstvo u Hrvatskoj i Slavoniji. Prvi biskup bio je neki Čeh: Duh. Od biskupa i nadbiskupa poslije njega neki su se odlikovali svetošću života, drugi zidanjem građevina, treći prosvjetnim i socijalnim djelovanjem. Uz to su neki bili ujedno banovi ili banski namjesnici, kardinali rimske crkve i t. d. Prema najnovijim istraživanjima zagrebačka biskupija bila je osnovana 1094 (F. Šišić).

Nekada je Z. B. bila mnogo prostranija: ona se protezala dalje u Slavoniju, pa preko Une i Save u Bosnu, i preko Mure i Drave. Krajeve preko Mure i Drave Z. B. je izgubila 1776, kada su osnivane biskupije u Subotištu i u Stolnome Biogradu. Biskupi Stjepan II. (1225—1247) i A. Mikulić (1688—1694) radili su na tome, da zagrebačka biskupija postane nadbiskupijom, a zagrebački nadbiskup primasom svih Hrvata. Međutim Stjepanovo nastojanje omeli su Tatari, a Mikulić se povukao, čim je saznao, da se tomu protivi splitski nadbiskup. I tako je Z. B. bila tek 1852 proglašena nadbiskupijom. Tom prilikom su Z. N. podređene biskupije: bosanska ili đakovačka i srijemska, senjska i modruška i krbavska, grčko-katolička križevačka i beogradska sa smederevskom.

Nadbiskupska je prvostolna crkva posvećena Sv. Stjepanu I., madžarskomu kralju. Prva je posveta obavljena 1217, kada je madžarski kralj Andrija II. polazio na križarski rat. No uskoro je ta prvostolna crkva postradala, za vrijeme unutarnjih nemira, poslije Andrijina povratka, a zatim za vrijeme tatarskog upada 1242, pa je papa Aleksandar IV. 1258 ovlastio biskupa Filipa, da podigne novu, na zgodnijem mjestu. Nova prvostolna crkva počela se graditi za vrijeme biskupa Timoteja (1262 do 1285), a potpuno se dovršila tek u 16 vijeku. Posljednji put obnovljena je 1879—1895. Ona je u gotskome stilu, podijeljena je na tri broda, a ima dva

tornja, visoka po 105 m. Crkva ima više dragocjenosti.

Na južnoj strani prvostolne crkve nalazi se nadbiskupski dvor, sagrađen u prvoj polovini 18 vijeka. Uz prvostolnu crkvu razvio se Kaptol, koji je već oko 1185 imao 32 kanonika. I crkva i Kaptol došli su dosta rano do velikih posjeda. Između Kaptola i Graca (Griča) češće je dolazilo do krvavih sukoba, pa se potok Medvednica ili Cirkvenica, što ih dijeli, već u 18 vijeku prozvao Krvavim potokom. Kada je Zagrebu, poslije pada bosanskog kraljevstva (1463), zaprijetila opasnost od Turaka, zagrebački biskup i kanonici su svoju crkvu i svoje kurije utvrdili zidom. Biskup Osvald Tuza (1466—1499) dodao je nova utvrđenja, koja su se sačuvala sve do danas, osim prednjega zida, koji je 1907 uklonjen. Osim zagrebačkog Kaptola nadbiskupija ima zborni Kaptol (capitulum collegiatum) u Varaždinu.

Danas Z. N. broji preko 1,562.050 duša, preko 580 svjetovnih svećenika, 354 župe, 1 mjesnu kapelaniju, 38 dekanija, 15 arhiđakonija, 28 kanonikata u Zagrebu (20 popunjenih) i 7 čazmanskih u Varaždinu (3 popunjena), 8 zagrebačkih počasnih, 6 čazmanskih počasnih kanonikata, 15 naslovnih opatija i prepozitura i t. d. Osim toga u nadbiskupiji djeluju franjevci, minorite (konventualci), kapucini, samostanski trećoretci Sv. Franja, isusovci, salezijanci, uršulinke (Varaždin), milosrdnice, sestre Sv. Križa, kćeri božanske ljubavi, služavke malenoga Isusa i karmelitke (Leskovac). Za odgajanje klera postoji u Zagrebu sjemenište s velikom gimnazijom i s bogoslovskim fakultetom. Crkveno pjevanje unapređuje od 1906 Cecilijino društvo, koje izdaje i časopis, pod naslovom: Sv. Cecilija.

L i t e r a t u r a: F. Rački, Th. Archid. Historia Salonitana; Farlati, Illyrici Sacri t. IV; Tkalčić, Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis, I; F. Šišić, Priručnik; V. Klaić, Zagreb; T. Smičiklas, Codex diplomaticus, V. *J. Jelenić.*

ZAGREBAČKA TVORNICA BAČAVA D. D., Zagreb. Osnovana je 1920. Kapital je 7,500.000 Din, pokretna snaga 300 HP. Zaposleno je oko 400 radnika. Dnevni kapacitet tvornice je do 300 komada pivskih, oko 20.000 hl vinskih, oko 300 kom. industrijskih bačava i oko 20.000 hl podrumskih bačava. Najveći dio proizvedenih bačava izvozi se u inostranstvo. *S. P.*

ZAGREBAČKA TVORNICA CIPELA D. D., Zagreb. Osnovana je 1922, s kapitalom od 2,500.000 Din, od Zagrebačke tvornice koža, koja je vlasnik svih dionica. Kapacitet je oko 70.000 pari cipela godišnje. Zaposleno je oko 100 radnika. *S. P.*

ZAGREBAČKA TVORNICA KOŽA D. D., Zagreb. Osnovana je 1865, kao zadruga, a 1905 pretvorena je u dioničarsko društvo. Kapital je 2,500.000 dinara. Izrađuje sve vrste potplata i gornje kože, strojno remenje. Pri punom radu može da zaposli 600 radnika. Pokretna snaga je 800 HP. Godišnji kapacitet je oko 400 vagona sirove kože. S njom u vezi je Zagrebačka tvornica cipela. *S. P.*

ZAGREBAČKI FRANJEVAČKI SAMOSTAN. U Zagrebu je, po predanju, boravio Franjo Asiski, osnivač franjevačkoga reda (— 1226), kada se s bratom Iluminatom vraćao s istoka. Na mjestu, na kome je u Zagrebu stanovao, bio je kasnije podignut samostan s crkvom. Ali predanje o boravku Sv. Franja u Zagrebu nema historičke podloge.

Zagrebačka kustodija spominje se već 1260 na općoj skupštini reda u Narboni. U 14 vijeku morali su zagrebački franjevci uživati veliki ugled, jer im je pečujski biskup 1323 postavio i gvardijana sucem u parnicama, što su se odnosile na mjesni Kaptol. Samostan je do 16 vijeka pripadao ugarskoj redodržavi, što se 1523 prozvala redodržavom Sv. Marije. Za vrijeme rata između Ferdinanda i Zapolje 1528 stradao je u Zagrebu od požara i franjevački samostan i crkva, pa su se franjevci razišli. Opustošeni samostan je zauzeo iure dominii zagrebački Kaptol, te ga obnovio i pretvorio u biskupsko sjemenište. Kada je pred kraj 16 vijeka otvoreno sjemenište u kuriji pomuslimanjenoga kanonika Filipovića, tada su se u samostan uselili bosanski franjevci. Početkom 17 vijeka, zauzimanjem grofa fra Franja Draškovića, zagrebački samostan došao je još jednom u okvir redodržave Sv. Marije, a zatim 1655 u okvir samostalne kustodije Sv. Ladislava, koja se već 1662 preobrazila u novu redodržavu. Osni-

vanjem nove redodržave bio je obnovljen i zagrebački samostan. Ali je samostan s crkvom ponovo nastradao 1674 i 1731 od požara, a 1680 od potresa. U drugoj polovini 18 i u prvoj polovini 19 vijeka samostan su zauzimali vojnici, te su u njemu stanovali. Kada se 1900 osnovala u Hrvatskoj i Slavoniji nova redodržava Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb joj je postao središte. Danas se u zagrebačkom samostanu nalazi klerikat redodržave Sv. Ćirila i Metoda, pa samostan ima 13 svećenika, 9 bogoslova, 8 gimnazijalaca, 3 laika i 9 tercijara, svega 42 člana. I samostan i crkva su u gotskom stilu.

Literatura: Tkalčić, Povjestni spomenici grada Zagreba.

J. Jelenić.

ZAGREBAČKI KAPTOL. V. Zagrebačka nadbiskupija.

ZAGREBAČKI PARNI MLIN D. D., Zagreb. Osnovan je 1873. Kapital je 3,750.000 Din, a kapacitet 17 vagona dnevno. Ima skladišta za 1.150 vagona brašna i silos za 360 vagona žita. Pokretna snaga je 700 HP, a zaposleno je oko 150 radnika. Mlin pripada Narodnoj mlinskoj i gospodarstvenoj industriji. *S. P.*

ZAGREBAČKO ŽELJEZO, željezni meteorit, koji je pao 16/5 1751 kod Hrašćine, u Hrvatskom Zagorju. Na tom meteorskom željezu našao je A. Vidmanšteten t. zv. Vidmanštetenove figure, po kojima se dalo zaključiti, da se željezo kristalizira u teseralnoj sistemi. Taj se meteorit, koji teži 40 kg, nalazi u mineraloško-petrografskoj zbirci Muzeja prirodnih nauka u Beču. *F. T.*

ZAGRTALJKA. V. Glavenska vutarka.

ZAH FRANJA ALEKSANDAR, general (19/4 1807, Olomuc, Moravska — 2/1 1892, Brno, Moravska). Po svršetku gimnazije i filozofije u Brnu, završio je pravni fakultet u Beču 1828. Bio je do 1831 općinski činovnik u Moravskoj, a te je godine prešao u Poljsku, da se pridruži poljskim ustanicima. Kad je poljski ustanak ugušen, Z. se vratio u Moravsku, ali je 1832 morao napustiti Austriju, te je otišao u Francusku, gdje je do 1836 učio vojne nauke. Za to vrijeme bio je bibliotekar kraljevske biblioteke u Fontainebleau u Francuskoj. 1836 vratio se Z. u Beč, ali je ponovo bio prinuđen da napusti Austriju i da ide u Francusku, gdje je bio učitelj njemačkog jezika u vojnoj školi u Brienne-u. Tu je ostao, s prekidima (za koje vrijeme je putovao po Švicarskoj) do 1843, kad je otišao s knezom Čartoriskim u Carigrad, odakle je, kao njegov emisar, došao u Beograd, po poslovima poljske emigracije i u isto je vrijeme bio i dragoman francuskog generalnog konzulata. 1848 bio je Z. na slovenskom kongresu u Pragu, poslije čijeg se je prekida pridružio dobrovoljcima, s njima otišao u Slovačku i učestvovao u bojevima protiv Madžara. Poslije neuspjeha oslobođenja Slovačke, Z. se 1849 vratio u Beograd, i 1850 je postavljen za upravnika artiljerijske škole, koja je tada obrazovana. 25/6 1850 dat mu je čin artiljerijskog kapetana I. klase, za majora je proizveden 30/9 1857, za potpukovnika 26/10 1862, za pukovnika 1870, za generala 10/8 1875, penzioniran je s cijelom plaćom u znak priznanja 31/9 1883. 5/6 1850 do 1/2 1859 bio je upravnik artiljerijske škole. U ljeto i jesen 1858 putovao je s austrijskim konzulom Hahnom, moravskom i vardarskom dolinom radi određivanja trase za željeznicu od Beča preko Beograda za Solun. Po povratku s tog puta, a po rješenju Svetoandrejske skupštine, bio je sklonjen iz Srbije, i otišao je u Brno, a po tom u Švicarsku. 11/6 1860 ponovo je pozvan na položaj upravitelja artiljerijske škole, gdje je ostao do 22/9 1865, kad je imenovan za načelnika artiljerijske uprave u Kragujevcu. Od proljeća 1867 zastupao je ministra vojnog, a kada se knez Mihailo vratio iz Carigrada, bio je slan u razne vojne i vojno-političke misije (inspekcija raznih brigada, politička misija u Grčkoj). Od 1/10 1868 ponovo je bio upravitelj artiljerijske škole do 23/5 1874. Od tada je bio prvi adutant kneza. Od početka 1876 bio je načelnik glavnog đeneralštaba, i rukovodio je spremom za rat. U ratu 1876 bio je komandant (zapadnomoravske divizije) ibarske vojske i učestvovao je u ratu do 13/7 1876, kad je došao u Beograd, radi liječenja noge, koja mu je 29/9 amputirana. Od tada je bio prvi adutant kneza do zime 1878, kad je dobio duže odsustvo za Prag i Brno, s koga je 1880

dolazio ponovo u Beograd, no na kratko vrijeme. Pored upraviteljstva bio je i profesor u artiljerijskoj školi (predavao je enciklopedistički pregled vojnih nauka, geografiju i francuski jezik u pripravnom tečaju i historiju ratne vještine, geografiju, strategiju i igranje u redovnom tečaju). Pored predmeta za sam tečaj, štampao je prijevod Taktike Deckera s njemačkog na francuski i Putopis (s krokijem) kroz moravsku i vardarsku dolinu. *V. Belić.*

ZAHAR IVAN DR. (18/12 1845, Zagreb — 1/5 1907, Zagreb). Pravo je učio u Zagrebu i Beču. Bio je advokat u Zagrebu, ugledan patriota i književnik. Sarađivao je u Vijencu, a neko vrijeme bio mu je i urednik, zatim u Obzoru, u kome je naročito pisao političke članke i feljtone, i u Mjesečniku Pravničkoga Društva. *S. D.*

ZAHUMLJE, stara oblast, koja je hvatala od dubrovačke međe do Neretve, a Hum, običniji naziv zemlje, s glavnim gradom Blagajem, dopirao je sve do Rame, na sjeveru, a do Gatačkog Polja na istoku. Toj oblasti pripadao je i poluotok Pelješac. Od 12 vijeka humska oblast obuhvatala je pomalo i područje starih Neretljana, na desnoj obali Neretve. Z. označavala se oblast iza mostarskog Huma, prema jugu i moru. Ovo područje držali su Srbi, a vladar im je bio u 10 vijeku Mihailo Višević, nezavisan od raških velikih župana. Od 12 vijeka u Z. je vladao Nemanjin brat knez Miroslav i njegovi nasljednici. Sv. Sava je tu, u Stonu, podigao 1219 srpsku episkopiju. Srpski posjed ove oblasti ugrožavali su Madžari 1198 i 1253, ali samo za kraće vrijeme. Oko 1225 humska oblast dijelila se u dvoje, na dio od Neretve na zapad, u kom je vladao ratoborni knez Petar, koji je postao čak i gradski starješina Splita, i na istočni. Poslije 1254 srpska vlast u Zahumlju postala je neposrednija, jer se župan Radoslav bio pridružio Madžarima, i stoga je od Uroša I. potisnut. Početkom 14 vijeka tu je bio namjesnik najstariji sin kralja Milutina, Konstantin, koji se bavio na Brotnju, u Nevesinju, i u Stonu, a granica srpske države dopirala je sve do blizu Makarske. Za vrijeme borbi u Srbiji, poslije smrti kralja Milutina (1321), bosanski ban Stjepan II. Kotromanić prodro je u Hum i do 1326 osvojio ga. 1333 prodao je kralj Dušan Ston Dubrovčanima, a isto je učinio i bosanski ban. Radi Huma odnosi između Dušana i Stjepana II. bili su čitavo vrijeme veoma zategnuti, a 1350 došlo je između njih i do rata. Ipak, i ako pobijeđen tom prilikom, bosanski ban je zadržao tu oblast. 1357 morao je dati zapadni dio te oblasti (do Neretve) madžarskomu kralju Ljudevitu I. mladi ban Tvrtko, tobože kao miraz uz Jelisavu, kćer Stjepana II., a ženu Ljudevitovu. Povratio ga je opet za vrijeme madžarske krize, oko 1383. Od početka 15 vijeka tu je oblast držao u glavnom vojvoda Sandalj Hranić, čije područje je hvatalo od Neretve do Lima, a manji je dio bio u vlasti hercega Hrvoja. 1435 do 1466 u toj zemlji je vladao Stjepan Vukčić, koji se 1448 proglasio hercegom, i po kome se cijela zemlja nazvala Hercegovinom. U njegovoj vlasti je bila cijela stara oblast od Cetine do Lima. U Imotskom je sjedio jedno vrijeme njegov najstariji sin Vladislav. Poslije pada Bosne, uoči opasnosti od Turaka, Stjepanovi sinovi predali su jedan dio zapadnih oblasti Mlečićima 1465 (Makarsku Krajinu), a u drugi dio pustili su Madžare 1466 (neretvanska dolina). Poslije pada Hercegovine (1482), držali su Madžari još jedno vrijeme kraj oko Neretvina ušća, dok ga 1490 nisu Turci definitivno zaposjeli. *V. Ćorović.*

ZAHUMSKA EPARHIJA. Između 1611 i 1615 podijeljena je hercegovačka eparhija na dvije episkopije: trebinjsku, kojoj je ostao naslov hercegovačka, i petrovsku, koja je nazvana poluhercegovačkom ili Z. Ova je isprva obuhvatala samo krajeve, koji su ranije potpadali staroj limskoj episkopiji, i imala je sjedište u Petrovu manastiru na Limu. Prvi njen episkop bio je Longin (1615 do 1643), koji je neko vrijeme (prije 1639) upravljao i hercegovačkom eparhijom. Poslije smrti Longinove bio je episkop Maksim, a poslije Maksima upravljao je episkopijom budimljanski episkop Pajsije. Kada su Turci oko 1650 Pajsija ubili i Petrov manastir spalili, patrijarh je predao Petrovsku ili Z. E., koja je obuhvatala Nikšiće, Planu, Kolašiniće, Moraču i Kadiluk Prijepoljski, hercegovačkomu mitropolitu Va-

siliju Jovanoviću (1651—1671). Vasilije je uveo za novu stolicu Z. i poluhercegovačke episkopije Onogošt-Nikšić. Za Trebinje je bio postavljen drugi episkop. Ali kada je on 1654 zatočen, Vasilije je upravljao objema eparhijama. Poslije Vasilija spominju se kao zahumski ili poluhercegovački episkopi (1671—1739): Simeon Ljubibratić do 1681, Savatije Ruđić, Đerasim, Nekatrije Zotović, Melentije, Arsenije i Aksentije I. Episkopi su se u onim teškim vremenima često mijenjali, a upravljali su čas jednom, a čas objema hercegovačkim episkopijama, te se zato i zovu jedanput zahumski i poluhercegovački, a drugi put samo hercegovački ili hercegovački i zahumski. Poslije beogradskog mira (1739) Z ili poluhercegovačka episkopija sjedinila se potpuno s hercegovačkom episkopijom. (V. Hercegovačko-zahumska eparhija). *R. Grujić.*

ZAHUMSKO-RAŠKA EPARHIJA osnovana je 1878, poslije proširenja Crne Gore, kao druga eparhija mitropolije crnogorsko-brdsko-primorske. To je u glavnom obnovljena stara poluhercegovačka ili petrovska episkopija, u koju su ušli dijelovi sredovječne limske i budimljanske episkopije. Njen prvi episkop bio je Visarion Ljubiša (1878—1882), potonji crnogorski mitropolit. 27/5 1906—7/11 1920 bio je Z.-R. E. episkop Kiril Mitrović, sadašnji episkop Bokokotorski i Dubrovački. Za novog episkopa Z.-R. E. postavljen je 16/5 1926 Dr. Nektarije Krulj. Ranije je sjedište episkopa bilo u manastiru Ostrogu, a sada je u Nikšiću, gdje je ruskom pomoću podignuta jedna od najljepših modernih crkava u našim oblastima.

Z.-R. E. obuhvata 3 protopresviterata (nikšićski, spuški i kolašinski). Ima 96.348 duša, u 62 parohije, sa 131 crkvom i 42 svećenika. Manastira ima 12 (Gornji i Donji Ostrog, Piva, Bijela, Podmalinsko, Župa, Morača, Dobrilovina, Ćelija Piperska, Ždrebaonik, Duga i Nikšić) sa 13 kaluđera. *R. G.*

ZAJAC. V. Kičevsko.

ZAJC IVAN, kompozitor i osnivač opere u Zagrebu (3/8 1832, Rijeka — 16/12 1914, Zagreb). Već u šestoj godini Z. je koncertirao na Rijeci, a u dvanaestoj komponirao je prvu operu. Učio je na milanskom konzervatoriju 1849—1855, gdje je izvođena i njegova opera Tirolese. Bio je neko vrijeme dirigent kazališnog orkestra na Rijeci, a 1862 preselio se u Beč, gdje su mu davane prve operete (Momci na brod, Lazaroni, Boici-ska vještica). Bio je jedan od najomiljenijih bečkih operetskih kompozitora. 1869 preuzeo je upravu Glazbenog zavoda i kazališnog orkestra u Zagrebu. Stvorio je hrvatsku operu, napisao preko 1000 kompozicija i 29 opera i opereta, između kojih su najpoznatije: Nikola Šubić Zrinski, Ban Leget, Mislav, Tvardovski, Lizinka i Zlatka. *N. A.*

ZAJEC IVAN, kipar (1869). Učio je kod svoga oca Franje, zanatlijsku školu i akademiju u Beču. Radio je oko 1900 u Ljubljani, 1905—1906 u Parizu. 1907 bio je u Americi, a za vrijeme rata u Italiji. Sada živi u Ljubljani. — Z. radi statue i skupine u bronzi, kamenu, ilovači i gipsu. Od njega ima mnogo crkvenih radova, spomenika i malih skupina idilskog, alegorijskog, i u posljednje doba osobito mitološkog sadržaja. Glavna su mu djela: Prešernov spomenik u Ljubljani (1902), Vegin spomenik u Moravčama (1906), Kozakov sjen (1906 u Narodnoj galeriji u Ljubljani), Majdičev mauzolej (s arhitekturom) u Kranju. *F. S.*

ZAJEČAR, grad u Srbiji, na Crnoj Rijeci. Glavno mjesto timočke oblasti. Ima 8.995 stanovnika. Glavno privredno i trgovačko središte cijelog Timokovog poriječja. U rudarskom je kraju. Sjedište je župana, komandanta divizije. Eparhijsko je sjedište. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. *B. D.*

ZAJEČARSKA EPARHIJA. V. Timočka eparhija.

ZAJEČARSKA TIMOČKA BANKA. Osnovana je 1906. Centrala Zaječar. Kapital 1.250.000. Fondovi 101.114, ostale rezerve 43.886, ulozi 2.223.865, povjerioci 58.789, mjenice 2.172.619, zajmovi na zaloge 287.493, dužnici 428.390, roba 105.461, vrijedeći papiri 43.048, dobit 238.751 Din. Dividenda 25%. Predsjednik Jevrem A. Ilić, direktor Mil. P. Živanović. *N. S.*

ZAJEČARSKA ZADRUGA A. D., Zaječar. Osnovana je 1885. Kapital je 1,000.000 (10.000 akcija po 100). Fon-

dovi 791.804, ulozi 5,922.568, povjerioci 934 000, mjenice 1 437.740, dužnici 5,596.512, dobit 217.774 Din. Dividenda 20%. Predsjednik Milutin Stanojević.
N. S.

ZAJEDNICA, hrvatsko učiteljsko društvo u Osijeku. Osnovano je 1874.
U. Dž.

ZAJEDNICA DOMA I ŠKOLE, kulturno-prosvjetno društvo u Beogradu. Osnovano je januara 1921, inicijativom Mirka Popovića, direktora II. beogradske gimnazije. Cilj je društva: pojačavanje veze između kuće i škole, između nastavnika, roditelja i djece; međusobno savjetovanje povodom odgajanja djece; razvijanje ljubavi među učenicima. 1925 Z. je imala svoju knjižnicu, bioskop i kupalište na Dunavu.
B. M.

ZAKMARDI IVAN, protonotar hrvatskog kraljevstva i narodni dobrotvor (početak 17 vijeka, Križevci — 25/4 1667, Banjska Bistrica). Učio je humaniora u Zagrebu kod jezuita, a filozofiju u akademiji u Olomucu, gdje je postao magister filozofije. Vrativši se u Hrvatsku postao je advokat zagrebačke biskupije, a 1632 plemićki sudac (iudex nobilium) u križevačkoj županiji. 1635—1644 bio je bilježnik varaždinske županije, a 1636 postao je i županijski bilježnik kraljevstva. U tom je položaju dolazio često na sabor, u kome je znatno uticao na važna tadašnja pitanja, a bio je biran i u razne komisije za rješavanje narodnih potreba. 1640 izabrao ga je hrvatski sabor za vrhovnog poreznika kraljevstva (exactor regni), pa je u tom svojstvu bio i blagajnik kraljevstva. Na saboru 1641 izabran je u komisiju, kojoj je stavljeno u dužnost, da sve privilegije kraljevstva pregleda i popiše. U tom svojstvu udario je prvi osnov zemaljskomu arhivu (1643). 1644 izabran je na saboru u Varaždinu za protonotara hrvatskog kraljevstva, ali je i dalje zadržao službu vrhovnog poreznika kraljevstva. 1642 bio je Z. prvi put izabran za nuncija na ugarski sabor, pa je tu službu vršio gotovo svake godine do kraja svoga života. Naročito se Z. isticao u odbrani katolicizma, kao isključivo privilegirane religije u Hrvatskoj. 1649 zahvalio se na časti izbornog poreznika kraljevstva.

Kad je, u početku druge polovine 17 vijeka, očekivana navala Turaka, izabrali su hrvatski staleži stalnu vladu, koja bi imala da zastupa bana, ako bi otišao iz zemlje. U toj vladi ili zemaljskom odboru Z. je imao važno mjesto. Imao je da pregleda s krajiškim kapetanima sve tvrđave i da se postara za njihovu popravku. 1662 bio je Z. izabran za podžupana varaždinske županije, pa je tu službu zadržao do smrti. Požunski sabor 1662, uvažujući Z. požrtvovan rad, odredio je, da Z., kao protonotar, a i njegovi nasljednici u toj časti, dobivaju kao ugarski protonotari glas, mjesto i dnevnice. 1666 imenovan je Z. za zastupnika kraljeva personala u sudskim poslovima (praesentiae regiae in iudiciis locumtenens). Z. je tada, kao zamjenik samoga kralja, vodio i sve sudske parnice. Iste godine imenovan je i za baruna. 1667 sazvao je palatin Wesseleny vanredan sabor staleža u Banjsku Bistricu. Bilo je to u doba, kad je između palatina i bana Petra Zrinskoga postojao savez, uperen protiv bečkoga dvora. Z. po svoj prilici nije bio upućen u zavjeru. Na sabor je došao kao hrvatski nuncij i u Banjskoj je Bistrici i umro. — Svoje veliko imanje ostavio je Z. za dobrotvorne ciljeve. Najviše je ostavio samostanima, koji su se bavili prosvjetom.

Pored svojih zvaničnih poslova bavio se Z. i knjigom. Pjevao je pjesme na latinskom jeziku, a napisao je i neka pravna djela. Z. je bio jedna od najmarkantnijih ličnosti hrvatske historije 17 vijeka.

L i t e r a t u r a: K. Horvat, Ivan Zakmardi, protonotar kraljevstva hrvatskoga (Rad, 160).
M. Prelog.

ZAKON O RADNJAMA od 29/6 1910 jedna je od osnova socijalne politike na teritoriji predratne Srbije. Taj je zakon regulirao sve odnose poslovanja zanatskih, industrijskih i trgovačkih radnja u gradovima, gradićima i selima, bila ona privatna ili državna (u koliko za njih ne postoje specijalni zakoni s podudarajućim odredbama), i važi i danas na teritoriju Srbije i Crne Gore, u koliko nije kasnije jednoobraznim zakonima za cijelu državu zamijenjen (kao zakon o inspekciji rada, o zaštiti radnika, o osiguranju radnika i dr.). Zakon o

radnjama naročito je značajan zbog socijalno-političkih mjera, koje predviđa, i po tome će zauzimati važno mjesto u historiji srpske socijalne politike. Čitav niz naprednih principa i institucija predviđeni su tim zakonom, i ako većinom nisu uvođene u život, zbog neprekidnih ratova, uticale su na srpsko novo poslijeratno socijalno-političko zakonodavstvo. Tako je Z. o R. predvidio inspekciju rada, pa radničke komore (sa sjedištem u Beogradu), sud dobrih ljudi za rješavanje sporova između poslodavaca i radnika, burzu rada i dr. Naročito je značajno, da je Z. o R. (III. odjeljak) odlučno proveo intervencionističko gledište u odnosima rada i kapitala, i to onda kada je u Srbiji krupnija industrija jedva bila na pomolu. Zahvaljujući dalekovidnosti ondašnjih državnika (zakon o radnjama donesen je za vrijeme radikalno-samostalnog kabineta pod resornim šefstvom J. Prodanovića) dobila je Srbija u njemu u mnogome savršenije oruđe za rješavanje i preduprеđivanje sukoba poslodavaca i radnika no što su ga imale neke industrijski razvijenije zemlje. Z. o R. uveo je načelo ograničenja radnog vremena i za odrasle radnike, onda kada su to načelo i najrazvijenije industrijske zemlje samo djelimično i izuzetno ostvarivale. Z. o R. štitio je kod Srba radnice porodilje dajući im 12 sedmica odmora, dok je maksimum u drugim zemljama bio 8 sedmica odmora, kada je ¾ žena, u zemljoradnji, uživalo pri porođaju najviše 10—14 dana odmora. Z. o R. ne poznaje kolektivne ili tarifalne ugovore, ali predviđa sindikalne organizacije (čl. 98) i pravo štrajka (čl. 56, 57), koji je shvaćen kao raskidanje ugovora, a ne kao njegovo suspendiranje, što mu umanjuje vrijednost s gledišta radničko-zaštitne politike. Tokom 1924 počelo je pripremanje jednog novog, za cijelu našu državu vrijedećeg Z. o R., koji bi, s obzirom na već donesene zajedničke socijalno-političke zakone, manje imao da regulira socijalno-politička pitanja, već u glavnom samo obrtno-poslovna, dakle tehnička (naročito pitanje osposobljenja) i staleška (Esnafi i Komore). *M. Kosić.*

ZAKUP (arenda) zemljišnoga posjeda razlikuje se po narodnom shvaćanju od kućnog najma po tome, što se pod zakup daje ono, što treba raditi, dakle zemlja, vodenica, skele i sl. Zakupom se predaje nepokretnost na upotrebu zakupniku i na uživanje plodova s nje, za što zakupnik mora da plaća zakupninu. Zakupnik uvijek mora da održava zakupljeno zemljište u dobrom stanju, t. j. da mu se plodovitost ne smanjuje. Radi toga se zakupnik mora obavezati da će zemljišta uredno gnojiti, zgrade u upotrebljivom stanju držati, zakupljenu živu stoku predati po prestanku zakupnog vremena po broju, težini i pasmini isto onako kako ju je dobio, a mrtvi materijal u stanju, koje odgovora njegovoj razumnoj upotrebi. — U mnogim našim krajevima uzima se zemlja pod zakup na kratak rok (1—5 godina) i uz naplatu zakupnine u naturi, t. j. u jednom dijelu od žetvenoga prinosa (zakup iz dijela). Pri tome često zakupodavac ima da dade i tegleću snagu, gnoj i sjeme, a zakupac svu ručnu snagu. Posebni su oblici: priorac, pridružnik, kesim i t. d. *O. F.*

ZALISTAVAC, vrsta đerdana. Nosi se u Jadru. *N. Z.*

ZALOM-PALANKA, grad kod Nevesinja. Sada je u ruševinama. *V. P-ć.*

ZALOMSKI POTOK, ponornica u Hercegovini, u oblasti krša. Izvire iz vrela na podnožju Bjelašice-planine, pod kotom 1.345 m i Ivicom 1.488 m; vijugavim tokom teče k sjeverozapadu, probijajući se kroz klisuru, kod Plužine skreće na zapad, kod Kifinog Sela na jugo-jugozapad, tekući kroz Nevesinjsko Polje, a kod sela Lisičine (ili Lješčice) svija na zapad, i kad prijede pojas konglomerata, ponire istočno od Malog Ponora, na visini oko 805 m. Z. P. nema stalni otok; ljeti mu najveći dio korita ostane suh, ali u kišnom dobu ima normalan tok. Dužina toka je 42·6 km, a površina poriječja 917·8 km^2. — Z. P. je vjerojatno dio starog riječnog sistema, čiji su izvori nekada bili na flišu oko Čemernog. Rijeka je tekla kroz Gatačko Polje i dolinu Zalomske k Nevesinjskomu Polju, a odatle kroz suhu dolinu Dugih Dolaca, dola Dobrice, dolinom rječice Radimlje, Bregave i ulivala se u Neretvu.

L i t e r a t u r a: A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Ge-

birges (Penck's Geogr. Abh., Bd. IX., Hf. 3, 1910, 39, 42, 77). *P. V.*

ZALOŽNA BANKA A. D. Osnovana je 1922. Centrala Sarajevo. Kapital 1,000.000. Fondovi 60.000, ulozi 194.343, povjerioci 1,266.976, gotovina 45.717, mjenice 124.300, efekti 1,667.158, dobit 122.251 Din. Predsjednik Dr. Vladimir Andrić, direktor Jovo Odović. *N. S.*

ZAMANJA (Zamagna). V. Džamanjić.

ZAMNA, rječica u Srbiji, desni pritok Dunava. Izvire pod Deli-Jovanom (Goli Vrh 1.100 m), a uliva se kod sela Mijailovca. Tok joj je u glavnom upravljen k sjeveroistoku. Dužina toka je 41 km, a površina poriječja 207·7 km². *P. V.*

ZANATI SELJAČKI. I. S obzirom na način proizvodnje: 1. Kućni zanati a) kad proizvodi za kuću nadmašuju vlastitu potrebu, pa se stavljaju u promet; b) kad se zbog zarade tuđa sirovina preuzima na izrađivanje sa strane onih, kojima drugi prihod, naročito zemljište ne daje dovoljno sredstava za život. To može u gdjekojim krajevima da dovede do razvoja kućne industrije. — 2. Z. u užem smislu, koje vrše profesionalni zanatlije tako a) da se najme na rad u kući, gdje izrađuju tuđu sirovinu, ili b) da izrađuju u vlastitim radionicama vlastitu ili tuđu sirovinu.

II. S obzirom na raširenost: 1. Z. koji su zastupani gotovo u svakom selu na pr.: tkalački, opančarski, kovački, mlinarski. 2. Z., koji su vezani za stalne pokrajine, bilo zbog podesnog materijala, bilo zbog dovoljnih radnih snaga, naročito zbog prenaseljenosti.

III. S obzirom na vrstu rada: 1. Tesarski Z. Naročito su dobri majstori u kraju između Siska i Velike Gorice; njihov tip drvene posavske kuće širi se po svoj užoj Hrvatskoj. U Hrvatskom Zagorju ima još škrinjara, koji od tesanog drva prave škrinje (sanduke) za nevjestino ruho i t. d. Ovamo spada i koritarski Z. raširen i među Ciganima. — 2. Rezbarski Z. (V. Vještine.) — 3. Tokarski Z. (strugarstvo) raširen je naročito u prenaseljenim krajevima sjevernog Hrvatskog Zagorja. Tu na stabilnoj »stružnici« izrađuju točkove, tanjire, čuture, vretena i t. d. U drugim krajevima Hrvatske, Slavonije i Dalmacije imaju za pravljenje vretena posebne male ručne stružnice, kod kojih se tokareni predmet okreće pomoću luka. — 4. Bačvarski Z. Naročito pravljenje dužica u Gorskom Kotaru, pa kablova, fučija, maslenika i t. d. u Hrvatskom Zagorju i Lici. — 5. Kolarski Z., u svakom većem selu. — 6. Košarački Z. Naročito u Hrvatskom Zagorju i okolini Zagreba. Roba se pravi od vrbova i ljeskova pruća. — 7. Rogožarski Z. Predmeti se prave od sušena rogoza na napravi u principu sličnoj tkalačkomu stanu; prave se rogožari (torbe s ručkama), hasure i sl., naročito u Hrvatskom Zagorju. — 8. Lularski Z. (V. Lula). — 9. Lončarski Z. (V. Keramika). — 10. Tkalački Z. (V. Vještine seljačke, tekstilne, I.). — 11. Stuparski Z. Vuneno tkivo pripravlja se valjanjem u »stupama« za sukno, čohu, gunjeve i t. d. — 12. Čohaški Z. (abadžiluk). Naročito po manjim gradovima i većim selima, izrađuju se predmeti za odijelo od domaćeg sukna (čohe ili darovca), koji se ukrašavaju gajtanima, suknenim mozaikom, raznovrsnim pucima i t. d. Poslije Svjetskog Rata taj zanat veoma opada. — 13. Kožarski Z. Gotovo u svakom većem selu, gdje ima tekuće vode. — 14. Opančarski Z. Još je veoma raširen, gotovo u svakom većem selu. (V. Opanak). — 15. Krznarski Z. Drži se još ponešto u Lici i Banovini. Izrađuju se kožusi, kožuščići, šubare i dr., redovno od jagnjećeg krzna. — 16. Remenarski Z. (ajmarstvo). Izrađuju se pojasi, remeni, torbe, konjska oprema (osobito kićena u Srijemu), lisnice. — 17. Klobučarski Z. Gotovo je prestao zbog industrijske robe. — 18. Užarski Z. — 19. Gumbarski Z. — 20. Bojarski (farbarski) Z. (V. Bojarstvo). Danas su samo varoški zanati, koji proizvode za seljačke potrebe. — 21. Kovinarski Z.: a) Kovački; u svakom selu, obično domaći zanatlije, no često i Cigani. b) Kotlarski, kazandžijski. Vrše ih domaći ljudi u gradićima ili putujući Cigani. c) Nožarski Z. Naročito u Lici, Priboj. d) Zlatarski (kujundžijski). Danas još jedino u Dalmaciji, nekad vrlo dobar i u istočnoj Slavoniji i Srijemu. Prevladuje naročito filigranski rad za nakit. 22. Klesarski Z. Razvijen je naročito u svim krajevima Hrvatskog i Dalmatinskog Primorja. — 23. Mlinarski

Z. (V. Mlin). — 24. Lađarstvo: a) riječno. b) pomorsko. — 25. Ribarstvo: a) riječno. b) morsko. (V. Ribarstvo). — 26. Vapnarstvo (krečarstvo, klakarstvo). Razvijeno je svuda, gdje ima za to podesna kamena, no naročito u gorskim krajevima. — 27. Medičarski Z. (V. Vještine seljačke). — 28. Čipkarski Z. Razvijen je naročito u Dalmaciji na otoku Pagu, u Hrvatskom Zagorju u okolini Lepoglave. (V. Vještine S. tekstilne).

Literatura: Zbornik za narodni život i običaje. Jugosl. Akad., od 1896; Hefele, Naši domaći obrti (1896); Truhelka, Domaća tekstilna industrija u Bosni i Hercegovini (Školski Vjesnik za Bosnu i Hercegovinu, 1899); T. Đorđević, Naši seoski zanati (Spomenica S. M. Lozanića, 1922).

V. Tkalčić.

ZANATLIJSKA KREDITNA BANKA. Osnovana je 1907 u Beogradu. Kapital je 1 500.000. Ulozi 2,390.969, mjenice 2,030.560, zalozi 836.353, nepokretnosti 1,281 257, dobit 245.812 dinara. Dividenda 12%. Predsjednik Voja Janković. *N. S.*

ZANATLIJSKA ZADRUGA A. D. Osnovana je 1898 u Beogradu. Kapital je 1,000.000. Ulozi 1,243.133, mjenice 1,025.205, nepokretnosti 402 642, dobit 190.378 dinara. Dividenda 12%. Predsjednik Todor K. Naumović, direktor Dimitrije Lazarević.

N. S.

ZANATSKA KREDITNA BANKA. Osnovana je 1923. Centrala Zaječar. Kapital 1,000.000. Fondovi 4.986, ulozi 352.718, mjenice 521.500, zajmovi na zaloge 11.800, dužnici 664.611, dobit 19.158 dinara. *N. S.*

ZANETTI GIROLAMO, mletački numizmatičar (sredina 18 vijeka). Bio je u svoje vrijeme najbolji poznavalac talijanske numizmatike. Bavio se i staro-srpskom numizmatikom i napisao je o tome jednu raspravu: De nummis regum Mysiae seu Rasciae ad venetos typos percussis commentariolum (1750). Njegovo određivanje staro-srpskog novca vrlo je pogrešno. *B. S.*

ZAOSTROG, selo u Dalmaciji, oblast Dubrovnik, srez Makarska, Gornje Primorje. Zaštićeno je brijegovima (Vitez 770 m), 2 km od franjevačkoga samostana Z., koji stoji na samoj obali morskoj prema istočnom kraju (Sućuraj) otoka Hvara. U selu Z., koje ima 716 stanovnika, ima crkva Sv. Barbare, motorni mlin, industrija ulja i Hrvatska Pučka Blagajnica. — Samostan Z. s crkvom Velike Gospe ima lijep arhiv. Tu je živio i umro Andrija Kačić-Miošić. Do samostana je luka, iz koje se izvozi vino, parobrodarska postaja na liniji Split—Brač—Z.—Metković i Trpanj—Z.—Makarska. Pod Z. u srednjem vijeku bio je grad Ostrog, koji se spominje već oko 950. *J. M-n.*

ZAOSTROŠKI SAMOSTAN. U ovome su samostanu do pada bosanskog kraljevstva stanovali augustinci. Kada su Turci 1463 osvojili Bosnu, augustinci su pobjegli na otoke, a u njihov su se samostan u Zaostrogu uselili franjevci, koji su također s narodom pobjegli ispred Turaka iz Hercegovine. Za mletačko-turskoga rata 1645—1649 pobjegli su s narodom na Hvar i zaostroški franjevci, odakle su se opet povratili tek kada su 1667 isposlovali od Turaka dozvolu, da obnove svoj samostan. Tokom vremena franjevci su i samostan i crkvu obnovili i proširili. Pred crkvom je grob fra Ivana Despota, a u crkvi fra Andrije Kačića, dvaju pjesnika. Tu su i njihova mramorna poprsja.

Literatura: Zlatović, Franovci (1888); Seraf. Perivoj (1909).

J. J.

ZAPADNA MORAVA, rijeka u Srbiji, lijeva sastavnica Morave. Izvorište je na Goliji (Jankov Kamen 1.931 m) i Javorplanini (Stupska Česma 1.314 m). Na gornjem dijelu toka, do ušća Đetinje, zove se Moravica, a po Goliji je dobila i ime Golijske Morave. Spaja se s Južnom Moravom 2·5 km sjeverno od Stalaća. Od izvora do Požege teče k sjeveru, zatim kroz Ovčarsku Klisuru na istok, a od Čačka na istok-jugoistok do Kruševca, gdje naglo skreće na sjever. Glavni su pritoci s lijeve strane Veliki Rzav, Đetinja, Čemernica, Gruža, a s desne Bjelica, Ibar i Rasina. Dužina toka je 274·8 km, a površina poriječja 18.164·7 km². Bez svojih pritoka raspolaže, pri srednjem najnižem vodostaju, hidrauličkom snagom od 72.500 HP. *P. V.*

ZAPADNI (IKAVSKI) ŠTOKAVSKI KNJIŽEVNI JEZIK. V. Književni jezik u prošlosti. Štokavski dijalekat.

ZAPIS. 1. Sjenovito drvo, fetiš, koje se nalazi u polju, ili u kome je urezan križ. Kad se »nose krsta« obiđe se oko Z. tri puta, obnovi se križ, i objeduje se tu. Z. je tabuiran i neprikosnoven; na nj se ne smije peti, niti se smiju s njega dirati plodovi.

2. Amajlija, talizman. Takvi Z. su stranoga porijekla (orijentalska, klasična, sredovječna praznovjerica). U našim zemljama naročito su, i kod muslimana i kod pravoslavnih bili popularni Z., što su ih pisale hodže.

V. Č.

ZAPLANJE, oblast u gornjem toku rijeke Kutine. (V. Niška Oblast).

B. D.

ZAPONCI, vrsta narukvice na muškim košuljama. Nosi se u kruševačkom okrugu. U Dalmaciji se Z. i zovu narukvice. *N. Z.*

ZAPREGA, vrsta kosovske bošče. Nosi se u Sandžaku. *N. Z.*

ZAPREŠIĆ, selo u Hrvatskoj, u oblasti i srezu Zagreb, općina Brdovec; nedaleko od sastava Save i Krapine; raskrsnica željezničke pruge Zagreb—Z.—Zidani Most i zagorske željeznice Z.—Čakovac (99·4 km). Ima 1.759 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, poglavarstvo općine Brdovec, pučku školu, parnu pilanu, štedionicu. *J. M-n.*

ZARNIK BORIS DR., profesor biologije, histologije i embriologije i upravnik morfološko-biološkog instituta na medicinskom fakultetu u Zagrebu (11/3 1883, Ljubljana). Osnovnu i srednju školu učio je u Ljubljani, univerzitet u Jeni, Cluj-u i Würzburgu. Radio je na zoološkim stanicama u Trstu, Napulju i u Francuskoj. Kao đak Boverijev promoviran je 1904. 1904 do 1915 bio je prvi asistent profesora Boverija u Würzburgu; 1910 habilitiran je ondje za privatnog docenta zoologije i komparativne anatomije. 1915 postao je vanredni profesor. 1916—1918 bio je redovni profesor zoologije na univerzitetu u Carigradu. Od 1918 redovni je profesor u Zagrebu na medicinskom fakultetu. — Z. je osnovao prirodnjačko društvo u Würzburgu, uredio je institute u Würzburgu, Carigradu i Zagrebu. Napisao je na slovenačkom jeziku više popularnih naučnih spisa (predavanja), naročito brošuru: O bivstvu življenja (1914), kritika i polemika (Slov. Narod, Naši Zapiski, Veda i Ljubljanski Zvon). — Većina Z. naučnih radova odnosi se na zanimljivi Amphioxus (Branchiostoma). Važan mu je rad: Vergl. Studien ü. d. Bau d. Niere v. Echidna u. d. Rept. (Jen. Zeitschr. f. Nat. Wiss., 46, 1911).

Manje njegove publikacije odnose se na protozoa (novi ordo Solenopoda), metilja (ciklus razvića od Dicrocoelium lanceolatum), pteropoda (predavanja o kromosomima, redukciji i diminuciji kromatina i funkcion. direktnoj ćeličnoj diobi). Uredio je Spomenicu prilikom jubileja profesora Gorjanovića.

J. Hadži.

ZARNIK VALENTIN DR., pisac i političar (4/1 1837, Repnje — 30/3 1888, Ljubljana). Z. je učio gimnaziju u Ljubljani, historiju i prava u Beču, a promoviran je za doktora 1864 u Grazu. 1861 do 1877 bio je domaći učitelj kod Levina Rauch-a u Hrvatskoj, zatim advokatski koncipijent na raznim mjestima, a od 1877 advokat u Ljubljani. Z. je sarađivao sa S. Jenkom i Fr. Erjavcem u rukopisnim đačkim Vajama (1855), objavio je putopise, humorističke feljtone i karikature u Novicama i članke i dopise u Slovenskom Narodu. U Slovenskom Glasniku objavio je pripovijetku Ura bije, človeka pa ni (1861), i historičku pripovijetku iz doba poljskog ustanka iz 1830 Maščevanje usode (1862). Kao političar bio je Z. mladoslovenac i najpopularniji govornik na političkim zborovima (taborima) u Štajerskoj, Kranjskoj i Koruškoj. U početku ustavnog doba bio je 1869—1883 zemaljski poslanik i neko vrijeme zemaljski odbornik u Kranjskoj.

L i t e r a t u r a: Lebec, Ljubljanski Zvon (1888); I. Ž., Koledar Družbe Sv. Mohorja (1889); Grafenauer, Zgodovina novejšega slov. slovstva, 2, 424; Prijatelj, Letopis Matice Srpske (1907, 4, 32). *I. G.*

ZAROBLJENIČKA KAZALIŠTA. U toku Svjetskog Rata po zarobljeničkim logorima kod neprijatelja Srbije osnivana su, inicijativom zarobljenih glumaca i intelektualaca, Z. K., koja su u danima teških i sudbonosnih iskušenja, održavala i krijepila duh interniranih građana i

zarobljenih boraca. Svojim radom naročito su se istakli: Srpsko zarobljeničko kazalište »Rucović« u Paničerevu, Kazalište u Boldogasonyu, Kazalište u Nagymegyeru, Kazalište u Nezsideru i Kazalište u Braunau. *R. O.*

ZASLON. 1. Grad na Savi (sada Šabac). Spominje se 1476. *V. P-ć.*

2. Vrsta pregače. Nosi se u Lici. *N. Z.*

ZASRAMAČA, mala četvrtasta maramica, izvezena i kićena šljokicama, đinđuhama i paricama. Nose je mlade i djevojke udavače. Zovu je i ručna Z. Nosi se u Prizrenu, Peći i na Kosovu. *N. Z.*

ZASTAVA, politički list. Prvi vlasnik, izdavač i urednik Z. bio je Dr. Svetozar Miletić. U početku je Z. izlazila u Pešti, dva puta nedjeljno, kasnije u Novom Sadu, svakog dana. Urednici su se mijenjali više puta. Izlazio je od 1866 do 1925. Z. je jedan od najstarijih i najvažnijih političkih listova u Vojvodini. Vršila je veliki uticaj na politički razvoj događaja i nacionalnu propagandu. *U. Dž.*

ZASTAVAŠI. V. Radikalna stranka u Ugarskoj.

ZASTOR, vrsta pregače. Nosi se u Gušću (kotar Sisak, Slavonija). *N. Z.*

ZAŠTITA DJECE (DJEČJE PITANJE), kao u opće zaštita socijalno slabijih, počela se kod nas tek poslije rata sistematski izvoditi. Pomoć i zaštitu djece vršila su do rata samo dobrotvorno-privatna društva. Poslije ratova, kad se našao ogroman broj ratne siročadi i druge nezbrinute djece (oko pola miliona), pored privatne inicijative stavlja sebi u dužnost i država staranje o djeci u većim razmjerima.

U raznim krajevima naše države nalazimo dosta rano početke staranja o djeci od strane dobrotvornih društava. U Srbiji je prva ideja o spasavanju i pomaganju djece ponikla poslije ratova 1879. U knjizi Dječiji jadi Dr. Nikola Petrović je izveo problem zaštite ratne siročadi i veliku važnost spasavanja djece i za sam život i napredak društva i države. 16/12 1879 osnovano je Društvo za potpomaganje nezbrinute i napuštene djece. 20/1 1880 potvrđena su pravila ovog društva. Prva zamisao o zaštiti djece bila je u davanju djece pojedinim porodicama. Plaćalo se za pojedino dijete 30 Din mjesečno. Kad se utvrdilo, da je to teško izvedljivo, pristupilo se 1887 podizanju naročitog doma za djecu. Dr. N. Petrović bio je za sve vrijeme pa do svoje smrti predsjednik i glavni rukovalac društva i doma sirotne djece.

1904 osnovano je Materinsko Udruženje, inicijativom g-đe Dr. Drage Ljočić-Milošević. Ono sad ima veliki dom u Beogradu. Dugogodišnja predsjednica i najaktivnija saradnica je g-đa Zorka Vlajić. 1894 osnovano je, inicijativom Sv. Nikolajevića, društvo Kralj Dečanski za slijepu i gluho-nijemu djecu. I ono ima svoj veliki dom, samo u njemu nisu nikad djeca bila smještena. Za vrijeme ratova okupacione vlasti su u Srbiji osnovale nekoliko domova za ratnu siročad. — 1914—15 bilo je vrlo aktivno društvo Sv. Jelene, osnovano i vođeno od strane g-đe M. Milovanović i Danice Hristić.

U Splitu nalazi se još od 1704 jedno od najstarijih ustanova, nahodište za vanbračnu djecu, a od 1895 zadužbinom dobrotvora De Marchi zabavište i obdanište, pored još mnogih dobrotvornih društava.

U Hrvatskoj je bio veći broj društava i ustanova za djecu (Udruga Učiteljica, sekcija za sitnu djecu), Patronaža, Liga za zaštitu djece, Društvo Sv. Vinka, Zemaljsko sirotište (zadužbina bana Jelačića), Zavod za gluho-nijemu djecu i t. d. Za zbrinjavanje zanatskog podmlatka ustanovljena su dva velika društva Privrednik (Vladimira Matijevića) i Radiša.

U Bosni su 1866 dvije Engleskinje, Mis Makenzijeva i Mis Irbrijeva, osnovale Zavod za srpsku žensku siročad. 1878 red trapista osnovao je Sirotište za djecu. Gradske općine i vakufi su obično pomagali iz svojih sredstava djecu i siročad. Najviše su radila društva: Prosvjeta (osnovano 1903), Gajret, Napredak i Benevolencija na zbrinjavanju privrednog i drugog podmlatka, pored još mnogih drugih.

U Sloveniji od 1908 red Sv. Vicenca (Marijanište) i Sv. Ćiril i Metod. kao i salezijanski red osnivaju zavode za napuštenu djecu, a Dr. Fran

Milčinski, sudac, najzaslužniji je propagator i osnivač društva za zaštitu djece. Osim toga osnovana su i društva za gluho-nijemu i slijepu djecu.

Vojvodina je imala većinu zavoda za djecu osnovanih od Madžara, koji su imali, uz svrhu da pomažu djecu, i glavnu svrhu da slovensku djecu pomadžare. Postojale su i mnoge čisto srpske ustanove za djecu s velikim legatima (Trandafil).

Prilikom bombardiranja Bitolja (1916 i 1917) nalazio se u Vodenu veliki broj izbjeglica, a još više izbjegličke nezbrinute i napuštene djece. Pored pomaganja od strane srpskih vlasti, organizirana je i naročita pomoć toj djeci, obrazovanjem dječjeg logora (logor malih četnika-skauta) po sistemu skautskom, a inicijativom Dr. Miloša Đ. Popovića razvilo se kasnije Društvo za zaštitu jugoslovenske djece 25/6 1917. Društvo je uskoro imalo svoje filijale na Krfu i u Genevi (saradnjom g. Đ. Stajića i g-de Z. Vlajić). U isto je doba Serbian Aide Fund iz Londona izdržavao jedan veći broj djece u Soroviću, na solunskom frontu. U Solunu je osnovana školska matica (Henrik Liler). Društvo za zaštitu jugoslovenske djece zbrinulo je oko 500 djece za vrijeme od dvije godine. Po proboju fronta pristupilo se osnivanju pododbora u oslobođenoj zemlji (u Bitolju, Prilepu, Skoplju, Nišu i t. d.).

Obrazovanjem Društva za zaštitu jugoslovenske djece počinje nova epoha u dječjem pitanju. Društvo želi, da se dječje pitanje postavi na modernu osnovu, i da se stavi u dužnost društvu i državi, da se stara o svakom djetetu, u koliko god je u pitanju tjelesno i moralno zdravlje, napredak i obrazovanje. Društvo je za kratko vrijeme skupilo velike sume i velike količine hrane i odijela, i počelo pomagati djecu u Beogradu i unutrašnjosti preko svojih pododbora i domova (1919 imalo je 24 pododbora i 19 domova). Društvo je nastojalo da odmah dođe u vezu sa svim stranim misijama za pomoć djeci, kako bi im olakšalo rad. Iste godine je osnovan međusaveznički odbor za pomoć djeci. Isti odbor nastojao je kod vlade, te je obrazovano 1919 naročito Državno odjeljenje za zaštitu djece. Kasnije je odjeljenje pridodano ministarstvu za socijalnu politiku, kao odjeljenje za zaštitu djece i mladeži. Poslije godinu dana odjeljenje je uspjelo da preko svojih oblasnih, okružnih i mjesnih zaštita prikupi podatke i ukazuje pomoć, i to djeci bez oba roditelja 31074, bez jednog roditelja 124.781, vanbračnoj djeci 18.884, svega 174.729. Do kraja 1920 osnovano je 50 državnih i 98 privatnih ustanova (domova) za djecu.

Društvo za zaštitu jugoslovenske djece, koje se kasnije spojilo s društvom Dr. N. Petrovića u Društvo za vaspitanje i zaštitu djece, izdavalo je 1921, 1922 i 1923 stručno-popularni list Narodni Podmladak za dječje pitanje pod uredništvom Dr. M. Đ. Popovića i prof. P. Ilića. Uz pripomoć drugih društava priređivalo je 1919—1923 svake godine dječje dane i dječje izložbe s nagradama za najbolje odnjegovanu djecu.

1920 obrazovan je Narodni Odbor za pomoć djeci, kao središnji i savjetodavni organ za vezu između Odjeljenja, domaćih i stranih društava.

Za to su vrijeme u Zagrebu, pod predsjedništvom prof. Dr. J. Šilovića, najzaslužnijeg saradnika na dječjem pitanju, okupljena sva društva za pomoć i zaštitu djece u Središnji odbor Narodne Zaštite, koji izdaje nekoliko godina časopis Narodna Zaštita pod uredništvom Dr. Đ. Basaričeka.

Prilikom posljednjeg dječjeg dana (1923) donesena je dječja povelja na osnovi Ženevske deklaracije, koja glasi: 1. Djetetu treba omogućiti da se pravilno razvije u duhovnom, fizičkom i ekonomskom pogledu. 2. Gladno treba nahraniti, bolesno njegovati, dijete skitnicu treba uputiti na pravi put; siročad i napuštenu djecu valja prikupiti i pomoći. 3. Za vrijeme bijede treba djetetu prvenstveno ukazivati pomoć. 4. Djetetu treba omogućiti da se spremi za život i treba ga zaštititi od svake zloupotrebe. 5. Dijete valja tako odgojiti, da bude u ljubavi prema svojim bližnjima.

Za vrijeme Svjetskog Rata ustanovljeno je više međunarodnih organizacija za pomoć djeci, naročito u Americi i Engleskoj, pored društava Crvenog Križa, koja su također pomagala vrlo obilno djecu.

Inicijativom g-de Dare Grujić obrazovan je u Americi Fond amerikan-

sko-srpskog orfelinata na čelu s g. Frotingham-om, koji i danas izdržava jedan od najbolje uređenih dječjih domova u Kamenici, a pod upravom g-đe Grujić. Aide Fund iz Londona dugo je sarađivao i izdržavao više dječjih domova. Jedna od najvrednijih saradnica g-đa Haverfild našla je i smrt na radu u Bajinoj Bašti. Dr. Macfail upravlja dječjom bolnicom još od 1919 u Beogradu. Američka misija, pod upravom Dr. Riddera, činila je velike usluge, naročito u higijenskom prosvjećivanju i osnivanju zdravstvenih zadruga. G-đa Mabel Grujić skupljala je u Americi velike sume novaca i preko Kola Srpskih Sestara pomagala novčano hiljadama ratne siročadi. G-đa M. Vesnića, poslanika u Parizu, skupila je također obilna sredstva i pomagala je pojedine ustanove za djecu. Francuska misija Goutte de lait i danas vrši, pod upravom Dr. Garnier-a, vrlo predano svoju misiju liječenja i suzbijanja bolesti kod sitne djece.

Broj stranih misija i njihov rad bio je vrlo veliki i ako izvođen bez sistema, a uz velike režijske troškove.

Od srpskih društava pomagala su djecu: Društvo Srpskog Crvenog Krsta, Kolo Srpskih Sestara, Ženski Narodni Savez, čija je predsjednica g-đa Danica Hristić (1923) bila najaktivniji saradnik na zaštiti djece.

L i t e r a t u r a o dječjem pitanju Listovi: Dete (1910), Beograd, urednik M. Petrović; Narodna Zaštita (1920—24), Zagreb, urednik Đ. Basariček; Narodni Podmladak, Beograd (1921—23), urednici M. Đ. Popović i P. M. Ilić.

Druga glavnija izdanja: N. Petrović, Dečji jadi (1879); M. Đ. Popović, Osnivanje Društva za Zaštitu Jugoslovenske Dece (1917); M. Đ. Popović, Dečje pitanje (1919); Štebi, Vzgoja in zaščita obrtn. in industr. naraščaja; P. M. Ljotić, Duševno slaba deca i njihovo vaspitanje (1920); M. Materni, Bukvar za mladu majku (1920); M. Petrović, Ishrana dojenčadi i male dece (1923); Godišnjak Min. socijalne politike (1922); J. Šilović, Zaštita djece (1922); Socijalna skrb za djecu (1915); Vanbračna djeca (1922); St. Ratković, Savremeno staranje za djecu i mladež (1922).

M. Popović.

ZAŠTITA DJECE I MLADEŽI je jedna od onih grana socijalne politike, koje su dobile naročiti značaj poslije Svjetskog Rata. U mnogim zemljama u opće se ona i pojavila tek poslije i zbog njega. Odmah početkom rata pojavila se potreba staranja o porodicama, a naročito o djeci mobiliziranih i izginulih porodičnih starješina. Evakuacije, internacije, emigracije i ostali slučajevi rasturanja porodice, napuštanja djece, slabljenja nadzora i brige o njima, bili su povod za državno i patriotsko organiziranje zaštite djece i mladeži kako u Srbiji tako i na pr. u Belgiji, a nerodica i glad u našim zapadnim krajevima (Goričkoj, Istri, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini), naročito 1917, dali su poticaja za razvijanje sistematskog staranja o djeci i mladeži i u južnoslovenskim oblastima Austro-Ugarske. U Srbiji je već 1914 bio izrađen u Nišu zakonski projekt o ratničkoj djeci, ali nije dospio pred Skupštinu. U Hrvatskoj i Slavoniji osnovan je naredbom od 2/9 1914 Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika, koji je dobio svoj statut naredbom od 18/7 1917. Taj je statut u mnogome uticao na odredbe našeg zakona o zaštiti djece i mladeži (22/2 1922). Središnji zemaljski odbor protezao je svoj rad i na Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju i Istru. Njegovim nastojanjem doneseno je i smješteno iz tih pokrajina preko 20 000 djece u Hrvatsku-Slavoniju i Vojvodinu. Sredstva je dobavljao dobrovoljnim prilozima i sabiranjem. Zahvaljujući njegovomu trudu i plemenitosti mnogih hiljada naših i seljačkih porodica, naročito u Vojvodini, spasena su ta djeca od sigurne gladi i smrti. Poslije ujedinjenja osnovano je uredbom od 5/2 1919 Državno odjeljenje za zaštitu djece, a njegovo rukovođenje povjereno je potpredsjedniku vlade (A. Korošec) »do vremena kad ministarstvo za socijalnu politiku taj djelokrug preuzme«. Po toj uredbi Odjeljenje za zaštitu djece prvo je imalo da se stara o ratnoj siročadi, a zatim o primjeni sviju mjera zaštite života, zdravlja i napretka narodnog podmlatka. Posebnim pravilnikom (10/3 1919) provedena je organizacija državne zaštite djece u cijeloj državi. Novim pravilnikom od 1/10 1919 orga-

nizirana je državna Z D. i mladeži kao Odjeljenje za zaštitu djece i mladeži u ministarstvu socijalne politike, ali u toku 1923 degradirana je na pododsjek invalidskog odjeljenja pri istom ministarstvu. Država je podijeljena na 11 oblasti; sjedišta oblasnih zaštita djece bila su: Bitolj, Skoplje, Niš, Beograd, Novi Sad, Subotica, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo, Split, Cetinje. Svaka oblast obuhvatala je više okruga (okružne zaštite djece), a u svim većim mjestima osnivane su mjesne zaštite, dok su za manja mjesta predviđeni povjerenici. Sastav oblasnih, okružnih i mjesnih zaštita bio je mješovit: pored državnih funkcionara sudjeluju i privatna lica, kao predstavnici raznih socijalnih grupa. Išlo se za buđenjem interesa širokih slojeva za zadatke zaštite djece i mladeži, i zato je organizacija počivala na dobrovoljnoj saradnji lica, koja bi imala smisla i volje za takve poslove. Kasnije je čitav djelokrug više birokratiziran i u isti mah znatno sužen (zakon o zaštiti djece 1922). U krugu zadataka zaštite djece i mladeži odvajaju se prelazne i prolazne potrebe, prouzrokovane, ili naročito intenzivirane ratom, i stalni, normalni zadatci zaštite i staranja.

Naša zaštita djece i mladeži mnogo je učinila, naročito pomoću djelovanja stranih, osobito američkih misija, u pogledu blaženja potresa i udara rata u dječjem svijetu, u prvom redu u pravcu ishrane, odijevanja, smještanja, vraćanja roditeljima i dr. Za liječenje djece državna zaštita izdržavala je ili pomagala sanatorije u Crikvenici na Brestovcu (kod Zagreba), u Banji Koviljači, u Dubrovniku i dječju bolnicu u Beogradu; a za liječenje trahoma u Šapcu i Subotici, u oporavilištu na Paliću kod Subotice, u Košutnjaku kod Beograda i u Negotinu. Za gluho-nijemu djecu održava, odnosno potpomaže tri škole, u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu. Za slijepe ima školu u Moslavini i u Zemunu. Za moralno posrnulu žensku djecu organizirani su zavodi u Novom Sadu i Senti.

No zakon o Z. D. i mladeži suzio je djelokrug u toliko, što je zaštitu djece i mladeži sveo u glavnom na ratnu i ostalu siročad, zatim t. zv. polusiročad i napuštenu djecu (»sva djeca i mladež bez ikakve ili bez dovoljne roditeljske ili starateljske zaštite«, čl. 1), a ostavlja netaknutu veliku oblast zaštite djece, naročito u moralnom i higijenskom pogledu, bez obzira na to, da li imaju roditelje ili ne, kao što to čine Z. D. i mladeži naprednih zemalja (borba protiv uticaja lošeg štiva, kinematografa, prostitucije, alkohola), a naročito zaštite vanbračne djece (na pr. u Srbiji nije u opće dozvoljeno pravno tražiti vanbračnog oca, i za ostale krajeve tužba za plaćanja alimenta mora biti biljegovana sa 300 dinara). Osim toga kod nas ne postoji koordinacija odredaba raznih zakona, koji se odnose na interese zaštite djece i mladeži, kao zakona o radnjama, o zaštiti radnika i o osnovno-školskoj nastavi.

M. Kosić.

ZAŠTITA DJEVOJAKA, humano žensko društvo. Osnovano je 15/5 1923, kao »sekcija za jednak moral« Narodnog Ženskog Saveza SHS. Od 7/6 1924 radi samostalno. Cilj Z. D. je rad na spasavanju ženske mladeži (od 7 do 21 godine) od fizičke, moralne i materijalne propasti. Od početka ima u Beogradu sklonište, kao prolaznu stanicu sa 26 mjesta, i preduzima od ministarstva pravde popravilište u Požegi, kamo šalje djevojčice na popravak (do 100).

B. M.

ZAŠTITA DRŽAVE. V. Javna bezbjednost.

ZAŠTITA SVOJINE (INDUSTRIJSKE, KNJIŽEVNE I UMJETNIČKE). Industrijska svojina. Kraljevina Srbija imala je samo zaštitu žigova, uzoraka i modela, koja je bila povjerena prvostepenim sudovima (zakon 30/5 1884). Osim toga važili su i razni propisi odnosno firme (Trgovački Zakonik, Zakon o radnjama 29/6 1910). U teritorijama koje su pripadale Austro-ugarskoj monarhiji važili su, uz zakone o zaštiti uzoraka, modela i žigova (austro-ugarski zakon 7/12 1858, državni zakon br. 237, austrijski zakon 6/1 1890, državni zakon br. 19, 30/7 1895, državni zakon br. 108, ugarski zakon čl. 1 1890, čl. 41 1895) još i moderan zakon o zaštiti patenata (austrijski 11/1 1897, državni zakon br. 30, ugarski 7/7 1895), na osnovu koga su se dodjeljivali patenti, kad se po prethodnom ispitivanju prijava pokazalo, da su u pitanju novi pronalasci. Pošto

je Austro-Ugarska bila član Međunarodne Pariske Unije za Zaštitu industrijske svojine od 20/3 1883 (revid. u Washingtonu 2/6 1911) i užeg Saveza za međunarodno registriranje žigova u Bernu (Madridski aranžman 14/4 1891), uživali su podanici teritorija, koje sada pripadaju našoj državi, vrlo efikasna prava u pogledu zaštite industrijske svojine, koja su omogućila rasprostiranje stečenih prava i u drugim zemljama. Pravo firme bilo je zaštićeno raznim drugim zakonima (tako u zanatlijskom redu 20/12 1859, državni zakon br. 227, i naknadnim zakonima i u trgovačkom zakonu 17/12 1862 državnog zakona br. 1 1863).

Mirovni ugovori, zaključeni s pobijeđenim državama, naročito Saint-Germainski i Trianonski, obvezali su našu državu, da prizna prava industrijske, književne i umjetničke svojine, koja su bila u snazi na teritorijama bivše Austro-ugarske monarhije u trenutku kada su te teritorije prešle pod suverenstvo naše države.

Za srazmjerno kratko vrijeme izradilo je naše ministarstvo trgovine i industrije uredbu o zaštiti industrijske svojine od 15/11 1920, koja je stupila na snagu 28/12 1920, kojom je obuhvaćena materija industrijske svojine, t. j. zaštita patenata, uzoraka, modela i žigova. S neznatnim izmjenama ova uredba je postala Zakon o zaštiti industrijske svojine 17/2 1922. Tom uredbom, odnosno zakonom, davanje i civilno-pravna zaštita prava industrijske svojine centralizirana je za cijelu državu kod uprave za zaštitu industrijske svojine u Beogradu. Naročiti odbori, sastavljeni od trojice članova uprave, daju, po ispitivanju prijavljenog pronalaska, patente. I žigovi se ispituju po novosti, odnosno sličnosti s drugim već postojećim žigovima. — Protiv rješenja prijavnih odbora može se žaliti odboru za žalbe, koji je sastavljen iz petorice pravnika i drugih stručnih lica. Osim pomenutih odbora postoji još i odbor za osporavanje (5 članova pravnika i stručnih lica), kod koga mogu zainteresirana lica tužbom osporiti već data prava industrijske svojine ili utvrditi postojanje ili nepostojanje naročitih prava. Ove tužbe imaju u svemu značaj građanskog spora, i s njima se postupa po propisima zakona o sudskom postupku u građanskim parnicama za kraljevinu Srbiju. Članovi uprave vrše dakle funkcije sudija, polažu sudsku zakletvu, i kod izricanja prava potpuno su samostalni i nezavisni. Kasacioni odbor uprave za zaštitu industrijske svojine sastoji se od trojice sudija najvišeg suda i dvojice stručnjaka. On rješava u posljednjoj instanciji o žalbama protiv rješenja odbora za osporavanje. — Povrede prava industrijske svojine su prestupna krivična djela, za čiju raspravu su nadležni prvostepeni sudovi. Uprava za zaštitu industrijske svojine dužna je na traženje sudova davati svoje mišljenje u predmetima industrijske svojine.

Stupanjem na snagu uredbe, odnosno zakona o zaštiti industrijske svojine prestali su da važe raniji propisi i zakoni, koji su se odnosili na reguliranje prava industrijske svojine.

Naročitim propisima je regulirano, na koji način treba prenositi prava industrijske svojine, koja su važila po ranijim zakonima, na upravu za zaštitu industrijske svojine. Do kraja 1927 god. uprava za zaštitu industrijske svojine izvršnim rješenjima dodijelila je svega 5.294 patenata, 268 uzorka i modela i 5.424 žigova.

Takse za prava industrijske svojine dijele se na prijavne i zaštitne. Prijavna taksa za patente iznosi 100 Din, za uzorke, modele i žigove 60 Din. Zaštitne takse se naplaćuju godišnje za vrijeme trajanja prava. Patentno pravo traje najduže 15 godina. Zaštitna taksa za isto pravo raste od takse za prvu godinu, koja iznosi 100 dinara, do 1.520 Din za 15. godinu. Godišnje takse za uzorke i modele, koji traju najviše 10 godina, iznose 50 Din; isto toliko iznosi godišnja taksa za žigove. Pravo žigova nije ograničeno za naročito vrijeme, već se može produžavati dok god se plaćaju godišnje takse. — Takse koje se plaćaju za rad u upravi po predmetima industrijske svojine već su dovoljne da pokriju rashode uprave i rastu iz godine u godinu sve više.

Uprava za zaštitu industrijske svojine izdaje svoj zvanični list Glasnik Uprave za Zaštitu Industrijske Svojine, koji izlazi svakog 1. u mjesecu. Ovaj Glasnik ima, pored općeg dijela, u kome se objavljuju lične vijesti, postavljanje činovnika, patentnih za-

stupnika, zakoni i naredbe, koje se tiču naše zemlje, zakonodavstvo stranih država, judikatura uprave, rješenja i dopisi međunarodnog biroa u Bernu, naučni članci, kao i vijesti i saopćenja, još i tri specijalna dijela, u kojima se vrše patentne objave, obznane odobrenih patenata, uzoraka, modela i žigova, odnosno sve promjene, koje se odnose na ova prava. Osim toga, izdaje uprava patentne spise, koji sadrže opise i nacrte datih patenata. Troškovi za štampu Glasnika pokrivaju se naročitim taksama, predviđenim za publikacije prava industrijske svojine u Glasniku. Isto tako i štampanje patentnih spisa pada na teret vlasnika patenta.

Kao zastupnici u predmetima industrijske svojine mogu biti samo advokati, a u nespornim slučajevima patentni inženjeri i patentni odvjetnici. Stranci u svakom slučaju moraju da imaju svog zastupnika kod uprave.

Naša država pristupila je već početkom 1921 (važi od 26/2 1921) Međunarodnoj Pariškoj Uniji za zaštitu industrijske svojine od 30/3 1883, revidiranoj posljednji put u Washingtonu 2/6 1911. Ova konvencija daje državljanima saveza naročita prava u pogledu međusobne zaštite, naročito u pogledu prioritetnog prava, odnosno uslova za odbijanje žigova, i obavezuje ugovarajuće zemlje, da pružaju državljanima saveznih država efikasnu zaštitu protiv nelojalne konkurencije u pogledu prava imena i firme.

Istovremeno pristupila je naša država i Madridskomu aranžmanu od 14/4 1891 o međunarodnoj zaštiti žigova. Ovaj aranžman predviđa, da može državljanin, komu je žig uredno zaštićen od administracije zemlje porijekla, tražiti za svoj žig međunarodnu zaštitu u svim državama, članovima Madridskog aranžmana. Smatra se, da je upisom žiga u međunarodni registar u Bernu data zaštita u svakoj državi Saveza. Svaka država Saveza ima pravo u toku godine dana, po izvjesnim propisima, odbiti zaštitu jednog žiga za opseg svoje države. Međunarodna zaštita žiga traje 20 godina, ali pod pretpostavkom, da žig uživa narodnu zaštitu. Međunarodna zaštita žiga može da se obnovi. Taksa za međunarodnu zaštitu žiga iznosi 100 švicarskih franaka za svaki žig. Izmjene pariske unije na Haaškoj Konferenciji 1925 dale su povoda našoj administraciji, da je krajem 1927 podnijela skupštini zakonski prijedlog o potrebnim izmjenama zakona o zaštiti industrijske svojine naročito donijela je propise o kolektivnim žigovima i o ispostavljenju prava u pređašnje stanje.

Što se tiče suzbijanja nelojalne konkurencije u užem smislu, naša država, osim nekih propisa, rasturenih po raznim zakonima (krivični zakon, zakon o zaštiti industrijske svojine glava VI., zakon o suzbijanju skupoće životnih namirnica i nesavjesne spekulacije od 30/12 1921) još nema naročiti zakon. Kako se u posljednje vrijeme naročito Liga Naroda stara, da, uz članove pariske unije, obaveže još i glavne članove Lige Naroda, koji nisu članovi pariske unije, da se podvrgnu naročitim općim međunarodnim propisima u pogledu suzbijanja nelojalne konkurencije, bez sumnje će biti potrebno, da se u raznim državama podnesu specijalni zakoni o suzbijanju nelojalne konkurencije.

K n j i ž e v n a i u m j e t n i č k a s v o j i n a. U kraljevini Srbiji i Crnoj Gori nisu postojali propisi o književnoj i umjetničkoj svojini. Dijelovi naše države, koji su ranije pripadali Austro-ugarskoj monarhiji, uživaju, i to samo za svoje teritorije, autorsko pravo, koje je u Austriji važilo po propisima Zakona od 26/12 1895 i u Ugarskoj po propisima Zakona od 26/4 1884. Ovi zakoni već su zastarjeli, i poslije rata su i u Austriji i u Ugarskoj izmijenjeni, zbog obaveza, primljenih ugovorima o miru.

Kako je postojanje zakonskih propisa o autorskom pravu prijeko potrebno za svaku kulturnu državu, prirodno je, što su se i mjerodavni faktori naše države složili u tome, da je potrebno u što skorijem vremenu donijeti zakon o autorskom pravu, koji bi važio za cijelu našu kraljevinu. No kako autorsko pravo ne utiče samo na pravne razmjere u zemlji, već rasprostire pravne posljedice i na inostranstvo, bit će potrebno da naša država u tom pogledu pristupi postojećim međunarodnim konvencijama, naročito Bernskoj konvenciji za zaštitu književnih i umjetničkih djela od 9/9 1886, izmijenjenoj u Berlinu

13/11 1908, odnosno Bernskim protokolom 20/3 1914. *J. Schumann.*

ZATLUKA IVAN, trgovac i industrijalac (1864 Zagreb). Z. je samouk. 1890 osnovao je novu upravnu općinu Gola, jedinu na teritoriji preko Drave, i bio joj je načelnik i bilježnik. 1906—1918 bio je narodni poslanik u hrvatskom saboru. Bio je direktor banke u N. Gradiški, Virovitici i Zagrebu. *S. D.*

ZATON (talijanski Malfi), selo u oblasti i srezu Dubrovnik; od Gruža k sjeverozapadu, na Zatonskoj luci, koja se 2 km daleko u kopno uvalila parobrodarska postaja na liniji Gruž—Ston. Ima 470 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, mlin na vodi i motorni mlin. *J. M-n.*

ZATVORENA ŠAMIJA, šamija zagasite boje, kojom žene povezuju glavu. Nosi se u pirotskom okrugu. *N. Z.*

ZAUM, manastir Sv. Bogorodice, u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na jugozapadnoj obali živopisnog Ohridskog jezera, a pod kršnim i divljim odsjecima Galičice, sjeverno od ušća Čerave. Crkvu je podigao za vlade cara Uroša 1361 sebi za zadužbinu ćesar Grgur, sin Dušanovog sevastokratora u Ohridu Branka Mladenovića, a brat Vuka Brankovića. Manastir je dobro očuvan. *V. R.*

ZAUŠNIK, mala šarena resnata maramica, kojom žene privezuju otoz tako, da one resice oko obraza dođu. Nosi se na Kosovu. *N. Z.*

ZAVALA, manastir u Popovu, u pola uzidan u kamenu. Podignut je vjerojatno u 14 ili 15 vijeku, ali sigurna datiranja počinju tek iz 1514. 1587 dobio je ferman da opravi crkvu. Živopisan je 1619. Imao je veza s ostalim manastirima u Hercegovini, i dalje sa Studenicom i Sv. Gorom. U njemu se očuvalo oko 30 rukopisa 16—17 vijeka. Postoji i sad.

L i t e r a t u r a: Monografija V. Ćorovića, Starinar, I. 1923. *V. Ć.*

ZAVALJE, selo u Hrvatskoj, u oblasti primorsko-krajiškoj, srezu Korenica, 423 m nad morem, blizu bosanske granice prema Bihaću, na kordunskoj cesti Donji Lapac—Z.—Slunj. Ima 795 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, kotarsku šumariju imovne općine otočke. *J. M-n.*

»ZAVIČAJ«, akcionarsko prosvjetno učiteljsko društvo. Osnovano je u Skoplju 28/2 1921. Cilj mu je, da kapitalom i saradnjom svih članova pomogne i ubrza prosvjećivanje naroda u Južnoj Srbiji. Osnovano je, da bi prihvatilo dječji list Zavičaj, koji je od 1920 izlazio u Skoplju, financiran dobrovoljnim prilozima skopskih učitelja. Pretvoreno u akcionarsko društvo, preduzelo je i druge poslove, u prvom redu izdavanje knjiga, zatim održavanje knjižnice. — Izdanja: dječji list Zavičaj (izlazi mjesečno), društveni organ Prosvjetni Radnik (tromjesečno) i, do 1924, 5 popularnih knjiga. *B. M.*

ZAVIDOVIĆI, mjesto u Bosni, na ušću Krivaje u Bosnu. Ima 2.490 stanovnika (1921). Gradić je postao oko 1900, podizanjem dviju velikih strugara, koje eksploatiraju državne šume u dolini Krivaje i Gostovića. Ispostava je žepačkog sreza. *M. F.*

ZAVIJAČ. 1. Običan ručnik, kojim muškarci obvijaju glavu preko fesa, keče ili gole glave. Nosi se u vranjskom, niškom i kruševačkom okrugu, u Staroj Srbiji i Makedoniji.

2. Poveća mahrama od srpskog platna, kojom žene ubrađuju glavu. Nosi se u Srijemu. *N. Z.*

ZAVIJAČA, vunena široka pregača, koju žene nose mjesto bošče. Nosi se na Kosovu. U Kaludri (Levač) Z. je od težine izatkana šarena suknja, sprijeda otvorena i nesašivena. Z. obmotavaju žene tijelo i nose je kao suknju. *N. Z.*

ZAVIŠIĆ MARKO, slikar (11/10 1834, Dobrica, Banat — 23/5 1855, Dobrica). Kao sin imućnog trgovca, a hrom i boležljiv, Z. je poslije osnovne škole ostao u rodnom mjestu i nije nastavio školovanje. Kada je 1852 veliki slikar Konstantin Danil došao u Dobricu, da, po ugovoru s crkvenom općinom, izradi ikonostas, u Z. se javila želja za slikanjem. Danil, uvidjev darovitost Z. primio ga je za đaka i pomoćnika. Tri godine radio je Z. samo pored Danila, ali je vanredno napredovao. Šteta što je umro u 21 godini. Od njega postoje 12 ikona u Dobrici, potpuno u Danilovom stilu, ali već skoro sasvim

propalih, i jedan portret u zbirci J. Vujića.

Literatura: Srpski slikari od Lazara i V. Nikolića (1855).

V. P.

ZAVJERA HRVATSKIH I UGARSKIH VELIKAŠA PROTIV CARA LEOPOLDA I. Sramni vašvarski mir, poslije sjajne pobjede kršćanske vojske kod Sv. Gotharda (1664), primljen je u Hrvatskoj i Ugarskoj s ogorčenjem. Tu se već duže vremena tražio rat s Turcima. Ogorčenje se još povećalo širenjem lažnih glasova o tajnim klauzulama u ugovoru s Turcima: da je dvor u vezi s Turcima, i da je Turcima odobren slobodan prolaz kroz Hrvatsku u Italiju na mletačko zemljište. Mržnja protiv Nijemaca vodila je u neizbježni sukob. Spornih pitanja između Hrvatske, Ugarske i Austrije bilo je dosta i od ranije, naročito centralizatorska težnja Beča, da od Hrvatske i Ugarske učini austrijske pokrajine. Dvor je bio prisvojio Krajinu, i tu je namjestio ponajviše njemačke oficire i vojnike, ostavljao ih je bez uredne plaće, a oni su otimali i pljačkali. Velikih neprilika bilo je s doseljenim Srbima, naročito na imanjima Zrinskih i Frankopana. Grofovi su tražili, da im doseljenici budu kmetovi, a ovi su se bunili protiv toga, pošto su došli i naselili se kao vojnici. Njih je u tome pomagao dvor. Bečka vlada nije nikako sazivala sabor. Tako je bečka politika sve više zbližavala Hrvate s Madžarima. Ali su oni bili slabi za borbu i tražili su stranu pomoć. Vođa nezadovoljnika bio je Nikola Zrinski, tada najpopularniji čovjek u Ugarskoj i Hrvatskoj. Nikola je računao s Francuskom, koja je već 150 godina bila u borbi s Habsburgovcima. Ljudevit XIV. je Nikolu naročito odlikovao poslije njegove vojne na Turke 1663, i Nikola je poslije vašvarskog mira stupio, u sporazumu s bratom Petrom, u dodir s njime. Petrova je žena Katarina u Veneciji poslaniku Ljudevita XIV. biskupu Bouzy-u izjavila, da su Zrinski spremni, da se stave pod protektorat Francuske (septembra 1664). Pregovori, koji su u Veneciji započeli, nisu svršili nikakvim konkretnim rezultatom. U to je i Z. Nikola iznenada poginuo. Pokret se tada raštrkao, i svaki je radio na svoju ruku, bez jedinstva.

Pri kraju 1664 došao je Petar Zrinski u Beč i stupio u veze s francuskim poslanikom Gremonvilom. Petar je tada bio imenovan za hrvatskog bana. 1665 i 1666 združili su se u zajedničkoj akciji ovi velikaši: palatin Wesselényi, ostrogonski nadbiskup Đuro Lippay i Franjo Nádasdy, uman i učen čovjek, ali častoljubiv, tada vrhovni državni sudija, koji je pristupio pokretu iz egoističkih ciljeva. Kad je Petar vjenčao svoju kćer Jelenu s knezom Franjom Rakoczy-em, sastao se u Stubičkim Toplicama s palatinom Wesselényi-em i sklopio je s njime ugovor za spas Ugarske i Hrvatske »na kako mu drago zakonima i ustavom dopušteni način«. Kad se pokretu priključio i Nádasdy, ugovorili su sva trojica ponovno savez u Beču (19/12 1666). Petar je računao najviše na francusku pomoć, ali Ljudevita XIV. i njegova poslanika Gremonvila nisu vodile nikakve simpatije ni ljubav prema zavjerenicima; ta zavjera im je samo trebala da posluži kao sredstvo za njihove ciljeve. Tako se dešavalo, da su ih oni prema prilikama poticali na akciju ili savjetovali na mir. Wesselényi je, ne nadajući se faktičnoj pomoći od Francuske, pomišljao na pomoć iz Erdelja i od Turaka. Bez znanja Petrova obratio se on na erdeljskog kneza Mihaila Apafija, s molbom, da otpremi na Portu glasnika s porukom, da su Madžari, ako im sultan zagarantira slobodu, pripravni pokloniti se i plaćati godišnji danak. Apafijev poslanik bio je međutim od Porte odbijen. U početku 1666 umro je nadbiskup Lippay, a u martu 1667 palatin Wesselényi. Poslije palatinove smrti zavjerenici su radili svaki za sebe. I Madžari su poslije neuspjele misije u Turskoj stalno računali na francusku pomoć. Međutim je Ljudevit XIV. uspio da s Leopoldom sklopi tajni ugovor o diobi španjolskog nasljedstva (1668); taj ugovor nije nikada stupio na snagu, ali je on bio od presudne važnosti za Zrinskoga i njegove drugove.

Zrinski je uspio da za zavjeru pridobije štajerskog velikaša grofa Erazma Tattenbach-a (1667), ali je Porta preko službenog tumača na Porti, Grka Panajotija, u dva maha izvjestila bečki dvor o pokušaju Madžara, da pregovaraju s Turcima (1667 i 1668). Ujedno su odali zavjeru kape-

tan pokojnoga palatina Ladislav Fekete i udovica palatinova Marija Széchy. Zavjera je bila prema tome prije izdana nego što je u opće došlo do kakvog pozitivnog čina. Bečki dvor međutim nije hitao protiv zavjerenika; čekao je na momenat, kad zavjerenici pokušaju štogod da učine, pa da ih onda uhvate i unište.

1668 izjavio je Gremonvil Zrinskom, da Ljudevit XIV. neće više da ga pomaže. Poslije tajnog ugovora u pitanju španjolskog nasljedstva bio mu je Zrinski nepotreban. 1669 pokušao je Zrinski, da Poljsku, gdje je tada postao kralj Mihailo Višnjovjecki, uvuče u krug austrijskih neprijatelja, ali bez uspjeha. U to je vrijeme Nádasdy priznao sve caru Leopoldu, izdao svoje drugove, i zamolio milost, koju je privremeno i stekao. Novembra 1669 pokušao je Petar da stupi u vezu s Turcima, i poslao im je tajno svog kapetana Bukovačkog s nalogom da sklopi povoljan ugovor. Bukovački je bio u decembru u Solunu od sultana Mehmeda IV. dobro primljen, i bio je uvjeren, da je savez s Turcima povoljno ugovoren. Bukovački je stavio u ime Petra Zrinskoga ove ponude: 1. da Ugarska i Hrvatska budu pod pokroviteljstvom sultanovim i da plaćaju godišnji danak od 12 000 talira; u ime sultanovo da Ugarskom i Hrvatskom vlada Petar i njegovi potomci; 2. sultan je dužan priznati Ugarskoj i Hrvatskoj vjeru, staru slobodu i ustav. Od ostalih točaka valja još istaknuti, da će namjesto Apafija postati erdeljskim knezom Petrov zet, Franjo Rakoczy. Međutim je za konačnu odluku o ugovoru sa Zrinskim sultan uputio Bukovačkog svemoćnomu velikomu veziru Ahmedu Ćuprilića na Kretu. Bukovački je odmah javio Petru povoljan uspjeh. Ćuprilić se međutim usprotivio ponudi Zrinskog i savjetovao je sultana, da mu ne da faktične pomoći, nego da ga samo hrabri. Bukovački se vratio s Krete u Solun, gdje ga je sultan otpustio s porukom, da će Petru poslati službeni odgovor preko bosanskog paše. Službeni tumač Janikije Panajot, u austrijskoj službi, izvjestio je o audijenciji Bukovačkoga austrijskog rezidenta kod Porte, a ovaj bečki dvor. Isto je tako izvjestio brat Janikijev Atanasije o boravku Bukovačkoga na Kreti.

Bečka vlada je imala vremena da se pripravi, kako će upropastiti Zrinskoga i njegove drugove. U februaru 1670 primio je karlovački general Herberstein naredbu, da pazi na Zrinskoga i njegova šurjaka Frana Krsta Frankopana, koji se tek u to vrijeme priključio zavjeri. Frano Krsto bio je duže u zavadi s Petrom, a izmirio se s njime tek 1669 u Beču.

Zrinski je, obaviješten od Bukovačkog o rezultatu, računao na tursku pomoć, a utvrdilo ga je u tome i pismo bosanskog paše s adresom: Petru Zrinskomu knezu Ugarske, Hrvatske, Erdelja i Moldavske, glavnomu vojskovođi čitave osmanlijske vojske. Petar je javio o savezu s Turcima i svomu zetu Franju Rakoczy-u, a Frano Krsto Frankopan počeo je ozbiljne pripreme za ustanak. Petar je pozvao na oružje svoje podanike, naročito one iz Primorja, oko Bakra i u Gorskom Kotaru, obećavši im ukidanje kuluka i kmetstva, Petar i Frano Krsto su pokušali da pridobiju za sebe i Srbe Krajišnike u Slavonskoj Krajini, i to preko episkopa u Mačvi Gavra Mijakića, koji je 1662, na preporuku Zrinskih, bio imenovan za episkopa. Petar je računao i na svog štajerskog saveznika Tattenbach-a, ali ovaj je izdao svoje veze sa Zrinskim štajerskoj zemaljskoj vladi. Zrinski je ubrzo počeo saznavati, da mu turska pomoć nije sigurna, a bez te pomoći nije mogao ni pomišljati na ozbiljan ustanak protiv Beča. Zato se kolebao i najposlije se riješio pokušati da bez oružja Turaka stvar mirnim putem privede kraju. Zato je zamolio zagrebačkog biskupa Martina Borkovića, da se primi posredovanja između njega i dvora. Borković je 18/4 došao u Beč glavnomu carskom ministru knezu Lobkowitzu. Poslije Borkovićeva izvještaja sazvao je Lobkowitz konferenciju Leopoldovih glavnih savjetnika, i oni su zaključili da Zrinskoga unište, a dok carska vojske ne stigne do Čakovca, da s njim prividno milostivo postupaju. Borkoviću je bilo naređeno, da Petra uvjeri o kraljevoj milosti, ako dođe u Beč i pokori se. Međutim, prije nego što je stigao iz Beča u Čakovac, poslao je Petar u Beč svog pouzdanika Marka Forstala, ali i njegovi prijedlozi su ostali bez uspjeha. Krajem marta bile su razaslane carske zapovijesti, kojima

je Zrinski bio proskribiran i svrgnut s banske i drugih časti, a general Spandau dobio je naređenje, da zauzme Čakovac i da uhvati Zrinskog i ženu mu Katarinu. Slično naređenje dobio je i karlovački general Herberstein, koji je s vojskom pošao protiv Frana Krste Frankopana i kapetana Bukovačkog. Frano Krsto povukao se pred Herbersteinom u Čakovac, a Bukovački je srećno umakao na turski teritorij.

Forstal je, vrativši se iz Beča, uvjeravao Zrinskog o milosti kraljevoj i ne znajući da je oruđe bečke lukave politike, pa je na kraju uspio da nagovori i Zrinskog i Frankopana da se izmire s Bečom. Oni pošalju Forstala opet u Beč, i to sada s Ivanom, sinom Zrinskoga i pismom caru Leopoldu, u kojem je Zrinski tražio oproštenje. Lobkowitz je javio poslije Forstalova dolaska u Beč Zrinskomu, da dođe što prije u Beč. Ali, još prije ove poruke, spremili su se bili Zrinski i Frankopan da pođu u Beč. Očekivali su navalu carske vojske na Međumurje, prijetila im je opasnost, da budu uhvaćeni od austrijskog generala bez mogućnosti da se spasu. 13/4 1670 krenuli su s malom pratnjom u Beč, gdje su stigli 18/4. Još isti dan su ih razdvojili, a malo kasnije ih i zatvorili u tamnicu. Dotle je Spandau došao pred Čakovac, koji mu se bez otpora predao. Vojska je počela da pljačka grad, bez obzira na Petrovu ženu, koja se nalazila u gradu. Po drugim posjedima i gradovima pljačkala je Herbersteinova vojska. Kad su Zrinski i Frankopan stigli u Beč, već je sav njihov posjed bio u rukama njemačke vojske. U Beču je započela istraga, koja je trajala više mjeseca. Za vrijeme istrage javljali su se sve više glasovi iz Ugarske i Hrvatske, da Beč i njemački sudovi nisu kompetentni da sude hrvatskim velikašima, nego samo ugarski i hrvatski sabor. Za saziv sabora izjavio se i sam ugarski kancelar Toma Pálffy, ali carevi njemački ministri nisu popustili. U septembru su doveli Zrinskog i Frankopana u Bečko Novo Mjesto u tvrđavu. Vlada se postarala za indicium delegatum vanredno sudište; predsjednik je bio kancelar Pavao Hocher, kod koga je bila protiv Zrinskog i Frankopana podignuta tužba zbog uvrede veličanstva i pored njihova protesta u stvari kompetencije suda pozivom na zlatnu bulu i na druge ugarsko-hrvatske plemićske zakone. I pored sjajne Petrove odbrane, sud je obojicu osudio na smrt zbog veleizdaje (aprila 1671). Smrtna presuda izvršena je 30/4 1671 u Bečkom Novom Mjestu. Istoga dana pogubljen je u Beču i grof Franjo Nádasdy, koji se 1669 izmirio s dvorom, ali u septembru 1670 ipak bio uhapšen. 1/12 1671 smaknut je i E. Tattenbach. Zet Zrinskoga, F. Rakoczy, izbjegao je osudu zauzimanjem svoje matere Sofije Batori i isusovaca. Episkop Gavro Mijakić bio je kao banov sukrivac uhapšen 5/12 1670 i zatvoren u šleskoj tvrđavi Glatz; tu je uskoro i umro. Žena Petrova, Katarina, zatvorena je u tamnicu u Grazu, gdje je poludjela i u najvećoj bijedi umrla (16/9 1673). U tamnici u Grazu svršio je bijedno i Petrov sin Ivan Antun (11/9 1703), kao posljednji Zrinski. Padom porodica Zrinskih i Frankopana nastala je njemačka prevlast u Hrvatskoj. Ona je smatrana austrijskom provincijom i Hrvatsko Primorje, bivši posjed Zrinskih i Frankopana, stavljeno je pod vlast austrijske komore, pod kojom je ostalo sve do 1776.

L i t e r a t u r a: F. Šišić, Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine (u djelu: Posljednji Zrinski i Frankopani); F. Šišić, Zavjera Petra Zrinskoga i Frana Frankopana (Brastvo, 16); Deželić, Bibliografija (u citiranom djelu: Posljednji Zrinski i Frankopani). *M. Prelog.*

ZAVJES, dug ručnik od srpskog platna, na oba kraja vezen. Nose ga mlade pozadi Smiljevca poslije vjenčanja, kad god Smiljevac ponesu. Izobičajeno. Nosi se u Šumadiji.

N. Z.

ZAVOROVIĆ (ZAVOREO) DINKO, historik 16 vijeka (oko 1540, Šibenik — 1610). Z. je bio iz stare plemićke šibenske porodice. Prve nauke učio je u rodnom gradu, a više bez sumnje u Padovi. Kad se vratio sa studija, počeo je istraživati stare spomenike za historiju svog rodnog mjesta, pa i cijele Dalmacije. Zbog svog stava prema Veneciji u svojoj historiji prognat je iz Šibenika i otišao je u Hrvatsku a onda u Ugarsku. Bio je u ratovima protiv Turaka (1576—1587) na turskoj krajini i istakao se kao hrabar vojnik. Zato

ga je kralj Rudolf 1587 odlikovao plemstvom. Tada se vratio u Šibenik, gdje je produžio svoj rad na historiji Šibenika, i dovršio ga oko 1579, pod naslovom Trattato sopra le cose di Sebenico. Za taj se posao Z. poslužio ne samo štampanom literaturom, nego i rukopisima, listinama i zapisnicima šibenske općine. Sačuvao se samo prvi dio te historije (od početka do 1412), kad je grad došao pod mletačku vlast. Lucius je ispravio u mnogom pogledu Z., naročito za najstariji dio historije. Što se više odmicao Z. u svom djelu, postao je sve pouzdaniji i kritičniji. Rukopis ima 283 strane u osmini. — Z. je napisao i historiju čitave Dalmacije. Prvi primjerak u 10 knjiga ukrao mu je neki engleski fratar Robert Bonaventura (Robertus Bonaventura Britannus). On je onda ponovo preduzeo posao; 1602 dovršio je djelo i podijelio ga u 8 knjiga s naslovom De rebus Dalmaticis libri octo. Posvetio je djelo svomu rodaku Faustu Brančiću, tadašnjemu čanadskom biskupu. Iz posvete vidi se, da se služio popom Dukljaninom, ali i ispravama, privatnim i javno-pravnim, a izdašno je upotrijebio rukopise i štampanu literaturu. Od najstarijih vremena do 1437 teče njegova historija, koja pored sve svoje obilnosti u prikazivanju nema nikakve kritičke vrijednosti, naročito ne u prvoj polovini djela, a za ostali dio ne donosi ni mnogo novoga, što več ne bi bilo poznato iz Bonfina i Luccarija (Lukarevića). Svakako mu je manje vrijedno ovo djelo od njegove historije rodnog grada. Rukopis se čuva u Veneciji (biblioteca Marciana) i slab prijepis u biblioteci Jugoslavenske Akademije. Z. je napisao svoju historiju latinski, a preveo ju je na talijanski 1714 Alberto Papalić pod naslovom Historia Dalmatina di Domenico Zavoreo, nobile di Sebenico, 1603 (u 5 knj.). Rukopisi se čuvaju u Jugoslavenskoj Akademiji i u londonskom British Museum.

Literatura: I. Kukuljević, Glasoviti Hrvati prošlih vjekova (1886, 126 do 138); F. Šišić, Enchiridion (38 do 39). *V. Novak.*

ZAVRATNICA. V. Jablanac.

ZAVRELICA vina. Mnoga vina, vrela u lošim pivnicama, ne prevru potpuno u jesen, te u proljeće, kada toplina u pivnici poraste, počnu opet vrijeti. Vino se uzmuti, te se dugo muti i teško se čisti, ono zavri. U mnogim krajevima, ako su jesen i zima nepogodne, veliki dio vina zavri (Dalmacija, Hrvatsko Zagorje). *I. R.*

ZAVRŠNICA, potok u Sloveniji, pod gorom Stol, nedaleko od Bleda. Z. je postala poznata od kada se počela eksploatirati njena vodena snaga i sagradila velika električna centrala, koja daje električnu snagu bledskoj i gornjosavskoj kotlini, sve do Kranja. Uprava električne centrale je u selu Žirovnici. *A. M.*

ZBAŠNIK FRAN DR., pripovjedač i kritičar (1/10 1855, Dolenja Vas, kod Ribnice, Dolenjsko). Učio je osnovnu školu u rodnom mjestu i u Kočevju, gimnaziju 1870—1877 u Ljubljani, i svršio je prava u Grazu (1878—1882). Doktor prava postao je u Grazu 1883. 15/10 1881—1/6 1882 služio je u zemaljskom sudu u Ljubljani, od 1/6 1882 bio je u političkoj službi, od 1/4 1894 činovnik zemaljskog odbora u Ljubljani, a od 1918 je opet u državnoj službi. — Z. je pisao pjesme još u Stritarevom Zvonu (trioleti), 1885 bio je urednik slovenačkog zvaničnog Ljubljanskog Lista, 1903—1909 Ljubljanskog Zvona. Napisao je najviše svojih crtica i pripovijedaka za Ljubljanski Zvon (1897—1909), između ostalog: Žrtve (1898), Prijateljstvo in ljubezen (1904), Zmaga (1905). U Ljubljanskom Zvonu pisao je više od 10 godina stalne referate o predstavama ljubljanskog kazališta. Mnogo svojih spisa objavio je Z. i u zabavnoj knjižnici Slovenske Matice (na pr.: Iz viharja v zavetje, 1900, dramska slika Sami med seboj, 1902, Pogreb, 1902) i u izdanjima Družbe Sv. Mohorja (Na krivih potih, 1893, Boj za pravico, 1897, Za srečo, 1901, Bog ga je uslišal, 1901, Pisana mati i t. d.). Z. je bio i saradnik Govekarovog Slovana, trštanske Slovenke, Domačeg Prijatelja i drugih listova. Dio svojih činovničkih uspomena objavio je Z. u nedjeljnom listu Naš Glas, 3, br. 41—52; 4, br. 1—28. *I. Rittig.*

ZBIRKA MUZEJSKOG DRUŠTVA U CELJU sadrži u glavnom predmete iz rimskog doba, nađene na mjestu stare Celeia. *U. Dž.*

ZBIRKA MUZEJSKOG I SLOVENSKOG ZGODOVINSKOG DRUŠTVA U MARIBORU. U ovoj zbirci

se čuvaju historički spomenici grada Maribora, a osim njih i nekoliko iskopina iz Ptujskog Polja. Među ove spadaju interesantni rimski reljefi, koji predstavljaju t. zv. Nutrices Augustae. — S ovom zbirkom je sada spojen i pređašnji knezo-škofiski dijecezalni Muzej. *U. Dž.*

ZBIRNE POŠTE. Novčani promet nije jednak kod svih poštanskih ustanova i kasa, jer su negdje veće uplate, a negdje su veće isplate. Očigledno je da prema tome ima poštanskih kasa, kojima novac nedostaje, zbog velikih isplata, kao što ima i kasa, gdje se novac, zbog malih isplata, gomila i leži neupotrijebljen. Zbog toga se u interesu trgovačkom i novčanog prometa zemlje, a po utvrđenom sistemu, viškovi povlače otuda, gdje ih ima, i šalju tamo, gdje nedostaju. Radi reguliranja blagajničkih odnosa, svakoj je pošti određen, prema saobraćajnim prilikama, »blagajnički maksimum«, t. j. izvjestan depozit novca, koji stalno u svojoj kasi mora da ima. Viškove, preko tog određenog depozita, svaka pošta mora dnevno slati kasi, koja joj je za to određena. Toga radi su sve pošte podijeljene u dvije grupe: obične i zbirne. Obične su one, koje svoje novčane viškove predaju određenim zbirnim poštama, i od njih dobijaju potrebne sume za sve svoje isplate, a zbirne su one, koje prikupljaju novčane viškove od običnih pošta svoga zbirnog područja i njih snabdijevaju potrebnim sumama. Zbirne pošte polažu svoje novčane viškove Narodnoj Banci, odnosno njenim filijalama, na žiro-račun Poštanske Štedionice, odnosno na žiro-račun nadležnog čekovnog zavoda, a sve potrebne sume otuda i povlače. Zbirne su pošte u mjestima gdje je Narodna Banka i njene filijale. Kako su dnevno u pokretu velike sume, propisan je naročiti pravilnik o poslovanju poštanskim novcem.

D. Dimitrijević.

ZBJEG (ZBJEGOVIŠTE) je prirodno sklonište, gdje se narod sklanjao za vrijeme nesreća i opasnosti, naročito za vrijeme ratova s Turcima. Z. su bili po gudurama velikih planina, kao na Rudniku, Ovčaru i Kablaru, Mučnju, Bukulji, Vjenčacu, Kosmaju. Bilo ih je u opće po sklonjenim i zabačenim mjestima, do kojih Turci nisu dolazili. Najveći su Z. bili u Ovčarsko-Kablarskoj Klisuri, gdje su postojali mnogi manastiri. Tu se narod sklanjao i nastanjivao po pećinama. Da bi do njih dospjeli, izbjeglice su od sasječenih greda gradile vrste ljestvica koje su željeznim klinovima učvršćivali za stijene. Narod je po zbjegovima mjesecima živio, sve dok opasnost od Turaka nije prošla. Katkada su Turci pronalazili Z., i tada je svijet sklonjen u njima mnogo stradao. Tako se zna za Z. u Dljinskoj Pećini (Dragačevo), da su ga Turci pronašli, dovukli silno granje i dan i noć palili vatre, dok se svi oni, koji su u pećini bili, nisu ugušili od dima. Zbog toga je ova pećina prozvana »Kađenicom«. Bilo je Z. i u predjelima, koji su bili dalje od puteva, u gustim šiprazima i lugovima, gdje je svijet podizao kolibe i tu živio. Poznati su zbjegovi na Kosmaju, gdje su se za vrijeme Kočine Krajine bili sklonili Nemenikućani i druga susjedna sela. I danas po cijeloj Šumadiji ima puno topografskih naziva Zbjeg, Zbjegovište i dr., koja ukazuju na mjesta, na kojima su bili Z. i privremena naselja. *N. Zega.*

ZBOR DUHOVNE MLADEŽI ĐAKOVAČKE otvoren je u Đakovu 5/10 1841, po uzoru Zbora duhovne mladeži zagrebačke. U početku je brojio 16 članova. Zbor je odmah osnovao i knjižnicu, koja je već 1848 imala do 600 svezaka. 1854 bio je Z. zabranjen kao i njegov zabavni list Svećenik, a 1856 je sasvim ukinut. Obnovio ga je Vilim Korajac 1860, s užim ciljem: upoznavanje domaće književnosti i njegovanje pobožnosti i domoljublja. Zbor je poslije toga izdao više poučnih knjiga: Hepova crkvena povijest (1863), Siročad (1873), Pješčara (1880) i t. d. Iz Z. je potekla misao o proslavi Kačićeve stogodišnjice u Đakovu. Z. je svoju knjižnicu tako povećavao, da je već prije 1890, naročito Bertićevim nastojanjem, brojila preko 1.000 samo ruskih svezaka. Od 1901 Z. je sudjelovao i pri osnivanju pučkih knjižnica.

L i t e r a t u r a: Pavić, Biskupijsko sjemenište u Đakovu (1911).

J. J.

ZBOR DUHOVNE MLADEŽI ZAGREBAČKE osnovan je u nadbiskupskom sjemeništu zagrebačkom 1836, a osnovao ga je bogoslov Jakov Petek. Prvo ime društvu bilo je Kolo

mladih rodoljuba. Svrha je društva dati narodu pravu narodnu kršćansku prosvjetu. Z. je prvo prosvjetno, književno društvo u Hrvatskoj. I ako je društvo u svemu složno radilo s Ilircima, ipak je mnogo više od njih posvećivalo pažnju prostomu narodu. Sami članovi su učili, a i narod poučavali u poznavanju jezika. U ilirsko doba izdali su tri knjižice za narod: Genoveva (1845), Košarica (1846) i Milutin (1846). Te su knjižice sami preveli s njemačkog originala od Krištofa Schmidta, i izdali ih novcem, koji su sami među sobom skupili. Tvrdo su vjerovali, da će ih približenje s ostalom slovenskom braćom osloboditi duševnog robovanja drugim narodima. Stupili su stoga u pismene veze s mnogom braćom svih slovenskih zemalja. Svaki je član Kola morao dobro poznavati jedan slovenski jezik i svu literaturu na tom jeziku. Kupovali su knjige jedino slovenske, a držali su novine na svim slovenskim jezicima. Imali su stoga mnogo prijatelja u svim slovenskim zemljama. Već prve godine dobili su lijep dar od 122 knjige od Slovaka i Srba u Pešti. Sve su Slovene smatrali za jedno ogromno stablo, a Južne Slovene su smatrali za jednu granu toga stabla, — to su Iliri. Težili su da se narod, koji je izdijeljen u mnoge dijelove, ujedini pod jednim imenom: Iliri. Pisali su stoga svojoj braći bogoslovima u Đakovu, Senju i Zadru, da i oni osnuju takvo društvo i rade u istom smjeru. — Mlado društvo mnogo je trpjelo od slovenskih neprijatelja. 1839 društvo je ukinuto, ali je već 1840 obnovljeno. Burnih godina 1848 i 1849 razišli su se klerici svojim kućama, pa je zamro i sav rad u društvu. Koncem 1849 vratilo se 39 klerika u sjemenište. Težina apsolutizma, koja je pritiskivala narod, poštedila je društvo, zaštitom nadbiskupa Haulika i rodoljubnog sjemenišnog poglavarstva. Za vrijeme apsolutizma društvo je izdavalo više knjiga nego u ilirsko doba. 1855 izdalo je Gruberove kateheze, a 1856 Jaisov molitvenik za djecu, dvije Schmidtove pripovijetke Pustinjaka i Krijesnicu, zatim Život katoličke crkve i pripovijetku Eustakij. Od tada su redovno svake godine izdavali po koju knjižicu za narod. 1856 zabranila je vlada ime Kolo mladih rodoljuba, a onda je društvo uzelo ime Z. D. M., koje nosi i danas. Za poglavare su došli tuđinci, i društvo je moralo uvesti latinski jezik kao službeni. Mnogo čeških i ćirilicom pisanih knjiga moralo se spaliti. Kad je nestalo apsolutizma, društvo je opet ojačalo za vrijeme uprave Tome Gajdeka, koji se očinski brinuo o njemu. Tad su osnovana dva nova prosvjetna društva: Društvo Sv. Jeronima za pučku prosvjetu i Pedagoško-književni zbor, koji je imao da se brine o djeci. Z. je time potisnut, ali nije prestao raditi. Nije prošla godina, a da Z. nije narodu dao po koju knjigu. Danas je pored Društva Sv. Jeronima Z. najpopularnije književno društvo. Mnogo se više u to doba ističe unutrašnji rad društva. Taj rad ide za tim, da se hrvatskomu narodu da svećenstvo oduševljeno za ideale narodne i crkvene, koji bi narod doveli do bolje budućnosti. Deviza je mnogim predsjednicima toga doba: Sve za vjeru i domovinu. Članovi društva vježbaju se u pisanju i jeziku, pišu članke i rasprave. 1866 izdali su Cvjetnjak, namijenjen mladeži, u kom se nalaze samo originalni njihovi radovi. 1867 počeli su izdavati prvi hrvatski đački list Zvijezda, koji je izlazio do 1873, a tada ga je zamijenio književni odbor, koji se, osim izdavanja knjiga, brinuo i za deklamacije, proslave i zabave. Nije bilo slave u hrvatskom katoličkom svijetu, koje Z. nije proslavio. 1872 proslavio je spomen narodnih mučenika Zrinskog i Frankopana, 1887 svoju pedesetogodišnjicu, iste godine, pedesetogodišnjicu Lava XIII. i t. d.

Kada su se od devedesetih godina 19 vijeka počela javljati u narodu pitanja socijalna i vjerska, Z. je u tome učestvovao. Kad je književnost počela da ruši vjeru i moral, u Z. su se javili radnici na polju katoličke beletristike. Sada se rad Z. razgranao u pojedine krugove, kao: apologetski, beletristički, socijalni, klub za istočno pitanje. Knjige Z. su danas pretežno vjerskog apologetskog karaktera, ili socijalne brošire za narod. Danas je rad Z., zbog malog broja članova, oslabio. Društvo je izdalo i više bogoslovskih naučnih knjiga. Z. molitvenik Isus prijatelj malenih doživio je 28 izdanja, a i

mnoge druge Z. knjige izašle su u više izdanja. *J. Jelenić.*

ZDELAR IVAN FRANJO, isusovac, zagrebački ugledan filozof (kraj 17 i početak i 18 vijeka). Bio je učitelj filozofije u Grazu i u Trnavi, gdje je štampao knjigu Quaestiones selectae ex Aristotelis philosophia depromptae. Pod natpisom Memoria beneficiorum a collegio Soc. Jesu Zagrabiensi acceptorum ab anno Christi Salvatoris 1606 izdao je u Zagrebu 1733 prvi prikaz o radu zagrebačkih isusovaca. *Đ. K.*

ZDENCI VELIKI, selo u Hrvatskoj, u oblasti osječkoj, srez Garešnica; u dolini Savarnice (k Ilovi); željeznička postaja na pruzi Bjelovar—Pavlovac—Dražica—V. Z.—Grubišno Polje. Ima 558 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, osnovnu školu. — V. Z. spominju se u 16 vijeku kao grad (oppidum), gdje su neki hrvatski velikaši 1523 sazvali bili sabor kraljevine Slavonije, i kao branik protiv Turaka (1528). *J. M-n.*

ZDENČAJ NIKOLA (6/12 1775, Veliki Raven, kod Križevaca — 28/4 1854, Veliki Raven). Svršio je u Zagrebu srednju školu i prava (1793) i odmah je stupio u službu kao registrator u križevačkoj županiji. 1794 izabran je za županijskog velikog odvjetnika, a zatim za velikog bilježnika. 1808 postao je dvorski župan kaptola u Zagrebu i ostao je to do 1816. Tada se povukao na svoje imanje u Velikom Ravnu, gdje se bavio naročito ekonomijom. 1827 izabran je za podžupana križevačke županije, a 1830 izabrao ga je hrvatski sabor za poslanika za ugarski sabor. 1836 ostavio je podžupansku službu i prionuo je uz ilirski pokret. Iste godine imenovan je za upravitelja kr. komore, a 1838 izabran je za zagrebačkog velikog župana. Na tom mjestu pokazao se kao odličan pristalica Ilira. 1844 odstupio je Z. s mjesta velikog župana i preselio se u svoj Raven, gdje je i umro. — 1841 pomogao je Z. da se osnuje Društvo za unapređenje i popravljanje poljodjeljstva u Hrvatskoj, kasnije prozvano Gospodarsko Društvo, komu je bio potpredsjednik do 21/8 1847.

L i t e r a t u r a: Šišić, Hrvatska povjest, 3 (1913). *M. P-g.*

ZDENČINA, selo u Hrvatskoj oblast Zagreb, srez Jastrebarsko, općina Klinča sela. Ima željezničku stanicu na pruzi Zagreb—Karlovac, 863 stanovnika, poštu i telegraf, ribnjake. Izvozi se drvo. *J. M-n.*

ZDESLAV, hrvatski knez (878 do 879), sin kneza Trpimira. Zavladao je Hrvatskom pomoću Bizantije, zbacivši s prijestolja nasljednika, i po svoj prilici sina kneza Domagoja, Iljka. Z. je priznao vrhovnu vlast cara Vasilija I., koji je poslao u Jadransko Primorje mnogo grčkih svećenika, koji su pokrstili poganske Neretljane i sve još nekrštene Srbe i Hrvate na jugu od Cetine. Pošto je Z., kao štićenik Bizantije, doveo i hrvatsku crkvu pod vlast carigradskog patrijarha, izazvao je time otpor stranke, koja se oslanjala na Rim. Na čelo zavjere stavio se Branimir (Domagojev sin?), koji je maja 879 ubio Z. i zauzeo kneževski prijesto.

L i t e r a t u r a: F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (360 do 363). *M. P-g.*

ZDRAVKOVIĆ STEFAN, đeneral (16/4 1835, Živica srez i okrug požarevački — 4/8 1900, Beograd). Po svršetku 4 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u artiljerijsku školu 1851. Za inženjerskog potporučnika proizveden je 6/11 1856. Kao državni pitomac poslan je u Pariz 1857, gdje je svršio politehničku školu (2 godine) i inženjersku školu (Ponts et chaussées), i 9/7 1861 upućen u upravu građevina u Kragujevcu. 24/8 1867, kao inženjer III. klase, postavljen je za profesora vojne akademije, s proizvodstvom u čin inženjerskog kapetana I. klase. Za pješadijskog majora proizveden je 1/1 1872, a preveden za inženjerskog majora 19/1 1873 za inženjerskog pukovnika 5/2 1876, za đenerala 26/4 1893. Penzioniran je i preveden u rezervu 3/3 1896. 1861 do 1865 bio je vršilac dužnosti inženjera Kragujevačkog okruga. Od 1865 bio je profesor vojne akademije (matematike). Od 1873, pored profesure, bio je i komandant pionirskog bataljona. Od 3/4 1873 bio je inspektor inženjerskih trupa. Od 5/9 1875 bio je ministar građevina, od 25/6 1876 ponovo inspektor inženjerskih trupa. Poslije rata 10/10 1876 bio je također inspektor inženjerskih trupa. Od 23/2 1878

bio je komandant grada Niša i rezervne divizije, od 6/10 1878 predsjednik inženjerskog komiteta, od 1/10 1879 bio je privremeni upravitelj vojne akademije, pored dužnosti predsjednika inženjerskog komiteta. Od 14/4 1880 bio je zastupnik ministra građevina, a od 5/6 1880 ministar građevina, od 1/11 1880 privremeni upravitelj vojne akademije do 1/3 1887, a do 1887 bio je i profesor vojne akademije. Od 1887 bio je komandant beogradske tvrđave do 1893. Od 1893 bio je inspektor inženjerije. Od 12/1 1894 ponovo je bio ministar građevina, zadržavši čin i rang đenerala, 25/6 1895 uvažena mu je ostavka, stavljen je na raspoloženje i postavljen za državnog savjetnika, a 3/3 1896 stavljen je u penziju i preveden u rezervu. — U ratu 1876 bio je komandant krajinske brigade I. klase, u ratu 1877/78 komandant crnoriječke vojske, u ratu 1885 u početku je bio na manevrima u Francuskoj, a po povratku, određen je za komandanta novo mobiliziranih trupa i utvrđivao je Ploču. — Od književnih radova štampani su: Osnovna mehanika, 1 (1875), 2—3 (1877), 4—6 (1880), i Podsetnik za inženjerske oficire (1880). *V. Belić.*

ZDRAVLJE, poučno-popularni list. Z. je izdavalo Društvo za čuvanje narodnog zdravlja. List je donosio liječničke pouke o zdravlju i bolesti. Prvi urednik bio je Dr. Milan Jovanović-Batut. Izlazilo je u mjesečnim sveskama 1906 u Beogradu. *U. Dž.*

ZDRUŽENE OPEKARNE D. D., Ljubljana. Osnovano je 1920. Kapital je 1,000.000 Din. Ima ciglane u Viču i Brdu. Ukupni kapacitet je 3,000.000 cigala i 4,000.000 crijepova. *S. P.*

ZDRUŽENE PAPIRNICE VEVČE, GORIČANE IN MEDVODE D. D. u Ljubljani. Osnovano 1920, društvo je te godine preuzelo sve tvornice papira u našoj zemlji od društva Leikam-Josefstal u Beču. Kapital je 20.000.000 din. Tvornica u Vevču ima pokretnu snagu vodenu od 500 i parnu od 950 HP, i izrađuje sve vrste papira. Tvornica Janezija ima 50 HP vodenih i 300 HP parnih, i izrađuje fini papir. Tvornica u Goričanu ima pokretnu snagu vodenu od 200 i parnu od 150 HP, i izrađuje papir za pakovanje, celulozu (190 vagona godišnje) i drvenu masu za papir. Tvornica drvene mase u Medvodama ima vodenu snagu od 300 HP i izrađuje godišnje 150 vagona mase. Tvornica drvene mase u Vevču također izrađuje godišnje 700 vagona mase. Dvije hidroelektrične centrale u Fužinama daju 2 600 HP svim tvornicama, u kojima je zaposleno oko 900 radnika. *S. P.*

ZEBEY ANTON, slikar (23/5 1722, Ajdovščina — oko 1780). Z. se javio sa svojim djelima oko 1750. Od 1761 radio je u Ljubljani. 1766 upisao se u Marijinsko Bratstvo u Ljubljani. Njegove crkvene slike slikane su većinom uljem; nešto ima i freska u Kranjskoj i Goričkoj. Z. je jedan između najboljih slovenskih baroknih slikara.

L i t e r a t u r a: V. Steska, Pregled naše umjetnosti, Mladika, V., 61, 103. *F. S.*

ZEBIĆ MILORAD (25/3 1883, Loznica). Svršio je prava u Beogradu. Služio je u ministarstvu financija, a od 1914 u ministarstvu narodne privrede. 1918 i 1919 bio je delegat ministra trgovine i industrije u Parizu, 1919—1921 trgovački inspektor u Skoplju, a od 1921 je inspektor ministarstva trgovine i industrije. — Saradivao je na Delu, Srpskom Književnom Glasniku, Novom Životu, Poreskoj Službi, Revue Internationale de Sociologie, L'Europe nouvelle. Glavni su mu radovi: La Serbie agricole et sa démocratie (1917), Unutarnja kolonizacija i agrarna reforma (1919), Aspect économique du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes (1919). Saradivao je na francuskim knjigama o balkanskim ratovima. *S. P.*

ZEC NIKOLA, basista bečke državne (ranije dvorske) opere (1885, Zagreb). U Zagrebu je svršio gimnaziju i dvije godine prava. U Beču je učio prava i posjećivao konzervatorijum. Pošto je svršio konzervatorijum, bio je angažiran u Volksoperi, na kojoj je ostao 5 godina. Odande je otišao u Prag, gdje je ostao 3 godine, angažiran za Deutsches Landestheater. Od 1915 nalazi se u bečkoj državnoj operi. — Z. je izraziti pjevač Wagnerovskog stila. Najčuvenije su mu partije: Kardinal Brogni (u Halevijevoj Židovci), Mefisto, Falstaf i Sarastro (u Mozartovoj Čarobnoj fruli). *N. A.*

ZEČEVIĆ MILIVOJ, armijski đeneral (8/6 1872, Beograd). Po završetku pune gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 15/9 1890. Za artiljerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1893, za kapetana 2/8 1901, za đeneralštabnog pukovnika 6/4 1913, za divizijskog đenerala 28/11 1919, za armijskog đenerala 28/6 1927. Do 1896 bio je vodnik u poljskoj artiljeriji, 1896—1898 bio je na višoj školi vojne akademije, do 1899 komandant čete u gradskoj artiljeriji, 1899—1901 pripravnik za đeneralštabnu struku, 1901—1902 u Francuskoj, 1902 do 1903 bio je ađutant načelnika glavnog đeneralštaba i u đeneralštabnom odsjeku ministarstva vojnog, 1903—1905 načelnik štaba divizije i divizijske oblasti (konjičke i drinske), 1905—1909 bio je komandant bataljona u pješadiji i načelnik štaba divizijske oblasti (drinske), 1909—1911 ađutant Nj. V. Kralja, 1918—1919 komandant mjesta u Skoplju i komandant divizijske oblasti (vardarske), do 1920 prvi ađutant Nj. V. Kralja i pomoćnik ministra vojnog, 1921—1922 ministar vojni, 1922 komandant divizijske oblasti (dunavske), 15/10 1923—26/1 1927 komandant Beograda. Od 26/1—12/4 1927 bio je komandant armijske oblasti (III.). Pored redovne dužnosti bio je profesor vojne akademije do 1919 (vojna geografija) i član ispitne komisije za čin aktivnog majora svih rodova vojske i struka. — U ratu 1912—13 bio je pomoćnik načelnika štaba II. armije, u ratu 1914—18, bio je 1914—1916 načelnik saobraćajnog odjeljenja vrhovne komande, 1916 do 1917 načelnik štaba I. armije, 1917 do 1918 komandant divizije (timočke).

V. Belić.

ZEČEVIĆ MILOŠ, historik (Cveti, 1838, Brnjica, Gruža — 5/2 1896, Beograd). Osnovnu je školu učio u Zabojancima, manastiru Drači i Kragujevcu, srednju školu u Kragujevcu i Beogradu, gdje je svršio i prava. Služio je kao suplent i profesor u Kragujevcu, a 1865 premješten je u Beograd. 1889 postavljen je za profesora opće historije novoga vijeka na velikoj školi. Bavio se historijom, geografijom i lijepom književnošću. Najvažnije mu je djelo: Istorija sveta, pregled udešavan za srednje škole (I.—II., 1880); napisano najviše po svjetskoj istoriji G. Struvea, s mnogo pogrešaka i u veoma bujnom stilu. Oštru ocjenu tog djela napisao je J. Đorđević (Letopis, 133 do 135, 1883). Z. je odgovorio Đorđeviću: Kako se piše istorija za škole (1884). — Svoje imanje Z. je ostavio kragujevačkoj gimnaziji i velikoj školi.

N. R.

ZEČEVIĆ MILOŠ, profesor vojne akademije (2/1 1880, Lipovac, kragujevački okrug). Gimnaziju i veliku školu svršio je u Beogradu (1904/05). Bio je profesor u Nišu i Beogradu (1905—14), a zatim pomoćnik bibliotekara narodne biblioteke (1914—20). Od 1920 bio je profesor vojne akademije, a od 1927 je upravnik narodne biblioteke u Beogradu. — Napisao je Život i Rad Stevana Dečanskog (1903), Ratovanje Vojislava Vojinovića s Dubrovnikom (1908), i veći broj članaka, referata i bilježaka iz historije i književnosti.

D. P.

ZEČEVIĆ RADISAV, divizijski đeneral (23/7 1873, Guncati, Gružanski). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Kragujevcu stupio je u vojnu akademiju 1/9 1893. Za inženjerskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, za kapetana 29/6 1905, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1897 bio je vodnik u telegrafskoj i pionirskoj četi. 1897 do 1898 komandant pionirske čete, 1898 do 1899 ađutant komandanta inženjerije, 1899—1901 na višoj školi vojne akademije, 1901—1904 pripravnik za đeneralštabnu struku, 1905 na službi u glavnom đeneralštabu, 1905—1910 komandant čete (pionirske i minerske), 1906—1908 ordonans oficir Nj. V. Kralja, 1910—1911 u Francuskoj (na odsustvu), 1911—192 na službi u inženjersko-tehničkom odjeljenju ministarstva vojnog, 1920—1921 načelnik inženjerije II. armijske oblasti, od 1921 načelnik je inženjersko-tehničkog odjeljenja ministarstva vojske i mornarice. Pored redovne službe bio je 1911—1912 profesor vojne akademije (geodezija i stalna fortifikacija) i stalni član komisije za utvrđivanje zemlje. U ratu 1912—13 bio je komandant inženjerije divizije (drinske 1), komandant 1 inženjerskog bataljona i član komisije za utvrđivanje bregalničkog rejona. U ratu 1914 do 1918 bio je komandant inženjerije divizije (drinske 1), načelnik štaba odbrane Smedereva (20/9 do 2/10 1915), član srpske misije na Halkidiki

za uređenje logora za srpsku vojsku, komandant inženjerije i načelnik saobraćaja armije (III. i II.).

V. Belić.

ZEGA ALEKSANDAR DR., inženjer-kemičar, upravnik kemijskog laboratorija u beogradskoj carinarnici (29/5 1860, Novo Selo, Banat). Učio je gimnaziju u Pančevu, Beču i Zürichu, univerzitet u Zürichu, gdje je diplomirao 1881. 1881—1885 bio je asistent u kemijskom laboratorijumu univerziteta u Zürichu. Promoviran je za doktora filozofije 1885 u Zürichu. 1885 do 1890 radio je kao kemičar u Njemačkoj i Švicarskoj, a od 1891 do danas kao kemičar općine beogradske. Objavio je veći broj naučnih i stručnih radova, u njemačkim kemijskim časopisima, Glasu Akademije Nauka i na drugim mjestima. *M. Pop.*

ZEGA NIKOLA, profesor, upravnik Etnografskog Muzeja u Beogradu (5/12 1863, Novo Selo, Banat). Srednju školu svršio je u Beču, a umjetničku u Münchenu. 1890 postavljen je za učitelja gimnazije u Čačku. 1899/1900 proveo je u Münchenu radi etnografskih studija. Od 1901 radi stalno u Etnografskom Muzeju. Radio je na ostvarenju, održavanju i napretku Etnografskog Muzeja. Napisao je veći broj članaka iz oblasti etnografije, u njemačkim i našim časopisima. *D. P.*

ZEKA BULJUBAŠA (JOVA GLIGORIJEVIĆ), buljubaša (1785 — 1813). Izgleda da je bio rodom iz nevesinjskog kraja. Najprije je bio u četi Stojana Čupića, za vrijeme prvog ustanka, a onda buljubaša na Drini. Njegova četa »golih sinova« bila je strah Turcima. Naročito se proslavio u borbama na Zasavici, kod Ravnja (1813), kada je i poginuo sa svojom četom, zaustavljajući nadiranje Turaka.

Literatura: A. Gavrilović, Godišnjica, 20 (1900). *V. Ć.*

ZELEN (povrće), razno bilje koje se goji za kuhinjsku potrebu. Najobičnije naše povrće je: kupus, kelj, koloraba, karfiol, pasulj, boranija, bob, grašak, leća, krastavac, glavičasta i druga salata, šparga, špinat, rotkvice, dinje, lubenice, paprika, celer, rajčica (crveni patlidžan), patlidžan modri, bijeli luk, crni luk, korun. Neke od ovih zeleni goje se izvan vrta, na otvorenom polju (dinje, lubenice) u Vojvodini, Srijemu, Srbiji, Hercegovini, paprika, luk (u Turovom Polju), kupus (u Sloveniji, oko Varaždina, Bijeljine). Naročito je na glasu Novi Sad zbog velike produkcije zeleni za eksport.

O. F.

ZELENA GORA, neprohodna karsna visoravan u Bosni, između rječice Džafera (pritoka Govze) na zapadu gornjeg toka Vrbnice na istoku, istočno od planine Lelije. Najviši su vrhovi od sjevera k jugu: Videš (1.865 m), kota 1.838 m, Orlovac (1.956 m), Orlovača (1.960 m). *P. V.*

ZELENAŠI U CRNOJ GORI. V. Političke stranke u Crnoj Gori.

ZELENDVOR. V. Vinica.

ZELENIČE je niska, zimzelena vrsta trešnje (Prunus laurocerasus), koja danas raste divlja u našoj zemlji samo na planini Ostrozubu, u okrugu vranjskom, gdje je narod zove ovim imenom. Raste u bukovoj gori, samo pored izvora i potočića, na malenom prostoru i nesumnjivo je ostatak iz tercijerne flore. Danas je njena postojbina istočna obala Crnoga mora. Divan je zimzeleni šib.

Literatura: N. Košanin, Život zeleničeva na Ostrozubu (1911).

N. K.

ZELENI JADAR, rijeka u Bosni, desni pritok Drinjače. Izvire s planine Žbanjac (1.034 m), kote 1.022 m i Trnovice (966 m), uliva se u Drinjaču oko 5 km više njena ušća u Drinu. Do sela Milići teče k sjeverozapadu, odatle do ušća u glavnom na sjever. Lijevi su pritoci Studeni Jadar i Dubnica. Dužina toka je 54·3 km, a površina poriječja 586 km².

P. V.

ZELENIKA, mjesto u Dalmaciji, srez Kotor, općina Herceg Novi; na sjevernoj obali Boke Kotorske, pred Kumborskim tjesnacem; željeznička stanica pruge Z.—Uskoplje (u Dubrovnik i Sarajevo); parobrodarska veza sa Splitom, Metkovićem, Dubrovnikom, Herceg Novim, Kotorom, Barom i Ulcinjem. Luka prima lađe s gazom do 6·5 m, 1923 ukupni je saobraćaj bio 2.662 lađe sa 257.668 tonaže. U Z. je radionica za strojeve. Srpska Kreditna Banka, morsko kupalište i klimatsko zimovalište, opkoljeno šumom i krasnim parkom.

J. M-n.

ZELIĆ GERASIM (11/6 1752, Žegar, Dalmacija — 26/3 1828, Budim). Zakaluđerio se kao brat manastira Krupe i dotjerao je do čina arhimandrita i episkopskog vikara. 1796—1811 zamjenjivao je vladiku i bio je vrlo aktivan u Boki Kotorskoj kao veliki vikar (od 26/3 1810). Mnogo je putovao po svoj Evropi, nešto od svoje volje, a nešto kao mletački emigrant. Bio je svađalica i veoma ambiciozan. U borbi s episkopom V. Kraljevićem istakao se kao branitelj pravoslavlja protiv unijatskih planova austrijske vlade i samog episkopa Kraljevića. Radi toga bio je konfiniran u Beču i Budimu (1820—28). Z. autobiografija, književno bez vrijednosti, daje vrlo mnogo podataka za kulturnu historiju Dalmacije u drugoj polovini 18 i na početku 19 vijeka. Izdana je po drugi put u izdanjima S. K. Zadruge, u tri knjige, u redakciji P. Đorđevića (1898—1900), pod natpisom Žitije G. Zelića.

V. Ć.

ZELINA, rječica u Hrvatskoj, desni pritok Lonje. Izvire pod Drenovom (547 m), sjeveroistočno od Zagrebačke Gore, uliva se oko 3 km jugoistočno od sela Brezi. Opći je pravac toka k jugoistoku. Dužina toka je 52 km, a površina poriječja 334 km^2. *P. V.*

ZELINSKA DIONIČKA ŠTEDIONICA, Sv. Ivan Zelina. Osnovana je 1896. Kapital 1,000.000. Fondovi 41.000, ulozi 1,147.650, povjerioci 295.797, gotovina 92.100, mjenice 2,180.632, vrijedeći papiri 1.000, dužnici 390.693, dobit 86.477 Din. Dividenda 8%. Predsjednik Đuro Pucek, direktor Lujo Panić. *N. S.*

ZELKA, planina u Makedoniji, između rijeka: Belašnice-Crne Rijeke-Dzadne, 13 km sjeverozapadno od mjesta Roždena (na Belašnici), odnosno 33 km jugoistočno od Prilepa, visoka 1.250 m.

P. V.

ZEMALJSKA BANKA. Osnovana je 1906 u Beogradu. Kapital 12 000.000. Fondovi 7,240.000, ulozi 9,501.801, hipotekarni dug 6,000.000, povjerioci 31,885.200, gotovina 1,346 609, mjenice 11,817.603, tekući računi 35,059.055, konzorcijski poslovi 9,994.127, nepokretnosti 15,025.125 Din. Učestvuje u A. D. »Zvečan«, Kosovska Mitrovica, Resavska tvornica za preradu konoplje u Svilajncu, »Beočin« i dr. Predsjednik upravnog odbora Nastas N. Petrović, direktor M. Đorđević.

N. S.

ZEMALJSKA BANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU A. D. Osnovana je 1898. Centrala Sarajevo. Filijale: Banja Luka, Bijeljina, Brčko, Mostar, Tuzla. Kapital 20,000.000. Fondovi 9,636.132, uloga nema, povjerioci 142,755.357, gotovina 25,682.639, potraživanje kod novčanih zavoda uračunano je u gotovinu, mjenice 28,521 271, efekti 2,729.243, dužnici i konzorcijski poslovi 113,879.960, nepokretnosti 1,569.711, dobit 5,280.031 dinara. Dividenda 16%. Bankarska učestvovanja: Wiener Bank-Verein, Oesterr. Kredit-Anstalt. Preduzeća: Tvorica cigareta (Bosnija) Berlin, Bosanska Pošta, Butezzioni i Venturini, etivaže šljiva Brčko i Doboj. Predsjednik Pero Stokanović, direktor Nikola Berković.

N. S.

ZEMALJSKA NAKLADA ŠKOLSKIH KNJIGA. Vraćanjem ustava 1861 u Hrvatskoj osnovan je i odio za bogoštovlje i nastavu, kao autonomna oblast za školstvo. Jedna od njezinih velikih zadaća bila je izdavanje hrvatskih školskih knjiga. Hrvatski sabor 1861 zaključio je, na prijedlog Josipa Torbara i Adolfa Vebera, da naklada školskih knjiga prijeđe od bečkog ravnateljstva za rasprodaju školskih knjiga na kraljevsko namjesničko vijeće Trojedne kraljevine. 1863 postavilo je namjesničko vijeće širok odbor profesora, i povjerilo mu sastavljanje školskih knjiga. 1869 izašle su već 23 knjige za srednje škole, čime je osnovana Z. N. Š. K. Do 1885 izašle su svega 92 knjige za srednje škole. Od 1877 izdaje ova naklada i knjige za pučke škole. 1891 do 1895 štampano je 17 novih knjiga u 1,837.704 primjeraka. Ove su se knjige upotrebljavale ne samo u Hrvatskoj i Slavoniji, već i u Dalmaciji i Bosni. 1906 dobio je ovaj zavod poseban statut kao pomoćni ured. Zasluge ove naklade su velike; ona je dala dobre školske knjige u narodnom hrvatskom i slovenskom duhu bez tuđinskog uticaja. Oko izdavanja srednjoškolskih knjiga ima u novo doba osobitih zasluga Dr. S. Bosanac i P. Ratković, kao nadzornici, pod čijim su nadzorom knjige izdavane. Za knjige pučkih škola vrijedi to isto za nadzornike A. Cu-

vaja i Dr. S. Čajkovca. U novije doba, po ujedinjenju, izdaje Z. N. samo knjige za pučke škole i tiskanice. *V. Prestini.*

ZEMALJSKI MUZEJ U SARAJEVU osnovan je, zajedno s Arheološkim Društvom, 1885, kada je u njemu osnovan i odjeljak za prirodnjačke zbirke. Muzej je otvoren 1888, kada je proglašen za državnu ustanovu. Od 1889 počelo je izdavanje Glasnika Zemaljskog Muzeja. Zbirke Z. M. nalaze se u novim zgradama, a i u vrtu, između ovih, ima izloženih predmeta. Veoma je bogata zbirka prehistoričkih starina (32.589 inventarskih brojeva do 1921). Mnogobrojni su i predmeti iz rimskog doba, naročito novci, prikupljeni većinom pri iskopavanjima. Među sredovječnim spomenicima ističu se arhitektonski odlomci. Sredovječni stećci i križevi s natpisima iz 12 do 15 vijeka i iz 16—18 vijeka također su dobro zastupljeni. Među njima je i ćirilski natpis bana Kulina, iz početka 13 vijeka, i grobni natpis trebinjskog župana Grda oko 1180. — Etnografska zbirka (narodno odijelo, vezovi, oružje i t. d.) veoma je bogata, ali je nesistematski skupljena. Veoma su bogate i dobro sređene i prirodnjačke zbirke (zoološka, mineraloška i botanička). Biblioteka Muzeja imala je 1914 6.000 brojeva sa 30.000 svezaka.

L i t e r a t u r a: Vl. Ćorović, Naučni rad Zemaljskog Muzeja (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 27, 1914); Ć. Truhelka, Jugoslavenska Njiva, 5 (1921), 246—248. *U. Džonić.*

ZEMLJIŠNE ZAJEDNICE postoje u Hrvatskoj i Slavoniji. To su organizacije izvjesnog broja seljaka, iz jednog ili više sela, u cilju zajedničkog uživanja zajedničkog zemljišta, ponajviše šuma i pašnjaka. Početak postanka Z. Z. ide u daleku prošlost. — Do 1881 bila je Hrvatska i Slavonija razdijeljena u dva različita područja: u građansko i krajiško područje. Z. Z. nalaze se u oba područja, a po historiji njihovog postanka razlikuju se tri tipa tih zajednica: 1. urbarska. 2. krajiška. 3. Z. Z. plemićke općine.

Urbarske Z. Z. nastale su ovako: U Hrvatskoj i Slavoniji bio je kmetovski odnos vrlo rano razvijen. Zemlja je bila u posjedu vlastele, a seljaci su je mogli uživati samo uz vršenje teških službi i dacija. Borba između vlastelina i kmetova za zemlju bila je duga i krvava (seljačka buna M. Gupca 1573). Seljani su morali kulučiti vlastelinu, koji je za to njima dozvoljavao, da sijeku drva i pasu svoju stoku u njegovim šumama i pašnjacima. Ti odnosi bili su vrlo zamršeni i neuređeni, a sistematski ih je počela uređivati carica Marija Terezija posebnim uredbama. Te uredbe koje uređuju kmetske odnose, zovu se Urbari. Napominje se, da su Urbare izdavala i pojedina vlastela i državna vlast. Prvi opći Urbar Marije Terezije izdan je 1756 za Slavoniju, dok je za Hrvatsku izdan tek 1780. Ti Urbari ostali su glavna osnova za uređivanje kmetskih odnosa sve do 1836, kada je na zajedničkom saboru stvoren zajednički Urbar za Hrvatsku, Slavoniju i Ugarsku.

Zemlja, koju je seljak uživao, jeste njegovo selište (sesija), a sastojala se iz potkućnice, oranice i livade. Cijelu izmjeru zemlje imali su seljaci s čitavom sesijom. A oni, koji imaju samo polovinu, četvrtinu, osminu sesije, imaju prema tome i manje zemlje. Oni, koji su imali manje od osmine sesije ili samo kuću bez drugoga zemljišta, zvali su se želiri (stanari, hižari). To su bili većinom zanatlije ili nadničari. U Hrvatskoj bilo je ustanovljeno za potkućnicu cijeloga selišta 1 jutro, dok je površina spoljnjeg zemljišta bila različita. Pored ovih zemalja imali su podložni seljaci još i drugoga zemljišta, koje nije pripadalo urbarskomu selištu. To su bile krčevinske, gorne i činžene zemlje. Kod otkupa platila je država odštetu vlastelinu za selišna zemljišta, dok je za izvanselišna zemljišta (krčevinska, gorna i činžena) platio vlastelinu odštetu sam seljak.

No sva nastojanja oko uređenja kmetskih odnosa nisu ništa koristila. Prilike i odnošaji su se i dalje neprestano mijenjali, sve se više gomilao eksplozivni materijal, dok se 1848 nije zapalio. Ban Jelačić je u svom »Otvorenom pismu« na narod od 25/4 1848 vratio narodu njegove »stare pravice«, ukinuo kuluk, oslobodio ga od svake urbarske daće i crkvene desetine. Od tada počinje seljak da plodove svoga rada sam uživa. Zemljište, koje je do tada obra-

đivao, postalo je njegovom svojinom, a dužnosti podavanja, koje je prema svom »zemaljskom gospodinu« imao, počele su se otkupljivati. To se izvršilo na osnovu patenta od 17/5 1857, putem t. zv. segregacije. Pod segregacijom valja razumijevati otcjepljenje jednog dijela vlastelinskih šuma i pašnjaka u korist seljaka, iz čega su nastale Z. Z. Taj ogromni posao obavljali su, kroz vrlo dugi niz godina, posebni urbarski sudovi. Oni su imali utvrditi s jedne strane sve koristi, koje su kmetovi u vlastelinskoj šumi uživali, a s druge strane njihove dužnosti, koje su bili obavezni činiti vlastelinu. Kako koristi tako i dužnosti iskazivali su se u novcu za cijelo selište. Zatim se ustanovio godišnji prihod šuma u novcu po jutru, pa se tako dobila određena površina šuma, koja je na cijelo selište mogla otpasti. No unaprijed je bilo određeno, da se za cijelo selište ne može odmjeriti manje od 1·5, a ne više od 6 jutara. Samo u izuzetnom slučaju mogla se ta mjera podići na 9 i spustiti ispod 1·5 jutra.

Tako su bivši kmetovi morali dobiti toliku površinu šuma, da je ona mogla, svojim godišnjim priraštajem, trajno podmirivati njihove potrebe u ogrijevu i građevnom drvetu. Slične ustanove važile su i za otcjepljenje pašnjaka. Na taj način otcjepljene šume i pašnjaci čine urbarijalnu zemljišnu zajednicu.

Pravo uživanja koristi u Z. Z. ravna se po selištima, kako su ona prilikom provođenja segregacija bila ustanovljena, jer su upravo po tim selištima bivši kmetovi sa šumama i pašnjacima bili nadijeljeni. Prema tome ovlaštenici Z. Z. uživaju danas svoje pravo u šumama u istom onom razmjeru, u kome je dioba selišnoga posjeda bila provedena. S obzirom na to, da su ta zemljišta još onda bila vrlo različita, a poslije ove diobe, zatim zbog kućnih dioba, nasljedstva, kupovanja i t. d., postali su ti odnosi još zamršeniji, te su prava pojedina u Z. Z. postala vrlo različita.

Pravo ovlaštenja u urbarskim Z. Z. vezano je sa zemljišnim posjedom, i dijeli udes toga zemljišta (t. zv. ovlaštenog zemljišta). Ako član Z. Z. prodaje svoje nepokretnosti, i ovlašteničko pravo u Z. Z. prelazi na novog vlasnika. No može ovlaštenik svoje pravo u Z. Z. odijeliti od ovlaštenih nepokretnosti, ali to mora napose istaći. Ako u kupoprodajnom ugovoru, kojim ovlašteno zemljište prodaje, ne odredi ništa napose sa samim ovlaštenjem u Z. Z., to i ovo ovlaštenje bez daljega prelazi na kupca. Ali ako odijeli ovlaštenje od ovlaštenih nepokretnosti, može ovlaštenik i samo ovlaštenje posebno prodati, no u tom slučaju imaju pravo prijekupa samo Z. Z. i njeni ovlaštenici, prodavaočevi rođaci po redu i po blizini srodstva, zatim međaši i napokon suseljani.

Krajiške Z. Z. nastale su iz pašnjaka i šuma, koje su onda uživale krajiške mjesne općine. Po temeljnom krajiškom zakonu od 1807 nije bila zemlja vlasnost krajišnika, nego su to bila vojnička lena (Lehne), a njihov je vlasnik bio car. Zamlja je bila data krajišnicima u nasljedno pravo uživanja, kao nagrada za vršenje vojničkih dužnosti. Tek novim temeljnim krajiškim zakonom od 1850 postali su krajišnici vlasnici zemlje.

Sa šumama i pašnjacima koristili su se krajišnici zajednički. Šume su bile proglašene državnim dobrom, a pašnjaci, kao i oni, koji su bili šumom obrasli, došli su po tom zakonu u vlasnost općina. Iz tih općinskih pašnjaka nastale su krajiške Z. Z. U tim Z. Z. vezano je pravo uživanja u šumi i pašnjaku za kuću, koja mora biti na području dotične porezne općine. To je u vezi s čitavim krajiškim sistemom, koji se osnivao na kućama (kućnim numerama, dimovima), po kojima su se vršile vojničke dužnosti.

U pogledu veličine prava uživanja ne pazi se ovdje kao kod urbarskih Z. Z. na selišni posjed, nego svaka kuća (dim), koja dolazi do ovlaštenja, dobiva podjednako veliko ovlašteničko pravo, bez obzira na to, da li vlasnik dotične kuće ima uz nju veći ili manji selišni posjed. Kad se koja krajiška Z. Z. zakonito uredi, ukupni broj ovlašteničkih prava postaje stalan, a daljim promjenama nastaju slične razlike u veličini ovlaštenja kao i u urbarskim Z. Z.

U srednjem su vijeku u Hrvatskoj (srez velikogorički) seljaci iz nekih sela dobili za vojničke zasluge plemstvo, a njihove općine proglašene su plemićkim općinama. Iz tih starih

plemićkih općina nastale su plemićke Z. Z. Kao što je kod urbarske Z. Z. ovlašteničko pravo bila pripadnost selišnog posjeda, a kod krajiške Z. Z. pripadnost dotične kuće, tako i kod plemićke Z. Z. ovlaštenje čini pripadnost dvornoga mjesta, t. j. prvobitno staro dvorno mjesto, na kome je bio podignut stari plemićki dvor, odnosno po diobi na plemićkom zemljištu novo nastala dvorna mjesta. Svakomu plemićkom dvornom mjestu, koje je uneseno u gruntovne (baštinske) knjige pri prvom sastavljanju gruntovnice, pripada cijelo ovlašteničko pravo u dotičnoj Z. Z.

U pogledu Z. Z. ovoga tipa najzanimljivija je Z. Z. plemenite općine turopoljske (srez velikogorički), kao vidljiv ostatak stare Hrvatske plemenske župe. Stare plemenske župe osnivale su se na krvnom srodstvu, a nekada i na bratstvu, te su obuhvatale više rodova i bratstava. Ti su se rodovi i bratstva opet sastojali iz više zadruga, u kojima je živjelo više obitelji. Takve župe imale su svoje zajedničko zemljište, ali su u tom pogledu još važnije bile »plemenske općine« (sučije), t. j. unutar župe u bližem srodstvu stojeće jedinice imale su zajedničko zemljište. Na čelu župe stajao je župan, koji je bio po plemenima biran. Župan plemenite općine turopoljske vršio je i sudsku vlast, koja je tek 1875 ukinuta, no on je ostao i dalje virilni član hrvatskog sabora. Inače župan (komeš) ove općine nije drugi nego predsjednik (glavar) Z. Z. Za plemenitu općinu turopoljsku je zbog njenih osobitih odnosa izdan 1895 zaseban zakon.

Z. Z. upravljaju njihovi ovlaštenici pod nadzorom upravnih vlasti. Za Z. Z. postoji zaseban zakon od 25/4 1894. Po tom zakonu ima se svaka Z. Z. napose urediti. U tom se postupku ima ustanoviti imovina Z. Z., njeni ovlaštenici s ovlašteničkim zemljištem i veličinom ovlašteničkih prava, što sve ima biti sadržano u pravilniku (štatutu) Z. Z. Po tom pravilniku ona se rukovodi u okviru općih zakonskih propisa i provode unosi u gruntovnim knjigama glede nepokretnosti Z. Z. i ovlaštenih zemljišta. Prosta i jednostavna uređenja provode samo nadzorne upravne vlasti, dok su za zamršenije slučajeve, osobito gdje se radi o pravnim sporovima, nadležna t. zv. razgodbena povjerenstva. Ta ista povjerenstva provode komasaciju zemljišta. Ona su mješovito sastavljena od upravnih činovnika, sudija i stručnjaka. Od blizu 3.000 Z. Z. bila je prije 20 godina u njihovom posjedu sedmina čitave Hrvatske i Slavonije. Pretežni dio Z. Z. je već uređen, no ima još dobar broj Z. Z., koji čeka na svoje uređenje. Ista razgodbena povjerenstva provode i individualnu diobu Z. Z., ako ona to zatraži.

L i t e r a t u r a: I. Krbek, Zemljišna zajednica (1922).

Đ. Nenadić.

ZEMLJIŠNI POSJED po svojoj veličini je ili mali Z. P., koji vlasnik s porodicom može sam da obrađuje bez tuđe pomoći, srednji, pri kome nije dovoljna uvijek vlastita radna snaga vlasnika, te mora da se služi, u većoj ili manjoj mjeri, tuđom, najmljenom snagom, i veliki, pri kome vlasnik samo vodi poslovanje, a ne radi nikakav fizički rad u njemu. Ispod malih posjeda još se razlikuju sićušni, na kojima se radna snaga vlasnika ne može sva iscrpsti, već on može da radi na nadnicu i na drugim imanjima ili u industrijama. Zatim se razlikuju kategorije srednjih posjeda, koji su većinom seljački, opet kao mali, srednji i veliki, prema tome, koliko se približuju više sićušnomu posjedu (kućarcu) ili velikomu posjedu. Preko velikih posjeda još se razlikuju latifundije, posjedi vrlo velikoga opsega, koji često obuhvataju više imanja pod jednom upravom. Prema ovome nije moguće površinom samom opredijeliti, u koju kategoriju koji posjed spada, jer je to vrlo različno, već treba uočiti, kakav je odnošaj vlasnika prema njegovom posjedu, u pogledu vodstva i rada na njemu. Tako na pr. kod nas je u primorskim krajevima posjed od preko 10 ha već veći seljački posjed, dok u Vojvodini tek sa 15 ha počinje pravi »gazda«, a u Hrvatskom Zagorju sa 20 ha već počinje vlastelinski posjed.

Razmjer, u kome je zemljišni posjed razdijeljen među zemljoposjednicima, vrlo je značajan za socijalnu strukturu naroda i od uticaja je na njegov ekonomski i politički razvitak. Pretežnost velikog posjeda, naročito ako je vezan posebnim zakon-

skim stegama na pojedine povlaštene porodice (fidei comis), te onemogućuje prijelaz iz ruku nesposobnijih u ruke vještijih (intenzivnijih) zemljoradnika, štetan je za pravilan razvitak ekonomskoga i narodnoga života.

U Hrvatskoj i Slavoniji 1895 u pogledu orače zemlje posjed je bio razdijeljen ovako:

veličina posjeda u kat. jutrima	svega	broj posjeda u % od svega	površina svega	posjeda u % od sve površine
0—1	53.886	13·2	13·027	0·5
1—5	126.289	30·8	213.284	8·0
5—10	110.999	27·2	463.136	17·2
10—20	81.657	20·4	649.303	24·3
20—50	30.603	7·4	494.489	18·5
50—100	2.830	0·7	106.232	3·9
100—200	500	0·06	42.431	1·5
200—1000	380	0·08	97.663	3·7
preko 1000	209	0·06	602.822	22·4
ukupno	407.403	100·00	2 682.387	100·00

U Srbiji je 1897 bilo 308 000 domaćina, a od njih je bilo u opće bez zemlje 35.000 ili 11%

sa posjedom od

1—10	dunuma	(1/10 ha)	19.000 ili	6%
10—50	„	„ „	159.000 „	52%
50—100	„	„ „	50.000 „	16%
101—200	„	„ „	15.000 „	5%
preko 200	„	„ „	30.000 „	10%

O. Frangeš.

ZEMLJORADNIČKA STRANKA U SHS. V. Savez Zemljoradnika u SHS.

ZEMLJORADNIČKA STRANKA U SRBIJI. V. Srpska Narodna Seljačka Sloga.

ZEMLJORADNIČKE ZADRUGE. Prva zemljoradnička kreditna zadruga osnovana je u Srbiji 29/3 1894 u moravskom selu Vranovu, kod Smedereva. Ona je osnovana po poznatim Reifeisenovim načelima: samopomoć, solidarna odgovornost, rad samo sa zadrugarima, oblast rada jedno selo ili najviše jedna seoska općina, dobit se ne dijeli već unosi u rezervni fond, rezervni fond se ne dijeli, uprava je besplatna. U prvo vrijeme osnivane su samo kreditne, no kasnije su se počele osnivati i druge: nabavljačke, mljekarske, vinogradarske, voćarske, strojarske i t. d. Slične zadruge osnivane su i u drugim srpskim krajevima od 1897. Kad se Srbija ujedinila s njima one su se sve (osim bosanskih, hercegovačkih i crnogorskih) ujedinile u glavni savez, komu je sjedište u Beogradu. Danas ima u Srpstvu oko 2.300 raznih zemljoradničkih zadruga, od kojih su preko 2.000 ujedinjene u glavnom savezu beogradskom.

Pobude za osnivanje Z. Z. u Srbiji veoma su slične onima u Pruskoj šezdesetih godina prošloga vijeka. Zelenaški dugovi pritiskivali su seljaka u tolikoj mjeri, da mu je zakonodavna vlast morala priticati u odbranu. Zakon o šest dana oranja donesen je baš zbog toga. Tada se u narodnoj skupštini govorilo, da je zelenaš postao gorim od spahije. »Spahija uzima desetak, a zelenaš sve«, uzviknuo je jedan narodni poslanik. Nu ni poslije ovoga zakona zelenaštva nije nestalo. Ono je, naprotiv, zbog prijelaza iz naturalne u novčanu proizvodnju, uzelo veće razmjere i nove oblike. Kad su svi izvori bili presušili i seljak, van zelenaša, ni odakle nije mogao dobiti novaca, ponikle su zemljoradničke kreditne zadruge s devizom »pomozi se sam«. Danas je zemljoradničko zadrugarstvo ogroman razgranat hrast, koji čini nerazdvojnu cjelinu s novijom zemljoradnjom, jer je štiti od parasita i potiče naprijed k novim, modernim socijalnim i moralnim osnovama. *M. Avramović.*

ZEMLJORADNIČKI ZAKON. V. Seoski zakon.

ZEMUN, grad u Srijemu, na ušću Save u Dunav, preko puta od Beograda. Ima 18.524 stanovnika (1920), od kojih je bilo po narodnosti Srbohrvata 10.209, Nijemaca 6.627, Jevreja 608, a po vjeri katolika 9.630, pravoslavnih 7.546, evangelika 658.

U rimsko doba bilo je na mjestu Z. rimsko naselje i utvrđeno mjesto Taurunum. U srednjem vijeku grad je bio opasan visokim zidovima i kulama. Grad je stradao od križarske vojske Petra iz Amijena (1096), koji ga je zauzeo i opljačkao. U 15 vijeku pripadao je Z. despotu Đurđu Brankoviću. 1521 zauzeli su ga Turci, i pod njima je ostao sve do 1717, kada je pripao Austriji. Pod austrijskom vlašću bio je graničarsko mjesto, zatim grad s uređenim magistratom (1751), a 1881 postao je kraljevski slobodni grad. Za vrijeme Turaka i u vrijeme odmah poslije turske vlade Z. je bio čisto srpsko mjesto. Poslije protjerivanja Turaka počelo je naseljavanje Nijemaca u Z., naročito poslije pada Beograda 1739. Pored

Srba u znatnijem broju bilo je i Cincara naročito od 18 vijeka. Sve do skora imali su oni i svoju crkvu (građenu 1783, s ikonostasom Arse Todorovića), u kojoj se služilo na grčkom jeziku. 9/9 1914 ušla je prvi put srpska vojska u Z., ali ga je morala napustiti 14/9 1914, a ponovo je ušla u Z. 5/11 1918.

Na vrlo povoljnom mjestu na Dunavu i Savi, Z. je od uvijek bio vrlo znatno trgovačko mjesto za trgovinu srednje Evrope i bližeg istoka. Stanovništvo se bavi ratarstvom, naročito ono na periferiji, ali je vrlo živa trgovina, a u najnovije doba naglo se razvija i industrija. Zanatlijstvo je također vrlo znatno. Vrlo je znatno vrtljarstvo i ribolov. Trgovina je naročito znatna s hranom, stokom i poljoprivrednim proizvodima. Od industrija znatna je drvena, kožna, pivska, mlinska, metalna, ciglarska, kemijska i dr. — Z. ima realnu gimnaziju, trgovačku akademiju, građansku školu. U Z. se nalazi najveći invalidski zavod u zemlji. Na brijegu iznad Z. nalaze se ruševine grada.

Literatura: I. Soppron, Monographie von Semlin und Umgebung (1890); P. Marković, Zemun od najstarijih vremena pa do danas (1896).

D. Popović.

ZEMUNIK, selo u oblasti Split, srez prokobiogradski, raskrsnica puteva u Zadar, Obrovac i Benkovac. Ima 540 stanovnika, poštu i telegraf, rimokatoličku župu, osnovnu školu, samostan trapista. Na bliskom humku stoje razvaline trvđavice, koju je razorio providur Pisani otevši je 1647 Turcima. *J. M-n.*

ZEMUNSKA ŠTEDIONICA A. D. Osnovana je 1889. Centrala Zemun. Kapital 1,250.000. Fondovi 546.520, ulozi 4,263.023, gotovina 103.830, mjenice 234.165, vrijednosni papiri 17.973, dužnici 5,220.427, nepokretnosti 23.600, dobit 317.916 dinara. Predsjednik St. Kapamadžija. *N. S.*

ZENICA, grad u Bosni na lijevoj obali Bosne. Ima 7.632 stanovnika. U rimsko doba tu je bila Bistua, koja se spominje 530. U okolini je mnogo ostataka iz rimskog doba i srednjeg vijeka. U tursko doba naselje je bilo bez značaja. Poslije okupacije Bosne i Hercegovine Z. je postala industrijski grad. U Z. je rudnik uglja sa svojom ciglanom, tvornica papira, ljevaonica željeza i moderno uređen centralni kazneni zavod. Sresko je mjesto. *M. F.*

ZERDELIJA, vrsta šljive, koja se ne dvoji od koščice. Ima je podosta samonikle na rubovima uz šljivike i u šljivicima. Na nju se kalame šljive bistrice. *I. R.*

ZEREMSKI ILARION, pravoslavni episkop u Plaškom (27/2 1865, Turija, Bačka). Maturirao je u srpskoj gimnaziji u Novom Sadu 1885. Godinu dana je učio prava u Pešti, a 1886 upisao se u moskovsku duhovnu akademiju, koju je svršio 1890. Za profesora bogoslovije u Srijemskim Karlovcima postavljen je 1891, i ostao je na tom položaju do 1911. Tada je izabran za patrijaraškog vikarnog episkopa i obavljao je tu dužnost do 1914, kada je upućen kao patrijaraški mandatar da upravlja gornjokarlovačkom eparhijom. Tu je ostao do 1918. Na konferenciji mira u Parizu bio je ekspert za Vojvodinu. 1920 izabran je za profesora pravoslavnog teološkog fakulteta na univerzitetu u Beogradu. Tada mu je povjerena gornjokarlovačka eparhija sa sjedištem u Plaškom. — Z. se najviše trudio oko bogoslovskih studija i dao je čitav niz rasprava o Sv. Pismu Novog Zavjeta, najviše u Bogoslovskom Glasniku (od 1902), koji je on osnovao i uređivao. Bavio se mnogo i statistikom, naročito kretanjem stanovništva u Vojvodini; zanimljive rezultate svojih opažanja saopćavao je u Bogoslovskom Glasniku. U uskoj su vezi s ovom granom rada i njegove historičke studije, od kojih su najvažnije one, što ih je činio radi parnice s Rumunjima oko srpskih manastira u Banatu. Tada je Z., pretežno po arhivalnoj građi, sastavio svoju opširnu raspravu: Srpski manastiri u Banatu, njihov postanak, prošlost i odnošaj prema Rumunjima (1907). Ovaj je spis, proširen, izašao i madžarski u predstavci na sud.

N. Radojčić.

ZERZE. V. Zrze.

ZETA. 1. Oblast stare Duklje ili Dioklitije, u glavnom današnje Crne Gore. Naziv Z. javlja se od 11 vijeka, po rijeci Zeti, koja teče kroz taj kraj. Z. se dijelila u dvije oblasti: donju Z. s primorjem i područjem oko Skadarskog jezera, i na gornju,

s planinama od Podgorice na sjever. U tom kraju je velika mješavina slovenskog, romanskog i albanskog stanovništva. Uticaj Italije bio je vrlo osjetan, naročito u primorskim gradovima, od kojih je ponajvažniji Bar. Latinski jezik prevladivao je dugo u natpisima i prepisci. Najstarija kronika ove oblasti, t. zv. Ljetopis popa Dukljanina, pisana je latinski. I žitije prvog poznatog dukljanskog kneza Vladimira (zeta cara Samuila), koji je vladao u drugoj polovini 10 vijeka, i poginuo 1016, očuvano je na latinskom jeziku. U Baru je oko 1076 osnovana katolička barska nadbiskupija, koja je bila rasadnik zapadne kulture. I prve državne institucije stvorene su tu i po zapadnom obrascu. Iz njih se razvilo prvo srpsko kraljevstvo, koje je papa 1077 priznao knezu Mihailu. Prijestolnica starih zetskih vladara bio je Skadar. Oslobođena 1040 od Bizantije, ustankom Stjepana Vojislava, Z. se naglo digla u drugoj polovini 11 vijeka i okupila je oko sebe sve srpske oblasti. Pod kraljem Bodinom su, pored Z., još i Raška i Bosna i Trebinje s Konavlima i Humom. Ali, poslije njegovih neuspjeha u borbi s Grcima, pod kraj 11 vijeka, i poslije kriza u njegovoj dinastiji, Z. je počela da opada, a mjesto nje se ističe Raška, etnički čistija i nacionalnija, konzervativnija, i terenski pogodnija. Kao periferijska pokrajina, Z. nije bila geografski podesna da ostane trajno središte srpskih oblasti. Njene borbe o prevlast s Raškom, kroz 12 vijek, završile su se njenim neuspjehom. Oko 1185 Nemanja je potpuno potisnuo posljednjeg zetskog kneza Mihaila, a njegovu zemlju prisajedinio Raškoj. Pri abdikaciji (1195) Nemanja je Z. dao na upravu svomu najstarijem sinu Vukanu, koji se, po tradiciji u zemlji, nazvao kraljem. 1202 on je iz Z., u savezu s Madžarima, počeo borbu protiv brata Stefana, gospodara u Srbiji, odnosno u Raškoj, i imao je s početka uspjeha. Ali krajem 1203 Vukan je vraćen na svoj stari ishodišni položaj. Njegov sin i nasljednik Đurađ imao je kraljevsku titulu i 1208 zakleo se na vjernost Mletcima, što znači, da je priznao njihovu vrhovnu vlast. Ali poslije uspjeha Stefana Prvovjenčanog prema epirskom despotu Mihailu, koji bješe uzeo Skadar (1215), srpska vrhovna vlast u zetskoj oblasti postala je neosporna. Sv. Sava uveo je u tu, dotle pretežno katoličku oblast, pravoslavnog episkopa, sa središtem u Prevlaci, želeći da putem jedinstvene vjere ublaži opreke između Raške i Z. i stvori jedinstvenost u državnim težnjama.

U drugoj polovini 13 vijeka u Z. je naročito djelovala kraljica Jelena, u čijoj je vlasti taj kraj bio od 1280 do 1314. Pored nje bio je tamo u posljednje vrijeme i drugi sin kralja Milutina, Stefan, koji je oko 1314 podigao u Z. ustanak protiv oca. Iza njega dobio je Z. na upravu najstariji sin Milutinov, Konstantin, koji se 1321, poslije očeve smrti, proglasio za kralja, i koji je u svojoj prijestolnici Skadru kovao novac. Poslije Konstantinove pogibije (1322) dobio je Z. na upravu mladi kralj Dušan, koji je odatle 1331 došao u sukob s ocem i potisnuo ga s vlasti. U toj oblasti postojale su stare tradicije o nekim izuzetnim obzirima i elemenat u njoj bio je nesiguran, buntovan i lako gotov na odmetanje. Svi naši vladari srednjega vijeka imali su muke s tom pokrajinom. Jedan ustanak zetske vlastele izbio je i na početku Dušanove vladavine, ali je ugušen (1332). Za vlade slabog cara Uroša javili su se tu (oko 1360) prvi odmetnici, gospodari Z. Balšići, koji su se ponašali kao potpuno suverena gospoda. Poslije izumrća njihova (1421) Z. je došla pod vlast despota Stefana, ali su Mlečići sistematski pritiskivali primorje s gradovima. Zbog toga je došlo do dugog ratovanja, naročito oko Skadra, između Srba i Mlečića, ali su ovi drugi uspijevali da se održe i još više prošire svoje posjede, naročito za privremene propasti Srbije 1439. Tom prilikom i kasnije, kad je već despot Đurađ obnovio Srbiju, jedan dio zetskih plemena, čak i ugledni Crnojevići, udružili su se s Mlečićima protiv svojih srpskih gospodara i ratovali su protiv njih. Poneki su to činili čuvajući svoje ranije tradicije i povlastice, a poneki su bili prosti najamnici mletački. Poslije obnove Srbije (1444), Podgorica je postala sjedište despotova namjesnika u Z. 1452 Stefan Crnojević, kao mletački čovjek, počeo je ofenzivu protiv despotovih vlasti. On je osnovao u Z.

novu dinastiju Crnojevića, koja je vladala, stalno pritješnjivana od Turaka, pod vrhovnom zaštitom Mletaka, do 1499. Posljednji čovjek iz te nesimpatične i vrlo sebične dinastije, Đurađ Crnojević, poturčio se i odrekao se svih prava na svoju zemlju, koja je definitivno došla pod vlast Turaka. *V. Ćorović.*

2. Rijeka u Crnoj Gori, desni pritok Morače. Vjerovatno izvire iz Krnova Polja (kota 1.587 m i kota 1.570 m), kao potok Surdub, koji donekle teče na zapad, a zatim skreće na jug. Na sjeveroistočnom kraju Gornjeg Nikšićskog Polja sastaje se s rječicom iz vrela, odakle dalje na jug teče po imenom Sušnica, a tek od stava njenog s Moštanicom naziva se Z. Kao takva teče na jugoistok, da na visini od 625 m nestane u ponoru Slivlje. Odatle teče podzemno, u pravoj liniji oko 5 km, a na južnoj padini Planinice izvire iz pećine na visini oko 100 m. Odavde u glavnom teče na jugoistok i ispod razvalina Duklje uliva se u Moraču. Cijela Z., sa svojim podvodnim tokom, dugačka je oko 89 km, a površina poriječja je 1.547 km². *P. V.*

3. List za književnost i pouku. Izlazio je, pod uredništvom Filipa J. Kovačevića, na Cetinju 1885. Obnovljen je, pod imenom Nova Z., i izlazio je, pod uredništvom Dr. Laza Tomanovića 1889 do 1891. Z. je bila najbolji časopis u Crnoj Gori. *U. Dž.*

ZETSKA EPARHIJA. Osnovao ju je Sv. Sava 1219, sa sjedištem u manastiru Sv. Arhandela Mihaila, na prevlaci u Boki Kotorskoj, na otočiću, koji se danas zove Stradioti. Kada je 1346 srpska arhiepiskopija proglašena patrijaršijom, Z. E. je postala mitropolijom. Ne zna se, da li je to bio samo naziv ili je i zetska kao i skopska mitropolija dobila pod svoju vlast kakvog episkopa. Vrlo je vjerojatno da je jedan vikarni episkop zetskih mitropolita postavljen već tada u skadarskoj Krajini ili u srcu same Zete, kao što se zna da je bilo u drugoj polovini 15 vijeka.

Od zetskih episkopa, koji su imali sjedište u Boki, poznati su samo: Ilarion i German oko 1219, Neofit 1250 do 1262, Jevstatije 1270, Mihailo I., Andrija, Jovan 1293—1302 i Mihailo II. 1305—1319; a od mitropolita tek: David 1405, Arsenije 1417, Jeftimije i Josip 1453. Jedan, a možda i više njih, od posljednjih zetskih mitropolita u kotorskom primorju stanovao je u Budvi, i bio je 1441 ujedno i kastelan despotskoga grada Budve. Napokon zna se, da je jedan zetski mitropolit, još i 1456, bio feudalni gospodar u župi Ljuštice na istom primorju. Poslije toga nema više pomena o zetskim mitropolitima na kotorskom primorju. Od tada se oni pominju u skadarskoj Krajini, u Vranjini i na Obodu u Rijeci Crnojevića, gdje su imali i svoje vikarne episkope, dok se 1485 nisu definitivno nastanili u Bogorodičinom manastiru na Cetinju, u Crnoj Gori. (V. Crnogorska mitropolija.) *R. Grujić.*

ZETSKI DIJALEKT. V. Štokavski dijalekt.

ZETSKI PUT. V. Prizrensko-Skadarski put.

ZETSKO-SJENIČKI GOVOR. V. Štokavski dijalekt.

ZIDANI MOST, selo u Sloveniji, u uskoj klisuri na ušću Savinje u Savu. Ima 345 stanovnika. Z. M. dobio je ime od velikog kamenog mosta, koji je preko Savinje sagradio Leopold Slavni (1224), te njime vezao svoju štajersku zemlju s posjedima na drugoj strani Save. 1445 razoren je most u ratovima s Celjanima. Nije bio opravljen dugo, jer u ovom pravcu nije bilo prometa. Obnovljen je tek 1826. Z. M. postao je znamenit kad je podignuta južna željeznica (Beč — Graz—) Maribor—Celje—Ljubljana i pruga Zidani Most—Zagreb —Sisak. Od toga doba postao je Z. M. jedno od najvažnijih željezničkih raskršća. U dolini na Savinji razvila se kod Z. M. industrija cementa. *A. M.*

ZIDANŠEK JOSIP, inženjer, poljoprivredni stručnjak (23/2 1883, Špitalič kod Konjicah). Gimnazijske nauke svršio je u Mariboru, a onda se posvetio poljoprivrednim naukama na visokoj školi za kulturu tla u Beču, koju je 1905 absolvirao. Svršivši najprije poljoprivrednu praksu na veleposjedu kneza Windischgrätza prešao je u poljoprivrednu nastavnu službu te je službovao u poljoprivrednoj školi u Gorici, a onda zajedno sa Belletom cijelih 10 godina u Št. Jurju. Nakon prevrata bio je ži-

vinogojski inspektor kod pokrajinske vlade u Ljubljani, a 1922 bio je imenovan inspektorom ministarstva poljoprivrede i voda. Od 1924 je oblasni poljoprivredni referent kod velikog župana mariborske oblasti. Dok je s početka Z. radio oko općenitog unapređivanja poljoprivrede, posvetio se od 1910 naročito živinogojskom radu u Sloveniji. Na tom polju polučio je lijepe uspjehe selekcijom i dotjerivanjem domaćih pasmina i time mnogo pomagao narodu. Svojim intenzivnim stručnim radom u slovenskom narodu stekao si je glas priznatog stručnjaka.

Z. pisao je o stručnim pitanjima u raznim časopisima. Važniji radovi su mu: Premiranje in ogled govede in ovac u Sloveniji (1920), Izvoz solčavskih ovc (1920), O bistvu zboljševanja planinskih pašnikov (1921), O seoskim stočarskim udruženjima (1923), O bodočnosti naše živinoreje (1924), Stanje kmetijsko-nadaljevalnega pouka (1925), Stočarske prilike u Sloveniji (1926) i govedarstvo u Sloveniji (1927). *S. Ulmanski.*

ZIGELJ FJODOR FJODOROVIĆ, pravnik, profesor univerziteta (1845 — 8/2 1921, Rostov na Donu). Svršivši pravo u Petrogradu, napisao je 1871 magistarsku disertaciju Zakonik Stefana Dušana, u kome je, uz opširan komentar, objavio i tekst Zakonika, po prizrenskom rukopisu. 1873 postao je Z. vanredni, a uskoro i redovni profesor slovenskih prava na varšavskom univerzitetu, koji je za vrijeme rata 1914—1918 prenesen u Rostov, gdje je Z. nastavio predavanja sve do svoje smrti. — Zasluge Z. za historiju slovenskih prava znatne su. Svoja predavanja na univerzitetu u Oxfordu publicirao je Z. pod naslovom Lectures on Slavonic Law (1902). U ruskoj enciklopediji napisao je Z. opsežan članak o slovenskom pravu.

L i t e r a t u r a: K. Kadlec, Fedor Fedorović Zigelj (Almanah Češke Akademije, 31—32). *M. K.*

ZIGLER JANEZ, pisac (7/5 1792, Udmat — 11/4 1867, Višnja Gora). Učio je u Ljubljani, 9/4 1815 postao je svećenik ljubljanske biskupije, bio je kapelan u različitim mjestima, 24/11 1823 postao je kurat kaznenog zavoda u gradu u Ljubljani, 30/9 1832 župnik u Višnjoj Gori. — Oko 1820 počeo je pisati na slovenskom jeziku. Izdao je 11 pobožnih dijela i 3 svjetovne priče, a sarađivao je u različitim časopisima: (Carinthia 1829, Čbelica 1830/31, Novice 1843/63, Drobtinice (1848). Glavna su mu djela: Priče Sreča v nesreči (1836), Deteljica (1863), Kartonica (1866), Sreča v nesreči, poslije 8 prijevoda iz Kr. Šmida prva originalna slovenska priča; ima priličnu relativnu vrijednost.

L i t e r a t u r a: I. Vrhovnik, Janez Zigler (1892); Harambaša, Janez Zigler (Ljubljanski Zvon, 1892, 424, 544); Vrhovnik, Natečaj za Višnjo Goro, Izvestja Muzejskega Društva za Kranjsko (1906, 119). *F. K.*

ZIJEMLJA, malo polje u Hercegovini, sjeveroistočno od Mostara. U srednjem vijeku i pod Turcima bila je na glavnom putu iz Hercegovine u Bosnu. Današnja sela postala su između 15 i 18 vijeka, pošto se ranije stanovništvo raselilo. Stočarski je kraj.

L i t e r a t u r a: Dedijer, Hercegovina (Naselja, 6). *M. F.*

ZILSKA DOLINA, velika gorska dolina u austrijskoj Koruškoj. Ime je dobila od rijeke Zile, koja teče kroz nju i izliva se kod (Beljaka) Villacha u Dravu. U donjem dijelu Z. D., od (Beljaka) Villacha do (Šmohora) Hermagor, stanuju Slovenci. *A. M.*

ZIMA LUKA (13/10 1830, Jurovce — 16/3 1906, Varaždin). Učio je osnovnu školu u Manjibregu, gimnaziju u Mariboru i Zagrebu, univerzitet u Pragu i Grazu. Bio je gimnazijski nastavnik u Karlovcima (1856—1876) i Varaždinu (1876—1891). 1893—1897 proveo je na velikoj školi u Beogradu kao honorarni profesor grčkog jezika. — Glavna Z. djela su: Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom (1880), Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine (1887) i Nacrt naše metrike narodne obzirom na stihove drugih naroda a osobito Slovena (1879). *N. V.*

ZIMMERMANN STJEPAN, profesor univerziteta u Zagrebu (24/12 1884, Virovitica). Pučku školu pohađao je u Virovitici, gimnaziju u Varaždinu i Zagrebu, bogosloviju u Zagrebu i u Beču, a filozofiju u Rimu. Svećenikom je postao 1907, doktorom filozofije u Rimu 1910. Za filozofiju

habilitiran je u filozofskom fakultetu u Zagrebu 1918. Iste je godine imenovan izvanrednim, a 1919 redovnim profesorom. O pedesetgodišnjici zagrebačkog univerziteta (1924) bio mu je Z. rektorom, te je zastupao državu kod međunarodne proslave napuljskog univerziteta. Glavna su mu naučna djela — na osnovi kojih je postao i pravim članom Jugoslavenske Akademije — Opća noetika (1918, drugo, državno, izdanje 1926), Kant i neoskolastika (I. dio 1920, II. dio 1921), Uvod u filozofiju (1922), Temelji psihologije (1923), Psihologija (1927 i 1928). Osim toga je izdao u Radu Jugoslavenske Akademije Ontološko-noetički problem u evoluciji filozofije (1919); Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) kao filozov humanizma (1923) i Kantov kriticizam u svijetlu savremene noetike (1924). U Aktima internac. filoz. kongresa u Napulju (1924) štampano je Schema sistematico del problema del conoscere scientifico con riguardo all' ideologia tomistica e Kantiana. U Aktima rimskog kongresa (1925) štampano je De problematum noeticorum systematica positione et solutione. Osim mnogih drugih naučnih rasprava u godištima Bogoslovske Smotre i u drugim časopisima objelodanio je i monografiju (1929) Filozofija u Hrvatskoj, zastupana po svećeničkom staležu, kroz tisuću godina. *J. Jelenić.*

ZIMONJIĆ BOGDAN, gatački vojvoda (14/1 1813, Garevo, kod Gacka — januara 1909, Gacko). Iz ugledne svećeničke porodice, lično vanredno razvijen i hrabar, Z. se brzo istakao kao narodni vodja u Gacku. Za vrijeme borbe Omer-pašine s hercegovačkim vezirom Ali-pašom Stočevićem (1850) Z. je ustao sa svojim ljudima protiv Ali-paše i učinio je znatnih usluga Omeru. Ipak, prilikom razoružanja raje (1852) bio je Z. zatvoren. Da bi se oslobodio nevolje, on se zapopi. 1858 dopao je ponovo zatvora, radi veza s Crnom Gorom. Oslobođen je tek 1861, posredovanjem ruskog konzula u Mostaru. 1862 je učestvovao u borbama Crne Gore protiv Turaka. Njega je cetinjski dvor istakao kao glavnog hercegovačkog vojvodu protiv Luke Vukalovića, s kojim je bio došao u sukob veliki vojvoda Mirko, otac kneza Nikole. 1864 do 1875 Z. je proveo u Crnoj Gori. U ustanku 1875 igrao je vrlo vidnu ulogu i istakao se u više borbi svojim vanrednim ličnim junaštvom. Za vrijeme ustanka 1882 nije se dizao, ali je uspio da oslobodi gatačke kmetove od pretjeranih aginskih tražbina. Kraj života proveo je dosta povučeno. Dočekao je 1903 da mu sin Petar postane hercegovački mitropolit.

L i t e r a t u r a: J. Nakišenović, Porijeklo Zimonjića porodice i pop Bogdan Zimonjić (1880); T. Bratić, Život i djela B. Zimonjića (1895).

V. Ćorović.

ZIMPERMANN FRAN SERAFIN (3/9 1852, Ljubljana — 30/5 1873, Ljubljana). Svršio je 1864 osnovnu školu i učio je, poslije izvjesne neodlučnosti između štamparskog i knjigovezačkog zanata, gimnaziju u Ljubljani, gdje je kao đak VIII. razreda i umro. Objavio je u Učiteljskom Tovarišu, Zgodnoj Danici i Besedniku epigonske pjesme s pobožnim sadržajem i osjećanjem prirode. Napisao je i dužu lirsko-epsku pjesmu Boj pri Lemnu, iz vremena grčkih ratova za oslobođenje. — Z. Pesmi (1874) izdao je njegov brat Josip, koji je u tom izdanju napisao i nekrolog o Z. Osim toga pisali su o njemu Jos. Marn (Jezičnik, 25) i Ciperle (Pajkova Zora, 1874). *I. P.*

ZIMPERMANN JOSIP, književnik (19/2 1847, Ljubljana — 5/5 1893, Ljubljana). Svršio je 1859 samo osnovnu školu, onda je postao hrom i privatno se usavršavao, te je naučio talijanski, francuski i engleski, na kojima je čitao glavne pjesnike i iz njih prevodio, osobito pozorišne komade za Slovensko dramatično društvo. Svoje pjesničke prvence iz ondašnjih slovenskih listova izdao je u zbirci Pesmi (1869), svoje mladićke njemačke pokušaje u knjižici Rosen und Disteln (1873). Sredinom sedamdesetih godina ušao je u jezičku i formalističku Levstikovu školu i počeo objavljivati svoje formalističke pjesme u ciklusima: Listi ljubezni (Zora, 1875), Distihi (Zora, 1876 do 1877), Gazele (Zora, 1877), Pod kostanjem (Zvon, 1877), Usehlo cvetje (Ljubljanski Zvon, 1884—1885), i dva ciklusa soneta: Kristali (Ljubljanski Zvon, 1886), Satire (Ljubljanski Zvon, 1889—1891). Zbirku ovih svojih parnasovačkih pjesama izdao je sam pod naslovom Pesmi (1888). Njegove su

pjesme formalno savršene, misaono i muški hrabre, a osjećajno hladne.

Literatura: Glaser (Zgodovina, 4); Peter v. Radics, Der Musensohn im Rollstuhl u knjizi Anastasius Grün (1879); Funtek (Ljubljanski Zvon, 1890); O njegovoj formalističko-epigonskoj školi, M. Opeka (Dom in Svet, 1895). *I. Prijatelj.*

ZIMSKA ZLATNA CAREVKA, vrsta jabuke, uvezene iz Njemačke. Raširila se u svim našim voćarskim predjelima države, osobito u Sloveniji i Hrvatskoj. U južnim krajevima sazrijeva ranije, te je jesenska vrsta. Ta se vrsta ranije veoma preporučivala, ali kako je slabo otporna protiv bolesti, napušta se. *I. R.*

ZIRATNA BANKA. Poslije oslobođenja južne Srbije (1912) od Turaka, ostala je ustanova ziratnih kasa, koje su u tim krajevima postojale još od Mitad-pašina vremena (1864). To je jedna vrsta zemljoradničkih kasa, osnovanih u cilju, da pomažu seljake hipotekarnim kreditom na duži rok s manjim interesom (6%). Krajem osamdesetih godina ove su kase pretvorene u pravu banku, kojoj je centrala bila u Carigradu, a filijale u svim većim centrima. Na našoj teritoriji ostala je ova banka s cjelokupnom imovinom u Skoplju i Bitolju. — Osim glavnih filijala, bilo je lokalnih kasa, po svim sadašnjim sreskim mjestima. Naša uprava fondova, odnosno Državna Hipotekarna Banka, uzela je onda na sebe da likvidira ove kase. Njena je dužnost upravo, da kao nasljednik povjerioca naplaćuje od svih dužnika ostatak duga s interesom. Kapital bančin iznosio je, pred balkanski rat, oko 10 miliona turskih lira, a formirao se naplatom prireza od zemljoradnika 1/11 od desetka. Izdatih zajmova do 1910 bilo je preko pola milijarde groša. Samo u skopskoj oblasti izdano je zajmova za 10,000.000 groša, mahom na hipoteku, a nešto i na solidarno jamstvo dužnika (na priznanicu, obligaciju).

Prema statistici Državne Hipotekarne Banke, najviše založenih imanja ima u okrugu bitoljskom (1.657 parcela), zatim u bregalničkom (1.003). U skopskom okrugu nema više od 173, a u kumanovskom 694. Sva ta poljska imanja imala su da pripadnu državi, pa je nedavno riješeno, da ih dužnici mogu otkupiti, i ako su pravo svojine izgubili. Na ime tog kupa položit će vrijednost imanja po tapiji, a tečaj lire utvrđen je na 350 Din za jednu tursku liru.

Literatura: M. Komadinić, Zirat-banka (Ekonomist, 1913, 194 do 200). *N. Stanarević.*

ZJALIĆ MILAN, muzički amater i župnik (2/10 1878, Lipovljani, Slavonija). Gimnaziju je svršio u Zagrebu i Požegi, klavir i muzičku teoriju je učio u Zagrebu. 1899 apsolvirao je teološki fakultet zagrebačkog univerziteta. Bio je kratko vrijeme kapelan, zatim je bio učitelj vjeronauka u obrtnoj školi i u gradskim pučkim školama. Od 1913 je župnik u Samoboru. U zagrebačkom sjemeništu bio je zborovođa Vijenca a sada je zborovođa »Jeke« u Samoboru. Napisao je historiju Vijenca, informativnu knjigu Crkvena muzika, a 1907 pokrenuo je muzičko-crkveni list Sv. Cecilija. Zaslužan je u prvom redu kao organizator i propagator cecilijanskog pokreta. *A. D.*

ZLARIN, otok na Jadranskom moru, jugozapadno od Šibenika, oko 1·5 km daleko od dalmatinske obale. Dugačak je 6 km, širok do 2·2 km, s površinom od 8·6 km². Najviši su visovi: Klepac 170 m i Veleš 152 m. Otok je bogat maslinjacima i vinovom lozom. Stanovništvo, pored spravljanja ulja i vina, gradi brodove i goji »crvene korale«. Najvažnije je naselje gradić istog imena (1.980 stanovnika). *P. V.*

ZLATANA, ženska košulja, bogato izvezena zlatom i šarenom svilom. Nosi se na Kosovu. *N. Z.*

ZLATAR, selo u Hrvatskoj, u oblasti Zagreb, u krasnome kraju Gornjem Zagorju, ispod Ivančice, navrh plodnoga i stočnoga Zlatarskoga Polja, koje se uza Zlatarčicu i Rijeku prostire k jugu do vode Krapine; na cesti Marija Bistrica—Golubovec; željeznička stanica Z.—Bistrica pruge (Zagreb—) Zaprešić—Varaždin. Ima 1.460 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, sresku oblast, kotarski sud, porezni ured, rimokatoličku župu, 2 osnovne škole, štedionicu. U Z. se kopa lignit od 3.400—3.700 kalorija. Ima 250 radnika. Godišnja pro-

dukcija je 60.000 tona; svojina je D. D. Udruženi rudnici i talionice u Z. *J. M-n.*

ZLATAR-PLANINA, u Staroj Srbiji, između rijeka: Uvca-Lopižanske - Milješeve - Lima-Bistrice-Zlatarske, 13·5 km istočno od Prijepolja. Najviši vrhovi su: Zlatar (1.478 m), Branjak (1.408 m), Suhobor (1.100 m). Podnožjem planine vode kolski putevi: Prijepolje—Sjenica, Nova Varoš—Sjenica. *P. V.*

ZLATARA, mala ženska kapica, izvezena svilom i zlatnom žicom. Nose je katolikinje i zovu je svilenjača. Nosi se u Bosni i Hercegovini. U Hercegovini se naziva i zlatana i zlataraća. *N. Z.*

ZLATARIĆ DOMINKO, pjesnik (1558 — 1609, Dubrovnik). Učio je u Padovi filozofiju i pravo, te je 1579 postao rektorom, dok je još bio đak, jer su, po tadašnjemu običaju, zajedno s profesorima i đaci birali rektora, pa zato vrlo često podizali na tu čast jednoga iz svoje sredine. Z., kao rektor, vješto je smirio neku đačku bunu, čega mu je postavljena u univerzitetskoj zgradi počasna ploča, koja još i danas stoji. — Z. je najviše poznat kao dobar prevodilac; preveo je po jedno klasično djelo iz grčke i talijanske literature: Sofoklovu tragediju Elektru, i najljepšu talijansku pastirsku dramu Tasovu Amintu, pod imenom Ljubmir. Ovoga je posljednjega prevodio najprije u Padovi po rukopisu, pa ga je poslije preradio po štampanom izdanju. Ali Z. ima i dobrih originalnih pjesama, naročito među ljubavnim, koje su sve namijenjene lijepoj Cvijeti Zuzorićevoj, a vrlo je duhovita i njegova šaljiva poslanica Tomu Nadalu Budislaviću.

L i t e r a t u r a: Stari pisci hrvatski, knj. 21. *M. R.*

ZLATIBOR, planina u Srbiji, jugoistočno od Tare planine, između rijeka: Crnog Rzava-Kamišnice-Šargančice-Bratišine-Sušice-Omarskog potoka, 20 km jugozapadno od Užica. Najviši su visovi od sjeverozapada na jugoistok: Pepelište (1.178 m), Veliki Vis (1.175 m), Viogor (1.246 m), Gruda (1.169 m), Oštra Kosa (1.083 m), Pusto Brdo (1.114 m), Vidića Zakos (1.148 m). Sjevernim krajem prolazi kolski put Užice—Staniševac, a uz planinu put Užice—Čajetina—Vidića Zakos. *P. V.*

ZLATICA. 1. Rječica u Vojvodini, lijevi pritok Tise. Ulazi u našu državu zapadno od Balkanja, teče na jugozapad, uliva se ispod Padeja, a preko puta Ade. Dužina joj je na tom toku 41·4 km, a površina poriječja 678 km². *P. V.*

2. Manastir (Sv. Save) kod Bijele Crkve u Banatu. Prema tradiciji podignut je krajem 15 vijeka. Spominje se u 18 vijeku, 1772 s njim su sjedinjeni manastiri Bazjaš i Kusić. *V. P-ć.*

ZLATIČANIN SIMA (2/2 1860, Podgorica, Crna Gora). Svršio je gimnaziju i filozofski fakultet u Beogradu. Bio je profesor, školski nadzornik i direktor gimnazije. Pred izbore za narodnu skupštinu 1893 bio je u zatvoru, zbog izmišljene krivice, ali je pušten kao nevin. 25/6 1899, odmah po ivanjdanskom atentatu na bivšeg kralja Milana, otpušten je iz državne službe. Izabran je prvi put za narodnog poslanika 10/7 1905, i ostao je neprekidno poslanik, sve do izbora za ustavotvornu skupštinu. Neko vrijeme bio je skupštinski sekretar. 1910—1918 bio je član upravnog odbora samostalne monopolske uprave, a 1919—1921 predsjednik centralnog skupštinskog odbora za pomoć postradalima u ratu. Osnivač je i član glavnog odbora jugoslovenske republikanske stranke. *J. P.*

ZLATNA BULA 1222. Kad se Andrija (I.) II. vratio 1218 iz Palestine, s križarskog pohoda, našao je u svojoj državi veliki nered. Njegova politika nije stvari krenula na bolje. Velikaši se nisu dali ukrotiti, i u cijeloj zemlji vladala je prava anarhija. Andrija II. i sam je radio nezakonito, samo da bi pribavio novaca. Davao je u najam Jevrejima državne poreze i solare, zalagao je krunska imanja, a najposlije je snizio vrijednost srebrnom novcu. 1220 došlo je do razmirica i u samoj kraljevskoj porodici, jer se protiv Andrije bio digao njegov najstariji sin Bela, herceg Hrvatske i Dalmacije. Oko Bele su se skupili nezadovoljnici, ciljem da zbace Andriju s prijestola. U Ugarskoj i Hrvatskoj bjesnio je građanski rat. Otac i sin su se najposlije izmirili, ali ogorče-

ni ugarski i slavonski plemići primorali su kralja da sazove sabor, i na tom je saboru morao da izda zlatnu bulu (bulla aurea 1222). To je u stvari bio pokušaj, da se podigne kraljevska moć a skrši nadmoć velikaša, i da se stane na put financijskim neredima u državi, ali ujedno i da se zajamče nižemu plemstvu prava i sloboda. U početku Z. B. bila je samo privilegij, ali kasnije je postala najvažniji državni zakon i osnov ustava.

Z. B., nazvana tako po kraljevskom pečatu u zlatnoj kutiji, što je na ispravu bio obješen, bila je izdana u 7 originalnih primjeraka, ali su svi propali. Najstariji je sačuvani prijepis iz 1318 (čuva se u nadbiskupskom arhivu u Ostrogonu).

Z. B. se sastoji od 31 člana s uvodom i zaglavkom. U uvodu se govori o slobodi plemića, a i drugih ljudi, koju je osnovao Sv. Stjepan, i da se kralj riješio, da se stanje države popravi i uredi, i da plemstvu i drugim ljudima kraljevstva da slobodu, kako ju je dao kralj Stjepan. Iza toga uvoda nižu se redom članci. Sadržina bila je ova: Kralj se obvezao da svake godine slavi svetkovinu Sv. Stjepana (20/8) u Stolnom Biogradu, a ako bi on bio spriječen, mora doći palatin, i saslušati sve parnice. Pristup imaju svi niži plemići, da iznesu svoje pravde. Ni kralj ni njegovi nasljednici ne smiju za volju velikaša plemića ni zatvoriti ni progoniti, ako nisu prije bili pozvani na sud i od redovnog suda osuđeni. Kralj ne može od plemićskih imanja zahtijevati porez, niti svraćati nepozvan u plemićske kuće i selišta. Ako bi kralj poveo vojsku van države ne moraju s njime poći plemići, osim ako ih plati svojim novcem. Ako na zemlju udari neprijateljska vojska, moraju svi plemići ustati na oružje. Ako bi kralj vodio rat van zemlje, moraju da idu s njime, ali na njegov trošak, svi oni, koji imaju koju županiju za leno (dakle velikaši). Palatin sudi svim ljudima kraljevstva, ali plemiće ne smije da sudi na smrt i na gubitak posjeda, bez kraljeva znanja. Gosti ili stranci (hospites), ako se nasele u kraljevstvu, ne mogu dobiti službe ni časti, bez pristanka cijeloga kraljevstva. U buduće neće kralj župe ni časti dijeliti za sva vremena s pravom nasljedstva. Desetina se neće plaćati crkvi u novcu, nego onim, čime zemlja rodi. Novo kovani novac, vrijedit će godinu dana, a dinari moraju biti tako dobri, kao što su bili za vrijeme kralja Bele (II.). Predstojnici kovnica, prodavači soli i porezni činovnici mogu da budu samo plemići, a nipošto Jevreji. Nepokretna imanja ne smiju se davati ljudima van države, a već darovana strancima, moraju se vratiti narodu, da ih otkupi. Ako sud nekoga osudi, ne smije ga nijedan velikaš uzeti u zaštitu. Izuzevši 4 državna časnika (palatina, bana, dvorskoga župana kraljeva i dvorskoga župana kraljična), ne smije nitko u isti mah vršiti dvije službe. Posljednji (31) članak Z. B. govori, da plemići uživaju sve slobode, ali zato treba da budu vjerni kralju i njegovim nasljednicima. Ako bi pak kralj, ili koji od njegovih nasljednika, ma kad radili protiv te isprave, bez ikakve povrede veličanstva mogu biskupi i drugi velikaši i plemići, ili svi zajedno ili pojedince, sadašnji i budući, oduprijeti se kralju i njegovim nasljednicima.

Z. B. vrijedila je jedino u Ugarskoj i u Hrvatskoj do Gvozda (t. j. u Slavoniji), a ne u Hrvatskoj od Gvozda do Neretve. 1687 na državnom saboru u Bratislavi (Požunu) ukinut je 31 članak, koji je plemstvo tumačilo tako, da mu dopušta dizati bune u odbranu ustava (slučaj Petra Zrinskoga).

L i t e r a t u r a: V. Klaić, Povjest Hrvata, I. (1899), 202—206); F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda (1916). *M. Prelog.*

ZLATNA DOLINA. V. Požeška dolina.

ZLATNA LUKA. V. Sukošan.

ZLATNI RUDNICI. Zlatna rudišta naših krajeva eksploatirana su još za rimskih vremena. Danas se najviše pažnje obraća zlatnim rudištima istočne Srbije, gdje se nalazi zlato nešto u zlatonosnim piritima andezitskoga masiva, nešto u zlatonosnom pijesku, koji je nanijet pored rijeka i potoka u Krajini, naročito u poriječju Peka i Porečke rijeke i pored Timoka. U okolini Majdan-Peka sadrži 1 m³ zlatonosna pijeska 0·119 do 0·348 g zlata, tako da se računa množina zlata u pijesku oko Majdan-Peka na 1.322 kg. U do-

lini Šaške do Rudne Glave i utoka Šaške u Crnajku ima u 1 m^3 pijeska 0·1592 g zlata, a cjelokupna množina zlata u tom pijesku iznosi oko 3·4817 kilograma. U potocima, što dolaze s Deli-Jovana, nalazi se zlatan amalgam, koji je sastavljen od 29·02% zlata, 6·88% srebra, 16·10% žive i 48·00% netopljivih tvari. Zlatonosni i i srebronosni galeniti Deli-Jovana imaju u jednoj toni 12·30 g zlata i 50·59 g srebra. Zlatonosni piriti toga kraja imaju 0·003 do 0·0178% zlata. U tome se kraju nalazi zlatni rudnik Sv. Ana između Ginduše i Rusmana, za koji je dobio koncesiju Đ. Vajfert 8/7 1901. 1907 otvoreno je okno u zlatonosnim stijenama (u andezitima, kojima se provlače žile zlatonosna pirita i kremena) i kopano je u dubini od 107 m. U jednoj toni materijala, što je pri tome iskopan, iznosila je množina zlata 30, 80, 136 i 178 g. Pri kopanju naišlo se i na telursko zlato, koje je glavna zlatna ruda u čuvenim rudnicima Erdelja (u Nađagu). Đorđe Vajfert dobio je 24/4 1902 koncesiju i za rudnik zlata Sv. Varvara na terenu općine neresničke, sreza zviškoga, okruga požarevačkoga. Zlato se i tu nalazi u zlatonosnu piritu i kremenu. U jednoj toni zlatonosna pirita ima 280 g zlata, a u jednoj toni zlatonosna kremena 15·5% g zlata. U tamošnjim zlatonosnim i srebronosnim galenitima ima u 1 toni 55 g zlata i 670 g srebra.

Srpski istraživački rudarski sindikat iz Londona dobio je 12/9 1903 koncesiju za rudnik Pek u općinama neresničkoj, volujskoj i dubočkoj u okrugu požarevačkom, gdje može vršiti eksploataciju zlatonosnoga pijeska. Ta je povlastica prenesena 28/5 1906 na Društvo za rudarsku eksploataciju u Srbiji. Za ispiranje zlata u rudniku Sv. Ignjat data je koncesija Đ. Vajfertu 28/4 1906 u općinama lučkoj, dubočkoj, bučjanskoj i bjeloreškoj, srezu krajinskom. Povlastica je prenesena 28/4 1906 na društvo Trigelse iz Belgije. Rudnik Hilendar, koji obuhvata 57 rudnih polja, prešao je povlasticom od 28/4 1906 F. Hofmanu, koji može vaditi zlato iz pijeska na terenu općine neresničke u srezu zviškom. Kasnije je tu povlasticu iskorišćavalo Društvo za rudarsku eksploataciju u Srbiji. Rudnik Morava u općini jelašničkoj, srezu masuričkom, okrugu vranjskom, svojina je Englesko-srpskog društva za ispiranje zlata u Jelašnici. Povlasticu za eksploataciju zlatnoga pijeska dobilo je 10/4 1914.

F. Tućan.

ZLATOJEVIĆ SLAVKO, književnik, pjesnik i privredni pisac (17/3 1822, Novi Sad — 13/12 1856, Srijemski Karlovci). Porodično ime mu je bilo Petrović-Topalović, a kršteno Dimitrije, kao što se i potpisivao pod natpise o privredi. Gimnaziju svršio je u Novom Sadu, filozofiju u Pešti, a diplomirao je na politehnici u Pragu 1854. 1849 bio je kratko vrijeme učitelj u Užicu. 1852 imenovan je za profesora privrednih predmeta na velikoj srpskoj gimnaziji u Srijemskim Karlovcima. Počeo je pisati češki; napisao je i srpsku gramatiku za Čehe. 1851 preveo je i čuveni apokrif Kraljodvorski rukopis. 1849 bio je u redništvu Napretka i Pozornika Vojvodine Srbije. 1852 izdao je prijevod poljodjelstva od baruna Baboa, a 1855—56 uređivao je list Ratar. Uporedno s tim, od početka, pisao je i pjesme. 1849 štampao je Glasi Srpske Vile, knjiga za narod, a 1851 u Pragu svesku ljubavnih pjesama Zlatijnstvo. D. Živaljević objavio je u Javoru 1892 fragmente Z. Dnevnika o njegovu bavljenju u Srbiji. Z. spada u bolje Brankove sljedbenike.

L i t e r a t u r a: Peti program velike gimnazije karlovačke za 1857, 37 do 38; D. Živaljević, Javor (1892), Dnevnik jednog zaboravljenog pesnika; St. Konjović, somborski Domaći List (1893), D. P. privredni pisac.

V. P.

ZLATONOSOVIĆI, bosanska vlastela srednjega vijeka. Bili su gospodari Usore i kraja oko Zvornika, do blizu Srebrenice 1400—1430. Od njih je naročito važan Vukmir, usorski vojvoda, najsilniji velikaš sjeverne Bosne. Od 1430 došli su Z. u sukob s bosanskim kraljem Tvrtkom II., a do malo, 1433, njihovu oblast zauzeo je despot Đurađ. Od tada su bez većeg značaja. *V. Ć.*

ZLATOVO, planina u istočnoj Srbiji, Gornja Mlava, 10 km sjeveroistočno od Medveđe. Najveći su visovi: Drenjar (750 m), Zlatovska Glavčica (660 m), Veliki Grabar (614 m).

P. V.

ZLETOVO. 1. Gradić u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, na desnoj

strani Zletovske Rijeke. Glavno je mjesto u istoimenoj srpskoj sredovječnoj župi, ima 947 stanovnika (1921). — Najranije se spominje u 11 vijeku. Kralj Milutin je osvojio Z. 1282. U Z. je bilo privremeno sjedište stare morozviške episkopije, koju je car Dušan obnovio 1347, sa stolicom u Leskovskom manastiru, u okolini Z.; kasnije je zvana zletovskom episkopijom. U Z je bila razvijena trgovina. Gospodar Konstantin Dejanović je 1381 potvrdio »trg zletovski« kao dar Hilandaru. U tursko doba Z. se neko vrijeme držalo. Zatim je, po predanju, jednom od Turaka skoro sasvim opustjelo, kasnije ponovo naseljeno. — Z. je sredinom 19 vijeka cijelo izgorjelo. U bogatoj rudarskoj oblasti Z. je imalo talionice za rude. Kada je gradić izgorio, i one su opustjele. Pored novije crkve, u Z. ima i stara crkva, obnovljena početkom 19 vijeka. Od sredine 19 vijeka Z. se ponovo razvijalo, te je sada uže privredno središte za sela oko Zletovske Rijeke. Administrativno i ekonomski potpada pod Kratovo, ali se sve više uklanja uticaju ovog grada. Sajam se drži petkom. Ima prilično dućana i hanova. Vodi se dosta živa trgovina. Na sajam dolaze i trgovci iz Kratova.

2. Župa u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, oko gradića Z., u gornjem i srednjem toku Zletovske rijeke, desnog pritoka Bregalnice, u donjem kraju Kočanskog Polja. U sredovječno doba Z. se spominje kao župa, zvana po gradiću Z., a spominje se i kao oblast (Zletovska zemlja, Zletovska strana). U tursko doba izgubio se ovakav predioni pojam. Vezana administrativno i ekonomski s Kratovom, stara župa Z. sad se računa u »Kratovsko«. — Z. čini prijelaz između planinske oblasti na sjeveroistoku (Osogovo) i ravnice na jugu i jugozapadu (Kočansko i Ovčje Polje). Uticaj ovakvog zemljišta ogleda se i u naseljima, i u privredi, i u narodnom životu. — Gornji, sjeverni dio župe sastavljen je iz vulkanskog zemljišta; stoga je bogat rudama, a dolina Zletovske rijeke ispod gradića Z. najvećim je dijelom široka ravnica, navodnjava se i vrlo je plodna. Župa je sa sjeveroistoka zaštićena planinama od hladnih vjetrova, a na jugu i zapadu otvorena je uticajima toplih i vlažnih vjetrova. — Kada su Grci 1084 zarobili 80.000 Pečenjega, dio zarobljenika naseljen je na susjednom Ovčjem Polju i u ovom kraju. Stoga se i sad kod stanovnika zapažaju neke crte kao trag asimiliranih Pečenjega. Po njima je i ime presjedlini Pečenici, kroz koju vodi put za Kratovo. Stanovništvo susjednih oblasti naziva ondašnje »Poljci«. — O starom rudarstvu ima i rimskih tragova, a u sredovječno doba dovedeni su u ovaj rudarski kraj i Sasi, čiji se trag izgubio u 17 vijeku, zajedno s propadanjem rudarstva pod Turcima. U doba Nemanjića cvjetala je ovdje srpska kultura, mnoge su crkve podignute, od kojih je najljepša Lesnovski manastir.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove, I. (1906), 163—180.

V. Radovanović.

ZLETOVSKA EPARHIJA. Osnovao ju je car Dušan u lesnovskom manastiru u Zletovu, jugoistočno od Kumanova, oko 1347, i podvlastio je skopljanskoj mitropoliji. Obuhvatala je krajeve s lijeve strane Vardara, Ovčje Polje i oblasti na srednoj Bregalnici, koje su ranije sačinjavale morozvizdsku episkopiju (1018), pa je stoga Z. E. nazivana još i morozvizdskom i lesnovskom. Prvi episkop Z. E. zvao se Arsenije (1353). Izgleda, da je sjedište zletovskih episkopa oko 1381 premješteno u neko drugo mjesto, ako možda i sama episkopija nije bila ukinuta, jer je 1381 Konstantin Dejanović izdao povelju, da manastir Lesnovo, po staroj odredbi njegova ktitora, despota Olivera, ima biti metoh manastira Hilandara. No u 16 vijeku ponovo se spominju lesnovski i morozvizdski episkopi. Tako se oko 1515 spominje u Zletovu morozvizdski episkop Matej, 1528 Nićifor, koji se 1532 spominje i kao kratovski, i 1542 lesnovski episkop Neofit. Poslije toga gubi se trag zletovskim, morozvizdskim ili lesnovskim episkopima, a njihova oblast postala je sastavni dio kratovsko-štipske i ćustendilske eparhije. (V. Ćustendilska episkopija).

R. G.

ZLETOVSKA RIJEKA (ZLETOVŠTICA), rijeka u Makedoniji, desni pritok Bregalnice. Izvire s Osogovske Planine (Čatal Česma 1.958 m, Kamenita Česma 1.882 m), utiče u Bregalnicu 1·5 km južno od sela

Ularci. Do Ratavice teče k jugozapadu, a odatle skreće na jug i jugoistok. Dužina toka je 40·7 km, a površina poriječja 408·7 km².

P. V.

ZLETOVSKO-STRUMIČKA EPARHIJA osnovana je 1920. za oblast s lijeve strane Vardara i Tikveš, a obuhvaća prostor stare zletovsko-morozvizdske, bregalničko-maleške, strumičke i jedan dio polijanske (dojranske) i vardariotske episkopije (oko Dojrana i Đevđelije), koja pripada solunskoj mitropoliji. Njen prvi episkop jeste Serafin Jovanović, a sjedište mu je u Štipu.

Z.-S. E. ima 111.449 pravoslavnih duša, u dva protoprezviterata (bregalnički i tikveški) i 8 namjesništva (strumičko, kočansko, maleško, ovčepoljsko, negotinsko i đevđelijsko). Parohija ima 133 sa 114 svećenika i 172 crkve. Manastira ima devet (berovski [ženski], bošavski, doljanski [ženski], kočanski, mokliški, negotinski, pološki, rančanski i veljuški).

R. G.

ZLOJUTRIĆ PETAR, bosanski franjevac, sofijski biskup (Gradovrh, kod Tuzle — 4/4 1623, Gradovrh). Najprije je bio u Bosni redodržavnik. 1596 bio je, s dozvolom pape Klementa VIII., u pratnji nekoliko drugova, u Srbiji i u Bugarskoj, da uvjeri tamošnje katolike. Iz Bugarske je dvaput putovao u Rim i izvještavao sv. stolicu o napretku katoličke vjere u Bugarskoj. Na želju bugarskih katolika, da im se u Sofiji obnovi biskupija, papa Klement VIII. 1601 imenovao je Z. sofijskim biskupom. Djelujući u Bugarskoj mnogo je trpio od osmanlija, pavlićana i pravoslavnih. Međutim se pri kraju 16 i u prvoj polovini 17 vijeka, po svoj prilici njegovim uticajem, ispoljuju prijateljske veze između srpskih crkvenih predstavnika i rimskih papa.

L i t e r a t u r a: Fermendžin, Acta Bulgariae (1887); J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci, 1 (1912).

J. J.

ZLOTSKA RIJEKA, rječica u Srbiji, lijevi pritok Crne Rijeke (krivovirskog Timoka). Izvire pod Crnim Vrhom (1109 m) i Klokodišem (984 m), uliva se oko 3 km jugo-jugoistočno od sela Sumrakovca. Teče u pravcu jugo-jugoistoka. Dužina toka je 28 km, a površina poriječja 130·4 km². *P. V.*

ZMAJ. 1. »Ognjevit junak, od kojega u lećenju oganj odskače i svijetli« (Vuk). Z. dakle može, u suprotnosti sa srodnim bićima (aždaja, hala, stuhać), biti (često) antropomorfiziran. (Uporedi na pr. zmajeve u Vuka, Pjesme, 2, 42, i pripovijetke br. 5: tu Z. imaju čak i svoje osobeno »ljudsko« ime). Od životinjske (zmijske — upor. samu riječ »zmaj«) prirode njemu su ostala krila, kreljušti (»zmajeve otresine«), rep. U religiji, Z. dobar demon, zaštitnik svoga plemena (u tom pogledu srodan sa zduvom). Moguće je da je Z. (prvobitno) mitski predak, dakle neka vrsta herosa. Za rješenje toga pitanja treba uzeti u obzir da se preci vrlo često javljaju u zmijskom obliku (kućna zmija je personificirani predak!); da su naši epski junaci, koji su često »eponimni herosi«, obično zmajskog porijekla (V. Etnografski Zbornik, 31, 1924, 111); da su Z. (isto kao i duše predaka) u stanju da pošalju ili zadrže kišu. Z. su pohotljivi, i traže (kao u opće svako božanstvo) nevine djevojke. U narodnim pripovijetkama Z. su često pomiješani sa aždajom. Z. se, u glavnom, može smatrati za našu specijalnost (u onome smislu u kome su na pr. patuljci germanska specijalnost). *V. Č.*

2. List za šalu i satiru. Izlazio je 1864—1871 u Pešti. Izdavač i urednik bio je pjesnik Jovan Jovanović, i po tom listu je dobio nadimak Zmaj. List je dobro uređen, imao je više saradnika, i bio je jedan od prvih i najboljih srpskih šaljivih listova.

U. Dž.

ZMAJEVIĆ ANDRIJA, barski nadbiskup (16/6 1624, Perast — 7/9 1694, Paštrovići). Škole je svršio u Rimu, gdje je položio doktorat filozofije i bogoslovije. Bio je opat u Sv. Đurđu, kod Perasta, budvanski apostolski vikar i povjerenik sv. stolice. 23/2 1671 papa Klement X. imenovao je Z. barskim nadbiskupom. Kao nadbiskup u Paštrovićima upravljao je i budvanskom biskupijom. 10/12 1674 održao je sa svojim klerom sabor u crkvi Sv. Tekle kod Spiča. Nadbiskupija mu je brojila samo 2270 katoličkih duša. Narod ga je volio, ne samo katolički, no i pravoslavni. Prema sv. zboru za širenje vjere bio je uzoran i neizmjerno pošten čovjek. Napisao je Ljetopis Crkovni od apo-

stolskih vremena do 1676, Pjesmu od pakla i Pjesmu o boju 15/5 1654 u Perastu, i pjesmu Slovinska Dubrava pohođena od Gospodina Boga godine 1667. Z. je pisao ćirilicom. Sahranjen je u Paštrovićima, u crkvici, koju je sam sagradio.

L i t e r a t u r a: Farlati-Coleti, Illyricum Sacrum, 7; Theiner, Monumenta Slav. Meridionalium, 2; Marković, Dukljansko-barska mitropolija (1902). *J. J.*

ZMAJEVIĆ VICKO (25/12 1670, Perast — 11/9 1745, Zadar). Poslan od strica Andrije na nauke u Rim, bavio se i latinskim pjesništvom (Corona poetica, 1694). Z. je bio najprije mitroplit barski, no 1713 postao je nadbiskupom u Zadru, i na tom je mjestu ostao do smrti, brinući se za svećenički podmladak i osnovavši za to osobit zavod. Pisao je mnogo, najviše na materinjem jeziku, čiji mu je razvoj bio glavna briga. Njegovim je nastojanjem Matija Karaman bio poslan, kao apostolski misionar, u Rusiju, da prouči jezik tamošnjih crkvenih knjiga. Bio je veliki zaštitnik glagoljice i plodan pisac na polju teologije. *Đ. K.*

ZMIJA je vrlo istaknuta demonska životinja. Postoji kućna Z., koja živi, obično, ispod praga, i u kojoj je inkarniran duh pretka. Ona je zaštitnik kuće, i zato je neprikosnovena; ako bi je ubio, bio bi kažnjen smrću, ili on ili tko drugi iz kuće. Domaćoj Z. prinosi se čak i žrtva, u mlijeku. Postoji i Z., koja je čuvar polja i vinograda. I toj Z. čini se kult (žrtve u mlijeku). Ponekad postoji propis, da se Z., koja je na putu nađe mrtva, mora sahraniti propisno, kao i čovjek (pokrov, sahranjivanje u zemlju; takve propise nalazimo inače u totemizmu). Ali Z. može biti i zao demon, i u tom slučaju preduzimaju se protiv nje odbranbene mjere, naročito o Jeremijinom danu, 1/5 i o Đurđevdanu. U epskoj mitologiji sa Z. se često identificira Turčin. *V. Č.*

ZMIJANJE, oblast u Bosni, jugoistočno od Banje Luke. Zahvata zapadni dio Vrhovina. Ime Z. javlja se tek pod Turcima. Dio Z. oko Vrbasa, južno od Banje Luke, u srednjem vijeku sačinjavao je župu Zemljanik. Pod Turcima Z. je bilo mala knežina. *M. F.*

ZMIJINJE (BOJOVIĆA) JEZERO, u Crnoj Gori, jugoistočno od Durmitora, pod planinom Kučajevicom, 2·2 km jugoistočno od kote 1.784 m, na 43° 5′ sjev. šir., 19° 15·2′ ist. duž. od Gr. Površina mu je 0·063 km², apsolutna visina 1.271 m. Jezero je glacijalnog porijekla. *P. V.*

ZOBAN, zubun od bijelog sukna, koji nose žene preko klašenika. Nosi se u Debru. *N. Z.*

ZOBANČE, muška haljina od vranog sukna. Z. je kratko do kukova, a s rukavima do lakata. Na plećima se nalazi četvrtasta kukuljača. Nosi se u Galičniku i u Debru. *N. Z.*

ZOBENICA, hljeb spravljen iz brašna od zobi. Pravi se samo u kulturno zaostalim krajevima i u gladnim godinama. Da se odstrane košuljice, valja Z. prije mljevenja pržiti. *O. F.*

ZOBUNEC, vrsta ženskog zubuna. *N. Z.*

ZOIS. V. u Dodatku.

ZONDI PAVAO (1480—1558), zagrebački kanonik, prigodni latinski govornik i pjesnik, osnivač ilirskog kolegija u Bologni (1553), za koji je izradio i statut. Umro je u Zagrebu, kao posvećeni biskup i prepošt kaptola. *Đ. K.*

ZOOGEOGRAFIJA SHS PREMA KOPNENOJ FAUNI. U zoogeografskom pogledu pripada teritorij kraljevine SHS neosporno Sclater-Wallace-ovoj palearktičnoj regiji (istočno umjerenoj po Reichenow-u), koja zajedno s nearktičnom (Sjeverna Amerika) čini holarktičnu. Po malakologu Fischer-u pripadala bi naša teritorija dvjema manjim regijama njegove palearktične zone: septemtrionalnoj i cirkummediteranskoj. Mnogo su različnija mišljenja zoogeografa o dijeljenju jugoistočne Evrope u podregije ili zone (podoblasti), prema tome, koju životinjsku hrpu uzimaju za podlogu dijeljenja. No i obrađivači iste grupe razilaze se često u mišljenju.

Po starom zoogeografskom razdjeljenju Wallace-ovom dijeli se naša teritorija u dvije podoblasti: 1. evropsku i 2. mediteransku. Granica između te obje podoblasti ubilježena je na originalnoj karti tako, da teče nešto južnije od Save i Dunava, te bi

kud i kamo veći dio potpao mediteranskoj ili sredozemnoj subregiji. Ovakva dioba se sačuvala do danas u općim prikazima zoogeografije Evrope. Kasnija, tačnija ispitivanja faune Balkanskog Poluotoka i susjednih dijelova srednje Evrope pokazala su, da je Wallace-ova granična linija povučena suviše daleko na sjever. I ako se upliv mediteranske faune, naročito u istočnom dijelu naše kraljevine, zapaža i duboko u kopno, ipak se pokazalo, da granica mediteranske podoblasti teče u glavnom paralelno jadranskoj obali, samo malo kilometara dalje od obale; samo uz veće rijeke (Neretva, Bojana) u njihovim dolinama prodire sredozemna primorska fauna kompaktno dublje u kopno. Granica između obje podoblasti mora se pretpostavljati kao nejednako široka »submediteranska zona«. Ima autora (na pr. Simroth), koji pripisuju našoj teritoriji sasvim izuzetnu biogeografsku vrijednost, smatrajući je »starinskim uglom Evrope i jednim od najzanimljivijih komadića čitavoga svijeta«. Zbog srazmjerno neznatne oledbe sačuvale su se u nas životinjske forme, koje su inače sasvim izumrle. Naročito su pećine našega krša sačuvale mnoge starinske tipove ili othranile nove (čovječja ribica i dr.). Neki autori idu tako daleko, da za samu dalmatinsku faunu traže zasebnu zoogeografsku oblast. Naprotiv, drugi i ne priznaju egzistenciju zasebne i jedinstvene istočno-jadranske (mediteranske) oblasti, nego je cjepkaju u poviše zona, svaku s podosta zaleđa u kršu.

Jednoobrazno razdjeljenje u zoogeografske jedinice nailazi na velike teškoće, jer pored onih teškoća što ih ima svuda (nejednakost u raširenju pojedinih glavnijih životinjskih hrpa) dolaze i specijalne naše. Osim nepotpunog poznavanja stanja faune dolaze u obzir velika rasčlanjenost naše teritorije, razlike geološko-petrografske (u vezi s genetskom), geografsko-morfološke, oro-hidrografske, klimatske i vegetacijske. Naša teritorija stoji na raskrsnici nekolikih zoogeografskih upliva.

Još se ne može odrediti tačniji broj vrsta kopnenih životinja, koje obitavaju kod nas. Po krupnoj procjeni možemo očekivati preko 22.500 vrsta (bez suvrsta i odlika). Od toga broja bilo bi oko 500 vrsta raznih kičmenjaka (bez riba), a sve ostale vrste otpadaju na beskičmenjake; mekušaca ima oko 500, stonoga oko 200, paukova oko 900, i ostalih paučnjaka oko 200; na insekte otpada preko 20 000. Same koleoptere (tvrdokrilci, kornjaši) cijene se na oko 7.000, leptiri na oko 3.000, a opnokrilaca ima još i više, isto i dvokrilaca i t. d.

S faunističnog gledišta mogu se svi članovi naše kopnene faune svrstati, prema porijeklu, u ove skupine: 1. srednjo-evropsko-sibirsku, 2. mediteransku ili sredozemnu, 3. pontsko-sarmatsku (istočnu), 4. alpsko-borealnu, 5. orijentalno-helensku (s maloazijskim primjesama); zasebnu (6) skupinu čine endemski ili čisto domaći faunistični elementi, koji predstavljaju ili starosjedioce, koji su se samo ovdje sačuvali (po većini preglacijalne forme kao endemski rodovi i vrste; t. zv. reliktne forme), ili su mlađe forme, koje su postale iz priseljenika adapcijom na lokalne prilike. Manje općeg a više lokalnog su značaja: zapadnoevropski, banatsko-erdeljski, istočno-balkanski, albanski i pojedini suptropski faunistični elementi.

U svakom malo većem dijelu naše kraljevine drugačija je kombinacija predstavnika tih faunističnih skupina, a u vezi s razlikom u geološkoj prošlosti, u susjedstvu, u fizičko-geografskim prilikama, zajedno s klimom, florom, i u stanju ljudske kulture. Više njih je pokušalo da izvede takve diobe, svaki na razne načine. Važniji su u tome: A. J. Wagner i Sturany, F. Werner, Kobelt, Brunner, S. Brusina, Apfelbek. No ni jedan od tih, a ni drugih pokušaja zoogeografskog dijeljenja nije uzeo (i nije mogao uzeti) čitavu teritoriju današnje Jugoslavije kao glavni objekt u obzir. Ako se to učini i uzme u obzir prosječan faunistički katastar, dalje sve geofizičke prilike sadašnje i prošle, onda će biti najispravnije ako se opredijele glavne (velike) zoogeografske oblasti u obliku triju zona, koje teku paralelno s glavnom osom Jugoslavije, t. j. od sjeverozapada prema jugoistoku. Te zone ili pojasi nisu odijeljeni oštro, niti pravim granicama, nego su vezani manje ili više širokim prijelazima. P r v a je zona sjeverna, u glavnom nizinska (južni dio i rub velike panonske nizine, koja

je u vezi sa sarmatskom u Južnoj Rusiji), prostire se od Prekomurja preko Podravlja, Posavlja i Podunavlja, i zadire na jug preko hrvatskog, bosanskog i srpskog sredogorja. U toj zoni daleko prevladuju t. zv. srednjoevropski faunistički elementi, a istočno-stepski su brojniji tek prema istoku (Srijem, Vojvodina, Sjeverna Srbija do Morave); u manjoj mjeri dolaze mediteranski, istočno-alpski, banatsko-erdeljski i endemni (samo za ovu zonu značajni). Čista pripadnost evropskoj subregiji palearktisa je van svake sumnje.

Znatnija po veličini (oko 40% cijele naše površine) i karakterističnija je druga, planinska ili gorska, zona (alpsko-dinarski masiv, komu se na istoku nadovezuju karpatski, rodopski i pindski); duža je od prve, jer počinje na krajnjem sjevero-zapadu, zauzimajući najveći dio Slovenije (Kranjsku i dio Južne Štajerske), sužuje se na najmanju širinu poprijeko hrvatskog Gorskog Kotara (Velika Kapela), i otuda se postepeno širi preko Bosne i Srbije, da na krajnjem istoku dostigne maksimalnu širinu čitavog kraljevstva, obuhvatajući Rašku (Novopazarski Sandžak), Južnu, Zapadnu i Staru Srbiju i Makedoniju. Ovo je ne samo prijelazna oblast k Primorskoj, jer ima, pored bar 40% običnih srednjoevropskih vrsta, znatnu količinu alpskih, dosta mediteranskih i pontskih (prema prilikama manje ili više), i što je najvažnije, neobično mnogo endemskih, a tek dalje na istoku pridolaze još albanski, odnosno helenski, istočno-balkanski i erdeljsko-banatski faunistični elementi. Zato se ova oblast ne može jednostavno priklopiti ni srednjoevropskoj ni mediteranskoj subregiji. Pored toga što udio alpskih faunističnih elemenata biva sve manji dalje prema istoku, zapaža se, da je taj upliv duž sjeverne podzone jači (ne uvijek kontinuirana zona silikatnih stijena), nego uzduž vapnenjačke krševite južne podzone, koja se odlikuje, pored ostaloga, i naročito karakterističnom pećinskom faunom.

Veoma je značajan i različit od prvih dviju zona sastav faune treće ili primorske zone, koja čini nesumnjivo zasebnu provinciju mediteranske podoblasti. Ova je po opsegu najmanja; teče od Sniježnika do Bojane, a većinom je veoma stiješnjena. Osim jadranskih otoka pripada joj samo Primorje. Jedino na mjestima, gdje ulaze širom i dubljom dolinom veće rijeke (Neretva, Bojana sa Skadarskim jezerom i dr.), zadire i fauna primorske zone kao čitava i dublje u drugu zonu. Inače ih dijeli često poširoka submediteranska podzona. U ovoj je zoni iznos mediteranskih (južnjačkih) faunističnih elemenata najveći (naročito po broju individua), pa pored srednjoevropskih i orijentalnih ima podosta endemnih (naročito puževa, insekata i stonoga). Da se dobije ispravna slika o zoogeografskim prilikama SHS, ne dostaje ovo glavno dijeljenje u tri zone. Duž tih zona nastupaju znatne razlike u sastavu faune: nastaje potreba daljeg dijeljenja u pojedine pokrajine (provincije). Današnje stanje našega poznavanja faune još nam ne dopušta da tačno i do kraja odredimo broj i opseg tih provincija. Mogu se samo od prilike navesti. Pored treće zone pokazuje znatnu djeljivost naročito druga, gorska zona. U ovoj je, zbog većih izolacija rascjepkanost dovela do toga, da pojedine veće planine (na pr. Velebit, Dinara, Bjelašnica, Šar-planina) imaju donekle svoju faunu (lokalne faune).

Najmanje je rasčlanjena prva ili nizinska zona. Za sad je dovoljno njeno dijeljenje u dvije provincije: zapadnu, s manje i istočnu, s više osobina. Istočna se provincija odlikuje istočnim stepskim faunističnim elementima i bogatstvom životinja, vezanih na okolinu slatke vode. U zapadnoj provinciji prevladuje još upliv alpske faune, dok u istočnoj provinciji imaju znatnu ulogu mediteranski elementi. Pri karakteriziranju po životinjskim sistematskim kategorijama uzimamo u obzir samo istočnu pokrajinu kao zanimljiviju.

Zbog intenzivne kultivacije nestalo je dosta krupnijih vertebrata na pr. dabar (posljednji je u osamdesetim godinama 19 vijeka ulovljen), tri vrste nesita (pelikana), koji su ovdje prije gnijezdili, droplje i dr. Od sisavaca karakteristični su stepski tipovi, pored hrčka: tekunica (Citillus citillus L.) i slijepo kuče ili rovac (Spalax typhlus Pall.); ovoga ima u karakterističkim formama u Vojvodini i Sjevernoj Srbiji, a pro-

dire i duboko u drugu zonu do Hercegovine, kao što je južnjački čagalj (Canis aureus balcanicus) u više mahova prodro u prvu zonu. Izgleda da je nestao i ritski ili poljski vuk (Canis lupus minor). Jež dolazi u istočnoevropskoj formi (Erinaceus roumanicus Barr. Ham.). Od drobnih, miševima srodnih glodavaca karakteristični, odnosno endemni su: Micromys minutus hungaricus Földi, Microtus arvalis levis Mill., Arvicola illyricus Barr. Ham. — Veoma je bogata ptičja fauna, ali ptice ne naginju tvorenju endemnih formi; ipak navode kao lokalne forme iz Vojvodine Lullula arborea cherneli, a iz Srijema je opisan slavuj Luscinia luscinia golzi Cab. Od sviju ptica istočne provincije prve zone nešto je manje od polovine izrazito srednjoevropskih vrsta, četvrtinu čine južne i jugoistočne, petinu sjeverne, a još manje je istočnih i sjevernih. Naročito je bogatstvo u pticama močvaricama, povodnim pticama. Prije su kod Titela i Morošina gnijezdili nesiti: Pelecanus onocrotalus, roseus i naročito crispus, koji danas još gnijezdi na Skadarskom i makedonskim jezerima. Od labudova gnijezdio je Cygnus olor, prolazi Cygnus cygnus, a rijedak je Cygnus bewicki. U dunavskim ritovima gnijezdila je Branta bernicla, a sad je rijetka kao i Anser neglectus i brachyrhynchus i Todorna todorna. U Obedskoj bari gnijezdi, pored različnih čapalja, i Phalacrocorax pygmaeus; rijedak je Ardea bubulcus, a slavonska čaplja Ardea ibis je u izumiranju. Viđaju se i južnjačke ptice: Sylvia orphea, Galerida cristata meridionalis i druge; od planinskih, odnosno sjevernih: Otocorys alpestris, Emberiza nivalis, nekoliki križokljuni, Alauda sibirica, Oedicnema nigra i dr. Pored lještarke (Tetrao bonasia) dolaze i droplje (prije češće, pa i mala droplja). Uz Dunav su karakteristične bregunice (Clivicola riparia) a i barske sjenice (Parus palustris communis), a po samoj Fruškoj Gori dolaze orlušine i veliki strvinari (Aquila heliacea, pennata i dr., Gyps fulvus, Vultur monachus i dr.).

Gmazovima ova provincija ne obiluje. Uz obične srednjoevropske vrste dolaze kao karakteristične forme: zmije Zamenis caspius, i mjestimično Vipera ursinii, zmiji podoban gušter (Ablepharus pannonicus); s istoka uz Dunav nadošla je Lacerta taurica, a kod Bijele Crkve i banatsko-erdeljska Lacerta praticola. Od amfibija: Molge cristata (samo uz donju Dravu i Dunav), Bombinator igneus, Pelobates fuscus, i žabe Rana ridibunda i lessonae. Od puževa karakteristični su Pomatias (Eupomatias) henricae, koji se prema zapadu mijenja u oblik illyricus, na jugo-istoku Arlanta arbustorum, Helicella stricta costulata, Fruticicola carthusiana; na banatskim bregovima: Idylla pagana i obvoluta, Alinda plicata, za donje Podunavlje karakterističan je Pomatias banaticum i drugi.

Insektska fauna daje mnogo primjera za vezu s istočnoevropskom nizinsko-stepskom faunom, a ima podosta mediteranskih i endemnih formi. Ima nekoliko primjera inače primorskih skakavaca a karakteristični su: Gomphocerus antennatus, Stauronotus laevicollis i dr. Mnogo ima amfibičnih vodenih cvjetova, naročito se nad Dunavom pojavljuju jata od Palingenia longicauda.

Od leptira su stepski: Myelois deserticola pa Orthostixis cribaria, Conchylis coenosana, Pellonia calabraria talidaria i dr.

Pontsko-sarmatski su koleopteri: Cicindella soluta, Acinopus ammophilus, Zabrus blapoides i t. d. Karakteristični su za nizinu: Procrustes coriaceus banaticus, Amara proxima, Otiorrhynchus arrogans. Na Papuku, gdje ima: gušter planinski Lacerta vivipara, puž Pomatias septenspirale heydeniana žive koleopteri: Carabus ullrichi papukensis i stussineri, Aphodius kočae, pa pored Rosalia alpina i Molops alpestris i južnjački Otiorrhynchus dimensis i cribrosus, Timarcha metallica pa leptir Zygaena carniolica. Kod Vinkovaca: Leptura kočae, Ochina bicolor Hydroporus kočae, Carabus scheidleri styriacus, Helophorus griseus montenegrinus i Cerambyx miles.

Karakteristični neuropteri su: Ascalaphus hungaricus, Megistophus flavicornis, Ecnomus tenellus i dr. Veoma mnogo ima zanimljivih opnokrilaca: na pr. u Srijemu Dolerus croaticus, Schizocera konowi, Chrysis dallatorreana, Eucera excisa; na Deliblatskim pijescima su karakteristični stepski oblici: Antraena pyrrhopygia, Osmia dalmatica, Nomada

elegans, Bracon sabulosus i dr. Po čitavoj nizini lete: Tenthredopsis hungarica, Ammophila mocsáryi, Vipio intermedius, kod Velike Kikinde Nomada speciosissima. Sama Fruška Gora ima svoje himenoptere: Chrysis páveli i marginata, Schizocera syrmiense, opet svoje ima Hrvatska (Tenthredopsis arrogans, Macrophya rufopida) i dr.

Iz velike vojske stjenica (hemiptera) izdvajam za pjeskovitu ravninu značajne: Idiocerus humilis, Geocorys siculus arenarius, Dictyophora pannonica, Parabolocratus arenarius i dr., a ima i mediteranskih. Dospije i cvrčak (Tettigia orni) ovamo. Ima karakterističnih stonoga: Iulus tömösváryi, frivaldszkyi, cattarensis i strictus, Lysiopetalum fasciatum; od pauka, kosca Egaenus maximus, srijemskog pauka Nemesia pannonica, s Fruške Gore južnjačkog: Argiope lobata a iz Vojvodine: Trochosa singoriensis, Attus hungaricus, Prosthesima bimaculata i t. d. Na istočni dio Vojvodine nadovezuje se faunistično veoma zanimljiva provincija gorskog Banata. Trebat će tek utvrditi, u koliko naš dio bregovitog Banata (Vršac-Bijela Crkva) učestvuje u toj fauni. Južno od Dunava prelazi prva zona postepeno u sjeveroistočnu provinciju druge zone (istočno od Morave). Za taj prijelaz su značajni skakavci: Isophya speciosa i Leptophyes discoidalis.

Druga ili planinska (alpsko-dinarska) zona, i ako je veoma rasčlanjena i longitudinalno i transversalno diferencirana u mnoge još tačno neopredijeljene provincije i potprovincije, pokazuje i dosta zajedničkih crta. U dolinama i nižim uzvisinama prevlađuje obična šumska srednjoevropska fauna, a uz južni rub ima u većoj mjeri i mediteranskih faunističkih elemenata. Što dalje na jug i jugoistok postaje većma nizinska srednjoevropska fauna planinskom, te se priključuje, tvoreći često naročite odlike, starijoj autohtonoj preglacijalnoj i u manjoj mjeri glacijalno-nordijskoj visokoplaninskoj fauni. U južnoj krškoj podzoni uspjelo je dosta velikoj množini južnjačkih (mediteranskih i orijentalnih) životinja da se prilagode na život visokoplaninski, dajući specijalne endemne oblike. U velikoj mjeri je pridonijelo osobitosti faune ove par excellence naše i jugoslovenske (zapadnobalkanske) faunističke oblasti vrlo nepotpuno oleđivanje za ledenog doba, zbog čega je razviće faune ostalo više kontinuirano. Osim toga ovdje se spaslo mnogo životinjskih oblika, potisnutih sa sjeverozapada, sjevera i sjeveroistoka. Malakolog Wagner govori upravo o tropskom karakteru naše faune; ne doduše s obzirom na porijeklo po načinu, kako se razvija (endemički rodovi s velikim brojem endemskih vrsta). Po Wagner-u dolazi tek u ovoj zoni, bar odnosno puževa, do razvića autohtone dolinske faune, koja je dalje prema centru Evrope tek poslije glacijalnog doba doseljena, bilo sa zaštićenih mjesta Alpa, bilo iz Sibirije, pa nije imala vremena da se razvije u autohtono-karakteristične vrste. Ipak je visinska autohtona fauna bogatija, i više se razlikuje od svoje dolinske nego što je to u pravim Alpama, a to zato, jer se duže vremena paralelno razvijaju. Po Wagner-u su dva glavna razvojna centra na Balkanu: zapadni i istočni, a granica bi im bila negdje u prizrenskoj oblasti, tako da Šar-planina pripada još zapadnomu dijelu. Duž Istočne Srbije križaju se uticaji obadva sjevero-balkanska centra, ali tek u jugozapadnom, nižem dijelu (Makedonija) prevlađuje istočno balkanski uticaj. Prema Wagner-ovom mišljenju čak je ta balkanska fauna molusaka starija od iste jadransko-primorske. No u tome se ne slažu svi zoolozi s Wagner-om.

Pravih visokoalpskih životinja nordijskog porijekla nema mnogo u nas, a što se dalje ide prema jugoistoku sve se manje nalaze, a naselja su im diskontinuirana. U nas dolaze većinom takvi boreoalpski tipovi, koji su i inače po šumovitim gorama Srednje Evrope rašireni. Samo najveće naše planine imaju i specijalne tipove.

Zvizac ili mrmot (Arctomys marmota) nikako ne živi u našim planinama, a nema ni divljeg kozoroga (Capra ibex); umjetno je zaplođen u lovištu Sv. Ane pod Ljubnjom (Karavanke). Divokoza (Capella rupicapra) živi skoro po svim visokim i krševitim planinama od krajnjeg sjeverozapada pa do jugoistoka. Snježnih zečeva (Lepus variabilis) ima veoma malo, kako izgleda, samo u Slovenačkim Alpama. U nižoj, šu-

mom obrasloj gorskoj zoni žive medvjedi (Ursus arctos alpinus) (u dvije odlike), divlja mačka, planinska vjeverica (Sciurus alpinus) i četiri vrste puhova, dok je ris skoro istrijebljen i živi sad još samo po krajnjem jugoistoku (Šar-planina i drugdje).

Od visokoalpskih ptica najviše je raširena snježna zeba (Calcarius nivalis). Samo mjestimice (Slovenske Alpe) živi snježna koka (Lagopus alpinus), a još ređa je alpska čavka (Pyrrhocorax graculus). Češće su ove alpske ptice: alpska stjenjakuša (Tichodroma muraria), galica (Pyrrhocorax pyrrhocorax), alpski kos (Turdus torquatus alpestris), alpski popić (Accentor alpinus); zatim: Acanthis linaria, Poecile borealis, alpestris i lugubris, Saxicola oenanthe. Karakteristične su ptice za našu gorsku zonu: troprsti djetlić (Picoides tridactylus alpinus), lilfordov djetao (Dendrocopus leuconotus lilfordi) (osim u Sloveniji) i naročito balkanska ševa (Chionophila alpestris balcanica), osim na zapadu, a dalje na istoku još i Accipiter brevipes (balkanski jastreb). U crnogoričnoj šumi (preko 1.000 m) čest je veliki tetrijeb (Tetrao urogalus), a mali je ređi. Od velikih grabljivica česti su, pored gavrana, planinski orao (Aquila chrysaëtos), suri orao i drugi. Mjestimice žive: brkut ili kostolom (Gypaëtus barbatus), a češće pravi strvinari (Gyps fulvus i Vultur monachus), i na istoku afrički (Neophron percnopterus). Među ređe škanjce spada Archibuteo lagopus i Buteo ferox.

Kao planinski gmazovi vrijede: planinska gušterica (Lacerta vivipara), s diskontinuiranim raširenjem, zmija crnica (Vipera berus prester), a i poskok ili šarulja (Vipera ammodytes) ide visoko. Planinski su vodozemci: alpski daždevnik (Salamandra atra), alpski vodenjak (Molge alpestris), koji ide i dosta nisko, i žabe: Rana fusca (osim na istoku), Bombinator pachypus i za kršnu podzonu je karakteristična podzemna čovječja ribica (Proteus anguineus).

I sve hrpe kopnenih avertebrata daju manje ili više alpskih tipova. Glacijalno-alpskih puževa ima malo (Helix harpa); većinom su postali sekundarno visoko planinski (Helix arbustorum alpicola, Campylea phalerata). Za naše planine su karakteristični: Carpathica stussineri, Fruticicola erjaveci u mnogim lokalnim planinskim formama, Bythynella schmidti, Alopia (Herilla) bosnensis i t. d.

Od mnogobrojnih insekata, ako se uzme samo po nekoliko tipičnih primjera, tu su leptiri: Parnassius apollo liburnicus, Zygaena exulans, Argynnis pales balcanica, i drugi, Erebia — vrste; koleoptere: Carabus caelatus i croaticus, Proceras gigas, Trechus alpicola, Molops alpestris i tipično balkanski Calattus glabricollis i Pedinus balcanicus i drugi; skakavci: Pezotettix schmidti, Podisma alpina, Gomphoceros sibiricus i dr.; od ostalih: Panorpa alpina, Bombus lapponicus, Crabro alpinus i dr.

Stonoge: Mecistocephalus carniolensis, Scotophylus illyricus i drugi.

Pauci: Epeira alpica i cerepegia i drugi.

Karakteristične su i gujavice: Eisenia croatica i Helodrilus (Allolobophora) smaragdinus.

Dioba planinske zone u pojedine provincije od relativne je vrijednosti. Za sada se može planinska zona razdijeliti u ovih pet provincija: 1. sjeverozapadnu (slovensku); 2. zapadnu (jugozapadna hrvatska visočina sa zapadnobosanskim planinama); 3. najveću i najkarakterističniju u toj zoni: centralnu (bosansko-srpsku sa sjeveroistočnim dijelom Crne Gore, Raškom, Polimljem, planinskom jugozapadnom Srbijom i Starom Srbijom do Šar-planine); ova će se s vremenom morati podijeliti u potprovincije; 4. sjeveroistočnu (Srbija istočno od Morave); 5. jugoistočnu (Makedonija i dio Južne Srbije); ova provincija znatno se razlikuje od ostalih u istoj zoni, jer na jugoistoku (vardarska dolina) prelazi postepeno u mediteransku zonu (egejska sekcija), a od istoka stoji u neposrednoj vezi s centralno balkanskom (rodopskom) provincijom, a pod jakim je uplivom orijentalne podregije.

Od svih provincija planinske zone ima sjeverozapadna (slovenačka) najviše visokoalpskih, odnosno istočnoalpskih (Triglav) životinja. Zapaža se neka razlika u sastavu faune sjeverne i sjeveroistočne partije, s planinama kristalinskog sastava, od južnije, vapnenjačke partije (južno od Savinje). Krški dio na jugoistoku

prelazi postepeno (na liniji Nanos-Sniježnik) u primorsku zonu; tako na pr. ima Hrušica u Kršu sličnu faunu kao naš krš 1 i 2 provincije druge zone. Dalje prema jugoistoku prelazi ova provincija veoma postepeno u 2 (zapadnu), a prema sjeveroistoku se gubi u nizine, a da se sačuvaju pojedina ostrva sve do Fruške Gore.

Među vertebratima ima manje karakterističnih (na pr. poljski miš Microtus agrestis punctus i zapadnjačka zmija Vipera aspis, koja je još samo kod Sarajeva uhvaćena). Obilje je karakterističnih ili i endemičnih puževa na pr. Zonitidae: Aegopis hiulca, Aegopis verticillus (ide do sjeverne Bosne), Aegopis carniolicus (do Velebita), Fruticicola leucozona ovirencis (s Obira i Grintavca), Pomatias illyricus, planinska Helicigona schmidti i t. d.

Dobro ispitana fauna insekata daje veoma mnogo primjera značajnih i endemnih vrsta; leptiri: Hadena illyrica, Zygaena carniolica, Argynnis amathusia, Pyrausta cespitalis hafneri, visokoalpski Scythoris glacialis, a već ovdje počinje dolaziti Erebia gorge hercegovinensis; skakavac: Thamnothrizon difformis; koleopteri: alpski i istočnoalpski: Carabus alpestris, Trechus alpicola, Ocypus alpestris, Cychrus schmidti, Nebria johischi i germani, krški: Carabus creutzeri, Otiorrhynchus plumipes i dr., endemični: Stenus hypsidromus, Brachyodontus kraussi, Otiorrhynchus obtusoides i kraussi, Silpha carniolica, Sphaerosoma carniolica, Syncalipta carniolica i t. d.

Još više endemnih, pored nešto manje visokoalpskih životinja ima 2. zapadna (jugozapadna hrvatska) provincija. Ova dolazi najbliže moru, i ako je najoštrije odijeljena od primorske zone, pošto se baš tu diže strma barijera gotovo od same obale jadranske u znatnu visinu. Jezgra ovog dijela planinske regije najuža je, siže po prilici do linije Karlovac —Bihač, i ako se proteže donekle uticaj planinske faune i dalje na sjever, kao što prelazi upliv mediteranske i poprijeko čitave planinske zone do u nizinsku. Najviše se endemnih oblika razvilo u krškoj planinskoj podzoni, i to na visokim planinama, kao što su na pr. Velebit i Kapela.

Južnjački krt (Talpa coeca) dolazi visoko u Gorskom Kotaru, od kuda je opisan i novi miš (Evotomys gorka) i naročita odlika puha (Glis glis postus). Pored običnog smrekovog križokljuna, viđa se i Loxia pytiopsittacus, a kao rijedak gost (na Kupi) sjevernjačka: Somateria mollissima. Endemni je gušter s Kapele: Lacerta horváthi, a navodno živi na Velebitu i mosorski gušter (Lacerta mosorensis). Opisan je i naročiti vodenjak s Kapele: Molge meridionalis kapelana.

Veoma je bogata i značajna fauna puževa. Po Wagner-u živi u ovoj provinciji preko stotine endemnih oblika, kao na pr. Aegopis croaticus, Bythinella velebitana, nekoliko Lythobius-vrsta (licanus, croaticus, robići i dr.), mnoge klauzilije (Dilataria), Auritus, Acme i Pomatias-vrste.

Među insektima daju koleopteri najviše endemnih i značajnih vrsta: pored dalje raširenih Carabus velebiticus, Trechus palpalis, Molops striolata, Geotrupes hoppei, dolaze i južni tipovi: Carabus parreyssi, Iphtimus croaticus, Tomoderus alpinus i dalmaticus; endemni za Velebit: Molops longipennis, Phleocharis biroi, Spelaeodromus pluto, Trechus velebiticus i dr., a za Kapelu: Ptinus capellae, čiji najbliži srodnik živi na Kavkazu, Pterostichus plitvicensis, Molops croaticus i dr., a po cijelom Gorskom Kotaru žive: Trechus croaticus, Cryptophagus croaticus i dr. Na Velebitu lete boreoalpski leptiri: Gnophos sordarius, Incurvaria velutella, osa: Crabro alpinus, a na Kapeli rilčar: Psallus lapponicus.

Najjasnije izraženi zapadnobalkanski planinski karakter ima treća, centralna i najveća provincija ove zone. Pored životinja zajedničkih, naročito u čitavoj gorskoj zoni, živi tu veoma mnogo manje ili više lokaliziranih, endemnih. Drobni sisavci još su malo ispitani. S Bjelašnice opisan je miš: Microtus (Chionomys) marakovići, iz doline Bosne: Arvicola musignanoi illyricus, a iz Hercegovine: Spalax monticola hercegovinensis.

Herpetološke osobine: Vipera ursinii macrops, a kao rijetkost i Vipera aspis. Kod Peći je nađen Ablepharus pannonicus; veće raširenje ima Lacerta agilis bosnica. Rana graeca dostiže u Bosni najsjeverniju tačku,

a ima i Rana ridibunda. Od vodenjaka dolazi, pored Molge cristata karrelini, i endemni Molge reiseri.

Po Wagner-u bilo bi od nekih 260 poznatih puževa preko 60 endemnih za ovu provinciju; sama klauzilijska hrpa Alopia (Herilla) daje preko 20 oblika (pavlovići, trescavicensis, bosnica, illyrica i dr.); grupa Alinda s nekoliko Pavlovićevih vrsta iz Srbije, (pančići, uroševići, stojićevići i dr.), Acme (bosniensis, serbica), Campylaea (dinarica) pouzolci serbica i bosniensis, Bythinella bosniensis i dr. Od većih planina s naročitim endemima odlikuje se Šar-planina (Orcula wagneri ljubetensis, Helicigena [Arianta] ljubetensis, Chondrula macedonica kačanikensis i t. d.).

Čak i leptiri, koji najmanje naginju formiranju provincijalnih oblika, pokazuju desetak endemnih vrsta i nekoliko desetina odlika (na pr. Acidalia metohensis, Hiptelia apfelbecki, Larentia aqueata hercegovinensis i dr.). Inače sastav leptirske faune varira dosta u pojedinim oblastima, a naročito je razlika između centra sa submediteranskim kršem i krajnjeg zapada i istoka. Tako na pr. u istočnom dijelu sukobljavaju se orijentalni uplivi sa zapadnobalkanskim, a dovde je i alpski uticaj jači (na pr. glacijalni relikt: Erebia lappone); oko 45% (među ropalocerima do 80%) je srednjoevropsko-sibirskih vrsta; u dolinama više prevlađuju južne i istočne vrste, a u visini je istočnih samo 15%; mediteranski tipovi lete samo po župnoj strani, a oko 10% ima alpskih s diskontinuiranim raširenjem (na pr. Agrotis speciosa, Hesperia coeca, Erebia pronae, Scytharis noricella i dr.). Zatim dolaze na red balkanske: Parnassius apollo dardanus, Erebia tyndarus balcanica, Coenonympha typhon occupata i drugi; endemična je: Liptoptycha pentheriana.

Još više i još zanimljivijeg zoogeografskog materijala daju koleopteri s nekoliko stotina naročitih vrsta. Instruktivan primjer za sastav faune daje već sam rod Phyllobius. Od nekih 45 balkanskih vrsta 20 ih je endemičnih, 13 sibirskih, 8 pontičkih, 1 mediteranska, 2 suptropske (sirske), a 2 su adrijatično-jonske. Naročito terikolni rodovi daju često veoma lokaliziranih oblika. Tako na pr. trčci (Carabidae), riličari (Curculionidae) i kusokrilci (Staphylinidae). Od karabida ističu se rodovi: Molops (bosnica s Treskavice i Bjelašnice, apfelbecki s Volujka i dr.), Trechus (jezerensis, treskavicensis i dr.), Nebria (apfelbecki s Volujka, speiseri s Treskavice), Megodontus (sarajevoensis, bosnicus, vlasuljensis i dr.), od kurkulionida ističe se rod Otiorrhynchus s nekoliko desetina domaćih vrsta i podvrsta. Od ostalih: Stenochoromus montenegrinus nivalis sa snježne granice krša, Baris serbica, Bythinus bosnicus i brusinae, Orestia bosnica i mnogi drugi.

Samu Bosnu dijeli Apfelbeck, prema razlikama u koleopterskoj fauni, u tri potprovincije: 1. zapadnu, koja se naslanja na hrvatsku gorsku provinciju, a ima alpski karakter samo na najvišim planinama, 2. centralnu, naročito bogatu endemima, i 3. jugoistočnu s krškim planinama, s tipovima koji žive nad šumskom regijom. Dalje potprovincije svakako čine: raško-srpska i starosrpska. Prvu karakteriziraju Otiorrhynchus kopaonicensis, pa Brachysomus serbicus, Ptochus viridilimbatus, Platynus serbicus i drugi. Za Durmitor su karakteristični: Otiorrhynchus imitator i mendax, a Šar-planina ima mnogo endema (Carabus croaticus ljubetensis, C. violaceus shardaghensis, Calosoma reticulatum relictum, Trechus ljubetensis, Sphaerosoma shardaghensis i mnogi drugi). I drugi redovi insekata daju primjere domaćih vrsta. Od skakavaca: Chelidura apfelbecki i reiseri, Platycleis hörmanni i prenjica, Isophya tölgi, Pholidoptera karnyi; od neuroptera: Drusus bosnicus, Chaetopterygopsis apfelbecki i dr.

Od ostalih člankonožaca ističu se stonoge značajnim vrstama., pa čak i rodovima (Ceratosoma, Microbrachysoma, Heterolatzelia); visokoalpske endemne stonoge su: Iulus bjelasnicensis, Brachydesmus zavaljensis i hercegovinensis, Heterolatzelia nivalis, Microbrachysoma alpestre i Polymicrodon nivisatellus. Na Durmitoru je nađen glacijalni reliktni crv: Rhynchelmis limosella.

Četvrta ili sjeveroistočna provincija odgovara zapadnoj balkanskoj i banatsko-erdeljskoj, po Pavloviću, produženoj dalje na jug; na sjeveru dopire ona do Dunava, na istoku do bugarske granice (balkansko-rodopske provincije), a na jugu prelazi po-

stepeno u jugoistočnu i makedonsku. Ovdje se stiču tri glavna planinska sistema: karpatski (banatsko-erdeljska provincija) sa sjevera, dinarski (centralna provincija) s jugoistoka, i balkansko-rodopski s istoka i juga. Zbog toga fauna ove provincije ima izrazito prijelazan ili mješovit karakter. Prave visokoalpske, odnosno visokoplaninske jugoslovenske životinje nestaju, a ima više panonsko-sarmatskih (Podunavlje) i transilvanskih faunističkih elemenata. Endemne životinje (bube, puževi) žive naročito na Staroj i Suhoj Planini. Veliki je broj mediteranskih životinja.

Spominje se šareni tvor (Mustella sarmatica), a iz Podunavlja netopir: Rhynolophus euryale méhelyi, Mustella putorius dombrowskii, jež Erinaceus roumanicus i slijepo kuče. Među pticama ima i južnih tipova kao na pr. Budytes melanocephalus ili crnoglava pastirica, pa bijela čiopa (Cypselus melba), Calandrella brachydactyla i druge.

Veoma je instruktivan sastav herpetološke faune. Pored Ablepharus pannonicus, živi ovdje Rana ridibunda, latastii, Testudo graeca, a dalje na jug i Testudo marginata i Lacerta taurica.

Među skakavcima ima tipičnih primorskih vrsta: Tylopsis lilliifolia (koje nigdje inače u drugoj zoni nema), Platycleis affinis, Paracinema tricolor i druge. U istočnom Podunavlju živi: Gomphocerus autumnalis i Pachytilus migratorius; endemni su Pyrgomorpha serbica, Barbitistes brunneri, Isophya fusconotata; banatski su Platycleis oblongicollis i domogledi. Iz Makedonije sežu amo: krasni Dinarchus dasypaus, Saga vittata i endemni Callimenus pančići. Suha Planina i Bosna imaju zajedničku vrstu: Thamnotrizon frivaldszkyi.

Među koleopterima ima mnogo transilvanskih. Endemni su Hophia auriventris, Otiorrhynchus lazarevići i dr. Po zlu je poznata golubačka mušica.

Veoma je karakteristična fauna molusaka. Iz banatsko-erdeljske oblasti ulazi čitav niz puževa. Nekoje erdeljske forme dopiru na jug do Šar-planine i Makedonije (Acme transsylvanica, Pirostoma [Kusmićia] dubia transsylvanica i dr.). Dobro je zastupan klauzilski podrod Idyla. Balkanske su forme: Campylae trizona balcanica, Helicogena corcyrensis griva, Herophila striata i dr.; s jugoistoka ulazi Helicogena lucorum, Chondrula seductilis i dr. Na Staroj Planini živi, kao relikt ranije diluvijalne faune: Arianta arbustrorum (i na Kopaoniku), a Carinigera exima bila bi tercijarni relikt. Sa Stare Planine opisane su klauzilije Alopia balcanica i stojićevići. Samo s Midžora je poznata Balaea perversa pančići. Inače tu žive Acme serbica, Clausilia pirotana, Herilla frauenfeldi i dr.

Najveće šarenilo u sastavu faune pokazuje krajnja naša provincija planinske zone, jugoistočna ili makedonska. Ne samo što se ovdje sačuvalo najviše starih prediluvijalnih (tercijarnih) životinjskih oblika, nego je taj dio naše države bio u novije geološko doba izložen najrazličnijim faunističnim uticajima sa strane susjedstva. S čistog sjevera dopire uticaj banatsko-erdeljske gorske faune, sa sjeveroistoka stepske panonsko-sarmatske, s istoka balkansko-rodopske, s jugoistoka orijentalne (helensko-maloazijske), s juga istočno-mediteranske, sa zapada albanske, a sa sjeverozapada jugoslavensko-planinske, udružene s ponešto alpske. Jezgru čini sibirsko-evropska fauna, potisnuta ovamo za vrijeme i poslije oleđenja, koja naročito zauzima klimatski njoj odgovarajuće više gorske regije, tako da je došlo do krajnje diferencijacije dolinske (nizinske), gorske i visokoplaninske faune. Ovi različiti faunistički uplivi mogli su u toliko više doći do izražaja, jer su na srazmjerno maloj teritoriji veoma različne prilike u sastavu, karakteru i plastici tla, klime i flore. Ova provincija čini ujedno vrata za pohod istočnomediteranskih, helensko-orijentalnih i centrobalkanskih faunističkih elemenata na zapadni i sjeverozapadni Balkan. Dolina Vardara i pritoka daju ta vrata. Ovdje nema kao u Jadranskom primorju gorske barijere, paralelno i tik uz obalu, da oštro dijeli primorsku zonu od planinskog zaleđa. Ovdje je submediteranska podzona široka, a prijelaz potpuno postepen, pa je stvar konvencije, hoće li se postaviti granica u širinu Gvozdenih Vrata (Demir-Kapije) ili Golešnice, Pljačkavice ili

na posljetku Šar-planine-Skopske Crne Gore i Osogove. Prava mediteranska klima dostiže samo do Demir-Kapije i donekle do strumičkog basena. Na svaki način ostaje najzapadnija partija ove provincije (zapadno od Selečke, odnosno Peristera) po strani istočnomediteranskog utjecaja, kao što se u opće moraju konstatirati znatne razlike pojedinih dijelova ove provincije.

Mikromakološka fauna na žalost nije poznata. Pored risa, vuka, medvjeda, jelena dolazi divokoza, a i stepska tekunica u visokim dolinama. Doflein je vidio i kože od čaglja (Canis aureus L.).

Razmjerno dobro je ispitana ptičja fauna. U južnim dijelovima prevlađuju (istočno) mediteranski oblici, kojih prema sjeveru ima sve manje; tako na pr. samo do podnožja Plauš-planine dopiru: Lanius nubicus i Agrobates galactodes syriacus, do Velesa: Sitta neumayer, Monticola solitaria, Sylvia hortensis crossirostris i S. cantillans albistriata; do Skoplja: Hippolais pallida eleaeica, Phylloscopus bonelli orientalis, Oenanthe hispanica melanoleuca; do Vranje: Cettia cetti i do Niša: Emberiza melanocephala, Lanius senator i Calandrella brachydactyla moreatica; čak do Palanke: Budites flavus feldeggi i Falco naumanni. Pontskog su porijekla po svoj prilici stepske forme: Otis tetrax oriantalis, Melanocorypha calandra, Lanius minor i dr. Kao osobitosti mogu se uzeti prava planinska galica Pyrrhocorax graculus (na Begovi), Picus viridis dofleini, Dryobates major balcanicus, makedonski vodeni čvorak Cinclus cinclus orientalis, balkanski kos: Turdus merula aterrima, sjenica dugorepica makedonska: Aegithalus caudatus macedonicus. Oko makedonskih jezera (naročito močvarnog Katlanova) ima množina barskih ptica i grabilica (kraljev orao Aquila heliacea, pomarina maculata i dr.), bjeloglavi lešinar (Gyps fulvus), Aegyptus monachus, afrički strvinar Neophron percnopterus i drugi. Sličnu sliku pruža i herpetološka fauna. Najizrazitiji južnjački tipovi ne idu preko Demir-Kapije: kornjača Clemmys caspia rivulata, geko, Gymnodactylus kotschi, zmije i gušteri Coelopeltis monsspesulanus, Coluber leopardinus, Tarbophis phallax, Zamenis dahli, Eryx jaculus, Typhlops vermicularis, Ophisaurus apus. Mnogi od tih reptilija žive kod nas inače samo u južnoj Dalmaciji. Dalje na sjever dopiru: Molge vulgaris graeca. Testudo graeca i ibera, Lacerta maior, Coluber quatuorlineatus i dr. Albansko-makedonski su gušteri: Lacerta veithi i muralis albanica. Orijentalni su: Ablepharus pannonicus, Lacerta taurica i Zamenis caspius; s jonskih otoka je inače poznat vodenjak Molge graeca corcyrensis. Dolaze još i Rana graeca i ridibunda, Bombinator pachypus kolombatovići i barska kornjača Emys orbicularis.

Kopneni puževi daju mnogo specijaliteta na pr. Serbica macedonica, Chondrula macedonica, Papillifera lophauchena i dr. Mnogi su puževi zajednički sa 3 i 4 provincijom gorske zone; ima ih transilvanskih (Acme transsylvanica i dr.), alpsko-balkanskih (Pupilla cupa alpicola, Fruticicola erjaveci osoria i dr.), mediteranskih (Xerophila variabilis i dr.), a po krajnjem jugu dolaze i grčki (Helix [Gonostoma] corcyrensis, Claus. [Idyla] thessalonica). Od puževa golaća opisani su iz okoline Ohridskog jezera Ariolimax turcicus, sturanyi i maurinus.

Nije manje zanimljiv sastav leptirske faune; čak i susjedne planine pokazuju razlike u tom sastavu, što jasno govori za starost makedonske faune (dugotrajno nesmetano razviće). Srazmjerno mnogo ima endemnih oblika (na pr. Bankesia macedoniella i dr.). Orijentalni su na pr.: Satyrus geyeri, Ino capitolis, Melanargia japygia caucasica; balkanski su: Penestoglossa balcanica, Epigraphia orientella, alpski: Augiades comma, Anchinia laureolella i dr., visokoplaninski: Erebia tyndarus macedonica i balcanica, Erebia rhodopensis i dr. Karakterističan je Thais cerisyi, a južnjački Papilio alexanor dopire do Velesa. Dalmatinski je Hesperia dalmata; zajednički s Albanijom: Thanaos marloyi i Cleophana dejeani, a azijski: Argynnis hecate caucasica, Heliodes rupicola i dr. Primjeri endemne faune koleoptera, pored mnogih srednjoevropskih i južnoevropskih, koji žive ovdje u velikim visinama, s Peristera su (2.295 m): Pedinus peristericus, Nebria peristerica, Tapinopterus peristericus, Molops

peristericus, Zabrus peristericus, Otiorrhynchus peristericus; inače dolaze: Carabus convexus perplexus, kranjski: Calathus glabricollis, Pedinus balcanicus, Bembidium dalmatinum, Anisoplia lata macedonica, s Golešnice: Trechus golesnicensis i pachycerus, Molops macedonicus, Pterostichus (Haptoderus) macedonicus i dr. Od ostalih insektskih grupa spomenut ćemo samo neke himenoptere; imaju ovdje četiri forme pčele medarice: najviše kranjske (Apis mellifica carnica), zatim talijanske (A. m. ligustica), pa grčke (A. m. cecropia) i obične. Endemni su bumbari: Bombus lapponicus balcanicus i macedonicus, pa Osmia bulgarica i Andrena ephippium macedonica.

Veoma je bogata fauna skakavaca, naročito ljeti, u stepskim visoravnima. Tu žive: Saga natoliae, Callimenus oniscus, Dinarchus dasypus, sami veliki skakavci, pa Glyphanus obtusus i heldreichi, južnjačke bogomoljke: Ameles decolor i Empusa fasciata.

Od stjenica ističemo srednjoazijsku najveću u Evropi: Mustha spinulosa. Pored cikada ima naročito mnogo južnačkih (primorskih) i stepskih mrežokrilaca (na pr. krasni Macronemurus appendiculatus, Nemoptera sinuata i ogromna Palpares libelluloides). Ima nekoliko vrsta prenosilaca malarije i čamá (»pappataci«), s primorja po zlu poznatog. Ima i termit (Calotenus flavicornis). Od mnogih pauka ima velikih južnjačkih Tarantola-vrsta (praegrandis, apuliae, radiata i dr.), pa Galeodes graecus i jakrep Buthus occitans.

Makedonija se odlikuje i naročitim gujavicama (Criodrilus macedonicus, Eisenia rosea macedonica i dr.).

Najviše se udaljuje od prosjeka evropske faune kao cjelina naša primorska (treća), ili istočnojadranska zona. Nije samo procentualno ovdje najviše mediteranskih životinja, nego na sliku faune naročito utiče pretežni broj individua sredozemnih faunističkih elemenata, prema kojima su evropski potisnuti u pozadinu, odnosno u planine, naročito u koliko su još pod šumom. Mnogih, inače veoma običnih srednjoevropskih životinja ovdje nikako nema (na pr. obične gušterice Lacerta agilis, riđovke Vipera berus, tipičnog hrušta Melolontha vulgaris, dok naročite odlike dolaze u nekim primorskim planinama). Bogato je primorje endemnim životinjskim oblicima, jedanput primorskog drugi put kršno-planinskog tipa. Uza samo more prevlađuju drobne, na ljetnju sušu prilagođene životinje (noćne, pod kamenjem živuće, manje više sivo obojene). Fauna je sastavljena od srednjoevropskih, sibirskih, orijentalnih, mediteranskih, (cirkum-, istočno- i zapadno-mediteranskih); ima i nešto suptropnih i specijalnih istočnojadranskih i kršnih (liburnijskih, ilirskih, sjevero- i južno - dalmatinskih hercegovačkih, crnogorskih) faunističkih elemenata.

Granice krške podzone, planinske i primorske, prekrivaju se većinom uzduž čitavog primorja, i tako nastaje zanimljiva submediteranska krška oblast (podzona) s mješavinom srednjoevropskih (visoke šume), krških i primorskih životinja. Primorske životinje pokazuju tendenciju za prodiranje u kopno, pa su mnogi manje specijalizirani tipovi prešli čitavu planinsku zonu do u nizinsku (župna ili prisojna mjesta kao oaze). Tako je na pr. golub pećinar prodro do Plitvičkih Jezera, a manje duboko jarebica grivnja (Caccabis saxatilis). Cvrčci (cikade) i bogomoljka (Mantis) dospjeli su u nizinsku zonu i t. d. Naša primorska zona počinje u Slovenačkom Primorju, u oblasti Julskih Alpa (dolina Vipave-Gorička-Tržić). Ovdje čini linija Nanos-Snježnik (Kranjski) granicu prema kršu gorske zone, tako da Hrušička Šuma ima kontinentalnu faunu. U Hrvatskom Primorju ide granica skoro uza samo more. Prelazeći Velebit, čije niže partije južnih strana pripadaju primorskoj zoni, granica teče preko Dinarskih Planina, tako da u ovom dijelu zauzima primorska zona najveću širinu (30—50 km); prema Biokovu približuje se opet moru, a oko Neretve zalazi u kopno negdje do Konjica u Hercegovini (Prenj-planina), a da nije oštra u jugozapadnoj Crnoj Gori, zalazeći na kraju opet dublje u kopno (Podgorica-Morača). U Južnu Srbiju (Peć-Prizren) dospijevaju posredstvom riječnih dolina samo tragovi uticaja primorske faune. Razumije se da i svi otoci jadranski pripadaju primorskoj fauni.

Ne mali broj karakterističnih životinja živi duž čitavog primorja na

pr. sisavci: Lepus europaeus meridionalis, Talpa coeca, Alopes vulpes melanogaster i dr.; ptice: Caccabis saxatilis, Columba livia, Petrophila cyanus, Larus argentatus michahellesi i druge; gmazovi: Algiroides nigropunctatus, Lacerta fiumana i serpa, Zamenis gemonensis i drugi; vodozemci: Molge meridionalis; puževi: Rumina decolata, Oleacina algyra, Helix secernendi, Eobania vermiculata i drugi; koleopteri: Ateuchus sacer, Cerambix miles, velutinus i nodulosus i drugi; leptiri: Papilio alexanor adriaticus, Siona decussata dinarica i drugi; skakavci: Bacillus rossii, Acrydium aegypticum, Tylopsis lilliifolia, Cuculligera hystrix i drugi; izopodni raci: Armadillo officinalis i Armadillidium pallasi i t. d.; jakrep: Euscorpius italicus; stonoga: Scolopendra cingulata; pauk: Latrodectus tredecimguttatus i mnogi drugi.

Ipak je dosta znatan broj životinja, koje su ograničene, bilo na sjevernije bilo na južnije krajeve, tako na pr. živi Rana ridibunda od Rijeke na jug; isto i Hemidactylus turcicus i dr. Bogatstvom i osobitosti faune ističe se najjužniji dio; prema sjeverozapadu sve više nestaju južnjačke forme, a zamjenjuju ih krške, srednjoevropske i zapadnomediteranske.

Treća zona može se podijeliti u četiri provincije, od kojih je čitava prva ostala van naših političkih granica: to je Slovenačko Primorje sa sjevernom Istrom. Drugu provinciju čini južna Istra s Hrvatskim Primorjem i otocima ispred njega; treća obuhvata sjevernu i srednju Dalmaciju do Neretve, a četvrta južnu Dalmaciju s dijelovima Hercegovine i Crne Gore.

Prva, primorska pokrajina se odlikuje većim brojem zapadnih vrsta, tako na pr. Vipera aspis; od puževa naročito karakteristična Testacella hungarica, koja dopire do Rijeke; od mnogih koleoptera: Carabus italicus, Claenius velutinus. Ima podosta istočnoalpskih (Trechus palpalis, Pterostichus fasciatopunctatus i dr.), a dalje od obale Otiorrhynchus gemmatus, Chrysomela crassimargo (Phaenotherium fasciculatum, Anommatus dictyoderus i dr.). Na Vremšici istarskoj već dolaze Carabus montivagus velebiticus, Bathyscia caelata i dr. I Učka nosi karakter prve provincije, i ako stoji neposredno na granici druge. Pored podosta srednjoevropskih oblika ona ima krško-alpskih (naročito odlike od Otiorrhynchus puncticollis), a ima i zapadnomediteranskih i dr.). Za ovu su pokrajinu karakteristični skakavci: Epacromia tergestina, Poecilimon ampliatus, Stetophyma flavicosta i dr. a leptiri: Satyrus dryas julianus, Biston graecarius istrianus, Colias crocea mediterranea i dr., a za Dobrdo: Amicta ecksteini.

Drugu provinciju nastavaju u još većoj mjeri južnjačke vrste, a među insektima i puževima ima mnogo karakterističnih, odnosno endemičnih oblika. Pored nekoliko netopira živi primorska rovčica, a od ptica Apus murinus illyricus, Cypselus melba, Motacilla cinereocapilla, Sylvia subalpina, Melizophilus melanocephalus, Monticola, solitaria, Saxicola albicollis, Emberiza cirlus, a uz more Phalacrocorax desmaresti, Alca torda, Fratercula arctica i dr.

Od reptila su: Hemidactylus turcicus, Ophisaurus apus, Tarbophis vivax, Zamenis gemonensis, Coluber leopardinus (od Jablanca na jug), Coelopeltis monsspesulanus (Cres) i t. d. Od amfibija živi vodenjak Molge cristata karelinii.

Veliko je bogatstvo u puževima. Karakterističan je Aegopis croaticus compressus, dok Aeg. acies ide i dalje na jug, a Campylea (Liburnica) setosa dostiže čak Neretvu. Endemični su dalje: Crystallus erjaveci, Xerophila vukotinovići, Xeropicta gyroides, Pomatias-vrste (hirci, oostoma, elegans i dr.), Auritus stossichi, A. grahovianus i nekolike južnjačke klauzilije (Dilataria, Medora).

Od velikoga broja naročitih insekata može se navesti samo po neki primjer. Zanimljiv je Velebit, mješavinom alpsko-kopnenih (Prionus coriarius, Rosalia alpina, Morimus funereus i dr.), krških (Carabus creutzeri, irregularis bucephalus, montivagus velebiticus), južnoprimorskih (Carabus pareyssi, Tomoderus dalmatinus, Trechus priapus i dr.) i endemičkih (Phloecharis biroi, Molops longipennis i dr.). Ima nekoliko karakterističnih Otiorrhynchus vrsta (s većim rasprostiranjem O. duinensis, perdix thalassinus, turgidus velebiticus).

Uz samo more dolazi: Leistus spinilabris, Nebria dahli, littoralis i bonelli, Amara dalmatica i dr.

Leptirska fauna s manje endemnih oblika sadrži još dosta alpskih vrsta (Anchinia laureorella, Agrotis nyctimera) pa čak i koju južnotirolsku (Depressaria cervariella). Od primorskih vrijedi spomenuti: Crambus brionellus, Macroglossa croatica (ide i podalje u kopno), Sesia chalcidiformis schmidti, Lasiocampa otus, Psyche mediterranea, Saturnia coecigena Panthea coenobita i dr.

Himenopterska je fauna bogatija endemnim oblicima na pr.: Anthrena croatica, korlevićiana, dragana, Osmia croatica, i rubicola, Tenthredopsis korlevići, Chrysis eucroma i dr. Mnogo ima južnjačkih, na pr. od mrava: Bothryomyrmex meridionalis, Monomorium pharaonis; od ostalih: Pompilius allonotatus i aterrimus, Sphex flavipennis, Gorytes kohlii, Agenia erythropus i dr.

Od dvokrilaca treba istaći nesnosnog primorskog komarca Phlebotomus papatasii, pa Cuphocerca pyrogaster, Trichomyia urbica, Empis fiumana, semicinerea i univittata, Tipula tenuicornis i dr.

Primorje ima blizu 100 vrsta stjenica (hemiptera), kojih nema na kopnu; mnoge idu donekle u kopno, a ima dosta i endemičnih na pr. Idiocerus brusinae, Typhlocyba ficaria, Zyginella albifrons, Zygina dorsalis i discolor i dr. U velikoj množini žive i udaraju pečat fauni cvrčci (cikade). Pored nekoliko manjih vrsta cvrče naročito intenzivno: Tettigia orni (mjestimice zalazi dublje u gorsku zonu, a s istoka uz Dunav čak do Banata), Cicada plebeia i Tibicen haematodes, i žive do kraja ove zone.

Za primorsku su faunu značajni veliki, leptirima dosta slični mrežokrilci: Parpares libelluloides, Theleproctophylla barbara, Ascalaphus macaronius često u velikoj množini. Od ostalih: Mantispa perla, Notochrysa italica, Aleuropteryx lutea i dr.

Skakavci su u kasnijem ljetu veoma dobro zastupljeni, i mnogo doprinose karakteru primorske faune. Pored mediteranskih vrsta, raširenih po čitavom primorju, žive ovdje još neke južnoalpske, kojih dalje na jugu više nema (Pezotettix mendax i salamander, Poecilimon ornatus, Leptophyes laticauda i dr.). Druge opet nastupaju tek u toj provinciji, pa dalje na jugu (Gryllomorpha dalmatina, Arachnocephalus vestitus, Thamnotrizon dalmaticus i dr.).

I stonogama obiluje primorje. Karakteristični su primjeri: Scolopendra dalmatica, Scolopendrella immaculata, Lysiopetalum illyricum, Brachydesmus chyzeri, Lithobius grossipes i množina gujinih češljića (Iulidae).

Skoro pod svakim kamenom i po kućama žive noćni jakrepi ili škorpioni: Euscorpius italicus i carpathicus, koji ide daleko u kopno.

Neobična je množina i raznolikost pauka. Ima ih oko 160 vrsta, južnjačkih i orijentalnih, a preko 65 pravih primorskih. Podosta je endema: Dipoena croatica, Attus domini, Segestria croatica, Taranucnus croaticus i dr. Karakteristični su: Lathrodectes tredecimguttatus, Xysticus graecus, Tarentula apuliae, Tegenaria parietina, Epeira dalmatica (ide i u planine) i dr.

Otoci ispred primorja ove pokrajine imaju od prilike istu, samo siromašniju faunu.

Kod treće primorske provincije, u kojoj je dosta srednjoevropskih i krško-planinskih faunističnih elemenata, prijelaz prema planinskoj zoni je više postepen. Sama obalna fauna pokazuje prijelazni karakter od druge k četvrtoj provinciji (Helix pouzolzi s mnogim odlikama, pa klauzilije). Više je zanimljiva submediteranska fauna miješana s krškoplaninskom i srednjoevropskom uzduž Dinarskog lanca, kuda su se povukli i veći sisavci i mnoge druge životinje, koje ne podnose žegu i ljetnju sušu primorja, a ne mogu se zavući pod kamenje, u pukotine i slična pribježišta. Za bregove uza samo more tipična je fauna brda Marjana kod Splita, kako ju je opisao Girometta. Dinarske kose pokazuju još po neki trag velebitske faune (na pr. Molops striolata, Carabus irregularis bucephalus i parreysi i dr.), ali već dolaze i južnodalmatinski krški tipovi (Otiorrhynchus spalatensis, Omphreus apfelbecki, Dorcadion arenarium hypsophilum i dr.), koji prevladuju na još južnijim primorskim planinama: Mosoru, Biokovu i dr. Tu se nalaze koleopteri: Otiorrhynchus puncticollis, Carabus intricatus mon-

tenegrinus, hortensis walteri, i naročite pećinske forme; za Biokovo su karakteristični: Euconnus biokovensis, Aphthona biokovensis, Scymnus milleri, Athous novaki.

Fauna sjeverodalmatinske skupine otoka (Dugi i drugi) nedovoljno je poznata. Srednjodalmatinski otoci priključuju se više četvrtoj primorskoj provinciji. Za čudo su goroviti i šumom obrasli otoci sačuvali podosta srednjoevropskih šumskih faunističnih elemenata, kojih u samom primorju (obali) nema. Tako na pr. živi veliki šumski koleopter Ergastes faber na Braču i Mljetu, a uz more samo na Velebitu. Slično živi krasnik Calcophora mariana osim na Velebitu još na Mljetu i Hvaru. I po neki specijalitet krške podzone gorske zone (na pr. Iphthimus croaticus na Velebitu i Mljetu, Omphreus apfelbecki u hercegovačkom kršu i na Mljetu). Dok ovakvi »relikti« pokazuju bivšu kopnenu vezu otoka s dalmatinskim kopnom, dotle izvjesni, većinom pećinski, endemički koleopteri dokazuju, da je izolacija već dosta stara; tako na pr. čitav rod Spelaeobates živi samo u pećinama otoka.

Najosobeniji i najizrazitiji južnački karakter na našem Jadranu ima nesumnjivo četvrta provincija. Tu sretamo, i ako češće samo goste, prave suptropske tipove, kao što je na pr. u slatkoj vodi živeća ogromna stjenica Belostoma niloticum, velike štrige (stonoge ili skolopendre), pa ptičji gosti: bijeli ili numidski ždral Anthropoides virgo, afrička droplja Otis undulata, afrička kukavica Coccystes glandarius, afrički vivak Hoplopterus spinosus i dr.

I bez obzira na ove, manje ili više strane goste skoro tropskih krajeva, daju sve životinjske hrpe primjere karakterističnih ili upravo naročitih vrsta skrajno prilagođenih na žarko i suho primorsko ljeto. Kontinuitet u razviću domaće faune i udaljenost od glavnih centara oledivanja za glacijala donosi sobom, te su se sačuvali mnogi starinski faunistički elementi, a da su s druge strane endemni rodovi razvili veliki broj vrsta i odlika. Mnogo je faunističnih elemenata dala krška podzona sa svojom bogatom pećinskom faunom.

Od sisavaca pobuđuje najveći interes stanovnik makije Stonjskog rata (Pelješca) i Korčula: dalmatinski čagalj (Canis aureus). On ide i dublje u kopno, do u nizinsku zonu. Inače se južna Dalmacija odlikuje po bogatstvu netopira (oko 22 vrste); među njima: Pipistrellus savii, Rhinolophus clivosus, Nystactes capaccinii i dr.

Ptičji je svijet veoma raznolik i zanimljiv, jer se na srazmjerno malom prostoru stiče i obalna i krška i planinska, pa mjestimice i bogata barsko-jezerska (Neretva, Skadarsko jezero) ptičja fauna. Mnoge selice sjevernih krajeva ovdje zimuju (druge ovuda prolaze), a znatan je broj ptica, koje ovdje gnijezde. Pored već spomenutih i u sjevernijim provincijama živećih južnjačkih tipova dolaze ovdje: Hypolais eleica i palida, Cettia cetti, Calandrella brachydactyla (ide i dublje u krš), Melanocephala calandra, Phylloscopus bonellii, Aëdon familiaris, Sterna nilotica, Falco feldeggi i lanarius, Astur brevipes, Turtur risorius decaocto (istočna grlica, koja je došla s Turcima, a sada je već skoro sasvim nestala). U Crnoj Gori živi i Acredula rosea macedonica. Kod Livna gnijezde ždralovi, a na Skadarskom jezeru zimuju labudovi (Cygnus cygnus), gnijezde mnogi ružičasti nesiti (Pelecanus crispus) i tri vrste Phalocrocorax-a.

Od gmazova (neki idu i nešto dalje na sjever) žive ovdje: Lacerta oxycephala i mosorensis, Platydactylus mauretanicus, Clemmys caspica orientalis, Zamenis dahli, Elaphis cervone, Tarbophis vivax i dr.

Naročito je bogatstvo u endemnim puževima, i to u čitavim grupama, na pr. iz klauzilijske grupe Delima ima oko 80 endemnih oblika, 24 Medorae i 18 Agathyllae. Ovo je prava provincija endemnih klauzilija. Od oko 400 puževih oblika skoro 180 dolazi samo ovdje. Nekoliko karakterističnih primjera su: Paraegopis albanicus, Hyalinia dalmatina, wagneri absoloni; skoro čitavi podrod Liburnica roda Campylaea, s mnogo odlika gotovo najkarakterističnijeg puža dalmatinskog: Campylaea (Dinarica) pouzolzi, Caecilionides dalmatina, Acme kobelti, Pomatias mostariensis Auritus klećaki i dalmatinus, Hydrocoena cattaroensis i dr. Golaći: Amalia dalmatica i carinata.

Insekti, osobito beskrili, daju mnoge endemne oblike, a veliki je postotak mediteranskih, orijentalnih i balkanskokrških elemenata. Tako na pr. među boljim letačima daju Cerambycidae (koleopteri) oko 50% srednjoevropsko-sibirskih, 21% jugoistočnih, 28% mediteranskih, a od 90 vrsta Scarabaeida pedeset ih je mediteranskih. Među leptirima ima, pored nešto zapadnomediteranskih, južnoalpskih i balkanskih, 24% pontskih, 12% orijentalnih, 31% srednjoevropsko-sibirskih i 25% mediteranskih s nekoliko suptropskih; od oko 1800 leptirskih vrsta ne živi u Bosni i Hercegovini 81 vrsta.

Nekoliko primjera koleoptera istočnog karaktera su: Platinus sordidus, Brachynus ejaculans, Terethrius rothi, Anisoplia calida, a iz Sirije je poznat Bruchus amarginatus. Velika je skupina južnodalmatinskih, crnogorskih krških specijaliteta, kao na pr. Platyderes dalmatinus, Bythinus dalmatinus, armiger, melinensis, Hylaia dalmatina, Leptomastax stussineri, Otiorrhynchus rhacusensis i dr. Uz veći dio obale idu endemni: Elaphocera dalmatina, Rhizostrogus lautiusculus i dalmatinus, Melolontha vulgaris extorris, Tychus dalmatinus, Leptura unipunctata dalmatina i dr.

Karakteristični ili endemni leptiri su: Charaxes jasius, Pieris manni, Colias croceus, Pararge roxelana, Gonepteryx cleopatra, Crambus dalmatinellus, Sesamia cretica i dr.

Od ostalih insekata treba nabrojiti samo po neki primjer: Bombex dalmatica, Scolia flavifrons (himenoptere); od diptera Hilara dalmatina i novaki, Tachydromia lesinensis i novaki, Chironomus rhacusensis, pa pored južnjačke Eristalis pulchriceps, visokoalpska E. jugorum i nažalost 6 vrsta Anopheles malarionosnih; termit: Termes lucifugus; skakavci: Rhacocleis buchichi, Gampsocleis abbreviata, Saga natoliae i dr. Od neuroptera: Macrocnemurus appendiculatus i bilineatus i t. d.

Od ostalih artropoda dobro su zastupani pauci (na pr. Dysdera dalmatina, Kollari i erythrina, nekoliko Argiope-vrsta i dr.), stonoge Glomeris pulchra, Lysiopetalum carinatum, Julus podabrus i dr., i terestični izopodi Porcellio mostariensis, Armadillidium stagnoense, Metoponorthrus dalmatinus i dr. Ima i karakterističnih gujavica: Helodrilus meledaensis, Octolasium lissaense i dr.

Južnodalmatinski otoci odlikuju se posjedom naročitih odlika primorskoga guštera: Lacerta serpa, na pr. na Brusniku: L. s. mellisellensis, na Visu: L. s. lissana, na Maloj Palagruži: L. s. adriatica, na Susku: L. s. imitans, na Kamniku: L. s. galvagnii, na Palagruži Velikoj: L. s. pelagosae.

Otoci imaju i endemnih koleoptera: na pr. Hvar (Pollyphylla lesinae), Brač i Hvar (Otiorrhynchus cardiniger brattinesis), Mljet (Otiorrhynchus darius, Euconnus gobanzi, Athous gobanzi i dr.). Palagruža (Pimelia rugulosa pelagosana), Vis (Bythinus issensis, Bathyscia issensis).

Na kraju valja istaći, da izvjesne pojave u fauni jugozapadnih dalmatinskih otoka govore za bivšu kopnenu vezu sa zapadnom obalom Jadrana (Adriatis), a dalje i za direktnu vezu s Grčkom, preko Krfa, paralelno sa sadanjom albanskom obalom. Za prekojadransku vezu, koju je već Pančić kao botanik utvrdio, govore identične ili posve srodne, a vikarirajuće vrste, na pr. od koleoptera živi Brachygluta ragusae pri ušću Neretve i na Monte Gargano; Erodius dalmatinus na Visu (u Valoni) i na Garganu; Otiorrhynchus rhacusensis na Korčuli, Mljetu i u južnoj Italiji; primjeri za vikariranje: Carabus coriaceus rugosus u Dalmaciji a Carabus coriaceus mediterraneus u Kalabriji; Carabus hortensis neumayeri u Dalmaciji, Carabus hortensis calabrus u Kalabriji.

Za direktnu obalnu vezu s Grčkom svjedoče grčko-maloazijski faunistički elementi, kojih ima samo još na dalmatinskim otocima (Laemostenus cimmerius, Henicopus plumbeus i dr.).

L i t e r a t u r a: V. članak o zoološkom radu u Srba, Hrvata i Slovenaca. *J. Hadži.*

ZOOLOŠKI RAD U SRBA, HRVATA I SLOVENACA (ispitivanje faune, poslije muzejski i na posljetku laboratorijski naučni rad) tekao je u glavnom sličnim putem i načinom u svim pokrajinama, i ako su one bile u različitim prilikama. Razlika je samo u tome, što je u zapadnim krajevima, gdje su prije nastupile sređene prilike, nešto prije započeo nezvanični naučni rad.

Iz srednjega vijeka pa sve do u 17 vijeku poznati su nekoliki rukopisi t. zv. »fiziologa«, spisa, koji je imao formu popularne zoologije, ali prepune priča i gatki. Izvor je našim rukopisima grčki. Uticaj »fiziologovog« načina pričanja zoologije sačuvao se i dalje, i tako se nalazi na pr. u Putešestviju po Srbiji Joakima Vujića iz 1829 utkana priča o sokolu. U prvom periodu historije naučne zoologije, od kraja 18 pa do polovine 19 vijeka, dolazili su u naše zemlje strani naučni putnici i sabirači, ali su ponegdje (naročito u Sloveniji i Hrvatskoj) doseljeni stranci radili i publicirali rezultate zoološkog rada. Pod uticajem stranaca počeli su se javljati i prvi domaći radnici (Slovenija, gdje je u Ljubljani bio osnovan i prvi Muzej 1831, Dalmacija, Hrvatska), naročito nastavnici srednjih škola pa amateri-sabirači. Življi naučni rad faunistično-sistematskog smjera razvio se tek u drugom periodu, koji ubuhvaća drugu polovinu 19 vijeka. Ovo vrijedi u znatnijoj mjeri samo za pokrajine, u kojima su u to doba osnivana naučna i muzejska društva, Akademije, Muzeji i na posljetku velika škola i univerziteti. Autohtonog zoološkog naučnog rada nije bilo u pokrajinama, u kojima nije bilo pogodnih naučnih centara (Vojvodina, Crna Gora, Južna Srbija). Takvi su krajevi često davali naučne zoološke radnike, ali su ovi radili van svog kraja (Vojvodina, Dalmacija). Samo u Bosni i Hercegovini nije mogao Muzej, vođen od dovedenih stručnjaka, aktivirati domaće sile za rad na ispitivanju faune. I u tom su periodu strani ispitivači veoma mnogo doprinijeli poznavanju naše faune.

Treći je period počeo krajem prošlog vrijeka i traje i sada. Pored smišljenog faunističkog rada počeo je u većoj mjeri i institutski naučni rad po morfološko-fiziološkim pitanjima.

B o s n a i H e r c e g o v i n a. Razumljivo je, što je ispitivanje faune u Bosni i Hercegovini kasnije počelo. Manje je razumljivo, što se ni poslije okupacije, ni poslije osnivanja t. zv. Zemaljskog Muzeja, pa ni poslije ujedinjenja, nije razvio nikakav domaći naučni zoološki rad. Od nekoliko domaćih mladih ljudi, koji su učili prirodne nauke i specijalno zoologiju, izradili su neki (Krsmanović, Enver Muftić) i zoološke disertacije. Ipak nema zoologa ni Bosanca ni Hercegovca. Sve, što je urađeno za poznavanje faune Bosne i Hercegovine, učinili su stranci. Šta više i Jugosloveni drugih krajeva učinili su za poznavanje bosanske i hercegovačke faune veoma malo.

Za vrijeme turskog režima dolazilo je u Bosnu i Hercegovinu samo nekoliko stranaca, većinom Nijemaca. 1848 putovao je po Bosni Sendner. Prvi znatniji faunistički prilog dao je Möllendorf (1873); tiče se u prvom redu molusaka. Manji je prilog za Hercegovinu dao Pantocsek 1874. Iste su prilike vladale u tom poslu i poslije okupacije, sve do osnivanja Muzeja u Sarajevu. Najčešće su dolazili lovci i objavljivali na lovački način svoje doživljaje; nešto su bolji izvještaji Hodekovi iz Posavlja. Malakološki i drugi materijal sabirao je J. Zelebor. Ozbiljna je bila ekskurzija entomologa Reitter-a (1879) u Hercegovini (zajedno s Eppelsheim-om i L. Miller-om iz Beča). Leptire je sabirao 1881/82 Heinrich v. Mitis. Poznavanju faune puževa doprinijeli su Boettger, P. Gredler (1879 za Hercegovinu), Dr. K. Brancsik (1888). Boettger je radio i herpetološki (1887), a hercegovačke pećinske ribe opisao je Steindachner (1882; 1885). Ptice su bile više opisivane (za Bosnu: Dombrovski 1885, za Hercegovinu: O. V. v. Bayer, J. Platz i H. v. Kadich, koji je u osamdesetim godinama počeo sastavljati i prvu zbirku; Ivan Seunik i drugi).

Doseljeni činovnici zainteresirali su i domaće ljude, i tako se osnovalo 1885 Muzejsko Društvo (zaslugom Dr. Julija Makanca). Sabiranje zooloških objekata započelo je dolaskom bečkog preparatora Edmunda Zelebora (1/5 1886), a naučni je rad započeo dolaskom diplomiranog šumara i ornitologa Otmara Reisera (30/4 1887). 1/2 1888 Muzej je postao državna ustanova, i jedini naučni centar, ako ne uzmemo u obzir i rad pojedinih redovnika (na pr. jezuita grof Erik Brandis u Travniku, koji je sabrao bogat faunistički materijal). 28/4 1890 došao je na Muzej i entomolog Viktor Apfelbeck. Oba su ta stručnjaka, uz pomoć sabirača i preparatora, radili intenzivno na izučavanju faune Bosne i Hercegovine, a pošli su poste-

peno i dalje na istočne zemlje Balkanskoga Poluotoka. Bogati materijal obrađivali su dijelom sami, a dijelom su slali specijalistima ili su ovi dolazili u Muzej. Pronađena je množina novih vrsta, naročito među insektima (koleopteri). S uspjehom je ispitivana i pećinska fauna, kojom se u novije vrijeme još intenzivnije bavio zoolog Absolon, uz pomoć nekolicine pomoćnika. Na mjesto Reiserovo došao je kao kustos za kičmenjake poslije rata Madžar St. Bolkay.

Stranci, naročito Nijemci, dolazili su i dalje. O sisavcima je tek nedavno Bolkay publicirao rad na engleskom jeziku. O pticama ima mnogo publikacija. Pored Reiserovih manje priloge su pisali: Tschusi (1891), Haller (1893), Schlabiz (1894), Pichler (1894), Bartels (1895), Fritz (1896), Zužek (1895), Knotek (1897), Schalow (1898), A. Pichler (1906 za Hercegovinu), Reicherow (1911) i t. d. Herpetologiju Bosne i Hercegovine unaprijedili su Boettger (1887), Tommasini (1894), Werner (1893 i 1904) i u najnovije doba Bolkay. Moluski su često bili objekt sabiranja i obrađivanja (grof Brandis, Apfelbeck, Werner, Kimakowics, Sturany (1898) i Wagner (1912 i 1921). Naročito su dobro ispitani insekti; koleoptere je obradio prvenstveno Apfelbeck, ali su sudjelovali i drugi kao na pr. Reitter, Kuwert, Knotek, Ganglbauer, Absolon i drugi. Leptire su sabirali A. Hensch (Hercegovina), A. Winneguth, Moritz Hilf, Dr. Arnold, Penther, Engleskinja Mary Nichole (1898 i 1901), O. Simony i dr., a naročito su doprinijeli: Schawerda, koji je iznio spisak svih iz Bosne i Hercegovine poznatih leptira, i H. Rebel, koji je naučno obradio (zoogeografski) bogat materijal sarajevskog Muzeja. I Madžar Aigner-Abafy (1905) doprinio je dosta pored Paganetti-Hummler-a (1902), Leo Schreitter-a i v. Schwarzenfeld-a. Trihoptere i neuroptere obradio je Klapalek (1900); diptere Strobel (1898), a sabirao Thalhammer; hemiptere F. Löw i Schuhmacher; mrave i mirmekofile Wasmann (1892); apide Apfelbeck; ortoptere i dermaptere: Werner (1897 i 1904), Burr (1898 i 1900), Redtenbacher (1909), Ebner (1908) i t. d.; stonoge Latzel-Karlinski (1887—1892) i Verhoeff (1899, 1901). Kopepodne račiće su obrađivali: Fiucek (1897), Marcus (1913), Jungmayer (1914), Brehm-Ruttner (1908), izopodne: Dolfus (1896); amfipodne Schäferna; gujavice Cagnetti i Szüts; planarije: Bendel (1909, sabrao Attems). Većina je tih radova izašla u Glasnicima Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu (1—35).

Crna Gora je bila u sličnim, ali još slabijim prilikama nego Bosna s Hercegovinom. Ona nije imala niti ima kakav prirodnjački naučni centar. Od domaćih bavio se lovačkom zoologijom bivši prijestolonasljednik knežević Danilo, koji je imao i zbirku. Ispitivanje crnogorske faune činili su najviše strani putnici; oni su dolazili često i u velikom broju. Nešto faunističkog materijala čuva sarajevski Muzej, a sabralo ga je osoblje toga muzeja.

Od Jugoslovena bio je u Crnoj Gori dvaput Spiro Brusina; 1868 do Cetinja, i sabirao je puževe, a 1891 je izučavao ptičju faunu. Iz Ljubljane dolazio je u Crnu Goru Stussiner i sakupljao je najviše melakološki i entomološki materijal. Najbogatije rezultate postigao je na svojoj ekspediciji u većem stilu Čeh profesor A. Mrazek iz Praga, koji je dao i opću faunističku karakteristiku Crne Gore; sabrani materijal obradilo je više specijalista. O sisavcima postoje samo pojedine bilješke, kao na pr. 1614 Mariano Bolizza, o lovnim sisavcima Lovćena, pa u uvodu Führerovog ornitološkog rada bilješka o risu. Više ima ornitoloških radova. Valjda prvi podatci potiču od lorda Lilford-a; dalje su dali Küster (1842), Fritsch (1858), Brusina (1891), Führer (1894 i 1895), Reiser (1896) i dr. Herpetologiju su radili: bečki sabirač Erber (oko 1850) i poslije Werner. Ribe Skadarskog jezera su obrađivali: Heckel i Kner 1856, Steindachner (1882) i u najnovije vrijeme Karaman.

Veoma intenzivno je proučena malakološka fauna Crne Gore. Radili su: Küster (1842 bio u Crnoj Gori, a publicirao 1870 i 1875), Ziegler, Frauenfeld (1854), Walderdorf (1864), Brusina (1868), Boettger (1878 i 1880), Clessin (1885); 1897 sabirao je Flöricke, a publicirali Kobelt i Möllendorf; Petzbock (1905), a Sturany u Skadarskom jezeru. U novije vrijeme obradio je moluske najintenziv-

nije Wohlberedt (1901—1907) i zatim Wagner (1907).

Dosta su obrađivani i insekti (naročito koleopteri). 1842 sabirao ih je Küster, 1878 Pantoczek, 1864 Erber, 1880 Reitter, pa Stussiner (1905). Apfelbeck, Heyden (1908) i drugi. Ortoptere je obradio Krauss (Mrazekov materijal, 1904) i poslije Englez Burr (1906); hemiptere 1914 Schuhmacher (materijal sarajevskog Muzeja). Zatim su obradili: stonoge Verhoeff (1908), grinje Thom, pijavice Blanchard, gujavice Szüts i Cagnetti, a planarije Mrazek, koji je opisao i slatkovodnu mikrofaunu.

D a l m a c i j a. Pod uticajem mletačkih zoologa počelo je u Dalmaciji ispitivanje faune pred kraj 18 vijeka. Najstariji prilozi pisani su mahom talijanski, a zatim se pojavio i njemački uticaj. Polovinom 19 vijeka javljaju se i domaći naučni radnici, koji još stoje pod talijanskim i njemačkim uticajem. Naročito su mnogo učinili nastavnici prirodnih nauka na dalmatinskim srednjim školama (od 1849 prirodne su nauke uvedene kao nastavni predmet). Znatnu su ulogu igrali i ljubitelji prirode i sabirači (jedan od najstarijih je bio Ivan Ristić [— 1743] iz Dubrovnika), a slali su sabrani materijal i u strani svijet. Od privatnih nastale su i lijepe javne, školske zbirke i gradski Muzeji u većim mjestima. Zoološki rad je bio u glavnom sistematsko-faunistički i fenomenalistički. Nije bilo naučnog zavoda (osim kratkotrajnog francuskog Muzeja u Zadru) za gojenje drugih naučnih zooloških disciplina, i zato je veći broj Dalmatinaca zoologa odlazio u strane zemlje na naučni rad, većinom na talijanske univerzitete i naučne zavode. Tako je Dubrovčanin Petar Doderlein (2/2 1810 — 28/3 1895, Palermo) započeo karijeru u Padovi (kao svi drugi stariji dalmatinski prirodnjaci), nastavio u Modeni, a završio, poslije 45 godina profesorovanja, na univerzitetu u Palermu; objavio je veliki broj radova iz oblasti ornitologije i naročito ihtiologije (Manuale ittiologico del Mediterraneo 1878 do 1885). Poznat je zoolog Zadranin Rafo Molin (1825 do 1887), koji je učio u Beču i bio profesor univerziteta, najprije u Padovi, a od 1867 u Beču, za primijenjenu zoologiju na politehnici; u izvještajima bečke akademije i aktima mletačkog naučnog instituta objavio je on oko 50 radova o anatomiji kičmenjaka, a još više o helmintima. Ivan Pavao Vlaković (1825 — 1900, Padova), rodom s otoka Visa (1852 do 1900 profesor anatomije u Padovi), pored većeg broja fizioloških radova, objavio je i radove iz oblasti anatomije i histologije čovjeka i sisavaca, a naročito se istakao radovima iz oblasti bakologije (svilarstva). Nešto zooloških radova ima i znameniti botanik (saradnik Pančićev) Šibenčanin Rob. Visiani, profesor botanike i upravnik botaničkog vrta pri univerzitetu u Padovi. I Hvaranin Matija Botteri, marljivi sakupljač prirodnina, radio je kasnije u stranom svijetu (u Orizabi, Meksiko). Hvaranin Vjek. Stalio, najprije profesor u Splitu, a poslije kao član mletačkog naučnog instituta radio je u Mletcima, publicirajući čitav niz radova o fauni Jadrana (dalmatinska obala), naročito o moluscima i racima; pripravio je i prvu hrvatsku ihtiologiju. Naročito je znatan njegov rad o historiji jadranske malakologije. Dalmacija je dala i Spiru Brusinu, prvog profesora zoologije zagrebačkog univerziteta. Iz Dubrovnika je bio rodom i profesor anatomije i teoretske medicine u Rimu, Đuro Baglivi.

Stari Dubrovčani nisu pokazivali naročiti interes za zoologiju. Iz starijih vremena ima samo malo (talijanskih) podataka (na pr. P. N. Grisogono, Notizie per servire alla storia naturale di Dalmazia iz 1780). Već u 18 vijeku i početkom 19 bilo je veoma ušlo u modu sabirati prirodnine (Karibani, Viličić, Kučić i dr.). Početkom 19 vijeka stali su dolaziti u sve većem broju strani naučni putnici i sabirači, Francuzi i naročito Nijemci, a to je dalo poticaja i domaćim ljudima da sabiraju (konhilije i insekte). 1811 putovao je po Dalmaciji halski profesor E. F. Germar (1786—1853); bavio se naročito ispitivanjem insektske (koleopterske) faune (Reise nach Dalmatien u. in das Gebiet von Ragusa, Leipzig, 1817). 1817 putovao je i sabirao bube po Dalmaciji francuski general i entomolog Dejean, i malakolog iz Bruxellesa Cantrain. U dvadesetim godinama radio je liječnik grčkog kralja i zoolog Michahelles. Oko 1825

mnogo je učinio u korist poznavanja dubrovačke faune i flore Bečlija Fr. Neumayer. 1842 putovao je po Dalmaciji njemački malakolog H. C. Küster; put je opisao 1842/43 (»Isis«), a naučne rezultate mnogo kasnije (1870 i 1875). Iz 1830 je ornitološki rukopis s originalnim slikama baruna Feldegg-a. 1854 putovao je bečki zoolog G. Frauenfeld i sabrao je mnogo zoološkog materijala, koji su obradili nekoliki bečki zoolozi, a i on sam. U to vrijeme sabirali su po Dalmaciji mnogi sabirači iz Beča: Parreyss, Mann, Erber i Ziegler, a morske objekte ispitivali su Heller (1864), Haeckel i dr.

Pri kraju prve polovine 19 vijeka javljaju se prvi domaći znatniji prilozi. Splitski profesor Dr. Fr. Lanza publicirao je 1842 u Bologni rad o životinjama donje neretljanske doline, i izdao je udžbenik prirodopisa i zoologije (1851). Iduća dva priloga su anonimno izašla u zadarskom listu La Dalmazia (1845 i 1846); kako Brusina misli sarađivali su: Lanza, Botteri, Feldegg, Sandri, Kučig, Sirk i dr. Znatniji su prilozi poznavanju dalmatinske faune u nedovršenom enciklopedičkom djelu F. Carrara: La Dalmazia descritta (1846—1848); najviše su doprinijeli bečki zoolozi Partsch, Heckel, Kollar, Fitzinger i Rossi. U to doba počeli su intenzivnije raditi i domaći sabirači i faunisté: Vinko Vidović, inače poznati algolog; njegovu zbirku konhilija obradio je Stalio (1877). Zbirku Kristofora Belotti-a obradio je R. Strobel (1854). Od ostalih sabirača poznatiji su: Dr. Viličić, Ivanić, Katić, Boljić, i naročito Dubrovčanin Ivan Evang. Kuzmić, koji je 1858 objavio spisak prirodnina. Matija Botteri sabirao je sve vrste prirodnjačkog materijala i slao ga u Beč (zoološko-botaničkomu društvu), zajedno s izvještajima; od njega su u rukopisu ostali i katalozi jadranskih životinja, naročito riba (iz vremena oko 1848), a izdao ih je Brusina (1874). Na polju malakologije ističu se radovi profesora Danila (11/11 1813, Stari Kaštel) i Sandrija; to su tri spiska morskih konhilija (1856). Na istom se polju istakao i Blaž Klećak (— 28/12 1881, Hvar); publicirao je katalog morskih konhilija (1873), a opisao je i neke nove kopnene puževe. Veoma poznata bila je gorljiva sabiračica Marija pl. Cattani u Splitu.

I strani zoolozi iz toga doba ispitivali su dalmatinsku faunu. Sisavce je ispitivao Fitzinger. Ornitologiju su unaprijedili: E. Homeyer (1858), G. Vallon (1891, 1893), Fritsch (1876), Hönisch (1885), Goder (za Palagružu 1898/99) i dr. Herpetologiju su radili: Erber, Schreiber (od 1881 dalje), Boettger, Werner (od 1890 dalje), Steindachner i dr.; ribe slatke vode J. Heckel (1851) sam i u zajednici s Knerom (1858); morske ribe Steindachner, Marchesetti (1882), Schmarda (1864—1867) i dr. Konhilije su radili: grof Rud. Walderdorff (1864), Brancsik (1897), Boettger (1885) i dr.; od insekata raznih Mann i Erber, naročito leptire: Kollar (1846), Zincken (1846), Jos. Mann (1850, 1869), Geiger, Rebel (1891), O. Werner (1893), Engleskinja Mary de la B. Nicholl (1899), a 1898 Francuz Philippe de la Garde; koleoptere su obrađivali: Dirnböck (1874), Kraatz (1874), L. Miller (1880), Jos. Müller, Ganglbauer (1886, 1903), Reitter (1880), Paganetti-Hummler (1899) i dr.; diptere pored Frauenfeld-a, Egger (1854), Schiner, Löw, Palm (1875), Strobel, C. Heller, Becker i dr.; himenoptere sabirali su naročito Hensch, Erber, Mann, Stein (1876), a mrave Mayer (1855), ortoptere Ocskay, F. X. Fieber (1853 i poslije i hemiptere), H. Krauss (1888), Frauenfeld, Brunner i dr.; neuroptere: Kollenatti (1850), Schneider (1851), Brauer i dr.; pauke Doleschal, Doblika i t. d.

Pred kraj 19 vijeka razvio se vrlo živ faunistički rad domaćih zoologa, većinom nastavnika. Spiro Brusina, malakolog, javio se prvim malakološkim radom 1865. Brusina je publicirao i malakološki spisak Kučigov; ovaj je opisao više novih vrsta puževa. Plodan je bio zoološki pisac Juraj Kolombatović, profesor u Splitu (od 1880 pa dalje), obrađivač vertebratske faune mora i kopna, a obradio je i kefalopode. Vrijedan je bio i Zadranin Mijo Katurić, koji je od 1882 pa sve do 1910 objavljivao priloge za faunu i biologiju vertebrata. Nešto kasnije se javio (1888) Dubrovčanin Baldo Kosić, upravnik dubrovačkog gradskoga Muzeja. Od srednjoškolskih nastavnika radili su u to doba još: u Zadru Rihard Gasparini, koji je publicirao u nekoliko

školskih izvještaja o opnokrilcima, paucima, stonogama i izopodnim racima. U Zadru je radio Baltazar de Pregel; pisao je (na talijanskom jeziku) o zadarskoj fauni stonoga, reptilija, amfibija i riba, i o leptirima; bavio se i ornitologijom. Mnogo je uradio za poznavanje dalmatinske faune Hvaranin Grgur Bučić; nije, istina, mnogo publicirao (o skakavcima i spužvama), ali je mnogo materijala pribavio stranim zoolozima (Heckelu, braći Hertwig, Schmidtu i drugima). Nekoliko je priloga o fauni Hvara dao i Ivan Krst. Novak. Iz Trsta su češće dolazili Stošići (otac i sin) i unaprijedili znatno poznavanje faune Dalmacije i Jadrana. Pauke je obradio Narcis Damin. Znatnu zbirku konhilija skupio je na Velom Ratu (Dugi otok) don Blaž Cvitanović, čiji su materijal obradili Brusina i Monterosato.

U 20 vijeku pokazuju, ne baš mnogobrojni, aktivni domaći zoolozi, kao i neki strani, koji se neprestano intenzivno zanimaju za osobitosti dalmatinske faune, najveći interes za insekte, naročito pećinske. Od domaćih radi: Eugen Meneghello, koji je (1912) popisao lošinjske koleoptere. Koleopterima se bavi i Splićanin Dr. E. Karaman. U zajednici s Petrom Novakom publicirao je rad o koleopterima Dalmacije. Veoma je agilan ispitivač pećinske faune profesor U. Girometta, kustos gradskog prirod. Muzeja u Splitu. Publicirao je nekoliko ovećih radova. Ornitologiju Dalmacije ispitivao je M. Hirtz (1914), a faunu Palagruže i Školjeva ispitivali su 1912 Babić i Rössler. Ribe slatke vode u Dalmaciji sa zoogeografskog gledišta je obradio Dr. Stanko Kamaran.

Važne su dvije ekskurzije Prirodnjačkog društva bečkog univerziteta 1906 i 1912. Opći referat o fauni dao je E. Galvagni; sisavce su obradili Klaptocz i O. Wettstein; Werner je obradio amfibije, reptilije, ortoptere i skorpione, Sturany moluske; pauke Reimoser; leptire Galvagni i Zerny (ovaj i dvokrilce); Stadler hemiptere, homoptere i rinhote; Brehm mikrofaunu slatke vode; Michaelsen gujavice; izopodne rake Roggenhoffer; amfipodne Schäferna; opnokrilce Mayr-Kohl. I inače su stranci često dolazili i zanimali se najviše za ptice i insekte (osobito pećinske). Ptice su obradivali: Kollibay (Kotor, 1904), Schiebel (Hvar, 1907/08, Rab, 1912—1916), Rohátschek (Kotor, 1918), Grossman (Kotor, 1910), Morgan (1910) i t. d.; moluske kopna Sturany (1901, 1906); koloptere Jos. Müller u mnogo radova, Absolon, Hoffmann (1914), Blatný, Krekich-Strassoldo, E. Reitter, Formánek i dr.; diptere Bischoff (1901); ortoptere Burr (1906), Karny (1907); leptire Stauder (1920), Rebel i dr.; himenoptere J. Müller (1923), zoocecidije Japp (1919), Maidl F. (1912, 1922) i dr.; stonoge Verhoeff i dr.; plankton slatke vode Steuer (1900).

H r v a t s k a i S l a v o n i j a (s etnografski hrvatskim dijelom Istre) imala je od svih naših krajeva najpovoljnije uslove za zoološki rad: školsku autonomiju od razrješenja granice i poslije naučne i kulturne ustanove. Domaći naučni rad počinje ipak tek u drugoj polovini 19 vijeka. U prvom periodu radili su u Hrvatskoj i Slavoniji strani stručnjaci i putnici. U 18 vijeku ima samo nekoliko manjih priloga stranih putnika. Tako je na pr. 1777 F. W. v. Taube, u dijelu: Hist. u. geograf. Beschreibung d. Königr. Slavonien etc., a 1779 opisao J. Ch. Esper novog leptira, što mu ga je neki njemački vojnik kod Karlovca uhvatio (Macroglossa croatica). Najznatniji je iz toga vremena prilog profesora peštanskog univerziteta M. Piller-a i L. Mitterpacher-a (Iter per Poseganam...), iz 1783, u kome je opisan veći broj novih životinjskih vrsta. Nešto se podataka može naći u dijelu Joannes Grossinger-a iz 1794 (Universa historia physica...). U to je doba izašla u Zagrebu (1798) prva hrvatski pisana knjižica, koja se, i ako nije naučna, bavi životinjstvom; pisac joj je, po Hirtzu, Franjo grof Oršić (Knisica od baratanya z finki....).

I u prvoj polovini 19 vijeka bilo je malo znatnijih stranih priloga. Tako su na pr. oko 1820 sabirali leptire u Srijemu Madžar Fr. Farkas i kustos bečkog dvorskog Muzeja Vincenc Kolar. 1824 našao je Fitzinger u Srijemu jednog karakterističnog guštera (Ablepharus pannonicus). Cupido je 1825 opisao iz Riječke okoline novog leptira. L. K. Landbeck obrađivao je 1843 srijemske ptice, naročito močvarice, a opisao je i druge prirodnjačke osobine

Srijema (Die Vögel Syrmiens, Isis). Oko 1830 leptire je sabirao Ran oko Rijeke, a oko 1840 J. Natley oko Varaždina. Hemiptere je kupio u Hrvatskom Primorju oko 1840 peštanski profesor Sadler. Po Šuleku je prva hrvatska prirodnjačka školska knjiga izašla 1850 (Naravopisje za porabu gimn. učionicah...), jamačno kao prijevod nepoznatog pisca; sam je Šulek 1856 preveo Zippe-a Prirodopis za nižje realne škole...

U drugoj polovini 19 vijeka javili su se najprije nastavnici srednjih škola s prilozima u školskim izvještajima, najprije njemački, a poslije i srpsko-hrvatski pisanim; pored domaćih bilo je dosta stranih, koji su u Hrvatskoj i Slavoniji služili, na pr. J. Tkalec (1855), Teofil Dimić (1856), I. Zah, V. Mihailović, I. Hinterwalder, J. Sapeca (1866), V. Graber (1868 i 1870) i t. d. S izuzetkom Graberovih radova tu ima malo naučno dobroga i originalnoga.

U ovaj krug pripadaju, po svom početku, i Fran Erjavec (1862, O postanku i razvitku trakavicah), kasniji znatni malakolog i u opće prvi slovenski zoolog, i Živko Vukasović (24/10 1829—10/8 1874), pisac dvaju udžbenika za gospodarsko učilište i triju rasprava. Pored srednjoškolskih profesora radili su nešto i šumari. Najvećma se istakao Jos. Ettinger; 1857 izdao je on u Zemunu oveću knjigu o sisavcima i pticama u Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu (Srijemsko-slavonsko-hrvatske divje životinje...). To je prvo samostalno, hrvatski pisano zoološko djelo u Hrvatskoj. Ptice znamenite i poslije mnogo puta opisivane Obedske Bare prikazao je Ettinger 1857. On je pisao i čitav niz zoološko-lovačkih članaka djelomice i na njemačkom jeziku.

Od stranih zoologa pridonijeli su u tom periodu poznavanju domaće faune: ornitološke Tobias 1840 i 1842 (Obedska Bara), Löbenstein (1850), Fritsch (1858), Seidensacher (1863) i drugi; ihtiološke, pored Heckel-a i Kner-a (1858), naročito Steindachner; malakoloških članaka ima malo, tako je na pr. entomolog E. Reitter 1879 sabirao puževe u južnoj Hrvatskoj i u Dalmaciji, a obradio ih je Boettger 1880; nešto je opisao Clessin, Zelebor, Partsch, Ziegler i t. d. Stonoge je ispitao Latzel (1880 i 1884), pauke: Thorell (1870—1873), O. Herman (1876—1879), Doleschal (1852), Grube (1861), a insekte mnogi; tako na pr. optoptere pored Grabera još 1840 madžarski zoolog barun Ocskay (za Rijeku), za Istru Fischer (1853), dok ih je 1842 sabrao Siebold, H. Kraus (1878), pa Brunner von Wattenwyl (1882); himenoptere G. Mayr (mrave kvarnerskih otoka 1863); glavni sabirač i obrađivač leptira bio je Bečanin Jos. Mann, koji je 1853 sabirao oko Rijeke a 1866/67 kod Josipdola. Mnoge koleopterske priloge dali su Palliardi (1825), Haury (1855), Frivaldszky (1865), E. Reitter (1879) pa Kraatz, Hoffmann, Hampe, L. Miller i dr.

Po dalje razviće domaćeg zoološkog rada bilo je od značaja osnivanje naučnih zavoda: Narodnog Muzeja, Jugoslavenske Akademije, Univerziteta i napokon Hrvatskog Naravoslovnog (poslije prirodoslovnog) Društva u Zagrebu (1885). Faunistični materijal za Narodni Muzej (zoološko odjeljenje) sakupljali su već prije reorganizacije Muzeja (1867) naročito Mijat Sabljar (zanimao se puževima) i preparator Muzeja Slavoljub Vormastini. Od domaćih zoologa najvećma se istakao dalmatinski malakolog, poslije prvi profesor na univerzitetu i prvi direktor Zoološkog Muzeja Spiro Brusina. On je opisao veliki broj novih konhilija, morskih i kopnenih, a mnoge su po njemu prozvane. Na istom polju se odlikovao i Slovenac Fran Erjavec. Od članova Akademije pisao je pored Živka Vukosavića Josip Torbar (1/4 1824 — 27/7 1900 u Zagrebu) zoološke rasprave u Radu. U raspravu o darvinizmu ušao je i akademik Bogoslav Šulek, i ako nije bio zoolog. Istome krugu pripadaju i akademici D. Josip Schlosser-Klekovski i Ljudevit Vukotinović (— 17/3 1893 u Zagrebu), koji je obradio faunu leptira zagrebačke okolice.

Od mlađe generacije, čiji neki članovi još i danas ne samo žive nego djelimice još i rade, prvi je otpočeo Dragutin Hirtz, (6/4 1853 — 1/5 1921), više botanik nego zoolog (malakolog); zatim A. E. Jurinac (14/5 1854 — 10/6 1925); pa profesor komparativne anatomije na zagrebačkom univerzitetu karcinolog Lazar Car. Na ove se nadovezuje veći broj srednjoškolskih nastavnika, koji, pored zvanične nastavničke dužnosti, kultivi-

raju i čistu zološku nauku: obrađivač slatkovodnih račića Dragutin Šoštarić (18/3 1862 — 4/11 1890), entomolog i poslije nasljednik Brusine na katedri za zoologiju August Langhofer, ihtiolog i jezičar Mojo Medić, arahnolog Narcis Damin, entomolog i nastavnik šumarske akademije Antun Korlević i ihtiolog Đuro Sebišanović.

Njima se pridružuje mlađa grupa, većinom đaka zagrebačkog univerziteta: ornitolog profesor Milan Marek (koji je između 1899 i 1910 publicirao veći broj ornitoloških zapažanja). Naročito ihtiologijom se bavi Dr. Luka Trgovčević (29/5 1875, Otok u Srijemu, gimnazijski direktor u Gospiću), a opisao je i rotatorije zagrebačke okolice (1896). Jedan rad o foraminiferima Jadranskog mora dao je (1896) Dr. Velimir Deželić. Potpuno su se zoologije odali Dr. Krunoslav Babić, profesor zoologije na univerzitetu u Zagrebu, i Dr. Ervin Rössler, ornitolog i upravnik zavoda za primijenjenu zoologiju u Zagrebu. Popularno naučne zoološke knjige pisao je Dr. Mijo Kišpatić (bivši profesor mineralogije na univerzitetu) za društvo Sv. Jeronima: Životinje našozemske i njeke tuđozemske (1872 1875), za Maticu Hrvatsku: Kukci (1886 i 1887) i Ribe 1895, a 1885 preveo je udžbenik zoologije od Iv. Voldřicha. Inače botanik Stjepan Đurašin priredio je za Maticu Hrvatsku: Ptice, u dvije knj. (I. 1899, II. 1901), a preveo je i Darvinov opis Puta oko svijeta.

I izvan nastavničkog kruga radio je u to doba veći broj domaćih zooloških radnika. Od šumara radio je Đuro Koča (1853 Osijek — 3/9 1924, Vinkovci), koji je publicirao tri entomološka priloga (1885—1902). Nešto priloga o potkornjacima dao je F. Ks. Kesterčanek. Zoologiji pripada i spis J. Kozarca Naše ribarstvo (1883). Kao entomolog radio je u Lici E. Dobijaš, dok je njegov brat, F. Dobijaš, radio najprije u Lici, a poslije u Senju, gdje je imao prvu trgovinu s prirodninama na slovenskom jugu; mnogo je doprinio poznavanju hrvatske faune i svojim originalnim radom (o skakavcima i koleopterima 1891 do 1898) i šaljući mnogi materijal (s Velebita) Muzejima i stručnjacima (naročito u Peštu). Veliku je entomološku zbirku skupio u Zagrebu inženjer August Onzea, a dao je i manjih faunističkih priloga. Nešto (većinom ornitološkog) faunističkog materijala dao je Ant. Pichler (29/6 1867, Zagreb — 26/12 1922, Mostar), neko vrijeme asistent zoološkog instituta na zagrebačkom univerzitetu. Manje ornitološke priloge su još dali: F. Ivić, M. Omčikus, Dr. J. Ponebšek (1903) i K. Vajs. Bogat ornitološki materijal dao je zagrebačkom Muzeju Milutin Barač, direktor rafinerije petroleja na Rijeci, a objavio je i manje bilješke.

Od stranih zoologa, koji su krajem 19 vijeka doprinijeli poznavanju hrvatsko-slovenske faune, naročito je, mnogo podataka sakupljeno u izdanju madžarskog prirodnjačkog društva u Pešti (Fauna regni Hungariae; 1893—1920), jer su Madžari smatrali Hrvatsku i Slavoniju svojom faunističnom oblašću. Naročito su tu radili njihovi entomolozi Horváth, Mocsáry, Méhely, Chyzer, Kuthy, Abafy-Aigner i dr.; faunu Rijeke i Hrvatskog Primorja ispitivao je J. Matisz.

Kičmenjake Podunavlja ispitivao je mnogo gradački profesor zoologije August Mojsisović (1885). Sisavce su obradili: za okolicu Riječku J. Matisz i Guido Depoli, za Srijem Gerrit Miller (1912), i Méhely i dr.; ptice: Clarke, W. Eagle, Hodek i dr.; herpetologiju: Boettger, Steindachner, Werner, Méhely i dr.; ribe: Károly (za Bosut 1879), Vukčić Đ. (1901) i dr.; moluske: Stošić (za Velebit, 1883), Boettger (1880), Sturany (1895 za Plitvička Jezera) i dr. Najviše ima entomoloških priloga; za koleoptere: pored mnogih već spomenutih još i Ganglbauer, Csiki, Winkler, Schauf, Stierl, Eppelsheim i dr.; za leptire: Riječke Meissner, slavonske St. Basdan i Henibusch, Bohatsch (1892) pa Rebel i Sturany (1895) i dr.; neuroptere: Mocsáry, Klapálek; himenoptere: Friese (za Hrvatsko Primorje), Schletterer (za Istru), Thalhammer (za Slavoniju), Biró, i dr.; hemiptere: Horváth, Brancsik (Rijeka) i dr.

Početkom 20 vijeka dolaze još i mlađi domaći zoolozi. Ne samo zoološki Muzej, nego i Jugoslavenska Akademija počinje se intenzivnije zanimati za ispitivanje domaće faune kopna, slatke vode i Jadranskoga mora. U Jugoslavenskoj Akademiji

ustanovljen je naročiti odbor za istraživanje zemlje (17/3 1912), s profesorom Gorjanovićem na čelu. U taj odbor ušli su i stručnjaci neakademici; izrađen je program rada i ustanovljena nova publikacija za objavu naučnih rezultata (Prirodoslovno istraživanje Hrvatske i Slavonije; izašlo svega 15 sv. do 1924). S jedne je strane Akademija pomogla pojedinačna ispitivanja faune (slatke vode i pećina), a s druge je organizirala zajedničko ispitivanje Jadranskoga mora (terminske vožnje s Vilom Velebita). Na univerzitetu se javio, pored starijeg zoološkog instituta, još i komparativno-anatomski (od 1908 do penzioniranja 1926 kada je i zavod i katedra ukinuta, upravnik Lazar Car), u kome se radilo na polju hidrobiologije, eksperimentalne zoologije i morfologije. Osnovana je institucija za primijenjenu zoologiju (Biološka centrala). I Hrvatsko Prirodoslovno Društvo pojačalo je svoj rad, naročito proširujući se na polje popularizacije. Pored stručnog Glasnika počinje izlaziti i popularna Priroda, a izdaju se i zasebne prevedene i originalne knjige.

U to doba počinju naučno raditi: Dr. Jovan Hadži (od 1906; obrađivač morfologije celenterata i jadranske faune), Dr. Miroslav Hirtz (od 1907; ornitolog), Ivan Krmpotić (od 1913; hidrobiolog). Na zavodu za eksperimentalnu biologiju u Beču radio je Josip Klinc. Dr. Aleksandar Ugrenović dao je 1907 svoju disertaciju: O diferencijaciji ekstremiteta za gibanje u koleoptera. Veći broj entomoloških radova dao je Dr. V. Vogrin. Dr. S. Ulmansky radi na visokoj poljoprivrednoj školi u Beču i objelodanjuje svoje značajne radnje o sredozemnom tipu svinja (1911 i 1913). S entomološkim radovima se javlja 1917 Dr. Nikola Fink, najprije asistent zoološkog instituta zagrebačkog univerziteta, a sada kustos zoološkog odjeljenja Narodnog Muzeja u Zagrebu, koji je uzeo i znatna učešća u popularno-naučnom radu. Veći broj radova o kičmenjacima (ribe i amfibije) dao je Dr. Stanko Karaman. Drag. Poljugan pisao je o jednom pauku, a Željko Kovačević nekoliko radova o stonogama i ništetnim insektima.

Pored tih naučnih radnika iz reda nastavnika, radi s lijepim naučnim uspjesima i dosta amatera entomologa i modernih sabirača, kao lepidopterolog Arnošt Grund, koji je i nekoliko priloga publicirao. Nekoliko spisa (o koleopterima i lepidopterima) objavio je profesor Dr. Samuel Steiner. Nekih 17 novih leptirskih aberacija opisao je Branimir Gušić. Od sabirača vrijedi spomenuti ispitivača pećinskih koleoptera Itala Hochetlingera, M. Taborskog (lijepa zbirka leptira), Anderku i R. Weingärtnera.

Od stranih zoologa iz novijih vremena dali su priloge o poznavanju drobnih sisavaca Englezi V. Martino i Ivor G. S. Montagu. Drobnu faunu slatkih voda opisali su Steuer, Brunnthaler, Largaiolli (1904 za Istru), Langhans i t. d. Gujavice su obradili Cagnetti i Szüts, moluske Wagner i dr. Od mnogih stranih entomologa radili su: lepidoptere Skala, Rebel, Pável, Schawerda, koleoptere Winkler, Obenberger, Csiki, Stiller, Depoli, Netolitzky i dr.; ortoptere Ramme, Karny; hemiptere Horváth i t. d.

Novo ognjište, na kome se djelomično kultivira i zoologija, osnovano je na novom medicinskom fakultetu (1917). Tu je naročito moderno uređeni morfološko-biološki institut (V. Zarnik), tu je neko vrijeme radio Nijemac Naef, obrađivač morfologije molusaka i pisac velike monografije o kefalopodima. Upravnik farmakološkog instituta, profesor Miroslav Mikuličić, radio je na parasitskim račićima. Veoma lijepe neurološke radove o sisavcima objavio je Stjepan Poljak. Poslije rata osnovan je i institut za živinogojstvo na poljoprivredno-šumarskom fakultetu, pod upravom profesora Dr. Save Ulmanskoga, koji s lijepim uspjehom obrađuje s teoretskog i praktičnog gledišta pitanja pasmina domaćih životinja.

S l o v e n i j a. Austro-njemački uticaj, jak na tok razvića zoološkog rada u svim novoujedinjenim krajevima, ipak je u Sloveniji bio najjači i najduži, kao najneposredniji. Ne samo da su tu najčešće dolazili na ispitivanje faune (naročito pećinske, koja je ovdje prvi put ispitivana) austrijski Nijemci, nego su i doseljeni Nijemci uticali i na domaće radnike, a i u jedinoj (od 1831) na-

učnoj instituciji u Sloveniji: Deželnom Muzeju (Rudolfinumu) vladao je sve do početka 20 vijeka njemački zvanični duh. Tek devedesetih godina publicirane su manje zoološke bilješke slovenske (Dežman, Robič), dok su prije toga samo popularni naučni spisi i školski udžbenici pisani slovenski (na pr. Fran Erjavec, koji je u ostalom počeo svoju karijeru u Hrvatskoj, dok su ga u naučni rad uveli domaći [doseljenici] Nijemci). Tek početkom 20 vijeka došla je generacija, koja pokušava da bude samostalna (Beuk, Poljanec, Grošelj, Sajovic i dr.). Za faunistički rad i publiciranje davao je prilike Deželni Muzej i Izvestja Muzejskega Društva za Kranjsko. Za čisto naučni rad nije bilo centra, i tako je većinom ostajalo pri disertacijama, izrađenim na austrijskim univerzitetima, ili su slovenski zoolozi morali u tuđini tražiti polje za rad (Regen, Zarnik, Megušar). Na slovenskom jeziku se razvila popularna naučna i informativno-kritična literatura. Za Sloveniju je karakterističan veliki broj vrijednih i savjesnih sakupljača i zoologa amatera, koji su veoma unaprijedili poznavanje domaće, veoma raznolike faune. Ujedinjenjem je Slovenija dobila univerzitet, novo ognjište čiste zoološke nauke, a i Muzej je oslobođen stranih uticaja.

Najstariji naučni i obilniji podatci o fauni Slovenije potiču od znamenitog Joh. Ant. Scopoli-a (živio u Idriji 1754—1767). Neke podatke dali su Franz Ant. v. Steinberg (1758), Joh. Weichard Valvasor (1689), pisac znamenitog djela: Die Ehre des Herzogtums Krain. Naročito je izašla Kranjska na glas sa svoje pećinske faune u prvoj polovini 19 vijeka. Centar interesa činila je čovječja ribica (Proteus). Nijemci, koji su živjeli u Sloveniji, nastavili su ispitivanja domaće faune: švicarskoga porijekla grof Sigmund Zois (23/11 1747 — 10/11 1871), poglavito se bavio mineralima, ali se zanimao i za ornitologiju, a ostavio je dva dobra naučna rukopisa, s popisima 462 ptičjih vrsta i zabilježenim narodnim slovenačkim imenima i drugim bilješkama; on je sastavio i spisak riba, imao je svoga preparatora, pa je satavio bogatu zbirku. Mnogo je entomološkog materijala skupljao (čak do Čabra u Hrvatskoj i na Hrvatskom Snježniku) inače botaničar i svećenik Franz X. v. Wulfen (5/11 1728, Beograd — 17/3 1808, Celovac); zoološku zbirku (entomološku i ornitološku s nekim ornitološkim rijetkostima) imao je i čuveni botaničar i kirurg Balthasar Hacquet (1739, La Cauquet — 10/1 1815, Beč), koji je radio u Idriji 1773 kao kirurg, a kasnije (do 1785) bio je prvi profesor anatomije na liceju (prvi zavod te vrste na slovenskom jugu); proputovao je sve naše zemlje. Botaničar, svećenik Franz de Paule Hladnik (29/3 1773, Idrija — 25/11 1844) bio je profesor prirodopisa i botanike na École centrale de Laybach (od Francuza osnovan univerzitet).

Nova epoha u faunističkom ispitivanju Kranjske, centra Slovenije, počela je s osnivanjem Zemaljskog Muzeja (Deželni Muzej, otvoren 4/10 1831), oko čega je stekao naročite zasluge katolički svećenik grof Franz Hohenwart, dok je još Sig. Zois dao poticaj. Hohenwart se i inače bavio ispitivanjem faune. On je 1814 ponovo otkrio čovječju ribicu i 1831 prve pećinske bube; publicirao je i priloge za poznavanje kranjske faune. Tada je započelo intenzivno ispitivanje slovenskih pećina, a bogati i zanimljivi rezultati dali su povod da je i u drugim zemljama počelo ispitivanje pećinske faune. Prvi kustos Muzeja bio je apotekar Heinrich Freyer (7/3 1802, Idrija — 21/8 1866, Ljubljana), porijeklom Nijemac iz Češke; najznatniji mu je rad spisak vertebratske faune u Kranjskoj (1842), s »kranjskim ili slavenskim« imenima životinja, a opisao je i nove pećinske puževe. Najznatniji sabirači Muzeja bili su Friedrich Rudech i entomolog Josef Holzer. Nasljednik Freyer-a bio je Drag. Dežman (3/1 1821, Idrija — 11/3 1889); bavio se i politikom, a radio je u nekolikim strukama. Dežman je organizirao i prva naučna predavanja na Muzeju (Schmidt, Freyer i dr.). Na polju zoologije dao je samo manje prinose. Dežman je prvi počeo pisati prirodnjačke spise slovenački, pa je i prirodnjačke riječi pisao za veliki Wolfov rječnik.

U to doba radio je u Ljubljani amater zoologije, inače trgovac Ferd. Jos. Schmidt. On je stvorio središte čitavog kruga ispitivača pećinske faune, pa insekata i konhilija. Radili

su pored Hohenwart-a, i mnogi bečki prirodnjaci: predsjednik zoološko-botaničkog društva knez Khevenhüller-Metsch, tajnik istog društva G. Frauenfeld i kustos dvorskog zoološkog kabineta, koji je opisao više životinja iz kranjskih pećina (1854 do 1856); pa Schiner, Pokorny, Miller i t. d. Od domaćih su u tom društvu bili malakolog H. Hauffen (30/6 1836, Ljubljana — 1866), N. Hoffmann, i kao mlađi članovi Fran Erjavec, prvi slovenski zoolog, koji je pisao rasprave srpskohrvatski i njemački, a popularno naučne spise i udžbenike slovenski; svećenik i prirodnjak Simon Robič, (11/2 1824, Kranjska Gora — 7/3 1897 Šenturska Gora), koji je napisao prvu zoološku raspravicu slovenski, dok su Dežman i Schulz pisali prije toga samo neke zoološke bilješke slovenski; poštar i zoolog (sabirač) Josip Stussiner, koji je proširio svoj sabirački djelokrug skoro po čitavoj Jugoslaviji, ali je pisao samo njemački.

Na ovu se grupu nadovezuju još nekoliki, na teritoriji Slovenije djelujući, zoološki saradnici. Na ornitologiji su radili: grof Auersperg, Ferd. Schulz, bivši preparator ljubljanskog Muzeja, koji je, pored manjih slovenski napisanih ornitoloških bilježaka, publicirao i dobar spisak ptica u Kranjskoj (1890), i naročito sudija Ed. Seidensacher (5/1 1823, Fehring — 26/10 1877, Celje). On je objavio više njemačkih spisa. Ptice mariborske okolice obradio je nedavno Reiser (1925).

Herpetološke prinose dali su, pored Freyer-a, Dežmana i Erjavca, rano umrli M. Tonejc (1882), i gorički herpetolog (Nijemac) Egid. Schreiber. Ihtiologija je našla domaće obrađivače tek nešto kasnije. Julije Glovacki, inače botanik, obradio je ribe Save, Drave i Soče, a praktični ribarski stručnjak, inače profesor crtanja, Ivan Franke (16/5 1841, Dobje, pri Poljanah — 1927, Ljubljana) bavio se intenzivno ribama sviju voda Kranjske (1892), osim toga je uredio riblja rasplodišta (od 1881 dalje) u Leichu, Studencima, na Poljanah pri Želimlju, a spremio i moderni ribarski zavod na Bohinju; sudjelovao je pri izrađivanju ribarskih zakona i podjele ribarskih rejona, i napisao je veći broj ribarsko-tehničkih spisa u domaćim i stranim časopisima. Priredio je i samostalno djelo o praktičnom ribarstvu. Na malakologiji su radili, pored Erjavca, Robiča i Stussinera, na Primorju A. Stošić (1899), a u Kranjskoj i Koruškoj Friedrich Kokajl (1802 — 31/3 1865, Celovac), koji je sabirao bube, leptire i biljke, poslije je u Celovcu, po uputstvu znamenitog konhiologa Rossmaessler-a, prešao na konhilije, i sabrao je lijepu zbirku, koja je sada u celovačkom Muzeju; opisao je i veći broj novih školjaka i puževa, a neke su po njemu prozvane.

Još više interesenata, naročito među ljubiteljima prirode, našli su insekti. Pored Stussinera tu je M. Siegel, koji je 1866 publicirao spisak kranjskih koleoptera; u Gorici Schreiber (1871 i 1884), u Radovljici šumar Miklic, koji je šiljao mnogo sabranog materijala bečkim entomolozima na obrađivanje, pa Haucke, Kraus i t. d.

Od stranaca, koji su u drugoj polovini 19 vijeka pridonijeli poznavanju faune slovenskih krajeva, spominjem samo znatnije: za sisavce i ptice Blasius, a samo za ptice, i to primorske, Schiavuzzi (1878 i dalje), barun Washington (1885 i 1890) i Valle (1885/86), Schallmayer (1891—1894), O. V. Schulz (1895) i dr.; za gmizavce i vodozemce naročito Werner; za ribe J. Heckel (1852) za Savu pri Kranju, Steindachner (1871, za Soču); za moluske: Prada (1855 za Soču i Krš), Hueber (1871) za Korušku, Küster (1870 i 1875) za Primorje. Drouët je obradio unionide (1881), Gallenstein (1889 i 1894 Soču a 1884 Korušku) Ressmann (1877), Tschapek (1879—1895), Clessin, Boettger i dr.; ortoptere F. H. Fieber (1835—55, materijal sabirao Ulrich oko Trsta 1820), Fischer (1853), Mann (1853 u Vipavskoj Dolini, obradio H. Krauss 1878), Brunner 1882 i t. d.; neuroptere: Kolenati (1850); diptere (Egger, Schmidt-ov materijal) Palm i Pokorny (1887 do 1893), Damianitsch i dr.; mrave: G. Mayr (1853 i poslije); druge himenoptere: Ed. Hoffer, koji je naročito obradio štajerske bumbare; primorske apide je obradio Graeffe; hemiptere: Strobel (1899 štajerske), Montadon (1886 goričke, sabrao Hensch); koleoptere: Kiesewetter (1850), L. Miller (1878 i poslije), oba Damel-a (1898), Ganglbauer, Jos. Müller i dr.; leptire: J. Hornig i J. Lederer (1854

brda Mangert i Rombon), Jos. Mann (Primorje i Gorenjsko, 1854), Metzger (1898 Koruška i Istra), G. F. Mathew i Philippe de la Garde (u lukama Primorja i Istre 1898 i 1899), pa Rebel, Galvagni i Stauder, koji je dao lijep pregled krške faune i dr.

Od početka 20 vijeka javljaju se većinom pojedinačne morfološke publikacije (disertacije bečkog univerziteta) slovenskih nastavnika-zoologa. Malomu broju je dano da nastave započet naučni rad (Zarnik, Megušar, Regen, Sajovic i poslije Grošelj) na kakvoj naučnoj instituciji; doma je bio samo Muzej, a do toga nisu mogli dospjeti napredni Slovenci prirodnjaci, bez najvećih teškoća (Sajovic). Rad na srednjoj školi sprečavao je u laboratorijskom radu. Prvu grupu mlađe generacije moderno školovanih zoologa čine: Dr. Ivan Regen, Dr. Leopold Poljanec (1872 Brežice, inspektor srednjih škola za mariborsku oblast), osim disertacije (1901) napisao je originalni prvi slovenski udžbenik zoologije za više razrede srednjih škola (1901); Dr. Stanko Beuk, bivši predsjednik višeg školskog savjeta u Ljubljani (1875, Sv. Vid pri Igu), pored disertacije (1899) i manjih zooloških lovačkih spisa, napisao je tri rasprave iz oblasti opće biologije; Franc Megušar radio je poduže s uspjehom u biološkom pokušalištu u bečkom Prateru, a poslije u Gorici.

Na ovu grupu nadovezuje se još nešto mlađa, u kojoj se naročito ističe Dr. Boris Zarnik, koji se, kao najbolji slovenski zoolog, tek za Svjetskog Rata vratio iz tuđine, i Dr. Pavao Grošelj (9/2 1883, Ljubljana), docent i upravnik biološkog instituta na medicinskom fakultetu ljubljanskog univerziteta, znatan kulturni radnik i organizator narodnog univerziteta, oštroumni kritičar. Dr. Gvidon Sajovic uspio je doći na prirodnjačko odjeljenje Muzeja u Ljubljani, ali je rano umro. Dr. Matija Heric, profesor mariborske realke i čuvar prirodnjačkog odjeljenja Muzeja, publicirao je samo disertaciju (1907).

Poslije Svjetskog Rata došla je najmlađa generacija zoologa: Dr. Ljudevit Kuščer (12/8 1891, Piran, u Istri), profesor srednjih škola, malakolog; osim disertacije publicirao je više manjih malakoloških priloga, naročito o pećinskim puževima, kojih je dosta slao A. Wagneru; Dr. Fran Kos (11/9 1885, Ljubljana), kustos prirodnjačkog odjeljenja ljubljanskog Muzeja, predsjednik odbora za zaštitu prirode; pored disertacije napisao je raspravicu o morfologiji evropskog losa i druge manje stvari.

U isto vrijeme radio je i poveći broj ljubitelja zoologije na ispitivanju domaće faune, naročito insektske (pećinske). Ornitologiju i lovačku zoologiju unaprijedili su naročito: Dr. Janko Ponebšek, koji je sabrao lijepu zbirku ptičjih mijehova i jaja, a obogatio i muzejsku zbirku, bio i urednik Lovca, radi mnogo i na organizaciji za zaštitu prirode, a publicirao je, pored većeg broja manjih spisa, i poveći rad o grabljivicama; sada upravlja novo osnovanu ornitološku stanicu u Ljubljani (Muzej). Lovačko-zoološke spise radili su još: M. Hanzlovský, Fran i Dr. Janko Lokar, Julije Bučar i A. Šivic. Na polju ribarstva ističu se, pored nedavno umrlog Franketa: Dr. Aug. Munda, Slavko Plemelj i Dr. I. Robida. Dok je konhiologija ponešto izašla iz mode, dotle entomologija nalazi mnogo kultivatora. Koleopterima se bave s korišću za nauku Alfons Gspan, ispitivač pećinskih koleoptera, koji je publicirao više manjih radova i našao nove oblike. Koleoptersku faunu Pohorja ispitao je Julije Pajer u Mariboru; i on je našao novih vrsta. Koleoptersku faunu Bohinja obrađivao je Egon Pretner; buprestidima se bavi Dr. Anton Hošek (u Sevnici), a tamo radi i Dr. Wradatsch. Pećinske koleoptere skuplja Dr. J. Staudacher; njegov je materijal upotrijebio i Jos. Miler. Mnogo ima i prijatelja lepidopterologije. Najznatniji je među njima Ivan Hafner; sabrao je bogatu i lijepo uređenu zbirku, a publicirao je i stručne članke i popise. U Ljubljani djeluju još i Magija Hafner i Anton Bulovec. U Novom Mjestu je 12 godina sabirao i doprinio poznavanju faune Dolenjske Julije Bučar. Mnogo je sabrao Fran Dobovšek (— 2/10 1915), bivši preparator ljubljanskog Muzeja; našao je nove leptire za faunu Kranjske i nove aberacije, a sabirao je i u Bosni. Priloge su dali sabirači: Kavčić, Tavčar, Winkler, Splihal, Hegler i Doleček. Mali je

prilog dao Zagrepčanin Branimir Gušić.

Od stranih zoologa radili su u novije vrijeme češki entomolozi Fr. Rambousek (koleoptere Savinjskih Alpa) i J. Roubal (Pokljuke kod Bleda). Skakavce je obrađivao Ramme (1912), puževe Wagner, poljske ptice Braun (1912), sisavce I. Montagu i t. d.

Novo ognjište za gojenje zoologije nastalo je poslije ujedinjenja, osnivanjem univerziteta u Ljubljani. Na filozofskom fakultetu se već 1920 počeo uređivati zoološki institut, gdje je u brzo počeo i naučni rad. Sam upravnik zavoda i prvi profesor zoologije Dr. Jovan Hadži publicirao je nekoliko radova. Prvi asistent sada docent Dr. Roman Kenk (25/11 1898, Ljubljana), bavi se naročito planarijama; opisao je i dva nova oblika. Drugi asistent, Rus Dr. Vladimir Dolivo-Dobrovoljski (prvi ljubljanski doktor zoologije), izradio je disertaciju o građi skeleta glave u čovječje ribice (nedavno je umro). Izrađeno je i nekoliko institutskih radova.

Kasnije je proradio fiziološki institut na medicinskom fakultetu, na kome radi kao aisstent i docent zoolog Dr. Albin Seliškar (5/6 1896, Vransko); publicirao je već nešto radova. Neko je vrijeme vodio histološki institut češki malakolog Frankenberger. Najkasnije je uređen biološki institut na medicinskom fakultetu, što ga vodi docent Dr. Pavao Grošelj.

S r b i j a. I u Srbiji su naučno ispitivanje faune počeli stranci putnici. Još krajem 18 vijeka morao je biti u sjevernoj Srbiji Schönbauer, koji je 1795 opisao golubačku mušicu. Iz golubačke pećine opisao je 1809 Schreibers slijepog miša (Miniopterus schreibersi). Tridesetih godina putovao je po Srbiji madžarski zoolog Frivaldszky Imre (Balkányi utazása) i opisivao je faunu (1832—1846). Skoro u sto vrijeme ispitivao je, pored ostaloga, donekle i faunu Srbije Ami Boué (La Turquie d'Europe 1840), u čijem je društvu bio i zoolog Schwab.

U to vrijeme javila se prva srpska zoološka knjiga kao udžbenik za srednje škole, Gligorija Lazića profesora u Karlovcima, Prosta naravna historija ili opisivanje najvažniji naravni telesa, Budim, 1836. Još prije osnivanja Jestastveno-tehničkog odsjeka (1853) u Liceju (1838), počeli su nešto da rade na strani izučeni liječnici. Naročito se istakao Dr. Aćim Medović, okružni liječnik požarevački, koji je, po nalogu srpske vlade, 1847 ispitivao golubačku mušicu, i bez nužnih naučnih pomoćnih sredstava dao lijepih rezultata. Liječnik je bio i Dr. Vuk Marinković (24/12 1807. Novi Sad — 1849, Beograd). On je 1851 izdao kao profesor fizike u liceju u Beogradu Jestestvenu povestnicu. Liječnik je bio i prvi srpski prirodnjak Dr. Josip Pančić. Ponešto još 1846, a još intenzivnije od 1853, kad je postavljen za nastavnika na liceju, započeo je Pančić sistematskim ispitivanjem i pribiranjem srpske faune. I ako mu je botanika bila glavno zanimanje, Pančić je napisao osnovne faunističke radove, naročito za faunu kičmenjaka (kralježnjaka), a od beskičmenjaka obradio je intenzivnije samo skakavce; sabiran je drugi materijal (insekti, puževi; koleoptere je naročito sakupljao Đ. Đorđević), pa je osnovao prvu zbirku u prirodnjačkom kabinetu velike škole. Pančić je priredio i prvi udžbenik zoologije za više škole na narodnom jeziku, i udario temelj domaćoj naučnoj terminologiji.

Još prije početka Pančićeva rada, a i potom, učestali su strani ispitivači i sabirači. U dva maha (1853 i 1855) sabirao je po Srbiji (naročito ptice i konhilije) kao i po ostalim našim krajevima poznati preparator i kasniji čuvar carskog zoološkog kabineta u Beču J. Zelebor (1819—1869). Neke ornitološke podatke dali su E. Hodek i austrijski knez Khevenhüller. Prvi prilog malakološkoj fauni Srbije dao je L. Pfeiffer (po Zeleborovom materijalu s prvog puta, 1853). Od 13 objavljenih vrsta jedna je bila nova; isti je autor obradio i materijal drugog Zeleborovog skupljanja (na proputovanju za Egipat, 1856); opisane su tri nove vrste. Insekte je skupljao pruski šumar A. Zebe; naročito je sabrao mnogo koleoptera u Majdan-Peku, gdje se zadržao više mjeseci. Samo su dvije vrste kao nove opisane, a kasnije su sav materijal obradili Schaum i Kraatz 1862, 1859 putovao je po Sjevernoj Srbiji bečki specijalista za mrave G. Mayr, rezultati se čuvaju u rukopisu u zoološkom institutu. He-

miptere je u to doba sabirao Mink (objavio F. Fieber). Srpske skakavce je sabirao, a i Pančićev materijal obradio, bečki specijalista K. Brunner v. Wattenwyl. Kao rezultat Pančićevih veza s bečkim zoolozima izašli su i prvi njegovi faunistički podatci jednog kraja Srbije (1859); najviše ih se tiče puževa, koje je odredio Senoner u Beču. Nešto zooloških podataka ima i u opisu prve Pančićeve ekskurzije s đacima iz 1859. Malakozoološku zbirku zoološkog kabineta je uredio A. Bielz iz Sibinja, a optoptere Brunner. Nekoliko buba spominje Pančić i u raspravi Živi pesak u Srbiji (1864).

Manje priloge za poznavanje srpske malakofaune dali su: A. Schmidt 1857, a još više 1868 (o klauzilijama), J. Schröckinger (1865) i W. Kobelt (1872). Važan je malakozoološki rad Otto v. Möllendorf-a iz 1873. Tu je obrađen i Pančićev i sav otprije poznati materijal (svega 85 vrsta), a opisano je i nekoliko novih vrsta. Nešto podataka za faunu puževa u Srbiji dao je S. Clessin, pa K. A. Westerlund.

Južne, neoslobođene dijelove Srbije ispitivali su duže vremena samo strani ispitivači. Srpski učenjaci radili su u Staroj Srbiji i Makedoniji tek od početka 20 vijeka (Živ. Đorđević 1904, P. S. Pavlović lično 1910, a već prije putem domaćih učitelja, nastavnika i činovnika Muzeja Srpske Zemlje). Isti skoro sakupljači i ispitivači kao i u Sjevernoj Srbiji radili su i u južnim srpskim (tada turskim) krajevima. Moluske, što je sabrao Frivaldszky, obradili su: Rossmaessler (1838—1842) i Küster (1847); opet moluske je sabirao bečki sabirač Parreiss. Mnogo entomološkog i malakološkog materijala sabrao je liječnik u turskoj vojsci za vrijeme krimskog rata A. Schlaefli. Moluske je obradio A. Mousson (1859). U manjoj su mjeri pridonijeli poznavanju malakološke faune Pfeiffer (1848), Bourguignat (1861), G. Frauenfeld (1863 odnosno 1865), O. Boettger (1877 i 1878) i Brancsik 1888. Veoma dobar prilog dao je Sturany (1894), obradivši sakupljene konhilije velikih makedonskih jezera, dok je golaće opisao Simroth a sitne račiće Richard. Prve podatke o ihtiofauni južnih krajeva dali su bečki ihtiolozi, najprije J. Heckel i R. Kner u znamenitom djelu o austrijskim ribama, a i opisom triju novih riba iz Skadarskog jezera (1856), a kasnije Steindachner, i to 1882 o skadarskim, a 1892 o makedonskim ribama. Prvi popis ptica iz Južne Srbije dao je 1846 H. M. Drummond. Oko Soluna je radio T. Krüper (1869), a podataka ima i u radu Engleza Elwes H. G. i Buckley J. E. Prije oslobođenja ispitivao je ptice oko Bitolja (1903/04) engleski konzul Mac Gregor (1906).

Pančić je bio u prvom redu botaničar, te se i većina njegovih učenika dala na izučavanje srpske flore. Pančićev rad nastavio je za kratko vrijeme Dr. Lazar Dokić, koji je 1878 preuzeo odvojenu zoološku katedru na velikoj školi i udesio zoološku zbirku (kabinet) i knjižnicu. Tada se javlja veći broj srednjoškolskih nastavnika, mahom bivših đaka velike škole, s manjim faunističnim prilozima, većinom publiciranim u Nastavniku. To su: Ranko Petrović (Nova zmija u Srbiji, 1890), Mihailo Bobić (obradio je manju zbirku koleoptera iz Kruševca. Nastavnik, 1891), Milivoje Simić (1894 i 1895 dao je dva mala priloga), Mladen Spasojević (Nastavnik, 1901, dao je svoja zapažanja o jednom pauku). Leptire je obrađivao Dr. Radmilo Lazarević. Ovom periodu pripadaju i oba predavača na prvom kongresu srpskih liječnika i prirodnjaka 1904 u Beogradu. Profesor Pavle Aršinov, dao je prve rezultate s polja nauke o regeneraciji, a radio je i na populariziranju. Poreznik iz Negotina i ornitolog Mihailo Rašković predavao je O ptičjem svetu u Krajini. On je izučio preparatorsku vještinu, pa je poslije Mihailovića (1879) radio u zoološkom kabinetu. Iz ovog se kruga naročito izdvojio đak Haeckel-a i Siebold-a Dobroslav M. Ružić, koji je 1889 publicirao prvi morfološki rad: O značaju Amphioxus lanceolatus-a za nauku razvića i o stroju chorda dorsalis i nervne sisteme kod amfioksusa (Glas, 70). Ružić je mnogo obećavao, ali je brzo napustio naučni rad.

Van oblasti stroge nauke javio se oko osamdesetih godina znatan uticaj Haeckelovih ideja na šire krugove srpske inteligencije. Popularizaciji evolucione nauke, naročito Haeckelovski obojene, poslužio je veći broj udešenih ili prevedenih spisa i

*

knjiga. U Prosvetnom Glasniku, Nastavniku, Otadžbini, Delu i drugim časopisima publicirano je u to doba i nešto kasnije poviše stručnih članaka iz oblasti opće zoologije (Dokić, Živanović, Marković i dr.). Liječnik Dr. Milan M. Radovanović (1849—1878) preveo je Darwinovo djelo: Postanak fela pomoću prirodnog odabiranja, koje je izašlo (nepotpuno) 1879, a pisao je i nekoliko manjih prirodnjačkih i liječničkih studija. Brat njegov Aleksa preveo je mnogo čitano djelo Haeckelovo: Prirodna istorija postanja. Prevođeni su i Büchnerovi spisi (na pr. Miodragović, Urođenost ili moć nasleđa [1883]; J. Gavrilović, Toplota i život [1879] i t. d.).

Od stranih ispitivača srpske faune istakli su se izaslanici zemaljskog Muzeja u Sarajevu. Muzej, osnovan 1880, proširio je svoje djelovanje i na ostale balkanske zemlje. Insekte su sabirali naročito Hilf (1894), leptire i druge bube (obradili Rebel i Apfelbeck) Merkl, Hensch i Reiser. Apfelbeck je dao u više radova podataka o srpskoj fauni; tako je na pr. 1904 opisao mnogo novih vrsta. Još prije (1896) je popisao apide iz Srbije (većinom iz Požarevca), a 1912 dao je važna zoogeografska razmatranja o Srbiji. Neke je koleoptere opisao A. Schulze-Detmond (1897). 1904 opisao je Jos. Müller iz pećine kod Čačka Bathyscia serbica. Koleoptere je sabirao po Srbiji i madžarski entomolog G. Horváth, a obradio ih je 1904 E. Csiki.

Skakavce je ponovo sabirao K. Brunner v. Wattenwyl, u zajednici s Jos. Stussiner-om, a stonoge je obradio Latzel (1882). Slatkovodne školjke iz Srbije opisali su Drouet (1882) i Bourguignat. Malakološku faunu Srbije unaprijedili su nešto W. Kobelt (1872 i kasnije) i Otto Möllendorf (1873; opisao je nekolike nove puževe iz Srbije). Reptilije i amfibije ispitao je F. Werner (1897), a ptice sjeverozapadne Srbije Dombrowski.

Pred kraj 19 vijeka nastala je nova perioda u historiji zoološkoga rada u Srbiji. Bio je uslovljen s jedne strane pojavom profesora zoologije Živojina Đorđevića (1899), i s time moderniziranjem zoološkoga rada na univerzitetu a s druge strane osnivanjem Muzeja Srpske Zemlje, vezano s ličnošću Petra S. Pavlovića. (Prvi napor za osnivanjem Muzeja bio je učinjen 1895 od strane profesorskog društva). Oko obje te ličnosti okupili su se mlađi naučni radnici i amateri nauke (pomagači), te je ispitivanje zemlje (faune) mnogo i sistematski unaprijeđeno, a udaren je i solidan temelj čistog naučnog rada uz pomoć moderne laboratorijske i mikroskopske tehnike. P. Pavlović je, uz izdašnu pomoć profesora Dušana Stojićevića, naročito unaprijedio zoološke zbirke i knjižnicu Muzeja Srpske Zemlje, a zatim i poznavanje domaće faune (malakološke) Nove i Stare Srbije, koju je od domaćih prvi počeo obrađivati i domaće prosvjetne radnike za muzejski rad zainteresirati. Dušan Stojićević izradio je popis ptica (prvi 1904, s dodatkom u 1905, a drugi za Staru Srbiju i Makedoniju 1907) i pauka (1927 izdao: Narodna imena riba u Srbiji). Za unapređenje zooloških zbiraka Muzeja Srpske Zemlje mnogo su učinili pored mnogih drugih, naročito: Vladimir Brzaković, šumar, koji je neko vrijeme bio i pridijeljen Muzeju, Boža Dragićević, M. Davidović, St. Bošković, Milan Tomić, Linhart, Schulz i dr.

Poslije kratkog profesorovanja Đorđa P. Jovanovića, trećeg predavača i zastupnika zoologije na velikoj školi, odnosno univerzitetu, došao je za profesora prvi neliječnik Živojin Đorđević, koji je u početku i sam radio naročito na ispitivanju srpske faune, a u tome je poslu upućivao i svoje učenike. Tako je Nedeljko Divac obrađivao koleoptere (1898) i hemiptere Stare Srbije i Makedonije (a kasnije prešao i na citološku struku). Kasniji botaničar Nedeljko Košanin publicirao je popis koleoptera u Muzeju Srpske Zemlje (1904). Kad se Ž. Đorđević počeo baviti protozoama, prešli su i njegovi učenici na to polje: Nedeljko Divac, Dr. Momčilo Ivanić, a poslije i Dr. Borivoje M. Milojević, koji je u posljednje vrijeme prešao dalje na eksperimentalnu zoologiju, s kojom se skoro od početka svoga naučnoga rada bavio Vojvodanin Dr. Slavko Šećerov. Ovima su pridošli poslije rata zoolozi Dr. Siniša Stanković, koji se naročito bavi biologijom riba i slatkovodne faune u opće, i specijalista za primijenjenu entomologiju Dr. Pavle Vukasović. Primijenjenoj

entomologiji posvetio se i Dr. Mihailo Gradojević (docent poljoprivrednog fakulteta), a entomologijom bavi se S. K. Matić. Poslije rata nanovo je opremljen i uređen u novoj univerzitetskoj zgradi moderni Zoološki Institut. Pored naučnog rada modernizirana je i nastava; tako se na pr. drže i specijalni tečajevi iz hidrobiologije (Siniša Stanković) i mehanike razvića s genetikom (Borivoje Milojević). Osim toga ima na poljoprivrednom fakultetu i zavod za primijenjenu zoologiju (profesor Wagner). — Od zoologa iz oslobođenih krajeva pridonio je mnogo poznavanju faune i zoogeografskih prilika Južne Srbije Dr. Stanko Karaman (sada upravnik prirod. Muzeja u Skoplju), naročito u ihtiološkom i herpetološkom pogledu.

Pored zoološkog rada na objektima počeo je u toj periodi i življi rad na teoretskoj zoologiji. Najviše je u tom pogledu uradio Branislav Petronijević. Pored njegovih paleozooloških i ujedno komparativnih anatomskih radova o Archeopteryx-u ističe se pristupna akademska rasprava: Zakon korelacije i nekorelativno razviće (1921) i druga djela. Prvi srpski fiziolog, koji se odlično bavi i s problemima opće biologije, jeste profesor Dr. Ivan Gjaja. Ima uz to čitav niz pojedinih članaka, koji raspravljaju opća biološka pitanja na pr. Sime Trojanovića, Nedeljka Košanina, Ljube Davidovića, S. K. Matića, B. Jankovića i t. d.

Na prijevodnoj općoj zoološkoj literaturi radili su J. Žujović, N. Divac, V. Petković, S. Šećerov. Zoologije za više razrede srednjih škola dali su: Lj. Davidović, N. Ranojević, M. Tomić (prijevod Šmajlove, 1907), N. Divac (1924). Lj. Miljković dao je prijevod zoologije C. Claus-a (1899). Prvu knjigu zoologije za više škole izdao je Živojin Đorđević (1923 i II. dio 1927). Tu spadaju i Osnovi fiziologije Iv. Gjaje (1923), Zootomija Dr. Đ. Jovanovića (1892), Uputa za preparovanje životinja Ž. Đorđevića (1897).

I pored življeg domaćeg rada na ispitivanju srpske faune nastavili su stranci svoje istraživačke ekspedicije, naročito u južne krajeve Srbije. Madžari su osnovali zasebnu instituciju za ispitivanje balkanske faune i slali su svoje stručnjake, a slično i Česi. Prije početka Svjetskoga Rata sabirao je koleoptere na Peristeru kod Bitolja Fr. Rambousek i našao je neke nove forme. Bureš i Ilčev obradili su makedonske leptire u nekoliko publikacija, a A. Dimitrijev specijalno bitoljske (1909). O ortopterama publicirao je Ebner (1910), o paucima Drenski. Znatan je prilog Rebel-ov o leptirima (1911). Herpetološke su priloge dali Klaptocz-Siebenrock (1910), a ornitološke, pored Reiser-a, Lintia, a manje još i Krüper, Klaptocz i Fehringer.

I za vrijeme Svjetskoga Rata dosta je urađeno i od saveznika i od neprijatelja na upoznavanju južnosrpske faune. Englezi su se naročito zanimali ornitologijom: Clarke St. (1915), J. M. Harrison (1918) i A. G. L. Sladon. Od Nijemaca ispitivali su ptice, osim Doflein-a (Mazedonien, Jena, 1921), naročito Stresemann (1920), koji je obradio Doflein-ov materijal. Oko Skoplja su radili J. Gengler i R. Schlegel (1918), a oko Valandova-Dojrana Viereck (1917). Naročitu je ekspediciju vodio münchenski zoolog F. Doflein. Sabirao je, uz pomoć sabirača, sve vrste zooloških objekata i učio ih. Obradio je podrobno makedonske mrave (1920). Ostali sabrani materijal obradili su razni specijalisti, na pr. gujavice H. Ude. Pčele je opisao Friese. Osim toga ispitivali su komarce E. Martini (1919), hemiptere F. Schuhmacher (1918), koleoptera Kurt Müller (obradio G. Reineck 1922) i Förster; leptire Bugari Al. K. Drenovski (1921), Ilčev i Iv. Bureš, i Nijemac V. Alberti (1922) oko Drenova. O biologiji makedonskih himenoptera pisao je R. Meyer, o skakavcima Burz i dr.

Za madžarsku balkansku instituciju sabirao je naročito Csiki (1921). Taj materijal su obradili nekoliki stručnjaci (ribe Hankó, herpetološki materijal barun Fehervàry (1916 do 1918).

V o j v o d i n a. U Vojvodini nije bilo domaćeg naučnog rada, srpski objavljenog, i pored toga što je ona dala nekoliko zoologa. Vojvodina nije bila samostalna kulturno-politička jedinica, te nije imala pogodne naučne ili stručne zoološke institucije. Od kraja 18 vijeka dolazili su tu strani ispitivači i sabirači. Najprije su više dolazili austrijski Nijemci, a poslije Madžari. Srbi Vojvođani dali

[library stamp]

su dobre nastavnike i pisce prvih srpskih (i u opće jugoslovenskih) prirodnjačkih udžbenika (Gligorije Lazić 1836, Dr. Vuk Marinković 1851 i dr.). Najviše podataka o zoološkom radu i fauni Vojvodine sadrži djelo: Fauna regni Hungariae, što ga je izdalo madžarsko prirodnjačko društvo u Pešti o hiljadugodišnjoj proslavi. Mnogo je ispitivan Banat, ali većinom istočni brdoviti dio Banata, koji skoro sav pripada Rumunjskoj. Ravnica je manje ispitana.

Najznatnije djelo iz 18 vijeka s faunističkim podatcima o Vojvodini jeste djelo Ferd. Aloys. Marsili-a iz 1726 (Danubius Pannonico-Mysicus...). Nešto podataka za Vojvodinu ima i u djelu Johannes Grossinger-a iz 1794 (Universa historia physica regni Hungariae), koje sadrži i nešto slovenskih naziva. 1793/94 sabirao je leptire Joh. Hofmannsegg iz Dresdena, a 1809 je Vojvodinom putovao i ispitivao faunu bečki zoolog Natterer.

Intenzivniji rad madžarskih i austrijskih zoologa i sabirača razvio se tek u drugoj polovini 19 vijeka. Krajem prve polovine radili su intenzivnije u Vojvodini samo neki ornitolozi. 1837 pohodio je te krajeve znameniti njemački ornitolog Naumann. Banatsku avifaunu proučavao je 1840 barun Löbenstein (Ornithol. Notizen 1840, Naumannia 1850). 1840 i 1847 činio je ornitološke ekskurzije Robert Tobias (dva izvještaja štampao je u Abh. d. Nat. For. Ges. zu Görlitz). 1847 se u Banatu bavio Ed. Baldamus. Naročito je bogatstvo u pticama močvaricama privuklo mnoge lovce i ispitivače. 1852 dolazio je Ant. Fritsch (Eine Reise nach dem Banate, Journal f. Ornith. 1853). Od madžara učinio je ornitološki izlet na Tisu Peter Vajda (Madarászati kirándulás i Tiszához, Athenaeum, 1840). Življe su radili i lepidopterolozi. Oko 1820 sabirao je Bečlija C. Stentz i peštanski advokat Fr. Farkas i malo kasnije u temišvarskoj županiji J. Natly. Spisak baranjskih leptira publicirao je 1846 pečujski apotekar Th. Nendtvich. Opet u Pečuhu radio je oko 1850 na leptirima J. Habermann.

U drugoj polovini 19 vijeka radili su više Madžari. Za sisavce ima, pored starijih podataka S. J. Petényi-a i Blasius-a, rezultat sabiranja Hodeka i Zelebora i naročito publikacije gradačkog profesora A. Mojsisovics-a, koji je 1881 do 1893 pohađao beljska lovišta i južnu Vojvodinu u opće, i doprinio dosta poznavanju vertebratske faune, a 1897 izradio je opću sliku faune tih krajeva (Das Tierleben d. österr.-ung. Tiefebene). Pregled vertebratske faune dao je 1903 L. Tökes. Baranjsku faunu obrađivao je F. Várady (1896), a sjeverne krajeve Vojvodine J. Vánky, I. Nellay i Ad. Lendel (1899).

Najintenzivnije proučavana je ornis. Pelzeln je 1864 obradio materijal sabirača i preparatora Hodeka i Zeleborna. Prvi je i između 1873 i 1886 bio u više mahova na donjem Dunavu, kuda je 1892 dolazio i Lorenz v. Liburnau. Mnogo je radio K. Lakatos (od 1878 dalje), a u Temišvaru osnivač južnougarskog prirodnjačkog Muzeja Ludw. Kuhn, koji je publicirao čitav niz spisa o pticama Vojvodine (1887—1898). Poslije je on u Velikom Sentmiklošu osnovao Muzej za ornitologiju. Baranjsku ptičju faunu obradio je u zajednici s natšumarem Jos. Pfennigberger-om, A. Mojsisovics (Die Vögel des Drauecks u. d. angrenz. Gebiete, Ornith. Jahrb. 1895). Bogata ornitološka zbirka sabrana je na beljskom đobru (sada je u Beogradu), zatim u gimnazijama u Starom Vrbasu i Pančevu.

I u novije doba nastavljen je ornitološki rad u Vojvodini. U Belju je radio Béla Néher (1902 do 1906) i Pfennigberger; on je (1908), u zajednici s Rössler-om, obradio zbirku beljskog ritskog Muzeja (Das Riedmuseum von Béllye, Aquila, 1908). Mnogo priloga za ornitološku faunu dao je Dion. Lintia (između 1903 i 1909) u madžarskom ornitološkom časopisu Aquila i Természett. Füzetek. Oko Novog Sada i Titela radio je Korn. Szlávy (1908); oko Titela je radio i Em. Lowieser (1909 i dalje), a H. Schenk oko Starog Vrbasa.

Za amfibije i reptilije ima malo podataka. Pored starijih podataka Frivaldskog, važniji su radovi Teschler-a (1885), Tömösváry-a (1880), Steindachner-a (1863), Mojsisovics-a i Méhely-a. Više su ispitivane ribe. Heckel je 1847 izdao u Šopronu djelo o ribama u Madžarskoj, a, zajedno sa znamenitim bečkim ihtiologom Knerom, izdao je 1858 glavno ihtiološko djelo, koje obrađuje ihtio-

faunu čitave bivše monarhije. Bečki ihtiolog Steindachner obradio je 1863 riblji materijal, što su ga skupili Ferrari i Zelebor u Dunavu i Tisi. Nešto je radio 1876 Frivaldszky, obrađujući faunu temišvarske županije. O ribama Tise pisao je Czirbusz 1882 u organu Južnougarskog prirodnjačkog društva (sv. 6), isto tako i J. Pap (sv. 7). O beljskim ribama dali su podatke Ordódy Ludw. i Korizmich Lad. (»Die Herrschaft Bélye«, 1883). Ribe iz Dunava kod Baje opisao je Horváth Jer. Begejske ribe popisao je Borne (1886), a u Novom Sadu se bavio ribama neki Háry (1898). Priloge ribarskoj terminologiji dao je u Letopisu Matice Srpske Mojo Medić.

Fauna molusaka ravnih dijelova Vojvodine slabo je ispitivana. Nešto podataka ima u radu Talijana Strobela (1858), a ponešto je publicirao njemački malakolog Rossmaessler. Malo podataka su dali Frivaldszky i Lendel (1899). Mnogo intenzivnije su ispitivani insekti (naročito koleopteri). Pored Imre Frivaldszky-a (1865), koji je dao i prilog za literatursku faunu, naročito je mnogo uradio Frivaldszky János, a u zajednici s Pável János-em za bivšu temišvarsku županiju. Temišvarske koleoptere je obradio 1875 Szmolay. Od njemačkih koleopterologa dolazili su ili obradili: 1877 E. Reitter, M. Hopfgarten, 1881 Bodemeyr- - Heinrichen, 1896 Ganglbauer i t. d. Sve insekte obradio je Tömösváry Ödön (1886: »Délmagyarország állattani tekintetben«) s dodatcima od Mocsáry-a i drugih.

Leptirsku faunu obrađivali su u Pečuhu 1867 V. Vietel (iz Moravske, a rezultati su publicirani 1894) i liječnik E. Kaufmann (1880—1895); u Banatu naročito Pável (u Temišvaru »Délmagyarország lepkefaunája«), pa profesor gimnazije u Temišvaru Szálkay Gyula (1879, 1881—82). Mnogo podataka ima u djelu Fauna regni Hungariae (Ludw. Abafi-Aigner). Srazmjerno veoma dobro je ispitivana himenopterska fauna. Najviše je uradio (uz pripomoć Pávela) Al. Mocsáry od 1884 pa dalje. Opnokrilce živog pijeska obradio je Sajó (1882) i poslije Ludw. Biró (1885), naročito osobitosti deliblatskih pijesaka. 1886 dolazio je znameniti njemački himenopterolog Friese. Među sabiračima bio je i J. Stipanić. Diptere obrađivali su, pored Szálkay-a, Tömösváry (hiponomidi donjeg Dunava i golubačka mušica), oba Frivaldszky-ja (1851 pa dalje), u Baranji Thalhammer i Ferd. Kovacz (1873), a sabirali su i Mocsáry, Biró i Pável. Hemiptere je u temišvarskom Banatu sabirao Rud. Anker (1854), nešto Frivaldszky i Tömösváry, a najviše Géza Horváth (poslije direktor madžarskog narodnog Muzeja u Pešti) proučavao je od 1868 dalje naročito faunu pjeskovitih krajeva. Stonoge je nešto nakupio Tömösváry i Daday (1889), koji je nešto doprinio i poznavanju račića u Vojvodini (Vršac, Palić). Pauke je najbolje obradio Otto Hermann u velikoj monogrifiji (1876 do 1879), gdje ima dosta podataka o Vojvodini. Pauke je još obrađivao Chyzer a u Fauna Regni Hungariae obradili su pauke Chyzer i poljski specijalista Kulczynski. Od faunističnih priloga za poznavanje crva važniji je rad Örley-a o oligohetama (1880—1886, materijal iz Sombora), rad Bartsch-a o rotatorijama (1897) i Pančevca Ludw. v. Grafa o turbelarijama (1882).

L i t e r a t u r a: Ljubomir Miljković, Jestastvenica u srednoj školi (1909); P. S. Pavlović, Jestastvenička struka u Srbiji (Glasnik Muz. Društva za Slovenijo, 1, 1919—1920). Godišnjaci Srpske Kraljevske Akademije i publikacije Muzeja Srpske Zemlje; Sp. Brusina, Jedan decenij naše zoološke literature (Rad, 1880); Zoologija i Hrvati (Rad, 1885); J. Hadži, Prirodoslovna istraživanja Hrvatske i Slavonije (Hrvatska Njiva, 1917); Članci V. Ćorovića, Apfelbecka i Reisera u Glasniku Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 26, 1914; Fauna Regni Hungariae. — Botanik und Zoologie in Oesterreich in den J. 1850—1900, izdalo Zoološko botaničko društvo u Beču (1901); Izvestija dež. Muzeja u Ljubljani i Glasnik istog Muzeja; Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva; Biografije zoologa od Dra Miroslava Hirtza (Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 35, 1926); Dr. Sima Prodanović, Istoriski dokumenti o nekim životinjama (Priroda, 17, 1927); Luc. Marčić, Dubrovački Muzej (Priroda, 17, 1927).

J. Hadži.

ZOOLOŠKI ZAVOD. V. Seminari Univerziteta.

ZORA. 1. Đačko udruženje Srba đaka u Beču. Osnovano je krajem 1863, kao književno društvo. Iz početka je bilo samo studentsko udruženje; kasnije su članovi Z. mogli biti i gimnazisti, pa i trgovci i zanatlije. Rad je u prvo vrijeme bio: čitanje djela, ocijenjivanje, predavanja, deklamacije i pjevanje, održavanje veza sa srpskim i slovenskim omladinskim društvima, naročito držanje svetosavskih besjeda i proslave znamenitijih Srba. 1866 Z. su pristupili svi Srbi đaci u Beču, i na prijedlog Vladana Đorđevića, tada društvenog tajnika, Z. je pozvala sva srpska omladinska udruženja na sastanak u Novom Sadu. Na prvoj omladinskoj skupštini (v. Ujedinjena omladina srpska) Z. je igrala vidnu ulogu preko svojih agilnijih članova, i bila je tada izabrana za književnog zastupnika omladine. U njoj se u to vrijeme naročito radilo na patriotskoj poeziji. Pored toga u tom periodu Ujedinjene omladine (1866 do 1872) Z. se bavila i politikom, pored uobičajenog književnog rada, naročito traženjem veza sa slovenskim, a posebno s jugoslovenskim đacima.

1873 do 1888 u Z. su se pokazivale realnije težnje, jače interesiranje članova za krupnija pitanja, za prirodne nauke, naročito za samoobrazovanje omladine, za demokratske i socijalističke ideje, pored uobičajenih i stalnih prepiraka i pocijepanosti. — Historički događaji osamdesetih godina, važni po srpski narod, uticali su da se Z. naročito bavi politikom i nacionalnim pitanjima, zbog čega je često dolazila u sukob s vlašću, koja je nadzirala njen rad. Od 1888 rad u Z. bio je jednostavan; sastojao se u vršenju administrativnih poslova, u priređivanju proslava zaslužnih Srba i u vršenju običnih zadataka, najviše posvećenih čitanju djela pojedinih članova. 1904 i 1905 bio je rad življi; tada je Z. izdavala Omladinski Glasnik. Tako isto za vrijeme balkanskih ratova i neposredno pred Svjetski Rat u Z. je bio rad nešto življi, pod uticajem jugoslovenskih ideja, koje su tada dobivale svoj definitivni oblik. Za vrijeme rata 1914—1918 Z. nije radila; poslije je produžila rad, ali bez jačeg djelovanja.

B. Miljković.

2. List za zabavu, pouku i književnost. Prvi urednici bili su Aleksa Šantić i Svetozar Ćorović, kasnije Jovan Dučić i Atanasije Šola. Z. je izlazila jedanput mjesečno u Mostaru 1896—1901 i bila je najbolji književni hercegovačko-bosanski list.

U. Dž.

3. Omladinski časopis. Z. je izlazila u mjesečnim sveskama 1910—1912, kao glasilo srpske napredne omladine u Beču. Vlasnik je bilo akademsko društvo Zora. *U. Dž.*

ZORANIĆ PETAR (1508, Zadar). Zoranići su iz stare plemićske porodice Tetačića, koja je imala svoj posjed ispod Velebita u Lici. Pjesnikov pradjed preselio se u primorje u grad Ljubu, između Ražanca i Nina, a djed Petrica stalno se nastanio u Ninu. Kad su krajem 15 vijeka započele navale turske na Nin i čitavu zadarsku okolicu, sve se povlačilo u utvrđeni Zadar, sjedište mletačke vlasti u Dalmaciji, pa je tamo došla i porodica Zoranića. Kad su turske navale prestale, Z. je živio u Ninu i rado isticao, da je porijeklom Ninjanin. Bio je svjetovnjak; u Ninu je bio sudac i vršio vojničke službe. — 1536 Z. je napisao Planine (Mletci, 1569), pastirski roman u stihovima i u prozi. Prva njegova pjesnička djela Ljubveni lov i Vilenica poznata su samo po imenu, jer ih Z. spominje u Planinama. — Z. se ugledao pišući Planine na pastirski roman Arcadia talijanskog pjesnika Jakova Sanazzara (1458—1530), stvorivši ipak izvorno pjesničko djelo. Planine su prvi hrvatski roman, a Z. je prvi hrvatski pripovjedač. — Z. je pisao svoje djelo u vrlo teškim prilikama. S jedne strane, u to su doba Turci ugrožavali opstanak hrvatskog naroda, a s druge strane vršen je politički pritisak mletački i započeo je proces potalijančivanja narodne inteligencije. Zato su Planine prožete velikom ljubavlju prema rođenoj grudi, prema narodu i narodnom jeziku, i one su najrodoljubivije pjesničko djelo naše stare književnosti. Pjesnička odbrana hrvatske nacionalne ideje podsjeća nacionalizam romantičara 19 vijeka.

L i t e r a t u r a: T. Matić, Zoranić's Planine und Sanazzaro's Arcadia (Archiv, 19, 1897); T. Matić, Petar Zoranić (1909). *B. Vodnik.*

ZORE JANEZ DR., profesor univerziteta (19/12 1875, Bogneča Vas, kod Trebelnog, ljubljanska oblast). Z. je učio gimnaziju u Novom Mjestu (1886—1894), bogosloviju u Ljubljani (1894—1898), a teologiju na univerzitetima u Innsbrucku, Parizu, Lyvenu i Rimu (1900—1904). 1911 do 1919 bio je profesor bogoslovije u Ljubljani, a od 1919 profesor je univerziteta u Ljubljani. Glavni radovi Z. su: V tem znamenju boš zmagal (1913, o kršćanstvu prvih vijekova), Življenje svetnikov, 4 sv. (1917—1923). *M. Kos.*

ZORE LUKA (1846, Cavtat — 9/12 1906, Cetinje). Poslije studija u Beču, kod Miklošića, bio je profesor gimnazije u Dubrovniku 1870—1871 i 1878—1901, zatim upravitelj gimnazije u Kotoru 1872 do 1877, učiteljske škole u Arbanasima (kod Zadra) 1894 do 1896, školski inspektor u Bosni 1890—1894; od 1883 zastupnik u dalmatinskom saboru, a od 1897 u carevinskom vijeću u Beču. Pred kraj života bio je Z. odgojitelj crnogorskog kneza Petra. — Z. se bavio leksičkom stranom riječi (O ribanju, Paljetkovanje, Dubrovačke tuđinke i sl., v. Arkiv za povjestnicu, 10, program zadarske gimnazije 1868/69 kotorske 1875/76-76/77, dubrovačke 1870/71, 1880/81, 1887/88, 1889/90; Rad, 108, 110, 114, 115, 138, 170; Spomenik, 26)). Bavio se i ispitivanjem djela dubrovačkih pjesnika (Čubranovića, Rad, 27, Stari Pisci Hrvatski, 8, Gundulića, Rad 39, 55, 63, 94; eroikomične poezije, Rad 71; isp. i polemiku s Pavićem o dubrovačkoj književnosti, Rad, 34). 1877—1884 uređivao je dubrovački Slovinac, književni list. Svoj pjesnički vijenac Objavljenje, popravljen, preštampao je iz Slovinca (1883, 1884) zasebno 1899, pod pseudonimom Milivoj Strahinić. *A. B.*

ZORICA, dječji list. Z. je izlazila četiri puta mjesečno u Beogradu 1897 do 1904. Urednici su bili Mih. Jović i Mih. Sretenović. U svoje vrijeme, kao novine za djecu i kao poučan list, Z. je bila najbolji list za učenike osnovnih škola. *U. Dž.*

ZORIČIĆ MILOVAN, hrvatski statističar (10/8 1850, Zagreb — 30/10 1912, Zagreb). Svršio je gimnaziju u Zagrebu, a učio je prava u Zagrebu i u Grazu, naročito je izučavao narodnu ekonomiju. Spočetka se bavio novinarstvom. Kad je osnovan Zemaljski statistički ured u Zagrebu (1875), stupio je u taj ured, pošto je prije toga proučio u inostranstvu uređenje državnih statističkih institucija. Predana mu je uprava statističkog ureda, na kome je poslu pokazao osobiti organizatorski duh i sistematičko znanje. Prvo je izradio radnu osnovu statističkomu uredu (1875) i spremio Statistički ljetopis, kao prvu službenu publikaciju, u kojoj je saopćivao povijest hrvatske statistike i njezine zakone. U službenim publikacijama dao je rasprave: Financijalno gospodarstvo hrv.-slav. Krajine (1872—1876), Statistika vjeresijskih zavoda (1847—1877), Popis žiteljstva i domaće stoke od 31/12 1880 u Hrvatskoj i Slavoniji, Statistika ratarske produkcije 1885—1895 u 3 sv., Popis žiteljstva od 31/12 1900 u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, Glavni rezultati popisa stoke od 24/3 1911 u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. 1893 pokrenuo je Z. izdavanje Glavnih izvještaja o stanju usjeva i o gospodarskim prilikama u opće, u kojima je i sam često pisao. 1899 izdao je uspjele Mjesečne statističke izvještaje. Jedni i drugi su izvještaji nastavljani do 1917.

Osobita je zasluga Z., što je zasnovao i potpuno razvio sistem u epohalnom djelu Statističkog godišnjaka, kojeg nije mogao da dovrši, nego je prva knjiga (do 1905) izašla poslije njegove smrti 1913. Važnije su radnje Z. u Vijesniku statističkog ureda: Predbježni rezultati popisa žiteljstva 1890 u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, Nekoji važniji rezultati popisa žiteljstva 1890 u glavnom gradu Zagrebu, Požari na zgradama i na polju u Hrvatskoj i Slavoniji 1874—1889, Naši iseljenici u Sjedinjenim Državama Američkim, Gospodarstva po opsegu i t. d. Pisao je članke i u Radu, Liječničkom Vijesniku i u Statistische Monatschrift. Izdao je: Statističke crtice (1895) i Obrt, trgovina i promet po popisu 1900. Sudjelovao je gotovo na svim međunarodnim statističkim kongresima, gdje je iznio važne rasprave: O demografskim prilikama kraljevine Hrvatske i Slavonije i O seljačkim zadrugama.

Ne samo svojim književničkim statističkim radom, već i radom oko solidne izgradnje hrvatske službene

statistike, Z. je stekao zasluga, koje još i sada vrijede u uređivanju statistike današnje naše države. Svim zakonskim osnovama o statistici i naredbama za vršenje izviđaja sve do svoje smrti on je autor.

R. Signjar.

ZORIĆ SIMEON, general (1743 — 6/11 1799, Šklov). Potomak je porodice Nerandžića, srpskih emigranata u Rusiji. Posinio ga je general Maksim Zorić, Srbin u ruskoj vojsci. Kao mladić učestvovao je Z. u sedmogodišnjem ratu i odlikovao se hrabrošću; isto tako u ratu protiv Turaka 1768—1774. Teško ranjen bio je zarobljen od Turaka i oslobođen tek 1775. Postao je, radi svoje mladosti i ljepote, ljubimac carice Katarine II. Proizveden je za generala i dobio je bogate poklone u novcu, nakitu i dobrima. 1778 otpušten je iz dvora i nastanio se na dobivenom dobru u Šklovu. Pomagao je Dositeja Obradovića i mnoge druge Srbe. Čuvena je njegova oficirska škola za sirote plemiće, osnovana 1778, koja je 1797 pretvorena u državnu.

Literatura: M. S. Moskovljević, General S. Nerandžić-Zorić (S. K. Glasnik, 31, 1913); J. Skerlić, Pisci i knjige, 6 (1913).

V. Ć.

»**ZORKA**«, prvo jugoslovensko društvo za kemičku industriju na dionice u Zagrebu, s tvornicom u Subotici. Osnovano je 1906, a od 1920 nosi današnje ime. Kapital je 3,250.000 dinara. Izrađuje superfosfat, sumpornu kiselinu, galicu, solnu kiselinu i t. d. Zaposleno je oko 200 radnika.

S. P.

ZORKO JOVAN, violinista i direktor muzičke škole u Beogradu (23/4 1881, Beograd). Učio je u Beogradu gimnaziju, a konzervatorijum u Moskvi. Učenik je Ivana Gržimalja Vasilija Safonova. Priređivao je kamermuzičke koncerte u Srbiji, a naročito u Beogradu 1907—23 s kvartetom Slatin-Zorko.

K. M.

ZRIN, selo u Hrvatskoj, u primorsko-krajiškoj oblasti, srez Dvor, od Dvora 15 km k sjeveru, uz potok Grabovnicu, koja, slivši se s Javornicom, utiče u Žirovac, a Žirovac kod Dvora u Unu. Ima 686 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu. Selo se zove po gradu Zrinu, čije se razvaline ondje nalaze. Po njemu su se i Bribirski knezovi Šubići prozvali Zrinski (1347), pa i čitava ona gora (Samarica), u kojoj se grad nalazi, Zrinjskom Gorom.

J. M-n.

ZRINSKA KATARINA, kći Vuka Krsta Frankopana, žena Petra Zrinskoga (oko 1625, Bosiljevo — 16/11 1673, Štajerski Graz). Imala je tri kćeri: Jelenu (udatu za F. Rákoczy-a), Juditu i Auroru, i sina Ivana Antuna. Polovicom septembra 1664 putovala je u Veneciju, da stupi u dodir s francuskim poslanikom, biskupom Petrom de Bencijem (v. Zavjera hrvatskih i ugarskih velikaša). Za vrijeme zavjere vršila je važne misije. U aprilu 1670, kad joj je muž otišao u Beč s Frankopanom da zatraži milost, ostala je u Čakovcu u opljačkanom gradu, do 15/7 1670, a onda je poslana u Graz, gdje je živjela u oskudici. U februaru 1672 smjestili su je u manastir dominikanka u Grazu. Tu je poludjela i umrla. 1661 izdala je molitvenik, pod naslovom Putni Tovaruš, koji je sastavila iz više njemačkih knjiga.

Literatura: R. Horvat, Zator Zrinskih i Frankopana; u djelu Posljednji Zrinski i Frankopani; Šegvić i Rožić, Neoteta baština; u istom djelu; Deželić, Bibliografija; u istom djelu.

M. P-g.

ZRINSKI JURAJ KNEZ, ban hrvatsko - dalmatinsko - slavonski (1622 do 1626 (1598 — 18/12 1626). Dok su tudinci generali gospodarili u Hrvatskoj, Z. je, sa 12.000 konjanika, ratovao u tuđini s carskim generalom Waldsteinom. Nagla i rana smrt Zrinskoga dala je povoda pričanju, da ga je Waldstein otrovao.

M. P-g.

ZRINSKI NIKOLA GROF, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1647 do 1664 (1/5 1620, Čakovac — 18/11 1664, Kuršanečki Lug, kod Čakovca). Sin je bana Jurja Zrinskoga, a praunuk Nikole Sigetskoga. S bratom Petrom izgubivši u ranom djetinjstvu oca, primio je prvi odgoj od matere Madžarice Magdalene Széchy. Z. je u Grazu svršio humanističke nauke, a odatle je otišao u Trnavu, u jezuitski zavod za velikašku mladež. U Trnavi je Z. zavolio naročito madžarski jezik i narod, ali ipak ne toliko, da bi se odrekao svoga hrvatstva i smatrao Madžarom. Putovao je u Italiju s bratom Petrom. Tu se naročito odu-

ševio za Tassa i Macchiavellija. 1637 ratovao je s Turcima kod Kanjiže. Od tada mu je rat bio glavno zanimanje. 1638 podijelio je Z. ukupni posjed Zrinskih s bratom Petrom tako, da su oba ostali kao savlasnici u Čakovcu i Ozlju. 1646 pridružio se Z. hrvatskoj banskoj vojsci i s uspjehom je ratovao sa Švedima i njihovim saveznikom Jurjem I. Rákoczyjem. Kralj Ferdinand III. imenovao ga je za »generala hrvatskih četa«. 27/12 1647 postao je Z. ban hrvatski. 1649 razdijelio se od brata Petra, uzeo je Međumurje s Čakovcem i ostale posjede u Ugarskoj i križevačkoj županiji.

Z. je bio stalno u borbi s Turcima. Pored toga se bavio i poezijom (najznatnije pjesničko djelo: Adriaitengernek Syrenaja.) Cilj mu je bio stalna, dobro disciplinirana vojska, s kojom će se započeti ratovanje za oslobođenje od Turaka, ali bez austrijske pomoći. 1652 pobijedio je Turke kod Kostajnice. 11/1 1655 stvoren je važan zaključak hrvatskog plemstva, kojim je ono izjavilo, da Hrvatska i Slavonija žive s Ugarskom u slobodi, pa zato da se hrvatski poslanici na ugarskom saboru postaraju, da nestane izraza »podjarmljene strane«, da se u buduće upotrebljava jedino zakoniti izraz kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. 1660 navalio je Z. na Kanjižu, ali je po nalogu iz Beča morao odustati od opsade. 1661 počeo je da gradi na sastavcima Mure i Drave novu tvrđavu, kojoj je dao ime: Novi Zrin. 1663 uspješno je ratovao s Turcima. 1664 preduzeo je i uspio da razori kod Osijeka veliki most preko Drave, što ga je sagradio Sulejman. Ljudevit XIV. dao mu je naslov pair-a i poslao mu je 10.000 talira gotovog novca. Poslije sramnog mira u Vašvaru stupio je Z. u dodir s Ljudevitom XIV. i nudio mu svoju i bratovu službu s ciljem tajnoga saveza. Ali prije nego što je zavjera mogla da se izvrši (v. Zavjera hrvatskih i ugarskih velikaša protiv cara Leopolda), nastradao je u lovu nedaleko od Čakovca u Kuršanečkom Lugu, smrtno ranjen od vepra.

L i t e r a t u r a: F. Šišić, Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine; u djelu: Posljednji Zrinski i Frankopani; Deželić, Bibliografija; u istom djelu. *M. Prelog.*

ZRINSKI NIKOLA KNEZ, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1542 do 1556 (1508 ili 1518, Zrin [?] — 7/9 1566, Siget). Prije nego što je postao banom, bio je u vezi s odmetnikom Kazijanerom, komu je dao i grad Kostajnicu. 1539 izdao ga je i pogubio, što su mu savremenici mnogo zamjerili, ali je time učinio uslugu kralju Ferdinandu I. i stekao njegovu milost. Proslavio se u boju s Turcima kod Pešte (1542). Uskoro poslije toga bio je Z. imenovan za bana. 1544 učinio je sa šurjakom Frankopanom u Zagrebu ugovor o zajednici dobara i međusobnom nasljeđu. U odbrani kraljevstva njegovo nastojanje nije imalo uspjeha, jer je slabo bio pomagan od kralja. Turci su stalno napredovali. 1546 ustupio je kralj Ferdinand Z. za dug gradove Čakovac i Strigovo u Međumurju. Od toga se doba težište Zrinskih prenijelo iz Zrina u Čakovac. Z. kao ban nije mogao spriječiti Turke u zauzimanju nekih gradova, ali je u teškim prilikama spasao Hrvatsku i Slavoniju, da ih Turci sasvim ne zauzmu. 1556 dao je ostavku na bansku čast, ali se i dalje starao oko odbrane svojih gradova na hrvatskoj Krajini oko Une, dok nije na svoju molbu postao sigetski kapetan. 1563 imenovao ga je Ferdinand za vrhovnog kapetana Ugarske na desnoj obali Dunava. 1566 za pohoda Sujelmanova na Ugarsku Z. je poginuo pri odbrani tvrđave Sigeta.

L i t e r a t u r a: Mesić, Zrinska Zvijezda, Tristoljetnik Sigetskim junakom. Dio I., Život Nikole Zrinskoga (1866); V. Klaić, Povjest Hrvata, V. (1911). *M. Prelog.*

ZRINSKI PETAR GROF, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1665 do 1670 (6/6 1621, Vrbovac — 30/4 1671, Bečko Novo Mjesto). Poslije završenog odgoja (v. Zrinski Nikola grof) nastanio se u Ozlju. Tu je dolazio u dodir s karlovačkim generalom, Vukom Krstom Frankopanom Tržačkim, na glasu junakom i vojskovođom, i s njegovom familijom. Sa sinovima Vukovim zajedno je četovao protiv Turaka, a 27/10 1641 vjenčao se s Vukovom kćeri, Anom Katarinom Frankopan. 1647 učestvovao je u ratu sa Švedima, valjda već tada kao kapetan žumberačkih uskoka. Z. je na češkom bojištu vojevao s velikim uspjehom. Jednom prilikom je kod Budjejovica spasao kralja Ferdinan-

da III. od švedskoga ropstva. Poslije toga je stalno ratovao s Turcima, ali je ipak bio u sporu s njemačkim krajiškim oficirima, naročito s generalom Herbertom Auerspergom. 1653 mu je iz Beča zabranjeno da ratuje s Turcima na Kreti. Zato je Z. 1654 ratovao po kopnu i moru u Dalmaciji, kao mletački saveznik. 1655 pobijedio je Turke kod Visibabe, blizu Perušića. Ovaj uspjeh pribavio mu je čast velikog kapetana ogulinskog, senjskog i svega Primorja. 1663 provalio je Z. duboko u tursku zemlju, popalio više tvrđava i zaplijenio bogat plijen. Iste godine 16/10 pobijedio je Ali-pašu Čengića kod Jurjevih Stijena, blizu Otočca. I sam Ali-paša pao je u Z. ruke. Poslije Vašvarskog Mira, u sporazumu s bratom Nikolom, započeo je akciju oko saveza s Ljudevitom XIV. (V. Zavjera i t. d.). 24/1 1665 imenovan je za hrvatskog bana. — 1660 štampao je Z. u Mletcima pjesničko djelo: Adrijanskoga mora Sirena, parafrazu madžarske Zrinijade brata Nikole.

L i t e r a t u r a: F. Šišić, Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine; u djelu: Posljednji Zrinski i Frankopani; Šegvić-Rožić, Neoteta baština; u istom djelu; Drechsler, Posljednji Zrinski i Frankopani II. Neoteta baština, u Savremeniku (1909); V. Deželić, Bibliografija; u djelu: Posljednji Zrinski i Frankopani. *M. Prelog.*

ZRINJSKA GORA (SAMARICA), planina u Hrvatskoj, između rijeka: Une - Baštre - Bužanske - Glinice-Gline-Kupe-Save, južno od Petrinje. Najveći visovi od zapada na istok su: Rudinice (411 m), Mesajić-brdo (531 m), Dikavac (584 m), Prisjeka (615 m), Duga Kosa (485 m), Vranova Glava (476 m); na sjeveru: Međugorje Brdo (484 m), Romanovo Brdo (475 m), Metla (414 m); na jugu: Čulumak (570 m), Ljubina (604 m), Hljeb (509 m). Podnožjem planine vode ceste: Kostajnica—Bosanska Krupa, Petrinja—Glina—Bosanska Krupa, Dubica—Sisak—Petrinja, željezničke pruge: Sisak—Glina—Karlovac, Sunja—Kostajnica—Bosanska Krupa, a preko gore vodi nekoliko kolskih puteva. *P. V.*

ZRMANJA. 1. Rijeka Hrvatske i Dalmacije, pritok Jadranskog mora. Izvire iz snažnog vrela pod Velebitom (Nad Vrelom 730 m), na visini oko 400 m. Počinje teći na jug, ali poslije 14 km skreće pod pravim kutom i dalje u glavnom teče k zapadu do utoka u Novigradsko more, koje je kanalom vezano s Jadranom. Nekad je na svome donjem toku vjerovatno tekla podzemno, o čemu svjedoči zaostali prirodni most nad jednim od njenih pritoka. Iznad Obrovca ima nekoliko slapova od 7 do 100 m na kilometar dužine, a ispod njega obrazuje do 40 m široke bare. Dužina toka je 79 km, a površina poriječja neodređena — može kolebati od 907 do 2.404 km^2. Hidraulička snaga pri srednjem najmanjem vodostaju je 6.230 HP. Glavni su joj pritoci: Krupa (s Otučom) i Ričica. Na donjem toku, do Obrovca, plovna je za male brodove.

L i t e r a t u r a: Milan Šenoa, Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj (Rad, 143, 1900). *P. V.*

2. Dolina uz gornju Zrmanju u Hrvatskoj, 7 km duga, veže s jugoistoka planinu Velebit (Kom 1.000 m). Cvjetna je i rodna, dozrijeva i vinova loza, te se nekad zvala Vinodol. Dolinom prolazi »dalmatinski drum« Gospić—Knin. U sjevernom kraju doline su razvaline grada Rakovnika, a u južnom grada Zvonigrada, oba nekad znatni kao ključevi Zrmanjskoga klanca. — Oko 1220 sjedio je u Zvonigradu lučki plemić Višan, rođak bribirskoga kneza Grgura Šubića, veliki privrženik bogumila. Kasnije su mu vlastela bila knezovi Nelipići, Frankopani i Kurjakovići, još 1509 Ivan Karlović. Preturio je 1526 do 1698 tursko gospodstvo, poslije je razvalio s nemara krajiške vojne uprave. *J. M-n.*

ZRNIĆ LUKA, profesor realke (3/10 1869, Bistrica, kod Prijedora, Bosna). Gimnaziju i veliku školu svršio je u Beogradu (1893). Poslije svršenih nauka bio je nastavnik na učiteljskoj školi u Jagodini, a zatim na II. beogradskoj gimnaziji. 1905/06 slušao je predavanja na univerzitetu u Leipzigu i na Sorboni u Parizu. Izradio je udžbenike iz opće i (u društvu sa St. Stanojevićem) srpske historije za srednje škole. Bavio se publicistikom i prevodio je s francuskog jezika. *D. P.*

ZRNJE, đerdan od nanizanih đinđuha. Nosi se u Baranji. *N. Z.*

ZRZE, manastir Preobraženja, u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na sjevernom obodu Prilepskog Polja, iznad sela Z., a pod planinom Baba. Crkvu Preobraženja podigao je za vlade cara Dušana (1345—1355) monah German. Bratanci (ili sestrići) prvoga ktitora, mitropolit Jovan Zograf i jeromonah Makarije Zograf, brinuli su se o manastiru za vlade kralja Vukašina (1366 do 1371) i kralja Marka (1371—1394). Po smrti kralja Marka i za najezde Turaka (1394) manastir je za kratko vrijeme opustio, a oko 1400 obnovio ga je Konstantin Kmet sa sinovima Jakovom, Kalojanom i Dmitrom. Od tada pa sve do novijeg doba pod Turcima manastir izgleda nije nikako napuštan. — Pored starog slikarstva dodavano je novije: ikone (1530), dopune slikanja crkve (1593, 1599), naslikana je preprata (1636), bilježe se ktitori (1710), nove dopune slika na zidovima crkve (1740). Sredinom 18 vijeka, u jeku pljačkaških pohoda i nadiranja Arnauta u ove krajeve, zasjeo je u Manastirsko Kalište, u staroj manastirskoj tvrđavi, odmah iznad manastira, arnautski vojvoda Matlija, i odatle je radi pljačke ispadao. Protiv njega je sam sultan poslao vojsku, i, da bi odmetnika uhvatio, topovima je tvrđavu uništio. Tada je manastir opljačkan.

Od početka 19 vijeka manastir je počeo više da napreduje no ranije. Podizani su novi konaci, pribrano je manastirsko imanje, 1837 nabavili su iz Novog Sada zvona za crkvu »ktitori jereji Kristofor i Konstantin Đeorđevič žiteli Zerzeski«. 1842 obnovljena je česma u manastirskom dvoru. Pored glavne, stare crkve, u novije je vrijeme podignuta »Čobaninova Crkva«, sasvim prosto naslikana (posnom bojom), s puno grčkih zapisa i natpisa. Iza crkve su u dvoru razvaline »Kula kralja Vukašina«, gdje je sačuvan zid, i na njemu je prijepis zapisa o osnivanju manastira i njegovom životu do prvog doba pod Turcima. Cijela crkva zidana je od kamena i cigala, i okrečena; pokrivena je crijepom i pločama. Dosta je prostrana, doziđivana i bez plana nema arhitektonske vrijednosti. Ali je od velikog značaja s dobro očuvanog srpskog sredovječnog i kasnijeg slikarstva, i kao više dobro očuvan spomenik srpskog sredovječnog napretka i kulture, koja za sve vrijeme pod Turcima nije ugasnula.

O manastiru se brinu seljaci, najviše iz sela Z. (po kome je ime manastira; nekad se čuje i Zerze). U selu Z. ima ostataka više starih crkava: Preobraženja, Sv. Tanasa, Sv. Filipa, Sv. Arhanđela. Pod selom na Trgovištu ima tragova starog grada. Cijela okolica manastira Z. obiluje trgovima starog srpskog života, i još starijeg, praslovenskog.

L i t e r a t u r a: J. Hadži-Vasiljević, Prilep i njegova okolina (1902), 110—132; V. R. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji (1924), 31

V. Radovanović.

ZUBAČA. V. Brana.

ZUBERCI, na ženskom prsluku sprijeda, kod otvora, od čohe isječena cik-cak šara. Nosi se u Vojvodini.

N. Z.

ZUBNI LIJEČNICI su liječnici specijaliste za zubno liječenje, koji su se usavršili u svojoj struci najmanje godinu dana. Z. L. imaju pravo i na rad zubne tehnike, za koji mogu uzimati, kao pomoćno osoblje, zubne tehničare i zubnotehničke praktikante. Položaj Z. L. je reguliran pravilima o Z. L. i zubnim tehničarima (Službene Novine 6/9 1919 i 24/4 1920), Rješenjem o izmjenama u pravilima o Z. L. i zubnim tehničarima (Službene Novine 16/4 1924). *V. S.*

ZUBNI TEHNIČARI se uče svojoj vještini u domaćim zubno-tehničkim školama ili na strani. Oni smiju vršiti samo one poslove, koji ne iziskuju nikakvu manipulaciju u ustima bolesnikovim, a to su: izrada pozitiva pojedinih zubiju, dijelova vilice ima kojeg drugog sastavnog dijela usne duplje na osnovu negativa, dobivenog od zubnog liječnika i izrada umjetnih zubiju, vilica i ostalih dijelova na osnovu dobivenih pozitiva. Dozvolu za rad Z. T. izdaje ministarstvo narodnog zdravlja, koje vodi i kontrolu nad njihovim radom. Položaj Z. T. je reguliran pravilima o zubnim liječnicima i Z. T. (Službene Novine 6/9 1919 i 24/4 1920), Rješenjem o izmjenama u pravilima o zubnim liječnicima i Z. T. (Službene Novine 16/4 1924), i programom za polaganje ispita za dentiste i Z. T. (Službene Novine 1/6 1921). *V. S.*

Z. T. ima u zemlji 172. Od njih se traži, da imaju, pored opće spreme, praktičnu školu, i da polože ispit. Pravo za rad daje im ministarstvo narodnog zdravlja. U izvjesnim pokrajinama, do izjednačenja zakona, tehničarima daje pravo na rad ustanova ministarstva trgovine. Z. T. imaju prava da vrše samo tehničke poslove. *D. P-ć.*

ZUBNO LIJEČNIŠTVO U ŠKOLI I VOJSCI. Prema jednoj našoj statistici (Dr. M. Đ. Popovića) školska djeca u srednjim školama kod nas imaju 91% kvarnih zuba, a rekruti u gradovima 80%, dok rekruti sa sela imaju samo 35%. Rekruti iz Beograda imali su 95% kvarnih zuba.

U Srba je ustanovljena prva zubna stanica za vojsku 1904 u Beogradu. Za vrijeme rata postajala je takva stanica u Vodenu, kroz koju je prošlo 13.000 bolesnika. (Osnovana je prilozima Engleskinje Miss Tabutt.)

Danas postoji više zubnih stanica pri vojnim bolnicama, a i zubne školske klinike, kao i privatne zubne klinike, pristupačne najširim slojevima naroda.

M. P-p-ć.

ZUBUN, ženska i muška haljina od sukna bez rukava. Sastavljena je iz tri dijela. Razne je veličine i s ukrasima. U Srbiji je mahom izobičajena, a nosila se u svim okruzima. Sada se nosi u Staroj Srbiji, Makedoniji, Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Dalmaciji. Muški Z. su kratki do struka, dok su ženski razne dužine i s više ukrasa. *N. Z.*

ZUPAN IGNAC, graditelj orgulja (21/7 1853, Kropa, Gorenjsko — 7/11 1915, Kamna Gorica). Z. je svršio školu u rodnom mjestu, učio je kod oca, putovao u inostranstvo i radio u različitim radionicama. Zajedno sa svojim bratom Ivanom (1857, Kropa — 4/7 1900, Kamna Gorica) sagradio je 128 orgulja u Kranjskoj, Štajerskoj, Goričkoj, Primorju i Dalmaciji.

J. M.

ZUPANČIĆ RIHARD DR., profesor univerziteta (22/12 1878, Ljubljana). Učio je na višoj tehničkoj školi u Beču, pa zatim na univerzitetima u Parizu, Beču i Göttingenu. Položio je doktorat filozofije u Beču. Bio je najprije asistent na višoj tehničkoj školi u Beču, pa profesor realke u Pragu, zatim profesor jedne bečke realke. 1912 postao je docent više tehničke škole u Beču, a 1919 redovan profesor univerziteta u Ljubljani. — Glavni radovi su mu iz oblasti matematičke pedagogije i organizacije matematičke nastave u srednjim i višim školama. Na V. internacionalnom kongresu matematičara (u Cambridge-u, 1912) držao je predavanje O logičkom razmišljanju u srednjoškolskoj i univerzitetskoj matematičkoj nastavi. Sarađuje na nekoliko evropskih pedagoško - matematičkih časopisa. Osim toga Z. se bavio i nekolikim teorijskim problemima iz čiste matematike, o kojima ima podataka u izvještajima bečke i pariske akademije nauka. *M. N.*

ZUPCI. 1. Trebinjsko pleme; zauzimalo je područje župe Vrsinja, između Trebinja i Kruševica. Po njemu je dobila oblast svoje ime još u 14 vijeku. Glavno im je mjesto Grab. U glavnom je stočarska oblast. Stoga dubrovački susjedi označavaju njezine stanovnike kao Vlahe. Turci su prodrli prvi put u to područje 1467. — U 18 vijeku Z. se spominju češće, ili u sukobu s crnogorskim pljačkašima ili kao njihovi posrednici u napadima na dubrovačku okolinu. U 19 vijeku tu je začet ustanak Luke Vukalovića, zubačkog vojvode (1857 do 1858, 1861—63). U 16 vijeku u Z. su bili glavari Vukašinovići, u 18 Danilovići, a u 19 Vukalovići i Spajići.

V. Ć.

2. Oblast u Hercegovini, južno od Trebinja. 1305 spominje se pleme Z., a župa se zvala Vrsinje, i bila je u živim trgovačkim vezama s Dubrovnikom. Plemensko ime kasnije je istislo župsko. Plemenska i bratstvenička je organizacija sačuvana djelimice i do danas. Iz Z. je bio Luka Vukalović. Z. se ističu u hercegovačkim ustancima. 1863 dobili su od Turaka znatne privilegije. Zbog hladnije klime u Z. ne uspijevaju ni vinova loza ni duhan. Stanovništvo se bavi zemljoradnjom i stočarstvom.

L i t e r a t u r a: O. Kozić, Šuma, Površ i Zupci (Naselja, 2).

M. F.

ZUZORIĆ CVIJETA (tal. Zuzzeri), po tradiciji najljepša Dubrovkinja svoga vremena (oko 1555, Dubrovnik — oko 1600, Firenza). Udala se 1577 za bogatog firentinskog plemića Bartola Pescioni, te je svojom ljepotom

i svojom duhovitošću igrala veliku ulogu u višim intelektualnim i socijalnim krugovima u Firenzi. Nju su opjevali od dubrovačkih pjesnika Ranjina i Zlatarić, a učenjak Nikša Gučetić posvetio joj je neka svoja djela. Slavili su je i talijanski pjesnici, među kojima i Tasso, a govori se da je i ona sama bila pjesnikinja, ali se nije ništa sačuvalo.

Literatura: D. A. Živaljević, Cvijeta Zuzorićeva i Dominko Zlatarić (Brankovo Kolo, 1900).

M. R.

ZVANIČNA MATICA. V. Matice.

ZVEČAJ, ruševine grada Hrvoja Vukčića, u Bosni, na lijevoj strani Vrbasa, sjeverno od Jajca. Spominje se prvi put 1404. 1463—1518 grad je bio u jajačkoj banovini.

Literatura: Ć. Truhelka, Kraljevski grad Jajce (1904).

M. F.

ZVEČAN, razvaline srpskog sredovječnog grada u Južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, u uglu lakta s lijeve strane Ibra, prema gradu Mitrovici, iznad ušća Sitnice, u dnu Kosova Polja. Grad je prilično očuvan, visokih i snažnih kamenih zidova, na oštrome vrhu vulkanske (riolitske) kupe, koja mu je pružala osobiti odbranbeni položaj. — Z. se pominje krajem 11 vijeka. Bio je velikog strategijskog značaja, vladao je komunikacijama, koje se ovdje ukrštaju prema Kosovu, sjevernoj Metohiji, gornjem i srednjem Ibru, i prema staroj Raškoj. — U Z. je sahranjen Konstantin Nemanjić (1322), a tu je završio život i njegov brat, kralj Stefan Dečanski (1331). U doba kralja Dušana Z. gradom i Sitnicom župom je upravljao (1337) mladi sin vlastelinke Danice, čija je zadužbina Ljubotenska crkva u Skopskoj Crnoj Gori, a čiji je stariji sin Gojko tada upravljao gradom i župom Matkom više Skoplja. Za vrijeme cara Uroša Z. je upravljao zajedno s istoimenom župom, čelnik Musa, zet kneza Lazara pa ga je ustupio knezu Voislavu za grad i župu Brvenik u Ibru (1363). Z. je bio povremeni dvor kraljeva iz loze Nemanjića. Krajem 14 vijeka Z. su već bili zadobili Turci. Kasnije se pod Turcima Z. spominje nekoliko puta u 15 vijeku i u 16 vijeku (1530). U 17 vijeku Z. je bio skoro pust, a krajem toga vijeka, pred navalom Austrijanaca i srpskih ustanika, u gradu je bila ponovo jaka turska posada, koja se u cijelom kraju jedina održala (1689). U 18 vijeku Z. je sasvim opustio, i sve više padao u ruševine. O Z. ima živih uspomena u narodnim pjesmama. Po Z. se banjska episkopija, koju je osnovao kralj Milutin, zvala neko vrijeme i zvečanska.

Literatura: K. N. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922), 60—61; J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, III. (1911), 1116—1118; Jireček, Istorija Srba, II. (1923), 3.

V. Radovanović.

Grad Z. je na gotovo osamljenom vrhu brijega, koji je okolo bio zidovima i kulama utvrđen. Postoje još i danas znatne ruševine sredovječnog grada. Na zapadnoj strani nalaze se ostatci triju kula, na jugu jedne, na sjeveru ruševine osamljene okrugle kule. Istočni zid veoma je porušen. U unutrašnjosti nalaze se ostatci cisterne (?) s jednom kulom, temelji dvora, bivše crkve Sv. Đorđa i mnogo pokidanih ostataka zidova. Na jednoj strani brijega, ispod grada, ima dva ozidana bunara, od kojih jedan i danas ima vode. Grad je iz starog srpskog doba; nalaze se ostatci bizantinskog građevinarstva, a bunari, kakvi su danas, ozidani su u kasno doba. — Z. je poznat u historiji od 11 vijeka, ali se jamačno tu i u prehistorisko doba nalazilo neko utvrđenje. Odatle je župan Vukan poveo vojsku na grčkoga cara, odatle je sišao Nemanja (1169), da svoje protivnike potuče kod bliskog Pantina. Kasnije je grad bio u vlasti mlađega sina gospođe Danice, koja je sazidala crkvu u Ljubotenu, pa je zamjenom pripao zetu kneza Lazara čelniku Musi. — Kasnije Z. nije imao nikakve važnosti. Z je rano postao turski grad i granično mjesto bosanskoga pašaluka; već je krajem 14 vijeka Feriz ćefalija Zvečangrada. U 19 vijeku opisali su Z. Ami Boué (1840), i Hilferding (1859), a Kuripešić je ostavio sliku grada iz 1530. Po tim podatcima iz vremena, kad je mnogo više sačuvano, može se donekle rekonstruirati prava slika toga najznatnijega grada iz stare srpske historije.

Đ. Szabo.

U Z. je bila crkva Sv. Đorđa, u kojoj je Nemanja, poslije pobjede kod Pantina, održao blagodarenje Bogu. Tronošac veli, da je Nemanja tu sazidao crkvu Sv. Stefana. Ispod Z. je bila u srednjem vijeku crkva Sv. Dimitrija, koja se spominje i u hrisovulji Milutinovoj manastiru Banjskoj. Po ovoj crkvi je ime grada Mitrovice. *V. P-ć.*

»ZVEČAN«, INDUSTRIJSKO PREDUZEĆE ZA PRERADU DRVA, AKCIONARSKO DRUŠTVO, u Kosovskoj Mitrovici. Osnovano je 1920. Glavnica je 10 000.000 Din. Ima strugaru u Kosovskoj Mitrovici sa 3 gatera. Kapacitet je do 40.000 m^3 oble građe. *S. P.*

ZVEZDA, list za zabavu i književnost. Pokrenuo je 1894 Janko Veselinović u Beogradu. U toku 1894 izlazila je Z. kao dnevni list, ali je obustavljena 9/11 iste godine. Veselinović je obnovio Z. 1897, kada je postala nedjeljni list. Važila je kao napredan i slobodouman list. Izlazila je 1897—1901, i više je puta zabranjivana. Napokon je Z. obnovio 1912 Branislav Nušić, kada je, kao književni list, izlazila jedanput mjesečno. *U. Dž.*

ZVIŽD, oblast u srednjem toku rijeke Peka. *B. D.*

»ZVIJEZDA«, PAROMLIN D. D., Brod na Savi. Osnovan je 1922. Kapital je 3.000.000 Din, kapacitet oko 4 vagona dnevno. *S. P.*

ZVIJEZDA PLANINA, karsna visoravan u Bosni, između rječica: Ponikve-Stavnjice - ponornice - Blaže-ponornice Bjeline-Orlje-Očevlje, istočno od gornjeg toka Stavnjice, zapadno od gornjeg toka Krivaje i rijeke Bioščice; jugozapadno od mjesta Vareša. Najviši su vrhovi od sjeverozapada na jugoistok: Krečani (1.321 m), Zvijezda (1.350 m), Zagrad (1.381 m), Jelovo Brdo (1.345 m), Pogladin (1.246 m), Velika Obla Glava (978 m), Gradina (1.123 m). Sjevernim podnožjem vodi put Vareš—Očevlja. *P. V.*

ZVIJEZDE. V. Nebeska tijela.

ZVIJEZDOVIĆ ANĐEO, franjevac (oko 1420, Vrh-bosna, kod današnjega Sarajeva — oko 1498, Fojnica). Po predanju bio je sin plemićke pravoslavne porodice. U katolike je prešao pod uplivom propovijedi Sv. Jakova Markiskoga, pokrajinskoga namjesnika bosanskih franjevaca, koji ga je i u red primio. Istakao se širenjem katoličanstva i svetošću, pa ga Martyrologium Franciscanum pribraja blaženima. U redu je obnašao kustosku čast. Najveće je zasluge po katoličku crkvu u Bosni stekao neposredno poslije pada bosanskog kraljevstva, kada je od Mehmeda II. izmolio ugovor, kojim se dopušta sloboda vjeroispovijesti katolicima. Povelja se i danas čuva u franjevačkoj knjižnici u Fojnici. Tu se nalazi i najstarija turska povelja pisana ćirilicom, kojom bosanski paša uzima Z. u zaštitu. Zemni se Z. ostatci čuvaju u franjevačkoj crkvi u Fojnici.

Literatura: Batinić, Franjevački samostan u Fojnici (1913). *J. J.*

ZVJERINAC, mali otočić na Jadranskom moru, zapadno-sjeverozapadno od Zadra, između otoka Mulata, Sestrunja i sjevernog kraja Dugog Otoka, na 44° 9·5′ sjev. šir., 14° 55·3′ ist. od Gr., dugačak 6 km, širok oko 1 km, visok do 117 m. Površina otoka je 4·5 km^2. Većim dijelom je pod vegetacijom. Najviši su visovi od sjeverozapada na jugoistok: kota 106 m, Kliš Brdo (117 m), Glavica (113 m). Na otoku je jedino naselje Z. *P. V.*

ZVJEZD. V. Župa, Velika i Mala.

ZVONA. Ne zna se točno kada su Z. počela ulaziti u običaj po srpskim pravoslavnim crkvama, ali je vrlo vjerojatno da ih je bilo već i u 12 vijeku, pošto se zna, da su i na crkvi Sv. Dimitrija u Solunu bila velika Z. već 1185. Međutim, do sada nađena najstarija Z. iz srpskih crkava su tek iz 15 vijeka. To su dva Z. vlastelina Rodopa s njegove crkve u Banji kod Peći, iz 1432, i dva gradačka Z. kod Čačka, iz 1454. *R. G.*

ZVONIGRAD. V. Zrmanja.

ZVONO, šaljivi list. Z. je pokrenuo Pavle Ranković, kao politički dnevni list, u Beogradu 1908, ali je kasnije pretvoren u zabavno-šaljivi list. Bilo je kratkih prekida u izlaženju, obustavljen je za vrijeme rata, a obnovljen poslije zaključenog mira. 1925 je četrnaesta godina izlaženja. Z. izlazi subotom, pod vlasništvom Braće Rankovića. *U. Dž.*

ZVORNIK, grad u Bosni, na lijevoj obali Drine. Ima 3.139 stanovni-

ka. Spominje se prvi put 1412. Zvao se Zvonik a od 1519 Z. U srednjem vijeku Z. je bio znatno raskršće na putu iz Ugarske dolinom Drine u unutrašnjost Bosne i Srbije. Imao je dubrovačku koloniju i franjevački samostan, porušen početkom 16 vijeka. 1433—1459 pripadao je srpskoj Despotovini. Pod Turcima je Z. bio znatna tvrđava i trgovačko mjesto, koje je često stradalo za vrijeme velikih austrijsko-turskih ratova. U isto vrijeme je bio i stolica zvorničkog Sandžakata, što ga je ukinuo Omer-paša. Tada je i stolica pravoslavnog zvorničkog episkopa prenesena u Tuzlu (1852). Znatna je trgovina sa Srbijom. Ima građansku školu trgovačkog smjera. Sresko je mjesto. *M. F.*

ZVORNIČKA EPARHIJA spominje se prvi put u 16 vijeku, u doba nastojanja smederevskog episkopa Pavla da obnovi pećsku patrijaršiju. Među episkopima, koje je Pavle hirotonisao, a ohridski arhiepiskop Prohor svrgao 1541, navodi se i Teofan episkop zvornički, a 1532 spominje se Domentijan episkop zvornički kao pristalica Prohorov. Poslije obnovljenja pećske patrijaršije (1557) spominju se zvornički episkopi s nazivom mitropolita: Pavle 1561 i Teodosije 1602. — Z. E. obuhvatala je oblast sjeveroistočne Bosne, između Drine, Save i Bosne. U 18 i u početku 19 vijeka ova episkopija bila je spojena s valjevskom i ariljsko-gradačko-užičkom eparhijom. Tako se Aleksije Andrejević 1737 nazivao užičko-ariljskim i zvorničkim mitropolitom, Teodosije Stefanović-Popović (1758) i Joakim (1786) nosili su ime valjevsko-zvornički, a mitropolit se Gavrilo (1805—1819) potpisivao zvornički i gradački. Poslije je obnovljena ponovo samostalna Z. E. u njenim starim granicama, ali joj je sjedište (1852) premješteno u Tuzlu. (V. Zvorničko-tuzlanska eparhija.) *R. G.*

ZVORNIČKO-TUZLANSKA EPARHIJA imala je na svojoj stolici u Tuzli većinom Grke za episkope, koji su se, po ranije utvrđenom običaju u carigradskoj patrijaršiji, kao i ostali samostalni episkopi nazivali mitropolitima. No u doba austrijske okupacije (1878) bio je tuzlanski episkop Srbin, Dionisije Ilić. On je odstupio s uprave 1892. Od onda su bili u Tuzli ovi episkopi: Nikola Mandić (1892—1897), Grigorije Živković (1897 do 1909) i Ilarion Radonić (1909—1921), koji je premješten za episkopa u Vršac. Upražnjeno episkopsko mjesto Z. T. E. nije još popunjeno. — Z. T. E. ima 8 protopresviterata (donjotuzlanski, bijeljinski, brčanski, vlasenički, gradačački, gračanički, zvornički i srebrnički), 76 parohija i 76 svećenika, na 70 crkava i 168.812 duša. Manastira ima tri (Sv. Trojica u Tavni, Sv. Nikola u Ozrenu i Papraća).

L i t e r a t u r a: D. Pešić i J. A. Popović, Zvornička eparhija i njeni mitropoliti, Istočnik, 1904. *R. G.*

Ž

ŽABA. 1. Planina u Hercegovini, 11 km jugo-jugoistočno od Metkovića. Najveći visovi su: Ilino brdo (953 m), Mala žaba (776 m). Istočnim podnožjem prolaze put Metković—Zelenikovac i željeznička pruga Mostar—Jadransko more. *P. V.*

2. Ž. igra dosta veliku ulogu u vračanjima. Često se spominje u (etiološkim) pričama i pripovijetkama. Kroz Ž. se, izgleda, manifestira neko veliko žensko božanstvo, koje ima osobine Majke Zemlje. Ž. je neprikosnovena, i ne smije se ubijati, čak i njeno ime tabuirano je (naročito pred djecom); ona se ponekad eufemistički zove »babom« (a tim eufemizmom zvalo se starinsko srpsko božanstvo zemlje). *V. Č.*

ŽABALJ, sresko mjesto u Bačkoj, na Tisi. Ima 7.993 stanovnika (1921), od kojih je bilo Srba 5.080, Madžara 1.722, Jevreja 125; pravoslavnih 5.075 katolika 2.583. — Prvi put se Ž. spominje u vrijeme seljačke bune (1514). 1720 bio je čisto srpsko mjesto sa 99 popisanih domova. 1750 Ž. je pripojen bačkobodroškoj županiji. Od 1763 nalazio se pod šajkaškom vojnom organizacijom. 1873 vraćen je Ž. ponovo bačkobodroškoj županiji. Stanovništvo se bavi ratarstvom i stočarstvom. *D. P.*

ŽABLJAK. 1. Glavno mjesto Stefana Crnojevića i njegovih nasljednika. Ž. je došao do važnosti u 15 vijeku. 1478 oteli su ga Turci od Ivana Crnojevića. Poslije toga, od 1482, Ivanovo je sjedište bilo na teže pristupačnom Cetinju. Za vrijeme Skender-bega Crnojevića (1514—1528) Crna Gora je postala zaseban sandžakat, u kome je Ž. glavno mjesto. Od oslobođenja Crne Gore pa sve do 1878 bile su česte borbe oko Ž. Tako su ogorčeni bojevi oko njega vođeni 1788—89, zatim 1835, kad je grad bio osvojen, ali ubrzo napušten. 11/11 1852 Ž., koji su Crnogorci uzeli prepadom i 13/12 vratili na protest iz Petrograda, postao je glavni predmet turske žalbe protiv Crnogoraca i domalo jedan od razloga za objavu rata. Na Berlinskom Kongresu 1878, među ostalim mjestima, dodijeljen je Crnoj Gori i grad Ž. *V. Ć.*

2. Ponornica u Bosni, u Livanjskom polju. Izvire iz snažnih vokliskih vrela više Gornjeg Žabljaka, s podnožja Gradine (897 m), teče k sjeverozapadu, a ispred kućâ Golubića spaja se s rječinom Bistricom i dalje teče pod imenom Jaruge. Ljeti se Ž. izgubi u ponorima oko sela Kablića i Doca, a zimi preplavi jugoistočni dio polja. Pri niskom vodostaju Ž. nosi oko 2 m^3 vode u sekundi, pri visokom petnaest puta više, oko 31 m^3 u sekundi. Dužina toka do sastava s Bistricom je oko 8·5 km. *P. V.*

ŽAKEC, hibrid vinove loze i estivalisa. Rodi mnogo i daje crno vino. Ž. je bio dosta raširen u Vojvodini, Srijemu i nešto u Srbiji. Danas je gotovo sasvim napušten. *I. P.*

ŽALEC, gradić u Sloveniji, u ravnici na sredini Spodnje Savinjske doline. Ima 764 stanovnika (1910). — Spominje se prvi put 1182. 1259 Ž. je bio još selo, ali je bez sumnje već tada imao prava trgovanja. 1256 dobio je stiški samostan župu, Ž. Danas je Ž. važan kao ekonomsko središte bogate Spodnje Savinjske doline, osobito kao središte trgovine hmeljem, koji se proizvodi u Spodnjoj Savinjskoj dolini u vrlo velikim količinama. Radi toga u Ž. ima velikih skladišta za hmelj. Gradić ima pivaru, električno osvjetljenje, građansku školu i željeznička je stanica na pruzi Celje—Dravograd. Nedaleko od Ž. nalazi se, kod Zabukovice, rudnik kamenog uglja. U Gotovljama kod Ž., je tvornica keramičke robe. *A. M.*

ŽANDARMERIJA. Zakonom o ustrojstvu uprave grada Beograda od 18/2 1860 ustanovljena je u Beogradu »žandarmerijska kompanija od 120 ljudi sa 15 konjanika, za otpra-

vljanje policajske i radi potpomaganja i izvršivanja ekspedicione službe«, i to je bila prva žandarmerija u Srbiji — čisto policijska ustanova, vojnički organizirana. Na čelu njenom nalazio se u prvo vrijeme zapovjednik, a kasnije komandant, koga je postavljao knjaz, na prijedlog ministra unutrašnjih poslova. Za prve žandarme mogli su biti primljeni samo pismeni, i koji su bili visoki najmanje 1·80 m. To su bili mahom Crnogorci, Hercegovci i Pećanci, koji su se proslavili svojim junaštvom prilikom bombardiranja Beograda (1862). Za uspomenu na ovo junaštvo Ž. slavi svake godine prvi dan Duhova, kojega je dana otpočelo bombardiranje. U ovo vrijeme njen komandant — u isto doba i prvi — bio je Milan Brka, konjički potpukovnik (od 1861 do 1872). — U unutrašnjosti zemlje nije bilo Ž. sve do 1882, kada je donesen zakon o ustanovljenju čuvara za javnu bezbjednost (23 juna), vrsta mobilne Ž. Njihov odred sastojao se iz tri eskadrona, koji su sačinjavali »konjički puk čuvara javne bezbjednosti«, u jačini oko 370 ljudi. Na čelu njihovom stajale su vojne starješine, a u pogledu vršenja policijske službe bili su pridodati policijskim vlastima, gdje je potreba iziskivala. Zbog velikog negodovanja naroda (koji ih je nazvao »sejmenima«), čuvari javne bezbjednosti ukinuti su zakonom o Ž., od 11/6 1884, koji definira Ž. kao »organ državnih vlasti za održavanje reda, spokojstva i sigurnosti u zemlji, za izvršenje naredaba policijskih vlasti, za gonjenje krivaca i čuvanje granice«. Ovim zakonom ukinuta je i žandarmska kompanija pri upravi grada Beograda. — Broj žandarma u ovoj godini iznosio je 1.207, od kojih je u Beogradu bilo 384, a u unutrašnjosti zemlje po odredima, 823. Ovaj broj postepeno se povećavao i u godini 1911 iznosio je 1.350, s okružnom Ž. Posljednja je ustanovljena kraljevom uredbom o zadatku, popunjavanju, formaciji, snabdijevanju, dužnostima i nastavi okružne žandarmerije, od 14/4 1899. Okružna Ž. bila je sastavni dio policijske Ž., ali je njeno izdržavanje padalo na teret okruga, u smislu zakona o okružnim i sreskim skupštinama, koji je tada bio u važnosti. Po čl. 6 Zakona o javnoj bezbjednosti od 31/1 1905, u slučaju pojave hajdučije i učestalosti krivičnih djela u pojedinim krajevima, okružna Ž. mogla se neograničeno uvećavati odlukama ministarskog savjeta, donesenim po prijedlogu ministra unutrašnjih poslova, a troškovi za ovo uvećanje padali su na državni budžet. S ovakim stanjem Ž. Srbija je ušla i u ratove, u kojima su žandarmi dali bezbroj dokaza o svome junaštvu i patriotizmu. Naročito su se odlikovali prilikom Mackensenovog napada na Beograd (septembra 1915), kojom je prilikom od njih 300 poginulo 64, a ranjeno 120.

Osim Crne Gore, čija je Ž. bila uređena po ugledu na srpsku, ostale pokrajine imale su dobro organiziranu poljsku Ž., koja je, s potrebnim izmjenama i dopunama, uvedena u cijeloj kraljevini Uredbom o formaciji, opremi, nadležnostima, dužnostima u nastavi Ž. od 26/2 1919. — To je bio prvi korak k unifikaciji posebnog pokrajinskog zakonodavstva, koji je u praksi dao odlične rezultate.

U smislu čl. 130 Ustava ova uredba zamijenjena je Zakonom o Ž., od 8/2 1922, koji sadrži generalne odredbe o zadatku, dužnostima, odnosima, formaciji, nastavi i prinadležnostima Ž. u našoj državi.

Z a d a t a k Ž. Ovaj zadatak, kao i definicija Ž. određeni su čl. 1 Zakona o Ž., koji glasi: »Ž. je sastavni dio vojske stalnog kadra kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i ima zadatak: da, kao organ državnih upravnih vlasti, bdije nad javnom bezbjednošću, da održava javni red i mir i da obezbjeđuje izvršenje zakona«. Saglasno ovoj definiciji, žandarmerijski organi (oficiri, podoficiri, kaplari i žandarmi) potpadaju pod vojnu disciplinu i vojno sudstvo, po odredbama uredbe o vojnoj disciplini i vojnosudskih zakona (čl. 4 zak.).

D u ž n o s t i Ž. su dvojake: redovne i »pozivne«. Prve se sastoje u općoj preventivno-represivnoj službi (sprečavanje krivičnih djela, pronalaženje i hvatanje njihovih izvršilaca, prikupljanje dokaznog materijala za istražne vlasti), a druge u izvršenju naređenja službenih vlasti u konkretnim slučajevima (čl. 24). Posebne dužnosti žandarma izlažu se odvojeno.

O d n o s i p r e m a v l a s t i m a. U pogledu upotrebe i stručne nastave

Ž. je potčinjena ministarstvu unutrašnjih poslova, a u pogledu snabdijevanja, discipline, ličnih odnosa i vojničke nastave ministarstvu vojnom i mornarice (čl. 2).

Članom 34 Zakona o Ž. ministar unutrašnjih poslova ovlašćen je da propisuje pravila za vršenje Ž. službe i upute o dužnostima Ž. u specijalnim slučajevima pri vršenju službe javne bezbjednosti, u smislu odredaba ovog zakona.

Kao organ državnih upravnih vlasti, Ž. je dužna da sljeduje naređenjima šefova ovih vlasti: ministra unutrašnjih poslova, velikih župana, okružnih načelnika, sreskih poglavara i ovima ravnih upravnih organa, koji imaju službenu vlast nad Ž. Ostalim građanskim, kao i vojnim vlastima, Ž. nije podređena, i stoga one, kao i općinske vlasti, mogu tražiti njene usluge samo preko njenih službenih vlasti. Izuzetak od ovoga učinjen je za sudske vlasti, koje mogu tražiti neposredno od Ž. izvršenje zakonske službe ili zakonom izdatih naloga (čl. 25).

Službeni odnosi žandarmerijskih stanica i općinskih sudova detaljno su regulirani raspisom ministarstva unutrašnjih poslova, od 31/3 1922, na osnovi uzajamnog pomaganja. Po ovom raspisu općinski sudovi mogu se neposredno obraćati žandarmerijskim stanicama samo u slučajevima, gdje bi bilo opasnosti u odlaganju (kad bi općinski časnici prilikom vršenja službe bili dijelom napadnuti ili kad bi naišli na otpor koji vlastitom snagom ne bi mogli savladati prilikom većeg narušenja javnog reda, mira i bezbjednosti i hvatanja krivaca), a u svim ostalim prilikama moraju njene usluge tražiti preko nadležnih državnih vlasti.

Za izvršenje naročitih zadataka, skopčanih s odgovornošću ili novčanim izdatcima (ugušenja nereda ili pobune, upotreba žandarma na službe s pravom na dnevnicu), šefovi upravnih državnih vlasti dužni su izdati starješinama žandarmerijskih jedinica pismena naređenja. Samo u hitnim i neodložnim slučajevima ova naređenja mogu se izdati i naknadno, najkasnije za 24 sata. Za naređenje odgovoran je onaj, koji ga je izdao, a za način izvršenja zadatka žandarmerijski starješina, koji ga je imao izvršiti. Pri ugušivanju nereda, žandarmerijski starješina dobiva od nadležne vlasti samo zadatak, a način izvršenja udešava sam i odgovoran je za njega (čl. 26 i 27).

U slučaju hitne potrebe i opasnosti za javni red i mir, dužne su žandarmerijske starješine, na poziv šefova nadležnih državnih vlasti, grupirati žandarme na mjestima, kojima opasnost prijeti, ali čim ova potreba prestane, žandarmi se imaju vratiti na svoju dužnost (čl. 76).

F o r m a c i j a. Ž. sačinjavaju: a) Komanda Ž., najviša žandarmerijska komanda u državi, administrativni organ II. stepena, sa sjedištem štaba u Beogradu. Na čelu njenom stoji komandant Ž., koji ima položaj, prava i vlast komandanta divizije. U pogledu potrebe i nastave Ž. za održanje javne bezbjednosti i vršenje žandarmerijske službe, komandant Ž. potčinjen je ministarstvu unutrašnjih poslova, a u pogledu njenog snabdijevanja, disciplinske i vojničke nastave ministru vojske i mornarice. Zakon mu posebno stavlja u dužnost: staranje o popunjavanju, odgajanju, nastavi, usavršavanju, snabdijevanju i održavanju dobrog moralnog stanja Ž., nastojanje da ona što bolje i uspješnije vrši svoju službu, rješavanje o produženju rokova službe žandarmerijskih narednika i o otpuštanju iz službe podoficira, kaplara i žandarma. Njegov pomoćnik ima položaj i vlast komandanta brigade (čl. 7, 35, 60, 61, 62 i 63).

b) Žandarmerijske brigade. Cjelokupna Ž. podijeljena je na šest žandarmerijskih brigada, koje nose brojne nazive od I.—VI. U pogledu teritorijalnom ove brigade nadležne su: I. sa sjedištem štaba u Beogradu — za sjevernu Srbiju (teritoriju Srbije do rata 1912); II. sa sjedištem štaba u Sarajevu — za Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru; III. sa sjedištem štaba u Skoplju — za Južnu Srbiju (teritoriju oslobođenu 1912); IV. sa sjedištem štaba u Zagrebu — za Hrvatsku i Slavoniju; V. sa sjedištem štaba u Mariboru — za Sloveniju; i VI. sa sjedištem štaba u Splitu — za Dalmaciju. — Na čelu brigada stoje komandanti, koji su dužni da sljeduju naređenjima nadležnih šefova upravne vlasti i pogledu vršenja službe javne bezbjednosti i upotrebe potčinjene Ž. U

pogledu snabdijevanja, discipline i nastave brigade su potčinjene neposredno komandantu Ž. Njihove su posebne dužnosti: staranje o primanju žandarma, odgajanju, nastavi, usavršavanju, snabdijevanju i održavanju dobrog moralnog stanja brigade, održavanje stalne službene veze s nadležnim šefovima upravnih vlasti i obavještavanje ovih o stanju i radu Ž. na njihovom području, odlučivanje o produženju rokova službe podnarednika, kaplara i žandarma i o otpuštanju iz službe privremenih žandarma (čl. 8, 35 i 66).

c) Bataljoni. Žandarmerijske brigade (osim VI) podijeljene su na bataljone, koji nose brojne nazive od 1 pa na više. Prvomu bataljonu I. žandarmerjiske brigade (sa sjedištem štaba u Beogradu) pripada i jedan eskadron konjanika: Konjički eskadron I. žandarmerijske brigade. Broj bataljona po brigadama i sjedišta bataljonskih štabova mogu se mijenjati po potrebi službe i postignutom sporazumu između ministarstva unutrašnjih poslova i ministarstva vojske i mornarice. Granice bataljonskih rajona (s izuzetkom I. bataljona) određuje ministarstvo unutrašnjih poslova, po prijedlogu komandanta Ž. i u sporazumu s ministarstvom vojske i mornarice.

Na čelu žandarmerijskih bataljona stoje komandanti, koji imaju položaj i vlast kao i ostali komandanti bataljona u vojsci. U pogledu discipline, nastave i vršenja službe komandanti bataljona potčinjeni su neposredno komandantima brigade, a »u pogledu vršenja službe javne bezbjednosti i upotrebe potčinjene Ž. dužni su sljedovati pozivima šefova državnih upravnih vlasti«. Pored staranja o odgajanju, nastavi, usavršavanju i održavanju dobrog moralnog stanja bataljona, zakon im još stavlja u dužnost: da nastoje, da starješine i žandarmi vrše službu savjesno i tačno, da obilaze i kontroliraju vršenje službe u bataljonu i upućuju potčinjene u tome pogledu, da održavaju službenu vezu i općenje sa šefovima državnih upravnih vlasti na rejonu svoga bataljona, i da u sporazumu s njima vrše potjere jačih razmjera i ugušuju veće nerede. U njihovu nadležnost spada i odlučivanje o otpuštanju iz službe privremenih žandarma (čl. 10, 11, 12, 15, 35 i 68).

Kraljevom uredbom o formaciji Ž., od 17 decembra 1923 (propisanom na osnovu čl. 23 zakona o Ž.) ukinute su žandarmerijske brigade i bataljoni, a na njihovo mjesto ustanovljeno je 9 žandarmerijskih pukova i dva samostalna žandarmerijska bataljona.

d) Čete. Bataljoni i VI. žandarmerijska brigada podijeljeni su na čete, koje nose nazive ili po mjestu stanovanja (u VI. žandarmerijskoj brigadi i u pojedinim bataljonima) ili brojne nazive od 1 pa na više. Broj četa utvrđuje se po potrebi službe i s obzirom na administrativnu podjelu zemlje. Svaki okrug, odnosno njemu ravna upravna jedinica, treba, po mogućnosti, da ima po jednu žandarmerijsku četu. Raspored ovih četa i brojno stanje žandarma u njima određuje ministarstvo unutrašnjih poslova, po prijedlozima šefova državnih upravnih vlasti i mišljenju komandanta Ž.

Na čelu četa nalaze se komandiri, koji prema svojim četama imaju, u glavnom, iste dužnosti kao i komandanti bataljona prema bataljonima. U pogledu vršenja službe javne bezbjednosti dužni su izvršivati naređenja šefova nadležnih državnih vlasti.

Za dvorsku službu postoji »četa dvorske Ž.«, u sastavu I. žandarmerijske brigade. U pogledu discipline i vršenja službe njen komandir potčinjen je neposredno prvomu kraljevom ađutantu (čl. 14, 15, 19, 20, 21, 35, 72 i 73).

e) Vodovi. Žandarmerijske čete dijele se na vodove, »od kojih će biti po mogućstvu po jedan za svaki administrativni srez«. Nazivaju se po mjestu stanovanja, i raspoređuju se na isti način kao i čete. Na čelu su im vodni oficiri, a u nedostatku ovih narednici, koji su u pogledu vršenja službe javne bezbjednosti dužni izvršivati naredenja sreskih ili ovima ravnih državnih upravnih vlasti. Njihove su dužnosti: da obilaze, odgajaju, upućuju i kontroliraju sve raspoređene žandarme u srezu, i nastoje, da oni vrše službu savjesno i tačno, da održavaju »neprekidnu i usmenu službenu vezu« sa šefovima državne upravne vlasti, i da vrše potjere i ugušuju nerede po nadležnim

naređenjima pretpostavljenih im službenih vlasti (čl. 17, 21, 35 i 74).

f) Žandarmerijske stanice. Žandarmerijski vodovi dijele se na stalne ili privremene stanice, koje mogu biti pješadijske, konjičke, velocipedske ili mješovite. Raspored i ukidanje stalnih stanica vrši ministarstvo unutrašnjih poslova, po prijedlozima nadležnih upravnih vlasti i mišljenju komandanta Ž., a raspored privremenih stanica, ustrojavanje novih i ukidanje onih, koje postoje, vrši komandant Ž., u sporazumu s nadležnim upravnim vlastima. Raspored žandarma po stanicama vrše komandanti brigade, po prijedlogu komandanta četa i komandanta bataljona.

Žandarmerijskim stanicama komandiraju žandarmerijski podoficiri ili kaplari, koji su dužni izvršivati naređenja nadležnih upravnih vlasti u pogledu vršenja službe javne bezbjednosti onako isto kao i vodnici. Zakon im još stavlja u dužnost: da se staraju o javnoj bezbjednosti u rejonima svojih stanica, da češćim obilascima kontroliraju javnu bezbjednost u svojim rejonima i vršenje službe potčinjenih žandarma, i da nastoje da oni ovu službu vrše tačno i savjesno; da redovno izvještavaju sreske starješine o događajima i stanju javne bezbjednosti u staničnim rejonima, i da prijavljuju istražnim vlastima krivična djela za koja saznaju (čl. 17, 18, 21, 22, 35 i 75).

Detaljne odredbe o žandarmerijskim stanicama izložene su u privremenim pravilima za vršenje žandarmerijske službe (II. i III. dio) od 22/2 1920 (propisana od ministarstva unutrašnjih poslova i ministarstva vojske i mornarice).

g) Oficiri. Žandarmerijsko - oficirski kadar popunjava se: 1. iz aktivnih oficira, koji su svršili viši ili niži tečaj vojne akademije; 2. iz rezervnih oficira, koji su svršili najmanje šest razreda gimnazije ili koju drugu srednju ili stručnu školu, a nisu stariji od 30 godina, i 3. iz neoženjenih žandarmerijskih narednika, koji su položili propisani ispit za čin žandarmerijskog potporučnika, i uz to su potpuno sposobni za trupnu službu u miru i ratu. Dok se formacijsko stanje ne ispuni, a u oskudici kandidata s ovim uvjetima, mogu se primiti i rezervni oficiri sa 4 razreda gimnazije ili koje druge od srednjih ili stručnih škola, ili koji su učestvovali u Svjetskom Ratu. Oficiri ostalih rodova oružja ili i rezerve, koji se jave za prijevod u Ž., dužni su da u njoj odsluže godinu dana radi pripreme, i da poslije ovog roka polože propisani ispit za ovaj prijevod. Stručni administrativno-žandarmerijski oficiri popunjuju se kandidatima, koji uspješno svrše vojnu intendantsku školu.

Žandarmerijski oficiri unapređuju se po zakonu o ustrojstvu vojske i mornarice, i polažu ispite propisane za dotične činove. Za njih u svemu važe odredbe ovog zakona i u pogledu službe, ocjenjivanja, odsustvovanja, bolovanja, ženidbe, penzije, ostavke i gubljenja čina. Bez pristanka ministra unutrašnjih poslova žandarmerijski oficiri, činovnici i administrativno osoblje na službi u Ž. ne mogu se postavljati, premještati ni smjenjivati. Za razliku od ostalih oficira vojske i mornarice, žandarmerijski oficiri nose na sredini lijevog rukava (bluze, mundira ili šinjela), sa spoljašnje strane i poprijeko, liticu — viši zlatnu a niži srebrnu — dugačku 10 cm a široku 3 cm.

h) Podoficiri i kaplari. Zakon smatra kao podoficire podnarednike i narednike; kaplari su samo kandidati za podoficire, kao god što su žandarmi kandidati za kaplare. Uvjeti za dobijanje kaplarskog i podoficirskog čina dvojaki su, opći: dovoljna čvrstina vojničkog karaktera, valjanost u vršenju službe, opća i stručna sposobnost, dobro vladanje i ponašanje, i posebni: a) za kaplara — da je odslužio najmanje 18 mjeseca kao žandarm; b) za podnarednika — da je s uspjehom svršio žandarmerijsku podoficirsku školu i odslužio najmanje 1 godinu kao kaplar; c) za narednika II. klase — da je svršio s upsjehom žandarmerijsku podoficirsku školu i odslužio najmanje 2 godine kao podnarednik, i d) za narednika I. klase — da je svršio s uspjehom žandarmerijsku podoficirsku školu, odslužio najmanje 5 godina kao narednik II. klase i položio propisani ispit.

Ž a n d a r m i. Za žandarme mogu biti primljeni oni neoženjeni naši državljani, koji su odslužili svoj rok u vojsci i nemaju više od 35 godina, a uz to su besprikornog vladanja i prošlosti, i potpuno zdravi, duševno i

tjelesno. Pored ovoga još je potrebno da znaju čitati i pisati, i da dadu obavezu da će u Ž. ostati najmanje 3 godine i služiti tamo gdje budu određeni. Mogu biti stalni, pripremni i privremeni. Za vrijeme prve godine službe smatraju se kao pripremni, a po svršetku ovog roka postaju stalni. Privremeni žandarmi, koji ne ispunjuju sve propisane uvjete za prijem u Ž., mogu se primati samo u nedostatku kandidata s potrebnim uvjetima. Za ovo je potrebna odluka ministarstva unutrašnjih poslova. O pojedinačnom primanju pripremnih kandidata odlučuju komandanti brigade, a za privremene žandarme komandanti četa, u sporazumu s nadležnim šefovima upravne vlasti. Njihov raspored po jedinicama i na pojedine službe u brigadi vrše također komandanti brigada, s obzirom i u granicama mogućnosti, na izražene želje nadležnih upravnih vlasti, a raspored iz brigade u brigadu — komandant Ž.

Zakon naročito stavlja u dužnost žandarmima: a) da službu vrše savjesno i točno, po naređenjima i uputstvima pretpostavljenih starješina i upravnih vlasti; b) staranje o održanju reda, mira i lične i imovne bezbjednosti u rejonima, za koje su postavljeni; c) hvatanje krivaca i izvršenje zakona i zakonskih naređenja, čije izvršenje spada u njihovu nadležnost; d) brzo upoznavanje prilika, mjesta i lica u dodijeljenim im rejonima, i e) uljudnost prema svakom bez razlike i odlučnost i pouzdanost u vršenju službe. Ove, kao i ostale zakonima im propisane dužnosti, žandarmi su dužni vršiti, pa ma to bilo skopčano i s opasnošću po njihov život. Žandarm, koji ne bi ukazao zaštitu napadnutomu, ili bi propustio da sudjeluje u uspostavljanju ugrožene javne bezbjednosti i poremećenog reda, kažnjava se po odredbama vojno-sudskog zakona. Tko napadne žandarma prilikom vršenja njegove službene dužnosti, kažnjava se po kaznenom zakoniku. Pri vršenju dužnosti žandarm ima pravo da upotrijebi oružje samo kad je potrebno: a) da odbije od sebe ili drugog lica upravljeni udar; b) da savlada otpor, koji se na drugi način ne može savladati, i c) da spriječi bijeg opasnih zločinaca, sumnjivih lica na granici i vojnih bjegunaca u grupama, kada se ovo ne može postići na drugi način. Zakon im naređuje, da pri upotrebi oružja čuvaju ljudske živote, u koliko je god to mogućno, da se služe sa manje opasnim oružjem (nožem ili sabljom), kad god prilike to dopuštaju, i da paze da zbog ovoga ne stradaju nevina lica.

Detaljne dužnosti žandarma i upute za vršenje njihove službe izložene su u pravilima za vršenje žandarmerijske službe (I., II. i III.) i u pojedinim specijalnim zakonima.

Žandarmi (kao i kaplari i podoficiri) mogu istupiti iz Ž.: a) kad odsluže svoj obavezni rok; b) kad postanu tjelesno ili duševno nesposobni za službu, i c) kad postanu jedini hranioci nejake ili nemoćne zadruge; a otpuštaju se: a) ako budu osuđeni zbog zločinstva ili prijestupa, i b) iz disciplinskih razloga — ako su štetni po interese službe. Privremeni žandarmi otpuštaju se kad prestane potreba, zbog koje su primljeni, odnosno čim se formacijsko stanje Ž. popuni kandidatima, koji odgovaraju propisanim uvjetima. Poslije 3 godine službe u Ž., stalni žandarmi mogu se ženiti po odobrenju komandanta Ž.

Na slučaj potrebe, t. j. kad je javna bezbjednost ugrožena u jačoj mjeri no obično, u sastav Ž. privremeno ulaze i posebne državne straže, kao i općinski organi javne bezbjednosti, po nalogu nadležnih šefova državne upravne vlasti (ministra unutrašnjih poslova, velikih župana, okružnih načelnika, sreskih poglavara i starješina ispostava). Ovi privremeni žandarmerijski organi, za vrijeme dok su u sastavu Ž., potpadaju pod vlast žandarmerijskih starješina i podleže svim službenim propisima, koji vrijede za Ž.

N a s t a v a. Za obuku i stručno usavršavanje žandarma, podoficira i oficira postoje: a) žandarmerijske pripremne škole, kroz koje moraju proći svi novoprimljeni žandarmi; b) podoficirska škola cjelokupne Ž., i c) tečajevi za oficire. Nastavom Ž. rukovodi njen komandant, preko potčinjenih mu komandanta i komandira, pridržavajući se naređenja i uputstava ministarstva unutrašnjih poslova, i vojnog za čisto vojničku obuku. On se stara da se ova nastava izvodi po najsavršenijim metodama, izrađuje potrebne programe za nju i

dostavlja ih na odobrenje ministru unutrašnjih poslova i ministru vojske i mornarice. Žandarmerijska podoficirska škola (osnovana pravilima od 1/2 1920 sa sjedištem u Kamenici) i tečajevi za oficire stoje neposredno pod komandantom Ž. Zakon još stavlja u dužnost starješinama, da potčinjenim žandarmima daju, prema potrebi, usmena i pismena uputstva iz raznih grana službe.

Prinadležnosti. Aktivni žandarmerijski oficiri imaju iste prinadležnosti kao oficiri vojske i mornarice, a osim toga i posebni dodatak za struku, prema godinama neprekidne službe u Ž. Dodatak ovaj sastavni je dio plate, i utiče na veličinu penzije, ako dotični oficir u momentu penzioniranja ima bar 5 godina službe u Ž., i ako je u penziju stavljen zbog nesposobnosti, koja je posljedica službe.

Podoficiri, kaplari i žandarmi imaju ove prinadležnosti: a) platu; b) naoružanje, pribor i municiju; c) odijelo i posteljnu spremu; d) ostalu potrebnu spremu i pribor za vršenje žandarmerijske službe, i e) smjestište s ogrijevom, osvjetljenjem i prostirkom. Plata se dijeli na sistematsku i dodatke na rok i skupoću. Sistematska je plata: žandarma 1.200, kaplara 1.380, podnarednika 1.560, narednika II. klase 1.800 i narednika I. klase 2.400 din. na godinu, a godišnji je dodatak na rok, bez obzira na čin: 144 din. poslije 3 godine; 288 poslije 5 godina; 432 poslije 10 godina; 576 poslije 14 godina; 720 poslije 20 i 960 din. poslije 25 godine službe. Dodatci na skupoću (lični i porodični) određuju se u smislu zakona o dodatcima na skupoću i po odluci financijskog odbora narodne skupštine, od 13/7 1923, iznose: u zetskoj oblasti, u Južnoj Srbiji i Beogradu po 1.300; u Sloveniji, Dalmaciji, Lici, Primorju i Hercegovini po 1.100; u sjevernoj Srbiji, Vojvodini, Bosni i Hrvatskoj-Slavoniji po 1.000 din. mjesečno.

Pored ovoga žandarmi imaju pravo na dnevnicu za službena putovanja, naknadu troškova za seobu, liječenje u bolnicama (vojnim, građanskim i samoupravnim) o državnom trošku, i novčane nagrade za pokazanu osobitu revnost i požrtvovanje u vršenju službe. Veličinu ovih nagrada određuje ministarstvo unutrašnjih poslova.

Žandarmi i njihove porodice imaju, napokon, i pravo na penziju, po Zakonu o žandarmerijskom penzionom fondu, od 18/2 1922. Pravo na ličnu penziju žandarm stiče poslije 10 godina službe u Ž., od kojih 5 posljednjih moraju biti neprekidne. U godine službe računa se i vrijeme provedeno u pripremnoj službi, a godine provedene u Ž. za vrijeme balkanskog i Svjetskog Rata računaju se za penziju dvostruko. Penzija se određuje prema broju godina službe i veličini posljednje plate i dodatka na rok službe, tako da s navršenih 10 godina službe iznosi 40% od plate i dodatka na rok, a svakom daljom godinom službe uvećava se po 3%. Poslije navršenih 30 godina službe žandarmi dobijaju kao penziju cijelu posljednju platu s dodatkom na rok službe. Ni u kojem slučaju penzija ne može biti manja od 480 din. na godinu. Ako bi žandarm postao nesposoban za svaki rad zbog povrede, zadobijene u vršenju službe, ima pravo na penziju u iznosu cijele svoje plate, s dodatkom na rok službe, bez obzira na vrijeme provedeno u žandarmerijskoj službi, a ako bi se samo djelimično onesposobio za rad, ima pravo na penziju od 480 din. godišnje, ako nije navršio 10 godina službe. Penzionirani žandarmi imaju još i dodatak na stan, koji se određuje prema veličini penzije. Žandarm može biti stavljen u penziju: a) po svojoj molbi, kad navrši 30 godina žandarmerijske službe ili 55 godina starosti; b) u interesu službe, kad je tjelesno ili duševno postao nesposoban za službu ili kad navrši 60 godina starosti, i zbog bolesti nije mogao vršiti službu godinu dana bez prekida.

Udovička penzija određuje se prema iznosu posljednje plate i dodatka na rok službe za vrijeme aktivne službe umrlog žandarma, i ne može biti manja od polovine one sume, koju bi umrli uživao kao ličnu penziju. Ni u kom slučaju pak ne može biti manja od 800 din. na godinu. Uz penziju ide i dodatak na skupoću, kao i ostalim penzionerima. Udovica žandarma, koji nije stekao pravo na penziju, a koji u vršenju službe pogine ili oboli i od bolesti umre, ima pravo na godišnju penziju od 800 din., bez obzira na dužinu vremena, koje je njen muž proveo u žandarmerij-

skoj službi. Ako je poginuli ili umrli žandarm imao pravo na penziju, njegova udova dobiva penziju za 50% veću od one, koju bi inače imala. Za naročite zasluge žandarma, koji u vršenju službe pogine ili bude ranjen i od rane umre u toku od godine dana, može se njegovoj udovi dati kao penzija cijela njegova posljednja plata i dodatak na rok službe.

Pored penzije, udovice žandarma dobivaju još i dodatak na djecu, koji iznosi 1/5 njihove penzije za svako bračno ili pozakonjeno dijete.

Pravo na ličnu i porodičnu penziju prestaje u ovim slučajevima: a) istupanja iz našeg državljanstva ili nastanjenja u stranoj državi bez odobrenja ministra vojnog i mornarice (u posljednjem slučaju do povratka u našu državu); b) stupanja u državnu službu, za vrijeme dok ova služba traje; c) osude za zločinstvo, beščasne prijestupe, istupe iz koristoljublja, ili na kaznu veću od 6 mjeseci bez obzira na prirodu kažnjivog djela; d) svojevoljnog odricanja službe u Ž. poslije odsluženja obveznog roka; e) učinjenog bijega iz komande; f) otpuštanja iz Ž. zbog rđavog vladanja; g) izlaska iz Ž. po molbi; h) kad se udovica preuda ili oda nemoralnomu životu ili umre.

D. Alimpić.

ŽAN-IVANOVIĆ ROBERT (Jean-I. R.), kipar (5/8 1889, Sarajevo). Svršio je obrtnu školu u Zagrebu, a 1915 i umjetničku školu, pa je produžio studije u Münchenu, Pragu i u Italiji. Živi u Zagrebu kao nastavnik u obrtnoj školi i docent na visokoj tehničkoj školi. Glavni su mu radovi dosad: ciklus Rad, niz portretnih bista i plakete. *A. Sch.*

ŽDALA, veliki otok na lijevoj obali Drave, upravna općina Gola, 2 rimokatoličke župe Gola i Ždala. Zaprema 78 km². Ima 1.731 stanovnika. Dosta je rodan, gdješto močvaran.

J. M-n.

ŽDREBANIK, manastir u blizini Danilovog Grada, u Crnoj Gori. U njemu počivaju moći Sv. Arsenija, koje su ondje prenesene prije pet godina iz manastira Kosijereva, u Hercegovini. Manastir su podigla okolna sela prije oko 120 godina. Priča se, da je temelj crkve podigao kralj Milutin. Polje oko manastira se zove isto Ždrebanik. Po predanju to je ime dobilo, jer su tu držane ergele kralja Milutina. *P. Š.*

ŽDRELO. 1. V. Gornjak, Blagovještenje.

2. Grad na Mlavi. Sada je u ruševinama.

3. Crkva Sv. Trojice, kod sela Ždrela, ranije crkva sv. Petra koju su Tatari u 13 vijeku porušili (ploča s jermenskim i srpsko-slovenskim natpisom iz 1218, sada u crkvi manastira Vitovnice, pouzdano je s ove crkve). *V. P-ć.*

ŽEDEN, vapnenjačka, suha i gola planina u Južnoj Srbiji, između velike okuke Vardara-Suhodolice i Kaldrmi-Bogaza, 16·5 km istočno-sjeveroistočno od Tetova. Visoka je 1.360 m. Južnim podnožjem prolazi cesta Tetovo—Skoplje. *P. V.*

ŽEFAROVIĆ HRISTIFOR (ZEFAROVIĆ, ZEFAROV, ZEFAR), crtač, bakrorezac, ikonopisac, »iliriko-rasijanski opšči zograf« i pisac (početak 18 vijeka — 18/9 1753, Moskva). Ž. je rođen, po svoj prilici, negdje na zapadu Južne Srbije, oko Ohridskog Jezera. Po činu je bio jeromonah, ali od onih kaluđera koji putuju i, usput, rade ikone, i trguju svetim knjigama i utvarima. 1741 bio je u Beču, 1745 i 1746 išao je na hadžiluk u Jerusolim. 1750 bio je opet u Beču i kao stručnjak radio je na tome da se nabavi srpska štamparija.

Najznačajniji rad Ž. je »Stematografija«, koju je izdao u Beču 1741. Njena unutarnja vrijednost nije u srazmjeru s ogromnim utiskom, koji je ona proizvela u nacionalnom životu Srba. Ni bakrorez u njoj (slike Sv. Metodija, srpskih i bugarskih vladalaca i arhipastira, i grbova ilirskih i slovenskih zemalja) nisu najbolje djelo njegovih ruku, a propratni stihovi, trinaesterci po poljskome uzoru, nisu mnogo glatki, čak je i samo djelo, i po tekstu, slobodan prijevod po Pavlu Ritteru Vitezoviću, ali svojom Stematografijom Ž. je mnogo doprinio modernom formiranju nacionalnog i državnog osjećanja i shvatanja kod Srba. Više od dva vijeka bila je Ž. Stematografija jedini izvor srpske, pa i bugarske heraldike. Grbovi karlovačke mitropolije, obnovljene Srbije i njene zastave u prvome ustanku, kao i grb današnje Bugarske, uzeti su iz knjige ovoga Makedonca, koji je svoju

otadžbinu zvao »otečestvo serbsko naše«.

Ž. je priredio izdanje još nekih srpskih knjiga, kao: Poučenije svjatiteljskoje k novopostavljenomu jereju, rezano u bakru 1740 u Beču. Isto tako je izdao u Beču 1741 Privilegij austrijskih careva srpskome narodu, koje je sastavio narodni sekretar Pavle Nenadović, potonji mitropolit. Zatim je Ž. spremio i neke pobožne knjige kao Opisanije svjatago Božja grada Jerusalima (1748), i Pravila molebnaja svjatih serpskih prosvjetitelej (1755, Mletci).

Osim tog svog prosvjetiteljskog, nacionalno-apostolskog, štamparskog i književnog rada, kojim se digao do preteče čak i na polju srpskog umjetničkog stihotvorstva, Ž. se naročito istakao kao vrlo vješt crtač, bakrorezac i slikar. Osim bakroreza po njegovim knjigama, on je morao izraditi tom tehnikom veliku količinu svetaca, manastira a, možda i historičkih ličnosti. U novije doba pronađena je ikona, na bakru rezana, Kuzmana i Damjana iz 1743 u srijemskom manastiru Rakovcu. Još Sedmica (1858), br. 14) javlja, da je na petrovaradinskom trgu nađena jedna tepsija sa Ž. urezanim crtežom i stihovima, a Dim. Ruvarac objavio je u Stražilovu (1888) i u Javoru (1888, 159), da je u jednoj zemunskoj kući našao Ž. bakrorez iz 1741 sa stihovima kao vrata na peći. Jov. Vujić, skupljač starina, našao je za vrijeme rata u jednoj peštanskoj antikvarnici otisak bakroreza na bijeloj svili »o Sv. Naumu manastiru« sa scenama iz života toga svetitelja. Vujić ima u svojoj zbirci istog takvog Nauma slikanog masnom bojom na dasci. Na objema su natpisi grčki, i jasno se vidi Ž. potpis. I ta ikona masnom bojom odaje umjetnika na visini zografske vještine svoga doba.

V. Petrović.

ŽEGLIGOVO, predio u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, oko grada Kumanova, u glavnom u granicama današnjeg žegligovskog sreza. To je sredovječni naziv za vrlo značajnu oblast na prijelazu velikom udolinom između Južne Morave i Vardara. Nalazi se između Skopske Crne Gore na zapadu, Moravice na sjeveru, Skopskog i Ovčjeg Polja na jugu i gornje Pčinje na istoku. Sniženo razvođe skoro do osobine polja u kumanovsko-preševskoj udolini čini moravsko-vardarsku dolinu uzdužnom komunikacijom prvoga reda na Balkanskom Poluotoku; ovdje se ukrštaju i nekoliko vrlo značajnih poprečnih puteva.

Naši sredovječni spomenici nazivaju Ž. još: Žegligovska zemlja, Žegligovski predio, Žegligovsko polje. Ž. se 1354 spominje kao baština sevastokratora Dejana Žarkovića. Kasnije su Ž. naslijedili Dejanovići. Konstandin Dejanović, koji se potpisivao »gospodar srpski« i vladao još mnogim drugim oblastima sve do smrti 1394, zvao se po ovoj oblasti Žegligovac. — Kralj Stefan Dečanski prešao je 1330 preko Ž. u pohodu na Velbužd. Kroz Ž. je 1389 prodro sultan Murat I. u boj na Kosovo. Sultan Mehmed Osvajač ovuda je 1454 prošao k Preševu i dalje protiv Srba, koji su se još uporno borili; pri novom pohodu, on je također ovuda udario na putu za Bosnu 1463.

Ž. kroz vijekove pokazuje neobično velike osobine geografskog prodiranja; kroz njega prolaze najveći narodni pokreti Balkanskog Poluotoka. Stoga je u uzburkanim historičkim vremenima najviše izlagano stradanju. 1512 Ž. je opljenjeno od Turaka, i tada se pod tim imenom posljednji put spominje. Za vrijeme stradanja srpskog stanovništva 17 i početkom 18 vijeka prodrle su ovamo mnoge porodice Arnauta od Krasnića i Gaša. U etapama su ovi Arnauti sve dalje prodirali na istok, tako da su početkom 19 vijeka postavili svoja naselja do pod Rujen, blizu Pčinje. Ali je srpsko stanovništvo ipak ostalo u nadmoćnoj većini, neobično ustrajno i otporno. Mjesto sredovječnog središta Ž., koje se nalazilo oko Nagoričina, u novije vrijeme razvio se grad Kumanovo. U novije doba staro Ž. još jednom je uzelo na sebe veliku geografsku i histočku ulogu: kroz Ž., a preko Kumanova, našla je srpska vojska 1912 put u srpske krajeve na jugu, i oslobodila je Južnu Srbiju od petvjekovnog ropstva pod Turcima. Geografski prelazna oblast prvoga reda, uz to plodna i zgodna za naseljavanje, Ž. u mirno doba ima sve uslove za veliki napredak.

L i t e r a t u r a: J. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, I.: Kumanovska Oblast (1909).

V. Radovanović.

ŽEGOVAC, planina u Staroj Srbiji, između rijeka: Sitnice-Žegovca-Južne Morave-Livoče (Bresaljice), 13 km zapadno-jugozapadno od Giljana. Najviši su vrhovi: Plitković (1.070 m), Maja Firet (996 m). Njegovim jugoistočnim podnožjem prolazi cesta Uroševac—Giljane. *P. V.*

ŽELEZNA KAPLA, gradić u austrijskoj Koruškoj. Nalazi se među krasnim šumama, na maloj rijeci Beli, 558 m nad morem. Ž. K. ima 1.176 stanovnika. Spominje se prvi put 1050—1065. Prava trgovanja dobila je oko 1473. U prvo doba bila je Ž. K. važna kao stanica na trgovačkom putu, koji je vodio uz Belu i preko sedla Jezerski Vrh prema jugu. Tu se tovarilo osobito željezo. 1473 zapalili su i porušili Ž. K. Turci. — U 16 vijeku, naročito kad je 1650 popravljen put preko Ljubelja, prestala je trgovačka važnost Ž. K. Zbog toga su se tu u to doba razvili zanati za preradu željeza. U prvo doba zvalo se mjesto samo Kapla, po staroj kapeli Sv. Mihaila, koja se spominje već 1050—1065 a tek u novije doba dobilo je naziv Železna, i to zbog zanata sa željezom. U najnovije doba ti zanati su sasvim nestali, a osobito poslije otvorenja željeznice Sinča Ves. — Mjesto Ž. K. je postalo poznato kao ljetovalište i gorsko lječilište i polazna točka za turiste u susjedne Karavanke i Kamničke planine. Okolina Ž. K. daje množinu drva. Zbog toga su se tu razvili zanati za preradu drveta. Narod se bavi samo još stočarstvom. Na putu, 9 km od Ž. K., nalazi se ljetovalište i kupalište Bela, s željeznom i alkaličnom slatinom. *A. M.*

ŽELEZNEC. V. Željeznik.

ŽELJEZNI MAJDAN I TALIONICA TOPUSKO D. D., Zagreb. Osnovano je 1923, i preuzelo je rudnik i talionicu željeza u Topuskom od firme Ganz - Danubius iz Budimpešte. Kapital je 2,000.000 dinara. Radnika je zaposleno oko 100. Proizvodnja sivog sirovog željeza je oko 1·5 vagona dnevno. Ima svoj vlastiti rudnik lignita. *S. P.*

ŽELJEZNIČKI SAOBRAĆAJ. Građenje željeznica u predratnoj Srbiji ometano je terenskim teškoćama, slabom privredno-financijskom snagom, a naročito političkim uticajima bivše austro-ugarske monarhije. Značaj željeznica s gledišta fiskalnog, političko-nacionalnog, odbranbenog i kulturno-ekonomskog, bio je uočen još i ranije, u kneževini Srbiji. Za vrijeme kneza Aleksandra Karađorđevića (1851) činjeni su i zvanični koraci kod Porte u tome cilju, pošto vazalna kneževina nije mogla samostalno odlučivati, niti preduzimati građenje željeznica. Augusta iste godine pojavili su se u zemlji i neki Englezi i preuzeli mjerenja za građenje željeznice Beograd—Carigrad, tobože na osnovi koncesije, koju su dobili od Porte. Knez ih je pozvao u Beograd i, sa žaljenjem, zabranio im dalji rad, pošto za to nije bio upitan od Porte kao vladar zemlje. — U srpskoj javnosti raspravljalo se prvi put o ovome pitanju u Srpskim Novinama 20/9 1852. Stvarnim radovima pristupilo se tek 1864, kada je u Srpskim Novinama izašlo naređenje ministra građevina o proučavanju terena radi građenja željeznice sjever-jug, što je bilo povjereno francuskomu inženjeru Kisu. 1867 pojavilo se i privatno austro-ugarsko društvo, obrazovano za građenje željeznice Bazijaš—Carigrad, preko Srbije, no bez uspjeha. Ovaj pokušaj ponovio se 1868. Isto pitanje pojavilo se i 1871, privatnom inicijativom građana grada Požarevca, za građenje željeznice Dubravica (Dunav)—Požarevac, no bez uspjeha, zbog nedostatka materijalnih sredstava.

Tek pod vladom kneza Milana donijela je narodna skupština 12/3 1875 zakon o građenju željeznice Beograd—Aleksinac i dalje do granice, i ovlastila je ministra financija i građevina, da za definitivno proučavanje te željezničke trase mogu učiniti iz državne kase izdatak u sumi od 700.000 groša poreskih. Ovo proučavanje povjereno je francuskomu inženjeru Ponsenu, uz pripomoć srpskih inženjera.

Ratovi protiv Turske, koji su uskoro nastupili, odložili su dalji rad na ovom pitanju sve do zaključenja Berlinskog ugovora 1878. Na zahtjev velikih sila, koje su također nalazile koristi od izgrađivanja željeznice preko Srbije, unesena je u Berlinski ugovor o miru i naročita odredba, kojom se Srbija obavezuje na građenje željeznice. 1878, na poziv ministra građevina, trasirao je, uz saradnju srpskih inženjera, inženjer

Augustin iz Zagreba, i dalje produženje željezničkih pruga od dotadanje srpsko-turske granice, pa preko Niša do Vranja, odnosno Pirota na novoj srpsko-turskoj granici. Tako su prve željeznice: Beograd—Niš (234·5 km) i Niš—Ristovac—turska granica — i Niš—Pirot—bugarska granica — građene na osnovi obaveza Berlinskog ugovora (čl. 1 i 2, od 26/6 1878). Za postrojenje ovih prvih srpskih željeznica zaključena je 9/4 1880 opća konvencija između Čede Mijatovića, tadanjeg ministra financija, i Gudovića, tadanjeg ministra građevina, u ime kneževske srpske vlade, i Društva Generalne Unije, koju je zastupao njen predsjednik L. Bontou. Ova je konvencija obuhvatala: ostvarenje zajma, izgrađivanje istih pruga, obrazovanje Društva za eksploataciju ovih pruga, pod uvjetima, koji su priloženi konvenciji. 9/4 1880 zaključena je konvencija i između Srbije i Austro-Ugarske o izgrađivanju prednjih pruga o trošku Srbije i mosta preko Save između Beograda i Zemuna o zajedničkom trošku Srbije i Austro-Ugarske. T. zv. konvencijom à quatre od 9/5 1883, zaključeno je između Austro-Ugarske, Srbije, Turske i Bugarske o vezama srpskih željeznica s turskim i bugarskim. Kasnijom konvencijom s Turskom 4/6 1887 i s Bugarskom 15/11 1887, definitivno su utvrđene veze srpskih željeznica sa željeznicama ovih država. Jednovremeno s građenjem prednjih pruga otpočeto je i građenje pruge Smederevo—Velika Plana (44·4 km). Prva srpska pruga, predana saobraćaju 15/9 1884, bila je Beograd—Niš (234·5 km) i Beograd—Savski most (1·6 km). Zatim Niš—Leskovac (43·8 km) 18/4 1886; Leskovac—Vranje (66·8 km) 13/9 1886; Smederevo—Velika Plana (44·4 km) 22/11 1886; Lapovo—Kragujevac (29·2 km) 15/3 1887; Niš—Bela Palanka (44·9 km) 13/11 1887; Beograd—turska granica (356·6 km) 18/5 1888; Beograd—bugarska granica (341·1 km) 13/8 1888. Zatim su izgrađene i predane saobraćaju: Radujevac—Vrška Čuka (82 km) 1891; Ćuprija—Senjski Rudnik (20 km) 1/12 1892; Beograd—Klanica (7 km) 3/4 1889; Ćićevac—Sv. Petar (16 km) 9/4 1901 i Mladenovac—Aranđelovac (32 km) 28/10 1904. U međuvremenu od 1890 do 1904 nastaje perioda trasiranja za timočku prugu i za uzane željeznice i građenje domaćim preduzećima samo pruga uzanog kolosjeka: Ćuprija—Senjski rudnik, za prevlačenje kamenog uglja; Ćićevac—Sv. Petar, za prevlačenje pragova; Mladenovac—Aranđelovac, za javni saobraćaj i Radujevac—Vrška Čuka od strane Industrijskog Društva Industrielle Serbe. 1890—1893 vršene su studije na trasiranju pruga uzanog kolosjeka od strane domaćih inženjera u državnoj režiji. Osim napred spomenutih nekoliko neznatnih pruga, u ovom međuvremenu bilo je malo građenja zbog političkih trzavica unutra i slabog ekonomsko-finacijskog stanja.

S izmijenjenim i uravnoteženim prilikama poslije 1903 nastaje življa perioda trasiranja i građenja. Tako su trasirane pruge: Niš—Prokuplje—Kuršumlija—Merdare; Kruševac—Jankova Klisura—Tulare; Kragujevac — Kraljevo — Raška—Mitrovica; Raška—Novi Pazar—Sjenica—Nova Varoš—Prijepolje; Valjevo—Zavalaka (u. k); Skoplje—Brod—Prilep—Bitolj; Štip—Gracko—Kavadar—Prilep; Kuršumlija—Merdare—Priština do veze s prugom Skoplje—Mitrovica. Većina ovih pruga izgrađena je neposredno pred balkanski rat, za vrijeme balkanskih i Svjetskog Rata i poslije ratova, a neke uzane sistema »dekovilj« izradio je i neprijatelj za vrijeme okupacije u Južnoj Srbiji.

Predane su saobraćaju slijedećim redom: Senjski Rudnik—Ravna Reka (11 km), januara 1907; Zabrež—Valjevo (67·5 km) 1/9 1908; Aranđelovac—Vlajkovac (42·4 km) 1908; Stalać—Kruševac—Vrnjci (34·6 km) 21/5 1910; Vrnjci—Kraljevo (22·1 km) 21/11 1910; Kraljevo—Čačak (38·4 km) 21/5 1911; Paraćin—Zaječar (107 km) 1/1 1911; Čačak—Užice (56·2 km) 20/8 1912; Zaječar—Prahovo (76·1 km) 1/6 1914; Zaječar—Knjaževac (44·3 km) 15/1 1915; Prahovo—Kusjak (3 km) juna 1915; Paraćin—Ćuprija (7 km) 1915; Knjaževac—Vine (industrijska — 12 km) 1917; Prijepolje—Gorijevnica (7 km) 1917; Kraljevo—Goč (23·5 km) 1917; Lajkovac—Ugrinovci (38·9 km) 2/12 1919; Hanrijevo—Gostivar (61·7 km) 25/3 1920; Gornji Milanovac—Čačak (23 km) 7/6 1920; Gradsko—Bitolj (131·5 km) 4/7 1920; Gostivar—Kičevo (102·5 km) 10/8 1920; Mala Krsna—Po-

žarevac (16·3 km) 1/12 1920; Kičevo—Ohrid (64 km) 1/9 1921; Boljevac—Sava kod Zabrežja (Srijem — 5·2 km) 15/12 1921; Ugrinovci—Gornji Milanovac (25·5 km) 1/6 1922; Podmolje—Tašmuruništе (18 km) 5/7 1922; Niš—Knjaževac (68 km) 15/8 1922; Skoplje—Hanrijevo (5·7 km) 26/7 1923.

Pored tih sagrađene su i koncesionirane pruge uzanog kolosjeka okruga podrinskog: Šabac—Loznica—Koviljača 1909, i trasirana pruga Loznica—Zavlaka, i Dubravica—Požarevac 1911, a Požarevac—Petrovac 1912, okruga požarevačkog. Dio pruge Petrovac—Žagubica trasiran je, no nedovršen.

Zakon o građenju državnih željeznica utvrđuje, koje pruge i kojim redom imaju da se izgrađuju, a sama građenja vrše se na osnovi utvrđenih »općih i tehničkih uslova« i utvrđenih obrazaca za objekte i postrojenja (Standards), koje odobrava ministar saobraćaja. Privatne željeznice grade se na osnovi odredbe čl. 18 nižeimenovanog zakona. Koncesije odobrava kraljevska vlada, na osnovi čl. 17 zakona o građenju i eksploataciji srpskih željeznica od 6/12 1898, s izmjenama i dopunama od 5/10 1899, 2/4 1902, 12/3 1909 i 25/5 1913 utvrđena je još slijedeća mreža za građenje: Ćuprija—Paraćin—Stalać (28 km — od koje je i drugi dio Paraćin—Stalać prošle godine dovršen); Beograd—Obrenovac—Šabac (80 km — prvi dio Beograd—Obrenovac — trasiran); Požarevac—Gradište—Kučevo—Majdan Pek—Prahovo (trasira se sad — 190 km); Valjevo—Kosjerići—Požega—Ivanjica (110 km); Beograd—Smederevo s krakom Suha Česma—Smederevo (70 km); Užice—Kremna—Mokra Gora—bosanska granica (56 km — predana javnomu saobraćaju 25/1 1925); Lajkovac—Ub—Koceljevo; u cilju veze s podrinskim željeznicama u pravcu Šabac (60 km); Negotin—Brza Palanka—Kladovo (60 km); Zagubica do veze s prugom Paraćin—Zaječar (40 km); Petrovac—Žabari—Velika Plana i Petrovac—Gradište (50 km); Lazarevac—Stepojevac—Beograd (60 km — trasirana); Aleksinac—Soko Banja—Knjaževac (57 km — trasirana ove godine); Kragujevac—Topola—Aranđelovac (50 km); Markovac—Rača — Natalinci —Topola (35 km); Markovac—Svilajnac—Despotovac—Židilje—Metovnica (156 km); Boljevac — Knjaževac — Kamenica — Kalna—Pirot—Babušnica —Vlasotince —Leskovac—Lebane (250 km); Jagodina—Rekovac (20 km); Priboj—Vranje (20 km — trasirana); Razbojna—Brzeće—Crnatovo—Seočanica (60 km); Užice—Zlatibor do veze s uvačkom prugom (50 km); Paraćin—Obrež—Varvarin—Kruševac (35 km); Čačak—Mrčajevci—Knić do veze s prugom Kragujevac—Kraljevo (40 km); Osečina—Pecka—Ljubovija—Bajina Bašta (70 km); Čačak—Guča—Ivanjica (50 km).

Sve naprijed imenovane pruge u eksploataciji, za vrijeme povlačenja neprijatelj je razorio Srbiju i stajalo je velikih materijalnih žrtava i moralnih napora, da se one bar provizorno obnove i usposobe za saobraćaj, ali će definitivna obnova trajati još dugi niz godina.

U Hrvatskoj-Slavoniji, Vojvodini, Sloveniji, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini, građenje željeznica vršeno je pod austro-ugarskim režimom, vodeći računa naročito o potrebama monarhije, bez obzira na ekonomske interese dotičnih krajeva, gdje žive naši sunarodnjaci. Karakteristika građevinske politike ogleda se u tome, da sve željezničke pruge konvergiraju k Beču, odnosno Budimpešti, i da nema transverzalnih željezničkih veza između pojedinih oblasti. Inače, historija izgrađivanja željeznica u ujedinjenim zemljama naše države ima svoj početak u historiji austrijskih i madžarskih željeznica.

Prva pruga sagrađena na ovoj teritoriji je dio željeznice Oravica—Bazijaš. Predana je saobraćaju 20/8 1854. Prolazila je krajevima državnih dobara i ugljenika. Od ove željeznice leži na našoj današnjoj teritoriji 25 km, od Vračev-Gaja do Jama. Sagradilo ju je svojevremeno, na osnovu zakona o koncesiji iz 1854, austro-ugarsko društvo državnih željeznica. Madžarska ju je podržavila 1891. Isto društvo sagradilo je i predalo saobraćaju 1858 prugu Temišvar—Jasenova, dugu 94 km, od koje leži na našoj teritoriji 35 km, od Batine do Jasenova. Iste godine to društvo predalo je saobraćaju i glavnu prugu, koja je spajala Peštu s Rumunjskom preko Oršave. Od te pruge, duge 524 km, koja ide preko Segedina, Velike Kikinde, Temišvara do

Oršave, leži na našoj teritoriji 54 km, ulazeći u našu kraljevinu niže Serega kod Oroslomoša, preko Valkanja, Mokrina, Velike Kikinde i Sv. Huberta, napuštajući našu zemlju pred Žomboljom.

1854 na zapadnom dijelu naše države početo je građenje pruge Zidani most—Sisak i Zagreb—Karlovac. Građenje je preduzela država, ali su pruge, zbog tadanjih teškoća u državnom gospodarstvu, završene privatnim poduzećem. 1854 donesen je zakon o koncesioniranju željeznica. Njegove su bitnije odredbe: koncesiju za građenje željeznica mogu dobiti pojedinci i društva; definitivna koncesija može se dati najviše na 90 godina, po njenom isteku zemljište i sve zgrade na njemu prelaze u svojinu države, a predmeti, koji služe prevozu, prevozna sredstva i oprema ostaju poduzeću; poduzeće dužno je predati državi željeznicu u ispravnom stanju; dobivena koncesija ovlašćuje poduzeće na izgradnju željeznice po odobrenim planovima i osigurava mu isključivo pravo gradnje i eksploatacije dotične željeznice; daje mu pravo na eksproprijaciju, prevoz putnika i robe, pravo određivanja tarifa unutar maksimalno utvrđenih granica. — Od važnosti je još i naredba iz 1851, kojom je utvrđen »Željeznički poslovni red«, koji, pored nekih dopuna i izmjena, još i danas važi na prugama ovih krajeva.

No ni donesenim zakonom o koncesioniranju željeznica nije se privatni kapital mogao u dovoljnoj mjeri zainteresirati za izgradnju projektiranih željeznica, zbog čega je i Madžarska, po primjeru Pruske, morala staviti u izgled garanciju kamata na uloženi kapital.

Madžarska je, zbog naprijed spomenutih financijskih teškoća, morala već postojeće, dosta razgranjene željeznice prodati. Tako su postala tri velika željeznička društva: 1. C. kr. Privilegirano Austrijsko Društvo Državnih Željeznica; 2. C. kr. Privilegirano Lombardsko-Venecijansko i Centralno Talijansko Društvo; 3. Potiško Željezničko Društvo. Nas interesira samo prvo i drugo spomenuto društvo. Lombardsko - Venecijansko Društvo nastalo je ujedinjenjem triju raznih društava: Venecijanskog, Istočnog Željezničkog Društva cara Franja Josipa i Privilegiranog Koruškog Željezničkog Društva. Ovo posljednje služilo je osnovom budućemu Društvu Južnih Željeznica, koje još i danas postoji pod novim nazivom: »Društvo Željeznice Dunav—Sava—Jadransko more«, sa znatnim dijelom svoje željeznice na našoj teritoriji. To društvo (venecijansko) izgradilo je prugu Zagreb—Karlovac i predalo ju je saobraćaju 1/6 1865. Pod pritiskom javnog mnjenja, a na osnovu Bečkog Ugovora o miru iz 1866, Austrija je s tim društvom sklopila ugovor, po kome se je teritorijalno razdvojilo na C. kr. Privatno Društvo Južnih Željeznica i Lombardsko i Centralno Talijansko Društvo, prvo s prugama u Austriji, posljednje s prugom u Italiji. Ovo C. kr. Privatno Austrijsko Društvo Državnih Željeznica izgradilo je prve naše željeznice, kako je to naprijed izneseno.

Na osnovu zakona o koncesioniranju iz 1854, zasnovana je i izgradnja vrlo važne pruge Alfeld—Rijeka, koja skoro čitavim svojim dijelom leži na našoj teritoriji, no do ostvarenja je došlo tek 1864, kada je jedan konzorcijum domaćih veleposjednika i stranih banaka dobio koncesiju za izgradnju pruge od Velikog Varadina, prema Čabi, Segedinu i Subotici, a godinu dana poslije za nastavak od Dunava preko Osijeka do Rijeke.

1867 donesen je madžarski zakonski član XIII. o zajmu za građenje željeznica i kanala. Ovaj zakon ovlašćuje ministarstvo da može podići zajam u svrhu izgradnje željeznice i kanala do 60 miliona srebrnih forinti kao rentu od 4,650.000 srebrnih forinti na 50 godina. O podjeli toga zajma određuje zak. čl. XIX. od 1868 između ostaloga: »Iz zajma ima se izvršiti izgradnja pruge Žakanj—Zagreb i nastavak započetih radova na Alfeldskoj željeznici od Karlovca do Rijeke«. Ove pruge predane su saobraćaju 1870 i 1873.

1869 donesen je bio i zakon o baštinskim knjigama i eksproprijaciji (1868: L., LX. i LVI.), a austrijski zakon protegnut je ministarskim naređenjem i na madžarski teritorij.

Madžarska vlada, s obzirom na veliku važnost pruge Budimpešta—Zemun, odlučila je izgraditi je o državnom trošku. Zak. čl. 35 iz 1880 uzakonjena je željeznička konvencija, sklopljena između Madžarske i Srbi-

je, odnoseća se na izgradnju pruge Budimpešta—Zemun i na utvrđivanje priključka s balkanskim državama. U smislu toga ugovora madžarska vlada se obvezala, da će do 1/6 1883 postaviti neposrednu željezničku vezu između Budimpešte i Beograda, a Srbija se obvezala, da će izgraditi željezničku prugu od Beograda do Niša, odakle će jedna pruga voditi prema Carigradu, a druga prema Solunu. Zakonskim čl. 42 iz 1880 odobrena je izgradnja pruge Budimpešta—Zemun. Dio pruge Budimpešta—Subotica predan je saobraćaju 5/12 1882, Subotica—Novi Sad 5/3 1883, Novi Sad—Zemun 10/12 1883 i Zemun—Savski most 15/9 1884. Ostale glavne pruge građene su osamdesetih godina, sve u državnoj režiji.

Od eminentne važnosti po postanak željeznica lokalnog karaktera, naročito u Vojvodini, Slavoniji i Hrvatskoj, bio je zakonski član XXXI. iz 1880 i čl. IV. iz 1888 o vicinalnim željeznicama. Na osnovu tih zakona koncesionirano je i izgrađeno na našem teritoriju oko 30 željeznica, s ukupnom dužinom od 2.636 km. Pregled tih željeznica iznesen je u priloženom popisu.

U Sloveniji i Dalmaciji ima ukupno 1.241 km željeznica, od kojih su 437 km državne, a 804 privatne u državnoj eksploataciji. Od državnih željeznica leže na našoj teritoriji dijelovi željeznica: 1. Privilegirana Željeznica Prijestolonasljednika Rudolfa. Ta je željeznica vodila od Sv. Valentina preko Trbiža do Ljubljane. Na našoj teritoriji leži 93 km: od Ljubljane preko Jesenica i Planice do državne granice prema Italiji. Koncesionirana je zakonom od 9/7 1868, podržavljena je na osnovu sporazuma s društvom od 11/12 1883, koji je sporazum uzakonjen 8/4 1884 zakonom. 2. Bohinjska željeznica, koja vodi od Celovca preko Jesenica i Gorice za Trst. Leži u našoj državi sa 39·6 km, od austrijske državne granice preko Jesenica i Bistrice—Bohinjsko Jezero do državne granice prema Italiji. Ta je željeznica koncesionirana zakonom od 6/6 1901, a saobraćaju predana 30/9 1906. Građena je u državnoj režiji. 3. Lokalna željeznica Ljubljana—Kamnik. Leži na našoj teritoriji u cijelosti, 24 km koncesionirana zakonom od 14/4 1889, saobraćaju je predana 28/1 1891, a otkupljena od strane države 23/12 1894, na osnovu zakona od 12/4 1893. 4. Bjelokranjska željeznica od Novog Mjesta do Bubnjaraca, dužine 48·8 km. Koncesionirana je zakonom od 31/9 1907, a građena je u državnoj režiji. 5. Dalmatinske željeznice, dužine 171·3 km, u cijelosti na našoj teritoriji. Od njenih je pruga ona od Splita do Sinja uzanog kolosjeka (76 cm), koja je i prva predana saobraćaju 1875. Ostale vežu Split s Kninom (102·9 km), s ogrankom od Perković—Slivna na Šibenik (22·6 km). 6. Hercegovačko-Dalmatinske Željeznice. Jugoistočni dio Hercegovine i južna Dalmacija nikako nisu imale vezu sa željezničkom mrežom u austro-ugarskoj monarhiji. Vojna je uprava za transportiranje vojske u te krajeve bila upućena isključivo na put morem, koji joj se nije uvijek činio pouzdanim. Spremnost odbrane bivše monarhije apsolutno je zahtijevala vezu preko projektirane željeznice od Gabele na pruzi Mostar—Metković u Boku Kotorsku sa 18 km dugim ogrankom od Uskoplja na Gruž i Trebinje. Ogranak na Trebinje dobio je strategijsku važnost time, što je, pored utvrđenog Trebinja, došao u uži kontakt s monarhijom i utvrđeni grad Bileća. U upravnom i političkom pogledu imao je taj spoj po bosansku upravu veliku važnost, jer su time Sarajevo i Mostar, oba glavna grada tih pokrajina, tijesno vezani s Trebinjem, neposredno na granici Crne Gore. U privrednom pogledu nije se od te željeznice očekivala naročita korist. Ona je imala da učini samo prvi korak na poboljšanju, do tada zapuštenih, privrednih prilika u Dalmaciji. Prije izgradnje pruge Gabela—Gruž išao je saobraćaj iz Bosne preko Broda i Madžarske, dakle na uštrb Dalmacije. Madžarska se svom silom opirala spoju dalmatinskih pruga s pozadinom jer se bojala, da će podizanjem dalmatinskih luka to biti na štetu Riječke luke, za čiji je procvat Madžarska prinijela velikih materijalnih žrtava. Zbog tadanjih parlamentarnih prilika u Beču nije projekat za građenje tih željeznica mogao proći kroz parlamenat, no važni strategijski razlozi prisilili su austrijsku vladu, da naređenjem od 7/6 1898 osigura izgradnju te željeznice. U madžarskom parlamentu konce-

sionirana je ta željeznica zak. čl. 24 iz 1898. Željeznica je građena u državnoj režiji, a uzanog je kolosjeka od 76 cm. S obzirom na trasu i građevinske okolnosti, ona je jedna od najtežih željezničkih građevina bivše austro-ugarske monarhije. Troškovi su iznosili 22,000.000 kruna. Saobraćaju je predana 15 i 16/6 1901.

Od privatnih željeznica najveća je željeznica Društva Dunav-Sava-Jadransko more (prije Društvo Južnih Željeznica) sa 463·80 km. O razvoju te željeznice, koja je do preuzimanja od strane naše države (1/9 1923) bila u vlastitoj eksploataciji, bilo je govora naprijed, o željeznicama u bivšoj Madžarskoj.

Vicinalne (lokalne) željeznice u bivšoj Austriji koncesionirane su na osnovu zakona od 25/5 1880 i ovlašćenjima i povlasticama lokalnih željeznica, koji je češće produživan i mijenjan. Posljednja redakcija je iz 1905. Ukupna njihova dužina iznosi 340·3 km.

Prva željeznica u Bosni, od Banje Luke do Novske, predana je javnomu saobraćaju 1872. Na njoj je saobraćaj već 1875 bio obustavljen, zbog raznih teškoća. Povodom okupacije Bosne, austrijskoj vojnoj upravi trebala je brzo željeznička pruga za snabdijevanje trupa, koje su ulazile u Bosnu, i pošto je jedno preduzeće, koje je upravo tada završilo prugu Temišvar—Oršava, imalo male lokomotive i vagone kolosjeka od 76 cm, to je taj materijal, pošto se mogao odmah upotrijebiti, da se ne čeka, uzet i upotrijebljen za građenje pruge od Broda do Zenice. Građenje ove pruge otpočelo je septembra 1878. Za šest mjeseca s građenjem se stiglo do Zenice (185·8 km). Troškovi građenja iznosili su zajedno s mostom na Savi i vezom sa Slavonskim Brodom, 16,000.000 kruna. 4/10 1882 predana je saobraćaju pruga Zenica—Sarajevo (78·3 km). Troškovi građenja iznosili su 7,662.000 kruna. 26/1 1885 otvorena je pruga Semizovac — Čevljanović (20·5 km), koja je sagrađena za nešto više od 4 mjeseca. Istovremeno je sagrađena i Sarajevska gradska željeznica s konjskom vučom.

Pruga Sarajevo—more gradila se, s obzirom na ograničena novčana sredstva, u 4 periode. Najprije je izgrađena, za sumu od 3 400.000 kruna, od Mostara do Metkovića (43 km) i predana je saobraćaju 14/6 1885. Drugi dio, od Mostara do Ostrošca (65·7 km), predan je saobraćaju 22/8 1888, a dio od Ostrošca do Konjica (13·1 km) 10/11 1889, kao posljednji dio, od Sarajeva do Konjica, na kome se imalo da prijeđe bosansko razvodno gorje. Pošto su se imale savladati velike visinske razlike, bez većeg podesnog razvijanja, ovdje se prvi put upotrijebila zupčanica, po sistemu Aptovu. Od čitave pruge Sarajevo—Konjic (55·8 km), iznosila je pruga na zupce 18·8 km, i to u 6 odjeljaka, jer se imalo zupcima da prijeđe i jedna sporedna vododijelnica, između Pazarića i Tarčina, pored diobe glavnog dijela zupčanice, između Raštelice i Podorašca, u 4 dijela, sa tri stanice. Pruga je predana saobraćaju 1/9 1881, poslije dvogodišnjeg građenja. Troškovi građenja od Mostara do Sarajeva iznosili su 16,600.000 kruna. Poslije pruge Mostar—Metković građena je linija Doboj—Simin Han (66·7 km), i predana je saobraćaju 26/4 1886. Troškovi su iznosili kruna 2,600.000. To je bio jedan ogranak dolinom Spreče od glavne pruge Brod—Sarajevo—Metković u bosansko industrijsko područje. Drugi ogranak išao je na zapad, dolinom Lašve, a prema Travniku — Bugojnu — Jajcu. Građenje je otpočelo ljeti 1892. Otvorena je najprije pruga Lašva—Travnik (30 km) 26/10 1893, a oktobra iduće godine dio Travnik—Bugojno (40·8 km). Ogranak Donji Vakuf—Jajce, dug 33·7 km, otvoren je 1/5 1895. Pruga Lašva—Bugojno s ogrankom za Jajce koštala je 46 600.000 kruna, s Aptovom zupčanicom na jednom dijelu.

Pruga Podlugovi—Vareš, kao montanistička željeznica (24·5 km) predana je saobraćaju 7/11 1895. U tom periodu izgrađene su još i pruge od Ilidže za banju Ilidžu (1·3 km), i od Korenovca do Gračanice (4 km).

U jesen 1902 početo je građenje istočne pruge od Careva do Vardišta (127·7 km), s ogrankom dolinom Lima do Uvca (38·8 km). Građenje ove tehnički interesantne i teške pruge sa 99 tunela i galerija i mnogo visokih potpornih zidova i mostova, završeno je u julu 1906. Troškovi su iznosili 75,000.000 kruna (stvarni građevni troškovi 57,000.000 kruna). Svi radovi izvršeni su u državnoj režiji. Osim navedenih pruga izgrađen je u

Bosni znatan broj šumskih željeznica (517·6 km) do konca 1910. Za vrijeme rata dograđen je znatan dio tih željeznica, tako da je 1921 ukupna njihova dužina iznosila 1.068 km.

1913 austrijska vlada izgradila je veliki plan, po kome se veći dio pruga ima preraditi na normalni kolosjek. Pregrađena je međutim jedino pruga Bosanski Novi—Bosanska Krupa u normalni kolosjek, a od te do Bihaća izgrađena je pruga poslije rata.

G l a v n e ž e l j e z n i č k e p r u g e su one, koje imaju prvoklasni značaj s gledišta unutrašnjeg i međunarodnog saobraćaja: Talijanska granica —Ljubljana—Zagreb—Beograd—Niš—bugarska granica, Niš—grčka granica; Beograd — Subotica — madžarska granica. U projektu su Beograd—Požarevac—Prahovo—rumunjska granica, i Beograd—Jadransko more. Ostale željezničke pruge normalnog kolosjeka su sporednog značaja.

Nadležna uprava za građenje željeznica je d i r e k c i j a z a g r a đ e n j e, koja potpada pod ministarstvo saobraćaja. Na čelu direkcije za građenje stoji direktor i njegov pomoćnik. Sjedište direkcije je Beograd. Za vršenje poslova u direkciji postoje ova odjeljenja: 1. za pripreme radova, s odsjecima: za trasiranje, za konstrukcije, za elektrifikaciju i za eksproprijaciju; 2. za građenje, s odsjecima: za izvršenje pruga, za instalacije i opremu, za pristaništa i za zgrade; 3. financijsko - ekonomsko, s odsjecima: za računovodstvo, za knjigovodstvo i blagajnicu, za nabavke, za računsku reviziju i obračun; 4. administrativno-pravno, s odsjecima: administrativnim, personalnim, pravnim, sanitetskim i za osiguranje radnika.

Nadležnost je direkcije za građenje: vrši sve pripremne radove za građenje željeznica, gradi nove državne željeznice svih vrsta i pristaništa na moru, rijekama i jezerima pod rukovodstvom ministarstva saobraćaja. Dovršene i opremljene pruge predaje na eksploataciju generalnoj direkciji željeznica, a pristaništa direkciji pomorskog, odnosno riječnog saobraćaja. U naročiti krug rada direkcije za građenje spada još: primjenjivanje zaključenih ugovora, u koliko se oni odnose na izvršenje radova, raspolaganje budžetom odobrenih kredita prema zakonskim propisima i vođenje knjiga o utrošku odobrenih kredita, naplata i rukovođenje bolničkim fondom, naplata i rukovođenje penzionim fondom, za sve neukazno osoblje, predlaganje načina rada u sekcijama, sastavljanje završnog računa o utrošenim kreditima i podnošenje istomu ministarstvu i personalna pitanja. Za davanje mišljenja po stručnim i personalnim pitanjima postoji građevinski odbor, koji sačinjavaju: direktor, njegov pomoćnik i šefovi odjeljenja.

Građenje J a d r a n s k e p r u g e predviđeno je naročitim zakonom o dolarskom zajmu s grupom Bleier, a neki pravci imat će da se definitivno utvrde zakonodavnim putem. Radi utvrđivanja definitivne trase za ovu prugu, izvršena su trasiranja sljedećih varijanata: 1. Beograd—Šabac—dolinom Drine i Pive na Nikšić, preko Crnojevića Rijeke za Tivat (Kotorski zaliv). 2. Ogranak od Nikšića preko Risna i Kotora za Tivat. 3. Dolinom Lima od Uvca preko Prijepolja i Bijelog Polja na Kolašin—Podgorica—Crnojevića Rijeka—Tivat. 4. Mitrovica — Peć — Andrijevica—Podgorica. 5. Peć—Đakovica—Prizren. Dalje su, na osnovu rješenja ministarskog savjeta, izvršena trasiranja: 1. Priština—Drenica—Peć. 2. Leskovac—Lebane—Priština. 3. Bujanovci—Giljane—Uroševac. 4. Štip—Kočane—Carevo selo—Pehčevo. 5. Štip—Radovište—Strumica. 6. Kumanovo—Sv. Nikola do veze s prugom Veles—Štip. 7. Unska pruga od Bihaća do Zrmanje. 8. Kočevje—Srpske (Kameralne) Moravice. Obnovljena je ranije izvršena trasa Kuršumlija — Merdare — Priština. U građenju su: Užice—Vardište (58 km); Unska pruga do Bihaća; Lička pruga do Knina; Murska Subota—Ljutomer —Ormož; Titel — Orlovat. Građenje ovih pruga ima da se završi krajem 1924.

Eksploatacija željeznica potpada pod generalnu direkciju državnih željeznica. Na čelu generalne direkcije stoji generalni direktor, koga pomažu dva pomoćnika: jedan za tehničku, a drugi za komercijalno-administrativnu službu. Generalnu direkciju sačinjavaju odjeljenja: 1. Građevinsko, s odsjekom za održavanje. 2. Strojarsko, s odsjecima: za vuču, za vozna sredstva i za radionice. 3. Saobraćajno, s odsjecima: saobraćajnim, za

dove vožnje, za centralnu podjelu kola i za aktivnu kontrolu. 4. Komercijalno, s odsjecima: tarifski, za reklamacionu i tarifsku službu, za povratak vozarine i refakcije i za statistiku. 5. Ekonomno, s odjecima: rudarskim, šumskim, za nabavke, za centralnu ishranu i za osiguranje. 6. Administrativno-pravno, s odsjecima: administrativnim, pravničkim, sanitetskim i personalnim. 7. Financijsko, s odsjecima: budžetskim, knjigovodstvom, kontrolom izdataka, računovodstvom i blagajničkim. 8. Kontrola prihoda, s odsjecima: za kontroliranje prihoda, obračunskim, za kontrolu kasa i za izradu bileta.

Nadležnost je generalne direkcije da vrši jednoobrazno pod nadzorom ministarstva saobraćaja, na osnovu postojećih zakona, uredaba i propisa, eksploataciju svih državnih i ugovorom najmljenih željezničkih ustanova, da vodi nadzor i nad eksploatacijom privatnih i povlašćenih željezničkih ustanova. Sjedište generalne direkcije je u Beogradu.

Željeznički savjet, sastavljen iz generalnog direktora, oba pomoćnika i šefova odjeljenja, daje mišljenje generalnoj direkciji po stručnim i personalnim pitanjima.

Neposrednu eksploataciju željeznica vrše oblasne željezničke direkcije. One stoje u posrednoj vezi s ministarstvom saobraćaja, a u neposrednoj vezi s generalnom direkcijom, od koje dobivaju potrebne naredbe i uputstva za vršenje službe u granicama zakona i propisa. Oblasnih željezničkih direkcija ima pet: u Beogradu, Subotici, Sarajevu, Zagrebu i Ljubljani. Na čelu oblasne željezničke direkcije stoji direktor i njegov pomoćnik. Za obavljanje poslova direkcije postoje odjeljenja: 1. Građevinsko, s odsjecima: za održanje, za signalna postrojenja, za nabavku i raspored građevinskog materijala. 2. Strojarsko, s odsjecima: za vuču i za vozna sredstva. 3. Saobraćajno, s odsjecima: za voznu službu, za telegrafsku i telefonsku službu, za aktivnu kontrolu, za transportnu i komercijalnu službu, za kontrolu prihoda i za statistiku. 4. Ekonomsko, s odsjecima: za nabavke i za oblasnu ishranu. 5. Računsko, s odsjecima: blagajničkim, za knjigovodstvo i za kontrolu izdavanja. 6. Administrativno-pravno, s odsjecima: personalnim, sanitetskim, fondovskim, administrativnim i pravnim.

Željeznički odbor sastavljaju direktor, njegov pomoćnik i načelnici odjeljenja. On daje mišljenje oblasnoj direkciji o personalnim i stručnim pitanjima.

Željezničke škole postoje za spremu željezničkog podmlatka.

Dužina željezničke mreže u eksploataciji iznosi oko 10.000 km (normalnog kolosjeka 7.000, uzanog oko 3.000 km), od kojih su privatne željeznice normalnog kolosjeka 750 i uzanog 900 km. Većina privatnih željeznica normalnog kolosjeka sporednijeg su značaja, t. zv. vicinalne željeznice, i nalaze se najvećim dijelom u Vojvodini, a zatim u Sloveniji i Hrvatskoj.

Zakon o državnom saobraćajnom osoblju od 1/11 1923 regulira položaj i službu u svim saobraćajnim ustanovama. Posebnim pravilnicima reguliran je rad pojedinih vrsta službe, saobraćajne, financijske, za vuču i t. d., koje izdaje ministar saobraćaja.

Vozni park bio je uništen za vrijeme rata u predratnoj Srbiji. U ostalim krajevima pak zauzet je znatan broj kao ratni plijen, no u najgorem stanju. Ogromnim žrtvama i naporima opravljeno je preko 60% zarobljenog neispravnog voznog parka i stavljeno u službu saobraćaju. 1/7 1923 stanje voznog parka bilo je sljedeće: lokomotiva normalnog kolosjeka u saobraćaju 1.176, van saobraćaja 809; lokomotiva uzanog kolosjeka u saobraćaju 404, van saobraćaja 305; putničkih kola i vagona: a) normalnog kolosjeka: u saobraćaju 25.814 i van saobraćaja 16.690 i b) uzanog kolosjeka: u saobraćaju 3.481 i van saobraćaja 1.479. Svega dakle: lokomotiva 2.694 i kola i vagona 47.464. Za normalan, redovan saobraćaj, ovaj broj bio bi jedva zadovoljavajući, i kada bi sve bilo u ispravnom stanju. U ovaj broj ušao je i nov materijal, primljen na račun ratne odštete Srbije od Njemačke: 450 lokomotiva i 8.627 putničkih kola i vagona.

Opravka voznog parka vrši se u državnim željezničkim radionicama i privatnim radionicama u zemlji i na strani: Austriji, Češkoj, Madžarskoj. Državne željezničke radionice postoje: u Nišu, Sarajevu, Zagrebu, Mari-

boru, Velikom Bečkereku, Subotici, Skoplju, Smederevu, za veće opravke i revizije periodske. Željezničke ložionice za manje opravke i pregled postoje u većim saobraćajnim centrima.

Ugalj za vuču lokomotiva, najvećim je dijelom domaći, a nešto se dobiva (do 1926) na račun reparacija od Madžarske i Bugarske. Cijena je njegova oko 40 puta veća od predratne cijene.

Mazivo je svestranog porijekla i dostiglo je nečuvenu visinu, preko 50 puta od predratne cijene.

Promet je dostigao ogroman priraštaj. Po toni i kilometraži veći je oko 3½ puta od predratnog. Ukupan broj vozova, koji je saobraćao u državnim željeznicama bio je: 1919 160.144; 1920 240.124; 1921 344.668; 1922 389.036; 1923 preko 650.000 vozova.

Dva saobraćajna centra, Beograd i Zagreb, imala su prometa: Beograd: 1914 oko 12.000 vozova; 1919 (poslije rata) 4.380 vozova; 1920 13.505; 1921 21.900; 1922 23.790; 1923 preko 36.000 vozova. Zagreb: 1914 oko 11.000; 1919 16.330; 1920 22.920; 1921 26.074; 1922 28.030; 1923 preko 50.000 vozova. Broj vagona »loco Zagreb« prije rata iznosio je oko 25.000 vagona; 1922 dostigao je broj preko 78.000, a 1923 preko 100.000 vagona.

Direktna kola između važnih centara u međunarodnom saobraćaju uvedena su radi olakšanja putovanja. Uvedene su također olakšice putničkomu saobraćaju željeznicom uvođenjem vršenja policijskih i carinskih formalnosti u samom vozu, za vrijeme vožnje. Radi olakšanja prometa uvedeni su i direktni putnički listovi, s kojima se omogućava kartiranje između više zainteresiranih željezničkih uprava.

Gustina saobraćaja na pojedinim željezničkim prugama prešla je granicu dozvoljenoga: normalna gustina je oko 22 para vozova na linijama s jednim kolosjekom, dok kod nas ima linija i s preko 35 pari vozova u 24 sata.

Tarife obuhvataju koštanje vuče, manipulacione takse, sve radnje oko prijema, sprovoda i predaje robe. Tarifski stavovi, upoređeni s predratnim u zlatu, još su od onih nižih. Roba koja se prevlači bar je 1½ do 2 puta skuplja od predratne, a ugalj i mazivo, koje željeznica najviše troši, i do 4 puta su skuplji od predratnih, računano u zlatu. — Tarife lokalne važe za unutrašnji promet. Tarife u međunarodnom saobraćaju obično su niže od unutrašnjih tarifa. Tarife mogu biti i direktne, kada se primjenjuju na promet robe u direktnom saobraćaju između dviju ili više država ili izvjesnih utvrđenih mjesta.

Budžet obuhvata primanja i izdavanja od saobraćajnih ustanova. Za vrijeme rata, pa još i do danas, eksploatacija svih željeznica u Evropi, a mnogih i u Americi, u deficitu je. Naša pak država imala je do sada da snosi ogromne žrtve za obnovu svojih željeznica, te su i prihodi daleko izostajali iza rashoda, no ipak se sve više približuju izravnanju. Privremeno stanje rashoda i prihoda u resoru ministarstva saobraćaja:

	rashodi din.	prihodi din.
1919/20	262,150.367	162,000.000
1920/21	600,032.992	625,000.000
1/4—31/12 1921	343,132.639	350,000.000
1/1—1/8 1922	452,745.489	465,000.000
1/8 1922—1/7 1923	1.331,290·435	1.395,000.000
1/7 1923—31/3 1924	1.710,996.533	1.713,869.527

Privremeno utvrđene cifre rashoda iznijele su više. Tačan obračun rashoda i prihoda još nije završen. Uveden je za vrijeme rata i porez na promet putnika i robe, da bi se uvećali državni fiskalni interesi: 10% na promet putnika i 15% na promet robe.

Budžet za 1924/25 iznosi oko 2 milijarde dinara prihoda i rashoda.

Postoji društvo »Putnik« za promet putnika i turista, sa sjedištem u Beogradu. Sačinjavaju ga: ministarstvo saobraćaja, ministarstvo trgovine i industrije, i altruistička društva za promet turista i stranaca iz: Ljubljane, Zagreba, Sarajeva, Dubrovnika, Splita i Beograda.

R. Avramović.

ŽELJEZNIK, planinska župa u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, u izvornom predjelu Crne Rijeke. Ž. je na jugu i zapadu uokviren planinama Ilinskom, Strugovom i Biglom, na istoku i sjeveru Drvenikom, Babom i Kračuncem. Između ovih planina kotlina gornje Crne pruža se sa zapada na istok, sve do izlaza u prostrano Prilepsko Polje. Crna postaje iz tri kraka različitih imena, a tek od sela Železneca naziva se Crna. Dolina joj je dosta široka. Ima plodnih ravnica do 1½ km širokih, a strane su blage. Okolne su planine nešto šumovite i većinom pod pašnjacima.

Župa ima 49 sela, od kojih 15 čine Gornji, a 34 sela Donji Ž. Glavno je naselje Pribilci na lijevoj obali Crne, skoro u sredini župe.

U bizantinsko doba glavno i utvrđeno mjesto ove planinske župe bio je Siderokastron, koji je prema tome pri doseljenju Srba nazvan Železnec. To je pomenuto današnje selo Železnec. Za vrijeme pohoda kralja Stefana Dečanskog protiv Bugara 1330, bizantinski car Andronik III. bio je, pored nekih drugih južnih srpskih gradova, zauzeo i Železnec, ali kad je čuo za srpsku pobjedu, odmah se odavde povukao, što je kod nas zabilježeno kao »bežanije cara grčkago«. Po ovom je gradu ime oblasti, koje se čuje i u prvobitnom obliku Železnec, a od Turaka je po ovome došao i naziv župe Demir-Hisar. — Stanovništvo je starinačko, staro pleme Brsjaci. Samo je selo Smiljevo od doseljenih Mijaka iz turskoga doba. U ovoj planinskoj župi vrlo je ukusna nošnja, najukusnija u Smiljevu, gdje su žene, pored onih iz Struge, najljepše u Južnoj Srbiji.

L i t e r a t u r a: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I. (337—338), III. (785 do 789, 989, 1006); K. Jireček, Istorija Srba, I. (267—268).
V. Radovanović.

ŽELJIN, planina u Srbiji, između rijeka Ibra-Lošanice-Gokčanice-Predolske-izvorišta Rasine, oko 11 km sjeveroistočno od Jošaničke banje. Najviši su visovi: Željin (1.837 m), Laještak (1.369 m), Rudine (1.249 m), Kavanj (1.730 m), Čeker (1.589 m), Bojište (1.294 m), Vituš (1.270 m), Orlovac (1.320 m). Južnim podnožjem Ž. prolazi kolski put Kašići—Boturići—Aleksandrovac i Brus, zapadnim, cesta Kraljevo—Raška. *P. V.*

ŽELVA. V. Silva.

ŽENSKA PRIVREDNA ZADRUGA, humano društvo. Osnovano je 25/11 1924 u Beogradu. Zadatak joj je: da stvori fond, s ciljem, da pomaže sirote i nezbrinute ženskinje, otvaranjem radionica i raznih tečajeva za izučavanje članica u pojedinim zanatima i zvanjima, propagiranjem štednje i primanjem uloga na štednju, davanjem zajmova članicama u privredne svrhe. Članica 1925 ima oko 120. *B. M.*

ŽENSKI HRIŠĆANSKI POKRET u Beogradu. Osnovan je 30/4 1921. Društvo je otpočelo svoj rad s malim brojem članica. Cilj je društvu: podizanje morala, na osnovama Kristove nauke, suzbijanje poroka, buđenje svijesti. Sredstva su: a) moralna: društveni sastanci jedanput nedjeljno, na kojima stručna lica drže sistematska religiozna predavanja za članice, u cilju upoznavanja kršćanstva i ličnog usavršavanja; javna predavanja religiozna i religiozno-filozofska, koja se drže povremeno; izdavanje popularnih knjiga religiozne i moralne sadržine; b) materijalna: članski ulozi i prilozi dobrotvora i utemeljača. Da bi svoje kršćansko odgajanje i lično usavršavanje i na djelu pokazale, članice su osnovale i radile u dječjem Obdaništu. Odlazile su redovno u ženske zatvore i ukazivale pomoć i moralnu i materijalnu, naročito maloljetnim ženskinjama; bile su na dužnosti u Zavodu za maloljetne osuđenike, a najaktivniji rad uzele su u Zaštiti djevojaka. *M. P-p-ć.*

ŽENSKI PRAVOSLAVNI MANASTIRI. V. Manastiri i monaštvo pravoslavno.

ŽENSKI SVET, poučno-zabavni list. Bio je organ Dobrotvorne Zadruge Srpkinja, a izdavala ga je Dobrotvorna Zadruga Srpkinja u Novom Sadu. Urednik je bio Arkadije Varađanin. Izlazio je 1886 do 1894. Pomagao je organiziranje i prosvjetu srpskih žena. *U. Dž.*

ŽENSKO DRUŠTVO, humano društvo. Osnovano je 1875 u Beogradu, sa zadatkom da prikuplja odraslije djevojčice, i da ih u Radničkoj školi (osnovana 1879) odgaja. U Srbiji ima oko 80 podružnica, s istim ciljem, koje otvaraju ženske radničke škole. Ž. D. osnovalo je u Beogradu Đačku trpezu i Dom starica, i Ćilimarsku školu u Pirotu. 1879 do 1914 izdavalo je list Domaćicu. *B. M.*

ŽEPČE, grad na rijeci Bosni. Ima 1.878 stanovnika. U srednjem vijeku bilo je Ž. znatan grad na putu iz Ugarske u Vrh-bosnu. U njemu su katkada boravili bosanski kraljevi. U 18 vijeku Ž. je znatno trgovačko i zanatsko mjesto, zbog prerade željeza. — Sresko je mjesto. U okolini uspijeva mnogo voća, a ima više kiselih vrela. *M. F.*

ŽEPIĆ SEBASTIJAN (18/1 1829, Gozd, kraj Tržića, Gorensko — 9/1 1883, Zagreb). Svršivši gimnaziju u Ljubljani (1851) i univerzitet (filozogiju) u Beču (1852—1854), bio je profesor gimnazije u Varaždinu (1855 do 1871), Novom Mjestu (1871—1873) i Zagrebu (1873 do smrti). Učestvovao je u izdavanju Starih Pisaca Hrvatskih (6, 8, 10—11), napisao je studiju Poraba prijedloga u Gundulića i Palmotića (Program varaždinske gimnazije 1859/1860, 1860/61). Za škole je priredio Latinsko-slovenske vaje za I. razred i Slovar k latinskim vajam za I. in II. g. r. (1875), a u saradnji s M. Divkovićem veliki Latinsko-hrvatski rječnik (1881).

L i t e r a t u r a: H. Badalić, Sebastijan Žepić (Izvješće velike gimnazije u Zagrebu, 1882/83). *A. B.*

ŽERAJIĆ BOGDAN, student prava (1886, Nevesinje — 2/6 1910, Sarajevo). Gimnaziju je svršio u Mostaru i bio je pravnik na zagrebačkom univerzitetu. Kao siromah student prešao je u Srbiju, i bio je učitelj u kruševačkom okrugu. Prvi od borbenih bosansko-hercegovačkih nacionalista, on je, u znak protesta, poslije svečanog otvaranja prvog bosanskog sabora, 2/6 1910, pucao na poglavara Bosne i Hercegovine, generala Varešanina. Hitci su mu promašili. Ne znajući za to, da onemogući svako dalje traganje, Ž. je u isti mah pucao i na sebe i ostao na mjestu mrtav.

V. Ć.

ŽERJAVIĆ JURAJ DR., župnik, političar i narodni dobrotvor (13/4 1842, Zlatar — 1/7 1910, Marija Bistrica). Učio je gimnaziju u Varaždinu, Požegi i Zagrebu, zatim je stupio u zagrebačko sjemenište, a odatle je poslan u Rim, na dalje nauke. U Rimu je položio doktorat i zaređen je za svećenika (1868). Poslije povratka iz Rima bio je neko vrijeme profesor u nadbiskupskom liceju, a 1872 postao je župnik u Mariji Bistrici. U politici bio je pristalica stranke prava. U saborskoj periodi 1897 do 1901 bio je poslanik. Kao poslanik odlikovao se temperamentnim napadajima na Khuenov režim. Posljednjih godina svoga života, kao slijep, povukao se s političkog polja. U svojoj župi podizao je pučke škole, a znatan je imetak ostavio za podizanje visoke tehničke škole u Zagrebu. U mlađim se godinama bavio teološko-filozofskim studijama i publicirao je radove: Čovjek, majmun i Darvinova teorija (1872—1873, u dvije sv.), Nepogrešljivost papina (1870), O postanku čovječje duše (u Izvještaju zagrebačke gimnazije 1869—1870).

M. P-g.

ŽGANEC VINKO DR. (22/1 1890, Vratišinec, Međumurje). Gimnaziju je učio u Varaždinu i Zagrebu, apsolvirao je teologiju i pravo u Zagrebu i položio doktorat prava. Kao univerzitetski đak učio je muziku kod profesora F. Dugana u Zagrebu. Mnogo je sudjelovao u radu na nacionalnom polju u Međumurju. Napustivši svećeničko zvanje prešao je u upravnu službu u Čakovcu. Bavio se studijom folklora u opće a napose muzičkog. Poslije F. Ks. Kuhača najspremniji je i najplodniji hrvatski sabirač i obrađivač narodnog muzičkog blaga. — Glavna su mu djela: Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja (harmonizacije) I. (1916), II. (1920); Zbornik jugoslavenskih pučkih popijevaka (Izdanje Jugoslavenske Akademije, I., 1924); II. Crkvene popijevke iz Međimurja (1925); Kapitanjstvo ili starješinstvo (zbirka svatovskih običaja iz Međimurja, 1921).

V. T.

ŽIČA, manastir (Sv. Spas), kod Kraljeva. Podigao ga je kralj Stefan Prvovjenčani 1207—1220. Bio je stolica prvog srpskog arhiepiskopa. U njegovoj sabornoj crkvi krunisali su se kraljevi i ustoličavali su se episkopi. Nasljednici Sv. Save prebivali su u Ž. a poslije u Peći. Poslije invazije Drmana i Kudelića, Ž. je neko vrijeme ostala pusta. Arhiepiskopi Jevstatije II., Sava III., Nikodim i Danilo II. preduzeli su obnavljanje crkve i manastira. Za vrijeme kralja Milutina i arhiepiskopa Save III. crkva je živopisana. Pod knezom Lazarom i u 15 vijeku patrijarsi su, kako izgleda, rezidirali u Ž. U 16 vijeku Ž. je, do obnove patrijaršije, bila zapustjela. Njeni su monasi bili prebjegli u Frušku goru, gdje su osnovali manastir Šišatovac. U Ž. je umro patrijarh Gerasim 1587. 1730, kad je mitropolit ariljski Josif načinio krov na crkvi, manastir je već dugo godina stajao pust. 1614—1647 bio je pouzdano pusť, a vjerojatno i kasnije. Pri kraju 18 vijeka u manastiru je bila i škola. Karađorđe je podigao u Ž. ćelije od 4 sprata. 1813

stradala je Ž. i ostala je pusta, a crkva je stajala razvaljena do 1856, kad je episkop žički Janićije nastojao da Ž. restaurira. Danas crkva stoji oštećena, a njen živopis je mnogo stradao. *V. P-ć.*

ŽIČE, selo kod Konjica, u Sloveniji. Ima 439 stanovnika. Ž. je poznato zbog ruševina samostana, koji je tu 1159 osnovao štajerski markgrof Otokar I., i time je dao dolinu na Žičnici kartuzijanima. Prvi redovnici došli su iz Velike Kartuzije, kod Grenobla, u Francuskoj. Samostan je 1782 ukinuo car Josip II. *A. M.*

ŽIČKA EPARHIJA. Naziva se od 1879 oblast stare moravičke, ariljske, gradačke, požeške, rudničke ili užičke eparhije. Sjedište je Ž. E. u Čačku, a bilo je neko vrijeme (1854—1873) u Karanovcu, današnjem Kraljevu, kod Žiče. Prvi Srbin episkop današnje Ž. E. poslije fanariota bio je Nićifor Maksimović (1831—1853), a za njim su bili episkopi: Janićije Nešković (1854 do 1873), Vićentije Krasojević (1873 do 1882), Nikanor Ružičić (1886—1889), Sava Barać (1889—1914), Dr. Nikolaj Velimirović (1920—1921) i Jevrem Bojović (od 1921).

Ž. E. ima 397.547 duša, u tri protopresviterata (čačanski, rudnički i užički) i 12 namjesništva (žičko, dragačevačko, studeničko, moravičko, kačersko, ljubićsko, račansko, zlatiborsko, crnogorsko, požeško-ariljsko, trsteničko i gružansko), sa 105 crkava i 149 parohija, sa 25 protojereja i oko 100 drugih parohijskih svećenika. Manastira ima 12 (Studenica, Ljubostinja, Žiča, Rača, Sretenje, Vraćevšnica, Blagovještenje, Drača, Veluće, Vujan, Nikolje i Klisura), sa 26 kaluđera, od kojih su 5 arhimandriti, 4 igumani, jedan sinđel i 16 jeromonasi. *R. G.*

ŽIČKO-PEĆSKA ARHIEPISKOPIJA (1219—1346). U srpskim centralnim oblastima, gdje je Nemanja osnovao državu, bio je samo jedan pravoslavni episkop, i to u Rasu. On je, kao i svi drugi pravoslavni episkopi po ostalim srpskim oblastima, bio potčinjen ohridskoj arhiepiskopiji. U doba religijsko-prosvjetne i političke akcije Sv. Save i brata mu kralja Stefana Prvovjenčanog, arhiepiskop ohridski bio je u državi moćnog despota epirskog, koji nije bio prijateljski raspoložen prema srpskoj državi. Stoga su braća odlučila, da oslobode svoju crkvu od ohridskog arhiepiskopa i da organiziraju samostalnu arhiepiskopiju u samostalnoj državi, i ne tražeći odobrenja za to od nadležnog ohridskog arhiepiskopa. Sava je otišao u Nikeju, gdje je od bizantinskog cara Teodora I. Laskara i carigradskog patrijarha Manojla I. Sarantena dobio dozvolu za osnivanje potpuno samostalne srpske arhiepiskopije. Potom je sam Sava 1219 posvećen za prvog srpskog arhiepiskopa. Vrativši se u domovinu, pristupio je odmah organizaciji svoje crkve. Sjedište arhiepiskopa određeno je da bude u Žiči, novoj zadužbini kralja Stefana, a sva država podijeljena je na 9 episkopija, od kojih je 7 bilo u Raškoj (Ras, Toplica, Moravica, Dabar, Budimlje, Hvosno i Prizren), a po jedna u Zeti (na Prevlaci, kod Kotora) i u Zahumlju (u Stonu na Pelješcu, više Dubrovnika). Kasnije, s raširenjem državnih granica, potpadale su postepeno pod vlast žičko-pećske arhiepiskopije i episkopije: Beograda, Braničeva, Niša, Banjske, Lipljana, Velbužda, Skoplja, Tetova i Debra. Žiča je bila sjedište arhiepiskopa srpskih samo do druge polovine 13 vijeka. Poslije 1253, kada je Žiča od Bugara i Kumana opljačkana, arhiepiskop Arsenije I., nasljednik Sv. Save I., prenio je prijesto arhiepiskopski iz Žiče u novosagrađeni manastir Sv. Spasa (Vaznesenja Gospodnja), kod Peći, koji je dotle bio samo metoh žički. Od tada pa sve do konačnog ukidanja pećske patrijaršije (1766), ostao je pećski manastir prijestolnica srpskih arhiepiskopa, kasnijih patrijaraha, i ako su oni, od 1382 pa do pada Smedereva 1459, često i u Žiči stanovali, a neko vrijeme i u Smederevu.

Na prijestolju žičko-pećskih arhiepiskopa poslije Sv. Save I. izmijenilo se još 11 arhiepiskopa i to: Sv. Arsenije I. (1234—28/10 1267), Sv. Sava II. (1264—8/2 1271), Danilo I. (1271 do 1272), Sv. Janićije I. (1272—27/4 1279), Sv. Jevstatije I. (1279—4/1 1286), Sv. Jakov (1286—3/2 1292), Jevstatije II. (1292—16/8 1309), Sava III. (1309—26/7 1316), Sv. Nikodim I. (12/5 1317—12/5 1324), Danilo II. (14/9 1324—19/12 1337) i Janićije II. (3/1 1338 do 3/9 1354), potonji prvi patrijarh.

L i t e r a t u r a: V. Pećska Patrijaršija. *R. Grujić.*

ŽIDOVSKA TRGOVAČKA I OBRTNA BANKA, Tuzla. Osnovana je 1917. Kapital je 3,000.000 din. Od 1/1 1924 sjedinila se s Bosanskom Industrijskom i Trgovačkom Bankom u Sarajevu. *N. S.*

ŽIGON AUGUST DR., literarni historičar (8/9 1877, Ajdovščina, u talijanskoj Sloveniji). Ž. je učio gimnaziju u Gorici, prava u Beču, historiju umjetnosti i slavistiku u Grazu. Promoviran je za doktora 1909. 1903—1905 služio je kao suplent u Kranju, Ljubljani i Gorici, od 1905 bio je saradnik u institutu za historiju umjetnosti u Grazu, od 1919 skriptor, zatim vođa, a od 1920 je direktor studijske biblioteke u Ljubljani. — Ž. je najodličniji istraživalac Prešerna, Čopa i Levstika. Važnije publikacije: Nekoliko stvari izpod Čopovega in Prešernovega peresa (Zbornik Slov. Matice, 1903), Zapuščinski akt Prešernov (Izvještaj gimnazije u Kranju, 1904), Lep — moj krmar (Dom in Svet, 1905), Tercinska arhitektonika v Prešernu (Zbornik Slov. Matice, 1906), Letnica 1833 v Prešernovih Poezijah (Časopis za zgodovino in narodopisje 1906), Donesek o razmerju med Janežičem i Levstikom (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1907), Tretjinska arhitektonika v Prešernu, I., Gazele (Zbornik Slov. Matice, 1907), Iza mladostne dobe Levstikove (Carniola, 1912), Levstikovo delo za Prešerna (Slovan, 1916, 1917), Čopova biblioteka (Slovan, 1916, 1917), Amor ch'al cor gentil ratto s'apprende (Slovan, 1917), Krst pri Savici, Prispevek k petdesetletnici Mladike (Ljubljanski Zvon, 1918, 1919). Glavni radovi: Prešernova čitanka (nov komentar k izdaji iz 1847), 1922, France Prešern, poet in umetnik (1925).

I. Grafenauer.

ŽIGOSANJE ZLATNIH I SREBRNIH IZRAĐEVINA. Glavna sadržina svakog zakonodavstva, pa i našega, o čistoći zlatnih i srebrnih izrađevina jeste: Koliko dragog metala mora da bude u izvjesnoj količini zlatne ili srebrne legure. Prema tome, zadatak kontrolne službe za zlato i srebro (punciranja) jeste, da ispita, da li su, pri svakom pojedinom komadu izrađevine, ispunjeni zakonski propisi. Za dokaz pregleda, na ispitani predmet udara se izvjestan službeni znak stepena čistoće.

Kontrolu nad čistoćom zlatnih i srebrnih izrađevina vrši država preko svojih organa. U kraljevini Srbiji donesen je zakon o kontroliranju čistoće zlata i srebra 17/6 1882, a u ostalim oblastima važe još i sada odnosni austrijski ili madžarski zakoni (austrijski od 19/8 1865, madžarski od 1868). Do 25/3 1921 potpadala je ova struka pod vrhovnu upravu ministarstva financija, a tada je prenesena u ministarstvo trgovine i industrije i administrativno združena s kontrolnom službom za mjere i mjerila. To je učinjeno zbog srodnosti ovih dviju struka kontrolne službe. Ispitivanje i žigosanje (punciranje) čistoće zlatnih i srebrnih izrađevina vrše, prema tome, činovnici ureda za kontroliranje mjerila, kontrolori mjera.

Ispitivanje se vrši pri 16 kontrola mjera; njih 4 vrše punciranje domaćih i stranih (iz inostranstva uvezenih) izrađevina, a 12 samo punciranje domaćih izrađevina. Sve izrađevine od zlata i srebra, koje se proizvode u zemlji ili uvoze u nju, ne smiju da imaju manju čistoću od najniže čistoće, koja je zakonom određena. Nekada se čistoća zlata izražavala u karatima., a srebra u lotovima; sada se izražava u hiljaditim dijelovima težine.

Zakonom propisane čistoće su ove: Za domaće i inostrane zlatne izrađevine dva stepena čistoće: $^{750}/_{1000}$ i $^{583}/_{1000}$, za domaće srebrne izrađevine 3 stepena čistoće: $^{900}/_{1000}$, $^{800}/_{1000}$ i $^{750}/_{1000}$, a za inostrane 2 stepena: $^{800}/_{1000}$ i $^{750}/_{1000}$. Dopuštena tolerancija u čistoćama za zlato je $^{3}/_{1000}$, a za srebro $^{5}/_{1000}$. Kao leguru dopušteno je upotrijebiti za zlato samo srebro i bakar, a za srebro samo bakar. Svaka čistoća ima svoj naročiti žig (puncu), koji se stavlja na izrađevinu, prema nađenom stepenu čistoće. Ako je nađena čistoća slabija od dotičnih viših stepena, smatra se da izrađevina ima čistoću neposredno nižeg stepena. Izrađevine od metala, koje su sa zlatom ili srebrom tako legirane, da plemeniti metal ne sačinjava više od četvrtine (250 hiljaditih) njihove ukupne težine, ne smatraju se da su od zlata i srebra, i ne smiju se prodavati kao pravo zlato ili srebro.

Žig čistoće (punca) sadrži broj čistoće, naročiti znak i broj kontrolnog ureda. Oblik ovih žigova propisan je

naredbom ministra trgovine i industrije 27/2 1922. Domaće izrađevine moraju, pored toga, imati poseban imeni žig ili tvornički znak proizvađača. Za ispitivanje čistoće naplaćuje se taksa, koju propisuje ministar trgovine i industrije. Prihod od ove takse iznosi oko 900.000 din. godišnje.

Proizvađači i prodavači zlatnih i srebrnih stvari podleže nadzoru od strane države. Nadzor nad njima vrše kontrolni uredi i policijske vlasti. S izradom i preradom zlata i srebra bave se u nas, pored mnogobrojnih zlatara i srebrara (kujundžija) i poneka veća preduzeća, kao Zlatarka u Celju, Griesbach u Zagrebu, Aurum u Srijemskoj Mitrovici (izrađuje samo zlato za zube), Braća Zlatar u Sarajevu i Martin Bartoš u Subotici.

C. Kargačin.

ŽIGROVIĆ-'PRETOČKI FRANJO, političar i književnik (27/11 1814, Zagreb — 24/1 1890, Zagreb). Učio je u Zagrebu filozofiju i prava. 1835—1848 bio je u službi u križevačkoj županiji. Uz Nijemčića i Vukotinovića naročito je njegova zasluga, što je križevačka županija pomagala ilirska politička nastojanja. 1848 poslala ga je križevačka županija na hrvatski sbor, na kojem je Ž. izabran za protonotara hrvatskoga kraljevstva (posljednji protonotar). Ž. je bio privatni Jelačićev tajnik, perovođa banske vlade i svih banskih konferencija. Ž. je pisao različite proglase i predstavke. 1850 postao je savjetnik banske vlade, a poslije 1855 premješten je u Beč, u tamošnje namjesništvo. 1861 postao je potkancelar kod hrvatske kancelarije u Beču, i u tom je svojstvu penzioniran 1865. Pored Ivana Mažuranića na polju državnom i političkom Ž. se znatno izdigao nad ilirski diletantizam. Ostao je veliki broj njegovih spisa državopravnog i političkog karaktera, na njemačkom i hrvatskom jeziku. Među ovima su naročito važni: Ueber das Verhältniss Kroatiens zu Ungarn (1846), i Das Selbstbestimmungsrecht Kroatiens (1864). Ž. je u politici bio federalista. — Poslije svoga penzioniranja vratio se Ž. u Zagreb. Tu je veliku pažnju posvećivao hrvatskom kazalištu. 1869, 1871 i 1872 bio je intendant kazališta. Njegova je zasluga što je 1870 u Zagrebu osnovana opera.

Ž. se još 1837 javio kao pjesnik u Danici Ilirskoj. 1879 štampao je Pjesme Franja Pretočkoga. 1871 prikazivala se njegova drama Sejslav Ljuti (po njoj je izrađen libreto za Eisenhutovu operu istoga imena), a 1876 Veronika Desinićka. Ž. je preveo i Schillerovog Don Carlosa i neke klasičke pjesnike.

L i t e r a t u r a: Narodne Novine 24/1 1890; Grlović, Znameniti Hrvati (1898 do 1900, 3). *M. Prelog.*

ŽILAVKA, vrsta vinove loze s bijelim grožđem. Daje istoimeno vino dobrog kvaliteta. Raširena je u mostarskom okrugu, u Hercegovini, naročito između Mostara i Blagaja.

I. R.

ŽIOVO, planina u Crnoj Gori, istočno od Male Rijeke, lijevog pritoka Morače, 14 km sjeveroistočno od mjesta Bioča. Visoka je 2.133 m.

P. V.

ŽIRJE, otok na Jadranskom moru, zapadno-jugozapadno od Šibenika, 12 km udaljeno od dalmatinske obale, na 43° 37·7′ do 43° 40·6′ sjev. šir., 15° 36·2′ do 15° 44·1′ ist. duž. od Gr. Najviši visovi su: Straža (117 m), kota 131 m. Otok je dugačak 11·7 km, širok do 2·5 km, s površinom od 17·3 km². Najveće je naselje Žirje.

P. V.

ŽIROVNICA, malo selo, nedaleko od Bleda, u Sloveniji. Ima 289 stanovnika. Ž. ima lijep položaj ispod samog Stola, najvišeg visa Karavanka (2.239 m). Kao željeznička stanica Ž. je polazna točka za izlete na Stol i druge obližnje vrhove Karavanka. Tu se, na Završnici, nalazi i velika električna centrala, koja daje električnu struju cijeloj okolini.

A. M.

ŽITIJA. V. Biografije.

ŽITNIČKI SUSTAV GOSPODARENJA naziva se vrsta poljoprivrede, u kojoj na oranicama prevlađuje (preko 60%) kultura žitnoga bilja (pšenice, raži, ječma, zobi, kukuruza). Sva naša država ima pretežno žitničku privredu, jer od sve površine oranice 6,102.823 ha otpada na zrnato bilje (1926) 5,031.649 ha ili 82·48%, dok na sve ostale vrste 17·52%, a od ovih opet na ugar 5·28%, tako da za korjenasto (4·21%), krmno (4·31%), industrijsko (1·88%), sa svim ostalim vrstama bilja dolazi tek 6·05%. U Ž. S. G. se izmjenjuje bilje na istom zemljištu u kratkim rokovima, po kojima se zove onda dvopoljni, tropolj-

ni i t. d. Najraširenije je u nas dvopoljni (u čitavoj Srbiji, Bosni, velikom dijelu Hercegovine, Dalmacije, Hrvatskog Zagorja), gdje se izmjenjuju kukuruz i bijela žita svake druge godine. Katkad se kukuruz gnoji stajskim gnojem, rijetko kad se umjetnim gnojem pospješuje prirod. Zemlje se tim načinom iskorišćavanja znatno slabe, jednostrano iscrpljuju, korov često prevlađuje, prirodi su nejednaki. Nešto je bolji tropoljni plodored, u kojem se izmjenjuju ozimica (pšenica, ječam, raž ili napolice od ovih) s jarinom (kukuruz, zob, duhan, povrće) i ugarom. Ugar se pušta stoci za pašu, — da se zemlja »odmori« — čime se njezina plodnost vrlo malo pomaže, ili se pak zemlja preorava sistematski plitko i duboko (crni ugar) po 2—3 puta (oko Skoplja 4—5 puta), čime se znatno pomaže rastvornost pokosnice tla, uništava korov, zemlja fizikalno popravlja. U Srijemu, gdje je ovakav način obrađivanja zemlje do skoro bio najobičniji, sada se prelazi na intenzivnije iskorišćavanje zemlje zasijavanjem ugara krmnim biljem (grahoricom, lećom, graškom, djetelinom, zelenim kukuruzom i sl.). Ovakvim »zelenim ugarom« se dobiva više krme nego popašom, omogućuje se stajsko hranjenje stoke, dobiva gnoj, kojim se opet podiže plodnost tla, i tako stvara prijelaz racionalnoj mjenbenoj ophodnji. (V. Sustavi gospodarstva). *O. Frangeš.*

ŽITNIK IGNACIJ, publicista i političar (24/11 1857, Zagradec, Dolenjsko — 28/12 1913, Ljubljana). Ž. je učio osnovnu školu u rodnom mjestu i Novom Mestu, gimnaziju u Novom Mestu (do 1878), a bogosloviju u Ljubljani. 7/7 1883 postao je svećenik. Služio je u raznim mjestima Kranjske, nastavio je nauke 1892 do 1894 u Rimu, gdje je postao doktor rimskog prava. Bio je napokon kanonik ljubljanske stolne crkve. 1887—1909 bio je glavni redaktor Slovenca i pisao je u ovom listu za vrijeme balkanskih ratova odlične članke u prilog Srba i saveznika. Od 1889 bio je Ž. poslanik Slovenske ljudske stranke u kranjskom pokrajinskom saboru, a od 1897 i poslanik u bečkom parlamentu.

L i t e r a t u r a: V. Rožič u Koledaru Družbe Sv. Mohorja, 1915; Slovenec, 1913, br. 297—298.

M. Kos.

ŽITO. 1. U kraljevini SHS zauzima kultura Ž. među svim poljskim usjevima najvidnije i najglavnije mjesto. Od ukupne površine oranica, 5,609.487 ha, bilo je 1924 zasijano žitaricama 4,843.589 ha, ili 81·86%. Pošto na oranice otpada samo 53·65% od cjelokupne ekonomske površine, to sve naše žitarice zajedno ne zauzimaju više od 40%.

Gotovo polovinu ukupne površine naših žitarica zauzima kukuruz, koji se, međutim, po metodi kulture mora računati među okopavine, a po načinu glavne upotrebe među naše najglavnije piće biljke.

Kod nas se zbog podmirenja domaće potrebe često goje žitarice i tamo, gdje im stvarno ne odgovara ni zemlja, ni klima, i gdje bi drugi koji usjev donio daleko veću korist. Sve dok u ovom pogledu ne dođe do bolje podjele rada, lošiji krajevi podbijat će nam prosječni prinos po hektaru, te će taj ispadati za cijelu kraljevinu suviše niskim, ma da pravi žitnički krajevi, i naročito bolja gospodarstva u tim krajevima postizavaju prinos Ž. na hektar, koji ni najmanje ne zaostaje za prinosima najnaprednijih zemalja.

Među svim Ž. najveću važnost imaju kod nas kukuruz i ozima pšenica, na koje otpada ¾ cijele površine svih oranica.

K u k u r u z zauzima veću površinu i od same ozime pšenice, a pošto je prinos kukuruza po ha veći nego kod ijedne druge žitarice, to je kukuruz u svakom pogledu naša najvažnija žitarica. Velikomu dijelu naroda u našoj državi kukuruz je glavna i gotovo jedina krušna hrana, dok u drugom velikom dijelu države kukuruz je u raznim oblicima temelj ishrane za domaću stoku. Industrijska prerada kukuruza još nije zahvatila veće razmjere. Jedino proizvodnja alkohola iz kukuruza zauzima izvjesnu važnost, jer se može uzeti, da od 50 poljoprivrednih pecara žeste, s okruglo po 2.000 hl godišnje proizvodnje apsolutnog alkohola, najveći dio špiritusa proizvode iz kukuruza. No na preradu u alkohol ne potroši se više od 4—5.000 vagona kukuruza godišnje, što iznosi jedva 1% od ukupnog prosječnog prinosa jedne godine.

1924, koja je za kukuruz bila veoma povoljna, rodilo je, na zasijana

2 milijuna ha, 379.493 vagona kukuruza u suhom zrnu, što odgovara prosjeku od 19·31 q. Kukuruz, sa srazmjerno visokim prinosom prema drugim žitaricama, zauzima vrlo važno mjesto i u našoj izvoznoj trgovini. Od prinosa povoljne 1924 izvezeno je najmanje oko 80.000 vagona, a to čini 1/5 od cjelokupne proizvodnje i predstavlja vrijednost od gotovo 1½ milijarde dinara. Tu je uzeta u račun vrijednost samog izvezenog kukuruza. Međutim, da se obuhvati cijela nacionalno-ekonomska vrijednost, koju naša privreda ima od kukuruza, morala bi se pribrojiti i vrijednost stoke i stočarskih proizvoda, proizvedenih iz kukuruza.

Kod nas se većinom goji američka vrsta kukuruza, koja je poznata pod imenom »konjski zub«. U krajevima s hladnijom i vlažnijom klimom goje se i druge vrste tvrdog zrna, s kraćom vegetacijom, kao što je na pr. činkvantin. Posljednjih godina otpočelo se kod nas i sa selekcijom i gojenjem boljih vrsta kukuruza.

P š e n i c a o z i m a dolazi po važnosti odmah na drugom mjestu iza kukuruza. Površina, koja se kod nas godišnje zasijava ozimom pšenicom, iznosi oko 1.700.000 ha. Kako je prosječni prinos pšenice po ha u pola manji nego kod kukuruza nije veliki prinos po kvantumu glavni razlog za jaku kulturu ozime pšenice kod nas već odlični kvalitet naše pšenice. Dok ozima pšenica u državama sjevero-zapadne Evrope često nema više od 8 do 10% proteina, dotle se računa da naša pšenica prosječno u cijeloj državi nema nikada manje od 13%. Vojvodina i Srijem sa Slavonijom, centar kulture ozime pšenice, proizvode pšenicu često sa 16 do 18% proteina. U cijeloj Evropi jedino ruska i možda rumunjska pšenica mogu katkada da imaju više proteina od naše. Zbog toga se i traži naša pšenica u svjetskoj trgovini, jer strane države, ako već i ne kupuju našu pšenicu za direktnu potrošnju, moraju je kupovati da s njome miješaju svoju domaću pšenicu i da tako poprave njen kvalitet. Dobar kvalitet naše pšenice glavnim dijelom je rezultat naše kontinentalne klime.

Prosječni prinos ozime pšenice za cijelu zemlju po ha, iz istih razloga kao i kod kukuruza, relativno je nizak, jer ne iznosi na pr. 1924 više od 9·26 q. No 1924 bila je izuzetno loša za prinos ozime pšenice. 1923, koja je bila povoljnija, iznosio je taj prosjek 10·8 q. No ako se uzmu u obzir napredniji krajevi i bolje ekonomije u njima, dobivamo daleko veće prinose, koji variraju od 20—28 q po ha, dakle toliko, koliko iznose prosječni prinosi najnaprednijih država, gdje je podjela kulture po prirodnim rajonima već gotovo savršeno sprovedena. Od pšenice ostaju znatne količine za izvoz, dijelom u obliku zrna, dijelom u obliku gotovog brašna. Godišnji izvoz kreće se u granicama od 20—50.000 vagona, što po sadašnjim cijenama predstavlja vrijednost od ½ do 1 milijarde dinara.

Od domaćih vrsta ozime pšenice na najboljem je glasu, zbog svog odličnog kvaliteta, banatska ili potiska, koja se goji u Vojvodini, Srijemu i Slavoniji. U novije doba imamo i naročite dvije, selekcijom odgojene odlike, t. zv. Sekačeta ozima pšenica i Rumska pšenica (s imanja grofa Pejačevića u Rumi). U Slavoniji i u cijeloj zapadnoj Hrvatskoj vrlo je raširena odlika Sirbanov prolifik (Sierbanov prilific).

Sve ostale žitarice goje se kod nas više za pokriće domaće potrebe, te za izvoz preostaju manje količine, jedino u povoljnijim godinama. Kultura pivarskog ječma nema kod nas ni izdaleka onu važnost, što ga ona ima u zemljama zapadne i sjeverne Evrope. Zbog kontinentalne klime, naš ječam sadrži mnogo proteina kao i pšenica, no to je za ječam štetno. Poljoprivredna stanica u Križevcima pokušala je da sjeme pivarskog ječma (proljetnog) sjeverne provenijencije kod nas sije u jesen, kao ozimi ječam, predpostavljajući, da su kasni proljetni mrazovi na dalekom sjeveru gotovo jednaki s našim zimskim mrazom. Dosadanji rezultati vrlo su povoljni, te treba samo da se još utvrdi, da li sjeverni proljetni ječam kao ozimi usjev može odoljeti i jačim zimama.

S. Jurić.

2. Žito se zove u Srbiji, Bosni i Hercegovini svaki usjev, od kojega se može mljeti brašno i mijesiti hljeb, na pr. pšenica, raž, ječam, kukuruz, ovas, heljda, proso, krupnik i t. d. U Vojvodini se naziva Ž. samo pšenica, isto i u Srijemu; u velikom

dijelu Hrvatske se zove žitom samo proso. *O. F.*

ŽITOMISLIĆI, manastir Blagovještenja, na rijeci Neretvi (blizu Mostara). Podigao ga je 1563 spahija Milislav Hrabren (Miloradović). Živopisan je 1609. 1710 islikao je ikonostas ikonopisac Mihailo. *V. P-ć.*

ŽIVAD. V. Peradarstvo.

ŽIVADINOVIĆ STOJAN, književnik, pripovjedač (14/12 1890, Soko Banja). Poslije gimnazije Ž. je svršio pravni fakultet u Francuskoj. Učestvovao je u ratovima. Od 1924 činovnik je ministarstva inostranih poslova. Objavio je: knjigu pripovijedaka Ispod Ozrena (1923), koju je Srpska Akademija nagradila iz fonda Lj. Mihajlovića. 1924 izdala mu je Srpska Književna Zadruga roman Do posljednjeg daha, a iste godine štampao je i drugu knjigu pripovijedaka: Događaji i ljudi. Osim toga ima mnogo pripovijedaka raštrkanih po časopisima i novinama. *V. P.*

ŽIVALJEVIĆ DANILO, pisac (2/9 1862, Kotor). Iz osmog razreda gimnazije D. je uskočio među krivošijske ustaše 1881—82, i dok Crna Gora nije riješila pitanje ustanika, pješačio je po njoj, opisavši to u putopisu Iz Nikšića na Goransko (Godišnjica, 5). 1883 došao je u Beograd, gdje je, svršivši škole, 1888 postavljen za pisara poreske uprave. U toj službi proveo je 20 godina, radeći na njenoj reorganizaciji. 1897 obrazovao je poresko odjeljenje. 1908 je penzioniran, 1919 postavljen je za upravnika Državne Štamparije, a 1920 ponovo penzioniran. 1920—21 bio je potpredsjednik beogradske općine. — Još kao đak počeo je pisati dječje priče. 1889 pokrenuo je, s Lj. Jovanovićem, Svet. Simićem i Dr. Đ. Đorđevićem, književni časopis Kolo, koji je prestao 1890, a ponovo izlazio 1901, 1902 i 1903. Bio je 1892 među osnivačima Srpske Književne Zadruge. 1893 uređivao je Zmajev Javor, 1921—1923 politički list Videlo. Sarađivao je u Pravdi i u književnim listovima: Stražilovu, Brankovu Kolu i Bosanskoj Vili, a imao je književnih referata u Letopisu i Prosvetnom Glasnika. Pisao je desetak pripovijedaka u Kolu, niz članaka o Marinu Držiću, u izdanju Akademije Nauka 1893 štampao je Srpsko-hrvatsku bibliografiju. Napisao je još: Andrija Kačić-Miošić, slovinski pesnik, Dnevnik jednog zaboravljenog pesnika (Zlatojevića), Cvijeta Zuzorić i D. Zlatarić, Vuk Karadžić i Poreski zakon, Popisne knjige i porez na zemljište i t. d. Za vrijeme Svjetskog Rata, kao delegat vladin za izbjeglice u Italiji, štampao je u Rimu kalendar Avala za 1916. 1917 uredio je 20—25 broj talijanskog književnog časopisa Vita Moderna, posvećen Srbiji. Iste godine štampao je Dati statistici sul commercio serbo con alcumi paesi d'Europa. U Rimu je u to vrijeme osnovao srpsku školu i srpsko-pravoslavnu parohiju. Preveo je s talijanskog Vojnički život od De Amicisa i Samoubistvo od Ferrarija. *V. Petrović.*

ŽIVANOVIĆ ALEKSANDAR, protopresviter stavrofor, profesor-katiheta i crkveni pisac (24/9 1871, Titel, Bačka). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a bogosloviju u Srijemskim Karlovcima (1893). Od toga doba je stalno profesor-katiheta u srednjim školama u Osijeku. Pisao je mnogo po raznim bogoslovskim časopisima, a glavni su mu radovi: Filozofski pogledi na svijet (1900), Duša i besmrtnost (1901), Kosmološke ideje (1901), Pesimizam i Hrišćanstvo (1902), Propovijedi i ekshorte na nedjeljna jevanđelja, I.—II. (1904 i 1906), Prazničke propovijedi za cijelu godinu (1908), O reformi vjerske nastave u osnovnim školama (1907), Individualna nastava (1911), Terminologija za srednjoškolsku vjersku nastavu (1913), Vidovdanska spomenica (1919), Hereditarnost i vaspitanje (1922), zatim po dva izdanja udžbenika iz liturgike za srednje škole (1908^2), Biblijske povjesnice za I. do IV. razred osnovnih škola (1913), Zbornik molitava i pjesama (1913^2) i Čitanka za srednjoškolsku vjersku nastavu (1924). *R. G.*

ŽIVANOVIĆ JAKOV DR., književnik i političar (18/2 1808, Obrež, Srijem — 9/9 1861, Beograd). Položio je doktorat u Pešti, i bio je profesor gimnazije u Karlovcima. 1834 prešao je u Srbiju i postao direktor kneževe kancelarije. Za vrijeme izrade Ustava od 1838, bio je poslan u Carigrad, zajedno s Avramom Petronijevićem, i dok je Petronijević gledao da ograniči kneza Savjetom, Ž. se vjerno držao uputstava kneza Miloša, i gledao

je da Savjet načini što većma zavisnim od kneza. Pošto je Ustav od 1838 sastavljen onako kako su željeli Miloševi protivnici, Ž. je još prije ostavke Miloševe, napustio Srbiju (marta 1839), i nastanio se u Srijemu. Za vrijeme madžarske bune, istakao se kao veliki neprijatelj Madžara. 1850 nanovo je prešao u Srbiju, i bio je prvo sekretar Savjeta, pa onda pomoćnik ministra pravde i prosvjete. U tom položaju vodio je raspru s Društvom Srpske Slovesnosti oko jezika i pravopisa, kao odlučni protivnik Vukovoga pravca. Svetoandrejska skupština, kada je uzela vlast u svoje ruke, riješila je da se Ž., s još nekim Srbima iz preka, iz Srbije protjera. Ova odluka bila je donesena zbog veza, u kojima je Ž., kao i toliki drugi Srbi iz preka, stajao s austrijskim konzulom Radosavljevićem, komu se pripisivao štetan uticaj na kneza Aleksandra Karađorđevića. Osim toga, mlađi liberali, koji su vodili Svetoandrejsku skupštinu, bili su kivni na Ž. zbog njegova otpora Vukovomu pravopisu. Ž. se u brzo vratio iz progonstva, i bio je postavljen za predsjednika okružnoga suda u Kruševcu.

Ž. je za života objavio samo nekoliko prigodnih spisa. Njegovo glavno djelo je Nekoliko primečanija na knjigu Slaveni u Turskoj, od Kiprijana Roberta, koje sadrži dragocjenu građu o ustavnoj krizi od 1838. Izdano je mnogo godina po njegovoj smrti od Srpske Kraljevske Akademije.

Literatura: Milićević, Pomenik, II., 160. *S. Jovanović.*

ŽIVANOVIĆ JEREMIJA, profesor više pedagoške škole (27/9 1874, Vražogrnac, okrug timočki). Osnovnu školu svršio je u mjestu rođenja, gimnaziju u Zaječaru, filozofski fakultet u Beogradu. Po jedan semestar bio je u Leipzigu i Beču, radi studija slovenske filologije. Profesor je od 1896 (Zaječar, Niš). Od 1905 je profesor u Beogradu. 1912—1914 bio je narodni poslanik, 1918—1919 načelnik ministarstva prosvjete, od 1920 profesor je više pedagoške škole. Naročito se istakao u profesorskom društvu (1906—1918 član uprave i urednik Nastavnika, kasnije predsjednik srpskog, a od 1923 predsjednik glavne uprave ujedinjenog profesorskog društva). 1900 do 1902 uređivao je Ž. književni list Gradinu (Niš). Od 1910 uređuje Venac, književni časopis za omladinu. Radio je i na beletristici (pseudonim S. Nedić), književnoj kritici, redakciji djela, i na školskoj književnosti.

D. P.

ŽIVANOVIĆ JOVAN (30/1 1841, Karlovci — 18/11 1916, Karlovci). Učio je niže škole i gimnaziju u Karlovcima, a univerzitet u Beču. Od 1/10 1865 bio je profesor gimnazije u Karlovcima. Od 1875 predavao je u karlovačkoj bogosloviji rusko-slovenski jezik i pčelarstvo. — Ž. je bio praktički filolog, koji je mnogo pisao o čistoći književnog jezika. Pisao je mahom školske knjige: Srpska čitanka (1884), Srpska sintaksa (1889), Izvod iz srpske gramatike za bogoslove (3 izdanja, 1880), Gramatika staroslovenskog jezika (1895, 1912, 1921). Svoje naučnije članke izdao je u knjizi: O srpskom jeziku (Novi Sad, 1888). Složene riječi u srpskom jeziku (Glas, 68, 1904), njegova je najbolja rasprava. Pisao je mnogo o pčelarstvu (Srpski rječnik za kovandžije, 1877, Srpski pčelar od 1879, Pčelarska biblioteka, 1, 3, 5, 7), a tako isto u programu karlovačke gimnazije i po povremenim časopisima o praktičnim pitanjima našeg književnog jezika. Studija o Branku Radičeviću, preštampana je iz Javora (1883) i zasebno. *A. B.*

ŽIVANOVIĆ JOVAN, četnik i student socijalnih nauka (20/6 1892, Brčko, Bosna — 14/9 1914, kod Srebrnice, Bosna). Ž. je jedan od najčistijih predstavnika mlade Bosne, koja je započela atentatima i završila ubistvom Franja Ferdinanda, pravi tip ruskog mističara i revolucionara. Kad je Austro-Ugarska objavila Srbiji rat, Ž. je iz Švicarske, gdje je u Lausanne učio socijalne nauke, bez razmišljanja pohitao u Srbiju. Bio je prvo vrijeme u dobrovoljačkoj četi vojvode Dula, i u više sukoba odlikovao se hrabrošću. Zatim je prešao u odred majora Koste Todorovića. U sukobu na Karačića-brdu, nedaleko od Srebrnice Ž. i major K. Todorović teško su ranjeni i izgorjeli su kraj Srebrnice. U septembru 1924 u Srebrnici je podignut spomenik majoru Todoroviću i Ž. radi uspomene na njihovu junačku i mučeničku smrt. *M. M.*

ŽIVANOVIĆ SINESIJE, vladika aradski i crkveni pisac (1711, Sv. Andrija, kod Budima — 14/3 1768, Arad). Ž. je bio jedan od najuglednijih i najzaslužnijih predstavnika srpske crkve u Ugarskoj. Počeo je crkvenu karijeru kao kapelan patrijarha Arsenija IV., pa je zatim postao provincijal fruškogorskih manastira, 1749 arhimandrit manastira Rakovca, a 27/9 1751 episkop aradski. Kao episkop borio se energično protiv unijaćenja Rumunja u veliko-varadskoj i aradskoj eparhiji, i uspio je da ih sačuva u pravoslavlju. Podigao je uglednu episkopsku rezidenciju i manastir Sv. Simeona u Arad-Gaju, koji su danas u rumunjskim rukama. Nabavljao je klišeje u bakrorezu za štampanje ikona u pravoslavnom stilu i poklanjao ih manastirima. 1761 štampao je u Rimniku prvi Srbljak ili Pravila molebnaja svjatih serpskih prosvjetitelej, koja su 1765 preštampana u Moskvi. *R. G.*

ŽIVANOVIĆ TOMA DR., profesor univerziteta u Beogradu (19/2 1884, Paraćin). Osnovnu i nižu srednju školu svršio je u Paraćinu, višu srednju školu i prava (1906) u Beogradu. 1907 svršio je prava i kriminalističku školu u Parizu, 1908 položio je doktorat pravnih nauka u Parizu. 1909 radio je u berlinskom kriminalističkom seminaru. Iste godine je postavljen za stalnog docenta za krivično pravo na univerzitetu u Beogradu. Za vrijeme Svjetskog Rata radio je u bibliotekama u Rimu, Parizu i Londonu i dvije školske godine predavao je krivično pravo s pravnom filozofijom na pariskom pravnom fakultetu. 1914 je izabran, a 1919 postavljen za vanrednog profesora, 1920 za redovnog profesora. Glavna su mu djela: Osnovni problemi krivičnog prava, opći i posebni dio (1910 do 1912, drugo izdanje 1922—1923, u tri knjige), O istupima (1914), Sistem sintetičke pravne filozofije, I. (1921), Osnovi vojnog krivičnog prava, opći dio (1924), Du principe de causalité efficiente en droit pénal (1908). Objavio je veći broj rasprava u srpskim i stranim (francuskim, njemačkim i talijanskim) stručnim časopisima. *D. P.*

ŽIVANOVIĆ ŽIVAN, političar i književnik (14/10 1854, Živkovci, okrug rudnički). Poslije svršene učiteljske škole, postao je učitelj u Kragujevcu 1873. Već iduće godine, poslan je u Njemačku, kao državni pitomac za pedagogiju. Prekinuo je studije zbog turskih ratova, u kojima je učestvovao. Poslije rata produžio je školovanje u Berlinu, i, po povratku u Srbiju, služio je u prosvjetnoj struci kao profesor gimnazije punih 15 godina. Uporedo s profesorskom službom, Ž. se bavio i politikom. Stupivši u redove liberalne stranke poslije njena silaska s vlasti (1880), Ž. je godinama sarađivao na njenim listovima i bio je poznat kao jedan od njenih prvih publicista. Od njegovih političkih spisa naročito su zapaženi članci protiv naprednjaka, izdani pod nazivom Pametar naprednjačke vladavine, u dvije sveske (882 i 1887). Izabran za liberalnog poslanika prvi put 1887; 1893 bio je predsjednik kratkovremene liberalne skupštine. 1892 izabran je za člana državnog savjeta, u kom je tijelu, s prekidima, ostao dok nije 1924 penzioniran. 1899 bio je ministar narodne privrede u ministarstvu Vladana Đorđevića, a 1903 ministar prosvjete u ministarstvu đenerala Cincar-Markovića. Ž. je u politici bio sljedbenik Jovana Ristića, koji mu je do smrti poklanjao svoje povjerenje. Ž. ima veliki broj rasprava političkih, pedagoških, i iz oblasti prirodnih nauka. Njegovo je glavno djelo Politička istorija Srbije u drugoj polovini 19 vijeka, u četiri knjige (1923/24).

S. Jovanović.

ŽIVI PIJESAK. U Podunavlju sjeveroistočne Srbije, na prostoru između Rama i ušća Timoka, nalazi se pored Dunava nekoliko polja, pokrivenih sitnim i bjeličastim pijeskom, što ga vjetar lako diže u vis i raznosi. Narod ga naziva Ž. P., jer se on pod udarcima košave kreće na veće daljine, gomila u čitave bregove, izdužene u pravcu vjetra (dune), i zasipa usjeve u okolini. Nošen jakim vjetrom Ž. P. kreše lišće i grane, i onemogućava podizanje kulture u okolini. Zato je pokrivanje pješčanih polja vegetacijom i vezivanje pijeska važno privredno pitanje, komu je poklanjana velika pažnja. — Mjere za pošumljivanje pješčare u Srbiji preduzete su naročito poslije Pančićeve knjige: Živi pesak u Srbiji i bilje što na njemu raste (1863), te su pješčana polja od toga doba smanjena.

Cio prostor pod Ž. P. u Podunavlju iznosi oko 4.000 hektara i podijeljen je u tri polja: jdno je između Rama i Golupca, drugo u uglu Dunava, kod Kladova, i treće između Prahova i Radujevca. Polje između Rama i Golupca samo je mali, i Dunavom odsječeni dio velike pješčare u jugoistočnom Banatu, između Bijele Crkve i Deliblata, čija je površina prelazila 30.000 hektara. Sistematskim radom za posljednjih sto godina uspjelo je da se ovo ogromno pješčano polje, bregovita pješčana površina, pošumi i pokrije gustom travom, tako da je danas samo mali dio goli pijesak. Time je omogućeno naseljivanje plodne okoline, koja je ranije zasipana pijeskom, a sama pješčara pretvorena je u privredno dobro, koje je svojina države.

O porijeklu i osobinama Ž. P., njegovoj flori, načinu biološkog ukroćivanja pijeska i o kulturama na njemu ima opširna literatura, koja je dijelom navedena u članku Botanika.

N. Košanin.

ŽIVIĆ MATIJA DR. (iz Tovarnika), ugledan teolog u drugoj polovini 18 vijeka. Bio je doktor filozofije i teologije, pa je učiteljovao najprije u Pečuhu, zatim u zagrebačkoj Akademiji, pa u Pešti u generalnom seminaru; napokon postao je profesor teologije i kanonik u Pečuhu, gdje je i umro u početku 19 vijeka. Napisao je i štampao više teoloških knjiga latinskim jezikom, od kojih je De dogmatis orthodoxae religionis libri X., doživjela dva izdanja (Pešta, 1793 i 1803, 4 sv.). Bio je i odličan propovjednik, pa je i propovijedi Sacri sermones in solemnitatibus Domini štampao (Pešta, 1799). *Đ. K.*

ŽIVINI RUDNICI. Živina ruda, cinabarit ili rumenica, razvila se na nekoliko mjesta. Osim cinabarita ima i tetraedrita (u Bosni), koji služe za dobivanje žive.

U Sloveniji nalazi se rudnik cinabarita u Sv. Ani, srez Kranj. Rudnik je osnovan 25/12 1899, a svojina je Rudarske Združbe Sv. Ana, Jesenice. Od najbliže željezničke stanice Tržič udaljen je 8 km. Ne radi od 1903.

U Hrvatskoj vadila se rumenica u Teršću, kraj Čabra u Gorskom Kotaru, od sedamdesetih godina 19 vijeka. 1876—1880 izvađeno je iz trščanskih rudnika 28.572 kg rude; najviše 1876 (21.313 kg), a najmanje 1880 (243 kg). U rudnicima se više ne radi.

U Bosni ima živinih rudnika na nekoliko mjesta (Zec-planina, Pogorelica planina, okolina Kreševa, Fojnice, Čevljanovića, Maškare i t. d.). U Maškari su se razvili bakreni, antimonski živini sinjavci (tetraedriti), koji imaju (u čistu materjalu) 38·41% bakra, 27·43% antimona, 7·58% žive. Te su sinjavce prerađivali najprije na živu u maškarskoj tvornici, a zatim su ih istaljivali u bakar u tamošnjoj talionici. Rudnici više ne rade.

U Dalmaciji je osnovan 1901 rudnik u Špiću, općine Mišić. Svojina je P. König iz Budimpešte. Žive su dobivali vrlo malo, rudnik ne radi od 1910.

U Srbiji su poznati rudnici cinabarita na Avali, kod Šuplje Stijene, gdje ih je još predhistorički čovjek eksploatirao. Kroz čitavo historičko doba bili su ti rudnici neopaženi, dok ih nisu, prigodom gradnje željezničke pruge Beograd—Niš, otkrili. Tada se počelo s eksploatacijom živine rude, cinabarita, pa je 1885—1891 izvađeno 7.796 tona rudnoga materijala, koji je dao samo 79·823 kg žive. Mineralni materijal sadržavao je 1·024% žive. Radovi su uskoro obustavljeni zbog oskudice kapitala, koji je bio potreban za detaljno istraživanje tamošnjega rudnoga kraja.

F. Tućan.

ŽIVINOGOJSKE (STOČARSKE) ZADRUGE su neobavezna udruženja na zadružnom temelju, u cilju unapređenja pojedinih pasmina, pojedinih vrsta domaćih životinja. U SHS postoje u glavnom marvogojske i konjogojske zadruge. Zadaća Ž. Z. je, da se nabavkom rasplodnih životinja selekcijom, vođenjem matica i rodoslovlja, ispitivanjem svojstava, kontrolom držanja, njege, ishrane, mužnje i zdravstvenog stanja a zatim premiranjem, izložbama i t. d. diže uzgoj t. j. ekonomske sposobnosti i rentabilitet cijele dotične pasmine. U Hrvatskoj i Slavoniji i Sloveniji je naročito marvogojsko zadrugarstvo već lijepo razvijeno. (V. Zadrugarstvo.). *S. U.*

ŽIVKOVIĆ ANDRIJA DR., univerzitetski profesor (23/11 1886, Sikirevci, Slavonija). Gimnaziju je učio u Vinkovcima i u Osijeku, gdje je 1906 i maturu položio. Filozofiju i bogosloviju svršio je u Rimu (Ger-

manicum), promoviran je za doktora filozofije u Rimu 1909, a bogoslovije 1913. Zatim je bio 1913—1914 profesor filozofske propedeutike u biskupskom liceju u Đakovu, 1914—1925 profesor filozofske specijalne filozofije i sociologije u biskupskome bogoslovnome učilištu u Đakovu, a ujedno 1914—1925 tajnik đakovačkoga biskupa, 1920—1925 upravitelj biskupske kancelarije. 1916 imenovan je počasnim papskim komornikom, 1923 tajnim komornikom, 1924 docentom, a 1925 redovnim profesorom moralnoga bogoslovlja. Izdao je: Sakramentalno djelovanje milosti u presv. Euharistiji (1924), Dr. Ant. Ciril Stojan (1924) i Katolička Prosvjeta (1924). Osim toga je pisao u Hrvatskoj Prosvjeti i u Glasniku Biskupije Bosanske i Srijemske. *J. J.*

ŽIVKOVIĆ GLIGORIJE, mitropolit zvorničko-tuzlanski i crkveni pisac (18/12 1839, Meminska, Hrvatska — 24/4 1909, Meminska). Srpsku i njemačku osnovnu školu svršio je u Dubici i Petrinji, gimnaziju u Zagrebu i Karlovcima, a bogosloviju u Plaškom (1860). 1861—1863 bio je učitelj i kapelan u Crkvenom Boku i Dubici, a 1863—1893 profesor-katiheta na realci u Rakovcu, kod Karlovca. Postao udovac zakaluđerio se 1893, postao je patrijaraški protosinđel i dobio je na upravu manastir Gomirje. 1897 pozvan je u Bosnu, gdje je iste godine postao član konsistorije, arhimandrit i mitropolit zvorničko-tuzlanski. Znatno je uticao na donošenje uredbe o autonomnoj srpskoj crkveno-prosvjetnoj upravi u Bosni i Hercegovini (1905). Kao profesor-katiheta Ž. je izradio dva udžbenika iz nauke o vjeri, Istoriju hrišćanske crkve i Liturgiju, koju su upotrebljavali po svim srednjim školama, gdje je bilo Srba pod austro-ugarskom vlašću. *R. G.*

ŽIVKOVIĆ JOVAN, političar (11/4 1826, Karlovci — 8/4 1902, Zagreb). Učio je gimnaziju u Karlovcima, filozofiju u Jegru, a pravne nauke u Pečuhu i Požunu (Bratislavi). 1848 vršio je agitaciju po Srijemu, agitirajući za majsku skupštinu i izbor patrijarha. Rajačić ga je upotrebljavao za različne službe. Poslije revolucije svršio je prava u Beču, i stupio u upravnu službu u Temišvaru, gdje je ostao do 1860. Tada je postao srijemski podžupan, kasnije vijećnik banskoga stola i najposlije vijećnik stola sedmorice. Pripadao je unionističkoj stranci, još prije sabora od 1865. U regnikolarnoj deputaciji 1868 sarađivao je pri sklapanju nagodbe, te je s Brlićem i s grofom Jankovićem sačinjavao manjinu, koja je tražila za Hrvatsku financijsku samostalnost, a bana da imenuje kralj na preporuku hrvatskoga sabora, a ne na prijedlog ugarskoga ministra predsjednika. 1873, kad je Mažuranić imenovan za bana, imenovan je Ž., kao pouzdanik unionista, za predstojnika za unutrašnje poslove, i bio je u neku ruku kao kontrola Mažuranićeve vlade. Predstojnik je bio do 1883, kad je Khuen postao ban. Živković je smatrao, da je nagodba magna charta libertatis. Poslije svoga penzioniranja pokušao je s Draškovićem da osnuje t. zv. centrumašku stranku, ali nije uspio. Na izborima 1887 je pao i od onda nije se više kandidirao za sabor. U srpskom crkvenom narodnom saboru bio je Ž. neko vrijeme vođa opozicije. 1892 štampao je brošuru: Kako je postala hrvatsko-ugarska nagoda? Pisao je i različite članke po novinama o aktualnim političkim pitanjima.

Literatura: Gavrilović, Znameniti Srbi, 3; Obzor i Narodne Novine, 1902. *M. Prelog.*

ŽIVKOVIĆ JOVAN, prota, profesor karlovačke bogoslovije i crkveni pisac (18/4 1859, Deronja, Bačka). 1876 izučio je krojački zanat i postao pomoćnik. 1882 svršio je gimnaziju, a 1886 bogosloviju u Karlovcima. Do 1888 bio je učitelj, a do 1889 općinski pisar u Maradiku (Srijem), zatim se zapopio i bio je svećenik u Krušedolu do 1892. Od tada je bio profesor karlovačke bogoslovije do 1923, kada je penzioniran. — U Srpskom Sionu i Bogoslovskom Glasniku štampao je znatan broj originalnih i prevedenih članaka i rasprava, ponajviše iz oblasti homiletike, historije propovjedništva i liturgike. Prvi rad mu je bio Srpski svećenik u karlovačkoj mitropoliji, njegova sprema i nagrada (1890), koji ga je doveo na profesorsku katedru. Zatim je spremio udžbenike iz liturgike i homiletike, koji su služili do 1921. Radio je dosta i na crkvenoj vokalnoj muzici i 1908 je izdao Notni zbornik za veliko karlovačko pojanje u jedan glas, i sve tri liturgije u četiri glasa. Ovaj zbor-

nik je služio kao udžbenik pojanja po bogoslovijama i učiteljskim školama. Matica Srpska štampala je, u svojim izdanjima za narod, po dvije knjižice Ž., Vinogradarstvo i Podrumarstvo. *R. G.*

ŽIVKOVIĆ KIRIL, episkop pakrački i crkveni pisac (1730, Pirot — jula 1807, Pakrac). Prebjegao je s roditeljima u Futog (Bačka) 1737. Monaštvo je primio u manastiru Zografu na Sv. Gori 1749. Mnogo je putovao po Rusiji i Italiji. 1778 postao je nastojatelj manastira Grgetega, a 1786 postavljen je za episkopa pakračkog, u Slavoniji. Volio je mnogo knjige, kupovao ih i postavio s njima temelj Episkopskoj biblioteci u Pakracu. 1794 izdao je u Beču nekritički prerađeno Domentijanovo djelo pod naslovom: Žitije svjatih serpskih prosvjetitelej Simeona i Savi, koje je A. Chodzko, profesor slovenske književnosti u Collège de France, preveo na francuski i štampao u Parizu 1858 kao Légendes slaves du moyen-âge 1169—1237. Osim toga Ž. je štampao u Budimu 1803 Svjaščenomučenika Petra narečenago episkopa Damaskago dvije knjigi o čelovječeskom 1. istinom jestestvenom razumije i 2. o duhovnom razumje, sokraščenje i jasnje prepisani i na pečat dani. *R. G.*

ŽIVKOVIĆ KOSTA, inženjer, načelnik direkcije za građenje državnih željeznica (1861, Beograd — poginuo pri opravci Ripanjskog tunela 1906). Svršio je tehnički fakultet u Beogradu 1884. Kao državni pitomac učio je tehniku u Hannoveru 1886—1890; radio je potom kao inženjer u željezničkoj direkciji na građenju senjske pruge. 1892—93 vodio je nadzor na Ljubičevskom mostu preko Morave, radio je kameni most preko Grze, trasirao prugu Paraćin—Zaječar, projektirao je klaoničku željezničku prugu u Beogradu, radio je na gradnji i prepravci gvozdenih mostova na pruzi Beograd—Niš, Niš—Pirot i Niš —Ristovac, trasirao je i izvodio željezničke pruge Mladenovac—Aranđelovac i Mladenovac—Misača, šumsku željeznicu Ćićevac—Sv. Petar, trasirao je prugu Stalać—Čačak—Užice, Aranđelovac—Lajkovac—Valjevo; Lajkovac—Obrenovac izradio je tipove za sve vještačke objekte za građenje željeznica uzanog kolosjeka od 0·76 i 1·00 m i u opće najaktivnije učestvovao, kao vrlo spreman i energičan inženjer, na svima radovima pri građenju željeznica. Pisao je u Srpskom Tehničkom Listu. *S. B.*

ŽIVKOVIĆ MITA, književnik, pripovjedač i skupljač narodnih šara (13/10 1854, Stari Bečej — 2/2 1913, Beograd). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, filozofski fakultet (klasične jezike) 1879 u Budimpešti. Prvo je bio nastavnik u sarajevskoj gimnaziji, no već 1881 prešao je u srpsku državnu službu, i radio je kao nastavnik gimnazije, prvo u Beogradu, zatim u Negotinu, Smederevu, Požarevcu i Pirotu, dok na posljetku, 1912, nije penzioniran kao profesor beogradske gimnazije. — Ž. je počeo pisati još đakom pjesme i pripovijetke, u Javoru, a kasnije je radio isključivo na pripovijetki, u Stražilovu, Letopisu i Otadžbini. Posebno je objavio 1877 Zabavnik, 1883 Pripovijetke, 1; 1889, po kazivanju pok. sarajevskog mitropolita Save Kosanovića, historičku crtu iz prvog ustanka, Za slobodu zlatnu. 1892 izdao je Bosančice i novelu Prvi i posljednji put. Te svoje Bosančice, kratke priče iz Sarajeva, po kojima je on kao pripovjedač i najpoznatiji, 1897 je upotpunio, te ih je kao 37 knjigu Srpska Književna Zadruga štampala u 6 kolu svojih izdanja. Ranije, 1881, napisao je tragediju u pet činova Car Jovan, a 1894 knjigu Sarajevo od postanka do danas. 1909 izdao je kazališni komad za djecu Ne ukradi. Ž. se bavio i prevođenjem. Tako je preveo Cezarov Galski rat, a u rukopisu je ostavio 12 pjevanja Homerove Ilijade, prepjevane u desetercu. — Ž. je za vrijeme službovanja u Pirotu skupljao veoma vrijedno i s nesumnjivim smislom za taj posao, originalne, stare narodne šare čuvenih pirotskih ćilimova. Jednu takvu zbirku izdao je, pomoću kraljice Drage, u jednom vrlo lijepo uređenom i opremljenom albumu. Osim ovoga, Ž. je ostavio veliki broj sličnih šara i nacrta, među ovima i kartona o čitavim starinskim ćilimovima. *V. Petrović.*

ŽIVKOVIĆ PETAR, divizijski đeneral, ministar predsjednik (23/1 1879, Negotin). Po svršetku gimnazije u Zaječaru, stupio je 1/9 1897 u vojnu akademiju. Za konjičkog potporučnika proizveden je 30/9 1899.

za kapetana 1/1 1910, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1904 bio je vodnik u konjici (I. puku i eskadronu kraljeve garde), 1904 do 1906 na višoj školi vojne akademije, do 1909 vodnik u eskadronu kraljeve garde, do 1912 komandant eskadrona kraljeve garde, ađutant komandanta divizijske oblasti (timočke) do mobilizacije 1912, poslije rata komandant kraljeve garde. U ratu 1912 do 1913 bio je komandant divizijskog konjičkog puka (timočkog). U ratu 1914—18 bio je pomoćnik komandanta puka (4), pomoćnik načelnika štaba konjičke divizije, komandant konjičkog puka (1 i 4), komandant veterničkog odreda do 28/8 1916. Do 1/1 1917 bio je zastupnik maršala dvora i prvog ađutanta Nj. V. Kralja. Od 1/1 1917 komandant je kraljeve garde, a od 6/1 1929 ministar predsjednik. — Osim članaka u Ratniku, napisao je i štampao Konjica u savremenom ratu (1924). *V. B.*

ŽIVKOVIĆ TEOFAN, episkop gornjokarlovački, propovjednik i crkveni pisac (8/3 1825, Karlovci — 8/11 1890, Plaški). Gimnaziju je svršio u Segedinu 1842, filozofiju u Pešti 1844, bogosloviju u Karlovcima 1847, a prava u Kečkemetu i Beču 1851. Neko vrijeme je bio profesor na preparandiji u Somboru. Zakaluđerio se 1851, i bio je mitropolijski činovnik i profesor u karlovačkoj bogosloviji. 1865 postao je arhimandrit bezdinski u Banatu, a 1874 episkop gornjokarlovački. 1881 izabran je, kao narodni kandidat, na narodno-crkvenom saboru s velikom većinom glasova za patrijarha, ali ga car nije htio potvrditi. Bio je uman čovjek, odličan propovjednik i veliki rodoljub. Prvi put se javio u književnosti pjesmom Srbin na Kosovu, u Srpskom Narodnom Listu 1845. Od njega je i omiljena pjesma: Sve što srpskim duhom diše. Pisao je i u beogradskim Srpskim Novinama. Od interesa je i njegova historičko-pravna studija Srpska narodna crkva (1868), a njegove crkvene besjede izdao je poslije smrti njegove brat Jovan Živković u Karlovcu 1892 pod naslovom: Propovjednik srpske narodne crkve. *R. G.*

ŽIVKOVIĆ VASA, pjesnik, protopresviter (31/1 1819, Pančevo, Banat — 25/6 1891, Pančevo). Osnovnu školu je svršio i gimnaziju počeo u mjestu rođenja, zatim je nastavio u Srijemskim Karlovcima i Segedinu. 1838 upisao se na pravni fakultet u Pešti, a potom u Požunu. 1841 vratio se u Banat, u Vršac, na bogosloviju. Ovdje je bio jedan od osnivača omladinske družine Srpske Sloge Banatske. 1846 postao je paroh u Pančevu i glavni činilac ondašnjeg srpskog duhovnog i društvenog života. Učestvovao je u narodnom pokretu 1848. Od 1864 biran je više puta za poslanika na narodno-crkvenom saboru u Srijemskim Karlovcima. 1868 postao je protojerej. — Od 1838 počeo je da objavljuje po tadašnjim srpskim listovima i almanasima lirske pjesme. On je dobio u školama, i savremenom lektirom, dijelom klasično, dijelom njemačko - romantičarsko obrazovanje, stoga od svih pjesnika prije Branka Radičevića, Ž. čini najtipičniju figuru prelaznoga tipa, najboljeg predstavnika jedne prelazne epohe. Po uzoru njemačkoga Lied-a, a već zadahnut srpskom narodnom poezijom, Ž. je ispjevao nekoliko kratkih pjesmica s toliko vibrantnog, čistog lirizma, i u izrazu i u ritmu, kao i u naročitom poetskom raspoloženju, da su one, tao reći, same od sebe poletjele u neke već gotove melodije ili su se neodoljivo ponudile tadašnjim kompozitorima. Mnoge, kao Rado ide Srbin u vojnike, Ti plaviš zora krasna, Odbi se biser-grana, Orao klikće sa visine i t. d., pjevaju se i danas u svim krajevima, kao narodne pjesme, kao narodni marševi, a 1856—1858 Ž. je napisao niz posve ličnih i strasnih ljubavnih pjesama, inspiriranih jakom ljubavlju, zbog koje je, kao svećenik, podnosio velike moralne patnje. On je ostao u srpskoj poeziji, i s vremenom dobivao sve više, ne samo kao živa veza između starije, klasične, didaktično-moralne, pa Brankove, opće i inpersonalne lirike, i između kasnije, lične poezije individualiziranih, niansiranih osjećanja. Skupljene pjesme V. Ž. izašle su tek mnogo poslije njegove smrti (1907).

L i t e r a t u r a: Pesme Vase Živkovića (1907). Članci o njemu: Milan Ćurčin, Vasa Živković. Biografska slika; J. Skerlić, Vasa Živković, II. knj., Pisci i knjige; Todor Stefanović Vilovski, Vasa Živković. Siluete iz prošlosti; Mil. Ćurčin, Prevodi Vase Živkovića. *V. Petrović.*

ŽIVOGOŠĆE, selo u oblasti Dubrovnik, srez i općina Makarska; parobrodarska postaja linije Makarska—Trpanj. Ima 844 stanovnika, rimokatoličku župu, franjevački samostan Sv. Križa. Na obali izbija iz morskoga pijeska vrelo, čiju vodu hvali latinski natpis iz 6 vijeka.

J. M-n.

ŽIVOJINOVIĆ VELIMIR, književnik, pjesnik, književni i dramski kritičar i kazališni redatelj (2/11 1886, Velika Plana, okrug smederevski). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Beogradu, a filozofski fakultet (estetika i germanistika) svršio je u Leipzigu i u Beogradu (1914). 1914—1915 bio je novinar (saradnik Novosti), 1916 do 1918 bio je interniran u Boldogasonju; od 1919 bio je urednik Epohe i nastavnik gimnazije. 1919 osnovao je sa S. Pandurevićem časopis Misao, gdje publicira estetičke članke, književne i kazališne recenzije i pjesme pod pseudonimom V. Massuka. Od 1920 je redatelj beogradskog Narodnog Pozorišta, a od 1924 vrši dužnost upravnika u istom pozorištu. Štampao je zasebno jednu knjigu pjesama Vedre i tamne noći (1922), koje su dobile nagradu iz fonda Lj. Mihajlovića od Srpske Akademije. *V. P.*

ŽIVOTOPISI. V. Autobiografije.

ŽIŽEK CIRIL, inspektor ministarstva trgovine i industrije (8/7 1890, Vojnik, kod Celja). Svršio je prava na univerzitetu u Grazu. Bio je u službi u sudu i financijskoj prokuraturi u Ljubljani. 1921 pozvan je u ministarstvo trgovine i industrije da organizira rad državne uprave u pogledu turistike. Ž. je učinio mnogo za razvoj saobraćaja putnika i sportskih ustanova, a napisao je o tome mnogo informativnih i propagandističkih članaka i brošira.

M. Kos.

ŽIŽEK FRANC, profesor statistike na univerzitetu u Frankfurtu n/M. (15/1 1876, Graz). Gimnaziju i pravni fakultet svršio je u Grazu. Služio je u Beču kod suda, u centralnoj statističkoj komisiji i u ministarstvu trgovine. 1909 postao je privatni docent na univerzitetu u Beču, a 1916 izabran je za redovnog profesora statistike u Frankfurtu. Član je Međunarodnog Statističkog Instituta. Glavna su mu djela: Die statistischen Mittelwerte (prevedeno i na engleski jezik), Soziologie u. Statistik (1912), Grundriss d. Statistik (1921 i 1923, prevedeno i na japanski jezik), Fünf Hauptprobleme d. stat. Methodenlehre (1922). Napisao je više rasprava u Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik u. Verwaltung. Ž. rad je opsežan i minuciozan. Premda je radio isključivo u njemačkoj sredini, smatra se Slovencem i kao takav je dolazio poslije ujedinjenja da organizira našu statističku službu u Beogradu. *M. K-ć.*

ŽLIJEB, planina u Crnoj Gori, oko 11 km sjevero-sjeverozapadno od Peći. Visoka je 2.243 m. *P. V.*

ŽMAVC ANDRIJA, upravnik vinogradarske i voćarske škole u Mariboru (29/11 1874, Kapela, kod Brežica). Svršio je učiteljsku školu, enološko i pomološko učilište u Klosterneuburgu i specijalne nauke u Beču i Kolmaru. Najprije je bio pučki učitelj i upravitelj škole, kratko je vrijeme bio stručni učitelj u Bukovu, a zatim upravitelj i nadzornik raznih veleposjeda kod nas i na strani. Poslije rata bio je nadzornik u ministarstvu poljoprivrede, inspektor agrarne reforme (od 1920), i upravnik voćarsko-vinodjelske škole. Napisao je Kmečka posojilnica (1907), Vinogradarstvo (Vinarstvo, 1925), prema Zweifleru, s veoma lijepim komentarom. Njemački je napisao Zwei Weinbaufragen (1912). *I. R.*

ŽMITEK PETER, slikar (28/6 1874, Kropa). Učio je na akademijama u Pragu i Petrogradu, a sad živi u Ljubljani. Slika najviše pejzaže i događaje iz života. Glavna djela: Prošnja crkvica, pejzaži iz Slovenije i nekoliko portreta. *F. S.*

ŽOLGER IVAN, profesor univerziteta (21/10 1867, Devina, kod Slovenske Bistrice — 16/5 1925, Lassnitzhöhe, kod Graza). Gimnaziju je svršio u Mariboru, univerzitet u Grazu. Služio je kao administrativni činovnik u Ptuju, Grazu i Beču, zatim u ministarstvu prosvjete i predsjedništvu vlade u Beču. 1900—1918 bio je privatni docent u Beču, 1917—1918 austrijski ministar bez portfelja. Bio je delegat kraljevine SHS na konferenciji mira u Parizu, pa delegat na I. skupštini Lige Naroda u Ženevi i član stalnog arbitrarnog suda u Haagu. — Naučni rad počeo je Ž.

s djelom Oesterr. Verordnungsrecht (1898), koje je privuklo pažnju šefova austrijske birokracije i ubrzalo mu karijeru. Poslije knjiga o trgovačkom školstvu u Engleskoj (1903), Njemačkoj (1905) i Italiji (1908), izdao je 1911 glavno djelo Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Oesterreich u. Ungarn, zatim 1918 djelo o austrijskom dvorskom pravu (Der österr. Hofstaat). Od većeg broja rasprava iz državnog i međunarodnog prava izašle su neke i na slovenskom jeziku. 1919 postao je Ž. redovan profesor univerziteta u Ljubljani. Ž. se isticao ogromnom radinošću i kao činovnik i kao učenjak. Predstavljao je savršen tip bečkog birokrate, a pri tome je ostao dobar Slovenac. *M. Kosić.*

ŽOVNEK, grad u Sloveniji, na uskom hrptu brda. Ulaz u Ž. vodi preko tri mosta. Ima okruglu braničkulu, nešto zida predgrađa i palače. Djedovina je plemića od Sonnecka, kasnijih knezova celjskih. U 17 vijeku znatno je pregrađivan. Naseljen je bio do početka 19 vijeka. *Đ. S.*

ŽORŽ SAND. V. Sand George.

ŽRNOV, grad na Avali (kod Beograda). Sazidali su ga Turci 1442. *V. P-ć.*

ŽRNOVNICA, trebinjska župa, na dubrovačkoj međi, poznata i pod latinskim imenom Brenum (talijanski Breno). Puna je starih naziva Brgat (Virgetum), Srebrno (Subbrenum), Rožat (Rosetum), Obuljeno (Bulentum) i sl. Glavni izlaz na more bio je u Gružu. Rano je poplavljena dubrovačkim kolonijama, koje su po njenom zemljištu sadile vinograde i zato su još od 9 vijeka plaćale trebinjskim županima 60 zlatnika godišnje zakupnine (mogoriš, margarisium). Radi zahvatanja zemljišta od dubrovačkih kolonista dolazilo je češće do sukoba sa srpskim vladarima. U 13 vijeku, od kralja Vladislava, Dubrovčani su bili stvarni gospodari većeg dijela te župe, i plaćali su kraljevima po 1.000 (poslije 2.000) perpera godišnjeg dohotka na Mitrovdan (Svetodimitarski dohodak). Car Uroš poklonio je Dubrovčanima 1357 i ostatak župe, od potoka Ljute do Kurila (današnja Petrova Sela).

L i t e r a t u r a: C. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters (1879). *V. Ć.*

ŽRTVA. Kako u drugim religijama, tako i u staroj našoj, Ž. je (zajedno s molitvom) najvažniji sastavni dio kulta. Isto tako i kod nas, kao i kod drugih naroda, jednaki su i principi i forme Ž.: objedne Ž. (na pr. zajednička gozba o slavi, zavjetini, daći), sakramentalne (»pričešćivanje« drijenom, glogom, jagnjetom o Đurđev-danu, prasetom o Božiću), pokloni (one se obično prinose uz formulu »mi tebi dajemo malo, a ti nama da daš mnogo«: do ut des!), Ž. zamjene (pijetao ili kokoš mjesto čovjeka, na pr. kad u kratkom razmaku dvoje u kući umru), Ž. zahvalne (često u vezi sa zavjetom, na pr. prilozi hramu, poslije ozdravljenja), magične (pri kopanju blaga) i t. d. Ž. mogu biti krvne (naročito u mrtvačkom kultu i htoničnom kultu u opće; ponekiput je potrebno da krv natopi zemlju; najčešće se kolju: jagnje, ili ovca, pijetao, ponekad govedče); beskrvne (poljski plodovi, razni predmeti: čarape, odijelo i dr.; libacije, naročito vinske i t. d.) Ljudske žrtve također su prakticirane (uziđivanje u temelj; Ž. u mrtvačkom kultu, u koje spada i kićenje groba glavama; Ž. prilikom kopanja blaga — poznat slučaj u smederevskom gradu, iz 1892 i t. d.). Mjesto, gdje se Ž. prinose, najčešće su: rijeka, kućni prag ili kuća (to su uvijek Ž. predcima). Ž. mrtvima prinose se na grobu, višim božanstvima (bogu gromovniku, vilama) prinose se Ž. na brdu, ponekad i na starinskim mogilama. Trebinje, Trebište, Trebević i sl. pokazuju po svoj prilici mjesta gdje je ranije prinošena Ž. (»treba«). Ž. ima periodičnih (mrtvačke Ž., i Ž. predcima, u određene dane, koji su zajednički svim narodima, kod Srba naročito o krsnom imenu-slavi i Badnjem večeru, isto tako o rođenju, o davanju imena, i o svadbi, o sjetvi i žetvi, zatim o svim mnogobrojnim praznicima, dakle stvarno preko cijele godine), i slučajnih (kad se pije vino ili rakija, kad se okuse prvi plodovi i t. d.). I jedne i druge su mnogobrojne. Zajedničke Ž. prinosi domaćin, ili najstariji kućni muški srodnik. Žena je prinosi samo po (vrlo rijetkom) izuzetku. *V. Čajkanović.*

ŽUJOVIĆ ALEKSA, narodni poslanik, zemljoradnik (30/11 1867, Mala Vrbica, srez kosmajski, okrug beo-

gradski). Nižu gimnaziju i učiteljsku školu svršio je u Beogradu. Bio je učitelj, poreznik i predsjednik općinskog suda u Nemenikućama. 1899 oglašen je zbog »izvjesnog zločina« za hajduka, te je bio u emigraciji u Bugarskoj i Crnoj Gori (1899 do 1902). Zbog političkih djela bio je zatvaran nekoliko puta, tako u poznatoj Čebinčevoj aferi (1895). Prvi put je izabran za narodnog poslanika 1903. Kao poslanik ratovao je u operativnoj vojsci 1912—1919. Radio je na stvaranju učiteljskog udruženja, učestvovao je u komitskoj akciji u Makedoniji, radio na ujedinjenju Srbije s Crnom Gorom i učestvovao u pokretu Arnauta 1901. Sarađivao je na političkim listovima.

D. P.

ŽUJOVIĆ JOVAN, profesor geologije na univerzitetu u Beogradu (18/10 1856, Brusnica, okrug rudnički). Svršio je realku u Beogradu, tečaj matematike u Zürichu, prirodno-matematički odsjek velike škole u Beogradu, fakultet nauka i antropološku školu u Parizu. Nastavničku službu otpočeo je 1880 na velikoj školi kao suplent na novoj katedri za mineralogiju i geologiju. Redovni profesor postao je 1883. Bio je glavni sekretar srpske akademije nauka od njenoga osnivanja pa kroz dugi niz godina, a njen predsjednik 1915—1921. Njegova politička aktivnost ogleda se u dugogodišnjem poslaničkom radu u narodnoj skupštini i senatu i u radu kao ministra spoljnih poslova (1905) i prosvjete (1907).

Ž. je kao profesor osnovao mineraloški i geološki zavod i seminar uz katedru tih nauka, a 1899 izdao je prvu knjigu Geoloških Anala Balkanskoga Poluotoka, kao organ geološkoga zavoda. Pod njegovim uredništvom izašlo je 5 knjiga ovoga naučnoga časopisa, koji je prvi počeo saopćavati na stranim jezicima radove srpskih učenjaka. Ž. je osnovao 1892 Srpsko Geološko Društvo, čiji je stalni predsjednik od početka. Osnivač je i prvi predsjednik Srpskog Planinskog Društva i Odbora za Muzej Srpske Zemlje. Bio je među osnivačima Arheološkog Društva, a još kao đak bio je osnivač Fonda za pomaganje siromašnih velikoškolaca. Osnivač je srpske geologije i škole srpskih geologa.

Rezultate svojih naučnih istraživanja u Srbiji, Staroj Srbiji, Crnoj Gori i Bugarskoj objavio je u mnogobrojnim raspravama, u organima bečkoga Geološkog Zavoda, Francuske Akademije Nauka, Akademije Nauka u Dijonu, a najviše u Glasniku Srpskog Učenog Društva, Glasu Srpske Akademije, Geološkim Analima Balkanskoga Poluotoka i u zapiscima Srpskog Geološkog Društva. Prvo glavno djelo Ž. bilo je Osnovi za geologiju kraljevine Srbije sa skicom geološke karte (na njemačkom, 1886, a na srpskom, 1889). Osnovno je djelo Ž. Geologija Srbije: I. Topografska geologija, 1893 i II. Eruptivne stene, 1890 (1924 izašlo i na francuskom jeziku: Les Roches eruptives de la Serbie). Ž. je prvi prirodnjak, koji je u Srbiji primijenio mikroskop za izučavanje prirodnih predmeta, a specijalno za izučavanje stijena. Prvi je započeo izučavanje ostataka kulture ljudi kamenoga doba u Srba, o kojima je dao seriju kratkih opisa kao Građu za paleontologiju srpskih zemalja. Njegovo popularno djelo Kameno Doba izdala je Srpska Književna Zadruga. Osim toga držao je mnogobrojna popularna predavanja, od kojih su neka štampana u časopisima i zasebnim knjigama. — Kao rektor velike škole Ž. je isposlovao zakonodavnu odluku, da se nauke u filozofskom fakultetu i ispiti polažu po grupama, koje ujamčavaju pravu fakultetsku spremu studenata. To je bila prva i bitna reforma za pretvaranje velike škole u univerzitet. Na novom poljoprivrednom fakultetu Ž. je bio prvi profesor agronomije. Njegovo stalno i živo interesiranje za zemljoradnju i njeno napredovanje vidi se iz njegovih članaka o penzijama za zemljoradnike i o komasaciji zemalja. Izradio je opširan program rada za dobro sela. Od početka osnivanja zemljoradničkih udruženja u Beogradu pomagao je ovaj pokret, a član je zemljoradničkih zadruga još od 1900. Ž. je prvi potpredsjednik saveza sviju zemljoradničkih saveza u našoj zemlji. Kao ministar prosvjete osnovao je Ž. učiteljsku školu u Negotinu, otpočeo je osnivanje škola za domaćice, prvi je počeo postavljati učiteljice za upravitelje osnovnih škola tamo, gdje su učitelji mlađi od njih. Da bi olakšao i ubrzao građenje seoskih škola, odo-

brio je da se mogu graditi i od lake građe, po domaćem stilu. Odobrio je da učitelji mogu sami, prema mjesnim prilikama određivati vrijeme dolaska i odlaska iz škole. Kao ministar spoljnih poslova Ž. je prvi počeo raditi na obnovi odnosa s Engleskom, koji su bili prekinuti zbog ubistva kralja Aleksandra I. (1903). Za vrijeme ratova držao je Ž. u Francuskoj mnogo govora o Srbiji i Jugoslaviji, podigao je preko 80 škola za izbjegle srpske đake i osnovao je Udruženje za ligu naroda, čiji je predsjednik i danas.

Literatura: V. K. Petkovića, u kalendaru Svetlost za 1925.

N. Košanin.

ŽUJOVIĆ MLADEN (20/7 1811, Ješevac, okrug kragujevački — 16/5 1894, Beograd). Učio je u Borču i Kragujevcu do 1826, pa je tada napustio školu, jer je Ješevac raseljen, a porodica Ž. premješteno u Nemenikuće (srez kosmajski, okrug beogradski). 23/4 1830 stupio je Ž. u novoosnovanu gardijsku četu. 1833 izabran je za vojnog pitomca i 1834 poslan u Rusiju, gdje je proveo blizu tri godine. 5/6 1837 proizveden je za oficira, a 31/5 1839 postao je kapetan i komandir eskadrona. Bio je ađutant kneza Mihaila. 24/9 1840 postavljen je za upravitelja Beograda, a 11/12 iste godine dobio je čin majora. 26/3 1842, kad je knez Mihailo napustio Srbiju, Ž. je najprije zatvoren, zatim okovan i osuđen na 5 godina zatočenja. Viši sud izmijenio je presudu u progonstvo u Nemenikuće. 1850 postao je Ž. pomoćnik načelstva u Ćupriji, a u novembru iste godine unaprijeđen je za načelnika rudničkog okruga. U tom zvanju bio je i član Svetoandrejske skupštine (1858). Po povratku kneza Miloša postavljen je za načelnika glavne vojne uprave u rangu ministra (9/2 1860—19/12 1860), ali je i prije formalnog postavljenja vršio tu dužnost. U januaru 1861 postao je državni savjetnik. Penzioniran je 1878. — Napisao je Beleške, koje su 1902 štampali njegovi sinovi.

J. P.

ŽUJOVIĆ ŽIVOJIN, sekretar ministarstva financija (oktobra 1840, Vračević, okrug beogradski — 25/4 1870, Beograd). Svršio je duhovnu akademiju u Kijevu, a učio je filozofiju u Petrogradu i Münchenu. Radio je u političkom listu Srbija, u Glasniku Srpskog Učenog Društva i Letopisu Matice Srpske. Pisao je o ekonomskim i socijalnim pitanjima (O nadnici, Uporedni napredak slobode i rada, Opća načela za reformu danka u današnjem društvu, po Prudonu, O zakonu o radnjama i dr.). Ž. po pravcu pisanja pripada socijalistima; Sv. Marković ga je nazvao prvim socijalistom među Srbima.

J. P.

ŽULJANA, zimsko klimatsko mjesto i morsko kupalište na Pelješcu.

L. N.

ŽUMBERAK, kraj u zapadnoj Hrvatskoj, na istočnoj strani pogorja Gorjanaca, koji su se prostrli od Kupe kod Metlike k sjeveroistoku do Save, kod ušća Bregane. Kraj se zove po gradu Žumberku (njemački Sichelburg), čije se razvaline (izgorio (1793) nalaze na brijegu više sela Ž., od Kalja 3 km pravcem k jugozapadu s desna ceste u Kupčinu. Ž. je sasvim gorovit kraj, upravo nad njim su se ispeli Gorjanci do svoje najveće visine (Paleži ili Sv. Gera 1.181 m). Gotovo kroz sredinu Ž. teče njegova glavna rijeka Kupčina prema jugoistoku ka Kupi, dok se kraće doline Bregane, kojom vodi glavna žumberačka cesta, i Gradne, pred kojom se smjestilo trgovište Samobor, otvaraju k Savi. — Ž. obiluje šumom bukovom i nešto kestenovom. Jedva je peti dio iskrčen i pretvoren u oranice, naročito po brdnim pristrancima, a u livade po dolovima i uz potoke. Dosta ima gudura, pećina, slapova, krša i kamenja, gdje ništa ne rodi, blizu je Krasa. Vinograda ima kod Kostanjevca, Oštrca i pod gradom Ž. Najrodnija je dolina Kupčine, gdje rodi različno žito, pšenica i kukurz. Više u gori uspijeva samo krumpir, zelje i zob. Zemaljskim proizvodima dosta oskudni kraj pomaže u ishrani stoka, naročito sitna zuba.

Među stanovnicima se razlikuju rimokatolički Žumberčani (tri župe), po svoj prilici starosjedioci od dolaska Hrvata, i grkokatolički Žumberčani-Uskoci (8 župa), koji su se doselili u ovaj gorski kraj u 16 i 17 vijeku. Po njima se Gorjanci zovu i Uskočkom Gorom. Rimokatolički Žumberčanin ponajviše je srednjega rasta, bijele kože, dugoljasta lica i plavokos, po govoru većinom čakavac. Grkokatolički je Uskok, rastom

viši i jedriji, tamne kože i crnokos, po govoru štokavski jekavac. Uskoci se zovu, jer su uskočili ispod vlasti turske iz Dalmacije, Bosne i Srbije. Isprva vjere pravoslavne, prešli su kasnije (u 17 vijeku) u uniju (vjeru grko-katoličku), pa su danas vjernici grkokatoličkoga biskupa križevačkoga, nasljednika marčansko-svidničkih vladika.

Za Vojne Krajine i Ž. je bio vojnički uređen. Njegovi su žitelji služili kao vojnici krajišnici i imali su svog posebnog kapetana (među ostalima 1648 do 1660 Petra Zrinskoga). Po razvojačenju Krajine (1871) sav je Ž. bio jedan upravni kotar, sa sjedištem u Kostanjevcu, a kasnije je spojen s rakovačkim (karlovačkim) kotarom.

Danas Ž. zaprema upravne općine Kalje i Sošice sreza jastrebarskoga: 233 km^2 sa 10.864 stanovnika. Ž. nema većih mjesta. Sela su ponajviše malena, a pojedine kuće raštrkane. Znatnija su naselja: selo Ž. sa starim gradom i rimokatoličkom župom; općinska mjesta Kalje s rimokatoličkom i Sošice s grkokatoličkom župom; Kostanjevac s vlasteoskim dvorom (nekad Delišimunovića) i s divne okoline čuvena Stojdraga s grkokatoličkom župom.

O pripadnosti Ž. Hrvatskoj ili Kranjskoj mnogo je raspravljano već od 1760. Pouzdano je, da su još u 12 vijeku ne samo Ž. nego i susjedna mjesta Črnomelj i Metlika u Kranjskoj pripadala politički Hrvatskoj (banovini slavonskoj), a crkveno biskupiji zagrebačkoj. Za kralja Andrije II. (1205—1235), pod utjecajem njegove prve žene, Njemice Gertrude, grofice od Andechsa, ti su se krajevi počeli od Hrvatske trgati i pripajati Kranjskoj. Črnomelj i Metlika ostali su u Kranjskoj, dok se je Ž. s Vojnom Krajinom (kao 11 i 12 satnija slunjske regimente) vratio Hrvatskoj. Za izobraženje siromašne ali darovite žumberačke mladeži vrlo je zaslužno grkokatoličko sjemenište u Zagrebu. Od žumberačkih sinova vrijedi da se istakne odlični hrvatski historik Tadija Smičiklas. Pjesnik Žumberačkih elegija Jovan Hranilović rodom je iz Dalmacije.

L i t e r a t u r a: R. Lopašić, Žumberak (1881); N. Badovinac, Žumberak i Marindol (1896). *J. Modestin.*

ŽUMBERAČKA GORA (USKOČKA PLANINA, GORJANCI), planina na granici Hrvatske i Slovenije, između rijeka Krke-Save-Bregane-Kupe. Ž. G. se pruža pravcem jugozapad-sjeveroistok, i neposredno se nastavlja u Samoborsku Goru, od koje je odvojena dolinom Bregane. Najviši dijelovi imaju oblik karsne zaravni; u nižim krajevima su jugoistočne padine blage, a sjeverozapadne strme. Na samoj zaravni su najviši visovi od jugozapada k sjeveroistoku: Oklinak (886 m), Sveta Gera ili Trdinov vrh (1.181 m), Pleš (987 m), Planine (1.002 m), Porčen Hrib (937 m), Ječmište (979 m), Ravnica (865 m), Grandovica (668 m), Goli Cirnik (624 m). Jugoistočno od njih su Kordine Gore (727 m), Hum (737 m), Glavica (747 m) i Brdo (797 m). Ž. G. je većim dijelom sastavljena iz vapnenjaka, i zato se dosta često javljaju tipični oblici krša: vrtače, uvale, pećine (Vranjačka špilja, Striganica, Pogana Jama), ponornice i slapovi (Vranjački, visok 20 m, Brisalo, oko 50 m). Niži su predjeli pod gustim šumama, u kojima prevladuje bukva. Po podnožju Ž. G. i preko nje vode ceste i putevi: Novo Mjesto—Metlika, Novo Mjesto—Kostanjevica—Krška Vas—Samobor, Kostanjevica — Petričko Selo—Guci—Zagreb i Karlovac. Metlika—Krašić—Guci, Petričko Selo—Stojdraga—Bregana—Krška Vas i Samobor. *P. Vujević.*

ŽUMBERAČKA UNIJA. V. Unija crkvena.

ŽUMBERAČKI VEZ se odlikuje po prvoklasnoj izradi. Vez upotrebljavaju žene u prvom redu za šaranje košulja. Osobito je lijep prsni dio Tehnički termini glase za pojedine ornamente: vodica, mulice, sabljice, rebrica, ognjilca, rijetka pera, zubljena pera, gnidana pera, podvlaknica, rešetari, uske mulice, obraženo, trioka vodica, miša očca, grančice sklapane, bjelički i brzovez. Žene vezu u modro-crvenoj boji.

B. R.

ŽUMBERČANI. A n t r o p o l o g i j a i d e m o g r a f i j a. U prvoj polovini 16 vijeka počeli su se naseljavati u južnoj Kranjskoj, t. j. u Bijeloj Kranjskoj (Metlička marka) Hrvati i Srbi, sklanjajući se pred Turcima. Oko 1527 naselio se na južnoj padini Gorjanaca, u Žumber-

ku, vlastelin Kobasić iz sjeverozapadne Bosne, sa seljacima čakavskog govora. Brzo zatim (1530) osvanuli su tu i pravoslavni Srbi od Unca i Glamoča, posjeli su (1533 i kasnije) u više mahova žumberačku teritoriju (40.598 jutara, 1.781 hektara) kao i Marindol s Bojancima. Ž. su (11 842 duše) primili unijatstvo definitivno u 18 vijeku, Marindolci i Bojančani (550 duša) ostali su pravoslavni do danas.

Fizičke osobine proučavao je N. Županić i našao: prosječna visina uzrasta 1.726 mm jednaka visini Bosanca; obim glave 562 mm, fiziognomska visina lica 178 mm, širina lica (odstojanje jagodičnih kostiju) 115 mm, visina nosa 51·7 mm, širina nosa 33 mm, elevacija nosa 19·3 mm, širina usnog proreza 57·5 mm, index cephal. (oblik glave) kod dječaka od 6—7 godina 86·20, od 8—9 godina 86·10, od 11 godina 86·36, od 12 godina 85·85, od 10 godina 86·50, odrasli muški 85·97. Boja očiju: modra (40·28%), smeđe-modra (5·24%), modro-smeđa (13·81%), otvoreno-smeđa (4·29%). Kestenjava boja očne dužine raznih tonova apsolutno prevlađuje sa 60% nad ostalim bojama zajedno. Dječaci od svih grupa od 7—16 godina pokazuju istu hiperbrahikefaliju kao i odrasli muškarci preko 20 godina; zato već rano ostaje konstantan odnos između uzdužnog i poprijećnog dijametra moždanskog oklopa i ako rastu godinama ove dvije dimenzije. Ž. i Marindolci pokazuju iste rasne osobine kao i Bosanci i Hercegovci, što je i prirodno, jer su i regionalno istog porijekla.

L i t e r a t u r a: Radoslav Lopašić, Žumberak (Vijenac, 12, 1880); N. Županić, Žumberčani i Marindolci (1912); A. Ivić, Iz prošlosti Srba Žumberčana (Spomenik, 49, 1923); P. Skok, Mundartliches aus Žumberak (Sichelburg, Archiv für slav. Philologie, 22, 1911). *N. Županić.*

ŽUPA. 1. Dolina u Dalmaciji (talijanski Val di Breno), od Dubrovnika 6 km k jugoistoku, uz cestu u Cavtat. Razlikuje se: Gornja Ž., Brgatom od zapada, a Malašticom (626 m) od istoka ograđena kotlina, koja dopire do župskih mlina, i Donja Ž., primorski kraj, koji se dalje k jugu nastavlja i kod Oboda, nedaleko od Cavtata, prelazi u Konavle. G. Ž. zaprema 16 km^2, lijepo je obrađena (njive, vrtovi, vinogradi) i gusto naseljena (150 stanovnika na km^2). Znatnija su naselja Petrača, Čibača i Čelopeci. D. Ž. ističe se pogledom na otvoreno more.

2. Grbalj, najveća dolina u Boki Kotorskoj. Njom prolazi cesta Kotor—Budva. Vrlo je rodna, ponajviše kukuruzom, ali na rđavu je glasu zbog malarije, koju raznosi vrsta komaraca. *J. M-n.*

3. Oblast u Bosni, oko gornje Ukrine i rijeke Usore. *M. F.*

4. U kruševačkoj oblasti. V. Kruševačka oblast).

5. V. Administrativna podjela.

ŽUPA NIKŠIĆSKA, pleme u Crnoj Gori, istočno od Nikšića. Ima 825 domova sa 12 sela, od kojih su najveća Kuta, Zagrad, Liverovići, Morakovo i Bršno. Naselja su joj u kotlini, izduženoj u pravcu istok-zapad, i kroz nju teče rijeka Gračanica. Sjeverni dio zahvata, planina plemenska, gdje su dobre ispaše, uvala Lukavica i zaravan Konjsko. — Ž. se u zapisima iz polovine 17 vijeka spominje pod imenom Župa Zagradska. U njoj se razvilo staro pleme Nikšići. Davno su raseljena od Turaka naselja ovog nekad jakog plemena, koja su bila u Nikšićskom polju, a očuvala su se u Ž. Pored nešto starinaca i doseljenika Nikšići su u njoj u većini. Slave Sv. Luku. Od starine su se istakla brastva Bojovići, Nikolići i Đokovići. Pored Gračanice je manastir Sv. Luke, nekad vrlo znamenit. Glavna privreda je u zemljoradnji i stočarstvu. Rađaju šljive, kruške i jabuke. Ljeti su stanovnici sa stokom u planini. Ž. je bogata šumom; drva za gorivo nose se na konjima na sajam u Nikšić, a izrađuju se i grede i daske. U Ž. se nalaze i neznatne količine pirita i drvenog ugljena. Kolskim putem je vezana s Nikšićem. Pobunila se protiv Turaka 1853 i spojila s Crnom Gorom.

P. Š.

ŽUPA (VELIKA I MALA), planinske župe u dolini Lima, u Južnoj Srbiji, u užičkoj oblasti. M. Ž. je dio sredovječne župe Crna Stijena, neposredno oko Lima, više Prijepolja. A V. Ž. je sjeverno od ove, na lijevoj strani Lima, i u sredovječno doba zvala se Zvjezd. U V. Ž. ima i danas selo Zvjezd, oko rijeke Zvjezdanke. Stara župa Zvjezd je

svakako, kao i novija V. Ž., zahvatila cijelo poriječje rijeke Seljačnice, do ušća joj u Lim, kod Prijepolja.

Literatura: Naselja, 1 (1902), 257 do 258. *V. R.*

ŽUPAN. V. Administrativna podjela.

ŽUPAN FRANJO (1784, Bjelovar — 1847, Zagreb). Preuzeo je knjižaru Fr. Müllera 1808. 1826 prekupio je bivšu Novoselovu knjižaru, koju je osnovao biskup M. Vrhovac. Ovako ojačan, preuzeo je kao jedini Hrvat knjižar u Zagrebu borbu protiv poplave njemačkih knjiga. 1835/37 štampao je u svojoj štampariji prve hrvatske novine, Narodne Novine, i Danicu Lj. Gaja i ujedno je bio izdavač ilirskih pjesnika i pisaca. 1847 preuzeli su posao sinovi Lavoslav i Ljudevit, a od njih kasnije L. Hartmann. *V. Pr.*

ŽUPANČIČ OTON, slovenski liričar (23/1 1878, Vinica, Bijela Krajina). Ž. je svršio osnovnu školu u Dragatušu (1883—1886), 3 i 4 razred osnovne škole (1886—1888) i prva tri razreda gimnazije u Novom Mjestu (1888—1891), a ostalih 5, s maturom, u gimnaziji u Ljubljani (1891—1896). S jeseni 1896 upisao se na univerzitet u Beču (historija i geografija) i apsolvirao je 1901. 1903 postao je suplent gimnazije u Ljubljani, bio je 1905 u Parizu, 1906—1908 spremao se u Ljubljani i Beču za ispite. 1908—1909 bio je domaći učitelj u porodici kneginje Walburg u Kislegu, u Tiringiji, i u Bregenzu. 1912—1913 bio je dramaturg ljubljanskog kazališta, 1912 postao je arhivar ljubljanskog magistrata, 1914 bio je urednik književne revije Slovan, a 1917—1920 Ljubljanskog Zvona. 1920 postao je opet dramaturg Narodnog Gledališča u Ljubljani.

Prve pjesme pisao je Ž., pod pseudonimom Smiljan Smiljanič, za Vrtec, zatim lirske i epske, pod pseudonimom Gojko, za Dom in Svet, a najviše njegovih pjesama objavio je Ljubljanski Zvon. Mnogo Ž. pjesama izašlo je i u Slovenki, Našim Zapiskima, Slovanu i drugim listovima. Kao posebne knjige objavio je Ž.: Čaša opojnosti (1899, drugo izdanje 1911), Pisanice (1900), Čez plan (1904, drugo izdanje 1911), Samogovori (1908), Sto ugank (1915, drugo izdanje 1919), Ciciban in še kaj (1915), Mlada pota (1920), V zarje Vidove (1920), Veronika Deseniška (1924). Ž. je preveo i mnogo libreta, šaljivih igara i drama za ljubljansko kazalište. Od njegovih većih prijevoda treba spomenuti: Dode, Safo (1912), Mopasan, Lepi striček (1912), Dikens, Oliver Tvist (1911), Flober, Tri povesti (1917), Česterton, Četrtek (1917), Anatol Frans, Pojedina pri gospe Gosji nožici (1920), Rostan, Sirano de Beržerak (1923). Naročiti značaj imaju Ž. prijevodi iz Shakespeare-a, od kojih su dosada izišli: Sen kresne noči, Julij Cezar, Beneški trgovec, Macbet, Otelo, a preveo je i Zimsku pravljicu i Komediju zmešnjav. Ž. je danas sigurno prvi misaoni liričar slovenskog juga.

Literatura: Prijatelj, Govor o Župančiču (Naši Zapiski, 1909); Izo Cankar, Obiski (1920); Janko Glaser, Književni Jug, 1918; Hinko Bartulović, Srpski Književni Glasnik, 1924.

I. Prijatelj.

ŽUPANIĆ NIKO DR., nacionalni radnik, etnolog, historik i političar (1/12 1876, Griblje, na Kupi). Ž. je učio osnovnu školu u Podzemlju (1884 do 1887), građansku školu i gimnaziju u Novom Mestu (1887 do 1897), pravni i filozofski fakultet s doktoratom u Beču (1898—1903), antropologiju kod J. Ranke-a u Münchenu (1904—1905), antropološki praktikum kod profesora Schlaginhaufena u Zürichu i profesora J. Kolmanna u Baselu (1906). 1906 postavljen je za prefekta na Terezijanskoj akademiji u Beču, ali je iduće godine emigrirao iz Austrije na poziv nacionalističke omladine Slovenski Jug u Beograd (1907). 1908 postavljen je za kustosa Historičko-Umjetničkog Muzeja u Beogradu. 1914 premješten je u Etnografski Muzej, i ostao je u toj službi do 1921, kada je postavljen za povjerenika socijalne politike u posljednjoj pokrajinskoj vladi za Sloveniju. Ž. se je zahvalio na tom zvanju i postao je upravnik Etnografskoga Muzeja u Ljubljani (1921). 1922—1923 bio je ministar bez portfelja u kabinetu N. Pašića; 1924 ministar na raspoloženju.

Kao pokretač novog jugoslovenskog nacionalizma izdavao je Ž. 1901 u Beču kulturno-politički list Jug. Povodom ustanka u Makedoniji (1902—1903) obratio je pažnju evrop-

skog javnog mišljenja na nesnošljive prilike Srba u Turskoj i stupio je u dodir sa Srbijom. Za vrijeme balkanskog rata (1912—1913) branio je perom u Beču srpski karakter Kosova i pravo izlaza Srbije na more. Kao dobrovoljac na vojnoj dužnosti u Nišu (1914) pripremao je, sporazumno sa srpskom vladom, akciju za oslobođenje i prisajedinjenje Slovenaca. Njegovim nastojanjem ušli su Slovenci u vladinu deklaraciju u Nišu (decembra 1914) u programu oslobođenja. Kao predstavnik Slovenaca, Ž. je 1915 u Rimu radio na osnivanju jugoslovenskog odbora u Londonu, i ostao je u Londonu kao njegov član do 1919. Austrija ga je 1915 osudila na smrt i raspisala potjernicu za njim. Kao delegat jugoslovenskog odbora za sjevernu Ameriku vodio je među tamošnjim jugoslovenskim iseljenicima propagandu za oslobođenje od Austrije i pripremao akciju za kupljenje dobrovoljaca (1916). Na konferenciji mira u Parizu bio je član SHS delegacije (1919). Poslije povratka u domovinu stupio je u radikalnu stranku (1920) i organizirao ju je u Sloveniji (1921). U aprilu 1924 izabran je za predsjednika ljubljanskog okružnog odbora radikalne stranke.

U nauci Ž. je poznat kao osnivač antropološkog istraživanja u Jugoslaviji; po njemu je predak današnjih Evropejaca živio u isto doba s neandertalcem, od koga je bio fizički i psihički sposobniji te ga sasvim potisnuo. — Glavna djela: Jug, 1, 1—7 (urednik N. Županić, izdavač Fr. Derganc, 1901), Jugoslovanska romantika (Ljubljanski Zvon, 22, 12, 1902), Mazedonien und das türkische Problem (pseudonim: K. Gersin), 1903, Ilirija (Ljubljanski Zvon, 27, 8, 9, 10, 1907), Sistem istorijske antropologije balkanskih naroda (1908), Misli o fizioetnologiji (1909), Trojanci i Arijevci (Glas, 84, 1911), Slovensko časnikarstvo (1911), Žumberčani i Marindolci (1912), Altserbien und die albanische Frage (1912), Pontijski Bugari (1913), Hrvati kod Atine (1914), The strategical significance of Serbia (1915), The map of Yougoslav territory (1915), O Slovencima (1915), Slovenija, vstani! (Govor američkim Slovencima, 1916), Les premièrs habitants des pays Yougoslaves (1919), Ave Illyria (1919), Etnogeneza Jugoslovena (Rad, 222, 1920), Narodna radikalna stranka (1921) Bela Srbija (1922), Tragom za Pelazgima (1922), Dragotin Kete (1922), Pellegrino di San-Daniele, umetnik naše krvi (1923), Srbi Plinija i Ptolomeja (1924), Prvobitni Hrvati (1925).

S. Vurnik.

ŽUPANIJA. V. Administrativna podjela.

ŽUPANJA, selo u Slavoniji, u srijemskoj oblasti na Savi, k jugu od Vinkovaca, kuda vodi željeznica (34 km). Ima 3.536 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, sresku oblast i kotarski sud, šumsku upravu, stovarište duhanskih prerađevina i soli, rimokatoličku župu, višu i nižu osnovnu školu, tvornicu tanina, pecaru šljivovice i središnju pecaru žeste, ciglanu, štedionicu. Rodna okolina ima divnih šuma, oranica i šljivika. Samo mjesto Ž. narodna pjesma zove »malim Carigradom«.

J. M-n.

ŽUPANJAC ili **DUVNO,** gradić u Bosni, u Duvanjskom polju. Ima 1.552 stanovnika. Znatno je naselje u rimsko doba. U srednjem vijeku sjedište je duvanjskog župana. Katolička biskupija u D., osnovana u 15 vijeku, prenesena je u 19 vijeku u Mostar. — U novije vrijeme se razvija kao ekonomsko središte Duvanjskog polja i sresko mjesto. Trguje stokom, žitom i sijenom s Dalmacijom.

M. F.

ŽUPANJEVAC, grad u Srbiji, sjeverno od Kalenića, na platou uz Županjevačku rijeku. Na sjeverozapadnom uglu je okrugla kula, odavde ide zid pravcem, zavija polukružno na jug, da zakrene k zapadu, gdje je četverostrana ulazna kula, a odavle k sjeverozapadnoj okrugloj kuli. Unutar zida imaju još dvije okrugle kule i tragovi ovećc zgrade. Očito je rimski kaštel, koji je u srednjem vijeku dalje izgrađivan. Usred grada je novija crkva. Na suprotnom brijegu ima veliki grad, a niže južno kod sela Prevešta drugi. Ne zna se točno, koji je župan dao ime gradu.

Đ. S.

ŽUPANJEVAČKA RIJEKA, rječica u Srbiji, desna sastavnica Lugomira. Izvire pod Gledićskim planinama (Tikva 901 m, Gomila 780 m), sastaje se s Dulenskom Rijekom kod sela Draguševca. Dužina toka

je 35·8 km, a površina poriječja 166·4 km². *P. V.*

ŽUPSKA PRIVREDNA BANKA. Osnovana je 1910. Centrala Aleksandrovac. Kapital 1,000.000. Fondovi 156.358, ostale rezerve 1.512, ulozi 333.282, mjenice 1,187.322, roba 339.380, vrijednosni papiri 5.000, dobit 138.080 dinara. Dividenda 12%. — Predsjednik Miloš J. Petrović. *N. S.*

ŽUPSKI DIJALEKT. V. Štokavski dijalekti.

ŽURČE, manastir Sv. Atanasija u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, kod istoimenog sela, u župi Železniku, južno od Kruševa. Selo Ž. spominje se 1335, kao sjelište manastira Treskavca, a 1337 već kao naseljeno selo ove metohije. *V. R.*

ŽURIM, planina u Crnoj Gori, 18 km istočno-sjeveroistočno od Nikšića. Visoka je 2.100 m. *P. V.*

ŽUT, stjenovit, gol i nepošumljen otok na Jadranskom moru, zapadno od jezera Vranskog, između otoka Pašmana i Kornata (Krunarskog), na 43° 53·7′ do 43° 49′ sjev. šir., 15° 15·4′ do 15° 22·8′ ist. od Gr. Dugačak je 12 km, prosječna širina je 2 km, a površina 16·7 km². Najviši visovi od sjeverozapada na jugoistok su: Grba (134 m), Vrtlac (163 m), kota 176 m, Žuto (153 m), kota 154 m. Jedino nešto veće naselje je Pristanište. *P. V.*

ŽUTINA, bijelo vino, koje je vrelo dva dana na komini i postalo žućkasto (Dalmacija). *I. R.*

ŽUŽNJE, kajiš za opasivanje, ukrašen metalnim pucetima. Na jednome kraju visi ključ i britvica. Nose ga žene. *N. Z.*

БЕОГРАД

Pogovor

I.

Narodna Enciklopedija je završena, i naša publika ima sada u rukama cijelo ovo veliko djelo, u kome može naći gotovo sve, što joj je potrebno da zna o našoj zemlji i o svom narodu u prošlosti i u sadašnjosti u svakom pogledu.

U N. E. je prikazana naša zemlja i život našega naroda, zatim njegovi kulturni napori i rezultati toga rada kroz vjekove. N. E. je podjednako obuhvatila sve dijelove našega naroda, i ona će bez sumnje za naše međusobno upoznavanje učiniti više, nego sve drugo, što je u ovome pravcu do sada učinjeno, što se u tom pogledu htjelo, ili što je trebalo uraditi. Osim toga, u N. E. je ne samo skupljena masa fakata, nego je u njoj i puno novog materijala, novih ideja i novih naučnih rezultata.

Na N. E. je radilo 146 saradnika, od kojih su: 80 Srba, 45 Hrvata i 21 Slovenac. Među saradnicima su zastupane sve političke stranke i druge razne grupe i struje u sva tri dijela našega naroda. Po položaju u društvu bilo je među saradnicima N. E.: 65 profesora Univerziteta, 20 akademika, 8 bivših ministara, 5 viših oficira, i t. d. — Pretplatnika je imala N. E. do 10.000, a štampana je u 14.000 primjeraka.

Što je naš narod dobio svoju N. E. zasluga je njenih saradnika, koji su sa ljubavlju i pregorenjem, savjesno i predano radili taj težak i nezahvalan posao, i zasluga je izdavača N. E., Bibliografskog Zavoda u Zagrebu, koji je preduzeo ovaj posao sa vjerom u uspjeh, uz veliki rizik, i koji je za N. E. podnio velike žrtve.

Sve što je dobro u N. E. zasluga je njenih saradnika. Za sve što u njoj ne valja i za sve nedostatke nosim ja jedini, i to punu odgovornost u svakom pogledu. Moja je bila zamisao, koncepcija i organizacija rada. Za taj posao trebalo je imati samo dobre volje, takta i jake nerve. I baš zbog toga, što sam ja odgovoran za sve nedostatke i za sve ono, što nevalja u N. E., smatram za svoju dužnost, u prvom redu prema svojim saradnicima, da odgovorim na mnogobrojne zamjerke, učinjene N. E.

A zamjeraka je bilo veoma mnogo i raznovrsnih. Po sebi se razumije, da ja ne mogu odgovarati na zamjerke, koje su učinjene faktima u pojedinim člancima, jer su svi članci potpisani, i za podatke u njima odgovaraju naravno sami pisci. Ja mogu da odgovaram samo na načelne zamjerke, i da protumačim, kako je došlo do pojedinih nedostataka u N. E., kojima se zamjera.

II.

Kada sam ja 3 maja 1924 god. održao u Zagrebu, a uskoro poslije toga u Beogradu i u Ljubljani, prve konferencije zbog organiziranja rada na N. E., nije, osim mene, nitko vjerovao, da će se ideja i moj plan o izdanju N. E. ostvariti, i da će ona ikada biti izrađena i izdana. A već pogotovu

nitko nije vjerovao, da će već u decembru iste godine rukopis za prve sveske biti dat u tisak. Izraza nevjerice i sumnje i pakosnih šala na moj račun i na račun N. E. bilo je, i onda i još dugo vremena poslije toga, dosta.

Kada se 14 marta 1925 god. pojavio prvi svezak N. E., svi su bili razočarani: jedni zbog toga, što je ona u opće izašla, a drugi, koji su je sa radošću očekivali, zbog toga, što su od nje drugo i više očekivali, — ali šta drugo i šta više, to ni oni sami nisu znali. Ipak je u prvi mah bilo i pohvalnih glasova, — istina preko volje i kroz zube, ali ih je ipak bilo.

Međutim, što je preduzeće dalje i brže odmicalo, a svesci se, u srazmjerno kratkim rokovima, nizali jedan za drugim, povoljni odzivi bivali su sve ređi i sve bojažljiviji, a nepovoljne ocjene sve češće i sve energičnije. To je sasvim prirodno. Prije svega, mnoge je na takve ocjene pokretala zavist na uspjehu. Zatim je N. E. dala zgodnoga povoda, da se prečišćavaju razni lični računi. Dok se mislilo, da N. E. neće uspjeti, i da će urednik i saradnici nasjesti, moglo se i šutjeti, ali kada je postalo vjerovatno, da je izlaženje N. E. osigurano, onda je, za neko vrijeme, nastala prava hajka na N. E., na njenog urednika i na pojedine njene saradnike.

U tim napadajima nije bilo mnogo principske i stvarne kritike; oni su većinom bili na ličnoj podlozi. Stradao sam naravno najviše ja, pa onda pojedini saradnici. Tako je bilo kritika, u kojima je zamjerano samo člancima jednog jedinog saradnika, i zaključak, da N. E. ne valja, izvođen je onda na osnovu toga, što je u nekoliko, članaka jednoga pisca tobože nađeno nekoliko netačnosti. Po sebi se razumije, da tu nije bila u pitanju težnja da se pomogne stvari i da se dade ozbiljna kritika, nego potreba pisca kritike da sa jednim saradnikom N. E. prečišćava svoje lične račune.

Koliko se u tome pravcu kod nas može daleko ići najbolje pokazuje ovaj primjer. U jednom velikom listu izašao je opširan prikaz prvih desetak svezaka N. E. U prikazu su oštro napadnuti članci šestorice saradnika, a baš tih šest saradnika N. E. bili su članovi jednog odbora, koji je dao nepovoljan sud o jednoj knjizi pisca te kritike!

Ili, zamislite ovaj težak slučaj. Jedan Crnogorac, rođen ispod brda Vrmoša, pretplaćen je na N. E. i oduševljen je njome. Kad je dobio 4 svezak, on traži u njemu Vrmoš, ali njega nema. Ljut zbog toga on vraća N. E. otkazuje pretplatu i u plemenitom i opravdanom gnjevu klikće kao soko: Kad ne treba Narodnoj Enciklopediji Vrmoš, ne treba ni meni Narodna Enciklopedija! Što taj čovjek ne vidi dalje od podnožja Vrmoša mene ne čudi, ali me čudi, da je izjavu toga dobrog Crnogorca i njegov frapantni dokaz da N. E. ne valja, mogao donijeti, kao objektivan, i to jedini, primjer nedostataka N. E. u jednoj bilješci čak i Ljetopis Matice Srpske!

Kad su tako prolazili pojedini saradnici N. E., može se misliti kako sam tek morao proći ja, kao urednik. Ja sam mnoge ljude zadužio svojim pisanjem i radom, i zbog toga ja mogu uvijek sigurno računati, da će se naći falanga dobrih prijatelja, koja će udariti na sve što ja radim. A N. E. rezonovali su oni, nije obična stvar. Tu su, misle oni, u pitanju velika slava i silne pare. I zbog toga je sistematska i energična kampanja protiv mene i N. E. vođena sa mnogo strana, a osobito od strane jednog punonadležnog mladog gospodina, koji se, kao što sam poslije saznao, i sam nosio mišlju, da izda ovaku N. E.

Moram još nešto istaći, što je osobito karakteristično gotovo za sve ocjene i bilješke o N. E. U svima tim ocjenama nije nigdje ni jednom rečeno, da ima i dobrih stvari u N. E.

Da priznam, da sam ja nesposoban za urednika ovakog jednog monumentalnog djela, da priznam, ako hoćete, da sam i u opće ograničen, — ali valjda su 20 akademika i 75 profesora Univerziteta sposobni da napišu bar nekoliko dobrih članaka za N. E. Po mnogim prikazima na N. E.

izgleda međutim, da čak ni to nije slučaj, i da u N. E., među 12.000 članaka nema baš ni jednog jedinog dobrog.

III.

Sve zamjerke, učinjene, i pismeno i usmeno, N. E. daju se u glavnom svesti na ovo: Zamjera se što su neki članci (osobito biografije) izostali, zamjera se što su mnogi članci (opet osobito biografije) ušli u N. E., zamjera se za pojedine članke što su odviše opširni, a za pojedine što su odviše kratki (često za iste članke jedni tvrde, da su odviše opširni, a drugi, da su odviše kratki!)

Osobito je mnogo zamjeraka u tome pravcu učinjeno sa plemenskog gledišta: Mnogim Srbima je malo ono, što je u N. E. pisano o srpskim stvarima, a mnogo ono, što je pisano o Hrvatima i Slovencima, mnogim Hrvatima je pogotovo mnogo ono, što je iznijeto o Srbima i o srpskim stvarima, a odviše malo sve ono, što je iznijeto o Hrvatima i hrvatskim stvarima, i t. d.

Najopravdanije su zamjerke što ponekih članaka nema u N. E. Zaista su u N. E. izostali mnogi članci, koji su svakako trebali da budu u njoj. Isto su tako izostale biografije nekih znatnih ličnosti, koje su morale ući u N. E. Tako na pr. nema članaka: O antropologiji, hrvatskim političkim strankama, humanim društvima, grčko-srpskim odnosima, etnografiji, Jugoslovenstvu, Jugoslovenskom Odboru, Jutru, katoličkoj crkvi, Klasnoj Lutriji, klimi, koaliciji srpsko-hrvatskoj, Koruškoj, Kranjskoj, Ljetopisu Slovenske Matice, Ličko-Krbavskoj županiji, Ljubljanoskom Zvonu, Maloj Ententi, Matici Jugoslovenskoj i Slovenskoj, meteorima, Nagodbi, njemačkom uticaju i vezama, poslovicama, pošti, Radu Jugoslavenske Akademije, sarajevskom atentatu, slobodnim zidarima, Srpskoj Književnoj Zadruzi, telegrafu i telefonu, turizmu, uvozu, veleizdajničkim parnicama, versaillskom ugovoru, ženevskom sporazumu, ženskom pokretu i ženskom pitanju, i t. d., i t. d., a od znatnih ličnosti nisu u njoj na pr.: Grga Anđelinović, Lujo Bakotić, Đuro Basariček, M. Bošković, Srđan Budisavljević, Jovan Gavrilović, Prvislav Grizogono, Ljudmil Hauptmann, Ivan Hribar, A. Ivić, Mijo Kišpatić, Boža Knežević, J. Kopitar, Ivo Lorković, Boža Marković, Franja Marković, Vlatko Maček, Antun Mahnić, Bogdan Medaković, František Metelko, Josip Modestin, Vasa Pelagić, L. Pitamic, Dušan Popović, Svet. Popović, Jaša Prodanović, Toma Rosandić, Milan Srškić, Bora Stanković, Milan Stojadinović, dum Ivo Stojanović, Stanko Šverljuga, Sava Tekelija, Velimir Todorović, Jovan Tomić, Davorin Trstenjak, Jovan Turoman, Nikola Uzunović, Tin Ujević, Milutin Uskoković, Mih. Valtrović, V. Vilder, Greg. Žerjav, i t. d., i t. d. Taj nedostatak je tim osjetljiviji, što su u N. E. ušle neke osobe mnogo manje znatne od onih, koje su slučajno izostavljene. To je naravno veliki nedostatak, ali se on, i ako ne može opravdati, može bar razumjeti.

N. E. je kod nas prvi posao ove vrste; za taj posao nije bilo gotovo nikakvih predradova, opširnih priručnih knjiga ili dobrih registara, dakle nije bilo skoro ničega, po čemu bi se mogao sastaviti dobar i koliko-toliko potpun alfabetar članaka, koji treba da uđu u N. E. Prvo sam ja sâm prikupljao podatke za taj alfabetar, pa bilježio sve, što sam nalazio, i pregledao sam razne registre, rječnike i t. d. Kad je počeo rad na N. E. zamolio sam saradnike, da prvo sastave za svoju struku, koju će u N. E. obraditi, popis članaka i ličnosti, koje misle izraditi za N. E. Zamolio sam, da svaki zabilježi, i van svoje struke, sve ono, što misli da treba da uđe u N. E. Osim toga, molio sam lično svakoga, sa kime god sam govorio o N. E., da mi obrati pažnju na sve, što misli da bi trebalo da uđe u N. E., a kad bude izlazila, da mi javi sve, što je izostavljeno i da me

upozori na sve pogreške i nedostatke u njoj. U više mahova molio sam preko novina sve one, koji se za to interesiraju, a isto tako i pretplatnike N. E. u posebnim listićima, koji su umetani u pojedine sveske Enciklopedije, da mi saopće sve nedostatke i pogreške, koje nađu u N. E. Isticano je, da će N. E. imati Dodatak, i da će u Dodatak ući sve ono, za što se bude moglo saznati da je izostalo. Odziva je na ove moje česte i ponovne molbe istina bilo, ali je on bio dosta slab. Ipak je prikupljeno dosta podataka o onome, što je izostalo, i sve će to ući u Dodatak.

Ali nisu svi članci, kojih nema u N. E. slučajno, zbog zaboravnosti ili iz nepažnje, izostali. Bilo je i drugih raznih nezgoda i teškoća, zbog kojih pojedinih članaka i biografija nema u N. E. Ima, prije svega, ličnosti, koje su radile na raznim poljima, pa je teško bilo odrediti, koji saradnik N. E. treba da je obradi. Taki je slučaj na pr. sa Jovanom Gavrilovićem. Svaki od onih, koje sam molio, da izradi biografiju dotične ličnosti, dokazivao je, da treba da je radi saradnik za drugu struku, jer on tobože tamo spada, i zbog toga često nisam u opće mogao da dobijem dotičnu biografiju.

U opće, ne bi čovjek vjerovao, kako je, i pored 146 saradnika, teško bilo doći do pojedinih članaka i biografija. Bilo je ljudi, za koje prosto nitko nije htio da piše biografiju. Treba međutim imati na umu, da sam ja bio vezan za saradnike, i da sam sa razlogom smatrao, da je broj saradnika i ovako odviše velik, i da zbog toga njihov broj ne treba povećavati, a najmanje da je opravdano, da zbog toga, što ni jedan od saradnika neće da napiše biografiju neke ličnosti, treba samo za tu biografiju tražiti novoga saradnika. Osobito je bilo velikih teškoća sa političarima, čiji je rad još izložen subjektivnoj kritici, i ako N. E. nije ulazila u ocjenu njihovog rada, nego je trebalo iznijeti samo biografske podatke. Koliku sam imao muku, da dobijem biografije na pr. N. Pašića, Sv. Pribićevića i Stjepana Radića, to samo ja znam. Ali do biografije pokojnog L. Pačua nikako nisam mogao da dođem. Molio sam i molio nekolicinu saradnika, ali je sve bilo uzalud. Naposljetku sam morao odustati od principa, da ne uzimam za pojedine članke nove saradnike, i zamoliti jednog gospodina van kruga saradnika, da napiše Pačuovu biografiju.

Isto je tako bio težak slučaj i sa g. Meštrovićem. Njegovu sam biografiju dobio tek kad je već cio slog dotičnog sveska N. E. bio gotov, i arak, spreman da uđe u stroj, čekao, da se složi i umetne ta biografija. U ovom sam slučaju, istina u posljednjem trenutku, ali ipak dobio članak. Međutim bilo je slučajeva, da sam mjesecima, po dvadeset i više puta, tražio neki članak, koji mi je istina stalno obećavan, ali kad je došao na red da se štampa, ja ga još uvijek nisam dobio. Šta sam u takvom slučaju mogao da radim? Zbog jednog članka nije se moglo čekati sa izdavanjem sveska osobito iz financijskih razloga, jer su izdatci za administraciju i redakciju bili vrlo veliki. Svaki dan odlaganja izlaska pojedinog sveska i prema tome cijeloga djela, izazivao je velike troškove, i izdavači su sa razlogom energično forsirali, da svesci N. E. izlaze što brže. Što je glavno, nije bilo nikakva izgleda, da će čekanje koristiti, jer kad se pojedini članci nisu mogli dobiti, i pored svega navaljivanja, u toku od nekoliko godina, otkuda se urednik mogao i smio nadati, da će ih dobiti za nekoliko dana? U ostalom, treba imati na umu još i to, da je N. E. morala izlaziti u izvjesnim razmacima, jer je većina pretplatnika bila u mogućnosti ili voljna, da najviše uzima po jedan svezak mjesečno, tako, da je zakašnjenje svakog pojedinog sveska u stvari povlačilo za sobom produženje cijeloga rada i odlaganja svršetka cijeloga djela.

Ali ima još razloga, sa kojih su biografije pojedinih ličnosti, koje su trebale da budu u N. E., izostale. Podatci za biografiju živih ličnosti

traženi su po pravilu od njih samih. Mnogi od njih nisu htjeli dati te podatke, neki iz nebrižljivosti, poneki što im zaista nije stalo do toga, da budu u N. E., a većina iz afektirane skromnosti. Neki su direktno zabranjivali, da N. E. donese njihovu biografiju, a jedan gospodin mi je ozbiljno poručio, da on neće svojom biografijom u N. E. da podiže moju slavu!

Najviše je nezadovoljstva bilo sa biografijama. Osim zamjeraka, što su neke manje važne osobe ušle u N. E., a neke daleko znatnije nisu, zamjerano je mnogo i nejednakosti u postupanju pri iznošenju podataka i, osobito, zbog nejednakog objima biografija. Te su zamjerke u glavnom opravdane, ali samo djelimice. Nejednakosti ima, to je istina, i biografija neke znatnije ličnosti često je kraća od biografije nekog čovjeka, koji se po značaju ne može ni mjeriti sa onim. Ali to je sasvim prirodno. Prije svega, dužina biografije ne mora uvijek biti u pravom odnosu sa značajem dotične osobe. To često stoji u vezi i sa posebnim prilikama. Jedan je čovjek imao burniji život i kompliciraniju karijeru, nego drugi, i ako mnogo znatniji od njega. Ili, jedan je naučenjak mogao napisati mnogo manji broj knjiga, dok je drugi, mnogo manje znatan, mogao napisati mnogo veći broj rasprava, i ako one kvalitetom zaostaju za onima. Biografija Jovana Cvijića mora biti kraća od biografije Sime Milutinovića, kao što je pregled djela Mih. Gavrilovića mnogo kraći od pregleda djela Pante Srećkovića.

Osim toga, treba imati na umu razno shvaćanje pojedinih saradnika u tom pogledu. Dok su jedni i najznatnije ličnosti obrađivali vrlo kratko, drugi su i neznatne osobe prikazivali vrlo opširno. Reći će se: Pa za to je urednik tu, da to ujednači. — To je naravno vrlo lako reći, ali je, ne teško, nego upravo nemoguće to izvesti, jer većina saradnika nije dopuštala, da im se članci mnogo mijenjaju, osobito ne da im se skraćuju. Oni su protestirali protiv svake, često i najmanje, promjene, osobito ako je nešto izostavljano. U takvim slučajevima pojedini su saradnici često stavljali direktno zabranu, da se članak popravlja ili skraćen štampa, a bilo je slučajeva, da su po neki zbog toga čak i otkazivali saradnju. Šta sam mogao u takvim slučajevima da radim? Novoga saradnika nije bilo lako naći u sred posla (mnogi se toga posla ne bi ni primio, kad nije bio odmah u početku uzet u kombinaciju), a osim toga, kakva je bila garancija, da i novi saradnik neće isto tako zabranjivati mijenjanje i skraćivanje članaka?...

Zna se, koliko su naši ljudi, i u najvišim krugovima, nedisciplinirani, i kako je teško sa njima raditi. Jednom saradniku tužio sam se jednom prilikom, kako saradnici N. E. neće da shvate, da se čovjeku, koji rukovodi stvar i koji jedini ima pregled cjeline, mora dozvoliti, da u interesu jednakosti čini izvjesne izmjene. On je to vrlo dobro shvatio, odobravao je moje poglede i zgranjavao se zbog pojedinih nezgoda, koje sam zbog toga imao. Ali kad sam poslije toga njemu samom prvi članak malo skratio, on mi je napisao oštro pismo, u kome mi je rekao, da ja te stvari ne razumijem, da nemam prava da to činim i da on zabranjuje, da mu se članak skrati.

Međutim, da su mi saradnici i dali punu slobodu u tom pogledu, opet se ne bi moglo izvesti apsolutno izjednačenje u dužini članaka, jer tko može u tom pogledu odrediti rang za dužinu biografije po njihovoj važnosti, recimo jednom slovenskom historičaru, jednom hrvatskom geologu i jednom srpskom pjesniku?

Šta se sve u tom pogledu nije zamjeralo N. E.?! Jedan odličan naučenjak zamjerio je ozbiljno, što su u N. E. u opće unijete biografije glumica i glumaca. Kad sam mu ja iznio razloge, koje je on naravno morao usvojiti, on je onda rekao, da je, ako već moraju da uđu njihove biogra-

fije, besmisleno donositi popis njihovih uloga. Ja sam mu naravno odgovorio, da je za glumca uloga isto ono, što je za njega knjiga ili rasprava.

U opće je s v a k o m e č i t a o c u b i l o m a l o o n o g a, š t o n j e g a z a n i m a, a m n o g o o n o g a, š t o n j e g a n e z a n i m a. Jedan je kritičar tražio, da biografija svakog književnika bude u stvari mali esej, a zamjerio je, što su ušle biografije pojedinih bankara. On je čak izrekao, kao da opravda taj postupak urednika N. E., da možda ne bi bilo ni N. E., da nisu ušle njihove biografije. Smisao je: Oni su platili, i zato su ušli u N. E. To je naravno insinuacija, koju ja sa indignacijom odbijam i od sebe i od Bibliografskog Zavoda. U ostalom, ja ne razumijem, zašto bi biografija jednog čovjeka, koji je napisao nekoliko osrednjih pjesama ili izradio nekoliko slika sumnjive vrijednosti, morala ući u N. E., a biografija jednoga čovjeka, koji je s uspjehom radio na unapređenju ekonomije ili na podizanju financijske snage, da ne treba da bude u N. E.

Često su za iste članke jedni govorili, da su odviše opširni, a drugi, da su odviše kratki. Jednog dana me je sreo jedan viši oficir i hvalio mi je vrlo vojne članke u N. E., ali je zamjerao, što su pravni članci tako dugi i opširni. Tek što sam se s njim rastao, sreo sam jednog advokata, koji je neobično hvalio članke gg. Perića i Aranđelovića, a vrlo energično protestirao, što su u N. E. ušle biografije tolikih oficira i što je opisu pojedinih bitaka dano toliko mjesta.

IV.

Nejednakost u objimu pojedinih članaka u N. E. došla je, osim svega, što je napred spomenuto, i iz drugih, vrlo delikatnih obzira. Poznato je dovoljno, koliko su kod nas svi, i najprosvećeniji ljudi, osjetljivi u nacionalnim, političkim, vjerskim i drugim pitanjima, i koliko u tom pogledu svi prerevno paze, da ne budu oštećeni. Poznavajući dobro osjetljivost naših ljudi u tom pogledu, ja sam već p r i i z b o r u s a r a d n i k a vodio o tome ozbiljno računa. Trebalo je uzeti srazmjeran broj saradnika među Srbima, Hrvatima i Slovencima, zatim je trebalo angažirati sve p o l i t i č k e s t r a n k e, g r u p e i s t r u j e, pa sve p o k r a j i n e, trebalo je dovesti u sklad razne poglede i razne interese, voditi računa o ličnim odnosima i oprekama, i t. d. A uz sve to, trebalo je ipak prije svega birati u najmanju ruku dobre, po mogućstvu najbolje, stručnjake za svaki predmet. To je bio delikatan i vrlo težak posao. Za one struke, gdje se za svaki dio naroda morao uzeti poseban saradnik (povijest, književnost i t. d.) pitanje je bilo dosta jednostavno: uzeo sam prosto po tri saradnika. Ali je bilo teško izabrati saradnike tamo, gdje je trebalo da jedan obradi c i j e l u državu (prirodne nauke, ekonomiju, financije). Tu je naravno bilo više opasnosti, da će biti nezadovoljni oni, koji nisu upotrebljeni. Tako je naravno i bilo, ali se tome nije moglo pomoći.

Koliko je zbog ličnog odnosa među saradnicima bilo teškoća, može se vidjeti, među ostalim, i po tome, što sam ja morao pozivati n a d o g o v o r saradnike u p o s e b n e grupe, jer je bilo ljudi, koji sa pojedincima iz druge grupe nisu htjeli ni na konferenciji zajedno da budu.

Najveća od svih bila je međutim opasnost, da ne bude povrijeđena n a c i o n a l n a o s j e t l j i v o s t u spornim pitanjima između Srba i Hrvata. Ta je opasnost bila još povećana time, što je u nekim krugovima intelektualaca u Zagrebu odnekud smatrano, da sam ja protivnik Hrvata, te je kod njih bilo bojazni, da ću ja voditi cijelu stvar na štetu hrvatskih interesa. Tvrđenje i uvjeravanje sa moje strane, da je to netačno, da ja ne pravim nikakvu razliku između Srba i Hrvata, te da će u N. E. dobiti svi mjesto, koje im pripada, da će svi dijelovi našega naroda imati ista prava i biti u srazmjeru podjednako obrađeni, da ja neću praviti i neću dozvoliti da se prave ikakve razlike, i da ću brižljivo izbjegavati vrijeđanje svačije osjetljivosti, — sve to nije pomoglo: meni se nije vjerovalo.

Na posljetku su otvoreno tražene u tom pogledu od mene garancije, osobito za političke članke i za članke o književnosti, i ja sam pristao, da političke članke prije štampanja pregleda pok. prof. Dr. L. P o l i ć, a članke o književnosti Dr. M. R e š e t a r. Njih dvojica su onda vršili tu dužnost, g. Rešetar do kraja, a g. Polić do svoje, na žalost i odviše rane, smrti. Moram istaći, da su njih dvojica taj težak i delikatan posao vršili sa puno takta i obzira, vrlo savjesno i predano. I g. Polić i g. Rešetar dostavili su mi za vrijeme cijeloga rada samo malo, i to sitnih a opravdanih zamjeraka, koje sam ja naravno usvojio. Za cijelo vrijeme rada među nama nije bilo nikakvih nesuglasica ili nesporazuma.

Ali i poslije toga, za neko vrijeme, u Zagrebu još uvijek nije bilo dovoljno povjerenja u mene, i neposredno pred izlazak prvog sveska N. E. pisao mi je jedan odličan saradnik, povodom toga, što sam skratio jedan njegov članak: »Ne strane i stupce, nego redove ćemo da brojimo, koliko je dano u N. E. Srbima, a koliko Hrvatima«.

Međutim, već poslije prvih svazaka bilo je za svakog, koga je to interesovalo, jasno da se u N. E. ne pravi apsolutno nikakva razlika između pojedinih dijelova našeg naroda, i da su sva tri dijela naroda u njoj obrađeni objektivno i sa istom ljubavlju i istim interesom. Tako je tokom rada sumnje sve više nestajalo, i poslije izvjesnog vremena svi su saradnici imali puno povjerenje u moju objektivnost i puno uvjerenje, da ja ni u kom pogledu ne pravim u N. E. razliku između Slovenaca Hrvata i Srba.

Bijednu ulogu većeg katolika od pape uzela su na sebe samo dva gospodina (jedan iz Pančeva i jedan iz Beograda), koji su i poslije dokazivali, da sam ja šovinista i da je ovo »Kajmakčalanska Enciklopedija«. Ona nije »kajmakčalanska« jednom Poliću, Bazali, Rittigu, Jeleniću i drugim saradnicima, koji su sigurno dobri i pošteni patriote, a ona je »kajmakčalanska« nekim ljudima iz Vojvodine i Srbije, kojima je uobraženje i pakost jedini kapital, sa kojim raspolažu. U ostalom, za mene je najbolja satisfikacija u tom pogledu fakat, da žalosni događaji, koji su se u posljednje vrijeme kod nas odigrali, nisu ni ukoliko tangirali N. E., i N. E. je jedna od ono malo stvari, koje su još o s t a l e z a j e d n i č k o d o b r o c i j e l o g a n a r o d a. Burni i nemili događaji nisu ostavili traga u njoj, niti su uticali na nju; ona je izašla do kraja i nije izgubila ni jednog saradnika...

Osim političkih i nacionalnih, bilo je još jedno pitanje, koje mi je u toku rada često zadavalo vrlo mnogo brige i posla. To je p i t a n j e l i č n e o s j e t l j i v o s t i pojedinih saradnika. To je dio moga rada na N. E., koga se vrlo nerado sjećam, i o kome neću da govorim, — iz zahvalnosti i poštovanja prema svojim saradnicima. Reći ću samo, da sam često imao velike muke zbog izmjena u člancima, koje je, radi jednoobraznosti, trebalo sprovesti, i još više zbog skraćivanja pojedinih članaka, koji su, po mome mišljenju, bili i suviše dugi i opširni. Najgori je slučaj bio, kad sam o istom predmetu dobio po dva ili više članaka od nekoliko saradnika. Jednu sam biografiju na pr. dobio od sedam saradnika. U takvim slučajevima ja sam mogao uzeti samo jednu, a to je značilo uvrijediti bar četiri saradnika. Po dva članka o istom predmetu dobio sam u preko stotinu slučajeva. U tim slučajevima, a i inače, zbog raznih promjena u člancima, i osobito zbog skraćivanja, ja sam često morao voditi dugo dopisivanje i još duže razgovore, stalno lavirati, praviti kompromise sa piscima i sa svojim principima, i — popuštati upornim zahtjevima, naravno gdje je to bilo moguće.

Svi oni, koji olako zamjeraju, što N. E. nije dovoljno ujednačena, trebalo bi da sve ovo uzmu na um i da znaju, kakve sam ja imao muke zbog nacionalnog, političkog i oblasnog antagonizma, i zbog lične osjetljivosti pojedinih saradnika, pa bi uvidjeli, da je zaista čudo, što je N. E.

i ovoliko ujednačena, i da je možda još veće čudo, što je, u kulturnim, političkim i ličnim prilikama, u kojima živimo, u opće mogla izaći.

Mogu reći, da sam ja lično uvijek izlazio svojim saradnicima u susret, koliko je to god bilo moguće. Isto tako i publici. Ali sam i u tom pogledu doživio čudnih stvari. Vrlo često su mi pojedine ličnosti obraćale pažnju, da o ponekoj stvari treba donijeti članak u N. E., i ponudile su mi materijal o tome. Ja sam naravno svaku taku ponudu uvijek rado primio, ali, i na često i ponovno navaljivanje, obećani materijal nisam dobio. Još gori je slučaj u tom pogledu bio sa nekim društvima i udruženjima. Neka su se od njih obratila zvanično na mene, sa napomenom, da je njihova struka u N. E. rđavo prošla i da nema biografija mnogih znatnijih ljudi te struke. Ja sam naravno odmah odgovorio, da rado primam njihovu napomenu, i zamolio ih, da zvanično odrede predstavnika svoje struke, koji će, kao saradnik N. E., izraditi potrebne članke i biografije. Svaki put sam dobio kao na moje pismo pismenu zahvalnost dotičnog društva i ime ličnosti, koja je određena, da bude po toj struci saradnik N. E. Ali je na toj izmjeni pisama onda redovno stvar i ostala. Na moje pozive, određeni predstavnik dotične struke nije se javljao, niti mi je ikada poslao šta za N. E.

Da naveden još jedan zanimljivi slučaj. Za jednu struku zamolio sam jednog profesora univerziteta, da je obradi za N. E. Međutim fakultet, u koji spada ta struka, riješi, da nju u N. E. ne obrađuje profesor, koga sam ja za to zamolio, nego drugi jedan profesor toga fakulteta. Ma da sam mogao odgovoriti, da fakultet nema nikakva prava, da određuje meni saradnike, ja sam, u sporazumu sa kolegom, koga sam prvo zamolio za saradnju, pristao na saradnika, koga mi je fakultet odredio. Ali taj gospodin nije odgovorio ni na jedno moje pismo, niti mi je poslao i jedan članak za N. E.

V.

Rad na N. E. bio je ovako organiziran. Ja sam prvo rasporedio cijelu građu za N. E. i tačno odredio, koliko će koja struka i koji predmet od prilike dobiti mjesta u N. E. Onda sam za svaku struku odredio, koliko će ona u opće dobiti prostora, zatim koliko će prostora dobiti opći, a koliko posebni članci, koliko biografije i t. d. Taj posao je bio težak i zamašan, i on je svršen prije nego što sam držao prve konferencije sa saradnicima.

Na prvim konferencijama sa saradnicima ja sam im iznio cio plan za izradu i izdavanje N. E., i istakao sam, da je jedina mogućnost da se ovo djelo svrši i izda, ako ja dobijem od saradnika potpuno odriješene ruke u svakom pogledu, jer samo ako jedna osoba rukovodi cijelu stvar i rješava sva pitanja, može se ovako djelo svršiti, inače od svega ne može biti ništa. Ja sam tom prilikom saradnicima otvoreno i jasno rekao, da N. E. može samo tako biti izrađena, ako me svi saradnici budu slušali i vršili ono, što ja naređujem. Ako oni na to ne pristaju, rekao sam, neka mi odmah to otvoreno kažu, kao što ih ja otvoreno pitam. U slučaju negativnog odgovora, ja ću ostaviti cijelu stvar i napustiti misao o izdavanju N. E.

Pošto su svi saradnici priznali, da su moji nazori tačni i, u teoriji, primili moje uslove, ja sam razdao saradnicima predmete, koji su im bili određeni za obrađivanje, i tačno naznačio prostor, koji je svakome od njih određen za njegov predmet i za pojedine članke i dijelove oblasti, koju će on obraditi. Poslije toga zamolio sam saradnike, da u roku od tri mjeseca sastave i da mi pošalju alfabetare, t. j. tačan popis svih članaka, koji će svaki iz svoga predmeta izraditi za N. E., i da kod svakog članka točno označe, koliko će biti dug.

Poslije tri mjeseca, krajem augusta, ja sam imao gotovo sve alfabetare u rukama, pregledao ih, stavio svoje primjedbe i izveo promjene, pa dao ispitati na posebne listiće svaki članak, sa bilješkom, tko će ga pisati i koliko će biti velik, i sredio ih u kutije po abecedi. Tako sam u septembru 1924 god. imao u stvari gotov kostur cijele N. E.

Po tom alfabetaru vršena je onda poslije stalno kontrola, da li su svi članci, koji su prijavljeni i koji se nalaze u alfabetaru, zaista i izrađeni, i poslani.

Kad je to bilo gotovo, zamolio sam saradnike, da prema alfabetaru napišu što prije svoje članke, naravno počinjući sa člancima na A. U septembru su već počeli pristizavati članci. Dobivene članke su onda pregledali gg. Pavle Stefanović, Uroš Džonić i Bran. Miljković, prepravljali ih i ujednačavali, osobito stilski, po mojim uputstvima. Poslije toga su članci otkucavani u tri primjerka, na arcima, koji su bili od prilike širine štampanog reda, a veličine pola stupca. Jedan je od ta tri primjerka ostavljen kao rezerva, a jedan je slan piscu, da izvrši u njemu korekture, i da vidi, da li su eventualna skraćenja i promjene dobro izvršene. Taj je primjerak pisac ispravljen imao vratiti uredništvu, gdje su onda njegove isprave unijete u primjerak, koji je slan u štampu. Poslije toga sam ja čitao članke i davao ih u štampu. Moram izrično napomenuti, da u N. E. nije otiskan doslovno ni jedan jedini red, a da ga ja nisam pročitao i odobrio za tisak.

Iz tiskare je uredništvo dobivalo članke ispravljene i otiskane u zastavama. Članci su onda ponovo slani saradnicima na pregled. Kada su svi pisci pregledali, ispravili i vratili svoje članke, onda su njihove ispravke izvršene, pa su arci prelomljeni. Na posljetku smo glavni korektor, tehnički urednik i ja još jednom sve pregledali, pa je onda odobren tisak. Kao što se vidi, članci su pregledani i popravljeni po nekoliko puta (sami pisci su ih korigirali po dva puta), prije nego što su otiskani.

Ma da je rad na N. E. bio dobro uređen, i ma da je u glavnom dobro funkcionirao, ipak je bilo vrlo mnogo i velikih tehničkih teškoća pri radu i izdavanju N. E. Najveća je teškoća i nezgoda bila u tome, što većina saradnika nije na vrijeme davala članke, i ja sam za cijelo vrijeme izlaženja N. E. morao goniti i moliti saradnike, da mi pošalju članke. Alfabetari su pregledali uvijek po nekoliko slova unaprijed, i energično su stalno traženi članci, koji nisu bili izrađeni. Ipak su mnogi članci dobiveni kasno, neki su u posljednjem času, a neki nikako.

Nevolja je bila i u tome, što neki saradnici nisu u opće dali svoj alfabetar, pa mi je stoga nemoguće bilo kontrolirati, da li su poslali sve članke, i koje nisu poslali, a kad sam tražio članke, oni su prosto odgovarali, da su sve poslali, jer su znali da ih ja ne mogu kontrolirati. Ali su i oni saradnici, koji su dali alfabetare, odgovarali, na moje opomene da pošalju pojedine članke, koje su unijeli u alfabetar, a nisu ih izradili, ako ih je mrzilo da ih pišu, da ti članci nisu važni i da mogu izostati iz N. E.

Zakašnjenje sa slanjem članaka imalo je vrlo velikih nezgoda. Zbog kasnog slanja ja često do posljednjeg časa nisam znao hoću li dobiti obećani članak. Pa onda, kad mi je članak kasno bio poslan, nije bilo vremena da pisac dobije, pregleda i popravi svoj članak, prije nego što ode u tiskaru, jer je članak morao ići u tisak samo sa našim ispravcima, bez pregleda i odobrenja piščevog. Ako je pisac poslije činio veće ispravke i izmjene, nastale su tehničke nezgode zbog toga. Teškoće zbog korigiranja bilo je i u tome, što su pojedini saradnici često bivali na putu, pa ih nije bilo moguće naći da izvrše korekturu, a već ljeti, za vrijeme

odmora, prestajao je gotovo svaki posao. Osim toga, mnogi su pisci u posljednjoj korekturi činili velike promjene, i tražili, da se one izvrše.

Sve su korekture slane iz Zagreba u Beograd; odatle su one razašiljane piscima, da izvrše korekturu, pa su onda opet vraćene u Beograd, da učinjene ispravke ja odobrim, pa da se onda unesu u primjerak, koji je bio određen za tisak. To slanje korektura iz Zagreba u Beograd, onda iz Beograda u Zagreb i Ljubljanu, a odatle opet u Beograd, pa iz Beograda ponovo u Zagreb, uzimalo je mnogo vremena. Uz to treba još imati na umu, da su pojedini saradnici dugo zadržavali korekture, ili su bili na putu, i stoga ih nisu mogli obaviti, pa da se vidi, kakve su muke često imali urednik i izdavači, dok je svezak mogao izići iz tiska. Izdavači su su se iz financijskih razloga stalno tužili, da stvar ide sporo, i požurivali su posao, saradnici se nisu enervirali i to je u radu na N. E. često igralo vidnu ulogu, a urednik je stalno gorio na dvije vatre, između izdavača i saradnika.

VI.

Mislim, da će za svakog inteligentnog čovjeka biti jasno, kolika je važnost i koliki je značaj ove N. E., osobito za nas. Isto ovako djelo kod većeg i kulturnijeg naroda imalo bi daleko manji značaj, nego kod nas, gdje ni za jednu struku nema potrebnih priručnih knjiga, u kojima bi čovjek brzo mogao naći potrebne podatke o jednom pitanju. Koliko bi to kod nas bilo nemoguće za običnog čovjeka vidi se po tome, što su često i sami stručnjaci imali velike muke da nađu pojedine podatke, i g. Hermann Wendel je imao pravo, kada mi je, poslije prvih svezaka N. E., pisao, da mu je žao što buduće generacije neće znati, kako je teško bilo pisati o jugoslovenskim stvarima prije N. E....

Isto tako mislim, da nije potrebno isticati, koliko će N. E. poslužiti za naše međusobno upoznavanje, koje nam je toliko potrebno. N. E. je prvo i jedino djelo, u kome će svaki Hrvat, Slovenac i Srbin moći brzo i lako naći sve što mu bude potrebno da sazna o ostalim dijelovima naroda.

Moram istaći još jedan fakat. U člancima N. E. nisu samo prikupljeni poznati fakti. U njima ima i puno novih stvari, novih podataka, novih rezultata i novih pogleda. Pojedini članci u N. E. prave su studije, a u nekim su člancima u N. E. otrgnuti mnogi važni i zanimljivi fakti od zaborava i spaseni od propasti.

Kadgod neko nađe i sa zluradošću istakne, da po nešto fali u N. E., on neka pomisli, da u N. E. ima 12.000 članaka, i da je tu skupljen ogroman materijal, koji je do sada bio razbacan tako, da je bio nepristupačan i neupotrebljiv, neka pomisli, da mi ni za jednu struku nismo do sada imali ni jedan kompendijum, a N. E. treba da je kompendijum svih kompedija, i na posljetku, neka se sjeti, da je ovo prvi pokušaj, prvi rad ove vrste i prvo izdanje. Istina je da u N. E. ima mnogo pogrešaka, da ima mnogo mana i nedostataka, ali neka svatko pomisli, koliko je još uvijek nedostataka i praznina u svima stranim velikim Enciklopedijama, za koje ima u priručnim knjigama spreman gotovo sav materajal, na kojima se godinama i godinama radilo i koje su izlazile u mnogo izdanja.

Mislim da je našom N. E., kod prilika kakve su kod nas, i prema prilikama, u kojima je postala (bez podloga, bez predradova i za vrlo kratko vrijeme), dato najviše i najbolje što se u ovom pogledu u opće moglo dati. Što je to dano nije naravno zasluga moja, nego je zasluga saradnika N. E.

Stoga ja smatram za svoju dužnost, da se i ovom prilikom i na ovom mjestu najtoplije zahvalim svima svojim saradnicima na pomoći i predanom radu u N. E. Osim saradnika, moram posebno istaći

odličnu pomoć, koju su mi u radu na N. E. ukazali: Gg. P. Stefanović, U. Džonić i B. Miljković, savjesnim i napornim korigiranjem rukopisa, g. đeneral E. Belić, koji je kao tehnički urednik vršio svoj posao sa velikom sposobnošću i neobičnom energijom i gđa V. Stojić, koja mi je vrijednim i savjesnim sekretarskim radom mnogo olakšala posao. Ali što je naša javnost dobila N. E. najveća je zasluga g. prof. Dr. S. Ulmanskog, koji se sa zaista rijetkim pregorenjem i velikom ljubavlju zalagao za N. E., i koji nije žalio ni truda ni vremena ni nerava kadgod je, često u vrlo teškim prilikama, trebalo izraditi da ne zastaje izdanje N. E. Što je N. E. izašla do kraja najviše je njegova zasluga. Uz njega ima velikih zasluga za to i g. Dr. H. Hitschmann poslovni član upravnog odbora Bibliografskog Zavoda.

Beograd, 11 decembra 1928.

St. Stanojević.

СКА БИБЛИОТЕКА БЕОГРАД

80025 75540

ПЧ
II 55026/4
610042757
COBISS ©
СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ У БЕОГРАДУ